MUHYİDDİN
İBN ARABÎ

RAHMETÜN MİNE'R-RAHMÂN

KUR'ÂN-I KERÎM TEFSİRİ

1

Hazırlayan: Mahmûd el-Ğurâb

Çeviren: Muhammed Coşkun

insan

İNSAN YAYINLARI : 702
İBN ARABÎ KİTAPLIĞI : 15

© İNSAN YAYINLARI

BİRİNCİ BASKI, 2018
İKİNCİ BASKI, EKİM 2019

YAYINCI SERTİFİKA NO: 12381
ISBN 978-975-574-881-8

RAHMETÜN MİNE'R-RAHMÂN
– KUR'ÂN-I KERÎM TEFSİRİ –
MUHYİDDİN İBN ARABÎ

ORİJİNAL İSMİ
RAHMETÜN MİNE'R-RAHMAN

EDİTÖR
TAYFUN DEMİR
SALİHA ŞİŞMAN
MURAT BOZKURT

HAZIRLAYAN
MAHMÛD EL-ĞURÂB

ÇEVİREN
MUHAMMED COŞKUN

İÇDÜZEN
MÜRETTİBHANE

KAPAK TASARIMI VE UYGULAMA
AHMET ALTIYAPRAK

BASKI-CİLT
ELMA BASIM YAYIN VE İLETİŞİM HİZMETLERİ SAN. TİC. LTD. ŞTİ.
MATBAA SERTİFİKA NO: 45460

İNSAN YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ NO: 96 BEYOĞLU/İSTANBUL
TEL: 0212-249 55 55 FAKS: 0212-249 55 56
WWW.İNSANYAYİNLARİ.COM.TR
İNSAN@İNSANYAYİNLARİ.COM.TR

RAHMETÜN MİNE'R-RAHMÂN

– Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri –

1

MUHYİDDİN İBN ARABÎ

Hazırlayan
Mahmûd el-ĞURÂB

Çeviren
Muhammed COŞKUN

insan

MUHYİDDİN İBN ARABÎ (1165 - 1240)

Tam adı şöyledir: Muhyiddîn Ebû Abdullah Muhammed İbn Ali İbn Muhammed İbn Ahmed İbn Ali İbn Arabî el-Hâtimî et-Tâî el-Endülüsî. Muhyiddîn İbn Arabî, Şeyh-i Ekber, Sultânü'l-ârifîn, Hâtemü'l-evliyâ, Kutb-ü Hümâm, İbn Arabî diye de anılır.

560/1165'te Endülüs'te, Mürsiye'de dünyaya gelmiştir. Sekiz yaşında ilim tahsili için İşbiliye'ye gitmiştir. Burada İbn Beşküval ve ünlü hadis bilgini Ebû Muhammed gibi bilginlerden ilim tahsil etmiştir. Yirmi yaşında tasavvuf yoluna girmiştir. İbn Arabî'nin ilk hanımı Meryem adını taşımaktaydı.

İbn Arabî daha sonra doğuya seyahate çıkmıştır. Kuzey Afrika, Tunus ve Mısır'a uğrayarak Mekke'ye gitmiş, oradan Bağdat ve Musul'a uğramış, oradan da Anadolu'ya geçmiştir. Konya'ya yerleşmiş ve burada Sadreddîn Konevî'nin dul annesiyle evlenmiş, Sadreddîn Konevî'yi (ö: 672 hicrî) yetiştirmiştir. Sonra Malatya'ya uğramış, burada tekrar evlenmiştir. Daha sonra Şam'a gitmiş ve 638/1240'ta Şam'da vefat etmiştir. Şam'ın Salihiyye bölgesine, Kasyon Dağı eteğine defnedilmiştir.

En önemli eserleri *Füsûsu'l-Hikem* ve 37 ciltlik *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'dir. Sayıları beş yüze ulaşan eserlerinin birçoğu tasavvufa dairdir. Türkçe'ye çevrilen bazı eserleri: *Füsûsu'l-Hikem, el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye, Harflerin İlmi, İlâhî Aşk, Marifet ve Hikmet, Hakikat ve Tefekkür, Fenâ Risâlesi, Arzuların Tercümanı, Nurlar Risâlesi, Nurlar Hazinesi, Tedbirât-ı İlâhiye, Şeceretü'l-kevn, Endülüs Sûfîleri, Ehadiyet Risâlesi, Mevakiü'n-Nücûm, Vasiyetler.*

MAHMÛD el-ĞURÂB

1922'de Tanta'da doğdu. Hz. Hüseyin'in soyundan gelen bir aileye mensuptur. Babası Şeriat Mahkemesi Riyâseti de dâhil olmak üzere çeşitli yargı görevlerinde bulunmuş bir âlimdi. 1939 yılında askerî okuldan mezun olan Mahmûd el-Ğurâb 15 yıl süren askerî görevinden sonra ordudan ayrıldı. Suudi Arabistan'a, Beyrût'a ve Şam'a seyahatlerde bulundu. 1955'ten itibaren Şam'da yaşamaya başladı.

Tasavvuf yoluna Sîdî Derdîr Camii imamı Muhammed Sâdık el-Adevî'ye intisap ederek girdi. Sonra sırasıyla Muhammed el-Muhtâr b. Yûsuf eş-Şınkıtî ve Şam'ın meşhur şeyhlerinden Ahmed el-Hârûn el-Haccâr'dan ders aldı.

İbn Arabî'nin telifâtı üzerine yaptığı çalışmalarıyla tanınan el-Ğurâb'ın bazı eserleri şunlardır: el-Fıkh inde'ş-Şeyhi'l-Ekber, el-İnsânu'l-Kâmil, el-Kelimâtu's-Sûfiyye, Şerhu Fusûsi'l-Hikem, Şerhu RisâletiRûhi'l-Kuds, Rahmetun mine'r-Rahmân fî Tefsîri ve İşârâti'l-Kur'ân.

İçindekiler

MUKADDİME 7

GİRİŞ 11

Kur'ân'ın Tefsiri 16

Kur'ân âyetleri arasındaki münasebet 18

Kur'ân'da mecaz 19

Nasihat ve tenbih 20

İşaret 21

FÂTİHA SÛRESİ 25

Besmele 28

BAKARA SÛRESİ 55

ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ 335

NİSÂ SURESİ 453

MUKADDİME[1]

Hamd; *er-Rahmân* ism-i şerifinin makamından Kur'ân'ı öğreten, insanı yaratıp ona beyanı lütfeden ve böylece indirdiği kitabın muhkeminde olanları beyan eden, âlimlere onun tevilinin sırlarını öğrenme şerefini bahşeden Allah'a mahsustur. Bu nimet sayesinde âlimler, onu anlamakta yetersiz kalanlar için her dilde onu izah etmişlerdir. Salât ve selâm; ahlâkı Kur'ân olan; *nur-u mübîn*, *rukn-ü mekîn* ve *seb-i mesânî* sahibi, mânalar deryası, öncekilerin ve sonrakilerin ilmine nâil efendimiz Hz. Muhammed Mustafa aleyhisselâmın ve onun birer hidayet yıldızı konumundaki âl u ashâbının, onlara ihsan ile tâbi olan değerli vârisler konumundaki büyük âlimlerin üzerine olsun.

Doğrusu yüce kitap Kur'ân-ı Kerîm'i din bilgini büyük âlimlerden pek çoğu tefsir etmiş, onların her biri Kur'ân'ın anlam deryasına bir dalgıç gibi dalıp oradan inciler çıkarmaya, onun yapısındaki mucizevî yönleri göstermeye gayret etmiştir. İslâm'a ve Müslümanlara hizmetlerinden dolayı Allah hepsini lâyıkıyla mükâfatlandırsın. Bu peygamber vârisi âlimlerden biri de Şeyh-i Ekber Muhyiddîn İbn Arabî hazretleridir. Çünkü kendisinin en azından iki

1. Bu mukaddime *Rahmetun mine'r-Rahmân* adıyla İbn Arabî'nin bütün eserlerinden bu tefsiri derleyen Mahmûd Ğurab'ın yazdığı kısa mukaddimeden istifade edilerek hazırlanmıştır.

tefsir kitabı telif etmiş olduğunu kesin olarak biliyoruz. Bunlardan biri *el-Cem'u ve't-tafsîl fî ma'rifeti me'ânî't-tenzîl*, diğeri ise *Îcâzu'l-beyân fi't-tercemeti 'ani'l-Kur'ân* ismini taşımaktadır. *el-Futûhâtu'l-Mekkiyye* isimli eserinde kendisi Kur'ân sûrelerinin başında yer alan *el-hurûfu'l-mukatta'a*'dan söz ederken bu tefsirlerden ilki hakkında şöyle der:

> İşte bu ve benzeri *Kitabu'l-cem'i ve't-tafsîl fî ma'rifeti me'ânî't-tenzîl* isimli kitabımızda zikrettiğimiz meselelerden söz edeceğiz.[2]
> Biz bu hususu *el-Cem'u ve't-tafsîl fî ma'rifeti me'ânî't-tenzîl* isimli kitabımızda zikretmiştik.

Yine bir başka yerde şu ibareyi kullanır:

> Biz bu hususu *el-Cem'u ve't-tafsîl* isimli tefsirimizde "*fe'h-la' na'leyk*" [Ayağındakileri çıkar.] (Tâ Hâ, 20/12) âyetinin tefsiri sadedinde etraflıca zikretmiştik.

Aynı sayfada harflerin mertebelerinden söz ederken şöyle demektedir:

> Bütün bu sırları biz *Kitabu'l-mebâdî ve'l-ğâyât fî kitâbi'l-cem'i ve't-tafsîl* isimli eserimizde ele almıştık.[3]

İkinci tefsirinden ise *el-Futûhâtu'l-Mekkiyye* isimli eserinde şöyle söz etmektedir:

> Bu meseleyi *Îcâzu'l-beyân fi't-tercemeti 'ani'l-Kur'ân* isimli eserimizde "*ve lem yusirrû 'alâ mâ fe'alû*" [Onlar yaptıklarında ısrar etmezler.] (Âl-i İmrân, 3/135) âyetinin tefsirinde beyan etmiştik. Bu meseleye oradan bak.

Bu atıflar Şeyh-i Ekber'e ait bu iki tefsirin mevcudiyetini açıkça göstermektedir. Bunun yanı sıra onun "tefsirimiz", "bizim tefsir-i kebîrimiz" gibi ifadelerle bu tefsirlerden birine mi yoksa ikisine birden mi ya da bunlar dışında bir tefsire mi atıf yaptığından emin değiliz. Ne yazık ki işaret edilen bu tefsirler yazma nüsha olarak bugün elimizde mevcut değildir. Sadece *Îcâzu'l-beyân fi't-tercemeti 'ani'l-Kur'ân* isimli tefsirin Fâtiha sûresinin ve Bakara sûresinin

---

2. Bk. Muhyiddîn İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, Çev. Ekrem Demirli, (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2007), I, 161.
3. Bk. Muhyiddîn İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, I, 176.

başından bir bölümünün (1. cüzün) tefsirini ihtiva eden miktarı elimize ulaşmıştır. Daha büyük tefsir olan *el-Cem'u ve't-tafsîl fî ma'rifeti me'ânî't-tenzîl* isimli tefsirden ise elimize ulaşan hiçbir parça bulunmamaktadır. *Îcâzu'l-beyân fi't-tercemeti 'ani'l-Kur'ân* isimli metnin elimize ulaşmış kısmı kısa olmakla beraber burada Şeyh-i Ekber yer yer, "bu hususu ileride zikredeceğiz" şeklinde ifadelerle Nisâ, Mâide, A'râf, Tâ Hâ, Sâd, Fussilet ve Muhammed sûrelerine atıf yapmaktadır. Bu veriler bize söz konusu tefsirin aslında tam bir tefsir olarak yazılmış olduğunu göstermektedir.

İbn Arabî Tefsiri adı ile yayımlanmış ve günümüzde mütedavil durumda olan iki ciltlik tefsir ise İbn Arabî'nin değil, Abdurrezzâk el-Kâşânî'nin (ö. 730/1330) tefsiridir. Nitekim o tefsirin yazma nüshasının sonunda bizzat Abdurrezzâk el-Kâşânî'nin mührü yer alır. Kaldı ki Şeyh-i Ekber'in *Îcâzu'l-beyân fi't-tercemeti 'ani'l-Kur'ân* isimli tefsirindeki üslubu ile Abdurrezzâk el-Kâşânî'nin bu tefsirdeki üslubu da oldukça farklıdır, okuyucu bunu fark edecektir.

Bu yüzden, özellikle Şeyh-i Ekber'in Kur'ân anlayışının daha iyi anlaşılmasını sağlamak için yirmi beş seneden daha uzun bir süre boyunca onun bütün eserlerini titizlikle tarayarak Kur'ân âyetlerinin tefsiri sadedinde değerlendirilebilecek bütün ifadelerini toplayıp âyetlere göre tasnif ettim. Bunların bir kısmı, diğer tefsirlerde olduğu gibi, Kur'ân ifadelerinin zâhir mânalarının ve ahkâmının izahı şeklinde, diğer bir kısmı ise işârî tefsir olarak isimlendirilen tasavvufi tefsir şeklinde olup tevhid ve sülûk bahisleri hakkında idi. Nihayet bu derlemeyi Şeyh-i Ekber'in ilâhî rahmetin kapsayıcılığı ve azabın sonsuz olmadığı şeklindeki anlayışına uygun bir şekilde, *Rahmetun mine'r-Rahmân fî tefsîri ve işârâti'l-Kur'ân* şeklinde isimlendirdim. Kendisine nispeti problemli olan bazı metinlerde geçen, fakat onun genel düşünceleri ile uyumluluk arz eden kimi güzel ifadeleri de buraya dâhil ettim.

Mahmûd el-Ğurâb
Dımaşk, Eylül, 1988.

GİRİŞ

Bismillâhirrahmânirrahîm

Hamd, evveliyetinin diğer ilkler gibi başlangıcı olmayan, en güzel isimlere ve en yüce ve ezelî niteliklere sahip olan; daha akıl, nefs, basit ve bileşik varlıklar, yer ve gökler yok iken, içindeki bütün mâlumat ile birlikte bütün âlem amâda iken var olan (*el-Kâin*); imkân dâhilindeki hiçbir şeyi yapmaktan aciz olmayan, iradesi ile her şeyi yapabilen (*el-Mürîd*) ve herhangi bir kusur/eksiklik tarafından mucizeler yapmasına engel olunamayan, harfler ve sesler yokken dahi konuşma vasfına sahip olan (*el-Mütekellim*), işitilen tüm sözler harflerden, seslerden, araç ve nağmelerden ibaret olduğu halde bütün bunlar yok iken sözü işitilen (*es-Semî'*), kendisinden başka tabiat sahibi ve görülebilir hiçbir zât yok iken kendi zâtını gören (*el-Basîr*), mutlak birlik niteliği ve samedânilik makamı itibariyle devamı (sürekliliği) zorunlu olan, hayat sahibi (*el-Hayy*) Allah'a mahsustur. Yüce Allah işte bütün bu alâmetlerle müteâl ve yücedir. O insan-ı kâmili yaratıkların en şereflisi ve yaratılmış kelimelerin en kâmili/tamamı yapınıştır. Salât ve selâm, mahlûkatın en hayırlısı ve cismanî ve ruhanî varlıkların tamamının efendisi, Firdevs cennetlerindeki Vesile makamının ve çok çetin/elim ve büyük günde *Makâm-ı Mahmûd*'un sahibi efendimiz Hz. Muhammed aleyhisselâmın üzerine olsun.

Bil ki Allah Teâlâ kitabı Kadir gecesinde, Şâban ayının ortasındaki gecede *Furkan* olarak, Ramazan ayında ise *Kur'ân* olarak inzal etmiştir. Bu iki in-

zal de, onun dünya semasına indirilişidir. Oradan da yirmi üç sene içerisinde Furkan olarak, âyetler ve sûreler şeklinde parçalar halinde inmiştir. Böylece onun menzilleri (iniş durumları, konumları) bilinsin, mertebeleri ayan beyan belli olsun istenmiştir. Dolayısıyla kitap, Şâban ayında yeryüzüne inişi itibariyle Furkan olarak okunur, Ramazan ayında inişi itibariyle ise Kur'ân olarak okunur.

Bil ki Yüce Allah bu Kur'ân'ı, bitişik ve birbirinden ayrık durumdaki iki harften beş harfe kadar olan manzum harfler şeklinde indirmiş; onu kelimeler, âyetler, sûreler, nur, hidayet (*hüdâ*), ışık, şifa, rahmet, zikir, "Arapça Kur'ân", mübeyyen (ayan beyan, açık), kitap, muhkem, müteşâbih, mufassal gibi isimlerle isimlendirmiştir. Bu isim ve niteliklerden her birinin, diğerlerinde bulunmayan bir mânası vardır. Her biri Allah'ın kelâmıdır. Kur'ân işte bu ve benzeri hakikatleri kendisinde topladığı için, Kur'ân ismini almaya lâyık olmuştur. Zira onun Kur'ân olarak isimlendirilmesinin yegâne sebebi, işte içerisinde topladığı bu hakikatlerdir. Nitekim o hem Hak Teâlâ'nın kendi zâtından verdiği haberleri, hem de kullarından aktardığı ifadelerle mahlûkatı ve kulları hakkındaki haberleri kendisinde toplamaktadır. Şu halde Kur'ân, toplama niteliğine sahip olan mânasında gelir. Zaten Kur'ân kelimesi *kareytü'l-mâe fi'l-havdi* [suyu havuzda topladım] ifadesinden gelmektedir. Toplama, cem etme niteliğinde de Furkan isminin bizzat kendisi (*'aynı*) vardır; zira toplama, çokluğun delilidir; çokluk ise "tek" olan şeyler demektir. Bu da tek bir "topluluk"tan ayrılmanın ta kendisidir. Dolayısıyla o (kitap), hem Furkan hem Kur'ân'dır. Şimdi onun bazı sıfatlarının mertebelerini zikredelim ki konumu (iyice) bilinir olsun.

Bunlardan biri, O'nun "harfler" olmasıdır. Bu isimden iki husus anlaşılır. Birincisi, bu isimle isimlendirilmiş olan müsemmânın söz, kelâm ve lafız oluşu; ikincisi ise onun kitap, rakm (yazı) ve hat olarak isimlendirilmiş oluşudur. (Buna göre) Kur'ân, hat ile yazılır, dolayısıyla onun yazılı harfleri vardır, dil ile seslendirilir (nutk), dolayısıyla lafzî harfleri de vardır. Pekiyi, onun nutk edilen (dil ile seslendirilen) harfler oluşu neye dayanmaktadır? Allah'ın bir sıfatı olan "Kelâmullah"a mı, yoksa Allah'ın kelâm sıfatının tercümesi olan şeye mi dayanmaktadır?

Bil ki Allah Teâlâ, Hazreti Peygamber aleyhisselâma, kendisinin kıyamet günü farklı suretlerde tecelli edeceğini, bunun üzerine insanların onu tanıyacaklarını, fakat bazılarının tanımayacaklarını (yadırgayacaklarını) haber vermiştir. (Allah'ın zâtı) hakikati değişik suretlerde tecelliyi kabul eden zât olduğuna göre, onun "Allah kelâmı" olarak isimlendirilen ve harflerle telaffuz edilen kelâmının da celâline lâyık olacak şekilde bu suretlerden birinde ol-

ması imkânsız değildir. Nasıl ki "Allah, celâline lâyık bir surette tecelli etmiştir." diyorsak, aynı şekilde "Celâline lâyık olduğu şekliyle ses ve harflerle konuştu." da deriz ve bunu, Kur'ân'da ve sünnette Allah hakkında kullanılan ferah/sevinme, gülme, göz, ayak, el, sağ el ve benzeri ifadeler gibi yorumlarız ki bunlara herhangi bir keyfiyet atfetmeksizin ve teşbihte bulunmaksızın mâkul mânada iman etmek gerekmektedir. Zira Allah Teâlâ "Hiçbir şey O'nun misli değildir." (Şûrâ, 42/11) buyurmuş, kendisinin herhangi bir şey ile misl (benzer, denk) tutulmasını olumsuzlamıştır. (Dolayısıyla sözü edilen kelimelerin) anlamları aklen bilinir, fakat (Allah'a hangi açıdan) nispet edileceği bilinmez. Harfler bir düzen/nazm içerisinde birleştiği zaman onlara kelime denilir, kelimeler bir düzen/nazım içerisinde birleştikleri zaman da onlara "âyet" ismi verilir. Âyetler bir düzen/nazım içerisinde birleştikleri zaman ise onlara "sûre" ismi verilir. Allah Teâlâ kendisini, celâline lâyık bir şekilde "nefes" sahibi olmakla nitelemiş ve nefesini de ses ve kavl/söz ile nitelemiş ve "Müşriklerden biri senden eman/güvence istediği zaman ona güvence ver ki Allah kelâmını işitsin." (Tevbe, 9/6) buyurmuştur. Bu yüzden de burada isimlendirilmiş olan nefes "ses" olmakta, nefesin sesten kesilmiş, sessizleşmiş olması durumunda ise ona "harf" ismi verilmektedir. Bütün bunlar aklen bilinen ve ilâhî haberler yoluyla bildirilmiş olan şeylerdir, bununla beraber diğer sıfatlarda olduğu gibi burada da Allah'a başka şeyi benzer tutmak ve O'nu başka bir şey benzetmek (*mümâsele* ve *teşbîh*) söz konusu değildir. Hak Teâlâ kendi nefsini *suret*le nitelediği zaman anlarız ki bunun bir zâhiri bir de bâtını vardır ve zâhiri açısından bâtını gaybtır, bâtını açısından ise zâhiri şehâdettir (görünür, açık olan). Yine kendi zâtını (nefsini) nefes sahibi olmakla nitelemiştir ki bu da onun gayb halinden çıkması, harflerin şehâdet âleminde zâhir olması demektir. Harfler mânaların zarfları, mânalar da harflerin ruhlarıdır. Harfler, karşılıklı uzlaşım yoluyla mânalara delâlet etmeleri için konulmuşlardır (üretilmişlerdir). Yüce Allah "Biz her peygamberi kendi kavminin diliyle gönderdik ki onlara ayan beyan açıklasın." (İbrâhîm, 14/14) Böylece Allah, kullarına yaptığı bu açıklama ile olabilecek en açık bildirimi yapmıştır. Dolayısıyla bu ibarelerden, şu dilin kâinata dair haber verme konusunda delâlet ettiği şey anlaşılmalı, böylece bu kelâmın delâlet ettiği mâna bilinmeli, nispet öğrenilmelidir. Allah hakkında haber veren ifadelerde, şu dilin delâlet ettiği mâna bilinir ama nispet bilinmez. Çünkü hem aklî delil hem de şer'î delil Allah'ın bir benzerinin olmasını olumsuzlamaktadır. Bu söylediklerimiz anlaşıldığında Allah'ın kelâmının şu okunulan ve dinlenilen, telaffuz edilen ve Kur'ân olarak isimlendirilen söz olduğu da anlaşılmış olur. İşte bu kelâmın harfleri, onun kelimelerinin tekil maddeleri olmaları açısından mertebelerinin taayyünüdür. Sonra kelimelerin de bir arada oluşları itibariyle içerisindeki harf-

lerin tek tek ifade ettikleri anlamdan farklı bir mânası vardır. Zira kelimenin dinleyen kişinin nefsinde bir eseri, tesiri söz konusudur; bu sebeple de Arap dilinde ona "kelime" denilmiştir. Nitekim "kelime" sözcüğü yaralamak anlamında *kelm* kökünden türemiştir. Yara, yaralanan kimsenin cismindeki eserdir, tesirdir. Aynı şekilde kelime de dinleyen kimsenin nefsindeki eserdir. Bu eser ona, kelâmı anlamak suretiyle kabul etmek için işitme hazırlığı sağlar, bunun böyle olması kaçınılmazdır. İki veya daha fazla kelime bir düzen, nazım içerisinde bir araya geldikleri zaman oluşan toplama âyet, yani "belli bir emre (şeye) işaret eden alâmet" denilir ki bu emir (şey) de her bir kelimenin tek başına ifade edemediği bir mânadır. Buradaki durum, aynı harflerle kelimeler arasındaki durum gibidir. Zira anlaşılmış olmaktadır ki bütünün, kendisine ait parçaların tek tek ifade etmediği bir mânası vardır. Âyetler belli bir düzen, nazım içerisinde bir araya geldikleri ve kelâm sahibinin murat ettiği bir miktarı teşkil ettikleri zaman ise bu bütüne sûre ismi verilir. Sûre kelimesi; konum, menzil mânasında olup, sûreler işte bu âyetlerin toplamından zuhur ederler ve onların ifade ettikleri konumu, âyetlerin her biri tek başına ifade etmez. İşte Kur'ân, bu söz ettiğimiz sûrelerden, âyetlerden, kelimelerden ve harflerden ibarettir. Bu, onun kelâm olması açısından arz ettiği durumdur. Eğer onu bir kitap olarak değerlendirirsek o zaman o, bir takım yazı harflerinin belli kelimeleri bir düzen, nizam içerisinde oluşturmak, ardından da âyetleri nizam içerisinde oluşturmak ve sonra da sûreleri aynı şekilde oluşturmak üzere birleşmiş halidir ki bu tanzimin tamamı, tıpkı sözün Rahmânî bir nefesten neşet etmesi gibi, yazan elden neşet eder. Böylece her iki durumda da her ne kadar haller değişmiş olsa da iş yine aynı miktar, ölçü üzere olur. Çünkü telaffuz hali yazım hali değildir, elin niteliği de nefesin niteliği değildir. Dolayısıyla Kur'ân'ın kitap oluşu zâhirin ve şehâdetin sureti gibidir, kelâm oluşu ise bâtının ve gaybın sureti gibidir. Böylece Kur'ân göğüslerde (hafızalarda) Kur'ân'dır, dilde kelâmdır, mushaflarda ise kitaptır. Onu Allah'tan alıp ileten (tercüme eden) ise Allah'ın kendisine ilkâ ya da vahy etmek suretiyle konuştuğu herkestir. Böylece mütercim, vücuda getirmiş olduğu lafzî ya da yazısal harflerin suretlerini yaratandır. Bütün bu suretlerin ruhu ise Allah'ın kelâmıdır, başka bir şey değildir.

Sonra Hak Teâlâ Kur'ân'ın sûrelerinden bir tanesini kalp yapmış, bu sûreyi Kur'ân'a on kez denk gelecek şekilde var etmiştir. Yine Kur'ân'ın âyetlerinden birini, diğerlerinin efendisi kılmış; bir başka sûreyi Kur'ân'ın üçte birine, bir diğerini yarısına, bir diğerini de dörtte birine denk kılmıştır. Bu, Hak Teâlâ'nın o sûrelere vermiş olduğu konum sayesindedir, yoksa hepsi Allah'ın kelâmıdır, O'nun kelâmı olmaları açısından aralarında herhangi bir üstünlük

söz konusu değildir ama konuşulan şey olmaları açısından aralarında üstünlük meydana gelir. Zira nazımları farklılık arz eder. Kur'ân'ın diğer ilâhî kitaplar ve sahîfeler içerisindeki konumu, insanın âlemdeki konumu gibidir. Çünkü Kur'ân bütün ilâhî kitapların toplamıdır, insan da âlemin toplamıdır. Tabii ki "insan" ile "insan-ı kâmil"i kast ediyorum. Bu da sadece Kur'ân'ın kendisine bütün yön ve nispetleri ile indiği kimsedir.

Kur'ân'ın nur oluşu ise onda mevcut olan ve dalâlete düşürücü şüpheleri kovan âyetlerden dolayıdır ki bunlara örnek olarak "Gökte ve yerde Allah'tan başka ilâhlar bulunsaydı o zaman düzenleri bozulurdu." (Enbiyâ, 21/11); "Ben batıp kaybolanları sevmem." (En'âm, 6/76); "Hayır, şu büyükleri yaptı. Sorun onlara, tabii eğer konuşabiliyorlarsa..." dedi" (Enbiyâ, 21/63); "Allah güneşi doğudan getiriyor, haydi sen de onu batıdan getir." (Bakara,, 2/258) âyetleri verilebilir. Bunlardan başka delillendirme sadedine gelmiş olan âyetlerin tamamı, onun nur oluşundandır. Çünkü nur, karanlığı kaçıran şeydir; bu nedenle ona nur denilir; zira nur, kaçırandır.

Kur'ân'ın ışık oluşu ise içerisinde meseleleri ve hakikatleri keşf edip ortaya çıkaran âyetler bulunmasındandır. Bunlara örnek olarak "O her gün/her an bir iştedir." (Rahmân, 55/29); "Size de yöneleceğiz, ey insanlar ve cinler!" (Rahmân, 55/31); "Her kim Peygambere itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur." (Nisâ, 4/80) vb., hakikatlere delâlet eden âyetler sayılabilir.

Kur'ân'ın şifa oluşu ise Fâtiha sûresi ve diğer bütün dua âyetleri gibi örneklerdir.

Kur'ân'ın rahmet oluşu, içerisinde Allah Teâlâ'nın kullarına hayır ve müjde vaadi olarak kendisine vâcip kıldığı rahmettir ki buna örnek olarak "Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin." (Yusuf, 12/87); "Rabbiniz rahmeti kendisine (bir vazife gibi) yazmıştır." (En'âm, 6/54) âyetlerini ve bütün ümit ifade eden âyetleri verebiliriz.

Kur'ân'ın hidayet oluşu, onun bütün muhkem âyetlerinde söz konusudur. Kur'ân'da bulunan ve farklı anlam ihtimalleri taşımayan, kendisinden ilk etapta sadece zâhir mânası anlaşılan bütün naslar muhkemdir. Örneğin "Ben, cinleri ve insanları sadece bana kulluk etsinler diye yarattım." (Zâriyât, 51/56); "Sizin için kısasta hayat vardır." (Bakara, 2/179); "Kim de affeder ve ıslah ederse onun ecri Allah'a kalmıştır." (Şûrâ, 42/40) gibi âyetlerdir ki bu gibi âyetler sayılamayacak kadar çoktur.

Kur'ân'ın zikir oluşu, içerisindeki ibret âyetlerinden; Nûh kavmi, Âd kavmi, Semûd kavmi, Lût kavmi, Eyke halkı, Ress halkı ve benzeri küfürleri nedeniyle helâk edilmiş geçmiş kavimlerin kıssalarından dolayıdır.

Kur'ân'ın Arapça olarak nitelendirilmesinin sebebi ise sahip olduğu güzel nazımdan, muhkem ve müteşâbihin beyanından, lafzılar farklılaşsa bile aynı kıssaların eksiksiz ve ilavesiz bir şekilde tekrar edilmesinden, bunun yanı sıra son derece veciz lafızlar kullanıldığı halde bildirilmek istenen mânanın tastamam ifade edilmesinden kaynaklanır. Örneğin "Her çığlığı kendi aleyhlerine sanırlar." ("Münâfikûn, 63/4); "Onu sana sırf tartışma olsun diye misal vermişlerdir." (Zuhruf, 43/58); "Mûsâ'nın annesine: 'Onu emzir, endişeye kapıldığın zaman da onu nehre bırak ve korkma, üzülme. Çünkü biz hiç şüphesiz onu sana döndürecek ve peygamberlerden kılacağız.' diye vahyettik." (Kasas, 28/7) âyetleri verilebilir. Görüleceği üzere tek bir âyette iki müjde verilmekte, iki emir bildirilmekte, faydalı bir bilgi iletilmekte ve Allah'tan bir beyan ve müjde verilmektedir.

Kur'ân'ın mübeyyen (açık seçik) oluşu ise içerisinde saadet ehli kimselerin ve bedbahtların niteliklerinin beyan edilmiş olması, kurtuluşa erenlerin özellikleri ve diğer kimselerin özelliklerinin ayırt edilmesidir. Örneğin "Müminler kurtuluşa ermişlerdir..." (Mü'minûn, 23/1) şeklinde başlayıp devam eden âyetler ve herhangi bir durumu, bilinmesi için beyan eden bütün âyetler böyledir.

İşte bu nedenlerden dolayı yüce Allah Kur'ân'ı bütün bu isimlerle isimlendirmiş, onu Kur'ân kılmış, yani sadece onda bulunan bütün bu mânaları kendisinde toplayan tertemiz kitap kılmıştır.

Kur'ân'ın Tefsiri

Bil ki Allah kelâmından herhangi bir şekilde, ister Kur'ân olarak, ister indirilmiş bir kitap olarak, ister sahîfe olarak isterse ilâhî bir haber olarak telaffuz edilen âyet, bu kelimenin (âyet kelimesinin) taşıdığı bütün anlamlarıyla birlikte, tam mânasıyla âyettir; yani onu indirenin bu lafızla, bu dilde ve bu vecihler üzere kast ettiği maksada delâlet eden âlamettir. Zira onu indiren, bu vecihlerin tamamını bilmektedir ve kulların bu âyet üzerine farklı gözlerle nazar edeceklerini de bilmektedir ve Allah kullarını, hitabından sadece anladıkları ile mükellef tutmuştur. Dolayısıyla bir kimse bir âyetten herhangi bir vechi (mânayı) anladığı zaman o vecih, o kimse hakkında, o âyetten kast edilmiş olan şeydir. Bu durum Allah kelâmından başka diğer sözlerde bulunmaz, hatta birden çok mânaya gelen lafızlarda bile bulunmaz. Çünkü lafzın taşıdığı birden çok mâna, lafzı konuşan kimsenin maksadı olmayabilir. Bu yüzden de Kur'ân tefsir eden ve onun lafızlarını taşıdıkları mânalardan dışarı çıkar-

mayan herkes müfessirdir. Onu kendi görüşüne göre tefsir eden kimse ise kâfir olmuştur. Tirmizî hadisinde[1] bu şekilde geçmektedir. Kişinin yaptığı tefsir, lafza verdiği anlam vechi o dili konuşan kimselerin o lafza dair bilmedikleri, o lafzı kendisine vermedikleri bir mânaya tevcih ederse ancak o zaman kendi görüşü ile Kur'ân'ı tefsir etmiş olur. Kur'ân, sahili olmayan bir denizdir. Yaratılmışların kelâmının aksine, Kur'ân'a nispet edilen şeyle, kelâmın talep ettiği tüm mânalar kastedilmiştir. Bu yüzden Allah'ın kelâmı bir dilde indirildiği ve o dili konuşan kimseler Allah'ın bu kelime ya da kelimelerle kast etmiş olduğu şeyi farklı şekillerde anladıkları zaman onlardan her biri her ne kadar birbirlerinden farklı şeyler anlamış olsalar da Allah'ın kast ettiğini anlamış olurlar. Çünkü Allah Teâlâ bütün bu vecihleri bilmektedir ve bunlardan her birini o vechi anlayan kişi hakkında Allah'ın murat ettiği şeydir, yeter ki dilin sınırlarının dışına çıkmamış olsun. Dilin sınırlarının dışına çıktığında ise ortada ne anlama vardır ne de ilâhî ilim. Furkan olsun, Tevrat olsun, Zebûr olsun, İncîl olsun, sahîfe olsun, Allah kelâmından olan her kelâmın her âyetinin o dili bilen herkes nezdinde taşıdığı her bir anlam ihtimali, Allah Teâlâ'nın o yorumu yapan kişi hakkındaki muradıdır. Çünkü Allah Teâlâ'nın kuşatıcı ilmi bütün vecihleri kapsamaktadır. Dolayısıyla herhangi bir âlimin lafzın taşıdığı bir anlam dâhilinde yaptığı yorumu hatalı görmenin yolu yoktur, onu hatalı gören kimse ilimde son derece kusurlu bir noktadadır. Ama yine de onun görüşünü kabul etmek ve o yorumla amel etmek de gerekmez, sadece o yorumu yapan kimse ve onu taklit edenler onu kabul edip gereği ile amel etmelidirler.

Bir âyet ya da haber (hadis) dilde vârit olduğu zaman asıl olan, o ifadenin Arap dilindeki halini esas almaktır. Eğer Şârî' Teâlâ tıpkı *salât* (namaz), *vudû'* (abdest), *hacc*, *zekât* gibi bir kelimeyi dilde anlaşıldığının dışında kullanmış ise o zaman asıl olan, Şârî' Teâlâ'nın o kelimeye vermiş olduğu mânadır. Peygamber aleyhisselâmdan o lafzın dildeki mânasında kullanıldığına dair bir izah gelmedikçe artık o lafız dildeki mânasına hamledilmez ama böyle bir izah gelirse o zaman bu haber ile anlam tayin edilir. Zira Şârî', lafızdan kast ettiği şeyi tayin edip belirlediği zaman bu vasıf artık o lafzın aslî vasfı olur. Böylece o lafız Şârî'den her ne zaman sâdır olsa şeriatta sahip olduğu mânaya hamledilir, o lafızdan kast edilenin dildeki mâna veya bir başka mâna olduğuna dair Şârî'den bir başka delil gelmedikçe ya da buna delâlet eden bir hal karinesi bulunmadıkça böyle yapılır. Şârî'nin kullanmış olduğu tüm lafızlarda bu kaide geçerlidir.

---

1. Tirmizî, Tefsir, 1.

Kur'ân tefsirinde Yahudilerin hikâyelerini alan müfessirlere gelince; doğrusu şudur ki Hazreti Peygamber aleyhisselâm bizlere Ehl-i kitap'ı tasdik etmememizi ve onları yalanlamamızı emretmiştir. Dolayısıyla her kim Kur'ân'ı Yahudilerin rivayeti ile tefsir ederse Peygamber aleyhisselâmın emrini reddetmiş olur. Peygamber aleyhisselâmın emrini reddeden kimse ise Allah'ın emrini reddetmiş olur. Çünkü Allah bize peygamberine itaat etmemizi, onun bize getirdiğini almamızı, bizi nehyettiği şeyden ise uzak durmamızı emretmiştir. Kaldı ki bize İsrailoğulları peygamberlerinin haberlerini ya bir peygamber getirir, bu durumda biz de onu tasdik ederiz ya da Ehl-i kitap kimseler getirir, bu durumda da haberleri karşısında duraksarız. Çünkü ne kitabımızda ne Peygamberimizin sözleri arasında ne de aklın delillerinde bu haberleri doğrulayacak ya da yalanlayacak bir husus bulunmamaktadır. Bu yüzden bu haberler konusunda herhangi bir karar vermeyiz. İşte müfessire düşen vazife, doğru olanı tespit etmek için araştırmak, Yahudilerin Allah tarafından seçilmiş ve övülmüş olan kimselere (peygamberlere) atfettikleri hatalara dair tarihçilerin naklettiği haberlere aldanıp da bunları Allah'ın kitabının tefsiri olarak zikretmemelidir. Allah kelâmını tefsirine bu tür asılsız söylentileri karıştırmamalı, Yusuf aleyhisselâmın, Dâvûd aleyhisselâmın kıssaları gibi kıssalara ve Hazreti Muhammed aleyhisselâm ile ilgili haberlere böyle fâsit yorumları, Allah hakkında söyledikleri (ağır) sözler bizzat yüce Allah tarafından nakledilmiş olan bir kavimden (Yahudilerden) nakledilen çürük senetli bilgileri karıştırmamalıdır. Zira böyle bir durumda, dininde zafiyet bulunan kimseler günah işlerken sığınacakları bir ruhsat bulmuş olurlar ve "Peygamberler bile böyle hatalara düştüklerine göre ben kim oluyorum ki?" derler. Hem bizler Yahudilerin (Allah onlara lanet etsin) nispet ettiği şeyleri peygamberlere atfetmekten Allah'a sığınırız. Dolayısıyla Yahudilerin iftiralarını dillerine dolamış olan bu müfessirler Allah kelâmından değil, Yahudilerden nakil yapmaktadırlar. Çünkü cehalet kendilerine galip gelmiştir. Oysa yapılması gereken şey, Peygambere (Allah'ın selâmı onların üzerine olsun) hürmet etmek ve onlar hakkında söyledikleri asılsız yalanlar konusunda Yahudileri taklit etme konusunda Allah'tan hayâ etmektir.

Kur'ân âyetleri arasındaki münasebet

Kur'ân âyetleri arasında, onları birbiri ile uyumlu kılacak şekilde bir münasebetin olması kaçınılmazdır, bu münasebet nedeniyle, iki âyet arasında görünürde uzaklık (ilişkisizlik) bulunuyor gibi görünse de onları birleşti-

ren şey bilinir. Bu doğrudur, ancak iki âyet arasında münasip bir ortak unsur olmalıdır ki o âyetin, yanındaki âyetlerle arasındaki münasebeti işte bu unsur sağlar. Çünkü Kur'ân ilâhî bir nazımdır. Tefsircilerden Kur'ân'ı bu şekilde tefsir etmiş olan, sadece nahivcilerden Rummânî'yi (v. 384/ 994) biliyoruz. Onun tefsirini incelemiş olan biri bana, Rummânî'nin bu şekilde tefsir yaptığını bildirmiştir. Bu nedenle deriz ki, düsturlar içerisinde zikredilen (düstur ihtiva eden) her âyet yazıldığı üzere ve tarzda müstakil olarak alınır. Tahkik ehline göre (düsturun kaynağı) yüksek zirveye sahip olsa bile, kendisine âyet ismi verilen şeye, öncesinde veya sonrasında bazı ayrılmaz özellikler iliştiği zaman, kelâmın kuvvetinden âyetin o ayrılmaz özellikleri talep ettiği (gerektirdiği) ortaya çıkar ve âyet(in anlamı) bu özelliklere tamamlanır. İşte kemal sahibi kimselerin meseleye bakışı böyledir. Allah'ın kelâmı üzerinde bu tarzda nazarda bulunan kişi büyük bir ilim ve hayır elde eder. Doğrusu Hak Teâlâ herhangi bir lafzı tayin ettiğinde ya da herhangi bir şeyi kayıt altına aldığında kullarından o hale tahsis ettiği ya da o ibare ile tayin ettiği itibarla o husus üzerinde nazar etmelerini istemiş demektir. Mesele üzerinde nazarda bulunan kimse bu gözle nazarda bulunmadığı vakit istenilen doğru çizgiden uzaklaşmış olmaktadır.

Kur'ân'da mecaz

Kelâmda, ancak anlam bozukluğunu gidermek için gerekli ve kaçınılmaz olduğu durumlarda, hazf edilmiş ifade bulunduğu varsayılır ve takdir yapılır; böyle bir durum olmadıkça bu tür bir takdir yapılmamalı ve bir kelimenin mânası hakiki anlamdan mecaz anlamına hamledilmemelidir, ancak kelimenin hakiki anlamında hamledilmesi imkânsız ise o zaman mecaza hamledilmelidir. Arap dili, insanlar (dilbilimciler) nezdinde hakikat ve mecaza dayalı bir dildir. Gerçi biz Kur'ân'da mecazın varlığı konusunda insanlardan farklı düşünüyor ve *Keşf ve vücûd* ehli muhakkikler nezdinde Kur'ân'da, hatta Arap dilinde mecazın bulunuyor olmasını kabul etmiyoruz. Fakat nazar (akıl yürütme) ve kıyas açısından bakıldığı zaman Arap dilinde söz, en küçük benzerliklere ve en basit niteliklere dayalı olarak yapılan istiareler ve mecazlarla ifade edilir. Kur'ân'da da bu kabil örnekler çokça yer almaktadır, zira Kur'ân Arap dili ile indirilmiştir. Nitekim Peygamber aleyhisselâm "Kur'ân apaçık bir Arapça dili üzere indirilmiştir." buyurmuştur. İşte *keşf ve vücûd* ehli kimselerin hakikate dayalı olarak yaptıkları tefsir (ki bu kimselere göre mecaz diye bir şey yoktur) ile nazar ve kıyas ehlinin fikirlerle yaptıkları tefsir arasında (bu kim-

selere göre tefsir Kur'ân Arap dili kaidelerine göre yapılır ve Kur'ân'da mecaz bulunur) bu esasa göre ayrım yapılır.

Nasihat ve tenbih

Kur'ân'da nida ifadeleri iki türlüdür: İlki, "Ey iman edenler!", "Ey Ehl-i kitap!" ifadelerinde olduğu gibi sıfat ile seslenme şeklinde, ikincisi ise "Ey insanlar!" ifadesinde olduğu gibi doğrudan zât üzerinden seslenme şeklindedir. Kur'ân'da nida ifadesi gördüğün zaman kime seslenildiğine değil, ne diye seslenildiğine bak ve orada söylenilen şeye uygun olarak davran; sakınman gereken şeyden sakın; verilen emri yap. Zira kimi zaman bir emir şeklinde seslenme olabileceği gibi kimi zaman yasaklama şeklinde de seslenme olabilir. Örneğin "Ey iman edenler! Akitleri yerine getirin." (Mâide, 5/1) nidası bir emir, "Ey iman edenler! Allah'ın şiarlarını helâl saymayın." (Mâide, 5/2) nidası da bir yasaklama seslenişidir. Yine "Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri neden söylersiniz?!" (Saf, 61/2) nidası da bir yadırgama seslenişidir. Böyle bir seslenme yapıldığı zaman bunun bir emir yönü bir de yasaklama yönü vardır, dinleyen kimse içinde bulunduğu vakte uygun olanını alır. İster emir yönünü ister nehiy yönünü alsın, her hâlükârda isabet etmiş olur; eğer iki meyveyi bir arada toplar gibi her iki yönü birlikte alırsa o zaman iki ecir (sevap) kazanır. Yüce Allah kitabında bir nidada bulunduğu zaman sen kendini o nidaya (seslenmeye) muhatap olan kişi konumuna yerleştir; eğer bir haber bildiriyorsa anla ve ibret al. Şunu bil ki Kur'ân, ancak kendisine kulak verirsen sana seslenir. Eğer sana bir emir veya yasak bildiriyorsa ona uy. Bunların bir dördüncü kısmı yoktur; haber, emir ve nehiy şeklinde üç kısımdan ibarettir.

Ey kardeşim! Bil ki şu aziz Kur'ân'da Hak Teâlâ bizlere iki yolla hitap etmektedir. Kitabın bazı âyetlerindeki hitabıyla bize bizden başkalarını hallerini, yaptıklarını haber vermekte, aslımızın nereye dayandığını ve sonumuzun nereye varacağını (ki bu ikisi de aynı yoldur) bildirmektedir. Ondaki bazı âyetlerde ise doğrudan bize hitap etmektedir. Bu ise iki kısımdır: Birinci kısımdakilerde, bizim kendisine fiilî olarak muhatap olacağımız şekilde hitap etmektedir. Örneğin "Namaz kılın."; "Zekât verin."; "Haccı ve umreyi Allah için tamamlayın." (Bakara, 2/196) ve benzeri hitaplar böyledir. İkinci kısımdakilerde ise lafzî hitap yapılmaktadır. Örneğin "Bizleri dosdoğru yola ilet." (Fâtiha, 1/5); "Rabbimiz, bizler iman ettik, sen de bizleri bağışla." (Âl-i İmrân, 3/16); "rabbimiz, unutur veya yanılırsak, bizi sorumlu tutma."

(Bakara, 2/286) âyetleri böyledir ki bunun benzer örnekleri çoktur. Kur'ân bu türlerden gayrı bir hitap türü ihtiva etmez. İşte buna iyi dikkat etmeli ve Allah'ın kelâmını okurken örneğin (Bakara, 2/14-15. âyetlerini okurken) "İman edenlerle karşılaştıklarında derler ki..." dedikten sonra durmalı, daha sonra "İman ettik." deyip sonra yine durmalı, ardından "Kendi şeytanları ile baş başa kaldıklarında ise derler ki..." deyip durmalı ve ondan sonra da "Biz sizinle beraberiz, onlarla sadece alay ediyoruz." deyip durmalısın. Bundan sonra da "Asıl, Allah onlarla alay eder." ifadesini okumalısın. İşte bu şekilde okursan onun esrarını anlar, hitabın mevkilerini birbirinden ayırt eder; hallerin, sözlerin, amellerin konumlarını tefrik eder ve her şeyi münasip bir şekilde yerli yerine koyarsın.

İşaret

Bil ki -Allah seni de bizleri de katından bir ruh ile teyit buyursun- Hak Teâlâ kendi hizmetine has kulları olan ve kendisini ilâhî mevhibe yoluyla bilen, kendilerine mahlûkatına dair sırlarını bahşettiği; kitabının mânalarını, hitabının işaretlerini anlamalarını sağladığı ârif kimseler olan Ehlullah üzerinde en çok baskı yapan ve şiddet uygulayan kimseler olarak zâhir ehli âlimleri (*ulemaü'r-rusûm;* resmî din görevlileri) yaratmıştır. Varlık içerisinde vuku bulan her şey Hak Teâlâ'nın kadîm (ezelî) ilminde mevcut olduğu için dostlarımız (mutasavvıflar), tıpkı iftiracı ve inkârcı kimseler yüzünden Hazreti Meryem'in işaretlere başvurmak durumunda kalması gibi, işaretleri kullanmışlardır. Dolayısıyla onların, önünden ve ardından hiçbir bâtılın gelemeyeceği Allah'ın aziz kitabının şerhi mahiyetindeki sözleri, her ne kadar Kur'ân'ın büyük faydalar ihtiva eden mânalarının hakikati ve tefsiri olsalar ve onların kalplerine vârit olmuş olsalar da yine de "işaretler" şeklinde (isimlendirilir.) Bununla beraber bu ârif kimseler Kur'ân'ın umumi mânalarını ve iniş sebeplerini de kitabın kendi dilleri ile nâzil olduğu Arapların bildiği kadar bilir ve kabul ederler. Böylece yüce Allah onlarda her iki vechi de bir araya getirmiştir. Bu yüzden onlar kendi nefslerinde buldukları şeye, zâhir ehli fakihlerin şerlerinden, kendilerini çirkin bir şekilde küfürle itham etmelerinden korunmak için "işaret" adını verir ve bu şekilde zâhir ehli fakihin buna ünsiyet kesb etmesini sağlarlar. Zira zâhir ehli fakihler Hak Teâlâ'nın hitabının mevkilerini bilmezler. Bu sebeple ârifler bu konuda yüce Allah'ın sünnetine tâbi olmuşlardır. Zira Cenâb-ı Hak dileseydi, Ehlullahın kendi kitabına dair yapmış olduğu tevilleri açık naslar halinde de ifade

edebilirdi ancak böyle yapmamıştır. Aksine avamın diliyle nâzil olan bu ilâhî kelimelerin içerisine (ârif) kullarının anlayabileceğine hususi mânaların ilimlerini de yerleştirmiştir ki ârif kullar, Allah kendilerine rızık olarak verdiği fehm/anlayış gözünü açtığı vakit onu anlarlar. Eğer zâhir ehli fakihler insaf sahibi olsalardı aynı âyete aralarında uzlaşıp kabul etmiş oldukları zâhir gözle baktıkları halde, her birinin onu farklı derecede anladığını, o âyetin anlamı konusunda kiminin diğerine üstün kelâm ettiğini, kiminin kusurlu bir şekilde anladığını görür ve bundan ders çıkarırlardı. Oysa onlar kendi aralarında açıkça görülen bu farklılıkları görmelerine rağmen yine de Ehlullah onların idraklerine kapalı olan bir yorum getirdiği vakit hemen inkâr ederler. Yüce Allah "Hikmeti dilediği kimseye verir." (Bakara, 2/269) buyurmuştur. Bu hikmet de ilimdir. Âyette *men* (kimse) lafzı nekre olarak kullanılmıştır (yani kime vermeyi dilediği açıkça belirtilmemiştir). Dolayısıyla Allah'ın öyle kulları vardır ki onların sırlarını eğitmeyi bizzat Allah üstlenmiş, indirdiği kitaplarla ve peygamberlerinin diliyle onları sırlarında eğitmiştir. Bu, hiçbir müminin ve de gayrı müslimin, ilminin kemali konusunda şüphe etmediği âlim ve öğretici olandan alınmış sahih ilimdir. Yani Allah, inayeti ile bazı kullarını velî edinmiş, ilham etmek ve anlamalarını sağlamak suretiyle onları eğitmeyi bizzat kendisi üstlenmiştir. Nitekim bu meyanda Hazreti Ali de şöyle demiştir: "Bu sadece Allah'ın, şu Kur'ân konusunda dilediğine verdiği bir anlayıştır." Görüleceği üzere Hazreti Ali bunu "Allah vergisi" olarak ifade etmiş, bununla Allah'tan aldığı "anlayış"ı kast etmiştir. Bu nedenle Ehlullah, zâhir ehli âlimlerin hallerini kabul ve teslim ederler. Çünkü onlar nereden konuştuklarını bilirler ve hakikatleri "işaret" olarak isimlendirmek suretiyle zâhir ehlinden kendilerini korumuş olurlar, zira zâhir ehli âlimler "işaretler"i inkâr etmemektedirler.

Haddizatında bizim (mutasavvıf) dostlarımız Allah'ın kitabını açıklarken kullandıkları ifadeleri başka bir kelime ile değil de hususen "işaret" kelimesi ile ifade etmeyi de ilâhî bir talim yoluyla öğrenmişlerdir ki zâhir ehli âlimler bunu bilmezler. Zira "işaret", ancak işaret eden kimsenin onu işaret etmeyi kast etmesi ile "işaret" olur; yoksa işaret olunan şey açısından "işaret" kabul edilmez. İşte Ehlullah "işaret" kelimesinin muteber kabul edildiğini gördükleri vakit bu kelimeyi kullanmışlardır. Allah kelâmındaki işaretleri alabilen kimselerin idrakleri, kendilerine mahsus bir anlayıştır; çünkü bu idrak (bu yorum), Allah Teâlâ'nın o söz ile o işareti alan kimse hakkındaki maksadıdır. Ancak yaratılmış kimselerin kelâmında bu özellik yoktur. İşte her kime Allah'tan (onun kelâmını) bütün vecihlerden anlamayı sağlayan anlayış verilmişse ona hikmet ve fasl-ı hitâb verilmiş demektir.

Eğer sen de geniş nefes sahibi isen o zaman aziz Kur'ân'ın deryasına dal; yok geniş nefesli değilsen, o zaman müfessirlerin Kur'ân'ı zâhirine göre tefsir ettikleri kitapları incelemekle yetin ve deryaya dalma. Aksi takdirde helâk olursun, çünkü bu Kur'ân deryası çok derindir. Kaldı ki oraya dalan kişi sahile yakın kısımlardan bir şeyler çıkarma amacında olmasaydı hiçbir şey çıkarıp önünüze getirmezdi. İşte âleme rahmet olmak üzere bu noktaları dalmayı hedefleyen kimseler, Peygamberler ve onların varisleridir. Ulaşan (eren) ve geri dönmeyen, ulaştıkları yerde duran kimseler ise hiç kimseden yararlanamamış ve hiç kimsenin kendilerinden yararlanmadığı kimselerdir. Bu kimseler deryanın derinliklerine yönelmiş, hatta oraya çekilmişlerdir. Ebediyen oraya dalmış durumdadırlar, bir daha da çıkamayacaklardır.

FÂTİHA SÛRESİ

Bu sûrenin *Fâtihatu'l-kitâb* (kitabın açılışı), *es-Seb'u'l-mesânî* (tekrarlanan yedi), *el-Kur'ânu'l-'azîm* (yüce Kur'ân), *Ümmü'l-Kur'ân* (Kur'ân'ın anası), *Ümmü'l-kitâb* (kitabın anası), *el-Kâfiye* (yeterli) gibi isimleri vardır. Yine *el-Hamd* sûresi olarak da isimlendirilir. Besmele bu sûreden bir âyettir. Fâtiha sûresi hakkında, Allah'ın bu sûreyi diğer peygamberlerin hiçbirine vermeyip, sadece Hazreti Muhammed aleyhisselâma verdiği, onu arşın hazinelerinden birinden verdiği, Allah tarafından inzâl edilmiş hiçbir kitapta ya da sahîfede bulunmadığı, sadece Kur'ân'da bulunduğu söylenmiştir. Kur'ân da bu yüzden "Kur'ân" olarak isimlendirilmiştir. Çünkü Kur'ân, hem diğer ilâhî kitaplarda ve sahîfelerde olanları hem de onlarda olmayanları kendi içerisinde toplamıştır. Demek ki onda hem indirilen bütün kitaplarda bulunanlar mevcuttur hem de hiçbir kitap ya da sahîfede indirilmemiş olanlar mevcuttur. Bu sûre *Fâtihatu'l-kitâb*'dır (kitabın açılışı). Çünkü kitab hem Fâtiha'yı hem de diğer sûreleri ihtiva eder ve bu sûre de onun bir parçasıdır. Ona Fâtiha isminin verilmiş olması, varlık kitabının ilk olarak onunla açılıyor olmasından dolayı doğrudur. Yine bu sûre Hak Teâlâ'nın "Kitabın anası O'nun katındadır." (Ra'd, 13/39) âyetinde ifade edildiği üzere "O'nun katında" olan "kitabın anası"dır. Çünkü ana, toplayıcı olan demektir; *Ümmü'l-Kurâ* (şehirlerin anası) ifadesi de buradan gelir. Baş, bedenin anasıdır; *ümmü'r-re's* (beyin) ifadesi de bu yüzden kullanılır. Çünkü beyin insanda bulunan duyusal ve mâ-

nevî kuvvetlerin tamamının toplamıdır. Fâtiha sûresi de indirilmiş olan bütün ilâhî kitapların anasıdır.

Bu sûre *Kur'ânu'l-'azîm*'dir (Yüce Kur'ân), yani her şeyi ihtiva eden muazzam bir toplamdır. Hazreti Muhammed aleyhisselâm bütün insanlığa gönderilmiş olduğu için Âdem aleyhisselâmdan en son yaşayacak olan insana kadar bütün insanlar (buna dâhildir ve) dolayısıyla bütün peygamberler hiç kuşkusuz, Hazreti Muhammed aleyhisselâmın vekilleridir. Hazreti Muhammed aleyhisselâmın bizzat kendisi zuhur edince artık sadece onun hükmü geçerli hale gelmiştir. Bütün hükmediciler ona döner olmuş ve onun mertebesi, dünyaya 'aynının zuhur ettiği esnada vekillerinden hiçbirine verilmemiş olan hususi bir şeye sahip olmasını gerektirmiştir. Bu yüzden Hak Teâlâ ona kitabın anasını vermiştir. Böylece *Ümmü'l-kitâb* (kitabın anası) bütün ilâhî kitapları ve sahîfeleri ihtiva etmiştir. Bütün bu kitap ve sahîfeler bizde muhtasar olarak, bütün âyetleri ihtiva eden yedi âyet şeklinde zuhur etmiştir. Dolayısıyla yüce Allah kitabın anasına, Hazreti Muhammed aleyhisselâmın vekilleri olan diğer bütün peygamberlere indirilmiş olan tüm kitap ve sahîfeleri ilhak etmiş, onları Hazreti Muhammed aleyhisselâm için ve bu ümmet için muhafaza etmiş, böylece onun diğer peygamberlerden kademe itibariyle önde olmasını sağlamıştır ki O, en büyük imamdır, ümmeti de içerisinde insanlar için çıkarılmış en hayırlı topluluğun bulunduğu ümmettir. Çünkü Hazreti Muhammed aleyhisselâm kendi suretinde bu ümmet içerisinde zuhur etmiştir.

Bu sûre *es-Seb'u'l-mesânî*'dir (tekrarlanan yedi), muazzam sıfatlara sahip Kur'ân'dır. Varlıkta birer birer zuhur etmiş, önce *teferrüd* (fert halinde bulunma) makamında, sonra *tecemmu'* (toplanma) makamında zuhur etmiştir. Besmeleden *"mâliki yevmi'd-dîn"* (Din gününün mâlikidir.) ifadesine kadar olan kısım ilâhî ifraddır; *"ihdine's-sırâte'l-müstakîm"* (Bizi dosdoğru yola ilet.) ifadesinden sûrenin sonuna kadar olan kısım ise kulun ilâh huzurundaki ifradıdır. *"İyyâke na'budu ve iyyâke nesta'în"* (Yalnız sana kulluk eder, yalnız senden yardım dileriz.) ifadesi, kendi mânasını ihtiva ettiği gibi kula verileni de ihtiva eder ama verilen asıl bundan sonrasındadır. *İyyâke* (yalnız sana) ifadesi her iki yerde de ilâhî ifrada ilhak edilmiştir, böylece *es-Seb'u'l-mesânî* (isminin verilmiş olması) doğru olmaktadır. Kul söyler, Allah da söyler. *Kur'ânu'l-'azîm* (yüce Kur'ân) toplanmadır, *"İyyâke na'budu ve iyyâke nesta'în"* (Yalnız sana kulluk eder, yalnız senden yardım dileriz.) ifadesinden başka bir şey değidlir.

Fâtiha sûresi *el-Kâfiye* (yeterli) olarak da isimlendirilmiştir, çünkü sadece bu sûreyi okumakla namaz câiz olur. Bu sûre, namazda kulu ve rabbi bir ara-

ya getirmesi itibariyle "Kur'ân"dır (toplayıcı), kulun bu sûreyi okurken etmiş olduğu dua itibariyle Rab'den ayrıştığı nokta olması itibariyle de Furkan'dır. Fâtiha sûresinde kul, Hak Teâlâ tarafından konumu beyan edilmiş durumdadır ve kulun bu sûre olmaksızın namazı olmayacağı ifade edilmiştir, çünkü bu sûre kula, rabbinin karşısındaki konumunu öğretir. Yine (rivayette) sabit olduğu üzere bu sûre, kul ile Rab arasında ikiye taksim edilmiştir.

Fâtiha sûresi *el-Hamd* sûresi olarak da isimlendirilir, çünkü bu sûre bütün hamdleri kendisinde toplar. Hazreti Muhammed aleyhisselâmdan önce hiç kimseye inmemiştir, zaten *livâu'l-hamd* (hamd sancağı) sahibi olandan başkasına inmesi de yaraşmaz. Bu sûre bütün hamdleri kendisinde toplar. Zira Hak Teâlâ'ya, ancak kendisine hamd edilmesi için meşru kılmış olduğu şeyle, meşru kılmış olması itibariyle hamd edilir; yoksa sahip olduğu hamde lâyık kemal sıfatının gerektirdiği şekilde (nimetlerine karşılık olarak-çev-) değil. Zira bu şekilde hamd, ilâhî senâdır. Eğer bu sıfatın sağladığı şekilde hamd edilmiş olsa bu hamd, aklî ve örfe göre hamd olurdu; böyle bir hamd ise O'nun Celâl'ine yaraşmaz.

İşaret ve tahkik

Bil ki Fâtiha sûresinin iki tarafı ve bir de ortası, iki mukaddimesi ve bir rabıtası vardır. Birinci tarafı ilâhî hakikatlerle çevrilidir, diğer tarafı ise insanî hakikatlerle çevirilidir. Ortası ise her ikisinden de kendilerinden haber verilmiş olduğu ölçüde alır. Mukaddimenin biri semavî, diğeri ise arzîdir; bu ikisini (bağlayan) rabıta ise havaya aittir. Böylece bu sûre apaçık tecellilerin açılışıdır (*el-Fâtiha*); içerdiği rubûbiyet ve ubûdiyet mânalarının tekrarı olması hasebiyle tekrarlanandır (*el-mesânî*); imtihan ve afiyeti ihtiva ettiği için yeterlidir (*el-kâfiye*); sıfât-ı meânîye mahsus olması itibariyle tekrarlanan yedidir (*es-seb'u'l-mesânî*); muhdes (yaratılmış) olanın ve kadîm olanın suretlerini ihtiva ettiği için yüce Kur'ân'dır (*el-Kur'ânu'l-'azîm*), nimet ve azabı kendisinde topladığı için de kitabın anasıdır (*ümmü'l-kitâb*).

İşaret

Bu sûre *Fâtihatu'l-kitâb*'tır (kitabın açılışı); çünkü kitap, ilk yaratıcıdan gelen bir işaret kapısından ibarettir. Aynı şekilde ruh da akıl vasıtasıyla nefs ile çiftleşir. Böylece nefs, duyusal olarak *îcâd*ın (vücuda gelişin) mahalli olur.

İşte bu nefs, hattın nüfuzu ile yazılmış olan kitaptır; böylece kalemin annede hatt olarak bırakmış olduğu şey, oğulda zuhur etmiştir.

İşaret

"Ana" aynı şekilde sırlar mahallinde benzerin, dengin bulunmasından ibarettir. Bu, bütün bu ilâhî sırların kendisine bulunduğu satırlara yazılı kitabın içerisine konulduğu *rakk-ı menşûr*dur (yayılmış sayfa).

BESMELE

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ (١)

1. Bismillâhirrahmânirrahîm.

Birinci vecih

Besmele müstakil bir âyettir. Neml sûresindeki besmelenin ise bir âyetin bir parçası olduğunu söyleriz. [Bismillâh] ifadesindeki "Allah" lafzı, "hüviyeti ve zâtı itibariyle O, Allah'tır." mânasındadır. Rahmân lafzı, O'nun her şeyi kuşatmış olan rahmetinin umumiliğini, Rahîm lafzı ise tövbe eden kullarına rahmet edeceğine dair kendisine vâcip kıldığı rahmeti ifade eder. Hak Teâlâ aziz kitabında her bir sûreye "Bismillâhirrahmânirrahîm" ifadesiyle başlamıştır. Sûre azamet ve iktidar isimlerini gerektiren korkutucu hususlar ihtiva ediyorsa o zaman ünsiyet ve müjde olmak üzere önce rahmet isimlerini zikretmiştir. Nitekim yüce Allah "Benim rahmetim her şeyi kuşatmıştır." (A'râf, 7/156) buyurmuştur. Bu yüzden besmelede kahr isimlerinden hiçbiri açık bir şekilde yoktur, aksine her ne kadar "Allah" ismi kahr mânası da (bâtın olarak) içeriyor olsa da yine de besmelede Allah'ın Rahmân ve Rahîm olduğu ifade edilir. Zira Allah ismi aynı zamanda rahmeti de içerir. Muhtevasındaki galebe, şiddet ve kahra karşılık rahmet, mağfiret, af ve hoş görme bulunmakta; bunlar besmeledeki "Allah" ismi içerisinde tam birbirilerine denk gelecek ölçülerde yer almaktadır. Bundan başka, Allah isminde karşımıza, bunlardan fazla olarak, bir de "Rahmân ve Rahîm" isimleri karşımıza çıkmaktadır. Böylece Hak Teâlâ besmelede hem kahrı hem rahmeti kendisinde top-

layan "Allah" ismine ilave olarak "Rahmân" ve "Rahîm" 'aynlarını da izhar etmiş ve bunun neticesinde rahmet ağır basmıştır. Sanki Allah Teâlâ bizlere mahlûkatında muhkem bir şekilde var ettiği şeyi öğretmekte; besmelede hem kahrı hem rahmeti kendisinde toplayan "Allah" ismindeki "Rahmet"in bâtında olan rahmet, buna karşılık Rahmân ve Rahîm isimlerinde zâhir bir şekilde bulunan rahmetin ise zâhirdeki rahmet olduğunu öğretmektedir. Böylece rahmet hem bâtını hem zâhiri umumi olarak kapsamış, ümit herkes için çok muazzam hale gelmiştir. Kur'ân sûreleri içerisinde başında besmelenin yer almadığı hiçbir sûre yoktur. Bu yüzden biz besmeleyi, Allah tarafından, âkıbetin rahmete dönüşeceğine dair bir ilâm olarak tevil ettik. Hak Teâlâ bu rahmeti üç kısma ayırmıştır. Biri "Allah" isminde bâtın olarak bulunan rahmet, diğeri Rahmân ismindeki rahmet, üçüncüsü de Rahîm ismindeki rahmettir. Kahrı ise sadece "Allah" isminde bâtın olarak var etmiştir, yani onun zâhirde mevcut bir 'aynı yoktur.

Bil ki her sûrenin başında hususen besmelenin yer alması o sûrede açılmış olan ilâhî rahmetin taçlandırılması şeklinde olup, içerisinde zikredildiği her sûrede bu rahmetin elde edileceğini ifade eder. Amel için niyet neyse sûre için de besmele odur. Her bir tehdit ve bedbahtlığı gerektiren her bir özellik sûrede zikredilir ama besmeledeki Rahmân isminin ifade ettiği umumi rahmet ve Rahîm isminin ifade ettiği hususi rahmet, bedbahtlığın kendisi ile kâim olduğu kimseye verilen şeye (cezaya, tehdide) hükmeder ve Allah o kula ya hususi rahmeti ile (ki bu kendisine vâcip olan rahmettir) ya da umumi rahmeti ile (ki bu da nimet verme rahmetidir) rahmet eder. Böylece âkıbetin rahmete tebdil olması, besmele sebebiyledir ve bu yüzden besmele müjdedir.

Besmele, Fâtiha'nın açılışıdır. Besmele, Fâtiha'nın ilk âyeti ya da ona bir ek gibi onun ayrılmaz parçasıdır ki bu konuda âlimler arasında mâlum ihtilaf söz konusudur. Bismillâhirrahmânirrahîm (besmele) bize göre gizli bir mübtedânın (cümle başındaki ismin) haberidir. Bu mübtedâ (başlama), âlemin başlangıcı ve zuhurdur; çünkü ilâhî isimler âlemin varlık sebebidir, ona hâkim olan ve onda tesir sahibi olandır. Burada sanki Allah Teâlâ "Âlemin zuhuru Bismillâhirrahmânirrahîm (besmele)dir.", yani "Âlem besmele ile, Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla zuhur etmiştir." demektedir. Mutlak olarak kâinatın kendisinden ayrılıp vücuda geldiği besmele, diğer sûrelerin başındaki besmele değil, Fâtiha sûresinin başındaki besmeledir. Çünkü diğer sûrelerin başındaki besmeleler hususi işler içindir. Besmele, üç ilâhî isme tahsis edilmiştir, çünkü hakikatler bunu gerektirmiştir. *Allah* ismi bütün isimleri toplayan isimdir. *er-Rahmân* ismi ise umumi bir sıfattır. Dolayısıyla Allah hem dünyanın hem de âhiretin Rahmân'ıdır. Bu umumi rahmet ile

dünya hayatında, âlemde mevcut olan her şeye rahmet eder. Âhiretteki rahmet sadece (Hak Teâlâ'nın) saadet kabzasına tahsis edildiği için bu rahmet, kardeşi olan diğer rahmetten ayrılır. Dünyada ise bu iki rahmet birbirleri ile karışık halde idi. Nitekim dünyada insan kâfir olarak doğup mümin olarak ölebilir, yani şehâdet âleminde kâfir olarak doğup yetişir (ve sonra mümin olarak ölebilir) bunun tam aksi de söz konusu olabilir. Âlemin bir kısmı sadık bir haber ile, (Rahmân'ın) iki kabzasının biri ile temeyyüz eder, böylece Rahîm ismi âhirette sadece iman eden herkes için hususi hale gelir. Âlem "Allah" isminde genel olarak, er-Rahmân ve er-Rahîm isimlerinde ise tafsilatlı olarak işte bu üç isim vasıtasıyla tamamlanır. Dolayısıyla [Bismillah] demek, "her şey benimle kâimdir ve zuhur etmiştir" demektir. er-Rahmân kelimesini "Allah" lafzından bedel olarak gören kimse onu zât olarak görür, fakat bu kelimeyi sıfat olarak i'râb eden kimse sıfat olarak görür. er-Rahmân kelimesinde rahmetin âleme yayılışı söz konusudur. er-Rahîm ismi ile besmele tamam olur. Besmelenin tamam olmasıyla da âlem, yaratılış ve icat itibariyle tamamlanmış olur.

(Başında besmelenin yer almadığı) Tevbe sûresi ise Enfâl sûresi ile birlikte tek bir sûredir, Hak Teâlâ bu tek sûreyi iki fasla ayırmıştır. Okuyucu bunları tafsil eder ve böyle hüküm verirse o zaman onu Tevbe sûresi olarak ya da "gazap ettiği kullarına karşı ilâhî rahmetin geri dönüşü" sûresi olarak isimlendirmiş olur. Nitekim Hak Teâlâ'nın bu gazabı ebedî bir gazap değil, süreli bir gazaptır. Allah tövbeleri kabul edendir (*et-Tevvâb*). Tövbeleri kabul eden (*et-Tevvâb*) ismi ile yan yana gelebilecek olan yegâne şey, *Rahîm* ismidir. Böylece gazaba uğramış olanın âkıbeti rahmete tebdil olur. Ya da bu ismin yanına *el-Hakîm* (hikmet sahibi) ismi gelir; çünkü Hak Teâlâ gazabını belli bir müddet ile sınırlamış, belli bir süreliğine gazap etme hükmünü vermiş, bu sürenin sonunda ise onu rahmete tebdil etmiştir. İmdi (*et-Tevvâb*), tövbeleri kabul eden şeklinde nitelenen isme bakıp üzerinde düşünecek olursan hükmünün söylediğimiz gibi olduğunu görürsün. Kur'ân, Hak Teâlâ'nın hem gazap ettiği kimselere hem de kendilerinden razı olduğu kimselere dair haberleri birlikte zikreder ve konumunu da "Rahmân ve Rahîm" ile taçlandırır. Artık hüküm, taçlandırma ifadesinindir. Çünkü onunla kabul gerçekleşir ve Allah katından olduğu onunla bilinir.

Besmelenin (öncesindeki veya sonrasındaki âyete) vasl edilerek (birleştirilerek) okunması konusunda dört görüş vardır. İlk görüşte olanlar besmelenin asla vasl edilmemesi gerektiğini düşünürler ki vasl etmek demek, (önceki) sûrenin sonunu (son âyetini) besmele ile birleştirmek, sonra durmak (vakıf yapmak) ve ardından sûreye başlamak şeklindedir ki kurrâ (kıraat bilgi-

ni) âlimlerden hiçbiri buna razı olmazlar. Ama ben bazı Arap olmayan kimselerin, Farsların kıraat uygulamasını bilen âlimlerin razı olmadıkları bu uygulamayı yaptıklarını görmüştüm. Herkesin razı olduğu ve kıraat âlimlerinden hiçbirinin karşı çıktığını bilmediğim en güzel görüş ise (önceki) sûrenin sonunda durmak ve besmeleyi, başında yer aldığı sûrenin ilk âyeti ile birleştirerek okumaktır. Son iki görüş ise bu kadar güzel değildirler. Buna göre ya önceki sûrenin son âyeti, besmele ve devamındaki sûrenin ilk âyeti ayrı ayrı olarak okunur ya da bu üçü birbirine bütünüyle birleştirilir. Bütün âlimleri ilk sûrenin okunuşunun başında istiâzenin [*E'ûzu billâhi mine'ş-şeytâni'r-racîm*] ve besmelenin okunması konusunda görüş birliği içindedirler. Yine bütün kıraat âlimleri, aralarında hiç ihtilaf etmeksizin Fâtiha sûresinin başında besmele okunması konusunda görüş birliği etmişler, fakat diğer sûrelerin başında okunması konusunda ihtilaf etmişlerdir. Ancak Kur'ân okumaya herhangi bir sûreden başlanılacağı zaman ona besmele ile başlamak gerekir. Bunun dışındaki durumlarda Verş (v. 192/817) gibi bazı âlimler besmele okuyup okumamayı okuyucunun seçimine bırakmış, Hamza b. ez-Zeyyât (v. 156/773) gibi bazı kıraat âlimleri okumamayı tercih etmiş, diğer kıraat imamları ise bunu okuyucunun seçimine bırakmayıp okuması gerektiğini söylemişlerdir.

الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (٢)

2. Hamd, âlemlerin rabbi olan Allah'a mahsustur.

[*el-Hamdü*] kelimesi kesre ile *el-Hamdi* şeklinde ve *dâl* harfinin harekesini, devamındaki harfin harekesine vererek (*itbâ' kuralı gereği*) lâm'ın ötresi ile *el-Hamdü lüllâh* şeklinde de okunmuştur.

Hamd; umumi senâ, övgü demektir. Konuşan kişi bunu başka bir şeyle kayıt altına almadıkça umumi övgü mânası içerir. Hamdin üç mertebesi vardır: Hamdin hamdi, övülenin kendisine hamdetmesi ve övülenin kendisinden başka birinin hamdetmesi. Bundan öte hamdin bir dördüncü mertebesi yoktur. Sonra, hamdde kişinin kendisine hamdetmesi ya da ona bir başkasının hamdetmesi açısından iki taksim daha söz konusudur. Buna göre hamd ya bir fiil sıfatı ile yapılır ya da bir tenzih sıfatı ile yapılır. Bu taksimde bundan gayrı üçüncü bir hamd yoktur. Hamdin hamd edilen için hamdetmesi ise her iki hamdde de bizâtihi vardır. Zira böyle olmasaydı o zaman ona hamdetmiş olmazdık. Sonra, hamd edilene hamd iki kısımdır. Birinci kısım, ona sahip olduğu vasıflarla hamdetmektir ki bu en umumi hamddir. İkinci kısım ise ondan gelen şeylere karşılık hamdetmektir, bu da şükürdür ve daha husûsîdir.

Hazreti Peygamber aleyhisselâm *Makâm-ı Mahmûd*'da "O'na şu anda bilmediğim hamdlerle hamd ederim." demiş ve ardından "Sana övgüyü sayıp bitiremem." buyurmuştur. Çünkü sayısız, sonsuz olan, vücudun (varlığın) kapsamına girmez. Âlemde hamd eden ve hamd edilen her 'ayn, Hak Teâlâ'nın kelimeleri olduğu için övgünün âkıbeti en nihayetinde O'na döner; dolayısıyla Allah'tan gayrı hamd eden, O'ndan gayrı hamd edilen yoktur. Hamdin hamdi de O'nun sıfatıdır, sıfatı ise 'aynıdır. Zira O, çokluk kabul etmez. Hamdler içerisinde hamdin hamdinden daha sadık olanı yoktur. Çünkü o, sıfatın kendisi ile kâim olmasının 'aynıdır. Dolayısıyla hamd edenin kendisine hamdettiğinden gayrı hamd edilen yoktur; ister kendisine hamd eden açısından olsun ister başkası tarafından kendisine hamd edilen açısından olsun, bu böyledir. O, sıfatın 'aynı olduğu için sıfat alanın (mevsûfun) ve sıfat verenin de (vâsıfın) 'aynıdır. Böyle olduğu için de hamd, hamd edenin ve hamd edilenin 'aynıdır ki bu da Allah'tan başkası değildir. Yani Allah, hamdinin 'aynıdır; ister hamd ona izâfe edilsin isterse başkasına, her hâlükârda sıfatın nitelenen ile kâim oluşu şüphe kabul etmez. Aksi iddia edilemez bir husustur. Buna göre kendisini ya da bir başkasını bir sıfatla niteleyen kimse, iddiasının doğruluğunu gösterecek bir delile ihtiyaç duyar.

Hamd, Allah Teâlâ'ya lâyık olduğu vechiyle övgüde bulunmak demektir. Şükür ise vermiş olduğu nimetler karşılığında Allah'a övgüde bulunmak demektir. Allah'a övgü hiçbir zaman belli bir kayıtla sınırlanmadan yapılamaz. Bu kayıt ya nutk (konuşma) ile olur ya da hamde sevk eden bir mâna ile olur. Konuşmada da hamd gerek mutlak (kayıtsız) gerek kayıtlı olarak yapılabilir. Örneğin lafzî ve mutlak hamd sadedinde Cenâb-ı Hak "De ki: 'Hamd Allah'adır.'"(Neml, 27/93) buyurmuştur. Kayıtlı hamd ise bazen tenzih sıfatı ile kayıtlanarak yapılır. Örneğin "De ki: 'Hamd, evlât edinmemiş olan Allah'a mahsustur.'" (İsrâ, 17/111) âyeti böyledir. Bazen de bir fiil sıfatı ile kayıtlanarak yapılır. Örneğin "Hamd, kuluna kitabı inzal eden Allah'a mahsustur." (Kehf, 18/1) ve "Hamd, gökleri ve yeri yaratan Allah'a mahsustur" (En'âm, 6/1) âyetleri böyledir. Allah katından inzal edilmiş olan kitaplardaki hamdler bu taksimin dışında değildir. *El-hamdü lillâh* mizanı doldurur, çünkü mizanda bulunan her şey odur. O; Allah'a senâ, övgüdür, ona hamddir. Mizanı da ancak hamd olur. Tesbih ona hamddir, aynı şekilde tehlîl (*lâ ilâhe illallâh*), tekbir, temcîd, tâzim, tavkîr, ta'zîz ve buna benzer bütün ifadeler O'na hamddir. *El-hamdü lillâh*, kendisinden daha umumisi olmayan âlemdir. Her bir zikir, tıpkı insanın uzuvları gibi onun bir cüzüdür; hamd ise insanın bütünü gibidir. *El-hamdü lillâh* Hak Teâlâ Âdem'i yarattıktan ve tastamam ona şekil verdikten sonradır. Nitekim ona ruhu üfledikten ve o da düzelip oturur vaziyete

gelip de hapşırdıktan sonra *El-hamdü lillâh* demiş, Hak Teâlâ da ona "Allah sana merhamet etsin ey Âdem! İşte seni bunun için yarattım." buyurmuştur. Bu yüzden de "Hamd âlemlerin rabbi olan Allah'a mahsustur." ifadesinin hemen akabinde "Rahmân ve Rahîm'dir" buyurmuş, rahmeti öne geçirmiş, sonra da "gazaba uğramamış olanların" diyerek gazabı sona bırakmıştır. Böylece rahmet varlığın ilk açılışında gazabı geçmiş olduğu gibi Âdem'e yönelik rahmet de ağaçtan yemesine karşılık aldığı cezadan önce tahakkuk etmiştir. Sonra Allah ona bunun ardından rahmet etmiş, neticede ortalarında gazap bulunan iki rahmet ortaya çıkmıştır. Bu durumda iki rahmet birbirilerine kavuşup karışmak istemişlerdir. Çünkü iki rahmet birbirinin mislidir, biri diğerine varıp birleşmiş, aralarında gazap yok oluvermiştir. Bu nedenle âlim kimse *el-hamdü lillâh* dediği zaman "O'ndan gayrı hamd eden yoktur, o halde O'ndan gayrı hamd edilen hiç yoktur." demiş olmaktadır. Avam *el-hamdü lillâh* dediğinde ise "Allah'tan gayrı hamd edilen yoktur, o halde O hamd edendir." demiş olmaktadır ki böylece iki hamd, lafız suretinde birleşir.

[Âlemlerin rabbi]: Bil ki âlem, Allah'tan başka her şey demektir ki bunlar da ister vücuda gelmiş olsun ister gelmemiş olsun, bütün mümkün varlıklardır. Bunlar bizâtihi bizim ilmimize ya da zâtı itibariyle *vacibu'l-vücûd* olana dair ilme alâmettirler. Zira imkân, bir şeyin varlık ya da yokluk hallerinin her ikisinde de ondan ayrılmayan bir hükme sahiptir, hatta şeyin zâtî özelliğidir. Çünkü o şeyin (varlık ile yokluk ihtimalleri eşit iken var olmasını) tercih, mümkün varlıkların zâtının ayrılmaz özelliğidir. Tercih edici onun ayrılmazı, tercih edilen de malumudur. Bu nedenle o, âlâmet kökünden, *'âlem* olarak isimlendirilmiştir. Çünkü o, tercih edene delâlet eden bir delildir. Bunu böyle bil.

Varlığı (vücûdu) halinde âlem, amânın kabul ettiği ve içerisinde zuhur ettiği suretlerden başka bir şey değildir. Eğer hakikati üzerinde nazar ederse âlem geçici bir arazdır, yani yok olma, zâil olma hükmündedir ki Hak Teâlâ'nın "O'nun vechi hariç her şey helâk olacaktır." (Kasas, 28/80) âyeti işte budur. Hazreti Peygamber aleyhisselâm da "Arapların söyledikleri en doğru beyit, Şair Lebîd'in 'Allah'tan gayrı her şey bâtıldır, biliniz.' şeklindeki beytidir."[1] buyurmuştur. Yani bu beyitte, "Allah'tan başka hiçbir şeyin, üzerinde sebat edeceği kendisinden bir hakikati yoktur, ancak kendisinden başkası ile mevcuttur." denilmektedir. İşte bu nedenle Hazreti Peygamber aleyhisselâm, "Arapların söyledikleri en doğru beyit, 'Allah'tan gayrı her şey bâtıldır, biliniz.' şeklindeki beyittir." buyurmuştur.

---

1. Buhârî, Menâkıbu'l-Ensâr, 26; Müslim, Şi'r, 3, 6.

Sabit olan cevher amâdır, o da Rahmân'ın nefesinden başka bir şey değildir. Âlem, içerisinde zuhur eden bütün suretlerdir ki bunlar da onun içindeki arazlardır ve zâil olmaları mümkündür. İşte bu suretler, mümkün varlıklardır; amâya nispetleri tıpkı suretlerin aynaya olan nispetleri gibidir. Suretler aynada, bakan kimsenin gözüne zuhur ederler. Hak Teâlâ âlemin gözüdür, gören O'dur, mümkünleri bilen O'dur, idrak ettiği şey de mümkünlerin suretlerine dair bildiğidir. Böylece âlem, amâ ile Hakk'ın görmesi arasında zuhur eder ve bu zuhur eden şey, görene, yani Hak Teâlâ'ya delâlet eden bir delil olur. İşte bunun farkına var ve kim olduğunu bil.[2]

[*Rab*] (kelimesi) sadece (başka bir kelimeye) izâfe edilerek akledilebilir. Bu nedenle de Kur'ân'da herhangi bir şeye izâfe edilmeksizin, mutlak olarak kullanılmamıştır. Ama hep farklı farklı şeylere izâfe edilmiştir. Kâh gizli isimlere kâh 'ayân'a, kâh ahvâle izâfe edilir. Örneğin Hak Teâlâ "Hamd âlemlerin rabbi olan Allah'a mahsustur." buyurmuştur, "kendi rabbi" ifadesini kullanmamıştır. Çünkü bir şey kendisine izâfe edilmez. Bu sözüyle Hak Teâlâ, Rubûbiyet makamını ispat etmiş, yani kendisinin onların mürebbisi ve rızık vericisi olduğunu ifade etmiştir.

[*el-'Âlemîn* (âlemler)], Allah'tan başka her şey demektir. Bu ifade kullarına yönelik ilâhî bir vasiyettir. Zira Hak Teâlâ onları kendi suretinde yaratmış, kimine büyük imâmeti, dünyayı ve bu ikisi arasındakileri vermiştir. İşte bu, Hazreti Peygamber aleyhisselâmın "Her biriniz çobansınız ve sürünüzden (reâyânızdan) mesulsünüz."[3] şeklindeki sözü budur.

Hak Teâlâ bu hamd ifadesini, (iki şeyden) mürekkep bir rahmetin arasında yerleştirmiştir, zira önce "Rahmân ve Rahîm" ifadesini kullanmış, sonunda da yine "Rahmân ve Rahîm" ifadesini kullanmış, böylece âlem iki rahmet arsında olmuştur, başı rahmete nâildir, âkıbeti de rahmete tebdil olmuştur.

İşaret: Rab sabittir, zeval bulmaz, O'nu zâil edemezsin.

Hamd âlemlerin rabbine mahsustur
İnsanlara bahşettiği hallere karşılık
Onları sevindirdiği ve onları üzdüğü şeylere

---

2. Bu paragraf, İbn Teymiye'nin İbn Arabî'ye atfettiği, "yaratılmışın varlığı, kadîmin varlığının aynıdır" şeklindeki görüşü ve bu görüşe binaen onun kadîm ile hâdisi aynileştirdiği şeklindeki yorumu geçersiz kılmaktadır. (bk. İbn Teymiye, *Mecmûu fetâvâ*, Riyad, 1962, XI, 239). (Not: Bu dipbot, bu tefsiri derleyen Mahmud Ğurab'a aittir. - ç.n.)
3. Buhârî, Cum'a, 10; Müslim, Îmân, 20.

Bütün bunların hepsinin baş üstünde yeri vardır
Bütün övgü O'nadır, bütün temcîd O'nadır
Unutkan diye nitelenen atamız tarafından yapılan.
Ona kulluk ettim, O'ndan yardım talep ettim
Şeriatında buyurduğu gibi, nefeslerimin hür bırakılmasına karşılık
Ve bana halimizde dosdoğru yolu nasip etmesini talep ettim
Katı olan kalbimi yumuşatmasını
Ki böylece onun sayesinde dosdoğru yöntem üzere olayım,
Ünsiyet sahibi ve mesut, değerli bir mahlûk olayım.

الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ (٣)

3. O, Rahmân'dır, Rahîm'dir.

[*er-Rahmânu'r-Rahîm*]: Bu kelime, Hak Teâlâ'nın isimlerindendir. Bunlar tıpkı Ba'lebekke ve Râmehürmüz isimleri gibi birleşik isimlerdir. Hak Teâlâ'nın âleme yönelik terbiyesi lütuflar, şefkatle, Rahimiyetle tekid edilmiş Rahmâniyet rahmeti iledir. Böylece onun rahmeti Rahmân ile umumileşmiştir. Rahmân, bütün bir kâinatı kuşatan genel mânadaki rahmet kelimesinin mübalağa biçimidir. Rahîm ismi ile bu rahmeti tahsis etmiştir. Allah Teâlâ ümmü'l-kitapta dört rahmeti ifade etmiştir. Ümmü'l-kitabın ilk âyeti olan besmele, iki rahmet ihtiva eder. Bunlar er-Rahmân ve er-Rahîm isimleridir. Yine Ümmü'l-kitabın üçüncü âyeti de aynı şekilde iki rahmeti ifade eder. Bunlar da er-Rahmân ve er-Rahîm isimleridir. Dolayısıyla Hak Teâlâ iki rahmet ile Rahmân'dır, bunlardan biri umumi rahmettir ki o da nimet verme rahmetidir. Ancak Hak Teâlâ hususi rahmeti ile de Rahîm'dir ki bu da onun kendisine vâcip kıldığı rahmettir. Nitekim "Rahmetim her şeyi kuşatmıştır, onu müttakîlere yazacağım." (A'râf, 7/156) ve "Rabbiniz kendisine rahmeti yazmıştır." (En'âm, 6/54) buyurmuştur. Nimet verme rahmeti ise herhangi bir amel ile hak edilmeksizin verilir. Nimet verme rahmeti ile Allah Teâlâ, kendisini salih amele muvaffak kıldığı kimselere rahmet eder ki bu salih ameller karşılığında da kendisine vâcip olan rahmeti yazmıştır. Böylece bu rahmet sayesinde isyankâr ve cehennem ehli kimseler, yerleri ve diyarları yine cehennem olsa da üzerlerindeki azabın zeval bulması ile rahmete nâil olurlar. İşte bu, nimet verme rahmetidir. Dolayısıyla Hak Teâlâ hem dünyada hem de âhirette Rahmân'dır. Rahîm ise rahmetin âhirete tahsis edilmesidir.

Nasihat: İki isimden mürekkep olan isme sımsıkı sarıl, çünkü onun çok muazzam bir hakkı vardır. O da hususen "*er-Rahmânü'r-Rahîm*" sözüdür.

Bundan gayrı Hak Teâlâ'nın mürekkeb ismi yoktur ki bu ismin de ehadiyyeti (tekliği) vardır. Kim Hak Teâlâ'yı bu ismi ile zikrederse, asla bedbaht olmaz.

مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ (٤)

4. O, din gününün mâlikidir (melikidir).

Din günü ile karşılık gününü kast etmektedir, bu da dünya ve âhiret günüdür. Zira şeriatta sınırlar (hadler, tanımlar, cezalar) sırf karşılık olarak belirlenir, başına musibetler gelen kimseye de bu musibetler sadece kendi eliyle yapıp kazanmış olduklarının karşılığı olarak isabet eder. Bununla beraber Hak Teâlâ bunların birçoğunu da affeder. Aynı şekilde yeryüzünde zuhur eden fitneler, savaşlar, tahribatlar, veba hastalıkları da insanların işledikleri amellerin karşılığıdır. Onlar karada ve denizde işledikleri fesatlarla bunlara müstahak olmuşlardır. İşte bu dünyadaki cezadır. Dolayısıyla dünya günü de ceza günüdür, âhiret günü de ceza günüdür ancak âhiretteki ceza daha büyük ve şiddetlidir. Çünkü âhiretteki ceza, başına geldiği kimseye mükâfat neticesi doğurmaz. Oysa dünyadaki ceza, o cezaya uğrayan kimse için bir mükâfat neticesi doğurmayabileceği gibi doğurabilir de. Dünyadaki cezanın/karşılığın bir örneği de bedbaht kimselerin işlemiş oldukları hayır amellerinin karşılığını dünyada Allah'ın kendilerine vereceği nimetler olarak almaları ve âhirete vardıklarında meyvelerini dünyada alıp tüketmiş durumda olmalarıdır. Eğer dünya bu şekilde bir karşılık dünyası olmasaydı bile o zaman Allah'ı bilen âlimler nezdinde yine de bu âyetteki din günü ifadesini âhiretle tahsis etmek söz konusu olmazdı. Çünkü Hak Teâlâ onlara bu konuda bilmediklerini öğrenecekleri bir delil ikâme etmiş, bu meyanda "İnsanların kendi elleriyle yaptıklarından ötürü karada ve denizde fesat zuhur etti. Böylece onlara yaptıklarının bir kısmını tattırmak istiyoruz." (Rûm, 30/41) buyurmuş, bunun başlangıçta onların yapmış oldukları şeyin karşılığı (cezası) olduğunu haber vermiştir. Hayırlı kimselerin imtihana tâbi tutuldukları şeyler hayırdır. Bu oldukça zor ve ancak ilkâ ile elde edilebilecek bir meseledir. Bu konuda iki büyük taife (Eş'arîler ve Mûtezile) ihtilaf etmişlerdir. Bir grup, birbiri ardınca farklı farklı görüşler ileri sürerek, diğerinin ve de peygamberlerin câiz gördüğünü câiz görmemiştir. Bunlardan hiçbiri peygamberlerin getirmiş olduğunu tahkik edememiş, doğru yolu bulamamış, aksine her biri kendi maksadını ikame edecek olan şeyi desteklemiştir ki aslında kendi maksatları da hastalıklarının tam kendisidir. Sadece yüce tabaka (et-tabakatu'l-ulyâ) bunun dışındadır. Zira onlar dünyada işleri bilmişler ve hiçbir şeyi kendi mertebesinin dışına koymamış, konumundan

indirmemişlerdir. Onlar dünyada gördükleri her şeyin durduk yere değil, muhakkak bir şeyin karşılığı, cezası olduğunu görmüşlerdir.

Melîk hakikatte Hak Teâlâ'dır, O her şeyin mâlikidir, her şeyde tasarruf sahibidir, umumi ve hususi olarak kendisi için şefaat eden de O'dur ki hususi olarak dünyada, bir yönüyle umumi olarak da âhirette şefaatçidir. Bu yüzden de "O din gününün mâlikidir." ifadesinin öncesinde "O; Rahmândır, Rahîmdir." ifadesine yer vermiş, böylece âlemlerin rabbini görmekten perdelenmiş olanların gönüllerinin ünsiyet sağlamasını murat etmiştir. Görmez misin ki din gününde Hak Teâlâ "Melekler ve peygamberler şefaat eder, müminler de şefaat eder de merhametlilerin en merhametlisi olan kalır mı?" buyurmuştur. Görüleceği üzere burada *Cebbâr* ya da *Kahhâr* demeyip *Erhamü'r-râhimîn* (merhametliler merhametlisi) demiştir ki insanların kalplerinde fiilin vücuda gelmesinden önce ünsiyet gerçekleşsin.

إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ (٥)

5. Bizler sadece sana kulluk eder, sadece senden yardım dileriz.

[Bizler sadece sana kulluk ederiz.]: Yani sadece sana kulluğu ikrar eder, sana şirk koşmayız. Burada "*iyyâke na'budu*" (Bizler sadece sana kulluk ederiz.) ifadesini [Sadece senden yardım dileriz.] ifadesinin önünde zikretmiştir ki bu zâtı itibariyle mahza kul olanın [Bizler sadece sana kulluk ederiz.] şeklindeki ifadesidir. Kim kulluğunu tahakkuk ettirerek bu sözü söylerse, efendisinin hakkına vefa göstermiş demektir. Bu sözü söyleyen kimse nefsine ya da Allah'ın kendisini yaratmış olduğu ve kibriya sahibi olmayı gerektiren suretine iltifat etmemiş, aksine mahza kul olmuş, sonra da Allah'ın kendisini yaratmış olduğu suret üzere [Sadece senden yardım dileriz.] demiştir. Bu, "Sana kulluk konusunda sadece senden yardım dileriz." mânasındadır. Yardımı ancak yaptığı işte bir tür gayret sahibi olan kimse talep eder ve "Yardım dileme konusunda sadece sana sığınırız, senden başkasına değil." der. İşte bu âyetle Hak Teâlâ şirki reddetmiştir.

اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ (٦)

6. Bizleri sırât-ı müstakîme (kurtuluş yoluna) hidayet et.

Sırât kelimesi (keskin ze harfi ile) *zırât* şeklinde de okunmuştur ki bu, aynı kelimenin bir lehçedeki okunuşudur. Yine İbn Kesîr (v. 120/738) bunu sin

harfi ile *sirât* diye okumuş, Hamzâ (v. 156/773) ve diğer kıraat imamları ise sâd harfi ile *sırât* diye okumuşlardır. Kişinin burada ermek istediği sırat/yol, kendilerine nimet verilmiş olan kulların üzerinde yürüdükleri, tevhid ve tenzih ile kurtuluş yoludur ki burada bu, "şeriat"tır. Kul namazın her rekâtında [Bizleri sırât-ı müstakîme hidayet et.] demeye devam eder. *Çünkü sırat, kıldan ince, kılıçtan keskincedir.* Aynı şekilde dünyada şeriat ilmi de öyledir. Herhangi bir meselede doğrunun Allah katında ne olduğu, kimin isabetli kimin hatalı olduğu tam olarak bilinmez, bu nedenle bizler delil elde etmek üzere elimizden gelen gayreti gösterdikten sonra, zann-ı gâlib ile amel etmekle emrolunmuşuzdur. Çünkü açık nas, dünyada kıldan ince, kılıçtan keskincedir; sırat ise bunun âhirette, dünyada zuhur ettiğinden çok daha açık ve ayan beyan bir şekilde zuhur etmesidir. Bundan sadece peygamberler ve onların takipçileri gibi, bir basiret/delil üzere Allah'a davet edenler müstesnadır.

صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ (٧)

7. Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet, gazaba uğramamışların ve sapmamışların yoluna.

[Kendilerine nimet verdiğin nebî ve resûllerin yoluna]: Buradaki sırat, yol mânasındadır ki bu da kendilerine nimet verilenlerin bu nimete mazhar olmalarına vesile olan şeriattan başka bir şey değildir. Bu, onlara bu mükellefiyet diyarında hidayet ve muvaffakiyet bahşeden rahmettir; bu, bir inayet rahmetidir. Bu rahmet sayesinde onlar gazaba uğramamış ve sapmamış kimseler olmuşlardır. Çünkü Allah kendilerine hidayet vermiş, böylece onlar şaşkın duruma düşmemişlerdir.

[Gazaba uğramamışlar ve sapmamışlar] ifadesi, "kendilerine nimet verilenler" ifadesinin sıfatı olup bir tür tenzih nitelemesidir. Nitekim Allah'ın gazap ettiği kimseler, "Bizlere şu kimselere hiç hak etmedikleri halde verilen nimetler verilmiştir." demişler, bu yüzden de "gazaba uğramışlar" olarak nitelendirilmeye müstahak olmuşlardır. Zira Allah onlara hidayet nimeti vermiş ama şaşkınlık şeklindeki sapkınlık onlardan bu nimeti alıp götürmüştür. Böylece tahkik etmiş olduğumuz ilâhî gazabı izale edip götürmüş olan şey ile ona nimet ihsan edilmiştir. Dolayısıyla Allah onlara nimet verme rahmeti ile rahmet etmiştir ki bu da Rahmân ismi ile tahakkuk eden üçüncü rahmettir. Bu şekilde onlardan azabı kaldırıp yok eder ve içinde bulundukları konumda onlara, Rahîm ismi ile nimet bahşeder. *Ümmü'l-kitâb*'da (Fâtiha'da) hiçbir gazap âyeti yoktur, aksine bu sûredeki âyetlerin hepsi rahmet âyetidir ve bu sû-

re, kitaptaki diğer bütün âyetler üzerinde hâkimdir. Çünkü bu, anadır. Böylece Allah'ın rahmeti gazabının önüne geçmiş olmaktadır. Nasıl böyle olmasın ki? Zira âlem ile Allah arasındaki nesep, ancak Rahmân isminden gelir; bu yüzden rahmi (kan bağını, yakınlığı) kendinden bir parça kılmıştır. Böylelikle rahm sadece O'na nispet edilir. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Rahim, (akrabalık bağı) Rahmân'dan bir daldır. Kim onu koruyup bir arada tutarsa Allah da onu birleştirir, kavuşturur; kim de onu koparırsa, Allah da onu kesip atar."[4] buyurmuştur. Âlemde olan her şeyde kaçınılmaz bir şekilde Allah katından bir rahmet vardır. Yaratılmışların her birinin Allah'ın rahmetine ermeleri zorunludur ama bunlardan bazıları bu rahmete tez vakitte nâil olur, bazıları ise geç nâil olur. Zira Allah'ın rahmeti gazabını geçmiştir. Dolayısıyla o, gazabın önündedir. Bu yüzden kullardan intikam alma şeklindeki Allah'ın gazabı daima bir yarış içerisinde gelir ve nihayet yolun sonuna geldiğinde rahmetin kendisini geçmiş olduğunu görür. Gazaba uğramış olan kullar da ondan nasiplenirler. Rahmet onları da kapsar ve onlara da rahmetin hükmü döner. Gazabın geçerli olduğu süre, besmeledeki *er-Rahmânu'r-Râhîm* (Rahmân ve Rahîm olan) ifadesi ile, *el-Hamdü lillâhi rabbi'l-'âlemîn* (Hamd âlemlerin rabbi olan Allah'a mahsustur.) ifadesinden sonra gelen *er-Rahmâni'r-Râhîm* (O, Rahmân'dır ve Rahîm'dir.) ifadesi arasındaki mesafe kadardır. Buna göre *el-Hamdü lillâhi rabbi'l-'âlemîn* (Hamd âlemlerin rabbi olan Allah'a mahsustur.) ifadesi, süreyi ifade eder. Bu sürenin başı *er-Rahmânu'r-Râhîm* (Rahmân ve Rahîm olan) ifadesi, sonu da yine *er-Rahmâni'r-Râhîm* (O, Rahmân'dır ve Rahîm'dir) ifadesidir. *el-Hamdü lillâhi rabbi'l-'âlemîn* (Hamd âlemlerin rabbi olan Allah'a mahsustur.) ifadesinin sürenin bizzat kendisi olmasının sebebi bu sürede kolaylık ve zorluğun zuhur etmesidir, bu nedenle oradaki Hamd kelimesi, senâdır (övgü) ve bu süre içerisinde ne kolaylıkla ne de zorlukla sınırlanabilir, çünkü hem kolaylığı hem de zorluğu kapsar. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm kolaylık durumunda "Nimet veren ve ihsanda bulunan Allah'a hamd olsun."[5] buyurmuş, zorluk durumunda da "Her hâlükârda Allah'a hamd olsun."[6] buyurmuş, Allah'ın rahmetini ümit edip azabından ve azabın üzerinde devamlı olmasından korkmuştur. Bu sebeple Yüce Allah *el-Hamdü lillâhi rabbi'l-'âlemîn* (Hamd âlemlerin rabbi olan Allah'a mahsustur) ifadesinin hemen akabinde *er-Rahmâni'r-Rahîm* (O, Rahmân'dır ve Rahîm'dir.) buyurmuştur. İşte bu rahmet ile besmeledeki rahmet arasında, övülen ve kınanan nitelikleriyle âlem yer alır. Bu, Allah'tan kullarına yönelik oldukça sıra dı-

---

4. Buhârî, Edeb, 13.
5. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, c. 6, s. 71; et-Taberânî, Du'â, s. 501.
6. İbn Mâce, Edeb, 55.

şı bir uyarısı, tenbihi olup, onlarda Allah'ın rahmetine yönelik ümidi kuvvetlendirmek istemektedir. Zira Hak Teâlâ merhametlilerin en merhametlisidir. Eğer kullarına, sahip olmadıkları, hakları olmayan bir hükümle rahmetini artırmış olmasaydı merhametlilerin en merhametlisi olmazdı. Ama O, hiç kuşkusuz, merhametlilerin en merhametlisidir. Vallahi, kendisini her yönden Allah'ın rahmetinin kuşatmış olduğu kimse asla eli boş kalmaz. Hakikatler doğru olduğuna göre, bırak aptal kimse dilediğini söylesin. Nitekim bazı kimseler bu konuda çekişmeye girmiş, tartışma çıkarmışlardır. Eğer Allah'ın rahmeti bu kadar kapsamlı olmasaydı, bu tür şeyler söyleyen kimseler asla Allah'ın rahmetine nâil olamazlardı.

İkinci vecih: Namazda Fâtiha

Namaz, *Fâtihatü'l-kitâb*'ın okunuşu vesilesiyle kul ile Allah'ı bir araya getirir. Buradan da onun namaz kılan tarafından namazda okunmasının farz olduğunun delili elde edilir. Her kim namazda Fâtiha'yı okumazsa, Allah'ın kul ile kendisi arasında ikiye taksim etmiş olduğu namazı kılmamış olur. Nitekim Hak Teâlâ "Fâtiha'yı kulumla aramda ikiye taksim ettim." buyurmamış, bunun yerine, "Namazı kulumla aramda ikiye taksim ettim."[7] buyurmuştur ki burada namaz (*es-salât*) kelimesi elif-lâm takısı ile kullanılmış olup ahd ve tarif ifade eder; yani bilinen, mâlum olan bir namaz anlamına gelir. Buradaki namaz, mâlum namaz olarak tefsir edildiği ve ikiye taksim edildiği söylendiği zaman bu taksimin Fâtiha'nın okunuşunda olduğu anlaşılır. İşte bu, namazda Fâtiha sûresinin okunmasının farz olduğuna dair en kuvvetli delildir. Benim görüşüme göre namazda Fâtiha sûresini okumak farzdır. Her kim bunu terk ederse, namazı geçerli olmaz. Zira *ümmü'l-Kur'ân*'ın namazda okunması, eğer namaz kılan kişi bu sûreyi ezbere biliyorsa farzdır, onun dışındaki sûrelerin ise hangisinin nerede (ne vakit) okunacağı belirlenmiş değildir.

Eğer bu rivayet doğruysa; o zaman *Bismillâhirrahmânirrahîm* (Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla...) cümlesindeki âmilin *ezküru* (zikrederim) mânasındaki bir fiil olması gerekir, buna göre besmeledeki be harfi bu fiile taalluk eder. Zira (rivayete göre) kul *Bismillâhirrahmânirrahîm,* (Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.) dediği zaman Allah da "Kulum beni zikretti." buyurur. Eğer bu rivayet doğru değilse, o zaman âmil (*ezküru* [zikrederim] mânasında-

---

7. Müslim, Salât, 40.

ki fiil değil), *ekrau* (okurum) mânasındaki fiil olur ve cümle, "*ekrau bismillâh*" (Allah'ın adıyla okurum.) şeklinde olur. Nitekim "Rabbinin adıyla oku." (*ikra' bismi rabbike*) ('Alak, 96/1) âyetinde bu fiil zâhir olarak, açık bir şekilde kullanılmıştır. Ancak (dilbilimcilerin), "Mastarlar cümle başında geldikleri zaman fiillerin gördüğü işlevi görmezler, cümlenin ilerleyen kısımlarında geldiklerinde ise işlevleri zayıflar." şeklindeki görüşleri bu yorumu zora sokar. Fakat bize göre dilbilimcilerin bu görüşü, razı olunacak bir gerekçe değildir. Çünkü nahivcinin yapmış olduğu bir tahakküm, zorlama bir yargıdır. Zira Araplar (dil kuralları konusunda) akıl yürütmez, gerekçe üretmezler. Dolayısıyla bana göre besmelenin *el-Hamdü lillâh* (Hamd Allah'adır.) ifadesine taalluku ancak ilâhî isimlerle mümkündür. Zira Allah'a ancak isimleri ile hamd edilir, bundan başka hamd olmaz. Kur'ân (cümlelerinde), zorunluluk olmadıkça, hazf edilmiş ifade takdir etmememiz gerekir ki burada da böyle bir zorunluluk söz konusu değildir. Eğer kulun namazda münâcâtı esnasında *Bismillâhirrahmânirrahîm* (Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla...) dediği zaman Allah'ın da "Kulum beni zikretti." buyurduğu şeklinde Hazreti Peygamber aleyhisselâmdan nakledilen (onun da Allah'tan naklettiği) haber sahih ise o zaman tartışacak bir şey yoktur. Nitekim Ebû Hureyre Hazreti Peygamber aleyhisselâmdan "Kim içerisinde *ümmü'l-Kur'ân*'ı okumadan bir namaz kılarsa o namaz eksiktir, tamam değildir."[8] şeklinde rivayet etmiş, bunun üzerine Ebû Hureyre'ye, "İyi ama biz kimi zaman imamın arkasında namaz kılıyoruz (o zaman da Fâtiha'yı okuyacak mıyız?)" diye sorulmuş, o da, "İçinden oku, çünkü ben Peygamber aleyhisselâmın şöyle dediğini duydum: 'Yüce Allah buyurdu ki namazı kulumla aramda ikiye taksim ettim, kuluma dilediği vardır...'" demiştir. Müslim bu hadisi nakletmekte, fakat başında besmele ile ilgili ifadeyi zikretmemektedir. Allah'ın kullarından kimileri bu sözü sadece işitme yoluyla duyar. Eğer sen bunu kulağınla, işitme yoluyla duymuyorsan, o zaman imanınla duy. Çünkü imanın sana bunu haber verecektir. Doğrusu kulak verip dinlemek bir edeptir. Bu da namaz esnasında âyetler arasındaki sekteler, durak yerleridir. Kul *Bismillâhirrahmânirrahîm* dediği zaman be harfini hamd kelimesindeki fiil mânası ile ilişkilendirir. Nitekim söylediğimiz gibi, Allah'a sadece Esmâ-i Hüsnâ ile senâda bulunulabilir. Hak Teâlâ bu isimlerden üç tanesini zikretmiştir. Birincisi Allah ismidir. Zira bu isim toplayıcıdır, türemiş değildir, sıfat alır ama sıfat olarak kullanılmaz. Diğer isimler karşısındaki konumu, zâtın sıfatlar karşısındaki konumu gibidir. Bu yüzden önce bu ismi, zâta delâlet etmesi açısından zikretmiştir ki dilde kullanılan bütün özel isimler de böyledir (zâta delâlet ederler), bu isimlerle özel isimlerin kuvveti takviye olmasa da böyledir. Çünkü Allah ismi tıpkı Sul-

---

8. Müslim, İman, 38.

tan ismi gibi, mertebenin niteliğidir. Allah ismi herhangi bir nispet olmaksızın, olduğu haliyle mutlak mânada mücerret ilâhî zâta delâlet ettiği için bu isimde türeme (iştikak) düşünülmez. Bu nedenle bu ifade "*el-ism*" kelimesini Allah lafzıyla birlikte söyleme şeklinden, yani hususi olarak "Bismillâh" şeklindeki telaffuzundan türetilerek "*besmele*" şeklinde isimlendirilmiştir. Daha sonra Hak Teâlâ Bismillâh'ın ardından *er-Rahmâni'r-Râhîm* buyurmuştur ki burada onu olduğu haliyle ifade etmiştir, yani *er-Rahmâni'r-Rahîm* ifadesi tıpkı Ba'lebekke (Ba'le+Bekke) ve Râmehürmüz (Râme+Hürmüz) isimleri gibi iki isimden mürekkep olan bileşik isimlerdendir. Burada Hak Teâlâ kendisini, merhamet ettikleri itibariyle ya da onlara rahmetin taalluk etmesi açısından değil, kendisine isim olması itibariyle, yani şânı yüce zâtına biri sıfat olarak böyle isimlendirmiştir. Zira besmelede Allah'tan başkasının zikredilmesi söz konusu değildir. Nitekim kul *Bismillâhirrahmânirrahîm* (Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla...) dediği zaman Hak Teâlâ "Kulum beni zikretti." der ve zikreden kimseler farklı farklı hallerde olduğundan, yani herkesi zikre sevk eden şeyler farklı olduğundan dolayı, zikri hiçbir şey ile kayıtlamaksızın, mutlak olarak kullanmıştır. Nitekim kimi zikir vardır ki rağbetten dolayı yapılır, kimi zikir vardır ki korku nedeniyle yapılır, kimi zikir de vardır ki tâzim ve iclâl maksadıyla yapılır. Bu yüzden Hak Teâlâ âlemin (ya da âlimin ç.n.) en aşağı mertebesini esas alarak buna icâbet etmiştir ki bu da, sadece dili ile okuyan, kalbi ile anlamayan kimsenin mertebesidir. Çünkü böyle okuyan kimse dili bilen, fakat okuduğu şeyi anlamayan kimse ise söylediği üzerinde düşünmeden okur. Ancak okuyan kimse okudukları üzerinde ya da zikri üzerinde tedebbür ettiği zaman Hak Teâlâ'nın ona icâbeti, okuduklarından kendisinde hâsıl olan ilme göre olur. Nitekim kul Kur'ân okuduğu zaman Hak Teâlâ, âyetin hükmü icabınca ona bu şekilde cevap vermiştir. Dolayısıyla insanın âyeti okuduğu zaman, o âyetin nefsinde oluşturduğu mânayı, anladığı kadarıyla zihninde hazır ve canlı tutması icap eder; çünkü cevap, onun zihninde hazır ve canlı tuttuğu bu mânaya mutabık olarak verilir. Bu nedenle Hak Teâlâ'nın cevabı rivayette, avamın en alt mertebesine göre, umumi olarak gelmiştir, çünkü avamdan olan ve okuduğu Kur'ân'ın mânaları hakkında bilgi sahibi olmayan yabancı kimse için Hak Teâlâ'nın cevabı, tam da haberde (rivayette) geçtiği şekilde olur. Eğer sen (okuduğun âyetin mânasını) gönlünde tafsilatlı bir şekilde hazır tutarsan o zaman Allah da sana tafsilatlı bir şekilde cevap verir. İşte bu kadarcık okuma ile namaz esnasında sıradan insanların mertebeleri ile Allah'ı bilen ârif-i billah kimselerin mertebeleri birbirinden ayrılır.

Sonra rivayet şöyle devam eder: "Hak Teâlâ buyurdu ki: 'Kul namazda *el-Hamdü lillâhi rabbi'l-'âlemîn*. (Hamd âlemlerin rabbi olan Allah'a mahsu-

sutur.) dediği zaman Allah da 'Kulum bana hamdetti.' buyurur. Kul *el-Hamdü lillâhi rabbi'l-'âlemîn* dediği zaman "Bütün övgülerin âkıbeti Allah'a döner." demiş olmaktadır. Övgülerin âkıbeti ifadesinin mânası şudur: Kâinattaki herhangi varlık hakkında övgü ifadesi olarak kullanılan her ifadenin, her övgünün nihaî olarak varacağı yer, o övgüye muhatap olan o varlık değil, Allah'tır. Böylece bütün övgülerin âkıbeti Allah'a döner. Bir başka açıdan da insan "*lillâh*" (Allah'a) ifadesindeki lâm harfinin konumuna bakacak olursa hamd edenin hamd edilenin tam da kendisi olduğunu, başkası olmadığını görecektir. Dolayısıyla hamd eden de, hamd edilen de O'dur. Böylece hem hamdi diğer varlıklardan olumsuzlamış, onların hamd eder olmalarını reddetmiş, hem de varlığın hamd edilen olmasını olumsuzlamıştır. Varlık (kâinat) bir açıdan hamd edilendir, hamd eden değildir; bir başka açıdan ise ne hamd edendir ne de hamd edilen... Hamd eden olmayışı, hamdin bir fiil olmasından ve bütün fiillerin Allah'a ait olmasından kaynaklanır. Hamd edilen olmayışı ise hamde muhatap olanın ancak kendisinin sahip olduğu bir şey nedeniyle hamde muhatap olabileceği, başkasının sahip olduğu şey ile hamde muhatap olamayacağıdır. Oysa (Allah dışındaki) varlığın sahip olduğu herhangi bir şey yoktur, dolayısıyla o aslî olarak hamd edilen değildir.

Hak Teâlâ'nın *Rabbü'l-'âlemîn* ifadesinde Rab ismi, bu ismin vermiş olduğu sebat, ıslah, terbiye, mülk ve efendilik mânalarında kullanılmıştır. Rab ismi bu beş mânayı talep eder. Okuyucu da (bu ifadeyi okurken) aklında âlemin Hak Teâlâ'ya olan delâletini de hazır bulundurur. Nitekim Hak Teâlâ'nın "Kulum bana hamdetti." şeklindeki cevabı, sadece en alt mertebede hamd edenlere yönelik olarak verilmiş bir cevaptır. Çünkü Hak Teâlâ, kereminden dolayı, en zayıf mertebede olanı esas alarak cevap verir. En zayıf mertebede olan ise Allah'ın kendisine ilimde hiçbir pay nasip etmediği kimsedir. İşte Allah bu kimseye rahmet ederek onun mertebesinden cevap vermiştir. Zira bilmektedir ki âlim olan kimse bu âyetleri okuduğu zaman okuduğu âyetlerin mânalarında zihnine gelen şeyleri bilir; Allah da ona, kendisi için vâki olana göre icâbet eder. Ama icâbetindeki umumi hitabının kapsamına avam kimseler, ilmi az olanlar ya da okuduğu şeyin anlamı ile ilgili hiçbir ilmi olmayan yabancılar da girer.

Sonra Hak Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "Kul *er-Rahmâni'r-Rahîm* (O, Rahmân'dır ve Rahîm'dir.) dediği zaman Allah, 'Kulum bana senâda bulundu.' der." Şayet, "Neden hususen bu rahmet ifadesinin cevabı olarak senâ/övgü ifadesi kullanılmıştır?" diye soracak olursan şöyle deriz: Çünkü Allah'a ancak sahip olduğu vasıflardan dolayı senâda bulunulur, O da sana ancak sana hakikatini vererek senâda bulunur. Hak Teâlâ sana rahmet ettiği zaman seni ubûdiyetine

(kulluğuna) döndürür ve sen de rubûbiyetin sadece Yüce Allah'a mahsus olduğuna inanırsın. Hak Teâlâ'ya müşterek bir nitelik üzerinden senâda bulunan hiç kimse (aslında) O'na senâda bulunmuş olmaz. Doğrusu var olana, hiçbir ortaklık taşımayan özelliği ile senâda bulunmak gerekir. Hak Teâlâ sana rahmet ettiğinde sadece kendisine mahsus bir senâ ile senâda bulunmayı sana nimet olarak bahşeder. Her ne zaman senâ konusunda ona başkasını ortak koşarsan senâyı ona tahsis etmemiş, aksine ona başkasını şirk koşmuş olursun. Hak Teâlâ "Kulum bana senâda bulundu." der, yani rahmet sıfatı ile senâda bulunduğunu söyler. Çünkü bu iki isim rahmetten türemiştir. Ayrıca Hak Teâlâ kulun hangi konuda senâda bulunduğunu da söylemez, bunun sebebi ise hem O'nun rahmetinin umumiliğidir hem de avamdan olan kimse Allah'ın rahmetini ancak Allah kendisine maksadına uygun olanı -kendisine zarar verecek olsa bile- verdiği zaman ya da tabiatına uygun olan -bedbahtlığına sebep olacak olsa dahi- verdiği zaman bileceği için böyle demiştir. Oysa âlim kimse *er-Rahmânü'r-Rahîm* dediği zaman bu sözün anlamını nefsinde, hem Hak Teâlâ'nın o sıfatla nitelenmesi itibariyle hem de kendisine merhamet edilecek olanın bununla talep ettiği şey itibariyle bulundurur. Yine kalbinde Hak Teâlâ'nın şu diyarı dünyada insanından cinine, itaatkârından isyankârına, mümininden kâfirine bütün mahlûkatına taksim ettiği tek, biricik rahmetinin umumiliğini de bulundurur ve bu tek rahmetin hakikatinin Allah tarafından verilmemiş olması durumunda cansız, bitki, hayvan, insan, cin, kâfir, mümin, itaatkâr, isyankâr bütün kulların rızıklarının onunla verilmiş olmayacağını bilir. Böylece Hak Teâlâ'nın bizzat kendisinin rahmet olmasının bunu gerektirdiğini anlar. Ardından bu tek rahmetin peşinden vahiy (rahmeti) gelir ve bütün âleme sirayet etmiş olan bu tek rahmetin hakikatinin bütün canlılardan annenin evlâdına merhamet duymasını sağladığını ve bunun sadece yüz rahmetten biri olduğunu, Hak Teâlâ'nın doksan dokuz rahmeti ise âhiret diyarında kulları için ayırıp saklamış olduğunu bildirir. Buna göre kıyamet günü geldiği zaman bu tek rahmetin âlemdeki hükmü, kazası ve miktarı tükenir, hesap görülüp tamamlanır. İnsanlar iki diyardaki (cennet ve cehennem diyarlarındaki) konumlarına yerleşirler, işte o zaman Hak Teâlâ bu tek rahmeti diğer doksan dokuz rahmetine ilave eder ve böylece O'nun rahmeti yine "yüz rahmet" olur. Sonra Allah bu rahmetini her iki diyardaki (cennetteki ve cehennemdeki) kullarına mutlak olarak gönderir. Böylece rahmet sirayet eder ve her şeyi kuşatır. Kimini vücûb hükmünce kuşatır, kimini nimet ihsan etme hükmünce kuşatır ama nihayet her şeyi kendi bulunduğu yerde, bir şey olma itibariyle 'aynında (şey'iyyetinin 'aynında) kuşatır, kapsar. Rahmetin dünyadaki hükmünün ne olduğunu (ne kadar etkili olduğunu) bilmektesiniz, fakat şimdi, yani âhirette bu rahmet yüz rahmetin tamamıdır; o halde ne kadar etkili olacağını var sen düşün!

Sonra Hak Teâlâ şöyle buyuruyor: "Kul *mâliki yevmi'd-dîn* (Din günü-nün mâlikidir.) dediği zaman Allah da 'Kulum beni temcid etti' der." Bura-da tevhid sahih olsun diye, hususan mülk kelimesi, temcid ile karşılanmıştır. Temcid ile kast edilen şey, ulûhiyette vahdâniyet (teklik) ile teşrif etmek, şe-refini ifade etmektir. Nitekim O'ndan gayrı ilâh yoktur. Bir rivayette kul bu âyeti okuduğu zaman Allah "Kulum işini bana devr etti." der. Âlim olan insa-nın buradaki "din günü" ifadesini sadece âhirete tahsis etmemesi ve *er-Rah-mânü'r-Rahîm* ifadesinin (bu isimlerin) *mâliki yevmi'd-dîn* ifadesinden ayrı olmadığını, bu ifadesinin Rahmân ve Rahim'in sıfatı olduğunu, böylece ce-zanın, karşılığın hem dünyada hem âhirette olduğunu görmesi gerekir. Ni-tekim dünyada şeriatta belirtilen had cezalarının uygulanması ve Allah'ın in-sanlara belki dönerler diye dünyada yaptıklarının bir kısmını tattırması için, onların elleriyle yaptıklarına karşılık olarak karada ve denizde fesadın çık-mış olması da bunu gösterir. İşte bu tam da karşılığın kendisidir. Dolayısıy-la dünya günü de ceza günüdür ve Allah ceza/din gününün mâlikidir. Nite-kim kefaretler dünyada da geçerlidir. İnsan dünya diyarında göğsünü daral-tacak, kendisine aklen veya hissen acı verecek şeylerden hiçbir zaman emin olamamaktadır, hatta bir sivrisineğin ısırmasından ve tökezleyip düşmekten bile emin olamamaktadır. Ancak acılar sınırlı ve sürelidir, Allah'ın rahmeti ise süresizdir. Çünkü o her şeyi kuşatmıştır. Bu rahmetin bir kısmı nimet ih-sanı yoluyla elde edilir ki rahmetin asıl alınış yönü budur. Bir kısmı da "Rab-biniz kendisine Rahmeti yazmıştır." (En'âm, 6/54) ve "Rahmetim her şeyi ku-şatmıştır, onu müttakîlere yazacağım." (A'râf, 7/156) âyetlerinde ifade ettiği üzere ilâhî vücûb yoluyla alınır. Bazı insanlar bu rahmeti karşılık olarak alır-lar. Mahlûkattan bazı mükellefler ise her nerede (hangi konumda) olurlarsa olsunlar, bu rahmeti nimet ihsanı olarak alırlar. Dünyada ve âhirette söz ko-nusu olan her acı, sınırlı ve sonlu olarak vâki olur ve bir şeylerin kefareti ye-rine geçer. Bu acılar, acıyı çeken kimsenin küçük ya da büyük bir günahının karşılığıdır. Tabii, bunun şartı acının sadece duyu hisleriyle algılanıp aklen bilinmemesi şeklinde değil hem hislerle hem de aklen bilinmesidir. Nitekim süt emen çocuk acıyı hissettiği halde onu akletmez ancak onun anası, babası ve onu gerek sevsin gerek sevmesin, anası-babası konumunda olan yakınla-rı süt emme çağındaki çocuğun başına gelen bir hastalıktan dolayı duyduğu acıyı gördükleri zaman hem his olarak hem de aklen bu acıyı yaşarlar. Bu da, acıyı aklen yaşayanlar için bir kefaret olur. Akıl sahibi insan çocuğun çektiği acıdan duyduğu merhameti iyice artarsa bu durum ona kefaret olmanın yanı sıra sevap da olur. Çünkü her taze acının karşılığında bir ecir vardır. Küçük çocuk ise eğer acıyı aklen biliyor ve acıya sebep olan şeylerden uzaklaşmaya çalışıyorsa, bu da onun daha önce çektiği (ve aklen hissetmediği) acılar nede-

niyle bir başka canlıya ya da kendi cinsinden bir şahsa verdiği acının kefareti olur. Eğer küçük çocuk acı çekerse çektiği bu acı kefaret şeklinde bir karşılık olur. Hatta insan havanın bulutlu olmasından üzüntü duyup içi daraldığı zaman bile, bu durum onun daha önce yaptığı ve belki aklında olan belki de unutup gittiği bir küçük günahının kefareti olur. İşte bütün bunlar "Din gününün mâlikidir." ifadesinin delâlet ettiği mânalardan bazılarıdır. Kul bunu okuduğu zaman Hak Teâlâ "Kulum işini bana devr etti." ya da "Kulum beni temcid etti." buyurur, yani hakikatte olduğu üzere şerefi bana nispet etti demiş olur. Nitekim aslı itibariyle şerefin sahibi olan O'dur. Dünyada ve âhirette bütün âlem üzerinde şeref ve mecd O'nundur. Çünkü O, onlara dünyada ve âhirette amellerinin karşılığını verir. Dolayısıyla din günü demek, karşılık günü demektir. Ya da Allah (rivayetlerde geçen) iki ifadenin ikisini de söyler ancak temcid, Cenâb-ı Hakk'ın zâtının gereğine ve âlemin kendisine nispet edilişine racidir; işlerin O'na tevdi edilmesi (tevfîz) ise sadece âlemin kendisine nispet edilişine racidir. Çünkü Hak Teâlâ, kulların işlerini kendilerine devr etmesi ile onların vekilidir. Dolayısıyla kimileri hakkında "Kulum beni temcid etti ve maksat bendedir." buyurur. Kimileri hakkında da "Kulum işini bana devr etti, yine maksat bendedir." buyurur. Bir başka kimse hakkında ise "Kulum beni temcid etti ve işini bana devretti." buyurur. Zira kul iki maksadı kendisinde toplamış olabilir, bu durumda Hak Teâlâ da ona cevaben hem temcidi hem tefvîzi birlikte zikredebilir.

Fâtiha sûresinin buraya kadar olan kısmı, yani bu yarısı sadece Cenâb-ı Hak içindir ve bu kısımda kulun hiçbir iştiraki yoktur. Sonra Hak Teâlâ şöyle buyurmaktadır: Kul namazda "Bizler sadece sana kulluk eder, sadece senden yardım dileriz." der; Allah da "Bu âyet kulumla benim aramdadır ve kuluma dilediği şey vardır." buyurur. Bu âyet isteyeni ve kendisine hitap edilerek isteneni ihtiva eder ki o da *iyyâke* (yalnız sana) ifadesinin her iki kullanımında da bulunan kâf zamiridir. Yine *na'budu* (kulluk ederiz) ve *nesta'în* (yardım dileriz) fiilleri de kul içindir. Çünkü bunları söyleyen, kulluk eden ve yardım dileyendir. Kul *iyyâke* dediği zaman hitap harfini tekil kılar, böylece doğrudan belirleme şeklinde değil ama yüz yüze hitap şeklinde konuşur ve Şârî'nin buna benzer bir soru sorana karşı nasıl cevap verileceğini öğretme sadedindeki ifadesine bağlı kalmak üzere böyle der. Nitekim Peygamber aleyhisselâma (Cebrâil) *ihsân*ın ne olduğunu sorduğu zaman "Sanki onu görüyormuşsun gibi Allah'a kulluk etmendir."[9] demiştir. Dolayısıyla burada da kulun hitap harfini kullanması gerekli olmuştur, bu da "kâf" harfidir. İşte bu âyette Hak Teâlâ

9. Buhârî, İman, 36; Müslim, İman, 9.

ile kulun ortaklığı vardır. Fâtiha sûresinin bundan önceki kısmı sadece Allah'a ait, bundan sonraki kısmı ise sadece kula aittir; bu âyet ise müşterektir ve kulluk ve yardım konusunda iştirak vâki olmuş, böylece ilâhî kudretin varlığın acziyetinden ayırt edilmesi sağlanmıştır. Zira kulluğun maksadı, yöneldiği hedef, Hak Teâlâ'dır. Kul kulluk edendir ve yardım dilemekle kast edilen odur, yardımı dileyen kuldur. Böylece âyetteki ortaklık, bir kelimenin Allah için, diğer bir kelimenin ise kul için olması şeklindedir. Hakk'a hitap olan kâf harfinin tekil kullanılmasının sebebi, mâbudun tek olmasıdır, ama kulun kendisini *na'budu* ve *nesta'în* fiillerinde çoğul zamir ile ifade etmesinin sebebi kullardan kulluk edenlerin sayıca çok olmaları ve kulluk edenlerin her birinin Allah'tan yardım talep etmeleridir ki bütün bu kulluklarda (ibadetlerde) kendisine dönülen tektir. Gözün bir ibadeti vardır, kulağın bir ibadeti vardır; görmenin, dilin, elin, karnın, avret yerinin, ayağın, kalbin birer ibadeti vardır. Bu nedenle kul çoğul zamirini ifade eden *nûn* harfini kullanarak *na'budu* ve *nesta'în* fiillerinin kullanmıştır. Kaldı ki âlim insan kendi âleminin tafsilatlarına bakıp bunlar üzerinde nazar ettiği zaman ve namazın hükmünün âlemin zâhir ve bâtın bütün hallerini kuşatmış olduğunu, hiçbir tekil cüzün bundan ayrı kalamadığını, bütün âleminin rabbine kulluk ve bu kulluk karşısında O'ndan yardım dileme noktasında birleşmiş olduğunu gördüğü zaman bu durumu *nûn* ile ifade eder ve *na'budu* ve *nesta'în* fiillerini kullanır. Böylece dil, topluluğun mütercimi olmuş olur. Bu tıpkı kralın huzuruna çıkmış olan heyet içerisinden konuşan bir kimsenin "biz" ifadesi kullanarak konuşmasına benzer. İşte kul bu âyette Hakk'a işaret edilen zamirin tekil olarak kullanılmasından dolayı kul rabbinden, sadece O'na kulluk edilmesi gerektiğini öğrenmiş olur. Yine kula ait olan fiilin *nûn* ile kayıtlandırılmış olmasından, Allah'ın kuldan kendisine bütün zâhir ve bâtını ile, bütün kuvvetleri ve uzuvları ile kulluk etmesini ve O'ndan bu şekilde yardım talep etmesini istediğini öğrenir. Namaz kılan kimse rabbine kulluk hususunda bütün âlemini bu şekilde toplayamaz, bu konumda olamazsa o zaman "Bizler sadece sana kulluk eder, sadece senden yardım dileriz." sözünde sadakat sahibi olmamış olur. Yine namazda gözünü başka şeylere bakmakla, kulağını başka şeyler işitmekle, aklını dükkânıyla, ticaretiyle meşgul ederse o zaman da "Bizler sadece sana kulluk eder, sadece senden yardım dileriz." ifadesinin hakkını vermemiş olur.

Sonra Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: Namazda kul "Bizleri sırât-ı müstakîme (kurtuluş yoluna) hidayet et. Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet, gazaba uğramamışların ve sapmamışların yoluna." der. Buna karşılık Hak Teâlâ da "Bunlar kulum içindir, kuluma dilediği şey vardır." der. Burada kul Allah'tan kendisini sırât-ı müstakîme iletmesini, bu yolu kendisine beyan et-

mesini ve üzerinde yürümeye kendisini muvaffak kılmasını ister. Bu yol tevhid yoludur, bu tevhid de zâtın tevhidi ve mertebenin tevhididir ki bu da her biri İslâm olan şeriatın meşru hükümleri ve bütün gerekleri ile birlikte ulûhiyet mertebesidir. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Ancak İslâm'ın hakkı müstesnâ. Artık onların hesabı Allah'a kalmıştır."[10] buyurmuştur. Bu yol, Rabb'in de üzerinde olduğu, yürüyenleri saadetine doğru sevk ettiği dosdoğru yoldur. İşte bu nedenle "kendilerine nimet verdiği kimselerin yoluna" ifadesini kullanmıştır ki bununla maksat, "kendilerini muvaffak kıldığın kimseler"dir. Bunlar da bütün âlimler, insanların salih olanları, yani resûller, nebîler ve salih müminlerden olan cinlerdir. Aynı şekilde Hak Teâlâ sırât-ı müstakîm'i sadece kendilerine nimet vermiş olduğu nebîler, sıddîklar, şehitler, salihler ve perçeminden tuttuğu (elinden tutup gözettiği) kullarına mahsus kılmıştır.

[Gazaba uğramamışlar]: Yani kendilerini "Haydi namaza!" diye çağırdığı zaman icâbet etmeyen ve bu yüzden Allah'ın kendilerine gazap etmemiş olduğu kimseler...

[Sapmamışlar]: Bu ifadeyi harf-i cere atf ederek istisna etmiştir. Bu kimseler gazaba uğramış olanlardan daha iyi durumdadır. Zira kim rabbini bilmez ve ulûhiyetinde ona ilâh olmaya müstehak olmayan varlıkları ortak koşarsa gazaba uğrayan kimselerden olur.

Kul bu âyetleri okurken aklında bu benzeri şeyleri hazır tutarsa, melekler "Âmîn!" derler ve kul da "Âmîn!" der. Kimin Âmin deyişi meleklerin Âmin deyişine muvafık olursa, yani sıfatı itibariyle ona uygun düşerse, zâtı itibariyle sahip olduğu temizlik ve mukaddeslik bakımından meleklerin Âmin deyişine denk düşerse o zaman Hak Teâlâ onun âmîn sözünün hemen akabinde kendisine icâbet eder, yani onu hayırla emniyet içine alır. Kimin Âmin'i meleklerin Âmin'ine muvafık olursa, o kişi bağışlanır. Âmîn kelimesi, Fatihâ'nın içerisinde istek ifadesi bulunduğu için Fâtiha sûresi okunduktan sonra söylenilmesi meşru kılınmış olan bir kelimedir. Fâtiha sûresindeki istek cümlesi de "Bizleri hidayet et." cümlesidir. Âmin kelimesi kasr ile okunduğu gibi med ile (uzatılarak) de okunur. Şeriatta bu kelimenin yüksek sesle söylenmesi meşru kılındığı gibi kısık sesle söylenmesi de meşru kılınmıştır. Çünkü iş hem zâhirdir hem bâtındır. Bâtın gizliliği gerektirir; zâhir ise açıklığı, yüksek sesi gerektirir ancak zâhir olan daha umumidir. Namaz kılan kimse bu kelimeyi cehrî olarak (sesli bir şekilde) söylediği zaman bâtının payını da hâsıl etmiş olur. Kısık sesle söylediği zaman zâhir, olup biteni bilmez. Dolayısıyla cehrî okuyuş hem umumi olanı hem de hususi olanı kapsayacak şekilde umu-

10. Buhârî, İman, 16; Müslim, İman, 32.

midir ve faydası daha kapsayıcıdır. Gizli okuyuş ise cehrî okuyuşa göre makam itibariyle daha kusursuzdur. Âmin kelimesinin mânası "Duamıza icâbet et." şeklindedir; hatta bunun mânası, "Sana ettiğimiz duada icâbetini amaçladık, icâbetine yöneldik." şeklindedir. Bir kimse bir şeye yöneldiği, onu kast ettiği zaman "*emme fülânün cânibe fülânin*" (Falan kişi filana doğru yöneldi.) denilir. Âmin kelimesi, istenilen şeye süratle icâbet edilsin diye tahfif ile (yani Âmmîn şeklinde değil de Âmîn şeklinde) okunur. Hafiflik eşyada sürati gerektirir. Dolayısıyla kimin âmin demesi meleklerin âmin demesine muvafık olursa, bağışlanır. Burada "ona icâbet edilir" denilmemiş, bunun yerine "bağışlanır" denilmiştir. Çünkü hidayet sahibi olan kimsenin bağışlanmamış şeyi de olur. Yani kimin âmin demesi meleklerin âmin demesi gibi olursa mânasındadır. İşte muvafık olmak zaman itibariyle aynı zamana denk düşmek mânasında değil, bu mânadadır. Ama zaman itibariyle bir muvafakat da gerçekleşebilir. Bu durumda âmîn dedikleri zamanda onları tek bir zaman kuşatmış olur. Meleklerin âmîn demeleri iki ihtimalden birini içerir; acaba onlar bunu fiziksel olarak mı söylemektedirler yoksa fiziksel olmayan bir şekilde mi söylemektedirler? Eğer fiziksel olarak söylüyorlarsa o zaman, hususi olarak, zaman açısından onların Âmin deyişinin namaz kılanın Âmin deyişine muvafık olması kast edilmiş olabilir. Çünkü fiziksel olma halinde âmîn lafzı telaffuz edilir, yani bu kelimedeki harfler ardı ardına tertip üzere zikredilir. Fakat eğer melekler bu sözü fiziksel olmayan bir şekilde söylüyorlarsa o zaman söz konusu muvafakat ancak kulun âmîn kelimesini, meleğin bu kelimeyi söylediği hal üzere söylemesi mânasında olur. İşte bu şekilde söylediği zaman Allah onu bağışlar. Kişinin bunu, sonuçları itibariyle hidayete ters olacak her türlü şeyden gizlemesi gerekir. Muhakkak bunu böyle yapması gerekir, çünkü hidayetin neticesi saadettir. Kişi dünya hayatı içerisinde, kendisi hakkında daha önceden takdir edilmiş hidayet ve ilâhî inayet ehli olmayabilir; bu durumda hidayetin meyvesini devşirir. İşte bu nedenle "icâbet edilir" denilmemiş, "bağışlanır" denilmiştir. İşte âmîn sözünün mânası budur. Böylece meleklerin âmin deyişiyle birlikte emniyet niyazı kabul edilmiş, bu şekilde icâbet edilmiş olur. Fâtiha sûresini okumak imam olsun cemaat olsun, namaz kılan herkes için gereklidir. İmama uymuş olan kimsenin namazdaki fiillerden hiçbirini imamdan önce yapma hakkı yoktur, buna Fâtiha sûresini okumak da dâhil olmak üzere namazdaki tüm sözler de dâhildir. İmam Fâtiha sûresini sesli bir şekilde okumaya başladığı zaman imama uyan kimsenin Fâtiha'ya başlaması câiz olmaz. Bunun için ya imamın sûreyi bitirmesini beklemelidir ya da imamın âyetler arasında durduğu zamanlarda kendisi okuması gerekir. Sessiz okunan namazlarda ise imamın Fâtiha'yı bitirdiğine dair zan-

nı ağır bastığı zaman okumaya başlamalıdır. İlk oturuştan sonraki rekâtlarda (üçüncü ve dördüncü rekâtlarda) ise ayağa kalkar kalkmaz Fâtiha'yı kendisi okumalıdır. Nitekim namazda olan herkesin Fâtiha'yı okuması gerekir, zira Allah Teâlâ namazı kendisi ile kulu arasında ikiye taksim ettiğini söylemiş ve bu taksimi anlatırken sadece Fâtiha'yı zikretmiştir. Dolayısıyla her kim namazda Fâtiha sûresini okumazsa, o zaman o kişi Allah'ın kendisi ile kul arasında taksim etmiş olduğu meşru namazı kılmamış olur. Kulun Fâtiha sûresini okurken ondan önce herhangi bir kısa sûre ya da uzun sûrelerden bazı âyetler okumamış olması gerekir. Namaz kılan kişi Fâtiha'yı okuyup bitirdikten sonra Kur'ân'dan kolayına geleni, Allah'ın o an diline (aklına) getirdiğini okur, fakat bunun için belli bir âyeti seçip sürekli olarak onu okuması doğru olmaz. Bu noktada sünnete uygun olan, bir sûrenin tamamını okumaktır. Nitekim sahih bir rivayette bildirildiğine göre kıyamet günü Kur'ân okuyucusuna "Oku ve içten, ihlâslı ol, çünkü makamın okuduğun son âyettedir." denilir.

Yüce ve şerefli bir himmet

Şeyh Muhyiddin İbnü'l-Arabî, şeyhi ve kıraat hocası olan ve İşbiliye'deki Kavsü'l-Haniye Camii'ndeki kıraat üstatlarından (meşâyih) olan Ebû Bekr Muhammed b. Halef b. Sâf el-Lahmî'den, o da bazı salih muallimlerden şöyle nakletmiştir: Küçük yaşta bir çocuk Ebû Bekr Muhammed b. Halef b. Sâf el-Lahmî'ye Kur'ân okumuş, o da çocuğun yüzünün sapsarı kesildiğini görünce halini sormuş, bunun üzerine kendisine çocuğun bütün gece uyumayıp Kur'ân okuduğu söylenmişti. O da çocuğa "Evlâdım, bana haber verildiğine göre sen bütün gece uyumayıp Kur'ân okuyormuşsun." demiş, çocuk "Efendim, durum sizin dediğiniz gibidir." deyince, "Evlâdım, bu gece Kur'ân okurken kıblende beni hazır tut ve namaz esnasında Kur'ân'ı bana oku, bir an olsun benden gafil kalma." demiş, delikanlı "Tamam." demiş ve sabah olup (tekrar şeyhin yanına geldiğinde) "Sana emrettiğim şeyi yaptın mı?" diye sormuş, o da "Evet, yaptım üstadım." demiş, bunun üzerine şeyh "Peki, dün gece de Kur'ân'ı hatmedebildin mi?" diye sormuş, çocuk ise "Hayır, yarısından fazlasını okuyamadım." demiştir. Şeyh de "Evlâdım bu gayet güzel, yarın gece olduğu zaman Kur'ân'ı bizzat Hazreti Peygamber aleyhisselâmdan dinlemiş olan ashabından dilediğin birini gözünün önüne getir ve Kur'ân'ı ona oku ama dikkat et çünkü onlar Kur'ân'ı Hazreti Peygamber'den dinlemişlerdir. Sakın okuyuşunda en ufak bir hata yapma." demiş, çocuk da "İnşallah böyle yapacağım üstadım." demiştir. Sabah olduğunda şeyhi kendisine gece ne yaptığını sormuş, o

da, “Üstadım, Kur’ân’ın dörtte birinden daha fazlasını okumaya güç yetiremedim.” demiş, şeyh ise “Evlâdım, bu gece Kur’ân’ı, kendisine inzâl edilmiş olan Hazreti Peygamber aleyhisselâma oku ve kimin huzurunda okuduğunu bil.” demiş, çocuk da “Tamam.” demişti. Sabah olunca çocuk “Üstadım, gece boyunca Kur’ân’ın bir cüzü ya da ona yakın bir kısmından fazlasını okumaya güç yetiremedim.” demiş, şeyh de “Evlâdım, bu gece olunca Kur’ân’ı Hazreti Muhammed aleyhisselâmın kalbine inzâl etmiş olan Cebrâil’in huzurunda oku ve dikkat et, kimin huzurunda Kur’ân’ı okuduğunun farkına var.” demiş, sabah olduğunda çocuk, “Üstadım, Kur’ân’dan çok az birkaç âyetten fazlasını okumaya güç yetiremedim.” demiştir. Şeyh de şöyle demiştir; “Evlâdım, bu gece olduğu zaman Allah’a tövbe edip yönel. O’nun mehabetini düşün ve namaz kılan kimsenin aslında rabbine münâcât halinde olduğunu bil. O’nun huzurunda bulunduğunu ve O’nun kelâmını okuduğunu aklından çıkarma. Kur’ân’dan ve okuduklarını düşünmekten payına ne düşeceğine bak. Çünkü maksat harfleri birleştirmek, yan yana dizip okumak da değildir birtakım sözleri hikâye etmek de değildir. Kur’ân okumaktan asıl maksat, okuduğun şeylerin mânaları üzerinde düşünmek, tedebbür etmektir. O halde cahil olma.” Ertesi gün sabah olunca şeyh delikanlının gelmesini beklemiş, fakat delikanlı gelmemiş, bunun üzerine ona ne olduğunu sorup öğrenmesi için birini göndermiş, nihayet kendisine delikanlının sabahleyin çok hasta olduğunu ve tedavi gördüğünü haber vermişler, bunun üzerine şeyh onun yanına gitmiş, delikanlı şeyhi görünce ağlamış ve “Ey üstadım! Allah sana hayırlar ihsan etsin, dün geceye kadar yalancı olduğumu bilmezdim ama dün gece seccademi serip namaza durup da Hak Teâlâ’nın huzurunda Kur’ân okumaya başladım. Fâtiha’dan başlayıp okuyunca “*iyyâke na‘budu*” (Sadece sana kulluk ederiz.) ifadesine kadar geldim, sonra nefsime baktım ve söylediğimi nefsimin tasdik etmediğini gördüm. Dolayısıyla Allah’ın huzurunda, o benim yalan söylediğimi bildiği halde “*iyyâke na‘budu*” demekten hayâ ettim. Baktım ki nefsim, yaptığı ibadeti değil, kendi düşüncelerini önemsiyor. Tekrar tekrar Fâtiha’nın başından başlayıp okudum ama her seferinde “*mâliki yevmi’d-dîn*” (Din gününün mâlikidir.) ifadesine kadar geldiğim halde *iyyâke na’budu* ifadesini bir türlü okuyamadım. (Anladım ki) bu ifade bana mahsus değil, ben buna lâyık değilim. Hak Teâlâ’nın huzurunda yalan söyleyip de onun gazabına maruz kalırım korkusuyla onun huzurunda öylece kalakaldım. Tan yeri ağarıncaya kadar bir rekât bile namaz kılamadım. İyice bitip tükendim ve hasta oldum, şimdi ise nefsimden kendi razı olmadığım halde O’na gidiyorum.” demiş ve üç nefes almadan ruhunu teslim etmiştir. Defnedildiği zaman şeyh kabrinin başına gelmiş ve halini sormuş, o sırada delikanlının sesi kabrinden şöyle yük-

selmiş: "Ey Üstâd! Ben diri olanın yanındayım ve diriyim, hiçbir şeyden beni hesaba çekmedi!" Sonra şeyh evine dönmüş ve bu delikanlının halinden çok müteessir olduğu için hastalanıp yatağa düşmüş ve ruhunu teslim edip rabbine kavuşmuştur. İşte her kim "*iyyâke na'budu*" ifadesini bu delikanlının okuduğu gibi okursa, onu gerçekten okumuş olur.

Nasihat

Allah yardım edici olduğuna göre dert etme. Çünkü hiçbir şey Allah'a karşı mukavemet edemez, aksine o her şeye kadirdir. Dolayısıyla ilâhî yardım var olduktan sonra artık Hakk'ın kuvvetine karşı mukavemet edecek hiçbir kuvvet bulunmaz. Zira Hak Teâlâ, sahih rivayette nakledildiğine göre kendisinden yardım isteyen kulu hakkında "Kuluma istediği vardır." buyurmuştur. Kul namazda "Bizler sadece sana kulluk eder, sadece senden yardım dileriz." der, Allah da "Bu âyet kulumla benim aramdadır ve kuluma dilediği şey vardır." buyurur. Kul "Bizleri sırât-ı müstakîme (kurtuluş yoluna) hidayet et. Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet, gazaba uğramamışların ve sapmamışların yoluna." der (ki Allah'ın hidayeti de O'nun yardımı cümlesindendir). Buna karşılık Hak Teâlâ da "Bunlar kulum içindir, kuluma dilediği şey vardır." der. Hak Teâlâ'nın verdiği haber doğrudur ve kendisi, "Kuluma dilediği vardır." buyurmuştur. Demek ki muhakkak yardım edecektir. Fakat burada bir şart vardır ki âlimin bu şarttan gafil olmaması gerekir. Buna benzer âyetleri okuduğu zaman bunları hikâye (başkalarının sözlerinin aktarımı) olarak okumamalıdır. Çünkü bize göre eğer böyle okursa bunun ona bir faydası olmaz, onun için murat edileni hâsıl etmez. Aksine Allah Teâlâ Kur'ân bu şekilde okunsun diye emretmemiş, nasıl düşüneceğini öğretmek üzere okumayı emretmiştir. Buna göre okuyan kişi onu talep, darda kalma, muhtaç olma, rabbinin meşru kıldığı talepleri iletmek üzere O'nun huzurunda bulunma haliyle okumalıdır. İşte kul bu şekilde talep ederse Hak Teâlâ da ona icâbet eder. Ama eğer hikâye tarzında olursa, istekte bulunmuş sayılmaz; istekte bulunmadığı, sadece isteği hikâye ettiği zaman Hak Teâlâ bu sıfat üzere olan kimseye icâbet etmez. Kuşkusuz ki Kur'ân okuyuşlarına hikâye şeklinde okuyuş baskın olan kimseler hiçbir meyve elde edemezler, onlar Kur'ân'ı sadece dilleri ile okurlar ancak hançerelerinden aşağı geçmez. Kalpleri okuma ve dinleme hallerinde iken oyun ve eğlencededir. Oysa yaratılmış olan mümin, yaratıcı müminin yardımını dilemektedir. Yaratılmış olmasından kaynaklanan zayıflığını ondan alacağı destekle takviye edip gidermek istemektedir.

İşaret

Allah Teâlâ'nın *Kur'ân-ı 'Azîm*'ini (Fâtiha'sını) başka bir şeyle değil de hayret ehlini ifade eden "sapmışlar" ifadesi ile sonlandırmış olmasında ne de güzel bir işaret bulunmaktadır! Zira dalâlet (sapma) haryet demektir. Sonra bunun ardından âmîn demeyi meşru kılıp emretmiştir ki bu da "Senden talep ettiğimiz şeyle emniyet içinde olduk." demektir. Nitekim âyette geçen "Gazaba uğramamışlar." ifadesi ve "sapmamışlar" ifadesi, "kendilerine nimet verdiklerin" ifadesinin sıfatı olup tenzih tarzında bir sıfattır. Sonun, gayenin hayret olduğunu bilen kimse hayrete düşmez; aksine rabbinden bir nur üzere olur. Çünkü hayret, sona varmaktır, Allah'ı bilen (ârif-i billah) kimsenin elindeki Allah'a dair ilim ise bunun dışındadır.

İşaret

Fâtiha sûresinin taksim edilişinde açık bir ubûdiyet söz konusudur. Burada rahmet senâya tahsis edilmiştir, böylece Sen'in (Hakk'ın) kim olduğu ve Ben'in kim olduğu ayan beyan ortaya çıksın istenmiştir. Mülk ise temcid ile tahsis edilmiştir, böylece tevhidin tashih edilmesi istenmiştir. Kulluk ve yardım konusunda iştirak söz konusu edilmiş, böylece kudret, varlığın acizliğinden ayırt edilsin istenmiştir. Fâtiha sûresinin ikinci yarısı kula tahsis edilmiştir, böylece bu sûreye mesânî (ikilenen/tekrarlanan) isminin verilmesi doğru olsun istenmiştir.

Şayet, "*Furkan*'da Mûsâ aleyhisselâm Muhammed aleyhisselâm ile eşittir, o halde Muhammed aleyhisselâmın efendiliği nasıl sahih olur?" diye soracak olursan şöyle deriz: Çünkü Muhammed aleyhisselâma hususen Kur'ân ve kulluk verilmiştir. Şayet, "Kulluk konusunda Nûh aleyhisselâm ve Allah'ın gözdesi (vecih) olan Zekeriya aleyhisselâm da Muhammed aleyhisselâma iştirak etmektedir?" diyecek olursan şöyle derim: Biri nimet kulu, diğeri rubûbiyet kulu, Muhammed aleyhisselâm ise tenzih kuludur. Eğer "Yahya aleyhisselâm iftihar vesilesi olan efendilik hususunda Muhammed aleyhisselâma ortaktır." dersek buna karşılık, "O, zâhir efendiliktir, bu nedenle de Kitab-ı Mübîn'de açıkça ifade edilmiştir ama orada âlemlerin efendisi olan Muhammed aleyhisselâmın efendiliği gizlenmiş, sonra onun kendi diliyle iki şahit içre açıkça ifade edilmiştir. Bu umûmun efendisi, o ise rüsûmun (seçkinlerin) efendisidir." deriz.

BAKARA SÛRESİ

Medine'de nâzil olmuştur.

Bismillâhirrahmânirrahîm

Bakara sûresi ve Âl-i İmrân sûresi Zehrâveyn [parlak iki çiçek] olarak isimlendirilmiştir. Rivayette bu iki sûrenin kıyamet günü ayakta durur vaziyette gelecekleri, iki gözleri, iki dilleri ve iki dudaklarının bulunacağı ve kendilerini hakkıyla okuyan kimseler lehine şahitlik edecekleri ifade edilmiştir.

الم (١)

1. Elif-Lâm-Mîm.

Allah seni de bizleri de muvaffak kılsın, bil ki harfler bir ümmettirler, (ilâhî hitaba) muhatap ve mükelleftirler. İçlerinde kendi cinslerinden resûlleri vardır. Bulundukları hal üzere kendilerinin birer ismi vardır. Onlar birer âlemdirler ve her bir âlemin kendi cinsinden bir resûlü bulunmaktadır. Kendisine göre ibadet ettikleri şeriatları vardır. Latiflikleri ve kesiflikleri (şeffaflıkları ve yoğunlukları) vardır. Hitapta onlara sadece emirler verilmiştir, kendilerine herhangi bir nehiy (yasaklama) getirilmemiştir. İçlerinde avam olanlar bulunduğu gibi havas olanlar ve havassın havassı olanlar ve havassın ha-

vassının hülasasının seçkinleri zümresinden olanlar vardır. Sûrelerin başlarında yer alan bu harfler, avamın bir üst mertebesinde bulunan havas mertebesindeki harflerdir. Sûrelerin başındaki bu meçhul harflerin hakikatlerini ancak mâkul suretlerin sahibi olanlar bilirler. (Bu kimseler Allah Teâlâ'nın Âdem aleyhisselâmı kendi suretinde yaratmasında payı bulunan ve kelâm ve hilâfet mertebesine ulaşmış olan kimselerdir.)

Hak Teâlâ sûrelerin başındaki bu harfleri yirmi dokuz sûre kılmıştır ki bu da tıpkı ayın menzillerini takdir ettiği gibi suretin kemalidir. Tekrarları ile birlikte bu harflerin sayısını yetmiş sekiz harf yapmıştır. Kul imanın esrarını ancak bu harflerin içinde bulundukları sûrelerdeki hakikatlerini bildiği zaman kemale erdirir. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm "İman yetmiş küsur şubedir."[1] buyurmuştur. Yine kul bunları tekrarsız olarak bilirse Allah'ın bu harflerde varlığın hakikatine ve Kadîm Teâlâ'nın ezelî sıfatları içerisindeki teferrüdüne (tekliğine) dikkat çekmiş olduğunu da bilir. Sonra Hak Teâlâ bu harflerin ilkini yazıda elif lafızda hemze kılmış, sonuncusunu da *nûn* kılmıştır. Buna göre elif, zâtın kemali içindeki varlığına aittir, çünkü harekeye ihtiyacı yoktur. *Nûn* harfi âlemin bir tarafının varlığına aittir ki bu da terkip âlemidir. Bu, feleğin dairesinin bize görünen yarısıdır; diğer yarısı ise üzerindeki mâkul *nûn'a* aittir. Eğer diğer yarısı da duyulara açık ve zâhir olsa ve ruhlar âleminden intikal etmiş olsaydı o zaman bu tam bir yuvarlak, kuşatıcı daire olurdu ancak -varlığın kemalinin vesilesi olan- bu ruhanî *nûn* gizlenmiş, duyularla görülen *nûn* harfinin noktası da o *nûn'a* delâlet edici kılınmıştır. O halde elif harfi bütün vecheleri itibariyle kâmildir, *nûn* harfi ise eksiktir. Bu harfler bazı sûrelerin başında müfret (tek) olarak gelmiştir. Mesela *sâd*, *kâf* ve *nûn* harfleri böyledir. Bazıları müsenna (iki harf) şeklindedir. Mesela "*Tâ – Sîn*", "*Tâ – Hâ*" ve benzerleri böyledir. Bazıları üç ya da daha fazla harften müteşekkildir. Nihayet birbirinden ayrı ve birleşik halde toplam beş harfe kadar çıkmış olup bundan daha fazlası yoktur. Bu ilmi ancak Allah dostu velîler *keşf* yoluyla bilirler. el-Hakîm et-Tirmizî bunu "evliyanın ilmi" olarak isimlendirmiştir.

Bil ki Hak Teâlâ'nın, feleğin menzillerinin sayısınca, yirmi sekiz ismi vardır. Bunlar şöyledir: *er-Rafî'ü'd-derecât* (yüksek dereceler sahibi), *el-Câmi'* (cem eden, toplayan), *el-Latîf* (her şeyden haberdar), *el-Kavî* (kuvvetli), *el-Müzill* (zillete düşüren), *er-Rezzâk* (rızık veren), *el-'Azîz* (izzet sahibi), *el-Mümît* (öldüren), *el-Muhyî* (hayat veren), *el-Hayy* (hayat sahibi), *el-Kâbiz* (kabz eden, alıveren), *el-Mübîn* (beyan eden), *el-Muhsin* (sayıp döken), *el-Musavvir* (suret

---

1. Müslim, İman, 35.

veren), *en-Nûr*, *el-Kâhir* (kahır edici kudret sahibi), *el-'Alîm*, *er-Rab*, *el-Mukaddir* (takdir buyuran), *el-Ğaniyy* (zengin), *eş-Şekûr* (şükre lâyık), *el-Muhît* (çepeçevre kuşatan), *el-Hakîm* (hikmet sahibi), *ez-Zâhir* (açık), *el-Bâtın* (gizli), *el-Bâ'is* (dirilten), *el-Bedî'* (ilk olarak eşsiz yaratan). Bu isimlerden her birinin kendisini muhafaza eden ruhanî meleği vardır ve bunların insan nefesinde de suretleri bulunmaktadır. Bunlar konuşma esnasında gırtlaktan çıkışları itibariyle "harf" olarak, yazıda yazılışları itibariyle de rakam olarak isimlendirilirler. Bunların yazıda ve rakamda suretleri farklılık arz eder ama konuşmada (*nutk*ta) farklılık arz etmez. Bu ruhanî melekler ruhlar âleminde bu harflerin isimleri ile isimlendirilirler. Şimdi bunları mahreçlerinin tertibine göre sayalım ki her birinin mertebesi bilinsin. Bunların ilki he (ه) meleğidir. Sonra hemze gelir. Sonra *'ayn* (ع) meleği, sonra *hâ* (ح) meleği, sonra *ğayn* (غ) meleği, sonra *hı* (خ) meleği, sonra *kâf* (ق) meleği, sonra *kef* (ك) meleği, sonra *cîm* (ج)meleği, sonra *şîn*(ش) meleği, sonra *yâ* (ي)meleği, sonra *dâd* (ض) meleği, sonra *lâm* (ل) meleği, sonra *nûn* (ن) meleği, sonra *tı* (ط) meleği, *dâl* (د) meleği, *te* (ت) meleği, *ze* (ز) meleği, *sîn* (س) meleği, *sâd* (ص) meleği, *zı* (ظ) meleği, peltek *se* (ث) meleği, peltek *zâl* (ذ) meleği, *fe* (ف) meleği, *be* (ب) meleği, *mîm* (م) meleği, *vâv* (و) meleği gelir. İşte bu melekler, bu harflerin ruhlarıdır, bu harfler de o meleklerin bedenleridir. Hangi kalemle yazılırlarsa yazılsınlar, yazı olarak ve lafız olarak onların bedenleridir. İşte harfler bizzat kendileri olarak değil, bu ruhlarla amel ederler, yani işitme duyusu ile algılanan ve hayalde görme duyusu ile görülen suretleri böyle amel eder. Bu harflerin kendi suretleri ile amel ettikleri zannedilmemelidir, aksine bunlar ruhları ile amel ederler. Bu harflerden her birinin tesbihi, hamdi, tehlîli (*lâ ilâhe illallâh*), tekbiri ve temcidi vardır ki onları bütün bunlarla yaratıcı ve izhar edicilerini tâzim ederler. Onların ruhaniyetleri kendilerinden hiç ayrılmaz. Melekler göklerde işte bu isimlerle isimlendirilirler. Aynı şekilde şu gözünüzle gökyüzünde görmüş olduğumuz gök cisimleri de sadece birer suretten ibarettir. Aslında onları melek cinsinden ruhları da vardır ki tıpkı insan suretini çekip çeviren ruhlar gibi onların ruhları da kendilerini çekip çevirir. Nitekim insan nasıl ruhu ile fiil işliyorsa gök cisimleri de öyledir. Eğer harflerin ruhları olmasaydı onlardan bir fiil zuhur etmezdi. Doğrusu Hak Teâlâ varlıkta kimin eliyle olursa olsun herhangi bir hissedilir (duyularla algılanır) suret yaptığı zaman ona kendi emrinden bir ruh üfler. Aynı şekilde bu sureti ister bir insan yapsın, ister bir rüzgârın esması neticesinde oluşturduğu izlerden birtakım şekiller ortaya çıksın, ister bir yılan ya da küçük bir kurtçuk kum üzerinde sürünürken bir yol, iz ortaya çıkarsın işte Allah'ın o hayvanın yürümesi ile ortaya çıkarmış olduğu o yol ve iz dahi bir surettir ve Allah bü-

tün bu suretlere kendi emrinden bir ruh üfler. Böylece o şekil, sahip olduğu sureti ve ruhu ile birlikte ortadan kalkıncaya kadar Allah'ı tesbih eder, zâil olduktan sonra da ruhu berzaha intikal eder. İşte Hak Teâlâ'nın "Onun üzerindeki her şey fanidir." (Rahmân, 55/26) âyeti budur. Aynı şekilde havadaki ve sudaki şekiller de böyledir, eğer o şekillerin de ruhları olmasaydı tek başlarına zuhur edemezlerdi ve bir araya gelip bileşik, mürekkep halde olmalarının da hiçbir tesiri olmazdı. Herhangi bir kimsenin bir suret olarak şekillendirdiği ve daha sonra yok olan, zâil olup giden, böylece ruhu berzah âlemine intikal eden her şeyin ruhu işte o melektir ve Allah'ı tesbih eder, O'na hamd eder ve bunun fazileti, sevabı da o meleğin ruhunu teşkil ettiği o sureti vücuda getirene döner. Doğrusu işlerin hakikatlerini ancak Ehlullah'tan olan keşf ve vücud ehli kimseler bilirler. Bu yüzden de Allah gafil kimselerin kalplerini (onlara dikkat etmeleri için) tenbih etmiş, böylece onların Kur'ân'ın sûrelerinin başındaki bu mukatta harflerine (kesik kesik, ayrık olarak bulunan bu harflere) dikkat etmelerini istemiştir. Zira bu harfler meleklerin suretleri ve isimleridir. Kur'ân okuyan kimse bu harfleri nutk edip seslendirdiği zaman tıpkı o meleklere nida etmiş gibi olur ve onlar da ona icâbet ederler. Örneğin Kur'ân okuyan kimse "*Elif-Lâm-Mîm*" dediği zaman meleklerden bu üçü ona icâbet ederek "Ne diyorsun?" derler. Kur'ân okuyan kimse ise bu harflerin devamında gelen sûrenin âyetlerini okur, bunun üzerine melekler eğer okunan âyetler bir haber ihtiva ediyorsa ona "Doğru söyledin." diye cevap verirler ve "Bu kişi hakiki bir mümindir, hak olanı nutk edip seslendirdi, hak olanı haber verdi." der ve onun için bağışlanma talebinde bulunur, istiğfar ederler. Bu melekler, on dört melektir. Bunlar elif, lâm, mîm, sâd, râ, kâf, hâ, yâ, 'ayn, tâ, sîn, hı, kâf ve *nûn*'dur. Bunlar Kur'ân'ın farklı menzillerinde zuhur ederler. Bazı menzillerde bunlardan tek bir tanesi zuhur eder. Örneğin kâf, *nûn*, sâd böyledir. Bazı menzillerde bunlardan iki tanesi zuhur eder. Örneğin "*Tâ-Sîn*", "*Yâ-Sîn*", "*Hâ-Mîm*" böyledir ki bunlar, yani "*Hâ - Mîm*" ile başlayan sûreler yedi tanedir. Yine "*Tâ-Hâ*" da böyledir. Bazı menzillerde ise bunlardan üç tanesi zuhur eder. Bunlar Bakara sûresinin başındaki "*Elif-Lâm-Mîm*", Âl-i İmrân sûresinin başındaki "*Elif-Lâm-Mîm*", Yûnus sûresinin başındaki "*Elif-Lâm-Mîm*", Hûd sûresinin başındaki "*Elif-Lâm-Mîm*", Yûsuf sûresinin başındaki "*Elif-Lâm-Mîm*", İbrâhîm sûresinin başındaki "*Elif-Lâm-Mîm*" ve Hicr sûresinin başındaki "*Elif-Lâm-Mîm*", Ankebût sûresinin başındaki "*Elif-Lâm-Mîm*", Lokman sûresinin başındaki "*Elif-Lâm-Mîm*", Rûm sûresinin başındaki "*Elif-Lâm-Mîm*", Secde sûresinin başındaki "*Elif-Lâm-Mîm*" ile Şuarâ sûresinin başındaki "*Tâ-Sîn-Mîm*" ile Kasas sûresinin başındaki "*Tâ-Sîn-Mîm*" harfleridir. Bazı menzillerde de bu harflerden

dört tanesi zuhur eder. Bunlar A'râf sûresinin başındaki "*Elif-Lâm-Mîm-Sâd*" ve Ra'd sûresinin başındaki "*Elif-Lâm-Mîm-Râ*" harfleridir. Yine bu menzillerden bazılarında bu harflerden beş tanesi zuhur eder. Bunlar Meryem sûresinin başındaki "*Kâf–Hâ-Yâ-'Ayn-Sâd*" ve Şûrâ sûresinin başındaki "*Hâ-Mîm-'Ayn-Sîn-Kâf*" harfleridir. Bunların toplamı yirmi sekiz sûredir ki bu sayı göklerin menzillerinin sayısı ile bire bir denktir. Yine bu harflerden bazıları çeşitli menzillerde tekrar edilmiştir, bazıları ise tekrar edilmemiştir. Tekrarlar ile birlikte bunların sureti, doksan dokuz melektir; her bir meleğin elinde imanın bir şubesi bulunmaktadır. (Bilindiği üzere) iman yetmiş küsur şubedir, bu şubelerin en üstünü *lâ ilâhe illallâh* demek, en düşüğü ise yoldan insanlara eziyet veren bir şeyi kaldırmaktır. (Yetmiş küsur ifadesinde geçen) küsur kelimesi birden dokuza kadar olan sayıları içerir, böylece burada (doksan dokuz rakamına ulaşıldığı için) küsur kelimesinin ifade ettiği en üst anlama ulaşılmıştır. Her kim bu harfler üzerinde dikkatlice düşünürse son derece sıra dışı şeyler görür. İşte bu harflerin kendilerine beden olduğu melek ruhları da o kişinin emrine âmâde olur. Elindeki iman şubeleri de ona imdad olur, onun imanını muhafaza ederler.

Bil ki Kur'ân sûrelerinin başında bulunan bu on dört harften her birinin bir zâhiri vardır ki bu, o harfin suretidir. Bir de bâtını vardır ki bu da o harfin ruhudur. Yine bu harflerden her birinin ayın gecelerinden bir gecesi vardır. Ay ile kastım, kameri aylardır. Kamer/Ay yürüdüğü ve seyrinde on dört menzil kat ettiği zaman bu harflerden her birini suretleri itibariyle iki kuvvet verilir. Bunlardan biri zâtı itibariyle, diğeri de nuru itibariyle verilmiş olan kuvvettir. Bunlardan başka, biri inip yerleştiği menzil itibariyle diğeri de o menzilin burcu itibariyle olmak üzere iki kuvvet daha kendisine verilir. Ancak bu kuvvet, o menzilin sahip olduğu burç ölçüsünce verilir. Böylece o harfin dört kuvveti bulunur ve ameli çok daha kuvvetli olur. Ay eksilmeye (küçülmeye) başladığı zaman bu harflerin ruhaniyetleri de eksilmeye başlar, nihayetinde ayın menzillerinin kemal bulması ile onlarda kemal bulur. Bu tam yirmi sekiz eder, kuvvetler de kuvvetlerin misli olur ancak buradaki amel, diğer amelden başkadır. Çünkü zâhir olan amel menfaatleri celbetme noktasında, ikinci amel ise zararları def etme noktasındadır. Kamer'in nur kuvvetinde, bu harflerin güneşin bulunduğu menzil ve burca göre mertebeleri olur. Yine bu mertebeler Kamer'in bu konumlarla olan altıda bir, dörtte bir, üçte bir ilişkisi, onunla tam karşı karşıya bire bir denk gelmesi ve karşılıklı durması gibi durumlara göre olur. Böylece harfin Kamerî nur kuvvetinden aldığı hüküm bu farklılıklara göre farklılık arz eder. Lâm-elif harfi ise mürekkep (birleşik) harflerdendir, harflerin neşetinin kemale ulaşması için onu da tek

harflerden biri olarak kabul etmişlerdir. Bu harflerin, Kamer'in (ayın) gizlendiği gece bir gizlilik geceleri olur. Harflere göre amel etmek, çok titiz bir ilmi gerektirir. İşte bu kuvvetler harflerde Kamer'in seyrinden oluşur. Doğrusu Hak Teâlâ şu aya bu menzilleri boşuna vermiş değildir, onun nihayetinde çürümüş bir elma çöpü gibi şekil alacağı bu evreleri boşuna yaratmış ve bunları hususi olarak Kur'ân'da boşuna zikretmiş değildir. Aksine bunları zikretmesi kendisine hikmet verilmiş, yani çokça ilâhî hayır tevdi edilmiş kimselerin bildikleri bir hikmete mebnidir. Nitekim Hak Teâlâ ay dışında gökte seyreden diğer altı cisme de aynı şekilde menziller takdir etmiştir, fakat onları Kur'ân'da hususi olarak zikretmemiştir. Ayın menzilleri Kur'ân'daki zikre hususen dâhil olduğuna göre demek ki onun ilâhî kuvvet, velâyetteki şeref ve ilâhî hüküm açısından diğerlerinin sahip olmadığı bir konumu vardır. Zira o, ancak harflerle zikredilmiştir ve zikir de bize harflerle inzâl edilmiştir, dolayısıyla onun harflere olan nispeti diğerlerinin nispetinden daha tam bir nispettir. Böylece onun harflere imdadı iki imdat olmuştur, bunlardan biri ceza/karşılık ve şükür imdadıdır, çünkü bununla zikir ona hâsıl olur, diğeri de diğer altı harfin imdadı gibi tabii imdattır. (Bu konuda "Ay'a menziller takdir ettik." (Yâsîn, 36/39) âyetine müracaat et.)

İşaret türünden bir tefsir

"Elif-Lâm-Mîm" ifadesindeki elif harfi tevhide işarettir. Varlığa ister bütün olarak ister tafsilatlı olarak ne zaman bakarsan bak, üzerinde ne zaman düşünürsen düşün, tevhidin daima varlığa eşlik ettiğini, ondan asla ayrılmadığını, tıpkı "bir"in sayılara eşlik ettiği gibi daima onunla birlikte olduğunu görürsün. Nitekim "bir", sayı değildir, o sayının 'aynıdır, yani sayı onunla zuhur eder. Hakikatlerin kokusunu almış olanlar nezdinde de elif, harflerden biri değildir, fakat avam onu harf olarak isimlendirmiştir. Tahkik ehli bir kimse elifin harf olduğunu söylediği zaman bil ki bunu mecazî bir ifade olarak söylemiştir. Elifin makamı cem (toplama, çokluk) makamıdır, ilâhî isimler içerisinde Allah ismi ona aittir, sıfatlar içerisinde de "Kayyûmiyet" (Kayyûmluk) sıfatı ona aittir. Bütün mertebeler onundur. Harfler âleminin ve mertebelerinin toplamı onundur ama o onlardan olmadığı gibi onların dışında da değildir. Dairenin noktası ve onu kuşatan çemberidir. Âlemlerin birleşik ve basit olanıdır. Mîm harfi asla helâk olup sonu gelmeyen mülke işaret eder. Lâm harfi ise bu ikisi arasında vasıta ve rabıtadır. Böylece elif, kendisi ile hareketlerin kaim olmasından münezzeh olan zâta işaret eder. Lâm, ancak fiillerle bir-

likte akledilebilen (düşünülebilen) sıfatlara işaret eder. Bu nedenle lâm, kendisinin eseri ve fiili olan mîm ile birleşmiştir.

ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِلْمُتَّقِينَ (٢)

2. İşte bu kitapta hiçbir şüphe yoktur, müttakîler için hidayettir.

[*Zâlike*] (işte bu) ifadesi mübtedâdır, fâil ya da nâib-i fâil (faili belirtilmemiş mefûl) değildir. Devamında [*lâ raybe fîh*] (Onda hiçbir şüphe yoktur.) ifadesi geldiği için, fâil olamaz. Eğer bu ifade fâil olursa o zaman (anlam olarak) onda şüphe vâki olur; çünkü fail onun kendisi değil, onu inzâl edendir. Aynı şekilde onun faili belirtilmemiş mefûl (nâib-i fâil), çünkü böyle olursa zorunlu olarak öncesinde bir kelimenin geçmesi gerekir ki bunun hususi bir takım delilleri vardır, ancak bunların yeri nahiv ilmidir.

[*el-Kitâb*] kelimesi burada fiilin kendisidir. Fiile ise fâil ya da mefûl denilmez. Bu kelime merfûdur, dolayısıyla geriye tek seçenek bunun mübtedâ olması kalır. Bu ifade "*Elif-Lâm-Mîm*" ifadesinin ardından gelmiş, böylece bir varlığa işaret etmiştir. Fakat burada (*zâlike* ifadesinde) uzaklık da söz konusudur, uzaklığın sebebi ise kitaba işaret etmesidir ki o (kitap) ayrılmış olandır, tafsilatın mahallidir. Ehlullah nezdinde işaret, uzakta olana yapılır. Buradaki *zâlike* kelimesinin başındaki *zâ*, müphem bir harftir; devamındaki *el-Kitâb* ifadesi ile bu müphem harf açıklanmıştır. Dolayısıyla *el-Kitâb* ifadesi *zâ* harfinin hakikatidir. *el-Kitâb* ifadesi hem mârifelik hem de bilinirlik (ahd) bildiren elif-lâm takısı ile gelmiştir. Dolayısıyla *zâlike'l-kitâb* (işte bu kitab) ifadesi, *Kitâb-ı merkûm*'dur. Çünkü kitapların anaları üç tanedir: *Kitâb-ı mestûr*, *Kitâb-ı merkûm* ve *Kitâb-ı mechûl*. *Kitâb*, bir mânayı diğer bir mânaya birleştirmek demektir. Mânalar da harflere ve kelimelere dökülmedikçe bir başka mânaya birleşmeyi kabul etmezler. Kelimeler ve harfler mânaları içine alıp ihtiva ettiği zaman artık onları birbiri ile birleştirmeyi kabul ederler. Böylece harflerin birleşmesine tâbi olma hükmü gereği anlamlar da birleşirler. Harflerin birleşmesi kitap olarak isimlendirilir. (Burada şöyle denilmektedir): "İşte sana indirilen bu *kitâb-ı merkûm*, senin ilmin değil, benim ilmimdir." Hakikat ehlinin nezdinde "Onda şüphe yoktur." Hak Teâlâ onu hidayeti arz makamında indirmiştir. "Müttakiler için hidayettir." "Benden korkan, sakınan kimseleri için hidayet arzıdır, sen ise onun inzal edildiği yer, mahalsin." Her bir kitabın bir anası olması gerekir, bu kitabın anası ise meçhuldür, onu asla bilemezsin. Hak Teâlâ "Bunlar kitabın âyetleridir." dememiş, bunun yerine "İşte bu kitap!" demiştir. Çünkü "kitap" çokluk ve toplama için, "âyetler"

ise tefrika, ayrışma içindir. *Zâlike* kelimesi müfred ve müzekkerdir, *tilke* ise müfred ve müennestir. Böylece Hak Teâlâ *zâlike'l-kitâb* ifadesi ile öncelikle ayrışma (fark) öncesinde cem'in varlığına işaret etmiştir. Aynı şekilde âyetler kelimesi ile hükümlerin mahalline işaret etmiştir.

İşaret

Kitâb-ı Merkûm şu Kur'ân'dır, Kitâb-ı Mestûr bütün varlıktır, Kitâb-ı Mechûl ise Allah Teâlâ'nın ilmidir.

الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ (٣)

3. Onlar gayba iman eder, namazı kılar ve kendilerine rızık olarak verdiğimizden infak ederler.

İman hakkında bir bahis

İman, Hak Teâlâ tarafından hâsıl edilen bir nurdan ibaret olup kendisinden neşet eden tüm din, şeriat ve benzeri şeylere isim olarak verilebilir. Bunun taşıyan kimse, daha önce zikredildiği şekilde makbul bir nitelikte taşıyorsa Rahmân'ın gazabından emniyette olmaya hak kazanmış olur. İşte bu hususi hüküm ve nitelik, iman ve tasdik olarak isimlendirilir. Tahkik edildiğinde (dikkatle incelendiğinde) anlaşılacaktır ki iman, aynı niteliğe sahip olan din ve şeriatla ilgili olarak ilk etapta elde edilmiş olan bilgi olup akla, nakle ya da keşfe dayalı herhangi bir delil veya kanıt ile desteklenmemiştir. Bu sayılan kanıtlardan herhangi biri ile desteklendiği zaman artık "iman" olmaktan çıkar ve "ilim" ve "yakîn" (kesinlik) haline gelir. Sonra bu nurun (iman nurunun) yeri nefis ile kalp arasında engel teşkil eden tabiatın (karakterin) ve engelleyici perdelerin inceliğine ya da bunların din ve şeriatı kabul etmelerine ve yoğunluklarına göre farklılık arz eder. Buna göre perdeler ne kadar incelir ve şeffaflaşırsa bu nur, Hak Teâlâ'dan doğru haber getiren bir habercinin (peygamberin) bildiriminden kalbe vârit olur, her ne kadar çoğunlukla bu, nakli delil yoluyla gelse de kalbe sirayet eder ve kalp de onu kabul ederek alır. İşte bu, mahalli kalp olan tasdikin tam kendisidir. Bunun bir nur olduğunun delili, Hazreti Peygamber aleyhisselâmın Yahudileri, Hıristiyanları ve Müslümanları ve bunların aldıkları ödülleri bir temsil ile anlattığı bir hadîs-i şerîfinin so-

nunda buyurduğu "İşte bu onların ve bu nurdan kabul ettiklerinin misalidir."[2] ifadesidir. Bu nurun kalbe vârit olduğunun delili ise Hak Teâlâ'nın "İşte bunlar Allah'ın kalplerine imanı yazdığı ve katından bir ruh ile kendilerini teyit ettiği kimselerdir." (Mücâdele, 58/22) âyetidir. Böylece kalp ve izleri, nefsin ve onun izlerinin saltanatı altında gömülü, örtülü, baskın durumda iken zuhur edip çıkar. Sonra bu vürûdun ardından onun eseri bâtından ve kalpten nefsin zâhirine sirayet eder ve nihayet bedenî suretine ve diğer kuvvet ve uzuvlarına geçer. Böylece kul boyun eğer, teslim olur, kalbi bu nura ve bunun hem zâhir hem bâtın hükümlerine açıldıktan sonra yumuşar. Nitekim Hak Teâlâ "Sonra onların kalpleri ve ciltleri Allah'ın zikrine karşı yumuşar." (Zümer, 39/23) buyurmuştur. Bu nur, zâhire sirayeti ve onu yumuşatması, zâhirin de kendisine ve hükümlerine boyun eğmesi nedeniyle "İslâm" olarak isimlendirilir. Buna karşılık söz konusu perdeler ne kadar ardı ardına yığılır ve katılaşırsa bu nur bahsedilen haberlerden kalbe vârit olmaz, sadece nefsin zâhirine sirayet eder, fakat kalp buna açılmaz, nefis de bunu gizli bir şekilde, saf ve samimi olmaksızın kabul eder. O'nun hissî ve zâhir hükümlerine boyun eğer. Bunun sebebi ise onun zâhire ilişkin istekleri ya da korkularıdır, örneğin kanını (canını) muhafaza etme, malını ve ırzını koruma endişesi ile buna boyun eğer. Bu kadarcık ve böylesine zâhiri (görünüşte) boyun eğme haliyle bu nura "İslâm" ismi verilir ancak bu durumda kalpteki perdelerin katılığı nedeniyle nur kalbe hâlis bir şekilde sirayet etmediği için bâtına da asla sirayet etmez. Bu yüzden kişinin göğsü (kalbi) ona açılmaz, onu kabule ısınmaz. Nitekim Hak Teâlâ "Bedeviler; 'İman ettik.' dediler. De ki: 'Hayır, siz iman etmediniz ancak 'Müslüman olduk (teslim olduk).' diyebilirsiniz.' Çünkü iman henüz kalplerinize girmiş değildir.'" (Hucurât, 49/14) buyurmuştur. Fakat eğer zâhirdeki bu kabulün eseri, izin bâtına da sirayet eder. Kalbin bu kabulünün hükmü nefse de hükmederse (ki bu da perdelerin latif, şeffaf hale gelmesi ve ibadet hükümlerinin âdet hükümlerine galip gelmesi ile olur) bu durumda kalbin ya tamamı ya bir kısmı ona açılır. İşte bu da Hak Teâlâ'nın şu âyetinde ifade edilmiştir; "Hiç (bu kimse) Allah'ın kalbini (göğsünü) İslâm'a açtığı ve bu yüzden de rabbinden bir nur üzere olan kimse (ile bir olur mu?)" (Zümer, 39/22) Bu durumda kalbin kabul hükmü nefsi de kapsar ve bu nurun iki vasfı olan iman ve İslâm vasıfları birleşir. Nitekim Hak Teâlâ, Lût kavminin müminlerinin durumundan söz ederken "Orada bulunan müminleri oradan çıkardık, içlerinden Müslümanların evlerinden sadece birini bulduk." (Zâriyât, 51/35- 36) buyurmuştur. Buna göre bu nurun, mahalline göre -yani nefste ya

---

2. Buhârî, İcâre, 11.

da kalpte yerleşmiş olmasına göre- bir zâhiri bir de bâtını bulunur. Zâhiri boyun eğmek ve nefsin bütün bedensel kuvvet uzuvları ile birlikte teslim olmasıdır. Bunun üç mertebesi söz konusudur. İlk mertebesi münafıkların niteliğidir ki bu, kalbin İslâm'a açılmasından önceki mertebe olup sürekli kötülüğü emreden nefsin (nefs-i emmârenin) sadece dünyevi istekler veya korkular nedeniyle boyun eğmesidir. Ortadaki mertebe, iyilik sahibi (ebrâr) Müslümanların niteliğidir, bu da kınayıcı nefsin (nefs-i levvâme) ilâhî emir ve yasaklara zâhiri ve bâtınî olarak boyun eğmesidir, fakat bu boyun eğme, âhirete ilişkin istek ve korkulardan kaynaklanır, nefsin cennet nimetlerinden tastamam yararlanıp oradaki bütün derecelere nâil olmayı arzu etmesinden neşet eder. Bu da göğsün (sadrın, kalbin) İslâm'a açılması esnasında olur. Nihaî mertebe ise ihlâs sahibinin (muhlisin) ve Allah'a yakın olan (mukarreb) yakîn (kesin iman) sahibi müminlerin niteliğidir. Bu, bütünüyle mutmain olmuş olan nefsin (nefs-i mutmainne) zâhiri ve bâtını ile bir bütün olarak, içerisinde nefsin dünyaya ya da âhirete ilişkin hiçbir payının yer almadığı, hiçbir şaibe içermeyen, hâlis muhlis boyun eğmesidir. İşte Allah'ın dostu (Halîlullah) Hazreti İbrâhîm aleyhisselâm hakkında "Rabbin ona "teslim ol." dediği vakit dedi ki "Âlemlerin rabbine teslim oldum." (Bakara, 2/ 131) ifadesinde kast edilen teslimiyet budur. Yine Hazreti Ya'kûb aleyhisselâmın evlâtlarına vasiyet olarak söylediği "Yavrularım, son nefesinizi muhakkak teslim olmuş kimseler (Müslümanlar) olarak verin." (Bakara, 2/ 132) ifadede geçen teslimiyet de bu mânadadır. İşte bu mertebe göğsün (kalbin) bütünüyle açılmasından, şerh olmasından sonra gerçekleşir ki bu da nefsin ve ruhun döl yatağından zuhur edişidir. İşte bu imanî nur, daha önce zikredilmiş olan iki niteliğin birleşmesi ve hükmümün umûmileşmesi açısından ve zâhirdeki hükümleri açısından eksilmeye ve artmaya müsaittir. Çünkü bedenle yapılan ameller bu nurdan kaynaklanır; böylece bu nur da bu amellerin artması ile artar, azalması ile azalır. Fakat bu nurun bâtını ve kalpte yazılı olan hakikati salt tasdikten ibarettir, tek niteliğe sahiptir. Bu açıdan artmaya ve eksilmeye müsait değildir. Evet, bu açıdan da bu nurun zuhuru perdelerin inceliğine ve kalınlığına göre kâh kuvvetlenip kâh zayıflayabilir, belki kuvvetlendiğinde kendisinden zâhirde ve bâtında ışıklar neşet edebilir ancak kuvvet, zayıflık, teyit olup desteklenme, zuhur ve ışıkların tamamı onun hakikatinin parçaları ya da kendisini oluşturan cüzler değil, sadece onun sıfatlarıdır. Sonra bu tasdikî ve bâtınî açıdan da nurun derecesi bulunmaktadır. Bunların ilki avamın imanıdır. Bu, sırât-ı müstakîmin aslı olan sahih, salim bir itikattır. Ortadaki derece bu nurun nefse onun bedendeki tüm kuvvet ve âletlerine sirayet etmesi, onun her hareketinde ve sükûnunda, her sözünde ve fiilinde kendisine eşlik etmesidir. Zâhiri ve bâtınî olarak bütün

(ilâhî) emirleri kabul edip bütün yasaklardan kaçınmanın meyvesi Hazreti Peygamber aleyhisselâmın "Zina eden kimse, mümin olduğu halde iken zina etmez."[3] şeklindeki hadisidir. Bu, işte imanın bu orta mertebesindendir. Zira burada Hazreti Peygamber aleyhisselâm, bütün hareket ve sükûnlarından kendisine imanın eşlik etmediği kimseden "iman" ismini nefyetmiştir. Çünkü bu kimse zina ve hırsızlık fiillerini işlerken kendisine Hak Teâlâ(ya olan iman) ve onun emir ve yasaklarına riayet etme düşüncesi eşlik etseydi o zaman bu fiillere yönelmezdi. İşte burada nefyedilmiş olan (yok olduğu söylenen) iman, bu orta mertebenin imanı olup ilk ya da son mertebenin imanı değildir. İmanın mertebelerinin en üstünü olanı ise onun ruhanî bir rahatlık veren küllî damarlarının zuhur etmesidir. Bu imanın meyvesi ise ahlâkın itidalli olması, değişip güzelleşmesi ya da zâhirde güzel görünen ahlâkî hususiyetlerin bu şekilde dönüşmesidir. Bu mertebeden sonra artık durum, bütün perdelerin ya da birçoğunun ortadan kalkması ve kalbin zuhur edip üzerinin şek ve şüphe bulutlarından arınarak açılması, üzerinde Yüce ve Mukaddes Hak Teâlâ'nın âyetlerinin tecelli edip parlamasıdır. Bu mertebede iman ihsana dönüşür, keşf-i âyâna (ayan beyan ilme) dönüşür. İşte bu noktada velâyet, Hak Teâlâ'nındır. Bu noktada mümin, ihsan mertebesine girer.

Allah seni teyit etsin, bil ki iman kelimesi, dildeki mânası ile eman, güvence vermek anlamına gelmekte olup (herhangi bir harf-i cer almaksızın) doğrudan nesne alır. Örneğin *âmentühu* (Ona güvence verdim.) denilir. Fakat tasdik etme ve bâtında kabul etme mânalarına geldiği zaman bu fiil be harf-i ceri ile nesne alır. Nitekim Hak Teâlâ "*yü'minûne bi'l-ğaybi*" (gayba iman ederler) ifadesinde bu fiili bu şekilde kullanmıştır. İşte bu, imanın kalbe taalluk eden (kalple ilişkili olan) bâtın yönüdür ki asıl olan da budur. İman fiilinin nefse taalluk eden boyun eğme ve teslim olma mânasında kullanımı ise lâm harf-i ceri ile nesne almak suretiyle olur. Örneğin Hak Teâlâ "Yoksa sizler onların size teslim olacaklarını mı zannedersiniz." (Bakara, 2/ 75)" âyetinde bu fiili bu şekilde (*yü'minû leküm*) kullanmıştır. İşte bu nurun çoğalıp kollara ayrılmayı, bölünmeyi, artmayı ve eksilmeyi kabul eden yönü, bu lâm harf-i ceri ile nesne alan zâhiri yönüdür bu da İslâm'ın hakikati olup be harf-i ceri ile nesne alan bâtınî iman değildir. Hazreti Peygamber'in "İman yetmiş küsur şubedir. Bu şubelerin en üstünü *lâ ilâhe illallâh* demek, en düşüğü ise yoldan insanlara eziyet veren bir şeyi kaldırmaktır."[4] şeklindeki hadis-i şerifinde zikretmiş olduğu ve kendisinden şubelerin ayrıldığı asıl iman,

---

3. Buhârî, Hudûd, 7; Müslim, İman, 57.
4. Müslim, İman, 35.

işte bu bâtınî imandır. İmam Ebu'l-Kâsım er-Râğıb el-İsfehânî (ö. 502/1108), *ez-Zerî'a ilâ Mekârimi'ş-Şeri'a* isimli eserinde bu hadis-i şerifte imanın bu şekilde taksim edilmesine dair oldukça güzel değerlendirmeler yapmış, imanın şubelerini toplam yetmiş iki şube olarak saymıştır. Onun sözlerinin özetini şu şekilde nakletmek mümkündür:

İman iki şeydir (iki şeyden müteşekkildir), biri tasdik, diğeri amellerdir. Tasdik üç mertebedir. En üst mertebesi Hak Teâlâ'nın "Allah'a ve onun peygamberine iman eden, sonra da şüpheye düşmeyenler". (Hucurât, 49/15) âyetinde kast edilmiş olan imandır. Orta mertebesi ise kuvvetindeki emâre (belirti) nedeniyle yakîne (kesin imana) yakın olan mertebe olup Hak Teâlâ'nın "Onlar Rableri ile karşılaşacaklarına inanırlar." (Bakara, 2/ 46) âyetinde ifade edilen iman budur. En alt mertebesi ise salt taklit mertebesidir. Aynı şekilde ameller de üç mertebedir. Biri Hak Teâlâ'nın "Sizleri yeryüzünde halife kılar." (A'râf, 7/129) âyetinde ifade edilen muayyen hilâfettir. Diğeri Hak Teâlâ'nın "Ancak bana kulluk/ibadet etsinler diye..." (Zâriyât, 51/56) âyetinde ifade etmiş olduğu ibadettir. Sonuncusu ise Hak Teâlâ'nın "Sizi orada (yeryüzünde) imar ediciler kıldı." (Hûd, 11/61) âyetinde ifade edilen imarettir. Bunlardan her birinin ortaya çıkışı ya istek ve korkudan ya da ihlâstan kaynaklanır. Böylece tamamı on iki çeşit eder. Bu on iki çeşitten her birine sahip olan kişi ya imanın ilk mertebesindedir ya orta mertebesindedir ya da son mertebesindedir. Çünkü bundan ayrı hiçbir fazilet ya da rezilet yoktur. Böylece on ikinin üç ile çarpımı neticesinde sayı otuz altı olur. Bunlardan her biri de ya vehbî bir seçilmişlikle olur ya da kesbî (kazanılan) bir hidayet ile olur. Böylece eksiksiz ve noksansız tam yetmiş iki şube olmuş olur. İşte Râğıb'ın (Allah kendisine rahmet eylesin) sözlerinin hâsılı budur. Kendisi bu taksim ve sayıda gayet isabet etmiştir. Ancak "yetmiş küsur" ifadesindeki "küsur" kelimesini "iki" olarak değerlendirmiştir. Haddizatında iki sayısının küsur ifadesinin kapsamına girip girmediği konusunda ihtilaf edilmiştir. Çoğunluk "küsur" kelimesinin ancak üç ile dokuz arasında bilinmeyen bir sayıyı ifade ettiği görüşüne meyletmiştir. Görüleceği üzere Râğıb, küsur kelimesinin kapsamına girip girmediği ihtilaflı olan bir sayıyı seçmiş, bu kelimeye bu mânayı vermiştir. Aynı şekilde kendisinin de takrir ettiği üzere, fer' olan asıl olandan daha büyük sayı olur. (Yani yetmiş küsur denildiğinde, küsur sayısı yediden büyük olur.) Bana göre buradaki küsur sayısının tespit edilmesinde ve imanın şubelerinin belirlenmesinde bir başka yorum (vecih) daha vardır ki bu görüşün üstünlüğüne ve "küsur" kelimesinin anlamı konusundaki icmâya daha uygundur. Şöyle ki yukarıda tespit etmiş olduğumuz üzere imanın bâtınî hakikati tek bir şeydir, bölünüp kısımlara ve cüz-

lere ayrılmayı kabul etmez, sadece zâhiri ve zâhir sıfatları itibariyle taksimi kabul eder. İşte bu da lâm harf-i ceri ile nesne alan iman fiilinin ifade ettiği "İslâm"dır. (İşte bundan dolayı) ben de küsur sayısını *cümmel* (ebced) hesabı ile hesapladım ve gördüm ki küsur kelimesinin sekiz sayısına delâlet etme ihtimali, diğer sayılara delâlet etme ihtimalinden daha yüksek ve kuvvetlidir. Bu yüzden de burada da küsur sayısını sekiz olarak değerlendirdik. Böylece imanın şube ve kısımlarını yetmiş sekiz olarak tespit ettim. Bunun izahı da şöyledir: İnsanın nefsinin zâhirinden, yani kendisine amel izâfe edilen kuvvet ve aletlerinden sâdır olan şeyler (ki bunlar imanın aslından ve mahiyetinden kaynaklanan bir niyete dayalı olarak sâdır olur ve bu niyetin sirayet etmesi nedeniyle şeriat tarafından kendilerine -günah ya da sevap şeklinde- karşılık verilir) üç kısma ayrılır. Bunlardan ilki salt kavlîdir, örneğin *lâ ilâhe illallâh* [Allah'tan başka ilâh yoktur.] sözünü söylemek böyledir. İkincisi salt amelîdir ki buna örnek olarak cihad ve zekât amelleri verilebilir. Üçüncüsü ise bu ikisinden mürekkep olanlardır ki buna örnek olarak namaz verilebilir. Sonra, ameli olan da ya (bedenin) bütün kuvvet ve aletlerinin bir araya gelmesi ile ortaya çıkar ya da her bir kuvvet ve aletin kendisine mahsus bir ameli gerçekleştirmesi şeklinde ortaya çıkar. Şu halde ilki sözlü olan, ikincisi sözlü ve amelî olandan mürekkep olan, üçüncüsü de amelî olanlardan mürekkep olanlar olmak üzere üç kısım vardır. Geriye her bir kuvvet ve aletin kendisine mahsus olarak gerçekleştirdikleri ameller kalmaktadır ki bunlar da iki türdür. İlkinin gaye ve maksadı sadece ilim ve idraktir. Bu da beş sınıfa münhasırdır (kendi içinde beş sınıfa ayrılır), bunlar beş duyudur; yani işitme, görme, koku alma, tat alma ve dokunma... İkinci tür ise gayesi ilim ve idrak olmayan, aksine şu iki hususa münhasır olan türdür. Biri menfaat ve lezzetleri celb etmek (çekmek)tir ki bu da şehvet gücü ile olur. İkincisi ise zarar ve acıları def etmektir. Bu da gazap kuvveti ile olur. Bu iki kuvvetin alet ve tezahürleri de aynı şekilde beş tanedir. Birincisi muhaliflerinin boyunlarını vurmak suretiyle Hak sözün yüceltilmesinin (*î'lâu kelimetillâh*) kendisi bağlı olduğu el organı, ikincisi kendisi ile Allah'ın emirlerini uygulamaya koşulan "Allah'ın zikrine koşunuz." (Cuma, 62/9) ayak organı, üçüncüsü kendisi ile Allah'ın emrini uygulayıp O'na yakınlaşılan "Secde et ve yakınlaş." (Alak, 96/19) baş organı, dördüncüsü Allah'ın [yiyiniz] emrine kendisi ile koşulan ve insanın bekasının kendisi ile kaim olduğu karın (mide) organı, beşincisi de Hak Teâlâ'nın "Nikâhlanın." emrine uyarak mendup bir vazife olarak yerine getirilen ve böylece insan türünün bekasına vesile olan tenâsül organıdır. Bu saydıklarımızdan başka zâhirde kendisi ile Allah Teâlâ'ya yakınlaşılan herhangi bir kuvvet ve alet yoktur. İşte bu sayılan on şey, daha önce zik-

retmiş olduğumuz üç şey ile birlikte on üç eder. Bunların da her biri iki kısma ayrılır, birincisi daha önce nitelemiş olduğumuz gibi fiilîdir, ikincisi ise oruç ve hayatın bütün gerekleri gibi "terk etme" şeklinde olandır. Böylece sayı yirmi altıya ulaşır. Bu yirmi altı türden her biri de ya bütünüyle Allah'ın rızası için, başka hiçbir nefsanî illetle bulaşmamış olarak, hâlisane bir şekilde yapılır ya da illetle bulaşmış bir şekilde yapılır. Nefsanî illetler iki türdür. Biri şehvet ve gazap kuvvetlerinin gereği olarak bu kuvvetler uyarınca ortaya çıkan istekler, diğeri ise korkulardır. İşte bu üç tür de yirmi altı ile çarpıldığı zaman sayı yetmiş sekize tamamlanır. Böylece imanın şubelerinin sayısı da ortaya çıkmış olur ki bunların en üstünü *lâ ilâhe illallâh* sözüdür. Çünkü bu sözde imanın aslı olan ve doğrudan imanın bâtınından, diğer yetmiş sekiz şubenin kendisinden kaynaklandığı membaından neşet eden niyet ve kasıt sirayet etmiştir. Yine imanın tek olan bâtınının onun zâhiri şubelerinin arasında sayılması da mümkündür ki bu durumda asıl olan zâtın tali olan sıfat ile isimlendirilmesi söz konusu olmuş olur. Böylece imanın şubeleri yetmiş dokuz olur ve bu durumda, Râğıb'ın "yetmiş küsur" ifadesindeki küsur sayısını ifade edebileceği en alt sayı olarak yorumlamasına karşılık burada bu kelime en üst sayıyı ifade etmiş olur. Doğrusunu en iyi Allah bilir.

İmanın kalbe ve nefse vârit olan bir nur olup Hak Teâlâ'dan gelen ve O'na yakınlaştırıcı olan, unsura ait tabiatın karanlığını ortadan kaldıran, yüce ve mukaddes Hak Teâlâ'ya yakınlaşma yollarını ortaya çıkaran her türlü emir ve yasağı kabule yatkın olduğunu öğrendiği zaman takvânın da işte bu yola girip bu yolda seyr-i sülûk etmek olduğunu, Hak Teâlâ'nın emirlerini yerine getirerek, bu emirlerin gereği olan vâcip ve mendupları yaparak Allah'a yakınlaşma ve bu vesile ile (yani Hakk'ın emirlerine bağlı kalıp yasaklarından uzak durmaktan dolayı) Allah Teâlâ'nın rızasının, hidayetinin ve lütfunun koruması altına girmek olduğunu da öğrenmiş olursun.

İmanın şubeleri

Bil ki iman yetmiş küsur şubeden müteşekkil olup bunların en düşüğü yolda insanlara eziyet veren bir şeyi kaldırmak, en üstünü ise *lâ ilâhe illallâh* sözüdür. Bunların arasındaki şubeler ise iki kısma ayrılır. Bir kısmı Hak Teâlâ'dan gelen emirleri yapmak, amel etmek, diğeri ise terk etmektir. Yani bir kısmı emir, diğer kısmı yasaktır. Yasak olanlar "Yapma!" şeklindeki yasaklayıcı ifadenin gereği olarak terk etmek şeklindedir, emirler ise "Yap!" sözü ile ilişkili olan ve amele taalluk eden şeylerdir. Nitekim Hak Teâlâ "Pey-

gamber size neyi verdiyse onu alın, size neyi yasakladıysa ondan uzak durun." (Haşr, 59/7) buyurmuş, Hazreti Peygamber aleyhisselâm da "Size neyi yasaklarsam ona son verin."[5] buyurmuş ve herhangi bir şeyle kayıtlamaksızın umumi bir şekilde "size neyi yasaklarsam" demiştir. Emir konusunda ise "Size neyi emredersem onu gücünüz yettiği kadar yapın."[6] diyerek "gücünüz yettiği kadar" kaydını koymuştur. Bu da onun ümmetine olan rahmetindendir ki o, kendi hevâsından konuşmaz. Dolayısıyla bu Hak Teâlâ'nın kullarına olan rahmetinden kaynaklanmaktadır. Onun kendisine iman edilmesi gereken şeylere dair emirleri iki türlüdür. Bunlardan biri farz, diğeri menduptur. Yasakları da iki kısımdır. Biri haram kılarak yasaklama, diğeri de mekruh görerek yasaklamaktır. Farzlar da iki türdür. Biri farz-ı kifaye, diğeri farz-ı ayndır. Aynı şekilde vâcipler konusunda da genişlik sahibi vâcipler ve dar vâcipler diye ikili bir taksim yapma görüşündeyim. Genişlik sahibi vâcipler de zaman itibariyle genişlik sahibi olanlar ve muhayyerlik itibariyle genişlik sahibi olanlar şeklinde ikiye ayrılır. Örneğin temettü' haccının kefareti böyledir. Bütün bu fiilleri yapmak ve terk edilmesi gerekenleri terk etmek, kulların saadetini içeren imanın ta kendisidir. İşte imanın yetmiş küsur şubeleri de bunlar içerisinden amel ve terk cinsinden olan farzlardır. Farzların dışında kalan menduplar ve mekruhlar gibi olanlar ise hiç kimse nezdinde (hiçbir mezhebe göre) belli bir sayıyla sınırlı değildir. Bunlarla ilgili bilgiyi kitap ve sünnetten incelemelisin.

Yine imanın şubelerinden biri, tevhid ve risâlete imanı bildiren kelime-i şehâdetdir. Bundan başka namaz, zekât, oruç, hac, cihat, abdest, cünüplükten temizlenip gusl etme, cuma günü gusül abdesti alma, sabır, şükür, vera', hayâ, emân (güvenilirlik), nasihat, ulü'l-emre itaat, zikir, eziyetten geri durmak, emaneti yerine getirmek, mazluma yardım etmek ve zulmü terk etmek, ihtikârı (tekelciliği) terk etmek, gıybeti terk etmek, koğuşturmayı terk etmek, başkalarının gizli şeylerini araştırmamak, (birinin evine girerken) izin almak, gözü (haramdan) kısmak, ibret almak, sözün en güzel olanına kulak verip ona uymak, en güzel yol ile mücadele etmek, kötü sözü açıktan açığa söylememek, güzel söz söylemek, avreti (namusu) korumak, dili muhafaza etmek, tövbe etmek, tevekkül, huşû, boş sözü terk etmek, kendini ilgilendirmeyen şeyleri terk edip işiyle gücüyle meşgul olmak, ahde vefa gösterip anlaşmalara, sözleşmelere sadakat sahibi olmak, iyilik ve takvâ konusunda yardımlaşmak, günah ve düşmanlık konusunda yardımlaşmayı terk etmek, takvâ, birr

5. İbn Mâce, İftitâhu'l-Kitâb, 1.
6. Aynı yer.

(iyilik), kunût (boyun eğmişlik), sadakat, emr-i bi'l-mâruf ve nehy-i ani'l-münker (iyiliği emredip kötülükten sakındırmak), araları kötü olanların aralarını düzeltmek, kimsenin kimse ile arasını bozmamak, (merhametle) kanatları germek, yumuşak huylu olmak, ana-babaya iyi davranmak, onlara isyankârlığı terk etmek, dua, yaratılmışlara merhamet etmek, büyüğe saygı gösterip onun şerefini, değerini bilmek, küçüğe rahmet göstermek, Hak Teâlâ'nın hadlerini (belirlediği sınırları) muhafaza etmek, (kan davası gibi) cahiliye iddialarını terk etmek (ki Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Onları terk ediniz, çünkü onlar pistir."[7] buyurmuştur.), sevmek, Allah için sevip Allah için buğz etmek, karşılıklı sevmek, hilm (ağırbaşlılık), iffet, sadelik, başkasına tertipler yapmayı terk etmek, hasedi terk etmek, karşılıklı kin gütmeyi terk etmek, fiyatı yükseltmek için yüksek fiyat teklif etmeyi terk etmek, yalancı şahitliği terk etmek, yalan söylemeyi terk etmek, alayı, iğneli sözler söylemeyi, kaş göz işaretleri ile istihza etmeyi terk etmek, (namazlarda) cemaate katılmak, selâmı yaygınlaştırmak, karşılıklı esenlik dilekleri içinde olmak, güzel ahlâklı olmak, ahde vefa göstermek, salih özelliklere sahip olmak, sırrı muhafaza etmek, nikâhlanmak ve nikâhlamak, uğur ve iyimserliği sevmek, Ehl-i Beyt'i sevmek, uğursuzluk aramayı terk etmek, kadınları sevmek, güzel kokuyu sevmek, Ensâr'ı sevmek, ilâhî şiarları tâzim etmek, Allah'ın haram kıldığı şeyleri tâzim etmek, aldatmayı terk etmek, mümine karşı silah taşımayı terk etmek, cenazeyi hazırlamak, cenaze namazını kılmak, hasta ziyaretinde bulunmak, yoldaki insanlara eziyet veren şeyi kaldırmak, kendin için sevdiğin şeyleri her mümin için istemek, Allah ve peygamberinin senin için diğer her şeyden daha sevimli olması, tekrar küfre dönmeyi istememek, Allah'ın meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve peygamberlerin Allah katından getirmiş oldukları şeylerin tamamına iman etmek. İşte buradan anlıyoruz ki iman, parıltısı çok yüksek olan bir nurdur, belli bir kayıt altına girmeyecek mutlak bir nitelikten zuhur eder. Bu nur kalbin tavrına karıştığı zaman artık sahibinden herhangi bir şüphenin bulunması tasavvur dahi edilemez. Çünkü şüphe o kalpte yerleşecek, hayat bulacak bir mahal bulamaz. Zira şüphenin yerleşeceği mahal, delildir. Oysa burada delil yoktur. Dolayısıyla ona şüphe ne girebilir ne de müdahale edebilir, aksine o sürekli artar. İman ona bir delil ikame etmeyi vermez; aksine iman, Allah'ın kullarından dilediğinin kalbine ilkâ ettiği ilâhî bir nurdur. Bu nurun ilkâ edilmesi bazen bir delilin akabinde olabileceği gibi ortada hiçbir delil yokken de olabilir. Nitekim Hak Teâlâ "Fakat biz onu bir nur kıldık ki onun kullarımızdan dilediğimizi hidayet ederiz."

---

7. Buhârî, Tefsiru'l-Kur'an (Münâfikûn), 6; Müslim, Birr, 64.

(Şûrâ, 42/ 52) buyurmuştur. O halde imanın nuru tamamen ilâhî ve vehbîdir (Allah vergisidir), içerisinde kesbe (insanî kazanıma) ve delile dair hiçbir şey yoktur. Zira iman nurânî bir keşf olup şüpheyi kabul etmez. O zevali de kabul etmez, çünkü ilâhî bir nurdur. Delil sahibi ise kendisini deliline halel getirecek müdahalelerden muhafaza edemez, bu müdahaleler onu nazar alanına çeker. İman sahibi ise Hakk'ı, delillerin kabul etmeyeceği şekilde niteler. O'na iman eden kimse bunu deliller açısından yorumlar ve bu durum, delilin olumsuzladığı ölçüde onun imanından eksiltir. Dünya diyarı, yaratılmışların Hak Teâlâ'dan perdelenmelerini gerektirmektedir. Zira eğer Hak Teâlâ kendini yaratılmışlara dünyada gösterip onların kendisini müşahede etmelerini sağlasaydı o zaman kaza ve kaderin hükmü geçersiz olurdu ki kaza ve kader de Allah Teâlâ'nın mahlûkatından sâdır olacaklar ve onlar hakkında olup bitecek olanlara dair ilmidir. Dolayısıyla onları kendisinden perdelemesi, onlar için bir rahmet ve ibkâdır. Zira Hak Teâlâ'nın tecellisinin bizzat kendisi kahra sebebiyet verir ki onunla beraber hiçbir dava mümkün olamaz. İman ayan beyan görmekle değil, sadece haberle olur. Nitekim Yüce Allah "Onlar gayba iman ederler." buyurmuştur. Dolayısıyla mümin, ancak gayba iman eden kimseye denilir. Gayb ise Allah katından gelen haber demektir. Zira haber, salt haber olması itibariyle doğru olma ihtimaline açık olduğu gibi yalan olma ihtimaline de açıktır. Dolayısıyla tasdik etmek, doğrulamak, haber ile ilgili bir husustur. Tasdik fiilinin mahalli, sadık kimsedir. Bu, kendilerine mucizelerin ve delillerin ifade ettiği anlam nedeniyle bir peygamberin doğruluğuna iman eden delil erbabı âlimlerin özelliği değildir, çünkü bu ilimdir. Sıdk ise kulun kalbinde zuhur eden ve haberi getireni tasdik etmesini sağlayan bir nurdur. Kul bu nur sayesinde o haberin doğru olduğunu keşf eder. Haberi veren bundan geri dönerse o da döner. Çünkü bu nur, haberi vereni takip eder, o nereye giderse peşinden gider. Oysa bir delile göre tasdik eden kimsenin durumu bu değildir, bu durumdaki kimse, haberi veren haberinden döndü diye dönmez. Dolayısıyla müminler iki kısımdır. Birinci kısımdakiler nazar, istidlâl ve burhan müminleridir, bu kimse imanına itimat etmez (ya da bu kimselerin imanına itimat edilmez) ve bunların imanlarının nuru kalplerine yerleşmez çünkü bunlar iman nuruna ancak imana dair delillerin perdelerinin ardından bakarlar. Nazar erbabı için, bir süre incelemenin ardından da olsa, eleştiri ve zafiyete maruz kalmayacak hiçbir delil yoktur. Dolayısıysa burhan erbabı kimsenin, kendisi ile iman nuru arasında bu perde var iken imanını kalbine yerleştirmesi mümkün değildir. Diğer müminin burhanı ise imanın kalbinde hâsıl olmasının ta kendisidir, başka bir şey değildir. Bundan başka, mümin iki türlüdür. Biri nurlu bir göze sahip olan

mümindir. Bu müminin bu gözü iman nuru ile bir araya geldiği zaman, imana konu olan gayb hususlarını idrak eder. Bir diğer mümin ise kendisinde iman nurundan başka bir göz olmayan mümindir, bu da ona ve ondan başka şeylere bununla nazar eder. Birincisinin gözüyle, iman nuru ile bir araya geldiği zaman imanından dolayı kabul etmesi gerekecek gayb hususlarını idrak etmesini sağlayan bu nuru yok etmesi mümkündür. İşte bu mümin, delil sahibi olmayan ve eşyaya zâtı ile bakan mümindir; bu yüzden kendisini şüpheye düşürecek olan kimseler bu mümine şüphe ile müdahale ederler. Çünkü onun fıtratı deliller üzerine nazar etmeye yatkındır ancak kendisi nazarda bulunmaz, sadece başkası dikkatini çektiği zaman dikkat kesilir. Böyle kimse eğer (imanın) zevkine süratle sahip olamazsa halinden endişe edilir. Diğer mümin ise bünyesi düzgün, kuvvet ve aletleri yerli yerinde, gözünün tabakaları düzenli olan ancak kendisine ruh üflenmemiş bir beden gibidir, dolayısıyla gözünün nuru yoktur. İnsan bu derece kör olursa ve kendisine iman ruhu üflenir de gözü iman nuru ile görüp eşyaya bu nur ile bakarsa, artık ona hiçbir şekilde şüphenin müdâhil olması mümkün değildir. Çünkü onun gözünün iman nurundan başka bir nuru yoktur. Zıt, zıddı kabul etmez. İşte bu kimsenin de gözünde, gördüğü şeyler üzerinde şüphe duymasını sağlayacak bir nuru yoktur. İman işte bu mesabede olmadıkça peygamberlerin ve velîlerin yaptığı üzere ilâhiyat meselelerindeki hususları tasdik etmesi çok ender olur çünkü mâkulât üzerinde nazar etmeye yatkın olan selim, temiz fıtrat, hâsıl olması icap eden ilâhî ilmin ortaya çıkması için en büyük engeldir. Bunu kabul edecek olan fıtrat, gözünün iman nurundan başka hiçbir ışığı olmayan kör fıtrattır. Dolayısıyla bu kimsenin fıtratı kendisine, bütün farklılığı ile meseleler üzerinde nazar etme imkânı vermez. Peygamberlerin iman yoluyla meleklerden gayba dair hususları alma konusundaki konumları, tıpkı müminlerin peygamberlerden bu hususları alma konusundaki konumları gibidir. Dolayısıyla peygamberler de kendilerine ilkâ edilen ruha(vahiy meleğine) iman eden müminlerdir. Ruh da kendisine ilkâ edilmiş olanı ilkâ edene iman eden bir mümindir. Yani mümin, basiret gözünün iman nurundan başka nuru olmayan kimsedir. Bize göre muteber sayılacak olan iman da bir şeyi, haber verenin haber verdiği şekilde kabul edip söylemek ya da haber verenin yaptığı gibi yapmaktan başka bir şey değildir, yani iman akli delil ile bir şeyi bilmek ya da yapmak değildir.

[Namazı kılarlar]: Namaz, İslâm'ın üzerlerine bina edildiği iman kaideleri içerisinde ikince mertebede yer alır. Sahih hadiste nakledildiğine göre Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle demiştir: "İslâm beş şey üzerine bina edilmiştir. Allah'tan başka ilâh olmadığına şahitlik etmek, namazı kılmak, zekâtı

vermek, Ramazan orucunu tutmak ve hac yapmak."[8] Böylece sahâbe-i kirâm, Hazreti Peygamber aleyhisselâmın bunları sıralarken tam da bu tertibi, bu sıralamayı gözettiğini anlamışlardır çünkü aralarda kullanılmış olan vav harfi bu mânayı verir. Nitekim sahâbe içerisinden bu hadis-i şerifi rivayet edenlerden biri, hadisi "hac yapmak ve Ramazan orucunu tutmak" şeklinde nakleden birini duyduğu zaman bunu yadırgamış ve "Ramazan orucunu tutmak ve hac yapmak" diyerek düzeltmiştir. Böylece bu sahâbî Hazreti Peygamber aleyhisselâmın burada bu sıralamayı murat etmiş olduğunu bize öğretmiş ve ondan ancak kendisinin kullandığı lafızlarla hadisin nakledileceğine dikkat çekmiştir. Ne var ki âlimlerden bazıları Hazreti Peygamber aleyhisselâmdan hadislerin mânaya göre rivayet edilmesini uygun görmüşlerdir.

Namaz, iman kaidelerinin içerisinde ikinci sıradadır. Salât [namaz] kelimesi yarışta önde giden atın hemen ardından gelen ata verilen *musallî* kelimesinden türemiştir. Burada önde giden, kelime-i şehadettir; onu takip eden (*musallî*) ise namazdır. Zekât ise namazı takiben ifade edilmiştir. Çünkü zekât temizlik, arındırmak demektir. Dolayısıyla namaz ile uygunluk arz etmektedir. Zira namaz temiz olmadan, abdestsiz olarak kılındığı zaman Allah tarafından kabul edilmez. Zekât ise malların temizlenmesidir. Namazın şartlarından biri elbiseyi, bedeni ve namaz kılınacak olan yeri temizlemektir. Oruç da zekâtın ardından ifade edilmiştir. Çünkü Hak Teâlâ Ramazan orucu bittiği zaman fıtır sadakasını vermeyi emretmiştir. Geriye sadece Hac kalmaktadır ki o da en sonuncusudur.

Bil ki namaz (*salât* kelimesi) üç şeye ve bu üç şeyin dördüncüsüne izâfe edilir, bu da iki mânada olur. Bunlardan ilki kapsamlı mânada izâfet, ikincisi kapsamlı olmayan mânada izâfettir. Buna göre *salât* kelimesi kapsamlı mânada Hakk'a izâfe edilir, bu da rahmettir. Nitekim Hak Teâlâ kendisini Rahîm olarak nitelemiş ve aynı sıfatı kullarına da vererek kendisi için "merhametlilerin en merhametlisi" demiştir. Yine Hak Teâlâ "Sizlere salât edendir O ve melekleri." (Ahzâb, 33/43) buyurmuş, yani kendisini "salât eden" olarak nitelemiştir ki bu, "Size merhamet eder." mânasındadır. Yine salât kelimesi meleklere de rahmet, istiğfar; müminler için dua etme mânasında izâfe edilir. Hak Teâlâ "Sizlere salât edendir O ve melekleri." (Ahzâb, 33/43) buyurmuştur. Dolayısıyla meleklerin salâtı, zikrettiğimiz şekildedir. Yine Hak Teâlâ melekler hakkında "İman edenler için istiğfarda bulunurlar." (Ğâfir, 40/7) buyurmuştur. Ayrıca salât kelimesi beşere (insanlara) de rahmet, dua ve şeriatta bilinen hususi fiil mânasında izâfe edilir. Beşer salât adı verilen

8. Buhârî, İman, 1; Müslim, İman, 19.

bu üç mertebeyi kendisinden toplar. Hak Teâlâ bizlere emrederek "Namazı kılınız." buyurmuştur. Yine salât kelimesi Allah dışındaki bütün varlıklara, melek, insan, hayvan, bitki, maden gibi bütün mahlûkata izâfe edilir ve bunlara farz kılınmış, kendileri için tayin edilmiş olan şeyi ifade eder. Bu mânada Hak Teâlâ şöyle buyurmuştur; "Görmez misin ki, göklerde ve yerde ne varsa hepsi ve de saf saf dizilerek uçan kuşlar Allah'ı tesbih etmektedir? Her biri kendi salâtını (duasını) ve tesbihini bilmektedir." (Nûr, 24/41) Burada Allah salâtı bütün varlıklara izâfe etmiştir. Tesbih kelimesi de Arap dilinde salât anlamına gelir.

Salâtın ikame edilmesi, onun en tamam haliyle (yaratılışının en tamam haliyle) neşetinin zuhur etmesi demektir. Onun hali (yaratılışı) ise kendisine nispet edildiği kimselere göre farklılık arz eder. Yukarıda zikrettiğimiz salât çeşitlerinin hepsi, tastamam yaratılmış olan salâtlardır; hatta insan ve cinlerden başka cansız varlıklara, bitkilere ve hayvanlara nispet edilen salât da böyledir. Bir tek insan ve cinlerin salâtı böyle değildir; çünkü insan ve cinlerin salâtı, tam yaratılışlı olabileceği gibi olmayabilir de. Bu nedenle Hak Teâlâ "Namazı ikame ediniz." sözü ile onlara bunu emretmiştir. İnsanların insan ve cinlere nispet edilen salâtı ikame etmeleri; salâtın onlara, Hak Teâlâ'ya nispet edildiği mânada, yani rahmet mânasında nispet edilmesi; bunun yanı sıra meleklere nispet edildiği mânada, yani dua ve rahmet mânasında nispet edilmesi ve nihayet dua, rahmet, tekbiri tam olarak almak, rükû, secde ve celse gibi rükünleri haberlerde geçtiği şekilde tastamam yerine getirmek mânasında nispet edilmesidir. Dolayısıyla her kim rükû ve secdesini ve namazda şeriat tarafından belirlenmiş olan şeylerin hepsini tastamam yaparsa ve cemaatle namaz kıldığı zaman imama tâbi olmanın ve cemaatle namaz kılmanın gerektirdiği şeyleri yerine getirirse salâtın yaratılışını tamamlamış olur. Eğer bunlardan birini eksik yaparsa kıldığı namaz eksik olur ve Allah o namazı eksik haliyle kabul etmez. Böylece bazı namazlar diğerlerine birleştirilir. Eğer kişinin yüz namazı varsa ve bunlarda eksiklikleri bulunuyorsa bunları bazıları diğerleri ile tamamlanır ve Hak Teâlâ'nın huzuruna kâmil olarak çıkarılır. Böylece örneğin yüz namaz seksen kâmil namaz olarak veya elli kâmil namaz olarak, ya da on kâmil namaz olarak, belki bundan daha az ya da fazla sayıda kâmil namaz olarak Allah'a takdim edilir. İşte sekaleynin (insan ve cinlerin) salâtı bu şekildedir. Namazın ikamesi, farz namazların kılınmasının farz olduğu vakitlerle irtibatlandırılmıştır. Nitekim Hak Teâlâ "Muhakkak ki namaz müminler üzerine vakitli bir kitap olarak yazılmıştır." (Nisâ, 4/103) buyurmuştur. Yani onlar üzerine, geniş yahut dar belirli vakitlerde kılınması farz bir ibadet olarak yazılmıştır. Yine namaz belli mekânlar-

la irtibatlandırılmıştır ki bunlar da mescitlerdir. Vakti girer girmez ilk vaktinde namazı hemen kılmak en ihtiyatlı olan ve mükelleflik halinde kullardan istenilen bir özelliktir. Hak Teâlâ "Onlar hayırlarda yarışırlar ve hayırda öne geçerler." (Mü'minûn, 23/61) buyurmuştur. İşte bu kayıt ve ihtiyattan dolayı, ilâhî emirler -kendilerinden ibâha veya mendupluk mânalarının anlaşılmasını gerektiren herhangi bir hal karinesi olmaksızın kullanılmışlarsa- vücûb (farziyet) mânasında yorumlanır. Aynı şekilde yasaklama ifadeleri de kerahet mânasını verecek bir hal karinesi olmaksızın kullanıldığı zaman, haram kılma mânasında yorumlanır. Emir ve nehiy ifadelerini bu söylediğimiz şekilde yorumlama, bu mânalara hamletme konusunda hiç tereddüt etme, sadece bu ifadeleri vücûb ve haramlık mânalarından çıkaracak bir hal karinesi bulunduğu zaman böyle yapma.

[Kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden infak ederler.]: Gerek farz olarak gerek gönüllü olarak infak ederler. Bu infakın farz olanının hangi türlerde olacağını Hak Teâlâ belirlemiş, bunun için belli bir nisap miktarı ve zaman tayin etmiştir. Gönüllü olarak yapılan infakın ise Allah katında bir sınırı yoktur. Allah bunu infak olarak isimlendirmiştir. Çünkü bunun biri Hakk'a diğeri de halka (yaratılmışlara) bakan iki yönü vardır. Çünkü infak kelimesi, aktavşanın yerde açtığı delik mânasındaki *nefak* kökünden gelir. Bu deliğin (tünelin) ise iki kapısı vardır, avcı hayvanı bir taraftan yakalamaya çalıştığı zaman o diğer kapıdan çıkıp kaçar. Bu tıpkı konuşanın belli bir vecihle kayıtlandırdığı söz gibidir ki tutup da sana "Ben aslında öyle değil de şöyle demek istedim." diyerek sözün taşıdığı bir diğer anlamı söyleyebilir.

Rivayette geçtiğine göre sadaka, isteyenin eline düşmeden önce Rahmân'ın eline düşer ve Rahmân onu, tıpkı içimizden birinin develerinin ve diğer hayvanlarının yavrulaması ile malının artmasında olduğu gibi o malı artırır. Bu lâyık olduğu mutlak zenginliği ifade eden ilâhî bir nispettir. İlâhî nispetleri ise ancak hâlis mümin olmayan kimse inkâr eder. Nitekim Hak Teâlâ "Allah'a borç verin."[9] buyurmuştur. Üstte olan el, infak eden eldir ve infakı alan elden, yani alttaki elden her bakımdan üstündür. Sadakayı vermek (infak etmek) Hakk'a ve zenginliğe nispet edildiği gibi halka (yaratılmışlara) ve ihtiyaca da nispet edildiği için Hak Teâlâ bunu infak (iki kapılı tünel) diye isimlendirmiştir. Âlimler bu iki vecihle infak ederler ve verdikleri şeyde Hakk'ın hem veren hem de alan olduğunu görürler, kendi ellerini ise üzerinde verme ve almanın zuhur ettiği eller olduğunu müşahede ederler. Bu durumda onları bundan perdelemez (infakta bulunmaktan alıkoymaz.) (Zi-

9. Bkz. Bakara, 2/245.

ra) Hak ile veren ile Hak ile alan ne mertebe itibariyle birdir ne isim itibariyle ne de hal itibariyle.

وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ (٤)

4. Onlar sana indirilene de senden önce indirilene de iman ederler, âhirete de yakînen inanırlar.

Yakînin hükmü, nefsin yakînen iman edilen şeye sükûn bulması ya da ona doğru harekete geçmesidir. Bu da insanın herhangi bir şey hakkında basiret sahibi olması demektir. Yakîne konu olan şeyin nefsteki konumu, hâsıl olmuş şey konumu ise işte bu yakîndir; ister yakîne konu olan şey o vakit itibariyle hâsıl edilmiş olsun, ister olmasın fark etmez.

أُولَئِكَ عَلَى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (٥)

5. İşte onlar Rablerinden bir hidayet üzeredirler ve kurtuluşa erecek olanlar da onlardır.

[Rablerinden bir hidayet üzere]: Yani Rablerinden bir beyan ve muvaffakiyet üzeredirler; zira onlar Rablerini, kendilerine haber verdiği ve kendileri için gayb konumunda olan haberler hususunda tasdik etmişlerdir.

[Kurtuluşa erecek olanlar da onlardır.]: Yani Allah'ın azabından kurtulacak ve rahmetinde kalıcı olacak olanlar onlardır. Zira felah (kurtuluş) beka demektir, âhiret de beka diyarıdır.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ (٦)

5. İnkâr edenler için kendilerini uyarman da uyarmaman da birdir, zira onlar inanmazlar.

Çünkü onlar, "İster bize nasihatte bulun ister bulunma..." demişlerdir. Burada Hak Teâlâ sanki Hazreti Peygamber aleyhisselâma onların bu sözlerini aktarmakta (hikâye etmekte) ve onların durumlarının, kendileri hakkında söyledikleri bu sözdeki gibi olduğunu bildirmektedir. Bu bir karanlıktır ki bu karanlık cehaletin karanlığı olabileceği gibi içlerindeki hevâ nedeniyle bilerek inkâr etmenin karanlığı da olabilir. Bu ise zulmün (karanlığın) en şiddetli olanıdır.

خَتَمَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ وَعَلٰى سَمْعِهِمْ وَعَلٰى اَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ (٧)

7. Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözlerinin üzerinde de perde vardır. Ve onları için muazzam bir azap vardır.

[Allah onların kalplerini mühürlemiştir.]: Yani kalplerini küfür mührü ile mühürlemiştir ve bundan sonra artık onlar imanı bildikleri halde, kalplerine iman girmez.

[Kulaklarını mühürlemiştir.]: Yani onların anlayış kulaklarını mühürlemiştir, dolayısıyla onlar cahillerdir, Hak Teâlâ'nın sözlerindeki muradı anlamazlar.

[Gözlerinin üzerinde de perde vardır.]: Yani akıl gözlerinin üzerinde perde vardır, zira onlar gördükleri âyetleri, mucizeleri sihir olarak nitelerler.

Tıp

Gözdeki katı tabaka zayıf düşer, rehavete girerse zarar hâsıl olur. Dolayısıyla bu rehavet bir perdedir.

[Ve onlar için muazzam bir azap vardır.]: Azabın Allah tarafından bu isimle (azap kelimesi ile) isimlendirilmiş olmasının sebebi, mümini teşvik etmektir. Çünkü mümin, Allah düşmanlarının başına gelen acılardan tat alır. Bu yüzden bu, bu kimseler için (müminler için) azaptır (tatlıdır). Diğer bir açıdan da kendisinden acı sâdır olan şey, Allah'tan kullarına yönelik bir müjde olmak üzere, azap olarak isimlendirilmiştir. (Burada sanki şöyle denilmiştir:) "Kuşkusuz ki bundan acı duyanlar, sizler ateşin içinde iken rahmet sizi kuşattığı zaman, bundan muhakkak lezzet alacaksınız, tıpkı aşırı soğuğa maruz kalmış kimsenin ateşin sıcaklığından ve ateşte yanmış kimsenin zemheri soğuğundan lezzet alması gibi." Bu yüzden de cehennemde hem ateş hem zemheri bir arada bulunur, çünkü mizaç farklılığı söz konusudur. Belli bir mizaç için acı verici olan şey, tam tersi mizaçta olan için nimet vesilesi olabilir; böylece hikmet geçersiz olmaz ve Hak Teâlâ cehenneminde sıcağa maruz kalmış olanlara zemheriyi, soğuğa maruz kalıp donmuş olanlara da ateşi daima verir. Böylece onlar cehennemde de nimete mazhar olurlar. Bu kimseler öylesine bir mizaca sahiptirler ki eğer cennete girecek olsalardı, oranın mutedil olmasından dolayı orada azap görürlerdi. Demek ki azab, ona maruz kalanın en nihayetinde kendisini ilâhî rahmetin kapsamasının ardından ondan lez-

zet alacak olması nedeniyle bu isimle isimlendirilmiştir. Bu tıpkı kaşıntı tutan kimsenin kendisini kaşıyan kimsenin fiilinden haz alması gibidir, zira biri onu kaşıntıya ya da bedeninin bazı bölgelerine musallat olmuş kuruluğa maruz kalmamışken kaşıyacak olsa, bu ona acı verir.

Rabbimin inayeti her varlığı kuşatır,
Hatta kalplerini ve tabiatlarını mühürlediği insanları bile.
Bu yüzden de kalplerine kibir girmez,
Varlığı var eden yüce yaratıcıya karşı.
Eğer insanlarda işitme (nakil) olmasaydı hidayete eremezlerdi,
(Bu da) şeriat ve vad' ilminden başka bir şey değildir.
Delikanlı! Akıl ehli ile nakil ehli arasında nice mesafe vardır,
Hiç akıllar, işitme konumuna ulaşabilir mi?

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللّٰهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ (٨)

8. İnsanlardan kimileri vardır ki Allah'a ve âhiret gününe iman ettik derler, oysa onlar iman etmiş değillerdir.

Hak Teâlâ neden beşeri "insanlar" diye isimlendirmiştir?

İşaret

en-Nâs (İnsanlar) kelimesi *nisyân* (unutma) kökünden ism-i fâil formunda türemiş ve başına elif-lâm takısı getirilerek mârife yapılmıştır. Çünkü insan, bütünüyle nur haliyle Hak Teâlâ'nın kendisinin kulağı, gözü ve bütün kuvvetleri olduğunu unutmuştur. İşte unutan varlık bu hali unuttuğu, özü itibariyle içinde bulunduğu bu durumu unuttuğu ve gafil kaldığı için de Hak Teâlâ ona işte bu Kur'ân ile hatırlatma yapmak üzere ona hitap etmiştir ki kul bu Kur'ân'ı okumakla bile ibadet etmiş olur. Böylece insanların Kur'ân'ın âyetlerin üzerinde iyice düşünmelerini, akıl sahiplerinin unutmuş oldukları şeyleri hatırlamalarını murat etmiştir.

يُخَادِعُونَ اللّٰهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ (٩)

9. Allah'ı ve iman edenleri aldatmaya çalışırlar, oysa onlar ancak kendilerini aldatmaktadırlar, fakat bunun farkında değillerdir.

[Allah'ı aldatmaya çalışırlar]: Allah'ın bilmediği yönündeki düşüncelerine sebep olan cehaletleri yüzünden böyle yaparlar.

[Ve iman edenleri aldatmaya çalışırlar, oysa onlar ancak kendilerini aldatmaktadırlar, fakat bunun farkında değillerdir.]: Müminleri aldatmaya çalışırlarken kendilerini aldattıklarının farkında değillerdir. Çünkü kim bir mümini kandırmaya çalışırsa aslında kendini kandırmış olur. Kim de Allah'ı aldatmaya çalışırsa o kimse Allah hakkında cahil demektir. Çünkü Hakk'a karşı gerçeği karıştırıp gizleyebileceğini ve kendi bildikleri şeylerin birçoğunu Allah'ın bilmediğini tahayyül eder, bu yüzden de hüsrana uğrayanlardandır. Çünkü bu aldatmacayı yapıyorken aslında Allah onu aldatmaktadır. Yani onların Allah'ı aldattıklarını düşünmeleri, aslında Allah'ın onları aldatmasıdır. Fakat onlar Allah'ın bu amellerini geri çevireceğinin farkında dahi değillerdir.

فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللّٰهُ مَرَضًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ (١٠)

10. Kalplerinde hastalık vardır; Allah da onların hastalıklarını artırmıştır. Ve yalanlamalarından dolayı onlara acı bir azap vardır.

[Kalplerinde hastalık vardır.]: Yani "Elçilerimin getirmiş olduğu konusunda şüphe vardır." Bu hastalık, imanda ve delillerde insanı saptırıcı etkileri olan ve akıl ile akıl sahibi arasında, kişi ile imanın sıhhati arasında giren şüphedir.

[Allah da onların hastalıklarını artırmıştır.]: Yani şüphelerini ve perdelerini artırmıştır.

[Onlara acı bir azap vardır.]: Kıyamet günü onlara acı bir azap vardır. Bedbaht olacak kimselerin acı duyacakları şeyin azap olarak isimlendirilmesinin sebebi, bahtiyar kimselerin bu bedbahtların yaşayacağı acılardan lezzet alacak olmalarıdır. Çünkü bedbaht kimseler Hak Teâlâ'ya şirk koşmuşlardır, bundan dolayı bahtiyar kimseler Allah için onların bu azabından lezzet duyar. İşte onlar Hak Teâlâ için böyle hissetmelerinden dolayı Hak Teâlâ da onları tercih ederek bu kelimeyi kullanmıştır. Hak Teâlâ'nın *elîm* (acı) ifadesine gelince; bil ki acının ortaya çıkışı ve acı duyan kimsedeki varlığı âdet gereği (genellikle) kendisi ile irtibatlandırılan sebeplere bağlıdır. Örneğin kırbaçla vurma, ateşle yakma, demirle (kılıçla) yaralama ve benzeri fiiller fiziksel tesirlerde bulunur ve bunlardan hissi/fiziksel acılar ortaya çıkar. Aynı şekilde mal kaybı, insanın ailesinin ve evlâtlarının başına musibetlerin gelmesi, ağır bir tehditle uyarma gibi genellikle psikolojik acıların ortaya çıkmasına sebep olan şeyler de böyledir. İşte bu tür sebepler bir şahısta ortaya çıkınca, bu sebeplere azap ismi verilir. Oysa bu sebepler aslında azap değillerdir,

asıl azap olan şey bu sebeplerin bizzat kendileri değil, onlar var oldukları zaman ortaya çıkan acının varlığıdır.

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ (١١) أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلَكِنْ لَا يَشْعُرُونَ (١٢)

11-12. Onlara yeryüzünden fesat çıkarmayın denildiği zaman derler ki: "Hayır, tam aksine bizler ıslah edicileriz." Dikkat ediniz, onlar fesat çıkarıcıların ta kendileridir, fakat farkında bile değillerdir.

Şuur (farkında olmak) *kat'i* (kesin) ve *icmâli* (kısa) bir bilgidir, ortada şuurunda olunan bir şey vardır, fakat bu şuurunda olunan şeyin tam olarak ne olduğu bilinmez.

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا كَمَا آمَنَ النَّاسُ قَالُوا أَنُؤْمِنُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ وَلَكِنْ لَا يَعْلَمُونَ (١٣)

13. Onlara, siz de tıpkı insanların iman ettikleri gibi iman ediniz denildiği zaman derler ki: "Ne yani? Biz de şu beyinsizlerin iman ettiği gibi mi iman edelim." Dikkat edin, asıl beyinsiz (*sefih*) olanlar onlardır, fakat bilmezler.

Sefîh (beyinsiz), görüşü zayıf olan kimse demektir. Buna göre onlar şöyle demiş olmaktadırlar: "Onlar (yani iman edenler) buna sırf görüşlerinin ve akıllarının zayıflıkları nedeniyle iman etmişlerdir." Onların böyle bir sözü söylemiş olmaları pekâlâ mümkündür. Çünkü Hak Teâlâ onlar hakkında [Dikkat edin, asıl beyinsiz olanlar onlardır.] buyurmuştur, yani "Esas görüşü zayıf olanlar onlardır." demiştir. İşte bu görüş zayıflığı da onlarla iman arasına girip iman etmelerine engel olmuştur, [fakat bilmezler].

وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَى شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ (١٤)

14. İman edenlerle karşılaştıkları zaman derler ki: "Biz de iman ettik." Ama şeytanları ile baş başa kaldıkları zaman derler ki: "Bizler asıl sizinle birlikteyiz, onlarla sadece alay ediyoruz."

Hazreti Peygamber aleyhisselâm zamanında münafıklar müminlerin yanına, sanki onlarla berabermiş gibi görünerek, yüzlerine böyle bir tavır takınarak gelirler, aynı şekilde müşriklerin yanına gittikleri zaman da sanki onlarla beraberlermiş gibi bir tavır izhar ederler ve [Bizler aslında alay ediyoruz.] derlerdi. Hak Teâlâ da onlara ceza olarak, kendilerindeki nifak (ikiyüzlülük) suretini artırma cezası vermiştir. Eğer onlar bu cezaya maruz kalmasalar ve nifakları ziyade olmasaydı, o zaman bahtiyar olurlar.

[Ama şeytanları ile baş başa kaldıkları zaman derler ki: "Bizler asıl sizinle birlikteyiz."]: Eğer sadece bu kadarını söyleyip sussalardı, âyette vâki olan kınama haklarında söz konusu olmazdı ama onlar bunu söylemekle yetinmemiş ve ilave olarak "Onlarla sadece alay ediyoruz." demişlerdir. Böylece kendilerinin yalancı olduklarına bizzat kendileri şahitlik etmişlerdir. Dolayısıyla kendilerine verilen ceza, bizzat itiraf ettikleri bu hal sebebiyledir. Bunu da bize Hak Teâlâ'nın onları cezalandırma sadedinde nasıl hareket edeceğine dair verdiği şu haber göstermektedir:

اللّٰهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ (١٥)

15. Asıl Allah onlarla alay etmekte ve azgınlıkları içerisinde bocalarlarken onlara müddet vermektedir.

Burada Hak Teâlâ onlarla, onların müminlere yaptıkları bu fiil ile alay ettiğini ve onların da bunun farkında bile olmadıklarını haber vermiştir. Bu, Allah'ın onlara tuzağındandır. Onları "Biz sizinle beraberiz." sözlerinden dolayı değil, aksine nifakta ziyade olmalarından dolayı bu şekilde sigaya çekmiştir ki onların nifakta ziyade olmaları da "Biz aslında onlarla alay ediyoruz." şeklindeki sözleridir.

Burada Allah sana münafığa vermiş olduğu karşılığı bildirip öğretirken senin, Allah'ın kimi ne sebeple, hangi davranıştan ötürü sigaya çektiğini bilmeni ve helâk olmana sebep olabilecek şeylerden kaçınan bir kimse olmanı murat etmiştir.

[Ve azgınlıkları içerisinde bocalarlarken onlara müddet vermektedir.]: Onlar kudreti elinde bulunduranın kim olduğunu bildikleri halde yine de azgınlıklarında iyice aşırı gitmişler ve Hak'tan yüz çevirmişler, kendilerinin ve kendileri gibi insan olanların elleriyle dikmiş oldukları putlara ilâh diye tapınmışlardır. Tapındıkları putların acizlikleri ortaya çıktığı zaman ise bu durum onların bedbahtlığını iyice artıran bir husus olmuştur.

Tenbih

Zikrettiğin zaman kimin dili ile zikrettiğini bil, okuduğun zaman kimin diliyle okuduğunu bil ve kimden tercüme ettiğini bil. Bu hususun örneği Hak Teâlâ'nın "Onlar iman edenlerle karşılaştıkları zaman..." (Bakara, 2/14) âyetidir. Bu âyete "Biz de sizinle birlikte iman ettik." ifadesine kadar olan kısım münafıkların sözlerinin aktarımıdır. "Şeytanları ile baş başa kaldıkları zaman derler ki..." kısmı Hak Teâlâ'nın kelâmıdır. "Biz sizinle beraberiz, onlarla sadece alay ediyoruz" ifadesi ise yine münafıkların sözlerinin aktarımıdır. İşte bu şekilde okursan vârit olduğu zaman herbir şeyi bilirsin. Hangi sözün Allah'ın sözü, hangi sözün başkasından kelimesi kelimesine ya da anlam olarak aktarılmış söz olduğunu anlar, bunları birbirinden ayırt edersin. Zira Allah bizlere Firavun ve benzeri birçok kimsenin, birçok kavmin sözlerini Arapça dili ile aktarmıştır, ancak mâna birdir. Bu ise anlama göre aktarmaktır.

أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَى فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ (١٦)

16. İşte bunlar hidayete karşılık dalâleti satın alan kimselerdir. Yaptıkları ticaret kâr etmemiştir ve onlar hidayet ehli de olamamışlardır.

[İşte bunlar hidayete karşılık dalâleti satın alan kimselerdir.]: Yani hidayeti satmış, karşılığında dalâleti almışlar, açık seçik beyana karşılık hayret ve şaşkınlığı satın almışlar, böylece hüsrana uğramışlardır.

[Yaptıkları ticaret kâr etmemiştir ve onlar hidayet ehli de olamamışlardır.]: Mümin kişi, Kur'ân'da, elindeki mal ile bir şey satması, ticareti ile meth edilmiştir. Bu mânada Hak Teâlâ şöyle buyurmuştur; "Onları ne bir ticaret ne de alış veriş Allah'ı zikirden alıkoyar" (Nûr, 24/37); "Şüphesiz Allah müminlerin canlarını ve mallarını, cennet karşılığında satın almıştır." (Tevbe, 9/111). Ancak Hak Teâlâ müminin herhangi bir şey satın aldığını özellikle açıkça ifade etmemiştir. Kur'ân'da satın alma fiili sadece Allah'ın günahlarına şahitlik ettiği kimseler hakkında kullanılmıştır. Örneğin "İşte bunlar hidayete karşılık dalâleti satın alan kimselerdir." âyeti böyledir. Hak Teâlâ'nın mümini hiçbir zaman satın alma özelliği ile nitelememiş olmasının sebebi, her şeyin Allah'ın mahlûkatı olmasıdır. Zira Allah'ın yeryüzünden yaratmış olduğu her şey Allah'ın O'nun mülküdür, mümine verdiği mesken de, mahal de, mülk de Allah'ındır. Bu mânada Hak Teâlâ "Yeryüzünde olan her şeyi sizin için yaratmıştır." (Bakara, 2/29) buyurmuştur. Dolayısıyla yeryüzünden bulunan her şey Allah'ın mülküdür. Böyle olunca da mümin için, satın alacağı hiçbir

şey söz konusu değildir. Allah mümin için dalâleti men etmiştir ki bu, yokluk sıfatıdır; çünkü dalâlet, bâtılın ta kendisidir; bâtıl da ademdir, yokluktur. Allah bizlere bâtılı takip etmeyi emretmemiştir. Bu durumda mümin olarak bizler dalâleti satın alacak olursak var olanı verip yokluğu satın almış, kendisi için yaratılmış olduğumuz hakkı verip bâtılı satın almış oluruz. Bu yüzden de mümin, satın alma özelliği ile nitelenmemiştir. Ama satması câiz olan şeyleri satmak kendisine meşru kılınmıştır. Allah'ın kulu mâlik kıldığı şeyler içerisinde onun için mubah olan şeyler var olduğu gibi elinden çıkarmaması, satmaması gereken şeyler de vardır. Sanki mümin hem mubahlık hem de vücûb (zorunluluk) libasına sahiptir ama mubahlık libasını üzerinden sıyırıp atmış ve vücûb libasını giymiştir. Oysa bu ikisi de ona aittir. Üzerinden sıyırıp atmış olduğu satma olarak isimlendirilmiş ama giyinmiş olduğu vücûb, satın alma olarak isimlendirilmiştir. Çünkü onun mülkü, bineği ve eşyasıdır. İnsan ancak mâlik olduğu şeyi satın alabilir. Allah mahlûkatına dalâleti yasaklamış, fakat kullar içerisinde kimileri hidayete karşılık dalâleti tercih etmişler, dalâlet "satın almışlar"dır; böyle olduğu için de onlar dalâlete, Allah'ın kendilerini mâlik kılmış olduğu hidayet ile mâlik olmuş değillerdir. Bu yüzden de "Yaptıkları ticaret kâr etmemiştir ve onlar hidayet ehli de olamamışlardır." Yaptıkları bu alışverişte kazançlı çıkmamışlardır, çünkü Allah kullarına satın almayı meşru kılmamıştır. Hak burada satma yönüne itibar etmiş, mümin için satın alma yönüne itibar etmemiştir.

مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللّٰهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ (١٧)

17. Onların durumu, bir ateş tutuşturan şu kimsenin durumu gibidir. Ateş çevresini aydınlattığı zaman Allah onların ışığını giderir ve onları karanlıklar içerisinde bırakır. Böylece onlar göremezler.

Allah onun nurunu, ışığını gidermiş, yani gözlerinden ışığı izale etmiştir. Yani Allah onların gözlerindeki ışığı yok etmiş ve kendilerini karanlıklar içerisinde bırakmıştır, böylece onlar göremezler. İşte şehvet düşkünü kimseler bu karanlıklar içerisinde kaybolup gitmişlerdir, buna karşılık tam bir huzur sahibi olan kimseler ise nurlar içerisinde nimetlenmektedirler.

صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ (١٨)

18. Sağırdırlar, dilsizdirler, kördüler, bu yüzden geri de dönemezler.

Hak Teâlâ bu insanları bu nitelikle vasfetmiştir, buna göre onlar işitiyor olsalar da sağırdırlar, konuşuyor olsalar da dilsizdirler, görüyor olsalar da kördürler. Zira Allah Teâlâ'nın kendilerine hatırlattığı şeyleri dinleme konusunda kördürler, hak sözü konuşma konusunda dilsizdirler; Allah'ın âyetleri, delilleri üzerinde nazarda bulunma konusunda kördürler. Dolayısıyla onlar sağırdırlar, bu yüzden işitemezler ve geri de dönemezler. Çünkü onlar kulaklarının işitmiş olduğu şeyi akledemezler. İçlerinden işitenlerde sadece "Hey! Falanca!" gibi bağırtı çağırtı işitmişlerdir. Bundan fazlasını işitmemişlerdir. [Bu yüzden de geri dönemezler]: İşittikleri şeye yönelemezler, gördükleri şeye dönüp de ibret nazarıyla bakamazlar, kendilerine hitap edilen sözü mizan ölçüsünde değerlendirmek üzere dönemezler, gördükleri zaman dönemez, işittikleri zaman akledemez, konuştukları zaman da isabet edemezler.

أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ
الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ (١٩)

19. Ya da gökten boşalan bir sağanak gibidir ki içerisinde karanlıklar, gök gürültüsü ve şimşek vardır. Onlar da ölüm korkusuyla, yıldırımlardan dolayı parmaklarını kulaklarına tıkarlar. Allah kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır.

Yıldırımlar, yakıcı bir havadır, şimşekler ise tutuşturucu bir hava akımı olup şiddetli hareketler tarafından meydana getirilirler. Gök gürültüleri de hava akımının hareket edip birikmiş bulutların alt kısmına çarpmasıdır.

[Allah kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır.]: Bu umumi bir kuşatma olup herhangi bir yön ile hususi olarak sınırlandırılmaksızın bütünüyle alıvermektir, ancak burada belli bir nitelikle sınırlandırılmış alıverme olarak ifade edilmiştir ki o da kâfirlerdir.

يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا وَلَوْ
شَاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (٢٠)

20. Şimşek neredeyse gözlerini alıverecektir. Kendilerini her aydınlattığında, şimşeğin ışığında yürürler ama karanlık çöküverince oldukları yerde kalırlar. Eğer Allah dileseydi, onların işitmelerini ve görmelerini giderirdi. Muhakkak ki Allah, her şeye kadirdir.

[Eğer Allah dileseydi] ifadesi fiillerin Allah'a nispet edilmesi türünde bir ifade olup bu durum Allah'ın o fiili yapmasını ya da terk etmesini zorunlu kılmaz. Bu nedenle Hak Teâlâ bu konuda dileme (*meşîe*) lafzını seçmiş ve bunu *lev* (eğer) ifadesi ile birlikte kullanmış, böylece kudretin nüfuzunu imkânsız kılmıştır. Bu, müphem bir nokta olup sonsuza kadar bu müphemlik açılmayacaktır. Hak Teâlâ kendisini, aklî delilin de gerektirdiği tenzîh sıfatı ile nitelemiştir, ancak bu sadece iman ve teslimiyet yolu ile kabul edilir. Çünkü Hak Teâlâ kendi irade ve meşîetini (dilemesini) *lev* (eğer) edatı ile kayıt altına almıştır ki bu *lev* (eğer) edatı, imtinâ harfi olup Allah'ı bilen (ârif-i billah) kimseler için bunda gizli bir sır saklıdır. Bunu bilirsen, Allah katında âlimin özrünü yerine getirmiş olursun. Zira her şey Allah'ın elindedir, bütün işler eninde sonunda O'na dönecektir. [Muhakkak ki Allah, her şeye kadirdir.] Her şeyi yaratmaya kadirdir.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (٢١)

21. Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan rabbinize kulluk edin ki, (Allah'ın azabından) sakınasınız.

[*Yâ Eyyühe* (Ey!)]: Hak Teâlâ kitabında herhangi birine seslendiği zaman, sen işte o seslenilen kimse ol! Eğer o seslenme ifadesi ile bir haber veriyorsa verilen haberi anla ve ibret al. Zira o ancak senin kulak verdiğin kadar sana seslenir. Eğer seslenme ifadesi sana bir şey emrediyor veya bir şey yasaklıyorsa o zaman o emre ve yasağa sıkıca uy. Bundan gayrı dördüncü bir kısımda yoktur. Yani seslenme ifadeleri ya haber bildiren ifadelerdir, ya emir ifadeleridir ya da yasaklama ifadeleridir. İşte sen Hak Teâlâ'nın sana yönelik bu hitabındaki konumunu tıpkı bir annenin şefkati gibi değerlendir ve bu hitap ile sana vârit olanı en güzel şekilde alıp kabul et. Çünkü Hak Teâlâ sana, sana faydalı olması dışında bir amaçla hitap etmez. O halde Hakk'ın hitabında hitap eden yine sen ol ama Hakk'ın işitmesi anlamında hitap eden değil, senin işitmen anlamında hitap eden ol. Çünkü Hak Teâlâ kendisine herhangi bir emir ve yasak vermez.

[Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan rabbinize kulluk edin.]: Yani kendilerinin vücuda gelişleri anında sizin de vücuda gelmiş olduğunuz sebepleri yaratan rabbinize kulluk edin, [ki, (Allah'ın azabından) sakınasınız]. Daha sonra Hak Teâlâ, "Bizler sebeplerin vücudâ geldiği anda değil, sebeplerle var olduk." diyen kimselere şöyle buyurmuştur:

الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الأَرْضَ فِرَاشاً وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ
الثَّمَرَاتِ رِزْقاً لَّكُمْ فَلاَ تَجْعَلُواْ لِلّهِ أَندَاداً وَأَنتُمْ تَعْلَمُونَ (٢٢)

22. O Allah ki yeryüzünü sizin için bir döşek, göğü de bir bina kılmış; gökten su indirip onunla size rızık olarak türlü türlü meyveler çıkarmıştır. O halde bilerek Allah'a ortaklar koşmayın (ona denk olduklarını iddia etmeyin.)

[Biliyorsunuz] ki sebepleri var eden O'dur. Yine sizi de o sebeplerle değil ama sebeplerle aynı anda var eden de O'dur. Bunun için Hak Teâlâ sebepleri var etmiş ve onları kendisi için perde haline getirmiştir. Bu sebepler, kendilerini birer perde olarak görenleri Hak Teâlâ'ya ulaştırırken onları rab edinenleri O'ndan uzaklaştırır. Sebepler kendi mertebelerinde artlarında Hak Teâlâ'nın bulunduğunu ve kendilerinin de yaratıcılarına bitişik olmadıklarını bildirirler. Zira sanat (yaratılmış olan şey) sanatkârını bilmez ama kendisine rızık verenden bağımsız, müstağni de olamaz. Çünkü başına gelecek her tür zarar ve faydayı O'ndan alır. Demek ki sebepler ile müsebbepler (sonuçlar) arasındaki ilişki, kesintisiz bir ilişkidir. Çünkü bu ilişki, birinin sebep ötekinin müsebbep olmasını koruyan ilişkidir. Nitekim göğün yeryüzüne yönelerek, ona ilkâ ettiği yağmurlarla ve yeryüzünün de ondan yağmurları almasıyla onda ortaya çıkarttığı bitkilerde sebep olması da böyledir. Feleklerin hareketleri, ulvî âlemdeki gök cisimlerinin nazarları, tabiat gibi bütün hususlar yeryüzündeki tek bir çiçeğin vücuda gelmesinin zuhurunun sebepleridir. Yaratılmış olan sebep, sonuç üzerindeki tesirinin ve hükmünün ilâhî bir emirden neşet ettiğini, Hak Teâlâ'nın bu hususta bir iradesinin bulunduğunu biliyor olabilir; bu durumda yaratılmış sebebe arazî sebep denilir. Ancak yaratılmış olan sebep, sonuç üzerindeki tesirinin ve hükmünün ilâhî bir emirden neşet ettiğini, Hak Teâlâ'nın bu hususta bir iradesinin bulunduğunu bilmiyor olabilir; bu durumda da yaratılmış sebebe zâtî sebep denilir. Bir başka açıdan şöyle deriz: Allah ile müstağni olmak, Allah'tan müstağni olmak anlamında söz konusu olmadığı gibi umumi mânada bütün yaratılmışlardan müstağni olmak şeklinde de olmaz. Ancak Allah ile müstağni olmak belli bir yaratılmış varlıktan müstağni olmak şeklinde olur ki o yaratılmış varlıktan bir başka varlık sayesinde de müstağni olunabilir. Zira Allah sebepleri boşu boşuna yaratmış değildir. Nitekim sebepler içerisinde zâtî nitelikte olan ve bu dünyada sonuçlarından ayrılması mümkün olmayan sebepler bulunduğu gibi kalkması mümkün olan arazî sebepler de vardır. Örneğin cisimden telif ve terkibi kaldırmak ama aynı zamanda cismin üzerindeki cisim olma hükmünün geçer-

li kalmasını sağlamak imkânsızdır. İşte bu, ancak cismin 'aynının (kendisinin) varlıktan yokluğa geçmesi ile ortadan kalkabilecek, başka türlü hiçbir şekilde ortadan kalkamayacak olan bir sebeptir. Aslî sebepler ortadan kalkamıyorsa, o zaman biz de Allah karşısında edebimizi takınmalı ve arazî sebepleri de kabul etmeliyiz. Çünkü Allah bu sebepleri kendisinin bildiği birtakım hikmetlerden ötürü. Bizler bu sebepleri kabul eder, fakat onlara büsbütün itimat etmeyiz; aklımız daima Allah ile irtibat halinde olur. Zira sebepleri ancak ilâhî kanundan haberi olmayan cahiller yok sayar. Buna karşılık sebeplerin varlığını ancak büyük âlim olan, ilâhî ilimde derece sahibi olan kimse kabul eder. Bununla beraber şu hususu da bilmemiz icap eder ki Hak Teâlâ'nın her varlıkta ve o varlık içinde vücuda gelen şeyde hususi bir vechi vardır ve o varlık işte o hususi vecihten vücud bulmuştur. Sebep, kendisinin münfail müsebbebi olan bu hususi vechi hiçbir zaman bilemez. Bunu ancak Allah bilir, başkası bilmez; çünkü varlığı çok latiftir. Dolayısıyla mahlûkata izâfe (nispet) edilen her türlü yaratma mecazidir, perde şeklinde bir surettir ve kimin âlim kimin cahil olduğunun açığa çıkmasını, mahlûkattan bazılarının diğerlerine olan üstünlüğünün anlaşılmasını sağlar.

İncelikli bir işaret

Eğer Kur'ân'ın mânalarını anlar, Hak Teâlâ'nın yeryüzünü nasıl bir döşek kıldığını ve Âdem aleyhisselâmı oradan nasıl yaratmış olduğunu kavrarsan o zaman Hazreti Peygamber aleyhisselâmın "Evlât döşeğindir."[10] sözünü anlarsın. Burada Hazreti Peygamber döşek (*el-firâş*) kelimesi ile kadını, yani döşeğin sahibini kast etmiştir. Benzer şeklide Âdem aleyhisselâmı da Allah Teâlâ, içerisinde yaratmış olduğu yer yüzüne halife kılmış, böylece onun da orada firâş (döşek) sahibi olmasını istemiştir; çünkü o, kendisini vücuda getirenin suretindedir ve onu vücuda getiren kendisine edilgenlik kuvveti verdiği gibi etkenlik (fiil) kuvveti de vermiştir. Kuşkusuz ki Hak Teâlâ belirli lafızları hususen tayin edip zikrettiği zaman onları boşuna yaratmış değildir. Eğer bu latif hikmet söz konusu olmasaydı burada firâş kelimesi yerine mihâd kelimesini kullanmakla da yetinebilir, firâş kelimesini hiç zikretmezdi. Oysa bu kelime belli bir mâna için gelmiştir ki o da bizim söylediğimiz mânadır. Ancak anlamı bununla sınırlı değildir. Böylece Hak Teâlâ gök ile yer arasında mânevî bir girişkenlik var etmiş, bu yer yüzünde vücuda getirmeyi murat etti-

10. Buhârî, Ferâiz, 18; Müslim, Rıdâ', 36.

ği maden, bitki ve hayvan türlerindeki tüm doğan varlıklara teveccüh olmak üzere yeryüzünü aile (hanım), gökyüzünü ise onun kocası gibi kılmıştır. Gökyüzü yeryüzüne Allah'ın kendisine vahyettiği emirden ilkâ eder. Bu da tıpkı erkeğin cinsel münasebette kadına suyunu akıtması gibidir. Böylece yeryüzü bu ilkâ esnasında, Hak Teâlâ'nın içerisinde gizlemiş olduğun bütün varlıkları tabakalarına göre ortaya çıkarır.

وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَى عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (٢٣)

23. Eğer kulumuza inzâl ettiğimizden (Kur'ân'dan) yana herhangi bir şüpheniz varsa o zaman siz de Allah dışındaki şahitlerinizi çağırın ve buna benzer bir sûre getirin; tâbi eğer doğru söylüyorsanız...

Kur'ân'ın îcâzı (mucizevi yönü) üzerinde düşün; böylece onun çok güzel bir nazma (söz dizimine) sahip olduğunu, bununla beraber mânanın da hakkını tamamıyla verdiğini, sözün akışının oldukça güzel olduğunu, özlü (veciz), güzel ve ahenkli lafızlar içerisinde anlamları birbirine telif etmiş olduğunu göreceksin. Üstelik aynı kıssalar normalde usandırıcı olacak kadar tekrar edilmiş olduğu halde Kur'ân'da böyle bir usandırıcılık göremezsin. Aksine orada, örneğin Âdem aleyhisselâm kıssası, Mûsâ aleyhisselâm kıssası, Nûh aleyhisselâm kıssası ve benzeri gibi tek bir kıssanın tekrar tekrar anlatıldığını, bunların kiminde bazı lafızların eklenmiş, kiminde eksiltilmiş olduğunu görür, fakat tek bir cümlede dahi anlamın ihlâl edildiğini göremezsin. Bunun sebebi ise Kur'ân'ın Hakk'ın sözü olması ve içerisinde hiçbir uydurma sözün, tezviratın bulunmamasıdır.

فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ (٢٤)

24. Fakat yapamazsanız ki asla yapamayacaksınız, işte o zaman yakıtı insanlar ve taşlar (müşrikler ve putlar) olan ve kâfirler için hazırlanmış olan ateşten sakının.

Sübut bulmuştur ki Allah'ın kendisi ile arada hiçbir tercüman olmaksızın, doğrudan konuşmayacağı hiç kimse yoktur. O konuşma esnasında kişi sağına bakar, takdim ettiklerinden (yaptıklarından) başka bir şey göremez; solu-

na bakar, takdim ettiklerinden (yaptıklarından) başka bir şey göremez; önüne bakar ve ateşten başka bir şey göremez. O halde ateşten, bir yarım hurma ile dahi olsa, kendinizi koruyunuz. Ateş, bize temas ettiği zaman verdiği acıdan dolayı kendisinden korunan, sakınılan bir şeydir. Hak Teâlâ'nın [ateşten sakının] ifadesi, "Ateşle aranıza bir kalkan edinin ki kıyamet günü onun eziyeti size ulaşmasın." mânasındadır.

[Yakıtı insanlardır.]: Yani müşrikler ve ilâhlık iddia edenler, sizi kendisine kulluk etmeye davet eden ya da sizin kendisine kulluk ettiğiniz, kendisinin ise sizi bundan men etme imkânı varken bunu yapmayan kimselerdir. İşte bu gibi kimseler cehennemin kütüğü olacaklardır. [Taşlar] ise onların kiliselerde ve diğer yerlerde suret verip tapındıkları taş heykeller, putlardır. Buna göre müşrikler ve put olarak tapınılan taşlar, cehennemin kor ateş yakıtı olacaklardır.

وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (٢٥)

25. İman edip salih amel işleyenleri; altlarından ırmakların çağıldadığı cennetlerle müjdele. Orada onlara her ne zaman bir meyve takdim edilse: "Bu bize daha önce de ikram edilmişti." derler. Oysa onun bir benzeri verilmiştir. Onlar orada tertemiz eşlere sahiptirler ve orada kalıcıdırlar.

[İman edip salih amel işleyenleri müjdele.]: Salih amellerin başı imandır, diğer salih ameller imana tâbidir. Bütün farzların sahih ve makbul olmasını sağlayan şart, iman farizasını yerine getirmektir. Çünkü iman ve İslâm, her insanın üzerine vâciptir; hükümlerin tümü de her bir insanın üzerine vâciptir ama bunların kabul edilmesi ya da insan tarafından yapılması, öncelikle o insanda İslâm'ın varlığına bağlıdır. Bu amellerden hiçbirine, kişide iman şartının varlığı sağlanmadıkça girişmek kabul edilmez. Eğer kişi iman etmemişse kıyamet günü bu iki vechenin her ikisinden de mesul olup hesaba çekilir.

[Altlarından ırmakların çağıldadığı cennetlerle müjdele]: Saadet diyarı olan cennet, sekiz cennettir. Bunlar *Adn* cenneti, *Firdevs* cenneti, *Na'îm* cenneti, *Me'vâ* cenneti, *Huld* (ebedilik) cenneti, *Selâm* cenneti, *Mükâme* (ikamet etme) cenneti ve *Vesîle* cennetidir ki bu, cennetlerin en yücesidir. Çünkü bu, *Adn* cennetinden başlayarak cennetlerin her birinde bulunur; her bir cennette onun bir sureti vardır. Bu cennet sadece Hazreti Peygamber aleyhisselâma

mahsustur. O da bu cennete ümmetinin duaları ile nâil olur, bu ise Allah'ın bir hikmetidir. Çünkü insanlar onun peygamber olarak gönderilmiş olmasının bereketiyle, Allah'ın insanlara inzâl ettiği hükümleri olduğu gibi onlara nakletmiş ve beyan etmiş olması ve onun Allah'a kendileri için ettiği dualarla saadete nâil olmuşlardır. Bu yüzden onların duaları ile Hazreti Peygamber aleyhisselâmın bu cennete nâil olması gayet muvafık bir karşılıktır. Bu cennetlerin arzı (zemini), ateşin tavanı olan mükevkeb (yıldızlı) feleğinin yüzeyidir. Hak Teâlâ her bir cennette yüz derece var etmiştir ki bunlar doksan dokuz esmâ-i hüsnânın (Allah'ın güzel isimlerinin) ve bu isimlerin sayısı tek sayıda kalsın diye gizlenmiş, söylenmemiş olan ism-i a'zamın sayılarının toplamına eşittir. Allah'ın bu İsm-i a'zamı, O'nun mahlûkattan ayrıldığı ismidir ve *Vesîle* derecesine bakan isim budur. Cennetteki menziller ise Kur'ân âyetlerinin sayısıncadır. Bunlardan bize ulaşmış olanlara, Kur'ân okurken nâil oluruz; bize ulaşmamış olanlara ise ihtisas cennetlerinde ihtisas ile nâil oluruz ki bu da tıpkı cehennem ehlinin cennetlerine veraset yoluyla nâil olacak olmamış gibidir. Cennetin kapıları da mükellefiyet uzuvlarının sayısınca sekiz tanedir. Her bir uzvun bir kapısı vardır. Bu sekiz uzuv, göz, kulak, dil, el, karın (mide), ferc (avret mahalli), ayak ve kalptir. İnsan tek bir zaman içerisinde bütün bu uzuvları ile amel işleyebilir, böylece bu uzuvların her biri ile amel ediş halinde cennetin sekiz kapısının hepsinden girer. Âhiretteki diriliş berzaha ve insanın bâtınına benzer. Cennetlerin küçük kapıları (ya da yolları) ise imanın şubelerinin sayısınca yetmiş dokuz tanedir. Buna göre imanın her bir şubesi cennete varan bir yoldur. Cennet ehli ne zaman isterlerse istesinler rü'yet (Hak Teâlâ'yı görme) hakkına sahiptirler. Cennetlerin binasını (yapımını) üstlenenler ise toplam on iki melektir, bunlar *Burûc* melekleridir. Bir tek *Adn* cenneti bundan istisnadır, çünkü onu Hak Teâlâ bizzat kendi eliyle yaratır. Cennetlerin ekinlerini, ağaçlarını da onların eliyle diktirir. Sadece *Tûbâ* ağacı bunun istisnasıdır, zira Hak Teâlâ onu bizzat kendi eliyle *Adn* cennetine diker ve bu ağacı, dalları *Adn* cennetinin duvarlarını aşacak ve diğer bütün cennetlere sarkacak, oralara uzanacak kadar büyütür. Bu ağacın tomurcuklarında sadece takılar ve cennet ehlinin zineti olan elbiseler bulunur ve bunlar cennet ağaçlarının tomurcuklarında bulunan diğer meyvelerden çok daha güzel ve hoşturlar. Çünkü *Tûbâ* ağacı, Hak Teâlâ'nın bizzat kendi eliyle yaratmış olması nedeniyle fazilet sahibidir. Cennet ehlinin giysileri dokuma kumaştan yapılmış değildir; aksine onların nasıl burada gülün içinden, kırmızı anemon çiçeğinden ve bunlara benzer diğer bütün çiçeklerden tomurcuk yarılıp çıkıyorsa onların elbiselerinden de cennet meyveleri çıkıverir. Nitekim hasen bir hadiste de Hazreti Peygamber aleyhisselâmdan böyle nakle-

dilmiştir.[11] Adn cennetinin çevresinde diğer cennetler dairevî şekilde yer alırlar. Her bir cennet ile bir diğer arasında, bu cennetlerin ahalisinin birbirinden ayıran duvarlar vardır. Her bir cennet bir isimle isimlendirilmiştir ki bu isim her ne kadar hususen o cennete verilmiş olsa da, mânası tüm cennetlerde vardır. Ama hususen bir cennete verilmiş olan ismin mânası, o cennette daha kuvvetli ve üstün bir şekilde mevcuttur.

[Orada onlara her ne zaman bir meyve takdim edilse: "Bu bize daha önce de ikram edilmişti." derler; oysa onun bir benzeri verilmiştir.]: Yani bunlar birbirlerine benzerler, bu yüzden de onları gören kimse ikincisinin ilkinin aynı olduğu vehmine kapılır. Oysa onlar birbirinin aynı değil, sadece benzeridir. Varlıklar arasında birbirinin misli olan şeyler arasındaki fark ise müşahede ile kolay kolay anlaşılmaz.

إِنَّ اللهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ
أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللهُ بِهَذَا مَثَلًا يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا
وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ (٢٦)

26. Allah bir sivrisineği, hatta ondan daha da ötesini temsil olarak kullanmaktan hayâ edip çekinmez. İman edenler, bu temsilin Rablerinden gelen bir hakikat olduğunu bilirler. Kâfirler ise "Allah bu misali vererek neyi murat etmektedir ki?!" derler. Doğrusu Allah onunla onların birçoğunu saptırmakta, birçoğunu da hidayete sevk etmektedir. Onunla saptırdıkları ise sadece fasıklardır, başkası değil!

Hayâ kelimesi, terk etmek mânasına gelir. Rivayette "Allah hayâ sahibidir."[12] ifadesi geçmektedir. Ancak hayânın hususi bir yeri vardır. Dolayısıyla Hak Teâlâ hayânın herhangi bir hükmünün, geçerliliğinin olmadığı bir mevkide, [Allah hayâ etmez, çekinmez.] buyurmuştur, yani "Allah bir sivrisineği dahi misal olarak vermeyi terk etmez." demek istemiştir. Çünkü varlığın tamamı muazzamdır, içerisinden hiçbir şey terk edilmez. Zira hayâ, terk etmek demektir. Oysa varlık içerisinde hakir ve basit olan hiçbir şey yoktur, her şey Allah'ın şiarlarıdır. Âyetteki bu ifade, böyle misaller hakkında ileri geri konuşup yoldan çıkan, dalâlete düşen müşriklerin sözüne cevaptır. Eğer Hak

11. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 11, s. 66, th. Şuayb Arnaût, Âdil Murşid, Beyrut, 1421/2001.
12. Tirmizî, Da'avât, 105.

Teâlâ, dinleyici nezdinde sivrisinekten daha küçük bir şey olduğunu bilse onu ifade ederdi. Nitekim burada [ondan daha da ötesi] ifadesi ile bu kast edilmiştir, yani "ondan daha da küçük olanı" denilmek istemiştir. Böylelikle Hak Teâlâ'nın cahil kimse nezdinde en küçük ve hakir olarak görülen bir şeyi dahi misal vermeyi terk etmeyeceği ifade edilmiştir, çünkü o şey aslında Allah katında hakir değildir. Kaldı ki kendisi bizzat Allah'a delâlet eden bir varlık nasıl küçük ve hakir olabilir ki? Zira delil, delâlet ettiği medlûlün azameti ile azamet kazanır. İşte bu nedenle Hak Teâlâ [İman edenler, bu temsilin Rablerinden gelen bir hakikat olduğunu bilirler. Kâfirler ise "Allah bu misali vererek neyi murat etmektedir ki?!" derler.] buyurmuştur. Dolayısıyla Kur'ân'ın mümin için faydalı olan bir veçhesi vardır ve bu veçhesi ile Kur'ân, mümini iman bakımından ziyadeleştirir, onun imanını artırır ama aynı Kur'ân'ın kâfir için zararlı olan bir diğer veçhesi de vardır ki bu veçhesi ile Kur'ân kâfirin azabına azap ilave eder, küfrünü artırır. Bu nedenle Hak Teâlâ [Onunla birçoğunu saptırır.] buyurmuş, yani Kur'ân'da verilmiş olan bu misal ile, misal sebebi ile birçok kimseyi saptırır demiştir. Ki bu misal de, Kur'ân'ın bir parçasıdır. Mâlum olduğu üzere Kur'ân'ın tamamı, hidayete erdiricidir, ancak verilmiş olan misalleri tevil etmek suretiyle sapkın kimseler saparlar, yine hidayet bulanlar da onunla hidayet bulurlar. Ancak verilen misalin, bir misal olması itibariyle hakikati değişmez. Asıl kusur, ayıp, anlama olayında söz konusu olur. O halde sen Kur'ân'a karşı son derece dikkatli ol, onu sadece Furkan olarak gör ve o şekilde oku. Çünkü Allah "Onunla birçok kimseyi saptırır." yani hayrete ve şaşkınlığa düşürür. [Birçok kimseyi de hidayete erdirir.] yani içerisinde ihtiva ettiği beyanı anlama rızkını nasip eder. İşte Hak Teâlâ bu âyette sana, her şeyi Allah'a nispet etmen gerektiğini, herhangi bir şeyin cisim olarak küçük ve hakir olmasının ya da örf itibariyle veya senin inancın itibariyle o şeyin hakir ve küçük kabul edilmesinin seni bu konuda engellememesini öğretmektedir. Sonra mutlak ifade kullanma noktasında dur, her şeye ve her durumda belirlenmiş olanı mutlak olarak Allah'a nispet etme. Şârî' Teâlâ'nın sana söylemiş olduğu sınırda dur, çünkü şeriatın getirmiş olduğu ilâhî edep bunu gerektirir.

Hak Teâlâ [Doğrusu Allah onunla onların birçoğunu saptırmakta, birçoğunu da hidayete sevk etmektedir. Onunla saptırdıkları ise sadece fasıklardır, başkası değil!] buyurmuştur. Doğrusu onlar bu misal konusunda hayrete düşmüşlerdir ki dalâlet de hayret demektir. Onlar bir taraftan Allah'ın izzet, celâl ve kibriya sahibi olduğunu, diğer taraftan ise yaratılmışlar arasında sivrisineğin ne kadar hakir ve değersiz olduğunu görmüş, bu şekilde düşünmüş ve Hak Teâlâ'nın şanının kullarına böyle bir misal verecek kadar düş-

meyeceğini (tenezzül etmeyeceğini) zannederek (güya) O'nu tâzim etmişlerdir. Bunun sebebi onların varlıklar hakkındaki cehaletleridir. Çünkü yaratılmış olan mahlûkat içerisinde en büyüğü olan kuşatıcı arş ile küçücük bir zerre veya sivrisinek arasında, yaratılış ve yokluktan varlığa çıkış itibariyle herhangi bir fark yoktur. Sivrisinek sadece kendisinden daha büyük bir cisim ile karşılaştırıldığı zaman ondan küçüktür, küçüklüğü bundan ibarettir. Aksine sivrisineğin yaratılışındaki hikmet daha tam, kudret de nüfuzlu, etkilidir. Çünkü Hak Teâlâ küçücük olmasına rağmen bir sivrisineği, koskoca fil suretinde yaratmıştır. Bu itibarla ibret nazarı ile bakan ve hakikati gören kimseler için sivrisineğin yaratılması, yaratıcının kudretine delil teşkil etmesi açısından, filin yaratılışından azametlidir. İşte bu yüzden Hak Teâlâ, zâtının azametini yücelten bir delil olması hasebiyle sivrisineği misal vermekten çekinmediğini ifade etmiş, bu noktada kendisini hayâ sahibi olarak nitelememiştir. Sonra Hak Teâlâ'nın mahlûkatına olan rahmetinin bir göstergesi de, [Onunla saptırdıkları ise sadece fasıklardır, başkası değil!] buyurmasıdır ki fasıklardan maksat, akl-ı selimin ya da şer'-i mâsumun (korunmuş şeriatın) hükmünden çıkan kimseler, yani şeriatın ve aklın sınırlarını ve kurallarını aşan kimselerdir. Böylece Hak Teâlâ (rahmetinin bir eseri olarak) bize bir alâmet vermiş olmaktadır, artık her kim kendisine bu alâmeti görürse, dalâlet ehli olduğunu bilir.

الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ
فِي الْأَرْضِ أُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ (٢٧) كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ
ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (٢٨)

27. Onlar öyle kimselerdir ki, Allah'ın ahdini sımsıkı alıp kabul ettikten sonra bozarlar; Allah'ın birleştirilmesini emrettiği şeyi koparıp ayırırlar ve yeryüzünde fesat çıkarırlar. İşte hüsrana uğrayacak olanlar bunlardır.
28. Nasıl olur da Allah'a karşı nankörlük edersiniz, oysa sizler ölü iken size O hayat vermiştir; sonra sizi tekrar öldürecek ve ardından tekrar diriltecektir, nihayet en sonunda da yine O'na döndürüleceksiniz.

Birinci vecih: [Nasıl olur da Allah'a karşı nankörlük edersiniz, oysa sizler ölü iken size O hayat vermiştir.]: Buradaki ölüm, aslî olan ölümdür. Yoksa daha önce var olan bir hayatın sona ermesi mânasında ölüm değildir. Yani bu, mümkün varlığın adem halidir; bu halde iken mümkün varlık, Allah tarafından 'ayn (a'yân) olarak bilinir, fakat bizâtihi varlığı yoktur.

[Size O hayat vermiştir.]: Yani sizi vücuda çıkarmış, varlığa getirmiştir.

[Sonra sizi tekrar öldürecektir.]: Bu, ârızî ölümdür; canlının başına gelir ve onun hayatını izale eder, ortadan kaldırır. Zira zâhirdeki cismin hayatı, ruhun hayatının eserlerindendir. Örneğin yeryüzündeki güneş ışığı, güneşin kendisinden gelir, güneş gittiği zaman ışığı da onu takip edip gider ve yeryüzü karanlık olarak kalır. Aynı şekilde ruh da böyledir. Cisimden (bedenden) çıkıp da gelmiş olduğu kendi âlemine doğru yola koyulduğu zaman, kendisinden canlı bedene yayılmış olan hayat da onu takip eder ve gider, geriye beden (cisim) göz ile görünüşü itibariyle cansız bir suret olarak kalır. Bu durumda "Falan kimse öldü." denilir. Ama sen, "Hakikat aslına döndü." dersin. Nitekim Hak Teâlâ "Sizi ondan yarattık, yine oraya döndüreceğiz ve sizi bir kere daha oradan çıkaracağız." (Tâ Hâ, 20/55) buyurmuştur. Nitekim ruh yeniden diriliş ve toplanma gününe kadar kendi aslına döner. Orada ruhtan cisme aşk yoluyla bir tecelli gerçekleşir. Bu sayede cismin parçaları kaynaşır, uzuvlarını bir araya gelmeye doğru harekete geçiren oldukça latif bir hayat ile uzuvları birleşir. Bünye tamamlanıp topraktan olan yaratılış tas tamam gerçekleştiğinde ise ruh kendisine "kuşatıcı suretlerde" İsrâfil bağı vasıtasıyla tecelli eder. Böylece canlılık, onun uzuvlarına sirayet eder ve ilk defasında olduğu gibi düzgün, tas tamam yaratılış sahibi bir şahıs olarak ayağa kalkar ki bu da Hak Teâlâ'nın [...ve ardından tekrar diriltecektir.] ifadesidir. Yine Hak Teâlâ'nın [Nihayet en sonunda da yine O'na döndürüleceksiniz.] ifadesinde ise kulların ona kâh mesut, kâh bedbaht bir halde dönecekleri ifade edilmiştir.

İkinci vecih: Ölüm, bir arada bulunan toplamın dağılmasının, bitişik olanların ayrışmasının ve bütünlüğün parçalanmasının sebebi olduğu için, aynı durumda olan dağılma hali de "ölüm" diye isimlendirilmiştir. Nitekim Hak Teâlâ şöyle buyurur: [Nasıl olur da Allah'a karşı nankörlük edersiniz, oysa sizler ölü iken size O hayat vermiştir; sonra sizi tekrar öldürecek ve ardından tekrar diriltecektir.] Yani sizler tabiat âleminin her bir parçasında dağınık halde idiniz de o sizleri bir araya getirdi ve size hayat verdi, sonra da sizi öldürecektir, yani tekrar parça parça hale getirecektir. Ruhlarınız, kendilerinden söz alınmış olan bedenlerinizden ayrılacaktır. Yani doğa âleminde (*el-'âlemu't-tabî'a*) parça parça dağılmış idiniz. Allah sizi bir araya topladı ve size hayat verdi. Sonra sizi öldürecek. Yani sizi dağınık hale getirecek, ruhlarınız bedenlerinizden ayrılacak.

[...ve ardından tekrar diriltecektir.]: Yani dünya hayatına sizi getirecektir.

[Nihayet en sonunda da yine O'na döndürüleceksiniz.]: Dünyadan ayrıldıktan sonra ona döndürüleceksiniz.

Çocuk (bebek) cenazeler (düşük ceninler) için cenaze namazı

Hak Teâlâ bizlere ruh üflenmeden önce "ölü" adını vermiştir, bu nedenle anne karnındaki cenin bir sivrisinekten bile küçük dahi olup insan olduğu anlaşılacak şekilde uzuvları biçimlenmiş ise -kendisine ruh üflenmemiş olsa bile- bu ceninin suretinin cenaze namazı kılınır; çünkü bu cenin suretine şeriatta "ölü" adı verilmektedir. Eğer anne karnındaki cenin düşük olarak doğarsa ve bizler onu bir suret (beden) olarak görürsek kendisine henüz ruh üflenmemiş olsa bile o artık ölü adını hak etmiştir, kendisine herhangi bir şekilde cenaze namazı kılmaya engel teşkil edecek bir şey yoktur. Hazreti Peygamber aleyhisselâm, cenaze namazı ancak daha önce yaşayıp sonra ölmüş birine kılınır buyurmamıştır. Dolayısıyla Hazreti Peygamber aleyhisselâmın sözü bu hususla ilgili değildir. Her ne kadar "ölü" ismi sadece belli bir süre yaşadıktan sonra ölen kimseye veriliyor olsa da, bu durum bununla çelişmez. Bu hususta herhangi bir rivayetin olmayışı, hükmün kalktığını göstermez. Bilakis şeriattan anlaşılan odur ki herhangi bir sınırlama olmaksızın, ölüye namaz kılınır. Bundan sadece Şârî' Teâlâ'nın kendileri için cenaze namazı kılmayı yasaklamış olduğu kâfirler ve cenaze namazı kılınamayacak diğer kimseler istisnadır. Çocuk (bebek) ise bu istisnaya dâhil değildir. Kaldı ki üstelik Tirmizî'nin, Cabir b. Abdullah'tan naklettiği üzere Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle buyurmuştur: "Bebeğin cenaze namazı kılınır ama sesi çıkıncaya (ağlayıncaya) kadar kendisine varis olunmaz ve kendisi varis olmaz."[13] Böylece Hazreti Peygamber aleyhisselâm, tıpkı bebeğin cenaze namazının kılınacağına hükmetmiş ama belli bir süre yaşadıktan sonra ölmüş olan kimse gibi miras hükümlerine tâbi olmayacağını bildirmiştir. İşte bu rivayet, (cenaze namazını kılmada) belli bir süre yaşadıktan sonra ölmüştür yoksa hiç yaşamadan mı ölmüştür bilemediğimiz insan suretindeki ceninlere cenaze namazı kılınacağına dair bizim görüşümüzü destekler. Aynı şekilde bu görüşümüzü destekleyen başka bir hadis ise Muğire'nin Hazreti Peygamber aleyhisselâmdan aktardığı "Bebeğe namaz kılınır."[14] şeklindeki hadisidir.

هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ
سَمَاوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (٢٩)

29. Yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yaratan, daha sonra göğe yönelip orayı yedi gök halinde düzenleyen O'dur. O, her şeyi bilir.

---

13. Tirmizî, Cenâiz, 43.
14. Tirmizî, Cenâiz, 41.

Âlemde adaletin tesis edilmesi için konulmuş olan düzende, mizanda (ki bu mizan da şeriattır) rızık iki türlüdür: Birinci türü "haram" olarak isimlendirilir, ikinci türü ise "helâl" olarak isimlendirilir. Bu, (yani helâl olan), Kur'ân'da açık nas olarak geçen Allah'ın bıraktığı kârdır (*bakiyyetullâh*). Hak Teâlâ bu hususta şöyle buyurmuştur; "Allah'ın bıraktığı (kâr) sizin için daha hayırlıdır; tabi, iman etmişseniz." (Hûd, 11/86). İşte müminler için kalmış olan bakiye budur ve [Yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yaratan O'dur.] ifadesinde müminlere kalmış olan da budur. Rivayette geçtiğine göre hakkında herhangi bir hükmün bulunmadığı, Şarî'in sessiz kaldığı şeyler, âfiyet kapsamındadır; yani bunların herhangi bir tesiri (günahı) yoktur ve bunları kullanmaktan dolayı da sorguya çekilme söz konusu değildir. Çünkü Hak Teâlâ kitabında ve Hazreti Peygamber aleyhisselâmın lisanında, insanlar için indirmiş olduğu hükümleri tastamam beyan etmiştir. Sessiz kalıp susan kimseye konuşana kadar herhangi bir görüş veya davranış izâfe edilemez ve bu susması nedeniyle bu hüküm icmâya dâhil edilmez. Haddizatında bu, tartışmalı bir meseledir, ancak doğru olan görüş bizim söylediğimizdir. Çünkü hakkında hüküm olup olmadığı bilinmeyen bir şeyi (ihtiyat kapsamında) terk etmek, bir delil değildir; bu ancak hakkında hüküm bulunup bulunmadığı bilinmeyen o şeyin, o işin aslî hükmü üzere kalması halinde, yani Hak Teâlâ'nın [Yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yaratan O'dur.] âyetinde dile getirilen asıl üzere kalması halinde delil teşkil eder. Âdemoğullarının sözleri ise ve bütün fiilleri [yeryüzünde ne varsa] ifadesinin kapsamına dâhildir. Hazreti Peygamber aleyhisselâmın huzurunda söylenmiş veya yapılmış ve onun tarafından reddedilmemiş bir işi gördüğümüzde, onun hükmünün mubahlık olduğunu söylemeyiz; çünkü Hazreti Peygamber aleyhisselâm o konuda herhangi bir hüküm vermiş değildir. Zira o konuda kendisine herhangi bir hükmün indirilmemiş olması da muhtemeldir ki kendisi sadece Allah'ın indirdiği vahye göre hüküm verir, başka şekilde hüküm vermez. Böylece hakkında herhangi bir nas bulunmayan o şeyin hükmü, asıl hali üzere kalmak olur ki o da hakkında beş hükümden birinin belirlemesi olmaksızın, tabii yaratılışın gerektirdiği doğal tasarruftur. İşte ilk asıl budur veya bu durumda bir hükmü ikinci asla döndürürüz. O da Hak Teâlâ'nın [Yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yaratan O'dur.] âyetidir. Bu âyet mubahlık ile ilgili bir nas değildir; çünkü haramlık hükmü de bizim için var edilmiş, bizim için konulmuştur, yani haram olan şeyin hükmü Allah tarafından bize yönelik bir imtihan olarak, bizim ondan kaçınıp kaçınmayacağımızı görmek üzere konulmuştur. Aynı şekilde vâciplik, mendupluk ve mekruhluk gibi hükümler de bizim için belirlenmiş ve

yaratılmıştır. Eşyada esas olan hükümsüzlüktür ve sahih nazarın gerektirdiği üzere ilk ilke de budur.

[Daha sonra göğe yönelip orayı yedi gök halinde düzenleyen O'dur.]: Semâvât (gökler) unsurlardan müteşekkildir, bunlar unsurlardan oluşan cisimlerdir. Her ne kadar mekân itibariyle rükünlerin üzerinde olsalar da rükünler konum itibariyle onların üzerindedir.

İstivâ hakkında inceleme

Kur'ân'da yer alan müteşâbih âyetlerden biri de Allah'ın arşa istivâ ettiğini ifade eden âyetlerdir. Yine bu konudaki hadisler de müteşâbihtir. Tahkik ehli âlimlere göre bu tür müteşâbih âyetler muhkem olan âyetlere ircâ edilerek yorumlanır. Bu konuda ilk yapılması gereken şey, *istivâ* kelimesinin dildeki mânasını belirlemektir. Bu kelimenin aslı, *es-sevâu* kelimesinden, *ifti'âl* vezninde türemiştir. *es-Sevâu* kelimesi ise dilde vasat ve denge mânasındadır. Bu kelimenin, her biri nihâyetinde bu mânaya dönen çeşitli kullanımları vardır. Örneğin *istevâ* fiili *ekbele* (yöneldi) mânasında kullanılır. Bunu el-Herevî (v. 401/1011), el-Ferrâ'dan (v. 207/822) nakletmiştir. Nitekim Araplar "*istevâ ileyye yuhasimunî*" ("Benimle tartışmak üzere bana doğru yöneldi.) ifadesini kullanırlar. Bu kelimenin ikinci mânası, "kast etti" şeklindedir. Bunu da el-Herevî ifade etmiştir. Üçüncü mânası *istevlâ* (hâkim oldu, kuşattı) şeklindedir. Dördüncü mânası *istekâme* (istikamet buldu, düzeldi) şeklinde, beşinci mânası *i'tedele* (dengeli, mutedil oldu) şeklinde, altıncı mânası ise *'alâ* (üzerine çıktı, yükseldi) şeklindedir. Nitekim bu kelimeyi şair aşağıdaki satırlarında bu mânada kullanmıştır:

فلما علونا واستوينا عَلَيْهِمُ ... تَرَكْنَاهُمْ صَرْعَى لِنَسْرٍ وَكَاسِرِ

Onların üzerine hâkim olup kendilerine galip geldiğimizde
Kendilerini kartallara ve yırtıcı kuşlara yem olmaları için yere yığılmış vaziyette bıraktık.

Hasen b. Sehl (v. 236/851) şöyle demiştir: "Kelimenin dilde başlangıçta hangi anlamda belirlendiği ve hangi şekillerde kullanıldığı bilindiği zaman, Hak Teâlâ'ya nispet edilen *istivâ* ifadesi de bu şekilde değerlendirilir." Nitekim el-Herevî bu kelimeyi kasıt olarak tefsir etmiş, İbn 'Arefe ise el-Ferrâ'dan naklettiği görüş doğrultusunda bu kelimeyi *ikbâl* (yönelme) şeklinde tefsir et-

miştir. Diğer bazı kimseler ise bu kelimeyi *ist'ilâ* (hâkim olmak, üzerini kuşatmak) mânasında tefsir etmişlerdir İbnü'l-A'râbî (v. 231/846) bu görüşü yadırgamış ve "Araplar *istevlâ* ifadesini ancak kendisinin zıddı, karşıtı bulunan kimse hakkında kullanırlar." demiştir. Ancak İbnü'l-A'rabî'nin bu sözlerinde tartışmalı bir husus söz konusudur, çünkü *isti'lâ kelimesi* ya *el-veleyü* kökünden türer ki bu da *el-kurb* (yakınlık) mânasına gelir, ya da *velâyet* kökünden türer. Bunların ikisinden hiçbiri, karşıt bir varlığı gerektirmezler. Hasen b. Sehl, İbn Abbs'ın "*istevâ ile's-semâi*" ifadesini '*alâ emruhu* (O'nun emri semâya hâkim oldu.) şeklinde tefsir ettiğini rivâyet etmiştir. Bütün bu yorumların bir benzeri de Hak Teâlâ'nın "*ve'stevet 'ale'l-cûdiyyi* (Ve Cûdî üzerine yerleşip karar kıldı.)" (Hûd, 11/44) âyetinde ve "*li-testevû 'alâ zuhûrihi*" ("Onların sırtlarında oturasınız, yerleşesiniz diye..") (Zuhruf, 43/13) âyetinde söz konusudur. Ancak bu tür bir istivâ mânasını Hak Teâlâ'nın arşa istivâsı şeklinde değerlendirmek, bu mânayı Hakk'a nispet etmek yaraşmaz. Kaldı ki bizim daha önce söylediklerimizden öğrenmiş olduğuna göre bu kelimenin aslının türeyişinde *istakrara* (yerleşme, karar kılma) mânası söz konusu değildir. Aksine doğru olan şudur ki kelimenin aslındaki mâna "*istevâ 'ale'd-dâbbeti*" (hayvanın üzerine çıktı, bindi) mânasıdır. Yine *i'tedele* (mutedil oldu) mânası ve '*alâ, 'aleyhâ* (üzerine çıktı) mânası da bu kelimenin mânaları arasındadır. *İstikrâr* (yerleşme) mânası, mahallin hususiyetinden dolayı bu mânaların zorunlu olarak gerektirdiği bir anlamdır; yoksa kelimenin mutlak mânası içerisinde istikrar anlamı bulunmamaktadır. O halde bu tür bir mânayı (yerleşme mânasını) Hak Teâlâ'ya nispet etmek doğru olmaz, zira böyle bir şey Hak Teâlâ açısından muhaldir. Üstelik lafız da dilde bu mânada değildir. İmam Mâlik'in (Allah kendisinden razı olsun), kendisine "Allah nasıl istivâ etmiştir?" diye sorulduğu zaman "Aklen bilinemez (*ğayru ma'kûl*) bir keyfiyettir, istivâ da meçhul değildir, buna iman etmek vâciptir, bu konu hakkında soru sormak ise bidattir." dediği nakledilmiştir. İmam Mâlik'in "Aklen bilinemez (gayri ma'kul) bir keyfiyettir." sözü şu anlama gelir: Keyfiyet (nasıllık) yaratılmış varlıkların niteliklerindendir, böyle olduğu için de Allah Teâlâ'nın sıfatları hakkında bir keyfiyetten söz etmek, aklın gereğine ters düşer. Bu yüzden de keyfiyetin Hak Teâlâ'dan mutlak olarak nefyedilmesi gerekir." Yine İmam Mâlik'in "İstivâ da meçhul değildir." sözü şu mânaya gelir: İstivâ kelimesinin ne mânaya geldiği dil bilginleri tarafından bilinmektedir. Buna Hak Teâlâ hakkında en lâyık olduğu şekliyle iman etmek vâciptir; çünkü bu, Allah'a ve onun kitaplarına iman cümlesindendir. Bu konuda soru sormak bidattir, yani sonradan ortaya çıkmış bir davranıştır. Zira sahâbe-i kirâm bunun dildeki Hak Teâlâ hakkında en uygun olan mânasını biliyorlardı, bu yüz-

den de sormaya ihtiyaç duymamışlardı. Sonradan onların dillerinin kelimelerini iyice bilmeyen ve onların sahip olduğu gibi kendilerini rablerinin sıfatları konusunda doğru yola hidayet edecek bir nura sahip olmayan yeni nesiller gelince bu nesiller bu tür şeyleri sormaya başladılar. İşte onların bu soruları insanların aklının karışmasına ve ilâhî maksattan sapmalarına sebep oldu. Bu durumda da konuyu açıklamaktan geri durmamak âlimlerin üzerine terettüp eden bir vazife haline geldi. Nitekim Hak Teâlâ şöyle buyurmuştur; "Hani, Allah kendilerine kitap verilenlerden, 'Kitabı mutlaka insanlara açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz!' diyerek söz almıştı." (Âl-i İmrân, 3/ 187). İşte bu noktada meselenin izahı için fazladan birtakım açıklamalar yapmak gerekmektedir. Bu yüzden biz de şöyle deriz:

Daha önce ifade ettiğimiz üzere *el-istivâu* kelimesi *es-sevâu* kökünden türemiştir ve asıl mânası, *el-'adl'*dir [adalet, denge]. Bu durumda *istivâ*, Hak Teâlâ hakkında onun kitabında *i'tedele* mânasında, yani adaleti ikame etti mânasında kullanılmaktadır. Nitekim Hak Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Allah; kendisinden başka ilâh olmadığına şahitlik etmektedir. Melekler ve -adaletten ayrılmayan- ilim sahipleri de şahitlik etmektedir ki O'ndan başka ilâh yoktur." (Âl-i İmrân, 3/ 18). İşte Allah Teâlâ'nın adaleti ikame etmesi, onun istivâsıdır. Yine bu ifadenin mânası, onun adaleti ile her bir şeye yaratılışını vermiş olmasını da içerir ki onun bu yaratışı, yarttıklarına kendi birliğini (vahdâniyetini) bildirme noktasında tam bir hikmet ile ölçülüdür. İşte bu yüzden de bu ifadenin hemen devamında "O'ndan başka ilâh yoktur; O, izzet ve hikmet sahibidir." (Âl-i İmrân, 3/ 18) buyurmuştur. Hak Teâlâ'nın kitabında geçen istivâ, iki farklı istivâdır. Bunlardan biri semavî istivâ, diğeri ise arşî istivâdır. İlkini ifade eden isteVâ kelimesi ilâ harf-i ceri ile kullanılır. Nitekim هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ "Yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yaratan, daha sonra göğe yönelip orayı yedi gök halinde düzenleyen O'dur.") (Bakara, 2/29) âyetinde ve ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ "Sonra duman halinde olan Semâ'ya yöneldi." (Fussilet, 41/11) âyetinde böyle kullanılmıştır. Doğrusunu Allah bilir, ama bu âyetlerde *istivâ* kelimesi *i'tedele* mânasında, yani "Onun adil bir şekilde yaratılışını gerçekleştirdi, semayı da düzgün (mutedil) bir şekilde yedi sema olarak yarattı." mânasındadır. Burada bu istivâsının, hikmet mizanını ikame etmesi anlamına geldiğine dikkat çekmiştir. Nitekim öncesinde yeryüzü hakkında وَقَدَّرَ فِيهَا أَقْوَاتَهَا فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ سَوَاءً لِلسَّائِلِينَ "İsteyenler için eşit/adil bir şekilde orada onun rızkını takdir etmiştir." (Fussilet, 41/10) buyurmuş, sonunda ise ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ "İşte bu, izzet ve ilim sahibi olanın takdirdir." (Fussilet, 41/12) buyurmuştur. Arşî istivâya gelince; bu istivâ, Hak Teâlâ'nın adaleti ikâme etmesi ve her iki âlemde yani hem yaratılış

(mahlûkat) âleminde hem de emr âleminde, yani tedbir âleminde vahdâniyetini (birliğini) öğretmesidir. Bu mânada şöyle buyurmuştur; الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ يُدَبِّرُ الأَمْرَ مَا مِنْ شَفِيعٍ إِلَّا مِنْ بَعْدِ إِذْنِهِ "Gökleri ve yeri altı günde yaratıp sonra, işleri düzenleyerek arşa istivâ eden Allah'tır. Onun izni olmaksızın şefaatçi diye bir şey yoktur." (Yunus, 10/3) İşte böylece arşa istivâ etmeyi ifade eden âyetlerde *istevâ* kelimesinin *'alâ* harf-i ceri ile kullanılmasının sırrı anlaşılmış olur. Çünkü işleri düzenleyip tedbir etmek, hâkim olmayı, üzerinde olmayı, isti'lâ ve istîlâ'yı gerektirir.

[O, her şeyi bilir.]: Hak Teâlâ'nın ilmi, O'nun zatıdır; O'nun zâtına zâit herhangi bir şeyin olması ya da zâtına zâit olacak bir 'aynın bulunması, zâtının bu 'ayna kendisinde olması mümkün olmayan bir hükmü vermiş olması ve böylece ulûhiyetinde kemal bulmuş olması, hatta ulûhiyetinin kemalinin ancak onunla tamamlanması, yani her şeyi biliyor oluşunun zâtına zâit, ilave olması imkânsızdır. Nitekim Hak Teâlâ [O, her şeyi bilir.] ifadesini zâtına övgü olarak ifade etmiştir. Bu söylediğimize aklın delâleti de delildir.

İncelik

Hak Teâlâ sekaleyni (insanları ve cinleri), onları yaratmasının maksadı olan Hakk'ın eceliyyeti (yaratış sebebi) makamında yarattığı zaman -ki bu husus onun "Ben cinleri ve insanlar sadece bana kulluk etsinler diye yarattım." (Zariyat, 51/56) sözüdür- onları sadece bu işe âmâde kılmış, böylece kendilerini ayakta tutacak, geçimlerini sağlayacak şeylerle meşgul olmamalarını sağlamıştır. Bu yüzden de onların hayatlarını sürdürmeleri için gerekli olan şeyleri yaratmış, böylece onların kendilerini sadece yaratılış maksatlarına adamalarını sağlamıştır. Bu durumda, eğer onlar yaratılış maksatlarını yerine getirmezlerse aleyhlerindeki delil tam olacak, hiçbir bahaneleri kalmayacaktır. Rivayette ifade edildiğine göre Hak Teâlâ Âdemoğluna "Her şeyi senin için yarattım, seni ise kendim için yarattım; o halde kendim için yaratmış olduğum şeyi senin için yaratmış olduğum şeylere heba etme." buyurmuştur.

Tahkik

Âlem varlıktaki herhangi bir şeye yönelmez, sadece kendinden ona münasip bir şeyi izhar eder. Kendisine herhangi bir hal baskın gelmez; aksine âlem her hâlükârda o hale münasip bir haldedir. Gerçek şu ki insanların çoğu bunu

bilmezler, aksine onları bu takdir hakkında cahildirler. Bu yüzden bu durum onları dünyayı ve içindekileri kınamaya, dünyayı ve Allah'ın dışındaki her şeyi terk edip (zühd) âhirete yönelmeye, dünya ile ilgilenen, meşgul olan herkesi tenkit etmeye sevk etmiştir. Onların böyle davranmalarının sebebi ise büyük zâtlardan bu hususta nakledilmiş olan bu tür hikâyelerdir. Bu kimseler büyük zâtların bu meyandaki sözlerini hakiki mânalarının dışında yorumlamışlar ve Allah'ın dışındaki her şeyin O'nun önünde perde olduğunu zannetmiş, bu yüzden de bu perdeleri parçalamak istemişler, bunu ise ancak dünyadan el etek çekmekle yapabilmişlerdir. Bunun dışında bir yol bulamamışlardır. Oysa Allah her gün yaratılmışların bir işindedir, Hakk'a yakınlık diyarı ve O'nu görme yeri olan cennet ise tüm arzu ve hazların bulunduğu bir yerdir. Eğer bunlar Hakk'ın önünde perde olsalardı, cenneti terk etmek (zühd) ve perde kabul etmek gerekirdi. Aynı şey dünya diyarı için de geçerlidir. Allah cinsleri, türleri yaratmıştır, yaratmış olduğu her bir şahıs, bizim kendisine bakarak yaratıcısına dair bilgiye ulaşmamızı hedeflemektedir. Yani Allah bu âlemi, biz ondan el etek çekelim diye yaratmış değildir. O halde üzerimize düşen vazife dünyaya yönelmek, ısrarla onu tanımaya çalışmak ve onu sevmektir, çünkü âlem, bizi Hakk'a ulaştıracak olan düşünme yoludur. Her kim kendisini hedefe ulaştıracak olan delili değersiz görüp ondan el etek çekerse o delilin kendisini ulaştıracağı şeyi (medlûlü) de değersiz görmüş, böylece dünyada da âhirette de hüsrana uğramış olur ki bu da apaçık hüsran demektir. Böyle bir kimse Allah'ın âlemdeki hikmeti hakkında cahil olacağı kadar bizzat Hakk hakkında da cahil olur ve hüsrana uğrayanlardan olur. Esas "adam" ismini hak edecek kişi, saf kullukta Hakk'ın suretiyle zuhur eden ve her hak sahibine hakkını veren, önce kendisinde hakkı olup da kendisine yönelen mahlûkat içerisinde en yakın olan nefsinden başlayan kişidir. Allah'ın hakkı ise diğer bütün haklardan daha önceliklidir. Hakk'ın onun üzerinde hakkı, her hakkı hak sahibine ulaştırmasıdır. Nitekim hak sahipleri ondan kendi haklarını sözlü olarak veya zâhiri veya bâtınî halleriyle talep ederler. Kulak kendi hakkını talep eder, göz, dil, eller, karın, cinsel organ, iki ayak, kalp, akıl, fikir; nebâtî, hayvanî, gazabî (öfke gücü), şehevânî (arzu) güçler de kendi haklarını talep eder. Yani aynı şekilde emel, korku, umut, teslimiyet/İslâm, iman, ihsan vb. kendisine bitişik âlemden olan şeyler de haklarını talep eder. Allah Teâlâ insana öncelikle bu haklardan hiçbiri konusunda gaflete düşmemeyi ve her birini Allah'ın belirlemiş olduğu yer kullanmayı emretmiş, bütün bu kuvvetleri, haklarını talep etmek üzere nefs-i nâtıkaya yönlendirmiş, hepsine ayrılmaz birer özellik olarak O'na tesbih ve hamdetme vasfını vermiştir. Yine Hak Teâlâ bütün bu güçlerin üzerinde hüküm sahibi olan nefs-i nâtıkaya yönelmiş bulunan bu hakla-

rı sabit birer hak olarak belirlemiş, bunu dünya ve âhirette devam eden ve onların zâtları gereği yerine getirdikleri tesbihin karşılığı kılmıştır. Bu durumda mârifet noktasında kemale ermiş olan ârif kimse, kendisinde rabbini müşahede etmeyi, O'nu tefekkür ve müşahede yoluyla bilmeyi isteyen güçlerin mevcut olduğunu bilir. Nitekim onların haklarını vermek ârif kimsenin üzerinde bir vazifedir. Yine mârifet noktasında kemale ermiş olan ârif kimse, kendisinde mizacına uygun hoş besinleri arayan bir parçanın; içecek, cinsel ilişki, binek, elbise ve duyusal/fiziksel nimetleri talep eden parçaların da bulunduğunu bilir. Bu yüzden de Hakk'ın onlara tayin etmiş olduğu hakkı kendilerine vermesi, üzerine bir görev olarak terettüp eder. İmdi; bu durumda olan bir kimsenin varlıklardan herhangi birini terk etmesi, ondan el etek çekmesi nasıl mümkün olabilir? Zira Allah her şeyi onun için yaratmıştır. Ancak yine de insan, kendisine veya başkasına ait şeylerin neler olduğuna dair bilgiyi elde etmek ve böylece "Her şey bana aittir." dememek için bir ilme muhtaçtır. Bu ilme sahip olunca artık güzel olan şeylere, ancak onların kendisine ait olduğunu bildiği durumda bakar, başkasına ait olanlardan gözünü sakınır ve onlara bakmaz, çünkü başkasına ait olan şeyler kendisine yasaklanmıştır. İşte insanın vera' ve kaçınma adına yapacağı şey budur. Zühd ise vera' ve diğer terk davranışlarının aksine, sadece öncelikli olana ilişkindir. Öncelikli olan şeylerde ise ârif kimse mertebeye bakar ve o mertebenin gereğine göre amel eder; mertebenin gereğini ise Allah Teâlâ şeriatın diliyle tayin etmiştir. İşte bu noktada öncelikli olanları esas almaları açısından o büyük zâtlara zâhid ismi verilmiştir. Çünkü onlar dünya hayatında yaşamlarını sürdürmek için öncelikli olanlar dışındaki nimetlerden faydalanma imkân ve ruhsatına sahip oldukları halde bunu yapmamışlardır. Zira Allah Teâlâ onları bu hususta muhayyer bırakmış, kendilerine bu öncelikli şeylerden yaralanmayı zorunlu kılmadığı gibi herhangi bir yasak da koymamıştır. Yine böyle bir davranışı teşvik etmediği gibi mekruh da kılmamıştır. İşte bu hususu bilmen icap eder.

Bundan sonra Allah'ın muhayyer bırakmış olduğu şeye (mubaha) bakılır; onun durumu şu iki seçenekle sınırlıdır: Ya ondan yararlanmak kişinin kendisi adına onu terk etmeye (niyetlendiği) daha yüce bir makama ulaşmanın önünde perde teşkil eder ya da böyle bir perde teşkil etmez. Eğer perde teşkil ediyorsa, o zaman sahih ve sağlıklı bir aklın bu konuda hükmü, onu terk etmek, ondan el etek çekmek şeklinde olacaktır. Eğer rabbinden gelen açık bir delil kendisine bu mubah şeyin onun üst bir makama ulaşması önünde herhangi bir engel teşkil etmeyeceğini gösteriyorsa, o zaman artık onu terk etmenin herhangi bir faydası yoktur. Nitekim Hak Teâlâ Hazreti Süleymân aleyhisselâma şöyle buyurmuştur; "Bu bizim sana olan ikramımızdır. İster dağıt, is-

ter hesapsız bir şekilde tut." (Sâd, 38/39). Yani Hak Teâlâ ona, işleri birbirine karıştıran kimselerden olmamasını, tebaasından herhangi bir şahsın hakkı olan bir şeyden el etek çekmesinin yine tebaasından herhangi bir başka şahsın talep ettiği payı elde etmesine sebep olacağını zannetmemesini, böyle bir şeyin aslında cehaletin tam da kendisi olduğunu bildirmiştir. Bu durumda Hak Teâlâ'nın kendisine nefsini tedbir etme mükellefiyeti yüklediği kulun ilk vazifesi, bilmektir; bildiği zaman da üzerine düşen şey, ilmini kullanmak, gereğini yapmak, bütün hakları sahiplerine tastamam vermektir. İşte öyle bir imam (önder) âlemde çok nadir bulunur.

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ (٣٠)

30. Hani rabbin, meleklere: "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım." demişti. Bunun üzerine melekler: "Biz Seni, her daim hamd ile tenzih ve takdis ederken, yeryüzünde fesat çıkaracak ve kan dökecek olan birini mi yaratıyorsun?!" demişlerdi. O ise "Ben sizin bilmediklerinizi bilirim." buyurdu.

Birinci Bahis: Halifenin Unsurlardan Yaratılışı

Hak Teâlâ felekleri ve gökleri yaratıp her bir göğe emrini vahyettiği ve her birinde nurunu ve kandilini tertip edip düzenlediği, her birini melekleri ile imar edip hareket ettirdiği ve her birinin hareket ettiği, cinleri ateşten yarattığı ve kuşları, kara ve deniz hayvanlarını ve haşereleri yaratıp yeryüzünün rızkını orada doğacak olanları için takdir edip yeryüzünü onların rızıkları için bir hazine kıldığı ve orayı bir memleket olarak tesviye edip hazırladığı vakit, bütün bu mahlûkat içerisinden hiçbiri, Allah'ın bu memleketi uğruna yaratıp hazırlamış olduğu bu halifenin bu cinslerden hangisinden olacağını bilmiyorlardı. Nitekim Hak Teâlâ yaratma ve vücûda getirme hususunda bir tertip izlemiş ve nihayetinde ilâhî tertip ve sıra iş bu insanî-Âdemî neşetin zuhuruna gelmiştir. Hak Teâlâ'nın ilminde bu halifenin varlığa gelişi için tayin edilmiş olan vakit geldiği zaman meleklerinden bazılarına, yeryüzündeki toprak cinslerinin her birinden bir avuç getirmelerini emretmiş, o melek de -insanlar tarafından bilinen uzunca bir rivayette de anlatıldığı üzere- bu toprak cinslerinden birer avuç getirmiş, sonra Hak Teâlâ onu bizzat kendi eline alıp yoğurmuş, eli ile onu hamur haline getirmiştir. Nitekim "İki elimle yaratmış

olduğum." (Sâd, 38/75) âyetinde bu husus ifade edilmiştir. Hak Teâlâ elleri ile Âdem'in çamurunu yoğurduğu ve bu çamur kokulu iken kokusu değiştiği zaman, o neşetteki şu hava parçası ve Hak Teâlâ'nın "Pişmiş kuru bir balçıktan." (Rahmân, 55/14) âyetinde ifade ettiği ve kendisinden bu neşeti gerçekleştirdiği ateş parçası ve nihayet toprağı kendisi ile yoğurup çamur haline getirdiği su parçası birleşmiş, Hak Teâlâ onun neşetini tamamlayıp şeklini düzenlediği zaman sırtını (bağrını), zürriyetinden gelecek olan bedbaht kimselerin ve mesut kimselerin mahalli haline getirmiş ve kabzasında (avucunda) olanı oraya tevdi etmiştir. Nitekim Hak Teâlâ sağ kabzasında mesut kimselerin, diğer elinin kabzasında ise bedbaht kimselerin olduğunu haber vermiştir ki rabbimin her iki eli de mübarektir. Sonra Hak Teâlâ, "İşte şunlar cennet içindir, cennet ehlinin amellerini yaparlar; bunlar ise cehennemedir, cehennem ehlinin amellerini yaparlar." buyurmuş ve bu insanî neşeti en güzel şekilde yapmış, sonra ona kendi ruhundan, kendisine izâfe edilen ruhtan üflemiş, işte bu üfleme esnasında ondan, ruhun onun parçaları içerisinde seyretmesi ile hayat ortaya çıkmış ve buna bağlı olarak o varlık, hayat sahibi, canlı bir varlık olmuştur. Böylece Allah Teâlâ insan-ı kâmilde, neşeti esnasında iki tabii sureti birleştirmiş, o karanlık ve yoğun bir cisimden ve bu yoğun cisim içerisinde taşınan ve adına ruh denilen latif bir cisimden yaratmıştır ki insan işte bu ruh sayesinde canlı olmuştur. Bu, kalbin orta yerinden çıkan ve bedenin bütün parçalarına yayılan, ona hissetme ve büyüme imkânı sağlayan bir buhardır. Sonra Hak Teâlâ onu, diğer canlılardan ayıracak bir hususiyete, yani akleden ve tasavvur eden bir kuvvete nâil kılmış, ardından onu başka bir yaratık olarak inşa etmiştir ki o yaratık da, "insaniyet" (insanlık)tır. Böylece onu bütün bu kuvvetleri idrak edebilen, canlı (*hayy*), bilgi sahibi (*'âlim*), kudretli (*kâdir*), irade sahibi (*mürîd*), konuşabilen (*mütekellim*), işiten (*semî'*), gören (*basîr*), bütün bunlara kendi kazancı içerisinde mutat bir ölçüde sahip olan bir varlık olarak yaratmış, âlemdeki diğer hiçbir varlığa vermediği bir hususiyet olarak ona, kendisi ile işleri tedbir ve tafsil ettiği düşünme gücünü vermiştir. Âlemde insan dışında hiçbir varlığın böyle bir hususiyeti yoktur, zira insan ilâhî surette yaratılmıştır. Hak Teâlâ işte bu suretinden işleri tedbir eder, âyetleri tafsil eder. Yaratanların en güzeli olan Allah yüceler yücesidir.

İkinci Bahis: İnsan Nedir?

Bilmelisin ki insanlar, insanın mahiyeti, adına insan denen şeyin ne olduğu hakkında görüş ayrılığına düşmüştür. Bir grup, adına insan denilen şe-

yin bir "latife" olduğunu, diğer bir grup onun bir "cisim" olduğunu, bir başka grup ise onun bu ikisinin toplamı olduğunu ileri sürmüştür ki bize göre de doğru olan görüş budur. Haddi zâtında "insan" lafzı, bu görüş sahiplerinden her birinin görüşünü ifade edecek anlama gelir. Sonra, insanın şerefi hakkında, yani onun şerefinin zâtından mı kaynaklandığı yoksa insaniyeti içerisinde kâmil ve düzgün bir varlık olarak yaratıldıktan (zuhur ettikten) sonra kâh ilmi, kâh hilâfet vazifesi, kâh imâmet vazifesi ile elde ettiği mertebeden dolayı mı şerefli olduğu noktasında görüş ayrılığına düşmüş bulunmaktayız. İnsanın zâtı gereği şerefli olduğunu savunanlar Allah Teâlâ'nın onu iki eliyle yaratmış olmasına ve iki elini başka hiçbir mahlûk için bir araya getirmemiş olduğuna bakmış ve şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ insanı kendi suretinde yaratmıştır." İşte insanın şerefinin onun zâtından kaynaklandığını söyleyenlerin delili budur. Bu görüşe karşı çıkanlar ise şöyle demişlerdir: Eğer insan zâtı itibariyle şerefli, değerli bir varlık olsaydı, bizler onun bizzat kendisini gördüğümüz zaman bu şerefini de görürdük, oysa gerçekte durum böyle değildir. Öte yandan büyük ve değerli bir insan da sahip olduğu bilgi ve ahlâkıyla diğer insanlardan üstün olmazdı, çünkü her ikisi insan tanımında birleşmiş olurdu. İşte bu durum, insanın üstünlüğünün menzil veya mertebe diye isimlendirilen ârızî bir durum ile gerçekleştiğini göstermektedir. Demek ki şerefli olan, mertebedir. Bu şeref mertebesiyle nitelenen kimse ise dolaylı olarak şeref kazanır. Örneğin risâlet, nübüvvet, hilâfet, saltanat gibi şeref ifade eden mertebeler böyledir. Dolayısıyla insanın şerefi, ancak Allah Teâlâ'nın kendisine vermiş olduğu ilim ve halifelik sayesinde öğrenilir. Bu nedenle Allah Teâlâ'nın şerefli kılması dışında, hiçbir yaratılmış varlığın, zâtı gereği başkasına herhangi bir üstünlüğü, şerefi söz konusu değildir. Allah katında menzillerin ve mertebelerin en yüksek olanı ise onun kulu üzerinde kulluğunun müşahede edilmesini daima muhafaza etmesidir. Bu noktada Hak Teâlâ'nın ona Rabbânî bir lütuf (hediye) bahşetmesi söz konusudur. İşte bir kula verilebilecek en üstün mertebe budur. Bu da Hak Teâlâ'nın "Seni kendim için seçtim." (Tâ Hâ, 20/41)] âyeti ile "Kulunu bir gece vakti Mescid-i Haram'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa'ya yürüten Allah münezzehtir." (İsrâ, 17/1) âyetlerinde ifade edilmiştir. Bu iki âyette de Hak Teâlâ kendisinin münezzeh olduğunu ifade etmiştir. Nitekim herhangi bir sanatın yapıcısına izâfesinden daha üstün bir şeref ve değer yoktur. Bu nedenledir ki yaratılmışların şerefi de Hak Teâlâ'dan ona yöneltilmiş hususi bir veçheden neşet eder. Yoksa kendisi gibi mahlûk olan sebebinden neşet etmez. Bu şeref noktasında ilk varlık, yani kelâm veya akıl ile varlıkların en aşağı, en düşük mertebesinde yer alan varlık eşit durumdadır, çün-

kü her ikisinin de yaratıcısıyla olan ilişkisi aynıdır ve hakikat bütün varlıklara imkân itibariyle birdir. İnsanın tezahür ettiği son suret, Âdem'in suretidir ve bu suretin ötesinden ondan daha aşağıda bir suret yoktur. İşte bedbaht olanlar bu suretle cehennemde kalacaklardır, çünkü Âdem'in sureti acı ve illetleri (hastalıkları) kabul edebilen bileşik bir şekilde yaratılıştır. Mesut olanlar ise acı, hastalık ve çirkinlik kabul etmeyen başka bir yaratılışla yaratılacaklardır. Bu nedenle cennetlikler yaşlanmazlar ve üzülmezler, dışkı çıkarmazlar, idrar yapmazlar, hastalanmazlar, acıkmaz ve susamazlar. Cehennemlikler ise bunun tam tersi bir durumdadır. Zira onların yaratılışları dünya yaratılışı ve terkibi şeklindedir ki bu da insanın kabul edebileceği en düşük surettir. Doğrusu insan, iş bu Âdem suretinde tezahür etmeden önce üzerinden uzun zamanlar geçmiştir. Bu esnada o, her makam ve yerde o makama ait bir suret ile bulunmuştur. Bunlar felek, gök gibi zamanın hükmü altında bulunduğu varlıklardır. İnsan bütün bu suretlerde, unsurdan teşekkül etmiş Âdem suretiyle zikredilmiş değildir. Bu sebeple de Hak Teâlâ onu bulunduğu hiçbir surette imtihan etmemiş, sadece bu Âdem suretindeyken imtihan etmiştir. İnsan da sadece bu surette iken isyan etmiş, sadece bu surette iken yaratıcısının mertebesine sahip olduğunu iddia etmiş ve sadece bu surette iken ölümü tatmıştır. Bu nedenle büyük günah işleyen kimseler cehennemde iken ölümlü olacaklardır, sonra cehennemden çıkarılacaklar ve hayat nehrine daldırılacaklar, böylece acı ve hastalıkları kabul etmeyecek bir şekilde terkip edilecek bu suret ile cennete gireceklerdir.

Üçüncü Bahis

Hak Teâlâ Âdem aleyhisselâmı ilk insan-ı kâmil ve ilk halife olarak iki eliyle ve ilâhî surette yaratmıştır. Hak Teâlâ insanın halife ve imam olmasını murat edince, önce âleme vücud vermiş, onu düzenlemiş, tesviye etmiş, mutedil bir şekilde var etmiş ve içerisinde yaşanır bir memleket olarak ortaya çıkarmıştır. Âlem, kendisine bir imam tayin edilmesini kabul etmeye hazır hale gelince, Hak Teâlâ insanın tabii cismini yaratmış ve ona ilâhî ruhtan üflemiş, böylece onu halifelik için kendi suretinde yaratmıştır. Bunun üzerine Âdem aleyhisselâm cismi ile tezahür etmiş ve adına Âdem denilen varlık olmuştur. İmamet görevi de kıyamet gününe kadar onun evlâtlarına verilmiştir. Şu halde kendisi ile dünyanın imar olduğu ve ikame edildiği esas maksat, insan-ı kâmildir. İnsan-kâmil dünyada yok olup ortadan kalktığı zaman dünya yok olur, gökyüzü titrer, yıldızlar dökülür, güneş dürülür, dağlar yürütü-

lür, gebe develer salıverilir, denizler kaynatılır, dünya diyarı sonuna gelmiş olur ve insanın intikali ile imaret (âhiret) diyarına intikal eder. Böylece cennet ve ateş (cehennem) imar edilmiş olur. Dünyadan sonra cennet ve cehennemden gayrı bir diyar da yoktur.

Bil ki Allah Teâlâ Âdem aleyhisselâmın bedeninin neşetini kendi ellerinin arasında toplamış ve "...iki elimle yaratmış olduğum..." (Sâd, 38/75)] buyurmuştur. Nitekim Hak Teâlâ bu insanî neşetin kemale ermesini murat edince, onu kendi huzurunda toplamış ve âlemin bütün hakikatlerini ona vermiştir. Bütün isimler ondan tecelli etmiş, böylece ilâhî sureti ve kevnî sureti ayırmış ve onu âlemin ruhu kılmış, âlemdeki bütün türleri ile ona tıpkı bedendeki uzuvların bedeni çekip çeviren ruha olan konumu gibi konumlandırmıştır. Eğer bu insan âlemi terk edecek olursa, âlem ölür. Çünkü dünya diyarı, insanın ruhu olduğu âlem bedeninin uzuvlarından biridir. İnsan zâtı itibariyle iki makamı (ilâhî makamı ve kevnî makamı) kabul edebildiği için halife olabilmiş, âlemi tedbir ve tafsil etme salâhiyetine sahip olmuştur. Eğer insan kemal mertebesine ulaşamazsa, o zaman o, suret olarak insana benzeyen bir hayvandan ibaret kalır. İnsan-ı kâmil, kendisinde ilâhî suretin tamamlanmış olduğu kimsedir ki bu suret de ancak mertebe ile tamamlanır. Her kim bu mertebeden aşağıya inmiş olursa, o hangi noktada ise o surette olur. Nitekim hayvanların da gördüklerini, işittiklerini, kokuları, tatları, sıcaklık ve soğukluğu idrak ettiklerini, fakat yine de kendilerine insan denilmediğini, aksine eşek, at, kuş ve benzeri isimlerle isimlendirildiklerini görmez misin?! Eğer onlarda da suret kemale ermiş olsaydı, onlara da insan denilirdi. Aynı şekilde insan da kemale ermediği zaman bu umumi isim kendisinden kalkar ve kendisine hususi isim verilir, artık o "halife" olarak isimlendirilmez. Çünkü insan, ancak kendisinden ilâhî suretin kemale ermesi ile halife olarak isimlendirilir. Çünkü âlemdeki varlıklar sadece ona bakarlar, o tabii yaratılışı ile son varlıktır, doğan canlıların sonuncusudur. Allah Teâlâ bu türden daha önce sadece kâmil olan varlık yaratmıştır ki o da Âdem aleyhisselâmdır. Âdem aleyhisselâm peygamber olarak gönderilmiş değildir, çünkü kendisine elçi olarak gönderileceği bir kimse henüz yoktur. Onun yeryüzünde olması ise oranın terkib âlemi olmasından dolayıdır. Böylece Âdem aleyhisselâm bizim varlığımızın açılışıdır. Dolayısıyla insan-ı kâmilin zâhiri halk (mahlûk/yaratılmış varlık), bâtını ise Hak'tır. Bunun ötesinde o da hayvânî (canlı) bir insandan ibarettir. Hayvanî insanın insan-ı kâmile göre mertebesi, maymunun hayvanî insana göre mertebesi gibidir. Sonra Hak Teâlâ bu türün kemal mertebesini beyan etmiştir; her kim bu mertebeye ulaşırsa işte Hakk'ın murat ettiği insan odur, kim de bu mertebeden aşağıya düşerse o da

artık kendisinde kalan insanlık kadar bir mertebeye sahiptir. Varlıklar içinde ondan (insan-ı kâmilden) başka Hakk'ı kuşatabilen yoktur, o da Hakk'ı ancak sureti kabul ederek kuşatmıştır. Zira o Hakk'ın tecelligâhıdır, Hak Teâlâ insan-ı kâmilde kendi suretini görür. Hakk'ın onda kendi suretinin görmesinin mânası, bütün ilâhî isimleri ona vermesidir. Nitekim haberde (hadiste) ifade edildiğine göre "Onlarla zafere ulaşırsınız."[15] denilmiştir, oysa zafere ulaştıran Allah'tır. Yine aynı haberde "Onlarla rızıklanırsınız." denilmiştir, oysa rızık veren Allah'tır. Aynı haberde "Onlarla merhamet edilirsiniz." denilmiştir, oysa rahmet eden Allah'tır. Görüleceği üzere Hak Teâlâ kendisine isim olarak vermiş olduğu bütün isimleri insana vermiş, bu isimlerle ahlâklanma konusunda insana pay biçmiş, böylece insan bu isimlere lâyık olduğu miktarda âlemde bu isimler tezahür etmiştir. Bu şekilde Hak Teâlâ onu kendi arzında halife olarak yerleştirmiştir. Mâlum olduğu üzere halife, ancak kendisinin halifesi olduğu varlığın sıfatı ile tezahür eder. Âlemin hakikatlerinin tecelligâhı olan insan-ı kâmilden daha muazzam bir rahmete sahip hiçbir mahlûk yoktur. O, zuhur eden son türdür. Onun evveliyeti Hak, sonu ise halktır. O, ilâhî suret itibariyle ilk (evvel), kevnî suret itibariyle ise sondur (*âhir*), bu iki suretlerin her ikisi ile zâhirdir, sahip olduğu ilâhî suret ile kevnî suretten bâtındır. Bunun hükmü meleklerin onun konumunu bilmemelerinde tezahür etmiştir, oysa Hak Teâlâ meleklere onun halife olduğunu bildirmiştir. Buna rağmen onlar onun Allah nezdindeki konumunu bilememişlerdir. Hak Teâla bu bilgiyi vermemiş olsaydı o zaman nasıl bilebilirlerdi, var düşün?! Bunun tek sebebi ise onun melekler için bâtın olması idi. Halbuki melekleri yüce âlemden idiler, âhirette (sonda) olanları ve başlangıçta olanların bir kısmını biliyorlardı. Eğer başlangıçta olanı tam olarak bilselerdi, Âdem aleyhisselâmın mertebesi konusunda cahil olmazlardı. Kaldı ki Hak Teâlâ kendilerine "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım." şeklinde ifadesi ile bunu bildirmiş idi. Âdem aleyhisselâmın mertebesini âlemde sadece *levh* ve *kalem* bilmiştir ki onlar da "yüce" olanlardır. Onların bunu inkâr etme durumları söz konusu olmamıştır. Zira kalem onu satır satır yazmış, levh ise o yazıyı ihtiva etmiştir. Kalem onu satır satır yazarken Âdem aleyhisselâmın rütbesini ve ondan sâdır olacakları da yazmış, levh ise kalemin kendisine yazmış olduklarını zevk ilmi ile bilmiştir. Melekler ise Âdem aleyhisselâmda sadece kesif (yoğun), unsurî, karanlık, cisimsel ve tabii sureti görmüşler, bu yüzden de o söyledikleri sözleri söylemişlerdir. Çünkü Âdem aley-

---

15. el-Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, c. 1, s. 34, el-Mektebetu'l-Asriyye Beyrut, 1420/2000; Ali el-Muttakî, *Kenzu'l-Ummâl*, er-Risâle, Beyrut, 1401/1981.

hisselâm meleklerin âlim olanları ve onlardan aşağı mertebede olanlar nezdinde, bâtın itibariyle meçhul idi. Bu yüzden onun yeryüzünde fesat çıkaracağına hükmettiler, yani onun birbirine zıt, birbiri ile uyumsuz muhtelif tabiatlardan yaratılmış olduğunu gördüklerinden dolayı bu yaratılışın zâhirinden yola çıkarak, bu asıllar üzere yaratılmış olan kimsenin üzerinde bu asılların eserinin, tesirinin ortaya çıkacağını bilmiş, bu yüzden öyle söylemişlerdir. Eğer onlar Âdem aleyhisselâmın bâtınını, yani hakikatini, Hak Teâlâ'nın onu kendi suretinde yaratmış olduğunu, Hazreti Peygamber aleyhisselâmın "Allah Âdem'i kendi suretinde yarattı."[16] şeklindeki sözünde buyurduğu üzere yaratmış olduğunu bilselerdi o zaman o melekler, Âdem aleyhisselâm konusunda cahil oldukları şeyi bilmiş olurlardı. Hak Teâlâ onlara Âdem aleyhisselâmdaki kemal suretini bildirip kendilerine ona secde etmeyi emrettiği zaman hepsi derhal ona secde etmişlerdir, özellikle Hak Teâlâ'nın ona isimleri öğretmiş olduğu kendilerine bilfiil zuhur edince böyle yapmışlardır. Kaldı ki Hak Teâlâ onlara bunu öğretmemiş ve kendilerine sadece, "Ben Âdem'e suret ve yücelik verdim." demiş olsaydı onlar yine bunu hüsn-ü kabul ile kabul edip iman ederler, Allah'ın emirleri karşısında nasıl muamele ediyorlarsa ona da öyle muamele ederlerdi. Hak Teâlâ Âdem aleyhisselâmın yaratılışında, onu kendi elleriyle yaratma hususiyetini cem etmiş ve böylece onun her iki sureti de hâiz olmasını sağlamış olmasaydı o zaman o da iki ayağı üzerinde yürüyen diğer canlılar cümlesinden biri olurdu. Bizler her ne kadar rabbânî suret üzere yaratılmış olmamız nedeniyle (o iki sureti) hâiz olsak da yine de aslımızın gerektirdiği hüküm itibariyle, sonunda asla hürriyetin söz konusu olmadığı kullarız. Asla efendiler ve rabler değiliz. Bu hususta Hazreti Peygamber aleyhisselâm: "Erkeklerden pek çok kimse kemale ermiştir, kadınlardan ise sadece Firavun'un hanımı Âsiye ve İmrân'ın kızı Meryem kemale ermiştir."[17] buyurmuştur. İnsan-ı kâmil kâmil surette olması sebebiyle, hilâfet makamına ve âlemde Allah Teâlâ'nın vekilliğini yapmaya lâyıktır. İnsaniyet ve hilâfeti ile de kemal suretinde olmaya lâyık olmuştur. Ancak her insan halife değildir, çünkü bize göre hayvan-insan, halife değildir. Yine bize göre halife olmak sadece erkeklere mahsus bir durum da değildir. Kemal sureti konusunda söylediklerimiz hem erkekler hem kadınlar için söz konusudur. Çünkü insaniyet, erkeği de kadını da içine alır; erkek ya da kadın olmak ise insaniyetin hakikatinden olmayıp ârızî iki özellik olmaktan ibarettirler. Çünkü bütün hayvanlar (canlılar) bunda ortaktır. Hazreti Peygamber

16. Müslim, Birr, 115.
17. Buhârî, Ehâdisu'l-Enbiyâ, 32; Müslim, Fedâil, 70.

aleyhisselâm da sahih rivayette, erkeklerin kemale ulaştığına şahitlik ettiği gibi bazı kadınların da kemale ulaştığına şahitlik etmiş ve "Erkeklerden pek çok kimse kemale ermiştir, kadınlardan ise sadece Firavun'un hanımı Âsiye ve İmrân'ın kızı Meryem kemale ermiştir." buyurmuştur. Kemale ermiş olanlar halife olanlardır. Nitekim Hak Teâlâ insana, diğer hiçbir mahlûka göstermediği inayeti göstermiş, onu halife kılmış, isimleri öğretmek suretiyle ona kemal vermiş, onu ilâhî surette yaratmıştır ki varlıkta ilâhî suretten daha kâmil bir suret mevcut değildir. O halde insan-ı kâmil hem *misl*'dir, hem *zıd*'dır, hem *hilâf*'tır; ilâhî suret olması itibariyle *misl*'dir; kulluk hali içerisinde, kendisine kul olduğu varlığın rabbi olmasının mümkün olmaması itibariyle *zıd*'dır; Hak Teâlâ'nın onun işiten kulağı, gören gözü ve kuvveti olması hasebiyle de *hilâf*'tır. Böylece Hak Teâlâ hem onu hem kendini sabit kılmıştır. İşte bu ilâhî suret üzere yaratılmış olan insan-ı kâmile Allah bu kemali, sırf Hakk'ın bedeli oldu diye vermiştir, bu yüzden de onu halife diye isimlendirmiştir. Ondan sonra gelen ve onun gibi olanlar da onun halifesidir. Allah'ın halifesi olan sadece ilk halifedir. Cisimler âleminde ondan zuhur etmiş olan diğer halifeler ise bu ilk halifenin halifeleridir, onun yapması sahih olan şeyleri yapma konusundaki bedelleridir.

Bil ki bütün mertebeler, asılları itibariyle ilâhîdir ve hükümleri kâinatta zuhur etmiştir. En yüksek ilâhî mertebe ise insan-ı kâmilde zuhur etmiştir. Mertebelerin en yükseği, her şeyden müstağni olma mertebesidir. Bu mertebe sadece zâtı itibariyle Allah'a lâyık olan bir mertebedir. Âlemdeki mertebelerin en üstünü ise her şeyle müstağni olma mertebesidir. Dilersen buna "her şeye muhtaç olma" mertebesi de diyebilirsin. İşte bu, insan-ı kâmilin mertebesidir. Çünkü her şey onun için, onun uğruna yaratılmış, ona âmâde kılınmıştır. Zira Hak Teâlâ onun kendisine muhtaç olduğunu, kendisinden müstağni olamayacağını bilir; bu nedenle de bütün âlemi onun hizmetine vermiştir. Yüce ve süflî âlemde bulunan bütün sûrî hakikatler, ona kemal nazarı ile bakarlar. Kendisine ulaşması için Allah'ın tevdi etmiş olduğu sırların eminleri, muhafızlarıdırlar.

İnsanın Kendisinden Yaratıldığı İlâhî Suretin Hükmü

Âlem her ne kadar Hakk'ın suretinde olsa da, içerisinde insan vücut buluncaya kadar Hak Teâlâ'nın suretinde kemal bulmamıştır. Âlem insan ile kemal bulmuştur. İlk insan, varlığın son mertebesidir. İnsan mertebesi itibariyle, cismiyetinden önce gelir, ondan daha kadîmdir. Âlem insan sayesinde Hak

suretindedir, insan ise âlem olmaksızın Hak suretindedir. İnsan olmaksızın âlem, Hak suretinde kemal üzere değildir; bu nedenle de Hak Teâlâ insan-ı kâmili ve onun insan halifelerini en kâmil surette yaratınca, -ki artık ondan öte bizzat Hak Teâlâ'nın suretinden gayrı kâmil suret yoktur- Âdem aleyhisselâmı kendi suretinde yaratmış olduğunu haber vermiş, böylece onun müşahede edilmesi suretiyle kendisinin bilinmesini murat etmiş, onun zâhiri suretinde kendi isimlerini bâtın kılmıştır ki insana o isimlerin hakikatlerini tevdi etmiş, kendisini nitelediği bütün vasıflarla onu nitelemiştir. Yine Hak Teâlâ kendisinden misliyeti (benzerliği) nefyetmiş, kimsenin kendisine benzemediğini ifade etmiş ve âlemde "Hiçbir şey onun misli değildir." (Şûrâ, 42/11) buyurmuştur. Yani, "Âlemde O'nun mislinin misli olan hiçbir şey yoktur, onun ancak suret itibariyle misli vardır." mânasındadır. Bu nedenle halife, kendisine halife olduğu varlığın suretindedir. Hak ile halkı birleştiren ortak unsur, Hak Teâlâ'nın insanı yaratmış olduğu surettir. Suretin bir hükmü olduğu ve surette zuhur eden de o hükme tâbi olduğu için Allah'ın kendi suretinde yarattığı insan-ı kâmilin mertebesi de buradan bilinir. Bu suretin bir hükmü vardır ve o hükme tabidir. İlâhî isimler ve Hak Teâlâ vekillik hükümleri ile zuhur etmiş olan insandan başka, Allah'ın yaratmış olduğu hiçbir varlık kendisi için ulûhiyet iddiasında bulunmamıştır. Diğer varlıkların ilâh oldukları iddia edilmiş, ama onlardan hiçbiri kendisinin ilâh olduğunu iddia etmemiştir. Firavun "Ben sizin en yüce rabbinizim." (Nâziât, 79/24) demiştir. İnsan dışında mahlûkat içerisinde mülk sahibi olan da yoktur. Diğer varlıklar hiçbir şeyin mâliki değillerdir. Hak Teâlâ insanın mülk sahibi olduğunu olumlama sadedinde "...ya da sağ ellerinizin mâlik olduğu.." (Mü'minûn, 23/6) buyurmuştur. Kendisi için başkasının köle (kul) olması meşru görülen yegâne varlık insandır. Nitekim falan kimse filanın kölesidir denilir. Bu nedenle Hak Teâlâ insanın köle azat etmesini meşru kılmış, hatta teşvik etmiş, kişi varis bırakmaksızın öldüğü zaman kölesinin azatlı sayılacağını ifade etmiştir. Yine Hak Teâlâ kullarına varis olacağını da ifade etmiş ve "Yeryüzünü ve üzerindekileri ve miras alacağız." (Meryem, 19/40) buyurmuştur. Bütün ilâhî isimleri kabul eden insandan başka varlık yoktur. Hak Teâlâ insanın bu ilâhî isimlerle ahlâklanmasını teşvik etmiştir. Bu nedenle de ona hilâfet, niyâbet (Hakk'a vekâlet) verilmiş ve kendisine bütün isimler öğretilmiştir. İnsan âlemdeki son yaratılış, son neşettir. Âlemin hakikatlerini kendisinde toplar, Allah'ın bütün mülkünü ve suretini kendisine tahsis ettiği varlıktır. İşte insan-ı kâmil bu kadar yüce bir makamda olduğu için, âlemdeki esas maksat olan 'ayn odur. Bu kemal, Âdem aleyhisselâmdaki bu kemal Hak Teâlâ'nın "Âdeme bütün isimleri öğretti." ifadesinde zuhur etmiştir.

Halife Tektir

Bütün canlıların tek bir imamda toplanmış olması
Tek bir ilâha delâlet eden delilin kendisidir.

Hak Teâlâ "İlâhınız tek bir ilâhtır." (Nahl, 16/22) buyurmuştur. Yine "Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilâhlar bulunuyor olsaydı, o zaman yer ve gök fesada uğrardı." (Enbiyâ, 21/22) buyurmuştur. Burada da "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım." buyurmuştur. Hazreti Peygamber aleyhisselâm ise "İki halifeye biat edilirse, ikincisine karşı savaşın."[18] buyurmuş, bir başka sözünde ise "Halifeler Kureyş'tendir."[19] buyurmuştur. Kureyş'ten olmak (*et-takrîş*), birlik ve kudret kabzası altına almak demektir. Aynı şekilde imam da eğer kendisine halife olduğu kimsenin ahlâkî özelliklerine sahip değilse, halifesi olduğu insanların ihtiyaç duydukları özellikleri kendisinde toplamıyorsa halifeliği sahih olmaz. Çünkü halife, tektir ve üzerinde icmâ edilmiştir.

Yeryüzünde Halifelerin Ardı Ardına Gelişi

Bil ki Allah Teâlâ, arzında (yeryüzünde) orayı imar edecek olan insanlara, cinlere ve diğer canlılara hâkim olacak halifeler yaratmak ve bu halifeleri onlara takdim edip (öncü kılıp) cinslerinden diğerlerini değil de hususen onları imâmet vazifesi için öne geçirmek istediği zaman, kendisi ile bu halifeler arasında bir elçi tayin etmiştir ki bu elçi de Ruhu'l-Emîn'dir. Yine Allah göklerde bulunan tüm melekleri ve feleklerde seyreden tüm gök cisimlerini (yıldızları), yerde bulunanları ve gök ile yer arasındaki tüm mahlûkatı onların emrine müsahhar kılmış, yerdeki her şey üzerinde tasarrufta bulunmayı onlara mubah kılmış ve bu halifeleri apaçık âyetlerle (mucizelerle) teyit etmiştir ki kendilerine elçiler gönderilen insanlar bu kimselerin Allah tarafından üzerlerine halife tayin edilmiş olduğunu bilsinler. Yine Allah Teâlâ bu halifeleri, adına taalluk denen bir veche itibariyle ilâhî isimler sayesinde tebaalarına hâkim olma imkânına kavuşturmuş, onların her birine şeriatlar vaz etmiş, sınırlar koymuş, merasimler (ibadetler) belirlemiştir, her biri kendilerine mahsus olan bu sınırlarda dururlar. Onların tebaasından olan hiçbir kimsenin kendisine mahsus bir şeriat edinmesi ve onun takip edilmesini istemesi mümkün (câiz) değildir. Sonra Allah onlara hem kendilerinin hem teba-

---

18. Müslim, İmâre, 61.
19. Farklı lafızlarla bkz: Buhârî, Ahkâm, 4; Müslim, İmâre, 4.

alarının öğreneceği şeriatlar belirlemiş, buna dair kitaplar yazmış ve elçiler bunlara o kitapları indirmiştir. Böylece onların bu kitapları tebaalarına duyurmaları, onlara Allah'ın indirdiği hudutları bildirmeleri ve bu hudutlarda durmalarının sağlanması, bunlarla gizli açık her durumda amel etmeleri istenmiştir. Kitaplardan kimini Hak Teâlâ kendi eliyle yazmıştır. Tevrat böyledir. Kimini de Ruhu'l-Emîn onlara *Kitâb-ı Meknûn*'dan (gizli kitap) indirmiştir ki o da Allah'tan, onun arşından indirilmiş, *Defter-i Âzam*'dan (Büyük Defter'den) nakledilmiştir. Bu defter *İmâm-ı Mübîn* (apaçık imam) olup arşı üzerinde Allah'ın beraberindedir. Ondan dünya hayatında kıyamete kadar olacak olan tasarruflara dair kısımlar levh-i mahfûza intikal etmiştir ki bu kısım da âlemdeki her hareket ve sükûnu, her birleşme ve ayrışmayı, bütün rızık, ecel ve amelleri ihtiva eder. Sonra bütün bunları gizli bir kitap içerisinde dünya semasına indirmiş, onu değerli, tertemiz, arı-duru, mukaddes ruhlar olan elçilerin ellerinde değerli, yüce ve tertemiz sahîfeler kılmıştır. Onlarda Hak Teâlâ'nın Allah'a, meleklerine, kitaplarına, resûllerine ve resûllerinin getirdiklerine iman eden kıyamete kadar, son güne, nihaî diriliş gününe kadar bütün müminlere olan vaatleri mevcuttur. Yine o günde Allah'ın mahlûkatı üzerindeki hükmü de bu kitaptadır. Allah bütün bunları bizzat kendisi üstlenmiş, resûllerini gönderdiği Hak suretinde bunu yerine getirmiş, böylece resûllerini kulları nezdinde tasdik etmiş, aynı şekilde (kullarından) perdelenmiş halde iken de onları ellerindeki mucizelerle desteklemiştir. Neticede iman eden iman etmiş, küfreden de küfretmiştir. Sonra Hak Teâlâ kitaplarda ve sahîfelerde, halifelerin (Allah'ın selâmı ve salâtı onların üzerine olsun) diliyle müjde ve tehditlerini indirmiştir. Kâfir ya da münafıkları Allah'ın indirdiklerinden bazılarını alıp kabul ederken diğer bazılarını inkâr etmişler, nankörce inkârcılık yapıp şirk koşmuşlar, yalanlayıp zulmetmişler, haddi aşıp kötülük etmişler, muhalefet ve isyan etmişler, yüz çevirip fasıklık etmişler, sırt dönüp gitmişlerdir. Hak Teâlâ işte bu konumda olan ve dünya hayatında bu sıfatların tamamına ya da bir kısmına sahip olan, fakat daha sonra tövbe edip Allah'a yönelen ve bütün bunlardan tövbe etmiş halde ölen kimselerin rableri ile, rableri kendilerinden razı olmuş bir halde karşılaşacaklarını, Rablerinin onlara genişlik sağlayacağını, tövbelerinin ardından ecellerini erteleyip salih amel işlemelerini ve bu salih amelleri ile kötülüklerini de iyiliğe çevireceğini ve daha önce işlemiş olduklarının tamamını bağışlayacağını, onlardan hiçbirinden kendilerini mesul tutmayacağını haber vermiştir. İşte bu tür ilâhî yönlendirmeler Allah'tan halifelerine inmeye devam etmiş, bunlarla Allah kendisine ve resûllerine iman eden kullarına hayırlar müjdelemiş, kâfirlere ise şer konusunda uyarı ve tehditte bulunmuş, kendisine bunların inzal edildiği ha-

lifenin, resûlün bu görevi sürdürdüğü dönem boyunca, yani hayatı boyunca bu tür ilâhî bildirimler indirilmeye devam etmiştir. Resûlün halife oluş zamanından ölümüne kadar geçen süre içerisinde yönlendirmeler kendisine indirilmeye devam eder. Resûl öldüğü zaman Allah'tan gelen bir vahiyle yerine dilediği birini halife kılar ya da halifelik işini ashabı arasında şûraya bırakır ve onlar da üzerinde ittifak ettikleri bir kimseyi halife tayin ederler. Bu durum Allah'ın kendi katından bir resûl göndermesine ve bir başka halife tayin etmesine kadar böyle devam eder. Gönderilen resûl halifelerin sonuncusu ise o zaman Allah onun vekili olacak kimseler (nâipler) tayin eder, onlar da Allah katından halife olan kimsenin halifeleri olurlar. Yoksa onlar resûller konumunda olmazlar, doğrudan Allah katından halifelik almış sayılmazlar. İşte bunlar aktâb (kutublar) ve kıyamete kadar müminlerin emirleri olan kimselerdir. Bu nâipler içerisinden bazılarına Allah keşf nasip eder, gözlerinin önünden perdeleri kaldırır, böylece onlar 'ayn ve şühûd ehli olur ve tıpkı Allah'ın peygamberinin yapmış oluğu gibi, basiret üzere Allah'a davet ederler. Eğer zaman, Hazreti Peygamber aleyhisselâmdan sonra şeriat getiren hiç kimsenin olmayacağına hükmetmiş olmasaydı bu kimseler de şeriat sahibi olurlardı. Bunlar her ne kadar sadece Hazreti Peygamber aleyhisselâmın şeriatını getirmiş olsalar da durumları tıpkı Hazreti Peygamber aleyhisselâmın kendisinden öncekilerin şeriatları ile ümmetinde hükmetmesi gibidir. Böylece bunlar Hazreti Peygamber aleyhisselâmın ilk dönemleri gibi olurlardı. Onu onaylasalar da onun halifesi sayılmazlardı. Allah Teâlâ bunu bu ümmette mümkün kılmadığına göre bu kimselerin Hazreti Peygamber aleyhisselâmın halifeleri olduklarını öğrenmiş oluyoruz. Bunlar her ne kadar tıpkı Kur'ân'da "Ben ve bana tâbi olanlar; bir basiret üzere Allah'a davet ediyoruz." (Yûsuf, 12/108) âyetinde ifade edildiği üzere Hazreti Peygamber aleyhisselâm gibi Allah'a basiret üzere davet ediyor olsalar da, yine de onun halifeleridirler.

Demek ki kul Hak makamından halk makamına çıkarken, mahlûkat üzerinde onların fark edemeyecekleri şekilde tahakküm eder. Ancak bazen halk, bazı şahıslarda bu tür bir makamı fark eder ki bunlar da Allah'ın kendilerini yeryüzünün halifeleri kıldığı ve insanlara Allah'ın kendileri hakkındaki hükümlerini bildiren resûllerdir. Buna karşılık bu durum, resûllerin varisleri olan halifelerde gizli kalır, insanlar onların bu yönünü fark etmezler. Fark edilen ya da edilmeyen bütün halifelerin halifelik vazifesini icra etmeleri, ancak Kur'ân sûrelerinin başlarında bulunan Elif-Lâm-Mîm gibi harflerin mânalarını tahsil ettikten sonra mümkündür. Hak Teâlâ onları bu harflerin mâna ve hakikatlerine vakıf kıldığı zaman, kendileri için hilâfet taayyün eder ve onlar da niyâbet (Hakk'a vekillik) makamına ehil olurlar. Bu, onların Kur'ân sûreleri-

nin başında geçen bu harflerin zâhirine dair ilim konusundadır. Bu harflerin bâtınına dair ilim ise bu derecede sadece Hakk'a racidir, bu derecede olan halife Hakk'a müracaat ettiğinde bunların sırlarını ve mânalarını bâtın isminden öğrenip vakıf olur ve nihayet bu ilmin en sonuna ulaşır, böylece Hakk'ın zuhuru, aynı zamanda hizmet yoluyla perdelenmiş olur. Bunun neticesinde bu ilâhî yakınlıkla beraber, tıpkı avamın birbirini gördüğü gibi, Haksız bir halk olarak (Hak olarak değil, sadece halk/mahlûk olarak) görülür. Belli bir zaman içerisinde adına gavs ve kutb denilen sadece bir kişi bulunur, hakkın bütün mahlûkat içerisinde infirad ettiği yegâne kişi odur. Onun nurlu sureti (heykeli) kendisinden ayrıldığı zaman ise Hak bir başka kişi de infirad eder. Yani Hak, aynı zaman içerisinde iki şahısta infirad etmez. İşte bu kul, her zaman içinde Allah'ın aynıdır, Hak, zamanında sadece ona nazar eder.

Halife Neden Yeryüzündedir?

İlâhî ihtisas, saadet ve suretin bir araya gelişinde kâmil olduğu için müminin hilâfet ile bulduğu kemali de suretin kemalinin kendisinde zuhur edeceği mekânda, yani kızgınlık anında iktidarının nüfuzunda olur. Cennet bu niteliğin mahalli değildir; çünkü cennet hilâfet diyarı değil, velâyet diyarıdır. Dünyanın neşeti (yaratılışı), kızgınlığı (gazabı) kabul edecek mizaçtadır. Bu nedenle de Hak Teâlâ [Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım.] buyurmuş, "Ben âlemde bir halife yaratacağım." buyurmamıştır.

[Ben yeryüzünden bir halife yaratacağım.] âyeti hakkında ikinci vecih/yorum

Hadiste Hazreti Peygamber aleyhisselâmın "Ben Âdemoğullarının efendisiyim, bunda iftihar yok."[20] buyurduğu rivayet edilmiştir. Yine Sahih-i Müslim'de "Ben kıyamet günü insanların efendisi olacağım."[21] buyurduğu rivayet edilmiştir. Böylece onun kendi cinsinden olan beşere olan efendiliği ve üstünlüğü, şerefi sabit olmuş olmaktadır. Yine bir başka sözünde "Âdem henüz su ve çamur arasında iken ben Nebî idim."[22] buyurmuştur. Hazreti Pey-

20. Tirmizî, Menâkıb, 1.
21. Müslim, Fedâil, 3.
22. Aclûni, *a.g.e*, c. 2, s. 129.

gamber aleyhisselâm bu sözünü bir ilim sahibi olarak söylemiştir, çünkü Hak Teâlâ ona, henüz insanî cisimler yaratılmadan önce bir ruh olarak mevcut iken bu mertebede olduğu haber vermiştir. Bu tıpkı Hak Teâlâ'nın, Âdemoğullarından, onların bedenleri henüz var edilmeden önce misak alması gibidir. Bundan dolayı Âdem aleyhisselâmdan son nebîye kadar tüm diğer nebîler Hazreti Peygamber aleyhisselâmın nâipleri (vekilleri) konumundadır. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm bu makamı birkaç ifade ile beyan etmiştir. Bunlardan biri, "Vallahi eğer Mûsâ hayatta olsaydı, bana tâbi olmaktan başka bir şey yapamazdı."[23] şeklindeki sözüdür. Bir diğeri ahir zamanda Îsâ aleyhisselâmın nüzûlü esnasında bizim peygamberimizin sünnetine tâbi olacağını söylemesidir. Eğer Hazreti Peygamber aleyhisselâm, Âdem aleyhisselâm zamanında gönderilmiş olsaydı o zaman bütün peygamberler ve tüm insanlar kıyamet gününe kadar hissî olarak onun şeriatına tâbi olurlardı. Bu yüzden de hiçbir umumi şeriat gönderilmemiştir ki Hazreti Peygamber aleyhisselâm onun hususi hali olmasın. O, melik ve seyyiddir, ondan başka tüm resûller hususi olarak belli bir kavme gönderilmişlerdir. Oysa onun mülkü Âdem aleyhisselâmın zamanından kendisinin gönderildiği zamana kadar ve ta kıyamet gününe kadar geçerlidir, onun âhirette bütün nebîlerden önce olacağı ve hepsinin efendisi olacağı da kendisinden sahih olarak nakledilmiş olan naslarda ifade edilmiştir. Onun ruhaniyeti bütün nebî ve resûllerin ruhaniyeti ile birlikte mevcuttur. Onlara işte bu tahir ruhtan imdat gelmiş ve onlar da bu imdat ile resûl olarak bulundukları zamanda insanlara şeriatları ve ilimleri izhar etmişlerdir. Böylece bütün şeriatlar, o şeriat ile gönderilmiş olan peygambere nispet edilir ama aslında onların hepsi hakikatte Hazreti Peygamber aleyhisselâmın şeriatıdır. Her ne kadar o şeriatın döneminde Hazreti Peygamber aleyhisselâm harici varlık olarak mevcut değilse ve bilinmiyor olsa da bu böyledir, çünkü gayb ve şehâdet itibariyle hâkim olan odur. Âdemoğulları ise bu efendinin, Hazreti Muhammed aleyhisselâmın mülkü ve tebaasıdır. Maksad olan odur. Bütün Âdemoğullarının melik ve efendisidir. Ondan önce gelip geçenlerin hepsi onun mülkü ve tebaasıdır. Kendisinden önceki dönemlerdeki hâkimlerin hepsi onun vekilleridir. Mülk, Âdem aleyhisselâm zamanından Muhammed aleyhisselâm zamanına kadar Hak Teâlâ'nın şu insani neşet içerisinde hazırlamış oluğu tertibattan, izhar etmiş olduğu ilâhî ahkâmdan ibarettir. Bu yüzden onların hepsi efendi olan halifenin halifeleridir. İnsani cisimler içerisinde ilk zuhur eden varlık, Hazreti Âdem aleyhisselâmdır; bu yüzden Âdem aleyhisselâm, Hazreti Muhammed aleyhisselâmın ilk hali-

23. Ahmed b. Hanbel, *a.g.e*, c. 22, s. 468.

fesi ve vekilidir. Rivayet edilen bir hadis(-i kudsîde) Hak Teâlâ "Ey Muhammed, Sen olmasaydın ne bir yeryüzü yaratırdım ne de gökyüzü; ne cennet yaratırdım ne de ateş!" buyurmuştur. Yani Âdem aleyhisselâm onun ilk halifesidir, sonra onun evlâtlarından nesil süregelmiştir. Her zamanda halifeler tayin edilmiş, nihayet Hazreti Muhammed aleyhisselâmın tahir (tertemiz) cismi yaratılmış ve apaçık doğan bir güneş gibi zuhur etmiş, böylece bütün nurlar onun parlak nurunun içinde yerini almış, bütün hükümler onun hükmü içinde kaybolmuştur. Bütün şeriatlar ona boyun eğmiş ve o zamana kadar bâtın olan efendiliği zâhir hale gelmiştir. İnsan âlemdeki cinsler içerisinde en sonuncu olanıdır. Mevcut sadece altı cins vardır ve her bir cinsin altında türler, her bir türün altında da (alt) türler vardır. İlk cins melek cinsi, ikinci cins cin cinsi, üçüncüsü maden, dördüncüsü bitki, beşincisi hayvandır. Böylece mülk nihayete ermiş ve tastamam olmuştur. Altıncı cins ise insan cinsidir, o halifedir. En son varlık kazanması ise bilkuvve ve yeterlilik (salâhiyet) itibariyle değil, bilfiil ve hakiki olarak imam olması içindir. İnsanın 'aynı (harici varlığı) vücut bulduğu zaman, ancak fark edilir bir şekilde sultan ve hâkim olarak vücut bulmuştur. Böylece Hak Teâlâ Hazreti Resûl aleyhisselâmın bedeninin neşeti diğerlerinden geç olacağı için ona naip (vekil) olacak kimseler yaratmıştır. İşte Âdem aleyhisselâm onun ilk naibidir.

Hak Teâlâ [Hani rabbin, meleklere; "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" demişti.] buyurmuştur. Burada halife kelimesi ile yeryüzünde ondan önce var olan fakat sonradan yok olmuş olan kimselerin halifesi (ardılı) olması kast edilmiş olabilir. Zira Hak Teâlâ Âdem aleyhisselâma kendi ruhundan üflediği ve meleklere ona secde etmelerini emrettiği zaman, melekler bu ilâhî emir doğrultusunda ona secde etmişler, böylece Hak Teâlâ Âdem aleyhisselâmı meleklerin kıblesi kılmıştır. Bu husus şu âyette de ifade edilmiştir; "Onu tesviye edip de ruhumdan kendisine üflediğimde, derhal ona secde edin." (Hicr, 15/29). Daha sonra Hak Teâlâ Âdem aleyhisselâmın yeryüzünde halife olduğunu onlara öğretmiştir, yoksa melekler onun kimin halifesi olduğunu biliyor değillerdir. Belki de onun yeryüzünü imar etme konusunda orada daha önce yaşamış olanların halifesi (ardılı) olacağını zannetmişlerdir. Ancak hilâfet kelimesi, yeryüzünde Hak Teâlâ'nın niyâbeti (vekilliği) mânasında da olabilir. Buradaki kelâm bu konu üzerinedir ve halife kelimesinden maksat budur, yani Hakk'ın naibi, onun suretinde zuhur etmiş olan varlık mânasındadır. Nitekim melekler [Orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?] demişlerdir ki bu özellikler (yani kan dökmek ve fesat çıkarmak) ancak hüküm (egemenlik sahibi) bir varlıktan sâdır olabilir. Hüküm sahibi olmak ise ancak öncelik mertebesine sahip olan ve emrini in-

faz etme (işini yürütebilme) kudretine sahip olan varlık için söz konusudur. Bu nedenle Hak Teâlâ Âdem aleyhisselâmı kendi suretinde yaratmıştır. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm, "Allah Âdem'i kendi suretinde yarattı."[24] buyurmuştur. Yaratılış ve terkip âlemi, kendi zâtından dolayı şerri gerektirir, bu nedenle, içerisinde hiçbir şerrin olmadığı emr âlemi, insanın birbirine zıt tabiatlardan terkip edilip yaratıldığını gördükleri zaman [Orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?] demişlerdir. Zira birbirine zıt tabiatların varlığı çekişmenin ta kendisidir, çekişme ise sonu fesada giden bir iştir. Yani melekler Âdem aleyhisselâmın neşetine, onun tabiatından dolayı itiraz etmişlerdir, çünkü onun tabiatı zıt suretleri barındırmaktadır. Hatta Âdem aleyhisselâm unsurlardan yaratılmıştır. Melekler bu suretin hükümleri olan ilâhî isimleri müşahede etmemişler yani Hak Teâlâ'nın onun işiten kulağı, gören gözü ve tüm kuvvetleri olduğunu bilmemişlerdir. Eğer bunları müşahede etmiş olsalardı itiraz etmezlerdi. Ancak onun neşetindeki tabiatların birbirine karşıt olduğunu gördüklerinde onda aceleciliği alıp yürüyeceğini ve bedeninin terkibindeki karşıtlıklardan bir çekişmenin ortaya çıkacağını ve bu çekişmenin de yeryüzünden fesada ve kan dökmeye yol açacağını düşünmüş, bu yüzden de söyledikleri sözleri söylemişlerdir. Yoksa onlar meşru hükümlerin konumlarına herhangi bir itirazda bulunmuş değillerdir. Nitekim onlar, Hak Teâlâ'nın "Allah fesat çıkaranları sevmez." (Mâide, 5/64) ve "Allah fesadı sevmez." (Bakara, 2/205) buyurduğunu gördükleri için, Allah'ın kerih gördüğü şeyi kerih görmüşler, onun sevdiği şeyi sevmişler (bu yüzden öyle söylemişlerdir.) Hak Teâlâ'nın izzet ve ilim sahibi olarak takdir ettiği üzere mahlûkatı üzerindeki hükmü cereyan etmiştir. Buna göre, terkip âleminde zuhur eden şerler, meleklerin zikretmiş oldukları üzere Âdem aleyhisselâmın karşıt unsurlar içeren tabiatından kaynaklanır. Zira yeryüzü âlemine galip olan şey, hevânın egemenliğidir, o da fesadı ortaya çıkarır. İşte melekler, hakikatleri bildikleri için bu hususta olacakları da bilmişlerdir, çünkü birbirine uzak ve zıt olan şeylerden dolan bir varlıktan kaçınılmaz olarak çekişme sâdır olur, hele de bu doğan varlık, birbirine zıt rükünlerden terkip edilmişse, o zaman daha çok çekişme sâdır olur. Nitekim fiili olarak durum böyle olmuştur. Meleklerin hata ettikleri nokta ise bu sözü söyleme konusunda acele etmiş olmaları, Allah'ın bu fiildeki hikmetinin ne olduğunu öğrenmeden konuşmalarıdır. Onları buna sevk eden ise Hak Teâlâ'nın huzurunda, kendi yaratılışları gereği sahip oldukları *ğayret*tir (kıskanma). Melekler sadece bizim kötülüklerimizi zikretmişler, güzelliklerimizi zikretmemişlerdir. Çünkü me-

---

24. Müslim, Birr, 115.

le-i âlâya baskın olan hususiyet, Allah'a ait olanı muhafaza konusunda *ğayret* sahibi olmaktır. İşte insanın bu unsurî neşetinden dolayı muhakkak rabbine muhalefet edeceğini, hakikatinin buna sebep olacağını bilmişler, bu yüzden de itiraz etmişlerdir. Bu da onların zâtlarından kaynaklanan ve zevk ile (bizzat tadarak) bilinen bir durumdur, çünkü onlar da tabiat âleminden yaratılmışlardır. Ancak bu durum bizim yaratılışımızda daha zâhirdir. Neticede meleklerin itirazları onların tabiatlarından ve Hak Teâlâ'ya olan *ğayret*lerinden (ona karşı gelinmesini istememelerinden) kaynaklanmıştır. İşte insandan fesat ve diğer kötülüklerin sâdır olmasına sebep olan şey, tabiat âleminin gerektirdiği bir sonuçtur ki meleklerin itirazı tam da bundan kaynaklanmıştır. Onlar bunu kendilerinden başkasında (Âdem aleyhisselâmda) görmüşler, fakat kendilerinde görmemişlerdir. Zira meleklere da galip olan şey, tabiattır. Hayrı sadece kendileri için istemişlerdir. Bu yüzden de Hak Teâlâ'nın kâinatta izhar etmeyi murat ettiği şey konusunda, yani Âdem'i yeryüzünde halife kılmayı murat etmesi hususunda ona muvafakat etmemişler, Hak Teâlâ bunu onlara bildirdiği halde ona muvafık olmamışlardır. Çünkü tabiatlarının hükmü gereği istekleri en üst mertebededir ve bu istek (*tamâ'*) onlarda Hak Teâlâ nezdinde olanı savunma (*ğayret*), onun azametini tercih etme suretinde ortaya çıkmış, böylece onlar Hakk'ı tâzim etme konusunda yanılmışlardır. Eğer Hakk'ı, azametinin lâyık olduğu vech ile tâzim etmeyi bilselerdi, ona muvafakat ederlerdi. Oysa maksatları hayır da olsa, neticede muvafakat etmemişler ve [Bizler daima seni tesbih ve takdis ediyoruz.] demişlerdir. Yani kendilerini Hak ile takdis ettiklerini söylemişlerdir. Âyetin bu kısmındaki *le-ke* ifadesi, senin uğrunda, senin için mânasına gelir. Onların bizâtihi mukaddes zâtlar, varlıklar olmaları, kendisinden oluştukları ilâhî isimden başka hiçbir şeye iltifat etmedikleri ve kendilerini ilâhtan perdeleyecek herhangi bir perdenin konulmadığı, böyle bir perde olmadığı için de gayrı mukaddes diye nitelendirilmedikleri mânasındadır. Bu nedenle Hak Teâlâ melekler hakkında "Gece gündüz usanmadan tesbih ederler." (Enbiya, 21/20) buyurmuştur. Bu ise ancak zâtı dâimî bir şehvet ile mukaddes olan varlıktır. Dolayısıyla onların sözleri, "Bizler buna daha layığız." mânasına gelir. Böylece onlar kendi görüşlerini Allah'ın mahlûkatı hakkındaki ilmine tercih etmişlerdir, bu nedenle Hak Teâlâ kendilerine [Ben sizin bilmediğinizi bilirim.] buyurmuş ve onları ilim sahibi olmamakla nitelemiştir ki bu ilim de, söz konusu halifenin hakikatine dair onların bilmedikleri Hak ilimdir. Onlar bu bilgiye sahip olmadıkları için kendilerini övmüşlerdir. İşte onların sordukları soru bütün bu mânaları kendisinde toplar. Zira onlar bu şekilde kendilerini övmüşler, nefislerini adil olarak nitelemiş, başkasını ise cerh etmişlerdir. Hem onlar bu konuda

bilgiyi Allah'a da havale etmemişlerdir. Bu da meleklerin tabiat hükmü altında olduklarını, tabiatın onlar üzerinde tesir sahibi olduğunu teyit eder. Bizim bu konuda şu beyitlerimiz vardır;

Şaşırırım kendilerine, nasıl da hep birlikte söylemişlerdir,
(Âdem'in) fesat çıkaracağını, (kendilerinden) aşağı olduğunu ve kan dökeceğini!
Nitekim (Âdem'in) çamurunun karanlığı onlara perde olmuş,
Esmâ'nın yüceliğine dair ihtiva ettiği şeyi görmelerini engellemiştir
(Oysa Âdem), başkasında olmayan bir nur ile parlamıştır,
Ne var ki onlar hakkında şahitlik edenlerden idiler
Atamızın toplayıcı bir mahal olduğuna
Hem evliyayı hem de düşmanları.
Suyun ve ateşin geldiğini görmüş
Gönülsüzce ve saf olmadan.
Tam da zıtlarının kâim oldukları şey ile
Onun hakkında şiddet ve şer hükmü verdiler.
Gelip de dedi ki; benim, tesbih eden ve
Sabah akşam daima sizi hamdetmeye devam eden,
Benim, sizin celâlinizin nurunun zâtını takdis eden.
Atam hakkında her türlü cefayı reva gördüler
Çünkü onda sol tarafı görmüşler, fakat
Bembeyaz kabzanın sağ tarafını görmemişlerdi.
Kendi nefislerini huşû sahibi kullar olarak gördüler
Onu ise hâkim olmak isteyen bir Rab olarak gördüler
Zira onda öyle hakikatler vardı ki Esmâ'da cem olunmuş,
Habîbini hususi olarak İsrâ gecesine mazhar kılanın Esmâ'sında!
Mel'ûn'un askerleriyle beraber girdiği çekişmeyi gördüler
Ona buğzedici göz ile baktığını.
Ve atamızın zâtıyla kendi zâtı münafık oldu
Asilerin nasibi ve Havvâ'nın arzusu.
Bildiler ki o muhakkak harbe girecek,
Hem de hiç tereddüt etmeden ve kaçınmadan
İşte bu nedenle (başta) söylediklerini söyleyemez olduklar.
O halde onları mazur gör, çünkü onlar salihlerdendir.
Karakret itibariyle umumi hayır fıtratı üzere yaratılmışlardır,
Kin, haset mevkilerini bilmezler.
Babamın ve onların bir mecliste bir araya geldiklerini ne zaman görsen
(Bakarsın ki) babam imamdır, onlar ise hizmetçilerden.
(Kaldı ki) rabbimiz onlara sözlerini iade etmiştir,
Adil bir şekilde, ve onları düşmanlara göndermiştir.

Bu yüzden mele-i kerîmin (meleklerin) harbi bir cezadır,
Ataların ilki hakkında söylediklerine karşı
Görmez misin, Bedir günü onlar savaşmış,
Nebîmiz ise nimet ve bolluk içinde oturmuştur,
Arşında (çadırında) yakarır, boyun eğer halde,
Zayıfların zaferi için ilâhına.

Mele-i âlâda bulunanlar ahsen-i takvîm üzere yaratılmış olan insanın çamurdan yaratıldığını gördüklerinde onun kıymetini bilememişler ve zıtlara bakıp onun fesat çıkaracağını söylemişler, ona *Esmâ* ilminden verilmiş olan kabza-i beyzâyı (Rahmân'ın sağ elini) ve hamîdü's-senâyı bilememişlerdir. Mele-i 'alâ, sûrenin vermiş olduğu sureti işitmiş değildi, bu yüzden de Âdem'in halifeliğini, o vatanda (yeryüzünde) daha önce yaşamış olan sakinlerin ardılı olmak mânasında anlamışlardı. Eğer onun Hakk'ın halifesi olduğunu bilseydi boyun eğip teslim olur, itiraz edip konuşmazdı. Sonra da söylediği sözler onun evlâtlarında zuhur etmiştir. Beden için ruh neyse âlem için de Âdem odur. Zira insan âlemin ruhudur, âlem ise bedendir. Bu ikisinin bir araya gelmesi ile bütün âlem oluşur ki insan da dâhil olmak üzere bütün âlem, insan-ı kebîr'dir (büyük insan). İnsanı dışarıda tutar da onun dışındaki âleme bakarsan, onun ruhsuz bir beden gibi olduğunu görürsün. Âlemin kemali insan iledir, tıpkı bedenin kelâmilin ruh ile olduğu gibi. İnsan, âlemin bedenine üflenmiştir, âlemden maksat olan odur. Âlemin bütünü Âdem'in tafsilidir, Âdem, toplayıcı kitaptır. Hak Teâlâ meleklere, Âdem'in kendilerine olan şeref ve üstünlüğünü göstermiştir. Bunu da ona tahsis ettiği ilâhî isimlere dair ilimle yapmıştır. Ki bahsi geçen melekler bu ilâhî isimlerden yaratılmışlardır, buna rağmen kendileri bu isimleri bilmemektedirler. Âdeta Hak Teâlâ "İlmimi yarattıklarımdan dilediğime veririm, bununla ona ikramda bulunurum." buyurmuştur.

İşaret

Hak Teâlâ'nın [Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım.] sözünün âlem-i sağîrdeki (küçük âlemdeki) karşılığı, ruhun beden diyarında (arzında) halife kılınmasıdır. Zira Hak Teâlâ bu halifeyi, yaratığı hal üzere yarattığı zaman kendisine "Sen aynasın, seninle mevcudata bakarım, sende isimler ve sıfatlar zuhur eder, sen bana delilsin, seni âleminde halife olarak tevcih ettim. Sana vermiş olduğumu onların içinde izhar et, benim nurlarım ile onlara imdad ol, sırlarım ile onları besle, mülkü dâhil edilen her şey ile talep edilen sensin." buyurmuştur. Bu halifenin bedendeki ya da memleketi olan cisimdeki merke-

zi, kalptir. Bu şer'î olarak böyledir. Zira Hazreti Peygamber aleyhisselâm, rabbinden haber vererek şöyle buyurmuştur: "Beni ne arzım içine alabildi ne de semâm, beni ancak mümin kulumun kalbi içine alabildi." Yine Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Allah sizin suretlerinize ve amellerinize bakmaz, fakat kalplerinize bakar." Buyurmuştur. Çünkü halife tayin eden kimse daima halifesinin verdiği görevlerle ilgili yaptıklarına bakar. Hak Teâlâ da ruhları bedenlere halife kılmıştır.

وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ
كُنْتُمْ صَادِقِينَ (٣١)

31. Ve Âdem'e bütün isimleri öğretti. Sonra onları meleklere göstererek "Doğru söylüyorsanız, şunların adlarını bana söyleyin." dedi.

İnsan hilâfet ile bu yüce makama sahip olduğu için, âlemden yegâne maksat odur ve bu kelâm Hak Teâlâ'nın [Ve Âdem'e bütün isimleri öğretti.] âyetinde tezahür etmiştir. Hak Teâlâ bu âyette "bütün isimler" ifadesi ile bunu tekid etmiştir, zira "*küll*" kelimesi kuşatıcılık ve umum ifade eder. Böylece Hak da ona bu konuda şahitlik etmiş olmaktadır. Yine bu kelâm Hazreti Muhammed aleyhisselâmda da "Nihayet öncekilerin ve sonrakilerin ilimleri bana verildi." sözünde zuhur etmiştir. Böylece Âdem aleyhisselâmın ilmi de Hazreti Muhammed aleyhisselâmın ilmine dâhildir. Çünkü o da "öncekiler" cümlesine dâhildir. Hazreti Muhammed aleyhisselâmın "sonrakiler" ifadesini kullanması ise söz ettiğimiz şeyleri bilmeyen dinleyicinin aklından, herhangi bir bilginin bundan istisna edildiği şeklinde bir şüphe ihtimalinin ortadan kaldırılmasına yöneliktir. Nitekim Hazreti Muhammed aleyhisselâma, bizzat kendisinin de şahitlik ettiği üzere, cevâmiü'l-kelim (özlü ifade etme) özelliği verilmiştir.

Hak Teâlâ'nın Âdem aleyhisselâma öğretmiş olduğu isimler(in tefsirinde) birkaç vecih vardır.

Birinci vecih

[Ve Âdem'e bütün isimleri öğretti.]: Yani ilâhî makamda ona zâhir olmamış hiçbir isim kalmadı. Böylece o, yaratıcısının bütün isimlerini öğrendi ki bunlar, meleklerin Allah'a kendileri ile hiç senâda bulunmamış oldukları

isimlerdir. Yine bu isimler Âdem aleyhisselâmdan sonra da Hazreti Muhammed aleyhisselâm dışında hiç kimseye verilmemiştir. İşte Hazreti Muhammed aleyhisselâmın cevâmiü'l-kelim (özlü ifade etme) özelliği ismi ile kinaye yoluyla işaret ettiği ilim budur. Âdem aleyhisselâm her şeriat ile ibadet etmiştir, her lisan ile tesbih etmiştir, her türlü tecelliyi kâbildir. Yaratılışın ve nispetlerin dışında kalan isimleri ise sadece Allah bilir, ondan başkası bilmez, çünkü bunların oluşla taalluku bulunmamaktadır. İşte Hazreti Muhammed aleyhisselâmın duası esnasında "ya da gayb ilminde kendine sakladığın" diye ifade ettiği ilâhî isimler bunlardır. İsimlerin akledilen mânaları oluşu talep eden (gerektiren) şeyler olsa da, tekvîn itibariyle kevnin (oluşun) sonu yoktur, dolayısıyla Allah'ın isimlerinin de sonu yoktur.

Allah Âdem aleyhisselâma bütün ilâhî isimleri vermiş, o da Allah'a ait olan ve oluşla ilgisi bulunan her ilâhî isim ile O'nu tesbih etmiş, yüceltmiş ve tâzim etmiştir. Yoksa işlerin şerefinden haberdar olmayanların söyledikleri gibi, "kap kacak" gibi şeylerin isimleriyle değil. Bu nedenle melekler "Biz daima sana hamd eder ve seni takdis ederiz." demişlerdir. Nitekim Hak Teâlâ, sadece kendi isimleriyle tesbih ve takdis edilir. Allah da meleklere, âlemde meleklerin kendisiyle Hakkı hiç tenzih ve takdis etmedikleri bazı ilâhî isimlerin bulunduğunu ve bu isimleri Âdem'in bildiğini bildirmiştir. Daha sonra meleklerin dahi bilmediği mahlûkatını orada hazır bulundurunca meleklere, [Bana şunların isimlerini haber verin] buyurmuş, yani "Beni tesbih eden ve takdis eden şu varlıkların isimlerini bildirin." demiş, onlar da [Bizim bilgimiz yoktur.] demişlerdir. Sonra Allah Âdem'e; [Onların isimlerini onlara bildir.] demiş, Âdem onların isimlerini onlara anlatınca melekler de kendilerinin haklarında bilgi sahibi olmadıkları ilâhî isimlerin bulunduğunu ve bu isimler vasıtasıyla kendilerini yarattığı kimselerin daima Allah'ı tesbih ettiğini, Allah'ı o isimleri Âdem'e öğrettiğini ve onun da o isimlerle Allah'ı tesbih ettiğini öğrenmişlerdir. Nitekim Âdem aleyhisselâm kendisine Ev'i (Kâbe'yi) tavaf ettiren meleklere, "Siz tavafta ne diyordunuz (nasıl dua ediyorsunuz)?" diye sormuş, onlar da "Biz senden önce tavaf esnasında *subhanellahi ve'lhamdü lillahi vela ilâhe illallâhu* (Allah'ı tesbih ederiz, Hamd Allah'adır ve Allah'tan başka ilâh yoktur.) diyorduk." demişler, Âdem ise "Ben de sizin söylediklerinize *lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh* (Allah'tan gayrı kuvvet ve kudret yoktur.) ifadesini ekleyeceğim." demiştir. Allah ona bu ifadeyi arşın altındaki bir hazineden vermiştir. Melekler ise o zamana kadar onu bilmiyordu.

Eğer müfessir (bu âyeti tefsir eden kimse, Âdem'e öğretilen isimlerin) "kap kacak" olduğunu söylerken, küçük-büyük her şeye dair tüm ilâhî isimleri kastediyorsa, haklıdır. Çünkü küçük olan varlık, Hakk'ı kendi küçüklü-

ğü içerisinde öyle bir tesbih eder ki büyük olan varlık büyüklüğü içerisinde o tesbihi yapamaz. Ne var ki âyetteki "isimler" ifadesi ile "kap kacak" mânasının kast edildiğini söyleyen müfessir, söz ettiğimiz bu mânayı değil, doğrudan "kap kacak" lafzının kendisini kast etmiştir ki bu durumda böyle bir şeyde herhangi bir üstünlük söz konusu değildir. Çünkü kabın kacağın ismi, toplumun onlara uzlaşarak verdikleri isimlerdir ve her dilde bunların bir başka dildekine benzemeyen, çeşitli harflerden mürekkep isimleri bulunur. Oysa burada bu kelimenin, meleklerin tesbih ve takdis ehli varlıklar olarak kendilerini Âdem'den üstün görüp övünmeleri meyanındaki sözlerine denk düşecek bir anlam ifade etmesi gerekmektedir. Nitekim Allah, (Âdem'e isimleri öğretmiş olmakla) meleklere, iddia ettikleri hususta Âdem'in kendilerinden üstün olduğunu göstermiştir. İşte bizim söz ettiğimiz şey de tam da budur, başka bir şey değil! Mahlûkat içerisinde melekten daha şereflisi, üstünü yoktur. Ancak insan-1 kâmil, isimleri biliyor olmakla ondan üstündür.

İkinci vecih

Bil ki isim, mutabakat ve örtüşme yoluyla isimlendirilen varlığı (müsemmâyı) gösterir, ona delâlet eder. Bu yüzden de isimden, delâlet ettiği müsemmâsından başka bir şey anlaşılmaz. Böyle olduğu için de isim kelimesinin müsemmâsının hariçteki varlığı, bir başka surette isim olarak isimlendirilir. Dolayısıyla isim, hem kendisinin hem de müsemmâsının ismidir. Yine Hak Teâlâ, mârifet mertebelerinin kemale ermesi ve hâdis varlığın var olmasıyla varlığını kemale erdirmek için, hâdis bilgiyle bilinmek istemiştir. Bir şeyi kendisi veya benzeri ile bilinmesi dışında bir yolla bilinmesi mümkün değildir. Bu nedenle Hak Teâlâ'nın kendisini bilmek amacıyla yarattığı hâdis varlığın onu var edenin suretinde olması gerekmiştir ki bu varlık O'nun benzeri olsun. Nitekim insan-ı kâmil, şahıs itibarıyla birden çok olsa bile, tek bir hakikattir. Allah onu varlıkta bir misil yapınca, suret, lafız ve harf sahibi olmaları yönüyle ilâhî isimler örtüşme tarzında kendisine komşu olmuştur. Nitekim insan da cismî suret sahibidir. İlâhî isimler insan-ı kâmile, "Allah" isminin müsemmâsına mutabakatlarından daha güçlü bir şekilde mutabıktır. İki benzerden (*misleyn*) biri diğerinden ancak kendisine ait olan bir özellikle ayrışır. Aynı durumun ilâhî isimlerde de bir karşılığı vardır. Hak söz konusu olduğunda, Hakk'a ait olup insana ait olmayan isim "Allah" ismidir; buna karşılık insana ait olup Hakk'a ait olmayan isim ise kevnî varlığa mahsus olan "halife insan-ı kâmil" ismidir. Hakk'ın bunun dışındaki diğer isimleri ruh ve suretten

mürekkeptir; bu isimler suretleri itibariyle, mutabakat yoluyla insanı gösterirken ruh ve mânaları itibariyle örtüşme yoluyla Allah'ı gösterir. Bizim bir halimiz olduğu gibi O'nun da bir hali vardır ve isimler hallere tabidir. İş bizimle O'nun arasında eşit haldedir. Bununla beraber bizimle O'nu ayıran ve varlığı muhakkak olan bir *furkân* söz konusudur, yani O yaratıcıdır, biz ise yaratılmış olanlarız. O Allah'tır, ben insan ve halifeyim.

Hak Teâlâ Âdem aleyhisselâma, âlemin varlığına yönelik bütün isimleri vermiştir ki bunlar âlemin bizâtihi talep ettiği ilâhî isimlerdir. Âlemin varlığı her ne kadar bunlardan neşet etmiş olsa da bu isimler âlem tarafından talep edilir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Allah Âdem'i kendi suretinde yarattı."[25] buyurmuştur. Zira isimler ona verilmiştir ve âlem de isimlerden var edilmiştir. Hak Teâlâ âlemi büyük bir insan olarak yaratmış, Âdem ve onun evlâtlarını (soyunu) ise bu âlemin özeti (*muhtasar*) kılmıştır. Bize olan ezelî inayeti ile bizlere bu suret üzere varlık vermiş, fakat bu suretin makamı olan yüceliği vermemiştir. Zira bu suretin makamı rubûbiyettir, bizim makamımız ise merbûbiyettir (Rabbe kul olma) makamıdır.

Üçüncü vecih

[Ve Âdem'e bütün isimleri öğretti.]: Daha önce izah etmiş olduğumuz gibi bütün âlem, Âdem'in tafsilidir; Âdem ise toplayıcı kitaptır. Melekler Âdem'in sadece yaratılışının zâhirini bilmişler, fakat bâtınını bilememişlerdir. Onun bâtını, Allah'ın ondan yaratmış olduğu surettir ki eğer onlar bunu bilselerdi, meleklerin de onun yaratılışının bir parçası olduğunu görürlerdi. Dolayısıyla onlar Âdem'in, sahip olduğu keşf ile bu toplayıcılığa nâil olduğu ve hem kendi zâtını gördüğü hem de her şeydeki dayanağını bildiği bu ilâhî isimleri bilmemişlerdir. Zira âyetteki "küll" kelimesi ihatayı, yani bütün isimleri kuşatıcılığı gerektirir. Bunlar unsurî ve diğer âlemlerin var edilmesinde ilişkisi ve teveccühü olan isimlerdir ki Âdem aleyhisselâm da fıtratı itibariyle bu âlemleri kendisinde cem etmiştir. Bunlar, bütün oluşların kendisi ile vücut bulduğu ilâhî isimlerdir ve bunların tesir ve hususiyetleri vardır. Bu tesir ve hususiyetler meleklere verilmiştir. Hak Teâlâ bunların ilimlerini Âdem aleyhisselâma vermiştir ki bu ilim de bu isimlerin infialleri ortaya çıkaran hususiyetleridir. Böylece o bu isimlerle âlem üzerinde, bu isimlerin tasarrufuna sahip olur. Zira her bir ismin oluşta kendine mahsus bir fiili vardır, harflerin ve onların

---

25. Müslim, Birr, 115.

gerek yazılı gerek sözlü olarak ve gerekse hayalde vehim halinde iken dâhil oldukları tertibinin ilmini bilenler bunu bilirler.

[Sonra onları meleklere gösterdi.]: Yani oluşun hakikatlerine teveccüh eden ilâhî isimleri gösterdi. Meleklere gösterilen ve onların bilmedikleri bu isimler içerisinde ilâhî isimler de vardır ki bunları daha sonra Müslümanlar ikame etmişlerdir. Bunlar, ruhların suret şeklindeki maddeleri gibi, isimlerin ilâhî tecellileridir. Daha sonra Hak Teâlâ meleklere [Bana şunların isimlerini haber verin.] buyurmuştur. Yani "Bana üzerinde Hakk'ın tecelli ettiği suretleri haber verin." buyurmuştur. Burada "isimler" ifadesinden maksat, yukarıda *hâülâi* (bunlar) kelimesi ile işaret edilmiş olan şeylere teveccüh eden ilâhî isimlerdir. *Hâülâi* kelimesinde *hâ*, işaret ve tenbih içindir. İşaret ancak göz önünde bulunan (hazır, huzurda olan) varlığa yapılır. Bu yüzden biz deriz ki Hak Teâlâ isimlerin müsemmâlarını âyan olarak göstermiş, fakat onları herhangi bir surette göstermiştir. Bu sebeple Hak Teâlâ burada "isimler" kelimesi ile *hâülâi* kelimesi ile vücuda gelişleri ve kendileri ile ilgili hükümler konusunda yukarı işaret edilmiş olan şeylerin kendilerine istinat ettiği ilâhî isimleri kast etmiştir. Meleklere gösterilen ve âyette *hâülâi* kelimesi ile ifade edilmiş olan şeyler müsemmâlardır ve Hak Teâlâ onları meleklere göstermekle "Beni bunlarla tesbih ettiniz mi? Bunlarla takdis ettiniz mi? Zira siz beni tesbih ettiğinizi, takdis ettiğinizi ve bana hamdettiğinizi iddia etmiştiniz?" demek istemiştir. Nitekim bir şeyin ismini haber vermek demek, onun müsemmâsına senâda bulunmanın aynısıdır.

İnsanlar bu âyeti yorumlarken buradaki "isimler" kelimesinin, kendilerine işaret edilen varlıkların isimleri olduğunu düşünürler. Örneğin Zeyd ismi özel bir isim olarak Zeyd şahsına delâlet eder, Amr ismi ise Amr şahsına delâlet eder. Oysa bu ifade bu şekilde yorumlandığı zaman, ilim niteliği ile vasfedilen meleklerin ne gibi bir iftiharı olabilir ki?! Doğrusu bu şekilde yorum yapan insanlar meleklerin "Seni tesbih ve tenzih ederiz." sözünü anlamamışlardır. İlâhî isimlerin bu işaret edilen şeylere teveccühünü gözden kaçırmışlardır. Bu nedenledir ki Hak Teâlâ meleklerin "Seni tesbih ediyoruz." sözlerine karşılık [Eğer doğru söylüyorsanız] cevabını vermiş, yani onlara "Beni kullarıma tecelli ettiğim, bu tecellileri gerektiren bu isimlerle tesbih ettiniz mi?" demiştir. Yine onların "Seni takdis ediyoruz." sözlerine karşılık olarak da "Beni bu isimlerle takdis ettiniz mi?" demiştir. Ya da melekler "Seni takdis ediyoruz." sözleri ile "Zâtımızı seninle cehaletten takdis edip arındırıyoruz." demişler, buna karşılık onlara "Kendinizi bu tecellilere ve bu tecellilere ait olup kendileri ile tesbih etmeniz gereken isimlere dair cehaletinizden de takdis edip arındırdınız mı?" denilmiştir. Bu da Hak Teâlâ'dan me-

leklere yönelik bir kınama ve takrir (onay) olmuştur. Çünkü onlar nefislerini tezkiye etmişler, kendilerini temize çıkarmışlar ve hakları olmadığı halde, Allah'ın yeryüzündeki halifesini cerh etmişler, bu yüzden de Allah'ın naklettiği o sözleri söylemişlerdir.

قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ (٣٢)

32. Dedikler ki: "Rabbimiz, sen münezzehsin, doğrusu bizim senin öğrettiklerinden başka bilgimiz yoktur. Alîm ve Hakîm olan sadece sensin."

Melekler dediler ki: [Rabbimiz, sen münezzehsin, doğrusu bizim senin öğrettiklerinden başka bilgimiz yoktur.] Onlar Allah'ı biliyor olmalarından dolayı, öğretmeyi sadece Hak Teâlâ'ya izâfe etmişlerdir.

[Alîm ve Hakîm olan sadece sensin.]: Yani bilinmeyeni bilen ve her şeyi kendi mertebesine göre hikmetle tertip eden, bizim için gayb konumunda olan bir hikmet nedeniyle, bize vermediğin şeyi bu halifeye veren hikmet sahibi sensin.

İlâhî isimler arasında meleklerin bildikleri de vardır. Âdem'e hususi olarak verilmiş olan ise bunların hepsinin bilgisidir. Meleklere arz edilmiş olan müsemmâlar ise onların bilmedikleri isimlerin müsemmâlarıdır. İnsan-ı kâmil için hilâfet vazifesinin sahih olması (yani onun bu vazifeye lâyık olması) ise ancak elimizdeki bütün ilâhî isimlerin hepsini kabul etmesinden sonra söz konusu olmuştur. Hilâfet bunlarla mümkün olmuş, insan bununla meleklere üstün olmuştur. Halifenin kimin üzerinde halife olduğu, kendisini halife olarak görevlendirenin hükümlerini kim üzerinde tatbik edeceği zâhir olmazsa, o zaman o halife, kendisini halife olarak tayin edenin halifesi olmaz. Rabbin kulu halife tayin etmesi, onun zâtının ve yaratılışının verdiği hususiyetlerle kayıtlı bir hilâfettir, buna karşılık kulun rabbini vekil edinerek (tevekkül ederek) O'nun kendisine halife edinmesi, mutlak bir hilâfet ve devredilmiş (*mufavvaz*) bir vekâlettir.

قَالَ يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ فَلَمَّا أَنْبَأَهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ (٣٣)

33. "Ey Âdem! Şunların isimlerini onlara söyle." dedi. Âdem isimlerini onlara söyleyince; "Ben size; ben göklerin ve yerin gaybını da; sizin gizli-açık bütün yaptıklarınızı da bilirim?" dedi.

Bil ki isimlerin birtakım nurları vardır ve bu nurların müsemmâları Hak'ta ve halkta zuhur eder. İşte Âdem aleyhisselâma bu isimler ıstılahî olarak (toplumsal uzlaşma yoluyla) değil de ilâhî belirleme olarak verildiği zaman, bu nurlar ona verilmiştir ki bunda da bir seçilmişlik ve fazilet söz konusudur. Zira Allah'ın bazı isimleri vardır ki melekleri ve bütün âlemi o isimlerle var etmiştir. Yine O'nun diğer bazı isimleri vardır ki ilâhî hazretin (makamın) bütün hakikatlerini, yani insan-ı kâmili onunla var etmiştir. Bu Âdem aleyhisselâm hakkında açık bir naz ile tezahür etmiş, diğer (insan-ı kâmil kimseler) hakkında ise gizli kalmıştır. Nitekim Hak Teâlâ Âdem aleyhisselâmın ve bu makamın faziletini beyan etmek üzere, meleklerin huzuruna bütün müsemmâlar, yani müsemmâların a'yanları getirildiği vakit şöyle buyurmuştur: "Doğru söylüyorsanız, şunların isimlerini bana söyleyin." Yani onlara, "Bu müsemmâların kendilerinden sâdır oldukları ilâhî isimleri söyleyin." diye sormuş, fakat onlar bunu bilmemişler, bunun üzerine de Hak Teâlâ, "Ey Âdem! Şunların isimlerini onlara söyle." buyurmuş, yani "Kendilerine arz etmiş olduğumuz bu varlıkların isimlerini söyle." demiştir ki bunlar da Allah'ın onları kendilerinden var ettiği ve a'yanlarının vücuda gelişinde kendilerine dayandıkları ilâhî isimlerdir. Yoksa burada, kâinata ilişkin ıstılah yoluyla belirlenmiş olan isimler kast edilmemiştir. Zira bunun bir faydası/anlamı olmaz. Neticede Âdem aleyhisselâm meleklere işte bu tecellilerin isimlerini bildirmiştir. Meleklere gösterilmiş olan bu müsemmâlar, Âdem'deki hakikatlerin bir surette tecelli ettiği ilâhî tecellilerdir ve Hak Teâlâ Âdem aleyhisselâmı meleklere üstad kılmış, o da onlara bütün isimleri öğretmiştir. Âdem aleyhisselâm onlara bunu öğretince, ki bu hususu âyette [Âdem isimlerini onlara söyleyince] cümlesi ile ifade edilmiştir, Hak Teâlâ meleklere şöyle buyurmuştur: [Ben size; ben göklerin ve yerin gaybını bilirim.] burada göklerin gaybı, gayb ilmine dair ulvi hususlar, yerlerin gaybı ise tabiattaki sırlardır. Devamla Hak Teâlâ [Sizin açık yaptıklarınızı da bilirim.] buyurmuş, yani açık ve görünür olan şeyleri bildiğini ifade etmiş, ardından da [Ve gizlediklerinizi de bilirim.] buyurmuş, yani içinizde bâtın, örtülü olarak tuttuklarınızı da bilirim demiştir.

Bil ki mahlûkat içerisinde insanın mertebesinden daha üstte melek mertebesi dışında hiçbir mertebe bulunmamaktadır, ancak bununla beraber yine de Âdem aleyhisselâm meleklere isimleri öğrettiği zaman melekler onun öğrencisi olmuşlardır, fakat bu durum onun melekten daha hayırlı olduğuna delâlet etmez. Sadece yaratılış itibariyle melekten daha kâmil olduğuna delâlet eder.

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَى وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ (٣٤)

34. Hani, meleklere "Âdem'e secde edin" demiştik, onlar da derhal secde etmişlerdi. Sadece İblis şiddetle kaçınmış ve büyüklük taslayarak kâfirlerden olmuştu.

Bu talimin ardından Hak Teâlâ meleklere [Âdem'e secde edin.] buyurmuştur ki bu secde, talebelerin, öğrendikleri ilim nedeniyle hocalarının önünde secdesi şeklindedir. Buradaki *li-Âdem* (Âdem'e) ifadesindeki lâm harfi illet ve sebep bildirir, yani Âdem sebebiyle secde edin demektir. Âdem sebebiyle Allah'a secde etmek, Allah'ın kendilerine Âdem hakkında öğrettiklerine ve Allah'ın Âdem aleyhisselâmda yaratmış olduğu şeye karşılık bir şükür secdesidir. Çünkü onlar daha önce bilmedikleri şeyleri öğrenmişler, Allah da onlara, kendilerine öğretmiş olan Âdem'e secde etmelerini emretmiştir ki bu secde tıpkı insanların Kâbe'ye secde etmeleri için ibadet secdesi değil, emir ve teşrif secdesidir. Bunun ibadet secdesi olarak görülmesinden Allah'a sığınırız, zira böyle bir durumda bu insanî âlemde secdenin kendisi değil de meyvesi olurdu; aksine bu secde tevazu, huşû, önceliğin kabul ve ikrarı, iftihar, şeref ve öncelik secdesidir ve tıpkı talebenin hocasına karşı gösterdiği tevazuya benzer. Âdem aleyhisselâm onlara öğretmiş olduğu için bu konuda öncelik sahibi olmaya nâil olmuştur. Böylece o, bu meselede meleklerin üstadıdır. Ondan sonra bu hakikat beşer içerisinde sadece Hazreti Muhammed aleyhisselâmda zuhur etmiştir, nitekim Hazreti Muhammed aleyhisselâm kendisi hakkında "bana cevâmî'ü'l-kelim verildi" buyurmuştur ki bu özellik, Hak Teâlâ'nın Âdem aleyhisselâm hakkında "bütün isimler" şeklinde ifade ettiği şeydir. Bu ifadedeki "bütün" kelimesi Hazreti Muhammed aleyhisselâmın hadisindeki cevâmî' kelimesinin konumunda, Hazreti Muhammed aleyhisselâmın hadisindeki "kelim" ifadesi ise "esmâ" kelimesi konumundadır. Böylece Âdem aleyhisselâm hem bu sayede hem de Hak Teâlâ'nın kendisini yaratmış olduğu suret sayesinde önceliğe nâil olmuştur. O zaman da melekler Âdem aleyhisselâmın önceki bir varlığın halifesi değil de Allah'ın yeryüzündeki halifesi olduğunu öğrenmişlerdir. Daha sonra da bunu her bir kâmil insan bir öncekinden alarak devam ettirmiş ve nihayet kemaline şahitlik edilmiş en büyük efendi olan ve henüz Âdem su ile çamur arasında iken nübüvveti bilinen Hazreti Muhammed aleyhisselâma kadar gelmiştir. Nasıl ki Âdem aleyhisselâma bütün isimler verilmişse Hazreti Muhammed aleyhisselâma da cevâmî'ü'l-kelim özelliği verilmiştir. Sonra Hak Teâlâ Âdem aley-

hisselâma öğretmiş olduğu isimleri Hazreti Muhammed aleyhisselâma da öğretmiş, böylece Hazreti Muhammed aleyhisselâm evvelkilerin ve sonrakilerin ilmini öğrenmiştir. Nitekim Hazreti Muhammed aleyhisselâm en büyük halife ve en büyük imamdır.

[Derhal secde ettiler.]: Böylece meleklerin secde hükmü Âdem aleyhisselâma ve onun evlâtlarından gelen kâmil insanlara yönelik secde olarak ebediyen devam ede gelmiştir. Mele-i âlâda halife insanı görmek için bir izdiham olmuştur, sonra onlara secde emri verilmiş ve hepsi Allah'ın emri karşısında başlarını eğmişler ve kendisine secde edecekleri bu halifenin olduğu yere bakar olmuşlardır. Çünkü Allah onlara ona secde etmelerini emretmiştir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle buyurmuştur: "Gökyüzü imarı ile boyun eğdi ki boyun eğmektir hakkı, zira orada Allah'a secde eden bir meleğin bulunmadığı tek bir karış bir yer bile yoktur."[26] Yine meleklerin secdesi dünyada ve âhirette imama eşlik etmektedir. Biz de melekler hakkında şu beyitleri söyledik;

Onları cehaletten tenzih ediniz:
Allah'ın âlemleri kendisine âmâde ettiği kimsenin hakkını
Nasıl bilmezler ki? Onlar bilirler ki
Ben kendisine secde edilenin oğluyum
Melekler babamıza secde emrine isyan ettikten sonra
Bilgisizliklerini itiraf ettiler
Secde etmeme de direnen İblis oldu (Hak ile bâtılı karıştırdı)
Böylece kendisi inkârcılardan oldu.
Onları tenzih ediniz, tenzih ediniz! Çünkü onlar
Hata edenlerin hatasından mâsumdurlar.

Bu noktada soru şudur: İblis melekler sınıfından olmadığı halde hitap nasıl ona da yöneltilmiştir? Zira Hak Teâlâ, [Sadece İblis şiddetle kaçınmış ve büyüklük taslamıştı.] buyurmuştur. Buna cevaben şöyle deriz:

Melâike [melekler] kelimesi elçiler mânasına gelir ki bu kelime, içerisindeki harflerin yer değiştirdiği maklûb kelimelerden olup aslı me'leke şeklindedir. Bu kökten el-elûke kelimesi ve el-me'leke kelimesi risâlet mânasına gelir. Bu ise belli bir cinse mahsus değildir. Risâlet, berere ve sefere melekleri olan değerli ruhları, cinleri, insanları içine alan umumi hükme sahip bir cins isimdir. Bu sınıfların her birinden elçi (resûl) olarak gönderilenler

26. Bezzâr, *Müsned*, c. 9, s. 177, Mektebetu'l-'Ulûm ve'l-Hikem, Medîne, 1998-2009.

de vardır gönderilmeyenler de. İşte bu nedenle Hak Teâlâ meleklere [Secde edin!] emrini verirken, hitabın kapsamına İblis de dâhil olmuştur. Çünkü İblis de risâlet konusunda görevlendirilmişlerden idi, yani o da bir resûl idi. Bu yüzden Allah ona da aynı emri verdi, fakat o kaçındı ve kibirlendi. Bu da onun ilâhî yakınlıktan uzaklaşmasına sebep oldu. Böyle olduğu için de âyette İblis kelimesinin meleklerden istisna edilmesi ve munkatı istisna olarak mansup kılınması doğru olmuştur. Çünkü böylece onu tıpkı ateşten yaratırken meleklerden ayırmış olduğu gibi, burada da onlardan ayırmıştır. Ancak yine de Hak Teâlâ İblis ile melekleri risâlet konusunda ortak kılmıştır. Sanki Hak Teâlâ âyette, [Sadece İblis...] derken, "Sadece, kendilerine secde emri verilmiş olanlar içerisinde, Allah'ın kendisini uzaklaştırmış olduğu hariç." demiştir. Nitekim İblis secde etmekten kaçınmış ve kibirlenmiş, "Ben ondan daha hayırlıyım, beni ateşten, onu ise çamurdan yarattın." demiştir. Sonra da Hak Teâlâ [Kâfirlerden oldu.] buyurmuştur. Çünkü İblis her şeyi kuşatmış olan ilâhî rahmetten nasiplenmeyi umut etmiştir ki onun bu rahmetten ümitlenmesi, bu rahmetin mutlaklığı nedeniyle, bizâtihi bir nimettir. Zira İblis kendisinin muvahhid olduğunu biliyordu, nitekim Allah onu kâfir olarak isimlendirmiş ve [Kâfirlerden oldu.] buyurmuştur, "Müşriklerden oldu." buyurmamıştır. Zira İblis, âlemlerin rabbi olan Allah'tan korkuyor ve onun tek olduğunu biliyor, muvahhidlerin sonunun nereye varacağını biliyordu ki buna imandan kaynaklanan tevhid ile muvahhid olanlar da iman olmaksızın nazardan kaynaklanan tevhid ile muvahhid olanlar da dâhildir. İblis cehennemin tevhid ehlini sonsuza dek içinde tutmayı kabul etmeyeceğini de biliyordu. Allah'ın onu kâfir olarak isimlendirmesinin sebebi ise şeriatın her bir insan için getirmiş olduğu ve onlara saadeti gösteren yolu insanlardan gizlemesidir.

وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ
الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ (٣٥)

35. Ve dedik ki: "Ey Âdem! Eşinle birlikte cennette iskan eyle. Orada istediğiniz her şeyden bolca yiyin; fakat şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz!"

Âdem'e bu ismin verilmesi onun zâhirinin hükmüdür, çünkü onun hakkında zâhirinden başka bir şey bilinmez. İnsan olarak yaratılmış olan hiçbir varlığın zâhirinden ötesi bilinmez, bâtını meçhuldür. Bu âyetlerden öğreniyoruz ki tabii âlemde zuhur eden ilk emir, Hak Teâlâ'nın İblis'e "Âdem'e sec-

de et!" emridir. Böylece ilk emir İblis'te zuhur etmiştir. İlk yasak ise Âdem ve Havva'ya [Şu ağaca yaklaşmayın.] yasağıdır ve ilk yasak da Âdem ve Havva'da zuhur etmiştir. Hak Teâlâ'nın *hâzihi'ş-şecerate* (şu ağaca) ifadesinde işaret harfi ile muayyen bir ağaca işaret edilmiştir. Bunun öncesinde Âdem aleyhisselâma cennette iskan etmesi ve orada dilediği gibi yemesi emredilmiş, daha sonra ise ona, işaret edilmiş olan ağaca yaklaşması yasaklanmıştır. Böylece "dilediğiniz gibi" ifadesinde ona verilen serbestlik kısıtlanmış ve bir yasak konulmuştur, fakat bu kısıtlama yeme konusunda değil, ağaca yaklaşma konusundadır, bu şekilde, [dilediğiniz gibi] ifadesinde mutlak olarak verilmiş serbestlik kısıtlanmıştır. Âdem ve Havva ise ancak ağaca yaklaştıktan sonra ondan yiyebilmişlerdir. Neticede ise ondan yedikleri için değil, ona yaklaştıkları için hesaba çekilmişlerdir. Burada teklif emir ve nehiy şeklinde taksim edilmiştir ki bunların her ikisi de (her ne kadar bizim görüşümüze göre bu tür ifadelerin vücûb ifade edip etmediği konusunda kararsız kalmak gerekiyorsa da) belli bir hal karinesi bulunmadıkça vücûb (zorunluluk/farz) anlamında yorumlanırlar. Böylece emre ve yasağa bağlı kalmanın gerekliliği ortaya çıkmış olur. Şayet, "Nasıl olup da böyle bir günahı işleyip yasağı çiğnemeye cüret etmiştir?" diye soracak olursan şöyle derim: Bu hikmetin ortaya çıkması için böyle olmuştur ki bu hikmet de yeryüzündeki halifelik ve iki kabzanın birbirinden temyiz olup ayrılmasıdır. Bu nedenle yıldız değil de ağaç (mevzu bahis olmuştur), zira ortada bir muhalefet zuhur etmiştir. Nitekim *şecer* (ağaç) kelimesi ihtilaf anlamındaki teşacür kökünden gelir.

فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ
وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ (٣٦)

36. Nihayet, ondan ikisinin de ayaklarını kaydırdı ve içinde bulundukları yerden ikisini de çıkardı. Biz de onlara şöyle dedik: "Birbirinize düşman olarak hepiniz birden inin. Yeryüzünde sizin için bir zamana kadar bir yerleşme ve faydalanma vardır!"

Ayakları kaydırma fiili Şeytan'a izâfe edilmiştir. Oysa bilinmektedir ki Şeytan'ın böyle bir şeye kudreti yoktur. Çünkü Hak Teâlâ bu fiilin şahitte (dünyada) bir eksiklik niteliği ve hüsranın delili olduğunu ifade etmiştir. Bu yüzden de Hak Teâlâ (ayakları kaydırma fiilinin) kendisine izâfe edilmesinden münezzehtir, aynı şekilde peygamberler (Allah'ın salât ve selâmı üzerlerine olsun) gibi kemal derecesinde olduklarına şahitlik edilmiş kimselere de bu fiilin izâfe edilmesi doğru değildir.

Hak Teâlâ bu âyette tek bir zamir ile İblis, Âdem ve Havva'nın hepsini ortak kılmış, hepsine seslenmiştir ki bu, Âdem aleyhisselâma verilmiş olan en şiddetli cezadır. Onlara çoğul zamiri ile "inin" denilmiştir. Bu da Âdem aleyhisselâm için, İblis ile birlikte aynı zamirin kapsamında ifade edildiğinden, çok şiddetli bir cezadır. Zira Hak Teâlâ, celâline lâyık bir kelâm ile onlara inme emri verirken hepsine aynı hitapla hitap etmiştir. Fakat burada sözün içerisinde, bu zamirin lafzını gerektiren bir nitelik olmalıdır. Çünkü lafzın sureti, hususi bir mânayı gerektirmektedir. Nitekim yeryüzüne inmek Âdem ve Havva için bir ceza değil, aksine İblis için bir cezadır. Âdem aleyhisselâm ise Hak Teâlâ'nın vaadinin doğru olması nedeniyle yeryüzüne indirilmiştir, çünkü Hak Teâlâ onu yeryüzünde halife yapacağını vaat etmiştir. Âdem aleyhisselâm tövbe edip de Hak Teâlâ onu bağışladıktan ve kendisini seçtikten sonra, Hak Teâlâ'nın meleklere "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım." sözünün tasdiki olarak rabbinden kelimeler almıştır. Havva ise neslin devamı için yeryüzüne indirilmiştir. İblis'in yeryüzüne indirilme sebebi ise yoldan çıkarma, saptırma ve Âdemoğullarını yoldan çıkaran her şeyin kendisine izâfe edilip toplanmasıdır.

Tavsiye

Hak Teâlâ, Halîlullah Hazreti İbrâhîm aleyhisselâma "Ey İbrâhîm! Sende gördüğüm bu korku nedir?" diye sormuş, o da "Ya rabbi! Nasıl korkmayayım ki! Atam Âdem sana yakın olduğu, sen onu ellerine yaratıp ruhundan üflediğin ve meleklere kendisine secde etmelerini emrettiğin halde, tek bir günah nedeniyle onu civarından uzaklaştırdın." demiş, bunun üzerine ona şöyle vahyedilmiştir: "Ey İbrâhîm! Bilmez misin ki sevgilinin sevgiliye karşı günahı çok şiddetlidir?"

فَتَلَقّٰٓى اٰدَمُ مِنْ رَبِّه۪ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِؕ اِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّح۪يمُ ﴿٣٧﴾

37. Nihayet Âdem, rabbinden kelimeleri aldı. Rabbi de onun tövbesini kabul etti. Zira O, tövbeleri kabul edendir, merhametlidir.

Bu kelimeler "Rabbimiz! Bizler nefislerimize zulmettik, eğer bizleri bağışlamaz ve bize merhamet etmezsen, hiç kuşkusuz hüsrana uğrayanlardan oluruz." (A'râf, 7/23) âyetinde ifade edilmiş olan kelimelerdir.

[Rabbi de onun tövbesini kabul etti.]: Onun tövbesini bütünüyle kabul etti ve zürriyetini de bağışladı, böylece Allah herkesi mesut etti. Bu nedenle

onun zürriyeti hangi diyarda olursa olsun, dünya ve âhirette başlarına gelecek olan ceza ve acıdan sonra nimete mazhar olacaklardır.

[Zira O, tövbeleri kabul edendir, merhametlidir.]: Olur da tövbe etmiş olan kimseyi hesaba çekerse O'nun bu hesaba çekişi ancak ilâhî isimlerden Hakîm ismindendir, eğer hesaba çekmezse o zaman onda Rahîm isminin hükmü gerçekleşmiş olur. Zira Hak Teâlâ bir grup kimse için Tevvâb ve Rahîm iken diğer bir grup için Tevvâb ve Hakîm'dir. Böylece Hak Teâlâ kendisini Tevvâb ve Rahîm olarak nitelemiştir, yani kullarının her muhalefetinden sonra onlara merhametle dönen, onlara pişman olma lütfunu bahşeden, böylece kulun Allah'ın tövbe ihsanıyla tövbe etmesini sağlayandır. Nitekim bu husus "Sonra onlara tövbe etmeleri için yöneldi, ihsanda bulundu." (Tevbe, 9/118) âyetinde de ifade edilmiştir.

İşaret

Hak Teâlâ Âdem aleyhisselâmın tövbesini, yüce kelimeleri telakki etmesi ile kabul etmiştir. Çünkü Âdem aleyhisselâm bu kelimeleri rubûbiyet makamından, ıslah makamından almıştır.

قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ
وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (٣٨)

38. Dedik ki: "Hepiniz birden inin oradan. Tarafımdan size bir hidayet gelir de kim benim hidayetime uyarsa artık onlar için herhangi bir korku yoktur, onlar üzülecek de değillerdir."

Hak Teâlâ [inin] buyurmuş ve fiili tekil ya da tesniye (iki muhataba yönelik) değil, çoğul olarak kullanmış; Âdem, Havva ve İblis de inmiştir. Âdem aleyhisselâm cennetten, kendisinden yaratılmış olduğu aslı olan toprağa inmiştir. Zira o topraktan yaratılmıştır. Hak Teâlâ onu, hilâfet vazifesi için indirmiştir. Nitekim daha önce "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım." buyurmuştur. Yoksa onun yeryüzüne indirilişi, kendisinden sâdır olan şeye bir ceza değildir. İnme fiili sadece kendisinden sâdır olan fiilden sonra vuku bulmuştur. Zira insanın yaratılışı ilk olarak cennette gerçekleşmiş olduğu için, onun oradan indirilip hilâfet vazifesi için yeryüzüne gönderilmesi, işlenen günahın cezası değildir. Ceza, avret yerlerinin ortaya çıkması ile hâsıl olmuştur. Al-

lah'ın onu tekrar seçmesi ve tövbesini kabul etmesi ise onun ilâhî kelimeleri telakki etmesi ile hâsıl muştur. Böylece onun cennetten yeryüzüne inişinin tek sebebi olarak, hilâfet vazifesi kalmaktadır ki bu iniş bir teşrif ve tekrim (şeref ve ikram bahşetme) inişidir. Böylece Âdem aleyhisselâm âhirette, resûller, nebîler, Allah dostu evliyalar ve müminler gibi mesut ve bahtiyar olan evlâtları ile birlikte devasa bir kalabalık halinde (cennete) dönecektir. İşte bu yüzden Âdem aleyhisselâmın cennetten yeryüzüne inişi bir kovulma değil, velâyet ve halifelik inişidir. Bu, bir tenzil-i rütbe (mertebe itibariyle iniş) değil, mekân olarak iniştir. Hak Teâlâ Havva'yı tenâsül (neslin devamı), İblis'i ise kendisini cezalandırmak üzere indirmiştir. İblis'in inişi, aslına dönmek şeklinde bir iniş değildir, çünkü dünya onun diyarı değildir ve toprak da onun yaratıldığı madde değildir. Ancak Hak Teâlâ İblis'i yeryüzüne indirerek onu hiç de hoşlanmayacağı bir şekilde cezalandırınca o da Hak Teâlâ'dan, iğvasının, yoldan çıkarıcılığının Âdem aleyhisselâmın zürriyeti içerisinde de devam etmesini istemiştir. İblis'in bu şekilde cezalandırılmasının sebebi aslında Âdem aleyhisselâmdır. Çünkü Âdem aleyhisselâm var olduğu için ona secde edilmesi emredilmiş ve İblis'in o (kibirli) tavrı da bunun neticesinde zuhur etmiştir. Sonrasında ise olanlar olmuştur.

[Tarafımdan size bir hidayet gelir de, kim Benim hidayetime uyarsa artık onlar için herhangi bir korku yoktur, onlar üzülecek de değillerdir.]: Dünya hayatında kimin kıyameti kopar ve hesabı acele görülürse, kıyamet günü emniyet içerisinde gelir, hiçbir korku duymaz ve hüzünlenmez. Üstelik bu hem onun şimdisinde hem de geleceğinde böyledir. Bu nedenle Hak Teâlâ burada hale delâlet eden fiil kullanarak [Onlar üzülecek de değillerdir.] buyurmuştur. Bu fiil, hüznün şimdi de gelecekte de olmadığına delâlet eder. Oysa bunun yerine mâzi fiil kullansaydı, *sin* ve *sevfe* gibi gelecek zaman ifade eden bir harf getirilmedikçe bu anlama delâlet etmezdi.

وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (٣٩) يَا بَنِي
إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّايَ
فَارْهَبُونِ (٤٠)

39. İnkâr eden ve âyetlerimizi yalanlayanlardır ateş halkı. Üstelik orada kalıcıdırlar. 40. Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimetimi hatırlayın. Benim ahdime vefa gösterin ki ben de size olan ahdime vefa göstereyim ve sadece benden korkun.

[Benim ahdime vefa gösterin.]: Yani dünyada, mükellefiyet diyarında sizinle yapmış olduğum ahde vefa gösterin ki [Ben de size olan ahdime vefa göstereyim.] Her iki dünyada, hem dünyada hem de âhirette size olan ahdime vefa göstereyim ve sizi cennete dâhil edeyim. Bu zâtî değil, ârızî bir haktır. Çünkü Hak Teâlâ bu hakkı, ahdine vefa gösteren kimseler için kendisi üzerine vâcip kılmıştır. Ahdine vefa göstermeyenler için ise Allah katında herhangi bir ahit söz konusu değildir; bu kimseleri ister azapla cezalandırır, ister cennete dâhil eder.

Burada Hak Teâlâ bize, ubûdiyetimizi (kulluğumuzu/köleliğimizi) inkâr ettiğimiz bildirmek üzere bizleri de bu ahde dâhil etmiş, yükümlülük altına sokmuştur. Eğer bizler kul olmasaydık bize yükümlülük yazılmazdı. Çünkü biz, Efendi'nin hükmüne bağlıyız. Hakikatimizden çıkıp sahip olma, tasarrufta bulunma, alma, verme iddiasında bulunduğumuzdan emin olduğu için bizimle kendisi arasında bazı ahitler, sözleşmeler yazmış, bizden söz ve misak almış, kendisini de bu ahit kapsamında bize dâhil etmiştir. Oysa köle hakkında bir sözleşme olamayacağı gibi onun bir hakkı da yoktur. Köle ancak efendisinin izniyle tasarrufta bulunabilir. Köle, köleliğinin hakkını (yani efendisinin verdiği görevi) vefakâr bir şekilde yerine getirdiği zaman, kendisinden bir misak veya söz alınmaz. Âriflere en ağır gelen âyetler, içerisinde "Sözleri yerine getirin." ifadesinin bulunduğu âyetlerdir.

Şayet "Hak Teâlâ mutlak olduğu halde nasıl kendisini mükellef tutup kayıt altına almıştır, oysa mutlak olan, hiçbir şekilde kayıt altına alınmayı kabul etmez?" diye soracak olursan şöyle deriz: Mutlak olanın, dilediği takdirde kendisini kayıt altına alma hakkı olduğu gibi yine dilediği takdirde kendisini hiçbir kayıtla sınırlamama hakkı da vardır. Bu onun iradesinin mutlak olması özelliğinden kaynaklanır. İşte Hak Teâlâ bu nedenle kendisine bazı şeyleri vâcip kılmış ve kulunun ahdinin kapsamına dâhil olmuştur. Nitekim kendisine vâcip kılma hususunda "Rabbiniz rahmeti kendi üzerine yazdı." (En'âm, 6/54) yani vâcip kıldı buyurmuştur. Kendi üzerine vâcip kılan yine O'dur, ondan başkası ona bir şeyi vâcip kılmış değildir. Dolayısıyla başkası tarafından kayıt altına alınmış olmaz. Kullarına rahmet ve gizli bir lütuf olarak kendisini kayıt altına almıştır. Ahit konusunda ise [Benim ahdime vefa gösterin ki, Ben de size olan ahdime vefa göstereyim.] buyurmuş ve hem kulları mükellef kılmıştır hem de kendisini mükellef kılmıştır. Muhataplar nezdinde Hak Teâlâ'nın verdiği sözünde duracağına, sadakat sahibi olduğuna dair deliller mevcut olduğu için, onlara ünsiyet olması için Hak Teâlâ bu ifadeyi zikretmiştir. Ancak bütün bunlar, yani Hak Teâlâ'nın kulları için kayıt altına girmesi, onun zâtı itibariyle değil, ilâh oluşu itibariyledir. Zira zât, âlemlerden

müstağnidir. Melik ise mülkten müstağni değildir. Zira mülk olmasaydı Melik ismi de söz konusu olmazdı. O halde kayıt altına alınma durumunu veren şey Hak Teâlâ'nın zâtı değil, bu mertebedir.

Tenbih

Hak Teâlâ sana olan ahdine vefa göstersin diye vefa göstermekten sakın, sen kendi ahdine vefa göster, bırak o dilediğini yapsın. Zira Hak Teâlâ kendisine olan ahdine vefa göstersin diye vefalı olanların bu davranışı, mizanda onlara hiçbir şey kazandırmaz. Nitekim Hadis-i şerifte "Allah katında, Allah'ın onu cennete dâhil edeceğine dair ahdi olur."[27] denilmiş, bundan başka bir şey dememiştir. Hak Teâlâ da "Her kim de Allah ile olan ahdine vefa gösterirse. (Fetih, 48/10) buyurmuş, iki ahit arasında herhangi bir karşılaştırma ve mizandan söz etmemiş. Böyle kimseye olan ahdini yerine getireceğini söylememiş, aksine "Ona muazzam bir ecir verecektir." (Fetih, 48/10) buyurmuştur. Doğrusu Hak Teâlâ'nın muazzam olduğunu ifade ettiği şeyden daha muazzam bir şey yoktur. O halde sen hiçbir ziyade istemeksizin, ahdine vefa etmek üzere amel et. Çünkü Hak Teâlâ'dan ahdine vefa etmesini talep eden kimse, Hak Teâlâ'ya müsamahasızlık izâfe etmiş olur. Oysa Hak Teâlâ, müsamahasız bir rab değildir, bunda hiçbir ihtilaf yoktur.

İşaret

Her ne kadar ahit konusunda müşterek olsalar da Rab Rab'dir, kul da kuldur.

Benim nezdimde olana bakma,
Çünkü iş senin nezdindedir.
Ahdime vefamı talep etme,
Çünkü ben hiç senin ahdine ihanet etmem.
Benden sâdır olan söz sadıktır,
Eğer sen de vaadine sadık olursan.
Sana gelen şey sadece,
Sözleşmendeki fesadından gelir.

---

27. İbn Mâce, İkâmetu's-Salât, 194.

وَآمِنُوا بِمَا أَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ وَلَا تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ بِهِ وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا وَإِيَّايَ فَاتَّقُونِ (٤١) وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ (٤٢)

41. Elinizdekini (yani Tevrat'ı) doğrulayıcı olarak indirdiğime (Kur'ân'a) iman edin. Onu nankörce inkâr eden ilk kişiler siz olmayın. Âyetlerimizi az bir paha karşılığı satmayın. Sadece benden sakının. **42.** Hakkı bâtıla karıştırıp da, bile bile gerçeği gizlemeyin.

İlim hâkimdir. Kişi ilmi ile amel etmiyorsa, o zaman âlim değildir. İlim beklemez ve de bekletilmez. İlim hükmü zorunlu kılar. Nitekim Hızır ilim sahibi olunca hükmetmiş, yanındaki arkadaşı (Hz. Mûsâ) ilim sahibi olmadığı için itiraz etmiş ve başta verdiği sözü unutmuştur. Hak Teâlâ Âdem aleyhisselâma isimleri öğretince Âdem ilim sahibi olmuş, tebarüz edip öne çıkmış ve hilâfet konusunda öncü olmuştur. İsimleri bilmek, imâmetin hâsıl olması için bir alâmet olmuştur.

İlim hükmeder, kader ise akıp gider.
Her bir şeyin bir sınırı ve miktarı vardır.
Sadece hiçbir sınırın sınırlamadığı ilimler bundan müstesnadır.
Ancak onların kulların kalplerinde tesirleri vardır.
İşte onların sınırı, kalplerdeki tesiridir.
Kendilerinde ise derinlik ve köklülük vardır.

وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ (٤٣)

43. Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin ve rükû edenlerle birlikte rükû edin.

Namazın ikamesi konusunda dördüncü âyete bakınız.

[Zekâtı verin.]: Zekât'ın zekât olarak isimlendirilmesinin sebebi, onda bir artış ve ziyadenin bulunmasıdır. Bu nedenle az bir şey verir, fakat onu (gözünde) çok görürsün. Zekât, malın kullara (yani onların esas sahibi olmayanlara) izâfesi itibariyle, malların temizlenmesi ve mal sahiplerinin cimrilik sıfatından arındırılmasıdır.

أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ (٤٤)

44. Siz insanlara iyiliği emrederken, kendinizi unutuyor musunuz? Üstelik kitabı okuduğunuz halde!.. Hâlâ, akletmeyecek misiniz?!

Akıl, kayıt altına almaktır. Hak Teâlâ sadece akıl sahiplerini muhatap almıştır. Akıl sahipleri, sahip oldukları niteliklerle kayıt altına alınır ve kendi sıfatlarını yaratıcılarının sıfatlarından ayırt ederler. Bu nedenle aklın delilleri Hak ile kulu, yaratan ile yaratılmış olanı birbirinden ayırt eder.

Hak Teâlâ [Siz insanlara iyiliği emrederken...] buyurmaktadır. Buradaki *el-birr* (iyilik) kelimesi ihsan ve hayır demektir. [Kendinizi unutuyor musunuz?] Allah karşısında hayâ sahibi olan bir kulun bir başkasına iyiliği emrederken kendisini unutması mümkün değildir, aksine önce kendisinden başlar. Çünkü rabbi olan elçisi Hazreti Muhammed aleyhisselâmın dili ile, "önce kendinden başla" buyurmuştur. Hatta dua ederken bile önce kendi nefsinden başlamasını emretmiştir. Zira bütün hayırlar nefislere sadakadır. Mümin insan gerek hissi gerek mânevî hangi hayır olursa olsun, tasarrufta bulunurken kendi hevâsına göre değil, rabbinin şeriatına göre tasarrufta bulunmalıdır, çünkü o, efendisinin emri altındaki memur bir kuldur. Eğer bu hususta rabbinin şeriatının sınırını aşarsa, geriye sadece nefsinin hevâsına göre tasarruf etmek kalır ki o zaman da, müminlerin genelinin nezdinde sahip olduğu yüce dereceden düşer, büyük Ârifler nezdinde ise isyankâr sayılır. İnsan sadakasını (zekâtını) çıkarıp verdiği zaman, karşısına diğer bütün muhtaç nefislerden önce çıkacak olan ilk muhtaç, kendi nefsidir. O ise bu sadakayı, muhtaçlar için çıkarmıştır. Eğer ilk ihtiyaç sahibini atlar da başkasına verirse, o zaman o sadakayı Allah için değil, kendi hevâsı için vermiş olur. Zira Allah, "önce kendi nefsinden başla" buyurmuştur ki o da karşısına çıkan ilk ihtiyaç sahibidir. İyilik ve ihsanda bulunmak konusunda da önce en yakınlardan başlamak emredilmiştir. Eğer her ikisi de eşit derecede muhtaç durumda olan komşularından en uzakta olanına yakında olana göre öncelik verirse, o zaman hevâsına uymuş ve rabbinin belirlediği sınırda durmamış olur. Bu kaide bütün iyilik fiillerinde geçerlidir. Kişinin böylesine hevâsına uymasının sebebi ise Allah hakkında gaflet içinde olmasıdır.

Kul, kendisini Allah'ın huzuruna çıkaracak olan niteliğe sahip olmakla emrolunmuştur ki o da, namazdır. Namaz, kulun rabbi ile münâcâtıdır. Bu âyet Hak Teâlâ'nın başkalarına namazı emreden, onu tastamam kılmayı söyleyen, fakat kendisini unutan, kendisini akıl sahibi olmayan varlıklar konu-

muna sokan kimselere yönelik kınamasına işaret etmektedir. İyilik, salât hallerinden biridir, nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Namaz, iyilik ve sekineti yerleştirir." buyurmuştur.

[Üstelik kitabı okuduğunuz halde!]: Zira sizler kitapta "yapmayacağınız şeyleri söylemeniz Allah katında çok büyük bir gazaba sebep olur" âyetini görmektesiniz. Bu durum başkasına iyiliği emredip de kendisini unutan kimsenin durumudur. Gaflet içinde olan ve Allah'a karşı hayâsı az olan kimse, kendisi günahlara dalmış olduğu halde başkalarını ibadet ve itaatleri emreder, nefsini unutur, ona bunlar emretmez.

[Hâlâ, akletmeyecek misiniz?!]: Yani; içinizde bulunduğunuz çirkin durumu göreceğiniz akla sahip değil misiniz? Eğer bir hayır söyleyecek ya da bir hayra işaret edecek olursan, onu ilk uygulayan sen ol, o hayrın ilk muhatabı sen ol, önce kendi nefsine nasihat et, böylesi senin için daha etkilidir, zira insanlar bir şahsın sözlerinden ziyade fiillerine bakarlar; sözleri ile hidayete ermektense (sözlerini örnek almaktansa) fiillerini görerek hidayete ererler (fiillerini örnek alırlar). Hak Teâlâ işte bu nitelikte olan kimselerin akıllarının noksanlığını ifade etmek üzere [Siz insanlara iyiliği emrederken, kendinizi unutuyor musunuz? Üstelik kitabı okuduğunuz halde!.. Hâlâ, akletmeyecek misiniz?!] buyurmuştur. İnsan Kur'ân'ı okuduğu halde ondaki hiçbir şeye riayet etmediği zaman, bizzat Hazreti Peygamber aleyhisselâmın şahitlik ettiği üzere, insanların en şerlilerinden olur. Zira böyle bir insan Kur'ân okuduğu esnada hem Kur'ân ona lanet eder, hem de okurken kendi kendisine lanet etmiş olur. Zira orada "Allah'ın laneti zalimlerin üzerine olsun" âyetini okur ve o esnada kendisi zalim olduğu için kendisine lanet etmiş olur. Yine "Allah'ın laneti yalancıların üzerine olsun." âyetini okur, o esnada yalan söylediği için Kur'ân ona lanet etmiş ve okurken bu tilaveti ile kendi kendisine lanet etmiş olur. Okuduğu bir âyette bir sıfat kınanıyordur, fakat kendisi o sıfata sahiptir ve hala sahip olmaya devam etmektedir; bir başka âyet okur, o âyet de övülen bir sıfatı anlatmaktadır, fakat kendisi o sıfata sahip olmaz. İşte böyle bir durumda Kur'ân onun lehine değil, aleyhine delil/hüccet olur. Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Kur'ân ya senin lehine hüccet olur ya da aleyhine hüccet olur; herkes sabahlar, fakat kimileri nefsini satmış, kimileri azat etmiş, kimileri de rezil/telef etmiş bir halde." buyurmuştur.

وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ (٤٥)

45. Sabır ve namaz ile yardım isteyin. Doğrusu bu (namaz), huşû sahipleri dışındaki kimselere çok ağır gelir.

İşte bu sıfata sahip olan kimselere Hak Teâlâ sabır ile, yani namaza sabretmekle yardım dilemelerini emretmiş, böylece önce nefsin namaz için alıkonulmasını öncelemiş, daha sonra da namazı zikretmiştir. Zira namaz kılan kimse rabbi ile münacaat halindedir. Kul rabbi ile münâcât mahallinde bulunduğu zaman Allah'tan hayâ etmesi gerekir, dolayısıyla da bir başkasına iyiliği emredip de kendisini unutmaz, aksine önce kendi nefsinden başlar. Ardından da Hak Teâlâ namazda huşû sahibi olmayı zikretmiş ve [bu çok ağırdır] buyurmuştur ki buradaki "bu" ifadesi ile namazı kast etmiştir. Böylece bunun huşû sahipleri dışındaki kimselere ağır olduğunu söylemiştir. Her huşû sahibinin huşûsu, rabbine dair ilmi miktarıncadır. Hazreti Peygamber aleyhisselâm huşûnun, özellikle de namazdaki huşû'nun kalpte olduğunu ifade ederek şöyle buyurmuştur; "eğer kalbi huşû içerisinde olsaydı, uzuvları da huşû içinde olurdu". Huşû sadece Allah karşısında, Allah için olur. Namazı esnasında huşû içerisinde olmayan kimse, namaz kılmamış demektir.

الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُو رَبِّهِمْ وَأَنَّهُمْ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ (٤٦)

46. Onlar Rablerinin huzuruna çıkacaklarına ve nihayetinde O'na döneceklerine kesin olarak inanırlar.

O halde sen hayır zanda bulun ki hayırla karşılaşasın, zira Hak Teâlâ ancak kulunun kendisine dair zannında bulunur. Dolayısıyla kul, rabbi hakkında hayır zannında bulunmalıdır.

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ (٤٧)
وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ
وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ (٤٨)

47. Ey İsrailoğulları! Size vermiş olduğum nimetimi ve sizi âlemlere üstün kılmış olduğumu unutmayın. 48. Ve de öyle bir günden sakının ki, o gün kimsenin kimseye faydası olmaz; kimseden şefaati kabul edilmez, kimseden bedel alınmaz ve kimseye yardım edilmez.

Bunlar farz-ı ayn olan şeylerdir ki bu konularda hiç kimsenin kimseye bir faydası olmaz. Zira farzlar Allah'ın haklarıdır, Allah'ın hakkı ise kaza edilme konusunda daha önceliklidir.

وَإِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يُذَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ
نِسَاءَكُمْ وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ (٤٩) وَإِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ الْبَحْرَ فَأَنْجَيْنَاكُمْ وَأَغْرَقْنَا
آلَ فِرْعَوْنَ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ (٥٠) وَإِذْ وَاعَدْنَا مُوسَى أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ
مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ (٥١) ثُمَّ عَفَوْنَا عَنْكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (٥٢)

49. Hani sizleri Firavun ailesinden kurtarmıştık ki onlar oğullarınızı boğazlatıp kadınlarınızı sağ bırakıyor ve size eziyetin kötüsünü reva görüyorlardı. İşte sizin için bunda rabbiniz tarafından muazzam bir imtihan vardı. 50. Hani sizin için denizi yarmış ve sizi kurtarmış; Firavun ailesini ise gözlerinizin önünde boğmuştuk. 51. Hani, Mûsâ ile kırk geceliğine vaatleşmiştik de siz de onun ardı sıra hemen, zalimce, buzağıyı ilâh edinmiştiniz!.. 52. Bunun arından yine de, şükredesiniz diye sizi affetmiştik.

Burada "şükür", hususi olarak Allah'tan sâdır olan şeylere karşılık olarak O'na senâda bulunmaktır ki haddizatında Hak Teâlâ, bizâtihi sahip olduğu bir sıfat ile şükre lâyıktır. Ayrıca nimet verene şükretmek aklen de dinen de vâciptir (gereklidir) ve şükrün de ancak nimet karşılığında yapılması doğru olur.

وَإِذْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ (٥٣) وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ
إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ فَتُوبُوا إِلَى بَارِئِكُمْ فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ
لَكُمْ عِنْدَ بَارِئِكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ (٥٤) وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَنْ
نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ (٥٥)

53. Bir vakit sizler hidayeti bulasınız diye, Mûsâ'ya hakkı bâtıldan ayıran kitabı vermiştik. 54. Hani Mûsâ kavmine: "Ey kavmim! Buzağıyı ilâh edinmekle nefsinize (kendi kendinize) zulmettiniz! O halde derhal yaratıcınıza yönelip tövbe edin ve birbirinizi öldürün!.. Böylesi yaratıcınız katında sizler için daha hayırlıdır!" demişti. Sonra Allah tövbenizi kabul etmişti. Zira merhametli olan ve tövbeleri kabul eden ancak O'dur. 55. Hani siz: "Ey Mûsâ! Biz Allah'ı açıkça görmedikçe sana iman etmeyeceğiz!" demiştiniz de, öylece baka dururken sizi yıldırım çarpmıştı.

Yıldırım, yakıcı bir hava akımıdır ki çarpıp ta tesir etmediği bir şey yoktur.

ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (٥٦) وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ وَأَنْزَلْنَا
عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوٰى كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَمَا ظَلَمُونَا وَلٰكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ
يَظْلِمُونَ (٥٧)

56. Sonra, şükredesiniz diye sizleri bu ölümünüzün ardından tekrar diriltmiştik. 57. Yine sizi bulutla gölgelemiş; üzerinize kudret helvası ve bıldırcın indirmiş ve "rızık olarak verdiğimiz şeylerin temiz (helâl) olanlarından yiyin" demiştik. Aslında onlar bize değil, kendilerine zulmediyorlardı.

Yani onlar, ezelî ilimde bilindiği üzere mevcut halleri ile nefislerine zulmediyorlardı.

وَإِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هٰذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا
وَقُولُوا حِطَّةٌ نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ وَسَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ (٥٨) فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا
غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ فَأَنْزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ
(٥٩) وَإِذِ اسْتَسْقٰى مُوسٰى لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا
عَشْرَةَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْ كُلُوا وَاشْرَبُوا مِنْ رِزْقِ اللّٰهِ وَلَا تَعْثَوْا فِي
الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ (٦٠)

58. Hani (onlara); "Şu şehre girin ve orada istediğiniz gibi bolca yiyin, kapıdan da secde halinde (tevazu ile) girin ve 'Bizi bağışla' deyin ki hatalarınızı bağışlayayım, elbet biz ihsan sahiplerinin ihsanını ziyade edeceğiz" demiştik. 59. Fakat zalimler kendilerine söylenen sözü değiştirdiler, biz de fâsıklıklarından ötürü o zalimlerin üstüne gökten azap indirdik. 60. Hani Mûsâ, kavmi için su arıyordu da biz de ona "Asânı taşa vur" demiştik. Böylece ondan on iki pınar fışkırmıştı ve herkes nereden su içeceğini bilir olmuştu. (Yine onlara şöyle demiştik:) Allah'ın vermiş olduğu rızıktan yiyin-için; fakat yeryüzünde fesatçılık yapmayın.

İşaret

On iki pınara dair ilim öyle bir ilimdir ki, bu ilmi bilmek, Allah dışındaki her şeyi bilmektir. Bu, her şeyin kendisi ile hayat bulduğu "hayat ilmi"dir;

bu bitkiler ve canlılar arasında Kahr sıfatı ile üreyen varlıkların ilmidir. Zira on iki pınar, Âsâ'nın taşa vurulması ile zuhur etmiştir. O vuruşla bu on iki pınar kayadan fışkırmış. Burada vurma sebebiyle suyun fışkırması ifadesinden, mücahede (nefs terbiyesi) yoluyla elde edilen müşahede ilmi ve zevk ilimlerini murat etmektedir. Zira su, zevk edilen (tadılan) şeylerden olup onun içilmesindeki zevk (tat) farklılık arz eder. Böylece hayatın nispeti, yani kendilerine cemâd (cansız varlıklar) ismi verilen varlıkların nasıl olup da onunla (hayat sıfatı ile) nitelendirildikleri bilinir. Nitekim doğru sözlü olan (Allah ve Hazreti Peygamber), o cansız varlıkların Allah'a hamd ederek tesbihte bulunduklarını haber vermiştir. Zira Hak Teâlâ bunu (hayat sıfatını), âyetteki *minhu* [ondan] ifadesi ile kayaya izâfe etmiştir. Keşf ve iman sahibi olmayan kimse, cansız varlıklarda hayat bulunduğunu kabul etmez, dolayısıyla onların tesbih ettiklerini nasıl kabul etsin ki!? Yine bu keşifle hayatın bitkilere olan nispeti de bilinir. Çünkü vurma fiili asâ ile yapılmıştır ki asâ da bitkiler âlemindendir. İşte onunla vurmak suretiyle zuhur eden şey ortaya çıkmıştır (kayadan su fışkırmıştır.) Keşf sahibi olmayan kimse bitkilerin hayat sahibi olduklarını bilmez. Ancak hayatı büyüme anlamında yorumlarsa bitkilerde hayat olduğunu kabul eder.

[Herkes nereden su içeceğini bilir olmuştu] yani bu on iki pınarın hangisinden içeceğini bilmişti. Bu ilmi bilmekle on iki burcun ilmi, sayıların isimlerinin nihayetine (ki bu nihayet on ikidir) dair ilim ve Allah'ın velîsi olması itibariyle insana dair ilim bilinir.

وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَنْ نَصْبِرَ عَلَى طَعَامٍ وَاحِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِتُ
الْأَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصَلِهَا قَالَ أَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذِي هُوَ أَدْنَى
بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ اهْبِطُوا مِصْرًا فَإِنَّ لَكُمْ مَا سَأَلْتُمْ وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ
وَبَاءُوا بِغَضَبٍ مِنَ اللّٰهِ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللّٰهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ الْحَقِّ
ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ (٦١)

61. Hani bir vakit; "Ey Mûsâ, biz tek bir çeşit yemeğe artık sabredemeyiz, bu yüzden rabbine dua et de, bizim için toprakta yetişen sarımsak, sebze, acur, mercimek ve soğan çıkarsın." demiştiniz, Mûsâ ise; "Siz hayırlı olanı basit olanla mı değiştirmek istiyorsunuz?! O halde inin şehre! İstediğiniz şeyler orada vardır!.." demişti. Böylece üzerlerine zillet ve meskenet vurulmuş ve Allah'ın gazabına maruz kalmışlardı. Çünkü onlar Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar ve hiç hakları ol-

madığı halde peygamberleri öldürüyorlardı. Yine onlar isyan ediyor ve haddi aşıyorlardı.

[Siz hayırlı olanı] yani Allah'ın kendilerine indirmiş olduğu kudret helvası ve bıldırcın etini [basit olanla mı değiştirmek istiyorsunuz] yani istedikleri (sarımsak, sebze, acur, mercimek ve soğan türünden) şeylerle. Böylece Hak Teâlâ onların düşüncelerinin, himmetlerinin basitliğine, düşüklüğüne işaret etmiştir.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ
صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (٦٢)

62. İman edenlerden, Yahudi, Hıristiyan ve Sâbiîlerden; Allah'a ve âhiret gününe iman edip salih amel işleyen herkes, Rabbleri katında mükâfat sahibidir; onlara herhangi bir korku yoktur, onlar üzülecek de değillerdir.

Bir kimse bir şeye meylettiği zaman, *sabee fülan*ün *ila keza* [falan kimse şu şeye meyletti] denilir. (Sabii kelimesi, meyletmek kökünden gelir.)

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ
لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (٦٣) ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَلَوْلَا فَضْلُ اللهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَكُنْتُمْ
مِنَ الْخَاسِرِينَ (٦٤) وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا
قِرَدَةً خَاسِئِينَ (٦٥)

63. Hani, Tûr dağını üzerinize kaldırmış ve (o esnada) sizden sağlam bir söz almıştık. (Yani) "size verdiğimizi (Tevrat'ı) alın ve içindekileri düşünün, belki böylece sakınırsınız." demiştik. 64. Sonra siz bunun ardından yine yüz çevirdiniz!.. Eğer üzerinizde Allah'ın rahmet ve fazlı olmasaydı, elbet hüsrana uğrayanlardan olurdunuz!.. 65. Ve aranızdan cumartesi (yasağı) konusunda haddi aştıkları için kendilerine "Aşağılık maymunlar olun!" dediğimiz kimseleri de bilirsiniz elbet!

Maymuna dönüşme (mesh) olayı İsrailoğullarında suret olarak (yani ahlâkî anlamda ve siret olarak değil, fiziksel olarak) gerçekleşmiş ve Allah onları maymunlara ve domuzlara dönüştürmüştür.

فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ (٦٦) وَإِذْ قَالَ مُوسَى
لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً قَالُوا أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا قَالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ
الْجَاهِلِينَ (٦٧)

66. Biz bunu, orada olanlar ve sonrakiler için bir ibret; müttakîler için de bir öğüt kıldık. 67. Hani Mûsâ, kavmine: "Allah, size bir inek kesmenizi emrediyor." demişti, onlar ise "Sen bizimle alay mı ediyorsun?!" demişlerdi. Buna karşılık Mûsâ, "Cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım!" demişti.

İnsan ile inek arasındaki münasebet çok kuvvetlidir ve etkisi çok muazzamdır. Nasıl ki inek, kurban edilebilen (kesilebilen) hayvanlar içerisinde deve ile koyun arasında yer alıyorsa (berzahi ise), aynı şekilde insan da melek ile hayvan arasında yer alır (berzahtır). Sonra öldürülmesi (kesilmesi) ve kendisi ile maktüle vurulması suretiyle maktülün diriltilmesinin zuhur ettiği inek de aynı şekilde yaşı ve rengi itibariyle orta hallidir (berzâhidir), ne iyice yaşlı ne de körpedir, bu ikisi arasında orta hallidir. İşte bu berzah makamıdır. Yine bu inek ne bembeyazdır ne simsiyah, aksine sarı renktedir. Sarı renk beyaz ile siyah arasında berzahi bir renktir. İşte bu nedenle inek ile insani nefisler arasındaki münasebet güçlüdür.

[Onlar "sen bizimle alay mı ediyorsun?!" demişlerdi. Buna karşılık Mûsâ, "Cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım!" demişti.] Çünkü cehalet hem kınanmış bir niteliktir hem de Hak Teâlâ'nın [sakın cahillerden olma] sözü ile yasaklanmıştır. Cehaletten Allah'a sığınırız.

قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا فَارِضٌ وَلَا بِكْرٌ عَوَانٌ
بَيْنَ ذَلِكَ فَافْعَلُوا مَا تُؤْمَرُونَ (٦٨) قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا لَوْنُهَا قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ
إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءُ فَاقِعٌ لَوْنُهَا تَسُرُّ النَّاظِرِينَ (٦٩) قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ إِنَّ
الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا وَإِنَّا إِنْ شَاءَ اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ (٧٠) قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا ذَلُولٌ تُثِيرُ
الْأَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ مُسَلَّمَةٌ لَا شِيَةَ فِيهَا قَالُوا الْآنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ فَذَبَحُوهَا وَمَا
كَادُوا يَفْعَلُونَ (٧١) وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادَّارَأْتُمْ فِيهَا وَاللَّهُ مُخْرِجٌ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ (٧٢)

68. Dediler ki; "Bizim için rabbine dua et de onun ne olduğunu bize bildirsin". Mûsâ da; "Allah; 'O ne çok yaşlı, ne de körpedir. İkisinin orta-

sı bir sığırdır' buyuruyor. Haydi, artık size emredileni yapın!" demişti. 69. Dediler ki; "Bizim için rabbine dua et de, bize onun rengini açıklasın." Mûsâ da "rabbim buyuruyor ki bakanlara ferahlık veren, parlak renkli sarı bir inektir" dedi. 70. Dediler ki: "rabbine dua et de bize onun tam açıklasın, zira bize inekler hep birbirine benzer geliyor. Allah'ın izniyle doğruyu bulanlardan olacağız." 71. Mûsâ da; "rabbim onun daha çifte koşulup tarla sürmemiş, ekin sulamamış salma ve alacasız bir inek olduğunu söylüyor." dedi. Bunun üzerine, "İşte, şimdi hakkı getirdin." dediler ve onu boğazladılar... Ama neredeyse yapmayacaklardı. 72. Hani bir cana kıymıştınız da birbirinizle çekişmeye başlamıştınız. Oysa Allah gizlediklerinizi açığa çıkaracaktı!

[Birbirinizle çekişmeye başlamıştınız] yani birbirinize karşı kendinizi müdafaa etmeye başlamıştınız. [Oysa Allah gizlediklerinizi açığa çıkaracaktı!].

فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا كَذَلِكَ يُحْيِي اللَّهُ الْمَوْتَى وَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ (٧٣)

73. Demiştik ki: "Onun (kesilen hayvanın) bir parçası ile buna (maktule) vurun!" İşte Allah ölüleri böyle diriltir ve size âyetlerini böyle gösterir ki, akledesiniz.

İşte bu nedenle inek ile nefs arasında bir münasebet vardır, zira koyunlar ruhlarla münasiptir, develer ise bedenlerle münasiplik arz eder, buna karşılık inekler nefislerle münasiplik arz eder. Bu yüzden Hak Teâlâ [Onun (kesilen hayvanın) bir parçası ile buna (maktule) vurun!" demiştik... İşte Allah ölüleri böyle diriltir] buyurmuş ve bu münasebetten dolayı, o öldürülmüş olan nefis hayat bulmuştur. İnek ile insan arasındaki münasebet çok kuvvetli ve tesirli olduğu için, ineğin bir parçası ile vurulduğu zaman maktul hayat bulmuştur. Bu âyette "vurma" ifadesi kahır özelliğine işaret etmek üzere zikredilmiştir, çünkü insan, kendisinin hayat (canlanma) sebebinin bir inek olmasını, hele de kesilip hayatını yitirmiş bir inek olmasını, o ineğin bir parçasıyla kendisine vurulmak suretiyle canlanmış olmayı kabul etmek istemez, bunu küçümser. Bu parça kendisine sunulduğunda insan diretmiş, ardından ineğin "bir parçasıyla kendisine vurulmuş ve yaratılışında kendisine Allah tarafından verilmiş olan karakterdeki kibri ezilerek canlanmıştır. Allah'ın bu fiilinin nedeni, insana hem tanım hem hakikat bakımından kendisiyle hayvan arasında bir ortaklığın tahakkuk etmiş olduğunu bildirmektir. İnsan ve diğer canlılardan her birisi cisimdir, beslenendir, duyu sahibi-

dir. Canlıdan her birisi, kendi zâtını tesis eden ve onu inek, insan, koyun, vb şeklinde isimlendirmeye sebep olan kurucu parçasıyla diğerinden ayrılır. İnsan ise kendisini diğer canlılardan ayırt eden özelliği nedeniyle (inek vasıtasıyla diriltilmeye) diretmiş, hayvanlık yönünün de tıpkı kurucu yönü gibi olduğunu zannetmiştir. Buna karşılık Hak Teâlâ bu olay vesilesiyle ona, canlılığın bütün hayvanlarda tek bir hakikat olduğunu bildirmiş ve ona bilmediği bir bilgiyi böylece öğretmiştir. İşte buradaki maktulün durumunda da aynı şey söz konusudur, zira bu maktul Burada ölü insan, düşünen (canlı) olması bakımından insanlığına ait hayatla değil, aksine hayvanlığına ait bir hayat ile canlanmıştı, İsrailoğulları arasındaki bu insanın konuşması da, ineklerin konuşması gibiydi. Hazreti Peygamber aleyhisselâm İsrailoğulları içinde yaşanmış olan bu hadiseyi anlattığında, sahâbe şaşırmış ve "Hiç konuşur mu?" diye sormuş, Hazreti Peygamber aleyhisselâm ise "Ben inandım." diye cevap vermişti. Oysa sahâbe, Hak Teâlâ'nın bundan daha şaşırtıcı bir şey söylediğine, derilerin "Bizi her şeyi konuşturan konuşturdu." diyeceğini ifade ettiğine dikkat etmemişlerdir.

İşaret

Bir terkip, ancak bir başka terkibin dağılması ile oluşur. Buradaki sırrı bir düşün; inek kesildiğinde, maktul onun hayatı ile hayat bulup kabrinden kalkmıştır. İnek dünya ile âhiret arasındaki berzah gibi orta âlemdendir, ücret itibariyle küçükbaş hayvandan büyük, deveden küçüktür. Kesilmesi ile berzah makamında salıverilmiş, böylece hayatının berzah hayatına intikaline sebep olmuştur ki bu da işte o maktulün diriltilip hayat bulmasıdır. Zira maktul berzah âlemindedir. Böylece aradaki münasebet vuku bulmuştur.

İşaret

Vurma ile hayat bulmaya bir örnek de Hazreti Peygamber aleyhisselâmın "Ve elini iki omzumun arasına vurdu, serinliğini göğüslerimin arasında hissettim ve öncekilerin ve sonrakilerin ilimlerini öğrendim." şeklindeki sözüdür. Bu sözünde Hazreti Peygamber aleyhisselâm ilmi, ilâhî elin vurmasına izâfe etmişir ki bu da mânevî hayattır.

ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا
يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَّقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ
اللَّهِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ (٧٤)

74. Daha sonra kalpleriniz öylesine katılaştı ki taş gibi, hatta ondan bile katı hale geldi. Zira taşlar içerisinde öyleleri vardır ki kendilerinden ırmaklar fışkırır; kimileri de vardır ki yarılır da içinden su çıkar; kimileri de vardır ki Allah korkusundan yuvarlanır. Allah, yaptıklarınızdan gafil değildir.

[Daha sonra kalpleriniz öylesine katılaştı ki, taş gibi, hatta ondan bile katı hale geldi.]: O kalplerin taştan bile katı olmasının sebebi, taşlardan bazılarının içinden ırmakların fışkırması, bazılarının yarılıp da içlerinden su çıkması ve bazılarının da Allah korkusundan yuvarlanmasıdır. Oysa sizin kalbinizde bunlardan hiçbiri yoktur. Hak Teâlâ bu şekilde onları kınamaktadır.

Tahkik

Bil ki taşlar tahkik ehli kullardır, yaratılışlarındaki asıllarından hiç çıkmazlar. Taş, rubûbiyet ile yücelik konusunda aynı mekânda olmaktan kaçınır ve Allah korkusundan yuvarlanıp aşağı düşer. Allah korkusuna (haşyete) sahip olan kimse, kendisinden haşyet duyduğu zâtı bilmiş demektir. Sonra Hak Teâlâ bu taşları, tabiat âlemindeki bütün canlıların hayatlarının aslı olan suyun çıktığı mahal kılmıştır. Bu taşlar hayat madenleridir. Cehalet ölümü ile ölmüş olan insanda, ilim ile hayat bulur. Taşlar Allah korkusu ve ırmakları fışkırtmakla ilim ve hayatı kendilerinden toplarlar. Hak Teâlâ [Zira taşlar içerisinde öyleleri vardır ki, kendilerinden ırmaklar fışkırır.] buyurmuştur. Oysa taşlar katı olmalarına rağmen bunu yaparlar. Çünkü ubûdiyet (kulluk) makamında çok kuvvetlidirler, zâtlarından hiç sarsılmazlar. Zira bulundukları yerden dolayı kendilerinde, niteliklerin en şereflileri olan ilim ve hayat nitelikleri bulunduğu için yerlerinden ayrılmayı sevmezler. Hak Teâlâ'nın İsrailoğullarının kâfirlerinin kalplerini [taşlardan daha katı] olarak nitelemesine gelince; taş, senin kendisine tesir etmene mâni olma kudretine sahip değildir. Kalp ise senin kendisine tesir etmene mâni olma kudretine hiç kuşkusuz sahiptir. Zira senin (bir başkasının) kalbi üzerinde hiçbir otoriten olamaz. İş-

te bu nedenle kalp, daha kasvetli, yani savunması daha güçlü ve kuvvetlidir. Bir kimseye sen zâhirde çok iyilik yapsan da bunun sonucunda kalbinin sana karşı yumuşaması zorunlu değildir, bu yine onun kendisine bağlıdır. Kalplerdeki zorluk taşlardakinden daha kasvetlidir. Zira taşlar ateşle kırılıp un ufak edilirler ama kalpler yumuşatılamaz. Âyetteki "onlardan kimileri" ifadesi ile "taşlardan bazıları" mânası kast edilmiştir. "Yuvarlanıp düşer" ifadesindeki *hubût* (düşme) kelimesi, gayri ihtiyari bir şekilde süratle düşme anlamına gelir. [Allah korkusundan] ifadesinde Hak Teâlâ taşları haşyet ile nitelemiştir. Bu âyet, Hak Teâlâ'nın insan ve cinlerin pek çoğunun gözlerini (basiretlerini), kendilerine donuk (cemad/cansız), bitki ve hayvan ismi verilen varlıkların dile gelen ve tedbir edici (çekip çevirici) olan nefislerini idrak etmekten alıkoymuş, bazı insanlara ise bu sırrı keşfettirmiştir. Âyette taşların niteliği olarak ifade edilen haşyet, onları yuvarlanmaya sevk eden şeydir ki o da Hak Teâlâ'nın vermiş olduğu yücelik, yükseklik karşısında tevazu göstermektir. Hak Teâlâ bu taşları "düşme" niteliği ile vasfetmiş olduğu için, bunlarla dağlardaki taşları kast etmiş olduğunu anlarız. Nitekim Hak Teâlâ dağlar ile yerin sarsılmasını engellemiş ve onları yeryüzünün kazıkları (evtâd) kılmıştır. Bu da onlara, konumlarının yüceliği itibariyle bir iftihar vesilesi olmuştur. İşte bu taşlar Hak Teâlâ'nın "Biz o Âhiret diyarını yeryüzünde kibirlenme ve fesat irade etmeyen kimselere veririz. Âkıbet muttakîlerindir." (Kasas, 28/83) âyetini duydukları zamana Allah korkusundan düşüp yuvarlanmışlardır. İrade, kalbin niteliklerindendir. Bunun neticesinde taşlar yüce konumlarına inmişlerdir. Bu yüce konumu onlara rableri vermiş de olsa, onlar yine de intikal edecekleri âhiret diyarında pay sahibi olamama endişesi ile Allah korkusundan yuvarlanmışlardır. Burada "âhiret diyarı" ifadesi ile âhiretteki saadet diyarını kast etmekteyiz, çünkü âhirette bir bedbahtlık konumu bir de saadet konumu vardır.

[Allah, yaptıklarınızdan gafil değildir.]: Allah gafil değildir, her mahfilde bizimledir.

İşaret kabilinden bir tefsir

[Daha sonra kalpleriniz öylesine katılaştı ki, taş gibi, hatta ondan bile katı hale geldi.]: Kasvet, kalpten temizlenmesi gereken her türlü necisliktir. Bu necasetlerlerin bazıları hesaba çekilmeye sebep olur, bazıları olmaz. [Zira taşlar içerisinde öyleleri vardır ki, kendilerinden ırmaklar fışkırır.] Bunlar kalplerdeki geniş ve bol ilimlerdir. Bu ilimlerin kalplerden fışkırması ise

âlimlerin dilinde bunların değişik ilim (fen) dallarında eğitim için ifade bulması demektir. [Kimileri de vardır ki yarılır da içinden su çıkar.] Bunlar kendilerine (birtakım) hallerin galip geldiği ve zâhirde sahiplerinin diliyle, yarılıp parçalandıkları miktarda ve içlerinde bulunan ölçüde ilmi dışarıya çıkarırlar, insanlar da onlardan istifade eder. [Kimileri de vardır ki Allah korkusundan yuvarlanır.] Kalplerin yuvarlanıp düşmesi, taşların düşüşüne benzetilmiştir ki bu düşüş, onların izzet hallerinden ubûdiyet hallerine iniş, aslî kusur ve acziyetlerine bakışıdır. Dolayısıyla haşyet, Allah'ı bilen âlimlerin hususiyetlerinden biridir.

أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ
بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ (٧٥)

75. Siz onların size iman edeceklerini mi umuyorsunuz? Oysa onların içinde öyle bir zümre var ki Allah kelâmını dinleyip anladıktan sonra onu tahrif ediyorlar!

Bu âyet Tevrat'ın bizâtihi kendisinin değişmiş olmadığını, aksine Yahudilerin onu yazmalarında ve telaffuzlarında değişikliğin olduğunu göstermektedir. Hak Teâlâ bu durumu, Allah kelâmındaki bir tahrif olarak ifade etmiş ve [Allah kelâmını dinleyip anladıktan sonra onu tahrif ediyorlar.] buyurmuştur. Bu da Allah kelâmının onlar nezdinde anlaşılır (akledilir) olduğunu, fakat onların bunu tercüme (tefsir) ederken kendilerine inzâl edilmiş olan mushafta ve zihinlerindeki ezberde mevcut olanın aksine tercüme ettiklerini gösterir. Nitekim onlar, kendilerinde bulunan asıl nüshadan çoğaltma yaparken tahrif etmişler, fakat ilim kendilerinde, kendi âlimlerinde kalsın diye aslını olduğu gibi muhafaza etmişlerdir. Dolayısıyla Tevrat onların âlimlerinin elinde tahrif edilmemiş olarak mevcuttur ama onlar kendi tebalarına onu tahrif ederek anlatmaktadırlar. Bu yüzden de Allah onları ilim üzere saptırmıştır. Allah her ne kadar Tevrat'ı kendi eliyle bizzat yazmış ve ona bu hususiyeti bahşetmiş olsa da yine de onu Yahudilerin tahrif ve tebdilinden muhafaza etmemiştir. Allah kelâmının muhafaza ve korunması, onun hüküm olması nedeniyledir. Tevrat'ın hükümleri de korunmuştur, âlimlerdedir. Bizde ise Allah Teâlâ zikrini korumayı kendisi üstlenmiştir. Bu ümmet dışındaki ümmetlerde kitabının korunmasını başkalarına tevdi etmiş, ancak onlar kitaba muhalefet ettiklerini bile bile onu tahrif etmişlerdir. (Mâide, sûresinin 4. âyetinin tefsirine de bakınız.)

وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَا بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ قَالُوا أَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا
فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَاجُّوكُمْ بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ أَفَلَا تَعْقِلُونَ (٧٦) أَوَلَا يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ
مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ (٧٧) وَمِنْهُمْ أُمِّيُّونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِيَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا
يَظُنُّونَ (٧٨) فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لِيَشْتَرُوا
بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ (٧٩)

76. Onlar müminlerle karşılaştıkları zaman, "İman ettik." derler; fakat baş başa kaldıklarında "Allah'ın size açıp lütfettiği bilgileri, O'nun katında sizin aleyhinizde delil olarak kullansınlar diye mi onlara anlatıyorsunuz? Hâlâ, aklınızı başınıza almayacak mısınız siz?!" diye konuşarak birbirlerini uyarırlar. 77. Bilmezler mi ki Allah onların gizlice yaptıklarını da açıktan açığa yaptıklarını da bilmektedir? 78. Aralarında kitabı bilmeyen, sadece birtakım kuruntular, söylentiler bilen ümmîler vardır ve bunlar sırf zanna göre hareket ederler. 79. Kitabı kendi elleriyle yazıp da onu az bir pahaya satabilmek için; "Bu Allah katındandır." diyenlere yazıklar olsun!.. Ellerinin yazdıkları ve o kazandıkları şeyler yüzünden yazıklar olsun bunlara!

[Sonra bu Allah katındandır derler.]: Bu onların nefislerinin vesvesesi ve şeytanlarının kendilerine hoş gösterdiği düşüncedir. [Onu az bir pahaya satabilmek için...] yani tebaları üzerinde liderlik ve şeref, konum sahibi olabilmek, tahsil ettikleri malı kazanmaya devam etmek için.

وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا فَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ عَهْدَهُ
أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ (٨٠) بَلَى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ
فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (٨١)

80. Onlar, "Sayılı birkaç gün dışında asla bize ateş dokunmayacak." derler. De ki: "Siz bu hususta Allah katından bir söz mü aldınız? Eğer öyleyse, Allah asla sözünden dönmez. Yoksa siz, Allah'a karşı bilmediğiniz bir şey mi söylüyorsunuz?! 81. Hayır! Aksine, her kim kötülük işler de bu yanlışı kendisini kuşatırsa işte asıl Ateş halkı onlardır ve orada ebedi olarak kalacaklardır.

Bunlar kendilerine ateşin dokunacağı kimselerdir, çünkü ateş, içine giren her şeye temas eder. Ama azap melekleri ateşin içindedir, orası onların yurdudur. Buna rağmen ateş onlara dokunmaz.

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (٨٢)

82. İman edip salih amel işleyenlerdir asıl cennet halkı olacak olanlar ve onlar da orada ebedi olarak kalacaklardır.

Cennet mesut olarak bâki kalınacak ve (Allah'ın vechine) nazar edilecek diyardır. Cennet, halkına, karşıtı olan diyarda bulunan ve intikam isimlerinin hâsıl ettiği her türlü kötü (istenmeyen) şeyi örter.

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَذِي الْقُرْبَى
وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا
قَلِيلًا مِنْكُمْ وَأَنْتُمْ مُعْرِضُونَ (٨٣)

83. Hani biz İsrailoğullarından "Allah'tan başkasına kulluk etmeyin; ana babaya, akrabalara, yetimlere, düşkünlere iyi davranın; insanlara güzel söz söyleyin; namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin." diye söz almıştık. Sonra, pek az bir kısmınız hariç, yüz çevirdiniz.

Zekât kelimesi *zekâ, yezkû* fiilinden türemekte olup artmak anlamına gelir. Zekât, bazı malların temizliğidir.

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ وَلَا تُخْرِجُونَ أَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ ثُمَّ أَقْرَرْتُمْ
وَأَنْتُمْ تَشْهَدُونَ (٨٤) ثُمَّ أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِنْكُمْ مِنْ
دِيَارِهِمْ تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَإِنْ يَأْتُوكُمْ أُسَارَى تُفَادُوهُمْ وَهُوَ مُحَرَّمٌ
عَلَيْكُمْ إِخْرَاجُهُمْ أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ فَمَا جَزَاءُ مَنْ يَفْعَلُ
ذَلِكَ مِنْكُمْ إِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ إِلَى أَشَدِّ الْعَذَابِ وَمَا اللَّهُ
بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ (٨٥)

84. Hani vaktiyle sizden "Birbirinizin kanını dökmeyeceksiniz, birbirinizi yurdunuzdan çıkarmayacaksınız!" diye söz almıştık. Hem sonra, bunu kendiniz de kabul etmiş, buna şahitlik etmiştiniz. 85. Fakat ne var ki işte şimdi hem birbirinizi öldürüyor, aranızdan bir grubu yurdunuzdan çıkarıyor, onlara karşı günah ve düşmanlıkla birbirinize destek oluyorsunuz, hem de esir olarak size geldiklerinde fidyelerini veriyorsunuz! Oysa onları yurtlarından çıkarmak size haram kılınmıştı. Yoksa siz, kitabın bir

kısmına iman edip de bir diğer kısmını inkâr mı ediyorsunuz? Biliniz ki aranızdan böyle yapanların cezası; dünya hayatında rezil-rüsvâ olmaktan ibarettir. Kıyamet günü ise bunlar azabın en şiddetlisine uğratılacaklardır. Allah, yaptıklarınızdan gafil değildir.

Kıyamet günü, insanların kabirlerinden kıyam edip kararın verilmesi, hükmün belirlenmesi için âlemlerin rabbinin huzuruna çıkacakları gündür.

أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ (٨٦)

86. İşte bunlar âhiret karşılığında dünya hayatını satın alanlar kimselerdir! Onların azapları hafifletilmeyecek, kendilerine yardım da edilmeyecektir.

Eğer bizler mevcut olmasaydık bu dünyaya "dünya", âhirete de "âhiret" denilmezdi. Aksine işin aslında olduğu üzere, "vücuda gelmiş mümkün varlıklar" ve "vücuda gelecek olan mümkün varlıklar" denilirdi. Bizler âlemin suretlerinden bir suret olarak, âyânlarımızın zuhurundan itibaren yaratılmış mümkün varlıklar içerisinde belli bir süreye kadar ömür sahibi olduğumuz için bu vatanı dünya diyarı olarak adlandırdık ki bu da bizim âyânlarımızın ilk vücuda gelişlerindeki yakın ömrümüzün diyarı anlamına gelir. Henüz bizler yok iken âlem var idi. Bununla beraber Hak Teâlâ bize dünyanın imarını, nihayetinde varacağımız bir süreye kadar bize vermiştir. Bu sürenin ardından adına âhiret denilen bir başka vatana intikal edeceğiz ki orada da bu dünya diyarında olan şeyler olacaktır, ancak nasıl ki burası hal ile ayrıcalıklı ise orası da diyar olarak ayrıcalıklı olacaktır. (Çünkü) Hak Teâlâ o âhiret diyarında kalışımızın nihayeti olacak bir süre belirlememiş, bu diyarı sonsuza kadar ebedi olarak kalış mahalli olarak takdir etmiştir. Bunu, bu dünya diyarının geçiciliğinin yerine tebdil etmiştir. Böylece bu tebdil ile o diyar âhiret diyarı olmuş ve orada ayanlar bâki kalır olmuştur.

[Onların azapları hafifletilmeyecek.]: Hak Teâlâ bedbaht kimselerin halleri ile ilgili olarak "Rabbin murad ettiğini yapar." buyurunca mesut kimselerin hallerinde olduğu gibi bu bedbaht kimselerin hallerinin de hiç kesintiye uğramayacağını söylememiştir. Buna mâni olan şey ise yine Hak Teâlâ'nın bu yaratılışta buyurduğu "Rahmetim her şeyi kuşatmıştır." sözü ve "Rahmetim gazabımı geçmiştir." sözüdür. Zira varlık, her bir var olan hakkında rahmettir, bunlardan bazıları bazılarına azap etse bile, varlık yine de rahmettir. Do-

layısıyla onların nimet hali içerisinde ebedi kalmaları, kesintisizdir, ama intikam hali içerisinde ebedi olarak kalmaları iradeye bağlıdır. Onlara yönelik bu intikam iradesi sadece bir azap iradesine dönüşebilir ve bu durumda intikam zâil olur. Bu nedenle azap kelimesini Kur'ân, bazı yerlerde "acı" sıfatı ile nitelemiş ve "acı bir azap" ifadesini kullanmış, bazı yerlerde ise bu kelimeyi "acı" nitelemesi ile birleştirmeksizin mutlak olarak kullanmış ve [Onların azapları hafifletilmeyecek.] buyurmuştur. Bu da "Elem/acı azlolsa da azap kalacaktır." anlamına gelir. Nitekim aynı şekilde "cehennem azabı" ifadesinde de azap kelimesi "acı" sıfatı ile nitelenmemiştir.

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ
وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ أَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَى أَنْفُسُكُمُ اسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرِيقًا
كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ (٨٧)

87. Doğrusu biz Mûsâ'ya kitabı verdik ve ondan sonra birbiri ardına nice peygamberler gönderdik, Meryem oğlu Îsâ'yı da *Rûhu'l-kuds* ile destekledik ve kendisine apaçık deliller verdik. Şimdi siz (ey İsrailoğulları!) her ne zaman bir peygamber nefislerinizin arzulamadığı bir şey getirse ona karşı büyüklük mü taslayacaksınız? Bu peygamberlerin kimini yalanladığınız kimini öldürdüğünüz gibi şimdi de öyle mi yapacaksınız?

[Meryem oğlu Îsâ'yı da *Rûhu'l-kuds* ile destekledik.]: Yani takviye ettik. Zira bu yaratılışta korku, tabiatın hükmünün gerektirdiği bir şeydir.

Çünkü tabiatın muazzam bir otoritesi vardır ve onun kuvvet ve otorite sahibi ruhlar arasında da herhangi bir vasıta ve perde yoktur. Bu nedenle korku, tıpkı insanın gölgesinin kendisini takip edip hiç ayrılmaması gibi kendisine eşlik eder, hiç ayrılmaz. Bu nedenle tabiat sahibi, ancak ruh ile desteklendiği zaman kuvvetli olur ve böyle bir durumda (korkuyu gerektiren) tabiat kendisine etki edemez. Çünkü kendisinde ekseriyetle mevcut olan şey, tabiatın cüzleridir. Bedenini yöneten nefsi olan ruhaniyeti de bu tabiattan meydana gelir. O halde tabiat nefsin anası iken ruh da onun babasıdır. Annenin çocuk üzerinde tesiri söz konusudur. Çünkü çocuk, onun rahminde oluşur ve annenin beslenmesi ile beslenir. Nefs ise ancak Allah Teâlâ kendisine nazar edecek olan kudsî ruh vasıtasıyla destek olduğu zaman babasından yardım alıp kuvvetlenebilir ve bu durumda tabiatın etkisine karşı bir güç kazanır. Böylece artık tabiatın etkisi ona tesir etmez. Fakat yine de bu tesir bütünüyle ortadan kalkmaz, bir nebzesi geride kalır, zira bunun bütünüyle ortadan kalkma-

sı mümkün değildir. Îsâ aleyhisselâm, Allah Teâlâ'nın kendisini isimlendirdiği üzere "ruh" olduğu için Allah onu sabit bir insan suretinde bir ruh olarak yaratmıştır. Böylece o, sadece üflemek suretiyle ölüleri diriltmiştir. Sonra Hak Teâlâ onu *Rûhu'l-kuds* ile de teyit etmiştir. Yani Îsâ aleyhisselâm, oluşun kirlerinden arınmış ve tertemiz olan bir ruh ile teyit edilmiştir.

وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ لَعَنَهُمُ اللهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا مَا يُؤْمِنُونَ (٨٨)

88. Ve derler ki: "Bizim kalplerimiz perdelidir." Aksine, Allah onları inkârlarından dolayı lânetlemiştir; bu yüzden de çok azı iman eder.

[Derler ki: "Bizim kalplerimiz perdelidir."]: Yani kılıflar içerisindedir. Buradaki "*ğulf*" kelimesi, bir şeyin olduğu gibi idrak edilmesini engelleyen, onu örten kılıf demektir.

وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى
الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ فَلَعْنَةُ اللهِ عَلَى الْكَافِرِينَ (٨٩)

89. Allah'ın katından, ellerindekini doğrulayan ve daha önce kâfirlere karşı sayesinde fetih umdukları bir kitap geldiği zaman, yani o çok iyi bildikleri şey kendilerine gelince, onu inkâr ediverdiler. Allah'ın lâneti kâfirlerin üzerine olsun.

Hak Teâlâ bununla bütün zamanlardaki bütün kâfirleri kast etmektedir. Böylece zamirdeki umumi mâna aslı üzere kalır. Bu tıpkı Hak Teâlâ'nın "Onu ilk inkâr edenler olmayın." ifadesindeki gibidir. Bu ifade, hazf edilmiş bir ifadenin sıfatıdır ve anlam, onların kendi zamanlarındaki ilk kâfirler olmamaları şeklindedir. Hak Teâlâ'nın [O çok iyi bildikleri şey kendilerine gelince, onu inkâr ediverdiler.] ifadesi ise her ne kadar peygamberin onlara gelmesinden önce mevcut da olsalar, bütün zamanlardaki bütün kâfirleri kapsayan umumi bir ifadedir.

بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ أَنْ يَكْفُرُوا بِمَا أَنْزَلَ اللهُ بَغْيًا أَنْ يُنَزِّلَ اللهُ مِنْ فَضْلِهِ عَلَى مَنْ
يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ فَبَاءُوا بِغَضَبٍ عَلَى غَضَبٍ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ (٩٠) وَإِذَا قِيلَ
لَهُمْ آمِنُوا بِمَا أَنْزَلَ اللهُ قَالُوا نُؤْمِنُ بِمَا أُنْزِلَ عَلَيْنَا وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَاءَهُ وَهُوَ الْحَقُّ
مُصَدِّقًا لِمَا مَعَهُمْ قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللهِ مِنْ قَبْلُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (٩١)

90. Onların kendi nefislerini karşılığında sattıkları şey ne de kötüdür! Zira onlar Allah'ın, kullarından dilediği birine ihsanda bulunup kitap indirmesini kıskanmış ve Allah'ın indirdiklerini inkâr etmişlerdir. Bu yüzden de gazap üstüne gazaba uğramışlardır. Kâfirler için alçaltıcı bir azap vardır. 91. Kendilerine "Allah'ın indirdiğine iman edin!" denildiği zaman "Biz, sadece kendimize indirilene iman ederiz!" derler ve onun dışındakileri inkâr ederler. Halbuki o, ellerindekini doğrulayan bir kitaptır. De ki: "Madem iman ediyorsunuz, o halde geçmişte neden Allah'ın peygamberlerini öldürüyordunuz?!"

Yahudiler Mûsâ aleyhisselâmın getirdiği her şeye iman etmiş değillerdir, eğer onlar Mûsâ aleyhisselâmın getirdiği her şeye iman etmiş olsalardı o zaman Hazreti Muhammed aleyhisselâma ve onun kitabına da iman ederlerdi.

Bil ki Hak Teâlâ, davalarının desteklenip teyit edilmesi konusunda Peygamber ile beraberdir, yoksa onları muhafaza edip korumaz. Bu durum sadece Allah tarafından muhafaza edildiği haber verilen belirli peygamberler için söz konusu olmuştur. Zira Allah'ın bizlere, bazı peygamberlerin ümmetleri tarafından öldürüldüğünü, Allah tarafından korunup muhafaza edilmediklerini haber vermiştir.

وَلَقَدْ جَاءَكُمْ مُوسَى بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ (٩٢)
وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاسْمَعُوا قَالُوا
سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَأُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ قُلْ بِئْسَمَا يَأْمُرُكُمْ بِهِ إِيمَانُكُمْ
إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (٩٣) قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ
النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (٩٤) وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ أَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ
وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ (٩٥) وَلَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيَاةٍ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا
يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ وَمَا هُوَ بِمُزَحْزِحِهِ مِنَ الْعَذَابِ أَنْ يُعَمَّرَ وَاللَّهُ بَصِيرٌ
بِمَا يَعْمَلُونَ (٩٦)

92. Doğrusu Mûsâ size apaçık deliller getirmişti; fakat sizler onun ardından zalimce davranıp buzağıyı ilâh edindiniz. 93. Hani Tûr'u tepenize dikmiş ve sizden, "Verdiğimiz şeye (kitaba) sımsıkı sarılın ve kulak verin!" diye söz almıştık. Onlar ise "İşittik ama isyan ettik." demişlerdi. Zira inkârcılıkları yüzünden buzağı sevgisi kalplerine işlemişti. De ki:

"Madem iman ediyorsunuz, o halde imanınız size ne de kötü şeyler emrediyor?" 94. De ki: "Allah katında âhiret yurdu sadece size mahsus ise o zaman, eğer samimi iseniz haydi ölümü isteyin!" 95. Geçmişte yaptıkları şeylerden dolayı bunu asla isteyemezler. Allah zalimleri çok iyi bilir. 96. İnsanlar içerisinde hayata karşı en düşkün olanların onlar olduğunu, hatta müşriklerden bile daha düşkün olduklarını göreceksin. İçlerinden kendisine bin yıl ömür verilsin ister. Halbuki bu onu azaptan kurtaracak değildir. Allah onların yaptıklarını görmektedir!

Hırs eğer aklen ve dinen kınanan bir şeye yönelik ise o zaman kınanacak bir şey olur. Hak Teâlâ'nın [onlar (olduğunu) göreceksin] ifadesindeki zamir (*hum*), âyette kınanan kimselere işaret etmektedir. Cümledeki hal karinesi, âyetteki sözün bağlamının, söz konusu hırsın kınanacak bir hırs olduğuna işaret etmektedir. Bu hırsları da onların âhiret yurdunun diğer insanlara değil de sadece kendilerine mahsus olduğu yönündeki iddialarını yalanlamak üzere dile getirilmiştir.

قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى
وَبُشْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ (٩٧)

97. De ki: "Kim Cebrâil'e düşmansa (bilsin ki) o, bu mesajı senin kalbine, önceki kitapları tasdik edici olarak ve müminlere hidayet ve müjde olmak üzere Allah'ın izniyle indirmektedir."

Kur'ân'ın kalbe indirilmesi konusunda 121. âyetin tefsirine bakınız.

مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ (٩٨)
وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَمَا يَكْفُرُ بِهَا إِلَّا الْفَاسِقُونَ (٩٩) أَوَكُلَّمَا عَاهَدُوا
عَهْدًا نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ (١٠٠) وَلَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ
مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ نَبَذَ فَرِيقٌ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ كِتَابَ اللَّهِ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ كَأَنَّهُمْ
لَا يَعْلَمُونَ (١٠١) وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُو الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ
وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ
وَمَارُوتَ وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّى يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا
مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ وَمَا هُمْ بِضَارِّينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَيَتَعَلَّمُونَ

مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ وَلَبِئْسَ
مَا شَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ (١٠٢)

98. Her kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine; Cebrâil'e ve Mikail'e düşman ise (bilsin ki) Allah da kâfirlerin düşmanıdır. 99. Biz sana apaçık âyetler indirdik, bunları ancak fâsıklar inkâr eder. 100. Onlar her ne zaman bir sözleşme yapsalar içlerinden bir grup onu bozup atmadı mı? Aksine onların çoğu iman etmez. 101. Kendilerine her ne zaman Allah tarafından ellerindekini doğrulayan bir peygamber gelmişse Ehl-i kitap'tan bir grup sanki bilmiyormuş gibi, Allah'ın kitabını arkalarına atıvermiştir. 102. Ve bunlar Süleymân'ın mülkü hakkında şeytanların okudukları şeyi takip etmişlerdir. Oysa Süleymân inkâr etmemiştir. Fakat o şeytanlar inkâr etmişler ve Bâbil'de Hârût ve Mârût adlı iki meleğe indirilenleri ve sihri insanlara öğretmişlerdir. Hâlbuki Hârût ve Mârût "Biz sadece imtihan için gönderildik; sakın küfre düşme!" demedikçe, hiç kimseye bir şey öğretmiyorlardı. Onlar, bu ikisinden, koca ile karısının arasını bozacak şeyler öğreniyorlardı. Halbuki onlar bu öğrendikleriyle Allah'ın izni olmadan kimseye zarar verebilecek değillerdi. Yine onlar kendilerine fayda değil zarar veren şeyler öğreniyorlardı. Oysa bu tür şeyleri satın alan kimsenin âhirette hiçbir nasibi olmadığını da biliyorlardı. Kendilerini ne de kötü bir şey karşılığında sattılar. Keşke bilselerdi.

Bazı müfessirler bu iki melek hakkında, söylenmemesi gereken ve bu iki meleğe yaraşmayan şeyler söylemişlerdir ki onların bu söyledikleri âyetin zâhirinden anlaşılacak şeyler de değildir. Kaldı ki Hak Teâlâ meleklerin Allah'ın emrine hiç isyan etmediklerine ve sadece kendilerine verilen emirleri yerine getirdiklerine şahitlik etmiştir. Dolayısıyla bu tür sözler söyleyen müfessirler Hak Teâlâ'nın melekler hakkında söylemiş olduğu bu sözleri yalanlamış olurlar.

Hak Teâlâ [Ve bunlar Süleymân'ın mülkü hakkında şeytanların okudukları şeyi takip etmişlerdir.] buyurmaktadır. Burada onların iki melek olan Hârût ve Mârût'a indirilen Hak ilmine dair şeylere karıştırdıkları sihir ilmi kast edilmektedir.

[Hâlbuki Hârût ve Mârût "Biz sadece imtihan için gönderildik; sakın küfre düşme!" demedikçe, hiç kimseye bir şey öğretmiyorlardı.]: Çünkü hamdin tersi küfürdür ve o da kınanacak bir şeydir. [Onlar, bu ikisinden] yani bu iki ilimden [koca ile karısının arasını bozacak şeyler öğreniyorlardı.] Bu

ayrılmaya sebep olacak miktarda sihirdir. Hak Teâlâ bunu hoş görmemiş ve kınamış, birleşme ve ülfeti teşvik etmiştir. Hak Teâlâ bazı durumlarda bir araya gelmiş her bir toplamda, bütünde insanların birçoğu için gizli kalmış olan bir hakikat nedeniyle ayrılmanın kaçınılmaz olduğunu bildiği için şeriatta boşanmayı meşru kılmış, böylece kulların fiillerinde kınanacak kimseler değil, ecir alacak kimseler olmalarını ve şeytanın hevesinin kursağında kalmasını murat etmiştir. Bununla beraber Hazreti Peygamber aleyhisselâmdan nakledilen bir haberde "Allah, boşanmadan daha kötü bir helâl yaratmamıştır." denilmektedir.

[Hâlbuki onlar] yani sihirbazlar [bu öğrendikleriyle Allah'ın izni olmadan kimseye zarar verebilecek değillerdi.] Çünkü Hak Teâlâ'nın izni olmadan tek bir zerre dahi hareket etmez.

وَلَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَمَثُوبَةٌ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ خَيْرٌ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ (١٠٣) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ
آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انْظُرْنَا وَاسْمَعُوا وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ (١٠٤)

103. Eğer iman edip takvâ sahibi olmuş olsalardı elbette Allah katında alacakları mükâfat kendileri için daha hayırlı olacaktı. Keşke bilselerdi... **104.** Ey iman edenler! "Râ'inâ/Bizi güt." demeyin "Unzurnâ/Bize bak." deyin ve kulak verin. Kuşkusuz ki kâfirler için can yakıcı bir azap vardır.

Muhataplar arasında uzlaşım ile belli bir anlama gelen lafızların farklılaşması nedeniyle, hükümler de farklılık arz eder. Farklı lafızlar her ne kadar aynı anlama gelseler de kullanımları aynı değildir.

مَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِنْ
رَبِّكُمْ وَاللّٰهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ (١٠٥)

105. Ehl-i Kitap'tan ve müşrik kâfirler size rabbinizden bir hayır indirilmesini istemezler. Oysa Allah, rahmetini dilediğine tahsis eder. Allah, çok büyük lütuf sahibidir.

[Allah, rahmetini dilediğine tahsis eder.]: Burada Hak Teâlâ "dilediğine" ifadesini belirsiz (*nekre*) olarak kullanmıştır ki bunun kapsamına her şey girer. Çünkü canlı ve natık olan her şey, burada kullanılan "*men*" ifadesinin kapsamına dâhildir. Zira bazı nahiv âlimleri "*men*" kelimesinin sadece akıl sahi-

bi olanlar için kullanılacağını düşünürler. (Oysa) her şey Allah'ı hamd ve tesbih eder. Tesbih ise ancak yaptığı tesbihi akledebilecek, kendisini tesbih ettiği zâtı akledebilecek, ona lâyık olduğu vech ile senâda bulunabilecek olan varlığın fiilidir. İşte bu nedenle "*men*" ifadesi her şeyi kapsamına alır, zira her şey Allah'tan akleder. Hak Teâlâ bize, rahmet ve fazlını dilediğine tahsis edeceğini bildirdiği gibi intikamını da dilediğine tahsis edeceğini bildirmemiştir. Zira cehennem ehli, sadece amelleri ile azap göreceklerdir, başka bir şeyle azap görecek değillerdir. Cennet ehli ise hem amelleri ile hem de ihtisas cennetlerinde amelleri dışındaki şeylerle nimetleneceklerdir. Nitekim saadet ehli için üç cennet söz konusudur. Biri amel cenneti, diğeri ihtisas cenneti, üçüncüsü ise miras cennetidir. Cennet ehli cennette amellerine göre menzil, makam sahibi olurlar. Onlar için bir de miras cennetleri vardır ki bu cennetler, cehennem ehlinin cennete girememek suretiyle mahrum kaldıkları cennetlerdir. Yine onlar için ihtisas cennetleri de vardır ki bu konuda hüküm sadece yüce ve büyük olan Allah'a aittir. Çünkü ilâhî ihtisas hiçbir sınırlama, kısıtlama, ölçü kabul etmeyeceği gibi amel de gerektirmez, bu tamamen Allah'ın fazlından olup Allah onu rahmeti ile dilediğine tahsis eder. Allah muhakkak çok muazzam bir *fadl*a/lütfa sahiptir.

مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلِهَا أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللّٰهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ
قَدِيرٌ (١٠٦)

106. Biz, bir âyeti nesheder ya da unutturursak daha hayırlısını veya dengini getiririz. Bilmiyor musun ki Allah, gerçekten her şeye kadirdir.

[Biz, bir âyeti nesheder...]: Yani elçimizin iddia ettiği şeyin doğruluğuna delâlet eden bir alâmeti ortadan kaldırırsak... Âyetler (alâmetler, mucizeler) evliyalarda nesh edilmiştir, çünkü onlar bunları örtmekle emrolunmuşlardır. Ama bu âyetler/mucizeler nebî ve resûllerde muhkem durumdadır. [Ya da unutturursak] yani enbiya için âyet olduğu gibi evliya için de bir âyet (keramet) olacak şekilde bırakırsak [daha hayırlısını] yani ondan daha ziyade delâlet sahibi olanı getiririz. Bu, ancak ehli için ya da ehlinin doğruluğuna delâlet konusunda vekil konumunda olanlar için söz konusu olan îcâz âyetleridir. İşte bu alâmet, mertebesinin sıhhati açısından asla bir velî için söz konusu olmaz. [Veya dengini] ifadesinde ise zamir, nesh edilmiş olan âyete işaret eder ki bu durumda nesh edilmiş olan âyetin yerine gelen yeni âyet de herhangi bir îcâz niteliğine sahip olmayıp ilki gibidir. Buradaki "âyet" lafzını Kur'ân âyeti olarak anlamak ve ahkâm bildiren âyetin nesh edildiğini, bir âyet ile daha

önce sabit olmuş bir hükmün sonradan bir başka âyet ile nesh edildiğini düşünmek doğru değildir. Zira Hak Teâlâ bu âyetin sonunda "Allah Alîm ve Habîr'dir, ilim sahibidir, haberdardır." ya da "Hakîm, hikmet sahibidir." buyurmamıştır. Oysa ahkâm âyetleri ile ilgili olan Kur'ân âyetlerinin nazmına uygun olan isimler işte bu gibi isimlerdir. Aksine bu âyetin sonunda Hak Teâlâ [Bilmiyor musun ki Allah, gerçekten her şeye kadirdir.] buyurmuştur. Böylece (anlaşılmaktadır ki) burada Hak Teâlâ, enbiya elinde zuhur eden ve onların Allah'ın peygamberi olduğu yönündeki iddialarının doğruluğuna delâlet eden âyetleri kast etmektedir ki bunlardan bazıları kıyamet gününe kadar bâki kalmak üzere terk edilmiştir. Bunlara örnek Kur'ân'dır. Bunlardan bazıları da Allah Teâlâ'nın kaldırdığı ve kıyamet gününe kadar bir daha zuhur etmeyecek olan âyetlerdir.

Bil ki enbiyanın mucizeleri (âyetleri), asırların farklılığına göre farklılık arz eder, çünkü asırdan asıra zaman ve ahvâl değişir ve bir asırdaki zaman ve hal, bir önceki ve bir sonraki asırdaki zaman ve halin gerektirdiğinden farklı olanı gerektirir. İşte bu yüzden her bir halifenin ve resûlün âyeti (mucizesi), o zamana ve o zamanın âlimlerinin ahvâline galip olan nispetler cinsindendir. Bu bazen tıp, bazen sihir, bazen fesahat ve benzeri şeyler olabilir. Resûller daha başlangıçta insanları Allah'a davet etmekle memur oldukları için, Allah onlara âyetler (mucizeler) izhar etmeyi gerekli kılmıştır. Resûl hem teşrî faaliyetinde bulunur, hem de kendisinden başka bir resûlün daha önce takrir etmiş olduğu şeriatın bazı hükümlerini nesh eder. Bu yüzden de Allah'ın bir başka peygamberinin daha önce takrir etmiş olduğu bir hükmü ortadan kaldırırken ve o meselede o hükmün müddetinin sona erdiğini bildirirken bunu kendiliğinden yapmayıp Allah'tan haber verdiği konusunda doğru sözlü olduğuna delil olacak bir mucize (âyet) ve alâmet izhar etmesi zorunludur.

أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللّٰهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ (١٠٧)

107. Bilmez misin ki göklerin ve yerin hükümranlığı Allah'a aittir ve sizin için Allah'tan başka bir velî ve yardımcı yoktur?!

Velîler, Allah'ın kendilerine, dört düşmana karşı yardım etmeyi üstlendiği kimselerdir ki bu dört düşman da hevâ, nefis, dünya ve şeytandır.

أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْأَلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسَى مِنْ قَبْلُ وَمَنْ يَتَبَدَّلِ الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ
فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ (١٠٨) وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ
كُفَّارًا حَسَدًا مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتَّى يَأْتِيَ
اللهُ بِأَمْرِهِ إِنَّ اللهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (١٠٩)

108. Yoksa siz de mi peygamberinizden, daha önce Mûsâ'dan istenenlere benzer şeyler istemeyi arzu ediyorsunuz? Kim imanı küfürle değiştirirse, doğru yoldan sapmış demektir. **109.** Ehl-i kitap'tan birçoğu, hak kendilerine apaçık belli olduktan sonra, hasetlerinden dolayı, imanınızdan sonra sizi inkâra döndürmek ister. Allah'ın emri gelinceye kadar onları affedin, görmezden gelin. Allah elbette her şeye kadirdir.

[Hasetlerinden dolayı] bu vasıtadan dolayı böyledir, çünkü haset cinste olur. Nitekim Hak Teâlâ ezelden beri rabtir ve bizler de ezelden beri, hem yokluk halimizde hem de varlık halimizde sürekli kuluz. Benzerlerimizin ve hemcinslerimizin (dili) aracılığı olmadan, Allah bize her ne emrederse varlık ve yokluk halinde O'nun emrini dinler ve itaat ederiz. Eğer bize benzerlerimiz ve cinslerimizin yani peygamberlerin diliyle hitapta bulunursa o zaman içimizden perdenin ardından O'nu görenler emri dinler ve itaat eder; benzerini gören ise zaruri olarak işitir, duyar; fakat kendisi gibi olan bir hemcinsinin önüne geçmesine karşı yaratılışındaki haset duygusuyla itaat etmez. Böylece itaatkâr ve günahkâr ortaya çıkar. Yani bu durumda olan insan itaat emri kendisine nüfuz etmediği için hemcinsine karşı isyan etmiştir, yoksa Allah'a karşı değil! Keşf halinde (arada perde yokken) Allah'ın emrine karşı gelmek mümkün değildir. Demek ki Allah nasıl sebepler vasıtasıyla perdelenip gizleniyorsa, peygamberler vasıtasıyla da gizlenmektedir.

وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَمَا تُقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللهِ إِنَّ اللهَ
بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (١١٠)

110. Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin. Kendiniz için ne takdim ederseniz Allah'ın katında onu bulursunuz. Allah yaptıklarınızı görmektedir.

(Salât) kelimesi rahmet, dua ve şeriatta mâlum fiillerin icrası (namaz) mânasında insanlara izâfe edilir. Bütün insanlar adına salât denilen bu üç mertebede toplanmıştır.

وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَى تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ
إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (١١١)

111. Derler ki: "Yahudi -ya da Hıristiyan- olanlardan başkası asla cennete girmeyecek." Bu, onların kuruntularıdır. De ki: "Eğer doğru sözlü iseniz getirin hüccetinizi!"

Burada Hak Teâlâ, sûrenin başında "İşte bunlar Rablerinden bir hidayet üzeredirler ve kurtuluşa erecek olanlar da bunlardır." ifadesindeki hidayet ve kurtuluşun belli bir zümreye hasredilmesini (burada Yahudiler ve Hıristiyanlar iddia edince) onların iddialarını reddetmiş ve kendilerine [Eğer doğru sözlü iseniz getirin hüccetinizi.] buyurmuştur. Zira hüccetler, işin aslı itibariyle hata etmez. Hüccet kullanan kimse hata yapacak olsa bile, bu hüccetin değil, onun hatasıdır. Hüccet yine de çok güçlüdür.

بَلَى مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ
يَحْزَنُونَ (١١٢)

112. Hayır, her kim varlığını en güzel bir şekilde Allah'a teslim ederse rabbi katında elbette mükâfatı olacaktır; onlar için herhangi bir korku söz konusu değildir, üzülecek de değillerdir.

Bil ki insan, imanın en üst derecesidir. İhsanın en üst derecesi müşahede, en alt derecesi ise murakabedir. İhsan sahibi kimse, "Yalnız sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz." sözünü söylediği zaman iddiasında doğruluğunu, sadakatini tahakkuk ettirmiştir. Bu iddiada sadakat sahibi olmak ancak sadece Allah'a karşı ihlâs sahibi olmakla mümkündür. Nitekim "Yalnız sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz." sözü ibadet ile birlikte müşahede edilen ve yardım dileme ile birlikte murakebe edilen bir varlığa hitaptır. Çünkü bizler müşahede ile birlikte Hak Teâlâ'nın bizde ve bizim dışımızdaki fiillerini görürüz, murakebe ile birlikte ise bizim kendi nefsimizde ve başkalarında işitmiş olduğumuz şeyleri bize işittirenin O olduğunu, bizim ve başkalarının hareket ve sükûnlarını vücuda getirenin O olduğunu biliriz. Buna göre müşahede, ayan beyan görme konumundaki bir görmedir; murakebe ise kalp ile görmedir. Kulluk ve yardım dileme ancak müşahede ve murakabeyi bilen ârif kimseler için tahakkuk eder. Her kim teslim olur, iman eder, ihsan sahibi olursa Cebrâil aleyhisselâmın Hazreti Muhammed aleyhisselâma, üm-

mete dinlerinin işaretlerini öğretsin diye indirmiş olduğu bu dinin işaretlerini bilmiş olur. Bu niteliğe ise ancak yüzünü ihsan sahibi olarak Allah'a yöneltip teslim olan kimse nâil olur.

وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارَى عَلَى شَيْءٍ وَقَالَتِ النَّصَارَى لَيْسَتِ الْيَهُودُ عَلَى شَيْءٍ
وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَ كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ فَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ
الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ (١١٣) وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا
اسْمُهُ وَسَعَى فِي خَرَابِهَا أُولَئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا
خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ (١١٤)

113. Hepsi de kitabı okudukları halde Yahudiler: "Hıristiyanlar hiçbir şeye dayanmamaktadır." derken, Hıristiyanlar da "Yahudiler hiçbir şeye dayanmamaktadır." derler. Böylece onlar cahillerin sözlerine benzer sözler söylemektedirler. Allah onların ihtilaf ettikleri hususlarda kıyamet günü aralarında hâkimlik edecektir. **114.** Allah'ın mescitlerinde O'nun isminin anılmasını engelleyen ve oraların harap olmasına çalışandan daha zalimi kim olabilir? Onlar bu mescitlere ancak korka korka girebilirler. Bunlara dünyada rezillik, âhirette de büyük bir azap vardır.

Dünya bize yakın olan diyardır; bizler bu dünyada doğup yetiştik, bundan başkasını görmedik. Tarafımızdan müşahede edilen, bizi muhafaza eden, bize rahmet eden dünya budur. Bizi Allah'a yakınlaştıracak olan amellerimizi burada yaparız, Allah'ın şeriatları burada zuhur eder. Dolayısıyla bu dünya, ilâhî isimlerin tamamını kendisinde toplayan bir dünyadır. Burada cennetlerin nimetleri ve cehennem ateşinin acıları zuhur eder. Afiyet ve hastalık buradadır. Sevinç ve hüzün buradadır, gizli ve açık buradadır. Âhirette bulunan her şeyin bir misli (benzeri) burada vardır. Bu dünya, Allah'a itaatkâr ve emin dünyadır. Allah bu dünyaya, kulları için emanetlerini tevdi etmiş, böylece dünyanın bu emanetleri kullarına ulaştırmasını istemiştir. Dünya, evlâtlarının hallerini gözetler, kendilerine ilettiği bu emanetle ilgili olarak ne yaptıklarını, ona karşı hakkıyla, lâyık olduğu şekilde muamele edip etmediklerini izler. Bu emanetler içerisinde, dünya evlâtlarının nefislerinin maksatlarına uygun olanları da vardır. Bu yüzden dünya, onların, Allah'ın kendilerine dünya eliyle bahşetmiş olduğu bu nimetler karşılığında şükredip etmediklerini gözetler. Emanetler içerisinde dünya evlâtlarının nefislerinin arzularına uymayanlar da vardır. Bunlar konusunda da dünya, onların hallerini murake-

be eder, onların bu emanetleri Allah'tan bir hediye olarak görüp rıza ve teslimiyet ile kabul edip etmediklerini, nefislerinin arzularına uyan nimetleri aldıkları zaman "Nimet ve ihsan sahibi Allah'a hamd olsun." deyip demediklerini, nefislerinin arzularına uymayan emanetleri aldıkları zaman da "Her hâlükârda Allah'a hamd olsun." deyip demediklerini, böylece gizli, açık, kolay ve zor her durumda hamd ehli olup olmadıklarını gözetler. İşte dünya onlara bu emanetleri her türlü şaibeden uzak, arı bir şekilde verir. Dünya evlâtlarının bazılarının karışımları su için kap ve toprak mesabesindedir ve bu yerin mizacı suya etki eder. Çünkü su, bütünüyle temiz, aslı itibariyle de tatlıdır. (Tabiîn âlimlerinden) Katâde (v. 117/735)[28] şöyle der: "Kimse dünyaya insaf etmez. İçerisinde kötülük yapanın kötülüğüyle kınanmış, iyilik yapanın iyiliğiyle ise övülmemiştir. Eğer dünyanın kendisi özü gereği kötülüğü ve çirkinliği veriyor olsaydı içerisinde herhangi bir peygamberin ve salih kulun bulunması mümkün olmazdı. Nasıl böyle bir şey (dünyanın özü itibariyle kötü olması) mümkün olabilir ki zira Hak Teâlâ onu niteleyerek şöyle dediğini nakleder: "Ulvisiyle (gökler) ve süflîsiyle (yerler) itaatkâr olarak geldik." (Fussilet, 41/11) Hazreti Peygamber aleyhisselâm da şöyle buyurur: "İçinizden biri 'Allah dünyayı lanetlesin.' dediğinde, dünya 'Allah bizi rabbine âsi edeni lanetlesin.' der." Böyle biri, onu lanetlediği ve adını açıkça zikrettiği için dünyanın kötü (hayırsız) evlâdı olur. Dünya ise -evlâtlarına olan merhametinden- oğlunu açıkça zikrederek lanetleyememiş ve rabbine "Bizi âsi kılanı Allah lanetlesin." demiş, onu ismiyle zikredememiştir. İşte bu, annenin oğluna olan şefkat ve merhametidir. Ne şaşılacak iştir ki bizler Allah'ın bize emrettiği itaat sınırında duramadık, annemizde (dünyada) gördüğümüz huylara, bize olan şefkat ve merhamete vefa gösteremedik. Hazreti Peygamber aleyhisselâm, "Dünya ne güzel bir binektir! (Mü'min) Onun üzerinde iyiliğe ulaşır, kötülükten onun vasıtasıyla kurtulur."[29] buyurur. Böylece Hazreti Peygamber aleyhisselâm kötülükleri kendilerine hatırlatıp onları kötülüklerden uzaklaştırma, iyilikleri süsleyerek kendilerini iyiliğe yöneltme noktasında dünyayı çocuklarına karşı duyarlı olmakla nitelemiştir. Dünya oğullarıyla yolculuk eder ve onları iyilik diyarından kötülük diyarına taşır. Bunun nedeni Allah'ın kendisine indirdiği ve "şeriatlar" diye isimlendirilen ilâhî emirleri güçlü bir şekilde müşahede etmesidir. Böylece kullarının mutlu olması için o hükümleri yerine getirmelerini ister. İşte Hazreti Peygamber aleyhisselâm da bu yüzden dünyayı en güzel niteliklerle nitelemiş, onu iyiliklerin, hayırların mahalli yapmıştır. İnsanlar ise Şârî'in belirlediği kötü fiilleri işlediklerinde bunla-

---

28. Katâde b. Di'âme es-Sedûsî. (ç.n.)
29. Ali el-Muttakî, *a.g.e.*, c. 3, s. 239.

rı dünyayla ilişkilendirirler. Oysa bu haller dünyanın değil, insanların halleridir. Çünkü kötülük mükellefin fiilidir, dünyanın fiili değildir. İnsanlar yaptıkları ve Şârî'i razı eden muayyen fiillerini ise âhiretle ilişkilendirirler. Halbuki bunlar onların halleridir, âhiretin değil! Çünkü iyilik de mükellefin fiilidir, âhiretin fiili değildir. Demek ki dünya evlâtlarının başına yine evlâtlarından gelen musibetlerden ecir alır. İşte dünyayı böyle bilen kişi, onu tanımış demektir. Şeriat ve akla göre dünyanın hallerini gördüğü halde yine de onu böyle bilmeyen ve tanımayan kimse ise (dünyayı bilmediği gibi) âhiret hakkında büsbütün cahildir. O halde Ey Allah'ın kulları, bu dünyada Allah'ı murakabe ediniz, tıpkı dünyanın evlâtlarını âdeta gözetleyici bir anne gibi gözetmesine benzer şekilde siz de bu dünyada Allah'ı murakabe ediniz ve annenizin ahlâkına sahip olunuz, böylece saadete erersiniz.

وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ (١١٥)

115. Doğu da Allah'ındır batı da... Nereye dönerseniz dönün, Allah'ın vechi oradadır. Şüphesiz Allah; geniş lütuf sahibidir, âlimdir.

[Nereye dönerseniz dönün, Allah'ın vechi oradadır.]: Bu, hiç ihtilafsız, tartışmasız, münezzeh hakikattir. Zira yüce Allah her türlü kayıtlanmadan, sınırlanmadan yücedir, münezzehtir, O kalplerin kıblesidir. Allah'ın vechi herhangi bir kimsenin yönelebileceği bütün cihetlerde mevcuttur. Yaratılmış olan her varlığın muhakkak bir şeye doğru yönelmesi gerekir. Bir şeyin vechi demek, onun zâtı ve hakikati demektir. Hak Teâlâ nasıl ki semâ ve arş gibi üst anlamı ifade eden şeyleri kendisine nispet etmişse aynı şekilde her ciheti ihata etme özelliğini de kendine atfetmiş ve [Nereye dönerseniz dönün, Allah'ın vechi oradadır.] buyurmuştur. Bu, mertebelerin hükmü itibariyledir. Zira Hak Teâlâ vechini bütün cihetlerde kılmak suretiyle dilediğini muhafaza etmek, dilediğini korumak istemiştir. Çünkü Hak Teâlâ'nın bazı kullarına karşı hususi bir inayeti, gözetimi ve riayeti bulunur. Onun her yerde bir gözü vardır. Bununla beraber insan namaz kılarken Kâbe'nin hangi tarafta olduğunu bildiği halde bir başka tarafa yönelecek olsa namazı kabul edilmez. Çünkü şeriat onun için bu hususi ibadeti yaparken sadece hususi olarak bu eve (Kâbe'ye) yönelerek namaz kılmayı meşru kılmıştır. Ancak bu ibadetin dışında bir ibadet esnasında bu hususi yöne yönelmek dışında başka bir tarafa yönelirse o zaman Allah bunu kabul eder. Örneğin binek üzerinde namaz kılan kimsenin durumu böyledir. Zira bu durumda kıbleye yönelen kimse hep o hal üzere durmaz, bineğinin yürüyüşüne göre istikameti değişir. Benzer şekilde eğer

insan yöneldiği yönlerin her birinde Allah'ın vechinin bulunduğunu kabul etmez, o yönlerde Allah'ın vechinin bulunmadığına inanırsa o zaman cahil ve kâfir olur. Daha önce kıbleye, yani Kâbe'ye yönelerek namaz kılmanın namazın şartlarından biri olduğu konusunda icmâ gerçekleşmiş olmasaydı, bu husus namazın sıhhat şartlarından biri olmazdı, zira Hak Teâlâ'nın [Nereye dönerseniz dönün, Allah'ın vechi oradadır.] ifadesi, Kâbe'ye yönelme emrinden sonra nâzil olmuştur. Bu yüzden de muhkem, yani nesh edilmemiş bir âyettir. Fakat icmâ bu şekilde gerçekleşmiştir. Buna göre [Nereye dönerseniz dönün, Allah'ın vechi oradadır.] ifadesi, kıblenin yönünü bulamayan, yönünü şaşırmış olan kimse hakkında muhkemdir. Bu durumda olan kimse içtihadı ile bir yönü tespit eder, kıble olduğunu zannı galib ile tahmin ettiği yöne döner ve namazını kılar, bu hususta ihtilaf yoktur. Yine insanın Kâbe'yi gözüyle gördüğü durumda, bizzat Kâbe'nin kendisine doğru yönelmesinin farz olduğu konusunda da ihtilaf bulunmamaktadır. Fakat Kâbe'nin kendisini bizzat göremediği zaman, bize göre farz olan doğrudan Kâbe'nin kendisine yönelmek değil, onun tarafına yönelmektir; çünkü Kâbe'nin kendisine yönelmek böyle bir durumda zorluk ihtiva eder. Uzun bir safta namaz kılanların her birinin Kâbe'nin doğrudan kendisine yönelmeleri mümkün olmadığı halde, bu şekilde namaz kılmak câizdir. Yine geceleyin çok yoğun olmayan bulutlar çıktığında ya da açık arazide gündüz vakitlerinde değil Kâbe'nin doğrudan kendisine yönelmek, Kâbe tarafını tespit etmek bile çok zordur. Böyle bir durumda içtihadı ile bir yön tespit eden, fakat doğru yönü bulamayan, namazdan sonra yanlışını fark etmiş olan kimsenin, namazını yeniden kılması gerekmez.

Bil ki Hak Teâlâ'nın vechi pek çok âyette zikredilmiştir. Bu ifadenin (vech'in) Hakk'ın tecelli ettiği suretteki mazharını (tezahürünü) ve hakikatini bilmek istersen öncelikle şunu bil ki bunun hakikati, şeriatın bulutlarındandır ve tevhid nurunun veraseti ile ortaya çıkar. Bunun hakikatinin ameldeki tezahürü, ihlâs vechidir. Nitekim Hak Teâlâ "Yüzünü/vechini dine yönelt." (Rûm, 30/40) buyurmuştur ki bu da Hak Teâlâ'nın vechinin ihlâs olduğuna delâlet eder. Yine bu, Hak Teâlâ'nın "Onun vechini murat ederler." (Kehf, 18/28) ve "Biz sizi sadece Allah'ın vechi için yediriyoruz." (İnsân, 76/9) ve "Ancak A'lâ olan rabbinin vechini murat ederek." (Leyl, 92/19) şeklindeki ifadelerinin de tezahürüdür. Bütün bu âyetlerde murat, lâyıkıyla ihlâs sahibi olmayı övmektir ki niyetin hâlis olmasını ifade etmek için vechin irade edilmesi ifadesi kullanılmış ve böylece Hak Teâlâ'nın vechinin tezahürünün vechin hakikatinin tevhid nuru olduğuna delâlet ettiğine dikkat çekmiştir. Nitekim şu âyette de bu durum söz konusudur: "Allah'la birlikte bir başka ilâha asla dua/kulluk etme; çünkü O'ndan başka tanrı yok! O'nun vechinden gayrı her

şey helâk olacaktır." (Kasas, 28/88). Yine Hazreti Peygamber aleyhisselâmın "Senin kendisi ile karanlıkların aydınlandığı, dünya ve âhiret işinin salâh bulduğu vechinin nuruna sığınırım." sözünün delâlet ettiği üzere O, göklerin ve yerin nurudur. İşte Hak Teâlâ'nın [Nereye dönerseniz dönün, Allah'ın vechi oradadır.] ifadesinin sırrı bu şekilde anlaşılmış olur. Yüce rabbimizin vechinin bir ridâsı vardır, yine onun perdeleri vardır ve onun heybeti vardır. Ridâsına Hazreti Peygamber aleyhisselâm şu sözü ile işaret etmiştir: "İki cennet vardır ki pınarları ve içlerindeki her şey gümüştendir; iki cennet de vardır ki pınarları ve içlerindeki her şey altındandır. Orada topluluk ile Rablerine bakma arasında sadece Rablerinin Adn cennetinde vechi üzerindeki kibriya ridâsı vardır."[30] Burada Ridâ -Allah'u a'lem- kalbi rabbi görmekten alıkoyan, perdeleyen şey mânasındadır. Bu da, kalbinde başkasına karşı kibrin bulunmasıdır. Cennet ehlini rü'yet nimetinden ve tevhid nurunu müşahede etmekten alıkoyacak olan yegâne şey kibriyâ ridâsıdır. Kim kalbinde Allah'tan başka herhangi bir şeyi, cennet odasını, huri, yiyecek, içecek ya da başka herhangi bir şeyi büyütürse bu onu Allah Teâlâ'dan perdeler. Her kim Allah'ı bilirse onun nezdinde her şey küçülür ve gözünün önünden kibriya ridası kalkar, böylece her şeyde Allah'ı müşahede eder. İşte böylece sana, namaza tekbir ile başlanmasının sırrı da açılmış olmaktadır. Zira namaz, Hak Teâlâ'nın yüce vechinin nurlarının tecelli ettiği murakabe ve münâcât makamıdır. Hak Teâlâ'nın perdeleri ise sahih hadiste, "O'nun perdesi nurdur."[31] ifadesi ile, bir başka rivayette "O'nun perdesi *nâr*dır."[32] ifadesi ile geçer ki bu iki rivayet arasında bir zıtlık söz konusu değildir. Bunları uzlaştıracak bir yorumu şu iki şekilden biri ile yapabilirsin: Birincisine göre Hak Teâlâ'nın vechi bâkî kalacak olandır ki celâl ve ikram sahibi odur. O'nun celâli ile nâr perdelerinde tecellisi vardır. Nitekim Hak Teâlâ Mûsâ aleyhisselâma, Tur tarafında bir ateş gördüğü zaman bu şekilde tecelli etmiştir. Yine O'nun ikramı ile nur perdelerinde tecellisi de vardır. Nitekim İsrâ gecesi Hazreti Muhammed aleyhisselâma bu şekilde tecelli etmiştir. Zira Hazreti Peygamber aleyhisselâm o geceyi anlatırken "Bir nur gördüm."[33] buyurmuştur. İşte bu iki perde husus ehli içindir. İkinci yoruma göre -ki bu da umûm erbabı, avam içindir- daha önce ifade etmiş olduğu şey, kâinatta O'ndan gayrı fail yoktur kaidesince ele alınır. O'ndan başka hidayete erdiren de saptıran da yoktur, dilediğini hidayete erdirir, dilediğini saptırır. Yaptıklarından hesaba çekilmez, onlar ise hesaba çekilirler.

30. Buhârî, Tefsîr (Rahmân), 1; Müslim, İman, 180.
31. Müslim, İman, 179.
32. Aynı yer.
33. Müslim, İman, 178.

Bu durumda yönelmesi ile nimet veren ve hidayet erdiren, onun tevhidinin (birliğinin) vechidir, yüz çevirmesi ile de azap eder ve saptırır. Onun, hidayetinde ve peygamberlerinin getirdiği şeriatlar aracılığıyla kalplerde tecelli eden hüviyetinde nuru vardır. Nitekim Hak Teâlâ, "Size Allah'tan bir nur ve mübîn (açık) bir kitap gelmiştir ki Allah, rızasını gözetenleri onunla selâmet yollarına iletir." (Mâide, 5/15-16) buyurmuştur. Onun saptırmasındaki perdesi ise nârdır, bu da kalpleri kaplayan kulun kazancı olan ve ateşten yaratılmış şeytanın vesvesesidir. Hak Teâlâ "Asıl, kendi yaptıkları kaplamıştır kalplerinin üzerini. Hayır! O gün, şüphesiz onlar Rablerinden perdeleneceklerdir." (Mutaffifîn, 83/14-15) buyurmuştur. Böylece Hak Teâlâ tevhid vechinin, peygamberlere tâbi olma nurunun perdesi içerisinde yönelmesi ile hidayete erdiren vecih olduğunu beyan etmiştir ki bu da "Kim benim hidayetime uyarsa artık sapmaz ve bedbaht olmaz." (Tâ Hâ, 20/123) âyetinde ifade edilmiştir. Yine böylece Hak Teâlâ şeytanın vesvesesine tâbi olma perdesi içerisinde yüz çevirmesi ile saptıranın da O olduğunu beyan etmiştir. Dolayısıyla "nur perdesi" ifadesi ile "nâr perdesi" ifadesi arasında bir tezat söz konusu değildir. İşte böylece Hazreti Peygamber aleyhisselâmın "Allahım! Kalbimde bir nur, kulağımda bir nur, gözümde bir nur kıl."[34] diye başlayıp nihayet sonunda "Ve beni nur kıl." buyurduğu sözünün sırrı anlaşılmış olur ki bu sözdeki "Ve beni nur kıl." ifadesi, "Beni her vecih itibariyle delâlet edici bir nur kıl, sana bakmanın güzelliğinden nimetlenmek isteyen kimselere beni görmeyi, nimetlendirici bir perde kıl." demek istemiştir. Yine sahih bir hadis-i şerifte "Allah Teâlâ'nın nurda yetmiş adet perdesi vardır."[35] buyrulmuştur. Bu da "O'nun perdesi nurdur." ifadesi ise tezat teşkil etmez. Çünkü bu (nur), sayıları çok da olsa bütün fertleri içine alan bir cinstir. Doğrusu Hak Teâlâ'nın nurlarının perdeleri sayısızdır, çünkü var olan her şey rabbimizin vechine bir perdedir, O'nun birliğine bir delildir. Şair, "Her bir şeyde bir âyet/delil vardır, ki O'nun bir olduğuna delâlet eder." demiştir. Böylece (hadis-i şerifteki) yetmiş sayısının sayısal olarak sınırlama anlamında olmadığı anlaşılmış olur. Ezherî (v. 370/980) ve diğer dil âlimleri "Araplar yedi sayısını çokluk için kullanırlar, sayı yediden fazla bile olsa, yedi ile ifade ederler." demişlerdir. Bu sayının çokluk ifade ettiği şeklindeki değerlendirmenin aslı şudur: Hak Teâlâ'nın zâtî sıfatları vardır ki bunlar da ilim, hayat, kudret, irade, işitme, görme ve kelâm sıfatlarıdır. Bu yedi zâtî sıfat içerisinde Hak Teâlâ tevhidinin vechinin nurla-

---

34. Buhârî, Da'avât, 10; Müslim, Salâtu'l-Musâfirîn, 191.
35. Bu hadisi İbn Hibbân *el-Azame*'de Ebû Hureyre hadisinden rivayet etmiştir: "Allah ile arşın etrafındaki melekler arasında, nurdan yetmiş bin perde vardır." (Irâkî, *Tahrîcu Ehâdîsi'l-İhyâ*, s. 119, Dâr İbn Hazm, Beyrut, 1426/2005.)

rının perdeleri ile tecelli eder. Böylece bu sıfatlar, Hak Teâlâ'nın nurlarının perdelerinin katları, çokluğunu ifade eden sayı gibi olur. Sonra Hak Teâlâ'nın tecellileri içerisinde sıfatlarının alâmetleri onun katları, yüzün katları ve binin katları olarak katlanır. Hak Teâlâ'nın vechinin heybeti ise sahih hadiste şöyle ifade edilmiştir, "Eğer keşf olup açılacak olsa Hak Teâlâ'nın vechinin heybeti, mahlûkatından gözlerinin yöneldiklerini yakıp kavururdu."[36] Âlimler (Allah onlardan razı olsun) bu ifadeyi Hak Teâlâ'nın celâli olarak te'vil etmişlerdir ki bu, doğru bir te'vildir, ancak celâl ve ikram sahibi olan rabbimizin vechinin, celâli ile heybetleri, ikramı ile heybetleri vardır. Eğer bu ifadeyi dilsel kullanıma ve daha önce bizim belirlemiş olduğumuz kaidelere uygun bir şekilde tevil etmek istersen bil ki, buradaki heybet, (sübühât) kelimesi *sübha* kelimesinin çoğuludur. *Sübha* kelimesi ise dilde, kişinin nafile olarak yapmış olduğu zikir, kılmış olduğu namaz, yaptığı tesbihat ve benzeri sayısız amelleri ifade eder. Daha önce sabit olduğu üzere itaatlerin nurları, Hak Teâlâ'nın vechinin perdeleridir. Zikrin nuru bunların hepsini kapsayıcı ve ikram ve celâl heybetlerinin hepsine hâkimdir. Nitekim Hak Teâlâ "Beni zikredin ki ben de sizi zikredeyim." (Bakara, 2/152) buyurmuştur. Hak Teâlâ'nın kendi adını ve kulunu zikretmesi, onun vechinin heybeti olup bütün heybetlerini kapsayıcıdır. Kulun onu zikretmesi ise onun perdesinin nurudur. Kul rabbinin zikrini müşahede etmeye devam ettiği sürece rabbinin vechi ona, zikrinin heybet perdesi içerisinde tecelli eder. Nitekim sahih hadis-i şerifte, "Ben kulumun bana dair zannındayım, o beni zikrettiği vakit ben onunla birlikteyim."[37] denilmiştir. Kul Allah'ı zikretmeye devam ettikçe zikri onu kendi nefsini ve onun nispetlerini müşahede etmekten uzaklaştırır ve rabbinin tevhidini müşahede etmeye yaklaştırır, sonunda Allah'ın zikrinin perdesi ona açılır. İşte o noktada Hak Teâlâ'nın heybeti kulun fiillerinin ve zikirlerinin nispetini yakıp kavurur ve nispetleri Rabb'e zuhur eder. Nitekim sahih hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: "Kul bana nafile ibadetlerle yakınlaşmaya devam eder, sonunda ben onu severim, onu sevdiğim zaman ise kendisi ile işiteceği kulağı, kendisi ile göreceği gözü, tutacağı eli ve yürüyeceği ayağı olurum."[38] Hazreti Peygamber aleyhisselâmın "Hak Teâlâ'nın vechinin heybeti, mahlûkatından gözlerinin yöneldiklerini yakıp kavururdu." şeklindeki ifadesine gelince; bil ki Hak Teâlâ'nın görmesinin taalluk ettiği görülenler sonsuzdur, mahlûkatından onu hiçbir perde perdelemez. Aksine hadisin mânası sana ancak ifade etmiş olduğumuz hususlara müracaat ettiğin zaman açılır. Yine Hazreti Peygamber aley-

---

36. Müslim, İman, 293.
37. Buhârî, Tevhid, 15; Müslim, Zikir, 19.
38. Buhârî, Rikâk, 38.

hisselâm "Allah'ı görüyor gibi ona ibadet etmendir, zira sen O'nu görmesen de O seni görmektedir."[39] şeklindeki sözü de kulun kendi sıfatlarından iyice kaybolmadıkça, rabbini murakabe etmedikçe, rabbinin onu görüşünü müşahede edemeyeceğine dair şarta dikkat çekmiştir. Buna göre murakabe eşliğindeki her ibadet Hak Teâlâ'nın vechinin perdelerinden bir nurdur, kul bu nurdan rabbine nazar eder, Allah Teâlâ da bu nurdan kuluna nazar eder. Orada kula murakabe perdesi açılınca Hak Teâlâ'nın ruyetini müşahede eder. Dolayısıyla Hak Teâlâ'nın görmesinin yönelmesi, nihayeti, kulun keşf ve müşahedesine göre nihayet mânasındadır, yoksa bizzat Hakk'ın kendisi açısından nihayet değildir. Zira onun açısından nihayet yoktur. Ya da mahlûkatı açısından böyledir ki bu da kulun sıfatıdır. Onun görmesi ve yakması ise kul için Rab sıfatının sübutu ile onun mahv olmasıdır. Rab sıfatı ve O'nun görmesi ise Hak Teâlâ'nın heybetidir. Nitekim Hak Teâlâ "Arz üzerindeki her şey fanidir, sadece Celâl ve ikram sahibi rabbinin vechi bâki kalır." (Rahmân, 55/26-27) buyurmuştur.

İncelik

Hazreti Peygamber aleyhisselâm nereye yönelirse yönelsin, bineği üzerinde iken tek rekâtlı (vitr) namaz kılmıştır; zira Hazreti Peygamber aleyhisselâmın (başının) bütünü vecihtir. Nitekim kendisi, "Ben sizi arkadan da görürüm."[40] buyurmuş ve hali ve duruşu esnasında her yönünün vech olduğu sabit olmuştur. Yine "arkamdan" ifadesini, beşer olduğunu vurgulamak için söylemiştir. Zira onlar (ashab) onun görüşünü görmüyor, onun önünün ve arkasının olduğunu görüyorlardı. Bu durumda olan kimse, kıble ne tarafta olursa olsun, oraya yönelmiş olur. Bu yüzden Hazreti Peygamber bineği üzerinde, bineğinin gittiği tarafa doğu yönelip vitr kılarken, aslında kıbleye yönelmiş oluyordu. [Her nereye yönelirseniz yönelin, Allah'ın vechi oradadır.] Her kim bütünüyle vech olursa, zâtı ile rabbine yönelmiş olur. Namaz kılan kimse için Allah'ın vechi, onun kıblesindedir. Bu da her kimin hali işte bu nitelik üzere olur ve kıbleyi kendisinden bir göz ile görürse kıblenin onun yönelmiş olduğu tarafta olacağı ve her hâlükârda onun kıbleye doğru namaz kılmış sayılacağı anlamına gelir. Hak Teâlâ her türlü kayıt altına alınmaktan yücedir, münezzehtir, O, kalplerin kıblesidir.

---

39. Buhârî, İman, 36; Müslim, İman, 9.
40. Bezzâr, *a.g.e*, c. 16, s. 123.

[Allah; geniş lütuf sahibidir, âlimdir.]: Hak Teâlâ şöyle buyurmuştur, "Benim rahmetim her şeyi kuşatmıştır." (A'râf, 7/156) O, her şeyi kuşatır, bu genişlik ve kuşatıcılık nedeniyledir ki O, varlıkta hiçbir şeyi tekrarlamaz, zira mümkünler sonsuzdur. Misaller dünya ve âhirette var olurlar ve haller zuhur ederler. Hak Teâlâ'nın kürsüsü ki o da O'nun ilmidir, gökleri ve yeri kuşatmıştır; rahmeti ve ilmi gökleri ve yeri kuşatmıştır. Zaten gök ve yerden, ulvî ve süflî'den gayrı bir şey yoktur. Varlıkta tekrar bulunmaz. Ama benzer varlıklardan dolayı bu durum, müşahede açısından gizlidir ve bunu ancak adamlar (er-Ricâl) bilir. Eğer varlıkta tekrar olsaydı, kuşak daralırdı ve el-Vâsî' ismi sıhhat bulmaz, mümkünlerin sonsuzluğu geçersiz olurdu. Doğrusu Allah, mutlak mânada Vâsî', yarattıklarını ne üzerine yarattığını da bilir, Alîm'ir.

وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَلْ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ (١١٦)
بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِذَا قَضَى أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (١١٧)

116. "Allah çocuk edindi." dediler. Hâşa! Allah bundan münezzehtir. Aksine, göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'na aittir. Her biri O'na boyun eğip itaat etmiştir. 117. O, göklerin ve yerin önceden bir benzeri olmaksızın yaratıcısıdır. O, bir şeyin olmasını diledi mi, ona sadece "Ol!" der; anında olmaya başlar.

[O, göklerin ve yerin önceden bir benzeri olmaksızın yaratıcısıdır.]: Çünkü Hak Teâlâ gökleri ve yeri yaratırken daha önce mevcut olan bir örneğe göre yaratmış değildir. Daha önce mevcut bir örneğe dayanmadan yaratılan her şeye *mübda'*, onu yaratana ise *mübdi'* denilir. "Gökler ve yerler" ifadesi ile ise ulvî ve süflî olan şeyler kast edilmiştir. Zira Hak Teâlâ her şeyi, önceden bir örnek olmaksızın yaratmıştır. İbdâ' (önceden örnek olmaksızın yaratma), Hak Teâlâ'nın her şeye dair hususi vechidir ki bu vecih sayesinde her bir şey diğer şeylerden ayırt edilir. O yüzden her bir varlık, daha önceden kendisine örnek olacak bir benzer olmadan yaratılmıştır, sadece kendi misali ve 'aynı üzere yaratılmıştır. Şöyle ki her bir varlığın aynı varlıkta, ancak sübûttaki 'aynının hükmü üzere zuhur eder, ondan ne bir eksiği ne bir fazlası olur. Hakikatte *ibtidâ'*, genel mânada (tümel olarak) örneği olmayan bir şeyi yaratmaktır. Mahlûkat içerisinde, tahayyül sahibi olan dışında, böyle bir yaratıcılık vasfına sahip olan yoktur. Mânalar, *ibtidâ'* olarak (önceden örneği olmaksızın) yaratılabilir ki onların da maddi suretler içerisinde konumlandırılmaları gerekir. Bu maddi suretler ise mânaların ifade edildiği lafızlardır. Örneğin "Falan kimse, daha önce kimsenin icat etmediği bir mâna icat etti." denilir.

Erbab-ı hendesede de durum bu şekildedir. Onlar önceden örneği olmayan şeyler icat etme konusunda yed-i tûlâ sahibidirler. Önceden olmayan bir şeyi icat edecek olan kimseye, icat ettiği şeyin mutlak mânada önceden bir benzerinin olmaması şart koşulmaz; aksine bu konuda sadece, o icadı yapan kimse nezdinde o örneğin önceden mevcut olmaması şart koşulur. Yoksa daha önce çok sayıda insan aynı şeyi yapmış olabilir ki bu durumda onların her biri kendi içerisinde icat yapmış ve onu izhar etmiş sayılır. Dolayısıyla hiç kuşkusuz böyle kimseye *mübtedi'* denilir. Yaptığı şeyin önceden örneği olsa bile, bu icadı yapan kimse nezdinde sadece Hak Teâlâ'nın onu önceden yapmış olduğu bilgisi vardır. Zira Hak Teâlâ kendisi hakkında Bedî', yani varlık mertebelerinden herhangi bir mertebede hiçbir örneği olmayan şeyi yaratan sıfatını kullanmıştır. Çünkü Hak Teâlâ varlık mertebelerinden her bir mertebeye dâhil olan her bir şeyi ihata yollarını bilir. Bu yüzden varlıkta olan her şey, Allah tarafından önceden örneği olmaksızın yaratılmıştır ve Allah Teâlâ el-Bedî'dir. Bu da sana, âlemin Hak Teâlâ'nın aynı olmadığını, aksine onun Hak varlıkta zuhur eden şey olduğunu gösterir. Zira eğer varlık Hakk'ın aynı olsaydı, o zaman Hak Teâlâ Bedî' olmazdı. Âyette ilâhî emir olarak ifade edilen "*kün*" emrinin hali, yaratılmış ve *kün* emri gereği var edilmiş şeyin hali olduğu için, devamında en hızlı şekilde takip anlamı ifade eden harf olan takip *fe*'si gelmiştir. Bu nedenle emrin cevabı *fe-yekûn* (O da olur.) şeklinde gelmiş, böylece ilâhî emrin âlemin yaratılışında ve zuhurundaki nüfuzunu ifade etmiştir. Bu itibarla Hak Teâlâ [O, bir şeyin olmasını diledi mi, ona sadece "Ol!" der; anında olmaya başlar.] buyurmuştur. Burada kullanılmış olan "*kadâ*" ifadesi, her işte geçerliliği olan ve eşyaya dair olan hüküm demektir. Kader ise maslahatı belli olan bir varlıkta varlığı vuku bulmuş olan ve ondan diğer varlıklara sirayet eden şeydir. Dolayısıyla kazâ, kadere hükmeder. Kaderin ise kazâ üzerinde bir hükmü yoktur. Aksine onun hükmü, mukadder olan üzerindedir; başka şey üzerinde kazâ gibi hükmü yoktur.

وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللهُ أَوْ تَأْتِينَا آيَةٌ كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِثْلَ
قَوْلِهِمْ تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ قَدْ بَيَّنَّا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ (١١٨) إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا
وَنَذِيرًا وَلَا تُسْأَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ (١١٩) وَلَنْ تَرْضَى عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَى
حَتَّى تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ قُلْ إِنَّ هُدَى اللهِ هُوَ الْهُدَى وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ الَّذِي جَاءَكَ
مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ مِنَ اللهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ (١٢٠) الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ
تِلَاوَتِهِ أُولَئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ (١٢١)

118. Cahiller de (müşrikler de) dediler ki; "Allah bizimle bizzat konuşsa ya da bize bir mucize gelse ya?!" Aynı şekilde onlardan öncekiler de böyle söylemişti; böylece bunların kalpleri birbirine benzemiştir. Oysa biz delilleri yakînen iman eden bir toplum için açıklamış bulunuyoruz. 119. Şüphesiz, biz seni müjdeleyici ve korkutucu olarak Hak ile gönderdik. O ateş halkının durumundan elbette sen sorumlu olacak değilsin. 120. Sen onların dinine uymadıkça, Yahudiler ve Hıristiyanlar asla senden razı olmazlar! De ki: "Hidayet, Allah'ın hidayetidir." Eğer sana gelmiş olan bu ilimden sonra, onların arzu ve isteklerine uyacak olursan Allah'a karşı senin için ne bir velî bulunur ne de bir yardımcı. 121. Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, onu hakkıyla okurlar. Onlar, buna da iman ederler. Onu inkâr edenler ise hüsrana uğrayacak olanlardır.

[Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, onu hakkıyla okurlar.]: Allah seni ve bizleri teyit etsin, bil ki Kur'ân, onu okuyanların kalplerine daima, ebedi olarak yeniden ve yeniden inmeye devam eder. Onu okuyan herkese, Hakîm ve Hamîd olan Allah katından yeninden nüzûl eder. Onu okuyanların kalpleri onun inişine birer arş olurlar ve Kur'ân onların kalplerine indiği zaman, orada arşına istivâ eder. Kur'ân bir kulun kalbine indiği ve orada hükmü zuhur ettiği, bütünüyle ve mutlak olarak oraya istivâ buyurduğu vakit, o kalp için ahlâk olur ve o kalp ona arş olur. Hazreti Aişe radıyallahu anhâya Hazreti Peygamber aleyhisselâmın ahlâkı sorulduğu zaman: "Onun ahlâkı Kur'ân idi."[41] demiştir. İşte Kur'ân'daki her bir âyetin o kulun kalbinde bir hükmü vardır. Çünkü Kur'ân, kendisine hükmedilsin diye değil, hâkim olsun diye indirilmiştir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm Kur'ân'ı okurken bir nimet âyetine rastladığında bu âyet onun üzerinde hüküm sahibi olur, o da Allah'ın ihsanını ister ve onun fazlını talep ederdi. Azap veya tehdit âyeti okuduğunda, bu âyet peygamberin Allah'a sığınmasını sağlar, o da Allah'a sığınırdı. Bir tâzim âyetine rastladığında bu âyet onun Allah'ı o âyette geçtiği şekilde tesbih ve tâzim etmesini sağlardı. Bir kıssa âyeti geldiğinde veya geçmiş ümmetlerle ilgili bir ilâhî hükmün anlatıldığı bir âyet gelince, bu âyet Hazreti Peygamber aleyhisselâmın ibret almasını sağlar, o da ibret alırdı. Herhangi bir fiili yapması gereken bir hüküm âyeti okuyunca, âyet o hükmü yerine getirmesini sağlardı. Böylece her âyet Hazreti Peygamber aleyhisselâm üzerinde hüküm verir, o da o işi yapardı. İşte Kur'ân âyetleri üzerinde tedebbür etmek, onları düşünmek ve Kur'ân hakkında anlayış sahibi olmak tam da bu demektir.

41. Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, c. 43, s. 15.

Kur'ân okurken işte bu halde olmayan okuyucunun kalbine Kur'ân inmediği gibi onun kalbi Kur'ân'ın istivâ edeceği bir arş da olmaz. Çünkü Kur'ân bu kişide, bu hükümlerle istivâ etmiş değildir. Kur'ân'ın inişi onu hayalinde misali bulunan birtakım harflerle gerçekleşir. Bu harfler, -eğer telkin/öğrenme yoluyla alınmışsa- hocasının lafızlarından ya da -bir mushaftan okunmuşsa- yazı harflerinden meydana gelmiştir. Okuyan, bu harfleri hayalinde canlandırır ve hayal gözüyle onlara bakarsa dil onları sadece aktarır, tedebbür veya basiret olmadan onları okur. Hatta sırf bu harfler hayal mertebesinde kalsın diye okur. Böyle biri Kur'ânı okuma sevabı değil, sadece aktarma sevabı kazanır. Bu kişinin kalbine Kur'ân'dan bir şey inmez. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm sadece harflerini ezberleyerek Kur'ân okuyan ve okudukları boğazlarından öteye geçmeyen bir topluluktan söz etmiştir ki Kur'ân onların beyinlerinin önünde bulunan hayalden dile iner, dil de onu ifade eder, ancak okudukları boğazlarını geçip göğüsteki kalbe inmez. Dolayısıyla herhangi bir âyet böyle bir kişinin kalbine ulaşmaz. Hazreti Peygamber aleyhisselâm da böyle insanların dinden, okun yaydan çıkması gibi çıkacaklarını söylemiştir ki bu okun üzerinde, atıştan neşet etmiş kanın izi görülmez Her okuyan, ruhunun kendi tabiatıyla meşgul olması nedeniyle onu hissedemez ve bu durumda doğa perdesinin ardından ona iner ve ona haz vermez. Bu durumda Kur'ân, kalplere değil, dillere indirilen Kur'ân'dır. Zevk hakkında ise Hak Teâlâ: "Ruhu'l-emîn (Cebrâil) onu senin kalbine indirdi." (Şûrâ, 26/193) buyurmuştur. Bu, üzerine indirilmiş olmasından bir haz duyulan şeydir ki bu haz her türlü hazdan daha üstün olup değeri takdir edilemez. Bu hazzı bulan insan, bitip tükenmez yeni Kur'ân'ın indiği kimsedir. Bu iki inişi ayıran özellik şudur: Kur'ân kalbe inerse, anlayış ile iner ve bu durumda insan okuduğunu bilir, kendi dilinde olmasa bile, okunan sözlerin anlamını bilir. Bununla birlikte Kur'ân'ın dışında o sözlerin anlamını bilemez, çünkü onlar, kendi dilinde değildir. Hâlbuki okurken Kur'ân kalbine inenlerden ise o sözlerin anlamını bilir.

Kur'ân'ı sanki kendi kalbine tenezzül ediyor gibi okuyan kimse, okuduğu esnada onun kalbine inzal edilişinin lezzetini alır, ancak Muhammedî mirasa hal ile sahip olan kimse inzali hisseder ve ondan ancak kendisi gibilerin bulacağı hususi bir lezzet alır. İşte bu, miras sahibidir. Bunun dışındakiler ise Kur'ân'ı sadece hayallerinden okurlar. Onlar -Kur'ân'ı mushaflardan ve levhalardan ezberlemiş iseler- onun sadece yazılı harflerini okurlar veya hocalarından öğrendikleri şeyin harflerini tahayyül ederler. Haddizatında bu bile, onların okudukları ile amel etmeleri halinde böyledir. İhlassız Kur'ân okuduklarında ise okudukları Kur'ân boğazlarından öteye geçmez, yani Allah

onların okumalarını kabul etmez ve okudukları şey tilavet mahallinde, sesin çıkış yerinde kalır. Kur'ân'ı kalbinden ancak tenezzül sahibi, yani kalbine Kur'ân'ın indiği kimse okuyabilir. Bu, miras kaynaklı zevktir ki her kim bunu kendi içinde bulursa buna sahip olur. Böyle bir kimse bu zevki bulduğunda kendisine bunu tanıtacak birine ihtiyaç duymaksızın derhal onu tanır. Çünkü o bu esnada hayalinden okumakla rabbinin müşahede edecek şekilde indirmesinden okumayı birbirinden ayırt edebilir. Kur'ân okuyan kimse aslında, ancak onu kalbinden okuyan kimsedir ki bu kimse bir âyeti her okuyuşunda önceki okuduğundan anlamış olduğundan ve sonraki okuduğundan anlayacağından farklı bir anlam onun için söz konusu olur. İşte bu kimse, "Rabbim ilmimi artır." (Tâ Hâ, 20/114) şeklindeki duasına icâbet edilmiş olan kimsedir. Kimin iki okuyuşta anladığı şey aynı olursa o aldanmıştır; kim de her bir okuyuşta farklı bir anlam anlarsa işte o kârlıdır, rahmete nâil olmuştur. Anlamadan okuyan kimse mahrumdur, tekrar tekrar okudukça aynı mânayı tekrar tekrar anlayan kimse ise onu hakkıyla okuyamamış demektir ve bu durum onun cehaletine delâlet eder. Kimin her bir okuyuşu onun ilmini artırıyorsa ve ona bir ilave hüküm ifade ediyorsa işte esas okuyan odur. Kur'ân okuyan herkesin Kur'ân'ı iyi düşünmesi ve Kur'ân'da Hak Teâlâ'nın Hazreti Peygamber aleyhisselâma tebliğ etmesini veya söylemesini veya bildirmesini emrettiği her emri alıp onu okurken sadece aktarıcı olmaması, hakkıyla okuması, bu konuda niyet, irade ve teveccüh sahibi olması gerekir. Eğer nebevi taraftarlardan olmak istiyorsa, bu emrin Hak tarafından kendisine verilmiş bir emir olduğunu aklında tutmalıdır. Çünkü Allah nübüvveti mahlûkatında gizlemişken bazı mahlûkatında izhar etmiştir. Zâhir olan nübüvvetin zuhuru kesilmiştir (zuhuru kesilmiş olan nübüvvet, zâhir olan nübüvvettir), bâtın nübüvvet ise dünyada ve âhirette devam eder. Çünkü ilâhî vahiy ve rabbânî inzal kesintiye uğramaz, zira âlem onun vasıtasıyla muhafaza edilir. Bütün âlemin bu inzal ve vahiyden bir nasibi vardır.

Övgülerden bahs eden âyetleri okuyan, fakat okuduğu övgülere sahip olmayan kimse onu okumuş sayılmaz, aynı şekilde kınanacak şeylerden bahseden âyetleri okuyan, fakat o kınanacak vasıflarda olan kimse de okumuş sayılmaz. Kur'ân ancak beyan etmek üzere indirilmiştir. Hak Teâlâ "Kendilerine kitabı indirdiklerimiz onu hakkıyla okurlar." (Bakara, 2/121) buyurmuştur.

Bil ki sen bizâtihi (âyânları ile) okunan kitapları bilmedikçe okumanın mertebelerini bilemezsin. Bunları bilirsen, işte o zaman bu kitapları nasıl okuyacağını ve sana okuyanı nasıl dinleyeceğini de bilirsin. İndirilmiş olan kitapların (burada Kur'ân'ı kast ediyorum) isimleri *Kitab-ı münîr*, *Mübîn*, *Muhsî*, *Azîz*, *Merkûm*, *Mestûr-u zâhir*, *Mestûr-u bâtın*, *Câmi'* şeklindedir. Yine bu

isimlerin, bu isimleri ikame eden erbabına tayinini de bilmelisin ki *Münîr* ismi hüccet ehli için, *Mübîn* ismi hakikat ehli için, *Muhsî* ismi murakabe ehli için, *Azîz* ismi ismet ehli için, *Merkûm* ismi resûller ve varisleri için, *Mestur-u zâhir* ismi te'vil ve ibret alma itibariyle iman ehli için, *Mestûr-u bâtın* ismi de aynı şekilde ibret alma itibariyle ibâha ehli içindir. *Câmî'* ismi ise ruhanî ve melekîler içindir. Bu kitapları okuyan kimselerin alâmeti de şöyledir: *Münîr*'i okuduğunu iddia eden kimsenin alâmeti mükaşefedir. *Mübîn*'i okuduğunu iddia eden kimsenin alâmeti temyiz ve tertiptir. *Muhsî*'yi okuduğunu iddia eden kimsenin alâmeti sınırlarda durmaktır. *Azîz*'i okuduğunu iddia eden kimsenin alâmeti, makamının bilinmemesidir. *Merkûm-u hakîm*'i okuduğunu iddia eden kimsenin alâmeti emri bil mâruf ve nehyi anil münker ve her hâlükârda Allah'a teslim olmaktır. *Mestûr-u zâhir*'i okuduğunu iddia eden kimsenin alâmeti mücahededir. *Mestûr-u bâtın*'ı okuduğunu iddia eden kimsenin alâmeti zındıklıktır. *Câmî'* kitabı okuduğunu iddia eden kimsenin alâmeti beşeriyetten çıkıp -Ebû İkâl el-Mağrîbî (v. 290/903) ve diğer bazı kimseler gibi- melekî bir heyûlânî hal içerisine girmektir. Hak Teâlâ'nın bu kitapları kendisine okuduğu kimselerin alâmetleri ise şöyledir: Kendisine Hak Teâlâ'nın *Kitâb-ı münîr*'i okuduğu kimsenin alâmeti, hevâsını bastırmasıdır. *Mübîn*'i okuduğu kimsenin alâmeti, onun mânasını müşahede etmesidir. *Muhsî*'yi okuduğu kimsenin alâmeti, Hak Teâlâ'nın hidayetinin yolunu tutmaktır. *Azîz*'i okuduğu kimse, Hakk'ın reddinden kaçınır. *Merkûm-u hakîm*'i okuduğu kimse emeline ulaşır. *Mestûr-u zâhir*'i okuduğu kimse ilâhî rahmete nâil olur. *Mestûr-u bâtın*'ı okuduğu kimse ise şeytan ile dost olur. *Câmî'*i okuduğu kimse Hak Teâlâ'dan başkasına nazar etmez. Kim bilir belki de sen, Hak Teâlâ'ya bu kitapları okuyanların içinde yer almak, harfleri ardı ardına okurken o hal üzere yerleşip irtihal etmek istiyorsun ama anlamlarını bilmiyor, akletmiyor, sınırlarında durmuyorsun. Ya da sen "Hamd âlemlerin rabbi olan Allah'a'dır." dediğin zaman Hak Teâlâ'nın senin için, "Kulum bana hamdetti." buyurmasını istiyor, bunu hayal ediyorsun. Hayır, vallahi şunu bil ki Hak Teâlâ "Kulum bana hamdetti.", "Kulum bana senâda bulundu." gibi ifadeleri, ancak Kur'ân okurken ilâhî huzurda bulunan, fiili ile Hakk'a münacaatta bulunduğunu bilen, Hakk'ın kendisini büsbütün kuşattığını hisseden, Hak Teâlâ'nın azîz kitabında tevdi etmiş olduğu ilimleri ve sırları tedebbür edip düşünen kimseler için söyler. Her kul da kendi makamı, zevki ve keşfi miktarınca bunu anlar. Hak Teâlâ, "O'nun âyetlerini düşünsünler ve akıl sahipleri tezekkür etsin diye." (Sâd, 38/29) buyurmuş, yine bir başka âyette, "Her bir kimse kendi içeceği yeri bilmişti." (Bakara, 2/60) buyurmuştur. Haddizatında ben de derim ki istikamet yolu üzerinde oturan

her kişinin çaresi itaattir. Böyle bir kişi dili Kur'ân okuma konusunda suskun olsa dahi fiilleri ile Allah'a hamdetmektedir ve Allah Teâlâ onun hakkında "Kulum bana hamdetti." buyurur. Dil "Allah'a hamd olsun." dediği halde kişinin kalbi dükkânında ya da evinde veya herhangi bir başka maksadında ise böyle bir kimse Allah'a hamdettiğini ne zaman bilebilir ki? Kalb üzerinde bulunduğu halden, dilinden dökülen sözlerden gafil iken böyle bir şey nasıl mümkün olabilir ki? Hak Teâlâ seni muvaffak kılar ve sen de şanı yüce Allah'ın senin okuyuşunu dinlemesini, seni okuyucular divanına kaydetmesini, okuduğun kelimelere karşılık "Kulum bana hamdetti." demesini istersen, tilavet/okuma makamlarını ve mekânlarını bilmelisin. Senin gibi okuyan niceleri vardır! Zira bilmelisin ki dilin bir okuyuşu, bedenin bütün uzuvları ile bir okuyuşu, nefsin bir okuyuşu, kalbin bir okuyuşu, ruhun bir okuyuşu, sırrın bir okuyuşu, sırrın sırrının da bir okuyuşu vardır. Dilin okuyuşu, kitabı mükellefe belirlenen şekilde düzgün olarak tilavet etmektir. Bedenin okuyuşu, kitaptaki muamelata dair tafsilatları bütün beden uzuvları ile uygulamaktır. Nefsin okuyuşu ilâhî isim ve sıfatlarla ahlâklanmaktır. Kalbin okuyuşu ihlâs, tefekkür ve tedebbürdür. Ruhun okuyuşu tevhiddir, sırrın okuyuşu ittihattır. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâmın naklettiği bir kudsi hadiste Hak Teâlâ, zât olarak değil, fakat sıfat olarak, böyle bir kul için, "Ben onun işiten kulağı, gören gözü olurum."[42] buyurmaktadır. Sırrın sırrının okuyuşu edeptir ki bu da Hak Teâlâ'dan kendisine ilkâ edilmiş olan tenzihtir. İşte bütün bu sıfatlarla efendisinin huzurunda duran ve bütün cüzlerinin Hakk'ın razı olacağı hale dalmış olduğunu gören kişi bütünüyle bir kuldur. İşte o zaman Hak Teâlâ "Kulum bana hamdetti." buyurur veya kulun söz ile ya da hal ile dile getirdiği şeye uygun icâbet eder. Eğer kulda bu sıfatların bazıları bulunuyorsa ve bazı okuyucuların düştükleri gaflete düşüyorsa, o zaman o tam bir kul değildir ve ancak zâtının sahip olduğu sıfatlar kadar Hak Teâlâ karşısında ihtisas kulluğuna sahip olur. Kimi kullar vardır ki benliğinin sadece altıda biri Hakk'a ait, geri kalanı hevâsına aittir. Kimilerinin beşte biri Allah'a, geri kalanı hevâsına aittir; kimilerinin dörtte biri, kimilerinin üçte biri, kimilerinin yarısı Allah'a aittir. Hak Teâlâ kendisinde nuranî olarak ne kadar hazır bulunuyorsa o kadarı Hakk'a aittir. Şimdi kendine bir bak! Himmetinin nerede olduğunu, muradının yönelmiş olduğu Hak Teâlâ ile halinin nice olduğunu bir düşün! Çünkü Hak Teâlâ katında, ancak takdim etmiş olduğun kadarını bulursun. Okuma menzillerini öğrenmiş bulunuyorsun, bundan böyle ya tam bir kul olursun ya da cüz'î bir kul olur-

42. Buhârî, Rikâk, 38.

sun. İşte bu minval üzere okumanı düşün, bütün hareket ve sükûn hallerinde nefsine bu düşünceyi ilzam et; her hareketin sadece Allah ile, Allah için, Allah'la birlikte, Allah'ta, Allah'a yönelik, Allah'tan olsun. Sükûnun da hep böyle olsun. Allah'la olması demek, onun sana bu konuda buyurduğu yönlendirmeye göre olması demektir. Allah için olması demek, senin için olmaması demektir. Allah'la birlikte olması demek, müşahede ve murakebe ile olması demektir. Allah'ta olması demek tedebbür ve tefekkür açısından onda olması demektir. Allah'a yönelik olması demek maksat ve cihet itibariyle ona yönelmesi demektir. Allah'tan olması demek teklifin ondan gelmesi demektir. İşte okuma esnasında böyle olmalısın, zira Hak Teâlâ sırrı ve en gizli olanı bilir. Bu yüzden dikkat et de senin gizli ve açık hallerinde razı olmayacağı bir durumu görüp bilmesin. Her ne kadar yegâne fail olan ve fiilleri yaratan O olsa da sen yine buna dikkat et. Mükellef olduğun edebe riayet et, ilâhî huzurun gerektirdiği iclâl ve tâzimi elden bırakma!

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ
(١٢٢) وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا تَنْفَعُهَا
شَفَاعَةٌ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ (١٢٣) وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ قَالَ إِنِّي
جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ (١٢٤)

122. Ey İsrailoğulları! Size bahşetmiş olduğum nimetimi ve sizi âlemlere üstün kıldığımı hatırlayın. **123.** Ve öyle bir günden sakının ki o gün kimsenin hiç kimseye faydası olmaz, kimseden bedel alınmaz ve kimsenin şefaati kabul edilmez, hiç kimseye yardım edilmez. **124.** Bir vakit rabbi İbrâhîm'i bazı kelimelerle imtihan etmiş, o da bunları tamamlamıştı da rabbi ona "Seni insanlara önder kılacağım." buyurmuş; o da "Soyumdan da..." deyince, "Benim ahdim zalimleri kapsamaz!" buyurmuştu.

[Bir vakit rabbi İbrâhîm'i bazı kelimelerle imtihan etmişti.]: Zira imtihan en faziletli kerametlerden biridir. Burada yücelikler sahibi İbrâhîm aleyhisselâm bu kelimeleri, tövbe için almıştır. Buradaki imtihan ifadesi, evlâdını kurban etme hadisesine işarettir. Hak Teâlâ halîli İbrâhîm aleyhisselâma, [Seni insanlara önder (imâm) kılacağım.] buyurmuştur ki bu, İbrâhîm aleyhisselâmın bir talebi üzerine değil, onun ilâhî yardıma mazhar ve dosdoğru yolda olması için doğrudan Allah tarafından bahş edilmiş bir nimettir. Böylece biz İbrâhîm aleyhisselâmın kesinlikle zalim olmadığını bilmiş oluyoruz, zira imâmet Allah'ın ahdidir. Hak Teâlâ burada [Seni insanlar için imam kıla-

cağım.] buyurmuş, halife kelimesi yerine imam kelimesini zikretmiştir, çünkü hilâfet, bu ismin hükmü gereğince, kendisine halife olunacak kimselerin varlığını gerektirir, bu yüzden de hilâfetin hâkim değil, hükme mahkûm olduğu öğrenilir. Öyleyse Allah onu kendisine öğüt bulunan bir adla isimlendirdi, çünkü insan unutma, yanılma ve gaflet özelliğiyle yaratılmıştır. Halife adı ise onu halife atayanı hatırlatır. Halife demeden imam olarak adlandırmış olsaydı, belki imamlığıyla kendisini imam yapandan habersiz kalacaktı. Halbuki halifelik söz konusu olduğunda iş öyle değildir. Çünkü imamlık halifelikteki hatırlatma gücünde değildir. Bu nedenle Hak Teâlâ kâmiller topluluğu hakkında "Sizi yeryüzünde halifeler yapmıştır." (En'âm, 6/165) buyurmuştur. Bu söz onların kulaklarınca işitilmiş ve onlar da halifelik hükmüyle âlemde tasarruf etmişlerdir. Hak Teâlâ İbrâhîm aleyhisselâma Âdem aleyhisselâmın ve dilediği kullarının halifeliğini işittirdikten: [Seni insanlar için imam yapacağım.] buyurmuştur, çünkü Allah İbrâhîm aleyhisselâmın halifeliği özümsediğini bildiği için artık onu bir isimle isimlendirmeye önem vermemiştir. İbrâhîm aleyhisselâm da rabbine, [Soyumdan da...] deyince Hak Teâlâ [Benim ahdim zalimlere ermez.] buyurmuştur. Zira kâinatta imamlık mertebesine sahip olan, hayvan olan insan değil, (ilâhî) surette yaratılmış olan ve ilâhî ahde sahip olan insandır. Nitekim Hak Teâlâ'nın ahdine zalimler eremez. Onun ahdi de suretinden başka bir şey değildir. İnsanlar içerisinde ihmal edilmiş olanların ihmal edilme sebebi, kendi konumları hakkındaki cehaletleri ve kendilerini mertebelerinin dışında bir konumda tasarruf etmiş olmalarıdır. Eğer onlar da, tıpkı rableri nefislerine yaratılışını verdiği gibi, kendi nefislerine haklarını vermiş olsalardı âlemlere imam olurlardı. İmam, ârif ve bilgili efendi ise imamdır; elinde kandili, başında tacı bulunur; bütün mahlûkat ona şahitlik eder; her türlü afet ve kusurdan emindir. Yollar karanlık olduğunda ise o yollarda yürüyen kimse nereye sığınacağını, hangi yöne gideceğini bilemez. Bununla beraber sapmadan yürür. Düştüğünde ise kusur işlemiş olduğunu anlar.

وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ وَأَمْنًا وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى وَعَهِدْنَا إِلَى
إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنْ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ (١٢٥).

125. Vaktiyle Biz bu evi (Kâbe'yi) insanlar için bir toplanma ve emniyet yeri kılmıştık. (O halde) İbrâhîm'in makamından namazgâh edinin. İbrâhîm ve İsmâîl'e de; "Tavaf edenler, her daim onun yanında olanlar (ibadet edenler), rükû ve secde edenler için Ev'imi temiz tutun" şeklinde ahit vermiştik.

[İbrâhîm'in makamından namazgâh edinin.]: Bu namaz tavafın ardından kılınan iki rekâtlık namazdır ki bunun amacı da İbrâhîm aleyhisselâmın elde ettiği dostluk makamını halimizin elverdiğince elde etmektir. Zira İbrâhîm aleyhisselâmın makamının hususiyetlerinden biri, Hak Teâlâ'nın onun hakkında "Vefakârlık yapan İbrâhîm." (Necm, 53/27) buyurması, bir diğeri onun çok âh eden ve halim biri olmasıdır. Bu da aynı şekilde bizim İbrâhîm makamına yönelip orayı namazgâh, dua yeri edinme maksatlarımızdan biridir ki buradaki namazgâh ifadesi dua anlamına ya da namazın ardından bu makam ve özelliği elde etmek üzere dua etmek anlamına gelir. Bu makam ve özellik, Allah'ın dostu olan İbrâhîm aleyhisselâmın hal ve makamıdır. Yine İbrâhîm aleyhisselâmın makamının hususiyetlerinden biri, onun tek başına Allah'a kul olan bir ümmet olması ve hiçbir vakit müşriklerden olmaması, ilâhî nimetlere şükretmesi, Allah'ın onu seçmiş ve sırat-ı müstakime hidayet etmiş olmasıdır. Bir diğeri, ona kavmi karşısında Allah'ın birliği (tevhid) konusunda hüccet verilmiş olmasıdır. Bir diğeri, onun *müslim* (Müslüman, teslim olmuş) olması, bir başkası onun salâh ehli olmasıdır. Yine bir diğeri, Allah'ın ona dünyada mükâfatını vermesi ve âhirette de salih kullardan olacak olmasıdır. İşte bütün bunlar, bize makamını namazgâh edinmemiz emredilen İbrâhîm aleyhisselâmın makamının hususiyetlerindendir. Nitekim Hak Teâlâ [İbrâhîm'in makamını namazgâh edinin.] buyurmuştur ki buradaki namazgâh (*musallâ*) ifadesi, namaz kıldıktan sonra dua etme yeri mânasınadır, bu duanın maksadı ise Allah'ın dostu İbrâhîm aleyhisselâm için hâsıl olan makamı elde etmektir.

Bil ki Mekke kulluk için en hayırlı vesile, cansız ve toprak olan yerlerin en şereflisidir ve oradaki evi evliyaların dışında yüz yirmi dört bin peygamber tavaf etmiştir. Orayı tavaf etmiş olan her bir nebî ve velînin o eve ve o haram beldeye ilişkin bir himmeti mevcuttur. Çünkü o ev, Allah'ın diğerlerine karşı seçtiği, seçkin kıldığı bir evdir ve onu mâbedler içinde öncelik (evveliyet) sırrı vardır. Nitekim Hak Teâlâ "İnsanlar için vaz edilen ilk ev Bekke'deki evdir ki o mübarektir ve âlemlere hidayettir. Orada apaçık âyetler ve İbrâhîm'in makamı vardır. Her kim oraya girerse (her türlü korkudan) emniyet içerisinde olur." (Âl-i İmrân, 3/96) buyurmuştur. Bundan başka diğer pek çok âyette de oraya işaret edilmiştir. Bunlardan biri de [İbrâhîm ve İsmâîl'e evimi temizlemelerini ahdettik.] âyetidir ki evin tavaf edenler için temizlenmesi, peygamberlerin efendisi Hazreti Muhammed aleyhisselâma gösterilen özen ve inayettendir. Nitekim Hazreti İbrâhîm ve Hazreti İsmâîl, sulblerinde Hazreti Muhamed aleyhisselâmı taşıdıkları için evi inşa etmek ve temizlemekle müşerref kılınmışlardır. İbrâhîm aleyhisselâmın diğer evlâtları

içerisinde hususen İsmâîl aleyhisselâmın bu konuda ve (kurban ile) imtihan konusunda hususen seçilmiş olması da, onun Hazreti Muhammed aleyhisselâmın atası olmasındandır. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Ben iki kurbanlığın oğluyum."[43] diyerek buna işaret etmiştir. Onlar da salt ilâhî emirler Kâbe'yi yapmış ve temizlemiş oldukları için bu konuda fazilet sahibi olmuşlardır. Hak Teâlâ [Evimi tavaf edenler için temiz tutun.] buyurmuş, orayı hususen kendisine nispet etmiştir. Zira dünya yaratıldığından beri, henüz hiçbir insan eli oraya değmemişken dahi orası Allah'ın evi (*beytullâh*) idi. Orayı tavaf edenler de âdeta arşın çevresinde rablerini tesbih ederek dönenler gibidirler. Yeryüzünde *beyt* (ev/Kâbe), Hak Teâlâ'nın istivâ ettiği ifade edilen Arş gibidir.

[Her daim onun yanında olanlar]: Buradaki *el-âkifîn* ifadesi *i'tikâf* kelimesinden gelir. *İ'tikâf* ise hususi bir yerde ikamet etmek demektir. Şeriatta ise bu ikamet, Allah'a yakınlaşmak maksadıyla hususi bir ameli yaparak ve hususi bir hal üzere yerine getirilir. Bu şeriatta menduptur, ama kişi herhangi bir nedenle itikâfa girmeyi adarsa, o zaman vâcip olur. İtikâfa girmiş olan kimse yerinden çıkmadıkça her türlü iyilik/ibadet fiillerini yapabilir, eğer yerinden çıkarsa artık itikâfta sayılmaz. Bana göre itikâfta, belli şartlar koşmak doğru değildir.

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ
بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ قَالَ وَمَنْ كَفَرَ فَأُمَتِّعُهُ قَلِيلًا ثُمَّ أَضْطَرُّهُ إِلَى عَذَابِ النَّارِ وَبِئْسَ
الْمَصِيرُ (١٢٦)

126. İbrâhîm; "Rabbim! Burayı güvenli bir belde kıl ve halkını; içlerinden Allah'a ve âhirete iman edenleri, türlü meyvelerle rızıklandır." diye dua etmişti. Buna karşılık Allah, "Küfredeni az bir süre yaşatırım ama daha sonra onu ateş azabına sürüklerim, ne kötü bir dönüş yeridir o." buyurmuştu.

İbrâhîm aleyhisselâm Mekke için bereket duasında bulunmuştur. Doğrusu anne mübarek kılındığı zaman, onu kızları da mübarek kılınır. (Şehirlerin anası Mekke mübarek kılınınca, diğer şehirler de mübarek kılınmış olur.)

---

43. Hâkim, *Müstedrek*, c. 3, s. 609, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1411/1990.

وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (١٢٧)

127. Hani İbrâhîm, İsmâîl'le birlikte (Kâbe'nin) temellerini yükseltmişler ve "Rabbimiz! Bunu bizden kabul buyur. Sen hakkıyla işitensin; ilim sahibisin." diye dua etmişlerdi.

İsmâîl aleyhisselâm duasının kabul edilmesi için dua etmiş, Halîlullah'ın (İbrâhîm aleyhisselâmın) kemali açıkça ortaya çıksın diye, eksikliğini izhar etmiştir. Zira evlâtlarından her birinin, babalarının yanında kendi değerlerinin düşürmeleri gerekmektedir, bu yüzden İsmâîl aleyhisselâm iftikar (muhtaçlık) sıfatını babasına hürmeten ve onun yanında edebe riayet etmek üzere izhar etmiştir.

رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَا إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ (١٢٨)

128. Rabbimiz! Bizi sana teslim olan (*müslim*) iki kişi kıl; soyumuzdan da sana teslim olan kimseler çıkar; bize ibadetlerimizi göster (bildir) ve tövbelerimizi kabul et. Çünkü sen tövbeleri kabul edensin, merhametlisin.

Bil ki Allah'ın tövbesinin kabul edileceği kesindir, kulun tövbesi ise imkân mahallindedir. Çünkü kulun tövbesinde türlü illetler bulunabilir ve kul tövbenin şartlarını, sınırlarını Allah'ın bildiği gibi bilemez. Bu yüzden ârif insan Allah'tan kendisine tövbe etmesini diler. Zira Allah'a bir ahit yoluyla müracaat etmek çok büyük tehlike içerisi, çünkü insan Allah'ın ilminde geleceğe dair nelerin bulunduğunu bilemez. Eğer orada kendisinin ahdi bozacağına dair bir şeyler varsa, o zaman o ahdin mutlaka bozulması kaçınılmaz olur.

رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (١٢٩)

129. Rabbimiz! Neslimiz içerisinde senin âyetlerini okuyacak; onlara kitabı ve hikmeti öğretecek, onları arındıracak bir peygamber gönder. Zira sen izzet ve hikmet sahibisin.

Hikmet ancak, delâlet ettiği şeyden dolayı istenir. Hikmet sahibi kul, her şeyi yerli yerine koyan, hiçbir şeyin konumunu, mertebesini ihlâl etmeyen, her hak sahibine hakkını veren, hiçbir konuda kendi hevâ ve istekleri ile hükmetmeyen, geçici maksatlarının etkisine kapılmayan kimsedir. İşte hikmet sahibi kişi Hak Teâlâ'nın kendisini bir süreliğine iskân etmiş olduğu şu diyara (dünyaya) bakar ve sonra da Hak Teâlâ'nın kendisine bu dünyada meşru kılmış olduğu tasarruflar üzerinde düşünür, eksiksiz ve fazlasız bir şekilde, kendisine beyan edildiği gibi bu meşru ölçüler içerisinde hareket eder, bu dünya diyarında kendisi için belirlenmiş olan mizanı hiçbir zaman elinden bırakmaz. Zira eğer onu elinden bırakacak olursa ölçüleri bilemez, bu durumda da ya hüsrana uğrar (zarar eder) ya da ölçü ve tartıda aldatır ki Allah bu iki halin her ikisini de kınamıştır. Ancak Hak Teâlâ ölçüde hile yapıp fazla tartmayı hususi bir durumda övmüştür ki hikmet sahibi insan, bilgiye dayanarak işte o konumda fazla tartabilir. Çünkü bu, terazinin fazla tartmasıdır ve Allah katında övgüye değerdir. İnsan bu durumu bilip terazi elinde bulunduğu sürece, Allah'ın yaratıkları hakkındaki hikmetinden herhangi bir işte yanılmaz. Böyle davrandığında ise vaktinin imamı olur. Teraziyle Yine Hakk'ı zikretmenin Allah'a ve resûlüne eziyete sebep olmayacağı durumlarda hakkın Allah'ın kullarına izhar edilmesi ve onlara tanıtılması de hikmettendir. Yine Allah'ın veya peygamberinin veya Allah nezdinde dinî konularda değeri olan birisinin adını, Allah'a, peygamberine ya da Allah'ın kendilerine önem verdiği kimselere eziyet (hakaret) edileceği bir yerde zikretmemek de hikmettendir. Örneğin Şiilerin yanında sahâbeden söz etmemek böyledir, çünkü böyle bir davranış zikredilenin hakarete uğramasına ve ona kötü söz söylenip gıyabında eziyete maruz kalmasına bir çağrıdır. İşte hikmet sahibi insan, böyle bir yerde o kimseyi zikretmez.

وَمَنْ يَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ إِبْرَاهِيمَ إِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ وَلَقَدِ اصْطَفَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ (١٣٠)

130. Kendini bilmez kimseden başka kim İbrâhîm'in dininden yüz çevirir ki?! Doğrusu biz onu dünyada seçkin kılmıştık ve kendisi âhirette salihlerden olacaktır.

Sefeh (kendini bilmezlik) hevâya dayanır. Bu konuda kafa karıştıranların sözlerini bir kenara bırakmalısın. Akıl sefihlikten münezzehtir, sefih kimse akıllı değildir ki dikkat etsin.

[Ve kendisi âhirette salihlerden olacaktır.]: Salâh, kulun ulaşacağı en şerefli makamdır, kul dünyada da, âhirette de bu sıfata sahip olabilir. Çünkü

salâh Allah'ın has kullarına bahşettiği bir niteliktir ki bütün nebîler ve resûller bu sıfata sahip olmayı Cenâb-ı Hak'tan niyaz etmişlerdir. Salâh, ruhanî ve melekî bir sıfattır. Hazreti Peygamber aleyhisselâm salâh konusunda şöyle buyurmuştur; "Kul teşehhüd esnasında 'Selâm bize ve Allah'ın salih kullarına olsun.' derse bu duası gökte ve yerdeki bütün salih kullara ulaşır."

إِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ أَسْلِمْ قَالَ أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ (١٣١)

131. Hani, rabbi ona; "Teslim ol (İslâm ol)!" buyurduğu zaman; "Âlemlerin rabbine teslim oldum." demişti.

İslâm; kulun Hak Teâlâ'nın kendisini çağırdığı her anda duraksamaksızın ona boyun eğmesidir.

[Âlemlerin rabbine]: Bil ki rubûbiyet izafi bir sıfat olup izâfe edilenlerden herhangi biri bu sıfata münferit olarak sahip olamaz, bu yüzden bu sıfat, ikisinin de varlığına bağlıdır. Örneğin mülk olmaksızın mâlik var olamayacağı gibi takdir edilemez (varsayılamaz). Aynı şekilde mülk olmadan melîk de olmaz. İşte bunun gibi, merbûb (kendisine rab olunan varlık) olmadan rab de olmaz. Böyle bir şey vucut olarak da takdir olarak da olmaz.

وَوَصَّى بِهَا إِبْرَاهِيمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ يَا بَنِيَّ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَى لَكُمُ الدِّينَ فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ (١٣٢)

132. İbrâhîm de Ya'kûb da bunu oğullarına emrettiler ve "Evlâtlarım! Allah sizin için bu dini (İslâm'ı) seçti; o halde her hâlükârda Allah'a teslimiyet göstermiş kimseler olarak son nefesinizi verin!" dediler.

Yani onlar hayatta iken böyle olmalarını istedi, yani "Allah'ın sizin için razı olduğu bu din üzere olduğunuz şu halinizi gelecekte de devam ettirin." dedi ve böylece onlara gelecekte de Müslüman olmalarını, yani Müslümanlıkta sebat etmelerini emretmiş oldu.

أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي قَالُوا نَعْبُدُ
إِلَهَكَ وَإِلَهَ آبَائِكَ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِلَهًا وَاحِدًا وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ (١٣٣)
تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ
(١٣٤) وَقَالُوا كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى تَهْتَدُوا قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ

الْمُشْرِكِينَ (١٣٥) قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنْزِلَ إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ
وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَمَا أُوتِيَ مُوسَى وَعِيسَى وَمَا أُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ
لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ (١٣٦)

133. (Ey Ehl-i Kitap!) Yoksa Ya'kûb'a ölüm geldiğinde siz orada mıydınız? Nitekim o esnada oğullarına, "Benden sonra neye kulluk edeceksiniz?" demiş; onlar da: "Bir tek ilâh olarak senin ve atalarının; yani İbrâhîm ve İshak'ın ilâhına kulluk edeceğiz. Biz O'na teslim olduk!" demişlerdi. 134. Onlar bir ümmetti; geldi, geçti. Onların yaptıkları kendilerine, sizin yaptıklarınız da size aittir. Onların yapıp ettiklerinden siz mesul değilsiniz. 135. "Yahudi ya da Hıristiyan olun ki hidayete eresiniz." dediler. De ki: "Hayır, biz tevhid ehli olan İbrâhîm'in dinine uyarız. Nitekim o, müşriklerden de değildi." 136. Deyin ki: "Biz; Allah'a, bize indirilene, İbrâhîm'e, İsmâîl'e, İshak'a, Ya'kûb'a ve torunlarına indirilene; Mûsâ'ya ve Îsâ'ya verilenlere, peygamberlere Rableri tarafından verilenlere iman ettik. Bu peygamberlerin hiçbirini diğerinden ayırmayız ve bizler sadece O'na teslim olmuş Müslümanlarız."

Ümmet-i Muhammed, ona iman edenlerdir ki bunlar Allah'tan gelen ya da indirilen her peygambere, her kitaba ve her sahîfeye tâbi olurlar, hepsine iman ederler, ancak bu, onların hepsi ile amel etme, hükmetme anlamında değildir. Şeriatların hepsi nurdur. Hazreti Muhammed aleyhisselâmın şeriatı ise bu nurlar arasında, tıpkı güneşin ışığının diğer gök cisimlerinin ışığı arasındaki konumu gibidir. Güneş doğduğu zaman diğerlerinin ışıkları kaybolur ve güneşin ışığına dâhil olur. O ışıkların kaybolmaları, Hazreti Muhammed aleyhisselâmın şeriatı geldiğinde diğer şeriatların, bizâtihi (âyânları itibariyle) var olmalarına rağmen nesh edilmelerine benzer, nitekim güneş doğduğunda diğer yıldızların ışıkları mevcudiyetlerini sürdürürler (ama görülmezler.) İşte bu yüzden biz umumi şeriatımızda bütün peygambere ve getirdikleri şeriatların hak olduğuna, nesh edilmiş olmaları nedeniyle bâtıl hale gelmediklerine iman etmekle yükümlüyüzdür. Onların bâtıl olduğu düşüncesi cahillerin zannıdır. Nebîlerin sayısı yüz yirmi dört bindir. İçlerinde umumi olarak gönderilen ise sadece Hazreti Muhammed aleyhisselâmdır, onun dışındakiler hususi olarak gönderilmişlerdir. Buradan şunu öğreniyoruz ki Muhammedî olan (ümmet-i Muhammed'den olan) kimse, her dilde dua ile emrolunmuştur. Çünkü ona bütün peygamberlere ve onlara indirilenlere iman etmek emredilmiştir. Muhammedî bir velî haram ve helâl hükümleri dışında hususi bir vahiyle sınırlı kalmaz. Dua ederken, hakkında hüküm olmayan hususlar-

da ve Hazreti Muhammed aleyhisselâma indirilmiş olan şeriatta terkine dair bir şey bulunmayan hususlarda, eğer o husus diğer nebîlerden birine indirilen bir vahiyde bulunuyorsa onu terk etmez, bu nebî ister resûl olsun ister olmasın fark etmez.

فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ مَا آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدِ اهْتَدَوْا وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ فَسَيَكْفِيكَهُمُ
اللَّهُ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (١٣٧) صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً وَنَحْنُ لَهُ
عَابِدُونَ (١٣٨)

137. Eğer onlar da sizin gibi iman ederlerse, doğru yolu bulmuş olurlar. Ama yüz çevirirlerse, bilsinler ki asıl ayrılığa düşenler onlardır. Allah onlara karşı sana yetecektir. O işitendir; bilendir. 138. Allah'ın boyası ile boyanın. Kimdir boyası Allah'tan daha güzel olan! Biz yalnızca O'na kulluk eden kimseleriz.

Bil ki şu insanî yaratılışın bir sureti vardır ve bu suret, insandan misak alınmadan önce unsurlarda ve feleklerde dağılmış vaziyetteydi. Yine insanın yoklukta da (ademde de) bir sureti vardır ve bu suret Allah Teâlâ tarafından görülmekteydi. İşte Hak Teâlânın bizleri dünyada yaratmayı murat ettiği zaman "*kün*" (ol) emri ile hitabını yönelttiği suret budur ki bizler de bu emre derhal icâbet edip yokluk makamından varlık makamına çıkmışız, varlığa boyanmışsızdır ki bu da Hak Teâlâ'nın [Allah'ın boyası ile boyanın. Kimdir boyası Allah'tan daha güzel olan! Biz yalnızca O'na kulluk eden (yani huzurunda boyun eğmiş ve zelil bir şekilde bulunan) kimseleriz.] fermanıdır.

قُلْ أَتُحَاجُّونَنَا فِي اللَّهِ وَهُوَ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ وَلَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُخْلِصُونَ
(١٣٩)

139. De ki: Allah hem bizim hem de sizin rabbiniz olduğu halde siz yine de O'nun hakkında bizimle tartışıyor musunuz?! Bizim yaptıklarımız bize, sizinkiler ise size aittir. Biz hâlis bir şekilde (tevhid ehli olarak) O'na bağlıyız.

İhlas niyet demektir. Hazreti Peygamber aleyhisselâmın bir hadis-i şerifinde "Ameller niyetlere göredir, kişiye ancak niyetinde olan şey vardır. Her kimin hicreti Allah'a ve peygamberine ise onun hicreti (netice olarak da) Allah'a ve peygamberinedir. Kimin de hicreti elde edeceği bir dünyalığa yahut

nikâhlanacağı bir kadına ise onun hicreti de hicret ettiği şeyedir."[44] buyurduğu rivayet edilmiştir. Mükelleflerin amellerindeki bütün hareket ve sükûnları için niyet etmeleri, yerin çıkardığı bitkiler için yağmur neyse odur. Zira niyet zâtı itibariyle tektir, ama taalluk ettiği şeyler, yani niyet edilen şeyler açısından farklılık arz eder. Böylece niyetin sonucu kendisine göre değil, taalluk ettiği şeye göre ortaya çıkar. Niyetin rolü bir şeyi yapmaya ya da yapmamaya yönelmek, kast etmektir. O fiilin güzel yahut çirkin, hayırlı ya da şer olması niyetin sonucu değil, ârızî bir durumdur ki bunu şari temyiz etmiş, mükellef için tayin etmiştir. Bu açıdan hususen niyetin kesinlikle hiçbir tesiri söz konusu değildir, aksine niyet, salih ya da gayr-i salih amellerin ortaya çıkmasının sebebidir ve sadece yardım, meded gücüne sahiptir. Ona hakikatini veren şey, niyet edilen fiile olan taallukudur. Bu niyet edilen şeyin güzel ya da çirkin olması niyetle değil, o şeye güzel ya da çirkin hükmünü verenle ilgilidir. Dolayısıyla muhatap olan mükellef eğer hayır niyet etmişse hayır devşirir, şer niyet etmişse şer devşirir. Onun güzelliği ve çirkinliği ise ancak mahallinden gelir. O halde ihlâs niyettir, eğer niyeti kaçırdıysan bütün hayrı kaçırmışsın demektir. Allah'a yakınlaşmak niyeti ile amel eden ile bu niyetin dışında amel eden arasında çok büyük fark vardır. İbadet amel ve terktir ve ihlâs da şer'an emredilmiştir.

أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطَ كَانُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى
قُلْ أَأَنْتُمْ أَعْلَمُ أَمِ اللَّهُ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةً عِنْدَهُ مِنَ اللَّهِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا
تَعْمَلُونَ (١٤٠) تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا
كَانُوا يَعْمَلُونَ (١٤١) سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا
عَلَيْهَا قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (١٤٢) وَكَذَلِكَ
جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا وَمَا
جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقِبَيْهِ
وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ
لَرَءُوفٌ رَحِيمٌ (١٤٣)

140. Yoksa siz: "İbrâhîm, İsmâîl, İshak, Ya'kûb ve oğulları Yahudi ya da Hıristiyan idiler." mi diyorsunuz? De ki: "Siz mi daha iyi biliyorsunuz

---

44. Buhârî, Bed'u'l-Vahy, 1.

yoksa Allah mı? Allah tarafından kendisine emanet edilmiş olan şahitliği gizleyenden daha zalim kimdir? Allah elbette yaptıklarınızdan habersiz değildir." **141.** Onlar bir ümmetti; geldi, geçti. Onların yaptıkları kendilerine, sizin yaptıklarınız da size aittir. Onların yaptıklarından siz mesul değilsiniz. **142.** İnsanlardan kimi sefihler diyecekler ki: "Bunları bu zamana kadarki kıblelerinden çeviren nedir?!" De ki: "Doğu da Allah'ındır batı da. Allah dilediğine hidayet eder. **143.** İşte böylece sizi vasat bir ümmet kıldık ki Peygamber size şahit olsun, siz de insanlara şahit olasınız. Şimdi yönelmiş olduğun kıbleyi, peygambere uyanları gerisin geri dönecek olanlardan ayırt etmek için tayin ettik. Bu, Allah'ın hidayet ettiği kimseler dışındakiler için gerçekten ağır bir şeydir. (Bununla beraber) Allah, sizin imanınızı (önceki kıbleye yönelerek yaptığınız amellerinizi) zayi edecek değildir. Zira Allah, insanlara karşı pek şefkatli ve merhametlidir.

[İşte böylece sizi vasat bir ümmet kıldık], yani hayırlı ve adil bir ümmet kıldık [ki insanlara şahit olasınız.] Burada Hak Teâlâ her ne kadar bizden zulüm, haksızlık, haddi aşma, meşru ölçüleri ihlâl etme gibi davranışların sâdır olabileceğini biliyor olsa da sırf iman etmiş olmamız nedeniyle adil oluşumuzu nas ile ifade etmiştir. Tâbi bunun için Allah'ın haram kıldığını haram, helâl kıldığını da helâl kabul ederek imanı muhafaza etmek lazımdır. İşte Allah'ın bu ümmet hakkında indirmiş olduğu hüküm budur. Bu yüzden biz, Allah'ın bizlere vahyetmiş olduğu geçmiş peygamberlerin kendi ümmetleri ile ilgili kıssalar nedeniyle, diğer ümmetlere şahitlik etmekteyiz ki vahiyle şahitlik etmek, gözle görüp de şahitlik etmekten daha mükemmeldir. Böylece bizler kıyamet gününde Kur'ân önümüzde olduğu halde geliriz ve mahşerdeki diğer ümmetlerin önünde oluruz. Bizim içimizde de Kur'ân ehli olan kurrâlar diğerlerinin önünde olurlar. İçimizden kim daha çok Kur'ân ehli ise kıyamet günü insanlar arasındaki faziletin ortaya çıkışında, öncelik, mirac ve zuhur itibariyle daha önde olur, zira Kur'ân ehli kurrâların minberleri vardır ve her bir minberin, Kur'ân âyetleri sayısınca dereceleri (basamakları) vardır. İnsanlar Kur'ân'dan ezberlemiş oldukları âyet miktarınca o basamaklardan yükselirler. Yine onların (Kur'ân ehli kurrâların) başka minberleri de vardır ki onların da Kur'ân âyetleri sayısınca basamakları vardır. O basamaklardan da Kur'ân'dan öğrenip tahkik ettikleri ile amel edenler yükselirler. Kim her bir âyetin hangi konuda indiğine dikkat ederek verdiği mânaya göre amel ederse, o basamaklardan amelleri ile yükselir. Kur'ân'ı düşünen kimseler için, her bir şahsa dair bir amel içermeyen bir âyet yoktur. Kıyamette Kur'ân'daki kelimeler sayısınca minberler, ondaki harfler sayısınca minberler vardır ki o

minberlere Allah'ı bilenler, Allah'ın kendilerine bahşetmiş olduğu ilimle amel edenler yükselirler, Kur'ân kelimelerinin ve harflerinin, bu harflerin, kelimelerin ve âyetlerin bulunduğu sûreler ve içlerindeki en küçük harflerle yücelirler, bununla mahşerde bu ümmet içerisinde diğerlerinden ayırt edilirler, çünkü onların İncil'leri göğüslerindedir.

[Peygamber size şahit olsun, siz de insanlara şahit olasınız. Şimdi yönelmiş olduğun kıbleyi, peygambere uyanları gerisin geri dönecek olanlardan ayırt etmek için tayin ettik.]: Çünkü dünya diyarı imtihan diyarıdır, bu diyarda doğru olan yalancıdan ayrılıp zuhur eder.

[Allah, sizin imanınızı (önceki kıbleye yönelerek yaptığınız amellerinizi) zayi edecek değildir. Zira Allah, insanlara karşı pek şefkatli ve merhametlidir.]: Bil ki şefkatin bir yeri vardır ve o yeri geçmez. Allah, şefkat yeri geldiğinde, ölçüsüne göre onunla hükmeder, zira Allah her şeyi yerli yerince yapar, hiçbir şeyi kendi hakikatinin dışına taşırmaz. Allah had cezalarını kural olarak vaz etmiş, onların uygulanmasını emretmiş, kimi kavimleri yakın (küçük) ve büyük azap ile cezalandırmış olmakla beraber şefkatlidir.

قَدْ نَرَىٰ تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ
الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ
الْحَقُّ مِن رَّبِّهِمْ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ (١٤٤)

144. Biz, senin, yüzünü semaya doğru çevirip durduğunu elbet gördük ve muhakkak seni razı olacağın bir kıbleye çevireceğiz. (Artık) yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. Nerede olursanız olun, yüzünüzü o tarafa çevirin. (Doğrusu) kendilerine kitap verilenler bunun rablerinden gelen hakikat olduğunu bilmektedirler. Allah, onların yaptıklarından habersiz değildir.

Yüz nereye çevrilirse çevrilsin, Allah'ın orada olduğuna dair hüküm kalkmış değildir, fakat Allah senin için, hususi bir halde, yani namaz halinde iken yöneldiğin zaman saadete ereceğin yönü seçmiştir. Diğer yönlerde ise Allah senin için böyle bir belirleme yapmamıştır. Böylece hem belirli bir yönü kayıt altına alma, hem de (Allah'ın her yönde olduğunu ifade etmek suretiyle) mutlak bir şekilde bütün yönleri eşit tutma birlikte ifade edilmiştir. Mescid-i Haram ubûdiyet (kulluk) mekânıdır. Çünkü secde, aşağı iniş, yani yüksekten aşağıya inmek demektir. Bu nedenle secde eden kimseye "sâcid" denilmiştir. Çünkü secde eden kimse kıyamda (ayakta) durduktan sonra aşağı eğilir.

وَلَئِنْ أَتَيْتَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ آيَةٍ مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ وَمَا أَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتَهُمْ وَمَا
بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّكَ إِذًا
لَمِنَ الظَّالِمِينَ (١٤٥) الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ وَإِنَّ فَرِيقًا
مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ (١٤٦)

145. Kendilerine kitap verilmiş olanlara bütün âyetleri getirsen, onlar yine de senin kıblene tâbi olacak değillerdir. Sen de onların kıblesine tâbi olacak değilsin. Kaldı ki onlar da birbirlerinin kıblesine tâbi değillerdir. Artık sana gelen ilimden sonra onların isteklerine uyacak olursan, hiç şüphesiz zalimlerden olursun. **146.** Kendilerine kitap verdiklerimiz, bu hakikati, evlâtlarını tanıdıkları gibi tanırlar ama yine de içlerinden bir kavim bile bile bu hakikati gizlemektedir.

[Kendilerine kitap verdiklerimiz, bu hakikati, evlâtlarını tanıdıkları gibi tanırlar.]: Çünkü onlar kendi kitaplarını tasdik ederler ki Hazreti Peygamber aleyhisselâmın bu özellikleri o kitaplarda mevcuttur ve onlar da bunu görmüşlerdir. Dolayısıyla bu özelliklerin neler olduğunu bilmektedirler, fakat bu özelliklere sahip şahsın kim olduğunu bilmemektedirler. Zira bu özellik pek çok şahısta bulunabilir. Bu sebeple onlar özellik konusunda değil, özelliği taşıyan kişi konusunda farklı ihtimallerle karşı karşıya kalmışlardır.

[Ama yine de içlerinden bir kavim bile bile bu hakikati gizlemektedir.]: Yani onun hak olduğunu gizlemiş, kendilerini taklit eden tebaalarından saklamışlardır. Hazreti Peygamber aleyhisselâmın, onların kendisinin bu özelliklere sahip olduğunu bildiklerini söylediği rivayet edilmiştir. Bu durumda [içlerinden bir kavim] ifadesi hakkı bâtıla karıştıranlara işaret eder. [Bile bile bu hakikati gizlemektedir.] ifadesi de, hakkın, kendisine çok kuvvetli bir şekilde delâlet edildiği için apaçık olduğunu ve hiçbir şaibe, karışıklık içermediğini ifade etmektedir.

الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ (١٤٧) وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيهَا فَاسْتَبِقُوا
الْخَيْرَاتِ أَيْنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمُ اللَّهُ جَمِيعًا إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (١٤٨)

147. Hak, rabbinden gelendir; öyleyse sakın şüpheye düşenlerden olma! **148.** Herkesin yöneleceği bir yönü vardır. O halde siz hayırlı işlerde yarışın ve (bilin ki) nerede olursanız olun, Allah hepinizi (huzurunda) bir araya getirecektir. Allah elbette her şeye kadirdir.

[Herkesin yöneleceği bir yönü vardır.]: Ârif, her yönde Hakk'ın vechini müşahede ettiği için her yönde tasarruf eder.

وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِنَّهُ لَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ وَمَا اللّٰهُ
بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ (١٤٩)

149. Nereden çıkarsan çık, yüzünü Mescid-i Haram'a doğru çevir. Şüphesiz, rabbinden gelen gerçek budur. Allah, yaptıklarınızdan gafil değildir.

Yani namaz kılmak üzere nereden çıkarsan çık, yüzünü Mescid-i Harama doğru çevir. Kâbe'nin içerisinde farz namaz kılmak câizdir. Zira bu konuda herhangi yasaklama vârit olmamıştır. Buna karşılık namaz vakti geldiğinde nerede olursan ol hemen namazı kıl şeklinde ifadeler vârit olmuştur ki bunun istisnası, şer'î bir delil ile hususi olarak istisna edilen mekânlardır. Bu mekânların istisna edilmeleri, bizâtihi kendilerinden değil, üzerlerindeki bir nitelikten kaynaklanmaktadır. Böylece bu mekânlar, nas ile, namaz kılınabilecek yerlerden çıkarılmıştır.

[Nereden çıkarsan çık] ifadesi, "Kâbe'den ya da diğer yerlerden çıktığın zaman" anlamına gelir ki çıkış ifadesi de "namaz için çıkış" mânasındadır.

[Yüzünü Mescid-i Haram'a doğru çevir.]: Yani namaz kılarken yüzünü Kâbe'nin bulunduğu o yönden başka bir yöne çevirme, zira yüzünü nereye çevirirsen senin kıblen orasıdır. Bu yüzden Kâbe'den çıktığın zamanlarda da, ona doğru bakan yöne yönelmek kıbledir, onu görmen ya da görmemen fark etmez. Haddizatında bütün bedeninle tam olarak Kâbe'nin tamamına doğru yönelmek mümkün değildir. Çünkü Kâbe'nin hacmi büyük, senin hacmin ise küçüktür. Kâbe'nin içinde kılınan namaz, dışında kılınan namaz gibidir, arada bir fark yoktur. Onun içinde iken her nereye dönmüş olursan ol, Kâbe'ye yönelmiş olursun. Üstelik Kâbe'nin içinde namaz kılarken bir taraftan da arkanı Kâbe'ye dönmüş olursun ama bunu kendine vesvese etme, çünkü namaz esnasında arkanın nereye yöneleceği hakkında herhangi bir şer'î nas bulunmamaktadır. Sadece yüzün hangi tarafa döneceği hakkında nas vardır. Bizler bizi mükellef kılan karşısında ancak gücümüzün yeteceğini yapmakla sorumluyuz. Bize göre bir şeyin emredilmiş olması, onun tersinin yasaklanmış olmasını gerektirmez. Çünkü böyle bir durumda o şeyin tersinin yasaklanmış olduğu açıkça ifade edilmiş değildir, eğer açıkça ifade edilmiş ise o zaman o yasağı da elbette kabul ederiz. Kâbe'nin üzerinde namaz kılan kimse ise şe-

riat tarafından belirlenmiş olan namazı kılmış sayılmaz, çünkü bu durumda Mescid-i Haram'ın tarafına yönelmiş olmaz. Oysa namaz kılan kimseye emredilmiş olan, Kâbe'nin tarafına doğru yüzünü çevirmesidir.

وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا
وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ
وَاخْشَوْنِي وَلِأُتِمَّ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ (١٥٠)

150. Nereden çıkarsan çık, yüzünü Mescid-i Haram'a doğru çevir. (Ey müminler!) Siz de nerede olursanız olun, yüzünüzü onun tarafına dönün. Böylece kimsenin size karşı bir delili kalmasın. Yine de zalimler (size karşı delil getirmeye çalışırlar) ama onlardan korkmayın, sadece benden korkun ki üzerinizdeki nimetimi tamamlayayım; siz de hidayet üzere olabilesiniz.

İşaret kabilinden bir tefsir

[Nereden çıkarsan çık], yani varlığa nereden çıkarsan çık; yokluktan varlığa çıkış zamanından itibaren, çıkmış olduğun yere mahkûm ve muhtaç olarak dönüp bak ve oraya yönel, çünkü senin için ondan gayrı yer yoktur. Orya iyi bak, göreceksin ki orası, sen oraya yönelmiş olduğun halde seni çepeçevre kuşatmış durumdadır.

[Ve nerede olursanız olun], yani hangi hal üzere olursanız olun [yüzünüzü onun tarafına dönün], yani ondan yüz çevirmeyin. Bir şeyin vechi (yüzü), onun zâtı ve hakikati demektir. Haktan yüz çevirmek, yokluğa düşmek demektir ki bu da saf şerdir. Benzer şekilde varlık da hâlis ve mahza hayırdır. Hak, varlığın kendisidir, halk (mahlûk) ise yokluktur. Şair Lebîd şöyle demiştir:

Bakın, Allah'tan gayrı her şey bâtıldır!

Hazreti Peygamber aleyhisselâm da şair Lebid'in bu sözü hakkında "Bu, Arapların söylediği en doğru beyittir."[45] buyurmuştur. Bâtıl'ın yokluktan ibaret olduğunda kuşku yoktur. O halde sakın Kâbe'ye yönelmiş olmakla, kalbî ve ilâhî cihete yönelmiş olmaktan perdelenme!

---

45. Buhârî, Menâkıbu'l-Ensâr, 26; Müslim, Şi'r, 3, 6.

كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ
وَالْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ (١٥١) فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي
وَلَا تَكْفُرُونِ (١٥٢)

151. Nitekim size içinizden, âyetlerimizi okuyan, sizi arındıran, kitabı ve hikmeti öğreten ve bilmediğiniz şeyleri size bildiren bir peygamber gönderdik. 152. O halde , siz beni zikredin ki ben de sizi zikredeyim; bana şükredin, sakın bana karşı nankörlük etmeyin!

Allah mümin kullarına zikri ve şükrü emretmiştir. Dolayısıyla gizli ve açık her halinde, yalnız iken ve bir mecliste hazirunun içinde iken hep Allah'ı zikretmelisin. Nitekim Hak Teâlâ kulun zikretmesinin cevabının, Hak tarafından zikredilmek olduğunu bildirmiştir. Allah'ın kulu zikretmesi, kulun Allah'ı zikretmesine karşı dolu dolu bir karşılıktır. Hak Teâlâ'nın bu konuda zikretmesi, kulun önceki zikrinin karşılığı olarak ona salât etmesidir. Nitekim Hak Teâlâ, "Size salât eden O'dur." (Ahzâb, 33/43) buyurmuştur, yani "Kendi zikrini sizin zikrinizin sonrasına tehir eden ve sizler onu zikredinceye kadar sizi zikretmeyen O'dur." mânasındadır. Hazreti Peygamber aleyhisselâm darlık (hüzün) zamanlarında "Her hâlükârda Allah'a hamd olsun." diye dua eder, bolluk (sevinç) zamanlarında ise "Nimet ve fazl ihsan eden Allah'a hamd olsun." diye dua ederdi. Kul için günahtan daha büyük bir darlık ve zorluk ne olabilir ki?! Şunu bil ki eğer kalbini daima ve her hâlükârda Allah'ı zikretmekle şuurlandırırsan, kalbin Allah'ın zikri ile muhakkak nurlanacaktır. Nitekim Hak Teâlâ sahih olarak nakledilmiş olan bir kuds-i hadiste şöyle buyurmaktadır;

> Kul beni zikrettiğinde ben onunla beraberim, eğer beni kendi başına zikrederse ben de onu kendi başıma zikrederim, eğer o beni bir topluluk içinde zikrederse ben de onu o topluluktan daha hayırlı bir topluluk içinde zikrederim.

Yine Hak Teâlâ, "Onlar Allah'ı çokça zikreden erkek ve kadınlardır." (Ahzâb, 33/35) buyurmuştur. Zikrin en büyüğü, Allah Teâlâ'yı her hâlükârda zikretmektir. Şükür, nimetler ve muhabbetin var olması şartı ile yerine getirilen makamlardandır, belaların şükürde yeri yoktur, nimetlerde ise sabrın yeri yoktur. Namaz Allah ile kulu arasında bir münâcât olduğu için, bu münâcât esnasında kul rabbine gizlice münâcât ettiği vakit bu münâcâtta kullanması gereken en öncelikli sözler, Hak Teâlâ'nın kelâmıdır. Nitekim Hak Teâla kulun bu kelâm ile kendisine münâcâtta bulunmasını meşru kılmıştır. Bu kelâm

da namaz ahvâli esnasında okunan Kur'ân âyetleridir; örneğin kıyam halinde Fâtiha sûresi ve sonrasında kolay gelen bir sûre okunur, rükû halinde فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ "Artık azim olan Rabbinin ismiyle tesbihte bulun." (Vâkı'a, 56/96) âyeti okunur. Kul bunu okurken namaz esnasında rabbini, O'nun indirmiş olduğu kelâmı ile zikreder. Secde halinde iken "*sübhane rabbiye'l-a'lâ*" der. Hak Teâlâ bize kendisini zikretmemizi ve kendisine şükretmemizi emretmiştir. Kulun namazda kıyam esnasında okuduğu Fâtiha sûresi hem zikri hem de şükrü içerisinde barındırır. Nitekim Fâtiha'daki "Hamd âlemlerin rabbi olan Allah'a mahsustur." ifadesinde şükür söz konusudur ki kul bunu gerek namaz esnasında gerek başka zamanda tekrarladığı zaman şükrün bizzat kendisini yerine getirmiş olur. Kulun namaz esnasında Allah'ı zikretmesi ve O'na şükretmesi namaz dışındaki zikir ve şükründen daha değerli ve faziletlidir, çünkü namaz, ibadetlerin en hayırlısıdır. Bu nedenle namazın bu hayırlılığı, namaz esnasındaki zikre de tesir eder ve bu hayır, zikreden kimseye döner. Allah Teâlâ'yı dili ve ameli ile zikretmek ve O'na hem dil hem de amel ile şükretmek isteyen herkesin namaz kılması ve namaz esnasında, Kur'ân'da Hak Teâlâ'dan inmiş olan tüm zikirleri okuması, onun dışında bir şey okumaması ve zikir vecibesinin uhdesinden kalkması için bu okuduklarını zikir ve dua niyeti ile okuması icap eder. Çünkü Hak Teâlâ'nın kelâmını okuyarak onu zikreden kimse, bu zikri Allah'a yönelttiğinde O'nu zikretme vazifesini yerine getirmiş olur. Yine Allah'ı dil ve amel ile zikretmek isteyen kimsenin bu zikir esnasında muhakkak Allah kelâmını okuması, tesbihatı esnasında Kur'ân'daki âyetleri okuması, hamd ederken Kur'ân âyetlerini okuması, dua ederken Kur'ân âyetlerini okuması gerekir. Böyle yaptığı takdirde kulun Kur'ân ile Allah'ı zikredişi Allah'ın [Ben de sizi zikredeyim.] âyetinde buyurduğu zikri ile mutabık olur. Çünkü bu durumda kulun zikredişi de bizzat Allah kelâmıdır. Böylece Allah Teâlâ kendisini zikredeni zikretmiş, O'nun kelâmı da kendisini zikredenin zikrini zikretmiş olur ve iki zikreden arasında münasebet hâsıl olur. Ama kul Allah'ı kendi ihdas ettiği zikirlerle zikrederse işte o zaman Allah'ın kulunu zikrettiği kelâmı ile kulun zikri arasında hâsıl olan münasebet söz konusu olmaz. Çünkü bu durumda kul Allah'ı, Kur'ân'da geçen ifadelerle zikretmemiş ve bunu niyet etmemiş olur. Kullandığı ifadeler lafzan âyetlere denk düşse bile, maksadı bu değildir.

[Benim için şükredin.]: *Şekera* fiili *şekertuhu* (Ona şükrettim.) ve *şekertu lehu* (Onun için şükrettim.) şeklinde kullanılır. *Şekertuhu* şeklindeki ifade, onun bizzat şükre konu olduğunun açık ifadesidir (nas). Ama *şekertu lehu* ifadesi iki türlü değerlendirilebilir. Birinci değerlendirmeye göre bu da tıpkı *şekertuhu* (Ona şükrettim.) ifadesi gibidir, aynı mânaya gelir. İkinci de-

ğerlendirmeye göre ise burada, "Onun için şükrettim." mânası vardır. Şükür Onun için olunca Hak Teâlâ ona, "Kullarım içerisinde sana nimet verenlere, benim için şükret." buyurmuş olmaktadır, böylece kulun herhangi bir sebebe şükretmesi, Allah'a şükretmesinin bizzat aynı olmaktadır. Çünkü kul o sebebe Allah'ın emri ile ve Allah'ın onu nimet verici kılması, rabbi adına nimet ihsan edici kılması dolayısıyla şükreder. Bu nedenle Hak Teâlâ, ifadenin her iki hali de kapsaması için, "Benim için şükredin." buyurmuş, "Bana şükredin." buyurmamıştır. Burada sanki "Sizler onun muvaffakiyet ve ilhamı olmadan onu zikredemezsiniz." denilmiş olmaktadır. İşte bu nedenle de [Bana nankörlük etmeyin.] buyurmuştur.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ إِنَّ اللهَ مَعَ الصَّابِرِينَ (١٥٣)

153. Ey iman edenler! Sabırla ve namazla yardım isteyin. Muhakkak Allah, sabredenlerle beraberdir.

Hak Teâlâ mümin kullarına zikri ve şükrü emredince, onlara bu konuda sabır ve namazdan yardım dilemelerini emretmiş ve kendisinin de bu konuda ve Allah'ın kullarını mükellef kıldığı ve yapmalarından razı olacağı bütün meşakkatli işlerde sabır ehli olanlarla birlikte olduğunu haber vermiştir. Çünkü sabır, meşakkatler, zorluklar, mânevî ve fiziksel çetinlikler durumunda söz konusu olur. Burada Hak Teâlâ sabrı, [Bana şükredin, nankörlük etmeyin.] ifadesindeki mutabık bir şekilde kullanmıştır. Burada namaz ve ona sabretmek, yani namazı devamlı olarak kılmak, onda sebat etmek, nefsi namaz üzere tutmak, zikri ve şükürde tesiri olan hususlardır. Buradaki sabır, "Ailene namazı emret ve ona sabırla devam et." (Tâ Hâ, 20/132) âyetindeki sabırdır. Bu nedenle burada sabır namaz ile birlikte zikredilmiştir. Nasıl ki zikir ve şükre sabretmek zikir ve şükür üzerinde tesirli ise aynı şekilde namazda da tesirlidir. Namazdaki tesiri hem namazdaki şükür ve zikir itibariyle hem de bizzat namazın kendisi itibariyledir. Zira Allah Teâlâ bize kendisine şükretmemizi ve O'nu zikretmemizi emretmiştir. Fâtiha da zikri ve şükrü kendisinde toplar. Namaz kılan kimse kıyamında Fâtiha'yı okur, tesbih, rükû ve secdesinde de zikir ve şükür eda eder. Allah Teâlâ "yardım dileyin" buyurmuştur ki bu, "Bana şükretme ve beni zikretme konusunda sabır ve namaz ile yardım dileyin." mânasındadır. Eğer Hak Teâlâ namazın kula emredilmiş olan şeyler hususunda ona yardımcı olacağını biliyor olmasaydı ona bunu emretmezdi. Zira o burada (Fâtiha sûresinde) kendisini kul konumunda değerlendirmiş ve kula, "(İbadetin esnasında) de ki: 'Sadece senden yardım dile-

riz.'" buyurmuştur. Böylece kulun rabbinden yardım dileceğini meşru kılmış, şükründe ve zikrinde namaz ile yardım dilemesini emretmiştir. İmdi ey Allah dostu, bir bak! Namaz Hak Teâlâ'nın en muazzam şey olarak değerlendirdiği hal, sıfat ve hareke ve fiildir ki kendisini orada kulun konumuna indirmiştir. Adeta namaza giren kimse Hak ile iltibas etmekte, ona bürünmektedir. Nitekim Hak, işte o nurdur. Bu nedenle "Namaz nurdur."[46] buyurmuş onu kendisi yerine koymuştur. Yine Hazreti Peygamber aleyhisselâm da "Namaz gözümün nuru kılındı."[47] buyurmuştur. Göz nuru, göz aydınlığı; kişinin gördüğü, müşahede ettiği vakit sevinç duyduğu şeydir. Hak Teâlâ sabır ve namazı, yardım konusunda kendi yerine ikame etmiştir. Namaz kılan kimse rabbine münâcât eder, kalbinde onu müşahede eder. Münâcât ve müşahede halinde iken hiçbir mahlûk ona yaklaşamaz, çünkü Allah'tan korkar. İşte bu şekilde namaz kılan çok azdır, ancak Allah'tan ümidimiz kulun zâhirinin bâtınına eşlik etmesini sağlamasıdır. Şeriatta bildirildiği kadarıyla namazın zâhirine riayet etmek, bâtında bu zâhir fiil ile desteklenir. Böylece namaz kılan kimsenin namaz esnasında vesveselere karşı daha kuvvetli olmasını sağlar. Neticede namazın erkanındaki herhangi bir eksikliğinin söz konusu olmasında, Allah'ın yardımı ile vesvesenin herhangi bir tesiri olmaz.

وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلٰكِنْ لَا تَشْعُرُونَ (١٥٤)

154. Allah yolunda öldürülenlere ölü demeyin. Aksine onlar diridirler, ama siz bunu fark etmezsiniz.

Şehitler Allah düşmanları ile savaşta nefisleri (canları) ile Allah'a yakınlaştıkları için, Allah'ın kendilerine bahşetmesi ile dâimî bir hayat, dâimî rızık ve sevinç sahibi olurlar. Bu yüzden şehitler için "ölüler" denmez. Zira Allah böyle demeyi yasaklamıştır; çünkü Allah yaratılmışların onların hayatlarını idrak etmemelerini sağlamış, mahlûkatın gözünü onların hayatını idrak etmekten men etmiştir. Bu tıpkı mahlûkatın gözlerinin melekleri ve cinleri idrak etmekten men edilmiş olması gibidir. Oysa onların bizimle birlikte olduklarını biliriz. Aynı şekilde şehitlerin ölü olmadıklarına da inanırız, zira Hak Teâlâ [Allah yolunda öldürülenleri ölüler sanmayın, aksine onlar diridirler.] buyurmuştur ki Allah'ın haberi doğrudur. Böylece onların hayat sahibi oldukları sübut bulmuştur. Çünkü onlar canları ile Allah'a yaklaşmayı niyet etmişlerdir.

---

46. Beyhakî, *Şu'abu'l-Îmân*, nr. 6186, Mektebetu'r-Rüşd, Riyad, 1423/2003.
47. Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, c. 20, s. 420, D'aru's-Semî'î, Riyad, 1415/1994.

Allah yolunda Allah düşmanları tarafından öldürülen kimseler ölmüş değillerdir. Yani Allah onlarda iki hayatı bir araya getirmiştir. Kâfirlerle savaş meydanında Allah yolunda öldürülen kimse hayattadır ve rızıklanmaya devam eder, bu yüzden cenazesi yıkanmaz. Çünkü bize ölüyü yıkamak emredilmiştir, oysa bu hususi şehit hakkında "ölü" denmez, kendisi "ölü" kabul edilmez. Aksine onu önünden ya da ardından asla bâtılın yanaşamadığı dosdoğru ilâhî haber ile bildirildiği üzere hayattadır, ancak Allah bizim gözlerimizi, onlardaki hayatı idrak etmekten alıkoymuştur ki bu tıpkı gözlerimizi pek çok başka şeyi idrak etmekten alıkoymuş olmasına benzer. Benzer şekilde kulaklarımızın bitki, hayvan ve cansızların (aslında var olan her şeyin) tesbihini duymaktan alıkonulmuş olması da böyledir. Bu nedenle Hak Teâlâ [Ama siz bunu (onların hayatta olduğunu) fark etmezsiniz.] buyurmuştur. Nitekim ölmüş olan kimse de hesaba çekilir, bunu biliriz, fakat göremeyiz. Ancak akıl sahibi olan kimseler sorguya çekilir ve ancak hayat sahibi olma niteliğine sahip olanlar akıllı sayılır. Bu yüzden şehitlere ölü dememiz men edilmiş, Hak Teâlâ bize onların hayatta olduğunu, ama bizim bunu fark edemediğimiz haber vermiştir.

وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ (١٥٥)

155. Elbette sizi biraz korku, açlık, mallardan, canlardan ve mahsullerden eksiklik ile imtihan edeceğiz. Sabredenleri müjdele!

Açlık, acının en kötü halidir. Âyette anlatılan bütün hususlar Allah'ın, sabırlı olan kulları ortaya çıkarmak üzere kullarını imtihan ettiği vesilelerdir. Haddizatında Allah kimin sabırlı olduğunu ve kimin olmadığını bilmektedir. Sonra [Sabredenleri müjdele!] buyurmuştur. Mâna; "Kendilerine yapılan imtihanlara sabreden ve nefislerini Allah'ın belirlediği sınırlarda tutan, o sınırları asla aşmayan kimseleri müjdele." şeklindedir.

الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ (١٥٦)

156. Başlarına bir musibet geldiğinde; "Biz Allah'a aidiz ve O'na döneriz" derler.

Sonra Hak Teâlâ, fazlı ve rahmeti ile, sabreden kimselerin sıfatlarını bizlere anlatmaktadır ki biz de onların yolunu tutalım; Allah'ın kullarını imtihana tabii tuttuğu zorluklar ve çetinlikler durumunda onların sıfatlarına bü-

rünelim. Bu itibarla Hak Teâlâ sabredenlerin sıfatları hakkında [Başlarına bir musibet geldiğinde; “Biz Allah'a aidiz ve O'na döneriz.” derler.] buyurmuştur. [O'na döneriz.] ifadesi, “Bu musibetlerin kaldırılması konusunda sadece O'na döneriz, O'na yöneliriz.” mânasındadır. Yine onların “Biz Allah'a aidiz.” ifadeleri, onların [O'na döneriz.] halinde oldukları esnada da, yani ayrılık halinde de Allah'a ait olduklarını ifade eder. Burada Allah'a dönme, bu imtihanların acısını gidermesi içindir. Bu yüzden Allah da, başına bir musibet geldiği zaman [Biz Allah'a aidiz ve O'na döneriz.] diyen kimseleri övmüş ve bu sıfatlara sahip olanları bahşedeceği şeyi şu şekilde haber vermiştir;

أُولَٰئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ (١٥٧)

157. Onlar için Rablerinden bağışlanma ve rahmet vardır ve hidayet ehli olanlar da işte onlardır.

[Onlar için Rablerinden bağışlanma ve rahmet vardır.]: Yani Allah onların bu hallerine şükran ile karşılık verir ve rahmet eder. Rahmetin beraberinde acı olmaz. Allah'ın rahmeti söz konusu musibetin acısını giderir.

[Ve hidayet ehli olanlar da işte onlardır.]: Yani onlara her şey olduğu gibi ayan beyan görünür. Bu kişinin elinde ne varsa, başına ne geldiyse hepsi belli bir vakte kadar onda emanettir, başına gelmiş olması itibariyle ona musibet denilir ve bu musibetler Hak Teâlâ'dan ona, bu durumlarda kendisine dönmesi için bir uyarıdır, zira ancak çıkan kimse geri döner.

إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ
بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ (١٥٨)

158. Kuşkusuz ki Safâ ile Merve, Allah'ın şiârlarındandır. O halde, her kim hac veya umre niyetiyle Kâbe'yi ziyaret ederse bu ikisini tavaf etmesinde bir sakınca yoktur. Kim gönüllü olarak iyilik yaparsa (bilsin ki) Allah, iyiliklerin karşılığını verir, her şeyi bilendir.

Hac, yönelişin (kasdın) tekrarıdır. Her sene vâcip (farz) olan hac için ve nafile olan (umre) için cinlerden, insanlardan ve meleklerden, Kâbe'ye yöneliş tekrar tekrar gerçekleşir. Hac zamanı dışındaki yönelişler hac olarak değil, ziyaret olarak isimlendirilir ki bu da umredir. Umre ziyaret demektir ama içerisinde ihram, tavaf, sa‘y, saç kesme ve ihramdan çıkma vazifeleri bulunduğu için kendisine “küçük hac” da denilir. Yalnız, umre, Hacc'ın bütün menâsiki-

ni kapsamaz. Bu yüzden bütün menâsikleri ihtiva eden hacc-ı ekbere nispetle buna hacc-ı esğar (küçük hac) denilir. Bu nedenle kıran haccı yapan kimse tek bir tavaf ve sa'y yaparak hac ve umreyi birlikte gerçekleştirebilir. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm da Veda Haccı esnasında bu şekilde kıran haccı yapmış ve "Hac menâsikini benden öğreniniz."[48] buyurmuştur. Büyük haccın hususi bir zamanı vardır. Umrenin ise herhangi bir hususi zamanı yoktur; zamanı itibariyle umrenin hükmü, büyük haccın hükmünden daha geniştir ama haccı ekberin hükmü de menâsikin tamamını ihtiva etme açısından haccı esğardan daha etkilidir. Böylece bunlardan her biri diğerinden bir yönüyle faziletli, bir başka yönüyle daha az faziletlidir.

[Kuşkusuz ki Safâ ile Merve, Allah'ın şiârlarındandır. O halde, her kim hac veya umre niyetiyle Kâbe'yi ziyaret ederse, bu ikisini tavaf etmesinde bir sakınca yoktur.]: İsmâîl aleyhisselâmın annesi Hacer, Safâ ile Merve arasında gidip gelmiş, vadinin içerisinde hızlı adımlarla yedi kez gitmiş, oğlu İsmâîl'in aşırı susamış olmasından dolayı ölmesinden korkmuş ve su bulmak için birilerine rastlarım diye bu yürüyüşü yapmıştır. Bu olay meşhurdur, bilinmektedir. Hak Teâlâ da Hacer'in bu fiilini, yani Safâ ile Merve arasındaki sa'yini şer'î bir şiar olarak belirlemiştir. Bu ibadetin Safâ tepesinden başlamasının sebebi, Hak Teâlâ'nın âyette önce Safâ tepesini zikrederek başlamış olmasıdır. Hazreti Peygamber aleyhisselâm da Veda Hacc'ı esnasında Safâ ile Merve arasında sa'y yapmaya geldiği zaman "Allah'ın başladığı ile başlıyorum."[49] buyurmuş ve Safâ tepesinden sa'ye başlamıştır.

Her kim Allah'ın mahlûkatına dair ilme vakıf olmak isterse O'nun eşyadaki tertibinin hikmetine riayet etmeli, O'nun öne aldığını öne almalı, tehir ettiğini tehir etmelidir. Nitekim O'nun isimlerinden de öne alınanlar olduğu gibi tehir edilenler vardır. Eğer O'nun öne aldığını tehir eder ya da tehir ettiğini öne alırsan bu gizli bir çekişme olur ki bu da mahrumiyete sebep olur. Bu yüzden Allah'ın sizlere belirlemiş ve beyan etmiş olduğu şiarlarının sınırlarında durunuz, size belirlenen şekillerin ötesine geçmeyiniz. Hazreti Peygamber aleyhisselâm da "Allah'ın başladığı ile başlıyorum." sözünü bizlere Allah karşısında nasıl bir edebe sahip olmamız gerektiğini öğretmek için söylemiştir. Eğer sa'y ibadetine Merve'den başlaması câiz olmasaydı böyle söylemezdi. Haddizatında âyette kullanılan vav edatı, sıralama değil de muhayyerlik ifade ediyor olsa da yine de Hazreti Peygamber aleyhisselâm, Allah'ın

---

48. Beyhakî, es-*Sünenü'l-Kübrâ*, c. 5, s. 204, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1424/2003; benzer bir lafızla bkz: Müslim, Hac, 310.
49. Müslim, Hac, 147.

ilk önce zikrettiği ile başlamıştır. Zira Hak Teâlâ muhakkak kendi bildiği bir sır nedeniyle bu şekilde başlamıştır. Dolayısıyla her kim Hak Teâlâ'nın önce zikretmiş olduğu ile başlamazsa, faydadan mahrum olur. Hazreti Peygamber aleyhisselâm da böyle yapmıştır. Kaldı ki Hak Teâlâ "Allah'ın resûlünde sizler için en güzel örnek bulunmaktadır." (Ahzâb, 33/21) ve "Eğer Allah'ı seviyorsanız bana tâbi olun ki Allah da sizi sevsin." (Âl-i İmrân, 3/31)buyurmuştur. Hazreti Peygamber aleyhisselâm da "Her kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir."[50] buyurmuştur. Böylece Hazreti Peygamber aleyhisselâm bizlere Allah'ın, bu ibadette bizden neyi murat ettiğini açıklamıştır. Bu durumda evlâ olan, kendi seçimimizle tasarrufta bulunmamak, kulluk makamı tahakkuk etmiş olan muhakkak kul Hazreti Muhammed aleyhisselâmın beyanı üzere öne alınmış olanı başka türlü değerlendirmemektir. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm sa'y ibadetini tavafın önüne geçirmemiş, sa'y esnasında da Merve'yi Safâ'nın önüne geçirmemiştir. Sâfâ tepesine yükselip Kâbe'yi görecek noktaya vardığı zaman kıbleye doğru yönelmiş ve Allah'ı tevhid ve tekbir etmiş, "*lâ ilâhe illallâhu vahdeh, enceze va'deh, ve nasara abdeh, ve hezeme'l-ahzâbe vahdeh*" (Allah'tan başka ilâh yoktur, O vaadini gerçekleştirmiş, kuluna yardım etmiş, tek başına düşmanlar ittifakını hezimete uğratmıştır.) demiş, aralarında dualar ederek bunu üç kez tekrarlamış, sonra da Merve'ye inmiş, yolda tam vadinin ortasına ayak basınca hızlanmış, yukarı doğru yükselmeye başlayınca tekrar yavaş yürümeye başlamış ve nihayet Merve'ye çıkınca Safâ tepesinde yaptığını aynen orada da yapmış, ardından geri dönmüş ve yedi kez bunu tekrarlamış, sa'yi Merve'de tamamlamıştır. Âlimler sa'y ibadetinin şartları arasında hayızlı olmamanın bulunduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Ancak hadesten taharet (abdestli olmak) şart değildir, fakat evlâ olan abdestli olmaktır. Sa'y sünnettir, eğer Hac yapan kimse sa'y yapmadan Mekke'den dışarı çıkarsa geri dönüp tekrar sa'y yapması gerekmez, ancak ceza kurbanı kesmesi gerekir. Âlimler sa'yin ancak Kâbe'yi tavaf ettikten sonra yapılması gerektiği ve tavaf öncesinde sa'y yapan kimsenin tavafın ardından yeniden sa'y yapmasının gerektiği konusunda ittifak etmişlerdir.

[Kim gönüllü olarak iyilik yaparsa, (bilsin ki) Allah; iyiliklerin karşılığını verir, her şeyi bilendir.]: Hak Teâlâ kendisini *Şâkir* ve *Şekûr* isimleri isimlendirirken nasıl kendisi bize şükür karşılığında nimetleri ziyade ediyorsa bizim de onun meşru kıldığı amelleri daha ziyade yapmamızı murat etmiştir. Zira şükrün bizzat kendisi, şükredilenin şükre sebep olan şeyi ziyade etmesini gerektirir. Kul bunu bildiği zaman Hak Teâlâ'nın da şu mükellefiyet diyarında

50. Buhârî, Nikâh, 1; Müslim, Nikâh, 5.

kullarından, kendilerini mükellef kılmış olduğu ibadetleri ziyade etmelerini istediğini de bilir. Dolayısıyla Hak Teâlâ kullarının şükre konu olan ibadetleri daha ziyade yapmalarını sağlamak amacıyla onlara şükürle karşılık verir. Nitekim "Eğer şükrederseniz artırırım." (İbrâhîm, 14/7) buyurmuştur. Yani kullarından ziyadesiyle şükretmelerini ve buna karşılık onlarında hakkın şükürle karşılık vermesi nedeniyle ibadetlerini artırmalarını istemiştir. Hazreti Peygamber aleyhisselâmın "Şükreden bir kul olmayayım mı?"[51] ifadesi de bu mânadadır. Yani o, Allah'ın şükürle karşılık vermesine karşılık şükür olarak ibadetini artırmış, Hak Teâlâ da mesut kullara artık hiçbir amel ve elemin olmadığı âhiret diyarına kadar amellere devam etme konusunda muvaffakiyetini ve hidayetini ziyade etmiştir.

Âyette Hak Teâlâ kendisini *şâkir* olarak niteledikten sonra "ilim" sıfatı ile de nitelemiştir. Çünkü ilim mertebesi, mâlumun aksinin imkânsız olduğu sonucunu verir. *Şekûr*, Allah Teâlâ'nın isimlerinden olup mübalağa sigasındadır. Bu isim, Hak Teâlâ'nın kendisine herhalde ve her zamanda bütün uzuvları ve zâhir-bâtın bütün kuvvetleri üzerine taayyün edecek ameller nasip ettiği, böylece Hak Teâlâ'ya *Şekûr* ismi ile şükreden kimseye mahsustur. Avam ise zaman ve hal amelleri itibariyle bu mertebenin altındadır. Onlar bu ölçüde eksikli bir ameli yerine getirdiklerinde, kendilerini *Şekûr* ismi değil, *Şâkir* ismi karşılar. Dolayısıyla onlar (kullar) her hâlükârda şükürle karşılanmış (*meşkûr*) olurlar.

Umre konusunda bir işaret

Saadet ehlinin Allah'ı ziyaretleri dünyada ameller ve kalp ile âhirette ise zât ve 'ayn iledir. Umre, umre olması itibariyle ancak Mekke'de yapılır ve içerisinde kalpleri mâmur eden müşahedeler gerçekleştiği için de umre olarak isimlendirilir.

İşaret

Sâfâ tepesinde İsâf isimli bir put, Merve tepesinde ise Nâile isimli bir put vardı. Safâ ile Merve arasında sa'y yapan kimse bundan gafil kalmamalıdır. Safâ'ya çıktığında onun adını (İsâf kelimesi ile aynı kökten gelen) *esef* olarak

51. Buhârî, Teheccüd, 6; Müslim, Tevbe, 79.

yorumlar. Buradaki *esef*, insanın daha önce Allah'ın haklarını ihlâl etmesinden dolayı duyduğu üzüntüdür. Bu nedenle insan dua ederek ve bunu kendisine hatırlatarak zikirle Kâbe'ye yönelir, böylece hüznü artar. Merve'ye ulaştığında ise -ki orası ulaşma yeridir- nâil olacağı şeyi alır, o da ihsandır. Üzüntünün nimetini, yani ecrini elde eder. Yedi şavtta da aynı şeyi yapar. Çünkü Allah Teâlâ ona yedi sıfat ile ihsanda bulunmuş, kulun onlar ile tasarruf etmesini ve Allah'ın haklarını yerine getirirken hiç birini zayi etmeden onları kullanmasını istemiştir. Bu nedenle sa'y eden kişi, bu konudaki ihmali nedeniyle üzülür. Allah ise onun ödülünü tamamlayancıya kadar Merve'de verir.

Safâ ile Merve arasındaki iki nokta arasında remel yapmaya gelince, bunun remel yapılan yerin vadinin içi olmasıdır. Vadilerin içi şeytanların yerleşim yerleridir ve bu nedenle sa'y eden kişi, hemen şeytani nitelikten kurtulmak ve şeytanın yeri olan bu yerde şeytanın kendisine eşlik etmesinden uzaklaşmak için, vadinin içinden koşarak uzaklaşır. Bu bölgede koşmak, üç hali kendinde toplar: Bunlar inmek, yükselmek ve düz gitmektir. Bunların bir dördüncüsü yoktur. Sa'y ve remel yapan kimse, bu ibadetteki kemal derecesine ulaşır. Bütün bu kemali ise bulunulan yer vermiştir. Sa'y eden kişi, bunların her birinde sâliktir. Dolayısıyla onun inişi Allah'adır, yükselişi Allah'adır, düz gidişi de Allah ile birliktedir. Kul, bütün bunlarda Allah ile beraberdir. Çünkü o Allah'ın emrinden yürümekte ve Allah'ta yürümektedir. Öyleyse Safâ ile Merve arasında yürüyen insan Allah'tan Allah'a, Allah ile beraber, Allah'ın emrinden ve Allah'ta yürümektedir. O, her durumda Allah ile ve Allah içindir. Öyleyse Safâ'dan Merve'ye koşan ve koşma halinde taşın hakikatinin (ki Safâ ve Merve de taştır) gereği olan korku (haşyet), hayat, Allah'ı bilme ve bu makamda sebat etme halini kazanan kimse gerçekten sa'y etmiş olur. Kim sa'y yapar ve bu sa'y esnasında bu niteliklerin benzerlerini kendinde bulursa, hiç kuşkusuz, gerçekte sa'y yapmış ve sa'yin neticesini elde etmiş olur. Bu durumda, sa'y yaptığı yerden kalbi Allah ile hayat bulmuş ve Allah korkusuna sahip olmuş, O'nun değerini (kudretini) anlamış ve hem kendisine hem Allah'a ait şeyleri bilmiş bir halde ayrılır. Eğer bu halde değilse, o zaman demek ki Safâ ile Merve arasında sa'y yapmamıştır.

Bil ki kadınlar kemale ulaşmaktan mahrum değildir ama erkeklerden bir derece eksiktirler ki bu tek derece, yaratılış derecesidir. Çünkü kadın erkekten var oldu. Bu durum ise kemale bir zarar vermez. Bu nedenle Allah Hacer'in fiilini Safâ ile Merve arasında koşma yapmış ve haccın meşru menâsikinden biri saymıştır. Demek ki nefsani düşünceler başkasına şefkat duyma ve onun için koşma şeklinde bir tesirde bulunduğu zaman, bu fiillerin ilâhî makam tarafından kabul ile karşılanmasına da tesir ederler.

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَى مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ
أُولَئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ (١٥٩) إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَبَيَّنُوا
فَأُولَئِكَ أَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَأَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ (١٦٠) إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ
كُفَّارٌ أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ (١٦١) خَالِدِينَ فِيهَا لَا
يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ (١٦٢) وَإِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ
الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ (١٦٣)

159. İndirdiğimiz apaçık delilleri ve hidayeti kitapta insanlara açıkça beyan ettikten sonra gizleyenleri hem Allah hem de lanetçiler lanetlerler. 160. Ancak tövbe edip hallerini ıslah eden ve (gizlemeyi bırakıp) açıklayanlar müstesna, onların tövbelerini kabul ederim. Çünkü ben tövbeleri kabul edenim, merhametliyim. 161. Küfreden ve kâfir olarak ölenlere ise Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lâneti vardır. 162. Üstelik bu lanette onlar kalıcıdırlar. Ne azaplar hafifletilir ne de yüzlerine bakılır. 163. İlâhınız tek bir ilâhtır. O'ndan başka ilâh yoktur. O Rahmân ve Rahimdir.

Hak Teâlâ bu âyette Müslümanlara ve Allah'tan başkasına ibadet ettikleri halde bunu Allah'a yakınlaşmak için yapanlara hitap etmektedir. Nitekim onlar aslında Allah'tan başkasına ibadet etmiş değillerdir. Zira "Biz bunlara ancak bizi Allah'a yakınlaştırsınlar diye ibadet ediyoruz." (Zümer, 39/3) demişler ve bunu vurgulamış, ibadet sebebini belirtmişlerdir. Allah Teâlâ da bize, "Sizin ilâhınız ve müşrik kimsenin şirk ibadeti ile kendisine yakınlaşmaya çalıştığı ilâh tektir, aslında onun birliği konusunda ihtilaf halinde değil gibisiniz." demiştir. Buradaki [ilâhınız] ifadesi, "biz ve onların ilâhları" mânasındadır, yani biz ve onların ilâhları aynıdır, tektir; onlar ancak Hak olan ilâh sebebiyle şirk koşmuşlar ve bunu da kendi akıl yürütmelerinin sonucunda yapmışlardır. Herhangi bir şey nedeniyle bir şeye yönelen kimse açısından esas maksad, o yönelmesine sebep olan şeydir, yoksa zâhirde yönelmiş olduğu şey değildir. İşte bu nedenle Allah onların kıyamet günü putlardan teberrî edeceklerini ifade etmiştir. Onlar Allah'ın kudreti konusunda cahil olduklarından dolayı değil, böyle bir şeyi kendiliklerinden yapmış oldukları için hesaba çekileceklerdir. Görmez misin, Hak Teâlâ onların bu davranışı bildiği için kendilerine [İlâhınız bir ilâhtır.] buyurmuş ve "Haydi, onları isimlendirin." demiş, onlar da bu ilâhlarını Allah'ın isimlerine muhalif isimlerle isimlendirmişlerdir. Allah'ın isimleri içerisinde hususen "vâhid/tek" ismi ha-

riç olmak üzere hepsi, ulûhiyet mertebesini ifade eder. Vâhid ismi ise kemal ve tenzih sıfatlarının sahibi zât-ı mukaddese mahsus bir isimdir; hakikati itibariyle hiçbir isim, hiçbir mertebe ve hiçbir mümkün varlık bu isim konusunda onunla ortaklık edemez.

Bil ki hakiki (mânada) "kul" (kelimesine) hiçbir şey nispet edilmemelidir, bu kelimesi kendisine izâfe edilen değil, başkasına izâfe olunan şeklinde kullanılır. Eğer efendi kendisini kula nispet/izâfe ederse bu teşrif ve tarif tarzında bir izâfe olur, örneğin [Sizin ilâhınız tek bir ilâhtır.] ifadesi böyledir. (Bu konuda Enbiyâ sûresinin 108. âyetinin tefsirine bakınız.)

Kur'ân'daki ilk tevhid

[O'ndan başka ilâh yoktur; O Rahmân ve Rahimdir.]: Bu, Kur'ân'da otuz altı yerde geçen tevhid ifadelerinin ilkidir ve "nefes" sahibi olan Rahmân ismi zikredilerek bir olanın tevhid edilmesi şeklindedir. Burada önce Hak Teâlâ'nın kendi birliği hariç, tevhid ettiği her bir varlıktan ulûhiyet vasfı nefyedilmiş, sonra kendi birliği için ulûhiyet vasfı olumlanmıştır. Bu ismin aldığı ilk nitelik ise "Rahmân" niteliğidir, çünkü o "nefes" sahıbidir. Bu ifade, sesi yükseltmek anlamındaki *ihlâl* kelimesinden *tehlîl* olarak isimlendirilir, yani "*lâ ilâhe illallâh*" denildiği zaman, içeriden nefes şeklinde çıkan ses yükseltilir ve bu kelimenin dışındaki kelimelerin seslendirilişindeki nefeslerden daha yüksek bir ses ile söylenir. Bu nedenle Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Benim ve benden önceki nebîlerin söylediği en üstün söz, '*lâ ilâhe illallâh*' sözüdür." buyurmuştur. Bunu ancak bir nebî söyler, çünkü Hak'tan ancak bir nebî haber verir ve bu Hakk'ın kelâmıdır. Dolayısıyla kelimelerin en üstünü *lâ ilâhe illallâh* kelimesidir. Bu kelime on iki harftir ve bu on iki sayısı sayıların isimlerini ihtiva eder. Bu sayı isimlerinden üçü onluklardır (on, yüz, bin), diğer dokuzu ise birden dokuza kadar olan sayılardır. Bundan sonra bu tek sayılardan ibaret olan bütün sayılar, bu tek sayıların terkip edilmesi ile sonsuza dek çoğaltılır. İşte bu on iki, bu on ikiden terkip edilen sayılar sonsuzu ifade eder, dolayısıyla *lâ ilâhe illallâh* kelimesi her ne kadar varlıkta bu on iki sayısı ile mahdut olsa da, bunların bileşenleri sonsuzdur. Bu kelime ile sonsuz şeyle ilgili hükümler gerçekleşir, kendisine ademin (yokluğun) erişemeyeceği varlığın bekası, bu kelime-i tevhid iledir ki bu da *lâ ilâhe illallâh* kelimesidir. İşte bu, Rahmân'ın bu kelimedeki nefesinin eylemidir. Bu nedenle Kur'ân okunurken bu kelime ile (Rahmân ismi ile) başlanır ve okuyan kimse bunu, bir olanın birlenmesi olarak okur, çünkü âlem Bir ve Hak olandan zuhur etmiştir.

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي
الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا
وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ
لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ (١٦٤)

164. Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılışında, gece ve gündüzün peş peşe gelişinde, insanlara yararlı şeylerle denizde yüzen gemilerde, Allah'ın gökten indirip ölümünden sonra toprağı canlandırdığı suda, her türlü canlıyı yeryüzünde yaymasında, rüzgârları estirmesinde, gök ile yer arasında emre âmâde bulutlarda, akleden bir toplum için nice âyetler vardır.

Mutat (olağan) âyetler (mucizeler), avamın elden kaybedinceye kadar varlığından haberdar olmadığı âyetlerdir; ancak onları kaybettikleri, ellerinden kaçırdıkları zaman kıymetlerini ve delâlet kudretlerini anlarlar. Yine ancak böyle bir durumda, daha önce bir âyet (mucize) ile baş başa olduklarını, fakat bunun farkına varmamış olduklarını anlarlar. Bu sebeple Hak Teâlâ [Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılışında, gece ve gündüzün peş peşe gelişinde, insanlara yararlı şeylerle denizde yüzen gemilerde, Allah'ın gökten indirip ölümünden sonra toprağı canlandırdığı suda, her türlü canlıyı yeryüzünde yaymasında, rüzgârları estirmesinde, gök ile yer arasında emre âmâde bulutlarda; akleden bir toplum için nice âyetler vardır.] buyurmuştur. [Gece ve gündüzün peş peşe gelişinde] ifadesi gece ve gündüzün güneşin yaratılması ile tek gün içerisinde meydana gelmesi anlamına gelir. Bu durumda gün önceden vardır ve bu günün bir yarısı, yani güneşin doğuşundan batışına kadar olan kısmı yeryüzü halkı için gündüz kılınır; diğer yarısı, yani güneşin batışından doğuşuna kadar kısmı da gece kılınır. Gün, bu ikisinin toplamından ibarettir. Renklerin tekrarı, 'aynları itibariyle değil, isimleri itibariyledir ve felek deveran eder. Böylece bu iki yenilenen şey (gece ve gündüz) oluşur.

[İnsanlara yararlı şeylerle denizde yüzen gemilerde, Allah'ın gökten indirip ölümünden sonra toprağı canlandırdığı suda]: Allah sebepleri boş yere var etmiş değildir, bunları bizler bu sebepleri dillendirelim ve ilâhî bir itimat şeklinde onlara itimat edelim diye var etmiştir. İlâhî hikmet bunu gerektirmiştir. Hikmet sahibi (hakîm), ilâhî ve edîb olan kimse sebepleri Allah'ın konumlandırdığı konumda değerlendirir. Bir etki ile oluşan her şeyde hususi yönü müşahede eden kimse, o şeyin o sebep ile değil, o sebeple birlikte Allah tarafından yapıldığını söyler. Bu hususi yönü müşahede etmeyen kimse ise Allah'ın şeyleri o sebeplerle yaptığını söyler ve sebepleri birer araç, alet

olarak değerlendirir, fiilleri onlara izâfe etmek yerine onlarda fiilleri sübutunu kabul eder. Örneğin bir marangoz bir sandık ya da taht yaparken bunu ancak testere, keser ve benzeri aletler kullanarak yapar. İşte bu kişi sanki bu sandık ya da tahtın yapımını bu aletlere izâfe etmez; aksine fiili, bilgi ve tedbir sahibi marangozun bu aletlerle yaptığını söyler.

[Her türlü canlıyı yeryüzünde yaymasında, rüzgârları estirmesinde]: Bil ki Araplar rüzgârları tanıyıp isimlendirmek istediklerinde, güneşin doğduğu yeri esas almışlardır. Güneşin doğduğu yerden üzerlerine esen rüzgârı *kabûl* diye isimlendirmişlerdir. Bu sabâ rüzgârıdır. Güneşe dönerken arkalarından esen rüzgârı ise *debûr* rüzgârı diye isimlendirmişlerdir. Bu ise batıdan esen rüzgârdır. Sağ yönden eseni *cenûb* (kuzey rüzgârı); soldan eseni *şimâl* (güney) rüzgârı diye isimlendirmişlerdir. Bu yönlerden her iki yön arasında esen rüzgârı ise *nükbâ'* diye isimlendirmişlerdir. Bu kelime dönmek anlamındaki *nükûb*'dan gelir, yani söz konusu rüzgârın bu dört yerden estiği ifade edilir. Rüzgârın ilk esintisine *nesîm* derler ki esme (*rîh*) kelimesi *râhe -yerûhu* fiilinden gelir. Esen rüzgârlara *riyâh* denilir ki bunlar sürekli hareket halinde olup hiç durmazlar. *Râih* ise durgun olanına denilir. Âyette geçen rüzgârların tasrifi ifadesinin kapsamında onların estirilmesi de yer alır ki bu şekilde hava ağaçları hareket ettirir, böylece onlardaki bozuk havayı dağıtır. Çünkü o bozuk hava ağaçlar tarafından solunduğu zaman âlemde hastalıklar, illetler ortaya çıkar; hayvanlar o ağaçlardan yediği zaman hastalanır ya da bizzat ağaçların kendisi hastalanır. Dolayısıyla rüzgârların esmesi âlemin maslahatı içindir. Zira kirli havayı uzaklaştırır, havayı arıtır, böylece hayat daha iyi olur.

[Gök ile yer arasında emre âmâde bulutlarda]: Araplar gökyüzünde bulutları göremedikleri zaman yağmur duasına çıkarlardı.

[Akleden bir toplum için nice âyetler vardır]: İşte bu âyetler, sonuçları üzerinde tesir sahibi olmayan, sadece kendileri bir maksatla var edilmiş olan sebeplerdir. Asıl tesir sahibi olan, bu sebepleri birer sebep olarak var eden ve kendisine perde kılandır ki böyle yapmakla, mahlûkat içerisinde mârifetullah (Allah'ı bilme) konusunda faziletin ortaya çıkmasını, müşrik ile muvahhidin temyiz olmasını murat etmiştir. Haddizatında müşrik, mutlak mânada cahildir. Akıl, mukayyetlik, sınırlılık âlemindendir. Bu nedenle de deve yuları anlamındaki *ikâl* kelimesinden türetilmiştir. Aslında deve yuları mânasındaki *ikâl* kelimesi *akl* (akıl) kelimesinden türetilmiştir. Zira akıl kelimesi daha önce vardır. Çünkü insan o yuların, ipin deveye sıkıca bağlandığı zaman onun kaçmasına engel olacağını akletmeseydi o yuları *ikâl* diye isimlendirmezdi. Akıl sahibi, Allah'tan Allah'ın hitabında kendisine dair murat etmiş olduğu şeyi anlayan, bunu Allah'ın kendi nefsine verdiği ilham ile ya da pey-

gamberinin dilinden gelen ifadeler ile anlayan, bunun neticesinde de Allah'ın emri ve yasaklarını akleden, sırrında kendisine ilkâ ettiklerini anlayan, kalbinin düşünceleri (*havâtır*) ile Allah'tan gelenleri, nefsinden gelenlerle melekten gelenleri ya da şeytanın iğvasını (*lemme*) birbirinden ayırt eder. Böylece kendi nefsini akleder. Mükellef Allah'ın hitabını akıl ile işitir, çünkü akıl ortadan kalktığı zaman mükellefiyet ortadan kalkar ve artık o kişide şeriatın ne bir otoritesi ne de hücceti kalır.

Avam için âyet, sadece sıra dışı olan şeylerdir. Bu tür âyetler onları Allah'ı tâzim etmeye yönlendirir. Allah Teâlâ sıradan olan, mutat âyetleri farklı türdeki kulları için var etmiştir. Bu âyetler içerisinde, işte yukarıdaki âyette [Akleden toplum için] diye ifade edilen âyetler de vardır. Akleden toplum için var edilmiş olan kimi âyetler de vardır ki onların tamamı mutattır. Yine yakîn sahipleri için âyetler, akıl sahipleri (*uli'l-elbâb*) için âyetler, sakınma sahipleri için (*uli'n-nühâ*) âyetler, müminler için âyetler, mütefekkirler için âyetler, zikir ehli için âyetler vardır. Bütün bu sınıflar Allah tarafından türlü sıfatlarla nitelenmiş ve kendilerine türlü âyetler verilmiştir ki bunların hepsini Kur'ân bize zikreder. Eğer bunları araştırır ve üzerinde düşünürsen bunların birer âyet ve her biri aynı şeye işaret eden alâmetler, delâletler olduğunu anlarsın. Ne var ki pek çok kimse bundan gafildir. Bu yüzden de türler çoğalmıştır. Zira bahsi geçen mutat âyetlerden bazılarının delâletleri insanlar tarafından, salt insan, cin ve melek olmaları itibariyle idrak edilir ki âlem bunları idrak etmekle nitelenmiştir. Diğer bazı âyetler vardır ki bunlar kolayca anlaşılmazlar ve ancak selim tefekkür sahipleri bunları idrak eder. Bazı âyetler de vardır ki delâletlerini anlamak için akıl sahipleri (*uli'l-elbâb*) sınıfından olmak gerekir. Bunlar meselelerin kabuğuna takılmayıp özüne bakan, özü üzerinde düşünen akıl sahipleridir. İşte mânalar üzerinde araştırma yapanlar bunlardır. Her ne kadar *elbâb* ve *nühâ* kelimeleri akıl mânasında olsa da arada bu fark vardır. Bu yüzden Hak Teâlâ sadece akıl lafzını kullanmakla yetinmemiş ve *uli'l-elbâb* için de âyetler zikretmiştir. Nitekim akıl sahibi herkes meselelerin özüne ve bâtınına bakıp onun üzerine düşünmez. Zira zâhir ehlinin de hiç kuşkusuz akılları vardır, ancak onlar *uli'l-elbâb* değillerdir. Yine hiç kuşkusuz isyankâr kimselerin de akılları vardır ama onlar da sakınma sahipleri için (*uli'n-nühâ*) değildirler. Bu yüzden de nitelikleri farklılık arz eder. Zira her bir sıfat, bir tür ilim verir ki bu da ancak o sıfata sahip olanlarda bulunur. Yoksa Allah bütün bunlar boşuna zikretmiş değildir. Hak Teâlâ aziz Kur'ân'ında âyetleri çokça zikretmiştir. Kimi yerde onları ardı ardına sıralamış ve ardından o âyetleri anlayan ârif kulların sıfatlarını zikretmiş, kimi yerde âyetleri tek tek zikretmiştir. Örneğin Rûm sûresinde âyetler ardı

ardına bir bağlam içerisinde zikredilmiştir, orada Hak Teâlâ sıklıkla "O'nun âyetlerinden biri de şudur.", "Biri de şudur." diyerek bu âyetleri zikretmiştir. Bunları bütün insanlar okur, ancak her bir âyette sadece o âyete mahsus olan sınıf dikkatle anlar. Sanki o âyetler hususen onlar hakkında inmiş, başkaları için de sadece okusun ve sevap alsınlar diye inmiş gibidir. Örneğin harikulâde olaylar avam için ürkütücüdür, oysa havas için bunlar normaldir. Akıl sahibi insan hem mutat olana hem de mutat olmayana ibret nazarı ile bakıp hayret eder. Bu yüzden de Hak Teâlâ mutat âyetleri zikrettikten sonra, [Akleden bir kavim için bunda âyetler vardır.] demiştir. Kâinattaki her şeyi bir âyet olarak gören ve mutat olsun olmasın her şeye Hak nazarı ile bakan kimse, gördüğü şeyden ürkmez, gördüğünde onları her ne kadar tâzim etse de şaşırmaz. Çünkü onlar Allah'ın şiarlarındandır. Her kim Allah'ın şiarlarını tâzim ederse, bu davranış kalplerin takvâsından kaynaklanır.

Şiir

Şahıs derece derece yükselir ve sadır genişler,
Hazine çıkartılır, kapı açıktır
Öncekiler nerede! Ne onlar ne geçmişler,
Akıl ruhun getirdiğini kabul eder
Fakat fikirle perdelenirler ve onlar itimat ederler ona,
Bilgi verilmiş ve ihsan edilmiş
İnsaflıca bakarsan, bilgide kazanılan bir kısım yok,
Akıl kendi başına ne onaylar ne eleştirir
Onaylama ve eleştiri, terazisi Allah'tan gelen şeriat ile yapılır,
Eksiklik ve tercih böyle ortaya çıkar
Akıl Allah'ın yarattığı en yoksul şey, dikkat edin,
Çünkü fikir kapısının ardına atılmıştır
İlâh ve O'nu niteleyen güçler olmasaydı,
Akılda hiçbir imkân olmazdı
Doğrusu akıllar kayıttır, eğer onlara güvenirsen hüsrana uğrarsın,
Anla bu sözümü, çünkü bu bir işaret
Şeriat terazisiyle terazin hep donanmış olmalı,
Çünkü onun mertebesi adalet ve doğruluktur.
Elbet asıl yarış bilgidedir ki
Onu elde eden kalp Hakkı görmenin nuru ile açılır
Bu yarışın dengi yok, bunun el-Kuddus ve es-Subbuh zikirleri vardır
Böyle bir şey için amel eden etmeli,
Gayrısında iyi ya da kötü bir şey yok

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ أَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللّٰهِ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلّٰهِ وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا إِذْ يَرَوْنَ الْعَذَابَ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلّٰهِ جَمِيعًا وَأَنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ (١٦٥)

165. İnsanlar içinde öyleleri vardır ki, Allah'tan başka şeyleri O'na denk tutar ve onları Allah'ı sever gibi severler. İman edenler ise her şeyden ziyade Allah'ı severler. Keşke o zalimler, azabı gördüklerinde bütün kudretin Allah'a ait olduğunu ve O'nun azabının çok şiddetli olduğunu bilselerdi!

[İman edenler ise her şeyden ziyade Allah'ı severler.]: Yani müminlerin Allah'a olan sevgileri müşriklerin ortak koştukları şeylere olan sevgisinden daha sadakatlidir. Zira perde kalktığı ve tâbi olunanlar kendilerine tâbi olanlardan teberrî ettikleri, tâbi olanlar "Keşke bir şansımız daha da olsa da onlar bizden teberrî ettikleri gibi biz de onlardan teberrî etsek." (Bakara, 2/167) dedikleri, böylece tâbi olanların tâbi olduklarına yönelik sevgisinin yok olduğu o (kıyamet) mahallinde müminlerin Allah'a olan sevgileri bâki kalır. Dolayısıyla müminler bu müşriklerden daha ziyadesine sahiptirler, onlar ilâhlarından hiçbir fayda görmeyince yüz çevirecekleri vakit müminler bu durumda olmayacaklardır, bu yüzden de Allah'a olan sevgileri her şeyden ziyadedir.

[Keşke o zalimler, azabı gördüklerinde, bütün kudretin Allah'a ait olduğunu ve O'nun azabının çok şiddetli olduğunu bilselerdi!]: Zira hiçbir mahlûkun kuvveti yoktur, mahlûkun yeri zayıflık ve kulluktur.

إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتُّبِعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا وَرَأَوُا الْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ (١٦٦)

166. O gün kendilerine (dünyada) tâbi olunmuş olanlar tebaalarından teberrî ettiklerinde ve hep birlikte o azabı görüp de tutunacakları bütün dallar koptuğunda.

Bil ki kendisine ibadet edilen her mâbud, burada kendisine ibadet edenlerden teberrî edecektir. Bunu âbid olan ancak harikulâde bir şekilde işitir, âhirette de keşf ile bilir. Kıyamet meydanında herkes kelime-i şehâdet getirir, kimse inkâr etmez ve kimse kendisinin rubûbiyet sahibi olduğunu iddia edemez. Kıyamet günü bu teberrî, kendilerine bir grup tarafından ulûhiyet atfedilen, fakat bizzat kendilerine böyle bir iddiada bulunamayanlardan gerçekleşecektir.

[Tebaalarından]: Yani kendilerini Allah'tan gayrı ilâhlar olarak benimseyenlerden. Tâbi eğer bu kimseler ölümden önce makbul bir şekilde tövbe etmemişlerse bu durum olacaktır ki bu da sadece cinler ve insan türü için geçerlidir. Allah Teâlâ yarın, asla affetmeyeceğini bildirdiği müşriklere azap edeceği vakit bunu onlar kendilerine zulmetmiş ve yaratılmış kimseler hakkında asılsız iddialar ortaya atmış, onların da beğenmeyeceği şeyler söylemiş oldukları için yapacaktır. Zira haklarında bu tür iddialarda bulundukları kimseler artık onlar üzerinde hak sahibi olacaklar ve bu haklarını talep edeceklerdir. İkinci bir vecih ise şöyledir: Dünyada ,"Bizler bu putlara sırf bizi Allah'a yakınlaştırsınlar diye ibadet ediyoruz." (Zümer, 39/3) diyenler kıyamet gününde bu adetleri yüzünden helâk olacaklar ve bu ibadetleri onlara bir fayda sağlamayacak, tapındıkları putlar kendilerini kurtaramayacak, hatta liderleri bile mecburen onlardan teberrî edecek ama bu teberrî de o liderlere bir fayda sağlamayacaktır. Böylece onlara zulmet perdesinin ardından kat be kat azap verilecektir. Neticede o liderler ve tebaaları, saadetten uzak kalacak, perişanlık diyarında konaklayacaklardır.

وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا لَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَتَبَرَّأَ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّءُوا مِنَّا كَذَلِكَ يُرِيهِمُ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ (١٦٧)

167. Tâbi olanlar; "Keşke bir fırsatımız daha olsa da bunlar nasıl bizden teberrî ettilerse biz de onlardan teberrî etsek!" derler. İşte böylece Allah onlara amellerini hüsran olarak gösterecektir ve onlar ateşten çıkacak da değillerdir.

Mükellefiyetin olmadığı ve teberrînin sahibine fayda etmediği o diyarda teberrî etmişlerdir.

[Onlar ateşten çıkacak da değillerdir.]: Şarî' Teâlâ'dan onların halkı oldukları o cehennem âleminden çıkmayacakları hükmü gelmiş olmakla beraber, onların orada bâki kalışlarının azabın devamlı olarak üzerlerinde varlığı ile birlikte olacağına dair hüküm gelmemiştir. Zira cehennem ehlinden, kendileri ateşte bulunuyor oldukları halde azabın kaldırılması da mümkündür. Çünkü Allah Teâlâ "Rahmetim gazabımı geçmiştir."[52] buyurmuştur. Azabın dâimî olacağına ilişkin elimizde akla dayalı ya da başka türden bir delil de bulunmamaktadır. Kaldı ki bu sadece mütevatir naslarla bilinecek bir husus

52. Buhârî, Tevhid, 22.

olup Sâdık sallallâhu aleyhi ve sellemden açık bir nas bulunduğu zaman aklın onu reddetme imkânı da yoktur.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ (١٦٨)

168. Ey insanlar! Helâl ve temiz olarak yeryüzündeki şeylerden yiyin. Şeytanın adımlarını izlemeyin. Şüphesiz, o, sizin için apaçık düşmandır.

Bu, yeme-içme ve diğer kazanç konularında vera' sahibi olma, insanların yeme-içme hususunda açık bir beyyine/delil ile hareket etmelerinin gereği yönünde bir emirdir. Zira kazançta vera' sahibi olmak, kişiyi sadece kullanılması helâl olduğunu bildiğini şeyleri yemeye sevk eder. Helâl ise çok zor bulunur. Hele vera' çabası gösterildiğinde çok daha zor bulunur. Bu emir (ya da vera'), israf ve savurganlığı içermez, aksine vera' sahiplerinin sıkı sıkıya bağlı kaldıkları hususlarda vera' sahibi olursan, bu durumda israf değil, kuvvetini daha çok kısmaya sevk etmen gerekir. Nefis, sahibini şüpheli şeylere götürür ve onun harama düşmesini ister. Doğrusu ateşin çevresinde dolaşan kişi onun içine düşmeye pek yakındır. O halde helâl ve saf/arı rızık da olsa nafaka konusunda israftan kaçın. Çünkü israf kınanmıştır ve müsrif, savurgan kimse de kınanmıştır. Bu sebeple Hak Teâlâ şöyle buyurmuştur;

إِنَّمَا يَأْمُرُكُمْ بِالسُّوءِ وَالْفَحْشَاءِ وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ (١٦٩) وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ (١٧٠)

169. O size ancak kötülüğü, fuhşu ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyler konuşmanızı emreder. 170. Onlara; "Allah'ın indirdiğine uyun." denildiği zaman, "Hayır! Biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye uyarız!" derler. Peki, ya ataları akletmeyen ve hidayet üzere olmayan kimselerse?

Hak Teâlâ burada Hazreti Peygamber aleyhisselâmın kelâmını işiten, fakat bu işittiği kelâmın hak olduğu konusundaki cehaletinden ve bu kelâmı tasdik etmemesinden dolayı, sanki bir insanın sesini duyup da mânasını anlamayan hayvan gibi olan kimseyi örnek vermekte ve şöyle buyurmaktadır;

وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءً وَنِدَاءً صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ (١٧١)

171. Kâfirlerin (kâfirler karşısında elçimizin) durumu; bağırıp çağırmadan başka bir şey duymayana haykıranın (sürüye seslenen bir çobanın) durumu gibidir. Onlar sağır, dilsiz ve kördürler; akledemezler.

Allah onları sağır etmiş, gözlerini köreltmiş ve dillerini mühürlemiştir, bu yüzden Hazreti Peygamber aleyhisselâmın kendilerini söylemeye davet ettiği şeyi (kelime-i tevhidi) telaffuz edemezler. Zira muhatabın kelâmını işitmeyen sağır kimse ile işitip de anlamayan veya icâbet etmesi gereken noktada icâbet etmeyen kimse arasında bir fark yoktur. Çünkü ancak (gerçek mânada) işiten kimse akleder.

[Onlar akledemezler.]:. Yani onlar Allah'tan akıl edemezler. Çünkü kendisine bir şey işittirilen kimseden talep edilen şey, dönmesidir; oysa onlar Allah'a dönemezler. Allah'a yemin olsun ki onların gözleri başlarında, işitme yetileri kulaklarında, dilleri de ağızlarında mevcuttur, fakat onlar yine de akledemezler. Akıl *ikâl* kelimesinden gelir, yani onlar kendilerine işittirilen, gösterilen ya da söylenen şey ile kendilerini kayıt altına almazlar. Çünkü onlar kendilerine seslenilen bu hitabın hak olduğunu akledemezler. Burada işiten kimselerin sağırlıkla, gören kimsenin körlükle, konuşan kimsenin de dilsizlikle nitelenmesi en şaşırtıcı şeylerden biridir, çünkü bu kimse anlasa da aklememekte, dönmemektedir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلَّهِ إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ (١٧٢) إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (١٧٣)

172. Ey iman edenler! Size rızık olarak verdiğimiz şeylerin temiz olanlarından yiyin ve Allah'a şükredin; yalnızca O'na kulluk ediyorsanız.
173. O size; sadece ölüyü, kanı, domuz etini, Allah'tan başkası için kesileni haram kılmıştır. Ancak kim mecbur kalırsa, haddi aşmamak şartıyla bir günah yoktur. Allah, bağışlayıcıdır, merhametlidir .

Senin hayatını idame ettirmen için gerekli olan şey, zorunlu olarak senin rızkındır ve onda bir kısıtlamanın olması doğru olmaz. Bu, ister başkasının mülkünde olsun ister olmasın. Nitekim zor durumda kalan kimse için kısıt-

lama yoktur. Zorda kalmanın dışında ise rızık sadece hayatta kalmak için değil, nimetlenmek için alınır, rızık zaten kişinin hayatını devam ettirmesi için gerekli olan şeydir. Hak Teâlâ [Kim mecbur kalırsa, haddi aşmamak şartıyla...] buyurmuştur ki bu istisnayı da, yasağı belirttikten sonra ifade etmiştir. Yine başka bir yerde de [Ancak mecbur kaldığınız şeyler hariç...] buyurmuştur. İşte bu da rızıktır.

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلَ اللّٰهُ مِنَ الْكِتَابِ وَيَشْتَرُونَ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَئِكَ مَا يَأْكُلُونَ
فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللّٰهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (١٧٤)

174. Allah'ın indirdiği kitabı gizleyip de onu az bir paha karşılığı satanlar, karınlarına ateşten başka bir şey doldurmazlar. Kıyamet günü Allah onlarla konuşmayacak, onları temize çıkarmayacaktır. Onların hakkı acı bir azaptır.

[Onu az bir paha karşılığı satanlar]: Yani az bir paha karşılığı onu gizleyenler. Çünkü onlar bunun karşılığında mal ve liderlik elde etmişlerdir.

[Onlar karınlarına ateşten başka bir şey doldurmazlar. Kıyamet günü Allah onlarla konuşmayacak, onları temize çıkarmayacaktır. Onların hakkı acı bir azaptır.]: Bu ifade şu anlama (da) gelir: Kendisine cevap vermesi gereken ve bildiği bir soru sorulan kimse, eğer sorulan husus Allah'ın indirdiklerinden ise ve bunu gizlerse Allah onu ateşten bir bağ ile bağlar.

أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَى وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِ فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ
(١٧٥)

175. Hidayet karşılığında dalâleti, mağfiret karşılığında da azabı satın alanlar bunlardır işte! Ateşe karşı ne de dayanıklılar!..

Bu ifade onların Hakk'ı bildiklerine ve yakîn sahibi oldukları halde onu bile bile inkâr ettiklerine delâlet eder. Araplar için Kur'ân gibi mucize olan başka ne olabilir ki?! Dolayısıyla Allah onların ateşe dayanıklılıklarını hayretle ifade buyurmuştur.

ذَلِكَ بِأَنَّ اللّٰهَ نَزَّلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِي الْكِتَابِ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ
(١٧٦) لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ

بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى
وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ
وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ
الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ (١٧٧)

176. Bu da Allah'ın, kitabı gerçek olarak indirmiş olmasından ve bu kitapta anlaşmazlığa düşenlerin derin bir ayrılık içinde olmalarındandır.
177. Yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz iyilik değildir. Asıl iyilik; Allah'a, âhirete, meleklere, kitaplara, peygamberlere iman eden; yakınlarına, yetimlere, düşkünlere, yolda kalmışlara, isteyenlere, kölelere, esirlere, sevmesine rağmen malından veren; namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren, sözleşme yaptığında ahitlerini yerine getiren; sıkıntıda, hastalıkta ve şiddetli savaş anında sabredendir. İşte sadık olanlar ve müttakiler bunlardır.

[Sevmesine rağmen malından veren]: Malın mal olarak isimlendirilmesinin sebebi, onun sahibini kaçınılmaz olarak ya hayra ya da şerre meylettirmesi, hiçbir zaman ortada bırakmamasıdır.

[Sözleşme yaptığında ahitlerini yerine getiren]: Yani meşru bir sözleşme yaptığı zaman. İşte bu kimseler, Allah tarafından vefa ile dost, velî edinilen kimselerdir, ahit yaptıkları zaman aldatmazlar. Vefa, Allah'ın has ehlinin karakteristik özelliklerindendir. Allah'ın kendisini mükellef kıldığı şeyleri tastamam yerine getiren ve bunu her halinde sıklıkla yapan kimse vefa sahibidir, vefalı davranmış demektir. Hak Teâlâ [Ve vefa gösteren İbrâhîm...] buyurmuştur. Birçok ve tastamam olduğu zaman "*veffa'ş-şey'ü vüfiyyen*" denilir.

[İşte müttakiler onlardır.]: Hali takvâ ve sakınma olan kimse nasıl ferahlayıp lezzet alabilir ki? Takvâ sahibi olan kimsenin takvâsı, dikkati ve korkusu, mükellefiyet makamının hakkını tastamam, vefalı olarak verememektir ve o kişinin bundan mesul olduğunu bilmesi, onun ferahlayıp sevinmesine izin vermez. Hazreti Peygamber aleyhisselâm, "Ben sizin en takvâlı olanınız ve hangi konuda takvâlı olmak gerektiğini en iyi bileninizim."[53] buyurmuştur.

---

53. "Allah'tan en çok korkanınız olmayı umuyorum..." lafzıyla bkz: Müslim, Sıyâm, 79; "Ben sizin en takvâlı olanınız ve Allah'ın hudutlarını en iyi bilinenizim." lafzıyla bkz: Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, c. 39, s. 87.

İşaret

[Yakınlarına]: Kişinin kendisine en yakını nefsidir, dolayısıyla başkasından önce nefsine tasaddukta bulunması gerekir. Mahlûkat içerisinde kendisine sadaka verilen herkese lâyık bir sadaka vardır. Sonra uzuvları gelir, daha sonra ise diğer yakınlar, yani aile gelir. Daha sonra evlâtlar, sonra hizmetçiler, sonra akrabalar ve sonra da komşu gelir. Mesela insan öğrencisine ya da kendisinden bir fayda (bilgi) talep edene de tasaddukta bulunur. Ârif kimse rabbiyle tahakkuk ettiği ve Hak onun kulağı, gözü ve bütün kuvvetleri olduğu zaman o kişi bütünüyle Hak olur. Allah ehli olanlar işte zikrettiğimiz bu Ârif kulun ehlidirler (yakınlarıdırlar), çünkü o bütünüyle Hak'tır. Eğer Allah ehline tasadduk ederse ve kendilerine tasadduk edilmiş olanlar bu konumda ise o zaman ehline tasadduk etmiş olur. Kendi nefsine tasadduk eden ve böylece nefsinin hayatını sağlayacak şeyi veren kimsenin tasadduku da onun için bir sadakadır ve onu Allah'a ulaştırır ki Allah'ın sıfatlarından biri de Rahmân'dır. Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Akrabalık bağı Rahmân'ın uzattığı dallardan biridir, kim onu birleştirirse (sıla-ı rahim yaparsa) Allah ona vasıl olur."[54] buyurmuştur. İlim de bu konuda mal gibidir, ilmin zekâtı da onu öğretmektir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ
وَالْأُنْثَى بِالْأُنْثَى فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ
ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ فَمَنِ اعْتَدَى بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ (١٧٨)

178. Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hür hür ile, köle köle ile, dişi de dişi ile... Ama kim de kardeşi tarafından affedilirse, mârufa tâbi olmalı ve ona güzellikle ödeme yapmalıdır. Bu, rabbiniz tarafından bir hafifletme ve rahmettir. Ama kim bundan sonra saldırıda bulunursa; ona acı bir azap vardır.

[Mârufa tâbi olmalı ve ona güzellikle ödeme yapmalıdır.]: Yani kan hakkında sahip olana karşı mârufu esas almalı ve katil ona (maktülün velîsine) ödeme yapmalıdır.

[Ama kim bundan sonra saldırıda]: Yani bundan sonra, diyete razı olmuş ve onu affetmiş olduğu halde kim aldatıp da onu (katili) öldürürse [ona acı

54. Tirmizî, Birr, 16; benzer bir rivayet için bkz: Buhârî, Edeb, 13.

bir azap vardır.] Bu maktülün velîsine katili affetme ve katil ile maktülün hesaplaşmasını kıyamet gününe bırakma yönünde bir tavsiyedir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm karşılık olarak (kısas yoluyla) öldüren kimsenin saldırganca öldüren kimse ile aynı hükümde olduğunu haber vermiştir. Bu da "Kötülüğün karşılığı misliyle kötülüktür." (Şûrâ, 42/40) âyetinde ifade edilen husustur. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm dokuz insanı öldüren birinin kısası hakkında, "Onu öldürmek haddi aşmak açısından katilin fiiliyle aynı olurdu."[55] buyurmuş ve onu öldürmemiş, bırakmıştır.

وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٧٩﴾

179. Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır; böylece sakınırsınız.

[Kısasta sizin için hayat vardır.]: Çünkü bundan dünya hayatına dair maslahatlar vardır.

[Ey akıl sahipleri]: Bunlar meselelerin özüne bakan kimselerdir. Bu kimseler Hak Teâlâ'nın "Kim affeder ve ıslah ederse ecri Allah'a aittir." (Şûrâ, 42/40) sözünü bilir ve kısasın sadece cahil kimseler için meşru kılındığını, çünkü cahil kimsenin affetmekten anlamayacağını, onu caydıramayacağını, böylece cahil kimsenin akıl sahiplerini öldürmeye teşebbüs edebileceğini, ancak cana karşı can cezasını duyunca bundan cayacağını, işte bu yüzden kısas hükmünün var olduğunu bilirler. Bu durumda cahilin öldürülmesi, yılanın sokmuş olduğu bir uzvu, bedenin geri kalanının sıhhati için kesmek gibidir, kesilince uzuv azalmış olur, ancak bunda bir maslahat vardır.

[Böylece sakınırsınız.]: Bu da âlemde mevcut ilâhî sebeplerin varlığının ispatıdır, zira burada Hak Teâlâ illet ifadesi kullanmıştır, Kur'ân'da illet lâmı'nın bu şekilde kullanımı çoktur.

كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ ﴿١٨٠﴾

180. Herhangi birinize ölüm gelip çattığında eğer bir mal bırakacak durumdaysa ana-babaya ve yakın akrabaya örfe uygun bir şekilde vasiyet etmesi, müttakîlere bir vazife olarak üzerinize farz kılınmıştır.

55. Müslim, Kasâme, 32.

Buradaki [akrabalar], mirastan pay sahibi olmayanlardır. Vasiyet de kişinin üzerinde tasarruf sahibi olduğu malının üçte birinde söz konusu olup üçte birini geçmez.

فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَمَا سَمِعَهُ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ إِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (١٨١)
فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ
(١٨٢)

181. Her kim işittikten sonra bunu değiştirirse günahı onu değiştirenlerin üzerinedir. Zira Allah işitir; ilim sahibidir. **182.** Kim de vasiyet edenin haksızlığa meyledeceğinden, günaha gireceğinden endişe edip aralarını bulursa ona bir günah yoktur. Allah bağışlayıcıdır, merhametlidir.

Haksızlığa meyletmek (*cenef*), nitelik ya da niceliksel olarak hile yapmak, aldatmak demektir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ
تَتَّقُونَ (١٨٣)

183. Ey iman edenler! Oruç sizden öncekilere farz kılındığı gibi, korunasınız diye size de farz kılınmıştır.

Savm kelimesi tutmak ve yükselmek mânasına gelir, güneş yükseldiği zaman "*sâme'n-nehâru*" denilir. Oruç diğer bütün ibadetlerden yüksek olduğu için ona *savm* ismi verilmiştir. Hak Teâlâ ibadetler içerisinde onu benzersiz kılarak yüceltmiş ve kullar bu ibadeti yaptıkları halde onu(n ödülünü) onlardan alıp kendine izâfe etmiştir. Nesâî'nin Ebû Ümâme'den naklettiğine göre o şöyle demiştir:

"Bir gün Hazreti Peygamber aleyhisselâma geldim ve 'Bana bir emir ver, yerine getireyim.' dedim. O da 'Oruç tut, onun gibisi yoktur.' buyurdu."[56]

Rivayette geçtiğine göre Hak Teâlâ "Oruç benim içindir, onun ecrini ben veririm."[57] buyurmuştur. Müslim, Sahih'inde Ebû Hureyreden şöyle rivayet etmiştir:

---

56. Nesâî, Sıyâm, 44.
57. Buhârî, Tevhid, 50; Müslim, Sıyâm, 165.

"Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle buyurdu: 'Oruç dışında Âdemoğlunun bütün ameli kendinedir, bir tek oruç banadır, onun ecrini ben veririm. Oruç kalkandır, herhangi biriniz oruçlu gününde olduğu zaman o gün asla kötü söz söylemesin ve kızmasın, eğer biri ona çirkin söz söyler ya da onunla kavga ederse, 'Ben oruçluyum.' desin. Muhammed'in nefsini elinde bulunduran Allah'a yemin ederim gibi oruçlu kimsenin ağız kokusu kıyamet günü Allah katında misk kokusundan daha değerli, güzeldir. Oruçlunun iki sevinci vardır, biri iftar ettiği zamanki sevinci, diğeri de rabbine kavuştuğu zaman orucundan dolayı duyacağı sevincidir.'"[58]

Bil ki şeriatta emredilmiş orucun bir kısmı farz, bir kısmı menduptur. Farz olanlar üçe ayrılır: Bir kısmı, Allah'ın kendiliğinden farz kılmasıyla kula farz olmuştur. Bu kısım Kur'ân'ın indirildiği Ramazan ayı orucudur ya da yolcunun tutmadığı günler karşılığında başka günler oruç tutmasıdır. Bize göre, Ramazan'da yolculuk yapan kimsenin orucunu bozup bozmaması birdir. Aynı şey, hasta için de geçerlidir. Bir kısmı ise zorunlu bir sebepten dolayı farz olur. Bu kısım, kefaret orucudur. Bir kısmı ise insanın bir zorlama olmaksızın kendisine farz kılması nedeniyle Allah tarafından farz kılınır. Bu kısım, adak orucudur. Adak, cimriden çıkarılan şey demektir. Bu zikrettiklerimizin dışında farz bir oruç yoktur.

Oruç, Allah'tan başka herkesten gizli olan bir ibadettir. Allah'tan gayrı, hiçbir insan onu bilemez. Çünkü bir fiil değil, terktir, dolayısıyla gözle görülmez. Organlarla icra edilmez. Bu yüzden de Allah'tan başkası için gizlidir, oruç tutanın oruçlu olduğunu ancak Allah bilir. Oruçlu, sadece şeriatın oruçlu adını verdiği kişidir, yoksa aç kalan kişiye oruçlu denilmez.

İşaret ve ibret

Keşke insan, Hak Teâlâ'nın [Ey iman edenler] derken hangi makamdan kendisine hitap ederek oruç tutmayı emrettiğini ve sadece kendisinin Hak ile bu birliktelikle cem olunarak muhatap olduğunu bilseydi! Nitekim Şari' şöyle buyurur: "Her birinizin her eklemin bir sadaka vardır."[59] Burada Hazreti Peygamber aleyhisselâm, tek bir insandaki yükümlülüğü umumileştirmiştir. Bu durum insanın sinirlerinde böyle ise kulak, göz, dil, el, mide, ayak, cinsel organ, kalp gibi zâhirdeki ana organlarını teşkil eden uzuvlarındaki durum nasıldır? Her uzuv kendine özgü bir oruçla yükümlüdür.

58. Nesâî, Sıyâm, 45.
59. Müslim, Salâtu'l-Müsâfirîn, 84.

Bil ki mümin olman bakımından Allah Teâlâ sana cami hikmet makamından hitap eder. Böylece senin, onun söylediği şeylerin ayrıntılarını tam olarak öğrenmeni sağlamak ister ve sen de bu sayede, bu ibadette Allah'ın senden neyi istediğini öğrenmiş olursun. Allah Teâlâ şöyle buyurur: [Oruç size farz kılındı (yazıldı).] Yani, yapılması veya yapılmaması yasak olan her işten geri durmayı size yazdı. [Sizden öncekilere farz kılındığı (yazıldığı) gibi...] Başka bir ifadeyle, oruç olması bakımından orucu sizden öncekilere de yazdı. Öncekilere yazılmış olan aynı oruç olabilir. Nitekim bazı âlimler bu görüşe varmıştır. Ancak bizden öncekiler yani Ehl-i kitap, ona bir takım şeyler eklemiş ve onu elli güne çıkarmışlardır. Bu da onların değiştirdiği hükümlerden biridir. [Yazıldığı gibi] ifadesi "farz kılındı" demektir. [Sizden öncekilerin üzerine] yani onlar, daha önce bu hükümle karşılaşan seleflerinizdir. Siz ise oruçta onların halefisiniz. [Umulur ki sakınırsınız] yani orucu siper edinirsiniz. Çünkü Hazreti Peygamber aleyhisselâm bize orucun bir kalkan olduğunu bildirmiştir. Kalkan koruyucudur. İnsanlar orucu bir ibadet olarak yapmadıkça kalkan yapmaları mümkün değildir. Böylelikle oruç, içerdiği tenzih yönünden Hakk'a ait olurken ibadet olma özelliğiyle kula aittir. Ona ait bir kalkan ve koruyucudur, bu kalkan onu kendisine ait olmayı Allah'a ait olan hakkında iddia sahibi olmaktan muhafaza eder. Çünkü oruç benzersizdir ve benzersiz olana aittir. Binaenaleyh oruç Allah'a aittir, sana değil! Hak Teâlâ, rivayet edilen bir haberde "Oruç bana aittir." buyurmaktadır.

Sonra Hak Teâlâ şöyle buyuruyor:

أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ
يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ
كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (١٨٤)

184. Sayılı günlerde... İçinizden kim hasta olur veya sefere çıkmış bulunursa, diğer günlerde aynı sayıda oruç tutsun; gücü yetmeyenler de bir düşkünü doyuracak kadar fidye verecektir. Bununla birlikte, kim gönüllü olarak bir hayır yap(ıp oruç tut)arsa, bu kendisi için daha hayırlı olur. Oruç tutmanızın sizin için ne kadar hayırlı olduğunu bir bilseniz!..

[Sayılı günlerde]: Günler kelimesi, hiç kuşkusuz, ilk olarak kullanılmış olan [yazıldı] kelimesinin mefulüdür. Çünkü bizden öncekilere neyin yazıldığı hakkında herhangi bir bilgimiz yoktur. Acaba onlara bir gün mü (Aşure günü) yazılmıştı ya da onlara (çok sayıda) günler mi yazıldı, bilemeyiz. Bi-

ze yazılmış olan "ay"dır. Ay ise hilâli görmemize göre, ya yirmi dokuz veya otuz gündür. (Âyette çoğul olarak kullanılan) günler kelimesi, üç ile ona kadar olan günleri ifade eder. Dolayısıyla Kur'ân-ı Kerim'in lafzı, Hazreti Peygamber aleyhisselâmın bize ayların sayısı hakkında verdiği bilgiye mutabıktır. Hazreti Peygamber aleyhisselâm ayın gün sayısını öğretirken, iki elinin parmaklarıyla göstererek "Bir ay şu kadardır."[60] (yani on gündür) demiş ve bunu üç kere tekrarlamış, sonuncusunda başparmağını yummuş, böylece yirmi dokuz gün olacağını ifade etmiştir. Bir başka seferinde ise üçüncüde baş parmağını yummamış ve sayını otuz olacağını ifade etmiştir.

Hak Teâlâ [sayılı günler] dediğinde, Hazreti Peygamber aleyhisselâm ayın günlerini onlu olarak saymış ve günleri Allah'ın kelâmına uygun olarak zikretmiştir. Çünkü Hazreti Peygamber aleyhisselâm otuz gün demiş olsaydı, îlâ hadisesinde Hz. Aişe'ye "Ay bazen yirmi dokuz gün olabilir." dediği gibi olurdu. Halbuki Hazreti Peygamber aleyhisselâm o olayda Ramazan ayının günlerindeki gibi "şu kadar" dememişti. Buradan Hazreti Peygamber aleyhisselâmın, kitabında zikretmiş olduğu hususta Allah'ın sözüne uymak istediğini öğrenmiş oluyoruz.

Sonra Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: [İçinizden kim hasta olur veya sefere çıkmış bulunursa, diğer günlerde aynı sayıda oruç tutsun.] Burada da günler kelimesi zikredilmiş ve "sizden" kelimesiyle de muhataplara hitap edilmiştir. Bunlar da müminlerdir. Benim görüşüme göre hasta ve yolcu Ramazan orucunu tutacak olsalar üzerlerinde mükellefiyet kalkmış olmaz ve daha sonraki günlerde Ramazan günleri kadar oruç tutmaları gerekir. Ancak Ramazan ayında yola çıkan ya da hastalığa yakalanan kimsenin durumunu ayırt ediyorum, bu durumda hasta olan kimsenin orucu nafile oruç olur, bu oruç onun için bir iyilik ameli olup üzerine vâcip değildir. Kendi üzerine bunu vâcip kılsa bile vâcip değildir. Yolcu ise yolculukta tuttuğu oruç, ister Ramazan ayında olsun ister başka ayda, iyilik ameli değildir. Bu durumda da oruç tutmakla sanki hiçbir iş yapmamış, hiçbir amel işlememiş gibi olur. Bu da onun en alt derecesidir. Ya da yaptığı şey iyiliğin tersi ve zıddı olur ki bu da fücurdur. Elbette bunu iddia etmiyorum, ancak onun bu durumda yaptığı fiilin iyilik ameli olduğunu da kabul etmiyorum. Yolcunun yapması gereken şey, yolculuk adı verilebilecek herhangi bir durumda olduğu zaman orucunu açmaktır. Aynı şekilde hasta olanın da adına hastalık denilecek en asgari durumda olduğu zaman orucunu açması ve Ramazan dışında o günler kadar oruç tutması gerekir. Bu vâciptir ve Şevval ayının ikinci gününden başlayıp ömrünün sonu-

---

60. Buhârî, Talak, 24; Müslim, Sıyâm, 15.

na kadar uzanan geniş bir sürede yapılabilir. Yolcu olduğumuz ve orucumuzu açtığımız zaman bu orucu ya Ramazan günlerinde kaza ederiz ya da belirli olmayan başka günlerde eda ederiz, zira Allah Teâlâ [diğer günlerde] ifadesini nekre (belirsiz) olarak kullanmıştır. Mükellefin yolculuk halinde iken yapması gereken şey, başka günlerde oruç tutmaktır ve bu başka günleri tayin etme konusunda seçim kendisine aittir. Ramazan günleri hastalık ya da yolculuk ile geçerse, bunun kazasını, tıpkı hastalık ve yolculuk günlerinin art arda gelmesi gibi, art arda oruç tutarak yap, böylece ihtilaftan kurtulmuş olursun.

[Güç yetirenler fidye olarak bir yoksulu doyurmalıdır.]: Bana göre bu âyet hamile, süt emziren kadın, yaşlı erkek ve kadın hakkında mensuh olmayıp tahsis edici bir ifadedir. Buna göre hamile ya da süt emziren kadın orucunu kaza etmez, yaşlı kadın ve erkek ise eğer oruca güç yetiremiyorlarsa oruç tutmaz ve bunun karşılığında fakir de doyurmazlar. Çünkü fakir doyurmak, oruca güç yetirdiği halde oruç tutmayan için meşru kılınmış bir yoldur. Oruç tutmaya gücü yetmeyen kimseden ise bu konuda mükellefiyet düşmüş olur. Şeriatta bu nitelikte olan, yani kudret sahibi olmayan kimsenin başkasını doyurması diye bir hüküm yoktur. Zira Allah insanı ancak gücü yettiği ile mükellef kılar. Bu durumdaki kişiyi de sadece yedirmekle mükellef kılmıştır. Eğer kul güçsüz olduğu halde Allah onu mükellef tutmuş olsaydı bu durumda Allah'ın hükmünden dönmez ve onu ifade ederdik. Yedirilecek olan şey, her gün için bir ölçektir.

[Tutmanız sizin için daha hayırlıdır.]: Nitekim bu konuda, orucun benzersiz olduğunu ifade etmiştir ki oruç, hayırlılık itibariyle benzeri olmayan bir ibadettir.

[Bir bilseniz]: Buradaki *in* edatı *mâ* anlamında olabilir, bu durumda ifade şu mânaya gelir: "Eğer ben size bildirmemiş olsaydım sizler orucun yedirmekten daha hayırlı olduğunu bilemezdiniz." Yine bu durumda şu anlam da söz konusu olabilir: "Ben size orucun ve yedirmenin mertebesini bildirdim, eğer sizi muhayyer bıraktığım bu iki husustan hangisinin daha faziletli olduğunu bilirseniz."

Tahkik

Bil ki Hak kulu muhayyer bıraktığı zaman onu hayret içinde bırakmış olur, zira bunun hakikati kulluktur ve bunda ancak zorunluluk ve cebr hükmü ile tasarruf edilir. Muhayyer olmak kulun değil, efendinin niteliğidir. Burada efendi kulunu imtihan etmek üzere onu muhayyer bırakmıştır, böylece

onun kulluk sınırında mı duracağını yoksa seçim yapıp eşyada efendisi gibi tasarrufta bulunmaya mı kalkacağını görmek istemiştir. O bu seçiminde mecbur hükmündedir, her ne kadar bu muhayyerlik efendisinin emrinden kaynaklansa da durum budur. Ancak bu muhayyerlik rabbinin emri ile olduğu için muhayyer davranması durumunda kulluktan çıkmış ve kendisine rabbi ile benzeşmiş olmaz. Hak Teâlâ kullarına, tercih etmeleri halinde orucun daha hayırlı olduğunu tenbih ettikten sonra onlara bunu "en üstün olanı bildirme" yoluyla beyan etmiş, böylece onların oruç tutmayı tutmamaya tercih etmelerini istemiştir. Bu da onun kullarına olan şefkatindendir, çünkü onları, kendilerine verilen bu kadarcık tercih hakkının neden olduğu bu hayret halinden çıkarmıştır. Bununla beraber imtihanın beraberinde başka şeyler de vardır. Çünkü Hak Teâlâ kula, tercih hakkı verdiği şeyi yapmasını vâcip kılmamış, aksine onu tercihinde daim kılmıştır. Kefarette ise tertip tercihten daha evlâdır, çünkü hikmet tertibi gerektirir. Allah Hakîm'dir ve bazı şeylerde tertip, hikmetin gereğinden dolayı evlâdır. Kul tertip konusunda zorunlu olarak kuldur, farz ibadetleri yerine getirmek buna örnektir. Yine kul muhayyerlik konusunda da kuldur, buna da nafile ibadetler örnektir. Bu ibadetlerde de zorunlu ibadetlerin kokusu vardır. Nafile ibadetlerle farz ibadetler arasında, ilâhî yakınlaşma açısından mertebe yüksekliği itibariyle çok büyük bir mesafe vardır. Zira Allah kendisine yakınlaşmayı farz ibadetlerde, nafile ibadetlerdekinden çok daha muazzam kılmıştır ve bu ibadetler ona daha sevimlidir.

شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَى مَا هَدَاكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (١٨٥)

185. Ramazan ayı ki insanlara doğru yolu gösteren, hak ile bâtılı ayıran Kur'ân o ayda indirilmiştir. İçinizden her kim bu aya şahit olursa oruç tutsun. Kim de hasta olur veya sefere çıkmış bulunursa diğer günlerde aynı sayıda oruç tutsun. Allah sizin için zorluk istemez, kolaylık ister. Böylece, sayıyı tamamlar, hidayetinden dolayı Allah'ı tekbir eder ve ona şükredersiniz.

[Ramazan ayı]: Aya *şehr* isminin verilmesi, şöhret kelimesinden gelir, yani ayın bilinirliği ve diğerlerinden ayırt edilebilirliği nedeniyle ona bu isim verilmiştir. Yine Müslümanların ve gök cisimlerinin hareketlerini gözleyenlerin

aya gösterdikleri itina nedeniyle ona bu isim verilir. Âyette bu ifade ile "bu ilâhî ismin ayı" denilmiş olmaktadır. Çünkü Ramazan, ilâhî isimlerden biridir. Böylece Ramazan ayı, isim itibariyle Hak Teâlâ ile müşterektir. Bu yüzden de onun senenin diğer aylarına olan üstünlük ve hürmeti taayyün eder. Artık o en faziletli aydır. Hak Teâlâ bunu kameri aylardan kılmıştır ki bereketi yılın bütün aylarını kaplasın ve böylece güneş yılı hesabındaki ayların tamamında Ramazan ayı zuhur etsin. Bu şekilde de senenin her günü ondan nasibini alsın. Hak Teâlâ "ay" kelimesini, kendi ismi olan Ramazan ismine izâfe etmiştir. Bu isim nadir isimlerdendir. Rivayette bu şekilde geçmiştir. Ebû Ahmed b. Adiyy el-Cürcânî'nin Ebû Hüreyre'den naklettiğine göre Hazreti Peygamber aleyhisselâm, "Ramazan demeyiniz, çünkü Ramazan Allah'ın isimlerinden biridir."[61] buyurmuştur. İşte bu nedenle Hak Teâlâ "Ramazan" dememiş, "Ramazan ayı" demiştir.

[Ki onda Kur'ân indirildi.]: Yani o ayda oruç tutmanın gerekliliği hakkında Kur'ân indirildi ki bu da "Ey iman edenler, oruç sizlere farz kılındı." (Bakara, 2/183) âyetidir. Müslim, Ebû Hureyre'den, Hazreti Peygamber aleyhisselâmın şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "Ramazan geldiği zaman cennetin kapıları açılır, cehennemin kapıları kilitlenir ve şeytanlar zincire vurulur."[62] Nesâî de kitabında buna şu ifadeyi ek olarak nakletmiştir: "Her gece bir nida edici çıkar ve 'Ey hayır talep eden kişi! Haydi, gel! Ey şer talep eden kişi! Dur!' diye nida eder."[63] Kur'ân da tam olarak başka bir ayda değil de Ramazan ayında oruç tutmayı emretmiştir. Hak Teâlâ ibadetler içerisinde bir benzeri olmayan oruç ibadetini sadece kendi ismi ile isimlendirdiği bu ayda emretmiştir ki bu ayın da aylar içerisinde benzeri yoktur. Çünkü Ramazan dışında, yılın ayları içerisinde Allah'ın isimleri ile isimlendirilen bir başka ay daha yoktur. Oruç samedânî bir sıfat olup insan oruç halinde yeme, içme, cinsel ilişki ve gıybet gibi şeylerden tenezzüh eder, arınır. Bu hal, kulun oruçlu iken büründüğü ilâhî vasıflardır. Kur'ân da toplamak demektir. Bu nedenle samedânî bir nitelikte seni ve Hakk'ı birleştirmiş ve toplamıştır ki bu da oruçtur. Oruçta bulunan tenzih Hakk'a ait iken (zira Hak Teâlâ "Oruç bana aittir."[64] buyurmuştur) bir ibadet olması bakımından ise sana aittir. Sonra Hak Teâlâ Kur'ân'ı bu ayda, bu ayın kadir gecesi olarak isimlendirilen en faziletli ayında indirmiştir. Zira Allah kitabı Furkan olarak Kadir gecesinde, Şâban'ın

---

61. Deylemî, *Firdevs*, c. 5, s. 52, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1406/1986; farklı bir senetle bkz. Beyhakî, *a.g.e*, c. 4, s. 339.
62. Müslim, Sıyâm, 1.
63. Nesâî, Sıyâm, 5.
64. Buhârî, Tevhid, 50; Müslim, Sıyâm, 165.

ortasındaki gecede indirmiş, Kur'ân olarak da Ramazan ayınca indirmiştir. Bütün bu indirmeler dünya semasına indirmedir; oradan da yirmi üç senede Furkan olarak, âyetler ve sûreler şeklinde müneccemen (parça parça) indirilmiş, böylece menzillerin bilinmesi ve mertebelerin ortaya çıkması istenmiştir. Kur'ân Şâban ayında yeryüzüne indirilmesinden dolayı Furkan olarak okunur, Ramazan ayında indirilmesinden dolayı da Kur'ân olarak okunur. Çünkü Kur'ân Ramazan ayında [insanlara doğru yolu gösteren, hak ile bâtılı ayıran] olarak indirilmiştir. Bu onun Ramazan oluşundandır. Kadir gecesi oluşundan ise onu mübîn, yani kitap olduğu apaçık olarak indirilmiştir. Bir şeyin kitab olması ile Kur'ân olması ve Furkan olması arasında ancak Allah'ı bilenlerin bileceği farklı mertebeler vardır.

[Hidayet olarak]: Yani insanlar için, tabakalarına ve onu anlama rızıklarından nasiplenmelerine göre beyan olarak ve [beyyineler olarak.] Buna göre her bir şahıs bu konuda Allah'ın kitabından anladığı kadar beyyine üzerinedir. Buradaki *hüdâ* kelimesi ilâhî beyan mânasındadır. Furkan ise onun öncelikle seni Kur'ân ile kendisiyle birleştirdiği, sonra da Furkan ile kendisinden ayırdığı mânasındadır. Buna göre sen sensin, O da O'dur. O, oruç olması itibariyle tenzihtir, senin için ise benzersiz bir ibadettir.

[Sizden kim şehri (ayı, hilâli) görürse, oruç tutsun.]: Yani nefsini tusun. Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle buyurmuştur: "Hilâli görmekle oruç tutun ve onu görmekle orucu bitirin (bayram edin)."[65] Müslim'in rivayet ettiğine göre Hazreti Peygamber aleyhisselâm Ramazan'dan söz etmiş ve elini açarak (parmaklarıyla on sayısını göstererek) "Ay, işte budur." deyip üç kez bunu tekrarlamış, üçüncüsünde başparmağını yumarak dokuz sayısına işaret etmiş (böylece yirmi dokuz olduğunu ifade etmiş) ve "Hilâli görünce oruç tutun, hilâli görünce orucu bırakın, eğer hilâli tam göremezseniz otuza tamamlayın."[66] buyurmuştur. Yine bir başka rivayette "Biz ümmi bir topluluğuz, yazmayız, hesap bilmeyiz, ay işte böyle böyledir." deyip baş parmağını yummuş (yirmi dokuzu işaret etmiş) sonra da "Ay böyle böyledir." diyerek otuza işaret etmiştir. Hadisteki "tamamlayınız" ifadesini daraltma, zorlaştırma anlamında yorumlayanlar Ramazan orucuna yevm-i şekk (şüphe günü) ile başlarlar; bu ifadeyi takdir ifadesi olarak yorumlayanlar ise güneş ve ayın hareketlerinden hesap yapmaya girişirler. Bu İbnü'ş-Şuhayr'ın (v. 95/713) görüşü olup ben de bu görüşteyim. Eğer zeval vaktinden önce hilâl görülürse bu, önceki gecenin hilâlidir; zevalden sonra görülürse bu da sonraki gecenin hilâlidir. Tek başına

---

65. Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, c. 15, s. 221.
66. Müslim, Sıyâm, 6.

oruç hilâlini gören kimsenin derhal oruca başlaması gerekir, aynı şekilde tek başına Ramazanın bitimini gösteren hilâli gören kimse de orucu bitirmelidir.

Daha önce ifade ettiğimiz üzere Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Ramazan" demeyi yasaklamıştır. Allah bu ayda oruç tutmayı farz kılmış, geceleri ibadetle geçirmeye teşvik etmiş (bunu mendup kılmıştır) bu ay oruç, iftarı ihtiva eder. Çünkü günleri ve geceleri ihtiva eder. Ramazan ismi oruç halinde de iftar halinde de bu ayın ismidir. Böylece Allah'ın ismi olan Ramazan ismi ile arası ayırt edilmiş olur. Zira Allah Teâlâ hakkında, iftarı söz konusu olmayan Oruç söz konusudur, bizim için ise iftarı olan oruç söz konusudur.

Ramazan orucu Müslüman, büluğ çağına gelmiş, akıllı, sağlıklı, yolcu olmayan herkese farzdır. Ramazan; herkesçe mâlum olan şu on iki ay içerisindeki meşhur aydır Şâban ayı ile Şevval ayı arasındadır. Bu zaman dilimi içerisinde ise geceler değil, gündüzler oruç için belirli zamandır. Oruç gününün sınırları fecrin doğuşundan güneşin batışına kadardır. İşte şeriatta oruç gününün sınırları, gün olarak bilinen normal sınırlar değil, bunlardır.

[Her kim hasta ya da oruçlu ise]: Bu ifade için 183. âyetin tefsirine bakınız.

[Diğer günlerde aynı sayıda oruç tutsun.]: Bunlar sayılı günler olup eksiltme ya da ilave yapılmaz.

[Allah sizin için zorluk istemez, kolaylık ister.]: Size hitabında ve mükellefiyetinde kolaylık ister, size zorluk istemez. Nitekim "O dinde sizin için bir zorluk kılmamıştır." (Hacc, 22/78) âyetinde ve "Muhakkak her zorlukla beraber bir kolaylık vardır." (İnşirâh, 94/5) âyetinde de bu husus tekid edilmiştir. Yani hastalığın zorluğu ile birlikte oruç açmanın kolaylığı, seferin zorluğu ile birlikte oruç açmanın kolaylığı vardır.

[Böylece, sayıyı tamamlar] yani hilâli görür ya da oruç günlerin sayısını otuza tamamlarsınız.

[Hidayetinden dolayı Allah'ı tekbir eder.]: Sizi böyle bir şeye muvaffak ettiği ve sizin hak ettiğinizle kendi hakkı olanı açıkça beyan ettiği için onun büyüklüğüne şehâdet eder, onu birler ve bu konuda onunla çekişmezsiniz. Zira tekbir sadece O'na yapılmalıdır, bu nedenle onu zorluk ve kolaylık vasıflarından tenzih ve tekbir edersiniz.

[Ve ona şükredersiniz.]: Bunu Hak Teâlâ şükretmemiz gereken bir nimet olarak ifade etmiştir, böylece biz daha ziyade amel edebiliriz. Bu nedenle Hak Teâlâ şükür ihtiva eden hususlara dikkatimizi çekmiştir ki biz de daha ziyade amel işleyelim.

İşaret

[Ramazan ayı... İçinizden her kim o aya şahit olursa onda oruç tutsun.]: Allah seni teyit etsin, bil ki *savm* (oruç), tutmak ve yücelmek demektir. Gün yükseldiği zaman *sâme'n-nehâru* denilir. Oruç da diğer bütün ibadetlerden yüce olduğu için savm diye isimlendirilmiştir. Hak Teâlâ ibadetler içerisinde onu benzersiz kılmak suretiyle yüceltmiştir. Yine Hak Teâlâ bunu kullarından (onlar bu ibadetle kulluk ettikleri halde) alıp kendi zâtına izâfe ettiği, onunla sıfatlanan kimsenin cezasını (ödülünü) kendi eliyle ve bizzat vereceğini beyan ettiği ve benzerliği ondan olumsuzlayarak onu kendisine ilhak ettiği için onu yüceltmiştir. Nitekim Hak Teâlâ'nın "Âdemoğlunun her ameli kendinedir, sadece Oruç bundan istisnadır, o bana aittir."[67] sözünde samedânîlik sıfatı kast edilir ki bu da beslenme ihtiyacından münezzeh olmaktır. Yani Hak Teâlâ, "Beslenme ihtiyacından münezzeh olan sadece benim." buyurmakta ve "Eğer seni bu sıfatla nitelediysem bunu bir kayıt ile yaptım ki bu da tenzih kaydıdır, yoksa sadece celâlime ait olması gereken mutlak tenzih ile değil, işte bu yüzden 'Onun ödülünü ben veririm.' dedim." demektedir. Oruç tutanın ödülü Hak Teâlâ'dır. Rabbine kavuştuğu zaman rabbi onu benzersiz bir şekilde karşılayacaktır ki işte o karşılama oruçtur. Hiçbir şeyin benzeri olmadığı zât ancak hiçbir şeyin benzeri olmadığı zât tarafından görülecek ise o takdirde (bilinmelidir ki) Hak Teâlâ'nın benzerinin olmadığı akli ve şer'î delillerle sabittir.

Bize göre orucun mertebelerinin ilki, Allah'a ibadet için tuttuğumuz mâlum umumi oruç mertebesidir. Bu zâhirde müşahede edilen oruç olup şartlarının tamamlanarak tutulması gerekir. Sonra havas nezdinde, uzuvlara amir konumunda olan nefsin orucu gelir. Bu, nefsin tek tek meselelerde kendisinde konulan kısıtlamalardan el çekmesi ve yücelmesidir. Son mertebe ise ilâhî nüzûlü ihata edebilme niteliği ile nitelenmiş olan kalbin orucudur. Nitekim Hak Teâlâ "Mümin kulumun kalbi beni ihata eder."[68] buyurmuştur. Kalbin orucu vardır ki bu da onun bu ihatasını, genişliğini, yaratıcısından başkasının imar etmesine, oraya yerleşmesine engel olmasıdır. Eğer yaratıcısından başkası oraya yerleşirse, o zaman o kişi oruçlu olması gereken zamanda orucunu bozmuş ve başka şeyi rabbine tercih etmiş olur.

Allah sana katından ledün ilmi nasip etsin ve her işte sana hüküm ve hikmet bahşetsin, bil ki Ramazan Allah'ın isimlerinden biridir, bu isim *Samed* ismidir. Ramazan'ın gelişi şeriatta orucun sebebi olduğu için Allah cennetin ka-

---

67. Buhârî, Tevhid, 50; Müslim, Sıyâm, 165.
68. Aclûnî, *a.g.e.*, c. 2, s. 230.

pılarını açar. Cennet örtüdür. Oruç da örtülü (gizli) bir amel içerisine girmiştir ki bu gizliliği Allah Teâlâ'dan gayrı kimse bilmez. Çünkü bu vücud sahibi bir amel değil, sadece bir terktir, bu yüzden de gözle görülmez ya da uzuvlarla yapılan bir amel değildir. Sadece şeriatın tanımladığı orucu tutan kimseye oruçlu denilir, yoksa aç kalana oruçlu denilmez. Allah cehennemin kapılarını kilitler. Cehennemin kapıları kilitlendiği zaman nefesi kendisine döner, ısısı kat be kat artar ve kendi kendisini yer. Aynı şekilde oruçlu da tabiatının hükmü gereği böyledir. Oruç tuttuğu zaman tabiatının ateşinin kapıları kapanır ve oruçlu, daha fazla bir hararet bulur. Çünkü nemli, ıslak şeyler kullanmamıştır. Bunun acısını içinde hisseder, aldığı zaman rahata ereceğini vehmettiği yiyeceklere olan iştahı, arzusu kat be kat artar; yiyecek ve içecek kapısının kapatılması neticesinde şehvetinin ateşi iyice kuvvetlenir. Şeytanlar zincire vurulur ki bu da uzaklık sıfatıdır. Böylece oruçlu, samedânî sıfat ile Allah'a yakın olur. Çünkü oruçlu, benzersiz bir ibadeti yapmaktadır. Bu ibadet sayesinde, hiçbir şeyin benzeri olmadığı zâta yakınlaşır. İşte bu sıfata sahip olan kimse için şeytanlar zincire vurulur. Mârifet hilâli, ilâhî "Ramazan" isminden Allah'ı bilen âriflerin kalplerinin ufkuna doğup göründüğü zaman oruç vâcip olur. Yine Mârifet hilâli ilâhî *Fâtıru's-semâvât* (gökleri yaratan) isminden Allah'ı bilen âriflerin kalplerinin ufkuna doğup göründüğü zaman artık ruhlara *semâvât* (gökler) ifadesi gereğince, bedenlere de *ard* (yeryüzü/arz) ifadesi gereğince iftar vâcip olur. Yolculuk durumunda ise kişi makamlarda sefer halindedir, Allah'a sefer halinde olan kişi onu müşahede etmek üzere sefer yapar ve henüz o müşahede halinde değildir. Hasta ise haktan (gayrısına) meyletmiştir, çünkü nefisteki hastalık nefsin oluşa (*kevne*/kâinata) meyletmesidir.

وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي
وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ (١٨٦)

186. Kullarım sana beni sorduklarında şüphesiz ben yakınımdır. Bana dua ettiği zaman ben o dua edenin duasına elbette icâbet ederim. Öyleyse onlar da bana icâbet etsinler; bana iman etsinler ki doğru yolu bulmuş olsunlar.

Allah Teâlâ Hazreti Peygamber aleyhisselâma hitaben şöyle buyurur: [Kullarım beni sana sorarlarsa]: Sana sorarlar, çünkü sen kapının bekçisisin. Onlar umumi kullardır, burada kullardan herhangi biri tahsis edilip hususen zikredilmemiş ve bütün kulları Hak Teâlâ kendisine izâfe etmiş, sonra da [Kuşkusuz ben yakınım] yani "sizden daha yakınım" buyurmuştur.

[Bana dua edenin duasına icâbet ederim.]: O icâbeti gerektirendir, çünkü Hak Teâlâ dua edene, isteyene icâbet eder; yeter ki dua eden "Bana isticâbet edilmedi." demesin. Bu durumda dua eden ister kendisi için dua etmiş olsun ister başkası için, fark etmez. Burada Hak Teâlâ kendisini mütekellim olarak nitelemiştir; çünkü icâbet eden, cevap sahibi olan demektir ki cevap da telbiyedir. Yine Hak Teâlâ kendisini, dua ettiklerinde kulların duasını işiten olarak nitelemiş ve onlara *es-semî'* ismi ile icâbet etmiştir. İşte onun icâbeti gerektirici olması budur. Yine Hak Teâlâ bize olan icâbetinden önce bizim ona olan duamızı zikretmiş ve kulların isticâbesini, yönelmesini *sin* harfi ile (*fe'l-yestecîbû lî* şeklinde) tekidli olarak ifade etmiştir. Çünkü o bizim ona icâbetten uzak ve yüz çevirmiş olduğumuzu bilmektedir, bu yüzden de "*fe'l-yestecîbû*" (Bana yönelsinler.) buyurmuştur. Çünkü bu ifade, icâbet konusunda daha etkilidir. Kaldı ki Hak Teâlâ'yı bize icâbet etmekten men edecek herhangi bir şey söz konusu değildir. Böyle olduğu için de Hak Teâlâ'nın bize icâbetini tekid ile ifade etmesinin bir faydası yoktur. Oysa insanın Allah'ın çağrısına icâbet etmesine engel olacak pek çok şey vardır. Bunlar içerisinde hevâ, nefis, şeytan ve dünya sayılabilir. Bu nedenle de Hak Teâlâ (*istif'âl* babında fiil kullanarak) isticabeyi emretmiştir. Çünkü istif'âl babı, if'âl babına göre daha etkili bir mübalağa formudur.

Bu itibarla Hak Teâlâ [Öyleyse onlar da bana icâbet etsinler] diyerek "Kendilerini çağırdığım ibadet ve itaate olumlu karşılık versinler." buyurmuştur. Zira sen, ancak sana yapılan muamele gibi bir muamele ile karşılık verirsin. Sen davet ettiğin zaman karşındaki sana icâbet ediyorsa, sen de onun çağrısına icâbet edersin. İşte bu yüzden Hak Teâlâ [Öyleyse onlar da bana icâbet etsinler] buyurmuş ve "Ben sizleri peygamberlerimin diliyle, şeriat lisanıyla, peygamberlerime göndermiş olduğum indirilmiş kitaplarda size davetimi bildirdim." demiştir.

Bil ki icâbet iki türlüdür: Biri imtisal icâbetidir, bu yaratılmış olanın Hakk'ın davetine icâbet etmesidir. Diğeri ise imtinan icâbetidir, bu da Hakk'ın yaratılmışın duasına icâbet etmesidir. Yaratılmışın icâbeti aklen bilinir, Hakk'ın icâbeti ise nakil (şeriatın bildirmesi) yoluyla bilinir, çünkü Hak Teâlâ bu şekilde icâbet edeceğine dair kendisinden haber vermiştir. Allah icâbette yakınlıkla kendini nitelemiştir ki bu O'nun insana şah damarından yakın olmakla nitelemesidir. Bu itibarla Allah insana yakınlığını insanın kendine yakınlığına benzetmiştir. İnsan belirli bir nedenle kendini (nefsini) çağırdığında, hemen o işi yapabilir. Burada çağrılma ile yapmak -ki bu da işitmektir- arasında zaman fasılası yoktur. Aksine çağrı zamanı icâbet zamanının aynıdır. Demek ki Hak'tan kula icâbet yakınlığı, kendini çağıran kulun kendi kendine yakınlı-

ğı gibidir. Çağırmanın konusu olan husus da kulun rabbine dua etmiş olduğu hususi ihtiyaca benzer. Hak bazen ihtiyacı yerine getirir, bazen yerine getirmez. Aynı durum kulun kendini çağırdığı işte de geçerlidir; bazen çağrıldığı işi yerine getirir, bazen geçici bir nedenle yerine getirmez.

Dua iki türlüdür: Birisi konuşma ve sözle yapılan dua, diğeri ise hal diliyle yapılan duadır. Konuşmayla yapılan dua Hak'tan ve yaratılmıştan sâdır olurken hal diliyle olan dua sadece yaratılmıştan sâdır olur. Bununla birlikte Hak'tan da ancak uzak bir şekilde bu dua sâdır olabilir. Hakk'a dua eden kimse yoktur ki Hak ona icâbet etmiş olmasın, ancak işler vakitlerine bağlıdır ve bu vakitleri bilen bilir. Bu yüzden icâbetin geç kaldığı düşünülmemelidir, çünkü yoldadır, yolun bir kısmında da uzaklık vardır ki buda ertelemedir.

Hak Teâlâ'nın "*fe'l-yestecîbû lî*" (O halde bana yönelsinler.) ifadesindeki *lî* (bana) kelimesinin bir başka yorumu da bu ifadenin "benim için" şeklinde yorumlanmasıdır. Bu durumda anlam, "Sizler benim katımda olanı elde etme umuduyla bunu bilemezsiniz, bu yüzden benim değil, nimetlerin kulları olursunuz." şeklindedir. Yine [Bana iman etsinler.] ifadesi de, "Bana dua ettikleri zaman kendilerine icâbetimi tasdik etsinler." mânasındadır.

İşaret kabilinden tefsir

[Öyleyse bana iman etsinler.]: Yani imanları kendileriyle, nefisleriyle değil, benimle olsun; çünkü kim Allah'la değil de kendi nefsiyle iman ederse imanı müstehak olduğu şeyi içermez. Eğer benimle iman ederse işin hakkını vermiş olur. İşte bu, bütün haberlerin tasdik ettiği bir husustur. Kim kendi nefsi ile iman ederse delilinin verdiği sonuca iman etmiş olur, oysa benim emrettiğim imanın delilleri çelişiktir, teşbih ve tenzih arasında gidip gelmektedir. Nefsi ile iman eden kimsenin imanı bana değil, aklınadır.

[Ki doğru yolu bulmuş olsunlar.]: Yani doğru yola girmiş olurlar. Nitekim doğru yola girmek isteyen kimseler onu yol edinirler ve o yol da onları ebedî saadete götürür.

Tahkik

miştir: Yakınlık, işitme ve icâbet. Böylece Hak Teâlâ kuluna kendisine karşı hiçbir hüccet bırakmamıştır, aksine apaçık hüccet Allah'a aittir. Kul bu âyeti tahakkuk ettiği (hakkıyla anladığı) zaman bunun ona hâsıl edeceği ilk netice, Allah'tan gayrı her şeyden el etek çekmek, zâhid olmak, Allah'tan başka hiçbir şeye tevessül etmemektir. Bu, Allah'a yakınlık ile tahakkuk eden kimse için söz konusudur. Tevessül, ona yakınlaşma talebinden ibarettir, oysa Hak Teâlâ bize, kendisinin çok yakın olduğunu haber vermiştir, o halde böyle bir talebin (yakınlaşma talebinin) bir faydası yoktur, çünkü Hakk'ın haberi doğrudur. İlâhî yakınlığa tahakkuk etmiş olan kimsenin ilâhî icâbeti zevk yoluyla işitmiş olacağı kesindir, dolayısıyla da bu tahakkuk ehli kimseye Allah'ın vereceği bir alâmetin olacağı da kesindir ki bu alâmet sayesinde o, Hakk'ın kendi duasına icâbet etmiş olduğunu bilir. Kaldı ki Hakk'ın duaya icâbet ettiği de mâlumdur. Burada tahakkuk ehline bildirilmek istenen asıl husus, istemiş olduğu şeyin geç de olsa gerçekleştirilmiş olduğu ve onun yerine telafi olarak bir başka hayrın verildiğidir. Böyle durumda olan kimseye duasının kabul olmasını gerektirecek olan ahvâlin, zamanların ve mekânların hususiyetleri de keşf yoluyla bildirilmiş olabilir. Sonra Hak Teâlâ isteyenlerin isteğine icâbet edeceğini haber vermiştir ki bu, her şeyin hükümranlığının (melekûtunun) O'nun elinde olduğunun bildirilmesidir. Bu icâbeti haber vermesinin sebebi ise isteyenin çekinmesi, dikkat etmesi, istediği şeyi iyice murakabe etmesidir; çünkü isteğine muhakkak icâbet edilecektir. Kul bazen maslahatı konusunda cahil olduğu için kendisi için hayırlı olmayan şeyleri de isteyebilir. Dolayısıyla bu ifade, kişinin ancak kendisi için dünya ve âhirette Allah katında hayırlı olacak şeyleri istemesi yönünde bir tenbihtir. Kim bu tenbihi dikkate alırsa Allah'tan doğrudan belli bir dünyalık ihtiyacına dair istekte bulunmaz. Ancak ondan sadece kendisinin bildiği ve hayırlı olanı ister, doğrudan belli bir şeyi muayyen olarak istemez. Eğer istediği şeyi muayyen olarak belirtse bile muhakkak ondan hayrı ve din açısından selâmeti ister. Nice muayyen bir şey isteyenler vardır ki Allah'ın bildiği bir hikmet gereği bu isteği yerine getirildiği zaman pişman olur ve keşke doğrudan o şeyi istememiş olsaydım der. Din konusunda doğrudan muayyen bir şey istemesinde ise bir sakınca yoktur, bu konuda dilediği şeyi tayin edebilir, burada tuzak ve aldanma yoktur. Aynı şekilde âhirete taalluk eden istekler de böyledir. Eğer insanların çoğunun Rablerinden istedikleri şeylere icâbet edilmemesinin sebebi nedir diye sorulacak olursa bil ki Allah Teâlâ dua edenin duasına icâbet edeceğini haber vermiştir. Kulun Hakk'a duası ise isteği esnasında O'nun isimlerinden birini zikredip *Yâ Allah*, *Yâ Rab*, *Yâ Ze'l-Mecd ve'l-Kerem* gibi bir ismi söylemesidir. Çünkü dua, nidadır ve Al-

lah'a seslenmektir. Davet anlamına gelen bu kadarcık duaya icâbet edilir, zaten dua eden kimse bu ifadeleri kullandığı için "dua eden" olarak isimlendirilir. Hak Teâlâ da onun bu nidasına icâbet eder ve ona "*lebbeyk*" der. Bu, Allah'tan her isteyene karşılık muhakkak verilen bir icâbettir, bu nidadan sonra gelen istekler ise artık dua kapsamının dışında kalır. Dolayısıyla gerekli icâbet yerine gelmiş demektir. Kul da bu nidasının ardından derhal, aklındaki dilediği ihtiyaçlarını dile getirir, fakat bu âyette bütün bu isteklere cevap verileceğine dair bir husus söz konusu değildir. Allah eğer isterse bu ihtiyaçları giderir, istemezse gidermez. Bu yüzden Allah'tan istenilen her şey gerçekleşecek diye bir şey yoktur, bu Allah'ın kula olan rahmetidir. Çünkü kul bazen kendisi için hayırlı olmayan şeyleri de isteyebilir. Eğer bu âyet kulun bütün isteklerine icâbet edileceği anlamına gelseydi o zaman kulun bütün isteklerine icâbet edilirdi ve bu durumda kulun din ve âhiret konularında helâk olmasına, hatta belki de dünyevi konularda da hiç farkına varmadığı bir şekilde helâk olmasına sebep olabilirdi. Dolayısıyla onun kulun her isteğine icâbet edeceğini söylememiş olması, kerемindendir. Bu yüzden sadece duaya icâbet edeceğini ifade etmiştir ki bu da efendinin kulu hakkındaki kereminin nihaî noktasıdır. Bu yüzden Allah'tan istediğiniz zaman ondan saadeti tahsil etme konusunda muvaffakiyet, afiyet, inayet isteyin ve "Rabbim, ilmimi artır." (Tâ Hâ, 20/114) deyin, çünkü ilim ancak saadete götürür. Zira Allah, peygamberine ilmini artırması yönünde dua etmesini emrederken bu talep edilen ilmi elde etmenin saadetin bizzat kendisi olduğunu ve bunda hiçbir mekr ve istidracın olmadığını bilmektedir. Zira bu; hesap, hendese, yıldız ilmi gibi bilgiler değil, Allah'ı bilme ilmidir. Kul bunu bilince bu ilim olan Allah'ı bilme konusunda delil olur. Hak Teâlâ'nın [Kulların sana beni sorarlarsa, ben yakınım.] ifadesindeki ve "Biz ona şahdamarından daha yakınız." (Kâf, 50/16) ifadesindeki yakınlık vasfı ise şu hadis-i kudsideki yakınlık vasfi ile anlaşılır: "Kul bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir arşın yaklaşırım". Bu yakınlık zâhirine göre anlaşılmaz, çünkü Hakk'ın kuluna yakınlığı nuruyladır, yoksa onun dereceleri farklılaşmaz. Aksine uzaklık kulun sıfatıdır, onun Allah'tan uzaklığı ise iman ve isticâbet nuru ile Allah'ın ona olan yakınlığını müşahede etmekten perdelenmiş olmasıdır. İşte kulun rabbine yaklaşması iman ve isticâbet nuru ile olur. Rabbin kula olan yakınlığı ise nuru ile nuruna işarettir. Nitekim Allah bütün bunların hepsini [Öyleyse bana icâbet etsinler, bana iman etsinler, belki böylece doğru yolu bulurlar.] ifadesinde bir araya getirmiştir. Yine Hak Teâlâ size olan icâbetini sizin kendisine olan icâbeti ile birlikte zikretmiştir. Nitekim daha önce "Ey Kavmim, Allah'ın davetçisine icâbet edin ve ona iman edin ki sizin günah-

larınızı bağışlasın ve sizi acı bir azaptan kurtarsın." (Ahkâf, 46/31) âyetinde Hakk'ın kullara yönelik duası (çağrısı) ifade edilmiştir. Eğer siz onun çağrısına icâbet ederseniz o da sizin çağrınıza icâbet eder, eğer sağır kesilirseniz o zaman size zulmeden Allah değildir, aksine siz kendinize zulmetmiş olursunuz. Çünkü başınıza gelen şey sizin amellerinizdir. Kulların Allah nezdindeki saygınlıkları, kendisine davet ettiği zaman ona yönelik icâbetlerindedir. Bu, münasebetteki hikmet itibariyle böyledir, buna göre ancak icâbet edene icâbet edilir. Eğer dua bizim içimizdeki bütün cüzlerin Allah'tan başkasına iltifatı kalmayacak şekilde bütünümüzü kuşatırsa o zaman hiç kuşkusuz derhal icâbet hâsıl olur, çünkü biz Hak Teâlâ'nın verdiği haberin doğru olduğunu biliyoruz. Nitekim o şöyle buyurur: "Her kim Allah'ın davetçisine icâbet etmezse bilsin ki yeryüzünde Allah'ı aciz bırakacak değildir ve onun Allah'tan gayrı velîleri de yoktur, işte onlar apaçık bir sapkınlık içindedir." (Ahkâf, 46/32) Zira siz onun davetçisine icâbet ettiyseniz Allah da sizleri bağışlamış ve size icâbet etmiştir, onun kelâmı haktır, vaadi doğrudur. Hak seni bir şeye çağırdığı vakit, eğer sen Hakk'a değil de o şeye icâbet edersen helâk olursun. İcâbet ettiğin şeye ulaşırsın. İsabet değil, hata edersin. Tamahın senin köleleştirir, uzaklaştırır. Oysa bilirsin ki Allah sana hakkını eksiksiz verir. Her kim Allah'tan gayrısına kul olursa ancak kendi hevâsına kul olmuş olur, düşman onu hidayet yolundan saptırmış olur. Telbiye üstlenmektir, ancak dua eden telbiye eder. Sen ise Hak nezdinde olanı bilirsin. O halde emelini kısa tut (tûl-i emelden uzak dur), amelini Allah'a hâlis kıl. İşte duaya icâbetin sırrı budur, yoksa verilene rağbet etme.

Nasihat

Allah ismi iki zıddı bir arada tuttuğu için bu isim her ne kadar lafızda zâhir olsa da maksat O'na ait isimden öte bir şey değildir, bunu hal karinesi ortaya koyar. Rızka muhtaç olan ve rızık talep eden kimse "Ya Allah! Bana rızık ver." der. Aynı zamanda mâni olan da Allah'tır. Hali ile kendisinden talep edilen sadece *er-Râzik* ismidir, dolayısıyla mâna olarak talepte bulunan kişi ancak "Ey Rezzâk! Bana rızık ver." demiş olmaktadır. Allah'tan icâbet isteyen kimse ondan ancak bu hususa mahsus ismi ile talepte bulunmalıdır, başka bir şeyi ihtiva eden isimle talepte bulunmamalıdır. İsim seçerken, müsemmâya delâleti itibariyle değil, istediği şeye delâleti itibariyle seçmeli, lafzen değil, manen diğer isimlerden ayrılarak o hususa delâlet eden o isimle istemelidir.

أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ عَلِمَ اللَّهُ
أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالْآنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا
كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ
الْفَجْرِ ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ تِلْكَ
حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَقْرَبُوهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ (١٨٧)

187. Oruç tuttuğunuz günlerin gecesi kadınlarınıza yaklaşmanız size helâl kılındı. Onlar sizin örtünüz, siz de onların örtülerisiniz. Allah, nefsinize güvenemeyeceğinizi biliyordu, bu sebeple tövbenizi kabul edip sizi affetti. Artık onlara yaklaşabilirsiniz. Allah'ın sizin için takdir ettiğini dileyin. Tan yerinde, beyaz iplik siyah iplikten sizce ayırt edilinceye kadar, yiyin için, sonra orucu geceye kadar tamamlayın. Mescitlerde itikâfa çekildiğinizde kadınlarınıza yaklaşmayın. Allah insanlara yasaklardan sakınsınlar diye âyetlerini böylece apaçık bildirir.

[Oruç tuttuğunuz günlerin gecesi kadınlarınıza yaklaşmanız size helâl kılındı.]: Yani orucun kendisinde sona erdiği gece vaktinde size helâl kılındı, yoksa ertesi gün oruçlu olarak sabahlayacağınız gece kastedilmemiştir. Dolayısıyla oruçluluk, Ramazan bayramı gecesine kadar size eşlik edecek bir niteliktir. 'Oruç gecesi' geleceğe izâfe edilmiş olsaydı, Ramazan bayramı gecesi onda bulunmazdı. Çünkü bayram gecesi oruçlu olmazsın. Oruçlu olsaydın, günahkâr olurdun. Ramazan'ın ilk gecesinde bu gerekmez. Çünkü yemek ve benzeri şeyler, bunun öncesinde helâldir. Öyleyse hüküm devam etmektedir. Bu nedenle âyette geçen "gece" ifadesini, tutulmuş oruca bağladık.

[Kadınlarınıza yaklaşmak]: Âyette geçen *'refes'* kelimesi, cinsel ilişki demektir. Burada, *nisâ* [kadınlar] kelimesi zikredilmiş, "eşleriniz" veya başka bir kelime zikredilmemiştir. Çünkü *nisâ* kelimesinde bulunan bir anlam bu kelimelerde yoktur. Bu anlam da 'gecikme' anlamıdır. Kadınlar (yani gecikme anlamındaki *nisâ* kelimesi ile ifade edilenler), oruçluyken gece vaktine kadar cinsel ilişkinin hükmünden geride bırakılmışlardır. Gece olduğunda ise bu geciktirmenin hükmü (cinsel ilişkinin) helâl yapılmasıyla ortadan kalkar. Burada Hak Teâlâ sanki "Sizin, kadınların ve cinsel ilişkiye girmenizin helâl olduğu cariyelerinizin geride bırakıldığı işe başlayabilirsiniz."

[Onlar sizin için elbise ve siz de onlar için bir elbisesiniz.]: Buradaki "onlar" zamiriyle kast edilen "kadınlar ve cinsel ilişkiye girmenin helâl olduğu cariyeler"dir. Denilen şudur: Artık aranızdaki ilişki, oruç tutarken bizi elbi-

se edinmeniz gibi değil (elbise benzeşmenin ve ilişkinin göstergesidir), geçerli bir ilişkidir. Zira sizler oruç tutarken bize ait bir nitelikle, yani oruç niteliğiyle sıfatlanmış durumdasınız ama sizler bana elbise değilsiniz, ben de size elbise değilim. Zira elbise üzerine giydirildiği şeyi kuşatır ve onu örter, onu bizzat kendisi ile örter ve ona örtü olur.

Tefsir değil, İşaret

[Onlar sizin için elbise ve siz de onlar için bir elbisesiniz.]: Burada "onlar" ile ilâhî isimlere işaret edilir ki bu da Hakk'ın, şahitte eserinin zuhur ettiği suret içerisinde halkı (mahlûkatı) örtüp kuşatmasıdır. Nitekim aklen bu örtü Hakk'ın üzerinden kalkar.

[Onlar sizin için elbise ve siz de onlar için bir elbisesiniz.]: Fiilde halk [mahlûkat] yaratışta Hak ile libaslanır, bu da fiilin halka (mahlûkata) nispeti ile olur.

Bu Haktır dersen, izhar edersin gâibi
Bu halktır dersen, onu onda gizlersin
Eğer hakkın varlığı olmasaydı hiçbir şey olmazdı
Halkın varlığı olmasaydı O'nu gizleyemezdin

[Allah, nefsinize güvenemeyeceğinizi biliyordu.]: Buradaki *tehtânune* kelimesi hıyanet kelimesinden gelir. Çünkü sizler benim sunduğum emaneti kabul ederken ben size tanıktım. Sizle nefisleriniz konusunda getirilen yasaklamalarla ilgili olarak onlara güvenmiyordunuz. Burada Hak Teâlâ onların ilerde nefislerine güvenmeyeceklerine dair ilmi kast etmemiştir; aksine buradaki gelecek zaman sigalı fiil, geçmiş zaman anlamındadır. Nitekim Arap dilinde gelecek zaman ifade eden form, gerçekleşmiş bir durum ile ilgili olarak geçmiş zaman niyeti ile de kullanılır. Örneğin Hak Teâlâ'nın "Allah'ın emri gelmiştir, o halde onda acele etmeyiniz." (Nahl, 16/1) âyetinde ve benzeri bazı âyetlerde bu kullanım söz konusudur. Burada Hak Teâlâ onlara bu bildirimi yapmadan önce, oruçlu kimsenin oruç gecesinde hanımı ile cinsel münasebet kurmaması konusunda insanları mükellef kılmıştır, ama insanlardan bazıları bu konuda Allah'ın koymuş olduğu sınırı ihlâl eder. Allah da bunu bildiği için böyle bir ihlâle düşen kimseleri affetmiş ve oruç gecesinde cinsel münasebeti helâl kılmıştır, ancak mescitte itikâf halinde bulunan kimse bundan istisnadır, itikâfta bulunan kimse için böyle bir hafifletme söz konusu değildir. İşte

bu şekilde bir ihlâle düşen kimseler için bu ilâhî rahmet gereği konulan mubahlık söz konusudur. Böylece insan oruç gecesi böyle bir şey yaptığı zaman bu ona mubah ve helâl olur ve artık onun üzerinden hıyanet niteliği düşmüş olur. Nitekim din, mükellefin uhdesinde bir emanettir.

[Bu sebeple tövbenizi kabul edip] yani size dönüp [sizi affetti] yani size helâl olan az bir zamanda, gece vaktinde bunu mubah kılarak. Burada mescitte itikâf halinde olan kimse bu mubahlık hükmünün dışında olduğu için, bu mubahlık az sayılmıştır. İtikâf halinde olan kimse ister mescitte olsun ister mescit dışında, onun bu mubahlık hükmünün dışında olduğu konusunda ihtilaf yoktur. Aynı şekilde visal orucu (iki günün orucunu birleştirerek tutma) tutanlar da bu mubahlık hükmünün dışındadır.

[Artık onlara yaklaşabilirsiniz]: Bu yaklaşabilme zamanı, Ramazan içerisinde orucun açılmış olduğu zamanlardır.

[Allah'ın sizin için takdir ettiğini dileyin.]: Yani Allah'ın sizin için farz kılmış olduğu şeyi talep edin ki bunu bilesiniz ve bu âyette zikrettiği şeylerin tamamı ile amel edesiniz.

[Tan yerinde, beyaz iplik siyah iplikten sizce ayırt edilinceye kadar, yiyin için.]: Bu ifade, nefsin sahibi üzerinde bulunan yeme ve içme gibi haklarını vermeyi emretmektedir. Beyaz iplikten maksat gündüzün aydınlığının gelişi, siyah iplikten maksat ise gecenin dönüşüdür. Burada sabahın aydınlığı ile gecenin karanlığı kast edilmiştir. Buna göre bu durumda bakan ve gören kimse için artık yeme-içme haram olur. Fecr kelimesi yarılma mânasına gelir ve ufukta ışığın karanlığı yarıp ortaya çıkması nedeniyle bu isim verilmiştir. İşte ufukta karanlığı yararak çıkan bu aydınlık çizgisi, uzun bir şekilde çıkar ve buna *fecr-i ebyaz* (beyaz fecir) denilir ki bu *fecr-i ahmer*'den (kızıl fecr) öncedir. Bu konuda sahih ahad haberi esas almaktansa mütevatir olan haberi esas almak daha önceliklidir. Kur'ân mütevatirdir ve [Tan yerinde, beyaz iplik siyah iplikten sizce ayırt edilinceye kadar, yiyin için.] ifadesini bizzat Kur'ân söylemektedir. Bana göre bizzat fecrin doğuşu ile yeme-içme yasağı başlamaz; ancak bakan kimsenin bunu açık seçik görmesi, kendisi için beyanın hâsıl olması ile başlar. Yine insan fecr-i sadığın doğduğunu belirten bir nida duyduğu zaman da oruç başlar. Eğer ancak fecrin doğuşunda böyle bir nidanın yapıldığını bildiği bir beldede yaşıyorsa, o zaman o nida ile namaz da kılınır. Eğer sahur yapan kimse bu nidayı duyarsa o zaman yemeyi terk etmelidir. Oruç tutan kimsenin yiyecek, içecek ve cinsel münasebetten uzak durması gerektiği konusunda âlimler icmâ etmişlerdir. Ancak ilk fecrin doğuşunda şeriata göre yeme içmenin bir sakıncası yoktur, fakat ikinci fecrin doğuşunda yeme içme-

nin sakıncalı olup olmadığı ihtilaflıdır. İhtilaflı olmayan nokta, fecr-i ahmerin doğuşu ile yeme içmenin haram olduğudur. İlk fecre fecr-i kâzib (yalancı fecr) denilir, çünkü sahura kalkan kimse bu fecr vaktinde yemenin haram olduğu vehmine kapılabilir, oysa durum böyle değildir. Çünkü bunun illeti güneşin veya güneş ışıklarının denize vurması ve ışığın ufuk boyunca uzamasıdır. Güneş yükseldiğinde bu denizden ufka yansıyan ışık kaybolur, tekrar ortalık kararır, ardından da güneş doğar, ufukta ışığı tıpkı kanatlarını açan bir kuş gibi görünür. Bu yüzden de bunu *müstatîr* diye isimlendirmişlerdir. Güneşin doğumunda kadar bu ışık artmaya devam eder.

Araplar fecr-i kâzibi *zenb-u sirhân* diye isimlendirmişlerdir. Çünkü kurt yırtıcılar içerisinde en kötü ve en tehlikeli olanıdır. Zayıfmış gibi kendini gösterir, bu yüzden insan onu hafife alır ve gaflete düşer, böylece o da maksadına ulaşıp avını yakalar. Kuyruğu köpek kuyruğuna benzer, çok iyi tanımayan kimse onu köpek zanneder ve tehlikeyi fark etmez. Neticede fecr-i kâzib, oruç tutmak isteyenin yeme-içmesine engel değildir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm sahur yemeği yemeyi emretmiş ve "Bu Allah'ın size bahşetmiş olduğu bir berekettir."[69] buyurmuş, onu terk etmeyi yasaklayarak da bu emrini tekid etmiştir. Açık bir şekilde sahuru emrettiği gibi sahuru terk etmeyi de açık bir şekilde yasaklamış, böylece onun vâcipliğini tekid etmiştir. Dolayısıyla sahur müekket bir sünnettir. Bazı fıkıh âlimlerine göre vâciptir. Sahur yemeği, namaz cinsi içerisinde vitir namazının vâcipliğinden daha güçlüdür, çünkü sahuru terk etmeyi yasaklayan açık ifadeler vardır.

[Sonra orucu geceye kadar tamamlayın.] burada ilâ [e kadar] ifadesi, gecenin de bu sınıra dâhil olmasını gerektirir. Hazreti Peygamber aleyhisselâmın "Güneş şuradan battığı ve gece şuradan geldiği zaman oruçlu iftar eder."[70] buyurduğu nakledilmiştir. Oruç tutan kişi o adan ister bir şeyler yemiş olsun ister yemesin, şeriat onun artık orucunu açmış olduğunu haber vermiştir. Yine Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle buyurmuştur: "Oruçlunun iki sevinç anı vardır, biri iftar sevinci (çünkü bu tabii bir beslenmedir) diğer ise rabbi ile karşılaştığındaki sevinci. (Bu da bekasına sebep olan hakiki beslenmedir, burada gıdayı sağlayan Allah Teâlâ'dır.)[71]

[Mescitlerde itikâfa çekildiğinizde kadınlarınıza yaklaşmayın.]: Böylece cinsel ilişki yasağını, bu halde olan kimse için bâki kılmıştır. Aynı şekilde visal orucu tutmaya niyet eden kimse için bu yasağa ilaveten yeme içme yasa-

---

69. Nesâî, Sıyâm, 25.
70. Müslim, Sıyâm, 52; benzer bir rivâyet için bkz. Buhârî, Savm, 43.
71. Buhârî, Savm, 9; Müslim, Sıyâm, 164.

ğı da vardır. Hazreti Peygamber aleyhisselâm "'Visal orucu tutan kimse, seher vaktiyle birleştirsin."[72] buyurmuştur. Seher, ışık ve karanlığın karışımıdır. Burada Hazreti Peygamber aleyhisselâm, iki fecir arasında, yani uzun ve dairesel fecirler arasındaki kurt kuyruğu fecrinin (fecr-i kâzibin) ortaya çıkmasını kastetmiştir.

İtikâf kulun istediği zamanda yapılır, ancak eğer kişi mescit dışında itikâfa girerse kadınlara yaklaşabilir, fakat mescitte itikâfa girerse yaklaşamaz. Eğer Cuma gününü de içine alacak günlerde itikâfa girmeye niyet ederse Cuma namazının kılınması mümkün (câiz) olan bir yerde itikâfa girmelidir, bu yer mescit olabileceği gibi Cuma namazının kılınabileceği mescidin yakın bir yeri de olabilir. İtikâfa giren kimsenin bulunduğu yerden çıkmasını gerektirmeyecek türden olan ve hayır işi sayılacak her fiili yapması mümkündür. Ama bulunduğu yerden çıkarsa artık itikâfta değildir.

[Bunlar, Allah'ın sınırlarıdır.]: Allah'ın size durmanızı emrettiği sınırlardır. Çünkü sınırlar olmasaydı, mâlumat birbirinden ayırt edilemezdi. [Onlara yaklaşmayınız] ki haddi aşıp da ötesine geçmeyesiniz, böyle yaptığınız takdirde ayaklarınız kayar. Hatta belki de ayaklarınız (hak yolda) sübut bulduktan sonra kayar da azabı tadarsınız.

[Allah insanlara yasaklardan sakınsınlar diye âyetlerini] delillerini [böylece apaçık bildirir.]

İşaret

Böylece Allah bunlarla insanlara öğüt vermektedir ki [belki sakınırlar.] Yani bu delilleri kendileri için birer koruyucu kalkan edinirler. Burada umma fiili kullanılmıştır, çünkü kendisinde bilgi hâsıl olan herkes bu bilgi ile amel etmeye muvaffak olamamaktadır.

İşaret

Gece geldiği ve kul iftar ettiği zaman kendisini gıdaya, beslenmeye muhtaç bir kul olduğunu, hakiki anlamda tenezzüh (münezzehlik) sıfatına sahip olmadığı, bu sıfatın sadece kendisine ârızî, geçici olarak ve Allah'ın tabiat hü-

---

72. Benzer bir rivâyet için bkz. Ebû Dâvud, Savm, 24.

kümlerinden münezzeh sıfatlarıyla ahlâklanmaya dikkatinin çekilmesi için verildiğini anlar. Bu nedenle Hak Teâlâ bize kutsi bir hadisinde Âdemoğlunun bütün amellerinin kendisi için olduğunu, ancak orucun Allah'a ait olduğunu haber vermiştir.[73] Bu haberde Hak Teâlâ adeta şöyle demektedir; "Ey kulum! Yeme, içme ve cinsel münasebetten münezzeh olmak senin için değil, benim için söz konusudur; çünkü ben kendi zâtım ile kaimim, varlığımda beni muhafaza edecek birine muhtaç değilim. Sen ise varlığında seni muhafaza edecek birine, yani bana muhtaçsın. Bu yüzden seni beslenmeye muhtaç kıldım ve kendime muhtaç ettim, böylece senin varlığın üzerinde muhafız olduğuma dikkatini çekmek ve muhtaçlığın sende tamamen tahakkuk etmesini sağlamak istedim. Ama sen bu muhtaçlığına rağmen azgınlık ettin, büyüklük tasladın, nefsini büyük gördün, açlık ve susuzlukla düştüğün perişan halinden de utanmadın."

Hak Teâlâ [Bunlar Allah'ın sınırlarıdır, onlara yaklaşmayınız.] buyurmuştur. Kul sadece Allah'a ait olan rubûbiyet sıfatına girdiği zaman Allah'ın hududunu, sınırını çiğnemiş olur. Bunlar zâtî değil, resmi sınırlardır; çünkü zâtî sınırlara dair elimizde hiçbir şey yoktur. Bu nedenle kullar Allah karşısında cüretkarlık yaparlar, sınırlarını aşarlar ve cezalandırılırlar. Ancak sınırların sahibi olan Hak Teâlâ kendisine ait olan sınıra bir kulunu soktuğu zaman oraya giren kul zalim olmakla nitelenmez ve cezaya müstehak olmaz. Bunlar resmi sınırlar olduğu için kulun bu sınırlardan içeriye girmesi mümkündür. Ama eğer kul sahibinin sokması dışında kendiliğinden bu sınırları geçip içeri girerse kendisini cezaya müstehak etmiş olur. Bu durumda sınırların sahibi onu ister cezalandırır ister affeder, hatta isterse onu över. Örneğin kerem, af, bağışlama gibi Hakk'a ait resmi sınırlarla nitelenen kimse övülür. Bu nedenle Hak Teâlâ [Allah insanlara yasaklardan sakınsınlar diye âyetlerini böylece apaçık bildirir.] buyurmuş, onları bu sınırları aşmadıkları ve bunları koruyucu kalkan edindikleri sürece sakınma (takvâ) niteliği ile nitelemiştir.

İşaret

Hak Teâlâ [Siyah iplik beyaz iplikten ayrılıncaya kadar yiyip içiniz.] buyurmuştur. Fecri ayan beyan gördüğü vakit nasıl ki mükellefe artık yeme içme haram oluyorsa aynı şekilde müşahede sahibine de (müşahedede bulunduğu vakit), Allah'tan varlıkta gayrı fail ya da müşahede edilecek bir şey bu-

73. Buhârî, Tevhid, 50; Müslim, Sıyâm, 165.

lunduğuna inanmak haram olur. Oruçlunun kendisini tutmuş olduğu şey zevk ilmidir ki zevk, ilâhî tecellinin ilk ilkesidir.

وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِنْ أَمْوَالِ
النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ (١٨٨) يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهِلَّةِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ
وَالْحَجِّ وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى وَأْتُوا الْبُيُوتَ
مِنْ أَبْوَابِهَا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (١٨٩)

188. Aranızda mallarınızı haksızlıkla yemeyin; bildiğiniz halde günaha girerek insanların mallarından bir kısmını yemek için onu hâkimlere aktarmayın. 189. Sana hilâl halindeki ayları sorarlar. De ki: "Onlar, insanların ve hac vakitlerinin ölçüsüdür." Evlere arkalarından girmeniz iyilik değildir; iyi kimse kötülükten sakınan kimsedir. Evlere kapılarından girin; Allah'tan sakının ki muradınıza erersiniz.

[Sana hilâl halindeki ayları sorarlar.]: Hilâlin "hilâl" olarak isimlendirilmesinin sebebi, insanların onu gördükleri zaman seslerini yükseltmeleridir. Ses, ancak onun görüldüğü an yükseltilir.

[De ki: "Onlar, insanların ve hac vakitlerinin ölçüsüdür."]: Hilâli gördüğümüz vakit bize hükmeder. Eğer Ramazan ise bu vakit (hilâlin görülmesi) bizde oruç niyeti şeklinde tesir eder, eğer Ramazan bayramı hilâli ise bizde bayram niyeti şeklinde tesir eder, eğer diğer aylardan herhangi birinin hilâli ise bizde geçmiş olan ayın bittiği ve gelen ayın başladığı bilgisini oluşturmak şeklinde tesir eder ki buna göre insanların halleri değişir. Vakitler bu hilâllerle birbirinden ayırt edilir; böylece alışveriş, borçlanma, kiralama ve hac fiilleri gibi her şeyde sürenin tamamlanması sağlanır. Hak Teâlâ bu âyette [Onlar, insanların ve hac vakitlerinin ölçüsüdür.] demiş, "hacılar için" dememiş, böylece bu âyette haccı, insanlarla aynı konuda değerlendirmiş, dolayısıyla onu borç ve alışveriş konumunda değerlendirmemiştir. Oysa mâna bunu gerektirmektedir. Dolayısıyla buradan öğrenmekteyiz ki Allah katında haccın hükmü, hilâllerin yani hilâl vakitlerinin esas alındığı diğer şeylerin hükmüyle aynı değildir. Hac, insanın alışveriş ve borç gibi diğer fiillerde olduğu gibi yapılan muayyen ve hususi bir fiildir. Burada hususen bu fiillerin (hac fiillerinin) zikredilmiş olması, bunların Allah katında maksatlı olarak yapılan hususi fiiller olmasındandır ki kullar için bu fiillerde az bir bedensel eylem dışında dünyevi bir fayda söz konusu değildir. Bu nedenle hac, ekseri fiil ve hallerinde, illet (sebep, gerekçe) konusunda diğer ibadetlerden farklılık arz eder.

Çünkü haccın fillerinin çoğu salt ibadettir (taabbudîdir) ve fıkıh âlimlerine göre bu fiillerde akıl yürütülmez. Bu fiiller bizzat kendileri itibariyle hikmettirler, yoksa kendilerini gerektiren bir başka hikmetten dolayı vaz' edilmiş değillerdir. Yine bu fillerde diğer ibadetlerde olmayan bir mükâfat, diğer amellerde olmayan bir ilâhî tecelli de vardır. Örneğin hacı; hac esnasında zamanın meyvesini devşirir, zamanın ihtiva ettiği Zilhicce ayına mahsus ilâhî mârifetleri edinir, ilâhî mârifetlerdeki sayıların meyvesini devşirir. Çünkü sayıların bunlarda bir hükmü bulunur. Hac, muhtevasında hacı için söz konusu olan ilâhî mârifetleri veren ibadettir. Bu nedenle hilâllerin vakitleri hacılara değil, hacca izâfe edilmiştir.

[Evlere arkalarından girmeniz iyilik değildir; iyi kimse kötülükten sakınan kimsedir.]: İyilik ihsandır, ihsan ise müşahededir ya da onun gibidir. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm ihsanı tefsir ederken "Allah'ı görüyormuş gibi ibadet etmendir."[74] buyurmuştur.

[Allah'tan sakının ki muradınıza erersiniz.]: "Allah'tan sakının." ifadesi "Allah'ı, sakındığınız her şey için koruyucu edinin." mânasındadır. Allah isminin müsemmâsı bütün ilâhî isimleri içerir. Dolayısıyla O'ndan sakınmak ve onu koruyucu edinmek gerekir. Zira kâinatta bir taalluku bulunan ilâhî isimlerden her birini koruyucu edinmek ve ondan sakınmak mümkündür; bu lütuf isimlerinden biri ise sakınmak onun ayrılığından, yokluğundan korkmak şeklinde olabilir veya kahr isimlerinden biri ise başa gelmesinden (inmesinden) korkmak şeklinde olabilir. Dolayısıyla ancak O'nun isimlerinin hükmünden sakınılır. Onun isimlerinden de ancak yine O'nun isimleri ile sakınılır. Bu isimleri kendinde toplayan isim ise Allah ismidir; bu yüzden bize Allah'tan sakınmamız, yani onu koruyucu edinmemiz emredilmiştir. Çünkü bu isimde karşıtlık söz konusudur. Bu tıpkı Hazreti Peygamber aleyhisselâmın istiâze (sığınma) konusunda "Senden sana sığınırım."[75] buyurmasında olduğu gibidir. Takvâ makamı da böyledir. Allah'tan sakınmak kulun kesb edeceği bir şeydir, bu yüzden emredilmiştir. Aslında emredilen her şey böyledir, yani mükteseb (kazanılmış, kesb edilmiş) bir makamdır. Takvâdaki mâna, sakınılan şeye nispet edilen şeylerden koruyucu edinmek olduğu için bu nispet gerçekleştiği zaman araya koruyucu girer ve sakınılan şeyin takvâ sahibine eziyet etmesine engel olur. Çünkü onun karşısında koruma zırhı, kalkanı çıkar. Bu nedenle bu nispete arzı olan ve mezmum olarak isimlendirilen şeylerden dolayı kuvvetli bir ölçüye ihtiyaç duyar ve kul da bunu kabul eder. Kul, edebinden ötü-

---

74. Buhârî, İman, 36; Müslim, İman, 9.
75. Müslim, Salat, 222.

rü Allah'ı koruyucu edinmez, ancak işin aslında kendilerinden sakınılan şeyleri karşılayan Allah'tır. Ancak bu noktada kul için edebe riayet etmek meşrudur ve bu şekilde edeb iddiası ona bir zarar vermez; çünkü bu hakiki değil, sadece suret itibariyle söz konusudur. Allah senin bu durumunu bilince sana her şeyi Allah'a havale eden ve her hâlükârda O'na dayanan, kaderin mecrası altında sükûn bulun gece ve gündüzün evlâtları içerisinde Allah'ın meydana getirdiği şeylerde gönlü huzur bulan kimselere verdiği mükâfatı verir.

وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ (١٩٠)
وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَأَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ أَخْرَجُوكُمْ وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ
وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ فَإِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ كَذَلِكَ
جَزَاءُ الْكَافِرِينَ (١٩١) فَإِنِ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (١٩٢) وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا
تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ فَإِنِ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ (١٩٣) الشَّهْرُ
الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ
مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ (١٩٤)

190. Sizinle savaşanlarla Allah yolunda savaşın, aşırı gitmeyin; doğrusu Allah aşırı gidenleri sevmez. **191.** Onları bulduğunuz yerde öldürün. Sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. Fitne çıkarmak, adam öldürmekten daha kötüdür. Mescid-i Haram'ın yanında, onlar savaşmadıkça siz de onlarla savaşmayın. Sizinle savaşırlarsa onları öldürün. İnkâr edenlerin cezası böyledir. **192.** Vazgeçerlerse onları bağışlayın; şüphesiz Allah bağışlar ve merhamet eder. **193.** Fitne kalmayıp, yalnız Allah'ın dini ortada kalana kadar onlarla savaşın. Eğer vazgeçerlerse savaşmayın. Zulmedenlerden başkasına düşmanlık yoktur. **194.** Haram ay, haram aya karşılıktır. Hürmetler (dokunulmazlıklar) karşılıklıdır. Kim size saldırırsa siz de ona misilleme olacak kadar saldırın. Allah'tan korkun ve bilin ki Allah müttakîlerle beraberdir.

Hazreti Peygamber aleyhisselâma rabbinin mesajlarını Allah'ın kullarına tebliğ etmesi emredildiği zaman ona işin başında savaşmak meşru kılınmadı. Ona ve müminlere önce insanları Allah'a davet etmek meşru kılındı. Dolayısıyla insanlar eğer bu davete icâbet ederlerse onlardan elimizi çekeriz ama icâbet etmezlerse bu durumda onlar ya kitap ehlidirler ya da değildirler. Eğer kitap ehli iseler ve barışa, yani sulhe yanaşırlarsa onlara küçülmüş bir şekil-

de kendi elleriyle cizye vermelerini teklif ederiz. Bunu reddederlerse ya da ehli kitap değillerse o zaman onlarla savaşırız. Bu yüzden Hak Teâlâ [Sizinle savaşanlarla Allah yolunda savaşın.] buyurmuş, yani daha onları davet etmeden ya da eğer Ehl-i kitap iseler kendilerine cizye teklifi yapmadan hemen savaşmayınız demiştir. Yine bu hitabın kapsamına, içerisinde savaşmanın haram olduğu harem bölgede bizimle savaşanlar da dâhildir.

[Aşırı gitmeyin; doğrusu Allah aşırı gidenleri sevmez.] Yani sizlere belirlediğimiz yasakları; din adamlarını, kadınları, çocukları ve sizinle savaşmayan erkekleri öldürmeme konusundaki kısıtlamaları çiğnemeyin. Fakat bu sadece harem bölgesine mahsustur, haremin dışında ise bizler bütün müşriklerle savaşmakla emrolunmuşuzdur, dolayısıyla müşriklerin bizimle savaştan çekilmiş olmaları onları kurtarmaz. Haremde ise sadece bizimle savaşana karşı savaşırız. Haremde savaşma konusunda yasak söz konusudur ki bu kıyamete kadar bâki ve umumi bir hükümdür.

[Sizinle savaşırlarsa onları öldürün.] ifadesi, "eğer haremin içinde sizinle savaşırlarsa" anlamına gelir ki bu durumda onlarla savaşmaktan başka seçenek yoktur. Ama savaştan çekinen ve haremin hürmetinden dolayı savaşmayan kimseler hakkında değildir. Aynı şekilde harem dışında da bizimle savaşmayan kimse bu hükmün dışındadır. Eğer bizimle savaşanların bir grubu savaştan çekilir ve bizden barış ister, bizimle savaşanlara itaat etmekten çıkar ve bu konuda bizi aldatmazlarsa o zaman o grupla barış anlaşması yapabiliriz.

وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ
(١٩٥)

195. Allah yolunda infak edin ve ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. İhsan edin, şüphesiz Allah ihsan edenleri sever.

[Allah yolunda infak edin ve ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın.]: Burada tehlike cimriliktir.

[İhsan edin, şüphesiz Allah ihsan edenleri sever.]: İhsan edenler (muhsinler) Allah'ın kendilerine müşahede ettirdiği kibriyası ile ihsan ederler.

وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ وَلَا تَحْلِقُوا رُءُوسَكُمْ
حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ
صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ فَمَنْ

لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ
يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ (١٩٦)

196. Hac ve umreyi Allah için tamamlayın. Alıkonursanız, kolayınıza gelen bir kurban gönderin. Kurban, yerine ulaşıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. İçinizde hasta olan veya başından rahatsız bulunan varsa fidye olarak ya oruç tutması, ya sadaka vermesi ya da kurban kesmesi gerekir. Güven içinde olursanız hacca kadar umreden faydalanabilen kimseye kolayına gelen bir kurban kesmek, bulamayana, hac esnasında üç gün ve döndüğünüzde yedi gün, ki o tam on gündür oruç tutmak gerekir. Bu, ailesi Mescid-i Haram'da oturmayan kimseler içindir. Allah'tan sakının ve Allah'ın cezasının şiddetli olacağını bilin!

[Hac ve umreyi Allah için tamamlayın.]: Bu, hac ve umrenin kâmil bir şekilde, bize şeriatta emredildiği şekliyle yapılması demektir. Kuşkusuz umre, hac fiillerinden daha az fiili ihtiva eder, onun kemali de şeriatta bildirildiği gibi yapılmasıdır.

[Alıkonursanız]: Alıkonan kimse, herhangi bir şekilde hac ya da umre yapmaktan men edilen kimsedir ki buna hastalık, düşman ve diğer şeyler dâhildir. Alıkonan kimse alıkonduğu zaman haccından ve umresinden çıkmış olur. Eğer ihrama girerken "Beni alıkoyan şey ihramdan çıkışımdır." derse o zaman alıkonunca kurban kesmesi gerekmez ve alıkonduğu yerde ihramdan çıkmış olur. Eğer ihrama girerken böyle dememiş ya da bu mânaya gelecek sözler söylememişse o zaman alıkonarak ihramdan çıkınca ceza kurbanı kesmesi gerekir. Eğer alıkonan kişinin beraberinde bir kurban varsa, onu ihramdan çıktığı yerde nafile kurban olarak keser. Nafile hac yapan kimse alıkonduğu zaman, eğer bu hac ve umreyi yeninden yapmak onun için zorluk teşkil edecekse, o zaman yeniden yapması gerekmez, ama bir zorluk teşkil etmeyecekse yeniden yapmalıdır. Farz olan hac ise alıkonmakla kişinin uhdesinden düşmez, ama yeniden hac yapma imkânı bulmadan önce vefat ederse, Allah o yarım kalan haccını farz hac yerine kabul eder. Her ne kadar o hacdan sadece ihrama girme rüknü tamamlanmış olsa, hatta o bile tamamlanmayıp sadece kast (niyet) ve amel kararlılığı yerine gelmiş olsa bile Allah yine de onu kabul eder.

Âlimler arasında alıkonma (*ihsâr*) konusundaki ihtilaflar sadece dilbilgisine ilişkin ihtilaflardır, zira bu ifade âyette dört harfli fiil formunda kullanılmıştır. Denildiğine göre bu fiil *hasarahu'l-maraz* (hastalık onu alıkoydu) ve *ehsarahu'l-aduvv* (düşman onu alıkoydu) şeklinde (hem üçlü hem dörtlü fiil

formlarında) kullanılır. Âyetteki *uhsirtüm* (alıkonduğunuzda) ifadesi ise *hasara* fiilinden değil *ehsara* fiilinden gelir. Bu şekilde meçhul (edilgen) form, kişinin başına bir fiil geldiği zaman kullanılır ama kişi kendisini fiilin vukuuna maruz bırakırsa o zaman ef'ale formu kullanılır. Dilde bu fiil *hasarahu'l-aduvv* (düşman onu alıkoydu) ve *ehsarahu'l-maraz* (hastalık onu alıkoydu) şeklinde (hem üçlü hem dörtlü fiil formlarında) kullanılır.

[Kolayınıza gelen bir kurban gönderin. Kurban, yerine ulaşıncaya kadar, başlarınızı tıraş etmeyin. İçinizde hasta olan veya başından rahatsız bulunan varsa fidye olarak ya oruç tutması, ya sadaka vermesi ya da kurban kesmesi gerekir.]: Fidye, zaruret nedeniyle eziyeti gideren (kendisine eziyet veren bir şey nedeniyle saçından ya da başka bir yerinden tüy kesen) kimse için vâciptir, zaruret olmaksızın bunu yapan kişi için ise ceza kurbanı gerekir, çünkü zaruret olmadan yapan kimse, eziyet görmüş değildir; yani bunu yapmadığı takdirde acı çekmez, bu nedenle de eziyetin mahalli olarak, saç değil, acıyı hisseden baş zikredilmiştir. Saçı bütünüyle tıraş etmeyi gerektirecek bir zaruret söz konusu değildir. Yine unutarak bir eziyet veren şeyi ortadan kaldıran kimse için fidye gerekmez. Burada unutan kimsenin durumu, ihramlı olduğunu unutan kimsenin durumu gibidir.

Burada fidye konusunda üç gün oruç, altı yoksula yarımşar ölçek sadaka ya da bir küçükbaş hayvan kurban etmek şeklinde seçenekler vardır.

[Güven içinde olursanız, hacca kadar umreden faydalanabilen kimseye kolayına gelen bir kurban kesmek]: Allah Teâlâ hacca kadar umreden faydalanan kimseye (temettû haccı yapana) -ki bu hacc-ı esğardir- ya kolay bir kurban kesmek ya da bu ziyareti niyetleyen kimse için oruç tutma seneği vermiştir. Bu bir hediyedir, çünkü oruç Allah'a aittir. Tam da hacının üzerinde bulunduğu haldir, bu nedenle de oruç ona bir hediyedir. Çünkü onu hak etmiştir, hatta onun için kurbandan daha uygundur. Zira kurban kesen kimsenin kestiği kurbandan sadece takvâsı Allah'a ulaşır. Oysa orucun tamamı Allah'a aittir, bu yüzden de kurbandan daha muazzamdır. Gelenin geldiği kişiye hediye vermesi mutat bir davranıştır. Ama Allah orucu kurban bulamayan kimse için meşru bir yol tayin etmiştir, çünkü kurbandaki takvâ Allah'a ulaşır; onun etinin yenmesi ve verdiği gıda, kuvvet ise kullara ulaşır. Bu nedenle burada Hak Teâlâ kendisi için ulaşan takvâyla birlikte kulların menfaatini de gözetmiş ve şöyle buyurmuştur: [Bulamayana, hac esnasında üç gün ve döndüğünüzde yedi gün, ki o tam on gündür oruç tutmak gerekir.]: Bulamadığı zaman Hak Teâlâ ona şefkat etmiş ve oruç tutmasını vâcip kılmıştır, çünkü oruç Allah'a aittir ve Allah onu hediye yerine saymıştır. Hatta ondan bile değerlidir. Yine Hak Teâlâ bu durumda olan kişiye şefkatinden ötürü hac esna-

sında sadece üç gün oruç tutulması ile de yetinmiştir ki bununla da onun hiç olmazsa bir şey yapmış olmasını sağlamıştır. Böylece hacca gelmiş olan kimse bu gelişi ile rabbine bir şey takdim etmiş olmanın sevincini yaşayacaktır. Diğer yedi günlük orucu ise ailesinin yanına döndüğü zaman tutması için tehir etmiştir. Oraya dönünce o hediyeyi de ondan alacaktır.

Bize göre kıran haccı yapan kimse hem hacca hem de umreye birlikte başlamalıdır. Eğer önce umreye başlar sonra da hemen ardından hacca başlarsa, bu da kıran haccı sayılır. Ancak bu istidrak (telafi) kabilinden olur. Tek bir ihram ile hem hac hem umre yapan kimse kıran haccı yapmış olur, ister inşa yoluyla (derhal) bu ikisini birleştirmiş olsun ister aradan bir zaman geçtikten sonra yapsın fark etmez, arada başka bir tavaf yapmadıkça bu hac kıran haccı sayılır. Bütün bunlar hacının kurban göndermesi durumda söz konusudur, eğer kurbanı sevk etmezse bunu feshetmesi gerekir. Hac ve umreyi kıran haccı olarak birleştiren kimse ikisi için tek bir tavaf yapar, tek bir sa'y yapar ve saçını kısaltma ya da kesme işini bir kez yapar. Kurban olarak ise bir tavuk kesse bile câizdir.

Âlimler (bu âyette belirtilen) kefaretlerin tertip üzere olması gerektiği konusunda icmâ etmişlerdir. Buna göre ancak kesecek kurban için imkân bulamayan kimse oruç tutabilir ama eğer oruca başlarsa artık vazifesi kurbandan oruca intikal etmiş olur ve oruca başladıktan sonra kurban kesme imkânı bulsa bile orucuna devam eder. Zilhicce ayı geçmeden üç gün oruç tutar. Geri kalan yedi gün orucu ise yolda tutsa bile câizdir. Yine bu orucu ailesinin yanında tuttuğu zaman da câiz olacağı konusunda âlimler ittifak etmişlerdir.

[Ki o tam on gündür]: Naslar, yani hüküm konusunda çok açık olan ve açık emirler içeren ifadeler çok nadir bulunur. Zira mütevatir her ne kadar bilgi sağlasa da mütevatirden sağlanan bilgi sadece lafza dair bir bilgidir ya da o ifadesi Hazreti Peygamber aleyhisselâmın söylemiş olduğuna veya o fiili yapmış olduğuna dair bilgidir. Oysa bizim bilgiden istediğimiz şey, o sözün ya da amelin ne mânaya geldiğidir ki ancak ilgili mesele hakkında bu şekilde hükme varılır. Bu ise ancak mütevatir ve sarih olan naslar söz konusu olduğunda mümkündür. İşte bu da çok nadir bulunur. Buradaki [ki o tam on gündür] ifadesi buna örnektir. Bu ifade, öncesinde zikredilen üç gün ve yedi gün ifadelerinin hususen on gün anlamına geldiğini (yedi ve üç ifadelerinin çokluktan kinaye olmadıklarını) açık bir şekilde gösterir. Bu şekilde açık nas olan ve muhkem olan ifadelerde herhangi bir müşkil olmaz ve bu ifadeler tevil edilmez. Diğer lafızların zâhiri ise bu lafızları inceleyen kimse mütekellimin bu lafızlardan neyi kast ettiğini bilmediği durumlarda çok farklı mânalara hamledilebilir.

[Bu, ailesi Mescid-i Haram'da oturmayan kimseler içindir.]: Bununla Mekke'de oturan kimselerin temettû haccı yapamayacakları kast edilmiş değildir; kast edilen şey, söz konusu kişinin memleketine dönüş için teşrik günlerinde oruç tutabileceğidir. Ayrıca Mekke'de oturan kimselerin ceza kurbanı kesmelerinin gerekmediği konusunda ittifak edilmiştir. Ancak âyet (farklı yorumlara) açıktır. Mescid-i Haram'da oturanlar ifadesi, orada iskan edenler mânasında olup orada olmayanın "Mescid-i Haram'da oturan" kapsamında olmayacağı kuşkusuzdur. Eğer Hak Teâlâ *"fî hâdiri'l-mescid'l-harâm"* (Mescid-i Haram'ın hazırında) demiş olsaydı, o zaman bunun harem civarında anlamına geldiğini söylerdik; çünkü bir beldenin hazırı demek, onun surlarından itibaren başlayan dış mahalleleridir ve uzayabildiği kadar uzar. Aksine burada Hak Teâlâ zikrettiği meseleyi Mescid-i Haram'ın sakinleri ile ilişkilendirmiştir.

Temettû, ihrama giren kimsenin umre ile hac arasında ihramdan çıkmasıdır ki bu da bana göre sadece kurban sevk etmeyen kimse için söz konusu olabilir. Eğer kurban sevk eder ve sonra hac ile umreyi birleştirerek kıran haccı ihramına girerse o zaman arada ihramdan çıkmaksızın temettû yapmış olur. Bu durumda da sevk ettiği kurban yerine ulaşıncaya kadar ihramdan çıkamaz. Hak Teâlâ'nın [hacca kadar umreden faydalanabilen kimseye] ifadesi, temettû haccı yapan kimseye kurban hükmünün zorunlu olduğu anlamına gelir, bu durumda eğer hacının kurbanı varsa ve ifrad ya da kıran haccı yapıyorsa bu kurban ona yeter, ayrı bir kurban gerekmez ve haccı bütünüyle geçersiz sayılmaz. Haccı yalnız yapıp (ifrad haccı yapıp) yanında kurban getirmişse, fesih yine yoktur. Burada, Allah Teâlâ'nın [hacca kadar umreden faydalanabilen kimseye] âyetinde geçen '-e' hali (*ilâ* edatı) beraberlik anlamı taşır. Bu nedenle kıran haccı yapan kişi de ona dâhil olur. Beraberinde kurban bulunmadığı halde hacca niyet eden kimsenin ise niyetini fesh edip umreye döndürmesi, sonra umre ihramından çıkıp yeniden hacca başlaması gerekir. Sonra da Hak Teâlâ [Allah'tan sakının ve Allah'ın cezasının şiddetli olacağını bilin.] buyurmuştur.

الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ اللَّهُ وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى وَاتَّقُونِ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ (١٩٧)

197. Hac bilinen aylardadır. O aylarda hacca girişen kimse bilmelidir ki, hacda kadına yaklaşmak, sövüşmek, dövüşmek yoktur. Ne iyilik yaparsanız Allah onu bilir. Kendinize azık edinin, şüphe yok ki azığın en iyisi takvâdır. Ey akıl sahipleri! Benden korkun.

Hac konusunda bilinen aylar bize göre Şevval, Zilkade ve Zilhicce aylarıdır. Umre ise senenin istenilen vaktinde yapılabilir. Bir sene içinde birden fazla umreyi tekrarlamakta da bir mekruhluk yoktur.

[Hac bilinen aylardadır, . O aylarda hacca girişen kimse...]

Şiir

Hac Allah'ın insanlara bir emridir,
'Unutkan' olarak nitelenmiş atamızın ahdinden beri.
Üzerimize farzdır, fakat biz yerine getirmeyiz,
Oysa farzın hakkı, 'baş üstü' edilmektir.

Hak Teâlâ bize Kâbe'nin insanlar için inşa edilmiş ilk mabet olduğunu haber vermiştir. Hac kelimesi dilde, maksada doğru yönelişin tekrarı anlamına, umre ise ziyaret anlamına gelir. Âyetteki *refes* kelimesi cinsel ilişki anlamına gelir. Müslümanlar ihramda olan kimseye cinsel ilişkinin mutlak anlamda yasak olduğu konusunda görüş birliği etmişlerdir. Ancak eğer böyle bir şey gerçekleşirse bize göre bu fiilin gerçekleştiği zamana bakılmalıdır. Eğer Arafat vakfesinden, yani Arafat'ta vakfe yapmanın câiz olduğu gece ve gündüz zamanından sonra gerçekleşmişse o zaman o hac bâtıl değil, fâsit olur. Çünkü kişi, fâsit de olsa hac menâsikini tamamlamakla memurdur ama bundan sonra (başka bir sene) yeniden hac yapar. Eğer ihrama girdikten fakat Arafat vakfesi yapmadan önce böyle bir şey yapmışsa âlimlere göre bu kişinin hükmü tıpkı Arafat vakfesinden sonra bu fiili yapanın hükmü gibidir, yani haccı fâsit olur. Bu konuda âlimler arasında bildiğim herhangi bir ihtilaf yoktur. Ancak âlimlerin bu konuda ne gibi bir delile dayandıklarını da bilmiyorum. Biz her ne kadar onların görüşünü kabul ediyor ve onlara tâbi oluyorsak da, mesele hakkında düşünülünce vakfeden önce cinsel ilişkiye giren kimsenin daha önce yaptıklarını yok sayıp yeniden ihrama girmesinin ve Hacca yeniden başlamasının mümkün olduğu, vakfeden sonra bunu yapan kimse için böyle bir imkânın kalmadığı, çünkü vakfe zamanının geçmiş olduğu anlaşılır. Oysa vakfe öncesi bu fiili yapan kimse için ihrama tekrar girme zamanı vardır. Ne var ki bu görüşü âlimlerden hiçbiri savunmamıştır. Bu nedenle biz de âlimlerin görüş birliği ettiğini esas alıyoruz, fakat yine de bu söylediğim görüşü de ameline esas almamak, fetva olarak vermemek koşuluyla aklımdan çıkaramıyorum. Bu görüşe bir delil de bulamıyorum. Ebû Dâvûd *el-Merâsîl*'inde naklettiğine göre Cüzam kabilesinden bir adam ve karısı, her ikisi de ihramda iken cinsel münasebette bulunmuşlar ve adam gelip bu durumu Hazreti Pey-

gamber aleyhisselâma sormuşlar, o da onlara "Menâsikinizi yeninden yapın ve kurban sevk edin, sonra da dönün, bu fiili yaptığınız yere geldiğinizde birbirinizden ayrılın ve birbirinizi görmeyin. Ama üzerinize bir hac yapma vazifesi daha vardır, dönüp o haccı yapacağınız zaman da bu fiili işlediğiniz yere geldiğinizde birbirinizden ayrılın ve ondan sonra birbirinizi görmeyin, ihrama girin ve menâsikinizi tamamlayın, kurbanlarınızı sevk edin."[76] buyurmuştur. Buna göre ihramda iken hanımı ile cinsel münasebette bulunan kimse menâsikini yeniden başlayıp yapmalı ve fesada uğrayıp geldiği yere kadar menâsikini devam etmeli ama bunu saymamalıdır. Bir sonraki sene şeriatın belirttiği şekilde yeniden hac yapmalıdır. Âyetteki *füsûk* kelimesi çıkmak, isyan etmek anlamına gelir ki buradaki mânası, kişinin efendisine karşı çıkmasıdır.

İşaret

Kişinin efendisine karşı çıkması kendi niteliklerinden çıkıp efendisinin sıfatlarında ortaklık iddia etmesidir.

[Dövüşmek yoktur. Ne iyilik yaparsanız Allah onu bilir. Kendinize azık edinin, şüphe yok ki azığın en iyisi takvâdır.]: Burada takvâ, hacının yanına aldığı ve kendisini başkalarından istemekten kurtarıp bütünüyle hac ibadeti ile meşgul olmasını sağlayacak olan azıktır. Bu, bilinen anlamındaki takvâ değildir. Bu nedenle hemen ardından [Ey akıl sahipleri! Benden korkun.] buyurmuş ve bu konudaki takvâ ile azık ile edinilecek olan takvâyı vasiyet etmiştir. Bu da ancak güzel bir açıdan söz konusu olur, bu yüzden azık almak emredilmiştir. Böylece bizler sefer üzere olan ve mesafeleri nefeslerle kat eden bir topluluk olduğumuzu bilmiş oluruz. Azık konusundaki takvâ, kişiyi Allah'tan başkalarına el açıp istemekten korur. Senin korunmanda ziyadeye sebep olacak olan şey lehindedir, lehine olmayan şeyi ise ağırlık olarak taşıyıp kendini yorma. Bunun seni yorduğu en asgari husus, ihtiyacın olmayan şeyin hesabını verecek olmandır. Neden ondan hesaba çekilesin ki?! Bu aklı başında olan ve kendi iyiliğini düşünen kimsenin yapacağı bir şey değildir. Bunu yapan kimse artık aklı başında değildir; çünkü bu, ihtiyacı olmayanı elinde tutan ve harcamaktan kendini men eden kimsedir. Yolcu ve malı az olmalıdır, çünkü yol boyunca kat edeceği her mesafede ve duracağı her durakta yol kesiciler kapısında olacaktır. Bu yüzden en hayırlı azık, kendisi ile korunulacak olan azıktır. Allah'a karşı takvâ ise [Ey akıl sahipleri! Benden korkun.] âyetinde zikredilmiştir.

---

76. Ebû Dâvud, *Merâsil*, s. 147, er-Risâle, Beyrut, 1408.

لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ فَإِذَا أَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ
عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدَاكُمْ وَإِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الضَّالِّينَ (١٩٨)

198. Hac mevsiminde ticaret yaparak, rabbinizden size gelecek kâr ve yarar talep etmenizde size bir vebal yoktur. Arafat'ta vakfeden ayrılıp sel gibi akın ettiğinizde, Meş'ar-ı Haram'da Allah'ı zikredin. O size nasıl güzelce hidayet ettiyse, siz de öyle güzel bir şekilde O'nu zikredin. Bilirsiniz ki, O'nun yol göstermesinden önce siz yolu şaşırmış kimselerdendiniz.

Allah Teâlâ rabbinden fazl isteyen, yani ticaret isteyen kimse üzerinden vebali kaldırmıştır.

[Arafat'ta vakfeden ayrılıp sel gibi akın ettiğinizde]: Burada bir mekândan başka bir mekâna akmak hususen zikredilmemiştir. Arafat'ın tamamı vakfe yeridir. Urene bölgesi (vadisi) de Arafat'tandır. Urene'de vakfe yapan kimsenin haccı tamdır, ancak fazilet açısından eksiktir. Çünkü orası İblis'in vakfe yeridir; orada vakfe yapmak, şeytan ile müşareket nedeniyle mekruhtur. Hazreti Peygamber aleyhisselâm Urene vadisinden yukarı çıkmak suretiyle Şeytan'a komşu olmaktan kaçınmayı murat etmiştir.

[Meş'ar-ı Haram'da Allah'ı zikredin.]: Meş'ar-ı Haram Müzdelife'dir, Allah Teâlâ orayı Meş'ar-ı Haram olarak isimlendirmiştir ki bu ibadette Allah'ın kabulünü, inayetini, mağfiretini ve yorgunluğu telafisini hissedelim. Haremde olduğu için de orayı *hürmet* vasfı ile nitelemiştir. Zira bütün bir haremde olan her şey hürmet sahibidir, çünkü o da artık haremdendir. Allah da orada kendisini zikretmeyi emretmiştir. Herhangi bir şey ismi ile değil, sahip olduğu övgüye değer sıfatlarla zikredilir; bunlardan biri de namazdır. Âlimler Müzdelife'de geceleyen ve orada akşam ile yatsı namazlarını kılan, sonra Kurban bayramı günü orada sabah namazını kılıp namazın ardından sefer vaktine kadar vakfe yapan, sonra da Mina'ya giden kimsenin haccının tam olduğu konusunda görüş birliği etmişlerdir.

İşaret

Arafat, Allah'ı bilmenin hâsıl olacağı vakfe yeridir. Hacı Kâbe'ye vardığı ve Allah'ı bilme ilminden elde ettiği kadarına sahip olduğu, Ehlullah'ın Allah'ın sağ eli ile musafaha ve mubayaadan elde ettiklerini elde ettiği, Kâbe'yi tavaf etmek, sa'y yapmak ve Mina'da namaz kılmakla elde ettiği ilâhî mâri-

fetlere sahip olduğu vakit Hak Teâlâ onun için harem bölgesinde hâsıl olan ilim ile Allah'ın Arafat'a, yani Hille denilen Harem dışı o bölgeye verdiği ilâhî mârifet arasında bir ayrım yapmak istedi. Bu Hille bölgesinin mârifeti, kulun üzerinden kısıtlamanın kaldırılmasını sağlar. Hacı ihramlı halde iken kısıtlanmıştır, çünkü hac ihramı içerisindedir ama Arafat'ta ihramlı olması itibariyle Allah'ı bilme ile (mârifetullah ile) Hille bölgesinde olmakla sahip olduğu mârifetullahı birleştirir. Böylece kul ihramda kalmakla kısıtlanmış olmasını temyiz eden ve bunun seçilmiş olan Hak olmadığını bilir, ihramdan çıkmakla Hakk'ın kısıtlanmaz olduğunu ve dilediğini yapabileceğini anlayıp temyiz eder. Arafat günü bir günün dörtte üçü kadar olduğu, yani Arefe günü zeval vaktinden Kurban Bayramı gününün fecrinin doğuşuna kadar olduğu için Allah'ı bilen kimseler olarak O'nun zâtını ve ilâh olması itibariyle zorunlu olarak sahip olduğu vasıfları bilmeden O'nu isimlendirmemiz gerekir. O'nu bu şekilde bildiğimiz zaman da gerçekten bilmiş oluruz. Ancak bu hiç gerçekleşmez, zira tam ve kâmil mânada mârifetullah hiç gerçekleşmez. Nitekim Arafat günü bir günün dörtte üçüdür. Akli delillerle inceleyip şer'î delillere kulak verdiğimiz zaman ilâhî zâtın varlığını ispat edersiz ama hakikati hakkında hala cahil kalırız. O'nun ilâh olduğunu ispat ederiz ki bu da kâmil mârifetin yarısıdır. Dörtte biri varlığı, yani ilâhlığın kendisine nispet edildiği zâtın varlığıdır. Bilinmeyen dörtte biri ise hakikatinin bilgisidir. Çünkü biz O'nun hakikatinin bilgisine ulaşamayız, ona ulaşmak mümkün değildir. Üstelik bu bilmediğimiz dörtte bire ilaveten O'na nispet ettiğimiz hükümler hakkındaki cehaletimiz de söz konusudur. Biz her ne kadar nispet olması itibariyle nispeti bilsek de kendisine mensup olunan hakkındaki cehaletimiz nedeniyle bu hususi nispeti de bilmeyiz. Elimizdeki mârifet, zâta dair bilgimiz ve O'na ulûhiyeti nispet etme bilgimizdir, ama bu nispetin keyfiyetini bilmeyiz ki bu da bilginin yarısıdır. Bu bilgi de, tenzih ve selb sıfatlarının bilinmesidir. Üçüncü çeyrek, fiil ve nispet sıfatlarına dair bilgidir. Dördüncü çeyrek ise asla bilinmez. Aynı şekilde Hak Teâlâ'nın kendisine nispet ettiği teşbih sıfatları hakkınca da cehaletimiz söz konusudur, bu sıfatları O'na nasıl nispet edeceğimizi bilemeyiz, ama onlara iman ederiz, cehaletimizle beraber bu hükmü kabul ederiz, fakat Allah'ın bildiği şekliyle kabul ederiz.

Hak Teâlâ'nın [Meş'ar-ı Haram'da Allah'ı zikredin.] ifadesinde Müzdelife kast edilir. Müzdelife kelimesi, yakınlık anlamındaki *zülfâ* kelimesinden gelir. Müzdelife'de vakfe yapmak *kurbet* (yakınlaşma) makamıdır. Oradaki mâruf ile birleşme makamıdır ki bu da Hak Teâlâ'nın kullarının kalplerine mahsus tecellisidir, bu yüzden toplanma diye isimlendirilmiştir.

[O size nasıl güzelce hidayet ettiyse, siz de öyle güzel bir şekilde O'nu zikredin.]: Allah yolunda zikir sadece sözle sınırlı değildir, aksine kul bütün hareketlerinde muvaffakiyet rızkına nâil olduğu zaman sadece Allah'a itaat yolunda vâcip ve mendup fiilleri yapmak şeklinde tasarrufta bulunur ki bu da zikirdir. Bu da Allah'ı zikir olarak isimlendirilir Yani kul bu fiilde, onun Allah için olduğunu zikreder ve bu da yakınlık itibariyle zikir olarak adlandırılır. Terk ve fiil türünden bütün itaatler (ibadetler), sen onları Allah için yaptığın zaman (ya da terk şeklindeki itaatleri yerine getirdiğin zaman) bu Allah'ın zikri olur, Allah bu fiillerde zikredilmiş olur, Allah emrettiği için bu fiiller yapılmış, bu terkler yerine getirilmiş olur. İşte Allah'ı bilmeye muvaffak olmuş âlimlerin zikri budur.

ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللهَ إِنَّ اللهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (١٩٩) فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ (٢٠٠)

199. Sonra, insanların toplu olarak akın ettiği yerden, siz de akın edin. Allah'tan mağfiret dileyin. Allah bağışlar ve merhamet eder. 200. Hac ibadetinizi bitirdiğinizde, babalarınızı andığınız gibi, hatta ondan daha kuvvetli bir anışla Allah'ı anın. "Rabbimiz! Bize sadece dünyada ver." diyen insanlar vardır, öylesine, âhirette bir pay yoktur.

Allah Teâlâ teşrik günlerinde Allah'ı zikretmeyi emretmiştir. Hac mevsimi geldiği zaman bu günlerde Arapların kabileleri bir araya gelir ve neseplerini, soylarını zikreder, böylece her biri diğerlerine karşı iftihar eder, şanının, şöhretinin duyulmasını isterdi. İşte Hak Teâlâ'nın [babalarınızı andığınız gibi] ifadesinin mânası budur, yani bu iftihar ettiğiniz şekilde Allah'ı övmekle meşgul olun; çünkü sizler O'nun kullarısınız, kulun iftiharı efendisi iledir, zira kul efendisine izâfe edilir. Dahası kul efendisinindir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Bir kavmin kölesi onlardandır."[77] buyurmuştur. Kulun (kölenin) iftiharı babası ile değil, efendisi iledir. Eğer köle babası ile iftihar ederse bile bu, babasının efendisi nezdinde yakınlığı ile olur; çünkü babası da kendisi gibi kuldur (köledir), onun emirlerine bağlıdır, onun belirlediği sınırlarda durmak durumundadır. O da aynı şekilde Allah'ın kuludur. Bu nedenle Hak Teâlâ [babalarınızı andığınız gibi] buyurmuş, yani bu bölgede babalarını-

---

77. Nesâî, Zekât, 94.

zı kalplerinizle ve dillerinizle anmaya da devam edin demiştir. Nitekim Hak Teâlâ "Bana ve ana babana şükret." (Lokmân, 34/14) buyurmuş, onları babalarını zikretmekten men etmemiş, fakat [Hatta ondan daha kuvvetli bir anışla Allah'ı anın.] buyurarak Allah'ı zikretmenin babalarını zikretmekten daha öncelikli olduğunu bildirmiştir. Çünkü bizzat "Bana ve ana babana şükret." buyurmuş olan O'dur, yani onlara, O'nun sizin efendiniz ve sizin de O'nun kulunuz olduğunu bilerek Allah'ı zikretme, onunla iftihar etme konusunda sizler de atalarınız gibi olun demiştir.

وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ (٢٠١) أُولَئِكَ لَهُمْ نَصِيبٌ مِمَّا كَسَبُوا وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ (٢٠٢) وَاذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ لِمَنِ اتَّقَى وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ (٢٠٣)

201. Onlardan bir kısmı da "Ey rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, âhirette de iyilik ver. Bizi cehennem azabından koru!" derler. 202. İşte onlara, kazançlarından ötürü karşılık vardır. Allah hesabı çabuk görür. 203. Allah'ı sayılı günlerde anın. Günahtan sakınan kimseye, acele edip, Mina'daki ibadeti iki günde bitirirse günah yoktur, geri kalsa da günah yoktur. Allah'tan sakının. O'nun katında toplanacağınızı bilin.

İnsanlar cismanî haşri kabul eden müminlerle ihtilaf etmişlerdir, bizler hem fiziksel (*mahsûs)* ve cismanî haşri hem de ruhanî ve mânevî haşri kabul ederiz. Yine biz fiziksel olarak mizana, sırata, cehennem ve cennete inanır; bunların hepsinin hak olduğunu kabul ederiz. Bunun kudret itibariyle daha muazzam olduğunu biliriz. Doğrusu iki diriliş söz konusudur ki biri cisimlerin dirilişi, diğeri de ruhların mânevî dirilişidir. Eğer şeriatı bu dünya diyarının sona ereceğini, her bir nefsin ölümü tadacağını, yeninden diriliş olacağını, âhiret diyarını, oradaki son dirilişle birlikte sonsuza kadar kalınacağını bildirmemiş olsaydı biz bunları bilemezdik. Biz her hâlükârda ölüm, dirilik, uhrevi hayat, cennet, nimet, cehennem, azap gibi hususları bilir, ama bunlardan yola çıkarak, fiziksel olarak yeme, içme, cinsel münasebet, giyinme gibi şeylerin tabii mecrada gerçekleşeceği sonucunu çıkaramazdık. Haddizatında Allah'ın ilmi en kapsamlı ve tam bilgidir. Akıl ile his, mâkul ile mahsûs arasını birleştirmek, ilâhî kemal itibariyle daha muazzam bir kudret ifade eder. O halde nefsine nasihat eden (kendi iyiliğini düşünen) herkes için en evlâ olan, resûllerin ve nebîlerin mâkul ve mahsûs olmak üzere her iki veçheden söyle-

diklerine müracaat etmektir. Çünkü aklın elinde şeriatın getirdiklerinin imkân dışı olduğunu gösteren bir delil yoktur. Öyleyse imana sımsıkı sarıl, bu durumda inşallah kar eder ve mesut olursun.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيُشْهِدُ اللّٰهَ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ (٢٠٤)

204. İnsanlardan öyleleri vardır ki, dünya hayatı hakkında söyledikleri senin hoşuna gider. Hatta böylesi kalbinde olana (samimi olduğuna) Allah'ı şahit tutar. Halbuki o, hasımların en yamanıdır.

İnsan açıkça zulüm olan hususlarda -ki bu da rubûbiyet iddiasından başka bir şey değildir- mücadele ettiği noktada, en yaman hasımdır.

وَإِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الْفَسَادَ (٢٠٥) وَإِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللّٰهَ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ وَلَبِئْسَ الْمِهَادُ (٢٠٦) وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ (٢٠٧)

205. Yanından ayrılınca, yeryüzünde bozuculuk yapmaya, ekini ve nesli yok etmeye çalışır. Oysa Allah fesadı sevmez. 206. Kendisine; "Allah'tan kork." denilince, gururu onu günaha sürükler. Cehennemdir hakkı onun. Ne kötü bir yataktır o! 207. İnsanlardan öyleleri de var ki Allah'ın rızasını almak için kendini feda eder. Allah da kullarına şefkatlidir.

Hesaptan ve cennet ehlinin cennete girmesinden sonra cehennemin sınırı sabit yıldız feleğinin derinliğinden aşağıların aşağısına kadardır. Bütün bunlar cehennemde, şu anda henüz yaratılmamış olandan daha fazla artar, ancak zuhur edene kadar bu (zuhur etmemiş halde) hazırdır, sadece Allah'ın belirlediği mekânlar bunun istisnasıdır, çünkü bu mekânlar kıyamet günü cennete ircâ edilecektir. Örneğin Hazreti Peygamber aleyhisselâmın minberi ile kabri arasındaki yer böyledir. Yine Şârî'in belirlediği tüm mekânlar, tüm nehirler böyledir. Bütün bunlar cennete dâhil edilecektir. Geri kalanlar ise bütünüyle ateşe, cehenneme dönecektir.

Bize göre cennet ve cehennem yaratılmıştır ve yaratılmamıştır. Yaratılmıştır derken bir ev yapmak isteyen ve onun etrafındaki arazinin çevresini hususi olarak duvarlarla çeviren kişi hakkında "ev yaptı" denilmesi gibi bir du-

rumu kast ediyoruz. Yaratılmamıştır derken ise kulların amelleri neticesinde oranın henüz var edilmediği anlamını kast ediyoruz.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ (٢٠٨) فَإِنْ زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْكُمُ الْبَيِّنَاتُ فَاعْلَمُوا أَنَّ اللهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (٢٠٩)

208. Ey iman edenler! Hep birden barışa girin. Sakın şeytanın peşinden gitmeyin. Çünkü o, apaçık düşmanınızdır. 209. Size apaçık deliller geldikten sonra, yine de kayarsanız, şunu iyi bilin ki Allah Azîz'dir, Hakîm'dir.

[Yine de kayarsanız]: Buradaki *zeleltüm* fiili kaymak anlamındaki *zâle* fiilinden türemiştir.

[Size apaçık deliller geldikten sonra, yine de kayarsanız, şunu iyi bilin ki Allah azizdir.] Yani hiç kimse ulûhiyetin künhüne asla varamaz ve bunun idrak edilmesi de gerekmez. Hak Teâlâ bu hususta idrak edilmekten münezzehtir, yüce ve büyüktür.

[Hakîm'dir.]: Hak Teâlâ'nın fiili kulları içerisinde var etmiş olduğu garazlara (maksatlarla) değil, hikmetin gereğine göredir. Hikmetin gereği ne ise âlemde vâki olan da odur. Nitekim onun zuhurunun bizzat kendisi hikmettin kendisidir. Dolayısıyla Allah'ın fiili hikmet ile talil edilmez (gerekçelendirilmez), aksine o hikmetin kendisidir. Eğer onun fiili hikmet ile gerekçelendirilecek olsaydı o zaman bu hikmet onun fiilini gerektirici olurdu ve bu durumda Hak Teâlâ mahkûm olurdu, oysa Hak Teâlâ mahkûm değildir.

هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَإِلَى اللهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ (٢١٠)

210. Onlar, ille de buluttan gölgeler içinde Allah'ın ve meleklerinin gelmesini mi beklerler? Halbuki iş bitirilmiştir. Bütün işler yalnızca Allah'a döndürülür.

Hak Teâlâ onların inançlarını zikretmiş ve bu inançları ne yanlışlamış ne de doğrulamış, bunları ne yadırgamış ne de mâruf olarak benimsemiştir. Burada mekânın Hakk'a nispet edilmesi söz konusudur ki şeriatta bu tür ifadeler çoktur. Bulutlar açıldıkları zaman göğün kapıları olurlar. Hak Teâlâ "Ve gök açılır, kapı kapı olur." (Nebe, 78/19); "Gökyüzü bulutlarla açıldığı ve melek-

ler indiği gün." (Furkan, 25/25) gibi âyetlerle bu hususu ifade etmiştir ki bu da meleklerin buluttan gölgeler içerisinde inmesidir.

Bil ki içerisinde suretten söz edilen âyetler müteşâbih âyetlerdendir. Bu konudaki sahih rivayetlerden biri, Buharî ve diğer kaynaklarda Ru'be'nin Ebû Hureyre'den naklettiği ve içerisinde şu ifadelerin yer aldığı hadistir:

"Ve Rableri onlara bildikleri suretin dışında bir surette gelir, onlara 'Ben rabbinizim.' der, onlar da 'Senden Allah'a sığınırız, rabbimiz gelinceye kadar burası birim mekânımızdır, rabbimiz geldiğinde biz onu tanırız.' derler. Sonra rableri onlara bildikleri surette gelir ve 'Ben sizin rabbinizim.' der, onlar ise 'Evet, sen bizim rabbimizsin.' der ve ona tâbi olurlar."[78]

Yine Ebû Sa'id (el-Hudrî)'den nakledilen hadiste de *suret* ifadesi geçmektedir ki bu da müteşâbih hadislerden biridir. Bu tür müteşâbih âyet ve hadisler muhkem olan âyet ve hadislere ircâ edilir.

Bil ki kıyamet günü rabbimizin geleceği suretin zâhir ve hakiki yönleri vardır. Hakikati [Onlar, ille de buluttan gölgeler içinde Allah'ın ve meleklerinin gelmesini mi beklerler?] âyetinde ifade edilen buluttur. Böylece onun kullarına tecellisinin bulut gölgesi şeklinde tezahür edeceği bilinir. Bu bulutların hakikati ile peygamberleri vasıtasıyla kullarına kendisini tanıttığı âyetleridir. Sahih bir hadiste âyetlerin bulutlar olarak müşahhaslandırılması söz konusudur. Nitekim Sahih-i Müslim'de ve diğer kaynaklarda Ebû Ümâme'den nakledilen hadiste ve en-Nüvvâs b. Sem'ân'dan nakledilen hadiste Kur'ân'ın kıyamet günü geleceği, ön tarafta da Bakara ve Al-i İmrân sûrelerinin kapkara iki bulut yahut gölge şeklinde yer alacağı ifade edilmiştir.[79] Hak Teâlâ'nın kelâmının onun bir sıfatı olduğu mâlumdur, sıfatı ise kendisinden ayrılmazdır. Onun kelâmının bulut gölgesi şeklinde geleceği sabit olduğuna göre kendisinin de geleceği sabit olmuş demektir. Sahih-i Müslim ve diğer kaynaklarda nakledildiğine göre Üsyed b. Hudayr bir gece Kehf sûresini okumuş, o sırada atı ürkmüş, bir de bakmış ki bir bulut misali başının üzerine duruyor ve içerisinde de bir kandil misali yer alıyor. Bunun üzerine Hazreti Üsyed bunu Hazreti Peygamber aleyhisselâma sormuş, o da "Sekinet, Kur'ân için iner." buyurmuştur.[80] Aynı ifade Tirmizî'nin rivayetinde "Sekinet, Kur'ân ile birlikte iner."[81] şeklindedir. Bir başka rivayette de "O melekler seni dinliyorlardı."[82] şeklindedir. Bütün bu

78. Buhârî, Ezân, 129; Müslim, İman, 299.
79. Müslim, Salâtu'l-Müsâfirîn, 252; Tirmizî, Emsâl, 5.
80. Buhârî, Tefsr (Fetih), 4; Müslim, Salâtu'l-Müsâfirîn, 240.
81. Tirmizî, Fedâilu'l-Kurân, 6.
82. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, c. 6, s. 330, Dâru'l-Harameyn, Kahire.

ifadeler Bakara, sûresindeki âyete muvafıktır. Atın ürkmesi, bu bulutun fiziksel olarak algılanabilir bir bulut olduğunun delilidir. Yine Hazreti Peygamber aleyhisselâmın rüyasında bulut gölgesi gördüğü ve Hazreti Ebû Bekir'in bunu İslâm şeklinde yorumladığı da sabittir, bütün bunlar bulutun hakikatinin Allah'ın âyetleri ve şeriatı olduğunu gösterir ki bu da *emr* âleminin menşei olan aslî ruhtandır. Bu aslî ruh da tevhid ruhunun kandilidir. Hak Teâlâ "İşte böylece biz sana emrimizden bir ruh vahyettik." (Şûrâ, 42/52) buyurmuştur. Yine Hak Teâlâ "O, melekleri ruh ile kendi emrinden dilediği kuluna, Allah'tan başka ilâh olmadığına dair uyarın diye indirir." (Nahl, 16/2) buyurmuştur. İşte bu ruh ile Hak Teâlâ kullarına muhkem ve müteşâbih isim ve sıfatları ile tecelli eder. Gölge (bulut gölgesi) iki kısımdır: Biri, azap gölgesi, diğeri ise rahmet gölgesidir. Azap gölgesi Şuayb aleyhisselâmın kavmine gönderilen ve "Onları gölgelik bir günün azabı yakalayıverdi." (Şuarâ, 26/189) âyetinde ifade edilen gölge şeklindedir. Allah Teâlâ bunu Kur'ân'da "Yahut gökten sağanak halinde yapan bir yağmur gibidir ki onda karanlıklar (gölgeler), şimşek ve yıldırımlar vardır." (Bakara, 2/19) şeklinde örnek olarak vermiştir. Rahmet gölgesi ise yağmuru müminlerin kalplerine inen ve rahmeti gerektiren âyetleridir. Nitekim Sahih-i Müslim'de, Sahih-i Buharî'de ve diğer kaynaklarda sahih olarak Hazreti Peygamber aleyhisselâmın şu hadisi nakledilir: "Benim ve benimle birlikte gönderilen hidayet ve ilmin misali, bir araziye yağan yağmur gibidir..."[83] İşte bu hakikatin tezahürüdür. Suretin tezahürü ise ameldir. Amellerin çeşitli suretlerde müşahhaslaşacağı da sabittir. Nitekim ölümün bir koç suretinde temsili, malın saçı kel bir pehlivan suretinde ve diğer suretlerde temsili, meleklerin de insanlar sûresinde temsili sahih olarak nakledilmiştir. Sünnette buna benzer temsiller pek çoktur. Amellerin araz oldukları mâlumdur, onların cisim ve cevher olmadıkları halde cisimler ve cevherler suretinde temessül ve tezahür ettikleri sabittir, zira melekler insan değildirler. İşte rabbimizin amellerin suretinde gelişini de buna kıyasla ve onun amellerin suretinde gelmesinin O'nun bir surete sahip olmasını gerektirmeyeceğini, bu sureti kendisine nispet ve izâfe etmiş olmasının da bunun onun zâtî bir niteliği olmasını gerektirmeyeceğini fark et. Nitekim iki el ve iki ayak, Sahih-i Müslim ve diğer kaynaklarda Hazreti Ömer'de nakledilen bir rivayette Cebrâil aleyhisselâma izâfe edilmiştir.[84] O rivayette "Elbisesi bembeyaz bir adam bize göründü."[85] şeklinde anlatım başlamakta ve nihayet "Gelip iki dizini Hazreti Peygamberin dizlerine dayadı." denilmektedir.

83. Müslim, Fedâil, 15.
84. Buhârî, İman, 1; Müslim, İman, 1.
85. Aynı yer.

Mâlumdur ki Cebrâil aleyhisselâmın bu gelişinde sahip olduğu iki diz ve iki el cisimsel özelliklerdir ve bunlar Cebrâil aleyhisselâmın zâtî özellikleri değildir. İşte buradan kulların kıyamet gününde rablerini görmelerinin onlara farklı nimetler şeklinde olacağını biliriz. Buna göre herkes O'nu kendi ameli suretinde ve murakabesine, O'na yönelik ihlâsına, bu yönelişindeki sadakatine göre görecektir. İşte bu suretler Allah Teâlâ'nın isim, sıfat ve ahlâkının âyetlerinin hakikatleridir. Bu âyetlerden hangisi ile kul dünyada ahlâklanırsa, Allah ona kendisini o âyet ile bildirir. Hazreti Peygamberin rü'yet hadisinde "Rableri onlara tanıdıkları suretin dışında bir surette gelir."[86] ifadesi, "Azap âyetleri gölgesinde ve kötü amellerin tezahürü olarak gelir." mânasındadır. Bunun üzerine kullar "senden Allah'a sığınırız" derler, yani dünyada nasıl bu sureti yadırgıyor ve ondan Allah'a sığınıyorlarsa orada da ondan Allah'a sığınırlar. Hadisin devamında gelen "sonra rableri onlara tanıdıkları surette gelir" ifadesi ile, "onlara iyi ameller şeklinde, hidayet ve ilim yağmuru ile kalplerini ihya etmiş olan nübüvvet ve rahmet sıfatının gölgesi ile tezahür eder" mânasındadır. Bunun üzerine onlar da "Sen bizim rabbimizsin." derler, yani onu Hak Teâlâ'nın onlara dünyada kendisini tanıtmış olduğu suret vasıtasıyla onu tanırlar. Bu da Hazreti Peygamber aleyhisselâmın "Dünyada mâruf ehli olanlar âhirette de mâruf ehli olacaklardır."[87] sözünün tahakkukudur. Bu rü'yetin niteliği ise pek çok âyet ve hadiste ifade edilmiştir ki bunlardan biri de işte bu hadiste geçen "Ayın ve güneşin görülmesi konusunda tartışır mısınız?" ifadesidir. Hak Teâlâ'nın şeriatın ruhu suretinde tecellisi sübut bulmuş olduğuna göre, artık onun görülmesi konusunda herhangi bir işkal (problem, tartışma) kalmaz. Hazreti Peygamber aleyhisselâmın yüzün hakikatini ve ay ile ifade etmiştir ki bu da tevhidin nurudur. İki rivayetteki farklı ifadelerin, nimet olarak görme hadisesinde iki farklı görmeye işaret ediyor olması da mümkündür. Ya da bunlardan birinin berzahtaki görmeye, diğerinin ise âhiretteki görmeye işaret ediyor olması da mümkündür. Çünkü berzah gece gibidir ve onun âyeti aydır, âhiret ise gündüz gibidir, onun âyeti ise güneştir. Yine hadiste geçen "Önünde hiçbir bulut yoktur." ifadesinde de murakabe ehline yönelik bir terbiye söz konusudur; zira murakabe ehlinin çoğu, ibadet ve murakabe esnasında kalpleri ile ancak şeriatın âyetlerinin gölgelerini müşahede ederler ama onun gölgesi nedeniyle rablerinin vechini (tevhidinin nurunu) müşahede etmekten de perdelenirler. Kıyamet günü geldiğinde perde açılır, göz keskinleşir ve onlar rablerinin vechini tıpkı güneş gibi, önünde

86. Buhârî, Ezân, 129; Müslim, İman, 299.
87. Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, s. 86, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1409/1989; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, c. 5, s. 221, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 1409.

amellerin perdeleri ya da şeriatların bulutlarının gölgeleri olmaksızın görürler, zira o zaman Hak Teâlâ onlara amellerinden daha yakındır.

[Halbuki iş bitirilmiştir. Bütün işler yalnızca Allah'a döndürülür.]: Allah Teâlâ'nın has kullarının işi, nefeslerini vakitlerine göre kendilerine ilka edilen her hususta edebe riayet etmek, Hak Teâlâ huzurunda onları aldığında da bu edebe devam etmektir. Yine onlar her işi Allah'a havale ederler ve bunu yaparken ilâhî edeb ile yaparlar.

Kardeşim, bil ki insanlar kabirlerinden kalktıklarında Allah Teâlâ yeryüzünü başka bir yeryüzüyle değiştirmeyi murat eder ve yeryüzü Allah'ın izniyle uzar. Karanlığın üzerine köprü uzatılır. Böylece Allah Teâlâ yeryüzünü dilediği gibi değiştirdiğinde mahlûkat, o köprünün üzerinde bulunurlar. Nitekim Allah Teâlâ, yeryüzünü derinin uzatılınası gibi uzatır, genişliğini dilediği kat genişletir. Sonra göğü kendisine doğru çeker ve onu sağ eliyle tıpkı yazılı kağıtların dürülmesi gibi dürer. Sonra onu uzatmış olduğu yeryüzünün üstüne atar. Mahlûkat öylece duru ve Allah'ın kendilerine yapacağı şeyleri beklemeye koyulur. Gök kırılınca, melekler onun etrafına inerler. Yeryüzündekiler, kendilerinden kat be kat fazla yüce mahlûkat görürler. Böylece, daha önce hiç tanık olmadıkları meleklerin büyüklüğünü gördüklerinde Allah'ın onların içinde kendilerine indiğini zanneder ve "Rabbimiz de aranızda mıdır?" derler. Melekler "Rabbimizi tenzih ederiz! Aramızda değildir, gelecek!" diye cevap verirler. Ardından melekler, insan ve cinler âlemini kuşatacak şekilde yeryüzünün etrafında dairevî şekilde saf tutarlar. Bu melekler, yakın göğün (dünya semasının) sakinleridir. Sonra, ikinci göğün melekleri de Allah ikinci göğü dürüp yıldızını ateşe attıktan sonra iner. İkinci gök melekleri ilk gökteki meleklerden sayıca çoktur. Mahlûkat onları görünce "Rabbimiz aranızda mıdır?" diye sorar, onlar ise dehşete düşer ve "Rabbimizi tenzih ederiz! O aramızda değildir, gelecektir!" derler. Sonra onlar da ilk meleklerin yaptıklarını yaparlar, onların ardında ikinci bir daire oluşturacak şekilde saf tutarlar. Sonra üçüncü göğün melekleri iner ve yıldızı ateşe atılır, Mahlûkat onları görünce "Rabbimiz aranızda mıdır?" diye sorar, onlar ise "Rabbimizi tenzih ederiz! O aramızda değildir, gelecektir!" derler. Her gökten sonra iş böyle devam eder. Nihayet yedinci göğün melekleri iner. Mahlûkat onların o zaman kadar inen bütün meleklerden daha kalabalık olduklarını görünce "Rabbimiz aranızda mıdır?" diye sorar, onlar ise "Rabbimizi tenzih ederiz! O aramızda değildir, kuşkusuz rabbimiz gelmiştir!" ve "Rabbimizin vaadi muhakka gerçekleşir!" derler. Derken Allah Teâlâ, karanlık bulut gölgeleri içinde gelir. Melekler de kendisine eşlik eder. Sol tarafında cehennem bulunur. Hak Teâlâ'nın gelişi bir hükümdarın gelişi gibidir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle kendisi hakkın-

da "din gününün mâliki/hükümdarı" buyurmuştur. İşte o gün bu gündür ve orada Melik (Hükümdar) diye isimlendirilir. Melekler ise mahlûkatı kuşatacak şekilde yedi saf halinde dururlar. İnsanlar cehennemi gördüklerinde ise cehennem zorbalara ve büyüklük taslayan mütekebbirlere karşı kabarmakta ve öfkesinden solmaktadır. Mahlûkat bu gördükleri manzaranın azametinden dehşete düşer ve korku içinde cehennemden kaçışır. İşte bu korku, kendileri büyük korkunun mahzun etmeyeceği kimselerden başkaları için, "en büyük korku"dur. Büyük korkunun kendilerini mahzun etmeyeceği o kimseleri ise melekler karşılar. Onlara "Bu size, taahhüt edilmiş gününüzdür." (Enbiyâ, 21/103) denilir. Kendilerini büyük korkunun mahzun etmeyeceği bu kimseler, peygamberlerle beraber güvende olan kimselerdir. Ancak peygamberler, ümmetleri hakkında endişe duyarlar. Çünkü onlar Allah Teâlâ tarafından, mahlûkata şefkat sahibi olarak yaratılmışlardır. Bu yüzden o gün "Allah'ım! Esenlik ver, esenlik ver!" derler. Allah Teâlâ ise mahlûkatı içerisinde bu korkudan emin olanlar için nurdan minberler konulmasını emreder. Minberler, o insanların mahşerdeki menzillerine göre, derece derecedir ve onlar, korkudan emin ve müjdelenmiş olarak bu minberlerin üzerlerine kurulurlar. Bu hadise ise rabbin gelmesinden öncedir. İnsanlar cehennemden korkarak ve o günde gördükleri korkunun büyüklüğünden ürkerek kaçmaya başlayınca, meleklerin saf saf olduğunu görürler ve o safları aşamazlar. Böylece melekler ve Gerçek Hükümdar'ın (*el-Melikü'l-Hakk*) engeli, onları mahşere sevk eder. Peygamberleri de kendilerine "Dönünüz, dönünüz!" diye bağırır. Bu esnada onlar da birbirlerine bağrışırlar. Bu durum, Hak Teâlâ'nın Hazreti Peygamber'in dilinden naklettiği şu ifadede belirtilmiştir: "Doğrusu ben sizin için feryat etme gününden endişe ederim. O gün gerisin geriye döner kaçarsınız ve sizi Allah'tan koruyacak kimse olmaz." (Ğâfir, 40/32) İşte o an peygamberler "Allah'ım! Esenlik ver, esenlik!" derler ve ümmetleri adına en derin korkuyu duyarlar, ümmetler de kendileri için korkuya kapılırlar. O esnada içleri (bâtınları) saptırıcı kuşkularla kirlenmemiş ve dışları da (zâhirleri de) ibadetlere aykırı davranışlarla kirlenmemiş olan korunmuş tertemiz insanlar ise orada güven içinde olurlar. Peygamberler onların bu güven haline gıpta eder. Çünkü peygamberler, (kendileri için değilse bile) ümmetleri için korku hissederler. Derken Allah tarafından bir nidacı seslenir ve mahşer yerindeki herkes onu duyar. Onlar bu nidanın bizzat Hakk'ın nidası mı, yoksa O'nun emrinden bir nida mı olduğunu bilmezler -ya da ben bilemem-. Neticede bu nidada şöyle seslenilmektedir: "Ey vakfe ehli (Mahşerdekiler)! Cömertlik (Kerem) sahibinin kim olduğunu bugün öğreneceksiniz. Yanları yataklardan uzak kalmış (gece boyu ibadet ehli olan) ve korku ve ümit içerisinde rablerine dua eden, ver-

diğimiz rızıktan infak eden kimseler nerededir?" Nihayet bu kimseler cennete götürülür. Sonra, Hak Teâlâ tarafından ikinci bir nida daha duyarlar. Nidada şöyle der: "Alış veriş ve ticaretin kendilerini Allah'ı zikretmekten ve namazı kılmaktan ve zekâtı vermekten alıkoymadığı, kalplerin ve gözlerin yerlerinden çıkacağı günden korkan kimseler nerededir? Allah Teâlâ onlara amellerinin karşılığını en güzel şekilde verir ve onlara olan ihsanını artırır." Böylece onların da cennete götürülmeleri emredilir. Sonra üçüncü bir nida daha duyarlar. "'Ey vakfe ehli (Mahşerdekiler)! Cömertlik (Kerem) sahibinin kim olduğunu bugün öğreneceksiniz. Allah'ın, kendilerine vaat ettiğini tasdik edenler nerededir, Allah Teâlâ o sadakat sahiplerine sadakatlerinin karşılığını verecektir." Onların da cennete girmeleri emredilir. Bu nidadan sonra ise ateşten bir boyun çıkar. İki gözü ve fasih lisanı ile mahlûkatın karşısına çıkar ve şöyle der: "Ey vakfe ehli (Mahşerdekiler)! Ben sizden üç kimseye vekil tayin edildim (üçünü almakla görevlendirildim)." Bu da tıpkı mesut kimselerden üç grup için yapılan ilk nida gibi üç kez tekrarlanır. Bütün bunlar, hesaptan öncedir. İnsanlar bu esnada öylece beklemektedirler, boğazlarına kadar ter içindedirler. Korku artmış, gördükleri şey karşısında yürekleri ağızlarına gelmiştir. O esnada ateşten yükselen boyun onlara şöyle der: "Ben inatçı-zorbaları cezalandırmakla görevlendirildim." Böylece, tıpkı bir kuşun susam tanelerini yuttuğu gibi safların arasından zorbaları çekip yutuverir. Aralarında hiçbir zorba-inatçı kalmayınca ikinci kez nida eder: "Ey vakfe ehli (Mahşerdekiler)! Ben Allah'a ve peygamberine eziyet edenleri cezalandırmakla görevliyim." Ardından tıpkı bir kuşun susam tanelerini yuttuğu gibi safların arasından onları çekip yutuverir. Onlardan hiç biri geride kalmayınca, üçüncü kez nida eder: "Ey vakfe ehli (Mahşerdekiler)! Ben Allah'ın yarattığı gibi yaratmaya kalkışanları cezalandırmakla görevliyim." Böylece suret yapan insanları yutar. Bu kimseler kiliselerde kendilerine tapınılsın diye suretler yapan ve putları yontan insanlardır. Nitekim şu âyette bu husus şöyle bildirilmiştir: "Yonttuklarmıza mı tapıyorsunuz." (Sâffât, 37/95) Onlar, Allah'a kulluk etmek yerine onlara tapılsın diye, insanlar için ahşap ve taşlardan heykeller yontuyordu. İşte bu insanlar suret yapanlardır. Ardından (o ateşten uzayan boyun) tıpkı bir kuşun susam tanelerini yuttuğu gibi safların arasından onları çekip yutuverir. Allah Teâlâ onları diğer insanların arasından bu şekilde çekip aldığında, geride kalanlar arasında suret yapan bazı kimseler de bulunur. Bunlar yaptıkları suretleri, diğerleri gibi kendilerine tapılsın diye yapmayan, maksatları bu olmayan kimselerdir. Bu nedenle onlardan yaptıkları bu tasvirlere ruh üflemeleri, onları canlandırmaları istenilmez. Kaldı ki (kendilerinden bunu yapmaları istenenler de böyle bir şey yapamazlar). Nitekim suret

yapanlarla ilgili bir hadiste bu durum belirtilmiştir. Neticede onlar (insanlar) ter kan içerisinde mahşerde Allah'ın dilediği kadar dururlar ve Allah'ın onlara yapacağı şeyi beklerler. Hazreti Ali şöyle anlatmıştır:

"Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle buyurdu: 'Kıyamette her birinin süresi bin yıl olan elli durak vardır.'"[88] İlk durak insanlar kabirlerinden kalkıp kabirlerinin kapılarında bin sene sırtları çıplak, yalın ayak, aç ve susuz olarak kaldıkları duraktır. Kabrinden rabbine, peygamberine, O'nun cennet ve cehennemine, dirilişe ve kıyamete, hayır ve şerri ile birlikte kaza ve kadere iman etmiş; Hazreti Muhammed'in rabbinden getirdiği şeyleri tasdik etmiş vaziyette kalkan kimse kurtuluşa nâil olur, felaha erer, kazanç sağlar ve mutlu olur. Bunlardan herhangi birinde şüpheye düşen kimse ise bu ilk durakta açlık, susuzluk, keder, üzüntüsü içinde bin sene boyunca kalır. En sonunda Allah dilediği şekilde hakkında hüküm verir. Ardından insanlar bu makamdan mahşer yerine sevk edilir ve orada ateşten merdivenler üzerinde, kavurucu güneşin sıcağı altında bin sene ayakta beklerler. O esnada sağlarından, sollarından, önlerinden ve arkalarından ateş onlara vurur, güneş de tam tepelerinde bulunur. Orada Arş'ın gölgesinden başka hiçbir gölge yoktur. Kendisine ihlâs ile şehâdet etmiş ve peygamberi Hazreti Muhammed'i tasdik etmiş, şirkten, sihirden, Müslümanların kanını dökmekten beri ve uzak bir vaziyette Allah 'a ve peygamberine karşı samimi olmuş, Allah'a ve peygamberine itaat eden kimseleri sevmiş, Allah ve peygamberin emrine isyan etmiş kimselerden nefret etmiş olarak Allah'a kavuşan kimse, Rahmân'ın arşının altında gölgelenir ve bütün kederlerinden kurtulur. Bu yoldan sapıp ayrılan ve tek bir kelimeyle bile olsa bu günahlardan birine düşen ya da kalbi değişen veya dinine dair herhangi bir konuda şüpheye kapılan kimse ise bin sene sıcaklık, hüzün ve azap içinde kalır. Nihayet Allah Teâlâ onun hakkında dilediği şekilde hüküm verinceye kadar öylece bekler. Daha sonra insanlar nur ve karanlığa sevk edilir ve o karanlık içinde bin sene kalırlar. Allah'a herhangi bir şeyi ortak koşmadan, kalbinde hiçbir şekilde münafıklık bulunmadan, dinine dair herhangi bir konuda şüpheye kapılmadan, uhdesinde bulunan hakkı vermiş, doğruyu söylemiş, insanlara karşı insaf ehli olmuş, gizli açık her işte Allah'a itaat etmiş, Allah'ın kaza ve takdirine rıza göstermiş, Allah'ın verdiğiyle yetinmiş ve kanaat etmiş olarak gelip o gün Allah'a kavuşan kimseler, o karanlık bir göz açıp kapatıncaya kadarlık süre içerisinde aydınlığa çıkarlar. Çıktıklarında ise

---

88. Rivayetin değerlendirmesi için bkz. Zehebî, *Telhîsu Kitâbi'l-Mevdûât*, s. 349, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 1419/1998; Zebîdî, *Tahrîci Ehâdîsi'l-İhyâ*, c. 6, s. 678, Dâru'l-Âsıme, Riyâd, 1408/1987; Suyûtî, *el-Leâlî'l-Masnû'a*, c. 2, s. 373, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1417/1996.

yüzleri beyazlamıştır ve kederlerinden kurtulmuşlardır. Bu zikredilenlerden herhangi birisine muhalif hareket eden kimse ise bin sene gam ve keder içinde kalır, sonra da yüzü simsiyah kesilmiş bir halde oradan çıkar. Bu durumda olan kimsenin âkıbeti artık Allah'ın iradesine kalmıştır, Allah ona dilediğini yapar. (İster affeder, ister cezalandırır.)

Daha sonra insanlar, hesap merdivenlerine sevk edilirler ki bunların sayısı ondur. Her birisinde bin sene kalırlar. Birinci merdivende Âdemoğlu haram kılınan şeylerden sorguya çekilir. Eğer herhangi bir haram işlememişse ikinci merdivene geçer. Orada ise arzu ve isteklerinden (hevâsından) sorguya çekilir. Arzu ve isteklerinden kurtulmuş ise üçüncü merdivene geçer. Bu sefer ana-baba haklarından sorguya çekilir. Eğer ana-babasına karşı herhangi bir haksızlık yapmamışsa dördüncü merdivene geçer. Bu kez, Allah'ın, işlerini kendisine havale ettiği (bakmakla yükümlü olduğu) insanların haklarından sorguya çekilir, onlara Kur'ân ve dinle ilgili meseleleri ve edebi öğretip öğretmediğinden sorguya çekilir. Eğer bunları bihakkın yapmışsa, beşinci merdivene geçer. Orada ise elinin altındaki insanların (kölelerinin, hizmetçilerinin) haklarından sorguya çekilir. Eğer onlara karşı iyi davranmışsa, ihsan üzere hareket etmişlse altıncı merdivene geçer. Orada akrabalarının haklarından sorguya çekilir. Eğer onların haklarını yerine getirmişse yedinci merdivene geçer. Orada sıla-i rahimden (akrabalarla ilişkisini koparıp koparmadığından) sorguya çekilir. Eğer onları ziyaret etmiş, aradaki bağları muhafaza etmişse, sekizinci merdivene geçer. Orada haset konusunda sorguya çekilir. Eğer hasetçi bir insan değilse dokuzuncu merdivene geçer. Orada düzenbazlık konusunda sorguya çekilir. Eğer düzenbaz değilse, kimseye hile yapmamışsa onuncu merdivene geçer. Orada da insanları aldatma konusunda sorguya çekilir. Eğer kimseyi aldatmamışsa kurtulur ve gözü aydın, bahtiyar, kalbi sevinçle dolu ve mütebessim bir halde inip Allah'ın Arşının gölgesine yerleşir. Eğer bu sayılanlardan herhangi birinden sorguyu geçemezse, her bir sorgunun durağında bin sene aç, susuz, hüzün ve keder içinde, endişeli olarak bekler ve kendisine hiçbir şefaatçinin şefaati fayda vermez. Daha sonra insanlar kitaplarını (amel defterlerini) sağ ve sol elleriyle almaya sevk edilirler. Orada da on beş durakta hesaba çekilirler. Bu durakların her biri bin senedir. İlkinde, sadakalardan ve Allah'ın mal konusunda kendilerine farz kılmış olduğu şeylerden sorguya çekilirler. Sadakaları ve malları üzerlerindeki hakları tastamam verip yerine getirmiş olan kimse ikinci durağa geçer. Orada sadakat, doğru sözlülük ve affdedicilik hasletlerinden sorguya çelcilirler. İnsanlan affeden kimseyi, Allah da affeder. Daha sonra üçüncü durağa geçerler. Orada da emir-i bil mâruf (iyiliği emretme) konusunda sorguya çekilir-

ler. Eğer emri bil mâruf yapmış ise dördüncü durağa geçer. Orada nehyi anil münker (kötülükten alıkoyma) konusunda sorguya çekilir. Eğer nehyi anil münker vazifesini yerine getirmişse beşinci durağa geçer. Orada güzel ahlâk sahibi olmaktan sorguya çekilir. Eğer güzel ahlâk sahibi ise altıncı durağa geçer. Burada Allah için sevme ve Allah için buğz etme konusunda sorguya çekilir. Eğer Allah için seven ve Allah için buğz eden biri ise yedinci durağa geçer. Burada haram mal konusunda sorguya çekilir. Eğer herhangi bir haram mal almamışsa sekizinci durağa geçer. Bu kez içki içme konusunda sorguya çekilir. Eğer hiç içki içmemişse dokuzuncu durağa geçer. Orada zina konusunda sorguya çekilir. Eğer zina etmemişse onuncu durağa geçer. Orada yalan söyleme konusunda sorguya çekilir. Eğer yalan söylememişse on birinci durağa geçer. Orada yalan yer yemin etme konusunda sorguya çekilir. Eğer yalan yere yemin etmemişse on ikinci durağa geçer. Orada faiz konusunda sorguya çekilir. Eğer faiz yememişse on üçüncü durağa geçer. Orada namuslu, iffetli kadınlara iftira edip etmediği hususunda sorguya çekilir. Eğer namuslu ve iffetli kadınlara iftira etmemiş ya da diğer herhangi bir insana iftira atmamışsa on dördüncü durağa geçer. Orada yalancı şahitlik konusunda sorguya çekilir. Eğer yalancı şahitlik yapmamışsa on beşinci durağa geçer. Orada bühtanda bulunma (iftira atma, haksız yere suçlama) konusunda sorguya çekilir. Eğer herhangi bir Müslümana bühtanda bulunmamışsa oradan da geçer ve hamd sancağının (*livâü'l-hamd*) altına yerleşir ve kendisine amel defteri sağ elinden verilir. Böylece defterin (onu hangi eliyle alacağına dair) endişesinden kurtulmuş olur ve kolay bir şekilde hesaba çekilir. Fakat eğer bu günahlardan herhangi birini işlemiş ve tövbe etmeden terk-i dünya etmişse (ölmüşse) işte o zaman bu on beş duraktan her birinde korku, kaygı, endişe, keder, açlık ve susuzluk içinde bin sene bekler. Nihayet Allah, onun hakkında dilediği şekilde hüküm verinceye kadar orada kalır. Daha sonra insanlar, bin seneliğine defterlerinin okunma (durağına) sevk edilirler. Eğer insan, malını yoksulluk, ihtiyaç ve yokluk günü için önceden takdim etmiş cömert biriyse, defterini okur ve okuması kendisine kolaylaşır, cennet elbiselerinden giydirilir, cennet taçlarından başına bir taç konulur ve Rahmân'ın arşının altında güvenli ve mutmain bir şekilde oturtulur. Malını yoksunluk ve ihtiyaç günü için önceden harcayıp takdim etmemiş bir cimri ise defteri sol tarafından verilir. Ona ateşten bir parça verilir. O gün mahlûkat, bin sene açlık, susuzluk, çıplaklık, üzüntü, keder, hüzün ve rezillik içinde bekler. Nihayet Allah mahlûkat hakkında dilediği şekilde hüküm verir.

Ardından insanlar mizana haşredilir (sevk edilir). Mizanın yanında bin sene beklerler. İyilikleri ağır basan kimse orada başarıya erer ve göz açıp ka-

patacak kadar bir süre içerisinde kurtulur. Mizanında iyilikler hafif gelip günahları ağır basan kimse ise orada bin sene endişe, üzüntü, hüzün, azap, açlık, susuzluk içinde hapis kalır. Nihayet Allah, onun hakkında dilediği şekilde hüküm verir. Sonra mahlûkat Allah'ın huzurundaki on iki durağa çağrılır, her bir durakta kalış süresi bin senedir. İlk durakta insan köle azat edip etmediği konusunda sorguya çekilir. Eğer köle azat etmişse Allah da onu ateşten azat eder ve ikinci durağa geçer. Bu kez Kur'ân hakkında, onu ezberleme ve okuma konusunda sorguya çekilir. Eğer bunları tam olarak yapmışsa üçüncü durağa geçer. Burada cihat konusunda sorguya çekilir. Eğer Allah yolunda sadece O'nun rızası için cihat etmişse dördüncü durağa geçer. Orada ise dedikodu konusunda sorguya çekilir. Eğer dedikodu etmemişse beşinci durağa geçer. Burada laf taşıyıcılık konusunda sorguya çekilir. Eğer laf taşıyıcılığı yapmamış ise altıncı durağa geçer. Bu kez yalan konusunda sorguya çekilir. Eğer yalancı değilse yedinci durağa geçer. Orada ilim peşinde koşma hususunda sorguya çekilir. Eğer ilim peşinde koşmuş ve elde ettiği ilim ile amel etmişse sekizinci durağa geçer. Bu kez kendini beğenme (*ucb*) hususunda sorguya çekilir. Eğer din ve dünya işlerinde ya da diğer herhangi bir amelinde kendini beğenmiş değilse dokuzuncu durağa geçer. Bu kez büyüklenme (*tekebbür*) konusunda sorguya çekilir. Eğer herhangi bir insana karşı büyüklük taslamamışsa onuncu durağa geçer. Orada Allah'ın rahmetinden ümit kesip kesmediği konusunda sorguya çekilir. Eğer Allah'ın rahmetinden ümit kesmemişse on birinci durağa geçer. Bu kez Allah'ın tuzağından (*mekr*) güvende olup olmama konusunda sorguya çekilir. Eğer Allah'ın tuzağından emin olmamışsa on ikinci durağa geçer. Bu kez komşu hakkı konusunda sorguya çekilir. Eğer komşu haklarını yerine getirmişse gözleri parlak, kalbi rahat, yüzü aydınlık, giyinik, mütebessim ve sevinçli bir şekilde Allah'ın huzurunda oturtulur. Rabbi onu hoşça karşılar, (kendisine "merhaba" der) ve ona rızaya nâil olduğu müjdesini verir. O esnada o kul öylesine sevinir ki bu sevinci sadece Allah bilir. Ama eğer bunlardan herhangi birini yerine getirmemiş ve tövbe etmeden ölmüşse her durakta bin sene kalır. Nihayet Allah onun hakkında dilediği gibi hüküm verinceye kadar bekler. Sonra kullara sırata gitmeleri yönünde emir verilir, onlar da sırata kadar varırlar. Öncesinde sıratta cehennem üstünde köprüler kurulmuştur. Bu köprüler, kıldan ince kılıçtan keskincedir ve kırk bin sene boyunca cehennemde gizli kalmışlardır. Cehennemin alevi ise köprünün yanlarından yükselir. Sayıları yedi olan bu köprülerin üzerinde, dikenler, kancalar ve çengeller vardır. Bütün kulları bu köprülerin üzerinde toplanacaktır ki her bir köprü üzerinde ise üç bin senede kat edilebilecek yolu olan sarp tepeler vardır. Bu yolun bin senesi yokuş, bin se-

nesi düz, bin senesi ise iniştir. Nitekim bu husus "Rabbin gözetleme yerindedir." (Fecr, 89/14) âyetinde ifade edilmiştir. Yani "Rabbin o köprüler üzerinde bulunur." denilmiştir. Allah'ın melekleri de kulları o köprüler üzerine gözetlerler ve onları Allah'a iman edip etmedikleri konusunda sorguya çekerler. Eğer kul hiçbir şüpheye yer bırakmayacak, sapma içermeyecek bir şekilde ve ihlâslı olarak Allah'a iman etmişse ikinci köprüye geçer. İkinci köprüde, namaz konusunda sorguya çekilir. Eğer namazı tam olarak kılmış, görevini yerine getirmişse üçüncü köprüye geçer. Orada zekât konusunda sorguya çekilir. Eğer zekât görevini tam olarak yerine getirmişse dördüncü köprüye geçer. Orada oruç konusunda sorguya çekilir. Eğer oruc vazifesi tam olarak yerine getirmişse beşinci köprüye geçer. Orada hac konusunda sorguya çekilir. Eğer bu görevini de tam olarak yerine getirmişse altıncı köprüye geçer. Orada temizlik konusunda sorguya çekilir. Eğer temizliğe tam olarak riayet etmişse yedinci köprüye geçer. Orada haksızlık yapıp yapmadığı konusunda sorguya çekilir. Eğer herhangi bir insana haksızlık yapmamışsa geçer ve cennete gider. Ancak eğer bunlardan herhangi birisinde eksiliği varsa her köprüde bin sene boyunca hapsedilir. Nihayet Allah, onun hakkında dilediği şekilde hüküm verinceye kadar bekler.

Bil ki kıyamet muhakkak gerçekleşecektir ve tıpkı insanın bu dünyada yaşıyor olması gibi hissi olarak gerçekleşecektir. Yine hissi olan şeyler hissi olarak diriltilip haşredilecekdir. Ayrıca mizan, sırat, cennet ve cehennem de hissîdir. Bütün bunlar haktır ve çok önemlidir. İnsanlar (kabirlerinden) kalkıp yeryüzü uzatılıp gök parçalandığında, yıldızlar dökülüp güneş dürüldüğünde, ay söndürüldüğünde, vahşi hayvanlar toplandığında, denizler tutuşturulduğunda, nefisler bedenleriyle birleştirildiğinde melekler göklerin burçlarına indiğinde, rabbimiz karanlık bulut gölgeleri içinde gelir ve bir nidacı "Ey saadet ehli!" diye nida eder. Ardından onların içinden daha önce zikretmiş olduğumuz üç grubu alır. Cehennemden bir boyun çıkar ve zikrettiğimiz kimselerin içinden üç sınıfı çeker alır. Bu esnada insanlar paniğe kapılır, sıcaklık artar, herkes ter kan içinde kalır. Mesele ciddileşir, durum çok çetin bir hal alır. Her yeri bir sessizlik kaplar ve sadece bir fısıltı duyulur. Cehennem getirilir, insanların bekleyişi sürer. Bu arada Hakk'ın kendilerinden ne isteyeceğini bilmezler. Hazreti Peygamber aleyhisselâm bu anı şöyle anlatmıştır:

O gün insanlar birbirlerine şöyle derler: "Haydi! Atamız Âdem'e gidelim ve içinde bulunduğumuz bu durumdan bizi kurtarması konusunda rabbimize yalvarmasını talep edelim, gayrı çok uzun süredir böyle bekliyoruz." Nihayet Âdem aleyhisselâma gelirler ve isteklerini bildirirler. Âdem aleyhis-

selâm, "Allah bugün daha önce olmadığı ve daha sonra da olmayacak şekilde gazap etmiştir." der ve onlara kendi hatasını hatırlatır. Bu yüzden de rabbinden (kulları o halden çıkarmasını) talep etmekten hayâ eder. Bunun üzerine insanlar, Nûh Peygamber'e gelir ve aynı şeyi ondan isterler. Nûh Peygamber de Âdem'in söylediğinin benzerini söyler. Kavmine yaptığı bedduayı ve "Onlar günahkâr ve kâfirden başkasını doğurmazlar." (Nûh, 71/27) deyişini hatırlatır. Sonra İbrâhîm Peygamber'e gelip daha önceki peygamberlere söylediklerini ona söylerler. İbrâhîm Peygamber'e de önceki peygamberlerin söylediklerini tekrarlar ve vaktiyle söylemiş olduğu "üç yalanı" onlara hatırlatır. Sonra insanlar, Mûsâ Peygamber'e ve Îsâ Peygamber'e gelir ve her birisine Âdem Peygamber'e söylediklerinin benzerini söylerler. Bu peygamberler de Âdem Peygamber'in verdiği gibi cevap verirler Nihayet insanlar kıyamet günü insanların efendisi olan Hazreti Muhammed aleyhisselâma gelirler ve ona diğer peygamberlere söyledikleri taleplerini arz ederler. Hazreti Muhammed aleyhisselâm ise "Bu benim işim!' der ki "bu" ifadesi ile kast ettiği şey, Allah'ın kıyamet günü kendisine vermeyi taahhüt ettiği *Makâm-ı Mahmûd*'dur. Nihayet Hazreti Muhammed aleyhisselâm gelip secdeye kapanır, o esnada Allah'ın kendisine ilham ettiği, o zamana kadar bilmediği çeşitli övgülerle O'nu över. Sonra mahlûkat için şefaat kapısını açmasını ister. Allah Teâlâ da o kapıyı açar ve Hazreti Muhammed aleyhisselâma; melekler, peygamberler, nebîler ve müminler için şefaat etme izni verilir.[89] Bu nedenle Hazreti Muhammed aleyhisselâm kıyamet gününde bütün insanların efendisi olur. Çünkü o, Allah katında meleklerin ve peygamberlerin şefaat etmesi için şefaat etmiştir. Buna rağmen Hazreti Muhammed aleyhisselâm tüm edebiyle, meleklerin de ifadeye dâhil olmaması için "Ben tüm mahlûkatın efendisiyim." dememiş, bunun yerine "Ben insanların efendisiyim."[90] demiştir. Oysa Hazreti Muhammed aleyhisselâmın üstünlüğü o gün bütün mahlûkatı üzerinde tezahür eder. Çünkü bütün peygamberlerin makamları Hazreti Muhammed aleyhisselâm için birleştirilmiştir. Ama Âdem aleyhisselâmın meleklere olan üstünlüğünün tezahürü onun için (dünyada) tezahür etmemiştir. Çünkü Âdem aleyhisselâma bütün isimlerin ilmi tahsis edilmiştir. Kıyamet günü geldiğinde ise bütün mahlûkat; melekler, insanlar, kısaca Âdem ve ondan sonraki herkes, şefaat kapısını açması ve Allah katında sahip olduğu makamı izhar etmesi için Hazreti Muhammed aleyhisselâma muhtaçtır. Çünkü bu esnada ilâhî kahr ve muazzam ceberrut, bütün mahlû-

89. Benzer bir rivayet için bkz. Buhari, Tevhid 36, 19, 37; Müslim, İman 322.
90. Tirmizî, Menâkıb, 1.

katı susturmuştur. Hazreti Muhammed aleyhisselâma verilen makam ise ona olan ihtiyacın arttığı öylesi bir günde Âdem aleyhisselâmın makamı gibidir, nitekim o günde Hakk'ın tecelli edeceği söylenen gazabı da bunu gösterir. Hak Teâlâ daha evvle Âdem aleyhisselâmın kıssasında, (onun günahı meselesinde) böyle öfkelenmemiştir. Bütün bunlar da Hazreti Muhammed aleyhisselâmın değerinin büyüklüğünü gösterir. Zira Hazreti Muhammed aleyhisselâm Allah'ın böylesine öfkeli olmasına rağmen, kendisinden talep edilen hususta Allah'a yakarmaya cesaret edebilmiş, Hak Teâlâ da onun bu yakarışına icâbet etmiştir. Bunun ardından mizanlar konulur, defterler açılır, sırat köprüsü (cehennem üzerine) uzatılır, şefaate başlanır. İlk şefaat edenler meleklerdir. Sonra peygamberler, sonra müminler şefaat eder. Geride ise merhametlilerin merhametlisi kalır. Bu hususun tafsilatında pek çok husus vardır ki onlardan bahsetsek söz çok uzar. Çünkü bu, önemli bir konudur. Ancak Hak Teâlâ bu günde tecelli eder ve şöyle der: "Her ümmet kendi mâbudunun peşinden gitsin." Nihayet hepsi gittikten sonra, içlerinde münafıklar da bulunduğu halde, bu ümmet kalır ve Hak Teâlâ daha önce kendisinde tecelli ettiği suretlerin en düşüğünde bu ümmete tecelli eder ve şöyle der: "Ben sizin rabbinizim." Onlar ise "Senden Allah'a sığınırız, biz, rabbimiz gelinceye kadar burada bekleyeceğiz." derler. Bunun üzerine Allah Teâlâ, "Sizinle rabbiniz arasında onu tanımanızı sağlayacak olan bir alâmet var mıdır?" diye sorar. Onlar da "Evet!" derler. Allah Teâlâ ise onların bu alâmet vasıtasıyla rablerini tanıyacakları bir surette tecelli eder. Bunun üzerine onlar "Sen bizim rabbimizsin." diye karşılık verirler. Allah Teâlâ onlara secde etmelerini emreder. Dünya hayatında iken Allah'a secde edenlerin hepsi orada Allah'a secde eder. Takiyye olsun diye ya da münafıklık yaparak dünya hayatında Allah'a secde etmiş olanların ise Allah Teâlâ sırtını kurşundan bir tabaleaya çevirir. Bu yüzden bu kimse her ne zaman secde etmek isterse, kafasının üstüne düşer.[91] İşte bu durum Kur'ân'da, "O gün topuklar açılır (zorluk açığa çıkar), onlar secdeye çağrılır ve secde edemezler, (çünkü onlar) daha önce sağ salim iken secdeye çağrılmışlardı (fakat secde etmemişlerdi)." (Kalem, 68/43) âyetlerinde belirtilen haldir. "Daha önce sağ salim iken" ifadesiyle onların dünya hayatındaki halleri kast edilmiştir. Topukların açıkması ifadesi ise kıymet gününün dehşetini ifade eder. Şefaat vâki olduğu zaman, cehennemde şeriattaki mânasıyla mümin isimlendirilen ya da herhangi bir peygamberin diliyle meşru bir kaide haline getirilmiş olan bir ameli işleyen -bu amel isterse bir hardal tanesi kadar ya da ondan daha küçük olsun- her-

91. Müslim, İman, 302.

kes, peygamber ve müminlerin şefaatiyle cehennemden çıkar. Allah'ın birliğini (tevhidi) akli kanıtlarla bilen, bu yüzden Allah'â şirk koşmayan, fakat şeriattaki mânasıyla iman etmemiş olan, herhangi bir peygambere tâbi olmadıkları için hiçbir hayır ameli de işlememiş olan ve kalplerinde bir küçük zerre tanesi kadar dahi iman bulunmayan kimseler ise cehennemde kalır. Ancak merhametlilerin en merhametlisi olan Allah Teâlâ, hiçbir hayır ameli yani şeriat itibariyle meşru sayılmış hiçbir ameli asla işlememiş oldukları halde yine de onları cehennemden çıkarır. Haddizatında imandan daha büyük bir iyilik yoktur, onlar ise iman etmemişlerdir.

Bu hadisi Osman b. Affan rivayet etmiş, Müslim b. el-Haccac da Sahih'inde zikretmiştir. Nitekim bu hadiste Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle buyurur: "Allah'tan başka ilâh olmadığını bilerek ölen kimse, cennete girer." Dikkat edilirse burada Hazreti Peygamber aleyhisselâm "iman ederek" değil, "bilerek" ifadesini kullanmıştır. Yine "söyleyerek" ifadesini de kullanmamış, hususen "bilerek" ifadesini kullanmayı tercih etmiştir. Dolayısıyla bu kimseler ateşte iken Allah'ın ezelî inayetine mazhar olurlar, çünkü ateş (cehennem), hangi şekilde olursa olsun, Allah'ı birlemiş (muvahhid) olan hiç kimseyi sonsuza dek içinde barındırmaz.

İşaret

Bazıları bu âyeti, "Allah'ın onlara bende gelmesini mi bekliyorlar?" [*hel yenzurûne illâ en ye'tiyehumullâhu fiyye*] şeklinde okumuşlardır ki bu da Hazreti Peygamber aleyhisselâmın "Allah Âdem'i kendi suretinde yarattı."[92] ve Allah dostları hakkında, "Onlar görüldükleri zaman Allah hatırlanıp, zikredilir."[93] ifadelerine işarettir.

سَلْ بَنِي إِسْرَائِيلَ كَمْ آتَيْنَاهُمْ مِنْ آيَةٍ بَيِّنَةٍ وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُ فَإِنَّ اللهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ (٢١١)

211. İsrailoğullarına sor; onlara apaçık nice âyetler verdik, Allah'ın nimetini, kendisine geldikten sonra kim değiştirirse, bilsin ki, Allah'ın cezası şüphesiz şiddetlidir.

---

92. Müslim, Birr, 115.
93. Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, c. 45, s. 575.

[Allah'ın nimetini, kendisine geldikten sonra kim değiştirirse]: Bu nimet, Allah'ın bize müjdelemiş olduğu, mağfiretinin umumiliği nimetidir. Buradaki "kim değiştirirse" ifadesi her ne kadar şart ifadesi olsa da yine de bir soru ifadesi kokusu da içerir. Nitekim cevabında "Allah, nimetini değiştirenleri cezalandırır." dememiş, aksine [Allah'ın cezası şüphesiz şiddetlidir.] demiştir. Haddizatında Allah Teâlâ, kendisinin de buyurduğu gibi, ceza verdiği zaman çok şiddetli ceza verir. Dolayısıyla kendisine Allah'ın nimeti geldikten sonra onu değiştirebilecek ve vaktine uygun olarak ondan daha hayırlı bir nimet ortaya koyabilecek, buna güç yetirecek kimse yoktur, çünkü hüküm Allah'ındır. Allah Teâlâ "Allah'ın kelimelerinde değişim yoktur." (Yûnus, 10/64) buyurmuştur ki bu kelimeler, âlemin 'aynlarıdır, dolayısıyla tebdil (değişiklik) kulların değil, ancak Allah'ın yapabileceği bir şeydir. O halde [Allah'ın nimetini, kendisine geldikten sonra kim değiştirirse bilsin ki, Allah'ın cezası şüphesiz şiddetlidir.] ifadesi, bu nitelikte olan kimseye süratle ceza vereceği mânasına gelir ki bu da ona, değiştirdiği hususu hemen eski halinde döndürmesi ve böyle bir değişikliğin onun için değil, sadece Allah için söz konusu olduğunu, böylece her şeyin hükümranlığının sadece Allah'ın elinde olduğunu bildirmesidir. Yine Allah Teâlâ bu âyette ceza ifadesini "acı verici" olarak nitelememiştir. Azap ya da ceza (ikāb) kelimeleri acı ifadesi ile nitelenmediği durumlarda, acı verici bir şeye yorumlanabilir, çünkü ancak acıdan korkulur ve lezzete rağbet edilir. Bu, acıyı ve lezzeti kabul eden (acıya ve lezzete meyyal) varlıkların tabiatının gereğidir.

زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَيَسْخَرُونَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ يَوْمَ
الْقِيَامَةِ وَاللّٰهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ (٢١٢) كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللّٰهُ
النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِيمَا اخْتَلَفُوا
فِيهِ وَمَا اخْتَلَفَ فِيهِ إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ فَهَدَى اللّٰهُ
الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِهِ وَاللّٰهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ
(٢١٣)

212. İnkâr edenlere, dünya hayatı güzel görünür; onlar, inananlarla alay ederler. Oysa Allah'a karşı gelmekten sakınanlar kıyamet günü onların üstünde olacaklardır. Allah dilediğini hesapsız şekilde rızıklandırır.
213. İnsanlar bir tek ümmetti. Allah peygamberleri müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdi; insanların ayrılığa düşecekleri hususlarda aralarında hüküm vermek için onlarla birlikte hak kitaplar indirdi. Ancak kitap ve-

rilenler, kendilerine belgeler geldikten sonra, aralarındaki ihtiras yüzünden onda ayrılığa düştüler. Allah, inananları, ayrılığa düştükleri gerçeğe kendi izni ile eriştirdi. Allah dilediğini doğru yola eriştirir.

[Allah peygamberleri müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdi.]: Peygamberlerin müjdesi şeriatta belirtilen amellerle ilişkilidir. Bu da "Kim şu şu ameli işlerse cennete ona şu şu vardır ya da Allah onu şu amel ile ateşten kurtarır." gibi ifadelerdir. Bu tür ifadeleri ancak bir peygamber kullanabilir. Aynı şekilde Allah Teâlâ'nın emirlerine muhalefet edenleri uyarmak da böyledir.

[Allah, inananları, ayrılığa düştükleri gerçeğe kendi izni ile eriştirdi] ifadesine gelince; bil ki Allah Teâlâ her cins içerisinde bazı türleri ve her tür içerisinde bazı şahısları seçmiş, bu seçili olanlara ya bizzat kendilerinden dolayı ya da başka bir sebeple hususi bir inayet bahşetmiştir. Örneğin Hak Teâlâ günler içerisinde *Arûbe* gününü seçmiştir ki bu Cuma günüdür. Bütün ümmetler Allah haftanın yedi günü içerisinde bir günü seçmiş olduğunu bilmişlerdir; çünkü Allah bu günün şerefini bütün ümmetlere birldirmiş ama onun hangi gün olduğunu bildirmeyip bu hususu onların kendi görüşlerine, içtihatlarına bırakmıştır. Bu yüzden de ümmetler bu günü seçme hususunda ihtilafa düşmüşlerdir. Hıristiyanlar "Günlerin en faziletlisi -Allah daha doğrusunu bilir- Pazar günüdür." demişler ve bu günü bayram olarak kabul etmişlerdir. Onlar, "İşte Allah'ın kast etmiş olduğu gün, bu gündür." demişlerdir. Ancak onlara peygamberleri bu hususta bir şey söylemiş değildir. Ya da peygamberlerin onlara bu konuda bir şey söyleyip söylemediğine dair bir bilgimiz bulunmamaktadır, çünkü bu konuya dair elimizde bir haber (rivayet) yoktur. Yahudiler ise "Hayır, o gün Cumartesi günüdür, çünkü Allah mahlûkatı yaratma işini Cuma günü bitirdi, Cumartesi günü ise istirahate çekildi, sırtının üzerine uzandı ve bir ayağını diğerinin üzerine koyup 'Mülk sahibi olan benim.' dedi." demişlerdir. Allah Teâlâ ise Yahudilerin bu ve benzeri sözlerine karşılık, "Onlar Allah'ı hakkıyla takdir edemediler." (Zümer, 39, 67) buyurmuştur. Nihayet bu ümmet gelmiş ve Cebrâil aleyhisselâm Hazreti Muhammed aleyhisselâma Cuma gününü, üzerinde bir nükte bulunan parlak bir ayna suretinde getirmiş ve ona, "İşte bu Cuma günüdür, bu nükte ise o gün içerisindeki bir saattir ki bu saate denk getirip de namaz kılan hiçbir Müslüman kul yoktur ki Allah onu affetmesin." demiştir. İşte [Allah, inananları, ayrılığa düştükleri gerçeğe kendi izni ile eriştirdi.] ifadesi budur. Hazret-i Peygamber aleyhisselâm da "Allah bizleri Ehl-i kitap'ın ihtilafa düştüğü konuda hidayete sevk etti." buyurmuş, hidayeti Allah'a izâfe etmiştir.

Bu günün faziletli olmasının sebebi ise Allah Teâlâ'nın, Pazartesi'den Perşembe'ye kadar yaratmış olduğu bütün mahlûkatın varlık sebebi olan insani neşeti bu günde yaratmış olmasıdır. Bu yüzden de bu gün, zorunlu olarak vakitlerin en faziletlisi olmuştur. İçerisindeki en faziletli saat ise ancak Allah'ın bildirmesi ile bilinir. Cuma günü içerisindeki bu saat tıpkı sene içerisindeki Kadir gecesinin yeri gibidir. Cuma günü, üzerine güneşin doğduğu en hayırlı gündür. Allah bu günü sadece Hazreti Muhammed aleyhisselâma beyan etmiştir, bunun sebebi ise onun kemal itibariyle bu beyana münasip olmasıdır; çünkü o, peygamberlerin en kâmil olanıdır. Biz ise ümmetlerin en kâmil olanıyız. Diğer ümmetler ve onların peygamberlerine ise Hak Teâlâ bu beyanda bulunmamıştır. Çünkü onlar buna istidad sahibi değillerdir, zira kemal derecesinin altında idiler. Peygamberleri Hazreti Muhammed aleyhisselâmın mertebe itibariyle altında idi, kendileri ise bizim altımızdadırlar. Cuma günü yaratılışın son günüdür. O gün Allah Teâlâ, kendi suretinde yarattığı varlığı, yani Âdem'i yaratmıştır. Yaratılışın kemal ve inayeti onunla zuhur etmiş, mahlûkatın en kâmili olan ve doğanların sonuncusu olan insan o gün zuhur etmiştir. Allah Teâlâ bu güne cahiliye dönemindeki Arapların kullandığı *Arûbe* ismini vermiştir. Bu ismin mânası, güzellik ve ziynettir. Günler içerisinde Cuma gününden daha kâmil bir gün yoktur, zira o günde insan yaratılmış olduğu için ilâhî iktidar (ve takdirin) hikmeti o gün zuhur etmiştir. Cuma günü günlerin en kâmili olduğu ve o gün mevcudatın en kâmili yaratılmış olduğu için Allah Teâlâ o güne, diğer günlerde bulunmayan, Cuma haricinde diğer zamanların hiçbirinde yer almayan özel bir saat tahsis etmiştir. İnsanın yaratılışı da işte Cuma günü içerisinde tahsis edilmiş olan bu mevzu bahis saatte gerçekleşmiştir. Zira bu, en şerefli saattir. Bizleri seçmiş ve Cuma gününü bildirme konusunda hususen tercih etmiş, ondaki bu hususi saati bize bahşetmiş olan Allah'a hamd olsun. Zira bu, Allah'ın hususi olarak bu ümmete bahşettiği hidayetlerin en büyüklerindendir. Zira bu, ümmetlerin üzerinde ihtilaf ettikleri bir gün idi. Netice itibariyle Cuma günü, haftanın günlerinin en şereflisidir, şerefi de bizzat kendisinden kaynaklanmaktadır. Bu yüzden Arefe günüyle ya da başka bir gün ile fazilet itibariyle kıyaslanmaz. Çünkü Arefe ve Aşura gibi günlerin fazileti, arızî sebeplerden kaynaklanır. Bu günler haftanın hangi gününe denk gelirse gelsin, o arızî sebepler dolayısıyla fazilet o güne ait olur. Bu nedenle de (Cuma günü) gusül abdesti almak şeriatta vardır. Bize göre Cuma günü gusül abdetsi almak farzdır, çünkü bu abdestin sebebi namaz değil, bizzat Cuma gününün kendisidir. Ancak insan Cuma günü tam da Cuma namazı öncesinde, namaz için gusül abdesti alırsa, bunun hiç kuşkusuz daha faziletli olacağına ihtilaf yoktur.

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسَّتْهُمُ الْبَأْسَاءُ
وَالضَّرَّاءُ وَزُلْزِلُوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى نَصْرُ اللَّهِ أَلَا إِنَّ نَصْرَ
اللَّهِ قَرِيبٌ (٢١٤) يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ
وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ (٢١٥) كُتِبَ
عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَكُمْ وَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَعَسَى أَنْ تُحِبُّوا
شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ (٢١٦)

214. Sizden önce gelenlerin durumu sizin başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi zannettiniz? Peygamber ve onunla beraber müminler "Allah'ın yardımı ne zaman?" diyecek kadar darlığa ve zorluğa uğramışlar ve sarsılmışlardı; iyi bilin ki Allah'ın yardımı şüphesiz yakındır. 215. Sana, ne sarfedeceklerini sorarlar. De ki: "Sarfedeceğiniz mal; ana baba, yakınlar, yetimler, düşkünler, yolcular içindir. Yaptığınız her iyiliği Allah şüphesiz bilir." 216. Savaş, hoşunuza gitmediği halde size farz kılındı. İhtimal ki hoşlanmadığınız şey sizin iyiliğinizedir ve ihtimal ki sevdiğiniz bir şey sizin kötülüğünüzedir. Siz bilmezsiniz, Allah bilir.

[İhtimal ki hoşlanmadığınız şey sizin iyiliğinizedir.]: Hoşlanılmayan şey, maksada muvafık olmayan şeydir; insanların çoğu Allah'tan bir maksatları olan şeyleri talep ederler. Allah bunu yapmadığı zaman da kul Allah'ın bunu yapmayı terk etmiş olmasını hoş karşılamaz ve "Belki de Allah bu işte benim için bilmediğim bir hayır takdir etmiştir." der. İşte bu [İhtimal ki hoşlanmadığınız şey sizin iyiliğinizedir ve ihtimal ki sevdiğiniz bir şey sizin kötülüğünüzedir.] âyetinde ifade edilen husustur. Buradan senin için, saadetini ihtiva ettiği durumda elinde olanın elden kaçadan daha üstün olduğu öğrenilmiş olur. Ancak elden kaçan şey senin istediğin bir şey olsa da, eline geçtiği takdirde sen farkında olmadan seni bedbaht edecek bir şey ise o zaman onun elinde olana hiçbir üstünlüğü yoktur, bu durumda elinden kaçan şey hakkında senin için uygun, faziletli olan şey, onun senin elinden kaçmış olmasıdır, çünkü onun elinden kaçmış olması senin saadetini sağlar. Bu da ancak Allah'ın mesut kıldığı kimseler için olur.

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ
وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا يَزَالُونَ

يُقَاتِلُونَكُمْ حَتَّى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ إِنِ اسْتَطَاعُوا وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ
وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ
فِيهَا خَالِدُونَ (٢١٧)

217. Sana haram ayı, yani onda savaşmayı soruyorlar. De ki: "O ayda savaşmak büyük bir günahtır. (İnsanları) Allah yolundan çevirmek, Allah'ı inkâr etmek, Mescid-i Haram'ın ziyaretine mâni olmak ve halkını oradan çıkarmak ise Allah katında daha büyük günahtır. Fitne de adam öldürmekten daha büyük bir günahtır. Onlar eğer güçleri yeterse, sizi dininizden döndürünceye kadar size karşı savaşa devam ederler. Sizden kim, dininden döner ve kâfir olarak ölürse, onların yaptıkları işler dünyada da âhirette de boşa gider. Onlar cehennemliktirler ve orada devamlı kalırlar!"

[Onlar eğer güçleri yeterse, sizi dininizden döndürünceye kadar size karşı savaşa devam ederler.]: Yani fitne yoluyla sizi dinden döndürünceye kadar devam ederler. Burada din ifadesi onlara (müminlere) izâfe edilmiş, "dininiz" ifadesi kullanılmıştır.

[Sizden kim, dininden döner ve kâfir olarak ölürse]: Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Kim dininden dönerse onu öldürünüz."[94] buyurmuştur. İnsanlar (âlimler), Yahudi iken Hırsitiyan olan ya da Hıristiyan iken Yahudi olan kimsenin durumu hakkında, yani böyle bir kimsenin (din değiştirdiği, dininden döndüğü için) öldürülüp öldürülmeyeceği konusunda ihtilaf etmişlerdir. Ancak bu kimsenin Müslüman olması durumunda öldürülmeyeceği konusuda ihtilaf etmemişlerdir, zira Hazreti Peygamber aleyhisselâm zaten sırf insanları İslâm'a davet etmek üzere gelmiştir. Bazı âlimler bunun (yani Hıristiyan veya Yahudi olan birinin İslâm'a girmesinin), Allah tarafından emredilmiş bir din değiştirme fiili olduğunu söylemişlerlerdir ki bize göre de böyledir. Zira bir Hıristiyan, hatta bütün Ehl-i Kitap kimseler Müslüman olsalar dinlerini değiştirmiş olmazlar; çünkü Hazreti Muhammed aleyhisselâma iman etmek ve gönderildiği zaman onun risâletine, şeriatına dâhil olmak, bu risâletin umumi olduğunu kabul etmek zaten onların dininin bir parçasıdır. Dolayısıyla herhangi bir din mensubu Müslüman olduğu zaman dinini değiştirmiş olmaz. Bu durumda geriye müşrikler kalmaktadır, zira şirk meşru bir din değildir, Allah katından olmayan uydurulmuş bir durumdur. Allah Teâlâ ise

---

94. Buhârî, Cihâd ve Siyer, 149.

[sizden kim, dininden dönerse] buyurmuştur. Yine Hazreti Peygamber aleyhisselâm da "her kim dinini değiştirirse" buyurmuştur. Şirkin bir din olarak isimlendirilmemesinin sebebi, "din" kelimesinin "ceza, karşılık" mânasında olmasıdır ki müşrik kimse şirk koştuğu için (iyi) bir karşılık alacak değildir. Ne geçmişte ne de gelecekte bu böyledir. Dolayısıyla din derken, iyi ya da kötü bir karşılığı olan şey kast edilmiştir. Yoksa din, "âdet" anlamında değildir, aksine "meşru olan inanç" mânasındadır ki âdet de bunun bir parçasıdır. Yine âyetteki [dininden] ifadesindeki zamirin, "sizden" ifadesine işaret ediyor olması (yani "İslâm'dan" anlamına gelmesi) en uygun yorumdur, ancak bu zamirin "Allah" lafzına işaret etmesi de (yani "dininden" ifadesinin "Allah'ın dininden" anlamına olması da) mümkündür. Fakat bütün zamirlerde asıl olan kaide, bunların başka hal karineleri bulunmadığı durumlarda, öncesinde en yakın zikredilmiş olan şeye işaret etmesidir.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللهِ أُولَٰئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللهِ
وَاللهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (٢١٨) يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ
لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ اللهُ
لَكُمُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ (٢١٩)

218. İnananlar, hicret edenler ve Allah yolunda cihad edenler Allah'ın rahmetini umarlar. Allah bağışlar ve merhamet eder. 219. Sana, şarap ve kumar hakkında soru sorarlar. De ki: "Her ikisinde de büyük bir günah ve insanlar için bir takım faydalar vardır. Ancak her ikisinin de günahı faydasından daha büyüktür." Yine sana iyilik yolunda ne harcayacaklarını sorarlar. "İhtiyaç fazlasını." de. Allah size âyetleri böyle açıklar ki düşünesiniz.

Sarhoş edici olan her şey haramdır; hüküm haramlık, illet ise sarhoş ediciliktir. Hüküm, haramlığı gerektiren illetten daha umumidir, çünkü haramlığın başka bazı şeylerde sarhoş edicilikten başka sebepleri de olabilir. Sarhoş, aklı başında olmayan kimsedir. Bu Ebû Hanîfe'nin görüşüdür ve sarhoşluğun tanımı açısından doğru olan görüş de budur. Ancak Ebû Hanife'nin dışındakiler bunu, sarhoş edici şeyin, sarhoş kimsenin içip de sarhoş olmasından önce bir heyecan ve neşeye sebep olmasına bağlamışlardır ki bu doğru değildir, çünkü bütün sarhoş ediciler bu durumdadır ve hüküm sarhoş edicilik üzerine bina edilmiştir. (Bu görüş doğru kabul edildiği takdirde) Eğer insan sarhoşluk öncesinden neşe verici olmayan bir şey için de sarhoş olur-

sa o zaman ona şeriatın had veya başka bir cezası uygulanmaz. Eğer hâkim Şafiî ise ve kendisine nebîz (hurma ekşisi) içmenin helâl olduğu görüşünde olan Hanefî mezhebine mensup biri getirilirse bu durumda hâkim, hâkim olması açısından meseleye yaklaşır ve içilen şeyin haram olduğuna hükmedip ceza verir. Ancak içen kimsenin Hanefî olması ve içtiği şeyin kendi mezhebince helâl olması nedeniyle, cezayı alan bu kimsenin adalet vasfı (ya da durum böyle olduğu için, bu kişiyi cezalandıran hâkimin adalet vasfı) düşmez, bu durum adalet vasfını etkilemez. Fakat ben hâkim olsam bir Hanefî, nebîz içti diye, sarhoş olmadığı müddetçe onu cezalandırmam. Eğer sarhoş olmuşsa, o zaman onu nebîz içip sarhoş oldu diye cezalandırırım. Bu durumda (nebîz içip de sarhoş olmadığı halde Şafiî bir hâkim tarafından kendisine had cezası uygulanmış olan kimsenin durumunda) ceza alan Hanefî, nebîz içmiş olduğu ve hâkim tarafından cezalandırılmış olduğu için günahkâr değildir, aksine sevap kazanır ve kendisine had cezası uygulanmış sayılmaz. Aksine bu durum onun için, Allah tarafından o Şâfiî hâkim eliyle gerçekleşen bir imtihandır ve tıpkı malı gasp edilen kimsenin hali gibidir. Ancak burada hâkim de günahkâr değildir, çünkü o da delilin kendisine yap dediği şeyi yapmıştır. Yani her ikisi de Allah katında günahkâr sayılmaz. (Mâide, sûresi 90. âyetin tefsirine bakınız.)

فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَى قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَعْنَتَكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (٢٢٠)

220. Dünya ve âhiret hakkında (düşünürsünüz.) Sana bir de yetimlerden soruyorlar. De ki: "Onlar hakkında yapacağınız bir ıslah, işlerine karışmamaktan daha hayırlıdır. Eğer onlara karışırsanız, onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah, bozguncuyla ıslah ediciyi bilir, birbirinden ayırd eder. Eğer Allah dileseydi, sizi zora koşardı. Şüphesiz ki Allah çok güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir."

[Dünya ve âhiret hakkında]: Delilin (aklın) ispatladığı üzere Allah dışındaki her şey hâdistir (yaratılmıştır) ve daha önce olmayıp sonradan olmuştur. Yani delil, Allah'ın dışındaki şeylerin O'nun kendisinden kaynaklanan zorunlu varlığıyla (birlikte) bulunmadığını ispatlar. Bu nedenle sürekli yaratma Allah'a aittir, buna karşılık sürekli olarak infial (edilgenlik) halinde olmak ise mümkünlere aittir. Mümkünler, "âlem"dir. Dolayısıyla tekvin

(yaratma), sürekli olarak gerçekleşir ve âlem sürekli olarak var olur. Böylece boşluğun sonsuza dek uzaması gerekir, çünkü mümkünler(in 'aynları) sonsuza dek var olur ve onlar varlıklarıyla ancak boşluğu doldurur. Çünkü dolu, dolduranın ve imar edenin kendisidir. Dolayısıyla dolu bir şey imar edilemez (doldurulamaz). Neticede varlıkta sadece "dolu (*mele*)" ya da boş (*halâ*) vardır ve âlem sürekli yenilenme içerisindedir. Âhiretin de bir sonu yoktur. Eğer biz var olmasaydık zaten dünya veya âhiret denilmeyecek, aslında olduğu üzere sadece "var olan mümkünler" ve var olacak mümkünler" denilecektir. Biz yaratılmış mümkün varlıklar olarak (ki bizler de âlemin suretlerinden birer suretiz) varlıklarımızın zuhurundan beri belli bir süreye kadar muayyen mekânları imar ettiğimiz (belirli bir yer işğal ettiğimiz, doldurduğumuz) için doldurup imar ettiğimiz yeri 'dünya hayatı' yani yakın hayat diye isimlendirdik ki bu hayatı da varlıklarımızın ilk var oluş vaktinde doldurduğumuz (için böyle isimlendirdik.) Haddizatında bizden önce âlem vardı ve biz yoktuk. Bununla birlikte Allah dünya hayatında kalmamız için bizlere belirli bir süre ve ömrümüz için birer ecel takdir etmiştir. Bu süre dolunca ise adına "âhiret" denilen ve dünya hayatında bulunan şeyleri ihtiva eden başka bir yere intikal ederiz. Ancak nasıl ki bu dünya (bu hayat) 'hal' itibariyle temyiz olunuyorsa o hayat da yer itibariyle temyiz olunur. Hak Teâlâ âhiret hayatındaki kalışımızın biteceği belirli bir süre tayin etmemiş, o âhiret diyarını sonsuza dek ebedi yaratmanın (tekvinin) mahalli kılmış, dünya diyarının niteliğini (yani geçicilik niteliğini) değiştirmiş, bu değişim neticesinde de âhiret haline gelmiştir; ancak özü itibariyle (varlık olmak bakımından) ikisi aynıdır.

وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَّ وَلَأَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ وَلَوْ أَعْجَبَتْكُمْ وَلَا
تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّى يُؤْمِنُوا وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ وَلَوْ أَعْجَبَكُمْ أُولَئِكَ
يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِإِذْنِهِ وَيُبَيِّنُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ
يَتَذَكَّرُونَ (٢٢١)

221. Müşrik kadınlar iman etmedikçe onlarla evlenmeyin. Mümin bir cariye, çok hoşunuza giden müşrik bir kadından daha hayırlıdır. Mümin kadınları da, onlar iman etmedikçe, müşriklere nikâhlamayınız. Mümin bir köle hoşunuza giden bir müşrikten daha hayırlıdır. Müşrikler sizi cehenneme dâvet ederler. Allah ise sizi kendi izniyle, cennete ve mağfirete dâvet eder ve üzerinde düşünüp gerekli dersi alsınlar diye âyetlerini insanlara açıklar.

Nikâh kelimesi cinsel ilişkinin akdi anlamına gelebileceği gibi sadece bu akit anlamına ya da sadece cinsel ilişki anlamına da gelebilir. Son ihtimal durumunda cinsel ilişkinin gerçekleşmiş olması, akdin bizzat kendisi olur, çünkü cinsel ilişki ancak eşler arasında bir akit gerçekleştiği zaman mümkündür. Akit ise eşlerin karşılıklı rızasından ibarettir. Allah Teâlâ nikâhta eşler arasında sadece din açısından denklik bulunmasını yeterli görmüştür.

[Üzerinde düşünüp gerekli dersi alsınlar diye âyetlerini insanlara açıklar.]: Bil ki Allah Teâlâ insana her şeyin bilgisini yerleştirmiş, sonra kendisiyle ona yerleştirdiği şeyleri bilme arasına perde koymuştur. Haddizatında bu sadece insana mahsus değildir, aksine bütün âlem böyledir. Bu ise aklın inkâr ettiği ve genel olarak imkânsız saydığı ilâhî sırlardan birisidir. Cahiller bu durumu Hakk'ın kuluna yakınlığı gibi anlar. Bu yakınlığa rağmen Hak Teâlâ sadece taklit yoluyla bilinir ve idrak edilir. Eğer Allah Teâlâ bunu bildirmeseydi akıl kendiliğinden buna delâlet eden bir delil bulamazdı. Nitekim insanda bulunan sonsuz sayıdaki bütün bilinenlerin durumu da böyledir ve gerek insandaki gerek âlemdeki bütün bu bilinenler Hak Teâlâ açısından aynı yakınlıktadır. O ise an be an kendisindeki şeyin keşf olup ortaya çıkmasına kadar, kendisinde bulunan şeyi bilmez. Ancak bu keşfin bir defada ortaya çıkması mümkün değildir; çünkü böyle bir şey, sınırlamayı gerektirirdi, oysa daha önce ifade ettiğimiz üzere o sonsuzdur. Öyleyse insan, ancak şeyleri birbiri ardınca bilebilir ve bu sonsuza kadar böyle sürer. Kulun bütün bildiği şeyler ve bütün varlıklar, gerçekte bir hatırlama ve unutulmuş olanın yenilenmesinden ibarettir. Zira Allah Teâlâ, tıpkı rubûbiyetine şahitlik etme hususunda aldığı misakı unutturmuş olduğu gibi, bu bilgiyi de yaratıklarına unutturmuşrur. Oysa misak gerçekleşmiştir, nitekim biz bunu ilâhî bildirimle öğrenmiş bulunuyoruz. Demek ki insanın bilgisi, daima bir hatırlamadan ibarettir. Nitekim içimizden kimileri, kendisine uyarı ve hatırlatma yapıldığında, daha önce bilmiş olduğunu hatırlar, kimileri ise iman etmesine rağmen (ki imanı ile bu şahitlik etmiş bulunmaktadır) bunu hatırlamaz. Hatırlamayan kimse hakkında bilgi yeni baştan ortaya çıkar. Kendisine hatırlatılan bilgi daha önce kendisinde bulunmasaydı, o zaman kendisine öğretenden o bilgiyi alamaz ve öğrenemezdi. Ancak insanın bu konuda bir şuuru (farkındalığı) yoktur ve bunu ancak Allah'ın basiretini nurlandırdığı kimseler bilir. Neticede insan müdebbir ruhu nedeniyle bütün hakikatleri bilir, ama bunları bildiğini bilmez, dolayısıyla bu durumda insan, yanılan ya da unutan kimse gibidir. Ona bunu hatırlatan ise (yaşadığı) haller ve makamlardır.

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذًى فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ
حَتَّى يَطْهُرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللهُ إِنَّ اللهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ
الْمُتَطَهِّرِينَ (٢٢٢)

222. Sana kadınların ay halini sorarlar. De ki: "O, bir rahatsızlıktır." Bu sebeple ay halinde olan kadınlardan uzak durun. Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. Temizlendikleri vakit, Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın. Şunu iyi bilin ki, Allah tövbe edenleri de sever, temizlenenleri de sever.

[Sana kadınların ay halini sorarlar. De ki: "O, bir rahatsızlıktır."]: Erkek, hayız kanı olduğu dönemde kadın ile cinsel temas kurmaktan rahatsızlık duyar. Kesilmeyen hayız kanı ise namazdan alıkoymadığı gibi erkeğin kadına yaklaşmasına da mâni değildir, çünkü erkek böyle bir kanaması olan kadınla (bu kan her ne kadar yine de bir hastalıktan geliyorsa da) cinsel temas kurmaktan rahatsız olmaz. Lohusalık kanı ise hüküm itibariyle hayız kanı hükmündedir, her ikisinin de şeriatta belirli zamanları, süreleri vardır. Kesilmeyen kanama ise, belirli (mâlum) bir süre içerisinde durmayan kandır. Hayız namazdan, oruçtan, cinsel ilişkiden ve tavaftan men eder.

[Bu sebeple ay halinde olan kadınlardan uzak durun.]: Hayızlı kadının sadece kanlı olan bölgesinden uzak durmak icap eder.

[Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın.]: Buradaki (*hattâ*) *yethurne* (temizleninceye kadar) ifadesi ta harfinin sükûnu ve he harfinin tahfifi ve ötresi ile okunur. Ancak bu kelime tâ harfinin şedde ve fethası ve he harfinin fethası ile de (*yettaharne* şeklinde) okunur, bu nedenle ilk okunuşu esas alanlar kadının âdet dönemi kesin olarak bittiği, fakat henüz gusül abdesti almadığı durumda onunla cinsel ilişkiyi câiz görürler. Bunu câiz görmeyenler ise ikinci okunuşu esas alırlar ki bu da muhtemel bir yorumdur, ancak ben de ilk görüşteyim. Karısı hayızlı iken onunla cinsel temas Kur'ân kimse isyankâr konumundadır, ancak herhangi bir kefaret ödemesi gerekmez.

[Temizlendikleri vakit, Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın. Şunu iyi bilin ki, Allah tövbe edenleri de sever, temizlenenleri de sever.]: Allah tövbe edenleri sever. Şeriatta meşru olan tövbe, muhalefetten (ilâhî emirlere muhalif olan fiillerden) tövbe etmektir, hakiki tövbe ise Allah'ın gücü ve kudretine iltica edip bütün güç ve kudretten teberrî etmektir. Meşru tövbe muhalefet halinden muvafakat haline dönmekten ibarettir. Allah Teâlâ kendisinin razı olacağı her durumda kendisine çokça dönen tövbekârları sever. Tev-

vabûn (tövbekârlar) Allah'tan yine Allah'a dönenlerdir. Başka bir şeyden Allah'a dönen kimse ise hususi tövbekârdır, çünkü bu nitelikte olan kimse başkasından Allah'a dönmemektedir. Aslında aynı şeyden aynı şeye dönmektedir. O'ndan O'na dönen kimse ise aynı cevherdeki farklı isimlere dönmektedir, işte sevimli olan (sevilen) budur. Allah da kimi severse onun kulağı, gözü, eli, ayağı ve dili olur. Allah Teâlâ kendi atını *tâib* olarak değil, *et-Tevvâb* olarak nitelemiştir, yani *Tevvâb*, Hak Teâlâ'nın bir sıfatı ve isimlerinden biridir. Dolayısıyla Allah ancak kendi ismini ve sıfatını sevmektedir, kulu da, kendisine izâfe ettiği kadarıyla bu sıfata sahip olduğu için sevmektedir. Zira Hak Teâlâ, kulun kendisini Allah'tan uzaklaştıracak bir durumda olduğu her halde (ki bu hal günah, masiyet ve muhalefet olarak isimlendirilir) ona döner. Kul kendi benzerleri ve eşkâlinden olup da kendisine kötülük etmiş olan bir kimsenin hakkı içerisinde ikamet edilmiş olup da ona ihsan ile döner ve onun kötülüğünü affederse işte tevvâb o kimsedir. Yoksa tevvâb Allah'a dönen demek değildir. Çünkü Allah Teâlâ ,"Her nerede olursanız olun O sizinle beraberdir." (Hadîd, 57/) âyetinde de ifade ettiği üzere her hâlükârda bizimledir. Eğer senin hakkında kötülük etmiş bir kimseye karşı tevvâb olan kimselerden olursa Allah da senin kendi hakkına karşı kötülük etmiş olduğun hususlarda sana karşı tevvâb olur ve sana ihsan ile döner. İşte meselelerin hakikati bu şekilde bilinir ve Allah'ın kullarına olan hitabının mânaları bu şekilde anlaşılır. Allah tevvâb olanların sever ve O da Tevvâb'dır. Zira o kendi zâtını görür ve onu sever; çünkü o güzeldir, güzel olanı sever. Beşer içerisinde tevvâb olanlar ise her an nefesleri ile birlikte Allah'tan yine Allah'a dönenlerdir ki bunlar muvafakat ile dönerler, bu ancak bu şekilde olur. Yoksa tevvâb, muhalefetten itaate dönen değildir. Çünkü *tâib*, muhalefetten dönen kimsedir, her gün bin kez dönse bile o yine muhalefetten hep aynı şeye döner. Tevvâb ise böyle değildir, bu yüzden tevvâb, mahlûkat içerisinde meçhuldür, çünkü o sevilendir ve seven de sevdiğini kıskanır, bu yüzden onu mahlûkatın gözünden gizleyip örter. Onlar (tevvâb olanlar) gayret (kıskançlık) perdesinin ardında gizlenmiş gelinlerdir. Tevvâb olanlar, önünden ve arkasında asla bâtılın gelemeyeceği, Hakîm ve Hamîd olan Allah'ın inzâl etmiş olduğu ve hakkı söyleyen kitabının açık ifadesi ile, Allah'ın sevgilileridir. Hak Teâlâ tevvâb olanlara yönelik bu sevgisini, hayızlı kadınlarla cinsel temas kurulması noktasında ifade ettiği eziyetin ardından zikretmiştir, bu nedenle de Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle buyurmuştur; "Allah fitneye uğrayıp da tövbe eden (tevvâb olan) her kulu sever."[95] Burada fitneye uğramış ifadesi ile Allah'ın, kullarından kendisine kötülük eden bir kul vasıtasıyla imtihan ettiği, fakat kendi-

95. Ahmed b. Hanbel, *a.g.e*, c. 2, s. 42.

sine kötülük eden kimselere bu kötülüklerine karşılık ihsan ile mukabele eden kimseyi kast etmiştir. İşte Tevvâb olan budur, yoksa Allah kullarını günahlarla imtihan etmez, böyle bir şeyin Allah'a izâfe edilmesinden Allah'a sığınırız.

[Temizlenenleri de sever.]: Temizlenmek takdis ve tenzih sıfatıdır; kulun temizlenmesi, üzerinde görülmesini istemediği, kendisine yakışmayan her türlü rahatsız edici şeyi nefsinden uzaklaştırmasıdır. Bu şeyler başkasına nispetle övgüye değer olsa da şeriat açısından onun için kötüdür. Eğer kişi nefsini bunlardan (örneğin kibriyâ, ceberrût, övünme, cimrilik, kendini beğenme gibi vasıflardan) temizlerse Allah onu sever. Kim kendisini, üzerinde bu niteliklerin yersiz bir şekilde görünmesinden temizlerse, işte temizlenmiş olan (*mütetahhir*) odur ve Allah onu sever. Nitekim Allah cimri ve kendini öven kimseleri sevmediğini de ifade etmiştir. Temizlenenler, Hakk'ın *kuddûs* ismi ile temizlenmelerini üstlendiği kimselerdir, bu yüzden onların temizliği fiili değil, zâtîdir. Bu, bir tenzih sıfatıdır, abdestte temizlik, sadece zâhiri olarak yapılır, yoksa hakikatte böyle değildir. Bu nedenle Allah temizlenenleri sever, çünkü bu zâtî bir sıfattır ve *kuddûs* ismi ona delâlet eder. Dolayısıyla bu durumda Hak Teâlâ kendini sevmiş olmaktadır. Bu kimselerdeki (sevgi) sureti, tıpkı *tevvâb* olanlardaki suret gibidir. Bu nedenle bu ikisini aynı âyette birlikte zikretmiştir. Böylece onlara olan muhabbetini belirtmiştir ki tövbe sıfatının temizlenme sıfatından başka olduğu bilinsin. Yine bunlar yanyana zikretmesinin bir sebebi de, bu iki zümreye Allah'ın muamelesinin aynı olmasındandır, zira her iki durumda da Allah kendini sevmiş olmaktadır. Temizlenen kimse, kendisi ile rabbinin huzuruna girmesi arasına girecek ve buna engel olacak her özellikten arınmaktır ki namaz için abdest almak, kulluk sıfatlarıyla kalbi temizlemek bunlardandır. Bu, insanın amelleri ile elde edeceği kazanılmış bir haldir. Sonrasında bu konudaki amellerin yapılışı, tevvâb konusunda zikrettiklerimizle aynı surettedir.

İşaret ve ibret

Kadın, nefsin mukabili olarak değerlendirilir. (Ehlullah), yalanın nefsin hayız hali olduğu konusunda görüş birliği etmiştir. O halde buna göre sadakat (doğruluk) nefsin bu hayız halinden, yani Allah'a ve peygamberine karşı yalan söyleme halinden arınmasıdır. Yine rahatsız edici olan ve kasten söylenen her yalan da buna dâhildir. Nasıl ki hayız namazdan, oruçtan, tavaftan ve cinsel temastan men ediyorsa yalan da münâcât konusunda aynı durumdadır, yani namazda görünüşte Allah'ın huzurunda olman, fakat iç dünyanda Allah'tan başkası ile birlikte olman bir yalandır. Oruçtaki yalan ise nefsi yalandan uzak tut-

mamandır. Tavaftaki yalan, sonsuza kadar süregiden yalan demektir; çünkü tavaf, dönüp durmak, deveran etmek demektir. Tavaftaki yalan, yalanda ısrarcılık demektir. Cinsel temastaki yalan, öncüllerin yalan olması durumunda sonucun da yanlış bir öncülden çıkması şeklindedir. Hayızlı olan kadınla temas konuna gelince, bilindiği gibi Hazreti Peygamber aleyhisselâma "Mümin zina eder mi?" diye sorulmuş, o da "Evet." demiştir. Yine ona "Mümin içki içer mi?" diye sorulmuş, o da "Evet." demiştir, bu sefer ona "Mümin hırsızlık yapar mı?" diye sorulmuş, o da "Evet." demiştir. Nihayet kendisine "Mümin yalan söyler mi?" diye sorulmuş, bunun üzerine "Hayır." cevabını vermiştir. Böylece nefsin bütün fiillerinde Allah'a ve peygamberine karşı yalan söylemekten kaçınmasının önemini vurgulamıştır. Nitekim ateş çukurunun çevresinde dolaşan kimse o çukura düşmek üzeredir. Nefsini insanlara karşı yalan söylemeye alıştıran kimsenin tabiatı kendisini sürükler ve Allah'a yalan söylemesine sebep olur, zira tabiatı onu çalar. Nefsine kesilmeyen hayız kanı (istihâze) ise yalan ile üzerinden bir zararın def edileceği bir kimseyi korumak, ondan zararı gidermek ya da meşru bir yararı sağlamak maksadıyla yalan söylemek gibidir ki bu durumda yalan söylemek kişiyi Allah'a yaklaştıran bir şey olacaktır. Hatta böyle bir durumda kişi doğru söyleyecek olsa, bu durum onu Allah'tan uzaklaştırır. Böylece kesilmeyen kanaması olan kadınla cinsel temas kurmanın yasaklanmamış olmasında, ancak meşru bir sebeple yalan söylenebileceği, bunun dışında yalan söylenilemeyeceği ve meşru sebeple söylenen yalanın kişinin adaletine zarar vermeyeceği, aksine bunu onun adaletini göstereceği gibi hususların öğretilmesine dair (bu dersi alacak kimse için) bir işaret söz konusudur. Hayız sonrası gusül abdesti almanın bu konudaki benzer ise kalbin şeytanın vesvesesinden temizlenmesidir, zira hayız, şeytanın bir dürtmesidir. Şeytanın bu dürtmesi insanın başına geldiği ve şeytan ona içinden temas ettiği zaman, bunun temizlenmesi meleğin dürtmesi (*lemm*esi) ile olur.

نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ وَقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا
أَنَّكُمْ مُلَاقُوهُ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ (٢٢٣) وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا
وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (٢٢٤)

223. Kadınlarınız sizin için bir tarla mesabesindedir. O halde, tarlanıza dilediğiniz gibi varın ve ve nefsiniz için hazırlık takdim edin. Allah'tan sakının ve bilin ki O'nunla mutlaka karşı karşıya geleceksiniz. Müminleri müjdele. 224. Yeminlerinizde Allah'ın adını anarak iyilik etmeye, fenalıktan sakınmaya ve insanların arasını bulmaya (bu yemini) engel kılmayın; Allah işitir; bilir.

Yeminlerinizde Allah'ı mazeret kılmayın; çünkü Allah yalan yere kendi adına yemin eden kimseye merhamet etmez, onu arındırmaz. Bu yüzden durduk yere yemin etme, çünkü eğer işin başında söze yeminle başlarsan onu gözetmek durumunda kalırsın ve aslına üzerinde hak olmayan bir şeyi üzerinde hak haline getirmiş olursun. Bu durumda da yemini bozmandan endişe edilir.

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللّٰهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ
حَلِيمٌ (٢٢٥)

225. Allah sizi geçersiz bir şekilde yaptığınız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz, ancak kalplerinizin kazanmış olduğundan sorumlu tutar. Allah bağışlayıcıdır, Halîm'dir.

Yemin ancak Allah'ın adı ile yapılır, bunun dışındaki yeminler ise yemine konu olan şey için geçerli değildir. Bu nedenle Hak Teâlâ [Allah sizi geçersiz bir şekilde yaptığınız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz.] buyurmuştur. Buradaki *lağv* kelimesi düşmüş olan, geçersiz mânasındadır. Buna göre ifadenin mânası, "Allah sizi, bozduğunuzda kefaaret gerektirmeyecek olan yeminlerden sorumlu tutmaz." şeklindedir.

[Ancak kalplerinizin kazanmış olduğundan sorumlu tutar. Allah bağışlayıcıdır, Halîm'dir.]: Halîm, hesaba çekmeye kadri olan, fakat erteleyen; kula süre veren, fakat onu başıboş bırakmayan; belli bir süreliğine hesabını ertelemiş, ancak hesabı silmemiş olan demektir. Böylece onu en güzel olan ile değiştirir ve ona güzellik kisvesi giydirir, oysa o, yine neyse odur. Bu şekilde Allah'ın kuluna olan fazlı ve keremi zâhir olur. İşte bu nedenle günahlar, bağışlanmakla nitelenir ki bağışlama, örtmektir. Yoksa Allah günahın bizzat kendisinin ortadan kalkacağını söylememiş, aksine onu güzellik elbisesi ile örteceğini söylemiştir. İşte bu yüzden de burada [Allah bağışlayıcıdır, Halîm'dir.] buyurmuştur. Ancak iktidar sahibi olan kimse Halîm olur, acziyet içinde olan, kudreti geçmeyen kimse Halîm olamaz.

لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ فَإِنْ فَاءُوا فَإِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (٢٢٦)
وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَإِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (٢٢٧)

226. Kadınlarına yaklaşmamaya yemin edenler, dört ay bekleyebilirler; eğer yeminlerinden dönerlerse bilsinler ki Allah bağışlar ve merhamet eder. 227. Şayet boşanmaya kararlı iseler bilsinler ki Allah şüphesiz işitir ve bilir.

Hak Teâlâ, birleşerek bir bütün oluşturmuş her şeyin, insanların çoğu için gizli kalmış olan bir hakikatten dolayı, muhakkak ayrılmak durumunda olduğunu bildiği için, kullarına rahmet olarak boşanmayı meşru kılmış ve böylece onların fiillerinde (boşanma davranışlarında) kınanmış değil, övgüye mazhar kimseler olmalarını, bu şekilde şeytanların heveslerini kursağında bırakmayı (*irğâmen li'ş-şeyâtîn*) murat etmiştir. Bununla beraber Hazreti Peygamber aleyhisselâmdan nakledilen bir haberde (hadiste), "Allah Teâlâ, kendisine boşanmadan daha kötü gelen bir helâl yaratmamıştır."[96] denilmiştir.

وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللّٰهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ إِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذٰلِكَ إِنْ أَرَادُوا إِصْلَاحًا وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (٢٢٨)

228. Boşanan kadınlar, kendi kendilerine üç aybaşı hali beklerler; eğer Allah'a ve âhiret gününe inanmışlarsa rahimlerinde Allah'ın yarattığını gizlemeleri kendilerine helâl değildir. Kocaları bu arada barışmak isterlerse karılarını geri almakta daha çok hak sahibidirler. Kadınların hakları, örfe uygun bir şekilde vazifelerine denktir. Erkeklerin onlardan bir üstün derecesi vardır. Allah güçlüdür. Hakîm'dir.

el-Kur' kelimesi ezdâd adı verilen (karşıt iki anlamı içinde barındıran) kelimelerden olup hem hayız anlamına hem de hayızdan temizlenme anlamına gelir.

[Erkeklerin onlardan bir üstün derecesi vardır.]: Bil ki insanlık erkek ve kadını kendi içerisinde toplayan bir husus olduğu için erkeklerin insanlık açısından kadınlardan üstün bir dereceleri söz konusu değildir. Bu nedenle erkelerin kadınlara olan üstünlüğü zâtî değil, ârızîdir ve bu derece Havva'nın Âdem aleyhisselâmın kısa kürek kemiğinden çıkarılarak yaratılmışlığından ve edilgen olmasından kaynaklanır. Nitekim edilgen olan etken olan kadar kuvvetli olmaz. Bu nedenle kadın, kendisinden edilgen olarak yaratıldığı varlığın derecesine katılma konusunda eksik kalmıştır. Dolayısıyla kadın erkeğin mertebesinden, ancak ondan yaratıldığı kadar, yani kürek kemiği kadar bilgi sahibi olur ve erkeğin hakikatini idrak edemez. İşte erkekler kadınlardan bu kadarıyla ayrılır, bu nedenle kadınlar akıl itibariyle erkeklerden eksiktir-

96. Ebû Dâvud, Talak, 3.

ler. Çünkü onlar ancak kadının erkeğin yaratıldığı malzemenin bir kısmından yaratılmış olması miktarınca akledebilirler. Kadınlardaki din noksanlığı ise verilen karşılığın amel miktarınca olmasındandır. Amel ise ancak bilgi ile olur. Bilgi de âlemin kabulü miktarınca olur. Âlemin kabulü ise kişinin yaratılışındaki istidadı (kapasitesi) miktarıncadır. Kadının istidadı erkeğinkinden azdır, çünkü kadın erkeğin bir parçasıdır. Bu yüzden de kadının erkeğe göre din açısından daha eksik olmakla nitelendirilmesi gerekmiştir. Gerçi kadın da bazen erkeğin sahip olduğu kemal derecesine ulaşabilir, ne var ki umumiyetle erkeğin aklı kadınınkinden fazladır. Çünkü erkeğin aklı kadının aklından önce, Allah'tan gelen bir akıldır ve varlık itibariyle kadın aklından önce gelir. İlâhî emir tekerrür etmez, önce gelen için hâsıl olan müşahede sonra gelen için hâsıl olmaz. Bu yüzden kadın erkekten eksiktir. Bu, varlık derecesidir, zira kadın erkekten var edilmiştir. Nitekim Allah Teâlâ Âdem aleyhisselâmın yarattığı vakit -ki O'nun ezelî ilminde insan neslinin tenâsül, üreme yoluyla çoğalacağı biliniyordu, nitekim nikâh (cinsel münasebet) bu dünyada insan türünün bekası için söz konusudur- Âdem'in kısa kürek kemiğinden Havva'yı çıkarıp yaratmıştır. Böylece Havva, tıpkı Hak Teâlâ'nın bu âyette buyurduğu gibi, erkekten eksik olmuştur ve asla ona katılamaz. Âdem, Havva'nın aslıdır. Dolayısıyla ilk atanın, ilk anaya üstünlüğü söz konusudur, zira onun aslıdır. Burada derece edilgenlik derecesidir. Kadın erkekten edilgen olarak yaratıldığı için erkeğin ona bir öncelik derecesi vardır. Kız olarak doğan her çocuk (cinsel birleşme esnasında) kadının suyunun erkeğin suyunu geçmesi ve ona baskın olmasıyla dişi olarak doğar. Hazreti Peygamber'in böyle dediği sabittir, bunu bilmen icap eder. Erkeklerin kadınlar üzerinde bir derecesi vardır. Hüküm bütün dişilerde annenin suyunun baskın olup olmamasına bağlıdır. Burada ince ve ruhani bir sır söz konusudur ve bu sır nedeniyle kadınlar erkeklerin yarısıdır. Kadın da erkeğin yarısından yaratılmıştır. Erkek kadının aslı olduğu için onun üzerinde sebeplilik derecesine sahiptir. Bu yüzden erkekliğin kadınlık üzerindeki bu derecesi dâimîdir, her ne kadar evlâdın doğumunda sebep anne olsa da, evlât erkek olunca annesinden derece itibariyle üstündür, çünkü bütün varlık yönleri itibariyle babasına daha yakındır. Dolayısıyla bu eksikliğin sadece Havva'ya mahsus olduğunu söyleme, çünkü bütün kadınlar söylediğim gibidir. Her erkek çocuk ise erkeğin suyunun kadının suyunun üzerine çıkmasındandır. Kadın erkeğin dengi değildir, çünkü edilgen olan etken olanın dengi değildir. Havva da Âdem'den edilgen olarak yaratılmıştır, bu yüzden Âdem'in onun üzerinde etkenlik derecesi vardır. Böyle olduğu için de bu açıdan Havva Âdem'e denk değildir. Aynı şekilde Hak Teâlâ'nın [Erkeklerin onlardan bir üstün derecesi vardır.] ifadesi nedeniyle de bu böyledir. Hak Teâlâ Îsâ aleyhisselâmı Meryem'den edilgen ola-

rak yaratmamıştır ki erkek, tıpkı Havvâ'nın Âdem'den edilgen olarak yaratılmasında olduğu gibi kadından edilgen olarak yaratılmamıştır. Bu yüzden Cebrâil aleyhisselâm ya da bir melek ona (Meryem'e) doğru düzgün bir beşer şeklinde görünmüş ve kendisine "Ben senin rabbinin elçisiyim, sana tertemiz bir erkek çocuğu bahşetmek için geldim." (Meryem, 19/19) demiş ve ona Îsâ aleyhisselâmı bahşetmiştir. Böylece Îsâ aleyhisselâmın edilgenliği, erkek suretinde temsil olunan melekten olmuştur. Hazreti Meryem'in bir derece üstünlüğü olsa da, bu üstünlük Îsâ aleyhisselâmdan değil, diğer erkeklerden üstünlük şeklindedir. Böylece erkeğin kadına üstünlüğü yine bâkidir. Hazreti Peygamber aleyhisselâmın "Erkeklerden kemal derecesine pekçok kişi ulaşmıştır, kadınlardan ise İmran'ın kızı Meryem ve Firavun'un karısı Âsiye kemal derecesine ulaşmıştır."[97] sözü ise kadınların ve erkeklerin kemal derecesinde buluştuğunu ifade eder.

Bil ki erkeklerin üstünlüğü kemaliyet şeklinde değil, ekmeliyet şeklindedir. Kemal nübüvvet ile olursa, erkekler risâlet ve elçi olarak gönderilme (*bi'set*) vazifeleri ile üstündürler, kadınların ise risâlet ve elçi olarak gönderilme (*bi'set*) vazifeleri ile üstünlükleri söz konusu değildir. Bu yüzden kadınlar, aralarındaki derece nedeniyle erkeklerden eksiktirler. Kadın kemal derecesine ulaşsa bile, onun kemali, bu derece farkı nedeniyle, erkeğin kemali gibi değildir. Bu derece farkının Havva'nın Âdem aleyhisselâmdan var edilmesine bağlı olması ve kadının ancak erkek ile tezahür etmiş olması nedeniyle erkeğin kadına sebeplilik itibariyle üstünlüğü vardır ve kadın bu konuda erekeğe asla yetişemez. Bu, meselenin özüne (*'ayn*) ilişkin bir husustur (iddiadır) ki biz buna Îsâ aleyhisselâmın varlığında Meryem'in mevcudiyeti ile karşılık veririz. Demek ki derece, kadının erkekten zuhurundan değil, kadının edilgenlik mahalli olmasından, erkeğin ise böyle olmamasından kaynaklanmaktadır. Edilgenlik mahallinin etkenlik mertebesi olmaz, bu yüzden de eksiktir.

[Allah güçlüdür. Hakîm'dir.]: İşleri yerli yerine koyar, her şeyi ait olduğu konuma yerleştirir.

İşaret

Sakın kadınlar Hak konusunda senin önüne geçmesinler. Yoksa onlar senin erkekliğinden pay elde ederler, sen de onların kadınlığından pay sahibi olursun.

97. Buhârî, Ehâdisu'l-Enbiyâ, 32; Müslim, Fedâil, 70.

الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا
آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَلَا
جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولَئِكَ
هُمُ الظَّالِمُونَ (٢٢٩)

229. Boşanma iki defadır. Ya iyilikle tutma ya da iyilik yaparak bırakmadır. İkisi Allah'ın yasalarını koruyamamaktan korkmadıkça kadınlara verdiklerinizden (mehirden) bir şey almanız size helâl değildir. Eğer Allah'ın yasalarını ikisi koruyamayacaklar diye korkarsanız, o zaman kadının fidye vermesinde (mehrinden vazgeçerse) ikisine de günah yoktur. Bunlar Allah'ın sınırlarıdır, onları aşmayın. Allah'ın sınırlarını aşanlar ancak zalimlerdir!

Boşanmadan sonra geri dönüşü kabul edenlere göre boşanma henüz gerçekleşmemiştir. Bu görüşü savunan kişi ya konuştuğu lafta şüphe içerisindedir, ya da ahmaktır. Ric'î (geri dönüşlü) boşanma cahil ve ahmak için bir rahmettir. Allah adamları hakkında ric'î talaktan söz etmiş olsaydık, onların ittifak halinde ifade ettikleri düşünceyle çelişirdik. Onlara göre ric'î talak yeni bir nikâh akdi demektir ve bu nedenle şahitlere ya da boşayan kimseden başka birinden sâdır olan ve şahit yerini alacak olan bir harekete ihtiyaç duyar. Bu mesele konuyu derinlemesine inceleyen bütün muhakkiklere göre böyledir.

[Bunlar Allah'ın sınırlarıdır, onları aşmayın. Allah'ın sınırlarını aşanlar ancak zalimlerdir!]

İşaret

Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa muhakkak kendi nefsine zulmetmiş olur, çünkü nefsin de durması gereken bir sınır vardır. İşte bu sınır onun kulluğunun bizzat kendisidir. Allah'ın sınırı Allah'a ait olan demektir. Kul sadece Allah'a ait olan rubûbiyet sıfatlarına girerse Allah'ın sınırlarını aşmış olur. Her kim de Allah'ın sınırlarını aşarsa işte onlar zalimlerdir; çünkü bir şeyin sınırı, içerdekinin dışarı çıkmasını, dışarıdakinin ise içeri girmesinin engelleyen şey demektir.

فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا
أَنْ يَتَرَاجَعَا إِنْ ظَنَّا أَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ يُبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ (٢٣٠)
وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَلَا
تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِتَعْتَدُوا وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ وَلَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللَّهِ
هُزُوًا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَمَا أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ يَعِظُكُمْ بِهِ
وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (٢٣١)

230. Bundan sonra kadını boşarsa kadın başka birisiyle evlenmedikçe bir daha kendisine helâl olmaz. Eğer ikinci koca da onu boşarsa Allah'ın yasalarını koruyacaklarını sanarlarsa eski karı kocanın birbirlerine dönmelerine bir engel yoktur. Bunlar, bilen kimseler için Allah'ın açıkladığı sınırlardır. 231. Kadınları boşadığınızda, müddetleri sona ererken, onları güzellikle tutun ya da güzellikle bırakın; haklarına tecavüz etmek için onlara zararlı olacak şekilde tutmayın; böyle yapan şüphesiz kendisine yazık etmiş olur. Allah'ın âyetlerini de alaya almayın. Allah'ın üzerinize olan nimetini, öğüt vermek üzere size indirdiği Kitap ve hikmeti anın, Allah'tan sakının, Allah'ın her şeyi bildiğini bilin.

[Böyle yapan şüphesiz kendisine yazık etmiş olur.]: Kendine zulmeden, yazık eden kişi ise başkasına daha çok zulmeder.

[Allah'ın her şeyi bildiğini bilin.]: Allah'ın her şeyi bildiğini ve bildiğini işlediğini, onun olacağını bildiği şeyin muhakkak olacağını ve olmayacağını bildiği şeyin de olmayacağını, böylece onun amelinin ilmi ile olduğunu bilin.

وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاضَوْا
بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ ذَلِكَ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكُمْ أَزْكَى
لَكُمْ وَأَطْهَرُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ (٢٣٢) وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ
كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ
لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ وَعَلَى الْوَارِثِ
مِثْلُ ذَلِكَ فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا وَإِنْ أَرَدْتُمْ
أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا آتَيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَاتَّقُوا اللَّهَ
وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (٢٣٣)

232. Kadınları boşadığınızda, müddetleri sona ermişse, kocaları ile birbirleriyle güzellikle anlaşmışlarsa evlenmelerine engel olmayın. İçinizden Allah'a ve âhiret gününe inanan kimse bundan ibret alır. Bu sizin için daha nezih ve daha paktır. Allah bilir, siz bilmezsiniz. 233. Anneler çocuklarını, emzirmeyi tamamlatmak isteyen baba için, tam iki sene emzirirler. Anaların yiyecek ve giyeceğini uygun bir şekilde sağlamak çocuk kendisinin olan babaya borçtur. Herkese ancak gücü nisbetinde teklifte bulunulur. Ana çocuğundan, çocuk kendisinin olan baba da çocuğundan dolayı zarara sokulmasın. Mirasçıya da aynı şeyi yapmak borçtur. Ana baba aralarında danışarak ve anlaşarak sütten kesmek isterlerse, ikisine de sorumluluk yoktur. Çocuklarınızı sütanneye emzirtmek isterseniz, vereceğinizi örfe uygun bir şekilde öderseniz, size sorumluluk yoktur. Allah'tan sakının, yaptıklarınızı gördüğünü bilin.

[Herkese ancak gücü nisbetinde teklifte bulunulur.]: Nefs, hissin ikmalinden ibarettir. Çünkü mânevî nefs, ancak bir amaç sahibi olduğu zaman külfet (mükelllefiyet) altına girer, aksi durumda girmez. Bu yüzden insan nefsi açısından mazur değildir ama hisleri açısından mazurdur. Çünkü hisleri alışılagelen gücünün dışındadır.

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا فَإِذَا بَلَغْنَ
أَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ فِي أَنفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ
(٢٣٤) وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُم بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ أَوْ أَكْنَنتُمْ فِي أَنفُسِكُمْ
عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ وَلَٰكِن لَّا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا إِلَّا أَن تَقُولُوا قَوْلًا مَّعْرُوفًا وَلَا
تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتَّىٰ يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي أَنفُسِكُمْ
فَاحْذَرُوهُ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ (٢٣٥)

234. İçinizden ölenlerin bırakmış olduğu eşler kendi kendilerine dört ay on gün beklerler. Müddetleri sona erdiğinde onların kendi haklarında uygun şekilde yaptıklarından dolayı size sorumluluk yoktur. Allah işlediklerinizden haberdardır. 235. Böyle kadınlara kapalı bir şekilde evlenme teklif etmenizde veya içinizden onlarla evlenmeyi geçirmenizde size sorumluluk yoktur. Allah onları anacağınızı bilir. Sakın meşru sözler dışında onlarla gizlice sözleşmeyin, müddet sona erene kadar nikâh akdine kalkışmayın. İçinizde olanı Allah'ın bildiğini bilin de O'ndan çekinin. Allah'ın bağışlayan ve Halîm olduğunu bilin.

[Sakın meşru sözler dışında onlarla gizlice sözleşmeyin.]: Burada nikâh (cinsel birleşme) durumu, dilde gizlice söyleşmek olarak ifade edilmiştir, çünkü bu da örtülü ve gizli sırlar içerir.

[Müddet sona erene kadar nikâh akdine kalkışmayın.]: Akit, eşlerin rızasının söz konusu olduğu hususlardan ibarettir.

[Allah'ın bağışlayan ve Halîm olduğunu bilin.]: Hak, tam iktidar sahibidir, ancak onun sıfatları içerisinde süre verme, hesap sormayı erteleme de vardır. Ancak ihmal etme yoktur. O hesap soracağı zaman asla kaçış yoktur. Dünya hayatının zamanı sulh zamanıdır, elden kaçanları tamamlama, Allah katında rızaya muvafık olacak, şeriatın indirdiği hususlara uygun düşecek ve hayır olarak isimlendirilen ameller yaparak eksikleri telafi etme zamanıdır. Allah Halîm'dir, yani kudret sahibi olduğu halde acele bir şekilde hesaba çekmez. Hesaba çekilmeye müstehak olan kula hesap zamanına kadar süre vermesi, hesabı hak edilen zamanda göndermekten alıkoyup tutmasıdır. Peygamberin getirmiş olduğuna muhalefet ettiği için cezaya müstehak olan her bir kul Allah tarafından kendisine süre verilmiş ve derhal hesaba çekilmemiş kimsedir ve Halîm isminin saltanatının hükmü altındadır. Bu kimse tıpkı süre verilmiş kimse gibidir ve kendisine ilâhî cezanın uygulanmasından önce inayet, bağışlama ve affa mazhar olacağı mı yoksa hesaba çekilip kendisine kısa bir süre içerisinde işlemiş olduğu suçların cezasının mı verileceği bilinmez. Allah'ın ezelî ilminde o kimse ya affa mazhar olmuştur ya da nefsine karşı işlediği suçlardan dolayı hesaba çekilmiştir. Ancak kendisi ezelî kitapta bulunan bu bilgiyi bilmemektedir ve tehlike halindedir. Günah işlemiş olan ve hakkındaki azap ertelenmiş olan ârif bir kimsenin sürekli murakebe halinde olması için bu durum yeterlidir, çünkü o, kendisi ile ilgili âkıbetin ne olacağını bilemez.

لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً وَمَتِّعُوهُنَّ
عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ (٢٣٦)
وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ
إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى وَلَا تَنْسَوُا
الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (٢٣٧)

236. (Cinsel) temasta bulunmadığınız ya da bir mehir belirlemediğiniz sürece, kadınları boşamanızda size bir vebal yoktur. Ancak zengin olan, gücü ölçüsünde; eli dar olan da gücü yettiğince örfe uygun bir miktarda onları faydalandırmalıdır. Bu, ihsan üzere hareket edenler üzerine bir

borçtur. 237. Kendileri bağışlamadığı ya da nikâh akdi elinde bulunan kimse bağışlamadığı takdirde, eğer bir mehir belirlemişseniz ve temasta bulunmadan önce onları boşarsanız mehrin yarısı onlarındır. Bağışlamanız takvâya daha yakındır. Aranızda lütufkâr (faziletli) olmayı unutmayın. Yaptıklarınızı Allah görmektedir.

Fazilet (*lutf*) harcamadadır, harcama da fazilettedir. Aslında harcama, fazilettendir.

حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ (٢٣٨)

238. Namazlara ve orta namaza devam edin; gönülden boyun eğerek Allah için namaza durun.

Allah Teâlâ bu âyeti, zâhirde namaz ile irtibatı, münasebeti yokmuş gibi görünen nikâh, talak, iddet gibi âyetlerin ortasına koymuştur. Görünüşe göre buradan namaz âyeti buradan çıkarılacak olsa ve devamındaki âyetler öncesindeki âyetler ile birleşmiş olsa daha münasip gibidir. İşin zâhirine bakılırsa bu âyet sanki yerli yerinde değilmiş gibidir. Bu âyet ile diğerleri arasında birleştirici bir yön zâhirde yok gibidir. Oysa Allah âyeti, her şeyle ilgili gerekli olan hususu bildiği için bu yere koymuştur; çünkü hikmet sahibi, gerekeni gerektiği gibi yapandır. Bizler bu gerekliliğin ne surette olduğunu bilmesek de, ortada muhakkak bir münasebet vardır, fakat bu son derece gizlidir. Eğer çok dikkatli bir şekilde bakarsan namaz ile nikâh arasında bir münasebet olduğunu görürsün. Nitekim namaz ihrama girme ve ihramdan çıkma davranışlarının iki ucunda yer alır, aynı şekilde nikâh da (cinsel münasebet de) ihramdan çıkma ve ihrama girme davranışının iki tarafında yer alır. İşte böylece namaz ile nikâh arasında, ihram ve ihramdan çıkma davranışlarının iki ucu arasında yer alma, öncesinde ve sonrasında bulunma noktasında bir münasebet vâki olur. Bu da işte bu âyetler arasındaki münasebettir.

[Namazlara ve orta namaza devam edin.]: Namazlar ifadesi ile beş vakit farz namazdan başkası kast edilmiş değildir. [Ve orta namaza] bu konuda İ'câzu'l-Beyân tefsirine bakılmalıdır.

[Gönülden boyun eğerek Allah için namaza durun.]: *Kıyâm* (namaza durmak, namazda ayakta durmak) Allah'ı tâzim etmek ve onun kayyûmluğuna tâzim göstermek demektir ki tâzim de ancak onun için yapılır. Bu da onun emrinin gereğidir. Buradaki *kānitîn* ifadesi, itaatkâr bir şekilde anlamına gelir. Zira kunut, ancak Allah karşısında olur; yani bir karşılık ya da başka bir

şey değil, sadece Allah için olur. Zira bu, alınacak her türlü karşılıktan daha büyüktür. Bu nedenle de kunutun mükâfatı ifade edilmemiştir. Çünkü kıyam sadece Allah için yapılır. Halîm olan İbrâhîm aleyhisselâmın sıfatı, *evvâh*tır (çok ah eden). Eğer İbrâhîm aleyhisselâmın kıyamı olmasaydı, ateşe atılmazdı ve insanların gözlerinde o harikulâde olay (ateşin onu yakmaması) gerçekleşmezdi. O ateş insanların gözünde bir ateşti ama İbrâhîm aleyhisselâm için serin ve selâm idi. İnsanlara göre İbrâhîm aleyhisselâm kalıcı bir azabın içindeydi, oysa o kendi nefsi itibariyle cennet ve nimet içindeydi. Üzerine nefesler estiği için sanki bir mahputa gibiydi.

فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَمَا عَلَّمَكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ
(٢٣٩) وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ
غَيْرَ إِخْرَاجٍ فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَعْرُوفٍ وَاللَّهُ
عَزِيزٌ حَكِيمٌ (٢٤٠) وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ (٢٤١) كَذَلِكَ
يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ (٢٤٢)

239. Eğer korkarsanız, yaya yahut binekte iken kılın. Güvene erişince, bilmediklerinizi öğrettiği gibi Allah'ı anın. 240. İçinizden ölüp, eşler bırakacak olanlar, evlerinden çıkarılmaksızın, senesine kadar eşlerinin geçimini sağlayacak şeyi vasiyet etsinler; eğer çıkarlarsa kendilerinin meşru olarak yaptıklarından dolayı size sorumluluk yoktur. Allah güçlüdür, Hakim'dir. 241. Boşanan kadınları, haksızlıktan sakınanlara bir borç olmak üzere, uygun bir surette faydalandırma vardır. Bu, Allah korkusu taşıyanlar üzerine bir borçtur. 242. Allah âyetlerini düşünesiniz diye böylece açıklamaktadır.

Akıl sahibi insan kendi nefsi için berat ister, eğer bilgili ise bildiği ile hükmeder, olay hakkında bilgili değilse onunla ilgili hüküm vermez ve aklı ona o konuda ilâhî olarak inzal edilmiş olan hükmü bilen birine sorması hükmünü bildirir. Hükmü öğrendiği zaman da o konuda hüküm verir. İşte aklın faydası budur. Resmî dine ve resmî ilme mensup kimselerin çoğu üzerinde ârızları hükmetmektedir, akıl sahibi kimse ise böyle değildir. Çünkü akıl faziletleri dışındaki her şeyden kaçınır ve sahibini gereksiz şeyler üzerinde tasarrufta bulunmaktan alıkoyar, bu nedenle de *ikâl* (deve yuları) kelimesinden türetilerek ona akıl ismi verilmiştir. Aklın kuvveti ve açık seçik deliller akla, Allah Teâlâ'nın göndermiş olduğu peygamberin rabbinden haber verdiği hususları

tasdik etmesini söyler ki bu hususlar da Allah'ın kendi zâtı hakkında ve kulları hakkındaki ifadeleri, kendi zâtına izâfe ettiği zıfatları ihtiva eder. Akıl şeriattan uzaklaşıp tek başına düşünürse bunları imkânsız görür. İşte keskin akıl sahibi insan şeriatın hizmetine bağlı kalır ve onun karşısında zelil olarak durur, peygamberin rabbinden haber verdiği kendisine ve kullara dair her şeyi kabul eder.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ أَحْيَاهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ (٢٤٣)

243. Şu; binlerle ifade edildikleri halde ölüm korkusuyla yurtlarından çıkanları görmedin mi? Allah onlara; "Ölün!" dedi, sonra da onları diriltti. Allah insanlara karşı gerçekten lütuf sahibidir, ama insanların çoğu şükretmez.

Burada kast edilen şey umumi ve hususi lütuftur, zira insanlar birbirlerine lütufta bulunurlar ve peygamberler de birbirilerine karşı fazl (üstünlük) sahibidirler.

[Ama insanların çoğu şükretmez.]: Şükrün özü nimetin özüdür, intikamın (cezanın) def edilmiş olması da nimetlerden biridir. Allah'ın nice nimetleri vardır ki zuhurunun çok şiddetli olması onları gizlemektedir. Bu nimetler, insanlara sürekli olarak gelmekte, deveran etmektedirler de insanlar bir gaflet içerisinde yüz çevirmektedirler, fakat insanların çoğu bilmezler, hatta fark etmezler, hatta şükretmezler.

وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (٢٤٤) مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً وَاللَّهُ يَقْبِضُ وَيَبْسُطُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (٢٤٥)

244. Allah yolunda savaşın ve bilin ki Allah işitir ve bilir. 245. Allah'a, kat kat karşılığını arttıracağı güzel bir ödünç takdiminde kim bulunur? Allah hem darlaştırır, hem bollaştırır; O'na döneceksiniz.

Yahudilerden bir grup, "Mıuhammedin rabbi bizden borç istiyor." demişlerdir. Oysa Allah senden borç istememektedir ve sen onun bunu ancak sana kat kat geri dönsün, verdiğin mahlûkat tarafından misliyle iade edilsin diye istediğini bilmektesin. Aslında Allah'ın kullarından herhangi birine borç veren kimse Allah'a borç vermiş olur. Borç vermedeki ihsan (güzellik), bu borcu alanın Allah'tan başkası olmadığını düşünmendedir. Böyle düşündüğün zaman

borcu kimin eline verdiğini bilirsin ki O, (Allah Teâlâ) muhafız ve Kerîm'dir. Mülkten çıkan hiçbir şey yoktur ki el (*kabz*) ondan hemen hüküm sahibi olmasın. Buna borç denilmiştir ama aslında insandan çıkan bir şey yoktur; her şey O'nunladır, O'nadır ve O'ndandır. Zenginlik Hak Teâlâ'nındır. Kim O'na borç verirse muradına erer. O halde artık dik kafalılığı bırak, çünkü Hak Teâlâ muhtaç değildir ve sen de O'nun hazinelerindensin. (Sen O'na borç vermiş olmakla) herhangi bir şey onun hazinesinden çıkmış olmaz, verdiğin zaman sen ancak onun hazinesinden vermiş olursun. Eğer verdiğini hakiki yerine verirsen o zaman mükâfatı elde edersin. Tâbi eğer bu hususu iyice anlarsan.

[Allah hem darlaştırır, hem bollaştırır.]: Allah'ın açık ve mübarek iki eli vardır ve her ikisinde de rahmet vardır, onlara hibçir azap ilişmez. Verdiği rahmeti kâh bollaştırır, kâh kabz edip daraltır. Kabz etmesi onu kendinde tutması, açıp bollaştırması ise ondaki açılmadır. Allah gazabını alıkoyarak kabz eder, rahmetini yayarak bollaştırır.

Bil ki kabz ve bast makamları arasındaki fark şudur. Kabz ancak baststan sâdır olur, bast ise hem kabzdan sâdır olur hem de doğrudan olur. Doğrudan olanı ilâhî rahmetin ilâhî gazabı geçmiş olmasıdır. Rahmet basttır, gazap ise kabzdır. Kabzdan sonra gelen bast ise başlarına azap geldikten sonra Allah'ın kullarına merhamet ettiği rahmetidir. İşte bu kabzdan sonraki basttır. Bu ikinci bastın ardından kula acı verecek bir kabzın gelmesi imkânsızdır. Bir basiret üzere Allah'a davet eden ve bastın davet edilenin icâbet etmesini kolaylaştıracığını bilen kimse bast kapısından davet eder. Kabzın davet edilenin icâbet etmesini kolaylaştıracığını bilen kimse ise kabz kapısından davet eder. Böylece kul kabz ve bast ile dua (davet) eder, böylece maslahatı gözetmiş ve hem kendisi için hem de ilgili kimse için en güzel olacak şekilde mücade eder, şerri def eder. Bast nefislerin talebidir, bu nedenle de afetlerinden sakınılmalıdır. [O'na döneceksiniz.]

أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَإِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى إِذْ قَالُوا لِنَبِيٍّ لَهُمُ ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا
نُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ قَالَ هَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ أَلَّا تُقَاتِلُوا قَالُوا وَمَا لَنَا
أَلَّا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَدْ أُخْرِجْنَا مِنْ دِيَارِنَا وَأَبْنَائِنَا فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ تَوَلَّوْا
إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ (٢٤٦) وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ
طَالُوتَ مَلِكًا قَالُوا أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً
مِنَ الْمَالِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ وَاللَّهُ يُؤْتِي مُلْكَهُ
مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ (٢٤٧)

246. Mûsâ'dan sonra İsrailoğullarının ileri gelenlerini görmedin mi? Peygamberlerinden birine, "Bize bir hükümdar gönder de Allah yolunda savaşalım." demişlerdi. "Ya savaş size farz kılındığında gitmeyecek olursanız?" demişti. "Memleketimizden ve çocuklarımızdan uzaklaştırıldığımıza göre niye Allah yolunda savaşmayalım?" demişlerdi. Ama savaş onlara farz kılınınca, az bir kısmı müstesna yüz çevirdiler. Allah zalimleri bilir. 247. Peygamberleri onlara "Allah size şüphesiz, Tâlût'u hükümdar olarak gönderdi." dedi. "Biz hükümdarlığa ondan lâyık iken ve ona malca da bir bolluk verilmemişken bize hükümdar olmağa o nasıl lâyık olabilir?" dediler, "Doğrusu Allah size onu seçti, bilgice ve vücutça gücünü artırdı." dedi. Allah mülkü dilediğine verir. Allah her şeyi kuşatır ve bilir.

İlâhî hazret (makam) genişliğinden dolayı tekrarı gerektirmediği ve ilim de Hak Teâlâ'nın ihatasının (kuşatıcılığının) sıfatı olduğu için burada O'nun ilim sıfatının yanında kuşatıcılık sıfatı da zikredilmiştir ve tıpkı ilim sıfatından isim türetildiği gibi kuşatıcılık sıfatından da bir isim türetilerek "*vasî'* ve *alîm*" denilmiştir. Zira Hak Teâlâ, ancak kendisinin sahip olacağı bir kuşatıcılığa sahiptir. *el-Vâsî'* ismi ilâhî isimler içerisinde en kuşatıcı olanlarındandır. Bu isim, kuşatıcılığından ötürü bütün kâinatların kendisini talep ettiği ilâhî isimlerin hepsini içerir ki bu kâinatlar da sayılamayacak kadar çoktur.

وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ
آلُ مُوسَى وَآلُ هَارُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلَائِكَةُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (٢٤٨)

248. Peygamberleri onlara, "Onun hükümdarlığının alâmeti, size sandığın gelmesidir, onda rabbinizden gelen gönül rahatlığı ve Mûsâ ailesinin ve Hârûn ailesinin bıraktıklarından kalanlar var; onu melekler taşır, eğer inanmışsanız bunda sizin için delil vardır." dedi.

Bil ki kalplerin niteliği olan mânaların Allah'ın dilediği kulların kalplerinde hâsıl olmasına dair Allah Teâlâ bir alâmet takdir etmiştir. Bunda dışarıdan bazı alâmetler vardır ki bu alâmet nefsinde Allah tarafından hâsıl olan bu mânanın ismi ile isimlendirilir. Böyle isimlendirilmesinin sebebi, bu alâmetin tam da o mâna için var edildiğinin bilinmesini sağlamaktır. Örneğin Hak Teâlâ'nın İsrailoğullarının sandığı hakkında, onda sekinet (gönül rahatlığı) kıldığını ifade etmesi böyledir. Bu sekinet hayvanlardan birinin suretin-

dedir ki insanlar bunun hangi hayvan olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bu konuda insanların zikrettikleri görüşleri burada ifade etmenin bizim için bir faydası yoktur. Bu suret sandık hareketlendirildiği zaman insanlar tarafından görülüyordu ve adına sekinet denilen bu suret şeklindeki alâmet görüldüğünde de insanların kalpleri sükûn buluyordu. Mâlum olan sekinetin mahalli aslında kalptir. Bu Muhammed ümmeti için ise Allah Teâlâ sekinet hâsıl edilmesine ilişkin olarak insanların kalpleri dışında bir âlemet takdir etmemiştir. Dolayısıyla ümmet-i Muhammed için sekinetin alâmeti, onun kapte hâsıl olmasıdır; yani sekinet, bizzat kendi kendisinin delili olup İsrailoğullarında olduğu gibi kendisi dışında bir delile ihtiyaç duymaz.

فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَمَنْ
لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي إِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ فَشَرِبُوا مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ فَلَمَّا جَاوَزَهُ
هُوَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ
أَنَّهُمْ مُلَاقُو اللَّهِ كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ (٢٤٩)

249. Tâlût orduyla birlikte ayrıldıktan sonra, "Doğrusu Allah sizi bir ırmakla deneyecektir, ondan içen benden değildir, onu tatmayan eliyle sadece bir avuç avuçlayan müstesna şüphesiz bendendir." dedi. Onlardan pek azı hariç, sudan içtiler. Kendisi ve kendisiyle olan inananlar ırmağı geçince, "Bugün Câlût ve ordusuna karşı koyacak gücümüz yok." dediler. Kendilerinin Allah'a kavuşacağını bilenler ise: "Nice az topluluk çok topluluğa Allah'ın izniyle üstün gelmiştir, Allah sabredenlerle beraberdir." dediler.

Buradan sadakatin Allah'ın yeryüzündeki kılıcı olduğu öğrenilmektedir ki bunu (sadakati) ayakta tutan, ikame eden, bu niteliğe sahip olan herkesi Allah muhakkak muzaffet kılar. Çünkü sadakat onun sıfatı, *es-Sâdık* ise ismi olmuştur. Bu yüzden Allah imanında herhangi bir halel bulunmayan mümini, imanında halel bulunana karşı muzaffer kılar ve imanında halel bulunan kimseyi de bu halel ölçüsünde zelil kılar. Bu mümin, müminler topluluğu içerisinde kim olursa olsun fark etmez. İmanı kâmil olan mümin ebediyen ilâhî yardıma mazhardır, bu nedenle de hiçbir nebî ve velî asla hezimete uğramamıştır. Görmez misin Huneyn savaşını olduğu gün sahâbe-i kirâm (Allah kendilerinden razı olsun) Allah'ın birliğini iddia etmişler, sonra sayıca çok olduklarını görünce bu durum onları hayrete düşürmüş ve o anda Allah'ı unutmuşlar, fakat neticede sayıca çoklukları kendilerine bir fayda sağ-

lamamıştır. Oysa sahâbe-i kiramın mümin kimseler olduklarında hiçbir şüphe yoktur. Ne var ki sayıca çok olmalarına güvenmelerinden dolayı kendilerine halel musallat olmuş ve Allah Teâlâ'nın [Nice az topluluk çok topluluğa Allah'ın izniyle üstün gelmiştir.] fermanını unutmuşlardır. NİTekim bu ifadede Allah Teâlâ galip gelmekten söz etmiş ve bunu var etmiş, böylece Allah'ın izni ile sayıları az topluluk onlara üstün gelmiştir.

İşaret

İmtihan nehri *dünyâ* (yakın) ve *kusvâ* (uzak) vadileri arasında akınca zaruret hâsıl olur ve imtihan ve deneme vâki olur. Susuzluk vakti insan su ile imtihan edilir ve bu durumda da kendisine sudan bir avuç alıp emniyetle içmek hâsıl edilmez, ancak sadece bir avuç su içmekle kanaat edenler bundan istisna olur. Sadece bir acuç su alanlar derecelere nâil olurlar, sudan kana kana içenler ise çukurların derinliklerine düşerler. İçen kanmaz, bir avuç alıp kanaat eden de susuzluğunu gidermiş ve neşelenmiş olur. Aza razı olan upuzun gölgelikte yaşar, en güzel sözlerle karşılanır ve kalıcı hayır içinde olur.

وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالُوا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَى
الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ (٢٥٠) فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ وَقَتَلَ دَاوُودُ جَالُوتَ وَآتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ
وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ
وَلَكِنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ (٢٥١)

250. Câlût ve ordusuna karşı çıktıklarında, "Rabbimiz! Bize sabır ver, sebatımızı artır, inkâr eden millete karşı bize yardım et." dediler. 251. Onları Allah'ın izniyle bozguna uğrattılar; Dâvûd Câlût'u öldürdü, Allah Dâvûd'a hükümranlık ve hikmet verdi ve ona dilediğinden öğretti. Allah'ın insanları birbiriyle savması olmasaydı yeryüzünün düzeni bozulurdu. Fakat Allah âlemlere lütufkârdır.

Hikmet, nübüvvet ilmidir, hakiki hikmet sahipleri Allah'ı bilen ve her şeyi ve yerini bilen kimselerdir. İşte hakikatte bunlar peygamberler ve velîlerdir.

[Allah'ın insanları birbiriyle savması olmasaydı yeryüzünün düzeni bozulurdu] ve sünnet ve farz iptal olurdu.

تِلْكَ آيَاتُ اللهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ (٢٥٢) تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا
بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللهُ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ
الْبَيِّنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ وَلَوْ شَاءَ اللهُ مَا اقْتَتَلَ الَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا
جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَلَكِنِ اخْتَلَفُوا فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ وَمِنْهُمْ مَنْ كَفَرَ وَلَوْ شَاءَ اللهُ مَا اقْتَتَلُوا
وَلَكِنَّ اللهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ (٢٥٣)

252. İşte bunlar Allah'ın âyetleridir. Biz onları sana doğru olarak okuyoruz. Şüphesiz sen peygamberlerden birisin. **253.** İşte bu peygamberlerden bir kısmını diğerlerinden üstün kıldık. Onlardan Allah'ın kendilerine hitap ettiği, derecelerle yükselttikleri vardır. Meryem oğlu Îsâ'ya belgeler verdik, onu *Rûhu'l-kuds* ile destekledik. Allah dileseydi, belgeler kendilerine geldikten sonra, peygamberlerin ardından birbirlerini öldürmezlerdi. Fakat ayrılığa düştüler, kimi inandı, kimi inkâr etti. Allah dileseydi birbirlerini öldürmezlerdi, lakin Allah istediğini yapar.

Peygamberler üç yüz on üç tanedir, bunların herbir risâlet feleğinde yüzüyor olsalar da içlerinden kimileri diğerlerinden üstündür. Çünkü her bir sınıfın içinde kendine ait şahıslar vardır ve bunların bazıları diğerlerine üstündür. Bu üstünlük de ancak ilimle olur. Bunlar risâlet ve kemal konusunda ortak olsalar da kendilerine mahsus ahlâk konusunda birbirlerine üstünlükleri vardır ki bu ahlâkî özellikler on yedi tanedir. Hazreti Muhammed aleyhisselâm bu özelliklerin hepsine sahiptir, ezelî inayet bunlar onda toplamıştır. Çünkü Hak Teâlâ mahlûkatı yarattığı zaman onları sınıflar halinde yaratmış ve her bir sınıfın içerisinde hayırlı olanlar takdir etmiş, o hayırlı olanlar içerisinde de havas olanları seçmiştir. İşte onlar müminlerdir. Müminler içerisinde de bazı havas kimseler seçmiştir ki onlar da evliyadır. Evliya içerisinde de bazı havas kimseler seçmiştir ki bu hulasa olan kimseler nebîlerdir. Nebîler içerisinde de nekâve denilen kimseler seçmiştir ki bunlar şeriat sahibi peygamberlerdir. Bu nekâvet ehli kimselerden de çok az sayıda bir grubu seçmiştir ki bunlar da resûllerdir. Yine mahlûkatı içerisinde tek bir kişiyi de seçkin kılmıştır ki hem onlardandır hem onlardan değildir, bütün mahlûkata *müheymin*dir (egemen). Onu varlık kubbesinin dayanağı olan sütunu kılmış, en yüce ve üstün tezahür yapmıştır. Tayin ve tarif itibariyle ona makam vermiştir. Onun ilmi beşer tıynetinin varlığından öncedir. İşte o Hazreti Muhammed aleyhisselâmdır. Ona karşı mukavetmet ve çokluk iddia edilemez, o efendidir, onun dışındakiler ise onun sürüsüdür. Ni-

tekim o kendisi hakkında "Ben insanların efendisiyim, bunda fahr yoktur."[98] buyurmuştur. Bu ifade iki farklı rivayette gelir ki birinde *fahr* kelimesi diğerinde ise *fahz* kelimesi kullanılmıştır. Yani mâna, "Ben bunu bâtıl bir iddiada bulunarak söylemiyorum, ben bunu söylerken âlemde benden başkasına iftihar olsun diye de söylemiyorum, her ne kadar ben insani tezahürün en üst mertebesi olsam da mahlûkat içerisinde kendini en çok tahakkuk ettiren de benim." şeklindedir.

[İşte bu peygamberlerden bir kısmını diğerlerinden üstün kıldık.]: Risâlet itibariyle peygamberler arasında bir üstünlük yoktur; çünkü risâlet, (resûl olma) ismi bu durumu umumi olarak ifade eder ve hepsini kapsar. Fakat neyin risâleti olduğu (hangi mesajı getiren elçi oldukları) açısından üstünlük söz konusudur. Yine halifeler olan bu resûller arasında, zaman ve ahvâl farklılığından dolayı da bir üstünlük söz konusudur. Bu yüzden peygamberlerin mucizeleri de çağların farklılığı ile farklılık arz emiştir.

[Onlardan Allah'ın kendilerine hitap ettiği, derecelerle yükselttikleri vardır. Meryem oğlu Îsâ'ya apaçık belgeler verdik, onu *Rûhu'l-kuds* ile destekledik.]: Her bir halife ve resûlün mucizesi onun yaşadığı dönemde belirgin olan ve o dönemin bilginleri tarafından bilinen hususlarda olmuştur. O dönemde bilinen şey ne ise mucize o alanda gelmiştir; tıp, sihir, fesahat ve benzeri gibi... Hazreti Peygamber aleyhisselâma ise Allah Teâlâ diğer peygamberleri birbirine üstün kılan hususiyetlerin hepsini vermiş, böylece onun şerefinin ve hem dünyada hem berzahta hem kıyamette hem cennette hem de kesîb de (Hak Teâlâ'nın huzurunda) hususi olarak başkalarına Allah tarafından üstün kılınmış olduğunun açıkça ortaya çıkmasını istemiştir. Îsâ aleyhisselâmı ise Rûhu'l-kuds ile teyit etmiştir; çünkü onu levhte hiçbir kalem yazmamıştır, aksine o şehvetsiz bir şekilde rahme atılmıştır. Dolayısıyla onun kâinatın sunduklarına dair hiçbir arzusu olmamıştır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعٌ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا
شَفَاعَةٌ وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ (٢٥٤) اللَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ
وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ يَعْلَمُ
مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ
السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ (٢٥٥)

98. Tirmizî, Menâkıb, 1.

254. Ey inananlar! Alışverişin, dostluğun, şefaatin olmayacağı günün gelmesinden önce sizi rızıklandırdığımızdan hayra sarfedin. İnkâr edenler ancak yazık edenlerdir. 255. Allah, O'ndan başka ilâh olmayan, kendisini uyuklama ve uyku tutmayan, diri, her an yaratıklarını gözetip durandır. Göklerde olan ve yerde olan ancak O'nundur. O'nun izni olmadan katında şefaat edecek kimdir? Onların işlediklerini ve işleyeceklerini bilir, dilediğinden başka ilminden hiçbir şeyi kavrayamazlar. Hükümranlığı gökleri ve yeri kaplamıştır, onların gözetilmesi O'na ağır gelmez. O yücedir, büyüktür.

Rivayette geçtiğine göre *Âyete'l-Kürsî*, Kur'ân âyetlerinin efendisidir.[99] Nitekim rivayetlerde Kur'ân sûrelerinin ve âyetlerinin, okuyucu açısından, yani bize verdiği sevap itbariyle birbirlerine olan faziletleri belirtilmiştir ve buna göre Âyete'l-Kürsî, Kur'ân âyetlerinin efendisidir, çünkü Kur'ân'da Allah Teâlâ'nın kâh açık olarak kâh zamirle ifade edilerek on altı kez zikredildiği tek âyet Âyete'l-Kürsî'dir.

Âyetler alâmetlerdir ve bir şeyin kendine delâletinden daha kuvvetli bir delil olmaz. Âyete'l-Kürsî'nin tamamı da Allah Teâlâ'nın isim ve sıfatlarından müteşekkildir. Onun dışındaki âyetlerde bu durum söz konusu değildir. Bu âyette Hak Teâlâ bizzat kendisine kendisi ile delâlet etmiş ve [O'ndan başka ilâh olmayandır.] buyurmuştur. Bu ifadede hem olumsuzlama hem de olumlama yapmıştır ki bu ikisi de gâib zamirin ("O" zamirinin), gâib bir müsemmâya işaret eden hazır bir isim üzerine ispatı şeklindedir. Burada Hak Teâlâ ilâhlığın birden fazla zâtın sıfatı olması durumunu olumsuzlamıştır. *el-Hayy*, isimlere sahip olan zâtın sahip olacağı şartlı bir sıfattır, çünkü ilâhî isimlerden hiçbiri *el-Hayy* isminin önüne geçmemiş olduğu için, bu ismin önceliği bulunmaktadır. Dolayısıyla bu isim, hakikatte ilk olarak *el-Evvel* (ilk) olmakla nitelenmiştir. Âlemdeki her *hayy* (canlı) -ki âlemde ancak canlı olanlar vardır- bu aslın bir fer'i konumundadır. *el-Hayy*, Hak Teâlâ'nın zâtî ismidir, bu yüzden ondan ancak *hayy* (canlı) olan sâdır olur, bu yüzden de bütün âlem *hayy*. Zira hayatsızlık ve âlemde hayatsız olan ve varlığında ilâhî varlığa dayanmayan bir varlığın mevcudiyeti asla söz konusu değildir. Sonradan ortaya çıkmış (hâdis) olan her varlığın mutlaka bir dayanağa, isitinatgaha ihtiyacı vardır.

el-Kayyûm; yani kendisinden başka bütün varlıkların kazandıklarına hâkim olan. Çünkü Hak Teâlâ her şeye yaratılışını vermiştir. Kayyûmluk *el-Hayy*

99. Tirmizî, Fedâil, 2.

olmanın zaruri neticelerinden biri olduğu olduğu için Hak Teâlâ bu âyette *el-Kayyûm* ismini *el-Hayy* isminin hemen ardından zikretmiştir. Benzer şekilde "Ve bütün yüzler Hayy ve Kayyûm olan Allah'a baş eğmiştir." (Tâ Hâ, 20/111) âyetinde de bu iki isim birlikte zikredilmiştir. Böylece Kayyûmluk, *el-Hayy*'ın sıfatlarından biri olmuştur ve hep onunla birlikte zikredilmiştir, ondan ayrı hiç zikredilmemiştir. Neticede *el-Kayyûm* ismi *el-Hayy* isminin kardeşidir, onun ayrılmazıdır. Her nerede *el-Hayy* ismi kullanılmışsa muhakkak beraberinde *el-Kayyûm* ismi de zikredilmiştir.

Kur'ân'daki ikinci tevhid

[O'nu ne bir uyku tutar ne de bir uyuklama.]: Bu, Hak Teâlâ'yı âlemi muhafaza ediciliği ile çelişecek her türlü şeyden tenzih eden bir sıfattır. Nitekim eğer Hak Teâlâ'nın kayyûmluğu olmasaydı hiçbir şey tek bir an dahi mevcut kalamazdı. Burada Hak Teâlâ kendisini uyku ve uyuklama sıfatlarından tenzih etmektedir, zira Hak bazen uyku ve uyuklamaya maruz kalabilecek suretlerde zuhur eder. Nitekim insan rüyasında rabbini, uyuyabilme hususiyetine sahip bir insan suretinde görebilir. İşte bunun için Hak Teâlâ her ne kadar rüyalarda bu suretlerde zuhur ediyor olsa da, kendisini bu suretlerden de tenzih etmiştir. Dolayısıyla O, kendisini uyku ve uyuklama tutmayan zâttır. Bu, bu âyetteki en hususi sıfattır. Bunun öncesinde *el-Hayy* ve *el-Kayyûm* sıfatları zikredilmişti; çünkü uyku ve uyuklama ancak hayat sahibi ve kayyûm, kâim, yani uyanık varlık için söz konusu olur. Zira ölüm ancak hayat sahibi için söz konusudur. Bu yüzden de Hak Teâlâ için, "ölümsüz *el-Hayy*" denilmiştir. İşte uyku ve uyuklama da böyledir, yani ancak hayat sahibi ve uyanık olmakla nitelenen kimse hakkında düşünülebilecek sıfatlardır. İşte bu, Hak Teâlâ'nın, burada sözü edilen uyku ve uyuklama gibi niteliklere sahip olabilecek kimselerden tenzih edilmesi, onların ilâh olmadıklarının ifade edilmesi, yani bir tevhid tenzihidir. Bu, *el-Hayy* ve *el-Kayyûm* olandır. Bu, hüviyet ve başlangıç tevhididir. Çünkü bu âyette Allah mübtedâdır (cümlenin başında zikredilmiştir). Yine bu âyette Allah Teâlâ tenzih sıfatı ile nitelenmiştir. Berzahı müşahede etmek Hak Teâlâ'ya his âlemini gayb kılmaz, his âlemini müşahede etmek de henüz berzahtaki halinde mevcut olmayıp ilâhî hüküm altında olan maddelerden çıkan mânalar âleminin müşhadesini gayb kılmaz.

[Göklerde olan ve yerde olan ancak O'nundur.]: Buradaki *lehû* ifadesindeki zamir Hak Teâlâ'ya işaret eder. Bu da gâib zamiridir. Yine buradaki

semâvât (gökler) kelimesi yüksek, yüce olanı, *ard* (yer) kelimesi ise altta olanı ifade eder. Yani göklerde ve yerde olanlar Allah Teâlâ'nın mülkü ve kuludur, muayyen olarak ilâhî muhafaza altındadır, böylece ilâhlık hükmü sadece Allah'a ait olarak kalır.

[Kimdir O'nun katında O'nun izni olmadan şefaat edecek olan?]: Yani O'ndan gayri, müstakil bir hüküm yoktur, eğer bir şefaatçi ya da şefaatçiler varsa muhakkak O'nun ismi olmalıdır. Şefaat ancak büyük günah işlemiş olan ve bu günahı kendisi ile saadeti arasında engel teşkil eden kimseler için geçerlidir. Allah Teâlâ gökte ve yerde bulunan bütün şefaatçileri ve kendilerine şefaat edilecek olanları bilir.

[Onların önlerindeki ve arkalarındakini bilir.]: Yani içinde bulundukları durumu ve sonunda varacakları hali bilir.

[O'nun dilediği müstesna, onlar O'nun bilgisinden bir şey ihata edemezler.]: Yani O'nun eşyaya dair bilgisinden bir şey ihata edemezler. Bu âyette Hak Teâlâ aklın ve başka hiçbir şeyin Allah'ın dilediği dışında hiçbir ilim veremeyeceğini beyan etmiştir. Nitekim herhangi bir nebî veya hikmet sahibinin ölünceye kadarki her nefeste halinin ihata ettiği her şeyi bilip kuşattığına dair bir bilgi aktarılmamıştır. Aksine nebîler ve hikmet sahipleri bunu bazen bilir bazen bilmezler. Bununla birlikte Allah'ın her göğe emrini vahyettiğini ve kıyamete kadar kendilerinden sâdır olacak şeylerle ilgili mahlûkat hakkındaki bilgisini levh-i mahfûza tevdi ettiğini biliriz. Levh-i mahfûza "Sende ne var?" veya "Kalem Allah'ın bilgisinden senin üzerine neleri yazdı?" diye sorulacak olsa levh-i mahfûz bunu bilemezdi. Çünkü Allah bütün bunları, ona göre kendisinin aşağısında bulunalar için ona yerleştirmiştir ve bu bakıştan meydana gelebilecek eserleri sadece Allah bilebilir. Çünkü eser nazardan değil, kabiliyetin istidadından zuhur eder. Dolayısıyla her şeyi tafsilatı ile sadece Allah bilir. Zira Allah bu ilimleri bütün mahlûkata örtmüş olduğu gibi kendisine, isimlerine ve âleme dönen sırları da örtmüştür. Dolayısıyla bu ilmi toplu olarak hiç kimse, mahlûkattan hiçbiri bilmez, Allah her birini bilir; birinin bilgisi ötekinde yoktur. Allah toplamla bilinen ve bilinmeyendir. O bütünde bulunan ve tekillerde bulunmayandır. Bu durum [O'nun dilediği müstesna, onlar O'nun bilgisinden bir şey ihata edemezler.] âyetinde belirtilir. Burada kısmilik bildiren *bâ* harfi kullanılmıştır. Dolayısıyla bir kişide bulunan bilgi ötekinde yoktur.

[O'nun kürsüsü gökleri ve yeri kuşatmıştır.]: Bazı belagat âlimleri burada kürsü ifadesi ile "ilim" mânasının kast edildiğini söylemişler ve bu kelimenin bu mânada kullanıldığına dair dilsel nakiller yapmışlardır. Nitekim kürsî keli-

mesi dilde, bilgi mânasına gelir. Yani "O'nun ilmi gökleri ve yeri kuşatmıştır." Ancak bu âyetteki kürsü kelimesi, fiziksel bir cisim mânasına gelir. Bu kürsü arştadır ve tıpkı boş bir araziya atılmış bir halka gibidir. Göklerin üzerinde ve arşın altında yaratılmıştır. Sınırları belli, cüzleri sonlu olan bir cisimdir. Bu, Rahmân'ın istivâ ettiği arş gibi, haberde geçtiği üzere, iki ayağın yeridir. Onu tutan, taşıyan hususi melekler vardır. Burada gökler ve yer ifadesinden maksat, yücelik ve alçaklık, üstte olanlar ve altta olanlardır.

[O ikisini muhafaza etmek O'nu yormaz.]: Yani gökleri ve yeri muhafaza etmek O'na ağır gelmez. Burada gökler yüce âlemler, arz/yer ise aşağı âlemdir. Zaten aşağı ve yukarı dışında da bir şey yoktur. Burada Hak Teâlâ kendisini her şeyi muhafaza edici olarak nitelemiştir, çünkü O'nun muhafazası zâtî ve mânevî bir muhafazadır, gaybî bir imdaddır, aşağıda ve yukarıda dâimî bir yaratmadır.

[O yücedir, azîmdir.]: Buradaki O, gâib zamiridir. O'nun yüceliği zâtı itibariyle mahlûkatından müstağni olması iledir. Nitekim varlıkların en üstün ve muazzam olanı, müstakil olarak bizzat kendisi ile varlığı zorunlu olandır. Bu varlık zâtî bir sıfat olarak istiğna sıfatına sahiptir, başkasına ihtiyaç duymaz. Dolayısıyla Hak Teâlâ *el-Aliyy* ismine en lâyık olandır. *el-Azîm* ise âriflerin kalplerinde celâli ile tezahür etmesi iledir. O'nun âriflerin kalplerinde heybeti vardır. Azamet, tazîm edilenin değil, tâzim edenin, yani ism-i mefûlün değil, ism-i fâilin halidir, ancak bir şey bizzat kendi nezdinde tâzim görebilir. Bu durumda azamet, tâzim edenin de hali olur. Çünkü tâzim eden olmak suretiyle azamet hali onun sıfatı olmuş olur ki bu durumda o, sadece kendini tâzim etmiştir ve azamet de onun nefsinin (kendisinin) hali olur. Hak Teâlâ'nın kalplerdeki azametini gerektiren şey de ancak müminlerin kalplerindeki mârifettir. Bu, ilâhî isimlerin eseridir. Zira bir şey tâzim edilen zâta nispet edilen iktidar nüfuzu ölçüsünce, O zâtın irade ettiği her şeyi yapıyor olması ve hükmünü geri çevirecek, emrini durduracak hiçbir kudretin bulunmaması ile tâzim edilir. Böylece zorunlu olarak ârif kimsenin kalbinde bu hususlar bilindiği için Hak Teâlâ tâzim edilir. İşte bu, kendisinde imanın hâsıl olduğu kimsede ortaya çıkan ilk azamettir. Azametin ikinci mertebesi ise müşahede ehlinin kalplerinde hâsıl olan tecellinin verdiği azamettir ki bu azamet, salt müşahede eden kimsenin nefsindeki tecelli ile hâsıl olur. Bu zâtî azamet ancak O'nu kendisi ile değil, yine O'nunla müşahede eden kimsede hâsıl olur. Hak Teâlâ işte bu kimsenin gözü olur. Kendi nezdinde Hak'tan daha muazzam bir şey yoktur, yine O'nu tecellisi içinde müşahede eden kimse nezdinde de Hak'tan daha muazzam olan yoktur, zira müşahede eden kimse kendi gözü ile değil, Hakk'ın gözü ile müşahede eder. Bu isim Kur'ân'da çok gü-

zel bir şekilde, *fa'îl* vezninde, azîm şeklinde geçer ki bu kelime yapısının hem fail yönü hem meful yönü vardır. Hak Teâlâ da kendi zâtı nezdinde azîm olduğu için hem tâzim eden hem de tâzim edilendir, bu yüzden de bu iki yönü ifade eden lafız kullanılmıştır.

Hak, her sonradan yaratılmışın idrakinden yücedir
Zaten tabiatın kayıt altına aldığı varlık tenzihi idrak edebilir mi?!
Hak aklen idrakten yücedir, zâtı ile değil,
Hiçbir yaratılmışın O'nu taşımaya kudreti yoktur.
Azîm'dir, ama kimden? Celâl sahibidir, ama kim için?
Yücedir, münezzehtir, katında ne yaratma vardır ne haykırma!

Âyete'l-Kürsî, içerisinde Allah Teâlâ'nın kâh açıkça isim olarak kâh zamir ile on altı kez zikredildiği bir âyettir ki bu husus onun dışıdaki hiçbir âyette göremezsin. Bu on altı zikrin beşi, Allah'ın açık isimleri ile zikirdir. Bunlar, *Allah*, *el-Hayy*, *el-Kayyûm*, *el-Aliyy* ve *el-Azîm* isimleridir. Dokuzu açık zamir ile zikir şeklindedir. Bunlarda ilâhî isim, zâhirde zamir ile görünmüştür. İkisi de bâtında zamir ile ortaya çıkmıştır ki bunların zâhirde görünür varlığı yoktur. Bunlar da ilim ve meşîet ifadelerinin zamirleridir. Aynı şekilde O'nun ilmi ve meşîetini de O'ndan başkası bilmez. Hiç kimse O'nun ilminde ve meşîetinde (dileğinde) ne olduğunu bilmez; bunu ancak ilâhî ilimde mâlum olan şey, murat edilenin vuku bulması ile zuhur edince bilebilir, başka şekilde bilemez. Bu nedenle bu konularla ilgili zamirler zâhir olmamıştır. Havas nezdinde ve avam nezdinde mâlum olduğu üzere Allah Teâlâ'nın ism-i âzam olarak bilinen ve hususi işleri olan bir umumi ismi vardır ve bu isim hem Âyetü'l-Kürsî'de hem de Âl-i İmrân sûresinin başında yer alır. Hazreti Peygamber aleyhisselâm bu ismi biliyor olmakla beraber, ilâhî ilim karşısındaki edebinden dolayı bu isim ile dua etmemiştir. Çünkü Hazreti Peygamber aleyhisselâm Allah'ın nefsinde olanı bilmez. Belki de o, kendisi için hayır ihtiva eden isimlerle dua etmiştir. Diğer peygamberler de (Allah'ın selâmı onların üzerine olsun) Allah'tan istedikleri şeyler konusunda dua ederlerken bu hususi ismin dışındaki isimlere müracaat etmişlerdir. Eğer Allah'ın dua eden kişi hakkındaki ilminde, kişiden rızası var ise ve dua edene bu konuda bir hayır söz konusu ise tam dua ettiği hususta ona icâbet eder, eğer aksi söz konusu ise o zaman da dua edene, duasına istediğini vermek yerine dereceler bahşeder ya da kötülüklerini örter. Bu nedenle Hazreti Peygamber aleyhisselâm asla ism-i âzam ile dua etmemiştir, eğer bu isim ile dua etmiş olsaydı duasında istediği şeye icâbet edilirdi. Allah'ın eşyaya dair ilmi geçersiz olmaz, bu yüzden de Allah, ehlini tedip etmiş, edeplendirmiştir.

Kürsî hakkında bir bahis

Kürsü, arş şeklinde dör taraflıdır, ama bu dört taraf ayakları itibariyle değildir. Bu, atılmış bir halka gibi arştadır, dibi ise donmuş su üzerindedir. Bu kürsünün ortasında semâdan rükünlere kadar bütün mahlûkat yer alır. Nasıl ki kürsü arşın içinde ise bütün mahlûkatta aynı şekilde kürsünün içindedir. Arşta tek olan Rahmânî kelime orada (kürsüde) rahmet ve rahmetle karışık gazap şeklinde ikiye ayrılır. Zira iki ayak salındığı zaman, bir ayak diğerinin karar kıldığı yerin dışında bir yerde karar kılar ve bu onun karar kılış yerinin nihaî noktasıdır. İşte bu mekânlardan biri cehennem, diğeri de cennet olarak isimlendirilir. Bunların ötesinde bu iki ayağın intikal edeceği başka bir mekân söz konusu değildir. Bu iki ayak, ancak zuhur ettikleri tek bir asıldan imdat alırlar ki o da Rahmân'dır. Rahmân da bu ikisine sadece rahmet verir. Böylece işin sonu hüküm itibariyle aslına döner. Ancak başlangıç ile nihayet arasında bir yol vardır. Bu yol başlangıç ile sonu birbirinden ayırt eder. Eğer bu yol olmasaydı başlangıç da olmazdı nihayette olmazdı. Söylediğimiz hususun doğruluğu açısından şu hususu görmez misin; cehennem ateşi eksiklik ve dolmamışlık yüzünden sürekli acı çeker. Böyle olduğu için nihayetinde *el-Cebbâr* ayağını ateşe koyar. Bu ayak kürsüde zikredilmiş olan iki ayaktan birisidir. Öteki ayak ise cennete konulmuştur. Nitekim Hak Teâlâ, "İman edenler için Rablerinin katında doğruluk kademini müjdele." (Yûnus, 10/2) buyurmuştur. Yani *er-Rab* ismi onlarla beraber iken *el-Cebbâr* ismi ötekilerle beraberdir; çünkü orası celâl, ceberût ve heybet yeridir; cennet ise cemâl, ünsiyet, ilâhî tenezzül ve lütuf diyarıdır. Doğruluk ayağı (*kadem-i sıdk*) kürsüdeki ayaklardan biridir. Aynı zamanda iki ayak, iki kabza anlamına da gelir ki bunlardan birincisi ateşe aittir ve ona önem verilmez; öteki cennete aittir, ona da önem verilmez. Çünkü her ikisi de sonuçta rahmete varır ve bu nedenle orada olanlara bakılmaz. Bununla durum cahillerin zannettiği gibi "önem verilmemek" olsaydı suçlardan dolayı cezalandırma olmazdı ve Allah Teâlâ kendisini gazap edicilikle nitelemezdi. Yine eğer böyle olsaydı "şiddetlice yakalama" ve "tutma, alıverme" fiili de meydana gelmezdi. Bütün bunlar, cezalandırılana verilen önem ve değerden kaynaklanır. Çünkü onun bir değeri olmasaydı, azap görmez ve azaba hazır (lâyık) da olmazdı. Takvâ ehli hakkında cennetin kendileri için hazırlandığı söylenmiş, bedbahtlar hakkında da şöyle denilir: "Onlar için elim azap hazırlanmıştır." (İnsân, 76/31) Eğer değer verme olmasaydı bu hüküm ortaya çıkmayacaktı. İki ayak ilâhî isimlere karşılık gelir. O halde iki ayak vasıtasıyla müstağni kılar ve muhtaç eder. Bu ikisiyle öldürür ve diriltir, bu ikisiyle ehil yapar ve muhtaç bırakır. Bu ikisiyle Allah, iki çifti, erhek ve dişiyi yaratır. Bu ikisiyle zelil ve aziz yapar, verir, en-

geller (men eder), zarar verir, fayda verir. Bu ikisi olmasaydı âlemde gerçekleşen hiçbir şey gerçekleşmeyecekti. İlâhî isimlerde bu iki ayağın misali evvel-ahir ve zâhir-bâtın'dır. Bunun gibi bunlardan gayb âleminde ve şehâdet âleminde Celâl ve Cemâl, uzaklık ve yakınlık, heybet ve üns, dünya ve âhiret, cennet ve cehennem zuhur eder.

Uyuyan bir gözü ve uyuyan bir kalbi olmayan zât,
İşte O'dur bir ve tek,
Makamı korumaktır, varlıklar O'na tapar,
Beden de sınırlamaz onu tabiat da!
İmamdır O, imamlığı yayılır,
Âlemlere, kimse yenemez onu
Kürsüsü ekvâna (varlıklara) hazinedir,
Sayılabilir hiçbir şeyi korumak yormaz O'nu.

Kürsüsü gökleri ve yeri kuşatmış olan ve orada yücelme ve alçalma mizanını koyan, emir ve yasak ayaklarını kendine sevk eden ve bunu gizlide ve açıkta tedbirin ruhaniyet yolları haline getiren Allah'a hamd olsun.

لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللّٰهِ فَقَدِ
اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (٢٥٦)

256. Dinde zorlama yoktur; Artık hak ile bâtıl iyice ayrılmıştır. Tağutu inkâr edip Allah'a inanan kimse, kopmak bilmeyen sağlam bir kulpa sarılmıştır. Allah işitendir, bilendir.

Bunlar Allah'ın kendilerini muzaffer kılmasının Allah üzerine bir hak olduğu mesut kimselerdir. Nitekim Hak Teâlâ, "İman edenleri muzaffer kılmak (onlara yardım etmek) üzerimizde bir haktır." (Rûm, 30/47) buyurmuştur.

اللّٰهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَوْلِيَاؤُهُمُ
الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُمْ مِنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ
(٢٥٧)

257. Allah inananların velîsidir, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. İnkâr edenlerin ise velîleri tağuttur. Onları aydınlıktan karanlıklara sürüklerler. İşte onlar cehennemliklerdir, onlar orada temelli kalacaklardır.

[Allah inananların velîsidir]: Allah Teâlâ burada velâyeti kendisine nispet etmiştir ve bunu hususen müminlerle ilişkilendirmiştir. Bu da onun *el-Mü'min* isminden gelir. *el-Mü'min*, kendilerine haklarını vermek suretiyle insanların nefislerinde eman sağlayan, onlara güven veredir. İnsanlar onun haklarını ihlâl etmeyeceğinden emin olurlar. Kişi böyle olmadıkça mümin değildir. Yine *el-Mü'min*, Hakk eman verendir. Dolayısıyla mümin kişi Allah'ın kendisinin niteliği olduğunu söylemediği ve şanına yakışınayan zillet veya muhtaçlık gibi bir özelliği O'na izâfe etmez. Bu yönüyle kulun nitelenebileceği en üstiin derece mümin sıfatına sahip olmaktır. *el-Mü'min* Allah'ın bir adı olduğu gibi insanın da adıdır: Allah bütün müminlerin velîsidir. Bu yönüyle Allah kendilerini karanlıklardan nura çıkartmak suretiyle iman edenlerin velîsidir. Bu da, onları kendilerini bilmekten Allah'ı bilmeye çıkartmasından başka bir şey değildir. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Kendini bilen rabbini bilir." buyurmuştur. Yani kendini bilen, nefsinin Hak olduğunu öğrenir. Böylece mümin ve ârif, Hak Teâlâ'nın kendisine ihsan etmiş olduğu velâyet sayesinde, onu gayb karanlığından müşahede nuruna çıkarır. İşte bu 'ıyân nuru, yakîn nurudur. Böylece kendisine gayb olanı müşahede eder, bu da ona müşahede oluşunu sağlar ki bundan önce o şahısta bu hüküm bulunmuyordu. O şahsın mümin oluşu, Allah'ın kendisini karanlıklardan nura çıkarmasının sebebidir. Eğer onlar tabiatları itibariyle karanlıkta olmasalardı, Hak Teâlâ onları oradan çıkarın yakîn nuruna sokmuş olmayı bir nimet olarak zikretmezdir. Nitekim haberde de Hak Teâlâ'nın mahlûkatı önce karanlıkta yaratmış olduğu, daha sonra onlara kendi nurundan lütfettiği ifade edilmiştir. Bu nur kime isabet ederse o hidayete erer, kimi ıskalarsa da o da sapar.

Bil ki karanlıkların en şiddetlisi imkân karanlığıdır; çünkü bu, mutlak cehalet demektir. Allah kulunu dost edindiğinde, onu imkân karanlığı olan bu cehalet karanlığından çıkarır. Cehalet karanlığı insanın kendisini dost edinene bakmak yerine kendine bakması demektir. Allah Teâlâ onu dost edinmek suretiyle kendisini işte bu imkân karanlığından varlığın zorunluluğunun nuruna çıkartır.

İşaret

Zulüm ehli kimlerdir bilir misin?! Onlar Allah'ı bilme konusunda nazarî delil ile düşünüp nazar eden ve şüpheye düşen kimselerdir. Bununla beraber bu kimseleri harekete geçiren yegâne şey iman nimetidir. Böylece onlar taklide intikal ederler ve orada tertemiz şeriatın nuru ile hareket ederler. Sonun-

da bembeyaz delilleri, üzerinde hiçbir eğrilik ve pürüz göremeyeceğin, hiçbir çukura düşmekten korkup endişe etmeyeceğin apaçık delilleri görürler.

[İnkâr edenlerin ise velîleri tağuttur. Onları aydınlıktan karanlıklara sürüklerler.]: Burada Allah Teâlâ [sürüklerler] ifadesinde tekil değil, çoğul ifade kullanmıştır, çünkü hevâlar farklı farklıdır. Buna karşılık [Allah inananların velîsidir, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır.] cümlesinin sonundaki [çıkarır] fiilini tekil kullanmıştır.

Tağût kelimesi yükseldi, yüceldi mânasındaki tağâ fiilinden türemiştir. Kâfirler tâğût'un ilâhlık özelliğine sahip olduğuna inanırlar, bu yüzden de onu yüceltirlerdi.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ أَنْ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّيَ الَّذِي
يُحْيِي وَيُمِيتُ قَالَ أَنَا أُحْيِي وَأُمِيتُ قَالَ إِبْرَاهِيمُ فَإِنَّ اللَّهَ يَأْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ
فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ (٢٥٨)

258. Allah kendisine mülk verdi diye İbrâhîm ile rabbi hakkında tartışanı görmedin mi? İbrâhîm: "Rabbim, hayat veren ve öldürendir." demişti. "Ben de hayat verir ve öldürürüm" dedi; İbrâhîm, "Şüphesiz Allah güneşi doğudan getiriyor, sen de batıdan getirsene." dedi. İnkâr eden şaşırıp kaldı. Allah zulmeden kimseleri doğru yola eriştirmez.

İbrâhîm aleyhisselâmın kavmi, Nemrût'a değil, "ilâh" diye yonttukları şeylere tapmaktaydılar. Böyle olduğu için de İbrâhîm aleyhisselâm'ın işaret ettiği nurlar, onların ilâhları değildi. Haddi zâtında Nemrud da onların ilâhı değildi. Bu yüzden İbrâhîm aleyhisselâm [Benim rabbim hayat veren ve öldürendir.] deyince, Nemrud hayat vermeyi ve öldürmeyi, ilâh olduğunu iddia ettiği şeylere (ilâhlarına) nispet etmeye cüret edememiş, iyice saçmalamış olmamak için [Ben de hayat verir ve öldürürüm.] demişti. Böylece Nemrud oradaki insanların inanç sarsıntısı yaşamasını engellemek maksadı ile, ilâhlarını tenzih edip işi kendine nispet etmişti. İbrâhîm aleyhisselâmın muradı da tam da Nemrud'un anladığı şey idi. Nitekim İbrâhîm aleyhisselâm oradaki insanların getirdiği vahyi anlamadaki eksikliklerini görmüş, davetini ayrıntılı açıklamaya kalkmış olsa sözün uzayacağını ve meclisin uzun süreceğini anlamış, bu yüzden de onların anlayış seviyesine daha yakın, fakat aslında maksadı delillendirme konusunda daha kapalı ve ilgisi daha zayıf olan diğer bir delile yönelmiş ve [Şüphesiz Allah güneşi doğudan getiriyor, sen de batıdan getirsene!] demiştir. Bu mümkün (imkân dairesinde olan) bir durumdur ve Al-

lah Teâlâ Nemrud'u, bu imkân dairesindeki durum konusunda sahip olmadığı bir ulûhiyet iddiasında bulunmuş olduğu için imtihan etmiş, fakat [İnkârcı şaşırıp kalmıştır.] Şaşıran kimse, hücceti tükenen, tartışmada dibe vuran kimsedir. Böylece onun aleyhinde delil sübut bulmuş ve ilk meseledeki yalanı ortaya çıkıp rezil olmuştur ki o da "hayat verip öldürme" konusundaki iddiasıdır. Zira şaşırmak acziyettir. Aciz kalan kimse hakikati anlamış demektir. Bu şaşırma durumunda Nemrud kâfir değildir, çünkü hakkı bilmektedir. Eğer güneşin doğuşu o yönden olmasaydı, doğuya "doğu" denilmezdi. Eğer Nemrud güneşi batıdan doğursaydı, yani güneş batıdan gelseydi, o zaman yine doğudan gelmiş olacaktır, bu yüzden kâfir şaşırıp kalmıştır. Şaşırıp kaldığı nokta budur. Çünkü o güneş her nereden doğarsa oraya "doğu" isminin verileceğini, dolayısıyla güneşin batıdan doğmasının daima imkânsız olduğunu bilmektedir. Burada kâfiri şaşırtan şey, orada bulunanların her ne kadar anlayışları kıt kimseler de olasalar, İbrâhîm aleyhisselâmın getirdiği delili nasıl olup da anlamış olduklarını kendisinin ise anlamamış olmasıdır. Bu yüzden İbrâhîm aleyhisselâmın durumu hakkında şaşırmış, yani onun nasıl olup da konuyla ilgili daha açık ve güçlü kanıtı bırakıp daha kapalı ve zayıf kanıta yönelmiş olduğu ve bu kanıt ile halkı karşısında kendisini surturmuş olduğu konusunda şaşırmıştı. Onun bu acze düşüren hususta şaşırması da orada bulunanların İbrâhîm aleyhisselâmın daha açık olan delili bırakıp daha kapalı olan delile yönelmesini fark etmelerini engellemiş, gözlerini köreltmişti. Böylece onun hayretinden ve şaşırıp kalmasından dolayı, orada bulunanlar kendisinin acze düşmüş olduğu düşüncesine vardırlar ki zaten maksat da bu idi. Böylece Allah'ın dostu İbrâhîm aleyhisselâmın hazirun karşısında Nemrud'a tartışmada galip gelmesi söz konusu oldu ve doğruluğu bilinmiş oldu. Nemrud'a küfür vasfının nispet edilmesi ilk mesele ile ilgilidir, çünkü o, İbrâhîm aleyhisselâmın [Benim rabbim hayat verir ve öldürür.] şeklindeki ifadesinden neyi murat ettiğini anlamış, fakat gizlemiştir. Bu yüzden de kendisine kâfir denildi. Örtü kalkıp durum olduğu gibi açığa çıkınca, tecelli edince ilim sahibi oldu ve daha önce gizlediği hususta şaşırıp kaldı, böylece kendi içinde, gönlünde muhakkak iman etti, bunu telaffuz etmese bile durum buydu. Kaldı ki bizzat fiziksel olarak algılamaya vesile olan şeyin kendisini idrak edememişti, bu durumda nasıl inandığını telaffuz edebilirdi ki?! Ancak Allah kendisine hidayet etmedi, yani onu iman etmeye muvaffak kılmadı.

[Allah kâfirleri doğru yola eriştirmez.]: Yani onlara örtü ve perdeli hallerinde beyan etmez. Çünkü bilgi ile beyan etmek, bilinene dair cehalet örtüsünü kaldırır. Burada Allah'ın mucizesi, Nemrud'un, yanlış bile olsa söz söyleyebileceği bir hususta susturulmuş olmasıdır. Çünkü Nemrud bu konu-

da görüş belirtseydi, kendisine şöyle denilecekti: "daha sen yokken bile güneş zaten doğudan doğmaktaydı". Böylece yaşça kendisinden büyük olan bir insan Nemrud'u bedihi bir şekilde yalanlayacaktı. Nemrud'un söyleyebileceği yanlış söz şöyle olurdu: "Biz işi senin hükmünle yapmıyoruz veya bir hikmeti senden dolayı geçersiz saymayız." Bu yüzden Nemrud'un susturulması Allah'n mucizesi idi ve bu şekilde orada bulunanlar İbrâhîm aleyhisselâmın doğru söylediğini ve Nemrud'un ilâhlık iddia edemeyeceğini anlamış oldular.

أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا قَالَ أَنَّى يُحْيِي هَذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا فَأَمَاتَهُ اللَّهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ قَالَ كَمْ لَبِثْتَ قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالَ بَلْ لَبِثْتَ مِائَةَ عَامٍ فَانْظُرْ إِلَى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ وَانْظُرْ إِلَى حِمَارِكَ وَلِنَجْعَلَكَ آيَةً لِلنَّاسِ وَانْظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنْشِزُهَا ثُمَّ نَكْسُوهَا لَحْمًا فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ قَالَ أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (٢٥٩)

259. Yahut altı üstüne gelmiş bir beldeye uğrayan kimseyi görmedin mi? "Allah burayı ölümünden sonra acaba nasıl diriltecek?" dedi. Bunun üzerine Allah onu yüz yıl ölü bıraktı, sonra diriltti, "Ne kadar kaldın?" dedi, "Bir gün veya bir günden az kaldım." dedi, "Hayır yüz yıl kaldın, yiyeceğine içeceğine bak, bozulmamış; eşeğine bak ve hem seni insanlar için bir ibret kılacağız, kemiklere bak, onları nasıl birleştirip, sonra onlara et giydiriyoruz." dedi; bu ona apaçık belli olunca, "Artık Allah'ın her şeye Kadir olduğuna inanmış bulunuyorum." dedi.

Bu beldenin Vâdi'l-Kurâ (Mekke) olduğu söylenmiştir. İnsanlar kötülükten vaz geçip hallerini değiştirmedikleri için Allah burayı bir sabah vakti yerle bir etmiş, bütün halkını aynı cezaya, imtihana tâbi tutmuş, buna inanan ve inanmayan herkesi dâhil etmiştir. Yine denildiğine göre bu soruyu soran kimse Üzeyir aleyhisselâmdır. Üzeyir aleyhisselâm Allah'ın bir peygamberi idi, fakat sık sık kader hakkında soru sorardı, nihayet Hak Teâlâ ona, "Ey Üzeyir! Eğer bunu bir daha sorarsan senin ismini peygamberlik divanından silerim." buyurdu. Çünkü kader ilminin hem miktarlar, takdirler ile hem de Allah Teâlâ'nın zâtı ile nispeti söz konusudur, bu nispetler ise mevcut ve mâlum değil, sadece mâkuldürler, bu nedenle de bunun bilinmesi ya da tasavvur edilmesi imkân dışıdır. Bu yüzden kader bilgisi asla elde edilemez. Bu, sadece Allah'a mahsus bir bilgidir. Kim Allah'ı bilirse, kaderi bilir, kim Allah hakkında cahil olursa kader hakkında da cahil olur. Allah Teâlâ ise meçhuldür (künhü-

ne varılamaz) bu yüzden kader de meçhuldür. O halde ilâhın kulu olan varlığın (*me'lûh*) Allah'ı bilmesi imkânsızdır. Mâlumata dair hiçbir yön yoktur ki onda sadece Allah'ın bileceği kadere ait bir hüküm söz konusu olmasın, çünkü eğer kader bilinecek olsa, onun hükümleri de bilinir, hükümleri bilinecek olsa o zaman da kul her şeye dair bilgiyi kendi başına elde edebilir ve Hakk'a hiçbir konuda ihtiyaç duymaz, âdeta mutlak mânada istiğnaya, ihtiyaçsızlığa sahip olur. Kaderi bilmek böyle bir şeye yol açacağı için Allah onu dürmüş ve kullarından gizlemiştir, dolayısıyla bu bilgi bilinemez.

وإذ قال إبراهيم رب أرني كيف تحيي الموتى قال أولم تؤمن قال بلى ولكن ليطمئن
قلبي قال فخذ أربعة من الطير فصرهن إليك ثم اجعل على كل جبل منهن جزءا
ثم ادعهن يأتينك سعيا واعلم أن الله عزيز حكيم (٢٦٠)

260. İbrâhîm: "Rabbim! Ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster." dediğinde, "İnanmıyor musun?" deyince de "Hayır öyle değil, fakat kalbim iyice mutmain olsun." demişti. "Öyleyse dört çeşit kuş al, onları kendine alıştır, sonra onları parçalayıp her dağın üzerine bir parça koy, sonra onları çağır; koşarak sana gelirler. O halde Allah'ın güçlü ve Hakîm olduğunu bil." demişti.

Allah'ın kitabında geçmediği halde müfessirlerin peygamberlere nispet ettikleri kusurlardan peygamberleri tenzih etmek gerekir. Müfessirler naklettikleri haberlerle Allah kelâmını tefsir ettiklerini iddia ederler. Biz ise söz ve amelde Allah'ın bizi muhafaza buyurmasını niyaz ederiz. Onlar bu konuda çok ağır ifadeler kullanmış, en büyük hataları yapmışlardır. Bütün bunlar Yahudilerden yapılan nakillerdir ve müfessirler, Allah'ın kendilerini güvenilmez saydığı Yahudilerin sözlerine bakarak peygamberlerin ve meleklerin iffetlerine dil uzatmışlar, Aziz Kur'ân'ın tefsirine dair yazdıkları kitapları bu gibi şeylerle doldurmuşlardır. Oysa onların söyledikleri hususlarda ne kitapta açık bir nas vardır ne de sünnette! Allah bizleri ve sizi fikirlerin, sözlerin ve fiillerin hatalarından muhafaza buyursun. Âmin, Allah'ın izzet ve kuvveti adına âmîn!

Bunun bir örneği de bu âyetin tefsiri sadedinde İbrâhîm aleyhisselâma nispet ettikleri şüphe meselesidir. Oysa onlar bu konuda Hazreti Peygamber aleyhisselâmın "Bizler İbrâhîm'den daha fazla şüpheye ehiliz."[100] sözü üzerinde hiç düşünmemişlerdir. Zira İbrâhîm aleyhisselâm ölülerin diriltilmesi ko-

---

100. Benzer bir rivayet için bkz. Buhârî, Ehâdîsu'l-Enbiyâ, 12; İman, 238.

nusunda şüpheye düşmemiş, fakat ölülerin diriltilmesinin çok farklı şekillerde olabileceğini bildiği ve Allah'ın bu şekillerden hangisi ile ölüleri dirilteceğini bilmediği için, ayrıca ilim öğrenmeye meraklı bir yaratılışa sahip olduğu için bu soruyu sormuştur. Dolayısıyla onun ölülerin diriltileceğine imanı var iken bunu görme yönündeki talebi, bilgi ve açıkça görme (ı'yân) unsurlarını birleştirmeye matuftur ve Allah da ona diriltme şekillerinden birini muayyen olarak, gözle göreceği şekilde göstermiş, böylece onun da kalbi sükûn bulmuş, sonuçta Allah'ın ölüleri nasıl dirilteceğini de bilir olmuştur. Yusuf, Lût, Mûsâ, Dâvûd ve Muhammed aleyhisselâmın kıssasında da aynı durum söz konusudur. Yine Süleymân aleyhisselâmın iki melekle ilgili olan kıssasında kendisine nispet edilen hususlarla ilgili durum da budur.

Burada Hak Teâlâ şöyle buyurmaktadır;

[İbrâhîm: "Rabbim! Ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster." dediğinde]: Yani İbrâhîm aleyhisselâm, ölülerin farklı farklı şekillerde diriltilebilecek olmasından dolayı, bu diriltmenin nasıl olacağını öğrenmek istemiştir, yoksa ölülerin diriltilmesini inkâr tarzında bir soru değildir.

["İnanmıyor musun?" deyince de, "Hayır öyle değil, fakat kalbim iyice mutmain olsun." demişti.]: Yani "Hayır, iman ediyorum, fakat yaratma şekilleri gibi diriltme şekilleri de çoktur, yarattığın varlıklar içerisinde kün/ol emri ile var ettiklerin olduğu gibi bir elinle ve iki elinle yarattıkların ve hiçbir unsur kullanmadan (yoktan) yarattıkların, başka bir şeyden yarattıkların da vardır. Dolayısıyla varlığın türleri çoğalmıştır. Ölümden sonra mahlûkatın diriltilmesi de âhirette bir yeniden yaratma, var etmeden ibarettir. Oradaki var etme şekli tek olabileceği gibi çok da olabilir. Bunun için âhiretteki diriltmenin nasıl olacağını, tek şekilde mi yoksa farklı şekillerde mi olacağını bilmek istedim. Eğer tek bir türde olacaksa bu türlerin hangisi üzere olacağını öğrenmek istedim". Bu nedenle de [Fakat kalbim iyice mutmain olsun], yani sükûn bulsun demiştir. "Eğer bana bunu bildirisen kalbim mutmain olur ve dirilişin bu şekilde hâsıl olacak olmasından dolayı sükûn bulur. Nitekim ilimde ziyadeyi, ilmin artmasını talep etmek, senin emrettiğin şeylerdendir." demiştir.

Mutmainlik sekînetin başlangıcıdır, sekînet ise bir şeyi bütün yönleri ile görüp bilmek, mütalaa etmek demektir. Nitekim diriltme şekilleri onu (İbrâhîm aleyhisselâmı) her açıdan cezbetmekteydi. Hangisi olacağını öğrenince de bu cezbe hali sona erip sükûn buldu. Sükûn, büyükler için talep edilen bir niteliktir. Bu nedenle İbrâhîm aleyhisselâm de [Fakat kalbim iyice mutmain olsun], yani ölülerin dirilişinin gerçekleşeceği şekle sükûn bulsun demiştir. Çünkü diriliş şekilleri çoktur ve ancak hangi şekilde dirilişin gerçekleşe-

ceği bilineceği zaman yakînin hâsıl olacağı da mâlumdur. Burada telep edilmiş olan şey, göz ile görmenin sağlayacağı mutmainliktir. Zira sükûn, yakîne ilave bir şeydir ve talep edilmesi câizdir. Bu itibarla Allah Teâlâ İbrâhîm aleyhisselâmı dört kuş ile hayat vermenin keyfiyetine yönlendirmiş ve ona "dört kuş al" demiştir ki bu dört kuş, dört doğanın örneğidir. Bu da ona âhiretteki yaratılışın doğal olduğunu, yani tabii cisimlerin haşri tarzında olduğunu bildirir. Çünkü bazı kimseler şöyle cisimlerin haşredilmeyeceğini, ölüm yoluyla nefislerin doğal bedenlerinden soyutlanmış olarak tümel nefiste toplanacaklarını iddia etmişlerdir. Allah Teâlâ ise İbrâhîm aleyhisselâma işin bu insanların iddia ettiği gibi olmadığını bildirmiş ve onu, kendisi tarafından bilinen ve tasarrufta bulunabildiği bir tarza yönlendirmiştir. Böylelikle ona şunu üretmiştir: Tabiatlar eğer Allah katında mâlum, görülmüş, ayrışmış ve birbirinden ayırt edilmiş olmasaydı, ayrışmayacaklardı. Öyleyse Allah doğal âlemi ancak kendi katında bilinen ve kendisinde görülen belli bir şeyden var etmiştir. Böylece İbrâhîm aleyhisselâm onları bir araya getirmiş ve cismi bu özel tarzda ortaya çıkartmıştır. Bu şekilde Allah Teâlâ, İbrâhîm aleyhisselâmı dört kuşa yönlendirmek suretiyle, ona kendisinin doğal-unsuri cisimleri var ederken icra ettiği fiilin keyfiyetini açıklamıştır. Çünkü bütün cisimler, ya doğaldır ya da unsur kaynaklıdır. Âhiret yaratılışta mesut kimselerin yaratılışındaki cisimleri doğal iken cehennemliklerin cisimleri unsuridir. Dört tabii cisim sıcaklık, soğukluk, rutubet ve kuruluktur. Dört unsurî cisim ise ateş, hava, su ve topraktır. İbrâhîm aleyhisselâmın Hak tarafından dört kuşa yönlendirildiği bu kanıtlamadan hareketle anlaması istenilen "ruhların haşri" meselesine gelirsek; bu dört kuş, ilâhiyat bahsinde, âlemin zuhur için kendisini var edecek, onu izhar etmeye güç yetiren, onun bütün ayrıntılarını bilen, onun onu izharını dileyen, hayat sahibi bir İlâh'a muhtaç olduğunu gösterir. Çünkü bu nitelikler ancak hayat sahibi birine ait olabilir. Burılar, ilâhiyatta mertebede zorunlu dört niteliktir. Çünkü âlem ancak bu dört niteliğe sahip bir zâttan zuhur edebilir. İşte kuşların İbrâhîm aleyhisselâma akıllar, ruhlar ve tabii cisim olmayan şeylerin haşriyle ilgili delil olması böyle gerçekleşmiştir. Yine bu, doğal ve unsurî cisimleri var etmek için de tabiatın dörtlü olması gerektiğini gösterir. Sonra Hak Teâlâ [onları kendine alıştır] buyurmuştur, yani onları bir araya getir demiştir. Birleşme, dağınıklıktan sonra toplamaya işaret eder. Bunların birbirine birleşmesi ile de cisimler ortaya çıkar. [sonra onları parçalayıp her dağın üzerine bir parça koy.] Bu dört dağ, zikrettiğimiz dört niteliktir ve bunlar sabitlik ve heybetleri nedeniyle dağdır. [Sonra onları çağır; koşarak sana gelirler.] Aslında sadece duyan ve sabit bir gözü olan varlık çağrılabilir. Allah Teâlâ burada İbrâhîm aleyhisselâmın kuşları

çağırmasını emrederken, "Biz bir şeyi irade ettiğimizde, ona sözümüz ol'dur, o da olur." (Nahl, 16/40) *kün*/ol sözündeki makamdan emir vermiştir. Böylece Allah Teâlâ İbrâhîm aleyhisselâma yaratılış keyfiyetini müşahede ettirince o da nefsinde, yaratma şekillerinin çeşitliliğin neden olduğu cezbeler sebebiyle bulduğu endişeden kurtulmuş ve artık bu keyfiyete dair bilgi konusunda hiçbir hayretin ve karmaşanın yer almadığı bir sükûn bulmuş, mümkün ihtimaller arasından (haşrin) hangi tarzda gerçekleşeceğini öğrenmek suretiyle de itminanı artmıştır.

Burada şöyle bir incelik de söz konusudur: Ezelî kudretin yaratılış ile ilişkisi konusunda müşahede ve akıllar hayrete düşer. Nitekim İbrâhîm aleyhisselâm [Rabbim! Ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster!] dediğinde ve Hak Teâlâ kendisine kudretin tesirinin taallukunu göstermeden bunu göstermiş ve o da eşyanın keyfiyetini, parçaların tastamam ve düzgün bir beden oluşturacak şekilde bir araya gelişini görmüş, fakat kudretin buna taalluk edişini görüp tahkik edememiş, bunun üzerine Hak Teâlâ da kendisine, [O halde Allah'ın güçlü ve Hakîm olduğunu bil.] buyurmuştur ki bu ifade, "Allah'ın daha önce müşahede ettiği kuşların suretlerini yaratmaya ve değişik aşamaları birbirinden ayırt etmeye kâdir olduğunu bil." mânasına gelir.

مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنْبُلَةٍ
مِائَةُ حَبَّةٍ وَاللّٰهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ (٢٦١)

261. Mallarını Allah yolunda sarfedenlerin durumu, her başağında yüz tane olmak üzere yedi başak veren tanenin durumu gibidir. Allah dilediğine kat kat verir. Allah'ın lütfu geniştir, O her şeyi bilendir.

Hak amel-i salih suretine girdiği ve onu mükâfat sureti ile mizana koyduğu zaman, onun mükâfat sureti kat kat artar ve Allah'tan bir lütuf olarak her türlü ölçü ve takdirin ötesinde olur. Nitekim Hak Teâlâ "Her kim bir iyilik getirirse ona onun on katı vardır." (En'âm, 6/160) ve [Mallarını Allah yolunda sarfedenlerin durumu, her başağında yüz tane olmak üzere yedi başak veren tanenin durumu gibidir. Allah dilediğine kat kat verir.] buyurmuştur. Yani Allah dilediğine nimetlerini kat kat artırır ve bu hayrı kat kat artırırken duracağı bir sınır da koymaz. Aksine Allah burada [Allah'ın lütfu geniştir.] diyerek kendisini genişlikle nitelemiştir. Sonra da [O her şeyi bilendir.] buyurmuştur. Zira Allah'ın varlıktaki sırları sayısızdır. Bu nedenle de seçkinler (*havas*) "İlâhî genişlikte hiçbir tekrar yoktur, aksine suretleri ile kalpleri idrakten perdeleyen perdeler vardır, avam bunları tekrar

zanneder." demişlerdir. Allah geniş lütuf sahibidir ve her şeyi bilir. Her kim bu el-Vâsî (geniş) isminin varlığını tahkik ederse, tekrar diye bir şeyden söz etmez, aksine tekrardan söz edenler yeninden yaratma konusunda bir kararsızlık içindedirler.

الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللهِ ثُمَّ لَا يُتْبِعُونَ مَا أَنْفَقُوا مَنًّا وَلَا أَذًى لَهُمْ أَجْرُهُمْ
عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (٢٦٢) قَوْلٌ مَعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِنْ
صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَا أَذًى وَاللهُ غَنِيٌّ حَلِيمٌ (٢٦٣) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ
بِالْمَنِّ وَالْأَذَى كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ
صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ فَأَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا لَا يَقْدِرُونَ عَلَى شَيْءٍ مِمَّا كَسَبُوا وَاللهُ
لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ (٢٦٤)

262. Mallarını Allah yolunda infak edip de daha sonra, infak ettikleri şeyin ardından başa kakmayan ve incitmeyen herkesin, rabbi katında mükâfatı olacaktır; onlar için herhangi bir korku söz konusu değildir, üzülecek de değillerdir. 263. Güzel bir söz ve bağışlama, peşinden eza gelen bir sadakadan daha iyidir. Allah müstağnidir, Halîm'dir. 264. Ey İnananlar! Allah'a ve âhiret gününe inanmayıp, insanlara gösteriş için malını sarfeden kimse gibi, sadakalarınızı başa kakma ve eza etmekle boşa çıkarmayın. Onun durumu, üzerinde toprak bulunan kayanın durumu gibidir, üzerine bol yağmur yağdığında üzerini silip süpürür. Kazandıklarından hiçbir şey elde edemezler. Allah inkâr eden kimseleri doğru yola eriştirmez.

Verdiğin şeyi başa kakmaktan sakın, çünkü verileni başa kakmak, veren kimsenin cehaletine birkaç yönden delâlet eder. İlk olarak bu durum o kişinin kendisini verdiği nimetin sahibi olarak gördüğüne delâlet eder, oysa o nimet Allah'ındır, yaratan da O'dur, veren de O'dur. İkincisi, bu kimse Allah'ın o nimeti kendisine bahşetmesini ve diğer bir insanı da kendi elindeki bu nimete muhtaç kılmasını bir nimet olarak görmez, bunu unutur. Üçüncüsü, bu kimse verdiği sadakanın aslında Rahmân'ın elinde düşecek olduğunu unutur. Sonuncusu ise bundan kendisine dönecek olan hayrı unutur. Aslında veren kimse nefsi için iyilik yapmış, nefsi için çalışmış olur, bu durumda bu kişinin yaptığı bu davranışı başkasının başına kakması nasıl doğru olabilir ki, zira o, başkasına, zaten ona ait olanı vermektedir. Zira verdiği şey zaten kendi rızkı olsaydı ona vermezdi. Yani bu kişi aslında farkında

olmasa da, elinde emanet olarak bulunan bir malı gerçek sahibine vermektedir. İşte bütün bu hususlar hakkında cahil olduğu için, verdiği malı başa kakar ve amelini boşa çıkarır. Nimet veren kimse verdiği nimeti başa kakma ve eziyet ile boşa çıkardığı zaman, Allah katında bu ameline bir karşılık bulamaz. Verdiği nimeti alan kimse fakirliğinden ve ihtiyacından dolayı ona müteşekkir olsa bile, Allah bu amele bir karşılık vermez. Ahlâkî erdemlerden biri de nimet veren kimsenin verdiği nimeti başa kakmaması, hele de nimeti alan kimse şükrân duygusu içinde iken onun başına kakmamasıdır. Nitekim kişinin verdiği malı sürekli dile getirmesi ve başa kakar şekilde konuşması, sözün hastalıklarındandır. Çünkü böylece verdiği kimseyi kötü duruma sokar ve rabbinden alacağı karşılığı yok eder. Zira Hak Teâlâ bu ameli, [Sadakalarınızı başa kakma ve eza etmekle boşa çıkarmayın.] sözü ile boş çıkarmıştır. Başa kakmadan büyük eziyet var mıdır? Zira başa kakma, mânevî bir eziyettir. İlacı ise kişinin verdiği malı, Allah'ın ilminde, zaten malı alan kişiye ait bir emanet, sahibini tanımadığı bir emanet olarak görmesi ve bu emaneti taşıyıp sonra sahibine vermiş olmakla da kendisinin mükâfat alacağını düşünmesidir. Kişi bu malı Allah'ın fiilen tayin etmiş olduğu kimseye verdiği zaman bu emanetin sahibini de tanımış olur ve emaneti eda etmiş olduğu için Allah'a şükreder. Kime bu şekilde bakmak lütfedilmişse, artık o kimse asla başa kakmaz.

[Allah inkâr eden kimseleri doğru yola eriştirmez.]: Yani onlara örtülü ve perdeli hallerinde beyanda bulunmaz, çünkü bilgilendirerek beyanda bulunmak, söz konusu mâluma ilişkin cehalet perdesini kaldırır.

وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ وَتَثْبِيتًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ
أَصَابَهَا وَابِلٌ فَآتَتْ أُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ فَإِنْ لَمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلٌّ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ
(٢٦٥)

265. Mallarını Allah rızasını kazanmak ve kalplerindekini sağlamlaştırmak için infak edenlerin durumu ise tepe bir yerdeki güzel bir bahçenin haline benzer; yağmur alınca mahsûlünü iki kat verir; yağmur almazsa bir çisinti bile kâfi gelir... Yaptıklarınızı Allah görmektedir.

Burada geçen *vâbil* kelimesi, sağanak yağmur demektir. Bu kelimede *istiblâl* (ıslanma, nemlenme) kelimesinden türemiş izlenimi de vardır. Yine âyette geçen *tall* kelimesi de, yağmurun ilk küçük damlaları, çiseleri mânasındadır. Gündüz düşen çiseye *şezz*, gece düşen çiseye ise *nedâ* denilir.

أَيَوَدُّ أَحَدُكُمْ أَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ لَهُ فِيهَا مِنْ
كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَأَصَابَهُ الْكِبَرُ وَلَهُ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَاءُ فَأَصَابَهَا إِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ فَاحْتَرَقَتْ كَذَلِكَ
يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ (٢٦٦) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا
كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ بِآخِذِيهِ
إِلَّا أَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ (٢٦٧) الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ
بِالْفَحْشَاءِ وَاللَّهُ يَعِدُكُمْ مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلًا وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ (٢٦٨)

266. Hangi biriniz, kendisi ihtiyarlamış ve çocukları da güçsüzken, altlarından ırmaklar akan, hurma, üzüm ve her çeşit meyveleri bulunan bahçesinin, ateşli bir kasırganın kopmasıyla yanmasını ister? Düşünesiniz diye Allah size âyetlerini böylece açıklar. 267. Ey iman edenler! Kazandıklarınızın ve size yerden çıkardıklarımızın iyilerinden infak edin. Size verilse, gözünüzü yummadan alamayacağınız kötü malı, hayır diye vermeye kalkışmayın. Biliniz ki Allah zengindir, övgüye lâyıktır. 268. Şeytan sizi fakirlikle tehdit ediyor ve size çirkin şeyleri emrediyor. Allah ise size bağışlanma ve bolluk vaat ediyor. Allah'ın lütfu boldur, O her şeyi bilir.

Bil ki nefs hırslı (cimri) karakterli olarak yaratılmıştır. İnsanın hayatı bedeniyle irtibatlı olduğu sürece ihtiyacı iki gözünün önündedir, yoksulluğu ise kendisine gösterilmiştir. İşte melun Şeytan'ın ona vaatlerle gelmesi de, bu sayede mümkün olmaktadır. Bu itibarla Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: [Şeytan sizi fakirlikle tehdit ediyor.] Oysa Allah'ın yardımı olmaksızın ne şeytan ne de nefis insana galip gelemez. İnsan nefsi ile savaşırken şeytan da nefsin lehine, onun aleyhine hareket eder. Bu nedenle şeriat bunu "sadaka" diye isimlendirdi, çünkü kişi verdiği malı, sıkıntı ve zorlukla elinden çıkarmıştır. Nitekim *rumhun sıdkun* ifadesi, kuvvetli, sert mızrak mânasına gelir. (Yani sadaka kelimesi zorluk mânasını ihtiva eder.) Eğer insan, dünyada bâki kalacağını düşünmez ve bu dünyadan ayrılacağından emin olursa o zaman mal vermek ona kolay gelir. Çünkü mal ondan istese de istemese de zorla alınacaktır.

İblis'in israf özelliğinin neticelerinden biri de onun bizi fakirlikle tehdit etmesi ve bize kötülüğü emretmesi, yani kötülüğü açığa çıkarmayı, izhar etmeyi emretmesidir. Burada izhar etmek ifadesi ile, kötülüğün vukuu kast edilmiştir. Çünkü şeytan insanın aklından geçen, içinde meydana gelen şeylerden, kötü düşüncelerden mesul olmadığını, bu konularda Hak Teâlâ'nın insan üzerinden vebali kaldırdığını bilmektedir. Nitekim insan ancak içinden

geçen kötü düşünceyi uzuvları ile izhar eder, yani ortaya çıkarırsa mesul olur. İşte kötülük, çirkin şey (*fahşâ*) budur. Bu yüzden de Hak Teâlâ [Allah ise size bağışlanma ve bolluk vaat ediyor.] buyurmuştur. Böylece Allah, mümine şeytanın burnunu sürtmek üzere bunu ihsan etmiştir. Nitekim bu şeytan insana kötü amelini süsler. Allah da insandan sâdır olan bütün muhalefetleri, düşmanın ilkâsı olarak değerlendirmiş, böylece İblis'in Âdemoğluna yönelik bütün saptırmalarını boşa çıkarır ve şeytan insana kötülüğü, taşkınlığı emrederken Allah bunun karşılığında, bizden sâdır olan günahları bağışlamayı vaat eder. Bağışlama Allah'ın günahkâr mümin ile küfür arasına yerleştirdiği bir perdedir. Bu perde, günahın gerçekleşmesi esnasında (kişiyi günahın kendisine ulaşmasından) örter. Böylece mümin o davranışın 'giinah' olduğuna inanır, o perdenin bereketiyle Allah'ın haram kıldığı herhangi bir şeyi mubah saymaz. Sonra başka bir mağfiret daha vardır. Bu da, iki örtü ardındaki diğer bir örtüdür. Birincisi dünya hayatında o kimsenin üzerindeki örtüdür. Bu sayede Allah'ın o günaha karşılık belirlemiş olduğu meşru ceza, o kişide uygulanmaz. Eğer bu örtü âhirette kendisini örter ise bu kez o fiilden dolayı kendisini cezalandırmaz. Öyleyse birinci örtü, günahın işlenme vaktinde gerçekleşmiştir. İkinci örtü ise işledikleri günahların kendilerine bir zarar vermediği kimseler için söz konusudur ki bu kimseleri Allah bağışlamış, kendilerine tövbe nasip etmiş olduğu için ve mele-i 'âlâdaki melekler onlar için istiğfarda bulunmuş oldukları için, onlara ateş dokunmaz. Hak Teâlâ şöyle buyurmuştur: [Allah ise size bağışlanma ve bolluk vaat ediyor.] Bu bağışlama, şeytanın taşkınlığı ve kötülüğü emretmesine karşılıktır. Bolluk ise şeytanın yoksullukla korkutmasına karşılıktır. Nitekim şeytan, kendisine verilen "Onlara vaatlerde bulun, onları korkut." (İsrâ, 17/64) şeklindeki emri nedeniyle, insanları fakirlikle korkutmakla memurdur. Allah Teâlâ da, şeytanın müminde gerçekleştirmek istediği fiile karşılık kendisini savunmak için mümin onun vekili olsun diye mümini rahatlatmayı murat etmiştir. Böylece Allah mümin kulunu ilâhî bir vaat olarak savunmuş, bu sayede şeytanın vaadini uzaklaştırmıştır. Allah'a karşı konulamaz ve Allah yenilmez! Öyleyse mağfıret gerçekleşmiş olduğu gibi bolluğun verilmesi de gerçekleşmiştir. Şeytan ise apaçık bir zararı satın almıştır. Bu hakikat nedeniyle Allah Teâlâ bütün işlerimizde kendisini vekil edinmemizi emretmiştir. Böyle yapıldığı takdirde Hak Teâlâ bu işleri müminlerden uzaklaştırma işini bizzat üstlenir. Şeytanın günahtaki amacı, günahın bizzat kendisi değildir; onun asıl gayesi, kulun şeytana itaat etmeyi alışkanlık haline getirmesini sağlamaktır. Bunu başarabildiği takdirde onu derece derece yoldan çıkarıp nihayet kendisine ebedi bedbahtlığın bulunduğu şirki telkin edecektir. İşte İblis'in kulağının duyduğu en şiddetli âyet (ona en zor gelen âyet), budur, çünkü bu âyetle iğvanın fayda vermeyeceğini bilmiş olur.

Bu nedenle de bütün hırsını insanı şirke düşürmeye hasretmiştir. Çünkü o Allah'ın şöyle buyurduğunu bilir: "Allah kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz." (Nisâ, 4/116) Yine o şirke verilen cezanın süresinin sona ermeyeceğini zannetmiştir, hâlbuki Allah böyle dememiştir. Âyetten çıkan anlama göre, müşrikin cezalandırılması kaçınılınazdır. Allah her kimi cehenneme yerleştirirse, o kişi cehennemden çıkmaz ve orada kalanlar ebedi kalır. Fakat Allah âyette bedbahtlara yönelik azabın sona erip ermeyeceğine değinmemiştir. İşte korku bundandır, yoksa o yerin (cehennemin) kendisini imar edenlerin ikamet yeri olmasıyla ilgili değildir. Öyleyse Allah'ın müşrikin şirki nedeniyle cezalandırılması hakkındaki ifadesi açıktır. Bu cezalandırma dünya veya âhirette cezalandırılan kimseye haddin uygulanması mesabesindedir. Başka bir ifadeyle cezalandırma, Hakk'ın cezaya sebep olan günahları bağışlamadığı takdirde, kuluna, şirk koşması nedeniyle uygulanan ilâhî hadlerden ibarettir. İblis ise müşrikin şirki nedeniyle cezalandırılma süresinin sona ereceğini anlamamıştır. Bu nedenle burada Hak Teâlâ [Allah'ın lütfu boldur, O her şeyi bilir.] buyurmuştur. Zira kötülüğü emretmek de kötülüğün bir parçasıdır, böylece İblis de Hak Teâlâ'nın bağışlama vaadinin kapsamına girer, bu yüzden de İblis de, her ne kadar kendisinin meskeni cehennem olsada, bu bağışlama vaadine tamah etmiştir. Bu ilâhî lütuf ancak günahkâr ve aşırıya giden kullar için söz konusudur, onlar için muazzam bir lütuftur, ihsan sahibi kullara gelince, onlar aleyhine bir yol zaten yoktur. İlâhî lütuf onlara en başında zaten gelmiştir ve onlar da bu ilâhî lütuf sayesinde ihsan sahibi kimseler olmuşlardır. Dolayısıyla ilâhî lütuf artık sadece ihsan sahibi olmayanlar için söz konusudur.

يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ (٢٦٩)

269. O, hikmeti dilediğine verir. Kime de hikmet verilmişse, şüphesiz ona çok hayır verilmiştir. Ancak vicdan sahipleri düşünüp ders çıkarır.

Hikmet, özel bir bilineni bilmektir. O, hüküm sahibi ve ona göre hüküm verilen bir niteliktir. Fakat hükme konu olmaz. Hikmet kelimesinin ism-i fâili, yani özne hali hakîmdir. Yani hüküm hikmete aittir. Onun sonucu olan hükmün faili ve öznesi ise hâkim ve hakemdir. Bu nedenle sayesinde atın kontrol edilmesini sağlayan gem de 'hikmet' diye isimlendirilmiştir. Öyleyse bu niteliğe sahip her bilgi hikmettir. Hikmeti ancak kendisine hikmet verilmiş olan kişi bilir. Bu, Allah tarafından verilmiş olan bir hibedir. Hikmet her hak sahibine hakkını vermek olduğu için hikmet sahibi olan kimse, her hak sahi-

binin hak ettiği şeyi bilmeden fiilde bulunmaz, bu ise ancak Hakk'ın tebyini, izahı ile olur. Bu nedenle Hak Teâlâ hikmeti kendine izâfe etmiştir. İlâhî ilim; ilham, ilkâ ve ruh'un indirilmesi ile muallimi, öğreticisi Allah olan ilim ilimdir. Dolayısıyla insanın muallimi Hak Teâlâ'dır, bu nedenle de burada Allah'ın nebî veya resûl olmayan kimseye öğretmeyeceğini iddia edenlere reddiye olarak [dilediğine verir] buyurmuş ve bu dilediğinin kim olduğunu belirlemeksizin nekre olarak bırakmıştır ki bu belirsizlik sadece O'nun bildiği mârifet içerisinde bir belirsizliktir. Çünkü O'nun nezdinde her iş muayyen ve mufassal bir şekilde mâlumdur, onun hakkında herhangi bir genellik, kapalılık, bilinmezlik söz konusu değildir. Yine O'nun ilminde herhangi bir mücmele dair (kendisi için bazı şeyler müphem ve mücmel olan kimselerde olduğu gibi) bir müphemlik söz konusu değildir. Bütün her şeyde ve her işte hikmet, onların mertebeleri ve ayanları içindir. Mertebelerin en büyüğü ise ulûhiyet mertebesidir. En aşağısı da ubûdiyet (kulluk) mertebesidir. Dolayısıyla aslında iki mertebe vardır, yani sadece kul ve rab vardır. Her kimse hikmet verilirse o kise eşyanın tertibini, mertebelerini bilir, her şeye hakkını vermeyi ve her şeyi yerli yerince değerlendirmeyi bilir. Allah Teâlâ hikmet sahibidir ve her bir şeyi tam da yerine koymuştur, her şeyi olması gerektiği konumda değerlendirmiştir. Kullar içerisinde hikmet sahibi olan ise her şeyi yerli yerine koyan ve hiçbir şeyin ölçü ve sınırını aşmayan, her hak sahibine hakkını veren, hiçbir şey hakkında kendi hevâsı ve hevesi ile hüküm vermeyen, kendi garazlarının tesiri ile hükmetmeyen kimsedir. Bu, hikmetin kendisine hükmedip üzerinde tasarruf ettiği kimsedir, hikmete hükmeden kimse değildir. Çünkü hikmet üzerinde hükmeden kimsenin onun üzerinde bir iradesi olur, kendisi üzerinde hikmetin hükmettiği kimse ise hikmetin tasarrufu altında olur. Sıfat, o sıfata sahip olan kimsede yerleştiği zaman ona zorunlu olarak bir şey verir. Bu yüzden hikmet sahibi, hikmetin kendisi ile kaim olduğu, kendisinden yerleştiği kişidir, böylece onunla hikmetin hükmü cari olur, aynı şekilde onun hükmü de hikmet ile cari olur. Yani o hikmetin aynı, hikmet de onun aynı olur. Böylece hikmet hem hükmedenin, hem kendisi ile hükmedilenin hem de hakkında hüküm verilenin aynı olur. Bu noktada hikmet sahibi olan kişi Allah'ın kendisini geçici bir süreliğine iskân etmiş olduğu şu dünyaya bakar, sonra Allah'ın kendisi için belirlediği meşru tasarruf ölçülerine bakar ve onları eksiksiz ve ziyadesiz telakki eder, böylece kendisine beyan edilmiş olan üsluba göre hareket eder, elinden şu dünya hayatında kendisine verilmiş olan mizanı, ölçüyü hiç bırakmaz. Zira eğer bu mizanı bırakacak olursa ölçüleri bilemez olur ve bunun sonucunda da ya ölçüde aldanıp zarar eder ya da eksik tartıp başkasına haksızlık eder ki Allah bu iki durumu da kınamıştır. Ancak Hak Teâlâ ölçüde hile yapıp fazla tartmayı hususi bir durumda övmüştür ki

hikmet sahibi insan, bilgiye dayanarak işte o konumda fazla tartabilir. Çünkü bu, terazinin fazla tartmasıdır ve Allah katında övgüye değerdir. İnsan bu durumu bilip terazi elinde bulunduğu sürece, Allah'ın yaratıkları hakkındaki hikmetinden herhangi bir işte yanılmaz. Böyle davrandığında ise vaktinin imamı olur. Teraziyle Yine Hakk'ı zikretmenin Allah'a ve resûlüne eziyete sebep olmayacağı durumlarda hakkın Allah'ın kullarına izhar edilmesi ve onlara tanıtılması de hikmettendir. Yine Allah'ın veya peygamberinin veya Allah nezdinde dinî konularda değeri olan birisinin adını, Allah'a, peygamberine ya da Allah'ın kendilerine önem verdiği kimselere eziyet (hakaret) edileceği bir yerde zikretmemek de hikmettendir. Örneğin Şiilerin yanında sahâbeden söz etmemek böyledir, çünkü böyle bir davranış zikredilenin hakarete uğramasına ve ona kötü söz söylenip gıyabında eziyete maruz kalmasına bir çağrıdır. İşte hikmet sahibi insan, böyle bir yerde o kimseyi zikretmez.

[Kime de hikmet verilmişse, şüphesiz ona çok hayır verilmiştir] Allah'ın çoğalttığı şeye asla azlık dâhil olmaz. Aynı şekilde Allah'ın tâzim edip büyüttüğü şeye de küçüklük, hakirlik asla dâhil olmaz. [Ancak vicdan sahipleri düşünüp ders çıkarır] Burada ulü'l-elbâb ifadesindeki lübb kelimesi, bir şeyin sırrı ve kalbi mânasındadır. Lübb, zeytinde ve bademdeki yağ gibi aklın içinde bulunan bir nurdur. Düşünüp ders alma, hatırlama (*tezekkür*) ise ancak daha önceden bilinen bir bilginin hatırlanması şeklinde olur.

وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ نَفَقَةٍ أَوْ نَذَرْتُمْ مِنْ نَذْرٍ فَإِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُهُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ (٢٧٠)

270. İnfak adına ne harcama yaptıysanız veya adak olarak ne adadıysanız, Allah onları kesinlikle bilir. Zalimlerin ise yardımcıları yoktur!

Nafile (gönüllü olarak yapılan ibadet), kul tarafından adak şeklinde adanmak suretiyle kendisine vâcip kılınırsa, bu durumda Allah tarafında da vâcip kılınmış olur. Bu durumda Allah bunu, kulun vâcip kılması ile vâcip kılmış olur.

إِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ وَإِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَاءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَيُكَفِّرُ
عَنْكُمْ مِنْ سَيِّئَاتِكُمْ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ (٢٧١)

271. Sadakaları açıktan verirseniz ne güzel!.. Ama muhtaçlara gizliden gizliye verirseniz, bu sizin için daha hayırlıdır; O, bununla günahlarınızdan bir kısmını bağışlar. Yaptıklarınızdan Allah haberdardır!

Kâmil kul Hakk'ın açıktan vermeyi tercih ettiği bir durumda sadakayı bazen açıktan verirken Hakk'ın gizlemeyi tercih ettiğini gördüğü yerde sadakayı gizli verir. Nitekim kâmillere yakışan, onlar için evlâ olan da budur. Böylece kâmil insan iki makamı birleştirmek, iki sonucu (başarıyı) elde etmek, iki gözle bakmak iki yoldan yürümek ve iki elle vermek için her iki şekilde de veren kimsedir. Gizlice vermeye özen gösteren kimse ise hasen bir hadiste nakledildiği üzere Hak Teâlâ'nın "sağ elinin verdiğini sol eli bilmez" şeklinde övgü içeren ifadeleri nedeniyle böyle yapar. Yine gizlice verilen sadakanın Rabb'in gazabını dindireceği ve Allah Teâlâ'nın buna itina göstereceği şeklindeki haberler de gizli sadaka vermek için sebeptir. Sadakayı gizlice veren insan, verdiğini sadece Allah'ın bildiğini düşünerek gizli verir, açıktan veren insan ise nebevî mirasa uymak, onu örnek almak, Allah'ın kelimesinin yüce olması (*îlâ-i kelimetullah*) maksadıyla itaati ilan etmek gibi maksatlarla açıktan verir. Nitekim nasıl ki günahları işleyenler, isyan ve ilâhî emirlere muhalefet içinde olanlar bunu açıkça yapıyor ve Allah'tan utanmıyorlarsa, (hayır işleyenler de böyle yapmalıdır.) Ayrıca farz olan infak (zekât) ile nafile sadaka arasında farklılık bulunduğu da mâlumdur.

لَيْسَ عَلَيْكَ هُدَاهُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلِأَنْفُسِكُمْ وَمَا
تُنْفِقُونَ إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللّٰهِ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ (٢٧٢)

272. Onların doğru yola iletilmeleri senin mükellefiyetin değildir, fakat Allah dilediğini doğru yola eriştirir. Sarfettiğiniz iyi şey kendinizedir, zaten ancak Allah'ın rızasını kazanmak için sarfedersiniz. Sarfettiğiniz iyi bir şeyin karşılığı haksızlığa uğratılmaksızın size verilir.

[Onların doğru yola iletilmeleri senin mükellefiyetin değildir.]: Yani aralarında cereyan eden hayır ve şer meselelerinde onları doğru yola iletmek senin sorumluluğun değildir, sana tebliğ etmen ve açıklama emredilen bu mesajın kabulü konusunda onları muvaffak kılmak senin sorumluluğun değildir.

[Fakat Allah dilediğini doğru yola eriştirir.]: Dilediğini muvaffak kılar. O hidayet sahiplerini en iyi bilendir. Zira Hak Teâlâ hâdî (hidayet edici) olması itibariyle, beyan ve muvaffakiyete ulaştırma kudretine sahiptir. Yaratılmış olan bir hidayet rehberi (peygamber) için ise sadece beyan edip açıklama yetkisi söz konusudur.

[Sarfettiğiniz iyi şey kendinizedir, zaten ancak Allah'ın rızasını kazanmak için sarfedersiniz. Sarfettiğiniz iyi bir şeyin karşılığı haksızlığa uğratılmaksı-

zın size verilir.]: Bil ki Hak Teâlâ kendisini gayret özelliğiyle nitelemiştir. Hal böyle iken O, kullarının çoğunun ise en değerli ve kıymetli mallarını arzu ve amaçları uğruna harcayacaklarını bilmektedir. Onların çoğu Allah için bir şey verirken işe yaramaz bir eşya, birkaç kuruş para, yırtık bir elbise vb. şeyleri verir. Yaygın olan durum işte budur. Kıyamet günü geldiği zaman Allah Teâlâ, kulun vermiş olduğu malları kimsenin göremeyeceği bir şekilde huzuruna alır, onun gözünün önüne koyar. Sonra kulun Allah'tan başkası uğruna harcamış olanlarını getirir ve şöyle der: "Ey kulum! Bunlar benim sana ihsan ettiğim nimetim değil mi? Benim rızam için senden bir şey isteyene verdiklerin nerede?" Ardından dilenciye vermiş olduğu değersiz ve basit malı gösterir ve şöyle der: "Peki arzuların için harcadığın mal nerede?" Bu kez malının en değerli kısmını gösterir ve arından şöyle der: "Benim rızam için verirken böylesine değersiz bir malı vermekten, bu şekilde benim karşıma çıkmaktan utanmadın mı? Önümde durup yaptığın davranışlarını sana tek tek sayacağımı bilmiyor muydun?" Bu sözler üzerine kul çok utanır. Sonra Allah Teâlâ ona şöyle der: "İhtiyacına karşılık yardım ettiğin dilencinin duası nedeniyle seni bağışladım. Ben senin verdiğini nemalandırdım ve o kadar arttı ki senin arzun için harcadığın malı silip götürdü. Çünkü ben senin sadakanı senden aldım ve onu senin için nemalandırdım." Derken o mal şahitlerin önüne getirtildiğinde, birkaç kuruşluk malın Uhud dağından daha büyük, Allah'tan başkası için verilmiş malın ise unu ufak hale gelmiş olduğu görülecektir. Allah'ı bilenler (ârifler) Allah rızası için verdikleri zaman kendilerine göre en değersiz olan malı değil, en değerli olanı verirler. Çünkü bütün mallarının Allah'a ait olduğunu bilirler. Onlar Allah'a ait olduğu kadar sahip olduldarı bütün mallar da Allah'a aittir. Başka bir ifadeyle köle (kul) ve sahip olduğu her şey, efendiye aittir. Bu yüzden ârifler Allah'ın eliyle verdikleri gibi alan elin de Allah'ın eli olduğunu görürler. Onlar verirken de alırken de kendilerine herhangi bir şey izâfe etmekten teberrî edeler, ayrıca dosdoğru yolda hidayet ve meşru edeple hareket eder, Hak Teâlâ'nın huzurunda, O'nun onların kalplerinde bulunduğu üzere bulunurlar.

لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ
أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ
اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ (٢٧٣) الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ
عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (٢٧٤) الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ
إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا

وَأَحَلَّ اللّٰهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهَى فَلَهُ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَى
اللّٰهِ وَمَنْ عَادَ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (٢٧٥)

273. (Sadakalar) kendilerini Allah yoluna adadıkları için, yeryüzünde (ticaret için) dolaşmayan; tanımayanların, hayâlarından dolayı zengin zannettikleri muhtaç kimselere aittir. Onları yüzlerinden tanırsın; yüzsüzlük ederek insanlardan bir şey istemezler. Hayır nâmına her ne infak ederseniz, Allah onu kesinlikle bilir. 274. Mallarını gece-gündüz ve gizli-açık infak eden herkesin mükâfatı rabbi katındadır; onlar için herhangi bir korku söz konusu değildir, üzülecek de değillerdir. 275. faiz yiyenler, şeytan çarpmış kimsenin kalktığı gibi kalkarlar, çünkü onlar "Alış-veriş de faiz gibidir!" derler, oysa Allah alışverişi helâl, faizi haram kılmıştır. Her kime rabbinden bir öğüt gelir de vazgeçerse, geçmiştekiler kendisinindir. -Hakkındaki hüküm Allah'a kalmıştır. Kim faizciliğe dönerse, işte onlar cehennemliktir, onlar orada temelli kalacaklardır!

Satış, almak ve yerine bir şey vermektir, bunun değerini, miktarını ise ancak Allah bilir. Bu nedenle Hazreti Peygamber aleyhisselâma, "Bizim için fiyatları belirle." denildiği zaman "Fiyatları belirleyen Allah'tır, Ben Allah ile karşılaştığımda üzerimde içinizden hiç kimsenin hakkı bulunmasın istiyorum."[101] buyurmuştur. İki şey arasındaki kıymetlendirmeyi, fiyat tespitini belirleyen ölçü ve tartı meçhuldür; bunun tam olarak bilinmesi mümkün değildir. Alım ve satım esnasında çarşının durumu, insanların halleri bilinmediği sürece geride sadece alan ile satan arasında karşılıklı rıza kalmaktadır. Hükümler ve kıymetlendirmeler, vakitlerin değişmesiyle değişirken haller de vakitlerin otoritesi nedeniyle değişir. Allah Teâlâ alış verişe konu olan eşyanın fiyatlarını belirlemede âlemdeki varlıkların dilleri olduğunu bildirmiştir. Bir mala işaret koyan, o mala daha önce kimin işaret koyduğunu bilmelidir. Hiç kimse kardeşinin işaret koyduğu mala işaret koymamalıdır. (Kardeşinin pazarlık yapıp almak üzere anlaştığı mala müşteri olmamalıdır.)

يَمْحَقُ اللّٰهُ الرِّبَا وَيُرْبِي الصَّدَقَاتِ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ أَثِيمٍ (٢٧٦)

276. Çünkü Allah faizi yok eder, sadakaları ise artırır. Allah hiçbir günahkâr inkârcıyı sevmez.

---

101. Ebû Dâvud, Büyû', 49.

[Sadakaları ise arttırır.]: Böylece onlar da artarlar. Zekâta hususi olarak bu ismin verilmesinin sebebi, içerisinde artma, bereketlenme mânasını bulunmasıdır. Çünkü zekâtta malın bereketlenmesi, nefsin temizliği, Allah'ın dininde direnç göstermek vardır. Bir sadaka oluşu itibariyle zekât nefse ağır gelir. Bu yüzden insan, sadakayı malından çıkardığında alacağı ödül ve ecir katlanır. Çünkü bu durumda hem meşakkat sevabı ve hem de malı çıkarma sevabı kazanır. Meşakkat çekmeksizin zekâtını malından çıkarması ise önceki mükâfatından kıyaslanamayacak ve tarif edelemeyecek kadar daha çoktur. Zekât, temizleme ve takdis anlamına gelir. Allah zekât verenden cimrilik ve pintilik ismini silip attığı için artık bu iki özelliğin onda bir hükmü kalmaz. Bunun yanı sıra, içerdiği artış ve bereket nedeniyle de 'zekât' diye isimlendirilir, çünkü Allah onu bereketlendirir. -245. âyetin tefsirine de bakınız.-

Sadaka veren insanda bulunması gereken edep konusunda cemaatin (sûfilerin) görüşü şöyledir: edebe uygun olan, sadakayı "nefsinin" avucuna koyup onu aşağı indirmektir. Bu sayede sadaka alanın eli, sadakayı alırken yukarıda kalır ki, üstteki el, aşağıdaki elden üstündür. Üstteki el, nafaka verendir. Rahmân sadakayı alır ve bir ticaret olmak üzere kendisine geri öder. Bu ticaret gelişir, artar. Kıyamette ise sadaka veren kimse sadakanın bereketlendiğini ve arttığını görür. Ancak bizim görüşümüz böyle değildir: Dilenci elini sadaka verenden sadaka almak üzere açtığında, Hak Teâlâ kendi elini dilencinin elinin üzerine koyar. Bu durumda sadaka, dilencinin eline düşmeden önce -sadaka verene bir ikram olmak üzere- Rahmân'ın eline düşer. Rahmân sadakanın bir benzerini kendisiyle yararlanması için dilencinin elinde yaratırken sadakanın kendisini alıp onu nemalandırır ve nihayet Uhud dağı büyüklüğünde oluncaya kadar artırır. Bu durum, sadaka vermenin sırf Allah için olması hususundaki ilâhî gayretin sonucudur. Çünkü Allah insanın arzusundan dolayı hediye verirken değerli malından verdiğini, Allah için verdiğinde ise değersiz malından verdiğini görür. İnsanların genelinde yaygın olan durum budur. Bu nedenle Allah Teâlâ kendi mertebesine karşı gayrete gelerek, mertebenin küçümsenmemesini istemiştir. İşte bu nedenle o sadaka artar ve büyür. Onu böyle büyük bir şekilde gösterdiğinde ise maksat gerçekleşir. Veren el, alan elin üzerindedir ve bu nedenle hadiste 'düşer' ifadesi kullanılmıştır, zira "düşmek" üsttekinden alttakine doğru olabilir. Nasıl ki Allah'ın arş üzerine istivâ etmesi hususunda O'na yükseklik nispet ediliyorsa, aynı şekilde o aşağıda da bulunur. Nitekim Allah her şeyi ihata eder.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ
رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (٢٧٧) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا

مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (٢٧٨) فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللهِ وَرَسُولِهِ
وَإِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُءُوسُ أَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ (٢٧٩) وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ
فَنَظِرَةٌ إِلَى مَيْسَرَةٍ وَأَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (٢٨٠)

277. İman edip salih amel işleyen, namazı dosdoğru kılıp zekâtı veren kişilerin, rableri katında elbette mükâfatları olacaktır; onlar için herhangi bir korku söz konusu değildir, üzülecek de değillerdir. 278. Ey iman edenler! Allah'tan sakının ve -müminseniz- faizden kalanı bırakın. 279. Bunu yapmazsanız, Allah ve resûlüne savaş açmış olduğunuzu bilin. Şayet tövbe ederseniz, sermayeniz sizindir; hem haksızlık etmemiş, hem de haksızlığa uğratılmamış olursunuz. 280. Eğer borçlu olan kimsenin eli darda ise imkân bulana kadar beklenmelidir. Sadaka olarak bağışlamanız sizin için daha hayırlıdır, bir bilseniz!

Bu âyet darda olan kimseye, eli bollaşıncaya kadar mühlet verme konusunda bir teşviktir. Hele de, eli darda olan borçlunun borcundan vazgeçersen, bu senin için daha büyük bir ecir demektir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle buyurmuştur; "Her kim eli darda olan borçluya mühlet verir ya da borcundan feragat ederse Allah onu kendi gölgesinde gölgelendirir. Zira Allah kıyamet günü, dünyada kullarından (onların borçlarından) feragat eden kimselerin günahlarını affeder, onların günahlarından feragat eder."[102] Yine Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle buyurmuştur; "Her kim Allah'ın kendisini kıyamet gününün sıkıntılarından kurtarmasını istiyorsa, eli darda olan borçluya mühlet versin ya da alacağından feragat etsin."[103] Hak Teâlâ da [Eğer borçlu olan kimsenin eli darda ise imkân bulana kadar beklenmelidir.] buyurmuştur, yani borcunu ödeme imkânı buluncaya kadar borç tehir edilmelidir. [Sadaka olarak bağışlamanız sizin için daha hayırlıdır, bir bilseniz.]

وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللهِ ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ (٢٨١)

281. Allah'a döndürüleceğiniz, sonra da herkese kazandığının tastamam verileceği, kimseye hiçbir haksızlığın yapılmayacağı O günden sakının!

---

102. Müslim, Zühd ve Rikak, 74.
103. Müslim, Müsâkât, 32.

[Allah'a döndürüleceğiniz, ... O günden sakının.]: Allah dönmek ancak Allah'ın her hâlükârda kendisi ile beraber olduğundan cahil olan kimseler için söz konusudur. Hak Teâlâ da burada [Allah'a döndürüleceğiniz] ifadesi ile, Allah'ın her hâlükârda kendisi ile beraber olduğundan gafil olan kimselere hitap etmektedir. Benzer şekilde "Her nerede olursanız olun O sizinle beraberdir." (Hadîd, 57/4) âyeti de böyle kimselere hitaptır. Hakikatte Allah'a dönmek, içinde bulunduğun bir halde bulunmadığın bir hale dönmek demektir. Bütün haller Allah'ın elinde olduğu için de bu dönüş bu itibarla Allah'a izâfe edilmiş ve buradaki gibi "döndürülmek" şeklinde edilgen (meçhul) fiil kullanılmıştır.

[Sonra da herkese kazandığının tastamam verileceği, kimseye hiçbir haksızlığın yapılmayacağı.]: Ameller kazançlardır, bu nedenle de burada kazanç, amel yerine kullanılmış, bir başka yerde ise amel, kazanç yerine kullanılmıştır. Nitekim bir âyette "Her nefse işlediği ameli tastamam verilir." (Nahl, 16/111) denilmiş, bir başka âyette ise amel yerine kazanç ifadesi getirilerek "Her nefse kazandığı tastamam verilir." (Zümer, 39/70) denilmiştir. Yani amel kazanç olarak isimlendirilmiş ve bu iki kelimeden her biri diğerinin yerine kullanılmıştır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى فَاكْتُبُوهُ وَلْيَكْتُبْ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ
بِالْعَدْلِ وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللَّهُ فَلْيَكْتُبْ وَلْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ
وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ وَلَا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْئًا فَإِنْ كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهًا أَوْ ضَعِيفًا أَوْ لَا
يَسْتَطِيعُ أَنْ يُمِلَّ هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ فَإِنْ لَمْ
يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكِّرَ
إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَى وَلَا يَأْبَ الشُّهَدَاءُ إِذَا مَا دُعُوا وَلَا تَسْأَمُوا أَنْ تَكْتُبُوهُ صَغِيرًا أَوْ
كَبِيرًا إِلَى أَجَلِهِ ذَلِكُمْ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ وَأَقْوَمُ لِلشَّهَادَةِ وَأَدْنَى أَلَّا تَرْتَابُوا إِلَّا أَنْ تَكُونَ
تِجَارَةً حَاضِرَةً تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَلَّا تَكْتُبُوهَا وَأَشْهِدُوا إِذَا تَبَايَعْتُمْ
وَلَا يُضَارَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ وَإِنْ تَفْعَلُوا فَإِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَيُعَلِّمُكُمُ اللَّهُ وَاللَّهُ
بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (٢٨٢)

282. Ey İman edenler! Birbirinize belirli bir süre için borçlandığınız zaman onu yazınız. İçinizden bir kâtip adil bir şekilde yazsın; kâtip onu Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan çekinmesin, yazsın. Borçlu

olan da yazdırsın, rabbi olan Allah'tan sakınsın, ondan bir şey eksiltmesin. Eğer borçlu, aptal veya aciz, ya da yazdıramıyacak durumda ise velîsi, doğru olarak yazdırsın. Erkeklerinizden iki şahid tutun; eğer iki erkek bulunmazsa, şahidlerden razı olacağınız bir erkek, biri yanıldığında diğeri ona hatırlatacak iki kadın olabilir. Şahidler çağırıldıklarında çekinmesinler. Borç büyük veya küçük olsun, onu süresiyle beraber yazmaya üşenmeyin; bu, Allah katında en doğru, şahidlik için en sağlam ve şüphelenmenizden en uzak olandır. Ancak aranızdaki alışveriş peşin olursa, onu yazmamanızda size bir sorumluluk yoktur. Alışveriş yaptığınızda şahid tutun. Kâtibe de şahide de zarar verilmesin; eğer zarar verirseniz, o zaman doğru yoldan çıkmış olursunuz. Allah'tan sakının, Allah size öğretiyor; Allah her şeyi bilir.

[Ey İman edenler! Birbirinize belirli bir süre için borçlandığınız zaman onu yazınız. İçinizden bir kâtip adil bir şekilde yazsın.]: Adalet kelimesi, meyletmek demektir, *'adele 'ani't-tarîk* ifadesi, [yoldan saptı] mânasına gelir. *'Adele ileyhi*, [ona meyletti] mânasına gelir. Hakk'a meyletmek adalet olarak, haktan sapıp başka şeye meyletmek ise zulüm olarak isimlendirilmiştir.

[Kâtip onu Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan çekinmesin, yazsın. Borçlu olan da yazdırsın, rabbi olan Allah'tan sakınsın, ondan bir şey eksiltmesin. Eğer borçlu, aptal veya aciz, ya da yazdıramıyacak durumda ise velîsi, doğru olarak yazdırsın. Erkeklerinizden iki şahid tutun; eğer iki erkek bulunmazsa, şahidlerden razı olacağınız bir erkek, biri yanıldığında diğeri ona hatırlatacak iki kadın olabilir.]: Kadın erkekten daha unutkandır, bu yüzden de şahitlik konusunda iki kadın bir erkeğin yerini tutabilmektedir. Zira kadın erkeğin yarısıdır, iki kadın iki yarım eder, iki yarım ise bir tam demektir. Böylece iki kadın bir erkeğe denktir. Kadın yaratılış itibariyle eksiktir, eğridir, çünkü kürek kemiğinden yaratılmıştır. Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Kadınlar erkeklerin yarısıdırlar."[104] buyurmuştur. Bir başka açıdan da Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Âdem unuttu, bu yüzden onun zürriyeti de unutkan oldu."[105] buyurmuştur. Buna göre Âdemoğullarının unutkanlığı ataları Âdem'in unutkanlığının zürriyetidir. Kaldı ki bu âyette Hak Teâlâ şahit olacak iki kadından birinin unutacağını değil, şaşıracağını söylemiştir, şaşırmak ise unutmanın yarısıdır. Tam unutma ise "And olsun ki daha önce Âdem'e ahd vermiştik, fakat unuttu; onu azimli bulmadık." (Tâ Hâ, 20/115) âyetinde erkeklere izâfe edilmiştir.

---

104. Ebû Dâvud, Taharet, 92.
105. Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 8.

وَإِنْ كُنْتُمْ عَلَى سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا فَرِهَانٌ مَقْبُوضَةٌ فَإِنْ أَمِنَ بَعْضُكُمْ بَعْضًا فَلْيُؤَدِّ
الَّذِي اؤْتُمِنَ أَمَانَتَهُ وَلْيَتَّقِ اللهَ رَبَّهُ وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ آثِمٌ قَلْبُهُ وَاللهُ
بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ (٢٨٣) لِلهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي
أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللهُ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَاللهُ عَلَى كُلِّ
شَيْءٍ قَدِيرٌ (٢٨٤)

283. Eğer yolculukta olup kâtip bulamazsanız alınan rehin yeter. Şayet birbirinize güvenirseniz, güvenilen kimse borcunu ödesin. Rabbi olan Allah'tan sakınsın. Şahidliği gizlemeyin, onu kim gizlerse şüphesiz kalbi günah işlemiş olur. Allah işlediklerinizi bilir. 284. Göklerde ve yerde olanlar Allah'ındır. İçinizdekini açıklasanız da gizleseniz de Allah sizi onunla hesaba çeker ve dilediğini bağışlar, dilediğine azab eder. Allah her şeye Kadir'dir.

Allah'a rağbet etmekle O'ndan yüz çevirip başkasına rağbet arasında ne büyük bir fark vardır?! Birinden seçilmiş kul, diğerinde ise seçilmemiş kul söz konusudur. Birinden ebedî saadete mazhar ezelî bir inayet, diğerinde ezelî mahrumiyet vardır. Bütün bunlar haktır. Kulun söylediği en doğru söz "Fakat biz senin kullarınız." cümlesidir. Burada kovulan ile seçileni, itaat eden ile yüz çevireni ihtisas kulluğunda değil de kısas kulluğunda birleştirmiş ve bir araya getirmiştir. Allah bir kuluyla hasmının arasını bulur ve o kul saadete ererken başka bir kula adaleti ve hükmünün gereğiyle cehenneme gitmeyi emreder, onu uzaklaştırır. Bununla birlikte saadete ermenin bir hak ediş (istihkak) olmadığını da söyler. Her ikisi de âsidir ama eşit değildir. Keşke bilseydim neden böyle olduğunu?! İkisinden birisinin kurtulan günahkâr, diğerinin helâk edilen olan günahkâr olmasının sebebi nedir? Oysa bu kulların her ikisi de aynı sahibin kullarıdır. Bundan öte bir ilave durum da yoktur. Eğer cehenneme girmenin sebebi oranın mâmur olması ise o zaman neden bazıları orada diğerleri ile birlikte dâimî olarak kalmayıp da şefaat ile ateşten çıkarlar? Bunun nedeni şairin şu mısralarında ifade ettiği gibidir; (Su ve ateş... Ancak büyük bir sebeble bir araya gelirler.)

[Dilediğini bağışlar, dilediğine azab eder.]

آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ
لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ وَقَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ (٢٨٥)

285. Peygamber ve inananlar, ona Rabb'inden indirilene inandı. Hepsi Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine inandı. "Peygamberleri arasından hiçbirini ayırd etmeyiz, işittik, itaat ettik, rabbimiz! Affını dileriz, dönüş sanadır." dediler.

[Peygamber ve inananlar, ona Rabb'inden indirilene inandı.]: Nebîlerin iman yoluyla aldıkları gayb haberleri karşısındaki konumu, müminlerin nebîlerden aldıkları karşısındaki konumu ile aynıdır. Zira nebîler de *Rûh*'un kendilerine ilkâ ettiği şeyin müminleridirler, ona iman ederler. Onlar şeritaı ancak, onu kalplerine indiren *Rûh*'tan alırlar. O ilmî değil, haberî bir indirmedir, bu yüzden onu ancak iman sıfatı ile telakki ederler ve ancak onun nuru ile keşfederler. Böylece onlar kendilerine bunları indiren ruhların doğrulayıcılar, sıddîklerdir.

[Hepsi Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine inandı.]: Bize Hazreti Muhammed aleyhisselâma ve bütün resûllere, bütün kitaplara iman etmemiz emretti. Bunu bize Hak Teâlâ haber vermiştir ki O'nun haberi doğrudur. Bu yüzden ümmet-i Muhammed içerisinde herhangi bir müminin bunlardan bazılarına iman edip bazılarını inkâr etmesi imkânsızdır. Bu ise ilâhî bir inayettir, zira Allah bizi böyle bir şeyden koruyacağını haber vermiştir ki bu da bizim için bir müjdedir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm Yahudilere, "Biz Mûsâ'ya sizden daha layığız."[106] demiş ve "biz" derken kendisini ve ümmetini kast etmiştir, dolayısıyla bizler Mûsâ aleyhisselâma Yahudilerden daha layığız, çünkü onlar Mûsâ aleyhisselâmın getirdiği her şeye iman etmezler, biz ise ona ve kendisine indirilene iman ederiz. Bir şeye iman etmek, onunla amel etmeyi zorunlu olarak gerektirmez, ancak indirilen şeyin muhtevasında, onunla ya da bir kısmı ile amel etmek emrediliyorsa o zaman amel gerekir. Dolayısıyla tasdik daha umumidir. Bu yüzden bizler bizden önce indirilenlere, bize intikal ettikleri şekliyle değil, fakat bizim peygamberimize indirildiği şekliyle iman ederiz.

[Peygamberleri arasından hiçbirini ayırd etmeyiz.]: Bununla beraber Allah'ın bazı resûl ve nebîleri diğerlerine üstün kılmış olduğunu biliriz. Sonra Hak Teâlâ bizim peygamberler arasında kıyas ve nazar yoluyla bir ayrım yapmamızı, onlardan kimini kimine üstün tutmamızı yasaklamıştır. Çünkü kul, Allah hakkında herhangi bir hüküm veremez. Bizden talep edilen şey Allah'a, O'nun katından gelene, resûler ve resûllere iman etmemizdir. Hak Teâlâ bize, kendi zâtına (nefsine) iman etmemizi emretmiştir ki buna O'nun isimlerine iman etmek de dâhildir. Yine melekleri, kitapları ve resûllerine iman da buna

106. Buhârî, Menâkıbu'l-Ensâr, 52; Müslim, Sıyâm, 127.

dâhildir. Bu yüzden ilâhiyat meselelerinde şeriattan mütevatir bir şekilde nakledilmiş ve hiçbir şüphe ve farklı ihtimal içermeyen kesin bir nas gelmiş ise o zaman bu konuda akıl kullanılmaz, çünkü nassa iman, hakiki ilmi ve keşfi sağlar.

[“İşittik, itaat ettik, rabbimiz! Affını dileriz, dönüş sanadır.” dediler.]

“İşitme”ye itimat ettik ve sakınma sahiplerinden olduk
Artık “işitme”den gelmeyen hususlarda bizim bir ilmimiz yoktur
Eğer (işittiğimiz) mâsum ise ve bir şey söylemişse,
O zaman onun sözü haktır ve asla ondan bir yanlışlık sâdır olmaz
O halde akıl ve şeriat uyumlu iki dosttur
Böyle olduğu zaman akıl da mübarektir, şeriat da mübarektir.

Akıl sahibi kimse Allah'ın emirleri karşısında “işittik ve itaat ettik” der. Bu derde deva olan haldir ve rahatlıktır. [Rabbimiz! Affını dileriz, dönüş sanadır.]

لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ
نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلَا
تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ وَاعْفُ عَنَّا وَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا أَنْتَ مَوْلَانَا فَانْصُرْنَا عَلَى
الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ (٢٨٦)

286. Allah kişiye ancak gücünün yeteceği kadar mükellefiyet yükler; kazandığı iyilik lehine, ettiği kötülük de aleyhinedir. Rabbimiz! Eğer unutacak veya yanılacak olursak bizi sorumlu tutma. Rabbimiz bizden öncekilere yüklediğin gibi, bize de ağır yük yükleme. Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmeyeceği şeyi taşıtma, bizi affet, bizi bağışla, bize acı. Sen Mevlâmızsın, kâfirlere karşı bize yardım et.

Mükellefiyet külfet kelimesinden türemiştir ki o da meşakkat demektir. [Allah kişiye ancak gücünün yeteceği kadar mükellefiyet yükler], bu da ona vermiş olduğu imkân, yapabilme kapasitesidir. Nitekim Hak Teâlâ bizde bazı fiilleri yerine getirebilme imkânı, (*temekkün*) yaratmıştır ki biz bunu kendi varlığımızda mevcut buluruz. Bunu inkâr edemeyiz. Bunlar ihtiyari (insanın kendi seçimine bağlı) hareketlerdir. Benzer şekilde Hak Teâlâ bizde, bedenimizde tezahür eden bazı fiilleri engelleyici şeyler de var etmiştir ki biz bunu da kendi varlığımızda mevcut buluruz. Örneğin titreyen bir kimsenin hareketi böyledir ki titreme fiilinde titreyen kimsenin herhangi bir seçimi, tercihi söz konusu değildir. İşte insanın kendi varlığında mevcut buluduğu bu kadar

imkân, onun mükellef olması için yeterlidir. Ancak insan bu imkânın kaynağının neye dayandığını, bunun kaynağında kudret sahibi olmasının mı yoksa ihtiyar (tercih) sahibi olmasının mı yer aldığını aklı ile tahkik edip anlayamaz. Haddizatında insan, tercihlerinde de mecburdur. Bu meselede ihtilafın ortadan kaldırılması mümkün değildir. Çünkü bu, mâkul (aklî) meselelerdendir ve bu meselede hakikatin bilinmesi ancak keşf ile olur. Nefisr eğer Allah'a itaat yolunda elindeki bütün imkânları seferber ederse o zaman onun aleyhine bir hüccet kalmaz. Çünkü Allah, nefsi kudretinin üstünde bir şeyle mükellef tutmayacak kadar yücedir. Bu yüzden usul ve fürû meselelerinde içtihat câizdir.

[Kazandığı iyilik lehine, ettiği kötülük de aleyhinedir.]: Nefisleri Hakk'ın uzuvlar üzerindeki velîleri, yöneticileri oldukları için, uzuvlar yaptıkları tasarruflarda ihtiyar sahibi olmayıp memur ve mecburdurlar, her açıdan itaat ederler ama nefisler böyle değildir. Kişi ibadet dışında bir maksatla amel işlediği zaman o amel, kasıt sahibi olan mükellef nefisten neşet eden bir amel olarak kabul edilmez, ancak uzuvlardan ya da hususi olarak bir tek uzuvdan sâdır olan bir amel olarak kabul edilir ve bu amel karşılığında o uzuv karşılık görür. Yani bu durumda amel, hangi uzuvdan zuhur ettiği ise ondan kabul edilir ve uzuvlara amir konumunda olan nefse o amel karşılığında hiçbir şey düşmez. Mesela gösteriş için namaz kılanın ya da münafığın ameli gibi sadece suret itibariyle hayır olan ve nefsin kendilerinden ibadet maksadı gütmediği bütün uzuv amelleri böyledir. Yasaklanmış olan şer amellerin karşılığında ise nefis ceza görür, çünkü ortada kasıt vardır. Buna karşılık bu amellerden uzuvlar ceza görmez, çünkü uzuvların nefsin emrettiği hareketleri yapmamaya kudretleri bulunmamaktadır. Zira uzuvlar nefse itaat etme ve onun sözünü dinleme konusunda mecburdurlar. Eğer nefisler zulmederlerse, bu onların aleyhlerine olur, uzuvlardan zorluk kaldırılmıştır, hatta onlar için en mükemmel hayır vardır. Eğer nefisler adil olurlarsa hem onlar hem de uzuvlar mükâfat alır. Bu nedenle Hak Teâlâ [kazandığı iyilik lehine, ettiği kötülük de aleyhinedir] buyurmuş ve "kazanmak" ile "etmek" (*kesb* ile *iktisâb*) arasında ayrım yapmış, kazanma fiilini lehte, etme fiilini ise aleyhte olacak mânada kullanmıştır. Bu âyet Allah tarafından bir müjdedir, zira ilâhî emirlere muhakelefeti iktisap (etme), itaati ise kesb (kazanma) şeklinde ifade etmiş, [kazandığı lehine] buyurarak lehine olanın ona verilmesini zarurui kılmış, muhalefet ve günah konusunda ise [ettiği aleyhinedir] buyurmuş ve ettiğinden hesaba çekilmesini zorunlu kılmamıştır, çünkü iktisap, nefsin hakkı olan bir şey değildir ki ona müstehak olsun. Nefs kesbi hak eder, ama iktisabı hak etmez. Hak ise ancak istihkak ile muamele eder. Allah'tan gelen af, suçun hesabının sorulması ilkesine hükmeder, ona baskın çıkar.

[Rabbimiz! Eğer unutacak veya yanılacak olursak bizi sorumlu tutma.]: Bil ki rahmeti Allah âlemdeki unutmanın içine yerleştirmiştir. Çünkü eğer unutma olmasaydı iş çok büyür ve zorlaşırdı. Hatırlamaya konu olan şeyler yeterlidir. Bunun aslı ise teklif yerinde Allah ile âlem arasına bir perdenin konulmuş olmasıdır, zira günahlar ve ilâhî emirlere muhalefet Allah'ın ilminde takdir edilmiştir ve kulun bunları işlemesi zorunludur, kaçınılmazdır. Eğer bir tecelli ve keşf ile birlikte bu günah ve muhalefetlet vuku bulacak olsaydı o zaman Allah karşısından hayâ'nın son derece az olduğu anlamına gelirdi, zira Allah bunları görmekte, müşahede etmektedir. Kader ise bunların vuku bulacağı konusunda hükmetmiştir, işte bu noktada Hak Teâlâ'nın mahlûkata olan rahmetinden dolayı bunların büyüklüğü perdelenmiştir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle buyurmuştur; "Allah kaza ve kaderinin gerçekleşmesini istediği zaman akıl sahiplerinin akıllarını başlarından alır, nihayet ve kaza ve kaderini onlar üzerinde icra ettikten sonra akıllarını tekrar onlara iafe eder ki ibret alsınlar." Yine Hazreti Peygamber aleyhisselâm, "Ümmetimdem hata ve unutmanın günahı kaldırılmıştır" buyurmuştur, dolayısıyla Allah insanları unutma ve hata nedeniyle dünyada da âhirette de hesaba çekmez. Âhirette hesaba çekmeyeceği konusunda herkes ittifak halindedir, dünyada ise günahının kaldırılmış olduğu konusunda ittifak bulunmakla birlikte hakkındaki hükmün ne olacağı konusunda âlimler ihtilaf etmişlerdir. Yine şeriatın bazı hususi meselelerde, mesela Ramazan'da unutarak orucunu yiyen kimsenin durumu gibi meselelerde söz konusu olan hatalar da böyledir. Günahı ve sevabı belirleyen ve hükümlerini koyan Allah, unutarak ve hata ederek günah işleyen kimsenin üzerinden hesaba çekilme durumunu kaldırmıştır.

[Rabbimiz bizden öncekilere yüklediğin gibi, bize de ağır yük yükleme. Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmeyeceği şeyi taşıtma.]: Bu, Hak Teâlâ tarafından bize, O'nu şu anda gerçekleştirmemiş olduğu bazı şeyleri gelecekte de gerçekleştirmemesi için kendisine dua etmemiz, O'ndan bunu talep etmemiz yönünde bir talimdir.

[Bizi affet.]: Yani bizim için hayırlarını çoğalt, belalarını, imtihanlarını azalt. Azaltılması gerekeni azalt, çoğaltılması gerekeni çoğalt. Zira *afv* kelimesi karşıt iki mânaya gelen kelimelerden olup hem çokluk hem de azlık mânasına gelir. Burada kul "örtmeni ve musibetine uğramamayı senden talep ettiğimiz hatalarımızı affetmenden başka bir şey yoktur" denilmiş olmaktadır ki bu da [bizi bağışla] şeklinde ifade edilmiştir, yani bizi muhalefetlere karşı ört, gizle ki onlar bizim yerimizi bilip de bize yönelmesinler.

[Bize acı.]: İmtihan rahmetin ile ve vücûb rahmetin ile yani ihtisas rahmetin ile bize rahmet et.

ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ

Medine'de nâzil olmuştur.

Bismillâhirrahmânirrahîm

الم (١)

1. Elif-Lâm-Mîm.

İşaret

Bil ki sûrelerin başındaki bu bilinmeyen harfler, mâkul suretler(i bilen kimseler) içindir; yani Kur'ân sûrelerinin anlamları, aklın müstakil olarak kendi düşüncesi yoluyla değil de ilâhî bildirim yoluyla almış olduğu mâkul suretlerle birleşir. Düşünce tıpkı bu sûrelerin başındaki harflerle Hak Teâlâ'nın neyi murat ettiğini bilemediği gibi, bu mâkul suretleri de bilemez. İş bu meçhul suretler tıpkı nübüvvet ve velâyet gibidir. Ayrıca bunlar tıpkı Hak Teâlâ'nın görülmesi (*ru'yetu'l-hakk*) ve aklın ilâhî bildirime mazhar olmadıkça tek başına idrak edemediği diğer her husus gibidir. "İşte bu Allah'ın lütfudur ki Allah bunu dilediğine verir." (Mâide, 5/54)

Bu harflerin toplamı yirmi dokuz sûredir, tıpkı harflerin mertebeleri gibi bunların mertebeleri de yirmi sekiz mertebedir. Lâm-elif, Hak ve kuldan

ibarettir (Hakk'ı ve kulu ifade eder) ve yörüngelerde deveran eden ay konumundadır. Bu da suretin kemâlidir. "Aya da menziller takdir ettik." (Yâsîn, 36/39) Kulun bundan nasibi ise bu tecelliyi kabul etmektir. Lâm kul içindir. *"Onda, yani harflerde bütün bir âlemi kâmil kıldım, benimle onların arasını, ona bildirdiğim emir ve yasaklarla tefrik edip ayırdım."* Yani her ne kadar mutlak mânada fail ben olsam ve fiil bana ait olsa da sen de emir ve nehyin, *va'd* ve *vaîd*in (müjde ve uyarının) taalluk ettiği mahalsin.

Bunlardan, yani harflerden bazıları müfrettir (tektir), meselâ Sâd ve Kāf harfleri böyledir. Bazıları müsennâ (iki), bazıları ise aynı mânaya gelmek üzere çoğuldur (cem'). "Eğer şükrederseniz, sizlere (nimetimi) ziyade ederim." (İbrâhîm, 14/7) Bunlardan bazıları vardır ki ziyadeleştirilmiş ve bu yüzden zenginleşmiştir, bazıları da vardır ki eksik bırakılmış ve bu yüzden dara düşmüşlerdir. "Onlar görmezler mi ki biz çevresinden eksilte eksilte arzın üzerine geliyoruz?!" (Ra'd, 13/41) Bunlardan bazıları suret olarak birbirine benzer, bazıları da birbirinden farklıdır. Bunun gibi bazıları birbirinden ayrı, bazıları ise birbiriyle telif edilmiş vaziyettedir. "Allah dileseydi insanları tek bir ümmet yapardı." (Şûrâ, 42/8) Bu harflerin tamamı, beş harftir; geriye kalan ikisi ikamet cennetinde ve imamet sığınağında, Âdem ve Havvâ'nın makamından olup niteleyen ve nitelenen içindir. "Oradan dilediğinizce yiyin." (Bakara, 2/35) Bunların ulaştığı toplam, yetmiş sekizdir. Her kime bunların hakikatleri keşf olursa, o kimse en üstün olana ve altındakilere mâlik olur. Burada "Bu harflerden bazıları...." "Bunlardan bazıları..." şeklindeki ifadelerden kast edilen şey şudur: Bu meçhul sûreler insan sureti ile tam bir mutabakat içerisinde gelmişlerdir. Nitekim bu harfler, tekrarları çıkarılınca toplam on dört harftir ki bu sayı da feleğin zâhir olan yarısıdır. Bunlar içerisinde yer almayan diğer on dört harf ise feleğin bâtın olan yarısıdır. Bu harfleri tekrarları ile birlikte düşünürsen, toplamda yetmiş sekiz tane olduğunu görürsün ki bunlar da imanın mertebelerinin sayısına denk düşer. Nitekim hadis-i şerifte "İman yetmiş küsur şubedir."[1] buyrulmuştur. "Her kime bunların hakikatleri keşf olursa, o kimse en üstün olana ve altındakilere mâlik olur." ifadesi keşf ve zevk babıdır. Yüce Allah kuluna bunu bildirmek istediği zaman onu keşf (makamında) ikâmet ettirir ya da onla soyut (mücerret) mânaları yoluyla, o mahalde yerleşmiş olan kimseye zaruri ilmi verir. O halde *Vehhâb* ve *Fettâh* olan yüce Allah'tan işte bu lütfa nail olmak, O'nun muvafakat ve yardımını kazanmak için gayret et, bütün çabanı ortaya koy; umulur ki böylece müşahede lezzetini tadarsın.

1. Müslim, İman, 35.

Bil ki *elif* harfi diğer bütün harflerin mahreçlerine (gırtlaktan çıkış yerlerine) sirayet etmiş olma konusunda, tıpkı "bir" (*el-vâhid*) sayısının diğer tüm sayılar arasındaki konumuna sahip olduğu gibi, bütün harflerin kayyumudur. Önceliği itibariyle tenzihe sahip olduğu gibi sonralığı itibariyle de ittisâle (ilişkiye) sahiptir: Her bir şey onunla ilişkilidir ama o hiçbir şeyle ilişkili değildir. Bu yönüyle "bir"e benzer, çünkü sayıların âyânlarının varlığı onunla ilişkilidir. Oysa "bir" onlarla ilişkili değildir. O bütün sayıları izhar eder, gösterir; sayılar ise "bir"i izhar etmezler. Bu hüküm itibariyle *dâl*, *zâl*, *râ*, *zâ* ve *vâv* harfleri de buna benzer. Sirayeti itibariyle, bir önceki harfi ötreli olan *vâv* harfi ile bir önceki harfi kesreli olan *ye* harfi de bunun hükmüne benzerlik arz eder. Nasıl ki "bir", mertebeler içerisinde sadece bir tanesi ile kayıtlı olamıyor ve 'aynı, yani ismi bütün mertebelerde gizli olarak bulunuyorsa aynı şekilde *elif* de mertebeler içerisinde sadece bir tanesi ile kayıtlı olamaz bütün mertebelerde gizli olarak bulunur. İsim *be* harfinin, (kalın) *hâ* harfinin, *cîm* harfinin ve diğer tüm harflerin ismidir ama mâna *Elif*'in mânasıdır.

Kur'ân'daki üçüncü tevhid

اللّٰهُ لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ (٢)

2. Allah'tan başka ilâh yoktur; O Hayy'dır, Kayyûm'dur.

Bu, nefes harflerinin tevhididir. *Elif-lâm* ve *mîm* harflerinden müteşekkil olup Kur'ân'da Rahmân'ın nefesinden üçüncü tevhiddir. Yine bu tehvid, ibtidâ (başlangıç) tevhididir. Çünkü burada Allah'ın ismi ifadenin başında gelir. Onun fiil isimlerinden olarak burada "Kitabı Hak ile indiren" (*munezzilu'l-kitâbi bi'l-hak*) ismi de geçer ki böylece kitabı, *el-Hayy* ve *el-Kayyûm* isimleri ile müsemmâ olan Allah'tan hak ile indirdiği ifade edilmiştir. Böylece Hak Teâlâ kendisinin, kitabı, *el-Hayy* ve *el-Kayyûm* isimleri ile müsemmâ olan Allah'tan hak ile indirdiğini beyan etmiştir. Bunlar birbirini tasdik eden dört kitaptır. İlâhî kitaplar Hak Teâlâ'nın kulları üzerindeki vesikalarıdır. Bunlar vesika kitaplar olup Hakk'ın kulları üzerinde sahip olduğu hakkın tahkiki ve kulların lehine Hakk'ın üzerine olan ve Hak Teâlâ'nın minnet ve ihsanından olmak üzere kendi zâtına vacip kıldığı, böylece onlara bir ahitleşmeye girmiş olduğu şeylerin tahkikidir.

[El-Hayy]: Hayat, Allah'a nispet edilen bütün varlıkların hepsinde şarttır, bu nispet Hak Teâlâ'nın isminin *el-Hayy* olmasını zorunlu kılar. Böylece

bütün ilâhî isimler buna bağlı ve bununla meşrutturlar, hatta *Allah* ismi bile buna dâhildir. *Allah* ismi, içerisinde *el-Hayy* isminin de dâhil olduğu bütün ilâhî isimler üzerinde müheymindir. *el-Hayy* isminin nispetinin diğer bütün isimlerin nispeti üzerinde müheyminliği söz konusudur ki bunlara *Allah* ismi ile isimlendirilmiş olan ulûhiyet nispeti de dâhildir. Dolayısıyla işi tahkik edersen her ismin *el-Hayy* ismine ait olduğunu görürsün. Bu ismin sırrı bütün âleme sirayet eder ve Hak Teâlâ'ya nispet edilen tesbih ve hamd içerisinde onun suretinde ortaya çıkar. Âlemde *el-Hayy* (canlı, diri) dışında bir şey yoktur. İlâhî isimlerden hiçbiri *el-Hayy* isminin önüne geçemediği için de bu ismin önceliği bulunmaktadır, hakikatte *el-Evvel* şeklinde nitelendirilen O'dur.

[el-Kayyûm]: Hak Teâlâ, ihtiyaç duydukları her konuda kulları üzerinde Kayyûm'dur. O zâtı itibariyle *el-Hayy*'dır, çünkü O'na nispet edilenler O'nun vasfı olmayan şeylerden tahkik olunup ayrılırlar, ancak burada O'na nispet edilen şeyin hayy (hayat sahibi, canlı) olması şarttır. Hak Teâlâ'nın *el-Kayyûm* olması, her nefse, kazandıkları hususunda gözetici olmasındandır.

نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَأَنْزَلَ التَّوْرَاةَ وَالْإِنْجِيلَ (٣)

3. O, sana kitabı, önündekileri doğrulayıcı olarak hak ile indirmektedir. Tevrat'ı ve İncil'i indirmişti.

Hak Teâlâ Kur'ân'ın harflerini, sûrelerini ve mânalarını işte bu muciz nazım ile birleştirmiş olduğu için onu kitap olarak isimlendirmiştir. Böylece bu kitap, harflerin belli bir nizam içerisinde düzenlenip kelimeleri oluşturması, kelimelerin de bir nizam içinde âyetleri, âyetlerin ise nizam içerisinde sûreleri oluşturması şeklindedir ki bütün bunlar bir kâtibin eliyle yazılmıştır. Kur'ân'ın "söz" olması ise, Rahmânî nefesten dolayıdır. Böylece haller değişse de iş hep aynı ölçü üzere kalır. Çünkü telaffuz hali kitâbet hali değildir, elin sıfatı da nefesin sıfatı değildir. Dolayısıyla Kur'ân'ın kitap oluşu zâhir ve şehâdet (görünüş) sureti itibariyle, kelâm oluşu bâtın ve gayb sureti itibariyledir. Kur'ân göğüslerde (hafızalarda) Kur'ân, dilde kelâm, mushaflarda ise kitaptır.

مِنْ قَبْلُ هُدًى لِلنَّاسِ وَأَنْزَلَ الْفُرْقَانَ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ
وَاللَّهُ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ (٤)

4. Önceden insanları doğru yola iletmek için onları indirmişti. Bir de ayırt eden Furkan indirdi. Allah'ın âyetlerini tanımayanlara şüphesiz şiddetli bir azap vardır. Allah Azîz'dir, intikam sahibidir.

İntikam, intikam sahibinin mahlûkata olan rahmetinden neşet ettiği için Allah Teâlâ da burada [Allah Azîz'dir.], yani böyle bir şeyden Azîz'dir buyurmuş ve [O, intikam sahibidir.] buyurmuştur.

إِنَّ اللَّهَ لَا يَخْفَىٰ عَلَيْهِ شَيْءٌ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ (٥)

5. Şüphesiz ki ne yerde ne de gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz.

Bütün miktarların ilmi Hak Teâlâ nezdinde olduğu halde herhangi bir şey O'na nasıl gizli kalabilir ki.

[Ne yerde]: Yerdekiler bütün mâlum olanlar ve tabiattaki bütün sırlardır. Çünkü bunların suretleri ruhların arzıdır.

[Ne de gökte]: Bu da mâlum olan ve tabiat ile amâ arasındaki ruhlarda bulunan her şeydir.

Nasihat

Her insan kendi halini bilir. Kendini insanlar nezdinde, aslında olmadığın bir konumda göstermen sana hiçbir fayda sağlamaz, çünkü gökte ve yerde olan hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz.

Kur'ân'daki dördüncü tevhid

هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ فِي الْأَرْحَامِ كَيْفَ يَشَاءُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (٦)

6. Rahimlerde sizi dilediği gibi şekillendiren O'dur. O'ndan başka ilâh yoktur. O Azîz'dir, hikmet sahibidir.

[Rahimlerde sizi dilediği gibi şekillendiren O'dur.]: Zira rahimler karanlık yerlerdir. Allah Teâlâ orada eşyayı idrak etmekle övülür. O bizleri rahimlerde herhangi bir mübâşeret (temas) olmaksızın şekillendirmiştir. Burada Allah Teâlâ tasviri bir başkasına nispet etmeyip kendi zâtına nispet etmiş ve [dilediği gibi] buyurmuştur. Yani, tasvir ve suret şekillerinden hangisini dilerse öyle yapar.

[O'ndan başka ilâh yoktur. O Azîz'dir.]: Yani bir tasvir ve tasavvur olmaksızın, sureti kendisine nispet edendir, münezzehtir. Suretlendiren melek değil O'dur ve bunu celâline layık bir izzet ile yapar.

[Hikmet sahibidir.]: Suretleri kabul etmek için düzenlenmiş istidatların verdiğine göre eşyayı tertip eder ve böylece kendilerine uygun olduğunu bildiği dilediği suretleri onlar için belirler. İşte bu Rahmân'ın nefesinden olan dördüncü tevhid olup meşîet tevhididir. Allah Teâlâ, hüviyetini izzet özelliğiyle nitelemiştir ki "O doğrulmamıştır." (İhlâs, 112/3) âyeti de bunu ifade eder. Allah Teâlâ'nın, korusu (zâtına ait olup kimsenin dâhil olmayacağı alanı) yüce olandır. Çünkü O, bizi rahimlerde herhangi bir temas olmaksızın suretlendirendir. Zira eğer temas etmiş olsaydı suretleri kabul eden O'na dokunacağı gibi rahim de O'nu içerirdi. Yine eğer tasvir eden O olmasaydı bu nispet doğru olmazdı. Oysa Allah Teâlâ, doğru sözlüdür. Nitekim Allah Teâlâ, tasviri bir başkasına nispet etmeyip sadece kendisine nispet etmiş ve [dilediği gibi] buyurmuştur. Yani, nasıl isterse öyle yapar. Bu nitelikte ise, O'nun meşîetinin -önce izzet, ardından da hikmet ile nitelenmesine rağmen- keyfiyeti kabul ettiği ortaya çıkar. Hikmet sahibi, varlıkları tertip eden yani onları kendi ait oldukları konumlara yerleştirendir ve tasvir de bunu gerektirir. Çünkü tasviri yapan melek değil O'dur ve bunu celâline layık izzetiyle yapmıştır. Böylece O'nun celâlini bilen selim akılları hayrete düşürmüştür.

İşaret kabilinden tefsir

[Rahimlerde sizi dilediği gibi şekillendiren O'dur.]: Allah Teâlâ'nın burada akıl sahibi ve ibret alan kullarına bu âyette yapmış olduğu tembih ne kadar da güzeldir. Nitekim rahimlerden bazıları hayallerdir ve orada Allah Teâlâ mütehayyel olan şeyleri (hayal edilenleri) dilediği gibi şekillendirir, bunu da manevi bir nikâh ve manevi bir hamilelik ile yapar. Allah Teâlâ o rahimde mânaları, takip etmeyi dilediği herhangi bir şekilde açar. Sana orada İslâm'ı ve Kur'ân'ı bal ve yağ şeklinde gösterir, zinciri dinde sebat olarak gösterir; dini de gören kimsenin durumuna göre kâh bol kâh dar bir gömlek olarak, kâh parlak ve tertemiz bir zırh olarak kâh kirli bir zırh olarak gösterir. Neticede hayal, kendisinde suretlerin zuhur ettiği rahimlerden biridir.

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ (٧)

7. Sana kitabı indiren O'dur. Onun (Kur'ân'ın) bazı âyetleri muhkemdir ki bunlar kitabın anasıdır, diğerleri de müteşâbihtir. Kalplerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onu tevil etmek için ondaki müteşâbih âyetlerin peşine düşerler. Hâlbuki onun tevilini ancak Allah bilir. İlimde yüksek pâyeye erişenler ise (*er-râsihûn fi'l-ilm*): Ona inandık; hepsi rabbimiz tarafındandır, derler. (Bu inceliği) ancak aklıselim sahipleri düşünüp anlar.

[Kitabın anası] muhkem âyetlerdir. Muhkem âyetler, Allah Teâlâ'nın birliğine delâlet eden âyetlerdir. Nitekim Hak Teâlâ'nın "Bu, âyetleri muhkem kılınmış, sonra da tafsil edilmiş bir kitaptır." (Hûd, 11/1) âyeti buna delâlet eder. Sonra Hak Teâlâ âyetlerin muhkem kılınışını izah etmek üzere bu âyetin devamında "Şöyle ki: Allah'tan başkasına kulluk etmeyin." (Hûd, 11/2) buyurmuş, daha sonra bu muhkem kitabın tafsil edilişini istiğfar ve tövbe ile tefsir/izah etmek üzere de "Bir de rabbinizin mağfiretini isteyin, sonra O'na tövbe edin ki sizi muayyen bir zamana kadar güzel bir şekilde yaşatsın." (Hûd, 11/3) buyurmuştur. Böylece Allah Teâlâ Kur'ân'ın muhkem âyetlerinin sayı olarak en nihayetinde tek bir âyete, yani "*lâ ilâhe illallâh*" (Allah'tan başka ilâh yoktur) âyetine râci olduğuna dikkat çekmiştir. Nitekim gayb âleminde ya da şehâdet âleminde, bu "*lâ ilâhe illallâh*" ifadesinin muhtevasına dâhil olmayan, bu âyetin sırlarının meyvelerinden beslenmeyen hiçbir ilim yoktur. Bu nedenle Hak Teâlâ bunu Hazreti Peygamber aleyhisselâma "Allah'tan başka ilâh olmadığını bil ve hem kendinin hem de mümin erkeklerin ve mümin kadınların günahlarının bağışlanmasını dile." (Muhammed, 47/19) buyurarak ona bu hususu hem mücmel (genel) olarak hem de tafsilatı ile bildirmiştir.

Müteşâbih âyetler ise Allah Teâlâ tarafından, kullarını imtihan etmek üzere indirilmiştir. Hak Teâlâ bu konuda kullarına oldukça fazla nasihatlerde bulunmuş, onları müteşâbihleri muhkemlere esas kılmaktan, müteşâbihlerin peşine düşmekten men etmiş, böyle yapmalarını yasaklamıştır. Çünkü müteşâbihlerin tevilini Allah'tan başkası bilmez. İlimde derinleşmiş olanlar ise müteşâbih âyetlerin tevilini bilseler bile bunu kendi fikir ve ictihadları ile değil, ancak Allah Teâlâ'nın kendilerine bildirmesi sayesinde bilirler. Zira bu husus, yani müteşâbihlerin anlamını bilmek, aklın ilâhî bir haber olmaksızın üstesinden gelemeyeceği kadar büyük bir iştir. Müteşâbih âyetin müteşâbih olduğunu bilip sınırı aşmazsan veya onu kendi siyakından çıkarmazsan o zaman mesul ve vebal sahibi olmazsın. Müteşâbih âyetlerin peşine düşmemekle ilgili olan korkutma ve sakındırma ifadeleri ise bu âyetlerin mânasını, hakikatin aksine, iki taraftan (sadece) birine hamletmen halinde söz konusudur. Zira müteşâbihin hakikati, iki yönünün olmasıdır ki bunlardan her biri bir

tarafa bakar. Biri helâle bakarken biri harama bakar. Bu iki yönü birbirinden ayırt etmek ve içlerinden birini çıkarmak çok zordur. Dolayısıyla müteşâbih âyetleri, onları hakikatinden çıkarmayan kimselerin yaptığı gibi takip edersen ortada herhangi bir sapma olmaz. Müteşâbihteki muhkem, benzerliktir. Kim onu tevil ederse müşterek olmaktan saptırmış olur. Oysa müteşâbih âyet müşterektir. Onu tevil eden hak yoldan sapmıştır. Bu yüzden Allah Teâlâ bize o âyetlere dalmayı yasaklamış, o âyetlere uymayı "kalp eğriliği" olarak nitelendirmiştir. Kalp eğriliği iki yönden birine yönelmektir. O iki yönden birisine göre tevil ettiğinde hiç kuşkusuz, âyeti muhkem hale getirmiş olursun. Oysa âyet müteşâbihtir. Böyle yapmakla âyeti hakikatinin dışına çıkartmış olursun. Bir şeyi hakikatinin dışına taşıyan, hiç kuşkusuz ona hakkını vermemiştir. Aklı başında olan kimse bunların sınırında durur ve hakkında herhangi bir hüküm vermez. Çünkü müteşâbih âyetin iki tarafa da benzerliği vardır. Şüpheli olan şeyler de bu kapsamdadır. Kendisinde hem hakka hem de hak olmayana dair birer vecih bulunan her mâlum şey "şüpheli" tanımına girer. Örneğin rızık kabilinden olan şeylerin açıkça helâl olanları bulunduğu gibi açıkça haram olanları da vardır. Bunların arasında ise şüpheli şeyler vardır ki insanların çoğu bunları bilmezler. Bunları fark eden kimse durumu iyice anlayıncaya kadar duraksar, iyice anladığında ise onu ya helâllere ya da haramlara ilhak eder ama hakkında bir şüphe söz konusu olduğu sürece o konuda bir görüş ileri sürmez. Ancak bu durumda bile o husus iki yönden sadece birine hastır (yani ya haramdır ya helâldir), sadece mükellef nezdinde o konu ile ilgili şer'î deliller çeliştiği için konuyla ilgili verilecek hüküm şüpheli olmuştur.

[Kalplerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onu tevil etmek için ondaki müteşâbih âyetlerin peşine düşerler. Hâlbuki O'nun tevilini ancak Allah bilir.]: Bir şeyin tevili (meâli, varacağı yer), vâki olmaz ki görünsün; ancak görecek olan kişiye temsil yoluyla gösterilirse o başka... Bu durumda sanki onu görmüş gibi olur. Çünkü meâl (varılacak hal), mevcut halin karşıtıdır; zira hâl mevcut iken, meâl mevcut değildir. Zaten ona bu yüzden meâl denilmiştir. Tevil de işte bu müteşâbih olan şeyin hükmünün en nihayetinde ne olacağının tespitidir. Tevilini bilen kimse için bunlar müteşâbih değil, muhkemdir; tevilini bilen ise sadece Allah'tır. Dolayısıyla Kur'ân'daki müteşâbihlerin tevilini Allah'tan başkası bilmez. Bunların tevili örtülü ilimlerden olup kelimelerin suretlerinde gizlidir. Bu ilim, herhangi bir ârif tarafından kesin olarak bilinemeyecek ölçüde gizlidir, ancak ilâhî bir haber yoluyla bilinebilir. Bu âyetleri tevil etmeyi terk eden âlimler işte bu yüzden terk etmişler ve bunlar hakkında herhangi bir görüş beyan etmemişler, sadece âyetin zâhirine itimat etmişler, gerisini Allah'a havale etmişlerdir. Allah bunu sözlü olarak beyan et-

mesini murat ederek kime bildirmişse kendi nazarı ile değil, bizzat Allah'tan bir bildirim olarak bildirmiştir. Hâsılı bunların tevilini Allah'tan başkası bilmez, yani inzal edilmiş bu lafızların nihayetinde varacağı mânayı, bu lafızlarda tevdi edilmiş şeyi Allah'tan başkası bilmez.

[İlimde yüksek pâyeye erişenler ise]: Yani Allah'ı bilme konusunda yüksek payeye erişenler. Bunlar Allah'ın birliğine şahitlik etmek suretiyle ilimde yüksek payeye erişmişlerdir. Hak Teâlâ onlara bu tevili herhangi bir düşünme ve fikir olmaksızın öğretir; zira düşünmenin bizzat kendisi, düşünen her bir kişi için hatadan mâsum değildir. Bu öğretme ise kesbî değil, vehbî bir öğretmedir. Dolayısıyla âlim olan kimse (bu şekilde bir ilme sahip olan kimse) rüsuh (derinlik, yüksek paye) sahibidir, ilminde sabittir, hiçbir şüphe ya da karışıklık onu sarsmaz. Çünkü ilimle müşahede ettiği hakikatleri iyice tahkik etmiştir. İşte ilimde bu şekilde derinleşip yüksek payeye ermiş olan kimseler [Ona inandık; hepsi rabbimiz tarafındandır, derler.], yani onun hem müteşâbihleri hem muhkemleri rabbimizdedir, derler. Çünkü Allah Teâlâ ona müteşâbihin nihai varacağı yeri, meâli gösterdiği için, artık onun nezdinde müteşâbih de muhkem olmuştur ve onun için müteşâbihteki teşâbüh unsuru ortadan kalkmıştır. Artık o müteşâbih âyet onun nezdinde tıpkı Allah Teâlâ nezdinde olduğu gibidir. Ancak yine de müteşâbih âyet her iki mânaya da hamledilebilir olduğu için, onun nezdinde de, tıpkı dilsel olarak o kelimenin vaz, edilişindeki iki anlamlılık durumunda olduğu gibi, yine müteşâbih kalmaya devam eder. Böyle bir âlim her ne kadar müteşâbih âyetin tevilini biliyor olsa da âyetin hükmü müteşâbihtir. Çünkü Allah'ın ona âyetin teviline dair öğretmiş olduğu ilim, iki yönden sadece biridir; her ikisi de değildir. Dolayısıyla âyet hakiki mânada müteşâbih olmaktan çıkmış değildir, çünkü Hak Teâlâ'nın ona öğrettiği vecih âyetin içinde yer alıyor olmakla beraber diğer vecih de âyetin mânası içinde yer almaya devam etmektedir. Dolayısıyla Hak Teâlâ'nın müteşâbih âyet hakkında ona öğrettiği bilgi, âyetin ihtiva ettiği yönlerden sadece birine doğrudur ya da birden çok yön varsa onlardan birine doğru âyeti tevil etmek şeklindedir. Böylece o kişi, âyeti müteşâbih olarak bilmeye devam ettiği gibi âyet gerçekte de müteşâbihtir. Çünkü her yön, kendi nasibiyle ve delâletiyle mânayı talep eder. Muhkem sürekli olarak muhkemdir, müteşâbih ise sürekli olarak müteşâbihtir ve hep öyle kalmaya devam ederler. Bu hususu ifade etmemizin sebebi, bir âlimin âyette geçen lafız hakkında hükmünün bulunduğu herkesle ilgili bütün vecihlerine dair tevilini bilmesinin o âyeti müteşâbihlikten çıkartacağı şeklinde bir zanna kapılmaya engel olmaktır. Çünkü işin gerçeği öyle değildir; aksine, her ne kadar nasibi olan herkes âyetin tevilini bilse de âyet, asıl itibarıyla müteşâbih olarak kalır.

Bil ki vera', haram olan şeylerden kaçınmaktır ve vera' sahibi olan kimse, içerisinde haram olma şüphesi bulunan her şeyden, o şüpheden dolayı uzak durur. İşte kendisine şüpheli denilen şeyler bunlardır, yani bir şey hakkında kitapta, sünnette ya da icmâda onun haramlığına dair açık bir nassa benzer bir husus var ise, o şey şüphelidir.

[Ancak aklıselim sahipleri düşünüp anlar.]: Bunlar derinlere dalan ve işlerin özünü ayan beyan görünür hale getiren kimselerdir ki onların açığa çıkardıkları bu öz, başlangıçta o özü koruyan zâhir bir kabuğun içerisindedir. İlimde derinlik ve yüksek paye sahibi olan kimse kendisinde, hâlis din olan iman ile teslimiyet mertebesinin gerektirdiği şeyi birleştirir. Fazilet sahibi insanların idrak ettikleri akıl ise işlerin müteşâbih olanlarını tevil eder. Biz onların bu hallerini bilip kabul eder, fakat yaptıkları tevillerde onlara iştirak etmeyiz. Zira biz onların yapmış oldukları tevilin Allah Teâlâ tarafından o âyette murat edilen ve kast edilen şey olup olmadığını bilemeyiz. Böyle olduğu için de onların tevillerinin hak olduğunu kabul ederiz ve bize bu hususta bir şey sorulduğu zaman şöyle deriz: Biz Allah katından gelmiş olana, Allah'ın ondan muradı neyse o şekilde iman ederiz. Hazreti Peygamber aleyhisselâmdan ve diğer peygamberlerden nakledilene de onların muratları her ne ise o şekilde iman ederiz ve bütün bu konulardaki bilgiyi Allah Teâlâ'ya havale ederiz. Bunları kabul eder ve tevillerinin bilinmediği söyleriz ki bu, imkânsız değildir. Bazen bunların tevilleri Allah Teâlâ'nın herhangi bir vecih üzere tevilini öğretmesi ile bilinmiş de olabilir ki bu da imkânsız değildir. İşte selefin yolu budur. Allah bizleri onlara hakkıyla halef kılsın. Rabbini murakabe eden, günahtan korkan, kalbini Allah'ın zikri ile mâmur eden ve sevgisini sadece Allah'a hâlis kılan kimselere ne mutlu!

Zamanımızda çok ehemmiyetli ve zararı çok yaygın bir husus söz konusudur ki bu da kendilerini hadis ve fıkıh ilimlerine nispet eden bazı bidatçilerin ortaya çıkardıkları ve gerek avam gerek havas nezdinde yaygınlaştırdıkları bir düşüncedir. Bu düşünce, Allah Teâlâ'nın isimleri ve sıfatlarına dair müteşâbih âyetlerin sadece zâhir olarak anlaşılması ve teşbih ya da tecsim vehmini gidermek üzere bunların kesinlikle tevil edilmemesi şeklindedir. Bu düşünce sahibi böyle yapmakla Allah'ın kitabına sımsıkı sarılmış olduğunu, selef-i salihîn yolunda yürüdüğünü iddia eder ve bu âyetleri belirli delillere dayanarak zâhirinden başka mânalarda tevil eden kimselere çok çirkin bir şekilde saldırır, onun böyle yapmakla, sahâbe ve tabiin nesline muhalefet ettiğini iddia eder. Zira ona göre sahâbe ve tabiinden bu ifadelerin teviline dair herhangi bir şey nakledilmediği için bunları tevil edenler sahâbe ve tabiine muhalefet etmiş olmaktadırlar. Oysa bu iddia sahibi, kendisi doğru yoldan sap-

mış olduğu gibi başkalarını da saptırmaktadır. Saptırabildiği kimseler ise anlayışı kıt, nuru zayıf kimselerdir. Allah Teâlâ'nın kuluna bahşettiği lütufların en büyüklerinden biri kalp temizliği, fıtratın selim oluşu ve mantığın azlığıdır. Çünkü kul bu sayede hikmeti alır, aldığı her nefeste Hakk'ın gizli bildirimlerini (*hevâtif*) işitir, böylece müteşâbihin gecesinde muhkem kandili onun yolunu aydınlatır. Nihayet onun sadakat kademi (ayağı), rabbini bilme konusunda sübût bulur; hidayet ve ilim yağmuru ile beldesini ihya eder ve orada rabbinin izni ile bitkileri çıkıverir. Tıpkı aslı sabit olan ve dalları da semaya doğru yükselen, her daim rabbinin izni ile meyvesini veren güzel bir ağaç gibi olur. Düşünceleri ile istikamet yolunu tutar, böylece onun içinden farklı renklerde, tatlarda, insanlar için şifa ihtiva eden içecek çıkar.

Allah kendilerinden razı olsun, sahâbe-i kirâm, işte bu meşrepten (pınardan) en saf ve lezzetlisini içmişlerdi. Kitap ve sünnete dair ilimden en arı ve güzelini almışlardı. Nasıl öyle olmasınlardı ki?! Allah'ın âyetleri kendilerine okunuyordu, aralarında Allah'ın peygamberi bulunuyordu ve onlar Allah'a sımsıkı sarılmak suretiyle kendileri için hidayet ve istikameti tazmin edecek duruma sahiptiler. Her kim Allah'a sımsıkı sarılırsa müstakim olan yola yönelip hidayet bulmuş olur. Onlar Kur'ân'ın nüzûlü ile aynı asırda yaşamış oldukları için hangi âyetin nâsih hangisinin mensûh olduğunu bizzat vakıaların içinde yaşadıkları için âyetlerin iniş sebeplerini biliyorlar ve tabiatları (ana dilleri) gereği, vahyin dilindeki cümlelerde ve beyan üslubunda nelerin kast edilmiş olduğunu anlıyorlardı. İhtilafa düştükleri hususları Allah'a ve peygamberine götürüyorlardı ve içlerinden hüküm çıkarma konusunda ehil olanlar kendilerini bilgilendiriyorlardı. Onlar ilimde derinleşmiş ve emir sahibi (*ûlü'l-emr*) kimselerdi. Kur'ân üzerinde düşünüyorlar, müteşâbihleri muhkemlerin mânalarına hamlediyorlar ve "Hepsine iman ettik, hepsi rabbimizin katındandır, Kur'ân'da ihtilaf yoktur. Eğer Allah'tan başkasından gelseydi onda pek çok ihtilaf bulurlardı." diyorlardı. İşte bu sebepten dolayıdır ki onların Allah Teâlâ'nın isimlerini ve sıfatlarını zikreden âyetlerin izahına yönelik hususi bir itina gösterdiklerine dair herhangi bir bilgi nakledilmemiştir. Yine bu sebeple onlar bu âyetleri dilleri gereği kolaylıkla anladıkları ve herhangi bir işkâl ile karşılaşmadıkları, bunların doğru anlamlarını anlama kudretleri geniş olduğu için, bu konularda çok soru da sormamışlardır. Onların güzel edep çerçevesindeki tavırlarından biri de hiçbirinin Allah'ın kitabındaki muradına dair kendi anlamış olduğu şeye mutlak olarak itimat etmemesi idi. Bu itibarla onlar kendi görüşlerini ifade etmekten geri durmuş ve dile uygun, muhkem âyetlere muvafık olan her doğru görüşe açık olmuşlardı. Nitekim Sahih-i Buhârî ve diğer kaynaklarda Ebû Cuhayfe'den şöyle nakledilmiştir:

"Bir defasında Hazreti Ali'ye, 'Elinizde bir kitap var mı?' diye sormuştum. O da, 'Hayır, sadece Allah'ın kitabı ve Müslüman insana verilmiş olan anlayış ve şu sahife var.' demişti."[2]

Bazı rivayetlerde Hazreti Ali'nin bu ifadesi, "Sadece Allah'ın kuluna, Kur'ân'dan anlayış olarak bahşettiği şey var." şeklinde geçer. Hazreti Peygamber aleyhisselâmın vefatı ile vahyin ruhunun kulaklarda işitilir ve imdada yetişir olmasının kesilmesi ve daha sonra sahâbe neslinin terk-i dünya eylemesi ile birlikte, yabancı kimselerin Müslüman topluma karışması neticesinde muhkem âyetlerden müteşâbih meseleleri apaçık olan anlamlar şeklinde istinbat etme kudreti zayıflamış, hikmetin ortaya konulması çok nadir hale gelmiştir. İşte o dönemde bazı bidatçi kimseler türedi ve müteşâbih âyetlerin mânalarını birer müşkil haline getirdiler. Kalplerinde kayma olan kimseler de onların peşine takıldı. Eğer Hak Teâlâ bu ümmeti Hazreti Peygamber aleyhisselâmın vârisleri olan âlimlerle ve selef-i salihîn ile teyit etmeseydi işler iyice karmaşık hale gelecekti. Neyse ki bu âlimler bidatçilerle münazara etmek ve onların şüphelerini bertaraf edip hatalarını ortaya koymak, insanları onlara tâbi olmaktan ve onları dinleyip müteşâbihlerle ilgili görüşlerine kanmaktan alıkoymak üzere işe koyuldular ve bu belayı defedip muhkemle yetinmek maksadıyla konulardaki tartışmalı hususlara nokta koyup insanların bunları sormasına mâni oldular. Yine bu âlimler insanlara, müteşâbih âyetlere iman edip onları herhangi bir ta'tîl ve teşbih (sıfatları inkâr ya da insan biçimci yorum) şeklinde yorumlamadan kabul etmeyi emrettiler. Haddizatında bidatçiler kendi bidatlerini kitap olarak yazmış ve insanları saptırıcı nitelikteki hevâ ve heveslerini insanların akıllarını çelecek şekilde sunmuş olmasalardı, âlimlerin bu yaptıkları, kendi asırlarında gereksiz görülebilirdi. Ama bidatçiler bunu yaptıkları için onlar da cevap verdiler ve Allah da sünnete tâbi olan rüsuh sahibi (derin, yüksek payeye sahip) bu âlimleri muvaffak kıldı. Böylece bu âlimler bidatçilere cevap vermek üzere kelâm kitapları yazdılar, bu kitaplarda görüşlerini akli delillerle, kitap ve sünnetle kayıtlanmış kanıtlarla desteklediler. Neticede Allah Teâlâ onların dilleri ile hakkı üstün kıldı, bâtıla sapanların ve yoldan kaymış olanların kökünü kazıdı, bidat ve hevâ ateşini söndürdü. Allah bu âlimlere, bu ümmete en güzel şekilde yaptıkları bu hizmetlerinden dolayı en muazzam mükâfatı ihsan buyursun.

İmdi, biz de bu konuda şöyle deriz:

Ey kardeşim! Allah Teâlâ beni de, sizleri de ihtilafa düşülen konularda kendi izni ile hak yola hidayet eylesin. Bil ki yüce rabbimiz *Mütekellim*'dir (ko-

---

2. Buhârî, İlim, 39.

nuşandır), *'Âlim'*dir, *Mürîd*'dir (irade sahibidir), *Kadîr*'dir (kudret sahibidir), hiçbir şey O'nun misli veya benzeri değildir. O, işiten ve bilendir, birdir. Zâtı için ne bir terkip (bileşiklik) söz konusudur ne de yer ve mekân. *Ezelî*'dir, sıfatları için ne bir tertip söz konusudur ne de keyfiyet. *Ebedî*'dir, *celâl* ve *ikrâmının* nihayeti yoktur. İşitme, görme, idrak etmek, kavrama gibi sıfatlarında herhangi bir uzva muhtaç olmaktan münezzehtir. Kudretinde her türlü ortak ve yardımcıdan müstağnidir, iradesinde her türlü maksattan yüce ve münezzehtir, kelâmında harflere ve seslere muhtaç olmama konusunda yegânedir, arşa istivâ etmesinde teşbihten ve oluştan yücedir, münezzehtir. Üstte oluşunda ve yüceliğinde bütün yönlerden münezzehtir. Herhangi bir intikal söz konusu olmaksızın iner, herhangi bir hareket söz konusu olmaksızın gelir. Müminlerin gözleri O'nu herhangi bir idrak ya da ihata söz konusu olmaksızın görür. Yakınlığının sınırı, sevgisinin misli yoktur. Gazabının körükleyicisi yoktur. Rızasında ve gülmesinde herhangi bir keyfiyet söz konusu değildir. Onun beraberliği olmaksızın herhangi bir çift, O'nun birliğinin ve kahrının zuhuru olmaksızın herhangi bir tek olma hali söz konusu değildir. O'nun katındakilerden gayrısına bekâ yoktur. O'nun nefsi, zâtı ya da kitabının anasıdır; yönelişi esnasında birliğinin nurudur. O'nun sureti, kendisine dair irfanın zuhurudur. Bulutunun gölgeleri, eli, iki eli, elleri, mahlûkatı içerisinde kendileri ile tasarrufta bulunduğu hakikatlerin isimleridir. Gözü, gözleri ise hususi kullarının muhafaza ve riayetini yerine getiren ve âyetleridir. Onun ayağı, müminlere müjdesi verilen kadem-i sıdk'tır (doğruluk ayağı). Yanı, nebîlere tâbi olan zikir ehline sohbeti ve inâyetidir. O *Evvel*'dir (ilktir), *Âhir*'dir (sondur). Başlangıcında var olup var edicisi olmadığı ve sonunda da hitama erdiricisi olmayacağı hiçbir cevher ve araz yoktur. Muhkemlerindeki hükmü ile O, *Zâhir*'dir; müteşâbih âyetlerine dair ilmi ile *Bâtın*'dır. O'nun hükmü, tekliğinin bâtınında kendisinin beraberliği ile zuhur eder ve böylece yarattıklarının sayısı neşet eder, yaratılmışların isimlerindeki birlik ayağı ile de gizlenip bâtın olur. Böylece hüviyetinin hakikatleri kendisine rücû eder. "Göklerin ve yerin gaybı Allah'a aittir, o halde sadece O'na kulluk et ve O'na tevekkül et." (Hûd, 11/123) Onun mülkünde ortağı yoktur, mülkü dilediğine verir. Künhünde benzeri, misli yoktur; en yüce mesel O'nundur. Dünya âhirette herhangi bir benzerden münezzehtir. "O gün kimi yüzler ışıl ışıldır, rablerine bakarlar." (Kıyamet, 75/22-23) O her türlü yönden münezzehtir. O göklerde Allah'tır, teşbihten münezzehtir. Müteşâbih âyetler O'nundur; bu âyetlerin mânalarını O'nun yakınlığına ehil olanlar, zikrinin cennet bahçelerinde devşirirler. "Orada onlara her ne zaman bir meyve rızık olarak ikram edilse 'Bu bize daha önce verilmiş olan rızıktır.' derler ve onlara bu rızıklar müteşâbih (dünyadakine benzer) olarak verilir. Onlara orada tertemiz eşler de

vardır ve onlar ebedî olarak kalacaklardır." (Bakara, 2/25) Bu itibarla ilimde derinleşenler, yüksek payeye sahip olanlar şöyle derler:

رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ (٨)

8. Ey rabbimiz! Bize ihsan ettiğin hidayetten sonra kalplerimizi haktan saptırma, bize kendi katından rahmet ihsan eyle! Şüphesiz ki, sen bol ihsan sahibisin.

[Ey rabbimiz! Kalplerimizi haktan saptırma!]: Yani indirdiğin şey üzerine düşünerek sapmamıza müsaade etme

[Bize ihsan ettiğin hidayetten sonra]: Yani bize indirdiğin kitabın mânasını senden almaya yönelmiş, bu konuda hidayet bulmuşken, kitabının içerdiği bu lafızlardan neyi kast ettiğini, bu kelimelerden çıkacak anlamların neler olduğunu anlamaya bizi muvaffak kılmışken kalplerimizi haktan saptırma. Allah Teâlâ bu kimselere ilmi, hiçbir karışıklık içermeyecek şekilde vermiştir.

[Bize kendi katından rahmet ihsan eyle! Şüphesiz ki, sen bol ihsan sahibisin.] *Vehb*, vâhibin nimet verme şeklindeki ihsanıdır. Bu ihsan, bir başka sebeple değil, salt nimet vermek üzere yapılır. Bütün ihsan ve lütuflarında hakiki mânada *Vehhâb* olan Allah'tır. Yapılan bir işe mutabık karşılık olarak verilen ihsanların dışındaki bütün ihsanlar Allah Teâlâ'nın *el-Vâhib* ve *el-Vehhâb* isimlerindendir. İlimde derinleşmiş olanlar da Allah'tan ilmi kesb olarak değil, vehb olarak isterler, çünkü Allah'ın indirmiş olduğu şeydeki muradını muayyen olarak bilmek ancak vehb ile mümkündür. Bu da, Hak Teâlâ'nın kulun kalbine sırrında, sadece kendisi ile onun arasında kalmak üzere hitap ederek verdiği ilâhî haberdir. İlimlerin en şereflisi, kulun vehb yoluyla elde ettiği ilimlerdir. Vehbin gerçekleşmesi için her ne kadar kendisine vehbî bilgi verilen kulun şeriatta belirlenmiş meşru ve temiz, güzel amellerden işleyerek belli sıfatlara ve böylece vehb için istidata sahip olması gerekli ise de, bu durum vehbî ilmin ortaya çıkması için bir şart değildir. Bu nedenle de bu ilim, kesb yoluyla elde edilen ilimden üstündür. Nitekim bazı nebîler, vehbî bilgiyi kazanmak için kendilerini istidat sahibi kılacak herhangi bir meşru amel işlememiş oldukları halde kendileri için nübüvvet hâsıl olur. Diğer bazıları da meşru amel işleyerek bir istidata sahip olurlar ve verilen vehbî ilim de bu istidata göre olur. Bu durumda bilgisiz kimse bu istidat olmasaydı nübüvvet hâsıl olmazdı gibi bir zanna kapılabilir ve nübüvvetin kesbî olduğunu düşünebilir. Oysa aslında nübüvvet ilâhî bir ihtisastır (Allah'ın hususi bir seçimidir). Allah, kullarından diledi-

ğine bunu verir, hatta herhangi bir şeriattan ya da başka bir şeyden haberdar olmayan birine bile verebilir.

رَبَّنَا إِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ (٩) إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا
لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَأُولَئِكَ هُمْ وَقُودُ النَّارِ (١٠) كَدَأْبِ
آلِ فِرْعَوْنَ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ
(١١) قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سَتُغْلَبُونَ وَتُحْشَرُونَ إِلَى جَهَنَّمَ وَبِئْسَ الْمِهَادُ (١٢) قَدْ كَانَ
لَكُمْ آيَةٌ فِي فِئَتَيْنِ الْتَقَتَا فِئَةٌ تُقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَأُخْرَى كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُمْ مِثْلَيْهِمْ رَأْيَ
الْعَيْنِ وَاللَّهُ يُؤَيِّدُ بِنَصْرِهِ مَنْ يَشَاءُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِأُولِي الْأَبْصَارِ (١٣)

9. Rabbimiz! Doğrusu geleceği şüphe götürmeyen günde, insanları toplayacak olan sensin. Şüphesiz ki Allah verdiği sözden caymaz. 10. İnkâr edenlerin malları ve çocukları, Allah'a karşı onlara bir şey sağlamaz. İşte onlar ateşin yakıtlarıdır. 11. Bunların tutumu, Firavun ailesinin ve onlardan öncekilerin tutumu gibi ki âyetlerimizi yalanladılar da Allah onları günahlarından dolayı yok (helâk) etti. Allah'ın cezalandırması şiddetlidir. 12. O inkâr edenlere de ki: "Siz mutlaka yenileceksiniz ve toplanıp cehenneme sürüleceksiniz. O ise ne kötü döşektir!" 13. (Bedir'de) karşı karşıya gelen şu iki grubun halinde sizin için büyük bir ibret vardır: Biri, Allah yolunda çarpışan bir grup, diğeri ise bunları apaçık kendilerinin iki misli gören kâfir bir grup... Allah dilediğini yardımı ile destekler. Elbette bunda basiret sahipleri için büyük bir ibret vardır.

[Büyük bir ibret vardır]: Yani taaccübe şayan durum vardır. Çünkü perdenin çekilmesi işlerin bilinmemesini sağlar, basiret ise perdeleri delip geçer, işte bu yüzden ibret almak emredilmiş ve [Elbette bunda basiret sahipleri için büyük bir ibret vardır.] denilmiştir. Örtü çekilmiş, kapı kilitlenmiş, bahşiş cömertçe ihsan edilmiştir. Artık perdenin faydası olmadığı kadar kapı da engel değildir. Zâhirden bâtına geçecek bir göz olunca hiçbir perde onun karşısında duramaz. Bu, eşyaya ibret nazarıyla bakmaktır ki Allah bu ibreti, basiret sahiplerine vermiştir. İbret nazarıyla bakmak ancak basiret sahiplerinin işidir. Allah burada hususen basireti zikretmiştir; çünkü görmek (basiret), görülen şey üzerinde düşünüp ibret alındığı zaman bâtına götüren bir sebeptir.

Bil ki Allah Teâlâ insanın bütününe hitap etmiş, onun zâhirini bâtınından ayırmadığı gibi bâtınını da zâhirinden ayırmamıştır. Belli bir azınlığın dışında, insanların büyük bir kısmı, şeriatın insanların zâhirdeki halleriyle ilgili

hükümlerini bilmeye yönelmiş, dinin bâtınıyla ilgili belirlediği hükümleri bilme konusunda ise habersiz kalmışlardır. Bu azınlık olarak kalan kimseler ise Allah yolunun ehli olan kimselerdir. Çünkü onlar, bu meseleyi zâhir ve bâtın düzeyinde ele almışlar ve zâhirlerinde kabul ettikleri her dinî hükmün bâtınında da bir yönünün olduğunu görmüş, şeriatın bütün hükümlerini bu şekilde hem zâhir hem bâtın yönleri ile ele almış, zâhir ve bâtında Allah'ın sorumlu tuttuğu şeylerle ibadet etmiş, böylelikle de çoğunluğun hüsrana uğradığı yerde kurtuluşa ermişlerdir. Ardından, bu konularda kendileri sapmış oldukları gibi başkalarını da saptıran üçüncü bir grup ortaya çıkmıştır. Bu grup, şer'î hükümleri alıp bâtınlarında onları kullanmış, şeriat hükümlerinin hiç birini zâhirî anlamı üzere bırakmamışlardır. Bu gruba "Bâtıniler" adı verilir ki içlerinde farklı farklı görüşler mevcuttur. Ebû Hamid el-Gazâlî, *el-Müstazhir* (*Fezâihu'l-Bâtıniyye*) isimli kitabında Bâtınîlere cevap vermek üzere onların görüşlerinden bazılarını zikretmiş ve hatalarını açıklamıştır. Doğrusu saadet, zâhir ehliyle beraberdir. Onlar ise, bâtın ehlinin (Bâtınîlerin) bulunduğu tarafın karşısındadır. Saadetin bütünü, zâhir ve bâtını birleştiren gruba aittir. Onlar Allah'ı ve Allah'ın hükümlerini bilen kimselerdir.

Şeriatın farz, sünnet ve müstehaplarından her bir hükmün bâtında bir karşılığı veya kula o konuda açılan şeylere göre birden çok hükmü vardır. Bâtındaki bu hüküm de, zorunlu olarak farz veya sünnet veya müstehap olur. Bu durum din tarafından meşru kılınmış bütün ibadetler için böyledir. Böylece zâhirin hükmü bâtından ayrılır. Çünkü zâhir, bâtına nüfuz eder. Bâtında zâhire sirayet eden meşru bir emir yoktur. Bâtında olan, kendisinde sınırlıdır. Çünkü bâtın, bütünüyle mânalardır. Zâhir ise, duyulur (mahsus) fiillerdir. İş duyulur olandan mânaya intikal söz konusu olduğu halde mânadan duyulur olana intikal söz konusu değildir. Bu nedenle şeriatta ibret almak emredilmiştir. Çünkü şeriatın hitabı zâhir itibariyle geldiği zaman bâtına yönelik ilişkisi ibret almakla anlaşılır, bâtın itibariyle geldiği zaman da zâhire yönelik ilişkisi ibret almakla anlaşılır. Âlim olan kimse şeriata daima, onun getirdiği hükümleri hususi bir meselede kiminle ilişkilendirdiğini esas alarak bakar ve acaba o hüküm hareketler gibi zâhir hususlarla mı yoksa niyet, haset, kin, müminler hakkında hayır temennisinde bulunmak, hüsn-ü zan ve kötü zan gibi bâtın hususlarla mı ilgilidir diye inceler. Şeriat sahibi ne zaman hitabını dilin zâhiri ile ilişkilendirmişse, onun ya da ona dair hükmün mukabilinde ibret almak söz konusu olur. Örneğin hüsn-ü zan kötü zannın karşısında yer alır ve zâhirde güzel fiil buna mukabildir. İşte bu bir mukabeledir. Dolayısıyla biz de varlığın neşetinin kemale ulaşması için, zâhir ve bâtını bir araya getiririz. Çünkü hangi sebeple ve hangi şekilde olursa olsun, âlemde Allah Teâlâ'nın yaratmış

olduğu herhangi bir suret ortaya çıktığında, dışta (hissî âlemde) yaratılmış o varlığın bir ruhu vardır ve bu ruh, söz konusu şeyin suretine ve şekline eşlik eder. Çünkü ister melek olsun ister cin, ister insan, ister hayvan, ister bitki, isterse cansız olsun bütün varlıkların varlığının yaratma eyleminin gerçek sahibi, sebeplerin vekilliği ile Allah Teâlâ'dır. Bütün bu sebepler ise sadece görünüşte o suretin dışta var olmasının sebepleridir. Böylece Allah Teâlâ'nın rabbani bir isminin hükmünden kaynaklanan ilâhî bir yönelişle maddi her surete manevi bir ruh bağladığını biliriz. İşte bu nedenle, Şarî'in bâtındaki hitabını zâhirdeki hükmüne göre adım adım dikkate alırız. Çünkü bu hitaptaki zâhir olan yön onun duyusal-maddi suretiyken bu maddi surette bulunan manevi-ilâhî ruh ise, "bâtındaki ibret" (*itibar*) diye isimlendirdiğimiz şeydir. "İtibar" kelimesi, "Vadiyi geçtim." mânasındaki "*'abertü el-vadiye*" ifadesinden türetilmiştir. Nitekim Hak Teâlâ bu mânada "Onda hiç kuşkusuz basiret sahipleri için ibret vardır." (Âl-i İmrân, 3/13) ve "Ey basiret sahipleri! İbret alınız." (Haşr, 59/2) buyurmuştur. Yani "Gözlerinizle gördüğünüz suretleri vasıta bilerek o suretlerin verdiği ve bâtınlarınızda ortaya çıkan mâna ve ruhlara geçiniz, onları basiretlerinizle idrak ediniz." demek istemiştir. Bu ibret almaya yönelik bir emir ve teşviktir. Bu husus, kendilerine âlim denilen ama zâhirde donup kalan kimselerin gafil olduğu bir konudur. Onların bu konudaki nasipleri şaşırıp kalmaktan ibarettir. Dolayısıyla onların akıllarıyla küçük çocukların akılları arasında bir fark yoktur. Onlar, hiçbir zaman bu zâhir sureti Allah'ın emrettiği şekilde aşamamışlardır.

زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ
وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ذَلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاللَّهُ عِنْدَهُ
حُسْنُ الْمَآبِ (١٤)

14. Kadınlara, oğullara, kantar kantar altın ve gümüşe, nişanlı atlar ve develere, ekinlere karşı aşırı sevgi (şehvet) beslemek insanlara güzel gösterilmiştir. Bunlar dünya hayatının nimetleridir, oysa gidilecek yerin güzeli Allah katındadır.

Hayal mertebesi suretleri kabul ettiği için Allah Teâlâ onlar hakkında [Aşırı sevgi (şehvet) beslemek insanlara güzel gösterilmiştir.] buyurmuştur. Sevgi suretleri, Allah Teâlâ'nın dilediği kullarına süslü gösterdiği bir surettir ve kişi onu -başkası nedeniyle değil- kendisi nedeniyle sever. Çünkü Allah Teâlâ ona ancak belirttiği hususta şehvet sevgisini güzel göstermiştir. Haddizâtın-

da insana mutlak mânada sevgi güzel gösterilmiş, sonra onu burada zikredilen hususlarla ilişkilendirmiştir. Ardından da dilediği kimseler için şehvet gibi başka bir duruma bağlamıştır. Allah Teâlâ âyette hususen şehveti zikretmiştir; çünkü şehvet, tabii bir surettir ve hayalin mertebesi tabiattır. Sonra da hayal onun üzerinde hüküm verir ve dilediği zaman ona vücut verir.

Şehvet nefsin bir aracıdır ve nefis, şehvet nesnesinin yüksekliğiyle yükselir, düşüklüğü ile de alçalır. Şehvet, haz almaya elverişli şeylerden haz alma (*iltizâz*) iradesidir. Haz ise ancak münasip olandan alınır. İnsanın kendi kemalinden haz alması, hazzın en güçlüsüdür. Bunun kanıtı, (hemcinsi olan) bir cariyeye veya oğlana âşık olmanın dışında, (herhangi bir başka durumda) hazzın insanın bütününe yayılmayışı, herhangi bir şeyi görmek nedeniyle kendinden tümüyle geçmeyişi ve muhabbet veya aşkın onun ruhanîliğinin doğasına yayılmayışıdır. Bunun nedeni ise aşık olduğu tam benzeri olmasıdır, çünkü o, kendisiyle aynı cinstendir. Âlemdeki her bir şey, insanın bir parçasıdır ve dolayısıyla insan, her şeye uygun parçasıyla mukabele eder. Bu nedenle de, benzerinin dışındaki hiçbir şeye (kendini kaybedecek kadar) âşık olamaz. Bu yüzden âyette şehvete konu olan şeyleri sayarken önce kadınlarla başlamış ve "kadınlardan" ifadesini kullanmıştır ki bu "kadınlara şehvet" mânasına gelir. Erkeğin kadına duyduğu meyil, bütünün parçasına meylidir. Bu tıpkı menzillerin, kendileri ile hayat bulduğu sakinlerine olan yabancılığı gibidir. Kendisinden kadının çıkarılıp yaratıldığı erkekteki mekânı Allah, kadına meyil ile mâmur etmiştir; dolayısıyla erkeğin kadına meyli, büyüğün küçüğe şefkatle meyledişi gibidir. Yine insan nasıl ki oluşun, yaratılışın mahalli ise ve suret itibariyle faal ise onun faaliyetini icra edeceği bir mahalle ihtiyacı vardır. Kemalinin de ancak kemal hâsıl etmesini ister. İnsanın varlığından daha kâmil varlık da yoktur. Dolayısıyla bu da ancak Allah'ın kendilerini mahal kıldığı kadınlarda olur. Kadın erkeğin bir parçası olup ondan infial ile yaratılmıştır. Bu yüzden kâmil insana kadınlar sevdirilmiştir. Kadın erkeğin kaburga kemiği olduğu için, ondan (kadından) yaratılan şeyin yaratılış mekânı da yine o (erkek) olmuş olmaktadır. Dolayısıyla ondan ancak kendisi ve nefsinde bir misli zuhur eder.

Sonra Hak Teâlâ evlat ve mal fitnesini zikretmiştir. Bu üç fitne, yani kadın, evlat ve mal, imtihan açısından fitnelerin analarıdır. Evladın fitne olması, onun babanın bir parçası ve sırrı olması, varlık içinde ona en çok bağlı olan şey olması nedeniyledir. İnsanın evladına olan sevgisi, bir şeyin kendine olan sevgisidir ki bir şeyin kendine olan sevgisinden daha büyük sevgi yoktur. İşte Allah Teâlâ insanı, kendisinden çıkmış ve adına evlat denilen şey ile imtihan ederek aslında onu kendisi ile imtihan etmektedir. Böylece evladın insanı Hak

Teâlâ'nın mükellef kıldığı hakları yerine getirmekten alıkoyup koymayacağını görmek istemiştir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm kızı Fâtıma hakkında -ki kızının onun kalbindeki yeri herkesçe mâlumdur- "Eğer Muhammed'in kızı Fâtıma hırsızlık yapsaydı onun da elini keserdim."[3] buyurmuştur. Yine Hazreti Ömer de zina suçu nedeniyle oğluna celde (sopa) cezasını uygulamış ve oğlu ölmüştür.[4] Üstelik o bunu yaparken gönlü de mutmain olmuştur. Erkek için evlat ve mal fitnesinden daha büyük fitne yoktur. Evlat insanı cahil bırakır, korkaklaştırır ve cimrileştirir. Mal insana mâlik olur, her açından insana eşlik eder. Eğer mal başarıya ulaşırsa insan helâk olur, eğer insan kendini tutabilirse malı helâk eder. Eğer mal ile iyi işler yaparsa onu terk eder. Malın mal olarak isimlendirilmesi, ona tabii olarak meyledilir olunmasından dolayıdır. Allah Teâlâ da bazı işlerin mal ile kolaylaşmasını sağlamak suretiyle mal ile kullarını imtihan eder. Yine Allah insanların kalplerini mal sahibine tazim etmeye yöneltmiştir. Mal sahibi cimri de olsa insanların gözü yine de ona tazim nazarı ile bakar, çünkü nefisler (insanlar) mal sahibinin, elindeki maldan dolayı kendilerinden müstağni olduğu vehmine kapılırlar; oysa bazen mal sahibi, insanlara son derece muhtaç da olabilir; elindeki ile yetinemez, kanaat edemez olur; elindekini daha da artırmak isteyebilir. Her kim bunların kendisine güzel gösterilmesinden kendisini korumak istiyorsa kitap ve sünnetin zâhirinin sınırlarında durmalı, zâhirden öteye bir şeyin peşine düşmemelidir. Çünkü tevil yapmak bazen insana fitnenin güzel gösterilmesi olabilir. Bu yüzden zâhir ne ise ona göre hareket etmeli ve müteşâbih olanların ilmini Allah'a tevdi etmeli, onlara olduğu gibi iman etmelidir. Böyle yapan kimse hakka tâbi olmuştur ve fitnenin güzel gösterilmesinin ona sirayet etmesi mümkün değildir. Artık Allah katında onun aleyhine bir hüccet de yoktur.

[Oysa gidilecek yerin güzeli Allah katındadır.]: İnsan üç hüküm arasında gidip gelir. Bunlardan biri zâtî hüküm olup insan için, insandan ve insan hakkındadır, bu mubah hükmüdür. Diğer iki hüküm ise meleklerin tertemiz ruhları ile şeytanların temiz olmayan ruhlarının ona birleşmesi şeklinde ona birleşirler; insanın, hakkındaki ezelî hüküm ve ilâhî hitap uyarınca bunları kabul etmesi mümkün olduğu gibi reddetmesi de mümkündür. İnsanlardan kimi bedbaht iken kimi mesuttur. Aynı şekilde insana birleşen bu ruhlardan kimi onu Allah'a yakınlaştırıcı iken kimi de uzaklaştırıcıdır. Bu, icabet eden içindir. Allah doğruyu yanlıştan ayırmıştır. En nihayetinde [gidilecek yerin güzeli Al-

3. Buhârî, Ehâdîsu'l-Enbiyâ, 53.
4. Beyhakî, *a.g.e.*, 8/312; Hatip Bağdadî, *et-Tarih*, 5/455, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1417.

lah katındadır]. Allah Teâlâ hiçbir zaman kendisine yönelmeyi açık bir ifade ile, kötülükle birleştirmemiştir. Bu konudaki ifadeler en nihayetinde, ilk anlaşıldığı anlam itibariyle tehdit mahiyetindedir. "Zulmedenler hangi akıbete döndürüleceklerini yakında bileceklerdir." (Şuarâ, 26/227).

قُلْ أَؤُنَبِّئُكُمْ بِخَيْرٍ مِنْ ذَلِكُمْ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَأَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَرِضْوَانٌ مِنَ اللهِ وَاللهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ (١٥) الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا إِنَّنَا آمَنَّا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ (١٦) الصَّابِرِينَ وَالصَّادِقِينَ وَالْقَانِتِينَ وَالْمُنْفِقِينَ وَالْمُسْتَغْفِرِينَ بِالأَسْحَارِ (١٧)

15. De ki: Bundan daha iyisini size haber vereyim mi? Takva sahiplerine, rablerinin katında, altlarından ırmaklar akan ve orada temelli kalacakları cennetler, tertemiz eşler ve Allah'ın rızası vardır. Allah kullarını hakkıyla görür. 16. Bu kimseler "Ey rabbimiz, inandık, günahlarımızı affeyle, bizleri cehennem ateşinin azabından koru" derler. 17. Onlar sabırlı, imanlarında sadık ve samimi, Allah'ın huzurunda itaatle divan duran, mallarını hayırda harcayan, seher vakitlerinde Allah'tan af dileyen müminlerdir.

[Seher vakitlerinde Allah'tan af dileyen]: Seher semada tecelli ettiği esnada af dileyenler. Seher, perdedir, karanlık ile aydınlığın karışmasıdır, yani o ne salt karanlıktır ne de salt aydınlıktır. Onun iki tarafı vardır; bir tarafı geceye, diğer tarafı gündüze bakar. O iki fecr arasında, yani fecr-i kâzib (yalancı fecir) ile fecr-i sadık (gerçek fecir) arasındaki vakittir. Bu yüzden şüpheye benzer. İşte bu nedenle seher vakitlerinde istiğfarda bulunmak, yani Allah Teâlâ'dan, semasında tecelli ettiği vakit, müteşâbihe meyletmekten koparılıp perdelenme konusunda talepte bulunmak meşru kılınmıştır. Hak Teâlâ müteşâbih olanları ancak kalplerinde kayma bulunan kimselerin takip edeceğini ifade buyurmuştur.

شَهِدَ اللهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (١٨)

18. Allah, melekler, ilim sahipleri, O'ndan başka ilâh olmadığına, adaleti yerine getirerek şahitlik etmişlerdir. O'ndan başka ilâh yoktur, O Azîz'dir, Hakîm'dir.

[Allah şahitlik eder.]: Hak Teâlâ kendi vahdaniyetine (birliğine) şehâdet konusunda önce kendi şahitliğini, sonra meleklerin şahitliğini, meleklerin ardında da ilim sahiplerinin yani insanların şahitliğini zikretmiştir. Varlığın durumu da böyledir. Öncelik Hak Teâlâ'ya aittir, sonra meleği, ardından insanı var etmiş ve ona hilâfeti vermiştir. Dolayısıyla önce Hak Teâlâ kendisine tevhid konusunda şahitlik etmiş, sonra da melekleri ve ilim sahiplerini, araya atıf harfi olan *vâv* harfini koyarak zikretmiştir. Burada ayrıca [Melekler ve ilim sahipleri de şehâdet ederler.] şeklinde şahitlik kelimesini ikinci kez zikretmeyip aradaki *vâv* harfi ile melekler ve ilim sahipleri ifadelerini Allah lafzına atfetmiş olması, melekler ve ilim sahipleri için bir teşrif mahiyetindedir. Her ne kadar Allah lafzı ile "melekler ve ilim sahipleri" lafzı arasında "O'ndan başka ilâh yoktur" cümlesi yer alıyor olsa da, bu iki ifadeyi birleştiren *vâv* harfi ortaklık, iştirak ifade eder ki buradaki ortaklığın şahitlikte ortaklık olduğu kesindir. Yine burada Hak Teâlâ kendisinin şahitliğini başkalarının şahitliğinden ayırt etmiştir. Âyetteki *ennehû* ifadesindeki zamir "*şehidellâhu*" (Allah şahitlik eder) ifadesindeki Allah lafzına işaret eder. Daha sonra *vâv* harfi ile atıf yaparak "ve melekler" buyurmuş, melekleri ilim sahiplerinden önce zikretmiştir. Meleklerin bütünü Allah'ı bilirler, içlerinde Allah hakkında cahil olan yoktur. İnsanlar ise böyle değildir. Ardında da insanlar ve cinleri kast ederek "ilim sahipleri" demiştir. Fakat "melekler" kelimesi mutlak olarak kullanıldığı gibi "insanlar" ifadesi mutlak kullanılmamış, içlerinden sadece "ilim sahipleri" zikredilmiştir. Böylece Allah Teâlâ onları meleklerin yanı sıra zikretmiş ve yan yana zikredilmişlikten dolayı meleklerin bizim için şefaatlerinin geçerli olmasını sağlamıştır. Burada "ilim sahipleri" ifadesindeki ilim kelimesinden kasıt varlık ilmi değil, tevhid ilmidir; çünkü bütün âlem Allah'ın varlığını bilir, ama O'nun zâtındaki birliğini (tevhidi) de mertebesindeki birliğini de bilmez. Her ne şekilde olursa olsun Allah'ı birleyenler (muvahhidler) Allah'ın dostlarıdır, bu kimseler mertebelerin en şerefli olanına nail olmuşlardır. Nitekim Allah Teâlâ bu mertebede olan kimseleri, Allah'ın birliğine şahit olma konusunda hem kendi zâtı ile hem de meleklerle birlikte zikretmişti. Bu noktada meleklerin ve ilim sahiplerinin Allah'ın birliğine şahitlik etmeleri, bu konudaki mertebeleri ölçüsündedir. Bu nedenle Allah Teâlâ âyette kendisinin tevhide şahitliği ile meleklerin ve ilim sahiplerinin şahitliğini birbirinden ayırt etmiştir. Yine Hak Teâlâ bu âyette kullarına ilmin şerefini bildirmiş ve hakiki mânada muvahhid (Allah'ı birleyen) kimselerin âlimler olduğunu da haber vermiştir. Tevhid, ulaşılabilecek en şerefli makamdır; onun ardından tek makam ikilik (*tesniye*) makamıdır. Kimin ayağı hal itibariyle ya da resmen (ibadet, davranış itiba-

riyle) tevhidden kayacak olursa, şirke düşer. Kimin ayağı resm itibariyle tevhidden kayarsa ebedî bedbahtlığa mahkûm olur, asla ateşten çıkamaz, ne şefaat onu oradan çıkarabilir ne de başka bir şey. Hal itibariyle ayağı tevhidden kayan kimse ise gaflet sahibidir, zikir ve benzeri şeyler onun bu gafletini ortadan kaldırır. Asıl olan bâki kalır ve Allah Teâlâ'nın nimet ve inâyeti ile asıl olanın fer' olanı telafi etmesi ümit edilir.

Ulûhiyeti konusunda Allah'ı birleyen kimsenin bu tevhidi eğer fikir ve nazardan değil de müşahededen kaynaklanıyorsa o zaman o kimse Allah Teâlâ'nın bu âyette zikrettiği "ilim sahipleri" dâhilindedir. Çünkü şahitlik ancak müşahede ile olur, müşahede ile değilse, o tevhid ehli kimse bu "ilim sahipleri"ne dâhil değildir. Zira müşahedeye şek ve şüphe hiçbir şekilde karışmaz. Eğer kişi nazarın sağladığı delillerle tevhid ehli olmuş ise o zaman o âyette zikredilen bu taifeden değildir. Çünkü fikir ehli kimselerin akıllarına, her ne kadar bu fikirleri onlara ilim sağlasa bile, zaman zaman başka şeyler de gelebilir; deliline, kanıtına bir şüphe dâhil olabilir ve bu durum onları söz konusu şüphenin bertaraf edilmesi noktasında hayret ve düşünmeye sevk edebilir. Bu nedenle de nazar ehli kimsenin nazardan elde ettiği ilim, müşahede sahibinin elde ettiği ilim kadar kuvvetli olmaz. Bu yüzden de ilâhî feyz sahibi kimseler Hak Teâlâ'nın haklarında "Biz ona kendi katımızdan bir ilim verdik." (Kehf, 18/65) buyurduğu kimselerdir. Bunlar ilmi mücahede ve amellerle almışlar, bu şekilde tevarüs etmişlerdir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle buyurur: "Kim bildiği ile amel ederse Allah onu bilmediklerine dair ilme vâris kılar."[5] İşte âlim vasfına, ilme nazar ve fikir ile ulaşanlardan ziyade bu kimseler layıktır. Çünkü Allah Teâlâ bunlara ilâhî feyzinden, aklın ulaşabileceğinin ötesindeki şeyleri bahşetmiştir. Böylece bu kimseler sahip oldukları ilimde basiret üzeredirler, kendilerine hiçbir şüphe sirayet etmez. Nazar sahibi ise delili konusunda düşebileceği şüpheden beri kalamaz.

Hak Teâlâ âyette "iman sahipleri" dememiş, bunun yerine "ilim sahipleri" demiştir; çünkü ilim sahipleri Allah'ın birliğine, imanlarından önce şahitlik etmişlerdir. Bunların içlerinde resûller de vardır ki bunlar nebî ve resûl olmadan önce de Allah'ı birlemişlerdir. Nitekim Resûl (Hazreti Peygamber aleyhisselâm) asla Allah'a şirk koşmamıştır. Dolayısıyla ilim mertebesi, hiç kuşkusuz, iman mertebesinin üzerindedir. Bu, meleklerin ve resûllerin sıfatıdır. Bu ilim nazar yoluyla elde edilebileceği gibi zaruri bilgi olarak da elde edilebilir, her halükârda buna "ilim" adı verilir, çünkü bu durumda sözü tasdik edilecek bir konuşan ya da haberci söz konusu değildir.

---

5. Aclûnî, *a.g.e.*, c. 2, s. 316.

Hak Teâlâ burada bu kimseleri "iman sahibi" olarak değil de "ilim sahibi" olarak nitelemiş, onları "ilim"e izafe etmiş olduğu için, burada tevhid inancını haber yoluyla değil de nazari ilim yahut zaruri ilim yoluyla elde etmiş kimseleri kast etmiş olduğunu anlarız. Âdeta burada şöyle buyurmaktadır: "Melekler benim birliğime zaruri bilgi ile şahitlik ettiler ki bu zaruri bilgi de onlara tecelliden hâsıl olmuş, onlar için bu, akli deliller üzerinde sahih nazarda bulunma yerine geçmiştir. Böylece onlar tıpkı benim kendim için şahitlik ettiğim gibi benim birliğime şahitlik etmişlerdir. Yine kullarıma vermiş olduğum akli nazar ile ilim sahibi olanlar da şahitlik etmiştir."

Bunun ardında da ikinci mertebedeki âlimlerde iman gelmektedir ki saadete ulaşma konusunda kendisine itimat edilecek olan da budur. Nitekim Allah bunu emretmiştir. Bunu haber veren Allah olduğu için, biz bunu "ilim" diye isimlendiririz. Nitekim Hak Teâlâ "Bil ki Allah'tan başka ilâh yoktur." (Muhammed, 47/19) buyurmuştur. Sahih bir hadiste nakledildiğine göre Hazreti Peygamber aleyhisselâm da şöyle buyurmuştur: "Allah'tan başka ilâh olmadığını bilerek ölen kimse cennete girmiştir."[6] Burada Hazreti Peygamber aleyhisselâm "iman ederek" dememiştir, çünkü iman habere bağlıdır. Bununla beraber Allah Teâlâ'nın "fetret" dönemlerinde yaşamış ve bilgi yoluyla Allah Teâlâ'yı birlemiş kimi kullarının olduğunu biliyoruz. Hazreti Peygamber aleyhisselâmdan önce peygamberlerin daveti umumi olmadığı için, o zaman yaşayan tüm insanlar o peygamberlere inanmak zorunda değildi. İşte Hazreti Peygamber aleyhisselâm bu ifadesiyle, ister mümin olsun ister olmasın Allah Teâlâ'nın birliğini bilen herkesi bu kapsama almıştır. Buradaki mümin ifadesiyle, kişinin habere inanması bakımından değil, kesin bilgi ifade eden bir doğru haber olması yönünden Allah Teâlâ'nın birliğini bilmesi kast edilmiştir. Haddizatında iman ancak peygamber geldikten sonra mevcut olabilir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm geldiğinde karşısında Allah'ı bilen insanlar olduğu gibi bilmeyen insanlar da vardır ve o da hepsine birden hitap ederek "'*lâ ilâhe illallah*' deyiniz." buyurdu. Böylece Hazreti Peygamber aleyhisselâmın bu sözünde Allah'ın birliğini bilmeyen müşriklere bunu öğrettiği gibi Allah'ı ve onun birliğini bilenlere de, bunu dil ile açıkça telaffuz etmenin zorunlu olduğunu; bunu dil ile söylemenin insanların kanlarının akıtılmasına, mallarının alınmasına ve köleleştirilmelerine mâni olacağını öğrettiğini kesin olarak öğrenmiş bulunuyoruz. Bu nedenle Hazreti Peygamber aleyhisselâm, "İnsanlar Allah'tan başka ilâh yoktur deyinceye kadar onlarla savaşmak bana emredildi. Bunu söylediklerinde mal-

6. Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, c. 1, s. 529.

larını ve canlarını benden korumuş olurlar. Artık canları ancak İslâm'ın hak kıldığı durumlarda alınabilir ve bundan gayrı hesapları Allah'a kalmıştır."[7] buyurmuştur. Dolayısıyla burada hüküm bilmenin değil, sözündür. (Yani insanın Allah'ın birliğini biliyor olması değil, bunu sözlü olarak ifade etmesi esastır.) Gizli sırların, gönüllerde olanların açığa çıkacağı gün geldiği zaman ise hüküm sözün değil, işte bu ilmin (yani tevhidi biliyor olmanın) olacaktır. Dolayısıyla meleklerden sonra, Allah'ı en iyi bilenler Allah'ın peygamberleri ve evliyadır. Onların ardından da Allah'ı delillerle bilenler, daha sonra da diğer kimseler gelir.

Kur'ân'daki beşinci tevhid

[Adaleti yerine getirerek]: Burada Hak Teâlâ iki şehâdet arasında ayrım yaparak kendi zatı hakkında tevhid tanıklığını yerine getirmekle kendini adalet sıfatı ile nitelemiştir. Nitekim önce kendi zâtı kendi tevhidine şehâdet etmiş, sonra melekleri ve ilim sahipleri O'nun tevhidine şahitlik etmişlerdir. İşte bu, Allah Teâlâ'nın adil olmasının bir yönüdür. Bu durum, kendisine sorulmadan önce tanıklığı yerine getirmenin fazileti kapsamına girer. Çünkü Allah Teâlâ kullarının -kulları kendisinden bunu istemeden önce- tevhidine tanık olduklarına şahitlik etmiştir. İşte bu Kur'ân'daki beşinci tevhiddir. Bu tevhid, [Allah kendisinden başka ilâh olmadığına şahitlik etti.] âyetinde dile getirilmiştir. Bu, hüviyetin tevhididir. Burada şahitlik, *el-Muksit* ismine dayandırılmıştır ki bu isim, her şeye yaratılışını vermek suretiyle bütün âlemde adalet sahibi olmak mânasına gelir. Allah Teâlâ, tevhidde kendisini "ölçü koymak" özelliğiyle, yani adaleti ikame ederek tevhide şahitlik etmekle nitelemiş ve bunu ise hüviyete (bizzat kendi zâtına) ait saymıştır. Nitekim Allah Teâlâ, bütün isimleri açısından buna şahittir. Nitekim Allah Teâlâ burada [melekler ve ilim sahipleri] ifadesinde çoğul kip kullanmıştır ki biz de buradan hareketle O'nun âlemde adaleti gerektiren bütün ilâhî isimleri kast etmiş olduğunu anlamaktayız. Zira Allah Teâlâ kendisine ölçü koymaz, dolayısıyla bu ismin kapsamının altına ancak ölçüye dâhil olabilecek şeyler girer. İşte bu, söz konusu bu şahitliğin hakkını verme mânasındaki adalet tevhididir. Zira burada [adaleti yerine getirerek (*kāimen bi'l-kıst*)] ifadesinin hemen ardından [O'ndan başka ilâh yoktur, O Azîz'dir, Hakîm'dir.] buyurmuş; böylece bu âyette, şehâdetin zann-ı galip ile veya taklit ile değil, ancak bilgi-

7. Buhârî, İman, 16; Müslim, İman, 32.

ye dayalı olarak yapılabileceğini beyan etmiştir. Bu konuda geçerli olabilecek yegâne taklit, iddia ettiği konuda (Allah'tan haber getirme konusunda) mâsum olan peygamberi taklittir. Ancak böylelikle bir bilgiye sahip olarak Allah Teâlâ hakkında şahitlik edebilirsin. Nitekim bizler onların tebliğ vazifelerini yaptıkları zamanda yaşamamış olduğumuz halde, nebîlerin Hakk'ın davetini kendilerine ulaştırdıkları konusunda ümmetlerine karşı şahit olacağız. Yine sahâbeden Huzeyme'nin şahitliği de böyledir. Bu tür şahitlik de ancak iman ettiği hususunda taklide veya hüsn-ü zanna değil bilgiye sahip olan kimse için geçerli olabilir.

Sonra Hak Teâlâ kendisi hakkında [O'ndan başka ilâh yoktur.] buyurmuştur ki bu da kendisi hakkındaki ilk şahitliğin bir benzeridir. Böylece âlemin ona tevhid konusundaki şehâdeti, bu şehâdeti kuşatan iki ilâhî şehâdet arasına girmiştir ve bu sayede bu şahitliği dile getiren kimseye bedbahtlık hiçbir şekilde sirayet edemez olmuştur. Sonra da Hak Teâlâ sözü "*el-Âzîz*" ifadesi ile tamamlamıştır ki kendisi hakkında yapmış olduğu ikinci şehâdetin de tıpkı ilki gibi olduğu, yani bu ilâhlık makamına O'ndan başkasının erişemeyeceği bilinsin. Çünkü Hak Teâlâ kendi korusunu izzet ile muhafaza eder. Eğer bu şahitlik mahlûkat tarafından yapılmış olsaydı, o zaman Allah'ın korusunun muhafazası mânasını ifade etmezdi. Dolayısıyla âyetin sonunda "*el-Âzîz*" ifadesi ile izzet sıfatının Allah'a izafe edilmiş olması, ikinci şahitliğin bizzat Allah Teâlâ tarafından yapılmış bir şahitlik olduğuna delâlet etmektedir. Yani Allah Teâlâ "*el-Âzîz*"dir, izzet sahibidir; dolayısıyla hiç kimse O'nun hakikatini bilemez, O'na erişemez.

"*el-Hakîm*" ifadesi, bu şahitlikte bulunan kimseye saadetin bahşedilmesinde bu tertibin mevcudiyetini ifade eder. Zira Allah Teâlâ bu şahitliği yapan kimselerin şahitliğini, kendisine nispet etmiş olduğu iki şahitliğin arasında zikretmiştir. İsmi itibariyle "ilk" ve "son" O'dur, O'nun şahitliğidir; mahlûkatın şahitliği ise bu ikisinin arasındadır. Âlemin hakkıyla ölçüsünü takdir etmekten aciz kaldığı eşyayı ölçüsünce takdir eden Allah Teâlâ yüceler yücesidir. Âlem eşyayı hakkıyla takdir edemiyorken, O'nu yaratanı nasıl hakkıyla takdir edebilecektir ki?! O, kelimelerinde kulları için inen, murat ettiği hikmetlerden dolayı hitabında uzağı yakın eden hikmet sahibi *el-Hakîm*'dir.

Bil ki Allah Teâlâ, ârifin kalbine "Allah'ı bilme" hazinesini yerleştirmiştir. Ârif, bu sayede Allah'ın kendisi hakkında şahitlik ettiği şeyi görür. Allah Teâlâ'nın kendisi hakkında şahitlik ettiği şey, O'ndan başka ilâh olmadığıdır. Nitekim Allah Teâlâ, bu konuma kendisinden başka kimsenin sahip olamayacağını ifade etmiş ve [Allah, melekler ve ilim sahipleri, Allah'tan başka ilâh

olmadığına şahitlik etmiştir.] buyurmuştur. Böylelikle Allah Teâlâ, kendisini bilmeyi (yani tevhide şahitlik etmeyi) Allah'ı bilenlerin kalplerine bir hazine olarak yerleştirmiştir. Bir hazine olduğu için, kıyamet günü teraziye girmeyecektir. O gün sadece beyaz bir kum tepesinde, somut olarak zuhur edecektir. O gün tevhidin cismi zuhur edecektir ki o da tevhidin Allah'tan başkasına ait olmamasıdır. Bu durum, sadece "siciller sahibi"ne yönelik ilâhî bir inâyettir. İşte bu kimse başka bir iyiliğe sahip olmadığından, o gün amel terazisine kelime-i şehâdeti telaffuz etmesi konulur ve kelime-i şehâdetin sadece zâhirine bile başka hiçbir şey o terazide denk gelemez. Bir de onun ruhu ve anlamı ne kadar değerlidir, var sen düşün! Demek ki bu söz, dünya ve âhirette sürekli saklanan bir hazinedir. Varlıklarda ve hakikatlerde ortaya çıkan her iyilik, onun hükümlerindendir ve hakkının bir yönüdür.

إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللهِ الْإِسْلَامُ وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ
الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ وَمَنْ يَكْفُرْ بِآيَاتِ اللهِ فَإِنَّ اللهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ (١٩)

19. Allah katında din, şüphesiz İslâm'dır. Ancak kitap verilenler, kendilerine ilim geldikten sonra, aralarındaki ihtiras yüzünden ayrılığa düştüler. Allah'ın âyetlerini kim inkâr ederse bilsin ki Allah hesabı çabuk görür.

İslâm, Hak Teâlâ'nın seni çağırmış olduğu şeye zâhir ve bâtın olarak, çağrısına icabet ederken olmanı istediği sıfat üzere boyun eğmektir.

İşaret

Din boyun eğmektir. Namus, Allah Teâlâ'nın meşru kıldığı, belirlediği şeriattır. Her kim Allah Teâlâ'nın belirlediği şeriata boyun eğerse işte o kimse dini ikâme etmiş, yani tıpkı namazı ikâme ettiği gibi onu inşa etmiş olur. Mükellef ya muvafakat gösterip boyun eğer ya da muhalefet eder. Muvafakat edip itaat gösteren kimsenin durumu çok açık olduğu için hakkında söylenecek söz yoktur. Muhalefet eden ise kendisine hâkim olana muhalefeti ile iki şeyden birini talep eder; birincisi, bağışlanma ve af, ikincisi ise cezalandırılmadır. Bu ikisinden biri muhakkak gerçekleşecektir, çünkü emir bizzat kendisi itibariyle haktır ve boyun eğmeyi gerektirir. Her halükârda kul için Hakk'a boyun eğmek, fiilleri ve içerisinde bulunduğu hal itibariyle geçerlidir.

Tahkik

Varlıkta (kâinatta) Müslümandan gayrı bir şey yoktur. (Zira müslim, dilde boyun eğip teslim olan demektir.) Çünkü ilâhî emre boyun eğenden başka varlık yoktur, zira kendisine “ol” denilen ve bir an dahi beklemeksizin derhal olan varlıklar dışında bir şey yoktur. Allah katında din İslâm’dır, senin için de öyledir, O’nun için de. İster şeriatlara muvafık ister muhalif ol, durum değişmez. Şeriata muvafık olan kimse Hakk’ın razı olduğu boyun eğme davranışını sergileyip teslim olduğu için Hak Teâlâ da ona, hazırlığının neticelerini teslim eder. Onlar Hak’tan razı olurlar, Hak Teâlâ da onlardan razı olur. Muhalif olana da hazırlığına göre ve fiilinin neticesine göre verilir. Bütün dinlerde muhalif olan kimsenin teslimiyeti zulüm ve düşmanlıkta ise o zaman onun bu davranışının neticeleri kendisine ateşte verilir ve üzerine katranlar giydirilir. Muhalefeti zayıf, teslimiyetinde itaati kuvvetli olan kimseye ise Hak Teâlâ bağışlamayı teslim eder. Neticede bunlardan her biri din ve sevaptır, muvafakat ve ikabtır. Çünkü Arap dilinde din kelimesi âdet mânasına, ikab kelimesi ise hallerin sonuçlarını takip eden şey mânasına gelir. Hesap ise nefeslerin, amellerin, hallerin ve sözlerin sayılmasıdır. Sevap, bunların karşılığında ödül ve cezanın verilmesidir. Ancak örfe göre bunlardan uygun (iyi) olanı Allah tarafından verildiğinde buna sevap denilmiş, tersine ise ikab (ceza) denilmiştir. Yine örfe göre kulun muvafakatı din ve İslâm olarak, muhalefeti ise fasıklık ve isyan olarak isimlendirilmiştir.

فَإِنْ حَاجُّوكَ فَقُلْ أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلّٰهِ وَمَنِ اتَّبَعَنِ وَقُلْ لِلَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْأُمِّيِّينَ
أَأَسْلَمْتُمْ فَإِنْ أَسْلَمُوا فَقَدِ اهْتَدَوْا وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ وَاللّٰهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ (٢٠)

20. Eğer seninle tartışmaya girişirlerse, “Ben bana uyanlarla birlikte kendimi Allah’a verdim.” de. Kendilerine kitap verilenlere ve kitapsızlara: “Siz de İslâm oldunuz mu?” de. Şayet İslâm olurlarsa doğru yola girmişlerdir, yüz çevirirlerse sana yalnız tebliğ etmek düşer. Allah kullarını görendir.

Tebliğ, amellerin en faziletlisidir. Bu, yani Allah’tan alıp kullara tebliğ etmek resûllerin en hususi sıfatıdır. Resûllerin bunun dışındaki vasıfları başkalarında da vardır.

[Eğer seninle tartışmaya girişirlerse “Ben, bana uyanlarla birlikte kendimi Allah’a verdim.” de.]: Yani “O’nun emrine boyun eğdim.” de.

[Yüz çevirirlerse sana yalnız tebliğ etmek düşer.]: Zira Allah’tan alıp tebliğ eden kimsenin, başına gelebilecek zararlardan ya da kendisini dinlemeyen,

kendisine kulak vermeyen insanların bu davranışları nedeniyle bedbahtlıklarının artacağını düşünüp onlar için şefkat duymasından dolayı, yaptığı fiilden pişmanlık duyması söz konusu olmaz.

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَيَقْتُلُونَ الَّذِينَ يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ
مِنَ النَّاسِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ (٢١)

21. Allah'ın âyetlerini inkâr edenlere, haksız yere peygamberleri öldürenlere, insanlardan adaleti emredenleri öldürenlere elem verici bir azabı müjdele.

Allah Teâlâ peygamberleri dünya belalarından korumuş değildir, çünkü peygamberler her ne kadar Allah'a itaat etseler ve O'nunla beraber olsalar da Allah tarafından kullara bir şey isabet ettiğinde bu musibetin salih ve facir herkesi kapsayacak şekilde umumi olmasından emin olamazlar. Çünkü dünya imtihan dünyasıdır. Nitekim Hak Teâlâ [Allah'ın âyetlerini inkâr edenlere, haksız yere peygamberleri öldürenlere, insanlardan adaleti emredenleri öldürenler] buyurmuştur. Burada [insanlardan adaleti emredenler] ifadesi ile peygamberlerin vârisleri olan ve tıpkı resûller gibi insanları basiret üzere Allah'a davet eden kimseler kast edilmiştir. Çünkü bu kimseler uğrunda öldürülecek dahi olsalar Hakk'ın ve dinin galibiyeti için canlarını vermeyi seçmiş mücahitlerdir. Bu yüzden de Allah onları, çektikleri sıkıntı ve tahammül ettikleri belalar konusunda peygamberlerle birlikte zikretmiş ve bu uğurda öldürülenleri övgü bağlamında anmış, buna karşılık resûlün ve onların vârislerinin tebliğlerine kulak vermeyen kimseleri de kınama bağlamında zikretmiştir. Allah'ın kullarına nasihatte bulunmak Allah'a iman eden herkesin üzerine vacip olan bir görevdir ve mümin bu görevi yaparken başına gelebilecek olan zararı umursamaz; çünkü din Allah için, resûlü için, müminlerin önderleri ve umumu için nasihatte bulunmak demektir. O halde sakın hiçbir şey seni bu vazifeyi yapmaktan alıkoymasın. Sakın bu vazifeyi yapmış olduğun için pişmanlık duymayasın. Çünkü Allah'tan haber veren kimsenin içinde parlak bir nurdan başka bir şey görünmez, ister yaptığı nasihat kabul edilsin ister reddedilip kendisi eziyete maruz kalsın fark etmez.

[Onlara elem verici bir azabı müjdele.]: Bu ifade müjde içerikli ilâhî hitaplar cümlesindendir. Müjdeler iki kısımdır; biri kötü haberi müjdelemektir ki bunun örneği işte burada geçen "Onlara elem verici bir azabı müjdele." (Âl-i İmrân, 3/21) ifadesidir. İkincisi ise sevindirici haberin müjdesidir, bunun örneği ise "Ona mağfiret ve büyük bir ödül müjdele." (Yâ Sîn, 36/11) âyetidir.

Duyulduğunda insanın yüzünde bir şaşkınlık belirtisi oluşturan her şey müjdedir, dolayısıyla müjde ifadesi sadece iyi haberlere mahsus değildir. Bu durumda müjde kelimesi biri dilsel diğeri örfe göre olmak üzere iki açıdan ele alınabilir. Örfe göre müjde kelimesinden anlaşılan şey, iyi haberi vermektir. Âyette sözü edilen bedbaht kimseler kendilerini doğru yol üzere gördükleri ve âhirette müjde ile karşılaşacaklarını iddia ettikleri için onlara azabın haber verilişi müjde kelimesi ile ifade edilmiş, böylece müjde beklentisi yerine getirilmiş, fakat bu müjde elem verici bir azabın haberi olarak gerçekleşmiştir. Dilsel açıdan ise müjde (*büşrâ*) kelimesi insanın yüzünde tesir bırakan haber mânasına gelir. Nitekim insana hayırlı bir haber verildiği zaman yüzünde bir sevinç, gülümseme, neşe ve mutluluk belirir. Kötü bir haber verildiği zaman ise yüzünde ağlamaklı bir hal, hüzün, tasa, keder, somurtma ve sıkılma hali belirir. İşte bu nedenle Hak Teâlâ "Yüzler vardır o gün ışıldar, güler, sevinir. Yüzler de var ki, o gün toz bulanmış, üzerini karanlık kaplamıştır." (Abese, 80/ 38/41) buyurmuş, insanların yüzlerinde, aldıkları haber neticesinde oluşan halleri tasvir etmiştir. Bu nedenle müjde kelimesi dilde, hayırlı haber vermek için kullanıldığı gibi kötü haber vermek için de kullanılır. Örfte ise sadece hayırlı haber vermek için kullanılır. Bu yüzden Allah Teâlâ Kur'ân'da bu kelimeyi dildeki kullanımına uygun olarak mutlak mânada kullanmış ve müminler hakkında "Dünya hayatında ve âhirette müjde onlaradır." (Yûnus, 10/64) buyurmuş, fakat bu müjdenin ne olduğunu bildirmemiştir. İşte örfe göre buradaki müjdenin mânası, hayırlı haberdir; nitekim hal karinesi de bu mânayı vermektedir. Bir görüşe göre bu âyette "müjdele" ifadesi, yüzlerinde beliren ifadeyi anlatmak üzere kullanılmıştır. Yine Hak Teâlâ "Onlardan birine kız çocuğu sahibi olduğu müjdesi verildiği zaman, öfkelenmiş bir halde yüzü simsiyah kesilir." (Nahl, 16/58) buyurmuştur. Yine başka bir âyette "Onlara elem verici bir azabı müjdele." (Âl-i İmrân, 3/21) buyurmuş, bir başka âyette ise "Rableri onları kendisinden bir rahmet ile müjdeler." (Tevbe, 9/21) buyurmuştur. Çünkü haberi alan herkesin yüzünde, aldığı haberin tesiri oluşur. Peygamberlerin muayyen olarak bedbaht olduğunu bildirdiği kimseler ise bedbahtlıkla temeyyüz edip ayrılmıştır. Dolayısıyla müjde mümine mahsustur ve bu durum kâfire müjdelenir. Kâfirin aradaki vasıtaların kaldırılmasına dair ilâhî müjdeden nasibi yoktur.

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ (٢٢)

22. Onlar, dünya ve âhirette işleri boşa çıkacak olanlardır. Onların hiç yardımcıları da yoktur.

Kendilerini bu azaptan kurtaracak bir yardımcıları yoktur.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ يُدْعَوْنَ إِلَى كِتَابِ اللهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ
يَتَوَلَّى فَرِيقٌ مِنْهُمْ وَهُمْ مُعْرِضُونَ (٢٣) ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا
مَعْدُودَاتٍ وَغَرَّهُمْ فِي دِينِهِمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ (٢٤) فَكَيْفَ إِذَا جَمَعْنَاهُمْ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ
فِيهِ وَوُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ (٢٥)

23. Kendilerine kitaptan bir pay verilenleri, görmedin mi? Onlar aralarında hüküm vermek için Allah'ın kitabına çağırılmışlar, sonra onlardan bir takımı dönmüşlerdir. Onlar temelli yüz çevirenlerdir. 24. Bu, onların, "Bize ateş sadece sayılı birkaç gün değecektir." demelerindendir. Uydurup durdukları şeyler, onları dinlerinde yanıltmıştır. 25. Fakat onları gelmesinde şüphe edilmeyen bir gün için topladığımız ve hiçbir haksızlığa uğramaksızın herkese kazandığı şeyler tastamam ödendiği zaman halleri nice olur?

Toplanma üç yerde olacaktır, birincisi misakın alındığı yerde, ikincisi dünya ve âhiret arasındaki berzahta, üçüncüsü ise ölümden sonra diriliş esnasında. Bunun ardından herkesi bir araya toplayacak bir başka toplanma daha yoktur, çünkü kıyametten sonra her bir diyar (cennet ve cehennemden her biri) kendi halkı ile diğerinden ayrılmış olacaktır. Ondan sonra artık insan ve cin âlemleri ebediyen bir araya gelemeyecektir.

قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ
وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (٢٦)

26. De ki: "Mülkün sahibi olan Allahım! Mülkü dilediğine verirsin; dilediğinden çekip alırsın; dilediğini aziz kılar, dilediğini alçaltırsın; iyilik elindedir. Doğrusu sen, her şeye Kadîrsin."

Kulluğumuzun ortadan kalkması ve bizim bu kulluktan âzâde olmamız mümkün değildir, çünkü Allah'a olan kulluğumuz Allah'ın zâtî sıfatıdır. Dolayısıyla bundan âzâde olmak mümkün değildir. Böyle olduğu için de Hak Teâlâ [De ki: Mülkün sahibi olan Allahım!] ifadesi ile buna dikkat çekmiş ve kendisinin mâlik olduğunun ortaya çıkması için âlemi mülk olarak isimlendirmiş, "âlemin mâliki" dememiştir.

[Mülkü dilediğine verirsin; dilediğinden çekip alırsın; dilediğini aziz kılar, dilediğini alçaltırsın.]: Çünkü O rabdır; efendilik O'na aittir, kul ise merbûbdur (rabbi olan varlıktır).

Vecih

[De ki: Mülkün sahibi olan Allahım!]: İlimden daha muazzam hangi mülk vardır ki? [Mülkü dilediğine verirsin.] Mülk Allah'ın cahil ve mukallit olan ancak âhiret diyarında mesut olacak mümine vermiş olduğu ilimdir. [Dilediğinden çekip alırsın.] İlimden daha faziletli hangi mülk vardır. Allah bu fazileti, ateş ehli olan ve mümin olmayan âlimden çekip alır. [Dilediğini aziz kılarsın.] Bu ilimle aziz kılarsın. [Dilediğini alçaltırsın.] Bu ilmi kendisinden çekip almakla alçaltırsın. [İyilik elindedir.] O salt hayır olduğu için böyledir. Çünkü Hak Teâlâ yokluktan, yokluğun imkânından ya da yokluk şüphesi taşıyan bir durumdan var olmamış, salt ve hâlis varlıktır. Böyle olduğu için de bütün hayır O'nun elindedir. Hayrın yokluğu, yani şer O'na izafe edilmez, çünkü O'nun celâline böyle bir şey yaraşmaz. [Doğrusu sen, her şeye Kadîrsin.] şerri kendisine izafe etmemiştir. O, *el-Hakîm* (hikmet sahibi) ve *el-Habîr*'dir (her şeyden haberdardır).

Tahkik

Burada âyette geçen meşîet (dileme) fiilinin zamirinin Rahmân ismine işaret ettiği (dilemenin Rahmân'ın fiili olduğu) zannedilebilir, oysa bunun zamiri *men* zamiridir. (Yani "dilediğine" değil, "dileyene" mânası vardır.) Bu da kâinatın kendisidir, çünkü daha önce ifade etmiş olduğumuz üzere varlıkların sübûtlarındaki halleri, haklarındaki kazânın aynıdır. Yine ilim mâluma tabidir. Hak Teâlâ kâinata azl, velâyet, izzet, zillet, rüşd ve azgınlık vermiş, verdiği ile onun hakkında hükmetmiştir. Böyle yapmakla adil davranmış, zulmetmemiştir. Zira o çok hâkim ve kullarına yakındır.

تُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَتُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَتُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ
مِنَ الْحَيِّ وَتَرْزُقُ مَنْ تَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ (٢٧) لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ
مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللهِ فِي شَيْءٍ إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقَاةً
وَيُحَذِّرُكُمُ اللهُ نَفْسَهُ وَإِلَى اللهِ الْمَصِيرُ (٢٨)

27. Geceyi gündüze, gündüzü geceye geçirirsin; ölüden diri, diriden ölü çıkarırsın; dilediğini hesapsız rızıklandırırsın. 28. Müminler, müminleri bırakıp kâfirleri dost edinmesinler; kim böyle yaparsa Allah katında bir değeri yoktur, ancak onlardan sakınmanız hali müstesnadır. Allah sizi kendisiyle korkutur, dönüş Allah'adır.

[Allah sizi kendisiyle korkutur.]: Bize göre Allah'ın zâtı hakkında konuşmak sakıncalıdır, zira [Allah sizi kendisiyle korkutur.] âyeti bunu ifade eder. Bu mâna, bu âyetin vecihlerinden biridir ve burada, şeriatın da bize emretmiş olduğu üzere, Allah'ın zâtı hakkında düşünmekten sakındırma söz konusudur. Çünkü fikir makamı Allah hakkında O'nun ilâh olduğunu, sahip olmaya layık olduğu ulûhiyet, tâzim ve celâl sıfatları, her şeyin bizzat O'na muhtaç oluşu gibi hususları tespit etmekten öteye geçemez. Bütün bu hususlar ise şeriatların varlığından önce, hükümleri mevcut olan hususlardır. Daha sonra şeriatlar gelmiş ve bunu haber verip emretmiştir. Beşerin fıtratı bu inancı zaten sağlasa da şeriat da bunu emretmiş, böylece emre uyanların ödül almasını sağlamıştır. Eğer kulun ameli şeriat tarafından belirlenmiş bir amel ise, meşru olmayan amellerin sağlamadığı meyveleri sağlar. Fikrin Hak Teâlâ'nın zatı hakkında hiçbir hükmü yoktur, bu akli olarak da şer'î olarak da böyledir.

قُلْ إِنْ تُخْفُوا مَا فِي صُدُورِكُمْ أَوْ تُبْدُوهُ يَعْلَمْهُ اللهُ وَيَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَاللهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (٢٩)

29. De ki: "İçinizdekileri gizleseniz de, açığa vursanız da Allah onu bilir. Göklerde ve yerde olanları da bilir. Allah her şeye Kadîrdir.

Tenbih

Allah her şeyi bilen ve her şeye Kadîr olan olduğu için her surette tecelli eder.

يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُحْضَرًا وَمَا عَمِلَتْ مِنْ سُوءٍ تَوَدُّ لَوْ أَنَّ بَيْنَهَا وَبَيْنَهُ أَمَدًا بَعِيدًا وَيُحَذِّرُكُمُ اللهُ نَفْسَهُ وَاللهُ رَؤُفٌ بِالْعِبَادِ (٣٠)

30. Herkesin, iyilik olarak yaptıklarını da kötülük olarak yaptıklarını da karşısında hazır bulduğu günde (insan) isteyecek ki kötülükleri ile kendisi arasında uzun bir mesafe bulunsun. Allah sizi kendisiyle korkutur, Allah kullarına çok şefkatlidir.

Yeryüzü rabbinin nuru ile aydınlandığı vakit her nefis bu nur sayesinde, önceden takdim ettiği ve etmeyip ertelemiş olduğu şeyleri bilecektir. Çünkü o esnada her nefis bunları önünde hazır bulacak ve bu nur bunları ona görü-

nür kılacaktır. Her nefsin sayesinde yaptığı amelini göreceği bir nuru vardır. O gün geldiğinde her nefis, işlemiş olduğu hayırlardan memnun kalır, herhangi bir kötülük işlemiş ise kendisiyle onun arasında uzun mesafeler bulunsaydı diye arzular. Bu nedenle Hak Teâlâ âyetin sonunu [Allah kullarına karşı çok şefkatlidir.] buyurarak tamamlamıştır. Çünkü Allah Teâlâ onlara kendisiyle idrak edecekleri nurlar yaratmıştır. Böyle bir nurdan nasibi olan kimseler nasıl ebedî bedbahtlığa mahkûm olabilirler ki?! Bu nur, bedbahtlık âlemine ait değildir; dolayısıyla herkesin sonuçta (ameline) uygun olan şeye ulaşması zorunludur ki "saadet" diye ifade edilen şey işte budur. Çünkü Allah Teâlâ [her nefis] diyerek, herhangi bir tahsis yapmadan genel ifade kullanmış, iyilik ve kötülüğü zikretmiştir.

[Allah sizi kendisiyle korkutur.]: Yani Allah'ın zâtı hakkında düşünüp de şöyle ya da böyle olduğu şeklinde yargılara varmaya, hükümler vermeye kalkışmayın. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle buyurmuştur: "Allah'ın zâtı hakkında düşünmeyin."; yani bu konuda fikir yürütmeyin, çünkü bu konuda fikir yürütmek şer'an yasaktır. Bunun sebebi ise Hak Teâlâ'nın zâtı ile yaratılmış varlıkların zâtı arasında herhangi bir münasebet ortaklığının bulunmamasıdır.

[Allah kullarına karşı çok şefkatlidir.]: Burada Hak Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "Sizi Allah'ın zâtını incelemekten sakındırmamızın yegâne nedeni, size olan merhametimiz ve şefkatimizdir. Çünkü elçilerimin benim sıfatlarım hakkında dile getirdikleri hususları aklın, düşünme gücünün kendisine vereceği bilgilerle reddedeceğini, böylece sizin delillerinizle bunları reddedeceğinizi ve böylece mahrum kalıp ebedî bedbahtlığa mahkûm olacağınızı biliyoruz. Sonra Allah Teâlâ, Hazreti Peygamber aleyhisselâma, Allah'ın zâtı hakkında düşünmeyi bize yasaklamasını emretti. Nitekim Allah Teâlâ'nın bazı kulları yani Allah'ın zâtı hakkında konuşan nazar ehli kimseler böyle yapmışlardır. Bu kimselerin Allah'ın zâtı hakkındaki görüşleri birbirinden farklılaşmış, hepsi kendi düşüncesinin gereğine göre konuşmuş, her biri diğerinin ispat (kabul) ettiğini olumsuzlamıştır. Onlar, Allah'ın zâtını düşünürken tek bir görüşte bile uzlaşamamış, Allah'ın kendilerine merhamet ederek yasakladığı böyle bir konuyu konuşarak Allah'a ve Peygamberine âsi olmuş, Allah'ın rahmetinden yüz çevirmişlerdir. Bu kimselerin gayretleri dünya hayatında boşa çıkmıştır. Oysa kendileri, yaptıkları şeyin iyi bir şey olduğunu zannetmişlerdir. Nitekim onlardan bir grup "Allah illettir." derken başka bir grup "Allah, illet değildir." demiş; başka bir grup Hakk'ın zâtının cevher, araz veya cisim olamayacağını, aksine O'nun varlığının mahiyetinin aynısı olduğunu, on kategoriden herhangi biri altına girmeyeceğini söylemişler, bu gibi konularda lafı

uzattıkça uzatmışlardır. Derken şeriat gelerek akılların gösterdiği şeyin zıddını söylemiş, Allah Teâlâ hakkında yaratılmış varlıkların sıfatlarını kullanmıştır. Nitekim şeriat, Allah Teâlâ hakkında gelmek, inmek, sevinmek, istivâ etmek, el, ayak gibi ifadeleri zikretmiştir. Daha sonra şeriat "O'nun benzeri bir şey yoktur." (Şûrâ, 42/11) buyurmuştur. Bununla birlikte bu nitelikler de sabittir. Eğer bu sıfatları Allah'a nispet etmek aklın iddia ettiği gibi imkânsız olsaydı, Allah Teâlâ onları kendisi için kullanmazdı ve onun verdiği doğru haber yalan olurdu. Çünkü Allah Teâlâ her bir peygamberini kendi kavminin diliyle, onlara indirilen şeyi açıklasın ve onlar da anlasınlar diye göndermiştir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm da bütün bunları açıklamış, tebliğ etmiş, ümmetine bunları tebliğ ettiğine dair Allah'ı da şahit tutmuştur. Dolayısıyla bizler Hak Teâlâ'nın "O'nun benzeri bir şey yoktur." (Şûrâ, 42/11) âyetindeki nispeti anlayamıyoruz, ancak bu âyette zikredilmiş olan lafızların aklen ne anlama geldiklerini anlıyoruz. Yine bu lafızlardan anlaşılan şeyin dildeki vaz', edilişleri itibariyle tek olduğunu, fakat hakikatte tek olsa da âyette nispet edildikleri mânalar itibariyle anlamlarının farklılaştığını görmekteyiz. Çünkü hakikatler değişmez. Her kim bu lafızları ve mânalarını bilir, fakat bunların Hakk'a nispetini bilmediğini söylerse o kimse âlim ve mümindir, nakil ile gelen şeye iman etmiş, fakat nispet itibariyle benzerliği reddetmiştir. İşte bu, meçhul bir zât olarak nitelenmiş Hakk'ın sıfatının hakikati konusundaki sahih ilimdir. O halde sen de şeriatın sana getirmiş olduğu şeyi kabul et ve kurtul. Böyle yapan kimse kendini en iyi bilen ve sözün en doğrusunu söyleyendir. Nitekim bizler ancak işin aslı neyse onu biliriz.

Allah'ı bilmek, din edindiğim dinimdir
Mutlak hakikati bilmemek ise imanım ve tevhidimdir
Her tecelligâhta müşahede ederken O'nu görürüm
Tenzih ve tahdit arasında

Ancak şeriatın bildirmesi ile bilinebilecek hususlara (*sem'iyyât*) dair bilgimiz, zâhirde hüküm verirken itimat edeceğimiz ilimdir. Takvaya göre amel edeceğimiz zaman da keşf ile edindiğimiz ilmi alırız. Allah bizlere tecelli ile öğretmeyi kendisi üstlenmiştir; bizler de şeriatın bildirdiği ve aklın idrak edemediği, imkânsız gördüğü hususlarda şeriatın bildirdiğinin doğruluğuna şahitlik ederiz. Oysa akıl bunları imkânsız görse de müminin aklı bunları tevil eder ve kabul eder. Ancak burada [*ve yuhazzirukumullahu nefsehu* (Allah sizi kendisiyle korkutur.)] ifadesindeki *nefsehu* (kendisi) ifadesinin Allah'a izafe edilmesi hususunu tevil etmek isteyecek olursak bu ifade müteşâbih âyetlerden olduğu için öncelikle bunu muhkem âyetlere irca ederiz. Bu durum-

da [Allah sizi kendisiyle korkutur.] ifadesi, "Sizi kitabının aslı ile korkutur." mânasına gelir. Bunun delili ise âyetin başındaki [Herkesin, iyilik olarak yaptıklarını da kötülük olarak yaptıklarını da karşısında hazır bulduğu günde] ifadesidir. Yine Hak Teâlâ'nın "Amel defteri ortaya konunca suçluların, onda yazılı olanlardan korktuklarını görürsün. 'Vah bize, eyvah bize! Bu defter nasıl olmuş da küçük büyük bir şey bırakmadan hepsini saymış!' derler." (Kehf, 18/49) âyeti de buna delildir. Ayrıca Hazreti Peygamber aleyhisselâmın "Kendisinden başka ilâh olmayan Allah'a yemin ederim ki içinizden biriniz, cennet ehlinin amellerini işlemeye devam eder ve nihayet kendisi ile cennet arasında sadece bir karış mesafe kalır. Fakat kitabı/kaderi gelip önüne geçer ve ondan sonra ateş ehlinin amellerini işlemeye başlar, böylece ateşe girer."[8] şeklindeki ifadesi de bunun delilidir. Burada Hazreti Peygamber aleyhisselâm, kulun ezelde kendisi hakkında takdir edilmiş kitabı konusunda uyarı yapmaktadır. İşte böylece buradaki "nefs" kelimesi ile bu sûrenin başındaki "ümmü'l-kitâb" (kitabın anası) ifadesinin birbirine yakın bir şekilde kullanılmış olmasının sırrı da anlaşılmış olur.

(Nefs'in tefsiri için ayrıca Mâide sûresinin 116. âyetinin tefsirine bakınız.)

[Allah kullarına karşı çok şefkatlidir.]: Şefkatinden dolayı bizleri kendisi hakkında korkutup uyarmaktadır, çünkü hiçbir şey O'nun benzeri değildir. O asla bilinemez, ancak kendisini bilme konusundaki acziyetin bilinmesi mümkündür. Yani O'nun hakkında sadece "O şöyle değildir, böyle değildir." gibi ifadeler kullanabiliriz. Bununla beraber O'nun kendi zâtı için kullanıp olumladığı şeyleri olduğu gibi kabul edip bunlara iman ederiz, ancak bu, akıl ve nazar açısından değil, iman açısından bir teslimdir. Aklımızın burada yapabileceği şey sadece kabul etmektir. Zira Hak Teâlâ diri (*el-Hayy*), kendisinden başka ilâh olmayan, *el-Melik*, *el-Kuddûs* (mukaddes, münezzeh), *es-Selâm* (barış, esenlik), *el-Mü'min*, *el-Müheymin* (hâkim, egemen), *el-Azîz* (izzet sahibi, güçlü), *el-Cebbâr* (dildediğini yapma kudretine sahip), *el-Mütekebbir* (yegâne büyüklük sahibi), şehâdetin ve gaybin âlimi, *er-Rahmânu'r-Rahim*, *el-Hâlik* (yaratıcı), *el-Bârî* (yoktan var edici), *el-Mûsâvvir* (suret verici), *el-Hakîm*'dir (hikmet sahibi). İşte bize kendisi hakkında bu ve benzeri sıfatlarından haber vermiştir. Bizler de bunların hepsine iman ederiz, Allah Teâlâ'nın bu konulardaki ilminden dolayı ona iman ederiz, yoksa bunları yorumlayıp tevil ettiğimiz için iman ediyor değiliz. Zira "O'nun benzeri bir şey yoktur; o, işiten (*es-Semî'*) ve görendir (*el-Basîr*)." (Şûrâ, 42/11) Bu yüzden de hiçbir akla ve nazara uymaz. Bizim O'nun hakkında bilebileceğimiz tek olumlayıcı bil-

---

8. Buhârî, Bed'u'l-Halk, 6; Müslim, Kader, 1.

gi, O'nun bize kitaplarında ve kendisinden mesajları tercüme eden resûllerinin diliyle bildirdiğinden ibarettir, bundan başka bilgimiz yoktur. Bu isimlerin Hak Teâlâ'ya nispeti bizim tarafımızdan bilinebilir değildir, çünkü ispata dair bilgi ancak kendisine nispet edilene dair bilgiden sonra hâsıl olur, ona bağlıdır. Burada kendisine nispet edilen zât hakkında bilgimiz elde değildir. Dolayısıyla ona hususi olarak yapılan bu nispetlere dair bilgimiz de elde değildir. Bu yüzden burada fikir, tefekkür ve mütefekkir, soğuk bir demire çarpmış durumdadır. Allah bizleri akleden ve Hak Teâlâ'dan bize ulaşmış, nakledilmiş bilgilerin sınırında duran kullarından eylesin.

قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللّٰهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللّٰهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ
(٣١)

31. De ki: "Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın." Allah son derece bağışlayıcı ve esirgeyicidir.

Şeriata bakma konusunda insan şu üç görüşten birine meyleder: Ya şeriatı salt bâtın olarak görür, ya salt zâhir olarak görür ya da şeriatın naslarını dildeki anlamlarına göre anlar, Şârî'in yolunu izler, O'nun durduğu yerde durur, O'nu adım adım takip eder. İlk görüşte olan kişi tevhidin hal ve fiil itibariyle soyutlanmasını savunur ki bu şeriatın hükümlerinin askıya alınmasını ve değişmesini gerektirir. Dinin kaidelerinden herhangi birinin yıkılmasına yol açacak olan her görüş mutlak mânada reddedilir, mezmumdur. Allah bizleri ve sizleri bundan muhafaza buyursun. İkinci görüşte olan kişi şeriatın naslarını salt zâhir olarak görür ve bu durum onu tecsim ve teşbihe götürür. Bu da önceki gibi şeriat tarafından kınanmıştır. Üçüncü görüş orta yoldur. Muhabbetullah işte bu şekilde gerçekleşir. Hak Teâlâ Hazreti Peygamber aleyhisselâmın insanlara [Bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın.] demesini buyurmuştur. Dolayısıyla kulun Allah sevgisine, muhabbetullaha ulaşması, günahlarının bağışlanması ve daimi saadete ulaşması ancak Şârî'e tâbi olmak, O'nun izini takip etmekle mümkündür. Nitekim imam, imam olarak isimlendirildiği sürece ona uymak gereklidir. Hazreti Peygamber aleyhisselâmın imamlığı ise hiçbir zaman ortadan kalkmaz. Dolayısıyla ona tâbi olmak gereklidir. Ona tâbi olan kimsenin ise muhakkak muhabbetullaha (Allah sevgisine) ulaşacağı konusunda şüphe yoktur. Allah bir kulu sevdiği zaman onun bütün kuvvetleri ve uzuvları olur, artık o kişi kendi kuvvet ve uzuvları ile değil, aksine ancak Allah ile tasarrufta bulunur. Böylece hareket ve sükûnlarının tümünde korunmuş olur. Hak

Teâlâ'nın kula yönelmesinin sebebi, kulun Allah'a yönelmiş olmasıdır. İttiba (peygambere tâbi olmak, ona uymak) onun bize söylemiş olduğu şeyi yapmamız anlamına gelir. Eğer sana "Beni fiillerimde takip edin." derse onu takip eder, ona uyarız. Eğer demezse o zaman öyle yapmayarak ona uyarız. Zira ittiba, onun senin için sözünde ve kuralında belirleyip tanımladığı şeye uymaktır. O seni nereye götürürse sen de oraya gider, durduğu yerde durursun, bak dediği şeye bakar, teslim ol dediği yerde teslim olur, düşün dediği yerde düşünür, iman et dediği yerde iman edersin. Çünkü Kur'ân-ı Kerim'de (hikmetli zikirde) yer alan ilâhî âyetler türlü yollarla gelmiş, muhatabın farklı vasıflarına göre çeşitlilik arz etmiştir. Nitekim onda "tefekkür eden bir kavim için âyetler vardır", "akıl sahibi bir kavim için âyetler vardır", "işiten bir kavim için âyetler vardır", "iman eden bir kavim için âyetler vardır", "bilen bir kavim için âyetler vardır", "takva sahipleri için âyetler vardır", "sakınma sahipleri (*üli'n-nühâ*) için âyetler vardır", "akıl sahipleri (*üli'l-elbâb*) için âyetler vardır", "basiret sahipleri için âyetler vardır." İşte böylece sen de bu âyetleri Allah Teâlâ'nın tafsil ettiği üzere tafsil et ve hiçbir âyeti zikredilenin dışında bir gruba hamletme, aksine her bir âyeti kendi konumuna yerleştir. Âyette kime hitap edildiğine iyice bak ve sen de âyetin muhatabı ol! Çünkü sen bütün bu zikredilenlerin toplamısın, çünkü sen görmek, düşünmek, sakınma sahibi olmak, akıl sahibi olmak, tefekkür, ilim, iman, işitmek ve kalp gibi sıfatlarla muttasıfsın. Hususen bu âyette senin hangi sıfatla nitelendirildiğine iyi bak, böylece Kur'ân'ın kendisi için toplanıp bir araya geldiği kimselerden olursun. İşte bu âyetler, emredilmiş olan şeylerde Hakk'a tâbi olmamız, emredilenleri yapmamız, yasaklardan uzak durmamız şeklinde netice verir. Hakk'ın sınırlarında durmak, yarattıkları hakkındaki fiillerinde kendisine uymak amacıyla sınırlarda durmaktır. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâmın bu fiilleri keramet ve âyet, yani ona tâbi olmanın doğruluğunu gösteren alâmetler olarak isimlendirilmiştir. Haddizatında resûller de tabidirler. Zira Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Ben sadece bana vahyedilene tâbi olurum." (En'âm, 6/50) buyurmuştur. Dolayısıyla Allah'ın fiiline uymanın peygamberde ortaya çıkardığı netice mucize iken bizim için kerametttir. Keramet himmet gücüyle ve temas etmeksizin sadece yönelmeyle fiil yapmaktır. Bu sayede kulun elinde harikulade olaylar gerçekleşir. Bunlar, bir sebep olmaksızın, salt iradeyle Allah için gerçekleşebilir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm rabbinden aktardığı kudsi bir hadiste şöyle der: "Kulum bana farz kıldığım ibadetleri yerine getirmekten daha sevimli bir şeyle yaklaşmadı. Kulum bana nafile ibadetlerle yaklaşır ve nihayet ben onu severim. Sevdiğimde de onun duyan kulağı, gören gözü, tutan eli olu-

rum." Nafile ibadetlerle Hak Teâlâ kulun duyma (gücü) ve diğer kuvvetleri olduğuna göre, farzları yerine getiren kul için nasıl bir sevgi ortaya çıkar, varın düşünün? Bu durumda ortaya çıkan şey, Hakk'ın bu seçilmiş kulunun iradesiyle irade etmesi, kula âlemde dilediği şekilde Allah'ın ezelî iradesine (kulu muvaffak kıldığı ve bu olaya taalluk eden ilk iradesine) göre hüküm sahibi olma imkânı vermesidir.

Bil ki, Allah Teâlâ kullarına, onlar kendisi karşısında nasıl davranıyorlarsa öyle davranır. Her ne kadar iş, başta O'ndan başlamış olsa bile, bize böyle bildirmiş ve bizim katımızda böyle olduğu sabit olmuştur. Çünkü biz Allah Teâlâ'ya ancak, bizzat O'nun kendisine nispet ettiği şeyleri nispet ederiz, başka bir şeyi O'na nispet etmemiz mümkün değildir. Nitekim Hak Teâlâ'nın [De ki Allah'ı seviyorsanız, bana uyun ki Allah da sizi sevsin.] âyeti ve sahih bir hadiste Hazreti Peygamber aleyhisselâmın buyurduğu "Siz bıkana kadar Allah bıkmaz." ifadesi de bu kapsamdadır.

Hak Teâlâ'nın emrine muhalif olan kimse bu davranışıyla O'ndan maksadına aykırı bir şeyi talep eder. Bu nedenle Hak Teâlâ'nın bağışlaması, günahı silmesi ve mağfiret etmesi bazı kulları hakkında, kulun muhalefetinin karşılığı değil, Allah'ın ona lütuf ve ihsanıdır. Haddizatında Hak Teâlâ'nın bu ihsanı bir karşılık olsa bile ancak o kulun dünya hayatında kendisi gibi bir kulu bağışlaması veya kendisine yapılan kötülüğü affetmesinin karşılığı olabilir. Böylece Hak Teâlâ o kula yönelik bağışlama, affetme, günahı silme ve mağfiret etme sıfatında, kulun davranışının birebir aynısını yerine getirmiş olur. Nitekim Hak Teâlâ kullarına bir şeyi yasakladığı zaman, o şeyden kendisi çok daha uzak durur, onlara bir güzel ahlak davranışını emrettiği zaman da kendisi onu yerine getirmede en öncelikli olur. İşte bu da bize Hakk'a tâbi olmanın gerekliliğini gösterir ki Hakk'a ancak, O'na itaat eden tabii olmuş olur. Resûle tâbi olmak ise ilâha tâbi olmak demektir, çünkü Hak Teâlâ "Kim resûle itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur." (Nisa, 4/80), "Her kim Allah'a ve O'nun resûlüne itaat ederse, çok muazzam bir zafer elde etmiş olur." (Ahzab, 33/71) buyurmuştur. Bu itibarla Hazreti Peygamber aleyhisselâma salât ve selâm ediniz.

Hakk'a tâbi olan insanın muhabbeti, Allah Teâlâ'ya yönelik iki muhabbetle sınırlıdır. Bunlardan biri, sevgiye ve inâyete karşılık olmayan sevgidir. Bu, tâbi olduğun için Hakk'ın seni muvaffak kıldığı sevgidir. Bu minnet sevgisidir. Diğer ise sana şeriatı vaz' edene tâbi olmana karşılık O'nun sana bahşettiği sevgidir. Bu da keramet sevgisidir. Her halükârda bizler Hazreti Peygamber aleyhisselâma, bize sünnet ve farz kıldığı hususlarda uymakla memuruz. Böyle yaptığımız takdirde, Hazreti Peygamber aleyhisselâmın bize farz yaptı-

ğı konularda ona uymanın karşılığı olarak Allah Teâlâ'dan iki farz sevabı alırız: Birincisi, Hazreti Peygamber aleyhisselâma uyma farzı; ikincisi ise bu uyma fiilini gerçekleştirerek yaptığımız, eda ettiğimiz farzdır. Hazreti Peygamber aleyhisselâmın farz kılmayıp, sünnet olarak bize belirlediği fiillerde ise bir farz ve bir sünnet sevabı alırız. Bunlar, Nebî'ye uyma farzının ve Şârî'in farz yapmadığı sünnetin sevabıdır. Eğer bu fiil, bir takım farzlar da içeriyorsa o zaman içerdiği farzlar nedeniyle farz sevabı da alırız. Demek ki her amelde o amelin gereğine göre Allah'ın yapana vaat ettiği iyilikle ödüllendiriliriz. Dolayısıyla Hazreti Peygamber aleyhisselâma uymak, zorunludur. Bu nedenle Hak Teâlâ şöyle buyurmuştur; [(Ey Muhammed! Ümmetine) de ki: "Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun."] Burada Hak Teâlâ uymayı, ittibayı delil olarak kılmış ve bunu belirli herhangi bir konuyla ilişkilendirip sınırlamamıştır. Doğrusu Hazreti Peygamber aleyhisselâma farz olmayan tek bir konuda bile tâbi olmayı terk eden kimse, bu terk ettiği ölçüde Allah Teâlâ'nın kendisine dair sevgisini eksiltmiş, Allah'ı sevme konusunda kendisini yalanlamış olur. Çünkü ittibayı tamamlamamış olur. Ehlullah'tan büyük zâtlara göre bir insan bütün hususlarda Hakk'a tâbi olsa, fakat farz dahi olmayan bir tek hususta O'na tâbi olmayıp o konuda sünneti terk etse ve mubah bir fiili yapsa o kimse kesinlikle "tâbi olmuş" kimse olmaktan çıkar ve nefsinin arzusuna uymuş olur. Ancak böyle yapmasını mazur kılacak bir mazereti varsa böyle olmaz. Böyle istisnai bir durumda Allah onu tâbi olmaktan hapsedip alıkoymuş olur ve Hak onun vekili olur.

[Allah da sizi sevsin.]: Eğer beni sevme konusunda sadakat gösterirseniz ben de sizi severim. Sizin beni sevme konusunda sadakat sahibi olduğunuzun delili ise ittiba etmeniz ve size olan sevgimin hâsıl olmasıdır. Burada ittiba Hak Teâlâ'nın [bana uyun ki Allah da sizi sevsin] ifadesinde geçmektedir. İzinden gitmek (iktidâ) ise "Andolsun ki Resûlullah, sizin için, Allah'a ve âhiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok zikredenler için güzel bir örnektir." (Ahzâb, 33/21) âyetinde geçmektedir.

Hazreti Peygamber aleyhisselâm, "Allah güzeldir, güzeli sever."[9] buyurmuştur. Bizlere de Hak için ziynetlenmek emredilmiştir. Hak için güzelleşmek ise Hazreti Peygamber aleyhisselâma tâbi olmakla olur. Ona tâbi olmak ziynettir. Bu nedenle Hak Teâlâ [De ki: "Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin."] buyurmuştur, yani "Benim ziynetim ile ziynetlenin ki Allah da sizi sevsin." buyurmuştur. Allah cemâli (güzelliği) sever. Muhabbetin (sevginin) alâmeti, emir ve yasakları konusunda, iyi günde kötü gün-

9. Müslim, İman, 147.

de, darlıkta ve bollukta sevilene tâbi olmak, ona uymaktır. Bu âyet ile Hazreti Peygamber aleyhisselâmın ismeti (günahlardan korunmuşluğu) da sabit olmaktadır, zira eğer o mâsum (günahlardan korunmuş) olmasaydı o zaman bizim onu örnek almamız söz konusu olmazdı. Oysa biz bütün hareketlerinde, sükûnlarında, fiillerinde, hallerinde ve sözlerinde, kitapta ya da sünnette hususi bir yasak söz konusu olmadıkça onu örnek alırız. Bu hususi yasaklara örnek olarak hibe nikâhını verebiliriz. Zira Hak Teâlâ bu nikâh için "Müminlere değil, sadece sana mahsus olmak üzere." (Ahzâb, 33/50) kaydını koymuştur.

Ehlullah'tan bir zât, "Ben Allah'ın beni ne zaman sevdiğini bilirim." demiş, bunun üzerine kendisine, "Pekiyi, bunu nereden birliyorsun?" diye sorulmuş o da "O bunu bana bildirir." demiştir. Kendisine, "Ne yani, Hazreti Peygamber aleyhisselâmdan sonra vahiy geldiğini mi iddia ediyorsun?!" diye sorulunca şöyle demiştir: "Hak Teâlâ [De ki: 'Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin.'] buyuruyor, ben de şu an itibariyle O'nun şeriatına ittiba etmiş, uymuş haldeyim. O da doğru sözlüdür; dolayısıyla içinde bulunduğun bu hal, Allah'ın şu anda beni sevdiği bilgisini veriyor, çünkü ben şu anda O'nun sevdiği şeyin tecelligâhı durumundayım ve O da sevdiğine nazar etmektedir. O'nun sevdiği, şu anda benim üzerinde bulunduğum haldir, yani Hak Teâlâ beni sevgili kılan sevgisini ittibaya, peygamberine uymaya izafe etmiş, ona bağlamıştır."

Dolayısıyla Hazreti Peygamber aleyhisselâmın fiillerini tevarüs edip sürdürenler, ona bizim için uyulması mubah olan her fiilinde ve her halinde uyarlar; hatta evlendiği hanım sayısı, yemesi, içmesi ve ona nispet edilen bütün fiiller, evrad, tesbih, namazlar da buna dâhildir. Bu kimseler Hazreti Peygamber aleyhisselâmı bütün bu fiillerinde birebir örnek alırlar ve bir tek eksik bile bırakmazlar. Fazladan bir şey yapacak olurlarsa bu da onların Hazreti Peygamber aleyhisselâmın "Allah'a ve Resûlü'ne itaat edin. Eğer yüz çevirirlerse bilsinler ki Allah kâfirleri sevmez." (Âl-i İmrân, 3/32) sözünün hükmüne göre amel etmeleridir.

قُلْ أَطِيعُوا اللّٰهَ وَالرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ (٣٢)

32. De ki: "Allah'a ve Resûlü'ne itaat edin." Eğer yüz çevirirlerse bilsinler ki Allah kâfirleri sevmez.

Allah Teâlâ karşılık sevgisini, yani keramet sevgisini verip günahları mağfiret edince -ki günahların mağfiret edilmesi demek, örtülmesi demektir- sö-

zün sonunu "kâfirleri sevmediğini" ifade buyurarak bitirmiştir. Kâfir, örten demektir. Böylece Allah Teâlâ'nın, kulları içerisinde, herhangi bir nimeti örten kimseleri sevmediğini öğrenmiş bulunuyoruz. Allah'ın nimetlerini örten kimse, onlara küfretmiş, onlar hakkında kâfir olmuş olur.

إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَى آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ (٣٣) ذُرِّيَّةً بَعْضُهَا
مِنْ بَعْضٍ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (٣٤) إِذْ قَالَتِ امْرَأَتُ عِمْرَانَ رَبِّ إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي
بَطْنِي مُحَرَّرًا فَتَقَبَّلْ مِنِّي إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (٣٥) فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ إِنِّي
وَضَعْتُهَا أُنْثَى وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعَتْ وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنْثَى وَإِنِّي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ وَإِنِّي
أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ (٣٦)

33. Allah Âdem'i, Nûh'u, İbrâhîm ailesini ve İmran ailesini seçerek âlemlere üstün kıldı. 34. Bunlar bir zürriyet olarak birbirinden gelmişlerdir. Allah her şeyi işitendir, bilendir. 35. İmrân'ın karısı şöyle demişti: Rabbim! Karnımdakini azatlı bir kul olarak sırf sana adadım. Adağımı kabul buyur. Şüphesiz işiten ve bilen sensin. 36. Onu doğurunca, Allah, ne doğurduğunu bilip dururken: Rabbim! Ben onu kız doğurdum. Oysa erkek, kız gibi değildir. Ona Meryem adını verdim. Kovulmuş şeytana karşı onu ve soyunu senin korumanı diliyorum, dedi.

[Ona Meryem adını verdim.]: Bu ismin anlamı, ismin verildiği dilde mâlumdur. Hazreti Meryem Allah'a adanmıştır. Asıl ismi Hanne'dir, Meryem ise lakabı ve sıfatıdır. Zira Meryem demek; erkeklerden uzak duran, erkek eli değmemiş demektir.

فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَأَنْبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا
الْمِحْرَابَ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا قَالَ يَا مَرْيَمُ أَنَّى لَكِ هَذَا قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ
يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ (٣٧)

37. Rabbi onu güzel bir kabulle karşıladı, güzel bir bitki gibi yetiştirdi; onu Zekeriyyâ'nın himayesine bıraktı. Zekeriyyâ mabette onun yanına her girişinde, yanında bir yiyecek bulurdu. "Ey Meryem! Bu sana nereden geldi?" demiş, o da, "Bu, Allah'ın katındandır." cevabını vermişti. Doğrusu Allah dilediğini hesapsız rızıklandırır.

İşaret

Mihraba bağlı kal ki rızkın hesapsız bir şekilde gelsin. Yani ibadet yerine bağlı kal. İbadet yerin de zâtındır, dolayısıyla nefsini sımsıkı tut ki kadrini bilesin. Böylece rızkın sana hesapsız bir şekilde gelir, yani senin hiç hesaplamadığın yerden gelir. Yani sen Allah'a kulluk ile meşgul olursan O da sana istediğin, murat ettiğin ilimleri verir.

هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا رَبَّهُ قَالَ رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ (٣٨)

38. Orada Zekeriyyâ, rabbine dua etti: Rabbim! Bana katından hayırlı bir nesil bağışla. Şüphesiz sen duayı hakkıyla işitensin, dedi.

Zekeriyyâ aleyhisselâm Hazreti Meryem'in mihrabına girip de -ki Hazreti Meryem iffetli ve Allah'a adanmış biri idi ve Zekeriyyâ aleyhisselâm da bunu biliyordu- onun yanında Allah tarafından gönderilmiş rızıklar olduğunu görünce Hazreti Meryem'in bu hali onun çok hoşuna gitti ve Allah'tan kendisine bir evlat bahşetmesini talep etti ve [Rabbim! Bana katından hayırlı bir nesil bağışla.] dedi. Burada "katından" ifadesini kullanmış; Allah'ın rahmet, şefkat ve lütuf katından talep etmiştir. Daha sonra [Şüphesiz sen duayı hakkıyla işitensin.] demiştir. Bunu söylerken de hayalinde, Hazreti Meryem ve ona Allah Teâlâ'nın ilâhî inâyet ile hususi kılıp vermiş olduğu lütuflar ve mertebe vardır.

فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ أَنَّ اللهَ يُبَشِّرُكَ بِيَحْيَى مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِنَ اللهِ وَسَيِّدًا وَحَصُورًا وَنَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ (٣٩)

39. Zekeriyyâ mabette durmuş namaz kılarken melekler ona şöyle nida ettiler: Allah sana, kendisi tarafından gelen bir Kelime'yi tasdik edici, efendi, iffetli ve sâlihlerden bir peygamber olarak Yahyâ'yı müjdeler.

[Zekeriyyâ mabette durmuş namaz kılarken melekler ona şöyle nida ettiler.]: Çünkü Zekeriyyâ aleyhisselâm, Hazreti Meryem'in yanında Allah tarafından gönderilmiş rızık bulunduğunu gördüğü esnada mihraba girmiştir.

[Allah sana, kendisi tarafından gelen bir Kelime'yi tasdik edici, efendi]: Seyyid (efendi), kemal demektir. Çünkü Hazreti Meryem kemale ermiştir. Yahyâ aleyhisselâm da nübüvvet ile kemale ermiştir. Yahyâ aleyhisselâmın efendiliği açık, zâhir bir efendiliktir. Bu nedenle de apaçık kitap olan Kur'ân-ı

Kerim'de açıkça, sarih olarak ifade edilmiştir. Ancak yine Kur'ân'da, bütün âlemlerin seyyidi, efendisi olan Hazreti Peygamber aleyhisselâmın seyyitliği, efendiliği açıkça ifade edilmeyip gizlenmiştir. Ancak daha sonra bunu onun dili ile şahitler arasında sarih bir şekilde ifade etmiştir. Zâhir (açık) efendilik dünya efendiliği, bâtın (gizli) efendilik ise âhiret efendiliğidir. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Ben Âdemoğlunun efendisiyim." ve "Ben kıyamet günü insanların efendisiyim." sözleri ile bunu ifade etmiştir.

Bu itibarla Yahyâ aleyhisselâmın efendiliği Kur'ân'da açıkça ifade edilmiştir, çünkü onun efendiliğinin ortaya çıkışını bu şekilde ifade etmek daha uygundur. Hazreti Peygamber aleyhisselâmın efendiliği bâtın olduğu, yani ortaya çıkış mahalli âhiret diyarı olduğu için de Hak Teâlâ bunu azîz kitabında bâtın olarak zikretmiştir.

[*Hasûran* (iffetli)] bu, Allah tarafından, kadınlarla temas kurmaktan uzak tutulan kimse demektir. Bizde onun durumu iktidarsız olarak tezahür eder. Hazreti Meryem ise erkeklere temastan yüz çevirmiş olduğu gibi Yahyâ aleyhisselâm da kadınlara karşı soğuktu. Hazreti Meryem, babasının himmetinin eseri olarak, asıl adı Hanne iken, Meryem olmuştu. Dolayısıyla bu bir kemal sıfatı değil, himmetin sonucu idi. Ama sonuç kemalin bizzat kendisi idi.

[Ve sâlihlerden bir peygamber]: Yahyâ aleyhisselâm Allah Teâlâ'ya bir kez olsun isyan etmemiştir. Bu, salih yani hiç Allah'a isyan etmemiş, küçük ya da büyük hiçbir günah işlememiş kullar ile birlikte Allah'ın rahmetine dâhil olmak bütün peygamberlerin talebidir.

Hayal gücünün, Zekeriyyâ aleyhisselâma oğlu Yahyâ aleyhisselâm hakkında nasıl etki ettiğine bakınız! Zekeriyyâ aleyhisselâm bütün gücünü Allah'ın kendisine ihsan ettiği makam nedeniyle Hazreti Meryem'in halinin güzelliğinde teksif ettiğinde hayal gücü Zekeriyyâ aleyhisselâma etki etmişti.

Hayal her ne kadar tabiattan olsa da onun Allah tarafından ilâhî kuvvet ile teyit edilmiş olmasından dolayı, tabiat üzerinde büyük bir otoritesi söz konusudur. Bu yüzden çocuğunun soylu, seçkin bir evlat olmasını isteyen bir insan eşiyle cinsel ilişkiye girerken zihninde büyük âlimlerden birisini canlandırmalıdır. Eğer bu işin tesirini tam mânasıyla göstermesini istiyorsa, o zaman gördüğü sureti (hayal âleminde) nakledildiği surette tasavvur etmeli ve eşine de o suretin sahip olduğu güzelliği söylemelidir. İşte insan böyle bir suret tasavvur ettiğinde, onu cismanî sureti çirkin bile olsa bilgi ve ahlakının güzelliği ile tasavvur etmelidir. Çünkü tasavvur edilen bu suret her ne kadar bedensel olarak çirkin olsa da tasavvur eden kimse onu bilgi ve ahlakının güzelliğine göre güzel bir şekilde tasavvur eder ve bu esnada âdeta

bu güzel ahlak ve bilgiyi gözünde bedenlendirir. Sonra sureti kendi gözünde canlandırdığı gibi eşinin gözünde de canlandırır, ikisi birlikte kendilerini o suretin güzelliğine yoğunlaştırırlar. Eğer o birleşmeyle kadın hamile kalırsa tahayyül ettikleri suret çocuğuna tesir eder ve doğan çocuk tahayyül edilen kimseye ait menzille (konumla) doğar. Bunun böyle olması zorunludur. Hatta çocuk böyle doğmazsa, bunun sebebi, meninin rahme düşmesi esnasında anne ve babadan birinin farkına varmadan herhangi bir şeye, bir başka düşünceye maruz kalıp o sureti tahayyül etmekten uzaklaşmış olmasıdır ki sıradan insanlar bu durumu "kadının iştahı" diye ifade ederler. Bazen cinsel birleşme esnasında karı kocadan birisi veya her ikisi de hayallerinde köpek, aslan veya herhangi bir hayvanın suretini canlandırabilirler. Böyle bir birleşmeden doğan çocuk, anne babanın tahayyül ettiği hayvanın ahlakı üzere doğar. Eğer anne ve baba birbirlerinden farklı sureti tahayyül ederlerse çocukta hem annenin hem babanın tahayyül ettikleri suret ortaya çıkar. Öyle ki bu durum çocuğun dış güzelliğine veya çirkinliğe bile tesir eder. İnsanlar bilmelerine rağmen, hakkını vermezler.

قَالَ رَبِّ أَنَّى يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَقَدْ بَلَغَنِيَ الْكِبَرُ وَامْرَأَتِي عَاقِرٌ قَالَ كَذَلِكَ اللَّهُ يَفْعَلُ
مَا يَشَاءُ (٤٠)

40. Zekeriyyâ: "Rabbim!" dedi, "Bana ihtiyarlık gelip çattığına, üstelik karım da kısır olduğuna göre benim nasıl oğlum olabilir?" Allah şöyle buyurdu: "İşte böyledir; Allah dilediğini yapar."

Zekeriyyâ aleyhisselâmın halinden daha sırlı bir hal sahibi görmediğim gibi insanlık otoritesinin ondaki gibi başka birisinde ortaya çıktığını da görmedim. Zekeriyyâ aleyhisselâm [Bana katından temiz bir zürriyet ver.] diye dua etmiş, ancak duasının neticesinde vuku bulacak şeyi tasavvur etmeden bunu istememiştir. Aynı şekilde o [Rabbim! Bana ihtiyarlık gelip çattığına, üstelik karım da kısır olduğuna göre benim nasıl oğlum olabilir?] şeklindeki sözünü de neticesinde vuku bulacak şeyi tasavvur etmeden söylememiştir. Nitekim yaşlılık hali nerede, çocuk sahibi olmak nerede! Eğer ona bu sözü söyletecek bir hal karinesi olmasaydı kendisine [İşte böyledir; Allah dilediğini yapar] denilmezdi. Böyle denilmiş olduğuna göre, demek ki Zekeriyyâ aleyhisselâmın maksadı, Allah Teâlâ'nın bu durumu bildirmesine vesile olmaktı. Böylece başkaları da Allah Teâlâ'nın dilediği şeyi, mutat âdetini aşarak yapabileceğini öğrenir. Nitekim burada da böyle bir şey vuku bulmuştur. Her ne kadar bu söz onun kendinden olsa da insanlık ona bu

gücü vermişti. Çünkü insan zâtı gereği Allah Teâlâ'nın kitabında zikrettiği özelliktedir. Nitekim Allah Teâlâ insanı bir yerde zikrettiğinde onunla birlikte, insanın yaratılış gayesine aykırı davrandığını gösteren bir eksiklik sıfatını da zikretmiştir.

قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِي آيَةً قَالَ آيَتُكَ أَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ إِلَّا رَمْزًا وَاذْكُرْ رَبَّكَ كَثِيرًا وَسَبِّحْ بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْكَارِ (٤١)

41. Zekeriyyâ: "Rabbim! (Oğlum olacağına dair) bana bir alâmet göster." dedi. Allah buyurdu ki: "Senin için alâmet, insanlara, üç gün, işaretten başka söz söylememendir. Ayrıca Rabbini çok an, sabah akşam tesbih et."

Bil ki iş bâtından zuhur eden zâhir şeklinde olabileceği gibi bunun aksi de doğrudur. Zâhir ne zaman kuvvetlenirse bâtın eksilir, bunun aksi de söz konusudur. Zâhir bâtında tesir sahibidir, kendisinden faydalananı ona havale eder, bunun aksi de söz konusudur. Bütün bunlar Allah'ın izni ile olur. İşte bu nedenle Hak Teâlâ Zekeriyyâ aleyhisselâma üç gün susup sessizlik orucu tutmasını ve kavmine sabah akşam zikretmelerini emretmesini buyurmuştur. Böylece onun zâhiri, bâtınının varlığı ile eşit hale gelip hayat bulsun, kavminin zikri ile de yardım dilesin istemiştir. Çünkü zikir kavmi için en münasip olan haldir, zira onlar susmaya müsait değillerdi, bu yüzden de zikir onlar için en evla olan davranıştı. Zekeriyyâ aleyhisselâm için ise susmak evla idi, çünkü o pir-i fâni bir yaşlı idi, karısı da kısır idi. Buna rağmen Allah karısında hayız hali meydana getirerek onu doğum için hazır hale getirdi. Zekeriyyâ aleyhisselâmın susma orucundan remiz ile (işaret ile) bildirimde bulunması istisna edilmiştir. Eser işaretten vücuda gelir, remiz konuşmadaki harflerin nazmından vücut bulur. Remiz, ancak onunla kendilerine bir şey anlatılan kimselerin anlayacağı işaretlerle konuşmak demektir. Aslında remiz bir kelâmdır. Fakat bu kelâmın zâhiri, konuşanının kast etmediği bir anlamı verir. Doğrusu remizler, bizzat kendileri itibariyle kast edilmezler. Aksine onlar, rumuz oldukları, yani işaret ettikleri şeyi kast ederler. Kur'ân'da remizlerin kullanıldığı yer, ibret ifade eden bütün âyetlerdir. İşaret ve ima da böyledir. Remiz işaretle gerçekleşen anlatımdır. Çünkü işaret, anlatılması amaçlanan konu açısından daha açıktır. Hatta işaret, konuşanın hal karinesine muhtaç olduğu bazı yerlerde işaret edilenin isminin söylenmesinden daha güçlü bir bildirime sahiptir. Harf, kapalı bir sözdür ve çeşitli şekillerde yorumlanması mümkündür. Örneğin şair şu beyitte doğrudan ismini kullanmadan ateşi remizle tanıtırken bunu yapar:

Kuş vardır kanatsız uçar,
Akşam - sabah yer durur
...
...
...
Öldüğünde ise ebeveyni yaralanır,
Yaralıyken diri olarak geri döner.

Şair burada "ebeveyn" derken çakmak taşını kast eder. İşte bu ateş hakkında bir remizdir. Başka bir şair ise aynı konu hakkında şöyle bir remiz kullanmıştır:

Kuş vardır kanatsız uçar,
Kuşların ve uçanların üstüne çıkar.
Taş kendisine değse erir,
İpeğin kendisine değmesini inkâr eder.

Burada da şair "taş" derken sürme taşını kastetmiştir.

İşaret

Münezzeh olan tenzih edilmez, zira eğer tenzih edilecek olsa tenzihten de tenzih edilmiş olur. Hiçbir sıfatı yoktur ki o sıfat bir teşbihe yol açmasın. Bu yüzden O kendisini, başkasının dilinden hikâye yoluyla tesbih etmiştir. Aslında O kendini tesbih etmiş, bunu murat etmiştir ki bu da edîplerin (edep sahiplerinin) ve Allah'ı bilen âriflerin O'nu tesbihidir.

وَإِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللهَ اصْطَفَاكِ وَطَهَّرَكِ وَاصْطَفَاكِ عَلَى نِسَاءِ الْعَالَمِينَ (٤٢)

42. Hani melekler demişlerdi: Ey Meryem! Allah seni seçti; seni tertemiz yarattı ve seni bütün dünya kadınlarına tercih etti.

[Seni seçti] ki sende evlat, gören kimsenin gözündeki ilâhî teveccüh ile zuhur etsin, tıpkı Cebrail'in Hazreti Meryem'e düzgün bir insan suretinde görünüp ona "Ben senin rabbinin elçisiyim." (Meryem, 19/19) Geldim ki "Sana tertemiz bir oğlan çocuğu bahşedeyim." (Meryem, 19/19)] demesinde olduğu gibi.

يَا مَرْيَمُ اقْنُتِي لِرَبِّكِ وَاسْجُدِي وَارْكَعِي مَعَ الرَّاكِعِينَ (٤٣) ذَلِكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْغَيْبِ
نُوحِيهِ إِلَيْكَ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يُلْقُونَ أَقْلَامَهُمْ أَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ
يَخْتَصِمُونَ (٤٤) إِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِنْهُ اسْمُهُ الْمَسِيحُ
عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ وَجِيهًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ (٤٥)

43. Ey Meryem! Rabbine ibadet et; secdeye kapan, (O'nun huzurunda) eğilenlerle beraber sen de eğil. 44. Bu sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Meryem'e hangisi kefil olacak diye kalemlerini atarlarken sen yanlarında değildin, çekişirlerken de orada bulunmadın. 45. Melekler demişlerdi ki: "Ey Meryem! Allah sana kendisinden bir Kelime'yi müjdeliyor. Adı Meryem oğlu Îsâ'dır. Mesîh'tir; dünyada da, âhirette de itibarlı ve Allah'ın kendisine yakın kıldıklarındandır."

Çocuk babasının adıyla çağrıldığı için annesine nispet edilmez. Çünkü Hak Teâlâ'nın "Erkeklerin onlar üzerine bir dereceleri vardır." (Bakara, 2/228) âyetinden dolayı derece babaya aittir ve üstünlük onundur. Bu yüzden çocuk daha üstün olana nispet edilir. Hazreti Îsâ aleyhisselâm kendisini düzgün bir beşer olarak annesine veren kimseye nispet edilmesi mümkün olmadığı için, annesine en şerefli makam olan kemal makamı verilmiş ve böylece Hazreti Îsâ aleyhisselâm annesine nispet edilerek Hazreti Meryem oğlu Îsâ diye anılmıştır. Hazreti Meryem kemal ile gerçekleşen bu dereceye sahip olmakla, erkekleri kadınlardan üstün yapan makamın sahibiydi. Nitekim çocuklar bu derece nedeniyle babalarına nispet edilir. Hazreti Meryem'in kemali ise bizzat Hazreti Peygamber aleyhisselâmın hakkında şahitlik ettiği, haber verdiği bir husustur, nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm onunla birlikte Firavun'un eşi Asiye'nin kemali hakkında da şahitlik etmiştir.

[Allah'ın kendisine yakın kıldıklarındandır]: Hakk'a yakınlık (*kurb*) iki türlüdür. Biri hakiki yakınlıktır ki bu rabbin merbûbla, kulluğun efendilikle, sonradan yaratılmış olanın kendisini yaratan sebep ile irtibatıdır. İkinci yakınlık, mükellef tutanın emrine itaat etmek ve onun hükmü altına girmekle oluşan yakınlıktır. Birincisi zâtî bir yakınlık olup bütün mevcudatı kapsar, ikincisi ise inâyet ve keramet yakınlığıdır. Birinci yakınlık bağ ve nesep yakınlığıdır, kişi bunu ortadan kaldırmak istese de kaldıramaz; çünkü bu, zâtı gereği yakınlıktır. Seçkin kılma yakınlığı (ihtisas) ise, sultan nezdinde bir konum sahibi olma yakınlığıdır.

Mesîh, yerde yürüyerek oraya temas eden, yerin etrafında rabbinin eserlerini görmek üzere seyahat eden demektir.

وَيُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا وَمِنَ الصَّالِحِينَ (٤٦)

46. O, sâlihlerden olarak beşikte iken ve yetişkinlik halinde insanlara konuşacak.

Îsâ aleyhisselâmın beşikte konuşması, annesinin, kendisine nispet edilen şeylerden beraatinin delili idi.

قَالَتْ رَبِّ أَنَّى يَكُونُ لِي وَلَدٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ قَالَ كَذَلِكِ اللهُ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ إِذَا
قَضَى أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (٤٧)

47. Meryem, "Rabbim!" dedi, "bana bir erkek eli değmediği halde nasıl çocuğum olur?" Allah şöyle buyurdu: "İşte böyledir, Allah dilediğini yaratır. Bir işe hükmedince ona sadece 'Ol!' der; o da oluverir."

Hak Teâlâ "Bir şeyin olmasını istediğimiz zaman sözümüz sadece ona "Ol!" dememizdir ve hemen olur." (Nahl, 16/40) buyurmuştur. Fakat Hak Teâlâ bizim kulaklarımızı bu "ol" sözünü duymaktan sağır etmiştir. Bu sözü ancak iman yolu ile duyabiliriz. Yine yaratmış olduğu sebeplerle gözlerimizi, varlıkların (eşyanın) vücuda getirilişine dair tevcihi görmekten kör etmiştir. Dolayısıyla bu perdelerin yırtılması ve "ol" sözünün duyulabilmesi için nakle (vahiy bilgisine) ihtiyaç vardır. Bu yüzden de Hak Teâlâ müminde iman kuvvetini yaratmıştır. Böylece iman müminin işitme kuvvetine sirayet eder ve o da "ol" sözünü idrak eder, onun görme kuvvetine sirayet eder ve o da bütün bu sebeplerin var edicisini müşahede eder.

وَيُعَلِّمُهُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرَاةَ وَالْإِنْجِيلَ (٤٨) وَرَسُولًا إِلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنِّي قَدْ
جِئْتُكُمْ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ أَنِّي أَخْلُقُ لَكُمْ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَأَنْفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا
بِإِذْنِ اللهِ وَأُبْرِئُ الْأَكْمَهَ وَالْأَبْرَصَ وَأُحْيِي الْمَوْتَى بِإِذْنِ اللهِ وَأُنَبِّئُكُمْ بِمَا تَأْكُلُونَ وَمَا
تَدَّخِرُونَ فِي بُيُوتِكُمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (٤٩)

48. Allah O'na kitabı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğretecek. 49. Onu İsrailoğullarına peygamber olarak gönderecek; onlara diyecek ki: "Ben, size rabbinizden bir mucize ile geldim. Ben, size çamurdan kuş biçiminde bir yaratık yaparım, içine üflerim. Allah'ın izniyle hemen bir kuş olur. Yine Allah'ın izniyle, anadan doğma körü ve alacayı iyi eder, ölüleri diriltirim

ve size evlerinizde yediklerinizi ve biriktirdiklerinizi haber veririm. Eğer iman edecekseniz, şüphesiz bunda size bir delil vardır."

Bu âyet, Allah'ın belli bir sebebin varlığı esnasında yaratmış olduğu her varlığın ancak o varlığa mahsus bir ilâhî tecelli ile var olduğunun ve bu tecelliyi o sebebin bilmediğinin delilidir. Buradaki [içine üflerim] ifadesi bu mânayı verir. Burada sebebin üfleme dışında bir dahli söz konusu değildir.

[Allah'ın izniyle hemen bir kuş olur.]: Uçan kuş olması, Allah Teâlâ'nın ona olma yönündeki emrindendir ki bu da Hak Teâlâ'nın, celâline layık emri olan "ol" sözüdür. Dolayısıyla "Allah'ın izni ile" ifadesindeki amil, "kuş olur" ifadesidir. Sebepleri kabul eden kimselere göre ise bu ifadenin amili, "üflerim" fiilidir. Çünkü Hak Teâlâ burada yaratma fiilini, yani çamurdan kuş sureti meydana getirme fiilini Hazreti Îsâ aleyhisselâma nispet etmiş, sonra da ona, bu kuş suretinin içine üflemesini emretmiştir. Böylece Hazreti Îsâ aleyhisselâmın yapmış olduğu bu kuş sureti canlı bir kuş oluvermiştir. Buradaki "Allah'ın izni ile ifadesi", "Allah'ın ona, kuş sureti yapma yönündeki emri ile" mânasına gelir. Hazreti Îsâ aleyhisselâm üfleme; anadan doğma körleri, alaca hastalığı olanı iyileştirme ve ölüleri diriltme gibi hususların kendisinden kaynaklanmadığını, aksine Allah'ın bütün bunların gerçekleşmesine yönelik emri ile gerçekleştiğini haber vermiştir. Ölülerin diriltilmesi, Hazreti Îsâ aleyhisselâmın iddiasını (peygamberlik iddiasını) kanıtlayan bir mucizedir. Böylece Hazreti Îsâ aleyhisselâm, kendilerine yaratıcılık isnat edilen diğer ilâhlaştırılan kimseler cümlesinden çıkmaktadır, zira Hak Teâlâ "De ki: Allah'ı bırakıp taptığınız şeyleri görüyor musunuz? Yeryüzünde ne yaratmışlar bana göstersenize!" (Ahkâf, 46/4) buyurmuştur. Eğer Îsâ aleyhisselâmın topraktan kuş yaratması Allah'ın emri ile olmasaydı, o zaman bu âyette kendilerine meydan okunan inkârcılar "Îsâ'nın da ilâh olduğu iddia edilmiştir ve o da topraktan bir kuş yaratmıştır." derlerdi. İşte inkârcıların böyle bir söz söyleyecek olmalarından dolayı Hak Teâlâ öncelikle Hazreti Îsâ aleyhisselâmın çamurdan kuş sureti yapmasının Allah'ın izni ile olduğunu ifade buyurmuştur. Dolayısıyla Hazreti Îsâ aleyhisselâmın çamurdan kuş sureti yapması, kendisi ile Allah'a yakınlaştığı bir ibadet idi. Zira kendisine emir verilen kişi kuldur, kul ise ilâh olamaz. Dolayısıyla yaratılmış varlıklardan herhangi birine izafe edilen "yaratma" fiili aslında mecazdır ve örtü suretidir, bununla âlim ile cahil birbirinden ayırt edilmek istendiği gibi mahlûkat arasında kiminin kimine faziletinin ortaya çıkması da istenir.

Bil ki Hazreti Îsâ aleyhisselâm tabii bir şehvet olmaksızın vücuda gelmiş olduğu için kendisi temsil babında beşer suretinde idi ve bu mertebenin altında olan diğer beşerin aksine o, tabiata galip idi. Ona bu temsili veren de aslen

bir "Ruh" olduğu için, Hazreti Îsâ aleyhisselâmın ölüleri diriltme kuvveti söz konusu olmuştur. Görmez misin Samirî, Cebrail aleyhisselâmın hayat kaynağı olduğunu bildiği için onun gittiği yeri takip etmiş ve izinden bir tutam alıp buzağıya atmış, böylece buzağı dirilip böğürmeye başlamıştır.

وَمُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرَاةِ وَلِأُحِلَّ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِي حُرِّمَ عَلَيْكُمْ وَجِئْتُكُمْ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ (٥٠) إِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ (٥١) فَلَمَّا أَحَسَّ عِيسَى مِنْهُمُ الْكُفْرَ قَالَ مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ آمَنَّا بِاللَّهِ وَاشْهَدْ بِأَنَّا مُسْلِمُونَ (٥٢)

50. Benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı olarak ve size haram kılınan bazı şeyleri de helâl kılmam için gönderildim. Size rabbinizden bir mucize getirdim. O halde Allah'tan korkun, bana da itaat edin. 51. Allah, benim de rabbim, sizin de rabbinizdir. Öyle ise O'na kulluk edin. İşte bu doğru yoldur. 52. Îsâ, onlardaki inkârcılığı sezince: "Allah yolunda bana yardımcı olacaklar kimlerdir?" dedi. Havârîler, "Biz, Allah yolunun yardımcılarıyız; Allah'a inandık, şahit ol ki bizler Müslümanlarız." cevabını verdiler.

Havariler, Îsâ aleyhisselâmın tabileri olan âlimlerdir. Havarî, dine yardım etmek için hem delili hem de kılıcı birlikte kullanan kimsedir. Ona hem ilim, ifade ve kanıt, hem de kılıç, cesaret, atılganlık, meşru dinin sıhhatine dair kanıtları ortaya koyarken meydan okumalara karşı mukavemet etme özellikleri verilmiştir.

رَبَّنَا آمَنَّا بِمَا أَنْزَلْتَ وَاتَّبَعْنَا الرَّسُولَ فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ (٥٣)

53. Ey rabbimiz, indirdiğine inandık ve Peygamber'in ardınca gittik; şimdi bizi o şahitlerle birlikte yaz.

İmanı, var etme açısından kendilerine izafe ettiler. Nitekim Allah Teâlâ'nın onlara "Allah'a iman edin." şeklindeki sözü de, onların bu şekilde iman fiilini kendilerine nispet etmelerinin doğruluğunu onaylamaktadır, dolayısıyla bu şekilde insanın fiili kendine izafe etmesi, şer'î bir izafettir.

وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ (٥٤)

54. Onlar tuzak kurdular; Allah da onların tuzaklarını bozdu. Allah, tuzak kuranların hayırlısıdır.

Allah'ın onlara tuzak kurması, onların kurduğu tuzağın bizzat kendisidir. Yani tuzaklarını kendilerine iade etmiştir. Bu, Allah'ın onlara olan tuzağının tam da kendisidir. Yoksa Allah onlara bir başka tuzağı başlangıçta kurmuş değildir. Zira kul muhalefet etmesine rağmen Allah ona nimetlerini ardı ardına verir. Kul edebini bozmasına rağmen onun halini aynı şekilde devam ettirir. (Bu da Allah'ın bu tür şeyler yapan kullara tuzağıdır.)

إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى إِنِّي مُتَوَفِّيكَ وَرَافِعُكَ إِلَيَّ وَمُطَهِّرُكَ مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَجَاعِلُ
الَّذِينَ اتَّبَعُوكَ فَوْقَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأَحْكُمُ بَيْنَكُمْ فِيمَا
كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ (٥٥) فَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَأُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ
وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ (٥٦) وَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ
وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ (٥٧) ذَلِكَ نَتْلُوهُ عَلَيْكَ مِنَ الْآيَاتِ وَالذِّكْرِ الْحَكِيمِ (٥٨) إِنَّ
مَثَلَ عِيسَى عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (٥٩)

55. Allah buyurmuştu ki: "Ey Îsâ! Seni vefat ettireceğim, seni nezdime yükselteceğim, seni inkâr edenlerden arındıracağım ve sana uyanları kıyamete kadar kâfirlerden üstün kılacağım. Sonra dönüşünüz bana olacak. İşte o zaman ayrılığa düştüğünüz şeyler hakkında aranızda ben hükmedeceğim." 56. İnkâr edenler var ya, onları dünya ve âhirette şiddetli bir azaba çarptıracağım; onların hiç yardımcıları da olmayacak. 57. İman edip, salih amel işleyenlere gelince, Allah onların mükâfatlarını eksiksiz verecektir. Allah zalimleri sevmez. 58. Sana okuduğumuz bunlar, âyetlerden ve hikmet dolu Kur'ân'dandır. 59. Allah nezdinde Îsâ'nın durumu, Âdem'in durumu gibidir. Allah onu topraktan yarattı. Sonra ona "Ol!" dedi ve oluverdi.

Doğa bilimciler (*tabiîyyûn*) "Kadının suyundan bir şey oluşmaz, rahimde meydana gelen cenin, sadece erkeğin suyundandır." diye iddia ettikleri için, Hazreti Îsâ aleyhisselâmın bedeninin oluşmasını başka bir oluşum saydık. Bununla birlikte, onun rahimde idare edilmesi, Âdemoğulları'nın bedenlerinin ana rahmindeki idaresine benzer. Hazreti Îsâ aleyhisselâmın bedeni kadının suyundan ya da su olmaksızın üflemeden meydana gelmiş olsa bile, her iki halde de o, yaratılışında diğer cisimlerden farklı dördüncü bir cisimdir. Bu nedenle Allah Teâlâ şöyle buyurur: [Kuşkusuz Allah nezdinde Îsâ'nın benzeri] yani Îsâ aleyhisselâmın yaratılışının Allah nezdindeki benzeri [Âdem aleyhisselâmdır. Allah onu topraktan yaratmıştır.] Bura-

da "onu" zamiri, Âdem aleyhisselâma işaret etmektedir. Hazreti Îsâ aleyhisselâmın babasız yaratılması nedeniyle, onunla Âdem aleyhisselâm arasında benzerlik kurulmuştur. Yani Hazreti Îsâ aleyhisselâmın yaratılışının özelliği, Âdem aleyhisselâmın yaratılışındaki özelliğe benzer. Ancak Âdem aleyhisselâm topraktan yaratılmış, sonra ona "ol" denilmiştir. Böylece bir kâmil (Hazreti Îsâ aleyhisselâm) bir başka kâmile (Âdem aleyhisselâma) benzetilmiştir ki bu benzetme de "ol" sözü ile yaratılma açısından benzerliktir. Dolayısıyla onun emirden sudur etme konusundaki sıfatı tıpkı Âdem aleyhisselâmın sıfatı gibidir. Burada teşbih (benzetme), erkek bir baba olmaksızın yaratılma konusunda gerçekleşmiştir. Zira Hak Teâlâ bu durumu Hazreti Îsâ aleyhisselâm için, annesinin mâsumiyetini göstermek üzere bir delil kılmıştır. Her ne kadar durum onu da ihtiva ediyor olsa da burada Havvâ ile ilgili teşbih söz konusu değildir, çünkü kadın, hamilelik kendisinde gerçekleştiği için töhmet mahallidir. Zira kadın, doğum için belirlenmiş mahaldir, erkek ise böyle bir mahal değildir. Buradaki delâletten maksat, şüpheleri ortadan kaldırmaktır. Havvâ'nın durumunda ise böyle bir karışıklık yoktur. Çünkü Âdem aleyhisselâm, kendisinden doğumun gerçekleşeceği bir mahal değildir. Bu âyette gösterilmiş olan delil ancak Âdem aleyhisselâmın varlığını, yaratılışını ve yaratılışın ondan devam ettiğini kabul eden kimse için geçerli bir delil olur. Nasıl ki babasız bir evladın doğması alışıldık bir durum değilse, anasız bir evladın doğması da alışıldık değildir. Burada misal gösterilen husus mâna açısından, Hazreti Îsâ aleyhisselâmın tıpkı Havvâ gibi olduğu şeklindedir. Ancak burada kadın yukarıda söz ettiğim şekilde (doğum mahalli) olduğundan ve töhmet altına girdiğinden dolayı şüphe işin içine girmiş, bu yüzden de Hazreti Meryem'in böylesine âdet dışı (sıra dışı) bir doğum olayını gerçekleştirme konusundaki günahsızlığını, beraatını delillendirmek üzere, onun hali Havvâ'ya değil, Âdem aleyhisselâma benzetilmiştir. Buna göre Hazreti Îsâ aleyhisselâmın Hazreti Meryem'den babasız bir şekilde zuhur edip dünyaya gelmiş olması, tıpkı Havvâ'nın Âdem aleyhisselâmdan anasız bir şekilde zuhur edip dünyaya gelmiş olması gibidir. Nasıl bir kadın bir erkekten meydana gelebiliyorsa aynı şekilde bir erkek de bir kadından meydana gelebilir. Böylece Allah Teâlâ, işi başladığı gibi bitirmiş, başlangıçta anasız evlat olarak Havvâ'yı yaratmışken sonrasında da babasız evlat yaratmıştır. Sonra rivayete göre Hazreti Îsâ aleyhisselâm, anne karnında bebeklerin mutat olarak bekledikleri süre kadar beklememiştir. Çünkü Allah Teâlâ kendisini tabiatçılara reddiye olacak bir mucize şeklinde yaratmak istediği için Hazreti Îsâ aleyhisselâmın oluşumu süratle gerçekleşmiştir. Nitekim bu tabiatçılar, Allah'ın tabiata yerleştirmiş olduğu sırlara ve şa-

şılacak harikulade yaratılışlara göre değil, sürekli cereyan eden âdete göre tabiat hakkında hüküm vermektedirler.

İkinci vecih

[Allah nezdinde Îsâ'nın durumu, Âdem'in durumu gibidir.]: Bu ortaklık ferdiyettedir, ancak Hazreti Îsâ aleyhisselâmın bedeni daha hâlistir, bu yüzden de onu "Ruh" diye isimlendirmiştir. Âdem aleyhisselâmı ise, *el-Edme* [deri, yüzey] kökünden Âdem diye isimlendirmiştir, zira Hak Teâlâ Âdem aleyhisselâmı, toprağın yüzeyinden, yeryüzünden [*edîmü'l-arz*] yaratmıştır. Toprağın yüzeyi nerede, nurânî saflık nerede! Bu nedenle [Onu topraktan yarattı.] buyurmuş, "O ikisini topraktan yarattı." buyurmamıştır. Dolayısıyla âyetteki "onu" zamiri, kendisine en yakın yerde zikredilen isme (yani Âdem aleyhisselâma) işaret eder.

Ferdiyette iştirakin mânası şudur: İnsaniyetin latif ferdiliği, biricikliği onda iki şeyin öne geçmesi ile sübût bulmuştur. Bu da bedenin düzgün bir şekilde yaratılması ve küllî ruhun teveccühüdür. Böylece insanî latife olan cüz'î (tikel) nefis zuhur etmiş ve fert olmuştur. Bu şekilde insanî cisimlerde ferdiyet iki yerde zuhur etmiştir, biri Âdem aleyhisselâm, diğeri ise Hazreti Îsâ aleyhisselâmdır. Âdem aleyhisselâm hakkında "Onu düzgün bir şekilde tesviye ettiğim ve ona ruhumu üflediğim zaman..." (Hicr, 15/29) buyurmuş, Hazreti Îsâ aleyhisselâm hakkında ise, "Bir de İmrân'ın kızı Meryem ki ırzını pek sağlam korudu ve biz de ona ruhumuzdan üfledik." (Tahrîm, 66/12) buyurmuştur. Bu nedenle burada Hak Teâlâ [Allah nezdinde Îsâ'nın durumu, Âdem'in durumu gibidir.] buyurmuştur.

Üçüncü vecih

Hazreti Îsâ aleyhisselâmın nüzulü ile mutlak velâyet sona ereceği için Hak Teâlâ [Allah nezdinde Îsâ'nın durumu, Âdem'in durumu gibidir. Allah onu topraktan yarattı. Sonra ona "Ol!" dedi ve oluverdi.] sözü ile Hazreti Îsâ aleyhisselâm ile zuhurun sona ereceğine ve deveranın tamamlanacağına dikkat çekmiştir. Çünkü Hazreti Îsâ aleyhisselâmın Âdem aleyhisselâm ile olan benzerliği, yaratılışındaki madde benzerliği değildir. Bu nedenle Allah Teâlâ Âdem aleyhisselâmın topraktan yaratılmış olduğu bilgisini vermiştir. Aksine bu ikisi arasındaki benzerlik, Âdemî - Nebevî zuhurun sona erişi ko-

nusundaki benzerliktir. Nitekim Âdem aleyhisselâm âlemin gaybdan şehâdete zuhurunun açılmasının sonu ve insan-ı kâmil aynasının başlangıcı idi. O, zâhir hilâfetteki kemal tezahürlerinden ilki olan ilk matla' (ilk doğuş yeri) idi, sonra bu onun zürriyeti içerisinde yayılarak yükselmeye devam etti. Yine zuhurun ve hükümlerinin varlıkta gaybdan şehâdete doğru tedricî bir şekilde tebarüzü başlayıp nihayet bu tebarüz Âdem aleyhisselâmda son bulmuş olduğu için, onun zürriyetinde bu zuhur yayılarak yükselmeye devam etmiş ve nihayet Hazreti Îsâ aleyhisselâma gelmiştir. Böylece Hazreti Îsâ aleyhisselâm, gayb ve şehâdetin mukabili ve tekrar bâtına dönüşün başlangıcı olan ve tecellinin kendisinden açıldığı insaniyet aynasının zuhurunun tamamlayıcısı olmuştur. Bu yüzden Hak Teâlâ onun hakkında "*fe-yekûn* (...ve olur.)" fiilini kullanmış, "*fe-kâne* (...ve oldu.)" fiilini kullanmamıştır, çünkü o âlemin çiftliğinin tamamıdır, bu onun ardından gelenlerde Âdemî nüshanın tamamına doğru açılır.

الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُنْ مِنَ الْمُمْتَرِينَ (٦٠) فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ
الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَأَبْنَاءَكُمْ وَنِسَاءَنَا وَنِسَاءَكُمْ وَأَنْفُسَنَا وَأَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ
فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ (٦١) إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ وَمَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا اللهُ
وَإِنَّ اللهَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (٦٢)

60. Hak rabbindendir, artık şüphe edenlerden olma. 61. Sana ilim geldikten sonra, bu hususta seninle kim tartışacak olursa, de ki: "Gelin; oğullarımızı, oğullarınızı, kadınlarımızı, kadınlarınızı, kendimizi ve kendinizi çağıralım, sonra lanetleşelim de Allah'ın lanetinin yalancılara olmasını dileyelim." 62. Şüphe yok ki hak olan haber, işte budur. Ve Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur ve muhakkak ki Azîz, Hakîm olan ancak Allah'tır.

Rabbini murakabe eden kul, varlığı var edenin, vaz' edenin Allah Teâlâ olduğunu ve Allah'ın *el-Hakîm* (hikmet sahibi) olduğunu bilir. Böyle olan kul bilir ki Hak Teâlâ her bir şeyi yerli yerine koymuş, olması gereken konuma yerleştirmiştir. Bu yüzden Allah'ı murakabe eden kul, âlemdeki varlıkları her an düzenleyişi, tertip edişi hususunda Allah'a itirazda bulunmaz, kendi fikrini ve nazarını rabbinin hikmetine tercih edip de "Şöyle şöyle olsaydı daha güzel olurdu." gibi sözler söylemez. Zira Allah Teâlâ kendi yarattığını iyi bilir, zaman içerisinde yaptığı tertip, yarattığı şeyin tam da müstahak olduğu tertiptir. Zira O, her şeye yaratılışını verendir.

فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِالْمُفْسِدِينَ (٦٣) قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ
بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ
اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ (٦٤)

63. Eğer yüz çevirirlerse, şüphesiz Allah bozguncuları bilir. 64. De ki: "Ey kitap ehli! Ancak Allah'a kulluk etmek, O'na bir şeyi eş koşmamak, Allah'ı bırakıp birbirimizi rab olarak benimsememek üzere, bizimle sizin aranızda müşterek bir söze gelin." Eğer yüz çevirirlerse "Bizim Müslüman olduğumuza şahit olun." deyin.

Ehl-i kitap'tan Îsâ aleyhisselâmı rab edinen bir grup, "Muhammed, bizden nasıl Îsâ'ya ibadet ediyorsak aynı şekilde kendisine de ibadet etmemizi talep ediyor." şeklinde bir iddia ortaya attılar. Bunun üzerine de Allah Teâlâ [De ki: "Ey kitap ehli! Ancak Allah'a kulluk etmek, O'na bir şeyi eş koşmamak, Allah'ı bırakıp birbirimizi rab olarak benimsememek üzere, bizimle sizin aranızda müşterek bir söze gelin." Eğer yüz çevirirlerse "Bizim Müslüman olduğumuza şahit olun." deyin.] âyetini indirdi. Zira Allah Teâlâ peygamberlerini, insanları kendilerine değil, Allah'a davet etsinler diye göndermiştir.

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تُحَاجُّونَ فِي إِبْرَاهِيمَ وَمَا أُنْزِلَتِ التَّوْرَاةُ وَالْإِنْجِيلُ إِلَّا مِنْ بَعْدِهِ
أَفَلَا تَعْقِلُونَ (٦٥) هَا أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ حَاجَجْتُمْ فِيمَا لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ فَلِمَ تُحَاجُّونَ فِيمَا لَيْسَ
لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ (٦٦) مَا كَانَ إِبْرَاهِيمُ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا
وَلَكِنْ كَانَ حَنِيفًا مُسْلِمًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ (٦٧)

65. Ey kitap ehli! İbrâhîm hakkında niçin tartışıyorsunuz? Tevrat da, İncil de şüphesiz ondan sonra indirilmiştir. Akletmiyor musunuz? 66. İşte siz böyle kimselersiniz! Hadi hakkında bilgi sahibi olduğunuz konuda tartıştınız; fakat bilgi sahibi olmadığınız konuda niçin tartışıyorsunuz! Oysa ki Allah, her şeyi bilir, siz ise bilmezsiniz. 67. İbrâhîm, Yahudi de, Hıristiyan da değildi ama Hakk'a yönelen (Hanîf) bir Müslim idi; ortak koşanlardan değildi.

[Hanîf], yani Allah'a yönelen; [Müslim], yani Hak onu ne zaman çağırsa hiç duraksamaksızın derhal Allah'a teslim olup boyun eğen idi.

إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْرَاهِيمَ لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ وَهَٰذَا النَّبِيُّ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاللَّهُ وَلِيُّ الْمُؤْمِنِينَ
(٦٨)

68. İnsanların İbrâhîm'e en yakın olanı, ona uyanlar, şu Peygamber (Muhammed) ve (ona) iman edenlerdir. Allah müminlerin velîsidir.

[Allah müminlerin velîsidir] bu da Allah Teâlâ'nın "*el-Mü'min*" oluşundan gelir.

وَدَّتْ طَائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يُضِلُّونَكُمْ وَمَا يُضِلُّونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ
(٦٩) يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَأَنْتُمْ تَشْهَدُونَ (٧٠) يَا أَهْلَ الْكِتَابِ
لِمَ تَلْبِسُونَ الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ (٧١) وَقَالَتْ طَائِفَةٌ مِنْ
أَهْلِ الْكِتَابِ آمِنُوا بِالَّذِي أُنْزِلَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَجْهَ النَّهَارِ وَاكْفُرُوا آخِرَهُ لَعَلَّهُمْ
يَرْجِعُونَ (٧٢) وَلَا تُؤْمِنُوا إِلَّا لِمَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ قُلْ إِنَّ الْهُدَىٰ هُدَى اللَّهِ أَنْ يُؤْتَىٰ أَحَدٌ
مِثْلَ مَا أُوتِيتُمْ أَوْ يُحَاجُّوكُمْ عِنْدَ رَبِّكُمْ قُلْ إِنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ
وَاسِعٌ عَلِيمٌ (٧٣)

69. Ehl-i kitap'tan bir kısmı istediler ki, ne yapıp edip sizi saptırabilsinler. Oysa onlar sadece kendilerini saptırırlar da farkına bile varmazlar. 70. Ey kitap ehli! Sizler göz göre göre Allah'ın âyetlerini niçin inkâr ediyorsunuz? 71. Ey kitap ehli! Niçin hakkı bâtıla karıştırıyor ve bile bile hakkı gizliyorsunuz? 72. Kitap ehlinden bir grup "Müminlere indirilene günün başlangıcında inanın, sonunda da inkâr edin, belki onlar da dönerler." dedi. 73. Sizin dininize uyanlardan başka hiçbir kimseye inanmayın." De ki: Doğru yol ancak Allah'ın yoludur. Yine "Size verilenin benzerinin başka herhangi bir kimseye verildiğine yahut rabbinizin huzurunda onların size karşı deliller getireceklerine de (inanmayın)." De ki: Lütuf ve ihsan Allah'ın elindedir. Onu dilediğine verir. Allah'ın rahmeti geniştir ve O her şeyi hakkıyla bilir.

Lütuf, karşılık kapsamına girmez, bu yüzden ona lütuf denilir. Allah'ın verdiği her şey lütuftur, çünkü O'nun muvaffak kılması lütuftur. Amel ona aittir, amel eden O'dur, amelden kendisine denk şekilde hâsıl olan şey her ne kadar karşılık olsa da, aslında bu da lütuftur.

يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ (٧٤)

74. Rahmetini dilediğine tahsis eder. Allah muazzam lütuf sahibidir.

Bil ki ilâhî ihtisas, (tahsis ediş) hiçbir kısıtlama, hiçbir ölçü, tartı ve amel kabul etmez ve bu Allah'ın lütfudur, rahmeti ile onu dilediğine tahsis eder. Allah muazzam lütuf sahibidir. Buradan da nübüvvetin kesbî (insan tarafından kazanılan) olduğu görüşünde olanların hatası açıkça anlaşılmaktadır. Çünkü istidat kazanılmış bir şey değildir, kimsenin sahip olduğu istidatı elde etme konusunda herhangi bir faaliyeti yoktur, aksine herkese bir istidat verilir, tahsis edilir.

Bil ki insana saadeti veren ilâhî ihtisas, suretin kemalini veren ilâhî ihtisastan farklıdır. Bu iki ihtisas bazı şahıslarda bir arada bulunabilir. İnsana saadeti veren ilâhî ihtisas; imandır, muhalefetten korunmuş olmaktır ya da tövbenin ardından ölmektir. Suretin kemalini veren ilâhî ihtisas ise sadece âlemde tahakküm ve iktidarın nüfuzunu sağlar ki bunu da himmet ve his ile yapar. Kâmil insan, bu iki ihtisas ile birden rızıklandırılmış olandır. Cennette de cehennemde de kendisine mahsus fiil ya da terk türünden hususi bir amelin bulunmadığı tek bir yer dahi yoktur, sadece cennette bazı ihtisas mekânları vardır ki bunlardan cehennemde yoktur. Bu yüzden de Kur'ân'da "İntikamını dilediğine tahsis eder." şeklinde bir ifade hiç geçmezken [Rahmetini dilediğine tahsis eder.] ifadesi geçmektedir. Zira ateşe (cehenneme) amellerle girilir, cennete ise hem amellerle hem de ilâhî ihtisas ile girilir. Bu nedenle Hak Teâlâ ihtisas hakkında, "Rahmetim gazabımı geçti."[10] buyurmuştur.

وَمِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنْهُ بِقِنْطَارٍ يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ إِنْ تَأْمَنْهُ بِدِينَارٍ لَا يُؤَدِّهِ
إِلَيْكَ إِلَّا مَا دُمْتَ عَلَيْهِ قَائِمًا ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الْأُمِّيِّينَ سَبِيلٌ وَيَقُولُونَ
عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ (٧٥)

75. Ehl-i kitap'tan öylesi vardır ki ona yüklerle mal emanet bıraksan, onu sana noksansız iade eder. Fakat onlardan öylesi de vardır ki ona bir dinar emanet bıraksan, tepesine dikilip durmazsan onu sana iade etmez. Bu da onların, "Ümmîlere karşı yaptıklarımızdan dolayı bize vebal yoktur." demelerindendir. Allah adına bile bile yalan söylüyorlar.

---

10. Buhârî, Tevhid, 22.

Kişinin doğru söylemekle mükellef olduğu durumlarda yalan söyleyen kimse eğer söylediği sözün yalan olduğunu biliyorsa bu yalanından dolayı hesaba çekilir. Söylediği sözün yalan olduğunu bilmeyen kimse hesaba çekilirse sırf yalan söylemiş olduğu konuda aldığı bilgide titiz davranmamış, onun doğru olmadığını bilmediği halde söylemiş olmasından dolayı yani ifratından dolayı hesaba çekilir. Yani o kişi yalancılığı nedeniyle değil, kurtuluşunu ve saadetini sağlayacak olan ilim ve ameli tahsil etme konusunda üzerine düşen vazifeyi hakkıyla getirmemiş olduğu için hesaba çekilir.

بَلَى مَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ وَاتَّقَى فَإِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ (٧٦) إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ
وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ
يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (٧٧) وَإِنَّ مِنْهُمْ لَفَرِيقًا يَلْوُونَ أَلْسِنَتَهُمْ
بِالْكِتَابِ لِتَحْسَبُوهُ مِنَ الْكِتَابِ وَمَا هُوَ مِنَ الْكِتَابِ وَيَقُولُونَ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَمَا هُوَ
مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ (٧٨)

76. Hayır! (Gerçek onların dediği değil.) Her kim sözünü yerine getirir ve kötülükten sakınırsa bilsin ki Allah sakınanları sever. 77. Allah'ın ahdini ve yeminlerini az bir değere değişenlerin, işte onların, âhirette bir payları yoktur. Allah onlara kıyamet günü hitap etmeyecek, onlara bakmayacak, onları temize çıkarmayacaktır. Elem verici azap onlar içindir. 78. Ehl-i kitap'tan bir grup, okuduklarını kitaptan sanasınız diye kitabı okurken dillerini eğip bükerler. Hâlbuki okudukları kitaptan değildir. Söyledikleri Allah katından olmadığı halde "Bu Allah katındandır." derler. Onlar bile bile Allah'a iftira ediyorlar.

Onlar Allah'ın bildirmediği şeyleri dinde ihdas eden ve o şeyler Allah katından olmadığı halde kendilerine tâbi olan kimselere [Bu Allah'tandır.] diyen, bile bile Allah hakkında yalan söyleyen yoldan çıkarıcı, saptırıcı önderlerdir.

مَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُؤْتِيَهُ اللَّهُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ ثُمَّ يَقُولَ لِلنَّاسِ كُونُوا عِبَادًا لِي
مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَكِنْ كُونُوا رَبَّانِيِّينَ بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ وَبِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ (٧٩)
وَلَا يَأْمُرَكُمْ أَنْ تَتَّخِذُوا الْمَلَائِكَةَ وَالنَّبِيِّينَ أَرْبَابًا أَيَأْمُرُكُمْ بِالْكُفْرِ بَعْدَ إِذْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ
(٨٠) وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ لَمَا آتَيْتُكُمْ مِنْ كِتَابٍ وَحِكْمَةٍ ثُمَّ جَاءَكُمْ رَسُولٌ
مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَلَتَنْصُرُنَّهُ قَالَ أَأَقْرَرْتُمْ وَأَخَذْتُمْ عَلَى ذَلِكُمْ إِصْرِي قَالُوا

أَقْرَرْنَا قَالَ فَاشْهَدُوا وَأَنَا مَعَكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ (٨١) فَمَنْ تَوَلَّى بَعْدَ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ
هُمُ الْفَاسِقُونَ (٨٢) أَفَغَيْرَ دِينِ اللَّهِ يَبْغُونَ وَلَهُ أَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ
طَوْعًا وَكَرْهًا وَإِلَيْهِ يُرْجَعُونَ (٨٣) قُلْ آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ عَلَيْنَا وَمَا أُنْزِلَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ
وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَمَا أُوتِيَ مُوسَى وَعِيسَى وَالنَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ
لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ (٨٤)

79. Allah'ın kendisine kitabı, hükmü, peygamberliği verdiği insanoğluna: "Allah'ı bırakıp bana kulluk edin." demek yaraşmaz, fakat "kitabı öğrettiğinize, okuduğunuza göre Rabb'e kul olun." demek yaraşır. 80. Size melekleri, peygamberleri rab olarak benimsemenizi emretmesi de yaraşmaz. Siz Müslüman olduktan sonra, size inkâr etmeyi mi emredecek?. 81. Hani Allah, peygamberlerden: "Ben size kitap ve hikmet verdikten sonra nezdinizdekileri tasdik eden bir peygamber geldiğinde ona mutlaka inanıp yardım edeceksiniz." diye söz almış, "Kabul ettiniz ve bu ahdimi yüklendiniz mi?" dediğinde "Kabul ettik." cevabını vermişler, bunun üzerine Allah "O halde şahit olun; ben de sizinle birlikte şahitlik edenlerdenim." buyurmuştu. 82. Artık bundan sonra her kim dönerse işte onlar yoldan çıkmışların ta kendileridir. 83. Onlar, Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar? Hâlbuki göklerde ve yerde ne varsa hepsi, ister istemez O'na boyun eğmiştir ve O'na döndürülüp götürüleceklerdir. 84. De ki: "Biz, Allah'a, bize indirilene, İbrâhîm, İsmâîl, İshak, Ya'kûb ve Ya'kûb oğullarına indirilenlere, Mûsâ, Îsâ ve (diğer) peygamberlere rableri tarafından verilenlere iman ettik. Onları birbirinden ayırt etmeyiz. Biz ancak O'na teslim oluruz.

Şeriatların hepsi nurdur, Hazreti Muhammed aleyhisselâmın şeriatı ise bu nurlar arasında, tıpkı güneş ışığının diğer gök cisimlerinin ışığı arasındaki konumu gibidir. Güneş doğduğu zaman diğerlerinin ışıkları kaybolur ve güneşin ışığına dâhil olur. O ışıkların kaybolmaları, Hazreti Muhammed aleyhisselâmın şeriatı geldiğinde diğer şeriatların, bizâtihi (âyânları itibariyle) var olmalarına rağmen nesh edilmelerine benzer, nitekim güneş doğduğunda diğer yıldızların ışıkları mevcudiyetlerini sürdürürler (ama görülmezler.) İşte bu yüzden biz umumi şeriatımızda bütün peygamberlere ve getirdikleri şeriatların hak olduğuna, nesh edilmiş olmaları nedeniyle bâtıl hale gelmediklerine iman etmekle yükümlüyüzdür. Onların bâtıl olduğu düşüncesi cahillerin zannıdır. Nebîlerin sayısı yüz yirmi dört bindir, içlerinde umumi olarak gönderilen ise sadece Hazreti Muhammed aleyhisselâmdır, onun dışındakiler husu-

si olarak gönderilmişlerdir. Buradan şunu öğreniyoruz ki Muhammedî (ümmet-i Muhammed'den olan) kimse, her dilde dua ile emrolunmuştur, çünkü ona bütün peygamberlere ve onlara indirilenlere iman etmek emredilmiştir. Muhammedî bir velî haram ve helâl hükümleri dışında hususi bir vahiyle sınırlı kalmaz. Dua ederken, hakkında hüküm olmayan ve Hazreti Muhammed aleyhisselâma indirilmiş olan şeriatta terkine dair bir şey bulunmayan hususları, eğer onlar diğer nebîlerden birine indirilen bir vahiyde bulunuyorsa terk etmez; bu nebî ister resûl olsun ister olmasın fark etmez.

وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ (٨٥)

85. Kim İslâm'dan başka bir dine yönelirse onunki kabul edilmeyecektir. O âhirette de kaybedenlerdendir.

Çünkü bu kimse kendisine âhiret ecrini haram etmiş demektir.

كَيْفَ يَهْدِي اللَّهُ قَوْمًا كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ وَشَهِدُوا أَنَّ الرَّسُولَ حَقٌّ وَجَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ
وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ (٨٦) أُولَئِكَ جَزَاؤُهُمْ أَنَّ عَلَيْهِمْ لَعْنَةَ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ
وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ (٨٧) خَالِدِينَ فِيهَا لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ (٨٨)
إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (٨٩) إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا
بَعْدَ إِيمَانِهِمْ ثُمَّ ازْدَادُوا كُفْرًا لَنْ تُقْبَلَ تَوْبَتُهُمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الضَّالُّونَ (٩٠) إِنَّ الَّذِينَ
كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْ أَحَدِهِمْ مِلْءُ الْأَرْضِ ذَهَبًا وَلَوِ افْتَدَى بِهِ أُولَئِكَ
لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ (٩١)

86. İman etmelerinden, Resûl'ün hak olduğuna şehâdet getirmelerinden ve kendilerine apaçık deliller gelmesinden sonra inkârcılığa sapan bir kavme Allah nasıl hidayet nasip eder? Allah zalimler topluluğunu doğru yola iletmez. 87. İşte bunların cezası, Allah'ın, meleklerin, insanların hepsinin lânetine uğramalarıdır. 88. Sonsuza kadar o lânetin içindedirler, azapları hafifletilmez ve kendilerine mühlet verilmez. 89. Ancak bunun ardından tövbe edip düzelenler müstesnadır. Doğrusu Allah bağışlar ve merhamet eder. 90. İnandıktan sonra inkâr edip, inkârda aşırı gidenler var ya, onların tövbeleri kabul edilmeyecektir. İşte sapıklar onlardır. 91. Doğrusu inkâr edip, inkârcı olarak ölenlerin hiçbirinden, yeryüzünü dolduracak kadar altını fidye vermiş olsa bile, bu kabul edilmeyecektir. İşte elem verici azap onlaradır, onların hiç yardımcıları da yoktur.

Bu da Hak Teâlâ'nın "Ondan karşılık alınmaz." (Bakara, 2/48) ve "Bugün ne sizden fidye alınır ne de inkâr edenlerden!" (Hadid, 57/15) âyetlerinde ifade edilen husustur.

لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتّٰى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ اللّٰهَ بِهِ عَلِيمٌ (٩٢)

92. Sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe iyilik mertebesine eremezsiniz. Her ne infak ederseniz, hiç şüphesiz Allah onu bilir.

Abdullah b. Ömer şeker satın alır ve onu sadaka olarak verir, sonra da "Ben şekeri severim." deyip bu âyeti okurmuş. İnsana en sevimli gelen şey kendi canıdır, eğer onu Allah yolunda infak ederse onun dengi bir şeyi böylece elde etmiş olur. Zira (fıkıhtaki kaideye göre) bir şeyi helâk eden kimse, onun kıymetini tazmin etmelidir. Hak Teâlâ da bu kulun nefsini helâk etmiştir. Hak Teâlâ sana sevdiğin şeyi infak etmeni emrediyor, karşılığında vereceği kıymet olarak katında bulunan şey ise cennettir. Alacak hiçbir şey bulamazsan Allah'ı bulursun, zira Allah Teâlâ ancak kendisine itimat edilen diğer şeylerin yokluğu esnasında bulunur, insanın nefsi ise bütün eşyanın bizzat kendisidir ve bu durumda helâk olmuştur. Dolayısıyla onun kıymeti, (karşılığındaki bedeli) yukarıda zikrettiğimiz şeydir.

كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حِلًّا لِبَنِي إِسْرَائِيلَ إِلَّا مَا حَرَّمَ إِسْرَائِيلُ عَلَى نَفْسِهِ مِنْ قَبْلِ أَنْ تُنَزَّلَ
التَّوْرَاةُ قُلْ فَأْتُوا بِالتَّوْرَاةِ فَاتْلُوهَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (٩٣) فَمَنِ افْتَرَى عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ
مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ فَأُولٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ (٩٤) قُلْ صَدَقَ اللّٰهُ فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا
وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ (٩٥)

93. Tevrat'ın indirilmesinden önce, İsrail'in (Ya'kûb'un) kendisine haram kıldıkları dışında, yiyeceğin her türlüsü İsrailoğullarına helâl idi. De ki: "Eğer doğru sözlü iseniz, o zaman Tevrat'ı getirip onu okuyun." 94. Artık bundan sonra her kim Allah'a karşı yalan uydurursa, işte bunlar, zalimlerin ta kendisidirler. 95. De ki: Allah doğru buyurmuştur. O halde hanîf olarak İbrâhîm'in dinine uyun. O, müşriklerden değildi.

Hak Teâlâ bize İbrâhîm aleyhisselâmın milletine (dinine) tâbi olmamızı emrediyor, çünkü korunmak buna bağlıdır. Allah'ın dostu Halil İbrâhîm aleyhisselâm hanîf idi, yani Hakk'a meyletmişti, müslim idi, yani Hakk'a boyun eğmişti.

إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِلْعَالَمِينَ (٩٦)

96. Doğrusu insanlar için ilk kurulan ev, Mekke'de, âlemler için mübarek ve doğru yol gösteren Kâbe'dir.

Mekke'deki ev, "insanlar için mabet olarak yapılmış" ilk evdir. Orada namaz kılmak, başka bir yerde namaz kılmaktan üstündür. Kâbe, mescitlerin en kadîmidir. Allah Teâlâ dünyayı yarattığından beri vardır. Bu ev, Allah'ın seçip diğer evlere üstün kıldığı evdir. Bu evin mabetler içerisinde evveliyet sırrı bulunmaktadır.

[Mübarek]: Yani oraya bereket ve hidayeti yerleştirdim. Nitekim orayı Allah dostu velîlerden başka yüz yirmi bin nebî tavaf etmiştir. Bu ev ve bu haram beldeye dair bir himmeti bulunmayan hiçbir nebî ya da velî yoktur. Mekke, toprak ve cansız menzillerin en şereflisi, ibadet vesilelerinin en hayırlısıdır. Ruhanî menziller arasında nasıl ki üstünlük söz konusu oluyorsa cismanî menziller arasında da olur. Şehirlerin pek çoğunun imarı şehvetlerle olmuştur, diğer pek çoğunun imarı ise apaçık âyetlerle olmuştur. Bu yüzden Mekke, yeryüzündeki en şerefli bölgedir; Hakk'ın sağ elinin görüldüğü bir yer, biatleşme yeridir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm Mekke'ye hitaben şöyle demiştir, "Vallahi sen Allah'ın en hayırlı ve ona en sevimli olan beldesisin, eğer beni senden çıkarmasalardı senden çıkmazdım."[11] Her kim Kâbe'yi görür de kendisinde o esnada bir himmet ziyadesi bulamazsa, bu evin bereketinden hiçbir şey elde edememiş demektir, çünkü bereket ziyade demektir.

[Âlemler için doğru yol gösteren]: Hidayet, beyan demektir, yani ziyade olarak verdiği ilim ona beyan eder. Bu evdeki bereket, kendisine gelip tavaf eden kimseye verilmek üzere bu eve tahsis edilmiştir. Buraya gelip tavaf edene bereket, yakınlık ve inâyet lütfedilir. Bunun yanı sıra ona bu seçkin eve layık olacak şekilde, Allah'ı bilme konusunda müphem olan bazı ilâhî meseleler, haller ve müşkül durumlar hakkında yol gösterici olacak beyan lütfedilir. Burası Hakk'ın sağ elinin mahalli, biat ve secde mekânıdır; Allah'ın bereket ve hidayet hazinesidir. Mekke'ye giren kimse Allah'ın huzuruna çıkmış olur. Bir kişinin zengin ve cömert birinin evine girip, konuk olması, fakat o zengin ve cömert ev sahibinin onu güzelce ağırlamaması imkânsızdır. Her kim Mekke'ye girdiği halde bu ziyadeyi bulamazsa onun için âhirette, cennette zâhir amellerinin karşılığından başka bir şey yoktur ki bu kadarı zaten umumi olarak bütün müminlere vardır. Böyle bir kimse Mekke'nin yakınına yer-

11. İbn Mâce, Menâsik, 103.

leşecek olsa, sadece oradaki taşlara komşu olur, beldesine dönecek olsa gizli bir özlemle döner ve Allah'ı bilme konusunda hiçbir ziyadeye sahip olamaz.

فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَقَامُ إِبْرَاهِيمَ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ
اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ (٩٧)

97. Orada apaçık deliller vardır, İbrâhîm'in makamı vardır; kim oraya girerse güvenlik içinde olur; oraya yol bulabilen insanların Allah için Kâbe'yi haccetmesi gereklidir. Kim inkâr ederse bilsin ki doğrusu Allah âlemlerden müstağnidir.

[Orada apaçık deliller vardır.]: Mekânların latif kalplerde bir tesiri vardır. Hangi yerde olursa olsun, kalp en genel vecdi bulsa bile onun Mekke'deki vecdi daha tam ve yücedir. Kalbinin vecdinde çarşı ile mescit arasında fark görmeyen kişi, makam sahibi değil hal sahibidir. Bu apaçık âyetlerden biri de şudur: Bilgi ve mertebede derece derece olmalarına rağmen melekler bütün yeryüzünü imar etseler bile, onların en üst mertebede bulunup bilgi ve mârifetleri en çok olanları, Mescid-i Haram'ı imar eden meleklerdir. Seninle oturan kim ise vecdin ona göre gerçekleşir. Çünkü insanların himmetleri kendileriyle oturanın kalbine etki eder. İnsanların himmetleri ise mertebeleri ölçüsündedir. Bu yüzden kalbin Mekke'deki vecdinin sebebi *etrâb* (topraklar) değil, aksine mükerrem meleklerden, sadık cinlerden ve bu diyardan göç edip eserleri mekânlarda bâki kalan salih kimselerden oluşan *atrâb* (akran) ile oturmaktır.

Yine apaçık âyetler arasında *Hacer*, *Mültezem*, *Müstecâr*, *Makâm-ı İbrâhîm*, *Zemzem* ve diğer bazı şeyler de vardır. Allah'ın harem beyti diğer beytlerden çok daha fazla hayırları kendisinde toplar, daha nice âyetleri barındırır. Bu ev, bütünüyle barıştır, kim buraya girerse emniyet içinde olur. Bu, Harem bölgelerin en kadîmidir, her eve önceliği vardır. Burası hac ibadetinin mahallidir ki bu ibadet diğer ibadetlerde bulunmayan ve diğer evlerde yapılmayan bir takım fiilleri ve terkleri (fiil ve terk şeklindeki ibadetleri) ihtiva eder.

[Oraya yol bulabilen insanların Allah için Kâbe'yi haccetmesi gereklidir.]: Haccın farziyeti konusunda Müslüman âlimler arasında herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir. Bize göre hac ibadeti, güç yetiren küçük, büyük, kadın, erkek, hür, köle, Müslüman, gayrimüslim herkese farzdır. Hac ibadetinin farziyetinin fiilî olarak vuku bulması da ancak belirli şartlarla mümkündür, zira iman etmek ve İslâm'a girmek her insanın üzerine vecibedir. Vacip (farz) olan bütün hükümler her insana farzdır, ancak bunların yapılması ya da yapıldığı takdirde kabul edilmesi, insanın Müslüman olması şartına bağlıdır. Bu yüzden kişi Müslüman

olma şartını yerine getirmedikçe bu hükümlerden herhangi birisini yerine getirmiş olması kabul edilmez. Eğer iman etmemişse kıyamet günü her iki farzdan, yani hem ibadetlerin sahih olması için gerekli şart olan iman etme farzından hem de söz konusu ibadetleri yerine getirme farzından hesaba çekilecektir. Nitekim burada âyette "Müslümanların" denilmemiş, [insanların] denilmiş, insan olmaya ilave bir başka nitelik zikredilmemiş, böylece hac her bir insan üzerine ilâhî bir görev, farz olarak belirlenmiştir. Süt emme yaşındaki çocuğun hac yapması da caizdir, bize göre bu yaşta hac yapıp da büluğ çağına ermeden ölen bir kimseye Allah Teâlâ o yaptığı haccın ecrini farz olan hac yerine yazar.

İşaret

[İnsanların Allah için Kâbe'yi haccetmesi gereklidir.]: Buradaki [insanların] ifadesi nisyana, unutkanlığa işarettir. Zira burada "Âdemoğullarının" denilmemiş, [insanların] denilmiştir.

[Kâbe'yi haccetmesi]: Buradaki *haccü'l-beyti* ifadesinde geçen hac kelimesi, *hı* harfinin kesresi ile *hiccu'l-beyti* şeklinde ve fethası ile *haccü'l-beyti* şeklinde okunmuştur. Kesre ile okunduğunda bu kelime isim, fetha ile okunduğunda mastar olur. Mastar olduğu zaman bu mekâna, bir ev (*beyt*) olması hasebiyle yönelmek anlamına gelir. Ev/Kâbe ifadesinin hususen zikredilmesi, başka bir yerin değil de özellikle buranın amaçlanması gerektiğine işaret eder. Nitekim burada kullanılan "*beyt*" (ev) kelimesi, geceyi geçirmek mânasındaki *mebît* kelimesinden türemiştir. Sanki içerisinde gece geçirildiği için oraya *beyt* denilmiştir. Kaldı ki ev (*beyt*) olan mekânların faydaları içerisinde en önemlisi, oraların gece geçirme, geceleyin konaklama, barınma mekânları olmalarıdır. Burada da *mebît* (geceleme) hükmü gözetilmiştir. Gecelemek ancak geceleyin yapılabilir, gece ise tecelli mahallidir. Hak Teâlâ kullarına hükümde tecellisini sadece gece gerçekleştirir. Rabbimiz geceleyin iner.

Hı harfinin fethası ile *haccü'l-beyti* şeklinde okuyanların okuyuşuna göre, kulun oraya vardığı zaman Allah'ın emretmiş olduğu fiilleri yine Allah Teâlâ'nın belirlemiş olduğu mekânlarda (*menâsik*) yerine getirmek maksadı ile bu eve yönelmesi şeklinde bir mâna söz konusudur. Bu ifadeyi *hı* harfinin kesresi ile *hiccü'l-beyti* şeklinde (*hicc* kelimesini bir isim olarak) okuyanların okuyuşuna göre ise mâna, kişinin bu eve yönelmesi kast edilir ki bu iki mâna arasında büyük fark vardır. Zira fetha ile okunduğunda anlaşılan mânaya göre kul eve yönelir, oraya kast eder; kesre ile okunduğunda anlaşılan mânaya göre ise kul evin kastına yönelir. Evin kastı, hal ile ilgili bir kasıttır, çünkü o

bu kastı, sakin sureti ile yapar. Hak Teâlâ bu evi hissî bir kasıt kılmış olduğu için senden kendisine değil de eve yönelmeni isteyip sana bunu emretmiştir. Evin hissî bir kasıt, yöneliş olması belirli mesafeleri kat etmeyi gerektirir ki bunların en yakını Mekke'de yerleştiğin evden çıkıp bu eve (Kâbe'ye) yönelmen, onu kast etmendir ama sen her nerede olursan ol, O seninle beraberdir. Dolayısıyla hissî (fiziksel) olarak yürüyüp de zaten seninle beraber olana doğru gitmeyi kast etmen mümkün değildir.

[Oraya yol bulabilen]: Yani oraya ulaşmaya güç yetirebilen. Buradaki güç yetirmenin sınırı, hac yapan kimsenin sükûnuna sebep olacak bütün sebepleri içine alır. Bunlar arasında doğrudan kendisi hac yolculuğuna çıkacak olan kimse için azık, binek gibi ve şeriatın hükmettiği şeyler yer alır. Dolayısıyla insanın sebepleri yerine getirmesi, fakat onlara itimat etmemesi gerekir. Çünkü sebeplerden sıyrılmak, onları yerine getirmemek hikmete ters, sebeplere itimat etmek ise ilme terstir. Doğrudan kendisi hacca gitmekten aciz olduğu halde kişinin bir başkasını vekil tayin ederek hac yapmak şeklinde bir [yol bulabilmesi], güç yetirmesi de söz konusudur ki bize göre bu şer'î olarak sabittir. Böylece vekil olan kimse, kendisi hacca gidemeyen velisinin yerine hac yapar. Bunu velisinin adına yapıyor olabileceği gibi kişi varlıklı biri ise ücretini ödeyerek de yaptırabilir. Velisinin yerine hac yapan vekilin yaptığı haccın geçerli olmasının şartı, kendisinin daha önce üzerine farz olan hac ibadetini yerine getirmiş olmasıdır. Ancak kişi ücret karşılığı başkasının yerine hac yapıyorsa bunun başka bir hükmü vardır.

Kölenin de üzerine hac farzdır, eğer efendisi kendisini hac yapmaktan alıkoyuyorsa, bu durumda efendisini terk etme kudretine sahipse hac ona yine farzdır. Bu yüzden bize göre kölesinin hac yapmasına engel olan efendi, "insanları Allah yolundan alıkoyan" kimse kapsamına girer. Hazreti Peygamber aleyhisselâmdan nakledildiğine göre bir köle hac ibadeti yapsa ve daha sonra hürriyetine kavuşmadan önce ölse, Allah onun bu haccını farz hac ibadeti yerine yazar. Yine kadına da hac farzdır, eğer kadının beraber yolculuk yapabileceği bir mahremi yanında olduğu halde kocası yine de hac yapmasına engel oluyorsa o zaman o da "insanları Allah yolundan alıkoyan" kimse kapsamına girer. Tâbii, beraber yolculuk yapmak için bir mahreminin yanında olması şartı, Mekke dışından gelenler için söz konusudur. Mekke halkından bir kadın ise kocasından izin almaya muhtaç değildir, çünkü zaten hac mahallinde yaşamaktadır. Nasıl ki namaz, Ramazan orucu, Müslüman olmak, zekât vermek gibi hususlarda kocasından izin almıyorsa, hac ibadetini yapmak için de kocasından izin almaya ihtiyacı yoktur.

Bize göre hac ibadeti, kişi imkân bulduğu zaman derhal farzdır.

[Kim inkâr ederse bilsin ki doğrusu Allah âlemlerden müstağnidir.]: Bil ki Allah Teâlâ kendisi nedeniyle âleme zuhur etmesinin dışında âlemden müstağnidir. Öyleyse Allah Teâlâ, âlem vasıtasıyla bilinmekten de müstağnidir. O halde başkası O'na delil olamaz. Allah Teâlâ yaratıklarına zuhur etmesiyle kendisine delildir. Dolayısıyla O'na kendisinden başka delil yoktur, çünkü bir şeyin kendisine delâlet etmesinden daha kuvvetli delil olmaz. Hak Teâlâ âlemlerden müstağnidir, ister zuhur edin ister etmeyin, O delâletten de müstağnidir. Âdeta şöyle demektedir: "Ben âlemi bana delil olsun diye yaratmadım veya varlığıma alâmet olsun diye izhar etmedim. Âlemi sadece, isimlerimin hakikatlerinin hükmü ortaya çıksın diye izhar ettim. Benim kendimden başkalarında bulunan bir alâmetim yoktur. Tecelli ettiğimde, tecellinin kendisiyle bilinirim. Âlem bana değil isimlerimin hakikatine delildir. Bana alâmet olması ise sadece onun dayanağı olmamla sınırlıdır." Âlemdeki her bir hüküm ilâhî bir niteliğe dayanır. Bunun yegâne istisnası, Hakk'ın özü gereği hak ettiği ve sayesinde müstağni kaldığı niteliktir. Bununla Hak Teâlâ âlemlerden müstağnidir. Yine âlemin hak ediş yoluyla sahip olduğu ve muhtaç kalmasını sağlayan nitelik de bunun dışındadır. Bu sayede âlem fakir, daha doğrusu kul olur, çünkü âlem fakirlikten daha çok kul vasfını haizdir. Bununla birlikte fakirlik ve zillet eşittir. Neticede Hak Teâlâ, herhangi bir âlametin kendisine delâlet etmesinden münezzehtir. O, tanımsız olarak bilinen, tanımla meçhul olandır. Bu nedenle ilâhî tecelli ancak İlâh ve Rab isimleri ile olur, Allah ismi ile asla olmaz. Çünkü Allah, *el-Ğaniyy*'dir (müstağni). Aynı şekilde *el-Ehad* ismi de böyledir, bu isimde de tecelli yoktur. Bu iki ismin dışındaki bizim bildiğimiz ilâhî isimlerde ise tecelli vuku bulur.

Buradaki âlemler ifadesi, Allah'a delâlet eden şeyler mânasındadır; yani O, kendisine delâlet eden şeylerden, delâletlerden müstağnidir. Böylece O'nunla âlem arasında, bir nispet, O'nu âleme bağlayan bir vecih ortadan kalkmış olur. Zira Allah Teâlâ böyle bir vecih ile âleme bağlanmaktan münezzehtir, müstağnidir ki nazar ehli bu vechi, delil vechi olarak isimlendirirler. Hak Teâlâ bu hususta şöyle buyurmaktadır: "Bana delil olan bir şey yoktur ki beni ona bağlayan bir vecih olsun da ben de onunla kayıtlı olayım, ben *el-Ğaniyy* (müstağni) ve *el-Azîz* (izzet sahibi, kudretli) olanım, hiçbir vecih beni kayıt altına alamaz, yaratılmışların delilleri bana delâlet edemez." Dolayısıyla varlığı zorunlu olan varlık (*vâcibu'l-vücûd*), mutlak mânada müstağnidir; O'ndan gayrı bizatihi varlığı zorunlu olan varlık (*vâcibu'l-vücûd*) yoktur. Dolayısıyla hem aklî delil ile hem de şer'î delil ile anlaşılmaktadır ki O, mutlak mânada âlemlerden müstağnidir. Zira eğer âlem O'na delâlet etsin diye var edilmiş olsaydı o zaman Allah Teâlâ âlemden müstağni olmazdı. Oysa

O, başkasının kendisine delâlet etmesinden ya da başkası ile kayıtlı olmaktan yücedir, münezzehtir. Eğer durum böyle olsaydı o zaman delilin medlul üzerinde bir iftiharı ve bir tür otoritesi olurdu, bu durumda da müstağnilik geçersiz olurdu. O halde delillerin var edilmesi, O'na delil olmaları için değil, aksine mertebeye delil olmaları böylece O'ndan başka ilâh olmadığının bilinmesi içindir. Bu yüzden deliller, O'na delil olamaz. Hazreti Peygamber aleyhisselâmın "Allah vardı, O'nunla beraber hiçbir şey yoktu."[12] sözünden de anlaşılacağı üzere delâlet O'na aittir. O delâletten müstağnidir.

Bil ki Allah Teâlâ'nın bir zât olarak mâkuliyeti, ilâh olarak mâkuliyetinden başkadır. İlâh olarak mâkuliyeti bir mertebedir. 'Aynî (dış) varlıkta, 'ayndan başka bir şey yoktur. O, O olması (zât olması) itibariyle âlemlerden müstağnidir. Ancak isimleri itibariyle âlemin varlığını talep eder, çünkü isimlerinin eserleri mümkün âlemde tezahür eder. Eğer mümkün varlık olmasaydı ilâhî isimlerin eseri tezahür etmezdi. İlâhî isimlerin ya da ilâh olarak isimlendirilen mertebenin, bunlarla nitelenen varlıkta bir tasarrufları ve hükümleri söz konusudur, bununla tasarruf ederler, bunun için tasarruf ederler. Allah Teâlâ ise tasarruf halinde âlemlerden müstağnidir. Bunun böyle olması kaçınılmazdır, zira ulûhiyet, zâtın mertebesidir ki bunu da ancak Allah Teâlâ hak eder. Bu yüzden ulûhiyet, hak ettiğini talep eder ama Allah Teâlâ onu (*ulûhiyeti*) talep etmez. İlâh edinen varlık (kul) bunu talep eder, o da kulu talep eder. Zât ise her şeyden müstağnidir. Allah Teâlâ zâtı ve varlığı itibariyle âlemlerden müstağnidir, rab olması açısından ise hiç kuşkusuz, kendilerine rab olacağı varlıkları (*merbûb*) talep eder. 'Ayn olarak talep etmez, rubûbiyet itibariyle merbûbun varlığını ve takdirini talep eder. Öyleyse hâdis ve kadîm varlık izafet ve hüküm ilişkisiyle birbirine bağlıdır, fakat bu, varlık bağlılığı değildir. Bu, Allah Teâlâ'nın ihtiyaç sahibi olmaktan ya da kendisinden başka bir şeyin O'na delil olmasından tenzihidir. Allah Teâlâ zâtında âlemlerden müstağni olmakla beraber O'nun cömertlik, kerem ve rahmet gibi sıfatlara sahip olduğu da mâlumdur. Öyleyse kendisine rahmet edilecek ve ikramda bulunulacak bir varlığın da bulunması gerekir. İşte cömertlik ve keremi ile âlemi var etmiştir. Bu hususta hiçbir mümin ve hiçbir akıl sahibi insan şüphe etmez. Yine cömertlik O'nun zâtî bir sıfatıdır, yani o bizatihi cömert ve kerem sahibidir. Demek ki âlemin varlığı da kaçınılmazdır. Var oluşuna ilmin hükmettiği şeyin yokluğu imkânsızdır. Hak Teâlâ âlemin matlubudur, âlem O'na muhtaçtır, talep de yaratılmış varlıklar hakkında ihtiyaç sahibi olmayı ifade eder. O talep edilendir ve *el-Ğaniyy'*dir (müstağni). Allah Teâlâ varlıkların talebi

---

12. Buhârî, Bed'u'l-Halk, 1.

olduğu için varlıklar O'na muhtaçtır. Mümkün varlık yokluk halinde iken, varlık halinde olduğundan daha fazla Allah Teâlâ'ya muhtaçtır. Bu nedenle mümkün varlığın yokluk halinde herhangi bir iddiası, varlık halinde iken sahip olduğu türden bir iddiası olmaz. Yokluk halinde iken varlığın ona izafe edilmesi, cömertlik ve kerem açısından çok daha muazzamdır. Böylece Allah Teâlâ'nın âlemden müstağniliği anlaşılmış olur. Allah Teâlâ'nın âlemi kabulü, cömertlik ve kerem kabulüdür. O'nun müstağniliği, mümkün olup mevcut olmayan diğer varlıklara da taalluk eder ki bu varlıkla sonsuzdur. O halde var olmayanın bekası gereklidir, çünkü Allah'ın âlemden müstağni oluş sıfatı ona taalluk edecektir. Zira âlem olarak isimlendirilen şey, âlemin sadece bir kısmıdır. Her kim ilâhî müstağniliği bu şekilde anlarsa bunu bilmiş olur.

Hak Teâlâ'nın kulları ile kulluk ilişkisi dışındaki bütün ilişkilerden tenzih edilmesi hususuna gelince, böyle yapan kulların bu konuda durumun bizatihi ne olduğuna dair bir bilgileri yoktur. Çünkü böyle yapan kul, Hakk'ın kendisini kulları ile birlikte kıldığı her durumda, rabbini yalanlamış olur. Böyle bir şey, yani Allah Teâlâ'yı bizzat kendisinin kendisine nispet ettiği şeylerden tenzih etmek, Allah Teâlâ karşısında sergilenebilecek en büyük edepsizlik olur. Bu âyet bir açından şuna işaret eder: Hak Teâlâ bizzat kendisi içinde, zâtı itibariyle kendisinin bildiği gibidir, onun kendi zâtında, bilinemeyecek hususlar vardır; O âlemlerden müstağnidir.

Eğer "Pekiyi, o zaman Allah Teâlâ âlemi niçin var etti?" diye soracak olursan şöyle derim:

Allah Teâlâ âlemi, kendisine ihtiyaç olmadığı halde, salt gücünün mertebesinin ortaya çıkması için izhar etmiştir ki böylece varlıkta mümkünler ve yaratılmışlar zuhur etmiş oldukları halde "Allah'tan başkası yoktur." denmesin ve Allah Teâlâ'nın âlemlerden müstağni olduğu bilinsin. Haddizatında âlemden müstağnilik akledilir bir şeydir ve âlemin izharı da Allah Teâlâ'nın âlemden müstağniliğini açıklamak üzere olmuştur. Bunun mânası, Allah Teâlâ'nın âlemin sübûtundan değil, kendisinden müstağni olduğu şeklindedir. Zira âlem sübût halinde iken (*âyân-ı sabite* halinde iken), o hali ile yetinilirdi ve vücuda gelmesinden müstağnilik söz konusu idi, çünkü mümkün varlık olması ile ulûhiyette hakkını teslim etmişti. Eğer mümkün varlıkların, halleri zevk etmeye yönelik talep ve ihtiyaçları olmasaydı ve bu varlıklar yokluk halini tattıkları gibi varlık halini de tatmayı istemeselerdi bu istek doğrultusunda sübût dili ile *vacibü'l-vucûd*a (varlığı zorunlu olan varlığa) niyaz edip kendi âyânını vücuda getirmesini ve böylece sahip olduğu ilmin zevk haline dönmesini istemeselerdi bunlar vücuda gelmezdir. Mümkün varlıklar bunu talep etmiş oldukları için Hak Teâlâ onları vücuda getirdi, yoksa kendi zâtı için vücuda

getirmedi. Zira Allah Teâlâ âlemin varlığından, vücuda gelmesinden ve varlığının kendisine, kendi sübûtuna delil olmasından müstağnidir. Aksine âlemin Allah'ın varlığına delâleti, yokluk halinde iken ne kadar ise vücuda geldiği halde de o kadardır. Dolayısıyla âlemin varlığı veya yokluğundan hangisi tercih edilirse edilsin, Allah'ın bilinmesi noktasında maksat hâsıl olacaktır. Bu nedenle biliriz ki Allah Teâlâ'nın âlemlerden müstağni oluşu, O'nun âlemin varlığından müstağni oluşu ile aynıdır. O her halükârda âlemlerden müstağnidir, âlem ise bir bütün olarak O'ndan müstağni değildir, çünkü âlem mümkündür, mümkün olan ise, (mümkün olmaktan mevcut olmaya çıkması için) bir tercih ediciye muhtaçtır.

İşaret ve ibret

[Evi (Kâbe'yi) haccetmek insanlar üzerinde Allah için bir haktır.]: Allah seni teyit etsin, bil ki hac kelimesi dilde maksada doğru kastı, yönelişi tekrarlamak demektir. Umre ise ziyaret demektir. Allah Teâlâ Mekke'deki beytini, arşının benzeri kılmış, bu beyti tavaf eden insanları ise arşın etrafını sarmış olan ve rablerini hamdederek tesbih eden, yani O'na senâda bulunan meleklerine benzetmiştir. Dolayısıyla mümin kulun kalbi, ilim ve kuşatıcılık bakımından her mahlûktan büyüktür. Çünkü o, bütün sıfatların mahallidir. Onun Allah katındaki mekânının, makamının yüksekliği ise, Allah'ın ona tevdi ettiği mârifetullah ilminden kaynaklanır. Beytullah'ın dört rüknü olduğu gibi kalbin de dört *hâtırı* (dört düşüncesi) vardır, biri ilâhî *hâtır*dır ki Hicr köşesidir (Hacerü'l-esved'in bulunduğu köşe)dir. Biri melek *hâtırı*dır ki bu, Rükn-ü Yemânî'dir, biri nefsanî *hâtır*dır ki bu da Şâm köşesidir. Bu üç köşe aslında Beyt'in hakiki köşeleridir, çünkü Kâbe küp şeklindedir. Bu şekil üzere nebîlerin kalpleri de üç şekillidir ve onların kalplerinde şeytânî *hâtır*a yer yoktur. Ancak Allah Teâlâ dördüncü bir rüknün ortaya çıkmasından murat ettiği şeyi dilediği zaman, bu rüknü şeytana has kılmıştır ki bu da Irak köşesidir. Şeytanî *hâtırı* Irak köşesine ait saydık, çünkü Şarî' orada şöyle dua edilmesini emretmiştir: "Fitneden, nifaktan ve kötü ahlaktan Allah'a sığınırım." Her rükünde emredilmiş olan zikirle, rükünlerin konumları öğrenilir. Korunmuş olan nebîler ve resûllerin dışındaki müminlerin kalpleri de bu dörtgen şeklindedir. Bunun nedeni, Allah'ın peygamber ve nebîlerini, kendilerine vermiş olduğu ve onlara giydirdiği ismet (korunmuşluk) özelliğiyle diğer müminlerden ayırt etmek istemesidir. Bir peygamberin üç *hâtırı* (düşüncesi) olabilir: Hak kaynaklı düşünce, melek kaynaklı düşünce ve nefs kaynaklı düşünce. Nasıl ki Al-

lah Teâlâ Kâbe'ye bir hazine yerleştirmiş ise aynı şekilde Allah, ârifin kalbine de "Allah'ı bilme" hazinesini yerleştirmiştir. Ârif, bu sayede Allah'ın kendisi hakkında şahitlik ettiği şeye şahitlik eder. Allah Teâlâ'nın kendisi hakkında şahitlik ettiği şey ise, O'ndan başka ilâh olmadığıdır. Ârif, bu konuma Allah'tan başka kimsenin sahip olamayacağını bilir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur: "Allah, melekler ve ilim sahipleri, Allah'tan başka ilâh olmadığına şahitlik etmiştir." (Âl-i İmrân, 3/18) Böylece Allah Teâlâ, kendisini bilmeyi Allah'ı bilenlerin kalplerine bir hazine olarak yerleştirmiştir. Allah Teâlâ'nın evi, mümin kulunun kalbidir; ev, O'nun isminin evidir. Arş da, Rahmân'ın istivâ yeridir. Kalp ile arş arasındaki konum farkı Allah ismi ile Rahmân ismi arasındaki konum (mertebe) farkı kadardır. Zira ulûhiyetin müşahedesi daha umumidir, çünkü herkes bunu bilir. Nitekim hiç kimse Allah'ı inkâr etmemiş, fakat bazıları Rahmân'ı inkâr etmişlerdir. Meselâ müşrikler "Rahmân da nedir?" (Furkan, 25/60) demişlerdir. Hac bu evin (Kâbe'nin) belirli bir zamanda sürekli ziyaret edilmesi anlamına geldiği gibi kalp de belirli bir halde ilâhî isimlere ulaşmak ister. Çünkü her ismin kendisine özgü hususi bir hali vardır. Söz konusu hal her ne vakit kuldan sadır olursa, kendisine ait ilâhî ismi aradığı gibi o isim de bu hali arar. Bu nedenle ilâhî isimler kalp evini "hacceder" (sürekli ziyaret eder). Bazen bu isimler, kalbin Hakk'ı kendisine sığdırması bakımından kendisini ziyaret eder. Bunun yanı sıra ilâhî isimler, müsemmâlarını ararlar ki onların müsemmâlarını ziyaret etmeleri kaçınılmazdır. Bu amaçla ilâhî isimler, Hakk'ın bildiği bir genişliğe sahip olan bu Ev'i ziyaret ederler.

[Evi (Kâbe'yi) haccetmek insanlar üzerinde Allah için bir haktır.]: Eve niyetlenmek, bir hal niyetlenmesidir. Çünkü ev, suretiyle (kendisine) yerleşeni arar. Allah'ın insanlar üzerindeki hakkı, kalplerini bir ev gibi yapmalarıdır. Bu durumda kalpler, (lisan-ı) halleriyle Hakk'ın kendilerine yerleşmesini ister. İşte âyetteki *haccu'l-beyti* ifadesindeki hac kelimesini kesre ile "*hic*" şeklinde okumanın anlamı budur. Bu, kalbin bir niteliğe uygun hale gelmesi demektir. Âyetteki *haccu'l-beyti* ifadesindeki hac kelimesini fetha ile "*hac*" şeklinde okumanın anlamı ise kişinin rabbinin eserlerini kendisinde görmek için kalbini aramasının gerektiğidir. Bu durumda, kendisinde gördüğü ilâhî eserlere göre amel eder. Umre de ziyaret demektir ve her bir insana mahsus olan ziyaret konumundadır. Kişi bunu imar ettiği ölçüde rabbini ziyaret etmiş olur. Umre diye isimlendirmeksizin yapılan ziyaret, herhangi bir yere yapılan ziyarettir. Hac da böyledir, nasıl ki hac hususi bir yöneliş ise umre de hususi bir ziyarettir. Umrede bulunan ve kalbi imar eden müşahedelerden dolayı bu ziyarete umre adı verilmiştir. Şeriat lisanına (fıkhî terminolojiye) göre umre ancak Mekke'ye ziyaret şeklinde yapılır ki hac da böyledir.

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ شَهِيدٌ عَلَى مَا تَعْمَلُونَ (٩٨)

98. De ki: Ey Ehl-i kitap! Allah yaptıklarınızı görüp dururken niçin Allah'ın âyetlerini inkâr edersiniz?

Allah hiçbir rüşvet kabul etmeyen şahittir, görmesinde hiçbir pürüz ve perde olmayan "Basîr"dir (gören).

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ مَنْ آمَنَ تَبْغُونَهَا عِوَجًا وَأَنْتُمْ شُهَدَاءُ
وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ (٩٩)

99. De ki: Ey Ehl-i kitap! Bildiğiniz halde niçin Allah'ın yolunu eğri göstermeye yeltenerek müminleri Allah yolundan çevirmeye kalkışıyorsunuz? Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir.

Bu, Hakk'ın kulu, kibriyâ ve va'îd (tehdit, uyarı) murakabesi ile murakabe etmesidir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تُطِيعُوا فَرِيقًا مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ يَرُدُّوكُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ
كَافِرِينَ (١٠٠) وَكَيْفَ تَكْفُرُونَ وَأَنْتُمْ تُتْلَى عَلَيْكُمْ آيَاتُ اللّٰهِ وَفِيكُمْ رَسُولُهُ وَمَنْ
يَعْتَصِمْ بِاللّٰهِ فَقَدْ هُدِيَ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (١٠١)

100. Ey iman edenler! Kendilerine kitap verilenlerden bir gruba uyarsanız imanınızdan sonra sizi yeniden inkârcılığa sevk ederler. 101. Size Allah'ın âyetleri okunurken, üstelik Allah resûlü de aranızda iken nasıl inkâra saparsınız?! Her kim Allah'a sımsıkı sarılırsa kesinlikle doğru yola iletilmiştir.

Sımsıkı sarılmak iki türlüdür: Biri, Allah'a sımsıkı sarılmak; diğeri de Allah'ın ipine sımsıkı sarılmaktır. Eğer ipe sarılanlardan isen sebep ehlisindir, eğer Allah'a sımsıkı sarılırsan Ehlullah'tan olursun. Zira Allah'ın, kulları içerisinde kendisinin ehli ve hassâsı olanlar vardır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ حَقَّ تُقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ (١٠٢)

102. Ey iman edenler! Allah'tan, O'na yaraşır şekilde korkun ve ancak Müslümanlar olarak can verin.

Birinci vecih

Allah Teâlâ bizlere bu âyette mümin olmamız hasebiyle hitap etmekte ve bizlere [Ey iman edenler! Allah'tan, O'na yaraşır şekilde korkun.] buyurmaktadır. Allah'tan O'na yaraşır şekilde, hakkıyla korkmak; takva sahibinin takvasını Allah'tan bilmesi, kendisine mükellefiyet dışında herhangi bir pay biçmemesidir. Çünkü kul takva mükellefiyeti konusunda kendisine pay biçmezlik yapamaz; eğer böyle yapacak olursa bu, Allah karşısında edepsizlik olur. Dolayısıyla Allah'tan hakkıyla korkan kimsenin hali, Allah'a hakkıyla şükreden kimsenin hali gibidir. Nitekim Allah'a hakkıyla şükreden kimse de (şükür nimeti de dâhil olmak üzere her) nimeti Allah'tan görür. Bu âyet sahâbe-i kirâma en ağır gelen âyetlerden biri olmuştur. Zira onlar "Gücünüz yettiğince Allah'tan korkun." (Teğâbün, 64/16)] âyeti ile yüklerinin hafifletildiğini düşünmüşler, fakat daha şiddetli olan bir mükellefiyete intikal ettiklerini bilememişlerdir. Bizler de onların dediği gibi deriz, fakat Allah Teâlâ bu gibi ifadelerden hakiki mânada neyi murat ettiğini beyan (tefsir) edince -ki bu tefsir, Allah'a hakkıyla şükretme hadisinde ifade edilmiştir- işte o zaman konuyu anlamak kolaylaşmaktadır. Böylece Allah'tan gücümüz yettiği ölçüde korkma emrinin aslında mükellefiyet itibariyle çok daha büyük olduğunu biliriz. Yani Allah'tan hakkıyla korkmak ifadesinde, takvâ konusunda Allah'a nazar edip korkmak söz konusudur ki bu kul için daha kolay bir haldir. Dolayısıyla onlara göre zor olan, işin aslında ve meseleyi Allah'tan anlayanlar nezdinde daha kolay idi. Onlar nezdinde zor olan ise işin aslında ve meseleyi Allah'tan anlayanlar nezdinde daha zor idi. Allah bizleri hitabını anlayan kullarından eylesin.

Aslında Allah'tan hakkıyla korkmanın hakikati, kulun herhangi bir iddia sahibi olmaktan teberrî etmesidir ki bu da "Yüce ve Azîm olan Allah'tan gayrı bir kuvvet ve kudret yoktur." (*Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâhi'l-'aliyyi'l-'azîm*) ifadesidir.

İkinci vecih

Kul Allah Teâlâ'nın celâlinin layık olduğu tâzimi ve O'nun kendisi üzerindeki hakları görür, bu hakları yerine getirmek için bütün gücünü harcar, böylece Allah Teâlâ'nın üzerindeki hakkını ve kulun efendisi karşısındaki konumunun gereğini yerine getirmeye çalışır.

وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً
فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ عَلَى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ
مِنْهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ (١٠٣)

103. Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı yapışın; parçalanmayın. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın: Hani siz birbirinize düşman kişiler idiniz de O, gönüllerinizi birleştirmişti ve O'nun nimeti sayesinde kardeş kimseler olmuştunuz. Yine siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi O kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle açıklar ki doğru yolu bulasınız.

Allah'ın ipi, seni ona yüceltecek olan yoldur. Nitekim Hak Teâlâ "O'na ancak güzel sözler yükselir (ulaşır). Onları da Allah'a amel-i salih ulaştırır." (Fâtır, 35/10) buyurmuştur. Onun ipi, şeriatından gayrı bir şey değildir. Bu, saadeti idrak etmeye ulaştıracak olan sebeptir. Böylece Allah Teâlâ bunu kendisi ile kulları arasında bir şey kılmıştır. Bu şeriattır ki kullar buna sarılır ve tutunurlar, böylece onlar ile Allah arasındaki vuslat gerçekleşir. Çünkü ip, ulaşma, vuslattır ve Allah'a sarılmak gibi ona sarılınır. Bir âyette Allah Teâlâ "Allah'a sarılın." (Hac, 22/78) derken bir âyette de [Allah'ın ipine sarılın.] demiş, böylece "Allah'ın ipi"ni "Allah" yerine kullanmıştır. İnsanların bu konuda anlayışları farklılık arz eder. Kimi şöyle der, kimi böyle der. Bu nedenle Allah insanları birbirlerinden üstün kılmıştır. Yolunda hata etmeyen kimse mâsumdur. Allah'ın ipine sarılmak, sımsıkı yapışmaktır. İmanda kemal derecesine ulaşan müminlerin hali böyledir. Böyle kimseler Allah'ın ipine sarıldıkları gibi Allah'a sarılırlar. Sonra Hak Teâlâ [hep birlikte] buyurmuştur, zira bir kişi için zor olan bir şey topluluğa taksim edildiği zaman kolaylaşır. Dolayısıyla topluluğa Allah'a sarılmanın emredilmesi, bu işin kolaylaşması içindir. Bu yüzden Hak Teâlâ [Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı yapışın.] buyurmuş, topluluğa Allah'ın ipine sarılmalarını emretmiştir. Allah'ın ipi ise, Allah'ın ahdi ve dinidir ki içimizden her birimiz tek başına kaldığımızda buna hakkıyla vefa göstermeye güç yetiremeyiz, bu yüzden bu iş toplu olarak hâsıl olur. Çünkü muhatapların halleri farklı farklıdır.

[Parçalanmayın. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın: Hani siz birbirinize düşman kişiler idiniz de O, gönüllerinizi birleştirmişti ve O'nun nimeti sayesinde kardeş kimseler olmuştunuz. Yine siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi O kurtarmıştı.]: Sahih bir hadiste nakledildiğine göre Hazreti Peygamber aleyhisselâm, Mekke'nin Fethi ve Huneyn savaşının yaşandığı dönemde Ensar'dan sahâbîlere şöyle demiştir: "Sizler sapkınlardınız

da Allah benimler sizleri hidayete erdirmedi mi?" Sonra kendisinden bahsetmiş ve "Ben sizleri bir ateş çukurunun yanında bulmadım mı? Allah benimle sizleri o ateş çukurundan kurtarmadı mı?" Esasında insanların "Bu iş falancanın bereketi iledir.", "Şu iş filan kişinin himmeti iledir.", "Eğer onun himmeti olmasaydı şu iş olmazdı." "Himmeti olmasaydı Allah bunu bizden savmazdı." gibi sözlerinin mânası ve aslı da işte budur. Yine "Beni hatırında tut." "Beni himmetinde tut.", "Beni unutma." ve benzeri sözlerin de anlamı ve aslı budur.

[İşte Allah size âyetlerini böyle açıklar ki doğru yolu bulasınız.]

وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (١٠٤)

104. Sizden, hayra çağıran, iyiliği emredip, kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.

[İyiliği emredip]: Bu, mâlum olanın emredilmesidir.

[Kötülüğü meneden]: Kötülük, terk edilmesi emredilen şeyi yapmak ya da yapılması emredilen şeyi terk etmektir. Bir kimsenin kötü bir şey yaptığını söyleyebilmek için, onun o konuda bu amel ile emrolunmuş ya da bu konuda kendisine yasaklama getirilmiş olduğunu bilmek gerekir.

[İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.]: Fiilleri ile O'nun azabından kurtulan ve nimetleri içinde bâkî kalanlardır.

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَأُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ (١٠٥) يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ أَكَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ (١٠٦)

105. Sakın kendilerine açık deliller geldikten sonra ayrılık çıkarıp anlaşmazlığa düşenler gibi olmayın! Onlara büyük bir azap vardır. 106. O birtakım yüzlerin ağaracağı ve birtakım yüzlerin kararacağı gün, o vakit o yüzleri kara çıkanlara şöyle denecek: "Ya... İmanınızdan sonra küfrettiniz ha?! O halde tadın azabı, ettiğiniz nankörlüğün cezası."

[O vakit o yüzleri kara çıkanlara şöyle denecek]: Yani kendileri kara çıkanlar ve bu yüzden eşyayı keşfedecek bir nura, ışığa sahip olmayan, aksine görmeyen körler olarak kalıveren kimselere şöyle denilecek:

[Ya... İmanınızdan sonra küfrettiniz ha?!]: Aslında onların önceden bir imanları da yoktu, sadece elest bezminde sulblerinden alınmış olan ahit mânasında imanları vardı ama aradan zaman geçtiği için onlar bu ahdi unuttular. Beyan ve iman olmasaydı dil bunu ikrar etmezdi. Böylece kimi yüzlerin kara çıktığı, kimilerinin de bembeyaz çıktığı o günde ilâhî inâyet, Allah'a yakın olan kullara tecelli eder. Gıybet, dedikodu, sır ifşa etmek ve buna benzer davranışların tamamı, mekruh haklardır ve yüzlerin kararmasına sebep olur.

وَأَمَّا الَّذِينَ ابْيَضَّتْ وُجُوهُهُمْ فَفِي رَحْمَةِ اللهِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (١٠٧) تِلْكَ آيَاتُ اللهِ
نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَمَا اللهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِلْعَالَمِينَ (١٠٨) وَلِلهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا
فِي الْأَرْضِ وَإِلَى اللهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ (١٠٩)

107. Yüzleri ağaranlara gelince, onlar Allah'ın rahmeti içindedirler; orada ebedî kalacaklardır. 108. İşte bunlar, Allah'ın, sana hak olarak okuduğumuz âyetleridir. Allah hiç kimseye haksızlık etmek istemez. 109. Göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır. İşler, dönüp dolaşıp Allah'a varır.

Sonra Hak Teâlâ Kur'ân'da bu ümmet-i Muhammed'in diğer ümmetlere olan üstünlüğüne şahitlik etmiş, bunu bildirmek üzere şöyle buyurmuştur:

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللهِ
وَلَوْ آمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ مِنْهُمُ الْمُؤْمِنُونَ وَأَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ (١١٠)

110. Siz, insanlar için ortaya çıkarılan, doğruluğu emreden, fenalıktan alıkoyan, Allah'a inanan en hayırlı bir ümmetsiniz. Kitap ehli inanmış olsalardı kendileri için daha hayırlı olurdu; içlerinde inananlar olmakla beraber, çoğu yoldan çıkmıştır.

Bu âyetteki "*ümmet*" kelimesini, Hazreti Peygamber aleyhisselâmın davetine icabet edenler (*ümmet-i icabet*) olarak değil de bu davete muhatap olan herkes (*ümmet-i davet*) olarak anlarsan o zaman bu ifade, bu ümmet içerisindeki mümin imanı ile kâfir de küfrü ile bu ümmet dışındaki ümmetlerin müminlerinden ve kâfirlerinden hayırlıdır mânasına; yani bu ümmetin mümini diğer ümmetlerin mümininden, kâfiri de diğer ümmetlerin kâfirinden hayırlıdır mânasına gelir.

İkinci vecih

Buradaki "*ümmet*" kelimesi Hazreti Peygamber aleyhisselâmın davetine icabet edenler (*ümmet-i icabet*) olarak anlaşılırsa o zaman ümmet-i Muhammed daha önceki bütün ümmetlerin hem müminlerinden hem de kâfirlerinden daha hayırlı olmakla nitelendirilmiş olur. Buna göre ümmet-i Muhammed'in kâfirleri diğer ümmetlerin kâfirlerinden daha şerli, müminleri ise diğer ümmetlerin müminlerinden daha hayırlıdır. Yani ümmet-i Muhammed öncelik sahibidir. Nitekim Kureyş kabilesiyle ilgili bir haberde (rivayette) onların iyilik ve kötülükte bütün kabileleri geçtiği söylenir.

[Siz, insanlar için ortaya çıkarılan en hayırlı bir ümmetsiniz.]: Çünkü Hazreti Peygamber aleyhisselâm bu ümmet içerisinde zuhur etmiştir. Aynı şekilde Hazreti Peygamber aleyhisselâmın içerisinde zuhur ettiği nesil de en hayırlı nesildir, çünkü Hazreti Peygamber aleyhisselâm bizzat o nesil içerisinde zuhur etmiştir. Bizim insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmet olmamız, peygamberimizin hiç şüphe ve kuşku taşımaksızın, bütün Âdemoğullarının efendisi olmasındandır. O bizdendir, biz de ondanız. Her ümmet içerisinde en hayırlı olanı o ümmetin peygamberidir, biz ise ümmetlerin en hayırlı olanıyız. Biz ve diğer peygamberler bu hayırda aynı sülûk üzere yer almaktayız, çünkü peygamber ve ümmeti arasında bir başka mertebe yoktur ve nasıl ki her peygamber kendi ümmetinden daha hayırlı ise Hazreti Muhammed aleyhisselâm da kendi ümmetinden daha hayırlıdır. Ayrıca Hazreti Peygamber aleyhisselâm, peygamberlerin de en hayırlısıdır; nitekim kendisi, "On iki nebî, benim ümmetimden olmayı temenni edeceklerdir." buyurmuştur.

[Doğruluğu emredersiniz, fenalıktan alıkoyarsınız, Allah'a inanırsınız.]: Her ne kadar her ümmet doğruluğu emredip fenalıktan alıkoysa ve Allah'a iman etse de bu ümmete, yani ümmet-i Muhammed'e, diğer ümmetlere tahsis edilmemiş birtakım şeyler tahsis edilmiştir. Bu ümmetin de kendisine tahsis edilmiş ve diğer ümmetler tarafından işlenilmemiş bu ameller nedeniyle alacağı bir ecir vardır. Bununla bu ümmet kıyamet günü diğer ümmetlerden ayırt edilir ve onun üstünlüğü ortaya çıkar. Üstünlük, ziyade demektir, ziyade ile ümmet-i Muhammed insanlar içerisinden çıkarılmış en hayırlı ümmet olmuştur. Bu da Allah Teâlâ'nın bu ümmete, içerisinde Hazreti Muhammed aleyhisselâmın zuhur etmiş ve bulunmuş olması nedeniyle olan inâyetindendir. Her ne kadar insanlar ve ateşten yaratılanların hepsi, onun ümmeti olsa ve o bütün insanlığa gönderilmiş olsa da yine de bu ümmetin hususi bir niteliği vardır ve Allah Teâlâ bu ümmeti insanlar içerisinden çıka-

rılan en hayırlı ümmet kılmıştır. Bu ihsanı ona, Hazreti Muhammed aleyhisselâmın iki yapıyla birden zuhur etmesi kazandırmıştır. Bu ümmetin diğer ümmetlerden üstünlüklerinden birisi, Hazreti Muhammed aleyhisselâmın bu ümmetin halifelerini kendisinden önceki bütün âlemin nebîleri konumunda değerlendirmesidir. Çünkü Allah onlara teşrî yetkisi vermişken Hazreti Muhammed aleyhisselâmın ümmetine hükümleri belirlemede ictihad yetkisi vermiş, onlara ictihadlarının kendilerini ulaştırdığı sonuca göre hüküm verme hakkı tanımıştı. Bu sayede onlara da teşrî yetkisi vermiş, böylece onları bu konuda peygamberlerle bir tutmuş, daha önce geldikleri için peygamberlerin vârisleri kılmıştır. Zira sonra gelen, zorunlu olarak, öncekinin vârisi olur. Hazreti Muhammed aleyhisselâmın zuhurundan sonra ümmetin zamanı içine giren nebîler ve ilk halifeler, bu âlemde ancak Hazreti Peygamber aleyhisselâmın şeriatıyla hüküm verebilir ve müctehidler arasında temeyyüz ederler. Bunlar ilk halife olma konumları bâki kalmakla beraber, ümmet-i Muhammed'in müctehidleri zümresinden sayılırlar ve bu konumdaki bir nebînin iki hükmü olur. Kıyamette bununla zuhur eder, ama bu dünyada zuhur etmez.

Belli bir zamanda bir ilme vâris olan herkes, kendisinden önceki peygamberlere vâris olmuş olur, sonrakilere vâris olmaz. Her ümmetin âliminin verasetі, Hazreti Muhammed aleyhisselâmdan önceki bir peygamberin verasetidir. Bu ümmet-i Muhammed'in ise peygamberleri olan Hazreti Muhammed aleyhisselâm peygamberlerin sonuncusu olduğu ve onun ümmeti en hayırlı ümmet olduğu için içerisinden çıkan vârisler (âlimler) hem Hazreti Muhammed aleyhisselâma hem de önceki peygambere vâris olurlar. Bu durum bu ümmetten önce yaşamış olan önceki ümmetlerin hiçbiri için söz konusu olmamıştır. İşte bu nedenle bu ümmet, insanlar içerisinden çıkarılmış en hayırlı ümmettir. Çünkü bu ümmete, sadece bu ümmetin sahip olduğu bir hususiyet sebebiyle iki veraset de verilmiştir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Âlimler peygamberlerin vârisleridir." buyurduğu gibi, "Biz peygamberler topluluğu miras almaz, miras bırakmayız. Geride bıraktığımız terike sadakadır." buyurmuştur. Yani öldüğünde mal olarak miras bırakmazlar, geriye miras olarak sadece ilim, hal, ibret ve Allah'tan aldıkları keşfler kalır. Biz de diğer insanlar için, Hazreti Peygamber aleyhisselâmın onlar için arz ettiği konumu arz ederiz. Allah Teâlâ "İşte böylece sizi vasat (yani hayırlı) bir ümmet kıldık ki insanlara şahit olasınız ve resûl de sizlere şahit olsun." (Bakara, 2/143) buyurmuştur. Böylece bizim diğer ümmetler içerisindeki hüküm ve konumumuzu, resûlün bizim içimizdeki konumu kılmıştır. Dolayısıyla bizler onlar için resûl konumundayız. Bu nedenle Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Bu ümmetin âlimle-

ri diğer ümmetlerin nebîleri (gibi)dir."[13] buyurmuştur, yani onlar bu konum ve mertebede aynıdırlar.

لَنْ يَضُرُّوكُمْ إِلَّا أَذًى وَإِنْ يُقَاتِلُوكُمْ يُوَلُّوكُمُ الْأَدْبَارَ ثُمَّ لَا يُنْصَرُونَ (١١١) ضُرِبَتْ
عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ أَيْنَ مَا ثُقِفُوا إِلَّا بِحَبْلٍ مِنَ اللهِ وَحَبْلٍ مِنَ النَّاسِ وَبَاءُوا بِغَضَبٍ مِنَ اللهِ
وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الْمَسْكَنَةُ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللهِ وَيَقْتُلُونَ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ
حَقٍّ ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ (١١٢) لَيْسُوا سَوَاءً مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَائِمَةٌ
يَتْلُونَ آيَاتِ اللهِ آنَاءَ اللَّيْلِ وَهُمْ يَسْجُدُونَ (١١٣) يُؤْمِنُونَ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَيَأْمُرُونَ
بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَأُولَئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ
(١١٤)

111. Onlar size eziyetten başka bir zarar veremezler. Eğer sizinle savaşmaya kalkışsalar arkalarını dönüp kaçarlar. Sonra kendilerine yardım da edilmez. 112. Nerede bulunsalar Allah'ın ve inanan insanların himayesinde olanlar müstesna onlara alçaklık damgası vurulmuştur. Allah'tan bir gazaba uğradılar, onlara aşağılık damgası vuruldu. Bu, Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri ve haksız yere peygamberleri öldürmelerindendir. Bu, karşı gelmeleri ve taşkınlık yapmalarındandır. 113. Hepsi bir değildir. Kitap verilenler içinde gece vakitlerinde Allah'ın âyetlerini okuyup secdeye kapanan doğru bir topluluk vardır. 114. Allah'a inanırlar, âhiret gününe inanırlar, mârufu emrederler, münkerden nehyederler, hayırlara koşuşurlar ve işte bunlar salihîndendirler.

Bağışlanma ancak onu gerektiren hayırlı bir fiilin hâsıl olmasından sonra gerçekleşeceği için Hak Teâlâ da burada [hayırlara koşuşurlar] buyurmuş, hayırlara koşuşup bu konuda yarışmayı bağışlanmaya koşmak kılmıştır. Bu nedenle de bir başka yerde "Rabbinizin bağışına ve takvâ sahipleri için hazırlanmış olup genişliği gökler ve yer kadar olan cennete koşun!" (Âl-i İmrân, 3/134) buyurmuştur. Hayırlara koşuşanlar, Hak Teâlâ'nın icabetine koşup bunun için yarışanlardır. Dolayısıyla akıllı insan, teenni ile davranmanın söz konusu olduğu bir işte acele etmemeli, fakat hakkın atılmakla ve elde etmek için koşturmakla gerçekleşeceği bir konuda da teenni ile davranmamalıdır. İşte bu, aklın akıl sahibine sağlayacağı faydadır.

---

13. Aclûnî, *a.g.e.*, c. 2, s. 64.

وَمَا يَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ يُكْفَرُوهُ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ (١١٥)

115. Onların yaptıkları hiçbir hayır karşılıksız bırakılmayacaktır. Allah, takvâ sahiplerini çok iyi bilir.

Bu âyette Allah tarafından amellerin kula izafe edilmesi söz konusudur. Zaten böyle olmasaydı mükellefiyet söz konusu olmazdı. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle buyurmuştur: "Bunlar ancak sizin amelleriniz olup size geri döndürülmektedir."

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللّٰهِ شَيْئًا وَأُولٰئِكَ أَصْحَابُ
النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (١١٦) مَثَلُ مَا يُنْفِقُونَ فِي هٰذِهِ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَثَلِ رِيحٍ فِيهَا
صِرٌّ أَصَابَتْ حَرْثَ قَوْمٍ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ فَأَهْلَكَتْهُ وَمَا ظَلَمَهُمُ اللّٰهُ وَلٰكِنْ أَنْفُسَهُمْ
يَظْلِمُونَ (١١٧)

116. İnkâr edenler var ya, onların malları da evlâtları da Allah'a karşı kendilerine hiçbir fayda sağlamayacaktır. İşte onlar, cehennemliklerdir; onlar orada ebedî kalacaklardır. 117. Onların, bu dünya hayatında yapmakta oldukları harcamaların durumu, kendilerine zulmetmiş olan bir kavmin ekinlerini vurup da mahveden uğultulu bir rüzgârın durumu gibidir. Onlara Allah zulmetmedi; fakat onlar kendilerine zulmediyorlar.

Burada geçen (ve rüzgârın niteliği olarak kullanılan) *es-sırr* kelimesi ve aynı kökten gelen *es-sarîr* kelimesi, ses mânasına gelir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بِطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ قَدْ
بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ وَمَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْآيَاتِ إِنْ كُنْتُمْ
تَعْقِلُونَ (١١٨) هَا أَنْتُمْ أُولَاءِ تُحِبُّونَهُمْ وَلَا يُحِبُّونَكُمْ وَتُؤْمِنُونَ بِالْكِتَابِ كُلِّهِ وَإِذَا
لَقُوكُمْ قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا عَضُّوا عَلَيْكُمُ الْأَنَامِلَ مِنَ الْغَيْظِ قُلْ مُوتُوا بِغَيْظِكُمْ إِنَّ اللّٰهَ
عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ (١١٩) إِنْ تَمْسَسْكُمْ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ وَإِنْ تُصِبْكُمْ سَيِّئَةٌ يَفْرَحُوا
بِهَا وَإِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا لَا يَضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئًا إِنَّ اللّٰهَ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ (١٢٠) وَإِذْ
غَدَوْتَ مِنْ أَهْلِكَ تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (١٢١) إِذْ هَمَّتْ
طَائِفَتَانِ مِنْكُمْ أَنْ تَفْشَلَا وَاللّٰهُ وَلِيُّهُمَا وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ (١٢٢)

> 118. Ey inananlar! Sizden olmayanı sırdaş edinmeyin, onlar sizi şaşırtmaktan geri durmazlar, sıkıntıya düşmenizi isterler. Onların öfkesi ağızlarından taşmaktadır, kalplerinin gizlediği ise daha büyüktür. Eğer aklediyorsanız, şüphesiz size âyetleri açıkladık. 119. İşte siz öyle kimselersiniz ki onlar sizi sevmedikleri halde siz onları seversiniz. Siz, bütün kitaplara inanırsınız, onlar ise sizinle karşılaştıklarında "İnandık." derler, kendi başlarına kaldıklarında da size olan kinlerinden dolayı parmaklarının uçlarını ısırırlar. De ki: "Kininizden (kahrolup) ölün!" Şüphesiz Allah kalplerin içindekini hakkıyla bilmektedir. 120. Size bir iyilik dokunsa bu onları tasalandırır, başınıza bir musibet gelse buna da sevinirler. Eğer sabreder ve korunursanız, onların hilesi size hiçbir zarar vermez. Şüphesiz Allah, onların yaptıklarını çepeçevre kuşatmıştır. 121. Hani sen, sabah erkenden müminleri savaş mevzilerine yerleştirmek için ailenden ayrılmıştın. -Allah, hakkıyla işiten ve bilendir.- 122. O zaman içinizden iki bölük bozulmaya yüz tutmuştu. Hâlbuki Allah onların yardımcısı idi. Müminler, yalnız Allah'a dayanıp güvensinler.

Tevekkül, âlemde mevcut (Allah Teâlâ tarafından âleme konulmuş) ve nefislerin kendilerine eğilme özelliğine sahip olduğu sebeplerin mevcut olmadığı durumlarda kalbin hiçbir sıkıntı duymadan Allah Teâlâ'ya, icra ettiği şeyler hakkında ya da vaatleri hakkında itimat etmesidir. Böyle bir durumda kişinin kalbi sıkıntı duyarsa, o tevekkül sahibi değildir. Tevekkül müminlerin özelliklerinden biridir. Âlimin tevekkülü sadece mümin olmasından kaynaklanır, nitekim Allah Teâlâ tevekkülü müminlerle sınırlamıştır ki onu boş yere böyle sınırlamış değildir. Eğer tevekkül âlimlerin niteliklerinden biri olsaydı ve nazari bilgi tevekkülü gerektirseydi o zaman Allah Teâlâ onu "iman" ile kayıt altına alıp, sınırlamazdı. Demek ki tevekküle, hangi şeriata iman ettiği fark etmeksizin, müminden başkası ortak olamaz. Bunun sebebi Allah Teâlâ'nın, kendi zâtı için vecibe kıldığı şeyler dışında hiçbir şeyin aklen O'na zorunlu kılınamamasıdır. Nitekim kul da Allah Teâlâ'nın kendi zâtına zorunlu kılmış olduğu şeyi, ilim sahibi olması ile değil, iman sahibi olması ile kabul eder. Çünkü "Allah her dilediğini mutlaka yapandır." (Burûc, 85/16) Bu sebeple Allah Teâlâ iki mümkün şeyden birini gerçekleştireceğine kefil olmuş ve bunu haber vermiş olduğuna göre bizler bu hususta Allah Teâlâ'ya itimat eder, O'nu tasdik ederiz. İşte bizim, sebeplerin mevcut olmadığı durumlarda sıkıntı içinde olmayışımızın yegâne nedeni, Allah Teâlâ'nın vermiş olduğu bu kefalete olan imanımızdır.

وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ وَأَنْتُمْ أَذِلَّةٌ فَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (١٢٣) إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ
أَلَنْ يَكْفِيَكُمْ أَنْ يُمِدَّكُمْ رَبُّكُمْ بِثَلَاثَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُنْزَلِينَ (١٢٤) بَلَى إِنْ
تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا وَيَأْتُوكُمْ مِنْ فَوْرِهِمْ هَذَا يُمْدِدْكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ
مُسَوِّمِينَ (١٢٥)

123. Andolsun ki siz düşkün bir durumda iken, Bedir'de Allah size yardım etmişti; Allah'tan sakının ki şükredebilesiniz. 124. O zaman sen, müminlere şöyle diyordun: "İndirilen üç bin melekle rabbinizin sizi takviye etmesi, sizin için yeterli değil midir? 125. Evet, siz sabır gösterir ve Allah'tan sakınırsanız, onlar (düşmanlarınız) hemen şu anda üzerinize gelseler rabbiniz, nişanlı beş bin melekle sizi takviye eder."

Bedir savaşında Müslümanların sayısı az, müşriklerin sayısı çok olduğu için Allah Teâlâ müşrikler karşısında müminlere yardım etmek üzere melekleri hususi savaşçılar olarak indirmiştir. Meleklerin [nişanlı] olmaları, kendilerinin melek olduğunu gösteren alâmetler taşımaları anlamındadır. Meleklerin yardımı ve feleğe ait tesir ile zafer gelmiş, devran düşmanın aleyhine dönmüş, Hayzûm kabilesi el-Hayy ve el-Kayyûm'un dinine yardım etmek maksadıyla öne atılmıştır. Bu yardımda gayba iman edenler nezdinde kalplerin desteklenmesi söz konusudur. Haddizatında gayb ehli nezdinde "iman" olan şey (yani ilâhî yardım) müşrikler tarafından ayan beyan görülmüş ve onların melekleri bu şekilde görmeleri kendilerini hezimete uğratmıştır. Hak Teâlâ "Onları siz öldürmediniz, fakat Allah öldürdü." (Enfâl, 8/17) buyurmaktadır; yani onları meleklerle, gökyüzüne vahyettiği ve feleğin hareketine tevdi ettiği emir ile öldürmüştür. Bu yardım müminden onun zayıflığı nedeniyle perdelenmediği gibi müşrike de onun güçlü olması nedeniyle görünmüş değildir. Aksine Allah Teâlâ'nın müşriklere meleklerin yardımını göstermesinin maksadı, onların korkmalarını ve böylece savunma güçlerinin ve saflarının dağılmasını sağlamaktır. Bu yardım salt (mutlak) ilâhî yardım türünde olup Allah Teâlâ bu yardım ile muayyen mümin kullarını muzaffer kılmıştır. Zira Allah Teâlâ onlara yardım etmeyi kendi üzerine vecibe kılmış, bu yüzden de onların lehine olmak üzere düşmanlarını püskürtmüş, böylece düşmanların hepsi hezimete uğramıştır. Nitekim bir âyette "Müminlere yardım etmek bizim üzerimizde haktır." (Rûm, 30/47) buyrulmuştur. Haddizatında *el-Mü'min* Hak olan ilâhtır, ayrıca mahlûkat (müminler) de O'na yardım etmişlerdir.

وَمَا جَعَلَهُ اللّٰهُ إِلَّا بُشْرٰى لَكُمْ وَلِتَطْمَئِنَّ قُلُوبُكُمْ بِهِ وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ (١٢٦)

126. Allah, bunu size sırf bir müjde olsun ve kalpleriniz bu sayede mutmain olsun diye yaptı. Zafer, yalnızca mutlak güç ve hikmet sahibi Allah katındandır.

[Allah, bunu size sırf bir müjde olsun diye yaptı.]: Bunların umumi olarak melekler olmaları mümkün olduğu gibi, Hazreti Âdem hakkında "Orada bozgunculuk yapacak, kanlar akıtacak birini mi var edeceksin?" (Bakara, 2/30) demiş ve onu kan dökücü diye ayıplamış melekler olmaları da mümkündür. Bu melekler Hazreti Âdem'i kan dökücüler olarak kınamışken, Allah Teâlâ onları Bedir günü indirmiş ve bizzat kendileri kan dökmüşlerdir. Bu konuda Allah'ın kendilerine verdiği emri yerine getirmekten geri kalmamışlar ve bizi kınamış oldukları hususta düşmanımıza karşı bize yardım etmişlerdir.

[Ve kalpleriniz bu sayede mutmain olsun diye]: Yani insanlığın âdeti, çokluk görünce rahatlamaktır. Nitekim Bedir'de Müslümanlar üç yüz kişi, müşrikler ise bin kişi idiler. Meleklerin beş bin kişi olduğunu görünce müminlerin onlarla aynı safta olmaktan dolayı gönülleri mutmain oldu. Fakat kalplerinde onları görmek suretiyle bir itminan oluşup güven ve emniyet hissi hâsıl olunca derhal kendilerini bir gevşeme, uyuklama hali aldı. Zira korku içinde olan kimse uyumaz.

لِيَقْطَعَ طَرَفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَوْ يَكْبِتَهُمْ فَيَنْقَلِبُوا خَائِبِينَ (١٢٧) لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبَهُمْ فَإِنَّهُمْ ظَالِمُونَ (١٢٨)

127. Küfredenlerden bir kolu kessin veya perişan etsin de hayal kırıklığına uğramış olarak dönüp gitsinler diye. 128. Allah'ın, onların tövbelerini kabul veya onlara azap etmesi işiyle senin bir ilişiğin yoktur; çünkü onlar zalimlerdir.

Allah Teâlâ varlık içerisinde insanların kendisi nezdinde en değerlisi, onların müşahede bakımından en mükemmeli ve varlık itibariyle en üstünü olan kişiye (Hazreti Peygamber aleyhisselâma), [Allah'ın, onların tövbelerini kabul veya onlara azap etmesi işiyle senin bir ilişiğin yoktur.] buyuruyor. Çünkü Hak Teâlâ'dan sâdır olan *emr* (iş), yaratmadır ve yaratma işi de peygambere değil, sadece Allah'a aittir. O'nun murat ettiği şey olur. Burada Hak Teâlâ, hakikatinden çıkmasın diye, onu (tebliğinde) başarısız kılmıştır.

وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ غَفُورٌ
رَحِيمٌ (١٢٩) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُضَاعَفَةً وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ
تُفْلِحُونَ (١٣٠) وَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ (١٣١) وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ
لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (١٣٢) وَسَارِعُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ
وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ (١٣٣)

129. Göklerde olanlar da, yerde olanlar da Allah'ındır. Dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder. Allah bağışlayandır, merhamet edendir. 130. Ey iman edenler! Kat kat arttırılmış olarak faiz yemeyin. Allah'tan sakının ki kurtuluşa eresiniz. 131. Kâfirler için hazırlanmış bulunan ateşten sakının! 132. Allah'a ve resûlüne itaat edin ki rahmete kavuşturulasınız. 133. Rabbinizin bağışına ve takvâ sahipleri için hazırlanmış olup genişliği gökler ve yer kadar olan cennete koşun!

[Rabbinizin bağışına koşun!]: Bu ibadettir, koşmaktan kasıt da namaz vakti girmeden önce hızlıca namaza gitmektir, mescide varınca da mutat heybet içerisinde sükûnet ve vakar ile namaza girmektir. Böylece insan hem koşma hem de sekînet halini birleştirmiş olur. Namaza koşan kimse bağışlanmaya koşmuş demektir. Kulun hayırlara koşmasının emredilmiş olması, onun mubah şeylerde tasarrufta bulunuyor olmaması içindir, başka bir şey için değildir. Her kimin hali mubah şeylerde tasarrufta bulunmamak şeklinde ise, o her halükârda hayır içindedir.

İşaret kabilinden tefsir

[Rabbinizin bağışına koşun!]: Yarışmak hayırda ve hayra doğru olur. Bağışlanma ancak günaha karşılık olur. Eğer bağışlanma kulun, kendisine günah ulaşamayacak şekilde gizlendiği bir vakitte ise o zaman o kul, korunmuş ve sakınılmış demektir. Öyleyse bağışlamanın (mağfiret, örtme) kulda iki hükmü vardır: Birincisi kulu cezalandırmadan gizleyerek günahın silinmesi, diğeri ise günah kendisine gelmesin diye kulun korunması ve sakınılmadır. Tövbekâr, günahsız demektir; çünkü tövbe günahın silinmesidir. Öyleyse mağfiret, ancak günahkârlara, tövbe etmemiş oldukları, günahkâr oldukları durumda gelebilir ve onun hükmü işte o zaman ortaya çıkar. Bu, daha önce kalbinin bir benzerini öğrenmediği tecrübedir. Bu, Allah'ın güzel isim-

lerinin hükmü içinde bulunan kullarındaki gizli sırlarındandır. Böyle bir şey "tazmin" diye isimlendirilir. Çünkü Allah Teâlâ bağışlamaya koşmayı emretmiş iken günaha koşmayı emretmemiştir. Affetme ve bağışlama, günahı gerektirdiğine ve insana bağışlanmaya koşmak emredilmiş olduğuna göre insan mağfiretin hükmünün ortaya çıkmasını sağlayacak olan şeyi yapmalıdır (yani günahı işlemelidir). Nitekim bir vacibe ulaşmayı, onu yerine getirmeyi sağlayan şey de vaciptir. Fakat burada söz konusu olan, bir hüküm olması yönünden değil, fiil olması yönünden günahtır. Bu âyette günah gizlenmiş, bağışlanma ise açıkça zikredilmiştir. Çünkü Allah, "Kuşkusuz Allah kötülüğü (edepsizliği) emretmez." (A'râf, 7/28) buyurmuştur. Emir, sözün kısımlarından biridir. Öyleyse Allah Teâlâ, günahı emretmemiş, iyiliğe ve bağışlanmaya koşmayı ve yarışmayı emretmiştir. Hadis-i şerifte "Siz günah işlemeseydiniz, Allah günah işleyen ve kendilerini bağışlayacağı bir topluluk getirirdi."[14] buyrulmuştur. Bu hadiste Hazreti Peygamber aleyhisselâm, "kendilerini cezalandıracağı" dememiş, aksine [kendilerini bağışlayacağı] demiştir. Böylece bağışlama (örtme) hâkim olmuş, hüküm ona ait sayılmıştır. Öyleyse günah, bağışlama ve cezalandırmayı içerdiği için, özü gereği (bizatihi) vardır. Böylelikle de isimlerin etkisini talep eder. Zıt anlamlı iki isimden biri, hüküm bakımından diğerinden daha öncelikli değildir, fakat bir arada olmak bakımından Allah'ın rahmeti gazabını geçmiştir. Bu yüzden de Allah'ın rahmeti, kuşatmadık hiçbir şey bırakmamıştır.

[Genişliği gökler ve yer kadar olan cennet]: Cennetin genişliği göklerin ve yerin genişliği ile sınırlıdır. Ama uzunluğu hakkında herhangi bir son ve sınır zikredilmemiştir. Çünkü cennetin uzunluğu ruhani ve manevidir, genişliği ise cismanidir. Bu yüzden uzunluğu sınırlanmaz. Meselenin tahkik açısından ele alınmasına gelince; burada cennetin sadece genişliği zikredilmiştir, çünkü onun şekli dairevidir. Uzunluk ise ancak başı ve sonu olan şeylerde ortaya çıkar. Cennetin genişliği, onun çapı olarak takdir edilebilir. Ama şekli kürevî (dairesel) olduğu için uzunluğu söz konusu değildir.

الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ (١٣٤)

134. O takvâ sahipleri ki, bollukta da, darlıkta da Allah için harcarlar; öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah da ihsan sahiplerini sever.

14. Bezzâr, *a.g.e.*, c. 12, s. 439.

[Öfkelerini yutarlar.]: Allah'ın sınırlarını aşmamak için böyle yaparlar. Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle buyurmuştur: "Her kim öfkesinin neticesini icra etmeye (öç almaya) kadir olduğu halde öfkesini yutarsa, Allah onu emniyet ve iman ile doldurur."[15] Demek ki öfkeyi yutmak imandandır.

[İnsanları affederler.]: Yaratılmışların Allah için yaptıkları amellere karşı Allah'tan mükâfat almaları söz konusu olduğu gibi hakkı gözeterek insanlar için yaptıkları ameller karşılığında da Allah'tan mükâfat almaları söz konusudur. Örneğin insanları affetmek bu kapsamdadır. İnsan kendisine merhamet ettiği ve mutlak intikam alma yönündeki öfkesi geçtiği zaman, bunu merhamet takip eder, bu da insanın bir başkasını cezalandırdığı zaman kendi içinde bulduğu pişmanlıktır. Böyle bir durumda insan, "Allah dileseydi de bunu affetseydim daha güzel olurdu." der. Haddizatında nefsi için dünyada ya da âhirette intikam aldığı durumlarda böyle demesi de gereklidir. "Nefsi için" kaydını koymamız, Allah'ın belirlemiş olduğu had cezalarını uygulamanın bu kapsamda olduğunun düşünülmemesi içindir; çünkü Allah'ın belirlemiş olduğu had cezalarını uygulamak, Allah katından belirlenmiş bir şeriattır ve insanın bu konuda yapabileceği bir şey yoktur.

[Allah da ihsan sahiplerini sever.]: Bu ifadenin tefsiri için 148. âyetin tefsirine bakınız.

وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللّٰهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ وَمَنْ يَغْفِرُ
الذُّنُوبَ إِلَّا اللّٰهُ وَلَمْ يُصِرُّوا عَلَى مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ (١٣٥)

135. Yine onlar ki bir kötülük yaptıklarında ya da kendilerine zulmettiklerinde Allah'ı hatırlayıp günahlarından dolayı hemen tövbe-istiğfar ederler. Zaten günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir ki! Bir de onlar, işledikleri kötülüklerde bile bile ısrar etmezler.

Günahta ısrar etmek, işlenmesi yasak olan amellerden biri olup ancak tövbe ile ortadan kaldırılabilir. Kişi bu hal üzere ölürse akıbetinden endişe edilir ama halinin ne olduğu kati olarak bilinmez. Kul bir hata işlediği zaman eğer gönlü kırılıp perişan oluyorsa (*inkisâr*), zillet ve hayâ içine giriyorsa işte bu onun yükselmesi demektir. İnsan hata işlediği zaman bu duruma düşme halini de kaybetmişse, yani pişmanlık duymuyor, gönlü kırılıp perişan olmuyor, zillet içine düşmüyor, rabbinin makamından (huzuruna çıkmaktan)

---

15. Tirmizî, Birr, 74; Ebû Dâvud, Edeb, 3.

korkmuyorsa demek ki iyice İblis'in yoldaşı olmuştur. Hatta İblis ondan daha iyi haldedir, çünkü İblis küfürde kendisine itaat eden kimselere "Doğrusu ben senden uzağım; Âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım." (Haşr, 59/16) der. Hazreti Peygamber aleyhisselâm da "Pişmanlık tövbedir."[16] buyurmuştur.

أُولَئِكَ جَزَاؤُهُمْ مَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَجَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَنِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ (١٣٦)

136. İşte onların mükâfatı, rableri tarafından bağışlanma ve altlarından ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetlerdir. Böyle amel edenlerin mükâfatı ne güzeldir!

[Böyle amel edenlerin mükâfatı ne güzeldir!]: Yani, O'nun emri ile amel edenlerin mükâfatı ne güzeldir. Zira Allah Teâlâ, kendi belirlemiş olduğu sınırları (hadleri) muhafaza eden, Allah ile olan ahitlerine vefa gösteren, amelleri işleyip kendilerine tevcih edilmiş olan her bir ameli tam vaktinde yerine getirmekle meşgul kimselerin hem âhirete hem dünyaya sahip olacaklarını haber vermiş, onlara her iki cihanın mülkünü vermiş ve tüm âlemlerde onları tenzih edip pâk ve temiz kılmış, onları kendi katında bulunanların yanında sadakat lisanı (*lisan-ı sıdk*) ile zikretmiş, aziz kitabında da lütuf ve ihsanlarda bulunmuştur. Allah Teâlâ büyük lütuf sahibidir.

Bil ki Allah Teâlâ aziz kitabında ya da peygamberinin diliyle bir kuluna övgüde bulunduğu zaman bu övgü amellerden bir amel olur ve Allah o kimseleri ancak amelleri ile över. Yani Allah Teâlâ onlara amellerini iade etmiş olur, her ne kadar o amelleri Allah onlara yüklemiş olsa da onlar bu amelleri yerine getirince onları yine de över. Bu, yani Allah Teâlâ'nın önce sana ihsan ve lütufta bulunup o amelleri vermesi, sonra da aslında sana ait olmayan bu ameller yüzünden seni övmesi cömertlik ve ikramın son noktasıdır. Zira Allah Teâlâ senin perçemini kavramış, sende ya da senin elinden sadır olmasını murat ettiği her fiile seni sevk etmiştir. Bazı kimseleri Allah Teâlâ takvaları ile överken bazılarını iman vasfı ile över. Diğer bazılarını da ilim vasfı ile över ki bu da aslında amellerin kapsamındadır. Nitekim Hak Teâlâ "Takva sahipleri için hazırlanmıştır." (Âl-i İmrân, 3/133) buyurmuştur. Daha sonra da onların amellerini tafsilatı ile zikretmiştir ki bu onlara olan özen ve itinası, onlara yönelik teşrifi; bize ise tâlim, hidayet, beyan ve öğüttür. Bu iti-

---

16. İbn Mâce, Zühd, 30.

barla Hak Teâlâ, "O takvâ sahipleri ki, bollukta da darlıkta da Allah için harcarlar; öfkelerini yutarlar ve insanları affederler." (Âl-i İmrân, 3/134) buyurmuş; bir başka yerde aynı ihsanların "Allah'a ve resûllerine iman edenler için hazırlanmıştır." (Hadîd, 57/21) buyurmuştur. Allah Teâlâ onları bu vasıflarla, kendileri için yaratılmış olan amelleri yapmış oldukları için nitelemiştir. Sonra Hak Teâlâ her ne zaman bir kulun kendi nezdinde nail olduğu bir makamı zikredecek olsa, beraberinde muhakkak salih ameli zikretmiştir. Şu âyetler buna örnektir:

"Onlar, iman edip de takvâya ermiş olanlardır. Dünya hayatında da âhirette de onlara müjde vardır." (Yûnus, 10/63-64)

"Şüphesiz, 'Rabbimiz Allah'tır.' deyip, sonra dosdoğru yolda yürüyenlerin üzerine melekler iner. Onlara, 'Korkmayın, üzülmeyin, size vaat edilen cennetle sevinin!' derler." (Fussilet, 41/30)

"Şüphesiz takva sahipleri cennetlerde nur içindedirler. Kudretine nihayet olmayan padişahlar padişahının yüce huzurunda doğrulara has mecliste!" (Kamer, 54/54-55)

Bunlar gibi daha nice aydınlatıcı âyetler vardır. Hak Teâlâ birbirlerinden üstünlükleri olan bu makamların tafsilatlarına ancak amellerle ulaşılmasını istemiştir ki sabır ve rıza da bizler için şeriatta belirlenmiş ve emredilmiş ameller ve haller cümlesindendir. Nitekim Hak Teâlâ, "Sabret ki senin sabrın ancak Allah iledir." (Nahl, 16/127) buyurmuştur. Sabır ancak imtihan (*belâ*) ve meşakkat karşılığında olur. Bütün bunların hepsini içinde toplayan saadetin aslı, bizim Hak Teâlâ'ya, şeriatında bizlere emretmiş ve yasaklamış olduğu hususlarda muvafık olmamız, bâtınında da kişinin başkalarını reddederek tevhide ulaşmasıdır. Bu muvafakat Allah Teâlâ'nın bazı kullarına lütfetmiş olduğu bir inayettir; ancak kulun, kendi amellerinin onu bu makamlara ulaştırmayacağını, onu bu makamlara asıl ulaştıracak olan şeyin Allah Teâlâ'nın kendisine olan rahmeti olduğunu düşünmesi gerekmektedir ki zaten onu bu amellere muvaffak kılan, onları yapma kudreti veren ve karşılığında da sevabını bahşeden yine O'nun rahmetidir. Dolayısıyla saadetin elde edilmesi, yani keramet diyarına giriş, daha baştan itibaren Allah Teâlâ'nın rahmeti ile olur. Bu mânada Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Hiç kimse cennete amel ile giremez." buyurmuş, bunun üzerine "Sen de mi ey Allah'ın resûlü?" diye sorulunca, "Evet, ben de. Ancak Allah beni rahmetine gark ederse o başka."[17] buyurmuştur. Demek ki oraya giriş Allah'ın rah-

17. Benzer lafızlarla bkz. Müslim, Sıfatu'l-Kıyâme, 71.

meti ile olmaktadır, oradaki derecelerin taksimi ise amellerle olmaktadır. Yine orada ebediyen kalmak da niyet ile olmaktadır. Aynı şey bedbahtlık diyarı için de söz konusudur. Oraya girecek olanların esas giriş sebebi Allah'ın adaletidir, oradaki azaplarının tabakaları ise amellerine göredir. Orada ebedî kalacak olmaları da niyetler ile olmaktadır. Kulların ebedî saadete ermelerini gerektiren şey aslen nasıl muvafakat halinde olmaları ise ebedî azaba duçar olmalarını sağlayacak olan şey de muhalefet halinde olmalarıdır. Benzer şekilde cehenneme giren isyankârların durumu da böyledir, eğer onların muhalefetleri olmasaydı şer'an Allah Teâlâ onlara azap etmezdi. Eğer muvafakat ve muvaffak olma nimetleri ile rızıklandırıldıysan o zaman üzerine düşen ilk vazife, senin için hazırlanmış olan şeyleri bilmektir. Bunları bildiğin zaman o ilme göre amel etmeye yönelirsin. Her ne kadar ilim peşinde koşan kimse sırf bu davranışı ile bir amel etmiş olsa da ilim sahibi olmak insana şeriatın hitabının tevcih etmiş olduğu başka şeyler de kazandırır. Nitekim ilmin talep edilmesi de ancak ilimle gerçekleşebilir. Her kim içinde bulunduğu makamın gerektirdiği hükümlere dair ilme sahip olursa ihtiyaç duyduğu bu ilimden fazlasının peşinden gitmemelidir, çünkü ihtiyaç duyulmayan bir şeyin peşinden çokça girmek daha önemli olan şeyler için harcanması gereken vaktin zâyi edilmesine sebep olur. Bu da ondan, tam da o vakitte yerine getirmesi gereken mükellefiyetlere dair ilmin hâsıl olmamasını sağlar. İşte bunu öğrenir de uygularsan muvaffak ve mesut olursun.

Bil ki mükellef uzuvların sayısı sekizdir. Bunlar göz, kulak, dil, el, karın (mide), tenasül uzvu (*ferc*), ayak ve kalptir. Bunlardan her birinin kendine mahsus mükellefiyeti ve şer'î hükümleri vardır. Sonra bunlarla ya bizzat kendinde ya da kendi dışında, şeriata uygun olacak şekilde tasarrufta bulunursun. Kendindeki tasarrufların da şer'an sana kınama getirecek olanlar ve Allah katında övgüye layık olmana sebep olacak olanlardır. Allah katında övgüye layık olmanı sağlayacak olanlar oruç, namaz ve benzeri amellerdir. Kınanmana sebep olacak olanlar ise örneğin kendini öldürmek üzere bir bıçakla kendine darbe vurman gibi fiillerdir. Bir de mubah sınıfından olan fiiller gibi sana ne kınama ne övgü getirecek olanlar vardır. Bu türden olan bir fiili ancak kendine, kendi hakkında yapman caizdir. Kendin dışında ise belli bir şart olmadığı takdirde, caiz değildir. Senin dışında olanlar da sekiz sınıftır. Bunlar evlat, ebeveyn, eş, köle, hayvan, komşu, ücretli işçi, iman ve toprak kardeşidir. Uzuvların işlediği her bir güzel fiilin temeli, kalbin uyanıklığıdır. Bu amellerin hiçbiri kişiden ölünceye kadar ayrılmaz. Eğer kişi yolunda (sülûkunda) ilerlerken ve ahvali içerisinde iken bunları yok ederse, o aldatıcıdır. Vuslata ermiş olan kimsenin bu amellerden hiçbirini terk

etmiş olduğu asla tasavvur edilemez. Eğer hem bu muameleleri terk etmişse hem de vuslata erdiğini iddia ediyorsa, o zaman bu iddiası yalandır. Böyle bir kimseye iki kâinatın ilimleri ve âlemin sırrı açılmış olsa bile, bu (bir keramet değil), onu iyice günaha çeken bir hile ve istidrâctır. Mürid beşer olmanın bulanıklığı içindeyken ve nefsinin münasebetsizlikleri ile birlikte iken, onun şeytanî şâibelerden ve nefsanî amaçlardan arınmış dosdoğru bir sona ulaşması, vuslata ermesi mümkün değildir. Vuslatı sahih olan kimsenin belirtisi, onun tabiatından çıkmış olması ve şeriat karşısında edep sahibi olması, sülûku esnasında (Hakk'a) tâbi olmasıdır. Bu amansız derdin yeterli ilacı ve kesin şifası, muvaffakiyetin şartlarına dair ilimdir. Bu ikisi bir araya geldiği zaman artık senin ile tahkik arasında hiçbir engel kalmamış demektir.

قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ سُنَنٌ فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ
(١٣٧) هَذَا بَيَانٌ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةٌ لِلْمُتَّقِينَ (١٣٨)

137. Sizden önce neler gelip geçmiştir. Yeryüzünde gezin de, yalancıların sonunun ne olduğuna bir bakın. 138. Bu (Kur'ân), insanlığa bir beyan, takvâ sahipleri için de bir hidayet ve bir öğüttür.

Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle buyurmuştur: "Size iki öğütçü bırakıyorum, biri sessiz, diğeri ise konuşkandır. Sessiz öğütçü ölüm, konuşkan öğütçü ise Kur'ân'dır." Öğüt şiirde değildir ki remizlerle ifade edilsin, hitabette değildir ki tumturaklı sözlerle dile getirilsin; aksine öğüt, daima insanların önüne açılmış, gece gündüz önüne serilmiş olan nimetlerdedir. Nitekim her şeyi bilen ve hükümran olan Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır; "Biz ona şiir öğretmedik, zaten ona gerekmezdi de! Aksine bu, bir öğüt ve apaçık Kur'ân'dır. Diri olanları uyarsın ve kâfirler cezayı hak etsinler diye!" (Yâ Sîn, 36/ 68-69).

وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (١٣٩)

139. Gevşemeyin, üzülmeyin, inanmışsanız, mutlaka siz en üstünsünüzdür.

Çünkü onlar Allah'ın kelimesini (dinini), O'nun düşmanlarının kelimesinden üstün yapmaları nedeniyle üstündürler.

إِنْ يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِثْلُهُ وَتِلْكَ الْأَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ وَلِيَعْلَمَ
اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَيَتَّخِذَ مِنْكُمْ شُهَدَاءَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ (١٤٠) وَلِيُمَحِّصَ اللَّهُ
الَّذِينَ آمَنُوا وَيَمْحَقَ الْكَافِرِينَ (١٤١)

140. Eğer siz (Uhud'da) bir yara almışsanız, (size düşman olan) o topluluk da (Bedir'de) benzeri bir yara almıştı. Böylece biz, Allah'ın gerçek müminleri ortaya çıkarması ve içinizden şahitler edinmesi için, bu günleri bazen lehe, bazen de aleyhe döndürüp duruyoruz. Allah, zulmedenleri sevmez. 141. Bir de (böylece) Allah, iman edenleri günahlardan temize çıkarmak, kâfirleri de helâk etmek ister.

Bütün bunlar Allah tarafından, dilleri ile iman iddiasında bulunan kullarına yönelik birer imtihandır.

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَيَعْلَمَ الصَّابِرِينَ
(١٤٢)

142. Yoksa Allah içinizden cihad edenleri belli etmeden, sabredenleri ortaya çıkarmadan cennete gireceğinizi mi sandınız?

Böylece Allah bu ikisini birbirinden ayırt edecek, cihad edene muayyen bir karşılık, cihada sabredene de muayyen bir karşılık verecektir.

وَلَقَدْ كُنْتُمْ تَمَنَّوْنَ الْمَوْتَ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَلْقَوْهُ فَقَدْ رَأَيْتُمُوهُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ (١٤٣) وَمَا
مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ
وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلَى عَقِبَيْهِ فَلَنْ يَضُرَّ اللَّهَ شَيْئًا وَسَيَجْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ (١٤٤)

143. Andolsun ki siz, ölümle yüz yüze gelmezden önce onu temenni ederdiniz. İşte şimdi onu karşınızda gördünüz. 144. Muhammed ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler geçmişti. Ölür veya öldürülürse geriye mi döneceksiniz? Geriye dönen, Allah'a hiçbir zarar vermez. Allah şükredenlerin mükâfatını verecektir.

Hazreti Peygamber aleyhisselâm vefat ettiğinde, Hazreti Ebû Bekir'den başka kendini kaybetmeyen, aklı başından gitmeyen ve durumu olduğundan farklı söylemeyen kimse kalmamıştı. Hazreti Ebû Bekir ise böyle bir duru-

ma düşmemiştir, aksine o minbere çıkmış, insanlara hitap etmiş, Hazreti Peygamber aleyhisselâmın öldüğünü söylemiş ve şöyle demiştir: "İçinizden her kim Muhammed'e ibadet ediyorsa bilsin ki Muhammed ölmüştür. Ama her kim Allah'a ibadet ediyorsa, Allah ölümsüzdür." Sonrasında ise şu âyetleri okumuştur:

"Sen de öleceksin, onlar da ölecektir." (Zümer, 39/30)

"Muhammed sadece bir peygamberdir." (Âl-i İmrân, 3/144)

Nihayet bu konuşmayla insanlar sakinleşmiştir. Hazreti Ömer bu olay hakkında şöyle demiştir: "Vallahi, sanki bu âyeti ilk kez o gün duymuş gibi oldum." Zira Hazreti Peygamber aleyhisselâm vefat edince Hazreti Ebû Bekir haricinde herkes sarsılmış ve dinlenilmesi mümkün olmayan sözler söylemiş, daha sonra da o bizzat kendi kusuruna şahitlik etmiş ve tâbi olduğu peygamberi hakkıyla tanımadığını itiraf etmiştir. Bunun tek istisnası, Hazreti Ebû Bekir'dir; çünkü o olup biteni anladığı ve bulunduğu hal üzere gerçeği bildiği için halinde bir değişme olmamıştı. Bu yüzden de âyeti okuduğu zaman, yanılmış olan ve vehmin etkisi altında kalanlar kendilerine gelmiş, insanlar Hazreti Ebû Bekir'in orada bulunanlardan üstünlüğünü anlamış, bu yönüyle insanların önüne geçmeyi ve onlara imam olmayı hak etmiştir. Nitekim ona biat edenler boş yere biat etmemiştir. Bunun yanı sıra biatten geri duranlar, onu ne kadar tanımadılarsa Hazreti Peygamber aleyhisselâmı da o ölçüde tanımamışlardı. Bir kısmı ise bu konuda kendi düşüncesiyle hareket eden veya tevil yapan kimselerdi. Hazreti Peygamber aleyhisselâm hayatta iken Hazreti Ebû Bekir'in "gönlündeki bir sır nedeniyle" diğerlerine üstünlüğüne şahitlik etmişti. O sır Hazreti Ebû Bekir'in gönlüne yerleşmiş ve hükmü o gün ortaya çıkmıştı ki bu da kulluk makamına hakkını vermek, yani Allah'a ve resûlüne dair hiçbir hakkı ihlal etmemek demektir. Böylece Hazreti Peygamber aleyhisselâm, Hazreti Ebû Bekir'in onu kendisi ile değil, davet edildiği kimsenin yani Allah Teâlâ'nın huzurunda olduğunu anlamıştır. Hazreti Ebû Bekir, Hazreti Peygamber aleyhisselâmdan duyduğu bütün sözlerde kendisine hitap edenin ve peygamberin diliyle konuşanın Hak Teâlâ olduğunu biliyordu. Hatta kendisine hitap eden herkesin (ardında) onunla konuşanın Hak Teâlâ olduğunu biliyordu. Nitekim Allah Teâlâ onun içine öyle bir terazi yerleştirmişti ki bu teraziyle duyduğu sözlerin içinde hatalı olanları ayırt etmeyi ve neyi kabul edeceğini biliyordu.

Hazreti Ebû Bekir Allah dostları içerisinde rıza makamında, teslimiyet makamında; işleri Allah'a havale etme, sabır ve Allah'a itimat makamında en muhkem, küvvetli olan kimse idi. Çünkü onun bâtınında bulunan bilgiden hiçbir şey, (nefsine hâkim olmadaki) gücü nedeniyle zâhirinde görünmemiş, sa-

dece Hazreti Peygamber aleyhisselâmın vefat ettiği ve insanların feveran ederek rivayetlerde geçen sözleri söyledikleri gün onun bâtınındaki bilgi zâhirine çıkmıştır. Nitekim Hazreti Ebû Bekir o gün diğer sahabîler gibi davranmamış, Hak Teâlâ'nın kendisine vermiş olduğu gücü izhar etmiştir. Bunun nedeni ise diğer insanlardan ayrı olarak, Allah Teâlâ'nın onu imamlık ve önderliğe ehil kılmış olmasıdır. Zira imam olacak kimse uyanık olmalıdır, sarhoş (aklı başından gitmiş) olmamalıdır. Dolayısıyla bu güç Hazreti Ebû Bekir'in Allah Teâlâ tarafından peygamberin yerine halife kılındığının delilidir ve tıpkı Hazreti Peygamber aleyhisselâmın nübüvvetine delâlet eden mucize gibi onun hilâfetine delildir. Böylece bir grubun gönül hoşluğu, diğer bir grubun ise gönülsüz kabulü ile halifelik ona tevdi edilmiştir. Sahâbe içerisinde onun hilâfetine isteksiz olanların bu isteksizliği ise Hazreti Ebû Bekir'in halifeliğinde bir eksiklik değildir. Çünkü sahâbeden Hazreti Ebû Bekir'in imamlığını isteksizce kabul edenler, nefsanî arzularından dolayı öyle davranmış değillerdir. Biz sahâbenin hepsi hakkında hüsnüzan besler, onları böyle bir davranıştan, yani nefsanî arzularla hareket etmekten tenzih ederiz. Aksine onların bu davranışı, içlerindeki bir kuşkudan kaynaklanmıştı. Bu kuşku nedeniyle içlerinden bazıları, Allah Teâlâ'nın ilminde değil, fakat kendi şüphesi çerçevesinde kendisinin hilâfete Hazreti Ebû Bekir'den daha layık olduğunu düşünmüştü. Ne var ki Allah Teâlâ yeryüzünde önce Ebû Bekir'i, ardında da Hazreti Ömer, Hazreti Osman, Hazreti Ali ve Hazreti Hasan'ı halife yapacağını takdir etmişti. Eğer Hazreti Ebû Bekir'den önce biri halife olsaydı, o zaman Hazreti Ebû Bekir o halifenin hilâfet döneminde vefat etmiş olacaktı. Oysa Hazreti Ebû Bekir Allah'ın ilminde halife olacak idi. Demek ki Allah'ın bilgisinde, onun halife olarak belirlenmiş olması gerekir. Bu nedenle Ebû Bekir, âhirete ilk irtihal eden olması itibarıyla, zaman bakımından bu halifelerin ilkidir. Yani halifelikteki bu sıralama, onların ömürlerindeki sıralamadır. Dolayısıyla hepsi bu yüce mertebeyi üstlenebilsin diye, ömrü daha uzun olan kimsenin halifelikte daha sonra gelmesi gerekmiştir. Her biri, nasıl ki kendisinden önceki halife hilâfet döneminde hilâfete layık ise kendi zamanında hilâfete layık ve ehil idi. Dolayısıyla eğer ilâhî ilimde sonra halife olacağı takdir edilmiş olan kimse gerçekte daha önce halife olsaydı hilâfetten bir şekilde azledilmesi gerekecekti ki Allah'ın ezeli ilminde kendisi için velâyet (hilâfet) takdir edilmiş olan kimseye velâyet sırası gelsin. Bu da Allah Teâlâ'nın halifelerin sırasını tertip etmesinin ömür süresine göre bir tertip olduğunu göstermektedir. Böylece onlardan her birinin, hilâfeti hak ettiği halde bundan azledilmek durumunda kalmaması sağlanmıştır. Sahâbe ise bunu ancak, ölüm ile (halifelerin hilâfet sırasına göre ölmüş olmalarıyla) bilmiştir. Onların birbirlerine göre üstünlükleri ise Allah'ın bilgisine havale edilir. Zira kendi katındakilerin üs-

tünlüklerini, değerlerini bilen ancak Allah Teâlâ'dır. Çünkü yaratılmış olan, kendisine bildirdiğinin dışında, yaratanın bilgisinde neyin bulunduğunu bilemez. Allah Teâlâ ise bu konuda herhangi bir şey bildirmemiştir. Dolayısıyla Hakk'ın zatında bulunan bilinmez. Ancak Hak Teâlâ bir şeyi var ettiğinde şunu biliriz ki eğer o şeyin var olması ilâhî ilimde takdir edilmemiş olsaydı o şeyin var olması mümkün olmazdı. Allah Teâlâ bizi gereksiz söz ve davranışlardan muhafaza buyursun. Zira muazzam fazilet sahibi olan Allah Teâlâ'dır.

Bu ilâhî beyana rağmen yine de hevâ ve heveslerinin peşinde koşanlar kendi bocalamaları içinde oyalanmaya devam etmişlerdir. Oysa hakikat, iki gözü, iki dudağı ve bir dili olan herkesin gözü önünde ayan beyan ortadadır. Allah Teâlâ'dan bizleri hevâ ve hevesimizden, taassup hastalıklarından ve cahiliye hamiyetinden muhafaza etmesini niyaz ederiz. Buradan öğreniyoruz ki bir mürid şeyhinden kendisinin rubûbiyetin izlerinin zuhur ettiği bir mahal öğrenince -ki şeyh bu esnada Allah Teâlâ'nın kendisine âleme izhar ettiği bu halin hilâfındadır ve kendi kulluğunu müşahede eder- Allah Teâlâ onun saadetinin bulunduğu şeyleri kendisine açmış demektir. İşte bu durumda olan mürid, tıpkı şeyhinin yöneldiği gibi Hakk'a yönelir. Çünkü şeyhten öğrenmiştir. Fakat şeyhe değil, Allah Teâlâ'ya tevekkül eder. Sonra da Allah Teâlâ'nın müridi hakkında şeyhine bildireceği şeyleri beklemeye başlar. Bunlar, müride emredeceği bir işi söylemesi veya ona bir şeyi yasaklaması veya ona fayda veren bir bilgi olabilir. Mürid de şeyhinin diliyle o bilgiyi Allah Teâlâ'dan alır. Böylece mürid, şeyhin kendinden zaten öğrenmiş olduğu üzere, şeyhinin rubûbiyet hükümlerinin kendinde tezahür ettiği bir mahal olduğunu öğrenir. Hatta şeyh ortadan kalkacak (vefat edecek) olsa bile, artık bu durum müride bir etki yapmaz olur. İşte Hazreti Peygamber aleyhisselâmın vefatı esnasında Hazreti Ebû Bekir'in durumu buna örnektir.

[Allah şükredenlerin mükâfatını verecektir.]: Onlara bahşedeceği nimetleri ile bu mükâfatı verecektir.

وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تَمُوتَ إِلَّا بِإِذْنِ اللّٰهِ كِتَابًا مُؤَجَّلًا وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا
وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الْآخِرَةِ نُؤْتِهِ مِنْهَا وَسَنَجْزِي الشَّاكِرِينَ (١٤٥) وَكَأَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ قَاتَلَ
مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا وَاللّٰهُ
يُحِبُّ الصَّابِرِينَ (١٤٦)

145. Hiçbir kimse Allah'ın izni olmadan ölmez; o, belli bir vakte bağlanmıştır. Kim dünya nimetini isterse ona ondan veririz ve kim âhi-

ret nimetini isterse ona ondan veririz. Şükredenlerin mükâfatını vereceğiz. 146. Nice peygamberler vardı ki beraberinde birçok Allah erleri bulunduğu halde savaştılar da bunlar, Allah yolunda başlarına gelenlerden dolayı gevşeklik ve zaaf göstermediler, boyun eğmediler. Allah sabredenleri sever.

[Allah yolunda başlarına gelenlerden dolayı gevşeklik ve zaaf göstermediler.]: Uğrunda imtihana tâbi tutuldukları sorumluluğu taşıma konusunda gevşeklik ve zaaf göstermemişlerdir. Çünkü onlar bunu Allah için taşımaktadırlar, kendilerine zor gelse de bunu yaparlar.

[Boyun eğmediler.]: Bu zorlukları ortadan kaldırmak için Allah'tan başkasına boyun eğmediler, aksine bunun için sadece Allah'a sığındılar.

[Allah sabredenleri sever.]: Bunlar Allah Teâlâ tarafından imtihan edilen ve başlarına gelen belaları Allah'tan başkasına şikâyet (arz) etmeme konusunda kendilerine hâkim olan kimselerdir. Allah yolunda başlarına gelen musibetlerden dolayı gevşeklik göstermemişler ve bu sorumluluğu taşıma konusunda zafiyet göstermemişlerdir. Allah Teâlâ'nın kullarını imtihan etmesinin sebebi, onların bu imtihan esnasında başkalarına değil kendisine sığınmalarıdır. İşte bunu yaptıkları zaman "sabredenler"den olurlar ki sabreden kimse Allah Teâlâ'nın sevdiğidir. Onun sıfat mânasındaki isimlerinden biri de *es-Sabûr*'dur. Dolayısıyla Allah Teâlâ aslında hil'atini (elbisesini) üzerinde gördüğü kimseyi sever. O halde sen de Allah Teâlâ'nın senden aldığı konusunda ve O'nun sana vermiş olduğu nimetler hususunda daima Allah'ı murakebe etmelisin. Çünkü Allah Teâlâ senden bir şey aldığı zaman sen sabredesin de O da seni sevsin diye almıştır. Zira O, sabredenleri sever. Seni sevdiği zaman da sana, sevenin sevdiğine yaptığı muameleyi yapar. Böylece senin iraden maslahatını gerektirdiği zaman istediğine sahip olursun. Eğer iraden maslahatını gerektirmezse o zaman da Allah Teâlâ sana olan sevgisi ile, senin hakkında maslahatına uygun olanı yapar. Her ne kadar sen o anda bu fiili hoş görmesen de aslında Allah'ın senin hakkındaki o fiili senin maslahatınadır. Zira sen işin sonuna gelindiğinde Allah'a, (senin hakkında o şekilde tasarrufta bulunduğu için) hamdedersin. Zira Allah Teâlâ, kulu sevdiği zaman onun maslahatını yerine getirme konusunda töhmet altında olmaz, kusurlu davranmaz. Dolayısıyla senin O'nun seni sevmesi konusundaki ölçün, senden aldığı mal, aile ya da ayrılması senin için zor gelen diğer şeyler ve sana ihsan ettiği karşısında sana rızık olarak verdiği sabra bakmandır. Zira ülfet kesbettiğin Allah Teâlâ'nın senden aldığı her şey karşılığında katından sana telafi olarak vereceği şeyler vardır.

وَمَا كَانَ قَوْلَهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَإِسْرَافَنَا فِي أَمْرِنَا وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا
وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ (١٤٧) فَآتَاهُمُ اللَّهُ ثَوَابَ الدُّنْيَا وَحُسْنَ ثَوَابِ الْآخِرَةِ
وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ (١٤٨)

147. Onların sözleri, sadece şöyle demekten ibaretti: Ey rabbimiz! Günahlarımızı ve işimizdeki taşkınlığımızı bağışla; ayaklarımızı (yolunda) sabit kıl; kâfirler topluluğuna karşı bizi muzaffer kıl! 148. Allah da onlara dünya nimetini ve (daha da önemlisi,) âhiret sevabının güzelliğini verdi. Allah, ihsan sahiplerini sever.

Hayırlı amelin karşılığına "sevap" denilmiştir, çünkü bu tür amellerin karşılığı hem derhal (*acele*) verilir hem de kabarık bir şekilde (*severân*) verilir. Böylece de hak edilen hayrın bizzat kendi içerisinde yer alır. Nitekim sevap kelimesi, bir şeye süratle ve acele bir şekilde yöneldi mânasındaki "*sâbe ile'ş-şey'i*" ifadesinden türemiştir.

[Allah, ihsan sahiplerini sever.]: İhsan, Allah Teâlâ'nın sıfatıdır; Allah Teâlâ *el-Muhsin*'dir. Yani O, kendi sıfatını sevmektedir. Kulun "ihsan sahibi" olarak nitelendirilmesine sebep olan ihsan ise, kulun Allah'a, sanki O'nu görüyormuş gibi, yani müşahede üzere ibadet etmesidir. Benzer şekilde Hak Teâlâ'nın her şeye şahit oluşu da O'nun ihsanıdır. Zira O, müşahedesi ile her şeyi helâk olmaktan muhafaza eder. Kulun intikal ettiği her bir hal, Allah'ın ihsanındandır. Nitekim onu o hale intikal ettiren Allah Teâlâ'dır. Bu sebeple, birine nimet vermeye ihsan denilir. Çünkü sana ancak seni bilen kimse kasıtlı olarak nimet verir. Senin hakkındaki bilgisi, bizzat seni görerek edindiği bilgi olan kimse ise sana devamlı olarak ihsan eder; çünkü o seni daima bilmekte, daima görmektedir. Şeriatta ihsan bundan başka bir şey değildir. Nitekim (hadis-i şerifte) şöyle denilmiştir: "Sen O'nu görmesen de O seni görüyor.", yani sen ihsan etmesen de O, *Muhsin*'dir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تُطِيعُوا الَّذِينَ كَفَرُوا يَرُدُّوكُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرِينَ
(١٤٩) بَلِ اللَّهُ مَوْلَاكُمْ وَهُوَ خَيْرُ النَّاصِرِينَ (١٥٠)

149. Ey iman edenler! Eğer kâfirlere uyarsanız, gerisin geriye (eski dininize) döndürürler de hüsrana uğrayanların durumuna düşersiniz. 150. Oysa sizin mevlânız Allah'tır ve O, yardımcıların en hayırlısıdır.

[O, yardımcıların en hayırlısıdır.]: Yani kendi dininin ehline, onlara karşı kendi istekleri doğrultusunda düşmanlık eden kimselere karşı yardım eder.

سَنُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ بِمَا أَشْرَكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَمَأْوَاهُمُ
النَّارُ وَبِئْسَ مَثْوَى الظَّالِمِينَ (١٥١)

151. Allah'ın, hakkında hiçbir delil indirmediği şeyleri O'na ortak koşmaları sebebiyle, kâfirlerin kalplerine yakında korku salacağız. Gidecekleri yer de cehennemdir. Zalimlerin varacağı yer ne kötüdür!

Hazreti Peygamber aleyhisselâm bir aylık yürüme mesafesi boyunca düşmanına korku salmakla ilâhî yardıma nail olmuştur. Süre olarak bir ay, ayın çevre feleğinin derecelerini kat ettiği süredir ki bu çok hızlı ve katıdır. Araplar hesabı buna göre yaparlar. Buna göre yapılan takvim Arap takvimidir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm ayın bir aylık hareketi, seyri boyunca gideceği mesafeye kadar düşmana korku salmakla ilâhî yardıma nail olmuşsa, o zaman ona verilen düşmanı korkutma şeklindeki bu yardım, ayın bir aylık süre içerisinde seyrettiği bütün mesafeleri kapsamaktadır ki bu da yakın feleğin bütün derecelerini kapsar. Bunun, ayın bu mesafeyi kat etmesi ile oluş ve bozuluş âlemlerinde tesiri olur. Korku ancak hedeflenen düşmana tesir eder. Hazreti Peygamber aleyhisselâmın karşısına çıkan her düşman, kalbinde bu korkuyu bulmuştur. Fakat Allah o düşmanı bedbaht kılmış olduğu için yine de Hazreti Peygamber aleyhisselâmın karşısına çıkmış, ona saldırmıştır. Allah da o kimselere, bedbahtlar mesutlardan ayırt edilsinler diye bu fırsatı vermiştir. Bu yüzden bu korku, o düşmandaki düşmanlık ve saldırganlığı Allah'ın dilediği ölçüde yumuşatmıştır. İşte düşmanın kalbinde bulduğu bu korku ile düşmanlığından azalan kısım, Allah Teâlâ'dan gelen yardımdır.

وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللَّهُ وَعْدَهُ إِذْ تَحُسُّونَهُمْ بِإِذْنِهِ حَتَّى إِذَا فَشِلْتُمْ وَتَنَازَعْتُمْ فِي الْأَمْرِ
وَعَصَيْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا أَرَاكُمْ مَا تُحِبُّونَ مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الدُّنْيَا وَمِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الْآخِرَةَ
ثُمَّ صَرَفَكُمْ عَنْهُمْ لِيَبْتَلِيَكُمْ وَلَقَدْ عَفَا عَنْكُمْ وَاللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ (١٥٢)
إِذْ تُصْعِدُونَ وَلَا تَلْوُونَ عَلَى أَحَدٍ وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فِي أُخْرَاكُمْ فَأَثَابَكُمْ غَمًّا بِغَمٍّ
لِكَيْلَا تَحْزَنُوا عَلَى مَا فَاتَكُمْ وَلَا مَا أَصَابَكُمْ وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ (١٥٣) ثُمَّ أَنْزَلَ

عَلَيْكُمْ مِنْ بَعْدِ الْغَمِّ أَمَنَةً نُعَاسًا يَغْشَى طَائِفَةً مِنْكُمْ وَطَائِفَةٌ قَدْ أَهَمَّتْهُمْ أَنْفُسُهُمْ يَظُنُّونَ
بِاللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ يَقُولُونَ هَلْ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ مِنْ شَيْءٍ قُلْ إِنَّ الْأَمْرَ كُلَّهُ لِلَّهِ
يُخْفُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ مَا لَا يُبْدُونَ لَكَ يَقُولُونَ لَوْ كَانَ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ مَا قُتِلْنَا هَاهُنَا
قُلْ لَوْ كُنْتُمْ فِي بُيُوتِكُمْ لَبَرَزَ الَّذِينَ كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ إِلَى مَضَاجِعِهِمْ وَلِيَبْتَلِيَ اللَّهُ مَا
فِي صُدُورِكُمْ وَلِيُمَحِّصَ مَا فِي قُلُوبِكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ (١٥٤)

152. Andolsun ki, Allah, size verdiği sözde durdu. O'nun izniyle kâfirleri kırıp biçiyordunuz, ama Allah size arzuladığınız zaferi gösterdikten sonra gevşeyip bu hususta çekiştiniz ve isyan ettiniz; sizden kimi dünyayı kimi âhireti istiyordu, derken denemek için Allah sizi geri çevirip bozguna uğrattı. Andolsun ki O, sizi bağışladı. Allah'ın inananlara nimeti boldur. 153. Peygamber arkanızdan sizi çağırırken kimseye bakmadan kaçıyordunuz; kaybettiğinize ve başınıza gelene üzülmeyesiniz diye, Allah sizi kederden kedere uğrattı. Allah, işlediklerinizden haberdardır. 154. Kederden sonra, bir takımınızı kendinden geçirecek şekilde size huzur ve emniyet indirdi; oysa bir takımınız da kendi dertlerine düşmüşlerdi. Haksız yere Allah hakkında, cahiliye devrinde olduğu gibi inanıyorlar. "Bu işte bizim bir fikrimiz var mı?" diyorlardı. De ki: "Buyruğun hepsi Allah'ındır." Sana açmadıklarını içlerinde gizliyorlar. "Bu işte bizim fikrimiz alınsaydı, burada öldürülmezdik." diyorlar. De ki: "Evlerinizde olsaydınız haklarında ölüm yazılı olan kimseler, yine de devrilecekleri yere varırlardı. Bu, Allah'ın içinizde olanı denemesi, kalplerinizde olanı arıtması içindir. Allah gönüllerde olanı bilir."

[De ki: "Buyruğun hepsi Allah'ındır."]: Sadece bizim ahdimizde olan yaratılmış şeylerin var edilmesi değil, aksine bütün her şey Allah'ındır; çünkü fiilin var edicisi ve faili O'dur, fiil yapmak için gerekli olan kuvvet ve kudreti yaratan O olduğu için amelleri yaratan da O'dur.

إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنْكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطَانُ بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا وَلَقَدْ
عَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ (١٥٥) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ كَفَرُوا
وَقَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ إِذَا ضَرَبُوا فِي الْأَرْضِ أَوْ كَانُوا غُزًّى لَوْ كَانُوا عِنْدَنَا مَا مَاتُوا وَمَا
قُتِلُوا لِيَجْعَلَ اللَّهُ ذَلِكَ حَسْرَةً فِي قُلُوبِهِمْ وَاللَّهُ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ
(١٥٦) وَلَئِنْ قُتِلْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ مُتُّمْ لَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَحْمَةٌ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ

(١٥٧) وَلَئِنْ مُتُّمْ أَوْ قُتِلْتُمْ لَإِلَى اللّٰهِ تُحْشَرُونَ (١٥٨) فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ لِنْتَ لَهُمْ
وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ
فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ (١٥٩)

155. İki topluluğun karşılaştığı gün, içinizden yüz çevirenlerin, yaptıklarının bir kısmından ötürü şeytan ayaklarını kaydırıp yoldan çıkarmak istemişti. Allah, andolsun ki, onları affetti. Allah bağışlayandır, Halim'dir. 156. Ey iman edenler! Sizler, inkâr edenler ve yeryüzünde sefere çıkan veya savaşan kardeşleri hakkında, "Eğer bizim yanımızda kalsalardı ölmezler, öldürülmezlerdi." diyenler gibi olmayın. Allah bu kanaati onların kalplerine (kaybettikleri yakınları için onulmaz) bir hasret (yarası) olarak koydu. Canı veren de alan da Allah'tır. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görür. 157. Eğer Allah yolunda öldürülür ya da ölürseniz, şunu bilin ki, Allah'ın mağfireti ve rahmeti onların topladıkları bütün şeylerden daha hayırlıdır. 158. Andolsun, ölseniz de öldürülseniz de Allah'ın huzurunda toplanacaksınız. 159. O vakit Allah'tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın! Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz, etrafından dağılıp giderlerdi. Şu halde onları affet; bağışlanmaları için dua et; işlerinde onlarla istişarede bulun. Kararını verdiğin zaman da artık Allah'a dayanıp güven. Çünkü Allah, kendisine dayanıp güvenenleri sever.

[O vakit Allah'tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın.]: Yani "Ancak Allah'ın rahmeti sayesinde onlara yumuşak davrandın." Nefisler kendisine ihsanda bulunanı sevme karakteri üzere yaratılmıştır. Bu yüzden gözetimin altında bulunanları sakın korku ve şiddetle ıslah etmeye çalışma, yoksa onları iyice nefret ettirirsin. Zira zorluk ve katılıkla elde edilebilecek şeyler yumuşaklıkla da elde edilir ama yumuşaklıkla elde edilecek şeyler zorluk ve katılıkla asla elde edilemez. Çünkü zorbalık, zorbalığa uğrayan kimsenin kalbinde asla rahmet ve sevgi oluşturmaz. Yumuşaklıkla hem elde edilmek istenilen şey elde edilir hem de sevgi ortaya çıkar. Bu sevgi, kendisine yumuşak davrandığın kimsenin kalbinde bir karşılık görür. Yumuşak davranan kimse mukavemet görmez, çünkü yumuşaklığın hükmüne mukavemet edilmez. Dinde esneklik de dindendir, bu nedenle Allah Teâlâ lütuf buyurmuş ve Hazreti Peygamber aleyhisselâmı yumuşak kalpli ve yumuşak yüzlü kılmış, ona [O vakit Allah'tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın!] buyurmuştur. Allah böylece onları (sahâbeyi) faziletli kılmıştır.

Yumuşaklık; kanat germek, insanları idare etmek ve siyasettir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm "İnsanları idare etmek sadakadır." buyurmuştur. Allah'a davet, siyaset ilmini gerektirir, çünkü Allah'a davetin bu davete muhatap olan kimsedeki sureti, daveti yapan kimsenin suretine göre değişiklik arz eder. Kimi davetler katılık ve zorbalık niteliğine sahipken kimileri yumuşaklık ve şefkat niteliğine sahiptir.

[Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz, etrafından dağılıp giderlerdi.] Eğer Hazreti Peygamber aleyhisselâm fiillerinde ve sözlerinde kaba ve katı olsaydı insanlar onun etrafından dağılırlardı. Zira onun davetine muhatap olanlar yumuşaklığı ve şefkatine rağmen yine de davetini kabul etmiyorlardı, bir de katı ve kaba olsaydı o zaman asla ona dönüp bakmazlar, daima yüz çevirmeye devam ederlerdi. Dolayısıyla Hazreti Peygamber aleyhisselâmın, kendisine Allah tarafından emredilmemiş olan hususlarda ashabı ile istişarede bulunması risalet makamının değil, hilâfet makamının gereğidir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm da halifelerden biri olduğu için ona [İşlerinde onlarla istişarede bulun.] denilmiştir. Böylece Hak Teâlâ Hazreti Peygamber aleyhisselâmın, kendisine herhangi bir vahiy gelmediği durumlarda, zor meseleleri ashabı ile istişare etmesini emretmiştir. Çünkü Hakk'ın her var olan varlıkta hususi bir veçhesi vardır ki o veçhe bir başka varlıkta bulunmaz. Bazen Hak Teâlâ yaratmış olduğu varlıklardan birine herhangi bir konuda, ondan daha üst tabakada bulunan bir yaratığına vermemiş olduğu şeyi verebilir. Örneğin mele-i âlâdaki melekler, Allah katında Hazreti Âdem aleyhisselâmdan daha üstün oldukları halde Allah isimleri onlara değil, Hazreti Âdem aleyhisselâma öğretmiştir. Böylece Hazreti Âdem aleyhisselâmda, onlarda bulunmayan bir şey bulunur olmuştur. Haddizatında Allah Teâlâ bazen bir sebep vasıtasıyla verebileceği gibi -ki sebep, Kalem'in Allah'ın mahlûkat hakkında bilgisinden hareketle yazdığı şeydir- aynı zamanda bir sebep olmaksızın da verebilir. Bu ise işte bu yönden verdiği bilgidir. Hak Teâlâ'nın bu yönden verdiğini ne sebepler ne de yaratılmış olan bilebilir. Öyleyse bu yönden gelen bilginin öğrenilmesi için, Allah Teâlâ akla istişareyi emretti. Böylece tedbir işinde istişarede bulunduğu kimse, özel yönden Allah'tan öğrendiği, henüz bilgisi yazılmamış ve mahlûkatta hâsıl olmamış bilgiyi verir. Bu nedenle Allah Teâlâ Hazreti Peygamber aleyhisselâma [Karar verdiğin zaman Allah'a tevekkül et.] buyurmuştur. Yani istişarede görüş birliğine vardığınız veya -onlardan farklı olarak- senin karara vardığın şeyi uygularken, Allah'a tevekkül et. İşte [Allah'a tevekkül et.] âyeti, böyle bir durumda fiil gerçekleşmezden öncedir. Çünkü niyet, fiili önceler. Bu bağlamda Hazreti Peygamber aleyhisselâma [Allah'a tevekkül et.] diye emredildi. Çünkü o, fiil gerçekleş-

meden önce, Allah'ın ilâhî ve hususi bir yönden kendisine neyi ilham edeceğini bilemez. Akılların mertebelerini ancak istişare edenler, özellikle de dostça sohbetler vasıtasıyla yapılan istişarelerde başkalarına danışanlar bilir, çünkü böylesine dostça sohbetler düşüncelerin yoğunlaşması ve hatırlama açısından daha elverişli ve düşüncenin dağılmasına daha çok mânidir. İnsanın yapmak istediği şeyi başkalarının görüşlerine arz etmesi, onun aklının tam olduğuna delâlet eder; böyle yapan insan, görüşünü başka görüşlere arz etmek suretiyle insanların isteklerindeki birliğe rağmen arzularındaki farklılığı öğrenir, bunun sonucunda da, talep edilen şey bir olsa da bunun farklı vechelerinin olabileceğini görür. Bil ki bu, yukarıda zikrettiğimiz şekilde muamele edilmesi gereken bir noktadır. Ancak başka bir nokta daha vardır ki orada da Allah Teâlâ "Ey peygamber! Kâfirlerle ve münafıklarla cihad et ve onlara karşı sert davran." (Tevbe, 9/73) buyurmuştur. Çünkü her konumun ayrı bir hükmü vardır, o halde sen de her konumda o konumun hükmüne göre davran ki hikmet sahibi olasın.

Tahkik:
Niyet, irade, kasıt, himmet, karar ve hâcis arasındaki fark

Bil ki Allah Teâlâ herhangi bir fiili, herhangi bir şahsın hareketine eşlik edecek şekilde vücuda getirmeyi murat ettiği zaman o şahsa mâsum elçisini gönderir. Bu mâsum elçi, mâlum ilâhî hâtırdır (düşünce). Bu ilâhî düşüncenin gönderilmesi seçme makamına yakın olduğu için son derece gizli olur ve onun kalbe inişini ancak sadakat ve saflık aynasında murakabe eden huzur ehli kimseler fark edebilir. Bu iniş kalpte gizli bir nakış yapar. Bu nakış, o kalbe gayba dair bir nüktenin inmiş olduğu hususunda dikkati çeker. Kim bununla hüküm verirse bütün fiillerinde isabet eder ve bütün amellerinde başarıya ulaşır. İşte buna itimat eden kimse için ilk sebep budur, yani havâtır erbabında bu ilâhî düşüncenin kalpteki nakışıdır. Kalbini yönetebilen kimse nezdinde bu hâcistir, eğer bir kez daha gelirse bu idaredir ve bu, sahibine saadeti getirir. Eğer üçüncü kez gelirse bu da himmettir. Ancak çok önemli bir mesele için tekrar gelir, eğer dördüncü kez gelirse, bu sefer ona azim (karar) denilir. Bu da ancak kesin karar verilen şeyin gerçekleştirilmesi için tekrar gelir. Eğer beşinci kez gelirse artık ona niyet denilir ki bu da işte o bünyeden sadır olup vücuda gelen fiil ile doğrudan birlikte olur. Fiil ile kulun fiile teveccüh etmesi arasında kasıt zuhur eder. Kasıt kutsal bir sıfat olur hem rabbin hem kulun niteliğidir.

إِنْ يَنْصُرْكُمُ اللهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْ وَإِنْ يَخْذُلْكُمْ فَمَنْ ذَا الَّذِي يَنْصُرُكُمْ مِنْ بَعْدِهِ وَعَلَى
اللهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ (١٦٠)

160. Allah size yardım ederse, artık size üstün gelecek hiç kimse yoktur. Eğer sizi bırakıverirse, ondan sonra size kim yardım eder? Müminler ancak Allah'a güvenip dayanmalıdırlar.

Eğer siz ona (O'nun dinine) yardım edip destek vermezseniz sizi rezil rüsva eder, O sizi rezil rüsva ettiği zaman da artık O'ndan sonra size kim yardım edebilir ki? Onun yardımı, sizden almış olduğu ahdin bir parçasıdır.

وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغُلَّ وَمَنْ يَغْلُلْ يَأْتِ بِمَا غَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ثُمَّ تُوَفّٰى كُلُّ نَفْسٍ مَا
كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ (١٦١)

161. Bir peygambere, emanete hıyanet yaraşmaz. Kim emanete hıyanet ederse, kıyamet günü, hainlik ettiği şeyin günahı boynuna asılı olarak gelir. Sonra herkese -asla haksızlığa uğratılmaksızın- kazandığı tastamam verilir.

[Sonra herkese -asla haksızlığa uğratılmaksızın- kazandığı tastamam verilir.]: Yani herkese ameli tam verilir ve kimse haksızlığa uğratılmaz.

أَفَمَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَ اللهِ كَمَنْ بَاءَ بِسَخَطٍ مِنَ اللهِ وَمَأْوٰيهُ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ (١٦٢)
هُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ اللهِ وَاللهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ (١٦٣)

162. Allah'ın hoşnutluğunu gözetenle Allah'ın hışmına uğrayan bir olur mu hiç? Berikisinin yeri cehennemdir. Cehennem ise ne kötü bir varış noktasıdır. **163.** Onlar Allah katında derece derecedir. Allah, işlediklerini görmektedir.

[Onlar Allah katında derece derecedir.]: Hak Teâlâ burada "Onlara Allah katında dereceler vardır." buyurmamış, aksine onları bizzat derecenin kendisi olarak ifade etmiştir, çünkü onlar zâtî kemalin bizzat kendisidirler. Arızî kemalleri ile de cennet derecelerini kazanırlar. Böylece aralarındaki üstünlük, sahip oldukları zâtî kemal ile değil, arızî kemal ile vuku bulur.

لَقَدْ مَنَّ اللهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ
وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ (١٦٤)

أَوَلَمَّا أَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ قَدْ أَصَبْتُمْ مِثْلَيْهَا قُلْتُمْ أَنَّى هَذَا قُلْ هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِكُمْ إِنَّ
اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (١٦٥) وَمَا أَصَابَكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ فَبِإِذْنِ اللَّهِ وَلِيَعْلَمَ
الْمُؤْمِنِينَ (١٦٦) وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ نَافَقُوا وَقِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوِ ادْفَعُوا
قَالُوا لَوْ نَعْلَمُ قِتَالًا لَاتَّبَعْنَاكُمْ هُمْ لِلْكُفْرِ يَوْمَئِذٍ أَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْإِيمَانِ يَقُولُونَ بِأَفْوَاهِهِمْ
مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يَكْتُمُونَ (١٦٧)

164. Andolsun ki içlerinden, kendilerine Allah'ın âyetlerini okuyan, (kötülüklerden ve inkârdan) kendilerini temizleyen, kendilerine kitap ve hikmeti öğreten bir peygamber göndermekle Allah, müminlere büyük bir lütufta bulunmuştur. Hâlbuki daha önce onlar apaçık bir sapıklık içinde idiler. 165. (Bedir'de) iki katını (düşmanınızın) başına getirdiğiniz bir musibet, (Uhud'da) kendi başınıza geldiği için mi "Bu nasıl oluyor?" dediniz? De ki: "O, kendi kusurunuzdandır." Şüphesiz Allah'ın her şeye gücü yeter. 166. İki topluluğun karşılaştığı gün başınıza gelen musibet, Allah'ın izni ile gerçekleşti. Bu musibet, Allah'ın müminleri belirlemesi için meydana geldi. 167. Bir de münafıkları ayırt etmesi içindi. Onlara "Geliniz, Allah yolunda savaşınız ya da savunma yapınız." denince "Eğer savaşmayı bilseydik, mutlaka peşinizden gelirdik." dediler. O gün onlar imandan çok küfre yakındılar. Kalplerinde olmayan şeyi ağızları ile söylüyorlardı. Hiç kuşkusuz Allah, onların gizli tuttuklarını çok iyi bilir.

Münafıklar cehenneme girip bir daha oradan çıkamayacak olan dört gruptan biridir. Bunlar üzerilerindeki kahırdan, hâkimiyetten dolayı görünüşte Müslüman gibi davranan kimselerdir. Canları, malları ve aileleri için korkmuş, bu yüzden Müslümanlık izhar etmişlerdir. Ama aslında gönüllerinde inançları değişmemiştir. Bu inançlarının değişmemesinin sebebi ise ya Allah'a karşı büyüklenmeleri, ya Allah'la birlikte başka varlıkları ilâh edinmeleri, ya da ulûhiyeti reddedip ilâh inancını toptan inkâr etmeleri ve âlemin herhangi bir ilâhı olduğunu kabul etmemeleridir.

الَّذِينَ قَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ وَقَعَدُوا لَوْ أَطَاعُونَا مَا قُتِلُوا قُلْ فَادْرَءُوا عَنْ أَنْفُسِكُمُ الْمَوْتَ
إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (١٦٨) وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ
رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ (١٦٩)

168. Onlar oturup, kardeşleri için, "Bize itaat etselerdi öldürülmezlerdi." dediler. De ki: "Eğer doğru sözlü iseniz, ölümü kendinizden savın."

169. Sakın Allah yolunda öldürülenleri ölmüşler sanmayın! Aksine onlar hep hayattadırlar, rablerinin katında rızıklandırılırlar.

Dünyadan (âhirete) intikal iki türlüdür: "Bir kısım insanlar dünya hayatından ayrılmak anlamına gelen ölümle âhirete intikal eder ve öldükten sonra âhiret hayatıyla yaşarlar. Bir kısım insanlar ise ölmeden, dünya hayatındayken intikal ederler. Bu kısım özellikle Allah yolunda öldürülen şehitlerdir. Şehit; aslında hayattadır, rızıklandırılır, yer. Mümin bunu imanı ile keşf sahibi de keşfi ile idrak eder. Şehit her ne kadar ölü olmakla nitelenmese de bu diyardan intikal etmiştir. Allah Teâlâ bize, Allah yolunda öldürülmüş olan kimseler hakkında "ölü" dememizi ve onları ölü olarak saymamızı yasaklamıştır, aksine şehit rabbi katında diridir, benim inancıma göre, rızıklandırılmaktadır. Zira Allah Teâlâ Allah yolunda öldürülen kimselerin diri ve rızıklanmakta olduklarını söylemiş, onları bu şekilde nitelemiş ve kendileri hakkında "ölü" denilmesini olumsuzlamış, onları sırf hissetmeme ve nefes almama gibi özelliklerde ölülerle ortak oldukları için şehitleri ölülerden sayan kimselerin ilim sahibi olmadıklarını ifade buyurmuştur. Ancak burada şehidin ölüden daha faziletli olduğu söylenmemiştir. Ne var ki şehit, bazı ölülerden daha faziletlidir.

Bu âyet kıyasın geçersizliği konusunda en kuvvetli delildir, çünkü Allah yolunda cihad edip de bu yolda katledilmiş olan kimselerin ölü olduklarını düşünenler bu düşünceye, bu kimseleri Allah yolu dışında ölen kimselere kıyas ederek ulaşmışlardır. Bu kıyasta birleştirici (ortak) illet ise onların bu öldürülenlerden her iki grubu da aynı suret üzere, yani nefes almaz ve canlılardaki hareketleri ortaya koymaz halde görmeleridir. Nitekim şehitler kendilerine yapılmak istenilen organların kesilmesi, derilerinin böceklenmesi ve parçalanması gibi eylemlerden ya da vahşi kuşların yemesi, bedenlerinin çürüme ve bozulmaya yüz tutması gibi fiillerden kendilerini koruyamazlar. Bunun üzerine kıyas yapmış ve fakat kıyasta yanılmışlardır. Bundan daha açık bir kıyas olmadığı gibi bundan güçlü bir illet de yoktur. Bütün bunlara rağmen, Allah onları yalanlayarak şöyle demiştir: "Benim yolumda öldürülen kimsenin durumu benim yolumdan başka bir yerde öldürülenle bir değildir." Böylece Hak Teâlâ ikinci âyetteki "Fakat siz farkına varamazsınız." (Bakara, 2/154) ifadesi ile de kıyasın onlara verdiği bu bilgiyi yok hükmünde saymıştır.

Nefs (can) fedası ile Allah'a yakınlaşmak, O'na yakınlaşma türlerinin en yücesidir, bu nedenle şehitler Allah düşmanlarına karşı savaşta canlarını Allah'a feda ederek O'na yakınlaşmış oldukları için onlara ebedî hayat, ebedî rızık ve Allah'ın kendilerine verdikleri sayesinde bir sevinç vardır. Bu yüzden, Allah'ın koyduğu yasak nedeniyle, şehitlere ölü denilmez, çünkü Allah nasıl

kulların gözlerini melekleri ve cinleri idrak etmekten alıkoyup engellemiş ise şehitlerin hayatlarını idrak etmekten de alıkoymuş, men etmiştir. Oysa biz cinlerin ve meleklerin bizimle birlikte hâzır olduklarını biliriz. İşte aynı şekilde şehitlerin de ölü olmadıklarına inanırız. Zira Hak Teâlâ, [Sakın Allah yolunda öldürülenleri ölmüşler sanmayın! Aksine onlar hep hayattadırlar.] buyurmuştur ve Allah'ın haberi doğrudur. Böylece onların hayatta oldukları sübût bulmuş olmaktadır, zira onlar canlarını vererek Allah'a yakınlaşmayı amaçlamışlardır. Şehit, Allah katında huzurda olandır. Bu nedenle âyette [rableri katında] denilmiştir. Dolayısıyla şehit, sırf şehâdeti, yani Allah yolunda katledilmesi nedeniyle, rabbinin katında, O'nun huzurundadır. Bu yüzden şehidin cenazesi yıkanmaz, çünkü o, rabbinin katındadır.

Soru: Şehidin hayatta olduğu nas ile sabittir. O halde nasıl olur da malı miras olarak kalır, hanımı ile evlenilebilir?

Cevap: Varlıkta herhangi bir suret bozulup fesada uğradığı zaman derhal başka bir suret zuhur eder; dolayısıyla biz daima suretler içerisinde olur, fayda ve zarar görmeye devam ederiz. Cihad bir yönüyle ıslah, bir yönüyle fesattır; çünkü cihadda başların gövdelerden ayrılması, fiziksel olarak canların öldürülmesi söz konusudur. Haddizatında şehit, canının bedeninden çıkmış olması itibariyle ölüye benzer. İşte bu nedenle malı miras kalır, hanımı ile başkası nikâhlanabilir. Şehidin hanımından boşanmış olması, hâkimin kayıp birinin hanımını boşamasına benzer. Kaybolan kişi hayatta bile olsa, uzun süre ortada olmayınca, mezheplere göre, hâkim onun hanımını boşayabilir. Yine insanlığın efendisi aleyhisselâmdan "Zarar vermek de yoktur, zarara zararla karşılık vermek de yoktur."[18] şeklinde hadis sabittir. Mâlum olduğu üzere şehit, her ne kadar toprağın altına defnedilmiş olsa da aslında o ebediyet diyarında mesuddur ve tekrar dünyaya geri dönmesinin, sahip olduğu o yüce makamdan inmesinin, rabbi katında hayatta olup rızıklandırılmaktan ve sevinç içinde olmaktan feragat edip ailesinin yanına dönmesinin bir yolu yoktur. Bu, ölülerin halidir. Şehitler ise hayattadırlar, rableri katında rızıklandırılmaktadırlar. Bizim gözümüzde ise toprağa karışmışlardır. Biz ancak gördüğümüzü biliriz, herkese niyeti neyse o vardır, bu yüzden ancak müşahede ettiğimize göre hüküm veririz. İşte bunu kulağına küpe et ki faydasını göresin.

فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللهُ مِنْ فَضْلِهِ وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا
خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (١٧٠)

---

18. İbn Mâce, Ahkâm, 17.

170. Allah'ın kendilerine lütfundan verdiği mutlulukla sevinç duyarlar ve arkalarından şehit olarak kendilerine katılmamış olan mücahitler hakkında, "Onlara hiçbir korku yok ve onlar üzüntü de duymayacaklardır." müjdesinde bulunurlar.

Biatlerinden dolayı sevinç duyarlar, çünkü bu biatlerinde kâr elde ettiklerini, ölümsüz olarak âhiret diyarına intikal ettiklerini görmüşlerdir.

[Onlar üzüntü de duymayacaklardır.]: Burada Hak Teâlâ şimdiki zamana işaret eden fiil kullanmıştır. Bu fiil, üzüntünün şu anda da gelecekte de olmayacağı anlamını ifade eder; bunun aksine eğer geçmiş zaman fiili ya da başına *sin* veya *sevfe* harfi getirilerek gelecek zaman fiili kullanılmış olsaydı, bu iki zamana birden işaret edemeyecekti.

يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ وَفَضْلٍ وَأَنَّ اللّٰهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ (١٧١) الَّذِينَ
اسْتَجَابُوا لِلّٰهِ وَالرَّسُولِ مِنْ بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا مِنْهُمْ وَاتَّقَوْا أَجْرٌ
عَظِيمٌ (١٧٢) الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ
إِيمَانًا وَقَالُوا حَسْبُنَا اللّٰهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ (١٧٣)

171. Onlar, Allah'tan gelen nimet ve keremin, Allah'ın müminlerin ecrini zâyi etmeyeceği müjdesinin sevinci içindedirler. **172.** Yara aldıktan sonra yine Allah'ın ve Peygamber'in çağrısına uyanlar, (özellikle) bunların içlerinden iyilik yapanlar ve takvâ sahibi olanlar için pek büyük bir mükâfat vardır. **173.** Bir kısım insanlar, müminlere: "Düşmanlarınız olan insanlar, size karşı asker topladılar; aman sakının onlardan!" dediklerinde bu, onların imanlarını bir kat daha artırdı ve "Allah bize yeter. O ne güzel vekîldir!" dediler.

["Allah bize yeter. O ne güzel vekîldir!" dediler.]: Yani "Allah'ta kifâyet, yeterlilik vardır." dediler.

فَانْقَلَبُوا بِنِعْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ وَفَضْلٍ لَمْ يَمْسَسْهُمْ سُوءٌ وَاتَّبَعُوا رِضْوَانَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ ذُو فَضْلٍ
عَظِيمٍ (١٧٤)

174. Bunun üzerine, kendilerine hiçbir fenalık dokunmadan, Allah'ın nimet ve keremiyle geri geldiler. Böylece Allah'ın rızasına uymuş oldular. Allah büyük kerem sahibidir.

Kim Allah ile yetinirse kendisine hiçbir fenalık dokunmadan Allah'tan bir nimet ve ihsan ile döner, Allah'ın razı olacağı şeyi yapar.

[Allah büyük kerem sahibidir.]: Kendisi ile yetinen kimseye karşı büyük kerem sahibidir. Kerem, ihsan, ziyade demektir, yani ameline karşılık olan mükâfatı verir ve zevk itibariyle büyük gördüğü mükâfattan daha fazlasını da ziyade olarak verir.

إِنَّمَا ذَٰلِكُمُ الشَّيْطَانُ يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءَهُ فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُونِ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (١٧٥)

175. İşte o şeytan, ancak kendi dostlarını korkutur. Şu halde, eğer iman etmiş kimseler iseniz onlardan korkmayın, benden korkun.

Havf [korku], iman makamındandır. Eğer tahkik edersen görürsün ki her bir yerin kendine mahsus bir korkusu vardır ve bu korkuların her birinin ilişiği, ancak Allah'tan korku olmalarıdır. Korkuyu ortaya çıkaran, yaratan O'dur, zira korku da yaratılmış şeylerdendir ve Allah bir mevcut yaratır ve korkumuzu o mevcut ile ilişkilendirir. İşte bu, [Eğer iman etmiş kimseler iseniz onlardan korkmayın, benden korkun.] ifadesidir. Burada Hak Teâlâ korkuyu imanın neticesi kılmıştır. Nitekim korku, doğru sözlü peygamberin Allah katından getirdiği ilâhî ilme dayalıdır. Zira iman olmaksızın sahip olunan ilim korkuyu sağlamaz. Allah ehli adamlarda Allah korkusu hâsıl olur, çünkü onlar Allah Teâlâ'nın kendileri hakkındaki muradını, kendilerini nereye nakledeceğini, hangi sıfat üzere ve hangi tabakada kendilerini temyiz edeceğini bilmezler. Bu durum onlar için müphem (belirsiz) kaldığı için de Allah'tan korkuları büyür.

Eğer mümin isen Allah'tan kork, ey miskin!,
Münazaacının emre karşı otoritesi geldiğinde
Barışa yanaşırlarsa, sen de yanaş sen de ve nail ol,
Barış ile emir âleminde yüce mertebelere
Ben değil, muallim olarak Allah söyler bunu,
Tıpkı Kur'ân'da, muhkem zikirde denildiği gibi.

Allah korkusu en büyük korkudur, çünkü Allah Teâlâ *el-Musallit*'tir (Musallat olan, saltanat sahibi olan), her şeyin hükümranlığı O'nun elindedir, O'ndan kurtuluş ve emniyet nerede olabilir ki?! Her kim O'ndan korkarsa, Hak Teâlâ'nın kendilerini "Üzerlerindeki rablerinden korkarlar." (Nahl, 16/50) şeklinde nitelendirdiği mele-i âlâya iltihak olur.

وَلَا يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَنْ يَضُرُّوا اللّٰهَ شَيْئًا يُرِيدُ اللّٰهُ أَلَّا يَجْعَلَ
لَهُمْ حَظًّا فِي الْآخِرَةِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ (١٧٦) إِنَّ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ لَنْ
يَضُرُّوا اللّٰهَ شَيْئًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (١٧٧) وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ
خَيْرٌ لِأَنْفُسِهِمْ إِنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ لِيَزْدَادُوا إِثْمًا وَلَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ (١٧٨)

176. Küfürde yarışanlar seni üzmesin; şüphesiz onlar Allah'a bir zarar veremezler. Allah âhirette onlara bir pay vermemek istiyor; onlara büyük azap vardır. 177. Şurası muhakkak ki imanı verip inkârı alanlar, Allah'a hiçbir zarar veremezler. Onlar için elîm bir azap vardır. 178. İnkâr edenler sanmasınlar ki kendilerine mühlet vermemiz onlar için daha hayırlıdır. Onlara ancak günahlarını artırmaları için fırsat veriyoruz. Onlar için alçaltıcı bir azap vardır.

Bu, Allah Teâlâ'nın gizli tuzağı kapsamında olup kendisine muhalif olan kimseye nimetleri ardı ardına göndermesi, iyice günahlarının artması için ona daha uzun mühlet vermesi şeklindedir. Mühlet, insanın ömrünün uzatılması ve dünyada imkânlarının artırılmasıdır, böylece kendilerine mühlet verilen kimseler bu uzun ömür ve imkânlar içerisinde, nihayetinde kendi bedbahtlıklarına sebep olacak tasarruflarda bulunurlar. Hak Teâlâ bu hususta şöyle buyurmuştur; "Onlara azgınlıkları içinde süre verir ve onlar bocalarlar." (Bakara, 2/15), yani "Onlara, içerisinde bulundukları durumda mühlet verir."

مَا كَانَ اللّٰهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ حَتَّى يَمِيزَ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ وَمَا كَانَ
اللّٰهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ وَلَكِنَّ اللّٰهَ يَجْتَبِي مِنْ رُسُلِهِ مَنْ يَشَاءُ فَآمِنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهِ وَإِنْ
تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا فَلَكُمْ أَجْرٌ عَظِيمٌ (١٧٩)

179. Allah, müminleri (şu) bulunduğunuz durumda bırakacak değildir; sonunda murdarı temizden ayıracaktır. Bununla beraber Allah, size gaybı da bildirecek değildir. Fakat Allah, elçilerinden dilediğini ayırt eder. O halde Allah'a ve peygamberlerine iman edin. Eğer iman eder, takvâ sahibi olursanız sizin için de çok büyük bir ecir vardır.

[O halde Allah'a ve peygamberlerine iman edin.]: Hak Teâlâ'nın bu emri, şer'an fiillerin kullara nispet edilmesinin doğruluğunun onayı mahiyetindedir. Bu nedenle kullar "Rabbimiz, bizler senin indirdiğine iman ettik." (Âl-i İmrân, 3/53) demişler ve imanı, var ediş itibariyle kendilerine izafe etmişlerdir.

[Eğer iman eder, takvâ sahibi olursanız sizin için de çok büyük bir ecir vardır.]: Bütün işlerinin esasını iman ve takva kıl ki işler senin için ayan beyan olsun, zira imandan öte bir şey yoktur, sakın ondan döneyim deme!

وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخَلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرًا لَهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَهُمْ
سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخِلُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلِلّٰهِ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللهُ بِمَا تَعْمَلُونَ
خَبِيرٌ (١٨٠)

180. Allah'ın, kereminden kendilerine verdiklerini (infakta) cimrilik gösterenler, sanmasınlar ki bu kendileri için hayırlıdır. Tersine bu onlar için pek fenadır. Cimrilik ettikleri şey de kıyamet gününde boyunlarına dolanacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.

[Cimrilik ettikleri şey de kıyamet gününde boyunlarına dolanacaktır.]: Bu, zekâtı vermeyenler hakkındadır. Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Malı ona alaca (zehirli) bir yılan şeklinde görünecektir."[19] buyurmuştur. Yine aynı hadiste ifade edildiği üzere malı o gün insanın boynuna dolanacak ve "Ben senin hazinenim." diyecektir.

[Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır.]: Yerin mirası Allah'a aittir, ancak insan-ı kâmilin ölümünden sonrası müstesnadır. Zira bizimle Hak Teâlâ arasında bir nesep ve din (hukuk) söz konusudur, miras da ancak hak edenin olur. Benzer şekilde gök de, yeryüzündeki enbiyânın ruhlarına vâris olur; ancak gökyüzünün bu şekilde vâris olması, meleklerin mahalli olmasından değildir. Zira onlar sura üflenmesiyle baygın düştüklerinde (öldüklerinde) Allah Teâlâ gökyüzüne de vâris olacaktır.

Eğer, "Allah Teâlâ nasıl gök ve yere vâris olur, gök ve yer zaten Allah Teâlâ'nın mülkü değil midir?" diye soracak olursan şöyle derim:

Gök ve yere, ilâhî isimlerden bu ikisinde tasarruf sahibi olan *el-Vâris* ilâhî ismi vâris olur. İlâhî isimlerin gök ve yerdeki hüküm ve tedbir müddeti sona erince -ki bu nedenle bu sona eriş ölüm diye isimlendirilir- gök ve yer bu hususi nizam ve surette oldukları sürece bu ikisi bir miras oluverir ve onlara *el-Vâris* ismi vâris olur.

[Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır]

---

19. Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, c. 10, s. 480.

لَقَدْ سَمِعَ اللّٰهُ قَوْلَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللّٰهَ فَقِيرٌ وَنَحْنُ أَغْنِيَاءُ سَنَكْتُبُ مَا قَالُوا وَقَتْلَهُمُ
الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَنَقُولُ ذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ (١٨١)

181. Andolsun ki Allah, "Allah fakir; biz zenginiz." diyenlerin sözünü işitmiştir. Dediklerini ve haksız yere peygamberleri öldürdüklerini elbette yazacağız. "Yakıcı azabı tadın!" diyeceğiz.

Allah Teâlâ âlemlerden müstağnilik makamından tenezzül buyurup "Allah'a güzel bir şekilde borç verin." (Müzzemmil, 73/20) âyeti ile kullarından borç talep etme ifadesini kullanınca Yahudiler, "Muhammedin Rabbi bizden borç istiyor!" dediler. Yahudiler kendileri fakir oldukları halde [Biz zenginiz.] dediler, Allah Teâlâ *el-Ğaniyy* (müstağni) olduğu halde O'nun hakkında da [Allah fakirdir.] dediler, dolayısıyla meseleyi tam ters şekilde ifade ettiler. Bu, fark edilemeyecek olan ilâhî tuzak kabilindendir. Böylece Yahudiler küfre düşmüşlerdir. Zira onlar Allah Teâlâ'dan müstağni olmadıkları gibi Allah Teâlâ'nın kendilerine bir lütuf olarak nimetlerini bolca ihsan etmesinden de müstağni değillerdir. Hak Teâlâ'nın müstağniliği ise kendi zâtına nazarla mutlak bir müstağniliktir ve yine zâtına nazarla mahlûkat O'na mutlak mânada muhtaçtır. İşte bu şekilde Hak, halktan (mahlûkattan) ayrılır ve bu ayrılık hiçbir zaman ortadan kalkmaz. Çünkü bu, hem Hak olarak nitelendirilen varlıkta hem de halk (mahlûkat) olarak nitelendirilen varlıkta zâtî olarak mevcut olan bir ayrılıktır. Hak Teâlâ, kendisini nitelemiş olduğu gibi müstağnilik sahibi olan yegâne varlıktır; o bizatihi müstağnidir. Bizler ise müstağni olmadığımız hususlarda fakir ve muhtaç oluşumuz içerisinde, Hak Teâlâ ile müstağniyizdir. Her şeyin hükümranlığı elinde olan Hak Teâlâ karşısında *fakr* (muhtaçlık), [dediklerini yazacağız] ifadesi ile sabit ve mevcuttur. Bu ifade "Zararı kendilerine dönecek olan bu söylediklerini onlara zorunlu kılacağız, yani muhtaçlığın kendileri için zorunlu bir nitelik olduğunu bilecekler ve bunun zâtî ve zorunlu bir nitelik olduğundan kuşku duymayacaklar." mânasındadır. Çünkü onlar [Biz zenginiz.] demişlerdir. Zira onlar içinde bulundukları fakirlik durumunu anlamaktan perdelenmişlerdir. Nitekim Hak Teâlâ "Ey insanlar! Sizler Allah'a muhtaçsınız." (Fatır, 35/15) buyurmuştur. Bu nedenle onlara kâfirdirler ve kâfir oldukları için, bizzat zevk ile (tadarak) bildikleri ve inkâr etmeye güç yetiremedikleri gerçeği örtmüşlerdir. Her ne kadar böyle şaşkın bir şekilde konuşsalar da, [Biz zenginiz.] derken içinde bulundukları hal onları yalanlamaktadır, çünkü onlar gerçekte zengin (müstağni) değillerdir. Yine onlar [Allah fakirdir.] derken içinde bulunulan hal kendilerini yalanlamaktadır; çünkü Allah Teâlâ, zâtı itibariyle fakir değildir, O

âlemlerden müstağnidir. Dolayısıyla onları kâfirlerle birlikte cezalandıracaktır, çünkü onlar Hak Teâlâ karşısındaki tenzih vazifelerini yerine getirmeyip gerçeği örtmüşlerdir. Bu yüzden âyetin devamında ["Yakıcı azabı tadın." diyeceğiz.] buyurmuştur ki bu da onların söz ve fiillerine verilen ceza olacaktır, çünkü Yahudiler [Allah fakirdir, biz zenginiz.], yani "Fakirliğinden dolayı bizden borç istiyor." demişlerdir. Nitekim borç istemek, ihtiyaç gidermek içindir. Onlar böyle söylemekle Hak Teâlâ'nın murat ettiği, yarattığı kullara yardım ulaştırma maksadını ayıplamışladır. Benzer şekilde sahih hadiste de "Acıktım, sen beni doyurmadın."[20] ifadesi geçmektedir. Bu âyet Hak Teâlâ'nın, "Eğer Allah kullarına rızkı bolca verseydi onlar yeryüzünden azgınlık yaparlardı." (Şûra, 42/27)] âyetinin tasdiki mahiyetindedir.

Nasihat

Her nefesinde ve her halinde fakirliğe bağlı kal, herhangi bir şeye tayin etmeksizin mutlak mânada fakrını (muhtaçlığını) Allah'a bağla, çünkü senin için evlâ olan O'dur. Her ne kadar muhtaçlığını belli bir konu ile muayyen kılmamayı başaramasan da en azından belli bir konuya muayyen kılarak da olsa fakrını (muhtaçlığını) Allah'a bağla. Allah Teâlâ Hazreti Mûsâ aleyhisselâma şöyle vahyetmiştir: "Ey Mûsâ! Benden gayrısına ihtiyacını arz etme, hamuruna koyacağın tuzu bile benden iste!"

ذَلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيكُمْ وَأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ (١٨٢) الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ عَهِدَ
إِلَيْنَا أَلَّا نُؤْمِنَ لِرَسُولٍ حَتَّى يَأْتِيَنَا بِقُرْبَانٍ تَأْكُلُهُ النَّارُ قُلْ قَدْ جَاءَكُمْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِي
بِالْبَيِّنَاتِ وَبِالَّذِي قُلْتُمْ فَلِمَ قَتَلْتُمُوهُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (١٨٣) فَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقَدْ كُذِّبَ
رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ جَاءُوا بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَالْكِتَابِ الْمُنِيرِ (١٨٤)

182. Bu, dünyada iken kendi ellerinizle yapmış olduğunuzun karşılığıdır. Yoksa Allah kullarına zulmetmez. 183. "Doğrusu Allah bize, (gökten inen) ateşin yiyeceği (yakıp kor edeceği) bir kurban getirmedikçe hiçbir peygambere inanmamamızı emretti." diyenlere şöyle de: "Size, benden önce mucizelerle, (özellikle) dediğiniz (mucize) ile nice peygamberler geldi. Eğer doğru insanlar iseniz, ya onları niçin öldürdünüz?" 184. Eğer seni yalancılıkla itham ettilerse (yadırgama); gerçekten, sen-

20. Benzer lafızlarla bkz. Müslim, Birr, 43.

den önce apaçık mucizeler, sahifeler ve aydınlatıcı kitap getiren nice peygamberler de yalancılıkla itham edildi.

Buradaki *ez-Zübür* [sahifeler] kelimesi, yazılı kitâbe mânasındadır.

كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَإِنَّمَا تُوَفَّوْنَ أُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَمَنْ زُحْزِحَ عَنِ النَّارِ وَأُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ (١٨٥)

185. Her canlı ölümü tadacaktır. Ve ancak kıyamet günü yaptıklarınızın karşılığı size tastamam verilecektir. Kim cehennemden uzaklaştırılıp cennete konursa o, gerçekten kurtuluşa ermiştir. Bu dünya hayatı ise aldatma metâından başka bir şey değildir.

[Her canlı ölümü tadacaktır.]: Bu, nefsin dünyada, içerisinde bulunduğu sürede tedbirini yapmakta olduğu şu tabii şekilden, (heykelden) çıkıp azlolunmasıdır.

[Kim cehennemden uzaklaştırılıp cennete konursa]: Cennet kelimesinde örtme mânası vardır. Bu yüzden cennet bu isimle isimlendirilmiştir, çünkü cennet, kendisine giren kimseye ateşi örter.

[Bu dünya hayatı ise aldatma metâından başka bir şey değildir]

Dikkat edin! Bütün işler Allah'a döner,
Sen ey dünya! Bir aldanıştan başka nesin ki!
Takva ehli onun hilesinden emin değil, hem de bildikleri halde,
Peki ya günah ehli nasıl emin olsun ki.
Onda Hakk'ın sıfatı tuzağındır,
Oysa bizim onun tuzağına dair şuurumuz yok...
O kendi halinde insaf ehli olsaydı,
Bütün bu dünya ona ne güzel uyarıcı ve müjdeleyici olurdu.
Halinin sadakatindendir göstermesi,
Ölüm değirmeninin üzerimizde döndüğünü
Benim onda ve onun nezdinde alacağım bir öğüdüm var,
Bir de hatırlatır bana el-Habîr'i
Onun vasıtasıyla kul dünyada ulaşır,
Diriliş gününde Hakk'ın kemal niteliğine.
O geçerken yarım haldedir,
Bunu inkâr eden kimse zalimdir.
Onun mizanı kendindedir,
Onu bilen âlim ve kadir.

Bu yüzden ölüm mümin için hediyedir, tabut onun için, kendisini yakın diyardan uzak diyara taşıyan bir taht gibidir.

لَتُبْلَوُنَّ فِي أَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ وَلَتَسْمَعُنَّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا أَذًى كَثِيرًا وَإِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ (١٨٦) وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ فَنَبَذُوهُ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ وَاشْتَرَوْا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَبِئْسَ مَا يَشْتَرُونَ (١٨٧)

186. Andolsun ki mallarınız ve canlarınızla sınanacaksınız; hiç şüphesiz, sizden önce kitap verilenlerden ve Allah'a eş koşanlardan çok üzücü sözler işiteceksiniz. Sabreder ve Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız bilin ki bu üzerinde sebat edilecek işlerdendir. 187. Allah, kendilerine kitap verilenlerden, "Onu mutlaka insanlara açıklayacaksınız, gizlemeyeceksiniz." diyerek söz almıştı. Onlar ise bunu kulak ardı ettiler, onu az bir dünyalığa değiştiler. Yaptıkları alışveriş ne kadar kötü!

[Onlar ise bunu kulak ardı ettiler.]: Halk buna şahit olmadığı için onu halka anlatmadılar. Bunlar sapkın ve saptırıcı, kendileri sapmış oldukları gibi başkalarını da saptıran önderlerden başkaları değildir.

لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَا أَتَوْا وَيُحِبُّونَ أَنْ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا فَلَا تَحْسَبَنَّهُمْ بِمَفَازَةٍ مِنَ الْعَذَابِ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (١٨٨) وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (١٨٩) إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِأُولِي الْأَلْبَابِ (١٩٠)

188. Sanma ki ettiklerine sevinen, yapmadıkları ile övülmek isteyenler; evet, sanma ki onlar azaptan kurtulacaklardır. Onlar için elem verici bir azap vardır. 189. Göklerin ve yerin hükümranlığı Allah'ındır. Allah her şeye kadîrdir. 190. Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde aklıselim sahipleri (*ulü'l-elbâb*) için gerçekten açık ibretler vardır.

Bunlar, Hak Teâlâ'nın kendilerine yaratılıştan vermiş olduğu akıl kuvveti sayesinde bunların mânalarını akleden kimselerdir. Bu âyetlerin mânaları sadece aklıselim sahipleri (*ulü'l-elbâb*) için anlaşılırdır. Bunlar, meselelerin ka-

buğuna değil, özüne bakan, özü üzerinde nazar eden akıl sahibi kimselerdir. Bunlar, mânaları araştıran kimselerdir. Haddizatında *elbâb* ve *nühâ* kelimeleri akıl mânasına geliyor olsa da Hak Teâlâ burada akıl lafzını kullanmamış ve buradaki âyetlerin, ibretlerin aklıselim sahipleri (*ulü'l-elbâb*) için olduğunu ifade etmiştir. Zira her akıl sahibi meselelerin özüne ve bâtınına bakmaz, özü ve bâtını üzerinde nazar etmez. Nitekim zâhir ehlinin akıl sahibi kimseler olduğu konusunda şüphe yoktur, ne var ki onlar *ulü'l-elbâb* değillerdir. Aynı şekilde günahkâr isyancılar da akıl sahibidirler, ama *ulü'l-elbâb* değillerdir.

الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَى جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ
وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ (١٩١)

191. Onlar, ayakta dururken, otururken, yanları üzerine yatarken (her vakit) Allah'ı anarlar, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin derin düşünürler (ve şöyle derler:) Rabbimiz! Sen bunu boşuna yaratmadın. Seni tesbih ederiz. Bizi ateş azabından koru!

Zikredenler üç gruptur: İlki ayakta zikredendir. Bu, Hak Teâlâ'nın Kayyûmluğunu müşahede edendir ve O'nun her nefse, kazandıkları hususunda kâim olduğunu görür, zikrinde Allah'ı daima bu şekilde müşahede eder. İkincisi oturarak zikredendir, bu da Hak Teâlâ'nın arşa istivâsını müşahede eder. Üçüncüsü yanı üzere yatarak zikredendir, bu da gayb haline yakındır; çünkü bu hal uyuyan ya da hasta kimsenin halidir ve gayb mahalli olan hayal makamına yakındır. Bunu bu şekilde söylememizin sebebi âlemin Hakk'ın aynası olması, Hakk'ın ise insan-ı kâmilin aynası olmasıdır. Nazar aynada akis bulur, böylece bir aynadaki görüntü diğer aynada da zuhur eder. Bunu ancak görenler bilir.

[Göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin derin düşünürler.]: Tefekkür (derin düşünme), ibret alma mânasında olup mahlûkat içerisinde sadece şu beşer sınıfında, yani mevcut olan varlıklara onların hakikatleri ya da âyânları (dış dünyadaki somut varlıklar) itibariyle değil, birer delâlet olarak bakan ve onlardan ibret alan kimselerde söz konusudur. Bu yüzden Hak Teâlâ onlar hakkında [Göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin derin düşünürler.] buyurmuştur. Tefekkür ettikleri vakit bu tefekkür onlarda daha önce sahip olmadıkları bir ilmi meydana getirir. Böylece onlara ibret alan basiret sahipleri, şuurlu bir şekilde dinleyen kulak sahipleri ve akleden kalp sahipleri olurlar. İşittikleri, gördükleri ve yaşadıkları hallerin değişimi üzerinde tefekkür etmeleri neticesinde şöyle derler:

[Rabbimiz! Sen bunu boşuna yaratmadın. Seni tesbih ederiz.] Yani Hak Teâlâ'yı, mahlûkatı yaratmasında herhangi bir illete, sebebe ihtiyaç duymaktan tenzih ederler. Çünkü eğer Hak Teâlâ mahlûkatı bir hikmet için yaratmış olsaydı o zaman bu hikmet, sanki yaratmayı Allah için zorunlu kılmış olacaktı. Oysa Hak Teâlâ'nın kendi zâtı için vacip kıldığı şeyler dışında onun için herhangi bir zorunluluk söz konusu değildir. O'nun kendi zâtı için bazı şeyleri kendine vacip kılması ise kullarına olan lütfundan ve vaadinin doğruluğundan kaynaklanır, başka bir şeyden değil. Tefekkür sahiplerinin Hak Teâlâ'yı tarifleri [Bizi ateş azabından koru!] ifadesi ile tamamlanır. Ateş âhirette nasıl fiziksel bir ateş ise bu diyarda (dünyada) da tabiattan başka bir şey değildir. Bu yüzden onlar, göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde tefekkür edince ateşin bu tabiatı hakkında ilim sahibi olmuşlar ve bunun sonucunda da ateş azabından Allah'a sığınmaya yönelmişler, Allah'tan kendileri ile ateş arasına engel koymasını talep etmişlerdir. İşte üzerinde tefekkür edilen her şeyin faydası, tefekkür edene o hususta Allah'tan ne talep edeceğini öğretmesidir.

Nasihat

[Göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin derin düşünürler.]: Bu ve benzeri âyetlerde bu emre imtisal etmeye bakarız. Eğer bu emrin hakkını verirsen işte o zaman Hak Teâlâ'dan, tefekkür edilen hususta tefekkürün değil, Hak Teâlâ'nın üretmiş olduğu faydayı talep edersin.

رَبَّنَا إِنَّكَ مَنْ تُدْخِلِ النَّارَ فَقَدْ أَخْزَيْتَهُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ (١٩٢) رَبَّنَا إِنَّنَا سَمِعْنَا
مُنَادِيًا يُنَادِي لِلْإِيمَانِ أَنْ آمِنُوا بِرَبِّكُمْ فَآمَنَّا رَبَّنَا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَكَفِّرْ عَنَّا سَيِّئَاتِنَا
وَتَوَفَّنَا مَعَ الْأَبْرَارِ (١٩٣)

192. Ey rabbimiz! Doğrusu sen, kimi cehenneme koyarsan artık onu rüsva etmişsindir. Zalimlerin hiç yardımcıları yoktur. 193. Ey rabbimiz! Gerçek şu ki biz, "Rabbinize inanın!" diye imana çağıran bir davetçiyi (Peygamber'i, Kur'ân'ı) işittik, hemen iman ettik. Artık bizim günahlarımızı bağışla, kötülüklerimizi ört, ruhumuzu iyilerle beraber al, ey rabbimiz!

Bil ki yaratılmış ve sıradan bir sebebe itimat edilmez, ancak Allah Teâlâ onun hükmünü sabit kılacağına dair bir bilgi verirse o zaman o sebebe itimat

edilir. Örneğin Allah Teâlâ iman ile birlikte saadetin sübût bulacağını haber vermiştir, bu yüzden imana (bir sebep olarak) itimat edilir. Buna göre saadet, Allah'a ve O'nun katından gelenlere iman etmekle irtibatlıdır, çünkü Hak Teâlâ bunu bizzat bildirmiştir.

[Ruhumuzu iyilerle beraber al.]: Yani ihsanına gark etmiş olduğun kimselerle birlikte al.

رَبَّنَا وَآتِنَا مَا وَعَدْتَنَا عَلَى رُسُلِكَ وَلَا تُخْزِنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّكَ لَا تُخْلِفُ الْمِيعَادَ (١٩٤)
فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ أَنِّي لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى بَعْضُكُمْ مِنْ
بَعْضٍ فَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَأُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأُوذُوا فِي سَبِيلِي وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا لَأُكَفِّرَنَّ
عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَأُدْخِلَنَّهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ثَوَابًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَاللَّهُ
عِنْدَهُ حُسْنُ الثَّوَابِ (١٩٥)

194. Rabbimiz! Bize, peygamberlerin vasıtasıyla vaad ettiklerini de ikram et ve kıyamet gününde bizi rezil rüsva etme; şüphesiz sen vaadinden caymazsın! 195. Bunun üzerine rableri, onların dualarını kabul etti. (Dedi ki:) "Ben, erkek olsun kadın olsun -ki hep birbirinizdensiniz- içinizden, çalışan hiçbir kimsenin yaptığını boşa çıkarmayacağım. Onlar ki, hicret ettiler, yurtlarından çıkarıldılar, benim yolumda eziyete uğradılar, çarpıştılar ve öldürüldüler; andolsun, ben de onların kötülüklerini örteceğim ve onları altlarından ırmaklar akan cennetlere koyacağım." Bu mükâfat, Allah tarafındandır. Allah ki; karşılığın güzeli O'nun katındadır.

[Bunun üzerine rableri, onların dualarını kabul etti. (Dedi ki:) "Ben, erkek olsun kadın olsun -ki hep birbirinizdensiniz- içinizden, çalışan hiçbir kimsenin yaptığını boşa çıkarmayacağım."] Amel ne olursa olsun. Eğer amel hayırlı bir amel ise Allah Teâlâ onun ecrini zâyi etmez. Eğer hayırlı değilse onu da zâyi etmez, çünkü Allah Teâlâ muhakkak ki tövbe eden kullarının kötülüklerini iyiliklere çevirip tebdil eder. Amel zâyi edilmez, aksi takdirde bu tebdil işi nasıl olacak, hangi kötülük iyiliğe çevrilecektir ki. Çünkü ameller, amel eden kimsenin, hatta bilakis Allah Teâlâ'nın inşa etmiş olduğu suretlerdir. Çünkü asıl amel eden Allah Teâlâ'dır, kul ise sadece bu amelin zuhur ettiği mahaldir. O halde nasıl ondan zâyi olabilir ya da O bunları zâyi etmiş olabilir ki? Zira ameller O'nun yaratmış olduğu mahlûkat cümlesinden olup O'nu hamd ile tesbih etmektedir.

لَا يَغُرَّنَّكَ تَقَلُّبُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي الْبِلَادِ (١٩٦) مَتَاعٌ قَلِيلٌ ثُمَّ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ
الْمِهَادُ (١٩٧) لَكِنِ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ
فِيهَا نُزُلًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ لِلْأَبْرَارِ (١٩٨) وَإِنَّ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَمَنْ
يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِمْ خَاشِعِينَ لِلَّهِ لَا يَشْتَرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا
أُولَئِكَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ (١٩٩)

196. İnkârcıların (refah içinde) diyar diyar dolaşması, sakın seni aldatmasın! 197. Azıcık bir menfaattir o. Sonra onların varacakları yer cehennemdir. O ne kötü varış yeridir! 198. Fakat rablerine karşı gelmekten sakınanlar için, Allah tarafından bir ikram olarak, altlarından ırmaklar akan, ebedî olarak kalacakları cennetler vardır. İyi kişiler için Allah katındaki (nimetler) daha hayırlıdır. 199. Ehl-i kitap'tan öyleleri var ki, Allah'a, hem size indirilene, hem de kendilerine indirilene tam bir samimiyetle ve Allah'a boyun eğerek iman ederler. Allah'ın âyetlerini az bir paraya satmazlar. İşte onlar için rableri katında ecirleri vardır. Şüphesiz Allah, hesabı çabuk olandır.

Huşû, ortaya çıktığı yerde, ancak kalplerdeki ilâhî tecelliden neşet eder. Müminin kalbinde tâzim ve iclalden neşet eder. Tecelli vuku bulunca huşû hâsıl olur ve tecelli ilmi ortaya çıkarır, ilim de haşyet duygusunu ortaya çıkarır. Haşyet ise huşûyu sağlar. Huşû da tasaddu' sebebi olur; tasaddu', huşû karşısında insan tabiatının verdiği tepkidir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (٢٠٠)

200. Ey iman edenler! Sabredin, (düşman karşısında) sebat gösterin, (cihad için) hazırlıklı ve uyanık bulunun ve Allah'tan korkun ki başarıya erişebilesiniz

Cihad için hazırlıklı olmak (ribat), insanın hiçbir son, sınır belirlemeksizin her zaman nefsine hâkim olması ya da Hakk'ı nefsinde bulundurmasıdır. Kişi bu şekilde ribat yaptığı zaman murâbıt olur. Ribat sımsıkı sarılmak demektir ki bu müminin en faziletli hallerinden biridir. Murâbıt dışında her insan öldüğü zaman ameli kesilir, murâbıtın ameli ise kıyamet gününe kadar artmaya devam eder ve o kabir fitnesinden emin olur. Bu, Hazreti Peygamber aleyhisselâmdan nakledilen hadislerle sabittir. Ribat bütün hayırlı işlerde ya-

pılır, hususen belirli bir hayra mahsus değildir. Çünkü bütün hayırlı işler Allah yoludur. Allah yolu, Allah Teâlâ'nın kulları için amel etsinler diye belirlediği şeylerdir. Dolayısıyla ribat ne cihadla ne de gedikleri beklemekle sınırlıdır. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm namazdan sonra diğer namazı beklerken bunun bir ribat olduğunu ifade buyurmuştur.

[Allah'tan korkun.]: Yani bütün bu konularda Allah'tan korkun, Allah'ı bütün bu hususlarda, sizi koruyacak bir kalkan, bir vikâye edinin. Bu, "Sabır ve namazla Allah'tan yardım dileyin." (Bakara, 2/45) ve "Yardım isteyin." (A'râf, 7/128) âyetlerinde ifade edilen ilâhî yardımdır ki bu da buradaki [Allah'tan korkun.] ifadesinin mânasıdır.

[Ki başarıya erişebilesiniz.]: Yani sabır ve ribatın zorluğundan kurtuluşa erebilesiniz.

NİSÂ SURESİ

Medine'de nâzil olmuştur.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ
مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ
رَقِيبًا (١)

1. Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan ve ikisinden birçok erkekler ve kadınlar üretip yayan rabbinizden sakının. Adını kullanarak birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir.

[Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan ve ikisinden birçok erkekler ve kadınlar üretip yayan rabbinizden sakının.]: Tek nefisten maksat Hazreti Âdem'dir, ondan türemiş olan nesillere hitap edilmektedir. Nitekim bu, Hazreti Peygamber aleyhisselâmın "Rabbiniz birdir, babanız da birdir."[1] sözünde de ifade edilmiştir. Bu sözünde Hazreti Peygamber

---

1. Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, c. 38, s. 474.

aleyhisselâm "babanız" ifadesi ile Hazreti Âdem'i kastetmiştir. Zira Hazreti Âdem'in bedeni zuhur ettiği zaman onda cinsel ilişki arzusu bulunmuyordu. Hak Teâlâ'nın ezelî ilminde de tenâsül ve doğum yolu ile nesillerin çoğalacağı bulunuyordu. Bu dünyada nikâh (cinsel ilişki), salt insan türünün bekasının sağlanması içindir. Böyle olduğu için Âdem aleyhisselâmın kaburgasının sol kürek kemiğinden Havvâ'nın sureti çıkarıldı. Bu, somut varlığında tek bir suret idi ve Âdem aleyhisselâm da onunla birlikte çift oldu. Havvâ, kaburga kemiğindendi, çünkü kaburga kemiklerinde bir eğrilik olur, böylece kadının eşine ve evladına eğilmesi, şefkat göstermesi sağlanmıştır. Nitekim erkeğin kadına olan şefkat ve eğilimi, kendi nefsine olan eğilimidir; çünkü o, kendisinden bir parçadır. Kadının erkeğe yönelik meyil ve şefkati ise kaburgadan yaratılmış olmasından ve kaburgada bir eğrilik ve şefkat bulunmasındandır. Allah Teâlâ Âdem aleyhisselâmın bedeninden Havvâ'nın çıkarıldığı yeri, Havvâ'ya şehvet duygusu ile imar etmiştir. Çünkü varlıkta boşluk kalmaz. Böylece Âdem aleyhisselâm tıpkı kendi nefsine duyduğu iştiyak gibi ona da iştiyak duyar oldu. Çünkü o da kendisinden bir parça idi. Havvâ da neşet ettiği yer olması hasebiyle ona iştiyak duymuştur. Dolayısıyla Havvâ'nın sevgisi vatana olan sevgi gibi, Âdem aleyhisselâmın sevgisi ise kişinin kendisine olan sevgisi gibidir. Hak Teâlâ bu kaburga kemiğinde, Âdem aleyhisselâmın bedeninde yaratıp suret vermiş olduğu her şeyi yarattı ve suretlendirdi. Hak Teâlâ onun suretini inşa edip onu düzgün bir şekilde yaratınca ona kendi ruhundan üfledi, böylece o, konuşan ve hayat sahibi, dişi bir canlı oldu ki tenâsül mânasındaki ekin ve ziraat işleminin yapılacağı bir mahal olsun. Kadın erkekten ayrılıp yaratılmıştır ki erkek kendisi ile efendiliğinin zuhur ettiği varlığa olan şevk ile ona iştiyak duysun. Bu yüzden erkek kadını, kendisine efendilik derecesi veren varlığı sevdiği gibi sever. Kadın da erkeği parçanın bütüne olan sevgisi gibi sever, o şekilde ona iştiyak duyar. Bu vatan sevgisidir, çünkü erkek onun vatanıdır. Buna ilaveten bir de erkek ve kadından her biri diğer için şehvet ve lezzet yeri olarak yaratılmıştır. Erkek kadında sükûnet bulur, kadın da erkekte sükûnet bulur. Böylece kadın erkek için, erkek de kadın için bir elbise olur. Kadına duyduğu şehvet erkeğin bütün uzuvlarına sirayet eder. Böylece erkek kadını ister, onu sarmalayıp örttüğü ve erlik suyunu onun rahmine bıraktığı zaman önce bu sudan sperme, ardından *alaka*ya, sonra *mudga*ya sonra kemiğe dönüşmüş, sonra Allah kemiklere et giydirmiştir. İnsanın bir canlı olarak (hayvanî) yaratılışı tamamlandığında, Allah onu başka bir şekilde inşa etmiş ve ona insanî ruh üflemiştir.

Bil ki Âdem aleyhisselâm ferdâniyetten, Havvâ ise vahdâniyetten yaratılmıştır; çünkü fert uyanıncaya kadar (kendisinden bir başkasının yaratıldığı-

nı) bilmemiştir. Havvâ, suret itibariyle kâmil olarak, uyuyan bir canlıdan yaratılmıştır. Aynı şekilde Âdem aleyhisselâm da hiçbir ziyade olmaksızın onun suretinde yaratılmış, bu yüzden de nefsi ona bağlanmıştır. Cinsel ilişki isteği de Havvâ'nın ondan çıktığı zaman oluşan boşlukta imar edilen yerde olmuştur, zira varlıkta boşluk yoktur. Böylece o boşluğu şehvet doldurmuştur. Şehvet, Âdem'den Havvâ'nın çıkarıldığı yere yerleştirilmiş ve orayı imar etmiştir. Bu yüzden şehvet Âdem'de, Havvâ'dakinden daha kuvvetli bir şekilde yer etmiştir. Zira Havvâ'da şehvet yeri hâkimdir, çünkü şehvet erkeklerden ziyade kadınlarda daha fazladır. Erkekteki şehvet kadının zâtından kaynaklanır, kadında ise imar ettiği yerdeki rahmetin eserinin kalıntısından kaynaklanır. Bu yerin suretinden dolayı şehvet Havvâ'nın üzerinde bir elbise gibidir. Ama şehvet Âdem'de de yayılmış ve böylece her ikisini de kapsamıştır, ancak bu kaplama bu hüküm iledir. Bu nedenle cinsel ilişki şehveti, boşalma anında bütün bedeni sarar. Bu yüzden bütün bedenin temizlenmesi emredilmiştir. Çünkü o anda beden bütünüyle fena bulur, böyle olduğu için de Hakk'a münacatta bulunmak için bedenin bütünüyle bu halden temizlenmesi emredilmiştir. Neticede Âdem fert, Havvâ ise tektir (*el-vâhid*). Tek, fert içerisinde bâtınî olarak vardır. Bu yüzden kadının vahdâniyetten (teklikten) kaynaklanan gücü ferdâniyetten kaynaklanan gücünden daha kuvvetlidir. Bu nedenle de kadın, muhabbeti örtme konusunda erkekten daha kuvvetlidir. Böyle olduğu için de kadın (şehvete) icabet etmeye erkekten daha yakındır, mahal olarak ondan daha saftır. Bütün bunlar vahdâniyetten dolayıdır. Dolayısıyla Âdem aslında nefsinden başkası ile nihaklanmamıştır. Eş ve evlat ondan gelmiştir. Sayı itibariyle durum tektir. Yaratanların en güzeli olan Allah çok yücedir. Nitekim Allah Teâlâ [Ve ikisinden birçok erkekler ve kadınlar üretip yayan rabbinizden sakının.] buyurmuştur ki "o ikisinden" ifadesi ile Âdem aleyhisselâm ve Havvâ kastedilir. "Birçok erkekler ve kadınlar" derken de bu çiftin suretinde birçok erkek ve kadın kastedilmiştir. Nitekim Hak Teâlâ bizleri akıl itibariyle birbirimizden farklı, nazar itibariyle çeşitli kılmıştır ama asıl birdir. İçimizden iyi (temiz) olan da, kötü (çirkin) olan da, beyaz da, siyah da vardır ve bu iki zıt arasında daha pek çok çeşit vardır. Allah hem yaratılışı geniş tutan hem de dar kılandır. Böylece bütün insanlar akrabadır, çünkü aynı ananın ve aynı babanın evlatlarıdırlar.

İkinci vecih

Varlığın aslı hebâdır ve Allah Teâlâ'nın *en-Nûr* ismi ona cömertlik (ihsan) makamından tecelli edince zuhur oluşmuş, böylece Hazreti Muhammed

aleyhisselâmın bu hebâdan olan sureti, bu nurun feyzini kabul etmiş, bundan denk bir suret zuhur etmiştir ki bu suretin müşahedesi 'aynî (harici varlıkta), meşrebi gaybî, cenneti adnî (adn cenneti), mârifeti kalemî (kaleme ait), ilimleri Yemenî, esrarı midâdî (mürekkepten), ruhları levhî (*levh*ten), tıyneti Âdemî'dir. Bu itibarla nasıl ki Âdem aleyhisselâm bizim cismani olarak babamız ise Hazreti Muhammed aleyhisselâm da ruhaniyette babamızdır. Nitekim Cabir b. Abdullah'ın naklettiği bir hadiste Hazreti Peygamber aleyhisselâm, "Ey Câbir! Allah'ın ilk yarattığı şey senin nebînin nurudur."[2] buyurmuştur. Bu itibarla Hazreti Peygamber aleyhisselâm, kendisinden eşinin yaratıldığı o "tek nefis"tir, varlık onunla vücut bulmuştur. Âdem bir açıdan onun zevcesidir; çünkü o, varlıkta Hazreti Peygamber aleyhisselâma mukabil en kâmil yaratılandır. Âdem de bu nispetten dolayı anadır. Sonra o (Âdem), zürriyetine nispetle babadır, Havva ise anadır, eştir. Zira nasıl ki Âdem aleyhisselâm çamur babalığının Âdem'i ise Hazreti Muhammed aleyhisselâm nübüvvet babalığının Âdem'idir. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Âdem henüz su ile çamur arasında iken ben nebî idim."[3] buyurmuştur. Bu yüzden de Hazreti Peygamber aleyhisselâm, kendisinden eşinin yaratıldığı o "tek nefis"tir, zira Âdem aleyhisselâmdan Îsâ aleyhisselâma kadar gelip geçen bütün nebîler nurunu onun kandilinden almışlardır ki onun kandili de rahmet feleğidir. Hak Teâlâ "Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik." (Enbiyâ, 21/107) buyurmuştur. Her ne kadar tıyneti (çamurdan yaratılışı) itibariyle geride olsa da o ruhaniyeti itibariyle her nebîye, o nebîye vahyedilen şey indiği zaman iner. Eğer anlarsan durum böyledir. İşte Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Âdem henüz su ile çamur arasında iken ben nebî idim." sözünün mânası budur. Bu yüzden onun çamurdan yaratılarak vücuda gelmesi, nübüvvetin sona ermesine kadar ertelenmiştir. Çünkü başlangıç sondur. Ondan başka diğer peygamberler ancak onun kendilerine inmesine hazır hale geldikten sonra nebî olmuşlardır, o ise gönderildiği zaman kendi kandilinden hayatın feyzetmesi ile nebî olmuştur. Hiçbir nebî nübüvvette Hazreti Peygamber aleyhisselâmın tahakkuk ettiği gibi tahakkuk etmemiştir. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm bu hususu şöyle ifade buyurmuştur: "Benim ve benden önceki nebîlerin durumu bir saray yapan ve onu çok güzel bir şekilde bina eden, fakat orada bir kerpicin yerini boş bırakan kimsenin durumu gibidir. O sarayı ziyarete gelenler o boş kalan kerpicin yeri haricinde sarayın ne kadar güzel inşa edilmiş olduğunu görüp hayran kalırlar, işte ben o kerpicin

---

2. Aclûnî, *a.g.e.*, c. 1, s. 302.
3. Aclûni, *a.g.e.*, c. 2, s. 129.

yerini doldurdum, benimle bina tamamlandı, benimle resûller tamamlandı."[4] Bir başka rivayette "İşte o kerpiç benim ve ben nebîlerin sonuncusuyum."[5] buyurmuştur. Cabir b. Abdullah'ın rivayeti de şöyledir: "Hazreti Peygamber aleyhisselâma Allah Teâlâ'nın ilk yaratmış olduğu şeyi sordum, o da 'Ey Câbir! Allah'ın ilk yarattığı şey senin nebînin nurudur, Allah Teâlâ önce onu yarattı, sonra da ondan her hayrı yarattı, ardından diğer her şeyi yarattı.' buyurdu."[6]

İşaret

Allah Teâlâ'nın bu âyetteki [Sizi bir tek nefisten yarattı.] ifadesi ve "Ona kendi ruhumdan üfledim." (Hicr, 15/29) ifadesi, cisimlerin tek bir cisimden, ruhların da tek bir ruhtan olduklarının, âlemin "bir"den var edilmiş olduğunun delilidir. O da Allah'tır ve O'ndan başka ilâh yoktur, O *el-Alîm* (ilim sahibi) ve *el-Kadîr* (kudret sahibi) olandır. "Ve sizin ilâhınız tek bir ilâhtır." (Bakara, 2/164)

[Adını kullanarak birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'tan sakının.]: Allah Teâlâ bir başka âyette "Müminler ancak kardeştir." (Hucurat, 49/10) buyurmaktadır. Hazreti Peygamber aleyhisselâm da "Sıla-i rahim, Rahmân'dan bir daldır."[7] buyurmuştur. Yine "Ben Allah'tanım, müminler de bendendir."[8] buyurmuştur. Rahim (akrabalık) iki türlüdür. Biri, çamurdan, topraktan yaratılmışlık nedeniyle akrabalık; diğeri ise din akrabalığıdır. Allah Teâlâ topraktan yaratılmışlıkla oluşan akrabalık konusunda "Eğer anne baban seni, hakkında bilgi sahibi olmadığın bir şeyi bana ortak koşmaya zorlarlarsa onlara asla itaat etme ama onlara dünyada güzellikle eşlik et." (Lokmân, 31/15) buyurmuş, din akrabalığı konusunda ise "Nebî müminlere kendi nefislerinden daha yakın ve önceliklidir, onun hanımları ise müminlerin anneleridir." (Ahzâb, 33/6) ve "Müminler ancak kardeştir." (Hucurat, 49/10) buyurmuştur. O halde sen de çamura (yaratılmış olduğun toprağa ve ondan gelen akrabalığa) hakkını ver ama sana nefsinden daha yakın olan ve senin için daha öncelikli olan dinî akrabalığına yönel. Çünkü sıla-i rahim, akrabalık bağlarının kuvvetlenmesi ile olur ki bu da latif olanın kesif (yoğun) olana tahkimi ile olur.

---

4. Beğavî, *Şerhu's-Sunne*, c. 13, s. 201, el-Mektebetu'l-islâmî, Dımeşk, 1403/1983; Tebrizî, *Mişkâtu'l-Mesâbih*, c. 3, s. 601, el-Mektebetu'l-İslâmî, Beyrut, 1985.
5. A.y.
6. Aclûnî, *a.g.e.,* c. 1, s. 302.
7. Tirmizî, Birr, 16; benzer bir rivayet için bkz: Buhârî, Edeb, 13.
8. Aclûnî, *a.g.e.,* c. 1, s. 233.

İşaret

Bu âyet Allah Teâlâ'nın yaratmış olduğu mahlûkata şefkat göstermenin, kullarına rahmet etmenin zorunluluğuna işaret etmektedir. Çünkü kul kâfir bile olsa, mümin ile ana ve babası bir olduğu, hepsi tek bir nefisten yaratılmış oldukları için onun kardeşidir. Eğer kul mümin ise o zaman da mümin müminin dinî ve saadete dayalı bir ilâhî ihtisastan kaynaklanan kardeşidir. Yani her halükârda şefkat zorunludur.

[Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir.]: Her nefis üzerinde, kazandığı şeye dair gözetleyicidir. Allah Teâlâ'nın, mülkü altındaki her bir kimseye dair, o kişiye mahsus bir emri vardır.

وَآتُوا الْيَتَامَى أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَتَبَدَّلُوا الْخَبِيثَ بِالطَّيِّبِ وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَهُمْ إِلَى أَمْوَالِكُمْ
إِنَّهُ كَانَ حُوبًا كَبِيرًا (٢) وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَى فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ
مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَى وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ
ذَلِكَ أَدْنَى أَلَّا تَعُولُوا (٣)

2. Yetimlere mallarını verin, temizi pis olanla değişmeyin. Onların mallarını kendi mallarınıza katarak (kendi malınızmış gibi) yemeyin; çünkü bu, büyük bir günahtır. 3. Eğer, velisi olduğunuz mal sahibi yetim kızlarla evlenmekle onlara haksızlık yapmaktan korkarsanız onlarla değil, hoşunuza giden başka kadınlarla iki, üç ve dörde kadar evlenebilirsiniz. Şayet, aralarında adaletsizlik yapmaktan korkarsanız bir tane almalısınız veya sahip olduğunuz ile yetinmelisiniz. Doğru yoldan sapmamanız için en uygunu budur.

[Hoşunuza giden başka kadınlarla iki, üç ve dörde kadar evlenebilirsiniz.]: Bil ki nikâh kelimesi, cinsel ilişki için kurulan akit mânasına gelebileceği gibi hem cinsel ilişki hem akit mânasına ya da sadece cinsel ilişki mânasına da gelebilir. Yine cinsel ilişkinin bizzat kendisi, bu akdin kendisi olabilir. Çünkü cinsel ilişki ancak eşler arasında bir akit ile gerçekleşebilir.

[Şayet, aralarında adaletsizlik yapmaktan korkarsanız bir tane almalısınız veya sahip olduğunuz ile yetinmelisiniz.]: Yaratılmışlar içerisinde insandan başka mülk sahibi olan yoktur, insan dışında melek olsun diğer varlıklar olsun, hiçbiri hiçbir şeye mâlik değildir. Bu da insanın yaratıldığı suretin hükmünden kaynaklanır. Allah Teâlâ insanın mülk sahibi olmasının kabulü meyanında [veya sahip olduğunuz ile] buyurmuştur.

Bil ki denklik aklen değil, şer'an gereklidir. Şeriat da bunu iki taraf için değil, tek taraf için zorunlu tutmuş, kadının kendisine denk olmayan ile evlenmesine mâni olmuş, fakat erkeğin kendisine denk olmayan ile nikâhına mâni olmamıştır. Bu yüzden de erkeğin cariyesini, elinin altında bulunuyor olması itibariyle nikâhlama (onunla cinsel temas kurma) hakkı vardır, ama kadının kölesini nikâhlama (onunla cinsel temas kurma) hakkı yoktur.

İşaret

Sahiplik, *milkü'l-yemîn*: Kölen aslında senin kölen (kulun) değildir, senin kölen olan sadece onun değeridir. O halde ona malına yaptığın muameleyi yap ama onu insan konumunda değerlendir.

وَآتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً فَإِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِيئًا مَرِيئًا (٤)

4. Kadınlara mehirlerini gönül rızası ile verin; eğer gönül hoşluğu ile o mehrin bir kısmını size bağışlarlarsa onu da afiyetle yeyin.

Dolayısıyla karının malından hiçbir şey senin için helâl olmaz, ancak sen istemeden o sana verirse o başka.

وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا وَارْزُقُوهُمْ فِيهَا وَاكْسُوهُمْ
وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا (٥) وَابْتَلُوا الْيَتَامَى حَتَّى إِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ
رُشْدًا فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَأْكُلُوهَا إِسْرَافًا وَبِدَارًا أَنْ يَكْبَرُوا وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا
فَلْيَسْتَعْفِفْ وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ فَإِذَا دَفَعْتُمْ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ فَأَشْهِدُوا
عَلَيْهِمْ وَكَفَى بِاللَّهِ حَسِيبًا (٦)

5. Allah'ın geçiminize dayanak kıldığı mallarınızı aklı ermezlere (reşit olmayanlara) vermeyin; o mallarla onları besleyin, giydirin ve onlara güzel söz söyleyin. 6. Evlilik çağına gelinceye kadar yetimleri (gözetip) deneyin, eğer onlarda akılca bir olgunlaşma görürseniz hemen mallarını kendilerine verin. Büyüyecekler (de geri alacaklar) diye o malları israf ile ve tez elden yemeyin. Zengin olan (veli) iffetli olmaya çalışsın, yoksul olan da (ihtiyaç ve emeğine) uygun olarak yesin. Mallarını kendilerine verdiğiniz zaman yanlarında şahit bulundurun. Hesap sorucu olarak da Allah yeter.

[Evlilik çağına gelinceye kadar yetimleri (gözetip) deneyin.]: Bu iki şarttan biridir.

[Eğer onlarda akılca bir olgunlaşma görürseniz hemen mallarını kendilerine verin.]: Böylece Allah Teâlâ bize yetimler hakkında, onlardan bir reşitlik alâmeti gördüğümüz zaman mallarını ve sahip oldukları şeyleri kendilerine vermemizi emretmektedir.

[Mallarını kendilerine verdiğiniz zaman yanlarında şahit bulundurun. Hesap sorucu olarak da Allah yeter.]: Yani bilen olarak Allah yeter. Buradaki *el-Hasîb* (hesap sorucu), Allah Teâlâ'nın isimlerinden biri olup yüce bir hasbîlik ve şerefli bir nesep sahibi demektir. Zira bir şeyin bizzat kendisi nedeniyle şerefli olmasından daha kâmil bir şeref ve daha tam bir nesep olamaz. Bu nedenle de Hazreti Peygamber aleyhisselâma "Bize rabbinin nesebini bildir." diye sordukları zaman, Hak Teâlâ buna cevap olarak gönderdiği vahyinde kendisini yine kendisine nispet ederek nesebini bildirmiş ve kendisinden başka bir nesebinin olmasından beri olduğunu ifade etmiş, bu meyanda İhlâs suresini indirmiştir.[9]

لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ
وَالْأَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ أَوْ كَثُرَ نَصِيبًا مَفْرُوضًا (٧) وَإِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ أُولُو الْقُرْبَى
وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينُ فَارْزُقُوهُمْ مِنْهُ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا (٨) وَلْيَخْشَ الَّذِينَ لَوْ
تَرَكُوا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً ضِعَافًا خَافُوا عَلَيْهِمْ فَلْيَتَّقُوا اللَّهَ وَلْيَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا (٩) إِنَّ
الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَى ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا
(١٠) يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنْثَيَيْنِ فَإِنْ كُنَّ نِسَاءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ
فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا تَرَكَ وَإِنْ كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا النِّصْفُ وَلِأَبَوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ
مِمَّا تَرَكَ إِنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ وَوَرِثَهُ أَبَوَاهُ فَلِأُمِّهِ الثُّلُثُ فَإِنْ كَانَ لَهُ
إِخْوَةٌ فَلِأُمِّهِ السُّدُسُ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِي بِهَا أَوْ دَيْنٍ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ لَا تَدْرُونَ
أَيُّهُمْ أَقْرَبُ لَكُمْ نَفْعًا فَرِيضَةً مِنَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا (١١)

7. Ana babanın ve yakınların bıraktıklarından erkeklere bir pay vardır; ana babanın ve yakınların bıraktıklarından kadınlara da bir pay vardır. Gerek azından, gerek çoğundan belli bir hisse ayrılmıştır. 8. Yakınlar,

---

9. Tirmizî, Tefsir, 92.

yetimler ve yoksullar miras taksiminde hazır bulunursa bundan, onları da rızıklandırın ve onlara güzel söz söyleyin. 9. Geriye eli ermez, gücü yetmez çocuklar bıraktıkları takdirde onlar için endişe edecek olanlar asıl yetimlere haksızlık etmekten korkup titresinler; Allah'tan sakınsınlar ve doğru söz söylesinler. 10. Haksızlıkla yetimlerin mallarını yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş tıkınmış olurlar; zaten onlar alevlenmiş ateşe gireceklerdir. 11. Allah size, çocuklarınız hakkında, erkeğe, kadının payının iki misli (miras vermenizi) emreder. (Çocuklar) ikiden fazla kadın iseler, ölünün bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer yalnız bir kadınsa yarısı onundur. Ölenin çocuğu varsa ana babasından her birinin mirastan altıda bir hissesi vardır. Eğer çocuğu yok da ana babası ona vâris olmuş ise anasına üçte bir (düşer). Eğer ölenin kardeşleri varsa anasına altıda bir düşer. Bütün bu paylar ölenin yapacağı vasiyetten ve borçtan sonradır. Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin size, fayda bakımından daha yakın olduğunu bilemezsiniz. Bunlar Allah tarafından konmuş farzlardır (paylardır). Şüphesiz Allah ilim ve hikmet sahibidir.

[Bütün bu paylar ölenin yapacağı vasiyetten ve borçtan sonradır.]: Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle demiştir: "Allah'ın hakkı, yerine getirilmeye daha layıktır."[10], yani kul hakkından daha önceliklidir. Allah Teâlâ da burada vasiyeti borca öncelemiştir. Vasiyet Allah hakkıdır, çünkü mal üzerinde tasarruf sahibi ve onu vasiyet edecek olan kimseye vasiyeti farz kılmak suretiyle bunu üzerimize bir vecibe olarak yükleyen bizzat Allah Teâlâ'dır. Vasiyetin borca öncelenmesi Allah'ın hükmüdür. Bu, günümüzde fıkıh âlimlerinin vasiyet ve borç konusundaki tutumlarının aksi bir tutumdur. Zira Allah Teâlâ vasiyeti borca öncelemiştir. Bana göre ölen insanın malından kalan miktar borcu kapatmaya yetmediği zaman borçluların hakkı beytülmaldedir (hazinededir), hükümdar bunu zekât mallarından öder; çünkü borçlular, kendilerine zekât verilecek olan sekiz sınıftan biridir. Burada borcun sahibine ait bir şey vardır ve vasiyetin bu konuda bir etkisi yoktur. Bu nedenle insaf sahibi kimsenin borçluları öncelemesi gerektiği konusunda hiçbir kuşku yoktur.

Mirasın taksimi esnasında hazır bulunan kimseler malın en fazla üçte birini alabilirler; şeriat sahibi bu kimselere, malın üçte birine kadar olan kısmı için, ona mâlik oldukları takdirde üzerinde tasarruf sahibi olma hakkı vermiştir. Mirastan orada bulunanlara pay vermek şeriat tarafından övülmüş-

---

10. Benzer lafızlarla bkz. Buhârî, Eymân, 30; Müslim, Sıyâm, 154.

tür. Böyle yapmak, sahip olduğu bu üçte birlik kısmı tasadduk etmeyen ya da üçte birden daha az bir kısmını tasadduk eden, geri kalan kısmını ise vârislerine sadaka olmasına niyet eden kimsenin durumuna göre daha faziletlidir. Taksimde hazır bulunana sadece mirasın üçte biri mubah kılınmıştır. Bunun ötesinde ise onun sözü dinlenmez, çünkü bu durumda o, mâlik olmadığı şey hakkında konuşuyor demektir.

[Şüphesiz Allah ilim ve hikmet sahibidir.]: "*el-Hakîm*", işleri tam olması gereken mertebelere göre tertip eden, her şeyi ölçüsüne göre yerli yerince koyandır.

İşaret

Hak Teâlâ miras suretinde kadının kuvvetine ve erkeğin zayıflığına işaret buyurmuş, payın çoğunu zayıf olana vermiştir ki zayıf olduğu yön kuvvetlensin.

وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ أَزْوَاجُكُمْ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُنَّ وَلَدٌ فَإِنْ كَانَ لَهُنَّ وَلَدٌ فَلَكُمُ الرُّبُعُ
مِمَّا تَرَكْنَ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِينَ بِهَا أَوْ دَيْنٍ وَلَهُنَّ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْتُمْ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَكُمْ
وَلَدٌ فَإِنْ كَانَ لَكُمْ وَلَدٌ فَلَهُنَّ الثُّمُنُ مِمَّا تَرَكْتُمْ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ تُوصُونَ بِهَا أَوْ دَيْنٍ
وَإِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً أَوِ امْرَأَةٌ وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ
فَإِنْ كَانُوا أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ فَهُمْ شُرَكَاءُ فِي الثُّلُثِ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصَى بِهَا أَوْ دَيْنٍ غَيْرَ
مُضَارٍّ وَصِيَّةً مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَلِيمٌ (١٢) تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ
يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (١٣) وَمَنْ
يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَتَعَدَّ حُدُودَهُ يُدْخِلْهُ نَارًا خَالِدًا فِيهَا وَلَهُ عَذَابٌ مُهِينٌ (١٤)

12. Yapacakları vasiyetten ve borçtan sonra eşlerinizin, eğer çocukları yoksa bıraktıklarının yarısı sizindir. Çocukları varsa bıraktıklarının dörtte biri sizindir. Çocuğunuz yoksa sizin de yapacağınız vasiyetten ve borçtan sonra, bıraktığınızın dörtte biri onlarındır (zevcelerinizindir). Çocuğunuz varsa bıraktığınızın sekizde biri onlarındır. Eğer bir erkek veya kadının, ana babası ve çocukları bulunmadığı halde malı mirasçılara kalırsa ve bir erkek yahut bir kızkardeşi varsa her birine altıda bir düşer. Bundan fazla iseler üçte bire ortaktırlar. (Bu taksim) yapılacak vasi-

yetten ve borçtan sonra, kimse zarara uğramaksızın (yapılacak)tır. Bunlar Allah'tan size vasiyettir. Allah her şeyi hakkıyla bilendir, Halîm'dir. 13. Bunlar, Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'a ve peygamberine itaat ederse Allah onu, zemininden ırmaklar akan cennetlere koyacaktır; orada devamlı kalıcıdırlar; işte büyük kurtuluş budur. 14. Kim Allah'a ve peygamberine karşı isyan eder ve sınırlarını aşarsa Allah onu, devamlı kalacağı bir ateşe sokar ve onun için alçaltıcı bir azap vardır.

Bil ki Allah Teâlâ'ya isyan, O'nun resûlüne isyandır. Çünkü kişi resûle isyan ettiği zaman da isyana konu olan şey ilâhî emir ve yasaktır. Bu da (ilâhî emir ve yasak da) ancak resûlün tebliği ile ve onun dilinden duyularak öğrenilir. Çünkü Allah Teâlâ'nın emrini ancak O'nun resûlleri tebliğ ederler, beşerden resûller dışında hiç kimse bu makamda değildir. Bununla beraber hususen Allah'a isyan edilen bazı emirler bulunduğu gibi hususen resûle isyan edilen bazı durumlar da vardır, bir de hem Allah'a hem de resûlüne isyanı birlikte içeren durumlar söz konusudur. Allah Teâlâ ile ilgili olan ve yaratılmış hiç kimsenin dahli olmayan meselelerde isyan etmek, Allah'a isyandır; yaratılmış kimseyle yani Allah'ın resûlü ile ilgili olan hususlarda isyan etmek, resûle isyan etmek demektir. Bu iki durumun ikisini de içeren hususlarda isyan etmek ise hem Allah'a hem de O'nun resûlüne isyan etmek demektir. Hak Teâlâ da [Kim Allah'a ve peygamberine karşı isyan ederse...] buyurmuştur. Bir başka yerde ise sadece peygambere isyanı ifade ederek, "Ve peygambere isyan." (Mücâdele, 58/8) demiştir. Bazı yerlerde de sadece Allah'a isyan halini ifade etmiştir ki buna örnek şu âyettir: "Kim Allah'a şirk koşarsa büsbütün sapmıştır." (Nisâ, 4/116)

وَاللَّاتِي يَأْتِينَ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَائِكُمْ فَاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ أَرْبَعَةً مِنْكُمْ فَإِنْ شَهِدُوا فَأَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ حَتَّى يَتَوَفَّاهُنَّ الْمَوْتُ أَوْ يَجْعَلَ اللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلًا (١٥) وَاللَّذَانِ يَأْتِيَانِهَا مِنْكُمْ فَآذُوهُمَا فَإِنْ تَابَا وَأَصْلَحَا فَأَعْرِضُوا عَنْهُمَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ تَوَّابًا رَحِيمًا (١٦) إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ فَأُولَئِكَ يَتُوبُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا (١٧)

15. Kadınlarınızdan fuhuş yapanlara karşı aranızdan dört şahit getirin. Eğer şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye yahut Allah onlara bir yol açıncaya kadar evlerde hapsedin. 16. İçinizden fuhuş yapan her iki tarafa ceza verin; eğer tövbe eder, uslanırlarsa artık onlara ceza verip eziyet etmekten vazgeçin; çünkü Allah tövbeleri çok kabul eden

ve çok esirgeyendir. 17. Allah'ın kabul edeceği tövbe, ancak bilmeden kötülük edip de sonra tez elden tövbe edenlerin tövbesidir; işte Allah bunların tövbesini kabul eder; Allah her şeyi bilendir, hikmet sahibidir.

Allah Teâlâ *el-Alîm*'dir, olmuş ve olacak her şeyi bilendir; *el-Hakîm*'dir, hikmet sahibidir. Hikmet, her şeyi yerli yerine koyma sonucunu doğurur. Aslında mutlak olan hiçbir şey yoktur, çünkü var olan her şeyin var olmasını imkân gerektirmiştir. Her şeyin kabul edileceği bir yer olduğu gibi kabul edilmeyeceği bir yer de vardır ki bu da kaçınılmazdır.

وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ حَتَّى إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ إِنِّي تُبْتُ
الْآنَ وَلَا الَّذِينَ يَمُوتُونَ وَهُمْ كُفَّارٌ أُولَئِكَ أَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا (١٨)

18. Yoksa kötülükleri yapıp yapıp da içlerinden birine ölüm gelip çatınca "Ben şimdi tövbe ettim." diyenler ile kâfir olarak ölenler için (kabul edilecek) tövbe yoktur. Onlar için acı bir azap hazırlamışızdır.

[Yoksa kötülükleri yapıp yapıp da içlerinden birine ölüm gelip çatınca "Ben şimdi tövbe ettim." diyenler için (kabul edilecek) tövbe yoktur.]: Çünkü dünya hayatının bu bölümü artık dünya hayatından değil, berzahtan sayılır, yani amelin fayda etmediği diyardan sayılır. [Kâfir olarak ölenler için (kabul edilecek) tövbe yoktur. Onlar için acı bir azap hazırlamışızdır.]

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرْهًا وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ
مَا آتَيْتُمُوهُنَّ إِلَّا أَنْ يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ فَإِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَى
أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَيَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا (١٩)

19. Ey iman edenler! Kadınlara zorla vâris olmanız size helâl değildir. Apaçık bir edepsizlik yapmadıkça, onlara verdiğinizin bir kısmını ele geçirmeniz için de kadınları sıkıştırmayın. Onlarla iyi geçinin. Eğer onlardan hoşlanmazsanız (biliniz ki) Allah'ın hakkınızda çok hayırlı kılacağı bir şeyden de hoşlanmamış olabilirsiniz.

Yani onlarla, aranızdaki sohbetin devamlı olmasına vesile olacağı mâlum olan yolla geçinin. Çünkü karşılıklı geçim, sohbettir. [Eğer onlardan hoşlanmazsanız (biliniz ki) Allah'ın hakkınızda çok hayırlı kılacağı bir şeyden de hoşlanmamış olabilirsiniz.]

وَإِنْ أَرَدْتُمُ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَكَانَ زَوْجٍ وَآتَيْتُمْ إِحْدَاهُنَّ قِنْطَارًا فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا
أَتَأْخُذُونَهُ بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُبِينًا (٢٠) وَكَيْفَ تَأْخُذُونَهُ وَقَدْ أَفْضَى بَعْضُكُمْ إِلَى بَعْضٍ
وَأَخَذْنَ مِنْكُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا (٢١)

20. Eğer bir eşi bırakıp da yerine başka bir eş almak isterseniz onlardan birine yüklerle mehir vermiş olsanız dahi ondan hiçbir şeyi geri almayın. Siz iftira ederek ve apaçık günah işleyerek onu geri alır mısınız?
21. Vaktiyle siz birbirinizle haşır neşir olduğunuz ve onlar sizden sağlam bir teminat almış olduğu halde onu nasıl geri alırsınız!

Erkeğin kadına vermiş olduğu mehri ve nikâhın karşılığı olarak zorunlu bir şekilde, üzerine vecibe olarak yapmış olduğu infakı geri almak gibi bir hakkı yoktur. Zira nikâh akdi alışveriş akdi gibidir, dolayısıyla bu karşılığın geri alınması mümkün değildir; çünkü karşılığında aldığı şey, kadının cinselliğinden istifade etmektir. İşte bu haşır neşir olma halinin geri döndürülmesi söz konusu değildir, böyle olduğu için de, bunun karşılığı olarak harcanan infakın (verilen nafakanın) geri alınması da söz konusu değildir.

وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَمَقْتًا وَسَاءَ
سَبِيلًا (٢٢) حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ وَعَمَّاتُكُمْ وَخَالَاتُكُمْ وَبَنَاتُ
الْأَخِ وَبَنَاتُ الْأُخْتِ وَأُمَّهَاتُكُمُ اللَّاتِي أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ مِنَ الرَّضَاعَةِ وَأُمَّهَاتُ
نِسَائِكُمْ وَرَبَائِبُكُمُ اللَّاتِي فِي حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَائِكُمُ اللَّاتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَإِنْ لَمْ تَكُونُوا
دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ وَحَلَائِلُ أَبْنَائِكُمُ الَّذِينَ مِنْ أَصْلَابِكُمْ وَأَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ
الْأُخْتَيْنِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا (٢٣)

22. Geçmişte olanlar bir yana, babalarınızın evlendiği kadınlarla evlenmeyin; çünkü bu bir hayâsızlıktır, iğrenç bir şeydir ve kötü bir yoldur.
23. Analarınız, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, kardeş kızları, kız kardeş kızları, sizi emziren analarınız, süt hemşireleriniz, eşlerinizin anaları, kendileriyle birleştiğiniz eşlerinizden olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız size haram kılındı. Eğer onlarla (nikâhlanıp da) henüz birleşmemişseniz kızlarını almanızda size bir mahzur yoktur. Kendi sulbünüzden olan oğullarınızın eşleri ve iki kız kardeşi birden almak da size haram kılındı; ancak geçen geçmiştir. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.

Birleşmekten maksat, lezzet almak ya da evlat sahibi olmak üzere cinsel ilişkide bulunmaktır ki bu da nikâh akdi ile olur. Nikâh akdi de eşler arasında karşılıklı rıza ile olur. Cariye ile cinsel ilişki ise akitsiz olabilir.

وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ كِتَابَ اللهِ عَلَيْكُمْ وَأُحِلَّ لَكُمْ مَا وَرَاءَ
ذَلِكُمْ أَنْ تَبْتَغُوا بِأَمْوَالِكُمْ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ
أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا تَرَاضَيْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ إِنَّ اللهَ كَانَ
عَلِيمًا حَكِيمًا (٢٤)

24. Sahip olduğunuz cariyeler müstesna, evli kadınlar da size haram kılındı. Allah'ın size emri budur. Bunlardan başkasını, namuslu olmak ve zina etmemek üzere mallarınızla (mehirlerini vererek) istemeniz size helâl kılındı. Onlardan faydalanmanıza karşılık kararlaştırılmış olan mehirlerini verin. Mehir kesiminden sonra (bir miktar indirim için) karşılıklı anlaşmanızda size günah yoktur. Şüphesiz Allah ilim ve hikmet sahibidir.

Nikâh akdi olmaksızın yapılan ya da kişinin kendisinin sahip olmadığı bir cariye ile yapılan cinsel ilişki, nikâh değil, sefâhtır; yani akıp giden ve sabit kalmayan şey konumundadır. Çünkü bu durumda ortada bir akit, iki tarafı birbirine bağlayan bir irtibat ve güvence yoktur. Oysa mehrin muhakkak verilmesi gerekir; çünkü mehir, belli bir uzuvdan faydalanmanın, o uzvun faydasının satılmasının karşılığında verilen bedel ve fiyattır. Zira nikâh, alış veriş kapsamındadır. Bu nedenle de Hazreti Peygamber aleyhisselâm kişinin kardeşinin yaptığı pazarlığı bozmasını, aldığı (sipariş ettiği) malı almasını yasakladığı gibi evlenme teklif ettiği kadına evlenme teklifinde bulunmasını da yasaklamıştır.

وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ طَوْلًا أَنْ يَنْكِحَ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ فَمِنْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ
مِنْ فَتَيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ وَاللهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِكُمْ بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ فَانْكِحُوهُنَّ بِإِذْنِ أَهْلِهِنَّ
وَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ مُحْصَنَاتٍ غَيْرَ مُسَافِحَاتٍ وَلَا مُتَّخِذَاتِ أَخْدَانٍ فَإِذَا
أُحْصِنَّ فَإِنْ أَتَيْنَ بِفَاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ ذَلِكَ لِمَنْ
خَشِيَ الْعَنَتَ مِنْكُمْ وَأَنْ تَصْبِرُوا خَيْرٌ لَكُمْ وَاللهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (٢٥)

25. İçinizden, imanlı hür kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimse, ellerinizin altında bulunan imanlı genç kızlarınız (sayılan) cariyeleriniz-

den alsın. Allah sizin imanınızı daha iyi bilmektedir. Hep aynı köktensiniz (insanlık bakımından aranızda fark yoktur). Öyle ise iffetli yaşamaları, zina etmemeleri ve gizli dost da tutmamaları şartı ve sahiplerinin izni ile onları (cariyeleri) nikâhlayıp alın, mehirlerini de normal miktarda verin. Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa onlara, hür kadınların cezasının yarısı (uygulanır). Bu (cariye ile evlenme izni), içinizden günaha düşmekten korkanlar içindir. Sabretmeniz ise sizin için daha hayırlıdır. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.

Cariye ile nikâhlanmak ancak hür kadınla nikâhlanmaya maddi gücü yetmeyenler için câizdir.

يُرِيدُ اللّٰهُ لِيُبَيِّنَ لَكُمْ وَيَهْدِيَكُمْ سُنَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَيَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ
حَكِيمٌ (٢٦)

26. Allah size açıklamak ve sizden öncekilerin yollarını göstermek ve tövbenizi kabul etmek ister. Allah Alîm'dir, Hakîm'dir.

Bu âyette geçen "sünnet" ifadesi yol mânasına gelir. Sünen kelimesi; yollar, yani izlenen yollar mânasındadır. [Allah Alîm'dir, Hakîm'dir], icra ettiği ve var ettiği, kabul ettiği şeylerde hikmet sahibidir. Bu nedenle Hak Teâlâ ile münazaa edilmez.

وَاللّٰهُ يُرِيدُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَيُرِيدُ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الشَّهَوَاتِ أَنْ تَمِيلُوا مَيْلًا عَظِيمًا (٢٧)

27. Allah sizin tövbenizi kabul etmek ister; şehvetlerine uyanlar (kötü arzuların esiri olanlar) ise büsbütün yoldan çıkmanızı isterler.

Şehvet, lezzet veren şeylerin istenmesidir. Bu, şehvet sahibi kişide bir lezzet, lezzet alınan şeyden lezzet alma halidir. Lezzet alınan şeyin bir başkasına göre de lezzet veren bir şey olması ya da bir başkasının mizacına ve tabiatına da uygun olması zorunlu değildir. Çünkü şehvet iki türlüdür. Biri arızî şehvettir ki bu, peşinden koşulmasının yasaklandığı şehvettir. Çünkü bu, günü birlik fayda sağlasa da yalancıdır; aklı başında olan insanın bu tür şehvetin peşinde koşmaması gerekir. Zira bu şehvet genellikle tersine döner ve kişi bunun arızî durumlarından etkilenir. İkincisi zâtî şehvettir ki bunun peşinden gitmek gerekir. Çünkü bu insanın tabiatına uygundur ve mizacının ıslahını sağlar. İnsanın mizacının ve dininin ıslahı ise saadetine sebep olur. Fa-

kat insan bu şehvete de Şârî' tarafından konulmuş ilâhî ölçüler içerisinde tabi olur. Bu da şeriatın onayladığı gerek ruhsat gerek azimet kabilinden hükümlerdir. Kişi şeriata tabi olduktan sonra, tabi olduğu hükmün ruhsat ya da azimet olmasını önemsemez, çünkü bu Allah'a giden meşru bir yoldur. Zira Allah Teâlâ ancak kendisine ulaştıracak ve saadeti sağlayacak olan şeyleri şeriat olarak vaz eder. Şehvet ancak nefis ile ilişkilidir ve onun elde edilmesinde nefis için hususi bir lezzet olur. Şehvetin mahalli, hayvanî nefstir; iradenin mahalli, nefs-i nâtıkâdır (düşünen nefis). Şehvet varlık itibariyle, iştah duyulan şeyden alınan lezzetten önce gelir ve şehvetin muhayyel bir lezzeti olur; bu lezzet de kendisine şehvet duyulan şeyin varlığının tasavvur edilmesi ile ilişkilidir. Dünya şehveti ancak hissî (duyusal) olarak idrak edilen varlıktan alınan lezzet ile gerçekleşir.

يُرِيدُ اللّٰهُ أَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ وَخُلِقَ الْإِنْسَانُ ضَعِيفًا (٢٨)

28. Allah sizden (yükünüzü) hafifletmek ister; çünkü insan zayıf yaratılmıştır.

Allah Teâlâ insanı "insan" olarak isimlendirmiştir; çünkü insan, kemal mertebesine ünsiyet sahibidir. Gördüğü şeyle ünsiyeti gerçekleşmiştir, bu yüzden de onu Hak Teâlâ "insan" diye isimlendirmiştir. İnsan kelimesinin sonundaki *elif* ve *nûn* harfleri, Arap dili açısından kelimeye sonradan ilave edilmiştir. (Yani kelimenin aslı *ünstür*.)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا (٢٩)

29. Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret olması hali müstesna, mallarınızı, bâtıl (haksız ve haram yollar) ile aranızda (alıp vererek) yemeyin. Ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah, sizi esirgeyecektir.

Nefsini (kendini) öldüren kimse, nefsi kendisine en yakın varlık olduğu için çok büyük bir suç işlemiş ve artık ona mâlik olmak ile kendisi arasına engel koymuş demektir. Nefsin dışındaki şeyler ise nefsin sahibi olduğu bu hususi yakınlıktan uzaktır. Nefsini öldüren kimse bunu ancak nefsinin kendisi üzerindeki hakkı konusundaki cehaletinden dolayı yapmış demektir. Çünkü Allah Teâlâ ona, "Nefsinden fesada uğratmış olduğun hiçbir şeyi senin için

ıslah etmeyiz."[11] buyurmuştur. Kulların hakları ne kadar büyük olsa da Allah'ın hakkı daha önceliklidir. Bunu nefsin hakkı takip eder. Bunların dışındaki haklar ise bunlar kadar ehemmiyetli değildir.

Nefsini öldüren (intihar eden) kimsenin cenaze namazı kılınır, çünkü Allah Teâlâ ölen kimseye yapılan dua ve kılınan cenaze namazı ile ona şefaat edileceğine dair izin vermiş olduğu için, O'nun bundan (yani intihar eden kimsenin cenaze namazının kılınmasından) ve o kimse için dua etmekten razı olacağını anlamış bulunuyoruz. Yine Allah Teâlâ, kendisini öldüren kimsenin cehenneme gireceğini ve ebedî olarak orada kalacağını, cennetin kendisine haram olduğunu haber vermiştir ama kendisini öldüren kimsenin ardından cenaze namazı kılmayı yasaklayan bir haber (rivayet) yoktur, dolayısıyla ebediyen cehenneme girmek ve cennetin haram olması gibi hükümlerin kendisini öldüren ve cenaze namazı kılınmayan kimseler hakkında olması muhtemeldir. Bu yüzden de müminlerin sırf bu ihtimal yani cenaze namazı kılanların o kimse hakkındaki şefaatlerinin Allah tarafından kabul edilmesi ihtimali nedeniyle, kendisini öldüren kimsenin ardından cenaze namazı kılmaları gerekir. Kaldı ki sahih haberler ve usul kaideleri bu kimsenin cehennemden çıkacağı yönünde hüküm vermektedir. Dolayısıyla kendini öldüren kimsenin cehennemden asla çıkamayacağını bildiren âhâd haberde geçen "cehennemde ebedî kalma" ifadesinin caydırıcılık ifadesi olarak yorumlanması mümkündür. Bu meselede işaret edilen hikmet, Hak Teâlâ'nın "Ben kulumun canını almadan kulum bana canını verdi, ben de ona cenneti haram kıldım."[12] şeklindeki sözündedir, zira bu sözde hakiki bir işaret bulunmaktadır. İşaret, "onlar koşarlar", "yarışın" ve "kim bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir kulaç yaklaşırım" ifadeleridir. Ölüm Allah'a kavuşma sebebidir, dolayısıyla kendini öldüren kişi Allah'a kavuşma konusunda acele etmiş, ecelinin sınırına ulaşmadan önce öne atılmıştır. Bu, Allah'la karşılaşma konusunda uygulanmayacak olan bir sebeptir, eğer bunu yapan kimse Hak Teâlâ ile karşılaşma konusundaki iştiyakından dolayı yapmışsa o zaman perdenin kaldırılması ile doğrudan Hak Teâlâ ile karşılaşır, çünkü Hak Teâlâ "Ben ona cenneti haram kıldım." buyurmuştur ki cennet de örtüdür, yani "Benden perdelenmesini men ettim, çünkü o, ben canını almadan bana gelmek için öne atıldı." mânasındadır. Burada Hak Teâlâ bunu tafsilatlı bir şekilde söylememiştir, dolayısıyla bu ifadeyi mümin için hayırlı olacak bir mânaya hamletmek, usul itibariyle daha evladır. Hazreti Peygamber aleyhisselâmın kendisini keskin bir bıçakla, zehirle ya

---

11. Hâkim, *el-Müstedrek*, c. 5, s. 86, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1411/1990.
12. Buhârî, Ehâdisu'l-Enbiyâ, 51.

da dağdan aşağı atarak öldüren kimse hakkında söylemiş olduğu ifadeye gelince; bu hadiste söz konusu kimsenin müminlerden ya da başkalarından olduğuna dair bir kayıt bulunmamaktadır. Bu yüzden de her iki ihtimal de söz konusudur. Her iki ihtimal söz konusu olduğu durumda da usul kaidelerine müracaat ederiz. Usul kaidelerine müracaat ettiğimizde de imanın otoritesinin çok kuvvetli olduğunu görürüz. O halde iman var iken kişinin ebediyen, sonsuza kadar cehennemde kalması mümkün değildir. Dolayısıyla Şârî'in bunu müşrikler hakkında söylemiş olduğu ve maksadının onların ebedî olarak çekecekleri azabın tayini olduğu, bu itibarla "Kim kendisini keskin bir bıçakla öldürürse bıçağı elinde, onunla karnını deşer vaziyette cehenneme girecek ve orada sonsuza kadar kalacaktır." hadisinde bu şekilde kendini öldüren kimsenin ateşteki azabının da bu şekilde olacağı ifade edilmiş olmaktadır. Benzer şekilde zehir içerek kendini öldüren kimse de cehennem ateşinde benzer bir azabı çekecektir. Yani bu kâfir kimse cehennemde bu tür bir azap ile azaplandırılacaktır. Nitekim kendisini herhangi bir şeyle öldüren kimsenin âhirette o şey ile azaplandırılacağı da hadislerde ifade edilmiştir. Mümin kimse ise Allah'ı birlemiş, tevhide iman etmiş olduğu için, buna hiçbir şey mukavemet edemez. Dolayısıyla bu hadisin, her ne kadar Şârî' tarafından muayyen olarak belli bir sınıfa tahsis edilmemiş olsa da yine de müşrikler hakkında olduğu ortaya çıkmış bulunmaktadır. Zira şer'î delililer çok farklı açılardan ele alınabilir, birbirlerini kuvvetlendirmek üzere bir araya getirilebilirler. Cennet ehli kimseler cennete girdikten sonra orada bir nimet olarak rablerini göreceklerdir. Nitekim ziyaret ile ilgili hadiste ifade edildiği üzere insanlar cennette yerlerini aldıkları zaman rablerini görmeye çağrılacaklardır. İşte Allah Teâlâ'nın kendisini öldüren kimse hakkında, "O'na benimle karşılaşmadan önce cennete girmeyi haram kıldım." demiş olması, yani "O'na cenneti haram kıldım." ifadesinin bu şekilde tahsis edilmiş olması mümkündür. Bu durumda kendini öldüren kimse cennete girmeden önce cennetlikler Allah'la karşılaşır ve bir nimet olarak rablerini görürler, daha sonra o kimse cennete girer. Nitekim kendisini öldüren kimse Allah Teâlâ'nın ona olan rahmetinin onun kendisini öldürdüğü esnada kendisine gösterdiği merhametten çok daha fazla olduğunu görür. Zaten kişi kendisini öldürdüğü esnada Allah katında azaba uğramaktan yana içi rahat olmasa böyle yapmaz, yani kendini öldürmez. Allah Teâlâ "Ben kulumun benimle ilgili zannındayım, o halde benimler ilgili iyi zanda bulunsun." buyurmuştur. Eğer kendini öldüren kimse mümin ise, o zaman rabbine dair zannı güzeldir. Dolayısıyla onun rabbine karşı güzel zan beslemesi kendini öldürmesini mümkün kılmıştır. İşte ilgili ilâhî haberi bu şekilde yorumlamak en uygun olan görüştür. Çünkü bu yorumun

aksini söyleyen açık bir nas bulunmamaktadır. Haddizatında bu yorum biraz uzak görünse de bu uzaklık, nazarda bulunan kimsenin bu yorumun ebedî bedbahtlık ile çeliştiğini gösteren kabul edilmiş usul kaidelerine bakışındaki bir uzaklıktır. Eğer bu usul kaidelerine yakından bakacak olursa bakışı dengeli olacak ve söylediğimizi anlayacaktır. Sahih rivayetlerde "Kalbinde bir tek hardal tanesinden daha küçük miktarda iman bulunan herkesi cehennemden çıkarın." şeklinde ifadeler bulunmaktadır. O halde geriye bir tek bizim zikrettiğimiz yorum kalmaktadır. Eğer kendini öldüren kimsenin illa da ceza göreceğini söyleyeceksek o zaman onun tıpkı büyük günah işleyen kimseler gibi, cezalandırıldıktan sonra cennete gireceğini, bundan önce cennete girmesinin kendisine haram olduğunu söyleriz. Bu durumda da büyük günah işleyen kimselerle ilgili naslar aynı zamanda kendini öldüren kimse hakkında da nas olur, yani durumu ilâhî meşietin (iradenin) hükmüne kalmış demektir. En nihayetinde bu hüküm kendini öldüren kimsenin affedilmeyeceği ve cennete girmeden önce hakkındaki tehdidin uygulanacağı şeklindedir. Allah Teâlâ kendisine, doğrudan kula yönelik tehdidi infaz etmenin nispet edilmesinden daha kerem sahibidir, aksine O'na nispet edilmesi gereken şey kendi meşîeti (iradesi) ve keremini tercih etmesidir.

وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ عُدْوَانًا وَظُلْمًا فَسَوْفَ نُصْلِيهِ نَارًا وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا (٣٠)
إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلْكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا (٣١)
وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِمَّا اكْتَسَبُوا وَلِلنِّسَاءِ
نَصِيبٌ مِمَّا اكْتَسَبْنَ وَاسْأَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا (٣٢) وَلِكُلٍّ
جَعَلْنَا مَوَالِيَ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ وَالَّذِينَ عَقَدَتْ أَيْمَانُكُمْ فَآتُوهُمْ نَصِيبَهُمْ
إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا (٣٣)

30. Kim düşmanlık ve haksızlık ile bunu (haram yemeyi veya öldürmeyi) yaparsa (bilsin ki) onu ateşe koyacağız; bu ise Allah'a çok kolaydır. 31. Eğer yasaklandığınız büyük günahlardan kaçınırsanız, sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi şerefli bir yere sokarız. 32. Allah'ın sizi, birbirinizden üstün kıldığı şeyleri hasetle arzu etmeyin. Erkeklerin de kazandıklarından nasipleri var, kadınların da kazandıklarından nasipleri var. Allah'tan lütfunu isteyin; şüphesiz Allah her şeyi bilmektedir. 33. Ana babanın ve yakınların bıraktıklarından her birine vârisler kıldık. Kendileriyle yeminleştiğiniz kimselere hisselerini veriniz. Doğrusu Allah her şeye şahittir.

Kendini muhafaza et, zira Allah Teâlâ senin her işitmene, görmene, diline, eline, ayağına ve hayatına şahittir ve nefsini hesaba çekecektir.

الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللهُ وَاللَّاتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ وَاضْرِبُوهُنَّ فَإِنْ أَطَعْنَكُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا إِنَّ اللهَ كَانَ عَلِيًّا كَبِيرًا (٣٤)

34. Allah'ın kimini kimine üstün kılmasından ötürü ve erkeklerin, mallarından sarf etmelerinden dolayı erkekler kadınlar üzerine hâkimdirler. İyi kadınlar, gönülden boyun eğenler ve Allah'ın korunmasını emrettiğini, kocasının bulunmadığı zaman da koruyanlardır. Serkeşlik etmelerinden endişelendiğiniz kadınlara öğüt verin, yataklarında onları yalnız bırakın, nihayet dövün. Size itaat ediyorlarsa aleyhlerine yol aramayın. Doğrusu Allah yücedir, büyüktür.

Erkekler, kadınların erkeklere ihtiyaç duydukları konularda onlar üzerinde hâkimdirler. Allah Teâlâ'nın rızkı eline verdiği kimse, kendisini sebep kılarak rızık verdiği kimseye hâkimdir.

وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا إِنْ يُرِيدَا إِصْلَاحًا يُوَفِّقِ اللهُ بَيْنَهُمَا إِنَّ اللهَ كَانَ عَلِيمًا خَبِيرًا (٣٥)

35. Eğer karı-kocanın aralarının açılmasından korkarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin. Bunlar barışmak isterlerse Allah aralarını bulur; şüphesiz Allah her şeyi bilen, her şeyden haberdar olandır.

[Eğer karı-kocanın aralarının açılmasından korkarsanız], yani aralarında bir nizâ çıkmasından, içlerinden birinin diğerinin ağırına gidecek sözler söylemesinden ya da fiiller işlemesinden korkarsanız o zaman [erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin.] Hakem, işlerde karar veren kimsedir. Bu konudaki en ilginç, harikulade hususlardan biri, tek bir olayda iki hakemin görevlendirilmesidir ki bu iki hakem verecekleri hükümde ittifak edebilecekleri gibi ihtilaf da edebilirler.

وَاعْبُدُوا اللّٰهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ
وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَى وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنْبِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا مَلَكَتْ
أَيْمَانُكُمْ إِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالًا فَخُورًا (٣٦)

36. Allah'a kulluk edin, O'na bir şeyi ortak koşmayın. Ana babaya, yakınlara, yetimlere, düşkünlere, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşa, yolcuya ve elinizin altında bulunan kimselere iyilik edin. Allah, kendini beğenip öğünenleri elbette sevmez.

[Yakın komşuya, uzak komşuya]: Komşu anlamındaki *câr* kelimesi, meyletti mânasında *câre* fiilinden türemiştir. Aslında zulüm mânasında olan *el-cevr* kelimesi de meyil demektir. Komşuya *câr* denilmesinin sebebi, senin ona ihsan ile meyletmen onun da sana zararı def etmek üzere meyletmesidir. Bu kelimenin örfte "bâtıla meyil" ve "zulüm" mânasına gelen *el-cevr* kökünden türediğini söyleyenlere göre burada tıpkı yılanın soktuğu kimseyi durumun tam tersini ifade eden kelimeyle isimlendirip ona *selîm* [sağ-salim] demek gibi bir durum söz konusudur.

الَّذِينَ يَبْخَلُونَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ وَيَكْتُمُونَ مَا آتَاهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ وَأَعْتَدْنَا
لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا (٣٧) وَالَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَلَا
بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَنْ يَكُنِ الشَّيْطَانُ لَهُ قَرِينًا فَسَاءَ قَرِينًا (٣٨) وَمَاذَا عَلَيْهِمْ لَوْ آمَنُوا بِاللّٰهِ
وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقَهُمُ اللّٰهُ وَكَانَ اللّٰهُ بِهِمْ عَلِيمًا (٣٩) إِنَّ اللّٰهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ
ذَرَّةٍ وَإِنْ تَكُ حَسَنَةً يُضَاعِفْهَا وَيُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ أَجْرًا عَظِيمًا (٤٠)

37. Bunlar cimrilik eden ve insanlara da cimriliği tavsiye eden, Allah'ın kendilerine lütfundan verdiğini gizleyen kimselerdir. Biz, kâfirler için alçaltıcı bir azap hazırladık. 38. Mallarını insanlara gösteriş için sarf edip, Allah'a ve âhiret gününe inanmayanları da Allah sevmez. Şeytanın arkadaş olduğu kimsenin ne fena arkadaşı vardır! 39. Allah'a ve âhiret gününe iman edip de Allah'ın kendilerine verdiğinden (O'nun yolunda) harcasalardı ne olurdu sanki! Allah onların durumunu hakkıyla bilmektedir. 40. Allah şüphesiz zerre kadar haksızlık yapmaz, zerre kadar iyilik olsa onu kat kat artırır ve yapana büyük ecir verir.

Kulun halleri türlü türlüdür. İnsan her halde Allah Teâlâ'nın huzurunda bulunma şuurunda olamaz, çünkü insan gaflet ve darlık karakterinde yaratıl-

mıştır. Ama insan bütünüyle Allah'a aittir, ondan sâdır olan da Allah'a aittir ve Allah da zerre kadar zulüm etmez.

فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَى هَؤُلَاءِ شَهِيدًا (٤١) يَوْمَئِذٍ يَوَدُّ
الَّذِينَ كَفَرُوا وَعَصَوُا الرَّسُولَ لَوْ تُسَوَّى بِهِمُ الْأَرْضُ وَلَا يَكْتُمُونَ اللَّهَ حَدِيثًا (٤٢) يَا
أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنُبًا
إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّى تَغْتَسِلُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ
الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ
وَأَيْدِيكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُوًّا غَفُورًا (٤٣)

41. Her bir ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve seni de onlara şahit olarak gösterdiğimiz zaman halleri nice olacak! 42. O gün, inkâr edip Peygamber'e baş kaldırmış olanlar, yerle bir olmayı ne kadar isterler ve Allah'tan bir söz gizleyemezler. 43. Ey iman edenler! Siz sarhoş iken -ne söylediğinizi bilinceye kadar- cünüp iken de -yolcu olarak geçen müstesna- gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta olur veya bir yolculuk üzerinde bulunursanız yahut sizden biriniz def-i hâcetten gelirse yahut kadınlara dokunup da (bu durumlarda) su bulamamışsanız o zaman temiz bir toprakla teyemmüm edin: Yüzlerinize ve ellerinize sürün. Şüphesiz Allah çok affedici ve bağışlayıcıdır.

Kadınlara temas etmek abdesti bozmaz, ancak bu meselede temas kelimesinden neyin kastedildiği konusunda bir ihtilaf söz konusu olduğu için kadına temas durumunda abdest almak daha ihtiyatlıdır. Bu meselede biz zâhir âlimleri (rüsûm uleması/şekilciler) ile ters düşmüş durumdayız.

[Su bulamamışsanız o zaman temiz bir toprakla teyemmüm edin.]: Allah Teâlâ su ve toprak ile temizliği meşru kılmıştır, çünkü insanî yaratılış Âdem aleyhisselâmda olduğu gibi topraktan, Âdemoğullarında olduğu gibi sudandır. Nitekim Hak Teâlâ bir yerde "Sizi topraktan yarattı." (Rûm, 30/20), bir yerde "Sizi sudan yaratmadı mı?" (Mürselât, 77/20), bir başka yerde de "Sizi çamurdan yarattı." (En'âm, 6/2) buyurmuştur. Bu son âyetteki "*tîn*" kelimesi, toprağın su ile karışımının adıdır. Böylece Allah Teâlâ bizim kendisinden yaratılmış olduğumuz şeylerle temizlik yapmamızı meşru kılmıştır. Kendisinden yaratılmış olduğumuz su ile temizlik yapmamız abdest, toprak ile temizlik yapmamız ise teyemmümdür. Allah'a hamd olsun biz nur üstüne nur halinde olmaktayız.

Teyemmüm kelimesi, temiz yere yönelmek demektir. Burada "yer" kelimesi, yeryüzü cinsinden olan toprak, kum, taş ya da arsenik türü her şey olabilir. Eğer bu türlerden herhangi biri, yerden ayrı bir halde ise o zaman onlarla teyemmüm olmaz, bunun tek istisnası topraktır. Çünkü toprak ister yerde olsun ister yerden ayrılmış olsun, onunla teyemmüm olur. Zira bu konuda açık nas vardır. Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Yeryüzü bana temiz mescit kılındı."[13] ve "Yerin toprağı bize temiz kılınmıştır."[14] buyurmuş, ilk sözünde umumî ifade kullanırken ikincisinde toprağı yerdeki diğer şeylerden ayırmıştır. Toprak dışındaki şeyler yerden ayrıldığı zaman artık "yer" adını almazlar. Ama yerin toprağı temiz kılınmıştır ve onun su bulunmadığı ya da engelleyici bir sebep yüzünden suyu kullanmak mümkün olmadığı zaman temizlik konusunda su gibi bir hükmü vardır. Böylece yerin kendisi ve toprağı bizim için temiz kılınmıştır. Toprak dışındaki unsurlar yerden ayrıldığı zaman temizleyicilik özelliklerini kaybederler, çünkü bunlar ancak yerde iken "yer" ismini paylaşırlar. Bunlar içerisinde maden, arsenik, mermer ve benzeri şeyler yer alır. Bunlar yerde bulundukları sürece hakiki mânada "yer" sayılırlar, çünkü "yer" kelimesi hakiki mânada bunların hepsini kapsar. Ama yerden ayrıldıkları zaman her biri kendi adıyla anılır ve "yer" ismi ortadan kalkar, böylece temizlik özelliği de gitmiş olur. Sadece toprak bunun istisnasıdır, toprak yerde olsa da yerden ayrılmış olsa da temizdir, çünkü temizlenen varlık, yani insan ondan yaratılmıştır. Toprakla temizlenen insan kendisi ile temizlenmiş olur ki bu da ona yönelik bir teşriftir. Bu yüzden Allah Teâlâ yerdeki diğer şeylerden ayrı olarak toprak unsurunun yerden ayrılması durumunda bile temizleyici olduğuna hükmetmiştir. Nitekim toprak yerden ayrıldığı zaman "yer" ismine sahip olmaz, ama "toprak" ismine sahip olmaya devam eder. Benzer şekilde arsenik yerden ayrılınca "yer" ismine artık sahip olmaz ama arsenik ismine sahip olmaya devam eder, fakat bu ayrılmanın ardından artık arsenik ile teyemmüm câiz olmaz. Çünkü Allah Teâlâ insan arsenikten yaratmamış, topraktan yaratmıştır. Nitekim Hak Teâlâ [Temiz bir yüzeyle teyemmüm edin.] buyurmuştur ki bu, "Toprağa yönelin." mânasındadır. Bu da teyemmüm ibadeti için kullanılması engel olacak bir necaset içermeyen temiz toprak mânasındadır. Ancak su konusunda bu kaydı koymamış, mutlak mânada su kelimesini kullanmıştır. Çünkü Araplar nezdinde su kelimesi bir başka şeye izâfe edildiğinde sadece o şeyin suyu mânasında kullanılır. Bir Arap'a "Bana su ver." dediğiniz zaman size doğrudan su getirir, Arap su kelimesinden bundan başka bir

---

13. Buhârî, Salât, 6, Müslim, Mesâcid, 4-5.
14. Müslim, Mesâcid, 5.

şey anlamaz. Her bir peygamber ancak kendi kavminin dili ile gönderilmiş, her bir kitap o peygamberin kavminin dili ile indirilmiştir. Bu yüzden Hak Teâlâ su ile temizlenme konusunda "yönelme" kelimesini kullanmamış, yani "temiz su ile teyemmüm edin" (temiz suya yönelin) dememiş, aksine "yıkayın" demiş ama teyemmüm konusunda "temiz yüzeye yönelme" ifadesini kullanmıştır. Çünkü toprakla temizlenme işi, o fiile başlarken ayrı bir niyeti gerektiren ikincil bir eylemdir. Benzer şekilde abdestte ve gusülde ve diğer bütün şer'î amellerde ihlâslı olmak emredilmiştir, bu amellerde ihlâsa ihtiyaç vardır ki bu ihlâs da niyettir.

Bize göre teyemmüm abdestin bedeli değil, müstakil bir ibadettir. Şârî'in muteber saydığı hususi ve şer'î bir temizliktir. Bunun şer'î bir temizlik olduğunu söyledik, çünkü dilsel anlamda bu bir temizlik değildir. Bize göre yolcu ve hasta da su bulamadığı ya da suyu bulduğu halde hastalığı nedeniyle, hastalığının artacağı ya da öleceği endişesi ile suyu kullanamadığı durumlarda teyemmüm yapabilir. Bu durumda kıldığı namazı sonradan iade etmesine gerek yoktur. Seferde olmayan kimse de su bulamadığı zaman teyemmüm edebilir. Su bulduğu halde düşman korkusu nedeniyle suyun yanına gidemeyen kimse teyemmüm edebilir. Aynı şekilde su bulduğu halde suyu kullandığı takdirde hastalanacağına dair kuvvetli bir kanaat sahibi olduğu için onu kullanamayan kimse de teyemmüm yapabilir. Teyemmüm ile temizlik olabilmesi için niyet şarttır. Teyemmüm bir ibadettir, ihlâs ise niyetin ta kendisidir. Suyu bulamayan kimsenin suyu başkasından istemesi şart değildir ama bu temizlik için (teyemmüm için) namaz vaktinin girmiş olması şarttır. "El"in sınırı, Arap dilinde adına el (*yed*) denilen alt sınırdır, bu kadarını toprakla teyemmüm etmek vaciptir. Bu alt sınırın üzerindeki kısmın teyemmümü ise müstehaptır. Tek bir kez toprağa temas edip teyemmüm yapmak yeterlidir, bununla teyemmüm câizdir. Tek sefer toprağa temas ederek teyemmüm yapmayı ifade eden hadis, senet itibariyle daha sabittir. Zâhir (güçlü yorum) olan, toprağın bütün uzuvlara ulaştırılmasıdır. Abdestteki bütün fiiller teyemmümde de mubah kabul edilir ama mubah kabul edilmemesi daha evladır. Çünkü teyemmüm abdestin bedeli değil, aksine Şârî'in hususi bir şart ile tayin etmiş olduğu ayrı bir temizliktir. Teyemmüm ile birden fazla namazın kılınması mubah kabul edilir ama mubah olmaması ve her bir namaz için ayrı bir teyemmüm yapılması daha evladır. Bunun gerekliliğine yönelik delil, teyemmümün abdest ile kıyaslanmasından daha kuvvetlidir. Ben de bu görüşteyim. Çünkü Kur'ân'ın açık ifadesi bu yöndedir. Bu temizliği bozan şeyler, abdesti bozan şeylerdir.

İşaret ve ibret

Yıkanmak, nefsin kendisinden arındırılması emredilen her şeyden umumi olarak temizlenmesidir, zâhirde uzuvlarla ilişkili olan ameller, bâtında ise nefisle ilişkili olan nefsin sıfatlarının tasarruflarıdır. Yani bâtında nefsin sıfatlarından değil, bu sıfatların tasarruflarından temizlenmesidir. Çünkü nefsin sıfatları yaratılış itibariyle asli olarak nefiste mevcuttur ve ondan ayrılamaz. Hatta nefiste bulunan ve bizim kendisinden temizlenmemiz gereken bütün kötü nitelikler aslında nefsin sıfatları değildir, aksine tasarruflardır. Örneğin hırsın ilim talebine ve hayırlı işlere, salih amellere sarf edilmesi durumunda o hırs saadet hırsı olur, kötü şeylere sarf edilmesi durumunda da bedbahtlık hırsı olur. Bu nedenle biz de sıfatın kendisinin değil, tasarrufunun kötü olduğunu söyledik. Aynı şey kendisi ile ilgili kınamanın söz konusu olduğu bütün sıfatlar için söz konusudur. Bu sıfatların sarf noktalarını da ancak ahlâkî erdemleri bilenler bilir ve bu ahlâkî erdemlerle kendisini temizler, yine bunlar ancak kötü ahlâkî özellikleri bilenler bilirler ve bunlardan da arınırlar. Aklın idrak edemediği gizli özellikleri ise kişi Şârî'den öğrenir ki bu da Allah'ın razı olacağı bütün amelleridir. Kişi bu amelleri yaparak Allah Teâlâ'nın razı olmadığı bütün amellerden temizlenip arınır. Bu temizliğin vacip olanı vardır, örneğin ilimle cehaletten temizlenmek, iman ile küfürden temizlenmek, tevhid ile şirkten temizlenmek böyledir. Bütün meşru (şeriat tarafından belirlenen) amellerde durum böyledir. Kul ilâhî rızaya uygun amellere muvafakat ederek, muhalefetten temizlenir, bu da söz konusu amellerin vaciplik, mendupluk, mubahlık gibi hüküm mertebelerine göre olur. Örneğin zekâtı vererek temizlenmek vacip bir gusüldür, temizlenmedir, zekâtı yakın akrabalardan olan fakirlere vermek menduptur, akrabalar içerisinden hususen dindar olanları tercih etmek ise müstehaptır.

İşaret ve ibret

Mârifetullah noktasında abdesti bozan şeyler, akli delillere nakısa oluşturan bütün şüpheler ve şer'î delillerde eksikliğe sebep olan bütün zayıflıklardır. Şer'î delillerdeki zayıflıklar hadislerin ravilerine olan güvensizlik ve metinlerdeki gariplikleridir. Seni Allah'ı ve Allah'ın birliğini, güzel isimlerini, hakkında vacip olanları, câiz olmayanları ve kitapta ya da mütevatir sünnetteki bir haberde yer almadıkça aklen O'nun hakkında imkânsız olanları bil-

mekten uzaklaştıracak olan her şey kalbin Allah'ı, O'nun birliğini ve isimlerini bilme konusundaki temizliğini bozan şeylerdir.

[Yahut sizden biriniz def-i hâcetten gelirse]: Burada, insandan çıkan lafızlara bakılır, bunlar insanın imandaki temizliğine tesir eder. Örneğin kişinin yemin ederken "Eğer şöyle şöyle ise İslâm'dan uzak olayım." şeklinde bir ifade kullanması durumunda, o, yemininde doğru söylemiş olsa ve yeminini bozmasa bile artık İslâm'a sağ salim dönemez. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm da böyle buyurmuştur. Yine insanları güldürmek için Allah Teâlâ'nın gazabına sebep olacak sözleri söylemek de böyledir ki kişi bu durumda söylediği sözün o kadar da mübalağalı olduğunu düşünmez, ama bu söylediği sözü onun cehennemde yetmiş çukura yuvarlanmasına sebep olur. Hak Teâlâ'nın [yahut kadınlara dokunup da (bu durumlarda) su bulamamışsanız] sözündeki işaret ve ibret ise şöyledir; "kadınlar" ifadesi şehvetten kinayedir, şehvet kalbe temas ederse kalp de ona temas eder, şehvet ona karışırsa o da şehvete karışır, onunla üzerine vazife olan Allah Teâlâ'yı murakabe etme arasına girer, engel olur, böylece abdesti bozulmuş olur. Eğer bu durum onu Allah Teâlâ'yı murakabesine engel olmazsa, o kimse kalp temizliği üzeredir, çünkü kalbin temizliği, Allah'ın huzurunda olmasıdır, Allah'la beraber olmasıdır. Bu durumda şehvete konu olan şeyin helâl ya da haram olması önemli değildir; kişi haramın haram olduğuna, helâlin helâl olduğuna inandıktan sonra, bu durum onun temizliğine tesir etmez.

İşaret ve ibret

Cünüplük gurbettir, gurbet de ancak vatandan ayrılmakla olur. İnsanın vatanı kulluğudur, vatanından ayrılır ve rubûbiyet sınırlarına girer ve kendisi gibi olan vatandaşları üzerinde efendilik vasıflarından birine bürünürse o zaman kulluk vatanından ayrılıp gurbete düşmüş olur. Yine rablik sıfatını yerinden etmek ve onu kendine ya da mümkün varlıklardan herhangi birine vermek de bir gurbettir. Kulun bundan temizlenmesi gerektiği konusunda ihtilaf yoktur. Yıkanmak (gusletmek), işlenen kusuru itiraf etmektir. Kul haddini aşıp da rablik sınırına girdiği ve rabbini kendisi ile birlikte mümkün varlıkların sıfatlarına dâhil ettiği zaman, bunlardan temizlenmek onun üzerine vacip olur. Çünkü kulun tenzihi, mümkün varlık olma halinden çıkmaması, zâtı itibariyle zorunlu olan varlığı da kendi mümkün haline sokmamasıdır. Allah hakkında "Allah'ın şöyle yapması câizdir, öyle yapmaması câizdir." gibi ifadeleri kullanması da böyledir. Çünkü böyle bir durum bir tercih edicinin

varlığını gerektirir, oysa Hak Teâlâ mutlak mânada zorunluluğa sahiptir. Bu ilimden temizlik, Hak Teâlâ'yı cevaz (mümkünlük) dairesine sokmayan ilim ile olur. Fenâ, temizliğin umûmiliğine götürür. Gusül, her iki cenabetten de temizliktir, senin her iki suretin nikâhına dair ilimden küllî olarak uzak kalmandan temizlenmendir. Bu iki suretin biri aklî benzerlik, diğeri şer'î benzerliktir. "Hiçbir şey onun benzeri değildir." (Şûrâ, 42/11) âyeti aklî benzerliği, "Allah Âdem'i kendi suretinde yarattı." hadisi de şer'î benzerliğe işaret eder.

İşaret ve ibret

[Yolcu olarak geçen müstesna] âyetinde ifade edildiği üzere cünüp kimsenin mescide girmesi meselesinin işaret ve ibret yönü şöyledir: Bunu mubah gören, en üstününden en alçağına bütün âlem için hiçbir halde ikameti câiz görmeyen âriftir, çünkü yeryüzünün tamamı mescittir ve ârif kul da nefesleriyle birlikte gelip geçen yolcu konumundadır. Allah'ı bilen âlimler bu geçip gitme yolculuk halini müşahede ederler. Allah'ı bilen âlimlerin dışındaki kimseler ise bu dünyada kalıcı, mukîm olduklarını zannederler, oysa varlık bunun aksi durumdur. Zira ilâh her nefeste bilfiil var edicidir, bir tek nefes dahi boş kalmaz. Bu yüzden de âlem ikamet halinde olmaz. Cünüp halde mescide girmeyi menetme görüşünü savunan kimse ise ilâhî isimlerle ahlâklanmadığı için nefsini temiz bir mahal görmeme hali kendisine galip gelmiştir.

İşaret ve ibret

Hak Teâlâ'nın [Su bulamadığınız zaman temiz bir toprakla teyemmüm edin.] sözünün işaret ve ibreti: Her iki suyu da bulamadığın zaman kendisinden yaratılmış olduğun şeye yönel, ondan ayrılma. Bil ki kulun temizliği ancak kulun içinde bulunması gereken zillet ve muhtaçlık halini tastamam yerine getirmesi, efendisinin belirlediği merasimleri harfiyen yapması, onun belirlediği sınırlarda durması, emirlerine sımsıkı bağlanması ile olur. Toprak ve yer insanın yaratılışıdır ve bu, onun kulluğunun ve zilletinin tahkikidir. Ama sonrasında insana iddiada bulunma illeti arız olmuştur. Zira Hazreti Peygamber aleyhisselâm insan hakkında "suret üzere yaratıldığını" söylemiştir. Bize göre bunun sebebi insanın Allah tarafından yaratılışta kendisine verilmiş olan istidadıdır ki bu da onu ilâhî isimlerle hakikatinin gerektirdiği üzere ahlâklanmaya müsait kılar. Nitekim suretin anlamı ve zamirin neye işaret ettiği

hususunda ihtilaf vardır ("Allah onu kendi suretinde" yarattı ifadesindeki suret kelimesinin manasında ve zamirin yani "kendi" ifadesinin mânası konusunda ihtilaf vardır.) Bu sebeple de bu hadis, anlamı açık bir nas değildir. İşte kul da bu nispet yüzünden kendini aziz ve yüce bilmiş, kibre kapılmış, Allah Teâlâ da ona, yer ve toprak ile bu kibirden nefsini temizlemesini emretmiştir ki bu yer ve toprak onun yaratıldığı temel, asıl olması itibariyle kulluğunun hakikatidir. Kulun yaratılış itibariyle sahip olduğu hakikatine vakıf olması onun kendisini bu makamdan çıkaracak her hadesten (pislikten) temizliğidir. Bu da ancak suyun bulunmaması durumunda söz konusudur. Su ilimdir, ilim de kalplerin hayatıdır. Sanki teyemmüm yapan kimse, Allah'ı bilme konusunda mukallidin halindedir. Bize göre Allah'ı bilme konusunda mukallit kimse Allah'ı bilme konusunda aklını fikir itibariyle nazarına mukallit kılan kimsedir. Nasıl ki kişi suyu bulduğunda ya da suyu kullanmaya kudret sahibi olduğunda teyemmümü geçersiz oluyorsa aynı şekilde şeriat herhangi bir konuda ilâhî ilimden bir emir ortaya koyduğu durumda aklın artık Allah'ı bilme konusunda o meselede kendi nazarını taklit etmesi geçersiz hale gelir, hele de delilinde ona muvafık değilse o zaman aklın delili ile şeriata müracaat edilir. Bu durumda kişi o meselede hem akıl hem şeriat sahibi olmuş olur.

Yüz kelimesi işaret olarak kulun kendisi anlamına, el kelimesi kulun zâhir kudreti anlamına gelir. Kul acziyet üzere yaratılmıştır. Bu asla baktığı zaman nefsi tezkiye olur, iddiadan temizlenir. Yolculuk kelimesinin işaret olarak mânası ise şudur: Delil üzerine düşünen kimse fikri ile öncüllerinin menzillerinde ve bu öncüllerin tertip ediliş yolu üzerinde yolculuk eder ve nihayet bu yolculuk, sonunda istenilen meseledeki hükmü verir. Hasta, fıtratı, deliller üzerinde nazara müsait olmayandır. Çünkü fıtratının kötülüğü ve nazardan beklenen maksada ulaşma konusundaki eksikliği bilinmektedir. Dolayısıyla onun nazardan alıkonulması ve taklit ile iman etmesinin emredilmesi gerekmektedir ki bu da yolcu ve hasta hakkındaki teyemmümdür.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ يَشْتَرُونَ الضَّلَالَةَ وَيُرِيدُونَ أَنْ تَضِلُّوا السَّبِيلَ
(٤٤) وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِأَعْدَائِكُمْ وَكَفَى بِاللَّهِ وَلِيًّا وَكَفَى بِاللَّهِ نَصِيرًا (٤٥) مِنَ الَّذِينَ هَادُوا
يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَيَقُولُونَ سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَاسْمَعْ غَيْرَ مُسْمَعٍ وَرَاعِنَا لَيًّا
بِأَلْسِنَتِهِمْ وَطَعْنًا فِي الدِّينِ وَلَوْ أَنَّهُمْ قَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا وَاسْمَعْ وَانْظُرْنَا لَكَانَ خَيْرًا
لَهُمْ وَأَقْوَمَ وَلَكِنْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا (٤٦) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ أُوتُوا
الْكِتَابَ آمِنُوا بِمَا نَزَّلْنَا مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَطْمِسَ وُجُوهًا فَنَرُدَّهَا عَلَى

أَدْبَارِهَا أَوْ نَلْعَنَهُمْ كَمَا لَعَنَّا أَصْحَابَ السَّبْتِ وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولًا (٤٧) إِنَّ اللَّهَ لَا
يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدِ افْتَرَى إِثْمًا
عَظِيمًا (٤٨)

44. Kendilerine kitaptan nasip verilenlere baksana! Sapıklığı satın alıyorlar ve sizin de yoldan çıkmanızı istiyorlar! 45. Allah düşmanlarınızı sizden daha iyi bilir. Gerçek bir dost olarak Allah yeter, bir yardımcı olarak da Allah kâfidir. 46. Yahudilerden bir kısmı kelimeleri yerlerinden değiştirirler; dillerini eğerek, bükerek ve dine saldırarak "İşittik ve karşı geldik.", "Dinle, dinlemez olası.", "*Râ'inâ*"[15] derler. Eğer onlar "İşittik, itaat ettik, dinle ve bizi gözet." deselerdi şüphesiz kendileri için daha hayırlı ve daha doğru olacaktı; fakat küfürleri sebebiyle Allah onları lânetlemiştir. Artık pek az inanırlar. 47. Ey Ehl-i kitap! Biz, birtakım yüzleri silip dümdüz ederek arkalarına çevirmeden yahut onları, cumartesi yasağını çiğneyenler gibi lânetlemeden önce davranarak, size gelenleri doğrulamak üzere indirdiğimize iman edin; Allah'ın emri mutlaka yerine gelecektir. 48. Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını, dilediği kimse için bağışlar. Allah'a ortak koşan kimse büyük bir günah ile iftira etmiş olur.

İntikam almak, Allah Teâlâ'nın hususi sıfatlarla tayin ettiği durumlar haricinde, bağışlamaktan daha evlâ değildir. Bu istisna durumlarda öldürülen kimse kendisinden intikam alınmayı hak etmiştir ve mutlaka o intikam alınmalıdır. Bu istisnai durum ise şirkten başka bir şey değildir. Şirk dışındaki şeyleri ise Allah Teâlâ kendi iradesine dâhil etmiş ve [Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını, dilediği kimse için bağışlar.] buyurmuştur. Bu âyet, Allah Teâlâ'nın şirk koşan kimseleri kesinlikle hesaba çekeceğine dair açık bir ifadedir, hal karinesi de bu âyetin açıklığını gösterir. Allah Teâlâ şirki, affedilmeyecek büyük günahlardan saymıştır, ama her müşrik bu kapsamda değildir, aksine kendilerine resûl gönderilen ya da Allah hakkında yapmaları gereken nazarın hakkını vermeyen, gayret göstermeyen (ictihad etmeyen) müşrikler bu kapsama dâhildir. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm müctehidin (gayret eden kimsenin) hata yaptığı takdirde bile mükâfat alacağını haber vermiş, üstelik bu haberinde asıl içerisinden herhangi bir kolu tayin etmeyip umumi ifade kullanmış ve Allah Teâlâ'nın "Rahmetim her şeyi kuşatmıştır." (A'raf, 7/156) sözünü tasdik etmiştir. [Allah, kendisine ortak

---

15. Bizi gözet, bizi güt.

koşulmasını asla bağışlamaz.] âyeti ise dil açısından ifade ettiği mâna ile vakidir. Buna göre Allah Teâlâ şirki şirk koşanlara örtüp gizlememiş, aksine müşrikler şirki açıkça ızhar edip göstermişlerdir. Dolayısıyla bu âyet varlıkta şirkin açıkça zuhur etmiş olduğuna dair vakıanın haber verilmesidir, bunun dışındaki şeyleri ise Allah Teâlâ dilediği kimse için örtmüştür. Nitekim göz için de, akıl için de zâhir olmayan bazı şeyler vardır ama hal karineleri müşriklerin kesinlikle hesaba çekileceklerine delâlet etmektedir. Sonra Hak Teâlâ onların hesaba çekildikten, yani ceza günü olan âhiret gününde kendilerine had cezası uygulandıktan sonra ne olacağını zikretmemiştir. Bu ceza kapsamında müşrikler bazı ilâhları ile birlikte cehenneme girecekler ve böylece bu ilâhların Allah karşısında kendilerine hiçbir şey sağlayamayacaklarını açıkça müşahede edeceklerdir. Çünkü onlar bu ilâhları herhangi bir ilâhî bildirimle değil, salt nazarlarının neticesinde edinmişlerdir.

[Allah'a ortak koşan kimse büyük bir günah ile iftira etmiş olur.]: Uydurup ilâh olarak edindiği o ortağa da haksızlık etmiş olur, bu nedenle de Allah Teâlâ [Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz.] buyurmuştur. Çünkü şirk Allah hakkı değil, başkalarının hakkıdır. Zira Allah öylesine kerem sahibidir ki kul üzerinde kendisine ait bir hak olduğu ve kul bu hakkı ihlâl ettiği zaman Allah onu bağışlar ama şirk de kul haklarındandır. Allah'a ortak koşulan yıldız, hayvan, taş, insan türünde ne varsa hepsi kıyamet günü gelir ve "Ya rabbi! Beni ilâh olarak edinen ve bana layık olmadığım vasıfları atfeden şu kimseye sor, ondan hakkımı al." der, Allah da onun hakkını müşrikten alır ve müşrik kimseyi ortak koştuğu taş, bitki, hayvan ya da yıldız ile birlikte, ebedî kalmak üzere cehenneme sokar. Ancak ortak koştuğu kişi müşrikin kendisine nispet ettiği ortaklığa razı olmayan ve hem zâhir hem de bâtın olarak onu reddeden bir insan ise, o zaman o insan müşrik ile beraber ebedî kalmak üzere cehenneme girmez. Ama eğer müşrikin şirk koşması şirk koştuğu insanın sözü ve emri ile olmuşsa ve o da tövbe edip tevhide dönmeden ölmüşse, o zaman o da müşrik ile birlikte cehenneme girer.

Tahkik

[Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz.]: Çünkü onu bulmaz, bulacak olsaydı bağışlamanın taalluk edeceği bir harici varlık olurdu. Zira ortada Allah'a ortak olacak bir varlık yoktur. Bu nedenle de Allah onu bağışlamaz, çünkü bağışlamak örtmektir, ancak varlığı olan örtülür. Ortak

olmadığına göre örtmek de yoktur. Hata, Allah'tan gayrısını kabul etmektir ki bu da şirktir.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يُزَكُّونَ أَنْفُسَهُمْ بَلِ اللهُ يُزَكِّي مَنْ يَشَاءُ وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا (٤٩) انْظُرْ
كَيْفَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللهِ الْكَذِبَ وَكَفَى بِهِ إِثْمًا مُبِينًا (٥٠) أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا
مِنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ وَيَقُولُونَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا هَؤُلَاءِ أَهْدَى مِنَ
الَّذِينَ آمَنُوا سَبِيلًا (٥١) أُولَئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللهُ وَمَنْ يَلْعَنِ اللهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ نَصِيرًا
(٥٢) أَمْ لَهُمْ نَصِيبٌ مِنَ الْمُلْكِ فَإِذًا لَا يُؤْتُونَ النَّاسَ نَقِيرًا (٥٣) أَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ
عَلَى مَا آتَاهُمُ اللهُ مِنْ فَضْلِهِ فَقَدْ آتَيْنَا آلَ إِبْرَاهِيمَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَآتَيْنَاهُمْ مُلْكًا
عَظِيمًا (٥٤) فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ بِهِ وَمِنْهُمْ مَنْ صَدَّ عَنْهُ وَكَفَى بِجَهَنَّمَ سَعِيرًا (٥٥) إِنَّ
الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا سَوْفَ نُصْلِيهِمْ نَارًا كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا
لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ إِنَّ اللهَ كَانَ عَزِيزًا حَكِيمًا (٥٦)

49. Kendilerini temize çıkaranları görmedin mi? Allah dilediğini temize çıkarır ve kendilerine kıl kadar haksızlık yapmaz. 50. Allah'a nasıl yalan yere iftira ettiklerine bir bak. Bu, apaçık bir günah olarak yeter. 51. Kendilerine kitaptan nasip verilenleri görmedin mi? Putlara ve tâğuta (tanrılara) iman ediyorlar, sonra da kâfirler için: "Bunlar, Allah'a iman edenlerden daha doğru yoldadır." diyorlar! 52. Bunlar, Allah'ın lânetlediği kimselerdir; Allah'ın rahmetinden uzaklaştırdığı (lânetli) kimseye gerçek bir yardımcı bulamazsın. 53. Yoksa onların hükümranlıktan bir payı mı var? O zaman insanlara bir çekirdek parçası bile vermezler. 54. Yoksa onlar, Allah'ın lütfundan verdiği şeyler için insanlara haset mi ediyorlar? Oysa İbrâhîm soyuna kitabı ve hikmeti verdik ve onlara büyük bir hükümranlık bahşettik. 55. Onlardan bir kısmı İbrâhîm'e inandı, kimi de ondan yüz çevirdi; (onlara) kavurucu bir ateş olarak cehennem yeter. 56. Şüphesiz âyetlerimizi inkâr edenleri gün gelecek bir ateşe sokacağız; onların derileri pişip acı duymaz hale geldikçe, derilerini başka derilerle değiştiririz ki acıyı duysunlar! Allah izzet sahibidir ve hakîmdir.

İbadet dışındaki amel, onu kastedenin mükellef nefs olması itibariyle hiçbir halde kabul görmez, ancak amelin uzuvlardan ya da hususi olarak belli bir uzuvdan sâdır olması itibariyle o uzuv mükâfat görür, yani amel kimden zuhur etti ise ondan kabul edilir, ama uzuvlara o ameli yapmasını emreden nefse herhangi bir mükâfat verilmez. Tabii bu, söz konusu o amelin suret itiba-

riyle hayırlı olan bir amel olması durumunda söz konusudur. Örneğin gösteriş için kılınan namaz ve münafığın namazı, ayrıca uzuvlardan zuhur eden fakat yapan kimsenin (nefsin) ibadet maksadı taşımadığı her türlü hayır fiili böyledir. Yapılması yasaklanan şer fiillerinde ise nefs, maksadından dolayı bunların cezasını görür, uzuvlar ise ceza görmez, çünkü nefs bir harekette bulunmayı istediği zaman bu uzuvların onu yapmamak gibi bir kudretleri yoktur, işitip itaat etmeye mecburdurlar. Dolayısıyla nefs zulmettiğinde sonucu kendi aleyhine olur, uzuvların üzerinden sorumluluk kaldırılmıştır, aksine onlar için tastamam hayır söz konusudur. Ama nefs âdil olursa bunun iyi sonucu hem nefse hem uzuvlara aittir, zira nefsler bu uzuvlar üzerinde Hakk'ın vekilleridir. Uzuvlar ise emir altındadır, mecburdur, tasarruflarında ihtiyar (seçim) sahibi değildir, her açıdan itaat altındadır. Nefsler ise böyle değildir, bu yüzden azabı nefsler tadar. Nefslerden bazıları kendisi için kastedileni yapmaz ve Allah Teâlâ ona ibadet ve salih ameli emretmiş olduğu halde bu emre isyan ederek O'nun emrine muhalif olur. İtaat eden kimseden hem zorunluluk halinde hem de ihtiyar (seçim) halinde kulluk (ibadet) vâki olur, emir nedeniyle amel etmek suretiyle itaatkâr değilse bile durum böyledir. Eğer hem itaat eden hem de itaatkâr ise o zaman kendisi için kastedilenin vâki olması ile kazançlı çıkmış olur. İsyankârdan ise ne zorunluluk halinde ne de ihtiyar halinde kulluk vâki olur. Kendisinden amel sureti vâki olur ama bu kendisi için meşru kılınmış olan amel olmaz. Bu durumda o Allah Teâlâ'nın emrine muhalif olur ve kendisi için kastedileni yerine getirmiş olmaz.

Bil ki insanın bedeni bu bedeni idare eden ve kendisinden neşet eden latifliği itibariyle değil, fakat tabiatı itibariyle Allah'a itaat halindedir, müşfiktir. Bedendeki uzuvların her biri, kul bu uzvu zorla ilâhî emirlerden herhangi birine muhalefete sevk ettiği zaman ona "Yapma, beni sana haram kılınan bir fiile sevk etme, ben sana şahidim, şehvetine tabi olma." diye seslenir ve bu fiili yapmaktan Allah'a sığınır ve teberrî eder. İnsan bedenindeki her bir kuvvet ve uzuv bu konumdadır ama bu uzuvlar onları idare eden nefsin baskısı ve hâkimiyeti altındadırlar. Bu yüzden de Allah Teâlâ nefsi değil de bu uzuvları, kıyamet günü nefsi hesaba çekip cehenneme attığı o günde elem verici günün azabından kurtarır. Bundan sonra cennete çıkarılan müminleri ise Allah Teâlâ orada uzuvlarına olan bir ikram olarak öldürür, çünkü uzuvlar nefsin kendilerini sürüklediği fiillere mecbur idiler, bu yüzden de orada acıyı hissetmezler, aksine o ölümde sadece nefs azap görür. Bu tıpkı uyuyan kimsenin rüyasında gördükleri ile sıkıntı çekmesine, azap görmesine benzer ki o esnada bedeni yatağında en güzel ve rahat haldedir. Haklarında "Orada ne ölürler ne yaşarlar." (Tâ Hâ, 20/74) denilen cehennem ehlinin uzuvları da bu konum-

dadır. Nitekim onların kıyamet günü cehennem ehli aleyhine şahitlik ettiklerini görmez misin?! Onların nefsleri cehennemde azap görmeleri için ölmez, bedenleri ise azap görmesinler diye hayat bulmaz. Dolayısıyla onların azapları derilerin değişmesi şeklinde fiziksel bir suret içerisinde nefsanî bir azaptır. Allah Teâlâ'nın onların çekeceği azaba dair yaptığı nitelemelerin hepsini nefsleri çekecektir. Çünkü uzuvlarından hayat alınmıştır, orada tıpkı etin tencerede piştiği gibi pişerler. Ama tencerede pişen et bunu hissediyor mudur? Aksine onların uzuvları, eğer orada Allah Teâlâ'nın içerisinde nimetler ihsan ettiği bir hayat varsa nimet içerisindedirler; yoksa onların durumları tıpkı malının yağmalandığını, mülkünün harap edildiğini gözleri ile gören bir şahsın (emîrin) durumu gibidir. Bu şahıs bunları görürken mülk, yeni sahibinin elinde rahattır. Emîr ise, her ne kadar bedeni her türlü fiziksel hastalıktan ve illetten salim olsa bile yine de mülkünün harap edilmesi ile azap görür, hatta insanlar içerisinde en şiddetli azabı gören odur, gördüklerini görmeyip de ölmüş olmayı temenni eder. Derilerin yanıp pişmesi, mükellef olan nefsin azap sebebidir. Deri ise o fiziksel azap içerisinde aslında nimet görmektedir, çünkü deriler Allah katında âdil şahitlerdir. Değişmeleri ise azabın tadılması içindir, nasıl nefsler dünyada ilâhî emirlere çeşitli şekillerde muhalefet ediyor ve hallerini sürekli değiştiriyorduysa âhirette de bu muhalefet çeşitlerinden her biri için ayrı bir azap ve her bir azap için de ayrı bir deri olur ki nefis böylece nasıl dünyada sürekli muhalefetlerini yeniliyorduysa orada da o şekilde daime azabı yeni olarak hissetsin. Muayyen bir muhalefetin azabı sona erince derinin pişip kızarması sona erer. Eğer kul bir muhalefetin bitiminde hemen diğer muhalefete başlamışsa o zaman orada da derinin bu pişip kızarmasının hemen akabinde hemen deri yenisi ile değiştirilir ki nefs dünyada yeni muhalefet ile lezzet tattığı gibi orada da yeni deri ile azabı tatsın. Eğer iki muhalefet arasında bir ahlâkî erdem sayılan davranış yapmışsa o zaman derinin yanıp kızarması ile yeni derinin değişmesi arasında, bu ahlâkî erdemi işlediği miktar kadar rahatlık görür. Bu yüzden onlar cehennemde farklı tabakalarda azap görürler. Muhalefetleri ve kötü ahlâkî davranışları birbiri ardınca hiç ara vermeksizin yapanlar ise azapları hiç kesintiye uğramayan kimseler olacaktır. Sürekli azap, aralıklarla yenilenen azaptan daha kolaydır. Bunlar azabı derileri pişip kızarıncaya kadar sürekli görürler, deriler pişip kızardığı zaman yenilenir ve böylece azap da yenilenir. Ama Allah onlara kendilerinin de fark etmeyeceği şekilde, derilerin değişme anına kadar azabı sürekli vermekle rahmet eder. Çünkü azap devamlı olarak yenilenecek olsa o zaman halihazırda çekmekte oldukları azaptan daha şiddetli olurdu. Ömürleri belirlenmiş ecel ile sona erdiğinde muhalefetleri de sona ermiş olduğu için ceza-

ları da bu süreye kadar gelir ve biter, sonra Allah Teâlâ'nın her şeyi kuşatan rahmeti onları da kuşatıp içine alır, bunu cehennem fark etmez.

[Allah izzet sahibidir ve Hakîm'dir.]

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ
فِيهَا أَبَدًا لَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَنُدْخِلُهُمْ ظِلًّا ظَلِيلًا (٥٧)

57. İnanıp yararlı iş işleyenleri içinde temelli ve ebedî kalacakları, içlerinden ırmaklar akan cennetlere koyacağız. Onlara orada tertemiz eşler vardır. Onları en koyu gölgeliklere yerleştireceğiz.

Gölge -hele de ağaç gölgesi- rahatlık ve sığınaktır, nitekim senin gölgene oturan kimse, kanatlarının altına sığınmış demektir.

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا
بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا (٥٨)

58. Allah size, mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne kadar güzel öğütler veriyor! Şüphesiz Allah her şeyi işitici, her şeyi görücüdür.

[Allah size, mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi emreder.]: Yani hakları sahiplerine vermenizi emreder. Hazreti Peygamber aleyhisselâm Kâbe'nin anahtarlarını Şeybeoğulları'ndan aldığı zaman Allah Teâlâ [Allah size, mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi emreder.] âyetini indirdi, insanlar da emanet ile Kâbe'nin muhafızlığının kastedildiğini zannettiler. Oysa emanet ile kastedilen şey Şeybeoğulları'nın mülkü olan Kâbe'nin anahtarları idi. Hazreti Peygamber aleyhisselâm da anahtarlarını onlara iade etti ve muhafızlığı üstlenme görevini de onlara bıraktı. Eğer isteseydi bu makama başkalarını da getirebilirdi. Çünkü imamın bir maslahat gördüğü takdirde bunu yapmaya hakkı vardır. Ancak halifeler de Hazreti Peygamber aleyhisselâmın verdiği bu karardan geri durmak istemediler. Şeybeoğulları bu makamda tıpkı diğer makam sahipleri gibidirler, eğer bu makamda hakkı ikame ederlerse lehlerine olur, zulmederlerse aleyhlerine olur. İmamın da bu konuda söz hakkı vardır. Ayrıca Allah Teâlâ aslında Kâbe'nin içerisine dâhil olan Hicr bölgesini (Şeybeoğulları'nın mâlik oldukları alanın dışında) bırakmış, orada kı-

sıtlamayı kaldırmıştır. Orada ne Şeybeoğulları'nın ne de başkalarının hükmü yoktur, oraya giren Kâbe'ye girmiş olur, orada namaz kılan Kâbe'de namaz kılmış olur. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm da müminlerin annesi Hazreti Âişe'ye böyle söylemiştir. Dolayısıyla kimse Şeybeoğulları'na minnet etmek durumunda değildir, zira Allah Hicr bölgesini Kâbe'nin dışında tutmak suretiyle insanları onlara muhtaç olmaktan kurtarmıştır. Allah'ın huzuru, yarattıklarından herhangi birinin muhafızlığında olmayacak kadar geniştir. Hele nefisleri cimrilik, önde olmak ve liderlik tutkusu gibi hususiyetlerle yaratılmış olan insanların muhafızlığında olmaktan daha geniştir. Ali b. el-Cehm (v. 249/863) şöyle demiştir:

Kralların kapıları perdelidir,
Allah'ın kapısı ise ardına kadar açıktır.

Bil ki Allah Teâlâ'nın kendilerine iade etmemizi istediği emanetlerin sahipleri konusunda muteber olan, bu emanetleri veren değil, kendisine tekrar iade edilendir. Kendisine emanet verilmiş olan kendisine emanet verilmiş olması itibariyle onun ehlidir. Eğer kendisine güvenilip emanet verilen kimseye, o emaneti başkasına taşıyıp ulaştırması için verilmişse o zaman kendisine ilk emanet verilen değil, bu üçüncü şahıs emanetin ehlidir. İşte böylece emanet konusundaki ehliyeti sana öğretiyorum; zira hak, sahibine aittir; bunu bil ve buna göre amel et. Çünkü emanetin hükmü, kendisine ulaştırılacak olana aittir, sana emaneti yükleyene değil.

[Ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder.]: Adalet, lehinde veya aleyhinde hüküm verilecek olana veya ikrara (itirafa) ya da şahitliğe bağlı olarak iki taraftan doğru hükmün gerektirdiği tarafa meyletmektir, bunun dışında hükümde adalet söz konusu değildir. Bir başka vecih ise şöyledir: Hak, itidaldedir; haksızlık yapan ya da adaletle hükmeden, meyletmiştir. Eğer senin lehine meyletmişse sana ihsanda bulunmuş, en harika vasıfla sana gelmiş demektir; eğer aleyhine meyletmişse o zaman cimri davranmış demektir. Hükümlerde adalet olur ve adalet ancak hükümlerde övgüye değer olur. Bu durumda adalet kelimesi meyletmek manasında değildir, aksine itidal kelimesinden gelir. Çünkü meyletmek, ihsanda bulunmaktır. İnsanlığın efendisinden nakledilen bir habere göre, o, pabucunun bir bağı kesilen kimseye ayakları arasında eşitliği sağlamak için diğerini de kesmesini söylemiş[16], evlatları içerisinden sadece birine malını miras

16. Müslim, Elbâs, 71.

bırakmak isteyen bir kimseye de arada eşitlik ve itidal olmadığı için "Zulme şahitlik etmem."[17] demiş, yani bu kişinin davranışı aslında hayır olduğu halde onu zulüm olarak isimlendirmiştir. Sonra da şöyle buyurmuştur: "Evlatlarının sana iyi davranma konusunda eşit olmalarını istemez misin? O halde neden hidayetin delilinden ayrılıyorsun? Zarafet ve iyilik konusunda evlatlarının arasında âdil ol."[18]

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللّٰهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي
شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللّٰهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذٰلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ
تَأْوِيلًا (٥٩)

59. Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan emir sahiplerine de itaat edin. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve âhirete gerçekten inanıyorsanız- onu Allah'a ve Resûl'e götürün; bu hem hayırlı hem de netice bakımından daha güzeldir.

[Ey iman edenler! Allah'a itaat edin.]: Yani sizlere resûlünün dili ile bildirdiği şeyler konusunda ona itaat edin. Onun sizlere bildirdikleri kapsamında bu âyet de dâhil olmak üzere Allah'ın kitabında yer alan bütün âyetler yer almaktadır. Sonra da [Peygamber'e itaat edin.] buyurmuş ve bunu diğerinden ayırt ederek, muayyen olarak ifade etmiş, Allah'a itaati resûlüne itaatten ayırmıştır. Eğer bununla Peygamber'in bizlere bildirmiş olduğu ilâhî emirlere itaati kastetmiş olsaydı o zaman "Allah'a itaat edin." dedikten sonra "Peygambere itaat edin." demenin ilave bir anlamı olmazdı. O halde Allah Teâlâ'nın Hazreti Peygamber aleyhisselâma emir verme ve yasak koyma rütbesi vermiş olması zaruridir ki o da bu sayede emir verir ve yasak koyar.

Dolayısıyla biz de Allah'tan gelen emir nedeniyle peygambere itaat etmekle mükellefiz. Nitekim Allah Teâlâ bu konuda "Kim peygambere itaat ederse Allah'a itaat etmiştir." (Nisâ, 4/80) buyurmaktadır. Bizim peygambere itaatimiz, onun "Bu Allah katındandır." kaydını koymadan bize emrettiği ve yasakladığı işlerde de ona itaat etmektir, dolayısıyla onun emir ve yasakları da Kur'ân olmaktadır. Yine Allah Teâlâ "Resûl size ne verirse alın, size neyi yasaklarsa ondan da kaçının." (Haşr, 59/7) buyurmuştur ki bu âyette yasaklama fiilini peygambere izâfe etmiş, peygamber kelimesini de elif-lâm takısı ile kul-

17. Buhârî, Şehâdet, 9; Müslim, Hibât, 14.
18. Benzer bir rivayet için bkz. Ahmed b. Hanbel, c. 30, s. 321.

lanmıştır. Bu elif-lâm takısı mârifelik ve ahd ifade eder, yani "Bizim adımıza halife kılmış olduğumuz, bizim kullarımıza yönelik emirlerimizi yasaklarımızı onlara tebliğ etmenin yanı sıra kendisine emir verme ve yasak koyma yetkisi vermiş olduğumuz resûle itaat edin." mânası çıkar. Nitekim halifenin halife olduğu şeyde kendisini halife kılanın suretinde zuhur etmesi gerekir, aksi takdirde o konuda insanlar içinde onun halifesi olmaz. İşte bu yüzden Hak Teâlâ Hazreti Peygamber aleyhisselâma emir ve yasak yetkisi vermiş ve onu halife diye isimlendirmiş, ona başüstüne deyip zorlukta ve kolaylıkta, iyi ve kötü her durumda itaat etmeyi emretmiştir. Hak Teâlâ kullarına kendisine, resûlüne ve içlerinden olan emir sahibine itaat etmelerini emretmiştir. Allah'ın Resûlü Hazreti Muhammed aleyhisselâm da risâlet ve hilâfet görevlerini kendisinde birleştirmiştir. Ama resûllerin hepsi halife değildir. Zira halife emir verip yasak koyan, cezalandıran ve affeden, Allah tarafından kendisine itaat edilmesi emredilen ve bütün bu sıfatları kendinde toplayan kimsedir. Ancak Allah'ın emirlerini ve yasaklarını tebliğ eden, fakat emir verme ve yasak koyma konusunda Allah tarafından kendisine yetki verilmemiş olan kimse resûldür, Allah'ın mesajlarının tebliğcisidir. İşte böylece halife ile resûl arasındaki fark senin için açık hale gelmiş oldu. İşte bu yüzden Hak Teâlâ "Kim peygambere itaat ederse Allah'a itaat etmiştir." (Nisâ, 4/80) âyetinde resûl kelimesini elif-lâm takısı ile kullanmıştır. Sonra da [İçinizden olan emir sahiplerine itaat edin.] buyurmuştur. Bunlar halifeler ve imamın halife kıldığı vekillerdir (halifenin görevlendirdiği yetkililerdir). Allah Teâlâ halifeyi yeryüzünde kendisinin halifesi (vekili) kılmış, ona yarattıkları arasında hüküm verme yetkisi tanımış, onun hüküm koymasını meşru kılmıştır. Yine Hazreti Peygamber aleyhisselâm halifeye tek olma ayrıcalığını vermiş ve bu rütbe konusunda onunla çekişen kimsenin öldürülmesini buyurarak şöyle demiştir: "İki halifeye biat edildiği zaman sonra biat edileni öldürünüz." Yine halifeye hazine üzerinde tasarruf hakkı tanımış, umumi olarak görüş bildirme hakkı vermiştir. Allah da nasıl halifeyi tayin etti ise ona kendisinin yerine geçecek halifeyi belirleme hakkı vermiştir. Neticede vermek, men etmek, cezalandırmak ve affetmek halifelerin elindedir, tabi bütün bunlar meşru ölçülere göredir. Halifelerin yetkilileri görevlendirme ve azletme hakları vardır. Onlar ister adaletle hükmetsinler ister zulmetsinler, Hak Teâlâ bize her halükârda onlara itaat etmemizi emretmiştir. Allah Teâlâ'nın vekil kıldığı ve halife tayin ettiği imamlar iki kısımdır. Birinci kısımda hak suretinde âdil olan ve kendileri için meşru kılınmış sınırları aşmayan halifeler bulunur. İkinci kısımda ise kendilerine meşru kılınan hakları dile getiren, fakat Hakk'ın kendilerini çağırdığı tasarruflarda bulunmayan, bu konuda haktan sapıp haksızlık eden, haksızlık ve

zulüm işlediğini de bilen halifelerdir. Allah bunlara, belki dönerler diye süre verir. Hak bazen zalim halifenin karşısında onu hakka ve doğru yola çağıracak bir tartışmacı, çekişmeci çıkarır. Böyle biri çıktığında Hak Teâlâ kullarına, onunla birlik olup savaşmalarını, ona yardım etmelerini ve hilâfeti zalimin elinden almalarını emretmiştir. Allah'ın emri gelip hakkın kelimesi infaz edilinceye kadar iş bu şekilde devam edecektir.

İkinci vecih

[Sizden olan emir sahipleri]: Bunlar aramızdaki âlimlerdir, Allah'ın emir ve yasaklarını bilirler. Bunlar Allah Teâlâ'nın önümüze geçirdiği ve zamanımızı ellerine verdiği kimselerdir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm seriyelerin ve diğer birliklerin başına daima içlerinden en âlim olanını seçerdi. En âlimleri de en çok Kur'ân bilenleri idi. Böylece en çok Kur'ân bileni ordunun başına geçirip komutan yapardı. Hak Teâlâ [içinizden olan emir sahipleri] buyurmuştur. Yani: "Benim resûlüm adına halife olarak bir kimse sizin başınıza geçer ya da size meşru kılındığı üzere kendiniz bir kişiyi halife tayin ederseniz bu halife kulakları kesilmiş Habeşli bir köle dahi olsa ona kulak verin, itaat edin; çünkü ona itaat etmeniz, Allah'ın peygamberine itaat etmeniz" anlamına gelir. Bu nedenle Allah Teâlâ, "emir sahipleri" ifadesinin öncesinde yeniden "itaat edin" dememiş, aksine bunu "Peygamber'e itaat edin" ifadesine atıf yapmıştır. Buna karşılık "Allah'a itaat edin" ifadesinin ardından "Peygamber'e itaat edin"i ayrı zikretmiş, ikincisinin başında "itaat edin" ifadesini ikinci kez tekrarlayarak bunları ayırmıştır, çünkü Allah'ın benzeri yoktur. Böyle olduğu için (Allah ile Peygamber'in benzeştirilmesi mümkün olmadığı için) söz, "Allah'a itaat edin" ifadesinin ardından "Peygamber'e itaat edin" şeklinde yeni bir cümle olarak başlatılmıştır. Bu durum, Allah'ın Peygamber'e emir verme ve yasak koyma yetkisi verdiğini gösterir. Oysa emir sahibi diye ifade edilen yöneticilerin (halifelerin) şeriat (herhangi bir yasa) ortaya koymaları söz konusu değildir, aksine onlar, sadece bizim için ve kendileri için mubah olan konularda emir verebilir, yasak koyabilirler. Mubah bir şeyi emrettikleri veya yasakladıkları zaman, biz de onlara bu konuda itaat edersek, o zaman Allah Teâlâ'nın farz kıldığı emir ve yasaklara Allah'a itaat eden kimsenin aldığı mükâfatı alırız. Zira imamlar (halifeler) için sadece mubah alan kalmıştır ki o alanda da ne sevap vardır ne de günah. Başına geçen ve senin kendisine itaat etmek üzere biat ettiğin bir imam sana mubah bir şeyi emrederse o konuda ona itaat etmen gerekir, muhalefet etmen haramdır.

Bu durumda o mubah şeyin hükmü vacip olmuş olur. Böylece imam (halife) Şârî' konumuna çıkmış olur. Hak Teâlâ'nın işte bu şekilde hüküm konusunda kendi konumuna yerleştirdiği kimseye itaat gerekir. Emir sahiplerine isyan etmek Allah'a isyan kapsamındadır. Çünkü onlara isyan etmek, Allah'ın emrine isyan etmeyi içerir. Oysa Allah'a isyan onlara isyanı içermez. Bu sadece peygamber imam (halife) iken söz konusudur. Çünkü Allah'a isyan aynı zamanda Allah'ın resûlüne de isyan demektir. Zira isyanın konusu emir ve yasaktır ve ilâhî emir ve yasaklar da ancak resûlün tebliği ile, onun dilinden öğrenilir.

Dolayısıyla sultana itaat vaciptir, çünkü sultan Allah'ın meşru emri konumundadır. Ona itaat eden kurtulur, isyan eden helâk olur.

[Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve âhirete gerçekten inanıyorsanız- onu Allah'a] hüküm itibariyle Allah'a, yani Allah'ın hükmüne [ve Resûl'e], bizzat Resûl'ün şahsına [götürün.] Bu durumda insanların çekiştikleri, ihtilafa düştükleri konuya bakarız, eğer o konuda Allah Teâlâ'nın ya da resûlünün bir hükmü varsa ve bu hüküm taraflardan birinin görüşünü destekliyorsa o zaman o tarafın haklı olduğuna hükmederiz. Çünkü bize, bir konuda anlaşmazlığa düştüğümüz zaman onu Allah'a ve peygamberine götürmemiz, mümin kimseler isek böyle yapmamız emredilmiştir. Eğer Allah'a basiret üzere ve rabbimizden bir kanıt üzere davet eden âlim kimseler isek o zaman o meselede ilme dayalı olarak hükmederiz ki bu da o meselenin Allah'a götürülmesidir. Bundan kaçınma hakkımız kesinlikle yoktur.

İşaret

Halifeye tabi olan kimse her türlü korkudan emin olur, sırlar ona pervane olur, korunmuşluk mertebesine erişir.

İşaret kabilinden bir tefsir

[Ve sizden olan emir sahiplerine]: Hak kimin kulağı, gözü, eli ve dili olursa o kimseler hakiki mânada emir sahipleridir. Bunlar bir emir verdikleri zaman hiçbir şey bu emrin karşısında duramaz, çünkü onlar nasıl Allah ile işitip Allah ile görüyorlarsa Allah ile emrederler. Bir şeye "ol" dedikleri zaman o şey olur, çünkü onlar Hak ile konuşurlar.

Tahkik

Bugün bizler Hazreti Peygamber aleyhisselâma isyan etme konusunda onun sahâbesinden ve o günden bugüne kadar, bizden önce yaşamış olanlardan daha uzak konumdayız. Çünkü biz ancak kendi zamanımızın emir sahiplerine isyan edebiliriz. Bunlar da içimizden Allah'ın emir ve yasaklarını bilen âlimlerdir. Bu yüzden de bizler onlardan daha az hesaba çekilir, daha fazla mükâfat alırız, zira bizden biri sahâbenin bir amelini işlediği zaman onun elli katı sevap alır. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle buyurmuştur: "Onlardan sizin işlediğiniz ameller gibi bir amel işleyene elli sevap vardır." Dikkat et, burada "sizden" dememiş, "onlardan" demiştir. Hak Teâlâ da [Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan emir sahiplerine de itaat edin.] buyurmuş, itaat etmemiz gerekenler kapsamında Allah'ı, peygamber ve bizi, yani bizden olan emir sahiplerini zikretmiştir ki bunlar (emir sahipleri) Allah Teâlâ'nın bize öncü kıldığı ve zamanımızı ellerine teslim ettiği kimselerdir.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يَزْعُمُونَ أَنَّهُمْ آمَنُوا بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ يُرِيدُونَ أَنْ
يَتَحَاكَمُوا إِلَى الطَّاغُوتِ وَقَدْ أُمِرُوا أَنْ يَكْفُرُوا بِهِ وَيُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُضِلَّهُمْ ضَلَالًا
بَعِيدًا (٦٠) وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا إِلَى مَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَإِلَى الرَّسُولِ رَأَيْتَ الْمُنَافِقِينَ
يَصُدُّونَ عَنْكَ صُدُودًا (٦١) فَكَيْفَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ ثُمَّ جَاءُوكَ
يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا إِحْسَانًا وَتَوْفِيقًا (٦٢) أُولَئِكَ الَّذِينَ يَعْلَمُ اللَّهُ مَا فِي قُلُوبِهِمْ
فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَعِظْهُمْ وَقُلْ لَهُمْ فِي أَنْفُسِهِمْ قَوْلًا بَلِيغًا (٦٣) وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ
إِلَّا لِيُطَاعَ بِإِذْنِ اللَّهِ وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ جَاءُوكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللَّهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ
الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللَّهَ تَوَّابًا رَحِيمًا (٦٤)

60. Sana indirilene ve senden önce indirilenlere inandıklarını iddia edenleri görmüyor musun? Bunlar tâğutun hakemliğine başvururlar, oysa onları inkâr etmek kendilerine emredilmişti. Şeytan onları derin bir sapıklığa saptırmak ister. 61. Onlara: "Allah'ın indirdiğine ve Peygamber'e gelin." dendiği zaman, münafıkların senden büsbütün uzaklaştıklarını görürsün. 62. Başlarına kendi işlediklerinden ötürü bir musibet çattığında sana gelip: "Biz, iyilik etmek ve uzlaştırmaktan başka bir şey istemedik." diye de nasıl Allah'a yemin ederler? 63. İşte bunların kalplerinde olanı Allah bilir. Onlardan yüz çevir, onlara öğüt ver, kendilerine tesirli sözler söyle. 64. Biz her peygamberi ancak, Allah'ın izniyle, itaat olun-

ması için gönderdik. Onlar, kendilerine zulmettiklerinde, sana gelip Allah'tan mağfiret dileseler ve Peygamber de onlara mağfiret dileseydi Allah'ın tövbeleri daima kabul ve merhamet eden olduğunu görürlerdi.

Nefsine zulmeden kimse rabbine dönen kimsedir. Eğer bu nefsine zulmeden kimse Hazreti Peygamber aleyhisselâmın kabrine gelseydi -intikalinden sonra dahi olsa- ve orada Allah'a tövbe istiğfar edip de Hazreti Peygamber aleyhisselâmın kendisi için istiğfarda bulunduğunu uyanıkken ya da uykuda görmeseydi o zaman ne olurdu? Doğrusu bu durumda o kişi Allah'tan af dilememiş olduğunu anlardı, çünkü o mekânda, Hazreti Peygamber aleyhisselâmın kabri başında Allah'tan af dilemek Hazreti Peygamber aleyhisselâma Allah'tan o şahıs hakkında af dilemeyi hatırlatacaktır ki bu durumda da kişi Allah Teâlâ'nın tövbeleri daima kabul ve merhamet eden olduğunu görecektir. Kim Hazreti Peygamber aleyhisselâmı kabri başında ziyaret etmeye giderse orada bu âyet-i kerîmeyi okumalıdır.

Bir defasında nefsime zulmetmiştim, bunun üzerine Hazreti Peygamber aleyhisselâmın kabrine geldim ve orada, kabir başında bu âyeti okudum. Ziyaretimden maksadım sadece bu âyetti ve dileğim kabul edildi, Allah ihtiyacımı giderdi, ben de ayrıldım. İşin tam da zikrettiğim gibi olduğunu gördüm. Bu hadise 601 senesinde gerçekleşmişti.

فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا
مِمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا (٦٥)

65. Hayır; senin rabbine andolsun ki aralarında çekiştikleri şeylerde seni hakem tayin edip, sonra senin verdiğin hükmü içlerinde bir sıkıntı duymadan kabul edip tamamen teslim olmadıkça inanmış olmazlar.

Allah Teâlâ, imanın tahsil edilmesinin sureti konusunda rubûbiyete yemin edişinde kendi zâtına Rab ismi ile yemin etmiş ve bu Rab ismini peygamberi Hazreti Muhammed aleyhisselâma izâfe etmiş ve böylece iman mertebelerinin en yükseğine işaret edip şöyle buyurmuştur: [Hayır; senin rabbine andolsun ki aralarında çekiştikleri şeylerde seni hakem tayin edip, sonra senin verdiğin hükmü içlerinde bir sıkıntı duymadan kabul edip tamamen teslim olmadıkça inanmış olmazlar.] Buna göre imanın elde edilmesi ve kuvveti için, kendisine iman ettiğimiz zâtın hükmünü beklemeden işin başında bizim onu kendi üzerimizde hakem kılmamız şarttır. Bu bizim imanımızın sebat bulmasını sağlar ve onun bizim hakkımızdaki yargısına rıza gösteririz,

hakkımızda verdiği hükmün bizim tarafımızdan taşınması kolay bir hüküm olup olmadığına bakmayız. Hakkımızda taşınması zor ve meşakkati büyük bir hüküm verirse gönül hoşluğu ile ve kalplerimizde lezzet duyarak onu kabul ederiz, nefsimizin hasımları ile arasında çıkmış olan anlaşmazlık bütünüyle ortadan kalkar ve nefis Allah Teâlâ'nın üzerimizdeki hükmüne kolay bir şekilde, boyun eğerek teslim olur. Bunu nefislerimizde bulamadığımızda demek ki imanın hakikatinin kokusu bütün hükümleri ile üzerimizde bulunmamaktadır; aksine bu durumda olan kimseye düşen vazife derhal zâhiri ile tam bir boyun eğme haline girmesi, şeriatın verdiği hükme bütünüyle teslim olup boyun eğmesidir. İşte bu nedenle Hak Teâlâ [kabul edip tamamen teslim olmadıkça] buyurmuş, teslim olmak ifadesini mastar ile vurgulamıştır. Böylece bu teslim olma ifadesi bütünüyle boyun eğme anlamına gelir olmuştur. Kişi bu hüküm karşısında duraksadığı ya da gönlünde bir sıkıntı duyduğu veya söz konusu hükme sevgi ve aşkla bakmaya, ondan lezzet almaya aykırı bir durum hissettiği ölçüde tasdik hali zaruri olarak olumsuzlanır. Bu zirve makamı elde etmek nefislere çok zor geleceği için Hak Teâlâ bu hususta bizzat kendi zâtına yemin etmiştir. Haklarında hüküm verilenler bunu doğrudan Allah Teâlâ'dan duymadıkları, bu hükmü onlara doğruluğu sabit olan ve yeryüzünde yarattıkları arasında O'nun vekili olan peygamber vermiş olduğu için de Allah Teâlâ yemin ifadesinde Rab ismini peygambere izâfe etmiş, [Hayır; senin rabbine and olsun ki] buyurmuştur ki bu ifadede peygambere yönelik bir teşrif ve tazim de söz konusudur. Yine peygamber aleyhisselâmı gaip formuyla ("O'nun rabbine" ya da "Peygamberin rabbine" şeklinde) değil de "senin rabbine" şeklinde hitap ifadesi ile zikretmiş olması, onun bizimle birlikte bulunduğuna işarettir.

[Kabul edip tamamen teslim olmadıkça]: Teslim olan kimse peygamberin getirmiş olduğu her konuda, hatta hiçbir meselede illet (gerekçe) talep etmez, eğer peygamber hükmün illetini de getirirse, nasıl hükmü kabul etti ise onu da kabul eder. Fakat eğer peygamber illeti (gerekçeyi) getirmezse, o yine de teslim olur.

وَلَوْ أَنَّا كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ أَنِ اقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ أَوِ اخْرُجُوا مِنْ دِيَارِكُمْ مَا فَعَلُوهُ إِلَّا قَلِيلٌ مِنْهُمْ
وَلَوْ أَنَّهُمْ فَعَلُوا مَا يُوعَظُونَ بِهِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَأَشَدَّ تَثْبِيتًا (٦٦)

66. Şayet onlara "Kendinizi öldürün!" yahut "Memleketinizden çıkın!" diye emretmiş olsaydık, pek azından başkaları bunu yapmazlardı. Kendilerine verilen öğüdü yerine getirmiş olsalardı onlar için daha iyi ve daha sağlam olurdu.

[Kendilerine verilen öğüdü yerine getirmiş olsalardı]: Kendi dilleri ile ve başkalarının dilleri ile kendilerine verilmiş olan öğüdü yerine getirmiş olsalardı [onlar için daha iyi ve daha sağlam olurdu.]

وَإِذًا لَآتَيْنَاهُمْ مِنْ لَدُنَّا أَجْرًا عَظِيمًا (٦٧) وَلَهَدَيْنَاهُمْ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا (٦٨) وَمَنْ يُطِعِ
اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ
وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَئِكَ رَفِيقًا (٦٩)

67. O zaman elbette kendilerine nezdimizden büyük mükâfat verirdik.
68. Ve onları dosdoğru bir yola iletirdik. 69. Her kim Allah ve resûlü-
ne itaat ederse işte bunlar; Allah'ın kendilerine nimet ihsan etmiş olduğu peygamberlerle, sıddîklarla, şehitlerle ve salihlerle beraberdirler. Ne iyi dostlardır onlar.

Peygamberler iki türlüdür: Birinci türdekiler, şeriat sahibi olan; ikinci türdekiler ise şeriat sahibi olmayan peygamberlerdir. Şeriat sahibi olan peygamberler de iki kısımdır: Birinci kısımdakiler, salt kendilerine mahsus bir şeriat sahibidirler. "Ancak İsrâil'in kendisine haram kıldıkları hariç." (Âl-i İmrân, 3/93) âyetindeki husus bu kısma örnektir. İkinci kısımda olanlar ise bir başka peygamberin şeriatına sahiptirler. Bunlar resûllerdir (Allah'ın salâtı onların üzerine olsun.) Nebîler/peygamberler Allah'ın kendilerine nübüvvet görevi tevdi ettiği kimselerdir. Bunlar Allah'ın kendisine mahsus kıldığı, kendisine hizmet için seçtiği, diğer kullar arasında kendi huzuruna mahsus kıldığı adamlardır. Allah bunlara, kendi başlarına kulluk edecekleri şeriatlar vermiş ve (bunların bir kısmına) bunu başkalarına ulaştırmalarını emretmemiştir. Onlar, Allah'tan gelen bir şeriata göre davranırlar, Allah kendilerine birtakım şeyleri helâl birtakım şeyleri haram kılmış, diğer insanlardan farklı olarak onlara bu hususları sınırlamıştır. Çünkü ölüm ve hayat diyarı olan dünya hayatı, bunun böyle olmasını gerektirir. Resûller (Allah'ın salât ve selâmı onların üzerine olsun) Allah Teâlâ'nın kendilerine risâlet tevdi ettiği kimselerdir, bunlar insanlardan bir kısmına ya da umumi olarak bütün insanlara gönderilmişlerdir. Bütün insanlara gönderilmek sadece Hazreti Muhammed aleyhisselâm için söz konusu olmuştur, o da Allah Teâlâ'nın "Ey peygamber! Allah'tan sana indirilmiş olanı tebliğ et." (Mâide, 5/67) ve "Resûle düşen sadece tebliğdir." (Mâide, 5/99) âyetlerinde kendisine tebliğ etmesini emretmiş olduğu şeyleri Allah adına tebliğ etmiştir. İşte adına risâlet makamı denilen makam, tebliğ makamıdır, başka bir makam değildir.

Bil ki insan zevk yoluyla bir makama girdiği zaman o makamın ihtiva ettiği her şeyi tafsilatı ile kuşatması makamın şartı değildir. Zira biz nebîlerle bazı makamlarda bir arada bulunabileceğimizi biliyoruz, hâlbuki onlarla bizim aramızda o makamın sırlarını bilme konusunda çok büyük bir fark söz konusudur. Her ne kadar aynı makam onları da bizi de içine alsa da yine de onlarda bizde bulunmayan ilim vardır.

[Sıddîklarla]: Sıddîk, Allah'a ve resûlüne, bir delil ile değil de haber vericinin sözü ile ve sadece kalbinde bulduğu imanî bir nur ile iman eden kimsedir. Bu nur, sıddîkin, resûlün haber verdiği husus konusunda en ufak bir şüphe ya da tereddüde düşmesine mâni olur. Bunun asıl ilişkili olduğu husus resûle imandır. Allah'a iman ise O'nun ispatı şeklinde değil, fakat yaklaşma şeklindedir. Nitekim sıddîklardan bazıları (iman etmeden önce) Hak Teâlâ'nın varlığını zaruri ya da nazari ilim yoluyla ispat etmişlerdir, ancak bu onlarda Allah'a yakınlaşma (ibadet) şeklinde olmamıştır. Daha sonra sıddîk, resûle ve onun getirdiği şeye iman eder ki buna Allah'ın birliği de dâhildir. Bu, *lâ ilâhe illallah* (Allah'tan başka ilâh yoktur) ve "Bil ki Allah'tan başka ilâh yoktur." (Muhammed, 47/19) âyetlerinde ifade edilmiştir. Böylece Hak Teâlâ'nın ulûhiyetinde tek olduğunu "Bil ki Allah'tan başka ilâh yoktur." (Muhammed, 47/19) âyeti ile bilmiş olur. İşte buna iman ismi verilir. Mümin bununla, bu kadarı ile sıddîk olarak isimlendirilir. Eğer Hak Teâlâ'nın "Bil ki Allah'tan başka ilâh yoktur." (Muhammed, 47/19) âyetinin doğruluğuna delâlet edecek olan bir delil üzerinde düşünür ve bu nazarından sonra Allah'ın birliğini bulur, bu yüzden peygamberin sözünü ve Allah Teâlâ'nın "Allah'tan başka ilâh yoktur." sözünün doğruluğunu tasdik ederse, artık o sıddîk değildir, delil ile iman etmiş bir mümindir, bir âlimdir. Sıddîk, tam kalbinde zaruri olarak bulduğu bir iman nurunun sahibi olan kimseye denilir; bu nur tıpkı Allah'ın göze yerleştirdiği görme nuru gibidir. Kulun bunu elde etme konusunda hiçbir kesbi söz konusu değildir. İşte sıddîkın basiretinde sahip olduğu nur da böyledir. Bu nedenle Hak Teâlâ "İşte onlar Rableri katında sıddîk ve şehitlerdir ve onların mükâfatları ve nurları vardır." (Hadîd, 57/19) buyurmuştur. Mükâfatları şahitlikleri (şehitlikleri) açısından, nurları ise sıddîk olmaları açısındandır. Böylece Allah Teâlâ bu âyette nuru sıddîk olmanın, mükâfatı ise şahit olmanın karşılığı kılmıştır. Sıddîkiyyet, tasdikin mübalağalı halini ifade eder. Teşrî nübüvveti olan nübüvvet ile sıddîkiyyet arasında hiçbir makam ve menzil bulunmaz, sıddîklerin murakabesinde bulunma nasibine nâil olan kimse nübüvvet ve risâlete vâki olur. Ama her kim Hazreti Muhammed aleyhisselâmdan sonra teşrî nübüvveti iddiasında bulunursa yalan söylemiş olur, hatta sadık resûlün

Hak Teâlâ'dan getirmiş olduğunu yalanlamış, inkâr etmiş olur. Ama bir de *kurbet* (yakınlık) makamı vardır ki o da teşrî nübüvveti değil, umumi nübüvvettir. Böylece teşrî nebîsi onu kabul eder (olumlar), sıddîk de kendisinin kabulünden değil de teşrî nebîsinin kabulü nedeniyle onu kabul eder, işte o zaman sıddîk olur. Her bir resûlün sıddîkları vardır, bunlar ya insan ve cin âlemlerinden olur ya da bu ikisinden birinden olur. Resûlün "de ki" sözünden başka bir delil olmaksızın sırf kalbindeki nurdan dolayı hiç duraksamaksızın derhal iman eden kimse sıddîktır. Eğer dışarıdan bir delil ve nazar nedeniyle iman eder ya da resûlün sözünün ardından kalbinde Allah o nuru var edinceye kadar duraksar ve sonrasında iman eder ise o zaman o kişi mümindir, ama sıddîk değildir, çünkü sıddîkın nuru, tasdik ettiği şeyin varlığından önce zaten hazırdır. Müminin nuru sıddîkın nurundan başkadır, resûlün [Allah'tan başka ilâh yoktur de] şeklindeki sözünden sonra ortaya çıkar.

[Şehitlerle]: Allah Teâlâ'nın bu âyette umumi olarak kullanmış olduğu şehitler kelimesi, Allah'ı bilen âlimler mânasındadır. Bunlar Allah Teâlâ'nın söylediğini bildikten sonra iman eden müminlerdir. Allah Teâlâ kendisinin ya da kendisi katından bilgi getiren resûlün söylediği şey olması itibariyle kulları kendisine yaklaştıracak bir şey olduğunu buyurmuş, müminler de bunu bildikten sonra iman etmişlerdir. Allah Teâlâ onlar hakkında "Allah, melekler, ilim sahipleri, O'ndan başka ilâh olmadığına, adaleti yerine getirerek şahitlik etmişlerdir." (Âl-i İmrân, 3/18) buyurmuş, onlar şahitlik yargısında meleklerle bir arada zikretmiştir. Bu yüzden onlar ilâhî huzur ve ezelî inayet itibariyle muvahhid (tevhid ehli) kimselerdir. İman bu şehâdetin bir fer'idir, eğer bir resûl gönderilir de onlar da o resûle iman ederlerse, o zaman "mümin âlimler" olurlar, bu durumda da onlar için kıyamet gününde tam bir mükâfat söz konusu olur. Eğer o resûle iman etmezlerse o zaman onlar artık Allah Teâlâ'nın bu âyette kendilerine nimet ihsan etmiş olduğu şehitlerden değillerdir. Zira Hak Teâlâ onlar hakkında [Ne iyi dostlardır onlar.] buyurmuştur. Allah Teâlâ burada sıddîkı şehidin önünde zikretmiş ve nebînin karşısına koymuştur, çünkü nebî ile sıddîk arasında hiçbir vasıta yoktur. Zira iman nuru risâlet nuru ile bitişiktir. Şehitlerin ilim nuru vardır ki bu nur da resûlün nuru ile baş başadır, fakat bu başbaşalık resûlün resûl olması ile değil, Allah'ın birliğine şahit olması açısından başbaşalıktır. Bu baş başalık nedeniyle onun ardından gelmesi doğru değildir, çünkü o zaman başbaşalık geçersiz olmuş olur. Ancak resûl, resûl olduğu için de şahidin onunla beraber olması mümkün değildir, çünkü şahit resûl değildir, bu yüzden de ondan geride olmalıdır. Bu durumda geriye kalan tek seçenek

şahidin sıddîklığın ardından gelen mertebede olmasıdır. Sıddîk, sıddîkiyyet konusunda şehitten daha kâmil bir nura sahiptir, çünkü o iki açıdan sıddîktir. İlk olarak tevhid açısından, ikinci olarak ise kurbet (Allah'a yakınlaşma maksadıyla tevhidi kabul etme) açısından. Şehit ise tevhid açısından değil, sadece kurbet açısından sıddîktır. Zira şehidin tevhidi imandan değil, ilimden kaynaklanır. Bu sebeple o iman mertebesinde sıddîkten aşağıda, fakat ilim mertebesinde ondan üsttedir. İlim mertebesinde üstte, iman ve tasdik mertebesinde alttadır. Zira âlimin sıddîk olması söz konusu değildir. Bazen ilim, haber mertebesinin önüne geçebilir, çünkü o (ilim sahibi kimse), resûlün Allah'ın risâletini tebliğ ederken tevhid konusunda doğru sözlü olduğunu bilir, sıddîk ise bunu bilmez, ancak kalbinde hazır bulunan iman nuru sayesinde iman eder. Resûl bunu getirdiği zaman ona hiçbir zâhir (açık) delil olmaksızın tâbi olur.

[Salihlerle]: Salihler Allah Teâlâ'nın kendilerini salâh (iyilik) ile üstlenip kendilerine salâh tevdi etmiş olduğu, şehitlerden sonra dördüncü mertebeye koyduğu kimselerdir. Salih olduğu zikredilmeyen ya da nebî olmakla beraber salihlerden olmak için dua etmeyen hiçbir nebî yoktur. Bu da salâh mertebesinin nübüvvet içerisinde hususi bir mertebe olduğuna delâlet eder. Salâh mertebesi bazen nebî, sıddîk ya da şehit olmayan kimseler için de söz konusu olur. Nebîlerin salâhı, onların ilk hallerini takip eder, kendilerine salâhın atfedilmesi de bundandır. Çünkü onlar nübüvvete salih (uygun) kimselerdir ve neticede nebî olmuşlardır. Allah, onlara delil olma özelliği vermiş, böylece şahit olmuşlardır. Onlara gaybı bildirmiş, böylece sıddîk olmuşlardır. O halde, nebîler bütün bu makamlara *sâlih* (uygun) hale gelmişlerdir. Nebîler, bütün makamları kendilerinde toplarlar. Aynı şekilde sıddîklar sıddîklık makamına, şehitler de şehitlik makamına salihtirler. Salâh nebîlerin en yüksek sıfatıdır ve onların talep ettikleri şeydir. Nitekim Hak Teâlâ bize onların nebî ve resûl olmalarına rağmen kendilerini rahmeti ile salih kulları arasına sokması için O'na dua ettiklerini haber vermektedir. Yine ulü'l-azm peygamberleri överken onların salihlerden olduklarını ifade etmiştir. Salâh, resûl ve nebîlerin (Allah'ın selamı onların üzerine olsun) en hususi niteliği olabilir. Onların aralarında fazilet farkı olsa da insanlar içinde en üstün konumda olanlar oldukları konusunda hiçbir ihtilaf yoktur. Allah'ın kulları içerisinde salâh makamına nâil olan kimse onun altındaki makamlara da nâil olmuş demektir. Ayrıca resûl ve nebîlerin makamları da onun için söz konusudur. Ancak yine de o resûl ya da nebî değildir, fakat nebî ve resûl ona gıpta eder. Çünkü resûl ve nebî risâlet ve nübüvvetin meşakkatini çekerler, zira bu görevler birer mükellefiyettir ve onlar yakınlık mertebesini bu mü-

kellefiyet ile elde etmişlerdir, oysa kendisine gıpta edilen amel-i salih sahibi kimse ise bu makamı bütün bu meşakkatleri tatmadan elde etmiştir. İşte Hazreti Peygamber aleyhisselâmın kıyamet günü kendileri için mahşerde minberlerin kurulacağı kimseler hakkındaki şu sözleri buradan hareketle anlaşılır: "O gün insanlar korkar, fakat onlar korkmazlar; insanlar hüzünlenir, fakat onlar hüzünlenmezler."[19] O en büyük dehşet onları hüzünlendirmez. Onlar nebî değillerdir ama nebîler onlara gıpta edeler. Zira nebîler onların bu hal ile bu mertebeleri elde etmiş olduklarını görür ve bu yüzden onlara gıpta edeler. Onlar yaratılmışlar arasında hesaba çekilmezler. Tövbe zamanlarında onların amellerine hiçbir eksiklik girmemiştir. Haddizatında amellerine bir eksiklik girecek olsa onlar artık salihlerden sayılmazlar. Çünkü salâhın şartlarından biri de halde, sözde ve amelde ismet, yani günahtan korunmuşluktur. Bu da ancak yerleri, makamları, edep ve hükümleri bilen, nefislerine hükmeden, onları dosdoğru yol üzere rablerine doğru yürüten ârif kimselerden başkası için söz konusu olmaz. İşte Allah Teâlâ'nın kendilerine nimet verdiğini ifade ederek övgüde bulunduğu salih kullar bunlardır. Bu makamda talep edilenler bunlardır. Hak Teâlâ burada "nebîler" ifadesi ile şeriat sahibi resûlleri kastetmiştir ki bunların peygamber olarak gönderilmiş olup olmamaları fark etmez. Yani başkalarına tebliğ yapmak gibi bir zorunlulukları (vecibeleri) olup olmaması fark etmez. Salihler ise Allah'a dair ilimlerinde, Allah'a ve O'nun katından gelenlere dair imanlarında hiçbir halel bulunmayan kimselerdir. Eğer bu ilim ve imanlarında bir halel söz konusu olursa salih olma vasıfları geçersiz hale gelir. İşte nebîlerin rağbet ettikleri salâh budur. Sıddîklığında hiçbir halel bulunmayan her sıddîk salihtir, şehitliğinde hiçbir halel bulunmayan her şehit salihtir, nübüvvetinde hiçbir halel bulunmayan her nebî salihtir. İnsanın hakikati imkân olduğu için onun içerisinde bulunduğu makamda salâhı elde etmek için dua etmesi câizdir, çünkü içinde bulunduğu makamda kendisine (haline) bir halel gelmesi mümkündür. Zira nebî eğer insan olduğu için ya da bizatihi nebî olsaydı o zaman her insan bu konumda olurdu. Çünkü o zaman nebînin nebî oluşundaki illet, onun insan olması olacaktır. Fakat böyle olmayıp da bu iş tamamen ilâhî bir ihtisas (seçim) olduğu için içerisine halelin girmesi ve bunun ortadan kalkması da imkân dâhilindedir. Bu yüzden de salih kimsenin, Allah'ın kendisini salihlerden kılması için dua etmesi, yani herhangi bir zaman içerisinde salâh hallerine hiçbir halel gelmeyen kimselerden kılması için dua etmesi mümkündür. [Ne iyi dostlardır onlar.]

---

19. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, c. 3, s. 290; Beyhakî, *Şuabu'l-İmân*, c. 11, s. 317.

ذَلِكَ الْفَضْلُ مِنَ اللهِ وَكَفَى بِاللهِ عَلِيمًا (٧٠) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا خُذُوا حِذْرَكُمْ فَانْفِرُوا
ثُبَاتٍ أَوِ انْفِرُوا جَمِيعًا (٧١) وَإِنَّ مِنْكُمْ لَمَنْ لَيُبَطِّئَنَّ فَإِنْ أَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ قَالَ قَدْ
أَنْعَمَ اللهُ عَلَيَّ إِذْ لَمْ أَكُنْ مَعَهُمْ شَهِيدًا (٧٢) وَلَئِنْ أَصَابَكُمْ فَضْلٌ مِنَ اللهِ لَيَقُولَنَّ كَأَنْ
لَمْ تَكُنْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ مَوَدَّةٌ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ مَعَهُمْ فَأَفُوزَ فَوْزًا عَظِيمًا (٧٣) فَلْيُقَاتِلْ فِي
سَبِيلِ اللهِ الَّذِينَ يَشْرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ وَمَنْ يُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللهِ فَيُقْتَلْ أَوْ يَغْلِبْ
فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا (٧٤) وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ
الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا
وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيرًا (٧٥) الَّذِينَ آمَنُوا يُقَاتِلُونَ فِي
سَبِيلِ اللهِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ الطَّاغُوتِ فَقَاتِلُوا أَوْلِيَاءَ الشَّيْطَانِ إِنَّ كَيْدَ
الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا (٧٦)

70. İşte bu lütuf Allah'tandır. Yeter ki bilen Allah olsun. **71.** Ey iman edenler! Tedbirinizi alın; bölük bölük savaşa çıkın yahut topyekûn savaşın. **72.** İçinizden bazıları vardır ki (cihad konusunda) pek ağırdan alırlar. Eğer size bir felâket erişirse "Allah bana lütfetti de onlarla beraber bulunmadım." der. **73.** Eğer Allah'tan size bir lütuf erişirse -sanki sizinle onun arasında (zâhirî) bir dostluk yokmuş gibi- "Keşke onlarla beraber olsaydım da ben de büyük bir başarı kazansaydım!" der. **74.** O halde, dünya hayatını âhiret karşılığında satanlar, Allah yolunda savaşsınlar. Kim Allah yolunda savaşır da öldürülür veya galip gelirse biz ona yakında büyük bir mükâfat vereceğiz. **75.** Size ne oldu da Allah yolunda ve "Rabbimiz! Bizi, halkı zalim olan bu şehirden çıkar, bize tarafından bir sahip gönder, bize katından bir yardımcı yolla!" diyen zavallı erkekler, kadınlar ve çocuklar uğrunda savaşmıyorsunuz! **76.** İman edenler Allah yolunda savaşırlar, inanmayanlar ise tâğut yolunda savaşırlar. O halde şeytanın dostlarına karşı savaşın; şüphe yok ki şeytanın kurduğu düzen zayıftır.

İnsandaki en büyük unsur olan su, ateşten kuvvetlidir. Ateş ise cinlerdeki en kuvvetli unsurdur. Bu yüzden şeytana hiçbir kuvvet nispet edilmemiştir. Bunun sebebi, insanî yaratılışın insana teenni, düşünme, tedebbür gibi özellikler veriyor olmasıdır. Zira insanın mizacında su ve toprak unsurları ateş unsuruna galiptir. Bu nedenle de aklı boldur. Çünkü toprak onu olduğu yerde tutar ve sabitler, su ise yumuşak ve mütesahil kılar. Cinler ise böyle değildir.

Zira onların aklının insandaki gibi kendilerini tutma özelliği yoktur. Böylece aklının hafifliği (azlığı) ve nazarının sebat edemeyişi yüzünden hidayet yolundan sapmış ve “Ben ondan hayırlıyım.” (A‘râf, 7/12) demiştir. Bu sözü ile cehalet ve edepsizliği kendisinden birleştirmiştir, çünkü aklı hafiftir. Neticede şeytanın dostlarının dostu tâğuttur.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ قِيلَ لَهُمْ كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ
الْقِتَالُ إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللَّهِ أَوْ أَشَدَّ خَشْيَةً وَقَالُوا رَبَّنَا لِمَ كَتَبْتَ
عَلَيْنَا الْقِتَالَ لَوْلَا أَخَّرْتَنَا إِلَى أَجَلٍ قَرِيبٍ قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ لِمَنِ اتَّقَى
وَلَا تُظْلَمُونَ فَتِيلًا (٧٧)

77. Daha önce kendilerine “Savaştan uzak durun, namazı kılın ve zekâtı verin.” denilmiş olanları görmüyor musun? Şimdi üzerlerine farz kılınınca onların; Allah’tan korkar gibi ya da bundan bile daha fazla, insanlardan korkan bir grubu “Ey rabbimiz niye üzerimize savaşmayı farz kıldın, bize biraz daha mühlet tanısaydın olmaz mıydı?” dediler. Onlara de ki: “Dünya menfaati azdır. Âhiret ise sakınanlar için daha hayırlıdır. Orada kıl payı bile haksızlığa uğramazsınız.”

[Onlara de ki: “Dünya menfaati azdır.”]: Yani dünyadan faydalanmak azdır, ondan elini eteğini çeken ise daha çoğunu talep ettiği için böyle yapar. Onlar âhirette elleri boş kalacak korkusundan dolayı dünyayı terk etmişlerdir. Ama nebîlerden ve kâmil velîlerden dünyayı elinde tutanlar ise bunu bir cimrilikten ya da yakînlerindeki zayıflıktan dolayı değil, aksine irfanî bir hakikate muttali oldukları için yapmışlardır ve sahip oldukları bu irfanî hakikat onlara öyle bir hal vermiştir ki dünya malını elde tutmanın sağlayacağı mârifet ve kemal neticesinde tecelliye onları âşık etmiştir. Allah Teâlâ Hazreti Eyyub’a altından bir çekirge ayağı göndermiş, o da hemen üzerine atlayıp elbisesinden onu toplamaya koyulmuş, bunun üzerine Allah Teâlâ ona, “Ben seni bundan müstağni kılmamış mıydım?” diye vahyetmiştir. Hazreti Eyyûb ise “Senin verdiğin hayırdan müstağni kalamam.” demiştir. Bakınız, mârifeti ona ne kazandırmıştır?

Bil ki Allah katında olan sonsuzdur, sonsuz olanın varlık alanına girmesi ise imkânsızdır. Varlık alanına giren her şey sonludur. Sonlu olan sonsuz olana izâfe edildiğinde onun az olduğu, hatta yok hükmünde olduğu ortaya çıkar.

أَيْنَمَا تَكُونُوا يُدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُشَيَّدَةٍ وَإِنْ تُصِبْهُمْ حَسَنَةٌ يَقُولُوا هَٰذِهِ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَإِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَقُولُوا هَٰذِهِ مِنْ عِنْدِكَ قُلْ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ فَمَالِ هَٰؤُلَاءِ الْقَوْمِ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا (٧٨)

78. Her nerede olursanız olun, ölüm gelip sizi bulacaktır; sağlam kaleler içinde olsanız dahi. Kendilerine bir iyilik gelse, "Bu, Allah'tandır." derler; başlarına bir kötülük geldiğinde ise, "Bu senin yüzünden oldu!" derler. De ki: "Hepsi Allah katındandır." Bunların nesi var ki, neredeyse hiç söz anlamıyorlar?!

[Her nerede olursanız olun, ölüm gelip sizi bulacaktır; sağlam kaleler içinde olsanız dahi.]: Zira tedbir insanı takdirden kurtarmaz. Kâfirler Hazreti Muhammed aleyhisselâmda uğursuzluk olduğunu iddia ediyorlardı, işte bu yüzden [Kendilerine bir iyilik gelse, "Bu Allah'tandır" derler; başlarına bir kötülük geldiğinde ise, "Bu senin yüzünden oldu!" derler. De ki: "Hepsi Allah katındandır."] denilmiştir. Yani onlardan yaratmış olduğu her şey, bir fiil olması itibariyle Allah katındandır.

Burada "kötülük", şeriat tarafından hakkında kötü hükmü verilmiş şey değildir, zira buna "şer" denilir, aksine burada "kötülük", senin hoşuna gitmeyen, maksatlarına uymayan şey demektir. Bu yüzden Yüce Allah [De ki: "Hepsi Allah katındandır."] buyurmuştur, yani sizin hoşunuza gitmeyen de, sizin nezdinizde güzel olan da "Allah katından"dır. Meselenin bu şekilde tarifi Allah tarafından yapılmıştır. Bu, Allah'tandır; şu, senin nefsindendir; bu, hayırdır; şu, şerdir denilmiş ve kötülüğün Hazreti Muhammed aleyhisselâma izâfe edilmesi yadırganmış, hepsi Allah'a izâfe edilmiştir. Zira hepsi hayırdır ve hayır da O'nun elindedir, şer ise O'na izâfe edilmez. Bu nedenle bu söylediklerimizi bilmeyen cahillerin kınanması sadedinde [De ki: "Hepsi Allah katındandır."] buyurmuştur, yani güzel hakkında "güzel" hükmünü veren de, kötü hakkında "kötü" hükmünü veren de O'dur.

[Bunların nesi var ki, neredeyse hiç söz anlamıyorlar?!]: Yani sizler perdelenmiş durumdasınız, size söylediğimizi anlamıyorsunuz, zira şeriatın tümü aklın kabul edeceği söz ve ilâhî haberler bütünüdür, o halde şu kavmin nesi vardır da kınama ve övgü kabilinden her şeyin bizim katımızdan olduğuna dair söylediklerimizi anlamıyorlar, bu yüzden de bizim kınanmış olarak isimlendirdiğimizi kınamıyor, övülmüş olarak isimlendirdiğimizi övmüyorlar, eşyaya varlık hükmü açısından bize isnat ederek değil, kendilerine öğrettiğimiz şekilde, bizim nitelediğimiz üzere bakmıyorlar?

Bil ki "söz" bizzat kendisi itibariyle (*nefsü'l-emr*de) hâdis [sonradan ortaya çıkmış, yaratılmış şey] olabileceği gibi, belli bir hal üzere sende var oluşu itibariyle de böyle olabilir. Bu durumda söz, sende vücut bulmasından daha kadim olur. Bundan başka "söz", sende var olmadan önce bizzat kendisinde var olmuş da olabilir, sende var oluşu ile de varlık kazanmış olabilir, yani tam o zamanda meydana gelmiş olabilir. Bu durumda o söz seninle ve muhatabınla, yani sizin o hal üzere sahip olduğunuz maksatlarınızla kaimdir. Sözün Allah katında oluşu ise iki kısımdır. Birinci kısım, sözün ne ise o olduğu halidir ki bu durumda söz, mahiyetine ilave/zâid olarak akledilir ama biz tıpkı Allah'a nispet edilen sıfatların Allah'ın aynı olmadığı gibi O'ndan gayrı da olmadıklarını söylediğimiz gibi O'nun da sözün ne aynısı ne de gayrısı olduğunu söyleriz. İkinci kısım ise sözün Allah katında, bizde ve bizim için hâdis (yaratılmış) bir şey olmasıdır. Örneğin Hak Teâlâ "Hazineleri bizim katımızda olmayan hiçbir şey yoktur." (Hicr, 15/21) buyurmaktadır. Bizim katımızda/yanımızda bulunan şeyler de iki türdür. Birinci türdekiler cevheri değil de sadece sureti yenilenen, hâdis olanlardır. Örneğin yağmur böyledir, çünkü biz onun hem cevheri ve hem sureti bakımından mahiyetini biliriz. Bütün âlem böyledir. İkinci türdekiler ise cevherleri yenilenenlerdir, bunlarda cevher suretin cevheri ve suretin kendisiyle bilfiil var olduğu cevherin aynıdır. Çünkü bu türdekilerin, kendisiyle fiilen var olduğu cevherin ancak kendisinde bulunmasıyla varlığı söz konusudur, bunun öncesinde o cevher dışta var olmayan, sadece akledilir olan bir şeydir. Bu yönüyle suretin yeri ya da maddedeki konumu, her halde değil, sadece suretin belirli bir halde meydana gelmesiyle var olur. Kendisiyle fiilen var olacağı başka bir suret olmadığında ise bu suretin yokluğu ile yok olur. Hepsi Allah'ın katındadır, O'nun katında mâkul olarak bulunan veya meydana gelen bir mevcut yoktur. Aksine her şey, kâh sübût kâh vücud olarak Allah tarafından müşahede edilir. Sübût Allah'ın hazineleridir, vücud ise bu hazinelerden O'nun bizde ihdas ettikleridir. İşte bütün yaratılmış (muhdes) varlıkların ne oldukları, onlara ne zaman hâdis (yaratılmış varlık) isminin verildiği ve ne zaman "yokluk" isminin verileceği de buradan öğrenilir.

İşaret

[Bunların nesi var ki, neredeyse hiçbir sözü (hadîsi, hâdisi) anlamıyorlar?!] Hal böyleyken kadîmi nasıl anlayacaklar!

Nasihat

İlmin şerefi, sahibi olan âlime hükümleri olmayan tüm mertebeleri vermesidir. Bu sırrı bilen kimse, rabbini bilen kimsenin O'nun hiçbir emrini ihlâl etmeyeceğini de öğrenmiş olur, eğer bu durumda olan kimse kendisini rabbinin emrinden koparır, onu ihlâl eder ve öylece hüküm verirse, o zaman cahil ve zalim olur. Her ne kadar Allah Teâlâ'ya O'nun ilmi olmaksızın isyan edilmez ve O'nun hükmü olmaksızın muhalefet edilemez olsa da bunu o isyankâr kişi söylemez, böyle inansa bile böyle söylemez. (Yani Allah hükmettiği için O'na muhalefet ettim, demez.) Aynı durum kıyamete kadar, O'na itaat hükmü açısından da söz konusudur. Âlimler, hüküm hikmet sahipleridir ve hiçbir şeyin değerini artırmazlar, hiçbir yaratılışın hususiyetini ihlâl edip sınırını aşmazlar. Zaten bu hal olmasaydı, nebîler olmazdı, hüküm itibarıyla Allah düşmanları ile velîler birbirinden ayırt edilmez, mertebeler bilinmez, mezhepler belirlenmez, mükellefiyetler olmaz, tasarruflar hükmedemez, belirli ecel olmaz, gören ile kör ayırt edilemezdi. Dolayısıyla Allah karşısında edep sahibi olmanın kapsamına, O'na ancak kendisinin izâfe ettiği şeyleri izâfe etmek, başka bir şey izâfe etmemek de girer. Nitekim Hak Teâlâ "Sana ne iyilik gelirse Allah'tandır." (Nisâ, 4/79) kötülük hakkında ise "Sana ne kötülük dokunursa nefsindendir." (Nisâ, 4/79) buyurmuştur. Nihayetinde ise her iki durum birleştirildiği vakit her ikisi hakkında birden [De ki: "Hepsi Allah katındandır."] buyurmuştur. O halde sen de "Her şey Allah'tandır." deme, "Allah katındandır." de, lafza dikkat et. Bil ki her işin birlikte ve birleşmeksizin her biri ayrı ele alındığında sahip olduğu hakikatten farklı bir hakikati vardır. (Kötülük ve iyilik ayrı ayrı ele alındığında arz edecekleri hakikat, bunların birlikte değerlendirilmesi durumunda arz edeceği hakikatten farklıdır.) Nitekim Hak Teâlâ "kendisinden" olan ile "kendi katından" olan arasında ayrım yapmış, bu ikisini birbirinden ayırmıştır. O halde onlara ne oluyor da benim kendilerine konuştuğumu anlamıyorlar. Oysa ben dedim ki:

مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللّٰهِ وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ وَأَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ
رَسُولًا وَكَفَى بِاللّٰهِ شَهِيدًا (٧٩)

79. Sana ne iyilik gelirse Allah'tandır, sana ne kötülük dokunursa nefsindendir. Seni insanlara peygamber gönderdik, şahid olarak Allah yeter.

Böylece ihtimal ortadan kalkar ya da durum bizatihi ne ise o halde ifade edilmiş olur. Burada Hak Teâlâ kötülüğü sana, iyiliği kendisine izâfe et-

miştir ki onun sözü doğru, haberi haktır. [Sana ne kötülük dokunursa nefsindendir.] Yoksa Muhammed aleyhisselâmdan değildir, sana ancak kabul edebileceğin kadar vermiştir. Bu âyette geçen kötülük kelimesi, isminden açıkça anlaşıldığı şekilde olup şeriatta kötülük olarak isimlendirilen ve zulüm olan şey değil, aksine insanı üzen ve onun amaçlarına uymayan şey mânasındadır. Nitekim "Siz bize uğursuz geldiniz." (Yâ Sîn, 36/18) âyetinde ifade edilendir. Bu itibarla Hak Teâlâ peygamberine, onlara "Hepsi Allah katındandır." (Nisâ, 4/78) demesini buyurmuştur. Böylece Allah'ı bilen âlim kimse, O'nun burada bu hükmü vermeyi ve bunun Allah katından olduğunu bildirmeyi murat ettiğini bilir, yoksa murat edilen kötülüğün kendisi değildir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm da işte bu hususu bildiği için "Bütün hayır sanadır, şer ise sana değildir."[20] buyurmuştur.

Fiillerin nispeti meselesi

Hiç kuşkusuz fiillerde Allah Teâlâ'nın ortaklığına dair bir koku vardır ki bu da ilâhî haber ile bilinmektedir. Nitekim Allah Teâlâ bazen fiili bize izâfe ederken bazen kendisine izâfe eder. Bu nedenle burada "ortaklık kokusu vardır" dedik. Allah Teâlâ şöyle buyurur: "Kazandığı kendi lehine, işlediği kendi aleyhinedir." (Bakara, 2/286) Burada fiili bütünüyle bize izâfe etmiştir. Bir başka âyette "Hepsine, şunlara ve şunlara rabbinin ihsanından yardım ederiz." (İsrâ, 17/20) buyuruyor ki Allah Teâlânın ihsanı bazen ilham şeklinde, bazen de fiilin yaratılması şeklindedir. Yine Hak Teâlâ "De ki: 'Hepsi Allah katındandır.'" (Nisâ, 4/78) buyurmakta ve fiili bütünüyle kendisine izâfe etmektedir. Bu mesele ne keşif ne rivayet yoluyla hiçbir şekilde tevhidin gerçekleşmeyeceği (fiilin sadece Allah ya da sadece kula nispet edilemeyeceği) bir meseledir. Bu konuda doğru olan şudur ki fiil Hak ile halk (yaratılmış varlık) arasındadır, ikisi ile de irtibatlıdır. Bunlardan herhangi birine mahsus değildir. Zira ilâhî nispetlerin en yücesi, Hakk'ın mümkünlerin istifade ettikleri varlığın tam da kendisi olmasıdır. Dolayısıyla aslında ortada sadece Hakk'ın varlığı söz konusudur, başka varlık yoktur. Bu varlıkta meydana gelen zâhirdeki değişimler ise, mümkün varlıkların 'aynlarının (haricî varlıklarının) hükümleridir, haddizatında mümkün varlıkların dış dünyadaki bu varlıkları olmasaydı bu hükümler (değişimler) de ortaya çıkmazdı. Yani mümkün olmasaydı, değişim olmazdı. O halde fiillerde hem Hak hem de halk (yaratılmış var-

20. Nesâî, İftitâh, 17.

lık) birlikte bulunmalıdır. Avamdan bazı kimselerin (sıradan halkın) görüşüne göre, kul Allah'ın fiillerinin zuhur ettiği bir mahal ve fiillerin cereyan ettiği bir yerdir. Duyular bu fiilleri ancak varlıklardan sâdır olarak görürler, oysa basiretler bu fiillerin ancak perde arkasından Hak Teâlâ'dan sâdır olduğunu müşahede eder ki bu perdede fiillerin ellerinde gerçekleştiği kimse, fiilleri irade eden ve onlar hakkında seçim sahibi olan kimsedir. Buna göre kul bu fiilleri kendi iradesiyle kazanır. Bu, Eş'arîlerin görüşüdür. Bazı avamdan insanların görüşüne göre de fiil hakikatte kula aittir. Bununla birlikte onlara göre fiilde Hak ve halkın irtibatı devam eder. Bunlar şöyle derler: Kulda meydana gelen ve kulun fiili kendisi sayesinde gerçekleştirdiği yaratılmış kudret aslında Allah'ın o kimse adına bu fiil için yarattığı bir kudrettir, bu yüzden de kulun fiili Allah'ın kendisine yaratmış olduğu kudretle gerçekleşir. Dolayısıyla fiilde kul ile hakkın ortaklığı ortadan kalkmış değildir. Bu de Mutezile'nin görüşüdür. Böylece bu konuda üç görüş sahibi ortaya çıkmıştır; bizim arkadaşlarımız (sûfiler), Eş'arîler ve Mutezile. Hepsinin görüşünde de fiilin Hak ile halk arasında ortak olduğuna dair görüş mevcuttur. Bunun aksine delâlet eden ve her bakımdan fiili bu iki taraftan sadece birine hasreden herhangi bir akli delil ya da şeriattaki herhangi bir ilâhî haber söz konusu değildir. Eğer böyle bir ilâhî haber olsaydı biz de Allah Teâlâ'nın ilmiyle takrir ettiği üzere onu kabul ederdik. Nitekim bilgi kaynağı olarak sadece keşif, şeriat ve akıl vardır ve bu üç bilgi kaynağından hiçbiri, herhangi bir fiili dünya veya âhirette taraflardan yalnız birine izâfe ve tahsis etmemektedir. O halde -elbette doğrusunu Allah bilir, ama- doğru olan, fiilen vâki olandır, yani fiili tek bir tarafa izâfe etmemektir, fiil bizatihi tek tarafa ait değildir. Eğer öyle olsaydı, bu grupların bir kısmının bu hakikati bilmeleri gerekirdi. Nitekim bizim bu grupların tamamının yanıldığını söylememiz mümkün değildir. Çünkü bunların hepsinde en nihayetinde ilâhî şeriatlar bulunur, şeriata hata nispet etmek ise mümkün değildir.

Eşya (varlık) hakkında tam da varlığın bulunduğu hal üzere bilgi veren sadece Allah'tır, O da haber vermiştir. O halde hakikat Allah Teâlâ'nın bildirdiği gibidir. Çünkü bütün iş Allah'a döner. O neyi tek tarafa tahsis etmişse o şey o tarafa mahsustur, neyi de tahsis etmemiş ise o şey bizatihi herhangi bir tarafa mahsus değildir. O şeyde hak ve halk bu meselede ortaklık halinde birleşirler. Bu son derece hayret edilecek bir nokta olup tercih mümkün değildir, yani birisi ötekinden üstün değildir.

Kelâmcılar bu konuda iki gruba ayrılır. Birincisi bütün fiilleri varlıklara izâfe eder. Ne var ki bu durumda ilâhî gayret "De ki: 'Hepsi Allah katındandır.' Bunların nesi var ki, neredeyse hiç söz (yaratılmış söz) anlamıyorlar?!"

(Nisâ, 4/78) âyeti ile dile gelir: İkinci kısımdakiler ise bütün iyi fiilleri Allah'a, kötü fiilleri ise varlıklara izâfe ederler. Bu durumda ise ilâhî cömertlik onları yalanlamak üzere değil, aksine güzel bir şekilde övgüde bulunmak üzere dile gelir ve "De ki: 'Hepsi Allah katındandır.'" (Nisâ, 4/78) buyurur. Hiç kimse "Bütün fiiller Allah'a aittir, yaratılmışların fiilde hiçbir ortaklığı yoktur, ortaklık kokusu yoktur." şeklinde bir görüş savunmaz.

İnsanın bütün hareket ve sükûnlarında Allah'ın huzurunda olma gayretinde olması ve fiilleri, yaratılma açısından ve içlerindeki övgüye değer noktalar açısından Allah'a nispet etmesi ona saadeti getirecek olan hususlardandır. Fiillerdeki kınanacak irtibatları Allah'a nispet edecek olursa, o zaman Allah karşısında edepsizlik yapmış, mükellefiyet ilmi ve bunun kime taalluk ettiği, kendisine "şöyle yap, böyle yap" denilen mükellefin kim olduğu gibi hususlarda cehalete düşmüş olur, zira eğer mükellefin fiile hiçbir yönden nispeti olmasaydı, o zaman ona "şöyle yap, böyle yap" denilmezdir. Fiilin ilişkili olduğu şey, kesb görüşünü savunanların söyledikleri gibi irade de değildir, aksine bu, ilâhî iktidar içerisinde dercedilmiş latif bir kudret/iktidardır. İlâhî kudret burada insani kudrete delilini verir. Bu tıpkı yıldızların ışıklarının güneşin ışığının içerisine dercolunması gibidir ki delil ile bizler yıldızların yere yansıyan ışıklarının olduğunu biliriz, fakat güneş ışığının çok baskın olması nedeniyle yıldızların ışığını duyularımızla idrak edemeyiz. Aynı şey kulların fiillerinde de geçerlidir. Duyular bu fiillerin kullara ait olduğu duyumunu verir ki şeriat da böyle der ama şeriat, bu fiillerin içerisinde ilâhî kudretin de dercedilmiş olduğunu bildirir. Fakat bu durumu akıl idrak edebilir, duyular ise idrak edemez. Nitekim güneşin ışığının yıldızların ışığı içerisinde dercolunmasını da duyular idrak edemez, çünkü yıldızların ışığı güneşin ışığının tam da kendisidir, yıldızların bütünü ışığı yansıtan yerlerdir. Yani bütün ışık güneşe aittir. Hakikatte güneşin ışığından başka ışık yoktur. Sonuçta onun ışığı yine kendisinde (kendisinden yansıyan yıldız ışığında) dercolunmuş durumdadır, zira onunkinden başka ışık zaten yoktur. Aynalar da bir etkiye sahip olsalar bile, bu etki onların kendi ışıklarından kaynaklanmaz. Işığın varlıkta doğrudan ve vasıtasız etkisi ortaya çıktığı gibi başka bir hükümle de aynadaki tecellisi bakımından etkisi olur. Ama bu hüküm, o vasıtasız verdiği hükümden farklı olur. Nitekim güneş ışığı dolunayda tecelli ettiğinde, dolunay dışında tecelli ettiğindeki hükmünden farklı bir hüküm verir. Bu hususta bir kuşku yoktur. Aynı şekilde ilâhî iktidar da kullarda tecelli ettiğinde, fiiller yaratılmışlardan zuhur eder. Fiil her ne kadar ilâhî iktidar ile gerçeklemiş olsa bile, hüküm farklıdır. Çünkü fiil, kendisinin tecelli ettiği bir ayna konumunda olan varlık vasıtasıyla ortaya çıkmıştır. Benzer şekilde dolunayın ışığına ait

olan fiil güneşin ışığına ait iken güneşin ışığı dolunaya nispet edilir. Aynı şekilde, fiil de gerçekte Allah'a ait olduğu halde duyularda yaratılmış varlıklara nispet edilir. Tesirin değişmesi nedeniyle eşyada ışığa ait hüküm de değişmiştir. Yani ışığın dolunay aracılığıyla verdiği şey, kendi başına verdiğinden farklı olmuştur. Kulların fiillerinde de hüküm işte bu şekilde değişir. Mükellefiyetin kime yöneldiği ve kiminle ilgili olduğu işte buradan öğrenilir. Nasıl ki ay da güneş ışığından herhangi bir şey bulunmadığını, güneşin varlığıyla aya intikal etmediğini ve ayın güneş için bir tecelligâh olduğunu, sıfatın mevsufundan ve ismin müsemmasından ayrılmayacağını akıl yoluyla biliyorsan aynı şekilde kulda da yaratıcısından herhangi bir şey bulunmadığını, yaratıcının kulda hulûl etmemiş olduğunu, aksine kulun sadece Hakk'ın özel bir tecelligâhı ve mazharı olduğunu, tıpkı güneş ışığının dolunaya nispet edilmesi gibi kudretin (fiil yapma kudretinin) de kullara nispet edilebileceğini, bu iki durumun aynı olduğunu bilirsin. Güneş ile dolunay arasındaki durum bu ölçüde bilinmez, gizli ve herkes tarafından bilinemiyor olduğuna göre yaratıklar ile ilâhî emir arasındaki ilişki hakkında düşüncen nedir? O daha da bilinmezdir.

Müşrik ise mutlak mânada cahildir, çünkü ortaklık hiçbir şekilde geçerli değildir, zira fiilin yaratılışı ortaklıkla gerçekleşmez, bu nedenle Mutezile müşriklerden sayılmaz, çünkü Mutezile kulların fiillerini sadece kullara nispet etmiş, onları fiilde ortak olarak görmemiştir. Aksine onlar aklen fiilleri kullara izâfe etmişlerdir ki şeriatta bu konuda onları tasdik etmiştir. Eş'arîler ise aralarında herhangi bir taksim yapmaksızın bütün mümkün varlıkların fiillerini bir tutmuş ve bunları aklen sadece Allah'a nispet etmişlerdir. Şeriatta onlara bu konuda yardımcı olmuştur. Ancak şeriatın Eş'arîlere yardımı, hitaptaki bazı muhtemel vecihler itibariyledir, dolayısıyla bu konuda Mutezile'nin delilleri zâhir itibariyle Eş'arîlerin delillerinden daha kuvvetlidir. Ama ehl-i keşf, yani Ehlullah nezdinde ise Eş'arîlerin görüşleri daha kuvvetlidir. Neticede her iki grup da tevhid ehlidir.

Müşriki cahil olarak nitelememizin sebebi, var olan varlığın ancak tek bir yaratılışla var edilebilecek olmasıdır. Kudretin ise âyânda (haricî varlıkta) tek etkisi, yaratmadır. Bu sebeple bir varlığın iki vücud ile mevcut olması mümkün değildir. Yine varlığın iki kudretin taalluku ile mevcut olması da mümkün değildir, çünkü bunlardan her biri varlığa varlık verecektir, biri varlığını verdiği zaman artık diğerinin bir tesiri kalmamış olacaktır. Böylece fiilde ortaklık geçersiz olmaktadır. Şeriatta hüsrana uğrayan olarak nitelenen müşrik, ilâhın hak ettiği şeyi Allah'tan başkasına izâfe eden ve onu ilâh belleyip kulluk eden kimsedir. Müşrik sanki bu varlığı mertebe itibariyle Allah'a ortak koşmuş olmaktadır. Bu nedenle de Hak Teâlâ [Sana ne iyilik gelirse Allah'tandır, sana

ne kötülük dokunursa nefsindendir.] buyurmuştur. Bu, kulun üzerinde zuhur eden ve yapmasının yasak olduğu fiillerin Allah'a nispet edilmesinin reddidir. Buradaki kötülük, seni üzen, senin için kötü olan şey demektir. Buna göre kötülüğün eserinin yeri sensin. Kötülük bir fiil olması itibariyle kötü olarak nitelenmez; fiil olarak o, kendisini var eden ilâhî isme aittir, O'nun böyle bir fiili var etmesi güzeldir ama o fiil sadece onu kötü gören ya da ondan kötülük gören kimse nezdinde kötü olur ki onu kötü gören de insan nefsidir. Zira kötü fiilden ancak bu fiile maruz kalan kimse acı görür. İşte onun hükmü (kötü olma hükmü) onu var edende değil, burada zuhur eder. Zira onun failinde bir hükmü yoktur. Bu da [Sana ne kötülük dokunursa nefsindendir.] ifadesinin mânasıdır. Haddizatında kötülük hakkında bu söylediklerimiz iyilik hakkında da geçerlidir, o da insan nezdinde iyidir. Ama iyilik onu var eden Hak Teâlâ nezdinde, O'nun yaratışında da iyidir. Bu yüzden de iyilik her ne kadar var edildiğinde de sonra sende zuhur ettiği zaman da iyilik adını alsa bile, onu ilk başta yaratan Allah'a izâfe edilir. Ama iyilik ancak şeriat tarafından emredilmiş, meşru kılınmış olması nedeniyle iyilik olarak isimlendirilir. Şeriat tarafından meşru kılınmak da ancak Allah tarafından yapılır, ancak O'na izâfe edilir. Kötülük Hak tarafından geldiğinde iyiliktir, çünkü Hak onun kötülük olduğunu beyan eder ki kul ondan uzak dursun. Ama kötülük dünyada ya da âhirette kime yerleşirse ona kötü olur, onu kötü hale sokar.

مَنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللّٰهَ وَمَنْ تَوَلّٰى فَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا (٨٠)

80. Kim Resûl'e itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur. Yüz çevirene gelince, seni onların başına bekçi göndermedik!

Çünkü Allah Teâlâ onu kullarına vekil kılmıştır, o da Allah'ın kendisini vekil kıldığı tebliğ vazifesi konusunda kendisine gösterdiği gibi tasarrufta bulunur, emreder, yasak koyar. Haddizatında Hazreti Peygamber aleyhisselâm sadece Allah'tan konuşur, hatta sadece Allah ile konuşur, hatta sadece Allah ondan konuşur, çünkü Allah Teâlâ onun kulağı, gözü ve dili olmuştur. Burada [Kim Resûl'e itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur.] derken hususen Allah isminin seçilmiş olmasının nedeni, bunun câmî isim olması, yani bütün ilâhî isimlerin mânalarını içinde taşıyor olmasıdır.

Bil ki Hak Teâlâ bize varlık ve yokluk hallerimizde benzerlerimiz ve hemcinslerimiz aracılığı olmadan her ne emrederse O'nun emrini dinler ve kendisine itaat ederiz. Benzerlerimiz ve cinslerimizin, yani peygamberlerin diliyle hitap ettiğinde ise durum değişir, çünkü o zaman içimizden perdenin ardı-

nı müşahede edenler emri dinler ve itaat eder; sadece benzerini (peygamberin şahsını) gören (ardındakini müşahede edemeyen) ise duyar fakat hemcinsinin kendisinin önüne geçmesi karşısında yaratılışındaki kıskançlık duygusu harekete geçer ve böylece ona (peygambere) itaat etmez. İşte itaatkâr ve günahkâr bu şekilde ortaya çıkar. Bu nedenle ariflerden biri şöyle demiştir: Allah Teâlâ dünyada kullarından perdelenmiştir, çünkü O'nun ezelî bilgisinde kullarını yükümlü tutup onlara emir ve yasaklar bildireceği nasıl takdir edilmişse onların belirli vakitlerde ilâhî emre itaat edecekleri, belirli vakitlerde de karşı gelecekleri de takdir edilmiştir. O halde bu âlemde ilâhî emirlere muvafakatin de muhalefetin de zuhuru kaçınılmazdır. Allah Teâlâ peygamberlerinin diliyle insanlara hitap etmiş, böylece kendi zâtını peygamberlerinin suretiyle onlardan gizleyip perdelemiştir. Çünkü [Kim Resûl'e itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur.] ve "Ona eman ver ki Allah kelâmını dinlesin." (Tevbe, 9/6) buyurmuştur. Böylece kaza hükmü ve ezelî takdir ile muhalefet gerçekleşmiştir. Haddizatında Hak Teâlâ'nın emrine muhalefet keşf üzere (yani perde yokken) mümkün değildir. O halde Allah peygamberlerle gizlenmiştir ve bu durum sebepler vasıtasıyla gizlenmenin ta kendisidir. Nitekim Allah Teâlâ kendini bazen bize ızhar ederken bazen de kendisinde olan ile örter, yine bazen kendini bize ızhar eder ve belirli yerlere göre kendisini örter ki bu da onun hikmetidir.

[Kim Resûl'e itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur.]: Burada Hak Teâlâ kendi ismini açık ve zâhir bir şekilde göstermiş, ama "Sana biat edenler aslında Allah'a biat ediyorlar." (Fetih, 48/10)] âyetinde gizlemiş, burada muhatap için kullanılan *kef* harfi ile (sana ifadesi ile) önce ızhar etmiş sonra da gizlemiştir. Şu ilâhî lütfun sirayetinin ne kadar şahane olduğuna bir bak! Açık hükmü ile nasıl peygamberine itaatin kendisine itaat olduğunu beyan etmiş olduğuna bir bak! Nitekim sahih bir haberde de peygambere tabi olmanın gerekliliği ifade edilmiştir ki ona tabi olan da ancak itaat edendir. Peygambere tabi olmak demek Allah'a tabi olmak demektir, çünkü Hak Teâlâ [Kim Resûl'e itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur.] buyurmuştur. Yine "Her kim Allah ve resûlüne itaat ederse büyük bir başarıya ulaşmıştır." (Ahzâb, 33/71) buyurmuştur. O halde ona salât edip teslim olunuz, çünkü Allah ona salât etmiş, ona nazarda bulunmuştur. Her kim Hazreti Peygamber aleyhisselâmın emrine sımsıkı sarılmazsa Allah'ın emrine sarılmamış olur, çünkü Hazreti Peygamber aleyhisselâmın emri Allah'ın emridir, zira Hazreti Peygamber aleyhisselâm kendi hevasından konuşmaz. Dolayısıyla [Kim Resûl'e itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur.] Nitekim Allah Teâlâ onun işiten kulağı, gören gözü ve tüm kuvvetleridir.

وَيَقُولُونَ طَاعَةٌ فَإِذَا بَرَزُوا مِنْ عِنْدِكَ بَيَّتَ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ غَيْرَ الَّذِي تَقُولُ وَاللَّهُ يَكْتُبُ مَا
يُبَيِّتُونَ فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللهِ وَكَفَى بِاللهِ وَكِيلًا (٨١) أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ
وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا (٨٢)

81. "Başüstüne!" derler, ama yanından ayrılınca onlardan bir kısmı, senin dediğinden başkasını gizlice kurar. Allah da onların gizlice kurduklarını yazar. Sen onlara aldırma ve Allah'a dayan; sana vekil olarak Allah yeter. 82. Onlar hâlâ Kur'ân'ı gereği gibi düşünüp anlamaya çalışmazlar mı? Eğer o Allah'tan başkası tarafından indirilmiş olsaydı mutlaka onda birçok çelişkiler bulurlardı.

[Onlar hâlâ Kur'ân'ı gereği gibi düşünüp anlamaya çalışmazlar mı?]: Yani onun mânaları üzerinde tefekkür etmezler mi?

[Eğer o, Allah'tan başkası tarafından indirilmiş olsaydı mutlaka onda birçok çelişkiler bulurlardı].

Birinci vecih

Burada Hak Teâlâ'nın sıfatı ve onun için gerekli olan nitelik kastedilmektedir. Zira inandığı şeye kendi düşüncesi ile bakan ve onun üzerinden nazar eden kimse her zaman aynı hal üzere kalmaz, aksine her bir vakitte iddiası konusundaki delilinin o vakitte kendisine verdiği mâlumat üzere olur, böylece bir durumdan tam aksi bir duruma intikal eder. Dolayısıyla Allah Teâlâ'nın zâtı hakkında konuşan ve bu konuya dalan kimselerin ilimleri nur değildir, ne var ki onlar şüphelere düşmeden önce kendilerini bu konuda rablerinden gelen bir nur ve delil üzere zannederler. Şüphe içine düşünceye kadar bu konudaki eksikliklerini fark edemezler. Belki de onların adına şüphe dedikleri şey o konudaki ilmin ve hakikatin tam da kendisidir, bunu nereden bileceksin? Çünkü örneğin Mutezile mezhebinden birinin reddettiği herhangi bir meseleyi ispat etmekte bir Eş'arî'nin kullandığı delilin kesinlikle doğru olduğunu bilirsin, ama aynı delil Mutezile mezhebinden olan kişiye göre şüphedir. Mutezile mezhebinden olan kimsenin, Eş'arî'nin delil kabul ettiği şeyi reddederken kullandığı delil ise, Eş'arî nezdinde şüphedir. Sonra her bir mezhebin önderleri vardır ve bunlar kendi aralarında da ihtilaf halindedir, her ne kadar örneğin hepsi Eş'arî diye nitelenseler de, yine de aralarında pek çok ihtilaf bulunmaktadır. Hepsini birleştiren tek bir makam ve isim bulunuyor olmakla birlik-

te yine de onlar kendilerini bir araya getiren bu mezhebin temel görüşlerinde dahi ihtilaf halindedirler. Ancak Hazreti Âdem'den Hazreti Muhammed aleyhisselâma kadar gelip geçmiş nebî ve resûllerin içinden hiçbirinin Allah Teâlâ hakkındaki inanç konusunda ihtilaf etmiş olduklarını bilmiyoruz, aksine bunların her biri diğerini tasdik etmektedir. Yine bunların hiçbirinden rabbine dair ilminde ve inancında bir şüpheye maruz kalmış veya bir başkası ile ihtilafa düşmüş olduğuna dair hiçbir şey işitilmiş değildir. Allah Teâlâ, üzerinde tefekkür etmekle emrolunmadığımız hususlarda tefekkürün saltanatı altına girmekle bizim aramıza engel koysun, bizi bundan muhafaza buyursun.

İkinci vecih

Vahiy, varlığın hikmetinin gerektirdiği işlerin tertibine göre indiği için Hak Teâlâ [Eğer o, Allah'tan başkası tarafından indirilmiş olsaydı mutlaka onda birçok çelişkiler bulurlardı.] buyurmuştur. Yani "Onda varlığın tertibine muhalif şeyler bulurlardı." demektir. Dolayısıyla Kur'ân ancak Allah'tandır, O'ndan başkasından değildir, zira öylesine muhkem ve mükemmeldir ki bunu O'ndan başkası asla başaramaz. Bu resûlün getirmiş olduğu şeye de ancak o resûlün sırrında hitap ettiği kimse iman eder, bu muhatap bunu fark etmeyebilir, kendisine konuşanın kim olduğunu bilmeyebilir, sadece kalbinde ona yönelik tasdik bulur. Keşf ve huzur ehli olanlar resûlün kelâmını kalple, kulakla ve basiretle dinleyerek onun Allah katından olduğunu bilirler ve basiret ile ona iman ederler.

وَإِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِنَ الْأَمْنِ أَوِ الْخَوْفِ أَذَاعُوا بِهِ وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَى أُولِي
الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَاتَّبَعْتُمُ
الشَّيْطَانَ إِلَّا قَلِيلًا (٨٣)

83. Kendilerine güven veya korku hususunda bir haber geldiğinde onu yayarlar; hâlbuki o haberi Peygamber'e veya kendilerinden buyruk sahibi olanlara götürselerdi, onlardan sonuç çıkarmaya kadir olanlar onu bilirdi. Allah'ın size bol nimeti ve rahmeti olmasaydı, pek azınız bir yana, şeytana uyardınız.

Bil ki insanlar fazilet itibariyle derece derecedir, en alt konumda olanı, hayvanî insan, en üst konumda olanı ise Allah'ın gölgesi olan insandır. Bu,

insan-ı kâmildir, Hakk'ın vekilidir, Hak onun dili ve bütün kuvvetleri olur. Bu iki makam arasında mertebeler vardır. Resûllerin yaşadığı dönemde kâmil insan resûl olur, çünkü vâris ancak kendisine vâris olacağı kimsenin ölümünden sonra vâris olur. Bu yüzden resûl var iken sahabinin bu mertebede olması mümkün değildir. Emir Allah Teâlâ'dan devamlı olarak inmeye devam eder, kesintiye uğramaz, bunu ancak resûl kemal suretiyle alabilir, eğer resûl yoksa o zaman bu istidat resûlden başkasında olabilir. Bu durumda onlar bu ilâhî tenezzülü kalpleriyle kabul edebilirler, böylece vârisler olarak isimlendirilirler. Ama onlar her ne kadar ilâhî tenezzül ile Allah Teâlâ'dan haber alıyor olsalar da yine de kendilerine resûl ismi verilmez. Eğer bu ilâhî tenezzülde bir hüküm bulunuyorsa o zaman kendisine bu tenezzülün indiği kimse bunu alır ve bununla hükmeder. İşte rüsum (zâhir) âlimlerinin, hüküm istinbat eden müctehid dedikleri kimse budur. Bu, Allah Teâlâ'nın "Onların arasından işin içyüzünü anlayanlar, onun ne olduğunu bilirlerdi." Nisâ, 4/83) âyetinde ifade ettiği âlimdir. İşte bu, insanların bugün Hazreti Peygamber aleyhisselâmın ardından teşrî yetkisinden aldıkları paydır. Biz de bunu savunuyoruz, ancak ictihadın zâhir âlimlerinin söyledikleri gibi olduğunu düşünmüyoruz; aksine bize göre ictihad, bu hususi ilâhî tenezzülün kazanılmasına vesile olan bâtınî istidadın elde edilmesi için kişinin bütün gayretini sarf etmesi anlamına gelir. Bu ilâhî tenezzülü nübüvvet ve risâlet döneminde ancak nebî veya resûl alabilir, fakat aynı konuda resûl tarafından beyan edilmiş sabit bir hükme muhalif bir hüküm koyma ihtimali söz konusu değildir. Eğer müctehide verilen hüküm aynı konuda değilse, ona eğer peygamber yaşasaydı o konuda verecek olduğu hüküm ilham edilir. Bununla birlikte peygamber müctehidin hükmünü onaylamıştır. Daha önce de zikrettiğimiz üzere müctehid hata ederse istidatta hata eder; eğer istidatta isabet ederse artık geriye kalan hususlarda asla hata etmez; hatta müctehid hüküm veren değil, tecellisinde kendisine gelen ve onun da kabul ettiği hakikati aktaran kişidir. Bu durum ümmet içinde nadir gerçekleşen ve sadece nadir fertlerde tahakkuk eden bir durumdur. Onların alâmeti, bu zamandaki risâletin tekliği nedeniyle, vermiş oldukları hükümde görüş ayrılığına düşmemeleridir. Eğer görüş ayrılığına düşerlerse, demek ki onlar burada sözünü ettiğimiz müctehid kimseler değillerdir. Buna göre hükümler sınırlı taksim edildiğinde, haklı olan görüşün sahibi bunların içinden birisi olabilir. Eğer geriye kendisiyle hüküm verilmemiş bir seçenek kalırsa, onun hak olma ihtimali de vardır, ama yine de herkes kendi deliline göre ibadet eder; eğer isabet ederse iki sevap alır, yanılırsa bir sevap alır. Böylece ictihadda ictihad gerçekleşmiş olur. Eğer şer'î hükümleri kaynaklarından istinbat etme konusunda icti-

had ehli isen o zaman sen de şer'î nübüvvetin vârisi sayılırsın. Çünkü Allah Teâlâ senin ictihadının ve delilin seni götüreceği hükmü kendin için meşru bir hüküm olarak belirlemeni, başkaları sana o konuda soru sordukları zaman onlara bu görüş ile fetva vermeni meşru kılmıştır. Fakat sana bu konuda soru sorulmazsa, o görüşle fetva vermezsin.

Bil ki ictihad bir hüküm ihdas etmen mânasına gelmez, ictihadı bu şekilde anlamak hatadır. Aksine meşru olan ictihad, kitaptan, sünnetten veya icmadan delil aramak ve öğrenmeye çalışılan konuyla ilgili delile dayalı olarak hükmün ispatını Arap dilinin anlaşılması çerçevesinde ortaya koymaktır. İşte ictihad budur. Zira Allah Teâlâ ve peygamberi, her şeyi nasla belirlemiş, hiçbir şeyi ihmal etmemiştir. Nitekim Hak Teâlâ "Bugün size dininizi tamamladım." (Mâide, 5/3) buyurmaktadır. Kemal sabit olduğuna göre artık ilave kabul edilmez, zira dinde ilave, dinden bir şey eksiltmek demektir. Bu da Allah'ın izin vermediği şekilde teşrîde bulunmak olur.

فَقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا تُكَلَّفُ إِلَّا نَفْسَكَ وَحَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَكُفَّ
بَأْسَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَاللَّهُ أَشَدُّ بَأْسًا وَأَشَدُّ تَنْكِيلًا (٨٤) مَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً حَسَنَةً يَكُنْ
لَهُ نَصِيبٌ مِنْهَا وَمَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً سَيِّئَةً يَكُنْ لَهُ كِفْلٌ مِنْهَا وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ
مُقِيتًا (٨٥)

84. Allah yolunda savaş; sen ancak kendinden sorumlusun, inananları teşvik et; umulur ki Allah, inkâr edenlerin baskınını önler. Allah'ın kahrı da, ibret alınacak cezası da pek şiddetlidir. 85. Kim iyi bir işte aracılık ederse, ona onun sevabından bir pay vardır; kim de kötü bir şeyde aracılık yaparsa, ona o kötülükten bir hisse vardır. Allah, her şeyin vaktini tayin edicidir.

Kazâ icra eden, hâkimdir, kaderi (ölçüyü) tayin eden, vakit tayin edicidir (*el-mukît*), dolayısıyla kader, Allah Teâlâ'nın *el-Mukît* ismi ile eşyada vakitlerin tayinidir.

وَإِذَا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ حَسِيبًا (٨٦)

86. Bir selam ile selamlandığınız zaman siz de ondan daha güzeli ile derhal selamlayın yahut aynı ile karşılık verin. Şüphesiz Allah, her şeyin hesabını arayandır.

Bu âyetteki [derhal selamlayın] ifadesinden dolayı, verilen selama icabet etmeyi geciktirmek câiz değildir, çünkü buradaki *fe-hayyû* [derhal selamlayın] ifadesinin başında fe harfi yer almaktadır ve burada namaz hali diğer hallerden ayrı olarak tahsis edilmemiştir. Dolayısıyla namaz kılan kimsenin, o esnada kendisine selam veren birinin selamına karşılık vermesi, selamını alması câizdir. Çünkü selam lafzını namaz dışında olduğu gibi namaz esnasında da telaffuz etmek câizdir, zira bu lafız Allah'ın zikridir. Kaldı ki selam vaciptir. İman ehli nezdinde bir kimse namaz için *iftitah* (başlangıç) tekbiri almak istediği zaman sabah ve ikindi namazlarında ellerini kaldırır ve o esnada *"ve 'aleykümü's-selâm ve rahmetullahi ve berekâtuhu"* der. Çünkü o esnada iman ehlinin yanından, o zamana kadar yanlarında bulunan melekler ayrılır, diğer bir grup melek gelir. Görevleri biten meleklerin gidişi ve yeni görevleri başlayan meleklerin gelişi ancak iman ehlinin namaza başladığı esnada gerçekleşir. İster namaza ilk vaktinde kalkmış olsunlar ister son vaktinde, her halükârda bu hadise, onların namaza başlamaları esnasında olur. Yanından meleklerin ayrıldığı herkes için durum budur. Gelen melekler ise kula selam verirler, yine bu melekler giderken de selam verirler. Allah Teâlâ ise bize [Bir selam ile selamlandığınız zaman siz de ondan daha güzeli ile derhal selamlayın yahut aynı ile karşılık verin.] buyurmuştur. Dolayısıyla her bir mü'minin, imanın hak ve hakikati esnasında, işte bu vakitte meleklere selam vermesi gerekir, aksi takdirde, bu rivayetten haberdar olduğu halde böyle yapmıyorsa bu durum onun imanında bir noksanlık demektir.

اللهُ لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ لَيَجْمَعَنَّكُمْ إِلٰى يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللهِ حَدِيثًا (٨٧)

87. Allah'tan başka ilâh yoktur, geleceğinde şüphe olmayan kıyamet günü, sizi mutlaka toplayacaktır. Allah'tan daha doğru sözlü kim olabilir?

Kur'ân'daki yedinci tevhid

Bu, Kur'ân'daki yedinci tevhid olup başlangıç tevhididir, kaza ve hükmü kendisinde toplayan *el-Câmi'* ismi ile nitelenmiş olan hüviyetin tevhididir. Allah rahmetinden dolayı [Sizi mutlaka toplayacaktır.] buyurmuştur. Nitekim bizler ancak ayrı olduğumuz hususta bir araya gelebiliriz ki bu da (yani ayrı olduğumuz husus da), O'nun rabliğini kabul meselesidir. Hak Teâlâ bizi, O'nun rabliğini kabul etmiş halde iken toplayıp bir araya getireceğine gö-

re bu âyet bizim için bir müjde âyetidir ve burada herkesin mutluluğuyla ilgili olarak bizim hayırlı bir şekilde zikredilişimiz söz konusu olmaktadır. Dolayısıyla bizler ateşe girecek olsak bile bu toplanma hali, ilâhî intikamın bizim için sonsuza dek uzayıp gitmesine mâni olacaktır. Fakat azap yine de sonsuza kadar sürüp gider ve ondaki haller farklılık gösterir. İntikam ve acıları duyma hali bitince, Allah Teâlâ mükellefiyet diyarında kendisinin rabliğini kabul edip sonra şirk koşan ve sonra tekrar kabul edenlere nimetlerinden verir ve onların azaptan tat almalarını sağlar. Mükellefiyet iki şehâdet arasında mevcut olan bir durumdur ve sabit değildir, geriye hüküm başta ve sonda olan iki asla ait olarak kalır.

فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِئَتَيْنِ وَاللَّهُ أَرْكَسَهُمْ بِمَا كَسَبُوا أَتُرِيدُونَ أَنْ تَهْدُوا مَنْ أَضَلَّ اللَّهُ
وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا (٨٨) وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ كَمَا كَفَرُوا فَتَكُونُونَ سَوَاءً
فَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ أَوْلِيَاءَ حَتَّى يُهَاجِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَخُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ
حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا (٨٩) إِلَّا الَّذِينَ يَصِلُونَ إِلَى قَوْمٍ
بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ أَوْ جَاءُوكُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ أَنْ يُقَاتِلُوكُمْ أَوْ يُقَاتِلُوا قَوْمَهُمْ
وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَسَلَّطَهُمْ عَلَيْكُمْ فَلَقَاتَلُوكُمْ فَإِنِ اعْتَزَلُوكُمْ فَلَمْ يُقَاتِلُوكُمْ وَأَلْقَوْا إِلَيْكُمُ
السَّلَمَ فَمَا جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبِيلًا (٩٠) سَتَجِدُونَ آخَرِينَ يُرِيدُونَ أَنْ يَأْمَنُوكُمْ
وَيَأْمَنُوا قَوْمَهُمْ كُلَّ مَا رُدُّوا إِلَى الْفِتْنَةِ أُرْكِسُوا فِيهَا فَإِنْ لَمْ يَعْتَزِلُوكُمْ وَيُلْقُوا إِلَيْكُمُ
السَّلَمَ وَيَكُفُّوا أَيْدِيَهُمْ فَخُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَأُولَئِكُمْ جَعَلْنَا لَكُمْ
عَلَيْهِمْ سُلْطَانًا مُبِينًا (٩١) وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَأً وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا
خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَى أَهْلِهِ إِلَّا أَنْ يَصَّدَّقُوا فَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ
عَدُوٍّ لَكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ فَدِيَةٌ
مُسَلَّمَةٌ إِلَى أَهْلِهِ وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ تَوْبَةً مِنَ
اللَّهِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا (٩٢)

88. Size ne oldu da münafıklar hakkında iki gruba ayrıldınız? Hâlbuki Allah onları kendi ettikleri yüzünden baş aşağı etmiştir (küfürlerine döndürmüştür). Allah'ın saptırdığını doğru yola getirmek mi istiyorsunuz? Allah'ın saptırdığı kimse için asla yol bulamazsın! 89. Sizin de kendileri gibi inkâr etmenizi istediler ki onlarla eşit olasınız. O halde Allah yolun-

da göç edinceye kadar onlardan hiçbirini dost edinmeyin. Eğer yüz çevirirlerse onları yakalayın, bulduğunuz yerde öldürün ve hiçbirini dost ve yardımcı edinmeyin. 90. Ancak kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir topluma sığınanlar yahut ne sizinle ne de kendi toplumlarıyla savaşmak (istemediklerin)den yürekleri sıkılarak size gelenler müstesna. Allah dileseydi onları başınıza belâ ederdi de sizinle savaşırlardı. Artık onlar sizi bırakıp bir tarafa çekilir de sizinle savaşmazlar ve size barış teklif ederlerse bu durumda Allah size, onların aleyhinde bir yola girme hakkı vermemiştir. 91. Hem sizden hem de kendi toplumlarından emin olmak isteyen başkalarını da bulacaksınız. Bunlar her ne zaman fitneye götürülseler ona baş aşağı dalarlar. Eğer sizden uzak durmaz, sulh teklif etmez ve ellerini çekmezlerse onları yakalayın, rastladığınız yerde öldürün. İşte onlar üzerine sizin için apaçık yetki verdik. 92. Yanlışlıkla olması dışında bir müminin bir mümini öldürmeye hakkı olamaz. Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin, mümin bir köle azat etmesi ve ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gereklidir. Eğer ölünün ailesi o diyeti bağışlamış ise o takdirde diyet vermez. Eğer öldürülen mümin olduğu halde, size düşman olan bir toplumdan ise mümin bir köle azat etmek lâzımdır. Eğer kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir toplumdan ise ailesine teslim edilecek bir diyet ve bir mümin köleyi azat etmek gerekir. Bunları bulamayan kimsenin, Allah tarafından tövbesinin kabulü için iki ay peş peşe oruç tutması lâzımdır. Allah her şeyi bilendir, hikmet sahibidir.

Mahlukât içerisinde insandan başka mülk sahibi olan yoktur, melek ya da diğer varlıklar hiçbir şeye mâlik değildir. Kendisine ubudiyet (kulluk) atfedilen insandan başka bir varlık da yoktur. Nitekim "*hâzâ 'abdu fülân*" (şu falanın kuludur, [kölesidir]) denilir. Bu nedenle Allah Teâlâ kölenin azat edilmesini meşru bir yol olarak belirlemiş ve buna teşvik etmiştir.

وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَغَضِبَ اللّٰهُ عَلَيْهِ وَلَعَنَهُ وَأَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا (٩٣)

93. Kim bir mümini bile bile öldürürse onun cezası içinde ebedî olarak kalmak üzere cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, lânet yağdırmış ve kendisi için büyük azap hazırlamıştır.

Allah Teâlânın gazabı, ilâhî rahmetin karışmadığı hâlis, salt bir gazap değildir. O'nun dünyadaki gazabı, belirlemiş olduğu had ve tâzir cezalarında te-

zahür ederken âhiretteki gazabı cehenneme girecek olan kimselere uygulayacağı cezalardır. Âhiretteki cezalandırma her ne kadar gazap olsa da aslında o bir temizlemedir, çünkü ona hem dünyada hem de âhirette rahmet karışmıştır. Çünkü ilâhî rahmet varlıkta gazabı geçmiş, bütün varlığı içermiş ve her şeyi kuşatmıştır.

[Allah ona gazap etmiştir.]: Yani kendisini gazaba uğrayanların cezası ile cezalandırmıştır. Allah Teâlâ'nın gazabı, intikam almak maksadıyla kalbin kanının galeyana gelmesi gibi olmaktan münezzehtir. Çünkü Allah Teâlâ cisimlikten ve araz olmaktan münezzehtir. Bu nedenle de O'nun gazabı, kendisi için gazap fiilinin mümkün olduğu kimsenin gazap halinde yaptığı fiili yapması mânasındadır, nihayetinde mâna buna döner. Bu, Allah Teâlâ'nın zalimlerden ve emrine karşı çıkıp sınırlarını aşanlardan intikam alması demektir. Yani cezayı veren, gazap sahibi olmaktadır. Fiil tezahür ettiği için gazap eden ismi de kullanılmıştır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَتَبَيَّنُوا وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقَى إِلَيْكُمُ السَّلَامَ
لَسْتَ مُؤْمِنًا تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللَّهِ مَغَانِمُ كَثِيرَةٌ كَذَلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ
فَمَنَّ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَتَبَيَّنُوا إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا (٩٤) لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ
الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللَّهُ
الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَى وَفَضَّلَ
اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا (٩٥)

94. Ey iman edenler! Allah yolunda savaşa çıktığınız zaman iyi anlayıp dinleyin. Size selam verene, dünya hayatının geçici menfaatine göz dikerek "Sen mümin değilsin." demeyin. Çünkü Allah'ın nezdinde sayısız ganimetler vardır. Önceden siz de böyle iken Allah size lütfetti; o halde iyi anlayıp dinleyin. Şüphesiz Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır. 95. Mü'minlerden özür sahibi olmaksızın oturanlar ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler müsavi olamazlar; Allah, mallarıyla ve canlarıyla mücahit olanları oturanların derece itibariyle üzerine geçirdi, gerçi Allah ikisine de en güzel olanı (cenneti) vaat etmiştir, bununla beraber Allah mücahitlere oturanlarınkinden daha büyük bir ecir ihsan etmiştir.

Cihaddan maksat Allah'ın kelimesini (dinini), Allah'tan başkasına tapan kimselerin Allah'tan başkasının zikrini yücelttikleri mekânlarda yüceltmek-

tir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Bu ümmetin seyahati cihaddır." buyurmuştur.

Allah seni teyit etsin, bil ki mücahitler, cehd, meşakkat ve mücadele ehli kimselerdir. Mücahede, mükellefiyete eşlik eden bir makamdır; mükellefiyet var oldukça mücahede de var olacaktır. Mükellefiyet sona erince mücahede de sonra erer. Mücahitler dört sınıftır. Birincisi herhangi bir durumla, şeyle kayıtlı olmaksızın cihad edenlerdir. Bu, Hak Teâlâ'nın [Allah, mallarıyla ve canlarıyla mücahit olanları oturanların derece itibariyle üzerine geçirdi.] âyetinde ifade edilir. İkincisi, cihadlarını Allah yolunda olmakla kayıt altına alan mücahitlerdir. Bu da [Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler] âyetinde ifade edilmiştir. Üçüncüsü Allah hakkında cihad edenlerdir. Bu konuda Hak Teâlâ "Bizim hakkımızda cihad edenleri yollarımıza mutlaka hidayet edeceğiz." (Ankebût, 29/69) buyurmuştur. Dördüncüsü de Allah hakkında hakkıyla cihad edenlerdir.

Canın telef edilmesi nefse en meşakkatli gelen iş olduğu için buna cihad adı verilmiştir. Nefisler de iki türlüdür. Birinci tür nefis dünya hayatına ülfet sağlamıştır, ona rağbet gösterir ve ondan ayrılmak istemez, ondan ayrılmak kendisine çok zor gelir. İkinci tür nefis ise dünyada Allah Teâlâ'ya itaat etmek, kendisini O'na yakınlaştıracak amellerde bulunmak ve her nefeste daima bir terakki, yükseklik halinde olmak için dünyaya rağbet eder. Bunlara da dünya hayatından ayrılmak işte bu yüzden zor gelir. Bu nedenle de dünya hayatından ayrılmayı gerektiren bu fiile cihad denilmiştir. [Allah, mallarıyla ve canlarıyla mücahit olanları oturanların derece itibariyle üzerine geçirdi], Allah'ın büyük kıldığı şeyin ölçüsü takdir edilemez.

دَرَجَاتٍ مِنْهُ وَمَغْفِرَةً وَرَحْمَةً وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا (٩٦)

96. Tarafından derece derece mertebeler ve bir mağfiret ve rahmet... Öyle ya; Allah Ğafûr ve Rahîm'dir.

[Tarafından derece derece mertebeler]: Allah Teâlâ bunları tek derece kılmamıştır, çünkü onların cihadları da mutlaktır, kayıtsızdır. Nitekim Allah Teâlâ, kayıtlı bir cihad olan "Allah yolunda cihad" faaliyetini yapan kimseler hakkında tek derece olduğunu ifade buyurmuş, sonra da âyetin devamında da [ve bir mağfiret ve rahmet... Öyle ya; Allah Ğafûr ve Rahîm'dir.] demiştir. Buradaki *kâne* [idi, oldu] fiili, varlık ifade eden bir kelimedir ve Allah hakkında, zaman zarfı mânası taşımaksızın mutlak olarak kullanılır.

إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ قَالُوا فِيمَ كُنْتُمْ قَالُوا كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ
فِي الْأَرْضِ قَالُوا أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا فَأُولَئِكَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ
وَسَاءَتْ مَصِيرًا (٩٧)

97. Kendilerine yazık eden kimselere melekler, canlarını alırken: "Ne işte idiniz?" derler. Bunlar: "Biz yeryüzünde çaresizdik." diye cevap verirler. Melekler de: "Allah'ın yeri geniş değil miydi? Orada hicret etseydiniz ya!" derler. İşte onların barınağı cehennemdir; orası ne kötü bir gidiş yeridir.

Hak Teâlâ [Allah'ın yeri geniş değil miydi? Orada hicret etseydiniz ya!] buyurmakta, "Oraya hicret etseydiniz ya!" veya "Oradan hicret etseydiniz ya!" buyurmamaktadır. Çünkü dünya, üzerinde ister Allah Teâlâ'ya kulluk eden kimseler yerleşip yaşamakta olsun isterse O'na kulluk konusunda kibirlenen kimseler iskân edilsin, her halükârda Allah'ın arzıdır. Mekke dünyadaki en şerefli yerdir, orada bulunan Beytullah yeryüzünün doğusundan ve batısından hacıların geldiği bir mekândır, buna rağmen Allah Teâlâ, Mekke'de meskûn olanlardan dolayı oradan hicret etmeyi emretmiştir. Allah Mekke'nin fethini nasip edip oraya müminleri yerleştirince, Hazreti Peygamber aleyhisselâm da "Fetihten sonra artık hicret yoktur." buyurmuştur. Allah Teâlâ da "Rabbin ancak kendisine kulluk etmenize hükmetti." (İsra, 17/23) buyurmuştur. Burada *kadâ* fiili "hükmetti" mânasındadır. Dolayısıyla Allah Teâlâ'dan başkasına kulluk eden aslında bu hükümden dolayı böyle yapmıştır, yani onlar her ne kadar nispette hata yapsalar da Allah'tan başkasına kulluk etmemişlerdir, zira her şeyde Allah Teâlâ hususi bir vecih ile bulunur ve o şey tam da o vecih ile sübut bulur. Bu yüzden hiç kimse Allah Teâlâ'ya kul olmaktan çıkamaz. Allah Teâlâ kendisine hususi olarak kulluk edenlerle O'na diğer eşyada kulluk edenleri birbirinden ayırt etmek isteyince, kendisine somut varlıklarda (âyânda) kulluk edilen mekânlardan hicret edilmesini emretti ki böylece iyi ile kötü birbirinden ayırt edilmiş olsun. Dolayısıyla kötü, Allah'a Allah'tan gayrı şeylerde kulluk edendir, iyi ise Allah'a Allah'tan gayrı şeylerde değil de bizzat Allah'ta kulluk edendir. O halde sana düşen hicret etmek, kâfirlerin arasında ikamet etmemektir. Çünkü kâfirlerin arasında ikamet etmek İslâm dinine aşağılamadır, küfrün kelimesinin Allah'ın kelimesinin üzerine çıkması demektir. Oysa Allah savaşmayı sırf Allah'ın kelimesi en yüce olsun ve küfrün kelimesi en aşağı olsun diye emretmiştir. O halde imkânın varsa sakın bir kâfirin zimmeti altına girme, onların arasında ikamet etme. Bil ki kâfir-

lerin arasında yaşamak zorunda olmadığı, oradan çıkıp Müslümanların içinde yaşama imkânına sahip olduğu halde bunu yapmayan kimsenin İslâm'dan nasibi yoktur. Zira Hazreti Peygamber aleyhisselâm hiçbir Müslümandan teberrî etmediği halde böyle yapan kimseden teberrî etmiştir. Nitekim kendisi "Ben, müşriklerin arasında yaşayan Müslümandan beriyim." buyurmuş ve ona İslâm kelimesini layık görmemiştir. Allah Teâlâ da müşriklerin arasında yaşayıp da ölen kimse hakkında [Kendilerine yazık eden kimselere melekler, canlarını alırken, "Ne işte idiniz?" derler. Bunlar: "Biz yeryüzünde çaresizdik." diye cevap verirler. Melekler de: "Allah'ın yeri geniş değil miydi? Orada hicret etseydiniz ya!" derler. İşte onların barınağı cehennemdir; orası ne kötü bir gidiş yeridir.] buyurmuştur. Kaldı ki içinde bulunduğumuz şu zamanda Beyt-i Makdis kâfirlerin elinde bulunduğu için biz insanları orayı ziyaret etmekten ve orada ikamet etmekten men ediyoruz. Çünkü orada yönetim kâfirlerdedir Müslümanlar üzerinde tahakküm sahibidirler. Müslümanlar onlarla birlikte iken olabilecek en kötü haldedirler. Heva ve hevesin tahakkümünden Allah'a sığınırız. Bugün Beyt-i Makdis'i ziyaret eden ve orada ikamet eden Müslümanlar işte Allah Teâlâ tarafından haklarında "Bunlar; iyi işler yaptıklarını sandıkları halde, dünya hayatında çabaları boşa giden kimselerdir." (Kehf, 18/104 buyurduğu kimselerdir.

إِلَّا الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ لَا يَسْتَطِيعُونَ حِيلَةً وَلَا يَهْتَدُونَ سَبِيلًا
(٩٨) فَأُولَئِكَ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَعْفُوَ عَنْهُمْ وَكَانَ اللَّهُ عَفُوًّا غَفُورًا (٩٩)

98. Erkekler, kadınlar ve çocuklardan (gerçekten) âciz olup hiçbir çareye gücü yetmeyenler, hiçbir yol bulamayanlar müstesnadır. 99. İşte bunları, umulur ki Allah affeder; Allah çok affedicidir, bağışlayıcıdır.

Afv kelimesi, "az" anlamına gelebileceği gibi "çok" anlamına da gelir, dilde bu kelimenin konuluşunda bu mâna vardır. İlâhî makamın af ile nitelenmesi ise, bu makamın ihtiyaca göre vereceği mânasındadır ki bu da zorunludur, çünkü Allah Teâlâ hikmet sahibidir, cömerttir. Sonra Allah Teâlâ nimet ihsan edici, lütuf sahibi ve hiçbir kısıtlamaya maruz kalmayan zât olması hasebi ile de lütuf ve ihsanını ziyadeleştirir. İhtiyaca göre vermesi, sadece ihtiyaç miktarınca, yeterli ölçüde vermekle yetinmesini de gerektirmez. Günahlar karşılığında kulunu hesaba çekmesi konusunda da azabı az vererek affedicilik yapar. Yani Allah Teâlâ, çokça bağışlama ve affetmesi, affını ve bağışını çokça vermesi itibariyle "*afuvv*"dur, sonra da acıları kaldırarak, nimetler ihsan ederek ve cömertlik yaparak da bağışlamada bulunur.

وَمَنْ يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مُرَاغَمًا كَثِيرًا وَسَعَةً وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللّٰهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكْهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللّٰهِ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا (١٠٠)

110. Her kim, Allah yolunda hicret ederse yeryüzünde bereketli yer ve genişlik bulur. Allah'a ve resûlüne hicret ederek evinden çıkan kimseye ölüm gelirse onun ecrini vermek Allah'a düşer. Ve Allah, Ğafûr'dur, Rahîm'dir.

Hicret, vatanı terk edip gurbete düşmektir. Ecri Allah Teâlâ'ya kalan kimselerden biri de hicret ettiği yere ulaşmadan önce ölen muhacirdir. Onun ecri (mükafâtı) kendisini hicrete sevk eden sebebin değerine göre verilir, Allah Teâlâ'ya kalmıştır. İnsanlar bu konuda derece derecedir. Sonra Allah Teâlâ, peygamberine, kendisine vereceği ecirde vekil olur, çünkü muhacir Allah'a ve peygamberine hicret etmek üzere yola çıkmıştır. Sonra, bu muhacir, kendisine gelen ölüm nedeniyle kaçırmış olduklarının ecrinin sahibidir ve bu da Allah'tandır. Çünkü onun önüne engel koyan ve varmak istediği yere ulaşmasını engelleyen bizzat Allah Teâlâ'dır. Bu yüzden de diyeti Allah'ın borcudur. Ölen kişi ilim ve akıl sahibi ise, o zaman onun için Allah Teâlâ'ya kavuşmaktan ve O'nu görmekten daha üstün bir ücret olamaz ki o da ölüm sayesinde bu ecri elde etmiştir. Öyleyse ölüm onun için yaşayıp varacağı yere varmaktan daha üstündür. Çünkü dünya hayatında olduğu sürece hallerinin nasıl değişimlere uğrayacağını bilemez; zira dünyada iken o süratle değişen ve tehlike arz eden bir diyardadır. Buharî'nin Hazreti Ömer'den naklettiği bir hadise göre Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle buyurmuştur: "Ameller niyetlere göredir, herkes için ancak niyet ettiği vardır. Kim Allah'a ve peygambere hicret ederse onun hicreti Allah'a ve peygamberinedir, kimin hicreti elde edeceği bir dünyalık veya evleneceği bir kadın için olursa onun hicreti kendisi için hicret yaptığı şeye olur."[21] Sonra bütün bu mükâfatlara bir de Allah Teâlâ'nın cömertliği ve zenginliği de ilave edilir. Bu da yine Hazreti Peygamber aleyhisselâmın "Cennette hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir insanın aklına dahi gelmemiş nimetler vardır."[22] ifadesinin kapsamına dâhildir. Burada Hazreti Peygamber aleyhisselâm, "hiçbir insanın" ifadesi ile "kendilerine mükâfat verilenlerden hiçbirinin görmediği" demek istemiştir. Haddizatında Allah Teâlâ bu mükâfatı, ücreti kendisine ait olan diğer

---

21. Buhârî, Bed'u'l-Vahy, 1.
22. Benzer rivayetler için bkz. Buhârî, Tevhid, 35; Müslim, Cennet, 3.

bazı kimseler için de ifade edip vurgulamıştır. Zira ecir (mükâfat) bazen zorunluluk olmaksızın, cömertliğin gereği olarak verilirken bazen de zorunluluğun gereği olur. Zorunluluğun gerektirdiği ücret, daha üstündür.

Muhacir, Allah'ın ve peygamberinin terk etmesini istediği şeyleri belli bir karşılık bekleyerek, gönülsüzce terk eden değil, aksine tam bir gönül hoşluğu ile terk eden ve bu hususta her türlü şüpheden uzak bir şekilde sırf Allah rızası için olanca gayretini ortaya koyan, bu yolda karşısına çıkıp kendisi ile mücadele eden kimselerden göreceği her tür zorluğa, onlardan duyacağı ileri geri sözlere göğüs geren kimsedir. Hicret eden kul bütün bu insanların söylediklerini duyunca hali değişir ki bütün bunlar onun bilgideki genişliğinden ve böyle bir niteliği düstur edinmesinden, bütün bu durumlar karşısında kendisini nefsinin arzularıyla değil dinin belirlediği şekilde sınırlayıp kayıt altına almış olmasından kaynaklanır. Böylece kulun makamı kemale erer. İşte bu sıfatlar bir insanda toplandığı zaman o kimse muhacirdir. Bunlardan tafsilata dair bir tanesini, bir özelliği kaybeden kimse ise kaybettiği hal kadar makam kaybına uğrar. Bizim bütün bunları söylememizin ve şart koşmamızın tek nedeni, Allah Teâlâ'nın bu kimseyi muhacir diye isimlendirmesidir. Zira Allah Teâlâ her şeyi bilir. Dolayısıyla bu lafzın (muhacir kelimesinin) kapsamına dâhil olan ve kulda bulunması gereken, bulunduğunda da onu muhacir olarak isimlendirmeye sebep olan bütün güzel nitelikleri, muhacirde bulunması gereken şartlar olarak ifade ettik. Çünkü muhacir kelimesi dildeki üretilişi itibariyle, kendisinden bu ismin türetildiği bütün bu mânaları içine alır.

وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِنْ خِفْتُمْ أَنْ
يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ الْكَافِرِينَ كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا مُبِينًا (١٠١)

101. Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman kâfirlerin size kötülük etmelerinden endişe ederseniz, namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur. Şüphesiz kâfirler, sizin apaçık düşmanınızdır.

Yolculuk namazın kısaltılması konusunda müessir bir etkendir, bu konuda ittifak vardır, ancak Hazreti Âişe bu ittifakın dışındadır, çünkü o, [Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman kâfirlerin size kötülük etmelerinden endişe ederseniz namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur.] âyetine dayanarak ancak korku halinde olanın namazı kısaltabileceği görüşünü savunmuştur.

Bize göre yolcunun namazını kısaltması, her bir yolculukta belirli bir farzdır, yolculuk ister kısa mesafeye olsun ister uzak mesafeye fark etmez. Bu ko-

nuda esas olan dildir. (Dilde bir fiile yolculuk adı veriliyorsa bu, esas alınır.) Bu yolculuğun Allah'a yaklaşmak (ibadet) maksadıyla yapılması, mubah bir yolculuk ya da günah bir yolculuk olması da fark etmez. Bana göre ilk kısaltma süresi konusunda yapılması gereken şey, Hazreti Peygamber aleyhisselâmın (hac için gittiğinde) Medine'ye dönünceye kadar Mekke'deki ikamet süresine bakmaktır. Çünkü o, bu süre içerisinde namazları kısaltarak kılmıştır. Bütün âlimler, arefe günü öğlen ile ikindi namazının birleştirilmesinin, Müzdelife'de ikindi namazının ilk vaktinde, akşam ile yatsı namazlarının birleştirilmesinin ise akşamın yatsı vaktine ertelenmesi ile olacağı konusunda ittifak etmişlerdir. Arafat'ta zikrettiğimiz bu birleştirme dışında namazların birleştirilmesi câiz değildir.

İşaret

Yolculuk, ilâhî hakikatlere göre, Allah'tan başka herkesin, hatta varlıkla nitelenen her şeyin ayrılmaz vasfıdır. Allah adamlarından büyüklerin yolculuğu bilgi, tahakkuk ve ahlâklanma yoluyla ilâhî isimlerde gerçekleşen yolculuktur. Ahlâklanma, birinci halden (tahakkuk halinden) daha aşağıdadır. Üçüncü bir yolculuk türü ise itibar (ibret almak, zâhirden bâtına geçmek) için varlıklarda yapılan yolculuktur. Bu da ilk iki halden (tahakkuk ve ahlâklanmadan) daha aşağıdadır. Dördüncüsü, bütün hallerinde bu yolculukları içeren yolculuktur. Âlemin en büyük yolculuğu bu iken yolculukların en büyüğü ve yücesi ise ilki, yani tahakkuk yolculuğudur. Kısaltma korkuda olur. Kuldan talep edilen şey, her nefeste Hakk'ın tam da o nefeste kendisi için belirlemiş olduğu hükmü murakabe etmesidir. Ne var ki herkes Hak karşısında bu murakabe makamında bulunamaz. Bundan dolayı da kul, sürekli olarak korku içinde bulunur. Ârif kişi bir nefeste bulunur da nefeslerde Hak ile münacatın kendisine karışık gelmesinden, başka şeylere karışmasından korkarsa, münacatını o nefese göre kısaltır. Böylece korku, kısaltmanın sebebi olur.

وَإِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ فَلْتَقُمْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ مَعَكَ وَلْيَأْخُذُوا أَسْلِحَتَهُمْ فَإِذَا
سَجَدُوا فَلْيَكُونُوا مِنْ وَرَائِكُمْ وَلْتَأْتِ طَائِفَةٌ أُخْرَى لَمْ يُصَلُّوا فَلْيُصَلُّوا مَعَكَ وَلْيَأْخُذُوا
حِذْرَهُمْ وَأَسْلِحَتَهُمْ وَدَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ أَسْلِحَتِكُمْ وَأَمْتِعَتِكُمْ فَيَمِيلُونَ
عَلَيْكُمْ مَيْلَةً وَاحِدَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ كَانَ بِكُمْ أَذًى مِنْ مَطَرٍ أَوْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَنْ
تَضَعُوا أَسْلِحَتَكُمْ وَخُذُوا حِذْرَكُمْ إِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا (١٠٢)

102. Sen içlerinde olup da namazlarını kıldırdığın zaman bir kısmı seninle beraber namaza dursun ve silahlarını da yanlarına alsınlar; secdeyi yaptıktan sonra onlar arkanıza geçsinler; kılmayan öbür kısım gelsin, seninle beraber kılsınlar; tedbirli olsunlar, silahlarını alsınlar. Kâfirler, size ansızın bir baskın vermek için silah ve eşyanızdan ayrılmış bulunmanızı dilerler. Yağmurdan zarar görecekseniz veya hasta olursanız, silahlarınızı bırakmanıza engel yoktur, fakat dikkatli olun. Allah kâfirlere şüphesiz ağır bir azab hazırlamıştır.

Korku namazı konusunda bizim görüşümüz, imamın Hazreti Peygamber aleyhisselâmdan nakledilen şekilde kıldırıp kıldırmama konusunda muhayyer olduğu yönündedir. Buna göre imam namazı ister bu nakledilen şekilde kıldırsın, ister mutat şekilde kıldırsın her iki durumda da cemaat ile namaz sahih olarak kılınmış olur. Ancak selamı beklemenin gerekliliğini (imamın, arkasındakilerin selamını bekleyip onlarla selam vermesi gerektiğini) ifade eden bir rivayet bunun aksini söylemektedir. Ne var ki bize göre bu konuda söylenecek başka sözler de vardır. Zira bu durumda imam tabi olan olmaktadır. Oysa Allah imamı, kendisine tabi olunan kılmıştır. Benim bu konuda kesin bir görüşe sahip olmayıp duraksamam, mâna açısındandır. Çünkü Hazreti Peygamber aleyhisselâm imam olan kimseye, cemaat içerisinde en zayıf ve hasta olan kimseleri esas alarak ona göre namaz kıldırmasını emretmiştir. Korku namazının şekli konusundaki ihtilaf, hadis kitaplarında yazılıdır. İki ordunun fiilen kılıçlarını çekip birbirlerine girdikleri durum gelince; bana göre bu durumda kul namazı, imkânı ölçüsünde, yapabildiği kadarıyla kılmalıdır.

فَإِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلَاةَ فَاذْكُرُوا اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَى جُنُوبِكُمْ فَإِذَا اطْمَأْنَنْتُمْ فَأَقِيمُوا
الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا (١٠٣)

103. Namazı kıldıktan başka, Allah'ı ayakta iken, otururken, yan yatarken de anın. Emniyete kavuştuğunuzda, namazı gereğince kılın. Namaz şüphesiz, inananlara belirli vakitlerde farz kılınmıştır.

[Namaz şüphesiz, inananlara belirli vakitlerde farz kılınmıştır.] Yani söz konusu vakit ister genişletilmiş ister daraltılmış olsun, namaz belirli bir vakitte farz kılınmıştır. Çünkü vakit belirlidir ve âyette geçen *mevkût* kelimesi bunu zorunlu kılar. O halde, farz bir namazı kendisi için belirlenmiş olan vaktin dışında kılan bunu ister unutarak yapmış ister unutmadan yapsın, artık o namazı asla kaza edemez ve o namazın borcundan kurtulamaz. Çünkü

kişi bu durumda, üzerine farz kılınmış namazı kılmamış demektir. Zira vakit, farz olan bu namazın geçerli olması için gerekli şartlardan biridir. Dolayısıyla böyle yapan kimse önce tövbe etmeli, ardından da bolca nafile namaz kılmalıdır. Bize göre bu kişinin namazını kaza etmesi söz konusu değildir, çünkü namazın sıhhat şartı olan vakit çıkmıştır. Unutanın ve uyuyanın vakti ise unuttuğunu hatırladığı ve uykusundan uyandığı vakittir. Bu durumda olan kimse uyandığı yahut hatırladığı zaman mutlaka namazını kılacaktır ki bu fiil eda diye isimlendirilir. Fakihlerin görüşüne göre bu kimsenin kıldığı namaza kaza namazı adı verilmez. Kaldı ki buna dildeki anlamı itibariyle de kaza namazı denilmez. Çünkü dilde kaza eden (namazı vakti çıktıktan sonra kılan) ile onu eda eden (vakti içerisinde kılan) birbirinden ayrı değildir. Meseleye dil açısından bakarsak her ikisi de namazı kılmış, üzerindeki vazifeyi yerine getirmiş demektir. Yani bu kimse, kendisine Allah tarafından, eda etmesi muayyen olarak belirlenen şeyi yerine getirmiştir.

Şeriat (fıkıh) bilginleri, öncesinde namazı kılmanın câiz olmadığı ve öğle namazının vaktinin girişi olan vaktin zeval (güneşin tepe noktasından batmaya yönelmesi) vakti olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Hazreti Peygamber aleyhisselâmdan nakledilen bir hadis-i şerifte şöyle denilmiştir: "Bir sonraki namazın vakti girmeden bir namaz vakti çıkmaz."[23] Bu sözünde Hazreti Peygamber aleyhisselâm farz namazlardan dördünü kastetmiştir. Çünkü sabah namazının vakti çıktığında henüz öğlen namazının vakti girmiş olmaz, aksine öğlen namazının vakti ancak güneş tepe noktasından batmaya yönelince girer. Ama öğle, ikindi, akşam, yatsı namazlarının durumu böyle değildir. Cebrâil'in Hazreti Peygamber aleyhisselâma imamlık yaptığını bildiren hadiste Cebrâil aleyhisselâmın Hazreti Peygamber aleyhisselâma ikinci gün öğle namazını, birinci gün ikindi namazını kıldığı vakitte kıldırdığı ifade edilmiştir. Yine bir sahih hadiste de Hazreti Peygamber aleyhisselâmın şöyle buyurduğu bildirilir: "Öğle namazının vakti, ikindi namazının vakti girmeden çıkar."[24] Cebrâil aleyhisselâmın imamlığı ile ilgili hadis de vakit ortaklığını bildirir, diğer iki hadis ise bu iki namaz arasında vaktin bölünmediği mânasını verirler ki bu durumda ortak zaman ortadan kalkar. Burada söz fiilden üstündür. Çünkü vaktin tam tespiti konusunda fiili bilmek oldukça zordur. Bu sahâbenin, kendi anlayışına göre yaptığı değerlendirmedir. Hazreti Peygamber aleyhisselâmın sözlü ifadesi ise, sahâbenin söylediğine aykırıdır ve Cebrâil aleyhisselâmın Hazreti Peygamber aleyhisselâm ile birlikte namaz kılması fii-

---

23. İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, c. 1, s. 294.
24. Tirmizî, Salât, 2.

line karşı hüküm içermektedir. Böylece Hazreti Peygamber aleyhisselâmın sözü, ravinin yorumladığı uygulamanın yorumu haline gelir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm sözünü esas almak, Allah'ın bize emridir. Dolayısıyla öğlen namazının vaktinin sonu ile ikindi namazını vaktinin başı ve benzeri meselelerde herhangi bir ihtilaf olması tasavvur edilmemiştir. Fakat Allah bu noktalardaki görüş ayrılığını, kulları için bir rahmet kılmış, kendilerini sorumlu saydığı hususta bir genişlik yapmıştır.

Öğlen namazının son vakti, her bir şeyin gölgesinin kendi boyu kadar olduğu vakittir ki bu aynı zamanda ikindi namazının ilk vaktidir. İkindi namazının son vakti bize göre, güneşin batımına bir rekât namaz kılacak kadar süre kalmasıdır. Akşamın vakti geniştir (vaktin girilmesi ile derhal kılınması zorunlu değildir), Güneş'in batışı ile şafağın kayboluşu arasındadır. Cebrâil aleyhisselâmın Hazreti Peygamber aleyhisselâma imamlık yaptığını bildiren hadiste geçtiği üzere Cebrâil aleyhisselâm namazların ilk farz kılındığı dönemde, iki gün akşam namazını aynı vakitte kıldırmıştır. Akşam namazı gündüz namazlarının vitridir, nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm bize böyle haber vermiştir. Tabii bu, Allah Teâlâ bize ilave olarak vitir namazını vermeden öncedir. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Allah size namazlarınıza ilave olarak bir namaz verdi." buyurmuş ve sonra vitir namazını zikretmiş, ardından da "Ey Kur'ân ehli! Vitir kılınız."[25] buyurmuş, böylece onu farzlara benzetmiş ve emretmiştir. Cebrâil aleyhisselâm kendisine imamlık yaptıktan sonra insanlar ona içerisinde akşam namazı da dâhil olmak üzere beş vakit namazın tamamının vakitleri hakkında sormuşlar, o da iki gün insanlara namaz kıldırmış, bu iki günün ilk gününde namazları ilk vakitlerinde kıldırmış, ikinci gününde ise son vakitlerinde kıldırmış, sonra da soruyu soran kimseye "İşte vakit, bu ikisi arasıdır." buyurmuştur. Böylece akşam namazı için de tıpkı diğer vakitler gibi iki vakit belirlemiş, onun vaktini de diğer namazların vakitleri gibi geniş tutmuştur. İşte itimat edilmesi gereken görüş budur, çünkü bu, Cebrâil aleyhisselâmın imamlığından sonra gerçekleşmiş bir hadisedir. Bu yüzden de bu esas alınmalıdır. Nitekim sahâbe-i kiram, Hazreti Peygamber aleyhisselâmın fiillerinden daima en yeni (en son) olanı esas alırlardı. Her ne kadar Hazreti Peygamber aleyhisselâm namazları ilk vakitlerinde kılma konusunda çok hassas davranmışsa da bu durum yine de namazların iki vaktinin olduğu ve bu iki vakit arasında o namazın kılınabileceği görüşünün aksine delâlet etmez. Zira bizzat Hazreti Peygamber aleyhisselâmın kendisi bunu beyan etmiş, hatta açıkça ifade etmiştir. Kaldı ki ona da tebliğ ve beyandan başkası düşmez.

---

25. Tirmizî, Vitr, 2.

O da bu vazifesini hakkıyla ifa etmiştir. Yatsı namazının ilk vakti, şafağın kızıllığının kaybolmasıdır, son vakti ise fecrin doğuşudur. Herkes (bütün âlimler) sabah namazının ilk vaktinin fecrin doğuşu, son vaktinin ise güneşin doğuşu olduğu hususunda ittifak etmiştir. Ancak âlimler sabah namazını gecenin sonundaki karanlık vakitte kılmanın mı (*teğlîs*) yoksa hafif bir aydınlanma olduktan sonra kılmanın mı (*isfâr*) faziletli olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bize göre gecenin sonundaki karanlık vakitte kılmak (*teğlîs*) daha faziletlidir.

Allah Teâlâ namazı sadece âlimlere değil, bütün müminlere farz kılmıştır; çünkü iman umumidir, mukallidi de âlimi de kapsar. Eğer Allah Teâlâ namazı bütün müminlere değil de sadece âlimlere farz kılsaydı o zaman mukallitlere farz olmazdı. Ama âlimlerde de iman sıfatı bulunmaktadır; böylece namaz, umumi sıfat üzerinden farz kılınmıştır.

وَلَا تَهِنُوا فِي ابْتِغَاءِ الْقَوْمِ إِنْ تَكُونُوا تَأْلَمُونَ فَإِنَّهُمْ يَأْلَمُونَ كَمَا تَأْلَمُونَ وَتَرْجُونَ مِنَ
اللَّهِ مَا لَا يَرْجُونَ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا (١٠٤) إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ
بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ وَلَا تَكُنْ لِلْخَائِنِينَ خَصِيمًا (١٠٥)

104. O düşmanlarınızın peşini bırakmayınız, onları ısrarla kovalamaktan geri durmayınız. Çünkü eğer siz acı çekiyorsanız bilin ki, onlar da sizin gibi acı çekiyorlar. Oysa siz Allah'tan onların beklemediğini bekliyorsunuz. Hiç kuşkusuz Allah her şeyi bilir ve hikmet sahibidir. 105. Allah'ın sana gösterdiği şekilde insanlar arasında hükmedesin diye sana kitabı hak ile indirdik; hainlerden taraf olma!

Allah'tan başka hüküm koyucu (Şârî') yoktur, bu yüzden Hazreti Peygamber aleyhisselâma "kendi görüşüne göre hükmedesin diye" dememiş, bunun yerine [Allah'ın sana gösterdiği şekilde insanlar arasında hükmedesin diye] demiştir. Hatta Hazreti Peygamber aleyhisselâm, Hazreti Âişe ve Hazreti Hafsa ile yaşadığı bir hadisede kendisine bazı şeyleri haram kılma konusunda yemin ettiği için Allah onu kınamış ve kendisine "Ey peygamber! Eşlerinin rızasını gözeterek Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi niçin kendine haram ediyorsun?" (Tahrîm, 66/1) buyurmuştur. Bu hadisede Hazreti Peygamber aleyhisselâmın davranışı, kendi görüşüne göre idi. Bu da göstermektedir ki bu âyette Allah Teâlâ'nın [Allah'ın sana gösterdiği şekilde] ifadesi, "ona vahyedilen" mânasında olup "onun kendi görüşü" mânasında değildir. Eğer din re'y (kişisel görüş) ile olsaydı o zaman Hazreti Peygamber aleyhisselâmın görüşü herkesinkinden daha öncelikli olurdu. Bu konuda, yani kendi görüşü ile hareket

etme konusunda Hazreti Peygamber aleyhisselâmın durumu bu olduğuna göre mâsum olmayan, doğrudansa hataya daha yakın olan diğer insanların görüşünün durumu nedir, var düşün! Bu da bize Hazreti Peygamber aleyhisselâmın zikretmiş olduğu ictihadının sadece belli bir meseleye dair hükmü tayin eden delilin tespitine yönelik çalışma olduğunu, yoksa yeni ortaya çıkan bir olaya ilişkin hüküm koymak mânasında olmadığını göstermektedir. Çünkü hüküm koymak, Allah'ın bildirmediği, izin vermediği bir şeriat üretmek demektir. Müminler Hazreti Peygamber aleyhisselâmın görüşünün şeriat olduğuna ve bunu ona Allah Teâlâ'nın göstermiş olduğuna iman ederler. Çünkü o, kendi hevasından konuşmaz, hükmü Allah'ın hükmüdür. Allah'tan nakletmekte, O'nun kendisine gösterdiği şekilde tebliğ etmektedir. İşte hüküm tespiti noktasında sünnetin sırrı budur.

وَاسْتَغْفِرِ اللّٰهَ إِنَّ اللّٰهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا (١٠٦) وَلَا تُجَادِلْ عَنِ الَّذِينَ يَخْتَانُونَ أَنْفُسَهُمْ
إِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ خَوَّانًا أَثِيمًا (١٠٧) يَسْتَخْفُونَ مِنَ النَّاسِ وَلَا يَسْتَخْفُونَ مِنَ
اللّٰهِ وَهُوَ مَعَهُمْ إِذْ يُبَيِّتُونَ مَا لَا يَرْضَى مِنَ الْقَوْلِ وَكَانَ اللّٰهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطًا (١٠٨)

106. Allah'tan mağfiret dile. Allah bağışlar ve merhamet eder. **107.** Kendilerine hıyanet edip duranlar adına mücadeleye kalkışma. Çünkü Allah, günahkâr, hain olan kimseleri sevmez. **108.** İnsanlardan gizler de Allah'tan gizlemezler. Hâlbuki geceleyin, O'nun razı olmadığı sözü düzüp kurarlarken O, onlarla beraber idi. Allah yaptıklarını kuşatıcıdır

Allah Teâlâ ne kadar da güzel ifade buyurmaktadır; [İnsanlardan gizler de Allah kendileri ile beraber olduğu halde Allah'tan gizlemezler]. İnsan unutkanlık üzere yaratılmıştır, ama onlar yine de insanlardan gizlerler, fakat asla unutmayan ve şaşırmayan Allah'tan gizlemezler. Oysa tam tersini yapsalardı doğru olurdu, ne var ki herhangi bir şeyin Allah'tan gizlenmesi de mümkün değildir. Yaptıklarını insanlardan gizlemeyi gerektiren sebep, başkaları tarafından övülmeyi sevmektir. İnsanlar kişinin gizlemiş olduğu davranışı öğrendikleri zaman onun görenler nezdindeki saygınlığı düşecek ve o, kınanmaya başlayacaktır. Haddizatında ancak mümin insan gizlenir, çünkü gizlenilmesi gereken fiil şeriat tarafından câiz görülmediği için, böylesi fiili yapmayı da hoş karşılamaz. [Hâlbuki geceleyin, O'nun razı olmadığı sözü düzüp kurarlarken O, onlarla beraber idi.] bu onların kötü söz konuşmalarıdır. [Allah yaptıklarını kuşatıcıdır.] Bu davranışın Allah tarafından tamamen kuşatıcı bir şekilde bilindiğine dikkat çekmektedir.

هَا أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ جَادَلْتُمْ عَنْهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فَمَنْ يُجَادِلُ اللهَ عَنْهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَمْ
مَنْ يَكُونُ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا (١٠٩) وَمَنْ يَعْمَلْ سُوءًا أَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللهَ يَجِدِ
اللهَ غَفُورًا رَحِيمًا (١١٠)

109. İşte siz dünya hayatında onları savunuyorsunuz ama, kıyamet günü onları Allah'a karşı kim savunacak? Veya onların vekâletini kim üzerine alacaktır? 110. Kim bir kötülük yapar yahut nefsine zulmeder de sonra Allah'tan mağfiret dilerse, Allah'ı çok bağışlayıcı ve affedici bulacaktır.

Nefsine zulmeden kimseden tövbe etmesi talep edilir, bununla beraber tövbe etmeyecek de olsa bağışlanması mümkündür. Böyle olduğu halde Hak Teâlâ'nın ona tövbe etmeyi, mağfiret dilemeyi emretmiş olması, bunun meyvesini devşirdiği zaman değerlendirmesi içindir, çünkü mağfiret dilemenin kula kazandıracağı şeyler de vardır. Zira hibe kapısından alanın eli kısadır, kendi kazancından alanın ise eli uzundur. Çünkü kazancından alan kimse hakkını talep etmekte, onu hak etmektedir.

وَمَنْ يَكْسِبْ إِثْمًا فَإِنَّمَا يَكْسِبُهُ عَلَى نَفْسِهِ وَكَانَ اللهُ عَلِيمًا حَكِيمًا (١١١) وَمَنْ يَكْسِبْ
خَطِيئَةً أَوْ إِثْمًا ثُمَّ يَرْمِ بِهِ بَرِيئًا فَقَدِ احْتَمَلَ بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُبِينًا (١١٢) وَلَوْلَا فَضْلُ اللهِ
عَلَيْكَ وَرَحْمَتُهُ لَهَمَّتْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ أَنْ يُضِلُّوكَ وَمَا يُضِلُّونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَضُرُّونَكَ
مِنْ شَيْءٍ وَأَنْزَلَ اللهُ عَلَيْكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ وَكَانَ فَضْلُ
اللهِ عَلَيْكَ عَظِيمًا (١١٣)

111. Kim bir günah kazanırsa onu ancak kendi aleyhine kazanmış olur. Allah her şeyi bilicidir, büyük hikmet sahibidir. 112. Kim kasıtlı veya kasıtsız bir günah kazanır da sonra onu bir suçsuzun üzerine atarsa, muhakkak ki, büyük bir iftira ve apaçık bir günah yüklenmiş olur. 113. Allah'ın sana lütfu ve esirgemesi olmasaydı, onlardan bir güruh seni saptırmaya yeltenmişti. Onlar yalnızca kendilerini saptırırlar, sana hiçbir zarar veremezler. Allah sana kitabı ve hikmeti indirmiş ve sana bilmediğini öğretmiştir. Allah'ın lütfu sana gerçekten büyük olmuştur.

[Ve sana bilmediğini öğretmiştir.]: Böylece sen de inkâr yerinde, bilmediğini bilir hale gelmişsindir. Bu nedenle Allah Teâlâ bu nimetin çok büyük olduğunu ifade etmek üzere [Allah'ın lütfu sana gerçekten büyük olmuştur.]

buyurmuştur. Sonra da ağzın manevi temizliğine dikkat çekmek üzere şöyle buyurmuştur;

لَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِنْ نَجْوَاهُمْ إِلَّا مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ أَوْ مَعْرُوفٍ أَوْ إِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللهِ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا (١١٤)

114. Onların fısıldaşmalarının birçoğunda hayır yoktur. Ancak bir sadaka yahut bir iyilik yahut da insanların arasını düzeltmeyi isteyen(in fısıldaşması) müstesna. Kim Allah'ın rızasını elde etmek için bunu yaparsa, biz ona yakında büyük bir mükâfat vereceğiz.

[Onların fısıldaşmalarının birçoğunda hayır yoktur. Ancak bir sadaka yahut bir iyilik yahut da insanların arasını düzeltmeyi isteyen(in fısıldaşması) müstesna.]: Sadakanın gizlice verilmesinin hususi yerleri vardır, bu birine açıktan değil, gizlice bir şey emretmendir. Çünkü açıktan sadaka vermek, fark edilmeyen bir illettir, çünkü insan bu durumda Allah rızası dışında bir sebeple de sadaka vermiş olabilir.

[Yahut iyilik]: İyi söz, Allah'ın belirlediği şekilde yerli yerince söylenen sözdür ve dinleyen kişide bir faydasının hâsıl olması ümit edilir. İşte âyetteki "mâruf" kelimesinin mânası budur. Bunu yapmayan kimse, ilim sahibi olduğunu iddia etse de cahildir.

[İyilik yahut da insanların arasını düzeltme]: Böyle yapan kimse Allah'ın muradının insanların birbirini sevmesi olduğunu bilir ve bunun için çalışır. Eğer sözü yerli yerinde kullanmazsa tam tersine insanlar arasında karşılıklı nefrete, sırt çevirmeye ve kopmaya da sebep olabilir. Sonra bütün bunların ardından Hak Teâlâ bu şekilde konuşan kimse hakkında [Kim Allah'ın rızasını elde etmek için bunu yaparsa, biz ona yakında büyük bir mükâfat vereceğiz.] buyurmaktadır. Bunu Allah rızası için yapmak da ancak Allah'ın nelerden razı olacağını bilen kimse için mümkündür. Kişinin Allah'ın nelerden razı olacağını bilmesi ise ancak Allah'ın kitabında ve peygamberinin dili ile bildirdiği şeriatını öğrenmekle mümkündür. Bu durumda kişi bir şeyi emretmek üzere konuşacaksa, bunu tam da o yerde, o konumda söylemenin her açıdan Allah'ın razı olacağı bir fiil olup olmadığını görme imkânına sahip olur. Eğer herhangi bir açıdan problem görür, Allah'ın razı olmayacağı bir husus fark eder ise, o zaman diğer yönlerin tamamı da Allah katında makbul olmaktan çıkar, çünkü söz parçalanamaz, kısımlara ayrılmaz, bir kısmını söylemek doğru iken bir kısmını söylemek yanlış olmaz.

Bil ki imanın şubelerinden biri de hayırlı olan sözü söyleyip şer sözü söylememektir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Âdemoğlunun her sözü 'Allah'tan başka ilâh yoktur.' ve emr-i bi'l-mâruf, nehy-i ani'l-münker olmalıdır."[26] buyurmuştur. Yine "Her kim susarsa kurtulur." buyurmuştur. Sadece dilin susması bile günahları hafifletir. Kalbin tek başına susması netice olarak hikmetli konuşmayı doğurur. Kim şer konuşmaktan susarsa muhakkak hayrı konuşur.

وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَى وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا
تَوَلَّى وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا (١١٥) إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ
ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا (١١٦)

115. Kendisi için doğru yol belli olduktan sonra, kim Peygamber'e karşı çıkar ve müminlerin yolundan başka bir yola giderse, onu o yönde bırakırız ve cehenneme sokarız; o ne kötü bir yerdir. 116. Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; ondan başka günahları dilediği kimse için bağışlar. Kim Allah'a ortak koşarsa büsbütün sapıtmıştır.

Hak Teâlâ müşrik olan kimseyi bağışlamayı kendisine haram kılmışsa, artık onun hesaba çekilmesi kaçınılmazdır.

Bil ki Allah Teâlâ müşrikleri ve kul hakkı işleyen kimseleri affetmez. Kul hakkı işleyenlerin affedilmesini, hakkı yenilmiş mazlumların rızasına bağlamıştır. Kıyamet günü aralarında mahkeme yapacak, sulh sağlayacaktır. Rivayette nakledildiğinde Allah Teâlâ kıyamet günü mahşerdekilere şöyle buyuracaktır: "Ey kullarım! Benimle sizin aranızda olanları bağışladım, şimdi siz kendi aranızda olanlara bakın, çünkü hiçbir zalimin zulmü bana geçemez." Görünürde şirk de Allah ile kullar arasında bir meseledir, pekiyi o zaman neden affedilmemektedir?

Allah seni muvaffak kılsın, bil ki Allah'a şirk koşmak, kul hakkı ve başkasına zulüm kapsamındadır, bu yüzden Allah Teâlâ onu affetmeyecek ve hesaba çekecektir. Çünkü şirk iftira kapsamındadır, bir şey hakkında doğru olmayan şeyler söylemek, bühtanda bulunmak mânasındadır. Şirk Allah ile kul arasındaki meselelerden değildir. Büyük günahların en büyüğüdür. Kıyamet günü gelip de bütün insanlar tek bir mekânda toplanınca mazlumlar taşımaya güç yetiremeyecekleri bir dehşet ve korkuyu görüp de titreyince

---

26. Tirmizî, Zühd, 62.

Allah'tan gayrı bazı taşları, tahtaları, ağaçları, hayvanları, insanlar, yıldızları ve ruh sahibi varlıkları ilâh edinenler de titremeye başlayacak ve "Ey rabbimiz! Şu bize iftira edenlerden bizim hakkımızı al, bunlar bize sahip olmadığımız hususiyetler atfettiler, bizim ilâh olduğumuzu söyleyip bize tapındılar, oysa biz zarar da fayda da sağlayamıyorduk, elimizde hiçbir iş, kudret yoktu, bu yüzden sen bizim hakkımızı al." diyeceklerdir. İşte bu noktada bir ayrım söz konusu olacaktır. Şöyle ki Allah'tan gayrı bir taşı, ağacı ve kendisini Allah'a ortak koşan insanı, hayvanı veya ruhânî bir varlığı ilâh edinip ona kulluk edinen kimse müşriktir ve bu müşrikler kendilerine kulluk ettikleri varlıklarla birlikte cehenneme gireceklerdir, böylece o kulluk ettikleri varlıkları orada cehennemde kendileri ile beraber görmeleri onlar için daha ağır bir azap olacaktır. Kendisine ilâhlık atfedilen ve bu iddiayı kabul eden Firavun ve benzeri kimseler de müşriklerin azabına ortak olacaktır. Yine taşlar ve ağaçlar gibi varlıklar ise cehenneme azap çekmek için değil, fakat kendilerine ilâh muamelesi yapanlara ibret ve ceza olmak üzere gireceklerdir. Nitekim Hak Teâlâ, "Siz ve Allah'ın dışında taptığınız şeyler cehennem yakıtısınız. Siz oraya gireceksiniz." (Enbiyâ, 21/98) buyurmuştur. Bunu duyan müşrikler de "Eğer onlar ilâhlar olsalar idi oraya varıp girmezlerdi." (Enbiyâ, 21/99) diyeceklerdir. Yine Hak Teâlâ, "Yakıtı insanlar ve taşlar olan cehennem." (Bakara, 2/24) buyurmuştur ki buradaki "insanlar" ifadesinden maksat müşriklerdir. Taşlar da kendilerine ibadet edilen putlardır. Sonrasında Hak Teâlâ, kendileri için ezelde iyilik yazılmış olan kimselerin cehenneme girmeyeceklerini ve ateşten uzak olacaklarını ifade etmiştir ki bunlar da suretleri yapılıp ilâh edinilen kimselerdir. Örneğin Hıristiyanların haç şekli ve müşriklerin masum ve mesut bazı kimselere ait yaptıkları suretler böyledir. Bu suretler de onlarla beraber cehenneme girecektir ki bu da onlar için çok büyük bir azaptır.

Allah Teâlâ'nın onlara ibretlik azabının bir başka yönü de şudur: Cennet ehli ile cehennem ehli birbirlerini görecekler, bu durum karşısında cennet ehlinin nimeti, cehennem ehlinin ise azabı büyüyecektir. Allah Teâlâ ["Bir bakar onu cehennemin ortasında görür, ona der ki: "Allah'a andolsun ki, az kalsın beni de mahvedecektin. Eğer rabbimin lütfu olmasaydı ben de oraya götürülenlerden olurdum." (Saffât, 37/ 55-57) buyurmuştur.

[Kim Allah'a ortak koşarsa büsbütün sapıtmıştır.] Çünkü onlar kendi elleri ile yonttukları ve hiçbir fayda ve zarar sağlamayacağını, Allah katında kendilerine hiçbir şey getirmeyeceğini bildikleri şeylere tapmak suretiyle kendilerini şaşılacak duruma sokmuşlardır. Bu ifade Allah tarafından, onların akıllarının ve nazarlarının kusuruna dair yapılmış bir şahitliktir.

إِنْ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا إِنَاثًا وَإِنْ يَدْعُونَ إِلَّا شَيْطَانًا مَرِيدًا (١١٧)

117. Onlar (müşrikler) O'nu bırakıp yalnızca birtakım dişilerden (dişi isimli tanrılardan) istiyorlar, ancak inatçı şeytandan dilekte bulunuyorlar.

Şeytan kelimesi uzaklık mânasına gelir, nitekim dibi çok derin olan kuyuya "*rakbetün şetûnün*" denilir.

لَعَنَهُ اللَّهُ وَقَالَ لَأَتَّخِذَنَّ مِنْ عِبَادِكَ نَصِيبًا مَفْرُوضًا (١١٨) وَلَأُضِلَّنَّهُمْ وَلَأُمَنِّيَنَّهُمْ
وَلَآمُرَنَّهُمْ فَلَيُبَتِّكُنَّ آذَانَ الْأَنْعَامِ وَلَآمُرَنَّهُمْ فَلَيُغَيِّرُنَّ خَلْقَ اللَّهِ وَمَنْ يَتَّخِذِ الشَّيْطَانَ وَلِيًّا
مِنْ دُونِ اللَّهِ فَقَدْ خَسِرَ خُسْرَانًا مُبِينًا (١١٩) يَعِدُهُمْ وَيُمَنِّيهِمْ وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا
غُرُورًا (١٢٠) أُولَئِكَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَلَا يَجِدُونَ عَنْهَا مَحِيصًا (١٢١) وَالَّذِينَ آمَنُوا
وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا وَعْدَ
اللَّهِ حَقًّا وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ قِيلًا (١٢٢) لَيْسَ بِأَمَانِيِّكُمْ وَلَا أَمَانِيِّ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ
يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ وَلَا يَجِدْ لَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا (١٢٣) وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ
الصَّالِحَاتِ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ نَقِيرًا
(١٢٤) وَمَنْ أَحْسَنُ دِينًا مِمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ وَاتَّبَعَ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا
وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا (١٢٥)

118-119. Allah onu (şeytanı) lânetlemiş; o da "Yemin ederim ki, kullarından belli bir pay edineceğim; onları yoldan çıkaracağım, asılsız kuruntulara daldıracağım, kendilerine davarların kulaklarını yarmalarını emredeceğim, Allah'ın yaratıklarını değişikliğe uğratmalarını emredeceğim." demiştir. Kim Allah'ı bırakıp şeytanı dost edinirse apaçık bir hüsrana uğramış olur. **120.** (Şeytan) onlara söz verir ve onları ümitlendirir; hâlbuki şeytanın onlara söz vermesi aldatmacadan başka bir şey değildir. **121.** İşte bunların varacakları yer cehennemdir. Ondan kurtulma imkânı bulamazlar. **122.** İman edip iyi ameller işleyenleri ise altından ırmaklar akan, içinde ebedî olarak kalacakları cennetlere yerleştireceğiz. Bu Allah'ın vaadidir. Kim Allah'tan daha doğru sözlü olabilir. **123.** Ne sizin kuruntularınız ne de ehl-i kitabın kuruntuları (gerçektir); kim bir kötülük yaparsa onun cezasını görür ve kendisi için Allah'tan başka dost da, yardımcı da bulamaz. **124.** Buna karşılık erkek ya da kadın kim inanarak iyi bir amel işlerse, böyleleri de zerre kadar haksızlığa uğramaksızın

cennete girerler. 125. Hem iyi ameller yapıp hem de tüm varlığı ile Allah'a teslim olandan ve İbrâhîm'den tek ilâhlı dine uyandan daha iyi bir dindar kim olabilir? Allah, İbrâhîm'i dost edinmişti.

İbrâhîm aleyhisselâmın Halîl (dost) ismi ile isimlendirilişinin sebebi, dosdoğru yolsa gitmesidir. Bir defasında kendi dininden olmayan bir misafir onun evine konuk olur, İbrâhîm aleyhisselâm ona, "Allah'ı birle ki sana ikramda bulunayım, seni misafir edeyim." der. O da "Ey İbrâhîm, bir lokma için mi kendi dinimi ve atalarımın dinini terk edeyim!" der ve çekip gider. Bunun üzerine Allah Teâlâ ona şöyle vahyeder: "Ey İbrâhîm, o adam sana doğru söyledi. Çünkü o bana şirk koştuğu halde ben yetmiş senedir ona rızık veriyorum, şimdi sen tek bir lokma vereceksin diye ondan dinini ve atalarının dinini terk etmesini mi istiyorsun!" Bunun üzerine İbrâhîm aleyhisselâm koşup o kişinin arkasından yetişir ve ondan geri dönüp misafiri olmasını ister, kendisinden özür diler. Müşrik de ona, "Ne oldu da görüş değiştirdin?" diye sorar. İbrâhîm aleyhisselâm ise, "Rabbim seninle ilgili olarak beni kınadı ve bana 'O bana şirk koştuğu halde ben yetmiş senedir ona rızık veriyorum, şimdi sen tek bir lokma vereceksin diye ondan dinini ve atalarının dinini terk etmesini mi istiyorsun!' dedi." der. Müşrik "Gerçekten bu dediğin şey vâki oldu mu? Böyle bir varlık kulluk edilmeye layıktır." der ve Müslüman olur. İbrâhîm aleyhisselâm ile evine döner. Sonra İbrâhîm aleyhisselâmın cömertliği kendisine gelen herkesi kapsayacak şekilde genişler. Kendisine neden böyle yaptığı sorulduğunda ise "Cömertliği Rabbimden öğrendim. Baktım ki o düşmanlarını bile geride bırakmıyor, ben de öyle yapıyorum." der. Bunun üzerine de Allah ona, "Sen gerçekten benim dostumsun." diye vahyeder.

Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle demiştir: "Kişi dostunun dini üzeredir, bu yüzden içinizden her biri kiminle dostluk ettiğine iyi baksın."[27]

Dostluk

Bil ki dostluk ancak Allah ile kulu arasında olur, mümin kullar arasında olmaz. Çünkü dostluğun şartları ne müminler arasında ne de peygamber ile ona tabi olanlar arasında gerçekleşmiştir. Şartları gerçekleşmediğine göre kendisi de gerçekleşmez. Zira peygamber ve mümin, kendinin ya da dostunun hükmüyle değil Allah'ın hükmüyle hareket eder. Dostluğun şartların-

27. Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, c. 14, s. 142.

dan biri, dost olan kişin dostunun hükmü ile yaşamasıdır ki bu dünya hayatında müminler arasında da peygamberler ile tabileri arasında da mutlak mânada tasavvur edilemez. Müminin Allah ile kendisi arasında dostluk kurması mümkün iken insanlarla dostluk kurması mümkün değildir. Peygamberin dostu olmaz, nübüvvet dışında bir şeyin sahibi (arkadaşı) de olmaz. Aynı şekilde müminin de dostu olmaz ve imanı dışında bir şeyin sahibi (arkadaşı) de olmaz. Allah'ın emri dışında hiçbir şey tasarruf etmeyen kimsenin ebediyen ne dostu olur ne de arkadaşı olur. Allah'tan başkasını dost edinen kimse dostluk makamı hakkında cahildir. Zira Allah'tan gayrı dost yoktur. Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle buyurmuştur: "Eğer bir dost edinecek olsaydım Ebû Bekir'i dost edinirdim, fakat sizin bu arkadaşınız Allah'ın dostudur."[28] Allah Teâlâ'nın kullarına dost olmasının imkânsız olmadığını öğrendiğinde artık O'nun dostu sen olasın diye gayret göster, bu şerefli dostluğu elde etmeye sevk edecek şeylere bak. Göreceksin ki bu dostluğu elde etmenin ilâhî emirlere muvafakat edip uymaktan başka yolu yoktur. Bizim Hak Teâlâ'ya muvafakat konusunda, O'nun şeriatına muvafakattan başka bildiğimiz bir yol da yoktur. Bu yüzden O'nun haram kıldığını haram, helâl kıldığını helâl, mubah kıldığını mubah, mekruh kıldığını mekruh, mendup kıldığını mendup, farz kıldığını farz bilip kabul ederiz. Eğer bunu nefsine kabul ettirir ve sıfatın haline getirir, bunları hakkıyla yerine getirirsen o zaman dostluk, hatta ondan daha hususi ve büyük bir makam olan sevgi makamına ulaşırsın. Muhabbet (sevgi) dostluktan daha büyüktür, çünkü dostun sana senin için eşlik eder, seven ise sana kendi için eşlik eder. Dostluk ile sevgi arasında çok büyük fark vardır. Dost dostunu destekleyip kuvvetlendirir, seven ise sevdiğinde bâtın olur ve onunla kendini korur. Hak Teâlâ sevilenin kalkanı, dost dostunun kalkanıdır. O halde dostluk makamını talep eden insanın Allah Teâlâ'nın yarattığı mümin-kâfir, itaatkâr-isyankâr, bütün kullara ihsanda bulunması, kuvvet sahibi olmasına rağmen âlemde hakkı ikame etmesi, rahmet ve lütfunun çok kapsamlı olması ve bütün bu yaptıklarının kendisinin ihsanı olduğunu hissettirmemesi, insanlara ihsanını onlar fark etmeden ulaştırması gerekir. Kul işte bu konumda olduğu zaman dostluk gerçekleşir. Mevcudun (elindeki imkânların) yokluğundan dolayı zâhirde buna güç yetiremezse o zaman insanlara bâtında yardım eder, kendi içerisinde, rabbi ile kendi arasında, onlar için dua eder. İşte dostun hali böyle olur, çünkü bütünüyle rahmettir. Dost, dostunun âdeti üzeredir. Nitekim "Kişi dostunun dini üzeredir, bu yüzden içinizden her biri kiminle dostluk ettiğine iyi

---

28. Müslim, Fedâil, 3.

baksın."[29] derken "dostunun âdeti üzeredir" demek istemiştir. Kimin Allah Teâlâ'nın yarattıklarına karşı âdeti, Allah Teâlâ'nın onlar üzerinde sürekli nimetler ihsan etmek, bolca lütfularda bulunmak, nimet üstüne nimet vermek, çoğunlukla da içine rahmet karışmayan bir gazap göstermemek, içine sevgi karışmamış düşmanlık sergilememek şeklinde olursa, işte o kimse dost ismine layıktır, çünkü o, dostluğu hakkıyla yerine getirmiş, şartlarını sağlamıştır.

وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطًا (١٢٦)

126. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır ve Allah her şeyi kuşatmıştır.

Yani her şeyde onun kuşatıcılığı vardır. Burada sübût şeyliğini değil, varlık şeyliğini kastetmiştir, çünkü sübût şeyliğinde iş ihata özelliğiyle nitelenmez. Varlık Allah isminin dairesindeki noktada sakindir ve bu isim varlığı, mekânlar nasıl kendi içlerinde sakin olanları içine alıyorsa, o şekilde içine alır. Dolayısıyla hiçbir şeyin Allah'tan çıkışı yoktur ve Allah, en yüce arşı üzerinde istivâ etmiştir. (Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle buyurmuştur:) "Eğer bir ip sarkıtsaydınız, hiç kuşkusuz, Allah'ın üzerine düşerdi."[30] Anlatıldığına göre dört melek Kâbe'nin üzerinde toplanır. Bunlardan biri gökten inmiş, diğeri yerden yükselmiş, üçüncüsü doğudan ve dördüncüsü de batıdan gelmiştir. Meleklerden her biri diğerlerine nereden geldiğini sormuş, herkes "Allah'ın katından geldim." diye cevap vermiştir. Hazreti Peygamber aleyhisselâmın şöyle buyurduğu nakledilmiştir: "Allah gökte olduğu gibi yeryüzündedir. Sizin O'nu aradığınız gibi, mele-i âlâ da O'nu arar." Hak Teâlâ -her türlü sınırlamadan münezzehtir- kalplerin muteber kıblesidir, hiçbir yön onu kayıt altına alamaz, hiçbir yer onu sınırlayamaz, ama O bizzat her yerdedir. Bu, O'ndan başka hiçbir varlık için söz konusu değildir. Ondan başka hiçbir varlık bu sıfatla nitelenemez.

وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ قُلِ اللّٰهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ وَمَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ فِي يَتَامَى
النِّسَاءِ اللَّاتِي لَا تُؤْتُونَهُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ وَتَرْغَبُونَ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ
الْوِلْدَانِ وَأَنْ تَقُومُوا لِلْيَتَامَى بِالْقِسْطِ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِهِ عَلِيمًا (١٢٧)
وَإِنِ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا

29. Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, c. 14, s. 142.
30. Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 57.

صُلْحًا وَالصُّلْحُ خَيْرٌ وَأُحْضِرَتِ الْأَنْفُسُ الشُّحَّ وَإِنْ تُحْسِنُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا
تَعْمَلُونَ خَبِيرًا (١٢٨)

127. Senden kadınlar hakkında fetva istiyorlar. De ki, onlara ait hükmü size Allah açıklıyor: kitapta, kendileri için yazılmışı (mirası) vermeyip nikâhlamak istediğiniz yetim kadınlar, çaresiz çocuklar ve yetimlere karşı âdil davranmanız hakkında size okunan âyetler (Allah'ın hükmünü apaçık ortaya koymaktadır). Hayırdan ne yaparsanız şüphesiz Allah onu bilmektedir. 128. Eğer bir kadın kocasının geçimsizliğinden yahut kendisinden yüz çevirmesinden endişe ederse, aralarında bir sulh yapmalarında onlara günah yoktur. Sulh (daima) hayırlıdır. Zaten nefisler kıskançlığa hazırdır. Eğer iyi geçinir ve Allah'tan korkarsanız şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

Nefsler kıskançlığa hazırdır, çünkü nefs tabiattandır ve onun kendisinden terkip olduğu bileşenlerden dolayı hükümleri içerisinde kıskançlık ve cimrilik de vardır. Bunun bizdeki sebebi ise fakirlik ve ihtiyacın hem bizim için hem de bütün mümkün varlıklar için zâtî bir özellik olmasıdır. Tabiattan oluşmuş olan varlık da zâtı gereği kıskanç, arızî olarak kerem sahibi olur.

وَلَنْ تَسْتَطِيعُوا أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمَيْلِ فَتَذَرُوهَا
كَالْمُعَلَّقَةِ وَإِنْ تُصْلِحُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا (١٢٩)

129. Üzerine düşüp uğraşsanız da kadınlar arasında âdil davranmaya güç yetiremezsiniz; bari birisine tamamen kapılıp da diğerini askıya alınmış gibi bırakmayın. Eğer arayı düzeltir, günahtan sakınırsanız Allah şüphesiz çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.

Hükümler, mülk (kudret) kapsamında bulunan yerlere aittir; mülk kapsamında olmayan bir yerde zulüm ortaya çıktığında, sahibi (zulmeden) helâk olmaz. Nafaka, nikâh ve bedensel hazlarda ruhlar arasındaki taksim eşittir, ama sevgideki taksim kulların kudretinin dışındadır. Bu yüzden ruhların zulüm ve haksızlığı konusunda herhangi bir günah ve sorumluluk yoktur. Sevgi münasebetten kaynaklanır ve bu nedenle kınama ortadan kalkar. Yani "Niçin beni sevmedin?" denilemez, ama "Bana niçin yakın olmadın?" denilebilir. Beden yakınlığı âdet gereği kudret dâhilinde olduğu halde kalp yakınlığı ancak sevgiyle gerçekleşebilir.

وَإِنْ يَتَفَرَّقَا يُغْنِ اللَّهُ كُلًّا مِنْ سَعَتِهِ وَكَانَ اللَّهُ وَاسِعًا حَكِيمًا (١٣٠) وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ
وَمَا فِي الْأَرْضِ وَلَقَدْ وَصَّيْنَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَإِيَّاكُمْ أَنِ اتَّقُوا اللَّهَ وَإِنْ
تَكْفُرُوا فَإِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ غَنِيًّا حَمِيدًا (١٣١) وَلِلَّهِ مَا
فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا (١٣٢) إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ أَيُّهَا النَّاسُ
وَيَأْتِ بِآخَرِينَ وَكَانَ اللَّهُ عَلَى ذَلِكَ قَدِيرًا (١٣٣)

130. Eğer (eşler) birbirinden ayrılırsa Allah, bol nimetinden her birini zenginleştirir (diğerine muhtaç olmaktan kurtarır); Allah'ın lütfu geniş, hikmeti büyüktür. 131. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Sizden önce kendilerine kitap verilenlere ve size "Allah'tan korkun!" diye emrettik. Eğer inkâr ederseniz biliniz ki göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Allah hudutsuz zengindir, ziyadesiyle övgüye lâyıktır. 132. Göklerde ve yerde olanlar Allah'ındır. Vekil olarak Allah yeter. 133. Ey insanlar! Allah dilerse sizi götürür, başkalarını getirir, O, buna Kadîr'dir.

Bu âyetten iktidarın (kudretin) varlıktan başka hiçbir şeyi kabul etmeyeceği açıkça anlaşılmaktadır. Burada yok etmeye yönelik irade ve meşiet ifadeleri "dilemek"le ilişkilendirilmiş ve [Allah dilerse sizi götürür], yani sizi yokluk sıfatı ile nitelenmiş olduğunuz halinize geri döndürür denilmiştir. Yine iktidarı da başka bir toplum getirmekle ilişkilendirmiş ve [başkalarını getirir] buyurmuştur.

[O, buna Kadîr'dir.]: İkisine de işaret etmek üzere "O bu ikisine de kadirdir." denilmemiş, bunun yerine tekil ifade kullanılarak [O, buna Kadir'dir.] denilmiştir, dolayısıyla "buna" ifadesi tekil olması açısından, kendisine en yakın kelimeye işaret eder, bu da "başkalarını getirme" ifadesidir. Nitekim kudret sahibi olarak gelen de O'dur, zira Allah Teâlâ varlıktır, ancak varlık verir; çünkü bütün hayır O'nun elindedir. Varlık ise hayrın bütünüdür. Hak, bir şeyin kendisini yok etmez, ancak yokluk izafi olarak ondan sâdır olur ki buda gitmek, intikal etmek mânasındaki yokluktur. Yani senin somut, aynî varlığın her iki halde de baki kalmakla beraber o seni bir halden bir başka hale intikal ettirir. Varlığın her ikisinde ve aralarında iken seni bir mekândan diğerine intikal ettirir. Getirmek kudret sıfatı ile götürmek ise irade sıfatı iledir ki bu hususi bir gidiştir. Hak Teâlâ varlıkları yok etmez, onları götürür. Her ne kadar varlıkları bir yerden bir başka yere götürse de onların başka bir yerde varlıkları devam eder. Ölüm yok oluş değil, gidiştir, dünya diyarından, baş-

langıcı berzah olan âhiret diyarına intikaldir. Yok etmek değil de götürmek Hak Teâlâ'nın sıfatı olduğu için de [Allah dilerse sizi götürür, başkalarını getirir.] demiş, "Sizi yok eder." dememiştir. [O, buna Kadir'dir.]

مَنْ كَانَ يُرِيدُ ثَوَابَ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللَّهِ ثَوَابُ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَكَانَ اللَّهُ سَمِيعًا بَصِيرًا (١٣٤)
يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَى أَنْفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ
وَالْأَقْرَبِينَ إِنْ يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقِيرًا فَاللَّهُ أَوْلَى بِهِمَا فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوَى أَنْ تَعْدِلُوا وَإِنْ
تَلْوُوا أَوْ تُعْرِضُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا (١٣٥) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا بِاللَّهِ
وَرَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلَى رَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي أَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللَّهِ
وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا (١٣٦)

134. Kim dünya mükâfatını isterse (bilsin ki) dünyanın da âhiretin de mükâfatı Allah katındadır. Allah her şeyi işiten ve her şeyi görendir. 135. Ey iman edenler! Adaleti titizlikle ayakta tutan, kendiniz, ana babanız ve akrabanız aleyhinde de olsa Allah için şahitlik eden kimseler olun. (Haklarında şahitlik ettikleriniz) zengin olsunlar, fakir olsunlar Allah onlara daha yakındır. Hislerinize uyup adaletten sapmayın, (şahitliği) eğer, büker yahut şahitlik etmekten kaçınırsanız (biliniz ki) Allah yaptıklarınızdan haberdardır. 136. Ey iman edenler! Allah'a, peygamberine, peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman ediniz. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve kıyamet gününü inkâr ederse tam mânasıyla sapıtmıştır.

Birinci vecih

[Ey iman edenler!], yani "misakın alınması konusunda iman edenler!", [iman ediniz.] Peygamber'in sizlere bizim katımızdan getirdiği söze iman ediniz. Bu kimselerde iman olmasaydı, "iman edenler" diye nitelendirilmezlerdi. Bu, sonradan ortaya çıkmış bir iman değil, aksine her müminin kalbine yazılmış olan imandır. Eğer mürit hakkında bu durum ortadan kalkarsa bedbahtlık söz konusu olur ve müminin mabudun tekliğine yönelik imanı ortadan kalkar, yoksa varlığına yönelik imanı değil. Saadet ise tevhid ile ilgilidir, tevhidin olmaması, ebedî bedbahtlık ile ilişkiye sebep olur. Âlemde mümin olmayan varlık yoktur, çünkü âlemde bulunan her varlık Allah'a secde eder, sadece insan ve cinlerden bazıları bunun istisnasıdır. İnsanlardan tek tek, Allah'a

secde eden ve O'nu tesbih edenleri çoktur, ama içlerinde Allah'a secde etmeyenleri de vardır ki bunlar hakkında azap yazılmıştır. Dolayısıyla burada Hak Teâlâ'nın [Ey iman edenler!] ifadesinde onlar müminler olarak isimlendirilmiş ve kendilerine iman etmeleri emredilmiştir. İfadede geçen ilk iman, umumi imandır. Zira Allah Teâlâ bazı kimseler hakkında "Bâtıla iman edenler." (Ankebut, 29/52) ifadesini de kullanmıştır. İkinci iman kelimesi ise hususi iman olup bize emredilen iman da budur. Birincisi onların sadece ikrarından ibarettir ki bu, beraberinde herhangi bir mükellefiyetin olmadığı bir ikrardır, sadece bilgiden kaynaklanır. Bunun en kolayı, Allah Teâlâ'nın Âdemoğullarını kendilerine şahit tutup "Ben sizin rabbiniz değil miyim?" (A'râf, 7/172)] diye sorduğu esnada onların "Evet, öylesin." (A'râf, 7/172) diye cevap vermiş olmalarından kaynaklanan imandır. Bu sebeple Allah onlara seslenirken "müminler" ifadesini kullanarak seslenmiş ve ardından da kendilerine diğer bir halde iken iman etmelerini emretmiştir. Burada [Allah'a iman edin] ifadesi kullanılmış, "Allah'ın birliğine iman edin" ifadesi kullanılmamıştır, çünkü Allah'ın varlığına iman eden kimse iman etmiş sayılır, Allah'ın birliğine iman eden kimse ise şirk koşmamış sayılır. İman kabuldür, tevhid ise şirkin reddidir.

İkinci vecih

Bu âyet iman lafzının mutlak olduğunu (iman edilebilecek her şey için kullanılabileceğini), bâtıla iman eden kimse için de kullanılacağını göstermektedir. Çünkü Allah Teâlâ burada [Ey iman edenler!] buyurmuş ve iman lafzını herhangi bir kayıt koymaksızın mutlak olarak kullanmıştır. Yine müşrikler hakkında da "Bâtıla iman edenler." (Ankebut, 29/52) ifadesini kullanmıştır. Yine müşrikler hakkında "O'na şirk koşulacak olsa iman edersiniz." (Ğâfir, 40/12) buyurmuş, böylece müşrik kimseleri de "mümin" olarak isimlendirmiştir ki onlar ancak bâtıla iman eden kimselerdir, yani bâtılın müminleridir. İşte buradaki âyette Allah Teâlâ'nın kendilerine [Ey iman edenler!] şeklinde seslendiği müminler bunladır ki bunlara Hak Teâlâ [Ey iman edenler! Allah'a, peygamberine, peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman ediniz.] buyurmuş, böylece onları Ehl-i kitap'tan ayırt etmiştir. Böylece bu âyette kendilerine iman etmeleri emredilen "müminler"in bâtıla ve şirke iman eden müminler olduğu anlaşılmaktadır. Yine bu âyetteki ifade, burada Ehl-i kitap'a kesinlikle hitap edilmediğini de göstermektedir, çünkü onlara "daha önce indirilmiş olan kitaplara" iman etmeleri de emredilmektedir. Oysa Ehl-i kitap'ın âlimlerinin daha önce indirilmiş

olan kitaplara iman ettiklerinde şüphe yoktur. Yine burada iman lafzını herhangi bir kayıtla sınırlamamış, ancak küfür lafzını kayıtlayarak [Kim Allah'ı inkâr ederse...] buyurmuştur. Böylece aslında (dolaylı olarak) kulunun neye iman etmesi gerektiğini de kayıt altına almıştır. Onların küfürlerini de tıpkı [Ey iman edenler!] ifadesinde "iman" lafzını mutlak kullandığı gibi mutlak kullanmamıştır, haddizatında onlar ancak bâtıla iman etmektedirler (buna rağmen "Ey bâtıla iman edenler!" dememiştir), çünkü Allah'a iman eden kimseye, "Allah'a iman et" denilmez, çünkü o zaten mümindir. Her ne kadar ona, "Şu hususi resûlün sözüne, Allah'a yakınlaşmak maksadıyla iman et." denilmiş olması muhtemel olsa da, yine de meselenin tahkiki, bizim görüşümüzün doğruluğunu gösterecektir. Kaldı ki Hak Teâlâ "iman" kelimesi bâtıla iman edenler için kullandığı gibi küfür kelimesini de tâğutu inkâr eden kimse için kullanmıştır.

Üçüncü vecih

[Ey iman edenler!] ifadesi ile Ehl-i kitap kastedilmektedir, çünkü onlar Îsâ aleyhisselâm, Mûsâ aleyhisselâm ya da önceki kitaplara iman edenlerin inandıkları diğer peygamberler hakkında türlü şeyler söylemişlerdir. Bu yüzden de onlara [Ey iman edenler!] denilmiştir, yani şöyle denilmek istenmiştir; "Ey peygamberlerime iman edenler, Allah'tan başka ilâh yoktur deyiniz, bunu biliyor oluşunuzdan ya da önceki peygamberlerinize imanınızdan dolayı değil, fakat elçimiz Muhammed'in sözüne bakarak deyiniz, böylece iki imanı kendinizden birleştirir, iki mükâfat alırsınız" Buradan da bir şeye iman etmekle onu bilmek arasındaki fark anlaşılır. Yine burada saadetin imanda olduğu, yani bildiğin hakikati dil ile ifade etmekten geçtiği anlaşılmaktadır. Senin ilk peygamberine imanından dolayı söylediğin söz nedeniyle değil, şu ikinci peygamberin (Hazreti Muhammed aleyhisselâmın) sözü ile iman et, işte o zaman senin imanına ve sonunun saadet olacağına şahitlik edilir. Eğer bunu onun sözü için söylemez, fakat onun sözü için söylemiş gibi davranır, zâhirde böyle yaparsan o zaman münafık olursun. Allah Teâlâ âlim olan kimseyi (Ehl-i Kitap âlimini), bildiği hususta imtihan etmiş ve onlara [Ey iman edenler! İman ediniz.] buyurmuştur. Bu işin bir yönüdür. Yani bu da bir mümindir ve iman ettiği şeye iman etmesi emredilmiştir, bu yüzden devamında [Allah'a ve peygambere iman edin.] denilmiştir. Peygambere ancak sırrında kendisine Hakk'ın hitap ettiği kimse iman eder ki bu kimse, Hakk'ın sırrındaki hitabını fark etmez, fakat peygamberi tasdik konusunda-

ki düşünceyi kalbinde bulur. Hakk'ın müminin kalbine tecellisi ve ona vasıtasız öğretmesi olmasaydı o, resûle iman etmez, onu tasdik etmezdir. Aynı şey müminin peygamberin getirdiğine imanını ifade eden [ve resûlüne indirdiği kitaba da iman ediniz] ifadesi hakkında da geçerlidir. Zira eğer resûlün o kişinin kalbine tecelli edip vasıtasız bir şekilde kendisine öğretmesi olmasaydı onun getirdiğine iman etmez, onu tasdik etmezdi. Gerçi mümin bunu fark etmez, nasıl iman ettiğini bilmez. Kaldı ki her mümin imanının kendisine nasıl geldiğini biliyor değildir.

Dördüncü vecih

Seslenme ve nida ifadesi, seslenenin seslendiği ile arasında bir uzaklık bulunduğunu akla getirir. Zaten bu yüzden Hak Teâlâ [Ey iman edenler! İman ediniz.] buyurmuştur. Onlar Hak Teâlâ'nın kendilerini çağırdığı şeyden uzak halde bulundukları için kendilerine seslenilmiştir. Eğer o halde Hak Teâlâ'nın kendilerini çağırmış olduğu iman sıfatına sahip olsalardı, o zaman bu uzaklık onlar hakkında zamanda geleceğe yönelik bir uzaklık mânasında olur ve ifade, "Gelecekte de Allah'ın sizden razı olduğu bu haliniz üzere kalın" mânasına gelirdi. Benzer şekilde Ya'kûb aleyhisselâm daha hayatta iken evlatlarına, "Ancak Müslümanlar olarak ölünüz." (Bakara, 2/132) demiş, yani onlara gelecekte de Müslüman olmalarını, Müslümanlıkta sebat etmelerini emretmiştir. Gelecek, hal denilen şimdiki zamandan uzaktır, bu yüzden de mevcut haldeki bir durum ile seslenme, bu halin gelecekte de baki kalmasını istemek olur.

Bil ki ilâhî nida mümin- kâfir, itaatkâr- isyankâr herkesi, ruhları ve ruhânîleri içine alır, bu nidaya icabet edene itaatkâr denilir ve o, mesut olur, icabet etmezse o zaman isyankâr diye isimlendirilir ve bedbaht olur. Hak Teâlâ'nın nidası, ancak icabetinde kulun saadetini içeren şeylere yönelik olur.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ ازْدَادُوا كُفْرًا لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ
وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ سَبِيلًا (١٣٧) بَشِّرِ الْمُنَافِقِينَ بِأَنَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا (١٣٨) الَّذِينَ يَتَّخِذُونَ
الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ أَيَبْتَغُونَ عِنْدَهُمُ الْعِزَّةَ فَإِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا (١٣٩)
وَقَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ أَنْ إِذَا سَمِعْتُمْ آيَاتِ اللَّهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَأُ بِهَا فَلَا
تَقْعُدُوا مَعَهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ إِنَّكُمْ إِذًا مِثْلُهُمْ إِنَّ اللَّهَ جَامِعُ الْمُنَافِقِينَ
وَالْكَافِرِينَ فِي جَهَنَّمَ جَمِيعًا (١٤٠)

137. Allah, önce iman edip arkasından küfredenleri, sonra yine iman edip arkasından küfredenleri, sonra da kâfirliklerini koyulaştıranları asla affetmeyecek, kendilerini doğru yola iletmeyecektir. **138.** Münafıklara acı bir azabın kendilerini beklediğini müjdele. **139.** Onlar müminleri bırakıp kâfirleri dost ediniyorlar. Acaba onların yanında şeref mi arıyorlar? Oysa şeref bütünüyle Allah'ındır. **140.** Allah size indirdiği kitapta O'nun âyetlerinin inkâr edildiğini ya da alaya alındığını işittiğinizde başka bir konuya geçmedikleri sürece onlarla bir arada oturmamanızı, yoksa sizin de onlar gibi olacağınızı bildirdi. Hiç kuşkusuz Allah münafıklar ile kâfirleri cehennemde bir araya getirecektir.

Bir söz konuşulurken orada olmayan kimse o sözü söyleyen kişinin o söz ile kâfir olup olmadığını bilmez. İşittiğini iddia etmesi de doğrulanmaz, çünkü kulağının işitmiş olması Allah karşısında O'na hiçbir fayda etmez. Ancak işiten akleder ve ancak hazır bulunan işitir. Hak Teâlâ kendi âyetleri ile alay eden kimselerin yanına onları dinleyen bir kimsenin oturması halinde onun da onlarla aynı makamda olacağını ve onlarla birlikte karşılık göreceğini bildirmekte ve [yoksa siz de onlar gibi olursunuz] sözü ile bize uyarıda bulunmakta, bu konumda onlarla birlikte oturduğumuz takdirde, aynı sözlere biz de dalmamış olsak bile, onlar gibi olacağımızı haber vermektedir. Çünkü böyle bir duruma ancak bir münafık rıza gösterebilir. Bu nedenle de Hak Teâlâ [Hiç kuşkusuz Allah münafıklar ile kâfirleri cehennemde bir araya getirecektir.] buyurmuştur. Allah'ın âyetleri ile alay türü konuşmalara dalan kişi kâfirdir, münafık ise onun la birlikte oturan ve ona kulak verendir. Nasıl ki Allah Teâlâ'nın hoş görmediği bir konumda onlar kâfirlere katılmışlarsa Allah da onları, kendilerinin hoş görmeyecekleri bir konumda kâfirlere katacaktır.

الَّذِينَ يَتَرَبَّصُونَ بِكُمْ فَإِنْ كَانَ لَكُمْ فَتْحٌ مِنَ اللهِ قَالُوا أَلَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ وَإِنْ كَانَ لِلْكَافِرِينَ
نَصِيبٌ قَالُوا أَلَمْ نَسْتَحْوِذْ عَلَيْكُمْ وَنَمْنَعْكُمْ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ
وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا (١٤١) إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ
وَهُوَ خَادِعُهُمْ وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ قَامُوا كُسَالَى يُرَاءُونَ النَّاسَ وَلَا يَذْكُرُونَ اللَّهَ
إِلَّا قَلِيلًا (١٤٢)

141. Onlar, hep sizi gözetleyip durular. Allah'tan size bir zafer gelince; "Biz sizinle beraber değil miydik?" derler. Kâfirlere zaferden bir pay düştüğü zaman da onlara; "Size üstünlük sağlayarak mü'minlerden korumadık mı?" derler. Kıyamet günü aranızda hüküm verecek olan Allah'tır.

Allah, müminlerin aleyhinde asla fırsat vermeyecektir. 142. Münafıklar, Allah'ı aldatmaya çalışırlar. Hâlbuki Allah, onları aldatır. Onlar, namaza kalktıkları zaman tembel tembel kalkarlar. İnsanlara gösteriş yaparlar. Allah'ı pek az anarlar.

Ancak Allah Teâlâ hakkında büsbütün cahil olan kimse O'nu aldatmaya kalkışır. Hak Teâlâ'nın [Münafıklar, Allah'ı aldatmaya çalışırlar. Hâlbuki Allah, onları aldatır.] buyurmuştur. Yani onların Allah'ı aldatmaya çalışmaları tam da Allah'ın onları aldatmış olmasıdır, yani Allah'ı aldattıklarına inanmaları, böyle düşünmeleri Allah'ın onlara yönelik aldatmasıdır. Burada Allah, "Allah onların aldatıcısıdır." dememiş, aksine [Allah, onları aldatır.] demiştir, çünkü hakikatte Allah onları aldatır, onlar ise Allah'ı aldatmaya güç yetiremezler. [Onlar, namaza kalktıkları zaman tembel tembel kalkarlar. İnsanlara gösteriş yaparlar.] içlerinde, insanlara gösterdikleri halin aksi vardır.

مُذَبْذَبِينَ بَيْنَ ذَلِكَ لَا إِلَى هَؤُلَاءِ وَلَا إِلَى هَؤُلَاءِ وَمَنْ يُضْلِلِ اللهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا
(١٤٣) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ أَتُرِيدُونَ
أَنْ تَجْعَلُوا لِلَّهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا مُبِينًا (١٤٤) إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرْكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ
وَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِيرًا (١٤٥)

143. Bunların arasında bocalayıp durmaktalar; ne onlara (bağlanıyorlar) ne bunlara. Allah'ın şaşırttığı kimseye asla bir (çıkar) yol bulamazsın. 144. Ey iman edenler! Müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmeyin; (bunu yaparak) Allah'a, aleyhinizde apaçık bir delil mi vermek istiyorsunuz? 145. Münafıklar hiç şüphe yok ateşin en alt tabakasındadırlar. Artık onları buradan kurtaracak bir yardımcı bir halaskâr bulamazsın.

Kıyamet günü geldiği zaman Allah Teâlâ bu ümmeti, içerisinde münafıkları da bulunduğu halde haşreder. Her bir ümmet kulluk ettikleri varlıkla toplanır, toplumlar cehenneme girer, cehennem köprüsü üzerine sırat kurulur, sonra da dünya hayatında zilleti ile iman ızhar eden, namaz kılıp oruç tutan, şeriatın furû emirlerini tıpkı müminler gibi, fakat zâhir surette yerine getiren münafıklar getirilir. Allah Teâlâ bu münafıkları, içerisindeki hayır ve bahtiyarlığı ile cennet kendilerine görününceye kadar yaklaştırır, derken onlar cenneti görme nimetine nâil olurlar ve içine gireceklerini zannederler. Cennete bu şekilde bakmaları ve bir anlık sevinmeleri, oraya girme ümidi içine girmeleri, onların dünyada şeriatın amellerini zâhiren işlemiş olmalarının karşılığı

olarak, zâhire zâhir bir ecirdir ve bu da Allah Teâlâ'nın adaletidir. Bu şekilde aldıkları mükâfat amellerine uygun olup da haklarını aldıkları zaman cennetten uzaklaştırılacaklarını bilmezken, Allah onlarla cennet arasında bir sur yaratır, bu surun içeride kalan kısmı cennet, dışarısı ise azaptır. Derken onların cehenneme atılmaları emredilir. İşte bu Allah Teâlâ'nın onlarla alay etmesidir. Onlar İslâm ile küfrü kendilerinde birleştirmiş oldukları için Allah Teâlâ da onlar hakkında bu tek fiilde adalet ve alayı birleştirmiştir. Münafıklar için cehennemin en alt tabakasından başka bir yer de yoktur ki orası yürekleri yakan bir ateştir. Çünkü münafıklar küfürde ısrar etmişlerdir. Onlara cehennemin üst tabakasında yer yoktur, sadece zâhirdeki günahlarının cezasını orada çekerler ve zâhirde yerine getirdikleri ameller karşılığında orada kalırlar. Kâfir ise münafığın aksine, cehennemin kâh üst tabakasında kâh alt tabakasında cezalandırılır. Artık onu Allah'ın ateşinden ve cehennemden koruyacak kimse de yoktur. Hepsi birlikte cehennemdedirler.

Hazreti Peygamber aleyhisselâmdan bize aktarılan en sırlı hadislerden biri şöyledir; Bir gün Hazreti Peygamber aleyhisselâm ashabı ile birlikte mescitte otururken, büyük bir gürültü duyup irkilirler. Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Bu gürültünün ne olduğunu biliyor musunuz?" diye sorar. Onlar da "Allah ve resûlü daha iyi bilir." derler. Bunun üzerine Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle buyurur: "Yetmiş sene önce cehennemin zirvesinden atılmış olan bir taş, daha yeni cehennemin dibine ulaştı. Taşın cehennemin dibine ulaşıp düşmesi, işte bu gürültüye sebep oldu."[31] Daha Hazreti Peygamber aleyhisselâm bu sözünü bitirir bitirmez, münafıklardan birisinin evinde bir feryat kopar. Adam yetmiş yaşında iken ölmüştür. Bunun üzerine Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Allahu ekber" (Allah en büyüktür) der. Bunu duyan sahâbenin âlimleri bahsedilen taşın o münafık olduğunu ve Allah'ın kendisini yarattığı günden itibaren cehennem ateşine yuvarlandığını anlarlar. Münafığın ömrü yetmiş seneye ulaşmış, öldüğünde ise cehennemin dibine düşmüştür. Allah Teâlâ'nın bu gürültüyü sahâbeye duyurması ise, onların ibret almalarını sağlamak içindir. Hazreti Peygamber aleyhisselâmın sözünün ne kadar sırlı, öğretiminin ne kadar latif, işaretinin ne kadar güzel ve sözünün ne kadar tatlı olduğuna bakınız!

Bil ki cehennemin tamamı en üstten en alta kadar yüz tabaka olup bunlar mesut kimselerin konaklayacağı cennet dereceleri sayısıncadır. Aradaki fark, cehennemde ilâhî ihtisas tabakasının ve ilâhî ihtisas azabının bulunmamasıdır. Zira bize Kur'ân'da "İntikamını dilediğine tahsis eder." şeklinde bir

---

31. Bezzâr, *a.g.e.*, c. 8, s. 93.

ifade hiç geçmezken "Rahmetini dilediğine tahsis eder." (Âl-i İmrân, 3/74)] ifadesi geçmektedir. Zira ateş halkı orada (cehennemde) sadece amellerinin karşılığı olarak azap görürler, başka bir şeye karşılık azap görmezler, buna karşılık cennetlikler cennette hem amellerine karşılık olarak nimetlendirilirler hem de ihtisas cennetlerinde amel karşılığı olmaksızın nimetlendirilirler.

Bizim görüşümüze göre mümin, kâfir, münafık bütün insanlar şeriatın hem usul hükümlerine hem de furû hükümlerine muhataptırlar, bunlarla mükelleftirler ve kıyamet günü hem usûl hükümlerinden hem de furû hükümlerinden hesaba çekileceklerdir. Bunun için münafık cehennemin en alt tabakasında, ateşin içindedir, yürekleri yakıp kavuran azap ile azaplandırılır, çünkü o dünyada şeriatın hükümlerini zâhiren yerine getirmiş, diliyle kelime-i şehâdeti telaffuz etmiş, peygamberi tasdik ettiğini söylemiş, zâhir ameller işlemiş, ama kalbinde zerre kadar iman taşımamıştır. İşte bu kadar ile kâfirlerden ayırt edilirler ve onlara "münafık" denilir. Hak Teâlâ [Münafıklar ve kâfirler hep birlikte cehennemdedirler.] buyurmuş ve onların kalacağı diyarı zikretmiştir. Buna göre münafıklar cehennemin en alt tabakasında olacaklardır, kâfirler ise hem alt tabakada hem de üst tabakada azap göreceklerdir.

إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَاعْتَصَمُوا بِاللَّهِ وَأَخْلَصُوا دِينَهُمْ لِلَّهِ فَأُولَئِكَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ
وَسَوْفَ يُؤْتِ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ أَجْرًا عَظِيمًا (١٤٦) مَا يَفْعَلُ اللَّهُ بِعَذَابِكُمْ إِنْ شَكَرْتُمْ
وَآمَنْتُمْ وَكَانَ اللَّهُ شَاكِرًا عَلِيمًا (١٤٧) لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلَّا مَنْ
ظُلِمَ وَكَانَ اللَّهُ سَمِيعًا عَلِيمًا (١٤٨)

146. Ancak tövbe edip hallerini düzeltenler, Allah'a sımsıkı sarılıp dinlerini (ibadetlerini) yalnız onun için yapanlar başkadır. İşte bunlar (gerçekte) müminlerle beraberdirler ve Allah müminlere yakında büyük mükâfat verecektir. **147.** Eğer siz iman eder ve şükrederseniz, Allah size neden azap etsin! Allah şükre karşılık veren ve her şeyi bilendir. **148.** Allah kötü sözün açıkça söylenmesini sevmez; ancak haksızlığa uğrayan başka. Allah her şeyi işitici ve bilicidir.

Bir sözün kötü söz olduğuna dair hüküm ancak o sözden yola çıkılarak bilinebilir, çünkü söz ortada olmasaydı bu tür bir bilgi de bize ulaşamazdı. Kötü sözün kötü olduğunun haber verilmesi açıkça ifade edilmesi gereken hayırlı bir sözdür, çünkü bu bir bilgilendirmedir, böylece kötü söz, Allah tarafından kullanılmasına ruhsat verildiği durumlarda kullanılacağı zaman da açıkça kullanılmaz. Burada Hak Teâlâ kendi sevgisinin kötü sözü açıkça söylemek-

le ilişkili olma durumunu reddetmiştir. Kötülüğün açıklanması sözlü olabileceği gibi sözlü olmayıp fiil ile de olabilir. Burada "açıkça" ifadesi, kuldan kötülüğün açık bir şekilde zuhuru mânasındadır. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm da "Sizden her kim bu pisliklerle imtihan edilirse onu gizlesin."[32] buyurmuş, yani "Onu açığa çıkarmasın." demiştir. İyi ve kötü kelimeleri dilde kullanılan terimler olduğu için Allah Teâlâ da şeriatında, insanların ortak bir şekilde kullandıkları ifadeleri kullanmıştır. Nitekim insanlar kötülüğü kötülük diye isimlendirmişlerdir. Allah da [Allah kötü sözün açıkça söylenmesini sevmez.] buyurmuştur. Yani "maksatlarınıza uymadığı için adına kötü dediğiniz sözün" demek istemiştir.

[Ancak haksızlığa uğrayan başka]: Her ne kadar kötü sözü açıkça söylemek haksızlığa uğrayan kimse için ruhsat olsa da, yine de susmak daha faziletlidir. [Allah her şeyi işitici ve bilicidir.]

إِنْ تُبْدُوا خَيْرًا أَوْ تُخْفُوهُ أَوْ تَعْفُوا عَنْ سُوءٍ فَإِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَفُوًّا قَدِيرًا (١٤٩)

149. Bir iyiliği açığa vurur veya gizler yahut bir kötülüğü affederseniz bilin ki Allah da affedendir, güçlü olandır.

Bil ki Hak Teâlâ'nın emrine muhalif olan kimse bu davranışıyla O'ndan maksadına aykırı bir şeyi talep eder. Bu nedenle Hak Teâlâ'nın bağışlaması, günahı silmesi ve mağfiret etmesi bazı kulları hakkında, kulun muhalefetinin karşılığı değil, Allah'ın ona lütuf ve ihsanıdır. Haddizatında Hak Teâlâ'nın bu ihsanı bir karşılık olsa bile ancak o kulun dünya hayatında kendisi gibi bir kulu bağışlaması veya kendisine yapılan kötülüğü affetmesinin karşılığı olabilir. Böylece Hak Teâlâ o kula yönelik bağışlama, affetme, günahı silme ve mağfiret etme sıfatında, kulun davranışının birebir aynısını yerine getirmiş olur. Nitekim Hak Teâlâ kullarına bir şeyi yasakladığı zaman, o şeyden kendisi çok daha uzak durur, onlara bir güzel ahlâk davranışını emrettiği zaman da kendisi onu yerine getirmede en öncelikli olur.

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللّٰهِ وَرُسُلِهِ وَيُرِيدُونَ أَنْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللّٰهِ وَرُسُلِهِ وَيَقُولُونَ نُؤْمِنُ
بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ وَيُرِيدُونَ أَنْ يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذٰلِكَ سَبِيلًا (١٥٠)

150. Allah'ı ve peygamberlerini inkâr edenler ve (inanma hususunda) Allah ile peygamberlerini birbirinden ayırmak isteyip "Bir kısmına iman

---

32. Muvatta', Hudûd, 12.

ederiz ama bir kısmına inanmayız" diyenler ve bunlar (iman ile küfür) arasında bir yol tutmak isteyenler yok mu!

Bu sebeple Hak Teâlâ onlara "Hakkı bâtıla karıştırmayın." (Bakara, 2/42) buyurmuştur. Çünkü onlar [bir kısmına inanırız] diyerek hak olanı ifade etmişler, [bir kısmını da inkâr ederiz] diyerek de bâtılı söylemişler, böylece hak ve bâtılı birbirlerine karıştırmışlar, hakkın bâtıla karışabileceğini zannetmişlerdir. Oysa gerçek onların zannettikleri gibi değildir.

[Bu ikisi arasında bir yol tutmak isterler], yani kendiliklerinden bir başka yol ihdas ederler.

Bil ki akıl sahiplerinden bir grup, kendi iddialarında şeriatı azledilebilir düşünmüşlerdir. Oysa şeriat ebediyen azledilmez. Çünkü şeriat her görüş ve inanç sahibinin görüş ve inancını ve her delilin gösterdiği şeyi içine alır. Zira şeriat Allah'tan konuşur, bu şekilde inmiştir. Bu muayyen grup "Bir kısmına iman ederiz ama bir kısmına inanmayız." demiş olduğu halde biz onların şeriatın azledilmiş olduğu görüşünde olduklarını söyledik, çünkü onlar şeriattan sadece kendi görüşlerine uygun olanları almaktadırlar, bunun dışındakileri ise ya atmakta ya da bunların anlayışı kıt avama yönelik bir hitap olduğunu iddia etmektedirler. Kaldı ki bunu da söz konusu şeriatın peygamberin kendisinden değil de Allah Teâlâ'dan geldiğini kabul edip buna inandıkları durumlarda söylemektedirler. Bu yüzden Hak Teâlâ onları kınama babında şöyle buyurmuştur; [Allah'ı ve peygamberlerini inkâr edenler ve (inanma hususunda) Allah ile peygamberlerini birbirinden ayırmak isteyip "Bir kısmına iman ederiz ama bir kısmına inanmayız." diyenler ve bunlar (iman ile küfür) arasında bir yol tutmak isteyenler yok mu!] Şeriatın onların hâlihazırda uyguladıkları şeyleri getirdiği zaman bile onlar bunu şeriat getirmiş olduğu için alıp kabul etmezler, aksine kendi görüşlerini delillendirmek için alırlar. Mesut olan grup ise şeriatın hiçbir şeyini bir kenara atmaz, aksine herhangi bir konuda şeriatın bir hüküm getirmiş olduğu kesinleştikten sonra kendi görüşünü ve aklını bir kenara bırakır ve şeriatın getirmiş olduğu hüküm ile hükmeder. İşte böyle yapanlar âlemin efendileridir.

Hak Teâlâ'nın kulları ile kulluk ilişkisi dışındaki bütün ilişkilerden tenzih edilmesi hususuna gelince; böyle yapan kulların bu konuda durumun bizatihi ne olduğuna dair bir bilgileri yoktur. Çünkü böyle yapan kul, Hakkın kendisini kulları ile birlikte kıldığı her durumda, rabbini yalanlamış olur. Böyle bir şey, yani Allah Teâlâ'yı bizzat kendisinin kendisine nispet ettiği şeylerden tenzih etmek, Allah Teâlâ karşısında sergilenebilecek en büyük edepsizlik olur. Böyle yapan kimse [Bazısına inanır.] ki bu da "Hiçbir şey O'nun misli

değildir." (Şûrâ, 42/11) âyetidir, [Bazısını ise inkâr eder.] ki işte gerçek kâfirler bunlardır. Zira bu durumda kul kendisini, Rabb'i bilme konusunda rabbinden daha bilgili görmüş olmaktadır ki bundan daha büyük cehalet olamaz. Mümin kulun yapması gereken şey ise, eğer Allah Teâlâ tarafından basireti açılmış ve durumu olduğu gibi görme imkânına sahip olmuş kullardan değilse, Hak Teâlânın kendi zâtına nispet ettiği şeyleri, ancak Allah Teâlâ'nın bileceği şekilde O'na nispet etmektir. Aksi gizli şirktir, çünkü bu durumda Allah ile münazaaya, tartışmaya girmek gibi bir şey kulun içinde gizlenmiş demektir ki bunu herkes fark edemez, hele bunun içine düşen kimse hiç fark edemez ve aslına çok şey kaçıran olduğu halde kendisini salih zanneder. İşte Allah Teâlâ'yı böylesine tenzih eden bu cahil kimse, Hak Teâlâ'nın kendisini nitelediği sıfatlardan O'nu tenzih etmekte, Allah'a övgü olduğunu düşündüğü ifadelerle O'na medh ü senâda bulunmaktadır. Oysa Allah Teâlâ ona kendisini kitaplarında ve peygamberlerinin diliyle methettiği gibi medh ü senâda bulunmasını emretmiştir. Eğer kul kendisini kurtarmayı ve saadetin sebeplerini elde etmeyi istiyorsa o zaman her ne olursa olsun, Allah Teâlâ'yı, O'nun kendi kendini hamdettiği gibi hamd etmelidir, bu konuda herhangi bir tayinde bulunmaksızın Allah'ın ilmine itimat etmelidir. Eğer kul dünya hayatında keşf ehli değilse ve bu halde iken Allah Teâlâ onun ruhunu alırsa, o zaman işin hakikatini öğrenir. Eğer böyle yapmaz da te'vil ederse, o zaman durumu yaptığı te'vile kalır ve te'vilinin dışındaki şeylerden Allah onu mahrum bırakır, işin hakikatini göremez. Bu, mahrumiyetin en büyüğüdür. Âhirette hakikati keşfettiğinde Allah karşısında ne kadar edepsizlik etmiş olduğunu ve O'nun hakkında ne kadar cahil olduğunu anlar. Rivayette nakledildiğine göre bu makamın ehli olan kimselere âhirette Allah Teâlâ tecelli ettiği zaman onlar Allah'ı kabul etmeyecek, inkâr edeceklerdir, çünkü onlar dünyada sadece belli alâmetlerle kayıtlı bir rabbe kulluk etmişlerdir. Âhirette Rab tam da bu alâmetle onlara zuhur edince ise onun rabliğini kabul ederler, oysa o Rab, tam da inkâr etmiş oldukları Rab'dir. Kişinin inkâr etmiş olduğu şeyi kabul etmesinden daha büyük cehalet olabilir mi?!

أُولَٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا (١٥١)

151. İşte gerçekten kâfirler bunlardır. Ve biz kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır.

Böylece küfür hükmü iman hükmüne ağır basar. Küfür hükmünün ağır basmasının sebebi, haber verenin tekliği ve verdiği haberde hiçbir kayıt ol-

maksızın mutlak mânada doğruluğudur. Zira O'nun hakkında "yalan" imkânsızdır. Ayrıca iman özü itibariyle çoğalmaz, çoğalan onun belli yerlerde zuhurudur. Burada Allah Teâlâ onlarda imanın bütününü olumsuzlamıştır, çünkü onlar da Hak Teâlâ'nın teklik mertebesini olumsuzlamışlardır. Dolayısıyla onlar, örtmek mânasına gelen küfür niteliğine en çok müstahak olan kimselerdir. Zira aslî mânada kâfir demek, kendisinden Hakk'ın örtülmüş olduğu kimse demektir. Burada sözü edilen kimse ise imanı bildiği halde onu örtmüştür. Çünkü "Bir kısmına iman ederiz ama bir kısmına inanmayız." demişlerdir. Dolayısıyla onlar Hakk'ı hiç bilmeyen kimseye göre, kâfir niteliğine daha müstahaktırlar. Bu yüzden de Hak Teâlâ onlar hakkında [İşte gerçekten kâfirler bunlardır.] buyurmuştur.

وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَلَمْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ أُولَئِكَ سَوْفَ يُؤْتِيهِمْ أُجُورَهُمْ
وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا (١٥٢) يَسْأَلُكَ أَهْلُ الْكِتَابِ أَنْ تُنَزِّلَ عَلَيْهِمْ كِتَابًا مِنَ السَّمَاءِ
فَقَدْ سَأَلُوا مُوسَى أَكْبَرَ مِنْ ذَلِكَ فَقَالُوا أَرِنَا اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ ثُمَّ
اتَّخَذُوا الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ فَعَفَوْنَا عَنْ ذَلِكَ وَآتَيْنَا مُوسَى سُلْطَانًا
مُبِينًا (١٥٣) وَرَفَعْنَا فَوْقَهُمُ الطُّورَ بِمِيثَاقِهِمْ وَقُلْنَا لَهُمُ ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُلْنَا
لَهُمْ لَا تَعْدُوا فِي السَّبْتِ وَأَخَذْنَا مِنْهُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا (١٥٤) فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ
وَكُفْرِهِمْ بِآيَاتِ اللَّهِ وَقَتْلِهِمُ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَقَوْلِهِمْ قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ طَبَعَ اللَّهُ عَلَيْهَا
بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا (١٥٥) وَبِكُفْرِهِمْ وَقَوْلِهِمْ عَلَى مَرْيَمَ بُهْتَانًا عَظِيمًا
(١٥٦) وَقَوْلِهِمْ إِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ اللَّهِ وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ
وَلَكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا اتِّبَاعَ
الظَّنِّ وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًا (١٥٧)

152. Allah'a ve peygamberlerine iman eden ve onlardan hiçbirini diğerlerinden ayırmayanlara (gelince) işte Allah onlara bir gün mükâfatlarını verecektir. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir. 153. Ehli kitab senden üzerlerine semadan bir kitab indirivermeni istiyorlar, çok görme Mûsâ'ya bundan daha büyüğünü teklif ettiler, "Allah'ı bize açıktan göster." dediler de zulümleri nedeniyle kendilerini yıldırım çarptı, sonra kendilerine o kadar açık mucizeler gelmişken tuttular danaya taptılar, derken biz bunları affettik de Mûsâya güçlü bir saltanat verdik. 154. Ve misaka bağlanmaları için Turu üstlerine kaldırdık da "Girin secdelere kapa-

narak o kapıya" dedik onlara, hem "Cumartesi yasağını çiğnemeyin." dedik de onlara kendilerinden ağır bir misak aldık. 155. Sözleşmelerini bozmaları, Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri, peygamberleri haksız yere öldürmeleri, "Kalplerimiz perdelidir." demelerinden ötürü Allah, evet, inkârlarına karşılık onların kalplerini mühürledi, onun için bunların ancak pek azı inanır. 156. Kâfirliklerinden dolayı ve Meryem'e büyük iftira atmalarından dolayı. 157. Ve "Allah elçisi Meryem oğlu Îsâ'yı öldürdük" demeleri yüzünden (onları lânetledik). Hâlbuki onu ne öldürdüler ne de astılar; fakat onlara Îsâ gibi gösterildi. Onun hakkında ihtilâfa düşenler bundan dolayı tam bir kararsızlık içindedirler; bu hususta zanna uymak dışında hiçbir bilgileri yoktur ve kesin olarak onu öldürmediler.

İsrailoğulları [Biz Mesih Meryem oğlu Îsâ'yı öldürdük.] demişlerdir, Allah Teâlâ ise onları yalanlamış ve [Hâlbuki onu ne öldürdüler ne de astılar; fakat onlara Îsâ gibi gösterildi.] buyurmuş, ardından da [Kesin olarak onu öldürmediler.] demiştir. Yani aslında o ölü değildir, aksine onlara öyle gösterilmiştir. Bu müstakil bir yakîndir, kesinliktir, herhangi bir mahalde mevcut olmayan bir kesinliktir, çünkü onlar Îsâ aleyhisselâmı öldürdükleri konusunda kendilerinden emin idiler. İşte bu, mânanın mâna ile kaim olması türünden bir ifadedir. Çünkü yakîn (kesinlik) bir mânadır, öldürmek de bir mânadır, öldürmenin Îsâ aleyhisselâm ile kaim olduğu (öldürülenin o olduğu) konusunda emin olunabilir. Bu âyette öldürme, kesinlik ifadesi ile nitelendirilmiştir. Mânaların en doğru olanı, mâna ile kaim olanıdır. Bu mesele akılların hayrete düştüğü bir meseledir.

بَلْ رَفَعَهُ اللّٰهُ إِلَيْهِ وَكَانَ اللّٰهُ عَزِيزًا حَكِيمًا (١٥٨) وَإِنْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ
قَبْلَ مَوْتِهِ وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكُونُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا (١٥٩)

158. Bilâkis Allah onu (Îsâ'yı) kendi nezdine kaldırmıştır. Allah izzet ve hikmet sahibidir. 159. Ehl-i kitap'tan her biri, ölümünden önce ona muhakkak iman edecektir. Kıyamet gününde de o, onlara şahit olacaktır.

Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle buyurmuştur: "Meryem oğlu Îsâ sizin içinizden âdil bir hakem olarak iner (bir rivayette adaleti sağlayıcı bir hakem olarak iner), haçı kırar, domuzu öldürür." Yine Hazreti Peygamber aleyhisselâm, Îsâ aleyhisselâmın indiği zaman "bize ancak bizden olarak önderlik edeceğini" ifade buyurmuştur. "Bizden" ifadesi, "bizim sünnetimizle" mânasındadır.

فَبِظُلْمٍ مِنَ الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ أُحِلَّتْ لَهُمْ وَبِصَدِّهِمْ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ كَثِيرًا
(١٦٠) وَأَخْذِهِمُ الرِّبَا وَقَدْ نُهُوا عَنْهُ وَأَكْلِهِمْ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ
مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا (١٦١) لَكِنِ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَالْمُؤْمِنُونَ يُؤْمِنُونَ بِمَا
أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَالْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ وَالْمُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَالْمُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ
وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أُولَئِكَ سَنُؤْتِيهِمْ أَجْرًا عَظِيمًا (١٦٢)

160. Yahudilerin zalimlikleri ve Allah yolundan çevirmeleri sebebiyle onlara helâl edilmiş olan birçok temiz ve hoş nimetleri kendilerine yasakladık. 161. Bir de kendilerine yasaklanmış olduğu halde faiz almaları ve halkın mallarını haksızlıkla yemeleri sebebiyle. Onların kâfir olarak kalanlarına acı bir azap hazırladık. 162. Fakat içlerinden ilimde derinleşmiş olanlar ve müminler, sana indirilene ve senden önce indirilene iman edenler, namazı kılanlar, zekâtı verenler, Allah'a ve âhiret gününe inananlar var ya; işte onlara pek yakında büyük mükâfat vereceğiz.

[Zekâtı verenler]: Zekât, kitap, sünnet ve icma ile farzdır, bu konuda ihtilaf yoktur. Âlimler zekâtın Müslüman, hür, büluğ çağına ermiş ve nisap miktarı mala tam olarak mâlik olan herkese farz olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Zekât mükellef üzerindeki değil, mal üzerindeki bir farzdır, mükellef üzerine düşen vazife onu maldan çıkarmaktır. Zekât, elinde mal bulunan kimsenin elinde, muayyen sınıflara ait bir emanettir. Bu ne kölenin ne da kulun malıdır. Dolayısıyla da kimin elinde ise götürüp sahiplerine iade etmelidir. Sahibi olan mümin köle ya da hür kimse onda dilediği gibi tasarruf hakkına sahiptir. Evla olan, mala bakan herkesin ondan zekât payını çıkarıp vermekle muhatap olmasıdır. Buna göre kendisine (yaşının küçüklüğü, akıl noksanlığı ve benzeri sebeplerle) malında tasarrufta bulunma konusunda kısıtlama getirilmiş kimsenin velisi (vasî), malın sahibi adına zekâtı verir. Bu durumda malın sahibinin bu konuda bir şey söyleme hakkı yoktur. İşte bu yüzden biz bunun maldaki bir hak olduğunu söyledik. Çünkü küçük çocuğun üzerine herhangi bir mükellefiyet düşmez. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm yetimin malının sadaka (zekât) ile tükenmemesi için onun ticarette kullanılmasını emretmiştir. Buna göre sadaka, yani zekât, yetimin malında da farzdır ve yetim onu verir. Yine delinin, kısıtlının mallarında da farzdır, bunların velileri zekâtı verirler. Yine kölenin malında da farzdır, köle zekâtını kendisi verir. Zimmîlere gelince, bana göre zekât her ne kadar diğer farzlar gibi kâfir-

lere de farz olsa da, yine de kâfirin malından zekât alınmamalıdır; çünkü kâfir olan kimsenin mükellef olduğu amellerin hiçbiri, kendisinden bu mükellefiyetlere iman hâsıl olmadıkça kabul edilmez. Eğer kâfir, Ehl-i kitap'tan ise o zaman bu konuda bize göre dikkate alınması gereken başka hususlar vardır (*fîhi nazar*). Eğer onlardan cizye alınmış ise bu durum Şârî'in onların mevcut dinlerini kendileri için onaylaması anlamına gelir, böylece onların kendi dinleri kendileri için meşru olur, bu durumda da onlara kendi dinlerini uygulamak icap eder. Eğer dinlerinde zekât vermek var ise ve zekâtı getirip verirlerse kabul edilip alınır. Ama bir müşrikten bizim zekât talep etme hakkımız yoktur, fakat kendi eliyle getirip bize zekât verirlerse onu kabul ederiz. Burada "kâfir"den kastedilen, tevhid ehli olmayan, müşrik kimsedir. Zimmîlere zekât farz değildir, bunun mânası, onlara zekât her ne kadar şeriatın diğer farzları gibi bir görev olarak terettüp etse bile, getirip zekâtı verdikleri takdirde dahi (âhirette) bunun onlar için bir fayda sağlamayacağıdır. Çünkü onlar zekâtın sahih olmasını sağlayan şartı yerine getirmemişlerdir ki o şart da sadece zekâta iman etmek ya da şeriatın bir kısmına iman etmek değil, şeriatın getirmiş olduğu her şeye iman etmektir. Eğer kişi zadece zekâtın farzlığına ya da diğer bazı farzların farzlığına iman eder veya diğer bazı nafile ibadetlerin nafile olduğuna iman eder, fakat iman edilmesi gereken farzlardan veya nafilelerden tek bir tanesine dahi iman etmez ise, o zaman onun imanı kabul edilmez. Ancak hepsine iman ederse kabul edilir. Bununla beraber bizim bir zimmîden zekâtını isteme hakkımız yoktur. Eğer getirip kendisi verirse o zaman da onu geri çevirme hakkımızı yoktur, çünkü bu durumda o zekâtını, biz istemeden getirmiş durumdadır ve sultan onun zekâtını alıp Müslümanların hazinesine (beytü'l-mâl) koyar. Onu zekât olarak almaz, fakat geri de çevirmez. Eğer geri çevirecek olursa o zaman Hazreti Peygamber aleyhisselâmın emrine isyan etmiş olur.

Âlimler zekâtın sekiz şeyde farz olduğu konusunda ittifak etmişlerdir, bunlar maden, bitki ve hayvanların üreyen, ürün getirenleridir. Maden kapsamına altın ve gümüş girer. Bitki kapsamına buğday, arpa ve hurma girer. Hayvan kapsamına da deve, sığır ve koyun-keçi girer. Bu, üzerinde ittifak edilen husustur ve bize göre de sahihtir.

Bil ki zekâtın bir nisap miktarı ve bir de üzerinden geçmesi gereken bir yıl, yani zekâta konu olan malın kendisi ile ve zamanı ile ilgili iki miktarı söz konusudur. Zekâtın kimlere verileceği konusunu ise Kur'ân zikretmiştir. Bunlar fakirler, miskinler, zekât memurları, kalpleri ısındırılacak olanlar, köleler, borçlular ve Allah yolunda cihad edenlerdir.

İşaret ve ibret

Zekâtın mânası temizleme olduğuna göre, ilâhî isimlerden ona ait isim, *el-Kuddûs*'tür. *el-Kuddûs*, temiz olan demektir. Yine ilâhî isimlerden temizlik anlamı taşıyan diğer isimler de zekâtla ilgilidir. Zâhirdeki malın sadakası (zekâtı) mâlumdur, bâtında bunun mukabili nefislerin zekâtıdır. Nefislerin kendilerine özgü birtakım sıfatları vardır. Bunlar, mümkün varlığın sahip olduğu sıfatlardır. İnsan, mahiyeti yönünden mümkünün hak etmediği birtakım sıfatlarla da nitelenebilir. Fakat mümkün varlık bu sıfatlarla nitelendiğinde, kendiliğinden sahip olduğu özelliklerden ayırt edilsin diye, onların gerçek sahibi Allah Teâlâ'dır. Nitekim Hak Teâlâ, kullarına tenezzül ve merhamet amacıyla, kendisini mümkün varlıklara ait sıfatlarla da nitelemiştir. O halde, nefsin zekâtı Allah'ın ondaki hakkını çıkarmaktır. Bu çıkarma, nefsi kendisine ait olmayan sıfatlardan arındırmak, temizlemek demektir. Böylece, sana ait olan kısmı (imkân) alır, O'na ait kısmı (varlık) kendisine verirsin. Eşyanın kendisinden ortaya çıktığı asıl *el-Kuddûs* ismi olduğu ve *el-Kuddûs* ismi de özü gereği yaratılmışların kirlerinden temiz olan mânasında olduğu için, varlıklar hariçte zuhur ettiklerinde ve onlarda mülk sahibinin iddiası hâsıl olduğunda, üzerlerine, kendilerini yaratıcılarından başkasına nispet etme kiri bulaşmış ve bu kir onların asli olarak sahip oldukları ve yaratıcılarına nispet edilmekten gelen temizliklerini ortadan kaldırmıştır. Nitekim onlarda kendilerini yaratıcılarından başkasına nispet etmeden önce, yani bu arızî kirden önce asli temizlik bulunmaktaydı. Kaldı ki yaratılmış olma hali kirlilik olarak yeterlidir. İşte bu nedenle Allah Teâlâ bu türlerin sahiplerine zekâtı farz kılmış, bunu da onların temizliği yapmıştır. Allah Teâlâ, bu tür mallarda kendi emrinden bir pay belirlemiştir. Bu pay, asli sahiplerine nispet edilsin diye Allah Teâlâ'ya döner. Böylece, temizlik kazanır. Çünkü Allah Teâlâ esasen zekâtı, malların temizliği için emretmiştir. Zekâtın farziyetinin ibret kısmı (bâtıni yorumu) ise onun icma ile farz oluşundadır. Şöyle ki, Allah Teâlâ dışındaki bütün varlıkların varlığı Allah ile mümkündür, bu yüzden bütün varlıklar varlıklarını Allah Teâlâ'ya dayandırırlar. Allah'tan başka varlıklar arasında bu konuda herhangi bir ihtilaf yoktur. İşte bu, varlığın zekâtı konusundaki icmanın bâtınî yönüdür. Biz de zekât vererek Allah'a ait olanı O'na iade ederiz. Çünkü O'ndan gayrı varlık olmadığı gibi O'ndan gayrı var edici de yoktur. Kitapta ise orada "O'nun vechi dışında her şey helâk olucudur." (Kasas, 28/88) buyrulmaktadır. Vech ise varlıktan başka bir şey değildir. Bu, zâtın ve âyânların zuhurudur. Sünnette ise "Allah'tan gayrı bir kudret ve kuvvet

yoktur."[33] buyrulmuştur. Zekâtın kime farz olduğu konusundaki bâtınî yoruma gelince; kişiye zekâtın farz olması için onun önce Müslüman olması gerekir. Müslüman, istenilen şeye boyun eğen demektir. Allah'tan başka herkesin varlığını Allah'a dayandırmaya boyun eğdiğini söylemiştik. Onlar, varlıklarını sadece Allah'tan kazanmıştır ve varlıklarını ancak Allah sayesinde (*bi'llâhi*) devam ettirirler. O olmaksızın varlıkları devam edemez. Hürriyet de bunun gibidir, çünkü ancak bu durumdaki kişi hürdür. Yani Allah Teâlâ'nın yarattıklarından hiçbiri onun varlığına sahip değildir. Büluğ çağına ermenin bâtınî yorumu ise, kişinin rabbinin layık olduğu şeylerle olmadıklarını ayırt edebilmesidir. Kişi bunu bildiği zaman, hiç kuşkusuz, bütün işleri Allah'a havale etmesi gereken bir sınıra ulaşmış demektir. (Zekâtın farz olması için gerekli şartlardan biri olan) akıl ise, kişinin Allah Teâlâ'nın kitabındaki hitabında ya da peygamberinin dili ile gelen bilgilerde kendisinden ne istediğini, yine Allah Teâlâ'nın nefsine ilham ettiği şekilde, bizzat Allah'tan anlamak demektir. Varlığını yaratanın varlığıyla sınırlayan kimse hiç kuşkusuz nefsini anlamış demektir.

Hangi mallardan zekâtın farz olduğu hususunun bâtınî yorumu işse şöyledir: Zekât insanın sekiz organına farzdır. Bunlar göz, kulak, dil, el, mide, cinsel organ, ayak ve kalptir. Bu organların her birine düşen bir zekât vardır ki Hak Teâlâ âhiret diyarında kulu bu zekâtlardan sorumlu tutar, onları talep eder. Gönüllü sadaka ise, insanın her bir damarına sadakanın düşmesidir. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm [İnsanın her damarına sadaka düşer] buyurmuştur. Dolayısıyla bu organlardaki zekât, bu sekiz organa farz kılınmış Allah hakkıdır. Gözün zekâtı, Allah'ın ona farz kıldığı yükümlülüklerdir. Harama bakmamak, Allah'a yaklaşmaya sebep olacak şeylere bakmak bunlara örnektir. Yine Kur'ân-ı Kerim sayfasına bakmak, âlimin yüzüne bakmak, aile, çocuk ve benzerleri gibi kendisine bakmakla mutlu olunan kimselerin yüzüne bakmak ve Kâbe'ye bakmak da böyledir. Gereken yerde kullanma veya gerekli olmayan yerde kullanmama konusunda insanın mükellef oluşu açısından bütün organlar böyle değerlendirilebilir. Diğer bir açından bu sekiz tür organın zekâtı bâtınî olarak şöyle yorumlanabilir: Bakışını kendi nefsiyle arındıran kişi, zekâtı gözüyle vermiş, daha önce nefsi vasıtasıyla görür iken artık rabbiyle görür' hale dönmüştür. Kulağını nefsiyle arındıran kimse de zekâtı kulağına verdirmiştir. Böylece rabbi ile duyar hale gelmiştir. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâmın dilinden Hak Teâlâ "Ben onun kulağı ve gözü olurum.[34]

33. Buhârî, Da'avât, 50; Müslim, Zikr, 44.
34. Buhârî, Rikâk, 38.

buyurmuştur. Bu sekiz sınıfın bâtınî yorumu bir başka açıdan şöyledir: İlim ve amel altın ve gümüş konumundadır, hayvanlardan koyun, sığır ve deve ise ruh, nefs ve cismin mukabilindedir. Bitki türlerinden arpa, buğday ve hurma ise bâtınî olarak ruhların, nefslerin ve uzuvların edindikleri ilimler, düşünceler ve amellerdir. Koyunları ruhlar mukabilinde zikrettik, çünkü koyun (keçi), İbrâhîm aleyhisselâmın evladı için (peygamber oğlu peygamber için) fidye olarak verilmiştir. Develeri, aradaki isim münasebeti nedeniyle cisimlerin mukabilinde zikrettik, çünkü cisim "beden" olarak isimlendirilir, devenin isimlerinden biri de "büdn"dür. Sığırın nefis mukabilinde olması ise onun mertebe olarak koyundan yüksek, deveden alçak olmasıdır ki nefis de böyledir, cisimden üstte, fakat ilâhî ruh olan akıldan alttadır. Akıl mânasında olan ruhtan, Allah Teâlâ'nın kendisinde ekmiş olduğu ilimler, hikmetler, sırlar ve ancak Allah Teâlâ'nın bildiği daha nice şeyler zuhur eder. Bu yüzden o, buğdayın zekâtı konumundadır. Zira buğday, hububat cinsinin en üstünüdür. Nefisten ise Allah Teâlâ'nın kendisinde ekmiş olduğu *havatır* (düşünceler) ve şüpheler zuhur eder ki bunlar Allah'tan başkası bilmez. Bunun bitkilerdeki karşılığı ise hurmadır. Uzuvlarda ise Allah Teâlâ bütün amelleri ekmiştir, bu yüzden onlar bitki olarak amelleri verirler. Onlardaki zekât payı amellerdir. Kâğıt ameldir, altın ise ilimdir. Amelin zekâtı, farz amellerdir; ilmin zekâtı ise yine farz olan ilimdir.

إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَى نُوحٍ وَالنَّبِيِّينَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَوْحَيْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ
وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَعِيسَى وَأَيُّوبَ وَيُونُسَ وَهَارُونَ وَسُلَيْمَانَ وَآتَيْنَا دَاوُودَ
زَبُورًا (١٦٣) وَرُسُلًا قَدْ قَصَصْنَاهُمْ عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ وَرُسُلًا لَمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ وَكَلَّمَ
اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا (١٦٤)

163. Biz Nûh'a ve ondan sonraki peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik. Ve (nitekim) İbrâhîm'e, İsmâîl'e, İshak'a, Ya'kûb'a, esbâta (torunlara), Îsâ'ya, Eyyûb'e, Yûnus'a, Hârûn'a ve Süleymân'a vahyettik. Dâvud'a da Zebûr'u verdik. 164. Bir kısım peygamberleri sana daha önce anlattık, bir kısmını ise sana anlatmadık. Ve Allah Mûsâ ile gerçekten konuştu.

Allah Teâlâ Mûsâ aleyhisselâm ile, kendi kelâmıyla, arada herhangi bir vasıta veya tercüman olmaksızın konuşmuştur. Bu nedenle bu hususun ifadesinde herhangi bir işkâl oluşmaması için âyette "*teklîmen*" ifadesi ile mastar yoluyla tekid yapılmıştır. Bunda onun diğerlerine olan üstünlüğüne işaret

vardır ki bu üstünlük de, onun aradaki perdenin kaldırılmasıyla hususi hitaba muhatap olması sayesindedir. Bu makamdan Hak Teâlâ'yı ondan başkası işitmemiştir. Allah Teâlâ Mûsâ aleyhisselâma ateş ve ağaç perdesinden, vadinin sağ tarafında, Tûr'un sağ yamacında, mübarek bölgede konuşmuştur.

Bil ki kelâm ve söz, Allah Teâlâ'ya ait iki sıfattır. Allah Teâlâ sözü (*kavl*) maduma duyurur. Bu [Allah Mûsâ ile konuştu] âyetinde dile getirilir. Bazen kelâm, tercüme edip aktaran kimsenin dilindeki söze denilir ve bu durumda kelâm kendisinden aktardığı kimseye nispet edilir. Öyleyse sözün (*kavl*) madumda bir etkisi vardır ve bu da varlıktır. Kelâmın ise mevcutta etkisi vardır, o da ilimdir. İlâhî kelâmın hikâye edilmesi, zâtî sıfat ile nitelendirilmez. İlâhî tecelli herhangi bir surette tecelli ettiği zaman, bu suret ya örfte kelâmın ilişkilendirildiği bir suret olur ya da olmaz. Eğer bu suret, kelâmın ilişkilendirildiği suretlerden birisiyse, o zaman onun kelâmı nispet edildiği kelâm ile aynı cinstendir. Bunun nedeni tecelli eden suretin tecelli üzerindeki hükmüdür. Eğer kelâm örfte sözün nispet edildiği suretlerden değil ise, o zaman ya iman yoluyla sözün nispet edildiği suretlerden olabilir ki bunun örneği derilerin ve uzuvların konuşmasıdır. Yine "Onlar bizi Allah konuşturdu derler." (Fussilet, 41/21) âyeti de buna örnektir. Ya da kelâm, sözün veya konuşmanın nispet edildiği suretlerden olmayabilir. İşte anlaşılmayan tesbihin kendisine nispet edildiği varlığın kelâmı budur. Eğer bu tesbih söz veya kelâm olsaydı, onu anlamayacağımız değil, duymayacağımız söylenirdi. Oysa âyette onu anlayamayacağımız ifade edilmiştir ki bu da ilimdir. İlim, bazen kelâmdan ve sözden meydana gelirken bazen onlardan meydana gelmez. Böyle suretlerde tecelli ettiğinde, konuşma, tecelli edenin iradesine göre gerçekleşir. Bu ise, o suretin tesbihine uygun ve onu aşamayacak şekilde olur. Bu durumda o tecelligâhın sözünden o suretin tesbihi anlaşılır. İşte bu gibi suretlerde Allah Teâlâ'ya nispet edilen kelâm, suretlerin bulunduğu hale göredir. Bu ise tecellinin nurani ve tabii maddelerde gerçekleştiği zaman söz konusu olur. Eğer tecelli nurani ve tabii maddelerde gerçekleşmeyip soyut anlamlarda gerçekleşmişse, o zaman ona tecelligâha etkisi bakımından kelâm adı verilir, yoksa Allah Teâlâ o şekilde konuştu anlamında kelâm adı verilmez.

Bil ki Allah Teâlâ'nın kelâmı, O'nun ilmidir; ilmi ise zâtıdır. Kelâmının O'ndan başkası olması mümkün değildir. Böyle bir durumda Allah, zâtına ilave bir durum nedeniyle hükme konu olan olurdu. Allah ise hükme konu (mahkûm aleyh) olmaz. Kelâm sahibi olan her varlık, konuşmaya güç yetirmek, bizatihi buna imkân sahibi olmakla nitelendirilir. Ancak Hak Teâlâ, konuşmaya güç yetirmekle nitelenemez. Çünkü böyle nitelenecek olsa, o za-

man O'nun kelâmı, yaratılmış olurdu. Oysa Allah Teâlânın kelâmı Eş'arîliğe göre kadîm, diğer akılcıların görüşüne göre ise zâtının aynıdır. Öyleyse nasıl ki Allah Teâlâ'nın zâtı meçhul ise kelâmın Allah'a nispetinin tarzı da meçhuldür. Allah Teâlâ hakkında kelâm vasfı ancak şer'an sabit olabilir. Aklın düşünce gücü yoluyla bunu idrak etmesi söz konusu değildir.

Anlatıldığına göre Hazreti Mûsâ aleyhisselâma rabbi on iki bin kelime ile konuşmuştur ve bu kelimelerden her birinde [Ey Mûsâ!] demiştir. Kelâm, tesir eden şeydir ve taksime konu olmaz. Taksim edildiğinde ona söz denilir. Bundan ilâhî bir minnet ve lütuf söz konusudur. Kur'ân'ın bütünü Allah'ın sözüdür. Onda Allah'ın konuşması (kelâm etmesi) yoktur, her ne kadar onda kelâma dair söz geçse de bu Mûsâ aleyhisselâmı teşrif içindir. Eğer Kur'ân'da kelâm olsaydı, hiç kimse onu inkâr edemezdi. Çünkü kelâm, (yaralamak, iz bırakmak mânasındaki) *kelm*, *kelim* sözcüğünden gelir, bu durumda da kelâm, onu inkâr eden kimselerde tesir ederdi. Görmez misin, Hak Teâlâ Mûsâ aleyhisselâm ile konuşmasını *ve "kellemellâhu Mûsâ teklimen"* şeklinde ifade etmiş, bu ifadede çok kuvvetli bir tarzı takip etmiştir. Böylece O'nun kelâmı Mûsâ aleyhisselâma tesir etmiş, ondan hükümleri zuhur etmiştir. Söz bir tesirde bulunduğu zaman ise bu, sözün bizzat kendisinden değil, ilâhî nimet ve lütuftan kaynaklanır.

İşaret

Mûsâ aleyhisselâm kelâm ile tahsis edilmiş, yani hususen onunla konuşulmuştur ki onun nefsinde, Hazreti Muhammed aleyhisselâmın mirasından alacağı paya sahip olma hali yerleşsin. Bu nedenle onun levhalarında, cevâmiü'l-kelim mukabilinde, bilinebilen her şeyin ilmi vardır.

رُسُلًا مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللّٰهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ وَكَانَ اللّٰهُ عَزِيزًا
حَكِيمًا (١٦٥)

165. Hep rahmet müjdecileri azab habercileri olarak gönderilmiş peygamberler ki artık insanlar için Allaha karşı peygamberlerden sonra bir itiraz bahanesi olamasın, Allah Azîz, Hakîm'dir.

Ey dostum! Bil ki Allah Teâlâ peygamberleri boş yere göndermemiştir. Eğer akıllar tek başlarına mutluluğu sağlayacak olan hususları bilselerdi, o

zaman peygamberlere gerek kalmazdı ve peygamberlerin varlığı abes olurdu. Ancak bizim kendisine dayandığımız varlık bize benzemediği gibi biz de O'na benzemeyiz. Eğer O'na benzeseydik, o zaman bizim O'na dayanmamız O'nun bize dayanmasından öncelikli olmazdı. Dolayısıyla kesin olarak öğrenmekteyiz ki bu makamda yaratıcı bizim gibi değildir, O'nunla bizi birleştiren ortak bir hakikat yoktur. Öyleyse insan nereye varacağı, nereye ulaşacağı, dayandığı kimsenin katında mutlu olursa, mutluluk nedeninin ne olduğu, bedbaht olursa, bedbahtlık nedeninin ne olduğu gibi konularda zorunlu olarak cehalet içinde kalacaktır. Çünkü insan Allah'ın bu konudaki bilgisinden bihaberdir. Allah'ın kendisi hakkındaki iradesini ve kendisini niçin yarattığını (aklıyla) bilemez, bu yüzden de bu konuda mutlaka Allah'ın öğretmesine muhtaçtır. Eğer Allah Teâlâ dileseydi, her şahsa mutluluğun sebeplerini öğretir ve ona hangi yolda yürümesi gerektiğini tavzih ederdi. Fakat böyle bir şey yapmak yerine her topluma kendi cinsinden -başkalarından değil- peygamber göndermeyi, o peygamberi onlara önder kılmayı dilemiş ve insanlara da o peygamberin itaati altına girmelerini emretmiştir. Bunun sebebi ise ezelî ilâhî bilgiye dayalı olarak insanların imtihan edilmesi ve onlara karşı hüccetin ikamesidir. (İnsanların bahanelerinin tüketilmesidir.) Sonra Allah Teâlâ peygamberlerinin doğruluğunu gösteren mucize ve deliller ile peygamberini teyit etmiş, böylece onların ümmetlerine karşı delil olmalarını sağlamıştır. Dolayısıyla Allah Teâlâ'nın insanları çektiği ilk imtihan, onlara başkalarından değil de bizzat kendi içlerinden seçmiş olduğu peygamberler göndermek suretiyle yaptığı imtihandır. Zira resûlleri birer perdedardır. Kralın perdedarları onun perdeleridir, bu sayede halkın gözlerinin kime bağlandığını, yani perdedara mı yoksa onu aşıp doğrudan kralı görmeye mi yöneldiğini görür. Perdedarlar Allah'ın bir imtihanıdır. Peygamberler kendilerine değil, Allah'a davet ederler.

لَكِنِ اللّٰهُ يَشْهَدُ بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ أَنْزَلَهُ بِعِلْمِهِ وَالْمَلَائِكَةُ يَشْهَدُونَ وَكَفَى بِاللّٰهِ شَهِيدًا

(١٦٦)

166. Fakat Allah sana indirdiğine şahitlik eder; onu kendi ilmi ile indirdi. Melekler de (buna) şahitlik ederler. Ve şahit olarak Allah kâfîdir.

İndirmek, ilmin bulduğu bir eylemdir. Zira Allah her şeyi bilir ve olacak olduğunu bildiği bilgi ile amel eder. Olmayacağını bildiği şeyi de oldurmaz. Böylece onun ameli ilmi ile olmuş olur. Melekler de şahittirler, ancak Allah şahit olarak yeter.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللهِ قَدْ ضَلُّوا ضَلَالًا بَعِيدًا (١٦٧) إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا
وَظَلَمُوا لَمْ يَكُنِ اللهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ طَرِيقًا (١٦٨) إِلَّا طَرِيقَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ
فِيهَا أَبَدًا وَكَانَ ذٰلِكَ عَلَى اللهِ يَسِيرًا (١٦٩) يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمُ الرَّسُولُ بِالْحَقِّ
مِنْ رَبِّكُمْ فَآمِنُوا خَيْرًا لَكُمْ وَإِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَكَانَ اللهُ
عَلِيمًا حَكِيمًا (١٧٠) يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللهِ إِلَّا الْحَقَّ
إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ فَآمِنُوا
بِاللهِ وَرُسُلِهِ وَلَا تَقُولُوا ثَلَاثَةٌ انْتَهُوا خَيْرًا لَكُمْ إِنَّمَا اللهُ إِلٰهٌ وَاحِدٌ سُبْحَانَهُ أَنْ يَكُونَ لَهُ
وَلَدٌ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَفَى بِاللهِ وَكِيلًا (١٧١)

167. İnkâr eden ve (başkalarını da) Allah yolundan alıkoyanlar şüphesiz doğru yoldan çok uzaklaşmışlardır. 168. Muhakkak Allah, inkâr edenleri ve zulmedenleri ne bağışlar ne de doğru bir yola eriştirir. 169. Onların iletilecekleri tek yol cehennem yoludur. Orada ebedî olarak kalacaklardır. Bunu yapmak Allah için pek kolaydır. 170. Ey insanlar! Peygamber rabbinizde size gerçekle geldi, inanın, bu sizin hayrınızadır. İnkâr ederseniz, bilin ki, göklerde ve yerde olanlar Allah'ındır. Allah bilendir. Hakîm'dir. 171. Ey kitap ehli! Dininizde taşkınlık etmeyin. Allah hakkında ancak gerçeği söyleyin. Meryem oğlu Îsâ Mesih, Allah'ın peygamberi, Meryem'e ulaştırdığı kelimesi ve kendinden bir ruhtur. Allah'a ve peygamberlerine inanın, "üçtür" demeyin, vazgeçin, bu hayrınızadır. Allah ancak bir tek tanrıdır, çocuğu olmaktan münezzehtir, göklerde olanlar da yerde olanlar da O'nundur. Vekil olarak Allah yeter.

Dinde taşkınlık, insanların pek çok hayrı ellerinden kaçırmalarının sebebidir. Dinde taşkınlık kapsamına, insanların Hak Teâlâ'yı neredeyse yalanlayacak konuma gelecek kadar tenzih etmeleri de girer. Buna göre dinde taşkınlık yapan ve Hak Teâlâ'yı layık olduğu vasıflardan bile tenzih eden kimse her ne kadar bu fiili ile taşkınlık yapmayı değil de Hak Teâlâ'yı tazim etmeyi amaçlamış olsa da, yine de cehalete düşmüş ve kusur işlemiş olur. Hak Teâlâ [Ey kitap ehli! Dininizde taşkınlık etmeyin. Allah hakkında ancak gerçeği söyleyin.] buyurmuştur. Gerçek de ancak Hak Teâlâ'nın kendisinin kendisi hakkında söyledikleridir. [Meryem oğlu Îsâ Mesih, Allah'ın peygamberi, Meryem'e ulaştırdığı kelimesi ve kendinden bir ruhtur.] Ehl-i kitap'ın dindeki taşkınlıklarından ve peygamberlerine yönelik aşırı tazim-

lerinden biri de "Îsâ Allah'ın oğludur." demeleri idi. Onlardan bir grup Îsâ aleyhisselâmın Allah'ın oğlu olduğunu söylemişlerdi. Ama Ehl-i kitap'tan olup da dinde taşkınlık yapmayanlar Îsâ aleyhisselâmın Allah'ın kulu ve kelimesi olduğunu söylemişlerdi. Nitekim bütün âlem, Rahmânî nefes itibariyle Allah'ın kelimeleridir. Hak Teâlâ Îsâ aleyhisselâm hakkında da [Meryem'e ulaştırdığı kelimesidir.] buyurmuştur. Burada kastedilen, Îsâ aleyhisselâmdan başkası değildir, çünkü Hazreti Meryem'e ondan başkası ilka edilmiş (ulaştırılmış) değildir.

Eğer burada geçen "Allah'ın kelimesi", tıpkı Mûsâ aleyhisselâma konuşmasında olduğu gibi Allah'tan gelen bir söz ve kelâm olsaydı o zaman Hazreti Meryem bundan dolayı sevinirdi ve "Keşke bundan önce ölmüş de unutulup gitmiş olsaydım." (Meryem, 19/23) demezdi. Dolayısıyla Hazreti Meryem'e ilka edilmiş olan ilâhî kelime, Îsâ aleyhisselâmdan başka bir şey değildir. O da Allah Teâlâ'nın ruhu, kelimesi ve kuludur. Nitekim Îsâ aleyhisselâm da alışıldığın dışında, bir mucize olmak üzere dile gelip konuşmuş ve annesinin suçsuz, günahsız olduğunu dile getirmiştir. Böylece onun konuşması, Allah Teâlâ'nın Rahmân nefesinde kelâmı olmuştur. Allah Teâlâ bu şekilde ona annesinden nefes vermiş ve Îsâ annesinin halkının konuşmuş olduğu dilde konuşmaya başlamış, böylece insanların suçlamalarından onu temizleyecek sözleri konuşmuştur.

[Kendinden bir ruhtur]: Bu, onun hayatını sağlayan nefestir. Îsâ aleyhisselâma "ruh" isminin verilmesinin sebebi, onu, *Rûhu'l-kuds* olan Cebrâil aleyhisselâmın Hazreti Meryem'e vermiş olmasıdır.

[Allah'a ve peygamberlerine inanın, "üçtür" demeyin, vazgeçin, bu hayrınızadır. Allah ancak bir tek Tanrı'dır.]: Birlik, bir olan Allah'ın en şerefli sıfatıdır ve her varlıkta sirayet eder. Eğer bu sıfat bütün varlıklara sirayet etmiş olmasaydı o zaman Hak Teâlâ'nın birliği bilinmezdi. Hak Teâlâ'nın kullarından talep ettiği şey de kullarının, O'nun ilâhlığında ortağının olmadığını, tek ilâh olduğunu bilmeleridir.

[Çocuğu olmaktan münezzehtir]: Bu mânada Hak Teâlâ "Doğmamış ve doğrulmamıştır." (İhlâs, 112/3) buyurmuştur. Yani Hak Teâlâ, yaratmış olduğu varlıklardan herhangi birinin babası değildir, varlıkta zaten O'ndan olmayan hiçbir şey yoktur. Nitekim şöyle buyurmuştur; "O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini, kendi katından (bir lütfu olmak üzere) size boyun eğdirmiştir." (Câsiye, 45/13).

[Göklerde olanlar da yerde olanlar da O'nundur. Vekil olarak Allah yeter.]

لَنْ يَسْتَنْكِفَ الْمَسِيحُ أَنْ يَكُونَ عَبْدًا لِلّٰهِ وَلَا الْمَلَائِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ وَمَنْ يَسْتَنْكِفْ عَنْ
عِبَادَتِهِ وَيَسْتَكْبِرْ فَسَيَحْشُرُهُمْ إِلَيْهِ جَمِيعًا (١٧٢)

172. Ne Mesîh ve ne de Allah'a yakın melekler, Allah'ın kulu olmaktan geri dururlar. O'na kulluktan geri durup büyüklenen kimselerin hepsini (Allah) yakında huzuruna toplayacaktır.

[Mesîh geri durmaz]: Ölüleri diriltti, hastaları iyileştirdi diye geri durmaz [Allah'ın kulu olmaktan]. Sonra Hak Teâlâ buna atıf yaparak [ne de Allah'a yakın melekler geri durur] buyuruyor. Bunlar müvelled ve unsurî âlemden yüce olan, daha yüksek yaratılışa sahip olan varlıklardır. İnsan ise yaratılış, neş'et itibariyle daha camidir, zira ondan hem melek hem de başka şeyler vardır. Dolayısıyla onun birleştiricilik üstünlüğü vardır. Bu nedenle Allah Teâlâ insanı meleklerin öğretmeni kılmış ve melekleri ona secde ettirmiştir.

فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ وَأَمَّا الَّذِينَ
اسْتَنْكَفُوا وَاسْتَكْبَرُوا فَيُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا وَلَا يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا
(١٧٣) يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ بُرْهَانٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ نُورًا مُبِينًا (١٧٤)

173. İman edip salih ameller işleyenlere gelince; onlara mükâfatlarını ödeyecek ve daha fazlasını da ihsan edecektir. Kulluk etmekten çekinenleri ve büyüklük taslayanları elem verici bir azaba uğratacaktır. Onlar, kendilerine Allah'tan başka bir dost ve yardımcı bulamazlar.
174. Ey insanlar! Şüphesiz size rabbinizden kesin bir delil geldi ve size apaçık bir nur indirdik.

Burhân (kesin delil), gücü kuvvetli olandır. Hak Teâlâ Kur'ân ile dalaletlerin şüphelerini, kuşkuların karanlıklarını izale edip müşkilleri izaha kavuşturmuş olduğu için onu nur diye isimlendirmiştir. Kur'ân'da delil kabilinden yer alan her ifade, onun nur oluşundandır, çünkü nur, karanlığı kovandır. Kur'ân, aydınlıktır, çünkü aydınlık keşfeder, ortaya çıkarır. Kur'ân'ın ortaya çıkarıp ızhar ettiği her şey, onun aydınlığının eseridir. İndirilmiş kitaplarda yer alan bütün ilimler Kur'ân ile keşf olunur, ayrıca Kur'ân'da, o kitaplarda bulunmayanlar da mevcuttur. Kime Kur'ân verilirse ona her ilmi ihtiva eden kâmil aydınlık verilmiş demektir. Nebîlerin, meleklerin ve ilim dili olan kimselerin sahip oldukları bütün ilimler Kur'ân'da ihtiva edilir, Kur'ân onları ehl-i Kur'ân için aydınlık olacak şekilde açıklar. O zâtı itibariyle nurdur,

çünkü izzetinden dolayı bizzat kendisi idrak edilemez, o kendisi ile ve kendisinden idrak edilenlerden dolayı aydınlıktır. Kime Kur'ân verilmişse ona kâmil ilim verilmiş demektir.

فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَاعْتَصَمُوا بِهِ فَسَيُدْخِلُهُمْ فِي رَحْمَةٍ مِنْهُ وَفَضْلٍ وَيَهْدِيهِمْ إِلَيْهِ
صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا (١٧٥) يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ إِنِ امْرُؤٌ هَلَكَ لَيْسَ
لَهُ وَلَدٌ وَلَهُ أُخْتٌ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ وَهُوَ يَرِثُهَا إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهَا وَلَدٌ فَإِنْ كَانَتَا اثْنَتَيْنِ
فَلَهُمَا الثُّلُثَانِ مِمَّا تَرَكَ وَإِنْ كَانُوا إِخْوَةً رِجَالًا وَنِسَاءً فَلِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنْثَيَيْنِ يُبَيِّنُ
اللَّهُ لَكُمْ أَنْ تَضِلُّوا وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (١٧٦)

175. Allah'a iman edip O'na sımsıkı sarılanlara gelince, Allah onları kendinden bir rahmet ve lütuf içine daldıracak ve onları kendine doğru bir yola götürecektir. 176. Senden fetva isterler. De ki: "Allah, babası ve çocuğu olmayan kimsenin mirası hakkındaki hükmü şöyle açıklıyor: 'Eğer çocuğu olmayan bir kimse ölür de onun bir kız kardeşi bulunursa, bıraktığının yarısı bunundur. Kız kardeş ölüp çocuğu olmazsa erkek kardeş de ona vâris olur. Kız kardeşler iki tane olursa (erkek kardeşlerinin) bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer erkekli kadınlı daha fazla kardeş mevcut ise erkeğin hakkı, iki kadın payı kadardır.' Şaşırmamanız için Allah size açıklama yapıyor. Allah her şeyi bilmektedir."

Tahkik

Hak Teâlâ kadının tekliğine, erkeğin fertliğine, kadının kuvvetine ve erkeğin zayıflığına miras suretinde işaret etmiş, en zayıf olana en fazla vermiştir ki zayıflık yönü ve yaratılış yönü kuvvetlensin. Zira tek olan ancak kendisi gibi olanı kabul eder, bu yüzden ona tek bir pay verilmiştir. Fert ise ikinin aynıdır, ondan olana nazırdır, bu yüzden iki pay almıştır. Her iki açıdan kadına üçte bir, erkeğe üçte iki verilir, tabii eğer başka vâris yoksa.

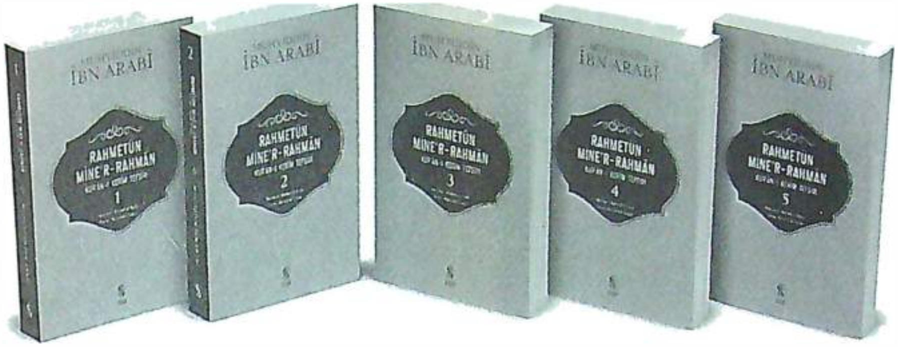

RAHMETÜN MİNE’R-RAHMAN

“Şeyh-i Ekber’in tefsir yönteminin daha iyi anlaşılmasını sağlamak için yirmi beş seneden daha uzun bir süre boyunca onun bütün eserlerini titizlikle tarayarak Kur’ân âyetlerinin tefsiri sadedinde değerlendirilebilecek bütün ifadelerini toplayıp âyetlere göre tasnif ettik. Bunların bir kısmı, diğer tefsirlerde olduğu gibi, Kur’ân ifadelerinin zâhir mânalarının ve ahkâmının izahı, diğer bir kısmı ise işârî tefsir olarak isimlendirilen tasavvufi tefsir şeklinde olup tevhid ve sülûk bahisleri hakkında idi. Nihayet bu derlemeyi Şeyh-i Ekber’in ilâhî rahmetin kapsayıcılığı ve azabın sonsuz olmadığı şeklindeki anlayışına uygun bir şekilde, *Rahmetün mine’r-Rahmân fî tefsîri ve işârâti’l-Kur’ân* olarak isimlendirdim. *İbn Arabî Tefsiri* adı ile yayınlanmış ve günümüzde tedavülde olan iki ciltlik tefsir ise İbn Arabî’nin değil, Abdurrezzâk el-Kâşânî’nin (ö. 730/1330) tefsiridir.”

Mahmûd el-Ğurâb

ÎCÂZÜ’L-BEYÂN
Fâtiha ve Bakara Sureleri Tefsiri

İbn Arabî bu eserinde irfan derinliğini en üst düzeyde yansıtırken, aynı zamanda Allah kelâmını tefsir etmeye koyulduğunda müfessirlerle ortak bir zeminde buluştuğunu ortaya koyuyor. Âyetlerin derunî anlamlarına ışık tutan bu müstesna eser, İbn Arabî’nin Fâtiha ile birlikte Bakara suresinin 252. âyetine kadar tefsirini yaptığı ilk cüzün Türkçe tercümesidir.

HARFLERİN İLMİ

"Eğer biz bu harflerin sırları ve onların hakikatlerinin iktiza ettiği şeyler hakkında açıkça söz etseydik o zaman sağ el yorulurdu, kalem körelirdi ve mürekkep kurur tükenirdi, kâğıtlar ve levhalar onu ihtiva edemezdi. Hiç kuskusuz bunlar Allah Teâlâ'nın söylemiş olduğu kelimeler ve sözlerdendir." İbn Arabî bu eserinde ilâhî lütufların en büyüklerinden mâna ilminin sırlarının ve hakikatlerinin kalp aynasını cilalayan âriflerin dillerinden nasıl terennüm edildiğini ortaya koyuyor.

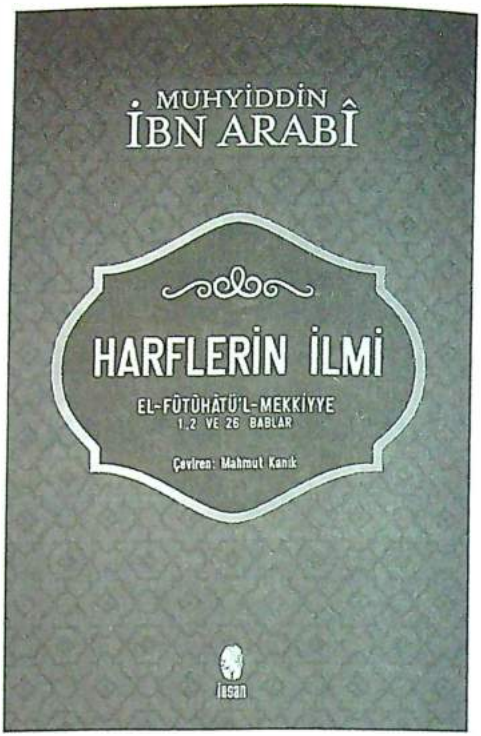

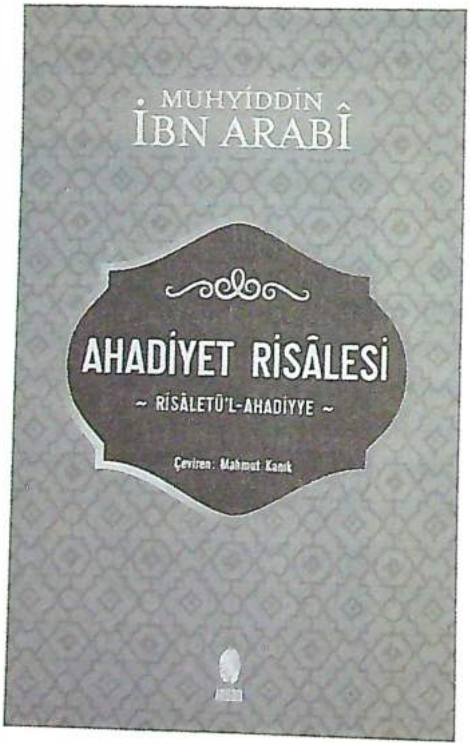

AHADİYET RİSÂLESİ

İbn Arabî'nin bu risâlesinin merkezinde Hz. Peygamber'in zikretmiş olduğu "*Nefsini bilen Rabbini bilir*" hadisi vardır. İbn Arabî, bu hadisten hareketle "tevhid" anlayışını derinlikli ve ufuk açıcı bir şekilde işlemiştir. Tasavvufta "O'ndan başka varlık yoktur" şeklinde ifade bulan vahdet-i vücud nazariyesi İbn Arabî'nin bu risâlesi ile tedvin olmuş, tahkim bulmuştur.

FUSÛSU'L-HİKEM

İbn Arabî'nin düşüncesinin özeti mahiyetindeki bu eser, "hakikat-i Muhammediyye" kavramı üzerine inşa edilmiştir. İbn Arabî'nin nazariyesince her peygamberin bâtını bir kelimedir ve hepsi farklı bir hakikat mertebesine sahiptir. Hakikatlerin hakikati olan Muhammedî hakikati, ondan neşet eden diğer mertebeleri ve peygamberlerin bâtınî vechelerini izah eden bu kitap, tasavvuf düşüncesinin temel kaynakları arasında müstesna bir yere sahiptir.

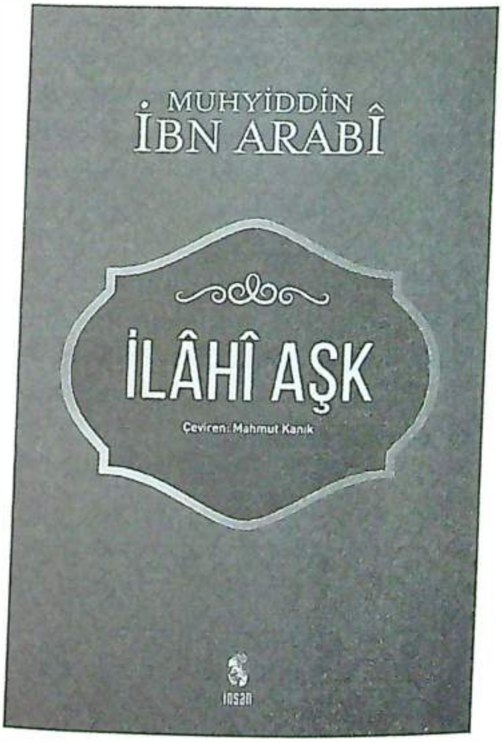

İLÂHÎ AŞK

Biz aşktan sudûr ettik
Aşk üzre yaratıldık
Aşka yöneldik
Aşka verdik gönlümüzü.

İbn Arabî'nin bu eseri Endülüs semasından bir aşk yıldızı düşürüyor gönlümüze. İbn Arabî, Kur'ân'ın ayetleriyle, Hz. Peygamber'in hadisleriyle, son derece güzel şiirler ve hikâyelerle, gerçek âşıkların esrarengiz halleriyle ve bizzat kendisinin tecrübe ettiği sevgilerle okuyucuyu aşkın rûhânî ve ilâhî boyutlarına taşıyor.

MARİFET BİLGİLERİ

İbn Arabî ele aldığı pek çok konuyu bu eserinde öz olarak kaleme almıştır. Üç yüze yakın meseleyi konu edinen eserde, zâhir-bâtın, vahdet ve kesret, nûr-zulmet, tecellî, tenzîh-teşbîh, a'yân-ı sabite, müşâhede, şeriat, hakikat, ulûhiyet, rubûbiyyet, ubûdiyyet, tevhîd gibi nazarî tasavvufun pek çok konusuna özlü bir şekilde temas edilmiştir.

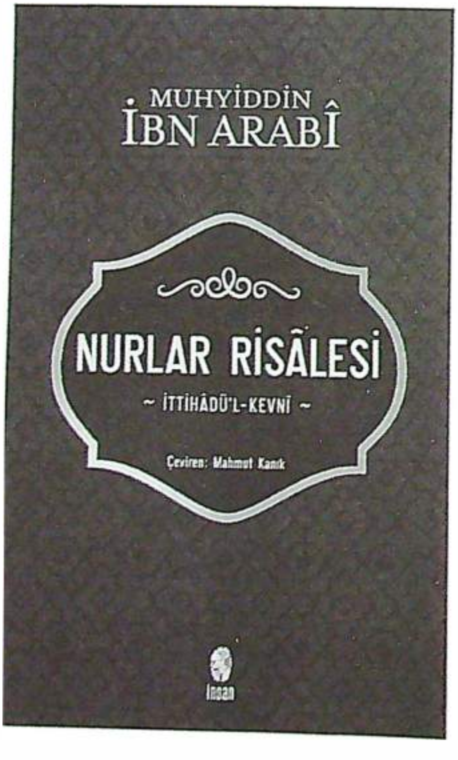

NURLAR RİSÂLESİ

Bu âlemin görüntülerinin ardındaki hakikatleri araştıranlar için nurlu bir rehber mahiyetindeki bu eser, Allah'a giden yoldaki salikler için Yüce Kudret'e doğru yaptıkları manevi yolculuk sırasında tecelli eden sırları ve nurları açıklamaktadır. Üslubunun mecaz ve sembollerle örülü farklılığı ile irfan sahasının en önemli klasik eserleri arasındadır.

RAHMETÜN MİNE'R-RAHMÂN

KUR'ÂN-I KERÎM TEFSİRİ

1

MUHYİDDİN İBN ARABÎ

Yüce kitap Kur'ân-ı Kerîm'i tefsir eden, peygamber vârisi büyük âlimlerden biri de Şeyh-i Ekber Muhyiddin İbn Arabî hazretleridir. Çeşitli eserlerinde yaptığı atıflarla kendisine ait iki farklı tefsirin bulunduğunu kesin bir şekilde bilmekteyiz. Bunlardan biri olan *Îcâzu'l-beyân fi't-tercemeti 'ani'l-Kur'ân* isimli tefsirin Fâtiha sûresinin ve Bakara sûresinin başından bir bölümünün (1. cüzün) tefsirini ihtiva eden miktarı elimize ulaşmıştır. Daha büyük bir tefsir olan *el-Cem'u ve't-tafsîl fî ma'rifeti me'âni't-tenzîl* isimli tefsirden ise elimize ulaşan hiçbir parça bulunmamaktadır.

"İbn Arabî Tefsiri" adı ile yayınlanmış ve günümüzde tedavülde olan iki ciltlik tefsir ise İbn Arabî'nin değil, Abdurrezzâk el-Kâşânî'nin (ö. 730/1330) tefsiridir. Nitekim o tefsirin yazma nüshasının sonunda bizzat Abdurrezzâk el-Kâşânî'nin mührü yer alır. Kaldı ki Şeyh-i Ekber'in *Îcâzu'l-beyân fi't-tercemeti 'ani'l-Kur'ân* isimli tefsirindeki üslubu ile Abdurrezzâk el-Kâşânî'nin bu tefsirdeki üslubu da oldukça farklıdır, okuyucu bunu fark edecektir.

Bu yüzden, özellikle Şeyh-i Ekber'in Kur'ân anlayışının daha iyi anlaşılmasını sağlamak için yirmi beş seneden daha uzun bir süre boyunca onun bütün eserlerini titizlikle tarayarak Kur'ân âyetlerinin tefsiri sadedinde değerlendirilebilecek bütün ifadelerini toplayıp âyetlere göre tasnif ettik. Bunların bir kısmı, diğer tefsirlerde olduğu gibi, Kur'ân ifadelerinin zâhir mânalarının ve ahkâmının izahı, diğer bir kısmı ise işârî tefsir olarak isimlendirilen tasavvufi tefsir şeklinde olup tevhid ve sülûk bahisleri hakkında idi. Nihayet bu derlemeyi Şeyh-i Ekber'in ilâhî rahmetin kapsayıcılığı ve azabın sonsuz olmadığı şeklindeki anlayışına uygun bir şekilde, *Rahmetün mine'r-Rahmân fî tefsîri ve işârâti'l-Kur'ân* olarak isimlendirdim.

Mahmûd el-Ğurâb

insan

RAHMETÜN MİNE'R-RAHMÂN
KUR'ÂN-I KERÎM TEFSİRİ
MUHYİDDİN İBN ARABÎ
HAZ: MAHMÛD EL-ĞURÂB

KİTAP NO	DİZİ ADI	DİZİ NO	BASKI
702	İBN ARABÎ KİTAPLIĞI	15	2

twitter.com/insanyayinlari
facebook.com/insanyayinlari
insanyayinlari.com.tr

ISBN 978-975-574-881-8
9 789755 748818

THG 0510293 PYC
0510293 PYC

MUHYİDDİN İBN ARABÎ

RAHMETÜN MİNE'R-RAHMÂN

KUR'ÂN-I KERÎM TEFSİRİ

2

Hazırlayan: Mahmûd el-Ğurâb
Çeviren: Muhammed Coşkun

insan

insan

İNSAN YAYINLARI : 713
İBN ARABÎ KİTAPLIĞI : 17

© İNSAN YAYINLARI

BİRİNCİ BASKI, 2019

YAYINCI SERTİFİKA NO: 12381
ISBN 978-975-574-900-6

RAHMETÜN MİNE'R-RAHMÂN - 2
- KUR'ÂN-I KERİM TEFSİRİ -
MUHYİDDİN İBN ARABÎ

ORİJİNAL İSMİ
RAHMETÜN MİNE'R-RAHMAN

EDİTÖR
TAYFUN DEMİR
SALİHA ŞİŞMAN
MURAT BOZKURT

HAZIRLAYAN
MAHMÛD EL-ĞURÂB

ÇEVİREN
MUHAMMED COŞKUN

İÇDÜZEN
MÜRETTİBHANE

KAPAK TASARIMI VE UYGULAMA
AHMET ALTIYAPRAK

BASKI-CİLT
ELMA BASIM YAYIN VE İLETİŞİM HİZMETLERİ SAN. TİC. LTD. ŞTİ.
MATBAA SERTİFİKA NO: 12058

İNSAN YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ NO: 96 BEYOĞLU/İSTANBUL
TEL: 0212-249 55 55 FAKS: 0212-249 55 56
WWW.İNSANYAYİNLARİ.COM.TR
İNSAN@İNSANYAYİNLARİ.COM.TR

RAHMETÜN MİNE'R-RAHMÂN

– Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri –

2

MUHYİDDİN İBN ARABÎ

Hazırlayan
Mahmûd el-ĞURÂB

Çeviren
Muhammed COŞKUN

insan

MUHYİDDİN İBN ARABÎ (1165 - 1240)

Tam adı şöyledir: Muhyiddîn Ebû Abdullah Muhammed İbn Ali İbn Muhammed İbn Ahmed İbn Ali İbn Arabî el-Hâtimî et-Tâî el-Endülüsî. Muhyiddîn İbn Arabî, Şeyh-i Ekber, Sultânü'l-ârifîn, Hâtemü'l-evliyâ, Kutb-ü Hümâm, İbn Arabî diye de anılır.

560/1165'te Endülüs'te, Mürsiye'de dünyaya gelmiştir. Sekiz yaşında ilim tahsili için İşbiliye'ye gitmiştir. Burada İbn Beşküval ve ünlü hadis bilgini Ebû Muhammed gibi bilginlerden ilim tahsil etmiştir. Yirmi yaşında tasavvuf yoluna girmiştir. İbn Arabî'nin ilk hanımı Meryem adını taşımaktaydı.

İbn Arabî daha sonra doğuya seyahate çıkmıştır. Kuzey Afrika, Tunus ve Mısır'a uğrayarak Mekke'ye gitmiş, oradan Bağdat ve Musul'a uğramış, oradan da Anadolu'ya geçmiştir. Konya'ya yerleşmiş ve burada Sadreddîn Konevî'nin dul annesiyle evlenmiş, Sadreddîn Konevî'yi (ö: 672 hicrî) yetiştirmiştir. Sonra Malatya'ya uğramış, burada tekrar evlenmiştir. Daha sonra Şam'a gitmiş ve 638/1240'ta Şam'da vefat etmiştir. Şam'ın Salihiyye bölgesine, Kasyon Dağı eteğine defnedilmiştir.

En önemli eserleri *Füsûsu'l-Hikem* ve 37 ciltlik *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'dir. Sayıları beş yüze ulaşan eserlerinin birçoğu tasavvufa dairdir. Türkçe'ye çevrilen bazı eserleri: *Füsûsu'l-Hikem, el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye, Harflerin İlmi, İlâhî Aşk, Marifet ve Hikmet, Hakikat ve Tefekkür, Fenâ Risâlesi, Arzuların Tercümanı, Nurlar Risâlesi, Nurlar Hazinesi, Tedbirât-ı İlâhiye, Şeceretü'l-kevn, Endülüs Sûfîleri, Ehadiyet Risâlesi, Mevakiü'n-Nücûm, Vasiyetler.*

MAHMÛD el-ĞURÂB

1922'de Tanta'da doğdu. Hz. Hüseyin'in soyundan gelen bir aileye mensuptur. Babası Şeriat Mahkemesi Riyâseti de dâhil olmak üzere çeşitli yargı görevlerinde bulunmuş bir âlimdi. 1939 yılında askerî okuldan mezun olan Mahmûd el-Ğurâb 15 yıl süren askerî görevinden sonra ordudan ayrıldı. Suudi Arabistan'a, Beyrût'a ve Şam'a seyahatlerde bulundu. 1955'ten itibaren Şam'da yaşamaya başladı.

Tasavvuf yoluna Sîdî Derdîr Camii imamı Muhammed Sâdık el-Adevî'ye intisap ederek girdi. Sonra sırasıyla Muhammed el-Muhtâr b. Yûsuf eş-Şınkıtî ve Şam'ın meşhur şeyhlerinden Ahmed el-Hârûn el-Haccâr'dan ders aldı.

İbn Arabî'nin telifâtı üzerine yaptığı çalışmalarıyla tanınan el-Ğurâb'ın bazı eserleri şunlardır: el-Fıkh inde'ş-Şeyhi'l-Ekber, el-İnsânu'l-Kâmil, el-Kelimâtu's-Sûfiyye, Şerhu Fusûsi'l-Hikem, Şerhu RisâletiRûhi'l-Kuds, Rahmetun mine'r-Rahmân fî Tefsîri ve İşârâti'l-Kur'ân.

İçindekiler

MÂİDE SÛRESİ 7
EN'ÂM SÛRESİ 91
A'RÂF SÛRESİ 175
ENFÂL SÛRESİ 291
TEVBE SÛRESİ 331
YÛNUS SÛRESİ 397
HÛD SÛRESİ 433
YÛSUF SÛRESİ 495
RA'D. SÛRESİ 537
İBRÂHÎM SÛRESİ 569

MÂİDE SÛRESİ

Medine'de indirilmiştir.

Bismillâhirrahmânirrahîm

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اَوْفُوا بِالْعُقُودِۜ اُحِلَّتْ لَكُمْ بَه۪يمَةُ الْاَنْعَامِ اِلَّا مَا يُتْلٰى عَلَيْكُمْ غَيْرَ
مُحِلِّي الصَّيْدِ وَاَنْتُمْ حُرُمٌۜ اِنَّ اللّٰهَ يَحْكُمُ مَا يُر۪يدُ (١)

1. Ey iman edenler! Akitlerinize vefa gösterin. İhramda iken avlanmayı helâl görmeksizin, size bildirilecek olanlar dışında, hayvanlar helâl kılındı; Allah dilediği hükmü verir.

Bil ki Allah karşısında ahde vefa, yani Allah Teâlâ ile yapılmış olan sözleşmeye bağlı kalmak, kişinin bozma seçeneği bulunan akitlerde söz konusudur. Bizim yolumuz elbette ki bu akde bağlı kalmaktır. Ancak sözüne itibar edilecek bir şeyhin veya önceliği olduğuna inanılan bir insanın emriyle söz bozulabilir. Böyle bir şeyh veya insan, Allah karşısında verilen ve bozma seçeneği kişiye bırakılmış olan o sözü bozabilir. Böyle yapmazsa vay haline. Bu gibi bir durum olmadığı sürece, öyle bir söze vefa göstermek bizim görüşümüzdür.

Âyette "Ey" nidası ile yapılan seslenme ifadesinin içeriği, muhatapların mevcut halinin gelecekte de devam etmesi anlamına gelebilir. Bu itibarla Hak

Teâlâ [Ey iman edenler! Akitlerinize vefa gösterin.] buyurmuştur ki muhatap olan müminler zaten iman akdine vefa gösterme hali içerisindedirler. Zira zaten Allah Teâlâ onlara [Ey iman edenler!] diye seslenip onları "iman edenler" olarak nitelemek suretiyle bu hususu, yani onların iman akitlerine vefa gösterme hali içerisinde olduklarını ifade etmiştir. Daha sonra yapacakları akitlerde o akitten uzaklaşma söz konusu olabilir ki buradaki nida da böyle bir şeyin olabileceğini bildirir.

[Hayvanlar size helâl kılındı.]: Burada geçen ve hayvan anlamına gelen "*behîme*" kelimesi, "*ibhâm*" (müphemlik, kapalılık) kelimesinden türetilmiştir. Müphem, ancak bize kapalı gelen duruma denir. Âyetlerde ve hadislerde Allah'ı ve varlıkları bilmenin halini beyan eden ifadeler yer almaktadır ama biz işin suretini keşif ehli olanların bildiği gibi bilemeyiz. Bunlar, keşif ve iman ehli olmayan kimseler için müphemdir. Çünkü onlar bazı hayvanlardan ancak düşünce, tefekkür ve titiz bir nazar ile ortaya çıkabilecek olan fiillerin sadır olduğunu görmekte (ki bu fiiller onlardan herhangi bir fikir ve düşünme olmaksızın sadece fıtratları gereği sadır olmaktadır) ve bu durumu anlamamaktadırlar. Durum onlar için müphemlik, kapalılık arz etmektedir. Ama bir taraftan da hayvanlardan son derece sağlam işlerin çıkması şeklinde gözleri ile gördükleri şeyleri de inkâr edememektedirler. Bu da onların Kitap ve Sünnet'te yer alan ve hayvanlara konuşma nispet eden bazı ifadeleri çeşitli şekillerde tevil edip yorumlamaya çalışmalarına sebep olmaktadır. Bir bilsem, acaba bu kimseler doğrudan gözleri ile gördükleri şeyleri, hayvanlardan çıkan son derece sağlam işleri nasıl tevil edecekler?! Örneğin örümcekler, Allah'ın kendileri için rızık olarak yaratmış olduğu sinekleri avlamak için ağlarını son derece düzenli bir şekilde örerler. Karınca gibi bazı hayvanlar kıtlık zamanlarında azıksız kalmamak için yiyeceklerinin yarısını yer, diğer yarısını biriktirirler. Eğer bu hayvanlar bütün bunları düşünerek, nazar ederek yapıyorlarsa o zaman onlar da nazar ehli ile aynı konumdadırlar. O zaman onlara nispet edilen akılsızlık nitelemesi nereden gelmektedir? Eğer bu hayvanların bu davranışı (kazanılmış değil) zorunlu bir bilgi ile oluyorsa o zaman onlar bizim ancak zorunlu bilgi yoluyla bildiğimiz şeyler konusunda bizimle benzeşmektedirler. O halde bizimle onlar arasında bir fark yoktur. Eğer Allah Teâlâ tıpkı müşahede ehlinin gözlerinin önünden ve iman ehli kimselerin basiretlerinin önünden perdeleri kaldırmış olduğu gibi bizim gözlerimizin önündeki körlük perdesini de kaldıracak olsa, bunu anlarız. Hayvanlar insan, âhiret hayatı ve varlığın üzerinde bulunduğu hakikatlere dair insanların bir kısmının bilmediği bazı şeyleri bilir. İnsan ve cinlerin dışındaki melek, hayvan, bitki, cansız, ruh gibi bü-

tün varlıklar ve insan ve cinlerden bazıları, durumları hakkında Rablerinden bir emir üzeredirler.

[İhramda iken avlanmayı helâl görmeksizin, size bildirilecek olanlar dışında, hayvanlar helâl kılındı.]: Yani harem dışında ya da içinde ihramlı iken veya harem içinde ihramlı yahut ihramsız iken... İster ihramlı olun ister ihramsız, ister haremde olun ister harem dışında, hürmetin söz konusu olduğu her durumda av yasaktır. [Allah dilediği hükmü verir.]

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَا تُحِلُّوا شَعَٓائِرَ اللّٰهِ وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَلَا الْهَدْيَ وَلَا الْقَلَٓائِدَ
وَلَٓا اٰمّٖينَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ وَرِضْوَانًاۜ وَاِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُواۜ وَلَا
يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ اَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ اَنْ تَعْتَدُواۢ وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ
وَالتَّقْوٰىۖ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِۖ وَاتَّقُوا اللّٰهَۜ اِنَّ اللّٰهَ شَدٖيدُ الْعِقَابِ (٢)

2. Ey iman edenler! Allah'ın nişanelerine, hürmet edilen aya, hediye olan kurbanlığa, gerdanlıklar takılan hayvanlara, rablerinden bol nimet ve rıza talep ederek Beyt-i Haram'a gelenlere sakın hürmetsizlik etmeyin. İhramdan çıktığınız zaman avlanabilirsiniz. Sizi Mescid-i Harâm'dan menettiği için bir topluluğa olan kininiz, aşırı gitmenize sebep olmasın; iyilikte ve takvada yardımlaşın, günah işlemek ve düşmanlıkta yardımlaşmayın. Allah'tan sakının, Allah'ın cezası şiddetlidir.

[Beyt-i Haram'a gelenlere]: Buradaki "*âmmîne*" ifadesi, "yönelerek" anlamına gelir.

[İyilikte ve takvada yardımlaşın.]: İyilik, nimet ihsan etmektir; takva ise ihsanın koruyucu kalkan edinilmesidir. Zira belli bir işte bir kimseye yardım eden kişi o amelin karşılığında alınacak olan hayra ortak olur, ama bu ortaklık o kimsenin alacağı karşılıkta herhangi bir eksiklik olmasını gerektirmez. Aksine ortaklardan her ikisi de tastamam karşılık alır. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Her kim güzel bir sünnet başlatırsa ona bu davranışın ecri ve onu kıyamet gününe kadar işleyecek olanların ecri verilir. Üstelik o kimselerin ecrinden de hiçbir şey eksiltilmez."[1] buyurmuştur. Yardımlaşma insan fıtratında bulunduğu için Allah onlara bu yardımlaşma hükmü ile hitap etmiş ve [iyilikte ve takvada yardımlaşın] buyurmuştur. Böylece insanların fıtrat üzere hareket etmeleri aynı zamanda bir ibadet haline gelmiştir. Çünkü insanlar bu hakikatten dolayı, yani fıtratlarında yardımlaşma bu-

1. Müslim, İlim 6; Zekat, 20; Nesâî, Zekât, 65.

lunduğu için günah ve düşmanlıkta yardımlaşmaktadırlar. Bu yüzden de Hak Teâlâ [Günah işlemek ve düşmanlıkta yardımlaşmayın. Allah'tan sakının, Allah'ın cezası şiddetlidir.] buyurmuştur.

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ بِهِ وَالْمُنْخَنِقَةُ
وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّطِيحَةُ وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ
وَأَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْأَزْلَامِ ذٰلِكُمْ فِسْقٌ الْيَوْمَ يَئِسَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ
وَاخْشَوْنِ الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ
دِينًا فَمَنِ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِإِثْمٍ فَإِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (٣)

3. Leş, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına kesilenler; canları çıkmadan kestikleriniz müstesna, boğulmuş, bir yerine vurularak öldürülmüş, düşüp yuvarlanmış, başka bir hayvan tarafından süsülmüş, yırtıcı hayvan tarafından yenmiş olanları; dikili taşlar üzerine boğazlananlar ile fal oklarıyla kısmet aramanız size haram kılındı. Bunlar fasıklıktır. Bugün, inkâr edenler sizi dininizden etmekten umutlarını kesmişlerdir, onlardan korkmayın, benden korkun. Bugün, size dininizi kemale erdirdim, üzerinize olan nimetimi tamamladım, din olarak sizin için İslâm'ı beğendim. Açlıktan darda kalan, günaha kaymaksızın yiyebilir. Doğrusu Allah bağışlayandır, merhametli olandır.

[Canları çıkmadan kestikleriniz müstesna]: Kesmek bazı hayvanlar için temizliktir. Ölü hayvan haramdır, çünkü kesilerek temizlenmemiştir.

[Dikili taşlar üzerine boğazlananlar]: Buradaki "üzerine" (*'alâ*) ifadesi, "için" (*li*) anlamındadır. Arapçada harf-i cerler birbirlerinin yerine kullanılırlar. Bu durum anlamdan yola çıkarak tespit edilir. Bu ifade, yani [dikili taşlar üzerine boğazlananlar] ifadesindeki "üzerine" kelimesi Kur'ân'daki en hayrete şayan durumlardan biridir. Dikili taşlar, müşriklerin ibadet etmek üzere dikmiş oldukları putlardır. Müşrikler bu putlara kurban keserlerdi.

[Bugün, size dininizi kemale erdirdim.]: Kemal gerçekleştikten sonra artık ilave olmaz. Zira dinde ilave, ondan bir eksiklik olduğu anlamına gelir ki bu da Allah'ın izin vermediği şekilde şeriat koymak demektir. Bu da ictihadın yeni hüküm koymak olmadığının delildir. İctihadın böyle olduğunu düşünmek hatadır. Aksine şeriatta meşru kabul edilmiş olan ictihad Kitap'tan, Sünnet'ten, icmâdan ya da Arap dilinin anlamlarını anlamaktan yola çıkarak ic-

tihada konu olan ve ilim elde etme iddiasında olduğun bir meselede belli bir hükmün ispatı için delil aramak demektir. İşte ictihad budur. Zira Allah ve resulü, hakkında nas olmayan herhangi bir şey bırakmış değildir.

[Açlıktan darda kalan, günaha kaymaksızın yiyebilir.]: Günaha kaymak şeytana meyletmektir.

[Doğrusu Allah bağışlayandır, merhametli olandır.]: Darda kalmamış, zaruret hali içerisinde olmayan bir kimse için ölü eti yemek haramdır ama aynı kimse zaruret halinde ise o zaman ona ölü eti yemek helâl olur. Görüleceği üzere kişi aynı kişi olmasına rağmen, hallerin farklılığından dolayı hüküm değişmektedir.

İhramda bulunduğu halde zorda kalmış olan kimse ölü eti yiyebilir, domuz eti yiyebilir ama av hayvanı yiyemez. Eğer avlanmak zorunda kalırsa avlanır ama yine de kefaret cezasını öder. Çünkü kasten yemiştir. Nitekim Allah darda kalanlar içerisinde hususen birini seçmemiş, darda kalan herkes hakkında hüküm bildirmiştir.

يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَٓا اُحِلَّ لَهُمْ قُلْ اُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ وَمَا عَلَّمْتُمْ مِنَ الْجَوَارِحِ مُكَلِّبِينَ
تُعَلِّمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَكُمُ اللّٰهُ فَكُلُوا مِمَّٓا اَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ وَاذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ عَلَيْهِ
وَاتَّقُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ (٤) اَلْيَوْمَ اُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ وَطَعَامُ الَّذِينَ اُوتُوا
الْكِتَابَ حِلٌّ لَكُمْ وَطَعَامُكُمْ حِلٌّ لَهُمْ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ
الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ اِذَٓا اٰتَيْتُمُوهُنَّ اُجُورَهُنَّ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ
وَلَا مُتَّخِذ۪ٓي اَخْدَانٍ وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْاِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ وَهُوَ فِي الْاٰخِرَةِ مِنَ
الْخَاسِرِينَ (٥)

4. Sana, kendilerine neyin helâl kılındığını soruyorlar. De ki: "Size temiz olanlar helâl kılındı; Allah'ın size öğrettiği üzere alıştırıp yetiştirerek öğrettiğiniz avcı hayvanların sizin için tuttuklarını yiyin ve üzerine Allah'ın adını anın. Allah'tan sakının, doğrusu Allah hesabı çabuk görür." 5. Bugün, size temiz olanlar helâl kılındı. Kitap verilenlerin yemeği size helâl, sizin yemeğiniz de onlara helâldir. İnanan hür ve iffetli kadınlar ve sizden önce kitap verilenlerin hür ve iffetli kadınları -zina etmeksizin, gizli dost tutmaksızın ve mehirlerini verdiğiniz takdirde- size helâldir. Kim imanı inkâr ederse, şüphesiz amelleri boşa gider. O, âhirette de kaybedenlerdendir.

[Ve sizden önce kitap verilenlerin hür ve iffetli kadınları]: Ehl-i kitap ifadesi ile onlar içerisinde kendi kitaplarını uygulayan kimseler kast edilmiş olabileceği gibi ister amel etsinler ister etmesinler, kendilerine Allah Teâlâ'dan kitap indirilmiş herkes de kast edilmiş olabilir. Eğer Ehl-i kitap ifadesi ile kendilerine Allah Teâlâ'dan kitap indirilmiş kimseler kast ediliyorsa ve onlara bu kitabı peygamber getirmiş, fakat onlar kitaplarını inkâr etmiş iseler Allah Teâlâ bizlere kendilerinden cizye alıncaya kadar onlarla savaşmamızı emretmiş ama onların kızları ile evlenmemize [ve sizden önce kitap verilenlerin hür ve iffetli kadınları] ifadesi ile izin vermiştir. Buna karşılık "Kâfirlerin kadınlarını (nikâhınız altında) tutmayınız." (Mümtehine, 60/10) ifadesi ile Ehl-i kitap kadınlarla evlenmemiz yasaklanmıştır. Ancak bu, "Kâfirlerin kadınlarını (nikâhınız altında) tutmayınız." âyetindeki ifadenin haram kılma anlamına hamledilmesi durumunda söz konusudur. Yine [Kim imanı inkâr ederse, şüphesiz amelleri boşa gider.] âyeti de iki yorumdan en zâhir olanına göre (ki iki anlam ihtimali taşımayan ifadeler, yani naslar son derece nadirdir) bu mânaya gelir ve müşrik kadınlarla nikâhlanmanın haramlığını teyit eder. Bu durumda müşrik kadınlarla nikâh, geçersiz nikâh kapsamına girer. Zira Allah müşrik kimsenin amelini boşa çıkarmıştır. Nitekim [O, âhirette de kaybedenlerdendir.] âyeti de bunu ifade eder.

[Zina etmeksizin, gizli dost tutmaksızın]: Allah'ın meşru kıldığı şekilde akit ile ya da cariyelik veya hibe ile (ki hibe ile nikâh sadece Hazreti Peygamber aleyhisselâma mahsustur) gerçekleşmemiş olan her nikâh geçersizdir, yani akıp giden ve sabit olmayan şey hükmündedir. Zira bu nikâhta akit yoktur, irtibat yoktur, bağ yoktur.

[Kim imanı inkâr ederse, şüphesiz amelleri boşa gider.]: Dünyadaki ameli boşa gider, zira âyetin devamında âhiret ile ilgili olarak [O, âhirette de kaybedenlerdendir.] demektedir. Bu durumda olan kimsenin ameli; geçerlilik şartı, yani iman bulunmadığı için geçerli olmaz. Nikâh da ibadetlerden biridir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِذَا قُمْتُمْ اِلَى الصَّلٰوةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَاَيْدِيَكُمْ اِلَى الْمَرَافِقِ
وَامْسَحُوا بِرُؤُ۫سِكُمْ وَاَرْجُلَكُمْ اِلَى الْكَعْبَيْنِۜ وَاِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُواۜ وَاِنْ كُنْتُمْ مَرْضٰٓى
اَوْ عَلٰى سَفَرٍ اَوْ جَٓاءَ اَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَٓائِطِ اَوْ لٰمَسْتُمُ النِّسَٓاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَٓاءً فَتَيَمَّمُوا
صَع۪يدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَاَيْد۪يكُمْ مِنْهُۜ مَا يُر۪يدُ اللّٰهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ
وَلٰكِنْ يُر۪يدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٦﴾

6. Ey iman edenler! Namaza kalktığınızda yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi, -başlarınızı mesh edip- topuk kemiklerine kadar ayaklarınızı yıkayın. Eğer cünüpseniz yıkanıp temizlenin. Şayet hasta veya yolculukta iseniz veya ayakyolundan gelmişseniz yahut kadınlara yaklaşmışsanız ve su bulamamışsanız temiz bir toprağa teyemmüm edin; yüzlerinizi, ellerinizi onunla mesh edin. Allah sizi zorlamak istemez, Allah sizi arıtıp üzerinize olan nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz.

Aralarında hiçbir muhalif ses çıkmaksızın bütün Müslümanlar, kendisine namazın farz olduğu herkesin namaz vakti girdiği zaman abdest almanın farz olduğu konusunda görüş birliği etmişlerdir. Abdest hususi olarak bazı uzuvların yıkanması ve bazı uzuvların mesh edilmesidir. Abdest üzerine abdest almalısın, çünkü abdest üzerine abdest nur üzerine nurdur. Eğer Hazreti Peygamber aleyhisselâm bir abdestle iki farz namazın ve daha fazlasının kılınabileceğine hükmetmemiş olsaydı, hiç kuşkusuz, Kur'ân-ı Kerîm'in hükmü her namaz için yeniden abdest almayı gerektirirdi. Hâsılı, abdest üzerine abdest almak daha iyidir ve bu konuda bir görüş ayrılığı yoktur. Abdest bizatihi müstakil bir ibadet olduğu kadar aynı zamanda başka bir ibadetin sıhhat şartıdır. Başka bir ibadetin sıhhat şartı olması, abdesti bizatihi irade edilen müstakil ibadet olmaktan çıkartmaz. Bu temizliğin fiilleri ise Kitap ve Sünnet'te geçmekte, orada farzları, sünnetleri ve müstehapları beyan edilmektedir. Bu temizliğin birtakım şartları, rükünleri, sıfatları, sayıları, yerleri muayyen sınırları mevcuttur.

[Ey iman edenler! Namaza kalktığınızda yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi, -başlarınızı mesh edip- topuk kemiklerine kadar ayaklarınızı yıkayın.]: Yüzün yıkanmasının farz olduğu konusunda ihtilaf söz konusu değildir. Ama abdestte yıkanacak bir uzuv olarak yüzün sınırlarının belirlenmesi noktasında üç hususta ihtilaf edilmiştir. Bunlardan biri yanak ile kulak arasındaki beyaz kısım, ikincisi sakalın uzun ve sarkmış olan kısmı, üçüncüsü ise sakalın kendisinin yıkanmasıdır. Sakal yüzün bir parçası olmayıp ona sonradan eklenen bir bölümdür, bu yüzden yüzün tanımı içerisine girmez.

[Dirseklere kadar ellerinizi]: Şeriat/fıkıh âlimleri abdestte iki elin bileklerle birlikte yıkanması gerektiği konusunda ittifak etmişlerdir. Dirseklerin buna dâhil olup olmadığı konusunda ihtilaf edilmiştir. Zira [dirseklere kadar ellerinizi] ifadesinde, sınır çizgisi sınırın dışındadır. Bize göre fiilî olarak icmâ edilen yere kadar yıkanan bölge çıkarılmalıdır, çünkü hükümde icmâ tasavvur edilemez. İki elin ve bileklerin yıkanması farzdır. Hazreti Peygamber aleyhisselâm abdest alırken ellerini yıkadığı zaman dirseklerinden yukarıya kadar

yıkar, hatta yıkadığı bölge pazularına kadar ulaşırdı.[2] El kelimesinin tanımında ihtilaf söz konusudur. "El"i en geniş anlamda anlayan onun koltuk altına kadar olduğunu söyler, en dar anlamda anlayan ise bilek olarak isimlendirilen mafsala kadar olan kısma "el" der. Bu ikinci durumda dirseklerin el tanımına girmesi sorun olarak kalmaktadır. Dirseklerin yıkanmasının farz olmadığını söyleyenler arasında da onların yıkanmasının müstehap olduğu konusunda herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir.

[Başlarınızı mesh edip]: Şeriat/fıkıh âlimleri abdestte başın mesh edilmesinin abdestin farzlarından biri olduğu hususunda görüş birliği etmişler ancak başın ne kadarının mesh edilmesi ile bu farzın gerçekleşmiş olacağı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bu ihtilafın aslı, âyette geçen "*ve'msehû bi-ruûsikum*" (başlarınızı mesh edip) ifadesinde yer alan "*bâ*" harfidir. Bu "*bâ*" harfinin kısmîlik ifade ettiğini düşünenler başın bir kısmının mesh edilmesi gerektiğini söylemekte, tekit maksatlı zait harf olduğunu söyleyenler ise başın tamamının mesh edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu meselede doğrunun ne olduğunu oraya koyma imkânımız yoktur, çünkü bizim söyleyeceğimiz şey âlemde bu konudaki ihtilafı ortadan kaldıracak değildir. Mesele mâkul bir meseledir. Mâkul meselelerin hepsinde, insanların fıtratlarındaki ve nazarlarındaki farklılık nedeniyle, ihtilafın ortaya çıkması kaçınılmazdır.

[Topuk kemiklerine kadar ayaklarınızı]: Âlimler ayakların abdest uzuvlarından olduğu konusunda ittifak etmişler ancak ayakların temizliğinin yıkanmak suretiyle mi, mesh etmek suretiyle mi yoksa bu ikisi arasında muhayyer bırakılarak herhangi birini tercih etmek suretiyle mi gerçekleşeceği konusunda ihtilaf etmişlerdir. İki seçenek arasında kişiyi muhayyer bırakan görüşe göre kişi, bunlardan hangisini yaparsa diğer seçenek düşer ve farzı yerine getirmiş olur. Tabi bütün bu ihtilaf, ayaklarda mest olmaması durumunda söz konusudur. Bize göre doğru olan görüş, iki seçenek arasında muhayyer bırakan görüştür. Fakat her iki seçeneği birleştirmek, yani hem mesh edip hem yıkamak daha evladır. Zira mesh etmek âyetin zâhirine, yıkamak ise sünnete uygundur. Sünneti esas alarak âyeti zâhir anlamından başka bir anlama hamletmek de mümkündür. Görüş farklılığının sebebi âyette geçen "*ercüleküm*" kelimesinin hem bu şekilde "*ercüleküm*" olarak hem de "*ercülikûm*" olarak okunuyor olmasıdır. Zira bu kelimenin başında bulunan vâv harfi, her iki okunuşta da kelimenin farklı kelimelere atfedilmesini gerektirmektedir. Kelime "*ercülikûm*" olarak okunduğu zaman, ayaklar mesh edilen uzva, yani başa atfedilmiş olacak; "*ercüleküm*" olarak okunduğu zaman

2. Müslim, Taharet, 12.

ise ayaklar yıkanan uzva, yani ellere atfedilmiş olacaktır. Bize göre bu kelimenin "*ercülekûm*" olarak okunması, ayakların mesh edilmemesini gerektirmez, çünkü kelimenin başındaki vâv, birliktelik ifade edebilir ve bu nedenle kelime nasb[3] ile "*ercülekûm*" olarak okunmuş olabilir. Dolayısıyla mesh görüşünü savunanların delilleri daha sağlamdır; çünkü bu görüşte olan kimse, esas aldığı delilde yıkama görüşünde olan ile ortaklık arz etmektedir. Buna karşılık yıkama görüşünde olan kimse esas aldığı delilde mesh görüşünde olan ile ortaklık arz etmemektedir. Araplardan, mesh kelimesinin bir lehçede yıkama anlamına geldiği görüşü de nakledilmiştir.

Ümmet-i Muhammed temizdir, aynı zamanda nur kuşanmış kimselerdir. Nur kuşanmış olmaları onların delillerinden kaynaklanır. Eğer bu temizlenme niteliği başkalarına tahsis edilmiş olsaydı, ümmet-i Muhammed'e böyle bir şey tahsis edilmezdi. Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Muhammed ümmeti diğer ümmetler içinden sahip olduğu nur sayesinde ayrışır." buyurmuştur. O halde sen de bu hususa dikkat et. Âyet ve hadislerde abdestteki bu hususi organların temizliği yer almaktadır, o halde biz de bu uzuvları iyice temizleriz. Allah Teâlâ da bunu bizim için nur kılar ve bu nuru bize giydirir. Böylece bu farklılık ve bildirmeyle birlikte en değerli makam, en şerefli makam ve teşrif onlara mahsus olmuştur. Kim temizliğini tamamlar ve kemale erdirirse Allah Teâlâ da onun nurunu kemale erdirir; kim abdest alırken uzuvlarını iki veya üç kez yıkarsa bir kez yıkayan kimseye göre daha çok rahatlık ve ferahlık kazanır.

[Eğer cünüpseniz yıkanıp temizlenin.]: Zevk alacak şekilde cinsel uzuvdan meninin çıkması gusül abdestini gerektirir. Bu kişi guslederken bir de abdest almalıdır. Gusül abdesti normal abdesti de ihtiva eder, böyle olduğu için gusül abdesti alan kimsenin ağzını ve burnunu bolca su ile çalkalayıp yıkaması gusül açısından değil, abdest açısından gereklidir. Zira Hazreti Peygamber aleyhisselâmın gusül esnasında ağzını ve burnunu bolca su ile çalkalayıp yıkaması ancak gusül esnasında abdest alırken yapmış olduğu bir fiildir.[4] Bana göre bu ikisinde de hüküm, abdestin hükmüne dayanır. Bize göre cünüplükten dolayı gusül abdesti alırken namaz abdesti de almak gerekir.

[Şayet hasta veya yolculukta iseniz veya ayakyolundan gelmişseniz yahut kadınlara yaklaşmışsanız ve su bulamamışsanız temiz bir toprağa teyemmüm

---

3. "*ercülekum*" kelimesindeki "l" harfinin "e" sesiyle (fetha ile) okunacağını ifade eden bir i'rab terimi. (y.n.)
4. Hanefî ve Hanbelî mezhebine göre guslederken mazmaza ve istinşak farzdır. (y.n.)

edin, yüzlerinizi, ellerinizi onunla mesh edin. Allah sizi zorlamak istemez, Allah sizi arıtıp üzerinize olan nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz.]: Teyemmüm konusunda Nisa sûresinin 43. âyetinin tefsirine bakınız.

Tahkik ve nasihat

[Namaza kalktığınızda]:

Bütün temizliği yaptığımızda
Histe ve akılda şeriata uygun bir şekilde
O'nun kelâmının kutsallığı ile O'na münâcât ederiz.
Kanaatimce sahih olan nakle göre
Yeni bir lafız ihdas etmek mümkün değildir.
Çünkü O kadimdir, bu yüzden *el-Müheymin* olana fiil ile münâcât ederim.
Mânam da kelâmına güç yetiremez, artık bana göre,
Denk olmadığım sahih hale gelmiştir.
Nihayet Allah bana zâtının arşından cevap verdi
Gölgemden gelen lafza mutabık olarak
Tıpkı nur ve hidayet olan Kur'ân'da okuduğum tarzda.
O'ndan adalet ve fazilet niteliğinin var edilmesi ile
Rahmân kendi kelâmından başkasını işitmez
İster farzda ister nafilede dilinden dökülen sözde
Artık benim için O'ndan dile getirmek doğrudur
Çünkü O seslerden, harften ve şekilden münezzehtir.
Eğer dersen ki: Ben O'nun kelâmını okudum
Derim ki: Ben de mislinden başkasını okumadım.
Eğer bu açıkça yazdığıma muhalifsen
Demek ki cehalet denizine dalmışsın ey câhil!

İmdi ey akıl! Var namazgâhına dur, dur ki Hak Teâlâ kelâmını sana okusun. Kulak ver ve sessiz ol, bu makamın hakkını ver. Sebat et. Çünkü bu, dehşet ve gidip gelme makamıdır, ölüm kalım mahallidir. Gönlünü kullan, düşüncelerini terk et. Hitap anında düşünme. Çünkü bu, destekleme ve kuvvet makamıdır, pınarı ise risalet ve nübüvvettir. Hakk'ın icâbeti kula hitap ettiği zaman, bu icâbet fikirden neşet etmez, hiçbir zikir ona dayanmaz. Hitabı ve hitapta yaratılan cevabı, hiçbir niyet ya da kasıt takdimi olmaksızın, hiçbir fikir ve düşünce olmaksızın kabul etmek akla yeter. Ve sen ey his! Rabbine kelâmını oku, gözünü başka yere çevirme, O'na münâcât ettiğin kelâmın

mânasını tahkik et ve sabit kıl. Paçalarını sıva, amellerini ve emellerini ardına bırak. İki elini göbeğinin üzerinde, göğsünün altında bağla. Bu makamda O'ndan Kadir gecesinin faziletini, bu gecenin bin aydan daha hayırlı oluşunun faziletini talep et. Kıldığın her namazı son namazın belle, aldığın şu nefesi hayatının sonu bil. O zaman daima kanaat ehli olur, rabbine kulak verir, hayâyı kuşanırsın. Başını göğe çevirip durmazsın, sadece secde mekânına bakarsın. Kalbin de mâbuduna bağlı olur. Haşyetten uzuvların titrer, heybetten etrafın sarsılır. Bir ibrettir ki pürüzsüzdür, bir iniltidir kavurur, bir feryattır, gök gürlemesidir, iç çekiştir, lütuf ve şefkattir, tevessüldür, mücahede içre bir müşahededir, hayret hali içre bir tagayyürdür; sıfatların ihtilafı, hallerin ve edebin çeşitliliğidir, sekînettir, itidaldir, mutmainliktir. Nihayet namazın biter, işte o zaman tertemiz olup arınan sıfatlarına, kutsallaşan zâtına bakar, üzerinde nazar edersin. O zaman sen önceki namazgâh olursun, senden başkası ise bir sonraki namazgâh olur. Allah Teâlâ cümlemizi namazında ilâhî huzurda bulunanlardan, namazında bol sevap alanlardan, karşılığı nûr diyarı ve sevinç yurdu olanlardan eylesin.

İşaret

[Eğer cünüpseniz yıkanıp temizlenin.]: Hadesten ancak abdestsiz olan temizlenir, cenâbetten ancak ilâhî huzur makamından cünüp olan temizlenir. Akıl kendi oluşu üzerinde nazar ettiği zaman kendi aynından cenâbet (uzakta kalma) halindedir. Onun cenâbeti cinayettir. Nefsine bakıp üzerinde nazar ettiği zaman tam tersi olan küçük hadestedir.

Su iki türlüdür. Çünkü onunla temizlenen şey iki âlemdir. Biri semavî sudur, o su ile en mukaddes olanı temizle ey akıl! Diğer su yerdeki sudur, birbirine karışmış şeyler âleminin (*'âlemu'l-emşâc*) suyudur; bir kısmı acı ve tuzlu, bir kısmı tatlı ve içilebilirdir. Ey his, işte bu su ile enfes olanı temizle. Ey akıl! Eğer cenâbetsen nasta geçtiği şekilde bütün zâtını tertemiz yap, eğer hades sahibi (abdestsiz) isen hususi (âyette işaret edilen) uzuvlarını yıka. Umûmilik sırrı her iki cenâbettedir. Çünkü sen iki suretin nikâhına dair bilgiden tamamen uzaksın. Bu suretlerden biri aklî, diğeri şer'î surettir. Bazı uzuvlara mahsus olan hususi temizliğin (abdestin) sırrı, huzur anında sana sirayet eden gafletler için (gerekli) olmasıdır. Eğer iki su da yanında yoksa o zaman kendisinden yaratılmış olduğun şeye yönel, ondan dönme. Çünkü bu durumda ibadetleri yapabilirsin ama hadesin de gitmez, çünkü kir üzerinde yerleşmiştir. Bil ki bâtınî temizlik, Allah ehli nezdinde vâciptir.

وَاذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَمِيثَاقَهُ الَّذ۪ي وَاثَقَكُمْ بِه۪ۙ اِذْ قُلْتُمْ سَمِعْنَا وَاَطَعْنَاۘ وَاتَّقُوا
اللّٰهَۜ اِنَّ اللّٰهَ عَل۪يمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ (٧) يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا كُونُوا قَوَّام۪ينَ لِلّٰهِ شُهَدَٓاءَ
بِالْقِسْطِۘ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ عَلٰٓى اَلَّا تَعْدِلُواۜ اِعْدِلُوا هُوَ اَقْرَبُ لِلتَّقْوٰىۘ وَاتَّقُوا
اللّٰهَۜ اِنَّ اللّٰهَ خَب۪يرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ (٨) وَعَدَ اللّٰهُ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِۙ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ
وَاَجْرٌ عَظ۪يمٌ (٩) وَالَّذ۪ينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَٓا اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَح۪يمِ (١٠) يَٓا اَيُّهَا
الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ هَمَّ قَوْمٌ اَنْ يَبْسُطُٓوا اِلَيْكُمْ اَيْدِيَهُمْ فَكَفَّ
اَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْۚ وَاتَّقُوا اللّٰهَۜ وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ (١١) وَلَقَدْ اَخَذَ اللّٰهُ م۪يثَاقَ
بَن۪ٓي اِسْرَٓاء۪يلَۚ وَبَعَثْنَا مِنْهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ نَق۪يبًاۜ وَقَالَ اللّٰهُ اِنّ۪ي مَعَكُمْۜ لَئِنْ اَقَمْتُمُ الصَّلٰوةَ
وَاٰتَيْتُمُ الزَّكٰوةَ وَاٰمَنْتُمْ بِرُسُل۪ي وَعَزَّرْتُمُوهُمْ وَاَقْرَضْتُمُ اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا لَاُكَفِّرَنَّ عَنْكُمْ
سَيِّـَٔاتِكُمْ وَلَاُدْخِلَنَّكُمْ جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُۚ فَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذٰلِكَ مِنْكُمْ
فَقَدْ ضَلَّ سَوَٓاءَ السَّب۪يلِ (١٢)

7. Allah'ın size olan nimetini ve "İşittik, itaat ettik." dediğinizde sizi ahdine bağladığı sözünü anın. Allah'tan sakının, Allah içinizde olanı elbette bilir. 8. Ey iman edenler! Allah için adaleti ayakta tutup gözeten şahitler olun. Bir topluluğa olan öfkeniz sizi adaletsizliğe sürüklemesin. Âdil olun; bu, Allah'a karşı gelmekten sakınmaya daha yakındır. Allah'tan sakının, doğrusu Allah işlediklerinizden haberdardır. 9. Allah, iman eden ve iyi şeyler yapanlara söz vermiştir; onlara bağışlama ve büyük mükâfat vardır. 10. İnkâr edenler ve âyetlerimizi yalanlayanlar, işte onlar cehennemliklerdir. 11. Ey iman edenler! Allah'ın size olan nimetini unutmayın; hani bir topluluk size el uzatmaya yeltenmişti de Allah, onların ellerini sizden çekmişti. Allah'tan korkun ve müminler yalnızca Allah'a güvensinler. 12. And olsun ki Allah, İsrailoğulları'ndan söz almıştı. Onlardan on iki reis seçtik. Allah "Ben şüphesiz sizinleyim, namaz kılarsanız, zekât verirseniz, peygamberlerime inanır ve onlara yardım ederseniz, Allah uğrunda güzel bir kurban sunarsanız, andolsun ki kötülüklerinizi örterim. And olsun ki sizi içlerinden ırmaklar akan cennetlere koyarım. Bundan sonra sizden kim inkâr ederse şüphesiz doğru yoldan sapmış olur." dedi.

İşaret

Namazlarını ikame edenlerin (mârifet ile) bağları ikiye katlanır, zekâtlarını eda edenlerin zâtları mukaddes olur, resûllere iman edenlere yollar tavzih edilip açıklanır, peygamberi destekleyenler desteklenirler. Allah'a güzel bir şekilde borç verenlere Allah, *Muhsin* (ihsan sahibi) oluşu itibariyle gerek gizlice gerek alenen karşılıklarını tastamam verir.

فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ لَعَنَّاهُمْ وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ
وَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ وَلَا تَزَالُ تَطَّلِعُ عَلَى خَائِنَةٍ مِنْهُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ فَاعْفُ
عَنْهُمْ وَاصْفَحْ إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ (١٣)

13. Sözlerini bozdukları için onlara lanet ettik, kalplerini katılaştırdık. Onlar sözleri yerlerinden değiştirirler. Kendilerine belletilenin bir kısmını unuttular. İçlerinden pek azından başkasının daima hainliklerini görürsün, onları affet ve geç. Allah iyilik yapanları şüphesiz sever.

[Onlar sözleri yerlerinden değiştirirler.]: Bazı âyet ve hadislerde yaratılmışlarla ilgili olarak kullanılan lafızların doğrudan kendi mânalarıyla (Allah hakkında) kullanıldığını gördüklerinde böyle yaparlar. Zaten bu lafızlar Kur'ân'da ve hadislerde geçtikleri zaman dilde sahip oldukları mânaları taşımıyor olsalar o zaman bu lafızları kullanarak hitap etmenin herhangi bir faydası olmazdı. Çünkü Allah Teâlâ'nın bu lafızlardan kastının o lafızların dildeki mânasından başka bir mâna olduğuna dair doğrudan bir izahı söz konusu değildir. Aksine Hak Teâlâ "Biz her peygamberi ancak kendi kavminin dili ile göndeririz ki onlara beyan etsin." (İbrâhîm, 14/4) buyurmuştur, yani insanlar söylenen şeyin ne olduğunu anlasınlar diye peygamberler onların dilleri ile gönderilmiştir. İnsanlara bu lafızları kullanarak hitap etmek üzere gönderilmiş olan peygamber de bu lafızları, dildeki anlamlarında uymayacak başka mânalarda şerh ve izah etmiş değildir. Dolayısıyla biz de Kur'ân ve hadislerde yer alan bu lafızlardan anlaşılan mânaları, tıpkı Allah Teâlâ'nın kendisine atfetmiş olduğu gibi O'na atfederiz. Onların anlamlarını da o dili kullanan kimselerin anlamayacağı mânalara hamledecek şekilde zorlamalara girmeyiz. Çünkü böyle yaparsak biz de "sözleri yerlerinden değiştiren", tahrif eden kimselerden, yani anlayıp aklettikten sonra muhalefetleri nedeniyle sözü tahrif edenlerden oluruz. Böyle yapmak yerine biz bu nispetlerin keyfiyeti (yani bu lafızların Allah'a nispetinin nasıl olacağı) konusunda cehaletimizi itiraf ederiz. İşte bu, aralarında hiçbir muhalif bulunmaksızın bütün selefin inancıdır.

وَمِنَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَىٰ أَخَذْنَا مِيثَاقَهُمْ فَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ فَأَغْرَيْنَا بَيْنَهُمُ
الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَسَوْفَ يُنَبِّئُهُمُ اللَّهُ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ (١٤) يَا أَهْلَ
الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ كَثِيرًا مِمَّا كُنْتُمْ تُخْفُونَ مِنَ الْكِتَابِ وَيَعْفُو
عَنْ كَثِيرٍ قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ وَكِتَابٌ مُبِينٌ (١٥)

14. "Biz Hıristiyanız." diyenlerden de söz almıştık. Onlar kendilerine belletilenin bir kısmını unuttular, bu yüzden aralarına kıyamete kadar düşmanlık ve kin saldık. Allah, yapmakta olduklarını kendilerine haber verecektir. 15. Ey kitap ehli! Kitap'tan gizleyip durduğunuzun çoğunu size açıkça anlatan ve çoğunu da affeden (bırakan) peygamberimiz gelmiştir. Doğrusu size Allah'tan bir nur ve apaçık bir Kitap gelmiştir.

[Ve çoğunu da affeden (bırakan) peygamberimiz gelmiştir.]: Arap dilinde "af" (*el-afvü*) kelimesi delâlet itibariyle iki zıt anlamı, "az" ve "çok" anlamlarını kendisinde toplar. Ama âyette geçen [Ve çoğunu da affeden (bırakan) peygamberimiz gelmiştir.] ifadesinde "az" anlamında değerlendirilir. Bu af da "sorgulama ve ceza konusunda olmalıdır azlık" olmalıdır. Azlık zaman itibariyle çok az zaman birimi olabilir. Sonra Allah bağışlar ve nimet ihsan eder, günahkâr Müslümandan acıyı kaldırır. Aynı zamanda azlık hal itibariyle de olabilir. Bu mânada Allah onların acılarını, daha şiddetli acılara nazaran azaltabilir. Acının azı da vardır çoğu da. Acıyı ve azabı hak edenler, bir tarafa ayrılmaları emredilen günahkârlardır ki bunlar da cehennem ehli olan ateş halkıdır. Bunlar müşrikler olduğu açıktır. Bunların zaman açısından af ile değerlendirilmeleri söz konusu olur, çünkü ceza zamanı sınırlıdır. Bu zaman bitip de ceza kaldırıldığı zaman onlar üzerinde sonsuz olan zamanın hükmü bâki kalır. Dolayısıyla onların azap gördükleri zaman, nihayetinde durumlarının kendisine döneceği zamana nispeten azdır. Allah Teâlâ *Afuvv*'dur, az azap verir; Allah Teâlâ *Afuvv*'dur, çokça bağışlar ve affeder. Zira Allah Teâlâ bize karşı kötülük eden kimseleri affetmemizi, bağışlamamızı emretmiştir ki kendisi bu sıfata daha layıktır. Bu nedenle affeden kimselerin ödülü Allah Teâlâ'ya aittir, zira Allah Teâlâ *Afuvv*'dur, *Ğafûr*'dur.

[Doğrusu size Allah'tan bir nur ve apaçık bir Kitap gelmiştir.]: Nûr, Kur'ân-ı Kerîm'dir. Ayrıca Allah Teâlâ zâtı itibariyle nurdur; çünkü nur, izzetinden dolayı idrak edilemez. O ışıktır, çünkü onunla idrak edilir ve ondan idrak edilir. Kur'ân ile diğer indirilmiş ilâhî kitaplardaki bütün ilimler keşfe-

dilir. Ayrıca Kur'ân'da diğer ilâhî kitaplarda bulunmayan şeyler de bulunur. Kime Kur'ân verilmişse ona her ilmi ihtiva eden kâmil aydınlık verilmiş demektir. Kime Kur'ân verilmişse ona kâmil ilim verilmiş demektir.

[Ve apaçık bir Kitap gelmiştir.]: Kitap, bir mânanın diğer bir mânaya birleştirilmesi demektir. Mânalar, harflere ve kelimelere dökülmedikçe birbirlerine birleştirilemezler. Kelimeler ve harfler mânaları ihtiva ettiği zaman, birbirlerine birleştirilebilirler. Dolayısıyla mânalar, kelime ve harflerin birbirlerine bitişmesine tâbi olarak, tâbilik hükmü itibariyle birbirlerine bitişirler. Harflerin birbirine bitişmesine de yazım (*kitâbet*) adı verilir.

يَهْدِي بِهِ اللّٰهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ سُبُلَ السَّلَامِ وَيُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ بِاِذْنِهِ
وَيَهْدِيهِمْ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (١٦) لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا اِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ
قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ مِنَ اللّٰهِ شَيْئًا اِنْ اَرَادَ اَنْ يُهْلِكَ الْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَاُمَّهُ وَمَنْ فِي الْاَرْضِ
جَمِيعًا وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ
قَدِيرٌ (١٧)

16. Allah, rızasını gözetenleri onunla selamet yollarına eriştirir ve onları, izni ile karanlıklardan aydınlığa çıkarır. Onları doğru yola iletir. 17. "Allah ancak Meryem oğlu Mesîh'tir." diyenler and olsun ki kâfir olmuşlardır. De ki: "Allah Meryem oğlu Mesîh'i, anasını ve yeryüzünde olanların hepsini yok etmeyi dilerse kim O'na karşı koyabilir?" Göklerin, yerin ve arasındakilerin hükümranlığı Allah'ındır, dilediğini yaratır. Allah her şeye kadirdir.

Hazreti Îsâ aleyhisselâmın ümmetinden olup da bu sözü söyleyen kimse ne kadar da cahildir! Çünkü bu sözü söyleyenler pek çok şeye dair bilgiyi gözden kaçırmaktadırlar. Nitekim onlar [Meryem oğlu] derken pek çok bilgiyi kaçırmış, bunun farkına da varamamıştır. Bu nedenle Allah Teâlâ, bu sıfatlara sahip olan kimselere karşı kanıt getirirken "Onları (ibadet ettiklerinizi) isimlendirin." (Ra'd, 13/33) demiştir. Onlar, ancak bilinen isimlerle isimlendirmiş, böylece neyi kastettikleri anlaşılmıştır. İbadet ettikleri şeyleri isimlendirdiklerinde ise o ismin kendilerine gönderilmiş olan Hazreti Peygamber aleyhisselâmın ibadet etmelerini istedikleri kimse olmadığı ortaya çıkar. Kim salîbi (haçı) din edinirse kalîb (kabir) ehline karışır. Hazreti Îsâ aleyhisselâmın ilâhlığı iddia edilmiştir; çünkü Hazreti Îsâ aleyhisselâm âlemde gündüz vakti *ed-Dehr* ismi ile, gece vakti ise kendisini herhangi bir uyku ya da

uyuklama tutmayan *el-Kayyûm* ismi ile zâhir idi. Sürekli oruç tutar, orucunu hiç açmazdı; geceleri sürekli ibadet eder, hiç uyumazdı. Kendisinden önce hiçbir nebî hakkında bu tür iddia dile getirilmiş değildi. En fazla, Hazreti Üzeyr hakkında "Allah'ın oğludur." denmişti[5], ama onun bizzat Allah olduğu söylenmemişti. Dolayısıyla bu sıfat, gayb perdesinin ardından perdeli kimselerin kalplerine tesir etmiş ve onlar da bu yüzden [Allah, Meryem oğlu Mesîh'tir.] demişlerdir. Onların bu davranışlarının küfür olarak ifade edilmesi ve kendilerinin küfre nispet edilmesi onları bir anlamda mâzur görmektir, çünkü onlar şirk koşmamışlar, aksine Hazreti Îsâ aleyhisselâmın Allah olduğunu söylemişlerdir. Müşrik, Allah ile birlikte başka bir ilâh edinen kimsedir. Bunu söyleyen kimse ise müşrik değil kâfirdir. Allah onları gerçeği örtmekle (kâfir olmakla) nitelemiştir, çünkü onlar Hazreti Îsâ aleyhisselâmın beşeriyetini (*nâsût*) tecelligâh edinmişlerdir. Nitekim fikir ve nazar eden aklı başında bir insan normal bir beşerin ölülerini dirilttiğini gördüğü zaman hayretler içerisine düşer. Çünkü bu, ilâhlığın özelliklerinden biridir. Bu durumda insan, beşer sureti içerisinde ilâhî bir eseri görmüş olmaktadır. İşte bu durum onlardan bazılarını hulûl düşüncesini savunmaya, ölüleri dirilttiği için onun Allah olduğunu iddia etmeye sevk etmiştir. Bu nedenle Allah Teâlâ onları küfre, yani örtmeye nispet etmiştir. Çünkü onlar bir beşere olan Hazreti Îsâ aleyhisselâm suretinde ölüleri dirilten hakiki gücün Allah Teâlâ olduğu gerçeğini örtmüşlerdir.

وَقَالَتِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارٰى نَحْنُ اَبْنَٓاءُ اللّٰهِ وَاَحِبَّٓاؤُهُ قُلْ فَلِمَ يُعَذِّبُكُمْ بِذُنُوبِكُمْ بَلْ اَنْتُمْ
بَشَرٌ مِمَّنْ خَلَقَ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَٓاءُ وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا
بَيْنَهُمَا وَاِلَيْهِ الْمَصِيرُ (١٨)

18. Yahudiler ve hıristiyanlar, "Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz." dediler. "Öyleyse günahlarınızdan ötürü size niçin azap ediyor? Bilakis siz O'nun yarattığı insanlarsınız." De. Allah dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder. Göklerin, yerin ve ikisinin arasındakilerin hükümranlığı Allah'ındır. Dönüş O'nadır.

Mesîh aleyhisselâmın Allah'ın oğlu olduğunu söyleyen kimse ancak ve ancak sınırlamada bulunduğu için kâfir olur. Aynı şekilde [Biz Allah'ın evlatlarıyız, O'nun sevgilileriyiz.] diyen kimseler de hasretmiş olmaları nedeniyle kâfir olmuşlardır. Çünkü bu kimseler, eğer söyledikleri doğruysa, Allah'tan

---

5. Tevbe, 9/30

başka bütün varlıkları kapsayan umumi bir nispeti zikretmişlerdir. Eğer doğru değilse de onlar (kendileri dışındaki tüm) âlem ile eşit durumdadır. Yahudi ve Hıristiyanlar kendilerinin Allah'ın oğlu olduklarını söylemişlerdir ki bununla kastettikleri şey, Allah'ın evlatlık oğulları olduklarını söylemekti. Çünkü onlar gerçek babalarını elbette biliyorlardı. Allah Teâlâ mutlak varlık olup hiçbir kayıt altında değildir, aksine bütün kayıtlar O'na aittir, O, mutlak kayıttır, kayıt ona hükmedemez. O'nun mutlak nispetleri vardır, bu yüzden de bir şeye olan nispeti bir başka şeye olan nispetinden daha öncelikli değildir. Bu sebeple onun nispetlerini tahsis eden kimse küfre girmiş olur. Yahudi ve Hıristiyanların diğer bütün din ve mezhep mensuplarını dışarıda bırakarak sadece kendileri için, [Bizler Allah'ın evlatları ve O'nun sevgilileriyiz.] demeleri buna örnektir. Onlar bu nispeti umumi olarak kullanmış olsalardı dahi yine gerçekte hatalı olacaklardı. Bu nedenle Allah Teâlâ onlara [Öyleyse günahlarınızdan ötürü size niçin azap ediyor? Bilakis siz O'nun yarattığı insanlarsınız.] demektedir. Yani Allah Teâlâ, "Nispet tektir, neden onu başkalarına değil de sadece kendinize tahsis ettiniz? Hakikat konusunda hata etmiş olduğunuz açıktır, ancak nispeti umumileştirme konusundaki hatanız onu hususileştirme konusundaki hatanızdan daha az olurdu. Çünkü bu, delil olmaksızın Allah hakkında hüküm vermek, tahakkümde bulunmaktır." demektedir.

يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَٓاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ عَلٰى فَتْرَةٍ مِنَ الرُّسُلِ اَنْ تَقُولُوا مَا جَٓاءَنَا
مِنْ بَش۪يرٍ وَلَا نَذ۪يرٍ فَقَدْ جَٓاءَكُمْ بَش۪يرٌ وَنَذ۪يرٌ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ (١٩)

19. Ey kitap ehli! Peygamberlerin arası kesildiğinde, "Bize müjdeci ve uyarıcı gelmedi." dersiniz diye, size açıkça anlatacak peygamberimiz geldi. Şüphesiz o, size müjdeci ve uyarıcı olarak gelmiştir. Allah her şeye kadirdir.

De ki [Ey kitap ehli! Peygamberlerin arası kesildiğinde] yolları, izleri kaybolduğunda ["Bize müjdeci ve uyarıcı gelmedi" dersiniz diye, size açıkça anlatacak peygamberimiz geldi.]

وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِه۪ يَا قَوْمِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ جَعَلَ ف۪يكُمْ اَنْبِيَٓاءَ وَجَعَلَكُمْ
مُلُوكًا وَاٰتٰيكُمْ مَا لَمْ يُؤْتِ اَحَدًا مِنَ الْعَالَم۪ينَ (٢٠)

20. Mûsâ, milletine: "Ey milletim! Allah'ın size olan nimetini anın: içinizden peygamberler çıkarmış ve sizi hükümdar yapmıştır, dünyalarda kimseye vermediğini size vermiştir".

[Ve sizi hükümdar yapmıştır.]: Hakikatte hükümdar Allah'tır, yaratılmış varlık ise ancak Allah'ın kendisini hükümdar, mülk sahibi kılması ile mülk sahibi olur. Böylece Allah, yeryüzünden kralların, mülk sahiplerinin varlığını [ve sizi hükümdar yapmıştır] âyeti ile müspet bulmuş, olumlamıştır. Zira Allah Teâlâ'nın isimlerinden biri, *el-Melik*'tir. Allah'ın müspet bulduğu şeye asla nefy ilişmez, aynı şekilde onun nefyettiği şey de asla müspet olamaz. Her ne kadar Allah'tan başka mülk sahibi olmasa da yine de Allah yeryüzünden kralların, mülk sahiplerinin bulunduğunu ifade buyurmuştur.

يَا قَوْمِ ادْخُلُوا الْاَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتٖى كَتَبَ اللّٰهُ لَكُمْ وَلَا تَرْتَدُّوا عَلٰٓى اَدْبَارِكُمْ فَتَنْقَلِبُوا
خَاسِرٖينَ (٢١) قَالُوا يَا مُوسٰٓى اِنَّ فٖيهَا قَوْمًا جَبَّارٖينَ وَاِنَّا لَنْ نَدْخُلَهَا حَتّٰى يَخْرُجُوا
مِنْهَا فَاِنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا فَاِنَّا دَاخِلُونَ (٢٢) قَالَ رَجُلَانِ مِنَ الَّذٖينَ يَخَافُونَ اَنْعَمَ اللّٰهُ
عَلَيْهِمَا ادْخُلُوا عَلَيْهِمُ الْبَابَ فَاِذَا دَخَلْتُمُوهُ فَاِنَّكُمْ غَالِبُونَ وَعَلَى اللّٰهِ فَتَوَكَّلُوٓا اِنْ
كُنْتُمْ مُؤْمِنٖينَ (٢٣)

21. "Ey milletim! Allah'ın size yazdığı mukaddes yere girin, ardınıza dönmeyin, yoksa kaybedenler olarak dönersiniz." demişti. 22. "Ey Mûsâ! Orada zorba bir millet vardır, onlar oradan çıkmadıkça biz oraya girmeyeceğiz, eğer çıkarlarsa, biz de gireriz." demişlerdi. 23. Korkanlar arasında bulunan, Allah'ın nimete erdirdiği iki adam: "Üstlerine kapıdan yürüyün, oradan girerseniz şüphesiz galip gelirsiniz; eğer inanıyorsanız Allah'a güvenin." demişlerdi.

Böylece Allah Teâlâ tevekkülü, kulun kalbindeki imanın alâmeti kılmıştır. Allah'ı vekil edinenler sadece Allah'ın "Onu vekil edin." (Müzemmil, 73/9) şeklindeki sözünde yer alan emrine sımsıkı bağlanan mümin ve mütevekkil kullarından oluşan hususi bir gruptur. Bunlar Allah'ın kendileri için yaratmış olduğu şeylerde Allah'ı vekil edinmişler ve böylece kendileri bütünüyle yaratılış amaçlar olan şeye vermişlerdir. Bütün işlerinde O'na dayanan yalnızca mümin kuldur. Bil ki Allah Teâlâ sebepleri koymuş, âlemi birbirine bağlı, irtibatlı olarak yaratmıştır. Bu nedenle bir tek sümbül bile ancak ekin, toprak ve yağmurun varlığı ile yetişir, büyür. Bu itibarla Hak Teâlâ yağmur yapmadığı zaman yağmur duasına çıkmayı emretmiş ve kullarının kalplerinde sebeplerin varlığını iyice yerleştirmek istemiştir. Bu nedenle kullarını asla sebepler dairesi dışına çıkmakla mükellef kılmamıştır. Çünkü insan hakikati bunu, yani sebepler dışına çıkmayı gerektirmez. Aksine Allah Teâlâ sebeplerin ötesinde sebepler belirlemiş ve insana, "Ben senin sebebinim, bana itimat et, ba-

na tevekkül et." demiştir. Nitekim âyette de [Eğer müminseniz Allah'a tevekkül ediniz.] buyrulmuştur. Hakiki Allah adamı, sebepleri kabul eden kimsedir. Zira eğer insan sebepleri reddederse ne Allah'ı bilebilir ne de kendisini. Sebeplerin ispatı/kabulü, onların kabul eden kimsenin rabbini bildiğine dair en kuvvetli delildir. Onları kaldıran, yok sayan kimse kaldırılması söz konusu olmayan bir şeyi kaldırmaya çalışmış olur. Aksine bu kimsenin yapması gereken şey, ilk sebepte durmasıdır ki o da bütün bu sebepleri ver edip yaratan Allah Teâlâ'dır. Sebepleri yok sayan, onları kaldıran kimse Allah Teâlâ'ya karşı edepsizlik yapmış olur. Allah'ın tayin ettiği şeyi azleden kimse Allah Teâlâ'ya karşı edepsizlik yapmış, bu azil iddiasında yalan söylemiş olur. Sebepleri reddeden ve onların terk edilmesi gerektiğini söyleyen kimse ne kadar da cahildir, bir bak! Hak Teâlâ'nın karar kılıp var ettiği şeyi terk eden kimse kul değil, çekişendir; âlim değil, cahildir. Allah Teâlâ karşısında edep ve ilim sahibi olan kimse Allah Teâlâ'nın ispat ettiğini, O'nun ispat ettiği yerde ve O'nun ispat ettiği şekilde ispat eder. O'nun reddettiği şeyi de O'nun reddettiği yerde ve O'nun reddettiği şekilde reddeder. Resûl, nebî, velî, mümin, kâfir, bedbaht, mesut kim olursa olsun, mutlak mânada sebepler dairesinin dışına çıkmış olan hiç kimse yoktur. Nitekim sebepler dairesinin en yakın halkası nefes almaktır. Nefes almak hayatın sebebidir. Bil ki rızkı sağlayan sebepleri tevekkül yoluyla terk etmek, rızkı sağlayacak olan bir sebeptir ve tevekkül ile nitelenen kimse sebeplerin boyunduruğundan çıkmış sayılmaz.

قَالُوا يَا مُوسٰى اِنَّا لَنْ نَدْخُلَهَا اَبَدًا مَا دَامُوا فِيهَا فَاذْهَبْ اَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلَا اِنَّا هٰهُنَا
قَاعِدُونَ (٢٤)

24. "Ey Mûsâ! Onlar orada oldukça biz asla oraya girmeyeceğiz. Sen ve rabbin gidin savaşın, doğrusu biz burada oturacağız." demişlerdi.

Böylece onlar Allah'ın nebîsi olan Hazreti Mûsâ aleyhisselâma yardım etmekten kaçınmışlardı.

قَالَ رَبِّ اِنِّي لَا اَمْلِكُ اِلَّا نَفْسِي وَاَخِي فَافْرُقْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ (٢٥) قَالَ فَاِنَّهَا
مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ اَرْبَعِينَ سَنَةً يَتِيهُونَ فِي الْاَرْضِ فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ (٢٦)

25. Mûsâ: "Rabbim! Ben ancak kendime ve kardeşime söz geçirebiliyorum; artık bizimle bu yoldan çıkmış milletin arasını ayır." dedi. 26. Allah: "Orası onlara kırk yıl haram kılındı; yeryüzünde şaşkın şaşkın dolaşacaklar. Sen, yoldan çıkmış millet için tasalanma." dedi.

Allah onları sırf "Biz burada oturacağız." şeklindeki sözlerinin zâhiri nedeniyle cezalandırmış ve kendilerine "Ben de sizleri bu çölde kayıp vaziyette kırk yıl dolaşır halde bırakacağım, Beyt-i Makdis'e giremeyeceksiniz." demiştir. Hazreti Mûsâ aleyhisselâmın çölde onlarla birlikte kalmasının sebebi ise onlara gönderilmiş bir resûl olması idi. Neticede onlar orada şaşkın vaziyette kaldılar.

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَاَ ابْنَيْ اٰدَمَ بِالْحَقِّۢ اِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا فَتُقُبِّلَ مِنْ اَحَدِهِمَا وَلَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ
الْاٰخَرِۜ قَالَ لَاَقْتُلَنَّكَۜ قَالَ اِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللّٰهُ مِنَ الْمُتَّقٖينَ (٢٧)

27. Onlara, Âdem'in iki oğlunun kıssasını doğru olarak anlat: İkisi birer kurban sunmuşlar, birininki kabul edilmiş, diğerininki edilmemişti. Kabul edilmeyen, "And olsun seni öldüreceğim." deyince, kardeşi: "Allah ancak sakınanların kurbanını kabul eder." demişti.

Kurban; ruhların hayvan bedenini idare etmekten (*tedbîr*) koparılmasıdır, amaç insan bedenlerini bununla beslemektir. Böylece kurban olarak kesilen hayvanların ruhları başlangıçta koyun, inek yahut deve gibi hayvan bedenlerini idare ediyorken artık insan bedenlerini yönetmeye başlarlar. Her halükârda bedenleri tedbir eden ruhlar suret değişimi şeklinde bir değişim geçirmezler, çünkü onlar tekliklerinden dolayı değişimi kabul etmezler. Değişimi ancak his âleminde ya da berzah âleminde beden ve cisim türünden şeylerden terkip edilmiş mürekkep varlıklar kabul eder.

İşaret

İki kardeşten sadece birinin kurbanının kabul edilmesinin sebebi, Allah'ın onları Âdemoğullarının aslı kılmış olmasıdır ki onların ikisi de birer kabza/avuçtur. Bunlardan birinin hususi olarak rızaya, diğerinin de hüsrana tahsis edilmesi gerekir.

لَئِنْ بَسَطْتَ اِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَنٖي مَٓا اَنَا بِبَاسِطٍ يَدِيَ اِلَيْكَ لِاَقْتُلَكَۚ اِنّٖٓي اَخَافُ اللّٰهَ
رَبَّ الْعَالَمٖينَ (٢٨) اِنّٖٓي اُرٖيدُ اَنْ تَبُٓوءَ بِاِثْمٖي وَاِثْمِكَ فَتَكُونَ مِنْ اَصْحَابِ النَّارِۚ
وَذٰلِكَ جَزٰٓؤُا الظَّالِمٖينَۚ (٢٩) فَطَوَّعَتْ لَهُ نَفْسُهُ قَتْلَ اَخٖيهِ فَقَتَلَهُ فَاَصْبَحَ مِنَ
الْخَاسِرٖينَ (٣٠)

28. "Beni öldürmek üzere elini bana uzatırsan, ben seni öldürmek için sana elimi uzatmam, çünkü ben, Âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım. 29. Ben hem benim günahımı hem de kendi günahını yüklenip cehennemliklerden olmanı isterim, zulmedenlerin cezası budur". 30. Bunun üzerine, kardeşini öldürmekte nefsine uydu ve onu öldürerek, zarara uğrayanlardan oldu.

Kâbil, kardeşi Hâbil'i haksız yere öldürmüştü. O günden itibaren Âdemoğulları arasında haksız yere adam öldürmek kıyamete kadar süren bir âdete dönüştü ki bütün haksız yere adam öldürme fiillerinden bunu ilk yapana bir vebal vardır.

فَبَعَثَ اللّٰهُ غُرَابًا يَبْحَثُ فِي الْاَرْضِ لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُوَارٖي سَوْءَةَ اَخٖيهِ قَالَ يَا وَيْلَتٰٓى اَعَجَزْتُ
اَنْ اَكُونَ مِثْلَ هٰذَا الْغُرَابِ فَاُوَارِيَ سَوْءَةَ اَخٖيۚ فَاَصْبَحَ مِنَ النَّادِمٖينَۚ (٣١)

31. Allah, kardeşinin ölüsünü nasıl gömeceğini göstermek üzere, ona yeri eşeleyen bir karga gönderdi. "Bana yazıklar olsun! Kardeşimin ölüsünü örtmek için bu karga kadar olmaktan âciz kaldım." dedi de ettiğine yananlardan oldu.

Pişmanlık geçip giden şeyin ardından olur. *en-Nedm* (pişmanlık) kelimesinin sonundaki *mim* harfi, aslında *be* harfi olup tıpkı *lâzib* kelimesinin *lâzim*'e dönüşmesinde olduğu gibi dönüşüme uğramıştır. *en-Nedm* (pişmanlık) kişinin kaçırmış olduğu şeyin ardından duyduğu hüznün eseridir. *en-Nedb* ise eser demektir. Sonundaki *be* harfi *mim* harfine dönüşmüş, böylece hususi olarak hüznün eseri mânasında kullanılır olmuştur.

İşaret

Neden karga bir öğretmen oldu? Çünkü Hak Teâlâ ona gece karanlığından bir elbise yarattı ki bu da gaybın şehâdeti bildiğine işarettir. Bu nedenle gece gaybtır, karaltı gaybtır. Allah ona fiilen ve hal itibariyle ilim vermiş; kendisine kabrin karanlığından bir giysi giydirmiş, kendisi ile yeri eşeleyeceği fiili bir ilim ve kara bir işaret şeklinde bir hal vermiştir. Bu gayb niteliği olup şehâdet âlemini ifade eder. İşte "kendisine kabrin karanlığından bir giysi giydirmiş" ifadesinin mânası budur, yani karanlığın kara ile olan münasebeti budur.

مِنْ اَجْلِ ذٰلِكَ كَتَبْنَا عَلٰى بَنٖٓى اِسْرَٓاءٖيلَ اَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ اَوْ فَسَادٍ فِى
الْاَرْضِ فَكَاَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمٖيعًاۜ وَمَنْ اَحْيَاهَا فَكَاَنَّمَٓا اَحْيَا النَّاسَ جَمٖيعًاۜ وَلَقَدْ
جَٓاءَتْهُمْ رُسُلُنَا بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ اِنَّ كَثٖيرًا مِنْهُمْ بَعْدَ ذٰلِكَ فِى الْاَرْضِ لَمُسْرِفُونَ (٣٢)

32. Bunun için İsrailoğullarına şöyle yazdık: "Kim bir kimseyi bir kimseye veya yeryüzünde bozgunculuğa karşılık olmadan öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de onu diriltirse bütün insanları diriltmiş gibi olur". And olsun ki, onlara beyyinelerle (delillerle, mucizelerle) peygamberlerimiz geldi, sonra buna rağmen, onların çoğu yeryüzünde taşkınlık edenler oldu.

Allah Teâlâ peygamberlerini beyyinelerle (delillerle, mucizelerle) desteklediğini haber vermektedir, bunun sebebi ise insanın mazeretinin kalmamasını sağlamaktır. Bu nedenle "Biz peygamber göndermedikçe azap edecek değiliz." (İsrâ, 17/15) buyurmuştur. Yani peygamberi, peygamberlik iddiasının doğruluğu konusunda destekleyecek olan beyyinelerle göndermedikçe azap etmeyiz.

İşaret

Hazreti Peygamber aleyhisselâmın vefatından sonraki hayatı, onun sünnetinin hayatıdır. Kim onu ihya ederse bütün insanları ihya etmiş gibi olur. Çünkü Hazreti Peygamber aleyhisselâm kemalin tam bir şekilde kendisinde cem edildiği kimsedir.

اِنَّمَا جَزٰٓؤُا الَّذٖينَ يُحَارِبُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِى الْاَرْضِ فَسَادًا اَنْ يُقَتَّلُٓوا اَوْ يُصَلَّبُٓوا
اَوْ تُقَطَّعَ اَيْدٖيهِمْ وَاَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلَافٍ اَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْاَرْضِ ذٰلِكَ لَهُمْ خِزْيٌ فِى الدُّنْيَا
وَلَهُمْ فِى الْاٰخِرَةِ عَذَابٌ عَظٖيمٌ (٣٣)

33. Allah ve peygamberiyle savaşanların ve yeryüzünde bozgunculukla uğraşanların cezası öldürülmek veya asılmak yahut çapraz olarak el ve ayaklarının kesilmesi ya da yerlerinden sürülmeleridir. Bu onlara dünyada bir rezilliktir. Onlara âhirette büyük bir azap vardır.

Savaş ve fesada karşılık onlara verilecek ceza budur. Allah Teâlâ onları dünyada cezalandırınca bu cezayı tıpkı müminlere uygulanan had cezaları gi-

bi değerlendirip onlar hakkında kefaret saymamıştır. Dünyada uygulanan cezaların âhiret için kefaret sayılmaması ancak kâfirler içindir. Bu nedenle de Hak Teâlâ [Onlara âhirette büyük bir azap vardır.] buyurmuştur ki bu zâhiri ve bâtını içine alır ama müminlerden büyük günah işlemiş olanların durumu böyle değildir, zira Allah onları cehennemde öldürür ve orada onlar kömür gibi kızarırlar ama ölüm nedeniyle bu azabı hiç hissetmezler. Büyük azaptan payları olmaz. Dünyada musibete uğrayan kimsenin başına gelen bu musibet onun ancak Allah'ın bildiği hatalarına kefaret olur. Âhiret musibeti ise kefaret olmaz. Bu hüküm dünyada söz konusu olup âhiret ile de benzerlik arz edebilir ve tıpkı bu kimselerin örneğinde olduğu gibi olabilir. Yani bunların dünyada başlarına gelen şeyler âhirette onlar için kefaret olmaz.

اِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ قَبْلِ اَنْ تَقْدِرُوا عَلَيْهِمْ فَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (٣٤) يَٓا اَيُّهَا
الَّذِينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَابْتَغُٓوا اِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (٣٥)

34. Ancak, onları yakalamanızdan önce tevbe edenler bunun dışındadır. Biliniz ki Allah, bağışlar ve merhamet eder. 35. Ey iman edenler, Allah'tan korkun! O'na yaklaşmaya vesile arayın ve yolunda cihad edin. Umulur ki kurtuluşa eresiniz.

[Ey iman edenler! Allah'tan korkun.]: İlâhî bir nur olan iman şu içtimaî ve nefsanî şekil olan bedenin bâtınına (ki bu da suret itibariyle değil, hakiki ve mânevî kalptir) ve ilham verici nefis olan zâhirine varit olmuştur. Hem kalpte hem nefiste yerleşmiş, bu sayede bu ikisi de ilk olarak iman ve İslâm'ı, ikinci olacak da şeriatın ahkâmını, emir ve yasaklarını kabul etmiştir. Bunları kabule yatkın olup, bunların gerekleri (ki bunların gerekleri, vâcip ve mendup olanları yerine getirmek, haram, şüpheli ve sapkın şeyleri terk edip bunlardan sakınmak şeklindedir) ile amel etmeye hazır hale gelmişlerdi. Ne var ki dünyadaki hissî neşet (fizikî yaratılış, beden) bazen nefsin bir şeylere meyletmesini, çoğu zaman da başka şeylere meyletmesini gerektirdiği için nefsi kendi içtimaî heyetinden sapar, unsurî ve hayvanî ruh yönüne meyleder. Bu kabul ve yönelimden de onun gaflet ve gaybeti neşet eder. Böylece onda ilâhî isimlerin eserleri inhiraf vasıfları ile zuhur eder. Bunların ondaki neticelerinin bu inhiraf vasıfları ile zuhuru ise acılara ve uzaklaşmaya sebep olur. Diğer taraftan Allah Teâlâ'nın mümin kulları üzerindeki inayetinin tesiri ise onları gaflet uykusundan uyandırmayı gerektirir. Bu itibarla Hak Teâlâ [Ey iman edenler, Allah'tan korkun!] buyurmuştur. Yani şunu demek istemektedir: "Allah'a, resûlüne, meleklerine, kitaplarına, âhiret gü-

nüne, hayır ve şerri ile kadere iman edip hidayete erdikten sonra takvanız, sakınmanız ile kendinizi koruyunuz. Bunun vasıtası ise Allah'ın emir ve yasaklarına tâbi olmak, onlara harfiyen uymak, bunların gereklerini yani vâcip ve mendup olanları yerine getirmeyi; haram, şüpheli ve sapkın şeyleri terk edip bunlardan sakınmayı daima hatırınızda tutmaktır. İşte bu şekilde yaparak doğru yoldan sapmaktan, bozulmaktan, birliğinden ve toplayıcılığından uzaklaşıp unsurî ve hayvanî tabiatın ruhunun çokluğuna meyletmekten kurtulursunuz. Eğer bunu yapmaz ve bu unsurî ve hayvanî tabiatın ruhunun çokluğuna meylederseniz o zaman inhiraflar size galip gelir. O halde bu sakınma ile kendinizi Allah'ın emrinin birliği içerisinde korumaya alın, O'nun yasaklarının hükmünü ve zikri geçen gereklerini sürekli hatırda tutarak kendinizi koruyun. Onun ruhanî tesirlerinin, birliğinin ve toplayıcılığının, adaletinin korunmasına sığının. Böylece Allah'ın isimlerinin eserleri birlik ve itidal boyası ile boyanır ki bu iki boya da Allah'ın rızasını ve O'na yakınlığı gerektirir. Bu hüküm, birlik, adalet, yakınlık ve rıza da sizi, üzerinizde Allah'ın gazabının eserlerinin zuhur etmesinden korur. Zira Allah'ın gazabının eserlerinin üzerinizde zuhur etmesi, Allah'ın isimlerinin, nefislerin sapmasının hükümleri ile boyanmasının neticesidir. Yine Allah'ın gazabının eserlerinin üzerinizde zuhur etmesi, Allah'ın isimlerinin, sizin nefislerinizin ruhanî eserin birliğinden, emir ve yasakların huzurunun adaletinden, onların gerekleri ile amel etmekten sapıp unsurî ve hayvanî ruhun çokluğuna meyletmesinden, emir ve yasaklardan ve bunların gereklerinden gaflete düşme halinin galip olmasından neşet eden boya ile boyanmasından kaynaklanır. İşte siz her ne zaman bu koruma altına girer ve orada lezzet alırsanız "*el-Mü'min*" isminin kemâli sizlere ulaşır, sizi nefislerin şerlerinin galibiyetinden emin kılar ki nefislerin şerlerinin galibiyetinden Hazreti Peygamber aleyhisselâm dahi "Nefislerimizin şerlerinden Allah'a sığınırız." diyerek Allah'a sığınmıştır. Yine bu durumda sizin için seyr-i sülûka ve iman mertebelerinde yükselip ihsan mertebesine çıkmaya yönelik istidad hâsıl olur. Bu hale ulaştığınızda vesile edinme hitabına muhatap olursunuz ki bu da gerek fiil gerek terk şeklinde olan mubahlarla ilişkili bâtınî hakları eda etmek suretiyle olur. Bu hakları eda etmenin amacı da vâcipleri ve mendupları yerine getirdikten; haramlardan, şüpheli şeylerden ve sapkınlıklardan uzak durup, bunları terk ettikten sonra ihsan makamına ulaşmak, o makamda tahakkuk ehli olmak, Allah'ın emir ve yasaklarının koruması kapsamına dâhil olmak, böylece iman makamında tahakkuk talep etmektir. Vesile aramak, nafilelerle Allah'a yakınlaşmanın bizzat kendisidir. Bu nafilelerle Allah'a yaklaşınca nihayet Allah kulu sever, sevdiği zaman da onun kulağı, gözü, dili, eli ve ayağı olur. İşte bu ihsan makamının dairesine girmektir." (Allahu a'lem!)

O halde Allah Teâlâ'ya vesile aramanın hükmü vâcip ve mendupları yerine getirmeyi; haramlardan, şüpheli şeylerden ve sözlü, fiilî, ahlâkî ve hale ilişkin sapmalardan uzak durmayı; mubahları da nefsin dünyalık ve ahiretlik isteklerini işe karıştırmadan tam bir hâlis niyet ile yapmayı ya da terk etmeyi kapsar. Bu âyette işte bu ihlâsa işaret bulunmaktadır. Ancak mubahları işleyerek vesile aramanın hükmü daha hususidir, çünkü bunun mefhumu, vâcip ve mendupları yerine getirmek; haramlardan, şüpheli şeylerden ve sözlü, fiilî, ahlâkî ve hale ilişkin sapmalardan uzak durmak suretiyle Allah'a yakınlaşma yollarında sülûk etmek anlamındaki takva emrinin mefhumu muayyen olarak belirlenmiş değildir. Bu vâcip ve mendupları yerine getirmek; haramlardan, şüpheli şeylerden ve sözlü, fiilî, ahlâkî ve hale ilişkin sapmalardan uzak durmak suretiyle Allah'ın rızasının, hidayetinin ve lütfunun koruması altına girmek iman sahibi Müslümanı korur, Allah'ın öfkesinin, saptırmasının, kahrının ve zararının eserlerinin zuhurundan muhafaza eder.

Sonra bil ki vesile aramak, müminin Allah için yemesi ve içmesi ya da yeme-içmeyi Allah için terk etmesi, bunları nefsinin arzu ve istekleri için ya da nefsin bir mubahı yapma ya da terk etme şeklindeki düşüncesine tâbi olmak için değil, sırf Allah için yapmasıdır. Aynı şekilde bu kişi bütün mubahlarla ilgili olarak, onları yaparken de terk ederken de sadece Allah'a yakınlaşma niyeti taşır. Zira bütün mubahlar Allah'ın nimetleri kapsamındadır. Bu nimeti elde etme ve kullanma vesilesi olan âletler de Allah'ın nimetidir. Aynı şekilde mubahları yapma ya da terk etmeye yönelik kudret de Allah'ın nimetidir. Dolayısıyla mümin kimse bir mubahı işlediği ya da terk ettiği zaman, mubah olan bir sözü söylediği, fiili yaptığı ya da mubah olan bir sözü söylemeyi, fiili işlemeyi terk ettiği zaman bunu sadece ve sadece Allah'ın nimetine şükretme niyeti ile yapar, nefsin arzularını yerine getirmek ya da onun düşünce ve iradesine tâbi olmak maksadıyla yapmaz. Allah'ın zikrinden ve O'nun nimetlerine karşılık şükür vazifesini eda etme niyetinden gaflet hali içerisinde de bunu yapmaz.

İkinci vecih

Hak Teâlâ'nın [O'na yaklaşmaya vesile arayın.] ifadesi tevessül anlamına gelebilir, çünkü "Ondan vesile arayın." dememiştir. Tevessül, Allah'a yakınlaşmayı talep etmektir.

Doğru sözlü davetçi mübeyyin olarak sana gelince
Kulak ver ona, eğer mümin isen

Allah'ın resûlüne dedim ki:
"Sen benim saadet diyarına ulaştıran vesilemsin.
Hem gizli hem açık derim bunu
Tereddütte değilim ona iman konusunda
Çünkü bu durumu mübeyyen bilgi ile bilirim.

Üçüncü vecih

Hak Teâlâ [O'na yaklaşmaya vesile arayın.] buyurmuştur. "*Vesile*" cennette bir derece olup, oraya ancak tek bir kişi ulaşabilir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm "O kişinin ben olmasını ümit ederim, kim *Vesile*'ye ulaşmam için dua ederse ona şefaatim hak olur."[6] buyurmuştur. İçimizden biri vesile makamını kendisi için istese, bunun için dua etse hak etmediği bir şeyi istemiş olmaz. Çünkü vesile makamı belli bir kişiye tahsis edilip diğerleri için kısıtlanmış değildir. Onun verileceği şahsın tekliği açık bir nas değildir. O kişi şahıs olarak bir tek kişi midir, yoksa sahip olacağı sıfatlar tek nitelikte midir, bu belli değildir. Ancak bizi bundan, yani vesile makamını kendimiz için istemekten alıkoyan şey, kendisi ile hidayete ulaşmış olduğumuz Hazreti Peygamber aleyhisselâm hakkında Allah'a karşı edepli davranmak ve kendimiz yerine başkasını tercih etmektir. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm bizden, kendisinin vesile makamına ulaşması için dua etmemizi talep etmiştir. Böylece hem edebin hem, kendimiz yerine başkasını tercih etme hakikatinin (*îsâr*), hem de güzel ahlâkın ve karakter sahibi olmanın gereği olarak üzerimize düşen vazife, bu vesile makamı bize verilecek olsa bile onu Hazreti Peygamber aleyhisselâma hibe etmemizdir. Böylece biz de cennette buna denk bir makama ve dereceye sahip olmayı ümit edebiliriz. Şeriatta sabittir ki bir insan bir başkasını arkasından onun lehine dua ettiği zaman bir melek ona "Senin adına da bir misli, senin adına iki misli."[7] der. Biz Hazreti Peygamber aleyhisselâm yanımızda olmadığı halde onun için vesile duası yaptığımız zaman melek "Misli de sana." der. Öyleyse vesile Hazreti Peygamber aleyhisselâm için, misli ise dua eden içindir. Bu durumda vesile sahibinin ulaştığı tüm derecelerden mislin değerinin misline ulaşılır. Başka bir ifadeyle, vesilenin topladığı her şeyi bir araya getiren tek bir derece yoktur. Bununla beraber vesileyi farklı derecelerde

---

6. Müslim, Salât, 7; Nesâî, Ezân, 37.
7. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, c. 6, s. 21, Mektebetu'r-Rüşd, Riyad, h. 1409; Bezzâr, *Müsned*, c. 13, s. 61, Mektebetu'l-'Ulûm ve'l-Hikem, Medine, 2009.

ayrı ayrı bir araya getiren şeyler vardır. Fakat vesilenin toplayıcılık özelliği vardır.

[Ve yolunda cihad edin ki kurtuluşa eresiniz]: Bil ki fazilet, Allah'a vesile arayanlar nezdinde, amel etmektir. Eğer (kişi) hakkında takdir edilene henüz ulaşmamış olduğu halde, onu tahsil etmek için amel etmezse bir şey elde edemez. Amelin neticesi, amel etmeyene verilmez. Sadece tembellik etmeyip çaba gösterene, cihad edene verilir. Tembellikle ise herhangi bir vuslat, ulaşma söz konusu değildir. O halde elinden gelen gayreti göster, cehd et. Varlıkla vasıflanmamak senin görevin değildir.

Allah seni teyit etsin, bil ki İslâm, iman, takva, vesile aramak; bütün bunlar Allah Teâlâ'nın *el-Hâdî* (hidayete erdiren) olması itibariyle "Allah" isminin eserleridir. Buna karşılık küfür, azgınlık (tuğyân) isyan, lezzet ve şehvetlere dalıp gitmek, haramları ve şüpheli şeyleri işlemek, unutmak, Allah'ın zikrinden ve O'nun nimet ve ihsanları üzerinde tefekkür etmekten gafil olmak gibi hususlar ise yine "Allah" isminin eserlerindendir, ancak O'nun idlâl sıfatı ve *el-Mudill* (dalâlete düşüren) ismi itibariyledir. Küfrün önderleri, insandan ve cinden olan şeytanlar, kâfirler, isyankârlar, azgınlar ise *el-Mudill* (dalâlete düşüren) isminin ve bu ismin hüküm ve eserlerinin mazharlarıdır. Benzer şekilde nebîler, resûller, ulü'l-azm olan peygamberler, Allah'a ve bu peygamberlere iman eden müminler, vahyin tebliğcisi ve şeriatın izhar edicisi olması itibariyle Cebrâîl aleyhisselâm ise Allah Teâlâ'nın *el-Hâdî* (hidayete erdiren) isminin ve bu ismin hüküm ve eserlerinin mazharıdır. Bu nedenle bu iki isim arasında, yani *el-Hâdî* ismi ile *el-Mudill* ismi arasında, yani bunların hüküm ve eserlerinin ızharında birtakım geçişler, dönüşümler ve karşılıklı galip gelmeler söz konusudur. Bu iki isimden her biri, kendisine mahsus kemalin taallukundan dolayı, kendi gereklerinin ızhar edilmesini, kendisine mahsus olan hüküm ve eserlerin ortaya çıkmasını ister. Haliyle *el-Hâdî* isminin hükümlerinin eserleri zuhur ettiğinde, onun hüküm ve eserlerinin zuhurunun galibiyeti ile iman, İslâm, takva, vesile arama gibi tezahürler ve bu tezahürlerin mazharı olan müminler, salihler, nebîler, resûller, hak yolun yolcuları ortaya çıkınca, kaçınılmaz olarak *el-Mudill* ismi tezahürleri ve hüküm ve eserlerinin tezahürlerinin mazharları olan insan ve cin şeytanları, kâfirler, küfrün önderleri ile ortaya çıkar. Bunlar *el-Hâdî* isminin hükümlerinin eserleri ve zuhurunu defetmeye, engellemeye çalışır. Böylece büyük cihad ve küçük cihad söz konusu olur ki bu iki cihad şeytana, onun yardımcı, dostu, taraftarı olan kâfirlere ve onların önderlerine karşı; onların şerlerini ortadan kaldırmak, güçlerini kırmak, nefsin ve hevanın sindirilmesi, bunların şehvet ve gazap konusunda yardımcılarının ve onlara tâbi olanların (ki onlara tâbi

olanlar, büyük tafsili âlemdeki kuvvetler ile küçük insanî âlemdeki kuvvetlerdir) etkisizleştirilmesi için yapılır. Bu nedenle Hak Teâlâ cihad emrini tam da vesile arama emrinin ardından zikretmiş ve [Ey iman edenler! Allah'tan korkun. O'na yaklaşmaya vesile arayın ve yolunda cihad edin. Umulur ki kurtuluşa erersiniz.] buyurmuştur.

Nefis, şeytan ve bunların küçük insanî âlemdeki yardımcılarına karşı yapılan cihadın en büyük cihad (*el-cihâdu'l-ekber*) olmasının sırrı ise (ki Hazreti Peygamber aleyhisselâm, kâfirlerle cihaddan dönüşte namaz hazırlığı yaparken "Küçük cihaddan büyük cihada döndük."[8] buyurmuştur), yaratılmışların var edilmesinin gayesinin Hak Teâlâ'nın bütün kemâl yönleri ile bilinmesinden ibaret olmasıdır. Nitekim kudsî hadiste Hak Teâlâ "Ben gizli bir hazine idim, bilinmek istedim ve bilinmek için mahlûkatı yarattım."[9] buyurmuştur. Bu amaç ise ancak insanî küçük âlemdeki cihadın yanında ruhun ve kalbin zikir, tefekkür, müşahede, tevhid ehli, sahih teveccüh ve huzur ile Hakk'a yönelmesi, bu şekilde şeytana, nefs-i emmâreye ve bu ikisinin yardımcılarına karşı galip gelmesi ile mümkün olur. Büyük ve tafsilî âlemdeki cihad ise bu amacın gerçekleşmesi için bir vesiledir. Zira bu amaca ancak sadece ve sadece Allah'a kulluk edilerek ulaşılır. Kulluğun edası ise ancak zâhirdeki engellerin kaldırılması ile mümkün olur. Bu engeller, din düşmanlarının maksatları, muhalefetleri, İslâm'ın ve imanın şiarlarının ortaya çıkmasına mâni olmaya yönelik çabaları, düşmanlıkları ve bu uğurda savaşmalarıdır. Dolayısıyla insanî âlemde nefis ile yapılan cihad, bizzat kendisi için istenilen ve talep edilen bir şeydir. Tafsilî âlemdeki cihad ise başka bir amaç için vesile olan bir cihaddır. Bizatihi maksat olan şey, başka bir şeye vesile olan ve başkası için talep edilen şeyden daha yüksek mertebededir, ondan daha büyüktür. O halde Allah yolunda cihad etme ifadesi cihadın büyük ve küçük iki çeşidini de içerisine alır. Allah yolunda hakkıyla cihad etmek ise sadece cihad-ı ekbere mahsus bir ifadedir ki bu da nefse karşı cihad etmek; bütün makam, mertebe, hal, bilgi ve ahlâk durumlarında onun isteklerine engel olmaya çalışmak, onun muratlarını, lezzetlerini, isteklerini tamamen elde etmesine mâni olmaya çalışmak, onun ümidini kesip emellerine ket vurmak, kalbi ve kalıbıyla işlediği amellerine karşılık ücret beklentisini ortadan kaldırmak; kalbin, ruhun ve sırrın bahşettiği tecelliler, mükâşefeler, müşahedeler ve buna benzer şeylere dair gizli arzularının yıldızını söndürmek şeklinde olur. Hak Teâlâ'nın ula-

---

8. Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, c. 1, s. 486, el-Mektebetu'l-Asriyye, Kahire, 2000; Ali el-Muttakî, *Kenzu'l-Ummâl*, c. 4, s. 430, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1981.
9. Aclûnî, *a.g.e.*, c. 2, s. 156.

şılmak istenen yakınlık tecellisine nâil olma ve başarıya ulaşma sebeplerinin hâsıl olduğu noktada [Umulur ki kurtuluşa erersiniz.] âyetinde teraccî (ümit) ifadesi (*le'alle*) kullanmış olmasının sırrı ise bütün sebeplerin etki sahibi şeyler değil, sadece hazırlayıcılar olduğuna işaret etmektir. Tesir sahibi olan ise sadece Hak Teâlâ'dır. O, sebeplerin oluştuğu esnada kudreti ile tesir eder. Failin fiili ancak fiilin zuhurunu kabul etmeye yönelik kabiliyet ve istidadın tamamlanmasından sonra zuhur eder. Hakk'ın fiilinin zuhurunu kabul etmeye yönelik kabiliyet ve istidadın tamamlanması ise Hakk'ın kudreti açısından düşünüldüğü zaman, kul için gizli olan bir durumdur. Çünkü sebepliliğin tamamlanması için gerekli olan şartlardan birinin yerine gelmemiş olma ihtimali hep vardır. Bu istidadın [Umulur ki kurtuluşa erersiniz.] âyetindeki gibi teraccî ile tamamlanmış olması kurtuluş, maksada ulaşma, başarıya erme fiilinin kabulüne yönelik istidad ve kabiliyetin tamam olmasına bağlıdır. Böylece Hak Teâlâ âdeta şöyle buyurmaktadır: "Sizdeki bana yakınlaşma fiilinin kabulüne dair istidadın hâsıl olması için sebepler arayın. Bunu da takvaya sarılarak, vesileler arayarak ve yolumda cihad ederek yapın. Böylece umulur ki istidad ve kabiliyetin husulüne ve şartlarının tamamlanmasına ulaşırsınız. Sizdeki bana yakınlaşma fiilinin zuhuru ile yakınlaşmaya nâil olmanız ve kurtuluşunuz işte bunun neticesi olarak gerçekleşir." Allah Teâlâ'nın aziz kitabında her ne zaman bir teraccî sığası (*le'alle*) kullanılmış olsa, muhakkak bu mânaya yöneliktir. Bunu bilmelisin.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ أَنَّ لَهُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا وَمِثْلَهُ مَعَهُ لِيَفْتَدُوا بِهِ مِنْ عَذَابِ
يَوْمِ الْقِيَامَةِ مَا تُقُبِّلَ مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (٣٦) يُرِيدُونَ أَنْ يَخْرُجُوا مِنَ النَّارِ وَمَا هُمْ
بِخَارِجِينَ مِنْهَا وَلَهُمْ عَذَابٌ مُقِيمٌ (٣٧)

36. Doğrusu, yeryüzünde olan her şey ve onların bir katı daha kâfirlerin olsa da kıyamet gününün azabından kurtulmak için bütün bunları fidye olarak verseler yine de kendilerinden kabul edilmez. Onlara elem verici azap vardır. 37. Ateşten çıkmak isterler, fakat onlar oradan çıkacak değillerdir. Onlar için devamlı bir azap vardır.

Ateş, bir halden diğerine intikal diyarıdır. Akıbetindeki hüküm ise rahmet, nimet, sıkıntı ve kederin giderilmesidir. Bu nedenle ateşte kalıcılık alâmeti bulunmadığı için oraya "kalıcılık diyarı" niteliği verilmemiştir. Çarşısı nifak, azabı da nifaktır. Suret kalıcı azaptır, his ise nimetin son noktasıdır. Zira bedenlerin nimeti mizaca yatkın olan ile gerçekleşir.

وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا اَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ
حَكِيمٌ (٣٨)

38. Hırsızlık eden erkek ve kadının, yaptıklarına karşılık bir ceza ve Allah'tan bir ibret olmak üzere ellerini kesin. Allah izzet ve hikmet sahibidir.

Âyette geçen (ibret anlamındaki) "*en-nekl*" kelimesi, kayıt demektir. Had cezalarının uygulanması, hırsız için bir kayıttır. Had cezası bir kayıt/ibret olsa da içerisinde muhakkak bir temizleme anlamı da taşır; çünkü cezayı alan kişinin dünyada aldığı ceza miktarınca karşılığı âhirette düşürür. "*Nekâl*", yani kayıt, hırsızın cezasından düşülen kısımdır. Zira hırsızın eli kesilir ve çalmış olduğu mal ile kayıtlanmış olarak kalır, çünkü o mal başkasına aittir. Elinin kesilmesi gelecekte aynı şeyi yapmaması için bir tedbir ve caydırıcı önlemdir ama üzerine başkasının hakkı hâlâ kalmaktadır. Bu nedenle Allah bu cezayı *nekâl* (kayıt) kılmıştır. Eli kesilmiş olsa da kendisi hâlâ kayıt altındadır.

فَمَنْ تَابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمِهِ وَاَصْلَحَ فَاِنَّ اللّٰهَ يَتُوبُ عَلَيْهِ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (٣٩) اَلَمْ
تَعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ يُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ عَلٰى
كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (٤٠) يَا اَيُّهَا الرَّسُولُ لَا يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ مِنَ الَّذِينَ
قَالُوا اٰمَنَّا بِاَفْوَاهِهِمْ وَلَمْ تُؤْمِنْ قُلُوبُهُمْ وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ سَمَّاعُونَ
لِقَوْمٍ اٰخَرِينَ لَمْ يَأْتُوكَ يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ مِنْ بَعْدِ مَوَاضِعِهِ يَقُولُونَ اِنْ اُوتِيتُمْ هٰذَا فَخُذُوهُ
وَاِنْ لَمْ تُؤْتَوْهُ فَاحْذَرُوا وَمَنْ يُرِدِ اللّٰهُ فِتْنَتَهُ فَلَنْ تَمْلِكَ لَهُ مِنَ اللّٰهِ شَيْئًا اُولٰئِكَ الَّذِينَ
لَمْ يُرِدِ اللّٰهُ اَنْ يُطَهِّرَ قُلُوبَهُمْ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ (٤١)
سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ اَكَّالُونَ لِلسُّحْتِ فَاِنْ جَاؤُكَ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ اَوْ اَعْرِضْ عَنْهُمْ وَاِنْ تُعْرِضْ
عَنْهُمْ فَلَنْ يَضُرُّوكَ شَيْئًا وَاِنْ حَكَمْتَ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ
(٤٢) وَكَيْفَ يُحَكِّمُونَكَ وَعِنْدَهُمُ التَّوْرٰيةُ فِيهَا حُكْمُ اللّٰهِ ثُمَّ يَتَوَلَّوْنَ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ وَمَا
اُولٰئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ (٤٣) اِنَّا اَنْزَلْنَا التَّوْرٰيةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذِينَ
اَسْلَمُوا لِلَّذِينَ هَادُوا وَالرَّبَّانِيُّونَ وَالْاَحْبَارُ بِمَا اسْتُحْفِظُوا مِنْ كِتَابِ اللّٰهِ وَكَانُوا عَلَيْهِ
شُهَدَاءَ فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ وَاخْشَوْنِ وَلَا تَشْتَرُوا بِاٰيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا
اَنْزَلَ اللّٰهُ فَاُولٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ (٤٤)

39. Kim bu haksız davranışından sonra tevbe eder ve durumunu düzeltirse şüphesiz Allah onun tevbesini kabul eder. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir. 40. Bilmez misin ki, göklerde ve yerde ne varsa hepsinin mülkiyeti Allah'a aittir; dilediğine azap eder ve dilediğini bağışlar. Allah her şeye kadirdir. 41. Ey Resûl! Kalpleri iman etmediği halde ağızlarıyla "İnandık." diyen kimselerden ve Yahudilerden küfür içinde koşuşanlar seni üzmesin. Onlar durmadan yalana kulak verirler ve sana gelmeyen kimselere kulak verirler; kelimeleri yerlerinden kaydırıp değiştirirler. "Eğer size şu verilirse hemen alın, o verilmezse sakının!" derler. Allah bir kimseyi fitneye düşürmek isterse sen Allah'a karşı, onun lehine hiçbir şey yapamazsın. Onlar, Allah'ın kalplerini temizlemek istemediği kimselerdir. Onlar için dünyada rezillik vardır ve âhirette onlara mahsus büyük bir azap vardır. 42. Onlar yalana kulak verirler, haram yerler. Eğer sana gelirlerse aralarında hükmet yahut onlardan yüz çevir; yüz çevirirsen sana bir zarar veremezler. Eğer hükmedersen aralarında adaletle hüküm ver. Allah âdil olanları sever. 43. Allah'ın hükmünün bulunduğu Tevrat yanlarında iken, ne yüzle seni hakem tayin ediyorlar da sonra bundan yüz çeviriyorlar? İşte onlar inanmış değillerdir. 44. Doğrusu biz yol gösterici olarak Tevrat'ı indirdik. Kendisini Allah'a teslim etmiş peygamberler, Yahudi olanlara onunla ve Rabb'e kul olanlar, bilginler de Allah'ın kitabından elde mahfuz kalanla hükmederlerdi. Tevrat'a şahittiler. O halde insanlardan korkmayın, benden korkun, âyetlerimi hiçbir değerle değiştirmeyin; Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler, işte onlar kâfirlerdir.

Tevrat kelimesi, *veriyyü'z-zend* (çakmak taşının kıvılcımı) ifadesinden türemiştir, bu da "nûr"a racidir.

وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَٓا اَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْاَنْفَ بِالْاَنْفِ وَالْاُذُنَ بِالْاُذُنِ
وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ فَمَنْ تَصَدَّقَ بِه۪ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَٓا اَنْزَلَ
اللّٰهُ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ (٤٥)

45. Orada onlara cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe dişle ve yaralara karşılıklı ödeşme yazdık. Kim hakkından vazgeçerse bu, onun günahlarına kefaret olur. Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler, işte onlar zalimlerdir.

Şeriat hayvanın yarasını tedavi etmiştir. İnsanın yarası ise kısasa konu olacak şekilde değerlendirilir. Bununla birlikte hayvanın yaralamasında, bir ira-

de ve ihtiyar söz konusudur. Ancak hayvan, yaraladığı kimsenin eziyet görmesini hedeflemez, sadece sıkıntıyı kendinden uzaklaştırmayı hedefler. Yaralama ve acı buna bağlı olarak ortaya çıkar. Oysa insan böyle değildir, çünkü o bazen bizzat eziyet vermeyi hedefler. Bu yönüyle hayvanlığı bakımından eziyeti kendinden uzaklaştırırken insanlığı bakımından eziyet vermeyi hedefler. İnsanın üstünlüğü olmasaydı hayvan kendi nefsinden eziyeti uzaklaştırmazdı, başkası için zaruri olan şeyin kendisi için de zaruri olacağını bilmediği halde başkasına eziyet etmeyi hedeflemezdi. İnsan da kendisini müdafaa edip eziyeti uzaklaştırmaya çalıştığı zaman Hakk'ın bu konuda ondan bir talebi olmaz ama aşırı gider ve kısas hakkına ilave olarak fazladan eziyet verirse ya da herhangi bir kısas söz konusu değilken daha işin başında aşırı giderse o zaman cezalandırılır. İnsan salt insan olduğu için haddi aşar, hayvanlığını aşıp insanlığına geçmiş olur.

[Kim hakkından vazgeçerse bu, onun günahlarına kefaret olur.]: Kefaret örtü sağlar, işlemiş olduğu günah ve muhalefetten dolayı başına gelecek olan ilâhî intikamı örter. Bazı kimseler için ise günahlara yönelme esnasında bu günahların ona isabet etmesine engel olan bir örtü vazifesi görür. Zira şehvani nefsin talebi ile insan günahlara yönelir. İşte kefaret bu durumda onunla günahlar arasına örtü olunca, bu örtü sayesinde insan mâsum olur, artık günahın onun üzerinde bir hükmü kalmaz.

وَقَفَّيْنَا عَلٰٓى اٰثَارِهِمْ بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرٰيةِ وَاٰتَيْنَاهُ
الْاِنْجِيلَ فِيهِ هُدًى وَنُورٌۙ وَمُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرٰيةِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ
(٤٦) وَلْيَحْكُمْ اَهْلُ الْاِنْجِيلِ بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ فِيهِۜ وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ فَاُو۬لٰٓئِكَ
هُمُ الْفَاسِقُونَ (٤٧) وَاَنْزَلْنَٓا اِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ
وَمُهَيْمِنًا عَلَيْهِ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَٓاءَهُمْ عَمَّا جَٓاءَكَ مِنَ الْحَقِّۜ
لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًاۜ وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ لَجَعَلَكُمْ اُمَّةً وَاحِدَةً وَلٰكِنْ لِيَبْلُوَكُمْ
فِي مَٓا اٰتٰيكُمْ فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِۜ اِلَى اللّٰهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ فِيهِ
تَخْتَلِفُونَۙ (٤٨)

46. Onların izi üzerine arkalarından Meryem oğlu Îsâ'yı, ondan önce gelmiş bulunan Tevrat'ı doğrulayarak gönderdik. Ona, yol gösterici, aydınlatıcı olan ve önünde bulunan Tevrat'ı doğrulayan İncil'i sakınanlara öğüt ve yol gösterici olarak verdik. 47. İncil sahipleri Allah'ın onda indirdikleri ile hükmetsinler. Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler, iş-

te onlar fasık olanlardır. 48. Kur'ân'ı, önce gelen kitabı tasdik ederek ve ona şahit olarak Hak ile sana indirdik. Allah'ın indirdiği ile aralarında hükmet; gerçek olan sana gelmiş bulunduğuna göre, onların heveslerine uyma! Her biriniz için bir yol ve bir yöntem kıldık; eğer Allah dileseydi sizi bir tek ümmet yapardı. Fakat bu, verdikleriyle sizi denemesi içindir; o halde iyiliklere koşuşun, hepinizin dönüşü Allah'adır. O, ayrılığa düştüğünüz şeyleri size bildirir.

[*Ve "müheyminen 'aleyhi"* (ve ona şahit olarak)]: Allah'ın kelâmı içerisinde, Allah kelâmı olması itibariyle bir bölümün diğerine üstünlüğü söz konusu değildir, bütün ilâhî kitaplar aynı Allah'tan gelmiştir, Kur'ân hepsini toplayan kitaptır. Bu yüzden en zenginidir. Sen bu konuda yakîn, yani kesinlik üzeresin ama diğer kitapların böyle olduğu konusunda yakîn üzere değilsin; çünkü onlara tahrif ve tebdil dâhil olmuştur. "*el-Müheymin*" bir şeye lehinde ve aleyhinde şahit olan demektir. Varlığı bir başka şeye bağlı olan iki şeyden kendisine bağlı olunan diğeri üzerinde müheymindir.

[Her biriniz için bir yol ve bir yöntem kıldık.]: Allah Teâlâ şeriatları, içerdikleri maslahatlardan dolayı indirmiştir. Şeriatlar; içerdikleri acı verici, itiraza sebep olucu hususlarla birlikte salt hayırdan ibarettir. Onlardaki acı verici ve itiraza sebep olucu hususlar ise, Allah'ın rahmeti ile yaratmış olduğu nefsanî amaçlara taalluk etmesinden dolayıdır. Kötü hastalıklar için hoşa gitmeyen ilaçlar yaratmıştır, bunlar da özel karışımları nedeniyle böyledir.

Âyette geçen "*minhâc*" (yöntem) kelimesi, dinlerde ortak olan şeydir, farklı olan şeyler ise "*şir'at*" (yol) kelimesi ile ifade edilmiştir ki Allah Teâlâ her bir peygambere bir "*şir'at*" (yol) tayin etmiştir. Bu da şeriat (fıkıh) âlimlerinin ifadesi ile adına nesh denen şey olup hükmün süresinin biteceği sınırın belirlenmesidir. Bunlar yolun hükümleri olup hepsi de Allah Teâlâ tarafından meşru kılınmıştır. Her kim Allah'ın yürümek üzere belirlemiş olduğu yolun dışındaki bir yolda yürüse Allah'ın belirlemiş ve yürünmek üzere tayin etmiş olduğu doğru yoldan çıkmış olur. Yine bu kimse Allah'ın belirlediği yolu terk edip de başka bir yola girerse biz onu, Allah yolundan çıkmış diye isimlendiririz. Bunların her biri tek tek ele alındığında, kendisi için meşru kılınan yollar olarak doğru yollardır. Bu nedenle Hazreti Peygamber aleyhisselâm yere bir çizgi çizmiş, sonra o çizginin sağına ve soluna da başka çizgiler çizmiştir. Büyük çizgi kendisinin getirdiği şeriat ve yöntemidir. Bunun için peygambere "Ümmetine söyle o yolda yürüsünler, ondan sapmasınlar." denir. Çizginin kenarlarındaki diğer çizgiler ise önceki nebîlerin şeriatları ve akla dayalı yasalardır (nevâmîs). Hazreti Peygamber aleyhisselâm elini büyük olan çizginin

üzerine koyarak "İşte bu, benim dosdoğru yolum." (En'âm, 6/153) âyetini okumuştur.[10] Âlemde bir yasa (şeriat) koymanın aslı âlemin iyiliğini istemek ve aklın düşünme yeteneği bakımından kabul edemeyeceği, yani tek başına elde edemeyeceği Allah hakkındaki bilgileri öğretmektir. İndirilmiş kitaplar bu bilgiyi getirmiş, nebîler ve resûllerin dilleri bunları ifade etmiştir ki bunlar da aklın ötesindedir. Resûller böylece insanları Allah'a yakınlaştıran fiilleri tayin edip belirler, Allah'ın yaratmış olduğu mümkün varlıklar içerisinde insanlara görünmeyenleri bildirirler, gelecekten Allah tarafından yapılacakları haber verirler. Yine onlar diriliş, hesap, mahşer, cennet, cehennem gibi hususları da öğretirler. Zaman ve şartların değişmesiyle, ardı ardına peygamberler gelir. Her peygamber, bir diğerini doğrular. Hükümler değişse bile peygamberler, dayandıkları ve dile getirdikleri ilkelerde kesinlikle görüş ayrılığına düşmemiştir. Bu şekilde şeriatlar inmiş ve hükümler gelmiştir. İnen hükümler, zamana ve hale göredir. Bu yüzden, herhangi bir konuda görüş ayrılığı olmaksızın, peygamberlerin ilkeleri birdir. Neticede şeriatların hepsi Allah'ın belirlemesidir, bu nedenle hepsi belli bir süreye kadar geçerlidir. Onların geçerliliklerinin sonu, Hak Teâlâ'nın kıyamette her iki grup hakkında hüküm vermesidir. Şeriatların farklılığı ise ilâhî nispetlerdeki farklılıktan kaynaklanır, çünkü eğer ilâhî nispetler şeriattaki herhangi bir hususun (örneğin içkinin haramlığı gibi) helâl olduğuna dair olsaydı, hükmün değişmesi söz konusu olmazdı. Oysa hükümlerin değiştiği sabittir. Yine böyle bir durumda Hak Teâlâ'nın [Her biriniz için bir yol ve bir yöntem kıldık.] ifadesi de sahih olmazdı. Oysa Allah Teâlâ'nın her bir ümmet için başka bir şeriat ve yöntem belirlemiş olduğu açıktır, sahihtir, o şeriatların her birini bir peygamber ve resûl getirmiş, her biri öncekini nesh edip kendi şeriatını ortaya koymuştur. Buradan hareketle kesin olarak biliriz ki Allah Teâlâ'nın Hazreti Muhammed aleyhisselâma vermiş olduğu şeriata nispeti, bir başka peygambere vermiş olduğu şeriata olan nispetinden farklıdır. Eğer böyle olmasaydı o zaman bütün nispetler her açıdan bir olurdu ki bu da hususi bir şeriatı gerektirirdi ve şeriat her açıdan tek olurdu.

İlâhî nispetlerdeki farklılıklar ise hallerdeki farklılıklardan dolayıdır. Bu husus Allah Teâlâ'nın "O her gün bir iştedir." (Rahmân, 55/29) âyetinde ifade edilmiştir ve zamanın farklılığına bağlıdır. Zira yaratılmışların hallerinin farklılaşmasının sebebi, zamanın farklılaşmasıdır, zamanın farklılaşmasının sebebi ise feleklerin hareketlerindeki farklılaşmadır. Nitekim feleklerin hareketlerindeki farklılaşma nedeniyle gece ve gündüz oluşur. Seneler, aylar ve mev-

10. İbn Mâce, Sünnet, 1.

simler belirlenir. Hareketlerin farklılığı teveccühlerin farklılığı gibidir, bu da Hakk'ın bunlara yaratmak üzere teveccüh etmesidir. Bu, O'nun *el-Mürîd* (isteyen, irade eden) olmasından neşet eden hususi bir taalluktur. Teveccühlerin farklılığının sebebi, maksatların farklılığıdır, nitekim rıza maksadı gazap maksadından başkadır, nimet verme maksadı azap etme maksadından başkadır. Maksatlar da tecellilerdeki farklılıktan dolayı farklılaşırlar. Her bir maksadın hususi bir tecellisi vardır ki bu bir başka tecellinin aynısı değildir. İlâhî genişlik ve kuşatıcılık, varlıkta hiçbir şeyin tekrar etmemesini gerektirir. Şeriatların farklılığı nedeniyle tecelliler de farklıdır. Çünkü her bir şeriat Hak Teâlâ'ya ulaştıran bir başka yol verir. Bu yollar da farklıdır. Bu nedenle tecellilerin farklılaşması kaçınılmazdır.

Şeriata dair şiir:

Celîl, celî olandan celâlini istedi
Celîl ise celâlini göstermekten imtinâ etti.
Gördüğünde ilâhın izzet ve cömertliğini
Eşlik eder bir sarkma hali ilâhın kuluna.
İzzetli ve mutmaindir
Zorbalaşır, büyüklük taslar, böbürlenir.
Göndermiş nihayet ona korunmuş bir şeriat
Böylece bu şeriatın otoritesi ile o kulu tastamam etmiştir zelil.
Nida eder kul muhtaç ve zelil haliyle
"Ey şanı mübarek ve müteâl olan!" diye!

[Eğer Allah dileseydi sizi bir tek ümmet yapardı.]: O zaman şeriatlarınız da farklılaşmazdı, tıpkı şeriatlarda ortak hususlar bulunduğu gibi, tamamen ortak da olabilirdi. Burada [Her biriniz için bir yol ve bir yöntem kıldık.] âyetinde geçen "her biriniz" zamirinden kasıt ümmetler değil, peygamberlerdir. Çünkü eğer bu ifade ümmetleri kastetmiş olsaydı o zaman herhangi bir resûlün gönderilmiş olduğu bir topluma bir daha hiçbir resûl gönderilmezdi ve gönderilen her bir şeriat ebedî olurdu, artmaz eksilmezdi. Ama durum böyle olmamıştır. Eğer [Her biriniz için bir yol ve bir yöntem kıldık.] âyetinde geçen "her biriniz" zamirinin hem resûllere hem de ümmetlere işaret ettiğini düşünecek olursan o zaman da hiç gerek olmayan zorlama yorumlara girmek durumunda kalırız. Dolayısıyla [Her biriniz için bir yol ve bir yöntem kıldık.] âyetinde geçen "her biriniz" zamirinin resûllere işaret ediyor olması, anlam itibariyle en yakın ve bilgiye en kolay ulaştıran seçenektir.

İşaret

Şeriat yoldur, tarikattır. Nitekim Allah Teâlâ [Her biriniz için bir yol ve bir yöntem kıldık.] buyurmuştur. Hakikat tektir, o da bu yoların hepsinin gayesidir. Hak Teâlâ bu hususta, "Bütün işler, O'na döner." (Hûd, 11/123) buyurmuştur.

وَاَنِ احْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَٓاءَهُمْ وَاحْذَرْهُمْ اَنْ يَفْتِنُوكَ عَنْ بَعْضِ مَٓا
اَنْزَلَ اللّٰهُ اِلَيْكَۜ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمْ اَنَّمَا يُر۪يدُ اللّٰهُ اَنْ يُص۪يبَهُمْ بِبَعْضِ ذُنُوبِهِمْۜ وَاِنَّ كَث۪يرًا
مِنَ النَّاسِ لَفَاسِقُونَ (٤٩) اَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَۜ وَمَنْ اَحْسَنُ مِنَ اللّٰهِ حُكْمًا لِقَوْمٍ
يُوقِنُونَ (٥٠) يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارٰٓى اَوْلِيَٓاءَۢ بَعْضُهُمْ اَوْلِيَٓاءُ
بَعْضٍۜ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَاِنَّهُ مِنْهُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِم۪ينَ (٥١)

49. O halde, Allah'ın indirdiği kitap ile aralarında hükmet, Allah'ın sana indirdiği Kur'ân'ın bir kısmından seni vazgeçirmelerinden sakın, heveslerine uyma; eğer yüz çevirirlerse bil ki Allah bir kısım günahları yüzünden onları cezalandırmak istiyor. İnsanların çoğu gerçekten fasıktırlar. 50. Cahiliye devri hükmünü mü istiyorlar? Yakinen bilen bir millet için Allah'tan daha iyi hüküm veren kim vardır? 51. Ey iman edenler! Yahudileri ve Hıristiyanları dost edinmeyin. Zira onlar birbirinin dostudurlar. İçinizden onları dost tutanlar, onlardandır. Şüphesiz Allah, zalimler topluluğuna yol göstermez.

Birbirilerinin dostudurlar, yani birbirlerine yardım ederler.

فَتَرَى الَّذ۪ينَ ف۪ي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يُسَارِعُونَ ف۪يهِمْ يَقُولُونَ نَخْشٰٓى اَنْ تُص۪يبَنَا دَٓائِرَةٌۜ فَعَسَى
اللّٰهُ اَنْ يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ اَوْ اَمْرٍ مِنْ عِنْدِه۪ فَيُصْبِحُوا عَلٰى مَٓا اَسَرُّوا ف۪ٓي اَنْفُسِهِمْ نَادِم۪ينَۜ (٥٢)

52. Kalplerinde hastalık olanların, "Bize bir felaket gelmesinden korkuyoruz." diyerek onlara koştuğunu görürsün. Olur ki, Allah bir zafer verir veya katından bir emir getirir de kendi nefislerinde gizledikleri şeyden dolayı pişman olurlar.

[Kalplerinde hastalık olanların, "Bize bir felaket gelmesinden korkuyoruz." diyerek onlara koştuğunu görürsün.]: Kalpteki hastalık, imana halel getiren saptırıcı şüphe hastalığıdır ki bu da ya Hakk'ın varlığı konusunda ya da birliği konusunda şüphe şeklindedir.

وَيَقُولُ الَّذِينَ اٰمَنُوٓا اَهٰٓؤُ۬لَٓاءِ الَّذِينَ اَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْۙ اِنَّهُمْ لَمَعَكُمْۜ حَبِطَتْ
اَعْمَالُهُمْ فَاَصْبَحُوا خَاسِرِينَ (٥٣) يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ
فَسَوْفَ يَأْتِي اللّٰهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُٓ اَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ اَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَۘ
يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَٓائِمٍۜ ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَٓاءُۜ وَاللّٰهُ
وَاسِعٌ عَلِيمٌ (٥٤)

53. İman edenler, "Sizinle beraber olduklarına bütün güçleriyle Allah'a yemin edenler bunlar mıdır?" derler. Onların amelleri boşa gitmiş ve kaybeden kimseler olmuşlardır. 54. Ey iman edenler! Aranızda dininden kim dönerse bilsin ki Allah, sevdiği ve onların O'nu sevdiği, inananlara karşı alçak gönüllü, inkârcılara karşı güçlü, Allah yolunda cihad eden, yerenin yermesinden korkmayan bir topluluk getirir. Bu, Allah'ın dilediğine verdiği bol nimetidir. Allah her şeyi kuşatır ve her şeyi bilir.

Bil ki kulun sevgisi şöyledir: Allah Teâlâ eğer daha önce kulunu sevmemişse onu kendisini sevmeyle rızıklandırmaz, bu sevgiye onu ulaştırmaz ve bu sevgide onu kullanmaz. Kulun kendisini Allah'a yaklaştıran bütün işlerdeki durumu böyledir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm Allah'tan aktararak şöyle demiştir: "Allah şöyle buyurur: Bana yaklaşanlar farz kıldığım ibadetleri yerine getirmekten daha sevimli bir işle bana yaklaşmamışlardır. Kul nafile ibadetlerle bana yaklaşmayı sürdürür. Ta ki onu severim."[11] İşte bu sevgi/muhabbet vasıtasıyla onları peygamberin kendilerine getirdiği farzlarda ve nafilelerde peygamberine uymaya muvaffak kılınıştır. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm rabbinden naklederek; "Kulum nafilelerle bana yakınlaşmaya devam eder ve nihayet ben onu severim, onu sevdiğimde ise onun işiten kulağı, gören gözü olurum."[12] buyurmuştur. Böylece Hazreti Peygamber aleyhisselâm bize, getirdiği şeyler konusunda kendisine tâbi olduğumuz takdirde Allah'ın bizi seveceğini bildirmiş ve bu itibarla Hak Teâlâ da "De ki eğer Allah'ı seviyorsanız bana tâbi olun ki Allah da sizi sevsin." (Âl-i İmrân, 3/31) buyurmuştur. Buradaki ikinci sevgi birincinin aynısıdır. Birincisi ilâhî inayetten neşet eden sevgidir; ikincisi ise peygambere tâbi olmanın karşılığında ikram edilen, ilk sevgi ile sevilenin gönderdiği sevgidir. Böylece kulun rabbini sevmesi iki ilâhî sevgi arasında mahfuz hale gelir. Ne zaman bu nite-

---

11. Benzer bir lafızla bkz. Buhârî, Rikak, 38.
12. Buhârî, Rikak, 38.

likten çıkmak istese ya da çıkmaya kalkışsa kendisini iki ilâhî sevgi arasında kuşatılmış bulur ve çıkış yolu bulamaz, böylece düşülecek hiçbir çukuru olmayan inayet sevgisi ile hiçbir istidraç ve tuzak içermeyen ikram sevgisi arasında mahfuz olur.

Mesele

Allah, dostlarını sever; seven sevdiğine acı çektirmez. Ama dünyada Allah dostlarından (ki bunlar resûller, nebîler, onlara tâbi olanlar, onlara tâbi olmayı muhafaza edenlerdir) çok daha şiddetli belâ ve acılara mâruz kalan kimse de yoktur. Peki, bu kimseler Allah tarafından sevilmelerine rağmen onlara bu belâlar hangi hakikatten dolayı gelmektedir? Bu soruya şöyle cevap veririz:

Allah Teâlâ [Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler.] buyurmuştur. Onların Allah'ı sevmeleri imtihanlarına sebep olan husustur, Allah'ın onları sevmesi ise seçilmelerine sebep olan husustur ki bu seçilmişlik hem bu dünyada hem de kıyamette söz konusudur. Cennette Allah onlara hususi olarak sevilen olmaları itibariyle muamelede bulunur. İmtihan ve belâ her zaman iddia ile birlikte olur. Herhangi bir iddia sahibi olmayan kimseyi Allah bu iddiasında doğruluğuna delil olacak şekilde imtihana asla tâbi tutmaz. İddia olmasaydı belâ ve imtihan da olmazdı. Allah, kullarından dilediğini sevdiği zaman onlara hiç bilmedikleri bir yönden kendi sevgisini rızık olarak bahşeder, böylece onlar kendi nefislerinde Allah sevgisini bulular. Bunun sonucunda da kendilerinin Allah'ı seven kimselerden olduklarını iddia ederler. İşte bu iddia üzerine Allah da onları, sevenler olmaları açısından imtihana tâbi tutar, sevilenler olmaları açısından kendilerine nimetler ihsan eder. Onlara olan nimeti, kendilerini sevdiğine delildir. En büyük delil Allah'a aittir. Onları imtihan etmesi ise Allah'ı sevdiklerine dair iddialarından dolayıdır. Bu nedenle Allah Teâlâ yarattıkları içerisinden sevdiklerini imtihan eder. Kul hem Allah'ı sever hem de Allah tarafından sevilir. Allah'ı sevmesi açısından imtihana tâbi olur, çünkü bu konuda iddia sahibidir. Bu konuda yalan iddia sahibi olan kimse, bu imtihan neticesinde rezil rüsva olur, doğru iddia sahibi olanın ise doğruluğu ortaya çıkar. Allah tarafından sevilmesi açısından ise sevgisine hükmedilir. Allah onu davet eder, o da Allah'ın davetine icâbet eder. Allah onu razı eder, O da Allah'tan razı olur. O Allah'ı öfkelendirir, Allah da onu cezalandırma kudretine ve nüfuzuna sahip olmasına rağmen onu cezalandırmaktan vazgeçer, onu bağışlar. Çünkü sevginin gücü daha kuvvetlidir.

[İnananlara karşı alçak gönüllü, inkârcılara karşı güçlü]: Allah Teâlâ bizlere, Allah için sevmeyi ve Allah için buğz etmeyi meşru kılmış, bunu salt kendisine ait olan ve kulun hiçbir pay sahibi olmadığı, sadece Allah'ın verdiği karşılığı aldığı bir amel kılmıştır. Bu, Allah'ın, dostlarına düşmanlık edenlere düşman, dostlarını dost edinenlere dost olmasıdır; ancak bu konuda kişi nefsi için değil Allah için hareket etmeli, meşru hak çerçevesinde durmalıdır. Zira Allah kullarından, kendisi için harekete geçenler dışında hiçbiri için harekete geçmez. Bu itibarla şöyle buyurmuştur; [Allah yolunda cihad eden, yerenin yermesinden korkmayan bir topluluk getirir.] Allah'ın hakkı, ödenmeye en layık haktır; kul hakkı ile Allah hakkı birlikte söz konusu ise öncelik Allah hakkınındır. Zira kulun, Allah'ın bahşetmesi dışında zaten bir hakkı yoktur. Herhangi bir zamanda bu iki hak birden taayyün ederse muvaffakiyet sahibi kul önce Allah'ın hakkını ödemekle, yerine getirmekle başlar, daha sonra Allah'ın vâcip kıldığı kul hakkını yerine getirir.

اِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ
رَاكِعُونَ (٥٥) وَمَنْ يَتَوَلَّ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا فَاِنَّ حِزْبَ اللّٰهِ هُمُ الْغَالِبُونَ (٥٦) يَا
اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَكُمْ هُزُوًا وَلَعِبًا مِنَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ
مِنْ قَبْلِكُمْ وَالْكُفَّارَ اَوْلِيَاءَ وَاتَّقُوا اللّٰهَ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (٥٧) وَاِذَا نَادَيْتُمْ اِلَى الصَّلٰوةِ
اتَّخَذُوهَا هُزُوًا وَلَعِبًا ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ (٥٨) قُلْ يَا اَهْلَ الْكِتَابِ هَلْ تَنْقِمُونَ
مِنَّا اِلَّا اَنْ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَا اُنْزِلَ اِلَيْنَا وَمَا اُنْزِلَ مِنْ قَبْلُ وَاَنَّ اَكْثَرَكُمْ فَاسِقُونَ (٥٩) قُلْ هَلْ
اُنَبِّئُكُمْ بِشَرٍّ مِنْ ذٰلِكَ مَثُوبَةً عِنْدَ اللّٰهِ مَنْ لَعَنَهُ اللّٰهُ وَغَضِبَ عَلَيْهِ وَجَعَلَ مِنْهُمُ الْقِرَدَةَ
وَالْخَنَازِيرَ وَعَبَدَ الطَّاغُوتَ اُولٰئِكَ شَرٌّ مَكَانًا وَاَضَلُّ عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ (٦٠)

55. Sizin dostunuz ancak Allah, O'nun peygamberi ve namaz kılan, zekât veren ve rükû eden müminlerdir. 56. Kim Allah'ı, Peygamberini ve inananları dost edinirse bilsin ki şüphesiz, Allah'tan yana olanlar üstün gelirler. 57. Ey iman edenler! Kendilerine sizden önce kitap verilenlerden, dininizi alaya ve eğlenceye alanları ve inkârcıları dost olarak benimsemeyin. İnanıyorsanız Allah'tan sakının. 58. Namaza çağırdığınızda onu alay ve eğlenceye alırlar. Bu, onların akletmeyen bir topluluk olmasındandır. 59. De ki, "Ey kitap ehli! Allah'a, bize indirilene ve daha önce indirilene inanmamızdan ve çoğunuzun fasık olmasından ötürü mü bizden hoşlanmıyorsunuz?" 60. "Allah katında bundan daha kötü bir karşılığın bulunduğunu size haber vereyim mi?" de, Allah kime lanet ve gazap eder-

se; kimlerden maymunlar, domuzlar ve şeytana kullar kılarsa işte onlar yeri en kötü ve doğru yoldan en çok sapmış olanlardır.

İsrailoğullarında mesh, yani suret değiştirme, zâhirî olarak gerçekleşirdi. Allah onları maymunlara ve domuzlara çevirmişti.

وَاِذَا جَٓاؤُ۫كُمْ قَالُٓوا اٰمَنَّا وَقَدْ دَخَلُوا بِالْكُفْرِ وَهُمْ قَدْ خَرَجُوا بِهٖ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا كَانُوا
يَكْتُمُونَ (٦١) وَتَرٰى كَث۪يرًا مِنْهُمْ يُسَارِعُونَ فِي الْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاَكْلِهِمُ السُّحْتَۜ لَبِئْسَ
مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (٦٢) لَوْلَا يَنْهٰيهُمُ الرَّبَّانِيُّونَ وَالْاَحْبَارُ عَنْ قَوْلِهِمُ الْاِثْمَ وَاَكْلِهِمُ السُّحْتَۜ
لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَصْنَعُونَ (٦٣) وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللّٰهِ مَغْلُولَةٌۜ غُلَّتْ اَيْد۪يهِمْ وَلُعِنُوا بِمَا
قَالُواۢ بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِۙ يُنْفِقُ كَيْفَ يَشَٓاءُۜ وَلَيَز۪يدَنَّ كَث۪يرًا مِنْهُمْ مَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ
رَبِّكَ طُغْيَانًا وَكُفْرًاۜ وَاَلْقَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَٓاءَ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِۜ كُلَّمَٓا اَوْقَدُوا
نَارًا لِلْحَرْبِ اَطْفَاَهَا اللّٰهُۙ وَيَسْعَوْنَ فِي الْاَرْضِ فَسَادًاۜ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِد۪ينَ (٦٤)

61. Size geldiklerinde "İnandık!" derler. Oysa yanınıza inkârcı olarak girmiş ve yine inkârcı olarak çıkmışlardır. Gizlemekte olduklarını Allah daha iyi bilir. 62. Onlardan çoğunun günaha, haksızlığa ve haram yemeğe koşuştuklarını görürsün. Yaptıkları ne kötüdür! 63. Din adamları ve âlimleri onları, günah olan sözleri söylemekten ve haram yemekten menetselerdi ya! İşledikleri şeyler ne kötüdür! 64. Yahudiler, "Allah'ın eli bağlıdır." dediler; dediklerinden ötürü elleri bağlandı, lanetlendiler. Hayır, O'nun iki eli de açıktır, nasıl dilerse sarf eder. And olsun ki sana rabbinden indirilen sözler onların çoğunun azgınlığını ve inkârını artıracaktır. Onların arasına kıyamete kadar sürecek düşmanlık ve kin saldık. Savaş ateşini ne zaman körükleseler Allah onu söndürmüştür. Yeryüzünde bozgunculuğa koşarlar. Allah bozguncuları sevmez.

[Yahudiler, "Allah'ın eli bağlıdır." dediler.]: Bu ifade cimrilikten kinaye olarak kullanılmıştır. Allah Teâlâ da [Dediklerinden ötürü elleri bağlandı, lanetlendiler.] ifadesi ile onları yalanlamıştır. "Lanetlendiler" ifadesi, ilâhî kerem sıfatından uzaklaştırıldılar anlamına gelir. Çünkü onların sözleri kendi amelleri idi. Bu sebeple elleri bağlandı, Allah'a atfettikleri cimrilik kendilerine musallat oldu.

[Hayır, O'nun iki eli de açıktır, nasıl dilerse sarf eder.]: Yani onun iki eli de mübarektir, bereketlidir. Her ikisinde de rahmet vardır, onlarda azap

adına bir şey bitişik değildir. Bu bize göre, bize okunan en ümit verici âyettir. Çünkü kerem Allah'ın iki elini de kapsar. O halde Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyiniz. Çünkü hüküm ilâhî dilemeye, meşiete bağlıdır. O'nun dilemesi de zâtından gayrı değildir. Onun isimleri aynıdır, hükümleri hükmüdür. Her iki el de açıktır. Her iki el de kabza halindedir, yaratılmışların verdiklerini kabz eder, içindeki cömertliği de açıp yayar. Cömertlik ve ikram O'ndan başlar, O'na döner.

Tevhid

Şunu bil: Akıl ve şeriat delili ile sabittir ki Allah Teâlâ esmâ-i hüsnâsı, sıfatları veya nispetleri ile çokluğun bir olanıdır (*ahadiyyu'l-kesra*). Şeriat itibariyle O, kendisinden haber verdiği gibi zâtında çokluk içre birdir. Nitekim "Hayır, O'nun iki eli de açıktır." (Mâide, 5/64); "İki elimle yarattığım.."(Sâd, 38/75); "Gözümüzle cereyan eder." (Kamer, 54/14); "Semavat da onun sağ elinde dürülüdür." (Zümer, 39/67) gibi âyetlerde ve "Kalp, Rahmân'ın parmaklarından iki parmak arasındadır."[13]; "Rabbimin her iki eli de yemîn/sağ ve mübarektir."[14] gibi hadislerde bu husus ifade edilmiştir. Bu ve benzeri haberler ilâhî zât hakkında haberler olup bunlarla Allah kendi zâtı hakkında bildirimde bulunmaktadır. Ne var ki akıl bunları imkânsız görür. Eğer bunları işiten kimse bir taraftan aklî nazar ehli diğer taraftan da mümin ise o zaman bu ifadelerin aklına uygun bir izahını bulmak için zorlama teviller yapacaktır. Eğer işiten kimsenin içi, bâtını iman ile aydınlanmış ise o zaman iman edecek, Allah'ın bunları bildiğine inanacak; diğer taraftan bu haberlerde telaffuz edilen el, parmak, göz ve benzeri ifadelerin de mâkul mânalarını kabul edecektir. Ancak bu kimse bunların Allah'a nasıl nispet ettiğini bilmeyecektir. Nihayet Allah onun basiretini açıp kendisine keşif ihsan ederse işte o zaman bu ibarelerden kastedilen şeyi keşif yoluyla idrak eder. Kuşkusuz Allah Teâlâ tüm resûllerini ancak kendi kavimlerinin dilleri ile göndermiştir, yani mütekellimin maksadını dinleyene ulaştırmada izlediği yollar konusunda o toplumun öteden beri uyguladıkları ve alışageldikleri üslupları kullanarak vahyini iletmiştir. Dolayısıyla lafzın delâlet ettiği temel mâna asla değişmez ama bu mânanın Allah'a nispeti bilinmez. Bu da o ibarenin mâkul mânasına bir halel getirmez.

---

13. Aclûnî, *a.g.e.*, c. 2, s. 482.
14. Müslim, İmâre, 5.

وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْكِتَابِ اٰمَنُوا وَاتَّقَوْا لَكَفَّرْنَا عَنْهُمْ سَيِّـَٔاتِهِمْ وَلَأَدْخَلْنَاهُمْ جَنَّاتِ النَّعِيمِ
(٦٥) وَلَوْ أَنَّهُمْ أَقَامُوا التَّوْرٰيةَ وَالْإِنْجِيلَ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ لَأَكَلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ
تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ مِنْهُمْ أُمَّةٌ مُقْتَصِدَةٌ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ سَاءَ مَا يَعْمَلُونَ (٦٦)

65. Şayet kitap ehli inanıp karşı gelmekten sakınsalardı, kötülüklerini örterdik ve onları nimet cennetlerine koyardık. 66. Eğer onlar Tevrat’ı, İncil’i ve rablerinden kendilerine indirileni gereğince uygulasalardı üstlerinden ve ayaklarının altından yerlerdi (nimete ermiş olurlardı). İçlerinde orta yolu tutan bir zümre vardı, çoğunun işledikleri ise kötü idi.

[Eğer onlar uygulasalardı]: Bu amel ve kazanımların elde edilmesidir. [Tevrat’ı] bunlar Mûsâ aleyhisselâmın ümmetidir [ve İncil’i] bunlar Îsâ aleyhisselâmın ümmetidir [ve rablerinden kendilerine indirileni] bunlar da Kur’ân ehli ve kendisine sahife indirilmiş olan peygamberlerin ümmetlerdir. Bunlar Allah’ın kitabını ve kendilerine rablerinden indirilmiş olanı uygulayanlardır, hayırlarda yarışan ve hayırda önde olanlardır.

[Üstlerinden ve ayaklarının altından yerlerdi (nimete ermiş olurlardı).]: Kıyamet günü mahşerde sırat; değiştirilmiş olan yeryüzünden yukarıya doğru, o gün cehennemin dibine doğru dönecek olan yıldız feleğinin yüzeyine doğru uzatılır. Sıratın sonu cennet surlarının dışındaki *Merc*’de olur. Bu *Merc*’de *Me’dûbe* denen bir yer vardır. İşte o Mekke incisidir, parıl parıl beyazdır, Me’dûbe ehli orada yer. Bu Allah Teâlâ’nın İsrailoğullarından olan müminler hakkında, onlar Tevrat ve İncil’i uyguladıkları takdirde söz konusu olacak beyanıdır. Biz ümmet-i Muhammed ise rabbimizden bize indirilmiş olan her şeye iman ederek onları ikame eder ve uygulamamız emredilen şeylerle amel ederek onarı uygularız. Bizden başka diğer ümmetler içerisinde de bizim inandığımız gibi inananlar vardır. Ancak o ümmetler içerisinde bunların bir kısmına iman edip bir kısmını inkâr edenler de vardır. Onlar içerisinden kurtuluşa erenler hakkında [Üstlerinden ve ayaklarının altından yerlerdi (nimete ermiş olurlardı).] buyurmaktadır. [Üstlerinden] ifadesi, cennet ağaçlarının dallarının sur üzerine çıkan kısımlarından çıkan şeyler anlamına gelir ki bu dallar Merc’i gölgelendirir, mesut kimseler onlardan meyve toplarlar.

[Ve ayaklarının altından]: Bu da bembeyaz Mekke incisi denen yerden yedikleri şeylerdir.

İşaret:
Birinci vecih

Hak Teâlâ onların kitabı uyguladıkları takdirde onu eğrilmişken doğrultacaklarına işaret etmektedir. Çünkü daha önce doğru iken âlimlerin tevili onu eğriltebilir. Böylece Allah'ın razı olduğu işleri yerine getirmeye muvaffak kıldığı bir kimse gelir ve kitabı doğrultur. Başka bir ifadeyle, tevilinden ve fikir gücüyle kitap üzerinde çalışmaktan onu uzak tutar. Böyle birisi, Rabbine olan ibadetini yerine getirir, kitabın içerdiği sözlerdeki muradını ve maddelerden soyut anlamların bilgisini Allah'tan öğrenmek ister. Allah da onlara katışıksız bir bilgiyi verir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur: "Onun tevilini ancak Allah ve ilimde derinleşmiş olanlar bilir." (Âl-i İmrân, 3/7) Allah onlara bu indirilmiş ve işaretlenmiş âyetin tevilinin ne olduğunu ve ona yerleştirmiş olduğu anlamları -fikir gücünü kullanmaksızın- öğretir. Çünkü fikir gücü, hiç kimsede, hatadan korunmuş değildir.

İkinci vecih

[Üstlerinden yerlerdi]: Onlara kazanım dışı bilgileri, yani vehbî (ledünnî) ilimleri verirdi.

[Ve ayaklarının altından yerlerdi.]: Onlara bu ümmet içerisinde takva ehlinin elde edeceği kazanılan kesbî ilimleri verirdi. Bunlar vehbî değil, kesbî ilimlerdir; insanların kazanım ve ictihadlarından doğar.

Üçüncü vecih

[Üstlerinden yerlerdi]: Buradaki zamir, "üstlerinden" yiyecek olan kimselere işaret eder. Bunlar Allah Teâlâ'nın, Tevrat, İncil ve rablerinden kendilerine indirilmiş olanı uyguladıkları takdirde üstlerinden ve ayaklarının altlarından yiyeceklerini ifade buyurduğu kimselerdir. Üstlerinden yemeleri kesb ile elde edilmeyen vehbî ilimdir. Bu, ikinci vecihte her iki kısmı ile zikrettiğimiz ilimdir. Sonra Hak Teâlâ [ve ayaklarının altından yerlerdi (nimete ermiş olurlardı). İçlerinde orta yolu tutan bir zümre vardı.] buyurmuştur. Yani bu kimselerin ayaklarının altında bazı ümmetler vardır ki bunlardan kimileri orta yolu tutmuşlardır. Bunlar kesb ehlidir. Bunlar Allah'ın kitabını tevil eden ve O'nun indirdiği şekilde onunla amel etmeyen, onu edebine uygun bir şekilde alıp de-

ğerlendirmeyen kimseler olup iki kısma ayrılırlar. Daha az sayıda olanların teşkil ettiği kısım bu konuda orta yolu tutanlardır ve bunlar hakka daha yakın olanlardır. Bu kimseler verdikleri hükümlerde tevafuken doğruya isabet edebilirler, yoksa kesin olarak doğruyu bilemezler. Zira Allah'ın kitabında indirmiş olduğu şeyden neyi murat ettiği ancak vehb yoluyla bilinebilir. Bu da Hakk'ın kulun kalbine kendisi ile onun arasındaki sırrında hitabı olan ilâhî haberdir. Bu konuda orta yolu tutmayanlar ve indirilmiş lafız ile mâna arasındaki münasebeti bırakmayacak şekilde tevilde derinleşen, tevile iyice dalana ya da lafzı teşbih şeklinde anlayan, bu tür hususlardaki ilmi Allah'a havale etmeyen kimselerdir. Bunlar ikinci kısımda olanlardır. Âyetteki ifadenin tefsir kabilinden takdiri "ve ayaklarının altında bazı ümmetler vardır ki onların içlerinden orta yolu tutan bir zümre vardı, çoğunun işledikleri ise kötü idi" şeklindedir. Bu nedenle Allah Teâlâ Hazreti Peygamber aleyhisselâma "Eğer yeryüzündekilerden çoğuna uyacak olursan onlar seni Allah yolundan saptırırlar." (En'âm, 6/116) demekte ve "Onlardan ancak çok azı bilir." (Kehf, 18/22)buyurmaktadır. İlimlerin en şereflisi, kulun vehb yoluyla elde etmiş olduğu ilimlerdir.

Dördüncü vecih

[Üstlerinden yerlerdi]: Bu ifade ile Allah Teâlâ'nın arş, sema ve bütün ulvî âleme istivasını kastetmektedir.

[Ve ayaklarının altından yerlerdi (nimete ermiş olurlardı).]: Bu ifade ile de "alt" ifadesinin Allah'a nispeti kast edilmektedir. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm da "Eğer bir ip sarkıtacak olsaydınız, o Allah'ın üzerine düşerdi."[15] buyurmuştur. Her ne kadar hiçbir şey Allah'ın misli gibi olmasa da bütün nispetler Allah için eşittir, bu açıdan üst de alt da Allah'a aittir.

يَٓا اَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَۜ وَاِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُۜ وَاللّٰهُ
يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِۜ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِر۪ينَ (٦٧)

67. Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et, eğer bunu yapmazsan O'nun elçiliğini yapmamış olursun. Allah seni insanlardan korur. Doğrusu Allah kâfirlere yol göstermez.

---

15. "Eğer yerin derinliklerine bir ip..." diye başlayan rivayetler için bkz. Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 57; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 14, s. 422, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 2001

Birinci vecih

Kur'ân'ın kendisine indirilmiş olduğu Hazreti Peygamber aleyhisselâm onu mükelleflere tebliğ etmek ve onlar için indirilmiş olanı kendilerine beyan etmekle memur idi. Bazı şeyler Kur'ân'a muhatap olan insanlar için müşahede edilebilir iken diğer bazı şeyler onlar için gayb mahiyetinde idi. Ona kelimeleri yerlerinden (anlamlarından) saptırıp tahrif etmesi değil, aksine nasıl Allah ona geçmişte yaşamış kimselerin sözlerini birebir naklediyorsa aynı şekilde insanlara Allah'ın sözlerini bire bir nakletmesi emredilmiş ve kendisine [Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et.] denmişti. Bu durumda peygamber kendisine indirilen şeyin suretinden yüz çevirmez ve kendisine söylenmiş olanı söyler. Çünkü mânalar onun kalbine, henüz harfleri kelimeler halinde terkip edilmeden, kelimeleri belli bir nazım içinde düzenlenmeden, âyetler sıralanmadan ve sûreler belirlenmeden (ki bütün bunlar Kur'ân denen şeyi oluşturur) indirilmiş değildir. Allah Kur'ân'ı onun nefsine bir "suret" olarak yerleştirdiğinde, kendisini gördüğü gibi izhar etmiştir. Nihayetinde gözler mushaflarda onu görür, kulaklar okuyuculardan onu işittir. Bu duyulan ve işitilen şey, Allah'ın kelâmından başkası değildir. Anladıktan sonra onu tahrif eden, kınanır. Peygamber aleyhisselâm kendisine indirilenin Allah'ın sözü olduğunu bilir ve kendisine indirildiği şekilde onun suretini korur. Eğer ondan herhangi bir şeyi değiştirmiş olsa idi o zaman bize kendisine indirileni değil kendi anlayışının suretini tebliğ etmiş olurdu, çünkü Kur'ân'ın indirildiği insanlardan her birinin ona dair bir bakışı vardır. Eğer Hazreti Peygamber aleyhisselâm Kur'ân'ı bize kendi anlayışına göre aktarmış olsaydı, bu durumda onun naklettiği şey "Kur'ân" olmazdı, yani kendisine indirilen Kur'ân olmazdı. Hazreti Peygamber aleyhisselâmın Kur'ân'ın tüm anlamlarını bildiğini ve anlamlarından hiçbir şeyin sözlerinin dışında kalmadığını farz edebiliriz. Buna karşılık biz şöyle deriz: Hazreti Peygamber aleyhisselâm bunu biliyor ise, onun söylediği kelimeler o anlamları gösteriyorsa niçin doğrudan Kur'ân'ın lafızlarını bırakıp başka kelimeler kullanmaya kalksın ki? Bütün bu anlamları aktarırken onlara denk gelecek eşit anlamlı kelimeleri kullansaydı kullandığı kelimelerin -kendileri bakımından- kendisine indirilmiş olan ve onun kullanmadığı kelimelerden başka varlıklarının olması gerekir. Böyle bir durumda peygamberin kullandığı bu kelimeler, peygambere indirilen kelimelerin taşıdığı anlamların aynısını vermiş olsalar bile, varlıkları yönünden ona indirilmiş olan kelimelerden farklı olacaktır. O zaman da Kur'ân'ı okuyan insan, peygamberin kullandığı fakat Allah'ın indirmediği kelimelerden ilave anlamlar elde edecekti. Eğer durum böyle olsaydı Peygamber insanlara hem kendilerine indirilenleri tebliğ etmiş hem de

kendilerine indirilmemiş olanları tebliğ etmiş olurdu, bu durumda -Allah'ın izin vermeyeceği şekilde- kelimelerin anlamları çoğalmış olurdu. Diğer taraftan Allah'ın indirip de Peygamberin kullanmadığı kelimelerde eksilme gerçekleşirdi. Peygamber böyle bir davranıştan tenzih edilmelidir. Dolayısıyla peygamber, insanlara ancak kendilerine indirilenleri -lafzı ve yazılı harfleriyle- tam ve eksiksiz bir şekilde ulaştırması gerekirken bâtında onların anlamlarını ulaştırmalıdır. Dolayısıyla resûl, kendisine "De ki" şeklinde emredilen şeyi bildirir, tebliğ eder. Eğer kendi düşüncesini ya da ilmini tebliğ etmiş olsaydı o zaman resûl/elçi olmaz, muallim olurdu. Her resûl muallimdir ama her muallim resûl değildir.

İkinci vecih

Hazreti Peygamber aleyhisselâm rahmet olarak gönderilmiştir, ancak pek çok kimsenin bu rahmetten nasiplenmediğini düşünmüş ve bunun sebebi olarak onların iki açıdan teşbihe düşen tevillerini ya da bütünüyle lafzın delâlet ettiği şeyden uzaklaşmalarını görmüş; nihayetinde tebliğ faaliyetinde bir şaşkınlığa, hayrete düşmüş, acaba Allah kendisine bu görevi yükledi mi yüklemedi mi görmek için duraksamıştır. Bunun üzerine Allah Teâlâ da ona [Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et] âyetini indirmiştir. Böylece resûle, kendisinin gönderilmesinden muradın sadece tebliğ olduğunu, başka bir şey olmadığını öğretmiştir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm da tebliğ vazifesini yapmış, kendisine tebliğ etmesi emredilen şeylerden hiçbirini kesinlikle gizlememiştir. Çünkü o mâsumdur, korunmuştur, Rabbinden tebliğ ettikleri konusunda mahfuzdur. Kendisine mahsus olan şeyler ise nazarının gerektirdiği şeylerdir. Resûllerin ve onların vârisi olan âlimleri vazifesi sadece tebliğ ve beyandır, bundan başka bir şey değildir. Karşılıkları da verilen, hibe edilen kimsenin karşılığıdır. Onlar bunu sadece tebliğ ve nasihat ile yapabilirler, daha fazlası ellerinden gelmez. Tebliğini yaptıktan sonra ise kendisine şöyle denmiştir; "Senin görevin, sadece tebliğdir." (Nahl, 16/82) "Yoksa hidayet etmek senin görevin değildir." (Bakara, 2/272) "Sen sevdiklerine hidayet edemezsin. Fakat Allah dilediklerine hidayet eder." (Kasas, 28/56) Çünkü bu sadece Allah Teâlâ'ya mahsustur.

[Eğer bunu yapmazsan O'nun elçiliğini yapmamış olursun.]: Çünkü risalet vazifesinin hakikati, sözü konuşandan dinleyene ulaştırmak, tebliğ etmektir. Ulaştırılan şey, elçi gönderilene ulaştırılan ilimdir. Bu yüzden Allah peygamberine, tebliğ etme görevini farz kılmıştır.

[Allah seni insanlardan korur.]: Hz Peygamber aleyhisselâm Allah'ın kendisini insanlardan koruduğunu bilmeden önce bir yerde konakladığı zaman ashabına, "Bu gece kim bize bekçilik yapacak?"[16] derdi. Oysa o, Allah'ın her şeyi koruduğunu, *el-Hafîz* olduğunu bilirdi, O'ndan başka koruyucu bilmezdi, kaderde olan neyse onun muhakkak gerçekleşeceğini de bilirdi. Üstelik bekçinin kaderde olanı engelleyemeyeceğini de bilirdi. Ancak mâbud insandan elinden gelen gayreti göstermesini talep etmiştir, buna karşılık o dilediği şeyi yapar. Bu da onun dilediği şeylerden biridir. Nitekim Allah Teâlâ peygamberleri ile beraberdir, onların davalarını destekler ama daima koruma ve ismet ile desteklemez. Ama bunu belirli bir nebî hakkında haber verip bildirmişse onu korur. Nitekim Allah Teâlâ pek çok peygamberin ümmetleri tarafından öldürülmüş olduğunu, o peygamberlerin korunmadıklarını bildirmiştir. İşte [Allah seni insanlardan korur.] âyeti indirilince ilâhî koruma bekçinin yerini tutmuştur.

قُلْ يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لَسْتُمْ عَلٰى شَيْءٍ حَتّٰى تُقِيمُوا التَّوْرٰيةَ وَالْاِنْج۪يلَ وَمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكُمْ
مِنْ رَبِّكُمْ وَلَيَز۪يدَنَّ كَث۪يرًا مِنْهُمْ مَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْيَانًا وَكُفْرًا فَلَا تَأْسَ عَلَى
الْقَوْمِ الْكَافِر۪ينَ (٦٨) اِنَّ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَالَّذ۪ينَ هَادُوا وَالصَّابِؤُنَ وَالنَّصَارٰى مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ
وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (٦٩)

68. "Ey kitap ehli! Tevrat'ı, İncil'i ve rabbinizden size indirileni gereğince uygulamadıkça bir temeliniz olmaz." de. And olsun ki rabbinden sana indirilen Kur'ân, onlardan çoğunun azgınlık ve küfrünü artırır. Öyleyse kâfirler için tasalanma. 69. Doğrusu inananlar, Yahudiler, Sâbiîler ve Hıristiyanlardan Allah'a ve âhiret gününe inanan, yararlı iş yapan kimselere korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir.

"Sâbiûn" kelimesi *"Sabe'e"* fiilinden gelir ki bu da "meyletti" mânasına gelir. *"Sabe'e fülânun ilâ dîni fülânin"* ifadesi, "Falan kimse filan kimsenin dinine meyletti." Anlamına gelir.

لَقَدْ اَخَذْنَا م۪يثَاقَ بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪يلَ وَاَرْسَلْنَٓا اِلَيْهِمْ رُسُلًا كُلَّمَا جَٓاءَهُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوٰٓى
اَنْفُسُهُمْ فَر۪يقًا كَذَّبُوا وَفَر۪يقًا يَقْتُلُونَ (٧٠) وَحَسِبُٓوا اَلَّا تَكُونَ فِتْنَةٌ فَعَمُوا وَصَمُّوا ثُمَّ تَابَ
اللّٰهُ عَلَيْهِمْ ثُمَّ عَمُوا وَصَمُّوا كَث۪يرٌ مِنْهُمْ وَاللّٰهُ بَص۪يرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ (٧١)

---

16. Ebû Dâvud, Cihad, 16; Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, c. 6, s. 243; İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, c. 2, s. 243.

70. And olsun ki İsrailoğullarından söz aldık ve onlara peygamberler gönderdik. Her peygamber onlara nefislerinin hoşlanmadığı bir şeyle geldiğinde, bir kısmını yalanlarlar ve bir kısmını da öldürürlerdi. 71. Bir fitne kopmayacağını sandılar, körleştiler, sağırlaştılar; sonra Allah tevbelerini kabul etti, yine de çoğu körleştiler ve sağırlaştılar. Allah, işlediklerini görür.

[Sandılar]: Buradaki *"hasibû"* ifadesi "sandılar" anlamına gelir. [Bir fitne kopmayacağını] ama fitne koptu, onlar sanmasalar da fitne koptu [körleştiler, sağırlaştılar; sonra Allah tevbelerini kabul etti, yine de çoğu körleştiler ve sağırlaştılar.]

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا اِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ وَقَالَ الْمَسِيحُ يَا بَنِي اِسْرَٓاءِيلَ
اعْبُدُوا اللّٰهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ اِنَّهُ مَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَقَدْ حَرَّمَ اللّٰهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ وَمَاْوٰيهُ النَّارُ وَمَا
لِلظَّالِمِينَ مِنْ اَنْصَارٍ (٧٢)

72. And olsun ki, "Allah ancak Meryem oğlu Mesîh'tir." diyenler kâfir oldular. Oysa Mesîh, "Ey İsrailoğulları! Rabbim ve rabbiniz olan Allah'a kulluk edin; kim Allah'a ortak koşarsa muhakkak Allah ona cenneti haram eder, varacağı yer ateştir, zulmedenlerin yardımcıları yoktur." dedi.

İsrailoğulları Mesîh'te Allah'a kulluk ettikleri için (zira onda Allah *ed-Dehr* ve *el-Kayyûm* isimleri ile zuhur etmiştir) Îsâ aleyhisselâmın nâsûtunu bir tecelligâh edinmişlerdir. Bunun üzerine Îsâ aleyhisselâm da onlara [Kim Allah'a ortak koşarsa muhakkak Allah ona cenneti haram eder.] demiştir. Yani Allah ona örtmüş olduğu şeyi gizler. Zira Allah onları kâfir olarak nitelemek suretiyle kendilerini örtmekle nitelemiştir. Bu, zâhiri yani işin gerçeğinin bizzat kendisini ifade eden bir âyettir.

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا اِنَّ اللّٰهَ ثَالِثُ ثَلٰثَةٍ وَمَا مِنْ اِلٰهٍ اِلَّٓا اِلٰهٌ وَاحِدٌ وَاِنْ لَمْ يَنْتَهُوا عَمَّا
يَقُولُونَ لَيَمَسَّنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ (٧٣)

73. And olsun ki, "Allah üçün üçüncüsüdür." diyenler kâfir olmuştur; oysa tanrı ancak bir tek Tanrı'dır. Dediklerinden vazgeçmezlerse and olsun onlardan inkâr edenler elem verici bir azaba uğrayacaktır.

Allah'ın üçüncü olduğunu söyleyen kimse bu sözü ile değil, [Allah üçün üçüncüsüdür.] sözü ile kâfir olmuştur. Eğer [Allah ikinin üçüncüsüdür.] de-

miş olsaydı doğruya isabet etmiş olurdu ve kâfir olmazdı. Zira Allah Teâlâ mümkünlerle aynı cinsten değildir, bu nedenle onun üçün üçüncüsü olduğunu söyleyenler kâfir olmuş ama O'nun üçün dördüncüsü ya da dördün beşincisi olduğunu söyleyenler kâfir olmamıştır. *El-Ahad* isminden kesinlikle hiçbir şey sadır olmadığı ve mümkünlerin dış varlıklarına (a'yânlarına) dair zuhur eden her şey *el-Ferd* isminden zuhur etmiş olduğu için, el-Ahad'dan çıkan bir mümkün yoktur. Aksine her şey "çok"tan çıkmıştır, çoğun en azı da üçtür. Üç, tek sayıların ilkidir. Bu itibarla her mümkün varlık *el-Ferd* ismine muhtaçtır. Nitekim ilâhî yaratılışın "*kün*" sözünden neşet etmiş olması da buna delildir. Zira "*kün*" ifadesi *kef*, *vâv* ve *nûn* harflerinden, yani üç harften müteşekkildir. "*Kün*" kelimesinde *kef* ve *nûn* harflerinin ortasında yer alan *vâv* harfi, ârızî bir nedenden dolayı zâhir değildir. Bu da *nûn* harfinin ve *vâv* harfinin sakin olmasıdır. Ancak *nûn* harfinin sakinliği bu ferdiyet hakikatini izah eder. Üç, tek sayıların (*efrâd*) ilkidir. Müşriğin söylediği en nihai şey [Allah üçün üçüncüsüdür.] şeklindedir ve o buna herhangi bir şey ilave etmemiştir. Allah'a şirk koşan kimsenin "üçün üçüncüsüdür" ifadesinin dışında "dördün dördüncüsüdür" ya da "sekizin sekizincisidir" dememiş olmasının sebebi, bu kimsenin temelde teslis inancına inanmış olması ve bu inancın sözlerine sirayet etmiş olmasıdır. Allah Teâlâ teslis inancına inanan kimseye müşrik değil, kâfir ismini vermiştir. Zira bu kimse yukarıda ifade ettiğimiz üzere yapması gereken şeyi gizleyip örtmüştür. Bu hususu gizleyip beyan etmediği için de Allah Teâlâ onu kâfir olarak isimlendirmiştir. Zira tek bir ilâh dışında herhangi bir ilâh söz konusu değildir. Bu tek ilâhın farklı hükümleri olsa da durum değişmez. Eğer bu kâfir bu hususu gizlemeyip açığa vurmuş olsaydı işin gerçeğini dile getirirdi. Üç ilâh olduğunu iddia eden kimse ise hem müşriktir hem de cahildir ve bu söz dalâlettendir, çünkü ahadiyettin (tekliğin) üzerine herhangi bir ilave söz konusu değildir.

اَفَلَا يَتُوبُونَ اِلَى اللّٰهِ وَيَسْتَغْفِرُونَهُۜ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَح۪يمٌ (٧٤) مَا الْمَس۪يحُ ابْنُ مَرْيَمَ اِلَّا
رَسُولٌۚ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُۜ وَاُمُّهُ صِدّ۪يقَةٌۜ كَانَا يَأْكُلَانِ الطَّعَامَۜ اُنْظُرْ كَيْفَ نُبَيِّنُ
لَهُمُ الْاٰيَاتِ ثُمَّ انْظُرْ اَنّٰى يُؤْفَكُونَ (٧٥) قُلْ اَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا
وَلَا نَفْعًاۜ وَاللّٰهُ هُوَ السَّم۪يعُ الْعَل۪يمُ (٧٦) قُلْ يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا ف۪ي د۪ينِكُمْ غَيْرَ
الْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعُٓوا اَهْوَٓاءَ قَوْمٍ قَدْ ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ وَاَضَلُّوا كَث۪يرًا وَضَلُّوا عَنْ سَوَٓاءِ السَّب۪يلِ
(٧٧) لُعِنَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْ بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪يلَ عَلٰى لِسَانِ دَاوُ۫دَ وَع۪يسَى ابْنِ مَرْيَمَۜ ذٰلِكَ بِمَا

عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ (٧٨) كَانُوا لَا يَتَنَاهَوْنَ عَنْ مُنْكَرٍ فَعَلُوهُ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ
(٧٩) تَرٰى كَثِيرًا مِنْهُمْ يَتَوَلَّوْنَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَبِئْسَ مَا قَدَّمَتْ لَهُمْ اَنْفُسُهُمْ اَنْ سَخِطَ اللّٰهُ
عَلَيْهِمْ وَفِي الْعَذَابِ هُمْ خَالِدُونَ (٨٠)

74. Allah'a tevbe etmezler, O'ndan mağfiret dilemezler mi? Oysa Allah bağışlayandır, merhamet edendir. 75. Meryem oğlu Mesîh sadece peygamberdir, ondan önce de peygamberler geçmiştir, onun annesi dosdoğrudur, her ikisi de yemek yerlerdi. Onlara âyetleri nasıl açıkladığımıza bir bak, sonra da bak ki nasıl yüz çeviriyorlar! 76. "Size zarar da fayda da veremeyecek, Allah'tan başka birine mi kulluk ediyorsunuz?" de. Allah hem işitir, hem bilir. 77. De ki: Ey kitap ehli! Dininizde haksız yere haddi aşmayın. Daha önceden sapan, birçoklarını saptıran ve yolun doğrusundan uzaklaşan bir topluma uymayın. 78. İsrailoğullarından inkâr edenler, Dâvûd'un ve Meryem oğlu Îsâ'nın diliyle lanetlenmişlerdi. Bu, başkaldırmaları ve aşırı gitmelerindendi. 79. Birbirlerinin yaptıkları fenalıklara mâni olmuyorlardı. Yapmakta oldukları ne kötü idi! 80. Onlardan çoğunun, inkâr edenlerle dostluk ettiklerini görürsün. Nefislerinin onlar için (âhiret hayatları için) önceden hazırladığı şey ne kötüdür: Allah onlara gazap etmiştir ve onlar azap içinde devamlı kalıcıdırlar!

Çünkü Allah cehennemi, kendilerine gazap etmiş olduğu kimselerin diyarı kılmıştır.

وَلَوْ كَانُوا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالنَّبِيِّ وَمَا اُنْزِلَ اِلَيْهِ مَا اتَّخَذُوهُمْ اَوْلِيَاءَ وَلٰكِنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ
فَاسِقُونَ (٨١) لَتَجِدَنَّ اَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِلَّذِينَ اٰمَنُوا الْيَهُودَ وَالَّذِينَ اَشْرَكُوا وَلَتَجِدَنَّ
اَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةً لِلَّذِينَ اٰمَنُوا الَّذِينَ قَالُوا اِنَّا نَصَارٰى ذٰلِكَ بِاَنَّ مِنْهُمْ قِسِّيسِينَ وَرُهْبَانًا
وَاَنَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ (٨٢)

81. Eğer Allah'a, Peygamber'e ve ona indirilen Kur'ân'a inanmış olsalardı onları dost edinmezlerdi, fakat onların çoğu fasıktır. 82. İnsanlar içerisinde iman edenlere düşmanlık bakımından en şiddetli olarak Yahudiler ile şirk koşanları bulacaksın. Onlar içinde iman edenlere sevgi bakımından en yakın olarak da "Biz Hıristiyanlarız." diyenleri bulacaksın. Çünkü onların içinde keşişler ve rahipler vardır ve onlar büyüklük taslamazlar.

Mükellef korktuğu ve içine ürperti (*rahbet*) düştüğü zaman bu durum onu şeriatın sınırlarını dikkatlice gözetmeye sevk eder ve bu durumda olan kimse rahip diye isimlendirilir. Şeriata da ruhbanlık ismi verilir. Allah Teâlâ kitabında ruhbanları bu şekilde övmektedir.

وَاِذَا سَمِعُوا مَٓا اُنْزِلَ اِلَى الرَّسُولِ تَرٰٓى اَعْيُنَهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّۚ
يَقُولُونَ رَبَّنَٓا اٰمَنَّا فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ (٨٣)

83. Resûle indirileni duydukları zaman, tanıdıkları hakikatten dolayı gözlerinden yaşlar boşandığını görürsün. Derler ki: "Rabbimiz! İman ettik, bizi (hakka) şahit olanlarla beraber yaz."

Hak Teâlâ Hıristiyanlardan işiten kimseler hakkında [Resûle indirileni duydukları zaman] buyurmakta, onları "işiten kimseler" olarak nitelemekte, sonra da onların işittikleri zaman yaptıkları şeyi ifade etmek üzere [tanıdıkları hakikatten dolayı gözlerinden yaşlar boşandığını görürsün] buyurmaktadır. Bu âyetlerin onlarda tesir etmesinin sebebi, âyetlerde ifade edilen hususları onların biliyor olmalarıdır. Yine onları ağlatan şeyi ihtiva ettiğini görmüşlerdir. Bu tesir âyetlerin lafzi suretinden değil, onları bilen ve bu âyetlerin neden nazil olduğunu müşahede etmiş olan kimsenin nefsinde kaim olan şeyden kaynaklanmaktadır. Hak Teâlâ [Derler ki: "Rabbimiz! İman ettik, bizi (hakka) şahit olanlarla beraber yaz."] buyurmakta ve onların iman ettiklerini, bu imanlarına karşılık onları aşağıdaki âyetlerde ifade edildiği şekilde mükâfatlandırdığını haber vermektedir.

Rahip, Hakk'ın hükmü ile başka şeyleri terk edip kendini Hakk'a veren, ona nankörlük etmeyip hakkını teslim edendir. Bu da onun insanlardan ayrılıp uzlete çekilmesi ile olur. Eğer insanların arasında yaşayarak amel etmeye devam etseydi onu da hüküm itibariyle esir edilen veya öldürülenlere katacaktı. Dolayısıyla manastırlarda ibadet edenlere el sürmeyin, çünkü onların nefisleri kulak kesilmiştir; dinlediklerinde gözlerinin yaşla dolduğunu görürsün. Onların insanların üzerinde bulundukları karışıklık ve kuşkular hakkında bilgileri yoktur. İnsani korkudan uzaklaşmış, Allah korkusunu zırh edinmişlerdir.

İşaret

Ey göz, ondan elde ettiğin nazar ile bana aracı olursun
Kapısında gözyaşı dök, biçare ve perişan hale gel.

Allah Teâlâ *Ârif-i billâh* kimseler hakkında [Resûle indirileni duydukları zaman, tanıdıkları hakikatten dolayı gözlerinden yaşlar boşandığını görürsün.] buyurmuş, "bildikleri hakikat" dememiş, "tanıdıkları hakikat" demiş, böylece onları mârifet ile nitelemiştir. [Derler ki: "Rabbimiz! İman ettik, bizi (hakka) şahit olanlarla beraber yaz."] onlar "bildik" dememişler, "iman ettik" demişlerdir.

وَمَا لَنَا لَا نُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَمَا جَٓاءَنَا مِنَ الْحَقِّ وَنَطْمَعُ اَنْ يُدْخِلَنَا رَبُّنَا مَعَ الْقَوْمِ الصَّالِحِينَ (٨٤)

84. "Rabbimizin bizi iyiler arasına katmasını umup dururken niçin Allah'a ve bize gelen gerçeğe iman etmeyelim?"

[Niçin Allah'a ve bize gelen gerçeğe iman etmeyelim?]: Burada "bilmeyelim" dememiş, "iman etmeyelim" demiştir.

[Rabbimizin bizi iyiler arasına katmasını umup dururken]: Bu dördüncü derecedir.

[Allah onlara, dediklerine karşılık... verdi] burada da "onlara bildiklerine karşılık" dememiş, "dediklerine karşılık" demiştir.

فَاَثَابَهُمُ اللّٰهُ بِمَا قَالُوا جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَذٰلِكَ جَزَٓاءُ الْمُحْسِنِينَ (٨٥)

85. Allah onlara, dediklerine karşılık, temelli kalacakları, altından ırmaklar akan cennetler verdi. Bu, iyi davrananların mükâfatıdır.

Ârif, sadakat sahibi (*sıddîk*) âlimin altındadır. Ârif ismi ancak hallerden payı ağlamak, makamlardan payı görerek değil duyarak iman etmek, amellerden payı Allah Teâlâ'ya rağbet etmek, salihlere katılmayı ümit etmek ve şahitlerle beraber yazılmayı temenni etmek olan kimseye verilir.

[Allah onlara, dediklerine karşılık, temelli kalacakları, altından ırmaklar akan cennetler verdi.]: Burada Hak Teâlâ onların dinlemelerinin, nefislerini dinlemek şeklinde değil, Kitâbu'l-Kebîr'i dinlemek şeklinde olduğunu haber vermiş sonra da onlara mükâfat verdiğini ifade buyurmuştur. Sadakat sahibi olmanın bu iki sıfattan, ârifin de kendilerine katılmak istediği ve ârif olarak isimlendirilmiş olduğu halde onlardan daha aşağı mertebe olduğu bu iki sıfattan daha üstün bir sıfat olduğu konusunda hiçbir kuşku duymayız. Hak Teâlâ "İşte bunlar Allah'ın kendilerine nimet vermiş olduğu nebîler, sıddîklar, şehitler ve salihlerdir." (Nisâ, 4/69) buyurmuştur. Şu derecelere bir bak ve sonra

şunu bil ki ârifin kendilerine katılmayı ümit ettiği şehitler, sevap elde etmek ve ücret kazanmak için çalışanlardır ve Allah Teâlâ sadakat sahiplerini (sıddîkleri) karşılık ve sevap beklemekten, talep etmekten tenzih etmiştir. Çünkü onların gönüllerinden böyle bir şey yoktur. Zira onlar fiillerinin karşılığında bir mükâfat beklemek gibi bir haklarının olmadığını, aksine kendilerinin hakikatte birer kul olduklarını, mecazi mânada ise ücret karşılığı çalışan kimseler olduklarını bilmektedirler. Hak Teâlâ "Allah'a ve resûllerine iman edenler var ya işte onlar sıddîklardır." (Hadîd, 57/19) buyurmuş, onların amellerine verilecek herhangi bir karşılıktan söz etmemiştir. Zira böyle bir karşılık onların akıllarının ucundan bile asla geçmiş değildir, çünkü onlar her türlü iddiadan teberri etmişlerdir. Sonra da Hak Teâlâ "Şehitlerin ise, rablerinin katında ecirleri ve nurları vardır." (Hadîd, 57/19) buyurmuştur. Bunlar da ârifin kendilerine katılmayı, divanlarında yer almayı umduğu kimselerdendir. Allah Teâlâ bu kimseleri rubûbiyet makamına almıştır. Sıddîkların imanında, âriflerinkinde olduğu gibi işitmek şart değildir, bu da Allah'tan bir hikmet nedeniyle böyledir. Hazreti Peygamber aleyhisselâmın "*Men 'arafe nefsehu fekad 'arafe Rabbehu* (Kim nefsini bilirse Rabbini bilmiş olur.)"[17] sözüyle ârifi hangi makama yerleştirdiğine, bu konuda Hak karşısında edebe nasıl riayet ettiğine bir bak! Zira Hazreti Peygamber aleyhisselâm "kim Rabbini ilim ile bilirse" dememiş, "*men 'arafe* (kim ârif olarak bilirse, tanırsa) demiş, böylece onu rubûbiyet mertebesinden ya da cennet sahibi olan nefsinin mertebesinden indirmemiştir. Nitekim nefislerin cennet mertebesinde oluşu "Orada nefislerin arzuladığı şeyler vardır." (Zuhruf, 43/71) âyetinde ifade edilmiştir. Dolayısıyla ârif, övgüye değer arzu sahibi olup onu âlim ve sıddîk kimsenin önünde artırır.

وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَٓا اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَح۪يمِ (٨٦) يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا
تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتِ مَٓا اَحَلَّ اللّٰهُ لَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَد۪ينَ (٨٧) وَكُلُوا
مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ حَلَالًا طَيِّبًاۖ وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذ۪ٓي اَنْتُمْ بِه۪ مُؤْمِنُونَ (٨٨)

86. İnkâr edip âyetlerimizi yalanlayanlar, işte onlar cehennemliklerdir. 87. Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı iyi ve temiz şeyleri haram kılmayın ve sınırı aşmayın. Allah sınırı aşanları sevmez. 88. Allah'ın size helâl ve temiz olarak verdiği rızıklardan yeyin ve kendisine iman etmiş olduğunuz Allah'tan korkun.

---

17. Aclûnî, *a.g.e.*, c. 2, s. 312.

Şeriatın zâhiri, âyette geçen "*helâlen tayyiben*" (helâl ve temiz olarak) ifadesindeki âmilin, "*razekekum*" (verdiği rızıklardan) fiili olduğu şeklindedir. Çünkü burada "*mimmâ razekekum*" ifadesindeki "*min*" harfi, kısmîlik belirtmez; yani "rızıklarımızdan bazıları" anlamına gelmez. Çünkü böyle bir noktada kısmîliğin bir anlamı yoktur. Zira buradaki kısmilik aklın bedihî hükümleri ile zaten kesin olarak idrak edilir. Çünkü bütün rızıkların yenilmesi zaten insanın normal kapasitesinin dışındadır. Eğer buradaki "*min*" harfi beyan ifade ediyorsa, o zaman bu harf "*kulû*" "yeyin" ifadesine muteallıktır. Böylece Allah'ın rızkının helâl ve temiz olduğu beyan edilmiş olmaktadır. Bu durumda kişi Allah'ın haram kıldığı bir şeyi yediği zaman Allah'ın rızkını yemiş olmaz. Buna karşılık bazı âlimlere göre kişinin beslenmesini sağlayan helâl ya da haram her türlü gıda Allah'ın rızkı kapsamına girer ve Allah bize haram olan rızık ile beslenmemizi yasaklamıştır. Ama eğer haram olan şey Allah'ın rızkı olsaydı Allah onu bize yasaklamazdı. Demek ki haram olan şey Allah'ın rızkı değildir, sadece rızıktır. Allah'ın rızkı ise sadece helâl olandır.

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللّٰهُ بِاللَّغْوِ فٖٓي اَيْمَانِكُمْ وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْاَيْمَانَۚ فَكَفَّارَتُهُٓ
اِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَاكٖينَ مِنْ اَوْسَطِ مَا تُطْعِمُونَ اَهْلٖيكُمْ اَوْ كِسْوَتُهُمْ اَوْ تَحْرٖيرُ رَقَبَةٍۜ فَمَنْ
لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍۜ ذٰلِكَ كَفَّارَةُ اَيْمَانِكُمْ اِذَا حَلَفْتُمْۜ وَاحْفَظُٓوا اَيْمَانَكُمْۜ كَذٰلِكَ
يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيَاتِهٖ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (٨٩)

89. Allah size rastgele yeminlerinizden dolayı değil, bile bile ettiğiniz yeminlerden ötürü hesap sorar. Yeminin kefareti, ailenize yedirdiğinizin ortalamasından on fakiri yedirmek yahut giydirmek ya da bir köle azat etmektir. Bunu bulamayan kimse üç gün oruç tutmalıdır; işte yeminlerinizin kefareti budur. Yemin ettiğinizde yeminlerinizi tutun. Şükredesiniz diye Allah size böylece âyetlerini açıklıyor.

Yemin sadece Allah'ın adı ile olur, bunun dışındaki yeminler geçerli değildir, bu yeminlerle herhangi bir sözleşme, akit yapılmaz. Bu nedenle de Hak Teâlâ [Allah size rastgele yeminlerinizden dolayı değil, bile bile ettiğiniz yeminlerden ötürü hesap sorar.] buyurmuştur. Buradaki rastgele (*lağv*) ifadesi, geçersiz demektir. Yani, "Allah sizi yaptığınızda karşılığında kefaret emretmediği boş yeminlerden hesaba çekmez." şeklindedir.

[Bile bile ettiğiniz yeminlerden ötürü hesap sorar.]: Yeminde akit kalp ile (kalpten yapılmadığı durumda) düştüğüne, geçersiz olduğuna göre, böy-

le bir yeminin bozulması durumunda da kefaret cezası düşer. Âlimler arasında, Kur'ân'da geçen yemin kefareti konusunun sadece Allah adına yapılan yeminlerle ilgili olduğu, bunun dışındaki yeminleri kapsamadığı konusunda ittifak vardır. Nitekim âyetlerde *el-eymân* şeklinde başına elif-lâm takısı alarak, belirli ifade formunda kullanılmıştır. (Bu da söz konusu yeminlerin belirli yeminler olduğu anlamına gelir.) Hazreti Peygamber aleyhisselâmdan nakledilen sahih hadislerde Allah'tan başkası adına yemin etmek yasaklanmıştır.

Yeminin kısımları

Yeminin kısımları konusunda "Görebildikleriniz ve göremedikleriniz üzerine yemin ederim ki" (Hakkâ 69/38-39) âyetlerinin tefsirine bakınız.

[Yeminin kefareti, ailenize yedirdiğinizin ortalamasından on fakiri yedirmek]: Ceza olarak kefaretin verilmesinin sebebi, yeminin ahlâkî erdemlerle ilgili olmasıdır. Bir hayır işini terk etmek üzere yapılan yemin de kötü ve kınanmış ahlâkî özelliklerden biridir, bu nedenle kefaret ile cezalandırılmıştır. Bir başka açıdan, Allah'ın bize kötülük yapanı cezalandırma yahut affetme şeklinde bize tanıdığı muhayyerlik noktasında, bize kötülük yapan bir kimse aslında bize âhirette ihtiyaç duyacağımız bir hayrı vermiş olmaktadır. Hatta Allah dünyada karşılaştığımız bu kötülüğün karşılığında âhirette bize vereceği hayır ile aramızdaki perdeyi kaldırsa ve biz o hayrı ayan beyan görecek olsak, o zaman dünyada bize kötülük yapmış olduğunu söylediğimiz kimsenin aslında bize başka hiç kimsenin yapmamış olduğu bir iyiliği, hayrı yapmış olduğunu söyleriz ve o kimseyi mahrum bırakmayı değil; aksine affetmeyi, cezalandırmamayı, hatta elimizden geldiği, gönlümüzden koptuğu kadar ona iyilik ve ihsanda bulunmayı isteriz. Çünkü dünyada bize kötülük etmiş olan bir kimsenin bu kötülüğüne karşılık âhirette alacağımız hayır, bu dünyada hiç kimsenin karşılayamayacağı kadar büyük bir hayırdır. Bu hayrı bizim karşılamamız mümkün değildir. Meseleye bu gözle bakan kimse artık muhayyer olduğu halde, kendisine kötülük edeni nasıl cezalandırabilir ki? Kendisine kötülük yapılan kimse yemin edip de yeminini bozarsa kötülük yapmış olana hakkını vermez, her ne kadar kötülük yapan kimse diğerine hayır ulaştırmayı kastetmemiş olsa da yapmış olduğu yemin onun kastıdır, bu sebeple eğer o kimse müşrik ise onu İslâm'a davet etmelidir, mümin ise tevbe edip durumunu ıslah etmeye davet etmelidir. Eğer kötülüğe mâruz kalan kimsenin sabredip kötülük yapanı cezalandırmaması halinde kendisine âhirette hayır verile-

ceğine dair ilâhî haber olmasaydı, örfte insanlar arasında kararlaştırılmış olan affedicilik ve bağışlayıcılık bile yeterli olurdu. Zira insanların bu örfü de ahlâkî erdemlerdendir. Eğer kötülük yapan kimsenin bana yapmış olduğu kötülük olmasaydı o zaman ben ahlâkî erdem ile nitelenemezdim. Aynı şekilde ben o kimseyi affetmeyip de cezalandıracak, intikamımı alacak olsam, bu durumda da bu ahlâkî erdemler benden kaybolup gider, hatta kınanmaya daha yakın durumda olurum. Bu, şeriatın böyle bir affediciliği tavsiye etmemesi halinde bile böyleyken bir de şeriatın bunu tavsiye etmiş olduğunu düşündüğümüzde, durumun nasıl olacağını var sen düşün! Nitekim şeriat affeden ve bağışlayan kimsenin ecrinin Allah'a kalacağını ifade etmektedir. O halde sen sakın işin başında intikam alacağına dair yemin etme. Allah ehli kimseler her nefeste kendilerine keşfolunan şey ile birliktedirler, bir sonraki nefesin hükmünün ne olacağını bilmezler, geleceğe dair bir durumu yemin ile kayıt altına almak onlar için iyi değildir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُٓوا اِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْاَنْصَابُ وَالْاَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ
فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (٩٠)

90. Ey iman edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar, fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir; bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz.

Hazreti Peygamber aleyhisselâm, "Her sarhoş edici şey haramdır."[18] buyurmuştur. Dolayısıyla bu konudaki hüküm haramlık, illet ise sarhoş ediciliktir. Hüküm, haramlığı gerektiren illetten daha umumidir. Zira haramlık sarhoş edicilik dışında bir başka sebepten de kaynaklanabilir. İçki içen kimse ancak içki içtiği zaman kendinden geçmekte ve kötü şeyler yapmaktadır. Çünkü içki aklı örtmekte, akıl ile fikirler arasında engel olmaktadır. Böylece perdelerin kalkması ile sırlar görünmektedir. Sonuçları çok ağır ve gücü çok etkili olduğu için dünyada haram kılınmıştır.

[Şans okları]: Buradaki "*ezlâm*" kelimesi "*zülme*" kelimesinin çoğuludur ve kumar kâseleri, okları anlamına gelir. Allah Teâlâ bizlere [birer şeytan işi pisliktir] diyerek bunlardan uzak durmamızı emretmiştir ki Şeytan da Allah'ın rahmetinden uzaktır.

[Bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz.]: Yani Rahmete yakın olan *el-Karîb* ismi ile birlikte olasınız.

---

18. Buhârî, Meğâzi, 62 vd.; Müslim, Eşribe, 7. Bu lafzı içeren rivayetler Ebû Dâvud, Tirmizî ve İbn Mâce'de de yer almaktadır.

إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ
عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ (٩١) وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَاحْذَرُوا
فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّمَا عَلَى رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ (٩٢) لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا
وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا إِذَا مَا اتَّقَوْا وَآمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ثُمَّ اتَّقَوْا
وَآمَنُوا ثُمَّ اتَّقَوْا وَأَحْسَنُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ (٩٣) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَيَبْلُوَنَّكُمُ اللَّهُ
بِشَيْءٍ مِنَ الصَّيْدِ تَنَالُهُ أَيْدِيكُمْ وَرِمَاحُكُمْ لِيَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ يَخَافُهُ بِالْغَيْبِ فَمَنِ اعْتَدَى
بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ (٩٤)

91. Şeytan şüphesiz içki ve kumar yüzünden aranıza düşmanlık ve kin sokmak ve sizi Allah'ı anmaktan, namazdan alıkoymak ister. Artık bunlardan vazgeçersiniz değil mi? 92. Allah'a itaat edin, Peygamber'e itaat edin, karşı gelmekten çekinin; eğer yüz çevirirseniz bilin ki peygamberimize düşen sadece açıkça tebliğ etmektir. 93. İman edip salih amel işleyenlere, -eğer bunlar sakınırlar, inanırlar, yararlı işler işlerler, sonra haramdan sakınıp inanırlar ve sonra isyandan sakınıp iyilik yaparlarsa- daha önceleri tatmış olduklarından dolayı bir sorumluluk yoktur. Allah iyi davrananları sever. 94. Ey iman edenler! Allah sizi ellerinizin ve mızraklarınızın erişeceği bir avlanma ile dener ki gizlide kendisinden kimin korktuğunu bilsin. Kim bundan sonra sınırı aşarsa onun için acı bir azap vardır.

Bil ki Allah korkusu en büyük korkudur, çünkü güç sahibi olan ve bütün belâları insanın üzerine salabilecek olan O'dur, her şeyin hükümranlığı O'nun elindedir, bu yüzden de O'ndan eman nerede olabilir ki? İnsan dünyada mal ve can emniyetine sahip ise bile gayba dair hususlardan kendisinin bilmediği, zamanını bilemediği bir şekilde Allah'tan başına bir şey gelmeyeceğinden emin olamaz, bu nedenle Allah'tan korkmalıdır. Eğer Allah'tan korkan kimse herhangi bir kayıt olmaksızın mutlak mânada korkuyorsa, o zaman onun bu korkusu dinine dair bir korkudur, çünkü şeytanın kalbine giden bir yol bulmasından emin değildir. İnsanların zâhirde sefer yolcuklarında sağladıkları emniyet gibi, onun kalbinde şeytan için bir yol bulunması mümkündür. Kişi Allah'tan korktuğu zaman bu korku onu malını ve canını düşünmekten alıkoyar, çünkü şeytanın dinini elinden çekip almasından korkar. Akıllı insan, emniyet halinde iken bile Allah'tan korkmalıdır.

[Allah sizi ellerinizin ve mızraklarınızın erişeceği bir avlanma ile dener ki gizlide kendisinden kimin korktuğunu bilsin.]: Bil ki Allah'ın eşyaya dair ilmi ezelîdir, hudûsu kabul etmez. Aksine bu ilmin taalluku hâdistir. Eğer ilim hâdis olsaydı o zaman Allah'ın vaadine güven olmazdı, çünkü o durumda bu ilmin başında sonradan neler geleceğini bilemezdik. Eğer, "aynı şey ilâhî tehditler için de geçerlidir" diyecek olursan şöyle deriz: Elbette öyledir, ancak biz Hak Teâlâ'nın her bir peygamberi kendi kavminin dili ile göndermiş olduğunu, kullarına onların alışageldikleri üsluba göre hitap ettiğini ve bu hitabın da bütün Araplara yönelik Arapça bir hitap olduğunu, onların örfleri gereği kullandıkları övgü ve yergi ifadelerini kullandıklarını biliyoruz. Nitekim Araplara göre kerem sahibi kimse vaatte bulunduğu zaman o vaadini yerine getirir ama bir tehditte bulunduğu zaman onu affeder. Bu onların övgü sıfatı olarak kullandıkları ahlâkî erdemlerden biridir. Araplardan biri kendi ahlâkî üstünlüğünü anlatmak üzere şöyle demiştir;

Ben ki, bir vaatte bulunduğum ya da tehdit ettiğim zaman,
Vaadimi mutlaka gerçekleştirir, tehdidimden ise vazgeçerim.

Dolayısıyla tehdit edilen şeyin gerçekleştirilmesi, Allah'ın o azabın indirilmesine dair ezelî ilmi ile söz konusu olmaktadır. Eğer belli bir kavime azabın indirilmesinde dair ezelî ilimde bir şey bulunmasa bile o azabın kendisi ezelî ilimde bulunmaktadır. Azabın infazı ilâhî ilimde var ise o zaman tıpkı vaadin, hayır haberinin gerçekleşmesi gibi o da gerçekleşir. Dilde, "Ona hayır ve şer vaadinde bulundum." şeklinde bir kullanım vardır (yani "*va'd*" kelimesi hem hayır hem şer için kullanılır) ama "*vaîd*" (tehdit) kelimesi sadece şer için kullanılır.

Hak Teâlâ [Biz her peygamberi kendi kavminin diliyle gönderdik ki onlara beyan etsin.] buyurmuştur. Allah'ın onlara beyan ettiği hususlardan biri de kullarından kötü işler yapan kimseler içerisinden dilediklerinin kötülüklerini affedecek, diledikleri ise bu kötülükleri nedeniyle cezalandıracak olmasıdır. Ama bunu vaat konusunda bu şekilde kendi dilemesine bağlamamıştır. Böylece kendi ilminde olanı bize bildirmiştir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَاَنْتُمْ حُرُمٌۜ وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّدًا فَجَزَٓاءٌ مِثْلُ
مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ يَحْكُمُ بِه۪ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ هَدْيًا بَالِغَ الْكَعْبَةِ اَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاك۪ينَ
اَوْ عَدْلُ ذٰلِكَ صِيَامًا لِيَذُوقَ وَبَالَ اَمْرِه۪ۜ عَفَا اللّٰهُ عَمَّا سَلَفَۜ وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمُ اللّٰهُ مِنْهُۜ
وَاللّٰهُ عَز۪يزٌ ذُو انْتِقَامٍ (٩٥)

95. Ey iman edenler! İhramlı iken avı öldürmeyin. İçinizden kim onu kasten öldürürse cezası öldürdüğü hayvanın dengi bir hayvandır. Buna Kâbe'ye varacak bir kurban olmak üzere içinizden adalet sahibi iki kişi hükmeder. Yahut fakirleri doyurmaktan ibaret bir kefarettir yahut onun dengi oruç tutmaktır. Ta ki işinin cezasını tatmış olsun. Allah geçmişi affetmiştir. Kim bu suça tekrar dönerse Allah da ona ceza vermeye döner. Allah daima galiptir, intikam sahibidir.

Bu âyet muhkemdir, dolayısıyla haremde av hayvanı öldürmek haramdır. İnsan ihramda olduğu sürece harem dışında iken de av hayvanını öldürmesi haramdır. Burada âyet, av hayvanının avlanması ile değil, öldürülmesi ile ilgilidir ve bu ister harem içinde ister dışında olsun, kişi ihramda olduğu müddetçe haramdır. Bu durumda av hayvanı, haksız bir şekilde öldürülmüş demektir. Haramlık mekânın ve ihrama girmiş olan kimsenin sıfatıdır. İhramda iken ya da harem bölgede iken kasten av hayvanını öldürmüş olan kimse bu sınırı aşmış olur. Sınırı aşan kimse ise öldürdüğü hayvana denk bir kurbanı ceza olarak kesmek durumundadır.

[Buna Kâbe'ye varacak bir kurban olmak üzere içinizden adalet sahibi iki kişi hükmeder.]: Burada, hükümde haksızlık eden kimsenin verdiği hükmün de şeriata göre "hüküm" sayılacağına dair bir ima vardır. Ancak hüküm veren kimsenin her zaman kesin bilgi ile değil, bazen zann-ı galip ile de hüküm vermesi meşru olduğu için bazen verdiği hükümde doğruya isabet eder. Bazen de hata eder ama hata ettiği zaman da şeriata göre kınanmış olmaz ve vermiş olduğu hüküm, doğruya isabet etmemiş olsa bile yine de şeriata göre "hüküm" adını alır ve hem Allah katında hem de hükmün lehinde ya da aleyhinde kendileri ile ilgili olduğu kimseler nezdinde geçerliliğe sahip olur. Çünkü hüküm veren kişi, -verdiği hüküm en nihayetinde yanlış olsa bile- şahitlerin ya da itirafın sağladığı delillere göre meşru bir şekilde hüküm vermiştir. Hükmün yanlış olmasına sebep olacak şekilde şahitler yalancı şahitlik yapmış olabilirler ya da itiraf doğru olmayabilir.

[Yahut fakirleri doyurmaktan ibaret bir kefarettir.]: Kefaretler kul ile amelleri, yani nefsinin kendini sürüklemiş olduğu ve muhalefet kapsamına giren amelleri arasına perde olur, bu ameller nedeniyle başına gelebilecek olan belâlara engel olur. Söz konusu amel, bir ilâhî emri yerine getirmemek olabileceği gibi bir yasağı ihlâl etmek de olabilir. Bu günahın gereği olarak gökten inen intikam tarzı bir azap geldiği zaman bu amellerin kefaret kanatları altında gizlenmiş, örtülmüş olduğunu görür. Kefaretler amellere âdeta bir koruyucu kalkan olur. Böylece belâ, içeri girecek bir menfez bulamaz. Bunun

sonucunda da adına kefaret denen bu amelin otoritesinin galibiyetinden dolayı, ceza ona nüfuz edemez. Küfür kelimesi örtmek anlamına gelir. Bu kökten türetilerek, çitçiye de kâfir denir, çünkü çiftçi de tohumu toprağa attıktan sonra onu toprak ile örtmektedir.

[Yahut fakirleri doyurmaktan ibaret bir kefarettir yahut onun dengi oruç tutmaktır.]: Burada kefaret, ceza kapsamındaki iki hükümden biri arasında seçeneklidir. Çünkü "*ev*" (yahut) kelimesi muhayyerliği ifade eder. Eğer Hak Teâlâ kefarette bir öncelik sıralamasını kastetmiş olsaydı bunu açıkça söyler, beyan ederdi. Nitekim öncelik sıralamasını murat ettiği başka bazı kefaret cezalarını anlatırken, "kim bunu bulamazsa..." şeklinde kayıt koymuştur. Bu zikredilen örnekte bizim görüşümüz, her öldürülen av hayvanının denginin ceza olarak kesilmesidir. Örneğin kişi bir deve kuşu öldürmüşse o zaman ihramda olmayan bir kimsenin harem dışında avladığı bir deve kuşunu satın alır. Aynı şekilde gerek kuşlardan gerek dört ayaklı hayvanlardan olsun, avlanılması ve yenilmesi helâl olan ve "av" adını alabilecek her hayvan için durum budur.

[Yahut fakirleri doyurmaktan ibaret bir kefarettir.]: Bunun tanımı, sınırı şöyledir: Öldürülmüş olan av hayvanının değeri hesaplanır, o değere denk düşecek yiyecek alınır ve cezalı olan kimse onu fakirlere yedirir.

[Yahut onun dengi oruç tutmaktır.]: Buradaki "*'adl*" kelimesi "*misl*" anlamındadır. Yani kurban, yedirme ya da oruç şeklindeki bu kefaret seçeneklerinin hepsini içine almaya en yakın olan seçenek değerlendirilir. Bunlara en çok benzeyen kefaret cezası ihramlı iken başından yaşadığı bir sıkıntı nedeniyle saçını kesmek durumunda kalan kimsenin cezasıdır ki bunun cezası da oruç, sadaka ya da kurban şeklindedir. Aynı üç unsur av hayvanının öldürülmesinin kefareti olarak da zikredilmektedir. Şar'i orada yedirmeyi altı fakir ile sınırlamış ve her bir fakire yarım ölçek olacak şekilde belirlemiş, orucu üç gün ile sınırlamış, böylece her bir ölçek yiyecek başına bir günlük orucu denk tutmuştur. Bu durumda av hayvanının değerine bakılır, eğer hayvanın değeri bir ölçek ya da daha az ise o zaman av hayvanı öldürmüş olan kimsenin kefaret olarak fakir doyururken bir gün oruç tutması gerekir. Zira oruç bölünebilir değildir. Eğer öldürülen av hayvanının değeri iki ölçek yiyecek almaya yetiyorsa ya da iki ölçekten az fakat bir ölçekten çok ise o zaman av hayvanı öldürmüş olan kimsenin kefaret olarak fakir doyururken iki gün oruç tutması gerekir. Böylece öldürülen av hayvanının değeri arttıkça oruç tutulacak gün sayısı da artar. Yani öldürülen av hayvanının değeri ne kadar ölçek yiyecek alıyorsa o kadar gün oruç tutulur. Kişi bu noktada oruç tutmak ya da fakir doyurmak arasında muhayyerdir. Buradaki hikmet şudur: Bizim mezhebi-

mize göre öldürülen av hayvanının dengi, aynı hayvanın ihramlı olmayan bir kimse tarafından harem dışında öldürülmüş olması durumunda edeceği değerdir. Diğer mezheplere göre buradaki denklik hükmündeki hikmet, cezalı olan kişinin sunacağı denk nimettir. Çünkü onun vereceği yiyecek o yiyecek ile beslenen fakirin hayatını kurtaracak, böylece bir canı öldürmüş olan ihramlı kimse bir başka canı ihya etmiş olacak, bununla öbürünü telâfi edecektir. Ceza olarak oruç tutmanın hikmeti ise orucun Rabbani bir sıfat olmasıdır. Böylece ihramlı iken av hayvanını öldürmüş olan kimse bu cezasının kefaretini fakir doyurarak ödemiyorsa, oruç tutarak ödemekle mükellef tutulmuştur ki Hakk'ın sıfatı olan oruç libasına bürünsün. Nitekim kudsî hadiste Hak Teâlâ "Oruç benim içindir."[19] buyurmuştur. Hak herhangi bir konuda kısıtlanmış değildir. Oruç tutan kimse de Hakkın sıfatı ile sıfatlanmış olacağı için o da herhangi bir şey ile kısıtlanmamış olacaktır. Bundan dolayı oruç onu korumaya alacak, kısıtlanmadan uzak kalmasını sağlayacaktır. Orucu tuttuğu zaman oruç Hakk'a, açlık öldürene kalacaktır. Hakk'a ait olmayan fakat oruçta bulunmaya devam eden açlık ise, kefaret olacaktır. Zira açlık, hayatı ortadan kaldıran sebeplerden biridir. Bu yüzden de canlı varlıktan hayatın gitmesine sebep olan öldürme fiiline benzetilmiştir. Öldüren kimse oruç tuttuğu halde hayatta kalmaya devam eder, çünkü açlığı oruç açlığıdır ve oruç da Hakk'ın sıfatlarından biri olup ezelî hayat üzerinde herhangi bir tesire sahip değildir. Bu nedenle oruç tutan kimse insanı telef edecek şekilde acıkmaz. Hak Teâlâ [Ta ki işinin cezasını tatmış olsun. Allah geçmişi affetmiştir. Kim bu suça tekrar dönerse Allah da ona ceza vermeye döner.] buyurmaktadır. Yani kim böyle bir fiile yeniden dönerse Allah da ona ceza vermeye döner, çünkü bu bir vebaldir. "*Vebâl*", "intikam" demektir. Bu intikam dünya hayatında belirli bir ceza olarak verilmemiş olsa bile Allah ona vereceği bir musibet ile bunun intikamını ondan ya dünya da ya âhirette mutlaka çıkarır, ama hangisinde ve hangi şekilde çıkaracağı belirlenmiş değildir.

[Allah daima galiptir, intikam sahibidir.]: Av hayvanını yanlışlıkla öldüren kimsenin ise herhangi bir ceza, kefaret ödemesine gerek yoktur. Bir grup ihramlı insan bir av hayvanını birlikte öldürmüşlerse o zaman eğer bu kimselerden hangisinin hayvana öldürücü darbeyi vurmuş olduğu biliniyorsa ceza ona aittir. Yaralayan kimseler ise ceza ödemezler, ama haram olan bir şeyi, yani hayvana eziyet etmeyi gerçekleştirdikleri için günahkâr olurlar. Bu durumda av hayvanını öldürmüş olan kimsenin önünde iki kefaret seçeneği vardır: ya fakir doyuracaktır (ki hangi fakiri doyursa câizdir, zira Allah hususen

---

19. Buhârî, Tevhid, 50; Müslim, Sıyâm, 165.

bir şey belirlemiş değildir) ya da oruç tutacaktır. İhramlı olmayan bir kimsenin harem içerisinde av hayvanı öldürmesi durumunda ise herhangi bir kefaret söz konusu değildir, ama bu kimse günahkâr olur. İhramlı kimse av hayvanını öldürür ve yerse, bu iki fiil için tek bir kefaret yeterli olur.

أُحِلَّ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ وَطَعَامُهُ مَتَاعًا لَكُمْ وَلِلسَّيَّارَةِ وَحُرِّمَ عَلَيْكُمْ صَيْدُ الْبَرِّ مَا دُمْتُمْ
حُرُمًا وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ (٩٦)

96. Deniz avı ve onu yemek size de yolculara da geçimlik olarak helâl kılınmıştır. İhramlı bulunduğunuz sürece kara avı size haram kılınmıştır. Huzuruna toplanacağınız Allah'tan sakının.

Âlimler karadaki av hayvanlarının (ihramlı olan kimseye) haram olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. İhramda olan kimsenin avlanma fiilinde herhangi bir katkısı yoksa ve avlanan hayvan eti yenilmesi helâl olan hayvanlardan ise ihramda olan kimsenin bundan yemesinin helâl olduğu şeklindeki görüş, ilgili bir sahih rivayete dayanılarak zann-ı galip ile kabul edilebilir. Çünkü âyette geçen "av" kelimesi avlanma anlamına gelebileceği gibi avlanmış hayvan anlamına da gelebilir. Kişi ihramlı olduğu sürece ister harem içerisinde ister dışında olsun, ona kara hayvanı haramdır. Yine kişi haremde olduğu sürece ister ihramlı olsun ister olmasın, ona kara hayvanı haramdır.

İhram konusunda işaret ve ihram

Allah Teâlâ insana ihrama girmesini ve böylece helâl konumda iken haram konuma geçmesini emretmek suretiyle onu izzet niteliği ile niteler. Bu durumda daha önce kendisine ulaşan şeyler, bu engellemeyle artık kendisine ulaşamaz. Çünkü eşya insan için yaratılmıştır, bu nedenle de insana ulaşmak ister. Neticede eşya Allah'ın kendilerini yaratırken vermiş olduğu özellik olan âmâdelik özelliğiyle insanı arar. İnsan ise ilâhî surete göre yaratılmıştır. Ne var ki bu suret, yönden ulaşılamayacak anlamında izzet sahibidir. Böylece Allah, yarattıkları içerisinde izzet suretini vermiş olduklarına bazı ibadetlerde (namaz, hac, oruç) bazı kısıtlamalar getirmiş, onlar için yaratmış olduğu bazı şeylerin onlara ulaşmasını engellemiş, böylece o kulların bazı şeylerden aziz ve uzak kalmasını, bazılarına ise ulaşmasını istemiştir. Yani eşya, insana gerçekte haram kılınmamıştır. Eşyaya ulaşması haram olan kuldur. Çünkü insan rabbi için yaratılmış iken, eşya insan için yaratılmıştır. Bu yüzden de

insan rabbini talep ederken eşya insanı talep eder. Böyle bir durumdaki imtinâ ve engelleme, başka bir vakitteki imtinâ ve kavuşma gibidir. İşte böylece Hak sana mertebeni açıklamıştır ki sen de nerenin senin için zillet yeri, nerenin izzet yeri olduğunu bilesin. Sen, eşyaya karşı izzet sahibi olmuş ya da onu kendine yasaklamış değilsin, aksine Allah eşyanın sana ulaşmasını engelledi. Böylece ihrama girmeyi sana emretmiş, sen de ihrama girmiş ve yasaklı hale gelmişsindir. Hakk'ın bunu kendi emrinden yapmış olmasının nedeni, kendisine bir yaklaşma vesilesi olması ve O'nun katında mertebe artışı sağlamasıdır. Bunu neticesinde sen, yaratılışının özelliği olan kulluğunu unutmazsın. Çünkü Allah seni bu engellemede memur kılmıştır. Bu ise mertebenin büyüklüğü nedeniyle sana bulaşabilecek hastalıklara karşı faydalı bir ilaçtır. Dolayısıyla senin Hakk'ın suretine göre yaratılmış olman, sende daima bir gurur ve izzetin ortaya çıkmasına sebep olacaktır. İşte Allah Teâlâ sana bu izzeti kendine ibadet ederken yapmanı, bu ibadetle "haram" olmanı emretmiştir ki bu ihram, senin aleyhine değil, lehine olan bir engellemedir. İnsan hakikat ve mertebe itibariyle kul iken sadece hakikat bakımından (mertebe itibariyle değil) efendidir. Dolayısıyla mertebe iddiasında bulunduğunda helâk olur ve mahrum kalır. Buna karşılık hakikat iddiasında bulunduğunda ise korunur ve rahmete mazhar olur. İnsan, gerçekte tektir fakat onun bir kısmı inayete mazhar iken bir başka kısmı inayete mazhar değildir.

جَعَلَ اللّٰهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ قِيَامًا لِلنَّاسِ وَالشَّهْرَ الْحَرَامَ وَالْهَدْيَ وَالْقَلَٓائِدَۜ ذٰلِكَ
لِتَعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَاَنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمٌ (٩٧)

97. Allah, hürmetli ev Kâbe'yi, hürmetli ayı, kurbanı, boynu tasmalı kurbanlıkları insanların faydası için ortaya koydu. Bu, Allah'ın göklerde ve yerde olanları bildiğini ve Allah'ın şüphesiz her şeyi bilen olduğunu bilmeniz içindir.

Allah, ilâhî bir sır nedeniyle, evine dört rükün yerleştirmiştir. Aslında Kâbe altıgen olduğu için, bu rükünler üç tanedir. Birinci rükün, görünüşte küpe benzeyen taşı takip eder. Bu taş, küp şeklindedir ve bu nedenle küpe benzetilerek Kâbe denmiştir. Sahih-i Müslim'de Ebû Hureyre'den nakledilen bir rivayete göre Mekke'nin fethedildiği sene Huzâa kabilesine mensup insanlar, kendi kabilelerinden birini öldürmüş olması gerekçesiyle Leys oğullarından birini öldürmüştü. Bu durum Hazreti Peygamber aleyhisselâma bildirildi. Bunun üzerine Hazreti Peygamber aleyhisselâm bineğine bindi ve şöyle buyurdu: "Allah Mekke'ye girmeye çalışan fil ordusunu alıkoydu, daha son-

ra Mekke'ye resûlünü ve müminleri hâkim kıldı. Bakınız, Mekke benden önce hiç kimseye helâl kılınmamıştır, benden sonra da hiç kimseye helâl kılınmayacaktır. Bana da gündüzün belli bir saatinde helâl kılınmıştır ki o saatte işte bu saattir. Mekke harem (saygın, dokunulmaz) bölgedir, ağacı kesilmez, çalısı yolunmaz, düşen yaprağı toplanmaz. Kimin yakını öldürülmüşse o kimse iki seçeneğe sahiptir: Ya kendisine diyet verilir ya da kısas hakkını kullanır."[20] İşte bu Allah'ın koruması, harem kılmasıdır. Allah'tan daha büyük varlık yoktur. Bu yüzden de Allah'ın korumasından ve harem kılmasından dolayı korunmuş ve harem kılınmış olan mekânlardan daha korunaklı mekân yoktur. Mekke insanlar tarafından değil, Allah tarafından harem kılınmıştır.

اِعْلَمُوٓا اَنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ وَاَنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (٩٨) مَا عَلَى الرَّسُولِ اِلَّا الْبَلَاغُ وَاللّٰهُ
يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ (٩٩)

98. Biliniz ki Allah'ın cezalandırması çetindir ve yine Allah'ın bağışlaması ve esirgemesi sınırsızdır. 99. Peygamberin görevi sadece tebliğ etmektir. Allah, sizin açıkladıklarınızı da gizlediklerinizi de bilir.

Allah'a davet eden kimsenin üzerine vazife olan tek şey tebliğdir, dinleyenlerin nefsinde kabul ve hidayetin yaratılması onun vazifesi değildir. Risalet derecesi hususen tebliğden ibarettir. Dolayısıyla resûle muhalifler üzerinde tahakküm kurmak gibi bir vazife düşmez, onun vazifesi Allah'tan aldığı ya da kendi görüşü ile ortaya koyduğu görüşlerle hükümleri belirlemektir. Allah ona kendisini elçi olarak göndermiş olduğu kimseler üzerinde tahakküm kurma imkânı verirse bu hilafettir. Bu durumda resûl halife olur. Ama resûl olarak gönderilen herkes hüküm sahibi olmamıştır. Eğer resûle kılıç verilir ve fiili nüfuz sahibi olursa o zaman kemâl sahibi olur. Herhangi bir insan nübüvvet olmaksızın tahakküm ile zuhur ederse o zaman o kimse halife değil, meliktir. Halife ancak Allah'ın kulları üzerinde halife kıldığı kimse olur; yoksa insanların belirleyip biat ettikleri, başlarına geçirdikleri kimse halife olmaz.

قُلْ لَا يَسْتَوِي الْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ وَلَوْ اَعْجَبَكَ كَثْرَةُ الْخَبِيثِ فَاتَّقُوا اللّٰهَ يَٓا اُو۬لِي الْاَلْبَابِ
لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (١٠٠) يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَسْـَٔلُوا عَنْ اَشْيَٓاءَ اِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ
وَاِنْ تَسْـَٔلُوا عَنْهَا حِينَ يُنَزَّلُ الْقُرْاٰنُ تُبْدَ لَكُمْ عَفَا اللّٰهُ عَنْهَا وَاللّٰهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ (١٠١)

20. Ebû Nuaym, *el-Musnedu'l-Mustahrec alâ Sahîhi Müslim*, c. 4, s. 33, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996.

100. De ki: "Helal ile haram, haram şeylerin çokluğundan hoşlansan bile, eşit değildir". Ey akıl sahipleri, Allah'tan sakının ki kurtuluşa eresiniz. 101. Ey iman edenler! Açıklanırsa hoşunuza gitmeyecek olan şeyleri sormayın. Eğer Kur'ân indirilirken onları sorarsanız size açıklanır. Allah onları affetmiştir. Allah çok bağışlayıcıdır, aceleci değildir.

Sahabe, "Bizler Hazreti Peygamber aleyhisselâma soru sorma konusundan yasakla karşılaştık."[21] demiştir, çünkü onlar pek çok şey hakkında sorular soruyorlardı, nihayetinde onlara rahmet olmak üzere bu durum yasaklandı. Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Ben sizi terk ettikçe siz de beni terk edin."[22] buyurmuş, Hac ibadetinin her sene yapılıp yapılmayacağını soran kimseye, "Eğer evet diye cevap verseydim her sene farz olurdu."[23] diye cevap vermiştir. Hükümler sorulara ve yaşanan hadiselere göre veriliyordu. Hazreti Peygamber aleyhisselâm bunu bildiği için insanları soru sormaktan men etmeyi amaçlamıştı, böylece onların tabiatlarının mecralarına göre hareket etmelerini ve Hakk'ın dilediği hükümleri indirmeyi üstlenmesini istemişti. Böylece farzlar ve yasaklar azalıyor, daha çok olan mübahlara herhangi bir günah ya da ödül ilişmiyordu. Nitekim "Senin rabbin unutan değildir." (Meryem, 19/64)

قَدْ سَاَلَهَا قَوْمٌ مِنْ قَبْلِكُمْ ثُمَّ اَصْبَحُوا بِهَا كَافِرِينَ (١٠٢) مَا جَعَلَ اللّٰهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَلَا
سَٓائِبَةٍ وَلَا وَصِيلَةٍ وَلَا حَامٍ وَلٰكِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ وَاَكْثَرُهُمْ لَا
يَعْقِلُونَ (١٠٣) وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا اِلٰى مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ وَاِلَى الرَّسُولِ قَالُوا حَسْبُنَا مَا وَجَدْنَا
عَلَيْهِ اٰبَٓاءَنَا اَوَلَوْ كَانَ اٰبَٓاؤُ۬هُمْ لَا يَعْلَمُونَ شَيْـًٔا وَلَا يَهْتَدُونَ (١٠٤) يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا
عَلَيْكُمْ اَنْفُسَكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ اِذَا اهْتَدَيْتُمْ اِلَى اللّٰهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ
بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (١٠٥)

102. Sizden önce de bir toplum onları sormuş, sonra da bunları inkâr eder olmuştu. 103. Allah bahîra, sâibe, vasîle ve hâm diye bir şey (meşru) kılmamıştır. Fakat kâfirler, yalan yere Allah'a iftira etmektedirler ve çoğu da akletmezler. 104. Onlara, "Gelin Allah'ın indirdiği Kitap'a ve Peygamber'e uyun." dendiğinde, "Atalarımızı üzerinde bulduğumuz yol bize yeter." derler; ya ataları bir şey bilmeyen ve doğru yolda olmayan

---

21. Enes b. Mâlik'ten rivayetle Müslim, İman, 3.
22. Tirmizî, İman, 17.
23. Müslim, Hac, 73.

kimseler idiyse? 105. Ey iman edenler! Siz kendinize bakın. Siz doğru yolda olunca sapan kimse size zarar veremez. Hepinizin dönüşü Allah'adır. Artık O, size yaptıklarınızı bildirecektir.

[Siz doğru yolda olunca sapan kimse size zarar veremez.]: Kitabında ve resûlümün dilinde kendisi ile beni tanıdığınız şeylerle hidayete ererseniz, kendimi size nitelediğim gibi beni tanırsanız sapmazsınız. Hidayetim size kendisi ile dosdoğru yolumuzda yürüyeceğiniz bir nur olur.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا شَهَادَةُ بَيْنِكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ حِينَ الْوَصِيَّةِ اثْنَانِ ذَوَا
عَدْلٍ مِنْكُمْ أَوْ آخَرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ إِنْ أَنْتُمْ ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَأَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةُ الْمَوْتِ
تَحْبِسُونَهُمَا مِنْ بَعْدِ الصَّلَاةِ فَيُقْسِمَانِ بِاللَّهِ إِنِ ارْتَبْتُمْ لَا نَشْتَرِي بِهِ ثَمَنًا وَلَوْ كَانَ ذَا
قُرْبَى وَلَا نَكْتُمُ شَهَادَةَ اللَّهِ إِنَّا إِذًا لَمِنَ الْآثِمِينَ (١٠٦)

106. Ey iman edenler! Birinize ölüm gelip çatınca vasiyet esnasında içinizden iki adalet sahibi kişi aranızda şahitlik etsin. Yahut seferde iken başınıza ölüm musibeti gelmişse sizden olmayan, başka iki kişi (şahit olsun). Eğer şüpheye düşerseniz o iki şahidi namazdan sonra alıkoyarsınız; "Bu vasiyet karşılığında hiçbir şeyi satın almayacağız, akraba da olsa; Allah için şahitliği gizlemeyeceğiz, aksi takdirde biz elbette günahkârlardan oluruz." diye Allah üzerine yemin ederler.

[İçinizden iki adalet sahibi kişi]: Yani iki mümin.

[Sizden olmayan, başka iki kişi]: Yani müminlerden olmayan iki kişi. Bu, seferde iken ölüm döşeğine düşen kimseyle ilgili hükümdür.

فَإِنْ عُثِرَ عَلَى أَنَّهُمَا اسْتَحَقَّا إِثْمًا فَآخَرَانِ يَقُومَانِ مَقَامَهُمَا مِنَ الَّذِينَ اسْتَحَقَّ عَلَيْهِمُ
الْأَوْلَيَانِ فَيُقْسِمَانِ بِاللَّهِ لَشَهَادَتُنَا أَحَقُّ مِنْ شَهَادَتِهِمَا وَمَا اعْتَدَيْنَا إِنَّا إِذًا لَمِنَ
الظَّالِمِينَ (١٠٧) ذَلِكَ أَدْنَى أَنْ يَأْتُوا بِالشَّهَادَةِ عَلَى وَجْهِهَا أَوْ يَخَافُوا أَنْ تُرَدَّ أَيْمَانٌ
بَعْدَ أَيْمَانِهِمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاسْمَعُوا وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ (١٠٨) يَوْمَ يَجْمَعُ اللَّهُ
الرُّسُلَ فَيَقُولُ مَاذَا أُجِبْتُمْ قَالُوا لَا عِلْمَ لَنَا إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ (١٠٩)

107. Eğer bu şahitlerin günah işlemiş oldukları ortaya çıkarsa ölene daha yakın hak sahibi diğer iki kişi bunların yerine geçer ve "Bizim şahitliğimiz ikisininkinden de daha doğrudur, biz aşırı gitmedik, yok-

sa şüphesiz zulmedenlerden oluruz." diye Allah'a yemin ederler. 108. Bu, şahitliği gerektiği gibi yapmalarını veya yeminlerinden sonra yeminlerin kabul edilmemesinden korkmalarını daha iyi sağlar. Allah'tan sakının, dinleyin. Allah fasık kimselere yol göstermez. 109. Allah peygamberleri topladığı gün, "Size ne cevap verildi?" der. Onlar, "Bizim bir bildiğimiz yoktur, doğrusu görülmeyenleri bilen ancak sensin." derler.

Birinci vecih

Hevasından konuşmayan münakaşa ve hesap sorma anlamına soruya muhatap olmaz, ancak bilgi alma anlamında soruya muhatap olur ki Hak Teâlâ'nın böyle bir soru sormasının nedeni işitenlerin cevaptan istifade etmesini sağlamaktır. Burada da hevalarından konuşmayan resûllerine [Size ne cevap verildi?] diye sormuş, onlar da [Bizim bir bildiğimiz yoktur, doğrusu görülmeyenleri bilen ancak sensin.] şeklinde cevap vermişlerdir. Makam ve keşif ehli kimseler burada resûllerin âlemde keşif itibariyle en kâmil kimseler olduğunu bilirler. Bununla beraber Allah Teâlâ onlara bile toplumlarının kendi davetlerine kalben icâbet edip etmediğini bildirmemiş, onların yanında bulunmayan fakat davetin kendilerine ulaştığı kimselerin sözlü olarak icâbet edip etmediklerini de bildirmemiştir. Yine yanlarında bulunan ve sözlü olarak onların davetine icâbet eden kimselerin acaba sadece dilleri ile mi icâbet ettikleri yoksa kalpleri ile de mi icâbet ettikleri de Allah tarafından onlara bildirilmiş değildir. Şayet; "Resûller kendilerine icâbet edenlerin icâbetlerini işitmişlerdir." diyecek olursan buna şöyle cevap veririz: Hal karinelerinin ancak bu karinelere şahit olanların bilebileceği bir hükmü söz konusudur. Biz resûllerin (aleyhimusselâm) vermiş oldukları cevabın bizzat kendisinden onların Allah Teâlâ'nın bu sorusunu, tam da soru sorulduğu zaman doğru anladıklarını, kalp ile icâbetin kast edildiğini kavramış olduklarını anlıyoruz. Zira onlar [Bizim bir bildiğimiz yoktur, doğrusu görülmeyenleri bilen ancak sensin.] şeklinde cevap vermişlerdir. Eğer onlar Hak Teâlâ'nın [Size nasıl cevap verildi?] sorusunu, sözlü olarak verilen cevap şeklinde anlamış olsalardı o zaman toplumlarından duymuş oldukları cevapları tafsilatlı olarak ifade ederlerdi ki bunlar içerisinde resûllere olumlu cevap verenlerin cevapları bulunacağı gibi olumsuz cevap verenlerin sözleri de bulunurdu. Ama onlar Allah Teâlâ'nın bu sorusuna [Bizim bir bildiğimiz yoktur, doğrusu görülmeyenleri bilen ancak sensin.] şeklinde cevap vermiş olduklarına göre sorunun kalple verilen cevapla ilgili olduğunu anlamaktayız. Yine buradan ke-

şif sahibi olan kimsenin keşfinin her şeyi kuşatması gerekmediği neticesine de varabiliriz. Fakat keşfe sahip olan insanda bir keşif istidadı vardır. Hak keşfe konu olan şey mâna ise kalbinin aynasına, suret ise gözünün aynasına âlemin sırlarını yansıtıp ona keşfettirirse insan bunları görür, durum bundan ibarettir. Hak Teâlâ'nın resûllere soru sorması ve onlardan bilgi istemesi ile ilgili olarak şunu söyleyelim: Bu kimseler en kâmil keşif sahibi kimselerdir, ancak yine de keşif hali ortadan kalktığında, görünenlerin bu keşfin ardından neye döneceğini bilemez. Acaba onlar bulundukları hal üzere mi kalır, yoksa başka bir hale mi geçerler? Bu nedenle Allah Teâlâ bu konuda onlardan bilgi istemiş, onlar da [Bilgimiz yoktur.] diye cevap vermişlerdir. Çünkü zanla cevap, yakışık almaz. Daha sonra sözlerini tamamlamış ve [Doğrusu görülmeyenleri bilen ancak sensin.] demişler, bunu gayb olmakla kayıt altına almışlardır. Zira sırların kendisinde ortaya çıkacağı bir gündedirler. Sırlar ise âlemin birbirlerinden gaip olduğu şeylerdir. Böylece Hak Teâlâ bu âyette bize keşif sahiplerine karşı takınacağımız edebi öğretmekte, keşfin mertebelerini öğrenmemizi sağlamaktadır ki böylece keşif sahibini konumundan yukarı bir noktada değerlendirmeyelim, ondan halinin hak etmediği şeyleri talep etmeyelim. Zira böyle yaparsak kendi halimizin cehalet olduğunu bilmeden onu yormuş, mâzur görmemiş ve cehalet ile nitelemiş oluruz, neticede iki cehaleti birleştirmiş oluruz.

İkinci vecih

Resûller hal karinesi ile bu sorunun kalple verecekleri cevabı ortaya koymak için sorulmuş soru olduğunu bildikleri için [Bizim bir bildiğimiz yok.] demişlerdir, yani "Biz kalplere muttali değiliz." demişlerdir.

[Doğrusu görülmeyenleri bilen ancak sensin.]: Bu ifade âhirette hükmün söze değil ilme ait olacağının tekit ve teyit edilmesidir. Biz de bu âyetten, burada resûllerden nakledilen sözden yola çıkarak anlamaktayız ki icâbetin bilinmesi gayba dair bilgi kapsamındadır. İcabet edeni ancak hüviyeti gayb olan bilir ki o da ancak Allah Teâlâ'dır.

Üçüncü vecih

Buradan öğreniyoruz ki resûller toplumlarına yöneldikleri zaman onları zâhir ve bâtında tek bir çağrı ile Allah'a davet etmişlerdir. Eğer onlar sa-

dece zâhir ile mükellef olsalardı o zaman onların [Bizim bir bildiğimiz yoktur.] şeklindeki sözleri cevap teşkil etmezdi. Bundan dolayı şeriatın fürû hükümlerinin hiçbiri, münafık tarafından yerine getirildiği zaman geçerli olmaz, çünkü münafık zâhirinde davete icâbet ettiği gibi bâtınında icâbet etmemiştir. Buna karşılık bâtını ile icâbet etmiş olan günahkâr müminin şeriatın fürû hükümlerini yerine getirmesi geçerli olur. Böylece anlamaktayız ki şeriat ile kast edilen bâtındır. Ancak hususi bir şarta bağlıdır, o da imanın bütün fürû ve usul hükümlerini kuşatmasıdır.

Dördüncü vecih

Resûllere kıyamet günü bu sorunun sorulmasının tek sebebi, dünyada resûllerin davetine icâbet etmemiş olan toplumların kıyamet günü azabın başlarına geldiğini gördükleri zaman, resûllerin kendilerine tebliğ etmiş oluşunu inkâr edecek olmalarıdır. Bu nedenle Hak Teâlâ [Allah peygamberleri topladığı gün, "Size ne cevap verildi?" der.] buyurmuştur. Bir başka âyette Hazreti Peygamber aleyhisselâm hakkında "Cehennemlikler sana sorulmaz." (Bakara, 2/119) denerek onun bu resûllere dâhil olmadığı haber verilmiştir. Yani insanların Hazreti Peygamber aleyhisselâma icâbet edip etmedikleri Hazreti Peygamber aleyhisselâma sorulmayacaktır. Bu da kıyamet günü onun diğer resûllerden fazla olarak bir rahatlığa sahip olmasına vesile olacaktır.

Tahkik

Resûller (aleyhimusselâm), [Bizim bir bildiğimiz yoktur, doğrusu görülmeyenleri bilen ancak Sensin.] derken doğru söylemişlerdir. Zira işin aslı da hakikatte böyledir, Allah'ın bildirdiği dışında hiç kimsenin herhangi bir ilmi bulunmamaktadır. Tâlimde ilâhî yol dışında bir yol yoktur, bu yol da "Eğer siz Allah'tan sakınıp takva sahibi olursanız Allah size Furkan nasip eder." (Enfâl, 8/29) âyetinde ifade edilmiştir. İlâhî yol dışındaki yol zann-ı galipten, tesadüfî bilgiden ya da vehimde kesin kararlı olmaktan ibarettir ama ilim değildir. Çünkü ilme ulaştıran bütün yollarda benzerlik söz konusudur, Allah'ın muvaffak kıldığı tertemiz nefis bu benzerlere güvenemez, bu yolların kesin ilim getireceği konusunda güven sahibi olmaz, sadece yukarıda zikredilen ilâhî yola güvenir.

إِذْ قَالَ اللّٰهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ اذْكُرْ نِعْمَتِي عَلَيْكَ وَعَلٰى وَالِدَتِكَۢ إِذْ أَيَّدْتُكَ بِرُوحِ
الْقُدُسِ تُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًاۚ وَإِذْ عَلَّمْتُكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرٰيةَ
وَالْإِنْجِيلَۚ وَإِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطِّينِ كَهَيْـَٔةِ الطَّيْرِ بِإِذْنِي فَتَنْفُخُ فِيهَا فَتَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِي
وَتُبْرِئُ الْأَكْمَهَ وَالْأَبْرَصَ بِإِذْنِيۚ وَإِذْ تُخْرِجُ الْمَوْتٰى بِإِذْنِيۚ وَإِذْ كَفَفْتُ بَنِي إِسْرَٓائِيلَ
عَنْكَ إِذْ جِئْتَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ إِنْ هٰذَٓا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ (١١٠)

110. Allah, "Ey Meryem oğlu Îsâ! Sana ve annene olan nimetimi an." demişti, "Seni *Rûhu'l-Kuds* ile desteklemiştim, beşikte ve yetişkin iken insanlarla konuşuyordun. Sana Kitap'ı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğretmiştim. Sen iznimle, çamurdan kuş şekli gibi bir şey yapmış ona üflemiştin de iznimle kuş olmuştu. Anadan doğma körü, alacalıyı iznimle iyi etmiştin. Ölüleri iznimle diriltiyordun. İsrailoğullarına açık delillerle geldiğinde, onlardan inkâr edenler, 'Bu apaçık bir sihirdir.' demişlerdi de Ben onların sana zarar vermelerini önlemiştim."

[Sen iznimle, çamurdan kuş şekli gibi bir şey yapmıştın.]: Hazreti Îsâ aleyhisselâmın kuş yapması Allah'ın izni ile idi. Onu yapması Allah'a yakınlaştıran bir ibadet idi, çünkü kendisine bu konuda izin verilmiştir. Dolayısıyla o kıyamet günü kendilerine "Yaptığınız şeye hayat verin bakalım."[24] denecek olan tasvircilerden değildir ki onların buna kudretleri de yoktur. Bu sebeple Hazreti Îsâ aleyhisselâma kuşun yapılmasının izafe edilmesi, Allah'ın izni ile olmuştur. Emir alan kuldur, kul ise ilâh olamaz. Sebeplerin sonuçlar üzerinde tesiri olması imkânsız olmakla beraber burada Hazreti Îsâ aleyhisselâm hakkında kullanılan bu ifade zâhir dili ile kullanılmıştır.

[Ona üflemiştin de iznimle kuş olmuştu.]: Yoksa senin üflemenle değildi. Üfleme zâhirde oluşumun sebebidir ama hakikatte yegâne sebep ilâhî izindir. Bu, kullar içerisinde ancak gönderilmiş nebînin ve Allah'a yakın meleğin bilebileceği bir husustur. Hak Teâlâ'nın [benim iznimle] ifadesi, [üflemiştin] ifadesine taalluk eder. Hazreti Îsâ aleyhisselâm yapmış olduğu kuşa ruh üflemiş, böylece o şekil hem suret olarak hem de mâna olarak bir kuş olmuştu. Bir görüşe göre bu şekil bir kuş değil, sadece kuş sureti idi. Bu nedenle Hak Teâlâ [kuş şekli gibi *(ke-hey'eti't-tayr)*] demiş, "kuş" dememiştir ki ondan ruh hâsıl olsun. Hak Teâlâ çamurdan yapmış olduğu şeye üfleme fiilini Hazreti Îsâ aleyhisselâma izafe etmiştir. Hayat verici üflemeyi Hazreti Îsâ aleyhisselâm dışında

24. Buhârî, Tevhid, 56; Müslim, Libas, 26.

kimseye izafe etmemiş, sadece kendi zâtına izafe etmiştir ki bu da ya mütekellim zamiri olan *te* harfi ile ya da *nûn* harfi iledir. Hazreti Îsâ aleyhisselâmdan sadır olan üfleme hayvanî ruhun vücuda gelmesi içindir; çünkü üfleme, yani Hazreti Îsâ aleyhisselâmın ağzından çıkan hava, hayvanî ruhun aynısıdır ve bu kuş suretinin bedenine girmiş, ona sirayet etmiştir. Bu kuş bu nefes ile hayat almayı kabul edebilecek istidaddadır. Bu tıpkı Sâmirî'nin attığı bir avuç toprak ile buzağı suretinin hayat bulması gibidir. Kuş sureti nihayetinde, Allah'ın izni ile kuş olup uçmuştur, benzer şekilde Sâmirî'nin buzağısı da Allah'ın izni ile böğürmüştür. Ruh olmaksızın bir suret inşa eden herkes, yaptığı suretten dolayı kıyamet gününde azap görecektir. Orada kendisine, "Yaptığın şeye hayat ver." diyecektir, ne var ki o hayat verici değildir. Ona hayat veremeyecektir. O gün ona, "Yaptığın şeye ruh üfle." diyecektir, ama o üfleyemeyecektir. Bu, yerin hükümlerindendir, çünkü bu yer, yani mahşer yeri, âlemin bu dünyada kendisine nispet edilen kudretten yoksun ve âciz kalmasına sebep olur.

[Anadan doğma körü, alacalıyı iznimle iyi etmiştin. Ölüleri iznimle diriltiyordun.]: Yani emrim ile diriltiyordun. Çünkü ben senin dilin ve gözün olmuştum, böylece senden öyle şeyler sadır oluyordu ki bunlar benim kendisinin dili olduğumu söylemediğim kimselerin kudreti dâhilinde değildir. Her iki halde de yaratma bana aittir. [İsrailoğullarına açık delillerle geldiğinde, onlardan inkâr edenler, 'Bu apaçık bir sihirdir.' demişlerdi.] Sihir kelimesi *s-h-r* kökünden türemiştir ve aydınlık ile karanlığın karışması, ne saf ışık ne de saf karanlığın olmaması demektir. Bu itibarla sihrin biri Hakk'a, diğeri de Hakk'ın dışındakilere bakan iki yönü vardır. Hakk'a bakan yönü Hakk'a, Hakk'ın dışındakilere bakan yönü ise bâtıla benzer. Sihir dışarı çıkan sıcak hava ve içeri giren soğuk hava sağlar ve bununla sihirbaz düğümlere üfler.

وَاِذْ اَوْحَيْتُ اِلَى الْحَوَارِيّنَ اَنْ اٰمِنُوا بِي وَبِرَسُولِي قَالُوا اٰمَنَّا وَاشْهَدْ بِاَنَّنَا مُسْلِمُونَ
(١١١) اِذْ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ اَنْ يُنَزِّلَ عَلَيْنَا مَائِدَةً
مِنَ السَّمَاءِ قَالَ اتَّقُوا اللّٰهَ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (١١٢) قَالُوا نُرِيدُ اَنْ نَاْكُلَ مِنْهَا وَتَطْمَئِنَّ
قُلُوبُنَا وَنَعْلَمَ اَنْ قَدْ صَدَقْتَنَا وَنَكُونَ عَلَيْهَا مِنَ الشَّاهِدِينَ (١١٣) قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ
اللّٰهُمَّ رَبَّنَا اَنْزِلْ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ تَكُونُ لَنَا عِيدًا لِاَوَّلِنَا وَاٰخِرِنَا وَاٰيَةً مِنْكَ
وَارْزُقْنَا وَاَنْتَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ (١١٤)

111. Havarilere, "Bana ve peygamberime inanın!" diye bildirmiştim. "İnandık, bizim müslimler olduğumuza şahit ol!" demişlerdi. 112. Havariler, "Ey Meryem oğlu Îsâ! Rabbin bize gökten bir sofra indirebilir

mi?" demişlerdi de "İnanıyorsanız Allah'tan sakının!" demişti. 113. "Ondan yemeyi, kalplerimizin kanmasını ve senin bize doğru söylediğini bilmeyi, ona şahit olmayı istiyoruz." dediler. 114. Meryem oğlu Îsâ, "Allahım! Rabbimiz! Bize ve bizden sonra geleceklere bayram ve senden bir delil olarak gökten bir sofra indir, bizi rızıklandır, sen rızık verenlerin en hayırlısısın." dedi.

[Allahım (*Allahumme*) ifadesi], "Ey Allah! Bize yönel!" mânasına gelir; başındaki *hemze* hazf edilmiş, *he* harfi ile yetinilmiştir. Çünkü *he* harfi ile *hemze*nin gırtlaktaki çıkış yerleri birbirine yakındır. *Allahumme* ifadesi, "Ey Allah! Bizi hayır ile emin kıl, bize yönel!" şeklindedir. [*'Iyd*, (bayram)]; sevinç, süslenme, hoşnutluk, nefsin yeme- içme, cinsellik vb. istek ve halleri ile meşgul olma günüdür.

قَالَ اللّٰهُ اِنّ۪ي مُنَزِّلُهَا عَلَيْكُمْۚ فَمَنْ يَكْفُرْ بَعْدُ مِنْكُمْ فَاِنّ۪ٓي اُعَذِّبُهُ عَذَابًا لَٓا اُعَذِّبُهُٓ اَحَدًا
مِنَ الْعَالَم۪ينَ۟ (١١٥)

115. Allah, "Ben onu size indireceğim; bundan sonra içinizden kim inkâr ederse, âlemlerde kimseye azap etmeyeceğim şekilde ona azap edeceğim." dedi.

İşaret

Sofra talep ettiğin herhangi bir ihtiyaca işarettir. Bu sebeple karşılığında Allah tarafından üzerine ne gibi haklar yükleneceğini, terettüp edeceğini bilmeden hiçbir şey talep etme. Eğer karşılığında üzerine terettüp edecek vazifeleri yapabileceğini biliyorsan o zaman talep et, aksi takdirde bırak Allah senin için maslahatı uygun olduğunu bildiği şeyi seçsin. Bu hususta sofra şartı konusunda Hak Teâlâ'nın buyurduğu [Bundan sonra içinizden kim inkâr ederse, âlemlerde kimseye azap etmeyeceğim şekilde ona azap edeceğim.] sözü üzerinde iyice düşün. Bu, emirlik isteyen ve bu isteğine kavuşan kimsenin durumu gibidir. Eğer bu nimet ona talep olmaksızın gelmişse, Allah ona, onun yerine geçecek bir mülk verir. İşte biz de "Karşılığında Allah tarafından üzerine ne gibi haklar yükleneceğini, terettüp edeceğini bilmeden hiçbir şey talep etme." sözümüzle bu hususa işaret ettik. Bu itibarla anlamını ve mevlâsının hakkındaki muradını bilmedikçe hiçbir şeyin yücelmesini ya da alçalmasını isteme.

وَاِذْ قَالَ اللّٰهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ ءَاَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِى وَاُمِّىَ اِلٰهَيْنِ مِنْ دُونِ اللّٰهِ
قَالَ سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ لِى اَنْ اَقُولَ مَا لَيْسَ لِى بِحَقٍّ اِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ تَعْلَمُ
مَا فِى نَفْسِى وَلَا اَعْلَمُ مَا فِى نَفْسِكَ اِنَّكَ اَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ (١١٦)

116. Allah "Ey Meryem oğlu Îsâ! İnsanlara, 'Beni ve anamı, Allah'tan başka iki tanrı bilin.' diye sen mi dedin?" buyurduğu zaman o dedi ki "Hâşâ! Seni tenzih ederim; hakkım olmayan şeyi söylemek bana yakışmaz. Hem ben söyleseydim Sen onu şüphesiz bilirdin. Sen benim nefsimdekini bilirsin, hâlbuki ben Senin nefsinde olanı bilmem. Gayba ait hususları eksiksiz bilen yalnızca Sensin."

Bu söz ancak kıyamet gününde söylenecektir, henüz söylenmiş değildir. Burada gelecek zamanda olan şey mazi/geçmiş zaman formunda ifade edilmiştir. Bunun sebebi ise söz konusu şeyin muhakkak gerçekleşecek olmasıdır. Bu hadisenin gerçekleşmesi kaçınılmazdır ve artık onda imkân hükmü zorunluluk hükmüne dönüşmüştür. Bu mesabede olan her şeyde geçmiş ve gelecek zaman kipi birdir, her ikisi de aralarında bir fark olmaksızın kullanılabilir. Hatta böyle bir hadisenin geçmiş zaman kipinde ifade edilmesi gelecek zaman kipi ile ifade edilmesinden daha güçlü bir pekiştirmedir.

[Allah "Ey Meryem oğlu Îsâ! İnsanlara, 'Beni ve anamı, Allah'tan başka iki tanrı bilin.' diye sen mi dedin?" buyurduğu zaman]: Bu soru ve takrir ifadesidir. Soru gerçekte bilgi olmadığında sorulabilir. Ya da bilginin olmadığını göstermek üzere olabilir. Bunun amacı, soru sorulan kişiye soranın bilgisini öğretmektir. Çünkü soru soran kişi o konuyu bilmektedir. Soru sormaya sevk eden neden, soru sorana göre değişir. Eğer soru soran kimse sorduğu şeyi biliyor ise bu durumda soru sormanın amacı başkasına öğretmektir. Çünkü soruya muhatap olan kimseler işi olduğundan farklı kabul etmiş ve zannetmişlerdir. Bu soru edatı ancak üstün olanın aşağıda olana hitap ederken kullanabileceği bir edattır. Dolayısıyla Hak Teâlâ'nın Îsâ aleyhisselâma [Ey Meryem oğlu Îsâ! İnsanlara, "Beni ve anamı, Allah'tan başka iki tanrı bilin." diye sen mi dedin?] şeklindeki sorusu Îsâ aleyhisselâmı ve annesini ilâh edinip onlara kulluk eden kimseler aleyhine delilin ortaya konulması kabilinden olabilir. Zira soru kiplerinin bazıları müphem olur. Bu, bilen kimsenin bildiği şeyi sormasıdır. Böylece bilen kimse, delili ortaya koymak için soru sorar. İşte bu itibarla Hak Teâlâ [Ey Meryem oğlu Îsâ! İnsanlara, "Beni ve anamı, Allah'tan başka iki tanrı bilin." diye sen mi dedin?] buyurmuştur ki bu soruyu, Îsâ aleyhisselâma bu sözü nispet eden ve ona kulluk eden Hıristiyanların hu-

zurunda soracak, soru sorulduğunda Hazreti Îsâ aleyhisselâm da bu kimselerin huzurunda, onların bu iddiasından teberri edecek ve [Hâşâ! Seni tenzih ederim] diyecek, önce Allah'ı tenzih edecektir. Bu ifadede, doğrudan yüz yüze konuşmayı gerektiren kâf zamiri kullanılmıştır. Devamında da Hazreti Îsâ aleyhisselâm [hakkım olmayan şeyi söylemek bana yakışmaz.] diyecektir ki o esnada Hazreti Îsâ'nın ilâhlığını iddia edenler ya da ona bu tür sözler isnat edenler bu sözleri işiteceklerdir. Ayrıca bu iddia sahipleri hal ve yer karinelerinden, Hazreti Îsâ aleyhisselâmın yalancı olmadığını ve onun kendi iddialarını reddetmiş olmasının geçerli, sahih olduğunu da biliyor olacaktır. İşte bu nedenle buradaki ifadelerden Allah Teâlâ'nın maksadının Hazreti Îsâ aleyhisselâma ilâhlık atfeden kimseleri kınamak olduğunu öğrenmekteyiz. Buna göre burada sorunun muhatabı Hazreti Îsâ aleyhisselâm değildir. Buradaki takrir ve kınama, onun ümmeti içerisinden kendisini ilâhlaştıran ve kendisine kulluk eden kimselerdir. İfade soru formatında söylenmiştir, ama hakikatte kınamadır, çünkü en temelde Allah'ın soru sorması diye bir şey söz konusu olamaz, ama onun hüccet ve kınamayı tamamlamak için takrirde bulunması mümkündür.

Arapçada böyle bir örneği nahiv ıstılahındaki istifham açısından i'râblı yaptıklarında, başındaki elifi "takrir hemzesi" olarak i'râb ederler. Bu, onaylama ve inkâr ifade eder, yoksa soru değildir. Ama buna "soru hemzesi" derlerse kast edilen inkârdır. Arapların bu tür ifadeleri irab etme noktasında iki yöntemleri vardır.

[Hem ben söyleseydim Sen onu şüphesiz bilirdin.]: Çünkü asıl söyleyen Sen olurdun. Bir emri veren, verdiği emri bilir. Zira benim konuşan dilim Sensin. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâmın rabbinden naklettiği bir kudsî hadiste ifade edildiğine göre Hak Teâlâ "Ben onun konuşan dili olurum."[25] buyurmuş, kendi hüviyetini konuşanın dili ile aynılaştırmış, sözü kuluna nispet etmiştir. Sonra salih kul sözü [Sen benim nefsimdekini bilirsin, hâlbuki ben Senin nefsinde olanı bilmem.] şeklinde tamamlamıştır.

Birinci vecih

Bil ki Hakk'ın bize dair ilmi bizim tarafımızdan bilinebilir ama onun kendi nefsine dair ilmi, kutsallığının yüceliğinden dolayı bilinmez. Bu da Hazre-

25. Beyhakî, *ez-Zühdü'l-Kebîr*, s. 270, Müessestu'l-Kutubi's-Sekâfiyye, Beyrut, 1996; Ebû Nuaym, *Hılyetu'l-Evliyâ*, c. 10, s. 81, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, h. 1409.

ti Îsâ aleyhisselâm tarafından [Sen benim nefsimdekini bilirsin, hâlbuki ben Senin nefsinde olanı bilmem.] şeklinde ifade edilmiştir.

İkinci vecih

[Halbuki ben Senin nefsinde olanı bilmem.]: Senin nefsinde olan kaza ve kaderi bilemem, çünkü Allah'ın nefsinde olan bilinmez.

Üçüncü vecih

Burada nefis, Hazreti Îsâ aleyhisselâmın nefsi olabilir. Kul nefsinin sahip olduğu istidadı bilmeyince, başlangıçta onun ne halde olduğu konusunda daha da cahil olur. Bu itibarla Hazreti Îsâ aleyhisselâm kendi nefsini nefsi olması itibariyle kendisine, Allah'a ait olması itibariyle de Allah'a izafe etmiştir. Böylece [Sen benim nefsimdekini bilirsin, hâlbuki ben Senin nefsinde olanı bilmem.] demiştir. Yani benim nefsim zaten Senin nefsin ve Senin mülkündür, o benim mülküm olmadığı halde yine de Sen onu benden satın aldın. Dolayısıyla Sen bende neyi yaratmış olduğunu Sen daha iyi bilirsin. Böylece nefsini, aynı itibariyle kendisine, varlığı itibariyle de Allah'a izafe etmiş ve [Sen benin nefsimde olanı bilirsin,] demiştir ki kast, "aynı itibariyle nefsimde" şeklindedir. Daha sonra [hâlbuki ben Senin nefsinde olanı bilemem.] demiş, yani varlığı itibariyle Sana ait olan bu nefiste olanı bilemem demiştir. Bu teşrif izafetidir ve Allah'a nispet edilen diğer şeylerden daha kâmildir.

Sonra Îsâ aleyhisselâm [Gayba ait hususları eksiksiz bilen yalnızca Sensin.] demiştir, yani bu konuda bizim için gayb olan şeyleri sen bilirsin ama ben bilmem. Zira onda ancak Senin yaratmış oldukların vardır. Yaratma ve emrin kendisine ait olduğu zât, nasıl başkasına öğrenmek maksadıyla soru sorar ki? Allah Teâlâ hakkında herhangi bir gayb tasavvur edilemeyeceği için gaybın bize gayb olanlarla ilgili izâfî bir durum olduğunu anlarız.

Dördüncü vecih

[Sen benin nefsimde olanı bilirsin,] burada konuşan Hak'tır; [hâlbuki ben Senin nefsinde olanı bilemem.] burada da Îsâ aleyhisselâmın hüviyetinde olanları, onun hüviyetinde olması itibariyle bilmediğini ifade etmiştir ama bu, onun söyleyen ve eser sahibi olan olarak bilmediği mânasına gelmez.

[*İnneke ente 'allâmu'l-ğuyûb* (Gayba ait hususları eksiksiz bilen yalnızca Sensin.)]: Burada ayrılma zamiri kullanmıştır ki bunun amacı, beyanı tekit etmektir, zira gaybı ancak Allah bilir.

Beşinci vecih

[Sen benim nefsimdekini bilirsin, hâlbuki ben Senin nefsinde olanı bilmem.]: Âyetinde geçen nefis sıfatı, müteşâbihlerdendir. Çünkü nefis kelimesi dilde pek çok mânaya gelir ki bunlardan hiçbirinin burada kast edilmiş olması mümkün değildir. Âlimler bu ifadeyi çeşitli şekillerde tevil etmişlerdir. Bu tevillerden birine göre burada nefis kelimesi ile zât ve hüviyet kast edilmiştir. Bu, her ne kadar dilsel olarak mümkün olsa da böyle bir durumda nefis kelimesinin zarf anlamında kayıt altına alan "*fî*" harf-i ceri ile geçişli yapılmış olması, bu anlamı imkânsız kılar; çünkü zarflık, terkibi gerektirir, terkip ise Hakk'ın zâtında imkânsızdır. Bazı âlimlerden bu kelimeyi gayb olarak tevil etmişlerdir. Buna göre anlam, "Ben senin gaybında ve sırrında olanı bilemem." şeklindedir. Bu, [*inneke ente 'allâmu'l-ğuyûb* (Gayba ait hususları eksiksiz bilen yalnızca sensin.)] ifadesinden dolayı, daha güzel bir tevildir. Biz Hak Teâlâ'nın bulutlarının gölgesi ve O'nun âyetlerinin bulutlarının gölgesi şeklindeki ifadeleri, rabbimizin kıyamet günü geleceği suret şeklinde tefsir etmiştik. Buna göre O'nun nefsi de kitabının anasıdır. Kitabının anası da muhkem olan âyetlerdir. Hak Teâlâ şöyle buyurmuştur; "Sana kitabı indiren O'dur, onda muhkem âyetler vardır ki onlar kitabın anasıdır." (Âl-i İmrân 3/7) Muhkem âyetler, daha önce izah etmiş olduğumuz üzere, Allah'ın birliğine delâlet eden âyetlerdir. Bu itibarla [Sen benim nefsimdekini bilirsin, hâlbuki ben Senin nefsinde olanı bilmem.] âyeti yorumlandığı zaman, muazzam sırlara işaret eder. Zira âyetin siyakı (metin içindeki bağlamı), Hazreti Îsâ aleyhisselâma İsrailoğullarına yapmış olduğu tebliğ hakkında, onlara rablerinin bir olduğunu mu tebliğ ettiği yoksa kendisine ve annesine ibadet etmelerini mi söylediği konusunda sorulan sorulardır. Hazreti Îsâ aleyhisselâmın onlara tevhid inancından başka bir şeyi tebliğ etmemiş olduğu mâlumdur. İşte Hazreti Îsâ aleyhisselâm bu hususu bildirmek istediği zaman hem genelde hem de detaylarda son derece latif ifadeler kullanmıştır. Tafsildeki latiflik, "Ben onlara, ancak senin bana emretmiş olduğunu söyledim: 'Benim de rabbim, sizin de rabbiniz olan Allah'a kulluk edin.' dedim." (Mâide, 5/117) ifadesinde mevcuttur. Geneldeki latiflik ise [Sen benim nefsimdekini bilirsin, hâlbuki ben Senin nefsinde olanı bilmem.] ifadesindeki latifliktir. Zira [hâlbuki ben

Senin nefsinde olanı bilmem] ifadesi, "Senin kaderinin sırrını ihtiva eden kitabının anasını bilmem, bu yüzden de onların küfredeceklerine dair kalemin neler yazmış olduğunu bilemem." anlamına gelir. Yine [Sen benim nefsimde olanı bilirsin] ifadesi "Benim kitabımın anasında olanı bilirsin." anlamına gelir ki onun kitabının anası, Allah Teâlâ'nın ona yazmış, ona vermeye hükmetmiş olduğu tevhid delilleri ve onu *Rûhu'l-Kuds* ile teyit etmiş olmasıdır. Liderlik peşinde koşan ve Allah Teâlâ'dan perdeli olan kimselerin özelliklerinden biri, kendilerine ve kendilerinden dolayı akrabalarına kulluk eden kimselere yumuşak davranmalarıdır. Kalp ehli olan müminler ise Hak Teâlâ'nın "Allah'a ve âhiret gününe inanan bir toplumun; babaları, oğulları, kardeşleri ya da akrabaları bile olsa, Allah'a ve Resûlüne düşman olanlarla dostluk ettiğini göremezsin. İşte onların kalbine Allah, iman yazmış ve katından bir ruh ile onları desteklemiştir. Onları içlerinden ırmaklar akan cennetlere sokacak, orada ebedî kalacaklardır. Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. İşte onlar, Allah'ın tarafında olanlardır. İyi bilin ki, kurtuluşa erecekler de sadece Allah'ın tarafında olanlardır." (Mücadele 58/22) âyetinin gereği olarak bundan teberri ederler. Mâlumdur ki Îsâ aleyhisselâm da kalbine iman yazılmış ve Allah katından bir ruh ile desteklenmiştir. Bu nedenle de o [Sen benim nefsimde olanı bilirsin] demiştir, yani "Kalbime yazmış olduğun imanı bilirsin, beni teyit ettiğin ruhu bilirsin, bunun seni bırakıp da bana ve anneme kulluk eden şu kimseleri sevmemiş olmamın semeresi olduğunu da bilirsin." demiştir.

مَا قُلْتُ لَهُمْ اِلَّا مَٓا اَمَرْتَنٖي بِهٖٓ اَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ رَبّٖي وَرَبَّكُمْۚ وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهٖيداً مَا
دُمْتُ فٖيهِمْۚ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنٖي كُنْتَ اَنْتَ الرَّقٖيبَ عَلَيْهِمْۜ وَاَنْتَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهٖيدٌ (١١٧)

117. "Ben onlara, ancak Senin bana emretmiş olduğunu söyledim: 'Benim de rabbim, sizin de rabbiniz olan Allah'a kulluk edin.' dedim. İçlerinde bulunduğum müddetçe onlar üzerine şahit idim. Beni vefat ettirince artık onlar üzerine şahit yalnız sen oldun. Sen her şeyi görensin."

[Ben onlara, ancak Senin bana emretmiş olduğunu söyledim.]: Buna herhangi bir şey ilave etmiş değilim. Kişi kendisine söylemesi emredilen şeyi söylediği zaman, tebliğ etmekle sorumlu olduğu şeyi söylemiş, sorumluluğu uhdesinden atmış olur. Aslında emre konu olan husus sadece Hazreti Îsâ aleyhisselâm mahsus olmayıp bütün peygamberlere emredilmiş olan ortak bir husustur, yani tevhid inancıdır. Buna rağmen Hazreti Îsâ aleyhisselâmın [Senin bana emretmiş olduğunu] şeklindeki ifadesi bize kaderin sırrını gösteren,

dikkatimizi buna çeken bir ifadedir. Buna göre emir iki türlüdür. Biri hakiki emir, diğer şer'î emirdir. Hakiki emir, "Bir bir şeyin olmasını murat ettiğimizde ona sözümüz sadece "Ol!" demektir, o da derhal oluverir." (Yâsîn, 36/82) âyetindeki emirdir ki bu da bütün kâinata yöneltilmiş olan bir emirdir. Bu açıdan bakıldığında her bir iman fiili ve her bir küfür fiili, ilâhî emir neticesinde olur. Şeriat emri ise karşılığında sevabın ya da cezanın söz konusu olduğu ve delil ile ortaya konulan emirdir. "O yaptıklarından sorulmaz, onlar ise sorulurlar." (Enbiyâ, 21/23) işte Hazreti aleyhisselâmın [Senin bana emretmiş olduğunu] şeklindeki ifadesi buradan anlaşılmaktadır. Zira burada "emir" ifadesi şeriat emri anlamına gelmektedir.

İkinci vecih:
Mahbûbiyet makamından tefsir

[Ben onlara demedim]: Burada önce olumsuz ifade kullanmış ve kendisinin "o" olmadığına işaret etmiş, ardından da soruyu soran karşısında edebe riayet ederek olumlu ifade kullanmış ve [sadece Senin bana emretmiş olduğunu söyledim] demiştir. Yani "Benim dilimle konuşan Sensin, Sen benim dilimsin." demiş, kendisini emir alan, memur olarak olumlamıştır ki bu da onun kulluğu demektir. Zira emir ancak emre uyması düşünülebilecek (fiilen uymasa bile) olan kimseye verilir. Şu ilâhî ve ruhi haberdeki latiflik ve inceliğe bak!

[Benim de rabbim, sizin de rabbiniz olan Allah'a kulluk edin, dedim.]: Kullar ibadetlerinde ve şeriatlarında ihtilaf etmiş oldukları için burada hepsini cem eden "Allah" ismini zikretmiş, diğer isimlerden herhangi birini hususi olarak seçmemiştir.

[Benim de rabbim, sizin de rabbiniz olan]: Bilindiği üzere Hakk'ın rubûbiyet ile bir varlığa nispeti, bir başka varlığa nispetinin aynı değildir. Bu nedenle [Benim de rabbim, sizin de rabbiniz olan] şeklinde ayrı ayrı zikretmiştir.

[İçlerinde bulunduğum müddetçe onlar üzerine şahit idim.]: Yani gözetleyici idim. Burada tıpkı [benim de rabbim sizin de rabbiniz olan] ifadesindeki gibi "Hem onlar üzerinde şahit idim hem de kendi üzerimde şahit idim." dememiştir.

[İçlerinde bulunduğum müddetçe]: Çünkü peygamberler ümmetlerinin içerisinde bulundukları müddetçe onlar üzerinde şahittirler.

[Beni vefat ettirince]: Yani sana yükseltince ve onları benden beni de onlardan perdeleyince [artık onlar üzerine şahit yalnız sen oldun] artık be-

nim bedenimde değil, doğrudan onların bedenlerinde bu şahitliği yapmaya başladın, zira artık onların murakabeyi gerektiren gözleri oldun. İnsanın kendisine şahitliği, Hakk'ın ona şahitliğidir. Burada *er-Rakîb* (gözetleyen, şahit) ismini zikretmiştir, çünkü şahitliğin Allah'a ait olduğunu ifade etmek için en uygun isim budur. Kendisinin kul olduğunu, Hakk'ın ise *er-Rab* olduğunu açıkça ifade edip bu hususun bilinmesini sağlamak istediği için kendisi ile rabbi arasında ayrım yapmış ve kendisi hakkında "şahit" ifadesini, Hak Teâlâ hakkında ise *er-Rakîb* ifadesini kullanmış, ayrıca kendisinin şahitliğinden söz ederken şahit olunanları kendisinden önce zikrederek [*'aleyhim şehîden mâ dümtü fîhim* (içlerinde bulunduğum sürece onlar üzerine şahit idi)] ifadesini kullanmış, ama Hakk'ın onlar üzerindeki şahitliğinden söz ederken *er-Rakîb* ismini öne almış ve [*er-Rakîbe 'aleyhim* (gözetleyici idin onlar üzerinde)] demiştir, çünkü Rabb'in rütbe itibari ile öne alınması gerekmektedir.

Sonra bil ki Îsâ aleyhisselâmın kendisi için zikretmiş olduğu *eş-Şehîd* (şahit) ismi de aslında *er-Rakîb* olan Hak Teâlâ'nın ismidir. Nitekim âyetin sonundaki [*ve ente '-'alâ külli şey'in şehîd* (Sen her şeyi görensin)] ifadesinde bu ismi zikretmiştir. Bu ifadede "her" kelimesi "şey" kelimesi ile birleştirilerek olabilecek en umumi mâna ifade edilmiştir. *Eş-Şehîd* isminin kullanılması ise O'nun her görülene, o görünenin hakikatinin gerektirdiği şekilde şahit olduğu anlamını ifade eder. Böylece Hazreti Îsâ aleyhisselâmın [İçlerinde bulunduğum müddetçe onlar üzerine şahit idim.] sözünü söylediği esnada da onlar üzerinde Allah'ın şahit olduğuna ya da Hazreti Îsâ aleyhisselâm onların içinde iken de onlar üzerinde Allah'ın şahit olduğuna dikkat çekmiştir. Bu, Hakk'ın Îsevî madde içerisindeki şahitliğidir ve tıpkı Hakk'ın kulunun dili, gözü ve kulağı olmasına benzer. Sonra da Îsevî ve Muhammedî kelimeyi söylemiştir. Bu kelimenin Îsevî olması, Allah'ın kitabında Hazreti Îsâ aleyhisselâmın sözü olarak aktarılmış olmasındandır. Yine bu kelimenin Muhammedî olması ise Hazreti Peygamber aleyhisselâmın "Eğer kendilerine azap edersen şüphesiz onlar Senin kullarındır (dilediğini yaparsın). Eğer onları bağışlarsan şüphesiz Sen izzet ve hikmet sahibisin." (En'âm, 5/118) âyetini bir gece fecrin doğuşuna kadar tekrarlamış olmasından dolayıdır.

"*Hum*" (onlar) zamiri gâibe işaret eder, benzer şekilde "*hüve*" (o) zamiri de gâibe işaret eder. Bu itibarla [eğer onlara azap edersen] ifadesini "onlar" zamirini kullanmıştır ki bu, onların Hak'tan perdelendikleri perdenin ta kendisidir. Bu sebeple Allah Teâlâ onların varlığından önce kendilerini zikretmiştir ki var olduklarında maya hamura iyice hükmetmiş ve onu kendisi gibi yapmış olsun.

[Onlar Senin kullarındır.]: Burada ("Senin" diyerek) hitabı tekil olarak ifade etmiştir ki bu da onların tevhid inancına delâlet eder. Kulluktan daha öte bir zillet yoktur, çünkü kulların kendi kendileri üzerinde tasarrufları bulunmaz. Aksine onlar efendilerinin kendilerine dair iradelerinin hükmü altındadırlar, bu konuda efendilerine ortaklıkları da söz konusu değildir. Nitekim âyette [Senin kulların] ifadesini kullanarak onların sadece Allah'ın kulları olduğunu belirtmiştir. Azaptan murat onların zillete düşürülmesidir. Onların kul olmalarından daha öte kendileri için bir zillet yoktur.

[Eğer Sen onları bağışlarsan]: Yani muhalefetleri nedeniyle müstehak oldukları azabın başlarına gelmesine karşı onları örtersen, yani onları bundan örtecek bir mağfiret yaratırsan [şüphesiz Sen izzet sahibisin] yani korunaklı ve men edicisin. Burada ayırma zamiri olan "*ente*" (sen) ifadesi kullanılmıştır, bunun sebebi ise beyanın tekididir. Ayrıca bu şekilde bu ifade, yani ["*inneke ente'l-azîzü'l-hakîm* (şüphesiz Sen izzet ve hikmet sahibisin)]" ifadesi, (116. Âyette geçen) "*inneke ente 'allâmu'l-ğuyûb* (Gayba ait hususları eksiksiz bilen yalnızca Sensin)" ifadesi ile ve [*künte ente'r-rakîbe 'aleyhim* (onlar üzerinde Sen gözcü oldun)] ifadesi ile uyumlu olmaktadır. Bu Hazreti Peygamber aleyhisselâmın bütün bir gece boyunca rabbinden ısrarla talep ettiği bir dua idi, Hak Teâlâ'nın icâbet etmesi için bu duayı sürekli tekrarlamıştı. Eğer ilk istediğinde duasına icâbet edilmiş olduğunu işitseydi bu kadar tekrarlamazdı. Hak Teâlâ insanların müstehak oldukları azabın bölümlerini ona tafsilatlı olarak arz ediyor, gösteriyordu, o da kendisine arz edilen her bir fasılda [Eğer kendilerine azap edersen şüphesiz onlar Senin kullarındır (dilediğini yaparsın). Eğer onları bağışlarsan şüphesiz Sen izzet ve hikmet sahibisin.] diye dua ediyordu. Haddizatında Hazreti Peygamber aleyhisselâm, kendisine tafsilatlı bir şekilde arz edilen bu sahnelerde Hakk'ın tercih edilmesini gerektiren bir husus görmüş olsaydı insanların lehine değil, aleyhine dua ederdi. Ama ona sadece insanların müstehak oldukları şeyler arz edilmişti ki bunlar da bu âyette ifade edilen Allah'a teslimiyet ve af talebini arz etme durumunu gerektiriyordu. Rivayette bildirildiğine göre Hak Teâlâ bir kulun kendisine dua ederken çıkardığı sesini severse kul dua etmeye devam etsin diye ona derhal icâbet etmez, icâbetini geciktirirmiş. Bunun sebebi ise Hakk'ın o kuldan yüz çevirmesi değil, tam aksine onu çok sevmesidir. Bu nedenle âyetin sonunda *el-Hakîm* (hikmet sahibi) ismi kullanılmıştır ki *el-Hakîm*, şeyleri yerli yerine koyan ve hiçbir şeyi sıfat ve hakikatlerinin gerektirdiği yerin dışına çıkarmayan demektir Hazreti Peygamber aleyhisselâm Allah Teâlâ'dan almış ol-

duğu muazzam ilim ile birlikte bu âyeti tekrar tekrar okumuştu. Dolayısıyla bu âyeti okuyan kimse, bu şekilde okumalıdır, aksi takdirde okumayıp susması daha evladır.

إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَۚ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (١١٨)

118. "Eğer kendilerine azap edersen şüphesiz onlar Senin kullarındır (dilediğini yaparsın). Eğer onları bağışlarsan şüphesiz Sen izzet ve hikmet sahibisin." dedi.

Hazreti Îsâ aleyhisselâm, kavmi Allah'a isyan edip de bu isyanlarının akabinde tevbe etmeyince, onların halini Allah Teâlâ'ya bu şekilde arz etmiştir, çünkü o Allah Teâlâ'nın rahmetinin gazabını geçmiş olduğunu bilmektedir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm da bu âyeti tam bir gece boyunca, hava aydınlanıncaya kadar (fecr vaktine kadar) tekrarlamıştır. Bu, kendisinin değil, bir başkasının (Hazreti Îsâ aleyhisselâmın) ifadesi olmakla beraber yine de Allah Teâlâ bunu hikâye/aktarım şeklinde nakletmektedir ki bundan maksat da mâlumdur ve "Kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla." sözünde olduğu gibidir. Burada Mutezile ve diğer perdelenmiş kimselere benzerlik arz eden bir durum söz konusudur, çünkü bu kimseler, "Kulun küfrü, onun kendi yaratmasına, icat etmesine nispet edilir, Hak Teâlâ'nın iradesine dayanmaz, aksi takdirde Allah'ın bu küfür fiilinden dolayı kulu cezalandırması söz konusu olmazdı." demektedirler. İşte Hak Teâlâ da bu kimselere verilecek olan cevabı, peygamberi Hazreti Îsâ aleyhisselâmın dili ile beyan etmekte ve [Eğer kendilerine azap edersen şüphesiz onlar Senin kullarındır (dilediğini yaparsın).] buyurmaktadır. Böylece onlara azap etmesinin câiz oluşunu, onların Allah'ın kulları olmaları ile gerekçelendirmiş ve azap etmenin aklen câiz olması için öncesinde herhangi bir küfür ya da mâsiyetin olması gerekmediğine dikkat çekmiştir. Bu nedenle [onlar Sana isyan etmişlerdir] dememiş, bunun yerine [onlar Senin kullarındır] demiştir. Çünkü mülk sahibinin, kendi kulları üzerinde dilediği şeyi yapması câizdir, mümkündür, hatta hak sahibi olmadan da yapabilir. Her ne derse desin, söylediği iyidir ve güzeldir.

[Eğer onları bağışlarsan şüphesiz Sen izzet ve hikmet sahibisin.]: Burada da [Sen bağışlayıcı ve merhametli olansın] dememiş, aksine [Sen izzet ve hikmet sahibisin] demiştir ki buda Allah karşısında edeb ifadesidir. Böylece salih kul, Allah'a isyan eden ve ardından tevbe etmeyen halkı ile ilgili olarak söylemiş olduğu bu sözünde, Allah karşısında edebe riayet etmiştir.

Nasihat

Allah ile kulları arasına girme, O'nun katında beldesinin harap etmeye çalışma, çünkü onlar her halükârda O'nun kullarıdır. Nitekim salih kul, tercih edilen aklın sahibi, [Eğer kendilerine azap edersen şüphesiz onlar Senin kullarındır (dilediğini yaparsın). Eğer onları bağışlarsan şüphesiz Sen izzet ve hikmet sahibisin.] demiştir. Şu nebevî edebe bak, kendisine nispet edilen bünyevi sıfatlar nerede, bu edep nerede? Zira o Allah'ın ruhu ve kelimesidir, Allah ona ve ümmetinin anasına ruhunu üflemiştir. Onunla rabbi arasında umumi nispet dışında bir şey yoktur ki bu da canlılar içerisinde sadece havas için vardır. Bu da takvadır, başka da bir şey değildir.

Münâcât

İlâhî, senin azametin, herhangi bir isyankârın Sana isyan edemeyeceği yahut herhangi bir unutanın Senin unutamayacağı kadar büyüktür, fakat Senin emirlerinin ruhu kâinatın esrarında kendini vâcip kılmıştır. Bu nedenle unutan unutması ile seni zikreder, isyankâr isyanı ile Sana itaat eder. Senin hamdin ile tesbih etmeyen hiçbir varlık yoktur. İsterse kendisini imana davet eden davetçiye isyan etsin, yine de Senin sultanının davetçisine itaat eder. Yine de Senin hüccetin onun aleyhine kaim olur. "En kuvvetli hüccet Allah'a aittir." (En'âm 6/149) "O yaptıklarından sorulmaz, ama onlar sorulurlar." (Enbiyâ, 21/23)

قَالَ اللّٰهُ هٰذَا يَوْمُ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَٓا اَبَدًاۜ رَضِىَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُۜ ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (١١٩)

119. Allah, "Bu, doğrulara doğruluklarının fayda verdiği gündür; ebedî ve temelli kalacakları, altlarından ırmaklar akan cennetler onlarındır. Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır, bu büyük kurtuluştur." dedi.

[Allah, "Bu, doğrulara doğruluklarının fayda verdiği gündür." dedi]: Bu sebeple onlara kıyamet günün hadiseleri herhangi bir tesirde bulunmaz, aksine insanlar korkar, ama onlar korkmazlar, insanlar hüzünlenir, ama onlar hüzünlenmez.

[Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır.]: Rıza hem bizden hem de O'ndandır.

Birinci vecih

[Allah onlardan razı olmuştur]: Onların ellerinden gelen çabayı sarf etmeleri nedeniyle Allah onlardan razı olmuştur.

[Onlar da Allah'tan razı olmuşlardır.]: Allah'ın onlara verdiği ve varlığın gereği olan şey ile razı olmuşlardır. Cömertlik bundan daha fazlasıdır, fakat ilim ve hikmet galiptir.

İkinci vecih

[Allah onlardan razı olmuştur]: Allah kulun kendi nefsinden vermiş olduğuna razı olur, bu konuda kul elinden gelen bütün çabayı göstermiş olmasa da Allah yine de ondan razı olur. Eğer sana Allah'ın yüklemiş olduğu mükellefiyeti elinden geldiği kadar yerine getirirsen (ki bu mükellefiyetlerde senin için bir zorluk söz konusu değildir) o da senden razı olur.

[Onlar da Allah'tan razı olmuşlardır.]: Kul Allah'tan, Allah'ın kendisine bahşetmiş olduğu dünya hali nedeniyle razı olur. Rıza az bir şey ile gerçekleşir, Allah'ın nimetleri ise sonsuzdur. Açık burhan ve deliller bunu göstermektedir. Dolayısıyla kulun Allah'tan razı olması gerekir. Delil bunu gerektirmektedir. Allah Teâlâ'nın senden rızası de bu mânadadır, yani senin O'na sunduklarınla ilgilidir. Üstelik Allah, senin gücünün O'na sunduklarından daha fazlasına yettiğini bilir.

Üçüncü vecih

[Allah onlardan razı olmuştur]: Kolay ve az amelleri ile onlardan razı olmuştur, [onlar da Allah'tan razı olmuşlardır] kolayca sevap vermesi ile O'ndan razı olmuşlardır. Çünkü varlıktaki sonsuzluğun elde edilmesi mümkün değildir, zira varlık sonsuzdur. Hakk'ın dünyada ve âhirette sana vermiş olduğu nimet ve ihsanlar O'nun katında bulunanlara kıyasla son derece azdır. O'nun katında olanlar sonsuzdur. Bundan senin eline geçenlerin tamamı, sonlu ve sınırlıdır. Allah'ın kullarının azıcık amelleri karşılığında onlara rızasını takdim etmesinin sebebi onların da Allah'ın vermiş olduğu sevaba rıza göstermeleridir. Zira bu şekilde kullar Allah katında bulunan şeyin kendilerinin ulaşmış olduğundan çok daha fazla olduğunu öğrenmiş olacaklardır.

Dördüncü vecih

Allah onlardan razı olduğunu bildirmiş, sonra da onlar adına konuşarak onların da kendilerinden razı olduğunu ifade buyurmuş, bu itibarla [Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır.] demiştir. Burada Kur'ân lafızlarının delâlet ettiği rızayı anlayan kimse için ince bir nükte bulunmaktadır. Çünkü burada Allah, kullarından rızanın gerçekleşeceğini bildiği için, bunu sanki gerçekleşmiş gibi kesin bir ifade ile bildirmiştir.

Rıza tahkiki

Bil ki Allah Teâlâ bize, kazanın öncesinde mutlak olarak rıza sahibi olmamızı emretmiştir. Bu nedenle biz onun genel olarak bir rızayı istemiş olduğunu biliriz. Bu mücmel olan, kazaya konu olan kimsenin hali tarafından tafsil edildiği zaman rıza gösterilecek olan ve gösterilmeyecek olan şeklinde iki kısma ayrılır. Hak Teâlâ burada "rıza" kelimesini herhangi bir kayıt altına almadan, mutlak olarak kullandığına göre, buradan onun genel mânada rızayı kat etmiş olduğunu anlarız. Kader, hükmün vakte bağlanmasıdır. Her şey kaza ve kader iledir, yani belli bir vakti olan hüküm iledir. Vakitli olması açısından kaderin hayrına ve şerrine, acısına tatlısına, bunların hepsine iman etmek gerekir. Tayin açısından da bunlara iman etmek gerekir, ama bir kısmına rıza göstermek gerekmez. Hayrın hayır olduğuna iman etmek gerektiği gibi şerrin de şer olduğuna iman etmek gerekir, çünkü şerrin şer olduğuna iman etmek ve şer olması itibariyle O'nun Allah'a atfedilmemesi gerektiğini düşünmek gerekir. Yoksa şerrin salt varlık olarak elbette Allah'a nispet edilmesi gerekir. Şer her ne kadar vucudî bir durum olsa da varlığı itibariyle Allah'a aittir ama şer olması itibariyle Allah'a nispet edilmez. Hazreti Peygamber aleyhisselâm da dua ederken "Şer Sana nispet edilmez."[26] demiştir. Mümin, kendisine nispet etmeye yakıştırmadığı şeyi Hakk'a da nispet etmez.

لِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا ف۪يهِنَّۜ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ (١٢٠)

120. Göklerin, yerin ve onlarda bulunanların hükümranlığı Allah'ındır, Allah her şeye kadirdir.

[Göklerin, yerin ve onlarda bulunanların hükümranlığı Allah'ındır.]: Bu ikisi, dünya diyarıdır.

---

26. Müslim, Salâtu'l-Musâfirîn, 26; Ebû Dâvud, Salât, 121.

EN'ÂM SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

Bismillâhirrahmânirrahîm

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذٖى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ ثُمَّ الَّذٖينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ (١)

1. Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah'a mahsustur. Bununla beraber kâfirler başka şeyleri rablerine denk tutuyorlar.

Burada geçen [*ya'dilûn* (denk tutuyorlar)] kelimesinin kökü olan "*'adl*" kelimesi birkaç anlama gelebilir. Bunlardan biri onların Allah'ın benzerleri olduğu şeklindeki söze dönmüş olmalarıdır. Oysa hiçbir şey Allah'ın benzeri değildir. Zira "*'adl*", "*misl*" demektir. Bir başka anlam ise onların rableri ile "*âdil*" olduklarıdır, çünkü Allah'tan başka kuvvet ve kudret yoktur. Bir başka anlama göre ise buradaki [*bi-rabbihim* (rablerine)] ifadesinin başında yer alan "*be*" harfi, "*lâm*"[1] mânasındadır, yani onlar yöneldikleri varlıkları ilâh

1. İki şey arasında illet, sebeb mânası kuran harf. (y.n.)

kabul edip bu yüzden onlara yönelmiş oldukları için aslında Allah'a yönelmektedirler, o varlıklara Allah için dönmektedirler.

Bu âyette Allah Teâlâ Allah'a denk koşan kimselere hitap etmektedir ki örneğin "Karanlığı yaratmış olan ilâh, ışığı yaratmış olan ilâhtan başkadır." diyen Maniheistler (*el-Mâniyye*) böyledir. Bunlar Bir olana bir başkasını denk tutmuşlardır. Yine göklerin ve yerin yaratılışının Allah'tan, yani ilk sebepten başka bir illeti olduğunu söyleyenler de böyledir. Çünkü onlara göre illetten sadece bir şey çıkar, zira bir olanın bir olma hakikati bunu gerektirir ki O'ndan çıkan ilk şey de "İlk Akıl"dır (*el-aklu'l*-evvel). İşte bu kimseler de [başka şeyleri rablerine denk tutuyorlar] ifadesinin kapsamına girerler.

Allah Teâlâ'nın bu kimseleri kâfir olarak nitelemesinin sebebi bunların ya örtmeleridir ya da bunlardan bazılarının Hakk'ın ispatı konusunda sahih nazarda bulunmaları gereken hususlarda akıllarını örtmüş olmalarıdır. Bu durumda olanlar işin nefsü'l-emirdeki halini görmemiş, kendilerine görünen kısmı ile yetinmiş, nazarın hakkını tastamam vermemişlerdir. Bir başka ihtimal de bu kimselerin gerçeği bildikleri fakat bile bile inkâr ettikleri ve liderlik yahut mal gibi elde edecekleri bir menfaat yüzünden başkalarından örttükleri, bu yüzden de onlar hakkında [kâfirler] yani "örtenler" denmiş olduğu şeklindedir.

هُوَ الَّذ۪ي خَلَقَكُمْ مِنْ ط۪ينٍ ثُمَّ قَضٰٓى اَجَلًاۜ وَاَجَلٌ مُسَمًّى عِنْدَهُ ثُمَّ اَنْتُمْ تَمْتَرُونَ (٢)

2. O öyle bir rabdir ki sizi çamurdan yaratmış, sonra her birinize ölümünüz için bir ecel tayin etmiştir. Belirlenmiş diğer bir ecel de O'nun katındadır. Siz ise hâlâ yeniden dirilişten şüphe ediyorsunuz.

Birinci vecih

Belirlenmiş ecel, seçime bağlı (ihtiyarî) ölümdür, bu dünyevi hayattaki ölümdür. Belirlenmiş olan ecelin vakti Allah tarafından biliniyor olduğu için hükmü, adı sanı konulmuş ecel (*el-ecelu'-müsemmâ*) hükmü şeklindedir. Adı sanı konulmuş ecel (*el-ecelu'-müsemmâ*) ise zorunlu ölüm olup örf gereği ve umum itibariyle böyle bilir. Nefis ile cihaddan ibaret olan cihad-ı ekberde öldürülen kimseye Allah, şehitlik hükmünü rızık olarak bahşeder. Onun dünya hayatındaki ölümü mânevîdir, öldürülmesi, nefsine muhalefetidir.

İkinci vecih

[Sonra her birinize ölümünüz için bir ecel tayin etmiştir.]: Bu ölümlü ola her canlının ömrünün sonudur.

[Belirlenmiş diğer bir ecel de O'nun katındadır.]: Bu da ilk hayatında ölümlü olan her canlının hayat mîkatı, süresidir ki buna *ba's* (diriliş) denir. Bu nedenle Hak Teâlâ [Siz ise hâlâ şüphe ediyorsunuz.] buyurmuştur, yani "Yeniden dirilişten şüphe ediyorsunuz." mânasındadır. Zira insanlar ölümden şüphe etmezler, çünkü ölüm her canlının nefesleri arasında bizzat müşahede ettiği bir hadisedir. Aksine şüphe yeniden diriliş konusunda söz konusudur ki âyette zikredilen [belirlenmiş diğer bir ecel] ifadesi budur.

وَهُوَ اللّٰهُ فِى السَّمٰوَاتِ وَفِى الْاَرْضِ يَعْلَمُ سِرَّكُمْ وَجَهْرَكُمْ وَيَعْلَمُ مَا تَكْسِبُونَ (٣)

3. Halbuki O, göklerde de Allah'tır, yerde de. Sizin gizlinizi de bilir, açığa vurduğunuzu da. Sizin daha ne kazanacağınızı da bilir.

[Halbuki O, göklerde de Allah'tır, yerde de.]: Yükseltme ve alçaltma terazisi O'nun elindedir.

[Sizin gizlinizi de bilir]: *el-Bâtın* ismi itibariyle gizlinizi bilir.

[Açığa vurduğunuzu da]: *ez-Zâhir* ismi itibariyle açığa vurduğunuzu da bilir. O bütün isimleri ile sizinle birliktedir.

[Sizin gizlinizi de bilir]: Yerde olması itibariyle gizlinizi bilir.

[Açığa vurduğunuzu da]: Gökte olması itibariyle açığa vurduğunuzu da bilir.

[Sizin gizlinizi de bilir]: Yerde olması itibariyle gizlinizi bilir, O sizinle beraberdir, ama gözlerden gizlidir.

[Açığa vurduğunuzu da]: Gökte olması itibariyle açığa vurduğunuzu da bilir, O sizin zâhirinizdir, gözlere görünüp zâhir olan fiillerin hastalıklarında ortaya çıkan şeyleri bilir. Namaz gibi edası ibadet olan fiillerinizin illetlerini, zâhirdeki kusurlarını bilir. Bu gibi ibadetleri insanların huzurunda yapman, gizli yapmandan daha güzeldir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm topluluk içinde çok güzel namaz kılan, fakat yalnız başına kaldığı zaman namazı güzelce kılmayan, hızlıca ve uygun olmayacak şekilde kılan kimse hakkında "Bu bir alçaltmadır, rabbi onu bununla alçaltmıştır."[2] demiştir. Bu, insan nefsinin en yaman

---

2. Mervezî, *Ta'zîmu Kadri's-Salât*, c. 2, s. 855, Mektebetü'd-Dâr, Medine, h. 1406; Şihâb el-Kudâî, *Müsned*, c. 1, s. 304, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1986.

hastalıklarından biridir. Devası ise "Allah'ın kendisini gördüğünü bilmez mi?" (Alak, 96/14), "O sizin gizlinizi de bilir, açığa vurduğunuzu da." (En'âm, 6/3), "Allah, kendisinden hayâ etmene en layık olandır."[3] gibi âyet ve hadislerdir.

[Sizin daha ne kazanacağınızı da bilir.]: Ancak insanların çoğu bunu bilmezler, aynı şekilde insanlar çoğu iman da etmezler.

فَقَدْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَٓاءَهُمْ فَسَوْفَ يَأْتٖيهِمْ اَنْبٰٓؤُا مَا كَانُوا بِهٖ يَسْتَهْزِؤُ۫نَ (٥) اَلَمْ يَرَوْا
كَمْ اَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْاَرْضِ مَا لَمْ نُمَكِّنْ لَكُمْ وَاَرْسَلْنَا السَّمَٓاءَ
عَلَيْهِمْ مِدْرَارًا وَجَعَلْنَا الْاَنْهَارَ تَجْرٖي مِنْ تَحْتِهِمْ فَاَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَاَنْشَاْنَا مِنْ
بَعْدِهِمْ قَرْنًا اٰخَرٖينَ (٦)

4. Onlara ne kadar kanıt ve delil gelse de yüz çevirirler. 5. Nitekim hak onlara gelince onu yalanladılar. Fakat alay ettikleri şeyin haberleri kendilerine ilerde gelecektir. 6. Onlardan önce nice nesilleri helâk ettiğimizi görmediler mi? Yeryüzünde size vermediğimiz imkân ve iktidarı onlara vermiştik. Onlara bol bol yağmur yağdırmıştık. Topraklarından nehirler akıttık. Sonra da günahları sebebiyle onları helâk ettik ve arkalarından başka bir nesil var ettik.

Burada geçen (*karn*) kelimesinin ne kadar bir zamana tekabül ettiği konusunda ihtilaf edilmiştir. Görüşlerden birine göre bu ifade otuz senelik bir zaman dilimine karşılık gelir.

وَلَوْ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ كِتَابًا فٖي قِرْطَاسٍ فَلَمَسُوهُ بِاَيْدٖيهِمْ لَقَالَ الَّذٖينَ كَفَرُٓوا اِنْ هٰذَٓا اِلَّا سِحْرٌ
مُبٖينٌ (٧) وَقَالُوا لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْهِ مَلَكٌ وَلَوْ اَنْزَلْنَا مَلَكًا لَقُضِيَ الْاَمْرُ ثُمَّ لَا يُنْظَرُونَ (٨)
وَلَوْ جَعَلْنَاهُ مَلَكًا لَجَعَلْنَاهُ رَجُلًا وَلَلَبَسْنَا عَلَيْهِمْ مَا يَلْبِسُونَ (٩)

7. Eğer sana kâğıda yazılı bir kitap indirseydik, onlar da elleriyle ona dokunsalardı, yine o inkâr edenler, "Bu, apaçık büyüden başka bir şey değildir." diyeceklerdi. 8. Bir de dediler ki: "Ona bir melek indirilse ya!" Eğer öyle bir melek indirseydik artık iş bitirilmiş olurdu, sonra da kendilerine göz açtırılmazdı. 9. Eğer onu bir melek kılsaydık yine onu bir adam suretinde yapardık ve onları yine içinde bulundukları karmaşaya düşürmüş olurduk.

---

3. Beyhakî, *Şuabu'l-Îmân*, c. 10, s. 187, Mektebetu'r-Rüşd, Riyad, 2003; *es-Sünenü'l-Kübrâ*, c. 1, s. 306, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.

Yani eğer insanlara gönderilen elçi bir melek olsaydı yine bir insan suretinde inerdi ve onun bir melek olduğunu yine anlamazlardı. Zira Allah'ın kullarına yönelik ilk imtihanı, onlara başkalarından değil, kendi içlerinden elçiler, resûller göndermiş olmasıdır. Resûlün, gönderilen kimselerin cinsinden olması, nefisteki ayıbın ortaya çıkarılması içindir. Resûlün, gönderildiği kimselerle aynı dili konuşuyor olması ise karışıklığı gidermek içindir. Resûl, gönderildiği kimselerin hemcinsidir, onlarla aynı cinstendir. Eğer onun bir başka cinsten olmasını gerektirecek bir durum söz konusu olsaydı, o zaman muhakkak onların cinsinde bir surette kendilerine görünmesi, ince temsil âleminde o şekilde zuhur etmesi gerekirdi. Bunun örneği *Rûh*'un Hazreti Meryem'e bir beşer suretinde görünmesidir.

Toplumun halifesi, kendi cinslerinin evlatlarındandır.
Çünkü bu, onların nefislerinde daha etkilidir.
Eğer onlardan olmasaydı onu tasdik ederlerdi ve
Kendi cinslerinden olmayana karşı hasetleri olmazdı.

Şahıslar, cins nedeniyle yadırganır ki bu da ilâhî bir imtihandır. Bu itibarla Hak Teâlâ [O zaman onlara elçi olarak melek indirirdik] buyurmuştur. Onlar [Biz senin ancak bizim gibi bir beşer olduğunu görüyoruz.] demişlerdir. Yine Hak Teâlâ'nın naklettiği üzere onlar, [Bu elçi de bizim yediklerimizden yiyor, bizim içtiklerimizden içiyor.] demişlerdir. Çünkü onlar elçinin zâhirine bakmışlar ve kendilerini ölüme götürecek şekilde onu inkâr edip yadırgamışlardır.

وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ
(١٠) قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ ثُمَّ انْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ (١١) قُلْ لِمَنْ مَا فِي
السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ قُلْ لِلّٰهِ كَتَبَ عَلٰى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ لَيَجْمَعَنَّكُمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ لَا
رَيْبَ فِيهِ اَلَّذِينَ خَسِرُوا اَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ (١٢)

10. Andolsun, senden önce de birçok peygamber alaya alınmıştı da onlarla alay edenleri, alay ettikleri azap kendilerini kuşatıp mahvetmişti. 11. De ki: "Yeryüzünde gezin dolaşın da peygamberleri yalanlayanların sonu nasıl olmuş bir görün." 12. De ki: "Şu göklerdekiler ve yerdekiler kimindir?" "Allah'ındır." de. "O, merhamet etmeyi kendine vâcip kıldı. Bu yüzden size dünyada azap etmemektedir, ama kıyamet gününe sizi muhakkak toplayacaktır. Bunda hiç şüphe yok." Peygamberlere inanmayarak ilâhî rahmeti geri çeviren ve böylece kendilerini ziyana uğratanlar var ya, işte onlar inanmazlar.

Rahmet üç türlüdür, biri zâtî rahmettir. Kulların aralarında birbirlerine merhamet etmesine sebep olan rahmet budur. İkincisi yazılı, farz olan rahmettir. Bu, zâtî rahmetten ayrıdır. Üçüncüsü ise fazl-u ihsan rahmetidir (*er-rahmetu'l-imtinâniyye*) ki bu rahmet her şeyi kuşatmıştır. Allah Teâlâ'nın rahmeti kendi üzerine yazmış, yani vâcip kılmış olması O'nun keremindedir. Yoksa bir başka zorlayıcı O'nu buna zorlamış değildir. Aksine bu rahmeti salt bize lütuf ve ihsan olsun diye kendi üzerine farz kılan, yine O'dur. Zira bir başkasının Allah üzerine bir şeyi vâcip kılması mümkün değildir. O kendi üzerine bir şeyi vâcip kılar. Vâcip de vâcip kılan da vâcip kılınan da O'dur, başkası değildir. Hak Teâlâ rahmeti kendisine vâcip kılmış olsa da işin hakikati şudur ki kul, efendisine karşı hiçbir hakka sahip değildir. Onun kuluna karşı rahmeti kendisine vâcip kılmış olması tamamen kendi minnet ve fazlındandır, böylece kulun O'na itaate ünsiyet kesb etmesini, Hakk'ın vâcip kıldığı amelleri yerine getirmeye koşmasını istemektedir. Bu itibarla Hak Teâlâ [O, merhamet etmeyi kendine vâcip kıldı.] buyurmuştur. Yine rahmeti gereği [Sizi muhakkak toplayacaktır.] buyurmuştur ki bizleri ayrıldığımız konuda, yani O'nun rabliğini kabul etme konusunda toplayıp bir araya getirecektir. Rubûbiyeti ikrar etme konusunda bizi topladığı zaman bu durum bir müjde alâmeti olacak, yani (bazılarımız cehenneme girmiş olsak bile, en nihayetinde) hepimizin topluca saadete ulaşacağına dair hayırlı bir zikir olacaktır. Bir araya toplanmak, intikamın ebedî olmasına mânidir. Fakat azap ebedîdir, ne var ki azap içerisindeki haller farklılaşır. İntikam hali ve acı duyma hali sona erince kula azap ile tat, lezzet ve nimet alma nimeti verilir ki bu da kulun rubûbiyeti ikrar haline uygun olandır. Sonra kul mükellefiyet diyarı dışında, şirk koşmuş, ardından tevhide dönmüş olur. Mükellefiyet iki tanıklık arasında girmiş ârızî bir durumdur, sabit değildir. Bu yüzden hüküm baştaki ve sondaki asıllara göre bâki kalır.

وَلَهُ مَا سَكَنَ فِى الَّيْلِ وَالنَّهَارِۜ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (١٣)

13. Gece ve gündüzde (sakin olan) barınan her şey O'nundur. O, işitendir, bilendir.

[Barınan O'nundur.]:

Birinci vecih

Yani sabit olan O'nundur. İtimat, hiç kuşkusuz, itimat edilene dayanıp sükûn bulmaktır. Varlıkta sübût sahibi olan, değişimi ve sübût halinden inti-

kali kabul etmeyen varlıktan başkasına itimat edilip dayanılmaz. Sübût halinden intikal edeceği bilinen varlığa itimat edilmez, çünkü eğer itimat edilirse kendisine itimat edilene ihanet eder, zira ona itimat eden, sabit olmayan bir şeye itimat etmiş olur. Bu itibarla sonradan yaratılmış varlığa, ilâhî bir bildirim olmadıkça, itimat edilmez, ilâhî bir bildirim neticesinde itimat ettiğimiz zaman ise itimadımız yine sübût sıfatına sahip olan varlığa olmuş olur. Örneğin iman edilmesi gereken hususlarda şeriatlara itimat etmemiz böyledir. Yine beraberinde saadetin bulunduğu Allah tarafından bildirilen iman da böyledir, bu yüzden imana itimat edilir.

İkinci vecih

Bil ki âlemden kesinlikle sükûn söz konusu değildir, aksine âlem daima ve ebedî olarak bir halden diğer bir hale, dünyadan âhirete, zâhirden bâtına intikal halindedir. Bu itibarla Hak Teâlâ'nın [Gece ve gündüzde (sakin olan) barınan her şey O'nundur.] ifadesi, "Varlık ya da yokluk halinde her şey Allah'ın ezelî ilminde gece gündüz sakin haldedir ve O'na aittir." mânasına gelir ki sükûn ve hareket de buna dâhildir.

Üçüncü vecih

[Gece ve gündüzde (sakin olan) barınan her şey O'nundur.]: Sükûn hareketin zıddıdır. Hareket amellerde iddia sahibi olmak, sükûn ise hareketten teberri etmektir. İnsan "*lâ have ve lâ kuvvete illâ billâh*" (Allah'tan başka güç ve kudret yoktur.) ifadesinde ikamet ederse hareketten beri olur. Hak Teâlâ bu âyette kulların kendilerine izafe ettikleri şeyi onlardan alıp kendisine geri iade etmiştir. Hakk'ın bu tenbihi anlayıp hâlis bir şekilde sükûna ulaşan kimse hareketin iddia içerdiğini, sübûta ise hiçbir iddianın karışmadığını fark eder ve bunun neticesinde hareketi reddedip sükûnu harekete tercih eder. Sükûn "*lâ have ve lâ kuvvete illâ billâh*" ile asıl üzere kalmaktır. Bu yüzden sükûn hareketten evladır. Çünkü kul, kaderin mecrası altında, Allah'ın gece ve gündüz ona getirecekleri içerisinde sükûn etmekle emrolunmuştur. Sükûn müşahede ile, hareket ise kayıp iledir. Bunun tek istisnası ilâhî emir gereği yapılan harekettir. Allah ile ve Allah adına sükûn, vaktin rahatı itibariyle daha evladır. Eğer sükûnu üstünlüğü adına sadece ilâhî isimlerin sana varit olması ve Hakk'ın sana inmesi söz konusu olsaydı ve bundan başka bir sükûn üstünlüğü söz konusu olmasaydı bile bu yeterdi. Çünkü sen O'na hareket eder-

sen O'nu sınırlamış olursun, O'nunla sükûn bulursan O'na kulluk etmiş olursun. O halde O'na hareket, O'nun hakkında cehaletin ta kendisidir, O'nunla sükûn ise O'nu bilmenin ta kendisidir. Hak, zikredenin meclistaşı olduğuna göre, zikreden nereye gidecek ki?

[O, işitendir.]: Sizin O'na ait olan şeyler üzerindeki iddianızı, O'na ait olanları kendinize nispet etmenizi işitir, [bilendir] işin sizin iddia ettiğinizi aksi istikamette olduğunu bilir.

İşaret

[Gece ve gündüzde (sakin olan) barınan her şey O'nundur.]: Hak Teâlâ ne kadar da güzel ifade buyurmuştur! Çünkü orada ağyarın ortaklığı hareket etmez, bu yüzden sükûn yoktur, hareket vardır. Harekette ziyade ve bereket vardır. Gece ve gündüzde sakin olan her şey Allah'a aittir, ağyarda sakin yoktur. Ne gözlerde ne de basiretlerde sakin vardır. Sakin olan Allah'a aittir. Allah, sakin olan için en güzel meskendir. Hareket eden ise bizedir, biz ona mâlik oluruz. Nasıl ki hareket ile kevni bereket var ise sükûn ile de ilâhî bereket vardır. Sükûn Hakta sübût, hareket ise çıkıştır.

قُلْ اَغَيْرَ اللّٰهِ اَتَّخِذُ وَلِيًّا فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَهُوَ يُطْعِمُ وَلَا يُطْعَمُ قُلْ اِنّ۪ٓي اُمِرْتُ
اَنْ اَكُونَ اَوَّلَ مَنْ اَسْلَمَ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِك۪ينَ ﴿١٤﴾

14. De ki: "Göklerin ve yerin yaratıcısı olan, beslediği hâlde beslenmeye ihtiyacı olmayan Allah'tan başkasını mı dost edineceğim?" De ki: "Bana, Allah'a teslim olanların öncüsü olmam emredildi. Rabbim bana 'Sakın Allah'a ortak koşanlardan olma!' buyurdu."

[Göklerin ve yerin yaratıcısı]: Burada geçen *fatr* (fâtır/yaratan) kelimesi yarmak mânasına gelir. Dolayısıyla Hak Teâlâ'nın [Göklerin ve yerin yaratıcısı] ifadesi, "Gökler ve yer yapışık idi, biz onları ayırdık." (Enbiyâ, 21/30) âyetinde ifade edilen hususun aynısıdır, yani gökleri ve yeri yarıp birbirinden ayırt eden O'dur. Gökleri yerden ayırt ettikten sonra da kendi aralarında birbirlerinden ayırt etmiştir.

[Beslediği hâlde beslenmeye ihtiyacı olmayan]: Yaşamını sürdürmek için beslenme talebinde bulunan varlıktan daha hakir varlık olamaz. Hakirlik ne kadarsa fakirlik, muhtaçlık da o kadardır. İstediği şeyi kendisi temin edeme-

yip başkasından temin eden kimseden daha muhtaç olan varlık var mıdır? Hak Teâlâ'nın [beslediği hâlde beslenmeye ihtiyacı olmayan] ifadesi, Hakk'ın ihtiyaçtan tenzih edilmesi mânasına gelir. Aynı zamanda bu ifade senin eksikliğine, acziyetine ve muhtaçlığına işarettir. Çünkü mümkün varlık var olduğu zaman onun varlığının devam edebilmesi için kendisini muhafaza edecek bir koruyucuya ihtiyaç duyar. O koruyucu hangi varlık olursa olsun, onun sayesinde varlıkta bekâsı söz konusu olur. Korumak Allah tarafından yaratılır, bu nedenle O'na nispet edilir. Hak Teâlâ ise kul tarafından korunan değildir. Çünkü O, korunma niteliğini kabul etmez. Zira O, benzeri olmayan *es-Samed*'dir. Bu itibarla Hazreti Peygamber aleyhisselâma, Allah'tan başka varlıklara kulluk edenlere söylemesi için bu sözleri söylemiş, böylece Allah'tan başka bütün tapınılan varlıkların varlıklarını sürdürmek için koruyucuya muhtaç olduklarına dikkat çekmiş ve şöyle demiştir;

[De ki: "Göklerin ve yerin yaratıcısı olan, beslediği hâlde beslenmeye ihtiyacı olmayan Allah'tan başkasını mı dost edineceğim?"]: Buradaki [*ve lâ yut'am* (beslenmeye ihtiyacı olmayan)] ifadesi şaz bir kıraatte, "*ye*" harfinin fethası ile "*ve lâ yet'am*" (beslenmez) şeklinde de okunmuştur. Var olarak kalan, varlıkta bekâsı bulunan her bir varlığın korunmaya, varlığını sürdürmesi için koruyucuya ihtiyacı vardır ki işte o koruma, Allah tarafından yaratılır. Bu koruma, korunan varlığın beslenmesidir. Sureti değişse de kendisi hep aynıdır, daima besleyici olan Allah'tır.

İşaret

O halde sen kendi semana söyle, letâfeti ile seni perdelenmesin; yerine söyle, kesafeti ile perdelenmesin. Çünkü semana tecelli ettiği zaman onun içine girmesi, arzına tecelli ettiği zaman onu sarsması gerekir. Sakın ha ortağa ortak koşma, çünkü ortaklığın afetleri büyüktür. Birliğe bağlı kal, böylece onun üstünlüğünü elde edersin.

قُلْ اِنّ۪ٓي اَخَافُ اِنْ عَصَيْتُ رَبّ۪ي عَذَابَ يَوْمٍ عَظ۪يمٍ (١٥) مَنْ يُصْرَفْ عَنْهُ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمَهُۜ
وَذٰلِكَ الْفَوْزُ الْمُب۪ينُ (١٦) وَاِنْ يَمْسَسْكَ اللّٰهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُٓ اِلَّا هُوَۜ وَاِنْ يَمْسَسْكَ
بِخَيْرٍ فَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ (١٧) وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِه۪ۜ وَهُوَ الْحَك۪يمُ الْخَب۪يرُ (١٨)

15. De ki: "Ben rabbime isyan edersem gerçekten, kıyamet gününün azabından korkarım." 16. Doğrusu o günün azabı kimden savuşturulursa,

gerçekten Allah ona merhamet etmiş demektir. İşte bu apaçık kurtuluştur. 17. Şayet Allah sana bir zarar dokundursa, bunu O'ndan başka giderecek yoktur. Fakat sana bir hayır dokunduracak olsa onu da kimse gideremez. Bil ki O, her şeye hakkıyla gücü yetendir. 18. O, kullarının üstünde mutlak hâkimiyet sahibidir. O, hüküm ve hikmet sahibidir, her şeyden hakkıyla haberdardır.

Birinci vecih

Yani kullarından neşet eden çekişme nedeniyle onlar üzerinde kalır gücüne sahiptir. Çekişmenin en zâhir olanı, Allah'ın emrine muhalefet etmek; en gizli olanı ise kulun Hakka yönelmesi esnasındaki ilâhî tartışma ve çekişmedir. Kul Hakk'a yöneldiği sürece, *el-Kahhâr* ismi cezalandıracak kimse bulamaz; oklar hedeflere atılır. Bil ki, dua, tartışmaya imkân vermez. Yani kul Allah'ın iradesi karşısında bir şey irade etmez. Çünkü dua zillet ve muhtaçlık demektir. Buna karşılık niza ve tartışma, liderlik ve saltanat arzusundan neşet eder. Gizli niza ve çekişmenin bir türü de belâlara sabırdır. İnsan belâyı kaldırsın diye Allah'a havale etmek yerine sabrettiğinde gizli niza içindedir. Oysa kim kendine gelen belâya karşı nefsini Allah'a şikâyetten alıkoyup belâyı kaldırmasını istemez ve sabrederse, böyle bir sabır hiç kuşkusuz ilâhî kahra direnmek demektir. Allah böyle olan kahr edip kulu ezer. Sabır bu yolda her ne kadar övülen bir özellik olsa da sıkıntıyı Allah'a arz etmek, sabırdan daha üstün ve daha yetkin bir davranıştır. Çekişmenin gizlenmesi ile ilâhî kahr gizlenir, çekişmenin zuhuru ile ilâhî kahır da zuhur eder. Rabbinden gafil kalan kimse bâtınıyla kendinde bulmuş olduğu maksada aykırı tesire muhalefet eder, ona karşı çıkar, bunun üzerine ilâhî kahır gelir ve onu ezer. İnsanların nefislerinde çekişme olmasaydı (ki bunu nefislerinden atabilselerdi atarlardı) o zaman hükümdarlarının otoritesinin kahrı altında ezilmek, onların bizzat kendilerinden sadır olurdu. Çekişmeyi aklına getirmeyip çekişmeye girmeyen insan kahra mâruz kalmaz, hükümdar onu ezmez, aksine kendisine merhametli ve şefkatli davranır.

İkinci vecih

O, hüccet ile kulları üzerinde mutlak hükümranlık sahibidir. [O, hüküm ve hikmet sahibidir] her bir sınıfa, aleyhlerinde hücceti ortaya koyacak şe-

kilde zuhur eder. Bil ki üstte olma niteliği ve bunun Allah'a nispet edilmesi Kitap ve Sünnet'te geçmektedir. Örneğin "Üzerlerinde Rablerinden korkarlar." (Nahl, 16/50) âyetinde, [O, kullarının üstünde mutlak hâkimiyet sahibidir.] âyetinde ve daha pek çok âyet ve hadiste bu ifade kullanılmıştır. Bu, müteşâbihler kapsamına girer, çünkü "üst" kelimesi yukarı yönünü ifade etmek için kullanılır. Oysa Allah yönlerden münezzehtir. Bu ifade Allah hakkında kullanıldığı zaman kast edilen mâna, hakiki yüceliktir. Hak Teâlâ'nın herhangi bir yön ile tahsis edilemeyeceğine ve yönlerden münezzeh olduğuna dair delillerden biri "O, göklerde de yerde de Allah'tır." (En'âm, 6/3), "O gökte de ilâhtır yerde de ilâhtır." (Zuhruf, 43/84) âyetleridir ki bu gibi âyetler pek çoktur, hepsini burada zikretmek çok uzun sürer. Eğer bu âyetteki "üst" ifadesi yön anlamında olsaydı, bu zikrettiğimiz âyetlerle çelişirdi. Bu da "Eğer bu Kur'ân Allah'tan başkasından olsaydı o zaman onda pek çok ihtilaf bulurlardı." (Nisâ, 4/82) âyetine ters olurdu. Sahih-i Müslim'de Ebû Hureyre'den nakledildiğine göre Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Kulun rabbine en yakın olduğu zaman secde halidir."[4] buyurmuş, böylece Allah'ın "üst" yönü ile sınırlandırılmasını olumsuzlamıştır. Hazreti Peygamber aleyhisselâm hevasından konuşmaz, onun konuştuğu ancak kendisine vahyedilen vahiyden ibarettir. Bu noktadaki hadislerin ve âyetlerin hepsini içine alan değerlendirme şudur: Üstte olmak iki açıdan değerlendirilebilir. Birincisi izâfî, diğeri hakiki itibardır. Yaratılmışların birinin diğerine üstünlüğü, izâfî üstünlüktür, çünkü yaratılmış her bir varlık bir başka varlığa göre üstte ise diğer bir varlığa göre alttadır. Bu izâfî üstünlük de iki kısımdır, birincisi hissi olandır. Bu, mekâna muhtaç cevherlere mahsus olan mekânsal yönlerle ilgili olan kısımdır. Diğeri mânevî kısımdır. Bu da nefis erbabı için vehmî kemal ya da kalp erbabı için irfanî kemal dereceleri açısından anlaşılan kısımdır. Hak Teâlâ "Biz o peygamberlerin bazılarını diğerlerine üstün kıldık." (En'âm, 6/165), "Bak nasıl da onların kimini kimine üstün kılıyoruz, elbet âhirette en büyük dereceler ve en büyük üstünlük vardır." (İsrâ, 17/21) buyurmaktadır. Bütün bunlar izâfî üstünlük kapsamındadır. Hakiki üstünlük ise sadece Allah Teâlâ'ya aittir. "O'nun kürsüsü gökleri ve yeri kuşatır, bu ikisini muhafaza etmek O'nu yormaz, O Yüce ve Azîm olandır." (Bakara, 2/255) O'nun yüceliği yönlerin ve mekânların varlığından önce söz konusudur, nispetler ve izafetler olmaksızın anlaşılır, yaratılmışları üzerinde isimleri ve sıfatları ile olan bütün tecellilerini içine alacak kadar umumidir. Onu ancak basiret ve kalp ehli olanlar bilir ve müşahede eder. Çünkü O'nun tevhidinin nuru, üstünlüğünün yü-

4. Müslim, Salât, 42; Ebû Dâvud, Salât, 151.

celiği ile tecelli eder. Bir düşün ki Allah var iken O'nunla birlikte hiçbir şey yoktu. Gökleri yaratmış olması ile onun yüceliği yenilenmedi, yeri yaratması ile onun nüzûlü yenilenmedi, arşı yaratması ile istivası yenilenmedi. Aksine O'nun isim ve sıfatlarının tecellisinden yaratılmışların sayıları çıktı ki bunlar O'na temas halinde değildirler, yön anlamında O'nun üstünde ya da altında değildirler. Hak Teâlâ "En yüce olan rabbinin adını tesbih et ki o yaratan ve düzenleyendir." (A'lâ, 87/1-2) buyurmuş, kendisini yaratma niteliği ile nitelenmiş halde iken "En yüce (*a'lâ*)" olmakla da nitelemiştir. Bu da O'nun yüceliğinin yaratmanın öncesinde de muhakkak olduğuna delâlet eder. Aynı şekilde "Onlar Allah'ı hakkıyla takdir edemediler." (Zümer, 39/67) buyurmakta ve âyetin sonunda kendisini yeri kabzasında, semayı da avucunda dürülmüş olarak ifade ettikten sonra yücelik ve münezzehlik ile nitelemektedir. Bu da onun yüceliğinin, üstünlüğünün mekânî değil, hakiki olduğunu gösterir. Nitekim [O, kullarının üstünde mutlak hâkimiyet sahibidir.] ifadesi üzerinde bir düşün! Zira Firavun da İsrailoğulları hakkında "Onların oğullarını öldürüp kızlarını sağ bırakacağız, biz onlar üzerinde mutlak hâkimiyet sahibiyiz." (A'râf, 7/127) demiştir. Şimdi biri çıkıp da Firavun'un, İsrailoğulları üzerinde mekân ya da yön itibariyle üstünlük iddiasında bulunduğunu anlayabilir mi? Yine Firavun "Ben sizin en üstün rabbinizim." (Nâziât, 79/24) derken bu iddiasının gereği, rubûbiyete layık olan üstünlük, yani hâkimiyet ile birlikte olan hakiki üstünlük değil midir? Bu itibarla İsrailoğullarına karşı da [biz onlar üzerinde mutlak hâkimiyet sahibiyiz] demiştir. Özetle rabbimizin bütün cihetleri kuşattığına ve herhangi bir yön ile sınırlandırılamayacağına dair hadisler çoktur. Burada zikrettiklerimiz maksadı hâsıl etmeye yeterlidir. İman, Allah'a yön tahsis etmeyi gerektirmez, bu konuda şüpheye düşmeyi de gerektirmez. Naslarda yön ifadesi geçmez, ilâhî üstünlük ise sabittir, naslarda geçmektedir.

قُلْ اَيُّ شَيْءٍ اَكْبَرُ شَهَادَةًۜ قُلِ اللّٰهُ شَه۪يدٌ بَيْن۪ي وَبَيْنَكُمْ وَاُو۫حِيَ اِلَيَّ هٰذَا الْقُرْاٰنُ لِاُنْذِرَكُمْ
بِه۪ وَمَنْ بَلَغَۜ اَئِنَّكُمْ لَتَشْهَدُونَ اَنَّ مَعَ اللّٰهِ اٰلِهَةً اُخْرٰىۜ قُلْ لَٓا اَشْهَدُۚ قُلْ اِنَّمَا هُوَ اِلٰهٌ وَاحِدٌ
وَاِنَّن۪ي بَر۪ٓيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَۢ (١٩)

19. De ki: "Şahitlik itibariyle en büyük olan şey nedir?" De ki "Allah'tır. Allah benimle sizin aranızda şahittir. İşte bu Kur'ân bana, onunla sizi ve eriştiği herkesi uyarayım diye vahyolundu. Şimdi siz Allah ile beraber başka ilâhlar olduğuna şahitlik mi ediyorsunuz? Hayır, ben buna şahitlik etmem. O, ancak tek bir ilâhtır ve şüphesiz ben sizin Allah'a ortak koştuğunuz şeylerden uzağım."

"Şey" kelimesi Allah hakkında kullanılmaz. Hazreti Peygamber aleyhisselâm, "Allalı vardı, O'nunla beraber hiçbir şey yoktu."[5] buyurmuştur. Bu, Hakk'ın zâtî nitelenmesidir, "şey olmanın" O'ndan nefyedilmesidir. Yine burada O'nunla beraber herhangi bir şeyin bulunması da olumsuzlanmıştır. Eğer Allah "şey" olarak isimlendirilmiş olsaydı biz de onu bu şekilde isimlendirirdik. Zira şey kelimesi mürekkep olmayan zâtlara işaret eder, ne var ki ilâhî isimler arasında "*Yâ Şey*" ifadesi geçmemektedir. Eğer Hak Teâlâ bir "şey" olsaydı, o zaman şeylik niteliği onunla diğer şeylerde ortak olurdu ve aralarında bir benzerlik, temâsül söz konusu olurdu. Oysa Allah Teâlâ "Hiçbir şey O'nun benzeri değildir." (Şûrâ, 42/11) buyurmuştur. Demek ki O'nun şeyliği yoktur ve O, şey değildir. Ama o "hiçbir şey" de değildir. Çünkü "hiçbir şey" demek, yokluk demektir. Eğer Allah "hiçbir şey" olsaydı o zaman da "yok" ile "hiçbir şey" olma konusunda benzerlik arz ederdi. Oysa O, hiçbir şeyle benzerlik arz etmez. Onun benzeri yoktur. Bu yüzden biz şey lafzını Allah'ın zâtı için kullanmayız. Zira bu ifade naslarda geçmez, bize en uygun olan şey, edebe riayet etmektir.

اَلَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ اَبْنَاءَهُمْ اَلَّذِينَ خَسِرُوا اَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لَا
يُؤْمِنُونَ (٢٠)

20. Yahudi ve Hıristiyanlar onu kendi öz oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Kendilerini ziyana sokan müşrikler ise inanmazlar.

Bunlar Allah Teâlâ'nın haklarında "Hakkı batıla karıştırıp da bile bile Hakkı gizlemeyin." (Bakara, 2/42), "Bildikleri halde hakkı gizlemek için..." (Bakara, 2/146) gibi ifadeler kullandığı kimselerdir. Burada da hak apaçık ortadadır, onda hiçbir karışıklık yoktur, çünkü kendisine delâlet eden şeyler kuvvetlidir buyurmaktadır. Bu nedenle "İşte bu kitap ki onda hiçbir şüphe yoktur." (Bakara, 2/2) buyurmuştur. Yani onda hiçbir kuşku ve karışıklık yoktur, aksine onlar Hakkın hak olduğunu bildikleri halde onu gizleyip örtmektedirler. Ama onu kendi nefislerinden örtme imkânına sahip değillerdir, sadece başkalarına saptırıcı şüphelere, zuhurunu engelleyici kuşkular koyarak gizleyebilirler. Bunlar bile bile inkâr eder inatçı kimselerdir.

---

5. Aclûnî, *a.g.e.*, c. 2, s. 154; Hâkim et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-Usûl*, Dârü'l-Ceyl, Beyrut, tarihsiz.

وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَوْ كَذَّبَ بِاٰيَاتِهِ اِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ (٢١) وَيَوْمَ
نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ اَشْرَكُوا اَيْنَ شُرَكَاؤُكُمُ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ (٢٢)

21. Kim Allah'a ortak koşan, ya da O'nun delillerini yalanlayandan daha zalimdir? Şüphesiz ki, böylesi zalimler kurtuluşa eremez. 22. Gün gelecek, onları tümüyle mahşere toplayıp da Allah'a ortak koşanlara, "Nerede, ilâh olduklarını iddia ettiğiniz ortaklarınız?" diye soracağız!

Diriliş gününün yeri, bilgi sahibi olan kimseye, dünyada iktidar nispet ettiği kimseleri bilmekten âciz olma halini verir.

ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فِتْنَتُهُمْ اِلَّا اَنْ قَالُوا وَاللّٰهِ رَبِّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ (٢٣) اُنْظُرْ كَيْفَ كَذَبُوا
عَلٰى اَنْفُسِهِمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ (٢٤) وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ اِلَيْكَ وَجَعَلْنَا
عَلٰى قُلُوبِهِمْ اَكِنَّةً اَنْ يَفْقَهُوهُ وَفٖي اٰذَانِهِمْ وَقْرًا وَاِنْ يَرَوْا كُلَّ اٰيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَا حَتّٰى اِذَا
جَاؤُكَ يُجَادِلُونَكَ يَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا اِنْ هٰذَا اِلَّا اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ (٢٥) وَهُمْ يَنْهَوْنَ عَنْهُ
وَيَنْـَٔوْنَ عَنْهُ وَاِنْ يُهْلِكُونَ اِلَّا اَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ (٢٦) وَلَوْ تَرٰى اِذْ وُقِفُوا عَلَى النَّارِ
فَقَالُوا يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبَ بِاٰيَاتِ رَبِّنَا وَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ (٢٧)

23. Sonunda onların fitneleri, "Rabbimiz Allah'a andolsun ki biz müşrik değildik." demelerinden başka bir şey olmayacaktır. 24. Bak, kendilerine karşı nasıl yalan söylediler ve ortak koştukları ilâhları onları nasıl yüzüstü bırakıp kayboluverdi? 25. İçlerinden, senin çağrını dinleyenler de var. Onu anlamamaları için kalpleri üzerine perdeler, kulaklarına ağırlık koyarız. Tevhide delâlet eden her türlü delili görseler de inanmazlar. Hatta tartışmak üzere sana geldiklerinde inkâr edenler, "Bu Kur'ân'ın anlattıkları, evvelkilerin masallarından başka bir şey değil." derler. 26. Onlar başkalarını ondan Kur'ân'dan alıkoyarlar, hem de kendileri ondan uzak kalırlar. Farkına varmadan kendilerini helâk ediyorlar. 27. Ateşin karşısında durdurulup da "Ah, keşke dünyaya geri döndürülsek de rabbimizin âyetlerini yalanlamasak ve mü'minlerden olsak." dedikleri vakit hâllerini bir görsen!

Dünya ehlinden olan bedbaht bilgin, kıyamet günü kendi bilgisinin mukallit (taklit ehli) mümine giydirildiğini, müminin cehaletinin de kendisine verildiğini görünce pişmanlığına ilave pişmanlık yaşar ve [Ah, keşke dünyaya geri döndürülsek de rabbimizin âyetlerini yalanlamasak ve mü'minlerden

olsak] der. Çünkü orada cahil bile olsalar mümin oldukları zaman, saadet diyarına intikal ettiklerine üzerlerindeki cehalet elbisesinin çıkarılacağını ve onun yerine kendilerine ilim elbisesinin giydirileceğini bilirler. Böyle olduğu için de dünyadaki cahilliklerini, akıbetinin güzel olmasından dolayı, umursamazlar. Ama bunlar sahip oldukları yaratılış özellikleri ile tekrar dünyaya döndürüldükleri takdirde bu yaratılış özelliklerinin hükmüne geri döneceklerini bilmemektedirler. Zira bir hususiyete ait olan fiil değişmez. Onların bu temenniyi dile getirmeleri içerisinde bulundukları yaratılışın özelliğindendir, yani kıyamet günü öğrendikleri gerçeklerden dolayıdır ama tekrar dünyaya geri döndürülecek olsalar bu bildiklerinin kendilerinde bâki kalacaklarını zannetmektedirler. Oysa Allah bu dünya yaratılışında insanların bildikleri şeylerde unutma özelliği yaratmıştır. Bunlar dünyaya intikal edecek olsalar âhirette bir şeyler öğrenmiş olduklarını bilecekler, onları hatırlamak isteyecekler, fakat bildikleri şeyi zihinlerinde bulamayacaklardır. Sadece Allah'ın her şeye kadir olduğunu, kendilerinden cehenneme girdiklerinde öğrendikleri bilgiyi çekip almaya bile kadir olduğunu anlamalarına yetecek kadarını zihinlerinde bulacaklardır.

بَلْ بَدَا لَهُمْ مَا كَانُوا يُخْفُونَ مِنْ قَبْلُ وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَاِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ (٢٨)

28. Hayır, bu yakınmaları daha önce gizlemekte oldukları şeyler onlara göründü de ondandır. Eğer yeniden dünyaya gönderilecek olsalar kendilerine yasaklanan şeylere yine döneceklerdi. Şüphesiz onlar yalancıdırlar.

[Hayır, bu yakınmaları daha önce gizlemekte oldukları şeyler onlara göründü de ondandır.]: Bir şeyin sonradan görünmesi (*bedâ*), zâhir olmayanın zâhir olmasıdır. Allah Teâlâ onların cehennem ehli olmalarını takdir etmiştir ve onlar için Allah'ın ilminde, ateşten gayrı imar edip yerleşecekleri bir diyar yoktur. Hak Teâlâ [Eğer yeniden dünyaya gönderilecek olsalar kendilerine yasaklanan şeylere yine döneceklerdi.] buyurmaktadır. Böylece onlar cehenneme, muhalefet nedeniyle oraya müstehak olmuş vaziyette gireceklerdir. Nihayet rahmet gazabı geçinceye kadar orada azap çekecekler, rahmet gazabı geçtiği zaman da oradan asla çıkamayacaklar, orada Allah'ın kendilerini ikame etmeyi dilediği şekilde sonsuza dek kalacaklardır. Haklarında elde edilen bu zevk ilmi ile birlikte Hak Teâlâ onlar hakkında [Eğer yeniden dünyaya gönderilecek olsalar kendilerine yasaklanan şeylere yine döneceklerdi.] buyurmuştur. Çünkü Allah bu dünya diyarını hususi bir tabiat üzere yaratmış, insanın yaratılışını da unutma, gaflet ve acil olanı sevme özelliklerine göre yaratmış olduğunu bilmektedir. Bu itibarla Hak Teâlâ, yeninden dün-

yaya iade edileceklerin işte bu özellikte iade edildikleri zaman yine daha önce (âhirette) bildikleri şeyleri unutacaklarını bilmekte, onların müşahede ettikleri şeylere karşılık gözlerinin önüne perdelerin çekileceğini bilmektedir. İşte [Eğer yeniden dünyaya gönderilecek olsalar kendilerine yasaklanan şeylere yine döneceklerdi.] ifadesi bu mânaya gelir. Zira yaratılış bundan başka bir şey değildir. Eğer onlar bu durumu bilselerdi zaten dönmezlerdi. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm sahih olarak nakledilen bir hadis-i şerifinde, kıyamet günü dünyada en çok nimet görmüş kimsenin getirilip cehenneme bir kez daldırılacağını ve daha sonra kendisine "Hiç nimet gördün mü?" diye sorulacağını, onun ise, "Hayır, vallahi görmedim." diyeceğini ifade buyurmuştur. Mâlumdur ki bu kimse dünyada nimet görmüştür, ancak yaşadığı halin şahitliği ona perde olmuş ve gördüğü nimeti unutturmuştur. Aynı şekilde dünyada darlık ve sıkıntı çeken kimse de cennete bir kez daldırılır, sonra kendisine, "Herhangi bir sıkıntı gördün mü?" diye sorulur, o da "Hayır, vallahi görmedim." diye cevap verir.[6] Benzer şekilde eğer cehennemlikler de aynı yaratılış ile dünyaya döndürülecek olsalar, orada bu yaratılışlarına göre aynı şeyi yapacaklardır.

Tahkik

[Eğer yeniden dünyaya gönderilecek olsalar kendilerine yasaklanan şeylere yine döneceklerdi.]: Allah onların gözlerini kör etmiştir. Allah her kime bedbahtlığı yazmışsa artık o kimse mesut olamaz. Her kime de mesut olmayı yazmışsa, o da artık bedbaht olmaz, nimetten uzaklaşmaz.

وَقَالُوٓا اِنْ هِيَ اِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ (٢٩)

29. Derler ki: "Hayat ancak dünya hayatımızdır. Artık biz bir daha diriltilecek de değiliz."

Eğer âhirette cisimler haşredilmeyecek olsaydı o zaman zâhidlerin ve âriflerin nefisleri dünyada çok şey kaçırmış olmanın hasretini, pişmanlığını yaşar; fiziksel cennetlere değil, sadece mânevî cennetlere girecek olmaktan dolayı azap duyarlardı. Bu nedenle Allah Teâlâ âhirette biri fiziksel diğeri mâ-

---

6. Abdullah b. Mübâre *ez-Zühd ve'r-Rakâik*, s. 220, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, tarihsiz. Farklı lafızlarla benzer bir rivayet için bkz. Müslim, Sıfati'l-Kıyâme, 12.

nevî olmak üzere iki cennet yaratır ve fiziksel cennette onlara canlarını çektiği her şeyi mubah kılar, ihtiyaçların acılarını kaldırır. Artık onların arzuları Hakk'ın iradesi gibi olur, yani bir şeye taalluk ettiği zaman o şey hemen olur. Saadet ehli kimseler cennette, açlığın acısını uzaklaştırmak için yemez, susuzluğun acısını gidermek için içmezler. Onların tabi cisimleri için fiziksel cennet vardır. Bu fiziksel suret içerisinde saadet ehli kimseler ile ârifler eşittir ama ârifler ilave olarak mâna cennetlerine de sahip olurlar.

وَلَوْ تَرٰٓى اِذْ وُقِفُوا عَلٰى رَبِّهِمْۜ قَالَ اَلَيْسَ هٰذَا بِالْحَقِّۜ قَالُوا بَلٰى وَرَبِّنَاۜ قَالَ فَذُوقُوا الْعَذَابَ
بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ (٣٠) قَدْ خَسِرَ الَّذ۪ينَ كَذَّبُوا بِلِقَٓاءِ اللّٰهِۜ حَتّٰٓى اِذَا جَٓاءَتْهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً
قَالُوا يَا حَسْرَتَنَا عَلٰى مَا فَرَّطْنَا ف۪يهَاۙ وَهُمْ يَحْمِلُونَ اَوْزَارَهُمْ عَلٰى ظُهُورِهِمْۜ اَلَا سَٓاءَ مَا
يَزِرُونَ (٣١)

30. Rablerinin huzurunda durduruldukları vakit hâllerini bir görsen! O gün Allah onlara diyecek ki: "Nasıl, diriliş ve hesap gerçek değil miymiş?" Onlar, "Evet, rabbimize andolsun ki, gerçekmiş" diyecekler. Bunun üzerine Allah, "Öyleyse inkâr etmekte olduğunuzdan dolayı tadın azabı!" diyecek. 31. Allah'ın huzuruna çıkmayı yalanlayanlar gerçekten ziyana uğramıştır. Nihayet onlara ansızın kıyamet gelip çatınca, bütün günahlarını sırtlarına yüklenerek, "Hayatta yaptığımız kusurlardan ötürü vay hâlimize!" diyecekler. Yüklendikleri günah yükü ne kötüdür!

Nasihat

Günahtan gayrısı beli bükmez. O halde ağırlığına ağırlık ekleyip durma. Senin için murat edilen ağırlıkları öğüten bir değirmen ol. Tâbi ol, bidatçi olma. Tâbi oldum diye de sevinme. Kralın kabına sahip olan gibi ol. Aksi takdirde tevbe de sana fayda vermez, ihtiyacını gidermez. Sana Allah'ın şeriat olarak bildirdikleri ile yetin, şeriata uy, bidat çıkarma, bütün bu hallerde Allah'ın hükmüne göre hareket et ki, akıbetin övülsün!

وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَٓا اِلَّا لَعِبٌ وَلَهْوٌۜ وَلَلدَّارُ الْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لِلَّذ۪ينَ يَتَّقُونَۜ اَفَلَا تَعْقِلُونَ (٣٢)

32. Dünya hayatı ancak bir oyun ve bir eğlencedir. Elbette ki âhiret yurdu Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için daha hayırlıdır. Hâlâ akıllanmayacak mısınız?

[Dünya hayatı ancak bir oyun ve bir eğlencedir.]: Dünyanın içi ne kadar da sıkıntı doludur! Meskenleri haraptır, giysileri yırtıktır, binekleri ve eşleri leştir, yiyecek ve içecekleri nadirdir. Keşke bu kadarıyla kalmış olsa! İnsanın bunlara bağlı olarak âhiret diyarında bir de "Nereden kazandın?", "Nerede harcadın?" gibi sorulara muhatap olması, iğneden ipliğe her şeyin, hatta zerre ağırlığınca her şeyin hesabını vermesi söz konusu olmasaydı? Burada aleyhimize olan hüccet ayan beyandır, çünkü eğer bu husus sadece haber olarak öğrenilmiş olsaydı belki bir nebze mazeretimiz olabilirdi, ne var ki bu durum ayan beyan görünmektedir. Zira hallerin değişimi herkes tarafından müşahede edilmektedir. Devasız dert, büyük felaket, muazzam yıkım, nefsin bütün bu hallerde en kötü durumunun, Allah'ın kendisine muradını takdir edip dilediği gibi vermesi halinde bile, her muradının en nihayetinde ölüm ile kendisinden çekilip alınacak olması ve neticede dünyada işlediği salih ameller dışında yanında hiçbir şey bulamayacağı bir diyara intikal edecek olmasıdır. [Elbette ki âhiret yurdu Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için daha hayırlıdır. Hâlâ akıllanmayacak mısınız?]

قَدْ نَعْلَمُ اِنَّهُ لَيَحْزُنُكَ الَّذٖى يَقُولُونَ فَاِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ وَلٰكِنَّ الظَّالِمٖينَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ
يَجْحَدُونَ (٣٣) وَلَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ فَصَبَرُوا عَلٰى مَا كُذِّبُوا وَاُوذُوا حَتّٰى اَتٰيهُمْ
نَصْرُنَا وَلَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِ اللّٰهِ وَلَقَدْ جَاءَكَ مِنْ نَبَاِئ الْمُرْسَلٖينَ (٣٤) وَاِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكَ
اِعْرَاضُهُمْ فَاِنِ اسْتَطَعْتَ اَنْ تَبْتَغِىَ نَفَقًا فِى الْاَرْضِ اَوْ سُلَّمًا فِى السَّمَاءِ فَتَأْتِيَهُمْ بِاٰيَةٍ
وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدٰى فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْجَاهِلٖينَ (٣٥)

33. Biz iyi biliyoruz ki sen kabileleri davet ederken onların düşüp söyledikleri elbette seni incitiyor. Onlar gerçekte seni yalanlamıyorlar, seni dürüst ve doğru sözlü olarak kabul ediyorlar; fakat o zalimler Allah'ın onları yeniden dirilteceğine dair delilleri bile bile inkâr ediyorlar. 34. Andolsun ki senden önce de birçok peygamber yalanlanmıştı da onlar yalanlanmalarına ve eziyet edilmelerine karşı sabretmişler ve nihayet kendilerine yardımımız yetişmişti. Allah'ın sünnetini değiştirebilecek bir güç yoktur. Dolayısıyla sen de nihayetinde zafere ulaşacaksın. Andolsun peygamberler ile ilgili haberlerin bir kısmı sana gelmiş bulunuyor. 35. Eğer onların yüz çevirmeleri sana ağır geldiyse bir delik açıp yerin dibine inerek yahut bir merdiven kurup göğe çıkarak onlara bir mucize getirmeye gücün yetiyorsa durma, yap! Eğer Allah dileseydi, elbette onları hidayet üzere toplardı. O hâlde, sakın cahillerden olma.

Burada geçen "*nefak*" (delik) kelimesi, iki girişi olan tünel gibi bir şeydir.

[Bir delik açıp yerin dibine inerek yahut bir merdiven kurup göğe çıkarak onlara bir mucize getirmeye gücün yetiyorsa durma, yap!]: Yani "o zaman düşmanların senin peşine düştükleri zaman sen diğer taraftan çıkabilirsin."

[Eğer Allah dileseydi, elbette onları hidayet üzere toplardı.]: Burada "eğer" ifadesi kullanılmıştır ki bu imtinâdan imtinâ etme ifadesidir. Böyle bir durumda, yani Allah'ın onları da hidayet üzere toplamış olması durumunda hepimiz aynı kapının ehli olurduk. Ancak âlemdeki ilâhî emir bunun aksine vuku bulmuştur, çünkü Allah'ın dilemesi onların hepsinin hidayet üzere toplanmaması şeklinde olmuştur. Bu da dünyada ihtilafın, farklılığın bulunması içindir.

[O hâlde, sakın cahillerden olma!]: Cehaletten daha çirkin bir nitelik ve daha ağır bir ceza yoktur, çünkü cehalet her kötülüğün anahtarıdır. Bu nedenle Allah Teâlâ Hazreti Muhammed aleyhisselâma [O hâlde, sakın cahillerden olma] buyurmuştur. Burada ona tahakkuk etmiş bir mâlum yasaklanmaktadır, zira eğer Hazreti Peygamber aleyhisselâm cehaletin ne olduğunu bilmeseydi kendisine neyin yasaklanmış olduğunu da bilemezdi. Allah Teâlâ ona yaşının gençliği ve kuvvetinin zindeliği nedeniyle bu şekilde hitap etmiş, buna uygun bir şekilde son derece kuvvetli bir hitap tarzını seçmiştir. Hazreti Nûh aleyhisselâm ise gençlik kuvvetine sahip olmadığı (zira Hazreti Nûh yaşlanmış, örf itibariyle genellikle saygı ve hürmet gösterilecek yaşa gelmişti) için ona böyle sert bir şekilde hitap edilmemiş, aksine ona "Sana cahillerden olmamanı öğütlerim." (Hûd, 11/46) denmiştir. Öğüt vererek yapılan hitap ile diğer hitap arasında elbet bir fark söz konusudur. Çünkü gence yapılan hitap ile yaşlıya yapılan hitap arasında bir fark bulunması kaçınılmazdır.

İşaret

Bil ki ilim en değerli giysidir, cehalet ise en çirkin giysidir. Cehennem herhangi bir iyiliğin bulunacağı yer olamayacağı gibi cennet de kötülüğün bulunacağı bir yer değildir. İman Allah'ın şanına yaraşan özellikleri bilmeyen birinin kalbinde bulunabileceği gibi Allah Teâlâ'nın celâlini ve O'na yaraşan şeyleri bilmek de iman bulunmayan bir kalbe yerleşebilir. Bu bilgi sahibi kimse, imanı olmadığı için, bedbahtlık diyarı olan cehenneme girmeye müstehak olmuştur. Cahil, fakat mümin olan kimse ise imanıyla saadet diyarına girmeyi, cehennem derekelerinin karşılığında cennet derecelerini el-

de etmeyi hak etmiştir. Bil ki Allah Teâlâ bedbahtlığa müstehak olan kimsenin bilgisini kıyamet günü kendisinden çekip alır. Böylece bu kimse sanki o ilmi hiç öğrenmemiş gibi olur. Bilgisizliğiyle tattığı azap hissî olarak çektiği azaptan daha da şiddetlidir ve kendisine daha ağır gelir. Onun bu bilgisi, imanıyla cennete giren cahil mümine giydirilir. Mümin, cehenneme girmeye müstehak olan bu adamdan kazandığı bilgi vasıtasıyla bilginin gerektirdiği dereceleri de elde eder. Böylece hem nefsiyle, hem cismiyle, hem de Kesîb cennetindeki görme esnasında nimetlenir. Cahil müminin bilgisizliği ise kâfire verilir ve kâfir bu bilgisizlik nedeniyle cehennem derekelerini elde eder. Bu ise onun başına gelen en acı haldir. Mümin olmayıp da bilgi sahibi olan kimse sahip olduğu bilgiyi hatırlar. Fakat o gün artık cahildir ve o bilginin kaybolduğunu görmüştür. Allah onun gözünü açtığında, bilginin yerinin cennet olduğunu görür. Onun bilgi elbisesi, kendisini elde edişte yorulmayan ve bir şey öğrenmek istese bile buna güç yetiremeyecek başka birine giydirilmiştir. Mümin ise bakar ve cehennem görür, cehaletin kötülüğünün mümin olmayıp da bilgi sahibi olan kimsenin üzerinde bulunduğunu görür; nimet ve sevinci artar. Böylece Hak Teâlâ'nın [sakın cahillerden olma] ifadesi ve [sana cahillerden olmamanı öğütlerim] ifadesi tahakkuk etmiş olur. Allah cümlemizi ilim ile nasiplendirsin, ilim ehli kimseler kılsın, Allah'ın verdiği hayırlarla başka şeye çabalayan ve sonu bedbahtlık olanlardan eylemesin. Âmin.

إِنَّمَا يَسْتَجِيبُ الَّذِينَ يَسْمَعُونَ وَالْمَوْتٰى يَبْعَثُهُمُ اللّٰهُ ثُمَّ إِلَيْهِ يُرْجَعُونَ (٣٦)

36. Davete, ancak işitenler icâbet eder. Ölüleri ise yalnızca Allah diriltir. Sonra da hepsi O'na döndürülürler.

Allah Teâlâ bu kimseleri, davetçinin davetine icâbet etmeleri nedeniyle övmektedir ki o davetçi de Allah'ın bildirdiği üzere onlara "Ey kavmimiz! Allah'ın davetçisine icâbet edin." (Ahkâf, 46/31) demiştir. Onların bu davetçinin davetine icâbet etmeleri Allah katında bir saygınlıktır, çünkü hikmet ile irtibatlıdır. Zira ancak icâbet edilene icâbet edilir. Nitekim Hak Teâlâ "Bana dua ettikleri zaman dua edenin duasına icâbet ederim, o halde onlar da bana icâbet etsinler." (Bakara, 2/186) buyurmuştur. Bu kimseler Hak kendilerini çağırdığı zaman ona sahih bir şekilde icâbet etmişlerse (ki bu icâbet, hakiki mânada kulak vermektir), o zaman onlar Allah'a dua ettikleri zaman Allah'ın onlara icâbet etmesi de söz konusu olur. Allah büyük fazl-u ihsan sahibidir. İcabetinin illeti olarak dinleyip kulak vermeyi belirlemiştir. Yoksa dinleyip kulak vermediği halde dinlediği söyleyen kimseye icâbet edilmez. Nite-

kim Allah Teâlâ bizim bu tür kimseler gibi olmamızı yasaklamış ve "İşitmedikleri halde işittik diyenler gibi olmayın." (Enfâl, 8/21) buyurmuştur. Burada işitme, Allah'tan nakledip tercümede bulunan kimseden, yani kendi arzusundan konuşmayan Hazreti Peygamber aleyhisselâmdan kulakların işitmiş olduğu şeyi akledip düşünmenin ta kendisidir. Kişi işittiklerini bildiği zaman ilmine göre durum sahibi olur. Zira ilim hâkimdir, ona hükmedicidir. Kaçınılmaz olarak böyledir. Eğer böyle değilse o zaman o ilim değildir. Allah Teâlâ bizleri, yaratılış amacımız olan ibadete, kulluğa davet etmiştir, biz de onu dinlemişizdir. Dinleyince de icâbet etmişizdir. Bu durumda da Allah bize süratle icâbet edeceğini ifade buyurmuştur. Burada ince bir nokta, dakik bir sır mevcuttur. Şöyle ki:

Bu âyet Allah'ın yarattıklarına olan rahmetinin kapsamlılığına delâlet eder, zira burada Allah, ancak işiten kimsenin icâbet edeceğini haber vermiş, böylece işitmeyenlere bir mazeret var etmiştir. Bu tıpkı kendisine ilâhî davetin ulaşmamış olduğu kimsenin mâzur görülmesi gibidir. Dolayısıyla işitmemiş olan kimse, Allah'ın kendisine elçi göndermediği kimse gibidir. Bu da Allah'ın "Biz peygamber göndermeden azap edecek değiliz." (İsrâ, 17/15) âyetinde ifade edilmiştir. Bu kimse gönderildiği kimselere resûl değildir ki onlara risaleti ulaştırsın. Kendisine risaletin gönderildiği kimse elçiyi dinlediği zaman muhakkak ona icâbet edecektir. İcabet etmeyen kimseleri gördüğümüzde, Allah'ın vermiş olduğu bu haberden dolayı biz, o kimsenin işitmemiş olduğunu biliriz. Böylece Allah o kimse için, Allah'ın resûlleri toplayacağı kıyamet gününde lehinde şahit olacak bir delil ortaya koymuştur. Allah'ın kullarına böyle mazeretler var etmesinin yegâne sebebi, kendi zâtında onlara merhamet etmenin, rahmetin bulunuyor olmasıdır. Bu rahmet nedeniyledir ki bazı insanlara işittirerek rahmet etmiş böylece bu insanlar rablerine icâbet edip namazı ikâme etmişlerdir, icâbet etmeyenleri ise işitmemeleri nedeniyle mâzur görmüştür. Bu, ulûhiyet noktasındaki ilâhî gayretin hükmüdür, yani kullardan hiçbirinin ilâhî davete mukavemet etme, ona icâbet etmeme gücüne sahip olmadığını ifadesidir. Çünkü bu insanların Allah'ın davetini işittikleri ve buna rağmen bu davete icâbet etmedikleri bilinecek olsaydı, o zaman bu kimseler insanların gözünde büyüyeceklerdir ve Allah'a mukavemet makamında olacaklardır. O halde sen icâbet etmeyen kimsenin işittiğini söyleme, yoksa Allah'ın onlar hakkında vermiş olduğu habere muhalefet etmiş olursun. Zira Allah Teâlâ onlarda bir sağırlık olduğunu haber vermiş, onların "kulaklarımızda ağırlık var" dediklerini bildirmiştir ki onların "kulaklarımızda ağırlık var" şeklindeki sözleri de sağırlıkları ile uyuşur. Bu sebeple onlar işitmemişlerdir.

وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ اٰيَةٌ مِنْ رَبِّهٖ قُلْ اِنَّ اللّٰهَ قَادِرٌ عَلٰٓى اَنْ يُنَزِّلَ اٰيَةً وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا
يَعْلَمُونَ (٣٧) وَمَا مِنْ دَٓابَّةٍ فِى الْاَرْضِ وَلَا طَٓائِرٍ يَطٖيرُ بِجَنَاحَيْهِ اِلَّٓا اُمَمٌ اَمْثَالُكُمْ مَا
فَرَّطْنَا فِى الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ ثُمَّ اِلٰى رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ (٣٨)

37. Dediler ki: "Ona Rabbinden bir mucize indirilse ya!" De ki: "Şüphesiz Allah'ın, bir mucize indirmeğe gücü yeter. Fakat onların çoğu bilmiyor." 38. Yeryüzünde gezen her türlü canlı ve gökte uçan her tür kuş, sizin gibi birer ümmettirler. Biz Kitap'ta hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Sonunda hepsi rablerinin huzuruna toplanıp getirilecekler.

[Yeryüzünde gezen her türlü canlı ve gökte uçan her tür kuş, sizin gibi birer ümmettirler. Biz Kitap'ta hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Sonunda müşriklerin hepsi rablerinin huzuruna toplanıp getirilecekler.]: Yani nasıl ki size ümmet ismi veriliyorsa aynı şekilde yeryüzünde gezen her türlü canlıya ve gökte uçan her tür kuşa da bu isim verilir, zira varlıkta bulunan her şey, ümmetlerden bir ümmettir. Benzerler aynı zât sıfatında ortak olanlardır. Nitekim bunların hepsi hayvan-ı nâtıktır (düşünen canlıdır.) Bil ki misaller mevcut değil, mâkuldürler, (somut varlığa sahip değildirler, sadece akledilir durumdadırlar) bu yüzden benzerlik mevcut değil fakat mâkul olan toplayıcı hakikat açısından söz konusudur. Zira ilâhî genişlik hariçte var olan şeylerde herhangi bir denkliğin, benzerliğin olmamasını, bu yüzden de benzerliğin sadece vehmedilen mâkul bir durum olmasını gerektirir. Eğer benzerlik gerçek olsaydı o zaman hiçbir şey, benzeri olduğu söylenilen şeyden temyiz edilemezdi. Varlığımızda kendisine dayandığımız aslımız, yani Allah, bir benzeri olmayandır. O'ndan meydana gelen şey de benzersiz meydana gelebilir. Dolayısıyla âlemdeki her cevherin benzer kabul etmemesi gerekir. Varlıkta benzeri olan hiçbir şey yoktur. Aksine her şey, zâtında bulunduğu hakikatiyle bir diğerinden ayrıdır. Şeyler hakkında "benzer" kelimesi mutlak olarak kullanıldığında, bu ifade örfteki mânası ile kullanılır. Bu sebeple Kur'ân'da ve başka yerlerde geçen benzerlik, şeylerin zâtlarını yaratan Allah'a muhtaç olmada noktasındaki benzerliktir. Sonra Hak Teâlâ [Sonunda hepsi rablerinin huzuruna toplanıp getirilecekler] buyurmuştur ki bu da "tıpkı sizin toplanacağınız gibi" anlamındadır. Nitekim bir başka âyette Allah [vahşi hayvanlar toplandığı zaman] buyurmuştur. Zira onlar da bizim gibi bir ümmettirler. Yine Allah Teâlâ [Biz Kitap'ta hiçbir şeyi eksik bırakmadık] buyurur, dolayısıyla o kitap, her şeyi içine alır. Bu, önünden ya da ardından hiçbir batılın yanaşamayacağı Aziz Kur'ân'dır. Kur'ân ile diğer indirilmiş ilâhî kitaplardaki bütün ilimler keşif edilir. Ayrıca Kur'ân'da diğer ilâhî kitaplarda bulunmayan şeyler de bulunur. Kime Kur'ân verilmişse ona her il-

mi ihtiva eden kâmil aydınlık verilmiş demektir. Hazreti Muhammed aleyhisselâm Kur'ân ile "*cevâmiu'l-kelim*" sahibi olmuştur. Kur'ân meleklerin, nebîlerin ve her dil sahibi canlının sahip olduğu ilmi ihtiva eder, bunları Kur'ân ehline açıklar. Kime Kur'ân verilmişse, ona kâmil ilim verilmiştir. Bu da onun bütün ilimleri ihtiva ettiği, ilâhî ilimleri bütün durakları (bu duraklar sonsuz olmakla beraber) kuşattığı anlamına gelir. Mürid, aradığı her şeyi Kur'ân'da bulan kimsedir. Bu da ancak kişi Kur'ân okuduğu zaman Kur'ân onun kalbine iniyorsa, kişi böyle kimselerden ise mümkündür. Zira Kur'ân *el-Câmi*'dir.

Bil ki velînin ilâhî ilimlerdeki keşfi, kendi nebîsinin verdiği ilmin ötesine geçemez. Bu makamda Cüneyd-i Bağdâdî şöyle demiştir; "Bizim bu ilmimiz Kitap ve Sünnet ile mukayyettir." Ehlullahtan bir başka zât da "Kitap ve Sünnet'in kendisine şahitlik etmediği her bir feth, bir hiçtir." demektedir. Demek ki velîye ancak Kitabu'l-Azîz'i anlam yolu feth edilip açılır. Bu nedenle Hak Teâlâ [Biz Kitap'ta hiçbir şeyi eksik bırakmadık.] buyurmuştur. O halde velînin ilminin Kitap ve Sünnet'in dışında olması mümkün değildir. Eğer bu ilimden herhangi bir husus bu ikisinin (Kitap ve Sünnet'in) dışına çıkarsa o velâyet ilmi olmadığı gibi salt ilim de değildir. Hatta dikkatlice incelersen onun cehalet olduğunu görürsün ki cehalet yokluk, ilim ise muhakkak varlıktır. Velî asla şeriatı nesh eden bir teşri ilmini emretmez, ancak ona bu şeriatta toplu olarak bulunan suretlerin (kendileri değil, fakat) tertipleri ilham edilmiş olabilir. Ama bunların her birini birbirinden ayrıt edip incelediğinde hepsinin şeriatta mevcut olduğunu görürsün. Dolayısıyla velînin ilmi şeriattaki bazı şeylerin velî tarafından birbirine izafe edilerek ya da velîye ilkâ edilmek suretiyle birbirlerine izafe edilerek terkip edilmiş olmasından ibarettir. Bunun sonucunda bu hususlar velîde, toplu halleri ile şeriatta bulunduğundan farklı bir surette yer alırlar. Velînin teşri yetkisi ancak bu kadardır. Bu kadarıyla velî, mükellef olduğu şeriatın dışına çıkmış olmaz, zira şerait sahibi ona bu kadar bir teşri hakkı tanımıştır. O da kendiliğinden değil, şeriat sahibinin emri ile şeriat belirlemiştir. Yani O'nun emrinden çıkmış değildir. Böyle bir şey velîye emredilebilir, bundan ötesi ise mümkün değildir. Eğer, "Peki, Allah şeriatın dili ile bu âlemi velîye nerede tahsis etmiştir?" diye soracak olursan şöyle deriz: Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Her kim güzel bir sünnet başlatırsa ona bu davranışın ecri ve onu kıyamet gününe kadar işleyecek olanların ecri verilir. Üstelik o kimselerin ecrinden de hiçbir şey eksiltilmez."[7] buyurmuştur. Demek ki velîye sünnet koyma yetkisi verilmiştir, ancak bu elbette şeriatta meşru olanlara muhalif olmamalı, haramı helâl, helâli haram etmemelidir.

---

7. Müslim, İlim 6; Zekat, 20; Nesâî, Zekât, 65.

وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا صُمٌّ وَبُكْمٌ فِي الظُّلُمَاتِ مَنْ يَشَاِ اللّٰهُ يُضْلِلْهُ وَمَنْ يَشَأْ يَجْعَلْهُ
عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (٣٩) قُلْ اَرَاَيْتَكُمْ اِنْ اَتٰيكُمْ عَذَابُ اللّٰهِ اَوْ اَتَتْكُمُ السَّاعَةُ اَغَيْرَ
اللّٰهِ تَدْعُونَ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (٤٠)

39. Âyetlerimizi yalanlayanlar, karanlıklar içerisindeki birtakım sağırlar ve dilsizlerdir. Tıpkı hayvanlar gibi akıl nurundan yoksun davranmaktadırlar. Allah, onlardan dilediğini şaşırtır, dilediğini de dosdoğru yol üzere kılar. 40. De ki: "Söyleyin bakalım. Acaba size Allah'ın azabı gelse veya size kıyamet saati gelip çatsa, sizi böyle bir durumdan kurtarması için Allah'tan başkasına mı dua edersiniz? Eğer putların size yararı dokunduğu iddianızda samimi iseniz haydi onları yardıma çağırın."

Yani eğer doğru söylüyorsanız ve kendi içinizde benim size söylediğim şeyi, yani darda kaldığınız zaman sadece Allah'a dua ediyor olduğunuz, her daim kalplerinizin onunla kuşatıldığını biliyor olduğunuzu gizlemiyorsanız böyle yapın. Nitekim onlar bunu biliyor olduklarını kesinlikle tasdik ediyorlar, bundan kuşku yoktur. Ancak kendilerine bu soru sorulduğu zaman bu tasdiki açıkça ifade ediyorlar mıydı?

بَلْ اِيَّاهُ تَدْعُونَ فَيَكْشِفُ مَا تَدْعُونَ اِلَيْهِ اِنْ شَٓاءَ وَتَنْسَوْنَ مَا تُشْرِكُونَ (٤١)

41. "Hayır! Bu durumda yalnız O'na dua edersiniz. O da dilerse kurtulmak için dua ettiğiniz sıkıntıyı giderir ve siz o an Allah'a ortak koştuklarınızı unutursunuz."

Birinci vecih

[Ve siz o an Allah'a ortak koştuklarınızı unutursunuz.]: Yani şirki terk edersiniz. Bu Allah Teâlâ tarafından, bizim lehimize, bu mükellefiyet diyarında önemli anlarda O'nu birleyeceğimize dair bir şahitliktir. Nitekim "Denizde bir darlık başınıza gelse O'ndan başka tapındıklarınız yok olup gider." (İsrâ, 17/67) âyetinde ve "Yoksa darda kalan kendisine dua ettiği zaman ona icâbet eden mi?" (Neml, 27/62) âyetinde de bu husus ifade edilmiştir. Şiddet anlarında yaratılmışlardan hiçbiri Allah'tan başkasına dua etmez. Aslında rahatlık anında iken de zorlukları aşmanın sadece Allah'ın elinde olduğunu (ki bunu düşünmek tevhiddir) biliyor olmasaydı, zor durumda kaldığı zaman bu inancı ortaya çıkmazdı. Demek ki müşrik olan kimse de aslında darlık ve sı-

kıntı zamanlarındaki halinin gösterdiği üzere, tevhide iman etmektedir. Ne var ki müşrik, rahatlık zamanında, asıl inancı olan tevhidin göstergelerinden hiçbirini ızhar etmemektedir. Zora düştüğü zaman yaratıcısının bir olduğuna (tevhide) dair bilgisine geri dönmekte, bu durumda onda şirkin göstergelerinden hiçbiri zuhur etmemektedir. Bütün bunlar mükellefiyet diyarında söz konusu olur. Ancak âlimlerin çoğu bu ilâhî lütuftan mahrumdurlar.

İkinci vecih

[Hayır! Bu durumda yalnız O'na dua edersiniz.]: Ortak koştuğunuz varlığa, bizzat kendisi için mi dua edersiniz? Hayır, Vallahi siz ona sırf onu ilâh olarak gördüğünüz, öyle inandığınız için dua edersiniz. Dolayısıyla siz o surete değil, aslında Allah'a dua etmektesiniz. Bu nedenle duanıza icâbet edilir. O suret ise ne bir fayda sağlar ne de bir zarar verir. Bu yüzden Hak Teâlâ, "Onlar sizin ve atalarınızın vermiş olduğu isimlerden başka bir şey değildir." (Necm 53/23) buyurmuş, yani "Onların ilâh olduğunu siz söylüyorsunuz, hadi isimlendirin bakalım." demiştir. Eğer onları isimlendirecek olsalar, "Bu taştır, bu ağaçtır vb." demeleri gerekirdi. Oysa onlar mâbudlarının taş, ağaç ya da yıldız olduğunu söylememişlerdir. Yani onlar görünürde elleriyle bunları yontup sonra onlara tapınaktaydılar, ama onların cevherlerine tapınmaktaydılar, suret ise kendi yaptıkları şeydi. Ve onlar bunu ilâh diye isimlendiriyorlardı, dolayısıyla Allah'tan başka bir şeye kulluk etmiyorlardı. Aynı hususa "Rabbin sadece kendisine kulluk etmenize hükmetti" (İsrâ, 17/23) âyeti de ifade eder ki bize göre buradaki "*kadâ*" (hükmetti) fiili hüküm anlamına gelir, ne var ki hakikatleri bilmeyen kimselere göre bu fiil emretmek mânasına gelir. Kula Allah'ın azabı geldikten sonra nereye gidebilir ki? Zira Allah Teâlâ'nın emri, dinlenilir.

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَى أُمَمٍ مِنْ قَبْلِكَ فَأَخَذْنَاهُمْ بِالْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ لَعَلَّهُمْ يَتَضَرَّعُونَ (٤٢)
فَلَوْلَا إِذْ جَاءَهُمْ بَأْسُنَا تَضَرَّعُوا وَلٰكِنْ قَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ مَا كَانُوا
يَعْمَلُونَ (٤٣)

42. Andolsun, senden önce birtakım ümmetlere de peygamberler gönderdik. Peygamberlerini dinlemediler. Sonunda, yalvarsınlar da tevbe etsinler diye onları şiddetli yoksulluk ve darlıklarla sınadık. 43. Hiç olmazsa onlara azabımız geldiği zaman yakarıp tevbe etselerdi ya. Fakat tam aksine, kalpleri katılaştı. Şeytan da yapmakta olduklarını zaten onlara süslü göstermişti.

[Şeytan da yapmakta olduklarını zaten onlara süslü göstermişti.]: Bu edebe dikkat çeken bir husustur. Allah tarafından kınanmış olduğu için bu fiil (süslü gösterme) şeytana izafe edilmiş, böylece Hak Teâlâ tenzih edilmiştir. "Onları yoldan alıkoydu." (Neml, 27/24) bu da Allah Teâlâ'nın "Yeryüzünden fesat çıkarmayın." (Bakara, 2/11) âyetinde ifade edilen husustur.

فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهٖ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ اَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍۜ حَتّٰٓى اِذَا فَرِحُوا بِمَٓا اُو۫تُٓوا
اَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً فَاِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ (٤٤) فَقُطِعَ دَابِرُ الْقَوْمِ الَّذ۪ينَ ظَلَمُواۜ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ
الْعَالَم۪ينَ (٤٥) قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ اَخَذَ اللّٰهُ سَمْعَكُمْ وَاَبْصَارَكُمْ وَخَتَمَ عَلٰى قُلُوبِكُمْ مَنْ
اِلٰهٌ غَيْرُ اللّٰهِ يَأْت۪يكُمْ بِهٖۜ اُنْظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ الْاٰيَاتِ ثُمَّ هُمْ يَصْدِفُونَ (٤٦) قُلْ اَرَاَيْتَكُمْ
اِنْ اَتٰيكُمْ عَذَابُ اللّٰهِ بَغْتَةً اَوْ جَهْرَةً هَلْ يُهْلَكُ اِلَّا الْقَوْمُ الظَّالِمُونَ (٤٧) وَمَا نُرْسِلُ
الْمُرْسَل۪ينَ اِلَّا مُبَشِّر۪ينَ وَمُنْذِر۪ينَۚ فَمَنْ اٰمَنَ وَاَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ
(٤٨) وَالَّذ۪ينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا يَمَسُّهُمُ الْعَذَابُ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ (٤٩) قُلْ لَٓا اَقُولُ لَكُمْ
عِنْد۪ي خَزَٓائِنُ اللّٰهِ وَلَٓا اَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلَٓا اَقُولُ لَكُمْ اِنّ۪ي مَلَكٌۚ اِنْ اَتَّبِعُ اِلَّا مَا يُوحٰٓى اِلَيَّۜ قُلْ
هَلْ يَسْتَوِي الْاَعْمٰى وَالْبَص۪يرُۜ اَفَلَا تَتَفَكَّرُونَ (٥٠) وَاَنْذِرْ بِهِ الَّذ۪ينَ يَخَافُونَ اَنْ يُحْشَرُٓوا
اِلٰى رَبِّهِمْ لَيْسَ لَهُمْ مِنْ دُونِه۪ وَلِيٌّ وَلَا شَف۪يعٌ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ (٥١) وَلَا تَطْرُدِ الَّذ۪ينَ يَدْعُونَ
رَبَّهُمْ بِالْغَدٰوةِ وَالْعَشِيِّ يُر۪يدُونَ وَجْهَهُۜ مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَمَا مِنْ حِسَابِكَ
عَلَيْهِمْ مِنْ شَيْءٍ فَتَطْرُدَهُمْ فَتَكُونَ مِنَ الظَّالِم۪ينَ (٥٢) وَكَذٰلِكَ فَتَنَّا بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ
لِيَقُولُٓوا اَهٰٓؤُ۬لَٓاءِ مَنَّ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ مِنْ بَيْنِنَاۜ اَلَيْسَ اللّٰهُ بِاَعْلَمَ بِالشَّاكِر۪ينَ (٥٣) وَاِذَا جَٓاءَكَ
الَّذ۪ينَ يُؤْمِنُونَ بِاٰيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلٰى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَۙ اَنَّهُ مَنْ عَمِلَ
مِنْكُمْ سُٓوءًا بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابَ مِنْ بَعْدِه۪ وَاَصْلَحَ فَاَنَّهُ غَفُورٌ رَح۪يمٌ (٥٤)

44. Derken onlar elçilerimizin kendilerine hatırlattıklarını göz ardı ettiklerinde, önce üzerlerine her şeyin kapılarını açtık. Sonra kendilerine verilenle sevinip şımardıkları sırada, onları ansızın yakaladık da bir anda tüm ümitlerini kaybedip yıkıldılar. 45. Böylece zulmeden o toplumun kökü kesildi. Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur. 46. De ki: "Ne dersiniz, eğer Allah sizin kulağınızı ve gözlerinizi alır, kalplerinizi de mühürlerse Allah'tan başka bunları size geri verecek ilâh var mıdır?" Bak, biz âyetleri değişik biçimlerde nasıl açıklıyoruz, sonra onlar nasıl yüz çeviriyorlar? 47. De ki: "Ne dersiniz, Allah'ın azabı size beklenmedik bir anda veya

açıktan açığa gelse, zalimler toplumundan başkası mı helâk edilecek?" 48. Biz peygamberleri ancak müjdeleyiciler ve uyarıcılar olarak göndeririz. İman edip salih amel işleyenlere korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değillerdir. 49. Âyetlerimizi yalanlayanlara ise yapmakta oldukları fasıklık sebebiyle azap dokunacaktır. 50. De ki: "Ben size, 'Allah'ın hazineleri benim yanımdadır.' demiyorum. Ben gaybı da bilmem. Size 'Ben bir meleğim.' de demiyorum. Ben sadece, bana gönderilen vahye uyuyorum." De ki: "Görmeyenle gören bir olur mu? Siz hiç düşünmez misiniz?" 51. Kendileri için Allah'tan başka ne bir dost, ne de bir şefaatçi bulunmaksızın, rablerinin huzurunda toplanmaktan korkanları, Allah'a karşı gelmekten sakınsınlar diye, Kur'ân ile uyar. 52. Rablerinin rızasını isteyerek sabah akşam O'na dua edenleri yanından kovma. Onların hesabından sana bir şey yok, senin hesabından da onlara bir şey yok ki onları kovasın. Eğer kovarsan zalimlerden olursun. 53. Böylece onları bu fakir insanlarla imtihan ediyoruz ki, "Allah, aramızdan şu adamları mı iman nimetine lâyık gördü?" desinler. Allah, şükreden kullarını daha iyi bilen değil mi? 54. Âyetlerimize iman edenler sana geldikleri zaman, de ki: "Selâm olsun size! Rabbiniz kendi üzerine rahmeti yazdı. Şöyle ki: Sizden kim cahillikle bir kabahat işler de sonra peşinden tevbe eder, kendini düzeltirse bilmiş olun ki O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."

[Rabbiniz kendi üzerine rahmeti yazdı]: Bil ki hakikati mukayyet olan varlığın bu mukayyetlikte kaldığı sürece hiçbir şekilde mutlak olması söz konusu değildir. Çünkü mukayyetlik onun zâtına ait bir niteliktir. Hakikati mutlaklık olan varlığın ise bütünüyle mukayyet olması mümkün değildir, çünkü mutlaklık onun zâtına ait bir özelliktir. Ancak mukayyet olan varlık hiçbir şekilde mutlak olamazken (çünkü mukayyet olan varlığın niteliği âcizlik ve varlığının devamı için sürekli ilâhî muhafazanın kendisine eşlik etmesidir, dolayısıyla bu varlık sürekli olarak muhtaç haldedir) mutlak olan varlığın dilediği zaman kendisini kayıt altına alması ya da dilediği zaman herhangi bir kayıt altına almaması mümkündür. Çünkü onun niteliği, kendi iradesine bağlı bir mutlaklıktır. Bundan dolayı Hak Teâlâ kendi üzerine rahmeti farz kılmış, kulunun ahdi kapsamına girmiş ve [Rabbiniz kendi üzerine rahmeti yazdı.] buyurmuştur. Allah'a kendisinden başka hiçbir varlık herhangi bir zorunluluk yükleyemez. Hakikatte Allah kendisine değil, nispetlere bu zorunluluğu yüklemiştir, çünkü Allah Teâlâ, şer'î zorunluluk tanımı gereği kendisine herhangi bir şeyin yüklenmesinden, zorunlu kılınmasından münezzehtir. Nispetler ise ilâhî isimlerdir. Zira her bir ilâhî ismin iki delâleti bulunur. Bunlardan biri müsemmâsına delâletidir, diğeri de kendisini diğer ilâhî isimlerden ayırt eden mümeyyiz

hakikatine delâletidir. O'ndan başka ilâh yoktur, O'ndan başka fail de yoktur. Bu sebeple O'nun şöyle oluşundan şu durum, böyle oluşundan da şu durum zorunlu olarak neşet eder. Allah Teâlâ'nın âlem lehine kendi üzerine farz/vâcip kıldığı, böylece üzerinde bir hak haline gelen, ancak bütün âlem değil hususi âlemler lehine bir hak haline gelen rahmet, [Sizden kim cahillikle bir kabahat işler de sonra peşinden tevbe eder, kendini düzeltirse bilmiş olun ki O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.] ifadesinde nitelenmiş olan rahmettir. Bunlar Allah Teâlâ tarafından hususi niteliklerle nitelenmiş bir topluluktur, yani cehalet ile bir kabahat işleyen kimselerdir. Eğer bunlar söz konusu kabahati cehalet ile işlememişlerse o zaman bu rahmetin kapsamına girmezler. Bu durumda rahmet minnet olma haliyle mutlak olarak kalır, vâcip olmaz. Ama kabahati cehalet ile işlemiş olmaları durumunda bu kimseler eğer bu rahmetten vücup şeklinde nasiplenirler, çünkü artık Hakk'ın bu rahmeti kendisine vâcip kıldığı sebepler tahakkuk etmiş olur. Bunların dışındaki kimseler ise minnet kapısından rahmeti beklerler. Hak Teâlâ bir başka âyette "Ben onu takva sahibi olan, zekât veren ve âyetlerimize iman eden kimselere yazacağım ki onlar Ümmî Nebî'ye tâbi olurlar." (A'raf, 7/156-157) buyurmuştur. Bu âyette nitelikleri sayılan kimselerin dışındakilere ise Allah, imtinân (fazlu ihsan) rahmeti ile merhamet eder. Yani Allah üzerinde mutlak mânada bir vücup söz konusu değildir. Vücubu her nasıl ve nerede görürsen, muhakkak ona bir kayıtlandırmanın eşlik ettiğini bil. Allah kendi üzerine ancak, kendisine vekil olma görevini hakkıyla ifade eden kimselere yazdığı rahmeti vâcip kılmıştır ki bunlar da ancak takva sahibi olanlardır. Bunların dışında kalan kimseler ise minnet (ihsan) ehlidir. Bunlar amaçlarına tastamam erişirler. Sonra Allah bunun ardından onlara hükmü umumi olan rahmet ve bağışlamasını lütfeder. Burada ise Allah Teâlâ, cahillikle bir kabahat işlemiş, sonra da tevbe edip durumunu düzeltmiş olan kullarına rahmet etmeyi kendi üzerine bir vâcip olarak yazmıştır.

وَكَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ وَلِتَسْتَبِينَ سَبِيلُ الْمُجْرِمِينَ ﴿٥٥﴾ قُلْ اِنِّي نُهِيتُ اَنْ اَعْبُدَ الَّذِينَ
تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ قُلْ لَٓا اَتَّبِعُ اَهْوَٓاءَكُمْ قَدْ ضَلَلْتُ اِذاً وَمَٓا اَنَا مِنَ الْمُهْتَدِينَ ﴿٥٦﴾ قُلْ
اِنِّي عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّي وَكَذَّبْتُمْ بِهِ مَا عِنْدِي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ اِنِ الْحُكْمُ اِلَّا لِلّٰهِ يَقُصُّ
الْحَقَّ وَهُوَ خَيْرُ الْفَاصِلِينَ ﴿٥٧﴾

55. Suçluların yolu da açığa çıksın diye âyetleri işte böyle ayrı ayrı açıklarız. 56. De ki: "Sizin, Allah'tan başka ibadet ettiğiniz şeylere ibadet etmem bana kesinlikle yasaklandı. Ben sizin arzularınıza uymam. Aksi takdirde sapmış olurum, hidayete erenlerden olmam." 57. De ki: "Şüphesiz ben,

rabbimden gelen kesin delile dayanıyorum. Siz ise onu yalanladınız. Sizin acele istediğiniz kıyamet benim elimde değil. Hüküm yalnızca Allah'a aittir. O, hakkı anlatır. O, hakkı bâtıldan ayırt edenlerin en hayırlısıdır."

[O, hakkı bâtıldan ayırt edenlerin en hayırlısıdır.]: Hükmettiği ahkâmı ile bunu yapar, böylece insanların birbirlerine galip gelmesi ve çekişmesi ortadan kalkar.

قُلْ لَوْ اَنَّ عِنْدِي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ لَقُضِيَ الْاَمْرُ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِالظَّالِمِينَ (٥٨)
وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا اِلَّا هُوَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ
اِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٍ فِي ظُلُمَاتِ الْاَرْضِ وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ اِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ (٥٩)

58. De ki: "Sizin acele istediğiniz azap şayet benim elimde olsaydı, benimle sizin aranızda iş elbette bitirilmiş olurdu." Allah, zalimleri daha iyi bilir. 59. Gaybın anahtarları yalnızca O'nun katındadır. Onları ancak O bilir. Karada ve denizde olanı da bilir. Hiçbir yaprak düşmez ki onu bilmesin. Yerin karanlıklarında da hiçbir tane, hiçbir yaş, hiçbir kuru şey yoktur ki Allah'ın bilgisi dâhilinde olmasın.

[Gaybın anahtarları yalnızca O'nun katındadır. Onları ancak O bilir.]: Bütün var olmayanlar etki ve hüküm sahibidir. Varlığı olmayan, fakat etkisi ve hükmü görünen her şey, gerçek görünmeyen ve gayb diye ifade edilendir. Zira dışta var olmayan şey gerçekte gayb halindedir. Tabiat dışta varlığı olmayan bir şeydir, bu yüzden onda bir varlığı yoktur. Aynı zamanda onun sübûtta da bir durumu yoktur, dolayısıyla onda da bir varlığı bulunmaz. O halde tabiat tam mânasıyla gayb âlemidir ve tıpkı imkânsız olan şey gibi o da mâlum olan şeyler cümlesindendir. Bununla birlikte tabiat sabitliğin ve varlığın kendinden kaldırılması (olumsuzlanması) konusunda imkânsıza benzese bile, yine de onun bir etkisi vardır ve kendisinden suretler zuhur eder. İmkânsız (*el-muhâl*) ise öyle değildir. Bu gaybın anahtarları ise kendilerini sadece her şeyi bilen Allah'ın bilebildiği ilâhî isimlerdir. İlâhî isimler gayba ilişkin nispetlerdir, çünkü gaybın anahtarı da ancak gaybtır. Bu isimlerden farklı hakikatler öğrenilir ve onların birbirinden çok farklı oldukları bilinir. Bütün bu farklı ve çok sayıdaki hakikat ancak Hakk'a izafe edilebilir. Hak bunlarla isimlenir, ancak onların çokluğu ile çoğalmaz. Bu hakikatler Hak ile kâim durumlar olsalardı, o zaman Hak onlar nedeniyle çoğalırdı. Dolayısıyla Hak onları da bilinen, tıpkı bütün bilenenleri bildiği gibi bilmiştir. Biz ise o hakikatleri bizdeki etkilerin farklılığından yola çıkarak bilir ve buna göre onları isim-

lendiririz. Bu yüzden de bunların bizdeki tesirleri çoğalmış, buna bağlı olarak da isimler de çoğalmıştır. Hak ise onların müsemmâsıdır. Bu nedenle hakikatler Hakk'a nispet edilir, fakat Hak kendiliğinde hakikatler nedeniyle çoğalmaz. Böylece biz hakikatleri, dışta varlıkları olmayan şeyler olarak biliriz. Allah Teâlâ daha önce gaybda dağınık ve ayrı halde bulunan hakikatleri bir araya getirmekle doğal cisimler âlemini açmış/yaratmıştır. Bu hakikatler gaybda dağınık halde bulundukları için bilgide de bu dağınıklıkları bilinir. Eğer bu hakikatler kendi zâtları nedeniyle toplanmış olsaydı, cisimler âleminin varlığı -Allah nedeniyle değil- kendisi nedeniyle ezelî olurdu. Hâlbuki Allah'tan almayan Allah'tan başka bir varlık yoktur. *Vacibu'l-vucûd li-zâtîhi* (kendisi nedeniyle varlığı zorunlu olan varlık) sadece Allah'tır. O'nun dışındaki varlıklar kendi zâtları gereği değil, Allah nedeniyle mevcuttur. Tabiatın etkisi ilâhî meşiet vasıtasıyla zuhur etmiştir ki tabiat da gaybtır. Meşîet gaybın anahtarıdır. Meşîet dışta varlığı olmayan ilâhî bir nispettir. Dolayısıyla anahtar da gaybtır. Gayb bütün varlığın kendisiyle zuhur ettiği genel ve yaygın nurdur. Hâlbuki o nur kendiliğinde zuhur sahibi değildir. Yani o, hazinesi kendinden olan genel hazine demektir. Gaybın anahtarları istidad kabiliyetleri de olabilir ki bunlar kazanılmış değil, aksine ilâhî vergidir. Bu nedenle de onu sadece Allah bilebilir. Bunlar ancak Allah'ın bildirmesi ile bilinebilir. Allah gayb âlemini kendilerinden razı olduğu resûllerine ızhar edebilir. Bu varlık gaybıdır, yani var olanın gaybıdır, gözlerden ve basiretlerden gaiptir. Burada bu gayb, var olmayan değildir. Bu gaybın anahtarlarını ancak Allah bilir, bunlardan özel ve tekil bir gaybın anahtarının hangisi olduğu bilinemez. Allah'tan istidad meydana geldiğinde, anahtar da meydana gelir ve ilâhî öğretim (*et-ta'lim*) gerçekleşinceye kadar bu açılma bâki kalır. Zira Allah, *el-'Alîm* (ilim sahibi olan) ve *el-Fettâh*'tır (açan). O gaybları sadece Allah bilebilir ve başkalarını onları bilmekten uzaklaştırmıştır. Bütün mümkünler -yani zorunlu ve imkânsız olmayıp, mümkün olanlar- (zira mümkünler sonsuz olduğu için onlar hakkında "bütün" ifadesi kullanılmaz) gaybın karanlığındadır. Bu esnada onlar adına bir varlık hali bilinmez. Her bir mümkün için bir anahtar vardır. Bu anahtarı sadece Allah bilebilir. Bu yüzden de Allah'tan başka mevcut yoktur. O her şeyin yaratıcısı, yani var edicisidir. Allah'ın izhar ettiği bütün mümkün varlıkların gaybta uzanmış bir gölgesi vardır. İnsanın zâhiri her zaman ondan uzayan ve zuhur eden kısmıyken bâtını gaybte kalan kısmıdır. Bu nedenle insanın bâtını hiçbir zaman bilinemez.

[Karada ve denizde olanı da bilir. Hiçbir yaprak düşmez ki onu bilmesin. Yerin karanlıklarında da hiçbir tane, hiçbir yaş, hiçbir kuru şey yoktur ki Allah'ın bilgisi dâhilinde olmasın] ki düşen her şey salt Allah korkusu ile dü-

şer. Nitekim Hak Teâlâ "Onlardan bazıları Allah'ı korkusu ile düşer." (Bakara, 2/74) buyurmuştur.

[Hiçbir yaş, hiçbir kuru şey yoktur ki]: Tabiatın ana unsurları dört tanedir. Bunlar sıcaklık, soğukluk, rutubet ve kuruluktur. Allah bunlardan ikisini diğer ikisinin varlığını aslı kılmıştır; böylece kuruluk sıcaklıktan, rutubet de soğukluktan çıkmıştır. Dolayısıyla rutubet ve kuruluk, kendilerine sebep olan sıcaklık ve soğukluktan var edilmiştir. Bu nedenle Allah Teâlâ âyette [hiçbir yaş, hiçbir kuru şey yoktur ki] buyurmuştur, çünkü bir sebepten neşet eden şey (sonuç), sonuç olması itibariyle sebebin varlığını zorunlu kılar ya da edilgen olan etkenin varlığını zorunlu kılar. Buna karşılık sebep sonucun varlığını zorunlu kılmaz, çünkü edilgen olan zâtı gereği edilgendir, eğer öyle olmasaydı etkiyi kabul etmezdir. Oysa etken olan kendi ihtiyarı (seçimi) ile fiili yapar. Eğer onu yapmayı tercih ederse kendisine fail denir. Ama dilerse onu yapmaz. Hâlbuki edilgen olanın böyle bir durumu söz konusu değildir. Bu nedenle Hak Teâlâ âyette [hiçbir yaş, hiçbir kuru şey yoktur ki] demiş, sıcak ya da soğuğu zikretmemiştir. Çünkü kuruluk ve rutubet, tabiat bilginlerine göre sıcaklık ve soğukluğu gerektirirler. Bu itibarla Allah, asılları değil, bunları zikretmiştir. Bununla beraber bunların hepsi Kitâb-ı Mübîn'de yer alır.

Bu âyet Kur'ân'ın fesahat ve icâzının bir delildir. Zira Kur'ân'ı getirmiş olan Hazreti Muhammed aleyhisselâmın bütün bu hususları bilecek kadar tabiat ilimleri ile meşgul olmadığı mâlumdur. Böylece kesin olarak bu kitabın Hazreti Muhammed aleyhisselâma ait olmadığı, aksine hikmet sahibi, övgüye değeri âlim olan Allah tarafından indirilmiş olduğu bilinir. Hazreti Muhammed aleyhisselâm ise her şeyi, kendi araştırması, düşünmesi ve incelemesi ile değil, Allah'ın ona bildirmesi ve öğretmesi ile öğrenmiştir.

وَهُوَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُمْ بِاللَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُمْ بِالنَّهَارِ ثُمَّ يَبْعَثُكُمْ فِيهِ لِيُقْضَى أَجَلٌ
مُسَمًّى ثُمَّ إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ ثُمَّ يُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (٦٠) وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ
وَيُرْسِلُ عَلَيْكُمْ حَفَظَةً حَتَّى إِذَا جَاءَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا وَهُمْ لَا يُفَرِّطُونَ (٦١)

60. O, geceleyin sizi ölü gibi kendinizden geçirip uyutan ve gündüzün yapıp ettiklerinizi bilen, sonra da belirlenmiş eceliniz tamamlanıncaya kadar gündüzleri sizi tekrar uyandırandır. Sonra âhirette dönüşünüz yalnız O'nadır ve O işlemekte olduklarınızı size haber verecektir. 61. O, kullarının üstünde mutlak hâkimiyet sahibidir. Üzerinize de koruyucu melekler gönderir. Nihayet birinize ölüm geldiği vakit görevli elçilerimiz/meleklerimiz onun canını alır ve onlar görevlerinde asla kusur etmezler.

[O, kullarının üstünde mutlak hâkimiyet sahibidir.]: Yani onlardan sadır olan tartışma üzerinde mutlak hâkimiyet sahibidir. Her kim kendisinden *el-kahr* (mutlak hâkimiyet) niteliğini izâle etmek isterse Allah'a hiçbir amaç gütmeden eşlik etsin, hatta âlemde ve kendisinde vuku bulan her şeye sanki kendisi kast edilmiş gibi görsün. O zaman ondan lezzet alır, onu rıza ve memnuniyetle kabul eder. Bu halde olan kimse daimî nimetler içerisinde ikamet etmeye devam eder, zillet ile ya da hâkimiyet altında olmakla nitelenmez. Bu sebeple de kendisine acılar yetişmez. Bu makama sahip olan kimse çok nadirdir. Ben bu makamı tadanı görmedim, çünkü yolu meçhuldür. Çünkü insan herhangi bir iş talep etmeden tek bir nefes bile alamaz.

[Üzerinize de koruyucu melekler gönderir.]: Bu gönderim belli bir kavmin üzerine olduğu zaman tevkîl (onların işlerini üstlenme) şeklinde, bir başka kavmin üzerine olduğu zaman da koruma ve muhafaza şeklindedir. Dolayısıyla varlığın korunması ve fiillerin korunması da bu âyetin kapsamına dâhildir. Varlığın ilâhî korunmasında müşrikler ve tevhide iman edenler müşterektirler, bu da yaratılmışlara yönelik ilâhî inayet kapsamındadır. Yaratılmışlar bunu bilmeseler de üzerlerinde bir ilâhî inayet vardır.

ثُمَّ رُدُّوا اِلَى اللّٰهِ مَوْلٰيهُمُ الْحَقِّ اَلَا لَهُ الْحُكْمُ وَهُوَ اَسْرَعُ الْحَاسِبِينَ (٦٢) قُلْ مَنْ يُنَجِّيكُمْ
مِنْ ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ تَدْعُونَهُ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً لَئِنْ اَنْجٰينَا مِنْ هٰذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ
الشَّاكِرِينَ (٦٣) قُلِ اللّٰهُ يُنَجِّيكُمْ مِنْهَا وَمِنْ كُلِّ كَرْبٍ ثُمَّ اَنْتُمْ تُشْرِكُونَ (٦٤) قُلْ هُوَ
الْقَادِرُ عَلٰى اَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِنْ فَوْقِكُمْ اَوْ مِنْ تَحْتِ اَرْجُلِكُمْ اَوْ يَلْبِسَكُمْ شِيَعًا
وَيُذِيقَ بَعْضَكُمْ بَأْسَ بَعْضٍ اُنْظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَفْقَهُونَ (٦٥) وَكَذَّبَ بِهِ
قَوْمُكَ وَهُوَ الْحَقُّ قُلْ لَسْتُ عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ (٦٦) لِكُلِّ نَبَاٍ مُسْتَقَرٌّ وَسَوْفَ تَعْلَمُونَ (٦٧)
وَاِذَا رَاَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِي اٰيَاتِنَا فَاَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتّٰى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ
وَاِمَّا يُنْسِيَنَّكَ الشَّيْطَانُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرٰى مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ (٦٨)

62. Sonra hepsi, gerçek sahipleri Allah'a döndürülürler. İyi bilin ki hüküm yalnız O'nundur. O, hesap görenlerin en çabuğudur. 63. De ki: "Sizler, açıktan ve gizlice O'na 'Eğer bizi bundan kurtarırsa, elbette şükredenlerden olacağız.' diye dua ederken, sizi karanın ve denizin karanlıklarındaki tehlikelerden kim kurtarır?" 64. De ki: "Onlardan ve her türlü sıkıntıdan sizi Allah kurtarır. Ama siz yine de O'na ortak koşuyorsunuz." 65. De ki: "O, size gökten veya yerden bir azap göndermeye, ya da sizi birbirinize düşürmeye kadirdir." Bak, anlasınlar diye, âyetleri de-

ğişik biçimlerde nasıl açıklıyoruz. 66. Bu Kur'ân hak olduğu hâlde, kavmin onu yalanladı. De ki: "Ben sizden sorumlu değilim." 67. Her haberin gerçekleşeceği bir zamanı vardır. İleride bileceksiniz. 68. Âyetlerimiz hakkında dedikoduya dalanları gördüğün vakit başka bir söze dalıncaya kadar onlardan yüz çevir, uzaklaş. Şayet şeytan sana unutturursa hatırladıktan sonra kalk, o zalimler grubu ile beraber oturma.

Âlemde bulunan her şey Allah Teâlâ'nın âyetidir, çünkü onlar Allah'a delil olan şeylerdir. Buna Kur'ân'a dalmak da dâhildir ki bu, onun hakkında cedele girişmek, yaratılmış olup olmadığı ya da kitaplarda yazılı olanın ve dillerde tilavet edilenin Kur'ân ile aynı olup olmadığı konusunda tartışmaya girmektir. Bu tür konularda konuşmak, bunlara dalmak, Allah'ın âyetleri hakkında dedikoduya dalmaktır. Allah Teâlâ Kur'ân'ı *hadîs* (söz) diye isimlendirmiş ve [Başka bir söze dalıncaya kadar onlardan yüz çevir.] buyurmuştur. Eğer buradaki "söz" ifadesi ile Kur'ân'da başka bir şeyi kastetmiş olsaydı o zaman âyet ya da âyetler ifadesine işaret eden zamiri kullanırdı. Oysa âyet de âyetler de lafız olarak müennestir, dolayısıyla burada kullanılmış olan müzekker zamirin işaret edeceği Kur'ân'dan başka lafız yoktur. Kaldı ki Kur'ân Allah'ın haberidir, haber ise sözün kendisidir. Allah Teâlâ bizlere tavsiye ve emirler bildirmiş, bir başka âyette "O zaman siz de onlar gibi olursunuz." (Nisâ, 4/140) diyerek bizi uyarmıştır. Yani "Onlar böyle yaparken siz de eğer onlarla birlikte olursanız aynı sözlere dalmasanız bile onlarla aynı konumda olursunuz." demiştir.

وَمَا عَلَى الَّذِينَ يَتَّقُونَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَلٰكِنْ ذِكْرٰى لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ (٦٩) وَذَرِ
الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَعِبًا وَلَهْوًا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا وَذَكِّرْ بِهٖ اَنْ تُبْسَلَ نَفْسٌ بِمَا
كَسَبَتْ لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ وَاِنْ تَعْدِلْ كُلَّ عَدْلٍ لَا يُؤْخَذْ مِنْهَا اُولٰئِكَ
الَّذِينَ اُبْسِلُوا بِمَا كَسَبُوا لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَمِيمٍ وَعَذَابٌ اَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ (٧٠)

69. Takva sahiplerine, onların hesabından bir sorumluluk yoktur. Fakat üzerlerine düşen bir hatırlatmadır, belki sakınırlar. 70. Kur'ân'ı alaya alan ve dünya hayatına aldanmış olanları bırak, onlara aldırma! Hiç kimsenin kazandığı yüzünden mahrumiyete sürüklenmemesi için Kur'ân ile öğüt ver. Yoksa ona Allah'tan başka ne bir dost vardır ne de bir şefaatçi. Kurtuluşu için her türlü fidyeyi verse de bu ondan kabul edilmez. İşte onlar kazandıkları yüzünden helâke sürüklenmiş kimselerdir. Küfre saplanıp kalmalarından dolayı onlara çılgınca kaynamış bir içecek ve elem dolu bir azap vardır.

Allah Teâlâ dinlerini oyun ve eğlence edinen kimseleri kınamıştır. Bunlar bu zamanda def ve çalgı dinleyen kimselerdir. Hüsran ve mahrumiyetten Allah'a sığınırız.

Din çalgı, def ve oyun değildir,
Aksine din, Kur'ân ve edeb ile olur.

قُلْ اَنَدْعُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَنْفَعُنَا وَلَا يَضُرُّنَا وَنُرَدُّ عَلٰٓى اَعْقَابِنَا بَعْدَ اِذْ هَدٰينَا اللّٰهُ
كَالَّذِى اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ فِى الْاَرْضِ حَيْرَانَ لَهُٓ اَصْحَابٌ يَدْعُونَهُٓ اِلَى الْهُدَى ائْتِنَا
قُلْ اِنَّ هُدَى اللّٰهِ هُوَ الْهُدٰى وَاُمِرْنَا لِنُسْلِمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ (٧١)

71. De ki: "Allah'ı bırakıp da bize faydası olmayan, zararı da dokunmayan şu putlara mı tapalım? Allah, bizi hidayete kavuşturduktan sonra gerisingeri şirke mi dönelim? Arkadaşları/yakınları 'Bize gel!' diye doğru yola çağırdıkları hâlde, yeryüzünde şaşkın şaşkın dolaşıp şeytanların ayarttığı kimse gibi mi olalım?" De ki: "Hiç şüphesiz asıl doğru yol Allah'ın yoludur.

Hidayet Allah'ın hidayetidir, yani Allah'ın beyanı hidayetin ta kendisidir. Allah'ın bizdeki beyan lisanı ancak O'nun katından gelen resûllerdir. Beyan Allah'ın beyanıdır, yoksa aklın kendi iddiaları ve burhanları ile ortaya koyduğu değildir. Beyan, başka bir ihtimali taşımayan şeydir. Kim aklını, nazarını ve burhanını şeriatın üzerine hâkim kılarsa kendisi için iyi olanı yapmamış olur. Kıyamet günü perde kalktığı zaman bu kimsenin pişmanlığı, yanıp yakınması ne kadar da büyük olacaktır!

وَاَنْ اَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاتَّقُوهُ وَهُوَ الَّذِى اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ (٧٢) وَهُوَ الَّذِى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ وَيَوْمَ يَقُولُ كُنْ فَيَكُونُ قَوْلُهُ الْحَقُّ وَلَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ يُنْفَخُ فِى الصُّورِ عَالِمُ
الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ (٧٣)

72. Bize âlemlerin rabbine boyun eğmek, namazı kılmak ve Allah'a karı gelmemek emredildi." O, huzurunda toplanacağınız Allah'tır. 73. O, gökleri ve yeri, hak ve hikmete uygun olarak yaratandır. Allah'ın "ol" deyip de her şeyin oluvereceği günü hatırla. O'nun sözü gerçektir. sûra üflendiği gün hükümranlık O'nundur. Gaybı da görülen âlemi de bilendir. O, hüküm ve hikmet sahibidir, her şeyden hakkıyla haberdardır.

[O, gökleri ve yeri, hak ve hikmete uygun olarak yaratandır.]: Allah Teâlâ "Biz gökleri, yeri ve ikisi arasındakileri ancak hak ile yarattık." (Hicr, 15/85) buyurmuştur.

"Kendisi ile yaratmanın gerçekleştiği Hak" (*el-Hakku'l-Mahlûk bihi*) hakkında bir bahis

Bu, ilk akıldır, en yüce kalemdir. Allah'ın yönetici (*el-müdebbir*) akıllar âleminde ilk var ettiği şey, maddeden ya da madde içinde olmayan basit cevherdir, zâtı itibariyle ve zâtında ilim sahibidir. Onun ilmi sıfatı değildir, zâtıdır. Makamı fakr, zillet, yaratıcı ve var edicisine ihtiyaç makamıdır. Pek çok nispet, izafet ve vechi vardır. Bunların çoğalması onun zâtında çokluğu gerektirmez. İki şekilde feyz edicidir. Biri zâtî feyz, diğeri iradî feyzdir. Mutlak olarak zâtî olan feyz asla alıkonulmakla nitelenmez. İradi olan ise vermek ya da alıkonulmakla nitelenir. Onun yaratıcısına zâtî muhtaçlığı bulunur. Varlığını O'ndan almıştır. Hak onu Kur'ân'da *Hak*, *Kalem*, *Ruh* şeklinde; sünnette ise *Akıl* ve diğer isimlerle isimlendirmiştir. O, tedvin ve satırlara yazma âleminin ilkidir. O koruyucu, hazine sahibi, bilen, güvenilir, varlık sebebi olan insani latifeler konusunda kendisine itimat edilendir. Onun bir kastı bulunur. Allah'ı bilmesi itibariyle o Akıl'dır. Tedvin ve satırlara yazma açısından o Kalem'dir. Tasarrufu açısından Ruh'tur, istiva açısından Arş'tır, sayıp dökme açısından İmam-ı Mübîn'dir. Bu akıl sürekli yönelip dönmeye devam eder, rabbine yönelir, O'ndan istifade eder ve O'nun tecelligâhı olur. Zâtında, bazı özelliklerini keşfeder. Böylece yaratıcısı hakkında, kendisini bildiği ölçüde bilgi sahibi olur. Zâtına dair ilmi ise sonsuzdur. Bilme tarzı tecelliler şeklindedir. Kendisinden alt mertebelerde olanlara yönelir, onlar kendisinden sonsuza dek istifade ederler. Bu yönüyle o hem fakir hem zengin, hem aziz hem zelil, hem kul hem efendidir. Hak ona bilgilerin tahsil edilmesi için tecelli taleplerini her daim ilkâ eder. İtibarlar farklılaştığı için isimler de farklılaşır. Bu yüzden biz İlk Akıl'a, onu Kalem olarak isimlendirmemize sebep olan mânadan farklı bir mâna nedeniyle "Akıl" adını veririz, kalem ismini de onu "Kalp" olarak isimlendirmemize sebep olan mânadan farklı bir mâna nedeniyle veririz. Kalp ismini de "Ruh" olarak isimlendirmemize sebep olan mânadan farklı bir mâna nedeniyle veririz. Bütün bu lakaplar aynı şeyin farklı pek çok ismi şeklindedir, bunun sebebi ise onun çeşitli mertebelerde zuhur etmesidir. O her mertebeyi kâbildir, hepsine uygundur.

Bir başka vecih

Bu hususta Nahl sûresinin 3. âyetinin tefsirine bakınız.

[Allah'ın "ol" deyip de her şeyin oluvereceği günü hatırla. O'nun sözü gerçektir. sûra üflendiği gün hükümranlık O'nundur.]: Mülk, mâlikinin dilediği şeyi yapmasını gerektirir, zorla ya da seçime dayalı olarak, dilediği şeyi yapamaması gibi bir durum söz konusu değildir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Bana *cevâmiu'l-kelim* verildi."[8] buyurmuştur. Hak Teâlâ da "Îsâ O'nun, Meryem'e ilkâ ettiği kelimesidir." (Nisâ, 4/171) buyurmuştur. Yine Meryem hakkında "Rabbinin kitabını ve kelimelerini tasdik etti." (Tahrim, 66/12) buyurmuştur. Dilde, "Emir hırsızın elini kesti.", "Emir, hırsızı dövdü." ifadeleri kullanılır. Kim hükümdarın emrinden bir şey alırsa gerçekte veren hükümdardır. Hazreti Muhammed aleyhisselâm âlemin bütün kelimelerini Allah'tan almıştır. Allah, Hazreti Peygamber aleyhisselâma onların bir kısmını doğrudan aktarmıştır. Meleklerin ruhları ve ulvî âlemin büyük kısmı buna örnektir. Bir kısmını ise kendi emrinden aktarmıştır. Böyle olan şey, vasıtalardan meydana gelir. Her şey, *cevamiu'l-kelim* verilmiş olana döner. İsrâfîl, üfleyeceği şeyi Hakk'a izafe edilen Muhammedî hakikatten üfler. İsrâfîl'in üflemesi hakkında Allah Teâlâ, [O gün sûra üfleriz.] buyurur ki bu ifade üçüncü tekil şahıs ve meçhul fiil formunda da okunmuştur (üfler ya da üflenir anlamında *yenfah* ve *yunfah* şeklinde). Üfleyen İsrâfîl olduğu halde, Allah üflemeyi kendi nefsine izafe etmiştir. O halde üfleme İsrâfîl'den, kabul ise suretlerdendir. Bu ikisinin arasında Hakk'ın sırrı, âdeta iki kelime arasındaki bağ gibi, üfleyen ve üflemeyi kabul eden arasındaki anlamdır. İşte bu, ne üfleyenin ne de üflemeyi kabul edenin bilebildiği en nezih ve mukaddes fiil sırrıdır. Sûr nurdan bir boynuzdur, çünkü o cisimlerin edenlerdeki karanlığını dağıtır, onlardan bunu süratli bir şekilde izâle eder, suretlerin alışılan hal üzere kalmasını ortadan kaldırır. Burada sur ölümden sonra kendisine intikal edilecek olan berzah makamıdır. Orada kendi nefsimize şahitlik ederiz. Buna *es-Sûr* ve *en-Nâkûr* ismi verilmiştir. İsimler, haller ve sıfatlar farklı olsa da ikisi de aynıdır.

[Gaybı da görülen âlemi de bilendir.]: Bil ki gayb, şehâdet âleminin zarfıdır, şehâdet âlemi de Allah dışındaki bütün her şeydir ki var olanlar, olmayanlar, var edilip daha sonra gayba döndürülenler (suretler ve arazlar gibi) buna dâhildir. Bunların hepsi Allah için şehâdet âleminden sayılır. Bu ne-

---

8. Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, c. 12, s. 366, c. 15, s. 440; İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, c. 6, s. 318; Bezzâr, *a.g.e.*, c. 15, s. 236.

denle biz [O şehâdet âlemini bilendir.] deriz. Allah Teâlâ sürekli şehâdet âlemini izhar eder. Bu izhar, sonsuz sayıdaki bireysel varlıkların birbirinin peşi sıra izhar edilmesidir. Bunlardan bir kısmını gabya döndürür. Bir kısmı ise hiçbir zaman döndürmez. Hiçbir zaman gayba döndürmedikleri, kendi başına bilfiil var olan her bir zâttır. Bunlar ise, özel anlamda cevherlerdir. Cevherlerin dışındaki cisimler, renk ve oluşla ilgili arazlar ise gayba döndürülür, benzerleri ortaya çıkar. Onları gaybtan şehâdete çıkartan Allah'tır. Nitekim Allah [Gaybı ve şehâdeti bilendir.] Gaybta şeylerin kemmiyetleri yoktur, çünkü kemmiyet sınırlanmayı gerektirir. Zira "ne kadar", "nasıl", "nerede" gibi sorular sorulur. Öyleyse yaratılmış olan varlıkta sadece cevherler ve onlara tâbi olan arazlar bulunur. Muhtevası ile birlikte gayb kendisini bilenin suretiyle örtüşen bir surettedir. Çünkü Hakk'ın kendisini bilmesi, âlemi bilmesidir. Böylelikle âlem, kendisini bilenin onu biliyor olması bakımından suretine göre zuhur etmiştir. Âlemin sureti, cevherin kendi zâtındandır. Nitekim âlem kemal üzere Hakk'ın mazharıdır. Dolayısıyla imkânda bu âlemden daha mükemmeli yoktur, çünkü Hak'tan daha mükemmeli yoktur. İmkânda âlemden daha mükemmeli bulunsaydı, âlemi var edenden de daha mükemmel birisinin bulunması gerekirdi. Hâlbuki Allah'tan başka kimse yoktur. Dolayısıyla imkânda ancak zuhur edenin benzeri bulunabilir ve ondan daha mükemmeli olamaz. Bundan dolayı biliriz ki gayb iki türlüdür. Biri, kendisinden hiçbir şeyin var edilip şehâdet âlemine çıkmadığı ve daha sonra da tekrar gayba intikal etmediği gaybtır. Bu imkânsız varlık değildir, çünkü imkânsız olan salt yokluktur. Bu, varlığı zorunlu olan da değildir, çünkü dolayısıyla varlığı zorunlu olan, salt varlıktır. Bu, varlığı mümkün olan da değildir, çünkü mümkün varlığın varlık ve yokluk tarafları birbirine eşittir. Bu, bilinmeyen de değildir, aksine mâkul olan ve bilinendir, onun haddi (tanımı/sınırı) bilinmez. Bu, Hak Teâlâ'nın [gaybı bilendir] deyip yanına [şehâdeti bilendir] ifadesini ilave etmediği âyetlerde sadece kendisinin bildiğini ifade ettiği gaybtır. Diğer gayb, yani Allah Teâlâ'nın "şehâdeti bilendir" ifadesi ile birlikte zikretmiş olduğu gayb ise kendisinden varlıkların yaratıldığı gaybtır. Yine bu, vazı varlıkların şehâdet âleminde olmakla nitelendikten sonra kendisine intikal ettikleri gaybtır. Bu nedenle Hak Teâlâ âyetin devamında [O, hüküm ve hikmet sahibidir, her şeyden hakkıyla haberdardır] buyurmuştur. Hak Teâlâ bunu kullarında var ettiği amaçlarla birlikte (bu amaçlardan dolayı) değil, hikmetinin gereği olarak yapmıştır. Hikmetin gereği, âlemde vuku bulan şeydir. Onun zuhuru hikmetin kendisidir. Zira Allah'ın fiili hikmet ile illetlendirilmez, aksine o (yani hikmet), fiilin kendisidir.

وَاِذْ قَالَ اِبْرٰهِيمُ لِاَبِيهِ اٰزَرَ اَتَتَّخِذُ اَصْنَامًا اٰلِهَةً اِنّ۪ٓي اَرٰيكَ وَقَوْمَكَ ف۪ي ضَلَالٍ مُب۪ينٍ (٧٤)

74. Hani İbrâhîm, babasına, "Sen putları ilâh mı ediniyorsun? Şüphesiz, ben seni de kavmini de apaçık bir sapıklık içinde görüyorum." demişti.

Çünkü onlar elleri ile oyup yonttukları ve işitip duymadığını bildikler, Allah karşısında kendilerine hiçbir fayda sağlamayacaklarından emin oldukları şeylere tapınmak suretiyle kendilerini hayrete düşürmüşlerdi Bu, Allah tarafından, onların akıl ve nazarlarının eksikliğine dair yapılmış bir şahitliktir.

وَكَذٰلِكَ نُر۪ٓي اِبْرٰه۪يمَ مَلَكُوتَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِن۪ينَ (٧٥)

75. İşte böylece İbrâhîm'e göklerdeki ve yerdeki hükümranlığı ve nizamı gösteriyorduk ki kesin ilme erenlerden olsun.

Bil ki melekût âlemi şehâdet âlemini harekete geçiren âlemdir. O Allah Teâlâ'nın otoritesi ve emri altındadır. Bu âlem bunu hak ettiği için değil, Allah'ın hikmeti icabı kazanmıştır. Öyleyse şehâdet âleminde ortaya çıkan herhangi bir hareket ya da durağanlık, yeme, içme, susma gibi her davranışın kaynağı gayb âlemidir. Bunun nedeni, canlı varlığın ancak bir kasıt ve iradeyle hareket edebiliyor olmasıdır. Bunlar ise kalbin amelidir. Başka bir ifadeyle irade, gayb âleminden kaynaklanır. Hareket gibi şeyler ise şehâdet âlemindendir. Şehâdet âlemi, çoğunlukla duyuyla algıladığımız bir âlem iken gayb âlemi dinî haberler veya nazar ile algıladığımız ve duyu yoluyla idrak edilemeyen âlemdir. Gayb âlemi, basiret gözüyle algılanabilir iken şehâdet âlemi baş gözüyle idrak edilir. Baş gözü, karanlık ve benzeri engeller ortadan kalkmadıkça şehâdet âlemini idrak edemez. Engeller ortadan kalkıp ışıklar duyulurlar üzerine yayıldığında ve göz ışığıyla eşyayı ortaya çıkartan ışık bir araya geldiğinde, insan gözüyle görülenleri algılar. Aynı şey, basiret gözü için de geçerlidir. Onun perdesi arzular, kirler, Allah'tan başkasını mülahaza etmek ve buna benzer perdelerdir. Bütün bunlar, basiret gözüyle melekut âlemini (yani gayb âlemini) idrak arasına giren birer perdeye dönüşür. İnsan kalp aynasına yönelip onu türlü mücahede ve riyazetlerle parlatırsa, buradan bir nur meydana gelir. Allah'ın da bütün varlıklara yayılan ve "varlık nuru" diye isimlendirilen bir nuru vardır. Bu iki nur bir araya geldiğinde insan, bulundukları hal üzere ve varlıkta gerçekleştikleri şekliyle, bilinmeyenleri keşfeder. Ancak bunların arasında mâna bakımından bir incelik vardır. Şöyle ki: Duyu; duvar, aşırı uzaklık, aşırı yakınlık ya da idrak edilen ile idrak eden arasında

engel olacak yoğun/katı cisimler tarafından perdelenebilir. Bu da genellikle onun kusurundan kaynaklanır. Ama bazen velî ya da nebî için bu engeller delinebilir. Örneğin Hazreti Peygamber aleyhisselâm, "Ben sizleri arkamdan görüyorum."[9] buyurmuştur. Velîlerden seyr-i sülûklarının başında, mükâşefenin başı söz konusu olur. Müride duyulurlar âleminden ilk keşfedilen şey, onun kendisine doğru gelen ya da herhangi bir hal üzere bir adamı görmesi, fakat aralarında aşırı bir uzaklık ya da katı cisimlerin bulunuyor olmasıdır. Örneğin bu adamı Mekke'de görebilir ya da Mağrib'in en uzak bölgesinde iken Kâbe'yi görebilir. Bu, müridlerin ilk dönemlerinde çok sık görülen bir durumdur. Basiret âleminde ise bunlar söz konusu olmaz, çünkü gayb âleminde basiret ile basiretin idrak ettiği şey arasında mesafe olmaz, aşırı yakınlık ya da aşırı uzaklık diye bir durum da olmaz. Onun perdesi kir ve kilittir ki bunlar da mücahede yoluyla kalkar. Böylece kişi gaybın işaretlerini görür. Ancak bir şey daha idrak eder, o da basiret gözünün yukarıda zikrettiğimiz şekilde parlaması durumunda, bir başka ilâhî perdeyi de görmesidir. Şöyle ki Cömertlik makamından gayb âlemindeki şeylere yayılan nur onu ancak Allah'ın ona bu âlemi keşfettirmeyi irade ettiği kadar kuşatır. Sen son derece saf ve parlak bir durumda olsan bile bu böyle olur. İşte bu, vahiy makamıdır ki biz buna delil olarak "De ki ben bana ya da size ne yapılacağını bilemem, ben sadece bana vayhedilene tâbi olurum." (Ahkâ 46/9) âyetini gösteririz. Bu hitaba muhatap olan Hazreti Peygamber aleyhisselâm nebevî saflığın zirvesindedir, buna rağmen ona böyle denmiştir. O halde sen kendisine yolun ancak bir iğne ucu kadar kısmı açılmış olan velînin durumunun ne olacağını düşün! İşte bu, ona gayb âleminden açılan kadarıdır, o da bunun tesirini şehâdet âleminde görür ve onun ölçüsünce onu konuşur ve "Şöyle olur, şöyle olmaz. Keşfe göre şu işin akıbeti şöyle şöyledir." şeklinde ifadeler kullanır. Bu ilâhî perdenin aklen kaldırılması mümkün değildir, hatta kişi en yüksek derecelere ulaşmış olsa bile bunu kaldıramaz. Bunun delili ise bu perdenin sonsuz mâlumata ilişkin olan ezelî ilimden ibaret olmasıdır. Varlık tarafından kuşatılan şeyler sonludur. Basiret gözü ancak herhangi bir mertebesi itibariyle varlık alanına girmiş olanları görebilir. Bu makamda kendisine bunlardan herhangi bir şey hâsıl olan kimseye her ne zâhir olursa işte o, onun ferasetidir, bu da mükâşefenin en üst derecesidir. Bu sebeple Allah Teâlâ [ki kesin ilme erenlerden olsun] buyurmuştur. Bu da yakînin kendisidir, çünkü görme ve müşahede etmedir.

---

9. İbn Hallân, *es-Sünne*, c., s. 199, Dârü'r-Râye, Riyad, 1989; İbn Abdilberr, *el-İstizkâr*, c. 2, s. 29, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000. Farklı lafızlarla benzer bir rivayet için bkz. Buhârî, Ezan, 71.

فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ الَّيْلُ رَاٰ كَوْكَبًاۚ قَالَ هٰذَا رَبّ۪يۚ فَلَمَّٓا اَفَلَ قَالَ لَٓا اُحِبُّ الْاٰفِل۪ينَ (٧٦)

76. Gece karanlığı çökünce bir yıldız gördü. "İşte rabbim!" dedi. Yıldız batınca da "Ben öyle batanları sevmem" dedi.

Çünkü ilâh, batıp giden varlıklardan biri olamaz. İbrâhîm aleyhisselâm hiç kuşkusuz Allah'ı severdi. Allah da batanlardan değildir, çünkü O'nun tecellisi daimîdir. Bu nedenle İbrâhîm aleyhisselâm batanı sevmemiştir, çünkü batan şey çöküşe geçer.

فَلَمَّا رَاَ الْقَمَرَ بَازِغًا قَالَ هٰذَا رَبّ۪يۚ فَلَمَّٓا اَفَلَ قَالَ لَئِنْ لَمْ يَهْدِن۪ي رَبّ۪ي لَاَكُونَنَّ مِنَ الْقَوْمِ
الضَّٓالّ۪ينَ (٧٧) فَلَمَّا رَاَ الشَّمْسَ بَازِغَةً قَالَ هٰذَا رَبّ۪ي هٰذَٓا اَكْبَرُۚ فَلَمَّٓا اَفَلَتْ قَالَ يَا قَوْمِ
اِنّ۪ي بَر۪ٓيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ (٧٨)

77. Ayı doğarken görünce de "İşte rabbim!" dedi. Ay da batınca, "Andolsun ki, rabbim bana doğru yolu göstermezse, mutlaka ben de sapıklardan olurum." dedi. 78. Güneşi doğarken görünce de "İşte benim rabbim! Bu daha büyük" dedi. O da batınca, "Ey kavmim! Ben sizin Allah'a ortak koştuğunuz şeylerden uzağım." dedi.

Bu üç husus İbrâhîm aleyhisselâmın kavmine karşı getirdiği delilin nurları idi ki bunları da Allah Teâlâ ona, inayeti ile bahşetmişti. Yoksa o bu ifadeleri ("İşte rabbim!" şeklindeki sözleri) Allah'a şirk koşmak için söylemiş değildi. Ancak onları kavminin akılsızlıkları karşısında bir avcı kemendi olarak kullanmıştır. Bu üç aydınlatıcı gök cisminin ilâh olduğuna inanmamıştı, ama kavmine karşı delil getirmek üzere bunları söylemiştir. Nitekim Hak Teâlâ "İşte bu, bizim, İbrâhîm'e, kavmi aleyhine verdiğimiz delilimizdir." (En'âm, 6/83) buyurmuştur.

İşaret

Yıldızlardan ve aydan gözünü çevir; güneşi gördüğün zaman bil ki en büyük olan batmaz. Yani Allah'ı delil ile arama, aksine O'ndan niyaz et. O kendisini sana tanıtır. Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Her kim nefsini bilirse rabbini bilir."[10] buyurmuştur.

10. Aclûnî, *a.g.e.*, c. 2, s. 312.

İşaret

Yıldız, ay ve güneşin ışıkları ruh, akıl ve nefse işarettir. Bunların topraktan yaratılma konusunda etkilerini fark edince onlara rablik atfetmiştir.

إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ حَنِيفًا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ (٧٩)

79. "Ben, Hakk'a yönelen birisi olarak yüzümü, gökleri ve yeri yaratana döndürdüm. Ben, Allah'a ortak koşanlardan değilim."

[Ben, hakka yönelen birisi olarak yüzümü, gökleri ve yeri yaratana döndürdüm.]: Bunların bazılarının diğerlerine üstün olduğunu gördüğü için böyle demiştir. Göklerin ve yerin yaratılması, onların birbirinden ayrılması ve göklerin kendi içinde birbirinden ayırt edilmesi şeklindedir. Bu hiçbir kitaba sığmayacak engin bir deryadır. Biz onları, yapışık iken ayırdık ki temyiz olsunlar, böylece yaratılışın varlığında tesir sahibi olan ile tesir altında kalan ortaya çıksın.

[Hakk'a yönelen birisi (hanif) olarak]: Hanif, meyleden demektir. Dolayısıyla Hakk'a doğru yönelen anlamına gelir. [Ben], bu meylimde [Allah'a ortak koşanlardan değilim]. Böylece kendisi adına şirki olumsuzlamıştır.

Namazda yönelme

Hadiste, tekbirden sonra [Ben, hakka yönelen birisi olarak yüzümü, gökleri ve yeri yaratana döndürdüm. Ben, Allah'a ortak koşanlardan değilim, benim namazım, ibadetim, yaşamım ve ölümüm Âlemlerin Rabbi olan Allah'a aittir. Onun ortağı yoktur. Bana bu emredildi ve ben inananların ilkiyim.] ifadesi zikredilmektedir. Yönelen kimsenin yönelmesinin hemen ardından şöyle demesi daha iyidir: *Allahumme ente'l-Melik lâ ilâhe illâ ente. Ente rabbi ve ene ʻabduke, zalemtu nefsi veʻtereftü bi-zenbî, fe'ğfir lî zünûbî cemîʻan innehu lâ yeğfiru'z-zünûbe illâ ente. Ve'hdinî li-ahseni'l-ahlâk, lâ yehdî li-ahsenihâ illâ ente, ve'srıf ʻanni seyyiâtiha lâ yesrifu ʻannî seyyiâtiha illâ ente, lebbeyke ve saʻdeyke, ve'l-hayru külluhû bi-yedike, ve'ş-şerru leyse ileyke, ene bike ve ileyk, tebârekte ve teʻaleyt, estağfiruke ve etûbu ileyk.* (Allah'ım! Sen Melik'sin, Senden başka ilâh yoktur. Sen benim Rabbimsin, ben de Senin kulunum. Ben kendi nefsime zulmettim, günahımı itiraf ettim. Benim bütün günahlarımı bağışla, çünkü günahları ancak Sen bağışlar-

sın. Beni en güzel ahlâka yönlendir, çünkü ahlâkın en güzeline ancak Sen yönlendirirsin. Beni ahlâkın kötü olanından uzaklaştır. Çünkü ahlâkın kötü olanından ancak Sen uzaklaştırırsın. Emrine âmâdeyim, bütün hayır Senin elindedir, şer ise Sana izafe edilmez. Ben Seninleyim, Sanayım. Sen yüceler yücesi ve mübareksin, Senden bağışlanma niyaz ediyor ve Sana tevbe ediyorum.)

İşaret

Ey damla damla dökülen ve yağdıran bulut, işte yaratıcı ilâh senin bütününe tecelli etmiştir. O halde sen kendi semana söyle, letâfeti ile seni perdelenmesin, yerine söyle, kesafeti ile perdelenmesin. Çünkü semana tecelli ettiği zaman onun içine girmesi, arzına tecelli ettiği zaman onu sarsması gerekir. Sakın ha ortağa ortak koşma, çünkü ortaklığın afetleri büyüktür. Birliğe bağlı kal, böylece onun üstünlüğünü elde edersin. Dairevî bir yüze sahip ol, yüzünü asık kılma. Kâbe yönü ile perdelenip de kalp yönünden uzak kalma, hayatı ezelîliğine, ölümü de ezelîliğindeki yokluğuna kat. Namazı rabbinin huzurunda kıl. Kurbanı senin yakınlaşmanın kurbanı haline getir. Âmir'in emrini onayla, yok edici keskinlikten sakın ve İslâm'ı itiraf et. Rezilliklerden yüz çevir ve faziletlere rağbet et, işleri O'na isnat et, çünkü işlerin anahtarları O'nun elindedir. Hükmüne teslim ol, böyle yaparsan ilim ehli olursun. İstiğfar elbisesini zırh edin, çünkü bu zırh seni ateşten korur.

وَحَاجَّهُ قَوْمُهُ قَالَ اَتُحَاجُّونّ۪ي فِي اللّٰهِ وَقَدْ هَدٰينِ وَلَٓا اَخَافُ مَا تُشْرِكُونَ بِه۪ٓ اِلَّٓا اَنْ يَشَٓاءَ
رَبّ۪ي شَيْـٔاً وَسِعَ رَبّ۪ي كُلَّ شَيْءٍ عِلْماً اَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ (٨٠) وَكَيْفَ اَخَافُ مَٓا اَشْرَكْتُمْ وَلَا
تَخَافُونَ اَنَّكُمْ اَشْرَكْتُمْ بِاللّٰهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِه۪ عَلَيْكُمْ سُلْطَاناً فَاَيُّ الْفَر۪يقَيْنِ اَحَقُّ بِالْاَمْنِ
اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (٨١)

80. Kavmi onunla tartışmaya girişti. Dedi ki: "Beni doğru yola iletmişken, Allah hakkında benimle tartışmaya mı kalkışıyorsunuz? Hem sizin O'na ortak koştuklarınızdan ben korkmam; ancak rabbimin bir şey dilemiş olması başka. Rabbimin ilmi her şeyi kuşatmıştır. Hâlâ düşünüp öğüt almayacak mısınız? 81. Allah'ın, size, hakkında hiçbir delil indirmediği şeyleri O'na ortak koşmaktan korkmuyorsunuz da ben sizin ortak koştuğunuz şeylerden ne diye korkayım? Öyle ise iki taraftan hangisi güvende olmaya daha lâyıktır? Eğer biliyorsanız söyleyin."

Bil ki bilinenler dört kısımdır. Bunlardan ilki, Hak'tır; Hak, mutlak varlık ile nitelenmiştir. Çünkü O, herhangi bir şeyin sonucu olmadığı gibi bir şeyin nedeni de değildir. Aksine O, bizatihi (kendi özü gereği) var olandır. O'nu bilmek, varlığını bilmekten ibarettir. Varlığı ise zâtından gayrı bir şey değildir. Yine de Hakk'ın zâtı bilinemez, sadece O'na atfedilen sıfatlar, yani me'ânî sıfatı denen kemal sıfatları bilinir. Zâtın hakikatini bilmek ise imkânsızdır. Çünkü O, delil ile ya da aklın kanıtlama yöntemiyle bilinemez ve herhangi bir tanıma, sınıra girmez. Çünkü hiçbir şey Hakk'a benzemediği gibi Hak da hiçbir şeye benzemez. Eşyanın benzeri olan kimse hiçbir şeyin benzemediği ve hiçbir şeye benzemeyen varlığı nasıl bilebilir ki? Şeriatta Allah'ın zâtı hakkında düşünmek yasaklanmıştır. Bilinenlerin ikincisi; Hakk'a ve âleme ait küllî hakikattir. O, ne varlık ve yokluk ile ne de yaratılmışlık ve ezelîlik ile nitelenebilir. Kadîmin niteliği olduğu zaman kadîm, yaratılmışın niteliği olduğu zaman ise yaratılmış olur. Bu hakikat bilinmeden, yaratılmış yahut kadîm hiçbir mâlumat (bilinen) bilinemez. Hatta bu hakikat, kendisiyle nitelenmiş şeyler var olmadan var da olamaz. Kendisini önceleyen bir yokluk söz konusu olmadan Hakk'ın varlığı ya da sıfatları gibi bir şey var olduğunda o hakikate kadim varlık denir. Çünkü Hak onunla nitelenmiştir. Allah'ın dışındaki şeylerin var olması gibi, bir şey yokluktan meydana gelirse o, başkası dolayısıyla var olan yaratılmıştır. Bu durumda bu hakikate yaratılmış denir. O her varlıkta kendi tümel hakikatiyle bulunur, çünkü parçalanma kabul etmez. Bu yüzden de onda bütün ve parça yoktur. Suretten soyut olarak delil veya kanıt vasıtasıyla bilgisine ulaşılamaz. İşte âlem, Hak sayesinde bu hakikatten meydana gelmiştir. Bu hakikat, vücut bulmuş değildir, zira eğer öyle olsaydı o zaman Allah, bizi kadim bir mevcuttan yaratmış olurdu ki bu durumda da bizim için de "kadîm" sıfatı söz konusu olabilirdi. Yine bilinmelidir ki bu hakikat, âlemden önce olmakla nitelenmediği gibi âlem de ondan sonra olmakla nitelenmez. Ama o umumi olarak tüm varlıkların aslıdır. Cevherin aslı, hayat feleği, yaratılış vesilesi olan Hak gibi isimlerle isimlendirilir. O, akledilir kuşatıcı felektir. Onun âlem olduğunu söylersen doğru söylemiş olursun, âlem olmadığını söylersen yine doğru söylemiş olursun, Hak'tır dersen ya da Hak değildir dersen yine doğru söylemiş olursun. Çünkü o, bütün bu isimleri kabul eder ve âlemin bireylerinin sayısınca çoğalır ve Hakk'ın tenzihiyle onlardan soyutlanır. Bilgi, kudret, irade, duymak, görmek ve bütün şeyler de böyledir. Bilinenlerin üçüncü bütün âlemdir. Melekler, felekler, âlemlerde bulunan şeyler bu kısma girer. Bu bilinen, en büyük mülktür. Dördüncü bir bilinen daha vardır. O da halife insandır. Allah onu emrine âmâde kıldığı bu âleme yerleştirmiştir. Bu dört şeyi bilen kişinin artık bilmek isteyeceği hiçbir şey kalmaz. Söz konusu şeylerin bir kısmının sadece varlığını bile-

biliriz. Sadece varlığını bileceğimiz şey Hak'tır. Hakk'ın fiil ve nitelikleri ise ancak benzerleri ile bilinebilir. Bir kısmı ancak örneği ile bilinebilir. Tümel hakikatlerin bilinmesi böyledir. Bir kısmı hem mahiyet hem sıfat yönüyle bilinebilir. Bu da âlem ve insandır.

اَلَّذِينَ اٰمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوٓا اِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ اُولٰٓئِكَ لَهُمُ الْاَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ ﴿٨٢﴾

82. İman edip de imanlarına şirk bulaştırmayanlar var ya; işte güven onların hakkıdır. Doğru yolu bulmuş olanlar da onlardır.

Hak Teâlâ burada "zulüm" kelimesini nekre olarak kullanmış, bu da sahabenin çok ağırına gitmiştir. Bu yüzden sahabiler "Hangimiz imanına zulüm bulaştırmamıştır ki?" demişlerdir. Hâlbuki onlar, Kur'ân'ın kendi dilleri ile indiği hâlis Arap insanlardı. Ama yine de Hak Teâlâ'nın bu âyetten maksadını anlamamışlardı. Onların bu kelimeden anladıkları mâna, dilde yaygın olarak kullanılır. Ama burada zulüm kelimesi hususi bir mânadadır. Bu kelime burada her ne kadar nekre olarak kullanılmış ise de bu nekrelik mütekellim nezdinde değil, dinleyen nezdindedir. Bu nedenle Hazreti Peygamber aleyhisselâm onlara bu kelimeyi tefsir etmiş ve "Bu sizin zannettiğiniz şey değil, aksine Allah burada zulüm ile Lokman'ın oğluna tavsiye ederken söylediği zulmü kastetmiştir. Lokman da oğluna, 'Evladım, sakın Allah'a şirk koşma! Çünkü şirk çok büyük bir zulümdür.' (Lokman, 31/13) demiştir." buyurmuş, böylece âyette geçen zulüm kelimesini hususi olarak şirk diye tefsir etmiştir. Bu tefsir sayesinde biz de Allah Teâlâ'nın burada iman kelimesi ile tevhide imanı kastetmiş olduğunu öğreniriz, çünkü şirk, tevhide imanın zıddıdır. Neticede Hazreti Peygamber aleyhisselâm sahabenin anlamadığını anlamıştır. Bu nedenle bazı âlimler tevili terk etmiş ve zâhire dayanarak tevile başvurmamayı tercih etmişlerdir.

وَتِلْكَ حُجَّتُنَٓا اٰتَيْنَاهَٓا اِبْرٰهِيمَ عَلٰى قَوْمِهٖ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَنْ نَشَٓاءُ اِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ
عَلِيمٌ ﴿٨٣﴾

83. İşte kavmine karşı İbrâhîm'e verdiğimiz delillerimiz... Biz dilediğimiz kimsenin derecelerini yükseltiriz. Şüphesiz ki rabbin hüküm ve hikmet sahibidir, hakkıyla bilendir.

Delil söz olunca dinleyeni âciz bırakır. Bu hüccetin ta kendisidir. Bu durum peygamberlerin hüccetlerinin fikri nazardan değil, ilâhî tâlimden neşet ettiğine delâlet eder. Nitekim Hak Teâlâ'nın [İşte kavmine karşı İbrâhîm'e ver-

diğimiz delillerimiz... Biz dilediğimiz kimsenin derecelerini yükseltiriz.] âyeti, "birliğimize delil olarak ortaya koyduğumuz hüccet" mânasına gelir ki bu da "Eğer orada Allah'tan başka ilâhla olsaydı yer ve gök fesada uğrardı." (Enbiyâ, 21/22) âyetinde ifade edilmiştir. Hazreti İbrâhîm aleyhisselâm gök cisimlerinin batmasını deli olarak göstermiş, nazarı ona, batmanın âlemin muhafazasına uygun olmayacağını göstermiştir. Çünkü ilâh, batmakla nitelenemez. Ya da batmak, batan şeyin başına gelen ârızî bir durum olduğu için yaratılmıştır. İlâh ise yaratılmış şeylerin mahalli olamaz. Şu ışık saçan gök cisimleri battığına göre onlardan hiçbiri ilâh olamaz. Böylece İbrâhîm aleyhisselâm âlemi ile Hakk'a delil bulmuş, "İşte rabbim!" derken bunu şirk koşmak üzere söylememiş, aksine bu üç ışık saçan gök cimsini, kavminin aklından neşet eden yanlışlıkları düzelmek için bir vesile (avcı kemendi) olarak kullanmıştır. [İşte kavmine karşı İbrâhîm'e verdiğimiz delillerimiz] ifadesi, "bizden ona bir inayet olmak üzere verdiğimiz hüccetimiz" anlamına gelir.

Tahkik

Sözün hüccet olanı da vardır olmayanı da. Hasma karşı gösterilen hüccet bizzat söz müdür, yoksa sözün delâlet ettiği şey midir? Ya da sözün söylendiği yerde midir, yoksa sözün delâlet ettiği şeyin yerinde midir? Eğer söz dinleyeni âciz bırakıyorsa hüccetin ta kendisidir. [Biz dilediğimiz kimsenin derecelerini yükseltiriz. Şüphesiz ki Rabbin hüküm ve hikmet sahibidir, hakkıyla bilendir.] Cereyan eden her şey ilâhî vaz'dır ve âlim ve hakîm'in tertibidir.

وَوَهَبْنَا لَهُٓ اِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ كُلًّا هَدَيْنَا وَنُوحًا هَدَيْنَا مِنْ قَبْلُ وَمِنْ ذُرِّيَّتِه۪ دَاوُ۫دَ وَسُلَيْمٰنَ
وَاَيُّوبَ وَيُوسُفَ وَمُوسٰى وَهٰرُونَ وَكَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِن۪ينَ (٨٤) وَزَكَرِيَّا وَيَحْيٰى وَع۪يسٰى
وَاِلْيَاسَ كُلٌّ مِنَ الصَّالِح۪ينَ (٨٥) وَاِسْمٰع۪يلَ وَالْيَسَعَ وَيُونُسَ وَلُوطًا وَكُلًّا فَضَّلْنَا عَلَى
الْعَالَم۪ينَ (٨٦) وَمِنْ اٰبَٓائِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ وَاِخْوَانِهِمْ وَاجْتَبَيْنَاهُمْ وَهَدَيْنَاهُمْ اِلٰى صِرَاطٍ
مُسْتَق۪يمٍ (٨٧) ذٰلِكَ هُدَى اللّٰهِ يَهْد۪ي بِه۪ مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِه۪ وَلَوْ اَشْرَكُوا لَحَبِطَ عَنْهُمْ
مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (٨٨)

84. Biz ona İshâk'ı ve Yâkûb'u armağan ettik. Hepsini hidayete erdirdik. Daha önce Nûh'u da hidayete erdirmiştik. Zürriyetinden Dâvûd'u, Süleymân'ı, Eyyûb'u, Yûsuf'u, Mûsâ'yı ve Hârûn'u da. İyilik yapanları işte böyle mükâfatlandırırız. 85. Zekeriyyâ'yı, Yahyâ'yı, Îsâ'yı, İlyas'ı

doğru yola erdirmiştik. Bunların hepsi salih kimselerden idi. 86. İsmail'i, Elyasâ'ı, Yûnus'u ve Lût'u da doğru yola erdirmiştik. Her birini âlemlere üstün kılmıştık. 87. Babalarından, çocuklarından ve kardeşlerinden bir kısmını da. Bütün bunları seçtik ve bunları dosdoğru bir yola ilettik. 88. İşte bu, Allah'ın hidayetidir ki, kullarından dilediğini buna iletip yöneltir. Eğer onlar da Allah'a ortak koşsalardı, bütün yaptıkları boşa gitmişti.

Bil ki sebepleri kaldırmak imkânsızdır. Allah'ın koymuş olduğu şeyi kul nasıl kaldırabilir ki? Elbette kulun böyle bir imkânı söz konusu değildir. Ancak cehalet insanları kuşatmış, onları kör ve şaşkın hale getirmiş, hidayet bulmalarını sağlamamıştır. Allah Teâlâ Ruh ile hidayeti ifade buyurmuş ve "İşte biz böylece sana kendi emrimizden bir ruh vahyediyoruz ki onunla kullarımızdan dilediğimizi hidayete erdiririz." (Şûrâ, 42/52) buyurmuştur. Bu, âlemde sebeplerin konulmasıdır. Sebeplere bağlı olmak Allah'a güvenip dayanmaya ters değildir. Bu nedenle Allah sebepleri, başka sebeplerin sonuçları kılmıştır. Aşağıdan yukarıya doğru giden bu silsile nihayet Allah Teâlâ'da son bulur. O, ilk sebeptir, sebepsiz sebeptir. Varlık kendisinden çıkmış olduğu sebebe baktığı sürece, kendisini var eden Allah'ı müşahede etmekten kör olur. Allah bir kimseyi basiret sahibi kılmak isterse o kimse Allah'ın kendisini var ederken yanında bulunan sebebe bakmaz, rabbinden var oluşunda var edilen hususi veche bakar. Bütün sebepler sonuçların bizzat kendilerine bakanlar için karanlıktır. İnsanlardan helâk olanlar bu noktada helâk olmuştur. Ârifler sebepleri kabul eder, ama onları müşahede etmezler. Onlara haklarını verir, fakat onlara kulluk etmezler. Ârif olmayanlar ise onlara tam tersi muamele ederler, yani onların hakkını vermez, onlara taparlar. Onların hakkı olan kulluğu onlardan gasp ederler. Onları ispat etmez, müşahede ederler.

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ ۚ فَإِن يَكْفُرْ بِهَا هَٰؤُلَاءِ فَقَدْ وَكَّلْنَا بِهَا
قَوْمًا لَّيْسُوا بِهَا بِكَافِرِينَ (٨٩)

89. Onlar kendilerine kitap, hikmet ve peygamberlik verdiğimiz kimselerdir. Eğer şunlar (inanmayanlar) bunları tanımayıp inkâr etseler de biz onları inkâr etmeyecek olan bir kavmi muhakkak yaratmışızdır.

Mülk, herhangi bir şeyi içine alma konusunda darlık çekmeyecek kadar geniştir. Nitekim Hak Teâlâ "Eğer yüz çevirirseniz bilin ki Allah sizin yerinize başka bir toplum getirir ve onlar sizin gibi olmazlar." (Muhammed, 47/38) buyurmuştur.

أُولٰٓئِكَ الَّذٖينَ هَدَى اللّٰهُ فَبِهُدٰيهُمُ اقْتَدِهْۜ قُلْ لَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ اَجْرًاۜ اِنْ هُوَ اِلَّا ذِكْرٰى لِلْعَالَمٖينَࣖ (٩٠)

90. İşte, o peygamberler, Allah'ın doğru yola ilettiği kimselerdir. Sen de onların tuttuğu yola uy. De ki: "Bu tebliğe karşı sizden bir ücret istemiyorum. Bu Kur'ân, bütün âlemler için bir uyarıdır."

Birinci vecih

Peygamberlerin (aleyhimüsselâm) hidayeti, onların yaptıkları, Allah'a yakınlaştırıcı işlerdir. Hazreti Peygamber aleyhisselâmdan nakledilen duada onun da peygamberlerin hidayetini Allah'tan talep ettiği ifade edilmektedir. Mesut kimselerin hidayet üzere yaşamları, muvaffakiyet neticesini verir. Bu, peygamberlerin hidayetini almak ve o yol üzere yürümektir. Yine bu, Hakk'ın getirmiş olduğu şeyin beyanı, şerhidir. Çünkü hidayet iki türlüdür. Biri beyan etme anlamında hidayettir. Allah Teâlâ "Allah hiçbir kavmi, sakınacakları şeyleri kendilerine beyan etmeden, hidayetin ardından saptırmaz." (Tevbe, 9/115) buyurmuştur. Bu hidayet insana saadet verebileceği gibi vermemesi de mümkündür, ancak her halükârda ilim verir. Örneğin "Allah onu ilim üzere saptırır." (Câsiye, 45/23) âyetinde bu tür kullanım vardır. İkinci hidayet türü ise muvaffakiyet anlamındaki hidayettir. İşte peygamberlerin hidayeti budur ve bu hidayet kullara saadet verir. Hak Teâlâ âyette "Muvaffakiyetim sadece Allah'tandır." (Hûd, 11/88) demeyi emreder. İnsanların efendisi olan Hazreti Peygamber aleyhisselâma bile [İşte, o peygamberler, Allah'ın doğru yola ilettiği kimselerdir. Sen de onların tuttuğu yola uy.] dendiğine göre sen peygambere tâbi olan kimse olarak kendi durumunu düşün!

İkinci vecih

Hazreti Peygamber aleyhisselâm tâbi olan değil de tâbi olunan kimse olduğu için, peygamberlerin kıssaları zikredilirken kendisine, [İşte onların hidayetine uy.] denmiştir. Yani "Onlara uy." denmemiş, aksine "Onların hidayetine uy." denmiştir ki onların hidayeti de Allah'ın şeriatından başka bir şey değildir. Onlara şeriatı belirleyen de bize şeriatı belirleyen de Allah'tır. Eğer Hazreti Peygamber aleyhisselâm onlardan almış olsaydı, o zaman on-

lara tâbi olmuş olurdu. Ayrıca Hazreti Peygamber aleyhisselâma furûâta dair hükümlerde değil, zikrettiğimiz hususlarda peygamberlerin hidayetine tâbi olması emredilmiştir. Eğer önceki şeriatlarda bulunan şeylerden biri bizim şeriatımızda da bulunuyorsa, bizim buna uymamız, bu hükmün bizim şeriatımızda yer almasındandır. Bazen şeriatlar arasında hükümler aynı olabilir, örneğin tevhid, âhirete iman gibi hususlar böyledir. Bu, inkâr edilemez.

Üçüncü vecih

Bil ki nebîlerden herhangi birine verilen her bir şeriat, Hazreti Muhammed aleyhisselâmın şeriatından olup Hak Teâlâ'nın *el-Bâtın* ismindendir. Çünkü daha Hazreti Âdem aleyhisselâm su ile çamur arasında iken Hazreti Muhammed aleyhisselâm nebî idi. Dolayısıyla Hak Teâlâ ona [İşte, o peygamberler, Allah'ın doğru yola ilettiği kimselerdir. Sen de onların tuttuğu yola uy.] demiş, "Onların kendilerine uy." dememiştir. Bunun ilim itibariyle mânası şöyledir; "Sen onların hidayetine uyduğun zaman bu, onların da senin hidayetine uymuş olmaları anlamına gelecektir; çünkü bâtında öncelik senin, zâhir de ise onlarındır. Son olma konusunda ise öncelik zâhirde de bâtında da sana aittir." Buradan Hazreti Peygamber aleyhisselâmın burada adı geçen ve geçmeyen bütün peygamberlere eşit olduğunu öğreniyoruz, bu peygamberlerden her birinin bir hidayeti, şeriatı vardır. Şeriatları belirleyen, yoları açıklayan ve bütün bunları Hazreti Muhammed aleyhisselâmda birleştiren ise Allah'tır. Kim onu görürse Allah'a yakın olanların hepsini görmüş olur. Kim onun hidayetine uyarsa bütün nebîlerin hidayetine uymuş olur. Bu sebeple önceki şeriatlardan kalan ve Hazreti Peygamber aleyhisselâm tarafından onaylanan hususların bizim şeriatımızın bir parçası olduğunu kesin olarak biliriz. Bu âyetten hareketle şunu da biliriz ki bütün şeriatları bilmek, Hazreti Peygamber aleyhisselâma tahsis edilmiştir. Nitekim Allah Teâlâ ona geçmişteki peygamberlerin şeriatlarını beyan etmiş ve onların hidayetine uymasını emretmiş, ona da daha önce başka hiçbir peygambere vermediği hususi bir şeriat bahşetmiştir.

وَمَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِهٖٓ اِذْ قَالُوا مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ عَلٰى بَشَرٍ مِنْ شَيْءٍۜ قُلْ مَنْ اَنْزَلَ الْكِتَابَ
الَّذ۪ي جَٓاءَ بِهٖ مُوسٰى نُورًا وَهُدًى لِلنَّاسِ تَجْعَلُونَهُ قَرَاط۪يسَ تُبْدُونَهَا وَتُخْفُونَ كَث۪يرًاۚ
وَعُلِّمْتُمْ مَا لَمْ تَعْلَمُٓوا اَنْتُمْ وَلَٓا اٰبَٓاؤُ۬كُمْۜ قُلِ اللّٰهُۙ ثُمَّ ذَرْهُمْ ف۪ي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ (٩١)

91. Allah'ın kadrini gereği gibi bilemediler. Çünkü "Allah, hiç kimseye hiçbir şey indirmedi." dediler. De ki: "Mûsâ'nın insanlara bir nur ve hidayet olarak getirdiği, parça parça kâğıtlar hâline koyup ortaya çıkardığınız, pek çoğunu ise gizlediğiniz; kendisiyle sizin de babalarınızın da bilmediği şeylerin size öğretildiği kitabı kim indirdi?" "Allah indirdi." de! Sonra bırak onları, içine daldıkları batakta oynayadursunlar.

Yahudiler demişlerdir ki; "Allah yaratma işini cuma (*urûbe*) gününde bitirdi, cumartesi günü ise istirahata çekildi, sırt üstü yaslandı, bir ayağını diğerinin üzerine koydu ve 'Ben el-Melik'im.' dedi." Allah Teâlâ işte bu ve benzeri değerlendirmelere karşılık, [Onlar Allah'ı hakkıyla takdir edemediler] buyurmuştur. Yahudiler bunun Tevrat'ta indirilen bölümlerden yer aldığını ileri sürerler, ama biz bu konuda onları ne yalanlarız ne tasdik ederiz. Çünkü onlar, O'nun benzeri değillerdir ve bu yüzden de O'nu bilememişlerdir. Bir şeyi bilmeyen, O'nun değerini takdir edemez. Onlar Allah'ın benzeri olmadıkları gibi Allah da onların benzerleri değildir. Bu nedenle onlar Allah'ı kendi özellik ve durumlarına göre nitelemişlerdir. Kaldı ki onları bundan öte yapabilecekleri bir şey de yoktu. Çünkü onlar Allah'ın sübût niteliklerini dile getirmek istemişlerdi ve bunun yegâne yolu ise teşbihti. Benzeri olmayan biri için benzer kabul eden, hiç kuşkusuz, onu takdir edememiş; hak ettiği mertebeye kendisini yerleştirememiş demektir. Zaten Allah da bilgi sahibi olmadıkları bir husus hakkında kendilerinden hareket ederek hüküm vermeye kalkıştıkları için onları kınamıştır. Bununla beraber onlar eğer kendilerine indirilmiş vahiyle konuşmuş olsalardı, bu sözleri nedeniyle Allah tarafından kınanmayacaklardı. Çünkü anlatıcıya anlattığı şey nispet edilemeyeceği gibi o bu anlattıkları hususunda kınanmaz ya da övülemez. Dolayısıyla yaratıkların Allah hakkındaki bilgileri, kıyas yoluyla elde edilemez. O'nun hakkındaki bilgi, ya Hakk'ın kendi söylediği veya O'ndan aktaran peygamberin diliyle söylediği söze kulak vermekle gerçekleşebilir. İlâhî hitaba kulak verirken duyulana başka bir şeyin karışmasına imkân vermeyecek şekilde bir müşahede gerekir. Âyette Hak Teâlâ; "Bunda kalbi olan kimse için öğüt vardır." (Kâf, 50/37) buyurmaktadır, yani daha önce zikredilen hususlarda bu kimse için bir işaret vardır. Bir başka âyette "Veya şahit olduğu halde kulak veren kimse için." (Kâf, 50/37) denmiştir. Bu iki sınıfın dışındakiler, Hakk'a ve yaratıklara izafenin doğru olduğu özelliklerin bilgisine ulaşamaz. Bir işin kadri, onun miktarı ve ölçüsüdür; ölçüsü ise zâtında kendine denk birisini bulup onu ölçen biri olmadan bilinmez. Allah Teâlâ kendi zâtı için bir değer takdir etmiştir; ancak bu, bilinmez. Hakk'ın kadrini ancak insan-ı kâmili bilen bilebilir ki o da Allah'ın kendi suretinde yaratmış olduğu hilafettir. Son-

ra Allah zâhir surette kendisini iki el, iki ayak, gözler sahibi olmakla nitelemiş, bu konuda rivayetlerde geçtiği üzere, teşbih etmiştir. Aklın delili ise bu nitelikler arasından yaratılmışlarda ortaya çıkan hükümlerden O'nun mertebesini tenzih etmeyi gerektirir. Bu itibarla O'nun kadrinin hakkı ve gereği, O'nun kendine izafe edip de aklın O'na izafeyi reddettiği hususları kabul etmektir. Çünkü akıl, şeriat olmaksızın tek başına olsaydı, bunlardan hiçbirini O'na izafe etmezdi. Böyle bir şeyi akılla Allah'a izafe eden kimse, "O'nun kadrini takdir edememiş" kimsedir. Bununla birlikte âyette bu izafeyi yapan kimsenin hata ettiği de söylenmiş değildir. Şeriata uyarak ve müşahedeye dayanarak, rabbinden gelen bir delille teşbih lafzını Allah'a izafe eden, O'nun hakkını takdir etmiştir. Müşahede, Resûllerin ümmetlerine Allah hakkında getirmiş olduklarını kabul etmeyi gerektirir. Âyetin siyakı ise [Allah'ın kadrini gereği gibi bilemediler. Çünkü "Allah, hiç kimseye hiçbir şey indirmedi." dediler.] şeklindedir. Zira onlar bu sözü söylerken bir taraftan da Tevrat'ın Allah katından Mûsâ aleyhisselâma indirilmiş olduğunu bilmekte, kabul etmektedirler. Dolayısıyla bu sözü söyleyerek aslında Allah'a yalan isnat etmektedirler. Bu yüzden de yüzleri, yani zâtları karamıştır, artık eşyayı keşif edebilecekleri nurları yoktur. Karanlıklar içinde kör vaziyettedirler. Bu nedenle Hak Teâlâ [De ki: "Mûsâ'nın insanlara bir nur ve hidayet olarak getirdiği, parça parça kâğıtlar hâline koyup ortaya çıkardığınız, pek çoğunu ise gizlediğiniz; kendisiyle sizin de babalarınızın da bilmediği şeylerin size öğretildiği kitabı kim indirdi?" "Allah indirdi." de ve sonra bırak onları, içine daldıkları batakta oynayadursunlar] buyurmuştur. Dolayısıyla Allah bize sadece "Allah" dememizi ve sonra da onları oyunlarında oyar vaziyette bırakmamızı emretmiştir.

Hikmet

Kendi konumunda değerlendirdiğin herkesi hakkıyla takdir etmiş olursun, bundan ötesi bilgisizce konuşmaktır. Allah katındaki değerin O'nun senin nezdindeki kadri ölçüsündedir. Rabbinin senin nezdindeki yerini herkesten iyi sen bilirsin.

وَهٰذَا كِتَابٌ اَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ مُصَدِّقُ الَّذ۪ي بَيْنَ يَدَيْهِ وَلِتُنْذِرَ اُمَّ الْقُرٰى وَمَنْ حَوْلَهَاۜ
وَالَّذ۪ينَ يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ يُؤْمِنُونَ بِه۪ وَهُمْ عَلٰى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ (٩٢) وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ
افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَوْ قَالَ اُو۫حِيَ اِلَيَّ وَلَمْ يُوحَ اِلَيْهِ شَيْءٌ وَمَنْ قَالَ سَاُنْزِلُ مِثْلَ مَٓا

اَنْزَلَ اللّٰهُ وَلَوْ تَرٰٓى اِذِ الظَّالِمُونَ فٖى غَمَرَاتِ الْمَوْتِ وَالْمَلٰٓئِكَةُ بَاسِطُٓوا اَيْدٖيهِمْۚ اَخْرِجُٓوا
اَنْفُسَكُمْۜ اَلْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنْتُمْ تَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ غَيْرَ الْحَقِّ وَكُنْتُمْ عَنْ
اٰيَاتِهٖ تَسْتَكْبِرُونَ (٩٣)

92. İşte bu Kur'ân da bereket kaynağı, kendinden önceki ilâhî kitapları tasdik eden ve şehirler anası Mekke'yi ve bütün çevresini uyarasın diye indirdiğimiz bir kitaptır. Âhirete iman edenler, ona da inanırlar. Onlar namazlarını vaktinde kılarlar. 93. Allah'a karşı yalan uyduran veya kendine bir şey vahyedilmemişken, "Bana vahyolundu." diyen, ya da "Allah'ın indirdiğinin benzerini ben de indireceğim." diye konuşan kimseden daha zalim kimdir? Zalimlerin şiddetli ölüm sancıları içinde çırpındığı; meleklerin, ellerini uzatmış, "Haydi canlarınızı kurtarın! Allah'a karşı doğru olmayanı söylediğiniz ve O'nun âyetlerinden kibirlenerek yüz çevirdiğiniz için bugün aşağılayıcı azap ile cezalandırılacaksınız." diyecekleri zaman hâllerini bir görsen!

[Allah'a karşı yalan uydurandan.... daha zalim kimdir?]: Hazreti Peygamber aleyhisselâm da "Kim kasıtlı olarak bana yalan isnat ederse cehennemdeki yerine hazırlansın."[11] buyurmuştur. Bu âyetteki hükmün kapsamına, Allah'a iftira etme cüretini gösteren ve kendi yaptıklarını Allah'a nispet eden, "Allah'tan başka fail yoktur." ifadesini buna göre tevil eden "Kullarını konuşturan Allah'tır." diyen kimse de girer. Bu kişi insanlarla baş başa iken ise, bu âdetin Allah'ın velîlerine böyle geldiği gibi kendisine de Allah katından geldiğini iddia eder. Melek, kendisine bu ayeti hatırlattığında, içinden bunu tevil eder ve şöyle der: "Bu ayet bana hitap etmiyor. Aksine fiili kendilerine nispet eden iddia sahiplerine hitap ediyor. Çünkü Allah 'iftira eden' demiş, (iftira) eylemini ifade edene nispet etmiştir. Ben ise bütün fiillerin bana değil, Allah'a ait olduğunu söylüyorum. Onları benim dilim vasıtasıyla söyleyenin Allah olduğunu savunuyorum. Ayrıca Allah, 'bana vahyedilmiş' diyerek sözü o kimseye nispet etmiştir. Yine âyetteki "ileyye" [bana] ifadesi de böyledir. Oysa ben. Kim oluyorum ki, "bana" diyeyim. Söyleyen de duyan da sadece Allah'tır. Allah Teâlâ bu şekilde konuşan kimsenin şöyle dediğini ifade buyurmaktadır; 'Allah'ın indirdiğiniı1 benzerini indireceğim.' Ben ise, böyle bir şey söylemem. Aksine vahiy indirmek Al-

---

11. Buharî, İlim: 38, Cenâiz: 33, Enbiyâ: 50, Edeb: 109; Müslim, Zühd: 72; Ebû Dâvud, İlim: 4; Tirmizî, Fiten: 70, İlim: 8, 13.

lah'a aittir." Bu kişi, bütün bu meseleler üzerinde düşünürken Allah'a yalan yere iftira eder, kötü ameli kendisine güzel gösterilir ve onu iyi amel diye görür.

وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادٰى كَمَا خَلَقْنَاكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ وَتَرَكْتُمْ مَا خَوَّلْنَاكُمْ وَرَاۤءَ ظُهُورِكُمْ وَمَا
نَرٰى مَعَكُمْ شُفَعَاۤءَكُمُ الَّذٖينَ زَعَمْتُمْ اَنَّهُمْ فٖيكُمْ شُرَكٰٓؤُا لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ وَضَلَّ عَنْكُمْ
مَا كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ (٩٤)

94. Andolsun, sizi ilk defa yarattığımız gibi teker teker bize geldiniz. Size verdiğimiz dünyalık nimetleri de arkanızda bıraktınız. Hani hakkınızda Allah'ın ortakları olduğunu zannettiğiniz şefaatçilerinizi de yanınızda görmüyoruz? Artık aranızdaki bağlar tamamen kopmuş ve Allah'ın ortağı olduklarını iddia ettikleriniz ilâhlarınızı sizi yüzüstü bırakıp kaybolmuşlardır.

[Artık aranızdaki bağlar tamamen kopmuş]: Buradaki "*beynuküm*" kelimesi merfu olarak okunur ve "irtibat" anlamına gelir. "*Beyn*" kelimesi dilde, aynı anda birbirine zıt iki anlama gelen kelimelerdendir.

اِنَّ اللّٰهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوٰى يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَمُخْرِجُ الْمَيِّتِ مِنَ الْحَيِّ ذٰلِكُمُ
اللّٰهُ فَاَنّٰى تُؤْفَكُونَ (٩٥)

95. Şüphesiz Allah, taneyi ve çekirdeği yarıp filizlendirendir. Ölüden diriyi çıkarır. Diriden de ölüyü çıkarandır. İşte budur Allah! Peki, O'na nasıl ortak koşuyorsunuz?

[Şüphesiz Allah, taneyi ve çekirdeği yarıp filizlendirendir.]: Onlardan çıkardıkları ile bunu yapar, bundan da tohum, tane ve çekirdeğin toprağa ekildikleri zaman çıkardıkları şeyi kendi içlerinde bir hazine gibi barındırdıkları öğrenilir. Yine bunlar âlemin gaybtan şehâdete nasıl çıktığına da delâlet eder, çünkü tohum, Hakk'ın kendisinde saklamış olduğu şeyi ancak toprağa ekilmesinin ardından verir. Böylece tohumun içinde saklı bulunan dallar, yapraklar ve kendisi gibi tohumlar yarılıp çıkar. Çekirdekten çekirdek, taneden tane, tohumdan tohum çıkar. Kendisinden çıkanların çoğunda onun kendisi zuhur eder. Buradan da âlemin kendisinden çıktığı tanenin ne olduğu öğrenilir. Nitekim O, taneyi kendi misalinden yarıp çıkarmış, o da kendisine benzer olan ızhar etmiştir.

فَالِقُ الْإِصْبَاحِۚ وَجَعَلَ الَّيْلَ سَكَنًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَانًاۜ ذٰلِكَ تَقْد۪يرُ الْعَز۪يزِ الْعَل۪يمِ (٩٦)

96. O, karanlığı yarıp sabahı çıkarandır. Geceyi dinlenme zamanı, güneşi ve ayı da ince birer hesap ölçüsü kıldı. Bütün bunlar mutlak güç sahibinin, hakkıyla bilenin takdiridir.

[O, karanlığı yarıp sabahı çıkarandır.]: Eğer bu Hak ise, O'nun karanlığı yarıp sabahı çıkarması güneş iledir. Eğer bu güneş ise o zaman Hak kendi izzet ve kutsiyetindedir, karanlığı yarıp sabahı çıkarması da onun kutsiyetindendir. Benzer şekilde o arz ve semasını da bitişik iken ayırandır. Sabahın çıkması, gece karanlığından çıkması şeklindedir, böylece gece, ışığın doğumudur. Bu itibarla sabahın nuru ile insan ruhu arasında münasebet söz konusudur. Bu yüzden insan buna ünsiyet kurar ve bundan istifade eder.

[Bütün bunlar mutlak güç sahibinin, hakkıyla bilenin takdiridir.]: Allah'ın yarattıkları üzerindeki hükmü, onun mutlak güç sahibi ve hakkıyla bilen olarak takdiri ile cereyan eder.

وَهُوَ الَّذ۪ي جَعَلَ لَكُمُ النُّجُومَ لِتَهْتَدُوا بِهَا ف۪ي ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِۜ قَدْ فَصَّلْنَا الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ (٩٧)

97. O, sayelerinde, kara ve denizin karanlıklarında yolunuzu bulasınız diye sizin için yıldızları yaratandır. Bilen bir toplum için âyetleri ayrı ayrı açıkladık.

İşaret

Allah Teâlâ'ya yakınlaşmak seyr-i sülûk ve sefer ile olduğu için Allah'ın sıfatlarından biri *en-Nûr*'dur ki bizler bu yolda o nur ile yolumuzu bulalım. Bu itibarla Hak Teâlâ [O, sayelerinde, kara ve denizin karanlıklarında yolunuzu bulasınız diye sizin için yıldızları yaratandır.] buyurmuştur. Buradaki kara yolculuğu bedenî amellerle zâhir sülûktur, deniz yolcuğu ise nefse ait amellerle yapılan mânevî- bâtınî sülûktur. Şeriat ise kendisi ile sebepler karasının ve denizinin karanlığında yolculuk yaparken kendisi ile yol bulunan ışıktır. Kim böyle amel ederse karşılığı da böyledir.

وَهُوَ الَّذٖى اَنْشَاَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ فَمُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌ قَدْ فَصَّلْنَا الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ
(٩٨) وَهُوَ الَّذٖى اَنْزَلَ مِنَ السَّمَاۤءِ مَاۤءً فَاَخْرَجْنَا بِهٖ نَبَاتَ كُلِّ شَیْءٍ فَاَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِرًا
نُخْرِجُ مِنْهُ حَبًّا مُتَرَاكِبًا وَمِنَ النَّخْلِ مِنْ طَلْعِهَا قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ وَجَنَّاتٍ مِنْ اَعْنَابٍ
وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُشْتَبِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ اُنْظُرُوا اِلٰى ثَمَرِهٖ اِذَا اَثْمَرَ وَيَنْعِهٖ اِنَّ فٖى
ذٰلِكُمْ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (٩٩)

98. O, sizi bir tek candan yaratandır. Sizin bir karar kılma yeriniz (ana rahmi) bir de emanet bırakılma yeriniz var. Biz anlayan bir toplum için âyetleri ayrı ayrı açıklamışızdır. 99. O, gökten su indirendir. İşte biz onunla her türlü bitkiyi çıkarıp onlardan yeşillik meydana getirir ve o yeşil bitkilerden, üst üste binmiş taneler, -hurma ağacının tomurcuğunda da aşağıya sarkmış salkımlar- üzüm bahçeleri, zeytin ve nar çıkarırız: Hepsi birbirine benzer ve aynı zamanda birbirinden farklı. Bunların meyvesine, bir meyve verdiği zaman, bir de olgunlaştığı zaman bakın. Şüphesiz bunda inanan bir topluluk için ibretler vardır. Bir de cinleri Allah'a birtakım ortaklar yaptılar. Oysa onları O yarattı.

er-Rezzâk olan Allah, bitkilere belirli rızıklarını vermiştir ki bu da onların beslenmesini ve canlılığını sağlayan şeydir. Örneğin onlara ve âlemdeki bütün canlılara su verir, bunu onlara rızık yapar. Sonra bitkileri de hayvanlara rızık yapar. Bitki ve hayvanlar hem rızıktırlar hem de başka şeyleri rızık olarak kullanırlar. Aslında bütün varlıklar hem rızıktırlar hem de başka şeyleri rızık olarak kullanırlar.

وَجَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَاۤءَ الْجِنَّ وَخَلَقَهُمْ وَخَرَقُوا لَهُ بَنٖينَ وَبَنَاتٍ بِغَيْرِ عِلْمٍ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى
عَمَّا يَصِفُونَ (١٠٠) بَدٖيعُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اَنّٰى يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ وَلَمْ تَكُنْ لَهُ صَاحِبَةٌ وَخَلَقَ
كُلَّ شَیْءٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَیْءٍ عَلٖيمٌ (١٠١)

100. Bilgisizce Allah'a oğullar ve kızlar da uydurdular. O, onların niteledikleri şeylerden uzaktır, yücedir. 101. O, gökleri ve yeri örnekleri yokken yaratandır. O'nun bir eşi olmadığı hâlde, nasıl bir çocuğu olabilir? Hâlbuki her şeyi O yarattı. O, her şeyi hakkıyla bilendir.

Bu âyette geçen *bedî'* kelimesi (*ibtidâ'*), önceden bir örnek olmaksızın bir şeyi ortaya çıkarmaktır. Kelimenin aslı budur. Bu nedenle Hak Teâlâ kendisi hakkında [O, gökleri ve yeri örnekleri yokken yaratandır.] buyurmuştur.

Her bir suretin ilk örneğin mübda' denir, ikincisine böyle denmez, çünkü artık o bir örnek üzerinden yapılmıştır. Ona mahlûk denir. Allah Teâlâ ilk yaratışı itibariyle *Bedî'*, ona benzer şekilde ikinci yaratışı itibariyle de *Hâlık*'tır.

ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْۚ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ فَاعْبُدُوهُۚ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ (١٠٢)

102. İşte sizin rabbiniz Allah. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O, her şeyin yaratıcısıdır. Öyle ise O'na kulluk edin. O, her şeyi yöneten, görüp gözetendir.

Bu, *el-Hâlık* ismiyle "Rabb"i birlemedir (*tevhîdu'r-rab*) ve hüviyetin tevhididir. Bu takdir tevhidi değil, varlık tevhididir. Çünkü Allah Teâlâ ibadeti emretmiştir ki ibadet de ancak var olmakla nitelenen kimse tarafından emredilebilir. Varlığı Rabb'e atfetmiş, bu ismi âyette "Allah" lafzı ile "*Lâ ilâhe illellah*" [Allah'tan başka ilâh yoktur] ifadesi (*tehlîl*) arasına yerleştirmiştir. Onu da Rabb'e dönük hususi bir izafet şeklinde bize izafe etmiştir. Öyleyse bu hususi bir izafedir ve maksat bizim O'nu efendiliğinde, saygınlığında ve varlığının zorunluluğunda birlememizdir. Varlığı zorunlu olduğu için, mümkün gibi yokluğu kabul etmez. Çünkü O'nun varlığı, kendisi nedeniyle sabittir. Aynı zamanda, O'nun kulu olmayı kabulle, mülkü O'nun adına birleriz. Bize ihsan ettiği nimetleriyle, nimet verenin birliğiyle kendisini birleriz. Bu nimet, bizi rahimlerin karanlıklarında ve dünya hayatında beslemesidir. Bizim adımıza yarattığı ve hayatlarımızın bağlı olduğu maslahatlar nedeniyle de kendisini birleriz. Bunlara örnek olarak yasalar ve ölçüler ortaya koymak, dini ikame eden imamlara biat etmek gibi hususları verebiliriz. Bütün bunları *er-Rab* ismi verir. Biz de O'nu birler ve O'nun dışındakilerin rabliğini reddederiz. Nitekim Hazreti Yusuf aleyhisselâm hapis arkadaşına "Birbirinden farklı pek çok rab mi daha iyidir, yoksa *el-Vâhidu'l-Kahhâr* er-Rab mi?" (Yûsuf, 12/39) demiştir. Burada rubûbiyetin tevhidinde hepimizi kendisine izafe etmiş ve [İşte sizin rabbiniz Allah. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O, her şeyin yaratıcısıdır.] buyurmuştur. Allah'tan başka her varlık mürekkebtir, bu da o varlıkların daima ihtiyaç içerisinde olmalarına sebep olur, çünkü bu onların zâtî özelliğidir. Bizim duyduğumuz basit varlıklar ise aslında somut varlığı olmayan mâkul şeylerdir. Hak Teâlâ [O, her şeyin yaratıcısıdır. Öyle ise O'na kulluk edin.] buyurmuştur ki varlığın ibadet eden ve ibadet edilen şeklinde ikiye ayrıldığını bilelim. Buna göre ibadet eden, Allah dışındaki bütün varlıklardır. Bu da kul diye isimlendirilen âlemdir. İbadet edilen (*ma'bûd*) ise, Allah olarak isimlendirilendir. Allah'tan başka bütün varlıklar Allah'ın kuludur. Onun yarattıkları da yaratacakları da buna dâhildir.

لَا تُدْرِكُهُ الْاَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْاَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ (١٠٣)

103. Gözler O'nu idrak edemez ama O gözleri idrak eder." O, en gizli şeyleri bilendir, haberdar olunandır.

[Gözler O'nu idrak edemez.]: O'nu ifadesi, "O'nun vechi"ne işaret eder, bir şeyin vechi de onun zâtı ve hakikatidir. Nitekim bu hususta Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Gözünün idrak ettiği şeyi vechinin haşmeti yakıp kavurur."[12] buyurmuştur. Ancak göz onu isimlerdeki suretler olarak tecellisi açısından idrak eder. Hak Teâlâ "Yüzler vardır o gün parıl parıldır, Rablerine nazar ederler." (Kıyâme, 75/22) buyurmuştur. Hazreti Peygamber aleyhisselâm da sahih bir hadiste nakledildiğine göre "Rabbinizi göreceksiniz."[13] buyurmuştur.

[Her şeyden hakkıyla haberdar olandır.]: Zevk ilmi ile haberdardır.

[Gözler O'nu idrak edemez.] Çünkü O, nurdur; nur ancak nur ile idrak edilir. [Ama O, gözleri idrak eder.] Çünkü O, nurdur. [O, en gizli şeyleri bilendir.] Çünkü O, latiftir, zuhur eder etmez gizlenir, bu yüzden bilinmez. Kendisini bildiği ve müşahede ettiği gibi bilinip müşahede edilmez. [Gözler O'nu idrak edemez.] Yani dünyada göremez, ama âhirette görme sabittir.

[Gözler O'nu idrak edemez.]: Burada bu hüküm herhangi bir diyara tahsis edilmemiş, mutlak olarak ifade edilmiştir. Belli bir meseleye tahsis edilmemiştir. Bu yüzden O'ndan başkası O'nu idrak edemez. Hazreti Peygamber aleyhisselâma "Rabbini gördün mü?" diye sorulmuş, o da "O bir nurdur, ben O'nu nasıl görebilirim ki?"[14] buyurmuştur. İzzet perdeleri örtülüdür, asla kaldırılmaz, gözlerin müşahede esnasında ona hâkim olmasından münezzehtir, çünkü gözler hayret ve acziyet içerisindedir. Dolayısıyla O'nun görülmesi, görülmemesidir. Tıpkı Hazreti Ebû Bekr'in dediği gibi "İdrakin acziyetini idrak, idraktir." Diğer bir mâna ise "Benim onu gören tarafın sadece hüviyetimdir." şeklindedir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Beni nur kıl, karanlığım ona yetişemesin." şeklinde dua etmiştir.

[Gözler O'nu idrak edemez.]: Çünkü göz idrak edilen değildir, kendisi ile idrak edilendir, bu nedenle "onu idrak edemez" ifadesinde üçüncü şahıs (gayb) zamiri kullanılmıştır, gayb ise göz ve müşahede ile idrak edilemez.

---

12. Irâkî "Bu rivayeti Ebû'ş-Şeyh İbn Hibbân Uzme'de Ebû Hureyre'den rivayet etmektedir." demiştir. Bkz. *Tahrîcu Ehâdisi'l-İhyâ*, s. 119, Dârü İbn Hazm, Beyrut, 2005.
13. Buhari, Tevhid, 24; Müslim, Mesâcid, 37, Ebû Dâvud, Sünnet, 20, Tirmizî, Sıfatu'l-Cenne, 17.
14. Müslim, İman, 78; Tirmizî, Tefsir, 53.

O, bâtındır, yücedir. Eğer idrak edilmiş olsaydı o zaman ne gayb olurdu ne de bâtın. Ancak O gözleri idrak eder, çünkü her iki taraf birden gayb olmaz. Senden gayb olana senin de gayb olman gerekmez, böyle bir şey olabileceği gibi olmayabilir de. Sen kaçınılmaz olarak zâhirsin.

[Gözler O'nu idrak edemez.]: Çoğul ifade kullanmıştır, çünkü kast edilen, kâinattaki varlıkların gözleridir. Bu âyette olumsuzlanan hakikat, buradaki "gözler" ifadesi ile görülen şeylerin kendisi ile idrak edildiği mânanın kast edilmiş olduğudur, yoksa görülenleri idrak eden göz kast edilmemiştir. Nitekim "Göz onu göremez." dememiştir. Zira eğer hakkın gözü senin gözün olsaydı o zaman "Gözler onu görür." Denirdi. Göz kulun gözü olmasına rağmen, O'na nispeti de geçerlidir.

[Gözler O'nu idrak edemez.]: Bu ifade iki vecihte anlaşılabilir.

Birinci vecih

Bu ifadede gözlerin O'nu görmesi, hakikatlere tenbih şeklinde olumsuzlanmıştır. Buna göre onu gözler değil ama gözler ile bakanlar idrak edebilir.

İkinci vecih

O'nu uzuvla kayıtlanmış gözler göremez, herhangi bir kayıt ile kayıtlanmamış olursa idrak eder. Mesela Hak kişinin gören gözü olursa, o zaman idrak eder.

[Gözler O'nu idrak edemez.]: Yani kafalardaki gözlerden hiçbiri, aşırı yakınlık nedeniyle O'nu göremez. Zira O bize şah damarımızdan daha yakındır, kalp gözlerimizden de yakındır. Zira kalpler ancak göz ile görüleni görür. Yüzdeki gözler de ancak göz ile görür. Göz lafzı kullanıldığında müşterek anlamı olarak kullanılır. Akıldaki göze basiret, zâhirdeki göze baş gözü denir. Zâhirde göz, görmenin mahallidir, basiret ise bâtında görmenin mahallidir. İsimler farklılaşsa bile O'nun kendisi değişmemektedir. Gözler O'nu nasıl bakışları ile idrak edemiyorsa bakışlar da gözleri ile idrak edemez. Hak Teâlâ gözlerden olduğu gibi basiretlerden de perdelidir. Bu nedenle Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Allah Teâlâ gözlerden olduğu gibi basiretlerden de perdelidir, mele-i a'lâ tıpkı sizin gibi O'nu talep eder." buyurmuştur. Gözler nasıl onu idrak edemiyorsa basiretler, yani akıllar da idrak edemez, akıl-

lar O'nu fikirleri ile idrak edemezler, bu yüzden de talebini elde etme konusunda âciz kalırlar. Bununla beraber Allah Teâlâ, göz dışında, yaratmış olduğu diğer kuvvetlerden herhangi birinin kendisini idrak etmesini olumsuzlamış da değildir. Örneğin "Gözler onu idrak edemez, akıllar ve insanın niteliği olan diğer kuvvetler onu idrak edemez." dememiştir. Ama "Göz dışındaki kuvvetler O'nu idrak eder." de dememiştir. Aksine durumu müphem bırakmıştır. Bu durumda kim çıkar da onun aklen idrak edilip göz ile idrak edilemeyeceğini söylerse onun ne akıl ile ne de göz ile ilgisi bilgisi vardır ve bu kimse oyun oynamaktadır. Ayrıca bu kimsenin hakikatleri olduğu gibi bilmesi de söz konusu değildir. Mesela Mutezile mezhebine mensup olan kimsenin mertebesi budur. Zira gözlerin de idraki vardır, basiretlerin de. Çünkü herhangi bir yaratılmışın bir başka yaratılmış üzerinde, yaratılmışlık konusunda herhangi bir üstünlüğü söz konusu değildir. Bunların istidadları farklı farklı olsa da her bir istidad sahibinin "Hakk'ı kendi nazarı ve fikri ile idrak etti." denmesini mümkün kılacak istidada sahip olması mümkündür. Bu ya hepsi için reddedilmeli ya da hepsi için imkân ya da imkânsızlık konusunda bir hüküm vermekten geri durulmalıdır. Allah Teâlâ Hazreti Mûsâ aleyhisselâma "Beni göremeyeceksin." (A'râf, 7/143) buyurmuştur. Gören görüleni gördüğü zaman, ondan ancak kendi konumu ve görülene göre rütbesi miktarınca görür, neticede ancak kendisini görür. Eğer böyle olmasaydı o zaman iki farklı görenin gördükleri farklılaşmazdı. Zira eğer görülen O olsaydı, görenler ihtilaf etmezlerdi. Ancak O, görenlerin tecelligâhı olduğu için onu tecelli diye isimlendirmiş, O'nun görüldüğünü söylemişlerdir. Ancak görenin kendini Hakk'ın tecelligâhında görmesiyle iştigali, onu Hakk'ı görmekten perdeler. Zira Allah'ı gözler idrak edemez, ama O gözleri idrak eder. Hazreti Peygamber aleyhisselâm Deccâl ve onun ilâhlık iddiasından bahs ederken "Bizden hiçbirimiz rabbini ölmeden göremez."[15] buyurmuştur. Çünkü gözdeki perde ancak ölümle kalkar. Kulun gözü Hakk'ın hüviyetidir. Dolayısıyla senin gözün, Hakk'ın gözündeki perdedir. Hakk'ın gözü Hakk'ı idrak eder, sen değil. Zira Allah'ı gözler idrak edemez ama O gözleri idrak eder. Bu âyetin delâlet ettiği anlamlardan biri de Allah Teâlâ'nın kendisini kendisi ile gördüğüdür, çünkü o hüviyeti ile kulun gözüdür, gözle ile idrak de ancak göz ile vuku bulur. Dolayısıyla O, kula izafe edilen gözün kendisidir. "Gözler onu idrak eder." demiştir. Çünkü O, gözlerin kendisidir, böylece kendisini idrak etmiş olur. Bu nedenle Hak Teâlâ [O el-Latif'tir] buyurmuştur. Kulun gözünün aynı olan hüviyetten daha latifi yoktur. Kulun gözü Allah'ı idrak edemez. İki göz arasında ayrım yapmak da kuvvet dâhilinde değildir. [O en gizli şeyleri bilendir

15. Müslim, Fiten, 19.

(*el- Latîf*).], gözlerin O'nu idrak edememesi itibariyle *el-Latif*'tir. [O en gizli şeyleri bilendir (*el- Latîf*).], yani O'nun gözleri idrak etmesi açısından öyledir; yani O'nun gözleri idrak etmesi, kendisini idrak etmesidir. Bu son letâfet ve inceliğin son raddesidir. Onu latif ve gizli kılan, zuhurunun şiddetidir. Zira O, gören her gözün kendisidir. İman gözü ile bakan kimse bu gözün keşifteki nüfuzunu görür ve *el-Latîf* ismine sirayet eder.

[*el-Habîr* (her şeyden haberdar)]: Böylece işin nefsü'l-emirde olduğu haliyle bilgisi O'na hâsıl olur. [O *el-Latîf*'tir] zira letâfet hissin idrak edemeyeceği şeydir, bu yüzden O akledilir, ama müşahede edilmez. Tenzih sıfatı içerisinde O, yaratılmışların idrak edemeyeceği kadar Latîf'tir. Bununla beraber kendisine istinat edilen bir varlığın bulunduğu bilinir, akledilir. Bu itibarla [*el-Habîr*] ismini fa'îl vezninde kullanmıştır ki bu vezin mef'ûl mânası verir. Örneğin "*katîl*" kelimesi "*maktûl*" anlamında, "*cerîh*" kelimesi "*mecrûh*" (yaralı) anlamındadır. Burada da kastedilen budur, en uygun yorum böyledir. Yine bu vezin ile fâil mânası da kast edilmiş olabilir ki bu veznin fâil anlamında kullanılışı, alîm kelimesinin âlim mânasında kullanılması örneğinde mevcuttur. Burada kast edilen bu da olabilir. Ancak bu ihtimal zayıftır. Zira âyetin siyakından çıkan mâna buna müsait değildir. Ayetin siyakı basiretlerin görmesi ile değil, gözlerin görmesi ile ilgilidir. Nitekim Allah Teâlâ bizim kendisini bilmeye ulaşmamız için bizleri teşvik etmiş ve "Bil ki Allah'tan başka ilâh yoktur." (Muhammed, 47/19) buyurmuştur. Allah'ın bilinmesi ise ancak deliller üzerinde nazar etmekle mümkündür. Deliller üzerinde nazar edip düşünmek bize, bu konudaki kuvvetimiz ölçüsünde, Allah'a dair ilim verir. Bu nedenle biz *el-Habîr* kelimesinin mef'ûl mânasını, yani bu ifadenin "Allah'ın bilinebileceği ve akledilebileceği" mânasında olduğunu tercih ediyoruz. Ancak gözler O'nu idrak edemez. Bir başka açıdan *el-Habîr* ifadesi, bu ilmin zevk ile elde edilebileceğine işaret eder. Buna göre O, zevk itibariyle bilir, kulun gözünün kulun gözünde olduğunu bilir, işi nefsü'l-emirde olduğu haliyle bilir. Her ne kadar Hakk'ın kendisi *el-Hayy* olsa da O hem hayat sahibi olanın hem de ölünün görmesidir, bu ikisi bu konuda eşittir. Ama bu ikisinde de herhangi bir şey söz konusu değildir, zira Allah hiçbir şeye hulûl etmez, hiçbir şey de O'na hulul etmez. Çünkü hiçbir şey O'nun misli değildir, O işitendir, görendir. Bu âyet Hazreti Peygamber aleyhisselâmın ihsan hakkında söylediği "Sen O'nu görmesen de O seni görür."[16] sözüne de işaret bulunmaktadır. Dolayısıyla Allah Teâlâ âriflerin kalplerine tecelli eder, dünyada kalplerle ve basi-

16. Buhârî, Tefsir 31; İman, 37; Müslim, İman, 57; Ebû Dâvud, Sünne, 16; Tirmizî, İman, 4; İbn Mâce, Mukaddime, 9.

retlerle görünür, bununla beraber Allah Teâlâ, kulların kendisinin künhünü idrak etmekten âciz olduklarını haber vermiş ve [Gözler O'nu idrak edemez, O gözleri idrak eder, O *el-Latîf* ve *el-Habîr*'dir] buyurmuştur, yani kullarına takatleri ölçüsünde tecelli etmekle lütufkârdır, onların ilâhlığın verdiği *tecelliy-i akdesi* (en kutsal tecelliyi) taşımaktan âciz olduklarını bilir. Zira yaratılmış varlığın, kadîm varlığın cemalini taşımaya takati yetmez.

قَدْ جَاءَكُمْ بَصَائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ أَبْصَرَ فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ عَمِيَ فَعَلَيْهَا وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ
بِحَفِيظٍ (١٠٤) وَكَذَٰلِكَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ وَلِيَقُولُوا دَرَسْتَ وَلِنُبَيِّنَهُ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ (١٠٥)
اتَّبِعْ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ (١٠٦)

104. Rabbinizden size gerçekleri gösteren deliller geldi. Artık kim gözünü açar hakkı idrak ederse kendi yararına, kim de vahyin karşısında körlük ederse kendi zararınadır. Ben başınızda bekçi değilim. 105. Onlar, "Sen iyi ders almışsın, başkaları bunu sana öğretmişler." desinler diye ve bir de bilen bir toplum için onu gösterelim diye âyetleri değişik biçimlerde işte böylece açıklıyoruz. 106. Sen, rabbinden sana vahyedilene uy. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Allah'a ortak koşanlardan yüz çevir.

Kur'ân'daki Sekizinci Tevhid

Bu, Hazreti Peygamber aleyhisselâma hitaptır, davetçi olması nedeniyle hususen ona hitap edilmiştir, çünkü o aklî tevhidi değil, imana dayalı tevhid inancını getirmiştir. Bu, nebîlerin ve resûllerin tevhid inancıdır. Çünkü bu, nazar kaynaklı değil, nebî ve resûllerin kendi nefislerinde buldukları ve defedemeyecekleri zorunlu bir ilimden kaynaklanır. Bu yüzden Hazreti Peygamber aleyhisselâm müşrikleri ve onların ilâhlarını terk etmiş, tek başına Hira mağarasına çekilip orada kendi nefsinde bulduğu düşünceler dışında hiçbir muallimi olmaksızın, vahiy gelinceye kadar kendisini ibadete adamıştı. Bu durum Hak Teâlâ'nın [Sen, rabbinden sana vahyedilene uy. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Allah'a ortak koşanlardan yüz çevir.] âyetinde ifade edilmiştir. Bu Kur'ân'daki sekizinci tevhiddir ve *er-Rab* isminden olan tevhiddir. Yedinci tevhidde hepimizi kendisine katarak umumi bir ifade kullanmış ve [İşte Allah sizin rabbinizdir, O'ndan başka ilâh yoktur.] buyurmuştu. Burada ise hitabı sadece davetçiye tahsis etti. Bu, uyma tevhididir ve hüviyet tevhidinin bir yönüdür. Bu ilimde taklit tevhididir; çünkü Allah, sebepleri ortaya koymuş, müşrikler "Biz onlara bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ediyo-

ruz" (Zümer, 39/3) dediklerinde ise, rablik hükmünü onlardan kaldırmıştır. Bu itibarla Hak Teâlâ âleme bu sebepleri yerleştirdiği için Hazreti Peygamber aleyhisselâma sebepten değil, şirkten yüz çevirmesini emretti. Zira Allah dünyanın maslahatları, "Kısasta sizin için hayat vardır." (Bakara, 2/179) buyurmuş, hükmüne dair bir illet göstermiştir. Kur'ân'da sebep bildiren illet harfi çok kullanılır. Bu tevhid âdeta bir muhakeme meclisindeki tevhiddir. Böylece hasımlar arasında hüküm verirken adaleti gerçekleştiren âdilin birlenmesi de ona dâhil olur. Nitekim Allah Teâlâ [müşriklerden yüz çevir] âyetinde bunu beyan etmiştir ki bu âyette tevhid hitabı davetçiye tahsis edilmiştir, çünkü o davetçi, iman tevhidini getirmiştir.

وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ مَٓا اَشْرَكُواۜ وَمَا جَعَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفٖيظاًۚ وَمَٓا اَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكٖيلٍ (١٠٧) وَلَا
تَسُبُّوا الَّذٖينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ فَيَسُبُّوا اللّٰهَ عَدْواً بِغَيْرِ عِلْمٍۜ كَذٰلِكَ زَيَّنَّا لِكُلِّ اُمَّةٍ
عَمَلَهُمْ ثُمَّ اِلٰى رَبِّهِمْ مَرْجِعُهُمْ فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (١٠٨) وَاَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ
اَيْمَانِهِمْ لَئِنْ جَٓاءَتْهُمْ اٰيَةٌ لَيُؤْمِنُنَّ بِهَاۜ قُلْ اِنَّمَا الْاٰيَاتُ عِنْدَ اللّٰهِ وَمَا يُشْعِرُكُمْۙ اَنَّهَٓا اِذَا
جَٓاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ (١٠٩) وَنُقَلِّبُ اَفْـِٔدَتَهُمْ وَاَبْصَارَهُمْ كَمَا لَمْ يُؤْمِنُوا بِهٖٓ اَوَّلَ مَرَّةٍ وَنَذَرُهُمْ
فٖي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ (١١٠) وَلَوْ اَنَّنَا نَزَّلْنَٓا اِلَيْهِمُ الْمَلٰٓئِكَةَ وَكَلَّمَهُمُ الْمَوْتٰى وَحَشَرْنَا
عَلَيْهِمْ كُلَّ شَيْءٍ قُبُلاً مَا كَانُوا لِيُؤْمِنُٓوا اِلَّٓا اَنْ يَشَٓاءَ اللّٰهُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ يَجْهَلُونَ (١١١)
وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوّاً شَيَاطٖينَ الْاِنْسِ وَالْجِنِّ يُوحٖي بَعْضُهُمْ اِلٰى بَعْضٍ زُخْرُفَ
الْقَوْلِ غُرُوراًۜ وَلَوْ شَٓاءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُ فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ (١١٢)

107. Allah dileseydi ortak koşmazlardı. Biz seni onların başına bekçi yapmadık. Sen onlara vekil onlardan sorumlu da değilsin. 108. Onların, Allah'ı bırakıp tapındıkları ilâhlarına sövmeyin, sonra onlar da haddi aşarak, bilgisizce Allah'a söverler. Böylece her ümmete yaptıklarını süslü gösterdik. Sonra dönüşleri ancak rablerinedir. O, yapmakta olduklarını kendilerine bildirecektir. 109. Eğer kendilerine bir mucize gelirse, mutlaka ona inanacaklarına dair Allah'a olanca güçleri ile yemin ettiler. De ki: "Mucizeler ancak Allah katındadır. O mucizeler geldiği vakit de inanmayacaklarını siz ne bileceksiniz?" 110. Biz onların kalplerini ve gözlerini ters döndürürüz de ilkin ona iman etmedikleri gibi mucize geldikten sonra da inanmazlar ve yine onları azgınlıkları içinde bırakırız da bocalar dururlar. 111. Biz onlara melekleri de indirseydik, kendileriyle ölüler de konuşsaydı ve her şeyi karşılarında toplasaydık, Allah dilemedikçe yine de iman edecek değillerdi. Fakat onların çoğu bilmiyorlar. 112. İş-

te böylece biz her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık. Bunlar aldatmak için birbirlerine yaldızlı laflar fısıldarlar. Rabbin dileseydi, bunu yapamazlardı. O hâlde, onları iftiralarıyla baş başa bırak.

[İşte böylece biz her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık.]: Hissi şeytan, insan ve cin olmak üzere iki kısımdır. İnsan şeytanların insanın zâhiri ve bâtını üzerinde etkisi vardır, insan şeytanların vekilleri olan cin şeytanların ise insanların bâtınları üzerinde etkisi vardır. Cin şeytanları insan şeytanlarına fikir verir ve onların devletlerini yönetirler, orada zâhir olan hükümleri onlar için tafsil ederler. Bu nedenle Hak Teâlâ "İnsanların kalplerine vesvese veren insan ve cinlerden sinsi vesvesecinin şerrinden..." (Nas, 114/5-6) buyurmuştur.

[Bunlar aldatmak için birbirlerine yaldızlı laflar fısıldarlar.]: Bu, onların müminleri imanlarından dolayı eleştirmeleri, birbirlerinin batıl yollarını süslü göstermeleridir. Şeytanın âlemdeki nefislere giriş kapıları pek çoktur. O her bir gruba, o grubun baskın özelliğini kullanarak yaklaşır ve onları yavaş yavaş kendisine çeker. Çünkü o tuzak kurup yavaş yavaş kendisine çekme konumlarını çok iyi bilir. Allah, sana genelde şeriat ölçütünü vermiş, farzlarını, menduplarını, mubahlarını, haramlarını ve rnekruhunu ayırt etmiş, bu konuyu kitabında ve peygamberinin dilinde hükme bağlamıştır. Bir haram ya da mekruhu işlemekle ilgili bir düşünce aklına geldiğinde, kuşkusuz bir şekilde bu düşüncenin şeytandan olduğunu bilmelisin. Şeytanın fısıltısı, amelleri, bir doğru yorum ile de olsa sana süslü göstermesidir, ama bu fısıltının kaynağı pistir. Rivayete göre Hazreti Îsâ aleyhisselâm ile tanımadığı bir insan suretinde kendisine görünen İblis arasında şöyle bir konuşma geçmiştir: İblis "Ey Allah'ın Ruhu! 'Allah'tan başka ilâh yoktur.' de." demiştir ki bu, pis bir kaynaktan çıkan hak bir sözdür. Buna karşılık Hazreti Îsâ aleyhisselâm ona "Ey Mel'ûn! Sen söylediğin için değil, fakat kendiliğimden 'Allah'tan başka ilâh yoktur.' derim." şeklinde cevap vermiştir.

[Rabbin dileseydi, bunu yapamazlardı.]: Bil ki zelil olma hali, âlemin içerisinde bulunduğu hakikatin ta kendisidir, çünkü âlem özü gereği mümkün ve muhtaçtır. Dolayısıyla da amaçlarına ve irade ettiği şeylere ulaşmaktan zâtı gereği menedilmiştir. Sakın, âlemdeki bazı arzuların gerçekleşmiş olması, orada bazı gayelere ulaşılmış olması, bu söylediğimiz hususu görmeni engelleyecek bir perde olmasın. Çünkü bu durum âlemin kendi iradesi ile değil, aksine Hakkın iradesi ile gerçekleşir. Hem kulun iradesi hem de bu irade ile irade edilmiş olan şey Hakkın iradesiyle meydana gelmiştir. Bundan dolayı varlıkta herhangi bir şeyin bizatihi kulun iradesinden meydana gel-

miş olması mümkün değildir. Eğer kulun iradesi herhangi bir şeye nüfuz etmiş olsaydı, her şeye etki ederdi ve irade edilen şey gerçekleştiğinde mümkünün iradesiyle gerçekleşmiş olurdu. Oysa âlemde gerçekleşen işlerin Allah'ın iradesiyle gerçekleşmiş olduğu ortaya çıkmıştır. Demek ki âlem zâtı gereği mümkün olduğu gibi yine zâtı gereği hakirdir. Âlem zâtı gereği hakirdir, çünkü kulluk onun zâtî özelliğidir ve kulluk zillet demektir: her zelil hakirdir, her hakir mağluptur.

[O hâlde, onları iftiralarıyla baş başa bırak.]: Bu ifade ile Allah onların Allah'a iftira atan kimseler olduğunu belirtmiştir.

وَلِتَصْغٰٓى اِلَيْهِ اَفْـِٔدَةُ الَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ وَلِيَرْضَوْهُ وَلِيَقْتَرِفُوا مَا هُمْ
مُقْتَرِفُونَ (١١٣)

113. Bir de şeytanlar, âhirete inanmayanların gönülleri bu yaldızlı sözlere kulak verip meyletsin, onlardan hoşlansınlar ve işleyecekleri günahları işlesinler diye böyle yaparlar.

İşiten kimse işittiği şeye hızlıca meyledip ondan etkileniyorsa, bu durumda onun kötü şeyler söyleyen kimseyi dinlememesi aklen zorunludur.

اَفَغَيْرَ اللّٰهِ اَبْتَغ۪ي حَكَمًا وَهُوَ الَّذ۪ٓي اَنْزَلَ اِلَيْكُمُ الْكِتَابَ مُفَصَّلًاۜ وَالَّذ۪ينَ اٰتَيْنَاهُمُ
الْكِتَابَ يَعْلَمُونَ اَنَّهُ مُنَزَّلٌ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَر۪ينَ (١١٤) وَتَمَّتْ
كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًاۜ لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِه۪ۚ وَهُوَ السَّم۪يعُ الْعَل۪يمُ (١١٥) وَاِنْ تُطِعْ اَكْثَرَ
مَنْ فِي الْاَرْضِ يُضِلُّوكَ عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِۜ اِنْ يَتَّبِعُونَ اِلَّا الظَّنَّ وَاِنْ هُمْ اِلَّا يَخْرُصُونَ (١١٦)
اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ مَنْ يَضِلُّ عَنْ سَب۪يلِه۪ۚ وَهُوَ اَعْلَمُ بِالْمُهْتَد۪ينَ (١١٧)

114. De ki; "Size Kitab'ı hak olarak indiren O iken ben Allah'tan başka bir hakem mi arayacağım?". Kendilerine Tevrat'ı verdiklerimiz de bu Kur'ân'ın, Rabb'in katından hak olarak indirilmiş olduğunu bilirler. O hâlde, sakın şüphecilerden olma. 115. Rabbinin kelimeleri sıdk ve adalet itibariyle tamam olmuştur. Onun kelimelerini değiştirebilecek yoktur. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir. 116. Eğer yeryüzündekilerin çoğuna uyarsan seni Allah yolundan saptırırlar. Onlar ancak zanna uyuyorlar ve onlar sadece yalan uyduruyorlar. 117. Şüphesiz senin rabbin, yolundan sapanı çok iyi bilir ve yine O, doğru yolu bulanları en iyi bilendir.

İlim, mâlumla, onu olduğu gibi bilmekle ilgilidir, bu nedenle resûllerin ve onlara vâris olan âlimlerin vazifesi, tebliğ etmek, beyan etmek ve açıklamaktır, bundan başka bir şey değildir.

فَكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ اِنْ كُنْتُمْ بِاٰيَاتِهٖ مُؤْمِنِينَ (١١٨) وَمَا لَكُمْ اَلَّا تَأْكُلُوا مِمَّا
ذُكِرَ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ وَقَدْ فَصَّلَ لَكُمْ مَا حَرَّمَ عَلَيْكُمْ اِلَّا مَا اضْطُرِرْتُمْ اِلَيْهِ وَاِنَّ كَثِيرًا
لَيُضِلُّونَ بِاَهْوَائِهِمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ بِالْمُعْتَدِينَ (١١٩)

118. Artık, âyetlerine inanan kimseler iseniz üzerine Allah'ın ismi anılarak kesilmiş hayvanlardan yiyin. 119. Allah, yemek zorunda kaldıklarınız dışında size neleri haram kıldığını tek tek açıklamışken, üzerine adının anıldığı hayvanları yememenizin sebebi nedir? Gerçekten birçokları nefislerinin arzularına uyarak bilmeden halkı saptırıyorlar. Şüphesiz senin rabbin, haddi aşanları çok iyi bilir.

Bil ki hallerin değişimi hükümleri değiştirir. Örneğin zaruret hali içerisinde olmayan bir kimse için ölü eti yemek haramdır, ama aynı kimse zaruret halinde ise o zaman ona ölü eti yemek helâl olur. Görüleceği üzere kişi aynı kişi olmasına rağmen, hallerin farklılığından dolayı hüküm değişmektedir. Bu âyetten öğreniyoruz ki yasaklama ve diğer hükümlerin dayanağı, mükellefin halidir. Zira yasak, yasaklanan şey ile değil, yasağa muhatap olan kimse ile ilgilidir. Zira bir kimse için yasaklanan bir şey bir başka kimse için serbest bırakılabilir, çünkü o başka kimse, yasağa muhatap olan kimseden farklı bir niteliğe sahip olabilir ve bu nitelikten dolayı şârî ona söz konusu yasak şeyi mubah kılabilir. Bu nedenle "Yasak, yasağa konu olan şeyle ilgili değildir." dedik. Zira büsbütün kendisi nedeniyle yasaklanan hiçbir şey yoktur. Bazı yerlerde yasağa konu olan şeyin ismi nedeniyle yasak konulmuştur, bu durumda yasağa konu olan şeydeki bir değişimden dolayı isim değişirse, mükellefin onu kullanmasına dair hüküm de değişir ve kâh vâcip kâh mubah olur. Bunun sebebi ise haldir. Durum böyle olduğuna göre bizzat kendisi için (*li aynihi*) haram olan herhangi bir şey yoktur. Kınama yasağa konu olan şeyle değil, yağa muhatap olan insan ile ilişkilidir. Bu itibarla Hak Teâlâ [Allah, yemek zorunda kaldıklarınız dışında size neleri haram kıldığını tek tek açıklamışken] buyurmuştur. Zira zorda kalan kimseye bir kısıtlama yoktur. Âyette geçen [yemek zorunda kaldıklarınız] ifadesi, insanın yaşaması için yemesi zaruri olan şeydir ki hayatın kendisi ile bâki kalacağı şeyde kısıtlama söz konusu olmaz.

وَذَرُوا ظَاهِرَ الْإِثْمِ وَبَاطِنَهُ إِنَّ الَّذِينَ يَكْسِبُونَ الْإِثْمَ سَيُجْزَوْنَ بِمَا كَانُوا يَقْتَرِفُونَ (١٢٠)
وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ وَإِنَّهُ لَفِسْقٌ وَإِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ إِلَى أَوْلِيَائِهِمْ
لِيُجَادِلُوكُمْ وَإِنْ أَطَعْتُمُوهُمْ إِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ (١٢١)

120. Günahın açığını da bırakın, gizlisini de. Çünkü günah kazananlar yaptıkları karşılığında cezalandırılacaklardır. 121. Üzerine Allah adı anılmayan hayvanlardan yemeyin. Çünkü bu şekilde davranış fasıklıktır. Bir de şeytanlar kendi dostlarına sizinle mücadele etmeleri için mutlaka fısıldarlar. Onlara boyun eğerseniz şüphesiz siz de Allah'a ortak koşmuş olursunuz.

Mücadele eden, şeytanın dostudur ve bu yaptığının kendi düşüncesi, nazarı ve ilmi olduğunu zannetmektedir, ne var ki bu, şeytanın ona fısıldamasındandır.

İşaret

Allah'tan başkası için söylenen şiirleri dinleyen ve onlarla vecde gelen kimseler insanlar içerisinde Allah'tan en uzak olanlardır, çünkü onlar Allah'ın adı anılmadan kesilen şeyi yemektedirler. Vecd tenezzülü gerektirdiği için âyette [Çünkü bu şekilde davranış fasıklıktır. Bir de şeytanlar kendi dostlarına sizinle mücadele etmeleri için mutlaka fısıldarlar.] denmiştir ki bu fısıldama, Hakk'ın vahyinin karşısındadır. Bu husus iyi düşünülmeli, fark edilmelidir. O halde Allah hakkında, ilk söyleyeninin Allah'tan başkasını kastettiği şiirleri söylemek doğru değildir. Bu şiiri ilk söyleyen kişinin soy anlatan biri olması ya da övgücü olması fark etmez. Böyle bir şiiri Allah hakkında söyleyen kimse Allah'a yakınlaşmak için necaset ile abdest alan kimse gibidir. Zira yaratılmış (muhdes) kimse hakkında söylenen söz, hiç kuşkusuz muhdistir (necistir, abdest bozucudur). Allah Teâlâ kitabında bu hususta [Allah, yemek zorunda kaldıklarınız dışında size neleri haram kıldığını tek tek açıklamışken üzerine adının anıldığı hayvanları yememenizin sebebi nedir?], [Üzerine Allah adı anılmayan hayvanlardan yemeyin. Çünkü bu şekilde davranış fasıklıktır] ve "Size ölü, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesilen hayvanlar haram kılınmıştır." (Bakara, 2/173) buyurmaktadır. Allah'tan başkası adına söylenen şiir, Allah'tan başkası adına kesilen hayvandır, zira niyetlerin ameller üzerinde tesiri söz konusudur. Allah Teâlâ "Onlara dini sa-

dece Allah'a hâlis kılarak sadece Allah'a kulluk etmeleri emredilmişti." (Beyyine, 98/5) buyurmaktadır ki ihlâs (dini Allah'a hâlis kılmak) niyettir. Oysa bu şair şirinde sevdiğine serenat yapmaya niyet etmiş, övgücü ise ehil olmayan birini övmüştür. Şer'î olarak Allah'a yakınlık (ibadet) olan her şey, üzerine Allah'ın adı zikredilerek kesilmiş hayvandır. Hatta bu, serenat lafızlarıyla, bazı mekânları, bostanları, komşuları vs. anlatan sözlerle bile yapılsa, bütün bunlardan kasıt, münasip ilişkilerle ilâhî bilgiler ve rabbânî ilimler olduktan sonra bir sorun yoktur. Eğer biri çıkar bu söylediğimizi yadırgar, inkâr ederse bilsin ki bizim bu konuda dayandığımız bir asıl vardır. Şöyle ki Allah Teâlâ kıyamet günü kullarına onların inkâr edecekleri bir surette tecelli eder, onlar ise bu suretten Allah'a sığınır ve "Senden Allah'a sığınırız, sen bizim rabbimiz değilsin." derler. Allah ise, "Ben sizin rabbinizim" der ki gerçekten de o suret Allah Teâlâ'dır.[17]

أَوَمَن كَانَ مَيْتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ كَمَن مَّثَلُهُ فِي الظُّلُمَاتِ
لَيْسَ بِخَارِجٍ مِّنْهَا كَذَٰلِكَ زُيِّنَ لِلْكَافِرِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (١٢٢)

122. Ölü iken dirilttiğimiz ve kendisine, insanlar arasında yürüyeceği bir nur verdiğimiz kimsenin durumu, hiç karanlıklar içinde kalmış, bir türlü ondan çıkamamış kimsenin durumu gibi olur mu? İşte kâfirlere, işlemekte oldukları çirkinlikler böyle süslü gösterilmiştir.

Bu, küfür ve iman, ilim ve cehalet hakkında yapılmış bir benzetmedir, darb-ı meseldir. Buna göre cehalet ölüm, ilim hayattır, bu nedenle Allah Teâlâ [Ölü iken dirilttiğimiz] demiştir, yani "cahil iken ilim verdiğimiz". Buradaki ilim, kalplerin kendisi ile hayat bulduğu ilmî hayattır. İlim anlamındaki hayatın zıttı ise cehalettir. Nasıl ki cehalet karanlık ile ortaya çıkıyor ise ilim de nur ile ortaya çıkar.

[Hiç, karanlıklar içinde kalmış, bir türlü ondan çıkamamış kimsenin durumu gibi olur mu?]: Buradaki "karanlıklar" ifadesi dalâletler, sapkınlıklar anlamına gelir. "Oradan çıkamamış" ifadesi, yolunu bulamamış anlamına gelir.

Bil ki ölüm ruhun hissî/duyusal hayatın kendisiyle gerçekleştiği bedenden ayrılmasıdır. Ölüm, hayatın nedeni olan ictima [bir araya gelme] özelliği ile nitelenmiş olduktan sonra bunlara ilişir. Aynı şekilde nefsin ölümü de bilginin olmayışı yoluyla gerçekleşir. Eğer, "Allah'ı bilmek, arızî bir şey olup nefislerin hayatı demektir. Cehalet ise, bilgiden önce sabittir. Kendisinden önce

17. Benzer bir rivayet için bkz. Müslim, İman, 81.

bir bilgi gelmemiş iken cahil nasıl ölüm ile nitelenebilir?" diye soracak olursan şöyle deriz: Hiç şüphesiz ki Allah'ı bilmek, Allah'ın kendilerini kendileri aleyhine şahit tutuğu misak hadisesi esnasında (elest bezminde) her insanın nefsine işlemiştir. İnsan nefisleri doğal bedenlerde yaşamaya başladıklarında tevhid ile ilgili bilgileri kendilerinden ayrışmış, böylelikle nefisler tevhidi bilmeme haline girmiş oldukları için bu hal nedeniyle ölü olarak kalmışlardır. Bundan sonra Allah bütün nefisleri kendi varlığını bilmekle ihya etmiş, ancak sadece bazı nefisleri tevhidi bilmekle ihya etmiştir. Çünkü Allah'ın varlığını bilmek, aklın zorunlu hükümlerinden birisidir. Bu nedenle nefisler ölü diye isimlendirilmiştir. Allah Teâlâ şöyle buyurur: [Ölü iken] yani, "Allah'ın bilme ruhunu kendisinden alması nedeniyle ölü olan kimse iken" [dirilttiğimiz ve kendisine, insanlar arasında yürüyeceği bir nur verdiğimiz kimsenin durumu...] Böylece, âhirette dirilişle birlikte tekrar bedenlerine döndürülecekleri gibi, bilgisini kendisine döndürdü ve onunla hayat buldu. [Hiç, karanlıklar içinde kalmış, bir türlü ondan çıkamamış kimsenin durumu gibi olur mu?]" Burada kendisiyle insanların arasında yürüdüğü ve hayatın ta kendisi olan nurun karşıtı olan karanlık kast edilmektedir. Demek ki hayat, varlığı, yani Allah'ın varlığını ikrar etmek demektir. Bu da onun birliğini ikrar anlamına gelir. Elest bezmindeki şahit tutma hadisesinde tevhide değinilmemiştir. Bu nedenle Allah Teâlâ bu ayetin devamında [kendisine hayat verdiğimiz] demiş, fakat bununla yetinmeyerek [kendisine, insanlar arasında yürüyeceği bir nur verdiğimiz] ifadesini eklemiştir. Burada kast edilen, Allah'ın birliğini bilmektir. Çünkü insan adına üstünlük ve mutluluğun gerçekleştiği bilgi bu bilgidir. Bunun dışındaki bilgi ise, bu yerde o bilginin yerini alamaz. İlim nuru cehalet karanlığını kaçırır. Ayrıca Hak Teâlâ'nın [kendisine nur verdiğimiz] ifadesi, kendisi ile şahitlik edeceği iman nuru ve Allah'ın kendisine vahyettiği yahut lütfettiği keşif anlamına gelebilir. [Hiç, karanlıklar içinde kalmış, bir türlü ondan çıkamamış kimsenin durumu gibi olur mu?] bu kişinin hayatta olması durumu değiştirmez.

Bir başka vecih

[Kendisine, insanlar arasında yürüyeceği bir nur verdiğimiz kimse]: Bu ifade tıpkı "Allah kime bir nur vermemişse onun bir nuru yoktur." (Nûr, 24/40) ifadesi gibidir ki nur ile vahyedilmiş şeriatı kastetmektedir.

[Kendisine, insanlar arasında yürüyeceği bir nur verdiğimiz kimsenin durumu]: O halde ancak yaratılmış olan nurun hükmü vardır ki o da zuhur eden-

dir. Şeriat nurunun hükmü ise akıl nurunun üzerinde bulunur. Bu da [nur üstüne nurdur] âyetinde ifade edilir.

Onda teslimden başka bir şey yok
Onun, seçtiğinden başka bir şeyi yok
Eğer tevil edersen nasibin olmaz
Kıyamette onu razı edecek bilgiden

Sen cehalet karanlığında haşredilirsin, kendisiyle yürüyeceğin bir nurun yoktur. Önünden de nur gitmez ki, ayaklarını nereye koyacağın bilebilesin. Kul Hazreti Peygamber aleyhisselâmın rabbinden naklederek "Kulum nafilelerle bana yakınlaşmaya devam eder ve nihayet ben onu severim, onu sevdiğimde ise onun işiten kulağı, gören gözü olurum."[18] şeklinde bildirdiği üzere ilâhî muhabbet makamına ulaştığı zaman bu nur ile insanlar içerisinden yürür, zira bu nur, Allah Teâlâ'nın *en-Nûr* ismindendir. Hak Teâlâ bu itibarla "Allah göklerin ve yerin nurudur." (Nûr, 24/35) buyurmaktadır ki bu, O'nun zâtına ait bir nurdur. Hazreti Peygamber aleyhisselâm da "Beni bütünümle nur kıl." diye dua etmiştir. İşte bu ilâhî muhabbet makamındaki insan, halk arasında Rabbinin nuru ile yürür, fakat insanlar bunun farkında olmazlar. Sonra bilmemiz icap eder ki nurlar aydınlık ve karanlığı kaçırtmak özelliğinde ortak olsalar bile yine de derece derecedirler. Ayrıca onlar duyuyla idrak edilen varlıklara da sahiptirler. Örneğin güneş, ay, yıldız, kandil, ateş, şimşek gibi duyuyla idrak edilen bütün varlıkla böyledir. Bazı nurlar da vardır ki onların ancak akılla idrak edilebilen ışıkları bulunur. Bu kısma örnek olarak ilim ve keşif nurunu verebiliriz. Bunlar, baş gözü ve kalp gözüne ait nurlardır. Duyuyla algılanan ışıklarla mânevî ışıklar derece derecedir. Bunlardan bir kısmı diğerlerinden daha üstündür. Nitekim biz "bilen", "daha çok bilen", "anlayan", "daha çok anlayan" gibi -üstünlük ifade eden- ifadeler kullanırız. Yine duyularla idrak edilen nur için de "ışıklı", "daha ışıklı" gibi -aynı şekilde üstünlük belirten- ifadeleri kullanırız. Nitekim güneşin ışığı nerede, kandilin ışığı nerede?

وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ اَكَابِرَ مُجْرِمِيهَا لِيَمْكُرُوا فِيهَا وَمَا يَمْكُرُونَ اِلَّا بِاَنْفُسِهِمْ
وَمَا يَشْعُرُونَ (١٢٣)

123. İşte böyle, her memlekette günahkârları oranın ileri gelenleri kıldık ki oralarda hilekârlık etsinler. Hâlbuki onlar hilekârlığı ancak kendilerine yaparlar ama farkında olmuyorlar.

18. Buhârî, Rikak, 38.

[Hâlbuki onlar hilekârlığı ancak kendilerine yaparlar] yani tuzak kurmuş oldukları şeyin tam kendisi aslında onlara kurulmuş bir tuzaktır [ama farkında olmuyorlar.] Allah'ın bu kimselere tuzağı, onları kendi nitelikleri olan hilekârlıktır, fakat onlar bunun farkında değillerdir.

وَاِذَا جَٓاءَتْهُمْ اٰيَةٌ قَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ حَتّٰى نُؤْتٰى مِثْلَ مَٓا اُو۫تِيَ رُسُلُ اللّٰهِۚ اَللّٰهُ اَعْلَمُ حَيْثُ
يَجْعَلُ رِسَالَتَهُۜ سَيُص۪يبُ الَّذ۪ينَ اَجْرَمُوا صَغَارٌ عِنْدَ اللّٰهِ وَعَذَابٌ شَد۪يدٌ بِمَا كَانُوا
يَمْكُرُونَ (١٢٤)

124. Onlara bir mucize geldiği zaman, "Allah elçilerine verilenin bir benzeri bize de verilinceye kadar asla inanmayacağız." derler. Allah, elçilik görevini kime vereceğini çok iyi bilir. Suç işleyenlere Allah katından bir aşağılık ve yapmakta oldukları hilekârlık sebebiyle çetin bir azap erişecektir.

Kıraat

Bu âyette geçen [*rusülüllâhi Allahu*] ifadesini okurken eğer "*rusülüllahi*" kelimesini okuduktan sonra ara vermeden "*Allahu*" kelimesini okuyamazsan ve nefesin yetmez de arada duraksarsan bu olur ama eğer nefesin arada duraksamaya gerek olmaksızın iki ifadeyi peş peşe okumaya yetiyorsa, o zaman sen kendiliğinden bu iki kelime arasında kasten dur, yani "*rusülüllah*" deyip dur, sonra "*Allahu a'lemu haysü yec'alu risâletehu*" şeklinde devam et. Çünkü Allah Teâlâ burada resûle biat eden kimselerin Allah'a biat ettiğini ifade buyurmakta, böylece resûlünü kendi konumunda konumlandırmaktadır. Dolayısıyla âyette geçen "*Allahu a'lemu*" ifadesi, iki veche sahiptir. Bir vechi bunun "*rusülüllah*" ifadesinin haberi olması şeklinde, diğer vechi ise "*yec'alu risâletehu*" ifadesinin mübtedası olması şeklindedir. Her iki vecihte de bu ifade hakiki mânasında kullanılmış olur.

فَمَنْ يُرِدِ اللّٰهُ اَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْاِسْلَامِۚ وَمَنْ يُرِدْ اَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا
حَرَجًا كَاَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي السَّمَٓاءِۜ كَذٰلِكَ يَجْعَلُ اللّٰهُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ (١٢٥)

125. Allah, her kimi doğruya erdirmek isterse, onun göğsünü İslâm'a açar. Kimi de saptırmak isterse, onun da göğsünü göğe çıkıyormuşçasına daraltır, sıkar. Allah, inanmayanlara azap ve sıkıntıyı işte böyle verir.

[Kimi de saptırmak isterse, onun da göğsünü göğe çıkıyormuşçasına daraltır, sıkar.], yani sanki tabiatından çıkıyormuş gibi sıkar. Zira bir şey kendi hakikatinin dışına çıkmaz (sadece tabiatının dışına çıkar.)

وَهٰذَا صِرَاطُ رَبِّكَ مُسْتَقِيمًا قَدْ فَصَّلْنَا الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ (١٢٦)

126. Bu, rabbinin dosdoğru yoludur. Şüphesiz düşünüp öğüt alacak bir toplum için âyetleri ayrı ayrı açıkladık.

[Bu] ifadesi, daha önce zikredilenlere işaret eder.

[Rabbinin dosdoğru yoludur.]: Hak Teâlâ şerh edip genişletme ve daraltma hususunda sadece kendi iradesini zikretmiştir ki âlemde bunların olması kaçınılmazdır, çünkü sadece Allah'ın irade ettiği şey olur. Buna karşılık "yol"u, "Rab" ismine izafe etmiştir, çünkü "Rab" ismi, Rabb'e kul olanı (*merbûb*) gerektirir. Ayrıca bu yolun "dosdoğru" [*mustakîm*] olduğunu ifade buyurmuştur ki her kim bu yoldan çıkarsa sapmış ve istikametten çıkmış olur. Rabbin yolu ancak mükellefiyet ile olur (bir yol ancak şeriat tarafından bildirilmek suretiyle Rabb'in yolu olur), mükellefiyet kalktığı zaman artık o yolun varlığı kalmaz.

لَهُمْ دَارُ السَّلَامِ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَهُوَ وَلِيُّهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (١٢٧)

127. Rableri katında selâm yurdu olan cennet onlarındır. Allah, yapmakta oldukları şeylerden dolayı onların dostudur.

[Selâm yurdu olan cennet onlarındır.]: Bu öyle bir diyardır ki orada onlara hiçbir yorgunluk dokunmaz ve onlar orada tamamen sâlim, emin durumdadırlar.

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ قَدِ اسْتَكْثَرْتُمْ مِنَ الْاِنْسِ وَقَالَ اَوْلِيَاؤُهُمْ مِنَ
الْاِنْسِ رَبَّنَا اسْتَمْتَعَ بَعْضُنَا بِبَعْضٍ وَبَلَغْنَا اَجَلَنَا الَّذٖى اَجَّلْتَ لَنَا قَالَ النَّارُ مَثْوٰيكُمْ
خَالِدٖينَ فٖيهَا اِلَّا مَا شَاءَ اللّٰهُ اِنَّ رَبَّكَ حَكٖيمٌ عَلٖيمٌ (١٢٨) وَكَذٰلِكَ نُوَلّٖى بَعْضَ الظَّالِمٖينَ
بَعْضًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (١٢٩) يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ اَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ
عَلَيْكُمْ اٰيَاتٖى وَيُنْذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هٰذَا قَالُوا شَهِدْنَا عَلٰٓى اَنْفُسِنَا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيٰوةُ
الدُّنْيَا وَشَهِدُوا عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ اَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرٖينَ (١٣٠)

128. Onların hepsini bir araya toplayacağı gün şöyle diyecektir: "Ey cin topluluğu! İnsanlardan pek çoğunu saptırıp aranıza kattınız." Onların insanlardan olan dostları, "Ey Rabbimiz! Bizler birbirimizden yararlandık ve bize belirlediğin süremizin sonuna ulaştık." diyecekler. Allah da diyecek ki: "Allah'ın affettikleri hariç, içinde ebedî kalmak üzere duracağınız yer ateştir." Şüphesiz senin rabbin hüküm ve hikmet sahibidir, hakkıyla bilendir. 129. İşte biz, kazanmakta oldukları günahlar sebebiyle zalimlerin bir kısmını diğer bir kısmına böyle musallat ederiz. 130. O gün Allah, şöyle diyecektir: "Ey cin ve insan topluluğu! İçinizden âyetlerimi anlatan ve bu gününüzün gelip çatacağı hakkında sizi uyaran peygamberler gelmedi mi?" Onlar şöyle diyecekler: "Biz kendi aleyhimize şahitlik ederiz." Dünya onları aldattı ve inkârcılıklarına bizzat kendileri şahitlik ettiler.

Allah cinleri bedbaht ve mesut olarak yaratmış olduğu gibi insanları da öyle yaratmıştır. Melekleri ise sadece mesut varlıklar olarak yaratmıştır, onların bedbahtlıktan payları yoktur. İnsanın ve cinlerin bedbaht olanına kâfir ismi, mesut olanına ise mümin ismi verilir. Hüsrana uğrayanların en beteri, kendi aleyhine şahitlik eden şahittir. Bunlar kendi şahitlikleri ile kendilerini bedbaht kılan kimselerdir.

ذٰلِكَ اَنْ لَمْ يَكُنْ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرٰى بِظُلْمٍ وَاَهْلُهَا غَافِلُونَ (١٣١) وَلِكُلٍّ دَرَجَاتٌ مِمَّا
عَمِلُوا وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ (١٣٢) وَرَبُّكَ الْغَنِيُّ ذُو الرَّحْمَةِ اِنْ يَشَاْ يُذْهِبْكُمْ
وَيَسْتَخْلِفْ مِنْ بَعْدِكُمْ مَا يَشَاۤءُ كَمَاۤ اَنْشَاَكُمْ مِنْ ذُرِّيَّةِ قَوْمٍ اٰخَرِينَ (١٣٣)

131. Allah bu peygamberlerini gönderiyor; çünkü O, peygamber gönderip uyarmadan kimseyi cezalandırmaz. 132. Herkesin derecesi ameline göredir. Rabbin onların yaptıklarından habersiz değildir. 133. Rabbin zengindir, rahmet sahibidir. Sizi başka bir kavmin soyundan getirdiği gibi, dilerse sizi helâk edip yerinize başkalarını yaratabilir.

İncelik

Hak Teâlâ [dilerse] buyurmuştur, fakat bunu dilemiş midir yoksa dilememiş midir? Böyle bir şey söz konusu olmamıştır. Hakk'ın dileği, tek şeye taalluk eder (ya diler ya dilemez). Bu, ilme bağlı olarak gerçekleşen bir nispettir, ilim ise mâluma tâbi olan, ona bağlı olan bir nispettir. Mâlum ise sen

ve senin hallerinden ibarettir. İlmin mâlum üzerinde bir tesiri yoktur, aksine mâlumun ilim üzerinde tesiri söz konusudur, kendisini ona verir. İlâhî hitap muhatapların kullana geldikleri ifadeleri ve akıl ile düşünmenin gereğini esas alarak meramını ifade eder, yoksa keşfin verdiği bilgiye göre meramını ifade etmez. Bu nedenle müminler çoktur ama keşif sahibi ârifler azdır.

إِنَّ مَا تُوعَدُونَ لَآتٍ وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ (١٣٤) قُلْ يَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَى مَكَانَتِكُمْ إِنِّي
عَامِلٌ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ (١٣٥) وَجَعَلُوا
لِلَّهِ مِمَّا ذَرَأَ مِنَ الْحَرْثِ وَالْأَنْعَامِ نَصِيبًا فَقَالُوا هَذَا لِلَّهِ بِزَعْمِهِمْ وَهَذَا لِشُرَكَائِنَا فَمَا
كَانَ لِشُرَكَائِهِمْ فَلَا يَصِلُ إِلَى اللَّهِ وَمَا كَانَ لِلَّهِ فَهُوَ يَصِلُ إِلَى شُرَكَائِهِمْ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ
(١٣٦) وَكَذَلِكَ زَيَّنَ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتْلَ أَوْلَادِهِمْ شُرَكَاؤُهُمْ لِيُرْدُوهُمْ وَلِيَلْبِسُوا
عَلَيْهِمْ دِينَهُمْ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا فَعَلُوهُ فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ (١٣٧) وَقَالُوا هَذِهِ أَنْعَامٌ وَحَرْثٌ
حِجْرٌ لَا يَطْعَمُهَا إِلَّا مَنْ نَشَاءُ بِزَعْمِهِمْ وَأَنْعَامٌ حُرِّمَتْ ظُهُورُهَا وَأَنْعَامٌ لَا يَذْكُرُونَ اسْمَ
اللَّهِ عَلَيْهَا افْتِرَاءً عَلَيْهِ سَيَجْزِيهِمْ بِمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ (١٣٨) وَقَالُوا مَا فِي بُطُونِ هَذِهِ
الْأَنْعَامِ خَالِصَةٌ لِذُكُورِنَا وَمُحَرَّمٌ عَلَى أَزْوَاجِنَا وَإِنْ يَكُنْ مَيْتَةً فَهُمْ فِيهِ شُرَكَاءُ سَيَجْزِيهِمْ
وَصْفَهُمْ إِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ (١٣٩) قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ قَتَلُوا أَوْلَادَهُمْ سَفَهًا بِغَيْرِ عِلْمٍ وَحَرَّمُوا
مَا رَزَقَهُمُ اللَّهُ افْتِرَاءً عَلَى اللَّهِ قَدْ ضَلُّوا وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ (١٤٠) وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ جَنَّاتٍ
مَعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ وَالنَّخْلَ وَالزَّرْعَ مُخْتَلِفًا أُكُلُهُ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُتَشَابِهًا
وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ
الْمُسْرِفِينَ (١٤١) وَمِنَ الْأَنْعَامِ حَمُولَةً وَفَرْشًا كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ
الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ (١٤٢) ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ مِنَ الضَّأْنِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْمَعْزِ اثْنَيْنِ
قُلْ آلذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ أَمِ الْأُنْثَيَيْنِ أَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحَامُ الْأُنْثَيَيْنِ نَبِّئُونِي بِعِلْمٍ إِنْ كُنْتُمْ
صَادِقِينَ (١٤٣) وَمِنَ الْإِبِلِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْبَقَرِ اثْنَيْنِ قُلْ آلذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ أَمِ الْأُنْثَيَيْنِ أَمَّا
اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحَامُ الْأُنْثَيَيْنِ أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ وَصَّاكُمُ اللَّهُ بِهَذَا فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ
افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا لِيُضِلَّ النَّاسَ بِغَيْرِ عِلْمٍ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ (١٤٤)
قُلْ لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا

مَسْفُوحًا اَوْ لَحْمَ خِنْزِيرٍ فَاِنَّهُ رِجْسٌ اَوْ فِسْقًا اُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ بِهٖۚ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا
عَادٍ فَاِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ (١٤٥)

134. Şüphesiz size vaat edilen kıyamet mutlaka gelecektir. Bunun önüne geçemezsiniz. 135. De ki: "Ey kavmim! Elinizden geleni yapın. Ben de bu arada görevimi yapacağım. Ama gerçek hayat olan âhiret hayatında kazancın kimin olacağını yakında öğreneceksiniz. Şüphesiz, zalimler kurtuluşa eremezler. 136. Allah'ın yarattığı ekinlerden ve hayvanlardan O'na bir pay ayırdılar ve akıllarınca, "Şu, Allah için; şu da bizim ortaklarımız için." dediler. Ortakları için olan Allah'ınkine eklenmiyor, Allah için olan ise ortaklarınkine ekleniyor... Ne kötü hükmediyorlar! 137. Yine bunun gibi; Allah'a ortak koşanların çoğuna, koştukları ortaklar çocuklarını öldürmelerini güzel gösterdi ki onları helâke sürüklesinler ve dinlerini karıştırıp onları yanıltsınlar. Eğer rabbin dileseydi, bunu yapamazlardı. Artık sen onları uydurdukları ile baş başa bırak. 138. Bir de asılsız iddialarda bulunarak dediler ki: "Bunlar yasaklanmış hayvanlar ve ekinlerdir. Onları bizim dilediklerimizden başkası yiyemez. Şunlar da binilmesi ve yük yüklemesi haram olan hayvanlardır." Bir kısım hayvanları da keserken üzerlerine Allah'ın adını anmazlar. Bütün bunları Allah'a iftira ederek yaparlar. Bu iftiraları sebebiyle Allah onları cezalandıracaktır. 139. Bir de dediler ki: "Şu hayvanların karınlarındaki yavrular canlı olursa sırf erkeklerimize aittir. Karılarımıza ise haramdır." Eğer ölü olursa, o vakit onda hepsi ortaktırlar. Allah, onların bu tür nitelemelerinin cezasını verecektir. Şüphesiz O, hüküm ve hikmet sahibidir, hakkıyla bilendir. 140. Beyinsizlikleri yüzünden bilgisizce çocuklarını öldürenler, Allah'ın kendilerine verdiği rızkı -Allah'a iftira ederek- haram sayanlar, mutlaka ziyan etmişlerdir. Gerçekten onlar sapmışlardır. Doğru yolu bulmuş da değillerdir. 141. O, bostanları ve yüksek ağaçlıklı bahçeleri, ürünleri, çeşit çeşit hurmalıkları ve ekinleri, zeytini ve narı, her biri birbirine benzer ve her biri birbirinden farklı biçimde yaratandır. Bunlar meyve verince meyvelerinden yiyin. Hasat günü de hakkını verin. O gün gelip sadaka isteyenleri geri çevirmeyin ama bunu yaparken israf da etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez. 142. Yine O, develerden kimini binek kimini et ve süt kaynağı olarak var edendir. Allah'ın size rızık olarak verdiğinden yiyin de şeytanın adımlarına uymayın. Çünkü o, sizin için apaçık bir düşmandır. 143. O, hayvanlardan sekiz çift yaratmıştır: Erkek ve dişi olarak koyundan iki, keçiden de iki. De ki: "Allah iki erkeği mi haram kıldı, yoksa iki dişiyi mi? Yoksa iki dişinin rahimlerinde bulunan yavruları mı? Eğer doğru söyleyenler iseniz söyleyin ba-

kalım!" 144. Yine erkek ve dişi olarak deveden iki, sığırdan da iki. De ki: "İki erkeği mi haram kıldı, iki dişiyi mi? Yoksa iki dişinin rahimlerinde bulunan yavruları mı? Yoksa Allah size bunları haram ettiğinde, orada hazır mı idiniz?!" İnsanları bilgisizce saptırmak için Allah'a karşı yalan uyduran kimseden daha zalim kimdir? Şüphesiz Allah, zalimler topluluğunu doğru yola iletmez. 145. De ki: "Bana vahyolunan Kur'ân'da bir kimsenin yiyecekleri arasında leş, akıtılmış kan, domuz eti -ki o şüphesiz necistir- ya da Allah'tan başkası adına kesilmiş hayvandan başka, haram kılınmış bir şey bulamıyorum. Fakat istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın kim bunlardan yeme zorunda kalırsa yiyebilir." Şüphesiz rabbin çok bağışlayandır, çok merhametlidir.

Âlimler, usulüne göre kesilmiş olan hayvandan çıkan ve akmakta olan kanın haram olduğu konusunda ittifak etmişler ancak aynı hayvandan çıkan ve akıcı olmayan kanın durumu hakkında ihtilaf etmişlerdir. Âyette geçen "*demen mesfuhen*" ifadesi, "yenilmesi helâl olan ve usulüne göre kesilmiş hayvandan akan kan" mânasına gelir. Çünkü canlı olan hayvandan akan kanın haram olduğu konusunda herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir. Üstelik canlı olan hayvandan akan kanın azı da haramdır çoğu da haramdır. Aynı şekilde yenilmesi haram olan bir hayvan usulüne göre kesilmiş dahi olsa ondan akan kanın azı da çoğu da haramdır ve bu hususta herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir. Âlimlerin balığın kanı konusundaki ihtilafında ise bunu haram görenlerin delili, âyette geçen *demen mesfuhen* ifadesinin lafzındaki genellik, umûmiliktir. Buna karşılık balığın kanının helâl olduğunu söyleyenlerin herhangi bir delili yoktur, onlar sadece kanın helâllik ve haramlık konusunda hayvanın kendisine, yani kendisinin etinin yenilmesinin helâl ya da haram olmasına bağlı olduğunu düşünmüşlerdir. Buna göre yenilmesi haram olan hayvanın kanı da haramdır, yenilmesi helâl olan hayvanın ise kanı da helâldir. Dolayısıyla haramlık, hangi hayvandan olursa olsun, akan kanla ilgilidir ve akan kanın yenilmesi haramdır. Bu kanın necis olması konusuna gelince; ben bütün haram şeylerin necis olduğu hükmünü vermem, ancak şeriatta hususen bir şeyin necis olduğuna dair hüküm varsa onun necis olduğuna hükmederim. Diğer deyişle naslarda necis olduğu ifade edilenlerin necis olduğunu söylemekle yetinilir. Bir şeyden uzak durulmasını ifade eden nas, aynı şeyin necis olduğu konusunda açık bir delil (nas) değildir, dolayısıyla böyle bir durumda onun necis kabul etmek bir başka delil gerektirir. Neticede her haram olan şey necis değildir. Biz bir haramdan uzak duruyorsak, bunun sebebi ille de onun necis olması değildir, zira herhangi bir şeyin necis kabul edilmesi şer'î bir hükümdür, o şey aklen pis ya tiksindirici olmayabilir.

وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا كُلَّ ذِي ظُفُرٍ وَمِنَ الْبَقَرِ وَالْغَنَمِ حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ شُحُومَهُمَا
اِلَّا مَا حَمَلَتْ ظُهُورُهُمَا اَوِ الْحَوَايَا اَوْ مَا اخْتَلَطَ بِعَظْمٍ ذٰلِكَ جَزَيْنَاهُمْ بِبَغْيِهِمْ وَاِنَّا
لَصَادِقُونَ (١٤٦) فَاِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ رَبُّكُمْ ذُو رَحْمَةٍ وَاسِعَةٍ وَلَا يُرَدُّ بَاْسُهُ عَنِ الْقَوْمِ
الْمُجْرِمِينَ (١٤٧) سَيَقُولُ الَّذِينَ اَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللّٰهُ مَا اَشْرَكْنَا وَلَا اٰبَاؤُنَا وَلَا حَرَّمْنَا
مِنْ شَيْءٍ كَذٰلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ حَتّٰى ذَاقُوا بَاْسَنَا قُلْ هَلْ عِنْدَكُمْ مِنْ عِلْمٍ
فَتُخْرِجُوهُ لَنَا اِنْ تَتَّبِعُونَ اِلَّا الظَّنَّ وَاِنْ اَنْتُمْ اِلَّا تَخْرُصُونَ (١٤٨) قُلْ فَلِلّٰهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ
فَلَوْ شَاءَ لَهَدٰيكُمْ اَجْمَعِينَ (١٤٩)

146. Yahudilere tırnaklı hayvanların hepsini haram kıldık. Sığır ve koyunların ise, sırtlarında veya bağırsaklarında bulunanlar, ya da kemiklerine karışanlar dışındaki içyağlarını onlara haram kıldık. İşte böyle, azgınlıkları sebebiyle onları cezalandırdık. Biz elbette doğruyu söyleriz. 147. Eğer seni yalanlarlarsa, de ki: "Rabbiniz geniş rahmet sahibidir. Bununla beraber suçlu bir toplumdan O'nun azabı geri çevrilmez." 148. Allah'a ortak koşanlar diyecekler ki: "Eğer Allah dileseydi, biz de ortak koşmazdık, babalarımız da. Hiçbir şeyi de haram kılmazdık." Onlardan öncekiler de peygamberlerini böyle yalanlamışlardı da sonunda azabımızı tatmışlardı. De ki: "Sizin iddialarınızı ispat edecek bir belgeniz var mı ki onu bize gösteresiniz? Siz ancak kuruntuya uyuyorsunuz ve siz sadece yalan söylüyorsunuz." 149. De ki: "En üstün delil yalnızca Allah'ındır. O, eğer dileseydi elbette sizin hepinizi doğru yola iletirdi."

Bil ki en üstün delil Allah'a aittir; çünkü o senin üzerinde, ancak senin haline göre bir kader icra eder. Sana, "Seni şöyle bildim, seni sadece senden bildim." der. Ancak insanların çoğu bilmezler. Nitekim ilim mâluma tâbidir. Eğer mâlum bir şey derse, Allah'ın ona karşı "Ben bunu senden, sadece sen bu hal üzere olduğun için bildim, sen kendi zâtından kabul gösterdiğin ölçüde ben seni varlıkta ortaya çıkardım." diyerek üstün delil sahibi olması söz konusudur. Böylece kul Hakk'ın söylediğinin gerçek olduğunu anlar ve yaratılmışların delili çürür. İnsanlar da bunu iman konusu edinirler. Müşahede erbabı ise bunu ayan beyan görürler, mevkisini bilirler, hangi itibarla hak olduğunu anlarlar. Zira bilginin, mâlumun nefsü'l-emirdeki (işin gerçeğindeki) durumu dışında bir şeye ilişkin olması imkânsızdır, bu nedenle Hak Teâlâ kendisini, eğer kendisi ile tartışmaya girişilirse tartışmaya girenlere karşı üstün delil sahibi olmakla nitelemiştir. Eğer biri çıkıp da Allah'a karşı, "Senin

benim ile ilgili ezelî ilmin, benim şöyle şöyle olacağıma dairdir, o halde neden beni hesaba çekiyorsun?" diyerek tartışacak olursa Hak ona şöyle diyecektir: "Ben seni, senin üzerinde bulunduğun halin dışında bir şeyle mi bildim? Eğer sen o halden başka bir hal üzere olsaydın ben seni o başka halinle bilirdim, o halde kendi nefsine dön bir bak ve insaflı konuş." Kul nefsine dönüp durum üzerinde yukarıda zikrettiğimiz şekilde düşündüğü zaman, delillerin kendi aleyhine olduğunu, kesin delilin Allah'ın lehinde olduğunu görecektir. Nitekim Hak Teâlâ; "Allah onlara zulmetmemiştir." (Nahl, 16/33), "Biz onlara zulmetmedik." (Nahl, 16/118) ve "Fakat onlar kendi nefislerine zulmettiler." (Nahl, 16/118) gibi ifadeler kullanmış olduğu gibi, "Asıl zalim olanlar onlardır."(Zuhruf, 43/76) ifadesini de kullanmıştır. Yani, "Onlar bize daha yokluk ('adem) halinde iken, varlığa çıktıkları zaman hangi hallerde zuhur edeceklerini gösterecek şekilde zuhur ettiler, biz de bunu bildik." demiştir. Zira ilim mâluma tâbidir, yoksa mâlum ilme tâbi değildir, bunu anlamalısın.

Bir başka açıdan ise şöyle denebilir: Allah kullar hakkında, yine onlarla hüküm verir. Bu da "tastamam uygun bir karşılık" (Nebe', 78/26), "işledikleri amellerin karşılığı olarak" (Secde, 32/17) ve "kazandıklarınızın karşılığı olarak" (Yûnûs, 10/52) şeklindeki âyetlerde ifade edilmiştir. Dolayısıyla onlara nimet veren de azap eden de kendi amelleridir, yani onlara kendilerinden başkası hükmetmiş değildir. O halde kesin delil Allah'ın lehinedir, hiç kimsenin elinde Allah'ın aleyhine olacak bir delil bulunmamaktadır. Allah Teâlâ kesin delilin kendisine ait olması ile zâtını övmektedir ki bu da "ilim" sıfatından başka bir şey değildir. Zira ilim, talep edilebilecek en yüce şeydir, kazanılacak en faziletli haslettir, iftihar vesilesi olacak en muazzam övgüdür, hazırlanıp biriktirilecek en koruyucu alettir.

[O, eğer dileseydi elbette sizin hepinizi doğru yola iletirdi.]: Eğer, imtinâdan imtinâ etmeyi bildirir; yani o, durumun gerçeği olan halde başka bir şeyi dilemiş değildir. Ancak mümkün varlığın kendisi hem bir şeye hem de onun çelişiğine imkân verir, bu akıl delilinin hükmüdür. Mâkul olan bu iki zıt hükümden hangisi gerçekleşirse gerçekleşsin, işte o, söz konusu mümkün varlığın, henüz varlık sahnesine çıkmadan önceki sübût halinde sahip olduğu durumdur. [Doğru yola iletirdi] ifadesinin anlamı, "size beyan ederdi" şeklindedir. Âlemdeki her varlığın basiret gözü Allah tarafından, her şeyi olduğu gibi anlayıp idrak etmek üzere açılmış değildir, bu yüzden de insanlar içerisinde âlim olanları bulunduğu gibi cahil olanlar da bulunur. Allah Teâlâ onların hepsini doğru yola iletin bu beyanı yapmamış olduğu gibi bunu dilememiştir.

قُلْ هَلُمَّ شُهَدَٓاءَكُمُ الَّذٖينَ يَشْهَدُونَ اَنَّ اللّٰهَ حَرَّمَ هٰذَاۚ فَاِنْ شَهِدُوا فَلَا تَشْهَدْ مَعَهُمْۚ وَلَا
تَتَّبِعْ اَهْوَٓاءَ الَّذٖينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَالَّذٖينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ وَهُمْ بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ (١٥٠)

150. De ki: "Haydi, Allah şunu haram kıldı diye tanıklık yapacak şahitlerinizi getirin. Onlar şahitlik etseler de sen onlarla beraber şahitlik etme. Âyetlerimizi yalanlayanların ve âhirete inanmayanların arzularına uyma. Onlar rablerine, başka şeyleri denk tutuyorlar.

[Onlar rablerine, başka şeyleri denk tutuyorlar.]: Yani ona benzer, onun misli görüyorlar.

قُلْ تَعَالَوْا اَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ اَلَّا تُشْرِكُوا بِهٖ شَيْـٔاً وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَاناًۚ وَلَا تَقْتُلُٓوا
اَوْلَادَكُمْ مِنْ اِمْلَاقٍۜ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَاِيَّاهُمْۚ وَلَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَۚ
وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتٖي حَرَّمَ اللّٰهُ اِلَّا بِالْحَقِّۜ ذٰلِكُمْ وَصّٰيكُمْ بِهٖ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ (١٥١)
وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتٖيمِ اِلَّا بِالَّتٖي هِيَ اَحْسَنُ حَتّٰى يَبْلُغَ اَشُدَّهُۚ وَاَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمٖيزَانَ
بِالْقِسْطِۚ لَا نُكَلِّفُ نَفْساً اِلَّا وُسْعَهَاۚ وَاِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبٰىۚ وَبِعَهْدِ اللّٰهِ
اَوْفُواۜ ذٰلِكُمْ وَصّٰيكُمْ بِهٖ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَۙ (١٥٢)

151. De ki: "Gelin, rabbinizin size haram kıldığı şeyleri okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anaya babaya iyi davranın. Fakirlik endişesiyle çocuklarınızı öldürmeyin. Sizin de onların da rızkını biz veririz. Zina ve benzeri çirkinliklere, bunların açığına da gizlisine de yaklaşmayın. Meşru bir hak karşılığı olmadıkça, Allah'ın haram, dokunulmaz kıldığı canı öldürmeyin. İşte size Allah bunu emretti ki aklınızı kullanasınız."
152. Yetişkin oluncaya kadar yetimin malına ancak en güzel şekilde yaklaşın. Ölçüyü ve tartıyı adaletle yapın. Biz herkesi ancak gücünün yettiği kadarıyla sorumlu tutarız. Birisi hakkında konuştuğunuz zaman yakınınız bile olsa âdil olun. Allah'a verdiğiniz sözü tutun. İşte bunları Allah size öğüt alasınız diye emretti.

Yetim, babası hayatta olmayan ve yaş olarak yahut yetişme, gelişme olarak buluğ çağına ermemiş kimsedir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm yetimin malının zekâtı verilmek suretiyle tükenmemesi için ticarette kullanılmasını emretmiştir. Zira yetim malından da zekât farzdır ve velîsi onu verir.

[Birisi hakkında konuştuğunuz zaman yakınınız bile olsa âdil olun.]: Bil ki adalet "*meyl*" demektir. Bir kimse yoldan meylettiği zaman "*'adele 'ani't-tarîk* (yoldan meyletti)" derler, bir şeye meylettiği *zaman* "*'adele ileyhi* (ona meyletti)" derler. Hakk'a meyletmek adalet, Hak'tan meyletmek ize zulüm olarak isimlendirilir.

وَاَنَّ هٰذَا صِرَاطٖي مُسْتَق۪يمًا فَاتَّبِعُوهُۚ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَب۪يلِه۪ۜ ذٰلِكُمْ وَصّٰيكُمْ بِه۪ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (١٥٣)

153. İşte bu, benim dosdoğru yolum. Artık ona uyun. Başka yollara uymayın. Yoksa o yollar sizi parça parça edip O'nun yolundan ayırır. İşte size bunları Allah sakınasınız diye emretti.

Allah Teâlâ "Hepiniz için bir şeriat ve yöntem belirledik." (Mâide, 5/48) buyurmuştur ki bunlar yolun hükümleridir. Bu nedenle Hazreti Peygamber aleyhisselâm yere bir çizgi çizmiş, sonra o çizginin sağına ve soluna da başka çizgiler çizmiştir. Büyük çizgi kendisinin getirdiği şeriat ve yöntemidir. Bunun için peygambere "Ümmetine söyle o yolda yürüsünler, ondan sapmasınlar." denir. Çizginin kenarlarındaki diğer çizgiler ise önceki nebîlerin şeriatları ve akla dayalı yasalardır (nevâmîs). Hazreti Peygamber aleyhisselâm elini büyük olan çizginin üzerine koyarak [İşte bu, benim dosdoğru yolum.] ayetini okumuş, ancak yol ifadesini onu kendine izafe etmiş, "Allah'ın yolu" dememiştir. Yine Hazreti Peygamber aleyhisselâm bu yolu "doğru" olmakla nitelemiş, çizgilerin özelliği hakkında herhangi bir şey söylememiş ve [Artık ona uyun.] buyurmuştur. Buradaki "ona" ifadesi, peygamberin yolu anlamına gelir.

[Başka yollara uymayın.]: Kastedilen, kendilerinin şeriatları olmaları itibariyle öncekilerin yöntem ve şeriatlarıdır. Yani şöyle denmiştir; "Onlardan bir hüküm benim şeriatımda bulunursa buna onların şeriatından olması itibariyle değil, fakat bizim şeriatımızdan olması itibariyle uyunuz."

[Yoksa o yollar sizi parça parça edip O'nun yolundan ayırır.]: Yani söz konusu şeriatlar, sizi Hazreti Muhammed aleyhisselâmın getirdiği yoldan ayırır. Burada da [Allah'ın yolundan] ifadesini kullanmamıştır; çünkü yolların hepsi, Allah'ın yoludur. Bu yönüyle Allah Teâlâ, bütün yolların gayesidir. Bütün işler O'na döner, ama O'na dönen herkes mesut olmaz. Saadet yolu şeriatın belirlediği yoldur, bu nedenle [Allah'ın yolu] dememiştir. Çünkü yolların hepsi, Allah'ın yoludur. Allah Teâlâ, bütün yolların gayesidir.

[İşte size bunları Allah sakınasınız diye emretti.]: Bu bildirimi, amel edilmek üzere bir vasiyet kılmıştır. Yani bu yolu sakınacağınız kalkan edinesiniz, sizinle başka yollarda yürüme arasına engel olsun diye. Bu da sana şeriatın mesut kimselerin yolu olduğunu gösterir, kim o yolda yürürse kurtuluşa erer, kim ondan ayrılırsa helâk olur. Meşru yolarda hüküm topludur, kim onlara hürmet gösterir ve onların haklarını verirse, mânalarını ihya ederse zamanının bilgesi olur. Kâinatta bilinmese de Vâhidu'r-Rahmân tarafından bilinir. Kaldı ki resûller yolları açmış, gam ve kederlerini gidermiş, zorluklarını izâle etmişlerdir. Ayrıca Allah'ın dininin kolay olduğunu da haber vermişler ve onu zorlaştırmayın demişlerdir. Allah Teâlâ insana ancak yapacağını yükler, ancak güç yetireceği şeyi şeriat olarak belirler. Çünkü O, maslahat ve menfaatleri bilir, faydalı ilacı bilir. Kim onun şeriatına göre amel ederse kendisinden zarar gider ve bunun faydasını görür. Allah Teâlâ, nasıl gideceğini bilen kimse için, şeriatlar ile bütün diğer yolları ortadan kaldırmıştır. Her nerede bir görüş var ise muhakkak şeriatın o konuda bir görüşü vardır. Ya onaylamış ya reddetmiştir. Kitap indirildiği zaman hiçbir şey eksik bırakılmamıştır. Allah'ın resûlü de Hakk'ın kendisini elçi olarak gönderdiği hususta hiçbir şeyi gizlememiştir.

ثُمَّ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ تَمَامًا عَلَى الَّذٖٓي اَحْسَنَ وَتَفْصٖيلًا لِكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً
لَعَلَّهُمْ بِلِقَٓاءِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ (١٥٤)

154. Sonra iyilik yapanlara nimeti tamamlamak, her şeyi açıklamak, hidayet ve rahmete erdirmek için Mûsâ'ya Tevrat'ı verdik ki, rablerinin huzuruna varacaklarına iman etsinler.

[Hidayet] yani beyan ve rahmet ki bu da onlara bu beyandan gelen ilim sayesinde hâsıl olur.

وَهٰذَا كِتَابٌ اَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ فَاتَّبِعُوهُ وَاتَّقُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (١٥٥) اَنْ تَقُولُوٓا اِنَّمَٓا اُنْزِلَ
الْكِتَابُ عَلٰى طَٓائِفَتَيْنِ مِنْ قَبْلِنَاۖ وَاِنْ كُنَّا عَنْ دِرَاسَتِهِمْ لَغَافِلٖينَ (١٥٦) اَوْ تَقُولُوا
لَوْ اَنَّٓا اُنْزِلَ عَلَيْنَا الْكِتَابُ لَكُنَّٓا اَهْدٰى مِنْهُمْۚ فَقَدْ جَٓاءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَهُدًى
وَرَحْمَةٌۚ فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَّبَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَصَدَفَ عَنْهَاۜ سَنَجْزِي الَّذٖينَ يَصْدِفُونَ
عَنْ اٰيَاتِنَا سُٓوءَ الْعَذَابِ بِمَا كَانُوا يَصْدِفُونَ (١٥٧) هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّٓا اَنْ تَأْتِيَهُمُ
الْمَلٰٓئِكَةُ اَوْ يَأْتِيَ رَبُّكَ اَوْ يَأْتِيَ بَعْضُ اٰيَاتِ رَبِّكَۜ يَوْمَ يَأْتٖي بَعْضُ اٰيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ

نَفْسًا اِيمَانُهَا لَمْ تَكُنْ اٰمَنَتْ مِنْ قَبْلُ اَوْ كَسَبَتْ فِى اِيمَانِهَا خَيْرًاۜ قُلِ انْتَظِرُٓوا اِنَّا
مُنْتَظِرُونَ (١٥٨)

155. Bu Kur'ân da bizim indirdiğimiz bereket kaynağı bir kitaptır. Artık ona uyun ve Allah'a karşı gelmekten sakının ki size merhamet edilsin. 156. Kitap, yalnız Yahudilere ve Hıristiyanlara indirildi. Biz onların okumalarından habersiz idik." demeyesiniz diye, 157. Yahut "Eğer bize kitap indirilseydi, biz onlardan daha çok doğru yolda olurduk." demeyesiniz diye bu Kur'ân'ı indirdik. İşte size rabbinizden açıkça bir delil, bir hidayet ve bir rahmet geldi. Artık Allah'ın âyetlerini yalanlayan ve insanları onlardan çeviren kimseden daha zalim kimdir? İnsanları âyetlerimizden alıkoymaya kalkışanları, yapmakta oldukları engellemeden dolayı azabın en kötüsü ile cezalandıracağız. 158. Onlar iman etmek için ille de kendilerine meleklerin gelmesini veya rabbinin gelmesini ya da rabbinin bazı âyetlerinin gelmesini mi gözlüyorlar? Rabbinin bazı âyetlerinin geldiği gün, daha önce iman etmemiş veya imanında bir hayır kazanmamış olan bir kimseye o günkü imanı fayda vermez. De ki: "Bekleyin bakalım, biz de bekliyoruz!"

[Rabbinin bazı âyetlerinin geldiği gün, daha önce iman etmemiş veya imanında bir hayır kazanmamış olan bir kimseye o günkü imanı fayda vermez.]:

Birinci vecih

Bu ruhun bedenden ayrılması anıdır, çünkü artık mükellefiyet zamanı bitmiştir, bu nedenle insanın ameli ölüm ile kesilir.

İkinci vecih

Bu güneşin batıdan doğduğu zamandır, o zaman tevbe kapısı kapanır ve kilitlenir, artık hiç kimseye imanı ve o iman ile kazanacağı hayır herhangi bir fayda sağlamaz. Güneşin batıdan doğuşu ile tevbe kapısının kapanması mümin için bir rahmettir, o andan sonra hiçbir mümin dinden dönmez, çünkü çıkacağı bir kapı da kalmamıştır. Ama bu durum kâfir için de bir vebaldir, zira artık tevbesi kabul edilmez, dünya hayatında olduğu halde ameli ona fay-

da etmez. Bu güneşin batıdan ansızın doğması icap eder, çünkü o esnada hareketi durmaz ama bereketi ile kendisi arasına engel konulur, artık onun doğuşu ile iman da amel de fayda etmez olur.

اِنَّ الَّذٖينَ فَرَّقُوا دٖينَهُمْ وَكَانُوا شِيَعًا لَسْتَ مِنْهُمْ فٖى شَيْءٍ اِنَّمَا اَمْرُهُمْ اِلَى اللّٰهِ ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ
بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ (١٥٩) مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ اَمْثَالِهَا وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا
يُجْزٰى اِلَّا مِثْلَهَا وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ (١٦٠)

159. Şu dinlerini parça parça edenler ve kendileri de grup grup ayrılmış olanlar var ya, senin onlarla hiçbir ilişiğin yoktur. Onların işi ancak Allah'a kalmıştır. Sonra O, yapmakta olduklarını kendilerine haber verecektir. 160. Kim bir iyilik yaparsa, ona on katı vardır. Kim de bir kötülük yaparsa, o da sadece o kötülüğün misliyle cezalandırılır ve onlara zulmedilmez.

Hak Teâlâ salih amelin suretini teraziye koyup onu cezanın (bu amele verilecek olan karşılığın) sureti ile tartarsa cezanın sureti onun suretine kat be kat ağır basar. Bu da Allah'ın lütfu ve ihsanıdır. Bu husus [Kim bir iyilik yaparsa, ona on katı vardır.] şeklinde ifade edilmiştir. Başka bir âyette de "Allah dilediğine kat kat verir, Allah lütfu geniş olandır ve bilendir." (Bakara, 2/261) denmiştir. Hak Teâlâ eğer yasaklanmış bir ameli terazinin bir kefesine koyar, diğer kefeye de ona verilecek olan cezayı koyarsa, bunlar eşit gelir, ceza amelin ağırlığından bir zerre kadar bile fazla gelmez. Dolayısıyla kulun ateşteki azabı amelinin ölçüsünde olup ne bir eksik ne bir fazladır. Bu da Hak Teâlâ'nın [Kim de bir kötülük yaparsa, o da sadece o kötülüğün misliyle cezalandırılır ve onlara zulmedilmez.] ifadesinde dile getirilmiştir.

قُلْ اِنَّنٖى هَدٰينٖى رَبّٖى اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقٖيمٍ دٖينًا قِيَمًا مِلَّةَ اِبْرٰهٖيمَ حَنٖيفًا وَمَا كَانَ مِنَ
الْمُشْرِكٖينَ (١٦١) قُلْ اِنَّ صَلَاتٖى وَنُسُكٖى وَمَحْيَاىَ وَمَمَاتٖى لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمٖينَ (١٦٢)

161. De ki: "Şüphesiz rabbim beni doğru bir yola, dosdoğru bir dine, Hakk'a yönelen İbrâhîm'in dinine iletti. O, Allah'a ortak koşanlardan değildi." 162. De ki: "Şüphesiz benim namazım da diğer ibadetlerim de yaşamam da ölümüm de âlemlerin rabbi Allah içindir.

[De ki: "Şüphesiz benim namazım da] bilinen namaz, [diğer ibadetlerim de] burada kullanılan nüsük kelimesi ibadet mânasındadır, [yaşamam da

ölümüm de] yani yaşam halim de ölüm halim de [âlemlerin rabbi Allah içindir] yani bunların hepsini varlığa getirmek O'na aittir, bunların bende zuhuru Allah Teâlâ içindir, yoksa bana getirecekleri fayda için değildir. Zira Allah Teâlâ "Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım." (Zâriyât, 51/56) buyurmaktadır. Âlim kul, Allah'a Allah için ibadet edendir, âlim olmayan kul ise Allah'a, Allah'tan umduğu şeyler için ibadet edendir ki buna nefsinin bu ibadetten payı da dâhildir. Bu nedenle [âlemlerin Rabbi Allah içindir] denmiştir, yani âlemlerin efendisi, mâliki ve ıslah edicisi olan Allah Teâlâ içindir.

لَا شَرِيكَ لَهُ وَبِذٰلِكَ اُمِرْتُ وَاَنَا اَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ (١٦٣)

163. O'nun hiçbir ortağı yoktur. İşte bana emredilen budur. Ben Müslümanların ilkiyim.

Yani bu konumda ibadetin maksadı olacak, Allah'tan başka ilâh yoktur ve bu ibadet benim yaratılış amacımdır. Ben bu konuda ona nefsimi ortak koşmam, aklıma gelen ve Allah'ın vaat ettiği sevaplar için değil, sadece Allah Teâlâ için ibadet ederim.

[İşte bana emredilen budur.]: Yani yukarıdaki cümlenin tamamında ifade edilen husustur.

[Ben Müslümanların ilkiyim.]: Yani onun emirlerine boyun eğenlerin ilkiyim. Nitekim hadiste de "Ben Müslümanlardanım."[19] denmiştir.

قُلْ اَغَيْرَ اللّٰهِ اَبْغِي رَبًّا وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ وَلَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ اِلَّا عَلَيْهَا وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ
وِزْرَ اُخْرٰى ثُمَّ اِلٰى رَبِّكُمْ مَرْجِعُكُمْ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ (١٦٤)

164. De ki: "Her şeyin rabbi O iken ben başka bir rab mi arayayım? Herkes günahı yalnız kendi aleyhine kazanır. Hiçbir günahkâr başka bir günahkârın günah yükünü yüklenmez. Sonra dönüşünüz ancak rabbinizedir. O size, ihtilaf etmekte olduğunuz şeyleri haber verecektir.

[Hiçbir günahkâr başka bir günahkârın günah yükünü yüklenmez.]: Hak Teâlâ bu hususta "Hiçbir nefis bir başka nefis için bir fayda sağlamaz." (İnfitâr, 82/19) ve "Her nefis kendi kazandığının rehinidir." (Müdessir, 78/38) buyurmuştur.

19. Müslim, Salâtu'l-Musâfirîn, 26; Ebû Dâvud, Edâhî, 4; Tirmizî, Tefsir, 53.

وَهُوَ الَّذٖى جَعَلَكُمْ خَلَٓائِفَ الْاَرْضِ وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَبْلُوَكُمْ فٖى مَٓا
اٰتٰيكُمْ اِنَّ رَبَّكَ سَرٖيعُ الْعِقَابِ وَاِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحٖيمٌ (١٦٥)

165. O, sizi yeryüzüne halifeler yapan, size verdiği nimetler konusunda sizi sınamak için bazınızı bazınıza derece derece üstün kılandır. Şüphesiz rabbin, cezası çabuk olandır. Şüphe yok ki O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.

[O, sizi yeryüzüne halifeler yapandır.]: Bu Âdem aleyhisselâmın sahip olduğu hilafet rütbesidir. Halifeler Hakk'ın kulları içerisindeki vekilleridir. Burada Hak Teâlâ çoğul olarak "halifeler" (*halâife*) kelimesini kullanmıştır, oysa halife her zaman tek olur, çünkü hilafetin sırrı tektir ve halifeler onu tevarüs yolu ile birbirlerine naklederler. Herhangi bir şahısta zuhur ettiği zaman o şahıs bu sıfata sahip olduğu sürece aynı sırrın aynı zamanda bir başka kimsede daha zuhur etmesi şeriat itibariyle imkânsızdır. Eğer bir başkası daha bunu iddia ederse iddiası geçersizdir. Reddedilir ve kendisi o zamanın deccâli kabul edilir. O şahıs öldüğü zaman onun sırrı bir başka şahsa intikal eder, bu sırla birlikte halife ismi de intikal eder. Bu nedenle "arzın halifeleri" ifadesi kullanılmıştır; yani bu halifelerden biri diğerinin halifesi, ardılı olur, hilafet mertebesinde bir diğerinden sonra gelir. Âdem aleyhisselâmın halifeliği yeryüzündedir, oradaki bütün halifeler de böyledir. Ama halifeler arasında üstünlük farkı bulunur. Bu da zamanın ve hallerin farklılığından kaynaklanır. Hal ve zaman bir halifeye, bir başka hal ve zamanın o zamanın halifesine vermediği bazı üstünlükleri verebilir. Bu nedenle nebîlerin mucizeleri de dönemlerine göre farklılık az etmektedir. Her bir halifenin ve resûlün mucizesi o zamanda ve o zamanın âlimlerinin halleri üzerinde en baskın olan şeye göre belirlenir. Bu şey ne olursa olsun fark etmez, kâh tıp olur, kâh sihir olur, kâh fesahat olur ya da bunların bir benzeri başka şey olabilir. Bu nedenle Hak Teâlâ [Size verdiği nimetler konusunda sizi sınamak için bazınızı bazınıza derece derece üstün kılandır.] buyurmuş, onları örf ve akıl itibariyle üstünlük sayılabilecek birtakım mertebe ve ilavelerle birbirlerine üstün kılmıştır. Sonra da halifelere [sizi sınamak için] buyurmuş ve devamında; [Şüphesiz rabbin, cezası çabuk olandır. Şüphe yok ki O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.] buyurmuştur. Hazreti Peygamber aleyhisselâm da "Senin öfkenden senin rızana, senin cezandan senin afiyetine sığınırım."[20] şeklinde dua etmiştir.

---

20. Müslim, Salât, 42; Ebû Dâvud, Salât, 152; Tirmizî, Da'avât, 76.

A‘RÂF SÛRESİ

Mekke’de indirilmiştir.

Bismillâhirrahmânirrahîm

المٓصٓ (١) كِتَابٌ اُنْزِلَ اِلَيْكَ فَلَا يَكُنْ فٖى صَدْرِكَ حَرَجٌ مِنْهُ لِتُنْذِرَ بِهٖ وَذِكْرٰى لِلْمُؤْمِنٖينَ
(٢) اِتَّبِعُوا مَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ وَلَا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِهٖٓ اَوْلِيَٓاءَ قَلٖيلًا مَا تَذَكَّرُونَ (٣)
وَكَمْ مِنْ قَرْيَةٍ اَهْلَكْنَاهَا فَجَٓاءَهَا بَأْسُنَا بَيَاتًا اَوْ هُمْ قَٓائِلُونَ (٤) فَمَا كَانَ دَعْوٰيهُمْ اِذْ
جَٓاءَهُمْ بَأْسُنَٓا اِلَّٓا اَنْ قَالُٓوا اِنَّا كُنَّا ظَالِمٖينَ (٥) فَلَنَسْـَٔلَنَّ الَّذٖينَ اُرْسِلَ اِلَيْهِمْ وَلَنَسْـَٔلَنَّ
الْمُرْسَلٖينَ (٦) فَلَنَقُصَّنَّ عَلَيْهِمْ بِعِلْمٍ وَمَا كُنَّا غَٓائِبٖينَ (٧) وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذِنِ الْحَقُّ فَمَنْ
ثَقُلَتْ مَوَازٖينُهُ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (٨)

1. Elif-Lâm-Mîm-Sâd. 2. Bu, sana, kendisiyle insanları uyarman için ve müminlere öğüt olarak indirilmiş bir kitaptır. Artık ondan dolayı göğsünde bir sıkıntı olmasın. 3. Rabbinizden size indirilene uyun. Onu bırakıp başka dostlara uymayın, putlara tapmayın. Ne kadar da az öğüt alıyorsunuz! 4. Nice memleketleri helâk ettik. Onlara azabımız gece uykusuna dalmışken yahut gündüz istirahat hâlinde iken gelmişti. 5. Azabımız kendilerine geldiğinde, “Biz bunu hak ettik, gerçekten biz zalim-

ler olmuştuk." demekten başka söyleyecekleri kalmamıştı. 6. Kendilerine peygamber gönderilenlere mutlaka soracağız. Peygamberlere de elbette soracağız. 7. Andolsun onlara yaptıklarını, uydurma hikâyeler anlatan yalancılarınki gibi değil, tam bir bilgi ile müşriklere anlatacağız. Çünkü biz onlardan uzak değiliz. 8. O gün amellerin tartılması da haktır. Kimlerin sevabı ağır basarsa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.

Bunlar amellerin terazileridir, kişinin amel tarafı ağır basarsa *İlliyyîn*'e yükselir, ama o ameline karşı ağır basar ve amelleri hafifi gelirse *Siccîn*'e düşer. Bu nedenle Hak Teâlâ şöyle buyurmuştur:

وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَٰئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ بِمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَظْلِمُونَ (٩)

9. Ama kimlerin sevabı da hafif gelirse, işte onlar âyetlerimize haksızlık etmiş olmaları sebebiyle kendilerini ziyana sokanlardır.

Kıyamet günü tartı iki türlüdür. Biri amellerin birbirleri ile tartılmasıdır ki bu noktada iyiliklerin kefesine itibar edilir. Diğer ise amellerin o amelleri yapan kimse ile tartılmasıdır. Burada da amel kefesinin ağır gelip gelmediğine bakılır. Kıyamet günü diriliş gerçekleşip tabii cisimler halinde bedenler diriltilince tartı/mizan, onların yaratılışları suretinde zuhur eder. Eğer onların tartıları ağır basarsa o zaman onlar Allah'ın kendilerini mesut kıldığı kimseler olurlar. Bunlar güzel olanı murat eder, zâhirlerinde güzel olanı yaparlar, bu yüzden de tartıları ağır basar, çünkü iyilikleri on katı ile yüz katına hatta daha fazlasına kadar ödüllendirilir. Kötülük ise bire bir karşılığını bulur, bu yüzden de kötülüklerin kefesi terazide hafifi gelir, yani mesutun terazisine nispetle bedbahtın terazisi hafif gelir.

Bil ki Hak Teâlâ terazide şer kefesini değil, sadece hayır kefesini nazar-ı itibara almıştır. Bu da mesut kimseler için ağır basan, bedbahtlar için ise hafif gelen kefedir. Oysa kötülükler kat kat karşılık bulmaz. Bununla beraber kişinin hayır kefesi yine hafif gelirse onun ne kadar bedbaht olduğunu bir düşününüz! Mesut olan kimsenin ağır basan kefesi bedbaht kimsenin hafif basan kefesinin tam kendisidir. Çünkü bedbahtın hayır kefesindekiler çok azdır, ya da hiç yok gibidir. Yine hiçbir hayır amel işlemediği halde Allah Teâlâ tarafından cehennemden çıkarılan kimseler de böyledir. Böyle kimselerin terazilerinin sağ kefesinde hiçbir şey bulunmaz, bunlarda sadece kalplerinde zorunlu olarak bulunan tevhid ilmi (yani Allah'ın birliğine dair doğuştan sahip oldukları zaruri ilim) bulunur. Onun bu konuda hiçbir ameli de yoktur. Eğer Hak Teâlâ hayır ve şer kefelerinin ağırlık ve hafifliklerini esas alsaydı

o zaman bu konuda daha ziyade beyanda bulunurdu. Çünkü kefelerden biri ağır basınca muhakkak diğeri hafif gelecektir. Bunlardan hangisinin hayır hangisinin şer olduğu durumu değiştirmez. Ama tartı yapıldığı zaman kişi kefelerden birinde, amelleri ise diğer kefede olur. İşte bu başka bir tartıdır. Tartısı, ağırlığı ağır gelen kimsenin amelini taşıyan kefe aşağı iner, çünkü dünyada ameller nefisler için meşakkatli gelen şeylerdir. Meşakkatin yeri ise cehennemdir. Amel kefesinin aşağı inmesi cehennemi gerektirir. Kendisinin bulunduğu kefe ise yukarı çıkar, böylece yüksekte olduğu için cennete girer. Bedbaht kimsenin kendisinin bulunduğu kefe ağır basar, amellerinin bulunduğu kefe hafif gelir, böylece cehenneme yuvarlanır. Bu da Hak Teâlâ'nın [onun anası *Hâviye*'dir] âyetinde ifade edilmiştir. Dolayısıyla bu tür tartıda amel kefesinin ağırlığı esas alınır, mesutlarınki ağır, bedbahtlarınki hafif olur. Bu da Hak Teâlâ'nın "Günahlarını sırtlarında taşırlar." (Nahl, 16/25) âyetinde ifade edilmiştir ki bu da kendilerini cehenneme sürükleyecek olan ağırlıktan başka bir şey değildir.

وَلَقَدْ مَكَّنَّاكُمْ فِي الْأَرْضِ وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ ۗ قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ (١٠) وَلَقَدْ
خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ لَمْ يَكُنْ
مِنَ السَّاجِدِينَ (١١)

10. Andolsun size yeryüzünde imkân ve iktidar verdik. Sizin için orada birçok geçim imkânları da yarattık. Ama siz ne kadar az şükrediyorsunuz! 11. Ey Âdemoğulları! Andolsun sizi yarattık, sonra size şekil verdik, sonra da meleklere, "Âdem için secde edin!" dedik. İblis'ten başka hepsi secde ettiler. O, secde edenlerden olmadı.

İblis'e, "Âdem'e secde et!" denmiş, ama İblis izafet lamına işaret eden li-Âdem ifadesindeki lâm'ı anlamamış (Âdem için secde et anlamındaki Âdem'e secde et ifadesini yanlış anlamış), Âdem'in zikredilmiş olmasına dair bilgisizliği ona perde olmuştur. Eğer li-Âdem ifadesindeki lâm harfini anlamış olsaydı, Allah adamlarının kalpleri için talep edilen zâtın mahyasının nurunu görürdü. O zaman da ondan kendisine davet edildiği şeyden kaçınmak gibi bir davranışın sadır olması tasavvur edilemezdi. Ama İblis perdelenmiş, yaratılmış olduğu unsurun Âdem'in yaratıldığı toprak unsurundan üstün oluşuna bakarak kibirlenmiştir. Kendisinin bu açıdan üstün olduğunu görünce daha aşağı olana eğilmekten imtinâ etmiştir. Ama Allah'ın bundan gizlemiş olduğu ilâhî isimlere dair yücelik ve kuşatıcılığı da bilememiştir.

قَالَ مَا مَنَعَكَ اَلَّا تَسْجُدَ اِذْ اَمَرْتُكَۜ قَالَ اَنَا خَيْرٌ مِنْهُۚ خَلَقْتَنٖى مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طٖينٍ (١٢)

12. Allah, “Sana emrettiğim zaman seni saygı ile eğilmekten ne alıkoydu?” dedi. O da “Ben ondan hayırlıyım. Çünkü beni ateşten yarattın. Onu ise çamurdan yarattın.” dedi.

Ateş yakıcılık hususunda ışık ile, fiil gücünde de diğer unsurlarla bir olduğu için İblis, yaratılışının aslı üzerinde düşünmüş ve kendisini oluşturan en büyük unsurun ateş olduğunu görmüştür ki bu da diğer bütün unsurlardan mekân olarak daha yüksektir, tabiatın gerektirdiği şeylerin dönüştürülmesi konusunda bir otoritesi vardır. Çünkü ateş, diğer unsurlardan farklı olarak, soğukluğu kabul etmez. Hava ısınır, su ve toprak da ısınır. Ateşin unsurların kendisinde bir etkisi söz konusudur, buna karşılık diğer unsurların ateş üzerinde herhangi bir etkisi söz konusu değildir. İblis, Allah Teâlâ'nın Âdem aleyhisselâmı kemal suretinde yaratmış olduğunu bilememiş, bu yüzden kibirlenmiş ve yorumu onu Âdem aleyhisselâm karşısında üstünlük taslamaya sevk etmiş, bunun sonucunda da [Ben ondan daha hayırlıyım.] demiştir. Bu ifade, “Ben sana şu çamurdan yaratmış olduğun varlıktan daha yakınım.” anlamına gelir. Sonra bu sözünü gerekçelendirmek üzere [Çünkü beni ateşten yarattın. Onu ise çamurdan yarattın.] demiştir. Ateş aydınlatma konusunda nura daha yakındır, Nur da Allah'ın isimlerinden biridir. Çamur ise salt karanlıktır. İblis burada yalancılık ile cehaleti birleştirmiştir, çünkü kendisi ne Allah Teâlâ katında ne de yaratılış itibariyle Âdem aleyhisselâmdan üstündür. Rükünler arasında üstünlük olur ama bunlar arasında hakikatlerde bir üstünlük söz konusu değildir. O, Âdem aleyhisselâmın kendisinden yaratılmış olduğu suyun ateşten daha üstün olduğunu, onu söndürebileceğini, toprağın soğuma ve kurumaya karşı ateşten daha dayanıklı olduğunu bilememiştir. Dolayısıyla Âdem aleyhisselâmda Allah'ın kendinde, yarattığı rükünler itibariyle, kuvvet ve sübût özellikleri vardır. Onda her ne kadar başka rükünler de bulunuyor olsa da o rükünlerin, yani hava ve ateş rükünlerinin herhangi bir otoritesi yoktur. İblis ise ateşin alevinden yaratılmış olmasının hükmü ile tek bir hal üzere kalamama, sebat edememe özelliğine sahiptir, ateşin alevinden yaratılmış olmasının hükmü gereğince hızlı hareket eder. İnsan ise sübût özelliğine sahiptir, zira o topraktandır, onun soğukluğu, kuruluğu vardır, meşguliyeti içerisinde sabittir.

قَالَ فَاهْبِطْ مِنْهَا فَمَا يَكُونُ لَكَ اَنْ تَتَكَبَّرَ فِيهَا فَاخْرُجْ اِنَّكَ مِنَ الصَّاغِرِينَ (١٣)

13. Allah, "Şimdi in aşağı oradan. Çünkü senin orada büyüklük taslamak haddine değil! Hemen çık! Çünkü sen aşağılıklardansın." dedi.

İblis kendisinden sadır olan davranışa ceza olarak yere inmiş, daha sonra Allah'tan, Âdem aleyhisselâmın soyunu yoldan çıkarma özelliğinin devam etmesini talep etmiştir, çünkü Allah Teâlâ onu yeryüzüne indirerek kendisinin hoşlanmadığı bir ceza vermiştir. Allah Teâlâ onun hakkında haber vererek şöyle buyurmaktadır:

قَالَ اَنْظِرْنِي اِلٰى يَوْمِ يُبْعَثُونَ (١٤) قَالَ اِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ (١٥) قَالَ فَبِمَا اَغْوَيْتَنِي
لَاَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ (١٦) ثُمَّ لَاٰتِيَنَّهُمْ مِنْ بَيْنِ اَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ وَعَنْ
اَيْمَانِهِمْ وَعَنْ شَمَائِلِهِمْ وَلَا تَجِدُ اَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ (١٧)

14. Şeytan dedi ki: "Öyle ise bana insanların tekrar diriltilecekleri güne kadar süre ver." 15. Allah da "Sen süre verilenlerdensin." dedi. 16. Şeytan dedi ki: "Öyle ise beni azdırmana karşılık, yemin ederim ki ben de onları saptırmak için senin dosdoğru yolunun üzerinde elbette oturacağım." 17. "Sonra onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından ve sollarından sokulacağım ve sen onların çoğunu şükreden kimseler bulamayacaksın."

Burada ameller mükellefiyet konusunda dört yönde taksim edilmiştir ve Allah Teâlâ hem saadeti hem de bedbahtlığı bunlara bağlamıştır. Bunlar sağ, sol, ön ve arkadır. Çünkü üst yöne cisim kendi tabiatı ile hareket etmez. Alt yöne ise ruh kendi tabiatı ile hareket etmez. Dolayısıyla insanın saadet ve bedbahtlığı sadece ruhunda ve bedenindeki tabiatının kabul edebileceği dört yönde belirlenmiştir. Ona bu yönlerden hitap edilmiştir. İblis de ona bu yönlerden müdahil olur. İblis "Onlara üstlerinden ve altlarından sokulacağım." dememiştir, çünkü insanların bu yönlerde amelleri yoktur. Bunlar ilâhî tenezzül, Rabbânî ve Rahmânî vehb yönleridir ki bunların da izzet, alıkoyma ve otorite özellikleri vardır. İblis bu dört cihetin hepsini zikredip [Sonra onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından ve sollarından sokulacağım.] demiştir. Yani İblis insanlara ancak onların saadeti konusunda tesirli olabileceği yönlerden sokulur, tabi bu durum insanın İblis'in davetine kulak verip icâbet etmesi halinde söz konusudur. Bu dört yol şeytanın yollarıdır. İblis bunu Allah

Teâlâ'nın "Yoldan çıkar!" emrini duyunca söylemiş ve [sonra onlara önlerinden] demiştir. Allah Teâlâ "Onları celb et!" deyince [arkalarından] demiş, Allah Teâlâ "Onlara ortak ol!" deyince [sağlarından] demiş, Allah Teâlâ "Onlara vaatlerde bulun!" deyince de [ve sollarından sokulacağım] demiştir. İşte bunlar bir harbin suretleridir. Bu harpte kalp imam konumundadır. Allah Teâlâ kulunun yaratılışında kalbi seçmiştir bu seçim de "Beni mümin kulumun kalbi alır."[1] buyurarak yapılmıştır. Allah'ın düşmanının bu kalpten başka bir hedefi yoktur. Düşmana sadece önümüzden, arkamızdan, sağımızdan ve solumuzdan gelme yolları kalmıştır ki bunlarla maksadı kalbi istilâ etmektir. Bu Allah'ın ordusu ile şeytanın ordusu arasında kızışmış olan bir savaştır. Şeytanın buradaki isteği sağ taraftaki uzuvlar değildir, çünkü o uzuvlarla ilgilenmez. Sol taraftaki uzuvlar da değildir, öndeki uzuvlar ya da arkadaki uzuvlar da değildir. Onun fitne atma yeri kalptir ki bu da insanın sağı, solu, önü ve arkası ile ilgili her şeyi etkiler. Şeytan insana tabiatı gereği yardım eder, çünkü davet ettiği şehvetlere tâbi olma konusunda onun yardımcısıdır. Bu itibarla [Sonra onlara önlerinden, sokulacağım.] demiştir ki bu, sözün zâhiri ile sokulmaktır. Sözün zâhiri tecsim, teşbih ve duyulardan şüpheye düşme gibi durumlara sevkeder. Mümin bunu ilim ile def eder, kendisine ulaşmasını engeller. Burhan ilminin nuru ile Hak Teâlâ'nın varlık, birlik, isim ve sıfatları konusunda ortaya konulan şüpheleri izâle eder. Burhan ile Muattıla'ya (sıfatları inkâr edenlere) cevap verir, ilâhın varlığını delillendirir; onunla şirk ehline, Allah'la birlikte başka varlıkları ilâh edinenlere cevap verir, ilâhın ilâh oluş itibariyle bir olduğunu delillendirir. Onunla ilâhî isimlerin hükümlerini ve kâinattaki tesirlerini inkâr edenlere cevap verir, bunların ispatı konusunda naklî burhan ile kati bir şekilde, aklî burhan ile de mânalara delâlet etmek üzere delillendirir. Onunla fiilleri reddeden filozoflara cevap verir, Allah Teâlâ'nın fail olduğunu ve fiillerin Allah Teâlâ tarafından irade edildiğini aklen ve naklen delillendirir.

[Arkalarından] şüphelerle, fasit hayal türü şeylerle sokulacağım. Bu, onun seni Allah Teâlâ hakkında bilmediğin şeyleri konuşmaya çağırması, Allah'ın sana da vahyettini söyleyerek nebîlik ya da resûllük iddia etmeni sağlaması şeklindedir. Tefekkür bunu def eder, çünkü sen eğer tefekkür etmez ve bütün bunların seni helâke sürükleyecek şüpheler olduğunu anlamazsan helâk olursun. Eğer bunları ardına atıverirsen sana sadakat ilimleri ve makamları görünür, bu makamlara ulaşanların nerelere varacakları ise Hak Teâlâ'nın "Muktedir Melîk'in katında sadakat oturaklarındadır-

---

1. Aclûnî, *a.g.e.*, c. 2, s. 116;

lar." (Kamer, 54/55) âyetinde ifade edilmiştir. Kuvvet sadakat sahibinin sıfatı olunca onun nefsine kuvvet verir, o da sahip olmadığı şey ile süslenip bezenmez. Sözlerinde, fiillerinde ve hallerinde Hakk'a bağlı kalır, O'na sadakat gösterir, buna karşılık Hak da onu Muktedir Melîk (olan kendisi)nin katında sadakat oturağına yerleştirir.

[Sağlarından]: Bu yön kuvvet ile nitelenir.[2] Zira şeytan oradan senin iman ve yakîninin zayıflığından dolayı gelir, senin delillerine ve mükâşefelerine şüpheler salar. Ya da acil cennet (dünya cenneti) olan şehvet ve lezzetlerle gelir, onlar kula süsleyip sevdirir. Ancak kula Allah Teâlâ korkusu ârız olur ve bunları def eder. Eğer Allah Teâlâ korkusu olmazsa kul bunlara düşer, düşmesi ile de helâk söz konusu olur.

[Ve sollarından sokulacağım.]: Sıfatları inkâr etme (*ta'tîl*) ya da uluhiyeti konusunda Allah'a ortak koşma şeklindeki şüphelerle sokulur. Bunları tevhid delilleri ve kendisi ile yaratıcının varlığının bilindiği nazar ilmi def eder. Ya da şeytan soldan ümitsizlik, ye's, karamsarlık, Allah Teâlâ hakkında kötü zan, O'nun öfkesinin galip olduğu düşüncesi ile gelir. Ancak ümit, Allah Teâlâ hakkında hüsn-ü zan bunları def edip kökünü kazır. O halde korku sağında, ümit solunda olsun, ilim önünde, tefekkür arkanda olsun. İşte bu dört yön, sana fesadın geleceği yönlerdir. Bir başka açıdan ise arka sıfatların inkârı, sol şirk, sağ zayıflık, ön ise duyulardan şüphedir.

Şeytan müşrik kimseye önünden gelir, çünkü önünden geldiği zaman gözünün önünde olacağını düşünür. Müşrik Allah'ı ispat eder, onu inkâra güç yetiremez, bu yüzden İblis onun ulûhiyet konusunda Allah'a ortak koşmasını sağlar. Sıfat inkârcısına ardından gelir, çünkü arka, nazar mahallidir. Ona, "varlıkta ilâh yok" der. Kibirli kimseye sağından gelir, çünkü sağ kuvvet mahallidir. O da kendisinde hissetmiş olduğu kuvveti ile kibirlenir ve kendisinde rablik bulunduğunu iddia eder, Allah'ın rabliğini kabul etmez. Münafığa solundan gelir, çünkü münafık, bu gruplar içerisinde en zayıf olanıdır, aynı şekilde sol da sağdan zayıftır.

İblis, kula üzerinden, üst tarafından sapkınlık verme konusunda bir şey yapamadığı için altından da bir şey yapamaz; çünkü alt taraf, üst taraf ile aynı dikeydedir. Zira Allah'ın lanetlediği şeytan kula nurların yukarıdan, üst taraftan indiğini görür, onların kendisini yakıp kavurmasından korkar, bu yüzden üstten gelemez. Alt tarafın da üst ile aynı dikeyde olduğunu görür. Çünkü bu nur, dikey aynılığından dolayı üste geldiği gibi alta da gelir.

---

2. Arapçada yemin/sağ kelimesi aynı zamanda kuvvet anlamına gelir. (ç.n.)

İşaret

Eğer, "İblis neden Âdemoğluna üst taraf hariç her yönden gelir?" diye sorarsan şöyle deriz: Mevlâsından inen nurun kendisini yakıp kavurmaması için böyle yapar. Eğer, "Ona alt tarafından gelip onu saptıramaz mı?" diye soracak olursan şöyle deriz; onu aşağıya çağırır, ama fayda etmez, çünkü aşağı zillet ve kulluk makamıdır.

Bil ki senin altı yönün vardır, bunların dördü şeytanındır. Geri kalan ikisinden biri senin, diğeri Allah'ındır. Sen bunlardan Allah'a ait olan yönden korunursun, oradan sana bir tehlike gelmez. Bu yüzden diğer beşinden sakın, onlara dikkat et. Bu nedenle şeriat beş hüküm getirmiştir, bunlar senin yönün ile şeytanın dört yönünün toplamıdır. Hak Teâlâ'nın sendeki yönü konusunda şeriat bir hüküm getirmez, çünkü o korunmuş yöndür, o yönden kalbe sadece bütün şaibelerden korunmuş ilâhî ilimler iner.

قَالَ اخْرُجْ مِنْهَا مَذْؤُمًا مَدْحُورًا لَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكُمْ أَجْمَعِينَ (١٨)

18. Allah, dedi ki: "Öfkeye mâruz kalmış ve kovulmuş olarak çık oradan. Andolsun, onlardan sana kim uyarsa sizin, hepinizi cehenneme doldururum."

İblis'in cehennemden çıkışı için hiçbir yol yoktur, çünkü Allah onunla ve ona tâbi olan müşriklerle cehennemi dolduracaktır. Cehennem dolduktan sonra ise doluluğu eksilmez, dolayısıyla oradan çıkış yoktur.

وَيَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ فَكُلَا مِنْ حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هٰذِهِ الشَّجَرَةَ
فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ (١٩)

19. "Ey Âdem! Sen ve eşin cennette kalın. Dilediğiniz yerden yiyin. Fakat şu ağaca yaklaşmayın. Yoksa zalimlerden olursunuz."

[Dilediğiniz yerden yiyin.]: Varlıkta Allah tarafından bildirilen ilk yasak, Âdem ve Havvâ'ya söylenilen [Şu ağaca yaklaşmayın!] ifadesidir. Aynı şekilde varlıktaki ilk emir de Allah Teâlâ'nın meleklere ve İblis'e [Âdem'e secde edin!] şeklindeki emridir. İlk emir ve yasak bu olduğu için bunlara muhalefet durumunda ceza da söz konusu olmuştur. Buradaki yasak, ameli bir mükellefiyet değildir, o yokluğa ilişkin, yapmamaya ilişkin bir emir içerir, yani "yapma" denir. Mümkünün hakikati, "yapmamak"tır, dolayısıyla ona âdeta,

"aslından çıkma" denmiştir. Oysa emir bunun aksidir; çünkü o, varlıksal bir durum içerir, "yap" ifadesidir. Âdeta, "aslından çık" denmiş olur. Emir nefse yasaktan daha ağır gelir, çünkü asıldan çıkmayı teklif eder, mükellefiyet olarak yükler. Eğer İblis isyan edip de Âdem aleyhisselâm secde etmediği sırada söylemiş olduğu sözleri söylememiş olsaydı cezalandırılmazdı, çünkü aslından çıkmamış olurdu. Ancak o, o esnada söylemiş olduğu sözleri söylemiş, kibrini ortaya koymuştu, kendisini başkalarından üstün görmüş, bu kadarıyla kulluktan dışarı çıkmıştır. Allah Teâlâ'nın cezası da ona bu yüzden isabet etmiştir. Âdem aleyhisselâma ve Havvâ'ya verilen ceza ise asıllarından çıkmaları, yani terk ile ilgili idi. Hazreti Peygamber aleyhisselâm bu hakikati ifade etmek üzere, "Ben size bir şey emrettiğim zaman onu elinizden geldiğince yapın, size bir şeyi yasakladığım zaman ise ona derhal son verin."[3] buyurmuştur.

İşaret

Âdem aleyhisselâma kısıtlama sadece *şecera* (ağaç) ile ilgili olarak gelmiştir. Nitekim *şecer* (ağaç) kelimesi ihtilaf anlamındaki *teşâcür* kökünden gelir. Yani ona ["*teşâcüre*" (ihtilafa)] yaklaşma, insanlığının ve onun gerektirdiği şeyin yolundan ayrılma, hakikati konusunda kimseyi daraltma, çünkü kalabalık edip daraltmak "*teşâcür*"dür denmiştir. Bu yüzden ağaca yaklaştığı zaman rabbinin yasağına muhalefet etmiştir, böylece *müşâcir* (ihtilafçı) olmuş ve bu halde kendisinden, o an için söz konusu olan saadet hali gitmiştir.

فَوَسْوَسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ لِيُبْدِيَ لَهُمَا مَا وُرِيَ عَنْهُمَا مِنْ سَوْاٰتِهِمَا وَقَالَ مَا نَهٰيكُمَا رَبُّكُمَا
عَنْ هٰذِهِ الشَّجَرَةِ اِلَّا اَنْ تَكُونَا مَلَكَيْنِ اَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ (٢٠) وَقَاسَمَهُمَا اِنّ۪ي لَكُمَا
لَمِنَ النَّاصِح۪ينَۙ (٢١) فَدَلّٰيهُمَا بِغُرُورٍۚ فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَةَ بَدَتْ لَهُمَا سَوْاٰتُهُمَا وَطَفِقَا
يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِۜ وَنَادٰيهُمَا رَبُّهُمَا اَلَمْ اَنْهَكُمَا عَنْ تِلْكُمَا الشَّجَرَةِ وَاَقُلْ
لَكُمَا اِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمَا عَدُوٌّ مُب۪ينٌ (٢٢)

20. Derken şeytan, kendilerinden gizlenmiş olan avret yerlerini onlara açmak için kendilerine vesvese verdi ve dedi ki: 21. "Rabbiniz size bu ağacı ancak, melek olmayasınız ya da sonsuz hayata ulaşamayasınız diye yasakladı. Ben size öğüt verenlerdenim." diye de onlara yemin et-

3. Müslim, Fedâil, 37.

ti. 22. Böylece onları kandırarak yasağa sürükledi. Ağaçtan tattıklarında kendilerine avret yerleri göründü. Derhal üzerlerini cennet yapraklarıyla örtmeye başladılar. Rableri onlara, "Ben size bu ağacı yasaklamadım mı? Şeytan size apaçık bir düşmandır, demedim mi?" diye seslendi.

Önce Âdem aleyhisselâm cennete yerleşmesi ve oradan dilediğince yemesi emredilmiş, sonra da işaret edilen ağaca yaklaşması yasaklanmıştır. Böylece "dilediğiniz şekilde" ifadesi üzerinde bir kısıtlama yapılmıştır, yoksa yeme konusunda kısıtlama yapılmış değildir. Ona kısıtlanan şey yeme değil, ağaca yaklaşmadır. Ancak ona yaklaşmadan yemeleri de söz konusu değildir. Derken onlar ağaçtan yemişler, ama yedikleri için değil, ona yaklaştıkları için cezalandırılmışlardır.

İşaret

Onların avret yerlerinin ortaya çıkmasının sırrı, gayelerinin mümkünlerinin ayan beyan olmasıdır. Varlıkta onların benzerleri müşahede edilen kalem ve levhtir, bu yüzden üzerlerine cennet yapraklarından örtünmeye koyulmuşlardır, böylece bu yaprakların onları başkalarının görmesine engel olmasını istemişlerdir.

قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَا اَنْفُسَنَا وَاِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ (٢٣)

23. Dediler ki: "Rabbimiz! Biz kendimize zulüm ettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka hüsrana uğrayanlardan oluruz."

[Dediler ki: "Rabbimiz! Biz kendimize zulüm ettik], senin serbest bırakma ve mubah kılma yerindeki kısıtlama ve yasaklama işaretini fark edemedik, anlayamadık, işlediğimiz hatalarla kendimize, nefsimize zulmettik. Zira bu hatalar onları telef olmaya yaklaştırmıştı. Dolayısıyla kurtuluş çabasına girmeleri ve efendilerinin yasağına sıkı sıkıya bağlı kalmaları gerekirdi. [Eğer bizi bağışlamazsan], yani muhalefet olarak üzerimize bulaşan şeyin otoritesi üzerimizde hâkim olmasın diye bizden örtmezsen. Zira onu ancak sen örtebilirsin. [Ve bize acımazsan], bu örtme ile bize rahmet etmezsen [mutlaka hüsrana uğrayanlardan oluruz], ticaretimiz kâr etmemiş olur. Bunlar Âdem aleyhisselâmın rabbinden almış olduğu kelimelerdir ki o bunları Allah Teâlâ kendisini seçtiği zaman almıştır. Bunu Hak Teâlâ "Ve Âdem Rabbinden kelimeler aldı, onlarla tevbe etti." (Bakara, 2/37) şeklinde ifade etmiştir. Âdem aleyhisselâm iti-

raf ve duaya bir şey ilave etmemiştir. Mârifet konusunda Âdem aleyhisselâmdan daha kâmil olan kimse görülmemiştir, çünkü o itiraf etmiş ve dua etmiştir.

قَالَ اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِى الْاَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ اِلٰى حِينٍ (٢٤)

24. Allah, dedi ki: "Birbirinizin düşmanı olarak inin oradan. Size yeryüzünde bir zamana kadar yerleşme ve yararlanma vardır."

İblis, Havvâ ve Âdem'in üçüne birden, çoğul zamiri ile, tek bir ifade kullanılarak "inin" denmiştir ki bu, Âdem aleyhisselâm için en ağır cezadır. Yoksa inmenin kendisi Âdem ve Havvâ için ceza değil, İblis için cezadır. Çünkü Âdem aleyhisselâm, tevbe edip Allah Teâlâ tarafından seçilmesinin ardından yeryüzünde halife kılınacağına dair vaadin gerçekleşmesi için indirilmiş, rabbinden kelimeleri alıp itiraf etmiş, İblis'in "ben senden daha hayırlıyım" sözüne karşılık o hatasını itiraf etmiştir. Böylece Hak Teâlâ bize Allah Teâlâ katında itiraf makamını ve bu makamın neticesi olan saadeti öğretmiştir ki biz de günahlarımızda bu yolu izleyelim. Yine İblis'in iddiacılığını da öğretmiştir ki günah işlediğimiz zaman onun gibi davranmaktan sakınalım. Hak Teâlâ Havvâ'yı tenasül (neslin devamı), İblis'i ise kendisini cezalandırmak üzere indirmiştir. Âdem aleyhisselâmın ve Havvâ'nın inişi bir keramet, değer kazanma inişi iken İblis'in inişi perişanlık ve ceza inişidir.

İşaret

Onlardan bazıları bu dünyada bazılarına düşman kılınmıştır ki Allah'ın yardımını destek olarak talep etsinler, böylece muhtaçlıkları ortaya çıksın, *el-Azîz*, *el-Gaffâr* olan Allah'ın celâlinin münferit, eşsiz benzersiz olduğu ortaya çıksın.

قَالَ فِيهَا تَحْيَوْنَ وَفِيهَا تَمُوتُونَ وَمِنْهَا تُخْرَجُونَ (٢٥) يَا بَنِى اٰدَمَ قَدْ اَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا
يُوَارِى سَوْاٰتِكُمْ وَرِيشًا وَلِبَاسُ التَّقْوٰى ذٰلِكَ خَيْرٌ ذٰلِكَ مِنْ اٰيَاتِ اللّٰهِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ (٢٦)

25. Allah, dedi ki: "Orada yaşayacaksınız, orada öleceksiniz ve kıyamet koptuğunda oradan çıkarılacaksınız." 26. Ey Âdemoğulları! Size avret yerlerinizi örtecek giysi ve süslenecek elbise verdik. Takva elbisesi daha hayırlıdır. Bu giysiler, Allah'ın rahmetinin alâmetlerindendir. Belki öğüt alırlar diye onları insanlara verdik.

İşaret

[Ey Âdemoğulları!]: Hazreti Âdem aleyhisselâmın bizimle arasındaki nesep bağı Allah ehli insanların pek çoğuna göre bile kesilmişken sıradan insanlar bu konuda ne düşünebilir ki? Oysa insanlar Allah Teâlâ'nın pek çok yerde ifade buyurduğu [Ey Âdemoğulları!] hitabının müzekker (eril formda) zikredilmiş olmasını anlayamamış, hiç kimse bu babalık ve oğulluğun farkına varamamıştır. Bununla birlikte sadece derin düşünce sahipleri öğüt alır. Allah Teâlâ cümlemizi babasına iyilikte bulunanlardan etsin.

[Size avret yerlerinizi örtecek giysi ve süslenecek elbise verdik.]: Avret yeri, kendisine nispet edilen kınama nedeniyle bakmanızın size kötü geleceği yerdir.

İşaret

Avret mahalli, meyli nedeniyle avret olarak isimlendirilir, çünkü onun ilâhî var edişte sır derecesi vardır ve Hak tıpkı kadını levhi mahfuz konumuna koyduğu gibi onu da ilâhî kalem konumuna koymuştur. Ama o bu yüce mertebeden ve yakın konumdan meyledip onlardan çıkan bevl ve dışkı eziyeti gibi kötü kokuların varlığına mahal olmaya yönelince ve kendisini bedenden atıcı kuvvetin çıkardığı şeyin yolu haline getirince ona avret adı verilmiş ve bu hakikatin gizlenmesi emredilmiştir. Elbise örten, gizleyen ve zarardan koruyan şeydir.

[Avret yerlerinizi örtecek]: Gayret duygusu ile onları kapatacak.

[Ve süslenecek]: Bu dış elbisedir.

[Takva elbisesi daha hayırlıdır.]: Çünkü koruma örtmedir, kişi onunla sakınılması gereken şeyden kendisini korur. Hak Teâlâ takvayı elbise kılmıştır. Burada beden kalptir, bu nedenle [daha hayırlıdır] buyurmuştur, yani en hayırlı elbisedir. Burada elbise konusundaki takva, insanın avret yerinin açılmasını önleyen, kötü ahlâk anlamındaki avretine örtü olan şeydir. İnsanın soğuk ve sıcak havadan koruyan elbise, süs elbisesinden hayırlıdır.

Bil ki iç/bâtın elbisesi gıdadır, zâhirin elbisesi ise eziyeti def edecek olan şeydir. Açlık bir acıdır, onu yemek def eder, susuzluk bir acıdır, onu içmek def eder, sıcak ve soğuk birer acıdır, onları da elbise def eder. Diğer acıları da Allah'ın acıları defetmek üzere yarattığı devalar def eder. Def edici olanların dışındakiler ya ziynettir ya da arzu peşinde koşmaktır.

يَا بَنِي آدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَا أَخْرَجَ أَبَوَيْكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا
لِيُرِيَهُمَا سَوْآتِهِمَا إِنَّهُ يَرَاكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ إِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطِينَ
أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ (٢٧)

27. Ey Âdemoğulları! Avret yerlerini kendilerine açmak için, elbiselerini soyarak ana babanızı cennetten çıkardığı gibi, şeytan sizi de saptırmasın. Çünkü o ve kabilesi, onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler. Şüphesiz biz, şeytanları, iman etmeyenlerin dostları kılmışızdır.

[Ey Âdemoğulları! Avret yerlerini kendilerine açmak için, elbiselerini soyarak ana babanızı cennetten çıkardığı gibi, şeytan sizi de saptırmasın.]: Babalık konusunda kadınlar erkeklere katılır, yani Âdemoğulları ifadesi kadınları da içine alır.

[Çünkü o ve kabilesi, onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler.]: Böylece Allah Teâlâ onları latiflik ile nitelemiştir. O ve kabilesi bizi müşahede edip ayan beyan görürler, çünkü *el-Latîf* ismi cinlere, insanların gözünden gizlenme özelliğini vermiştir. Bu yüzden onları gözler, ancak bedenlendikleri zaman görebilir, bunun dışında göremez.

وَإِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا وَاللَّهُ أَمَرَنَا بِهَا قُلْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ
أَتَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ (٢٨)

28. Çirkin bir iş işledikleri vakit, "Biz atalarımızı bunun üzerinde bulduk, Allah da bize bunu emretti." derler. De ki: "Şüphesiz, Allah çirkin işleri emretmez. Siz bilmediğiniz şeyleri Allah'ın üzerine mi atıyorsunuz?"

Emir sözün kısımlarından biridir. Allah Teâlâ günahı emretmiş değildir, aksine o hayra koşmayı ve hayırda yarışmayı, bağışlanmaya koşmayı emretmiştir. Aynı şekilde o çirkin işleri emretmediği gibi irade de etmez, ama bunlar onun kaza ve kaderinde yer alır. Onları irade etmemesinin izahı ise onların kendilerinden değil, çirkin oluşlarındandır. Çünkü Allah'ın eşyadaki hükmü yaratılmamıştır, zira bu onun o eşyaya ilişkin o haldeki ilminin aynısıdır. Bu durumda Allah Teâlâ onu irade etmiş olmaz, hüküm ise emir sayılmaz. Yaratılışın üzerinde cereyan etmediği şey murat sayılmaz. Bize O'na itaat emredildiğine göre biz buna bağlı kalırız ve deriz ki itaatin irade edilmiş olduğu naklen ve aklen sabittir, o halde çirkin işlerin irade edilmiş olduğunu da kabul ediniz. Biz bunu, tıpkı amellerin araz olmalarına rağmen tartılmasını ve

suretlerini kabul ettiğimiz gibi, iman olarak kabul ederiz. Bu durum, delilin gereği olduğu için, söylemiş olduğumuz görüşe bir zarar vermez.

قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ وَأَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ
كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ (٢٩)

29. De ki: "Rabbim adaleti emretti. Her secde yerinde yüzlerinizi O'na doğrultun. Dini Allah'a has kılarak O'na ibadet edin. Sizi başlangıçta yarattığı gibi yine O'na döneceksiniz."

Dönme (*iâde*) konusunda, yani bu iadenin dünyada Allah'ın bizi var etmesinde olduğu gibi bireylerin cinsel münasebeti, hamilelik ve doğum gibi süreçlerin herkes için aynı anda gerçeklemesi şeklinde mi yoksa ruhun beden iadesi şeklinde mi olacağı konusunda ihtilaf edilmiştir. İlk görüş Ebu'l-Kasım İbn Kasî'nin görüşüdür. İkinci görüş ise çoğunluğun görüşüdür. Zira kıyamet gününde ölülerin diriltilmesi çok kısa bir süre içerisinde olacaktır. Eğer yaratılış ilk baştaki gibi olmayacaksa o zaman ona iade denmez. Hak Teâlâ'nın [Sizi başlangıçta yarattığı gibi yine O'na döneceksiniz.] ifadesi, âhiretteki dirilişin tıpkı dünyadaki yaratılış gibi herhangi bir ön örnek olmaksızın yapılacağı anlamına gelir. Zira Allah Teâlâ bizi önceden bir örnek, model olmaksızın yaratmıştır. Âhirette de önceden bir örnek olmaksızın yaratacaktır. Âyetteki [Sizi başlangıçta yarattığı gibi] ifadesi, "sizi örneksiz yarattığı gibi" anlamına gelir. [Yine O'na döneceksiniz.] ifadesi ise "Âhiret hayatında da aynı şekilde örneksiz olarak yaratılacaksınız." anlamına gelir. Çünkü suretler suretlere, mizaçlar da mizaçlara benzemez. Bu konuda elçi olan nebîlerin aleyhimusselâm dilinden nakledilmiş ilâhî haberler mevcuttur. Âhiret yaratılışı unsurlardan değil, tabiattan olacaktır, bu nedenle âhirette insan uyumayacak, uyuyamayacaktır. Cennetlikler cennette uyumazlar. Dünyadaki kusurlardan hiçbiri onlarda olmaz. Aksine his âlemi, mâna âlemi ve berzah âlemi onlara görünür ve bu arada onlar uykuda olmazlar. Eğer, "Âyette geçen [Yine O'na döneceksiniz.] ifadesinin faydası nedir?" diye soracak olursan şöyle deriz: Bununla insan ruhlarına hitap etmiş ve onlara, kendilerinin âhirette de tıpkı dünyada olduğu gibi yani bedenleri tebdir etmeye dönecekleri ifade edilmiştir. Bu ruhlar dünya hayatında bu yaratılışın kendisine göre meydana geldiği mizaç üzeredir. Allah Teâlâ onları kabirlerinden bu yaratılış üzere çıkartır. Ardından tohumun yerden bitmesi gibi bittiklerinde, ateşten çıkartır. Bununla birlikte, o mizacı yeniden yaratmaya güç yetirir, fakat bunu dilememiştir. Bu nedenle meşîet kendisine taalluk etmiş ve Hak Teâlâ "Sonra dilerse onu yeniden yaratır." (Abese, 80/22) buyurmuştur.

Yani "Üzerinde bulunduğu bu mizacı yeniden yaratır." demek istemiştir. Aynısı olsaydı, "Sonra onu yeniden yaratır." derdi. Yani buradaki [Sizi yarattığı gibi yine ona döneceksiniz.] ayeti "İlk yaratılışı biliyorsunuz, o halde hala öğüt almaz mısınız?" (Vâkıâ, 56/62) âyetinde ve "Sizi yarattığımız gibi tekrar yaratacağız, bu bizim üzerimizdeki bir vaattir." (Enbiyâ, 21/104) âyetinde ifade edilmiş olan husustur. Allah Teâlâ bu âyetlerde bize ilk yaratmanın bir ön örneğe dayanmaksızın gerçekleştiğini, âhiretteki yaratılışın da bir ön örnek olmaksızın gerçekleşeceğini bildirmiştir. Bununla beraber bu yaratma, hiç kuşkusuz, fiziksel bir yaratmadır. Hazreti Peygamber aleyhisselâm cennetliklerin ve cehennemliklerin yaşadığı durumun bu dünya hayatındakinden farklı olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla biz buradan ise şunu anlarız: Söz konusu farklılık, onların kendisine göre yaratıldığı önceki bir örneğe göre yaratılmamış olmalarıyla ilgilidir. Söz konusu şey, eskimez, başka bir ifadeyle eskimeye konu olmaz. Allah Teâlâ âhiret yaratılışını inşa edip onu düzenlediği ve itidal verdiği zaman İsrâfîl bir kez sûra üfler. Bu üfleme o berzah suretlerine temas eder ve onları söndürür. Hemen ardından ikinci üfleme tutuşma için istidadlı surete gelir. Bununla kastedilen diğer yaratılıştır. Böylece berzahtaki suretler ruhlarıyla tutuşur. Derken bir anda hepsi ayağa kalkar ve bakarlar. Bir kısmı Allah'a hamd edip "*elhamdülillâh*" der, bir kısmı, "Bizi kabirlerimizden kim çıkardı?" (Yâsîn, 36/52), bir kısmı "Öldürdükten sonra bizi dirilten ve dönüşün kendisine olduğu zâtı tenzih ederiz." der. Velhasıl orada herkes kendi bilgisine göre konuşur. Herkes berzahtaki halini unutmuştur ve içinde bulunduğu durumun, uyanık kimsenin tahayyül ettiği gibi bir uyku olduğunu zanneder. Daha önce, ölmüş ve berzaha göçmüşken orada uyanık olan kimse gibiydi. Dünya hayatı ise, onun için bir uyku gibi olmuştu. Âhirette insan, dünya ve berzahtaki durumunun uyku içinde uyku olduğuna inanır. Gerçek uyanıklık, âhiret hayatındaki halidir. Bu halindeyken şöyle der: "İnsan dünyada uykudadır. Sonra ölerek berzaha göçer. Berzahta ise, uykusundan uyandığını gören insanın durumundadır. Bundan sonra ise, uyanıklık âhiret hayatındadır. Bu uyanıklık, herhangi bir şekilde uyku içermez. Hazreti Peygamber aleyhisselâm "İnsanlar uykudadır, öldüklerinde uyanırlar."[4] buyurmuştur. Öyleyse, dünya berzaha göre uyku içinde uykudur. Çünkü berzah gerçek duruma daha yakındır. Şu hâlde o, uyanıklığa daha uygundur. Berzah ise, kıyamet günündeki âhiret hayatına göre uykudur. Bil ki insanın yaratılışı tersine döndürülür, onun âhireti bâtınında, dünyası zâhirindedir. Âhiret yaratılışında ise bâtını dünyasında zâhir bir suret, zâhiri ise dünyasında bâtın bir surettir. Bu nedenle âyette [Sizi başlangıçta ya-

---

4. Irâkî "Onu merfû olarak bulamadım. Ali b. Ebî Tâlib'e isnad edilmiştir." demiştir. Bkz. Irâkî, *a.g.e.*, s. 358.

rattığı gibi yine O'na döneceksiniz.] buyurmuştur. Âhiret, dünya yaratılışının tersidir, dünya ise âhiret yaratılışının tersine döndürülmüş halidir. İnsan her iki durumda da aynı insandır. O halde sen, burada aklından geçenlerin şeriat tarafından övülen şeyler olmasına dikkat et. Böylece âhirette suretin güzelleşir. Bunun aksi de geçerlidir. [Sizi başlangıçta yarattığı gibi] ifadesini ancak "Sizleri bilmediğiniz bir şeyde yaratırız." (Vâkıâ, 56/61) ifadesini bilen kimse bilir. Suretler farklılaşsa da bu Hakk'ın halka davetidir. Burada "başkası"nın ispatı, olumlanması söz konusudur. İadenin (dirilişin) ispatına iman etmek saadeti verir. Varlıkta, -müşahede itibariyle gizli olsa da- tekrar yoktur, bunun müşahedeye gizli olmasının sebebi, misallerin varlığıdır. Bunu ancak Allah adamları bilir. Eğer varlıkta tekrar olsaydı kuşak daralırdı, *el-Vâsî* ismi tam olarak tahakkuk etmez, mümkünlerin sonsuz oluşu geçersiz olurdu.

Bir başka vecih

[Sizi başlangıçta yarattığı gibi yine O'na döneceksiniz.]: Bil ki insan suret ve mâna olarak zayıflıktan yaratılmıştır ve yine zayıflığa döner. Suretlerde zuhur ederken ârızî şeylerle yükselir, Allah'ın bahşetmesi ile yolun ortasında kuvvet bulur. Nitekim Hak Teâlâ "O sizi zayıflıktan yaratmış, sonra zayıflığın ardından kuvvet, kuvvetin ardından zayıflık ve yaşlılık verir." (Rûm, 30/54) buyurmuştur. Zayıflık insanın aslıdır ve ona döner. Bu sebeple de [Sizi başlangıçta yarattığı gibi yine O'na döneceksiniz.] buyurmuştur. Bir başka âyette ise "Bir kimse uzun ömür verirsek onu yaratılış itibariyle ilk haline döndürürüz." (Yâsîn 36/68) buyurmuştur. Yine bir başka âyette "Sonra ömrün en zayıf dönemine döndürülür ve biliyor olduktan sonra hiçbir şey bilmez olur." (Nahl, 16/70) buyurmuştur. Bu onun beşiğe/toprağa dönüş zamanıdır. Hak Teâlâ "Biz yeri bir beşik yaptık." (Nebe' 78/6) buyurmuştur.

فَرِيقًا هَدٰى وَفَرِيقًا حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُ اِنَّهُمُ اتَّخَذُوا الشَّيَاطِينَ اَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ
وَيَحْسَبُونَ اَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ (٣٠) يَا بَنِي اٰدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا
وَلَا تُسْرِفُوا اِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ (٣١)

30. Allah, bir kısmına hidayet etti, bir kısmına da sapkınlık lâyık oldu. Çünkü onlar Allah'ı bırakıp şeytanları dost edinmişlerdi. Kendilerinin de doğru yolda olduklarını sanıyorlardı. 31. Ey Âdemoğulları! Her mescitte ziynetlerinizi takının. Yiyin için fakat israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez.

[Ey Âdemoğulları! Her mescitte ziynetinizi takının.]: Bu Allah Teâlâ'nın, Allah için güzelleşme konusundaki emridir. Bu, müstakil bir ibadettir. Özellikle namaz ibadetinde Allah için güzelleşmek, ziynet takınmak emredilmiştir. Bu ziynet, güzel elbise giyinmektir. Takva elbisesi de buna dâhildir ki bu, en hayırlı elbisedir. Allah bizlere her mescitte, yani O'na her münâcâtımızda ziynetlerimizi takınmamızı emretmiştir. Namaz Hazreti Muhammed aleyhisselâmın ve her bir müminin göz aydınlığıdır, çünkü namazda müşahede söz konusudur. Zira Namazda Allah, namaz kılan müminin kıblesindedir. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Sanki Allah'ı görüyormuş gibi O'na ibadet et."[5] buyurmuştur. Hiç kuşkusuz güzellik, bizatihi sevilir. Hadis-i şerifte nakledildiğine göre adamın biri Hazreti Peygamber aleyhisselâmın yanına gelmiş ve "Ey Allah'ın peygamberi! Ben çarıklarımın ve elbisemin güzel olmasını isterim." demiş, Hazreti Peygamber aleyhisselâm da buna karşılık "Allah güzeldir, güzeli sever."[6] buyurmuştur. Yine başka bir vesile ile Hazreti Peygamber aleyhisselâm, "Allah, kendisi için süslenmeye en layık olandır." buyurmuştur. Sahabî der ki, bu âyet indirildiği zaman bize çarıklarımızla namaz kılmamız emredilmiş oldu.

İşaret

Çarıklar/ayakkabılar, Allah'a seyru sefer ederken Kitap ve Sünnet'ten yardım istemeye işarettir ki bu, her mescidin ziynetidir. O halde sen kâh zillet, muhtaçlık, huşû, huzû (gönülden boyun eğmen), secde, rükû niteliklerinle ziynetlen; kâh Allah Teâlâ'nın niteliği olan kerem, lütuf, şefkat, affedicilik, bağışlayıcılık, mağfiret gibi niteliklerle ziynetlen. Bunlar Allah'ın ziynetlerinden olup kulları için haram kılınmış değildir. Bu konumda olursan o zaman Allah Teâlâ seni, sahip olduğun bu ziynetlerle süslenmiş olmandan dolayı severler. Nihayetinde Allah'ın ziyneti bize haram değildir. Kınanan ziynet dünya hayatının ziynetidir, yani yakın ve geçici olan ziynettir. O halde burada denen şey, "Elbiselerden ancak ilim ve mârifet elbisesi gibi daimî olanlarını giyininiz." şeklindedir. Bu nedenle Hak Teâlâ [Takva elbisesi en hayırlı olanıdır.] buyurmuştur, yani takvanın sana giydireceği ilim daha hayırlıdır. Çünkü Hak Teâlâ "Allah'tan korkun, takva sahibi olun ki Allah size öğretsin." (Bakara, 2/282) buyurmuştur.

---

5. Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, c. 10, s. 297; İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, c. 7, s. 78.
6. Müslim, İman, 39.

[Yiyin için fakat israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez.]: Tabiat bilginleri şöyle derler: Bu ilmin kökenine dair Hazreti Peygamber aleyhisselâmın "Mide hastalığın evidir, korunma tedavinin başıdır. Her hastalığın kökü hazımsızlıktır."[7] şeklindeki sözünden daha toplayıcı, güzel bir ifade söylenmemiştir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm yeme ölçüsünü belirleyerek midenin üçte birini yemeye, üçte birini suya ve üçte birini de nefes almaya bırakmayı emretmiştir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Âdemoğluna belini doğrultmaya yetecek birkaç lokma yeterlidir."[8] buyurmuştur. İşte bu ilkeler, beden evinin yönetimiyle ilgilidir ki bu da Allah Teâlâ'nın yaratmış, tesviye etmiş, tedbir edici insan nefislerinin meskeni olarak yapıp hazırlamış olduğu tabii cisimlerdir.

Allah Teâlâ seni muvaffak kılsın, bil ki insana düşman olan ve sürekli olarak kötülüğü emreden kâfir nefsin, nefs-i emmârenin insan üzerine iki keskin kılıçtan kaynaklanan büyük bir kuvvet ve otoritesi vardır. Bu iki kılıçla en kuvvetli ve sağlam adamların boyunlarını bile vurur. Bunlar midenin ve avret mahallinin arzuları, şehvetleridir. Ancak avret mahallinin şehveti her ne kadar son derece güçlü ve otoriteli olsa da yine de midenin şehvetinin altındadır. Çünkü onu destekleyen tek şey midenin şehvetidir. Eğer kişi bu mide düşmanına galip gelirse o zaman avret mahallinin şehvetini yenme konusunda pek yorulmaz, hatta tamamen ortadan kalkabilir. Bu mide şehveti önce sahibinin kendisini tamamen yemekle doldurmasını sağlar. Oysa gerek dinî gerek tabii bakımdan her türlü hastalığın kökünün çok yemek olduğunu bilir. Bu çok yemenin (hazımsızlığın) ürettiği tabii hastalık, uzuvların fesada uğramasıdır ki ondan da helâke götürecek acılar ve hastalıklar türer. Bunun ürettiği dinî hastalık ise ebedî helâke sevk etmesidir. Çünkü bu durum seni çok bakmaya, çok konuşmaya, çok yürümeye, çok cinsel münasebete sevk eder. Durum böyle olduğuna göre aklı başında her insanın karının tamamen yiyecek ve içecekle doldurmaması gerekir. Hele de bu kişi şeriat sahibi olup da kurtuluş yolunu arayan biri ise o zaman onun haramlardan behemehâl sakınması, şüpheli şeyler karşısında da son derece dikkatli olması gerekir. Zira helâk olan herkes midesinden dolayı helâk olur, istek ondan neşet eder, kazanç konusunda helâle harama pek dikkat etmemenin ve Allah Teâlâ tarafından belirlenen sınırları ihlâl etmenin sebebi odur. Evladım, Allah'tan sakın, az ye, temiz ve helâl ye. Giyim kuşam konusunda da buna dikkat et. Çünkü giyim de tıpkı yemek gibi bedenin gıdasıdır. Beden onunla nimetlenir, çünkü giyim

---

7. Aclûnî, *a.g.e.*, c. 2, s. 253.
8. Beyhakî, *el-Âdâb*, s. 189, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrut, 1988. Benzer bir rivayet için bkz. Tirmizî, Zühd, 47.

bedeni soğuktan ve sıcaktan korur ki soğuk ve sıcak da benden için açlık konumundadır. O halde sen nefsin için değil, sadece bedenini ibadet yapmak üzere muhafaza etmek için ye, iç ve giyin. Nefsin senden sadece en güzel yiyecekleri en güzel şeylere bakmanı, en iyi içecekleri içmeni, en iyi bineklere binip en iyi evlerde oturmanı ve en güzel elbiseleri giyinmeni ister. Her şeyin en iyisini ister, en değerlisini, en pahalısını arzu eder. Eğer bütün bu konularda başka hiç kimsenin sahip olmadığı kadar güzel ve değerli olanlarını elde edebilecek olsa, onunla bile yetinmez. Onu buna sevk eden şey ise öne geçme, lider olma sevdasıdır, herkesin ona bakıp onu parmağı ile göstermesine, ondan başkasına iltifat edilmemesine yönelik arzusudur. Bu uğurda haram helâl gözetmez. Oysa beden böyle değildir, onun tek istediği açlıktan, soğuktan, sıcaktan korunmaktır. Yani beden özellikle kendisini koruyacak olan yiyecek, içecek, giyim, mesken ve benzeri şeyleri talep eder. Nefis ya da şeriata uyan akıl da onun için bunları kazanır ve onu doyurur. Eğer onu besleyen ve korumaya çalışan nefis şüpheli şeylere dalar, haramlara bulaşırsa -çünkü nefis kötülüğü emreder ve arzuları ile tatmin olur- o zaman nefsini de bedenini de iki cihanda helâk olmaya sürükler. Çünkü o bu dünyada büyük ihtimalle bütün arzularına ulaşamayacaktır, zira ilâhî emir belli bir rızık taksim etmiş, belli bir süre belirlemiştir. Ama eğer bedeni besleyen nefsi şeriata uyan akıl ise o zaman kendisini kayıt altına alır ve her şeyin helâl olanını tercih eder, her hakkı yerli yerine koyar, helâl bile olsa arzuladığı pek çok yiyeceği terk eder, yetecek kadar beslenir. Nefsin hilafına, rabbinin katındakini ister. Çünkü nefsin isteği her halde en güzel olanı elde etmektir. Allah'tan afiyet niyaz ederiz. Bu noktada aleyhimize olan hüccet ayan beyandır. Çünkü bu sadece bir haber olsaydı belki bir nebze özrümüz olurdu, ne var ki bu ayan beyan gördüğümüz bir husustur. Keşke iş bu noktada kalsaydı da âhiret diyarındaki sonuçları olmasaydı. Çünkü âhirette insana nereden kazandığı, kazandığını nerede harcadığı sorulacak, insan en küçük bir iğnenin, hatta zerre ağırlığında bir şeyin dahi hesabını verecektir. O halde aklı başında insanın nefsinin aleyhine hüccet -eğer böyle bir hüccet arıyorsa- mevcuttur. Yeme konusunda nelere dikkat etmen gerekiyorsa giyinme konusunda da benzer şeylere dikkat etmen gerekir. Orada az ile yetinmek gerektiği gibi burada da az ile yetinmek gerekir. Helal ile dolan bir mideden daha kötü bir şekilde dolan bir kap yoktur. (Haram ile dolanı var sen düşün?!) O halde nefsinle baş başa bırakıldığında asla bilmediğin şeyi yememen gerekir, çünkü dinin başı verâdır (şüpheli şeylerden sakınmaktır). Zühd, faydaların öncüsüdür. Verâsız olan her amelin sahibi kendisini aldatmaktadır. O halde eğer üretici isen elinden geldiğinde kendi elinle ürettiğin şeyi yemeye gayret et, üretici değilsen yediğin şeylerin nerede yetiştirildiğine dikkat et. Her şeyde şeriatın be-

lirlediği yolda istikamet üzere olmaya çalış. Kurtuluşa erenlerden olmak istiyorsan, hiçbir töhmete sebep olmayan şifa verici vera sahibi ol. Bu ise ancak helâl-haram ve kazançla ilgili şeriat ilimlerini tahsil etmekle elde edilir. Eğer nefsinle baş başa isen öncelikle bunları öğrenmen gerekir. Bil ki vera açısından bakarsan helâl olan rızık çok nadir bulunur, israf edilebilecek, saçıp savrulacak kadar bol değildir. Hatta vera ehli insanlar gibi hakkıyla vera sahibi olursan o zaman azığının sana kıt kanaat teslim edilmesi gerekir. Bu durumda nasıl nefsin şehvetlerinden herhangi birine ulaşabilirsin ki?

Evladım! Allah'tan kork, nefsini muhafaza et, pahalı yiyecekleri arzuladığı zaman nefsine uyma, eğer böyle bir durumda ona uyarsan ve onun bu isteklerini kuvvetlendirirsen o senin gözünü köreltir, seni aldatır, kazançların konusunda seni türlü türlü teviller yapmaya (haramları helâl göstermeye) başlar, böylece o arzuları elde etmek için paranın çoğalmasını ister. Böylece senin şüpheli şeylere dalıp gitmeni sağlar. Ama onun asıl isteği haramlardır. Bil ki ateşin çevresinde dolaşan kimse oraya düştü düşecek durumdadır. O halde sen nefsine bu kapıyı tamamen kapat, onu sadece mükellef olduğun ibadetleri yerine getirmeye yetecek kadar kuvvetlendir, yani çok az ye. Aynı şey giyim konusunda da geçerlidir. Hiçbir haramın karışmadığı saf helâl mal bile olsa, harcarken israf etmekten sakın, çünkü israf da israf eden kimse de kınanmıştır. Hak Teâlâ "Saçıp savuranlar şeytanın kardeşleridir." (İsrâ, 17/27) buyurmaktadır.

[Ey Âdemoğulları! Her mescitte ziynetlerinizi takının. Yiyin için fakat israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez.] Bu giyimi de yiyecekleri de içecekleri de içine alır. Evladım, mide, hevadan sonra düşmanların en büyüğüdür, onun ardından avret mahalli gelir. Allah Teâlâ cümlemizi şehvetlerden muhafaza etsin, afetlerle aramıza engeller koysun.

قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللّٰهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ اٰمَنُوا فِي
الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيٰمَةِ كَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ (٣٢)

32. De ki: "Allah'ın, kulları için yarattığı ziyneti ve temiz rızkı kim haram kılmış?" De ki: "Bunlar, dünya hayatında müminler içindir. Kıyamet gününde ise yalnız onlara özgüdür. İşte bilen bir topluluk için âyetleri, ayrı ayrı açıklıyoruz."

[De ki: "Allah'ın, kulları için yarattığı ziyneti ve temiz rızkı kim haram kılmış?"]: Allah Teâlâ ziyneti dünyaya ya da şeytana değil, bizzat kendisine izafe etmektedir. Kur'ân'da böyle bir konuda bundan daha da fazla, açık bir

beyan olmaz. O halde sana düşen, Allah'ın ziynetini yine Allah için süslenmek maksadıyla kullanma konusunda niyetini hâlis kılmaktır, çünkü Allah'ın ziyneti ile dünya ziyneti arasındaki tek fark, maksat ve niyet farkıdır. Ziynetin kendisi ikisinde de aynıdır. İşin ruhu niyettir. Kişiye niyet ettiği şey neyse o vardır. *Sahih-i Müslim*'de nakledildiğine göre adamın biri Hazreti Peygamber aleyhisselâmın yanına gelmiş ve "Ey Allah'ın peygamberi! Ben çarıklarımın ve elbisemin güzel olmasını isterim." demiş, Hazreti Peygamber aleyhisselâm da buna karşılık "Allah Teâlâ güzeldir, güzeli sever."[9] buyurmuştur. Yine başka bir vesile ile Hazreti Peygamber aleyhisselâm, "Allah, kendisi için süslenmeye en layık olandır." buyurmuştur. Burada kast edilen, dünyanın ziynet ve övüncü için süslenmek, Allah'tan başkası için övünmek, süslenmek, şımarmak değil, Allah için süslenmektir. O halde ey dost, Hazreti Peygamber aleyhisselâmın kendilerine özlem duyarak gözyaşı döktüğü kimselerin süsü ile süslenmeye gayret et, kendileri pek süslü elbiseler giyen, en lezzetli yemeklerle karınlarını doyuran şekilci âlimlerin, aldanmış fıkıhçıların sözleri sakın seni etkilemesin. Çünkü sen onlara bir şey söyleyecek olsan sana hemen [De ki: "Allah'ın, kulları için yarattığı ziyneti ve temiz rızkı kim haram kılmış?"] âyetini okuyuverirler. Oysa Hazreti Peygamber aleyhisselâm bu kimselerin kendilerine bu tür şeyler söylendiği zaman tam da böyle diyeceklerini, bu âyeti okuyacaklarını haber vermiştir. Saîd b. Zeyd b. Nüfeyl'den şöyle bir hadis nakledilmektedir:

"Hazreti Peygamber aleyhisselâmın Üsame b. Zeyd'e yönelerek şöyle dediğini işittim: 'Ey Üsame! Cennetin yolunu tut, ondan gayrı yollara sakın sapma.' Üsame buna karşılık 'Bu yolu en hızlı kat etmemi sağlayacak olan şey nedir Ey Allah'ın peygamberi!' dedi. Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle buyurdu: 'Kızgın güneş altında susuzluk, nefsin dünya lezzetlerine isteğini kırmak. Ey Üsame! Böyle durumlarda oruç tut, çünkü oruç Allah'a yaklaştırır. Allah Teâlâ için, sırf kendi rızası uğruna yeme ve içmeyi terk etmiş olan oruçlunun ağız kokusundan daha sevimli bir şey yoktur. Eğer karnın aç ve susuz bir şekilde ölmeyi başarabilirsen bunu yap, çünkü bu durumda âhirette en yüksek mevkii kazanırsın, nebîlerle beraber taşınırsın, ruhunun onlara gitmesi ile sevinirsin, *el-Cebbâr* olan Allah sana salât eder. Sakın ha Üsâme, kıyamet günü seninle hasımlaşacak olan aç mideden, etlerini eritmiş, derilerini rüzgâr ve ayaza yakmış, midelerini susuzluktan kavurmuş ve nihayet baygın düşmüş kulların (senin aleyhindeki) dualarından sakın! Çünkü Allah onlara bakar, zelzele ve fitneler onlarla idare edilir.'

---

9. Müslim, İman, 39.

Hazreti Peygamber aleyhisselâm bu sözleri söyledikten sonra öylesine şiddetli ağladı ki hıçkırıkları duyuldu. İnsanlar o esnada kendisi ile konuşmaya çekindiler, semadan kendileri hakkında bir hadisenin cereyan edeceğini (başlarına bir azabın geleceğini) düşündüler. Derken Hazreti Peygamber aleyhisselâm konuştu ve şöyle buyurdu: 'Yazık şu ümmete! İçlerinde Allah'a itaat eden birine rastlanmaz. Rastlanacak olsa, onu sırf Allah'a itaat etti diye nasıl da yalanlar ve öldürürler?' Bunun üzerine Hazreti Ömer, 'Ey Allah'ın peygamberi! Bugün insanlar İslâm üzeredirler.' dedi. Hazreti Peygamber aleyhisselâm 'Evet!' diye karşılık verdi. Hazreti Ömer ise 'O zaman Allah'a itaat eden ve kendilerine Allah'a itaati emreden kimseyi ne diye öldürsünler ki?' diye sordu. Hazreti Peygamber aleyhisselâm ise buna cevaben 'Ey Ömer! İnsanlar yolu terk eder, bineklere biner, yumuşak elbiseler giyinirler. Farsların çocukları onlara hizmetçi olur, erkekler tıpkı kadının kocası için süslendiği gibi süslenmeye başlar, kadınlar kendilerini güzel göstermeye çalışarak dolaşırlar. İnsanların süsleri zorba kralların süsleri gibi, dinleri Kisra'nın ve Hürmüz'ün dinleri gibi olur. Allah'ın velîleri üzerlerinde abalarla, belleri bükülmüş, susuzluktan dilleri damakları kurumuş vaziyette konuştukları zaman yalanlanırlar ve onlara 'Sen şeytanın dostu, sapkınlığı başısın, Allah'ın ziynetini ve temiz rızıkları haram kılıyorsun.' derler ve onlara ilim sahibi olmadan, Allah'ın kitabından âyetler okurlar. Böylece Allah'ın velîlerini zillete düşürürler. Ey Üsame! Bil ki kıyamet gününde insanların Allah'a yakını, dünyada hüznü, susuzluğu ve açlığı uzun olanlardır. Bunlar gizli saklı, tertemiz insanlardır, görüldüklerinde yaklaşmaz, ortadan kaybolduklarında yok olmazlar. Yerin bölgeleri onları tanır, gök ehli onları bilir ama yerdekiler onları bilmez. Melekler etraflarında pervanedir. İnsanlar şehvetleri nimet bilirken onlar açlık ve susuzluğu nimet bilirler, insanlar yumuşak elbiseler giyinirken onlar kuru elbiseler giyerler. İnsanlar yumuşak döşeklerde yatarken onlar sarp ve sert yerlerde yatarlar. İnsanlar gülerken onlar ağlarlar. Ey Üsame! Allah onları hem dünyada hem de âhirette zorluk içinde yaşatacak değildir. Onlara cennet vardır. Ah keşke ben de onları görseydim! Ey Üsame! Onlara âhirette şeref vardır. Ah keşke ben de onları görseydim! Yeryüzü onlara geniştir. Cebbâr olan Allah onlardan razıdır. İnsanlar nebîlerin fiillerini ve ahlâkını tamamen terk etmişken onlar muhafaza ederler. Allah'a rağbet eden onlar gibi rağbet etmelidir. Onlara muhalif olan hüsrana uğrar. Onları kaybetmekten yer ağlar. İçinde onlar gibi kimselerin olmadığı beldeye Allah gazap eder. Ey Üsame! Eğer bir beldede onları görürsen bil ki onlar o beldenin halkı için bir emniyettirler. Onların içinde bulundukları bir topluluğa Allah azap etmez. Onları kendin için dost edin, umulur ki onlarla birlikte kurtulursun. Sakın onların yolunu terk edeyim deme, yoksa ayak-

ların kayar ve ateşe, cehenneme yuvarlanırsın. Onlar âhiret faziletini talep eder, kazanmaya güçleri yettiği halde yeme ve içmeyi terk ederler. Köpeklerin leşlere üşüştüğü gibi dünyaya üşüşmezler. İnsanlar dünya ile meşgul iken onlar nefislerini Allah'a itaat ile meşgul ederler. Bir lokma yer bir hırka giyerler, hasta olmadıkları halde onları gören hasta zanneder. Akılları başlarında olduğu halde onları gören akıllarının başlarından gitmiş olduğunu düşünür. Ama onlar kalpleri ile öyle şeylere nazar ederler ki bu onların akıllarını dünyadan alır götürür. Ehli dünyaya göre onlar akılsızca yürürler. Ey Üsame! İnsanların akılları başlarından gittiği zaman onlar akledeceklerdir. Onların âhirette şerefleri, üstünlükleri vardır.'"

Gör ey dost! Allah'ın habibi ve resûlü, Allah dostlarını nasıl anlatıyor?

Şayet, "Allah'ın ziyneti helâl olan şeydir, haramlar değildir, dünyada helâl olan ve kullanılması, nimetlenilmesi mubah olan şeylerden faydalanan kimsenin hükmü nedir?" diye soracak olursan şöyle deriz: Ârif olmayan kimseye bunu menetmeyiz, ancak ârif teklifin otoritesi altındadır. Zâhirinde veya bâtınında kendisinden faydalanmak, nimetlenmek üzere Allah'ın verdiği her nimete şükür mükellefiyeti eşlik eder. Bu mükellefiyet, kendisine denk bir şükürle ilgili olduğu için, bu durum ârifin nimetten haz almasını engeller. Nimete karşı şükrü yerine getirdiğinde ise, şükrü yerine getirmek de Allah'tan bir nimettir ve ona da şükür gerekir. Dolayısıyla ârifin zihni sürekli olarak, terazide haksızlık yapmamakla ilgilenir ve yorgundur. Böyle bir hale sahip kimse nasıl nimetlenebilir ki? Onun zâhiri nimet iken bâtını kederdir. Ârif sürekli olarak zâhirde ve bâtında Allah'ın ihsan ettiği nimetler içindedir. Ne var ki bu nimetler onun sadece üzülmesini ve daralmasını sağlar. Sıradan insanlar o nimetlerle sevinir ve onları kullanırlar. Ârife ise, dünya hayatının rahatlık kapısı içeriden kapanmıştır. Dışında rahatlık görünse bile, her nefeste, fark edilmeden bin kez ölür. Hazreti Ömer şöyle demiştir: "Allah bana her ne zaman bir musibet verdi ise muhakkak ben onda üç nimet gördüm. Birinci nimet, başıma gelen musibetin dinim hakkında olmayışıdır. İkincisi, daha büyük bir belâ olmayışıdır. Üçüncüsü ise, Allah'ın o musibete karşı vaat etiği sevaptır." Tek bir musibette üç nimet gören kimse, hiç kuşkusuz ondan daha büyük bir musibete geçmiştir, zira onun bu musibetteki üç nimete karşılık olarak Allah'a şükretmesi gerekir. Başlangıçta Allah Teâlâ onu kendisine karşı sabretsin diye tek bir musibetle imtihan etmişti. Buna karşılık o musibet hakkındaki bilgisi onu üç musibetle imtihan etmiştir. Allah, tek musibetteki üç nimeti kendisine bildirmesinin karşılığında, bu nimet nedeniyle şükretmesini emretmiştir. Hazreti Ömer'in mârifetinin büyüklüğüne bakınız! Kendisini nasıl da böyle bir şükürle yükümlü tutmuştur? Musibetleri musibet ola-

rak görmek yerine, onları nimet olarak görüp gönül rahatlığıyla kabul ederek, nasıl bir saygı gösterdiğine bakınız! Çünkü nimet özü gereği sevilen bir şeydir. Hazreti Ömer musibetteki nimete rıza göstermiş, böylece rıza, teslimiyet, Allah'a dayanma ve sabır makamının sahibi olmuştur. İnsanlar bu yüce zevk makamından çok uzaktırlar!

[De ki: "Bunlar, dünya hayatında müminler içindir. Kıyamet gününde ise yalnız onlara özgüdür.]: Rızkın iyisi, yeme konusunda iyi olanı değil, dünya ve âhirette lezzet ve nimet olması bakımından iyi olanıdır. Bu nedenle Allah Teâlâ [Kıyamet gününde ise yalnız onlara özgüdür.] buyurmuştur. Eğer mümin o rızıktan dolayı bir hesap münakaşası içinde olsaydı o zaman bu nimet mümine özgü, hâlis olmazdı ve mümin ondan lezzet alamazdı. Allah Teâlâ [Ey insanlar! Yeryüzünde bulunanlardan helâl ve temiz olarak yiyiniz] buyurmuştur. Bilmelisin ki bu sadece helâl yemekle ilgilidir. Hesap ise sadece bu rızkın elde edilmesi, kazanılması konusuyla ilgilidir, helâl olarak kazanıldıktan sonra onun yenilmesi ile ilgili değildir. Bu husus pek çok insan tarafından anlaşılmamaktadır.

Tahkik

Allah'ın ziyneti O'nun isimleridir. Her kim Allah'ın isimleri ve sıfatları ile, şeriatta belirtildiği şekilde ahlâklanırsa Allah'ın kitabında ve resûllerinin dili ile kullarına çıkarmış olduğu ziynet ile süslenmiş olur. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm rabbinden naklederek "Kulum nafilelerle bana yakınlaşmaya devam eder ve nihayet ben onu severim, onu sevdiğimde ise onun işiten kulağı, gören gözü olurum."[10] buyurmuştur. Hak kimin gören gözü, işiten kulağı ve bütün kuvvetleri olursa, demek ki onun aynı, sabittir. Bu nedenle hadiste geçen "onun kulağı olurum" ifadesinde zamir tekrar edilmiştir. Burada geçen "onun" ifadesi, hakkın kulağı ve gözü olduğu kimseye işaret eder. Bu kuvvetler, yani Hak seni sevdiği zaman gözün, kulağın olacak şekilde sende olacak olan bu kuvvetler senin kuvvetlerindir. Onunla Allah'ın sana emrettiği amelleri yapar ve O'na itaat etmiş olursun. Zâtın onunla tecelli eder. O Allah'ın ziynetidir. Allah Teâlâ *el-Cemîl*'dir, güzeldir, ziynet de güzelliktir. O, bu sülûk ehlinin cemâlidir, dolayısıyla sülûk ehlinin ziyneti rabbidir. Onunla duyar, onunla görür, onunla sülûk eder. Buna mâni olacak bir şey de yoktur. Zira Hak Teâlâ [Allah'ın, kulları için yarattığı ziyneti ve temiz

10. Buhârî, Rikak, 38.

rızkı kim haram kılmış?] buyurmaktadır. Kullar nafile hayırlarla Allah'a yakınlaştıkları zaman Allah onları sever ve onları sevdiği zaman da kendilerini ziynetlendirir. Böylece onların kendisi ile mükellef oldukları amelleri yerine getirecekler, sülûk ehli olacakları kuvvetleri olur.

قُلْ اِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّيَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَالْاِثْمَ وَالْبَغْيَ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَاَنْ
تُشْرِكُوا بِاللّٰهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهٖ سُلْطَانًا وَاَنْ تَقُولُوا عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ (٣٣)

33. De ki: "Rabbim ancak, açık ve gizli çirkin işleri, günahı, haksız saldırıyı, hakkında hiçbir delil indirmediği herhangi bir şeyi Allah'a ortak koşmanızı ve Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır."

Allah Teâlâ'nın buradaki [günah] ifadesi, "içki" anlamına gelebilir. Çünkü Araplar içkiye "*ism*" (günah) adını vermişlerdir. Şair şöyle der;

Günahı (içkiyi) içtim, aklım başımdan gidinceye kadar
İşte günah (içki) böyledir, aklı baştan alıverir.

Bu âyet ile sabit olmuştur ki burada geçen "çirkin işler" ifadesi, bizzat kendisi sebebiyle çirkin olan şeylerdir, bu nedenle Allah onları haram kılmış ve Hazreti Muhammed aleyhisselâma şöyle emretmiştir: [De ki: "Rabbim ancak, açık ve gizli çirkin işleri, günahı, haksız saldırıyı, hakkında hiçbir delil indirmediği herhangi bir şeyi Allah'a ortak koşmanızı ve Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır.], yani bilinen ve bilinmeyip ancak Allah tarafından bildirilmesi durumunda bilinecek olan haramlar. Çünkü bazı şeylerdeki çirkinlik kapalıdır, idrak edilemez. Allah Teâlâ'nın kullarına haram kıldığı her şey çirkindir. Allah'ın belli bir zamanda haram kıldığı şey, bir başka zamanda ve bir başka şeriatta helâl kıldığını şeyin aynı değildir. Bu, gizli ve bilinmesi zor olan bir husustur. Bu nedenle Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Elbette Sa'd kıskançtır (*gayûr*), ben ondan daha kıskancım, Allah ise benden daha kıskançtır.[11] (Kıskançlığından (ğayret) dolayı çirkin işleri haram kılmıştır.)" buyurmuş, çirkin işleri, tıpkı Mekke ve diğer harem beldelerin harem kılınmasında olduğu gibi mahrem şeyler olarak haram kılınanlar kabilinden saymıştır. Bu noktada ilmi olmayan kimse, bunun değersizleştirme olduğunu zannedebilir, oysa bu bir tâzimdir, çünkü haram kılınan şey Allah'ın şiar ve mahremlerindedir. Allah Teâlâ "Her kim Allah'ın haram kıldık-

11. Müslim, Talak, 8.

larına tâzim gösterirse, bu onun için rabbi katında en hayırlı olandır." (Hacc, 22/30) buyurmuştur. O halde tahrim, tâzime delâlet eder. Allah sana sadece senin için hayırlı olanı emreder ki o emredilen şey Allah katında büyük bir şeydir. Seni ancak terk etmenin senin için en hayırlı olacağı şeyleri yasaklar, çünkü bu şeylerin O'nun katında hürmeti büyüktür. Dolayısıyla Allah Teâlâ gayretinden dolayı çirkin işleri haram kılmıştır. Böylece onu sevdiğini iddia eden sevenlerin bu sevgi konusundaki durumları ortaya çıkar. Allah Teâlâ bir yalancının onu sevdiğinde dair doğru bir iddiada bulunmasını kıskanır. Çirkinlik görünenden başkası değildir. Gizli olanın çirkinliği ise, bu gizli şeyin kendisi için zâhir olduğu kimse hakkında bir çirkinliktir.

Bil ki en büyük gizli, iç çirkinlik, kulun kendisinin Rab olduğunu düşünmesi, buna inanmasıdır. Allah bunu haram kılmış olduğu için her bir kalbe, içerisine rablik girip de sıfat haline gelmesin diye mühür vurmuştur. Dolayısıyla hiç kimse kendisinin Rab olduğuna dair bir düşünceyi kalbinde bulamaz. Aksine her kes kendi nefsinde, muhtaç, fakir, zelil olduğunu bilir. Böylece Allah Teâlâ bütün bâtınları, herkesin bâtınını, içerisine ilâhlık girmeyecek şekilde mühürlemiştir. Ama dilleri, ilâhlık iddiasını telaffuz etmekten korumadığı gibi nefislerin bir başkası hakkında ilâhlık iddia etmesini de engellememiştir. Ama nefisler kendileri gibi olanların değil, fakat bizzat kendilerinin ilâh olduğunu düşünme konusunda korunmuşlardır. Çünkü herkes işleri olduğu gibi bilmez, ama herkes birbirine benzeyen şeylerin mahiyet itibariyle hükümlerinin aynı olacağını bilir.

وَلِكُلِّ اُمَّةٍ اَجَلٌ فَاِذَا جَٓاءَ اَجَلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ (٣٤)

34. Her milletin belli bir eceli vardır. Onların eceli geldi mi ne bir an geri kalabilirler ne de öne geçebilirler.

[Her milletin belli bir eceli vardır. Onların eceli geldi mi]: Bu umumi olarak ve örfte bilindiği üzere, ölümdür.

[Ne bir an geri kalabilirler ne de öne geçebilirler]: O andan bir an geri ya da ileri geçemezler. O da eşyadaki eceldir.

يَا بَنٖٓى اٰدَمَ اِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ اٰيَاتٖى فَمَنِ اتَّقٰى وَاَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ
عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (٣٥) وَالَّذٖينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَٓا اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ
النَّارِ هُمْ فٖيهَا خَالِدُونَ (٣٦) فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَوْ كَذَّبَ بِاٰيَاتِهٖ

أُولٰئِكَ يَنَالُهُمْ نَصِيبُهُمْ مِنَ الْكِتَابِ حَتّٰى إِذَا جَاءَتْهُمْ رُسُلُنَا يَتَوَفَّوْنَهُمْ قَالُوا أَيْنَ مَا
كُنْتُمْ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ قَالُوا ضَلُّوا عَنَّا وَشَهِدُوا عَلٰى أَنْفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرِينَ
(٣٧) قَالَ ادْخُلُوا فِي أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ فِي النَّارِ كُلَّمَا دَخَلَتْ
أُمَّةٌ لَعَنَتْ أُخْتَهَا حَتّٰى إِذَا ادَّارَكُوا فِيهَا جَمِيعًا قَالَتْ أُخْرٰيهُمْ لِأُولٰيهُمْ رَبَّنَا هٰؤُلَاءِ
أَضَلُّونَا فَآتِهِمْ عَذَابًا ضِعْفًا مِنَ النَّارِ قَالَ لِكُلٍّ ضِعْفٌ وَلٰكِنْ لَا تَعْلَمُونَ (٣٨) وَقَالَتْ
أُولٰيهُمْ لِأُخْرٰيهُمْ فَمَا كَانَ لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ (٣٩)

35. Ey Âdemoğulları! İçinizden size benim âyetlerimi anlatan peygamberler gelir de her kim Allah'a karşı gelmekten sakınır ve hâlini düzeltirse, artık onlara korku yoktur. Onlar üzülecek de değillerdir. 36. Âyetlerimizi yalanlayanlar ve onlara uymayı kibirlerine yediremeyenlere gelince, işte onlar cehennemliklerdir. Onlar orada ebedî kalacaklardır. 37. Kim, Allah'a karşı yalan uyduran veya O'nun âyetlerini yalanlayanlardan daha zalimdir? İşte onlara kitaptan payları erişir. Sonunda kendilerine melek elçilerimiz, canlarını almak için geldiğinde, "Hani Allah'ı bırakıp tapınmakta olduğunuz şeyler nerede?" derler. Onlar da "Bizi yüzüstü bırakıp kayboldular." derler ve kâfir olduklarına dair kendi aleyhlerine şahitlik ederler. Allah, şöyle der: 38. "Sizden önce gelip geçmiş cin ve insan toplulukları ile birlikte ateşe girin." Her topluluk yoldaşına lânet eder. Nihayet hepsi orada toplandığı zaman peşlerinden gidenler, kendilerine öncülük edenler için, "Ey rabbimiz! Şunlar bizi saptırdılar. Onlara bir kat daha ateş azabı ver." derler. Allah, der ki: "Her biriniz için bir kat daha fazla azap vardır, fakat bilmiyorsunuz." 39. Öncekiler sonrakilere, "Sizin bize karşı bir üstünlüğünüz yoktur. Artık kazanmış olduğunuz şeylere karşılık, azabı tadın." derler.

[Öncekiler derler ki]: Bunlar onları saptıran ve Allah'a şirk koşmalarına sebep olan liderleridir. Bu da Hak Teâlâ'nın "Tâbi olunanlar kendilerine tâbi olanlardan teberri ettikleri zaman." (Bakara, 2/166) âyetinde ifade edilmiştir.

[Sonrakilere "Sizin bize karşı bir üstünlüğünüz yoktur." derler.]: Yani üstünlüğünüz yoktur ki bu üstünlük sayesinde hak yönü araştırasınız, bunun üzerinde düşünesiniz. Aksine siz günahkâr kimselersiniz.

[Artık kazanmış olduğunuz şeylere karşılık, azabı tadın.]: Onlara yine kendileri ile hüküm vermiştir. Yani onlara azap eden yine kendi amelleridir. Onlara kendilerinden başkası hüküm vermiş değildir.

إِنَّ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا لَا تُفَتَّحُ لَهُمْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ
حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُجْرِمِينَ (٤٠)

40. Âyetlerimizi yalanlayanlar ve o âyetlere uymayı kibirlerine yediremeyenler var ya, onlara göklerin kapıları açılmaz. Onlar, deve iğne deliğinden geçinceye kadar cennete de giremezler! Biz suçluları işte böyle cezalandırırız.

Bu, bedbahtlar için, kendilerine rahmetin kapsayıcılığına dâhil etme ve üzerilerine nimetin akıtılması noktasında, Allah'ın kitabındaki en ümit verici âyettir. Bu, belirli günahkârların cezasıdır. Kudrette acziyet yoktur. Devenin iğne deliğinden geçmesi imkânsız değildir, çünkü şahısta ârızî olan küçüklük ve büyüklük onun hakikatini ortadan kaldırmaz, onu hakikatinin dışına çıkarmaz. Kudret, bir iğnenin deliğinden geçebilecek kadar küçük bir deve yaratmaya uygundur, bu da bu kimselerin nimet cennetlerine girmeleri yönünde onlar için bir umuttur.

لَهُمْ مِنْ جَهَنَّمَ مِهَادٌ وَمِنْ فَوْقِهِمْ غَوَاشٍ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ (٤١) وَالَّذِينَ آمَنُوا
وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا
خَالِدُونَ (٤٢)

41. Onlar için cehennem ateşinden döşek, üstlerinde de cehennem ateşinden örtüler var. İşte biz zalimleri böyle cezalandırırız. 42. İman edip salih ameller işleyenlere gelince -ki biz kişiye ancak gücünün yettiğini yükleriz- işte onlar cennetliklerdir. Onlar orada ebedî kalıcıdırlar.

İşaret

Allah Teâlâ hiçbir nefsi, gücünün yettiğinden fazlasıyla mükellef tutmaz. Âlemler taksim edilmiş, mükellefiyetler de ona göre taksim edilmiştir. Yol işaretleri kararmış, tasarruflar bilinemez olmuştur. Âlem vardır, ondakilere Allah Teâlâ ibadetlerin eda edilmesini mükellefiyet olarak yüklemiştir, âlem vardır, ondakilere Allah Teâlâ hayretleri içerisinde emir ve iradeye muvafakat göstermelerini mükellefiyet olarak yüklemiştir, âlem vardır, o oluş âleminde Allah Teâlâ ilâhî hitabı tevcih etmeyi mükellefiyet olarak yüklemiş, bununla beraber fiilleri kendisine yönlendirmiştir, ama mükellefiyetin

O'na yönelmesi imkânsızdır. Bu kapıda gönüller/akıllar heybete kapılır, kör ve gören eşit olur, burada onların hayret ve körlükleri Hak Teâlâ'nın "Attığın zaman sen atmadın, fakat Allah attı." (Enfâl, 8/17) ifadesi iyice artırır. Fakat burada bir incelik vardır ki tasavvufun hayatına yemin olsun, bu çok narin bir inceliktir. Şöyle ki, var olan her şeyde O'ndan bir hakikat vardır. Kulak ver, ey kıdemin rabbinin kulu! Sonradan yaratılmış olanın kıdem hakikatlerini yerine getirmesi imkânsızdır, Kadîm olanın da sonradan yaratılma hakikatini ikame etmesi imkânsızdır, çünkü bu durumda onun varlığının öncesinde bir adem bulunması icap ederdi. Ancak bütün sıfatlar ortaya serilir. Aksi takdirde zıtlar, benzerler, farklılar nerden zuhur edecekti? Kıdem, *isbât-ı ayn* sıfatı değildir; hudûs da oluşun ispat sıfatı değildir. Ancak her iki varlıkta da sebepler imkânsız olduğu ve tek bir mâlumun iki mârifeti tahsil etmesi söz konusu olmadığı, iki yoldan da bilinmek için varlığın tamamlanmasını irade ettiği ve bu sebeple var edişte muhakkak bir teklif zuhur ettiği, herhangi bir zorluk söz konusu olmadığı, bu iki var ediş arasında tevkîf ve tahyîr (ilâhî belirleme ve seçime bırakma) içerisinde teklif berzahı zuhur ettiği için, haberde *'Amâ'*'dan söz edilmiştir ki onun ne üzerinde hava vardır ne de altında. Bu itibarla Hak Teâlâ "Ben cinleri ve insanların ancak bana ibadet etsinler diye yarattım." (Zâriyât, 51/56) buyurmuştur. İbn Abbas buradaki "bana ibadet etsinler diye" ifadesini, "beni bilsinler diye" şeklinde tefsir etmiştir. Eğer nefsini, onların kendilerini değil de nefislerini bilerek bilecek olsaydı, o zaman onların kendilerini var etmezdi, o zaman ezelde teklif geçerli olurdu, yaratma da adem halinde olurdu. İşte kulların her ne kadar var etmede hiçbir müdahaleleri olmasa da onların mükellefiyeti bu hakikattendir. Allah Teâlâ cümlemizi inattan muhafaza buyursun, cümlemizi keremiyle, mahşer gününde büyük çığlıktan emin kılsın.

وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي هَدٰينَا
لِهٰذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدٰينَا اللّٰهُ لَقَدْ جَاءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا بِالْحَقِّ وَنُودُوا أَنْ تِلْكُمُ
الْجَنَّةُ أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (٤٣)

43. Biz onların kalplerinde kin namına ne varsa söküp attık. Altlarından da ırmaklar akar. "Hamd, bizi buna eriştiren Allah'a mahsustur. Eğer Allah'ın bizi eriştirmesi olmasaydı, biz hidayete ermiş olamazdık. Andolsun, rabbimizin peygamberleri bize hakkı getirmişler." derler. Onlara, "İşte yaptığınız iyi işler sayesinde kendisine vâris kılındığınız cennet!" diye seslenilir.

[Biz onların kalplerinde kin namına ne varsa söküp attık.]: Dünya ehli azgınlık, haset, tuzak, kin, cimrilik ehlidir, buna karşılık müminlerin akıbetleri olan âhiret diyarında âhiret ehli kimselerde Allah Teâlâ, bu sıfatları değiştirecektir. Nitekim onları nitelerken "Biz onların kalplerinde kin namına ne varsa söküp attık, karşılıklı sedirlerde kardeşçe otururlar." (Hicr, 15/47) buyurmuştur. Zira cennet düşmanlık ve kim gütme yeri değildir. [Onlara, "İşte yaptığınız iyi işler sayesinde kendisine vâris kılındığınız cennet!" diye seslenilir.]

Allah Teâlâ seni ve bizleri teyit etsin, bil ki cennet iki türlüdür. Biri fiziksel, diğeri mânevîdir. Akıl bunların her ikisini de alır. Mükellef ve muhatap olan nefs-i nâtıka, nazar ve fikir yoluyla ve bunlarla ulaştığı aklî delillerle elde edip de taşıdığı ilim ve mârifetlerden dolayı nimet sahibi olduğu gibi yeme, içme, giyinme, koklama, güzel nameler dinleme, cinsel ilişki gibi hissi kuvvetler yoluyla hayvanî nefsin elde ettiği lezzet ve şehvetlerden dolayı da nimet sahibidir. Yine bu nefs-i nâtıka yetişkin kadınlar, güzel yüzler, çeşit çeşit renkler, ağaçlar ve nehirler gibi gözü ile gördüğü ve insanı kendisine bağlayıp âşık eden görsel güzelliklerden de bir fiziksel güzellik edinir. Bütün bunları nefs-i nâtıkaya ulaştıran, duyu organlarıdır. Nefs-i nâtıka, tabiatı itibariyle bunlardan lezzet duyar. Cennetler üç tanedir. İlâhî ihtisas cenneti, miras cenneti ve amel cenneti. İhtisas cennetine henüz amel etme yaşına gelmemiş çocuklar girer. Bunlar altı yaşını bitirmemiş çocuklardır. Ayrıca Allah Teâlâ kullarından dilediğine ihtisas cennetlerinde dilediği şeyi verir. Yine akıl edemeyen deliler de oranın ahalisindendir. İlmî olarak tevhide iman eden, fetret döneminde yaşayanlar, kendilerine herhangi bir resûlün daveti ulaşmamış kimseler de bu cennetin ahalisindendir. Miras cennetine, müminlerden saydığımız kimselerin hepsi girer. Bu cennet, cehennemliklerin cennete girecek olsalar sahip olacakları mekânlardır. Üçüncü cennet olan amel cenneti ise insanların amellerine göre yerleşecekleri cennettir. Daha faziletli olan o cennette daha çok şeye sahip olacaktır. Zira herhangi bir yönde üstün olan insan, üstün olduğu kimseden [başka bir yönden] daha aşağıda bulunabilir. Ancak, söz konusu yöndeki durumuyla diğerini geçmiş olabilir. Buna göre, her bir amelin bir cenneti olması gibi amel sahipleri arasında da hallerinin gerektirdiği tarzda amelde bir derecelenme gerçekleşir. Hadis-i şerifte nakledildiğine göre Hazreti Peygamber aleyhisselâm Bilal-i Habeşî'ye, "Ey Bilal, cennette beni ne ile geçtin, ben oradan hangi yere ayağımı bastıysam önümde senin ayak sesini duydum." diye sorar. O da "Ey Allah'ın peygamberi! Ne zaman abdestim bozulsa derhal abdest aldım, ne zaman abdest alsam iki rekât namaz kıldım." diye cevap verir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm

ise, "Bu ikisi ile öne geçtin." buyurmuştur.[12] Buradan öğreniyoruz ki bu, işte bu amele verilmiş hususi bir cennettir. Sanki Hazreti Peygamber aleyhisselâm Bilal-i Habeşî'ye "Benim önümde beni perdeleyecek hale nasıl geldin, bu mertebeye kadar benimle yarışabilmeyi nasıl başardın." diye sormuş; o da cevabını verip, "Bu ikisi ile öne geçtin." buyurmuştur. Dolayısıyla farz, nafile, hayır işlemek ya da haram veya mekruhu terk etmek şeklinde hangi amel olursa olsun, hepsinin hususi bir cenneti vardır ve o cennete giren kimse buna nâil olur. Üstünlük, derece derecedir, yaştan kaynaklanabilir. Fakat kastedilen, Müslümanlık ve ibadet yaşıdır. Amelleri eşit olan iki insandan yaşlı olan yaşı nedeniyle küçükten daha üstündür. Çünkü yaşlı insan, dindarlıkta küçüğü geçmiş demektir. Amel, zaman bakımından da diğerinden üstün olabilir. Çünkü Ramazan ayındaki, Cuma günündeki veya Kadir gecesindeki veya Zilhicce ayının onundaki veya Aşura'daki amel, diğer zamanlarda yapılan amelden daha değerlidir. Aynı durum, Şârî' Teâlâ'nın belirlediği bütün zamanlar için söz konusudur. Ameldeki üstünlük, mekândan da kaynaklanabilir. Örneğin, Mescid-i Harâm'da namaz kılmak Medine'deki Mescid-i Nebevî'de namaz kılmaktan, Mescid-i Nebevî'de namaz kılmak Mescid-i Aksâ'da namaz kılmaktan daha üstün olduğu gibi, Mescid-i Aksâ'da namaz kılmak da başka mescitlerde namaz kılmaktan üstündür. Ameller yapılışı itibariyle arz ettikleri halleri açısından da birbirlerinden üstün olurlar. Farz namazı cemaatle kılmak, yalnız başına kılınan namazdan üstündür. Örnekler, çoğaltılabilir. İnsanlar, amelleri(ndeki farklılık) nedeniyle birbirinden üstün olabilir. Örneğin namaz kılmak, yoldan geçeni rahatsız eden bir şeyi yoldan kaldırmaktan daha üstün bir ameldir. Allah Teâlâ, bazı amelleri diğerlerinden üstün kılmıştır. Bunun yanı sıra insanlar aynı amelde de birbirlerinden üstün olabilir. Yakın akrabasına sadaka veren bir insan hem sadaka vermiş hem de yakın akrabasını gözetmiş olur. Yakın akrabaları dışında birine sadaka veren ise, birinci kişiden daha az sevap alır. Ehli-i beyt'ten bir şerife hediye veren, iyilik yapan ya da cömertlikte bulunan bir insan şerif olmayan birine hediye verenden daha çok sevap alır. İnsanlar ya da davranışlar arasındaki dinî üstünlük yönleri, sınırlı olsa bile, az değildir. Peygamberlerin cennette başkalarından üstünlükleri de ihtisas cennetleri sayesinde ortaya çıkar. Amele bağlı üstünlüğe gelince; peygamberler de daha önce belirttiğimiz gibi, amel cennetlerinde, (amellerin yapıldığı) hallere göre derecelenir. Kendi makamında olmayan kimselere üstün olan herkes, amel cennetinden değil, ihtisas cennetinden bu üstünlüğü elde eder. İnsanlardan bazıları aynı anda pek çok amel işleyebilir, örneğin aynı anda gözünü, kulağını, elini kullanabilir. Hem oruçlu olup hem na-

12. Tirmizî, Menâkıb, 18.

maz kılıp hem sadaka verip hem zikir edip hem de niyet edebilir. Bu şekilde fiil ya da terk türünden pek çok ameli aynı anda işleyebilir. Bu durumda aynı anda pek çok açıdan bu amellerinin hepsine karşılık bulur, hepsinin ödülünü alır, böylece bu durumda olmayan kimselere üstünlük sağlar. Bu nedenle Hazreti Peygamber aleyhisselâmın cennetin sekiz kapısının bulunduğunu ve kişinin bunlardan hangisini dilese oradan girebileceğini anlattığı esnada Hazreti Ebû Bekr, "Ey Allah'ın peygamberi! İnsan bu kapıların hepsinden girebilir mi?" demiş, Hazreti Peygamber aleyhisselâm da "Ey Ebû Bekr! Umarım sen onlardan biri olursun." buyurmuştur.[13] Hazreti Ebû Bekr bu sözü ile yukarıda zikrettiğimiz hususu ifade etmek istemiş yani insanın aynı anda pek çok amel işleyerek bütün cennet kapılarından girebilmesini ifade etmiştir. Bil ki amel cennetleri yüz derecedir. Nitekim ateş (cehennem) de yüz basamaktır. Her derece, birtakım alt menzillere ayrılır.

İşaret

Sıvışıp kaçan, sığınıp korunan, "makam yok"u lezzet edinen, putları paramparça eden, ince ince çiseleyip sağanak halinde yağan kimse [Bizleri buna hidayet eden Allah'a hamd olsun.] demelidir.

Bu işaretin şerhi

(*Sıvışıp kaçan*), yani nefsinden gizlice sıyrılıp çıkan, fakat bunu avam içinde de havas içinde de hissettirmeyen, sağ elinin verdiğini sol elin bilmemesi gibi sadece Allah Teâlâ ile lezzet bulan.

(*Sığınıp korunan*), yani Allah isminin câmiliği itibariyle Allah'ı, kendisine sığınılacak sığınak edinen. Hazreti Peygamber aleyhisselâmın "Senden sana sığınırım."[14] ifadesi de buna örnektir, çünkü Hakk'ın karşısında Hak'tan başka bir şey görememiştir.

(*"Makam yok"u lezzet edinen*), yani Muhammedî mirası lezzet edinen.

(*Putları paramparça eden*) yani kendisine "Ben Allahım." diyen herkese "Sen Allah ile varsın." diyen.

---

13. Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, c. 15, s. 496; İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, c. 6, s. 353.
14. Müslim, Salât, 42; Ebû Dâvud, Salât, 152, 338; Tirmizî, Da'avât, 76, 113.

(*İnce ince çiseleyip sağanak halinde yağan*), yani ilim türlerini kastetmekte ve bunları talebelerin kalplerine her birinin gücüne göre vermeyi ifade etmektedir. Çise az yağmurdur, sağanak ise illetli, hasta kimsenin kalbine gelen ve onu o illetten kurtarıp iyileştiren şeydir. Bu âdeta şüpheleri izâle etmeye mahsus ilimdir. Nitekim buradaki sağanak (vâbil) kelimesi ile aynı kökten olmak üzere "*belle el-merîdu* (hasta iyileşti)" denir. *Belle* fiili *ebelle ve istebelle* kalıplarında da aynı mânada kullanılır.

وَنَادٰٓى اَصْحَابُ الْجَنَّةِ اَصْحَابَ النَّارِ اَنْ قَدْ وَجَدْنَا مَا وَعَدَنَا رَبُّنَا حَقًّا فَهَلْ وَجَدْتُمْ مَا
وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّاۜ قَالُوا نَعَمْۚ فَاَذَّنَ مُؤَذِّنٌ بَيْنَهُمْ اَنْ لَعْنَةُ اللّٰهِ عَلَى الظَّالِم۪ينَۙ (٤٤) اَلَّذ۪ينَ
يَصُدُّونَ عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًاۚ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ كَافِرُونَۢ (٤٥) وَبَيْنَهُمَا حِجَابٌۚ
وَعَلَى الْاَعْرَافِ رِجَالٌ يَعْرِفُونَ كُلًّا بِس۪يمٰيهُمْۚ وَنَادَوْا اَصْحَابَ الْجَنَّةِ اَنْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ
لَمْ يَدْخُلُوهَا وَهُمْ يَطْمَعُونَ (٤٦)

44. Cennetlikler cehennemliklere, "Rabbimizin bize vaat ettiğini biz gerçek bulduk. Siz de rabbinizin vaat ettiğini gerçek buldunuz mu?" diye seslenirler. Onlar, "Evet!" derler. O zaman aralarında bir duyurucu, "Allah'ın lâneti zalimlere!" diye seslenir. 45. Onlar Allah yolundan alıkoyan ve onu, eğri ve çelişkili göstermek isteyenlerdir. Onlar âhireti de inkâr edenlerdir. 46. İkisi (cennet ve cehennem) arasında bir sur, A'râf üzerinde de birtakım adamlar vardır. Cennet ve cehennemliklerin hepsini yüzlerinden tanımaktadırlar. Cennetliklere, "Selâm olsun size!" diye seslenirler. Onlar henüz cennete girmemişlerdir, ama bunu ummaktadırlar.

A'râf, cennet ile cehennem arasında bir sur olup bu surun iç tarafı, yani cennete bakan tarafı rahmet, dış tarafı yani cehenneme bakan yönü ise azaptır. Ateş onun tarafından yani onun mukabilinden kılınmıştır. Mukabil zıt demektir. Ama surun kendisi azap mahalli kılınmamış, "iç tarafından rahmet vardır" denerek rahmetin mahalli kılınmıştır. Dolayısıyla A'râf halkı Allah'ın rahmeti içindedir, bu da onların henüz cennete girmemiş olmalarına rağmen Allah tarafından kendilerine cennete girme konusunda ümit verilmiş olmasıdır. A'râf'ta terazilerinin her iki kefesi eşit gelen insanlar bulunur, bunlar bir cennete bir cehenneme bakarlar. Kendilerini bu ikisinden herhangi birine sokmak için terazilerinin herhangi bir kefesinde yeterli ağırlık yoktur, çünkü iyilikleri ve kötülükleri eşit gelmiş, herhangi biri diğerine baskın gelmemiştir. Bu yüzden tartıları ne ağır gelmiştir ne de hafif. Belli ki bunlar-

dan hiçbirinin terazisinin kefesine Allah Teâlâ, "*Lâ ilâhe illellah*" kelimesinin telaffuzunu koymamıştır. Çünkü "*Lâ ilâhe illellah*" kelimesinin telaffuzuna denk ağırlıkta olan tek günah şirktir. Şirk ve tevhid tek bir şahsın kalbinde aynı anda bulunamaz. Aynı şekilde mizana da ancak sicil sahipleri girerler. A'râf halkından olanlar kıyamet mekânında Hazreti Peygamber aleyhisselâmın, kendisinden Allah Teâlâ katında şefaat kapısının açılması için talepte bulunulduğu zaman, Allah'ı tâzim etmek maksadıyla ve O'nun heybet ve celâlinden dolayı secdeye kapandığı bir yer olduğunu görür ve bu yerin secde yeri olduğunu anlarlar. Orada secdeye çağrıldıklarında -ki kıyamet günü dünyadan kalan tek mükellefiyet vazifesi secdedir- Allah'ın emrine imtisal etmek üzere derhal secdeye kapanırlar, böylece bu secde sayesinde terazilerinin iyilik kefesi ağır basar ve mesut olurlar. Çünkü bu, o yerde Allah'ın emri ile yapılmış, meşru ve mükellefiyet kapsamındaki bir secdedir. Böylece onlar cennete girerler. O zamana kadar, işlemiş oldukları kötü ameller nedeniyle cehenneme, iyi ameller nedeniyle de cennete bakmaktaydılar. İşte bu nedenle Hak Teâlâ A'râf sûresinin sonundaki âyetleri okuyan kimsenin, *mele-i a'lâ*'nın secdesinden söz edilen o âyetleri okuduktan sonra secde etmesine işaret buyurmuştur ki bu, meleklerin hidayetini örnek alıp onlara uyma secdesidir.

[Hepsini yüzlerinden tanımaktadırlar]: Yani onlara vermiş olduğumuz alâmetlerle tanımaktadırlar. Zira âhiret diyarı temyiz diyarıdır, orada cennetlikleri ve cehennemlikleri birbirlerinden ayırt edilebilir durumdadır. Bu alâmetlerle o gün her şahıs tanınır.

[Cennetliklere, "Selâm olsun size!" diye seslenirler]: Çünkü onlar eşyayı "*keşf*" makamındadırlar. Cennete girecek olsalar, oraya girmeleri ile bunlar kendilerine örtülecektir, çünkü cennet, örtüdür, keşfi örter.

[Onlar henüz cennete girmemişlerdir, ama bunu ummaktadırlar.]: Çünkü Allah'ın rahmetini görmekte ve onu ummaktadırlar. Yine bu rahmeti ummalarının bir sebebi de onların "*Lâ ilâhe illellah*" ehli kimseler olmalarıdır. Ne var ki bunu, yani "*Lâ ilâhe illallah*" sözünü mizanlarında görememişlerdir. Fakat Allah Teâlâ'nın zerre kadar dahi haksızlık etmediğini görmüşlerdir. Ayrıca onların terazileri öylesine eşit durumdadır ki kefelerden herhangi birine bir zerre dahi konsa ağır basacaktır. Bu yüzden Allah'ın adalet ve kereminden ümitlidirler, "*Lâ ilâhe illallah*" kelimesinin Allah katında sahibine inayet edeceğini bilirler. İşte bunun eseri onlarda zuhur eder. Yine onlar şöyle seslenirler:

وَاِذَا صُرِفَتْ اَبْصَارُهُمْ تِلْقَٓاءَ اَصْحَابِ النَّارِۙ قَالُوا رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِم۪ينَ۟ (٤٧)

47. Gözleri cehennemlikler tarafına çevrildiği zaman, "Ey rabbimiz! Bizi zalim toplumla beraber kılma." derler.

Buradaki zulüm kelimesi şirk anlamındadır.

وَنَادٰٓى اَصْحَابُ الْاَعْرَافِ رِجَالًا يَعْرِفُونَهُمْ بِس۪يمٰيهُمْ قَالُوا مَٓا اَغْنٰى عَنْكُمْ جَمْعُكُمْ وَمَا
كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ (٤٨) اَهٰٓؤُلَٓاءِ الَّذ۪ينَ اَقْسَمْتُمْ لَا يَنَالُهُمُ اللّٰهُ بِرَحْمَةٍۜ اُدْخُلُوا الْجَنَّةَ لَا
خَوْفٌ عَلَيْكُمْ وَلَٓا اَنْتُمْ تَحْزَنُونَ (٤٩) وَنَادٰٓى اَصْحَابُ النَّارِ اَصْحَابَ الْجَنَّةِ اَنْ اَف۪يضُوا
عَلَيْنَا مِنَ الْمَٓاءِ اَوْ مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُۜ قَالُٓوا اِنَّ اللّٰهَ حَرَّمَهُمَا عَلَى الْكَافِر۪ينَۙ (٥٠) اَلَّذ۪ينَ
اتَّخَذُوا د۪ينَهُمْ لَهْوًا وَلَعِبًا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَاۚ فَالْيَوْمَ نَنْسٰيهُمْ كَمَا نَسُوا لِقَٓاءَ يَوْمِهِمْ
هٰذَاۙ وَمَا كَانُوا بِاٰيَاتِنَا يَجْحَدُونَ (٥١)

48. A'râftakiler, simalarından tanıdıkları birtakım adamlara da seslenir ve şöyle derler: "Ne çokluğunuz ne de taslamakta olduğunuz kibir size bir yarar sağladı!" 49. "Sizin, 'Allah bunları rahmete erdirmez.' diye yemin ettikleriniz şunlar mı?" Sonra cennetliklere dönerek "Haydi, girin cennete. Size korku yok. Siz üzülecek de değilsiniz." derler. 50. Cehennemlikler de cennetliklere, "Ne olur, sudan veya Allah'ın size verdiği rızıktan biraz da bize verin." diye yalvarırlar. Onlar ise "Şüphesiz, Allah bunları kâfirlere haram kılmıştır." derler. 51. Onlar dinlerini oyun ve eğlence edinmişler ve dünya hayatı da kendilerini aldatmıştı. İşte onlar bu günlerine kavuşacaklarını nasıl unuttular ve âyetlerimizi nasıl inkâr edip durdularsa, biz de onları bugün öyle unuturuz.

Allah Teâlâ dinlerini oyun ve eğlence edinen kimseleri kınamıştır. Bunlar bu zamanda def ve çalgı dinleyen kimselerdir. Hüsran ve mahrumiyetten Allah'a sığınırız.

Din çalgı, def ve oyun değildir,
Aksine din, Kur'ân ve edeb ile olur.

وَلَقَدْ جِئْنَاهُمْ بِكِتَابٍ فَصَّلْنَاهُ عَلٰى عِلْمٍ هُدًى وَرَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (٥٢)

52. Andolsun biz onlara, bilerek açıkladığımız bu Kitap'ı, inanan bir toplum için bir yol gösterici ve rahmet olarak getirdik.

Allah'ın ilminde bir mücmelliğin olması kemal sıfatlarından değildir. Mücmellik mânalarda imkânsızdır, ancak lafızlarda, sözlerde olur. Allah kulunun sözünü kendi sözü kılıyorsa o zaman mücmellikle nitelenir ve bu da kemal sıfatlarından olur. İlimler levh-i mahfuzda tafsilatlıdır, ilimde mücmeldir. Onları tafsil eden kalem de değildir, bilgi sahibi olan da değildir, aksine onları tafsil eden, kapalı kapıyı açan elin hareketidir. Ârifin kemali, mârifetlerin tafsilini bilmesindendir.

هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا تَأْوِيلَهُ يَوْمَ يَأْتِى تَأْوِيلُهُ يَقُولُ الَّذِينَ نَسُوهُ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَاءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا
بِالْحَقِّ فَهَلْ لَنَا مِنْ شُفَعَاءَ فَيَشْفَعُوا لَنَا اَوْ نُرَدُّ فَنَعْمَلَ غَيْرَ الَّذِى كُنَّا نَعْمَلُ قَدْ خَسِرُوا
اَنْفُسَهُمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ (٥٣) اِنَّ رَبَّكُمُ اللّٰهُ الَّذِى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ
فِى سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ يُغْشِى الَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَثِيثًا وَالشَّمْسَ
وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِاَمْرِهِ اَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْاَمْرُ تَبَارَكَ اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ (٥٤)

53. Onlar ise ancak, Kur'ân'ın bildirdiği sonucu bekliyorlar. Onun bildirdiği sonuç, yani kıyamet gelip çattığı gün, önceden onu unutmuş olanlar derler ki: "Gerçekten rabbimizin peygamberleri hakkı getirmişler. Şimdi bizim için şefaatçiler var mı ki bize şefaat etseler veya dünyaya döndürülsek de yaptıklarımızdan başkasını yapsak?" Gerçekten onlar kendilerine yazık etmişlerdir. İlâh diye uydurdukları putlar da onları yüzüstü bırakarak kaybolmuşlardır. 54. Şüphesiz sizin rabbiniz, gökleri ve yeri altı gün içinde yaratan ve arşa kurulan; geceyi, kendisini hızlıca takip eden gündüze katıp giydiren; güneşi, ayı ve bütün yıldızları da buyruğuna tâbi olarak yaratan Allah'tır. Dikkat edin, yaratmak da emretmek de yalnız O'na mahsustur. Âlemlerin rabbi olan Allah'ın şanı yücedir.

Bazı müfessirler Allah Teâlâ'nın gökleri, yeri ve arasındakileri, mevcut olan değil, fakat takdir edilen altı günde yarattığını söylerler, yani eğer gün denen şey olsaydı o süre altı gün olarak ölçülürdü demek isterler. Oysa bu yanlıştır, çünkü gökler, yer ve arasındakileri Allah Teâlâ şu an bizim bilmekte olduğumuz günler ile altı günde yaratmıştır ve bu günler göklerin, yerin ve arasındakilerin yaratılmasından önce de mevcuttur. Çünkü günler yedi gök ve yer ile hesaplanmaz, aksine sabit yıldızlar feleği ile hesaplanır ki bu felek de göklerin yaratılmasından önce dönmekteydi. Gün onun bir dönüşüdür. Ancak gündüz ve gece, gün içerisinde mâlum olan başka şeylerdir, günün kendisi değildir. Göklerin ve yerin ortaya çıkması ile gündüz ve gece oluşmuştur, yoksa günler oluşmuş değildir. Allah Teâlâ da altı gündüz ya da altı ge-

ce ifadesini kullanmamakta, aksine altı gün ifadesini kullanmaktadır. Yaratılışın başlangıcı pazar günü olmuştur. Sonu ise Cuma günü olmuştur. Cumartesi günü ise Hak bir ayağını diğerinin üzerine koymuş ve "Ben mülk sahibiyim." demiştir. Sonrada arşa istiva etmiştir. (Bu konuda Bakara 2/29 âyetinin ve Tâhâ 20/5 âyetinin tefsirine bakınız.)

Bil ki Allah Teâlâ arşı, zâtına yer, mahal olsun diye değil, kudretini izhar etmek üzere yaratmıştır. Mevcut olan varlıkları da onlara muhtaç olduğu için yaratmış değildir. Aksine onları yaratması isim ve sıfatlarının izharıdır. O, varlığında, var olanlarla bir olmaktan, temastan, ayrı olmaktan, bitişiklikten münezzehtir. Çünkü birleşme, ayrışma gibi şeyler kıdem sıfatlarından değil, hudûs sıfatlarındandır. Zira birleşme ve ayrışma intikali gerektirir; intikal ise dönüşüm, zeval, değişim gibi şeyleri gerektirir ki bunlar kemal sıfatları değil, eksiklik sıfatlarıdır. Allah zalimlerin ve bile bile inkâr edenlerin söylediklerinden münezzehtir, yüceler yücesidir. Ancak mekânı kabul etmeyen varlığın mertebesi, arş kılacağı bir sema yaratmayı gerektirmiştir. Sonra oraya istiva ettiğini zikretmiştir ki bunun amacı da dualara ve ihtiyaçlara ilişkin taleplere yönelmesidir. Böylece artık kul nereye yöneleceği konusunda şaşkın kalmaz. Çünkü Allah Teâlâ kulu yön sahibi olarak yaratmıştır.

[Geceyi, kendisini hızlıca takip eden gündüze katıp giydiren]: Yani onun üzerine örten. Buradaki "*yuğşî*" ifadesi, nikâh, içine girme anlamındadır. Çünkü doğan her şey ve Allah'ın gece ve gündüzde yarattığı şeyler bu içine girme ve örtme halinden olur, zira bunlar, yani unsurlar âlemindeki bu hüküm ve ayanlar Allah'ın ezelî ilminde takdir edilmiştir. Dolayısıyla bizler gece ve gündüzün evlatlarıyız. Gündüzde var olan şeyin anası gündüz, babası gecedir. Çünkü onlar o şeyin doğumunu gerçekleştirmişlerdir. Gecede doğanın ise anası gece, babası gündüzdür. Onlar da onlar o şeyin doğumunu gerçekleştirmişlerdir. Dünyada gece ve gündüz sürekli olarak biri diğerini örtecek şekilde deveran etmeye devam eder. Bizler birer ana ve babanın çocukları olarak bizim doğduğumuz gündüzde ya da gecede doğmuş olan kimseler ile aynı ana babanın çocukları sayılırız. İkinci gecede ya da gündüzde doğanlar ise bizim gibidirler, ama kardeşimiz değillerdir. Çünkü onların doğmuş oldukları gece ve gündüz yeni birer gece ve gündüzdür.

[Güneşi, ayı ve bütün yıldızları da buyruğuna tâbi olarak yaratan Allah'tır]: Böylece hayvanların menfaatleri onunla sağlanır, Allah'ın onlara tevdi ettiği hükümlerden sadır olur.

Bil ki bize göre felek, insanın yönlerde hareket etmesi gibi hareket eder; çünkü o da akleder, mükelleftir ve emirlere muhataptır. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm devesinin emir kulu olduğunu ifade buyurmuş, güneşin

doğmak için izin istediğini söylemiştir. Dolayısıyla felek de bir irade ile hareket etmektedir ve bu hareketi ile göğünde bulunan ve varlıkları belli rükünler içerisinde meydana getiren ilâhî emri verir ki bunu da Allah Teâlâ'nın kendisine tevdi etmiş olduğu akıl, ruh ve ilim ile yapar. Böylece söz konusu hareket, maden, bitki, canlı, insan, cin veya amelden veya tespih, zikir ve tilavet yapan nefesten yaratılmış melek gibi türeyenlerin bireylerine tam olarak ne verdiklerini bilir. Bunun nedeni feleğin Allah'ın kendisine bıraktığı şeyi bilmiş olmasıdır. Bu durum "Her göğe emrini vahyetti." (Fussilet, 41/12) âyetinde dile getirilir. Keşfi olmayan insan, bütün bunların feleklerin seyrinden oluştuğunu ve feleklerin onları meydana getirmek üzere hareketlerinde âmâde olduklarını zanneder. Bu durum, var etmek istediği bir sureti var etmek üzere bir sanatçının alet kullanmasına benzer. Örneğin ahşapta veya başka bir şeyde bir suret oluşturmak isteyen insan söz konusu olduğunda, araçlar ne için kullanıldıklarını ve kendilerinden neyin ortaya çıkacağını bilmezler. Oysa bu suretler söz konusu araçlarla gerçekleşir. İnsan bedeninin parçalarına varana kadar, her şey için bu durum geçerlidir. İnsanda ise sadece düşünce gücünü kullanmaya veya iman nuruyla bakmaya yönlendirilmiş mükellef *latîfe-i insâniye* parçasının neye doğru hareket ettiğini bilemez. O halde âlemdeki bütün hareketliler, neye doğru hareket ettiğini bilir. Bunun istisnası, insanlar ve cinlerdir. Onlar, bazen neye doğru hareket ettiklerini bilmez. Hatta [Yıldızlar da onu emrine âmâdedir.] hükmünü de bilmezler. Yani her bir gök cisminin hareketini, bunların diğerleri ile yakınlığını ve bu yakınlıktan neşet eden farklı işleri ile O'nun emrine âmâdedir. Bu farklılık da bölgelerin farklılığına, kabiliyet mizaçlarının, canlı bireylerde nutfenin düştüğü yerlerin farklılığına bağlı olarak ortaya çıkar. Böylece birleşim tek olduğu halde bunun unsurlar âlemindeki tesiri, bölgeye ve tabiatın etkisine bağlı olarak farklılık arz edebilir. Bunlar Allah Teâlâ'nın bu emre âmâde gök cisimlerini kendileri ile temin ettiği hadiselerdir.

[Dikkat edin, yaratmak da emretmek de yalnız O'na mahsustur.]: Yaratma iki türlüdür, biri takdir etmek mânasındaki yaratmadır, diğeri ise icat etmek (varlığa getirmek) mânasındaki yaratmadır. Takdir anlamındaki yaratma ilâhî emir tarafından öncelenir, o da Hak tarafından öncelenir. İcat mânasındaki yaratma ise, ilâhî emir ile baş başadır. Her ne kadar ilâhî emir mertebe olarak ondan önce olsa da yine bunlar baş başadır. Dolayısıyla tekvine ilişkin ilâhî emir iki yaratma arasında, yani takdir mânasındaki yaratma ile varlığa getirme (*îcâd*) mânasındaki yaratma arasındadır. Emir, varlığa getirme anlamındaki yaratma ile ilişkilidir, takdir anlamındaki yaratma ise mümkün varlığın aynının izharı için vaktin tayin edilmesi ile ilgilidir. Emir buna bağlıdır. Netice-

de ilâhî emir varlıkta, varlığa getirme anlamındaki yaratma ile eş zamanlıdır. Yani "*kün*" (ol) sözünün bizzat kendisi, oluşa konu olan şeyin bu emri kabul etmesi ve olması ile aynı şeydir. Âyette geçen "*fe-yekûn*" (o da olur) ifadesinin başındaki "*fe*" harfi, "*kün*" (ol) emrinin cevabı olup takip ifade eden "*fe*" harfidir. Takip ifade eden "*fe*" harfi de ancak mertebe anlamını verir. Yaratılış âlemindeki her mümkünün mutlaka iki yönü vardır. Birinci yönü sebebine, ikinci yönü ise Allah'a bakar. Her türlü karanlık ve perde, sebebi yönünden, aydınlık ve açıklık ise hakikati yönünden mümküne ilişir. Emir âleminden olan mümkün hakkında ise perde düşünülemez. Çünkü onun sadece tek yönü vardır, dolayısıyla emir âleminden olan her şey, sırf nurdur. Yaratılış âlemi tabiidir, emir âlemi ise nurlardır. Yaratmanın dışında olan saf ilâhî yön ise ilâhî emirdir. Her varlıkta salt Allah Teâlâ'ya ait olan has yöne Allah kendisinden dilediği şeyi verir ki o, başka mümkün varlıklarda olmaz. İşte bu emrdir. Bu yönün dışındakiler ise yaratmadır. Nitekim Allah Teâlâ bir sebep ile verir, bu sebep de Allah'ın yarattıkları hakkında kalemin Allah'ın ilminden yazmış olduklarıdır. Yine Allah Teâlâ bazen herhangi bir sebep olmadan verir, bu da onun has yönden verdiğidir. Onu ne sebepler bilir nede yaratılmışlar. Emir âlemi, yaratılış âleminde olan has yöndür.

Bir başka vecih

Allah'tan başka, herhangi bir yaratılmış sebebin varlığı esnasında ortaya çıkan her varlık, yaratılış âlemidir. Orada gayb örtülüdür. Herhangi bir yaratılmış sebebin varlığı esnasında ortaya çıkmış olmayan her varlık, emr âlemidir. Hepsi hakikatte *emr* âlemidir ancak bizim âlemde sebepleri kaldırma imkânımız yoktur. Çünkü onları Allah vaz' edip koymuştur. Allah'ın koymuş olduğu şeyi kaldırmanın yolu yoktur. Allah Teâlâ'nın [Dikkat edin yaratma O'nundur.] ifadesi, bir sebep esnasında ya da bir sebep ile (hangisini istersen seçebilirsin) yarattığı şeyler olup bunlar şifahî emir olan kelime olmaksızın yaratılmışlardır. [Emr O'nundur] ifadesinde kast edilen ise bir sebep olmaksızın var edilenler, yani Allah Teâlâ'dan aziz emri olan şifahî kelâm dışında herhangi bir vasıta olmaksızın sadır olan varlıklardır. Buna örnek ruhtur. Allah emr itibariyle kâdir, yaratma itibariyle muktedirdir. Yaratma ve emr âlemleri [Âlemlerin Rabbi olan Allah'ın şanı yücedir.] âyeti ile diğer ilâhî isimlere değil, hususi olarak *er-Rab* ismine tahsis edilmiştir ki burada Allah Teâlâ'nın âlemin yaratıcısı, mürebbisi ve efendisi olduğuna işaret söz konusudur.

Bil ki insanın tabii olarak kötü gördüğü ve şer'an kötü kabul edilen şeyler, emr âlemine değil, tabii terkip ve yaratılış âlemine ait olan şeylerdir. Yaratılış ve terkip âlemi zâtı gereği şerri gerektirir, çünkü onun zâtı birbirine zıt tabiatlardan mürekkeptir. Zıtlık ise çekişmenin kendisidir. Çekişme de fesada sebep olan bir şeydir. Emr âlemi ise içerisinde şer bulunmayan mahza hayırdır. Terkip âleminde zuhur eden şerler, bu âlemin tabiatından kaynaklanır. Buna karşılık bu âlemde zuhur eden hayırlar ilâhî ruhtan kaynaklanır. Bütün şerler yaratılış âlemine izafe edilir, bütün hayırlar ise emr âlemine izafe edilir. Tabiattan var edilmiş olan yaratılış âleminde fesat ve değişim mevcut olduğu için -ki emr âleminden neşet eden şu nur olmasaydı, yaratılış âlemi toptan helâk olurdu- Allah Teâlâ bu kötülüklerin def edilmesi için kendisine dua edilerek sığınılmasını emretmiştir. Böylece Allah ruhu, kendisini Rab isminden bahşettiği nur ile destekler ve onun tabiatın karanlığından kaynaklanan zararları defetmesini sağlar.

İşaret

Hak Teâlâ "Ben insanları ve cinleri ancak bana ibadet etsinler diye yarattım." (Zâriyât, 51/56) buyurmuş, böylece insanların ve cinlerin yaratılışından kast edilen şeyin ibadet olduğunu ifade etmiştir. Yine Hak Teâlâ "Ben Allah'ım, benden başka ilâh yoktur, o halde bana ibadet/kulluk et." (Tâhâ, 20/14) buyurmuştur ki bu da ibadetin emredilmesidir. Eğer kul Allah'a itaat ederse yaratılış ve emir konusunda kendisinden kast edilen şeyi gerçekleştirme bahtiyarlığına erişir. Zira yaratılış ve emir, âlemlerin rabbi ve şânı yüce olan Allah'ındır. İsyan eden kul ise Allah'ın emrine muhalefet etmiş, yaratılış ve emir konusunda kendisinden kast edilen amacı gerçekleştirmemiş demektir.

اُدْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً اِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ (٥٥)

55. Rabbinize alçak gönüllüce ve için için, gösterişsiz olarak dua edin. Çünkü O, haddi aşanları, riyakârları sevmez.

[Gönüllüce]: Yani zillet içinde, gönlü kırık ve muhtaç vaziyette dua edin.

وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْاَرْضِ بَعْدَ اِصْلَاحِهَا وَادْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًا اِنَّ رَحْمَتَ اللّٰهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ (٥٦)

56. Düzene sokulduktan sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Allah'a azabından korkarak ve rahmetini umarak dua edin. Şüphesiz, Allah'ın rahmeti iyilik edenlere çok yakındır.

Bil ki mümin korku ve ümidi eşit olan kimse olup nimetin zevalinden korkarak ve devamını arzu ederek Rabbine dua eder. Devamlı olarak şükür ve fakr, nimet ve belâ, darlık ve bolluk arasındadır.

وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ حَتَّى إِذَا أَقَلَّتْ سَحَابًا ثِقَالًا سُقْنَاهُ لِبَلَدٍ مَيِّتٍ فَأَنْزَلْنَا بِهِ الْمَاءَ فَأَخْرَجْنَا بِهِ مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ كَذَلِكَ نُخْرِجُ الْمَوْتَى لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ (٥٧)

57. O, rüzgârları rahmetinin eseri olarak yağmurun habercisi olarak gönderendir. Nihayet rüzgârlar ağır bulutları yüklendiği vakit, onları ölü bir beldeyi diriltmek için sevk ederiz ve oraya yağmur yağdırırız. Derken türlü meyveleri çıkarırız. İşte ölüleri de öyle çıkaracağız. Ola ki ibretle düşünürsünüz.

İşaret

[O, rüzgârları yağmurun habercisi olarak gönderendir.]: Bu muvaffakiyet müjdecileridir.

[Rahmetinin önünden]: Bu Allah'ın kuluna inayetidir.

[Nihayet rüzgârlar ağır bulutları yüklendiği vakit]: Bu, ilâhî tevfikin ardı ardına gelmesidir.

[Onları ölü bir beldeyi diriltmek için sevk ederiz.]: Bu, ilâhî inayete mazhar olan kuldur. Ölü beldenin diriltilmesi, kulda zuhur eden kabul, amel-i salih ve Hakk'a aşk nurlarıdır. Sonra Allah Teâlâ misal verip şöyle devam ediyor: [İşte ölüleri de öyle çıkaracağız. Ola ki ibretle düşünürsünüz.] Bununla Hazreti Peygamber aleyhisselâmdan diriliş, yani bedenlerin konusunda nakledilen ve Allah Teâlâ'nın gökten tıpkı erkeklerin menisi gibi yağmur boşaltacağını ifade eden hadisteki habere işaret edilmektedir.

وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرُجُ نَبَاتُهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَالَّذِي خَبُثَ لَا يَخْرُجُ إِلَّا نَكِدًا كَذَلِكَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَشْكُرُونَ (٥٨)

58. Toprağı iyi ve elverişli beldenin bitkisi, rabbinin izniyle bol ve bereketli çıkar. Toprağı kötü ve elverişsiz olandan ise, zor belâ bitki çıkar. Şükredecek bir toplum için biz âyetleri işte böyle değişik biçimlerde açıklıyoruz.

[Toprağı iyi ve elverişli beldenin bitkisi, rabbinin izniyle bol ve bereketli çıkar.]: Bu muvafakat, kulak verip işitme ve itaat etmekten başka bir şey değildir ki bunun ortaya çıkmasının sebebi de mahallin temizliğidir.

[Toprağı kötü ve elverişsiz olandan ise]: Bu, kendisine nefsin ve tabiatın galip geldiği kimsedir, ama gerçekte o da inayete mazhardır.

[Zor belâ bitki çıkar.]: Bu tıpkı "Allah'ın öyle kulları vardır ki cennete zincirlere vurularak sürüklenirler."[15] hadis-i şerifinde ve "Yerde ve gökte olanlar ve onların gölgeleri Allah'a isteyerek ve zorunlu olarak secde ederler." (Ra'd, 13/15) âyetinde ifade edilen durum gibidir. Neticede toprağı iyi ve elverişli beldenin bitkisi, rabbinin izniyle bol ve bereketli çıkar, bu davetçinin davetine hızlıca icâbet eden nefistir. Bu nefis, hayırlarda yarışan ve bu konuda önce olan nefisler arasındadır. Toprağı kötü ve elverişsiz olandan ise zor belâ bitki çıkar, bu da tıpkı Hak Teâlâ'nın "Denizde başınıza bir âfet geldiğinde O'ndan başkasına dua edenler şaşırıp kalırlar." (İsrâ, 17/67) âyetinde ifade edildiği üzere, zorunlu olarak Hakk'a icâbet eden nefistir.

لَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحًا اِلٰى قَوْمِهٖ فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُۜ اِنّ۪ٓى اَخَافُ
عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظ۪يمٍ (٥٩) قَالَ الْمَلَاُ مِنْ قَوْمِه۪ٓ اِنَّا لَنَرٰيكَ ف۪ى ضَلَالٍ مُب۪ينٍ (٦٠) قَالَ
يَا قَوْمِ لَيْسَ ب۪ى ضَلَالَةٌ وَلٰكِنّ۪ى رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَم۪ينَ (٦١) اُبَلِّغُكُمْ رِسَالَاتِ رَبّ۪ى
وَاَنْصَحُ لَكُمْ وَاَعْلَمُ مِنَ اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ (٦٢)

59. Andolsun, Nûh'u kendi kavmine peygamber olarak gönderdik de "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin için O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Şüphesiz ben sizin adınıza büyük bir günün azabından korkuyorum." dedi. 60. Kavminin ileri gelenleri, "Biz seni açıkça bir sapıklık içinde görüyoruz." dediler. 61. Nûh onlara şöyle dedi: "Ey kavmim! Bende herhangi bir sapıklık yok. Aksine ben, âlemlerin rabbi tarafından gönderilmiş bir peygamberim. 62. Ben size rabbimin vahyettiklerini tebliğ ediyorum ve size nasihat ediyorum. Sizin bilmediğiniz şeyleri de Allah tarafından gelen vahiy ile biliyorum.

Risalet kesbî değil vehbîdir; istenilen değil, isteyendir; başlangıcı yoktur, sonlarda (gâyelerde) bulunur.

15. Benzer lafızlarla bkz. Buhârî, Cihad, 56.

اَوَعَجِبْتُمْ اَنْ جَٓاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَلٰى رَجُلٍ مِنْكُمْ لِيُنْذِرَكُمْ وَلِتَتَّقُوا وَلَعَلَّكُمْ
تُرْحَمُونَ (٦٣) فَكَذَّبُوهُ فَاَنْجَيْنَاهُ وَالَّذٖينَ مَعَهُ فِى الْفُلْكِ وَاَغْرَقْنَا الَّذٖينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا
اِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا عَمٖينَ (٦٤)

63. Sizi uyarması ve sizin de Allah'a karşı gelmekten sakınıp rahmete ulaşmanız için, içinizden bir adam aracılığı ile rabbinizden size bir öğüt gelmesine şaştınız mı?" 64. Neticede kavmi onu yalanladı. Biz de onu ve gemide onunla beraber bulunanları kurtardık. Âyetlerimizi yalanlayanları da suda boğduk. Çünkü onlar Hakk'a karşı kör bir kavim idiler.

İşaret

Adam, nefsini Nûh'un gemisi kılan kimsedir.

وَاِلٰى عَادٍ اَخَاهُمْ هُودًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُ اَفَلَا تَتَّقُونَ (٦٥) قَالَ
الْمَلَاُ الَّذٖينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهٖٓ اِنَّا لَنَرٰيكَ فٖى سَفَاهَةٍ وَاِنَّا لَنَظُنُّكَ مِنَ الْكَاذِبٖينَ (٦٦) قَالَ
يَا قَوْمِ لَيْسَ بٖى سَفَاهَةٌ وَلٰكِنّٖى رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمٖينَ (٦٧) اُبَلِّغُكُمْ رِسَالَاتِ رَبّٖى وَاَنَا
لَكُمْ نَاصِحٌ اَمٖينٌ (٦٨) اَوَعَجِبْتُمْ اَنْ جَٓاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَلٰى رَجُلٍ مِنْكُمْ لِيُنْذِرَكُمْ
وَاذْكُرُٓوا اِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَٓاءَ مِنْ بَعْدِ قَوْمِ نُوحٍ وَزَادَكُمْ فِى الْخَلْقِ بَصْطَةً فَاذْكُرُٓوا اٰلَٓاءَ
اللّٰهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (٦٩) قَالُٓوا اَجِئْتَنَا لِنَعْبُدَ اللّٰهَ وَحْدَهُ وَنَذَرَ مَا كَانَ يَعْبُدُ اٰبَٓاؤُنَا فَاْتِنَا
بِمَا تَعِدُنَٓا اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقٖينَ (٧٠) قَالَ قَدْ وَقَعَ عَلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ رِجْسٌ وَغَضَبٌ
اَتُجَادِلُونَنٖى فٖٓى اَسْمَٓاءٍ سَمَّيْتُمُوهَٓا اَنْتُمْ وَاٰبَٓاؤُكُمْ مَا نَزَّلَ اللّٰهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ فَانْتَظِرُٓوا
اِنّٖى مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرٖينَ (٧١) فَاَنْجَيْنَاهُ وَالَّذٖينَ مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَقَطَعْنَا دَابِرَ الَّذٖينَ
كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَمَا كَانُوا مُؤْمِنٖينَ (٧٢)

65. Âd kavmine de kardeşleri Hûd'u peygamber olarak gönderdik. Onlara, "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin için O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız?" dedi. 66. Kavminin ileri gelenlerinden inkâr edenler dediler ki: "Bizce senin aklın kıt. Biz senin mutlaka yalancılardan biri olduğuna inanıyoruz." 67. Hûd, şöyle dedi: "Ey kavmim! Bende akıl kıtlığı yok. Aksine ben âlemlerin rabbi tara-

fından gönderilmiş bir peygamberim. 68. "Rabbimin vahyettiklerini size tebliğ ediyorum. Ben sizin için güvenilir bir nasihatçiyim. 69. Sizi uyarması için içinizden bir adam aracılığıyla rabbinizden size bir öğüt gelmesine şaştınız mı? Hatırlayın ki, Allah sizi Nûh kavminden sonra onların yerine getirdi ve sizi daha güçlü kıldı. Allah'ın nimetlerini hatırlayın ki kurtuluşa eresiniz." 70. Onlar, "Sen bize tek Allah'a ibadet edelim, atalarımızın ibadet ede geldiklerini bırakalım diye mi geldin? Eğer doğru söyleyenlerden isen, haydi tehdit ettiğin azabı getir." dediler. 71. Hûd, "Artık size rabbinizden bir azap ve öfke inmiştir. Allah'ın, haklarında hiçbir delil indirmediği, yalnızca sizin ve babalarınızın uydurduğu birtakım düzmece ilâhlar hakkında mı benimle tartışıyorsunuz? Öyleyse başınıza geleceği bekleyin bakalım! Ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim!" dedi. 72. Bunun üzerine biz onu ve beraberindekileri tarafımızdan bir rahmetle kurtardık. Âyetlerimizi yalanlayan ve iman etmemiş olanların ise kökünü kestik.

İşte size örnekler verilmiş bulunmaktadır, hala muhalefet ettiğiniz takdirde size vaat edilen ceza ise şudur:

وَاِلٰى ثَمُودَ اَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُ قَدْ جَاءَتْكُمْ
بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ هٰذِهِ نَاقَةُ اللّٰهِ لَكُمْ اٰيَةً فَذَرُوهَا تَأْكُلْ فِي اَرْضِ اللّٰهِ وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوءٍ
فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ (٧٣)

73. Semûd kavmine de kardeşleri Sâlih'i Peygamber olarak gönderdik. Dedi ki: "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin için O'ndan başka bir ilâh yoktur. Gerçekten size rabbinizden benim peygamber olduğumu gösterecek açık bir delil geldi. İşte size bir mucize olarak Allah'ın şu devesi. Bırakın onu da Allah'ın mülkünde yesin, içsin. Sakın ona bir kötülük etmeyin. Yoksa sizi elem dolu bir azap yakalar.

O halde muhalefete yeltenmeyin, aksi takdirde cezamızı çekersiniz, intikamımız size geldiğinde ise hiç ağırdan almayın.

وَاذْكُرُوا اِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ عَادٍ وَبَوَّاَكُمْ فِي الْاَرْضِ تَتَّخِذُونَ مِنْ سُهُولِهَا قُصُورًا
وَتَنْحِتُونَ الْجِبَالَ بُيُوتًا فَاذْكُرُوا اٰلَاءَ اللّٰهِ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْاَرْضِ مُفْسِدِينَ (٧٤) قَالَ الْمَلَاُ
الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لِلَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا لِمَنْ اٰمَنَ مِنْهُمْ اَتَعْلَمُونَ اَنَّ صَالِحًا مُرْسَلٌ
مِنْ رَبِّهِ قَالُوا اِنَّا بِمَا اُرْسِلَ بِهِ مُؤْمِنُونَ (٧٥) قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا اِنَّا بِالَّذِي اٰمَنْتُمْ بِهِ

كَافِرُونَ (٧٦) فَعَقَرُوا النَّاقَةَ وَعَتَوْا عَنْ اَمْرِ رَبِّهِمْ وَقَالُوا يَا صَالِحُ ائْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا اِنْ كُنْتَ
مِنَ الْمُرْسَلِينَ (٧٧) فَاَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَاَصْبَحُوا فِى دَارِهِمْ جَاثِمِينَ (٧٨) فَتَوَلّٰى عَنْهُمْ
وَقَالَ يَا قَوْمِ لَقَدْ اَبْلَغْتُكُمْ رِسَالَةَ رَبّى وَنَصَحْتُ لَكُمْ وَلٰكِنْ لَا تُحِبُّونَ النَّاصِحِينَ (٧٩)
وَلُوطًا اِذْ قَالَ لِقَوْمِهٖ اَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ مَا سَبَقَكُمْ بِهَا مِنْ اَحَدٍ مِنَ الْعَالَمِينَ (٨٠) اِنَّكُمْ
لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ شَهْوَةً مِنْ دُونِ النِّسَاءِ بَلْ اَنْتُمْ قَوْمٌ مُسْرِفُونَ (٨١) وَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهٖ
اِلَّا اَنْ قَالُوا اَخْرِجُوهُمْ مِنْ قَرْيَتِكُمْ اِنَّهُمْ اُنَاسٌ يَتَطَهَّرُونَ (٨٢) فَاَنْجَيْنَاهُ وَاَهْلَهُ اِلَّا امْرَاَتَهُ
كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ (٨٣) وَاَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَرًا فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ (٨٤)
وَاِلٰى مَدْيَنَ اَخَاهُمْ شُعَيْبًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُ قَدْ جَاءَتْكُمْ
بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ فَاَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ اَشْيَاءَهُمْ وَلَا تُفْسِدُوا فِى
الْاَرْضِ بَعْدَ اِصْلَاحِهَا ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (٨٥) وَلَا تَقْعُدُوا بِكُلِّ صِرَاطٍ
تُوعِدُونَ وَتَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ مَنْ اٰمَنَ بِهٖ وَتَبْغُونَهَا عِوَجًا وَاذْكُرُوا اِذْ كُنْتُمْ قَلِيلًا
فَكَثَّرَكُمْ وَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ (٨٦) وَاِنْ كَانَ طَائِفَةٌ مِنْكُمْ اٰمَنُوا بِالَّذِى
اُرْسِلْتُ بِهٖ وَطَائِفَةٌ لَمْ يُؤْمِنُوا فَاصْبِرُوا حَتّٰى يَحْكُمَ اللّٰهُ بَيْنَنَا وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ (٨٧)

74. Hatırlayın ki Allah Âd kavminden sonra, sizi onların yerine getirdi ve sizi yeryüzünde yerleştirdi. Yerin ovalarında köşkler kuruyor, dağları oyup evler yapıyorsunuz. Artık Allah'ın nimetlerini anın da yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın." 75. Kavminin büyüklük taslayan ileri gelenleri, küçük görülüp ezilen inanmışlara, "Siz, Sâlih'in rabbi tarafından gönderilmiş bir peygamber olduğunu sahiden biliyor musunuz?" dediler. Onlar da "Biz şüphesiz onunla gönderilene inanlarız" dediler. 76. Büyüklük taslayanlar, "Biz hiç de sizin inandığınıza inanmıyoruz." dediler. 77. Deveyi kestiler, rablerinin emrine karşı geldiler ve "Ey Sâlih! Sen eğer dediğin gibi peygamberlerden isen haydi bizi tehdit ettiğin azabı." dediler. 78. Bunun üzerine onları o kuvvetli sarsıntı yakaladı da yurtlarında yüzüstü hareketsiz çöke kaldılar. 79. Artık, Sâlih onlardan yüz çevirdi ve "Andolsun, ben size rabbimin vahyettiklerini tebliğ ettim ve nasihatte bulundum, siz nasihat edenleri sevmiyorsunuz." dedi. 80. Lût'u da peygamber olarak gönderdik. Hani o kavmine şöyle demişti: "Sizden önce âlemlerden hiçbir kimsenin yapmadığı çirkin işi mi yapıyorsunuz?" 81. "Hakikaten siz kadınları bırakıp, şehvetle erkeklere yaklaşıyorsunuz. Hayır, siz haddi aşan bir toplumsunuz." 82. Kav-

minin cevabı ise sadece, "Çıkarın bunları memleketinizden! Güya onlar kendilerini fazla temiz tutan insanlar!.." demek oldu. 83. Bunun üzerine biz de onu ve karısı dışında aile fertlerini kurtardık. Karısı ise azap içinde kalanlardan oldu. 84. Onların üstüne bir azap yağmuru yağdırdık. Bak, suçluların akıbeti nasıl oldu. 85. Medyen halkına da kardeşleri Şu'ayb'ı peygamber olarak gönderdik. Dedi ki: "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin için O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Rabbinizden size açık bir delil gelmiştir. Artık ölçüyü ve tartıyı tam yapın. İnsanların mallarını eksiltmeyin. Düzene sokulduktan sonra yeryüzünde bozgunculuk etmeyin. İnananlar iseniz bunlar sizin için hayırlıdır." 86. "Bir de tehdit ederek Allah'ın yolundan O'na iman edenleri çevirmek, Allah'ın yolunu eğri ve çelişkili göstermek üzere her yol üstüne oturmayın. Hatırlayın ki siz az ve güçsüz idiniz de O sizi çoğalttı. Bakın, bozguncuların sonu nasıl oldu? 87. Eğer içinizden bir kısmı benimle gönderilen gerçeğe inanmış, bir kısmı da inanmamışsa, artık Allah aramızda hükmünü verinceye kadar sabredin. O, hüküm verenlerin en hayırlısıdır."

[O, hüküm verenlerin en hayırlısıdır.]: Çünkü umumi hüküm O'nundur, her hüküm ve her hâkim üzerinde her hüküm ile hükmeder.

قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لَنُخْرِجَنَّكَ يَا شُعَيْبُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَكَ مِنْ
قَرْيَتِنَا أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا قَالَ أَوَلَوْ كُنَّا كَارِهِينَ (٨٨) قَدِ افْتَرَيْنَا عَلَى اللَّهِ كَذِبًا إِنْ
عُدْنَا فِي مِلَّتِكُمْ بَعْدَ إِذْ نَجَّانَا اللَّهُ مِنْهَا وَمَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَعُودَ فِيهَا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ
رَبُّنَا وَسِعَ رَبُّنَا كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا عَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْنَا رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ
وَأَنْتَ خَيْرُ الْفَاتِحِينَ (٨٩)

88. Şu'ayb'ın kavminden büyüklük taslayan ileri gelenler dediler ki: "Ey Şu'ayb! Andolsun, ya kesinlikle bizim dinimize dönersiniz ya da mutlaka seni ve seninle birlikte inananları memleketimizden çıkarırız." Şu'ayb, "İstemesek de mi?" dedi ve şöyle ekledi; 89. "Allah, bizi sizin dininizden kurtardıktan sonra eğer ona dönersek mutlaka Allah'a karşı yalan uydurmuş oluruz. Rabbimiz Allah'ın dilemesi olmadıkça, sizin dininize dönmemiz bizim için olacak şey değildir. Rabbimiz her şeyi ilmiyle kuşatmıştır. Biz yalnız Allah'a tevekkül ettik. Ey Rabbimiz! Bizimle kavmimiz arasında gerçekle hükmet. Çünkü sen hakkı açıp feth edenlerin en hayırlısısın."

[Çünkü sen hakkı açıp feth edenlerin en hayırlısısın.]: Gaybın kilitlerini açanların en hayırlısısın.

وَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لَئِنِ اتَّبَعْتُمْ شُعَيْبًا إِنَّكُمْ إِذًا لَخَاسِرُونَ (٩٠) فَأَخَذَتْهُمُ
الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جَاثِمِينَ (٩١) الَّذِينَ كَذَّبُوا شُعَيْبًا كَأَنْ لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا
الَّذِينَ كَذَّبُوا شُعَيْبًا كَانُوا هُمُ الْخَاسِرِينَ (٩٢) فَتَوَلَّى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا قَوْمِ لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ
رِسَالَاتِ رَبِّي وَنَصَحْتُ لَكُمْ فَكَيْفَ آسَى عَلَى قَوْمٍ كَافِرِينَ (٩٣) وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِنْ
نَبِيٍّ إِلَّا أَخَذْنَا أَهْلَهَا بِالْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ لَعَلَّهُمْ يَضَّرَّعُونَ (٩٤) ثُمَّ بَدَّلْنَا مَكَانَ السَّيِّئَةِ
الْحَسَنَةَ حَتَّى عَفَوْا وَقَالُوا قَدْ مَسَّ آبَاءَنَا الضَّرَّاءُ وَالسَّرَّاءُ فَأَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا
يَشْعُرُونَ (٩٥) وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَى آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَرَكَاتٍ مِنَ السَّمَاءِ
وَالْأَرْضِ وَلَٰكِنْ كَذَّبُوا فَأَخَذْنَاهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (٩٦)

90. Şu'ayb'ın kavminden inkâr eden ileri gelenler dediler ki: "Ey ahali! Andolsun ki eğer Şu'ayb'a uyarsanız, o takdirde mutlaka siz zarar edenler olursunuz." 91. Derken, onları o korkunç sarsıntı yakaladı da yurtlarında yüzüstü hareketsiz çöke kaldılar. 92. Şu'ayb'ı yalanlayanlar sanki orada hiç yaşamamışlardı. Şu'ayb'ı yalanlayanlar var ya, asıl ziyana uğrayanlar onlar oldu. 93. Şu'ayb onlardan yüz çevirdi ve dedi ki: "Ey kavmim! Andolsun, ben size rabbimin vahyettiklerini ulaştırdım. Size nasihat de ettim. Şimdi ben, inkârcı bir topluluğa nasıl üzülürüm?" 94. Biz hiçbir memlekete bir peygamber göndermedik ki karşı çıkmaktan vazgeçip yalvarıp yakarsınlar diye ora halkını yoksulluk ve sıkıntıya uğratmış olmayalım. 95. Sonra sıkıntı ve darlığın yerine bolluk ve genişliği getirdik. Nihayet çoğaldılar ve nankörlük edip: "Atalarımız da darlığa uğramış ve bolluğa kavuşmuşlardı. Bu tabii bir şey, zaman zaman böyle şeyler olur." dediler. Biz de farkında değillerken onları ansızın yakaladık. 96. Eğer, o memleketlerin halkları iman etseler ve Allah'a karşı gelmekten sakınsalardı, elbette onların üstüne gökten ve yerden nice bereket kapılarını açardık. Fakat onlar yalanladılar, biz de kendilerini işledikleri günahlarından dolayı yakalayıverdik.

Elçi toplumla aynı cinsten olduğu ve o cinsin özelliklerinden biri de içlerinden biri üstün olunca onu kıskanıp haset etmek olduğu için -ki elçi kalpleri haset ile kırılmış ve kendi kendilerine şeriat koyan o kimselerden üstün hale gelmişti- onlar elçiye sürekli olarak, onun beşer olduğunu görmelerine, müşahede etmelerine rağmen Hak gözü ile bakıyorlardı. Bunun üzerine Allah da onlara göğün ve yerin bereket kapılarını açtı.

أَفَأَمِنَ أَهْلُ الْقُرَىٰ أَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا بَيَاتًا وَهُمْ نَائِمُونَ (٩٧) أَوَأَمِنَ أَهْلُ الْقُرَىٰ أَنْ
يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا ضُحًى وَهُمْ يَلْعَبُونَ (٩٨) أَفَأَمِنُوا مَكْرَ اللّٰهِ فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ اللّٰهِ إِلَّا الْقَوْمُ
الْخَاسِرُونَ (٩٩)

97. O memleketlerin halkları geceleyin uyurken kendilerine azabımızın gelmesinden emin midirler? 98. Ya da o memleketlerin halkları kuşluk vakti gülüp oynarken kendilerine azabımızın gelmesinden? 99. Yoksa Allah'ın tuzağından emin midirler? Ziyana uğrayan kavimden başkası Allah'ın tuzağından emin olamaz.

İlâhî tuzaktan kurtulmak isteyen kimse her halde O'na kulluk etmeye ve bu kulluğun gereklerini yerine getirmeye devam etmelidir. İşte bu, onun Allah'ın tuzağından korunmuş olduğunun alâmetidir. Çünkü böyle olan kimse elinden hiçbir zaman şeriat terazisini bırakmaz. Halini hep müşahede eder. Bu, korunan kimsenin halidir. Geriye bu kimsenin gelecekte de bu halde olup olmayacağının, dolayısıyla korunmasının devam edip etmeyeceğinin bilinemez olması kalır ki bunu da ancak Allah Teâlâ tarafından gelen ve hiçbir yoruma yer bırakmayacak açıklıkta olan haber ile bilmek mümkündür.

[Ziyana uğrayan kavimden başkası Allah'ın tuzağından emin olamaz.]: Allah'ın tuzağından kimse emin olamaz; havas, hatta havassın havassı bile buna dâhildir. Bu nedenle aklı başında olan kimsenin, Allah'ın verdiği nimetlerde O'nun tuzağından emin olmaması gerekir. Çünkü nimetler içerisindeki tuzak çok daha gizlidir. Nimetler içerisindeki en düşük tuzak, kişinin kendisini o nimetlere müstehak görmesi, onları hak etmiş olduğunu, onların kendisi için yaratıldığını, Allah'ın onlara muhtaç olmadığını düşünmesidir. Böyle düşünen kimsenin gözden kaçırdığı husus, bütün her şeyin Allah için yaratılmış olduğu, yani O'nun hamdi ile tesbih etmek üzere yaratılmış olduğudur. Nitekim bizim nimetlerden faydalanıyor olmamız, asıl maksat değil, tabii olan maksattır. Umumi olarak gelen ilâhî tuzak, insanların işledikleri günahların ardından kendilerine verilen nimetlerin ardı ardına gelmeye devam etmesi, buna karşılık ilâhî emirlere uygun yaşayan kimselerin bu nimetlerden mahrum kalmasıdır. İlâhî tuzak bazı kimselere bedbahtlık verecek şekilde gelir, bu umumidir. Bazı kimselere paylarının azalması şeklinde gelir, bu hususi tuzağın hususi kimselere gelmesidir. Mümin ancak hayat diyarı olan âhirette emniyet içerisindendir, bu dünyada ise o her zaman imtihan mahallindedir. Bu imtihan neticesinde ya karar diyarına (cennete) ya da bevâr/helâk diyarına gidecektir. Rivayete göre Cebrâîl aleyhisselâm ve

Mikâîl aleyhisselâm bir gün ağlamışlar, Allah da onlara "Neden ağlıyorsunuz, neyiniz var?" diye vahyetmiş, onlar ise "Senin tuzağından emin olamıyoruz." demişler, Allah Teâlâ da buna karşılık, "İşte böyle olun, tuzağımdan emin olmayın." buyurmuştur.[16]

أَوَلَمْ يَهْدِ لِلَّذِينَ يَرِثُونَ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِ أَهْلِهَا أَنْ لَوْ نَشَاءُ أَصَبْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَنَطْبَعُ
عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ (١٠٠) تِلْكَ الْقُرَى نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَائِهَا وَلَقَدْ جَاءَتْهُمْ
رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا مِنْ قَبْلُ كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللّٰهُ عَلَى قُلُوبِ
الْكَافِرِينَ (١٠١) وَمَا وَجَدْنَا لِأَكْثَرِهِمْ مِنْ عَهْدٍ وَإِنْ وَجَدْنَا أَكْثَرَهُمْ لَفَاسِقِينَ (١٠٢)

100. Önceki sahiplerinden sonra yeryüzüne vâris olanlara şu gerçek apaçık belli olmadı mı ki biz dileseydik onları da öncekiler gibi günahları yüzünden cezalandırırdık. Biz onların kalplerini mühürleriz de onlar hakkı işitmezler. 101. İşte memleketler! Onların haberlerinden bir kısmını sana anlatıyoruz. Andolsun, peygamberleri onlara apaçık deliller getirmişti. Fakat onlar daha önce yalanladıklarına inanacak değillerdi. Allah, kâfirlerin kalplerini işte bu yüzden mühürler. 102. Biz onların çoğunda, sözünde durma diye bir şey bulmadık. Ama gerçekten onların çoklarını yoldan çıkmış kimseler bulduk.

[Ama gerçekten onların çoklarını yoldan çıkmış kimseler bulduk.]: Yani ahde vefadan çıkmış kimseler olduklarını gördük. Hak Teâlâ "Benim ahdime vefa gösterin." (Bakara, 2/40) ve "Onlar Allah'a ahit vermişlerdi." (Ahzâb, 33/15) buyurmaktadır.

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسَى بِآيَاتِنَا إِلَى فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ فَظَلَمُوا بِهَا فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ
عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ (١٠٣) وَقَالَ مُوسَى يَا فِرْعَوْنُ إِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ (١٠٤)
حَقِيقٌ عَلَى أَنْ لَا أَقُولَ عَلَى اللّٰهِ إِلَّا الْحَقَّ قَدْ جِئْتُكُمْ بِبَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَرْسِلْ مَعِيَ
بَنِي إِسْرَائِيلَ (١٠٥)

103. Sonra onların ardından Mûsâ'yı, apaçık mucizelerimizle Firavun'a ve onun ileri gelen adamlarına peygamber olarak gönderdik de onları mucizeleri inkâr ettiler. Bak, bozguncuların sonu nasıl oldu. 104. Mûsâ dedi ki: "Ey Firavun! Şüphesiz ki ben âlemlerin rabbi tarafından gönde-

---

16. Ebu'ş-Şeyh el-Isbahânî, *el-Uzme*, c. 3, s. 814, Dârü'l-Âsıme, Riyad, h. 1408.

rilmiş bir peygamberim. 105. Bana, Allah'a karşı sadece gerçeği söylemem yaraşır. Ben size rabbinizden açık bir delil getirdim. Artık İsrailoğullarını benimle gönder.

[Bana, Allah'a karşı sadece gerçeği söylemem yaraşır.]: Çünkü Allah ile işitiyor, Allah ile görüyor ve Allah ile konuşuyordu.

قَالَ اِنْ كُنْتَ جِئْتَ بِاٰيَةٍ فَأْتِ بِهَٓا اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ (١٠٦) فَاَلْقٰى عَصَاهُ فَاِذَا هِيَ
ثُعْبَانٌ مُبِينٌ (١٠٧) وَنَزَعَ يَدَهُ فَاِذَا هِيَ بَيْضَٓاءُ لِلنَّاظِرِينَ (١٠٨) قَالَ الْمَلَاُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ
اِنَّ هٰذَا لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ (١٠٩) يُرِيدُ اَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ اَرْضِكُمْ فَمَاذَا تَأْمُرُونَ (١١٠) قَالُٓوا
اَرْجِهْ وَاَخَاهُ وَاَرْسِلْ فِي الْمَدَٓائِنِ حَاشِرِينَ (١١١) يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ (١١٢) وَجَٓاءَ
السَّحَرَةُ فِرْعَوْنَ قَالُٓوا اِنَّ لَنَا لَاَجْرًا اِنْ كُنَّا نَحْنُ الْغَالِبِينَ (١١٣) قَالَ نَعَمْ وَاِنَّكُمْ لَمِنَ
الْمُقَرَّبِينَ (١١٤) قَالُوا يَا مُوسٰٓى اِمَّٓا اَنْ تُلْقِيَ وَاِمَّٓا اَنْ نَكُونَ نَحْنُ الْمُلْقِينَ (١١٥) قَالَ
اَلْقُوا فَلَمَّٓا اَلْقَوْا سَحَرُٓوا اَعْيُنَ النَّاسِ وَاسْتَرْهَبُوهُمْ وَجَٓاؤُ بِسِحْرٍ عَظِيمٍ (١١٦) وَاَوْحَيْنَٓا
اِلٰى مُوسٰٓى اَنْ اَلْقِ عَصَاكَ فَاِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ (١١٧) فَوَقَعَ الْحَقُّ وَبَطَلَ مَا كَانُوا
يَعْمَلُونَ (١١٨) فَغُلِبُوا هُنَالِكَ وَانْقَلَبُوا صَاغِرِينَ (١١٩) وَاُلْقِيَ السَّحَرَةُ سَاجِدِينَ (١٢٠)
قَالُٓوا اٰمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمِينَ (١٢١) رَبِّ مُوسٰى وَهٰرُونَ (١٢٢)

106. Firavun, "Eğer açık bir delil getirdiysen haydi göster onu bakalım." dedi. 107. Bunun üzerine Mûsâ, asasını yere attı. Bir de ne görsünler, apaçık bir ejderha. 108. Elini koynundan çıkardı. Bir de ne görsünler, bembeyaz olmuş. 109. Firavun'un kavminden ileri gelenler, dediler ki: "Şüphesiz bu adam usta bir sihirbazdır. 110. Sizi yerinizden çıkarmak istiyor." Firavun, ileri gelenlere, "Öyle ise siz ne düşünüyorsunuz?" dedi. 111. Onlar şöyle dediler: "Şimdilik haklarında bir işlem yapma ve şehirlere tellallar yolla. 112. Bütün usta sihirbazları toplayıp sana getirsinler." 113. Sihirbazlar Firavun'a geldiler. "Galip gelirsek bize bir mükâfat vardır, değil mi?" dediler. 114. Firavun, "Evet. Üstelik siz ücretle de kalmayacaksınız, benim en yakınlarımdan olacaksınız." dedi. 115. Sihirbazlar, "Ey Mûsâ! Ya önce sen at ya da önce biz atalım." dediler. 116. Mûsâ, "Siz atın." dedi. Bunun üzerine onlar ellerindekini atınca insanların gözlerini büyülediler ve onlara korku saldılar. Büyük bir sihir yaptılar. 117. Biz de Mûsâ'ya, "Elindeki değneğini at." diye vahyettik. Bir de ne görsünler o, onların uy-

durduklarını yakalayıp yutuyor. 118. Böylece hak yerini buldu ve onların yapmış oldukları şeylerin hepsi boşa çıktı. 119. Artık orada yenilmişler ve küçük düşmüşlerdi. 120. Sihirbazlar ise secdeye kapandılar. 121. "Âlemlerin Rabbine iman ettik." dediler. 122. "Mûsâ ve Hârûn'un Rabbine."

Sihirbazlar bu sözleri söylediler, yani "Mûsâ ve Hârûn'un Rabbinin davetine iman ettik." dediler. Hiçbir şüphe kalmasın diye bu şekilde açık seçik söylediler.

قَالَ فِرْعَوْنُ اٰمَنْتُمْ بِه۪ قَبْلَ اَنْ اٰذَنَ لَكُمْۚ اِنَّ هٰذَا لَمَكْرٌ مَكَرْتُمُوهُ فِي الْمَد۪ينَةِ لِتُخْرِجُوا
مِنْهَٓا اَهْلَهَاۚ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ (١٢٣) لَاُقَطِّعَنَّ اَيْدِيَكُمْ وَاَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ ثُمَّ لَاُصَلِّبَنَّكُمْ
اَجْمَع۪ينَ (١٢٤) قَالُٓوا اِنَّٓا اِلٰى رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَۚ (١٢٥) وَمَا تَنْقِمُ مِنَّٓا اِلَّٓا اَنْ اٰمَنَّا بِاٰيَاتِ رَبِّنَا
لَمَّا جَٓاءَتْنَاۜ رَبَّنَٓا اَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَتَوَفَّنَا مُسْلِم۪ينَۚ (١٢٦) وَقَالَ الْمَلَاُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ
اَتَذَرُ مُوسٰى وَقَوْمَهُ لِيُفْسِدُوا فِي الْاَرْضِ وَيَذَرَكَ وَاٰلِهَتَكَۜ قَالَ سَنُقَتِّلُ اَبْنَٓاءَهُمْ وَنَسْتَحْي۪
نِسَٓاءَهُمْۚ وَاِنَّا فَوْقَهُمْ قَاهِرُونَ (١٢٧)

123. Firavun, "Ben size izin vermeden ona iman ettiniz ha!" dedi. "Şüphesiz bu, halkını çıkarmak için şehirde kurduğunuz bir tuzaktır. Göreceksiniz! 124. "Mutlaka sizin ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim, sonra da ibret olsun diye sizin tümünüzü elbette asacağım." 125. Dediler ki: "Rabbimize döneceğiz. 126. Sen sırf, Rabbimizin âyetleri bize geldiğinde iman ettiğimiz için bize hınç duyuyorsun. Ey Rabbimiz! Bize sabır ver ve Müslüman olarak canımızı al." 127. Firavun'un kavminden ileri gelenler dediler ki: "Sen sihirbazları cezalandıracaksın da Mûsâ'yı ve kavmini, bu ülkede fesat çıkarsınlar, seni ve ilâhlarını terk etsinler diye bırakacak mısın?" Firavun, "Oğullarını öldüreceğiz, kadınlarını sağ bırakacağız. Üzerlerinde ezici bir güce sahibiz." dedi.

[Seni ve ilâhlarını terk etsinler diye], tapındığımız mâbudları terk etsinler diye mi? Bu ifade "*ve yezereke ve ilâheteke* (seni ve ilâhlığını terk etsinler diye mi)]" şeklinde de okunmuştur.

[Oğullarını öldüreceğiz, kadınlarını sağ bırakacağız. Üzerlerinde ezici bir güce sahibiz.]: Bu görünen suret idi, bu ezici güç ne kadar zâhir olarak görünürse ilâhî ceza ve yakalama da ona göre olur.

قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهِ اسْتَعِينُوا بِاللّٰهِ وَاصْبِرُواۚ اِنَّ الْاَرْضَ لِلّٰهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِهِۜ
وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّق۪ينَ (١٢٨)

128. Mûsâ, kavmine, "Allah'tan yardım isteyin ve sabredin. Şüphesiz yeryüzü Allah'ındır. Ona, kullarından dilediğini mirasçı kılar. Zafer Allah'a karşı gelmekten sakınanlarındır." dedi.

Mûsâ aleyhisselâm kavmine [Allah'tan yardım isteyin] demiş, fiilde kulu Hak ile birlikte ortak olarak zikretmiştir. Hak Teâlâ da bu iddianın kendi emrinden neşet ettiğini ortaya koymak ve desteklemek üzere kulun yardım talep etmesini emretmiştir. Bizim gibi kullar "Sadece Sana kulluk eder sadece Senden yardım isteriz." (Fâtiha, 1/5) der. Bütün bunlar kulluk vazifesidir, bilgisi olmayanların aksine biz buna devam ederiz. Allah Teâlâ bunu kuluna salt gayretullah nedeniyle ikrar etmiştir, kullar da bunu bir ibadet edinirler ve O'na döndükleri (yöneldikleri) zaman söylerler. Mülk her yerde tek ve Kahhâr olan Allah'a aittir. Bu tür bir gizli şirkten hesaba çekildikleri zaman kullar "Sen bize senden yardım talep etmeyi emrettin, bizim kendimize ait bir münferit kuvvetimizin bulunduğunu sen ikrar ettin, bu kuvvetin aslı senden olsa da neticede bize ait olduğunu bildirdin. Fakat bu kuvvetin ancak senin yardımın ile nüfuzu söz konusudur. Biz de bu yüzden senden yardım talep ettik, çünkü sen çok büyük kuvvet sahibisin." derler. Allah Teâlâ da onları, kendilerindeki kuvvetin Allah'tan olduğu konusundaki sözlerini, mahallin hususiliği nedeniyle bu kuvvetlerinde eksiklik görmelerini, ilâhî iktidar olmaksızın bu kuvvetin nüfuzunun olmayacağını düşünmelerini tasdik eder. Bu yüzden onlara şeriatında "*lâ havle ve lâ kuvvete illa billah*" demelerini emretmiştir. Bu, onlara rahmet olarak bahşedilmiştir.

[Ve sabredin]: Zorluklar ve mükellefiyetler karşısında "*lâ havle ve lâ kuvvete illa billah*" ile sabredin.

[Şüphesiz yeryüzü Allah'ındır. Ona, kullarından dilediğini mirasçı kılar.]: O halde sen Hakk'ın vârisisin, ondan miras alansın. Zira Hak, eşyayı kendisi için yaratmamıştır. Aksine O, eşyayı bir açıdan birbirleri için yaratmıştır. Yani mahlukâtı kendisi için yaratmış değildir. Menfaatler Hak'tan halka (yaratılmışlara) yöneliktir, *en-Nâfi'* (fayda veren) olan ve faydaları var eden Allah'tır.

قَالُٓوا اُو۫ذ۪ينَا مِنْ قَبْلِ اَنْ تَأْت۪يَنَا وَمِنْ بَعْدِ مَا جِئْتَنَاۜ قَالَ عَسٰى رَبُّكُمْ اَنْ يُهْلِكَ عَدُوَّكُمْ
وَيَسْتَخْلِفَكُمْ فِي الْاَرْضِ فَيَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ (١٢٩) وَلَقَدْ اَخَذْنَٓا اٰلَ فِرْعَوْنَ بِالسِّن۪ينَ

وَنَقْصٍ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ (١٣٠) فَاِذَا جَاءَتْهُمُ الْحَسَنَةُ قَالُوا لَنَا هٰذِهٖ وَاِنْ
تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَطَّيَّرُوا بِمُوسٰى وَمَنْ مَعَهُ اَلَا اِنَّمَا طَائِرُهُمْ عِنْدَ اللّٰهِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا
يَعْلَمُونَ (١٣١) وَقَالُوا مَهْمَا تَأْتِنَا بِهٖ مِنْ اٰيَةٍ لِتَسْحَرَنَا بِهَا فَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ (١٣٢)
فَاَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ وَالْجَرَادَ وَالْقُمَّلَ وَالضَّفَادِعَ وَالدَّمَ اٰيَاتٍ مُفَصَّلَاتٍ فَاسْتَكْبَرُوا
وَكَانُوا قَوْمًا مُجْرِمِينَ (١٣٣) وَلَمَّا وَقَعَ عَلَيْهِمُ الرِّجْزُ قَالُوا يَا مُوسَى ادْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا
عَهِدَ عِنْدَكَ لَئِنْ كَشَفْتَ عَنَّا الرِّجْزَ لَنُؤْمِنَنَّ لَكَ وَلَنُرْسِلَنَّ مَعَكَ بَنِي اِسْرَائِيلَ (١٣٤)
فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمُ الرِّجْزَ اِلٰى اَجَلٍ هُمْ بَالِغُوهُ اِذَا هُمْ يَنْكُثُونَ (١٣٥)

129. Dediler ki: "Sen bize gelmeden önce de bize işkence edildi, geldikten sonra da." Mûsâ, "Umulur ki, rabbiniz düşmanınızı helâk edecek ve sizi Mısır'da hâkim kılıp, nasıl davranacağınıza bakacaktır." dedi. 130. Andolsun biz, Firavun ailesini, öğüt alsınlar diye yıllarca süren kıtlık ve ürün eksikliği ile cezalandırdık. 131. Fakat onlara iyilik geldiği zaman, "Bu bizimdir, biz çalışıp kazandık." derler. Eğer başlarına bir kötülük gelirse, Mûsâ ve beraberindekilerin uğursuzluğuna yorarlardı. İyi bilin ki onların uğursuzluk sebebi ancak Allah katında yazılıdır. Fakat çokları bilmezler. 132. Dediler ki: "Bizi büyülemek için her ne getirirsen getir, biz sana inanacak değiliz." 133. Biz de her biri ayrı ayrı birer mucize olmak üzere başlarına tufan, çekirge, haşarat, kurbağalar ve kan gönderdik. Hiçbirinden ders almadılar. Büyüklük tasladılar ve suçlu bir kavim oldular. 134. Üzerlerine azap çökünce, "Ey Mûsâ! Rabbinin sana verdiği söz uyarınca bizim için dua et. Eğer azabı üzerimizden kaldırırsan sana inanacağız ve İsrailoğullarını seninle birlikte göndereceğiz." dediler. 135. Fakat bir süreye kadar azabı üzerlerinden kaldırınca hemen yeminlerini bozarlar.

Bu, yaratılmışlara Hakk'ın eliyle inen şeyin keşfedilip kaldırılmasıdır.

فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَاَغْرَقْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ بِاَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ (١٣٦)

136. Bu yüzden onlardan intikam aldık. Âyetlerimizi yalanlamaları ve onları umursamamaları sebebiyle kendilerini denizde boğduk.

Âlemde vuku bulan her ilâhî intikam muhakkak gazaplanma neticesinde gerçekleşir, çünkü Allah Teâlâ âlemi rahmet ile yaratmıştır, intikam rah-

metin özelliği değildir, gazabın özelliğidir. İntikam, eksiksiz ve noksansız bir şekilde, tam ölçüsüne göre olur ve hiçbir zaman, gazaplandıranı temizleme maksadı dışında bir maksatla gerçekleşmez. Bu nedenle intikam sonsuza kadar sürmez, aksine onun hükmü Allah katında belirli olan bir süreye kadar devam edip sona erer, ardından onu rahmet takip eder, çünkü rahmetin sonsuz hükmü vardır.

وَاَوْرَثْنَا الْقَوْمَ الَّذِينَ كَانُوا يُسْتَضْعَفُونَ مَشَارِقَ الْاَرْضِ وَمَغَارِبَهَا الَّتِى بَارَكْنَا فِيهَاۜ
وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ الْحُسْنٰى عَلٰى بَنٓى اِسْرَٓاءِيلَ بِمَا صَبَرُواۜ وَدَمَّرْنَا مَا كَانَ يَصْنَعُ
فِرْعَوْنُ وَقَوْمُهُ وَمَا كَانُوا يَعْرِشُونَ (١٣٧) وَجَاوَزْنَا بِبَنٓى اِسْرَٓاءِيلَ الْبَحْرَ فَاَتَوْا عَلٰى قَوْمٍ
يَعْكُفُونَ عَلٰٓى اَصْنَامٍ لَهُمْۚ قَالُوا يَا مُوسَى اجْعَلْ لَنَٓا اِلٰهًا كَمَا لَهُمْ اٰلِهَةٌۜ قَالَ اِنَّكُمْ قَوْمٌ
تَجْهَلُونَ (١٣٨) اِنَّ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ مُتَبَّرٌ مَا هُمْ فِيهِ وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (١٣٩) قَالَ اَغَيْرَ اللّٰهِ
اَبْغِيكُمْ اِلٰهًا وَهُوَ فَضَّلَكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ (١٤٠) وَاِذْ اَنْجَيْنَاكُمْ مِنْ اٰلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ
سُٓوءَ الْعَذَابِۚ يُقَتِّلُونَ اَبْنَٓاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَٓاءَكُمْۜ وَفِى ذٰلِكُمْ بَلَٓاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ
(١٤١) وَوَاعَدْنَا مُوسٰى ثَلٰثِينَ لَيْلَةً وَاَتْمَمْنَاهَا بِعَشْرٍ فَتَمَّ مِيقَاتُ رَبِّهِٓ اَرْبَعِينَ لَيْلَةًۚ وَقَالَ
مُوسٰى لِاَخِيهِ هٰرُونَ اخْلُفْنِى فِى قَوْمِى وَاَصْلِحْ وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ (١٤٢)

137. Hor görülüp ezilmekte olan İsrailoğullarını, toprağına bolluk ve bereket verdiğimiz yerin doğu ve batı taraflarına mirasçı kıldık. Rabbinin İsrailoğullarına verdiği güzel söz, onların sabretmeleri karşılığında gerçekleşti. Firavun ve kavminin yaptıklarını ve özenle kurup yükselttiklerini yerle bir ettik. 138. İsrailoğullarını denizden geçirdik. Derken, kendilerine ait putlara tapan bir kavme rastladılar. İsrailoğulları, "Ey Mûsâ! Onların kendilerine ait putları olduğu gibi sen de bize ait bir ilâh yapsana." dediler. Mûsâ şöyle dedi: "Siz ne dediğinizi bilmiyorsunuz, 139. bunların din diye inandıkları şey yok olmaya mahkûmdur. Yapmakta olduklarının hepsi batıldır. 140. Sizi âlemlere üstün kılmış iken, Allah'tan başka ilâh mı araştırayım size?" 141. Hani sizi Firavun ailesinden kurtarmıştık. Onlar size en kötü işkenceyi uyguluyorlardı. Oğullarınızı öldürüyor, kadınlarınızı sağ bırakıyorlardı. Bunda size rabbiniz tarafından büyük bir imtihan vardı. 142. Mûsâ'ya otuz gece süre belirledik, buna on gece daha kattık. Böylece rabbinin belirlediği vakit kırk geceye tamamlandı. Mûsâ, kardeşi Hârûn'a, "Kavmim arasında benim yerime geç ve yapıcı ol. Sakın bozguncuların yoluna uyma." dedi.

[Mûsâ'ya otuz gece süre belirledik.]: Bu Mûsâ aleyhisselâmın ilk mîkatıdır, ancak bu mîkata gitmesini engelleyen bir durum söz konusu olmuş, bunu telâfi etmek için on gün daha ilave etmiştir. Bu itibarla Hak Teâlâ [buna on gece daha kattık. Böylece Rabbinin belirlediği vakit kırk geceye tamamlandı] buyurmuştur.

İşaret

Allah Teâlâ Mûsâ aleyhisselâm için bu mîkat süresini belirlemiştir ki o, vakitlerin bağı altında olduğunu bilsin. Günlerin sayısı gündüz ile değil, gece ile ifade edilmiştir, bunun sebebi ise Hakk'ın gözlerden perdelenmiş olmasıdır. Halifelerin ve karanlıkların kandillerinin makamları yirmi sekizdir, onların mertebeleri de on ikidir, böylece sayı kırka tamamlanır. Bu, sülûk erbabının menzilleridir, Allah bunu kırk menzil yapmıştır, böylece seyr-i sülûk erbabı olan kimse sırların gayblarından kırk makamı geçer, bunun sonunda onun için seher vakitlerinden vuslat hâsıl olur, bu kimse ruhlar makamından davetçi olan Hazreti Muhammed aleyhisselâmın ümmetinden olur. Bu vârislerin mîkatıdır. Âlemlerin rabbi olan Allah'ın *Kelîm*'i (hususi olarak konuştuğu kimse) işte bu nimete nâil olmuş, bu pınardan içmiştir. Bu nedenle onun da Hazreti Muhammed aleyhisselâm ile birlikte namaz konusunda bir ayı geçmiştir, çünkü o ümmet-i Muhammed'dendir ve kardeşine, rivayette zikredildiği üzere şefkat talep etmiştir. Bu nedenle orada Hazreti Muhammed aleyhisselâmın "Kendisi için istediğini kardeşi için istemediği sürece kulun imanı kemale ermiş olmaz."[17] buyuracağını sezmemiştir. Nitekim Hazreti Muhammed aleyhisselâm Hazreti Mûsâ aleyhisselâm hakkında "Eğer yaşasaydı bana tâbi olmaktan başka yol bulamazdı."[18] buyurmuş, böylece bizim için mânayı açıklamış, onun da bizden olduğu hakikatini beyan etmiştir.

İşaret

Hazreti Peygamber aleyhisselâmın "Allahım! Ailemi kendisine bıraktığım halifem sensin."[19] buyurduğu gibi sen de aileni halife olarak Hakk'a bırak. Hakikatte de Hakk'ın halifesi ol, o zaman his âleminden kimi seçtiğini önemse-

---

17. Benzer lafızlarla bkz. Buhârî, İman, 6; Müslim, İman 17.
18. İbn Ebî Şeybe, *a.g.e,* c. 5, s. 312.
19. Müslim, Hac, 75; Ebû Dâvud, Cihad, 78, Tirmizî, Da'avât, 42.

mezsin. Çünkü artık sen Hakk'a tevekkül emiş ve onu halife kılmışsındır ki bu da teklif âlemindeki seni halifeliğine uygundur. İşte Allah'ın sünneti budur.

وَلَمَّا جَٓاءَ مُوسٰى لِم۪يقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُۙ قَالَ رَبِّ اَرِن۪ٓي اَنْظُرْ اِلَيْكَۜ قَالَ لَنْ تَرٰين۪ي وَلٰكِنِ
انْظُرْ اِلَى الْجَبَلِ فَاِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرٰين۪يۚ فَلَمَّا تَجَلّٰى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا
وَخَرَّ مُوسٰى صَعِقاًۚ فَلَمَّٓا اَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ اِلَيْكَ وَاَنَا۬ اَوَّلُ الْمُؤْمِن۪ينَ (١٤٣)

143. Mûsâ, belirlediğimiz yere (Tûr'a) gelip rabbi de ona konuşunca, "Rabbim! Bana kendini göster, sana bakayım." dedi. Allah da "Beni katiyen göremezsin. Fakat şu dağa bak, eğer o yerinde durursa sen de beni görebilirsin." dedi. Rabbi, dağa tecelli edince onu darmadağın ediverdi. Mûsâ da baygın düştü. Ayılınca, "Seni eksikliklerden uzak tutarım Allahım! Sana tevbe ettim. Ben inananların ilkiyim." dedi.

Bil ki münâcât, müşahede içermeyen bir konuşmadır ve kendisine perde eşlik eder. Zira Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "Vahiy yoluyla ya da perde ardından konuşma şeklinde olmaksızın Allah'ın hiçbir beşer ile konuşması söz konusu değildir." (Şura 42/51) İşte Mûsâ aleyhisselâm ile böyle konuşmuştur. Bu nedenle Mûsâ aleyhisselâm Allah'ı görmeyi talep etmiştir. Kendisi Allah'ı bilen kimselerden olduğu halde bunu talep etmiştir. Onun bunu talep etmesinin sebebi ise, bunun aklen zorunlu olmasıdır. Bilinen şey müşahede edildiği zaman bu müşahede, hâsıl olması mümkün olmayan bir netice sağlar. Şair şöyle demiştir;

Ne var ki görmenin ince bir mânası vardır
Bu nedenle *Kelîm*, *muâyeneyi* (ayan beyan görmeyi) istemiştir.

İşleri müşahede eden kimsenin hükmü, müşahede etmeyip de sadece bildirim ile bilen kimsenin hükmü gibi değildir. Görmenin öyle bir hali vardır ki onu ancak ayan beyan görme sahibi olan kimse bilebilir. Aynı şekilde bilmenin de öyle bir hali vardır ki onu ancak ilim sahibi bilir, ondan başkasını bu konuda zevki (tatması) olmaz. Rahmân, kelâmını aradan vasıtaları kaldırarak Mûsâ aleyhisselâma duyurmuştur, bunun sebebi ise dinleyende konuşanı görme arzusunun iyice yerleşmesini sağlamaktır. Çünkü duyulan sözün güzelliği bu arzuyu güçlendirir. O zaman konuşanı görme isteği daha da artar. Kaldı ki Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Allah güzeldir, güzeli sever."[20]

---

20. Müslim, İman, 39.

buyurmuştur. Güzel olan zâtı için sevilir, Hak Teâlâ da kendisini güzellikle nitelemiştir. Bu nedenle nefisler onu görmeyi arzu ederler. Allah Teâlâ kelâmını vasıtaları ortadan kaldırmak yoluyla duyurmak suretiyle kullarını görmeye boş yere teşvik etmiş değildir. Allah kendisi ile konuştuğunda Hazreti Mûsâ aleyhisselâm, kendisini görmeye sevk edecek bir şeyi anlamamış olsaydı, böyle bir talepte bulunmazdı. Çünkü vasıtaların kalkmasıyla Allah'ın kelâmını doğrudan duymak, O'ndan anlamanın ta kendisidir. Dolayısıyla bu esnada tevile veya düşünmeye gerek yoktur. Buna karşılık Allah'ın peygamber ve kitap gibi bir vasıtayla konuştuğu kimseyse, tevile ihtiyaç duyar. Bu makamda duymak anlamanın kendisi olunca, Hazreti Mûsâ aleyhisselâm kendisine uyup bu yüce menzilin sahibi olmayanlara Allah'ı görmenin imkânsız olmadığını öğretmek amacıyla O'nu görmek istemiştir. Allah peygamberlik görevini verip konuşmak üzere seçmesiyle Hazreti Mûsâ aleyhisselâmı insanlardan üstün kıldığına şahitlik etmiştir. Acaba Allah Hazreti Mûsâ aleyhisselâmın talebine karşılık şarta bağladığı ve [Dağa bak, eğer dağ yerinde durursa beni göreceksin.] şeklinde âyette belirtildiği üzere uyguladığı görme nimetini ona vermiş midir? Yoksa Hazreti Mûsâ aleyhisselâm O'nu görmemiş midir? Âyet farklı şekillerde yorumlanabilir. Allah şimdiki zamanda görmeyi olumsuzlamış, sadece (*sevfe*)[21] ekiyle gelecek zamanı olumsuzlamıştır. Diğer taraftan Allah dağa tecelli etmiştir. Dağ hâdistir ve Hakk'ın tecellisi karşısında parçalanmıştır. Buradan dağın Rabb'i gördüğü bilgisini elde ederiz ki bu görmek, onun parçalanmasını zorunlu kılmıştır. Öyleyse bir yaratılmış varlık Hakk'ı görmüştür. Böyleyken parçalanma esnasında Hazreti Mûsâ aleyhisselâmın Hakk'ı görmüş olmasına mâni olacak bir durum var mıdır? Olumsuzlama, yani Hakk'ın görülemeyeceğinin ifade edilmesi gelecek zamanla ilgili olarak kullanılmıştır ki akıllı insan için o vakitte görmenin de engeli yoktur. Hazreti Mûsâ aleyhisselâmın bayılması dağın parçalanmasının karşılıdır. Hak Teâlâ şöyle buyurmuştur: [Mûsâ, belirlediğimiz yere (Tûr'a) gelip rabbi de ona konuşunca...] Rabbi Mûsâ aleyhisselâm ile konuşunca, O'nu görme isteği Mûsâ aleyhisselâma geldi ve [Rabbim! Bana kendini göster, sana bakayım.] dedi. Böylece O'ndan, istenilmesi câiz/mümkün olan bir şey istedi. Zira resûlleri Allah Teâlâ'yı en iyi bilen kimselerdir. Ayrıca resûller Allah Teâlâ'nın kendisi ile idrak edilen bir idrak sahibi olduğunu, idrakin kendisi olmayıp idrak ile idrak edilen olduğunu, gözlerin O'nun idrak edemeyeceğini, aksine gözlerin sadece bir idrak aleti odluğunu bilmektedir. Bu nedenle de [Rabbim! Bana kendini göster, sana bakayım.] demiş-

---

21. Türkçedeki "-cek" ekine karşılık gelen Arapça edat.

tir. Yani sana gözümle bakayım demiştir. Allah da ona [Beni katiyen göremezsin.] yani gözünle göremezsin demiştir. Çünkü görmekten maksat görülen şey hakkında bilginin hâsıl olmasıdır, ama orası bunun yeri ve makamı değildir. Hakk'ı gördüğünde her görüşte öncekinden farklı bir şeyi görürsün ve dolayısıyla görülene dair bilgi elde edemezsin. Bu nedenle Allah Hazreti Mûsâ aleyhisselâma [Beni göremeyeceksin.] demiştir. Yani ona "Ben kendim olmam itibariyle çeşitliliği, değişimi kabul etmem." demiştir. Çünkü görülen şeyin görülmesi, onun bilinmesini sağlar, gören kişi herhangi bir şeyi gördüğünü bilir, gördüğü şeyi bilgi bakımından kuşatır. Oysa Hakk'ın görülmesi bu şekilde gerçekleşmez. Görülmesi böyle zapt altına alınamayan zât hakkında ise O'nu görenin gördüğünü bildiği de söylenemez. O halde sen Mûsâ aleyhisselâmın rabbini görme talebine şaşırma, çünkü görmeyi talep etmeyi gerektiren bir makam vardır. İnsan vaktin hükmü altındadır. Ayrıca Hazreti Mûsâ aleyhisselâm, kendisine bu konuda bir ilâhî emir gelmeden Allah'ı görmeyi talep ettiği için kendisine [Beni göremeyeceksin.] denmiş olması da mümkündür. Ama bunun ardından ince bir telâfi gelmiştir. İlâhî emir olmaksızın görme talep etmekle (ki onu bunda özlemi sevk etmiştir) edebe riayetsizlik yapılmış olmasının cezası bitince, Allah Teâlâ onun üzerine talebi konusunda bir ümitsizlik çöktüğünü bildiği için kendisine, görmeyi, tecelli esnasında dağın yerinde durmasına bağlamış ve [Fakat şu dağa bak, eğer o yerinde durursa sen de beni görebilirsin.] buyurmuştur. Dağ mümkün varlıklardan biridir. [Rabbi, dağa tecelli edince onu darmadağın ediverdi.]

Bil ki Hakk'ın tecellisi karşısında sabit kalınmaz, mutlaka bir hal değişimi söz konusu olur, zira ilâhî tecelli huşuyu ortaya çıkarır. Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Allah bir şeye tecelli ettiği zaman o şey Allah'a huşu ile boyun eğer."[22] buyurmuştur. Hak Teâlâ dağa tecelli ettiği zaman onu yalçın olma halinden huşu ve parçalanma haline intikal ettirmiştir, çünkü tecelli iki zıt şeyi yapar, siler ve sabit bırakır, var eder ve yok kılar. Bu itibarla Hak Teâlâ [Rabbi, dağa tecelli edince onu darmadağın ediverdi.] buyurmuştur, yani "Bu tecelli o dağı darmadağın etti." demiştir. Tecelli dağı yok etmemiş, ancak halini ve sıfatlarını ortadan kaldırmıştır. Fiziksel varlığını yok etmemiş, ama yüceliğini, yalçınlığını gidermiştir. Bu, Allah Teâlâ'nın kahır ve ceberrut özelliklerinden indirdiği ilk dağ olmuştur. Zira dağlar Kahr suretinde zuhur etmişlerdir, çünkü onlar yerin sarsılmasını engelleyip onu sabit tutarlar. Bu yüzden de tevazu nedir bilmezler. Önce yer iken sonra dağ olmuş

22. Nesâî, Küsûf, 16.

değillerdir. Mûsâ Aleyhiselamın baktığı dağ ise darmadağın olmak suretiyle, başlangıçta dağ iken sonradan yer haline gelmiştir. Dağın nefsinde rabbine duyduğu tâzim olmasaydı, rabbinin tecellisi ile böyle darmadağın olmazdı, çünkü zâtlar benzerleri üzerinde tesir sahibi olmazlar, aksine şeyler üzerinde asıl tesir eden şey, onlara tesirde bulunanın değeri ve konumudur. İşte dağ, kendisine tecelli edenin (Hak Teâlâ'nın) değerini ve konumunu bildiği için bu tecelli ondan tesir etmiştir. Yoksa kendisinde zuhur eden şey bu tesiri icra etmiş değildir. Nitekim biz biliriz ki bir kral tebdil-i kıyafet ile halkın arasına karışıp sıradan bir insan suretinde çarşılarda pazarda dolaşmaya başlarsa, insanlar onun kral olduğunu bilmedikleri için, gönüllerinde ona (kral olarak gördükleri zaman biçtikleri) değeri biçmezler. Ama onu o kıyafet içerisinde bile olsa tanıyacak, kral olduğunu anlayacak biri görse, hemen içinde ona karşı bir tâzim bir duygusu oluşur, onun değerini ve azametini anlar, onun kral olduğuna dair bu bilgisi onda tesirli olur. Mûsâ aleyhisselâm dağa, dağ yalçın iken bakmıştır, tecelli ise Mûsâ aleyhisselâmın ön tarafından değil arka tarafından gelmiştir, bu yüzden dağı un ufak eden şeyin ne olduğunu görmemiştir. Bunu anlayınca ise baygın bir şekilde yere yığılmıştır. Dağ tecelliye perde olduğu için dağ ayakta durdukça tecelli, dağ perdesi nedeniyle görülmemiştir, ama perde vazifesi gören dağ parçalanınca o zaman tecelli, perde olmaksızın apaçık görünür olmuş, böylece Mûsâ aleyhisselâm tecelli görmüş ve tıpkı dağ gibi o da yere yığılıvermiştir. Onda da tıpkı dağdaki gibi görmenin alâmeti ortaya çıkmıştır. Bu da Hak Teâlâ'nın [Mûsâ da baygın düştü.] âyetinde ifade edilmiştir. Dağın parçalanması, Mûsâ aleyhisselâmın bayılması ile aynı neticedir. Dağı parçalayan ile Mûsâ aleyhisselâmı bayıltan şey aynıdır. Onu bayıltan şey, müşahede ettiği şeyden başkası değildir. O zaman Mûsâ aleyhisselâm o zaman kadar Hakkın âlemdeki suretlerine dair bilmediği şeyi öğrenmiş oldu. Dağın görmekten mi yoksa görmenin başlangıcından mı parçalandığını bilmiyorum. Fakat görmenin başlangıcından parçalanmıştır, Mûsâ aleyhisselâm da bu görmenin başlangıcından dolayı bayılmıştır. Mûsâ aleyhisselâm o esnada, kendisine yöneltilmiş olan ilâhî emir nedeniyle dağa bakmaktaydı, bu ona verilen vahiy türlerinden biri idi. Rivayette "Allah vahiy ile konuştuğu zaman sanki bir dağın zirvesindeymiş gibi olur ve melekler bayılır."[23] denmektedir. Yine [Mûsâ da baygın düştü] ifadesi, onun öldüğü anlamına gelebilir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Sizden biriniz rabbini, ölmedikçe göremez."[24] buyurmuştur. Bu ne-

---

23. Benzer bir rivayet için bkz. İbn Huzeyme, *Tevhid*, c. 1, s. 351, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1994; İbn Hibbân, *Sahih*, c. 1, s. 223, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1993.
24. Müslim, Fiten, 19.

denle Hazreti Mûsâ aleyhisselâm Hakk'ı görmeyi istediği zaman Hak ona icâbet etmiş, o da baygın/ölü olarak düşmüş ve bu halinde O'nu görmüştür. Hazreti Peygamber aleyhisselâm diriliş gününde Mûsâ aleyhisselâmı gördüğü zaman kuşkuya düşer, onun Tûr dağındaki bayılma/ölme hadisesine karşılık sûra üflenme hadisesinde bayılıp bayılmadığı konusunda şüphe der. Çünkü bayıltıcı olan sûra üfleme umumi değildir. Bu nedenle Hazreti Mûsâ aleyhisselâm Tûr dağında bayılmış ve ölünce Allah'ı görmüş, sonra ayılmış ve kimi gördüğünü bilmiş olabilir.

Bil ki Hak Teâlâ ceberrut sıfatı içerisinde kullarına tecelli ettiği zaman, tecelli ettiği şey eğer tıpkı Hazreti Mûsâ aleyhisselâmın baktığı dağ gibi Allah'tan başka bir şey tarafından (ruh tarafından) tedbir edilmiyorsa, bu tecelli nedeniyle parçalanır, çünkü onda kendisinden başka bir şey yoktur. Ama eğer o şey Allah'ın kendisini tedbir etmesi için yarattığı bir ruh tarafından tedbir ediliyorsa (tıpkı bedenleri tedbir eden nefs-i nâtıka gibi) o zaman o şeyin cismi dağılmaz, sadece ruhunda bu tecellinin hükmü cereyan eder. Bedeni tedbir ediyorken artık bu tedbir vazifesini yapamaz olur. İşte Mûsâ aleyhisselâmda baygınlık hükmü bu şekilde zuhur etmiştir. Bu ise, hususi olarak onu tedbir eden nefsin izâlesidir. Tıpkı dağdan ayakta durma ve dağ olma özelliğinin giderilmiş olması gibi bedenden de ruhun onu tedbir etme özelliği izâle edilmiştir. Çünkü Mûsâ aleyhisselâm ruh sahibidir ve bu ruh, onu neyse o haliyle tutma hükmünü icra eder. Hayvanların (canlıların) dışındaki varlıkların ruhu, onların hayatıdır, bundan başka bir şey değildir. Öyleyse istidad farkı nedeniyle, Mûsâ aleyhisselâm için bayılma dağın parçalanması gibiydi. Çünkü dağın suretini tutacak bir ruhu yoktu. Bu nedenle dağ "dağ" adını yitirmişken, bayılma nedeniyle Mûsâ aleyhisselâmdan Mûsâ veya insan adı gitmemişti. Sonra Mûsâ aleyhisselâm ayılmış, fakat dağ parçalanmasının ardından eski haline dönmemiştir. Çünkü onun kendisini ayakta tutacak bir ruhu yoktu. Çünkü ruhların eşyadaki hükmü ile hayatın onlardaki hükmü bir değildir. Öyleyse hayat her şeyde daimî ve süreklidir. Ruhlar ise, valilere benzer, bazen görevlerinden azledilebilirler, bazen valilik yaparlar, bazen ise, valilik ardında kalmışken kendileri gizlenirler. Öyleyse valilik, bu hayvanî bedeni yönettiği sürece geçerlidir. Ölüm valinin azledilmesi, uyku ise valiliği sürdüğü halde bedenden gizlenmesidir. Hazreti Mûsâ aleyhisselâm bayılmanın ardından ayılmışken dağ eski sabit haline dönmemişti. Çünkü onun yerini alan başka dağların bulunması nedeniyle (parçalananı) talep eden kimse yoktur. Hâlbuki bu özel bedenin bu ruhun dışında yaratılmış bir yöneticisi yoktur. Bu nedenle (Mûsâ aleyhisselâmın bedeni olan) cisim hal diliyle Allah'tan kendini yöneten ruhu talep etmiş, Allah da onu kendine döndür-

müş ve Hazreti Mûsâ aleyhisselâm ayılmıştır. Dağın parçalanması ve Mûsâ aleyhisselâmın bayılması hadisesinde âriflerin "Hak tecelli ettiğinde, izini siler, çünkü yaratılmış kadimi görmeye takat yetiremez." şeklindeki sözlerine işaret bulunmaktadır. Bu nedenle sahih bir kudsî hadiste Hakk'ın kulun görmesi ve duyması olduğu zikredilmiştir. Bu sayede kul, Hakk'ın tecellisi veya kelâmı karşısında sabit durabilir. Hazreti Mûsâ aleyhisselâmın kulağı Hak olunca, Hakk'ın konuşması karşısında sabit kalabilmiş, Hak da onunla konuşmuştur. Tecelli gerçekleştiğinde Hak Hazreti Mûsâ aleyhisselâmın gözü olmadığında ise (tecelli karşısında) bayılmış ve sabit duramamıştır. Bu esnada gözü Hak olsaydı, hiç kuşkusuz, sabit kalacaktı. Dağın tecelli esnasında parçalanmasının sebebi ise onun tıpkı müdebbir ruhlar gibi dağ suretinde muhafaza edilmek üzere değil, Allah'ı tesbih etmek üzere var edilmiş olması idi. Bu yüzden ondaki dağ sureti muhafaza edilmedi, tecelli ondan tesir etti ve onu parçaladı. Buna karşılık Mûsâ aleyhisselâmın ruhu, yaratılış sureti ile kendisine perde olan dağı gördüğü zaman bayılmışken muhafaza edildi.

[Ayılınca]: Mûsâ Mûsâlığına dönmüş, ama dağ dağlığına dönmemiştir, Mûsâ aleyhisselâm kendisinden, ilâhî emir olmadıkça sadır olmaması gereken bir şeyin sadır olduğunu anlamış, bu yüzden de [Seni eksikliklerden uzak tutarım Allahım.] demiştir. Allah'ın tevbe edenleri sevdiğini bildiği için de [Sana tevbe ettim.], yani "Sana döndüm ya da Senden görmeyi talep ettiğimden önceki halime döndüm, artık ilk talep ettiğim şekilde görmeyi talep etmiyorum, daha önceden Senin hakkında bilmediğimi öğrenmiş oldum." demiştir.

[Ben inananların ilkiyim.]: Bu ifade iki vecih üzere tefsir edilebilir:

Birinci vecih

Bu mümkünün gerçekleşmiş olduğuna inananların ilkiyim. Çünkü şu insan türü içerisinde daha önce rabbini görmeyi isteyen ya da gören çıkmamıştır. Bu nedenle Mûsâ aleyhisselâm inananların ilki olduğunu iddia etmiştir. Mûsâ aleyhisselâm rabbinden perdelenmemiş, O'nu görme hali sonsuzlara kadar devam etmiştir. Sonra Hazreti Peygamber aleyhisselâm bize, içimizden her birinin rabbini göreceğini ve onunla yüz yüze konuşacağını öğretmiş, Hakk'ın kullarına hangi surette tecelli edeceğini beyan etmiştir. Bu yüzden biz kesin olarak biliriz ki resûllerin zevk ilmi, onlara tâbi olanların zevk ilminden fersah fersah üstündür. Dolayısıyla Mûsâ aleyhisselâmın rab-

bini görme talebinde, onun Hazreti Ebû Bekr'in "Hiçbir şey görmedim ki öncesinde Allah'ı görmüş olmayayım." şeklindeki sözünde ifade ettiği görme halinden mahrum olduğunu sakın zannetmeyesin! Hazreti Ebû Bekr'in söz ettiği bu görme ile Hazreti Mûsâ aleyhisselâmın rabbinden talep ettiği görme aynı değildir, çünkü bu görme ona, mertebesinin yüceliği ile zaten verilmişti. Zira Sâdık'ın (Mûsâ aleyhisselâmın) zevki, Sıddîk'in (Hazreti Ebû Bekr'in) zevki değildir. Rü'yet (görme), zevk olarak, aklen ve naklen sabittir, kuşkusuzdur. Allah'ın görülmesi akılların şaşkınlığa düştüğü hususlardan biridir. Akıl buna vakıf olamaz, üç yargısından herhangi biri ile hüküm veremez, zira nebîler ve velîlerin fikir kaynaklı ilimleri yoktur, Allah onları bundan arındırmıştır.

İkinci vecih

[Ben inananların ilkiyim]: Yani "beni göremeyeceksin" sözünü tasdik edenlerin ilkiyim. Zira bu söz ilk olarak bana indirilmiştir, bu yüzden de ben buna iman edenlerin ilkiyim. Benden sonra da kıyamet gününe kadar bunu duyan herkesin iman etmesi gerekir, çünkü sen bunu sadece benim için söylemedin. Bu bir haberdir, bu nedenle Hazreti Mûsâ aleyhisselâm bununla ilgili olarak "Ben bilenlerin ilkiyim." değil, "Ben inananların ilkiyim." ifadesini kullanmıştır. Eğer Mûsâ aleyhisselâm Hak Teâlâ'nın "Beni göremeyeceksin." ifadesinde iman etmiş olmayı kastetmiş olmasaydı, o zaman "Ben inananların ilkiyim." sözü geçerli olmazdı, çünkü ondan önce de iman edenler vardı, ama "Beni göremeyeceksin." ifadesinde iman eden yoktu.

Hak ne görmeyi talep edene ne de dağa zuhur etmiştir, çünkü eğer dağ ya da Hazreti Mûsâ aleyhisselâm O'nu görselerdi sabit kalırlardı; böyle bir durumda dağ parçalanmaz, Hazreti Mûsâ aleyhisselâm da bayılmazdı. Çünkü Allah Teâlâ varlıktır ve ancak varlık verir, zira bütün hayır O'nun elindedir. Varlık ise hayrın bütünüdür. Görülür olmadığı, görülmediği için bayılma ve parçalanma şeklinde tesiri olmuştur. Bu nedenle bayılma ve parçalanmanın görmekten değil, görmenin başlangıcından kaynaklandığını söyledik. Biz bu âyetten hareketle görme ve müşahede arasında ayrım yapıyoruz. Buna göre müşahede temessül makamında, tıpkı insanların gördüklerinde inkâr ettikleri âhiret diyarındaki ilâhî tecelli gibidir. Kendilerinin tanıdığı alâmete göre bir surete girdiğinde ise O'nu kabul ederler ve benimserler. Hâlbuki ilk inkâr edilen ile sonradan kabul edilen aynıdır. Öyleyse onlar, Hakk'ı değil, alâmeti kabul etmişlerdir. Başka bir ifadeyle ancak sı-

nırlı olarak Hakk'ı tanımışlardır. Öyleyse onlar gerçekte hakkı tanımamıştır. Bu nedenle görme ile müşahedeyi ayırt ederek müşahedenin şahidin görmesi olduğunu söyledik. Söz konusu şahit kalpte Hak'tan bulunan şeydir. Hakk'ı bir alâmetle sınırlayan bu şahittir. Görme ise böyle değildir. Bu nedenle Hazreti Mûsâ aleyhisselâm [Rabbim! Bana kendini göster ki sana bakayım.] demiş, "Bana kendini müşahede ettir." dememiştir. Çünkü zaten Hak onun tarafından müşahede edilmekteydi ve kendisinden gayb değildi. Allah, kendisini bilen ârif velîlerden gizlenmemiş iken, nebîlerden nasıl gizlenmiş olabilir ki? Bunun üzerine Allah kendisine şöyle demiştir: [Sen Beni göremeyeceksin.] Dağ Allah'a Hazreti Mûsâ aleyhisselâmdan daha saygın değildi. Nitekim Allah Teâlâ "Göklerin ve yerin yaratılışı insanların yaratılışından daha büyüktür, insanların çoğu bilmezler." (Mü'min, 40/57) buyurduğu için Mûsâ aleyhisselâmın dağa bakmasını istemiş, ona dağa yönlendirmiştir. Dağ yeryüzünden, Mûsâ aleyhisselâm ise insanlardandı. Öyleyse dağın yaratılışı anlam bakımından Mûsâ aleyhisselâmın yaratılışından daha büyüktü. Başka bir ifadeyle yeryüzü ve göğün Hakk'ın mertebesine aidiyeti, kendilerinde bulunan yer ve gök bakımından insanların yaratılışından daha büyüktür. Çünkü onlar mâna ve suret olarak gökte ve semadadır. O ikisi ise, suret olarak değil, mâna olarak insanlarda bulunur. Mâna ve sureti birleştiren ise, delil olma yönünden onlardan biri ile sınırlı kalandan daha büyüktür. Dağ sureti ve mânayı birleştirmiştir. Öyleyse dağ, Mûsâ'nın mânevî dağından daha büyük idi. Çünkü o bütün insanlar gibi âlemin bir sureti idi. İki durumu birleştiren daha güçlü ve dağ adını almaya daha layık iken, tecelli esnasında parça parça olmuştur. Böyle iken, dağı kendisinde suret olarak değil mâna olarak bulunan Mûsâ aleyhisselâmın durumu nasıl olabilir? Görme, gerçekleştiğinde karşısında sebat gösterecek kimse adına gerçekleşebilir. Dağ ise kendiliğinde sabit, başkasını ise sabit kılıcılık özelliğiyle nitelenmiştir. Çünkü dağ, yerin sarsılmasını durdurmuş ve onu sabit kılmıştır. Güçlükler ve büyük hadiseler karşısında direnç gösteren kimse için "Falan kimse âdeta bir dağdır." denir. Bu nedenle Allah Mûsâ aleyhisselâmı, özelliği sebat olan dağa yönlendirmiş, ona âdeta şöyle demiştir: "Eğer kendisine tecelli ettiğimde dağ sabit kalırsa, sen de içindeki dağın sabitliği itibariyle beni göreceksin."

Allah'ı görmeye güç yetmez
Çünkü o bütünüyle silip süpürücüdür
Eğer yaratılmış herhangi bir şey O'nu müşahede güç yetirseydi
Buna yeryüzü ve tabakaları güç yetirirdi

Bu nedenle Hz Peygamber aleyhisselâma "Rabbini gördün mü?" diye sorulduğunda, "O bir nurdur, ben O'nu nasıl göreyim."[25] buyurmuştur.

Tahkik

Eğer "Allah'ın ehli olan kimselerin dünya ve âhirette öteden beri farklı suretlerde de olsa sürekli ayni müşahede halinde olduklarını iddia ediyorsun, onlar müşahede edebiliyorken bu niteliğe onlardan daha layık olan ve bizzat görmeyi talep etmiş olan Mûsâ aleyhisselâm neden görememiş olsun?" diye soracak olursan şöyle deriz:

Eğer müminsen -keşif ehli değilsen bile- Hazreti Peygamber aleyhisselâmın, Allah'ın bir surette tecelli edip başka bir surete dönüşeceğini ve onun bir surette bilinip başka bir surette bilinmeyeceğini, inkâr edileceğini bildirdiğini bilirsin. Eğer müminsen bundan şüphe edemezsin. Ayrıca suretlerdeki tecellinin tecelli edilene göre olduğunu da beyan etmiştir. Bunu bildiğine göre Mûsâ aleyhisselâmın velîlere tecelli ettiği şekliyle Hakkı gördüğünü bilirsin. Zira Hakk'ın velîlere farklı suretlerde tecelli ettiği bilinmektedir ve Hazreti Mûsâ aleyhisselâm da velîlerden biridir. Bu hususta herhangi bir kapalılık yoktur ve bilinmektedir. Onun talep ettiği tecelli, ancak nebîlerin idrak edebileceği türden bir tecellidir ki nebîlerden bazılarını Allah, diğerlerinin sahip olmadığı makamlara tahsis etmiştir. Örneğin Mûsâ aleyhisselâm ile arada herhangi bir vasıta olmaksızın konuşmuştur. Dolayısıyla Mûsâ aleyhisselâm rabbinden kendisine, içerisinde bulunduğu bu makamın gerektirdiği şekilde O'nu görmeyi talep etmiştir. Onun Hakk'ı velîlerin gördüğü şekilde görmesi ise zaten hep bildiği ve gördüğü bir şeydir. Eğer, "Allah Teâlâ'nın [Beni göremeyeceksin.] ifadesinden geçen len edatı fiilin gelecek zamanda gerçekleşmeyeceğini ifade eder." dersen şöyle deriz: Hak Teâlâ yaratılmışlara ancak yaratılmışlar suretinde tecelli eder, eğer onların içerisinde bulundukları halde tecelli ederse onu tanırlar. Allah Mûsâ aleyhisselâmı bilmekte idi ve onun halinin nihayetinde ne olacağını da biliyordu. Yaratılmış varlık ise kendi halinin ancak o andaki durumunu bilir. Suret senin suretindir. Dolayısıyla [Beni göremeyeceksin.] ifadesi doğrudur.

Bil ki herhangi bir men yoktur, olan sadece daimî feyz ve kesintisiz vermedir. Eğer tecelli edilen şey kendisinde adına tecelli denen şeyi zâhir kılacak bir istidad sahibi olmaz ise, tecelliye mazhar olamaz. Hak daima tecel-

25. Müslim, İman, 78; Tirmizî, Tefsir, 53.

li eder, bu tecelliyi idrak edebilen varlık ise mutlaka hususi bir istidada sahip olur, bu istidad söz konusu olunca onun için tecelli vaki olur. Aynı zamanda onun için bu tecelli esnasında tecellinin devamına dair bir istidadın bulunması söz konusu olabilir de olmayabilir de. Eğer bu devam istidadı var ise mutlak tecelli devam eder. Eğer yok ise o zaman tecelli vuku bulur ama devam etmez. Bu durumda muhakkak parçalanma, bayılma, fena, gaybet, kendinden geçme gibi bir hal olur. Müşahede ile birlikte müşahede edilenden başka bir şey kalmaz. O halde istenilmeyecek şeye tamah etme. Velîlerden biri şöyle demiştir: Hakkı müşahede etmek fenadır, ondan dünyada da âhirette de bir lezzet yoktur. Fazilet ya da üstünlük tecellide değil, Allah'ın bu tecelli için kula verdiği istidaddadır. Tecellinin husulü ilmin husulüdür, aralarında bir fark olduğu düşünülemez. Devamlılığı, bekası olan ve beraberinde lezzet, akıl, hitap ve kabulün olduğu tecelli ise suret tecellisidir. O'ndan başkasını görmeyen, bu tecellinin mutlak olduğu yargısına varabilir.

İşaret

Mûsâ aleyhisselâm nazardan âciz iken neden görmeyi talep etmiştir? Nitekim görme Hazreti Muhammed aleyhisselâma aittir. Nitekim bak Mûsâ aleyhisselâm, Hazreti Muhammed aleyhisselâma yakınlığından dolayı ne kadar da kalabalık bir ümmete sahiptir.

قَالَ يَا مُوسٰٓى اِنّ۪ي اصْطَفَيْتُكَ عَلَى النَّاسِ بِرِسَالَاتِي وَبِكَلَامِي فَخُذْ مَٓا اٰتَيْتُكَ وَكُنْ مِنَ الشَّاكِر۪ينَ (١٤٤)

144. Allah "Ey Mûsâ! Vahyimle seni insanlar üzerine seçkin kıldım. Öyleyse sana verdiğimi al ve şükredenlerden ol." dedi.

Böylece Allah Teâlâ Mûsâ aleyhisselâmı insanlar içerisinden seçmiş ve risalet ve kelâmına tahsis etmiş olduğuna dair şahitlik etmekte ve ardından da ona [Öyleyse sana verdiğimi al ve şükredenlerden ol.] buyurmaktadır. Hiç kuşkusuz Mûsâ aleyhisselâm seçilmiş olma, Allah ile konuşma nimetlerine karşılık, kendisine emredilmiş olan ve üzerine vâcip olan şükrü eda etmiştir, Allah da onun şükründen dolayı kendisine O'na gösterme nimetini ona ilave olarak verir.

İşaret

Ona (Mûsâ aleyhisselâma) şükredenlerden olması emredildi ki yakınlık ve temkin makamında daha bir takviye olsun.

وَكَتَبْنَا لَهُ فِى الْاَلْوَاحِ مِنْ كُلِّ شَىْءٍ مَوْعِظَةً وَتَفْصِيلًا لِكُلِّ شَىْءٍۚ فَخُذْهَا بِقُوَّةٍ وَأْمُرْ قَوْمَكَ يَأْخُذُوا بِاَحْسَنِهَاۜ سَاُرِيكُمْ دَارَ الْفَاسِقِينَ (١٤٥)

145. Mûsâ için, Tevrat levhalarında her şeye dair bir öğüt ve her şeyin bir açıklamasını yazdık ve ona şöyle dedik: "Şimdi onları kuvvetle tut, kavmine de emret. Onları en güzeliyle uygulasınlar. Yakında size fasıkların yurdunu göstereceğim."

[Mûsâ için, Tevrat levhalarında her şeye dair bir öğüt ve her şeyin bir açıklamasını yazdık] her şeyi içeren levh-i mahfuzdur. Levh-i Mahfuz'da mücmel olarak bulunan şey indirilen kitaplarda tafsil edilir, öğütleri beyan edilir. Aziz kitapta işaret ve tenbih kabilinden olmak üzere Levh-i Mahfuz'a "*küllü şey*" [her şey] ifadesi ile işaret edilir, bu ilâhî bir isimlendirmedir. Allah peygamberlere indirilen kitap ve sahifeleri buradan yazmıştır.

İşaret

Mûsâ aleyhisselâmın levhalarında bilinen her şeyin tafsilatı vardı, Muhammed aleyhisselâm ise *cevâmiu'l-kelim* (az sözle çok mâna ifade eden) idi.

سَاَصْرِفُ عَنْ اٰيَاتِىَ الَّذِينَ يَتَكَبَّرُونَ فِى الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّۜ وَاِنْ يَرَوْا كُلَّ اٰيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَاۚ وَاِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الرُّشْدِ لَا يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًاۚ وَاِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الْغَيِّ يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًاۜ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ (١٤٦)

146. Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslayanları âyetlerimden uzaklaştıracağım. Onlar her âyeti görseler de ona iman etmezler. Doğru yolu görseler onu yol edinmezler. Ama sapıklık yolunu görseler onu hemen yol edinirler. Bu, onların, âyetlerimizi yalanlamaları ve onlardan hep gafil olmaları sebebiyledir.

Bil ki Allah Teâlâ herhangi bir kimseyi âyetlerinden uzaklaştırmışsa onu her işin hakikatini, nefsü'l-emirdeki durumunu bilmekten de uzaklaştırmıştır.

Kulun uzaklaştırılmış olduğu âyetler görebilen kimselere ufuklarda ve kendi nefislerinde gösterilen ve onların Hakk'ı anlamalarını sağlayan âyetlerdir. O halde sen sakın âyetlerden uzaklaştırılan kimselerden olma, çünkü âyetlerden uzaklaştırılmış olan kimseler kendi nefisleri ile perdelenmişler, onlara sahip olmadıkları şeyleri nispet etmişler, âyetler karşısında kör kalmışlardır, bu yüzden da başlarına âfetler gelmiştir.

İkinci vecih

Burada âyet, sadece âyet/alâmet olması açısından değil, mucize olması açısından zikredilmektedir. Mucize beşerin yapabileceği bir şey olursa o zaman insanların ondan uzaklaştırılması iddia edilebilir ve bu durumda mucize kıyamet gününe kadar sadece resûl olan kimsenin elinde gerçekleşir. Çünkü mucizeler iman nurundan yoksun ve aşırı derecede inatçı olan hasımlar için ortaya konulur. Bu nedenle Hak Teâlâ [Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslayanları âyetlerimden uzaklaştıracağım.] buyurmuştur. Yaratılmışlar içerisinde haksız yere (gerçekte büyük olmadığı halde) büyüklenen kimsenin iddiası, iddia sahibinin somut olarak ifade ettiği bir şey değil, hal ile ortaya koyduğu bir iddiadır. Kibriya sahibi olan sadece Hak Teâlâ'dır, O'nun *el-Mütekebbir* diye isimlendirilmesinin nedeni de iddianın ancak kibriya sahibi olanın mahallinde zuhur edebilecek olmasıdır. Dolayısıyla yeryüzünden haksız yere kibirlenen kimse cahillerin en cahilidir. Çünkü kibriya niteliğini, ait olmadığı bir yere koymuş demektir. Zira bunun iki şartı vardır. Birincisi yaratılmışların kabul ettiği Hak olmak, ikincisi ise yüceliktir. Hak bizatihi yücelik sahibidir, yeryüzünden Hak ile büyüyen kimseyi Hak Teâlâ âyetlerinden uzaklaştırmaz, ona bu âyetleri teşrif olarak gösterir. Bu zât bu âyetleri gördüğü zaman da kendisine Hak âyan beyan görünmüş olur, çünkü o ancak Hak ile görür. Muvaffakiyet ehli olan kimseler doğru yola irşat edilmek istenildiklerinde bu yolu yol edinirler, o sayede ebedî saadete yürürler. Çünkü onlar âyetlerin var edilmesini Hakk'a nispet etmişlerdir, onlar nezdinde tabiatın kuvveti sadece Hakk'ı kabul etmekte söz konusudur. Âyetlerin var edilmesini tabiata nispet eden ve orada Hakkı unutan kimselere ise Hak Teâlâ kendilerini unutturur. Bunu da onları kendilerindeki âyetlerden uzaklaştırarak yapar.

[Ve onlardan hep gafil olmaları sebebiyledir.]: Dolayısıyla tabiatın kabul, Hakk'ın ise bahşetme ve tesir gücü vardır.

وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَلِقَاءِ الْآخِرَةِ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ هَلْ يُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ
(١٤٧) وَاتَّخَذَ قَوْمُ مُوسَىٰ مِن بَعْدِهِ مِنْ حُلِيِّهِمْ عِجْلًا جَسَدًا لَّهُ خُوَارٌ أَلَمْ يَرَوْا أَنَّهُ لَا
يُكَلِّمُهُمْ وَلَا يَهْدِيهِمْ سَبِيلًا اتَّخَذُوهُ وَكَانُوا ظَالِمِينَ (١٤٨)

147. Âyetlerimizi ve âhirete kavuşmayı yalanlayanların amelleri boşa çıkmıştır. Onlar ancak yapmakta olduklarının cezasını çekerler. 148. Mûsâ'nın kavmi onun Tûr'a gitmesinin ardından, ziynet eşyalarından, böğürmesi olan bir buzağı heykeli yaparak ilâh edindiler. Onun kendileriyle konuşmadığını ve onlara hiçbir yol göstermediğini görmediler mi? Böyle iken onu ilâh edindiler de zalim kimseler oldular.

Sâmirî mal sevgisinin kalplere yapışık olduğunu bildiği için onların gözlerinin önünde kendi ziynetlerini eriterek buzağı heykeli yapmıştır. Çünkü insanların kalplerinin mallarına tâbi olduğunu bilmektedir. Böylece onlar da Sâmirî kendilerini buzağıya tapınmaya çağırdığı zaman ona koşarcasına icâbet etmişlerdir. Bu heykelin biz buzağı heykeli olmasının nedeni, Sâmirî'nin Hazreti Mûsâ aleyhisselâm ile birlikte, Tûr dağına çıkan yetmiş kişilik grup arasında bulunduğu esnada Allah tarafından gözlerinin perdesinin açılması, keşfedilmesi ve gözünün boğa suretindeki meleğe ilişmiş olmasıdır. Boğa suretindeki bu melek arşın taşıyıcılarındandır. Arşın taşıyıcıları dört tanedir, biri arslan suretinde, diğer kartal suretinde, üçüncüsü boğa suretinde, dördüncüsü ise insan suretindedir. Sâmirî boğayı görünce onun Mûsâ aleyhisselâmın konuştuğu ilâh olduğunu zannetmiş ve insanlar için buzağı suretinde heykel yapmıştır. Sonra da [Bu sizin de Mûsâ'nın da ilâhıdır ama Mûsâ bunu unuttu.] demiştir. Bunu insanların ziynetlerini eriterek yapmış olmasının sebebi ise, insanların kalplerinin mallarına tâbi olmasıdır. Çünkü Sâmirî altın sevgisinin kalbi kuşattığını, mal sevgisinin onları bu konu üzerinde düşünmekten alıkoyacağını, bu heykelin kendilerine herhangi bir zarar ya da fayda sağlayıp sağlayamayacağı ya da soru soracak olsalar cevap verip veremeyeceği gibi konularda hiç düşünmeyeceklerini bilmektedir. Hârûn aleyhisselâm onlara [Ey kavmim! Bakın, siz bununla imtihan ediliyorsunuz, sizin rabbiniz Rahmân'dır, gelin bana tâbi olun, emrime itaat edin.] demiş, yani Allah sizin üzerinizde hüccet olması için sizi bununla imtihan ediyor, O'nun size olan rahmeti nedeniyle size süre veriliyor, rızık bahşediliyor, buzağıyı ilâh edindiğiniz halde bunlar devam ediyor demiş, onların kendisine tâbi olmalarının hayırlı netice vereceğini bildiği için [Gelin bana tâbi olun.] demiş, Mûsâ aleyhisselâm kendisini onların başına vekil bırakmış olduğu için de [Emrime ita-

at edin.] demiştir. Ama onlar [Hayır, biz buna], yani buzağıya tapınmaya [devam edeceğiz, Mûsâ dönünceye kadar.] dediler. Yani bize peygamber olarak gönderilmiş olan Mûsâ gelinceye kadar buna devam edeceğiz dediler. Böylece bu bakış açısı onların, Hazreti Hârûn aleyhisselâmın kendilerine söylediği konularda düşünmelerine engel olmuş, onları bu konuda perdelemişti. Buzağının böğürmesi ise Rûh'un (Cebrâîl'in) izinden alınan bir avuç toprağın tesirinden kaynaklanıyordu. Sâmirî Cebrâîl'in izinden bir avuç almıştı, çünkü Rûh'un her nereden geçerse oraya hayat bahşettiğini biliyordu. Aldığı toprağı buzağıya kattı, o da bunun tesiri ile böğürmeye başladı. Aynı toprak bir at heykeline karıştırılsa, o heykel kişnerdi. Ya da insan heykeline karıştırılsa o heykel konuşurdu. Çünkü hayat ile zuhur eden şeye yönelik istidad, ancak o istidadı kabul eden şeye göredir.

وَلَمَّا سُقِطَ فِي اَيْدِيهِمْ وَرَاَوْا اَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّوا قَالُوا لَئِنْ لَمْ يَرْحَمْنَا رَبُّنَا وَيَغْفِرْ لَنَا لَنَكُونَنَّ
مِنَ الْخَاسِرِينَ (١٤٩) وَلَمَّا رَجَعَ مُوسٰى اِلٰى قَوْمِهِ غَضْبَانَ اَسِفًا قَالَ بِئْسَمَا خَلَفْتُمُونِي
مِنْ بَعْدِي اَعَجِلْتُمْ اَمْرَ رَبِّكُمْ وَاَلْقَى الْاَلْوَاحَ وَاَخَذَ بِرَاْسِ اَخِيهِ يَجُرُّهُ اِلَيْهِ قَالَ ابْنَ
اُمَّ اِنَّ الْقَوْمَ اسْتَضْعَفُونِي وَكَادُوا يَقْتُلُونَنِي فَلَا تُشْمِتْ بِيَ الْاَعْدَاءَ وَلَا تَجْعَلْنِي مَعَ
الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ (١٥٠)

149. Yaptıklarına pişman olup, gerçekten sapmış olduklarını görünce, "Eğer Rabbimiz bize acımaz ve bizi bağışlamazsa, mutlaka ziyana uğrayanlardan oluruz" dediler. 150. Mûsâ, kavmine kızgın ve üzgün olarak döndüğünde, "Benden sonra arkamdan ne kötü işler yaptınız! Rabbinizin emrini beklemeyip acele mi ettiniz?" dedi. Öfkesinden levhaları attı ve kardeşinin saçından tuttu, onu kendine doğru çekmeye başladı. Kardeşi "Ey anamoğlu!" dedi, "Kavim beni güçsüz buldu. Az kalsın beni öldürüyorlardı. Sen de bana böyle davranarak düşmanları sevindirme. Beni o zalimler topluluğu ile bir tutma."

Mûsâ aleyhisselâm kavmine, onların yaptıklarına, yani buzağıyı ilâh edinmelerine karşı [kızgın ve üzgün olarak] dönünce, [Benden sonra arkamdan ne kötü işler yaptınız!] dedi. Mûsâ aleyhisselâm kavmini ardında bırakıp rabbine gittiği için, ardında kalan kavmine "halifeler" denmiştir, bu yüzden âyette "*haleftümûni* (bana halifelik ettiniz)]" ifadesi geçer. Ancak Mûsâ aleyhisselâm onları halife tayin etmemiş, aksine ardında (*halfehu*) bırakmıştır.

["Rabbinizin emrini beklemeyip acele mi ettiniz?" dedi. Öfkesinden levhaları attı] elindeki levhaları attı [ve kardeşinin saçından tuttu, onu kendine

doğru çekmeye başladı.]: Onun kavmi içerisinde esnek, yavaş davranmış olmasından dolayı kendisini cezalandırmak üzere böyle yaptı. Eğer Mûsâ aleyhisselâm levhaları elinden atmasaydı bunu yapamazdı, çünkü levhalarda Mûsâ aleyhisselâma öğüt olmak üzere hidayet ve rahmet ifadeleri yer alıyordu. Zaten o da kardeşine merhametliydi. Üstelik onun kavmi ile olan meselesi, daha sonra ortaya çıkmıştır. Neticede Hârûn aleyhisselâm ona "kardeşim" diye değil, "anamoğlu" diye, annesini zikrederek seslenmiştir. Çünkü anne, şefkat ve merhameti andırır.

[Kardeşi "Ey anamoğlu!" dedi,] saçımı ve sakalımı çekiştime, [Kavim beni güçsüz buldu. Az kalsın beni öldürüyorlardı.]: Yine (Tâhâ sûresinde ifade edildiği üzere) Hârûn aleyhisselâm ona, [Ben senin bana, "İsrailoğulları ile aramı ayırdın, sözüme riayet etmedim." demenden çekindim.] demiştir. Burada da ona, [Sen de bana böyle davranarak düşmanları sevindirme. Beni o zalimler topluluğu ile bir tutma.] demiştir. İşte bu, yüce halife olan Hârûn aleyhisselâm bile zillet kadehinden içmiştir. Gölgeye sığınana (Hazreti Mûsâ'ya) yakınlık zikrederek (anamoğlu diyerek) seslenmiş ve böyle bir günde Allah'ın emrinden ancak merhamete nâil olanın kurtulabileceğini anlamıştır. Bu yüzden nur ve ışık konusunda birbirlerine eşit tutulmuşlar, ama geride kalanlara önderlik konusunda birbirlerinden farklılaşmışlardır.

İşaret

İhsan makamında halife kılınanın cezası nedir bilir misin? Bu kimsenin cezası, Rahmân'ın kelîmi (özel olarak konuştuğu kimse) tarafından sakalının tutulmasıdır, yani kul kulluğunu sürdürdükçe selamet ona eşlik eder. Halifeliğe vekil olmayı kabul ettiğinde onu kuşanmış, niteliklerini üzerinde zâhir hale getirmiş, kulluğunu gizlemiş olur. İşte o zaman imtihan edilmek üzere sakalını kavrayacak kimse ile sınanır.

İşaret

Hiç kuşkusuz Hârûn aleyhisselâm, "Varlık bizim için yok hükmündedir." diyen ve Allah'tan başka hiçbir şey görmeyen, kendileri için Allah'ın yanı sıra âlemin dönüp bakılacak bir şey olarak kalmadığı âriflerden çok daha üstün mertebededir. Bununla beraber Hak Teâlâ bize Hârûn aleyhisselâmın kardeşi Mûsâ aleyhisselâma, onun kızgınlığı esnasında [Sen de bana böyle davra-

narak düşmanları sevindirme.] dediğini nakletmiştir ki Hârûn aleyhisselâm bu sözü ile düşmanlara bir değer biçmiştir. Haddizatında vakıa budur, çünkü kendisi için âlemin yok hükmünde olduğu kimse için bile âlem, gerçekte yok değildir. Âlemi yok hükmünde görenlerin ilim eksikliği, onların kaçırdıkları şey ölçüsüncedir, onlara göre âlem mâdumdur, yoktur. Onların Hak'tan eksiklikleri ise kendilerinden perdelenen âlem kadardır, çünkü bütün âlem, Hakk'ı bilen kimse için, Hakk'ın tecellisinin ta kendisidir.

Sonra Mûsâ aleyhisselâm yüzünü Sâmirî'ye doğru çevirmiş ve ona "Pekiyi, senin derdin nedir, Ey Sâmirî?" demiştir. Sâmirî de ona Arş'ın taşıyıcıların biri olan sevr (öküz) suretinde gördüğü şeyden söz etmiştir ki onun Mûsâ aleyhisselâmın konuştuğu ilâh olduğunu zannetmiş ve bu nedenle kavmi için buzağı heykeli yapmıştır. Yine o Cebrâîl aleyhisselâmın geçtiği her yere hayat verdiğini, zira onun Rûh olduğunu bilmektedir. Bu nedenle onun izinden bir avuç almıştır, zira o avucun değerini bilmektedir. Sonra onu buzağı heykeline atmış ve heykel böğürmeye başlamıştır. Sâmirî'nin yaptıkları sadece bir tevil sonucudur, fakat hem kendisi sapmış hem de insanları sapıtmıştır. Mûsâ aleyhisselâm kardeşinin özrünü kabul etmiştir, buzağıya tapınanlar ise fikrî nazarın hakkını vermemişlerdir, bu nedenle de Hak onları mâzur görmemiş ve buzağıya tapanlar bu konuda nazara vefa etmemişlerdir.

قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِى وَلِاَخِى وَاَدْخِلْنَا فِى رَحْمَتِكَ وَاَنْتَ اَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ (١٥١)

151. Mûsâ, "Ey Rabbim! Beni ve kardeşimi bağışla. Bizi kendi rahmetine sok. Sen merhametlilerin en merhametlisisin" dedi.

[Sen, merhametlilerin en merhametlisisin.]: Yani Sen kullarına karşı merhametlilerin en merhametlisisin.

اِنَّ الَّذِينَ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ سَيَنَالُهُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَذِلَّةٌ فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۜ وَكَذٰلِكَ
نَجْزِى الْمُفْتَرِينَ (١٥٢) وَالَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّـَٔاتِ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِهَا وَاٰمَنُواۘ اِنَّ رَبَّكَ مِنْ
بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ (١٥٣) وَلَمَّا سَكَتَ عَنْ مُوسَى الْغَضَبُ اَخَذَ الْاَلْوَاحَۚ وَفِى نُسْخَتِهَا
هُدًى وَرَحْمَةٌ لِلَّذِينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ (١٥٤)

152. Buzağıyı ilâh edinenlere mutlaka âhirette rablerinden bir gazap, dünya hayatında ise bir zillet erişecektir. İşte biz iftiracıları böyle cezalandırırız. 153. Kötülükleri işleyip de sonra ardından tevbe edenler ile imanlarında sebat edenlere gelince şüphe yok ki, Rabbin ondan tevbeden

sonra elbette çok bağışlayandır, çok merhamet edendir. 154. Mûsâ'nın öfkesi dinince attığı levhaları aldı. Onların yazısında Rableri için korku duyanlara bir hidayet ve bir rahmet vardı.

[Mûsâ'nın öfkesi dinince attığı levhaları aldı.]: Levhalarda yazılı olanlara baktığında orada hidayet ve rahmetten başka bir şey göremedi. Nitekim zıt, zıddı ile izâle edilir. O da "Ey Rabbim! Beni ve kardeşimi bağışla. Bizi kendi rahmetine sok. Sen merhametlilerin en merhametlisisin." (A'râf, 7/151) şeklinde dua etti. Şeriatın edebine bağlı olmayan kimse Allah için gazaplanmaz. Allah için gazaplanmak insan için en selim, en kurtarıcı ve en güzel yoldur, çünkü bu, şeriatın edebine bağlılık demektir. Gazabın aslı tıpkı korkaklık, hırs ve şer gibi insanın yaratılışında yer aldığı için Hak Teâlâ bu gazabın kuldan sadır olduğu zaman nerelere sarf edileceğini beyan etmiştir. Selam vermenin şeriatta belirlenmiş yerler, konumları vardır, edeb sahipleri ve hal sahipleri her hallerinde buna riayet ederler. Bir de selam vermemenin şeriatta belirlenmiş olan yerleri vardır. Edep sahibi kimse hakkında şeriatın hüküm vermediği hususlarda şeriatın hükmü belli oluncaya kadar kendi kafasından hareket etmeyip duraksayan kimsedir. Çünkü şeriatın sahibi hüküm verenlerin en hayırlısıdır. Edep sahibi kimse şeriatın hükmünün belli bir konuda mevcut olduğunu öğrendiği zaman ona ilave yapmaz, ondan bir şey de eksiltmez. Kahr, gazap, galebe gibi sahibini saran hallerin kimisi kimisine üstün olur. Allah'tan başka bir şey için gazaplanma konusunda gelince; beşer tabiatı gazap ve rızayı içerir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Ben de bir beşerim, diğer insanlar gibi ben de gazaplanırım, diğer insanlar gibi ben de razı olurum."[26] buyurmuştur.

وَاخْتَارَ مُوسٰى قَوْمَهُ سَبْعِينَ رَجُلًا لِمِيقَاتِنَا فَلَمَّا اَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ قَالَ رَبِّ لَوْ شِئْتَ
اَهْلَكْتَهُمْ مِنْ قَبْلُ وَاِيَّايَ اَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ السُّفَهَاءُ مِنَّا اِنْ هِيَ اِلَّا فِتْنَتُكَ تُضِلُّ بِهَا
مَنْ تَشَاءُ وَتَهْدِي مَنْ تَشَاءُ اَنْتَ وَلِيُّنَا فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَاَنْتَ خَيْرُ الْغَافِرِينَ (١٥٥)

155. Mûsâ, kavminden, belirlediğimiz yere gitmek için yetmiş adam seçti. Onları sarsıntı yakalayınca bayıldılar. Mûsâ, "Ey Rabbim! Dileseydin onları da beni de bundan önce helâk ederdin. Şimdi içimizden birtakım beyinsizlerin işledikleri günah sebebiyle bizi helâk mi edeceksin? Bu, sırf senin bir imtihanındır. Onunla dilediğin kimseyi saptırırsın, dilediğini de doğruya iletirsin. Sen, bizim velîmizsin. Artık bizi bağışla ve bize acı. Sen, bağışlayanların en hayırlısısın." dedi.

---

26. Müslim, Birr, 25.

Allah Teâlâ Musâ aleyhisselâma hayırlar ihsan etsin, çünkü [Bu, sırf senin bir imtihanındır.] ifadesi ile bizlere de tercüman olmuştur. Yani sen bununla kullarını imtihan edersin. [Onunla dilediğin kimseyi saptırırsın.], yani hayrete düşürürsün. [Dilediğini de doğruya iletirsin], yani ona kurtuluş yolunu beyan edersin [Sen, bizim velîmizsin. Artık bizi bağışla ve bize acı. Sen, bağışlayanların en hayırlısısın.] Celâlini örterek bunu yaparsın. Akılların hayretinden daha şiddetli bir bağışlama var mıdır? Hak ancak akıllara hitap eder, delillerini birbirine mukabil olarak koyar, bir delilin ispat ettiğini diğeri olumsuzlar. Böylece sen kullarını delillerle imtihan edersin, nihayetinde sana ulaştıracak herhangi bir delil yoktur.

وَاكْتُبْ لَنَا فِى هٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِى الْاٰخِرَةِ اِنَّا هُدْنَا اِلَيْكَ قَالَ عَذَابِى اُصِيبُ بِهِ
مَنْ اَشَاءُ وَرَحْمَتِى وَسِعَتْ كُلَّ شَىْءٍ فَسَاَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَالَّذِينَ
هُمْ بِاٰيَاتِنَا يُؤْمِنُونَ (١٥٦)

156. "Bize, bu dünyada da iyilik yaz âhirette de. Şüphesiz biz Sana döndük." Allah buyurdu ki: "Kimi dilersem onu azabıma uğratırım, rahmetim ise her şeyi kuşatır. Onu, sakınanlara, zekâtı verenlere ve âyetlerimize inananlara yazacağım."

[Bize, bu dünyada da iyilik yaz âhirette de. Şüphesiz biz Sana döndük.]: Sana muhalefet halimizden, şımarıklık ve şer halimizden, küfran-ı nimet (nankörlük) halimizden tevbe ve fakr haline döndük.

[Allah buyurdu ki: Kimi dilersem onu azabıma uğratırım.] Daha sonra Allah zorunlu ve fazl-u ihsan şeklindeki rahmeti hakkında mübalağalı ifade kullanarak şöyle buyurmuştur: [Rahmetim ise her şeyi kuşatır]. Bu, fazl-u ihsan rahmetidir. Bu, Allah'ın âleme salt fazl-u ihsan olarak bahşettiği umumi rahmettir, yoksa vâcip ve hususi rahmet değildir. Allah Teâlâ rahmeti yarattıkları için yaratmıştır, buna mukabil bizden bazılarına ilâhî rahmet vücub hazinelerinden feyz eder, bazılarına ise minnet (fazl-u ihsan) hazinelerinden feyz eder. Nihayetinde herkes ilâhî rahmetten ümitlidir, ümit edilen şey çok geniştir.

[Muhakkak senin rabbin, bağışlaması geniş olandır.]: Bu rabbani genişliğin hiçbir şeye sığmadığını, mümkünler mahza şer olan adem halinde iken onları bu şekilde tutmaya sığmayıp onlara varlık verdiğini görmez misin? O halde varlıklar şaibeli (hayır ile karışık) bir şer halinde iken onlardan nasıl esirgenebilir ki? Bu durumda Hak Teâlâ'nın [Rahmetim ise her şeyi kuşatır.] sözü, rahmetin var olduğunu ve sonsuza kadar var olacağını ifade eder. Al-

lah'tan başka her varlık O'nun rahmeti ile hayat bulur ve rızıklandırılır. Rahmet kapsamlıdır, her yerde o yere göre rahmet bulunur. Rahmetin ateşteki tesiri, cennetteki tesirinden farklıdır. İyi kötü, gazap ve benzeri her şeyi kuşatmıştır. Âlemde Allah'ın rahmeti tarafından kuşatılıp ihtiva edilmeyen, rahmete mahal ve mazhar olmayan hiçbir şey yoktur. Rahmet bir "*ayn*" değil, hükümdür, eğer bir "*ayn*" olsaydı sonlu olurdu, sonsuzu kuşatamazdı. Fakat o bir hükümdür ve varlıklar yaratıldıkça onlarla birlikte o da daima yeniden yaratılır. Allah Teâlâ'nın gazabı ise bir "*şey*"dir, rahmet onu kuşatır, ihata eder ve üzerinde hükmeder. Gazap ancak rahmetin hükmü ile tasarruf eder. Allah dilediği zaman gazabını bırakıp gönderir, dilediği zaman tutar. Bu çerçevede, azap meleklerini de diğer her şey gibi, ilâhî rahmet kuşatmıştır. Bu da onları rahmete mukavemet etmekten alıkoyar, bu yüzden onlar kendi nefislerinde, cehennemliklere yönelik bir rahmet bulurlar. Çünkü onlar Allah Teâlâ'nın, kendilerini düşmanlardan intikam alma konusunda teşvik eden gazap suretinin dışında bir surette tecelli ettiğini görürler ve bu sebeple Allah katında, cehennemden asla çıkamayacak olan cehennemlikler için şefaat ederler. Başlangıçta cehennemliklerin aleyhine hareket ediyorlarken sonradan onların lehinde hareket etmeye başlarlar. Allah da onların cehennemlikler hakkındaki şefaatlerini kabul eder. İlâhî kelime, onların o diyarın imar edicileri olduğu şeklinde tahakkuk etmiştir. Bu yüzden onlarda hüküm, her şeyi kuşatan rahmet ile tecelli eder, böylece onlara cehennemde *makrûr* ve *mahrûr* nimetleri verilir. Makrûr nimeti ateşin içindekilere, mahrûr nimeti ise *zemherir* (dondurucu soğuk) içindekileredir. Cehennem ise aşırı sıcaklık ve soğukluk sahibi olarak sureti üzere kalmaya devam eder. Cehennemlikle ise orada onun sıcağından ve soğuğundan nimetlenerek yaşamaya devam ederler. Neticede herkes, arada bazı hastalıklar, acılar, illetler görmüş olsa bile, *er-Rahmân* isminin hükmü ile birlikte rahmete döner. Aradaki bu durumlar dünya ve âhirette ârızî şeylerdir.

Allah'ın kullarına yönelik rahmeti, vâcip rahmet ve fazl-u ihsan rahmeti olmak üzere ikiye ayrılır. Fazl-u ihsan rahmeti ile âlem zuhur eder, bedbahtların sonu bu rahmet sayesinde, mamur kılacakları âhiret diyarında nimete döner. Rahmeti gerektiren amelleri yapmakla vâcip rahmet hâsıl olur, bu ise Allah Teâlâ'nın bir ihsan olarak peygamberine "Allah'ın rahmeti sayesindedir ki onlara yumuşak davrandın" (Âl-i İmrân, 3/159) ve "Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik" (Enbiyâ, 21/107) âyetlerinde işaret ettiği rahmettir. Fazl-u ihsan rahmeti ile bütün âleme rızık verilir ve bu rızık kuşatıcı olur. Vâcip rahmetin hususi olarak taalluku söz konusudur ki bu da Allah'ın kitabında özellikleri ile zikredilmiştir. Bu itibarla Hak Teâlâ [Onu, sakınanla-

ra, zekâtı verenlere ve âyetlerimize inananlara yazacağım.] buyurmuştur. Burada kast edilen kuşatıcı rahmettir, ama bu mutlak ifadenin ardından sınırlama getirilerek vâcip rahmet olduğu ifade edilmiştir. Dolayısıyla bu, Allah Teâlâ'nın kendisine vâcip kıldığı rahmettir.

[Onu, sakınanlara, zekâtı verenlere ve âyetlerimize inananlara yazacağım.]: Bütün bunlar vâcip olanlardır, Allah hiç kuşkusuz bu kimselere rahmeti kendisine vâcip kılmıştır. Bu kimselerin rablerinin rahmetine nâil olmaları bir yerde zorunludur, çünkü onlar sakınmışlar, zekât vermişler (zekâtın dilsel anlamı yani arınma anlamı ve şeriattaki anlamı itibariyle her iki açıdan zekât vermişler) ve âyetlere iman etmişlerdir. Allah kendi nefsi üzerine vâcip kıldığı bu rahmeti ancak onun kendisi yerine vekil tayin ettiği işlerde bu vekâleti hakkıyla yerine getirenlere verecektir. Bunlar ise sakınanlar, yani takva sahipleridir, Allah'ı yine Allah'tan ve O'dan olan her şeyden kalkan edinenlerdir. Aynı şekilde Allah da onları kendileri ile kınadığı şeyler arasında kalkan yapmıştır. Kul buna vefa gösterdiği zaman Allah onu korur, böylece Allah'ın kendi üzerine yazmış olduğu rahmet geçerli olur. Bunların dışında kalan kimseler ise fazl-u ihsan rahmetine muhatap olanlardır. Bunlar maksatlarına tastamam nâil olurlar. Sonra Allah Teâlâ onlara bunu ardından hükmü umumi olan rahmet ve bağışlaması ile ihsanda bulunur. Onlardan bazıları sakınıp takva sahibi olmadığı halde Allah ona mutlak rahmetinden tahsis eder ki bu rahmet fazl-u ihsan rahmeti olup hiçbir şekilde kayıtlanamaz, sınırlandırılamaz.

Tahkik

Hak Teâlâ'nın [Rahmetim ise her şeyi kuşatır.] ifadesinde, zâhir olmasına rağmen gizliliği nedeniyle fark edilemeyen çok ince bir ilim yer almaktadır. Allah'ı bilen âlimler rahmetin kapsamlılığını bilirler, müminler ise bu rahmetin genişliğini bilirler, sonra kapsamlılık ve genişlik ile birlikte bu rahmetin bazı yerlerde suretinin bulunmadığını görürler. Her ne kadar o yerlerde rahmetin zâhir/görünür bir sureti bulunmasa da yine de suretin bulunmadığı o yerde suretin hükmü bulunur, hüküm de suretin varlığı olmaksızın bulunacak değildir. Dolayısıyla suret vardır, fakat zâhir değil, bâtın olarak vardır, hükmünün zâhir olması nedeniyle de onun varlığı apaçıktır. Bu husus daha çok tıp sanatında ve ceza hukukunda kendisini gösterir. Hak Teâlâ ceza hukuku çerçevesinde, zina eden erkek ve kadının cezaları ile ilgili olarak, "Allah'ın dinini uygulama konusunda sizi sakın onlara duyacağınız şefkat alıvermesin." (Nûr, 24/2) buyurmaktadır. İşte bu, onlardan rahmetin çekilip alın-

masıdır. Hadlerin (cezaların) uygulanması rahmet hükmünün bir parçasıdır, ama bu durumda rahmetin zâhir bir aynı (somut, görünür varlığı) bulunmaz. Tıptaki örneği ise doktorun kangren olmuş kimsenin ayağını kesmesidir. Eğer doktor tam bu noktada hastaya merhamet gösterip de onun ayağını kesmeyecek olsa, hasta ölür. Burada rahmetin hükmü ayağın kesilmesidir, ama bu durumda da rahmetin kendisi görünür olarak yoktur. Rahmetin sureti ile birlikte zuhur ettiği yerler olduğu gibi hükmü ile zuhur ettiği yerler de vardır. Sadece hükmü ile zuhur ettiği yerlerde insan rahmetin oradan çekilip alınmış olduğu yanılgısına kapılabilir, ancak gerçekte durum böyle değildir. Bu mesele ile ilgili olarak şeriatın hükümlerinde bir kapalılık, gizlilik bulunmaktadır ki bunu da ancak Allah tarafından basireti nurlandırılmış olan kimseler açıkça görebilirler. Nitekim bir başkasını haksız yere öldürmüş olan kimsenin kalbinde öldürdüğü kimseye karşı rahmet, Allah tarafından çekilip alınmıştır, ama yine de haksız yere öldürülme hususunda maktu rahmet hükmünün kapsamı altındadır. Rahmetin hükmü katilde bâkidir, ya kısas yoluyla ondan karşılığı alınacaktır ya da o şekilde ölecek ve hakkındaki ceza ilâhî takdire kalacaktır. Eğer öldüren kimse kâfir ise ve öldürdükten sonra müslüman olmuşlar, rahmetin hükmü onda sureti ile zuhur eder. Rahmet, suret olarak bulunduğu her yerde muhakkak hüküm olarak da bulunur. Buna karşılık bazen suret olarak bulunmayıp sadece hüküm olarak bulunması da mümkündür.

Bil ki Allah Teâlâ'nın kullarında, onlar birbirlerine karşı merhametli davransınlar diye var etmiş olduğu ilâhî rahmet, O'nun bilinmek istediği vakit âlemi kendisinden var etmiş olduğu rahmetten yaratılmıştır. Allah bu rahmet nedeniyle rahmeti kendisine farz kılmıştır. Bu farz kılınan rahmet, zâtî rahmetin neticesidir. Fazl-u ihsan rahmeti ise her şeyi kuşatmış olan rahmettir. Bir şeyin kendisine olan rahmeti, zâtî rahmet tarafından beslenir ve ona dönüktür. Kendisine rahmet eden herkesin müşahedesi onda söz konusu olur. Dolayısıyla müşahede edilen rahmet sadece imtinân (fazl-u ihsan) rahmetidir. Bu, İblis dâhil olmak üzere tüm yaratılmışların ümit bağladıkları rahmettir. Bu varlıkların farz kılınan rahmetten ya da zâtî rahmetten yana herhangi bir ümitleri olamaz. Bu sebeple ilâhî isimler içerisinde Allah ve Rahmân isimlerinin, diğer isimlerde bulunmayan bir hususiyeti vardır. Bütün ilâhî isimler Allah ve Rahmân ismine delâlet ederler. Ancak insanların çoğu bunun farkında değillerdir. İlâhî rahmet her şeyi kuşatmıştır, bu rahmetin içerisinde yer almayan hiçbir şey yoktur. Senin Rabbin, rahmeti, bağışlaması geniş olandır. Bu sebeple geniş olanı kısıtlamayın, çünkü bu geniş olan rahmet, kısıtlanmayı kabul etmez. Bedevînin biri, "Ey Rabbim! Bana ve Muhammed'e rahmet et! Bizimle birlikte bir başkasına da merhamet etme." diye dua etmiş, o es-

nada bunu duyan Hazreti Peygamber aleyhisselâm ise, "Be adam, geniş olanı daraltıp kısıtladın." buyurmuştur.[27] Yani bunu sözlü olarak ve talep olarak kısıtlayıp daralttın. Sehl b. Abdullah şöyle demiştir:

"Bir defasında İblis ile karşılaştım, ben onu tanıdım, o da benim kendisini tanımış olduğumu anladı. Derken aramızda bir tartışma yaşandı. O bana bir şeyler söyledi, ben de ona bir şeyler söyledim. Giderek konuşmamız uzadı, tartışmamız kızıştı, nihayet ben artık durdum, o da durdu. Sonra ben iyice hararetlendim, o da hararetlendi. Onun bana son sözü şu oldu: 'Ey Sehl! Allah Teâlâ 'Benim rahmetim her şeyi kuşatmıştır.' diyor ki gerçekten de kuşatmıştır. Sen de benim bir şey olduğumu biliyorsun. Ayrıca 'her' kelimesi kuşatıcılık ve genellik ifade eder. Şey kelimesi ile hiçbir kayıtla kayıtlanmamış nekre kelimelerin en nekre olanıdır. O halde O'nun rahmeti beni de kuşatmıştır.' Ben ise Allah'a yemin olsun ki şeytan tarafından hayrete düşürülmüştüm, dilim tutulmuştu, söyledikleri çok latif ve akıcı idi. Benim böyle bir âyetle alt etmişti. Âyetten bizim anlamadığımız anlamış, bizim bilmediğimizi bilmişti. Şaşkınlık içinde kalakaldım ve bu âyet üzerinde düşünmeye başladım. Dilimle de âyeti okuyup duruyordum. Nihayet âyetin devamındaki 'Onu, sakınanlara, zekâtı verenlere ve âyetlerimize inananlara yazacağım.' ifadesine geldiğimde içim sevinçle doldu ve ona karşı bir delil bulduğumu, zafer kazandığımı, onun belini bükebileceğimi düşündüm ve kendisine 'Ey Melûn! Allah bu rahmeti bazı hususi sıfatlarla nitelemiş, böylece onu umumi olmaktan çıkarmıştır.' dedim ve kendisine âyetin devamındaki 'Onu, sakınanlara, zekâtı verenlere ve âyetlerimize inananlara yazacağım.' ifadesini okudum. İblis buna tebessümle karşılık verdi ve şöyle dedi: 'Ey Sehl! Senin bu kadar cahil olabileceğini düşünmemiştim. Bu noktada olduğunu da düşünmemiştim. Bilmez misin ki Ey Sehl, buradaki kayıt O'nun sıfatı değil, senin sıfatındır.' Bunun üzerine kendime döndüm, yutkundum, sözler boğazıma düğümlendi, Allah'a yemin olsun ki ne verecek bir cevap bulabildim, ne ona karşı koyabilecek doğru düzgün bir çıkış noktası bulabildim. O an anladım ki o, istenilecek olan bir şeyi ümit ediyor. Sonra o çekti gitti, ben de gittim. Allah'a yemin olsun ki bundan sonra ne olacağını bilemem, çünkü Allah Teâlâ bu müşkili ortadan kaldıracak açık bir nas indirmiş değildir. Bu yüzden benim zihnimde mesele artık Allah'ın kulları üzerindeki dileğine, meşietine kalmıştır, ben bu konuda ne sonlu ne de sonsuz bir süre tayin edici hüküm veremem."

İşte İblis bile Allah'ın rahmetinden, mutlak cömertliğinden bir şeyler elde etmeyi ummaktadır ki Allah bu rahmeti kendisine farz kılmış ve tevbe edip

27. Buhârî, Edeb, 27.

ıslah olanlar da bu sayede tevbe etmiştir. Hüküm her türlü kayıt durumunda bile kayıttan münezzeh ve yüce olan Allah'ındır. Allah'a sadece kendi üzerine vâcip kılmış olduğu şey vâcip olur. Sen her ne kadar bu rahmeti vâcip görsen de yine de ona bir kayıtlanmanın eşlik ettiğini bil. Zira Allah Teâlâ her şeyi kuşatan rahmetinin umumiliği ile Rahmân'dır, hususta ise Rahîm'dir. İmtinan (fazl-u ihsan) rahmeti ile Rahmân, has rahmeti ile Rahîm'dir. Bu da [Onu, sakınanlara, zekâtı verenlere ve âyetlerimize inananlara yazacağım.] ifadesi ile vâcip kıldığı rahmettir. Yine Allah Teâlâ'nın [Rabbiniz kendi üzerine rahmeti yazmıştır.] âyeti de bunu ifade eder. İmtinan (fazl-u ihsan) rahmeti ise herhangi bir amel karşılığında hak edilmiş olmaksızın verilen rahmettir. İmtinan (fazl-u ihsan) rahmeti ile Allah salih amel işlemeye muvaffak kıldığı kuluna rahmet eder, isyankârlar ve cehennemlikler her ne kadar cehennem diyarında kalacak olsalar da bu rahmet sayesinde merhamete nâil olurlar. Bu rahmetin kendileri için vâcip olduğu kimselerin nitelikleri hakkında Hak Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

اَلَّذ۪ينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْاُمِّيَّ الَّذ۪ي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرٰيةِ
وَالْاِنْج۪يلِ يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهٰيهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ
الْخَبَٓائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ اِصْرَهُمْ وَالْاَغْلَالَ الَّت۪ي كَانَتْ عَلَيْهِمْ فَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا بِه۪ وَعَزَّرُوهُ
وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذ۪ٓي اُنْزِلَ مَعَهُٓ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (١٥٧)

157. Yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî Peygamber'e uyanlar var ya, işte o Peygamber onlara iyiliği emreder, onları kötülükten meneder, onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar. Ağırlıklarını ve üzerlerindeki zincirleri indirir. O Peygamber'e inanıp ona saygı gösteren, ona yardım eden ve onunla birlikte gönderilen nura uyanlar var ya, işte kurtuluşa erenler onlardır.

[Yazılı buldukları o elçiye]: Buradaki *yecidûnehu* ifadesinde yer alan zamir ve [onlara iyiliği emreder] *ye'müruhum* ifadesinde yer alan zamir Ehl-i kitap'a işaret eder, yani onlara da kendi kitaplarında bunun gönderilmiş olduğunu ifade eder. Dolayısıyla onların kendi kitaplarına iman etmelerinin bir parçası da Hazreti Muhammed aleyhisselâma iman etmektir. Ehl-i kitap'tan olanlar Mûsâ aleyhisselâma ve Îsâ aleyhisselâma indirilen her şeye iman etmemektedirler, eğer onlar Mûsâ aleyhisselâma ve Îsâ aleyhisselâma indirilen her şeye iman etmiş olsalardı, o zaman Hazreti Muhammed aleyhisselâma ve ona indirilmiş olan kitaba da iman ederlerdi.

[Ağırlıklarını ve üzerlerindeki zincirleri indirir.]: Bunlar Ehl-i kitap'tan hususi bir gruptur, böylece Ehl-i kitap'tan olmayanlar bu zorunlu kaydın dışında kalırlar, Hak ise mutlak surette Rahmân olarak kalır. Allah'ın kullarından bazıları Allah'ın rahmetini itaatkâr olsun günahkâr olsun bütün kulları kapsayacak şekilde geniş düşünür, ama Allah'ın kullarından diğer bazıları O'nun rahmetini bazı kullardan esirger. Bu kimseler Allah'ın her şeyi kuşatan rahmetini kısıtlarlar, oysa Allah kendisi için rahmetine böyle bir kısıtlama koymuş değildir. Bu sıfata sahip olan kimse (yani Allah'ın rahmetini bu şekilde daraltan kimse), eğer Allah kendi rahmetini bu kadar geniş tutmuş olmasaydı, ilâhî rahmetten mahrum kalırdı, asla o rahmete nâil olmayana kimselerde olurdu. Nitekim İblis bile Allah Teâlâ'nın fazl-u ihsanının bütün âleme böylesine sirayet etmiş olduğunu görünce ilâhî vücubtan değil, fakat ilâhî rahmetten nasiplenme adına ümitlenmiştir. Allah Teâlâ'nın rahmetinin genişliği bütün her şeyi kuşatır. Kim Allah'ın rahmetini kısıtlarsa onu kendi aleyhine kısıtlar, kendisini bu rahmetin dışında tutmuş olur. Eğer iş böyle olmasaydı, yani ilâhî rahmet son derece kuşatıcı olmasaydı, O'nun rahmetini dar görenlerin kendileri bu rahmetten mahrum kalırlardı. Ancak Allah Teâlâ rahmetinin hükmünü onu kısıtlayan ve kısıtlamayan diye ayrım yapmadan mutlak bir fazl-u ihsan olarak vermiştir. Dolayısıyla Allah'ın rahmetini ummayan hiçbir şey yoktur, bazı şeyler zorunlu olarak bu rahmete nâil olurlar, bazı şeyler ise fazl-u ihsan hükmünde bu rahmete nâil olurlar.

قُلْ يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنّ۪ي رَسُولُ اللّٰهِ اِلَيْكُمْ جَم۪يعًا الَّذ۪ي لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۚ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ يُحْي۪ي وَيُم۪يتُۖ فَاٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ النَّبِيِّ الْاُمِّيِّ الَّذ۪ي يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَكَلِمَاتِه۪ وَاتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ (١٥٨)

158. De ki: Ey insanlar! Gerçekten ben sizin hepinize, göklerin ve yerin sahibi olan Allah'ın elçisiyim. Ondan başka ilâh yoktur, O diriltir ve öldürür. Öyle ise Allah'a ve ümmî peygamber olan resûlüne -ki o, Allah'a ve onun sözlerine inanır- iman edin ve O'na uyun ki doğru yolu bulasınız.

Kur'ân'daki Dokuzuncu Tevhid

Hazreti Peygamber aleyhisselâm insanları Allah'ın izni ile ona çağıran bir aydınlatıcı ve kandil olarak, uyarmak ve müjdelemek üzere bütün insanlığa gönderilmiş, risaleti tebliğ etmiş, emaneti eda etmiş, Allah Teâlâ'ya ba-

siret üzere davet etmiştir. Allah Teâlâ da ona, [De ki: Ey insanlar! Gerçekten ben sizin hepinize, göklerin ve yerin sahibi olan Allah'ın elçisiyim. Ondan başka ilâh yoktur, O diriltir ve öldürür.] buyurmuştur. Bu, Kur'ân'daki dokuzuncu tevhiddir. Bu *el-Mursil* (resûl gönderen) ismindeki hüviyet tevhididir. Melikliğin ve hükümdarlığın tevhididir. Bu nedenle Hak Teâlâ kendisini [öldürür ve diriltir] diye nitelemiştir. Çünkü hükümdar öldüren ve dirilten, zarar ve fayda verendir. Kim verirse hayat ve fayda verir. Kim engellerse zarar verir ve öldürür. Allah'ın bir kimseden engellemesi, cimrilik değil, inayet, koruma ve cömertliktir. Fakat engellenen kimse bunun farkına varmaz. O zarar gördüğünü zanneder, çünkü o, *en-Nafî'*in kendisinden esirgediği şeyde bulunan yararını bilemez. Menedilen kişi, ölünün iradesi olmadığı gibi, iradesi işlemediği için ölür. İşte, Allah'ın engellemesi, zararı ve öldürmesi budur. Çünkü nimet veren, ihsan eden Allah'tır. Allah, ilk sözleşme ve misaktaki ikrarlarına dikkat çekmek amacıyla, tevhidi öğretecek peygamberler göndermiştir.

[Ondan başka ilâh yoktur, O diriltir ve öldürür.]: Her şeye hayat veren *el-Muhyî* O'dur, bu yüzden kâinattaki her varlık hayat sahibidir, çünkü O'nu hamdi ile tesbih etmeyen hiçbir varlık yoktur. O'nu tesbih etmeyi ise ancak hayat sahibi olan varlık yapabilir, bu varlık ölü de olsa diri de olsa her halükârda hayat sahibidir. Çünkü varlıklara hayat, Hakk'ın onlara hayatı feyz etmesinden gelir, bu yüzden varlıklar sübût hallerinde hayat sahibidirler. Eğer onlar hayat sahibi olmasalardı, Allah Teâlâ'nı kendi celaline yaraşır şekilde onlara yöneltmiş olduğu "*kün*" hitabını işitemezlerdi. Aksine onlar bu hitabı işitmiş ve var olmuşlardır. Allah Teâlâ hayat verici olduğu için varlıkların hayatı O'nun *el-Hayy* isminin feyzinden gelmiştir. Bu ismin varlıklara hayat feyz etmesi tıpkı güneş ışığının vurduğu mekânlara yayılması gibidir. Varlıklar sübût hallerinde de vücût hallerinde de hayat niteliğinden uzak değillerdir. Her iki halde de hayat onlara eşlik eder. O hayat verir ve öldürür, ölüm ise hem işin gerçeğinde hem de keşif ehli nezdinde hayatın izâle edilmesi değildir, ancak ölüm bir valinin azledilmesi, bir başka valinin tayin edilmesidir. Çünkü âlemin valisiz, fesada uğramaması için maslahatlarını muhafaza eden bir valisiz bâki kalması mümkün değildir. Ölü olduğu söylenen kimseye soruların sorulduğu ve onun bu sorulara cevaplar verdiği iman olarak da keşif olarak da sabittir ama sen o halde iken onun ölü olduğu yargısını verirsin. Kendisine "ölü" denmiş olması, ona soru sorulmasını ortadan kaldırmaz. İntikal mevcuttur. Eğer o kişi ölü iken dahi hayat sahibi olmasaydı kendisine soru sorulamazdı. O halde eğer akledersen anlarsın ki, ölüm hayatın zıddı değildir. Ölüm dünya evinden çıkıp âhiret evine intikal

etmektir, yoksa gerçekte hayatın ortadan kaldırılması demek değildir. Bizler adına ölü denen kimsedeki hayatı idrak edemiyoruz, fakat bize göre ölü denen kimse âhiret âlemine intikal etmiştir ve hayatı bâkidir, devam etmektedir. Ortadan kalkan sadece validir, o da bu mülkü idare eden ruhtur ki Allah'ın kendisini valilik edip yönetmekle mükellef kıldığı bu memleketten intikal eder. Bize göre ölü, kendisinin hayat sahibi olduğunu bilir, sen sadece gözünün gördüğü sınırda kaldığın için onun ölü olduğu yargısına varırsın. Bir de ölüm hali denen halden önce o bedeni hareketli, konuşkan ve tasarruf sahibi görüyor olduğun, şimdi ise onun tasarruf eden değil, üzerinde tasarruf edilen haline geldiğini gördüğün için böyle düşünüyorsun. Bu Allah'ın bize, işin gerçeğinin böyle olmadığını ifade eden bir uyarısıdır. Zira bedendeki tasarruf sana değil, Hakk'a aittir, üstelik sen tam da tasarruf iddiasında bulunuyorken bile bu tasarruf Hakk'a aittir. Ölüm ise hususi bir şekilde gerçekleşen özel bir intikaldir. Bu nedenle Allah Teâlâ âyetin tamamında "O halde Allah'a ve resûlüne iman edin." buyurmaktadır. Her kim kendi diliyle değil, fakat Allah'ın resûlünün dili ile tevhid edip Allah'ı birlerse Allah da onun bu tevhidine karşılık, resûlüne verdiği karşılığı verir. Eğer resûlünün diliyle değil de onun risaletinin diliyle tevhid edip Allah'ı birlerse, o zaman da Allah ona bilinmez bir ilâhî karşılık verir ki bu ilâhî karşılık Hazreti Peygamber aleyhisselâmın "Hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir insanın aklının ucundan dahi geçmeyen."[28] şeklinde nitelediği nimetlerin kapsamına dâhildir.

وَمِنْ قَوْمِ مُوسٰٓى اُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهٖ يَعْدِلُونَ (١٥٩) وَقَطَّعْنَاهُمُ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ اَسْبَاطًا
اُمَمًاۜ وَاَوْحَيْنَٓا اِلٰى مُوسٰٓى اِذِ اسْتَسْقٰيهُ قَوْمُهُٓ اَنِ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَۚ فَانْبَجَسَتْ مِنْهُ
اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًاۜ قَدْ عَلِمَ كُلُّ اُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْۜ وَظَلَّلْنَا عَلَيْهِمُ الْغَمَامَ وَاَنْزَلْنَا عَلَيْهِمُ الْمَنَّ
وَالسَّلْوٰىۜ كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْۜ وَمَا ظَلَمُونَا وَلٰكِنْ كَانُٓوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ (١٦٠)

159. Mûsâ'nın kavminden hak ile doğru yolu bulan ve onun sayesinde âdil davranan bir topluluk vardır. 160. Biz İsrailoğullarını oymaklar halinde on iki kabileye ayırdık. Kavmi kendisinden su isteyince, Mûsâ'ya, "Asanı taşa vur!" diye vahyettik. Derhal ondan on iki pınar fışkırdı. Her kabile içeceği yeri belledi. Sonra üzerlerine bulutla gölge yaptık, onlara kudret helvası ve bıldırcın eti indirdik. "Size verdiğimiz rızıkların temizlerinden yeyin." Ama onlar bize değil kendilerine zulmediyorlardı.

---

28. Buhârî, Tevhid, 35; Müslim, Cennet, 2824-25.

İşaret

Mûsâ aleyhisselâm asası ile taşa vurdu ve taştan su fışkırdı, kapalı denize vurdu, deniz yarılıverdi, çünkü asada hayat sırrı vardı. Bu yüzden onun vurduğu taştan su fışkırdı. Yine o asada kayyumluk sırrı vardı, bu sebeple de denize vurduğu zaman orada kuruluk zuhur etti. Hayat sırrı bitkilerdedir, kayyumluk ayrışmayı sağlar, bu yüzden deniz ikiye ayrılmıştır.

وَاِذْ قِيلَ لَهُمُ اسْكُنُوا هٰذِهِ الْقَرْيَةَ وَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ وَقُولُوا حِطَّةٌ وَادْخُلُوا
الْبَابَ سُجَّدًا نَغْفِرْ لَكُمْ خَطِيٓـَٔاتِكُمْ سَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ (١٦١) فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا
مِنْهُمْ قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ فَاَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِجْزًا مِنَ السَّمَٓاءِ بِمَا كَانُوا يَظْلِمُونَ
(١٦٢) وَسْـَٔلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّت۪ي كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِۢ اِذْ يَعْدُونَ فِي السَّبْتِ اِذْ تَأْت۪يهِمْ
ح۪يتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّعًا وَيَوْمَ لَا يَسْبِتُونَۙ لَا تَأْت۪يهِمْ كَذٰلِكَ نَبْلُوهُمْ بِمَا كَانُوا
يَفْسُقُونَ (١٦٣)

161. Onlara dendi ki: Şu şehirde (Kudüs'te) yerleşin, ondan (nimetlerinden) dilediğiniz gibi yeyin, "Bağışlanmak istiyoruz." deyin ve kapıdan eğilerek girin ki hatalarınızı bağışlayalım. İyilik yapanlara ileride ihsanımızı daha da artıracağız. 162. Fakat onlardan zalim olanlar, sözü, kendilerine söylenenden başkasıyla değiştirdiler. Biz de zulmetmelerinden ötürü üzerlerine gökten bir azap gönderdik. 163. Onlara, deniz kıyısında bulunan şehir halkının durumunu sor. Hani onlar Cumartesi gününe saygısızlık gösterip haddi aşıyorlardı. Çünkü Cumartesi tatili yaptıkları gün, balıklar meydana çıkarak akın akın onlara gelirdi, Cumartesi tatili yapmadıkları gün de gelmezlerdi. İşte böylece biz, yoldan çıkmalarından dolayı onları imtihan ediyorduk.

Cumartesi anlamına gelen "*sebt*" kelimesi dilde "rahatlık" ve "hızlı yürüme" gibi anlamlara gelir. Cumartesi gününe "*sebt*" adının verilmesinin sebebi, o günün rahatlama, dinlenme günü olmasıdır. Zira Allah Teâlâ cumartesi gününde yarattıklarına bakmış, geriye yaslanmış, bir ayağını diğerinin üzerine atıp "Ben mülk sahibiyim." buyurmuştur, çünkü mülkü zuhur etmiştir. Bu nedenle o güne "*sebt*" günü denmiştir. "*Sebt*" rahatlık demektir. Bu nedenle Allah Teâlâ yaratma konusunda kendisine bir yorgunluğun dokunmadığını ifade buyurmuştur. Cumartesi günkü rahatlama ise, bizim için söz konusu olduğu gibi yorgunluk sonrası dinlenme değildir.

İşaret

[Hani onlar cumartesi gününe saygısızlık gösterip haddi aşıyorlardı.]: O günkü rahatlık konusunda sınırı aşıyorlardı.

وَاِذْ قَالَتْ اُمَّةٌ مِنْهُمْ لِمَ تَعِظُونَ قَوْمًاۙ اللّٰهُ مُهْلِكُهُمْ اَوْ مُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيدًاۜ قَالُوا مَعْذِرَةً
اِلٰى رَبِّكُمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ (١٦٤) فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهٖٓ اَنْجَيْنَا الَّذِينَ يَنْهَوْنَ عَنِ السُّٓوءِ
وَاَخَذْنَا الَّذِينَ ظَلَمُوا بِعَذَابٍ بَـِٔيسٍ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ (١٦٥) فَلَمَّا عَتَوْا عَنْ مَا نُهُوا
عَنْهُ قُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِـِٔينَ (١٦٦) وَاِذْ تَاَذَّنَ رَبُّكَ لَيَبْعَثَنَّ عَلَيْهِمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ
مَنْ يَسُومُهُمْ سُٓوءَ الْعَذَابِۜ اِنَّ رَبَّكَ لَسَرِيعُ الْعِقَابِۚ وَاِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ (١٦٧)

164. İçlerinden bir topluluk: "Allah'ın helâk edeceği yahut şiddetli bir şekilde azap edeceği bir kavme ne diye öğüt veriyorsunuz?" dedi. Dediler ki: "Rabbinize mazeret beyan edelim diye bir de sakınırlar ümidiyle öğüt veriyoruz." **165.** Onlar kendilerine yapılan uyarıları unutunca, biz de kötülükten men edenleri kurtardık, zulmedenleri de yapmakta oldukları kötülüklerden ötürü şiddetli bir azap ile yakaladık. **166.** Kibirlenip de kendilerine yasak edilen şeylerden vazgeçmeyince onlara: "Aşağılık maymunlar olun!" dedik. **167.** Rabbin, elbette kıyamet gününe kadar onlara en kötü eziyeti yapacak kimseler göndereceğini ilân etti. Şüphesiz rabbin cezayı çabuk verendir. Ve O çok bağışlayan, pek esirgeyendir.

Hazreti Peygamber aleyhisselâm da işte bu hakikatten hareketle "Senin gazabından senin rızana, cezandan afiyetine sığınırım."[29] diye dua etmiştir.

وَقَطَّعْنَاهُمْ فِي الْاَرْضِ اُمَمًاۚ مِنْهُمُ الصَّالِحُونَ وَمِنْهُمْ دُونَ ذٰلِكَۘ وَبَلَوْنَاهُمْ بِالْحَسَنَاتِ
وَالسَّيِّـَٔاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ (١٦٨)

168. Onları grup grup yeryüzüne dağıttık. Onlardan iyi kimseler vardır, yine onlardan bundan aşağıda olanları da vardır. Belki dönerler diye onları iyilik ve kötülüklerle imtihan ettik.

[Belki dönerler diye], yani Allah'a dönerler diye. Allah'a dönen kimse muhalefetten muvafakata, günahtan itaate dönmüş demektir.

---

29. Müslim, Salât, 42; Ebû Dâvud, Salât, 152; Tirmizî, Da'avât, 76.

فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ وَرِثُوا الْكِتَابَ يَأْخُذُونَ عَرَضَ هٰذَا الْاَدْنٰى وَيَقُولُونَ سَيُغْفَرُ لَنَاۚ
وَاِنْ يَأْتِهِمْ عَرَضٌ مِثْلُهُ يَأْخُذُوهُۜ اَلَمْ يُؤْخَذْ عَلَيْهِمْ مِيثَاقُ الْكِتَابِ اَنْ لَا يَقُولُوا عَلَى اللّٰهِ
اِلَّا الْحَقَّ وَدَرَسُوا مَا فِيهِۜ وَالدَّارُ الْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَۜ اَفَلَا تَعْقِلُونَ (١٦٩) وَالَّذِينَ
يُمَسِّكُونَ بِالْكِتَابِ وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَۜ اِنَّا لَا نُضِيعُ اَجْرَ الْمُصْلِحِينَ (١٧٠) وَاِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ
فَوْقَهُمْ كَاَنَّهُ ظُلَّةٌ وَظَنُّوا اَنَّهُ وَاقِعٌ بِهِمْۚ خُذُوا مَا اٰتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ
تَتَّقُونَ (١٧١) وَاِذْ اَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنٖٓي اٰدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَاَشْهَدَهُمْ عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْۚ
اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْۜ قَالُوا بَلٰىۚ شَهِدْنَاۚ اَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اِنَّا كُنَّا عَنْ هٰذَا غَافِلِينَ (١٧٢)

169. Derken arkalarından bunlara bozuk bir güruh halef oldu ki Kitap'ı miras aldılar, şu alçak dünya arazını alırlar da birde "Bize mağfiret olunacak." derler. Mukabil taraftan da kendilerine öyle bir şey gelse onu da alırlar, ya Allaha karşı haktan başka bir şey söylemeyeceklerine dair kendilerinden kitap misakı alınmamış mı idi? Ve onun içindekini ders edinip okumadılar mı? Hâlbuki âhiret yurdu Allah'tan korkanlar için daha hayırlıdır, halâ akıllanmayacak mısınız? 170. Kitap'a sımsıkı sarılıp namazı dosdoğru kılanlar var ya, işte biz böyle iyiliğe çalışanların ecrini zayi etmeyiz. 171. Tûr dağını, gölgelik gibi onların üzerlerine yükseltmiştik, onlar tepelerine düşeceğini sanmışlardı. Onlara: "Size verdiğimiz Kitap'a sıkıca sarılın, içinde olanı düşünün ki sakınanlardan olasınız." demiştik. 172. Kıyamet gününde, biz bundan habersizdik demeyesiniz diye rabbin Âdemoğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı, onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki: "Ben sizin rabbiniz değil miyim?" Onlar da "Evet, şahit olduk!" dediler.

Bu, Âdem aleyhisselâmın varlığa getirilmesinden sonraki ikinci misak olup Allah Teâlâ onun sırtını kabzetmiş ve oradan onun soyunu çıkarmış, onları kendilerine şahit tutmuştur. Bu hâlis ahit, yani hâlis dindir. İlk misak ise Âdem aleyhisselâmın bedeninin yaratılmasından önce alınmıştır ki o, nebîlerin misakıdır. "Rabbim her bir semaya emrini vahyetti." (Fussilet, 41/12) âyetinin tefsirinde zikrettiğimiz üzere şu insani yaratılışın birtakım suretleri vardır ki bu suretler, unsurlarda, feleklerde, göklerde, kürsîde, arşta, levhte, kalemde ve hatta ademde bile bulunur. Benzer şekilde eğer bizim Âdem aleyhisselâmın unsurlardan müteşekkil suretinde gözle görülüp, Allah katında, O'nun ilim ve görmesi açısından birbirinden temyiz edilebilir varlığı olmasaydı, o zaman biz "[Evet, şahit olduk!], sen bizim rabbimizsin." diyemezdik. Allah Teâlâ

Âdem aleyhisselâmı var edip felekleri ve zikrettiğimiz bütün mertebeleri düzenlediği gibi kendisini düzenlediğinde, onun suretinde bizim adımıza birtakım suretler yaratmıştır. Nitekim aynı şeyi daha önce yarattığı varlıklarda da yapmıştır. Sonra Âdem aleyhisselâmın sırtında belirlenmiş suretleri almıştır. Bu esnada Âdem aleyhisselâm ise bunların neyi içerdiğinden habersizdir. Nitekim her bir felek ve makamda bize ait olan sureti, o suretin bulunduğu felek ve makam bilmez. Ayrıca bize ait her surettin Hakka dönük özel bir yönü vardır ve Hak bize işte o yönden hitap eder. Biz de işte bu yönden kendisine döndürülürüz, bu yönden onun rabliğini kabul ederiz. Eğer bu suretler Âdem aleyhisselâmın ön yönünden alınmış olsaydı, biz bunu muhakkak bilirdik. Ne var ki Allah bizi onun sırtından ve ardından almıştır. Çünkü sırttan alma hadisesi onun için gayb idi. Öte yandan Âdem aleyhisselâmın kendisi de bu misak'ta bizimle birlikte kendi sırtından alınmıştı. Çünkü onun da kendisinde bizim gibi bir sureti vardır ve o da bizim gibi aynı şahitliği yapmıştır, ama Âdem aleyhisselâm kendi sırtından bu suretin alındığını bilmiyor olabileceği gibi biliyor da olabilir. Çünkü Âdem aleyhisselâmın suretinin kendisinden veya bizim ondan alındığımızı bilip bilmediğini kesin olarak bilemiyoruz. Fakat kendisinden önceki mertebelerin onlardaki suretlerimizi bilmediğini görünce, burada da durumun aynı olabileceğini söyledik. Hasen-garip bir hadiste ifade edildiğine göre Hazreti Peygamber aleyhisselâm bu hususta şöyle buyurmuştur: "Allah Teâlâ Âdem aleyhisselâma tecelli etmiş ve elleri kapalıyken ona, 'Ey Âdem! Dilediğini seç.' buyurmuş, Âdem aleyhisselâm ise 'Rabbimin her iki eli de sağ, mübarek el olsa bile, sağ elini seçtim.' demiştir. Allah ellerini açtığında, Âdem aleyhisselâm ve zürriyeti avucunda idi. Onların içinden parlak birisini görünce, şöyle demiştir: 'Rabbim! Bu da kimdir?' Allah da buna cevaben, 'Bu, senin oğlun Dâvûd'dur' demiş, Âdem aleyhisselâm, 'Allahım! Ona ne kadar ömür takdir ettin?' diye sormuş, Allah 'Kırk sene.' deyince, Âdem aleyhisselâm 'Peki bana ne kadar ömür takdir ettin?' diye sormuş. Allah Teâlâ 'Bin sene.' deyince, Âdem aleyhisselâm, 'Ömrümden altmış sene ona verdim.' demiş, Allah Teâlâ da 'Tamam.' buyurmuştur. Nihayet Âdem aleyhisselâmın ömrü dokuz yüz kırk seneye ulaştığında, canını almak üzere ölüm meleği kendisine gelmiş, Âdem aleyhisselâm ona 'Benim altmış senem daha var.' deyince Allah Teâlâ Âdem aleyhisselâma, 'Ey Âdem! Sen ömrünün o kısmını Dâvûd'a vermiştin.' diye vahyetmiş, Âdem aleyhisselâm ise verdiğini inkâr etmiştir. Bu nedenle zürriyeti de inkâr etmiştir. Âdem aleyhisselâm sözünü unutmuş, zürriyeti de unutmuştur. İşte o günden itibaren yazı ve şahitlik emredilmiştir."[30] İşte bu hadiste de belirtildiği gibi Âdem aleyhisselâm

---

30. Tirmizî, Tefsir, 94.

ve zürriyetinin suretleri Hakk'ın sağ elindedir. Âdem aleyhisselâm ise elin dışındadır ve hem kendi suretini hem de zürriyetini Hakkın elinde görmektedir. Allah Teâlâ suretleri Âdem aleyhisselâmın sırtından almıştır ki bu esnada Âdem aleyhisselâm da onların içindedir. Onları mele-i a'lânın huzurunda kendilerine şahit tutmuştur. Her bir tecelligâhta onlar adına bulunan surete [Sizin rabbiniz değil miyim?] diye sormuş, onlar ise [Evet.] diye cevap vermişlerdir. Bu şekilde zikrettiğimiz kimseler, Allah'ın üzerlerindeki rabliğini ve kendilerinin O'na kulluklarını itiraflarına şahitlik etmişlerdir. Eğer onlar Allah'a ortak koşmuş olsalardı, kayıtsız şartsız bir şekilde mülkü Allah adına kabul etmezlerdi. Çünkü orası şehâdet nedeniyle Hakk'ın yeridir. Öyleyse onların rableri olduğu hakkındaki ifadeleriyle mülkü kendisine vermiş olmaları, ortağın reddedilmesi demektir. Tevhidin burada lafzı geçmemiş olmakla beraber lafızların anlamı bunu vermektedir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm bu âyet hakkında şöyle buyurmuştur; "Allah Teâlâ Âdem aleyhisselâmı yarattığı zaman onun sırtını kabzettiği ve oradan zerreler misali zürriyetini çıkardı, onları kendilerine karşı şahit tuttu." Allah'ın onları babalarının sırtından çıkarıp kendileri aleyhine şahit tuttuğu vakit onların [Evet, sen bizim rabbimizsin.] demiş olmaları, fakat o esnada Allah'ın onları tevhide şahit tutmamış olması, Allah'ın insanlar üzerindeki rahmetindendir. Böylece Allah onları bâkî kılmıştır, çünkü onların dünya hayatında intikal etmelerinin ardından içlerinden bazılarının Allah'a şirk koşacağını bilmektedir. Allah'ın şirkten kendisini beri kılması büyük arz günündedir. Bu ahitte ise tevhide değinilmemiş, [Ben sizin rabbiniz değil miyim?] demiş, fakat "Ben tek değil miyim?" dememiştir. Çünkü onları var ettiği zaman içlerinden bazı kimselerin tevhid ehli olacağını, buna karşılık bazı kimselerin de şirk koşacağını bilmektedir. Onlar da [Evet.] demişler, böylece Allah'ın rab olduğu, yani kendilerinin efendisi olduğu hususunu ikrar etmişlerdir. Müşrik bu ikrar ve itirafını sürdürmekle beraber Allah'a ortak kıldığı varlığı da efendi/rab olarak ilave eder. Kul/köle, ortaklık hükmü gereği birden fazla (iki) efendinin kölesi olabilir. Bu efendilerinden hangisi ona "Ben senin rabbin/efendin değil miyim?" diye soracak olsa kulun bu soruya karşılık, "Evet, öylesin." demesi gerekir ve böyle cevap verdiği zaman da doğru söylemiş olur. Bu nedenle biz buradaki ikrarın sadece Allah'ın var olduğunu; rab, yani mâlik ve efendi olduğunu ikrardan ibaret olduğunu söyledik. Buna göre buradaki ikrar sadece varlığın ve mülkün ikrarıdır, yoksa tevhidin ikrarı değildir. Her ne kadar burada bir tür tevhid bulunuyor olsa da bu, en nihayetinde mülk tevhididir. Nitekim insan fıtratında ancak Hak Teâlâ'nın varlığına ve mülkün sahibi olduğuna dair hususlar yer almakta, tevhid inancı yer almamaktadır. Bu misaktan sonra Âdemoğullarından her biri fıtrat üzere dünyaya gelir. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhis-

selâmın "Her doğan çocuk İslâm fıtratı üzere doğar."[31] şeklindeki ifadesi de bu anlamdadır. Bu Allah'ın kendisine has, hâlis misakıdır. Misaka muhatap olanların "Evet, öylesin." şeklindeki cevapları, insanların doğuştan sahip oldukları fıtratı ifade eder ki insanların varacağı nihai son da işte budur. Buradan hareketle süt emme çağındaki çocuğun da iman sahibi olduğunu biliriz; çünkü o da fıtrat üzere, yani iman fıtratı üzere doğmuştur. Bu fıtrat, Allah'ın rabliğini kabul etme fıtratıdır. Âdem aleyhisselâmın zürriyetini bu ikrar çerçevesinin dışında çıkarak herhangi bir durumun yaşandığına dair bir bilgi de bizlere intikal etmiş değildir. Çocuk bu ilk fıtrat üzere doğduktan sonra insan ruhu Allah tarafından kâmil, baliğ, akıl sahibi, ârif ve tevhidi bilen bir mümin olarak, O'nun rabliğini ikrar eder şekilde yaratılır, bu da insanların doğuştan sahip olduğu fıtrattır. Ruh bizatihi akıl sahibi olmayıp nefsi itibariyle akleder olsaydı kendisinden bu misak alındığı zaman rabbinin rubûbiyetini ikrar etmezdi. Zira Hak ancak kendi hitabını anlayıp akledebilen varlığa hitap eder. Bu *cem* makamından Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Ruhlar sıralı askerlerdir."[32] buyurmuştur. Allah onları toplayınca, suretlenme mertebesinde toplamıştır. Onlardan yüz yüze gelmiş olanlar, burada birbirlerini tanır. Orada sırt sırta gelenler ise, burada birbirlerini tanımaz. Orada yüzü başkasının sırtına dönük olanlar ya da bir yanına dönmüş olanlar da burada aynı şekilde davranır. Âhiret günü bu şahitliği herkes ikrar edecek, kimse O'nun rubûbiyetini inkâr etmeyecektir. Bu ikrar ile Âdemoğullarının Allah'a kullukları sabit olmuş, böylece kuldan bu ikrarın gereği olarak kulluğunun hakkına vefa göstermesi talep edilmiştir. Bu yüzden insan bir köleyi bir başkasından aldığı zaman kölenin kendisini alan kimsenin mülkiyet hakkını ikrar etmesi gerekir. Köle böyle bir ikrarda bulunmadıkça yeni sahibinin mülk sahibi olduğuna dair iddiasına kulak verilmez. Köle kendisinin efendisinin mülkü olduğunu itiraf etmedikçe bu konuda sadece efendisinin sözü yeterli delil sayılmaz. İnsanların pek çoğu işin bu kısmından gafildir. Çünkü asıl olan hürriyettir, dolayısıyla asıl olan durumun devam ettiği kabul edilir. Ama köle kendisinin mülkiyetinin efendisine ait olduğunu ikrar ettikten sonra köleliği asıl hale gelir ve artık ona itibar edilir. Bu durumda sonra da köle hür olduğunu iddia ederse, asıl olan kölelik durumuna itibar edilir ve hür olduğu sabit oluncaya kadar köle kabul edilir. Allah Teâlâ da [Ben sizin rabbiniz değil miyim?] sözü ile misak hacer-i esved'e tevdi etmiş, bir yadigâr olarak onun öpülmesini emretmiş, Hazreti Peygamber'in diliyle hacer-i esved'in Allah'ın sağ eli olduğunu bildirmiştir. Günah ancak ahitleşmenin geçerli olarak yapılmasından

31. Buhârî, Cenâiz, 91.
32. Buhârî, Ehâdîsü'l-Enbiyâ, 2; Müslim, Birr, 49.

sonra söz konusu olur. Bu nedenle imtihanın aslı iddiadır. İddiası olmayan kimsenin, kendisine yönletilecek bir imtihanı da yoktur. Bu yüzden Allah Teâlâ bize [Ben sizin rabbiniz değil miyim?] demeden ve biz de ona [Evet.] diye cevap verip O'nun rabliğini ikrar etmeden, bizleri mükellef kılmış değildir. Dolayısıyla bizim onun bizim üzerimizdeki rabliğini ikrar etmemiz, ona olan kulluğumuzu ikrar etmemizin ta kendisidir. Kulluğun bizatihi kendisi, efendiye itaati gerektirir. Bizler bu iddiada bulunduğumuz zaman Allah da bizleri bu iddiamızda doğru olup olmadığımız hususunda denemek üzere imtihan etmiştir. Bu itibarla bizler bu dünyada işte bu fıtrat üzere vücuda getirmiştir. Artık burada mümin olan iman ettiğini, yani Allah'ın varlığına ve birliğine inandığını, O'ndan başka ilâh olmadığını (ve diğer iman esaslarını) kabul ettiğini iddia etmiştir. Bu iddia sahibinin iddiasında yalancı olması muhtemel olduğu gibi doğru olması da muhtemeldir, işte bu itibarla Allah onun lehinde ya da aleyhinde hüccet olmak üzere onu kendisini mükellef tuttuğu hususi ibadetlerle (ulûhiyetin sirayeti ile söz konusu olan sirayet edici kulluk değil) imtihan etmektedir. Bu imtihan çerçevesinde onun gözünün önüne sebepleri dikmiş, iddia sahibinin ihtiyaç duyduğu şeyleri bu sebeplere bağlamış, ona takdir ettiği her şeyi o sebeplerle takdir etmiştir. Bu durumda imtihan edilen kimseye Allah rızık olarak bir nur bahşeder de o kul bu nur ile keşif sahibi olur ve bu sebeplerin duvarını aşabilirse onların ardında asıl sebep olarak Hakk'ı görür, ihtiyaç duyduğu şeylerin var edicisi ve yaratıcısının Hak olduğunu düşünür. İşte bu kimse Rabbinden bir nur ve beyyine üzere bulunan, iddiasında sadık olan, iddia ettiği makamın hakkını Allah'ın kendisine bahşetmiş olduğu inayet sayesinde tastamam veren mümin kuldur. Allah'ın kendisine nur bahşetmediği kimsenin ise herhangi bir nuru yoktur ve o kimse Allah'ın kendisine rızık vesilesi kıldığı sebepleri kendisi ile Allah arasında birer perde haline getirir, onların ilâhlığını iddia eder. Böylece ulûhiyeti, hak etmeyen varlığa izafe etmiş olur, sebeplerin çokluğu nedeniyle de iddiasında yalancı olur. Ayrıca şirk koşarken ortak olarak kabul ettiği varlıkların kendisini sebeplerin yaratıcısı olan Allah'a yakınlaştırdığı iddiasında da yalancı olur. Sebeplerin ilâhlığını iddia etmeyen, ancak sebeplerden başka bir şeyi de kabul etmeyen, onların dışına çıkmasını sağlayacak bir keşfe sahip olmayan, bununla birlikte ulûhiyet konusunda tevhide de iman eden kimse, kendisinin de farkına varamadığı gizli bir şirk içerisindedir ve bu şirkin kendisinden talep edilen yüce işin önünde bir perde teşkil ettiğini fark etmez. Bu iddianın sahibi olan kimse Allah'ın birliği ve onun fiillerindeki birlik konusundaki iddiasında -sebeplerin yokluğunda sıkıntı çekiyor ve sebeplerin var olduğu durumlardan sükûnet haline giriyorsa- sadık bulunmaz. Bu kimsenin eksikliği, kaçırdığı şey kadardır. Tabi bu, sebepleri ilâhlaştırmayan için söz konusudur. Al-

lah Teâlâ kullarını, gönderdiği resûllerle onlar için belirlemiş olduğu şeriat ile imtihan eder. Mümin kullarını sebeplerle imtihan eder. Her bir sınıfı kendi iddiasına göre imtihan eder. Allah Teâlâ baştan sebepleri vaz etmiş olduğu için onları herhangi bir kimse için kaldırmaz, sadece bazı kullarına sebeplerin karanlıklarında yürürken yol bulmalarını sağlayacak bir nur bahşeder, bundan başkasını yapmaz. İşte bu kullar bu nurları ölçüsünde bunu görürler. Sebeplerin perdeleri örtülüdür, asla kaldırılmaz, bu sebeple bu perdelerin kaldırılmasını ümit etme. Hak Teâlâ seni bir sebepten intikal ettiriyorsa muhakkak bir başka sebebe ulaştırıyordur. Sebeplerin büsbütün ortadan kalkması söz konusu olmaz. Çünkü onlar Allah'ın sana, sımsıkı sarılmanı emrettiği ipidir. O indirilmiş olan şeriattır ve şeriat sebeplerin en kuvvetli ve sadık olanıdır. Bu sebeplerin karanlıklarında ve deryasında yolu bulmayı sağlayan nur, O'nun elindedir. Kim şöyle şöyle amel ederse (bu sebeptir), karşılığı şöyle şöyle olur. O halde ümit edilmeyecek şeyi ümit etme. Fakat Allah'ın kendi zâtın için bu nurdan bir parça bahşetmesini niyaz et. [Kıyamet gününde, biz bundan habersizdik demeyesiniz diye.]

Nasihat

Bil ki insan gaflete düşer, yanılır ve unutur, gaflet anında iken kendisinde diğer insanlar üzerinde bir efendilik mertebesi olduğu vehmine kapılır. Madem böyle yapması kaçınılmazdır, o halde hiç olmazsa ölüm anında ihlâs sahibi bir kul olarak, mahlûkattan hiçbirine efendilik taslamayan, kendisini Allah'a olan muhtaçlığı itibariyle âlemdeki her şeye muhtaç gören bir kimse olarak can vermeye çalışmalıdır.

Tahkik

Bil ki kulun amelleri kesildiği zaman bu kesilme sadece şeriatın getirdiği mükellefiyetlerde söz konusu olur, kulluk ise kesilmez. Cennetlik ve cehennemlik kimselerde güzel ve çirkin amellerin sınırı gelip bu ameller sona erdiğinde artık onlara verilen karşılık, mesutlarda kulluğun karşılığı, cehennemliklerde ise ubudiyetin karşılığıdır ve bu karşılık asla kesilmez. Bu da onlara rahmetin kapsamlılığını ve genişliğini verir. Günahkârlar her ne kadar rabbânîlik iddiasında bulunsalar da onlardan hiçbir zaman kulluklarının müşahedesi kesilmez, bu yüzden de onlar kendi nefislerine baktıklarında kendi-

lerinin yalancı olduğunu bilirler. İddia da iddianın zamanı geçince ortadan kalkar, geriye o iddianın öncesinde ve esnasında içinde bulundukları ubudiyet hali kalır ve [*Belâ* (Evet)] şeklindeki sözlerinin meyvesini devşirirler. Böylece onlar dinden döndükten sonra tekrar müslüman olan kimse konumuna gelirler. Neticede [*Belâ* (Evet)] otoritesi herkes üzerinde hükmeder ve onlara iddia zamanında üzerinde bulundukları hal ölçüsünce bedbahtlık dokunduktan sonra bu durumun akabinde saadet gelir. O andan itibaren artık [*Belâ* (Evet)] hükmü dünya, berzah ve âhirette sonsuza dek onlara eşlik eder. Bazı insanlar için ârız bazı durumlar söz konusu olur ve bu ârızî durum onları tevhid hükmünden çıkarır, çünkü ortak koştukları varlıklar ilâhlık nispet etmiş, böyle bir iddiada bulunmuşlardır. Ancak her ârızî durum gelip geçer, hükmü de sona erer, sonunda asıl olanın hükmüne dönülür. Asıl olan ise saadeti gerektirir. Dolayısıyla -Allah dilerse- herkesin sonu saadete varır ve bu da iki cihanın imarı ile olur. Bu dünyada nasıl hem rablik iddia edende hem de kulluk sıfatı üzerine kalanda kulluk niteliği eşlik etmeye devam ediyorsa âhirette herkes üzerinde rahmet eşlik eder.

İşaret

Misak senin ardından (sırtından) alınmıştır, çünkü ön tarafından alınsaydı kimse sapmazdı. Âyette geçen *zuhur* kelimesini *zahr* (sırt) kelimesine hamletmek tefsirdir, ama bu kelimeyi gizliliğin zıttı olan *zâhirlik* anlamına hamletmek işarettir. Allah Teâlâ âdeta "onlar için zâhir olandan kendisi için zâhir olana almıştır, onlar da ikrar etmişlerdir" demiştir. Yukarıda geçen "Çünkü ön tarafından alınsaydı kimse sapmazdı." ifadesi, "Eğer sen beni kadir olarak müşahede etseydin -ki bunu yolu yoktur- o zaman asla inkâr vaki olmazdı." anlamındadır. Almak, kahrı işaret eder.

أَوْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا ذُرِّيَّةً مِنْ بَعْدِهِمْ أَفَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ
(١٧٣) وَكَذَٰلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ وَلَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ (١٧٤) وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ الَّذِي آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا
فَانْسَلَخَ مِنْهَا فَأَتْبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْغَاوِينَ (١٧٥)

173. Yahut "Daha önce babalarımız Allah'a ortak koştu, biz de onlardan sonra gelen bir nesildik. Bâtıl işleyenlerin yüzünden bizi helâk edecek misin?" dememeniz için. 174. Belki inkârdan dönerler diye âyetleri böyle ayrıntılı bir şekilde açıklıyoruz. 175. Onlara, şeytanın peşine tak-

tığı ve kendisine verdiğimiz âyetlerden sıyrılarak azgınlıklardan olan kişinin olayını anlat.

Bu kişi İbn Bâûrâ'dır. Allah ona âyetlerinden birine mahsus olan ilmi vermişti. O da bu ilim ile Mûsâ aleyhisselâm ve kavmi aleyhine dua etti. Allah onun duasına icâbet etti ve onu bedbaht kıldı, kendisinden bu ilmi çekip aldı, sonra da onu köpek gibi yaptı. Burada çok az dikkat çekilen bir husus olsa da benin açıklamak istediğim bir incelik, nükte söz konusudur. Hatta belki de bazı insanlar bu hususu imkân açısından ele alıp hata etmektedirler. Şöyle ki: Hak Teâlâ herhangi bir şeye tecelli edip de ondan perdelenmez, herhangi bir kalbe imanı yazıp da sonra onu silmez. Biri hakkında, "Tecelliden sonra benden perdele." buyurmuşsa o kimseye hiç tecelli etmemiş, sadece O'na tecelli ile "O, O'dur." buyurmuş demektir. Kâinatta herhangi bir hal üzere sebat söz konusu değildir ki değişim olsun. İmanın yazılması, âyetlerin ve açık delillerin gelmesi de böyledir, bunlar kalbe verildiği ve şahitleri orada ikame edildiği zaman arada ebedîyen dururlar. Bir şahıstan böyle bir şey alınır, ondaki iman ve âyetler kaldırılırsa bil ki aslında onun kalbinin levhasına herhangi bir şey zaten hiç yazılmamış, o da buna hiçbir zaman elbise olmamıştır, sadece bunun önünde perde, engel olmuştur. Ona sadece onu ibareleri ve dili verilmiş, ama varlığı ve kendisi verilmemiştir. Böyle bir şey elbet önce verilip sonra geri alınabilir. Bu nedenle Hak Teâlâ [Onlara, şeytanın peşine taktığı ve kendisine verdiğimiz âyetlerden sıyrılarak azgınlıklardan olan kişinin olayını anlat.] buyurmaktadır. Buradaki [onlardan sıyrılarak] ifadesi, insanın elbisesinden sıyrılıp çıkması ve yılanın derisinden çıkması gibi bir durumdur. Demek ki yukarıda ifade ettiğimiz gibi kendisine verilen şey onun üzerinde sadece bir elbise konumunda idi, yani o kimsede konuşmadan başka bir şey yoktu. Konuştuğu zaman ismin gizli hazinesi ve hususi tesiri ortaya çıkıyordu. Tekil olarak havastan olan kimselerde temizlik, takdis, huzur, cem hali, küfür, iman gibi şartlar aranmaz, sadece o belirli harfleri telaffuz ettiği zaman eseri ortaya çıkar. Telaffuz eden kimse telaffuz ettiği şeyden gafil olsa bile durum değişmez. Bu da Bel'am b. Bâûrâ'ya gelen âyetlerin zâhirde ona bir elbise gibi olduğuna delâlet etmektedir. Ona sadece harfler verilmiştir, o da bunları Allah'a itaat yolunun dışında kullanmış ve Allah da netice olarak onu bedbaht kılmıştır. Eğer kendisine verilen âyetler onun içinde, bâtınında olsaydı hayâ ve makam onu Allah'ın peygamberlerinden bir peygamberin aleyhine dua etmekten alıkoyardı. Bu kişinin duasına icâbet edilmesi, kendisine verilen ismin hususiyetindedir. Ama neticede ceza almış, köpek gibi olmuş, bu ismin harflerini unutmuştur.

وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ بِهَا وَلٰكِنَّهُ اَخْلَدَ اِلَى الْاَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوٰيهُ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ اِنْ
تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ اَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَثْ ذٰلِكَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا فَاقْصُصِ
الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ (١٧٦) سَاءَ مَثَلًا الْقَوْمُ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَاَنْفُسَهُمْ كَانُوا
يَظْلِمُونَ (١٧٧) مَنْ يَهْدِ اللّٰهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِي وَمَنْ يُضْلِلْ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ (١٧٨) وَلَقَدْ
ذَرَاْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ اَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ
بِهَا وَلَهُمْ اٰذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا اُولٰٓئِكَ كَالْاَنْعَامِ بَلْ هُمْ اَضَلُّ اُولٰٓئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ (١٧٩)

176. Dileseydik, onu âyetlerimizle üstün kılardık; fakat o, dünyaya meyletti ve hevesine uydu. Durumu, üstüne varsan da kendi haline bıraksan da dilini sarkıtıp soluyan köpeğin durumu gibidir. İşte âyetlerimizi yalan sayan kimselerin hali böyledir. Sen onlara bu kıssayı anlat, belki üzerinde düşünürler. 177. Âyetlerimizi yalan sayan, kendine zulmeden millet ne kötü bir misaldir! 178. Allah kimi hidayete erdirirse, doğru yolu bulan odur. Kimi de şaşırtırsa, işte asıl ziyana uğrayanlar onlardır. 179. Andolsun, biz cinler ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmışızdır. Onların kalpleri vardır, onlarla kavramazlar; gözleri vardır, onlarla görmezler; kulakları vardır, onlarla işitmezler. İşte onlar hayvanlar gibidir; hatta daha da şaşkındırlar. İşte asıl gafiller onlardır.

[Onların kalpleri vardır, onlarla kavramazlar; gözleri vardır, onlarla görmezler; kulakları vardır, onlarla işitmezler.]: Çünkü onlar perdelenmiş kimselerdir, bilmezler, müşahede etmezler. Göz bir yoldur, ilim tahkiktir. Sen salt bilmek maksadıyla bakarsın, anlamak maksadıyla muhatap olursun. Karışıklık görmeye, göze dâhil olur. Kim ilim tarafından yönlendiriliyorsa o kimse anlamanın hükmü iledir. Habere şahit olmak hüküm bakımından görmenin şehâdetinden daha kuvvetlidir. İnsan insaf ettiği zaman iman ile ayan beyan görmeyi birbirinden ayırt eder. Dolayısıyla haberi tasdik etmek, gözün gördüğüne göre hüküm vermekten üstündür, ancak kişi (gördüğü şey üzerine) nazar edip düşünür ve ibret alırsa o zaman durum değişir.

[İşte onlar hayvanlar gibidir; hatta daha da şaşkındırlar.]: Bir hayvan (canlı) olan insanın hükmü diğer hayvanlar gibidir, ancak onu diğer hayvanlardan ayırt eden şey onu o yapan farklılıktır. Benzer şekilde her bir hayvanı bir diğerinden ayırt eden şey onu o yapan hususiyetlerdir. Hayvan olarak insan haşereler cümlesindendir. Allah Teâlâ dalâlet ehli şaşkınlar hakkında [İşte onlar hayvanlar gibidir.] buyurmaktadır. Haddizatında onların akledecek kalpleri, görecek gözleri, işitecek kulakları vardır, ama Allah onları yine de

hayvan konumunda değerlendirmekte ve [Hatta daha da şaşkındırlar.] buyurmaktadır, çünkü hayvanlara Allah Teâlâ bu kuvvetleri vermemiştir. Nitekim bu kuvvetlerden görmek, sahibine ibret almayı, duymak duyulan şeyin şuuruna varmayı, kalp ise akletmeyi verir. Hayvan olan insanın insan-ı kâmil karşısındaki mertebesi, maymunun hayvan insan karşısındaki mertebesi gibidir.

وَلِلّٰهِ الْاَسْمَٓاءُ الْحُسْنٰى فَادْعُوهُ بِهَاۖ وَذَرُوا الَّذ۪ينَ يُلْحِدُونَ ف۪ٓي اَسْمَٓائِه۪ۜ سَيُجْزَوْنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (١٨٠)

180. En güzel isimler Allah'ındır, O'na o isimlerle dua edin, O'nun isimleri konusunda eğriliğe sapanları bırakın. Onlar yaptıklarının cezasını göreceklerdir.

İlâhî isimlerin mertebeleri

İlâhî isimler üç mertebedir. Biri sadece zâta delâlet edip bir başka şeye delâlet etmeyen isimler, ikincisi tenzih sıfatlarına delâlet eden isimler, üçüncüsü ise fiil sıfatlarına delâlet eden isimlerdir. Bunlardan başka bir dördüncü mertebe daha yoktur. Bu isimlerin tamamı âlemde tezahür eder. Zât isimleri zâta taalluk eder (zât ile ilgilidir), onlarla ahlâklanılmaz. Tenzih sıfatlarının isimleri ile Hak Teâlâ takdis edilip yüceltildiği gibi bunlarla kullar, O'na yaraşacak tarzda ahlâklanabilirler. Nasıl ki kul Allah'ın celâlini takdis eder ve onda yaratılmış varlıkların sıfatlarının bulunmasını olumsuzlayarak O'nun tenzih ederse aynı şekilde bu isimlerle ahlâklandığı zaman kendisinde mutlak kıdem (ezelîlik) ve mutlak ğinâ (zenginlik/müstağnilik) sıfatlarının bulunmasını olumsuzlayarak Allah'ı tenzih eder. Fiil sıfatlarının isimleri olan ilâhî isimlerle kul Rabbini birler, fiillerinde hiçbir yaratılmış varlığı Allah'a ortak koşmaz.

İlâhî İsimlerin Şerhi ve Bu İsimlerin İlişikleri

Hak Teâlâ kendisine diğer isimleri değil, sadece en güzel isimleri nispet etmiştir. Bunlar her ne kadar hakikatte O'nun isimleri olsa da Allah onları yine de "en güzel" niteliği ile başka şeylerden soyutlamıştır.

"Allah" ismi O'nun zât ve hakikatini ifade eder. Allah Teâlâ her şeyi kuşatmış olan rahmetinin umumiliği itibariyle *er-Rahmân*'dır. Tevbe eden kul-

ları için kendisine rahmeti farz kılmış olmasından dolayı *er-Rahîm*'dir. Allah, kulları için maslahatları var etmesi itibariyle *er-Rab*'tır. O göklerin ve yerin mülküne sahip olması itibariyle *el-Melik*'tir, çünkü O her şeyin rabbi ve melikidir. Allah Teâlâ "Onlar Allah'ı hakkıyla takdir edemediler." (Zümer, 39/67) âyetinde ifade buyurduğu husus itibariyle ve onun kendisine atfedilen her nitelikten münezzeh olması açısından *el-Kuddûs*'tur. Onun kendisine nispet edilen ve kulların nispet etmesini hoş karşılamadığı her şeyden salim oluşu açısından *es-Selâm*'dır. Allah, kullarının tasdik ettiği şeye inanması, onlar ahitlerine vefa gösterdiği zaman kendilerine vermiş olduğu eman açısından *el-Müm'in*'dir. O, kullarının içinde bulunduğu lehlerine ve aleyhlerine olacak bütün hallerde onlara hâkim oluşu itibariyle *el-Müheymin*'dir. Allah Teâlâ kendisine galip gelmeye çalışanlara galip gelmesi açısından *el-Azîz*'dir. Zira O'na galip gelinemez. Yine bu isim O'nun münezzehliğinin yüceliğinde, mukavemet edilemezliğini ifade eder. Allah Teâlâ kullarını mecbur ve muhtar oldukları her durumda belirleyen olması itibariyle *el-Cebbâr*'dır. Kullar daima O'nun kabzasındadır. Allah Teâlâ zayıf nefislere gizli lütuflarla tenezzül etmesi esnasında hâsıl olan düşüncelere karşı büyük olması itibariyle *el-Mütekebbir*'dir. Bu gizli lütufları da kendisine karış, kulaç, koşu, sevinç, hayret, gülme ve buna benzer ölçü ve miktar ifade eden şeylerle yakınlaşan kullarına yöneliktir. Allah yaratma ve takdir itibariyle *el-Hâlık*'tır. Allah rükünlerden türeyenleri var etmesi bakımından *el-Bârî*, havada açtığı ve tecelligâhların gözlerine gösterdiği suretler itibarıyla *el-Musavvir*'dir. Bu suretler kendisine nispet edilip bilinen veya bilinmeyen, bir kısmı ihata edilmiş, bir kısmı ihata edilmemiş suretlerdir. Allah mümin kullarının günahlarını örtmesi bakımından *el-Ğaffâr*, bu işin kendisine kolay gelmesi itibarıyla *el-Ğâfir*, var olanlardan veya başka şeylerden çektiği perdeler nedeniyle *el-Ğafûr*'dur. Allah karşısında cahilce mücadele eden, çekişen ve tevbe etmeyenlere karşı *el-Kahhâr*, verdiği nimetler nedeniyle *el-Vehhâb*'dır. Allah bir karşılık veya şükür meydana gelsin diye vermez: O kullarının istediklerini cömertçe vermesi itibariyle *el-Kerîm*'dir. Allah şükredilsin diye dilekten önce veren *el-Cevvâd*'dır. Kullar şükredince, Allah da verdiğini arttırır. Kulları O'nu zikreder, Allah da onları ödüllendirir. Allah her şeye yaratılışını verip hakkını ödemesi nedeniyle *es-Sahî*; maden, bitki, hayvan ve insanların rızıklarını mümin kâfir ayırt etmeksizin veren *er-Rezzâk*'tır. O nimet, ceza ve azap kapılarını açan *el-Fettâh*, mâlumları bilen *el-Alîm*, kendini bilen *el-Âlim*, gaybı bilen *el-Allâm*'dır. Nitekim bilgi özel bir ilgi anlamına gelir, buna karşılık gayb sonsuzdur. Oysa nazar ehlinden bazı kimselerin ileri sürdüğü gibi, varlık görmenin ve müşahedenin sebebi olunca şahadet âlemi sonludur. Her durumda şahadet gayba göre hususidir. Allah eşyanın O'nun kabzasında bulunması ve sa-

dakanın Rahmân'ın eline düşüp Rahmân'ın onu kabzetmesi bakımından *el-Kâbız*'dır. Bütün yeryüzü O'nun kabzasındadır. O taşkınlığa yol açmayacak şekilde rızkı yayması itibarıyla *el-Bâsit*'tir; yani mâlum bir ölçüye göre verir. Allah kullarını imtihan etmek ve onların maslahatını gözetmek üzere verdiklerinden dilediği kısmı çekip alabilir, dilediğini ise yayar; rızkı yayması da imtihan ve maslahatı içerir. Elinde terazinin bulunması itibariyle *er-Râfi'*dir; âdil bir şekilde yükseltir ve alçaltır! Mülkü dilediğine verme, dilediğini aziz kılma, dilediğini zengin kılma özelliğiyle *el-Hâfid*'dir. Dilediğinden mülkü çeker alır, dilediğini zelil ve dilediğini muhtaç kılar. Hayır O'nun elindedir. Bu hayır mizan, yani terazi demektir. Böylece Allah hakları sahiplerine öder. Burada bir ihsan muamelesi söz konusu değildir, çünkü hakları ödemek, ihsan içinde daha hususi bir durumdur. Allah *el-Mu'izz* ve *el-Muzill*'dir. Kendine itaat ettirerek aziz kılar, muhalefet edeni zelil kılar. Dünyada verdiği malla zelil kılarken, bazı kimseleri imanla aziz eder. Bazı insanları başkanlık, valilik görevi veya sözünün ve kudretinin nüfuzuyla hüküm sahibi kılarak aziz eder. Allah zorbaları ve büyüklük taslayanları dilediği şekilde zelil kılar. Dünyada bazı müminleri de zelil kılar ki buna mukabil onları âhirette aziz etsin. Zira Allah dünyada imanları ve itaatleri nedeniyle zelil olanları âhirette aziz kılar. Allah ihtiyaçlarını karşılaması için dua ettiklerinde kullarını duyan *es-Semî'*dir ve onlara bu ismiyle karşılık verir. Çünkü Allah duymayı târif ederken "Duymadıkları halde duyduk diyenler gibi olmayın." (Enfâl, 8/21) buyurmaktadır. Bilindiği gibi bu âyette sözü edilen kimseler Hakk'ın davetini kulaklarıyla duymuş, fakat davet edildikleri hususa icâbet etmemiş kimselerdir. Allah da *es-Semî'* olması itibarıyla onlara bu şekilde icâbet eder. Kullarının işlerini gören olması itibarıyla *el-Basîr*'dir. Hazreti Mûsâ aleyhisselâm ve Hazreti Hârûn aleyhisselâma hitaben; "Şüphesiz ki ben sizinle beraberim, görürüm ve duyarım." (Tâhâ, 20/46) buyurmuştur: Bir başka yerde de yine Hazreti Mûsâ aleyhisselâma ve Hazreti Hârûn aleyhisselâma "Korkmayın!" (Tâhâ, 20/46) şeklinde hitap etmiştir. Allah'ın görmesi emniyet verir. Haddizatında görmenin anlamı da budur, yoksa Hak sadece görüp müşahede etmez. Çünkü Allah ister kişiye yardım etsin, ister başarısız kılsın, ister ona inayet etsin ister onu ihmal etsin, her halükârda onu görüyordur. Allah kıyamette kulları arasında hüküm vermesi ve dünyada meşru hükümler ile akılla belirlenmiş yasaları inzal etmiş olması bakımından *el-Hakem*'dir. Bütün bunlar, *el-Hakem* ve isminden kaynaklanır. Allah hak ile hüküm vermesi ve hanif dinini ikame etmesi itibariyle *el-Adl*'dir. Nitekim bir âyette; "De ki: 'Rabbim hak ile hüküm ver.'" (Enbiyâ, 21/112) buyurmuştur. Haniflik Hakk'a yönelmek anlamındadır, çünkü hevâ, kendisine uyanları Allah'ın yolundan uzaklaştırır. Allah kullarına karşı *el-Latif*'tir, çünkü onlara hoşa gitmeyecek ilaç-

larda ihtiva edilen sıhhat ve afiyeti ulaştırır. Bu itibarla şifa ve afiyet içeren fakat acı veren ilaçlardan daha gizli bir misal vermek pek mümkün değildir. Böyle bir ilacın kullanımı esnasında bir tesiri olmasa bile, onu kullanılırken kendisinde şifanın bulunduğunu, fakat acı ilaçtaki şifayı çok latif olduğu için fark edemediğimizi anlarız. Allah'ın latifliğinin bir yönü de varlıkların fiillerine sirayetidir. Bu durum "Sizi de amellerinizi de Allah yarattı." (Saffât, 37/96) âyetinde belirtilir. Biz amellerin yaratılmışlardan sâdır olduğunu, fakat biliriz ki gördüğümüz amellerin faili bizzat Allah'tır. Eğer Hak Teâlâ latif olmasaydı müşahede edilirdi. Allah kullarını imtihan etmesi itibariyle *el-Habîr*'dir. Bu bilgi edinmenin ve imtihanın bir tarzı da "Ta ki bilelim." (Muhammed, 47/31) âyetinde belirtilir. Yani "Bilginin sonradan yaratılmışlığını O'na nispet edip etmeyeceğini görelim." demek istemiştir. Aynı şekilde bu latiflik üzerinde de düşün! Bu nedenle *el-Habîr* ismini *el-Latîf* ismine bitişik olarak kullanmış ve "el-Latîfu'l-Habîr" (En'âm, 6/103; Mülk, 67/14) buyurmuştur. Allah ihmal etmeksizin mühlet veren anlamında *el-Halîm*'dir. *el-Halîm* bilgisizce kötülük yapanı derhal cezalandırmaz. Oysa insan bilgi öğrenme gücüne sahiptir, sorabilir ve öğreninceye kadar araştırabilir. Allah âriflerin kalplerinde *el-Azîm*'dir. Kullarından artırmasını istediği ve kendilerine şükür etmesine vesile olan işler nedeniyle *eş-Şekûr*'dur. Allah kullardan şükür vesilesi olan işleri artırmalarını ister. Bunlar kendisine itaat edip emir ve yasaklarına riayet etmeleri ve onun belirlediği sınırlarda durup kurallara uymalarıdır. Nitekim bu husus "Eğer şükrederseniz, size arttırırım." (İbrâhîm, 14/7) âyetinde ifade edilmiştir. Allah kullarına böyle muamele eder. Başka bir ifadeyle Allah *eş-Şekûr* olması itibarıyla, kullarının kendisine şükür ederken mübalağalı davranmalarını talep eder. Allah işinde ve zâtında hâdislik özellikleriyle yaratılmışların niteliklerinden münezzeh olması itibariyle *el-Alî*, müşriklerin edindikleri ilâhlara karşı *el-Kebîr*'dir. Bu nedenle Allah dostu Hazreti Halil İbrâhîm aleyhisselâm sahih inancıyla birlikte kavmine karşı delil getirirken, "Bu işi onların büyükleri (el-Kebîr'i) yaptı." (Enbiyâ, 21/63) demiştir. Yani onlar büyüklüğü ilâhlarına nispet ederken Hazreti İbrâhîm aleyhisselâm Allah'a nispet etmiştir. Âyetin tam bu noktasında vakfe yapılır (durulur), sonra âyet "Eğer konuşabilirlerse haydi onlara sorun." (Enbiyâ, 21/63) şeklinde devam eder. Nitekim söz konusu putlar eğer konuşabilselerdi, kul olduklarını, Allah Teâlâ'nın da *el-Kebir* ve *el-Azîm* olduğunu itiraf ederlerdi. Allah Teâlâ varlığı koruyan anlamında *el-Hafîz*'dir. Çünkü O "Her şeyi ihata edendir." (Fussilet, 41/54) Allah varlıklarını korumak üzere eşyayı ihata etmiştir, çünkü eşya, varlığı kabul ettiği gibi yokluğu da kabul eder. Allah kimi var etmek isterse onu var eder ve onun varlığını muhafaza eder; kimi var etmek istemeyip yoklukta bırakmak isterse onun için yokluğu korur

ve muhafaza eder. Yokluk onun adına korunduğu sürece, o şeyin var olması mümkün değildir. Allah o yokluğu belli bir süreye kadar veya sürekli olarak muhafaza eder. Allah yeryüzünde takdir edilen besinlerle göklere vahyedilen emirleri takdir eden *el-Mukît*'tir. *el-Mukît*, beslenmeye muhtaç olan her varlığın gıdasını belli bir ölçüye göre veren demektir. O sana, nankörlüğüne karşı nimetlerini göstermek üzere bir bir sayan *el-Hasib*'dir. Bununla beraber hilmi ve keremi nedeniyle seni cezalandırmaz. Allah her şeye karşı sana yeter, O'ndan başka ilâh yoktur. O *el-Alimu'l-Hakîm*'dir. Allah var iken gözler ve kalp gözleri tarafından idrak edilmekten münezzeh olması itibariyle *el-Celîl*'dir. O, kullar nerede olurlarsa olsunlar, kendi şanına yaraşır bir şekilde onlarla beraberdir ve bu itibarla yücedir, münezzehtir. Nihayet O kuluna tenezzül buyurur ve "Hasta oldum, beni ziyaret etmedin; acıktım beni doyurmadın, susadım, bana su vermedin." der. Yani kendi zâtını kullarının mesabesine yerleştirir ki, o da bu ilâhî ismin hükmüdür. Allah mahlûkatını korumasının lüzumu itibariyle *er-Rakîb*'dir. Bu koruma O'na ağır gelmez. Kullarına da onları murakabe ederken kendisinden hayâ etmelerini öğretmiştir. Hayâ ettiklerinde Allah onları yasakladığı yerde bulmaz, emrettiği yerde bulur. Allah dua edenin duasına icâbet etmesi itibariyle *el-Mücîb*'tir; bunun nedeni kendilerine yakınlığı ve kullarının duasını duymasıdır. Nitekim kendinden söz ederken "Kullarım beni sana sorarlarsa deki, ben onlara yakınım, bana dua edenin duasına icâbet ederim." (Bakara, 2/186) buyurmuş ve bu ifadesinde kendisini "konuşan" olarak nitelemiştir. Çünkü icâbet eden konuşur; dua edene karşı konuşmak ise ona icâbet etmektir, telbiyedir, "efendim" demektir. Allah her şeyi kuşatan rahmetini yayması ve ihsanı geniş olması itibariyle *el-Vâsî*'dir. Bu rahmet yaratılmıştır ve onunla her şeye merhamet etmiş, kullarına karşı olan gazabını ortadan kaldırmıştır. Allah her şeyi yerli yerine yerleştirmesi bakımından *el-Hakîm*'dir. O her şeyi yerli yerine yerleştirir. "Kime hikmet verildiyse, ona çok iyilik verilmiştir." (Bakara, 2/269) Nitekim O, kendisi hakkında haber verirken de bütün hayrın elinde olduğunu söylemiştir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm dua ederken "Bütün hayır (iyilik) senin elindedir.", demiş, yani "bütün hayır" diyerek hiçbir hayrı bu kapsamın dışında bırakmamış, ardından da duasına "Şer (kötülük) asla sana ulaşamaz."[33] şeklinde devam etmiştir. Allah kullarındaki sevgisi sabit olan anlamında *el-Vedûd*'dur. Onların günahları Hakk'ın ezelî sevgisine tesir edemez, çünkü bu sevgi onlara ezelî kazânın ve kaderin hükmüyle ulaşmıştır; yoksa onları uzaklaştırmak ve kovmak üzere kendilerine ulaşmış değildir. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâma hitaben "Allah senin geçmiş ve gelecek gü-

33. Müslim, Salât, 26.

nahlarını bağışlasın diye." (Fetih, 48/2) buyurmuştur. Böylece bağışlama, Allah tarafından sevilenler için gazabın, cezanın önüne geçmiştir. Allah şerefle nitelenen her şeye karşı üstünlük sahibi olması bakımından *el-Mecîd*'dir. Âlemin değeri ve şerefi Allah tarafından yaratılıp O'na nispet edilmesinden kaynaklanır, kendinden kaynaklanmaz; değerli olan, gerçekte, zâtı gereği değerli olandır ve o da ancak Allah'tır. Allah hem umumi anlamda hem hususi anlamda *el-Bâ'is*'dir. Umumi olarak mümkünleri yokluktan varlığa çıkarması anlamında *el-Bâ'is*'dir. Bunu ise ancak "Mümkünlerin sabit hakikatleri vardır." diyenler, *a'yân-ı sâbite*yi kabul edenler fark edebilir. Bununla birlikte bu görüşü kabul edenler de işaret ettiğimiz hususu fark etmeyebilir. Varlık Hakk'ın kendisidir ve Hak varlığı ancak *el-Bâ'is* ismiyle varlığa çıkarır. Hususi anlamda ise *el-Bâ'is* isminin hakikati bazı hallerde ortaya çıkabilir. Örneğin peygamberlerin gönderilmesi böyledir. Ayrıca uyku ve ölüm vaktinde dünya hayatından berzah âlemine, oradan kıyamete gönderilirler. Âlemde hal veya varlıklarda gerçekleşen her tür gönderme, *el-Bâ'is* ism-i ilâhîsinden neşet eder. Bu yönüyle *el-Bâ'is* Hakk'ın kullarına bildirdiği isimlerin arasında en sırlı olanlarından biridir. Allah kendisinden başka ilâh olmadığına şahitlik eden anlamında *eş-Şehîd*'dir. Bunun yanı sıra kullarının iyilik ve mutluluğunun bulunduğu işleri görendir. Onlar, Allah'a ve peygamberine itaat edip güzel ahlâka uygun davranarak bu saadete ererler. Yine de Allah onların işledikleri günahları, hataları ve kötü ahlak özelliklerini görendir. Bu sayede onlara kerem ve ihsanını gösterir, onları bağışlar, affeder. En sonunda kullar Allah'ın katında merhamete mazhar olurlar ve onun kapsayıcılığına dâhil olurlar, çünkü onlar da rahmetin kapsadığı şeyler kapsamındadırlar. Dolayısıyla "muhalefet/günah" diye isimlendirilen bu şeyleri Allah yokluktan varlığa ancak rahmetiyle çıkarmıştır. Öyleyse eşya rahmetten yaratılmış, onların bulunduğu mahal ise onların varlık sebebi olmuştur, çünkü günah kendi başına var olamaz, ancak günah işleyende var olabilir. Nitekim günahların da rahmetten var olduklarını ve yaratıcılarının hamdini tespih ettiklerini öğrenmiş bulunuyorsun. Demek ki günahlar kendisinde bulunup ortaya çıktıkları yer ve kişi adına istiğfarda bulunurlar; çünkü onlar varlıkta kendi başlarına bulunamayacaklarını bilirler. Allah bâtılın kendisine yanaşmadığı (Fussilet, 41/42) *el-Hakk*'tır. Bu âyetteki "önünden/iki elinin arasından" (*min beyni yedeyhi*) ifadesi "iki elimle yarattığım" (*bi-yedeyye*) (Sâd, 38/75) âyetine atıf yaparken, "ardından" (*min halfihi*) ise Hazreti Peygamber aleyhisselâmın bir hadis-i şerifinde geçen "Allah'ın ötesinde bir gaye yoktur."[34] (*leyse verâellahi mermâ*) ifadesine atıf yapar. Bu hadiste Hazreti Peygamber aley-

34. Muvatta, Kader, 3346.

hisselâm arka yönü Allah'a nispet etmiştir. Bu anlamda "arka" yokluktan meydana gelmeyen veya kendisinden sonra yokluk gelmeyen varlık demektir. Yaratılmış olan ise öyle değildir; yaratılmış, bir yokluktan meydana geldiği kadar onun ardından da farkında olunmayacak şekilde yokluk meydana gelir. Çünkü varlık ve yaratma kesilmez. O halde âlemde ancak dünya ve âhirette bir sona ve kesintiye uğramaksızın varlık ve müşahede söz konusudur. Bu sayede varlıklar ortaya çıkar ve görülürler. Allah, kullarının maslahatlarını gözetsin diye vekil edindiği kimse anlamında *el-Vekîl*'dir. Kulların maslahatlarını gözetmenin bir yönü onlara belirli bir ölçüde sadaka vermeyi emretmiş olmaktır. Allah kullarını kendisini vekil edinmelerinden sonra halife olarak atamıştır. Mallar hakikatte O'na ait iken insanları o mallarda halife kılınıştır. Bu durumda mallar bir açıdan da kullara ait olur. Onlar ise malları gözetirken Allah'ı kendi yerlerine vekil olarak atamışlardır. Dolayısıyla mallar menfaatleri bakımından kendilerine aitken hamdini tespih etmeleri bakımından Allah'a aittirler. Kim tesbihi dikkate alırsa, "Allah âlemi kendisine ibadet etsin diye yaratmıştır." der, bu noktadan bakar; kim menfaati dikkate alırsa "Allah âlemi birbirlerine menfaat versin ve fayda sağlasınlar diye yaratmıştır." der. Allah bazı mümkünlerde, hatta bütün mümkünlerde bulunan izzete karşı kuvvet sahibi olması anlamında *el-Kavî* ve *el-Metîn*'dir. Mümkünlerdeki bu izzet, zıtları kabul etmemek demektir. İlâhî kuvvetin bir tezahürü hayal âlemini yaratmış olmasıdır. Zıtları birleştirmek, hayal âleminde ortaya çıkar, çünkü duyu ve akılda iki zıddı birleştirmek mümkün değilken hayalde mümkündür. O halde *el-Kavî*'nin otoritesi ve kuvveti ancak hayal gücünün yaratılışında ortaya çıkmış, hayal aleminde zuhur etmiştir. Hayal âlemi zıtları kendinde cem eden Hakk'a delil olmak bakımından en tam ve yakın delildir: Hak *"el-Evvelu ve'l-Âhiru ve'z-Zâhiru ve'el-Bâtın"*dır. Sureti hakikati itibariyle deruhte eden ancak hayaldir. Bu hiç kimsenin inkâr edemeyeceği bir husustur. Çünkü herkes bunu kendi nefsinde bulur, rüyasında görür. Gerçekte imkânsız olan şeyleri rüyasında görür. O halde Allah Teâlâ'nın "Allah, *er-Rezzâk* (rızık veren), *zü'l-Kuvveti'l-Metîn'*dir (çok engin kuvvete sahip olandır)" (Zâriyât, 51/58) âyetinin üzerinde iyi düşün. Allah kendisine yardım edene yardım eden olması itibariyle *el-Velî*'dir; Allah'ın yardımı bir ödüllendirmedir. O'na iman eden kişi, hiç kuşkusuz, O'na yardım etmiş demektir. Mümin Allah'ın yardımını "zorunluluk" yoluyla elde eder, çünkü Allah "Müminlere yardım üzerimize bir haktır." (Rûm, 30/47) buyurur. Bu hak rahmetin O'nun üzerine zorunlu olmasına benzer. Allah "Rabbiniz kendisine rahmeti yazmıştır, kim bilmeden kötülük yapar ve sonra da tevbe eder ve durumunu düzeltirse ..." (En'âm, 6/54) buyurmaktadır. Rahmetin genişliği ne kadar çoktur. Öyleyse Allah'ın yardımı vücub rahmetine benzerken her

şeyi kuşatan, geniş "ihsan rahmetinden" ayrıdır. Doğrusu biz Allah'ın bize bildirmiş olduğu hususlarda şarta bağlanmayan bir yardım görmüş değiliz. İlâhî yardım ya imanla veya "Allah'a yardım ederseniz, o da size yardım eder." (Muhammed, 47/7) âyetinde ifade edildiği gibi şartlı olarak zikredilmiştir. Allah kendisini öven herkesin diliyle ve O'nun kendi kendini övmesiyle, övülenin Hak olmasıyla *el-Hamîd*'dir; aynı zamanda Allah kendisini övmesi ve övülmesi bakımından da övülendir. Bütün övdüğü sonuçlar O'na döner. Allah harfleri ve varlıkları sayısıyla sayıp döken anlamında *el-Muhsî*'dir. Sonluluk ancak var olanlarda olabilir ve bu sayede onlar sayılır hale gelir. Bu şeylik, "varlık şeyliği" demektir. Âyette "O her şeyi sayıca bir bir saymıştır." (Cin, 78/28) denir. Allah yaratılmış olanları ikinci mertebede yaratan ve yaratılışlarını başlatan olması itibariyle *el-Mubdî*'dir; âlemde ortaya çıkan her şey Allah tarafından bu ikinci mertebede yaratılmıştır ve bundan öte üçüncü bir mertebe yoktur. İkinci mertebe sonra gelen mertebe anlamında *el-Ahir* iken birincisi Hakk'ın mertebesidir. Allah *el-Evvel*, yaratılmış olan şey, varlığı itibarıyla hiçbir zaman evvel olamaz; onun mertebesi âhirdir; yani sonra gelendir, ikincidir. Hak bu mertebede de onunla beraberdir, çünkü Allah bulundukları her yerde âlemle beraberdir. Hem Hak hem de âlem *el-Âhir* diye isimlendirilmiştir, bunu iyi bilmelisin! Allah yaratıcı, fail ve amel edici olması itibarıyla *el-Mu'îd*'dir, iade edendir, fiili yenileyendir. Allah bir şeyi yaratıp onu tamamladığında başka bir şeyi yaratmaya geçer, çünkü âlemde tekrarlanan hiçbir şey yoktur. Her şey meydana gelen benzerlerden oluşur. Her şey yeniden yaratılan şeyler ve var olan varlıklardır. Allah sabit her hakikate varlık vererek hayat kazandırıcı olması itibariyle *el-Muhyî*'dir. Onların özelliği yaratmaya kabili olmaktır. Allah kendi varlığında iken, o şeyi yaratır. Allah yarattığını var olma zamanından sonra gelen ikinci zamanda öldürmesi itibariyle *el-Mümît*'tir. Bir şeyin varlık halinden sonra varlıktan ayrılıp başka bir âleme intikal etmesi, "ölüm" diye isimlendirilir. Bazen varlık önceki sübûttaki hükmüne döner, artık bu varlıktan sıyrılmaksızın onun tekrar var olması imkânsızdır. Nihayet olmadığı için varlıktan sıyrılamazlar. Allah zâtı itibariyle *el-Hayy*'dır. Bu isim sayesinde ancak hayat sahibi birisinde bulunması mümkün olan vasıflar ve nispetler sahih ve anlamlı olabilir. O; kazandığı her iş karşılığında her nefsin üzerinde kaim olan *el-Kayyum*'dur; talep ettiğini muhakkak yakalayıp kavrayan anlamında *el-Vâcid*'dir. Tıpkı O'nu bilmek isteyenin kendisine ulaşamaması gibi kaçan da O'ndan kurtulamaz. Allah ilâhlığı itibariyle *el-Vahid*'dir. O'ndan başka ilâh yoktur. Allah *es-Samed*'dir, bütün işlerde O'na dönülür ve biz de bu nedenle Allah'ı vekil edindik. Allah *el-Kadir*'dir, O'nun kudreti kudretinin kendilerinde ortaya çıkmasını irade ettiği kabiliyetlere nüfuz eder. Allah ellerimizle yaptığımız işlere

karşı *el-Muktedir*'dir. İktidar Allah'a aitken amel bizim ellerimizden çıkar. Bu itibarla âlemdeki her elin bir ameli vardır. Demek ki her el Allah'ın elidir, çünkü iktidar, sadece O'na aittir. Allah zâtı itibariyle *el-Kadir*, bizim vesilemizle *el-Muktedir*'dir. Allah *el-Mukaddim* ve *el-Muahhir*'dir. O dilediğini öne alırken dilediğini dilediğinin ardına bırakır. Allah *el-Evvel* ve *el-Âhir*'dir. Bu isimler vücub (zorunluluk) ile ve bütün işin O'na dönmesiyle ilgilidir. Allah *ez-Zâhir* ve *el-Bâtın*'dır: O kendisi nedeniyle zuhur edendir ve her zaman zuhur edicidir; aynı zamanda mahlûkatından bâtındır ve sürekli bâtın kalıcıdır. Bu nedenle de bilinmez. Allah kullarına dönük ihsanı ve onlara vermiş olduğu nimetleri nedeniyle *el-Berr*'dir. O kendisine dönsünler ve tevbelerine karşılık sevap alsınlar diye kullarına döndüğü için *et-Tevvâb*'dır. Allah dünya hayatında temizlemek amacıyla cezaları uygulamakla günah işleyenlerden intikam alan *el-Muntakim*'dir; bunu âlemdeki acılarla yapar ki bütün bu acılar herkesin farkına varmadığı intikam ve gizli cezadır. Öyle ki annenin bebeği emzirmesiyle çektiği acı bile buna dâhildir. Allah *el-'Afuvv*'dür. Çünkü ihsan azlık ve çokluk itibariyle derece derecedir. İhsan türleri azlık ve çokluk açısından birbirinden farklıdır ve bu ismin hepsini içermesi gerekir. *el-'Afuvv* ismi de *el-Celîl* ismi gibi karşıt anlamları ihtiva eden (*ezdâd*) kelimelerdendir. Allah kullarında ortaya çıkan iyilik ve daha iyiyi yaratması bakımından *er-Raûf*'dur. *er-Raûf* maklub isimlerdendir ve şefkatin bir türüdür. Allah kendisine yönelen herkesi kendisi nedeniyle himaye eden olması itibariyle *el-Vâlî*'dir. Bu itibarla Allah a'yân-ı sabiteye yönelmiş ve bu yönelmenin onlardaki tesiri yaratma olmuştur. Buna mukabil var olanlara yönelmiş ve onların bir kısmını öne almış, dilediği bir kısmını ise geride bırakmış, hüküm vermiş, hükmü âdil olmuştur, vermiş ve böylece ihsanda bulunmuştur. Allah yeryüzünde büyüklük taslayıp hakkı olmayan bir şeye sahip olduğunu iddia edenlere karşı *el-Müteâlî*'dir. Allah adalete göre verme anlamında *el-Muksit*'tir. Bu durum "Biz indirdiğimiz her şeyi belli bir ölçüyle indiririz." (Hicr, 15/21) âyetinde ifade edilmiştir. Buradaki "*bi-kaderin ma'lûm*" (belli bir ölçüyle) ifadesi ile kast edilen, *el-Muksit* ismindeki ölçülülüktür. Allah varlığıyla bütün varlıkları kendisinde toplaması itibariyle *el-Câmi'*'dir. Allah âlemlerden onların vasıtasıyla müstağni kalan *el-Ğaniy*'dir. Allah *el-Muğnî*'dir. Bu müstağnilik özelliğinin kendisine kazandırdığı bir durumdur. Bu ismin gereğiyle Allah'ın âlem hakkındaki bilgisi bilinene tâbidir ve kendinden bir şeyi ona vermiş değildir. Yani Allah o şeye tesire gerek duymayacak şekilde müstağnidir, çünkü söz konusu şeyde ancak ilâhî ilimde bulunduğu durumun meydana geleceğini bilir. Allah sürekli yaratıcı ve örneksiz var eden olarak *el-Bedî'*dir. Çünkü Allah misaller var ederken aynı zamanda öncesinde misalleri olmayanları da var edendir. Bu itibarla bir açıdan misalin misalden ayrılması ge-

rekir. Allah bu yönden *el-Bedî'*dir. Allah maksada uygun olan ve olmayan işleri yaratması bakımından *ed-Darr* ve *en-Nafi'*dir. Âlemde ortaya çıkan varlıklar ile fiillerin kendilerine nispetinin yol açtığı karanlığı izâle etmesi itibarıyla *en-Nûr'*dur; kendisini bilenlere gerçeği olduğu hal üzere göstermesi itibarıyla *el-Hâdî'*dir. Tutmuş olduğu bir şeyi salıvermesinin mümkün olması nedeniyle *el-Mâni'*dir. Haddizatında o, tutmuş olduğu söz konusu şeyi ancak mahlûkat hakkındaki bilgisinin gerektirdiği bir hikmetle tutmuştur. Yokluğu kabul etmemesi itibarıyla *el-Bâkî'*dir; oysa var olanlar var olduktan sonra yok olurlar. Allah sürekli varlık sahibiyken aynı zamanda sürekli yaratıcıdır. Bilhassa berzah âlemine intikalden sonra her şeyi kendisine bırakmış olacağımız için *el-Vâris'*tir. Kullarını doğru yola ulaştırması bakımından *er-Reşîd'*dir. Allah her canlının perçeminden tutmuşken kendisinin doğru yolda olduğunu insanlara bildirmiştir. Demek ki sadece o doğru yol üzerinde bulunanlar vardır (herkes o doğru yoldadır) ve istikametin (doğru yolun) varacağı nihai nokta ilâhî rahmettir. Allah her canlının perçeminden tutmasından daha çok ve daha büyük bir nimeti kullarına vermemiştir. Var olan her şey, O'nun sayesinde doğru yol üzerinde yürümektedir. Allah "Allah'a ve peygamberine eziyet edenler" (Ahzâb, 33/57) âyetinde belirtilen eziyetlere karşı *es-Sabûr'*dur. Gücü yetmesine rağmen kullarını hemen cezalandırmamış, cezayı tehir etmiştir. Bunun nedeni, kendilerinden intikam almakla söz konusu acı ve ezayı bizim kaldırma ihtimalimizdir. Allah da buna karşı bizi över. Zaten *es-Sabûr* diye nitelenmişken, bu durumu bize bildirmesinin nedeni, eza ve sıkıntıyı O'ndan giderip ortadan kaldırmamızı irade etmesidir.

Buraya kadar zikrettiklerimiz isimler hakkındadır. Kinayeler hakkında ise bunlar Hazreti Peygamber aleyhisselâmın Allah'tan aktardığı veya Allah'ın kitabında geçtiğinde kıssaya ve zamire bakıp zikredilen kıssadaki durumun gereğine göre zamir hakkında hüküm veririz. Ona ne bir şey eklenir ne de ondan bir şey çıkarılır. Bil ki ilâhî isimleri eserlerin gerektirdiği nispetler olduğu için onlardan hükmü geçersiz olanın kendisi geçersiz kalana kadar ondan ortaya çıkan şeyin işlevsiz kalması beklenemez. Allah âlem var olsa da olmasa da ilâhtır, çünkü bazı vehim sahipleri, isimlendirilen için isimlerin Allah'ın zâtında bulunan gerçek varlıklara delâlet ettiğini zannetmişlerdir. Bununla birlikte onların hükümleri genel değildir, aksi halde onlardan geride eseri kalmazdı, yani onlar muattal/geçersiz olarak kalırlardı. Allah âlemi yarattığında, bizler onun bazı mertebeleri olduğunu ve farklı hakikatlere sahip olduğunu gördük. Her hakikat Allah'tan özel bir nispet talep eder. Allah elçilerini gönderdiğinde, o nispetler nedeniyle onları kendisiyle gönderdiği şeylerden birisi de sayelerinde mahlûkatı için kendisini adlandırıldığı isimler ol-

muştur. Bu isimlerden Allah'ın zâtını gösteren bir delil anlaşıldığı kadar dışta var olmayan aklî bir anlama delil oldukları anlaşılır. Söz konusu şeyin hariçte (dış dünyada) bir varlığı yoktur, fakat ortaya çıkan eserin hükmü ona aittir. Âlemde zuhur eden yaratma, rızık, fayda, zarar verme, var etme, ihtisas, sağlamlaştırma, baskın gelme, kahır, lütuf, tenezzül, başkalaşma, celb etme, muhabbet, buğz, uzaklaşma, yakınlaşma, tâzim, tahkir vs. kısaca âlemde zuhur eden her hakikat veya âlemde ortaya çıkan her nitelik, özel bir nispeti talep eder ve söz konusu nispetin şeriat tarafından bize bildirilen özel bir adı vardır. Bunların bir kısmı ortaktır, bununla birlikte her birisine ait bir anlam vardır ve o anlam ortaya çıktığında isimlerin farklı oldukları da belli olur. Bu bağlamda ilâhî isimlerde asıl olan farklılık iken bu isimler arasındaki ortaklık sadece lafzidir. Bir kısmı (lafızda) birbirinden farklı, bir kısmı müteradiftir. Müteradif olmakla birlikte, her birisinden ötekinde bulunmayan ayrı bir anlamın anlaşılması gerekir. Böylece Allah'ın kendisine verdiği isimleri öğrendik ve onlarla yetindik.

İlâhî isimler hakkında bir inceleme

İlâhî isimler iki kısma ayrılır. Birinci kısımda âlemi talep eden (âlemin varlığını gerektiren) ilâhî isimler, ikinci kısımda ise âlemin varlığı tarafından talep edilen ilâhî isimler yer alır. Birinci kısımdaki isimlere misal olarak *er-Rabb*, *el-Kadir*, *el-Mâlik*, *en-Nâfi'*, *ed-Dârr*, *el-Muhyî*, *el-Mümît*, *el-Kahir*, *el-Mu'izz*, *el-Muzill* vb. isimleri verebiliriz. Bu isimler arasında bulunan ayrım gibi bir ayrım olmasa da âlemdeki nefisler âlem tarafından talep edilen isimlerden bir rahatlık bulur. Rahatlığı veren isimler *el-Ğanî*, *el-Azîz*, *el-Kuddûs* vb. isimlerdir. Allah'a ait bütün isimler, -ilâhî zâta ilave mâna olarak düşünülmeksizin- özellikle O'nun zâtına delâlet ederler. Çünkü her ismin iki durumu vardır: Birincisi bir fiile delâlet etmesidir. Bu yönüyle isim, zorunlu olarak âlemi talep eder. İkincisi tenzihe delâlet etmesidir. Böyle bir isim, âleme ait eksiklik sıfatının Hak'tan uzaklaştırılmasını, Hakk'ın bundan tenzil edilmesini sağlayan isimdir. Dolayısıyla Hak öyle bir isimden tenzih edilir. Bunun dışında Allah'ın bize bildirdiği bir isim yoktur. O halde bütünüyle Allah'a mahsus (bizim hiç bilmediğimiz) özel bir isim yoktur. Öyle bir isim varsa bile o isim, O'nun bilgisinde kalan ve gaybında kendisine ayırdığı isimlerden olabilir. Çünkü Allah Teâlâ bize isimlerini kendisini övmemiz için izhar etmiştir. Bu isimler arasında özel ismin bulunması imkânsızdır, çünkü özel isimlerle isimlendirilen övülemez. Ancak isimler mânalara mahsustur, onla-

rı gösteren özel alâmetlerdir. Bu mânalar, hükmü bizde ortaya çıkan Hakk'ı övme amacı taşır. O söz konusu isimlerin mânalarıyla isimlendirilen iken mânalar lafzi isimlerle isimlendirilen şeylerdir. Misal olarak *el-Âlim*, *el-Kadir* ve diğer isimleri verebiliriz. O halde Allah "güzel" isimlerin sahibidir. Fakat bu isimler lafızlar değil, mânalardır, çünkü lafızlar güzellik, çirkinlik ile ancak delil oldukları mânalar açısından nitelenirler. Yoksa doğrudan kendileri itibariyle lafızların anlamı yoktur. Çünkü lafızlar, "terim" olarak isimlendirilen yapılardan ibaret olan bileşik harflere ve özel yapılara ilave bir şey değillerdir. Bil ki Allah'ın isimlerinin bir kısmı bilinen ve açık (zâhir) isimlerdir; bir kısmı ise birinci, ikinci, üçüncü tekili ve çoğul şahıs zamirleri gibi zamir isimleridir. Çoğul zamire misal olarak "Biz indirdik." âyetini veya "Kuşkusuz biz" âyetlerini verebiliriz. Bazen ben, sen, o gibi zamirler kullanılır. Bazı isimler kendilerinden açık bir ismin ortaya çıkmadığı fiillerin gösterdiği isimlerdir. Misal olarak "Allah onlarla alay etti." (Tevbe, 9/79) ve "Allah onlarla istihza eder." (Bakara, 2/15) âyetlerini verebiliriz. Bazı isimler Allah'a ait vekâlet isimleridir. Bunlar Allah isminin vekili olarak görev yapmışlardır. Misal olarak "Sizi sıcaktan koruyan elbise..." (Nahl, 16/81) âyetini verebiliriz. Bir mümküne nispet edilen her fiil, gerçekte, Allah'ın vekilidir. Çünkü bütün fiiller -ister kınanan ister övülen türden fiiller olsun- Allah'a aittir. Sahih bilginin verdiği netice budur, buna göre bu hususta tesirin bir hükmü yoktur. Kendisine nispet edilen her fiilde yaratılmış olan, Allah'ın vekilidir; o fiil övülen bir iş şeklinde gerçekleşirse, övgü Allah'a nispet edilir. Çünkü O övülmeyi ve methedilmeyi sever. Fiil kınanmayı gerektirirse, Hazreti Peygamber aleyhisselâmdan gelen sahih bir hadis nedeniyle, onu Allah'a nispet etmeyiz. Başka bir ifadeyle fiilde bir noksanlık anlamı bulunuyorsa onu Allah'a nispet etmeyiz. Övülen bir işin Allah'a nispet edilmesine misal olarak Hazreti İbrâhîm aleyhisselâmın "O bana şifa verir." (Şuarâ, 26/80) ifadesini verebiliriz. Burada şifa Allah'a izafe edilmiştir. Ancak Hazreti İbrâhîm aleyhisselâm hastalıktan söz ederken "O beni hasta ettiğinde" dememiş, bunun yerine "Hasta olduğumda" demiştir; oysa hasta eden Allah'tır ve bu nedenle şifayı Allah'tan gördüğü gibi hastalığı da O'ndandır. (Ama kusur anlamı ihtiva eden fiiller, edeb gereği Allah'a nispet edilmez.) Allah kendişi hakkında çoğul zamir kullanırsa, zikredilen hususta farklı ve pek çok ismin hükümlerinin varlığı nedeniyle, çoğulluk isimlerine gönderme yapar. Allah iki kişiye işaret eden zamir kullanırsa, bu zamir, zâtına ve belirli bir isme ait nispete racidir. Tekil zamir kullandığında ise özel bir isme veya zâta döner; bu durumda zât, tenzih isimleriyle isimlendirilmiş ilâhî zâttır. Fiil ile isimlendirildiğinde, söylediğimiz tarzda sadece isim olabilir. Aralarında herhangi bir tahsis yapmaksızın Allah'ın bütün isimleri bu kısımlara dâhildir. Çünkü bu

isimler arasında belirlenmesi uygun olanlar bulunduğu gibi uygun olmayanlar vardır. Belirli olanlar arasında *el-Fâlik* (parçalayan), *el-Câ'il* (var eden, var kılan) gibi isimler yer alınışken *el-Müstehzî*, *es-Sâhir* (alay eden, istihza eden) isimleri yer almamıştır. Oysa Allah dilediği kullarıyla alay eder, onlara tuzak kurar, dilediği kullarını küçük düşürür îlâ ahir... Fakat bütün bu fiilleri nedeniyle ona bu tür isimler verilmez. Yine Allah, sayılamayacak kadar çok olan naiblerinin isimleriyle de isimlendirilmez. Zira Allah'ın isimleri vardır, sıfatları değil. Onun sıfatı olarak ifade edilenler de aslında "sıfat" olarak değil, "isim" olarak bilinirler. Bu nedenle "sıfat" tabiri de Kur'ân'da geçmiştir ne de hadislerde. Kur'ân'da [En güzel isimler Allah'ındır, o halde O'na bu isimlerle dua edin.] âyeti geçmiş, buna karşılık sıfat konusunda [İzzetin rabbi olan senin rabbin onların sıfat olarak atfettiklerinden münezzehtir.] ifadesi geçmiştir. Böylece Hak Teâlâ kendisini isimden değil, fakat sıfattan tenzih etmiştir. Allah'ın kâinattaki hikmetine bir bak! Zira Allah bunu kitabında sıfat olarak ortaya koymamış, aksine kendisini sıfattan tenzih etmiş ve [En güzel isimler Allah'ındır.] buyurmuş, bunların sıfat değil isim olduğunu ifade etmiş. Sonra da [Onlarla dua edin.] demiştir. Senâ işte bu isimlerle olur. İsim övgüyü içermez, övgüyü içeren sıfattır. İnsanların çoğu Hakk'ın yarattıklarında kendisine dair bir sıfat zikretmeyip sadece özel isimler kabilinden isimler zikretmiş olduğunu fark etmezler. Bu isimler övgü için değil, delâlet için zikredilmiştir. Ama bu ilâhî isimler bizim için birer sıfat olup bunlarla bize övgü yapılır. Allah Teâlâ da bu isimlerle kendisini övmüştür. Çünkü âlemde Allah tarafından şeriatların indirilmesi o şeriatlara muhatap olan milletlerin dilleri ile gerçekleşmiştir. Bu toplumların dillerinden kullanılan ifadelerin gerçeğe tekabül edip etmemeleri önemli değildir. Hakk'ın kendisini isimlendirmiş olduğu bu isimlerin yaratılmış varlıklar hakkında sıfat olarak kullanılmaları durumunda övgü ifade etmeleri, dili kullanan toplumun uzlaştığı hususlardan biridir. Allah da işte bu itibarla bu isimleri kullanarak kendisini övmüş, ama bunların sıfat değil, isim olduklarına özellikle dikkat çekmiştir. Böylece aklı başında dinleyicinin bu durumun (isimlerle övgü yapılmasının), söz konusu isimlerin gerçekte birer sıfat oluşundan değil toplumsal uzlaşmadan kaynaklandığını anlamasını sağlamıştır. Nitekim "Hiçbir şey O'nun misli değildir." (Şûrâ, 42/11) âyeti ile şeriat bu hususa her açıdan delil teşkil eder. Dolayısıyla Allah hakkında "nerede" sorusu sorulmaz, O mekândan münezzehtir. Allah'a, onun isim olarak bildirdiği ama insanların sıfat diye düşündükleri olumlama sıfatları ile övgüde bulunur. Haddizatında bu isimler kullar hakkında sıfattırlar ve kullar bunlarla ruhu "Hiçbir şey O'nun misli değildir." âyeti ile uyumlu bir tesbih olmayan surette övgüde bulundukları zaman bu övgü övülen zâtın hakkında cehalet

olur, çünkü bu durumda öven kimse övdüğünü tek bir sınırın içine dâhil etmiş olur. Oysa bunlar sıfat değil de isim olarak telakki edildikleri zaman durum böyle değildir. Örneğin "Yâ Velî" şeklinde tesbih eden kimsenin bu tesbihi Allah'a övgüden ayrı değildir. Eğer bu konumda olursan Allah'a övgü olarak kullandığın ifadelere ruh katmış olursun.

[En güzel isimler Allah'ındır.]: Bütün muhtaçların müsemmâsına muhtaç oldukları her isim Allah'a ait olsa da yine de en güzel isimler Allah'ındır. Allah'tan başkasına muhtaçlık yoktur. Bununla beraber isimler içerisinde sadece şeriat ve örf tarafından güzel bulunmuş olanlar Allah'a atfedilir. Aynı şekilde O'nun kendi isimlerini "güzel" olarak nitelemiş olması da böyledir. Doğru olan şeriatın kulları için belirlemiş olduğudur. Allah kendi zâtını ne ile isimlendirmiş ise biz de O'nu o isimlerle isimlendiririz, O kendi zâtını ne ile nitelemişse biz de O'nu o sıfatlarla niteleriz. Bize ulaşan bu isim ve sıfatlar üzerine herhangi bir şey ilave etmeyiz, kendiliğimizden isimler icat etmeyiz. Nitekim "Allah" ismi her ne kadar iki zıttı kendi içerisinde barındırıyor olsa da lafızda zâhir olmakla beraber, bu isimden kast edilen şey sadece Allah'a mahsus bir isim olmasıdır. Hal karinesi bunu gerektirir. Rızık talep eden kimse "Ey Allah! Bana rızık ver." diye dua edecek olsa, Allah ismi rızık vericilik anlamını içerdiği gibi rızka mâni olma (*el-Mânî'*) anlamını da içeriyor olmakla beraber, kul bu hali ile ancak *er-Rezzâk* isminden talepte bulunmuş olur. Dolayısıyla aslında duasında anlam itibariyle "Ey Rezzâk! Bana rızık ver." demiş olur. Allah'ın duasına icâbet etmesini isteyen kimse O'na, duasına mahsusu olan isimle dua etmelidir. Hem istediği şeyi hem de başka bir şeyi ihtiva eden isimle dua etmemelidir. Yine delâleti itibariyle müsemmânın zâtına işaret eden isim ile de dua etmemeli, aksine, anlama dikkat ederek dua etmeli, hangi isim hangi mânayı ifade etmek üzere gelmişse ona göre dua etmelidir.

[O'nun isimleri konusunda eğriliğe sapanları bırakın.]: Yani O'nun isimleri konusunda güzel olmayan isimlere meyleden, anlam olarak O'nun isimleri arasında yer alsa da şeriat ve ört tarafından güzel görülmediği için O'na atfedilmeyen isimleri kullanan kimseleri bırakın.

İkinci vecih

[O'nun isimleri konusunda eğriliğe sapanları bırakın.]: Onlar O'nun isimlerinden saparlar, dahası O'nun isimleri konusunda, asıl kast edilen maksattan saparlar. Sonra Hak Teâlâ [Onlar yaptıklarının cezasını göreceklerdir.] buyurmuştur. Dolayısıyla herkes, meylettiği şeyin karşılığını görecektir.

İşaret

Allah'ın tekliği içerisindeki hikmetlerinden biri de genel hallerimizde ona dua edeceğimiz pek çok isim edinmiş olmasıdır. Bu sayede bizler bir isimden diğerine intikal edebiliriz, böylece dua ve zikirlerimiz çeşitlenir, buna karşılık dua ve zikre konu olan zât hep tek olarak kalır. Bütün bunlar bizim yaradılışımızda bulunan bıkma, usanma özelliğinden dolayıdır. Kullarına lütufkâr olan Allah yüceler yücesidir. Bu da onun, kullar içerisinden ancak çok az kimselerin bildiği gizli lütuflarından biridir.

وَمِمَّنْ خَلَقْنَا اُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ (١٨١) وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا سَنَسْتَدْرِجُهُمْ
مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ (١٨٢)

181. Yarattıklarımızdan, daima hakka ileten ve adaleti hak ile yerine getiren bir ümmet bulunur. 182. Âyetlerimizi yalanlayanları, hiç bilmeyecekleri yerden yavaş yavaş helâke götüreceğiz.

Allah bu kimselerin bir dereceden diğer dereceye intikal etmelerinden dolayı, onların düştükleri tuzağı istidraç diye isimlendirmiştir. Bu durumda olan kimse bu intikali ile bütün makam ve mertebeleri geçer ki bunların övgüye değer olanları olduğu gibi kınanacak olanları da vardır. Eğer bu olmasaydı Allah Teâlâ kendisini tuzak kurma ve istidraç ile nitelemezdi. Allah bedbaht kılacağı kimselerin istidracını gizli tutar. Bu kimseler Allah Teâlâ'nın buyurduğu gibi "Yaptıkları şeylerin iyi olduğunu zannederler." (Kehf, 18/104)

وَاُمْلِي لَهُمْ اِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ (١٨٣)

183. Onlara mühlet veririm; (ama) benim cezam çetindir.

Bu verilen mühlet, işlenilen günahlara rağmen Allah'ın hediyesidir. Ama bu kişinin bilmediği bir şekilde kendisini iyice günahlara gark etmesi (istidrac) ve bir tuzaktır.

اَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا مَا بِصَاحِبِهِمْ مِنْ جِنَّةٍ اِنْ هُوَ اِلَّا نَذِيرٌ مُبِينٌ (١٨٤)

184. Düşünmediler mi ki, arkadaşlarında delilik yoktur? O, ancak apaçık bir uyarıcıdır.

[Düşünmediler mi ki, arkadaşlarında delilik yoktur?]: Yani peygamberi bilmeye delil ile ulaşılır. Bu âyet Allah Teâlâ'nın bu resûlün eliyle, nübüvvet iddiasında doğruluğuna delâlet edecek olan delilleri ortaya koyması gerektiğini göstermektedir. Eğer böyle olmasaydı o zaman [Düşünmediler mi ki, arkadaşlarında delilik yoktur?] ifadesi doğru olmazdı. Çünkü düşünmek ancak delil üzerinde, peygamberin Allah tarafından gönderildiğini doğrulayan deliller üzerinde söz konusu olabilir.

اَوَلَمْ يَنْظُرُوا ف۪ي مَلَكُوتِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا خَلَقَ اللّٰهُ مِنْ شَيْءٍۙ وَاَنْ عَسٰٓى اَنْ يَكُونَ
قَدِ اقْتَرَبَ اَجَلُهُمْۚ فَبِاَيِّ حَد۪يثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ (١٨٥)

185. Göklerin ve yerin hükümranlığına, Allah'ın yarattığı her şeye ve ecellerinin yaklaşmış olabileceğine bakmadılar mı? O halde Kur'ân'dan sonra hangi söze inanacaklar?

[Bakmadılar mı?]: Yani düşünüp tefekkür etmediler mi? Zira Hak Teâlâ fikir anlamında nazarı murat ettiği zaman bunu hep "*nazara fî*" şeklinde, "*fî*" harfi ceri ile kullanır ve beraberinde "*keyfe* (nasıl)" kelimesini kullanmaz. Bu, aklî tefekkür anlamında nazardır. [Göklerin ve yerin hükümranlığına] bakıp düşünmediler mi? Eğer düşünselerdi onun kendi kendisine var olmayacağını, bir başkasının onu ikâme etmiş olacağını bilirlerdi. Bu nazardan keyfiyet üzerinde nazarda olduğu gibi dış dünyadaki varlıkların mevcudiyeti gerekmez. İnsan bu varlıkların bizzat fiziksel hallerine bakıp nazar etmekle değil, bunlar üzerinde tefekkür etmekle mükelleftir. Melekût (hükümranlık), gayb ve şehâdet olmak üzere iki kısmı içerir. Bize Allah'ın zâtı hakkında düşünmek asla emredilmemiştir, aksine O'nun yaratmış olduğu varlıklar hakkında düşünmemiz emredilmiştir ki bu şekilde düşünerek ona delil bulalım, hiçbir şeyin O'na benzemediğini anlayalım. Şeriat Allah Teâlâ'nın varlığını ve birliğini ispat etme konusunda aklî nazara itibar etmiş olduğu gibi Allah hakkında gerekli olan hükümlerin tespiti ve onun resûlünün doğruluğu için gösterdiği âyetlerin düşünülmesi konusunda da bu nazara itibar etmiştir. Kur'ân'da bu tür ifadeler çokça yer alır. Bu âyetler ve benzerleri Allah'ın kendileri için delilleri ortaya koymuş olduğu nazar ve istidlal ehli kimselere hitap eder.

مَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَلَا هَادِيَ لَهُۜ وَيَذَرُهُمْ ف۪ي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ (١٨٦)

186. Allah kimi şaşırtırsa, artık onun için hidayete erdiren yoktur. Ve onları azgınlıkları içinde şaşkın olarak bırakır.

[Artık onun için hidayete erdiren yoktur]: Yani onu muvaffak kılacak olan yoktur.

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ اَيَّانَ مُرْسٰيهَاۜ قُلْ اِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ رَبّ۪يۚ لَا يُجَلّ۪يهَا لِوَقْتِهَٓا اِلَّا هُوَۜ
ثَقُلَتْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ لَا تَأْت۪يكُمْ اِلَّا بَغْتَةًۜ يَسْـَٔلُونَكَ كَاَنَّكَ حَفِيٌّ عَنْهَاۜ قُلْ اِنَّمَا
عِلْمُهَا عِنْدَ اللّٰهِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ (١٨٧)

187. Sana kıyameti, ne zaman gelip çatacağını soruyorlar. De ki: "Onun ilmi ancak Rabbimin katındadır. Onun vaktini O'ndan başkası açıklayamaz. O göklere de yere de ağır gelmiştir. O size ansızın gelecektir." Sanki sen onu biliyormuşsun gibi sana soruyorlar. De ki: "Onun bilgisi ancak Allah'ın katındadır; ama insanların çoğu bilmezler."

[Sana kıyameti, ne zaman gelip çatacağını soruyorlar. De ki: "Onun ilmi ancak Rabbimin katındadır. Onun vaktini O'ndan başkası açıklayamaz."] yani kıyamet gününün vaktini Allah'tan başka kimse açıklayamaz, vakti geldiği zaman Allah ona yaratılışını verir. Nitekim her şeye yaratılışını veren Allah'tır. Bu nedenle [Ondan başkası açıklayamaz] buyurmuştur.

[O göklere de yere de ağır gelmiştir.]: Gayba bir şey ağır, dar ve zor geldiği zaman şehâdet âlemiyle rahatlar. Gaybın teneffüsü, ağırlık sahibi, yük taşıyanın nefes alması gibidir. Bu yüzden kendisine ağır gelen şehâdet âleminde tebarüz etmiştir. Bir başka açıdan bu ifadenin yorumu şöyledir: vaktinde eda edilmesi ve muhafazası bir emanet olarak yüklenmiş olduğu için bu emanetin mükellefiyeti ağır gelmiştir. Bu mânevî bir ağırlıktır. Her şeyin tabiatında, üzerindeki emaneti uhdesinden çıkarıncaya kadar onun ağırlığını omuzlarında hissetmek vardır.

[O size ansızın gelecektir. Sanki sen onu biliyormuşsun gibi sana soruyorlar. De ki: Onun bilgisi ancak Allah'ın katındadır; ama insanların çoğu bilmezler.]: İnsanların çoğu cahil oldukları için bunu bilmezler.

قُلْ لَٓا اَمْلِكُ لِنَفْس۪ي نَفْعًا وَلَا ضَرًّا اِلَّا مَا شَٓاءَ اللّٰهُۜ وَلَوْ كُنْتُ اَعْلَمُ الْغَيْبَ لَاسْتَكْثَرْتُ
مِنَ الْخَيْرِۚ وَمَا مَسَّنِيَ السُّٓوءُۚ اِنْ اَنَا اِلَّا نَذ۪يرٌ وَبَش۪يرٌ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ۟ (١٨٨) هُوَ الَّذ۪ي خَلَقَكُمْ
مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ اِلَيْهَاۚ فَلَمَّا تَغَشّٰيهَا حَمَلَتْ حَمْلًا خَف۪يفًا
فَمَرَّتْ بِه۪ۚ فَلَمَّٓا اَثْقَلَتْ دَعَوَا اللّٰهَ رَبَّهُمَا لَئِنْ اٰتَيْتَنَا صَالِحًا لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِر۪ينَ (١٨٩)

188. De ki: "Ben, Allah'ın dilediğinden başka kendime herhangi bir fayda veya zarar verecek güce sahip değilim. Eğer ben gaybı bilseydim elbet-

te daha çok hayır yapmak isterdim ve bana hiçbir fenalık dokunmazdı. Ben sadece inanan bir kavim için bir uyarıcı ve müjdeleyiciyim." 189. Sizi bir tek nefisten yaratan, ondan da yanında huzur bulsun diye eşini yaratan O'dur. Eşi ile birleşince eşi hafif bir yük yüklendi. Onu bir müddet taşıdı. Hamileliği ağırlaşınca, rableri Allah'a: "Andolsun bize kusursuz bir çocuk verirsen muhakkak şükredenlerden olacağız." diye dua ettiler.

[Sizi bir tek nefisten yaratan]: Bu âyet nefislerin tek bir özden, maddeden yaratıldığına dair delildir.

[Ondan da yanında huzur bulsun diye eşini yaratan O'dur]: Erkeğin kadına olan özlem ve eğilimi bütünün parçaya olan eğilimidir. Evlerin sahiplerine sıcak gelmesi bundandır. Çünkü erkek, kadının kendisinden çıkıp ayrılmış olduğu mekândır ve Allah erkeği, kadına meyletmekle imar etmektedir. Dolayısıyla erkeğin kadına özlemi, büyüğün küçüğe özlemidir. Kadınların değerini ve sırlarını bilen kimse onların sevgisinden kendisini uzaklaştırmaz. Aksine kadınları sevmek âriflerin kemâlindendir, çünkü bu hem ilâhî bir sevgidir hem de nebevî bir mirastır. Zira Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Bana kadınlar sevdirildi."[35] buyurmuş, onlara olan sevgisini salt Allah Teâlâ'ya nispet etmiştir.

[Eşi ile birleşince]: Burada geçen "*teğeşşâha*" kelimesinin kökü olan "*ğaşyân*" kelimesi, nikâh/cinsel münasebet demektir. Bu örtü ve sırdır, yani erkek kadını kendisi ile örtüp gizler, böylece karı ve koca birbirlerine elbise olurlar.

فَلَمَّا اٰتٰيهُمَا صَالِحًا جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا اٰتٰيهُمَا فَتَعَالَى اللّٰهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ (١٩٠)
اَيُشْرِكُونَ مَا لَا يَخْلُقُ شَيْـًٔا وَهُمْ يُخْلَقُونَ (١٩١) وَلَا يَسْتَطِيعُونَ لَهُمْ نَصْرًا وَلَا اَنْفُسَهُمْ
يَنْصُرُونَ (١٩٢) وَاِنْ تَدْعُوهُمْ اِلَى الْهُدٰى لَا يَتَّبِعُوكُمْ سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ اَدَعَوْتُمُوهُمْ اَمْ اَنْتُمْ
صَامِتُونَ (١٩٣) اِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ عِبَادٌ اَمْثَالُكُمْ فَادْعُوهُمْ فَلْيَسْتَجِيبُوا لَكُمْ
اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (١٩٤) اَلَهُمْ اَرْجُلٌ يَمْشُونَ بِهَا اَمْ لَهُمْ اَيْدٍ يَبْطِشُونَ بِهَا اَمْ لَهُمْ اَعْيُنٌ
يُبْصِرُونَ بِهَا اَمْ لَهُمْ اٰذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا قُلِ ادْعُوا شُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ كِيدُونِ فَلَا تُنْظِرُونِ (١٩٥)
اِنَّ وَلِيِّيَ اللّٰهُ الَّذِي نَزَّلَ الْكِتَابَ وَهُوَ يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ (١٩٦)

190. Fakat onlara kusursuz bir çocuk verince, kendilerine verdiği bu çocuk hakkında Allah'a ortak koştular. Allah ise onların ortak koştuğu

---

35. Nesâî, İşretu'n-Nisâ 1

şeyden yücedir. 191. Kendileri yaratıldığı halde hiçbir şeyi yaratamayan varlıkları ortak mı koşuyorlar? 192. Hâlbuki onlara ne bir yardım edebilirler ne de kendilerine bir yardımları olur. 193. Onları doğru yola çağırırsanız size uymazlar; onları çağırsanız da sussanız da sizin için birdir. 194. Allah'ı bırakıp da taptıklarınız sizler gibi kullardır. Doğru iseniz, onları çağırın da size cevap versinler! 195. Onların yürüyecekleri ayakları mı var, yoksa tutacakları elleri mi var veya görecekleri gözleri mi var yahut işitecekleri kulakları mı var? De ki: "Ortaklarınızı çağırın, sonra bana tuzağı kurun ve bana göz bile açtırmayın!" 196. Şüphesiz ki, benim velîm Kitap'ı indiren Allah'tır. Ve O bütün salih kullarını velî edinir.

[Şüphesiz ki, benim velîm]: Velâyet (dostluk), dosta yardımdır, yani yardım edenin yardımıdır. Velâyet sıfatını Allah Teâlâ sadece kendisi için ve hususen mümin ve salih kulları ile ilişkili olarak kullanmaktadır. Bu velâyet adı verilen ilâhî yardım bir ilâhî sıfat olduğu için, Allah Teâlâ'nın zâtı da *el-Velî* diye isimlendirilir. Allah Teâlâ kulu Hazreti Muhammed aleyhisselâma bu âyeti indirmekle insanlara bu hususu bildirmek istemiştir. Âdeta Allah Teâlâ, peygamberi adına, onun söylemesi, telaffuz etmesi gereken şeyi dile getirmiş, böylece bu ifade Kur'ân'ın bir parçası haline gelmiştir. Nitekim salih olmak, zaten kulun bizatihi sahip olması gereken bir hususiyettir. Bu itibarla Hak Teâlâ [Benim velîm Kitap'ı indiren Allah'tır. Ve O bütün salih kullarını velî edinir.] buyurmuş ve kulunun salih olduğuna şahitlik etmiştir. Çünkü bu ifadeyi Allah, Hazreti Peygamber aleyhisselâmın dilinden nakletmektedir. Eğer bu bir emir ise, yani Allah Teâlâ bunu emir mahiyetinde söylüyorsa o zaman da Hazreti Peygamber aleyhisselâm bunu bildiriyor olmaktadır, çünkü "Allah iman edenlerin velisidir." (Bakara, 2/257) âyetinde bu husus ifade edilmiştir ve Hazreti Peygamber aleyhisselâm da haliyle müminlerden biridir.

[Ve O bütün salih kullarını velî edinir.]: Böylece Hazreti Peygamber aleyhisselâm, salihliğine şehâdet edilmiş kimselerden olmuştur, biz de Allah'ın onu velî edindiğini bildirmektedir. Çünkü bir taraftan salihleri velî edindiğini ifade etmekte ve diğer taraftan da kendisinin salih olduğuna şahitlik etmektedir. Bu şahitlik Hazreti Muhammed aleyhisselâmın dışındaki peygamberlerden nakledilmiş değildir. Allah'ın salih kulları velî edineceğine dair bu kesinlik nedeniyle salih olmak kemal sahibi her bir nebî için talep edilen bir husustur. Ayrıca Allah bu konuda dilediği kulları hakkında, onlara bir teşrif olmak üzere şahitlik eder. Örneğin Hazreti Îsâ aleyhisselâma ve Hazreti Yahyâ aleyhisselâma bu hususta şahitlik etmiştir. Nitekim salih ismi kulluğun hu-

susiyetlerindendir. Kulluğa dair bir niteliğin de ancak kâmil bir kulda bulunması gerekir. Bazı peygamberler hakkında ise Allah Teâlâ bir müjde vererek şahitlik yapmıştır. Örneğin Hazreti Îsâ aleyhisselâma, Hazreti Yahyâ aleyhisselâma, Hazreti İbrâhîm aleyhisselâma ve Hazreti Muhammed aleyhisselâma dair şahitliği böyledir. Bazı peygamberler ise bu şahitliği kendileri için talep etmişlerdir, örneğin Süleyman aleyhisselâm böyledir.

وَالَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَكُمْ وَلَا أَنْفُسَهُمْ يَنْصُرُونَ (١٩٧) وَإِنْ تَدْعُوهُمْ
إِلَى الْهُدَى لَا يَسْمَعُوا وَتَرَاهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ (١٩٨) خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ
بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ (١٩٩)

197. Allah'ın dışında taptıklarınızın ne size yardıma güçleri yeter ne de kendilerine yardım edebilirler. 198. Onları doğru yola çağırmış olsanız işitmezler. Ve onları sana bakar görürsün, oysa onlar görmezler. 199. Sen af yolunu tut, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir.

[Sen af yolunu tut], yani az olanı al.

وَإِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (٢٠٠) إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا
إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ (٢٠١)

200. Eğer şeytanın fitlemesi seni dürterse hemen Allah'a sığın. Çünkü O, işitendir, bilendir. 201. Takvâya erenler var ya, onlara şeytan tarafından bir vesvese dokunduğunda hatırlayıp hemen gerçeği görürler.

[Onlara şeytan tarafından bir vesvese dokunduğunda hatırlayıp hemen gerçeği görürler.]: Bunlar melek *lemme*sine sahip olan kimselerdir.

[Hemen gerçeği görürler.]: Bunlar Allah Teâlâ'nın kendilerini görmeyle dost edinmiş olduğu kimselerdir. Bu ise takva sahiplerinin özel hususiyetlerinden biridir. Onlar, takva ehlinin bilginleridir. Esası şeytan kaynaklı olan güzel bir düşünce kendilerine ilişir ve ancak şeytandan olduğunda kendisini bilip tanıdıkları özel bir zevk bulurlar. Bu zevk, onlara o düşüncenin şeytandan olduğunu hatırlatır ve [hemen gerçeği görürler.] Yani onu zevk yoluyla müşahede ederler. Bilgi o düşünceyi almayı ve şeytanı üzmek için varlığını değiştirmeyi gerektirirse, onu alır ve ondan yüz çevirmezler. Bu durumda da onlar görenlerden sayılır. Böyle bir kişi, o düşünceden neyi ve nasıl alacağını bildiği gibi alması gereken ile bırakması gerekeni de birbirinden ayırt

eder. Nitekim Hazreti Îsâ aleyhisselâm ile tanımadığı bir insan suretinde kendisine görünen İblis arasında şöyle bir konuşma geçmiştir: İblis [Ey Allah'ın Ruhu! 'Allah'tan başka ilâh yoktur' de] demiş ve böylece Hazreti Îsâ aleyhisselâmın (kelime-i tevhidi söylerken dahi olsa) kendi sözüne uyması için ondan bunu istemiştir. Böylece herhangi bir şekilde Îsâ aleyhisselâm ona itaat etmiş olacaktı. Bu da imandır. Ne var ki Hazreti Îsâ aleyhisselâm ona "Sen söylediğin için değil, fakat kendiliğimden '*Lâ ilâhe illallah*' derim." şeklinde cevap vermiş, böylece hem kelime-i tevhidi söylemiş hem de şeytanın maksadına karşı çıkmayı birlikte başarmış, şeytanın emrine uymamıştır. İşte Allah Teâlâ'nın [hatırlayıp] ifadesinin mânası budur. Hatırlamak ancak önceden bilinen fakat unutulmuş olan bir şey söz konusu olduğunda mümkündür. [Hemen gerçeği görürler], yani kendilerinden uzaklaşmış olan nazarları tekrar kendilerine döner.

Bil ki Allah Teâlâ'yı ne göz ihata edebilir ne de akıl, ancak saf ve basit vehim onu takdir edebilir, zayıf hayal onu tasavvur edebilir. Elbette bu Allah Teâlâ'yı kendi hayal ve vehimlerinden tenzih eden akıl sahibi bazı kimseler için böyledir. Bu kimseler Allah Teâlâ'yı tenzih ettikleri zaman, bu tenzihin ardından vehim ve hayal güçlerin onları hâkimiyeti altına alır ve o zaman da bu kimseler Allah hakkında birtakım takdirlerde, değerlendirmelerde bulunurlar. İşte Allah Teâlâ'nın [Onlara şeytan tarafından bir vesvese dokunduğunda hatırlayıp hemen gerçeği görürler.] ifadesi budur, yani bu onların vehim ve hayalin takdirinden uzaklaşıp yeniden aklın ve sahih burhanın gereği olan tenzihe dönmeleri anlamına gelir. Hatırlama kuvvetinin özelliklerinden biri de İblis'e, kendi tuzağını gözden geçirmeyi karartmış, böylece onu dehşete düşürmüş olmasıdır. Böylece o ne zaman tuzağına görücü çevirse mümin iki halde birinden bulunur. Ya gaflet halindedir ki bu durumda ona tekrar temas eder ya da huzur halindedir, bu durumda da İblis ona yaklaşmaya çalışırsa yanıp kavrulur.

Bil ki nebîler ve resûllerin üç düşünceleri (*havâtır*) vardır. Bunlar ilâhî düşünce, meleki düşünce ve nefsi düşüncedir. Onlar şeytandan ve onun düşüncesinden, havatırından mâsumdurlar, çünkü Allah böylece resûlleri ve nebîlerini diğer müminlerden, onlara bahşetmiş olduğu ve kendilerin giyindirdiği ismet elbisesi ile ayırt etmek ister. Müminlerin ise dört düşüncesi vardır. Bazı müminlerde zâhirde şeytani düşüncenin hükmü hâkim olur. Bunlar avamın genelidir. Bazı müminlerde bu düşünce bir anlık gelir, ama onun zâhirinde bir tesiri olmaz. Bunlar Allah'ın velîleri olan muhafaza edilmiş kimselerdir. Şeytan Allah dostu velîlerin kalplerine bir şeyler atar, ama nebîlere sirayet edebilecek bir yolu yoktur.

وَإِخْوَانُهُمْ يَمُدُّونَهُمْ فِي الْغَيِّ ثُمَّ لَا يُقْصِرُونَ (٢٠٢) وَإِذَا لَمْ تَأْتِهِمْ بِآيَةٍ قَالُوا لَوْلَا
اجْتَبَيْتَهَا قُلْ إِنَّمَا أَتَّبِعُ مَا يُوحَى إِلَيَّ مِنْ رَبِّي هَذَا بَصَائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ
لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (٢٠٣) وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (٢٠٤)

202. Şeytanın kardeşleri onları azgınlığa sürüklerler ve bundan hiç geri durmazlar. 203. Onlara bir mucize getirmediğin zaman, "Onu da derleyip getirseydin ya!" derler. De ki: "Ben ancak rabbimden bana vahyolunana uyarım. Bu rabbinizden gelen basiretlerdir; inanan bir kavim için hidayet ve rahmettir. 204. Kur'ân okunduğu zaman onu dinleyin ve susun ki size merhamet edilsin."

Bize nakledilen rivayete göre bu âyet namazda Kur'ân okuma konusu ile ilgili olarak indirilmiştir. Buna göre namazda imama uyan kimse, imamın sessiz okuduğu namazlarda Fâtiha sûresini ve diğer sûreleri imam ile birlikte sessizce okur, fakat imamın sesli (*cehrî*) okuduğu namazlarda sadece Fâtiha sûresini sessizce okur. Benim görüşüme göre ister imama uymuş olsun ister tek başına namaz kılıyor olsun, namaz kılan herkes mutlaka Fâtiha sûresini okumalıdır, ayrıca kişinin imama uyduğu zaman Fâtiha sûresini kendi içinden okuması daha faziletlidir, bir taraftan da imamı duymasına imkân tanıyacak şekilde okumalıdır, çünkü susmak ve imamın okuyuşunu dinlemek Allah Teâlâ'nın bu âyette yer alan emri gereğince farzdır. Bu konuda namaz hali diğer hallerden ayrı değildir. Kur'ân herkes tarafından kat'î olarak kabul edilir. İmama uyan kimsenin eğer imam Fâtiha sûresini sesli olarak okuyorsa, o Fâtiha sûresini bitirmeden Fâtiha sûresini okumaya başlaması doğru değildir. Bir başka seçenek ise imamın âyetler arasında durduğu anları takip edip o anlarda okumasıdır. İmamın sessizce okuduğu namazlarda ise kendi zann-ı galibine göre hareket eder ve okur. Sadece ilk oturuştan sonraki rekâtlar bunun istisnasıdır, çünkü o rekâtlarda Fâtiha sûresini hemen okur. Allah Teâlâ Kur'ân okunurken sessiz olan ve ona kulak veren kimseye ilâhî rahmeti müjdelemiştir. Allah tarafından kullanılan ümit ifadeleri (umulur ki ifadesi gibi) gereklilik/vücub hükmünü taşır. Bununla beraber Allah Teâlâ ümit bildiren ifadeyi sessiz olmak ve Kur'ân'a kulak vermek nitelikleri ile birlikte kullanmış, yani kesin olarak rahmetten söz etmemiştir. Durum böyleyken Kur'ân karşısında husumet eden, sesini yükselten ve Kur'ân okuyan kimseye müdahale eden kişinin hali nice olur? Ümit ederim ki burada Allah Teâlâ'nın kullanmış olduğu ümit ifadesi, tıpkı âlimlerin düşündükleri gibi zorunluluk ifade etsin. Nihayetinde bir kimse Kur'ân okuduğu zaman ona sessizce kulak

verip dinlemenin ya da kişinin kendi okuduğu Kur'ân'a kulak verip dinlemesinin sevabı çok büyüktür. Kur'ân-ı mübîn okunduğu zaman onu dinleyin ve sessiz olun ki rahmete eresiniz. Zira Allah bu kelâmı, anlaşılsın diye indirmiştir. Dinleyen okuyucuyu meşgul ederse -ki anlamış olması, meşgul etmediğinin şahididir- o zaman dinleyici Allah'a karşı edepsizlik yapmış, O'nu kızdırmış olur, Allah da gazaba gelir. Allah Teâlâ birine gazap ederse, kendisini cezalandırır. Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle buyurmuştur "Hanginiz beni meşgul etmiştir? Ben Kur'ân ile niza edici değilim."[36] Bundan daha büyük delil olabilir mi? Hazreti Peygamber aleyhisselâm adabı deruhte etmiş, kitabı getirmiş, akıl sahiplerine hitap etmiş, hitabında dost düşman diye ayırmayıp herkesi muhatap almıştır. Buna karşılık bizim bir kısmımız onu anlama konusunda isabet etmiş, bir kısmımıza ise doğru ulaşmıştır.

[Ki size merhamet edilsin.]: Anlamakla... Çünkü sen eğer onu meşgul edersen anlamlarından mahrum kalırsın. Bu bize yasaklandığına ve sesimizi Hazreti Peygamber aleyhisselâm konuşunda onun sesinin üzerine çıkardığımız vakit amellerimizin boşa çıkacağı bildirildiğine göre -ki peygamber Allah'tan tebliğ edicidir- o zaman Kur'ân tilavetini dinlerden sesimizi kısmamız çok daha kesin bir gerekliliktir.

وَاذْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَخِيفَةً وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ وَلَا
تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ (٢٠٥) إِنَّ الَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيُسَبِّحُونَهُ وَلَهُ
يَسْجُدُونَ (٢٠٦)

205. Kendi kendine, yalvararak ve ürpererek, yüksek olmayan bir sesle sabah akşam rabbini an. Gafillerden olma. 206. Kuşkusuz rabbin katındakiler O'na kulluk etmekten kibirlenmezler, O'nu tesbih eder ve yalnız O'na secde ederler.

[Kuşkusuz rabbin katındakiler]: Bunlar mukarrabîn melekleridir.

[O'na kulluk etmekten kibirlenmezler.]: Yani ona boyun eğer, onun huzurunda eğilirler.

[O'nu tesbih eder]: Yani onu kendisine yaraşmayacak sıfatlardan tenzih ederler. Bu da onların Allah'a boyun eğme ve eğilmekle yakınlaşmalarına vesile olur. Allah Teâlâ onların "Biz seni hamdin ile tesbih ve takdis ediyoruz."

---

36. "Ben Kur'ân ile niza edici değilim." için bkz. Ebû Dâvud, Salât, 136, Tirmizî, Salât, 233.

şeklindeki sözlerini bu âyette doğrulamış ve onların kendi adlarına bildirdikleri hususu burada onlar adına bildirmiştir.

[Ve yalnız O'na secde ederler.]: Onları bütün bu zikri geçen hallerde Allah Teâlâ'ya secde etmekle nitelemiştir. Bu âyeti okuyan Kur'ân okuyucusu mele-i a'lâdakileri örnek ve önder edinerek, onların hidayetine uyarak secde eder. Allah Teâlâ Hazreti Muhammed aleyhisselâm diğer peygamberlerin anlattığı ve onlara kitap, hikmet ve nübüvveti verdiğini bildirdiği zaman "İşte bunlar Allah'ın hidayet etmiş olduğu kimselerdir, o halde sen de onların hidayetlerine uy." (En'âm, 6/90) buyurmuştur. Oysa onlar da tıpkı Hazreti Muhammed aleyhisselâm gibi birer beşerdirler. Hal böyle olduğuna göre, Allah'ın kendilerine verdiği emirleri harfiyen yerine getiren ve hiçbir zaman O'nun emirlerine isyan etmeyen melekler hakkında kanaatin nedir? (Onların hidayetine uymak daha öncelikli olarak gerekir.) Allah Teâlâ'nın meleklere vermiş olduğu hidayetten daha doğru bir hidayet mi olur? Kim bu âyeti okuduğu zaman secde eder fakat meleklere secde ettikleri zaman kendilerine mahsus meleklikleri içerisinde hâsıl olan şeyden hiçbir şey hâsıl olmazsa, demek ki o kişi hakiki mânada secde etmemiştir. Aynı durum Kur'ân'daki bütün secdeler için geçerlidir.

ENFÂL SÛRESİ

Medine'de indirilmiştir.

Bismillâhirrahmânirrahîm

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ قُلِ الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ
وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (١)

1. Sana ganimetlere dair soru sorarlar. De ki: "Ganimetler Allah'ın ve Peygamber'indir. İnanıyorsanız Allah'tan sakının, aranızdaki münasebetleri düzeltin, Allah'a ve Peygamberine itaat edin."

Âyette geçen "*enfâl*" kelimesi ganimetlerdir. Ganimete neden "*enfâl*" denmiştir? Şeriatı bilen hiçbir âlimin en küçük bir şüphe ve gaflet içinde olmadığı bir husus şudur: Allah Teâlânın müminlere savaşmayı emretmiş olmasının sebebi, iman kelimesi ile küfür kelimesinin birbirinden ayırt edilmesi, Allah'ın kelimesinin en yüce olması ve kâfirlerin kelimesinin alçalmasıdır. Allah'tan bize tercüman olan resûller bize cihadın, savaşmanın ve çarpışmanın emredildiği ilk andan itibaren daima şu hususu bildirmişlerdir: Allah ganimetleri ateşe arzetmiş, ateş de onlardan belirli bir kısmını yemiş, diğer kısmını yememiştir. Ateşin ganimetlerden ancak kendisine ulaşmanın helâl kılındığı kısmı yemiş olması onun rabbine itaatinin bir yönüdür. Zi-

ra Allah Teâlâ cihada katılan müminlerin susuzluğunun göründüğü ganimeti yemeyi ateşe yasaklamıştı. Bu yüzden o kısma gelince artık ganimeti yemezdi ve böylece elde edilen ganimetin ateş tarafından yenilmiş olması ile cihada katılan müminlerin ameller temizlenmiş (cihada katılma amelini ganimet için yapmamış oldukları ortaya çıkmış) olurdu. Hazreti Muhammed aleyhisselâmın şeriatı geldiğinde, Allah Teâlâ ganimetlere Hazreti Muhammed aleyhisselâm ümmeti için, önceki ümmetlerde ateş tarafından yenilen o kısmı da ilave etmiştir ki bu haddizatında onlara vermiş olduğu başka nimetlere ilavedir. İşte ümmet-i Muhammed olarak bizim ateşten almış olduğumuz bu kısım ise bizim (ümmet-i Muhammed) için *nâfile/enfâl* konumunda değerlendirilmiş; yani Allah bu kısmı mücahitlere, salt cihada katılmış olmalarına karşılık bir hak olarak vermemiştir. Çünkü bu kısım cihad nedeniyle onlara verilmiş bir hak olsaydı kendileriyle birlikte savaşmayan hiç kimse ganimetlere ortak olamazdı. Öyleyse söz konusu ganimet kısmı mücahitlerin zorunlu bir hakkı değil, Allah'ın kendilerine ikram ettiği bir paydır. Nitekim Allah Teâlâ kendi adına da ganimetten bir pay tahsis etmiştir. Bunun nedeni ise savaşta Allah Teâlâ'nın müminlere yardım etmiş olmasıdır. Bu yüzden de onun da ganimetten payı bulunmaktadır. Bu ganimetler (önceki ümmetlerde) ateş yiyeceği olduğu için Allah onu bu ümmete *nâfile* (ilave) olarak vermiş ve [Allah'tan korkun ve aranızdaki münasebetleri düzeltin.] buyurmuştur. Rivayette geçtiğine göre Allah kıyamet günü yaratıklarını barıştırır. Mazluma başını kaldırmasını emreder, o başını kaldırdığında çok hayır görür ve şöyle der: "Bu güzellik kimedir ey rabbim?" diye sorar. Allah Teâlâ da "Bana bedel verenindir." der. Kul "Ey Rabbim! Bunun bedelini kim ödeyebilir ki?" der. Allah ise "Falan kardeşini affetmen karşılığında sen sahip olabilirsin." der. Bunun üzerine kul "Onu affettim." der. Allah ise "O halde, kardeşinin elinden tut ve cennete gir." der. Hazreti Peygamber aleyhisselâm bu sözleri söyledikten sonra [Allah'tan korkun ve aranızı ıslah edin] âyetini okumuş, arından da "Allah, kıyamet günü kullarını barıştırır." demiştir.

Kerem sahibi olanın bu özelliğinin gereklerinden biri kullarının arasını bu şekilde ıslah etmesi ve mazlumun hakkının düşmesini, onun kardeşini bağışlamasını sağlamasıdır. Allah bu niteliğe, yani kulları üzerindeki haklarından dolayı onları hesaba çekmeyi terk edip onları affetme niteliğine kuldan daha layıktır. Bu itibarla o dileidiği kulunu kendisine mahsus haklarından dolayı değil, bir başkasına zulmettiği için cezalandırır. Bu nedenle şirk, başkasına zulmetmektir, yoksa Allah kendi davasını güdüyor değildir, aksine O, başkasının hakkını müdafaa ediyordur. O dilediğini destekler.

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ اٰيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا
وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ (٢) اَلَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ (٣)

2. Müminler ancak, Allah anıldığı zaman yürekleri titreyen, kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğunda imanlarını artıran ve yalnız rablerine dayanıp güvenen kimselerdir. 3. Onlar namazlarını dosdoğru kılan ve kendilerine rızık olarak verdiğimizden infak eden kimselerdir.

[Kendilerine rızık olarak verdiğimizden infak eden kimselerdir.]: Kendilerini halife kıldığı, dilediği kullara emaneti eda edip iletmek üzere halife olarak görevlendirdiği kimseler.

أُولٰئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَمَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ (٤)

4. İşte onlar gerçek müminlerdir. Onlar için rableri katında nice dereceler, bağışlanma ve tükenmez bir rızık vardır.

Bil ki iman, parıltılı bir nurdur. Kayıtlanmayı kabul etmeyen mutlak bir sıfattan zuhur etmiştir. Bu nur, kalpleri kuşattığında, kişi haber vereni verdiği her haberde tasdik eder; zira verilen haberi, o haber kendisine verilmeden önce bilmez. Haberi duyar duymaz da hiç duraksamadan tasdik eder. Nazarı habercinin vermiş olduğu bu haber üzerinde tefekkür ettiği zaman o haberi zayıf bulsa ve eleştirse bile, onu tasdik etme konusunda hiç tereddüt etmez. Müminler imanda iki kısma ayrılır: Birinci kısım, araştırma, istidlal ve burhan yoluyla iman edenlerdir. Bu şekilde iman etmiş olan bir kişinin imanına güvenilmez. Ayrıca bu şekilde iman edenin nuru da kalplerin sevinciyle katışmaz. Çünkü onun sahibi, kendisine ancak delil perdesinin ardından bakar. Nazar ehline ait nazarî delil ise belli bir süreden sonra olsa bile hakkında başka türlü konuşulma, zedelenme ve eleştiriye açıktır. Burhan sahibinin imanının kalbinin sevinciyle karışması imkânsızdır ve bu perde onunla iman arasında kalıcıdır. Diğer mümin ise burhanı kalbinde imanın gerçekleşmesinin ta kendisi olan kimsedir. Bu ise kalplerinin sevinciyle karışan imandır ve dolayısıyla böyle bir imanın sahibinde herhangi bir kuşku asla bulunmaz. Çünkü kuşku onda imar edecek bir yer bulamaz. Kuşkunun yeri delildir ve delil burada söz konusu değildir. Öyleyse burada kuşku ya da müdahalenin girebileceği bir yer yoktur. Bilakis o, bir artış halindedir. İki türlü mümin vardır: Birincisi, gözünde nur olan mümindir. Bu nur iman nuruyla bir araya geldiğinde, imanın kendileriyle ilgili olduğu bilinmezleri algılar. İkincisi ise iman

nurundan başka gözünün nuru olmayan kimsedir. Bu kimse (iman edilecek) şeye iman nuruyla baktığı gibi başka şeylere de iman nuruyla bakar. Birinci müminin gözünde nurun kaybolmasını sağlayacak bir şey bulunabilir. Bu nur iman nuruyla birleştiğinde, imanın kendisini kabulü zorunlu kıldığı durumları algılamayı gerektirir. Böyle bir mümin, delili olmayan kimsedir. Eşyaya zâtıyla bakar ve kendisini kuşkuya düşüren kimseden bir kuşku kendisine ulaşır. Çünkü onun fıtratı -kendisi bakmasa bile- kanıtları incelemeyi gerektirir. Uyarıldığında da uyarılmış olur. Böyle birinin imdadına zevk hızlı bir şekilde yetişirse ne âlâ, aksi takdirde onun için korkulur. Diğer mümin ise, yapısı düzenlenmiş, güçleri dengelenmiş, ardından gözünün terkibi tamamlanmış, fakat henüz kendisine nur üflenmemiş bedene benzer. Ruh üflenmediği için de gözünün nuru yoktur. İnsan böyle sönük bir durumda olup iman nuru kendisine üflendiğinde, gözü artık iman nuruyla eşyayı görür. Bu durumda kuşkuların bütün olarak ona ulaşması artık mümkün değildir, çünkü onun gözünün iman nurundan başka herhangi bir nuru yoktur. Zıt zıddı kabul etmez. Öyleyse onun kuşkuyu ve gördüğü konuda tereddüdü kabul edebileceği bir nuru yoktur. Dolayısıyla onun gözünde, sayesinde gördüğü şeydeki kuşku ve tereddüdü kabul edebileceği bir nur bulunmamaktadır. Aynı şekilde zevkler de böyledir. İman ve fıtratı bu konumda olmayan kimsede ilâhiyât bahislerine dair nebî ve velîlerin getirmiş oldukları bilgileri tasdik edip inanma davranışı oldukça nadir gerçekleşir. Akledilirleri incelemeyi kabul etmeyen zeki fıtrat, ilâhî ilimden hâsıl olacak bilginin ortaya çıkmasının önündeki en büyük engeldir. Sönük fıtrat ise kabul edicidir. Onun özü gereği kendiliğinden bir nuru yok iken yegâne nuru iman nurudur. Böyle birinin fıtratı türlerine göre farklı şeyleri incelemeyi gerektirmez. Nebîlerin gaybdan melekler vasıtasıyla aldıkları haberler karşısındaki konumları, müminlerin nebîlerden aldıkları şey karsısındaki konumlarına benzer. Nebîler Rûh'un kendilerine aktardığı şeye iman eden kimseler iken Rûh da kendisine aktarana (Hakk'a) inanan kimsedir. Sahabeden biri Hazreti Peygamber aleyhisselâma "Ben gerçekten mümi-nim." demiş ve hakiki iman sahibi olduğunu iddia etmişti ki aslında bu bâtının sıfatlarındandır ve tasdiktir. Tasdikin mahalli ise kalptir. Tasdik eğer etkisi olan şeylerden ise, bu etki, uzuvlarda kendisini gösterir. Sahabinin bu sözü üzerine Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Pekiyi, senin imanının hakikati nedir?" diye sormuş, o da "Sanki rabbimin arşı görünüyor da ben de ona bakıyorum." demişti. Neticede bu sahabî Hazreti Peygamber aleyhisselâmın "Rabb'in arşı kıyamet günü ortaya çıkar." şeklindeki ifadesini tasdik etmişti. Hazreti Peygamber aleyhisselâmın bu sözünü dinleyen sahabî onu hayalinde gerçekleşen bir şey olarak görmüş ve "Sanki ona bakıyorum." demiştir. Yani o benim nezdimde gözümle gördüğüm kimse gibidir. Mümin kişi her merte-

beye müşahede sahibi gibi davranmalıdır. Aksini yapan kişi gerçek mümin değildir. Çünkü her hakkın bir hakikati vardır. Her hakkın hakikati, söz konusu hakkın gözle idrak edilen ve görülen bir hale getirilmesidir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm yukarıdaki bahsi geçen ("Ben gerçekten müminim." diyen) sahabiye cevaben, "Doğru söyledin, böyle devam et." diye karşılık vermiştir. Neticede o sahabî hakikati bakmak ve görmek diye yorumlamış ve bunu, ifadesinin başında "sanki" kelimesini ekleyerek dile getirmiştir. Çünkü kıyamet duyuda gerçekleşmiş değildir, fakat onun hakkında misalî bir surette gerçekleşmiştir. O sahabî de vakıada temsil yoluyla, sanki histe vuku bulmuş gibi kıyameti idrak etmiştir.

كَمَا أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّ فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكَارِهُونَ (٥) يُجَادِلُونَكَ
فِي الْحَقِّ بَعْدَ مَا تَبَيَّنَ كَأَنَّمَا يُسَاقُونَ إِلَى الْمَوْتِ وَهُمْ يَنْظُرُونَ (٦) وَإِذْ يَعِدُكُمُ اللَّهُ
إِحْدَى الطَّائِفَتَيْنِ أَنَّهَا لَكُمْ وَتَوَدُّونَ أَنَّ غَيْرَ ذَاتِ الشَّوْكَةِ تَكُونُ لَكُمْ وَيُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُحِقَّ
الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَيَقْطَعَ دَابِرَ الْكَافِرِينَ (٧) لِيُحِقَّ الْحَقَّ وَيُبْطِلَ الْبَاطِلَ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ
(٨) إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَابَ لَكُمْ أَنِّي مُمِدُّكُمْ بِأَلْفٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُرْدِفِينَ (٩)
وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَى وَلِتَطْمَئِنَّ بِهِ قُلُوبُكُمْ وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ
حَكِيمٌ (١٠) إِذْ يُغَشِّيكُمُ النُّعَاسَ أَمَنَةً مِنْهُ وَيُنَزِّلُ عَلَيْكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لِيُطَهِّرَكُمْ
بِهِ وَيُذْهِبَ عَنْكُمْ رِجْزَ الشَّيْطَانِ وَلِيَرْبِطَ عَلَى قُلُوبِكُمْ وَيُثَبِّتَ بِهِ الْأَقْدَامَ (١١)

5. Nitekim rabbin seni hak uğrunda evinden savaş için çıkarmıştı, oysa Müslümanların birtakımı bundan hoşlanmamıştı. 6. Hak ortaya çıktıktan sonra sanki gözleri göre göre ölüme sürükleniyorlarmış gibi seninle tartışıyorlardı. 7. Hani Allah size, iki taifeden birinin sizin olduğunu vaat ediyordu; siz de kuvvetsiz olanın sizin olmasını istiyordunuz. Oysa Allah, sözleriyle hakkı gerçekleştirmek ve kâfirlerin ardını kesmek istiyordu. 8. Ki hakkı hak tanıtsın ve bâtılı geçersiz kılsın, varsın günahkârlar istemesin. 9. Rabbinizin yardımına sığınıyordunuz. O, "Ben size, birbiri peşinden bin melekle yardım ederim." diye cevap vermişti. 10. Allah bunu ancak bir müjde olması ve kalplerinizin yatışması için yapmıştı. Yardım ancak Allah katındandır. Doğrusu Allah güçlüdür, hakîmdir. 11. Allah kendi katından bir güven işareti olarak sizi hafif bir uykuya daldırmıştı. Sizi arıtmak, sizden şeytan vesvesesini gidermek, kalplerinizi pekiştirmek ve kendisiyle ayaklarınızı sabitleştirmek için gökten size su indirmişti.

[Allah kendi katından bir güven işareti olarak sizi hafif bir uykuya daldırmıştı.]: Burada geçen "güven" (*el-emene*), sekînetin ta kendisidir, başka bir şey değildir. Güven, kişiyi mânevî olarak temizleyecek hissi sebepleri ortaya çıkarabilir. Nitekim Hak Teâlâ'nın [Sizi arıtmak, sizden şeytan vesvesesini gidermek, kalplerinizi pekiştirmek ve sebatınızı artırmak için gökten size su indirmişti.] ifadesi de bu kapsamdadır. Bu mânevî temizliğin sebebi, söz konusu suyun gökten inmesidir. Burada geçen, [kendisiyle ayaklarınızı sabitleştirmek için] ifadesindeki "kendisiyle" kelimesi "yağmur"a işaret eder. Âyette geçen "*ricz*" kelimesi, kıraat imamlarına göre "*rics*" şeklinde "*sîn*" harfi ile de okunur ve "pislik" mânasına gelir. Ama buradaki mânası mânevî pisliktir, çünkü şeytana atfedilmektedir. Dolayısıyla ancak onun insana attığı şüphelere, cahilliklere, kuşkuya düşürücü şeylere delâlet eder ki şeytanın bunlardan maksadı kalbin mahallini pisletmektir. Allah Teâlâ da bunu indirmiş olduğu suda mevcut olan ilmi hayat ile giderir. Bu ilmi hayat burhanlarla ve keşif ile desteklenmiştir. Bu şüphe verici pislik, Allah katından ildirilen bu su ile giderildiği zaman cahilliğin kiri de ortadan kalkar ve kalbin üzerindeki örtü açılmış olur. İşte o zaman kalp yerlerin ve göklerin melekûtu üzerinde gözü ile nazar eder. Bu da bu su ile Allah'ın temizlemiş olduğu ve indirilen ilâhî ilim sayesinde gerçekleşir. Bu ilmin nüzulü zâhirde, onun bâtındaki fiiline delâlet eden bir alâmettir. Onun yerlerinden biri de düşmanla karşılaşılan durumlardır, bu durumda o ayan beyan gördüğünü eda eder, kalbini onunla irtibatlandırır ve düşmanla karşılaşılan o çarpışma gününde ayakları sabit durur. Böylece müminler savaşta gerisin geri dönüp kaçmazlar. Allah bu şekilde yardımını indirir ki O'nun yardımı, ayakları sabitlemesidir. Bu Allah'ın suya vermiş olduğu kuvvettir. Zira onu meleklerin yerine, hatta onlardan daha tam bir konuma konumlandırmıştır. Daha tam dememizin sebebi, Allah Teâlâ'nın suyu ayakların sabitlenmesinin sebebi kılması ve dilediğine yardım edici konumuna yerleştirmiş olmasıdır.

إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلٰئِكَةِ أَنِّي مَعَكُمْ فَثَبِّتُوا الَّذِينَ اٰمَنُوا سَأُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ
كَفَرُوا الرُّعْبَ فَاضْرِبُوا فَوْقَ الْأَعْنَاقِ وَاضْرِبُوا مِنْهُمْ كُلَّ بَنَانٍ (١٢)

12. Hani rabbin meleklere: "Muhakkak ben sizinle beraberim, haydi iman edenleri sabit kılın, ben kâfirlerin yüreğine korku salacağım, vurun boyunlarına! Vurun onların bütün parmaklarına!" diye vahyediyordu.

Allah Teâlâ müminlerin zayıflıklarını bildiği için bu emri meleklerine vermiş, böylece onlara, kendisinin hakikati (*inniyyeti*) itibariyle onlarla birlikte olduğunu öğretmiştir. Bunun maksadı ise meleklerin cihad eden müminlerin

kalplerine ilham ettikleri "düşman karşısında sabredin, sebat edin, hezimete uğramayacaksınız" şeklindeki telkinlerle onların kalplerinin takviye edilmesidir. Bu meleklerin "*lemme*"sidir. Meleklere Allah Teâlâ [Haydi iman edenleri sabit kılın.] buyurur, yani onların kalplerine sebat etmeleri gerektiği düşüncesini ilham edin. Sonra onlara yardım eder ve [Ben kâfirlerin yüreğine korku salacağım.] buyurur. Meleklere bunu, cihad eden müminlerin kalplerine ilham etmeleri için bildirir ki bu vahyin bir parçasıdır. Cihad eden mümin kendi nefsinde bu ilhamı bulur, bu meleğin lemmesi ile ilettiği vahiydir. Savaşta mücahitlerin kalplerini sabitleştiren ve takviye eden, onlara [Ben kâfirlerin yüreğine korku salacağım.] şeklindeki emr-i ilâhîyi ilham eden bu melekler, yedinci semadan bulunan Beyt-i Ma'mûr'a giren meleklerdir. Bunlar hayat nehrinin damlalarından yaratılmışlardır, bu da Rûhu'l-Emîn'in oraya dalması ile oluşan damlalardır. Bu nedenle Allah Teâlâ indirilen su ile tesbit (sabit kılma) hususunda mücahitlerle bu melekleri birlikte zikretmiştir. Suyun mertebesi ile bu meleklerin mertebesi arasında nice fark vardır, bak da düşün! Allah Teâlâ burada suyun mertebesini meleklerin mertebesinden ayırt etmiştir ki Allah'ın âlim kulları bunu akletsinler. Nitekim Allah Teâlâ her canlıyı sudan yaratmıştır.

ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ شَٓاقُّوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُۚ وَمَنْ يُشَاقِقِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَاِنَّ اللّٰهَ شَد۪يدُ الْعِقَابِ (١٣)

13. Bu söylenenler, onların Allah'a ve resûlüne karşı gelmelerinden ötürüdür. Kim Allah ve resûlüne karşı gelirse, bilsin ki Allah, azabı şiddetli olandır.

Allah'a karşı gelme kapsamına giren hususlardan biri de Allah'ın kulları üzerindeki fiillerine itiraz etmek ve onlar hakkında "Bu neden oldu?", "Eğer şöyle olsaydı daha uygun olurdu." gibi tâlil ve itirazlarda bulunmaktır. Bu, rubûbiyet konusunda Allah ile çekişmek demektir ki bedbahtların azapları da sırf bu yüzdendir.

ذٰلِكُمْ فَذُوقُوهُ وَاَنَّ لِلْكَافِر۪ينَ عَذَابَ النَّارِ (١٤)

14. İşte bu yenilgi size Allah'ın azabı! Şimdilik onu tadın! Kâfirlere bir de cehennem ateşinin azabı vardır.

Mümin savaşta arkasını dönüp kaçmaz, zafere ulaşıncaya ya da öldürülünceye kadar sebat edip öne atılır. Bu nedenle hiçbir nebî asla hezimete uğramamıştır, çünkü nebîlerin Hakk'a olan imanları kuvvetlidir. Allah Teâlâ savaşta tekrar savaşmak için bir tarafa çekilme veya diğer bölüğe ulaşıp mev-

zi tutma durumu dışında geri dönüp kaçan müminleri tehdit etmekte ve şöyle buyurmaktadır:

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِذَا لَق۪يتُمُ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا زَحْفاً فَلَا تُوَلُّوهُمُ الْاَدْبَارَۚ (١٥)

15. Ey iman edenler! Toplu halde kâfirlerle karşılaştığınız zaman onlara arkanızı dönmeyin.

Burada Allah ehl-i imana hitap etmektedir. Hal karinelerinden yola çıkarak burada Allah'ın hakka iman etmiş olan müminleri kastettiğini anlayabiliriz. Ama "Ey iman edenler!" şeklinde mutlak ve umumi bir ifade kullanmıştır ki bundan maksadı, tağutu inkâr eden müminler batıla inananlara galip gelip onları hezimete uğrattıkları zaman bu ifade onlar aleyhine bir delil olsun, çünkü onların batıla iman etmiş olmaları nedeniyle içlerine şüphe girmiştir. (Bu yüzden onlar hakka iman etmiş değillerdir.) Kılıçların çekilip fiili savaş durumunu gerçekleştiği haller dışındaki durumlar savaş ve cihad için hazırlık sayılan durumlardır ve bunlar cihad ya da savaşın bizzat kendisi değildir. Kılıçlar çekilip fiili çarpışma başladığı zaman işte Allah'ın sebat ve sabır ve namazla yardım dilemeyi emrettiği cihad ve savaş anı başlamış demektir. Sonra Allah Teâlâ savaş durumunda sebat göstermeyenleri tehdit edip şöyle buyurmuştur:

وَمَنْ يُوَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ دُبُرَهُٓ اِلَّا مُتَحَرِّفاً لِقِتَالٍ اَوْ مُتَحَيِّزاً اِلٰى فِئَةٍ فَقَدْ بَٓاءَ بِغَضَبٍ مِنَ اللّٰهِ
وَمَأْوٰيهُ جَهَنَّمُۜ وَبِئْسَ الْمَص۪يرُ (١٦)

16. Tekrar savaşmak için bir tarafa çekilme veya diğer bölüğe ulaşıp mevzi tutma durumu dışında, kim öyle bir günde onlara arka çevirirse muhakkak ki o, Allah'ın gazabını hak etmiş olarak döner. Onun yeri de cehennemdir. Orası, varılacak ne kötü yerdir!

Bir başka gruba katılmak üzere ya da savaş taktiği olarak geri çekilen, savaşın kahramanlarındandır, meşru hile ve tuzak kuran kimselerdendir. Böyle yapan kimsenin davranışı ilk anda kötü gibi düşünülse de işin akıbeti onun maksadını, cihaddan muradını ortaya çıkaracaktır.

[Tekrar savaşmak için bir tarafa çekilme veya diğer bölüğe ulaşıp mevzi tutma durumu dışında, kim öyle bir günde onlara arka çevirirse muhakkak ki o, Allah'ın gazabını hak etmiş olarak döner. Onun yeri de cehennemdir.]: Yani eğer bu hal üzere öldürülürse [Orası, varılacak ne kötü yerdir!].

Hak Teâlâ bu halde iken "Sabırla yardım dileyin." (Bakara, 2/153) buyurmaktadır ki sabır, nefsin böyle bir durumda firardan alıkonulmasıdır. "Ve

namazla yardım dileyin." (Bakara, 2/153) Namazı da emretmiştir, çünkü namaz, insana düşmanı yenme konusunda yardım edecek işlerden biridir. Bu yüzden Allah onu farz kılmış ve cihadın fiillerinden biri olarak tayin etmiştir. Böyle bir durumda savaştan kaçmak büyük günahlardandır. Bu itibarla Allah Teâlâ sabrı emretmiştir ki o da böyle bir durumda sebat göstermektir. Yine namazı da emretmiştir, o da tıpkı sabır gibi farzdır. Savaşta olan kimse imkân bulduğu ölçüde, yani namazın fiillerinden hangisine imkân buluyorsa ona göre namazı kılar. Nitekim Allah Teâlâ "Allah'tan gücünüz yettiği ölçüde korkup sakının." (Teğâbun, 64/39) ve "Allah hiçbir nefsi gücünün yettiğinin ötesinde mükellef tutmaz." (Bakara, 2/286) buyurmuştur. Hazreti Peygamber aleyhisselâm binek üzerinde iken (emniyette olduğu halde) vitir namazı kılar ve namazını îmâ ile eda ederdi. Korku durumunda namazın bu şekilde kılınması haydi haydi geçerli olur. Müjdenin varlığı zaferin sebeplerinden biridir. Bu sebeple savaştaki kimse o hal ve zaman içerisinde imkân bulabildiği ölçüde, savaşı terk etmeden, cepheyi gevşetmeden namazını kılar. Bu, zamanın elverdiği ölçüdür. Zira mükellef içerisinde bulunduğu vaktin hükmüne tâbidir. İster abdestli olsun ister olmasın fark etmez. Bu görüşe muhalefet eden kimse Allah'ın bu emri üzerinde hakkıyla nazar edip düşünmüş değildir. Yine bu görüşe muhalefet eden kimse Allah Teâlâ'nın "O dinde sizin için hiçbir zorluk kılmadı." (Hac, 22/78) şeklindeki âyet-i kerîmesinde ifade buyurduğu üzere dinde mükellefin üzerinden zorlukları kaldırmış olması hakkında da yeterince nazar etmiş değildir. Müçtehit olan kimse için söylenecek söz yoktur, çünkü o delilinin gerektirdiği hüküm ile amel eder ve deliline muhalefet etmesi kendisi için haramdır. Ama mukallit olan kimsenin bize göre yapması gereken en doğru şey, kılıçların çekilip fiili çarpışmanın yaşandığı sırada abdestsiz namaz kılmanın câiz olduğunu söyleyen görüşü taklit etmektir. Zira Kur'ân bunu desteklemektedir. Mukallidin namazın kılınmasını savunan görülü taklit etmekten geri durma konusunda herhangi bir hücceti olamaz, çünkü bu görüş onun için daha ihtiyatlı ve uygundur. Bu durumda kişi Hazreti Peygamber aleyhisselâmı izlemiş ve her halinde Allah'ın zikredenlerden olmuş olur.

فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتَ اِذْ رَمَيْتَ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ رَمٰى وَلِيُبْلِيَ الْمُؤْمِن۪ينَ
مِنْهُ بَلَٓاءً حَسَنًا اِنَّ اللّٰهَ سَم۪يعٌ عَل۪يمٌ (١٧)

17. Onları siz öldürmediniz, fakat Allah öldürdü onları; attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı. Ve bunu, müminleri güzel bir imtihanla denemek için yaptı. Şüphesiz Allah işitendir, bilendir.

Meleklerin yardımı gelmiş, Hayzûm (Cebrâîl aleyhisselâmın bineği) *el-Hay* ve *el-Kayyûm* dinine yardım etmek maksadıyla öne atılmıştır. Bu yardımda gayba iman edenler için kalplerin desteklenmesi söz konusudur. Bununla beraber gayb ehlinin "iman" ederek kabul ettiği şeyi müşrikler (Bedir savaşında karşılarında gördükleri melek ordularıyla) gözle görmüş, bu görmek de onları başarısızlığa uğratmıştır.

[Onları siz öldürmediniz, Allah onları öldürdü.]: Allah onları göğe vahyettiği emir sebebiyle melekle öldürmüş, onu feleğin hareketine yerleştirmiştir. Bu yardım müminden onun zayıflığı nedeniyle perdelenmediği gibi müşrike de onun güçlü olması nedeniyle görünmüş değildir. Allah'ın müşriklere meleklerin yardımını göstermesinin maksadı, onların korkup savunma güçlerinin ve saflarının dağılmasını sağlamaktır. Bu yardım salt ilâhî yardımın bir yönüyken Allah onunla belirli mümin kullarına yardım etmiştir. Çünkü Allah söz konusu kullarına yardım etmeyi üzerine görev addetmiş, onlar için kâfir topluluğu geri püskürtmüş, böylece hepsi hezimete uğramışlardır. Âyette Hak Teâlâ "Müminlere yardım etmek bizim üzerimizde vazifedir." (Rûm, 30/47) buyurmaktadır. Aynı zamanda *el-Mü'min* Hak ilâhtır ve hiç kuşkusuz yaratılmış müminler de O'na yardım etmişlerdir. Nitekim "Onları bulduğunuz yerde öldürün." (Bakara, 2/191) diyen de O'dur, böylece o bu teklifî (mükellefiyet bildirici) hitapta emredici olarak, emir olarak ve emir alıcı olarak zuhur etmiştir. İlâhî emre bağlanma (imtisal) gerçekleştiğinde, var olanlardan bilfiil öldürme gerçekleşmiş demektir. Bu kez Allah "Onları öldüren siz değilsiniz, ben öldürdüm." der ve devam eder: "Benim karşımda siz, elinizdeki kılıç veya öldürme aleti mesabesindesiniz." Maktulün ölümü araçla gerçekleşmiş, halbuki aletin öldürdüğü söylenmemiş, onunla vuranın ise öldüren olduğu söylenmiştir. Allah burada bize nispetle aleti kullanan kişi, kendi elindeki kılıç mesabesindedir demektedir. Dolayısıyla mükellefin "öldüren" olduğu söylenemez. Aksine mükellef veya kılıç vasıtasıyla öldüren, Allah iken [onları öldürün] âyetindeki emirle mükellef olan insan, kılıçla vuran el mesabesindedir. Fiillerin mertebesinde fiil âdet olarak yaratılmışlara nispet edilir ama bunun içinde Hak gizlidir. Harikulade hadiselerde ise fiil yaratılmışa değil, doğrudan Allah'a nispet edilir, çünkü bu tür fiiller yaratılmışların kudret kapsamının dışındadır. Böylece Hak, sadece yaratılmışlarda zuhur etse de yine de zuhur eder. Buradan anlaşılmaktadır ki insanda kâim olan zâhir ve bâtın ile Hak'ta kaim olan aynı değildir. Zâhir olan zuhur edince diğeri bâtın olur. Nitekim Allah Teâlâ'nın peygamberine, toprağı müşriklerin gözlerine doğru attığı zaman [Attığın zaman onu sen atmadım] demesi böyledir. Burada atma fiili bizzat Allah'ın sözünde görüleceği üzere, Hazreti Peygamber

aleyhisselâmdan sadır olmuştur, ama atılan şeyin kâfirlerin gözlerine ulaştırılması ve oradaki bütün müşriklerin gözlerine bu toprağın girmesi yaratılmış insanın fiili değildir, bu nedenle de Hak Teâlâ [fakat Allah attı] buyurmuştur ki bu da âyetin başında olumsuzlanan şeyin olumlanmasıdır. Zira Allah, peygamberini, kendisinden atma fiili sadır olduğu halde bu fiili olumsuzlayarak silmiş, [sen atmadın] diyerek onu silmiş, ama [attığında] diyerek onun atma sebebi olduğunu bildirmiş, [fakat Allah attı] kendisinin attığını bildirmiştir ki aslında Allah burada, resûlünün eliyle atmıştır. Dolayısıyla Hak Teâlâ'nın [sen atmadın] sözü olumsuzlama, [attığında] sözü öncesinde olumsuzlanan şeyin olumlanması, [fakat Allah attı] sözü ise tam da olumlanan şeyin olumsuzlanmasıdır. Böylece atma fiilinin (Hazreti Peygamber aleyhisselâm hakkında) olumlanması iki olumsuzlamanın ortasında bir ispat olarak yer almıştır. İlk olumsuzlama ikinci olumsuzlamanın aynıdır. Bu durumda iki olumsuzlamanın arasında bir olumlamanın bulunması imkânsızdır; çünkü bu olumlama, iki olumsuzlama ile sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla sınırlı olarak hüküm sahibi olur, hele de son olumsuzlama, ilkinden fazla olarak aradaki olumlamanın da olumsuzlanmasını içerdiği için böyledir. Böylece atma fiili fiziksel müşahede alanında Hazreti Muhammed aleyhisselâma atfedilmiş, onun hakkında olumlanmıştır, bu da onun olumlanması ile olmuştur. Dolayısıyla Hazreti Muhammed aleyhisselâm hem atandır hem atan değildir. Bu ancak basiret gözü ile idrak edilebilecek bir husustur. Çünkü basiret ile işler oldukları gibi idrak edilirler, çünkü basiret muhakkak ilimdir. Kişi histe zâhir olana nispetin aynısını idrak ettiği zaman buna görme denir. Lakaplar yerlerin farklılığına göre farklılık arz eder ki bu dildeki edatların hükmünün farklılığı gibidir. Onlar da aynı surette olsalar da yerlerinin farklılığına göre farklılaşırlar. Örneğin herhangi bir edat belli bir yerde olumsuzlayıcı olabilir, bir başka yerde taaccüb bildirebilir, bir başka yerde sözü hazırlık ifade edebilir, bir başka yerde isim olarak kullanılabilir, başa bir yerde mastar olarak kullanılabilir, bir başka yerde soru ifade edebilir ve nihayet bir başka yerde anlama katkısı olmayan ilave bir unsur olabilir. Bundan başka durumları da söz konusu olabilir. Ama bütün bu durumların hepsinde edat aynı edattır, ondan farklı farklı hükümlerin çıkmasını sağlayan ise kullanıldığın yerlerin farklılığıdır. Aynı şekilde gördüğünü akleden kimseler için, tecelli suretleri de hükümler konumundadır. Allah bizlere bu âyette, fiziksel bir hakikat zannettiğimiz şeyin aslında baştaki gözle görülmüş bir hayalden ibaret olduğunu, işin gerçeğinde durumun gözün gördüğünden farklı olduğunu beyan etmektedir. Bu bütün ruhanî ve cismanî kuvvetlerde sirayet eder. Bâtın ismi olmasaydı biz "atan"ın aslında Muhammedî surette Allah olduğunu bilmezdik. Zira görünürde atan sadece Hazreti Muhammed aleyhisselâmdır, his sadece onu algılamaktadır,

ama gerçekte atan Allah'tan başkası değildir. Peki, o zaman Hazreti Muhammed aleyhisselâm nerededir? Allah onu bir silmiş bir olumlamıştır. Sonra bir daha silmiştir. Bu, iki silme arasında bir olumlamadır. Nitekim rivayette de "Ben onun kulağı ve gözü olurum." denmektedir. Peki, burada insanlık nerededir? Zira O, tam da senin için olumladığı şeyi olumsuzlamış ve kendisi hakkında olumlamış, bu itibarla [fakat Allah attı] buyurmuştur. Oysa görünürde atan sadece kuldur. Ona kendi ismini vermiş, onu isimlendirmiştir. Geriye Allah'ın şu sorun kalmaktadır. Biz kulun attığından şüphe edemeyiz, ama Allah Teâlâ'nın [fakat Allah attı] dediğinden şüphe edemiyoruz. Bu durumda önce kulun atmadığı söylenmiş, böylece Allah ondan kulluk ismini olumsuzlamış ve onu kendi ismi ile isimlendirmiş olmaktadır, çünkü bu ismin bir müsemmâsı gerekir, bu da kulun kul olarak değil, varlık olarak varlığından başkası değildir. Zira kul, efendi ismini alamaz, ama varlık kulluğu kabul ettiği gibi efendiliği de kabul eder. Böylece kuldan yaratılış amacı olan kulluk alınmış ve kendisinden oluşun gerçekleştiği isim ona verilmiştir, bu da Allah Teâlâ'nın [fakat Allah attı] ifadesidir. Allah, yarattıklarına bühtan etmez, o sadece nefsü'l-emirde, hakikatte olan neyse onu söyler. Dolayısıyla onun [Attığın zaman sen atmadın] sözü senin görmüş olduğun şeyi olumlamaktadır. [Fakat Allah attı] sözü ise gören kimsenin ve körün eşit durumda olduğu bir hususa delâlet etmektedir. Allah'ın eli kâinatın elidir, O'na el olan varlıklar değişse de durum budur. Bu Allah'ın bize ahdidir, yani histe kulun yapmış olduğu görülen fiil aslında kulun değil Allah'ındır. Ben o fiili kendime izafe ediyorsam, Allah'ın onu bana izafe etmiş olmasından dolayı böyle yapıyorum, yoksa kendiliğimden onu kendime izafe etmiyorum. Yani ben o fiil hakkında Allah'ın bildirmiş olduğunu aktarıp tercüme ediyorum ki o da "Sizi de yaptıklarınızı da Allah yaratmıştır." (Saffât, 37/96) âyetidir. Böylece kendisine izafe ettiği fiili geri çevirmiştir ki bu benden önce onun hakkıdır. Ancak kendisine başvuracağımız bir ilâhî mizanın var olması da gereklidir. Bu mizan ise Hazreti Peygamber aleyhisselâmın "Allah'ı sanki görüyormuşçasına ona kulluk etmendir."[1] şeklindeki sözüdür. Zira ölçü ilâhî bir sıfattır ve Allah'ın kullarından hiçbirinin kâinattaki varlıklardan herhangi birinde zâhir olan herhangi bir fiilde bu ölçüden gafil kalmaması icap etmektedir. Allah her daim kendisinden başka bütün varlıkları gözetlemekte ve kendisinde bulunan ölçü ile onun hakkında hükmetmektedir. Bu ölçü ise şeriattan başka bir şey değildir. Bu âyet sebepleri olumsuzlamamakta, fakat sebeplere dayanıp güvenmeyi olumsuzlamaktadır. Çünkü Allah eşyadaki hikmetin hükmü-

---

1. Buhârî, Tefsir, 31, İman, 37; Müslim, İman, 57; Ebû Dâvud, Sünne, 16; Tirmizî, İman, 4; İbn Mâce, Mukaddime, 9.

nü geçersiz kılmaz. Sebepler, vaz edilmiş (konulmuş) ilâhî perdeler olup kaldırılamazlar. Sebepler bâki kılınması hikmetin bir parçasıdır, bununla beraber kul sebeplere dayanmaktan vazgeçmeli, onların sonuçlar üzerinde etkin tesiri olduğunu düşünmemelidir. Neticede sebepler örtüler ve perdelerdir. Bu âyette fiillerin izafetine dair ilim de bulunmaktadır; yani fiillerin Allah'a mı, kula mı yoksa hem Allah'a hem de kula mı izafe edileceğine dair ilim bulunmaktadır. Sebeplerin varlığı muhakkaktır ama kime nispet edilecekleri muhakkak değildir. Bu insanların ihtilaf ettikleri bir konudur. Âlemdeki bu ihtilaf benim sözüm ile ortadan kalkacak da değildir. İnsanlardan bazıları fiilleri yaratılmışlara nispet ederler, bazıları ise onları Allah'a nispet ederler. Diğer bazı kimseler ise fiilleri bir açıdan Allah'a, bir başka açıdan ise kullara nispet ederler. Bunlar övgüye değer ve güzel, münasip fiilleri Allah'a nispet ederler, kınanacak ve kötü olan fiilleri ise aklî ortaklık hükmü gereğince kullara nispet ederler. Varlığın kemali bu ikisinin varlığına bağlıdır. Hak Teâlâ [Attığında sen atmadın, fakat Allah attı.] buyurmakta, atma fiilini kendisine nispet ettiği, olumladığı varlıktan olumsuzlamaktadır. Böylece bu âyet ile âlemin varlığını olumlamaktadır. Fiillerin tamamının sudûr suretten zuhur eder. Zira [fakat Allah attı] buyuran yine Allah'tır. Yani Hak, amellerin kendisinden müşahede edileceği suretin ta kendisidir. İşte bu hayret makamıdır. Havas ehli olan kimseler hayretleri ile Allah Teâlâ'nın en seçkin, en havas olan kuluna yönelik olarak söylemiş olduğu bu sözünü bilgi ve mârifet olarak tasdik ederler. Zira Allah burada olumladığı şeyin ta kendisini olumsuzlamıştır. Pekiyi, o halde Allah neyi olumlamış, neyi olumsuzlamıştır? Bu hitapta umumilik nerededir? Velhasıl, Allah'a dair ilim hayrettir, yaratılmışlara dair ilim de hayrettir. Nazar O'nun zâtında kısıtlanmıştır (O'nun zâtı hakkında düşünmek yasaklanmıştır) ama yarattıkları üzerinde düşünmek serbesttir. Hidayet O'nun yaratmış oldukları üzerinde düşünmektedir, çünkü hidayete erdiren O'dur ve hidayete zaten erdirmiştir. Körlük ise doğrudan Allah'ın zâtı hakkında düşünmektedir, çünkü O bunu kısıtlamış, yasaklamış ve yanlış yol kılmıştır. Bu, Allah Teâlâ'nın akıl sahiplerine hitap ettiği bir hitaptır ve bu hitap onların hayret ile imanlarını artırır, O'nun hükmüne gösterdikleri teslimiyeti kuvvetlendirir. Bu nedenle Allah Teâlâ bu âyette [Ve bunu, müminleri güzel bir imtihanla denemek için yaptı.] buyurmuştur. Burada imtihandan söz etmiş, yani "Bunu müminlerin bize olan imanını denemek için söyledik, imanı kemal mertebesine ulaşmamış, noksan düzeyde olan kimselerin imanını sarsacak olan bu tür çelişkili durumlardan imanlarının ne durumda olacağı konusunda onları imtihan etmek istedik." demiştir. Allah müminleri hayret içerisinde bırakmıştır ki bu da onun yukarıda zikrettiğimiz üzere, atma fiilini hem olumlaması hem olumsuzlaması şeklindeki imtihanıdır. Ve Allah bu-

nu güzel bir imtihan yapmıştır, yani kul fiili kendisinden olumsuzlarsa isabet etmiş olacak, olumsuzlamazsa yine isabet etmiş olacaktır. Geriye bu iki isabetten her ikisi de güzel olmakla beraber hangisinin kul için daha hayırlı olacağı meselesi kalmaktadır? İşte hayret konusu olan husus budur. Bu nedenle Allah bunu güzel bir imtihan olarak nitelemiştir. Hakk'a isabet eden kimse, yani yukarıdaki iki isabetten ya da hükümden herhangi birini seçeni diğer deyişle olumsuzlama hükmünü ya da olumlama hükmünü alan kimse, isabet etmeyene göre Allah katında çok daha büyük ecir alır. Bu nedenle Allah Teâlâ [Şüphesiz Allah işitendir, bilendir.] buyurmuştur.

ذٰلِكُمْ وَاَنَّ اللّٰهَ مُوهِنُ كَيْدِ الْكَافِرِينَ (١٨) اِنْ تَسْتَفْتِحُوا فَقَدْ جَاۤءَكُمُ الْفَتْحُۚ وَاِنْ تَنْتَهُوا
فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْۚ وَاِنْ تَعُودُوا نَعُدْۚ وَلَنْ تُغْنِيَ عَنْكُمْ فِئَتُكُمْ شَيْـًٔا وَلَوْ كَثُرَتْۙ وَاَنَّ اللّٰهَ مَعَ
الْمُؤْمِنِينَ (١٩)

18. Bu böyledir. Şüphesiz Allah, kâfirlerin tuzağını bozar. 19. Eğer siz fetih istiyorsanız, işte size fetih geldi! Ve eğer vazgeçerseniz bu sizin için daha iyidir. Yine dönerseniz, biz de yardıma döneriz. Topluluğunuz çok bile olsa, sizden hiçbir şeyi savamaz. Çünkü Allah müminlerle beraberdir.

[Eğer siz fetih istiyorsanız, işte size fetih geldi!]: Eğer zafer istiyorsanız işte zafer geldi.

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُٓوا اَطِيعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَوَلَّوْا عَنْهُ وَاَنْتُمْ تَسْمَعُونَۚ (٢٠) وَلَا تَكُونُوا
كَالَّذِينَ قَالُوا سَمِعْنَا وَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ (٢١)

20. Ey iman edenler! Allah'a ve resûlüne itaat edin, işittiğiniz halde O'ndan yüz çevirmeyin. 21. Ve işitmedikleri halde işittik diyenler gibi olmayın.

Allah Teâlâ yasaklayıcı bir şekilde [Ve işitmedikleri halde işittik diyenler gibi olmayın.] buyurmaktadır. Yani "anladık" dedikleri halde anlamayanlar gibi olmayın. Allah burada onların "işittik" şeklindeki sözlerini yalanlamış ve "Aslında işitmiş olanlar icâbet eder." buyurmuştur. Onlar işitmiş olsalardı icâbet ederlerdi. Zira Allah, kendisine herhangi bir yaratılmış varlığın mukavemet etmesinden münezzehtir. [Ve işitmedikleri halde] anlamadıkları halde. Burada da Allah onların Allah'tan anlamadıklarını ifade etmektedir ki bu bir kınamadır.

Bir başka vecih

Onlar işittikleri halde Allah onların işitmedikleri şeklinde hüküm vermiştir. Onlar her ne kadar işitiyor olsalar da işitmek kendilerinden olumsuzlanmış, işitmedikleri söylenmiştir. Nitekim onlar hakikatte söylenileni işitmiş ve anlamışlardır, çünkü kendilerine konuştukları dil ile hitap edilmiştir. Sonra da onlar hakkında [Onlar işitmezler/işitmedikleri halde] buyurmuştur, yani onlar hakkında, "İşittikleri halde bize göre işitmiş sayılmazlar." hükmünü vermiştir. Allah onlarda nasıl hüküm vereceğini söylememiş olsa bile, hal karinelerinden anlaşılan genel durum, cezalandırmadır. Fakat Allah'ın ihsanı ve böyle kimselerin günahlarını silmesi hakkındaki bilgimize göre, imkân gerçekte ortadan kalmaz. Eğer onun hükmü işitmeyen kimsenin hükmü ise Allah ona ihsanda bulunmuş, eğer hükmü bilip de amel etmeyen gibi ise ve Allah onu cezalandırmışsa o zaman da Allah ona âdil davranmış olur.

Bil ki Kitap ve Sünnet, işitme ve görmenin iki kısım olduğuna delâlet eder. Biri hakiki, diğer sıradandır. Sıradan olan kalbin kulakla duyması, gözle görmesidir ve bu mümin ve kâfirde umumi olarak vardır. Hakiki olan ise gözün kalp ile görmesi ve kulağın kalp ile işitmesidir. Allah pek çok âyette kâfirlerde işte bu görme ve duymanın bulunmadığını ifade etmiştir. Örneğin [Ve işitmedikleri halde işittik diyenler gibi olmayın.] âyeti ve "Onların sana baktıklarını görürsün ama onlar görmezler." (A'râf 7/198) âyeti böyledir. Bu âyetlerde onların sıradan görme ve işitmeleri kabul edilmekte, ama hakiki görme ve işitmeleri olumsuzlanmaktadır.

إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللّٰهِ الصُّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ (٢٢) وَلَوْ عَلِمَ اللّٰهُ فِيهِمْ خَيْرًا
لَأَسْمَعَهُمْ وَلَوْ أَسْمَعَهُمْ لَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ (٢٣)

22. Allah katında, yeryüzündeki canlıların en kötüsü gerçeği akletmeyen sağırlar ve dilsizlerdir. 23. Eğer Allah onlarda bir iyilik olduğunu bilseydi onlara işittirirdi. Onlara işittirmiş olsaydı yine de yüz çevirirmiş olarak dönerlerdi.

Bil ki Allah Teâlâ'nın [Eğer Allah bilseydi] şeklindeki ifadesi, sözü edilen şeyin bilinmiyor olmasını, bilinmesinin dilenmemiş olduğunu gerektirir. Bu söz de herhangi bir hususta bilginin ve iradenin olumsuzlanmasını ifade etmektedir. Ama bu olumsuzlanan şey hâdis bir şeye yönelik hususi bir taalluktan ibarettir, dolayısıyla olumlama ve olumsuzlama ancak sonradan var edilen şeye yöneliktir, yani mümküne yöneliktir. Bu hükmün varlıkla ya da yok-

lukla nitelenmiş olması fark etmez. Her halükârda burada "ilim", "*lev*" (eğer) edatı ile olumsuzlanınca taallukun yerine geçmiştir.

[Eğer Allah onlarda bir iyilik olduğunu bilseydi onlara işittirirdi.]: Varlık hayırdır, bu yüzden bu kimseler var edilmişlerdir. [Onlara işittirmiş olsaydı], onları var ettiğinde kendilerine işittirmiş olsaydı [yine de yüz çevirirmiş olarak dönerlerdi], kendi zâtlarına dönerlerdi. Çünkü onların istidadları kabule imkân vermez. O halde icâbet etmeyenin işitmiş olduğunu söyleme, böyle yaparsan Allah'ın bu kimseler hakkında vermiş olduğu habere muhalefet etmiş olursun. Zira Allah onlarda bir sağırlık olduğunu haber vermiştir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلّٰهِ وَلِلرَّسُولِ اِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْۚ وَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ
يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهٖ وَاَنَّهُٓ اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ (٢٤)

24. Ey iman edenler! Allah ve Peygamber, sizi hayat verecek şeye çağırdığı zaman icâbet edin. Allah'ın kişi ile kalbi arasına girdiğini ve sonunda O'nun katında toplanacağınızı bilin.

[Ey iman edenler!]: Yani söylediğimizi tasdik edenler.

[Allah ve Peygamber, sizi, hayat verecek şeye çağırdığı zaman icâbet edin.]: Allah ve peygamber şeklinde iki davetçi zikredildiği halde çağırma fiili tekil kullanılmıştır, çünkü Allah'a itaat eden resûle de itaat etmiş demektir. Zira resûl Allah'ın emir ile davetçidir, davetine icâbet edilecek olan Allah'tır. İnsan-ı kâmil'in ilâhî surette yaratıldığında bundan daha kuvvetli bir şekilde delil olacak bir başka Kur'ân âyeti daha yoktur, çünkü burada resûl kelimesinin başında "*li*" harf-i ceri getirilmiş, [Resûle icâbet edin] denmiştir. Allah Teâlâ'nın burada seslendiği müminlere Allah'ın ve resûlünün davetine icâbet etmelerini emretmiş olmasından bu ikisine icâbetin aynı olduğunu anlamaktayız. Haddizatında biz fiziksel işitme olarak sadece resûlün sesini duyarız, Hakk'ın kelâmını ise mânevî işitme olarak işitiriz. Allah ve Resûl kelimeleri, mütekellimin iki ismidir, kelâm ise Allah'a aittir. Müşahede edilen mütekellim Hazreti Muhammed aleyhisselâmın dilidir.

[Size hayat verecek şeye çağırdığı zaman]: Allah ve resûlü bizi sadece bize hayat verecek olan şeylere çağırır. Her iki halde de bizi çağıran Allah'ın resûlü Hazreti Muhammed aleyhisselâmdır. Bizi Kur'ân ile çağırdığı zaman tebliğci ve mütercimdir, davet Allah'ın davetidir, o zaman icâbetimiz Allah'a, kulak vermemiz Hazreti Peygamber aleyhisselâm olur. Ama bizi Kur'ân olmaksızın kendi sözleri ile çağırdığı zaman da davet onun davetidir ve icâbe-

timiz ona olmalıdır. İcabet etmemiz açısından bu iki davet arasında herhangi bir fark söz konusu değildir. Her ne kadar bu iki davet, davet sahibi açısından farklılık arz ediyor olsa da icâbet açısından fark eden bir durum yoktur. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle buyurmuştur: "İçinizden birinin koltuğuna yaslanıp da bana kendisinden bir haber geldiği zaman, 'Bana Kur'ân oku.' dediğini duymamayım. Allah'a yemin olsun ki o da (benden gelen haber de) Kur'ân gibidir ya da ondan daha fazlasıdır."[2] Buradaki "daha fazlasıdır" ifadesinin kullanılmış olmasının sebebi şudur: Allah'ın kelâmını biz ister Allah'tan işitmiş olalım ister Hazreti Peygamber aleyhisselâmdan, her halükârda o Allah kelâmıdır. Bunu Allah, kulunun dili ile, peygamberinin tebliğ ettiği şekilde söylediği zaman -ki o peygamber kendi arzusundan konuşmaz- bu durumda hiç kuşkusuz ki, söylenen şey "daha fazlası" olacaktır, çünkü biz onu resûlden duymuş olacağız.

Davet edilen kimse neye davet edildiği üzerinde düşünmelidir. Eğer o davette kendisinde bulunana ilave bir ilmi hayat var ise o zaman onunla hayat bulur. Allah'ın ya da resûlünün davet ettiği şeye icâbet etmek gerekir, çünkü Allah bizleri bize hayat verecek olan şeye davet ettiği zaman ona icâbet etmemizi emretmiştir. Allah ve resûlü kişiye hayat verecek olandan başka bir şeye davet etmez. Kişi kendisinde bulunmayan, kendisi için yabancı olan bir hayatın tadını bilmeseydi, kendisini kimin davet ettiğini de bilmezdi. Bizim için talep edilen şey, bize hayat verecek olanın hasıl olmasından başka bir şey değildir. Bu nedenle bizler kulak verip işitir ve itaat ederiz. Bu nitelikte olan kimse davete icâbet ettiği zaman işittiği şeyden kendisine bir hayat hâsıl olur ve o hayat ile işiten kimsenin kalbi hayat bulur. Eğer işittiği şey kendisinden bir ameli yerine getirmesini istiyorsa ve o da o ameli yerine getirirse o zaman onun için üçüncü bir hayat daha hâsıl olur. O halde kulun Allah'ın ve resûlünün duasına kulak vermediği zaman nelerden mahrum olduğuna bir bak ve iyi düşün! Farzlarda Allah'a icâbet, sünnetlerde de Hazreti Peygamber aleyhisselâma icâbet söz konusudur.

İşaret

Şekilci âlimler Allah kelâmı denince sadece Kur'ân ve Furkan olarak isimlendirilen muayyen kelâmı ve Allah'ın resûlü denince de sadece Hazreti Muhammed aleyhisselâmı anlarlar. Oysa ârifler bunu umumileştirip her kelâm-

2. Ebû Dâvud, Sünnet, 6; Tirmizî, İlim, 10.

da işitirler. Onlar Kur'ân'ı Furkan olarak değil, Kur'ân olarak işitirler. Risaleti umumileştirirler. Nitekim âyette geçen "resûl" kelimesinin başında bulunan elif lam takısı âriflere göre cins ve kapsamlılık ifade eder. Yoksa ahd, yani bilinen resûl anlamı ifade etmez. Dolayısıyla âlemdeki her davetçi bâtınî olarak Allah'ın resûlüdür. Bunlar zâhirde farklılaşırlar. Ârif şeytanın risaleti ile karşılaşınca bile onun asıl alacağını bilir ve sonuçta mesut olur, ârif olmayanlar ise bu durumda bedbaht olurlar. Çünkü onlar bu mârifete sahip olmayan kimselerdir. İçlerinde ârifler dâhil olmak üzere bütün müminler Allah'ın peygamberi olan resûllerin risaleti ile karşılaşmak, onu almak suretiyle mesut olurlar. Bu risaletin getirmiş olduğu ile amel eden kimse sadece iman eden, fakat amel etmeyip fiil olarak isyan eden mümine göre daha mesut olur. Âlemden hareket ve intikal eden her şey ilâhî bir resûldür, bu hareket eden şey ne olursa olsun fark etmez, çünkü tek bir zerre dahi Allah Teâlâ'nın izni olmadan hareket etmez. Ârif o şeyin hareketi ile ne söylediğine, ne getirdiğine bakar; ondan daha önce sahip olmadığı bir ilmi elde eder. Ancak âriflerin bu tür resûllerden aldıkları şeyler birbirinden farklılık arzeder, bunun sebebi ise resûllerin farklılığıdır. Onların delâlet sahibi resûllerden, peygamberlerden (aleyhimusselâm) almaları ile fark ederek yahut fark etmeden Allah'ın izni ile hareket eden diğer resûllerden almaları aynı değildir. Fark ederek Allah'ın izni ile hareket edenlerden biri İblis'tir, çünkü o dostu olan kimseye "İnkâr et!" der, ama ârif bundan ilâhî bir telakki alır ve Hakkın emrettiği örtme mânasını kavrar ve örter. Bu durumda Allah tarafından kovulmuş şeytan olan bu resûl, ârif için Allah'ı hatırlatan, O'ndan bir uyarı getiren elçi olur. Böylece bu ârif örtmesi ile mesut olur, oysa bu, aynı mesajı kendisine ileten şeytanın maksadı değildir. Velhasıl bütün âlem ârif nezdinde Allah'tan kendisine gönderilmiş resûldür. Ârif için Allah ve onun risaleti (yani bu âlem), bir rahmettir. Çünkü resûller ancak rahmet olarak gönderilirler. İmtihan olarak gönderildikleri zaman bile bu imtihanın içinde bir rahmet yer alır, çünkü ilâhî rahmet her şeyi kuşatmıştır, bu rahmetin içerisinde yer almayan hiçbir şey yoktur.

وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ (٢٥)

25. Aranızdan yalnız zalimlere erişmekle kalmayacak fitneden sakının, Allah'ın azabının şiddetli olduğunu bilin.

[Aranızdan yalnız zalimlere erişmekle kalmayacak fitneden sakının.]: Yalnız zalimlere erişmekle kalmayacak, aksine zalimi de haklıyı da kapsayacak olan fitneden sakının. Ancak bu kimselerin halleri kıyamette farklı olur, haklı olan mesut bir şekilde, zalim olan ise bedbaht bir şekilde haşredilir. Bu tıp-

kı Mekke ve Medine arasında yerin dibine geçirilen ordunun durumu gibidir ki o orduda gönülsüz olarak, alıkonulmuş bir şekilde oraya gelmek zorunda olanlar da vardı. Hazreti Âişe bu konuda Hazreti Peygamber aleyhisselâma soru sormuş, o da "Onların her ne kadar hepsi yerin dibine geçirilmiş olsalar da hepsi niyetlerine göre haşredileceklerdir."[3] buyurmuştur.

Bak yeryüzüne ve hayırların
Rahmân'ın orada ortaya çıkardıklarına
Onun imarı olmalıdır
Tıpkı Vâdi'l-Kur'â'nın durumu gibi.
Direkleri çökmüş, bir zaman
İnsanların ondaki kötülüğü değiştirmemesinden
Allah'ın cezası bütün sakinlerini kuşatmış
Yöneleni de yüz çevireni de helâk etmişti
O'ndan bize gelen nas tam da böyledir
Muhkem *Zikr*'inde bu şekilde yazılıdır
Orada buyurur ki sakının fitneden
Ve sözü tamamlar tam da bu hususta nazar ettirerek.
Münezzehtir bizlere kendisini bildiren
Bizi cezalandırmaya kadir olarak
Bu söylediğim açıktır
Enfâl sûresinde yazılmıştır.

Bu umumi fitne ve kapsamlı ceza Hak Teâlâ'nın "O dilediğini yapar." (Hac, 22/18) âyetinde ifade edilen sıfatından kaynaklanır, çünkü bu ifadenin zâhirî adaleti gerektirmez ama bâtını ilâhî lütfu gerektirir. Âhirette kimse kimsenin yükünü sırtlanmaz, burada ise cezanın umumiliği söz konusu olduğunda durum böyle değildir.

[Allah'ın azabının şiddetli olduğunu bilin.]: Müstehak olanı da olmayanı da zalimi de mazlumu da suçluyu da suçsuzu da kapsayan azaptan daha şiddetli ne olabilir ki? Bu, dünyevi cezaların özelliklerinden biridir, çünkü dünya her şeyin karışık olduğu bir diyardır. Âhiret cezaları ise böyle değildir, çünkü âhiret (iyi ile kötünün, hak ile batılın, zalim ile mazlumun) ayrılıp temyiz edildiği diyardır. Orada ceza sadece müstehak olana verilir. Dünyada ise suçsuza verilen şey ceza değil, imtihandır, zalime verilen ise cezadır. Zira o, onun zulmünün akabinde verilmiştir. O halde sen daima bütün övgüye değer zâtî hallede Allah ile birlikte bulun ki Allah da senden razı olsun. Daima salih amel üze-

3. Müslim, Fiten, 8.

re ol, hele de fesat çoğalıp umumi hale geldiği zaman buna dikkat et. Zira Allah'ın insanlara bir azap göndermesinden ve bu azabın salih-zalim herkesi kapsamasından emin olamazsın. Böyle bir azap geldiği vakit kıyamette hayır ameli üzere haşredilenlerden olmaya çalış. Nebîler bile, daima Allah'a itaat etmelerine ve O'nun huzurunda bulunmalarına rağmen yine de Allah'ın umumi bir azap göndermesi durumunda salih-zalim herkesin bundan payını alacak olmasından emin olamamışlardır. Bu nedenle Hazreti Peygamber aleyhisselâm sıklıkla "Altımda olandan aldatılmaktan Allah'a sığınırım.] şeklinde dua etmiştir.

وَاذْكُرُوا إِذْ أَنْتُمْ قَلِيلٌ مُسْتَضْعَفُونَ فِي الْأَرْضِ تَخَافُونَ أَنْ يَتَخَطَّفَكُمُ النَّاسُ فَآوَاكُمْ
وَأَيَّدَكُمْ بِنَصْرِهِ وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (٢٦) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا
تَخُونُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ وَتَخُونُوا أَمَانَاتِكُمْ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ (٢٧)

26. Hatırlayın ki bir zaman siz yeryüzünde âciz tanınan az (bir toplum) idiniz; insanların sizi kapıp götürmesinden korkuyordunuz da şükredesiniz diye Allah size yer yurt verdi; yardımıyla sizi destekledi ve size temizinden rızıklar verdi. 27. Ey iman edenler! Allah'a ve Peygamber'e hainlik etmeyin; (sonra) bile bile kendi emanetlerinize hainlik etmiş olursunuz.

Allah bu hainlik hususunda sırf müminlere seslenmektedir. Eğer müminsen bunun muhatabı sensin. [Ey iman edenler! Allah'a ve Peygamber'e hainlik etmeyin]. Allah'a hainlik etme hususu şöyledir:

Bil ki Allah sana, kendisine geri vermek üzere bir emanet vermiş olduğu gibi kendisine geri vermeyip senden başkasına ulaştırman için de bir emanet vermiştir. Bu ikincisi tıpkı bir elçilik gibidir. Nitekim Allah Teâlâ "Ey resûl! Rabbinden sana indirileni tebliğ et (ulaştır), eğer tebliğ etmezsen onun risaletini (elçiliğini) tebliğ etmemiş olursun." (Mâide, 5/67) ve "Resûle düşen sadece tebliğdir." (Mâide, 5/99) buyurmuştur. Allah'a iade edeceğin emanetler ise seni emin ve güvenilir bulup tevdi ettiği ilimlerdir ki bu ilimleri izhar edip ortaya çıkarırsan onları senden tıpkı Hak'tan işitir gibi işitmeyen kimse sapabilir. Sende böyle bir ilim hâsıl olur ve sen Hakk'ın kendisine kulak, göz ve bütün kuvvetleri olduğu, fakat bu ilme de sahip olmayan birini görürsen işte o zaman bu ilmi ona verirsin, çünkü o kimse bu ilmi senden sadece Hakk'ın işitmesi ile işitecektir. Bu durumda bu ilim Hakk'ın kendisine kulak olduğu o kimsede daha önce bilmediği bir fayda hâsıl edecektir. Ancak bu ilim emanetini taşıyan kimse, kendisine bu ilmi verdiği kimsenin bu özelliklere sahip olduğunu, yani Hakk'ın o kimsenin gözü, kulağı olduğunu biliyor olması ge-

rekir. Aksi takdirde (o kişinin böyle biri olduğunu bilmeden ona bu ilmi verirse) Allah'a ihanet etmiş olur ki Allah, kendisine ihanet etmeyi yasaklamıştır. Yine Allah'a ihanetin kapsamına giren hususlardan biri de Allah'ın belirlemiş olduğu hadlerden herhangi birini bilerek ihlâl etmektir. Zira Allah Teâlâ "Her kim Allah'ın hadlerini aşarsa nefsine zulmetmiş olur." (Talak, 65/1) buyurmaktadır. Yine Allah ehline ihanet eden de Allah'a ihanet etmiş olur. Elinde olan ve Allah'ın onu kendisine iade etmeni emretmiş olduğu her işle ilgili olarak durum budur, yani eğer onu iade etmezsen, bu Allah'a ihanet kapsamına girer. Allah Teâlâ "Her şey O'na döner." (Hûd, 11/123) buyurmuştur.

Peygambere ihanet ise Allah'ın sana verdiği edeple ilgilidir, yani Hazreti Peygamber aleyhisselâm karşısında takınman gereken edebi takınmazsan ona ihanet etmiş olursun. Eğer ona edepli davranmazsan emaneti iade etmemiş ve Allah sana güvenip itimat ettiği bir konuda O'nun resûlüne ihanet etmiş olursun. Hazreti Peygamber aleyhisselâma hıyanet sayılacak hususlardan biri de onun senden talep etmiş olduğu üzere, yakınlarına ve Ehl-i beyt'ine sevgi göstermemendir, çünkü bizim kendilerini sevmemiz konusunda Hazreti Peygamber aleyhisselâm ve Ehl-i beyt aynı konumdadır. Kim Hazreti Peygamber aleyhisselâmın Ehl-i beyt'ini hoş görmez, sevmez ise bizzat Hazreti Peygamber aleyhisselâmı hoş görmemiş, sevmemiş olur. Çünkü Hazreti Peygamber aleyhisselâmın kendisi de Ehl-i beyt'ten biridir. Ehl-i beyt sevgisi bölünüp parçalanamaz, yani onlardan bir kısmını sevip bir kısmını sevmemek olmaz. Çünkü sevgi, "*ehl*"in (ailenin) herhangi birine değil, tamamına yöneliktir. Bunu aklında iyi tut ve Ehl-i beyt'in değerini bil. Zira kim Ehl-i beyt'e ihanet ederse Hazreti Peygamber aleyhisselâma ihanet etmiş olur. Yine her kim Hazreti Peygamber aleyhisselâmın sünnet olarak belirlediği şeylerden birine ihanet ederse Hazreti Peygamber aleyhisselâma ihanet etmiş olur. Hazreti Peygamber aleyhisselâma ihanet kapsamında sayılacak hususlardan bir başkası da peygamberler arasında üstünlük yarışı yapman, onların kimini diğerine üstün görmendir. Her ne kadar Allah Teâlâ'nın "Biz nebîlerin bazılarını diğer bazılarına üstün kıldık." (İsrâ, 17/55) ve "İşte bu resûllerden bazılarında diğerlerine üstün kıldık." (Bakara, 2/253) gibi âyetlerde ifade buyurduğu üzere onlardan bazılarını diğerlerine üstün kılmış olsa da bizim böyle bir hakkımız yoktur. Bu sadece Allah'ın hakkıdır, O kullarından dilediğini dilediğine üstün kılar, ama biz bunu ancak O'nun bildirmesi sayesinde bilebiliriz. Bu tamamen Hak Teâlâ'nın onlar hakkında bildiği şeylere bağlıdır ki bunu da hiçbirimiz bilemeyiz. Bu mertebelere girme ve bu konularda hüküm verme hakkımız yoktur. Hazreti Peygamber aleyhisselâm da peygamberler arasında doğrudan Allah'ın verdiği bir bilgi olmaksızın üstünlükten söz etmeyi

ve kendisini başka bir peygamberden üstün tutmamızı yasaklamış, hatta doğrudan Yûnus aleyhisselâmın adını vererek bu yasağını ifade etmiştir. Allah'tan gelen bir bilgi olmaksızın bir peygamberi başkalarına üstün tutan kimse Hazreti Peygamber aleyhisselâma ihanet etmiş ve Hazreti Peygamber aleyhisselâmın belirlemiş olduğu sınırı çiğnemiş olur.

[Bile bile kendi emanetlerinize hainlik etmiş olursunuz.]: Emanete ihanet ise şeriat tarafından kabul edilen bütün emanetleri kapsar. Allah Teâlâ "Allah size emanetleri ehline vermenizi emreder." (Nisâ, 4/58) buyurmuştur. Hazreti Peygamber aleyhisselâm da "Hikmeti ehli olmayanlara vermeyiniz, böyle yaparsanız hikmete haksızlık etmiş olursunuz. Ama hikmeti ehli olandan da sakınmayınız, böyle yaptığınız zaman da hikmet ehline haksızlık etmiş olursunuz."[4] buyurmuştur. Hıyanet de haksızlıktır. Hikmet bir emanettir ve ona ihanet etmek, onu ehli olmayana, o kişinin hikmet ehli olmadığını bilerek vermek demektir.

[Bile bile]: Allah bilmeden hareket eden kimseden mesuliyeti kaldırmıştır. Ancak insana, gerekli hususlarda bilgi sahibi olmasını da emretmiştir. Dolayısı ile kişi bilgi edinmeye çabalamaz, bu husustan geri kalırsa mâzur değildir.

وَاعْلَمُوا اَنَّمَا اَمْوَالُكُمْ وَاَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَاَنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُ اَجْرٌ عَظِيمٌ (٢٨)

28. Biliniz ki, mallarınız ve çocuklarınız birer fitne/imtihan sebebidir ve büyük mükâfat Allah'ın katındadır.

Fitne imtihan demektir. Örneğin "*fetentü el-fıddate bi'n-nâr*" (Gümüşü ateşle sınadım.) denir. Allah Teâlâ da [Mallarınız ve çocuklarınız birer fitne/imtihan sebebidir.] buyurmakta, yani onlarla bizleri imtihan ettiğini söylemektedir. Yani, "Bu nimetler sizi bizden ve durmanız için belirlediğimiz sınırlardan perdeleyecek mi, bu konuda sizi imtihan ederiz." demektedir. Bunlar, yani mal ve çocuklar iddianın doğruluğu ya da yalanlığı konusunda bir imtihan vesilesidir. İnsan mal sahibi olsa da onunla hayır işlese diye temenni eder, Allah da ona bu temennisi karşılığında, amel etmiş kimsenin sevabını verir. Çünkü niyeti amelinden hayırlıdır. Bu yüzden ona daha büyük bir pay yazar. Hâlbuki bu durumda mal henüz başkasının zimmetindedir ve onun elinde bir şey yoktur. Fakat temenni ettiği mal ya da imkân eline geçtiği zaman başlangıçta niyet ettiği o hayır amelini yerine getirmesi üzerine bir vecibe olur. Eğer onu yapmazsa başta niyet ederek kazandığı sevabı artık kazanamaz. İşte bu nokta-

---

4. Benzer bir rivayet için bkz. İbn Mâce, Sünnet, 17.

da fitne ve imtihan söz konusudur. Bilgisi olmayan kimse âyette geçen "mallarınız" ifadesinde malın insanlara nispet edilmesini, mülkiyet zanneder ve bunun mülkiyet ifade etmeyip sadece istihkak ifade ettiğini bilmez. Oysa bu tıpkı "hayvanın semeri" ya da "evin kapısı" şeklindeki tamlamalarda olduğu gibi, mülkiyet değil, istihkak ifade eder. Nitekim Allah Teâlâ "O'nun sizi halife kıldığı mallardan infâk ediniz." (Hadîd, 57/7) buyurmuştur. Yani bu mallar bize ait değildir. Allah Teâlâ malı ve evlatları kullarını imtihan ettiği birer vesile kılmıştır, çünkü kalp bunlara bağlanır. Bunlar tabii olarak sevilen şeylerdir. Bunlarla, özellikle de mal ile başka bir şey ile ulaşılamayacak olan iyi ve kötü amellere, işlere ulaşılabilir. Eğer kula tabiatı baskın gelirse malında tasarruf ederken durması gereken sınırda durmaz, aksine onunla bütün arzularını yerine getirir. Mala mal isminin verilmesinin sebebi, kalbin ona meyletmesidir. Çünkü kul salih ise mal ile yarın rabbi katında karşılığını göreceği bütün hayır işlerine ulaşabilir, salih değilse de bütün arzularına ulaşabilir. Evlat ise ebeveyn tarafından doğrulduğu için sevilir, ebeveyn ona failin fiiline, sanatkârın sanatına meylettiği gibi meyleder. Kişinin evlat sevgisine meyli zâtîdir. Eğer evladını sevmiyorsa bu evlattaki kötü ahlâk ya da davranış gibi ârızî bir özellikten kaynaklanır. Yani kişinin evladına buğzu ârızîdir. Âyette evlattan önce malın zikredilmesinin sebebi, malın insan tarafından evlat gibi seviliyor olmasındandır. [Ve büyük mükâfat Allah'ın katındadır.] Mal ve evlatlarınızdan herhangi birinden sizi mahrum bırakır, size onların kaybını yaşatırsa, asıl büyük mükâfat O'nun katındadır.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِنْ تَتَّقُوا اللّٰهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا وَيُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّـَٔاتِكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ
وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظ۪يمِ ﴿٢٩﴾

29. Ey iman edenler! Eğer Allah'tan korkarsanız O, size Furkan verir, suçlarınızı örter ve sizi bağışlar. Çünkü Allah büyük lütuf sahibidir.

[Ey iman edenler!] Hak Teâlâ "ey" (*yâ eyyuhâ*) nidasını sadece müminlere ve genel mânada insanlara yönelik kullanır.

[Eğer Allah'tan korkarsanız]: Bu, imanın getirmiş olduklarını taklit ederek amel etmektedir, böylece bu amel, Allah'ı bilmeyi doğurur. O zaman da kişi Hakk'ı bâtıldan ayırt edecek bir sahih basirete sahip olur. Bu basiret içerisinde taklit yer almaz. Takva sahibinin ilmini Allah üstlenir, bu yüzden onun ilmine şek ve şüphe girmez.

[O, size Furkan verir.]: Burada mümine hitap ediyor ve ona "iman, yani Kur'ân'ın mânalarını anlayacağınız iman verir, böylece mütekellimin maksa-

dını anlarsınız" demektedir. Çünkü mütekellimin kelâmının mânasını anlamak, o kelâmın ihtiva ettiği anlam ihtimallerinin tamamını bilmekle, dilbilimcilerin uzlaştıkları bütün anlam seçeneklerinden haberdar olmakla olur. Anlamak mütekellimin neyi kastettiğini anlamak demektir. Acaba mütekellim o kelâmın ihtiva ettiği ihtimallerin hepsini kastetmiş midir, yoksa sadece onlardan bazılarını mı kastetmiştir? Bu itibarla önce "kelâmı anlamak" ile "mütekellimi anlamak" arasında ayrım yapman gerekir ki talep edilen ikincisidir. Mütekellimden anlayan kelâmı zaten anlamıştır, ama kelâmı anlayan herkes ille de mütekellimi anlamış, onun kastettiği şeyi anlamış demek değildir. Burada Allah Teâlâ'nın [O, size Furkan verir] ifadesinde kast edilen şey keşif ilmidir. Bu da bir başka âyette "Allah'tan korkun, Allah size öğretiyor." (Bakara, 2/282) şeklinde ifade edilmiştir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm da "Kim bildiği ile amel ederse Allah ona bilmediklerine dair ilmi de verir."[5] buyurmuştur. Bu vehbî ilim değil, takva ile elde edilen kesbî bir ilimdir. Çünkü Allah bu ilmin elde edilmesi için takvayı yol olarak tayin etmiştir. Vehbî ilim ise herhangi bir sebep olmaksızın, salt Allah katından verilmek suretiyle hâsıl olur, Allah böylece kişiye insanların çoğu için gayb olan ilâhî ilimlerde bir Furkan verir. Bu Furkan ile müşriklerin tapındıkları ile ilâhlar ile Allah'ı birbirlerinden ayırt edersiniz, bu Furkan sayesinde Allah'tan idrak etmiş olduğunuz haber ilmiyle takvadan hâsıl olan ilmi ve nazardan hâsıl olan ilmi birbirinden ayırt edersiniz. Bu Furkan ile temyiz yaparsınız, Allah hakkında gerekli olanlar ile sizin hakkınızda gerekli olanları temyiz edersiniz, böylece her hak sahibinin hakkını verirsiniz. Allah'a dair ilmi takvadan almak en üstün mertebede alınan ilimdir, çünkü bu ilmin her türlü hüküm, her hâkim üzerinde hükmü vardır. Takva sahibi olduğunu iddia ettiği halde bu Furkan'a sahip olmayan kimse iddiasında sadık değildir.

Allah seni Rûhu'l-Kuds ile teyit etsin, bil ki takva sahibi sırf takvası ile Furkan'ı elde eder. Zira takvalı olmasaydı tefrik de edemezdi. Takvanın ürettiği bu Furkan ancak Allah'ın öğretmesi ile olur, fikri nazarın bunu elde etme konusunda takva dışında bir yolu yoktur. Nebîliğinden önce hiçbir peygamber Allah hakkında nazarî bir bilgiye sahip değildir. Zaten böyle bir bilgi ona gerekli de değildir. Aynı şekilde seçilmiş herhangi bir velînin Allah hakkında önceden nazarî bir bilgisi yoktur. Allah hakkında öncesinde nazarî bilgisi olan velî -velî olsa bile- seçilmiş olmadığı gibi aynı zamanda Allah'ın ilâhî kitaba vâris kıldığı kimselerden değildir. Çünkü nazarî düşünme onu Allah hakkında, diğer durumlardan ayırt etmesini sağlayan bir özellikle sınırlar ve

---

5. Aclûnî, *a.g.e.*, c. 2, s. 316; İbn Receb el-Hanbelî, *Câmi'u'l-Ulûm ve'l-Hikem*, c. 2, s. 297, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, h. 1422.

bütün varlığı O'nunla ilişkilendirmeyi başaramaz. Böyle bir durumda o insan salt tenzihten başka bir hükme sahip olmaz. Bu gücüyle Allah hakkında bir inanç sahibi olup O'ndan inancına aykırı bir şey geldiğinde, onu reddederek O'nun katından gelen haberleri destekleyen delilleri zayıflatır. Allah bir kuluna inayet nasip ederse, kendisini seçmeden önce onu nazarî bilgilerden korur, onu kendisine ayırarak nazarî ilimlerle ilgilenmesinin önüne perde çeker, ona Allah'a ve peygamberin diliyle O'nun katından gelen hususlara imanı nasip eder. Bu durum, peygamberin daveti genel olan bu ümmet hakkında da böyledir. Peygamberlerin gelmediği fetret döneminde yaşayan önceki nebîlik dönemlerinde böyle bir insana maişetiyle ve sanatlarla ilgilenmek sevdirilir. Veya böyle bir insan, aritmetik, geometri, gök bilimi, matematik veya tıp gibi Allah'a dair olmayan ilimlerle ilgilenir. Nebîliğin devam ettiği vakitte böyle biri Allah'ın bilgisinde "seçilmiş nebî" olacağı takdir edilmiş birisi olabilir ve kalbi Allah hakkında herhangi bir sınırlanmadan temizlenmişken kendisine vahiy gelir. Bu esnada onun kalbinde Allah hakkında aklın idrakiyle sınırlanmış bir inanç yoktur. Kendisi nebî olmasa bile, yaşadığı topluma peygamber geldiğinde onun getirmiş olduğu vahyi kabul eder. Bunun nedeni, idrak aracının saflığı ve temizliğidir. Sonra imanın gereğiyle amel eder ve rabbinden sakınıp takvalı olur, Allah da kalbine Furkan ihsan eder. Başka birisi için böyle bir ihsan yoktur. Allah Teâlâ yaratıklarındaki âdetini böyle uygular. Aklî nazar ehli olan kimse mesut olsa bile, iman yolundan ve takvadan başka bir yolla Allah'a dair bilgisi bulunmayan saf insanın mertebesine çıkamaz. Böyle birisi bu nitelikteyken nebîlerin vârisidir ve onlarla beraberdir, onların derecesinde bulunur. Takvanın insana kazandırdığı bu Furkanın özel bir Furkan olması gerekir. Söz konusu bu Furkan Kur'ân'daki Furkan'dır çünkü Kur'ân özü gereği Furkanı içerir. Bu Furkan yüce Kur'ân ile amel edenin elde edeceği neticedir. Kur'ân'ın neticeleri onun sıfatlarının farklılığına göre farklılaşır. Mutlak Kur'ân mukayyet Kur'ân'ın verdiğinden başka bir netice verir. Allah Kur'ân'ınını azamet, mecd (şeref) ve kerîm olmakla kayıt altına almıştır. Sadece bu Furkan'a kulun takvası tarafından yaratılmış olma özelliği nispet edilir, çünkü onu meydana getiren şey takvadır. Onun yaratılışı ise ya sahibi adına zuhurudur ki bu durumda zuhurdan önce de varlığını sürdürür. Ya da daha önce yokken meydana gelir. Bu ise yaratma değil, zuhurdur. Çünkü âyetin devamında [sizden örter] buyurmaktadır ki örtmek zuhurun zıddıdır. Kul rabbine karşı takva sahibi olurken kendini O'na nispet edilen kötü işlere karşı Hakk'ın siperi yapar. Ya da sadece Allah'ın yardımıyla üstesinden gelebileceği zorluklara karşı rabbini kendine siper edinir. Takva sahibi olan kimsenin Allah'ın verdiğinin dışında bir gücü ve kudreti yoktur. Bu durum "Yalnız senden yardım

dileriz." (Fâtiha, 1/5) âyetinde de ifade edilmiştir. Böyle yapan kimse bütün güçlükleri O'nunla karşılar. Bir başka açıdan [size kötülüklerinizi örter] ifadesi, "Sizi kötü duruma sokup üzecek şeyleri sizden örter ve böylece onları müşahede etmek size acı vermez." anlamına gelir. Zira kötü bir şeyi, o şeye mâruz kalması mümkün olan kimse müşahede ettiği zaman (ona mâruz kalmasa, onun mahalli olmasa bile) sırf onu görmek onu üzer. Bu da kendisindeki vehim ve aklî imkânın hükmünden kaynaklanır. [Sizi bağışlar], yani sizin için umumi ya da muayyen ve hususi duada inayet gösterdiğiniz kimseleri örter. Hususi dua özellikle bir şahıs ya da bir tür için yapılan duadır, umumi dua ise kendilerine kötü bir şeyin isabet etmesi mümkün olan bütün Allah kulları hakkında yapılan genel duadır.

[Çünkü Allah büyük lütuf sahibidir.]: Kendisine rahmeti vâcip kılmış olmakla ve gerek usul gerek fürû konularında isyankâr olup da azaba müstehak olan kimselere bu rahmeti ile lütufta bulunur.

وَاِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ اَوْ يَقْتُلُوكَ اَوْ يُخْرِجُوكَ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللّٰهُ وَاللّٰهُ
خَيْرُ الْمَاكِرِينَ (٣٠) وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا قَالُوا قَدْ سَمِعْنَا لَوْ نَشَاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هٰذَا
اِنْ هٰذَا اِلَّا اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ (٣١) وَاِذْ قَالُوا اللّٰهُمَّ اِنْ كَانَ هٰذَا هُوَ الْحَقَّ مِنْ عِنْدِكَ فَاَمْطِرْ
عَلَيْنَا حِجَارَةً مِنَ السَّمَاءِ اَوِ ائْتِنَا بِعَذَابٍ اَلِيمٍ (٣٢)

30. İnkâr edenler, seni bağlayıp bir yere kapamak veya öldürmek, ya da sürmek için düzen kuruyorlardı. Onlar düzen kurarken, Allah da düzenlerini bozuyordu. Allah düzen yapanların en iyisidir. 31. Âyetlerimiz onlara okunduğu zaman, "İşittik, işittik! İstesek biz de aynını söyleyebiliriz; bu sadece eskilerin masallarıdır." derlerdi. 32. Hani (o kâfirler) bir zaman da: "Ey Allahım! Eğer bu kitap senin katından gelmiş bir gerçekse üzerimize gökten taş yağdır yahut bize elem verici bir azap getir!" demişlerdi.

[Hani (o kâfirler) bir zaman demişlerdi ki: Ey Allahım!]: Ey Allahım ifadesi, "Allah'ı kast ederiz, O'na yöneliriz anlamına gelir." Aslı, Allah ile emniyet bulduk, ona yöneldik şeklindedir.

[Eğer bu Kitap senin katından gelmiş bir gerçekse üzerimize gökten taş yağdır yahut bize elem verici bir azap getir!]: Bu sözü sırf kalplerinin körlüklerinden söylemişlerdi, çünkü onlar bunun mümkün olduğunu biliyorlardı. Fakat Allah onları "Bizlere yönle, bağışla, bizi mesut et." demeye muvaffak kılmamıştı. Söyledikleri şey abartılı bir yalanlama idi, zira onlar Hazreti Peygamber aleyhisselâmın doğru söylediğine dair en ufak bir ihtimal verselerdi

bunu söylemezlerdi. Zira nefisler kendilerine gelecek menfaatleri elde etme ve zararları savuşturma isteği ile yaratılmıştır.

وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَاَنْتَ فٖيهِمْۜ وَمَا كَانَ اللّٰهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ (٣٣) وَمَا لَهُمْ
اَلَّا يُعَذِّبَهُمُ اللّٰهُ وَهُمْ يَصُدُّونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَمَا كَانُٓوا اَوْلِيَٓاءَهُۜ اِنْ اَوْلِيَٓاؤُ۬هُٓ اِلَّا
الْمُتَّقُونَ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (٣٤)

33. Oysa sen içlerinde iken Allah onlara azap etmez. Onlar bağışlanma dilerlerken de elbette Allah azap edecek değildir. 34. Yoksa Mescid-i Harâm'a girmekten menederlerken Allah onlara niçin azap etmesin? Hem de O'nun dostu değiller; O'nun dostları ancak karşı gelmekten sakınanlardır. Fakat çoğu bunu bilmiyorlar.

Allah hiçbir cahili velî edinmez. Velâyetin şartları arasında ilim yer alır ama iman yer almaz. Çünkü imanın dayanağı haberdir. Herhangi bir şekilde Allah'ı birleyenler Allah'ın velîleridir, çünkü onlar en şerefli mertebeye ermişlerdir. Bu velâyet feleğinin altında hangi yolla olursa olsun tevhid inancına ulaşmış olan herkes dâhil olur. Hali sakınma (takva) olan kimse nasıl ferahlar ve lezzet bulabilir ki? Sakınan kimsenin takvası, sakınması ve korkusu, teklif makamının hakkını verememekle ilgilidir, mesul olduğunu bildiği içindir. Bu onu hiç bırakmaz ki sevinsin, makamın izzeti ile ferah bulsun. Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Ben içinizden Allah'tan en çok korkan ve korktuğum şeyi en iyi bilenim."[6] buyurmuştur ki bu sözü sahabiler ona "Senin geçmiş ve gelecek günahlarını Allah bağışlamıştır." dedikleri zaman söylemiştir. Dolayısıyla dünyada nebîlerin ve resûllerin halleri hep ağlamak olmuştur, zira onların durumları, imtihanından sakınılacak bir haldir.

وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ اِلَّا مُكَٓاءً وَتَصْدِيَةًۜ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ
(٣٥) اِنَّ الَّذٖينَ كَفَرُوا يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ لِيَصُدُّوا عَنْ سَبٖيلِ اللّٰهِۜ فَسَيُنْفِقُونَهَا ثُمَّ تَكُونُ
عَلَيْهِمْ حَسْرَةً ثُمَّ يُغْلَبُونَۜ وَالَّذٖينَ كَفَرُٓوا اِلٰى جَهَنَّمَ يُحْشَرُونَۙ (٣٦) لِيَمٖيزَ اللّٰهُ الْخَبٖيثَ
مِنَ الطَّيِّبِ وَيَجْعَلَ الْخَبٖيثَ بَعْضَهُ عَلٰى بَعْضٍ فَيَرْكُمَهُ جَمٖيعًا فَيَجْعَلَهُ فٖي جَهَنَّمَۜ
اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ (٣٧)

35. Kâbe'deki tapınmaları sadece ıslık çalmak ve el çırpmaktan başka bir şey değildir. İnkârınıza karşılık artık azabı tadın. 36. Şüphesiz ki

6. Müslim, Sıyâm, 74.

inkâr edenler mallarını, (insanları) Allah yolundan alıkoymak için harcıyorlar. Daha da harcayacaklar. Ama sonunda bu, onlara yürek acısı olacak ve en sonunda mağlûp olacaklardır. Kâfirlikte ısrar edenler ise cehenneme toplanacaklardır. 37. Allah'ın murdarı temizden ayıklaması ve bütün murdarların bir kısmını diğer bir kısmının üstüne koyup hepsini yığarak cehenneme atması içindir. İşte onlar ziyana uğrayanların kendileridir.

[Allah'ın murdarı temizden ayıklaması]: Allah temizdir, ancak temiz olanı kabul eder. Allah dünyada bu âlemi karışık yaratmış, iki kabzasında hamurunu yoğurmuş, sonra ondan şahısları çıkarmış, her bir kabzadan belli kimseleri çıkarmıştır. Böylece haller bilinmez olmuştur. Bu karışıklığın sona ermesi ve her bir grubun bilinmesi için Allah Teâlâ [Allah'ın murdarı temizden ayıklaması için] buyurmuştur. Kendisinde bu karışıklıktan bir şey kalan ve bu şekilde ölen kimse kıyamet günü emniyet içerisinde olanlarla birlikte haşredilmez, ancak hesap günü bu karışıklıktan kurtulur. Bazıları da bundan ancak cehennemde kurtulur. Kurtulduğu zaman da cehennemden çıkar. Bunlar şefaate nâil olan kimselerdir. Bu dünyada bu karışıklıktan kurtulup tek bir kabzada yer alan kimseler dünyadan âhirete bu hakikat ile intikal eder ve kabirden doğrudan nimetlere ya da cehennem azabına giderler. Çünkü onlar hâlis hale gelmişlerdir.

قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ وَإِنْ يَعُودُوا فَقَدْ مَضَتْ سُنَّتُ
الْأَوَّلِينَ (٣٨)

38. İnkâr edenlere, eğer savaştan vazgeçerlerse geçmişlerinin bağışlanacağını ve tekrar başlarlarsa evvelkilerin hükmünün uygulanacağını söyle.

Burada geçen kâfir/inkâr eden kelimesi muvahhit değil, müşrik anlamındadır.

وَقَاتِلُوهُمْ حَتّٰى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلّٰهِ فَإِنِ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللّٰهَ بِمَا يَعْمَلُونَ بَصِيرٌ
(٣٩) وَإِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمُوا أَنَّ اللّٰهَ مَوْلٰيكُمْ نِعْمَ الْمَوْلٰى وَنِعْمَ النَّصِيرُ (٤٠) وَاعْلَمُوا أَنَّمَا
غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَأَنَّ لِلّٰهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ
السَّبِيلِ إِنْ كُنْتُمْ اٰمَنْتُمْ بِاللّٰهِ وَمَا أَنْزَلْنَا عَلٰى عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ
وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (٤١)

39. Fitne kalmayıp, yalnız Allah'ın dini kalana kadar onlarla savaşın. Eğer vazgeçerlerse bilsinler ki Allah onların işlediklerini şüphesiz görür. 40. Eğer yüz çevirirlerse Allah'ın sizin dostunuz olduğunu bilin; O ne güzel dost ne güzel yardımcıdır! 41. Eğer Allah'a ve hakkı bâtıldan ayıran o günde, iki topluluğun karşılaştığı günde kulumuza indirdiğimize inanıyorsanız bilin ki ele geçirdiğiniz ganimetin beşte biri Allah'ın, Peygamber'in ve yakınlarının, yetimlerin, düşkünlerin ve yolcularındır. Allah her şeye kadirdir.

[Bilin ki, ele geçirdiğiniz ganimetin beşte biri Allah'ındır]: Ganimetlerin beşte biri Allah'ındır, geri kalan beşte dördü beşe bölünür. Allah, mücahitlere yardımcı olduğu için beşte birlik payı kendine ayırmıştır. Onun da cihadda bir payı vardır. Allah'ın ganimetten kendine pay ayırmasının sebebi O'nun cihadda müminlere yardım etmesi olduğu için, Allah'ın payı kapsamına Allah'ın dinine yardım eden gaziler de dâhil olurlar. Âyeti dikkatlice incelersen gaziler için bu beşte birden başka pay olmadığını görürsün. Geriye beşte dört kalmaktadır, bu da beşe bölünür. Biri Hazreti Peygamber aleyhisselâmındır, zira âyette "ve Peygamber'in" denmiştir. Peygamber'in vefatından sonra bu, devrin halifesine aittir. Beşte birin ikinci dilimi Hazreti Peygamber aleyhisselâmın akrabaları olan Ehl-i beyt'indir. Bu da âyette geçen "yakınlarının" ifadesi ile belirtilmiştir. Bunlar müminlerin yakınlarıdır. Burada akrabalık ifadesi yerine yakınları ifadesi kullanılmıştır, çünkü akrabalar eğer iman yakınlığına sahip değillerse bu payı alamazlar. Üçüncü pay yetimlere aittir. Yetim velîsinin gözetimindedir. velî ise Allah'tır. Çünkü O, müminlerin velîsidir. Yetim olmayan ise babasının gözetimindedir. Babası varken kendisine bakılmaz. Yetim babasının olmadığını bilir ve kalbi burulur. Kendisine delâlet edecek bir aslı yoktur. Bu yüzden âlimler onu Allah ile tanırlar. O işlerinde Allah'a müracaat eder. Yetim, kendi özünde bu derece Allah ile birlikte olduğu için Allah da ona ganimetten pay tahsis etmiştir. Hadis-i şerifte "Yetimin başını okşayan kimse okşadığı her saç teli kadar sevap kazanır." buyrulmuştur ki bu, yetimden başkası için söz konusu değildir. Dördüncü pay miskinlerindir. Miskinin hükmü de yardımcısı olmaması itibariyle yetimin hükmü gibidir. Miskin iki zayıflık sahibidir, hem aslı zayıftır hem fakirdir. Bu zayıflıktan dolayı başını kaldıramaz. Oysa mal sahibi böyle değildir. Miskin, kaderin cereyanının altında sükûn bulan, gece gündüz Allah'ın hükmünün nasıl geleceğine bakan, Allah'ın kendi üzerinde icra ettiğine mutmain olan, Allah'tan yine ancak Allah'a sığınılabileceğini ve O'nun dilediği her şeyi yaptığını bilendir. Yetim bilir ki Allah'ın kendisine taksim ettiği mal aslında onun değildir ama Allah ona, savaşta hiçbir katkısı olmadığı halde ganimet payı tahsis etmiştir. Yani başkasını ona hizmet ettirmiştir. O da Al-

lah'ın başkasının çaba ve yorgunluğu ile elde edilen şeyi ona ulaştırması sayesinde rahata ermiştir. Beşinci pay yolda kalanın, yolcunundur. Yolcunun azığı olmalıdır, bu yüzden Allah ona ganimetten pay tahsis etmiştir. Hak onu, çalışıp kazanmadığı şey ile besler. Bu âyette yolcu ifadesi ile mücahitlerin kast edilmiş olması da mümkündür. Âyetteki "yol" ifadesinin başında "*elif-lâm*" takısı gelmiş olduğu için bu "bilinen, mâlum yol" anlamına gelir, o zaman da "Allah yolu" olur. Nitekim Allah, "Allah yolunda öldürülenleri ölü sanmayın." (Âl-i İmrân, 3/169) buyurmuştur ki bununla cihadda öldürülen şehitleri kastetmiştir. Bu durumda mücahidin ganimetten alacağı pay da yolcunun alacağı pay kadar olur. Bu mâlumdur ve zekâttan alınacak payın dışındadır. Ama devlet başkanı bu âyette sayılanların ve Haşr sûresindeki âyette sayılanların aynı kimseler olduğuna (zann-ı galip ile) kanaat getirirse, onlara da bu şekilde ganimet taksimi yapar. Geri kalan ise beytülmal aittir, o mal üzerinde devlet başkanı gerekli gördüğü şekilde tasarrufta bulunur. Dilerse onun âdil ve eşit bir taksim ile mücahitlere paylaştırır, dilerse eşit dağıtmayıp bazılarına diğerlerinden fazla verebilir. Ama devlet başkanı âyette geçen Allah'a ait beşte bir payın dışında kalan beşte dörtlük kısmın zikredilen gruplara verileceğini düşünür (mücahitlere ayrı bir pay verilmeyeceği kanaatine varır) ve mücahitlerin sadece zekâttan pay sahibi olacaklarını, Hazreti Peygamber aleyhisselâmın "Kim bir düşmanı öldürürse onun üzerindeki şeyler ona aittir."[7] sözünde olduğu gibi komutanın (yöneticinin) teşvik maksadı ile verdikleri haricinde mücahitlerin ganimetten pay sahibi olmadıklarını düşünürse ona göre hareket eder. Bazı âlimlerin -ki bu âlimin İbn Ebî Leylâ olduğunu zannediyorum- âyette belirtilen beşte birlik payın aslında Hazreti Peygamber aleyhisselâm ait olduğu ve onun bu payı alıp Kâbe'nin yanına çıkarak "Bu Allah'a aittir." dediği ve daha sonra geriye kalan kısmı dağıttığı şeklinde bir görüş nakledilmiştir.

إِذْ أَنْتُمْ بِالْعُدْوَةِ الدُّنْيَا وَهُمْ بِالْعُدْوَةِ الْقُصْوٰى وَالرَّكْبُ اَسْفَلَ مِنْكُمْ وَلَوْ تَوَاعَدْتُمْ
لَاخْتَلَفْتُمْ فِي الْمِيعَادِ وَلٰكِنْ لِيَقْضِيَ اللّٰهُ اَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَةٍ
وَيَحْيٰى مَنْ حَيَّ عَنْ بَيِّنَةٍ وَاِنَّ اللّٰهَ لَسَمِيعٌ عَلِيمٌ (٤٢)

42. Siz vadiye en yakın ve onlar da en uzak yamaçta idiler; kervanın süvarileri sizden daha aşağıdaydı. Savaş için buluşmak üzere sözleşmeye kalksaydınız, vaktini tayinde anlaşmazlığa düşerdiniz; fakat Allah mahvolan, apaçık belgeden ötürü mahvolsun, yaşayan da apaçık belgeden ötürü yaşasın diye olacak işi yaptı. Doğrusu Allah işitir ve bilir.

---

7. Tirmizî, Siyer, 13.

[Siz vadiye en yakın yamaçta idiniz ve onlar da en uzak yamaçta idiler.]:

İşaret

[Eğer Allah'a ve hakkı batıldan ayıran o günde, iki topluluğun karşılaştığı günde kulumuza indirdiğimize inanıyorsanız.]: Yani Allah'ın o furkan gününde kuluna indirdiğine inanıyorsanız. Biri dünyanın evlatları diğeri âhiretin evlatları olan bu iki kabza arasında Allah'ın öğretmiş olduğu arasında fark vardır.

[Siz vadiye en yakın yamaçta idiniz.]: Allah'a en yakın idiniz, âhiretin evlatları idiniz, Allah'a yakınlık size hâsıl olmuştu.

[Ve onlar da en uzak yamaçta idiler.]: Allah'a en uzak idiler, yani dünyanın evlatları idiler.

[Kervanın süvarileri sizden daha aşağıdaydı.]: Çünkü kâfirlerin kelimesi en aşağıdadır. Kim senden daha aşağıda ise sen ondan daha üsttesindir, çünkü sizler Allah ehli ve saadete erenlersiniz. Zira Allah'ın kelimesi en yüce olandır.

Dikkat edin, Allah'ın ehli en yakın yamaçtadır,
Tıpkı şirk ehlinin en uzak yamaçta olması gibi.
En uzak olanı en aşağı olmakla ayırt edilir,
En yakın olanı ise yüceliği elde etmiştir.
Fark edin ki süvariler onlardan aşağıdadır,
Her bir grup kendi konumuna daha yakındır.

إِذْ يُرِيكَهُمُ اللّٰهُ فِى مَنَامِكَ قَلِيلاً وَلَوْ اَرٰيكَهُمْ كَثِيرًا لَفَشِلْتُمْ وَلَتَنَازَعْتُمْ فِى الْاَمْرِ
وَلٰكِنَّ اللّٰهَ سَلَّمَ اِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ (٤٣) وَاِذْ يُرِيكُمُوهُمْ اِذِ الْتَقَيْتُمْ فِى اَعْيُنِكُمْ
قَلِيلاً وَيُقَلِّلُكُمْ فِى اَعْيُنِهِمْ لِيَقْضِىَ اللّٰهُ اَمْرًا كَانَ مَفْعُولاً وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ (٤٤)

43. Allah onları uykunda sana az gösteriyordu. Çok göstermiş olsaydı, yılacak ve bu hususta çekişmeye başlayacaktınız, fakat Allah sizi kurtardı; çünkü O kalplerde olanı bilir. 44. Karşılaştığınızda, olacak işi oldurmak için, onları gözlerinize az gösteriyor ve sizi de onların gözünde azaltıyordu. Bütün işler dönüp Allah'a varır.

Allah gerçekte çok olanı azalttığı ya da gerçekte az olanı çoğalttığı zaman sen onu his gözü ile değil, hayal gözü ile görürsün. Her iki halde de bu görmedir. Nitekim Hak Teâlâ [Karşılaştığınızda, olacak işi oldurmak için, onları

gözlerinize az gösteriyor ve sizi de onların gözünde azaltıyordu.] buyurmuştur. Bir başka yerde de "Onları göz görüşüyle iki misli olarak görüyorlardı" (Âl-i İmrân, 3/13) buyurmuştur. Haddizatında iki misli görünenler gerçekte iki misli değillerdir. Eğer onları hayal gözü ile görmeseydin görmüş olduğun sayı yalan olurdu ve O'nun sana göstermiş olduğu şey gerçek olmazdı. Sana göstermiş olduğu şeyi hayal gözü ile gösterdiği için azın çok ve çoğun az görünmesi haktır, çünkü histe olmasa da hayalde haktır. Tıpkı sana hayalde sütü göstermesi ve senin onu içmen gibidir ki gerçekte bu süt aslında ilimdir. Ama sen onu uyanıklık halinde hayal gözü ile görürsün. Bunu fark etmesen de böyledir. İşin gerçeği de bu şekildedir, çünkü Allah, verdiği bilgide sadıktır, hayalde o, senin gördüğün gibi gerçektir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُٓوا اِذَا لَقٖيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا وَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَثٖيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَۚ (٤٥)
وَاَطٖيعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رٖيحُكُمْ وَاصْبِرُوا اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصَّابِرٖينَۚ
(٤٦) وَلَا تَكُونُوا كَالَّذٖينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بَطَرًا وَرِئَٓاءَ النَّاسِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبٖيلِ اللّٰهِ
وَاللّٰهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحٖيطٌ (٤٧) وَاِذْ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ اَعْمَالَهُمْ وَقَالَ لَا غَالِبَ لَكُمُ الْيَوْمَ
مِنَ النَّاسِ وَاِنّٖي جَارٌ لَكُمْۚ فَلَمَّا تَرَٓاءَتِ الْفِئَتَانِ نَكَصَ عَلٰى عَقِبَيْهِ وَقَالَ اِنّٖي بَرٖٓيءٌ مِنْكُمْ
اِنّٖٓي اَرٰى مَا لَا تَرَوْنَ اِنّٖٓي اَخَافُ اللّٰهَ وَاللّٰهُ شَدٖيدُ الْعِقَابِ (٤٨) اِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذٖينَ
فٖي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ غَرَّ هٰٓؤُلَٓاءِ دٖينُهُمْ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ فَاِنَّ اللّٰهَ عَزٖيزٌ حَكٖيمٌ (٤٩)

45. Ey inananlar! Bir toplulukla karşılaşırsanız dayanın; başarıya erişebilmeniz için Allah'ı çok anın. 46. Allah'a ve peygamberine itaat edin; çekişmeyin, yoksa korkar başarısızlığa düşersiniz ve kuvvetiniz gider. Sabredin, doğrusu Allah sabredenlerle beraberdir. 47. Yurtlarından böbürlenerek, insanlara gösteriş yaparak çıkan ve Allah yolundan men edenler gibi olmayın. Allah onların işlediklerini her yönüyle bilendir. 48. Şeytan onlara işlediklerini güzel gösterdi ve "Bugün insanlardan sizi yenecek kimse yoktur; doğrusu ben de size yardımcıyım." dedi. İki ordu karşılaşınca da geri dönüp, "Benim sizinle ilgim yok; doğrusu sizin görmediğinizi ben görüyorum ve şüphesiz Allah'tan korkuyorum, Allah'ın azabı şiddetlidir." dedi. 49. O zaman münafıklarla kalplerinde hastalık bulunanlar, "Bunları, dinleri aldatmış." diyorlardı. Halbuki kim Allah'a dayanırsa, bilsin ki Allah mutlak galiptir, hikmet sahibidir.

Münafık, dünyada zâhirini kurtarmak üzere takiyye yaparak inanmış görünen kimsedir.

وَلَوْ تَرٰٓى اِذْ يَتَوَفَّى الَّذ۪ينَ كَفَرُوا الْمَلٰٓئِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَاَدْبَارَهُمْ وَذُوقُوا عَذَابَ
الْحَر۪يقِ (٥٠) ذٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْد۪يكُمْ وَاَنَّ اللّٰهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَب۪يدِ (٥١) كَدَأْبِ اٰلِ فِرْعَوْنَ
وَالَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَفَرُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ فَاَخَذَهُمُ اللّٰهُ بِذُنُوبِهِمْ اِنَّ اللّٰهَ قَوِيٌّ شَد۪يدُ الْعِقَابِ
(٥٢) ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّرًا نِعْمَةً اَنْعَمَهَا عَلٰى قَوْمٍ حَتّٰى يُغَيِّرُوا مَا بِاَنْفُسِهِمْ وَاَنَّ
اللّٰهَ سَم۪يعٌ عَل۪يمٌ (٥٣) كَدَأْبِ اٰلِ فِرْعَوْنَ وَالَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِ رَبِّهِمْ فَاَهْلَكْنَاهُمْ
بِذُنُوبِهِمْ وَاَغْرَقْنَا اٰلَ فِرْعَوْنَ وَكُلٌّ كَانُوا ظَالِم۪ينَ (٥٤) اِنَّ شَرَّ الدَّوَآبِّ عِنْدَ اللّٰهِ الَّذ۪ينَ
كَفَرُوا فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ (٥٥) اَلَّذ۪ينَ عَاهَدْتَ مِنْهُمْ ثُمَّ يَنْقُضُونَ عَهْدَهُمْ ف۪ي كُلِّ مَرَّةٍ وَهُمْ
لَا يَتَّقُونَ (٥٦) فَاِمَّا تَثْقَفَنَّهُمْ فِي الْحَرْبِ فَشَرِّدْ بِهِمْ مَنْ خَلْفَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ (٥٧)
وَاِمَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً فَانْبِذْ اِلَيْهِمْ عَلٰى سَوَٓاءٍ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْخَٓائِن۪ينَ (٥٨) وَلَا
يَحْسَبَنَّ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا سَبَقُوا اِنَّهُمْ لَا يُعْجِزُونَ (٥٩) وَاَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ
وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِه۪ عَدُوَّ اللّٰهِ وَعَدُوَّكُمْ وَاٰخَر۪ينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمْ اَللّٰهُ
يَعْلَمُهُمْ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ يُوَفَّ اِلَيْكُمْ وَاَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ (٦٠)

50. Melekler yüzlerine ve arkalarına vurarak ve "Tadın yakıcı cehennem azabını." (diyerek) o kâfirlerin canlarını alırken onları bir görseydin! 51. İşte bu, ellerinizle yaptığınız yüzündendir, yoksa Allah kullara zulmedici değildir. 52. Firavun hanedanı ve onlardan öncekilerin gidişi gibi, Allah'ın âyetlerini yalanladılar da Allah onları günahlarından ötürü yok etti. Allah kuvvetlidir, cezalandırması şiddetlidir. 53. Bu, bir topluluk iyi gidişini değiştirmedikçe Allah'ın da verdiği nimeti değiştirmeyeceğinden ve Allah'ın işiten, bilen olmasındandır. 54. Firavun hanedanı ve onlardan öncekilerin gidişi gibi, rablerinin âyetlerini yalanladılar da onları günahlarından ötürü yok ettik. Firavun taifesini suda boğduk, hepsi zalimlerdi. 55. Allah katında yeryüzünde yaşayanların en kötüsü, inkâr edenlerdir. Onlar artık inanmazlar. 56. Onlar, kendileriyle antlaşma yaptıktan sonra her defasında hiç çekinmeden ahitlerini bozan kimselerdir. 57. Eğer savaşta onları yakalarsan, ibret almaları için onlar ile arkalarında bulunan kimseleri de dağıt. 58. Eğer bir topluluğun anlaşmaya hıyanet etmesinden korkarsan, sen de onlara karşı anlaşmayı bozarak aynı şekilde davran. Doğrusu Allah hainleri sevmez. 59. İnkâr edenler, asla öne geçtiklerini sanmasınlar, çünkü onlar bizi âciz bırakamayacaklardır. 60. Ey iman edenler! Onlara karşı gücünüzün yettiği kadar Allah'ın düşmanı ve sizin düşmanlarınızı ve bunların dışında Allah'ın bi-

lip sizin bilmediklerinizi yıldırmak üzere kuvvet ve savaş atları hazırlayın. Allah yolunda sarf ettiğiniz her şey size haksızlık yapılmadan, tamamen ödenecektir.

Allah Teâlâ ok-yay ilmi kadar savaş âletleri içerisinde hiçbir şeye itina göstermemiştir. Nitekim [Ey iman edenler! Onlara karşı gücünüzün yettiği kadar Allah'ın düşmanı ve sizin düşmanlarınızı ve bunların dışında Allah'ın bilip sizin bilmediklerinizi yıldırmak üzere kuvvet ve savaş atları hazırlayın.] buyurmuştur. Hazreti Peygamber aleyhisselâm da "Dikkat edin, buradaki kuvvet, oktur, kuvvet oktur, kuvvet oktur."[8] buyurmuştur.

[Allah'ın bilip sizin bilmediklerinizi]: Yani tanımadıklarınızı. Burada geçen ilim (bilme) kelimesi mârifet (tanıma) anlamındadır. Mârifet anlamı kast edildiği halde ilim kelimesinin kullanılmasının sebebi, Allah hakkında mârifetin zâhirde kullanılmıyor olmasıdır, çünkü ilim Allah'ın sıfatıdır ama mârifet O'nun sıfatı değildir. Her ne kadar ilim, mârifet, fıkıh gibi ifadeler aynı mânaya geliyor olsa da bunlar lafız olarak ayrı oldukları gibi aralarında anlam olarak da ince farklılıklar bulunmaktadır. Bu itibarla Hakk'ın âlim olduğu söylenir, ama onun fakîh ya da ârif olduğu söylenemez. Ama bu üç lakabın üçü de insanlar için kullanılır. Nahivciler dilbilgisinde ilim kelimesinin dilbilimsel işlev (amel) olarak mârifet kelimesinin yerine geçebileceğini söylerler. Bunun için ilim kelimesinin tek bir mefûl aldığını düşünürler. Ama onlar bizim bildiğimiz bir hususta cahildirler. Şöyle ki mârifet ilmin isimlerinden biridir, zira asl olan ilimdir. Çünkü ilim Hakk'ın sıfatıdır ama mârifet Hakk'ın sıfatı değildir. Ayrıca şeriata göre mârifet Hakk'ın ismi de değildir. Bunların tanımları aynı olsa da mârifet ilmin isimlerinden biridir. İlim mâna olarak, tıpkı mârifet gibi, tekliği ifade eder, bu itibarla ilme mârifet adı verilir. Çünkü biz "Zeydin ayakta olduğunu bildim." derken Zeyd kendisini ya da ayakta olmanın kendisini değil, ayakta olmanın Zeyd'e nispetini kast ederiz ki bu tek bir husustur, muayyen bir nispettir. Tek başına Zeyd'i bilmemiz mârifettir, tek başına ayakta olmayı bilmemiz de mârifettir. Bunun için "*âriftu Zeyden*" (Zeydi bildim.) deriz, "*âriftu el-kıyâme*" (Ayakta olmayı bildim.) deriz. İşte işin bu kısmı nahivciler tarafından bilinmemektedir. Onlar ayağa kalkmanın Zeyd'e nispeti ile ilgili oluşunu Zeyd ile ilgili olmasının ya da ayakta olmakla ilgili olmasının aynısı zannetmişlerdir ki bu hatadır. Zira eğer Zeyd bilinmiyor ya da ayakta olmak bilinmiyor olsaydı, kişinin bilmediği bir şeyi bilmediği bir şeye nispet etmesi geçerli olmazdı, çünkü bu nispetin geçerli olup olamayacağını da bilemezdi.

---

8. Müslim, İmâre, 52.

وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (٦١)

61. Eğer onlar barışa yanaşırlarsa, sen de yanaş ve Allah'a güven. O, şüphesiz işitir ve bilir.

[Eğer onlar barışa yanaşırlarsa, sen de yanaş ve Allah'a güven]: Bu nedenle sultanın kâfir olan düşmanını önce İslâm'a davet etmek gibi bir görevi vardır. Eğer düşman bu davete icâbet ederse ne âlâ. Etmezse ona (eğer Ehl-i kitap ise) cizye ödemesi teklif edilir. Bu şartlarda sulhu kabul ederse anlaşılır. Çünkü Allah Teâlâ [Eğer onlar barışa yanaşırlarsa, sen de yanaş ve Allah'a güven.] buyurmaktadır, ama düşman bütün bu seçeneklerden kaçınıp sadece savaşı tercih ederse o zaman sultan onlarla savaşır ve (emri altındaki) Müslümanlara da onlarla savaşmasını emreder ki Allah'ın kelimesi en yüce, kâfirlerin kelimesi en alçak olsun.

وَإِنْ يُرِيدُوا أَنْ يَخْدَعُوكَ فَإِنَّ حَسْبَكَ اللَّهُ هُوَ الَّذِي أَيَّدَكَ بِنَصْرِهِ وَبِالْمُؤْمِنِينَ (٦٢) وَأَلَّفَ
بَيْنَ قُلُوبِهِمْ لَوْ أَنْفَقْتَ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مَا أَلَّفْتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ أَلَّفَ بَيْنَهُمْ
إِنَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (٦٣)

62. Eğer sana hile yapmak isterlerse, şunu bil ki, Allah sana kâfidir. O, seni yardımıyla ve müminlerle destekleyendir. 63. Ve (Allah), onların kalplerini birleştirmiştir. Sen yeryüzünde bulunan her şeyi verseydin, yine onların gönüllerini birleştiremezdin, fakat Allah onların aralarını bulup kaynaştırdı. Çünkü O, mutlak galiptir, hikmet sahibidir.

[Ve (Allah), onların kalplerini birleştirmiştir. Sen yeryüzünde bulunan her şeyi verseydin, yine onların gönüllerini birleştiremezdin.]: Yani onların kalplerini senin yanında birleştiremezdin. [Fakat Allah onların aralarını bulup kaynaştırdı], yani seni sevme, sana icâbet etme ve seni tasdik etme konusunda onların kalplerini kaynaştırdı. Çünkü Allah "onların kalplerini birleştirdi" dememekte, "onları birleştirdi" demektedir. Yani Allah müminlerin kalpleri ile Allah arasında bir ülfet sağladı, çünkü onlar Hazreti Muhammed aleyhisselâmın etrafında ancak Allah sayesinde ve Allah için toplandılar. Hazreti Muhammed aleyhisselâm Allah ile ülfet sağlamış olduğu için onlar da Hazreti Muhammed aleyhisselâm ile ülfet sağladılar. Bu da Allah'ın, nebîsi Hazreti Muhammed aleyhisselâma bir lüftu ve ihsanı oldu.

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ حَسْبُكَ اللّٰهُ وَمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَ (٦٤)

64. Ey Peygamber! Sana ve sana uyan müminlere Allah yeter.

Bil ki nübüvvet nebînin kendisi hakkında risaletten daha umumi ve üstündür, çünkü ona hem kendisine mahsus hususlar hem de resûl olarak ümmetine tebliğ etmekle mükellef olduğu hususlar dâhildir.

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِن۪ينَ عَلَى الْقِتَالِؕ اِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا
مِائَتَيْنِۚ وَاِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُٓوا اَلْفًا مِنَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ (٦٥)
اَلْـٰٔنَ خَفَّفَ اللّٰهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ اَنَّ ف۪يكُمْ ضَعْفًاۜ فَاِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِۚ
وَاِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ اَلْفٌ يَغْلِبُٓوا اَلْفَيْنِ بِاِذْنِ اللّٰهِۜ وَاللّٰهُ مَعَ الصَّابِر۪ينَ (٦٦)

65. Ey Peygamber! Müminleri savaşa teşvik et. Eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa, iki yüze (kâfire) galip gelirler. Eğer sizden yüz kişi olursa, kâfir olanlardan bin kişiye galip gelirler. Çünkü onlar anlamayan bir topluluktur. 66. Şimdi Allah, yükünüzü hafifletti; sizde zayıflık olduğunu bildi. O halde sizden sabırlı yüz kişi bulunursa, iki yüz kişiye galip gelir. Ve eğer sizden bin kişi olursa, Allah'ın izniyle iki bin kişiye galip gelirler. Allah sabredenlerle beraberdir.

Müminin kuvveti kâfirlerden pek çoğunun kuvvetine denktir, bu nedenle müminlerin düşman ile savaşta kaçmamaları emredilmiştir. Hatta Allah bazı müminlerin tek başına on düşman karşısında durmasını emretmiş, daha sonra kendilerinde bu kuvveti bâkî bırakmak kaydıyla, bu zorunluluğu kaldırıp yükü hafifletmiş, bir müminin iki kâfire karşı durması emredilmiştir.

مَا كَانَ لِنَبِيٍّ اَنْ يَكُونَ لَهُٓ اَسْرٰى حَتّٰى يُثْخِنَ فِي الْاَرْضِۜ تُر۪يدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَاۗ وَاللّٰهُ
يُر۪يدُ الْاٰخِرَةَۜ وَاللّٰهُ عَز۪يزٌ حَك۪يمٌ (٦٧)

67. Yeryüzünde savaşırken, düşmanı yere sermeden esir almak hiçbir peygambere yaraşmaz. Geçici dünya malını istiyorsunuz, oysa Allah âhireti kazanmanızı ister. Allah azîzdir, hakîmdir.

[Yeryüzünde savaşırken, düşmanı yere sermeden esir almak hiçbir peygambere yaraşmaz. Geçici dünya malını istiyorsunuz.]: Yani Bedir esirlerinden fidye almak istiyorsunuz. Allah burada dünya malı ifadesi ile genel bir hitapta bulunmuştur. [Oysa Allah âhireti kazanmanızı ister. Allah azîzdir, hakîmdir.]

لَوْلَا كِتَابٌ مِنَ اللّٰهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَا اَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ (٦٨)

68. Daha önceden Allah'tan verilmiş bir hüküm olmasaydı, aldıklarınızdan ötürü size büyük bir azap erişirdi.

Onlara nimetlerin akıtılması Allah'ın ezelde verilmiş hükmü gereği bir lütuf idi. Bu ve benzeri (başında "Allah dileseydi" ifadesinin geçtiği) âyetler, ilâhın mümkün varlığı irade nispeti ile ve ezelî ilme göre değil, zatından dolayı yarattığını söyleyenlere reddiye mahiyetindedir. Doğru olan şâri'nin söylediğidir. Her ne kadar bu nispet ilave bir varlık olmasa da böyledir. Önceden olan sonradan olanın aynıdır, bu hükümde, hükme konu olana denk gelir. Hükme konu olan ile önceki ve sonraki birbirinden ayırt edilir. Çünkü bunların arasında mâkul bir ayrım bulunmaktadır, bu ayrım nedeniyle birine önceki, diğerine sonraki denir.

Dilsel işaret

"*Lev*"(eğer) edatı imkânsızın imkânsızlığını (imtinânın imtinâsı) ifade eder; yani bu, mâdum olanın mâdum oluşunu gösterir. Başına bir de olumsuzlama edatı olan "*lâ*" geldiği zaman, var olanın imkânsızlığını ifade eder olur ki bu, işitilebilecek en tuhaf şeydir. Aslında evla olan hükmün imkânsızlığa göre verilmesidir, başında olumsuzlama edatı bulunduğu için de mâdumluk daha açıktır. Çünkü olumsuzlama yokluktur ve ona varlık verilmiştir. Böylece "*lev*" edatının hükümlerinden bir yönü ortadan kaldırılmıştır. Böyle bir ifadenin yaratılmışların sözleri içerisinde yer almasında şaşılacak bir şey yoktur, asıl şaşılacak olan husus bunun Allah kelâmında olması, hüküm ve delâletinin Allah'ta nüfuz etmiş olmasıdır. İşte en şaşırılacak olan budur. Kelâmın Allah'a nispeti sabittir. Bu harflerden mürekkep olarak işittiğimiz şu Kur'ân'ın Allah kelâmı olduğu da sabittir ve Kur'ân'da bu "*lev*" edatı mevcuttur, Dolayısıyla hükümleri orada da geçerlidir. Acaba bu hükümler sadece bizim açımızdan mı öyledir, yoksa iş zaten bütünüyle bundan mı ibarettir?

Tahkik

[Daha önceden Allah'tan verilmiş bir hüküm olmasaydı]: Önceden verilmiş olan hüküm sensin, çünkü a'yân-ı sâbitenin mâdum halde iken de sabit hükümleri vardır. Bu ayanların kendileri varlıkta ne kadar zuhur ederse hü-

küm de zuhur konusunda ona tabi olur. Hakkın hükmü de buna göre ona taalluk eder. Her şey kendisine hakem olur. Yani mâlum olan şey üzerinde bir başkası hükmetmez, sana zâhir olan, yine sende bâtın olarak bulunan ve senden gizli olan şey zâhir olur.

فَكُلُوا مِمَّا غَنِمْتُمْ حَلَالًا طَيِّبًا وَاتَّقُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (٦٩)

69. Elde ettiğiniz ganimetleri temiz ve helâl olarak yiyin; Allah'tan sakının, doğrusu Allah bağışlar ve merhamet eder.

Hazreti Peygamber aleyhisselâma mahsus olarak verilen özelliklerden biri de ona ganimetlerin helâl kılınmış olmasıdır. Nitekim ganimetler ondan önceki peygamberlerin hiçbirine helâl kılınmış değildir. Ona ise ümmetinin arzusuna uygun düşecek ruhsat verilmiştir. Arzu, şehvet insanın içindeki bir ateştir ve arzuladığı şeyi ister. Özellikle ganimetler konusunda böyledir, çünkü nefisler bununla lezzetlenir. Zira zorla ve düşmana galip gelinerek alınmıştır. İnsan nefsi bu ganimetleri elde etmek için girdiği zorluk ve çektiği sıkıntıları düşünür ve bütün bunlardan sonra bu ganimetin lezzetinin, nimetinin elinden çıkmasını istemez. Bu yüzden en çok arzulanan şey budur. Diğer peygamberler için ganimetin hükmü şöyleydi: Düşmanla savaş bitince elde edilen ganimetlerin tamamı toplanır, geride en ufak bir şey bile bırakılmaz ve toplanan ganimetin tamamının üzerine ateş dökülür ve yakılırdı. Eğer ateşin aşağıya doğru inip de içlerinden herhangi birini yakmadığı düşünülürse o ayrıca çıkarılıp yakılırdı. Ateşin en alta kadar inmesi, bu amelin Allah tarafından kabul edildiğinin alâmeti sayılırdı. Fakat Allah ganimetleri Hazreti Muhammed aleyhisselâma helâl kılmıştır. O da bunu ashabına taksim etmiştir. Böylece ganimetler onların şehvet ateşlerine atılmıştır ki bu da Allah'ın resûlünün değerinden dolayı onlara olan bir inayetidir. Zira Allah, daha önce hiçbir peygambere yapmadığı ikramı Hazreti Muhammed aleyhisselâma yapmış, daha önce hiçbir peygambere inanan kimselere yapmadığı ikramı ona iman eden müminlere layık görmüştür.

يَا اَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِمَنْ فِي اَيْدِيكُمْ مِنَ الْاَسْرٰى اِنْ يَعْلَمِ اللّٰهُ فِي قُلُوبِكُمْ خَيْرًا يُؤْتِكُمْ
خَيْرًا مِمَّا اُخِذَ مِنْكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (٧٠) وَاِنْ يُرِيدُوا خِيَانَتَكَ فَقَدْ خَانُوا
اللّٰهَ مِنْ قَبْلُ فَاَمْكَنَ مِنْهُمْ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (٧١)

70. Elinizde bulunan esirlere, "Allah kalplerinizde bir iyilik bulursa, size sizden alınanın daha hayırlısını verir, sizi bağışlar, Allah bağışlayandır, merhamet edendir." de. 71. Esirler sana hıyanet etmek isterlerse bilsin-

ler ki esasen daha önce de Allah'a hıyanet etmişlerdi, Allah bundan ötürü onları yenmen için sana imkân verdi. Allah alîmdir, hakîmdir.

el-Hakîm isminin biri *el-Âlim* ismine, diğeri de *el-Müdebbir* ismine bakan iki yönü vardır. Zira bu ismin iki hükmü vardır. Biri işlerin yerleri ile ilgili hüküm, diğeri de işleri bilfiil yerli yerine koyma hükmüdür. Nice âlim kimseler vardır ki işleri yerli yerine koyamazlar, buna karşılık rastgele hareket ederek, bilgisizce davranan, fakat tevafuken işleri yerli yerine koyan nice kimseler de vardır. İşte *el-Hakîm*, hem *el-Âlim* olan hem de *el-Müdebbir* olan; işleri yerli yerine, tam ait oldukları mekânlara koyan demektir.

اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَالَّذِينَ اٰوَوْا
وَنَصَرُوا اُولٰئِكَ بَعْضُهُمْ اَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَلَمْ يُهَاجِرُوا مَا لَكُمْ مِنْ وَلَايَتِهِمْ
مِنْ شَيْءٍ حَتّٰى يُهَاجِرُوا وَاِنِ اسْتَنْصَرُوكُمْ فِي الدِّينِ فَعَلَيْكُمُ النَّصْرُ اِلَّا عَلٰى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ
وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (٧٢)

72. Doğrusu inanıp hicret edenler, Allah yolunda mallarıyla canlarıyla cihad edenler ve muhacirleri barındırıp onlara yardım edenler, işte bunlar birbirinin dostudurlar. İnanıp hicret etmeyenlerle, hicret edene kadar sizin dostluğunuz yoktur. Fakat din uğrunda yardım isterlerse, aranızda anlaşma olmayan topluluktan başkasına karşı onlara yardım etmeniz gerekir. Allah işlediklerinizi görür.

Mücahitler cehd, gayret, meşakkat ve yorgunluk ehli olan kimselerdir. Mücahede meşakkat ve yorgunluktur. Cihada cihad isminin verilmesinin sebebi de budur, çünkü can vermek nefse en meşakkatli gelen şeydir. Bu Allah yolunda cihaddır ki Allah bu yolda öldürülen kimselerin diri olduklarını ve rızıklandırıldıklarını ifade buyurmuştur.

وَالَّذِينَ كَفَرُوا بَعْضُهُمْ اَوْلِيَاءُ بَعْضٍ اِلَّا تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ فِي الْاَرْضِ وَفَسَادٌ كَبِيرٌ (٧٣)

73. İnkâr edenler birbirlerinin dostlarıdır. Eğer siz aranızda dost olmazsanız yeryüzünde kargaşalık, fitne ve büyük bozgun çıkar.

[İnkâr edenler birbirlerinin dostlarıdır]: Hak Teâlâ Yahudi ve Hıristiyanlar hakkında [İnkâr edenler birbirlerinin dostlarıdır.] buyurmaktadır, yani onlar birbirlerine yardım ederler. Bu da Allah'ın yaratmış olduğu rahmet sayesindedir ki Allah bu rahmetten bir nebzesini dünyada var etmiş, onunla kâ-

fir olsun mümin olsun; itaatkâr olsun, isyankâr olsun bütün kullarına rızık vermektedir. Bütün hayvanlar (canlılar) yavrularına bu rahmet sayesinde şefkat gösterirler, insanlar bu rahmet sayesinde birbirlerine merhamet ve şefkat gösterirler. Nitekim Hak Teâlâ müminlerin birbirlerinin dostları olduğunu, zalimlerin birbirlerinin dostları olduğunu, münafıkların birbirlerinin dostları olduğunu ifade buyurmuştur ki bütün bunlar işte bu rahmetin semeresidir.

وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ وَالَّذِينَ اٰوَوْا وَنَصَرُوا اُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ
حَقًّا لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ (٧٤) وَالَّذِينَ اٰمَنُوا مِنْ بَعْدُ وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا مَعَكُمْ فَاُولٰٓئِكَ
مِنْكُمْ وَاُولُوا الْاَرْحَامِ بَعْضُهُمْ اَوْلٰى بِبَعْضٍ فِى كِتَابِ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ (٧٥)

74. İman edip de Allah yolunda hicret ve cihad edenler, muhacirleri barındıran ve yardım edenler var ya, işte gerçek müminler onlardır. Onlar için mağfiret ve bol rızık vardır. 75. Sonra inanıp hicret eden ve sizinle birlikte savaşanlar, işte onlar sizdendir. Birbirinin mirasçısı olan akraba, Allah'ın kitabına göre birbirine daha yakındır. Doğrusu Allah her şeyi bilir.

[Birbirinin mirasçısı olan akraba, Allah'ın kitabına göre birbirine daha yakındır.] Allah burada sıla-i rahmi emretmektedir.

İşaret

Allah sıla-i rahmi emretmektedir ama bu sıfata Allah bizden daha layıktır. Akrabalık bağlarının muhafazası gerekir, çünkü bu bağlar Rahmân'dan bir daldır. Allah Teâlâ hiç şüphesiz, bizlere rahmet etmek suretiyle bu bağı kurmuştur. O rızık vericidir, kuvvet sahibidir, biz hangi halde olursak olalım, ister itaatkâr ister isyankâr, ister muvafık ister muhalif olalım, bize nimet ihsan edendir. Hiçbir halde bizden bağını kesmez, bizim cehaletimiz nedeniyle onunla bağımızı kesmemiz durumunda bile o bu bağı kesmez. İnsanlar nerede olurlarsa olsunlar Hak *er-Rahmân* ismi ile onlara eşlik eder. Çünkü rahmet (bağ) Rahmân'dan bir daldır. Bütün insanlar akrabadır. Akrabalık iki türlüdür. Biri din akrabalığı, diğeri de toprak/çamur akrabalığıdır. Bu iki akrabalığa birden sahip olan yakınlar, kendileri ile olan ilişkinin muhafazasına daha öncelikli olarak layıktır. Ama bunlardan teki varsa o zaman din yakınlığı diğerine tercih edilir. Sıla-i rahimde en faziletli olan davranış önce en yakınlarla bağı muhafaza etmek, sonra diğerlerine geçmektir. Akrabalık bağı ölüm ile son bulur, ama Hakka nispet edilen bağ kesilmez, çünkü biz nerede olursak olalım O bizimledir.

TEVBE SÛRESİ

Medine'de indirilmiştir.

İnsanlar (âlimler) Tevbe sûresinin diğer Kur'ân sûreleri gibi müstakil bir sure mi yoksa önceki surenin devamı mı olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir. Çünkü onlar bir surenin ancak bir sonrakinden besmele ile ayrıldığı zaman tamamlanmış olduğunu düşünmüşlerdir. Burada ise besmele kullanılmamıştır. Bu da bu surenin Enfâl sûresi ile aynı olduğunu göstermektedir ki en uygun görüş budur. Haddizatında bu surenin başında besmelenin yer almamasının izahı, surenin içerdiği teberri konusu ile besmeledeki rahmet arasındaki münasebetsizlik olsa da bu surenin besmelesi Neml sûresinde yer almaktadır. Hak Teâlâ bir şey verdiği zaman ondan dönmez, onu yokluğa irca etmez. Tevbe sûresindeki rahmet olan besmele çıkınca, surenin ilgili olduğu kimselerden rahmetin kaldırılması şeklinde teberri hükmü geçerli olmuş ve bu besmele Süleyman aleyhisselâma iman eden hayvanlara verilmiştir ki bu hayvanlar sadece kendi resûllerine iman etmekle mükelleftir Ama Süleyman aleyhisselâmın değerini anladıkları vakit ona iman etmişler, bu yüzden de ilâhî rahmetten bir pay almışlardır. Bu pay da müşriklerden çekilip alınmış olan besmeledir. Ancak bu izah yeterince güçlü değildir, hatta zayıftır. Çünkü Allah ismi bütün isimleri sıfat olarak ve bunlar içerisinde hesaba çekmeyi gerektiren isim de vardır. Teberrinin muhatabı müşriklerdir, onlardan teberri edilmesinin sebebi ise kendilerinin müşrik olmalarıdır. Çünkü bu teberrinin ilgili olduğu şey, yani Allah'a ortak koşulan şey aslında yok hük-

mündedir. Zira yaratıcı yarattığından teberri etmez. Eğer teberri edecek olsa onun varlığını muhafaza etmez. Ortağın varlığı yoktur, o mâdumdur. Gerçekte ortak diye bir şey yoktur. Ortaktan teberri sahih olduğuna göre demek ki bu Allah'ın ortaktan beri oluşunu ve münezzehliğini ifade eden bir sıfattır. Peygamberin teberrisi ise onun cahilin itikadından uzaklaşmış olmasıdır. Bu yorumun zayıflığını gösteren bir başka husus ise rahmet ile teberri arasındaki münasebetsizlik meseledir. Şöyle ki başında "yazıklar olsun" (*veyl*) ifadesi bulunan sûrelerin başında bile besmele yer almaktadır. Oysa "*veyl*" ifadesi teberriden daha ağırdır. Bu nedenle bazı kıraat imamları çok güzel bir şekilde bu gibi sûrelerin başına besmeleyi de koymuşlardır. Hamza gibi bazı kıraat imamları ise koymamışlardır. Diğer taraftan Verş gibi bazı kıraat imamları ise iki tercih arasında okuyucuyu muhayyer bırakmışlar, ama besmelenin okunmasını daha tercihe şayan bulmuşlardır. Biz de Hamza kıraatini okurken bu iki yerde (başında veyl bulunan sûrelerin başında) besmeleyi okuruz, zira bir önceki surenin son âyetinden sonra doğrudan "*veyl*" kelimesine geçmek, vasıl yapmak güzel olmamaktadır. Bu sebeple araya besmele koymuşlardır. Bizim mezhebimiz ise bir önceki surenin sonunda durmak ve besmelenin sonunda da vakfe yapmak, ardından sonraki sureye, herhangi bir vasıl yapmaksızın başlamaktır. Enfâl sûresi ile Tevbe sûresi arasında besmele olmadığı için bu iki surenin tek bir sure olup olmadığı konusundaki ihtilaf bu hususta âlim olan sahabilerden de nakledilmektedir. Bu ümmet içerisinde Tevbe sûresinin başında besmele bulunup bulunmadığı konusunda ihtilaf olduğunu Allah Teâlâ bildiği ve bazı kimselerin bu sureyi müstakil kabul etmeleri nedeniyle Kur'ân'da toplam yüz on üç besmele bulunmasını bir müşkil addedeceklerini de bildiği için, besmele sayısını yüz on dörde tamamlamak için Neml sûresinde de bir besmeleye yer vermiş, tıpkı sûrelerin başındaki gibi orada da besmeleyi zikretmiştir. Haddizatında Süleyman aleyhisselâmın dili Arapça değil, bir başka dil idi, ama o suredeki lafızlar Arapça olarak yazıldı, çünkü anlamı Arapça olarak besmelenin tam karşılığına tekabül ediyordu. Yine o besmelede de *el-İsm* kelimesinin başındaki elif, tıpkı sûrelerin başındaki besmelede olduğu gibi hazf edildi, oysa "*bismillâhi mecrâhâ* (O'nun hareket edişi Allah'ın ismi iledir)" ve "*bismi rabbike* (Rabbinin ismi ile)" âyetlerinde *el-İsm* kelimesinin başındaki elif hazfedilmemiştir. Bunun sebebi ise besmele ile diğerlerini ayırt etmektir. Bu nedenle Tevbe sûresi pek çok ilâhî rahmet ve ilâhî tenezzül sıfatlarını ihtiva eder. Orada müminlerin cennet karşılığında mallarını ve canlarını Allah'a satmaları anlatılır ki efendinin kendi malını kölesinden satın almasından daha muazzam bir tenezzül olabilir mi? Bundan daha öte bir rahmet olabilir mi? Dolayısıyla ya Enfâl ve Tevbe sûreleri tek sure olmalıdır ya da Neml sûresindeki Süleymânî besmele Tevbe sûresi-

nin besmelesi olmalıdır. Bu sureyi Enfâl sûresinden ayrı olarak müstakil bir sure şeklinde kabul edenler, isminin Tevbe sûresi olduğunu söylemektedirler. Bu da (Tevbe), Allah'ın kullarına rahmet ve şefkat ile dönmesi demektir. Zira ilâhî dönüş ancak rahmet ile olur. Allah kullarına başka türlü dönmez. Eğer bu dönüş dünyada ise onları bununla kendisine yönlendirir, âhirette ise o zaman kulların Allah'a dönüşü Allah'ın kullarına dönüşünden öncedir. Çünkü yer bunu gerektirir. Zira mahlûkattan o yere gelmiş olan herkes, zorunlu olarak düşmüş ve rabbine dönmüş demektir. Allah da onlara, onların üzerine döner. Onlardan bazılarına kıyamette ve menzillerinde rahmet ile döner, kimilerine ateşe girmelerinden sonra rahmet ile döner. Bu da hallerin gereğine göre belirlenir. Tevbe teberriyi değil, rahmeti gerektirir. Allah bu sureyi teberri ile başlatmış olsa da aynı sureyi öyle bir âyet ile bitirmiştir ki o âyet (Hazreti Ebû Bekr dönemindeki mushafa yazılmamış) Hazreti Osman döneminde ancak şahitliği iki kişinin şahitliği olarak kabul edilen bir sahabinin şahitliği ile yazılmıştır. Eğer akıl edersen bu surenin içine derece derece girdirilmiş bulunan rahmeti bilirsin. Özellikle de surede "*ve minhum* (ve onlardan bazıları)" şeklinde başlayan ifadeler böyledir, çünkü bunlar bizim de aynı duruma düşmememiz için birer uyarıdır. Kur'ân bize indirilmiştir. Ondaki sûrelerin hiçbiri bizim için bu sureden daha muazzam rahmet içermez. Çünkü bu surede müminin sakınması gereken hususlar çok fazla yer almaktadır. Eğer Allah bize bunları bildirmiş olmasaydı o zaman biz farkında olmadan o durumlara düşerdik. Velhasıl bu sure müminler için rahmet sûresidir.

Hazreti Ali Tevbe sûresini Mekkelilere okumak üzere Hazreti Peygamber aleyhisselâmın vekili idi. Önce Hazreti Ebû Bekr gönderilmiştir ama sonra Hazreti Peygamber aleyhisselâm onu döndürdü ve "Kur'ân'ı benden ancak benim Ehli beyt'imden biri tebliğ eder."[1] dedi ve Hazreti Ali'nin gidip Hazreti Ebû Bekr'e yetişmesini emretti. Hazreti Ali Mekke'ye ulaşınca orada Hazreti Ebû Bekr insanlara hac yaptırdı, sonra Hazreti Ali insanlara bu sureyi tebliğ etti, Hazreti Peygamber aleyhisselâmın vekili olarak onu okudu. Bu da Hazreti Ebû Bekir'in halifeliğinin hak olduğunu ve Hazreti Ali'nin çok yüce bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

بَرَٓاءَةٌ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهٖٓ اِلَى الَّذ۪ينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِك۪ينَۜ (١)

1. Allah ve resûlünden kendileriyle antlaşma yapmış olduğunuz müşriklere bir ihtar!

---

1. Tahâvî, *Şerhu Muşkili'l-Âsâr*, c. 13, s. 332.

O şirkten teberri edip uzaklaşmaktadır, çünkü ortak zaten yoktur.

فَسِيحُوا فِي الْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللّٰهِ وَأَنَّ اللّٰهَ مُخْزِي
الْكَافِرِينَ (٢) وَأَذَانٌ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ أَنَّ اللّٰهَ بَرِيءٌ مِنَ
الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ فَإِنْ تُبْتُمْ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي
اللّٰهِ وَبَشِّرِ الَّذِينَ كَفَرُوا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ (٣)

2. Yeryüzünde dört ay daha dolaşın. İyi bilin ki siz Allah'ı âciz bırakacak değilsiniz; Allah ise kâfirleri rezil edecektir. 3. Allah'ın ve peygamberinin, ortak koşanlardan uzak olduğunu, büyük hac günü, Allah ve peygamberi insanlara ilan eder. Eğer tevbe ederseniz, bu sizin için daha hayırlı olur, yüz çevirirseniz, bilin ki siz Allah'ı âciz bırakamazsınız. İnkâr edenlere can yakıcı azabı müjdele.

Hazreti Ali Tevbe sûresini Mekkelilere okumak üzere Hazreti Peygamber aleyhisselâmın vekili idi.

[Allah'ın ve peygamberinin, ortak koşanlardan uzak olduğunu, büyük hac günü, Allah ve peygamberi insanlara ilan eder.]: Büyük hac günü kurban bayramının ilk günüdür. Buna büyük hac günü denmesinin sebebi, bütün hacıların o gün toplanmasıdır. Zira o gün insanların bir kısmı Arafat'ta vakfe için toplanırdı. Hums grubu (Mekkeliler) Müzdelife'de vakfe yaparlardı. Bu yüzden ayrı ayrı yerlerde olurlardı, ama Mina'ya gelme günü geldiği zaman orada birleşirlerdi. Herkes orada toplandığı için de o güne büyük hac günü denirdi. İfâza tavafı o gün yapılagelmiştir (o gün yapmak sünnettir). O gün hacı ihramdan çıkan, ama Mina'daki (taş atma) günleri bitene kadar hac ibadeti devam eder. O gün ihramdan çıktığı için bu hac ibadeti esnasında kendisine yasak olan şeyler helâl olur. Onun gün helâl olan şeyleri yapması da tıpkı ihramda iken o şeylerden uzak durmuş olması gibi ibadettir. Taş atma görevi hâlâ devam ettiği için hac ibadeti de devam eder. İşte büyük hac günü bu sevincin ve ihramdan çıkmanın günüdür. Mina günleri yeme, içme günleridir. O günün faziletinden istifade etmek isteyen kimse ifaza tavafını da o gün yapmalıdır.

[Allah'ın ve peygamberinin, ortak koşanlardan uzak olduğunu]: Düşmanlardan beri olmak ancak Allah ve resûlü için ve işlerin sonu kendisine keşif ile gösterilen kimse için geçerli olur, bunların dışındakilerin beri olmak gibi bir durumu söz konusu değildir. Onların yapabilecekleri şey düşmanları dost edinmemek, onlara sevgi ile yaklaşmamaktır. [Eğer tevbe ederseniz, bu sizin

için daha hayırlı olur, yüz çevirirseniz, bilin ki siz Allah'ı âciz bırakamazsınız. İnkâr edenlere can yakıcı azabı müjdele.]

إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ثُمَّ لَمْ يَنْقُصُوكُمْ شَيْئًا وَلَمْ يُظَاهِرُوا عَلَيْكُمْ أَحَدًا
فَأَتِمُّوا إِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ إِلَى مُدَّتِهِمْ إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ (٤) فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ
فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَاحْصُرُوهُمْ وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ
فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَآتَوُا الزَّكٰوةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ إِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (٥) وَإِنْ أَحَدٌ
مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ حَتّٰى يَسْمَعَ كَلَامَ اللّٰهِ ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ ذٰلِكَ بِأَنَّهُمْ
قَوْمٌ لَا يَعْلَمُونَ (٦)

4. Ancak kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklerden antlaşma şartlarına uyan, hiçbir şeyi size eksik bırakmayan ve sizin aleyhinize herhangi bir kimseye arka çıkmayanlar bu hükmün dışındadır. Onların antlaşmalarını, süreleri bitinceye kadar tamamlayınız. Allah sakınanları sever. 5. Haram aylar çıkınca müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün; onları yakalayın, onları hapsedin ve onları her gözetleme yerinde oturup bekleyin. Eğer tevbe eder, namazı dosdoğru kılar, zekâtı da verirlerse artık yollarını serbest bırakın. Allah bağışlayan, esirgeyendir. 6. Ve eğer müşriklerden biri senden aman dilerse Allah'ın kelâmını işitip dinleyinceye kadar ona aman ver, sonra onu güven içinde bulunacağı bir yere ulaştır. İşte bu, onların, bilmeyen bir kavim olmalarından dolayıdır.

Kur'ân Hazreti Peygamber aleyhisselâmın kalbine tek gözlü olarak inmiştir, Hazreti Peygamber aleyhisselâm da onu kendi diliyle ses ve harflerden müteşekkil olarak okumuş, Arap da onu bu tercüme hali içerisinde kendi kulağı ile duymuştur. Kuşkusuz burada Kelâm Allah'ındır, tercüme onu okuyanındır. Kelâm Hazreti Peygamber aleyhisselâma değil, Allah'a izafe edilmiştir ve bunun (Allah kelâmının) Arap tarafından duyulacağı ifade edilmiştir. Arabın idrak ettiği şey başı sonu olan, kesik kesik harflerden oluşan şeydir. Adına Kur'ân denen bu kelâmı Allah'a nispet etmeyen kimse Allah'ın indirdiğini inkâr etmiş olur. Zira bu âyette Allah'ın kelâmı, bizzat O'nun indirmiş olduğudur. Kelâma kelâm isminin verilmesinin nedeni, nefisteki tesiridir. Kelâm kelimesi fiziksel olarak yaralama anlamına gelen *kelm* kökünden türemiştir. Bu kelâm Allah Teâlâ'nın "Ya da bir elçi gönderir ve ona izni ile dilediğini vahyeder." (Şûrâ 42/51) şeklinde ifade buyurmuş olduğu üçüncü tür kelâmdır. Elçi bir insan olabilir, bu durumda kelâm Allah'a izafe edi-

lir. Sahabiler de bu âyette sözü edilen Arap da Kur'ân'ı sadece Hazreti Peygamber aleyhisselâmın dilinden işitmişlerdir. Zira onlara Kur'ân'ı ilk olarak okuyan o olmuştur. Kur'ân Allah'ın kelâmıdır, Hazreti Peygamber aleyhisselâm ise burada Hak Teâlâ'nın *ez-Zâhir* isminin vekili olmuştur. Âdeta Hak, şehâdet âleminde kendi kelâmını okuyanın suretinde zuhur etmiştir. Arap sadece Hazreti Peygamber aleyhisselâmın dilinden sesleri ve harfleri işitmiştir. Allah Teâlâ da "Bu benim kelâmımdır." demiş ve onu kendisine izafe etmiştir. Bir başka açıdan Hazreti Peygamber aleyhisselâm bu Arap için Allah kelâmına bir perdedir.

Bil ki kelâm sıfatı müteşâbihlerdendir. Müteşâbih olan hususlardan biri, harflerin ve sesin Allah kelâmına nispetidir. Bunu çağrıştıran birtakım âyet ve hadisler bulunmaktadır. Bu çok derin ve mühim bir meseledir ve kelâmcıların ayakları bu konuda kaymıştır. Hak ehlinin mezhebine göre Allah Teâlâ'nın zâtıyla kaim ve hakikati itibariyle tek olan bir kelâmı vardır, bu kelâm onun ilim ve irade sıfatlarından farklıdır. Belli bir düzene göre konumlandırılmaktan ve sonradan yaratılmış ses gibi şeylerden münezzehtir, nebîsine indirilmiş, dil ile okunmuş, mushaflarda yazılmıştır. O'nun kelâmı Mûsâ aleyhisselâm tarafından hakiki olarak duyulmuştur. Allah'ın duyurmayı istediği başka kimseler tarafından da duyulmuştur. O kelâm (Mûsâ aleyhisselâma işittirilirken) ağaçta yaratılmış değildir, hâdis şeylerle kaim değildir. Allah'ın kelâmı onun sıfatıdır. Kadîm olanın sıfatı da kadîmdir, hudûstan münezzehtir. Kelâmı ifade etmekte kullanılan harfler belli bir tertibe göre dizilirler, biri diğerinin önüne geçer, bu kadîm sıfat için imkânsızdır. Hak Teâlâ'nın sıfatlarının iki mazharı olduğu için O'nun kelâmının da iki mazharı olduğu bilinir. Biri ulvî ve ruhanî mazhardır ki bu *Rûhu'l-Kuds* ve *Kelime-i 'Ulyâ*'dır. Harfler ve sesler iki mazharın gereklerindendir. Onun kelâmı tıpkı kalbin kelâmının dildeki harflerden ve sesten münezzeh olması gibi, bunlardan münezzehtir. Burada Allah Teâlâ'nın [Allah'ın kelâmını işitip dinleyinceye kadar ona aman ver.] ifadesi, onun Allah kelâmını cismanî mazharları vasıtasıyla dinlemesi anlamındadır ki bu cismanî mazharlar da kulların sesleri ve harfleridir. Bu şekilde mazharları dinlemiş olan kimsenin doğrudan Allah kelâmını dinlemiş olduğunun söylenmesi mecazdır, çünkü daha önce ifade ettiğimiz üzere cismani mazharlar dil itibariyle de şeriat itibariyle de Allah'a nispet edilmezler. *Sahih-i Buharî* ve *Sahih-i Müslim*'de Hazreti Aişe'den rivayet edildiğine göre Hâris b. Hişâm Hazreti Peygamber aleyhisselâma "Vahiy sana nasıl geliyor?" diye sormuş, o da "Bazen bana tıpkı bir zilin çınlama sesi gibi geliyor, bu benim için en şiddetlisi. Sonra benden ayrıldığı zaman ben, gelen vahyi kavramış oluyorum. Bazen melek bana bir adam suretinde geliyor ve benimle konuşuyor, ben

de onun dediğini kavrıyorum." diye cevap vermiştir.[2] Bu da sana Allah kelâmının ruhaniyette iki mazharının olduğunu göstermektedir ki bunlardan biri açık mazhar olup cismani mazharlar, sesler ve harflerden oluşur. Diğeri ise gizli ve ruhanî mazhar olup kendine göre harfleri ve sesleri vardır. Çünkü zilin çınlama sesi aslında gizli de olsa bir sestir. Çınlama, kuru ve sert bir şeyin hareket ettiği zaman çıkardığı sestir. Bu durumda işitilen şeyin Allah'a nispet edilmesi, yukarıda zikrettiğimiz yorum ile söz konusu olabilir. Ağacın Allah kelâmını Mûsâ aleyhisselâma işittirme görevini görmesi de okuyan kimselerin dillerinin işlevi gibidir. Bunlardan her ikisi de yazılı olan şeyin meydana gelmesinde kalemin gördüğü işi görürler. Nasıl ki yazılı olan şey kalemin yerini tutmaz ve onun sıfatı olmaz ise işitilen kelâm da dil, mushaf ya da kalemin yerini tutmaz, ona hulûl (sirayet) etmez. Aynı zamanda okuyanın sıfatı da olmaz, okumakla ve yazmakla Allah'ın sıfatı olmaktan çıkmaz.

Bil ki Hazreti Peygamber aleyhisselâm bu âyetin makamından şöyle buyurmuştur; "İmam '*Semi'allahu limen hamideh* (Allah, kendisine hamd edeni işitir.)' dediği zaman siz de '*Rabbena ve leke'l-hamd* (Rabbimiz, hamd Sanadır.)' deyiniz."[3] buyurmuştur, zira kulunun dili ile "*Semiallahu limen hamideh* (Allah, kendisine hamd edeni işitir.)" diyen Allah'tır. Bil ki Allah kelâmını Allah'tan işiten kimse istifade eder, onu yaratılmış birinden dinleyen kimse inat edebilir, kabul ede edebilir. Bu onun muvaffakiyetine bağlıdır.

İşaret

"Biz O'yuz" demedi, çünkü O [Allah'ın kelâmını işitip dinleyinceye kadar ona aman ver.] buyurmuştur. Sen tercümansın, mütekellim olan *er-Rahmân*'dır. Kelâmullah dillerde, mushaflarda ve harflerde olmakla mekânlarla kayıtlanır. Sıfat ile mevsuf aynıdır. O halde konuştuğun zaman kime konuştuğun bil ve doğru ol.

Tahkik

Hazreti Peygamber aleyhisselâm Kur'ân'ın mütekellimidir. Haddizatında Allah'ın kullarından hiçbirinin kendisi ya da başkasından haber verme-

2. Buhârî, Bed'ü'l-Halk, 6; Müslim, Fedâil, 87.
3. Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, c. 20, s. 93.

si mümkün değildir, hepsinin verdiği haber Allah'tandır, çünkü insanların haber verecekleri şeyi "kün" (ol) emri ile yaratan Allah'tır. Ârif her kelâmı kabul eder ve Allah'ın şeriatın dilinde belirlemiş olduğu yere göre konumlandırır.

كَيْفَ يَكُونُ لِلْمُشْرِكِينَ عَهْدٌ عِنْدَ اللّٰهِ وَعِنْدَ رَسُولِهِ إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ
الْحَرَامِ فَمَا اسْتَقَامُوا لَكُمْ فَاسْتَقِيمُوا لَهُمْ إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ (٧) كَيْفَ وَإِنْ يَظْهَرُوا
عَلَيْكُمْ لَا يَرْقُبُوا فِيكُمْ إِلًّا وَلَا ذِمَّةً يُرْضُونَكُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ وَتَأْبٰى قُلُوبُهُمْ وَأَكْثَرُهُمْ
فَاسِقُونَ (٨)

7. Mescid-i Harâm'ın yanında kendileriyle antlaşma yaptıklarınızın dışında müşriklerin Allah ve resûlü yanında nasıl bir ahdi olabilir? Onlar size karşı dürüst davrandıkları müddetçe siz de onlara dürüst davranın. Çünkü Allah sakınanları sever. 8. Nasıl olabilir ki! Onlar size galip gelselerdi, sizin hakkınızda ne ahit (*ill*) ne de antlaşma gözetirlerdi. Onlar ağızlarıyla sizi razı ediyorlar, hâlbuki kalpleri karşı çıkıyor. Çünkü onların çoğu yoldan çıkmışlardır.

[Sizin hakkınızda ne ahit (*ill*) ne de antlaşma gözetirler.]: Buradaki "*ill*" kelimesi Allah anlamındadır. Bu kelime aynı zamanda ahit anlamına da gelir. "*İll*" Allah'ın isimlerinden biridir. "*Zimme*" de ahit ve anlaşma anlamına gelir.

اِشْتَرَوْا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِهِ إِنَّهُمْ سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (٩) لَا
يَرْقُبُونَ فِي مُؤْمِنٍ إِلًّا وَلَا ذِمَّةً وَأُولٰئِكَ هُمُ الْمُعْتَدُونَ (١٠) فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا
الزَّكٰوةَ فَإِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ وَنُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ (١١) وَإِنْ نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ مِنْ
بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعَنُوا فِي دِينِكُمْ فَقَاتِلُوا أَئِمَّةَ الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَا أَيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ
(١٢) أَلَا تُقَاتِلُونَ قَوْمًا نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ وَهَمُّوا بِإِخْرَاجِ الرَّسُولِ وَهُمْ بَدَؤُكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ
أَتَخْشَوْنَهُمْ فَاللّٰهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَوْهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (١٣) قَاتِلُوهُمْ يُعَذِّبْهُمُ اللّٰهُ بِأَيْدِيكُمْ
وَيُخْزِهِمْ وَيَنْصُرْكُمْ عَلَيْهِمْ وَيَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ (١٤)

9. Allah'ın âyetlerine karşılık az bir değeri satın aldılar da O'nun yolundan alıkoydular. Gerçekten onların yapmakta oldukları şeyler ne kötüdür! 10. Bir mümin hakkında ne ahit tanırlar ne de antlaşma. Çünkü

onlar saldırganların kendileridir. 11. Fakat tevbe eder, namaz kılar ve zekât verirlerse, artık onlar dinde kardeşlerinizdir. Biz, bilen bir kavme âyetlerimizi böyle açıklıyoruz. 12. Eğer antlaşmalarından sonra yeminlerini bozarlar ve dininize saldırırlarsa, küfrün önderlerine karşı savaşın. Çünkü onlar yeminleri olmayan adamlardır. Umulur ki küfre son verirler. 13. Verdikleri sözü bozan, peygamberi çıkarmaya kalkışan ve ilk önce size karşı savaşa başlamış olan bir kavme karşı savaşmayacak mısınız; yoksa onlardan korkuyor musunuz? Eğer müminler iseniz bilin ki Allah, kendisinden korkmanıza daha lâyıktır. 14. Onlarla savaşın ki Allah sizin ellerinizle onları cezalandırsın, onları rezil etsin, sizi onlara galip kılsın ve mümin toplumun kalplerini ferahlatsın.

Bil ki varlıkta Allah'tan başka fail yoktur, kulların bütün fiilleri, Ehl-i sünnet ve cemaate göre varlık ve yaratma itibariyle Allah'a nispet edilir, ona bu konuda hiçbir ortak ya da yardımcı atfedilmez. Fiiller hakikatte Allah'ındır, o fillerinden sorulmaz, kullar sorulurlar.

Kulların fiillerinde uzuvların ve aletlerin aracı olduğu mâlumdur, bununla beraber fiiller Allah'a nispet edilir. Böylece Allah'ın sıfatlarının kullardaki tecellilerinin iki mazharı olduğu bilinir. Bunlardan biri süfli ve kullara nispet edilen mazhardır. Bu suretler ve cismani uzuvlardır. Diğeri ise ulvî ve hakiki olup Allah'a nispet edilen mazhardır. Kullara nispet edilen mazharlar, mesele kulların anlayışlarına daha yakınlaştırılsın ve kalpleri buna ünsiyet sağlasın diye onlara nispet edilmiştir. Allah Teâlâ aziz kitabında dikkat sahiplerinin dikkatini çekmiş, kendisinin her iki durumda da uzuvlardan münezzeh olduğunu bildirmiştir. İlk duruma [Onlarla savaşın ki, Allah sizin ellerinizle onları cezalandırsın.] buyurarak dikkat çekmiştir. Böylece anlaşılır ki kulların ellerinden sadır olan her şey Allah'a nispet edilir ve O'nun fiilidir, bizim uzuvlarımız onun mazharları ve vasıtalarıdır. Hakikatte bizim uzuvlarımızla fiili işleyen O'dur. Ancak her akıl sahibi zorunlu olarak bilir ki kulların uzuvları Allah Teâlâ'nın uzuv ya da sıfatları değildir. İkinci hususa ise *Sahih-i Müslim* ve diğer kaynaklarda nakledildiği üzere Hazreti Peygamber aleyhisselâmın verdiği şu haberle dikkat çekmiştir: "Kulum bana nafilelerle yaklaşmaya devam eder, nihayet ben onu severim, sevdiğim zaman da onun işiten kulağı, gören gözü, tutup kavrayan eli, yürüyen ayağı olurum."[4] Nitekim Allah bunu peygamberi için bizzat tahakkuk ettirmiş ve "Bilmezler mi ki Allah'tır kullarından tevbeleri kabul eden ve sadakaları alan." (Tevbe, 9/104) buyurmuş, bunu da "Onların mallarından kendisi

4. Buhârî, Rikak, 38.

ile onları temizleyip arındıracağın sadaka al." (Tevbe, 9/103) ifadesinin ardından zikretmiştir. Yine "Sana biat edenler aslında Allah'a biat etmişlerdir, onların ellerinin üzerindeki el Allah'ın elidir." (Fetih, 48/10) buyurarak peygamberinin biat esnasındaki elini kendi eli yerine, onun sadaka almasını kendi sadaka alması yerine konumlandırmıştır. Yine "Attığın zaman sen atmadın, Allah attı." (Enfâl, 8/17) âyetinde de atma fiilini kendi fiili yerine konumlandırmıştır. Bütün bunlardan anlaşılmaktadır ki kul övgüye değer olduğu zaman onun fiilleri de rabbi katından ruhanî, ulvî nurlardan neşet eder ve bunlar uzuvlar mesabesinde olur. Allah bu vesile ile kulun kulağı, gözü, eli ve ayağı olur, ama zorunlu bir kesinlikle bilinir ki Allah kulun uzvu değildir. Çünkü onun mukaddes zâtı böyle şeylerle nitelenmekten münezzehtir. Zira uzuv sahibi olmak hudusu (sonradan yaratılmışlığı) gerektirir, oysa O'nun zâtı zorunlu olarak ezelîdir. Zorunlu olarak kadîm (ezelî) olan için kadem (ayak/uzuv) imkânsızdır.

وَيُذْهِبْ غَيْظَ قُلُوبِهِمْ وَيَتُوبُ اللّٰهُ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (١٥)

15. Ve onların kalplerinden öfkeyi gidersin. Allah dilediğinin tevbesini kabul eder. Allah bilendir, hikmet sahibidir.

Azapta da bir tür lezzet vardır. Nitekim tatlı suya "*azb*" denir. Allah'ı ve resûlünü inkâr eden kâfirlerin azap çekmesinde de müminlerin sevinci söz konusudur. Allah Teâlâ bu itibarla [Mümin toplumun kalplerini ferahlatsın ve onların kalplerinden öfkeyi gidersin.] buyurmuştur ki bu da onların müminlerin gönüllerini daraltmalarına karşılık kendilerinden intikam alınması ile olur. Azaba azap isminin verilmesinin sebebi, müminler için onda söz konusu olan tatlılıktır.

اَمْ حَسِبْتُمْ اَنْ تُتْرَكُوا وَلَمَّا يَعْلَمِ اللّٰهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَلَمْ يَتَّخِذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ
وَلَا رَسُولِهِ وَلَا الْمُؤْمِنِينَ وَلِيجَةً وَاللّٰهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ (١٦) مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ اَنْ
يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللّٰهِ شَاهِدِينَ عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ بِالْكُفْرِ اُولٰٓئِكَ حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ وَفِى النَّارِ
هُمْ خَالِدُونَ (١٧) اِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللّٰهِ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَاَقَامَ الصَّلٰوةَ وَاٰتَى
الزَّكٰوةَ وَلَمْ يَخْشَ اِلَّا اللّٰهَ فَعَسٰٓى اُولٰٓئِكَ اَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ (١٨) اَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ
الْحَٓاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَجَاهَدَ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ لَا
يَسْتَوُ۫نَ عِنْدَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ (١٩) اَلَّذِينَ اٰمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِى

سَبِيلِ اللّٰهِ بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْۙ اَعْظَمُ دَرَجَةً عِنْدَ اللّٰهِۜ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْفَٓائِزُونَ (٢٠) يُبَشِّرُهُمْ
رَبُّهُمْ بِرَحْمَةٍ مِنْهُ وَرِضْوَانٍ وَجَنَّاتٍ لَهُمْ فٖيهَا نَعٖيمٌ مُقٖيمٌۙ (٢١)

16. Yoksa, Allah, sizden, cihad edip Allah, peygamber ve müminlerden başkasını kendilerine sırdaş edinmeyenleri ortaya çıkarmadan bırakılacağınızı mı sandınız? Allah yaptıklarınızdan haberdardır. 17. Allah'a ortak koşanlar, kendi kâfirliklerine bizzat kendileri şahitlik ederken, Allah'ın mescitlerini imar etmeye layık değildirler. Onların bütün işleri boşa gitmiştir. Ve onlar ateşte ebedî kalacaklardır. 18. Allah'ın mescitlerini ancak Allah'a ve âhiret gününe iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte doğru yola ermişlerden olmaları umulanlar bunlardır. 19. Siz hacılara su vermeyi ve Mescid-i Harâm'ı onarmayı, Allah'a ve âhiret gününe iman edip de Allah yolunda cihad edenlerin imanı ile bir mi tutuyorsunuz? Hâlbuki onlar Allah katında eşit değillerdir. Allah zalimler topluluğunu hidayete erdirmez. 20. İman edip de hicret edenler ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler, rütbe bakımından Allah katında daha üstündürler. Kurtuluşa erenler de işte onlardır. 21. Rableri onlara, tarafından bir rahmet ve hoşnutluk ile, kendileri için, içinde tükenmez nimetler bulunan cennetler müjdeler.

[Rableri onlara, tarafından bir rahmet ve hoşnutluk müjdeler.]: Müjde mümine mahsustur, kâfirin vasıtaları kaldırması nedeniyle ilâhî müjdeden nasibi yoktur. Hak'tan gelen müjde müminlerin Hakk'ın davetçisine ibadetlerle icâbet etmelerine mukabildir. Aynı şekilde Allah Teâlâ [Onlara dünya hayatında ve âhirette müjde vardır.] buyurmuştur.

[İçinde tükenmez nimetler bulunan cennetler müjdeler.]: Nimet ve nimete mazhar olmanın zâhirî sebepleri vardır, bunlar hangi türden olursa olsun maksatlara nâil olmaktır. Çünkü nimetin sahibi onun varlığı ile nimetlenir, böylece o nimet alma makamında nimet sahibidir. Lezzet alan kimsede lezzeti var eden sebeplere nimet denir. Nimet aslında nefiste bulunan lezzetten başka bir şey değildir. Bu, hissî ve nefsî lezzet şeklindedir. Cennette her an yeni bir yaratılış ve yeni bir nimet vardır, bıkkınlık olmaz. Çünkü tabii olan her şey değişime uğramadan uzun süre kalırsa ona sahip olan insanda bıkkınlık oluşur. Zira bıkkınlık insanın zâtî bir özelliğidir. Cennetlikler kendi mülklerine yönelttikleri her bakışta daha önce görmedikleri bir şey idrak ederler, bu yenilik ile nimetlenirler. Aynı şekilde yedikleri ve içtikleri her şeyde daha önce almadıkları bir tat alırlar, bu yüzden de arzuları giderek artar.

خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا إِنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ (٢٢) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا اٰبَاءَكُمْ
وَإِخْوَانَكُمْ أَوْلِيَاءَ إِنِ اسْتَحَبُّوا الْكُفْرَ عَلَى الْإِيمَانِ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَأُولٰئِكَ هُمُ
الظَّالِمُونَ (٢٣)

22. Onlar orada ebedî kalacaklardır. Şüphesiz ki Allah katında büyük mükâfat vardır. 23. Ey inananlar! Babalarınızı, kardeşlerinizi küfrü imana tercih ediyorlarsa dost edinmeyin. Sizden onları kim dost edinirse doğrusu kendine yazık etmiş olurlar.

Sonra Allah Teâlâ ailesi içerisinde bekleyen ve Allah'a firar etmeyen kimseler hakkında şöyle buyurmaktadır:

قُلْ إِنْ كَانَ اٰبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا
وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي
سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتّٰى يَأْتِيَ اللّٰهُ بِأَمْرِهِ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ (٢٤)

24. De ki: "Babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, aşiretiniz, elde ettiğiniz mallar, kesat gitmesinden korktuğunuz ticaret, hoşunuza giden evler sizce Allah'tan, peygamberinden ve Allah yolunda savaşmaktan daha sevgili ise, Allah'ın emri gelene kadar bekleyiniz. Allah fasık kimseleri doğru yola eriştirmez."

[De ki: Babalarınız]: Yani senin üzerinde doğumdan kaynaklanan hakka sahip olanlar; [oğullarınız], üzerlerinde doğumdan kaynaklanan haklara sahip olduklarınız; [kardeşleriniz], seninle bu haklar konusunda eşit ve benzer olanlar ya da akrabalar; [eşleriniz], varlığı ile seni çiftleyen ve kendilerinden muradını aldığın, ayrı kaldığın zaman özlem duyduğun, sabit bir rahmet ve sevgi ile birleştiğiniz, kendisinde sükûn bulduğun, onun da sende sükûn bulduğu, üzerinde tahakküm etmen için kendini sana veren, iktidarının üzerinde zuhur ettiği kimse. Bu kimse senin eşindir, sen onu tabii olarak seversin, onunla bir olursun, o da şer'î olarak senin mülkün olur. [Aşiretiniz], aşiret dostlar ve seni her işinde destekleyenler demektir. [Elde ettiğiniz mallar], kendisine meylettiğin, kazanç divanında hazır bulunan, senin söz ve fiiline göre konum alan, senin egemenliğin altında bulunan, elde etmek için geceyi gündüze kattığın şeyler ki bunlar içerisinde gayrimenkul mallar olabileceği gibi dirhem, dinar gibi menkul değerler de olabilir. Bunların hepsi mal kapsamına girer.

Çünkü kendilerinden ayrılsan bile döner yine onlara varırsın. [Kesat gitmesinden korktuğunuz ticaret], bu kendisinden çıkmak (elden çıkarmak) istediğin şeylerdir ki bu çıkışla daha iyisini elde etmek istersin. Bunun kesatından ya da fesadından korkarsın; [hoşunuza giden evler], mahal ettiğin, içerisine yerleştiğin, senin için harem sayılan ve hoşuna giden mesken kabilinden yerler. Hak Teâlâ bütün bunları kitabında sana saymakta, sana bunun için emin elçisini göndermektedir. Bütün bu zikredilenler ve zâtı gereği kendisine bağlandığın, kendisi değil de O'nun katından olduğunu bildiğin halde aradaki perde nedeniyle Hakk'ın davet ettiği zühde tercih ettiğin şeylerdir. Böylece bilirsin ki Allah'ın yüz çevirmeni emrettiği işte senden talebi onda O'nu bilmendir. Hakk'ı kendisinde bildiğin bir şeyin hakikatini ve suretini seversin. Böyle bir durumda kendinden yüz çevirip kendini arzulamayı bir araya getirerek uzaklaştığın o şey sana daha sevimli hale gelir. Çünkü *el-Mu'tî*, *el-Mâni'* (veren, engelleyen); *ed-Dârr*, *en-Nâfi'* (zarar veren, fayda veren) Allah'tır. Bunun yanı sıra o şey, sana maksadına ulaşmanın önündeki perde ile kul ve mâbud arasındaki örtüyü açıklayıcı olan peygamberden sevimli gelir. Üstelik Allah'ın seni kendisine ibadet etmek üzere yarattığını bilir, gördüğün ve yöneldiğin işe O'nu tercih edersin. Bu şey sana senin adına iki hayatı bir araya getiren Allah yolunda cihaddan daha sevimli gelir. Artık ölümün tadını duymaz veya sınırlılığın hükmünü bilmezsin.

[O halde bekleyiniz]: Bu bir tehdit ve korkutma ifadesidir. "*Terabbus*" (bekleme) ifadesi, "Allah'a firar ediniz." (Zâriyât, 51/50) âyetinde söz edilen firarın tersidir.

[Allah'ın emri gelinceye kadar]: İşte o zaman hayrı, şerri, acıyı tatlıyı anlar ve tadarsınız. Sabreden bunu müşahede eder.

İşaret kabilinden tefsir

Bil ki eğer Allah yukarıda zikredilen hususların hepsinde senin tarafından müşahede ediliyorsa o zaman Allah Teâlâ'nın âyette saydığı bütün o şeylerden sonra söylediği [o halde bekleyiniz] ifadesi, bir izin ve emirdir, çünkü Allah'a firar etmekten talep edilen şey zaten bu müşahededir. Zira Allah bizlere kendisine firar etmemizi emretmiştir. Yine âyette geçen [Eğer size Allah'tan daha sevimli ise] ifadesi de "bu varlıklarla aranızdaki yakın münasebet nedeniyle, Allah'ı bu varlıklarda müşahede etmeniz size Allah'ı başka varlıklarda müşahede etmekten daha sevimli ise" anlamına gelir. Kemal sahibi onu her şeyde müşahede eder. Ancak bazı şeyler bazı kimseler için diğerlerinden daha se-

vıınli olabilir. Âyetteki "ve resûlünden" ifadesi de "Allah'tan" ifadesine atıftır. Yani sizlere bütün bunların iyilerini emreden, onlar lehine üzerinize haklar belirleyen odur. Baba, evlat, kardeş, eş ve aşiret hakları mâlumdur, naslarda geçmektedir, şeriat ilmine sahip olanlar için gizli saklı bir husus değildir. Aynı şekilde mallarla ilgili haklar da öyledir. Salih bir insana salih mal ne de güzel yakışır. Ticaret hakları da mâlumdur. Ticaretin doğruluğu bu haklar olmadan olmaz. Doğru tüccar kıyamet günü nebîler ve şehitler ile birlikte haşredilir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm böyle buyurmuştur.

[Kesat girmesinden korktuğunuz]: Kesat yüzünden bırakmaktan korktuğunuz, kâr etmeyi istediğiniz mallar. Tüccarın doğruluğundan daha büyük kâr var mıdır ki?

[Ve O'nun yolunda cihad etmekten]: Yani O'nu cihadda müşahede etmeniz. Çünkü size bunu emretmiştir ve sizler de bu zikredilenlerin hepsinde O'nu müşahede etmenizin sizde çok değerli bir yeri olduğunu bilirsiniz.

[O halde bekleyin.]: Yani ayrılmayın. Çünkü Allah Teâlâ bize ancak müşahedemiz olmadığında firar etmemizi emretmiştir.

[Allah'ın emri gelinceye kadar]: Bu kıyamettir, ya da sizi bunların müşahedesinden uzaklaştıracak olan ölümdür.

[Allah fasık kimseleri doğru yola eriştirmez.]: Bu, içerisinde bulunduğunuz ve kendisine davet edildiğiniz müşahedenin hükmünden çıkmış olanlar. Bu âyet nazar sahipleri hakkında tehdit değil, vaat ve müjdedir. Durumun takriri ve sükûndur, yani "Bekleyin, eğer bu sizin müşahede ettiğiniz şey ise o zaman talebiniz hâsıl olmuştur, eğer bundan sonra intikal ederseniz bu intikal bir hayırdan bir diğerine ya da daha düşük bir hayırdan daha yüce bir hayra intikal şeklinde olur." demektedir.

لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللّٰهُ ف۪ي مَوَاطِنَ كَث۪يرَةٍۙ وَيَوْمَ حُنَيْنٍۙ اِذْ اَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ
شَيْـٔاً وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الْاَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُمْ مُدْبِر۪ينَۚ (٢٥)

25. And olsun ki Allah size birçok yerlerde ve çokluğunuzun sizi böbürlendirdiği fakat bir faydası da olmadığı, yeryüzünün geniş olmasına rağmen size dar gelip de bozularak arkanıza döndüğünüz Huneyn gününde yardım etmişti.

Kâmil mümin daima ilâhî yardıma mazhardır, bu nedenle hiçbir nebî ya da velî asla hezimete uğramamıştır. Görmez misin, Huneyn günü sahabe hem Allah'ı birlediğini iddia etmiş hem de kendi ordularının sayısının çokluğunu

görünce böbürlenmişler, böylece Allah'ı unutmuşlardı, fakat çoklukları onlara hiçbir şey kazandırmamıştı. Oysa sahabîler hiç şüphesiz mümin insanlardı, ne var ki çokluklarına güvenmiş oldukları içi içlerine bir zayıflık girmiştir ve Allah Teâlâ'nın "Nice az sayıda grup vardır ki Allah'ın izni ile çok sayıda olan gruba galip gelir." (Bakara, 2/249) âyetini unutmuşlardı.

ثُمَّ اَنْزَلَ اللّٰهُ سَكٖينَتَهُ عَلٰى رَسُولِهٖ وَعَلَى الْمُؤْمِنٖينَ وَاَنْزَلَ جُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا وَعَذَّبَ الَّذٖينَ
كَفَرُواۜ وَذٰلِكَ جَزَٓاءُ الْكَافِرٖينَ (٢٦)

26. Bozgundan sonra Allah, peygamberine, müminlere sekînet verdi ve görmediğiniz askerler indirdi; inkâr edenleri azaba uğrattı. İnkârcıların cezası budur.

Sekînet, işin her açıdan ihata edilmesi suretiyle mütalaa edilmesidir. Bu durum söz konusu olmadıkça sekînet gerçekleşmez. Sekînet, kişinin nefsinin kendisine vaat edilen şeye sükûn bulmasıdır. Buna sekînet isminin verilmesinin sebebi ise hâsıl olduğu zaman sükûn duyulan şeyden başka şeylere yönelik eğilimi, meyli kesip atmasıdır. Bu yüzden kesip atan bıçağa da *sikkîn* denmiştir.

ثُمَّ يَتُوبُ اللّٰهُ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُۜ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحٖيمٌ (٢٧) يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُٓوا
اِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هٰذَاۚ وَاِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً
فَسَوْفَ يُغْنٖيكُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهٖٓ اِنْ شَٓاءَۜ اِنَّ اللّٰهَ عَلٖيمٌ حَكٖيمٌ (٢٨)

27. Allah bundan sonra da dilediğinin tevbesini kabul eder. Allah bağışlar ve merhamet eder. 28. Ey iman edenler! Müşrikler ancak bir pisliktir. Onun için bu yıllarından sonra Mescid-i Harâm'a yaklaşmasınlar. Eğer yoksulluktan korkarsanız, biliniz ki Allah dilerse sizi kendi lütfundan zengin edecektir. Şüphesiz Allah iyi bilendir, hikmet sahibidir.

Bütün âlem temizdir. İlâhî bir durum nedeniyle ona adına necaset denen bir ârızî hal bulaşırsa, o zaman o mahallin, hususen şeriatta belirli ölçüde necis olduğu hükmünü veririz. Eşyada necaset ârızî ve nisbîdir. Necasetlerin en büyüğü Allah'a şirk koşmaktır. Müşrik, bizzat necistir. İman ettiği zaman bizzat temiz hale gelir. Yani şirkin kendisi necistir, imanın kendisi temizdir. Bu da necasetin ârızî ve nisbî olduğuna delâlet eder.

Bu âyet, Mekke'de bulunan Mescid-i Harâm'a hiçbir müşrikin yaklaşamayacağı ve müşrik olan kimsenin necis olduğu konusunda açık nastır. Bu-

rada müşriklerin Mescid-i Harâm'a yaklaşmasının yasaklanmasına dair hükmün illetinin (sebebinin) onların necislikleri olduğunu ve onların necisliklerinin de küfürlerinden (şirklerinden) kaynaklandığını söyleyen âlimler kâfirlerin hiçbir mescide hiçbir şekilde giremeyecekleri şeklinde fetva vermişlerdir. Buna karşılık bu hükmün sadece Mescid-i Harâm'a mahsus olduğunu düşünen, bu sebeple âyette özellikle zikredildiği ve müşrik olanlar dışındaki kâfirlerin müşriklerle aynı konumda değerlendirilmeyeceğini düşünen âlimler ise müşriklerin Mescid-i Harâm'a ve diğer mescitlere girmesinin yasak olduğu, fakat müşrik olmayan kâfirlerin mescitlere girmesinin yasak olmadığı yönünde fetva vermişlerdir. Bu görüşte olanlara göre Allah Teâlâ'nın "Öyle evler ki orada Allah, kendi isminin yüceltilmesine izin vermiştir." (Nûr, 24/36) âyetini delil göstermişlerdir. Âyetin zâhirini esas alıp ilgili hükmü herhangi bir illet ile gerekçelendirmeyen âlimler ise özellikle müşrik olan kimselerin hususen Mescid-i Harâm'a girişlerinin yasaklanması yönünde fetva vermişlerdir. Yine bu âlimler Hazreti Peygamber aleyhisselâmın Medine'de Sümâme b. Âsâl isimli müşrik esir edildiği zaman onu mescitte hapsettiğini delil göstermiş ve müşriklerin sadece Mescid-i Harâm girişlerinin yasak olduğunu, müşrik olmayanların ise Mescid-i Harâm'a da diğer mescitlere de girişlerinin yasak olmadığını söylemişlerdir. Müşriklerin diğer mescitlere girmesini yasaklamak daha uygundur, ancak bir başka durum ya da hal söz konusu olursa girmelerinde bir beis yoktur.

قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ
وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتّٰى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ
صَاغِرُونَ (٢٩)

29. Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, Allah ve resûlünün haram kıldığını haram saymayan ve hak dini kendine din edinmeyen kimselerle, küçülerek elleriyle cizye verinceye kadar savaşın.

Cizye müşrikler için konulmamıştır. Kendilerine ilâhî kitap indirilmiş Ehl-i kitap kâfirler ile müşrikler arasında fark vardır, çünkü müşrik şirki ile hem Hakk'a hem kâinata (resûllere) haksızlık eder, artık onu öldürülmekten koruyacak bir dayanağı kalmaz. Zira hem tevhid inancına hem de resûllere karşı haksızlık etmiştir. Ehl-i kitap'tan olan kâfirler ise ne tevhide haksızlık etmişlerdir ne de resûllere. Onlar sadece hevalarına ya da içlerinde yerleşmiş olan şüpheye uyup resûller içerisinde muayyen bir tanesine haksızlık

etmişlerdir. Bu hevâ yahut şüphe onları bile bile Hakk'ı inkâr etmeye, kesin olarak bildikleri şeye karşı büyüklük taslamaya sevk etmiştir. Ya da iddia sahibi olan peygamberin doğruluğuna dair içlerinde bir şüphe oluşmuştur. Bu nedenle onlar genel mânada, nefsü'l-emirde (gerçekte) olmasa da kendileri nezdinde geçerli bir dayanağa sahiptirler ve bu dayanak onları öldürülmekten korur. Bu yüzden kendilerine cizye konulmuştur. Bu Allah'ın rahmetindendir ve onları hayatta bırakmak, dinlerini yaşamalarına izin vermek şeklindedir. Böylece onların muvaffak oldukları ölçüde dinlerinin bir kısmını ikame etmeleri istenmiştir. Burada anlayacak olan için bir nükte söz konusudur. Şöyle ki, onların dinleri bizim dinimiz tarafından meşru görülmüştür. Bu nedenle Hazreti Peygamber aleyhisselâm Rumların Farslara galip geldiğini duyunca, Rumlar kendisinin peygamberliğini inkâr ediyor olmalarına rağmen, yine de yüzünde sevinç alâmeti belirmiştir. Çünkü o Rumların Ehl-i kitap olduklarını ve hak ehlinin dayandığı şeye dayandıklarını, ona inandıklarını, fakat imamlarının kendilerine indirilen kitapta yapmış oldukları tahrifler nedeniyle içlerine bir şüphe düştüğünü ve bu şüphenin de onların Hazreti Muhammed aleyhisselâmın nübüvvetine iman etmelerine engel olduğunu biliyordu. Bu sebeple de onlar hakkında insaflı davranmıştı. Dolayısıyla şeriat onları bu ölçüde mâzur görmüş, onların Hak Teâlâ'ya, O'nun birliğine iman etmelerini, Farslar ve putperestler gibi O'na şirk koşmamış olmalarını esas almıştır. Bil ki her müşrik kâfirdir, çünkü müşrik, şirk koştuğu ve kendisini ilâh edindiği şey hakkında arzusuna uyar, İlâh'ın mutlak birliğinden yüz çevirir ve İlâh'ın birliğine götüren âyet ve delilleri incelemekten kendisini alıkoyar. İşte, zâhirde ve bâtındaki bu örtme davranışı nedeniyle de kâfir diye isimlendirilir. İlâhlığı Allah'tan başkasına nispet ettiği için de müşrik diye isimlendirilir. Neticede müşrik, iki açıdan kâfirdir. Müşrik ile kâfir arasındaki fark budur. Müşrik olmayan kâfir ise tevhid ehlidir, ama peygamberi ve kitabın bazı âyetlerini inkâr eder. Onun küfrü de türlüdür: Birincisi, küfrünün Allah katından gelen şeylerle ilgili olmasıdır. Bu durum, müşriğin Allah'ın birliğini inkârına benzer. Diğeri ise, Allah'ın peygamberini ve onun Allah katından gelmiş olduğunu bildiği halde, liderlik sevdasıyla, bunu kendisine uyanlar sıradan insanlardan gizlemektir. Hazreti Peygamber aleyhisselâmın Rum imparatoruna yazdığı mektubunda söylediği, "Eğer yüz çevirirsen, sana tabi olanların vebali da senin üzerinedir." sözüyle kastettiği budur. Bu itibarla bu kâfirler iki tür azap ile azaplandırlırlar, bunlardan biri ellerinden mallarının alınması, ikincisi ise bu zorluk nedeniyle içlerinde hissettikleri sıkıntı anlamındaki kahır ve alçalmadır. Müminlerin emiri, takva sahiplerimim imamı Hazreti Ömer'in zimmîlerle ilgili belirlediği şartlardan bazıları şöyledir:

- Şehirlerinde ve çevresinde yeni bir kilise, havra, rahip manastırı inşa edemezler, tahrip olanları onaramazlar.
- Kiliselerinde herhangi bir Müslümanın üç gece konaklamasına engel olamazlar. Gelip konaklayan Müslümanı barındırıp yemeğini verirler. Asla bir casusu aralarında barındıramazlar.
- Müslümanlara karşı gizliden gizliye hile yapmaz, kin besleyemezler.
- Evlatlarına Kur'ân öğretemezler.
- Açıkça şirk koşamazlar.
- Akrabaları Müslüman olmak istediği zaman onlara engel olamazlar.
- Müslümanlara saygı ve hürmet gösterirler, bir mecliste bir Müslüman oturacak yer istediği zaman ona yer verirler.
- Sarık, fes, çarık giyme, saçı ortadan ayırma gibi giyim kuşama dair hiçbir hususta Müslümanlara benzeyemezler.
- Müslümanların isimlerini evlatlarına veremezler. Onların lakaplarını kullanamazlar.
- Bineklerine eğer vuramazlar, kılıç kuşanamazlar. Hiçbir silah edinemezler.
- Yüzüklerine Arapça nakış işletemezler.
- İçki satamazlar.
- Saçlarının ön kısımlarını kısaltırlar.
- Nerede olurlarsa olsunlar kendilerine mahsus kıyafetleri giyerler. Bellerine kemer bağlarlar, haçlarını ya da kitaplarından herhangi birini Müslümanların kullandıkları yolda açıkça gösteremezler.
- Kendi cenazelerini Müslüman cenazelerinin yakınına defnedemezler.
- Çanlarını çok alçak ses ile hafifçe çalabilirler. Kiliselerinde, Müslümanların duyacağı şekilde yüksek sesle hiçbir şey okuyamazlar. Mumlarını dışarı çıkaramazlar.
- Cenazelerinde seslerini yükseltemezler.
- Bu şartlardan herhangi birine uymadıkları takdirde zimmetleri bozulur, bu durumda da Müslümanların onlara karşı, anlaşmaya yanaşmayan inatçılara ve düşmanlara uygulanan muameleyi yapma hakları söz konusu olur.

وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللّٰهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللّٰهِ ذٰلِكَ قَوْلُهُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ
يُضَاهِؤُنَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ قَاتَلَهُمُ اللّٰهُ أَنّٰى يُؤْفَكُونَ (٣٠)

30. Yahudiler, "Üzeyir Allah'ın oğludur." dediler. Hıristiyanlar da "Mesîh Allah'ın oğludur." dediler. Bu onların ağızlarıyla geveledikleri sözlerdir. Daha önce kâfir olmuş kimselerin sözlerine öykünüyorlar. Allah onları kahretsin! Nasıl da döndürülüyorlar!

[Yahudiler, "Üzeyir Allah'ın oğludur." Dediler.]: Yani Allah onu evlat edinmiştir dediler.

[Hıristiyanlar da "Mesîh Allah'ın oğludur." dediler.]: Yani Mesîh Allah'ın öz be öz evladıdır dediler, zira onlar Mesîh'in babası diye birini bilmiyorlardı ve insanın babasız dünyaya gelmeyeceğini düşünüyorlardı. Bunun sebebi ise Allah'ın anlatmış olduğu husustan, yani meleğin Hazreti Meryem'e bir beşer suretinde görünmüş olmasından habersiz olmaları idi. Allah onu bir ruh kılmıştır, çünkü Cebrâîl Rûh'tur. Böylece Îsâ aleyhisselâm yine iki kişinin evladı olarak dünyaya gelmiştir. Cebrâîl aleyhisselâm Hazreti Meryem'e üflemek suretiyle onu bahşetmiştir, fakat insanlar bunu fark etmemişlerdir. Bu tıpkı ilk insanın yaratılışında ona ruhun üflenmesi gibidir. Bu sebeple insanlar Îsâ aleyhisselâmın ruhunu da suretini de bilmezler. Onun suretinin tıpkı ruhun cesede bürünmesi gibi olduğunu, meleğin insan suretinde temessülünden neşet ettiğini bilmezler. Eğer Îsâ aleyhisselâmın yaratılışı üzerinde düşünürsen bunun akıl sahiplerinin anlayışlarının yetmediği muazzam bir ilim olduğunu görürsün.

اِتَّخَذُوا أَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَالْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَمَا أُمِرُوا إِلَّا
لِيَعْبُدُوا إِلٰهًا وَاحِدًا لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ سُبْحَانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ (٣١)

31. Allah'ı bırakıp hahamlarını, rahiplerini ve Meryem oğlu Mesîh'i rab edindiler. Halbuki onlara ancak tek ilâha kulluk etmeleri emredildi. O'ndan başka tanrı yoktur. O, bunların ortak koştukları şeylerden uzaktır.

Kur'ân'daki Onuncu Tevhid

Buradaki kulluk kelimesini ameller olarak yorumlayan kimsenin dile dair bilgisi yoktur. Amel surettir, ibadet ise mükellefin yerine getirdiği bu amel

suretinin ruhudur. Bu âyete muhatap olan müminin nasibi, ibadeti emretme tevhididir. Bu da ilâhî isimlerin çokluğuna rağmen ilâhî zâtın tekliği açısından tevhiddir. Zira rızkı talep eden *er-Rezzâk*'a (rızık vericiye), afiyet talep eden *eş-Şâfî*'ye (şifa vericiye) ibadet eder. Bu itibarla onlara "tek bir ilâha ibadet edin" emri verilmiştir. Her bir ilâhî isim her ne kadar bir diğerinden farklı bir anlama delâlet ediyor olsa da aynı zamanda bunların hepsi, bütün bu farklı nispetleri gerektiren tek bir zâta delâlet ederler. Mümin olmayanlar (müşrikler), ilâhlığı hak etmeyene ilâhlık nispet eden ve ilâhlık ismini müsemmâsının dışında kullanan, ilâhlıkta çokluk iddia eden kimselerdir. Bu nedenle ilâhın birliği (tevhidi) konusunda şaşırmışlar ve "İlâhları tek bir ilâh mı yaptı? Doğrusu bu şaşılacak bir şeydir." demişlerdir. Allah da onlara tek bir ilâha, yani Allah'a kulluk etmelerini emretmiştir ki [O'ndan başka tanrı yoktur. O, bunların ortak koştukları şeylerden uzaktır.], yani onun ilâhlığına ortak koşulması imkânsızdır. İşte bu Kur'ân'daki onuncu tevhid olan ibadeti emretme tevhididir ve garip işlerdendir. Çünkü emredilen için zâtî olan bir hususta emretme nasıl olabilir ki? Zira ibadet, yaratılmışlar için zâtî bir özelliktir. Müminler ve müşrikler için, daha önce izah ettiğimiz üzere, kulluk zâtî bir hususiyettir.

يُرِيدُونَ اَنْ يُطْفِؤُا نُورَ اللّٰهِ بِاَفْوَاهِهِمْ وَيَاْبَى اللّٰهُ اِلَّٓا اَنْ يُتِمَّ نُورَهُ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ (٣٢)
هُوَ الَّذٖٓى اَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدٰى وَدٖينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدّٖينِ كُلِّهٖ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ
(٣٣) يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوٓا اِنَّ كَثٖيرًا مِنَ الْاَحْبَارِ وَالرُّهْبَانِ لَيَاْكُلُونَ اَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ
وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبٖيلِ اللّٰهِ وَالَّذٖينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُونَهَا فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ
فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ اَلٖيمٍ (٣٤)

32. Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürmek istiyorlar. Halbuki kâfirler hoşlanmasalar da Allah nurunu tamamlamaktan asla vazgeçmez. 33. O müşrikler hoşlanmasalar da dinini bütün dinlere üstün kılmak için resûlünü hidayet ve hak din ile gönderendir. 34. Ey iman edenler! Hahamlardan ve rahiplerden birçoğu insanların mallarını haksız yollardan yerler ve Allah yolundan engellerler. Altın ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda harcamayanlar yok mu, işte onlara elem verici bir azabı müjdele!

Bil ki bu Allah'ın kullarına malları konusunda farz kıldığı zekât emrinin gelmesinden önce idi. Zekât farz olunca Allah bununlar onların mallarını temizledi, zekâtı edâ eden kimselerden cimrilik adını sildi. Çünkü zekâtı vermiş olan kimse Allah'ın kendisine yüklemiş olduğu mali yükümlülüğü yerine

getirmiş demektir. Sonra acı azabı, durumu resmeden şu ifadelerle izah etmiş ve şöyle buyurmuştur:

يَوْمَ يُحْمٰى عَلَيْهَا فى نَارِ جَهَنَّمَ فَتُكْوٰى بِهَا جِبَاهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ وَظُهُورُهُمْ هٰذَا مَا كَنَزْتُمْ
لِاَنْفُسِكُمْ فَذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَكْنِزُونَ (٣٥)

35. Bunlar cehennem ateşinde kızdırıldığı gün, alınları, böğürleri ve sırtları onlarla dağlanacak, “Bu, kendiniz için biriktirdiğinizdir; biriktirdiğinizi tadın.” denecek.

Mal stoklanıp biriktirilmek için talep edilmez, aksine Allah onu infâk etmek için vermiştir. Kim malı stoklar ve Allah’ın mal üzerinde belirlediği hakkı vermez ise mal cehennem ateşinde kızgın bir ateş olarak boynuna dolanır ve derileri onunla kızartır. Çünkü insanın derisi, dilenci ile ilk karşılaşa ve onun kendisine doğru geldiğini görünce kızarıp değişen uzvudur. Zengin, kendisine doğru gelen bir dilenciyi gördüğünde, malından isteyeceğini bildiği için kaşlarını çata, alnı buruşur. Dilenci de onun zekât vermek istemediğini yüzünden anlar. Sonra zekât istenilen kişi dilencinin isteğini anlamazlıktan gelir, ona sırtını döner, farkında değilmiş gibi davranır. Allah o malın bu kimselerin sırtlarını dağlayacağını haber vermiştir. İşte altın ve gümüşün zekâtını vermeyenlerin durumu budur. Koyun, inek ve deve gibi malların zekâtını vermeyenlerin durumu ise, bir rivayete geçtiği gibi, farklıdır. Onlar için bir çukur kazılır. Çukur onları içine çekip alır, ağızlarıyla onları tutar. Bu nedenle Allah zekât vermeyenlerin cezasından söz ederken “alınları”, “sırtlan”, “yanları” gibi uzuvları zikretmiştir. Yine Allah zekâtı, malları temizlesin diye emretmiştir.

اِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللّٰهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فى كِتَابِ اللّٰهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ
مِنْهَا اَرْبَعَةٌ حُرُمٌ ذٰلِكَ الدّينُ الْقَيِّمُ فَلَا تَظْلِمُوا فيهِنَّ اَنْفُسَكُمْ وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكينَ كَافَّةً
كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُتَّقينَ (٣٦) اِنَّمَا النَّسىٓءُ زِيَادَةٌ فِى الْكُفْرِ
يُضَلُّ بِهِ الَّذينَ كَفَرُوا يُحِلُّونَهُ عَامًا وَيُحَرِّمُونَهُ عَامًا لِيُوَاطِؤُا عِدَّةَ مَا حَرَّمَ اللّٰهُ فَيُحِلُّوا
مَا حَرَّمَ اللّٰهُ زُيِّنَ لَهُمْ سُوٓءُ اَعْمَالِهِمْ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الْكَافِرينَ (٣٧)

36. Allah’ın gökleri ve yeri yarattığı günkü yazısında, Allah’a göre ayların sayısı on ikidir. Bunlardan dördü hürmetli aydır. Bu dosdoğru bir nizamdır. Öyleyse o aylar içinde kendinize yazık etmeyin, topyekûn sizinle savaşan putperestlerle siz de topyekûn savaşın, Allah’ın sakınanlarla be-

raber olduğunu bilin. 37. Haram ayları ertelemek, sadece kâfirlikte ileri gitmektir. Çünkü onunla, kâfir olanlar saptırılır. Allah'ın haram kıldığının sayısını bozmak ve O'nun haram kıldığını helâl kılmak için bir yıl helâl sayarlar, bir yıl da haram sayarlar. Böylece onların kötü işleri kendilerine güzel gösterilmiştir. Allah kâfirler topluluğunu hidayete erdirmez.

Araplar ayları ertelerler, böylece haram ayları -Zilkade, Zilhicce, Muharrem ve Receb- helâl, helâl ayları haram yaparlardı. Hazreti Muhammed aleyhisselâmın peygamber olarak gelmesi ile birlikte zaman Allah'ın yarattığı zamanki halindeki hükmüne döndü, Allah yarattığı zaman hangi aylar haram idiyse yine onlar haram oldu. Bu nedenle Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Zaman dönmüş ve Allah'ın onu yarattığı zamandaki hali gibi olmuştur."[5] buyurmuştur.

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا مَا لَكُمْ اِذَا قِيلَ لَكُمُ انْفِرُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ اثَّاقَلْتُمْ اِلَى الْاَرْضِ
اَرَضِيتُمْ بِالْحَيٰوةِ الدُّنْيَا مِنَ الْاٰخِرَةِ فَمَا مَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا فِي الْاٰخِرَةِ اِلَّا قَلِيلٌ (٣٨)

38. Ey iman edenler! Size ne oldu ki, "Allah yolunda savaşa çıkın!" dendiği zaman yere çakılıp kalıyorsunuz? Dünya hayatını âhirete tercih mi ediyorsunuz? Fakat dünya hayatının faydası âhiretin yanında pek azdır.

Dünya hayatının faydası azdır. Her nesil veya kabile en değersiz malın, mülkün kölesidir. Herkes hayret içindedir ve bu nedenle mevcutla kanaat eder. İşin ardından bir öncü olduğunu bilmeyenden başkası hakir olana rıza göstermez.

اِلَّا تَنْفِرُوا يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا اَلِيمًا وَيَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ وَلَا تَضُرُّوهُ شَيْـًٔا وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ
شَيْءٍ قَدِيرٌ (٣٩) اِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللّٰهُ اِذْ اَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيَ اثْنَيْنِ اِذْ هُمَا
فِي الْغَارِ اِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ اِنَّ اللّٰهَ مَعَنَا فَاَنْزَلَ اللّٰهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَاَيَّدَهُ بِجُنُودٍ
لَمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلٰى وَكَلِمَةُ اللّٰهِ هِيَ الْعُلْيَا وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (٤٠)

39. Eğer çıkmazsanız, sizi pek elem verici bir azap ile cezalandırır ve yerinize sizden başka bir kavim getirir; siz O'na hiçbir zarar veremezsiniz. Allah her şeye kadirdir. 40. Eğer siz ona yardım etmezseniz; ona Allah yardım etmiştir: Hani, kâfirler onu, iki kişiden biri olarak çıkarmışlardı.

---

5. Buhârî, Tefsir, 150; Müslim, Kasâme, 29.

Hani onlar mağaradaydı; o, dostuna "Üzülme, çünkü Allah bizimle beraberdir." diyordu. Bunun üzerine Allah ona emniyetini indirdi, onu sizin görmediğiniz bir ordu ile destekledi ve kâfir olanların sözünü alçalttı. Allah'ın sözü ise zaten yücedir. Çünkü Allah üstündür, hikmet sahibidir.

[O, dostuna "Üzülme, çünkü Allah bizimle beraberdir." diyordu.]: Bu, lafızların birebir aktarımıdır. Buradaki "beraberlik", Hak Teâlâ'nın herkes için söylediği "Her nerede olursanız olun O sizinle beraberdir." (Hadîd, 57/4) âyetinde olduğu gibi umumi anlamda beraberlik değil, ihtisas beraberliğidir. Buradan Hazreti Peygamber aleyhisselâmın diğer resûllere olan mertebe üstünlüğü anlaşılır, zira arkadaşı Hazreti Ebû Bekir, mağarada (ki o Hakk'ın sığınağıdır) bulundukları esnada hem kendisi hem onun için endişelenirken Allah onun arkadaşına bu sözleri söyleyip onun içini ferahlattığını haber vermektedir. Bu sözleri söylerken Buradan Hazreti Peygamber aleyhisselâm Hak Teâlâ'nın Hazreti Mûsâ ve Hazreti Hârûn için "Ben sizinle beraberim, işitir ve görürüm." (Tâhâ, 20/46) dediği esnadaki makamından konuşmakta, arkadaşına "Üçüncüleri Allah olan iki kişi hakkında düşüncen nedir?"[6] demekte, yani Allah'ın onları bu hicret esnasında mağarada muhafaza ettiğini bildirmektedir.

Bir başka vecih

Bize göre buradaki söz Hazreti Ebû Bekir'e aittir. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâmın "Eğer bir dost edinecek olsaydım Ebû Bekir'i dost edinirdim."[7] şeklindeki sözü bizim bu görüşümüzü desteklemektedir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm dost sahibi değildir, sahabe birbirlerinin dost ve yardımcısıdır. Peygamber ancak vekilini dost edinir; zira bir peygamberin, istediği şeyleri yapacağı bir dostunun olması mümkün değildir. Aksine peygamber vahiyle hareket eder, ancak vahye göre davranır. Dost ise kendi iradesini bırakıp dostunun iradesine göre hareket eder. O nedenle peygamber dost edinilir ama o kimseyi dost edinmez.[8] İnsanlar resûl karşısında, kendi irade-

6. Buhârî, Ashâbu'n-Nebî, 2; Müslim, Fedâilu's-Sahâbe, 1.
7. Buhârî, Ashâbu'n-Nebî, 5; Müslim, Fedâilu's-Sahâbe, 3.
8. (Bu yüzden âyette geçen [Dostuna "Üzülme, çünkü Allah bizimle beraberdir." diyordu.] ifadesinde kast edilen kişi Hazreti Ebû Bekir olmalıdır, yani Hazreti Ebû Bekir için Hazreti Peygamber aleyhisselâm dosttur, ama Hazreti Peygamber aleyhisselâm için Hazreti Ebû Bekir dost değildir. ç.n.)

lerine göre değil, şeriatın onları için verdiği hükme göre konumlanırlar. Nitekim Hak Teâlâ [Hayır, Rabbine yemin olsun ki onlar aralarında çıkan meselelerde seni hakem tayin etmedikçe ve senin verdiğin hükmü içlerinde hiçbir sıkıntı bulunmaksızın kabul edip tamamen teslimiyet göstermedikçe mümin olamazlar] buyurmaktadır. Bu nedenle onlar Hazreti Peygamber aleyhisselâmı dost edinmişlerdir (yani kendi iradelerini bırakıp onun iradesine göre hareket etmişlerdir), ama Hazreti Peygamber aleyhisselâm bu mânada onları dost edinmiş değildir. Sohbet (dostluk) ancak bir taraftan, daha aşağı olan taraftan olur, bu nedenle dostluk iki failin fiili değildir. Hazreti Ebû Bekir sadakatine uyumlu davranıyordu, Hazreti Peygamber aleyhisselâm ise o esnada üzerinde bulunduğu halde Hakka uyumlu davranıyordu. Zira Hak, hikmet sahibidir. Aynı durum Hazreti Peygamber aleyhisselâmın Bedir günü çadırda ısrarlı duası ve Hazreti Ebû Bekr'in ona söyledikleri konusunda da geçerlidir. Hikmet sahibi, her yerin hakkını verir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm o vaktin ve hikmet sahibinin doğrulayıcı idi, O'nun dışındakiler O'nun hükmü altında idi. İki sadık bir arada bulunamayacağı için Hazreti Ebû Bekir, Hazreti Peygamber aleyhisselâmın makamında bulunamadı, ama sonu tasdik etmekte sebat etti. Ama Hazreti Ebû Bekir peşlerinde olanlara bakınca Hazreti Peygamber aleyhisselâm için hüzünlendi ve bu hüznün şiddeti sadakatine baskın geldi ve Hazreti Peygamber aleyhisselâma "Üzülme, senin de bize haber verdiğin gibi Allah bizimledir." dedi. Ama karşı görüşte olan biri çıkar da bu sözün Hazreti Peygamber aleyhisselâma ait olduğunu söylerse, onunla da ilgilenmeyiz (karşı çıkmayız), çünkü Hazreti Peygamber aleyhisselâmın hem cem hem de tefrika makamı vardır. Ayrıca Hazreti Ebû Bekir'in hüzünlendiği de bilinmektedir.

Tahkik

Ulaşılabilecek en şerefli makam, Allah'ın sana her şeyden önce gelmesidir. Hazreti Ebû Bekir der ki "Öncesinde Allah'ı görmediğim hiçbir şey görmüş değildim." Bu, Hazreti Muhammed aleyhisselâmın vârisi olan Hazreti Ebû Bekr'e ait Bekrî müşahededir.

[Bunun üzerine Allah ona emniyetini indirdi, onu sizin görmediğiniz bir ordu ile destekledi ve kâfir olanların sözünü alçalttı.]: Burada kâfir, müşriktir, hususen şirk itibariyle kâfir olandır.

[Allah'ın sözü ise zaten yücedir.] Bu konuda Enfâl sûresinin 61. Âyetine bakınız. [Çünkü Allah üstündür, hikmet sahibidir.]

انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ
كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (٤١)

41. Gerek hafif, gerek ağır olarak savaşa çıkın; mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihad edin. Eğer bilirseniz, bu sizin için daha hayırlıdır.

Bil ki şeytan kulun cihad konusundaki kararlılığını görünce onun aklına başkaları (hakkında iyi şeyler) söylesinler diye savaşıyor düşüncesini getiri, böylece bu amelini boşa çıkarmaya çalışır. Oysa mümin kimse başlangıçta hâlis niyet ile, sırf Allah'ın dinini savunmak için cihada girmiştir. Bu yüzden kul, sonradan şeytanın aklına soktuğu bu düşünceyi önemsememelidir. Zira amelinin temelinde yer alan asıl sahihtir, esas kuvvetlidir, o da işe başlarken ki niyetidir.

لَوْ كَانَ عَرَضًا قَرِيبًا وَسَفَرًا قَاصِدًا لَاتَّبَعُوكَ وَلٰكِنْ بَعُدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُ وَسَيَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ
لَوِ اسْتَطَعْنَا لَخَرَجْنَا مَعَكُمْ يُهْلِكُونَ أَنْفُسَهُمْ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ (٤٢)

42. Eğer yakın bir dünya malı ve kolay bir yolculuk olsaydı mutlaka sana uyup peşinden gelirlerdi. Fakat meşakkatli yol onlara uzak geldi. Gerçi onlar, "Gücümüz yetseydi mutlaka sizinle beraber çıkardık." diye kendilerini helâk edercesine Allah'a yemin edecekler. Halbuki Allah onların mutlaka yalancı olduklarını biliyor.

Âyetin başında "*'araz*" kelimesi mal anlamındadır. Yolculuğa "*sefer*" denmesinin sebebi, bunun servet ve rahatlık sahibi kimseler açısından bile (zayıflar için zorluğu daha da fazladır) içerdiği zorluk sebebiyle insanların ahlâkını ortaya koyan, açığa çıkaran bir şey olmasıdır.[9]

عَفَا اللّٰهُ عَنْكَ لِمَ أَذِنْتَ لَهُمْ حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَتَعْلَمَ الْكَاذِبِينَ (٤٣)

43. Allah seni affetsin; doğrular sana belli olup, yalancıları bilmeden önce, niçin onlara izin verdin?

Allah Hazreti Peygamber aleyhisselâma kınama yöneltmeden önce ona müjde bildirmektedir. Bize göre özellikle bu âyette herhangi bir kınama söz

---

9. "*sefera*" fiili; açmak, ifşa etmek anlamına gelir. ç.n.

konusu değildir, aksine bu, insaf sahibi olan ve ilim ehline hakkını teslim eden kimse için bir sorudur. Zira Hazreti Peygamber aleyhisselâmın makamı, bu sorunun yadırgama anlamında bir soru olması gerektiği mânasını verir. Bilen kimse soruyu, (bilgi almak için değil) kalbinde şüphe olan ile olmayanı ayırt etmek için sorar, böylece âlim olan ile olmayan ayırt edilmiş olur ve delil sağlamlaşır. Burada soru, "neden/niçin" sorusudur (illettir), yoksa azarlama sorusu değildir, çünkü sorudan önce aftan söz edilmektedir. Af, özellikle sözün başında kullanıldığı zaman, kınama ve azalama ile birlikte düşünülemez, çünkü birini kınayıp azarlayan kimse onu affetmez. Kınayıp azarlama hesaba çekmektir. Oysa affedilmiş olan şeyin hesabı olmaz. Dilde bu ifadeden bir azalama mânası anlaşılabilecek olduğu için, Hak Teâlâ âyetin başında öce aftan söz etmiş, böylece Allah'ı bilen kimselerin burada -ilim sahibi olmayanların zannettikleri gibi- herhangi bir kınamanın murat edilmediğini fark etmelerini sağlamıştır. Bu yüzden [doğrular sana belli olmadan önce] demiştir ki bu da bir sorudur, âdeta şöyle denmektedir; [Bunu, doğruları ve yalancıları anlamadan önce mi yaptın?] Böyle bir soru karşılığına o da ya "evet" ya da "hayır" cevabı verecektir. Bu tıpkı Îsâ aleyhisselâma "İnsanlara sen mi söyledin?" (Mâide, 5/116) şeklindeki soru gibi, soru ifadesidir. Burada bize göre Hak affı kınamanın önüne geçirmiş, başkalarına göre ise kınamayı affın önüne geçirmiştir. Maksat ise Allah'ın sevdiği kullara yönelik ilâhî inayetin bilinmesidir. Nitekim Hak Teâlâ "Senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlamak üzere." (Fetih, 48/2) buyurmuştur, dolayısıyla sevilenin günahı olmaz, seven de kendi nefsinde bir iyilik görmez.

لَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ اَنْ يُجَاهِدُوا بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ وَاللّٰهُ
عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ (٤٤) اِنَّمَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَارْتَابَتْ
قُلُوبُهُمْ فَهُمْ فِي رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُونَ (٤٥) وَلَوْ اَرَادُوا الْخُرُوجَ لَاَعَدُّوا لَهُ عُدَّةً وَلٰكِنْ كَرِهَ اللّٰهُ
انْبِعَاثَهُمْ فَثَبَّطَهُمْ وَقِيلَ اقْعُدُوا مَعَ الْقَاعِدِينَ (٤٦)

44. Allah'a ve âhiret gününe iman edenler, mallarıyla canlarıyla savaşmaktan geri kalmak için senden izin istemezler. Allah takvâ sahiplerini çok iyi bilir. 45. Ancak Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, kalpleri şüpheye düşüp, kuşkuları içinde bocalayanlar senden izin isterler. 46. Eğer onlar çıkmak isteselerdi elbette bunun için bir hazırlık yaparlardı. Fakat Allah onların davranışlarını çirkin gördü ve onları geri koydu; onlara "Oturanlarla beraber oturun!" dendi.

[Fakat Allah onların davranışlarını çirkin gördü ve onları geri koydu.]: Çünkü onlar bedbaht kimselerdir, muhalefet ve azgınlığın bizzat kendisini yaparak kötü niyeti göstermişlerdir.

لَوْ خَرَجُوا فِيكُمْ مَا زَادُوكُمْ اِلَّا خَبَالًا وَلَاَ۬وْضَعُوا خِلَالَكُمْ يَبْغُونَكُمُ الْفِتْنَةَۚ وَفِيكُمْ
سَمَّاعُونَ لَهُمْۜ وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ بِالظَّالِمٖينَ (٤٧) لَقَدِ ابْتَغَوُا الْفِتْنَةَ مِنْ قَبْلُ وَقَلَّبُوا لَكَ الْاُمُورَ
حَتّٰى جَٓاءَ الْحَقُّ وَظَهَرَ اَمْرُ اللّٰهِ وَهُمْ كَارِهُونَ (٤٨) وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ ائْذَنْ لٖى وَلَا تَفْتِنّٖىۜ
اَلَا فِى الْفِتْنَةِ سَقَطُواۜ وَاِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحٖيطَةٌ بِالْكَافِرٖينَ (٤٩) اِنْ تُصِبْكَ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْۚ
وَاِنْ تُصِبْكَ مُصٖيبَةٌ يَقُولُوا قَدْ اَخَذْنَٓا اَمْرَنَا مِنْ قَبْلُ وَيَتَوَلَّوْا وَهُمْ فَرِحُونَ (٥٠) قُلْ لَنْ
يُصٖيبَنَٓا اِلَّا مَا كَتَبَ اللّٰهُ لَنَاۚ هُوَ مَوْلٰينَاۚ وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ (٥١) قُلْ هَلْ
تَرَبَّصُونَ بِنَٓا اِلَّٓا اِحْدَى الْحُسْنَيَيْنِۜ وَنَحْنُ نَتَرَبَّصُ بِكُمْ اَنْ يُصٖيبَكُمُ اللّٰهُ بِعَذَابٍ مِنْ
عِنْدِهٖٓ اَوْ بِاَيْدٖينَاۘ فَتَرَبَّصُٓوا اِنَّا مَعَكُمْ مُتَرَبِّصُونَ (٥٢) قُلْ اَنْفِقُوا طَوْعًا اَوْ كَرْهًا لَنْ يُتَقَبَّلَ
مِنْكُمْۜ اِنَّكُمْ كُنْتُمْ قَوْمًا فَاسِقٖينَ (٥٣) وَمَا مَنَعَهُمْ اَنْ تُقْبَلَ مِنْهُمْ نَفَقَاتُهُمْ اِلَّٓا اَنَّهُمْ
كَفَرُوا بِاللّٰهِ وَبِرَسُولِهٖ وَلَا يَأْتُونَ الصَّلٰوةَ اِلَّا وَهُمْ كُسَالٰى وَلَا يُنْفِقُونَ اِلَّا وَهُمْ كَارِهُونَ
(٥٤) فَلَا تُعْجِبْكَ اَمْوَالُهُمْ وَلَٓا اَوْلَادُهُمْۜ اِنَّمَا يُرٖيدُ اللّٰهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا
وَتَزْهَقَ اَنْفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ (٥٥) وَيَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ اِنَّهُمْ لَمِنْكُمْۜ وَمَا هُمْ مِنْكُمْ وَلٰكِنَّهُمْ
قَوْمٌ يَفْرَقُونَ (٥٦) لَوْ يَجِدُونَ مَلْجَاً اَوْ مَغَارَاتٍ اَوْ مُدَّخَلًا لَوَلَّوْا اِلَيْهِ وَهُمْ يَجْمَحُونَ (٥٧)
وَمِنْهُمْ مَنْ يَلْمِزُكَ فِى الصَّدَقَاتِۚ فَاِنْ اُعْطُوا مِنْهَا رَضُوا وَاِنْ لَمْ يُعْطَوْا مِنْهَٓا اِذَا هُمْ
يَسْخَطُونَ (٥٨) وَلَوْ اَنَّهُمْ رَضُوا مَٓا اٰتٰيهُمُ اللّٰهُ وَرَسُولُهُۙ وَقَالُوا حَسْبُنَا اللّٰهُ سَيُؤْتٖينَا اللّٰهُ مِنْ
فَضْلِهٖ وَرَسُولُهُٓۙ اِنَّٓا اِلَى اللّٰهِ رَاغِبُونَ (٥٩) اِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَٓاءِ وَالْمَسَاكٖينِ وَالْعَامِلٖينَ
عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِى الرِّقَابِ وَالْغَارِمٖينَ وَفٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ وَابْنِ السَّبٖيلِۜ فَرٖيضَةً
مِنَ اللّٰهِۜ وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ حَكٖيمٌ (٦٠)

47. Eğer içinizde (onlar da savaşa) çıksalardı, size bozgunculuktan başka bir katkıları olmazdı ve mutlaka fitne çıkarmak isteyerek aranızda koşarlardı. İçinizde, onlara iyice kulak verecekler de vardır. Allah zalimleri gayet iyi bilir. 48. Andolsun onlar önceden de fitne çıkarmak istemişler ve sana nice işler çevirmişlerdi. Nihayet hak geldi ve onlar istemedikleri halde Allah'ın emri yerini buldu. 49. Onlardan öylesi de var ki: "Ba-

na izin ver, beni fitneye düşürme." der. Bilesiniz ki onlar zaten fitneye düşmüşlerdir. Cehennem, kâfirleri mutlaka kuşatacaktır. 50. Eğer sana bir iyilik erişirse, bu onları üzer. Ve eğer başına bir musibet gelirse, "İyi ki biz daha önce tedbirimizi almışız." derler ve böbürlenerek dönüp giderler. 51. De ki: "Allah'ın bizim için yazdığından başkası bize asla erişmez. O bizim mevlâmızdır. Onun için müminler yalnız Allah'a dayanıp güvensinler." 52. De ki: "Siz bizim için ancak iki iyilikten birini beklemektesiniz. Biz de Allah'ın, ya kendi katından veya bizim elimizle size bir azap vermesini bekliyoruz. Haydi, bekleyin; şüphesiz biz de sizinle beraber beklemekteyiz." 53. De ki: "İster gönüllü verin ister gönülsüz, sizden (sadaka) asla kabul olunmayacaktır. Çünkü siz yoldan çıkan bir topluluk oldunuz." 54. Onların harcamalarının kabul edilmesini engelleyen, onların Allah ve resûlünü inkâr etmeleri, namaza ancak üşenerek gelmeleri ve istemeyerek harcamalarından başka bir şey değildir. 55. Onların malları ve çocukları seni imrendirmesin. Çünkü Allah bunlarla, ancak dünya hayatında onların azaplarını çoğaltmayı ve onların kâfir olarak canlarının çıkmasını istiyor. 56. Sizden olduklarına dair Allah'a yemin ederler. Halbuki onlar sizden değillerdir, fakat onlar korkan bir toplumdur. 57. Eğer sığınacak bir yer yahut mağaralar veya bir delik bulsalardı, koşarak o tarafa yönelip giderlerdi. 58. Onlardan sadakalar hususunda seni ayıplayanlar da vardır. Sadakalardan onlara da verilirse razı olurlar, şayet onlara sadakalardan verilmezse hemen kızarlar. 59. Eğer onlar Allah ve resûlünün kendilerine verdiğine razı olup, "Allah bize yeter, yakında bize Allah da lütfundan verecek, resûlü de. Biz yalnız Allah'a rağbet edenleriz." deselerdi 60. Sadakalar Allah'tan bir farz olarak ancak, fakirlere, miskinlere, zekât toplayanlara, gönülleri İslâm'a) ısındırılacak olanlara (müellefe-i kulûb), kölelere, borçlulara, Allah yolunda olana, yolda kalana mahsustur. Allah çok iyi bilendir, hikmet sahibidir.

Allah Teâlâ zekâtı, insanın malında yukarıda zikredilen gruplara ait bir hak kılmış, mal sahiplerine hususi olarak bunu vermelerini emretmiş, yöneticiye de bu malı alıp toplama yükümlülüğünü yüklemiştir. Ama burada sayılan gruplara zekât almayı farz kılmamıştır. Dolayısıyla onlar zekâtı alıp almama konusunda serbesttirler, diğer haklar gibi bunu da alıp almama seçeneğine sahiptirler. Dileyen bu hakkını alır dileyen ise almaz. Bana göre bu gruplardan hangileri mevcut ise onlara zekât taksim edilir. Eğer bu grupların birinden sadece bir şahıs var ise o gruba düşen pay o şahsa verilir. Buna karşılık aynı gruba mensup pek çok şahıs var ise o gruba düşen pay o şahıslar arasında taksim edilir. Bu şahısların az ya da çok sayıda olmaları fark etmez. Aynı şekilde zekâtı toplayan memur, topladığı beldede bu gruplardan hangile-

ri varsa ona göre zekâtı taksim eder, eğer grupların tümü varsa o zaman her bir gruba sekizde bir pay düşer. Bu pay, grupların sayısı azalırsa yedide bir, altıda bir, beşte bir, dörtte bir, üçte bir, yarım veya tam da olabilir. Sonra Allah âyette bu grupları hangi sıraya göre sıralamışsa biz de o sıraya göre taksime başlarız. Zekât her ne kadar bu gruplara veriliyor olsa da aslında mallarda bulunan bir haktır, verilen kimsenin de bunu alması gerekir. Çünkü kölenin efendisinin malından yemeye hakkı vardır, bu onu hakkıdır.

"Onların mallarından sadaka al" (Tevbe, 9/103) ifadesinden mallar Allah'a değil, kullara nispet edilmiştir. Ayrıca âyette Hak Teâlâ bu gruplar içerisinde önce fakirleri zikretmiştir, çünkü sayılan gruplar içerisinde en çok muhtaç durumda olan bunlardır. Zira fakir, beli bükülmüş olan, belini doğrultamayan insan demektir. Zekâtın ona verilmesi gerekir, onun da kendisine verilen bu zekâtı alması gerekir. Ama ondan bir şey istenmemelidir. Zira fakir her şeye muhtaç olan ve hiç kimsenin kendisine muhtaç olmadığı kimsedir. Miskin, ihtiyaçları başkası tarafından karşılanan kimsedir. Bu kelime sükûn (hareketsizlik) kelimesinden gelir. Miskin, işini Allah'a havale etmiş mümindir. Zekât için çalışan memurlar, zekât vermekle yükümlü olan kimselerden zekâtı toplayan görevlilerdir. Müellefe-i kulûb, ihsan yolu ile ihsan sahibine kalpleri ısındırılan kimselerdir. Köleden maksat, kölelikten kurtulmaya çalışan, bunun bedelini ödeme gayretinde olan kimsedir. Borçlu, Allah yolunda güzel bir borç vermiş olan kimsedir. Normal borç sahipleri de bu kapsama girer. Allah yolunda olanlar ise mücahidler anlamına gelebilir. Allah yolunda infâk etmek de cihaddır. Örfteki kullanıma göre Allah yolu ifadesi ile cihad kast edilir, ifadenin en baskın (zâhir) anlamı budur. Gerçi bu âyette "Allah yolu" ifadesi ile kişiyi Allah'a yakınlaştıracak türden bütün hayır yolları kast edilmiş olabilir. Bu da her bir insanın, hatta her bir canlının ve bitkinin umûmî maslahatlarının gereği olan şeyleri yapmaktır. Hatta kişi bir ağacın susuzluktan ölmek (kurumak) üzere olduğunu görse ve yanında zekât malı olsa, o mal ile su alıp o ağacı sular, çünkü bu da Allah yolunda bir davranıştır. Ancak bu, herhangi bir âlim tarafından savunulmuş bir görüş değildir. Cihad edenlerin kapsamına Allah yolunda nefisleri ile cihad edenler de dâhildir. Onlar da bu zekât malını alarak, nefislerine karşı cihadda desteklenirler. Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Küçük cihaddan büyük cihada döndünüz."[10] buyurmuştur ki bu sözü ile nefse karşı cihad edip onun insanın Allah yolundan alıkoyan amaçlarına muhalefet etmeyi kastetmiştir.

10. Aclûnî, *a.g.e.*, c. 1, s. 486, el-Mektebetu'l-Asriyye, Kahire, 2000; Ali el-Muttakî, *a.g.e.*, c. 4, s. 430, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1981.

[Yolda kalmış olan], bunlar mâlumdur. [Allah'tan bir farz olarak], yani Allah bu zikredilen kimselere bunu farz kılmıştır, onlardan başkasına verilmesi câiz değildir. [Allah bilendir, hikmet sahibidir.]

İşaret ve ibret

Zekâta tabi olan mal türlerini insanı mükellef uzuvları ile karşılaştırdığımız zaman fakirlere denk düşen uzvun avret mahalli, miskinlere denk düşen uzvun karın/mide, zekât toplamak için çalışanlara denk düşen uzvun kalp, müellef-i kulûba denk düşen uzvun kulak, kölelere denk düşen uzvun göz, borçlulara denk düşen uzvun el, mücahitlere denk düşen uzvun dil, yolda kalmışlara denk düşen uzvun ayak olduğunu görürüz. Avret mahallindeki fakirlik açıktır, aynı şekilde karın/mide uzvundaki miskinlik de açıktır. Çalışmanın kalp ile ilişkisi, müellefe-i kulûbun işitme ile ilişkisi de ayan beyan ortadadır. Kölenin göz ile ilişlisi vakidir, borçlunun el işle ilişkisi açık, mücahidin dil ile ilişkisi sahih, yolda kalanın ayak ile ilişkisi ise hepsinden daha vazıhtır.

وَمِنْهُمُ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ اُذُنٌ قُلْ اُذُنُ خَيْرٍ لَكُمْ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَيُؤْمِنُ
لِلْمُؤْمِنِينَ وَرَحْمَةٌ لِلَّذِينَ اٰمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ رَسُولَ اللّٰهِ لَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ (٦١)
يَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ لَكُمْ لِيُرْضُوكُمْ وَاللّٰهُ وَرَسُولُهُ اَحَقُّ اَنْ يُرْضُوهُ اِنْ كَانُوا مُؤْمِنِينَ (٦٢) اَلَمْ
يَعْلَمُوا اَنَّهُ مَنْ يُحَادِدِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَاَنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدًا فِيهَا ذٰلِكَ الْخِزْيُ الْعَظِيمُ
(٦٣) يَحْذَرُ الْمُنَافِقُونَ اَنْ تُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ سُورَةٌ تُنَبِّئُهُمْ بِمَا فِي قُلُوبِهِمْ قُلِ اسْتَهْزِؤُا اِنَّ
اللّٰهَ مُخْرِجٌ مَا تَحْذَرُونَ (٦٤) وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ اِنَّمَا كُنَّا نَخُوضُ وَنَلْعَبُ قُلْ اَبِاللّٰهِ
وَاٰيَاتِهِ وَرَسُولِهِ كُنْتُمْ تَسْتَهْزِؤُنَ (٦٥) لَا تَعْتَذِرُوا قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ اِيمَانِكُمْ اِنْ نَعْفُ عَنْ
طَائِفَةٍ مِنْكُمْ نُعَذِّبْ طَائِفَةً بِاَنَّهُمْ كَانُوا مُجْرِمِينَ (٦٦) اَلْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ بَعْضُهُمْ
مِنْ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمَعْرُوفِ وَيَقْبِضُونَ اَيْدِيَهُمْ نَسُوا اللّٰهَ فَنَسِيَهُمْ
اِنَّ الْمُنَافِقِينَ هُمُ الْفَاسِقُونَ (٦٧)

61. O bir kulaktır, diyerek peygamberi incitenler de vardır. De ki: "O, sizin için bir hayır kulağıdır. Çünkü o Allah'a inanır, müminlere güvenir ve o, sizden iman edenler için de bir rahmettir." Allah'ın Resûlüne ezi-

yet edenler için mutlaka elem verici bir azap vardır. 62. Rızanızı almak için size gelip Allah'a and içerler. Eğer mümin iseler Allah ve resûlünü razı etmeleri daha doğrudur. 63. Bilmezler mi ki kim Allah ve Resûlüne karşı koyarsa elbette onun için, içinde ebedî kalacağı cehennem ateşi vardır. İşte bu büyük rüsvalıktır. 64. Münafıklar, kalplerinde olanı kendilerine haber verecek bir sûrenin müminlere indirilmesinden çekinirler. De ki: "Siz alay edin! Allah o çekindiğiniz şeyi ortaya çıkaracaktır." 65. Onlara, niçin alay ettiklerini sorsan, biz sadece lafa dalmış şakalaşıyorduk, derler. De ki: "Allah ile, O'nun âyetleriyle ve O'nun peygamberi ile mi alay ediyordunuz?" 66. Özür beyan etmeyin, inandıktan sonra inkâr ettiniz. İçinizden bir topluluğu affetsek bile, suçlarından ötürü bir topluluğa da azap ederiz. 67. Münafık erkekler ve münafık kadınlar (sizden değil), birbirlerindendir. Onlar kötülüğü emreder, iyilikten alıkoyar ve cimrilik ederler. Onlar Allah'ı unuttular. Allah da onları unuttu! Çünkü münafıklar fâsıkların kendileridir.

Birinci vecih

Unutmak ilâhî sıfat olarak ifade edilmiştir, Allah onları, kendi celâline yaraşır şekilde unutmuştur.

İkinci vecih

[Onlar Allah'ı unuttular], yani Allah'ın emrini tehir ettiler, o emirler amel etmediler. [Allah da onları unuttu], ateşe sokmuş olduğu başka kimseleri oradan çıkarırken onları ateşte tehir etti.

Üçüncü vecih

[Allah da onları unuttu], yani onlara ebedî azap ile azap etti, rahmetine nâil olamadılar, böylece sanki O'nun katında unutulmuş kimseler gibi oldular. O da sanki onları unutmuş gibi oldu, yani unutmuş olanın yapacağı fiili onlara yaptı. Çünkü onlar dünya hayatını yaşarlarken Allah'ı unutmuşlardı, Allah da onlara bu fiilleri ile karşılık verdi, münasip olsun diye onlara unutma fiilini iade etti.

Dördüncü vecih:
Tefsir değil, işaret kabilinden bir değerlendirme

[Onlar Allah'ı unuttular, Allah da onları unuttu], yani Allah'ın hakkını terk ettiler, Allah da onların hak ettikleri şeyi terk etti, onları hesaba çekmedi, kendilerini bağışladı, onlara rahmet etti. Bu anlam, şekilci âlimlerin anlamış oldukları mânaya terstir, çünkü burada "unutan" kimse, Allah Teâlâ'nın şeriatta yapılmasını emrettiği hakkı unutmuş olduğu için ona [Allah'ı unuttu] denmiştir. Zira o şeriatı Allah'tan başkası koymuş değildir, bu yüzden de onu unutan kimse Allah'ın hakkını terk etmiş demektir. Allah da onda keremini ızhar etmiş, ondaki hakkını terk etmiştir ki böyle bir kimsenin hakkı, müstehak olduğu cezadan başka bir şey değildir. Yani Allah onu affetmiş, onun şeriatın emirlerini terk etmesine karşılık O da vereceği cezayı terk etmiştir. Bunu da "nisyân" lafzı ile ifade etmiştir. Böylece Allah ona, herhangi bir amelin karşılığı olmaksızın (ibtidâen) bir lütufta bulunmuştur. Âyetin devamında da [Çünkü münafıklar fâsıkların kendileridir.] denip, "Onlardır asıl fâsık onlar." denmemiştir. Dolayısıyla [Çünkü münafıklar fâsıkların kendileridir.] ifadesi yeni bir cümledir, yukarıda zikredilen kimselere işaret eden herhangi bir zamir içermemektedir. Her münafık fasıktır, çünkü her kapıdan çıkmıştır. Müminlere müminlerin suretinde çıkmış, kâfirlere de kâfirlerin suretinde çıkmıştır.

وَعَدَ اللّٰهُ الْمُنَافِق۪ينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْكُفَّارَ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِد۪ينَ ف۪يهَاۜ هِيَ حَسْبُهُمْۚ وَلَعَنَهُمُ
اللّٰهُۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ مُق۪يمٌۙ (٦٨) كَالَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِكُمْ كَانُٓوا اَشَدَّ مِنْكُمْ قُوَّةً وَاَكْثَرَ اَمْوَالاً
وَاَوْلَاداًۜ فَاسْتَمْتَعُوا بِخَلَاقِهِمْ فَاسْتَمْتَعْتُمْ بِخَلَاقِكُمْ كَمَا اسْتَمْتَعَ الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِكُمْ
بِخَلَاقِهِمْ وَخُضْتُمْ كَالَّذ۪ي خَاضُواۜ اُو۬لٰٓئِكَ حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِۚ وَاُو۬لٰٓئِكَ
هُمُ الْخَاسِرُونَ (٦٩)

68. Allah erkek münafıklara da kadın münafıklara da kâfirlere de içinde ebedî kalacakları cehennem ateşini vaat etti. O, onlara yeter. Allah onlara lânet etmiştir! Onlar için devamlı bir azap vardır. 69. Ey münafıklar! Siz de sizden öncekiler gibi yaptınız. Onlar sizden kuvvetçe daha üstün, mal ve evlâtça daha çok idiler. Onlar paylarına düşenden faydalandılar. İşte sizden öncekiler nasıl paylarına düşenden faydalandıysalar, siz de payınıza düşenden faydalandınız ve bâtıla dalanlar gibi siz de daldınız. İşte onların amelleri dünyada da âhirette de boşa gitmiştir. Ve onlar ziyana uğrayanların kendileridir.

Allah Teâlâ kâfir olarak ölenler hakkında [Onların amelleri dünyada da âhirette de boşa gitmiştir.] buyurmaktadır.

أَلَمْ يَأْتِهِمْ نَبَأُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَقَوْمِ إِبْرٰهِيمَ وَأَصْحَابِ مَدْيَنَ
وَالْمُؤْتَفِكَاتِ أَتَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلٰكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ
يَظْلِمُونَ (٧٠) وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ
عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَيُطِيعُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ أُولٰئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ
اللّٰهُ إِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (٧١) وَعَدَ اللّٰهُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا
الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتِ عَدْنٍ وَرِضْوَانٌ مِنَ اللّٰهِ أَكْبَرُ ذٰلِكَ هُوَ
الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (٧٢)

70. Onlara kendilerinden evvelkilerin, Nûh, Âd ve Semûd kavimlerinin, İbrâhîm kavminin, Medyen halkının ve altüst olan şehirlerin haberi ulaşmadı mı? Peygamberi onlara apaçık mucizeler getirmişti. Demek ki, Allah onlara zulmedecek değildi, fakat onlar kendi kendilerine zulmetmekte idiler. 71. Mümin erkeklerle mümin kadınlar da birbirlerinin velîleridir. Onlar iyiliği emreder, kötülükten alıkoyarlar, namazı dosdoğru kılarlar, zekâtı verirler, Allah ve resûlüne itaat ederler. İşte onlara Allah rahmet edecektir. Şüphesiz Allah azîzdir, hikmet sahibidir. 72. Allah, mümin erkeklere ve mümin kadınlara, içinde ebedî kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler ve Adn cennetlerinde güzel meskenler vaat etti. Allah'ın rızası ise hepsinden büyüktür. İşte büyük kurtuluş da budur.

En üstün cennet, *Adn* cennetidir. *Adn* cenneti, cennetin başkentidir, insanların Allah Teâlâ'yı görmek için toplanacağı *Kesîb* de oradadır. Öyle bir diyardır ki oraya varan ilâhî ilimde fetih ve imdad sahibi olur, bununla da ona müşahede verilir. Orada *misk-i ebyâz* (beyaz misk) vardır, en büyük toplanma ve umumi ru'yet (cennetliklerin Allah'ı görmesi) orada olacaktır. *Kesîb*, *Adn* cennetinin içinde en yüksek yer olup orayı Allah Teâlâ bizzat kendi eliyle yaratmıştır. Diğer cennetler böyle değildir. Orayı Hak Teâlâ kralın kalesi gibi yapmıştır. Orada Allah'ın ru'yet esnasında kullarına tecelli edeceği beyaz *Kesîb* vardır. Allah Teâlâ *Adn* cennetini diğer cennetlerle çevrelemiştir. Her iki cennet arasında onları birbirinden ayıran bir sur vardır. Her bir cennet, içerisine sirayet etmiş olan mâna ile isimlendirilmiştir. Her bir cennet, hususen almış olduğu isim ile anılsa da ona tahsis edilen bu isim, ondan bulunan şeylerin en güçlü ve üstününü ifade eder. Cennetler sekiz tanedir. *Adn* cen-

neti, *Firdevs*, *Huld* cenneti, *Naîm* cenneti, *Me'vâ* cenneti, *Dâru's-selâm*, *Dâru'l-mukame* (ikamet diyarı) ve *Vesîle* cenneti. Bu cennetler içerisindeki en üstün derecedir. *Adn* cennetinden son cennete kadar her bir cennette bir *vesîle* makamı vardır ve sadece Hazreti Peygamber aleyhisselâma tahsis edilmiştir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm onu, Allah'ın bir hikmeti olarak, ümmetinin duası ile elde etmiştir. Nitekim insanlar da onun peygamber olarak kendilerine gönderilmesi ve kendilerini Allah'a davet etmesi, Allah'ın indirmiş olduğu hükümleri onlara beyan etmesi sayesinde saadete nâil olmuşlardır. Böylece Hazreti Peygamber aleyhisselâmın ümmetin duası ile bu cennete nâil olması tam uygun bir karşılıktır. Her cennete Esmâ-i Hüsnâ adedince ve bunlar tek sayılı olduğu için ilaveten bir de ism-i a'zamı da dâhil etmek üzere, toplam, yüz derece vardır. İsm-i a'zam, Hakk'ı âlemden temyiz eden ve hususi olarak vesile derecesine bakan isimdir. Bunun ilâhî isim hükmü bulunduğu gibi her bir cennete hükmü vardır. Cennetin menzilleri Kur'ân âyetlerinin sayısı kadardır. Bize ondan ne kadar ulaşırsa biz de onu okumak suretiyle o dereceye nâil oluruz. Bize ulaşmamış olana ise ihtisas cennetlerinde ihtisas vesilesi ile nâil oluruz. Tıpkı cehennemliklerin cennete girecek olsalar sahip olacakları mekânlara bizler miras yoluyla sahip olduğumuz gibi, ihtisas cennetlerine de (amellerimizin karşılığı olmaksızın) nâil oluruz. Cennetin kapıları sekiz tane olup mükellefiyet uzuvları sayısıncadır. Bunlar göz, kulak, dil, el, karın (mide), avret mahalli, ayak ve kalptir. İnsan aynı anda bu uzuvların tamamı ile ameller işleyebilir, böylece cennetin sekiz kapısının her birinden girebilir. Zira âhiret yaratılışı berzaha benzer. İnsanın bâtını hayal sahibi olması ile ilgilidir. Cennetin küçük kapıları ise yetmiş dokuz tanedir. Bunlar imanın yetmiş küsur şubesi sayısıncadır. İmanın her bir şubesinin cennete varan bir yolu vardır. [Allah'ın rızası ise hepsinden büyüktür. İşte büyük kurtuluş da budur.]

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ
الْمَصِيرُ (٧٣)

73. Ey Peygamber! Kâfirlere ve münafıklara karşı cihad et, onlara karşı sert davran. Onların varacakları yer cehennemdir. O ne kötü bir varış yeridir!

Bunun sebebi müminin izzeti ile imanın izzetini ızhar edip göstermektir. Rivayette sabit olduğuna göre Hazreti Peygamber aleyhisselâm bir sefer esnasında iki ordu karşı karşıya geldiği zaman "Kim şu kılıcı alıp hakkını verecek?" buyurmuş, o kılıcı sahabeden Ebû Dücâne almış, sonra düşman saflarına kibir-

li, çalımlı bir şekilde yürüyerek dalmıştı. Hazreti Peygamber aleyhisselâm ise "Bu, Allah'ın ve resûlünün kızdığı bir yürüyüştür, ama böyle bir yer bunun istisnasıdır." buyurmuştur. Hazreti Peygamber aleyhisselâm, kendisine [Ey Peygamber! Kâfirlere ve münafıklara karşı cihad et, onlara karşı sert davran.] âyeti gelinceye kadar, ilâhî bir emir olmaksızın hiç kimseye sert ve katı davranmış değildi. Tabiatı katı ve sert davranmaya yatkın olmadığı için bu husus olan özellikle emredildi. Her ne kadar bir beşer olsa ve her beşer gibi zaman zaman kızsa da tabiatı buna pek meyilli değildi. Bu yüzden Allah bu âyette ona kâfirlere karşı sert ve katı olmasını, faydalı bir ilaç olmak üzere emretti ki onun bu öfkesinde bile, öfke sahibinin fark etmeyeceği bir rahmet bulunmaktadır.

يَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ مَا قَالُواۜ وَلَقَدْ قَالُوا كَلِمَةَ الْكُفْرِ وَكَفَرُوا بَعْدَ اِسْلَامِهِمْ وَهَمُّوا بِمَا لَمْ يَنَالُواۚ
وَمَا نَقَمُوا اِلَّٓا اَنْ اَغْنٰيهُمُ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ مِنْ فَضْلِهٖۚ فَاِنْ يَتُوبُوا يَكُ خَيْرًا لَهُمْۚ وَاِنْ يَتَوَلَّوْا
يُعَذِّبْهُمُ اللّٰهُ عَذَابًا اَل۪يمًا فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِۚ وَمَا لَهُمْ فِي الْاَرْضِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَص۪يرٍ
(٧٤) وَمِنْهُمْ مَنْ عَاهَدَ اللّٰهَ لَئِنْ اٰتٰينَا مِنْ فَضْلِهٖ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ الصَّالِح۪ينَ (٧٥)

74. Ey Muhammed! O sözleri söylemediklerine dair Allah'a yemin ediyorlar. Halbuki o küfür sözünü elbette söylediler ve müslüman olduktan sonra kâfir oldular. Başaramadıkları bir şeye de yeltendiler. Ve sırf Allah ve Resûlü kendi lütuflarından onları zenginleştirdiği için öç almaya kalkıştılar. Eğer tevbe ederlerse onlar için daha hayırlı olur. Yüz çevirirlerse Allah onları dünyada da âhirette de elem verici bir azaba çarptıracaktır. Yeryüzünde onların ne dostu ne de yardımcısı vardır. 75. Onlardan kimi de "Eğer Allah lütuf ve kereminden bize verirse mutlaka sadaka vereceğiz ve elbette biz sâlihlerden olacağız!" diye Allah'a ant içti.

Bu Sa'lebe b. Hâtıb'ın Hazreti Peygamber aleyhisselâma söylemiş olduğu sözdür. Allah onun bu sözleri söylerken "inşallah" kaydı koyduğuna dair bir haber vermemiştir. Eğer inşallah demiş olsaydı, dediği gibi yapardı. Sonra Allah Teâlâ onun hakkında şöyle buyurmaktadır:

فَلَمَّٓا اٰتٰيهُمْ مِنْ فَضْلِهٖ بَخِلُوا بِهٖ وَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ (٧٦)

76. Fakat Allah lütfundan onlara verince, onda cimrilik edip yüz çevirerek sözlerinden döndüler.

Bu âyet Sa'lebe hakkında indirilmiştir. Allah Teâlâ zekâtı farz kıldığı zaman Hazreti Peygamber aleyhisselâmın sadaka/zekât toplamakla görevlendir-

diği kimse Sa'lebe'nin yanına gelip ondan koyunlarının zekâtını istemiş, ama Sa'lebe başlangıçta söz vermiş olduğu halde bu isteğe şiddetli bir şekilde karşı çıkmıştı. Nitekim Sa'lebe, Allah'ın haber verdiği üzere [Eğer Allah lütuf ve kereminden bize verirse, mutlaka sadaka vereceğiz ve elbette biz sâlihlerden olacağız.] şeklinde söz vermiştir. Allah ona mal rızkı verip de sadakayı/zekâtı farz kılınca, yukarıda Allah'ın haber verdiği gibi cimrilik etti. Cimrilik nefsin yaratılışında bulunan bir sıfattır. Nitekim Sa'lebe "Bu cizyenin kardeşidir." demiş ve Allah'ın hükmünü kabul etmemişti. Dolayısıyla Allah'ın farz kıldığı zekâtı vermekten imtinâ edenlere de "cimri" sıfatı nispet edilmiş ve bu kimseler hakkında Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

فَأَعْقَبَهُمْ نِفَاقًا فِي قُلُوبِهِمْ إِلَىٰ يَوْمِ يَلْقَوْنَهُ بِمَا أَخْلَفُوا اللَّهَ مَا وَعَدُوهُ وَبِمَا كَانُوا
يَكْذِبُونَ (٧٧)

77. Nihayet, Allah'a verdikleri sözden döndüklerinden ve yalan söylediklerinden dolayı Allah, kendisiyle karşılaşacakları güne kadar onların kalbine nifak soktu.

Allah Teâlâ'nın kendisi hakkında indirdiği âyetleri öğrenince hemen zekâtını alıp Hazreti Peygamber aleyhisselâma geldi, ama Hazreti Peygamber aleyhisselâm ondan bu sadakayı almaktan imtinâ etti, hayatının sonuna kadar da ondan sadaka almadı. Onun sadakasını kabul etmemesinin nedeni, Allah'ın onu münafık olarak karşılayacağını haber vermiş olmasıydı. Zira Hazreti Peygamber aleyhisselâm ondan sadaka almış olsaydı bununla onu temizlemiş, arındırmış olacaktı. Yine ona salât etmiş olacaktı ki bizzat Allah'ın haber vermiş olduğu üzere onun salâtı sadaka veren kimseler için teskin olacakları sükûnettir. Oysa bunlar nifak ile ve münafığın Allah katında karşılaşacağı şey ile çelişen özelliklerdir. Bu şartlardan dolayı Hazreti Peygamber aleyhisselâm, Allah'ın kendisi hakkında bildirdiklerinden sonra, onun getirdiği sadakayı alamazdı. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâmın ölümünden sonra Salebe'nin getirdiği sadakayı Hazreti Ebu Bekir ve Hazreti Ömer de kabul etmemişti. Hazreti Osman halifelik görevini üstlendiğinde Salebe zekâtını ona getirmiş, Hazreti Osman da bu zekâtı almış, fakat onu kendilerine zekâttan pay verilecek sınıfların bir hakkı olarak yorumlayıp da almıştı; zira söz konusu sınıflar için Allah bu miktarı maldaki bir hale olarak belirlemişti. Hazreti Osman'ın bu davranışı tenkit edildiği konulardan biriydi. Ne var ki ictihadından dolayı bir müçtehit tenkit edilmemelidir, çünkü şeriat, müçtehidin hükmünü onaylamıştır. Allah'ın peygamberi ise, emir tayin ettiği

kimselerden herhangi birini o şahıstan (Sa'lebe'den) sadaka almaktan alıkoymamıştı. İlâhî emir, zekât verilmesini bildirmiştir. Hazreti Peygamber aleyhisselâmın bu konudaki tavrı, başkasının vereceği hükümden ayrıdır. Çünkü Hazreti Peygamber aleyhisselâm ya genel olarak peygamberliğin ya da kendi peygamberliğinin gerektirdiği hususi bir nitelik nedeniyle başkasına ait olmayan birtakım durumlara tahsis edilmişti. Allah sadakayı almayla ilgili olarak peygamberine "Bununla onları temizler ve arındırırsın." (Tevbe, 9/103) buyurmuş, "Sadakayla onlar arınır ve temizlenirler." buyurmamıştır. Dolayısıyla; bu durum Hazreti Peygamber aleyhisselâmın hususi sıfatlarından biridir. O, ümmetine karşı şefkatli ve merhametlidir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm zekâtını almasının onu temizleyeceğini ve arındıracağını bilmeseydi -Halbuki Allah Sa'lebe b. Hâtib'in ona münafık olarak geldiğini bildirmişti- onun sadakasını almaktan imtinâ etmezdi. Demek ki Hazreti Peygamber aleyhisselâm, Allah'a karşı saygısından dolayı zekâtı almaktan çekinmişti. Hazreti Peygamber aleyhisselâm o kişinin zekâtını almamış olmakla beraber, dileyen kişi zekâtını almaz (nitekim Hazreti Ebu Bekir ve Hazreti Ömer böyle yapmışlardır) dileyen ise zekâtı vermeyle ilgili Allah'ın genel emrinden dolayı bundan imtinâ etmeyebilir. (Hazreti Osman da böyle yapmıştır.) Hazreti Peygamber aleyhisselâmdan başkası, verdiği zekâtla zekât veren kişiyi temizleyemez ve arındıramaz. Halife zekât meselesinde zekâtın kendisi için belirlendiği sınıfların vekilidir. Başka bir ifadeyle halife, zekâtı hak eden sınıfların vekilidir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm sakındığı ve çekingen kaldığı herhangi bir konuda başka bir kimseye yasak koymamış ya da ona emir vermemiştir. O halde ictihad geçerlidir ve her müçtehit ictihadının kaynağı olan delili dikkate alır. Dolayısıyla herhangi bir müçtehidi yanlış yapmakla suçlayan kişi, onun hakkını teslim etmemiş demektir, çünkü ictihadında hata eden de doğru yapan da -bizzat olmasa bile- birdir.

أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ سِرَّهُمْ وَنَجْوٰيهُمْ وَأَنَّ اللّٰهَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ ﴿٧٨﴾

78. Allah'ın, onların sırrını da fısıltılarını da bildiğini ve gaybları çok iyi bilen olduğunu hâla anlamadılar mı?

Bil ki bir şeyi bilmek onu müşahede etmeyi ihtiva etmez. Bu da senin şeyleri görmen ile onları bilmenin aynı şey olmadığına delâlet eder. Bilmeyle ilgili nispet şehâdet ve gayb âlemlerine taalluk eder. Müşahede edilen her şey müşahede edilenin mâlumudur, ama her mâlum olan şey müşahede edilen şey değildir. Şeriatta Allah'ın gaybı müşahede ettiğine dair herhangi bir ifade yer almamaktadır, aksine O'nun gaybı bildiğine dair ifadeler geçmektedir.

Bu nedenle Hak Teâlâ "Allah'ın gördüğünü bilmez mi?" (Alak, 96/14) buyurarak görmeyi kendisine nispet etmiş, kendisini görme ve bilme ile nitelemiştir. Bu nispetler arasında fark vardır, aralarındaki farkın bilinmesi için bunların temyiz edilmesi gerekir. Gayb, bizden gayb olanla ilgili izâfî bir durumdur. Bir şeyi müşahede etmek ille de onun tanım ve hakikatini bilmeyi gerektirmez ama bir şeyi bilmek onun tanım ve hakikatini de bilmeyi gerektirir. O şeyin mevcut ya da mâdum olması da fark etmez. Bütün şeyler adem halinde iken bile Hak tarafından müşahede edilirler. Eğer böyle olmasaydı onların içlerinden bazılarını tahsis edip onları varlığa getirmezdir.

الَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الصَّدَقَاتِ وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ
فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (٧٩) اِسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ
إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَاللَّهُ
لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ (٨٠)

79. Sadakalar hususunda, müminlerden gönüllü verenleri ve güçlerinin yettiğinden başkasını bulamayanları çekiştirip onlarla alay edenler var ya, Allah işte onları maskaraya çevirmiştir. Ve onlar için elem verici azap vardır. 80. Onlar için ister af dile ister dileme, onlar için yetmiş kez af dilesen de Allah onları asla affetmeyecek. Bu, onların Allah ve resûlünü inkâr etmelerinden ötürüdür. Allah fâsıklar topluluğunu hidayete erdirmez.

Rahmet ile gönderilmiş olan Hazreti Muhammed aleyhisselâmın rahmet oluşunu gösteren şeylerden biri de bu âyet indiği zaman, "Ben de yetmişten fazla af dilerim."[11] ya da "Bilsem ki Allah onları affedecek, yetmişten fazla da af dilerdim." demiş olmasıdır.

فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللَّهِ وَكَرِهُوا أَنْ يُجَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ
فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَالُوا لَا تَنْفِرُوا فِي الْحَرِّ قُلْ نَارُ جَهَنَّمَ أَشَدُّ حَرًّا لَوْ كَانُوا يَفْقَهُونَ (٨١)
فَلْيَضْحَكُوا قَلِيلًا وَلْيَبْكُوا كَثِيرًا جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (٨٢) فَإِنْ رَجَعَكَ اللَّهُ إِلَىٰ
طَائِفَةٍ مِنْهُمْ فَاسْتَأْذَنُوكَ لِلْخُرُوجِ فَقُلْ لَنْ تَخْرُجُوا مَعِيَ أَبَدًا وَلَنْ تُقَاتِلُوا مَعِيَ عَدُوًّا
إِنَّكُمْ رَضِيتُمْ بِالْقُعُودِ أَوَّلَ مَرَّةٍ فَاقْعُدُوا مَعَ الْخَالِفِينَ (٨٣) وَلَا تُصَلِّ عَلَىٰ أَحَدٍ مِنْهُمْ

11. Taberî, *Tefsîr*, c. 14, 395, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2000.

مَاتَ اَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلٰى قَبْرِه۪ۜ اِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِه۪ وَمَاتُوا وَهُمْ فَاسِقُونَ (٨٤) وَلَا
تُعْجِبْكَ اَمْوَالُهُمْ وَاَوْلَادُهُمْۜ اِنَّمَا يُر۪يدُ اللّٰهُ اَنْ يُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِي الدُّنْيَا وَتَزْهَقَ اَنْفُسُهُمْ
وَهُمْ كَافِرُونَ (٨٥) وَاِذَٓا اُنْزِلَتْ سُورَةٌ اَنْ اٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَجَاهِدُوا مَعَ رَسُولِهِ اسْتَاْذَنَكَ اُولُوا
الطَّوْلِ مِنْهُمْ وَقَالُوا ذَرْنَا نَكُنْ مَعَ الْقَاعِد۪ينَ (٨٦)

81. Allah'ın resûlüne muhalefet etmek için geri kalanlar (sefere çıkmayıp) oturmaları ile sevindiler; mallarıyla, canlarıyla Allah yolunda cihad etmeyi çirkin gördüler; "Bu sıcakta sefere çıkmayın." dediler. De ki: "Cehennem ateşi daha sıcaktır!" Keşke anlasalardı! 82. Artık kazanmakta olduklarının cezası olarak az gülsünler, çok ağlasınlar! 83. Eğer Allah seni onlardan bir gurubun yanına döndürür de çıkmak için senden izin isterlerse de ki: "Benimle beraber asla çıkmayacaksınız ve düşmana karşı benimle beraber asla savaşmayacaksınız! Çünkü siz birinci defa yerinizde kalmaya razı oldunuz. Şimdi de geri kalanlarla beraber oturun!" 84. Onlardan ölmüş olan hiçbirine asla namaz kılma; onun kabri başında da durma! Çünkü onlar, Allah ve resûlünü inkâr ettiler ve fâsık olarak öldüler. 85. Onların malları ve çocukları seni imrendirmesin. Çünkü Allah, bunlarla ancak dünyada onların azaplarını çoğaltmayı ve onların kâfir olarak canlarının güçlükle çıkmasını istiyor. 86. "Allah'a inanın, resûlü ile beraber cihad edin." diye bir sûre indirildiği zaman, onlardan servet sahibi olanlar, senden izin istediler ve: "Bizi bırak oturanlarla beraber olalım." dediler.

Sûre menzile demektir, Kur'ân sûreleri onun menzilleridir. Nasıl her sürenin âyetleri var ise her menzilenin de âyetleri vardır.

رَضُوا بِاَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ وَطُبِعَ عَلٰى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ (٨٧) لٰكِنِ الرَّسُولُ
وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا مَعَهُ جَاهَدُوا بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْۜ وَاُولٰٓئِكَ لَهُمُ الْخَيْرَاتُۘ وَاُولٰٓئِكَ هُمُ
الْمُفْلِحُونَ (٨٨)

87. Geride kalan kadınlarla beraber olmaya razı oldular, onların kalplerine mühür vuruldu. Bu yüzden onlar anlamazlar. 88. Fakat Peygamber ve onunla beraber inananlar, mallarıyla, canlarıyla cihad ettiler. İşte bütün hayırlar onlarındır ve onlar kurtuluşa erenlerin kendileridir.

Hayırlar: bu her şeyin fazla ve değerli olanı anlamında *hayra* kelimesinin çoğuludur. Fazlalık ve değer, ziyadeyi gerektirir.

أَعَدَّ اللّٰهُ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (٨٩)
وَجَاءَ الْمُعَذِّرُونَ مِنَ الْأَعْرَابِ لِيُؤْذَنَ لَهُمْ وَقَعَدَ الَّذِينَ كَذَبُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ سَيُصِيبُ
الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (٩٠) لَيْسَ عَلَى الضُّعَفَاءِ وَلَا عَلَى الْمَرْضٰى وَلَا عَلَى
الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ مَا يُنْفِقُونَ حَرَجٌ إِذَا نَصَحُوا لِلّٰهِ وَرَسُولِهِ مَا عَلَى الْمُحْسِنِينَ مِنْ سَبِيلٍ
وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (٩١)

89. Allah, onlara içinde ebedî kalacakları ve zemininden ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. İşte büyük kazanç budur. 90. Bedevîlerden, iddia edenler, kendilerine izin verilsin diye geldiler. Allah ve resûlüne yalan söyleyenler de oturup kaldılar. Onlardan kâfir olanlara elem verici bir azap erişecektir. 91. Allah ve resûlü için öğüt verdikleri takdirde, zayıflara, hastalara ve harcayacak bir şey bulamayanlara günah yoktur. Zira iyilik edenlerin aleyhine bir yol yoktur. Allah çok bağışlayan ve çok esirgeyendir.

Bu âyet savaşın harcayacak mala sahip olan sağlıklı kimseler üzerine farz olduğu konusunda çık nastır. Dolayısıyla sağlıklı olmak, cihadın şartlarından biridir.

İşaret

Temenni edilen şeyi zengin sadaka sahibine katmakla yetinen kimse işi biliyordur, bu yüzden çok istemez. Malın çoğalmasını istemek devası olmayan derttir. Temenni sahibi kimse temennisi ile mal sahibinin hiç yorulmadan, uğraşmadan yaptığı hayırların seviyesine zaten ulaşır. Bu ikisi eşit karşılığı alırlar, ilaveten fakir bir de yokluğun ve hasretin karşılığını alır. Allah güzel amel işleyenin karşılığını ve amelinden temennisini zayi etmez.

وَلَا عَلَى الَّذِينَ إِذَا مَا أَتَوْكَ لِتَحْمِلَهُمْ قُلْتَ لَا أَجِدُ مَا أَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِ تَوَلَّوْا وَأَعْيُنُهُمْ
تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَنًا أَلَّا يَجِدُوا مَا يُنْفِقُونَ (٩٢) إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ
وَهُمْ أَغْنِيَاءُ رَضُوا بِأَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ وَطَبَعَ اللّٰهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (٩٣)

92. Kendilerine binek sağlaman için sana geldiklerinde: "Sizi bindirecek bir binek bulamıyorum." deyince, harcayacak bir şey bulamadık-

larından dolayı üzüntüden gözleri yaş dökerek dönen kimselere de sorumluluk yoktur. 93. Sorumluluk ancak, zengin oldukları halde senden izin isteyenleredir. Çünkü onlar geri kalan kadınlarla beraber olmaya râzı oldular. Allah da onların kalplerini mühürledi, artık onlar bilmezler.

Burada geçen "*tab*" (mühür) kelimesi, mührün üzerindeki nakış anlamındadır. Mühür ise kilit anlamındaki mühürdür.

يَعْتَذِرُونَ اِلَيْكُمْ اِذَا رَجَعْتُمْ اِلَيْهِمْ قُلْ لَا تَعْتَذِرُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكُمْ قَدْ نَبَّاَنَا اللّٰهُ مِنْ
اَخْبَارِكُمْ وَسَيَرَى اللّٰهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ ثُمَّ تُرَدُّونَ اِلٰى عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ
بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (٩٤) سَيَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ لَكُمْ اِذَا انْقَلَبْتُمْ اِلَيْهِمْ لِتُعْرِضُوا عَنْهُمْ فَاَعْرِضُوا
عَنْهُمْ اِنَّهُمْ رِجْسٌ وَمَاْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (٩٥) يَحْلِفُونَ لَكُمْ لِتَرْضَوْا
عَنْهُمْ فَاِنْ تَرْضَوْا عَنْهُمْ فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يَرْضٰى عَنِ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ (٩٦) اَلْاَعْرَابُ اَشَدُّ كُفْرًا
وَنِفَاقًا وَاَجْدَرُ اَلَّا يَعْلَمُوا حُدُودَ مَا اَنْزَلَ اللّٰهُ عَلٰى رَسُولِهِ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (٩٧) وَمِنَ
الْاَعْرَابِ مَنْ يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ مَغْرَمًا وَيَتَرَبَّصُ بِكُمُ الدَّوَائِرَ عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ وَاللّٰهُ
سَمِيعٌ عَلِيمٌ (٩٨) وَمِنَ الْاَعْرَابِ مَنْ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَيَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ قُرُبَاتٍ
عِنْدَ اللّٰهِ وَصَلَوَاتِ الرَّسُولِ اَلَا اِنَّهَا قُرْبَةٌ لَهُمْ سَيُدْخِلُهُمُ اللّٰهُ فٖى رَحْمَتِهِ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ
رَحِيمٌ (٩٩) وَالسَّابِقُونَ الْاَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْاَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِاِحْسَانٍ
رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ وَاَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرٖى تَحْتَهَا الْاَنْهَارُ خَالِدٖينَ فٖيهَا اَبَدًا
ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظٖيمُ (١٠٠)

94. Onlara döndüğünüz zaman size özür beyan edecekler. De ki: "(Boşuna) özür dilemeyin! Size asla inanmayız; çünkü Allah, haberlerinizi bize bildirmiştir. (Bundan sonraki) amelinizi Allah da görecektir, resûlü de. Sonra görüleni ve görülmeyeni bilene döndürüleceksiniz de yapmakta olduklarınızı size haber verecektir." 95. Onların yanına döndüğünüz zaman size, kendilerinden (onları cezalandırmaktan) vazgeçmeniz için Allah adına and içecekler. Artık onlardan yüz çevirin. Çünkü onlar murdardır. Kazanmakta olduklarına (kötü işlerine) karşılık ceza olarak varacakları yer cehennemdir. 96. Onlardan razı olasınız diye size yemin edecekler. Fakat siz onlardan razı olsanız bile Allah fâsıklar topluluğundan asla razı olmaz. 97. Bedevîler, kâfirlik ve münafıklık bakımından hem da-

ha beter hem de Allah'ın resûlüne indirdiği kanunları tanımamaya daha yatkındır. Allah çok iyi bilendir, hikmet sahibidir. 98. Bedevîlerden öylesi vardır ki harcayacağını angarya sayar ve sizin başınıza belâlar gelmesini bekler. O kötü belâ kendi başlarına gelmiştir. Allah çok iyi işiten, çok iyi bilendir. 99. Bedevîlerden öylesi de vardır ki, Allah'a ve âhiret gününe inanır, harcayacağını Allah katında yakınlığa ve Peygamber'in dualarını almaya vesile edinir. Bilesiniz ki o onlar için bir yakınlıktır. Allah onları rahmetine koyacaktır. Şüphesiz Allah bağışlayandır, esirgeyendir. 100. Öne geçen ilk muhacirler ve ensar ile onlara güzellikle tâbi olanlar var ya, işte Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. Allah onlara, içinde ebedî kalacakları, zemininden ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. İşte bu büyük kurtuluştur.

Hak haller içerisinden "rıza" halini seçmiştir, çünkü rıza, Hakk'ın saadet ehline son müjdesidir, ondan öte müjde yoktur. Zira bu, rivayette de ifade buyrulduğu üzere, ebedî sohbetin müjdesidir. İnsanların ru'yetten dönmelerinden sonra verilen müjdedir. Büyük kalabalık içerisinde ru'yet gerçekleştikten sonra *Kesîb*'de Allah'ın vereceği müjdedir. Allah'ın mertebesi, "az" ile razı olunmayacak kadar geniştir. Fakat Allah'tan değil, O'ndan olandan razı eder. Çünkü Allah'tan razı olmak, Allah adamlarının himmetlerini keser. Allah'tan talep edilen hiçbir şey O'nun için büyük değildir. Ondan istenecekler sonsuzdur, durulacak bir sınırı yoktur. Eğer Allah'ı bilenlerden isen talebini geniş tut. Mümkünlerin genişliği sonsuz olduğuna göre ilâhî genişliğin ne olacağını var sen düşün? Allah'tan razı olunur, O'ndan razı olunmaz, çünkü O'ndan razı olmak O'nun hakkında cehalettir, onu bilmemektir. Rıza ilâhî kaza ile olur, yoksa her kaza edilen şey ile olmaz, zira kaza edilen her şeyden razı olmak gerekmez.

وَمِمَّنْ حَوْلَكُمْ مِنَ الْاَعْرَابِ مُنَافِقُونَۜ وَمِنْ اَهْلِ الْمَد۪ينَةِ مَرَدُوا عَلَى النِّفَاقِ لَا تَعْلَمُهُمْۜ
نَحْنُ نَعْلَمُهُمْۜ سَنُعَذِّبُهُمْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ يُرَدُّونَ اِلٰى عَذَابٍ عَظ۪يمٍ (١٠١) وَاٰخَرُونَ اعْتَرَفُوا
بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَاٰخَرَ سَيِّئًاۜ عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْۜ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ
رَح۪يمٌ (١٠٢)

101. Çevrenizdeki bedevî Araplardan ve Medine halkından birtakım münafıklar vardır ki münafıklıkta maharet kazanmışlardır. Sen onları bilmezsin, biz biliriz onları. Onlara iki kez azap edeceğiz, sonra da onlar büyük bir azaba itileceklerdir. 102. Diğerleri ise günahlarını itiraf ettiler, iyi bir ameli diğer kötü bir amelle karıştırdılar. Umulur ki Al-

lah onların tevbesini kabul eder. Çünkü Allah çok bağışlayandır, çok merhametlidir.

Bil ki bütün farzların kabulünü sahih kılacak olan şart, imandır. Zâhir ya da bâtın olarak herhangi bir günah işlemiş olan her mümin bu işlediği günahın günah olduğuna inanmış olduğu için aynı zamanda Allah'a yakınlaşır. Dolayısıyla müminin, içerisine salih amelin karışmadığı pür kötü bir ameli yoktur, içerisine itaatin karışmadığı pür günahı yoktur. Bu da işlediği günahın günah olduğuna iman etme itaatidir. Böylece mümin o günahın günah olduğuna iman ettiği için ödül alır. Günah işlerken bir yandan da itaat etmiş olur. Hak Teâlâ [Diğerleri ise günahlarını itiraf ettiler, iyi bir ameli diğer kötü bir amelle karıştırdılar.] buyurmuştur. İşte karıştırmak budur. Burada salih amel iman mânasındadır.

Bil ki bir müminin Allah'ın yapana tehditte bulunduğu bir günahı işleyip de sonrasında içinde bir pişmanlık hissetmemesi mümkün değildir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Pişmanlık tevbedir."[12] buyurmuştur. Kişi pişmanlık duyduğunda tevbe etmiş olur, böylece tehdidin hükmü düşer. Tabi bu, tevbe etmeden öldüğü takdirde muhakkak vaîdin (tehdidin) hükmünün geçerli olacağını söyleyen Mutezile'nin görüşünün aksidir. Çünkü pişmanlık gerçekleşmiştir. Zira mümin mutlaka işlediği günahtan hoşnutsuzluk duyar, ondan razı olmaz. Onu yaparken bile böyledir. O ameli hoş görmemek ve onun günah olduğuna inanıyor olmakla salih bir amel işlemiş olur. Ama o günahı yapmakla da kötü amel işlemiş olur. En nihayetinde bu kimse iyi amel ile kötü ameli karıştıran kimselerden olur. Allah Teâlâ bu kimselerden söz ederken [Umulur ki Allah onların tevbesini kabul eder.] buyurmaktadır. Allah Teâlâ kulları hakkında neyin cereyan edeceğini biliyor olmakla beraber yine de "umulur ki" ifadesini kullanmıştır. Âlimler bu ifadenin Allah tarafından kullanılması durumunda zorunluluk anlamına geleceğini söylerler. Çünkü Allah'a mâni olacak olan yoktur. "Tevbe" dönmek demektir. Yani onlara rahmet ve mağfiret ile döner, kötülüklerine tevbeyi kabulle karşılık verir, günahlarını o günahlara karışmış olan iman ile affeder. Çünkü Allah'ın kulun duasını kabul edeceğine dair ümit ifadesi kullanılmıştır. Allah bu kullarına pişmanlık rızkını verir ki pişmanlık da tevbedir. Pişman oldukları zaman tevbe de etmiş olurlar. Burada mümin üç açıdan salih amel işlemiş olur. Günahın günah olduğuna iman etmek, günahı işlemekten hoşnutsuzluk duymak ve günahtan dolayı pişmanlık hissetmek. Buna karşılık tek bir açıdan kötü amel işlemiş olur, o da söz konusu günahı işlemektir. Bu piş-

12. İbn Mâce, Zühd, 30.

manlığa rağmen yine de korku ona baskın gelir. İster bu söylediklerimizi biliyor olsun ister bilmesin fark etmez.

Bil ki buradaki "umulur ki" ifadesi, Allah'ın kullara rahmet ile dönüşü anlamında olup kulların O'na dönüşü ile ilgili değildir. Çünkü onların tevbelerinden ya da yakınlıklarından söz edilmiş değildir. Başka bir âyette "Sonra onlara tevbeyi lütfetti de onlar tevbe ettiler." (Tevbe, 9/117) dendiği gibi burada onların tevbe etmeleri için Allah'ın onlara dönmesi söz konusu değildir, aksine burada affetmek şeklinde bir dönme söz konusudur. Bu yüzden burada bir başka hükümden söz edilmekte, onların tevbelerinden söz edilmemektedir. Aksine Allah'ın onlara tevbesinden (dönmesinden) söz edilmektedir. Bu yüzden âyetin devamında [Çünkü Allah çok bağışlayandır, çok merhametlidir.] denmiştir. Bu âyetten anlamaktayız ki iman asıldır, amel ise bu aslın feridir. Bu nedenle hiçbir müminin içerisine itaatin karışmadığı pür günahı olmaz. Günah ile sevabı karıştıran kimse ise isyankâr mümindir. Mümin herhangi bir konuda isyan ettiği, fakat bu davranışının günah olduğuna da iman ettiği zaman (iman farzdır, mümin burada bir farzı yerine getirmiş olmaktadır), tam o günahı işlerken aslında sevap da almaktadır, çünkü iman amelden kuvvetlidir.

خُذْ مِنْ اَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكّ۪يهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ اِنَّ صَلٰوتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ وَاللّٰهُ
سَم۪يعٌ عَل۪يمٌ (١٠٣)

103. Onların mallarından sadaka al; bununla onları temizlersin, onları arıtıp yüceltirsin. Ve onlar için dua et. Çünkü senin duan onlar için sükûnettir. Allah işitendir, bilendir.

Mala mal isminin verilmesinin sebebi, nefislerin ona meyletmesidir. Nefislerin ona meyletmesinin sebebi ise Allah'ın onu ihtiyaçları giderme vesilesi kılmış olmasıdır. İnsanın karakterinde muhtaçlık vardır, çünkü özü itibariyle fakir/muhtaçtır. Ayrılmaz bir parçası olan tabiatı gereği mala meyleder. Hak Teâlâ da [Onların mallarından sadaka al.] buyurur, yani mallarından kendilerine ait olmayanı, yani sadaka olanı, kitabımda zikretmiş olduğum kimselere ait olanı al. Böylece Allah Teâlâ peygamberine ve onun vekillerine, bu mallardan mâlum bir miktarın alınmasını emretmiştir buna zekât denir. Bunun hayrı yine bize döner. Buna sadaka denmesinin sebebi, insanların bunu vermekte zorlanmalarıdır. Çünkü cimrilik insan nefsinin yaratılıştan sahip olduğu özelliklerdendir. Zekât'ın anlamı temizliktir, yani malı temizlemektir. Bu yönü ile zekât mal sahibini de temizlediği için Hak Teâlâ [bununla onları te-

mizlersin, onları arıtıp yüceltirsin] buyurmuştur. Yani onları cimrilik özelliğinden temizler ve kendileri için hayrı çoğaltırsın.

[Ve onlar için dua et.]: Hak Teâlâ peygamberine bizim için salât etmesini emretmiştir ki bu da "Ey iman edenler, peygambere salât edin." (Ahzâb, 33/56) şeklinde bize vermiş olduğu emrin karşılığıdır. Onun salâtı, sadaka verene bir teskindir.

İşaret

Mâlüke (senin malın) kelimesi işaret itibariyle olumsuzlamadır (mâ lek/ senin bir şeyin yok), fakat delâlet itibariyle isimdir. Kelimenin aslı "*mâl*" isminden gelir.

Tahkik

Ahzâb sûresinin 56. âyetinin tefsirine bakınız.

اَلَمْ يَعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ هُوَ يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهٖ وَيَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ وَاَنَّ اللّٰهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ (١٠٤)

104. Allah'ın, kullarının tevbesini kabul edeceğini, sadakaları geri çevirmeyeceğini ve Allah'ın tevbeyi çok kabul eden ve pek esirgeyen olduğunu hâlâ bilmezler mi?

Kul tevbe ile Hakk'a döndüğü zaman Hak da ona kabul ile döner.

[Allah'ın, kullarının tevbesini kabul edeceğini bilmezler mi?]: Bu onun kullarına kabul ile dönmesidir. Nitekim Allah günahları kabul etmez ama itaat ve tevbeleri kabul eder. Bu da onun kullarına olan rahmetindendir. Eğer günahları kabul edecek olsaydı o zaman onlar tıpkı itaatler gibi onun katında, müşahede makamında olurdu. Hakk'a kulları hakkında şahitlik edecek olanlar sadece Hak tarafından kabul edilenlerdir. O da sadece itaatleri kabul eder. Kullarının sadece kendi nezdinde iyi ve sevimli olan amellerini görür, kötü olanlarından yüz çevirir ve onları kabul etmez.

[Sadakaları geri çevirmeyeceğini]: Hak sadakaları vekâlet yoluyla alır, onları artırıp kârlandırır. O kendisinin lütfu ve rahmeti olarak, başka insanların vekilliğini yapar. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm da "Sadaka, isteye-

nin eline düşmeden önce Rahmân'ın eline düşer."[13] buyurmuştur. Bu nedenle Allalı Teâlâ da [Allah'ın tevbeyi çok kabul eden ve pek esirgeyen olduğunu hâlâ bilmezler mi?] buyurmaktadır. Yani tevbeyi ve itaati kabul edici olduğunu, günahları derhal cezalandırmayarak rahmet ile davrandığını bilmezler mi?

وَقُلِ اعْمَلُوا فَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ وَسَتُرَدُّونَ إِلَى عَالِمِ الْغَيْبِ
وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (١٠٥)

105. De ki: "Yapacağınızı yapın! Amelinizi Allah da, resûlü de, müminler de görecektir. Sonra gayb ve şehâdet âlemini bilen Allah'a döndürüleceksiniz de O size yapmakta olduklarınızı haber verecektir.

Her görenin kendisine yaraşır bir gözü vardır, böylece bu gözün kuvveti ölçüsüne göre, görülen şeyi idrak eder. Bazı gözler görüleni büsbütün kuşatır. Ama bu sadece Allah'ın görmesidir. Resûlün ve müminlerin görmeleri ise böyle bir kuşatıcılığa sahip olmamakla beraber hususi bir görmedir. Resûl risaletine göre görür, mümin de bu resûlden öğrendiği kadarıyla görür. Müminin gözü resûlün gördüğü idrak seviyesine ulaşamaz. Çünkü müçtehidin isabet etmesi de hata etmesi de mümkündür. Oysa resûl bütünüyle haktır, onun şeriat koyma yetkisi vardır. O delâlet (delil) talep eden için delilin ta kendisidir. Mükellefin herhangi bir ameli suret olarak kâmil bir şekilde yapılınca Allah onu resûle ve müminlere gösterdiği şekilde görür, ama onların görmediği şekilde de görür. Resûl de onu hem müminlerin gördüğü şekilde görür, hem de onların görmediği şekilde görür. Müminler de bu ameli kendi gördükleri şekilde görürler, ama resûlün gördüğü şekilde göremezler. Kıyamette her bir yerde Allah'ın bir hükmü olur.

[Sonra gayb ve şehâdet âlemini bilen Allah'a döndürüleceksiniz.]: İki âlem vardır, bunların bir üçüncüsü yoktur. Birincisi his ile idrak edilen ve adına şehâdet âlemi denen âlemdir. İkincisi ise his ile idrak edilemeyen ve adına gayb âlemi denen âlemdir. Eğer bir şey belli bir dönem his ile idrak ediliyor, ama bir başka dönemde edilemiyorsa ona gayb denmez. Gayb, his tarafından idrak edilmesi mümkün olmayan, sadece akıllara ya da kesin delil ve sadık haber ile bilinen şeydir. Bu iman idrakidir. Şehâdet âlemini idrak eden histir. His bilgiye giden yoldur, bilginin kendisi değildir. Bu hissi idrak sahibi olan bütün varlıklara (Allah'tan başka) ait bir özellikletir.

---

13. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, c. 9, s. 109, Dâru's-Samiî, Riyad, 1994; İbn Abdilberr, *İstizkâr*, c. 8, s. 596, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000.

وَاٰخَرُونَ مُرْجَوْنَ لِاَمْرِ اللّٰهِ اِمَّا يُعَذِّبُهُمْ وَاِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ حَكٖيمٌ (١٠٦) وَالَّذٖينَ
اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا وَكُفْرًا وَتَفْرٖيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنٖينَ وَاِرْصَادًا لِمَنْ حَارَبَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ
مِنْ قَبْلُ وَلَيَحْلِفُنَّ اِنْ اَرَدْنَا اِلَّا الْحُسْنٰى وَاللّٰهُ يَشْهَدُ اِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ (١٠٧) لَا تَقُمْ فٖيهِ
اَبَدًا لَمَسْجِدٌ اُسِّسَ عَلَى التَّقْوٰى مِنْ اَوَّلِ يَوْمٍ اَحَقُّ اَنْ تَقُومَ فٖيهِ فٖيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ اَنْ
يَتَطَهَّرُوا وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّرٖينَ (١٠٨)

106. Onlardan diğer bir grup da Allah'ın emrine bırakılmışlardır. O, bunlara ya azap eder veya tevbelerini kabul eder. Allah çok bilendir, hikmet sahibidir. 107. Bir de zarar vermek, inkâr etmek, müminlerin arasına ayrılık sokmak ve daha önce Allah ve resûlüne karşı savaşmış olan adamı beklemek için bir mescit kuranlar ve iyilikten başka bir şey istemedik, diye mutlaka yemin edecek olanlar da vardır. Hâlbuki Allah onların kesinlikle yalancı olduklarına şahitlik eder. 108. Onun içinde asla namaz kılma! İlk günden takvâ üzerine kurulan mescit içinde namaz kılman elbette daha doğrudur. Onda temizlenmeyi seven adamlar vardır. Allah da çok temizlenenleri sever.

Temizlenenler kendi nefislerini temizlemiş oldukları gibi başkalarını da temizleyenlerdir. Böylece bunların temizlikleri başkalarına da sirayet etmiştir. Kim kendisini ve başkasını Allah katında kınanmış bir şeyden korur, şeriatın kınadığı özelliklerin gelip yerleşmesine karşı muhafaza edip örterse onu bilmesi gereken ilimlerle temizlemiş demektir. İlim nuru ve hayatı ile ondan karanlığın cehalet ve ölümünü uzaklaştırmış demektir. İşte bu kimse Allah katında sevilir, inayete nâil olup ilâhî velâyet ve halifeliğe mazhar olur. Her bir insan kendi organlarından başlamak üzere pek çok şeye vâlidir (ondan mesuldür). Allah da insana, reayasını temizleyeceği temizliği öğretmiştir.

اَفَمَنْ اَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلٰى تَقْوٰى مِنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانٍ خَيْرٌ اَمْ مَنْ اَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلٰى شَفَا
جُرُفٍ هَارٍ فَانْهَارَ بِهٖ فٖى نَارِ جَهَنَّمَ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الظَّالِمٖينَ (١٠٩)

109. Binasını Allah korkusu ve rızası üzerine kuran kimse mi daha hayırlıdır, yoksa yapısını yıkılacak bir yarın kenarına kurup, onunla beraber kendisi de çöküp cehennem ateşine giden kimse mi? Allah zalimler topluluğunu doğru yola iletmez.

Binasını tesis edip rükünlerini kuvvetlice yapan ya da binanın temellerini güçlü bir şekilde yapan kimse yıkılma ve çökmeden emin olur. Ev iman evidir

ve beş şey üzerine kuruludur. Bunlar dört duvar ve bir tavandır. Hazreti Peygamber aleyhisselâm da "İslâm beş şey üzerine bina edilmiştir: Allah'tan başka ilâh olmadığına şahitlik etmek, namaz kılmaz, zekât vermek, ramazan orucunu tutmak, imkân bulan kimse için hac etmek." buyurmuştur. Evin sakini mümindir. Güzel ahlâk özellikleri ve nafile hayırlar da onun süsü ve tevazusudur.

لَا يَزَالُ بُنْيَانُهُمُ الَّذِى بَنَوْا رِيبَةً فِى قُلُوبِهِمْ اِلَّٓا اَنْ تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (١١٠)
اِنَّ اللّٰهَ اشْتَرٰى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اَنْفُسَهُمْ وَاَمْوَالَهُمْ بِاَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ
فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا فِى التَّوْرٰيةِ وَالْاِنْجِيلِ وَالْقُرْاٰنِ وَمَنْ اَوْفٰى بِعَهْدِهٖ مِنَ
اللّٰهِ فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذِى بَايَعْتُمْ بِهٖ وَذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (١١١)

110. Yaptıkları bina, kalplerinde şüphe ve ıstırap kaynağı olmakta kalpleri paralanana kadar devam edecektir. Allah bilendir, hakîmdir. **111.** Allah şüphesiz, Allah yolunda savaşıp, öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve mallarını Tevrat, İncil ve Kur'ân'da söz verilmiş bir hak olarak cennete karşılık satın almıştır. Verdiği sözü Allah'tan daha çok tutan kim vardır? Öyleyse, yaptığınız alışverişe sevinin; bu büyük başarıdır.

Allah Teâlâ kullarının nefislerinin ve mallarının kendilerine ait olduğu iddiasına sahip olmaları (ki bizzat Allah nefislerin ve malları insanlara nispet etmiştir ve O, hak olandan başkasını söylemez) nedeniyle malları ve canlarını ortaya koyarak cihad etmelerinin kendilerine ağır geleceğini bildiği için cihad emrinden önce onlardan canlarını ve mallarını satın aldığını ifade buyurmuş, böylece onların canları ve malları üzerinde herhangi bir mülkiyetlerinin kalmamasını sağlamıştır. Bunun ardından artık malı alan kimse artık o malda dilediği gibi tasarrufta bulunabilecek, satan kimse ise her ne kadar malı seviyor olsa da karşılık olarak almış olduğu bedel/ücret onun için daha sevimlidir. Bu itibarla Hak Teâlâ [Allah şüphesiz, Allah yolunda savaşıp, öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve mallarını Tevrat, İncil ve Kur'ân'da söz verilmiş bir hak olarak cennete karşılık satın almıştır.] buyurmuştur. Bu satın alma işleminden sonra onlara Allah yolunda cihad etmelerini emretmiştir ki artık cihad onlar için kolay hale gelsin. Çünkü onlar bu durumda kendilerinde ödünç olarak bulunan nefislerle, cisimleri ayakta tutan hayvanî nefislerle ve ödünç mallarla savaşacaklardır. Onlar tıpkı ödünç alınmış binek ve başkasına ait mal ile yolculuğa çıkan ve mal sahibi tarafından içi rahatlatılmış, malına bir zarar gelmesi halinde kendisinin sorumlu olmayacağını bildirmiş olduğu kimse gibidirler. Hayvan kaybolsa, mal helâk olsa bile artık bu

kimsenin kalbi müsterihtir. Bu durumda geride ancak -mümin ise- bu binek hayvanının çektiği sıkıntı kalır. Bu sıkıntı ise, uzun meşakkat ve yolun yorucu olmasından kaynaklanır. Düşmanla savaşırken ise kaçma, yaralanma, yolda öldürülme ve kılıçla boynun vurulması gibi sıkıntılarla karşılaşılır. İnsan tabii bir şefkate sahip olarak yaratılmıştır, dolayısıyla -sahibi olması bakımından değil- canlı olması bakımından bineğine karşı şefkat sahibidir. Zira bineği ödünç veren kimsenin onun telef edilmesini istediğini bilir ve bu da ona sevimli gelir. Dolayısıyla insanda geride kalan, ancak tabii şefkattir. Öyleyse Hakk'ın bu âyette satın aldığı nefisler, hayvanî nefislerdir ve onları iman ile mükellef olan düşünen mümin nefislerden satın alınıştır. O halde, düşünen mümin nefisler, Hakk'ın kendilerini satın aldığı hayvanî nefislerin sahibi olan satıcılardır. Söz konusu nefisler öldürülmenin mahallidir, imanın mahalli değildir. İmanın mahalli, düşünen nefislerdir. Hak Teâlâ; [müminlerden satın aldı] buyurmuştur. Bunlar, imanla nitelenen düşünen nefislerdir.

[Nefislerini/canlarını]: Bunlar, o nefislerin maddi binekleri ve onları savaşa ve cihada çıkartan nefislerdir. İşte insanların mülkiyet iddiasında bulundukları nefisler de bunlardır. Bunlar alındıktan sonra artık müminin, diğer canlılar gibi nefsi yoktur. Dolayısıyla onun nefsine dönük mülkiyet iddiası söz konusu değildir. Artık bütün mülk Bir ve *el-Kahhâr* olan Allah'ındır. Ortaklık ortadan kalkmıştır. Müminin nefsi yoktur, nefsinde herhangi bir mülkiyet iddiası da yoktur. Çünkü iddia sahibi olan nefsidir, zira nefis, o mülkün hakiki sahibi olanın, yani Allah'ın suretindedir. Ey kardeşim, nefsini senden imanın çekip alacak iddialara karşı muhafaza et. Müminin nefsi yoktur. Onun nefsine dönük şefkati, her canlıya karşı düşünen nefiste bulunan zâtî şefkatten başka bir şey değildir. [Mallarını] almakla Allah onları müflis etmiştir, zira kendilerine engel olmuştur. Artık onları kendisi ile savunma yapabilecekleri, mal ile elde edilen gıdanın bekâsı neticesinde hayatı bâki kılmak gibi bir durumları söz konusu değildir. [Cennet karşılığında] bu, alışverişin bedelidir. Mümin Kur'ân'da ticaret yapmakla övülmüştür: [Size, sizi acı bir azaptan kurtaracak bir ticaret göstereyim mi?] Yine satış hakkında ise şöyle der: [Allah müminlerin canlarını ve mallarını cennet karşılığında satın aldı.] Bu, bedeldi. Allah'ın cenneti bedel yapması, zalim ve mazlum iki hasım hakkındaki bir hadiste de ifade edilir. O rivayette geçtiğine göre Allah kıyamet günü yaratıklarını barıştırır. Mazluma başını kaldırmasını emreder, o da yücelere (illiyyin) bakar. Orada, güzelliği insanı şaşırtan şeyler görür ve şöyle der: "Bu güzellik hangi peygamberin ya da hangi şehidindir?" Allah "Bana bedel verenindir." der. Kul "Buna kim sahip olabilir ki?" der. Allah ise "Falan kardeşini affetmen karşılığında sen sahip olabilirsin" der. Bunun üzerine kul "Onu affettim." der. Allah ise

"O halde, kardeşinin elinden tut ve cennete gir." der. Hazreti Peygamber aleyhisselâm bu sözleri söyledikten sonra [Allah'tan korkun ve aranızı ıslah edin] âyetini okumuş, arından da [Allah, kıyamet günü kullarını barıştırır] demiştir.

[Allah yolunda savaşıp, öldüren ve öldürülen]

Bu alışveriş hakkında bir başka vecih

Allah ile mümin arasında alışveriş gerçekleşir, çünkü mümin hayvanî nefis sahibidir ve bu nefis mülk iddiasında bulunur. Satan odur. Nefs-i nâtıka (düşünen nefis) Allah'tan kendisi için nimet olacak şeyi (cenneti) ve çatışma yerini satın alır, o yerde şehit düşmek ister. Müşteri olan Allah onu alır, evine götürür, orada hayatta kalmasını sağlar ki, bedelini alsın! O bedel cennettir. Bu nedenle Allah şehitlerin hayat sahibi oldukların ve rablerinin katında sevinç içerisinde rızıklandıklarını söylemiştir. Sevinmenin nedeni ölmeden intikal ettikleri âhirette kazançlarını gördükleri alışveriştir. Allah nefs-i nâtıkayı (düşünen nefis) kendi katına çeker, onu Hakk'ı ve kendisindeki hükümleriyle tasarruflarını göstermekle meşgul eder. Mümin insan, hayvanî nefsi açısından cennetteki nimetlerle nimetlenirken ulaştığı yerde gördüğü nimetlerle bu kez nefs-i nâtıka (düşünen nefis) nimetlenir. Düşünen nefis kendisini satın alan efendiyi görmekle nimetlenirken mümin adına iki nimet ortaya çıkar, çünkü sattığı şey, onun için çok sevimli olduğu halde onu sırf böyle bir iyiliğe ve hayra ulaşmak üzere satmıştır. Bu durumda Allah nezdinde mümin için sevinç ve haz hâsıl olur. Akıllı ve nâtık nefsi satın almış olan Allah'ın katında onun adına bir haz ve mutluluk hâsıl olur. Onu satın alması sebebiyle de asıl bakımdan bu nefis Allah'a aittir. Nitekim Allah Teâlâ, "Ona ruhumdan üfledim." (Hicr, 15/29) buyurur. Bu nedenle belâlara ve imtihanlara mâruz kalmıştır ki mümin de bu belâlarda iddiada bulunur, Allah ise ona ikram eder, kendisini böyle bir müminin hasmı saymaz. Çünkü müminler kardeştir ve bu nedenle kendisinden satın aldığı şeyle ilgili olarak ona lütufkar davranır ve karşılığı ona gösterir. Onun müşahede lezzeti hakkında bilgisi yoktur. Çünkü bu müşahede ona ait değildir. Bu nedenle alışverişe karşılık verir. Allah da ondan bunu satın alır. Müşterinin elinde bulunduğunda, bedel Hak tarafından bir lütuf olarak ödenir. O artık sahip olmadığı bir konuda iddiada bulunmasını gerektirmeyecek bir yerde konumlanmış durumdadır. Orası -kendisine eşlik eden keşif nedeniyle- âhirettir. Bu durum, yolculuk esnasında Cabir b. Abdullah'tan belirli bir fiyat karşılığında katırını satın alırken Hazreti Peygamber aleyhisselâm tarafından örneklendirilmiştir. Câbir b. Ab-

dullah Medine'ye kadar deveye binme şartı koşmuş, satın alan da şartı kabul etmiştir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm Medine'ye ulaştığında bedeli hesaplamış, Cabir bu bedeli alıp ayrılmak istediğinde devesini bedeli ile birlikte kendisine iade etmişti. Bu bir alım ve alımda ileri sürülen şarttır. Allah da öyle yapar. Müminden canını bir bedel karşılığında satın almıştır. Hazreti Peygamber aleyhisselâm Câbir'e, Medine'ye kadar binek üzerinde taşınma şartı koşmuştur. Bu şartın Allah ile kul arasında gerçekleşen alışverişteki anlamı, cihada çıkmaktır. Mümin cihada çıkıp şehit düştüğünde, bedelini alır ve canı kendisine geri verilir. Bu sayede mümin bütün olarak nâtık nefsin kendilerinde halden hale girdiği bilgi ve mârifetlerle nimetlenir. Hayvanî nefis yemekler, içecekler, giyecekler, cinsel arzu, binekler gibi bütün duyulur nimetlerle nimetlenir. Bulunduğu mertebede, mekânda, menzilede ve menzilde sevinir.

İşaret

Tevbe suresinin ihtiva ettiği rahmet ve ilâhî tenezzül hususlarından biri de bu surede müminlerin nefislerinin cennet karşılığında kendilerinden satın alındığının ifade edilmesidir. Efendinin kölesinden zaten kendisine ait olan mülkü satın almasından daha büyük bir tenezzül olabilir mi? Bundan daha öte bir rahmet var mıdır?

[Söz verilmiş bir hak olarak], yani cennet olarak [Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'ân'da] insanlardan bazıları köledir, bazıları da ücretli çalışan kimselerdir. Ücretli çalışanlar için ilâhî kitaplar indirilmiştir. Eğer insanların hepsi köle (hakkıyla kul) olsalardı Allah onlar için kendi üzerine bir kitap yazmazdı. Çünkü köle efendisine herhangi bir vakit belirlemez, vakte göre çalışmaz, aksine onun mülkünde çalışır ve ihtiyacı olanı alır, (karın tokluğuna çalışır). Ücretliler ise Hakk'ın kendilerinden cennet karşılığında canlarını ve mallarını satın aldığı ve Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'ân'da hak bir vaat olarak ifade buyurduğu kimselerdir.

[Verdiği sözü Allah'tan daha çok tutan kim vardır?!]: Hazreti Peygamber aleyhisselâm beş vakit namaz hakkında "Her kim onları, haklarından hiçbir şeyi zayi etmeden yerine getirirse Allah'ın onu cennete koymaya ahdi vardır."[14] buyurmuştur. [Öyleyse, yaptığınız alışverişe sevinin; bu büyük başarıdır.]

14. Şâşî, *Müsned*, c. 3, s. 179, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Medine, 1410; Humeydî, *Müsned*, c. 1, s. 375, Dârü's-Sekâ, 1996; San'ânî, *Musannef*, c. 3, s. 5, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, h. 1403.

اَلتَّٓائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّٓائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْاٰمِرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللّٰهِؕ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِن۪ينَ (١١٢)

112. Allah'a tevbe eden, kulluk yapan, O'nu öven, O'nun uğrunda seyahat eden, rükû ve secde eden, mârufu emredip, münkerden sakındıran ve Allah'ın sınırlarını muhafaza eden müminlere de müjdele.

[*et-Tâibûn* (tevbe edenler)]: Bu kelime "*tâib*" (tevbe eden) kelimesinin çoğuludur, hem erkek hem kadın için kullanılır. Muhalefetten vazgeçip Allah'a dönen kimse demektir. Kişi her gün bin kez dönecek olsa bile, yine de günahtan dönmektedir ve Allah hususen tevbeleri kabul edendir.

[*el-'Âbidûn* (kulluk yapanlar)]: Bunlar hususen farzları yerine getirenlerdir. Bunlardan bazıları sebep sahibidir, bazıları da sebepleri terk eden kimselerdir. Bunlar (sebepleri terk edenler) zâhir ve bâtın itibariyle salihlerdir. Bunlar kin, haset, hırs, kınanmış şer gibi özelliklerden korunmuşlar, bütün bu özellikleri övülen özelliklere çevirmişlerdir. Onlar, sadece sevabı görürler. Kıyamet ve korkuları, cennet ve cehennem onlara görünür. Onların gözyaşları secde yerlerine akar. Âhiret korkusu, onları uykudan alıkoyar. Kurtuluş yarışında öne geçmek için, oruçla karınlarını (bâtınlarını) gizlerler.

[*el-Hâmidûn* (O'nu övenler)]: Bunlar erkeklerden ve kadınlardan bazı kimselerdir. Allah onları hamd niteliğinin gereğiyle dost edinmiştir. Onlar, işlerin sonuçlarının ehlidir. Hamd hangi türde olursa olsun, bilhassa Allah'a aittir. Allah'ın Kur'ân'da övdüğü "hamd edenler", başlangıçlarında işlerin sonlarını dikkate alanlardır. Onlar öne geçenlerdir. Böylece daha başlangıçta perdelilerin hamdinin sonuçta vardığı şeyle başlamışlardır. İşte bunlar, Hakk'ın diliyle, müşahede üzere hamd edenlerdir. Sahih hadiste ifade edildiğine göre Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Allah'a övülmekten (hamd edilmekten) daha sevimli bir şey yoktur." buyurmuştur. Allah Teâlâ mümin kullarını "hamd edenler" diye nitelemiş, Allah'ın makamına dil uzatan ve ona layık olmayan şeyleri kendisine nispet edenleri kınayıp lanetlemiştir.

[*es-Sâihûn* (O'nun uğrunda seyahat edenler)]: Onlar, Allah yolunda cihad eden erkek ve kadınlardır. Hazreti Peygamber şöyle buyurur: "Ümmetimin seyahati, Allah yolunda cihaddır." Dolayısıyla bu ümmetin seyahati cihaddır. Seyahat, geçmiş toplumların ve yok olmuş eski ümmetlerin izlerini ibretle görmek için dolaşmaktır. Cihaddaki amaç kendilerine tapılan Al-

lah'tan başkalarının zikrinin yüceltildiği yerlerde Allah'ın kelimesini yüceltmektir. Bu nedenle Hazreti Peygamber, bu ümmetin seyahatini cihad yapmıştır. Çünkü inançsızlığın olmadığı fakat içinde herhangi bir insanın Allah'ı zikretmediği bir yer, inançsızlığın olduğu ve Allah'tan başkasına tapılan bir yerden daha az üzüntülüdür. Böylece cihad için seyahat etmek, başka bir gayeyle seyahatten üstündür. Bunun şartı, Allah'ın seyahat esnasında zikredilmesidir. Çünkü Allah'ın cihadda zikredilmesi, düşmanla karşılaşıp müminlerin onların, onların ise müminlerin boyunlarını vurmasından daha üstündür. Geçmiş toplumların ve yok olmuş eski ümmetlerin izlerini ibretle görmek için dolaşmak şeklindeki seyahat ise mahlûkatla kurulan ünsiyetin getireceği uzaklaşmayı sağlar. Allah'ın kullarından seyahat ehli olanlar Allah'ın âyetlerini müşahede ederler, harikulade hadiseleri görürler, bu da onların imanlarının kuvvetini artırır, Allah'a dair bilgilerini güçlendirir, ona ünsiyet ve yarattıklarına olan şefkat ve rahmetlerini artırır. Böylece onların bâtınlarında ancak bu müşahedelerle, bu harikulade hadiseleri ve âyetleri görmek ve ibret almakla elde edebilecekleri ilâhî ilimlerin kapıları açılmış olur. Zira onlar yeryüzünde dolaşırken pek çok âyet, harikulade olay ve ibretlik hadise görürler, bu da onlar yeryüzünün sahibi için yapılması gereken şeyler üzerinde düşünmeye sevk eder. Böylece Allah onların kalplerini ilimlerin nurları ile aydınlatır. Âyetler üzerinde nazar etme kapılarını kendilerine açar. Ki bu âyetler, kendisine yöneldikleri zâtın, yani Allah'ın azametine delâlet eden alâmetlerdir.

[*er-Râki'ûn* (rükû edenler)]: Bunlar kadınlardan ve erkeklerden müteşekkil bazı kimselerdir. Allah onları kitabında "rükû edenler" diye nitelemiştir. Rükû, hüviyeti itibariyle ve hem izzet hem de kibriyasının ortaya çıktığı her yerde Allah için eğilmek ve tevazu göstermektir. Rükû ehli kimse âleme, onun dış varlığı yönünden değil, Hakk'ın sıfatı olarak bakar. Bu yüzden varlığın kendisine değil, sıfata rükû edeler. Bundan dolayı rükû ehli kimseler kibirli ve zorba kimseler karşısında tevazu göstermişlerdir. Ama bu onların dış varlıklarına değil, kendilerinde ortaya çıkan sıfata gösterilen tevazudur. Çünkü onlar her şeyde Hakk'ı görürler.

[*es-Sâcidûn* (secde edenler)]: Bunlar kadınlardan ve erkeklerden müteşekkil bazı kimselerdir. Allah onları kalp secdesiyle dost edinmiştir. Onlar, dünya veya âhirette başlarını kaldırmaz. Bu hal, yakınlık hali iken aynı zamanda Hakk'a yakın kimselerin bir sıfatıdır. Secde ancak bir tecelliden ve müşahededen kaynaklanır. Bu nedenle Allah Teâlâ Kur'ân'da "Secde et ve yaklaş." (Alak, 19/96) buyurmuştur. Yine Allah Teâlâ Hazreti Peygamber aleyhisselâma hitaben "Rabbinin hamdi ile tesbih et ve secde edenlerden ol." (Hicr, 15/98)

buyurmuştur ki "secde edenler"den maksat, başlarını kaldırmayanlardır. Bu da ancak kalp secdesi ile olabilir.

[*el-Âmiruûn bi'l-ma'rûf* (mârufu emredenler)]: Bunlar kadınlardan ve erkeklerden bazı kimselerdir. Allah, onları insanlara "Allah'ı emretmeleri" nedeniyle dost edinmiştir. Çünkü Allah mâruftur, bu yüzden de "Allah'ı emredenler" demen ile "mârufu emredenler" demen arasında bir fark yoktur. Allah, inkârı mümkün olmayan mâruftur. Bütün yol, mezhep ve akıl sahipleri arasında görüş ayrılığı olmaksızın, hepsine göre Allah mâruftur. Bu itibarla mârufu emredenler hakikatte Allah'ı emretmiş olurlar. Zira Allah bir kulu sevdiğinde, onun kendisiyle konuştuğu dili olur. Emir, kelâmın kısımlarından biridir. Onlar, O'nu emretmektedir, çünkü Allah onların dilleridir. Bunlar, mârufu emretmede en üstün tabakadır. Marufu emreden herkes, bu emrin kapsamı altındadır.

[*en-Nâhûne 'ani'l-münker* (münkerden sakındıranlar)]: Bunların en üstün tabakası, münkeri mârufla sakındıranlardır. Münker, müşriklerin kendiliklerinden uydurdukları ortaklarıdır. Tevhid bunu kabul etmez, reddeder. Bu yüzden şirk münker bir söz ve yalan olur.

[*el-Hâfizûne li hudûdillah* (Allah'ın sınırlarını muhafaza edenler)]: Bil ki kendilerine genel olarak "Allah'ın sınırlarını koruyanlar" denen tabaka umumi açıdan iki kısımdır. Birincisi zâtî sınırları bilen ve orada duran kimselerdir. Böyle bir insan ilim sahibi, hikmetli, müşahede ve keşif ehli ve selim bir göz sahibidir. Bir kısmı ise resmî (belirlenmiş) sınırları bilir, zâtî sınırları bilemez. Bir kısmı ise her iki sınırı da bilir. Bunlar nebîler, resûller ve peygamberlerin takipçilerinden Allah'a basiret üzere davet edenlerdir. Onlar, kendilerine Allah'ın zâtî ve resmî sınırlarını "koruyanlar" isminin verilmesine en layık olan kimselerdir.

[Müminleri müjdele.]: Buna sabredenleri müjdele. Bunlar ilâhî sınırlara riayet konusunda nefislerini tutan ve asla o sınırları ihlâl etmeyen kimselerdir.

مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا اَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا اُو۬لِي قُرْبٰى مِنْ بَعْدِ
مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ اَنَّهُمْ اَصْحَابُ الْجَح۪يمِ (١١٣)

113. Cehennemlik oldukları anlaşıldıktan sonra, akraba bile olsalar, puta tapanlar için mağfiret dilemek Peygamber'e ve müminlere yaraşmaz.

Çünkü bu beyandan önce onun için bağışlama talebinde bulunması mâzurdur. Cehennemlikler Allah'ın düşmanlarıdır.

وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ اِبْرٰهٖيمَ لِاَبٖيهِ اِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَهَٓا اِيَّاهُۚ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُٓ اَنَّهُ عَدُوٌّ لِلّٰهِ
تَبَرَّاَ مِنْهُۜ اِنَّ اِبْرٰهٖيمَ لَاَوَّاهٌ حَلٖيمٌ (١١٤)

114. İbrâhîm'in, babası için mağfiret dilemesi, sadece ona verdiği bir sözden ötürü idi. Ne var ki onun Allah'ın düşmanı olduğu kendisine belli olunca, ondan uzaklaştı. Şüphesiz ki İbrâhîm çok yumuşak huylu ve çok sabırlı idi.

Resûl bir şahsın Allah düşmanı olduğunu anladığı zaman ondan teberrî eder, uzaklaşır. Hak Teâlâ İbrâhîm aleyhisselâmın babası Âzer ile olan ilişkisini anlatmış, İbrâhîm aleyhisselâmın önce ona vaaz ve nasihat ettiğini, onun şirkten dönüp tevhid inancını benimsemesinin mümkün olduğunu düşünüp kendisine şefkat gösterdiğini, fakat Allah ona vahiy gönderip durumu beyan edince ve babasının halini açıkça gösterince artık babası Âzer'in Allah düşmanı olduğunu anlamış ve bunu anlar anlamaz da ondan -her ne kadar babası da olsa- teberrî edip yüz çevirdiğini ifade etmektedir. Bu itibarla Hak Teâlâ onu övme sadedinde [Ne var ki onun Allah'ın düşmanı olduğu kendisine belli olunca, ondan uzaklaştı.] buyurmuştur. İbrâhîm aleyhisselâm babasına karşı çok içli ve merhametli idi. Ancak vahiyden sonra durum artık öyle olmadı. Bir rivayette anlatıldığına göre İbrâhîm aleyhisselâm babasını ayaklarının önünde bir koyun suretinde bulur ve onu tutup cehenneme atar. Hakk'ı tercih, İbrâhîm aleyhisselâmda babasına karşı Allah uğrunda nasıl bir düşmanlık meydana getirmiştir, bakınız? Allah cümlemizi O'nu arzusuna tercih edenlerden ve bunu gayesi sayanlardan etsin. İbrâhîm aleyhisselâmın babası Âzer ile ilgili olarak, onun Allah düşmanı olduğunu anlar anlamaz yapmış olduğu şey işte tam da budur.

[Şüphesiz ki İbrâhîm çok yumuşak huylu ve çok sabırlı idi.]: Buradaki "*evvâh*" kelimesi, Allah'ın celalini çokça müşahede etmek nedeniyle çok âh çeken kimse demektir. Ah çekmek sevenlerin özelliklerindendir. Allah'ı seven gayretullah ile ah çeker, perdeli olanlara şefkatinden ah çeker, Allah'ın müşahededen mahrum ettiği kimseler için hüzünlenir. Sevdiğini insanların göremediğini, âdeta kör olduklarını görür ve buna ah eder. Sevginin özelliklerinden biri, sevilene şefkat duymaktır. Yine buradaki "*halîm*" kelimesi mübalağa formunda, *fa'îl* vezninde kullanılmıştır. Hilm ancak kişinin yumuşak davrandığı kimse karşısında kuvvet sahibi olması durumunda söz konusu olur. Hilm, kudretlinin, kudretli olmasına rağmen cezalandırmaması, bunu ertelemesidir, fakat ihmal etmesi değildir. Âciz kimse halîm sayılmaz, onun davranışı da hilm sayılmaz. Hilm ancak kudret ile ve engellerin olmaması ile birlikte

mümkündür. Kulun hilm özelliği ezelî ilâhî ilimde takdir edilmiş olup kul bunu fark etmez, nihayet kendisine bu özellik yerleşince Allah'ın kendisine vermiş olduğu bu hükmü anlar. Bu yüzden kişi kendisinde hilm özelliği yerleşmeden önce bunu bilecek olsa bile o durumda halim sayılmaz. Hak Teâla da derhal cezalandırmadığı için hilm sıfatı ile nitelendirilir, ama bu nitelik onun için teşrif ifade etmez. Buna karşılık kul cezalandırmadığı zaman hilm özelliğini alır, ama bu onun için teşrif ifade eder. Zira kul bu konuda ilâhî ilimdeki durumun ne olduğunu bilmemektedir. Dolayısıyla Hakk'ın şerefi hilm ile değil, ilim iledir; kulun şerefi ise ilim ile değil, hilm iledir. Kişi hilm sıfatının kendisine yerleşmesinden önce bunu bilecek olsa, o zaman onun halîm olması onun için teşrif sayılmaz. Günah cezayı gerektirdiğinde, bazı mezheplere göre hilm bu cezanın hükmünü bozar, bu nedenle deri bozulduğunda "*halume el-edîmu* (deri bozuldu)" denir. Aynı ifade mânayı ifsat edip suretinden ayıran uykudaki hülm (rüya) için söylenir. Rüya onu duyulur (mahsus) değilken duyuya katmıştır. Aslını bilmeyen onu görür ve gördüğü surete göre rüya hakkında hüküm verirken ârif rüyada görülen sureti görüldüğü anlama tabir ederek aslına döndürür. Nitekim hülm (rüya) bilgiyi bozar, onu uykuda süt şeklinde gösterir; hâlbuki süt değildir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm ise rüyasını tevil ederek bu rüyayı aslına döndürmüş, yani sütün bilgi olduğunu ifade etmiş, onun üzerinden sureti kaldırmıştır.

وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُضِلَّ قَوْمًا بَعْدَ اِذْ هَدٰيهُمْ حَتّٰى يُبَيِّنَ لَهُمْ مَا يَتَّقُونَ اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلٖيمٌ (١١٥)

115. Allah bir topluluğu doğru yola ilettikten sonra, sakınacakları şeyleri kendilerine açıklayıncaya kadar onları saptıracak değildir. Allah her şeyi çok iyi bilendir.

Allah Teâlâ'ya ait olan hususi olarak beyan etmektir. Nitekim Allah Teâlâ [Allah saptıracak değildir.] buyurmaktadır, yani hayrete düşürecek değildir.

[Bir topluluğu doğru yola ilettikten sonra.]: Misak alma ve doğuştan sahip oldukları fıtratı verme şeklinde onları hidayete erdirdikten sonra [sakınacakları şeyleri kendilerine açıklayıncaya kadar] onlara hayretlerini açıkladığını zaman onlardan kimileri vasıta konusunda hayrete düşer ve nübüvvet konusunda şüphe eder, onun nebî olduğunu kesin olarak bilmez, bu yüzden de ondan bilgi almaktan sakınır, geri durur. Kimi de nübüvvetin aslı konusunda hayrete düşer, bunun gerçek olup olmadığı konusunda kuşkulanır. Kimisi nebînin getirdiği şeyin içerisinde yer alan ve nazarî delillerin imkânsız gör-

düğü hususlar hakkında hayrete düşer. İşte ilâhî beyan onlara bu hayreti verir, çünkü onlarda iman bulunmamaktadır. Bu yüzden de onlarda kendilerine Allah'ın söylemiş olduğu şeylerin hakikatini keşif yolu ile gösterecek olan iman nuru da bulunmamaktadır. Hak Teâlâ kullarına bu hususları açıkladığı zaman kimileri bundan ilmi rızık olarak alır ve onunla amel ederler, kimileri Allah tarafından ilim sahibi olmaktan mahrum edilir, sapar, hayret, şüphe ve duraksamaya düşerler. Sapkınlık ancak hidayetten sonra olur. Bu âyette hidayet beyan anlamında olabilir ki bu bir tür imtihandır, yoksa tevfîkî hidayet (muvaffak kılmak şeklindeki hidayet) değildir. Yine beyan hidayeti kapsamında Hazreti Peygamber aleyhisselâmın "Allah hiçbir kavmi hidayetten sonra saptırmaz, ancak onlar cedele bulaşırlarsa saptırır."[15] şeklindeki ifadesi ve Hak Teâlâ'nın "Ve Allah onu ilim üzere saptırır." (Câsiye, 45/23) ifadesi sayılabilir. Beyan anlamındaki hidayet saadeti verebileceği gibi vermemesi de mümkündür. Ancak her halükârda ilmi verir. Tevfîkî hidayet ise sahibine mutlaka saadeti kazandırır. Bu da "Sen sevdiğin/dilediğin kimseyi hidayete erdiremezsin, O ancak dilediğini hidayete erdirir." (Kasas, 28/56) âyetinde ve "Onların hidayeti senin vazifen değildir." (Bakara, 2/272) âyetinde ifade edilen hidayettir. Bu nebîlerin hidayetidir. Tevfîkî hidayet nebîlere aittir. Nitekim Hak Teâlâ "İşte onların hidayetine uy." (En'âm, 6/90) buyurmuştur ki kullara saadeti kazandıran hidayet de budur. Muvaffakiyetim ancak Allah'tandır.

إِنَّ اللّٰهَ لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ يُحْيٖ وَيُمٖيتُ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا
نَصٖيرٍ (١١٦) لَقَدْ تَابَ اللّٰهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرٖينَ وَالْاَنْصَارِ الَّذٖينَ اتَّبَعُوهُ فٖي سَاعَةِ
الْعُسْرَةِ مِنْ بَعْدِ مَا كَادَ يَزٖيغُ قُلُوبُ فَرٖيقٍ مِنْهُمْ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ اِنَّهُ بِهِمْ رَؤُفٌ رَحٖيمٌ (١١٧)

116. Göklerin ve yerin hükümranlığı elbette Allah'ındır; dirilten ve öldüren O'dur. Allah'tan başka dost ve yardımcınız yoktur. 117. And olsun ki, Allah, sıkıntılı bir zamanda bir kısmının kalpleri kaymak üzere iken Peygamber'e uyan muhacirlerle ensarın ve Peygamber'in tevbelerini kabul etti. Tevbelerini, onlara karşı şefkatli ve merhametli olduğu için kabul etmiştir.

[Allah nebînin tevbesini kabul etmiştir.]: Bu günahtan tevbe anlamında olmayabilir, aksine nebînin her halinde Allah'a dönmesi anlamında olabilir. Böylece tevbe eden bir itaatten diğerine geçerek rabbine dönmüş olur.

---

15. Tirmizî, Tefsir, 44.

[Muhacirlerle ensarın]: Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Ben Rahmân'ın nefesinin Yemen tarafından geldiğini görüyorum." buyurmuştur. Allah da ona ensar ile nefes aldırmıştır. Ensar, Allah'ın kelimeleri olmuştur, Allah onlarla dinini muzaffer kılmıştır.

وَعَلَى الثَّلٰثَةِ الَّذ۪ينَ خُلِّفُواۜ حَتّٰٓى اِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْاَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ
اَنْفُسُهُمْ وَظَنُّٓوا اَنْ لَا مَلْجَاَ مِنَ اللّٰهِ اِلَّٓا اِلَيْهِۜ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُواۜ اِنَّ اللّٰهَ هُوَ التَّوَّابُ
الرَّح۪يمُ۟ (١١٨)

118. Bütün genişliğine rağmen yer onlara dar gelerek nefisleri kendilerini sıkıştırıp, Allah'tan başka sığınacak kimse olmadığını anlayan, savaştan geri kalmış üç kişinin tevbesini de kabul etti. Allah, tevbe ettikleri için onların tevbesini kabul etmiştir. Çünkü O tevbeleri kabul eden, merhametli olandır.

[Başka sığınacak kimse olmadığını anlayan]: Buradaki [*zannû* (zannettiler)] ifadesi, "kesin olarak bildiler" anlamındadır. Dil bilimciler bu konuda şöyle bir beyit naklederler: "Dedim ki onlara, tamamen silahlı olduklarını zannedin." Burada zan, kesin inanmak ve bilmek demektir. Çünkü zannın mertebesi ara mertebedir. Bu nedenle onun bilgiye dönük bir yönü varken bir yönü de bilginin zıddına (bilgisizlik) dönüktür. Sonra, hal karinesi, zandaki bilgi yönünü gösterince, (bu yerlerde) zannı bilgi olarak yorumladık ve onu kesin inanç saydık. Bununla birlikte, hükmü kalmasa bile, "zan" ismi kendisinde kalmıştır. Çünkü zan, kuşkudan (*şekk*) ayrışmasını sağlayan bir tür tercihin varlığıyla söz konusu olabilir. Halbuki kuşkuda (*şekk*) tercih yoktur. Zanda ise bilgi yönüne dönük bir tercih vardır.

Bil ki Allah'ın tevbesi "*'alâ*" (üzerine) edatına bağlıdır. Yaratılanların tevbesi ise "*ilâ*" edatına bağlıdır. Bu tevbenin gayesidir. Hakk'ın onlara dönmesi, onların tevbe etmesi için, ezelî sevgi inayetinin gereği olan bir dönüştür. Kullar tevbe ettiklerinde ise kendisine dönenin sevgisi gibi onları sever. Öyleyse bu bir karşılık sevgisidir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur: "Allah tevbe edenleri sever." (Bakara, 2/222) O'ndan olan bu sevgi, ilk olandır. Kul ise, diğer sevginin sahibidir ve bu sevgi "O'nu severler." (Mâide, 5/54) sözüne ilavedir. Birincisi kendiliğinden inayet sevgisidir. Onların tevbesi O'nun sevgisinden meydana gelirken Allah'tan olan başka bir sevgiyi meydana getirir. Bu tevbe, Allah'ın onlarla ilgili iki muhabbeti arasında bulunur. Allah onların tevbelerini kabul eder, böylece hakikatte tevbe eden Allah'tır. Kul ise bu sıfatın zuhur ettiği mahaldir. Allah'ın kullara dönüşü bu dünyada onlara iade-

sidir. Bu nedenle [onlar tevbe etsinler diye] demiştir. Yani onlara, onlar kendisine dönsünler diye dönmüştür. Hakk'ın illet olduğu her sonuç vuku bulur, benzer şekilde Hak'tan umulan her şey de vuku bulur. Allah'tan kula yönelik ilk dönüş, Hakk'ın kendisi vesilesi ile kendisine dönüşü verdiği dönüştür. Kul O'na tevbe ile dönüğü zaman Hak da ilk dönüşün dışında bir dönüş ile döner ki bu kabul dönüşüdür. Sonra Hak Teâlâ [Çünkü O tevbeleri kabul edendir.] buyurmuştur. Buradaki *et-Tevvâb* kelimesi mübalağa formundadır. Zira ilk tevbe [*sümme tâbe 'aleyhim* (sonra onları bağışlar] şeklinde, ikincisi [*li-yetûbû* (tevbe etsinler)] şeklindedir. Bu iki tevbe her kuldan ona yöneliktir, ama *et-Tevvâb* olan kullar değil, sadece Allah'tır. Allah kendisini bu sıfatla nitelemiştir. Asıl tevbe eden Allah'tır.

[Merhametli olandır.]: Kulun her günahında ona rahmet ile döner, ona bu günahtan pişman olma nimetini rızık olarak verir. Hazreti Peygamber Aleyhisselam "Pişmanlık tevbedir."[16] buyurmuştur. Kul Allah'ın kendisine tevbesi (dönüşü) ile tevbe eder. Eğer Allah'ın ona tevbesi olmasaydı kul tevbe edemezdi. Tevbe dönüş demektir. Kulların Allah'a dönmelerine nazaran Allah'ın kullara dönüşü daha çoktur. Çünkü Allah kullara dönüşü ile onları ilâhî muhafaza ile varlıkta bâki kılar. Bu tevbeleri kabul etmek üzere de onlara döner. Günahları derhal cezalandırmayarak merhametli davranır. (Bu hususta Bakara sûresinin 37. âyetinin tefsirine de bakınız.)

İşaret

Kendisine mukavemet edilmeyeceğini bildiğine sığınmalısın, o seni korur.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِق۪ينَ (١١٩) مَا كَانَ لِاَهْلِ الْمَد۪ينَةِ وَمَنْ
حَوْلَهُمْ مِنَ الْاَعْرَابِ اَنْ يَتَخَلَّفُوا عَنْ رَسُولِ اللّٰهِ وَلَا يَرْغَبُوا بِاَنْفُسِهِمْ عَنْ نَفْسِه۪ۜ ذٰلِكَ
بِاَنَّهُمْ لَا يُص۪يبُهُمْ ظَمَاٌ وَلَا نَصَبٌ وَلَا مَخْمَصَةٌ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ وَلَا يَطَؤُ۫نَ مَوْطِئاً يَغ۪يظُ
الْكُفَّارَ وَلَا يَنَالُونَ مِنْ عَدُوٍّ نَيْلاً اِلَّا كُتِبَ لَهُمْ بِه۪ عَمَلٌ صَالِحٌۜ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُض۪يعُ اَجْرَ
الْمُحْسِن۪ينَۙ (١٢٠)

119. Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve doğrularla beraber olun.
120. Medinelilere ve çevrelerinde bulunan bedevîlere, savaşta Allah'ın

---

16. İbn Mâce, Zühd, 30.

peygamberinden geri kalmak, kendilerini ona tercih etmek yaraşmaz. Çünkü Allah yolunda susuzluğa, yorgunluğa, açlığa uğramak, kâfirleri kızdıracak bir yeri işgal etmek ve düşmana başarı kazanmak karşılığında, onların yararlı bir iş yaptıkları mutlaka yazılır. Doğrusu Allah iyilik yapanların ecrini zayi etmez.

[Yorgunluk]:

Nasihat

Bedenlerin yorgunluğu nefislerin akledilen ve hissedilen şeylerdeki himmetindendir.

وَلَا يُنْفِقُونَ نَفَقَةً صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً وَلَا يَقْطَعُونَ وَادِيًا إِلَّا كُتِبَ لَهُمْ لِيَجْزِيَهُمُ اللّٰهُ أَحْسَنَ
مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (١٢١) وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ
طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنْذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ (١٢٢)

121. Onlar, -küçük olsun, büyük olsun- bir harcama yapmazlar ve bir vadiyi aşmazlar ki, Allah kendilerini işlediklerinden daha güzeliyle mükafatlandırmak için onların hesaplarına yazmış olmasın! 122. İnananlar toptan savaşa çıkmamalıdır. Her topluluktan bir taifenin dini iyi öğrenmek ve milletlerini geri döndüklerinde uyarmak üzere geri kalmaları gerekli olmaz mı? Ki böylece belki yanlış hareketlerden çekinirler.

Cihad farz-ı kifayelerden biridir, yeterli sayıda kimse bu görevi yaptığı zaman diğerlerinin üzerinden vazife sorumluluğu düşer. Zira Allah Teâlâ [İnananlar toptan savaşa çıkmamalıdır.] buyurmuştur. Hazreti Peygamber aleyhisselâm düşmanla savaşmak üzere çıktığı her seferde muhakkak bazı kimseleri Medine'de bırakmıştır.

[Her topluluktan bir taifenin dini iyi öğrenmek ve milletlerini geri döndüklerinde uyarmak üzere geri kalmaları gerekli olmaz mı?]: Dini iyi öğrenmek (*el-fıkhu fi'd-din*) belli bir meselde Kitap ya da Sünnet'in nassından hükmü çıkarmak demektir. Söz konusu hüküm ilgili nasların mücmel ifadeleri içerisinde yer alır ve bu konuda kıyasa ihtiyaç duyulmaz. Çünkü din kemale ermiştir, onda eksiklik söz konusu olmadığı gibi ilave de söz konusu olmaz. Hakikatte fıkıh Allah'ın kuluna Kur'ân konusunda vermiş olduğu anlayıştır. Nitekim Hazreti Ali, "Elimizde sadece Kur'ân ve Allah'ın dilediği ku-

luna bu Kur'ân hakkında verdiği anlayış bulunmaktadır." demiştir. Bu sebeple de Hak Teâlâ [milletlerini geri döndüklerinde uyarmak üzere] buyurmuş, onları dinde fıkhetmek ve insanları uyarmak konusunda resûl ile aynı makama koymuştur. Bu konumdaki kimse tıpkı resûlün yaptığı gibi, insanları basiret üzere Allah'a davet eder, şekilci âlimlerin yaptıkları gibi zan üzere hareket etmez. Allah'a davet ederken basiret üzere ve rabbinden bir kanıt üzere bulunan kimse ile Allah'ın dini konusunda fetva verirken zann-ı galibe uyan kimse arasında çok büyük bir fark bulunmaktadır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قَاتِلُوا الَّذِينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ وَلْيَجِدُوا فِيكُمْ غِلْظَةً وَاعْلَمُوا
أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ (١٢٣)

123. Ey iman edenler! Kâfirlerden yakınınızda olanlara karşı savaşın ve onlar sizde bir sertlik bulsunlar. Bilin ki, Allah sakınanlarla beraberdir.

Bu, Allah'ın farz-ı ayn olarak her bir mümine farz kıldığı cihaddır, insan bunu terk ettiği zaman günahkâr olur. Bu âyetten en büyük cihadın hevaya karşı yapılan cihad olduğuna dair bir işaret almak mümkündür. Çünkü heva senin hemen yakınında olan ve sana en büyük düşmanlığı yapan düşmandır, hemen yanı başındadır. Allah'ın nimetlerine nankörlük etme konusunda nefisten daha beteri yoktur, çünkü o her nefeste Allah'ın kendisine gelmiş olan nimetine nankörlük eder. İnsana nefsinden daha yakın olan bir şey yoktur. Nefis ile cihad düşmanla cihaddan daha büyüktür. Bu nedenle Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Nefse karşı cihad en büyük cihaddır."[17] buyurmuştur. Zira insan düşmana karşı cihada da ancak nefsine karşı cihadını yaptıktan sonra çıkabilir. Nefse karşı cihad bâtındaki bir iş olup onu sadece Allah bilir. Her bir muvaffak kulun bu âyetten nasibi kendisindeki nefs-i emmâreye (kötülüğü emreden nefse) bakmasıdır ki bu nefis onu bütün günahlara, yasaklara, haramlara, mekruhlara sevk eder, onu bütün farz ve mendupl ardan alıkoyar. Çünkü Allah bu nefsin karakterine muhalefeti yerleştirmiştir. Bu nefis, kâfirlerin en yakın ve en beter düşmanlık yapanıdır. Kişi bu nefisler cihad ettiği ve onu öldürdüğü ya da esir ettiği zaman artık makamının gereğine göre başkalarına bakabilir. Nitekim sen de kendi nefsine karşı bu cihadı yapıp tamamladıktan sonra düşmanlara karşı diğer cihadı, yani öldürüldüğün zaman hayat sahibi şehitlerden olacağı cihadı hâlis bir şekilde yapabi-

17. Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, c. 1, s. 486, el-Mektebetu'l-Asriyye, Kahire, 2000; Ali el-Muttakî, *Kenzu'l-Ummâl*, c. 4, s. 430, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1981.

lirsin. Hevâ, kâfirler içerisinde sana en yakın olanıdır. Bu yüzden önce onunla meşgul ol, aksi takdirde o seni meşgul edip alıkoyar ve dinin yerle bir eder.

وَاِذَا مَٓا اُنْزِلَتْ سُورَةٌ فَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ اَيُّكُمْ زَادَتْهُ هٰذِهٖٓ اِيمَانًاۚ فَاَمَّا الَّذٖينَ اٰمَنُوا فَزَادَتْهُمْ
اِيمَانًا وَهُمْ يَسْتَبْشِرُونَ (١٢٤)

124. Bir sûre inince, aralarında "Bu, hanginizin imanını artırdı?" diyen ikiyüzlüler vardır. İnananların ise imanını artırmıştır; onlar birbirlerine bunu müjdelemek isterler.

[Bir sûre inince]; bu tektir, ama karışımlar muhteliftir; [aralarında "Bu, hanginizin imanını artırdı?" diyen ikiyüzlüler vardır. İnananların ise imanını artırmıştır; onlar birbirlerine bunu müjdelemek isterler.] Çünkü üzerlerine afiyet inmiştir. İman tek bir özdür; artması ya da çokluğu farklı yerlerde zuhur etmesi demektir. Örneğin namaz, zekât, oruç, hac vb ibadetlerde imanın zuhuru böyledir. Ama özünde iman çoğalmaz. Bu nedenle Allah Teâlâ "Bir kısmına inanır bir kısmını inkâr ederiz." (Nisâ, 4/150) diyen kimselerin gerçek kâfirler olduklarını söylemiş ve onların bütünüyle imansız olduklarını ifade etmiştir.

وَاَمَّا الَّذٖينَ فٖى قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا اِلٰى رِجْسِهِمْ وَمَاتُوا وَهُمْ كَافِرُونَ (١٢٥)

125. Kalplerinde hastalık olanların ise pisliklerine pislik katmıştır; onlar kâfir olarak ölmüşlerdir.

[Kalplerinde hastalık olanların ise]: Bu iman ve deliller konusunda problem çıkaran saptırıcı şüphedir, akıl ile akıl sahibi arasında girer ve Hakk'ın varlığı ve birliğine ilişkin imanın sahih olmasını engeller. Aklî hastalığı kendisi ile Hakk'ın varlığı arasında engel teşkil etmiş olan kimsenin zaruri ilim ile arasına da engel girmiş demektir. Çünkü nazar eden kimse için bir sanatın var olması durumunda onu yapan sanatçının da var olması zaruri bir bilgidir. Kişi söz konusu sanatın mahiyet ve hakikatini, onun hakkında zorunlu, mümkün ve imkân dışı olanları bilmiyor (bunları ancak ilâhî/nebevî bir haberin ve fikrî nazarın ardından bilebiliyor) olsa da durum böyledir. Bu hiçbir tıbbın çare olmadığı bir hastalıktır. Zaruri ilmi kaybetmiş olan kimse hastalık tarafından tüketildiği halde hasta olduğunun bile farkında olmayan kimse gibidir. Çünkü bu kimse akılsızdır. İman sahibi olan ya da hakiki yaratıcının varlığına dair zorunlu bilgiye sahip olan kimsede söz konusu olabilecek

hastalık ise, sahih bir tevhid inancına sahip olmamak ya da şeriat sahibinin Hak Teâlâ'nın sıfatlarına dair getirmiş olduklarını kabul etmemek şeklindedir. Hakk'ı birlemek (tevhid) ancak iman ve nazar ile elde edilir.

[Pisliklerine pislik katmıştır; onlar kâfir olarak ölmüşlerdir.]: Çünkü onlar ancak ateşe uygun olan bir mizaca sahiptirler.

اَوَلَا يَرَوْنَ اَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ ف۪ي كُلِّ عَامٍ مَرَّةً اَوْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ لَا يَتُوبُونَ وَلَا هُمْ يَذَّكَّرُونَ (١٢٦)
وَاِذَا مَٓا اُنْزِلَتْ سُورَةٌ نَظَرَ بَعْضُهُمْ اِلٰى بَعْضٍ هَلْ يَرٰيكُمْ مِنْ اَحَدٍ ثُمَّ انْصَرَفُوا صَرَفَ
اللّٰهُ قُلُوبَهُمْ بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ (١٢٧) لَقَدْ جَٓاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ اَنْفُسِكُمْ عَز۪يزٌ عَلَيْهِ مَا
عَنِتُّمْ حَر۪يصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِن۪ينَ رَؤُ۫فٌ رَح۪يمٌ (١٢٨)

126. Onlar, her yıl bir veya iki kez imtihan edildiklerini görmüyorlar mı? Sonra da ne tevbe ediyorlar ne de ibret alıyorlar. 127. Bir sûre indirildiği zaman, birbirlerine bakar ve "Sizi birisi görüyor mu?" diye sorarlar, sonra da giderler. Anlamayan bir kavim oldukları için Allah onların kalplerini çevirmiştir. 128. Andolsun size kendinizden öyle bir Peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, müminlere karşı çok şefkatlidir, merhametlidir.

Allah Teâlâ [Andolsun size kendinizden öyle bir Peygamber gelmiştir ki] âyetinden surenin sonuna kadar olan kısmı bizim için, Hazreti Huzeyme'nin şahitliği ile muhafaza etmiştir. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm onun şahitliğini iki kişinin şahitliği olarak kabul etmiş ve tek bir kişi olarak onun şahitliği ile hüküm vermiştir. Bilindiği gibi Kur'ân'ı cem edip derleyen sahabiler her bir Kur'ân bölümünü getiren sahabiden en az iki şahit talep etmişlerdir. Ama bu âyetler sadece Hazreti Huzeyme'nin şahitliği ile yazılmıştır.

Burada Allah Teâlâ peygamberinin ümmetinin kurtuluşu noktasındaki gayretine şahitlik etmek üzere [Sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir.] buyurmuştur. Yani sizin inadınız, hakikatin apaçık olmasından dolayı, ona çok ağır gelir. [O, size çok düşkündür.] teslim olup sizi saadete götürecek olan şeye, yani Allah'a ve O'nun katından gelenlere iman etmeniz konusunda çok gayretlidir. Böylece Allah Teâlâ peygamberini, ümmetinin saadetini temin edecek olan hususlarda son derece hırslı, gayretli olmakla övmüştür. İnsan ve cinlerin karakterinde bulunan haset, öfke, hırs, korkaklık, cimrilik niteliklerin, bu niteliklere sahip olan aynın (kimsenin) yok olması dışında yok olması mümkün değildir. Hak Teâlâ insan ve cinlerden bu özelliklerin yok edilmeyeceğini bildiği için bu özelliklerin kullanılacağı iyi ve övgüye

değer alanlar yaratmıştır ki kişi bu özellikleri bu alanlarda sarf edip kullandığı zaman bir farzı ya da mendubu yerine getirmiş olur. Ama şeriatın belirlediği hususların aksi istikamette kullandığı zaman ise kınanmış olur. Bu itibarla Hak Teâlâ Hazreti Peygamber aleyhisselâmın ümmetine karşı çok hırslı/düşkün (*harîsun âleyküm*) olduğunu ifade etmiştir. Örneğin amcası Ebû Talib'in iman etmesi için gösterdiği gayret, ona "Bu kelimeyi kulağıma bari söyle ki sana bu sayede şahitlik edeyim." demesi böyledir. Çünkü kendi şahitliğinin makbul olacağını, sözünün dinleneceğini bilmektedir.

[Müminlere karşı çok şefkatlidir, merhametlidir.]: Burada Allah Hazreti Peygamber aleyhisselâmı rahmet ile nitelemiştir ki bu, yaratılışında sahip olduğu ve peygamber olarak gönderilişinde kendisine verilene ilave olarak kendisine bulunan rahmettir. Peygamber olarak gönderilişindeki rahmet ise "Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik." (Enbiyâ, 21/107) âyetinde ifade edilmiştir. Ümmetin her bir ferdi Allah'a iman eder, (dolayısıyla peygamber ümmetin her ferdine merhametlidir.) Bir başka açıdan iman ile bu durumu (merhameti) sınırlamış ama imanı sınırlamamıştır (imanın konusu olan şeyden söz edilmemiştir). Bu mutlak olan içerisindeki sınırlandırmadır. Zira batıla inanana da hakka inanana da mümin (iman sahibi) denir. Hazreti Peygamber aleyhisselâmın müminlere şefkatli ve merhametli olması, ümmetine Hakk'ın kullarına tecelli ediş suretlerini beyan etmiş olmasında kendisini gösterir ki Deccâl hadisinde ifade edildiği üzere Hazreti Peygamber aleyhisselâmın bu beyanı, daha önce hiçbir peygamberin ümmetine yapmadığı bir beyandır.

Mesele

İlâhî sıfatları mahlûkata atfetmek, sakınmak şeriat ve akla göre vâciptir. Bu sıfatlar lafız olarak verilseler bile, anlam bakımından onları mahlûkat için kullanmak doğru değildir. Bu isimlerin sadece okuma niyetiyle herhangi birine verilmesi uygun olabilir. Bu durumda, onları veren kişi okuyan ve aktaran kimse konumundadır. Allah Teâlâ da [Andolsun size kendinizden öyle bir Peygamber gelmiştir ki sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir (*Azîz*). O, size çok düşkün, müminlere karşı çok şefkatlidir (*Raûf*), merhametlidir (*Rahîm*)] buyurmuş, peygamberini *Azîz*, *Raûf* ve *Rahîm* diye nitelemiştir. Biz de Allah'ın onu isimlendirdiği gibi isimlendiririz. Gerçekte ise, Hazreti Peygamber aleyhisselâm rabbi karşısında zelil, ürperen, sızlayan ve tevbekâr bir kuldur, bunu biliriz. Buna göre, ilâhî mertebeye layık, sahih yön-

den Hakk'a nispet edilen lafızların herhangi bir yaratılmışa verilmesi, ancak o lafızları Allah'ın vermiş olması kaydıyla uygun olabilir. Böyle bir şey mubah olsa bile, bu gibi isimleri Hakk'ın veya peygamberinin verdiği bir kimseye verirse, bu durumda o, sadece okuyan veya bu ismi verişte Hazreti Peygamber aleyhisselâmdan nakilde bulunan biri ve tercüman olabilir. Verânın bir özelliği de peygamber ve resûllere tahsis edilmiş şeylere inip, kendileri hakkında veya peygamber ve resûl olmayan kimseler hakkında peygamberlere mahsus bir lafzı kullanmaktan çekinmektir. Bu nedenle, Allah'ın peygamberleri olmayan elçiler hakkında vârisler veya tercüman lafzı kullanılır. Örneğin şöyle derler: Falan sultandan falan sultana şöyle şöyle diyen tercüman ulaştı. Öte yandan, verânın ve Allah karşısında saygının gereği olarak, gönderen ve gönderilen hakkında da melik (hükümdar) ismini kullanmayıp bunun yerine sultan ismini tercih etmişlerdir. Çünkü *el-Melik* Allah'ın isimlerinden biridir. Böylece edep, hürmet ve veranın gereği olarak, bu lafızdan sakınıp sultan demişlerdir. Çünkü sultan, Allah'ın isimleri arasında yer almaz. Nitekim sultanın huzurundan gelen elçiye de, resûl değil, tercüman adı verilir. Çünkü resûl ismi Allah'ın peygamberlerine verilebilir. Peygamberler karşı edebin gereği olarak resûl ismi ilâhî peygamberlik ve risaletin özelliği sayılır. Oysa bu lafzı kullanmak mubahtır yani haram değildir. Neticede en evla olan, edebe riayet etmektir.

İşaret

İlâhın birliği ilâh olması açısındandır, isimleri açısından değildir. Bu köleler ve cariyeler içindir. Tahakkuk bununla gerçekleşir ve tahalluk (isimlerin özellikleri ile ahlâklanmak)tan kast edilen budur. Allah Teâlâ hikmetli kitabında, kerem sahibi resûlünün [müminlere karşı çok şefkatli ve merhametli] (*Raûf ve Rahîm*) olduğunu bildirmiş, yine kadim kelâmında kendisinin de bize karşı *Raûf* ve *Rahîm* olduğunu ifade buyurmuş, yani kendisini bizi (bizden biri olan Hazreti Peygamber aleyhisselâmı) nitelediği sıfat ile nitelemiştir. Eğer bunu kabul etmemiz sahih olacak olmasaydı bunu bize haber vermezdi. Onun haberi doğrudur, sözü haktır. Sıfatlarda ortaklık zâttaki farklılığa delâlet eder. Hak Teâlâ'nın sûresi insan-ı kâmil aynasında görünür. Onun suretinin insan-ı kâmil aynasında görülmesi demek, bütün ilâhî isimlerin ona verilmesi demektir. Nitekim rivayette, "Onlarla zafere erdirilirsiniz, zaferi veren Allah'tır, onlarla rızıklandırılırsınız, rızkı veren Allah'tır, onlarla merhamete erersiniz, rahmet eden Allah'tır." denmiştir. Kur'ân'da da kemalini bil-

diğimiz ve iman ettiğimiz Hazreti Peygamber aleyhisselâmın müminlere karşı *Raûf* ve *Rahîm* olduğu ifade edilmektedir O halde tahalluk isimlerde söz konusu olur ki bu bütün âlimlerin kabul ettiği bir husustur.

فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۜ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظٖيمِ (١٢٩)

129. Yüz çevirirlerse de ki: Allah bana yeter. O'ndan başka ilâh yoktur. Ben sadece O'na güvenip dayanırım. O yüce arşın rabbidir.

On birinci tevhid

[Yüz çevirirlerse], kendilerine yaptığın davetten yüz çevirirlerse [de ki: Allah bana yeter]; yani onlarla ilgili işler konusunda Allah'ta benim için kifayet bulunmaktadır.

[O'ndan başka ilâh yoktur]: Bu Kur'ân'daki on birinci tevhiddir. Yetinme tevhididir ve hüviyet tevhidindendir. Allah Teâlâ "Takva ve iyilik konusunda yardımlaşınız." (Mâide, 5/2) buyurmuş, emri ile bunu bize bırakmıştır ki biz de O'nun emrine tabi olmak üzere bu işe girişiriz. Bizden bazı kimseler iyilik ve takva üzere yardımlaşmanın her bir kimsenin dostunu rabbine yöneltmesi ve mükellef olduğu şeylerde rabbi ile yetinmesini sağlaması olduğunu söyler ki bu da "Allah'tan yardım dileyin." (Bakara, 2/153) âyetinde ifade edilmiştir. Bu ifade, tahkik hitabıdır.

[Ben sadece O'na güvenip dayanırım.]: Tevekkül kalbin âlemde konulmuş olan sebepler söz konusu olduğunda (o sebeplere değil) bütünüyle Allah'a itimat etmesi ve bu noktada herhangi bir sıkıntı içerisinde olmamasıdır. Nefisler âlemdeki sebeplere meyledip dayanır. Eğer kulun Allah'a itimat etme esnasında gönlü mutmain değilse, ona tevekkül ehli denmez. Tevekkül müminlerin özelliklerinden biridir.

[O yüce arşın rabbidir.] Allah arşın rabbidir, arş cisimler âlemini çevreler. Sen de cismin itibariyle cisimlerin en küçüğüsün, o halde işte böyle devasa bir arşın rabbi olan Allah ile yetin. Her kim Allah ile yetinirse Allah'tan bir nimet ve ihsan ile döner ve kendisine hiçbir kötülük temas etmez. Allah'ın rızasına da nâil olur. Allah, kendisi ile yetinen için çok büyük, muazzam ihsan sahibidir.

YÛNUS SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

Bismillâhirrahmânirrahîm

الٓر تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ (١) اَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا اَنْ اَوْحَيْنَٓا اِلٰى رَجُلٍ مِنْهُمْ
اَنْ اَنْذِرِ النَّاسَ وَبَشِّرِ الَّذِينَ اٰمَنُٓوا اَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ قَالَ الْكَافِرُونَ اِنَّ هٰذَا
لَسَاحِرٌ مُبِينٌ (٢)

1. Elif-Lâm-Râ. İşte bunlar hikmetli kitabın âyetleridir. 2. İçlerinden bir adama: "İnsanları uyar ve iman edenlere, rableri katında onlar için yüksek bir doğruluk makamı olduğunu müjdele." diye vahyetmemiz, insanlar için şaşılacak bir şey mi oldu ki o kâfirler: "Bu elbette apaçık bir sihirbazdır." dediler?

[İman edenleri müjdele.]: Bunlar saadet ehli olan kimselerdir.

[Rableri katında onlar için yüksek bir doğruluk makamı olduğunu], yani Allah'ın ilminde ezelî inayete mazhar olduklarını, henüz kendileri var edilmeden önce Allah'ın ilminde onlar için bu doğruluk makamının sahih olup gerçekleştiğini müjdele. Bu makam onlara Allah Teâlâ'nın hususi bir lütfudur. Bu Allah'ın kendi üzerine yazmış olduğu rahmettir. Bu doğruluk ma-

kamı cennet ehline cennette sabit kalmayı verir. Nitekim Allah Teâlâ [Rableri katında onlar için yüksek bir doğruluk makamı olduğunu] buyurmuştur. Yani onlara bunu vermeden önce kendilerine bildirmiş olduğu ezelî emri vardır, daha sonra onlara bunu vermiş, böylece kendilerine yönelik vaadi gerçekleşmiştir.

Bil ki müteşâbihlerden biri de *kadem* (ayak) sıfatıdır. Çünkü bu ifade sahih bir hadiste Enes'in rivayeti olarak şöyle geçmektedir: "Cehennem 'Daha var mı?' diye sormaya devam eder, nihayet izzetin rabbi oraya ayağını koyar ve 'Yeter, izzetin hakkı için yeter.' buyurur."[1] Daha önce ifade ettiğimiz üzere Allah Teâlâ'ya nispet edilen suret, şeriat bulutunun gölgeleridir, onun vechi tevhid nurunun parıltılarıdır, onun mazharı ihlastır. Buna göre "kadem" de iman nurudur, onun mazharı ise sadakattir. İşte Ebû Sümeyye'nin rivayet ettiği hadiste ifade edildiği üzere ateşin ışığından medet istediği kadem budur. Rivayete göre Ebû Sümeyye şöyle demiştir; "Câbir b. Abdullah'a cehenneme girme (herkesin cehenneme gireceğini bildiren âyet) hakkında sordum, o da dedi ki: 'Ben Hazreti Peygamber aleyhisselâmın şöyle buyurduğunu işittim: 'Buradaki vürûd girmektir, iyi kötü herkes oraya girecektir. Ama orada ateş, tıpkı İbrâhîm'e olduğu gibi, müminlere serin ve selamet olacaktır. Hatta ateş onların serinliğinden feryat edecektir.'"[2] Ya'lâ'nın naklettiği hadiste ise Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Ateş, 'Geç ey mümin! Senin nurun benim alevimi söndürdü.' diye seslenir."[3] buyurmuştur. Bu rivayetleri Ebû Abdullah Muhammed et-Tirmizî el-Hakîm nakletmiştir. Kurtubî de Ya'lâ rivayetini Ebû Bekr en-Nehhâd'dan nakletmiştir. Bu da yukarıda ifade ettiğimiz üzere kademin iki şey olduğunu gösterir. Bunlardan biri onun iman nuru olmasıdır. Bu nur bütün küfür ve günah sebeplerini örter. Bunlar sebeplerdir. Nasıl ki dünyada sebepleri örtüyorsa onun hakikati âhirette günah ve küfrün hakikatini de örtecektir. İkincisi ise bunun izzetin rabbine nispetidir. O izzetin sahibi ve mâlikidir. İzzetin tamamı, "Bütün izzet Allah'a aittir." (Nisâ, 4/139) âyeti gereğince Allah Teâlâ'ya ait olsa da Allah onu resûlüne ve müminlere de nispet etmiş ve "İzzet Allah'ın, resûlünün ve müminlerindir." (Münâfikûn, 63/8) buyurmuştur. Dolayısıyla izzet sahibi olmayan hiçbir mümin yoktur. Bu sebeple mümin ayağını ateşe koyduğu zaman, bu izzet sahibinin izzetinden dolayı ateşin feryat etmesi, ale-

1. Buhârî, İman, 12; Müslim, Cennet, 37.
2. Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, c. 22, s. 396.
3. Aclûnî, *a.g.e.*, c. 1, s. 360; Deylemî, *el-Firdevs*, c. 2, s. 65, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1986; Ali el-Muttakî, *a.g.e.*, c. 14, s. 385; Hâkim et-Tirmizî, *a.g.e.*, c. 1, s. 128.

vinin sönmesi gerekir. Ebû Hureyre'nin rivayet ettiği ve Müslim'in naklettiği hadiste ifade edildiği üzere Hazreti Peygamber aleyhisselâm, "Ateşe gelince, Allah Teâlâ ona ayağını koyup 'Yeter, yeter!' deyinceye kadar dolmaz. Ancak o zaman dolar ve büzüşür. Allah, yarattıklarından hiçbirine zulmetmez."[4] buyurmuştur. Bu hadis yukarıda zikretmiş olduklarımıza ters değildir. Bunun da mercii, sahih hadiste geçen "Kulum bana nafilelerle yaklaşmaya devam eder, nihayet ben onu severim. Onu sevdiğim zaman da onun işiten kulağı yürüyen ayağı olurum."[5] şeklindeki ifadedir. Bu ifade müminin ayağının tevhid nuru olduğunu gösterir, çünkü burada bu ayak Allah'a nispet edilmiştir. O zaman bu da yukarıda kadem ile ilgili olarak naklettiklerimize uygundur. Ateşin bir kısmının diğer kısmına girip büzüşmesi iki hikmetten dolayıdır. İlki onun müminlerin ayaklarından gelen izzet nuru sebebi ile feryat etmesidir ki bu durumda müminler oradan çıkarlar ve onların çıktıkları yerler boşalır. Eğer cehennem o şekilde kalacak olsa o zaman dolu olmaz. Bu da "Cehennemi dolduracağım." ayeti ile ters düşer. Aynı şekilde belki burada cehennemliklere yönelik bir hafifletme de düşünülmüş olacaktır. Dolayısıyla hikmet cehennemin, içerisinden müminler çıkıp da bir kısmı boşaldıktan sonra büzüşmesini ve içindeki mütekebbirleri sıkıştırmasını, onlarla dolu hale gelmesini gerektirir ki bu da hem onlara yönelik tehdidin gerçekleşmesi ve de ilave azaptır. İkinci hikmet ise şöyledir: Eğer müminlerin çıktıkları yerler cehennemde boş kalacak olsaydı o zaman onların cehennemden emin olma noktasında sevinçleri tam olamazdı, zira onlar Allah'ın cehennemi dolduracağına dair vaadini bilmektedirler. Bu durumda kendilerinin yeniden cehenneme sokulma ihtimalleri söz konusu olacaktır. Dolayısıyla cehennemin büzüşmesi ve içerisindekileri sıkıştırıp dolu hale gelmesi, müminlerin güvenini tamamlayan, pekiştiren bir husustur. Bu tıpkı ebedîliğin tam olarak tahakkuk etmesi için cennetlikler ve cehennemlikler arasında ölümün boğazlanıp öldürülmesi gibidir.

İşaret

Bil ki doğruluk kademinin ayakkabıları havf ve recâdır. (Bu husus ile ilgili olarak "Ayakkabılarını çıkar, çünkü sen mukaddes Tuvâ vadisindesin." (Tâhâ, 20/12) âyetinin tefsirine bakınız.)

4. Buhârî, Tefsir, 286; Müslim, Cennet, 36.
5. Buhârî, Rikak, 38.

إِنَّ رَبَّكُمُ اللّٰهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ يُدَبِّرُ
الْأَمْرَ مَا مِنْ شَفِيعٍ إِلَّا مِنْ بَعْدِ إِذْنِهِ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ (٣)

3. Şüphesiz ki rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra da işleri yerli yerince idare ederek arşa istiva eden Allah'tır. Onun izni olmadan hiç kimse şefaatçi olamaz. İşte O rabbiniz Allah'tır. O halde O'na kulluk edin. Hâla düşünmüyor musunuz?

(Bu konuda A'râf sûresinin 54. âyetinin tefsirine bakınız.)

[Sonra arşa istiva etti]: Arş cisimleri ihata etme özelliğine sahiptir. Felekler ve altındakilere önceliği vardır. O ilk kuşatıcıdır (*el-Muhît*). Hak iki sıfat arasında, istiva için onu tercih etmiştir. Eğer arş mülk ise, Allah'tan başka her şey O'nun mülküdür. Gökler ve yer bomboş bir arazideki bir halka gibi, kürsinin ortasındadır. Kürsi, aynı şekilde bomboş bir arazideki bir halka gibi, arşın ortasındadır.

[İşleri yerli yerince idare ederek]: Bil ki *el-Müdebbir*'in işlerdeki hükmü, onları cem ve şuhûd makamlarında muhkem kılması ve ona hak ettiğini vermesidir. Bütün bunlar onların ayanda var oluşlarından öncedir. Dolayısıyla tedbir takdirdir. Burada [işleri yerli yerince idare ederek] ifadesi, Hak Teâlâ'nın hakikatte âlemin müdebbiri olduğu anlamına gelir. Allah'ın kendisini bu sıfatla nitelemesinin sebebi, bize, yapılan her işin varlık hikmetinin gereğine göre yapılmış olduğunu öğretmektir. Yine bununla bize şunları da öğretmiş olmaktadır: onu öyle bir yere indirmiştir ki eğer oraya indirmemiş olsaydı hikmetin hakkını tastamam vermiş olmazdı. Dolayısıyla Hak, ezelde müdebbirdir. Onun tedbiri de muayyen bir tedbir edilen üzerinde olmalıdır, bu da mümkün varlıkların ayanlarından başka bir şey değildir.

Bu itibarla mümkünler yokluk hallerinde Hak tarafından görülürler, çünkü onlar ezelî ilimde *a'yân-ı sâbite* olarak sabittirler. Allah da onların varlıklarını ve kendilerinde yarattığı şeylerin suretlerini meydana getirirken bir kısmını önce bir kısmını sonraya koyarak mümkünleri tedbir eder ve yönetir. Burada Allah'ın bilgisini mahlûkattan gizlemiş olduğu kader sırrı vardır. Var olan suretlerde gözün göreceği şekilde hüküm o kader sırrına göre ortaya çıkar.

[Onun izni olmadan hiç kimse şefaatçi olamaz.]: Nebîler ve müminler iman ehli kimselere şefaatçi olurlar. İman ehli kimseler iki gruptur. Birinci grupta nazar ve delili elde ederek iman edenler vardır. Bunlar âyetleri, delilleri ve mucizeleri bilirler. Bunlara nebîler şefaat eder. İkinci grup ise anne ba-

basının ya da doğup büyüdüğü memleketin kendisine öğrettikleri sayesinde taklit yoluyla iman etmiş kimselerdir. Bunlara müminler nasıl dünya hayatında eğitim yolu ile imanı kazandırdılarsa orada da şefaat ederler. Melekler ise dünyada, mümin olmasa da güzel ahlâkî erdemlere sahip olan kimselere şefaat ederler. Bunlardan başka bir dördüncü şefaatçi yoktur. Geriye merhametlilerin en merhametlisi olan Allah'ın cehennemden çıkardıkları kalır. Bunlar ne iman açısından ne de güzel ahlâk özellikleri açısından hiçbir hayır işlememiş kimselerdir. Ancak ezelî inayet onların cennetlik olmaları yönünde tahakkuk etmiştir. [İşte O Rabbiniz Allah'tır. O halde O'na kulluk edin. Hâla düşünmüyor musunuz!]

إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا وَعْدَ اللّٰهِ حَقًّا إِنَّهُ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ لِيَجْزِيَ الَّذِينَ اٰمَنُوا
وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ بِالْقِسْطِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَمِيمٍ وَعَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا
كَانُوا يَكْفُرُونَ (٤)

4. Allah'ın gerçek bir vadi olarak hepinizin dönüşü ancak O'nadır. Çünkü O, mahlûkatı önce yaratır, sonra da iman edip iyi işler yapanlara adaletle mükâfat vermek için geri çevirir. Kâfir olanlara gelince, inkâr etmekte oldukları şeylerden ötürü onlar için kaynar sudan bir içki ve elem verici bir azap vardır.

[Çünkü O, mahlûkatı önce yaratır]: Mahlûkata "*halk*" (yaratılmış) isminin verilmesi, kendisinden yaratılmış olduğu şeyden dolayıdır. Yaratma yenidir, onda ortaya çıkarma hakikati söz konusudur. Çünkü sen ona bir açıdan bakar ve "O, Hak'tır." dersin, bir başka açıdan bakar ve "O, halktır." dersin. Oysa o aslında ne Hak'tır ne de Hakk'ın gayrıdır. Ona mutlak olarak "Hak'tır" ya da "halktır" demek, onun sanki ortaya çıkarılmış, sonradan yapılmış olduğu anlamına gelir. Bu nedenle bu hüküm ona galip gelmiş ve kendisine "halk" ismi verilmiştir. Hak ismini ise sadece Hak Teâlâ almıştır.

[Sonra onu geri çevirir.]: Geri çevirmek varlıkta misalleri ya da aynları tekrar ettirmektir. Bu mümkündür ama vuku bulmuş değildir. Yani aynların tekrarı söz konusu olmuş değildir, çünkü ilâhî genişlik vardır. Ama insan yeniden yaratma konusunda bir karmaşa içerisindedir. Bunlar aralarındaki benzerliğin kuvvetinden dolayı birbirinden ayırt edilmesi çok zor olan misallerdir. İade ancak hükümde olur, örneğin sultan önce bir valiyi tayin eder, daha sonra da onu azl eder. Sonra da onu tekrar vali tayin eder. Burada iade, vali tayin etme ile ilgilidir. Vali tayin etme ise nispettir, varlığa dair bir ayn değildir. Nitekim kıyamet günü söz konusu olacak iadenin tedbirde

iade olduğunu görmez misin? Hazreti Peygamber aleyhisselâm dünya yaratılışı ile âhiret yaratılışını birbirinden ayırt etmiştir. Dünya yaratılışını (dünyadaki insan bedenini) çekip çeviren (*el-Müdebbir* olan) ruh, âhiret yaratılışını tedbir etmek için geri döner. Bu yok olup sonra var olan bir aynın iadesi değil, bir hükmün ve nispetin iadesidir. Cevherlerden ibaret olan ayanlar varlıktan yok olmazlar ki geri iade edilsinler. Aksine onlar daima var olmaya devam ederler. Var olanın var iken yeniden varlığa iade edilmesi ise söz konusu değildir. İade edilen şey birtakım karışımlar, nispetler ve heyetlerdir. "Kevn"de iade söz konusu değildir. Âhiret yaratılışındaki iade, hususi bir durum hakkındaki ilâhî hükmün iadesidir. Tıpkı bir evden çıkıp sonra orya geri dönen kimsenin durumu gibidir. Ev yine evdir, çıkan ile giren aynıdır. Geriye sadece hallerde bir intikal kalmaktadır, yoksa herhangi bir ayanın zuhuru söz konusu değildir.

هُوَ الَّذٖى جَعَلَ الشَّمْسَ ضِيَٓاءً وَالْقَمَرَ نُورًا وَقَدَّرَهُ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنٖينَ
وَالْحِسَابَۜ مَا خَلَقَ اللّٰهُ ذٰلِكَ اِلَّا بِالْحَقِّۚ يُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ (٥)

5. Güneşi ışıklı, ayı da nur kılan; yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için ona birtakım menziller takdir eden O'dur. Allah bunları, ancak hikmetle yaratmıştır. O, bilen bir kavme âyetlerini açıklamaktadır.

[Güneşi ışıklı kılan O'dur.]: Üzerine doğduğu her şeyi aydınlatır. Bütün âlemde hayat ruhu bulunduğu için güneş aydınlıktır. Allah onu, basiret/göz sahibi olanlar için, yeryüzüne yaymış olduğu şeylerin kendisi ile görülebilmesi için aydınlık kılmıştır. Çünkü keşif nur ile değil, ancak nurun ışığı ile olur. Nurun karanlığı yarmaktan başka bir özelliği yoktur. Keşif ise ışık ile olur. Aydınlıkla beraber artık keşfolunan şeyin önünde perde kalmaz. Allah Teâlâ güneşi aydınlık/aydınlatıcı kılmıştır. Böylece o "kılınma" ile aydınlık, zâtı itibariyle nurdur. Aynı şekilde [ayı da nur kılmıştır.] Ay kılınma itibariyle nur, zât itibariyle mahvdır.

[Yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için ona birtakım menziller takdir eden]: Burada Allah ayı "*bedr*" ya da "*hilâl*" diye değil, "*kamer*" diye isimlendirmiştir, çünkü "*bedr*" ya da "*hilâl*" halinde ay tek bir menzilde ya da iki menzildedir. Bu durumda âyette geçen "menziller" kelimesi yerini bulmamış olur. Bu kelimenin yerini bulması için ayı ifade etmek üzere "*kamer*" kelimesinin kullanılması gerekir. Kamerin aşağı inme ve eğilme dereceleri olduğu gibi artma ve eksilme dereceleri de vardır. Bütün bu hallerinde onun nuru değişiklik arz eder.

[Birtakım menziller takdir eden]: Burûc feleğindeki taksim takdirlerini Hak Teâlâ bizler için belirlemiştir, çünkü gök cisimlerinin feleğindeki (ki bunun ismi menziller feleğidir) bu muayyen menzilleri çıplak gözle ayırt edemeyiz. Bu aziz ve alîm olan Allah'ın takdiridir. Allah onu yirmi sekiz menzil kılmış, bunları da on iki burca taksim etmiştir. Her bir burcun iki menzili ve bir de üçte bir menzili vardır. Ay, yedi gökte cereyan eden yedi ayın biridir. Bunlar kâh hızlı kâh yavaş bir şekilde Burûc feleğini katederler. Bu yıldızlardan her birinin günü, Burûc feleğini katedişi kadardır. En hızlı kat edeni ise aydır. Onun günü şu günlerin ölçüldüğü (ve insanlar arasında kullanılagelen) büyük dönüş günleri ile yirmi sekiz gündür. Yıldız günlerinden en kısası ayın günüdür, süresi ise bizim günlerimizden yirmi sekiz gün kadardır.

Bil ki bizim saydığımız günleri esas alarak söyleyecek olursak, içerisinde gece ve gündüzün bulunduğu en kısa gün Muhît feleğinin hareketidir. Araplara göre de en kısa gün budur. Bu da en büyük feleğe aittir. Bunun nedeni, bu büyük feleğin, içinde bulunanı bütün feleklerde hükümran olmasıdır. Çünkü onun altında bulunan feleklerin gece ve gündüz içindeki hareketi, onun zorlamalı hareketidir. Böylece büyük felek, kuşatmış olduğu diğer felekleri bu hareket ile egemenliği altına alır. Her feleğin, zorlamalı hareketi ile birlikte olan doğal bir hareketi de vardır. Onun altındaki her felek, aynı anda iki hareket sahibidir: Doğal ve zorlamalı hareket. Her bir doğal hareketin her felekte özel bir günü vardır. Onun ölçüsü, kuşatıcı felekten meydana gelen ve "sizin saydıklarınız" diye ifade edilmiş olan günlerin ölçüsüdür. Bunların hepsi, kuşatıcı feleği kat eder. Hareket, feleği tam olarak kat ettiğinde, onun için bir gün meydana gelir ve bir dönüş gerçekleşir. Bunlardan en küçüğü gün, "sizin saydıklarınız" denenlerden yirmi sekiz gündür. Bu, ayın kuşatıcı felekteki hareketinin kat etme ölçüsüdür. Allah bu yedi gezegeni göklere yerleştirmiştir. Böylece göz, "senelerin sayısını ve hesabını bilelim diye" onun kuşatıcı feleği kat etmesini algılar. Söz konusu gezegenlerden her birisinden ölçülen bir gün vardır ki, bu günlerin bir kısmı, doğal hareketinin sürati ya da feleklerinin küçüklüğü veya büyüklüğü ölçüsünce diğerlerinden üstündür. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: [Yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için ona birtakım menziller takdir eden O'dur.] Yani ay ve güneş kendi menzillerinde seyrederler. (Bu konuda Yâsîn sûresinin 39. âyetinin tefsirine bakınız.)

[Allah bunları, ancak hikmetle yaratmıştır. O, bilen bir kavme âyetlerini açıklamaktadır.]

إِنَّ فِي اخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا خَلَقَ اللَّهُ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَّقُونَ (٦)

6. Gece ve gündüzün ihtilafında (farklılığında) Allah'ın göklerde ve yerde yarattığı şeylerde, takva sahibi bir kavim için elbette nice deliller vardır!

Takva sahibi kimsenin eğitilmesini Allah üstlenir, bu yüzden onun bilgisine şek ve şüphe dâhil olmaz. O basiret sahibidir. Tefekkür eden ise göz ile basiret arasındadır. Göz ile kalamadığı gibi hâlis bir şekilde basirete de yönelmez. Yaratılmış bir kuvvete bakar, kâh isabet eder kâh hata eder. İsabet ettiği zaman da isabetin ifade ettiği kuvvet ölçüsünce şüphe ihtimali de söz konusu olur.

إِنَّ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا وَرَضُوا بِالْحَيَوةِ الدُّنْيَا وَاطْمَأَنُّوا بِهَا وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ
آيَاتِنَا غَافِلُونَ (٧) أُولَئِكَ مَأْوَيهُمُ النَّارُ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (٨) إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِإِيمَانِهِمْ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ (٩)
دَعْوَيهُمْ فِيهَا سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَتَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ وَآخِرُ دَعْوَيهُمْ أَنِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ
الْعَالَمِينَ (١٠)

7. Bize kavuşmayı ummayanlar, dünya hayatına razı olup onunla tatmin bulanlar ve bizim âyetlerimizden gafil olanlar da vardır muhakkak. 8. İşte bunların varacakları yer, işlediklerinin karşılığı olarak cehennemdir. 9. İman edip güzel işler yapanlara gelince, imanları sebebiyle rableri onları nimet dolu cennetlere ulaştırır, alt tarafından ırmaklar akar. 10. Onların oradaki duası: "Allahım! Seni noksan sıfatlardan tenzih ederiz!" şeklindedir. Orada birbirleriyle karşılaştıkça söyledikleri ise "Selâm!"dır. Onların dualarının sonu da şudur: "Hamd, âlemlerin rabbi Allah'a mahsustur."

Allah'a hamd etmek mesut kimselerin son duasıdır. İş başlangıcına göre döner. Cennetteki dereceler ve haller de buna göre, yani insanın sahip olduğu duruma göre olur. *Elhamdülillah* mizanı doldurur, son mevzidir. *La ilâhe illellah* imanı sabitleştirir, ilk işitilendir. Hamd âlemlerin rabbi olan Allah'adır, muttakilerin akıbeti ne güzeldir. Çünkü Allah'a hamd, yaratılış itibariyle ilk olan insanın ağzından çıkan ilk sözdür ve onların son duasıdır. Böylece âlem senâ (Allah'a hamd ve övgü) ile başlamış, senâ ile son bulmuştur. Bu da Allah Teâlâ'nın cennetliklere "Sizden razıyım, artık sizlere asla öfkelenmem." şeklindeki sözü esnasındadır. *Elhamdülillah* işleri tehir edebilme özelliğine sahiptir, mizanı doldurur. Mizana konulacak olan son şey *Sübhanellahi ve*

bi-hamdihi (Allah noksan sıfatlardan münezzehtir, O'na hamd olsun.) ifadesidir. Bununla mizan dolar. Hamd işlerin sonunda gelir. Sevinçli zamanlarda *Elhamdülillahi el-mün'im el-müfdîl* (Nimet ve fazl ihsan eden Allah'a hamd olsun.) denir. Darlık zamanlarında ise *Elhamdülillahi 'alâ külli hâl* (Her halükârda Allah'a hamd olsun.) denir.

وَلَوْ يُعَجِّلُ اللّٰهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتِعْجَالَهُمْ بِالْخَيْرِ لَقُضِيَ اِلَيْهِمْ اَجَلُهُمْ فَنَذَرُ الَّذِينَ لَا
يَرْجُونَ لِقَاۤءَنَا فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ (١١) وَاِذَا مَسَّ الْاِنْسَانَ الضُّرُّ دَعَانَا لِجَنْبِهِۤ اَوْ قَاعِدًا
اَوْ قَاۤئِمًا فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهُ مَرَّ كَاَنْ لَمْ يَدْعُنَاۤ اِلٰى ضُرٍّ مَسَّهُ كَذٰلِكَ زُيِّنَ لِلْمُسْرِفِينَ
مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (١٢)

11. Eğer Allah insanlara, hayrı çarçabuk istedikleri gibi şerri de acele verseydi, elbette onların ecelleri bitirilmiş olurdu. Fakat bize kavuşmayı beklemeyenleri biz, azgınlıkları içinde bocalar bir halde (kendi başlarına) bırakırız. 12. İnsana bir zarar geldiği zaman, yan yatarak, oturarak veya ayakta durarak (o zararın giderilmesi için) bize dua eder; fakat biz ondan sıkıntısını kaldırınca, sanki kendisine dokunan bir sıkıntıdan ötürü bize dua etmemiş gibi geçip gider. İşte böylece haddi aşanlara yapmakta oldukları şeyler güzel gösterildi.

İnsan bütün ömrü boyunca hayır, bolluk ve nimet içerisinde yaşayıp yetişse, sahip olduklarının değerini bilmez. Bunu ancak imtihan edilince bilir. Başına bir zarar geldiği zaman içerisinde bulunduğu nimet ve hayırların değerini anlar. İşte o zaman da nimeti verenin değerini bilmiş olur.

وَلَقَدْ اَهْلَكْنَا الْقُرُونَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَمَّا ظَلَمُوا وَجَاۤءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ وَمَا كَانُوا
لِيُؤْمِنُوا كَذٰلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ (١٣)

13. Andolsun ki sizden önce, peygamberleri kendilerine mûcizeler getirdiği halde (yalanlayıp) zulmettiklerinden dolayı nice milletleri helâk ettik; zaten onlar iman edecek değillerdi. İşte biz suçlu kavimleri böyle cezalandırırız.

Bil ki Allah Teâlâ geçmiş ümmetlerin haberlerini bize, onların cezalandırılmasına sebep olan hususlar konusunda dikkatli olalım diye anlatmaktadır. Ölüm sayılı nefeslerin, belirlenmiş sürenin ardından gelir. Korku ise Allah ile karşılaşmaktan değil, sadece O'nun cezalandırmasındandır. Çünkü O'nunla

karşılaşmak Allah dostunu sevindirir. Ölüm de O'nunla karşılaşmanın sebebidir. Dolayısıyla ölüm mümine verilebilecek en değerli hediyedir, hele de bu mümin âlim ise ölüm çok daha güzeldir.

ثُمَّ جَعَلْنَاكُمْ خَلَائِفَ فِي الْأَرْضِ مِنْ بَعْدِهِمْ لِنَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ (١٤) وَإِذَا تُتْلَى
عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا ائْتِ بِقُرْآنٍ غَيْرِ هَٰذَا أَوْ بَدِّلْهُ قُلْ مَا
يَكُونُ لِي أَنْ أُبَدِّلَهُ مِنْ تِلْقَاءِ نَفْسِي إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ
رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ (١٥) قُلْ لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا تَلَوْتُهُ عَلَيْكُمْ وَلَا أَدْرَاكُمْ بِهِ فَقَدْ لَبِثْتُ
فِيكُمْ عُمُرًا مِنْ قَبْلِهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ (١٦)

14. Sonra da nasıl davranacağınızı görmemiz için onların ardından sizi yeryüzünde halifeler kıldık. 15. Onlara âyetlerimiz açık açık okunduğu zaman (öldükten sonra) bize kavuşmayı beklemeyenler: "Ya bundan başka bir Kur'ân getir veya bunu değiştir!" dediler. De ki: "Onu kendiliğimden değiştirmem benim için olacak şey değildir. Ben, bana vahyolunandan başkasına uymam. Çünkü rabbime isyan edersem elbette büyük günün azabından korkarım." 16. De ki: "Eğer Allah dileseydi onu size okumazdım, Allah da onu size bildirmezdi. Ben bundan önce bir ömür boyu içinizde durmuştum. Hâla akıl erdiremiyor musunuz?"

[De ki]: Bu ifade Hak Teâlâ'dan Hazreti Muhammed aleyhisselâm yönelik bir emirdir. [Eğer Allah dileseydi onu size okumazdım, Allah da onu size bildirmezdi] ama bunu diledi, ben de onu size okuyorum. Yani onu anlamanız ve Hak olduğunu idrak etmeniz için size bildiriyorum.

فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْمُجْرِمُونَ (١٧)
وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَيَقُولُونَ هَٰؤُلَاءِ شُفَعَاؤُنَا عِنْدَ اللَّهِ قُلْ
أَتُنَبِّئُونَ اللَّهَ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ (١٨)

17. Artık bir yalanı Allah'a iftira eden veya onun âyetlerine yalan diyenden daha zâlim kim olabilir? Şüphe yok ki mücrimler, felâh bulmazlar. 18. Onlar Allah'ı bırakıp kendilerine ne zarar ne de fayda verebilecek şeylere tapıyorlar ve: Bunlar, Allah katında bizim şefaatçilerimizdir, diyorlar. De ki: "Siz Allah'a göklerde ve yerde bilemeyeceği bir şeyi mi haber veriyorsunuz? Hâşâ! O, onların ortak koştuklarından uzak ve yücedir."

Müşrik'in de bir tür tevhidi vardır, yani büyük ulûhiyet mertebesini o da kabul eder. Çünkü müşrik Allah'a ortak koştuğu varlığın Allah katında kendisine şefaatçi olacağını düşünür. Dolayısıyla azamet konusunda Allah'ı birlemiş olur. Ona göre, ortak koştuğu varlık bu mertebeye sahip değildir. Zaten o varlık bu mertebeye sahip olsaydı onu şefaatçi edinmez, doğrudan ilâh edinirdi. Şefaatçi hâkim olamaz. Bu yüzden onlarda da tevhidin bir kokusu bulunur. Onlar cehennemden çıkamayacak olsalar da orada Allah'ın kendilerine, çekecekleri acılarla bitişik olmak üzere, bir tür nimet sebebi olacak şeyler var etmesi de imkânsız değildir.

وَمَا كَانَ النَّاسُ اِلَّٓا اُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُواۜ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ
فٖيمَا فٖيهِ يَخْتَلِفُونَ (١٩) وَيَقُولُونَ لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَةٌ مِنْ رَبِّهٖۚ فَقُلْ اِنَّمَا الْغَيْبُ لِلّٰهِ
فَانْتَظِرُواۚ اِنّٖي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرٖينَ (٢٠) وَاِذَٓا اَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً مِنْ بَعْدِ ضَرَّٓاءَ
مَسَّتْهُمْ اِذَا لَهُمْ مَكْرٌ فٖٓي اٰيَاتِنَاۜ قُلِ اللّٰهُ اَسْرَعُ مَكْرًاۜ اِنَّ رُسُلَنَا يَكْتُبُونَ مَا تَمْكُرُونَ (٢١)
هُوَ الَّذٖي يُسَيِّرُكُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِۜ حَتّٰٓى اِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلْكِۚ وَجَرَيْنَ بِهِمْ بِرٖيحٍ طَيِّبَةٍ
وَفَرِحُوا بِهَا جَٓاءَتْهَا رٖيحٌ عَاصِفٌ وَجَٓاءَهُمُ الْمَوْجُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَظَنُّٓوا اَنَّهُمْ اُحٖيطَ بِهِمْۙ
دَعَوُا اللّٰهَ مُخْلِصٖينَ لَهُ الدّٖينَۚ لَئِنْ اَنْجَيْتَنَا مِنْ هٰذِهٖ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرٖينَ (٢٢)

19. İnsanlar sadece bir tek ümmetti, sonradan ayrılığa düştüler. Eğer rabbinden bir söz geçmemiş olsaydı, ayrılığa düştükleri konuda hemen aralarında hüküm verilirdi. 20. "Ona rabbinden bir mucize indirilse ya!" diyorlar. De ki: "Gayb ancak Allah'ındır. Bekleyin, ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim." 21. Kendilerine dokunan bir sıkıntıdan sonra insanlara bir rahmet tattırdığımız zaman, bir de bakarsın ki âyetlerimiz hakkında onların bir tuzağı vardır. De ki: "Allah'ın tuzağı daha süratlidir. Şüphesiz elçilerimiz kurduğunuz tuzakları yazıyorlar." 22. Sizi karada ve denizde gezdiren O'dur. Hatta siz gemilerde bulunduğunuz, o gemiler de içindekileri tatlı bir rüzgârla alıp götürdüğü ve bu yüzden neşelendikleri zaman, o gemiye şiddetli bir fırtına gelip çatar, her yerden onlara dalgalar hücum eder ve onlar çepeçevre kuşatıldıklarını anlarlar da dini yalnız Allah'a hâlis kılarak: "Andolsun eğer bizi bundan kurtarırsan mutlaka şükredenlerden olacağız." diye Allah'a yalvarırlar.

Allah Teâlâ'nın burada karayı denizden önce zikretmesinin sebebi, karada kudret sahibi olanın denizde yolculuk etmemesi gerektiğini, bunu ancak mecbur kalınca yapabileceğini bildirmektir. Eğer Allah'ın bunda bir sırrı olmasay-

dı, önce karayı sonra denizi zikretmezdi. Ancak yolcu karada yol bulamıyorsa o zaman denizde yolculuk yapar. Çünkü Allah'ın öncelediği şeyi öncelemeye gayret eden insan hareketlerinde hayır görür. Hazreti Ömer "Bu âyet ve [sizi karada ve denizde seyrettiren O'dur] âyeti olmasaydı denizde yolculuk yapanı cezalandırırdım." demiştir. Eğer "Elbet bunda bütün sabır ehli ve şükredenler için âyetler vardır." (İbrâhîm, 14/5) şeklindeki âyet dışında seferi terk etmeye yönelik bir işaret olmasaydı bile, bu âyet yeterli olurdu.

[Hatta siz gemilerde bulunduğunuz, o gemiler de içindekileri tatlı bir rüzgârla alıp götürdüğü ve bu yüzden neşelendikleri zaman, o gemiye şiddetli bir fırtına gelip çatar, her yerden onlara dalgalar hücum eder ve onlar çepeçevre kuşatıldıklarını anlarlar.]: Yani kuşatılıp yakalanıvereceklerini anlarlar. Buradaki "*uhîte bihim*" ifadesi, "*ehâte bihim el'aduvvü* (düşman onları kuşattı)" ifadesinden gelir. Bu durumda onlar kaçacak yer bulamazlar. İşte o zaman [Dini yalnız Allah'a hâlis kılarak Allah'a yalvarırlar.] Allah'ın mutat olmayan âyetlerini gördükleri zaman gafletlerinden uyanırlar, dini Allah'a hâlis kılarak şöyle dua edeler: [Andolsun eğer bizi bundan kurtarırsan mutlaka şükredenlerden olacağız.] "Bu" diye ifade ettikleri şey, başlarına gelen helâk ve azaptır.

فَلَمَّا اَنْجٰيهُمْ اِذَا هُمْ يَبْغُونَ فِى الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ يَا اَيُّهَا النَّاسُ اِنَّمَا بَغْيُكُمْ عَلٰى
اَنْفُسِكُمْ مَتَاعَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا ثُمَّ اِلَيْنَا مَرْجِعُكُمْ فَنُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (٢٣)

23. Fakat Allah onları kurtarınca bir de bakarsın ki onlar, yine haksız yere taşkınlık ediyorlar. Ey insanlar! Sizin taşkınlığınız ancak kendi aleyhinizedir; (bununla) sadece fâni dünya hayatının menfaatini elde edersiniz; sonunda dönüşünüz yine bizedir. O zaman yapmakta olduklarınızı size haber vereceğiz.

[Fakat Allah onları kurtarınca bir de bakarsın ki onlar, yine haksız yere taşkınlık ediyorlar.]: Dini sadece Allah'a has kılarak dua ettikten sonra tekrar şirklerine ve azgınlıklarına geri dönüyorlar.

[Ey insanlar! Sizin taşkınlığınız ancak kendi aleyhinizedir; (bununla) sadece fâni dünya hayatının menfaatini elde edersiniz.]: Nitekim bu kimseler ateşe girdiklerinde [keşke geri döndürülsek] derler, Ama Allah da [eğer döndürülecek olsalar onlar yine aynı şeye dönerlerdi] buyurmaktadır. Yani onlar tıpkı gemide iken dua edip de kurtulduktan sonra şirke dönen kimseler gibi aynı duruma geri dönerlerdi. [Sonunda dönüşünüz yine bizedir. O zaman yapmakta olduklarınızı size haber vereceğiz.]

اِنَّمَا مَثَلُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا كَمَٓاءٍ اَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَٓاءِ فَاخْتَلَطَ بِه۪ نَبَاتُ الْاَرْضِ مِمَّا يَأْكُلُ
النَّاسُ وَالْاَنْعَامُ حَتّٰٓى اِذَٓا اَخَذَتِ الْاَرْضُ زُخْرُفَهَا وَازَّيَّنَتْ وَظَنَّ اَهْلُهَٓا اَنَّهُمْ قَادِرُونَ
عَلَيْهَٓا اَتٰيهَٓا اَمْرُنَا لَيْلًا اَوْ نَهَارًا فَجَعَلْنَاهَا حَص۪يدًا كَاَنْ لَمْ تَغْنَ بِالْاَمْسِ كَذٰلِكَ نُفَصِّلُ
الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ (٢٤)

24. Dünya hayatının durumu, gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki insanların ve hayvanların yiyeceklerinden olan yeryüzü bitkileri o su sayesinde gürleşip birbirine girer. Nihayet yeryüzü zinetini takınıp, (rengârenk) süslendiği ve sahipleri de onun üzerinde kudret sahibi olduklarını sandıkları bir sırada, bir gece veya gündüz ona emrimiz (âfetimiz) gelir de onu sanki dün yerinde yokmuş gibi kökünden koparılarak biçilmiş bir hale getiririz. İşte iyi düşünecek kavimler için âyetlerimizi böyle açıklıyoruz.

[İşte iyi düşünecek kavimler için âyetlerimizi böyle açıklıyoruz.]: Allah'ın hükümlerinde gizlemiş olduğu hikmetleri böyle açıklıyoruz.

Bil ki Allah Teâlâ, kendisi ile O'nu ve nefislerimizi bilebileceğimiz şeyler üzerinde nazar edelim diye bize fikir kuvvetini vermiştir. Yine bu fikir kuvvetinin verilmesinden bir başka maksat, onunla kendi nefislerimizde ve ufuklarda bulunan âyetlere bakmamız ve bunlar üzerinde düşünmemizdir. Böylece O'nun Hak olduğunu anlayabiliriz. Ama mizaçlar birbirinden farklı olduğu için insanların hepsi tek bir fikir kuvvetine sahip olsalar da Allah hakkındaki görüşleri de birbirlerinden farklılık arz etmiştir. Allah fikri, hiçbir şeyin Allah olmaksızın bilinemeyeceğini bildirmek için vermiştir, yoksa kendisi ile Allah'ı bilmek için vermiş değildir. Kaldı ki fikir ile Allah'ı bilmeye çalışıldığında, fikir akıllar üzerinde bir tılsım haline gelir.

وَاللّٰهُ يَدْعُٓوا اِلٰى دَارِ السَّلَامِؕ وَيَهْد۪ي مَنْ يَشَٓاءُ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَق۪يمٍ (٢٥)

25. Allah kullarını esenlik yurduna çağırıyor ve O, dilediğini doğru yola iletir.

[Allah kullarını esenlik yurduna çağırıyor.]: Çünkü Allah oraya hidayet edicidir. *Es-Selâm* (esenlik) O'nun ismidir. Ârifler Hakk'ın çağrısını kalplerinde nefesleri ile birlikte her daim duyarlar, Hakk'ın kendilerine yönelik çağrısına göre sürekli olarak bir halden diğerine intikal ederler. Dünyada sadakat ehli olan müminler de böyledir. Onlar da şeriatın kendilerine yaptığı çağrıya her fiillerinde icâbet ederler. Onların icâbetleri kendilerini sakıncalı şey-

lere düşmekten koruyan bir kalkandır. Onlar rablerinin kendilerine yönelik çağrısı nedeniyle sürekli bir halden diğerine intikal edeler. Allah Teâlâ da sürekli çağırıcıdır. Ârifin işitmesi perdeli değildir, bu yüzden daima bu çağrıya icâbet eder. Allah cümlemizi rabbinin çağrısına kulak veren, O'nun tecellisini müşahede ederek basireti açılan kimselerden eylesin. Tecelli kesintisizdi. Hakk'ı müşahede hiç kalkamaz. Tecelli devam ettikçe müşahede devam eder.

لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلَا ذِلَّةٌ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ
هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (٢٦)

26. Güzel davrananlara daha güzel karşılık, bir de fazlası vardır. Onların yüzlerine ne bir toz (kara leke) bulaşır ne de bir horluk (gelir). İşte onlar cennet ehlidirler. Ve onlar orada ebedî kalacaklardır.

[Güzel davrananlara], amellerle güzel davranıp ihsan sahibi olanlara [daha güzel karşılık] hak ettikleri karşılık onlara verilir. Belirli olana belirli karşılık verilir. Bu işin sınırıdır. İyilik on katından yedi yüz katına kadar ödüllendirilir. Bu durumda [güzel davrananlara daha güzel karşılık] ifadesi, amelin karşılığıdır ama [bir de fazlası vardır] ifadesi ile belirsiz bir ilave daha eklenmiştir. Bu da Allah Teâlâ'nın [ihsan sahiplerine ziyade edeceğiz] ifadesinde dile getirilmiştir. Bu, sınırı aşan ödüldür. Güzel davranışa karşı verilen ziyade, adaletin temininden sonradır. Bu, denk olan karşılıktan fazla olan ve hiç kimsenin aklının ucuna dahi gelmeyecek olandır. Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Elbette cennette hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir beşerin aklının ucundan bile geçmemiş şeyler vardır."[6] buyurmuştur. O halde bu ziyadenin beşer tarafından bilinmeyen bir şey olması gerekir.

وَالَّذِينَ كَسَبُوا السَّيِّئَاتِ جَزَاءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَا وَتَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ مَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ
كَأَنَّمَا أُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ قِطَعًا مِنَ اللَّيْلِ مُظْلِمًا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ
(٢٧) وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا مَكَانَكُمْ أَنْتُمْ وَشُرَكَاؤُكُمْ فَزَيَّلْنَا
بَيْنَهُمْ وَقَالَ شُرَكَاؤُهُمْ مَا كُنْتُمْ إِيَّانَا تَعْبُدُونَ (٢٨) فَكَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ
إِنْ كُنَّا عَنْ عِبَادَتِكُمْ لَغَافِلِينَ (٢٩) هُنَالِكَ تَبْلُو كُلُّ نَفْسٍ مَا أَسْلَفَتْ وَرُدُّوا إِلَى اللَّهِ
مَوْلَاهُمُ الْحَقِّ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ (٣٠) قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ

6. Buhârî, Tevhid, 35; Müslim, Cennet, 2824-25.

اَمَّنْ يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَمَنْ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ
وَمَنْ يُدَبِّرُ الْاَمْرَ فَسَيَقُولُونَ اللّٰهُ فَقُلْ اَفَلَا تَتَّقُونَ (٣١) فَذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمُ الْحَقُّ فَمَاذَا بَعْدَ
الْحَقِّ اِلَّا الضَّلَالُ فَاَنّٰى تُصْرَفُونَ (٣٢)

27. Kötülük yapanlara gelince, kötülüğün cezası misli iledir. Onları zillet kaplayacaktır. Onları Allah'a karşı koruyacak hiç kimse yoktur. Onların yüzleri sanki karanlık geceden bir parçaya bürünmüştür. İşte onlar da cehennem ehlidir. Onlar orada ebedî kalacaklardır. 28. Ve o gün ki hepsini mahşere toplayacağız, sonra diyeceğiz o şirk koşanlara: "Yerinize! Siz de şerikleriniz de!" Artık aralarını açmışızdır. Şerikleri şöyle demektedir: "Siz bize tapmıyordunuz. 29. Şimdi sizinle bizim aramızda şahit olarak, Allah yeter. Doğrusu sizin ibadetinizden bizim asla haberimiz yoktu." 30. Orada herkes geçmişte yaptıklarının ne olduğunu anlar. Artık onlar gerçek sahipleri olan Allah'a döndürülmüşlerdir. Uydurmakta oldukları şeyler de onları terk edip kaybolmuştur. 31. De ki: "Size gökten ve yerden kim rızık veriyor? Ya da kulaklara ve gözlere kim mâlik bulunuyor? Ölüden diriyi kim çıkarıyor, diriden ölüyü kim çıkarıyor? İşi kim idare ediyor?" "Allah." diyecekler. De ki: "Öyle ise sakınmıyor musunuz? 32. İşte O, sizin gerçek rabbiniz olan Allah'tır. Artık haktan sonra sapıklıktan başka ne kalır? O halde nasıl döndürülüyorsunuz?"

[İşte O, sizin gerçek rabbiniz olan Allah'tır.]: Bu, Hak Teâlâ'nın işaret buyurduğu tevhiddir. Buna ya akl-ı selim delâlet eder ya da korunmuş şeriat. Eğer Hak yoksa o zaman [Artık haktan sonra sapıklıktan başka ne kalır?] yani yaratılmıştan, mahlûktan başka ne kalır. Sapkınlık hayrettir. Hak varlıktır, sapkınlık ise hayret. Sapkınlık hükmü halk ile zuhur eder. Halk halkta kaybolup yolunu şaşırır. [O halde nasıl döndürülüyorsunuz?] yani bu hakikatleri bilmekten nasıl da döndürülüyorsunuz? Hak'tan döndürülen nereye gidebilir ki? Bu ikiliden, yani akıl ve şeriattan başka şeyler bunun aksini söyler ve ulûhiyeti kendi görüşüne uygun olan varlıklara nispet eder.

كَذٰلِكَ حَقَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ فَسَقُوا اَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ (٣٣)

33. İşte böylece rabbinin yoldan çıkanlar hakkındaki "Onlar inanmazlar." sözü gerçekleşmiş oldu.

Kimin hakkında Allah'ın herhangi bir kelimesi gerçek olursa artık o, amel edilmeyecek bir konuda amel etmekte, istenmeyecek şeyi istemektedir.

قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ قُلِ اللّٰهُ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ فَاَنّٰى
تُؤْفَكُونَ (٣٤)

34. De ki: "Allah'a ortak koştuklarınız arasında, ilk defa yaratacak, arkasından onu yeniden döndürecek biri var mı?" De ki: "Allah ilk defa yaratıp onu yeniden döndürür. O halde nasıl saptırılırsınız!"

İlk defa yaratmak, mümkünlerin varlığını birbiri ardında ve birbirine tâbi olacak şekilde açmaktır. Çünkü onları var eden zât bunu herhangi bir zaman ile kayıtlı olmaksızın gerektirmiştir. Zira zaman fiziksel mümkünler cümlesi içerisindedir. Hakk'ın varlığına karşılık ezelde adem sıfatına sahip olan *a'yân-ı sâbite* vardır. Bu da Allah ile birlikte hiçbir şeyin bulunmamasıdır. Ancak onun varlığı ve a'yânlara, onların istidadlarının gereğine göre feyzetmiş, böylece arada bir ilişkinin varlığı ya da vehmedilmesi söz konusu olmaksızın, kendisi için değil onlar için a'yânlar oluşmuştur. Buradaki güçlüğün nedeni, ilk sebebi bilememektir. Başlangıcın emir nispetinden olmasında bir cebir kokusu vardır. Çünkü hitap ancak var olmayan (mâdum), akleden, duyan, duyduğunu bilen *ayn-ı sâbite*ye yönelik olabilir. Bu ayn-ı sâbite, var olan bir duyuşla hitabı duymadığı gibi var olan bir akledişle veya var olan bir bilgiyle de hitabı bilmez. Öyleyse başlangıç tüm a'yân-ı sâbiteye eşlik eden ve her biriyle bilfiil bulunan kesintisiz bir şeydir. Çünkü varlığı veren Hakk'ı mümkünlerin terkibi sınırlamaz. Öyleyse O'ndan meydana gelen a'yân-ı sâbiteye dönük nispet, tektir. Bu durumda başlangıç, süreklidir. Mümkünlerden her biri, başlangıçta öncelik sahibidir. Sonra, mümkünler birbirlerine nispet edildiklerinde, -Allah'a göre değil- birbirlerine göre öncelik-sonralık ilişkisi söz konusu olur.

قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَهْدٖٓي اِلَى الْحَقِّ قُلِ اللّٰهُ يَهْدٖي لِلْحَقِّ اَفَمَنْ يَهْدٖٓي اِلَى الْحَقِّ
اَحَقُّ اَنْ يُتَّبَعَ اَمَّنْ لَا يَهِدّٖٓي اِلَّٓا اَنْ يُهْدٰى فَمَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ (٣٥) وَمَا يَتَّبِعُ اَكْثَرُهُمْ
اِلَّا ظَنًّا اِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنٖي مِنَ الْحَقِّ شَيْـًٔا اِنَّ اللّٰهَ عَلٖيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ (٣٦)

35. De ki: "Sizin ortak koştuklarınız arasında doğru yola hidayet eden biri var mı?" De ki: "Allah doğru yola hidayet eder. O halde doğru yola hidayet eden mi uyulmaya layıktır yoksa hidayet olunmadıkça kendi kendine onu bulamayan mı? O halde ne oluyorsunuz? Nasıl hüküm veriyorsunuz?" 36. Onların çoğu zandan başka bir şeye uymaz. Şüphesiz zan, haktan (ilimden) hiçbir şeyin yerini tutmaz. Allah onların yapmakta olduklarını pekiyi bilendir.

Bil ki her kim kendi nefsinde kat'î bir bilgiye değil de zanna göre bir mâbud ikame ederse bu zan ona ihanet eder ve Allah karşısında kendisine hiçbir fayda sağlamaz.

وَمَا كَانَ هٰذَا الْقُرْاٰنُ اَنْ يُفْتَرٰى مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلٰكِنْ تَصْدٖيقَ الَّذٖى بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصٖيلَ
الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فٖيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمٖينَ (٣٧) اَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰيهُ قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهٖ
وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقٖينَ (٣٨) بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحٖيطُوا
بِعِلْمِهٖ وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوٖيلُهُ كَذٰلِكَ كَذَّبَ الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ
الظَّالِمٖينَ (٣٩) وَمِنْهُمْ مَنْ يُؤْمِنُ بِهٖ وَمِنْهُمْ مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهٖ وَرَبُّكَ اَعْلَمُ بِالْمُفْسِدٖينَ
(٤٠) وَاِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ لٖى عَمَلٖى وَلَكُمْ عَمَلُكُمْ اَنْتُمْ بَرٖيؤُنَ مِمَّا اَعْمَلُ وَاَنَا بَرٖىءٌ مِمَّا
تَعْمَلُونَ (٤١) وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُونَ اِلَيْكَ اَفَاَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ وَلَوْ كَانُوا لَا يَعْقِلُونَ (٤٢)

37. Bu Kur'ân Allah'tan başkası tarafından uydurulmuş bir şey değildir. Ancak kendinden öncekini doğrulayan ve o Kitab'ı açıklayandır. Onda şüphe yoktur, o âlemlerin rabbindendir. 38. Yoksa, Onu uydurdu mu diyorlar? De ki: "Eğer sizler doğru iseniz Allah'tan başka, gücünüzün yettiklerini çağırın da (hep beraber) onun benzeri bir sûre getirin." 39. Bilakis, onlar hakkıyla bilmedikleri ve bildirdikleri kendilerine gelmemiş Kur'ân'ı yalanladılar. Onlardan öncekiler de böyle yalanlamışlardı. Şimdi bak, zalimlerin sonu nasıl oldu! 40. İçlerinden öylesi var ki ona inanır, yine onlardan öylesi de var ki ona inanmaz. Rabbin bozguncuları en iyi bilendir. 41. Seni yalanlarlarsa "Benim yaptığım bana, sizin yaptığınız sizedir; siz benim yaptığımdan sorumlu değilsiniz, ben de sizin yaptığınızdan sorumlu değilim." de. 42. Onlardan seni dinleyenler vardır. Fakat sağırlara -üstelik akılları da ermiyorsa- sen mi duyuracaksın?

İşitmenin hakikati, Hak Teâlâ'nın sana okumuş olduğu şeyi O'ndan anlamaktır, bundan maksat ise, âlim isen, O'ndan akletmendir. Sağırlık Hakk'ın sana Kur'ân'dan ya da onun dışından okuduğunu idrak etmene mâni olacak bir afettir.

وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْظُرُ اِلَيْكَ اَفَاَنْتَ تَهْدِى الْعُمْىَ وَلَوْ كَانُوا لَا يُبْصِرُونَ (٤٣) اِنَّ اللّٰهَ لَا يَظْلِمُ
النَّاسَ شَيْـًٔا وَلٰكِنَّ النَّاسَ اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ (٤٤)

43. Onlardan sana bakan da vardır. Fakat -hele göremiyorlarsa- körleri sen mi doğru yola ileteceksin? 44. Şüphesiz ki Allah insanlara hiçbir şekilde zulmetmez, fakat insanlar kendilerine zulmederler.

[Şüphesiz ki Allah insanlara hiçbir şekilde zulmetmez.]: Bu hakikati ifade eden bir kelimedir. Çünkü insanlar herhangi bir şeye sahip değildirler ki onlardan haksız bir şekilde o şey alınınca alan kimse gasp edici sayılsın. İnsanların mülkü olduğu söylenen şeylerin hepsi Allah'ın mülküdür. Buna insanların amelleri de dâhildir.

[Fakat insanlar kendilerine zulmederler.]: Burada Hak Teâlâ "kendilerine" derken kinaye yoluyla kendi nefsini kastetmiştir. Eğer insanların elinde olan şeyler onların mülkü olsaydı o zaman Allah insanların bu mülk üzerinde tasarrufta bulunmaları konusunda bazı kısıtlamalar getirmezdi, çeşitli kurallar koymazdı. Bu durum mükellefin fiillerinin aslında ona değil, Allah'a ait olduğunu gösterir. Hakikatte insanların zulmü, kendilerine ait olmayan şeyin kendilerine ait olduğunu iddia etmeleridir ki Allah da onları sırf bu yalan iddiaları nedeniyle cezalandırır.

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ كَاَنْ لَمْ يَلْبَثُوا اِلَّا سَاعَةً مِنَ النَّهَارِ يَتَعَارَفُونَ بَيْنَهُمْ قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ
كَذَّبُوا بِلِقَاءِ اللّٰهِ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ (٤٥) وَاِمَّا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذِى نَعِدُهُمْ اَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ
فَاِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ اللّٰهُ شَهِيدٌ عَلٰى مَا يَفْعَلُونَ (٤٦) وَلِكُلِّ اُمَّةٍ رَسُولٌ فَاِذَا جَاءَ رَسُولُهُمْ
قُضِىَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ (٤٧)

45. Allah'ın onları, sanki günün ancak bir saati kadar kaldıklarını zanneder vaziyette yeniden diriltip toplayacağı gün aralarında birbirleriyle tanışırlar. Allah'ın huzuruna varmayı yalanlayanlar elbette zarara uğramışlardır. Zira onlar doğru yola gitmemişlerdi. 46. Eğer onları tehdit ettiğimiz azabın bir kısmını sana gösterirsek ya da seni vefat ettirirsek nihayet onların dönüşü de bizedir. Sonra, Allah onların yapmakta olduklarına da şahittir. 47. Her ümmetin bir peygamberi vardır. Peygamberleri geldiği zaman, aralarında adaletle hükmedilir ve onlara asla zulmedilmez.

[Her ümmetin bir peygamberi vardır.]: Hazreti Peygamber aleyhisselâm köpeklerin de ümmetlerden bir ümmet olduğunu ifade buyurmuştur. Varlıkta bulunan her şey bir ümmettir. Süt emen çocuktan bütün hayvanlara kadar bütün varlıklar ilâhî mükellefiyete tâbidir, kendi cinslerinden bir resûl onlara gönderilmiştir. Bu resûl bazen fark edilmez. Küçük çocuk büyüyüp mükellef olduğu zaman küçükken mükellef olduğunu fark edip hatırlamaz. Çünkü birtakım acılar yaşamıştır. Aynı şey hayvanlar için de geçerlidir. Zira Allah Teâlâ daha işin başında (resûl göndermeden) azap etmez, sadece karşılık olarak azap eder. Çünkü rahmet, azabın ancak temizleme maksadıyla karşılık olarak veril-

mesini gerektirir. Temizleme maksadı olmasaydı azap da vaki olmazdı. Böylece ilâhî risalet küçüğünden büyüğüne bütün ümmetleri kapsar. Kendilerine gönderilmiş bir uyarıcının dili ile gelen ilâhî hitabın kapsamı altında olmayan hiçbir ümmet yoktur. Bunun amacı ise, her bir ümmete yaratılış amacını öğretmek, Allah hakkı olarak yapmaları gereken şeyleri bildirmek, yaptıkları takdirde Allah katında âhiret diyarında alacakları ödülleri ve yapmadıkları takdirde dünya diyarında ve âhirette başlarına gelecek cezayı öğretmektir.

وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقٖينَ (٤٨) قُلْ لَٓا اَمْلِكُ لِنَفْسٖى ضَرًّا وَلَا نَفْعًا اِلَّا
مَا شَٓاءَ اللّٰهُ لِكُلِّ اُمَّةٍ اَجَلٌ اِذَا جَٓاءَ اَجَلُهُمْ فَلَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ (٤٩)

48. Onlar, “Eğer doğru söylüyorsanız bu vaat ne zaman yerine gelecek?” diyorlar. 49. De ki: “Ben kendime bile Allah’ın dilediğinden başka ne bir zarar ne de bir menfaat verme gücüne sahibim.” Her ümmetin bir eceli vardır. Ecelleri geldiği zaman artık ne bir saat geri kalırlar ne de ileri giderler.

Dünyadaki mahlûkat çeşitlerinin tamamı birer ümmet olup bunların başlangıçlarından sonlarına kadar süren birer ecelleri vardır.

[Ecelleri geldiği zaman]: Bu, ecel müddetinin sonudur. [Artık ne bir saat geri kalırlar ne de ileri giderler.]

قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ اَتٰيكُمْ عَذَابُهُ بَيَاتًا اَوْ نَهَارًا مَاذَا يَسْتَعْجِلُ مِنْهُ الْمُجْرِمُونَ (٥٠) اَثُمَّ اِذَا
مَا وَقَعَ اٰمَنْتُمْ بِهٖ آلْـٰٔنَ وَقَدْ كُنْتُمْ بِهٖ تَسْتَعْجِلُونَ (٥١) ثُمَّ قٖيلَ لِلَّذٖينَ ظَلَمُوا ذُوقُوا عَذَابَ
الْخُلْدِ هَلْ تُجْزَوْنَ اِلَّا بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ (٥٢) وَيَسْتَنْبِؤُنَكَ اَحَقٌّ هُوَ قُلْ اٖى وَرَبّٖٓى اِنَّهُ
لَحَقٌّ وَمَٓا اَنْتُمْ بِمُعْجِزٖينَ (٥٣) وَلَوْ اَنَّ لِكُلِّ نَفْسٍ ظَلَمَتْ مَا فِى الْاَرْضِ لَافْتَدَتْ بِهٖ
وَاَسَرُّوا النَّدَامَةَ لَمَّا رَاَوُا الْعَذَابَ وَقُضِىَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ (٥٤) اَلَٓا اِنَّ
لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اَلَٓا اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (٥٥) هُوَ
يُحْيٖ وَيُمٖيتُ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (٥٦)

50. De ki: “Allah’ın azabı size gece veya gündüz gelirse, ne yaparsınız? Suçlular niye bunda acele ediyorlar?” 51. Vuku bulduktan sonra mı O’na inanacaksınız? İnanmayanlar azabı görünce, “Şimdi miydi?” derler. “Elbette, siz onu acele istiyordunuz.” denir. 52. Haksızlık edenlere de: “Sürekli azabı tadın, ancak yaptığınıza karşılık ceza çekiyorsunuz.” denir.

53. "O gerçek midir?" diye senden sorarlar. De ki: "Evet, rabbim hakkı için o gerçektir, siz âciz kılamazsınız." 54. Zulmeden herkes yeryüzündeki bütün servete sahip olsa elbette onu feda eder. Ve azabı gördükleri zaman için için yanarlar. Aralarında adaletle hükmolunur ve onlara zulmedilmez. 55. Bilesiniz ki göklerde ve yerde olan her şey Allah'ındır. Yine bilesiniz ki Allah'ın vaadi haktır, fakat onların çoğu bilmez. 56. O hem diriltir hem de öldürür ve yalnız O'na döndürüleceksiniz.

Varlıkların hayatı tıpkı değişik mekânlara yayılan güneşin ışığının güneşten gelmesi gibi Hakk'ın *el-Hayy* isminden geldiği için, Hakk'a *el-Hayy* ismi verilir. Varlıklar sübût hallerinde de vücud hallerinde de Hakk'a gayb değillerdir. Bu iki halde de hayat onlara eşlik eder. Hak daima hayat verir ve öldürür. Ölüm aslında hayatın izâlesinden başka bir şey değildir. Ancak ölüm valinin görevden alınması ve bir başka valinin göreve tayin edilmesidir. Çünkü âlemin, fesada uğramaması için maslahatlarını muhafaza edecek bir vali olmaksızın bâki kalması mümkün değildir. Ölüm intikal ve azilden ibarettir. İman ve tahkik yoluyla bilmez misin ki, ölmüş olan kimseye sorular sorulur ve o da bunlara cevap verir. Oysa sen bu esnada onun hakkında "ölüdür" yargısında bulunursun. Kendisine soru sorulması ondan "ölü" ismini olumsuzlamaz. Eğer o ölüm halinde bile canlı olmasaydı kendisine soru sorulamazdı. Demek ki ölüm hayatın zıddı değildir. Hayat ile her şey tesbih eder. Ölüm de bir şey olduğuna göre o da tesbih eder. Ölüm dünya evinden âhiret evine intikal etmekten ibarettir. Hayatın izâlesinden ibaret değildir. Ancak Allah bizim gözlerimizi alıkoymuştur, bu yüzden biz ondaki hayatı idrak edemeyiz. Ölmüş olan kimse bu intikali gerçekleştirir, hayatı ise devam eder, sonlanmaz. İzale olan sadece vali, yani ruhtur, o da Allah'ın valilik süresince tedbir etmek, çekip çevirmekle görevlendirmiş olduğu bu beden mülkünden izâle olur. Bize göre ölmüş olan kimse kendisinin canlı olduğunu bilir. Senin ona "canlı değil" hükmünü vermenin sebebi, sadece gözünün gördüğüne göre düşünmen ve adına ölüm denen hadiseden önceki durumu ile yani hareket, konuşma, tasarruf gibi halleri mukayese etmendir. Oysa ölmüş olan kimse de aynı tasarrufu sürdürmektedir. Çünkü ölüm hususi bir şekilde gerçekleşen hususi bir intikaldir.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَتْكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَشِفَاءٌ لِمَا فِي الصُّدُورِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ (٥٧)

57. Ey insanlar! Size rabbinizden bir öğüt, gönüllerdekine bir şifa, müminler için bir hidayet ve rahmet gelmiştir.

Şifa hastalığın ortadan kalkması ve böylece rahatlığın var olmasıdır.

قُلْ بِفَضْلِ اللّٰهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذٰلِكَ فَلْيَفْرَحُواۜ هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ (٥٨)

58. De ki: "Ancak Allah'ın lütfu ve rahmetiyle, işte bunlarla sevinsinler. Bu, onların (dünya malı olarak) topladıklarından daha hayırlıdır."

[De ki: Ancak Allah'ın lütfu ve rahmetiyle]: Allah'ın lütuf ve rahmeti kesintisizdir, çünkü bu uygun karşılık kapsamının dışındadır.

[Rahmeti ile]: Allah'ın rahmeti herhangi bir mahalle ya da diyara mahsus değildir. Aksine o her şeyi kuşatmıştır. Rahmet diyarı varlık diyarıdır. İşte bununla sevinsinler, yani [Allah'ın lütfu ve rahmetiyle] sevinsinler. Çünkü her şeyin en nihayetinde Allah'ın rahmetine varacak olması mutlak ve umumidir. Bu, onların topladıklarından ve sevinç kaynağı bellediklerinden daha hayırlıdır. Aklı başında olan kimse bir şeyin yok olmasıyla değil, sabit durması ile sevinir. Allah da kullarına, kendi fazlı ve rahmeti ile sevinmelerini, toplamış oldukları mal ile sevinmemelerini emretmektedir. Çünkü insan toplamış olduğu malı dünyada bırakır, önüne katıp götüremez. Allah sana sevinmeyi ve fazlı emretmiştir, o halde sen de O'nun seni fazlının ve rahmetinin mahalli kılmasına karşılık O'na hamd et. O sana sevinmeyi emrettiği için sevin, böylece sevinme vazifesini eda etmenin meyvesini devşirirsin.

Tahkik

Bu âyeti tahkik eden kimsenin dünya hayatı boyunca ölünceye dek hüzün içerisinde olduğunu görürsün. Ona sevinci getirecek bir kapı açıldığında da kendisine açılan kapıdan dolayı üzerine terettüp eden şükür vazifesini düşünür, bu durumda hüznü o kapının açılmasından önceki haline göre daha da artar. Her kim hakkını tastamam vermeyi istediği bir makamda ise onun üzerinde hiçbir hak kalmayıncaya kadar sevinmesi mümkün değildir. Allah'ın fazlu rahmeti ile müjdelenmiş olan mükellefin üzerindeki bu muayyen hak da dünyada alacağı son nefesine kadar ortadan kalkmaz. Bu yüzden kul ancak dünyadan çıkarken sevinir, zira ancak bu mükellefiyet diyarı olan dünyadan ayrılış yolculuğuna çıktıktan sonra mükellefiyet üzerinden düşecektir.

قُلْ اَرَاَيْتُمْ مَا اَنْزَلَ اللّٰهُ لَكُمْ مِنْ رِزْقٍ فَجَعَلْتُمْ مِنْهُ حَرَامًا وَحَلَالًاۜ قُلْ آٰللّٰهُ اَذِنَ لَكُمْ اَمْ
عَلَى اللّٰهِ تَفْتَرُونَ ﴿٥٩﴾ وَمَا ظَنُّ الَّذٖينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ يَوْمَ الْقِيٰمَةِۜ اِنَّ اللّٰهَ لَذُو
فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٦٠﴾ وَمَا تَكُونُ فٖى شَاْنٍ وَمَا تَتْلُوا مِنْهُ
مِنْ قُرْاٰنٍ وَلَا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ اِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا اِذْ تُفٖيضُونَ فٖيهِۜ وَمَا يَعْزُبُ عَنْ
رَبِّكَ مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ فِى الْاَرْضِ وَلَا فِى السَّمَٓاءِ وَلَٓا اَصْغَرَ مِنْ ذٰلِكَ وَلَٓا اَكْبَرَ اِلَّا فٖى
كِتَابٍ مُبٖينٍ ﴿٦١﴾

59. De ki: "Allah'ın size indirdiği rızıktan bir kısmını helâl, bir kısmını da haram bulmanıza ne dersiniz?" De ki: "Allah mı size izin verdi, yoksa Allah'a iftira mı ediyorsunuz?" 60. Allah'a karşı yalan uyduranların kıyamet günü hakkındaki kanaatleri nedir? Şüphesiz Allah insanlara karşı lütuf sahibidir. Fakat onların çoğu şükretmezler. 61. Ne zaman sen bir işte bulunsan, ne zaman Kur'ân'dan bir şey okusan ve siz ne zaman bir iş yaparsanız, o işe daldığınız zaman biz mutlaka üstünüzde şahidizdir. Ne yerde ne gökte zerre ağırlığınca bir şey rabbinden uzak kalmaz. Bundan daha küçüğü ve daha büyüğü yoktur ki apaçık kitapta bulunmasın.

[Ne zaman sen bir işte bulunsan]: İş benim için değildir, çünkü benim varlığında görünür olan iş aslında Allah'a aittir. Bu da "O her gün bir iştedir." (Rahmân, 55/29) âyetinde ifade edilmiştir.

[Ne zaman Kur'ân'dan bir şey okusan ve siz ne zaman bir iş yaparsanız, o işe daldığınız zaman biz mutlaka üstünüzde şahidizdir.]: Allah bizde ve bizden yarattıklarına şahittir.

[Ne yerde ne gökte zerre ağırlığınca bir şey rabbinden uzak kalmaz], çünkü o her şeyi bilir ve görür.

[Bundan daha küçüğü ve daha büyüğü yoktur ki apaçık kitapta bulunmasın.]: Bu âyetin hakikatine varan kimse nefsi üzerinde ve rabbinin kalbine gönderdiği varidatın eserleri üzerinde daima gözetleyici olur, Allah'ın kullar arasında meşru hakların dengesine riayet eder. Kendi nefsine nasihat eden âlim, işlerinde Allah'ı unutmaz. Müşahede halinde Allah Teâlâ'yı murakabe de etmiş olur. Şeriatların indirildiğini bilen kimse Hakkın kendi nazarında ne hitap ettiğini anlar. Çünkü haller dünyada indirilen hükümleri gerektirir. Bu nedenle şeriatlar hal sahiplerine hitap etmiş olsa da hallere göre inmiştir.

أَلَٓا إِنَّ أَوْلِيَٓاءَ اللّٰهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَۚ (٦٢)

62. Bilesiniz ki, Allah'ın dostlarına korku yoktur; onlar üzülmeyeceklerdir de.

[Allah'ın dostlarına korku yoktur; onlar üzülmeyeceklerdir de.]: Allah bunun âhirette böyle olacağını söylememiştir. Allah dostu olan kimse kendi hali içerisinde rabbinden bir kanıt üzere olan kimsedir. Bu yüzden bu kimse Hakk'ın kendisine tasdik edeceği şekilde bildirdiği haberi ile, sonunun ne olacağını da bilir. Onun müjdesi hak, sözü ve hükmü doğrudur. Kat'iyet hâsıl olmuştur. Velîden maksat, kendisine Allah'tan müjde gelen kimsedir. Herhangi bir tevil götürmeyecek kadar açık bir ilâhî müjdeden sonra artık hangi korku ve hüzün kalabilir ki? İşte bu âyette Allah dostu (velî) derken kast edilen bu kimselerdir.

Bil ki nübüvvet Allah'ın bir ihtisası (tahsisi etmesi) olup, kullarından dilediğine bunu tahsis eder. Bu kapıyı nihayet kapatmış ve resûlü Hazreti Muhammed aleyhisselâm ile sonlandırmıştır. Velâyet ise kıyamet gününe kadar çalışıp elde edilmesi mümkün bir makamdır. Her kim onu elde etmek için çalışırsa, onun adına gerçekleşir. Fakat onu elde etmeye çalışmak da Allah'ın bir tahsisidir ve Allah onu rahmetiyle dilediği kullarına tahsis eder. Velîler, kulları üzerinde hakkın valileridir. Onların arasından seçilmiş büyükler vardır ve bunlara resûl ve nebîler denir. Daha aşağı mertebede olanlar için de velî adı devam eder. Öyleyse velîlik, hepsini bir araya getiren kapsayıcı ve genel felektir. Hazreti Peygamber aleyhisselâma "Ey Allah'ın peygamberi! Allah Teâlâ'nın haklarında 'Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyecek olanlardır' buyurduğu velîler kimlerdir?" diye sorulmuş, o da şöyle demiştir: "İnsanlar dünyanın zâhirine bakarken, onlar bâtınına bakanlardır. İnsanlar dünyanın hemen ortaya çıkan işleriyle ilgilenirken onlar sonrasıyla ilgilenenlerdir. Onlar kendilerini öldürmekten korktukları şeyi öldürenlerdir. Onlar bildiklerini geride bırakmışlardır. Kendilerini alıkoyup engellemek isteyen her şeyi bir kenara atmışlardır. Dünyada yüksek olan hiçbir şey onları aldatmamıştır. Dünya onların nezdinde bir değere sahip değildir. Evlerini harap etmişler, imar etmemişlerdir. Gönüllerinde dünya ölmüş, onu ihya etmemiş, aksine yıkmışlardır. Dünya ile âhiretlerini inşa etmişler, âhireti satın almışlardır. Onlar dünyayı satarak kendileri için bâki olanı satın almışlardır. Onlar dünya ehline, tehlikelerin musallat olduğu saralı hasta gibi bakarlar. Umduklarından başka bir güven ve sakındıklarından başka bir korku bulmazlar."[7]

---

7. Ebû Nuaym, *a.g.e.*, c. 1, s. 10; İbn Ebi'd-Dünyâ, *Kitâbu'l-Evliyâ*, s. 15; Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrut, h. 1413.

İncelik

Bil ki kul ubudiyetten (kulluktan) çıktığı ölçüde efendisine olan yakınlığı eksilir, çünkü kul, Rabbiyle isimlerinde çatışır, çatışmanın esası ise isimlenmedir. *el-Velî* ismi Allah'ın isimlerinden biridir. Kula düşen vazife, bu isme ilavede bulunmamaktır. Allah, insanların dillerini herhangi bir insan için "Allah'ın velîsi" diye konuşturup Allah'ın kendisine verdiği bir ismi ona verdiğini görürse, verenden bu ismi fail anlamında değil, mefûl anlamında duymalıdır. Böylece onda kulluk kokusunu duyar. Çünkü velî isminin geldiği *fâil* kalıbı, bazen *fa'îl* anlamında olabilir.[8] O halde kula düşen bu ismi bir başka kul hakkında mutlak olarak kullanmamaktır. Allah kullanmışsa, bu onun hakkı ve yetkisidir. İnsana kulluk yaraşır, asla Hakk'a nispet edilmeyecek olan "kulluk" isimleri yaraşır.

اَلَّذِينَ اٰمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَۜ (٦٣)

63. Onlar, iman edip de takvâya ermiş olanlardır.

İman ancak haberin işitilmesi ve akledilmesi neticesinde olur. Velâyetin kazanılmış olduğunu ve onun elde edilmesi için gösterilen çabanın ilâhî bir ihtisas olduğunu söylemiştik. Velîlerden bazıları sadaka, karz-ı hasen, sıla-i rahîm gibi fiillerle velâyet makamını elde ederler, kimi de Allah'ı murakabe etme, onun farz kıldıkları ile yetinmeyip teşvik ettikleri (mendup kıldıkları) konusunda da çok istekli ve gayretli olma gibi amellerle velâyet makamını elde ederler. Nitekim Hak Teâlâ "Kulum ban nafilelerle yakınlaşmayı sürdürür, nihayet ben onu severi. Onu sevdiğim zaman da onun işiten kulağı, gören gözü ve destekleyici eli olurum."[9] buyurmuştur. İnsanlardan bazıları ise Allah'ın vâcip ve farz kıldığı ibadetleri koşarcasına yapmak, emirlerini ve kelâmını asla tevil etmeden derhal yerine getirmek suretiyle velâyet makamını elde etmişlerdir.

لَهُمُ الْبُشْرٰى فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَفِي الْاٰخِرَةِۜ لَا تَبْدِيلَ لِكَلِمَاتِ اللّٰهِۜ ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُۜ (٦٤)

64. Dünya hayatında da âhirette de onlara müjde vardır. Allah'ın sözlerinde asla değişme yoktur. İşte bu, büyük kurtuluşun kendisidir.

---

8. Etken anlamı katan kalıp bazen edilgen anlam katan kalıp işlevi görebilir. (ç.n.)
9. Buhârî, Rikak, 38.

[Onlar, iman edip de takvâya ermiş olanlardır, dünya hayatında da âhirette de onlara müjde vardır]: Allah Teâlâ müjdeyi, iman ettikleri şeyi amele dönüştüren müminlere tahsis etmiştir. Hazreti Peygamber aleyhisselâma iman hakkında soru sorulduğu zaman şöyle buyurmuştur: "İman Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın resûlü olduğuna şahitlik etmek, namaz kılmak, zekât vermek, ramazan orucunu tutmak, ganimetin beşte birini vermektir." Bunun ardından Hazreti Peygamber aleyhisselâm sonra insanlara *ed-dübbâ*, *en-nekîr*, *el-hantem ve el-müzeffet'i* yasaklamış[10] ve "Bunları iyi muhafaza edin ve sizden sonrakilere de haber verin."[11] buyurmuştur. Böylece Hazret-i Peygamber aleyhisselâm imanı amellerle açıklamıştır ki burada Hak Teâlâ'nın "müminler" ifadesi ile kastettiği şey de budur. Yani tasdik etmeye ilave olarak amel işleyen kimselerdir. Çünkü Kur'ân'da müminlere müjde olarak geçen ifadelerde müminler kelimesine hep salih amel işleyenler ifadesi de bitişiktir. Örneğin "İman edenler ve takva sahibi olanlara dünyada da âhirette de müjde vardır." (Yûnus 10/63-64), "İman eden, hicret eden ve Allah yolunda canları ve malları ile cihad eden kimseler Allah katında en büyük dereceye sahiptirler ve bunlar kazançlı çıkacak olanlardır, Rableri onları müjdeler." (Tevbe 9/20-21) âyetlerinde bu kullanım vardır. Dolayısıyla Hak Teâlâ burada da sadece iman ettiği şeylerle amel eden kimseleri müjdelemiştir. O halde buradaki [Dünya hayatında da âhirette de onlara müjde vardır.] ifadesi bir karşılıktır, onların Hakk'ın davetine ibadetlerle icâbet etmiş olmaları nedeniyle kendilerine verilen müjdenin tekididir.

Yine [Dünya hayatında da âhirette de onlara müjde vardır.] ifadesindeki "dünya", umumidir. Saadet ehlinden âhirete intikal eden herkes dünyada bir tek nefeslik süre için bile olsa bu müjdeyi muhakkak alır. Bizler Allah'ın bildirmesi neticesinde bilmekteyiz ki dünya hayatında resûller, nebîler ve resûllerin kendilerine müjde bildirdiği belli kimseler mesutturlar. Hakk'ın müjdesine nesih müdahil olmaz. Müjdenin varlığı eğer açık bir nass ise o zaman onun varlığı insanı tuzaklardan emin kılar. Hazreti Peygamber aleyhisselâm bazı kimseleri cennetle müjdelemiş, bunlar bu müjdenin sonrasında uzun süre yaşamışlardır. Bu, son nefeste ölüm ile burun buruna gelmiş olan kimseye verilen müjdeden farklıdır. Yine Hak Teâlâ'nın "Hiçbir canlı yoktur ki O al-

---

10. Bunlar içerisinde şarap yapılan kaplardır. Muhtemelen içlerine şarap sinmiş olduğu ya da içine konulan içeceğin şıra halinde keskinleşeceği için ilk dönemde bunların kullanılması da yasaklanmıştır. Daha sonradan Hazreti Peygamber bunların kullanımını serbest bırakmıştır. Geniş bilgi için bk. İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, c. 1, s. 134, Beyrut, 1959. ç.n.
11. Buhârî, Menâkıb, 1; Müslim, Eşribe, 38.

nından tutacak olmasın. Elbet rabbim dosdoğru yol üzeredir." (Hûd, 11/56) âyeti de böyledir. Böylece Hakk'ın bize peygamberinin bildirdiği şeyi bildirmesi, dünya hayatında bizim için bir müjdedir. Ârifler için dünyada bir âhiret makamı söz konusudur, onlar keşif ve müşahede sahibidirler. Bu ikisi onlara ayne'l-yakîni verir, bu da ilmin en kâmil idrak ediliş halidir. Ayn ile hâsıl olan ilim lezzet veren mâlumatlar içerisinde en büyük lezzete sahiptir. Bunların âhirette hükümler, dünyada hisleri vardır. Âhirette "*mekâne*"leri, dünyada "*mekân*"ları vardır. Âhiret kabirden cennete kadardır, bu ikisi arasında âhiret menzilleri vardır. O sürekli bir nimettir. Müjde Allah'ın kelimelerinden olduğu için Allah Teâlâ [Allah'ın sözlerinde değişiklik olmaz.] buyurmuştur ki bu tıpkı "Benim katımda söz değiştirilmez." (Kâf, 50/29) âyeti ile aynıdır, yani "Bizim sözümüz birdir ve değişimi kabul etmez." mânasındadır.

وَلَا يَحْزُنْكَ قَوْلُهُمْ إِنَّ الْعِزَّةَ لِلّٰهِ جَمِيعًا هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (٦٥)

65. İnkârcıların sözleri seni üzmesin, çünkü bütün izzet Allah'ındır. O, işitir ve bilir.

Allah Teâlâ'nın izzeti, meselenin nefsü'l-emirde ne olduğuna dair ilmi elde etmeye mâni olur.

أَلَا إِنَّ لِلّٰهِ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَتَّبِعُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ شُرَكَاءَ
إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ (٦٦) هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الَّيْلَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ
وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا إِنَّ فِي ذٰلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ (٦٧)

66. İyi bilin ki göklerde ve yerde kim varsa hepsi Allah'ındır. Allah'ı bırakıp ortak koşanlar sadece zanna uyanlardır. Onlar ancak tahminde bulunuyorlar. 67. Size geceyi dinlenesiniz diye karanlık ve gündüzü çalışasınız diye aydınlık olarak yaratan Allah'tır. Kulak veren kimseler için bunlarda elbet âyetler vardır.

[Kulak veren kimseler için bunlarda elbet âyetler vardır.]: Bunlar "Allah'tan anlayan" (*ehl'ul-fehm ani'llâh*) kimselerdir. Âyetler işitme ve görmeye mahsustur; ya müşahede edilir ya haberle öğrenilir. İşitmelerinde tahkik ehli olan işitenlerin belirtisi, işitme yoluyla öğrendikleri ve kendilerini Allah'a yakınlaştıracak her bir amele boyun eğip teslim olmalarıdır. Bunlar da kulağa yöneltilen emir ve yasaklardır. Örneğin ilmi işitmek, zikir, Hak Teâlâ'ya övgü, güzel öğüt ve güzel sözü dinlemek bunlardandır. Yine bunun alâmetle-

rinden biri de gıybetten, dedikodudan, koğuculuktan, iftiradan, kötü sözden, Allah'ın âyetleri hakkında ileri geri konuşmaktan uzak durmaktır.

قَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ هُوَ الْغَنِيُّ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ اِنْ عِنْدَكُمْ
مِنْ سُلْطَانٍ بِهٰذَا اَتَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ (٦٨) قُلْ اِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ
الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ (٦٩) مَتَاعٌ فِي الدُّنْيَا ثُمَّ اِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ نُذِيقُهُمُ الْعَذَابَ الشَّدِيدَ
بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ (٧٠) وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَاَ نُوحٍ اِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ اِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكُمْ
مَقَامِي وَتَذْكِيرِي بِاٰيَاتِ اللّٰهِ فَعَلَى اللّٰهِ تَوَكَّلْتُ فَاَجْمِعُوا اَمْرَكُمْ وَشُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُنْ
اَمْرُكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً ثُمَّ اقْضُوا اِلَيَّ وَلَا تُنْظِرُونِ (٧١) فَاِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَمَا سَاَلْتُكُمْ مِنْ اَجْرٍ
اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلَى اللّٰهِ وَاُمِرْتُ اَنْ اَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ (٧٢)

68. "Allah çocuk edindi." dediler. Hâşâ! O müstağnidir; göklerde ve yerde olanlara sahiptir. Elinizde onun çocuk edindiğine dair bir delil yoktur, bilmediğiniz şeyi Allah'a karşı nasıl söylüyorsunuz? 69. De ki: "Allah'a karşı yalan uyduranlar, kurtuluşa erişemezler." 70. Onlar için dünyada bir müddet geçinme vardır, sonra dönüşleri bizedir. İnkârlarına karşılık onlara çetin azap tattıracağız. 71. Onlara Nûh'un haberini oku. Hani o kavmine demişti ki: "Ey kavmim! Eğer benim durmam ve Allah'ın âyetlerini hatırlatmam size ağır geldi ise ben yalnız Allah'a dayanıp güvenirim. Siz de ortaklarınızla beraber toplanıp yapacağınızı kararlaştırın. Sonra işiniz başınıza dert olmasın. Bundan sonra hükmü, bana uygulayın ve bana mühlet de vermeyin. 72. Eğer yüz çeviriyorsanız, zaten ben sizden bir ücret istemedim. Benim ecrim Allah'tan başkasına ait değildir ve bana Müslümanlardan olmam emredildi."

Bütün resûller -ki hepsinin kâmil olduğunda herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir- [Benim ecrim Allah'tan başkasına ait değildir.] demişlerdir. Makam muhakkak karşılığı verir. Allah'a davet makamı karşılığı gerektirir. Kavmini Allah'a davet eden bütün peygamberlere "De ki: Ben buna karşılık sizden bir ücret istemiyorum, benim karşılığım Allah'a aittir." (Şuarâ, 26/180) demeleri emredilmiş, böylece davetin karşılığında bir ücret olduğu ortaya konulmuştur. Ancak resûller bu ücreti davete muhatap olanlardan değil, Allah'tan talep edeler. Hatta Hazreti Peygamber aleyhisselâm bizden, bizi davet etmiş olmasına karşılık sadece yakınlarını sevmemizi istemiştir ki bu da Ehl-i beyt'i ve Hazreti Peygamber aleyhisselâmın akrabalarını sevmek, onun hatırına bu kimselere (bunlar kim olurlarsa olsunlar) ikramda bulunmaktır. Hazreti Pey-

gamber aleyhisselâm "Karşılığında ücret almanıza en layık olan şey Allah'ın kitabıdır."[12] buyurmuştur. Yine yılan sokmasına şifa olsun diye Fâtiha sûresinin okunduğu ve yaranın şifa bulduğunu anlatan hadiste Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Bana da ondan bir pay ayırın." demiş, yani bu iş karşılığında sahabenin almış olduğu koyundan bir pay istemiştir. Vaaz ve öğütleri ile Allah'ın kullarını davet eden insan eğer buna karşılık ücret alıyorsa, bu onun hakkıdır. Çünkü o bütün peygamberlerin şahitliği ile ücreti hak ettiği bildirilmiş olan bir işi yapmaktadır. Fakat eğer ücreti insanlardan talep etmeyip Allah'tan isterse buna da hakkı vardır. Resûllerin bu karşılığı insanlardan talep etmeyi terk edip Allah'tan talep etmiş olmalarının sebebi, Allah'ın onları bu tebliğ vazifesi ile görevlendirmiş olmasıdır. Bu durumda ücreti vermek davete muhatap olanlara değil, Allah'a düşer. Fâtiha sûresi ile rukye yapan sahabiler yılanın soktuğu kimseden ücret almışlardır, çünkü onları bu işte görevlendiren kişi odur. Bu nedenle de Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Bana da ondan bir pay ayırın." demiştir. Çünkü Hazreti Peygamber aleyhisselâm böylesi durumlarda rukyenin fayda edeceğini bildirmiştir.

Bil ki bu ücret ilâhî lütuf ücretidir, efendinin kölesine tayin ettiği bir ücrettir. Kulun efendisinin görevlendirdiği işleri yaptıktan sonra herhangi bir ücreti hak etmesi söz konusu olamaz, çünkü kul efendisinin mülküdür, malıdır. Ancak efendisi ona lütufta bulunur ve yaptığı işe karşılık bir ücret tayin edebilir. İşte sen, ücretli çalışan kişi suretinde bir kölesin, aldığın karşılık ücretlinin aldığı ücret değildir. Çünkü ücretli çalışan kimse, biri tarafından çalıştırılmış kimse demektir. Oysa efendi yabancı birini çalıştırmaz. Ancak yapılan iş ücreti gerektirir, fakat köle onu almaz, onu sadece işçi alır. Çalışan kuldur, ücretini Allah'tan alır. Burada kul ücreti alma konusunda ücret karşılığı çalışan kimseye benzetilmiştir, ama ücret karşılığı çalışma konusunda ondan ayrılır. (Bu konuda Hûd sûresinin 29. âyetinin tefsirine de bakınız.)

فَكَذَّبُوهُ فَنَجَّيْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ فِي الْفُلْكِ وَجَعَلْنَاهُمْ خَلَائِفَ وَأَغْرَقْنَا الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا
فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنْذَرِينَ (٧٣) ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِ رُسُلًا إِلَى قَوْمِهِمْ فَجَاءُوهُمْ
بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا بِهِ مِنْ قَبْلُ كَذَلِكَ نَطْبَعُ عَلَى قُلُوبِ الْمُعْتَدِينَ
(٧٤) ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسَى وَهَارُونَ إِلَى فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ بِآيَاتِنَا فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا
قَوْمًا مُجْرِمِينَ (٧٥) فَلَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا إِنَّ هَذَا لَسِحْرٌ مُبِينٌ (٧٦) قَالَ
مُوسَى أَتَقُولُونَ لِلْحَقِّ لَمَّا جَاءَكُمْ أَسِحْرٌ هَذَا وَلَا يُفْلِحُ السَّاحِرُونَ (٧٧) قَالُوا أَجِئْتَنَا

12. Buhârî, Tıb, 33.

لِتَلْفِتَنَا عَمَّا وَجَدْنَا عَلَيْهِ اٰبَٓاءَنَا وَتَكُونَ لَكُمَا الْكِبْرِيَٓاءُ فِي الْاَرْضِۜ وَمَا نَحْنُ لَكُمَا
بِمُؤْمِنِينَ (٧٨) وَقَالَ فِرْعَوْنُ ائْتُونِي بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ (٧٩) فَلَمَّا جَٓاءَ السَّحَرَةُ قَالَ لَهُمْ
مُوسٰٓى اَلْقُوا مَٓا اَنْتُمْ مُلْقُونَ (٨٠) فَلَمَّٓا اَلْقَوْا قَالَ مُوسٰى مَا جِئْتُمْ بِهِ السِّحْرُۜ اِنَّ اللّٰهَ
سَيُبْطِلُهُۜ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُصْلِحُ عَمَلَ الْمُفْسِدِينَ (٨١) وَيُحِقُّ اللّٰهُ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَلَوْ كَرِهَ
الْمُجْرِمُونَ (٨٢) فَمَٓا اٰمَنَ لِمُوسٰٓى اِلَّا ذُرِّيَّةٌ مِنْ قَوْمِهِ عَلٰى خَوْفٍ مِنْ فِرْعَوْنَ وَمَلَائِهِمْ اَنْ
يَفْتِنَهُمْۜ وَاِنَّ فِرْعَوْنَ لَعَالٍ فِي الْاَرْضِۚ وَاِنَّهُ لَمِنَ الْمُسْرِفِينَ (٨٣) وَقَالَ مُوسٰى يَا قَوْمِ اِنْ
كُنْتُمْ اٰمَنْتُمْ بِاللّٰهِ فَعَلَيْهِ تَوَكَّلُوٓا اِنْ كُنْتُمْ مُسْلِمِينَ (٨٤) فَقَالُوا عَلَى اللّٰهِ تَوَكَّلْنَاۚ رَبَّنَا لَا
تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَۙ (٨٥) وَنَجِّنَا بِرَحْمَتِكَ مِنَ الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ (٨٦) وَاَوْحَيْنَٓا
اِلٰى مُوسٰى وَاَخِيهِ اَنْ تَبَوَّاٰ لِقَوْمِكُمَا بِمِصْرَ بُيُوتًا وَاجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَۜ
وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ (٨٧) وَقَالَ مُوسٰى رَبَّنَٓا اِنَّكَ اٰتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَمَلَاَهُ زِينَةً وَاَمْوَالًا فِي الْحَيٰوةِ
الدُّنْيَاۙ رَبَّنَا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِكَۚ رَبَّنَا اطْمِسْ عَلٰٓى اَمْوَالِهِمْ وَاشْدُدْ عَلٰى قُلُوبِهِمْ فَلَا
يُؤْمِنُوا حَتّٰى يَرَوُا الْعَذَابَ الْاَلِيمَ (٨٨) قَالَ قَدْ اُجِيبَتْ دَعْوَتُكُمَا فَاسْتَقِيمَا وَلَا تَتَّبِعَٓانِّ
سَبِيلَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ (٨٩) وَجَاوَزْنَا بِبَنٓي اِسْرَٓائِيلَ الْبَحْرَ فَاَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ وَجُنُودُهُ
بَغْيًا وَعَدْوًاۜ حَتّٰٓى اِذَٓا اَدْرَكَهُ الْغَرَقُۙ قَالَ اٰمَنْتُ اَنَّهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا الَّذٓي اٰمَنَتْ بِهِ بَنُٓوا
اِسْرَٓائِيلَ وَاَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ (٩٠)

73. Yine de onu yalanladılar, biz de hem onu hem de onunla beraber gemide bulunanları kurtardık ve onları halifeler kıldık; âyetlerimizi yalanlayanları da boğduk. Bak ki uyarılanların sonu nasıl oldu! 74. Sonra onun arkasından birçok peygamberi kendi toplumlarına gönderdik. Onlara mucizeler getirdiler. Fakat onlar daha önce yalanladıkları şeye inanacak değillerdi. İşte haddi aşanların kalplerini biz böyle mühürleriz. 75. Sonra onların ardından da Firavun ve toplumuna Mûsâ ile Hârûn'u mucizelerimizle gönderdik, fakat onlar kibirlendiler ve günahkâr bir toplum oldular. 76. Katımızdan onlara hak gelince: "Bu elbette apaçık bir sihirdir." dediler. 77. Mûsâ: "Size hak geldiğinde onun için mi dersiniz? Bu bir sihir midir? Halbuki sihirbazlar iflâh olmazlar." dedi. 78. Onlar dediler ki: "Babalarımızı üzerinde bulduğumuz bizi döndüresin ve yeryüzünde ululuk sizin ikinizin olsun diye mi bize geldin? Halbuki biz size inanacak değiliz." 79. Firavun dedi ki: "Bilgili bütün sihirbazları bana getirin!" 80. Sihirbazlar gelince Mûsâ onlara: "Atacağınızı atın." dedi. 81.

Onlar atınca, Mûsâ dedi ki: "Sizin getirdiğiniz sihirdir. Allah onu boşa çıkaracaktır. Çünkü Allah bozguncuların işini düzeltmez. 82. Allah kendi sözleriyle gerçeği ispat eder, suçlular hoşlanmasalar bile." 83. Firavun ve kavminin kendilerine işkence etmesinden korkuya düştükleri için kavminden bir gurup gençten başka kimse Mûsâ'ya iman etmedi. Çünkü Firavun yeryüzünde büyüklük taslayan ve haddi aşanlardan idi. 84. Mûsâ dedi ki: "Ey kavmim! Eğer Allah'a inandıysanız ve O'na teslim olduysanız sadece O'na güvenip dayanın." 85. Onlar: "Biz Allah'a güvendik. Ey rabbimiz, bizi o zalim kavmin fitnesine düşürme! 86. Ve bizi rahmetinle o kâfirler topluluğundan kurtar!" 87. Biz de Mûsâ ve kardeşine: "Kavminiz için Mısır'da evler hazırlayın ve evlerinizi namaz kılınacak yerler yapın, namazlarınızı da dosdoğru kılın. Müminleri müjdele!" diye vahyettik. 88. Mûsâ: "Rabbimiz! Doğrusu sen Firavun'a ve erkânına ziynetler ve dünya hayatında mallar verdin. Rabbimiz! Senin yolundan şaşırtmaları için mi? Rabbimiz! Mallarını yok et, kalplerini sık; çünkü onlar can yakıcı azabı görmedikçe inanmazlar." dedi. 89. Allah: "İkinizin duası kabul olundu. Dürüst hareket edin; bilmeyenlerin yoluna asla uymayın." dedi. 90. İsrailoğullarını denizden geçirdik, Firavun ve askerleri haksızlık ve düşmanlıkla peşlerine düştüler. Firavun boğulacağı anda: "İsrailoğullarının inandığına iman ettim, artık ben O'na teslim olanlardanım." dedi.

Firavun hakkı öğrenmiş ve Mûsâ aleyhisselâm hakkında "Size gönderilmiş olan bu resûlünüz mecnundur." (Şûrâ, 26/27) sözünde Mûsâ aleyhisselâmın gönderilmiş bir resûl olduğunu kabul etmiştir. Çünkü Mûsâ aleyhisselâm kendiliğinden gelmemiş, başkasına davet etmiştir. Ama Firavun'da bu hamur, bâki kalmış, tıynetinin hamuru bununla yoğrulmuştu. Bu tıynetin ve hamurun etkisi ancak "İsrailoğullarının inandığına iman ettim." dediğinde ortaya çıkmıştı. O bu noktada [Allah'a inandım] dememiştir, çünkü böylelikle kuşku ve belirsizliği ortadan kaldırmak istemiştir. Zira orada bulunanlar, İsrailoğullarının başka bir ilâha değil, sadece Mûsâ'nın ve Hârûn'un katından kendilerine gönderildiği ilâha inandıklarını biliyorlardı. Dolaysıyla Firavun eğer "Allah'a iman ettim." demiş olsaydı, daha önce kavminin kendinden başka ilâhları olmadığını iddia etmiş olduğu için insanlar "Firavun Mûsâ'nın getirdiğine değil, kendi ilâhlığına şahitlik etti." diyeceklerdi. Benzer şekilde Allah Teâlâ da kendi ilâhlığına şahitlik yapmıştır. İşte, Firavun böyle diyerek bu belirsizliği kaldırmıştır. Cebrâîl aleyhisselâm ise ulûhiyet mertebesi hakkındaki gayreti nedeniyle deniz suyunu alıp Firavun'un ağzına doldurarak onu öldürmek istemiş, tevhidi telaffuz etmesini engellemek istemiş, onunla mücadele etmişti. Bununla birlikte Cebrâîl, onun Allah'tan başka ilâh olmadığını bildiğini de biliyordu.

Firavun bu mücadelede öne geçmişti, çünkü diliyle tevhid kelimesini söylemiştir. Nitekim Allah Teâlâ yüce kitabında ondan bu şekilde haber vermektedir. Burada Firavun ism-i mevsûl ifadesi olan "*ellezî*" (ki o) edatını kullanmış, böylece dinleyenlerin zihninde (yukarında sözü edilen) karışıklığın oluşmasını engellemek istemiştir. Bu Kur'ân'daki on ikinci tevhiddir. Bu, yardım dileme ve kavuşma tevhididir. Çünkü bu tevhidde "*ellezî*" ism-i mevsûlü zikredilmiştir. İşte bu, (ism-i) mevsûl edatıyla betimlenen imandır ve "*innehu*" ifadesindeki zamirin önünde kullanılmış, böylece zamirin ona işaret etmesi sağlanmıştır. Böylece bu tevhid hüviyet tevhidine katılmıştır. Daha sonra da (Firavun) sözünü tamamlamış ve [Artık ben O'na teslim olanlardanım.] demiştir. Bu onun Hakk'a yönelik hitabıdır, çünkü Allah Teâlâ'nın kendisini gördüğünü ve işittiğini bilmektedir. Firavun bu sözü, kendisine boyun eğilen ilâhın hiç kimseye boyun eğmeyeceğini bildiği için söylemiştir. Ayrıca Firavun, bu davranışıyla vaktiyle kavminin içerisinde iddia ettiği şeyden (ilâhlık iddiasından) vazgeçtiğini öğrenmelerini sağlamıştır. Bilindiği üzere zamanında onların içinde kendisinin "En üstün rab" olduğunu iddia etmişti. Onun durumu Allah'a kalmıştır. Çünkü o sıkıntıyı gördüğünde iman etmişti. Böyle bir imanın fayda verip de dünya azabının kendisinden kaldırıldığı kimseler, sadece Yûnus aleyhisselâmın kavmi idi. Fakat bu iman, âhiret azabına ulaşmamıştır. Sonra Allah Teâlâ Firavun'un imanını doğrulamış ve bu meyanda şöyle buyurmuştur:

آٰلْـٰٔنَ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَكُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ (٩١)

91. O'na: "Şimdi mi inandın? Daha önce baş kaldırmış ve bozgunculuk etmiştin." dendi.

Hak Teâlâ Firavun'a [Şimdi mi inandın?] diyerek onun muhakkak bir bilgi ile inanmış olduğunu bildirmiş, olumlamıştır. Doğrusunu Allah bilir. Her ne kadar burada farklı ihtimaller varsa da bu ifade, Firavun'un imanındaki samimiyetini gösterir. Zira eğer o samimi olmasaydı Hak Teâlâ tıpkı iman ettiklerini söyleyen bedevîler hakkında "Bedevîler iman ettik dediler. De ki: 'İman etmediniz. Müslüman olduk deyin, iman kalplerinize henüz girmemiştir.'" (Hucurât, 49/14) demiş olduğu gibi, onun hakkında da buna benzer bir şey söylerdi. Demek ki Allah Teâlâ Firavun'un imanına şahitlik etmiştir. Bir kimsenin tevhidindeki doğruluğuna Allah şahitlik ederse muhakkak onu imanı nedeniyle ödüllendirir. Firavun, iman ettikten sonra isyankâr olmamıştır. Eğer kalbi temiz ise Allah da onun imanını kabul etmiştir. Kâfir, Müslüman olunca, boy abdesti alması gerekir. Firavun'un boğulması da onun için bir boy abdesti ve temizlik yerine geçmiştir. Allah onun canını [âhiret ve dünya ce-

zası, ibreti olarak] almış ve bunu Allah'tan korkanlar için bir ibret yapmıştır. Firavun'un imanı, can çekişen kimsenin imanı gibi değildir. Çünkü can çekişen kimse öleceğinden kesin olarak emindir. Oysa boğulma böyle değildir, çünkü Firavun, müminler için denizin çekilmiş olduğunu görmüş, imanları nedeniyle böyle olduğunu anlamış, kendisinin de kesin olarak öleceğini düşünmemişti. Tam aksine hayatta kalacağına dair düşüncesi daha baskındı. Bu yüzden onun hali ölmek üzere olan kimsenin hali ile aynı değildir. Bu nedenle de [Şimdi tevbe ettim.] demiştir. Firavun kâfir olarak ölenlerden de değildir. Durumu Allah'a kalmıştır.

فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلْفَكَ اٰيَةً وَاِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ عَنْ اٰيَاتِنَا لَغَافِلُونَ (٩٢)

92. "Senden sonrakilere bir ibret teşkil etmesi için bugün sadece senin cesedini kurtaracağız." dedik. Doğrusu insanların çoğu âyetlerimizden habersizdir.

Firavun'un hanedanının hükmü kendisinin hükmünden farklıydı, çünkü kendisi Mûsâ aleyhisselâmın doğruluğunu biliyor, zâhirde Mûsâ aleyhisselâma gösterdiği tepkinin Allah katında hükmünün ne olacağını ve bâtında Mûsâ aleyhisselâmın davetine inanmasının Allah katındaki hükmünün ne olacağını da biliyordu. Onun bâtınında yerleşmiş olan imanının zuhur etmesi Allah katında hususi bir zamana ve özel bir hale tahsis edilmişti ve ancak o zaman gerçekleşebilirdi. Zamanı ve hali gelince de imanını ızhar etti. Bir âyet olarak kavmi boğuldu. İmanını ızhar ettiği esnada kavminin değil de sadece kendisinin beden olarak kurtulmuş olması da bir mucize idi. Allah Teâlâ'nın bu hususta [Bugün sadece senin cesedini kurtaracağız.] demiş olması kullarına olan rahmetinin bir parçasıdır, çünkü bu ifade, "Kavminin değil, sadece senin cesedini kurtaracağız." anlamına gelir.

[Senden sonrakilere bir ibret teşkil etmesi için]: Yani Allah'a iman edenler için bir alâmet kılacağız. Allah'ın bedeni ile, yani zâhiren kurtardığı kimseler için ibret olacak. Çünkü onun bâtını zaten şirkten korunmuş idi. Zira ilim en güçlü engeldir. Bu yüzden Allah onunla hanedanını boğulma konusunda ortak kıldı ama hükümde ayırt etti, onları sonrakiler için bir misal haline getirdi, Firavun'u ise kurtularak Allah'a dönen kimse olmakla tahsis etti. Hak Teâlâ Firavun'a kınayıcı bir dille hitap etmiş ve ona [Şimdi mi inandın?] buyurmuş, yani "Bildiğin şeyi şimdi mi ızhar ediyorsun?" demiştir. [Daha önce baş kaldırmış ve bozgunculuk etmiştin.] Bu Firavun için bir müjde ifadesidir

ve Hak Teâlâ'nın bunu bize bildirmesindeki maksat bizim de günahlarımıza rağmen onun rahmetinden ümidi kesmememizi sağlamaktır. Sonra da [Bugün sadece senin cesedini kurtaracağız.] buyurmuştur. Bu müjdeyi ona ruhunu kabzetmeden önce vermiştir.

[Senden sonrakilere bir ibret teşkil etmesi için]: Yani senden sonrakiler için kurtuluş vesilesi olasın diye. Yani senden sonrakiler de senin bu söylediğini söylerlerse tıpkı senin gibi kurtulurlar. Âyette Firavun için âhiret azabının kalkmadığına ve imanını kabul edilmediğine delâlet eden herhangi bir şey yoktur. Aksine âyette sadece Yûnus kavminden başka, dünya hayatında iman ederek dünyevi azaptan kurtulan kimsenin olmadığını bildirilmektedir. Zira [Bugün sadece senin cesedini kurtaracağız.] ifadesi azabın onun sadece zâhirine taalluk edeceği anlamına gelir. Nitekim onun azaptan kurtuluşu insanlara gösterilmiştir. Boğulma hadisesinin başlangıcı bir azaptır, böylece onun için ölüm, hiçbir günahın karışmadığı hâlis bir şahitlik olmuş, en faziletli amel, yani imanı telaffuz etme ameli ile son nefesini vermiş, ruhu kabz edilmiştir. Bütün bunlar insanların Allah'ın rahmetinden ümit kesmemeleri içindir. Amellerin nasıl sonlandığı önemlidir. Allah'a olan imanı Firavun'un içinde hep dolaşıp durmuştur. Gönüllü olarak iman ettikten sonra da yaşamamış, ruhu kabz edilmiştir. İman ettiği için eceli ertelenmemiştir. Bunun sebebi ise eski ulûhiyet iddiasına tekrar dönmemesini sağlamaktır. Sonra Hak Teâlâ'nın bu kıssanın sonunda [İnsanlardan çoğu âyetlerimizden gaflet içerisindedir.] buyurmuştur. Yani senin kurtuluşun bir kurtuluş alâmeti olarak ızhar edilmiştir, ama insanların çoğu bu âyetten, alâmetten gafildirler ve müminle hakkında bedbahtlık hükmü verirler. Hak Teâlâ'nın [Firavun onları ateşe sürükledi.] ifadesi ise kendisinin de onlarla birlikte ateşe girdiğine açıkça delâlet etmez. Aksine Allah Teâlâ [Firavun hanedanını ateşe sokun.] demiş, ama [Firavunu ve hanedanını ateşe sokun.] dememiştir. Allah'ın rahmeti, darda kalan kimsenin imanını kabul etmezlik yapmayacak kadar geniştir. Firavun'un boğulma anından daha büyük darlık anı var mıdır ki? Allah Teâlâ "Darda kalınca dua edene icâbet eden ve darlığı, sıkıntıyı gideren kimdir?" (Neml, 27/62) buyurmakta, darda kalan kimsenin dua etmesi halinde ona icâbet edileceğini ve sıkıntısının giderileceğini ifade buyurmaktadır. Bu kişi hâlis bir şekilde Allah'a iman etmiştir. Ârızî hallerden yahut tam da bu halde ulaşmış olduğu bu ihlâs ve samimiyet hali ile arasında engellerin girmesinden endişe ettiği için de dünya hayatında bâki kalma (hayatta kalmak) için dua etmemiştir. Böylece bu boğulma hadisesi [âhiret ve dünya cezası, ibreti] kılınmıştır. Onun azabı tuzlu suyun kendisini boğmasından öte değildir. Ruhunun teslim alınması en güzel şekilde olmuştur. Âyetlerin lafızlarının zâhirinden çıkan mâna bu-

dur. Bu [İşte bunda Allah'tan korkan kimse için ibret vardır.] âyetinin de anlamıdır, yani onun âhiret ve dünya için ibret olmasında böyle bir ibret vardır. Âyette "dünya"dan önce "âhiret"in zikredilmiş olmasının sebebi, boğulma azabının aslında âhiret cezası olduğunun bilinmesini sağlamaktır, bu nedenle önce zikredilmiştir. Bu da çok büyük bir ihsandır.

وَلَقَدْ بَوَّأْنَا بَنِي إِسْرَاءِيلَ مُبَوَّأَ صِدْقٍ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ فَمَا اخْتَلَفُوا حَتَّى جَاءَهُمُ
الْعِلْمُ إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ (٩٣) فَإِنْ كُنْتَ فِي
شَكٍّ مِمَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ فَاسْأَلِ الَّذِينَ يَقْرَؤُنَ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكَ لَقَدْ جَاءَكَ الْحَقُّ مِنْ
رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ (٩٤)

93. And olsun ki, İsrailoğullarını iyi bir yere yerleştirdik, onlara temiz rızıklar verdik, kendilerine bir bilgi gelene kadar ayrılığa düşmediler. 94. Sana indirdiğimizden şüphede isen, senden önce indirdiğimiz kitapları okuyanlara sor. And olsun ki, sana rabbinden gerçek gelmiştir, sakın şüphelenenlerden olma.

Hazreti Peygamber aleyhisselâmın şüphe içinde olmadığı mâlumdur. Burada ümmetinden şüphe içinde olanlar kast edilmiştir. Hitap ona yönelik olsa da maksat ümmetidir. Bu tıpkı "kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla" deyişindeki gibi bir durumdur.

وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللّٰهِ فَتَكُونَ مِنَ الْخَاسِرِينَ (٩٥) إِنَّ الَّذِينَ حَقَّتْ
عَلَيْهِمْ كَلِمَتُ رَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ (٩٦) وَلَوْ جَاءَتْهُمْ كُلُّ آيَةٍ حَتَّى يَرَوُا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ (٩٧)
فَلَوْلَا كَانَتْ قَرْيَةٌ آمَنَتْ فَنَفَعَهَا إِيمَانُهَا إِلَّا قَوْمَ يُونُسَ لَمَّا آمَنُوا كَشَفْنَا عَنْهُمْ عَذَابَ
الْخِزْيِ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَمَتَّعْنَاهُمْ إِلَى حِينٍ (٩٨)

95. Allah'ın âyetlerini yalanlayanlardan da olma, yoksa kaybedenlerden olursun. 96. Doğrusu aleyhlerinde rabbinin hükmü gerçekleşmiş olanlar imana gelmezler, 97. Onlara bütün mucizeler hep birden gelse, yine de o acıklı azabı görünceye kadar inanmazlar. 98. Yûnus'un kavmi müstesna, herhangi bir ülke halkı, keşke iman etse de bu imanları kendilerine fayda verseydi! Yûnus'un kavmi iman edince, kendilerinden dünya hayatındaki rüsvalık azabını kaldırdık ve onları bir süre faydalandırdık.

İnsan fıtrat üzere doğar, bu da Rabb'in var olduğunu ve bizim rabbimiz olduğunu, bizim onun kulları olduğumuzu bilmektir. İnsanın ruhu kabz edil-

diğinde muhakkak perdesi açılır. Muhakkak iman eder ve muhakkak iman etmiş olarak haşredilir. Ancak Allah Teâlâ "Azabımızı gördüklerinde artık imanları onlara fayda vermedi." (Mü'min, 40/85) buyurmuştur. Çünkü onlar sırf başlarına gelen azabı defetmek için iman etmişlerdir. Fakat bu tutum onlardan azabı defetmemiş, Allah onları cezalandırmıştır. Ancak bu imanın onlara âhirette fayda vermeyeceğini de bildirmemiştir. Nitekim [Yûnus'un kavmi müstesna, herhangi bir ülke halkı, keşke iman etse de bu imanları kendilerine fayda verseydi! Yûnus'un kavmi iman edince, kendilerinden dünya hayatındaki rüsvalık azabını kaldırdık.] âyeti de bunu teyit eder. İşte bu, [Onlara imanları fayda etmedi] ifadesinin anlamıdır, zira bu, "Onlara imanları, Yûnus kavmine sağladığı faydayı sağlamadı, dünya azabını onlardan savmadı." anlamına gelir. Yani âhiret azabından söz edilmemiştir. Bununla beraber Allah Teâlâ kendi hadlerini, cezalarını kullarını dilediği şekilde ve dilediği zaman uygular. Böylece insanların her iki diyarda nimetten nimete ya da azaptan azaba veya azaptan nimete intikal etmeleri bizim tarafımızdan bilinmeyen sürelere göre cereyan etmektedir. Allah bize bunu bildirmemiştir. Ama biz yine de "miktarı elli bin sene olan bir günde" (Meâric, 70/4) âyetinden yola çıkarak bu sürenin cezaların uygulanacağı müddeti ifade ettiğini düşünebiliriz.

Bu âyet Yûnus aleyhisselâmın Allah tarafından sevildiğine delâlet etmektedir. Çünkü sırf onun hatırına kavmine, daha önce başka bir kavme tanınmayan bir hak tanınmıştır. Neticede Allah'ın Yûnus aleyhisselâmın kavmine bu muameleyi yapmasının, yani üzerlerine gelen azabın inişini gördükten sonra iman etmelerinden dolayı üzerlerinden azabı kaldırmış olmasının sebebi budur. Böylece Allah Yûnus aleyhisselâmı, ümmetine olan bu rahmeti ile razı etmiş ve kavminin imanı kendilerine fayda etmiştir. Ancak Allah bunu ondan önce hiçbir kavme yapmamıştır. Sonra Allah onlara belli bir süre daha yaşam vermiş, azabı gördüklerinde çektikleri acıya mukabil olarak bir süre daha nimetler içinde yaşama hakkı tanımıştır. Yûnus aleyhisselâmın kavminin başına azap çöktüğü zaman onlar için durum o kadar şiddetli ve zor bir hale gelmiştir ki azabın görüldüğü an âdeta bir sene kadar, hatta daha uzun gelmiştir. Allah da onlara bu süre miktarınca nimet içinde yaşama süresi tanımış, böylece onlar dünya hayatının nimetleri içinde uzun zaman kalmışlar, bu süre içinde herhangi bir sıkıntı yaşamamışlardır. Bir görüşe göre onların nimetlerden faydalanmalarının sona ereceği zaman kıyamet günüdür. Doğrusunu Allah bilir.

وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَآمَنَ مَنْ فِي الْأَرْضِ كُلُّهُمْ جَمِيعًاۜ أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتّٰى يَكُونُوا
مُؤْمِنِينَ (٩٩) وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تُؤْمِنَ إِلَّا بِإِذْنِ اللّٰهِۜ وَيَجْعَلُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا

يَعْقِلُونَ (١٠٠) قُلِ انْظُرُوا مَاذَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا تُغْنِي الْاٰيَاتُ وَالنُّذُرُ عَنْ
قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ (١٠١) فَهَلْ يَنْتَظِرُونَ اِلَّا مِثْلَ اَيَّامِ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِهِمْ قُلْ فَانْتَظِرُوا
اِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ (١٠٢) ثُمَّ نُنَجِّي رُسُلَنَا وَالَّذِينَ اٰمَنُوا كَذٰلِكَ حَقًّا عَلَيْنَا نُنْجِ
الْمُؤْمِنِينَ (١٠٣) قُلْ يَا اَيُّهَا النَّاسُ اِنْ كُنْتُمْ فِي شَكٍّ مِنْ دِينِي فَلَا اَعْبُدُ الَّذِينَ تَعْبُدُونَ
مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلٰكِنْ اَعْبُدُ اللّٰهَ الَّذِي يَتَوَفّٰيكُمْ وَاُمِرْتُ اَنْ اَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ (١٠٤) وَاَنْ
اَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ (١٠٥) وَلَا تَدْعُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا
يَنْفَعُكَ وَلَا يَضُرُّكَ فَاِنْ فَعَلْتَ فَاِنَّكَ اِذًا مِنَ الظَّالِمِينَ (١٠٦) وَاِنْ يَمْسَسْكَ اللّٰهُ بِضُرٍّ
فَلَا كَاشِفَ لَهُ اِلَّا هُوَ وَاِنْ يُرِدْكَ بِخَيْرٍ فَلَا رَادَّ لِفَضْلِهِ يُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ
وَهُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ (١٠٧) قُلْ يَا اَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنِ اهْتَدٰى
فَاِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَاِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَمَا اَنَا عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ (١٠٨) وَاتَّبِعْ
مَا يُوحٰى اِلَيْكَ وَاصْبِرْ حَتّٰى يَحْكُمَ اللّٰهُ وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ (١٠٩)

99. Rabbin dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi inanırdı. Öyle iken insanları inanmaya sen mi zorlayacaksın? 100. Allah'ın izni olmadıkça hiç kimse inanamaz. O, aklını kullanmayanları pislik içinde bırakır. 101. "Göklerde ve yerde neler var, bir bakın." de. İnanmayacak bir millete âyetler ve uyarmalar fayda vermez. 102. Kendilerinden önce geçenlerin başlarına gelen olaylardan başka bir şey mi bekliyorlar? "Bekleyin, ben de sizinle beraber beklemekteyim." de. 103. Sonra Biz, peygamberlerimizi ve inananları böylece kurtarırız, inananları (verdiğimiz söz gereğince) kurtarmamız bize haktır. 104. De ki: "Ey insanlar! Benim dinimden şüphede iseniz bilin ki ben Allah'tan başka taptıklarınıza tapmam. Ancak, sizi öldürecek olan Allah'a kulluk ederim. İnananlardan olmak bana emredildi." 105. Bir de tevhid inancı içinde hak dine yönel ve sakın müşriklerden olma! 106. Allah'ı bırakıp da sana fayda veya zarar vermeyecek şeylere tapma. Eğer bunu yaparsan, o takdirde sen mutlaka zalimlerden olursun. 107. Allah sana bir sıkıntı verirse, onu O'ndan başkası gideremez. Sana bir iyilik dilerse O'nun nimetini engelleyecek yoktur. O'nu kullarından dilediğine verir. O, bağışlayandır, merhametlidir. 108. De ki: "Ey insanlar! Rabbinizden size gerçek gelmiştir. Doğru yola giren ancak kendisi için girmiş ve sapıtan da kendi zararına olarak sapıtmıştır. Ben sizin üzerinize vekil değilim." 109. Sana vahyedilene uy; Allah hükmünü verene kadar sabret. O, hüküm verenlerin en iyisidir.

HÛD SÛRESİ

Bismillâhirrahmânirrahîm

Hazreti Peygamber Aleyhisselâm “Hûd sûresi ve içerisinde istikametten söz edilen diğer sûreler beni yaşlandırdı.”[1] buyurmuştur. Çünkü bu sûrede hem o hem de bütün müminler istikamet üzere olmakla emrolunmuşlardır ki bu konuda hüküm emrin değil, ilâhî ilmindir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm çok fazla yaşlanıp saçı başı ağarmış değildir, sadece biraz saçı beyazlamıştır, farklı yerlerde yirmiyi geçmeyen beyaz saç tüyü çıkmıştır; çünkü o, işi olduğu hal üzere bilmektedir.

الٓرٰ كِتَابٌ اُحْكِمَتْ اٰيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَكٖيمٍ خَبٖيرٍۙ (١)

1. Elif, lâm, râ. Bu, hikmet sahibi ve her şeyden haberdar olan Allah tarafından âyetleri sağlamlaştırılmış, sonra da ayrıntılı olarak açıklanmış (muhkem kılınmış, sonra tafsil edilmiş) bir kitaptır.

Hak Teâlâ buna benzer bir başka âyette “Bu, Rahmân ve Rahîm olandan indirilmedir, âyetleri Arapça bir Kur’ân olarak tafsil edilmiş bir kitaptır.” (Fussilet, 44/3) buyurmuştur. Âyetlerin muhkem kılınması ve tafsil edilmesini ancak Allah’ın kendisine hikmet ve fasl-ı hitab vermiş olduğu kimseler bilir. Hik-

1. San‘ânî, *a.g.e.*, c. 3, s. 368.

met sahibi ve her şeyden haberdar olanın (*el-Hakîm* ve *el-Habîr*'in) inayet ehline verdiği hikmet, mevcudat ve mâlumatın (var olan ve bilinen şeylerin) ve işlerin mertebeleriyle varlıklara ve bilinenlere ait hakkı bilmeleridir. Söz konusu hak, ilâhî bir verişle her şeye yaratılışını vermek demektir. Hakk'ın her şeye yaratılışını vermiş olması, bizim de her yaratılmışa hakkını vermemizi gerektirir. Biz de bilkuvve olarak her varlığın sınırları itibariyle hak etmiş olduğu şeyi bilir, sonra âyetleri bilfiil tafsil ederiz. Bunları hikmet sahibi ve her şeyden haberdar olanın bize verdiği şekilde -anlayanlar için- tafsil eder, işleri menzillerine indirir, hakları sahiplerine veririz. Onların mertebelerini ihlal etmeyiz. Demek ki âyetlerin tafsili ve delillerin açıklanması, kendilerini bu şartla mekânlarına yerleştirdiğinde, *el-Mufassıl* ilâhî isminden kaynaklanır. Çünkü tafsil eden herkes hikmet sahibi değildir, bu da onun hikmet verildiğine ve âyetlerin hükümlerini ve O'nun varlıklara (yani ilâhî kitaba), âleme ve âyetlere yönelik rahmetini bildiğini gösterir ki bu da onu indiren Rahmân ve Rahîm'i bilmek demektir. İşin sonu, önünün bilinmesinden ibarettir. Önü ise Rahmân ve Rahîm'dir. Buradan bilginin mertebeleri olduğu kadar nihayette (âlemin), yolda yorulmalar, meşakkat ve güçlükler ortaya çıkacak olsa de en nihayetin mutlak rahmete ulaşacağı öğrenilir. Bu yönüyle insanların bir kısmına rahmet ve rahatlık, ulaşmış olduğu menzile girmesiyle erişir. Onlar cennetliklerdir. Bir kısmında ise -mizacına göre- yolun güçlükleri, meşakkati ve sıkıntıları kalır. Böyle bir insan bazen hastalanır, belli bir süre hastalığa maruz kalır. Sonra hastalığı gider ve rahatlar. Bunlar cehennem ehlidir, yoksa onlar cehennemden çıkıp cennete ulaşacak değillerdir. Ateş onlara hataları ölçüsünde dokunacaktır. Bununla birlikte Allah onları cehennemde bir şekilde öldürür. Çünkü onlar için ateş imar edecekleri ve ehliyle birlikte yerleşecekleri bir menzil değildir. Ateş o kimseler için bir yolcunun yolu esnasında konaklayacağı konaklardandır. Nihayette ehli olduğu menziline ulaşır. İşte hikmet sahibi ve her şeyden haberdar olanın kendilerine hikmet ve fasl-ı hitab verilmiş olanlara (ki bunlar da hususen resûller ve vârislerden başkası değildir) bahşettiği hikmet ve tafsilin anlamı budur.

أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللّٰهَ إِنَّنِي لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ (٢) وَأَنِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ
يُمَتِّعْكُمْ مَتَاعًا حَسَنًا إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى وَيُؤْتِ كُلَّ ذِي فَضْلٍ فَضْلَهُ وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنِّي
أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ كَبِيرٍ (٣)

2. Allah'tan başkasına kul olmayın! Ben size O'nun tarafından müjdelemek ve uyarmak için gönderilmiş bir peygamberim! 3. Bir de rabbinizin mağfiretini isteyin, sonra O'na tevbe edin ki sizi muayyen bir zamana

kadar güzel bir şekilde yaşatsın ve her fazilet sahibine, mükâfatını versin. Eğer yüz çevirirseniz, haberiniz olsun ki ben sizin için büyük bir günün azabından korkarım!

Allah Teâlâ Hazreti Muhammed aleyhisselâma ve bütün resûllere, bizlere "Ben sizin için büyük bir günün azabından korkarım." (Ahkâf, 46/21) demelerini emretmiştir. Bizim için kendimizden gayrı korku yoktur, çünkü amellerimiz bize döndürülecektir.

إِلَى اللّٰهِ مَرْجِعُكُمْ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (٤)

4. Dönüşünüz yalnız Allah'adır. O, her şeye kadirdir.

[Dönüşünüz yalnız Allah'adır]: Yani dönüş günü hepinizin dönüşü O'nadır. [O, her şeye kadirdir.]

أَلَا إِنَّهُمْ يَثْنُونَ صُدُورَهُمْ لِيَسْتَخْفُوا مِنْهُ أَلَا حِينَ يَسْتَغْشُونَ ثِيَابَهُمْ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ
وَمَا يُعْلِنُونَ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ (٥) وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِى الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللّٰهِ رِزْقُهَا
وَيَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا وَمُسْتَوْدَعَهَا كُلٌّ فِى كِتَابٍ مُبِينٍ (٦)

5. Bilin ki onlar Kur'ân okunurken gizlenmek için iki büklüm olurlar. Bilin ki elbiselerine büründüklerinde bile Allah onların gizlediklerini ve açığa vurduklarını bilir. Çünkü O, kalblerde olanı bilendir. 6. Yeryüzünde yaşayan bütün canlıların rızkı ancak Allah'a aittir. O, canlıları babaların sulbünde kararlaşmış ve anaların rahminde kararlaşmakta iken de bilir. Her şey apaçık bir kitaptadır.

Allah Teâlâ kâfir olsun mümin olsun, canlı olması itibariyle her insana eşit muamele yapıp hepsine rızık verdiğini bildirmiştir. Ancak ona bunun ne zaman ve nereden olacağını söylememiştir. Yani zamanı ve sebebi belirlememiş ama hiçbir nefsin rızkını tamamlamadan ölmeyeceğini bildirmiştir. Bu nedenle kimi insanlar beşer oluşları nedeniyle, kayıpların acısından ve sabırsızlıktan ötürü ıstıraplar çekmişlerdir. Çünkü insan alışılagelen rızık sebebini kaybedince ya da böyle sebebi elde edince rızkının bitip bitmediğini, ecelinin gelip gelmediğini bilemez. Eğer ecelinin gelmiş olduğunu bilecek olsa bu sefer ölüm nedeniyle ıstıraba düşecektir. Aksine Allah'ın ilminde henüz rızkı tükenmemiş ise o zaman sebepler ortadan kalktığı için, rızkın ne zaman kendisine geleceğini bilmemesi nedeniyle ıstırap çeker. Çünkü Allah Teâlâ'nın hikmeti

gereği, sebeplerin sonuçlara bağlanmış olduğunu bilir, sürenin uzamasından ve olası açlığın acısından korkar. Bütün bunlar kişinin nefsinin zayıflığından, imanının sıkıntılı olmasından ve sebeplere dayanıp itimat etmesinden kaynaklanır. Nitekim bu durumdaki kimse, Hak Teâlâ "Göğün ve yerin rabbine and olsun ki sizler nasıl konuşuyorsanız, bu da aynı şekilde haktır." (Zâriyât, 51/23) âyetinde kullarına rızık konusunda yemin ederek vaatte bulunmuş olmasına rağmen, Hakk'ın bu vaadini tasdik etme konusunda ıstırap çeker.

وَهُوَ الَّذ۪ي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ ف۪ي سِتَّةِ اَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ لِيَبْلُوَكُمْ اَيُّكُمْ
اَحْسَنُ عَمَلاً وَلَئِنْ قُلْتَ اِنَّكُمْ مَبْعُوثُونَ مِنْ بَعْدِ الْمَوْتِ لَيَقُولَنَّ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا اِنْ هٰذَا
اِلَّا سِحْرٌ مُب۪ينٌ (٧)

7. Arşı su üzerinde iken, hanginizin daha güzel işi işleyeceğini ortaya koymak için, gökleri ve yeri altı günde yaratan O'dur. And olsun ki "Siz gerçekten, ölümden sonra dirileceksiniz." desen, inkâr edenler: "Bu, apaçık bir sihirden başka bir şey değildir." derler.

Hak Teâlâ [O'nun arşı] buyurmaktadır. Bu arş hüviyetin arşıdır, Allah bunu hüviyete izafe etmiştir. Bu, hayat arşıdır, sizde hayatı izhar etmiştir. Hayat feleği isimlerin ismi ve öncüsüdür. Onunla hepsi "su üzerinde"dir.

Birinci vecih

Buradaki *'alâ* (üzerinde) harfi aslında *fî* (içinde) mânasındadır, yani nasıl ki insan su içerisinde ve sudan yaratıldı ise O'nun arşı da su içindedir. Çünkü su bütün varlıkların aslıdır. Bu ilâhî hayat arşıdır. Allah her şeyi sudan yaratmıştır. Allah'tan başka her şey de canlıdır. Çünkü Allah dışındaki şeylerin hepsi Allah'ı hamd ile tesbih ederler. Tesbihi de ancak canlı olan yapabilir. Burada arş, mülkten ibarettir. Bu vücudî bir harftir, mânası ise "Mülk suda mevcuttur." şeklindedir. Yani onun aynının zuhur etmesinin asıl kaynağı sudur. O mülk için bir heyula mesabesindedir, onda Allah'ın mülkü olan âlem zuhur etmiştir.

İkinci vecih

Korunmuş levh-i mahfûza en yüce kalemin yazmış olduğu ilk isim "Ey Muhammed! Ben senin mülkün olan âlemi senin için yaratmayı irade ettim."

ifadesidir. Böylece Allah su cevherini yaratmış, onu *izzet-i ahmâ* perdesinin ötesinde yaratmıştır. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Benimle birlikte 'amâda hiçbir şey yok iken ben ne isem O idim." Sonra beyazlık ve yuvarlaklıkta bir cevher gibi olan donuk bir şey yaratmış, ona bilkuvve olarak cisimleri ve arazlar tevdi etmiş, ardından arşı yaratmıştır. Sonra Rahmân ismi ona istivâ etmiştir. Sonra kürsî dikmiş ve iki ayak ona sarkmıştır. Celâl gözü ile bu cevhere bakmış, o da hayâsından erimiş, cüzleri dağılmış ve su olup akmıştır. Gök ve yerin varlığından önce O'nun arşı işte bu su üzerindedir. O esnada varlıkta sadece istivâ, istivâ eden ve istivâ edilenin hakikati bulunmaktadır. Derken Hak Teâlâ nefesi göndermiş, nefes suyu dalgalandırıp köpüklendirmiş. Arş sahiline vurduğu zaman ise *hamd* ve *mahmûd* hamdinin sesi ile seslenmiş, dizler titremiş ve ona "Ben Ahmed'im." demiştir. Su utanmış ve gerisin geri dönmüş, köpüğünü sahile bırakmıştır. İşte o, bu suyun ta kendisidir. Eşyanın çoğunu ihtiva eder. Hak Teâlâ bu köpükten yeri yaratmış, daireví şekilde, içerisi düz ve geniş olarak inşa etmiş, sonra yerin yarılması esnasında, ateşin sarmalından duhânı yaratmış, onunla yüce gökleri birbirinden ayırt etmiş, onları nurların mahalli, mele-i alânın menzilleri kılmış, onu aydınlatan yıldızlarını ışıklandırmış, yeri süslediği bitki ve çiçekleri var etmiştir.

[Hanginizin daha güzel işi işleyeceğini ortaya koymak için]: Bizzat hayatın varlığından önce arş su üzerinde olduğu için Allah Teâlâ her şeyi sudan yaratmıştır. Su hayatın ve her canlının aslı olduğu için su üzerine konulan arş ile ölüm ve hayatın imtihan için yaratılmış olmasını birlikte ifade etmiş ve [Arşı su üzerinde iken, hanginizin daha güzel işi işleyeceğini ortaya koymak için] buyurmuştur. "Ortaya koymak için" ifadesi, "denemek için" anlamındadır. Bir başka yerde, "Sizi imtihan etmek için ölümü ve hayatı yarattı." buyurmuştur. Dolayısıyla hayat a'yânlar için, ölüm nispetler içindir. Ruhun cisimde zuhuru o cismin hayatıdır, cisimden ayrılması ise ondan hayatın ayrılmasıdır ki bu da ölümdür. İmtihan bir fitnedir. İblis'in hakiki ilâhî vaziyetlerden başka şeye nazarı olmamıştır. Nitekim o böylece hayalde benzerlerini ikame etmiş ve onların bu ilâhî hakikatlerin aynısı olduğunu düşünmüştür ki bu şekilde bakanlar ona aldanırlar. Nitekim İbnu's-Sayyâd'a da aynısını yapmıştır. İblis kendi arşının da su üzerinde olduğunu bildiği için insanların bu konuda kafasını karıştırmak istemiştir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm İbnu's-Sayyâd'a "Ne görüyorsun?" diye sorduğu zaman o, "Derya üzerinde bir arş görüyorum." demiş, Hazreti Peygamber aleyhisselâm da "İşte bu, İblis'in arşıdır." buyurmuştur. Çünkü Allah Teâlâ İblis'e, insanın hayaline hâkimiyet kurma gücü vermiştir. Böylece Âdemoğullarına hayaller gördürebilir. Kâfire bunu küfründe sabit durması için gösterir, mümine ise onu imanından dön-

dürmek için gösterir. Onlar içerisinde İblis'e konum itibariyle en yakın olanı, en ağır imtihana tâbi olanıdır. Perişanlıktan Allah'a sığınırız. Burada Hak Teâlâ'nın [hanginizin daha güzel işi işleyeceğini ortaya koymak için] ifadesi mükellefiyeti işaret eder. Hak Teâlâ kullarını seçmek, ayırt etmek için imtihanı var etmiştir. Nimet içerisinde yerleştirilmiş imtihan olduğu gibi imtihan içerisine yerleştirilmiş nimet de vardır. Ölüm ve hayat bunun örneğidir. Müminler ihsan ile hareket edip kârlı çıkarlar, kâfiler ise ihsan ile hareket etmeyip hüsrana uğrarlar.

İşaret

Canlıların hayatı su iledir; çünkü suda canlılığın, hayat vermenin sırrı vardır. Allah her canlıyı sudan yaratmıştır, O'nun arşı da istivâ öncesinde su üzerindedir. Sonra ona istivâ etmiş, kuşattığını kendisine izafe etmiştir; çünkü o mürekkep ve basit her şeyi kuşatır; veciz, orta ya da uzun her şeyi bilir. Rahmân ismi ona istivâ eder, hükmü insü cinni kapsar. [And olsun ki, "Siz gerçekten, ölümden sonra dirileceksiniz." desen inkâr edenler: "Bu, apaçık bir sihirden başka bir şey değildir." derler.]

وَلَئِنْ اَخَّرْنَا عَنْهُمُ الْعَذَابَ اِلٰٓى اُمَّةٍ مَعْدُودَةٍ لَيَقُولُنَّ مَا يَحْبِسُهُ اَلَا يَوْمَ يَأْتِيهِمْ لَيْسَ
مَصْرُوفًا عَنْهُمْ وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ (٨) وَلَئِنْ اَذَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً ثُمَّ
نَزَعْنَاهَا مِنْهُ اِنَّهُ لَيَؤُسٌ كَفُورٌ (٩) وَلَئِنْ اَذَقْنَاهُ نَعْمَٓاءَ بَعْدَ ضَرَّٓاءَ مَسَّتْهُ لَيَقُولَنَّ ذَهَبَ
السَّيِّـَٔاتُ عَنِّي اِنَّهُ لَفَرِحٌ فَخُورٌ (١٠) اِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ اُولٰٓئِكَ لَهُمْ
مَغْفِرَةٌ وَاَجْرٌ كَبِيرٌ (١١) فَلَعَلَّكَ تَارِكٌ بَعْضَ مَا يُوحٰٓى اِلَيْكَ وَضَٓائِقٌ بِهِ صَدْرُكَ اَنْ يَقُولُوا
لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْهِ كَنْزٌ اَوْ جَٓاءَ مَعَهُ مَلَكٌ اِنَّمَٓا اَنْتَ نَذِيرٌ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ (١٢)
اَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰيهُ قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوَرٍ مِثْلِهِ مُفْتَرَيَاتٍ وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ
اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (١٣)

8. And olsun ki onların azabını sayılı bir süreye kadar ertelesek, "Onu alıkoyan nedir?" derler. Bilin ki onlara azap geldiği gün, artık geri çevrilmez; alaya aldıkları şey onları mahvedecektir. 9. And olsun ki insana nimetimizi tattırır, sonra onu ondan çekip alırsak o şüphesiz umutsuz bir nanköre döner. 10. Başına gelen sıkıntıdan sonra, ona bir nimet tattırırsak "Musibetler başımdan gitti." der; doğrusu o, şımarıp böbür-

lenen biridir. 11. Bunların dışında, sabredip iyi işler işleyen kimseler, işte onlara mağfiret ve büyük ecir vardır. 12. Şimdi belki de sen, onların "Ona bir hazine indirilse veya beraberinde bir melek gelse ya!" demeleri yüzünden için sıkılarak, sana vahyolunanın bir kısmını terk edecek olursun. Fakat sen, ancak bir uyarıcısın. Allah ise her şeye vekildir. 13. Yoksa "Onu kendisi uydurdu." mu diyorlar? De ki: "Öyle ise haydi onun gibi uydurma on sûre getirin ve Allah'tan başka gücünüzün yettiğini de çağırın, eğer doğru söylüyorsanız bunu yapın."

Kur'ân'ın sûreleri onun menzilleridir. Âyetleri de delilleridir. Onlardan kelimeler vardır, kelimeler onun sûretidir. Harfleri ise cevher ve incileridir. Harf, "gözünü sakınan" diye nitelenmiş olanların zarfıdır. Kelâm içerisinde kelimeler, çadırlarda saklı tutulanlar gibidir. Öyleyse işaretlerin anlamını, ibarelerin delâletini idrak etmekten âciz kalma. İcâz ancak Kur'ân'ın mecazdan münezzeh olmasıyla gerçekleşmiştir. Kur'ân'ın bütünü doğrudur ve her kelimenin gösterdiği haktır. Onun durumunda bir belirsizlik de yoktur. Bununla birlikte bir sûrenin benzeri olan sûrenin getirilmesini talepte bir güçlük ve sıkıntı ortaya çıkar. Her bir resûl ancak kendi kavminin diliyle gönderilmiştir. Bunu dikkatlice düşünmelisin. Menzil mekân, menzile ise ayn ile ilgilidir. *Emir* ve *şe'n*, mekânet ve mekândadır. Nâzil olan, sureti itibariyle kendi menzilinde ve menzilesindedir.

فَاِلَّمْ يَسْتَجِيبُوا لَكُمْ فَاعْلَمُوا اَنَّمَا اُنْزِلَ بِعِلْمِ اللّٰهِ وَاَنْ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ فَهَلْ اَنْتُمْ
مُسْلِمُونَ (١٤)

14. Eğer bunun üzerine size cevap veremedilerse artık bilin ki o ancak Allah'ın ilmiyle indirilmiştir ve O'ndan başka ilâh yoktur. Nasıl artık teslim ediyor, İslâm'ı kabul ediyorsunuz, değil mi?

[Eğer bunun üzerine size cevap veremedilerse], yani kendilerine çağrı yapılanlar size, yani çağrı yapanlara cevap veremedilerse; [artık bilin ki, o ancak Allah'ın ilmiyle indirilmiştir ve O'ndan başka ilâh yoktur], yani nasıl onun ancak Allah'ın ilmi ile indiğini biliyorsanız aynı şekilde O'ndan başka ilâh olmadığını da bilin. [Nasıl artık teslim ediyor, İslâm'ı kabul ediyorsunuz, değil mi?] Nitekim onlar da teslim olmuşlardır. Eğer bu son ifade doğrudan soru olarak düşünülürse, o zaman bütün bu ifadeler, söz konusu çağrıyı yapacak olanlara yönelik hitaptır. Eğer tıpkı "İnsanın üzerinden uzun bir zaman geçmedi mi?!" (İnsân 76/1) âyetinde olduğu gibi buradaki soru hal karinesi ile birlikte düşünülüp soru anlamından çıkarılırsa, bu durumda hitap söz konu-

su çağrıyı yapanlara yönelik değildir. Tabii burada "Kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla." şeklinde bir durum da söz konusu olabilir. Böyle bir üslup kullanmanın hikmeti ise yüz çevirmeye yüz çevirme ile karşılık vermektir, çünkü onlar davetçinin davetinden yüz çevirmişlerdir. Allah da buna karşılık onlardan hitap formu itibariyle yüz çevirmiştir. Dolayısıyla hitap başkasına yöneltilmiş, ama onlara işittirilmek istenmiştir.

Âyette geçen [artık bilin ki] ifadesinde geçen "bilme"nin faydası kişinin şöyle demesidir: Allah Teâlâ bazı kimselerin iman etmeyecek olduklarını bildiği için onlara hitap etmek faydasız hale gelmiştir. Çünkü bu durumda onlara hitap abes olacaktır. Ancak Allah onlara şu hususu bildirmektedir: Davet hitabının Allah'ın ezelî ilminde iman etmeyecekleri biliniyor olan kimselere indirilmesi (yöneltilmesi), bunun ancak ezelî ilâhî ilimdeki takdirin neticesi olarak gerçekleşir ve bu hitabın indirilmesi kaçınılmazdır. Allah nasıl ulûhiyetinde tek ise emrinde de tektir. İndirilen şey ister nüfuz etsin ister etmesin, her hâlükârda Allah'ın ilmi ile indirilmiştir.

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا نُوَفِّ اِلَيْهِمْ اَعْمَالَهُمْ فِيهَا وَهُمْ فِيهَا لَا يُبْخَسُونَ (١٥)

15. Dünya hayatını ve güzelliklerini isteyenlere, orada işlediklerinin karşılığını tastamam veririz; onlar orada bir eksikliğe de uğratılmazlar.

Bil ki dünya hayatı dünya nimetlerinden başka bir şey değildir. Kim bunlardan birini kaçırırsa ona bu nimetler tastamam verilmiş olmaz. Allah Teâlâ'nın buradaki [ona tastamam veririz] ifadesi bunu anlatır. Burada Allah Teâlâ kendisini, herkese amelinin karşılığını irade ettiği zamanda verecek olmakla nitelemiştir. Onun burada zikrettiği şey amellerin karşılığının tastamam verilecek olmasından başka bir şey değildir.

[Onlar orada bir eksikliğe de uğratılmazlar]: Yani Allah onların herhangi bir şeyini eksiltmez. Kişinin istediği şey dünya hayatı ise onun ameli boşa çıkmış demektir. Bu durumda âhirette ona cennetten ya da dünyada kendisine tastamam verilen amellerin neticesi olan nimetlerden hiçbir payı olmaz. Kul dünyayı isteyenlerden ise ve Allah ona bu konuda tek bir nefes dahi eksik vermişse o zaman o kimse Allah'ın işlediklerini tastamam verdiği kimselerden sayılmaz. Çünkü bu durumda Allah onu dünya hayatında irade ettiği şeye taalluk eden her şeye imkân sahibi kılmamış, demektir. Bir sinek kanadından yoldaki tökezlemeye kadar her şeyde bu durum söz konusu mudur? Âyet her iki ihtimali de içermektedir. Buna göre kim dünya hayatını isterse aslında imkânsız olanı istemiştir. Eğer bu isteğinin gerçekleşmesi söz konusu

olursa o zaman bu irade kendi tabiatına uygun bir şekilde gerçekleşmiş demektir. Zira Allah Teâlâ hiç kimsenin dilediği şeyi eksik bırakmayacağını ifade etmiştir. İrade edilen şey ne olursa olsun fark etmez. Ancak elbette irade edilen her şeyin gerçekleşmesi söz konusu değildir. Diğer ihtimal ise şöyledir: Örneğin bir kimse sivrisinek ısırmasından ya da biraz daha büyük bir şeyden bir acı çekse bu durumda eğer mümin ise âhirette bunun karşılığında sevabını alacaktır. Dünya hayatını isteyen kimseye ise bu sevabı, Allah dünya hayatında çabucak verecektir. Eğer kişi âhiret diyarına iman etmiyor ise Allah ona bu amelin karşılığı olan şeyi dünya hayatında tastamam verir. Mümin olan kimseye ise amel nimetini, mükellefiyet noktasında sabır nimetini verir. Allah hiç kimseye dünya hayatını halis muhlis bir şekilde vermez. Böyle bir şey vâki değildir. Eğer vâki olacak olsaydı, o kişi insanların en mesut olanı olurdu. Çünkü insanın dünya hayatındaki irade ettiği şeylerden biri de Allah'ın vereceği müjdelere nail olmak ve kurtuluşa ermek olacaktır. Kişi mümin değilse, bu noktada şarta konu olan, şarttaki umumilik gibi genel olarak vuku bulmaz.

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ لَيْسَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ إِلَّا النَّارُ وَحَبِطَ مَا صَنَعُوا فِيهَا وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا
يَعْمَلُونَ (١٦) أَفَمَنْ كَانَ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّهِ وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِنْهُ وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَىٰ
إِمَامًا وَرَحْمَةً أُولَٰئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ مِنَ الْأَحْزَابِ فَالنَّارُ مَوْعِدُهُ فَلَا تَكُ فِي
مِرْيَةٍ مِنْهُ إِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ (١٧)

16. İşte onlar, âhirette kendileri için ateşten başka hiçbir şeyleri olmayan kimselerdir; (dünyada) yaptıkları da boşa gitmiştir; yapmakta oldukları şeyler (zaten) bâtıldır. **17.** Rabbinden açık bir delil üzerinde olan, O'nun tarafından bir şahidin izlediği, ayrıca kendisinden önce bir rehber ve rahmet olarak Mûsâ'nın kitabı bulunan kimse onlara benzer mi? İşte bunlar, ona iman ederler. Gruplardan her kim ona küfrederse, artık onun varacağı yer ateştir, sakın bunda şüpheye düşme; çünkü bu, rabbinden bir gerçektir. Ne var ki insanların çoğu imana gelmezler.

Bil ki Allah'ın insanlar nezindeki kanıtları iki kısımdır: Birincisi, gerçek kanıttır (beyyine). Bu kanıt, [rabbinden açık bir delil üzerinde olan] âyetinde belirtilmiştir. Burada "rabbinden" ifadesi, "rabbinden, onun kendi nefsinde" anlamına gelmektedir. Bazen bir insan için beyyine ve açık kanıt, onun adına başkasına yerleştirilir. Böyle birinin söz konusu kanıtı kabul etmesi veya etmemesi mümkündür. Kabul eden taklit yoluyla kabul etmiş ise kanıt, onun adına açık kanıt değildir ve kendisine yarar sağlamaz. Taklit peygamberlerin Al-

lah'tan getirdikleri hükümlerde olabilir ama peygamberin doğruluğunu gösteren kanıtlarda ve delillerde olmaz. Kişi bu delili taklit ederek kabul etmemişse, rabbinden bir delile sahip olarak onu kabul etmiştir. Rabbinden sahip olduğu delil ise söz konusu delilin peygamberlik iddiasında bulunanın iddiasının doğruluğuna açık bir delil ve mûcize olmasıdır.

Bil ki Hakk'ın katından sana ait bir beyyine ve delil olarak bildirdiği şey, Hak'tan senin kalbine gelen bir yolcu ve elçidir. Bu elçi, gaybın gizliliğinden ve ilâhî hitap mertebesinden sana tahsis edilmiştir ve Hak onun "kendi katından" olduğunu bildirmiştir. Her kim rabbinden bir kanıt üzere ise o artık mesuttur ve onun için işkâl ortadan kalkmıştır. Onun sahip olduğu kanıtın "onun için" bir kanıt olması da icap eder.

[O'nun tarafından bir şahidin izlediği]: Şahit, müşahede esnasında müşahede edilen şeyin suretinin nefiste bulunmasıdır. Bu suret, görmenin verdiğinden başka bir şeyi verir. Çünkü görmeyi görülen hakkındaki herhangi bir bilgi öncelemezken müşahedeyi görülen hakkında bir bilgi önceler. İşte bu, akideler diye isimlendirilen şeydir. Bu nedenle müşahede de inkâr ve ikrar gerçekleşir. Görmede ise ancak ikrar söz konusudur, inkâr yoktur. "Şahit" diye isimlendirilmesi, görülen şeyin inanılan şeyin doğruluğuna tanıklık ve şahitlik etmesinden kaynaklanır. Öyleyse her müşahede görme (*r'uyet*) iken, her görme müşahede değildir. Bu âyetin çeşitli yorumları vardır ve hepsini Allah kastetmiştir. Böylelikle kul, Allah Teâlâ'nın kendisinden veya kendisiyle irade ettiği şey hakkında, açık bir keşif sahibi olur. Bu ise ancak ilâhî bildirimle ve gerçekleşmesinden önce bir şeyi bildirmekle gerçekleşir. Onu izleyen şahit Allah'ın onun için keşfettiği uygun nefsler olabileceği gibi sahip olduğu kanıtın doğruluğuna delâlet eden herhangi bir şahit de olabilir. Çünkü kul ilâhî isimlerden herhangi biri ile ahlaklandıkça onun halinin şahidi, hal şahitlerinin doğru ya da yanlış olduğuna dair şehadet eder. Kişiden talep edilen işlerin herhangi birinde kişi kendisini saadete götürecek muvaffakiyete sahip ise şahidi onun iddiasını yalanlar veya tasdik eder. Hal şahitleri iki türlüdür. Birinci türdekiler iddia sahibinin zatında bulunur, ikinci türdekiler ise başkasında bulunmakla beraber iddia sahibinin iddiası ile bitişik olur. Birinci türdekilere örnek yüzün sararması, utanmadan kaynaklanan kızarma, hükümlerde Allah'a itiraz etmeyi terk etme, rıza ve kaza makamında olduğunu iddia eden kimsenin musibetlere maruz kaldığı zaman sabır göstermesi, mutlak anlamda kaderin cereyanına teslimiyet göstermesi gibi örnekler sayılabilir. İkinci türdeki şahitler ise kişinin kendisi sustuğu halde durumu ile herhangi bir varlığın ayrılmış olduğunu ifade etmesi şeklindedir. Kişideki şahit onun Hazreti Peygamber aleyhisselâmın bizler için getirmiş olduğu şeriatına sada-

kat ile tâbi olduğuna dair şahitlik olabilir. Yani kişinin bu şeriatın hiçbir hususunu ihlal etmediğine, Allah'ın haram kıldıklarını helâl saymak yahut helâl kıldıklarını haram saymak gibi herhangi bir muhalefet sergilemediğine dair şahitlik olabilir. Nitekim Allah'ın bazı kulları vardır ki bunlar imanları üzere amel etmiş, her hallerinde Allah'ı tasdik etmişlerdir, Allah da onların basiret gözlerini açmıştır. Onlara sırlarında tecelli etmiştir. Böylece onlar Allah'ı müşahede ile bilmişlerdir. Dolayısıyla onlar bu bilgilerinde bir basiret, kanıt ve şahit üzeredirler. Bu şahit onlara gönderilmiş olan resûldür. Zira Allah Teâlâ resûlleri ümmetlerinin lehlerine ve aleyhlerine şahit kılmıştır. Bu konumdaki mümin, rabbi kendisine tecelli ettiği vakit O'ndan bir kanıt üzere olmakla beraber Allah'tan bir şahit, yani resûl de bunu takip eder ve müşahedesinde ona bir ayna tutup, "İşte sana getirdiğim bu şey O'nun katındandır." der. Kişi basireti ile bunu gördükten sonra, tecelli suretinde farklılıklar söz konusu olsa da artık onu inkâr etmez.

İşaret

[Rabbinden açık bir delil üzerinde olan, O'nun tarafından bir şahidin izlediği, ayrıca kendisinden önce bir rehber ve rahmet olarak Mûsâ'nın kitabı bulunan kimse onlara benzer mi?]: Allah ehli olan kimseler ilâhî isimlerden tecelli olarak gördükleri şeylerde durmalı mıdırlar, yoksa O'ndan Kitap veya Sünnet kabilinden bir şahit bunu destekleyinceye kadar beklemeli midirler? Burada [Rabbinden açık bir delil üzere bulunan kimse] ifadesi, ru'yet sahibine işaret eder. [O'nun tarafından bir şahidin izlediği] ise daha önce zikretmiş olduğumuz üzere Kitap veya Sünnet'in haberine göre amel etmek anlamına gelir. Bu bir şahittir, iki şahit ise Kitap ve Sünnet'tir. Biz bu makam sahibine şahitlik edecek nakiller bulma yerine Kitap ve Sünnet'e göre amel etmeyi bir delil olarak kabul ettik, çünkü makam sahibi lehine nakilden delil bulma işi harikulade bir durum dışında oldukça zordur. Bu da Allah'ın ona delil ve haber olacak bir âyeti öğretmesi şeklindedir.

وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًاؕ اُولٰٓئِكَ يُعْرَضُونَ عَلٰى رَبِّهِمْ وَيَقُولُ الْاَشْهَادُ
هٰٓؤُلَٓاءِ الَّذ۪ينَ كَذَبُوا عَلٰى رَبِّهِمْۚ اَلَا لَعْنَةُ اللّٰهِ عَلَى الظَّالِم۪ينَۙ (١٨) اَلَّذ۪ينَ يَصُدُّونَ عَنْ
سَب۪يلِ اللّٰهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًاؕ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ (١٩) اُولٰٓئِكَ لَمْ يَكُونُوا مُعْجِز۪ينَ فِي
الْاَرْضِ وَمَا كَانَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ اَوْلِيَٓاءَۢ يُضَاعَفُ لَهُمُ الْعَذَابُؕ مَا كَانُوا يَسْتَط۪يعُونَ

السَّمْعَ وَمَا كَانُوا يُبْصِرُونَ (٢٠) اُولٰٓئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوٓا اَنْفُسَهُمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا
يَفْتَرُونَ (٢١) لَا جَرَمَ اَنَّهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ هُمُ الْاَخْسَرُونَ (٢٢) اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ وَاَخْبَتُوٓا اِلٰى رَبِّهِمْ اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (٢٣) مَثَلُ
الْفَرِيقَيْنِ كَالْاَعْمٰى وَالْاَصَمِّ وَالْبَصِيرِ وَالسَّمِيعِ هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًا اَفَلَا تَذَكَّرُونَ (٢٤)
وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحًا اِلٰى قَوْمِهِٓ اِنّ۪ي لَكُمْ نَذِيرٌ مُبِينٌ (٢٥) اَنْ لَا تَعْبُدُوٓا اِلَّا اللّٰهَ اِنّ۪ٓي اَخَافُ
عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ اَلِيمٍ (٢٦) فَقَالَ الْمَلَاُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ مَا نَرٰيكَ اِلَّا بَشَرًا مِثْلَنَا
وَمَا نَرٰيكَ اتَّبَعَكَ اِلَّا الَّذِينَ هُمْ اَرَاذِلُنَا بَادِيَ الرَّأْيِ وَمَا نَرٰى لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ بَلْ
نَظُنُّكُمْ كَاذِبِينَ (٢٧) قَالَ يَا قَوْمِ اَرَاَيْتُمْ اِنْ كُنْتُ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبّ۪ي وَاٰتٰينِي رَحْمَةً مِنْ
عِنْدِه۪ فَعُمِّيَتْ عَلَيْكُمْ اَنُلْزِمُكُمُوهَا وَاَنْتُمْ لَهَا كَارِهُونَ (٢٨) وَيَا قَوْمِ لَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ
مَالًا اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلَى اللّٰهِ وَمَٓا اَنَا بِطَارِدِ الَّذِينَ اٰمَنُوا اِنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَلٰكِنّ۪ٓي اَرٰيكُمْ
قَوْمًا تَجْهَلُونَ (٢٩)

18. Yalan söyleyerek Allah'a iftira edenden daha zalim kim vardır? İşte bunlar rablerine götürülürler ve şahidler, "Rablerine yalan söyleyenler bunlardır." derler. Bilin ki Allah'ın lâneti haksızlık yapanlaradır. 19. Bunlar Allah'ın yolundan alıkorlar ve o yolu eğriltmeğe çalışırlar, işte onlar âhireti inkâr edenlerdir. 20. Bunlar yeryüzünde Allah'ı âciz bırakamazlar. Allah'tan başka kendilerini kurtaracak dostları da yoktur. Azap onlara kat kat verilir. İşitemezler ve göremezlerdi. 21. İşte bunlar kendilerine yazık edenlerdir. Uydurdukları putlar da onlardan uzaklaşıp kaybolmuştur. 22. Âhirette en çok kayba uğrayacaklar şüphesiz bunlardır. 23. Doğrusu inanan, salih ameller işleyen ve rablerine boyun eğenler; işte onlardır cennetlik olanlar. Orada ebediyyen kalacaklardır. 24. Bu iki zümrenin durumu kör ve sağır kimse ile gören ve işiten kimsenin durumuna benzer. İkisi bir olur mu hiç? Hala ibret almıyor musunuz? 25. Gerçekten Nûh'u da kavmine göndermiştik. "Ben, sizin için apaçık bir uyarıcıyım. 26. Allah'tan başkasına ibadet etmeyin. Doğrusu ben, hakkınızda acıklı bir günün azabından korkuyorum." 27. Bunun üzerine kavminden küfredenlerin elebaşları dediler ki: "Biz, senin ancak kendimiz gibi bir insan olduğunu görüyoruz. İçimizde sadece ayaktakımının, başlangıçta düşünmeden sana uydukları gözümüzün önündedir. Sizin bize üstün bir meziyetinizi görmüyoruz. Aksine biz, sizi yalancılar sanıyoruz." 28. Nûh dedi ki: "Ey kavmim! Eğer rabbim tara-

fından bir delilim bulunur ve O, katından bana ihsan eder de bunlar sizden gizli kalırsa onu istemediğiniz halde size zorla mı kabul ettireceğiz?" 29. "Ey kavmim! Buna karşılık olarak sizden hiçbir mal istemiyorum. Benim ücretim yalnız Allah'a aittir. İnananları da kovacak değilim. Çünkü onlar, rablerine kavuşacaklardır. Ne var ki ben, sizi cahil bir kavim olarak görüyorum."

Amel, bizatihi karşılığı gerektirir, bu kişinin kendisinden vermiş olduğuna karşılık bir telafidir. Kendisine "de ki" emri verilen peygamberlerin hepsi muhakkak bu emri yerine getirmiş ve bu esnada [Buna karşılık olarak sizden hiçbir mal istemiyorum.], yani tebliğime karşılık bir ücret talep etmiyorum, [Benim ücretim yalnız Allah'a aittir.] şeklinde eklemişlerdir. Böylece onlar ücret kapsamından çıkmış değillerdir. Allah'tan geleni tebliğ etmek Allah'a yakınlaşmanın en üstün derecesidir. Allah onu kul olması itibariyle, tebliğ vazifesinde istihdam etmiş, ona karşılığını tayin etmiştir.

Tahkik

Bil ki insanın Hak ile olan hali iki türlüdür. Biri kulluk hali diğeri ücret mukabili çalışma halidir. Her kim kul ise namaz, zekât ve diğer bütün farzlar ile yükümlüdür. Genel olarak farzları yerine getimenin karşılığında herhangi bir ücret yoktur. Efendisi ona ücret olarak değil, fakat lütfu kabilinden, dilediğini verir. Haddizatında bu, ücretten daha üstündür. Sonra Allah kuluna farz olmayan bazı şeyleri yapmayı tavsiye eder, kulunu o işlere teşvik eder. Bu tavsiye ve teşvik edilen ameller karşılığında ücret söz konusu olur. Kul bu ameller vesilesiyle efendisine yaklaşırsa onlara karşılık kendisine ücret verilir, yaklaşmazsa da yükümlü olmaz ve cezalandırılmaz. Kul bu durumda ücretli olarak çalıştırılan bir yabancı konumundadır. Onun için farz, kendi mukabili olan karşılık ve cezadır. Çünkü bu, Allah ile kullar arasındaki sözleşmedir. Nafileler de ücretlidir. Bunun sebebi ise şudur: Nafile ibadet yapan kul, ücretli çalışan kimse gibi gönüllü kuldur. İnsan kendi arzularının peşinden gitmeyi değil de Allah'ın kulu olmayı tercih ettiği zaman hiç kuşkusuz ki Allah'ı kendi arzularına karşı tercih etmiş, demektir. Ama aynı zamanda bu kul, farz ibadetlerde gönüllülük kulu değil, zorunluluk kuludur. İşte bu kulluk, efendisinin farz kıldığı işleri yerine getirmesini gerektirir. Zorunlu kulluk ile gönüllü kulluk arasındaki fark, ücretli çalışan ile kölenin çalışması arasındaki farka benzer. Nitekim kölenin efendisinden bir şey hak etmesi söz konusu değildir. Efendisi onu yedirir içirir, onun ih-

tiyaçlarını karşılar. Gece gündüz efendisinin evindedir. Herhangi bir iş için görevlendirmediği sürece onun evinden ayrılmaz. Böyle bir kul, dünyada Allah karşısında olduğu gibi, kıyamette ve cennette de Allah karşısında bulunur. Çünkü bütün o yerler, efendisinin malı ve mülküdür. Allah o mekânların tamamında bir sahip ve mâlik olarak tasarrufta bulunur. Ücretlinin kendisi için belirlenmiş geçim, giyim, ücretinin dışında payı yoktur. O, efendisinin ve kendisini çalıştıranın haremine giremeyeceği gibi sırlarına ulaşamaz veya -izin verildiği ölçünün dışında- mülkünde tasarrufta bulunamaz. Çalıştırılma süresi bitip ücretini aldığında, çalıştırandan ayrılarak ailesiyle ilgilenir. Kendisini çalıştırandan talep edebileceği hakkı ya da payı yoktur. Fakat mal sahibi ona hediye verebilir, başka ihsanlarda bulunabilir. Böyle iyilikler ihsan kabilindendir. Âhiret hayatında gönüllü ibadet artık onun vazifesi değildir. Kendilerini bütünüyle Allah'a adamış olan ve arzularının ya da herhangi bir yaratılmışın tasarrufu altında olmayan peygamberler hangi makamdan niçin "Ücretim Allah'a kalmıştır." derler? Kişi bu ifadenin onların ilâhî isimlerin hükmü altına girmeleriyle ilgili olduğunu anlar. İşte ücret ile çalıştırma bundan dolayı gerçekleşir. Onlar, zorunlu kulluk halindedir, fakat hakikatte zatın kulları ve mülküdürler. İlâhî isimler, eserlerinin kendilerinde ortaya çıkması için, onların var olmasını istemiştir. Dolayısıyla diledikleri herhangi bir ismin hükmü altına girebilirler. İlâhî isimler bu durumu bilir ve bu nedenle onlar adına ücret belirlemişlerdir. Her bir ilâhî isim, kuldan kendisine hizmeti diğer ilâhî isimlere tercih etmesini ister. İsim şöyle der: "Benim emrimin altına gir, sana şunu vereceğim." Efendisi, zât kulluğu yönünden kendisine nida edene kadar, o ismin hizmetindedir. Sonra bütün ilâhî isimleri terk ederek efendisinin çağrısına icabet eder. Efendinin emrini yerine getirdiğinde, tekrar dilediği isme döner. Köle, yorgun ve bitkin birini görüp ona yardım ederse *el-Muğîs* [yardım eden, imdada yetişen] ilâhî isminin etkisi altındadır ve *el-Muğîs* isminden yaptığı işe karşı belirlenmiş bir ücret kazanır. Zayıf birisini görüp ona karşı lütuf ve ihsan ile davrandığında, *el-Latîf* isminin etkisi altında olduğu anlaşılır. Aynı şey diğer bütün ilâhî isimler için de geçerlidir. O halde ey dostu! Rabbine ve efendine nasıl hizmet edeceğini böyle öğrenmelisin. Kendin ve efendin hakkında doğru bir bilgiye sahip ol ki, bilgide derinleşen âlimler ve ilâhî hikmet erbabı filozoflar arasına girebilesin. Böylece resûller ve nebîlerle birlikte üstün mertebeyi elde edersin.

وَيَا قَوْمِ مَنْ يَنْصُرُنِي مِنَ اللّٰهِ اِنْ طَرَدْتُهُمْ اَفَلَا تَذَكَّرُونَ (٣٠) وَلَا اَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ
اللّٰهِ وَلَا اَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلَا اَقُولُ اِنِّي مَلَكٌ وَلَا اَقُولُ لِلَّذِينَ تَزْدَرِي اَعْيُنُكُمْ لَنْ يُؤْتِيَهُمُ اللّٰهُ

خَيْراًۜ اَللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا ف۪ٓي اَنْفُسِهِمْۚ اِنّ۪ٓي اِذاً لَمِنَ الظَّالِم۪ينَ (٣١) قَالُوا يَا نُوحُ قَدْ جَادَلْتَنَا
فَاَكْثَرْتَ جِدَالَنَا فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَٓا اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِق۪ينَ (٣٢) قَالَ اِنَّمَا يَأْت۪يكُمْ بِهِ اللّٰهُ
اِنْ شَٓاءَ وَمَٓا اَنْتُمْ بِمُعْجِز۪ينَ (٣٣) وَلَا يَنْفَعُكُمْ نُصْح۪ٓي اِنْ اَرَدْتُ اَنْ اَنْصَحَ لَكُمْ اِنْ كَانَ
اللّٰهُ يُر۪يدُ اَنْ يُغْوِيَكُمْۜ هُوَ رَبُّكُمْ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَۜ (٣٤) اَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰيهُۜ قُلْ اِنِ افْتَرَيْتُهُ
فَعَلَيَّ اِجْرَام۪ي وَاَنَا۬ بَر۪ٓيءٌ مِمَّا تُجْرِمُونَ۟ (٣٥) وَاُو۫حِيَ اِلٰى نُوحٍ اَنَّهُ لَنْ يُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِكَ
اِلَّا مَنْ قَدْ اٰمَنَ فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَۚ (٣٦) وَاصْنَعِ الْفُلْكَ بِاَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا وَلَا
تُخَاطِبْن۪ي فِي الَّذ۪ينَ ظَلَمُواۚ اِنَّهُمْ مُغْرَقُونَ (٣٧) وَيَصْنَعُ الْفُلْكَۗ وَكُلَّمَا مَرَّ عَلَيْهِ مَلَأٌ مِنْ
قَوْمِه۪ سَخِرُوا مِنْهُۜ قَالَ اِنْ تَسْخَرُوا مِنَّا فَاِنَّا نَسْخَرُ مِنْكُمْ كَمَا تَسْخَرُونَۜ (٣٨) فَسَوْفَ
تَعْلَمُونَۙ مَنْ يَأْت۪يهِ عَذَابٌ يُخْز۪يهِ وَيَحِلُّ عَلَيْهِ عَذَابٌ مُق۪يمٌ (٣٩)

30. "Ey kavmim! Ben onları kovarsam beni, Allah'a karşı kim savunur? Hala düşünemiyor musunuz? 31. Size, Allah'ın hazineleri yanımdadır, demiyorum; gaybı da bilmem; doğrusu melek olduğumu da söylemiyorum; küçük gördüklerinize Allah iyilik vermeyecektir, diyemem; içlerinde olanı Allah daha iyi bilir. Yoksa şüphesiz haksızlık edenlerden olurum." 32. "Ey Nûh! Bizimle cidden tartıştın, hem de çok tartıştın. Doğru sözlülerden isen tehdit ettiğin azabı başımıza getir." dediler. 33. Dedi ki: "Onu size dilediği takdirde ancak Allah getirir. Ve siz, O'nu asla âciz bırakamazsınız." 34. Allah, sizi azdırmak isterse, ben size öğüt vermek istesem de faydası olmaz, rabbiniz O'dur. O'na döndürüleceksiniz. 35. Yoksa "Onu kendiliğinden uydurdu." mu derler? De ki: "Ben bunu uydurduysam vebali banadır. Oysa ben, sizin işlediğiniz günahlardan tamamen uzağım." 36. Nûh'a vahyolundu ki: "Senin kavminden iman edenlerden başkası asla inanmayacaktır. Bunun için onların işlediklerine üzülme. 37. Gözetimimiz altında ve vahyimizle gemiyi yap. Zulmedenler için bana bir şey söyleme. Çünkü onlar, suda boğulacaklardır." 38. Gemiyi yapmaya başladı. Kavminin ileri gelenleri yanına uğradıkça onunla eğlenirlerdi. O da dedi ki: "Bizimle alay ediyorsunuz ama sizin alay ettiğiniz gibi biz de sizinle alay edeceğiz. 39. Rüsvay edici azabın kime geleceğini, sürekli azabın kime ineceğini göreceksiniz."

Bu, alayın karşılığı olan alaydır. [Göreceksiniz] ifadesi ile bunun gelecekte, yani kıyamet gününde olacağı belirtilmiştir.

حَتّٰى اِذَا جَاءَ اَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُۙ قُلْنَا احْمِلْ فِيهَا مِنْ كُلٍّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ وَاَهْلَكَ اِلَّا
مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ وَمَنْ اٰمَنَۜ وَمَا اٰمَنَ مَعَهُ اِلَّا قَلِيلٌ (٤٠) وَقَالَ ارْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللّٰهِ
مَجْرٰيهَا وَمُرْسٰيهَاۜ اِنَّ رَبِّي لَغَفُورٌ رَحِيمٌ (٤١) وَهِيَ تَجْرِي بِهِمْ فِي مَوْجٍ كَالْجِبَالِ وَنَادٰى
نُوحٌ ابْنَهُ وَكَانَ فِي مَعْزِلٍ يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا وَلَا تَكُنْ مَعَ الْكَافِرِينَ (٤٢)

40. Nihayet buyruğumuz gelip sular kaynamaya başlayınca, "Her cinsten birer çifti ve hakkında hüküm verilmiş olanın dışında kalan çoluk çocuğunu ve inananları gemiye al." dedik. Zaten onunla beraber pek az kimse inanmıştı. 41. Nûh dedi ki: "Ona binin, onun akıp gitmesi de durması da Allah'ın adıyladır. Rabbim muhakkak Ğafûr ve Rahîm'dir." 42. Dağlar gibi dalgaların içinde onları götürürken Nûh bir kenarda ayrı kalmış oğluna, "Bizimle beraber gel, küfredenlerle birlikte olma." diye seslendi.

Nûh aleyhisselâm için, kavminin helâk edilişinde gök suları ile yer suları birleştirildi. Gemi ise onları dağlar gibi yüzdürüyordu. Nûh aleyhisselâm evladına, kendisinden uzakta olan evladına sesleniyor, [Bizimle beraber gel, küfredenlerle birlikte olma.] diyordu.

قَالَ سَاٰوِي اِلٰى جَبَلٍ يَعْصِمُنِي مِنَ الْمَاءِۜ قَالَ لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ اَمْرِ اللّٰهِ اِلَّا مَنْ رَحِمَۚ
وَحَالَ بَيْنَهُمَا الْمَوْجُ فَكَانَ مِنَ الْمُغْرَقِينَ (٤٣)

43. O, "Dağa sığınırım, beni sudan kurtarır." deyince; Nûh, "Bu gün Allah'ın rahmetine erişenden başkası için Allah'ın buyruğundan kurtuluş yoktur." dedi. Ve aralarına dalga girdi, o da boğulanlardan oldu.

Evlat sesleniyor ve [Dağa sığınırım, beni sudan kurtarır.] diyor, Nûh aleyhisselâm ise [Bugün Allah'ın rahmetine erişenden başkası için Allah'ın buyruğundan kurtuluş yoktur.] diye haykırıyor. Bunlar zaten gemide olanlardır. Onun daha önce [Allah'ım! kâfirlerden yeryüzünde bir tekini bırakma.] (Nûh, 71/26) şeklinde duası olmuş ve bu duaya icabet edilmişti. Bu yüzden gemiye binmeyip, dağa sığınan boğuldu; baba ile evlat arasında dalgalar girdi ve evlat boğulanlardan oldu.

İşaret

[Dağa sığınırım, beni sudan kurtarır... Ve aralarına dalga girdi, o da boğulanlardan oldu.] Bu, Allah'tan başkasını dayanak edinenlerin hali ve âkıbetidir.

وَقِيلَ يَا اَرْضُ ابْلَعِى مَاءَكِ وَيَا سَمَاءُ اَقْلِعِى وَغِيضَ الْمَاءُ وَقُضِىَ الْاَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَى
الْجُودِىِّ وَقِيلَ بُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ (٤٤)

44. Dendi ki: "Ey yer, suyunu çek; ey gök, sen de tut." Su çekildi, iş de bitti. Gemi Cûdî'ye oturdu. "Zalimler güruhu Allah'ın rahmetinden uzak olsun." dendi.

["Zalimler güruhu Allah'ın rahmetinden uzak olsun." dendi.]: Bunlar alay eden kimselerdir.

İşaret

[Dendi ki: "Ey yer suyunu çek; ey gök, sen de tut."] Böylece fırtına dindi, [İş de bitti.], kurtuluşta sır zâhir oldu, [Gemi Cûdî'ye oturdu.]. Gök sularını çektiğinde Nûh aleyhisselâmın gemişi Cûd (cömertlik) dağına oturdu, böylece vaat edilen güne kadar babaya ve evlada varlık kelimesi tamam oldu. Eğer asıl kopmuş olsaydı nesil de kesilirdi. ["Zalimler güruhu Allah'ın rahmetinden uzak olsun." dendi.]

İşaret

Hak'tan başkasına tutunan helâk olur, şefaatçilerin şefaati ona fayda etmez. Salih olmayan amel ona [Dağa sığınırım, beni sudan kurtarır.] der ama o boğulanlardan olur. Sonra havadan, gaybtan nida gelir. Nida eden kendisini belirtmez, yakına nida şeklinde ifade kurulmaz.

[Dendi ki: "Ey yer, suyunu çek; ey gök, sen de tut.]: Yer sularını yutar, gök de çeker.

[Su çekildi], su biter, [iş de bitti. Gemi Cûdî'ye oturdu.], kurtuluş gemisi Cûdî'ye oturur. Cûdî kelimesinde ilâhî cömertliğe işaret vardır.

وَنَادٰى نُوحٌ رَبَّهُ فَقَالَ رَبِّ اِنَّ ابْنِى مِنْ اَهْلِى وَاِنَّ وَعْدَكَ الْحَقُّ وَاَنْتَ اَحْكَمُ الْحَاكِمِينَ (٤٥)

45. Nûh rabbine yakardı ve "Ey rabbim! Oğlum benim ailemdendi ama senin vaadin haktır. Ve sen, hâkimlerin en iyi hükmedenisin." dedi.

[Sen, hâkimlerin en iyi hükmedenisin.]: O'nun kazasının üstünlüğü sayesinde böyledir.

قَالَ يَا نُوحُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ فَلَا تَسْأَلْنِ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنِّي أَعِظُكَ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ (٤٦)

46. Buyurdu ki: "Ey Nûh! O senin ailenden değildir. Çünkü kötü bir iş işlemiştir. Öyleyse bilmediğin şeyi benden isteme. Cahillerden olmaman için sana öğüt veriyorum."

Allah böylece ona edebi öğretmiştir. Edebin bir parçası da bilinmeyecek olanı bilmek istememektir. Kişi bildiği zaman, eğer bildiği kişi hakkında şefaat edebileceği kimselerden ise bu konuda talepte bulunacaktır. Ama babalık şefkati onda baskın gelecektir. Bu, unsurlardan kaynaklanan tabii bir şefkattir, fakat yerinin dışında kullanılmıştır. Bu sebeple Allah Teâlâ ona bunun cahillerin sıfatlarından olduğunu öğretmiştir. Bu âyette yaşlılara muhatap olma konusunda bize yönelik bir ilâhî tâlim ve edep de bulunmaktadır. Nitekim Hak Teâlâ Nûh aleyhisselâma [Cahillerden olmaman için sana öğüt veriyorum.] buyurmuştur. Nûh aleyhisselâm o sırada yaşlanmış, âdet gereği artık kendisine saygı ve hürmet gösterilecek bir yaşa gelmişti, bu yüzden de Allah ona şefkatle muamele etti ve [Sana öğüt veriyorum.] buyurdu. Yaşlı kimselere hitap etmenin mâlum birtakım sınır ve özellikleri vardır, buna karşılık gençlere hitap etmenin de kendine göre mâlum bazı sınır ve özellikleri vardır. Hak Teâlâ Hazreti Muhammed aleyhisselâma hitap ederken [Sakın cahillerden olmayasın.] buyurmuştur. Buradaki kahır tonu ile Nûh aleyhisselâma yönelik hitaptaki şefkat tonu arasında çok büyük bir fark bulunmaktadır. Bu da yaşlılığın zayıflığı ve gençliğin kuvveti arasındaki farktan kaynaklanmaktadır. Muhataplardan biri ellili yaşlarda diğer ise beş yüz ya da daha üzeri bir yaştadır. Bu sebeple hitap da ilk resûllerden olan Nûh aleyhisselâma farklı, son resûl olan Hazreti Muhammed aleyhisselâma farklı yapılmıştır.

İşaret

Cehaletle birlikte hayır olmaz, tıpkı ilimle birlikte şer olmadığı gibi. Günahların en büyüğü kalbi öldüren günahtır. Kalp ancak Allah'ı bilmemekle ölür ki buna da cehalet denir. Çünkü kalp şu insanî yaratılış içerisinde Allah Teâlâ'nın kendisi için seçmiş olduğu evdir.

قَالَ رَبِّ اِنّ۪ٓي اَعُوذُ بِكَ اَنْ اَسْـَٔلَكَ مَا لَيْسَ ل۪ي بِه۪ عِلْمٌۜ وَاِلَّا تَغْفِرْ ل۪ي وَتَرْحَمْن۪ٓي اَكُنْ مِنَ
الْخَاسِر۪ينَ (٤٧) ق۪يلَ يَا نُوحُ اهْبِطْ بِسَلَامٍ مِنَّا وَبَرَكَاتٍ عَلَيْكَ وَعَلٰٓى اُمَمٍ مِمَّنْ مَعَكَۜ
وَاُمَمٌ سَنُمَتِّعُهُمْ ثُمَّ يَمَسُّهُمْ مِنَّا عَذَابٌ اَل۪يمٌ (٤٨) تِلْكَ مِنْ اَنْبَٓاءِ الْغَيْبِ نُوح۪يهَٓا اِلَيْكَۚ
مَا كُنْتَ تَعْلَمُهَٓا اَنْتَ وَلَا قَوْمُكَ مِنْ قَبْلِ هٰذَاۜ فَاصْبِرْۜ اِنَّ الْعَاقِبَةَ لِلْمُتَّق۪ينَ (٤٩) وَاِلٰى
عَادٍ اَخَاهُمْ هُودًاۜ قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُۜ اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا مُفْتَرُونَ (٥٠)
يَا قَوْمِ لَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ اَجْرًاۜ اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلَى الَّذ۪ي فَطَرَن۪يۜ اَفَلَا تَعْقِلُونَ (٥١) وَيَا قَوْمِ
اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُٓوا اِلَيْهِ يُرْسِلِ السَّمَٓاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا وَيَزِدْكُمْ قُوَّةً اِلٰى قُوَّتِكُمْ
وَلَا تَتَوَلَّوْا مُجْرِم۪ينَ (٥٢) قَالُوا يَا هُودُ مَا جِئْتَنَا بِبَيِّنَةٍ وَمَا نَحْنُ بِتَارِك۪ٓي اٰلِهَتِنَا عَنْ
قَوْلِكَ وَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِن۪ينَ (٥٣) اِنْ نَقُولُ اِلَّا اعْتَرٰيكَ بَعْضُ اٰلِهَتِنَا بِسُٓوءٍۜ قَالَ اِنّ۪ٓي
اُشْهِدُ اللّٰهَ وَاشْهَدُٓوا اَنّ۪ي بَر۪ٓيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَۙ (٥٤)

47. "Rabbim! Bilmediğim şeyi senden istemekten sana sığınırım. Beni bağışlamaz ve yarlıgamazsan hüsrana uğrayanlardan olurum." dedi. 48. "Ey Nûh! Bizim katımızdan selametle in. Sana ve seninle beraber olan ümmetlere hayır ve bereketler olsun. Ama öyle ümmetler var ki onları bir süre geçindireceğiz. Sonra onlara can yakıcı bir azap vereceğiz." dendi. 49. İşte bunlar, gayb haberlerindendir ki sana vahyediyoruz. Ne sen ne de kavmin daha önce bunları bilemezdiniz. Öyleyse sabret, çünkü âkıbet müttakilerindir. 50. Âd'a kardeşleri Hûd'u gönderdik. O dedi ki: "Ey kavmim! Allah'a ibadet edin, O'ndan başka ilâhınız yoktur, yoksa sadece yalan uyduran kimseler olursunuz. 51. Ey kavmim! Ben sizden bunun için bir ücret istemiyorum. Benim ücretim, yalnız beni yaratana aittir. Aklınız ermiyor mu? 52. Ey kavmim! Rabbinizden mağfiret dileyin, sonra O'na tövbe edin ki size gökten bol bol yağmur göndersin, kuvvetinize kuvvet katsın. Ve suçlular olarak dönmeyin." 53. Dediler ki: "Ey Hûd! Sen bize apaçık bir burhanla gelmedin, senin sözünden dolayı ilâhlarımızı terk edemeyiz ve sana inanmayız. 54. İlahlarımızdan biri seni fena çarpmış, demekten başka bir şey de söylemeyiz." Dedi ki: "Doğrusu ben, Allah'ı şahit tutuyorum. Siz de şahit olun ki sizin Allah'tan başka şirk koştuğunuz şeylerden, ben uzağım."

Bunu Hûd aleyhisselâm kendisini ve peygamberliğini yalanlayan halkına söylemiştir. Kavmi her ne kadar kendisini yalanlıyor olsa da o yine de kendisinin Allah'a şirk koşmaktan uzak olduğu, O'nun birliğini ikrar ettiği hu-

susunda kavmini şahit tutmuştur. Çünkü o, Allah Teâlâ'nın kulları arasında durup onlara kendisinin zaten biliyor olduğu şeyleri soracağını, böylece onların lehlerinde ya da aleyhlerinde delillerin teşekkül edeceğini bilmektedir. Bu şehadet neticesinde her şahit şahitliğini icra edecektir. İşte bu çerçevede Hûd aleyhisselâm, [Siz de şahit olun ki sizin Allah'tan başka şirk koştuğunuz şeylerden, ben uzağım.] demiş, kavminden, yani müşrik olan kavminden bu konuda şahitlik talep etmiştir.

مِنْ دُونِهِ فَكِيدُونِي جَمِيعًا ثُمَّ لَا تُنْظِرُونِ (٥٥) إِنِّي تَوَكَّلْتُ عَلَى اللّٰهِ رَبِّي وَرَبِّكُمْ مَا مِنْ
دَابَّةٍ إِلَّا هُوَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا إِنَّ رَبِّي عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (٥٦)

55. "Hepiniz birlikte tuzak kurun bana. Sonra da göz açtırmayın. 56. Ben, sadece benim de sizin de rabbiniz olan Allah'a tevekkül ettim. Yürüyen hiçbir canlı yoktur ki O, alnından tutmasın. Elbette dosdoğru yol üzeredir benim rabbim."

Burada *es-Sırât*(yol) kelimesi belirsiz(*nekra*) olarak kullanılmıştır, çünkü o her bir yol üzerinde şahittir. Fâtiha sûresinde "Bizi dosdoğru yola ilet." âyetinde aynı kelime belirli(*mârife*) olarak kullanılmıştır; çünkü orada sözü edilen yol, belirli, hususi bir yoldur, o da saadete götüren yoldur. Bununla beraber, bu söz kadîm kelâmda, hikmetli Kur'ân'da yer alır. *er-Raûf* ve *er-Rahîm*, olup bitenden haberdar *el-Habîr* ve *el-Alîm* onu getirmiştir. Yürüyenler hak ile birlikte yürür. O'nun dilediğinden başkasını dileyemezsiniz. Saadet bir bütündür, rahmet kuşatıcıdır. İstikamet ehli olanlar istikamet üzere iken, kıyamette de selamet (kurtuluş) ehlidir. İstikamet yolunda istikamet üzere olmadan yürüyen kimse ise kerâmet (izzet ve ikram) diyarında bir kenara bırakılır. Nasıl ki Allah Teâlâ namaz kılanın kıblesi ise onun ardından da kendisini kuşatmıştır. Hem onu önünden sevk eder hem de ardından hidayet ile yola yönlendirir. Herkesin perçemi O'nun elindedir, herkesi doğru yola O iletir. Günahkârları cehenneme grup halinde sürükleyecek olan da O'dur. Her iş O'na döner. *el-Kerîm* olan Rabb'in üzerinde bulunduğu dosdoğru yol her ne kadar hayrı ve şerri, faydalı ve zararlıyı, iyiyi ve kötüyü içeriyor olsa da bu böyledir.

[Yürüyen hiçbir canlı yoktur ki O, alnından tutmasın. Elbette dosdoğru yol üzeredir benim rabbim.]: O, *el-Berr* ve *er-Rahîm*'dir. Yukarıda söylenenler her ne kadar doğru olsa da bunlar (kulun günahları için) bir hüccet/bahane teşkil etmez, böyle bir bahane, sahibine fayda sağlamaz, onu geçmiş toplumların derslerinden çıkan durumdan korumaz.

[Yürüyen hiçbir canlı yoktur ki O, alnından tutmasın.]: Bu âyetin hükmünün kapsamına ulvî ve süflî âlemde bütün hareket eden varlıklar, zillet ve kulluk anlamında dâhildir; çünkü hakikati ve kabulü ona perçeminden tutulup boyun eğme halini verir, zira o kuldur. Perçeminden tutulan her varlık zelildir. Hepsi Allah'ın kuludur, zâtları itibariyle zelildirler. O ise izzet ve hikmet sahibidir. Elini perçemine koymasının sebebi ise senin afiyetini murat etmesidir. Bu onun ikramındandır. Dolayısıyla herkes dosdoğru yol, düzgün yöntem üzeredir. Çünkü hepsi O'nun kerem eliyle olur. Bu âyet yaratılmış olanlar içerisinde Allah tarafından perçeminden tutulmayan varlık bulunmadığına delâlet eder. Hiçbir varlık perçemini efendisinin elinden kurtarma imkânına sahip değildir. Âyette *dâbbe* lafzının nekra olarak kullanılmış olması, bu lafza umumi anlam verir. Dolayısıyla her varlık yola koyulur, cebir hükmü ile sülûka girer. İşte Hûd aleyhisselâm da böyle demiştir. Bu nedenle işin sonu rahmete varır, yolda her ne kadar başka şeyler karşına dikilse de sonu rahmettir. Yolda karşına çıkanlar arızîdir. Çünkü Allah Teâlâ, kendisinin dosdoğru yol üzerinde olduğunu haber vermiştir. Bu yüzden rabbin dosdoğru yolunda bulunmayan kimse yoktur. Bu âyet, cebir görüşünde olanların delilidir. Ayrıca Hûd aleyhisselâmın [Elbette dosdoğru yol üzeredir benim rabbim.] şeklindeki ifadesinin, Allah Teâlâ'nın şeriatının dosdoğru olduğu anlamına geliyor olması da muhtemeldir. Yani Allah Teâlâ kullarının perçemlerinden tutmuş ve onlardan sâdır olmasını murat ettiği şeylere kendilerini sevk etmiş, bu cebr ile birlikte de onları cezalandırmıştır. Bu yüzden aklını başına devşir, edep sahibi ol ve dosdoğru olan yola koyul. Bu bizim için bir müjde âyetidir. Çünkü buna göre âlemde müstakim olmayan yoktur, zira her varlığı perçeminden tutmuş olan, onu yürütendir, dolayısıyla o dosdoğru yol üzeredir. Neticede varlıktaki her hareket ve sükûn ilâhîdir, zira Hakk'ın elindedir, O'ndan sâdır olur. O da dosdoğru yol üzere olmakla nitelenmiştir. Bu, doğru sözlü peygamberin (Hûd aleyhisselâm'ın) haberidir. Zira resûller Allah hakkında yine Allah'tan öğrendikleri şeyleri söylerler, bundan başka bir şey söylemezler. Onlar mahlûkat içerisinde Allah'ı en iyi bilenlerdir. Kâinatın bundan daha kuvvetli bir mazereti yoktur. Resûllerin mahlûkata olan rahmetinin bir parçası da insanların dikkatlerini böyle bir hususa çekmiş olmalarıdır. Nitekim Allah Teâlâ, elçisi Hûd aleyhisselâmın böyle bir söz söylediğini bize haber vermekte, üstelik bu sözü yanlışlamamaktadır. Mâlumdur ki her bir canlının bütün tasarrufları yolda, ârızî birtakım sebeplerle övgü ya da kınama diline muhatap olur, bunlar isimlerin hüküm ve hallerini belirler. Ama asıl durum nefsü'l-emirde mahfuzdur, Allah'ın resûlleri ve seçkin kulları buna şahitlik eder. Bu tahkik ile [Elbette dosdoğru yol üzeredir benim rabbim.] âyeti yolda yürüyenin saadete doğru gittiğini gösterir. İnsan ve cinler

hariç bütün varlıklar daima bu yol üzeredirler. İnsan ve cinlerden ise bu yola girenler sadece seçkinlerdir. Eğer insan ve cinlerin tamamı bu yola girmiş olsaydı o zaman onların hepsi doğdoğru yol üzere olurlardı.

Nasihat

Yularını sadece Allah'ın eline bırak, zira kendisinin de buyurduğu gibi O'nun iki eli vardır ve ellerinin zaruri olarak senin perçeminde olduğunu haber vermiştir. O halde sen yularını gönüllü olarak O'na bırak, böylece bu seçiminin ve zorunlu olarak O'nun elin de olmanın bir araya gelmiş olmasının meyvesini devşirirsin. Bil ki kullar Allah'ın kabzasındadır, Allah Teâlâ [Yürüyen hiçbir canlı yoktur ki O, alnından tutmasın. Elbette dosdoğru yol üzeredir benim rabbim.] Her şey O'nun kabzasındadır, kazasında ve kazasındandır. Bununla beraber sen yine de Hakk'ın emirlerine uymakla mükellefsin, O'na tâbi ol. Her şeyi O'nun tasarrufu ve iradesinin hikmeti altında görüyor olmana aldanma, çünkü bu seni kurtarmaz. Oysa Hakk'ın emirlerine uymak seni kurtarır. Ama inanç olarak ve işlerin tasarrufu açısından meseleye böyle bak.

فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقَدْ اَبْلَغْتُكُمْ مَا اُرْسِلْتُ بِهِ اِلَيْكُمْ وَيَسْتَخْلِفُ رَبِّى قَوْمًا غَيْرَكُمْ وَلَا تَضُرُّونَهُ
شَيْـًٔا اِنَّ رَبِّى عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ حَفِيظٌ (٥٧)

57. "Eğer yüz çevirirseniz şüphesiz ki benimle size gönderileni size bildirdim. Rabbim dilerse sizden başka bir kavmi yerinize getirir de ona hiçbir zarar veremezsiniz. Çünkü benim rabbim her şeyi gözetendir."

Bil ki peygamberin kendisine bakması gerekir, çünkü Allah ile meclisdâş olmak, beşer olma halinde devam etmez. Bu hal devam etmeyince de geriye sadece nefis kalır. Aynı şekilde bütün peygamberlerin [Şüphesiz ki benimle size gönderileni size bildirdim.] dedikleri nakledilmiştir. Bu ifadede peygamber tebliğ etme fiilini kendisine atfetmiş, "Allah benim dilimle size ulaştırdı." dememiştir. Bu nedenle Allah Teâlâ peygamberleri toplumlarının kendilerine muhalefet etmesi ile imtihan etmiştir. Nebî hakkında, toplumdaki insanlar görüş birliğine varsalar bile, bazen kendi aralarında görüş ayrılığına düşebilirler. Çünkü bu esnada nebî, "rabbinin elçiliğini tebliğ ettiği" şeklinde bir iddia taşır. Burada Allah'ın gizli bir hükmü bulunmaktadır ve bunun amacı, kulun hem tevfîkin mahalli hem de çelişiğinin (*nakız*) mahalli olduğunu öğrenmesini sağlamaktır. Kul bu sayede kendisine emre-

dilen ve yasaklanan işlere karşı güç ve kuvvetin Allah'a ait olduğunu da öğrenmek durumundadır.

[Rabbim dilerse sizden başka bir kavmi yerinize getirir de O'na hiçbir zarar veremezsiniz. Çünkü benim rabbim her şeyi gözetendir.]: Âlem Allah Teâlâ'nın muhafazasından ârî kalınca artık onun bekâsı kalmaz, fenâ bulur. Allah Teâlâ'nın muhafazası âleme sirayet ettiği zaman ise âlem mevcut olarak kalmaya devam eder. Onun zuhur ve tecellisi ile âlem bâkî olur. Böylece âlemin bekâsı için her nefeste Allah'a olan muhtaçlığı söz konusu olur. Tevhid ehli kimseler ve müşrikler Allah'tan mahlûkata yönelik bir ilâhî inayet olarak Allah'ın âlemi muhafaza ettiği konusunda görüş birliği içerisindedirler. Çünkü mümkün varlık vücud bulduğu zaman onun vücudunu/varlığını muhafaza edecek bir muhafızın olması gerekir. O muhafız sayesinde âlem var olarak bâkî kalır. Muhafaza işi hangi mahlûk tarafından yapılıyor olursa olsun, her hâlükârda Allah tarafından yaratılır, bu sebeple ona nispet edilir. Çünkü kendi nefisleri ile kaim olan "ayn"lar, kendi nefisleri ile kaim olmayan mümkün varlıklardan, muhafaza konusunda farklılık arz ederler. Çünkü o muhafazayı kabul etmez, varlığı kabul eder. Ama bekâyı da kabul etmez. Ona ait yegâne varlık, varlığının zamanıdır, sonra da bu yok olur. Korumaya ilişkin olan şey, onun varlığının zamanını takip eden ikinci zamandır. Allah koruyucu ve gözeticidir. Varlığının bekâsı olan her varlığın bekâsını muhafaza edecek bir muhafız gereklidir, o muhafız da Allah Teâlâ'nın yaratmış olduğu bir varlıktır. Nitekim Hak Teâlâ "O sizin üzerinize hafaza/koruyucular gönderir." (En'âm, 6/61) buyurmuş, burada "hafaza" kelimesini nekra kullanmıştır ki bu durumda varlığı koruyanlar da fiilleri koruyanlar da bu lafzın kapsamı altına girerler. *el-Hafîz* ismi, amellerin o amelleri işleyenlere nispet edilmesi açısından hazinesidir.

وَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا هُودًا وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَنَجَّيْنَاهُمْ مِنْ عَذَابٍ
غَلِيظٍ (٥٨) وَتِلْكَ عَادٌ جَحَدُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَعَصَوْا رُسُلَهُ وَاتَّبَعُوا أَمْرَ كُلِّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ
(٥٩) وَأُتْبِعُوا فِي هٰذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ أَلَا إِنَّ عَادًا كَفَرُوا رَبَّهُمْ أَلَا بُعْدًا لِعَادٍ
قَوْمِ هُودٍ (٦٠)

58. Emrimiz gelince, Hûd'u ve beraberindeki müminleri tarafımızdan bir rahmetle kurtardık. Onları katı bir azaptan kurtardık. 59. Âd da, rablerinin âyetlerini bile bile inkâr ettiler. Peygamberlerine isyan ettiler. Ve her inatçı zorbanın emrine uydular. 60. Bu dünyada da kıyamet gününde de lânete uğradılar. Bilin ki Âd, rablerini inkâr ettiler. Ve yine bilin ki Hûd'un kavmi Âd, Allah'ın rahmetinden uzaklaştı.

Bunlar ilk Âd kavmidir, Allah onlara Hûd aleyhisselâmı göndermiş, ancak onlar Hûd aleyhisselâmı inkâr etmişlerdi. Bunun üzerine Allah onları helâk etti. Üzerilerine siyah kuş sürüleri gönderdi. Bu kuşlar, deniz tarafından gelmişlerdir. Sabah olduğunda evleri, yurtları görünmez hale gelmiştir. Yerleşim yerleri Ammân ve Hadramevt arasında eş-Şümr denen yer idi.

وَاِلٰى ثَمُودَ اَخَاهُمْ صَالِحاً قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُ هُوَ اَنْشَاَكُمْ مِنَ
الْاَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا فَاسْتَغْفِرُوهُ ثُمَّ تُوبُوا اِلَيْهِ اِنَّ رَبِّي قَرِيبٌ مُجِيبٌ (٦١) قَالُوا يَا
صَالِحُ قَدْ كُنْتَ فِينَا مَرْجُوًّا قَبْلَ هٰذَا اَتَنْهٰينَا اَنْ نَعْبُدَ مَا يَعْبُدُ اٰبَاؤُنَا وَاِنَّنَا لَفِي شَكٍّ
مِمَّا تَدْعُونَا اِلَيْهِ مُرِيبٍ (٦٢) قَالَ يَا قَوْمِ اَرَاَيْتُمْ اِنْ كُنْتُ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّي وَاٰتٰينِي
مِنْهُ رَحْمَةً فَمَنْ يَنْصُرُنِي مِنَ اللّٰهِ اِنْ عَصَيْتُهُ فَمَا تَزِيدُونَنِي غَيْرَ تَخْسِيرٍ (٦٣) وَيَا قَوْمِ
هٰذِهِ نَاقَةُ اللّٰهِ لَكُمْ اٰيَةً فَذَرُوهَا تَأْكُلْ فِي اَرْضِ اللّٰهِ وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوٓءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابٌ
قَرِيبٌ (٦٤) فَعَقَرُوهَا فَقَالَ تَمَتَّعُوا فِي دَارِكُمْ ثَلٰثَةَ اَيَّامٍ ذٰلِكَ وَعْدٌ غَيْرُ مَكْذُوبٍ (٦٥)

61. Semûd'a da kardeşleri Sâlih'i (gönderdik) "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka tanrınız yoktur. O'dur sizi yeryüzünde yaratıp orayı imar etmenizi isteyen. Mağfiret dileyin O'ndan, sonra da tevbe edin. Şüphesiz rabbim size yakındır, kabul edendir." dedi. 62. Dediler ki: "Ey Sâlih! Aramızda bundan önce kendisinden iyilik beklenmiş kimseydin sen. Şimdi kalkıp da babalarımızın taptıklarına tapmaktan bizi vazgeçirmek mi istiyorsun? Doğrusu, bizi çağırdığın şeyden şüphe ve endişe içindeyiz." 63. Dedi ki: "Ey kavmim! Rabbimden açık bir delilim olur, bana rahmet eder ve ben de O'na baş kaldırırsam söyleyin bakalım, beni Allah'a karşı kim savunur? Bana hüsrandan başka bir şey kazandırmazsınız. 64. Ey kavmim! Bu, size bir âyet olarak Allah'ın yarattığı dişi devedir, bırakın onu da Allah'ın toprağında otlasın. Ona kötü maksadla dokunmayın. Yoksa siz, pek yakın bir azaba uğrarsınız." 65. Buna rağmen onu kesip devirdiler. O zaman, "Yurdunuzda üç gün daha kalın. Bu, yalanlanmayacak bir sözdür." dedi.

Semûd kavminin evleri Şam ve Vâdi'l-Kurâ taşlarından idi. Semûd kavmine verilen mûcize, Allah Teâlâ'nın yerdeki bir sert zeminden çıkardığı bir deve idi. Yavrusu onu takip ediyordu. İnsanlar onun sütünü alır, su ihtiyaçlarını karşılarlardı, bir gün deve onların bütün suyunu içerdi, ikinci gün ise suyu onlar içerlerdi, deve suya gelmezdi. Ancak aradan çok zaman geçmeden Semûd kavmi bu işten usandı, içlerinden dokuz kötü kimse bir araya ge-

lip hayvanı kesme konusunda anlaştı. Onlardan biri deveyi kesti, Allah Teâlâ da onlara üç gün sonra azap edeceğini vaat etti. Derken gökten bir çığlık geldi ve hepsi öldüler. Sâlih aleyhisselâm ve ona iman edenler Mekke'ye sığındılar. İlâhî azabın geldiği ilk gün inkârcı kavmin yüzü sapsarı kesildi, ikinci gün kıpkırmızı kesildi, üçüncü gün ise simsiyah kesildi.

فَلَمَّا جَاءَ اَمْرُنَا نَجَّيْنَا صَالِحًا وَالَّذِينَ اٰمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَمِنْ خِزْيِ يَوْمِئِذٍ اِنَّ رَبَّكَ
هُوَ الْقَوِيُّ الْعَزِيزُ (٦٦) وَاَخَذَ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ فَاَصْبَحُوا فِي دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ (٦٧)
كَاَنْ لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا اَلَا اِنَّ ثَمُودَا كَفَرُوا رَبَّهُمْ اَلَا بُعْدًا لِثَمُودَ (٦٨) وَلَقَدْ جَاءَتْ رُسُلُنَا
اِبْرٰهِيمَ بِالْبُشْرٰى قَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ فَمَا لَبِثَ اَنْ جَاءَ بِعِجْلٍ حَنِيذٍ (٦٩) فَلَمَّا رَاٰ
اَيْدِيَهُمْ لَا تَصِلُ اِلَيْهِ نَكِرَهُمْ وَاَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً قَالُوا لَا تَخَفْ اِنَّا اُرْسِلْنَا اِلٰى قَوْمِ
لُوطٍ (٧٠)

66. Emrimiz gelince, Sâlih'i ve beraberindeki müminleri, tarafımızdan bir rahmet ile azaptan ve o günün rüsvaylığından kurtardık. Doğrusu rabbin kavîdir, azizdir. 67. Zulmedenleri bir çığlık tuttu. Oldukları yerde diz üstü çöküverdiler. 68. Sanki orada hiç yaşamamışlardı. Bilin ki Semûd milleti rabbini inkâr etmişti. Bilin ki Semûd milleti Allah'ın rahmetinden uzaklaştı. 69. And olsun ki elçilerimiz müjde ile İbrâhîm'e geldiler. "Selam sana!" dediler, "Size de selam!" dedi, hemen kızartılmış bir buzağı getirdi. 70. Ellerini ona uzatmadıklarını görünce, durumlarını beğenmedi ve içine korku düştü. Onlar, "Korkma, biz Lût milletine gönderildik." dediler.

[Ellerini ona uzatmadıklarını görünce], yani kızartılmış buzağıya uzanmadıklarını, ondan yemediklerini görünce [durumlarını beğenmedi ve içine korku düştü], korktu. Çünkü melekler her ne kadar fiziksel bir surete bürünmüş de olsalar tabii yiyecek ile beslenmezler. Burada a'yân meselesi söz konusudur. A'yânlar temsil âleminde cismî ve tabii bir surette bir kimseye zuhur edip göründükleri zaman bile hakikatleri itibariyle, cismî ve tabii surette olmazlar. Acaba gözde ortaya çıkan suret, gerçekte suretin ait olduğu kimseye -mesela insana veya hayvana- ait hükmü kabul eder mi? Örneğin meleğin yakışıklı bir insan suretinde görünmesi veya ilâhî tecellinin suretlerde ortaya çıkması böyledir. Bu suret, sahibine ait hükmü kabul ederse, onun hakkında tefekkür edilebilir, acıların ve hazların kendisinde bulunabileceği gibi hükümleri verebiliriz. Ya da ortaya çıkan ve zuhur eden suret, insana ve hayvana benzer

mi? Ya da gerçekte o hükmü kabul eden şey nedir? Böyle bir surete gireni gören kişi onun insan veya hayvan olup olmadığını bilmiyorsa, suret hakkında dış dünyada verdiği hükmü verebilir mi? Kısaca bu konuda gerçek nedir? Bil ki melek gerçekte insanınkinden başka bir surettedir. İnsanın sureti melekten farklı olduğu gibi meleğin sureti de ondan farklıdır. Örneğin Cebrâîl'in mutat hareket ve sözleriyle bir bedevinin suretinde görünmesi böyledir. Bu davranışlar insanda nasıl idiyse onu suretinde temsil edenin suretinde de öyledir. Veya meleğin girdiği suret hayalî olduğu gibi davranışlar da hayalîdir. Bu misalî suret insanda bulunan bütün hükümlere tâbidir. Nitekim konuşmak, hareket ve görünür nitelikler gibi hükümler insanda da bulunur. Öyleyse melek bu durumda hayalî bir insandır ve hayalî insan olması itibarıyle gerçekte bu surette bir hükmü vardır. Suret ortadan kalkınca, kendisi ortadan kalktığı için, hükümleri de ortadan kalkar. Bunun nedeni âlemin cevherinin asıl itibarıyla başkalaşmayan bir cevher olmasıdır. Onda ortaya çıkan her suret, ârızîdir ve gerçekte her zaman biriminde başkalaşan şeydir. Hak sürekli benzerleri yaratır, çünkü O sürekli yaratandır. Mümkünler yokluk hallerinde varlığı kabul etmek üzere hazırdır. Demek ki cevherde ne zaman suret ortaya çıkarsa, tüm hükümleriyle zuhur eder. O suretin duyulur veya hayalî suret olup olmaması fark etmez. Çünkü hükümleri kendisine tâbidir. Örneğin bir bedevi Hazreti Peygamber aleyhisselâmın Hak Teâlâ'yı "gülmek" fiiliyle nitelediğini duyunca, şöyle demiştir: "Gülen bir rabbe karşı hiçbir hayrı eksik etmeyiz."[2] Çünkü gülen birinin özelliği, kendisinden sürekli hayrın umulmasıdır. Suret gülmeye tâbidir, tıpkı bunun gibi onu da kendisinden hayrın meydana gelişi takip etmiştir. İlâhî mertebeyle ilgili durum böyleyken, âlemin cevheri hakkında nasıl olabilir?

وَامْرَاَتُهُ قَٓائِمَةٌ فَضَحِكَتْ فَبَشَّرْنَاهَا بِاِسْحٰقَۙ وَمِنْ وَرَٓاءِ اِسْحٰقَ يَعْقُوبَ (٧١) قَالَتْ يَا
وَيْلَتٰٓى ءَاَلِدُ وَاَنَا عَجُوزٌ وَهٰذَا بَعْلٖى شَيْخًاۜ اِنَّ هٰذَا لَشَيْءٌ عَجٖيبٌ (٧٢) قَالُٓوا اَتَعْجَبٖينَ
مِنْ اَمْرِ اللّٰهِ رَحْمَتُ اللّٰهِ وَبَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ اَهْلَ الْبَيْتِۜ اِنَّهُ حَمٖيدٌ مَجٖيدٌ (٧٣)

71. Bu arada, İbrâhîm'in ayakta duran karısı gülünce, "Ona İshâk'ı, ardından Ya'kûb'u müjdeleriz." dediler. 72. "Vay başıma gelenler, ben mi doğuracağım? Ben kocamış biri, şu erim de bir ihtiyar iken. Doğrusu bu, şaşılacak bir şey." dedi. 73. Dediler ki: "Allah'ın işine mi şaşarsın ey evin hanımı? Allah'ın rahmeti ve bereketleri sizin üzerinizedir. Muhakkak ki O, Hamîd'dir, Mecîd'dir."

2. İbn Mâce, Sünnet, 13.

[Allah'ın rahmeti]: Burada rahmet, zorunluluğu ve kapsamlılığı nedeniyle Allah'a izafe edilmiştir.

[Ve bereketi]: Bereket ziyadedir.

[Sizin üzerinizedir. Muhakkak ki O, Hamîd'dir, Mecîd'dir.]: *Mecd* şeref demektir. Dünyada da âhirette de Allah Teâlâ âlem üzerinde *mecd* ve şeref sahibidir, çünkü dünya ve âhirette amellerin karşılığını veren O'dur. Rivayette geçtiği üzere namaz kılan kimse namazda "Din gününün mâlikidir." (Fâtiha, 1/4) âyetini okuduğu zaman Allah Teâlâ "Kulum beni *mecd* ile andı."[3] buyurur, yani "İşin aslında olduğu gibi, şerefi bana atfetti." buyurur.

فَلَمَّا ذَهَبَ عَنْ اِبْرٰهٖيمَ الرَّوْعُ وَجَٓاءَتْهُ الْبُشْرٰى يُجَادِلُنَا فٖى قَوْمِ لُوطٍ (٧٤) اِنَّ اِبْرٰهٖيمَ
لَحَلٖيمٌ اَوَّاهٌ مُنٖيبٌ (٧٥)

74. İbrâhîm'in korkusu gidip de müjde kendisine ulaşınca, Lût milleti hakkında elçilerimizle tartışmaya girişti. 75. Doğrusu İbrâhîm "Halîm", yumuşak huylu ve kendini Allah'a vermiş bir kimse (*münîb*) idi.

Hilm, kişinin kudret sahibi olduğu halde, kendisine karşı işlenen suçu cezalandırmamasıdır. Halîm olan kimse kudretli olmasına rağmen, onu engelleyecek bir şey bulunmamasına rağmen derhal ceza vermez. Hak Teâlâ İbrâhîm aleyhisselâmı, kavminin kendisini reddetmesi nedeniyle göğsünde bulduğu sıkıntı nedeniyle *Evvâh* diye isimlendirmiştir. Zira o kavminin yonttukları şeylere ibadet ettiklerini gördüğünde ah etmiş, iç çekmiştir. Onlar aleyhine dua etme kudretine sahip olmasına rağmen, halîm olduğu için bu konuda acele etmemiştir. Bu nedenle *Halîm* diye isimlendirilmiştir. Eğer o, kavminin cezalandırılmasına kadir olmasaydı, Allah Teâlâ ona bu imkânı vermiş olmasaydı o zaman onu *Halîm* diye isimlendirmezdi. Ancak İbrâhîm aleyhisselâm karışım ve halden hale dönüşüm diyarında olduğunu biliyordu ve kavminin ileride iman etmesini ümit ediyordu. İşte bu yüzden onlara hilm ile davrandı, kendilerini derhal cezalandırmadı. Eğer tıpkı Nûh aleyhisselâmın kavminin iman etmeyeceğini bilmesi gibi o da kendi kavminin iman etmeyeceğini bilseydi o da onlara hilm ile davranmazdı. Nitekim Nûh aleyhisselâm kendi kavmi hakkında "Onlar ancak facir ve kâfir kimseler doğururlar." (Nûh, 71/27) demiştir. Bu, gayret ve hayret türünden bir isimdir.

3. Müslim, Salât, 38.

[Kendini Allah'a vermiş, O'na yönelmiş (*münîb*)] olan kimseler Allah'ın emri üzere Allah'a dönmeleri emredilen her şeyde bunu yapan, Allah'a dönen kimselerdir. Üstelik onlar bunu yaparken, Allah'a dönüşleri esnasında Allah adına hareket ettiklerini de bilirler; çünkü bütün yaratılmışların perçemi Allah'ın elindedir; O, onlar üzerinde dilediği gibi tasarruf eder. Kim Allah Teâlâ'ya yönelişinde kendi nefsini (tıpkı namaz kılanın Allah adına, *semi'allâhu limen hamideh* demesinde olduğu gibi) Allah adına hareket ediyor görüyorsa ve her halde Allah'a dönüşü böyle ise ona *münîb* denir ve bu vasıf hususi olarak bu kimselere aittir.

Evvâh, çektiği sıkıntılardan dolayı çok ah çeken kimseye denir.

يَٓا اِبْرٰه۪يمُ اَعْرِضْ عَنْ هٰذَاۚ اِنَّهُ قَدْ جَٓاءَ اَمْرُ رَبِّكَۚ وَاِنَّهُمْ اٰت۪يهِمْ عَذَابٌ غَيْرُ مَرْدُودٍ (٧٦)
وَلَمَّا جَٓاءَتْ رُسُلُنَا لُوطاً س۪ٓيءَ بِهِمْ وَضَاقَ بِهِمْ ذَرْعاً وَقَالَ هٰذَا يَوْمٌ عَص۪يبٌ (٧٧) وَجَٓاءَهُ
قَوْمُهُ يُهْرَعُونَ اِلَيْهِۜ وَمِنْ قَبْلُ كَانُوا يَعْمَلُونَ السَّيِّـَٔاتِۜ قَالَ يَا قَوْمِ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ بَنَات۪ي هُنَّ اَطْهَرُ
لَكُمْ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَلَا تُخْزُونِ ف۪ي ضَيْف۪يۜ اَلَيْسَ مِنْكُمْ رَجُلٌ رَش۪يدٌ (٧٨) قَالُوا لَقَدْ عَلِمْتَ
مَا لَنَا ف۪ي بَنَاتِكَ مِنْ حَقٍّۚ وَاِنَّكَ لَتَعْلَمُ مَا نُر۪يدُ (٧٩) قَالَ لَوْ اَنَّ ل۪ي بِكُمْ قُوَّةً اَوْ اٰو۪ٓي اِلٰى
رُكْنٍ شَد۪يدٍ (٨٠)

76. Elçilerimiz, "Ey İbrâhîm! Bundan vazgeç, doğrusu rabbinin emri gelmiştir. Onlara, şüphesiz, geri çevrilemeyecek bir azap gelmektedir." dediler. 77. Elçilerimiz Lût'a gelince, onun hoşuna gitmedi, çok sıkıldı, "Bu çetin bir gündür." dedi. 78. Kavmi ona koşa koşa geldi. Daha önce de kötü işler işlerlerdi. "Ey kavmim! İşte kızlarım, bunlar sizin için daha temizdir. Allah'tan korkun da misafirlerin önünde beni rezil etmeyin. İçinizde aklı erer bir kimse yok mudur?" dedi. 79. Dediler ki: "Senin kızlarınla bizim bir ilgimizin olmadığını biliyorsun. Sen ne istediğimizi bilirsin." 80. "Keşke size yetecek bir kuvvetim olsaydı. Veya sağlam bir dayanağa sığınsaydım." dedi.

Lût aleyhisselâm kavmine [Keşke size yetecek bir kuvvetim olsaydı.], yani etkili bir himmetim olsaydı, demiştir. Eğer Hak Teâlâ bir insanın gücü olmuşsa, onun fiilini yerine getirebilecek başka bir himmet yoktur. Fakat iş, daha önce de söylediğimiz üzere, kitabın takdirine kalmıştır. Lût aleyhisselâm insanlar içerisinde Allah'ı en iyi bilen kimselerden biri idi, sadece ezelî takdirde yazılı olan şeyin gerçekleşeceğini biliyordu. Allah Teâlâ da sadece bildiğini yazar, sadece mâlum olanı bilir. Dolayısıyla Allah'ın kelimelerinde tebdil olmaz,

O'nun katında söz değişmez. O kullarına zulmedici değildir. Binaenaleyh sadece işin kendinde olduğu durum gerçekleşir. Âyetteki *lev* (eğer) ifadesi imtinâ harfidir. Dolayısıyla Lût aleyhisselâm kuvvet kelimesi ile, getirdiği vahyi, yani şeriatını ümmetine izhar etmeyi kastetmiştir. Sonra da *ev* (veya) ifadesini kullanmıştır ki bu da ona imkân veren bir ifadedir. Nitekim [Veya sağlam bir dayanağa sığınsaydım.] demiştir. [Sağlam bir dayanak] derken, vahyin toplum içinde sağlam bir şekilde yayılması mümkün olmadığı için, onların etkilerinden kendini korumayı kastetmiş olabilir. Bu nedenle Lût aleyhisselâm iki hususu, yani "güç" ve "sığınma"yı zikretmiştir. Hiç kuşkusuz peygamberler Allah'ı en iyi bilen insanlardır ve dolayısıyla sadece O'na sığınırlar. Lût aleyhisselâm da dilediği her şeyi yapan, irade ettiği şeyde ihtiyar söz konusu olmayan, bildiği şeyin geri dönüşü mümkün olmayan varlığa sığınmıştır. Bu durum, Hazreti Peygamber aleyhisselâmın "Allah kardeşim Lût'a merhamet etsin! O güçlü bir dayanağa dayanıyordu."[4] hadisinde ima edilir. Yani Lût aleyhisselâm Allah'a sığınmaktaydı. Kuvvetli olana sığınmak, asla pişman ettirmeyen bir sığınmadır, o sığınağı delmek isteyen hüsrana uğramış vaziyette gerisin geri döner. Bu nedenle Lût kavminin çektiği ceza çok şiddetli olmuştur. Lût aleyhisselâmın [Veya sağlam bir dayanağa sığınsaydım.] ifadesindeki maksadı, güçlü bir kabileye mensup olmayı temenni etmek de olabilir. Ama ben ilâhî sığınaktan kevnî sığınağa intikal edemem. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm da "Allah kardeşim Lût'a merhamet etsin! O güçlü bir dayanağa dayanıyordu." hadisinde buna şahitlik etmiştir. Hazreti Peygamber aleyhisselâmın yalan söylediği düşünülebilir mi? Haşa! Eğer Lût aleyhisselâmın kastettiği "sağlam dayanak" kabile ise, fakat Hazreti Peygamber aleyhisselâmın sözünü ettiği "sağlam dayanak"tan kasıt "Allah Teâlâ" ise, o zaman şahit de şahitlik edilen de ne güzeldir. Yine Hazreti Peygamber aleyhisselâmın, bilgi zayıflığını kastetmiş olması da muhtemeldir, zira sağlam dayanak olan Hak Teâlâ onun eğiticisi, terbiye edicisidir.

İşaret

Bil ki Lût ismi, yani bu lafız çok yücedir, değerlidir, çünkü ilâhî makama sımsıkı bağlanmayı ifade eder. Lût aleyhisselâm Allah'a dayandığı ve ona sımsıkı bağlandığı için başka birine izafe edilmemiş, bu sebeple ona "Lût" denmiştir.

---

4. Buhârî, Ehâdisü'l-Enbiyâ, 19; Müslim, Fedâil, 152.

قَالُوا يَا لُوطُ اِنَّا رُسُلُ رَبِّكَ لَنْ يَصِلُوا اِلَيْكَ فَاَسْرِ بِاَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ الَّيْلِ وَلَا يَلْتَفِتْ
مِنْكُمْ اَحَدٌ اِلَّا امْرَاَتَكَ اِنَّهُ مُصِيبُهَا مَا اَصَابَهُمْ اِنَّ مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُ اَلَيْسَ الصُّبْحُ
بِقَرِيبٍ (٨١)

81. Dediler ki: "Ey Lût! Biz rabbinin elçileriyiz. Onlar sana ilişemeyecekler. Bir ara geceleyin ailenle birlikte yola çık. Karının dışında kimse geri kalmasın. Doğrusu onların başına gelecek olan, onun da başına gelecektir. Onların başına gelecek sabahleyindir. Daha sabah yakın değil mi?"

Günün başlangıcı güneşin doğuşudur, sabah ise günün sonudur. Bu ikisi arasında gece ve gündüz bulunur. Bu nedenle Allah helâk ettiği toplumları günün sonunda, sabaha doğru helâk etmiştir. Bu da hareketin tamamlanması içindir. Günün deveranı sona erdiğinde geçen gün içerisinde onlar tövbe edip Allah'a dönmediklerinde, günün sonunda ilâhî ceza onları yakalayıverir.

فَلَمَّا جَاءَ اَمْرُنَا جَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا وَاَمْطَرْنَا عَلَيْهَا حِجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ مَنْضُودٍ (٨٢)
مُسَوَّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ وَمَا هِيَ مِنَ الظَّالِمِينَ بِبَعِيدٍ (٨٣) وَاِلَى مَدْيَنَ اَخَاهُمْ شُعَيْبًا قَالَ يَا
قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُ وَلَا تَنْقُصُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ اِنّ۪ي اَرٰيكُمْ بِخَيْرٍ
وَاِنّ۪ي اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ مُحِيطٍ (٨٤) وَيَا قَوْمِ اَوْفُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ
وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ اَشْيَاءَهُمْ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْاَرْضِ مُفْسِدِينَ (٨٥) بَقِيَّتُ اللّٰهِ خَيْرٌ لَكُمْ
اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ وَمَا اَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ (٨٦)

82. Emrimiz gelince, oranın üstünü altına getirdik ve üzerine yığın yığın sert taşlar yağdırdık. 83. Ki bu taşlar, rabbinin katında işaretlenmiştir. Bunlar zalimlerden hiçbir zaman uzak olmayacaktır. 84. Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı gönderdik. Dedi ki: "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, O'ndan başka ilâhınız yoktur. Ölçüyü tartıyı eksik tutmayın. Ben sizi, iyi bir halde, refah içinde görüyorum. Ve sizi azapla kuşatacak bir günden korkuyorum. 85. Ve ey kavmim! Ölçüyü ve tartıyı adaletle yapın, insanlara eşyalarını eksik vermeyin, yeryüzünde bozguncular olarak dolaşmayın. 86. Allah'ın helâlinden bıraktığı kâr, sizin için daha hayırlıdır, eğer iman etmişler iseniz. Fakat ben sizin üzerinizde bir gözcü değilim."

Asıl itibariyle Allah Teâlâ yeryüzündeki her şeyi bizim için yaratmıştır. Fakat sonradan bunlardan bir kısmını kısıtlamış, bir kısmını geri bırakmıştır.

Kısıtladıklarına haram, geri bıraktıklarına ise "Allah'ın bakiyesi", yani helâl denir. Haramlar üzerinde mükellefin tasarrufta bulunması hal, zaman ya da mekân itibariyle kısıtlıdır. Asıl olan, herhangi bir şey hakkında hüküm vermekten geri durmaktır, Allah'ın o konudaki hükmü geldiği zaman ise şeriatın getirdiği ilâhî hükme uyarız. Müminler hakkında Allah'ın rızkının ismi, Allah'ın bakiyesidir. Kâinattaki her rızık Allah'ın bakiyesindendir. Bakiye olan her şeyin arası ayrılmıştır. Zira âlemdeki bütün mallar ya belirli bir kişinin mülküdür ya da hiç kimsenin mülkü değildir. Eğer belirli bir kimsenin mülkü ise o, Allah'ın o kişiye olan bakiyesidir; eğer belirli bir kimsenin mülkü değilse o zaman da bütün Müslümanlara aittir. Zeyd'in malı, Allah'ın Zeyd'e bakiyesidir; çünkü Allah Zeyd'in Amr'ın malında, izni olmaksızın tasarrufta bulunmasını yasaklamıştır. Amr'ın malı ise Allah'ın Amr'a bakiyesidir ve Allah Zeyd'in o mal üzerinde, Amr'ın izni olmaksızın tasarrufta bulunmasını yasaklamıştır. Dolayısıyla Allah'ın bakiyesi, O'nun sana helâl kıldığı, rızkını sağlayıp O'na itaatte kullanman için tahsis ettiği maldır. Buna bakiye isminin verilmesinin sebebi ise asıl itibariyle yeryüzündeki her şeyin senin için yaratılmış olmasıdır. Asıl durum kalmış olsaydı sen yeryüzünde dilediğin malda tasarrufta bulunabilirdin. Ancak sonradan sana bazı sınırlamalar getirilmiş, geriye bazı mallar sende kalmıştır. İşte bu yüzden bunlara Allah'ın bakiyesi denir.

[Sizin için daha hayırlıdır.]: Allah bunu senin için daha hayırlı kılmıştır, çünkü bazı kullarının bu bakiye konusunda kör davranacaklarını, asıl durumu dikkate alıp her şeyi helâl sayacaklarını bilmektedir. Bu yüzden de onlara, "Allah'ın sizin için helâl bıraktığı bakiye sizin için daha hayırlıdır." buyurmuştur.

[Eğer mümin iseniz]: Yani yeryüzündeki her şeyi sizin için yaratmış olduğumu tasdik ediyorsanız, o zaman sizin için helâl bıraktıklarım konusunda da beni tasdik edin. Eğer bu iki hususu birbirinden ayırt eder ve bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr ederseniz o zaman "mümin" olamazsınız.

Allah kime inayet gösterirse ona sadece bakiye olan maldan ulaştırır. Bil ki âlemde adaleti ikame etmek için konulmuş olan mizana yani şeriata göre rızık iki türlüdür. Birinci türe haram, ikinci türe helâl denir. Helâl olan Allah'ın bakiyesidir ve işte bu âyette açıkça ifade edilmiştir. Müminlere, "Yeryüzündeki her şeyi sizin için yarattı." (Bakara, 2/29) âyetinin hükmünden kalan bakiye budur. İman ancak şeriata olur. Bu ifade mizan ve ölçü sahibi olan Şuayb aleyhisselâmın kıssasının anlatımı esnasında zikredilmiştir. Allah'ın rızkı bazı âlimlere göre helâl olsun haram olsun, beslenmenin gerçekleştiği her şeydir. Zira Allah Teâlâ "Yeryüzünden hiçbir canlı yoktur ki rızkı Allah'a ait olmasın." (Hûd, 11/6) buyurmuştur. Ancak bu ifade bu konuda başka bir anlam ihtimaline açık olmayan bir nas değil, farklı şekilde yorumlanma imkâ-

nı bulunan zâhir bir ifadedir. Nitekim Allah başka âyetlerde "Allah dilediğini hesapsız bir şekilde rızıklandırır." (Nûr, 24/38) buyurmuş, böylece bizim haram ile beslenmemizi yasaklamıştır. Eğer haram olan şey de Allah'ın rızkı olsaydı o zaman onu bize yasaklamazdı. Demek ki haram olan şey Allah'ın rızkı değildir. Aksine o sadece "rızık"tır. "Allah'ın rızkı" ise helâl olandır. Helâl olan, Allah'ın kısıtlamaların ve bazı haramların ardından bizim için bırakmış olduğu bakiyedir. Hakikat açısından bilinmelidir ki hitabın ilişkili olduğu şey, yasaklanan ya da haram kılınan şeyin bizzat kendisi değil, mükellefin fiilidir. Bu durumda her şey Allah'ın rızkıdır. Kısıtlanmış olan, mal değil, onu kullanacak olan insandır. *er-Rezzâk* olan Allah sana sadece rızkını verir. *er-Rezzâk*'ın verdiği şeye ise tan edilmez. Bu nedenle kınama, haram olan şeyin kendisine değil, onun kullanılmasına, yani mükellefin fiiline ilişkilendirilmiştir. Bu, âlimler arasında uzun süre karmaşaya neden olmuş bir meseledir. Pekâlâ, Allah Teâlâ'nın "Allah'ın size rızık olarak verdiklerinden helâl ve temiz bir şekilde yiyin." (Mâide, 5/89) âyetinde "helâl ve temiz bir şekilde" ifadesinin âmili kimdir? Şeriatın zâhirine göre âmil, *rezekakum* fiilidir, zira âyetteki *min* harfi-cerri kısmîlik değil, beyan ifade eder. Zira bu harfin burada kısmîlik ifade etmesinin bir faydası yoktur, çünkü insanın rızkın tamamını değil, onun bir kısmını yiyebileceği kolaylıkla idrak edilebilen bedihi bir husustur. Eğer "*min*" harfi ceri beyan ifade ediyorsa bu durumda bu harfi cer *külû* (yiyin) emrine müteallık olduğu için, Allah'ın rızkının ancak helâl ve temiz şeyler olduğu beyan edilmiş olmaktadır. Bu durumda kişi haram kılınan bir şeyi yediği zaman, Allah'ın rızkını yemiş olmaz. O halde iyi düşün ve hayatını neyle sağladığına bak. Çünkü yaşamını idame ettirdiğin şey senin rızkındır, ondan kısıtlama söz konusu değildir; ister başkasının mülkiyeti altında olsun ister olmasın. Zira darda kalan, zaruret altındaki kimse için kısıtlama söz konusu değildir. Ama zaruret altında olmayan kimse, başkasının mülkü olan rızkı hayatta kalmak için değil, lezzet alıp nimetlenmek için yer. Dolayısıyla rızık, hayatta kalmak için yediği şeydir. Bunu şeriat/fıkıh âlimlerinden hiçbirinin reddetmesi mümkün değildir. Zira Allah Teâlâ haramları saydıktan sonra, "Her kim zorda kalırsa sınırı aşmaksızın..." (Nahl, 16/115) buyurmuştur. İşte burada konumuz olan rızık budur ve rızkı veren O'dur.

قَالُوا يَا شُعَيْبُ اَصَلٰوتُكَ تَأْمُرُكَ اَنْ نَتْرُكَ مَا يَعْبُدُ اٰبَاؤُنَا اَوْ اَنْ نَفْعَلَ فٖى اَمْوَالِنَا مَا نَشٰٓؤُا
اِنَّكَ لَاَنْتَ الْحَلٖيمُ الرَّشٖيدُ (٨٧) قَالَ يَا قَوْمِ اَرَاَيْتُمْ اِنْ كُنْتُ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبّٖى وَرَزَقَنٖى
مِنْهُ رِزْقًا حَسَنًا وَمَٓا اُرٖيدُ اَنْ اُخَالِفَكُمْ اِلٰى مَٓا اَنْهٰيكُمْ عَنْهُ اِنْ اُرٖيدُ اِلَّا الْاِصْلَاحَ مَا
اسْتَطَعْتُ وَمَا تَوْفٖيقٖٓى اِلَّا بِاللّٰهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَاِلَيْهِ اُنٖيبُ (٨٨)

87. "Ey Şuayb! Babalarımızın taptığını bırakmamızı emreden veya mallarımızı istediğimiz gibi kullanmamızı meneden senin namazın mıdır? Sen doğrusu aklı başında, yumuşak huylu birisin." dediler. 88. "Ey milletim! Rabbimden benim bir belgem olduğu ve bana güzel bir rızık da verdiği halde, O'na karşı gelebilir miyim? Söylesenize! Size yasak ettiğim şeylerde, aykırı hareket etmek istemem; gücümün yettiği kadar ıslah etmekten başka bir dileğim yoktur. Muvaffakiyetim ancak Allah'tandır, O'na güvendim, O'na yöneliyorum." dedi.

Buradan Allah Teâlâ'nın verdiği her şeyin ihsan olduğunu öğreniyoruz. Çünkü muvaffakiyet O'ndandır. Amelden hâsıl olan şey ölçüsüdür. Eğer verilen şey bir karşılık ise bile aslında o bir ihsandır. Allah Teâlâ "Benim muvaffakiyetim ancak Allah iledir." buyurmuş ve muvaffakiyeti yaratma değil de taalluk (ilişki) ile ilgili olan (*Camî'*) ismine, yani Allah ism-i şerifine isnat etmiştir. Muvaffakiyetin Allah ismine isnat edilmesinde çok değerli bir sır söz konusudur, zira muvaffakiyet ebedî saadetin anahtarıdır, kulu nebevî izin peşinden gitmeye yönlendiren hidayetçidir, onu ilâhî ahlak ile donanmaya sevk eden önderdir. Her kim onunla kaim olursa zenginleşir, her kim de onu kaybederse mahrum kalır. O, kulun kesbinin (kendi çaba ve kazancının, amelini elde etmesinin) dışındadır; Allah'ın kendisi için seçtiği, huzuru için tahsis ettiği kimselerin kalbine yerleştirdiği bir nurdur. Kurtuluş onunla elde edilir, derecelere onunla ulaşılır. O her ne kadar Allah tarafından hibe edilen bir sır, kulun kalbine konulan bir nur olsa da kulun bu nurun ve sırrın hakikatlerine ve hususiyetlerine dair bilgi açısından iradesi, Allah Teâlâ'nın bu nimetine ihsan etme konusundaki cömertliği, lütufkârlığı ile irtibatlıdır. Bu irade sayesinde kulda bu muvaffakiyet hâsıl olabilir. Bu durumda kul onun kesbî olduğunu, onun hâsıl olmasında kendi iradesinin ve Allah'a yaptığı duanın bir sebep olduğunu vehmedebilir. Oysa kendisini muvaffakiyet talebi ile dua etmeye yönlendiren, bu hususta harekete geçiren söz konusu iradenin bile bir ilâhî muvaffakiyet olduğunu bilmez. Nitekim o muvaffakiyet talebi de ilâhî muvaffakiyetin neticelerindendir. Eğer ilâhî muvaffakiyet olmasaydı o da olmazdı. Muvaffakiyeti irade etmek de muvaffakiyettir, ama insanların çoğu bunun farkında değildir. Bu durum açıkça ortaya konulduğuna göre, demek ki insan aslında *el-Vâhib*, *el-Hakîm* ve *el-Muvaffık* (lütufkâr, hikmetli ve muvaffak edici) olandan muvaffakiyetin kemalini talep eder. Muvaffakiyetin kemali, onun itikat, düşünce, sır, nurların parlaması, mükâşefe, müşahede, müsamere ve diğer bütün fiilleri kapsamak üzere kulun bütün hallerinde daima onunla birlikte olması, bunların bazısında bulunup diğerlerinde bulunmaması ya da bazen bulunup bazen bulunmaması şeklinde olmaması anlamına ge-

lir. Çünkü kemal nefisle kaim olan özelliklerdendir. Onun eksikliği, herhangi kulun bir fiilde muvaffak olup bir başka fiilde muvaffak olmaması şeklindedir. Artması da kulun bütün fiillerine eşlik etmesi şeklindedir. Bu durumda kulun Allah'tan muvaffakiyet talep etmesinin sebebi anlaşılmış olmaktadır. Yine kul Allah'tan muvaffakiyet talep ettiği esnada aslında onun muvaffakiyetten mahrum olmadığı da anlaşılmıştır. (Eğer mahrum olsaydı, zaten muavvaffakiyeti talep de edemezdi.)

Tevfîk, *el-muvâfekat* kelimesinin tef'il formunda türetilmiş halidir. Kişinin farklı durumlarda herhangi bir fiili yapacağı zaman nefsinde kaim olan bir özelliktir. Bu özellik kişinin o fiil ile ilgili olarak şeriatta belirlenmiş olan sınırları aşmasına ve muhalefet etmesine mâni olur. Bu hükmü yerine getiren her özellik muvaffakiyet olarak isimlendirilir. Kulda herhangi bir fiilde muvaffakiyet kaim olurken bir başka fiilde muhalefet kaim olabilir. Örneğin gasp edilmiş bir arazide namaz kılan ya da gıybet ederken yahut bir kimseyi darp ederken sadaka veren kimsenin durumu böyledir. Bu nedenle kul mevlâsından ancak muvaffakiyetin kemalini, yani bütün hallerde kendisi ile birlikte olmasını niyaz eder ki hiçbir zaman muhalefete, günaha düşmesin. Kulda muvaffakiyet burada ifade ettiğimiz şekilde kemale erince adına ismet ya da ilâhî muhafaza denen şey ortaya çıkmış olur. Allah bizi her daim muhafaza etsin, gafletlerin neticelerine karşı korusun. O hayırları ihsan eden ve lütufkâr olandır.

Muvaffakiyet Allah Teâlâ'nın, kulunu daha yaratmadan ve kendisine hitap etmeden önce ona olan inayetidir. Muvaffakiyete nail olanları Allah Teâlâ cömertlik sıfatı ile a'yânlarında var edip vücuda çıkardığı zaman lütfu ile onları üstlenmiş, dost edinmiş ve kendilerinde muvaffakiyet hakikatlerini tahakkuk ettirmiş, onları kendisine ulaşan yolu beyan etmiştir. Nasıl peygamberlerine melekler göndererek bu yolu beyan ediyorsa velîlerini de nebîleri vasıtası ile bu yola hidayet etmiştir. Meleklerini ise kendilerinde var ettiği cibilliyet/yaratılış ile buna ulaştırmıştır. Böylece bunlar en açık yola hidayet bulmuş, en yüce miraca yükselmişlerdir. Muvaffakiyet artık onlara her hallerinde eşlik etmekte, onları Allah'a yakınlaştıracak her türlü kalp ve nefis amellerine ve hislere yönelik olan muamelelere sevk etmektedir. Nihayetinde bu muvaffakiyet onları himmetlerin üzerine ulaştırmış, cömertlik ve kerem makamına yerleştirmiş, onlar da nimet ve lütuf deryasına gark olmuşlar, cennet nimetleri içerisinde, istivâya benzer bir halde bulunmuşlardır. Elbet bu, Allah Teâlâ'nın onlara lütfetmek istediği nimet ölçüsünce, onlara bağışladığı rahmet miktarınca olmuştur. Böylece onlar Hak Teâlâ'nın bu konuda onları, kendileri henüz zikre değer bir varlık dahi değilken velî edinmiş olduğunu ve muvafakatın onlara dava mahallerinde daima eşlik etmiş olduğunu gözleyerek

bilmişlerdir. Her fazilete yönelten, her kurtarıcı sıfata sevk eden, ilâhî rızaya nail her ahlakı celbeden, kalpleri parlatan, sırları ıslah edip gönülleri ihlâsa kavuşturan, kalplerdeki kilitleri açan, pası silip atan, onları kilitlerinden çıkarıp kendilerine sırlar bahşeden, mabudun Celâl'ine dair bilmediklerini öğreten hep muvaffakiyettir. Kulun istikamet talep etmesi için onu harekete geçiren, kulu selamet yoluna hidayet eden odur. Onunla nitelenen kul muhakkak hidayete erer, onu kaybeden her şahıs da muhakkak uçurumdan yuvarlanıp gider. Hilâftan Allah'a sığınırız.

Muvaffakiyetin bir başlangıcı, ortası ve gayesi vardır. Başlangıcı sana İslâm'ı verir, ortası imanı verir, gayesi/sonu ise ihsanı verir. İslâm canı ve malı korur, iman nefisleri dalâlet ve saptırmanın karanlığından korur, ihsan ise ruhları ağyârı görmekten muhafaza eder, onun murakabe ve hayâda kemâle ermesini sağlar. Senin her halinde muvaffak olman için dua eden kimse aslında sana verilmedik hayır bırakmamış demektir. Muvaffakiyetin başı sana ilim ve ameli verir, ortası seni illet ve amaçların kirinden temizler, sonu sana varlık ve ezelin sırlarını verir. Allah'tan öte emel edilecek de emel eden de yoktur. Aslı itibariyle muvaffakiyet iki kısımdır: biri umumi diğeri hususidir. Umumi olan Müslüman olsun gayri müslim olsun bütün insanların müşterek oldukları muvaffakiyettir. Bu da iki türlüdür. İlki hikmet olması itibariyle hikmete uygun, muvafık olan, diğeri ise amaçlara muvafık olandır. Hususi muvaffakiyet seni karanlıklardan aydınlığa çıkaran, seni ebedî saadet mertebelerine ulaştıran muvaffakiyettir. Kişinin cehenneme girmesinde bile bu ebedî saadet mertebelerinden biri söz konusudur. Bu da umumi ve hususi olmak üzere iki türlüdür. Umumi olan Allah'a, peygamberine ve onun getirdiklerine iman gibidir. Hususi olan ise şeriatı bilmek ve ona göre amel etmektir. Bu da iki türlüdür. Hususi olanın örneği farzları eda etmektir. Hususi olan ise seni kalp temizliğine, kalbi boşaltmaya, riyazet ve mücahedeye sevk edendir. Bu muvaffakiyet türü de umumi ve hususi olarak ikiye ayrılır. Umumi olan sende bütün yüce ahlakın ve kutsal rabbanî vasıfların oluşması şeklinde meyve verir. Hususi olan sende yaratılışın sırlarını ve tahkikin mânasını anlama meyvesi verir. Bunların her ikisi de umumi ve hususi olarak iki kısımdır. Umumi olan sana bütün ahlakı ve sırları verir, hususi olan ise sana fenâyı mülahaza etmekten fenâ bulmayı verir. Kulun zâhir ve bâtın bütün hareket ve sükûnlarına eşlik eden muvaffakiyet, âlim, vâris ve ârif olanların muvaffakiyetidir. Kula bazı durumlarda eşlik eden muvaffakiyet sadece o durumlara mensuptur, varlık mertebelerinden o makamın verdiği şeye izafe edilir. Nitekim "Bu, âriflerin muvaffakiyetidir.", "Bu, zahitlerin muvaffakiyetidir.", "Bu, âbidlerin muvaffakiyetidir." denir, bütün makam ve seyr ü sülûk sahipleri için ayrı ayrı zik-

redilir. Muhakkiklere göre muvaffakiyet iki türdür. Biri Hak Teâlâ'nın sende senden varlığa getirdiği muvaffakiyet, diğeri ise sende başkası eliyle var ettiği muvaffakiyettir. Sende başkası eliyle var ettiği muvaffakiyet, anne babandan sana geçen İslâm'dır. Hadis-i şerifte de ifade edildiği gibi her doğan İslâm fıtratı üzere doğar, onu sonradan Hristiyan, Yahudi veya Mecusî yapan ise anne babasıdır. Bir diğer örnek hiçbir kastın olmadan Allah'ın senin karşına çıkardığı ve seni kötü yoldan uzaklaştıracak, gafletten uyandıracak şekilde sana nasihatler veren kimsedir. İşte öyle bir durumda gafletten uyandığın zaman Allah senin kalbine muvaffakiyet nurunu atar, sen de nefsinin halis hali içerisinde nazar edersin, bu da seni mesut kimseler kervanına dâhil olmaya sevk eder. Sende senden olan muvaffakiyet ise işin başında bizzat kendi ayıp ve kusurlarını kendin görmen, kendi çirkin fiillerini kınaman, nefsine buğz etmendir. Bu düşünce sende kuvvetlenir ve desteklenirse seni alıp kurtuluş yollarında ileriye götürür, ezelde senin için takdir edildiği ve nasibin olarak taksim edildiği ölçüde seni hayırlarda koşturur.

Hususi muvaffakiyetin makamlarının ilki, Hazreti Peygamber aleyhisselâmın öğrenmeyi tavsiye buyurmuş olduğu şeriat ilimlerini öğrenmekle meşgul olmandır. Sonu ise senin ulaştığın son makamdır. Eğer makamları tamamlarsan muvahhidin tevhidini tahsil etmiş olursun, bu da O'nun kendi kendisini tevhididir ki onunla birlikte artık hiçbir makul söz konusu değildir. Artık cehaletle birlikte hayat da makam da yoktur. Muvaffakiyet sahih olunca -ki onun sahih olması ilmin tahsili ile olur- inâbe (Allah'a yönelme) neticesi verir. İnâbe de tövbeyi doğurur. Tövbe hüznü, hüzün korkuyu, korku yaratılmışlardan uzaklaşmayı, yaratılmışlardan uzaklaşmak halveti, halvet tefekkürü, tefekkür huzuru, huzur murakabeyi, murakabe hayâyı, hayâ edebi, edep sınırları gözetmeyi, sınırları gözetmek yakınlığı, yakınlık ilişkiyi, ilişki ünsiyeti, ünsiyet eğilmeyi, eğilme niyazı, niyaz icabeti doğurur. Bu makamların hiçbiri şekilsel ve zevksel ilimleri tahsil etmeden gerçekleşmez. Şekilsel olanlar akidenin ıslahı ile ilgili nazar ilimleri, şer'î hükümlerle ilgili haber ilimleri gibidir, bunlardan ancak ihtiyaç duyulan miktar kadarı alınır. Zevk ilimleri muamele ve sırların neticelerine dair ilimlerdir. Bu, Allah'ın senin kalbine atacağı bir nurdur; bu nur ile varlığa ait mânaların hakikatlerine, Hakk'ın kullarındaki sırlarına, eşyaya tevdi ettiği hikmetlere vâkıf olursun.

Bil ki karanlık bir gecede kandilsiz ve ışıksız bir yolda yürümek büyük tehlikelere yol açar. Böyle bir yolda çukurlar vardır, korkutucu tehlikeler, gedikler ve eziyet verecek haşereler vardır. İnsan tüm bunlardan ancak bir ışık vasıtasıyla yürüdüğünde sakınabilir ve bu sayede ayağını nereye koyacağını, düşeceği çukur veya karşılaşacağı tehlike veya kendisini sokacak yılan gibi sa-

kınılası şeylerden nasıl korunacağını bilebilir. Yoldaki tek ışık Allah Teâlâ'nın, "kendisiyle kullarımızdan dilediklerimizi hidayete ulaştırdığımız bir nur" (Şûra, 42/52) dediği şeriat nuru ve ışığıdır. Başka bir âyette ise "Allah'ın kendisine nur vermediği kimsenin nuru yoktur." (Nûr, 24/40) ve "Nur üstüne nur." (Nûr, 24/35) buyurmaktadır. Şeriat nuru ile hidayet ve muvaffakiyet nuru bir araya geldiğinde ise yol iki nurla geçilir. Bir nur olsaydı insana ışık olmazdı. Gerçi şeriat nuru tıpkı güneş ışığı gibi apaçıktır, fakat kör olan yine de onu göremez. İşte Allah'ın gözünü kararttığı kimse de onu göremez ve ona iman edemez. Basiret gözünün nuru bulunsa, fakat insanın yolu görmesini sağlamak üzere kendisiyle birleşeceği şeriat nuru olmasaydı basiret nuru olan kimse nasıl yürüyeceğini bilemezdi. Çünkü o bilinmez bir yoldadır ve yolda neyin bulunduğunu ve herhangi bir delil veya durak olmaksızın yolun kendisini nereye götüreceğini bilemez. Yolda yürüyen insan kandilini rüzgârlardan korumalıdır. Rüzgârlar eserse kandili söndürür. Bu rüzgârlar, insanın imanına ve tevhidine etki eden bütün esintilerdir. Yumuşak bir rüzgâr eserse bu kez kandilin fitili sallanır, ışığın etkisini azaltır. Böyle bir rüzgâr, şeriatın fer'î hükümlerinde arzuya uymaya benzer. Bunlar, insanın helâl saymadığı günahlardır, insanın imanına ve tevhidine zarar vermez. Kuşkusuz ki biz büyük bir amaç için yaratıldık. Fakat bu güçlüklere göğüs gerip sıkıntılara tahammül ettiğimizde, büyük bir dereceye ulaşırız. Bu ise bedbahtlığın hiçbir şekilde bulunmadığı ebedî mutluluktur. Nitekim Hak Teâlâ saadet yollarını peygamberler vasıtasıyla beyan ettikten sonra, "Biz ona yolu gösterdik, artık ya şükredici olur ya nankör." (İnsân, 76/3) buyurmuştur. Bundan sonra artık Allah'ın kulu, emirlerine uygun yaşamaya, resûllerine emir ve yasaklar konusundan tâbi olmaya, hadlerin sınırında durmaya, ibadetleri yapmaya muvaffak kılması kalmaktadır. Hak Teâlâ muvaffakiyeti bazı kullarına tahsis etmiş, rızık gibi herkese umumi olarak vermemiştir.

Ey rabbimiz! Bize hitap ettin, işittik; bize anlattın, anladık. Ey rabbimiz! Bizi muvaffak kıl, bizi bizden istediklerinde amel ettir. Senden gayrı kuvvet ve kudret yoktur. Muvaffak kılan Allah'tır, hidayet O'nun elindendir. Bizim hiçbir yetkimiz yoktur. Yalancı İblis, Hazreti Peygamber aleyhisselâm ile bir arada bulunduğu esnada Hazreti Peygamber aleyhisselâm ona "Sende ne var?" diye sormuş, o da "Ey Allah'ın elçisi, bil ki Allah seni hidayet için yarattı ama hidayet senin elinde değil; beni saptırmak için yarattı, saptırmak da benim elimde değil." demiş, başka bir şey ilave etmeden çekip gitmiştir ki bu söylediği doğrudur. Sonrasında melekler onunla Hazreti Peygamber aleyhisselâm arasına girmişlerdir. Muvaffakiyet hususi rahmeti gerektiren salih amelin minnetinin rahmetidir.

Münacat

Ey Hannân, ey Mennân, ey Raûf, ey Kadîm ihsan sahibi, ey nübüvvet madenini en şerefli maden kılan, hüküm yerini en yüksek yer kılan; tesviye eden ve düzgünce yaratan sensin, dilediği surette terkip eden sensin.

Ey Vehhâb, hiçbir vehhâb yokken Vehhâb olan! Kesb ehline sevap veren, muvaffakiyeti bahşeden, kulunun perçeminden tutup yolda yürüten, onda rızaya uygun ameller, temiz sözler yaratan, ona tevhid ve kelime-i şehadeti söyleten, ona saadet sebeplerini kolaylaştıran, sonra onu diyarına dâhil eden, huzurunu bahşeden ve ona, "Bu senin ilminle amel etmendendir, emelinin son noktası senindir." buyuran sensin.

وَيَا قَوْمِ لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شِقَاقِي أَنْ يُصِيبَكُمْ مِثْلُ مَا أَصَابَ قَوْمَ نُوحٍ أَوْ قَوْمَ هُودٍ أَوْ قَوْمَ
صَالِحٍ وَمَا قَوْمُ لُوطٍ مِنْكُمْ بِبَعِيدٍ (٨٩) وَاسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي رَحِيمٌ
وَدُودٌ (٩٠)

89. "Ey kavmim! Sakın bana karşı düşmanlığınız, Nûh kavminin veya Hûd kavminin yahut Sâlih kavminin başlarına gelenler gibi size de bir musibet getirmesin! Lût kavmi de sizden uzak değildir. 90. Rabbinizden bağışlanma dileyin, sonra O'na tövbe edin. Muhakkak ki rabbim çok merhametlidir, (müminleri) çok sever."

Allah Teâlâ'nın *el-Vedûd* isminin Kur'ân'da geçmesi bir müjdedir; çünkü meveddet/sevgi, muhabbetin sübûtudur. Muhabbetin sübûtunun anlamı ise âhiret diyarında sonucunun bilfiil hâsıl olmasından başka bir şey değildir. Muhabbetin sübûtunun ateşteki karşılığı ise Allah'ın cehennem ateşindeki kimseler hakkında, hikmetinin gereğini yapmasıdır.

قَالُوا يَا شُعَيْبُ مَا نَفْقَهُ كَثِيرًا مِمَّا تَقُولُ وَإِنَّا لَنَرَاكَ فِينَا ضَعِيفًا وَلَوْلَا رَهْطُكَ
لَرَجَمْنَاكَ وَمَا أَنْتَ عَلَيْنَا بِعَزِيزٍ (٩١) قَالَ يَا قَوْمِ أَرَهْطِي أَعَزُّ عَلَيْكُمْ مِنَ اللّٰهِ وَاتَّخَذْتُمُوهُ
وَرَاءَكُمْ ظِهْرِيًّا إِنَّ رَبِّي بِمَا تَعْمَلُونَ مُحِيطٌ (٩٢) وَيَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَى مَكَانَتِكُمْ إِنِّي عَامِلٌ
سَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَمَنْ هُوَ كَاذِبٌ وَارْتَقِبُوا إِنِّي مَعَكُمْ رَقِيبٌ (٩٣)
وَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا شُعَيْبًا وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَأَخَذَتِ الَّذِينَ ظَلَمُوا
الصَّيْحَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ (٩٤) كَأَنْ لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا أَلَا بُعْدًا لِمَدْيَنَ كَمَا

بَعِدَتْ ثَمُودُ (٩٥) وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مُوسٰى بِاٰيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُبِينٍ (٩٦) اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَائِه۪
فَاتَّبَعُٓوا اَمْرَ فِرْعَوْنَ وَمَٓا اَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَش۪يدٍ (٩٧) يَقْدُمُ قَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فَاَوْرَدَهُمُ النَّارَ
وَبِئْسَ الْوِرْدُ الْمَوْرُودُ (٩٨)

91. Dediler ki: "Ey Şuayb! Söylediklerinin çoğunu anlamıyoruz ve içimizde seni cidden zayıf (âciz) görüyoruz! Eğer kabilen olmasa seni mutlaka taşlayarak öldürürüz. Sen bizden üstün değilsin." 92. Dedi ki: "Ey kavmim! Benim taraftarlarım size göre Allah'tan daha mı üstün ki O'na sırt çevirdiniz? Doğrusu rabbim, sizin yaptıklarınızı kuşatmıştır. 93. Ey kavmim! Elinizden geleni yapın. Doğrusu ben de yapacağım. Kime rüsva edecek bir azabın geleceğini ve kimin yalancı olduğunu bileceksiniz. Gözetleyin, doğrusu ben de sizinle beraber gözetleyenlerdenim." 94. Emrimiz gelince Şuayb'ı ve beraberindeki inananları, katımızdan bir rahmet ile kurtardık. Zulmedenleri de korkunç bir ses yakaladı ve oldukları yerde diz üstü çöküverdiler. 95. Sanki orada hiç yaşamamışlardı. Bilin ki, Semûd da Medyen de Allah'ın rahmetinden uzaklaştı. 96. Andolsun ki Mûsâ'yı, âyetlerimizle ve apaçık bir delille Firavun'a ve erkânına gönderdik. 97. Yine de onlar Firavun'un emrine uydular. Oysa Firavun'un emri hiç de doğru değildi. 98. O, kıyamet gününde kavmine öncülük eder ve onları ateşe götürür. Ne kötü yerdir onların gittikleri yer.

İşin aslında Firavun hanedanının hükmü Firavun'un kendisinin hükmünden farklı idi, ancak Allah Teâlâ her ikisini de boğulma cezası konusunda eşit tuttu. Ancak onları hükümde ayırt etti, onları sonra gelenlere öncü ve örnek kıldı. [Onları ateşe götürür.] ifadesinde onun da onlarla birlikte cehenneme girdiğine dair açık bir anlam yoktur. Aksine Allah Teâlâ [Firavun hanedanını cehenneme sokun.] buyurmuş, ama "Firavun'u ve hanedanını cehenneme sokun." buyurmamıştır. Firavun'u hususen ayırt etmiş ve kurtulup Allah'a dönen kimseler için onun kurtuluşunun bir delil/âyet olmasını sağlamıştır. Âyetin lafzının zâhirinin verdiği mâna budur. (Bu konuda Yunus sûresinin 92. âyetinin tefsirine bakınız.)

وَاُتْبِعُوا ف۪ي هٰذِه۪ لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ بِئْسَ الرِّفْدُ الْمَرْفُودُ (٩٩) ذٰلِكَ مِنْ اَنْبَٓاءِ الْقُرٰى
نَقُصُّهُ عَلَيْكَ مِنْهَا قَٓائِمٌ وَحَص۪يدٌ (١٠٠) وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلٰكِنْ ظَلَمُٓوا اَنْفُسَهُمْ فَمَٓا اَغْنَتْ
عَنْهُمْ اٰلِهَتُهُمُ الَّت۪ي يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ لَمَّا جَٓاءَ اَمْرُ رَبِّكَ وَمَا زَادُوهُمْ غَيْرَ
تَتْب۪يبٍ (١٠١)

99. Hem burada hem de kıyamet gününde lânete uğratıldılar. Kendilerine verilen bu bağış ne kötü bir bağıştır. 100. Bunlar, o kasabanın haberleridir ki sana anlatıyoruz. Onların bir kısmı hala duruyor, bir kısmı ise silinip gitmiştir. 101. Onlara, biz zulmetmedik, fakat onlar kendilerine zulmettiler. Rabbinin emri gelince de Allah'ı bırakıp taptıkları ilâhları kendilerine bir fayda vermedi. Kayıplarını artırmaktan başka bir şeye yaramadı.

Müşrikler tapındıkları ile ilâhlarının kendilerine Allah karşısında hiçbir fayda sağlayamayacağını müşahede etsinler diye o tapındıkları ilâhlardan bazıları da onlarla birlikte cehenneme girecektir.

وَكَذٰلِكَ اَخْذُ رَبِّكَ اِذَٓا اَخَذَ الْقُرٰى وَهِيَ ظَالِمَةٌۜ اِنَّ اَخْذَهُٓ اَل۪يمٌ شَد۪يدٌ (١٠٢)

102. İşte rabbin, zalim halkların şehirlerinin yakasından tutunca böyle tutar. Hiç kuşkusuz O'nun yakaya yapışması pek sert ve acıklıdır.

İlâhî cezalandırma kevnî sebeplerle olur. Cezalandırıcıların her biri Allah'ın ordularından bir ordudur.

اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِمَنْ خَافَ عَذَابَ الْاٰخِرَةِۜ ذٰلِكَ يَوْمٌ مَجْمُوعٌۙ لَهُ النَّاسُ وَذٰلِكَ يَوْمٌ مَشْهُودٌ (١٠٣)

103. Muhakkak ki âhiret azabından korkanlar için, bunda âyet vardır. O gün, bütün insanların toplanacağı gündür ve o, görülecek gündür.

[Bunda âyet vardır.], yani alâmet vardır. [O gün, bütün insanların toplanacağı gündür.], zira o gün onların fasl ve kaza için toplanmaları talep edilecektir. [Ve o, görülecek gündür.]

وَمَا نُؤَخِّرُهُٓ اِلَّا لِاَجَلٍ مَعْدُودٍۜ (١٠٤)

104. Biz, o günü ancak sayılı bir süreye kadar erteleriz.

Onun belirli süresi bitmiş değildir.

يَوْمَ يَأْتِ لَا تَكَلَّمُ نَفْسٌ اِلَّا بِاِذْنِه۪ۚ فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ وَسَع۪يدٌ (١٠٥)

105. O gün gelince, Allah'ın izni olmadan kimse konuşamaz. Onlardan kimisi bedbaht kimisi de mesuttur.

Meşru hükümler içerisinde insana mübah hükmü verilmiş olduğu için vâcibi, mendubu, haramı ve mekruhu işlemek, onun varlığına yabancı ilhamlardan kaynaklanır ki bu ilhamlar, kendisine gelen temiz/melekî ruhlar ile temiz olmayan şeytanî ruhlardan kaynaklanır. Bu durumda insan üç hüküm arasında gider gelir: Birincisi kendinden kaynaklanan zâtî hükümdür. Diğer iki hüküm ise ona bitişiktir. Kitabın takdirine ve hitabın hükmüne göre, varlık bu hükümleri kabul veya reddeder. Buna göre onların kimi bedbaht kimi mesut olur. Benzer şekilde onun dostlarının bir kısmı Hakk'a yakın bir kısmı ise kovulmuştur. İnsan kime icabet ederse ona göre hal alır. Hata ile doğruyu beyan etmek ise Allah'a kalmıştır. Hak Teâlâ kendisini rıza ve gazap ile nitelemiş ve [O gün gelince, Allah'ın izni olmadan kimse konuşamaz. Onlardan kimisi bedbaht kimisi de mesuttur.] buyurmuştur. Bedbaht olan gazap nedeniyle bedbahttır, ama gazap geçicidir. Mesut olan ise rıza ile mesuttur, rıza da daimidir.

فَاَمَّا الَّذِينَ شَقُوا فَفِى النَّارِ لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَشَهِيقٌ (١٠٦)

106. Bedbahtlara gelince, onlar cehennemdedirler. Orada onlar için yüksek sesle soluma vardır.

Cehennem diyarı bütün bedbahtların diyarı kılınmıştır. Onlara bedbaht (şakî) denmesinin sebebi, kendilerine çok zor, ağır gelecek bir yerde ikamet edecek olmalarıdır. Bu da muhalefettir. [Orada onlar için yüksek sesle soluma vardır.] Cehennemin içine atılan her şeyi derhal yutuvermesi, solumasının nedenidir; bu nedenle oraya atılan kâfirleri derhal yuttuğu için, onun yüksek sesli solumasının olduğu ifade edilmiştir. Zira cehennem, mahbubunu, yani Allah Teâlâ'ya düşmanlık edenlerden intikam almak için aşkla beklemektedir.

خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمٰوَاتُ وَالْاَرْضُ اِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ اِنَّ رَبَّكَ فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ (١٠٧)

107. Gökler ve yer durdukça orada temelli kalacaklardır. Rabbinin dilediği başka. Muhakkak ki rabbin, dilediğini elbette yapandır.

[Gökler ve yer durdukça orada temelli kalacaklardır.]: Yani Allah Teâlâ'nın yeryüzünü yarattığı günden tebdil gününe kadar olan süre kastedilmektedir. Kur'ân'ın kendi dilleri ile indiği Araplar, bu ifadeyi sonsuzluk anlamında kullanmışlardır. Ama ilâhî haber ile bu sürenin sonlu olduğu bilinir. Hazreti Peygamber aleyhisselâma da [rabbinin dilediği başka] denmiştir. Bu istisna onların cehennemde rızık olarak alacakları lezzet ve nimettir.

[Rabbin, dilediğini elbette yapandır.]: Dolayısıyla [rabbinin dilediği başka] ifadesindeki istisna, yerin ve göklerin suretinin zeval bulması ile gerçekleşir. Bizler biliyoruz ki semanın cevheri dumandır, üzerine suretler döndürülmüştür. Duman suretinden önceki cevher, semâ suretinden önce olan şeydir. Tıpkı çamur ve taş suretinden önce ev suretinin bulunması örneğinde olduğu gibi. Ev yıkılıp çamur kuruduğu zaman evin ve çamurun sureti gider, geriye cevher kalır. İşte âlemin tamamı da bu şekilde cevher itibariyle tektir, ama suretleri itibariyle farklılık arz eder. Bunu bil. Böylece cehennemliklerle ilgili istisna, onların azap göreceği sürenin sınırlılığı anlamına gelir.

Bil ki Allah Teâlâ'nın rahmetinin gazabını geçmiş olması nedeniyle cehennemde cehennemlikler âdil bir süre boyunca bulunurlar, bundan fazla bulunmazlar ama cennette cennetlikler amellerinin karşılığı olarak hak ettiklerinden fazla bulunur, daha fazla nimete nail olurlar. Cehennemlikler ise ancak amellerinin karşılığı olacak kadar azap görürler, bundan fazlasını görmezler. Nihayet Allah Teâlâ onlara bunun ardından dilediğini yapar. Bu nedenle onlara verilecek azaptan söz ederken, [Rabbin, dilediğini elbette yapandır.] buyurmuştur. Allah'ın yarattıklarından hiçbiri Allah'ın bu mahlukâtı yaratma iradesindeki hükmü bilemezler, bunu bilmelerinin tek yolu Allah'ın onlara öğretmesidir. Görmez misin Allah mesut kimseler hakkında "Bu ise ardı arkası kesilmeyen bir vergidir." (Hûd, 11/108) buyurmuştur. Suret tektir, müddet tektir ama yine de azap hakkında "ardı arkası kesilmeyen" ifadesini kullanmamıştır, aksine onlar cehennemden çıkmayacak olmalarına rağmen azapları kesilecektir. Ama orada bu istisna hali içerisinde onların hallerinin ne olacağını bilmeyiz. Yine de Allah'ın rahmetinin gazabını geçmiş olduğunu biliyor olmamızla birlikte değerlendirildiğinde, bu durumda herhangi bir hüküm verilemez. Yine biliriz ki Allah her bir nefsi amelinin karşılığı ile cezalandırır. Ancak ibareden yola çıkarak, sınırların tamamlanması (amellerin karşılığı olan cezanın çekilmesi) durumunda cömertlik hazinesinden olan rahmetin umumileşeceğini çıkarabiliriz. Bu ise Allah Teâlâ'nın "Bedbahtlara gelince, onlar cehennemdedirler. Orada onlar için yüksek sesle soluma vardır. Gökler ve yer durdukça orada temelli kalacaklardır." (Hûd, 11/108) şeklindeki âyetidir. İşte zamansal sınır budur, çünkü dönüşümün gökler ve yer ile olması gerekmektedir, o zaman müddet sona erer. Bu her bir insan hakkında, mükellef olduğu günden tebdil gününe kadar geçen süredir. Çünkü mükellef olmadan önce, gökler ve yer duruyor olmasına rağmen, muhatap değildir. Bu, mesut ve bedbaht kimseler hakkında ortak bir hükümdür. Onlar bu belirli süre içerisinde, amellerinin neticesini görürler. Süre sonra erdiği zaman amel-

lerin karşılığı olarak verilen ödül de ceza da sona erer. Bundan sonra mesutlar Allah Teâlâ'nın amellerle irtibatlandırmadığı ve herhangi bir kavme hususi olarak tahsis etmediği ilâhî minnet nimetlerine intikal ederler. Bu da "Bu ise ardı arkası kesilmeyen bir vergidir." âyetinde ifade edilmiştir. Bunun sonu olacak herhangi bir süre söz konusu değildir. Nasıl ki bu dünyada mükellefin ömrü bittiği zaman iman ve küfür sona eriyorsa aynı şekilde gökler ve yerin durması sona erdiği zaman da amellerin karşılığı olarak verilen ödül ve cezanın müddeti sona erer.

[Rabbinin dilediği başka]: Bu ifade bedbaht kimseler hakkında söylenmiştir. Buna karşılık "Rahmetim her şeyi kuşatmıştır." (A'râf, 7/156) ifadesi ve "Rahmetim gazabımı geçmiştir."[5] ifadesi, bu yaratılış hakkında söylenmiştir. Buradan öğreniriz ki mesut kimsenin alacağı karşılık ameli ölçüsündedir, bu sürenin ardından ilâhî minnet ve rıza, nerede olurlarsa olsunlar bütün herkesi kuşatır. Çünkü nimet, mizacın ve nefislerin amaçlarının kabul ettiği şeyden başka bir şey değildir ve mekânların bunda herhangi bir tesiri yoktur. Tabiatın uygunluğu ve maksadın elde edilmesi nerede söz konusu olursa olsun bu durum, sahibi için bir nimettir. Nitekim varlık bütün varlıklar için bir nimettir, bazı varlıklar diğerlerine azap ediyor olsa bile bu böyledir. Dolayısıyla kulların nimet hali içerisinde bulunuyor oluşları kesintisiz bir durumdur, buna karşılık intikam hali içerisinde bulunmaları iradeye bağlıdır. Dolayısıyla onların intikam halleri sadece azap haline dönüşebilir ve intikam ortadan kalkabilir. Bu nedenle bu ifadeyi Hak Teâlâ bazı âyetlerde "acı verici bir azap" şeklinde ifade ederek açıklamıştır. Başka bazı âyetlerde ise "acı verici" kaydını koymaksızın, "Onların azapları hafifletilmez." denmiştir. Yani elem/acı sona erince cehennem ehli için cehennem bir mesken olur, Allah Teâlâ'nın buyurduğu gibi oradan çıkmazlar. Kaldı ki onların cehennemde ebedî kalacaklarını ifade eden âyette *hâlidîne fîhâ* denmiş, yani müennes olan "*hâ*" zamiri kullanılarak "cehennem"e işaret edilmiş, müzekker olan "*hû*" zamiri ile azaba işaret edilmemiştir. Eğer *halidîne fîhi* denmiş olsaydı, "Onlar azapta ebedî kalacaklar." anlamına gelirdi ve mesele müşkil bir hal alırdı. Zamir azaba değil de sadece diyara/cehenneme işaret ediyor olduğu için, azabın ebedîliği zorunlu değildir. Ancak Allah Teâlâ cennet nimetlerinin ardı arkası kesilmeyen bir vergi olduğunu buyurmuş, onların asla kesilmeyeceği ve cennetliklerin onlardan asla mahrum kalmayacaklarını ifade etmiştir, bu nedenle biz cennet diyarında nimetlerin ebedî olduğunu söyleriz. Aynı şekilde cehennem diyarının da ebedî olduğunu söyleriz, fakat cehennemdeki azabın ebedî olduğunu

5. Aclunî, *a.g.e.*, c. 1 s. 448.

söylemeyiz. Çünkü cehennemde azabın ebedî olduğuna delâlet eden herhangi bir nas bulunmamaktadır. Naslar bize bu konuda açık bir şey söylememektedir. Fakat deliller, burada bir süre (ecel) olduğunu gösterir. Ama onun ne kadar olacağı naslarda açıkça geçmediği için meçhuldür. Çelişen bir nas da olmadığına göre artık biz de [Rabbin dilediğini yapandır.] âyetine göre hareket ederiz. Allah her neyi irade ederse o bu şeydir. İman edenlere bundan daha fazlası gerekmez. Bununla ilim ifade eden mütevatir bir nas bulunursa mümin zorunlu olarak kesin kanaate ulaşır. Yoksa ulaşamaz. Hazreti Peygamber aleyhisselâm, bir Yahudi'nin cenazesini görünce ayağa kalkmış. "O bir Yahudi cenazesiydi." denince de "O bir nefis değil midir?" demiştir. Bu, ehlullahın nefs-i nâtıkanın üstünlüğü konusunda tutundukları en ümit verici şeydir. Bu nefsin sahibi ateşe girmekle bedbaht olsa bile, onun durumu dünya hayatında malın yok olması, evin yıkılmas1 ve değerli görülen şeyin yitirilmesi gibi birtakım hastalıklarla bedbaht olan kimseye benzer. Burada duyulan acı, duyusal değil, mânevî bir acıdır. Bu acı, hayvanî ruhun payıdır. Bütün bunlar, düşünen nefsin şerefine ve üstünlüğüne bir etki yapmaz. Söz konusu ruh, kendisini şereflendirmek amacıyla Allah'a izafe edilmiş ruhtan (*Rûhullâh*) üflenmiştir. Dolayısıyla kaynağı ve aslı değerlidir. Düşünen nefis en şerefli âlemden olduğuna göre, bir nefis olması yönüyle Hazreti Peygamber aleyhisselâm Yahudi'nin cenazesi karşısında ayağa kalkmıştı. Bu durum, nefislerin asıldaki eşitliğini gösterir.

Bu en önemli meselelerden biridir ve bu meseleyi bilmek, rahmetin her şeyi kapsayıp kuşattığını öğrenme imkân verir. Nefisler iki diyarı [dünya ve âhiret] imar etseler bile -ki haberde ifade edildiği gibi iki diyarın imarı da gereklidir- hiç kuşkusuz Allah, sadece Allah ehlinin bileceği bir sır nedeniyle nefislere şereflerinin gereğine göre karşılık verecektir. Bu sırrı sadece Allah ehlinin bilmesi, onlara özgü sırlardan olmasından kaynaklanır. Nasn kay had/tanım/sınır onları birleştiriyorsa aynı şekilde -Allah dilerse- zâtlarından dolayı bu makam da onları birleştirir. Allah bedbahtlar hakkında [Rabbin dilediğini yapar.] buyurmuş, ancak [ardı arkası kesilmeyen azap] dememiştir. Mesutlar hakkında ise bu ifadeyi, yani [ardı arkası kesilmeyen nimet] ifadesini kullanmıştır. Çünkü Allah'ın rahmeti gazabını geçmiştir ve her şeyi kuşatmıştır. Öyleyse bütün bunlar, kendisinden bir ihsan ve hak ediş olarak Allah'ın ihsanı ve lütfudur. Asıl itibariyle kulun ameliyle hak ettiği nimet de bir ihsandır. Çünkü Allah, kendisinden sakınan için "Nefsi üzerine rahmeti yazandır." (En'âm, 6/54) ki bu da insanın ameli ile nimeti hak etmesinin kaynağıdır. İnsan ise ancak Allah'ın ihsanıyla takva sahibi olabilir. Allah, onu takva sahibi ve salih amel için mahal yapmıştır.

وَأَمَّا الَّذِينَ سُعِدُوا فَفِي الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمٰوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ
رَبُّكَ عَطَاءً غَيْرَ مَجْذُوذٍ (١٠٨)

108. Mesut olanlar ise cennettedirler. Gökler ve yer durdukça temelli kalacaklardır orada. Rabbinin dilediği başka. Bu, ardı arkası kesilmeyen bir vergidir.

[Mesut olanlar ise cennettedirler. Gökler ve yer durdukça temelli kalacaklardır orada.]: Cennet mesutların diyarı kılınmıştır, orası bütün mesutların diyarıdır. Bu kimselere mesut denmesinin sebebi, orada kendilerine her şeyin kolay olacağı bir şekilde ikamet edecek olmalarıdır ki bu da onlara yardım (*müsâ'ade*) ve muvafakattir.

[Gökler ve yer durdukça], suretleri itibariyle değil, cevherleri itibariyle.

[Rabbinin dilediği başka]: Buradaki cennet ehli kimselerle ilgili istisna, "Rabbin onları çıkarmayı dilerse" anlamındadır ki Allah onları çıkarmamayı dilemiştir. Bu yüzden onlar oradan çıkmazlar. Zira Allah bunu istememiştir. Bunu da şu ifadesi ile göstermiştir: [Bu, ardı arkası kesilmeyen bir vergidir.] Çünkü yeni olan şeyden alınan lezzet, sohbetin, birlikteliğin devamından alınan lezzete göre nefiste daha büyüktür.

Bil ki cennet iki tanedir, biri fiziksel diğeri mânevîdir. (Bir başka açıdan) cennetler üç tanedir: ilâhî ihtisas cenneti, miras cenneti ve amel cenneti. İhtisas cennetine henüz amel etme yaşına gelmemiş çocuklar girer. Bunlar altı yaşını bitirmemiş çocuklardır. Ayrıca Allah kullarından dilediğine ihtisas cennetlerinde dilediği şeyi verir. Yine akıl edemeyen deliler de oranın ahalisindendir. İlmî olarak tevhide iman eden, fetret döneminde yaşayanlar, kendilerine herhangi bir resûlün daveti ulaşmamış kimseler de bu cennetin ahalisindendir. Miras cennetine, müminlerden saydığımız kimselerin hepsi girer; bu cennet, cehennemliklerin cennete girecek olsalar sahip olacakları mekânlardır. Üçüncü cennet olan amel cenneti ise insanların amellerine göre yerleşecekleri cennettir. Daha faziletli olan o cennette daha çok şeye sahip olacaktır. Zira herhangi bir yönde üstün olan insan, üstün olduğu kimseden [başka bir yönden] daha aşağıda bulunabilir. Ancak, söz konusu yöndeki durumuyla diğerini geçmiş olabilir. Buna göre, her bir amelin bir cenneti olması gibi amel sahipleri arasında da hallerinin gerektirdiği tarzda amelde bir derecelenme gerçekleşir. Farz veya nafile bir ibadeti ya da bir iyiliği yapmanın ya da mekruh veya haram bir şeyi terk etmenin mutlaka özel bir cenneti olduğu gibi o cennete girecek insanın elde edeceği özel bir nimeti de vardır. Üstünlük dere-

ce derecedir, yaştan kaynaklanabilir. Fakat kastedilen, Müslümanlık ve ibadet yaşıdır. Amelleri eşit olan iki insandan yaşlı olan yaşı nedeniyle küçükten daha üstündür. Çünkü yaşlı insan, dindarlıkta küçüğü geçmiş demektir. Amel, zaman bakımından da diğerinden üstün olabilir. Çünkü Ramazan ayındaki, Cuma günündeki veya Kadir Gecesi'ndeki veya Zilhicce ayının onundaki veya Aşura'daki amel, diğer zamanlarda yapılan amelden daha değerlidir. Aynı durum, Şârî' Teâlâ'nın belirlediği bütün zamanlar için söz konusudur. Ameldeki üstünlük, mekândan da kaynaklanabilir. Örneğin, Mescid-i Harâm'da namaz kılmak Medine'deki Mescid-i Nebevî'de namaz kılmaktan, Mescid-i Nebevî'de namaz kılmak Mescid-i Aksâ'da namaz kılmaktan daha üstün olduğu gibi Mescid-i Aksâ'da namaz kılmak da başka mescitlerde namaz kılmaktan üstündür. Ameller yapılışı itibariyle arz ettikleri halleri açısından da birbirlerinden üstün olurlar. Farz namazı cemaatle kılmak, yalnız başına kılınan namazdan üstündür. Örnekler çoğaltılabilir. İnsanlar, amelleri(ndeki farklılık) nedeniyle birbirinden üstün olabilir. Örneğin namaz kılmak, yoldan geçeni rahatsız eden bir şeyi yoldan kaldırmaktan daha üstün bir ameldir. Allah Teâlâ, bazı amelleri diğerlerinden üstün kılmıştır. Bunun yanı sıra insanlar aynı amelde de birbirinden üstün olabilir. Yakın akrabasına sadaka veren bir insan, hem sadaka vermiş hem de yakın akrabasını gözetmiş olur. Yakın akrabaları dışında birine sadaka veren ise birinci kişiden daha az sevap alır. Ehl-i beyt'ten bir şerîfe hediye veren, iyilik yapan ya da cömertlikte bulunan bir insan şerîf olmayan birine hediye verenden daha çok sevap alır. İnsanlar ya da davranışlar arasındaki dinî üstünlük yönleri, sınırlı olsa bile, az değildir. Peygamberlerin cennette başkalarından üstünlükleri de ihtisas cennetleri sayesinde ortaya çıkar. Amele bağlı üstünlüğe gelince, peygamberler de daha önce belirttiğimiz gibi, amel cennetlerinde [amellerin yapıldığı] hallere göre derecelenir. İnsanın âhiretteki yaratılışı da -isim ve surette ortak olsalar bile- dünyadaki yaratılışına benzemez. Çünkü âhiret yaratılışında ruhanîlik, cisimlikten baskındır. Bu sayede insan aynı anda pek çok mekânda bulunabilir.

Bil ki amel cennetleri yüz derecedir. Nitekim ateş (cehennem) de, yüz basamaktır. Her derece, birtakım alt menzillere ayrılır. Bu yüz derece, sekiz cennetin her birinde bulunan ve iç içe olan derecelerdir. En üstün cennet, Adn cennetidir. Adn cenneti, cennetin başkentidir, insanların Allah Teâlâ'yı görmek için toplanacağı Kesîb de oradadır. Adn, cennetler içinde en yüksek cennettir. Bu yönüyle o, cennetler içinde hükümdarın sarayına benzer. Sarayın etrafını sekiz sur çevrelemiştir. Her iki sur arasında bir cennet vardır. Adn cennetinden sonra Firdevs cenneti gelir. Firdevs, Adn cennetinin altındaki cennetlerin ortası ve en üstünüdür. Sonra Huld cenneti, ardından Na'îm cenne-

ti, Me'vâ cenneti, sonra Dâru's-selâm, sonra Dâru'l-mukame (ikamet diyarı) gelir. Vesile cenneti ise, Adn cennetindeki en üstün derecedir. Bu cennet, ümmetinin duası sayesinde Hazreti Peygamber aleyhisselâm adına tahsis edilmiş olup ona aittir. Allah, bizim bilmediğimiz, sadece bilgisini kendisine sakladığını bir hikmet nedeniyle böyle yapmıştır. Çünkü biz, Hazreti Peygamber aleyhisselâm sebebiyle Allah katındaki saadete ulaştık ve "İnsanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmet." (Âl-i İmrân, 3/110) olma vasfını kazandık. Allah Teâlâ Hazreti Peygamber aleyhisselâm vasıtasıyla bizi son ümmet yaptığı gibi onunla peygamberliği sonlandırmıştır. Hazreti Peygamber aleyhisselâm, tıpkı kendisine söylemesi emredildiği gibi bir "beşer"dir. Bu yüzden de Allah Teâlâ'nın emriyle, kendisinin "vesile" cennetine ulaşması için bizim dua etmemizi emretmiştir. Böylece Hazreti Peygamber aleyhisselâm ümmetinin duasıyla o cennete vasıl olup yerleşir.

Cennete girenler dört sınıftır: Nebî olan resûller, velîler -ki bunlar rablerinden gelen bir basiret ve kanıta göre peygambere uyanlardır-, müminler -bunlar peygamberleri tasdik edenlerdir- ve âlimler -bunlar aklî kanıtlarla tevhidi (Allah'tan başka ilâh olmadığını) bilenlerdir. Bu dört sınıf, Adn cennetlerinde bulunan Beyaz Kesîb'te Rablerini görürken ayrışır. Orada dört makamda bulunurlar. Bir grup, minberlerdedir. Bunlar, en üst grup olan resûller ve nebîlerdir. İkinci grup ise, velîlerdir. Onlar söz, davranış ve hal bakımından nebîlerin vârisleridir. Bunlar rablerinden bir kanıta sahiptir. Onlar, döşeklerde ve tahtlarda otururlar. Üçüncü tabaka ise, aklî ve kesin kanıt ile Allah'ı bilenlerdir. Onlar kürsülerde otururlar. Dördüncü tabaka Allah'ı birlerken taklitçi olan müminlerdir. Onların da mertebeleri vardır. Toplanma yerinde taklitçi müminler aklî düşünce sahiplerinin önündedir, ancak beyaz Kesîb'te Hakkı görme esnasında akıl vasıtasıyla Allah'ın birliğini bilenler taklitçilerin önündedir. Allah, umûmî ziyarette kullarına görünmek isteyince, bir münadi bütün cennetlerde şöyle nida eder: "Ey cennetlikler! En büyük ihsana, en yakın mertebeye ve en yüce manzaraya koşunuz! Adn cennetinde rabbinizi ziyarete buyurunuz!" Onlar da Adn cennetine koşar ve girerler. Her grup, kendi mertebe ve menzilini öğrendiği için herkes kendi yerine oturur. Sonra sofraların getirilmesi emredilir. Konukların önüne özel sofralar konulur. Onlar, dünya hayatında ya da cennette, amel cennetlerinde bu sofraların ve sofradaki yemeklerin, içeceklerin benzerini ne görmüş ne de tahayyül etmişlerdir. Üstelik onlar kendi cennetlerinde de o yemeğin benzerini yememişlerdir. Ayrılırken, daha önce benzerini hiç giymedikleri elbiseler kendilerine giydirilir. Hazreti Peygamber aleyhisselâmın cennet hakkındaki şu ifadesi de bu anlatılanların doğruluğunu göstermiştir: "Orada hiçbir gözün görmediği hiçbir kulağın işit-

mediği hiçbir insanın aklının ucundan dahi geçmemiş şeyler bulunur."[6] Sofradan kalkınca, beyaz miskten olan Kesîb'e giderler. Oradaki yerlerine, amellerine göre değil, Allah'ı bilmeleri ölçüsünce yerleşirler. Zira amel, Rahmân'ı müşahede etmeyle ilgili değil, cennet nimetleri ile ilgilidir. Orada o hal içerisinde onlara bir nur parıldar, hepsi secdeye kapanır. Bu nur, hem dıştaki gözlerine hem iç gözlerine yayılır, bedenlerinin tüm organlarına ve nefislerinin latif kısımlarına nüfuz eder. Böylece her bir şahıs, bütünüyle göz, bütünüyle kulak haline gelir. Artık her şeyi zâtıyla görür, onu yönler sınırlayamaz, her şeyi zâtıyla duyar. Bu nur sayesinde Hakk'ı müşahede etmeye, görmeye kadir olurlar. Allah'tan bir elçi gelir ve onlara "Rabbinizi görmek için hazırlık yapın, Rabbiniz tecelli edecek." der. Onlar da hazır hale gelip dizilirler, Hak kendilerine tecelli eder. Bu esnada Hak ile kullar arasında üç perde vardır: İzzet perdesi, büyüklük perdesi ve azamet perdesi. Mahlukât o perdelere bakmaya güç yetiremez. Allah Teâlâ en büyük teşrifatçıya emreder ve "Kullarım ile aramdaki perdeleri kaldırın da beni görebilsinler." buyurur. Bunun üzerine perdeler kaldırılır. Allah Teâlâ tek bir perdenin ardından *el-Cemîl* ve *el-Latîf* isimlerinde kullarına görünür. Kulların hepsi, tek bir gözdür. Onlara, bütün benliklerine yayılan bir nur saçılır. O nur sayesinde bütünüyle kulak haline gelirler. Rabbin güzelliği onları kendilerinden geçirmiş, zâtları da bu en mukaddes nur güzelliğiyle aydınlanmıştır. Kıyametin duraklarıyla ilgili olarak Ebû Bekir en-Nakkâş'tan nakledilen rivayette Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle demiştir: "Allah Teâlâ şöyle buyurur: 'Kullarım! Selam size! Merhaba! Allah size hayat versin! *er-Rahmân* ve *er-Rahîm*'den, *el-Hay* ve *el-Kayyûm*'dan size selam olsun! Ne güzel davranışlarda bulundunuz! Sonsuza değin girin cennete! Cennet size helâl-i hoş olsun. Ebedî nimet içinde, *el-Kerim*'in ödülüyle ve sürekli burada kalarak nefislerinizi hoş tutun. Siz, iman etmiş müminlersiniz! Ben de, *el-Mümin* ve *el-Müheymin* olan Allah'ım. İsimlerimden birine sizi ortak ettim. Size hiçbir korku olmadığı gibi hüzün de yoktur. Sizler benim dostlarım, komşularım, seçtiklerim, özel adamlarım ve sevdiklerimsiniz. Evimde, size selam olsun! Ey benim Müslüman kullarım! Siz Müslüman, ben ise *es-Selam*'ım! Evim ise Dâru's-selâm'dır. Sözümü duyduğunuz gibi, yüzümü de göstereceğim size. Size tecelli edip yüzümden perdeleri kaldırdığımda, bana hamd ediniz! Benden perdelenmeksizin, esenlikle ve güvenle evime giriniz! Bana doğru gelip etrafıma oturunuz ki bana bakasınız ve beni yakından göresiniz! Ben de size hediyeler vereyim, sizi ödüllerle ödüllendireyim, size nurumu tahsis edeyim, güzelliğimle sizi kuşatayım, size mülkümden vereyim. Gülmemle neşelenin. Ben, görmediğiniz halde kulluk ettiğiniz, sevdi-

6. Buhârî, Tevhid, 35; Müslim, Cennet, 2824-25.

ğiniz ve korktuğunuz rabbinizim! İzzetim, celâlim, yüceliğim, büyüklüğüm, güzelliğim ve nezihliğime yemin olsun ki ben hepinizden razıyım ve sizi sevdiğim gibi sevdiklerinizi de seviyorum. Arzuladığınız her şey, benim katımdadır. Siz neyi isterseniz, ben de onu isterim. Artık benden isteyin, korkmayın, utanmayın, çekinmeyin! Kuşkusuz ben cömert, bol bol veren, sözüne sadık ve doğru sözlü Allah'ım! İşte sizi evime yerleştirdim, cennetimi size helâl kıldım, size kendi nefsimi gösterdim. İşte cömert ve koruyucu elim açıktır ve size uzatılmıştır, onu sizden çekmeyeceğim. Size bakıyorum, gözümü sizden ayırmam. Artık, neyi dilerseniz benden isteyin. Size yakınlık gösterdim. Sizinle oturur, size yoldaş olurum. Artık sonsuza dek ihtiyaç, yoksunluk, ümitsizlik, yoksulluk, çaresizlik, yaşlılık yoktur; artık ne bir öfke ne bir güçlük ve ne de hallerin değişmesi vardır. Bu nimetiniz ebedîdir. Siz, güven içinde cennete yerleşenler, beni görmeyi bekleyenler, ikrama nail olan ve nimete layık görülenlersiniz. Bana itaat etmiş ve yasaklarımdan kaçmış şerefli kimselersiniz. Her ihtiyacınızı bana arz ediniz ki, onları sizin için cömertlikle karşılayayım.' Kullar ise şöyle derler: 'Rabbimiz! Biz böyle bir şeyi ummamış, beklememiştik; tek dileğimiz, sonsuza dek senin vech-i kerîmine bakmak ve senin bizden razı olmandır.' Bunun üzerine yüceler yücesi, mülkün sahibi, cömertler cömerdi Allah Teâlâ da şöyle buyurur: 'Vechim ebediyen size görünecektir. Bakın ve sevinin, çünkü ben sizden razıyım. Artık eşlerinize gidin, birbirinize sarılın ve birleşin. Evlatlarınızla mutlu olun. Odalarınıza girin, bahçelerinizde gezinin! Döşeklerinize uzanın! Cennetlerdeki cariye ve odalıklarınıza alışın, rabbinizden size gelen hediyeleri kabul edin! Elbiselerinizi giyin! Meclislerinize gidin ve sohbet edin! İstirahat edin! Bu istirahat esnasında ne uyuklama ne kendinden geçme söz konusudur. İstirahat, gölge sahibinin gölgesinde, güvenlikte ve *el-Celil*'in yakınlığında dinlenmekten ibarettir. Sonra, Kevser nehrine, *Kâfûr*'a, temizleyici suya, serinlik verene, içilmesi serbest ve serin suya gidiniz, orada yıkanınız ve nimetleniniz. Ne mutlu size! Sonunuz ne güzeldir! Sonra dinleniniz. Yeşil koltuklara uzanınız! Uzatılmış gölgede, yükseltilmiş döşeklerde ve serin suda ve bol meyveler içinde dinleniniz. Bunlar ne biter ne de onlardan engellenirsiniz.'

Ardından Hazreti Peygamber aleyhisselâm şu âyetleri okudu: 'Cennetlikler o gün iyi bir meşguliyet içindedir. Onlar ve eşleri kanepeler, sedir üzerinde uzanmıştır.' (Yâsîn, 36/55-56). 'Cennet ehli o gün en iyi yerde ve en güzel dinlenme yerindedirler.' (Furkan, 25/24)."

Ebû Bekir en-Nakkâş'ın naklettiği hadis burada sona ermiştir.

Allah Teâlâ bu hitaptan sonra aradaki perdeyi kaldırır ve kullarına tecelli eder. Bu tecelliyle birlikte hepsi secdeye kapanır. Allah onlara şöyle der:

"Başlarınızı kaldırın! Burası secde yeri değildir! Kullarım! Sizi, beni görmekle nimetlendirmek için davet ettim." Allah Teâlâ dilediği bir süre onları tutar ve ardından, "Başka bir dileğiniz kaldı mı?" diye sorar. Kullar karşılık verir: "Rabbimiz! Daha ne kalmış olabilir ki? Bizi ateşten kurtardın, hoşnutluk mekânına soktun, yakınına yerleştirdin, cömertliğinin nişanı olan elbiseler giydirdin, yüzünü gösterdin." Hak Teâlâ, "Kalmıştır!" buyurur. Kullar cevap verir: "Rabbimiz! Ne kaldı ki?" Allah şöyle der: "Size olan rızamın sürmesi. Ben de hiçbir zaman size öfkelenmeyeceğim."

Bundan daha güzel bir söz ve daha iyi bir müjde olabilir mi? İnsanlar Hakk'ı görmede derece derece olacağı gibi bu görmede de bilgilerine göre farklılaşırlar. Herkes kendi bilgi derecesine göre Hakk'ı görür. Sonra Allah, meleklerine şöyle der: "Onları köşklerine götürünüz." Çünkü bu müşahede sonrasında kullar, görmenin sarhoşluğu ve karşılaştıkları iyilikler nedeniyle yollarını bulamazlar. Bu nedenle köşklerini tanıyamazlar. Melekler göstermese konakladıkları yerleri bulamazlar. Yerlerine ulaştıklarında huriler ve odalıklar kendilerini karşılar. Sahip oldukları her şeyin kendi yüzlerinden bir güzellik, sevinç ve ışık kazandığını görürler. Bu ışığı, bizzat kendileri sahip oldukları şeylere yaymıştır. Onlara şöyle derler: "Işığınız, parlaklığınız ve güzelliğiniz artmış! Sizi böyle bırakmamıştık!" Köşklerinde bulunanlar ise, "Siz de öylesiniz! Sizin de güzelliğiniz ve parlaklığınız artmış. Bizden ayrılırken böyle değildiniz." derler. Böylece hepsi birbirlerinden nimetlenirler.

فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ مِمَّا يَعْبُدُ هٰٓؤُلَٓاءِ مَا يَعْبُدُونَ اِلَّا كَمَا يَعْبُدُ اٰبَٓاؤُهُمْ مِنْ قَبْلُ وَاِنَّا
لَمُوَفُّوهُمْ نَصِيبَهُمْ غَيْرَ مَنْقُوصٍ (١٠٩) وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَاخْتُلِفَ فِيهِ وَلَوْلَا
كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ وَاِنَّهُمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ (١١٠) وَاِنَّ كُلًّا لَمَّا
لَيُوَفِّيَنَّهُمْ رَبُّكَ اَعْمَالَهُمْ اِنَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ خَبِيرٌ (١١١) فَاسْتَقِمْ كَمَا اُمِرْتَ وَمَنْ تَابَ
مَعَكَ وَلَا تَطْغَوْا اِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (١١٢)

109. Öyleyse bunların taptıkları şeyler konusunda sakın şüphede olma. Daha önce babalarının taptıkları gibi onlar da taparlar. Onların paylarını eksiksiz ödeyeceğiz. 110. And olsun ki Mûsâ'ya kitabı verdik de hakkında ihtilafa düştüler. Eğer rabbinden bir söz geçmiş olmasaydı aralarında hüküm verilmiş bitmişti bile. Doğrusu onlar, bundan yana şiddetli bir tereddüt ve şüphe içindedirler. 111. Hiç şüphe yok ki rabbin, herkese amellerinin karşılığını tamamen ödeyecektir. Muhakkak ki O, yaptıklarınızdan haberdardır. 112. Öyleyse sen, emrolunduğun gibi dosdoğru ol! Beraberindeki tövbe edenler de. Aşırı gitmeyin. Çünkü O, yaptıklarınızı görür.

İlah'ın emri, ilâhtan bir taalluktur,
O'nun emri âlemlerde muhakkaktır.
Ancak resûl vasıtası ile, çünkü o
Kendisine itaat edilen ve sırrı tahakkuk eden emirdir.
Eğer ilâhın emrine herhangi bir irade muhalefet ederse
Neredeyse nefis ondan çıkıverir.
Bu yüzden Peygamber'in saçını ağartmıştır bir söz
Ki o da "Emrolunduğun gibi dosdoğru ol!"dur.
Eğer emredilenin aksini murat ederse
Mükellefin nefsi, vâki olması muhakkaktır.

Allah Teâlâ nebîsine mutlak istikameti emretmiş değildir, çünkü zaten müstakim olmayan ve Allah'a ulaştırmayan yol yoktur. Nitekim Hak Teâlâ [Rabbim dosdoğru yol üzeredir.] buyurmuştur. Fakat hitabını [emrolunduğun gibi] kaydı ile kayıtlamıştır. Burada istikametin mânası, meşru olan yoldaki hareketler ve sükûnlardır. Sırat-ı müstakim, ilâhî şeriattır. Allah'a iman bu yolun başıdır. İmanın şubeleri bu yolun başı ile sonu arasındaki menzillerdir. Her iki menzil arasında ise halleri ve hükümleri bulunur. Hiç kimse ilâhî emrin ilâhî iradeye muvafakat edip etmediğini bilemez, bu yüzden emre imtisal mi edecek, yoksa muhalefet mi edecek, bunu da bilemez. Bu nedenle Hazreti Peygamber aleyhisselâma ilâhî emir ağır ve zor gelmiştir, bunun için de "Hûd sûresi benim saçımı başımı ağarttı."[7] buyurmuştur. Çünkü bu sûrede [Emrolunduğun gibi dosdoğru ol!] hitabı bulunmaktadır. Hadiste, "Hûd ve onun kardeşleri" ifadesi geçiyor, Hûd sûresinin kardeşlerinden maksat, bu ifadenin benzerinin geçtiği dört sûredir. İnsanlar bu konuda tehlike ile yüz yüzedir.

[Beraberindeki tövbe edenler de. Aşırı gitmeyin.]: Yani ilâhî sûrette yaratılmış olduğunuz için nefsinizde bulduğunuz düşüncelerle O'nun emrini kaldırmayın, böyle yapıp da "Bizim gibi kimseler emir almaz" demeyin. Bu sebeple sen sana emredilenin ve yasaklananın ne olduğuna bak, zira sen sana emredilenin ve yasaklananın mahallisin. Bu şekilde bakan kimse için emrin ilişkili olduğu şey, mahallini beklemeye, intizara hazırlamasıdır. Tekvîn (yaratma) ile vasıtasız bir şekilde gelen ilâhî emir geldiği zaman önce kalbinde onun tesirine bakar, eğer kalbinde ona karşı çıkma varsa demek ki bu durum (isyan) kalpte oluşmuştur, böylece onun perişan olacağı ve perişanlığının da bu yüzden olacağı bilinir. Eğer kalbinde bunun aksini yani kabulü bulursa, bu durumda o meşru ilâhî emrin ilişkili olduğu kulak, göz, el, ayak, dil, mide, avret mahalli vb. uzuvlara bakılır; emrin orada oluşup oluşmadı-

7. San'ânî, *a.g.e.*, c. 3, s. 368.

ğına bakılır. Kalpte kabul ya da reddin bulunmasından söz ettik, bu durumda Hak'tan bizimle ilgili ilmin hükmünü gözetlemeye devam ederiz ve böylece içinde bulunduğumuz durumu öğreniriz. Çünkü o bizim hakkımızda ancak bizimle hüküm verir.

Bilmez misin ki Allah bizi bizden görür? Varlık bize şahittir.
Bu yüzden hayâ gerek bize ki görmesin bizi Allah
Yasakladığı yerde; biz ise O'nu görelim.
Bana göre bu, en garip işlerdendir:
Bize emreder de irade ettiğini yapar.
Bana "Dosdoğru ol!" der, ama benden irade eder.
Muhalefeti, onu da varlık destekler.
Dostlar! Kulak verin dediğime;
Mevla'dır O, biz ise O'nun köleleri.
Emir irade eder, memuru değil, bak da gör
Sabiyi yaşlandıran şu hükmü.

وَلَا تَرْكَنُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ أَوْلِيَاءَ ثُمَّ لَا
تُنْصَرُونَ (١١٣)

113. Zulmedenlere meyletmeyin, yoksa size de ateş dokunur. Sizin Allah'tan başka yardımcılarınız yoktur. Sonra yardım da göremezsiniz.

[Yoksa size de ateş dokunur]: Bu, diyar ve yerin hükmündedir. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm her topluluğun yöneticisini içlerinden seçmiştir. Kim töhmet mekânlarının yakınlarında dolaşırsa oradakileri asla kınamamalıdır. Küfür diyarının halkı hakkında diyara göre hüküm verilir, içerisinde kâfirlerin hak ettiğini hak etmeyenler olsa da durum böyledir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm, "Müşriklerin arasında yaşayan Müslüman'dan beriyim."[8] buyurmuştur.

İşaret

Allah'tan başkasına yaslanıp bel bağlama, taleplerinde sadece Allah ile yetin, inşallah böyle yapınca mesut olursun. Çünkü kendi cinsinden olan birine yaslanan kimse bir zalime yaslanmış olur. Zira Allah Teâlâ, emaneti yüklen-

8. Ebû Dâvud, Cihad, 103; Tirmizî, Siyer, 43.

mesi konusunda insanın "çok zalim ve çok cahil" olduğunu ifade buyurmuştur ki emaneti yüklenmemiş olan herhangi bir insan da yoktur.

وَاَقِمِ الصَّلٰوةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلَفًا مِنَ الَّيْلِؕ اِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّـَٔاتِؕ ذٰلِكَ ذِكْرٰى لِلذَّاكِر۪ينَۚ (١١٤)

114. Gündüzün iki tarafında ve gecenin de yakın saatlerinde namaz kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri giderir. Bu, öğüt kabul edenlere bir öğüttür.

[Gündüzün iki tarafında ve gecenin de yakın saatlerinde namaz kıl]: Hak Teâlâ gece ve gündüze namazı vermiştir ki onun bereketi bütün zamanları kuşatsın. [Çünkü iyilikler kötülükleri giderir.] Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle buyurmuştur: "Kötülüğün ardından hemen bir iyilik yap ki onu silsin."[9] Her ne zaman daha önce yapmış olduğun bir hatayı hatırlarsan derhal tövbe et, Allah'tan onu bağışlamasını niyaz et, hemen Allah'ı an. Herhangi bir yerde Allah'a isyan edip günah işlediysen, bir itaat ve ibadet yapmadan sakın o mekândan ayrılma. Böylece o mekân âhirette senin aleyhine şahitlik edeceği zaman, lehine de şahitlik eder ve sen de kurtulursun. Elbisen de aynı durumdadır, eğer içinde Allah'a isyan ettiysen aynı elbise içinde ibadet de et. [Bu, öğüt kabul edenlere bir öğüttür.]

وَاصْبِرْ فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يُض۪يعُ اَجْرَ الْمُحْسِن۪ينَ (١١٥)

115. Sabret, çünkü Allah ihsan edenlerin ecrini zayi etmez.

İşaret

Bilinmelidir ki namaz, mukaddes samedânî makamdan neşet etmiştir, bu sebeple onu bir ganimet bil, o gizli düşünceler gibidir. Nur makamı ona nazar etmiş ve sırlarını hibe etmiş, Kayyumiyet makamı ona bunları feyz etmiştir. Bu namazlar rabbanî münacata mahsustur, çünkü ilâhî münacat ile hitap edilir ve semâvât ehlinin ruhaniyetine mahsus bütün makamları ihtiva eder. Kıraat esnasında insanın doğrusal hareketlerinden tamamı namazda yapılır; rükû esnasında, canlıların tâzim maksatlı zikirlerdeki hareketlerinin tamamı ufuk itibariyle ihtiva edilir, secde halinde bitkilerin yakınlaşmak üzere eğilme

9. Tirmizî, Birr, 55.

hareketlerinin tamamı bulunur. Namazlar insan terkibinin aslı olan su, toprak, ateş, hava ve ruha mutabık olsun diye beş adet olmuştur. Çünkü bütün sayılar içerisinde hem kendisini hem başka sayıları muhafaza eden tek sayı beştir. Bu itibarla onun kadrini bil, hayrının şükrünü eda et.

Bil ki Allah Teâlâ şu namazları iki kısma taksim etmiş ve onlara iki ilim vermiştir ki onlardan iki hâkime dönen iki âlemde iki ilim hâsıl olsun. Bunlardan birinci kısım akla tahsis edilmiştir; bu huzur ve niyet akdinden sonra okunan şeylerin tedebbürü, düşünülmesidir. Diğer kısım hisse tahsis edilmiştir, o da tilâvet ve namazın diğer bütün hareketleridir. Bu hareket ancak bu insanî bünyede söz konusu olur. İki hükümden ilki aklın hükmüdür. Aklın hükmü, yakınlaşmaya (kurbet) teveccüh etmektir. Hissin hükmü ise Kâbe'ye teveccüh etmektir. Bunu biz bütün yönler içerisinde tek bir yön olarak kayıt altına aldık, çünkü böylece hayret ve iltifat ortadan kalkacaktır. Üstelik böylece toplanma ve bir olmanın dağınıklığa üstün oluşuna da işaret edilmiş olmaktadır. İki ilimden ilki akla mahsus olup tenezzülleri bilme ilmidir. Diğer ilim hisse mahsus olup tecellileri bilme ilmidir. İki âlemden biri gayb âlemi, diğeri ise şüpheden münezzeh şehadet âlemidir. İki hâkimden biri *ez-Zâhir* ismi, diğeri ise karşı konulamaz *el-Bâtın* ismidir.

Allah Teâlâ bu namazlara saatlerinden değil de vakitlerinden isimler verdiği için biz bunun Allah tarafından bizlere tevdi edilen bir sır ve ihsan edilen bir hayır olduğunu biliriz. Nitekim öğlen (*zuhr*) namazı, akılda ilim ile zuhur etmesinden, histe fiil ile zuhur etmesindendir. İkindi (*'asr*) namazı akılda, kendisini mârifet aklında nakille birleştirmesinden, histe ise fer'î hükümler konusunda akıldan nakle sarılmasındandır. Bu da güneşin *fasl* (ayrılma) ve *fadl* (üstünlük) var olduğu için gayba (batmaya) yönelmesindendir. Akşam (*mağrib*) namazı akılda, fikrî delillerle, histe keyfiyetten örtülmesi nedeniyle bu ismi almıştır. Yatsı (*'işâ*) namazı akılda *sem'*in (nakil) otoritesine teslim olmayı ifade eder ki akıl bu şekilde teslim olunca kendisine Cem şimşeklerinden bir şimşek çakar, basiret gözü tabii karanlığın şiddeti nedeniyle kapanır. Histe ise görülen şeylerin karanlığın örtüsü altında gizlenmesindendir. Göz âdeta asli hali olan idrak durumundan perdelenip kapanır. Sabah (*fecr*) namazı akılda sırlar denizinin, histe basiret denizinin fışkırmasından dolayı böyle isimlendirilir.

Bil ki farz olan namazların tamamı ya güneşten ya da eserlerinden dolayı nehârî (gündüz namazı)dir. Bunun tek istisnası yatsı namazıdır, onun nurları gece ile gündüz arasında müşterektir ki bu da çok garib bir sırdan ve acaip bir mânadan dolayı böyledir. Çünkü namaz mükellefiyettir, onda zorluk ve sertlik vardır. Bu ikisi hem akıl hem de his itibariyle, gecenin değil, gün-

düzün özellikleridir. Allah gündüzü geçim kazanma zamanı, geceyi ise örtü kılmıştır, elbise yapmıştır. Bak da bu târifin teklif hikmeti açısından ne kadar dengeli olduğunu gör!

Sonra bil ki berzaha ait olan namaz akşam namazıdır. Allah Teâlâ onu çiftteki seslilik (cehr) ile tekteki sır arasında kılmıştır. Bu da akılda böyledir, çünkü namazda berzah, kul ile Rab arasında, belli bir ölçü üzere akledilir bir durumdur, zira kul gece ile kuşatılmıştır, Rab ise Allah'ın güneşi ile irtibatlıdır. Histe ise bu namaz *keşf* ve *setr* arasındadır. Gündüz namazları da çift ve tek arasındadır. Çift mahlûkat içindir. Sır ise *Vitr* (Allah) içindir. Mahlukât zuhur ettiğinde, Hak perdelenir, örtünür; bu nedenle zuhr ve 'asr (öğlen ve ikindi) namazları çifter rekâtlıdır ama kıraatleri gizlidir. Sabah namazında ise güneşin doğuşunun yaklaşması nedeniyle sesli okunur.

فَلَوْلَا كَانَ مِنَ الْقُرُونِ مِنْ قَبْلِكُمْ أُولُوا بَقِيَّةٍ يَنْهَوْنَ عَنِ الْفَسَادِ فِي الْأَرْضِ إِلَّا قَلِيلًا
مِمَّنْ أَنْجَيْنَا مِنْهُمْ وَاتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَا أُتْرِفُوا فِيهِ وَكَانُوا مُجْرِمِينَ (١١٦) وَمَا كَانَ
رَبُّكَ لِيُهْلِكَ الْقُرَى بِظُلْمٍ وَأَهْلُهَا مُصْلِحُونَ (١١٧) وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً
وَاحِدَةً وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ (١١٨)

116. Sizden önceki nesillerin ileri gelenleri yeryüzünde bozgunculuğa engel olmalı değil miydiler? Onlardan kurtardıklarımız pek azdır. Zalim olanlar ise yalnız kendilerine verilen refahın ardına düştüler. Suçlu kimselerdi onlar. 117. Rabbin, kasabaların halkı ıslah olmuşken, haksız yere onları yok etmez. 118. Rabbin dileseydi bütün insanları bir tek millet yapardı. Onlar ihtilafa düşmeye devam edecekler.

Bil ki, ilâhî meşîetin fiilde bir etkisi vardır. Bu nedenle tercih edenin -kendinden değil- edilgenliği kabul etmeyene taalluku olumsuzlanmıştır. Eğer, "Allah Teâlâ'nın dilemesi durumunda bunu yapacağını haber vermesinin faydası nedir, çünkü ilâhî meşîet buna taalluk etmediği için onun vukuu zaten imkânsızdır?" diye soracak olursan şöyle derim, Allah Teâlâ'nın "dileseydi yapardı" şeklinde bize bildirilmesinin faydası şunu öğretmektir: İlâhî meşîetin varlığına ilişmesi olumsuzlanan şey, kendisine göre imkânsız olan şey değildir. Zira o özü gereği mümkündür. Çünkü söz konusu şeyin kendiliğinden iki durumdan (olmak ve olmamak) birisini kabul etmesi gerekir: Bu durumda mümkün, bir tercih edene muhtaçtır. Hâlbuki özü gereği imkânsız öyle değildir. Çünkü onun varlığına meşîetin ilişmemesinin olumsuzlanması imkânsızdır. O kendi nedeniyle var olamaz. Öyleyse Allah'ın gerçekleşmeyen bir ko-

nuda "dileseydi" (gerçekleşirdi) diye bildirmesinin yararı, söz konusu şeyin kendisine göre gerçekleşmesi mümkün bir şey olduğunu bildirmektir. Böylece Allah bizim için mümkün olan ile mümkün olmayanı ayırt etmiş, meşîet ve iradesinin imkânsıza taallukunu olumsuzlamış ve [Rabbin dileseydi bütün insanları bir tek millet yapardı. Onlar ihtilafa düşmeye devam edecekler.] buyurmuştur. Çünkü onların inançları farklıdır, bu yüzden de onlar muhaliflerine merhamet edenlerle ihtilaf halindedirler.

إِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ وَلِذٰلِكَ خَلَقَهُمْ وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ
أَجْمَعِينَ (١١٩)

119. Ancak rabbinin merhamet ettikleri müstesnadır. Zaten rabbin onları bunun için yarattı. Rabbinin, "Andolsun ki cehennemi tümüyle insanlar ve cinlerle dolduracağım." sözü yerini buldu.

Birinci vecih

[Ancak rabbinin merhamet ettikleri müstesnadır.]: Bunlar O'nu tecellide ihtilaf içerisinde bilen ve onu inkâr etmeyen, yadırgamayan *cem'* ehli kimselerdir.

İkinci vecih

[Ancak rabbinin merhamet ettikleri müstesnadır.]: Onlar ihtilaf içerisindedirler, çünkü ihtilaf edenlere muhalefet etmişlerdir. [Zaten rabbin onları bunun için yarattı.], yani onları ihtilaftan dolayı yarattı ki isimleri varlıkta zuhur etsin. Hiçbir varlık, yaratılış amacını aşamaz. Dolayısıyla her varlık itaatkârdır. Her ne kadar içlerinde, itaatkâr oldukları halde (gönüllü olarak) itaat etmeyenler olsa de durum böyledir. Bu yüzden ihtilaf yoktur. Ancak böyle olabilir. Bir yerlerde Cem ehli kimseler olduğunu işitirsen, bil ki bunlar âlemdeki ihtilafa rağmen Hak ile beraber Cem olanlardır. Çünkü ilâhî isimler muhteliftir ve âlem de ancak bu ilâhî isimlerin suretinde zuhur etmiştir. Âlemdeki itikat/inanç ihtilaflarının aslı, tek bir varlıktaki çokluktur. Zira Allah Teâlâ zâtı açısından tektir, isimleri açısından çokluk içerisinde tektir. İşte O'nun farklı suretler içerisinde tecelli etmesini gerektiren sebep budur. Bu da âlemdeki inanç farklılıklarının bu ölçüde çoğalmasına sebep olmuştur. Âlem-

de ilk ortaya çıkan ihtilaflı mesele Hak Teâlâ'dır, çünkü âlemdeki her varlık önce kendi varlık sebebi üzerinde düşünür. Zira kendisinin daha önce var olmadığını, sonradan var edildiğini bilir. İnsanların bu konuda fıtratları farklılık arz eder, bu yüzden de zuhurlarını gerektiren sebep (ne sebeple var edildikleri, kim tarafından yaratıldıkları) konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bu yüzden Hak, âlemdeki ilk ihtilaflı meseledir. Âlemdeki ihtilafların aslı inanç ihtilafıdır. Bir diğer sebep de âlemdeki her bir şeyin bir diğerinden farklı bir mizaçta var edilmiş olmasıdır. Bu yüzden bütün varlıkların dönüp dolaşacakları yer rahmettir. Zira onları yaratan O'dur, onları 'amâda, yani Rahmân'ın nefesinde zuhur ettiren de O'dur.

وَكُلًّا نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ اَنْبَاءِ الرُّسُلِ مَا نُثَبِّتُ بِه۪ فُؤَادَكَ وَجَاءَكَ ف۪ي هٰذِهِ الْحَقُّ وَمَوْعِظَةٌ
وَذِكْرٰى لِلْمُؤْمِن۪ينَ (١٢٠)

120. Peygamberlerin başlarından geçenlerden, sana anlattığımız her şey, senin gönlünü pekiştirmemizi sağlar; bunda sana hakikat, inananlara da öğüt ve hatırlatma gelmiştir.

Hazreti Peygamber aleyhisselâma ölülerin mâna ve beden olarak dirilmesi ilmi tahsis edilmiştir. Böylece ilimlerin hayatı olan mânevî ve hissi hayata dair ilim hâsıl olmuştur. Bu, İbrâhîm aleyhisselâm kıssasında bir tâlim hususu olarak gelmiştir. İşte [Peygamberlerin başlarından geçenlerden, sana anlattığımız her şey, senin gönlünü pekiştirmemizi sağlar.] ifadesi bu mânadadır. Bu, Hazreti Peygamber aleyhisselâmın davetinin reddedilmesi, ümmetinin ona karşı muhalefeti karşısında duyduğu sıkıntı nedeniyle Hak Teâlâ'nın ona olan merhamet ve şefkati ile yaptığı bir teskindir. Böylece Allah Teâlâ peygamberine daha önceki peygamberlerin ümmetlerinden çekmiş olduğu sıkıntıları göstermek istemiş ve bununla onun gönlünü sabitleştirmek, mânevîyatını kuvvetlendirmek istemiştir.

[Bunda sana hakikat, inananlara da öğüt ve hatırlatma gelmiştir.]: Bu biz müminlere yönelik bir öğüttür ki Allah'ın bizlere tevdi etmiş olduğu nimete şükredelim. Çünkü bizler iman ettik, teslim olduk ve bizim peygamberimiz, daha önceki peygamberlerin ümmetlerine yüklediği mükellefiyetlerin bize yüklenmesini rabbinden istemedi. Biz de onun bu nimetine karşı şükrederiz. Zira eğer dileseydi bizim kalbimize de geçmiş ümmetlerin kalplerine attığı şeyi atabilirdi.

Bil ki bu kıssaların tamamı kendi benliklerimize, bize mahsus hallere intikal etmemiz için konulmuş birer köprü konumundadır. Bunlarda bizim için

menfaat vardır. Allah bunları bize ibret olsun diye anlatmıştır. Burada Hak Teâlâ'nın [Bunda sana hakikat, inananlara da öğüt ve hatırlatma gelmiştir.] ifadesi ne kadar da etkilidir, beliğdir! Çünkü bu, sende olanı, unuttuğunu hatırlatır. Böylece sana kıssa olarak anlatılanlar, sende olanı sana hatırlatmış, dikkatini çekmiş, seni uyandırmış olur.

وَقُلْ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ اعْمَلُوا عَلَى مَكَانَتِكُمْ إِنَّا عَامِلُونَ (١٢١) وَانْتَظِرُوا إِنَّا مُنْتَظِرُونَ
(١٢٢) وَلِلَّهِ غَيْبُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِلَيْهِ يُرْجَعُ الْأَمْرُ كُلُّهُ فَاعْبُدْهُ وَتَوَكَّلْ عَلَيْهِ وَمَا
رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ (١٢٣)

121. İnanmayanlara de ki: "Elinizden geleni yapın, biz de yapacağız. 122. Bekleyin, biz de bekleyeceğiz." 123. Göklerin ve yerin gaybı Allah'ındır. Bütün işler O'na döndürülür. Öyleyse O'na kulluk et ve O'na tevekkül et. Rabbin, yaptıklarınızdan gafil değildir.

Çünkü iş, perdeli kimseler nezdinde, işin kendilerine ait olduğu şeklindeki iddialarıyla kendi mertebesine yabancılaşmıştır. Bu nedenle onlara [Bütün işler O'na döndürülür.] denmiştir. Yani, "Eğer dikkatle bakarsanız, fiili nispet ettiğiniz kimsenin kendiniz değil, Allah olduğunu görürdünüz." denmiştir. Böylece Hak Teâlâ fiilleri kendisine nispet etmiş ve bu şekilde kulda mutmainliğin hâsıl olmasını murat etmiştir. Zira Hak Teâlâ hakkında nispeti mümkün olanlarla olmayanları ayırt edince artık kulun herhangi bir iddiası geçerli olmaz. Kul bu noktaya varınca bütün işleri O'na ircâ eder. Hakkında yalan iddiaların söz konusu olduğu bütün işler Allah'a râci olunca, bunların Allah'a râci olması, Allah Teâlâ'nın üzerinde bulunmuyor olduğu bir şeye delâlet etmez, aksine işler hem söz konusu iddia halinde hem de Allah'a râci olma halinde neyse odur. Burada makam, temyiz ve hakikattir. Hiç kimse Allah'a isyan da itaat de etmiş değildir, aksine bütün her işi Allah'a aittir. Kulların fiilleri Allah tarafından yaratılır, kul bu yaratmanın mahallidir. Âlemde asıl olan yaratılış konusundaki ilâhî emri kabul halidir. İsyan ârızî ve nisbî bir durumdur. Her iş nihayetinde O'na râcidir, yani bütünüyle âlemin üzerinde bulunduğu her şey hem sahih olan şeyler hem de illetli olanlar O'na râcidir. Bu sebeple makamlara bakma; akıl ile düşünmenin gereğine göre değil, mertebelerin hükmüne göre davranana???, görevlendirene (Hakk'a) bak! Dünya hayatı saygın kişiye bazen saygıyla bazen de küçültücü davranmayı gerektirir. Buna mukabil bazen küçüğe küçümseyerek davranılırken bazen saygıyla davranılır. Oysa âhiret hayatı öyle değildir. Orada büyük tâzim görürken, hakir ve değersiz olan küçümsenir. İnsan derinden düşünürse hiç kuşkusuz

dünya hayatında Allah'ın şanına yaraşmayan sözleri söyleyenler olduğu kadar, O'nun şanına yaraşan tenzihi ve övgüyü dile getirenlerin bulunduğunu da görürdü. Çünkü insan aklıyla düşünürken dünya hayatının böyle yapmayı gerektirdiğini görür. Âlemdeki her bir kişide bulunabilecek aklî imkân ise bunu bir tarafa bırakır. Çünkü müşahede eden kimselerde gerçekleşen bu imkân, bir bilgi olmadığı gibi doğru da değildir. Akıllı insan, içinde bulunduğu zamanda vakaya göre davranmalıdır. Çünkü vâkıa işin kendiliğinde bulunduğu durum demektir. Akıllı insan gelecek zamana yönelmez. Allah kendisi hakkında bize "her şeyin O'na döneceğini" zikretmiştir. Bu nedenle mazeret beyanına muhtaç kalacağımız veya O'na döndüğümüzde utanmamızı gerektirecek bir davranış içinde bulunmamak gerekir. O dosdoğru yol üzeredir, bütün iş O'ndan başlamıştır, bu nedenle "dönüş" ifadesini kullanmıştır, çünkü dönüşün daha önce kendisinden çıkılan bir yere yönelik olması gerekir, bundan başkası mümkün değildir. Bütün mevcutlar ve sonradan yaratılmışlar varlığa ancak Allah'tan çıkmışlardır, bu nedenle de onların hükümleri O'na döner, haddizatında ezelden beri kendileri O'ndandır. Buna dönüş denmesinin sebebi ise mahlukâta ârız olan sebepleri görme durumudur ki aslında bunlar bakanların gözü için perdedir. Onlar bu perdelere bakmaya ve bir sebepten diğerine sürekli sebepler uydurmaya devam ederler, nihayet ilk sebebe ulaşırlar ki o da Hak Teâlâ'dır. İşte dönmenin mânası budur. Bir diğer açıdan bütün isimler ve sıfatlar Allah Teâlâ'ya aittir, hatta kulun kendisine ait olduğunu iddia ettiği isim ve sıfatlar bile Allah Teâlâ'ya aittir. Hak Teâlâ [Bütün işler O'na döndürülür.] buyurmuştur. Bu yüzden kulun kendisine ait olduğunu iddia ettiği her şeyi ondan almıştır, bunun tek istisnası ibadettir, ibadeti (kulluğu) ondan almamıştır; çünkü bu, Hakk'a ait bir sıfat değildir. Hak Teâlâ [Bütün işler O'na döndürülür. Öyleyse O'na kulluk et.] buyurmuştur ki ibadet, kulun yaratılış sebebi olan aslıdır. Hak Teâlâ, "Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım." (Zâriyât, 51/56) buyurmuştur. İbadet (kulluk), kulun hakiki ismidir; bu onun zâtı, yeri, hâki, aynı, nefsi, hakikati ve vechidir. Burada Hak Teâlâ kendi ismini zamir ile ifade buyurmuş ve [O'na kulluk et.] demiştir, çünkü eğer sen ona kendi bildiğin şekilde ibadet edersen, aslında kendi nefsine ibadet etmiş olursun, ama onu senin bilmediğin şekilde ibadet eder ve onu ilâhî mertebeye nispet edersen, o zaman mertebeye ibadet etmiş olursun. Eğer onu herhangi bir mazhar, zâhir ya da zuhur olmaksızın salt bir ayn olarak tasavvur eder ve ona göre ibadet edersen ki O, O'dur, sen değilsin. Sen ise sensin, O değilsin. İşte bu da [O'na kulluk et.] ifadesinin anlamıdır, işte o zaman O'na ibadet etmiş olursun. Bu, ötesinde daha üstünü olmayan bir bilgidir. Bu, konusu müşahede edilemeyen bilgidir.

[O'na kulluk et.]: Yani seni ikame ettiği her yolda ona boyun eğ, O'ndan başkasına boyun eğme, çünkü O'ndan başkası yoktur. Mâduma (yok olana) yönelenin eline hiçbir şey geçmez. Kendinin idrak edici olduğunu söyleme, çünkü gözler O'nu idrak edemez. Zira eğer gayb idrak edilecek olsaydı zaten gayb olmazdı. Bu nedenle âyette gaib zamiri kullanılmış ve [O'na kulluk et.] denmiştir. O halde sen münezzeh ve meçhul olan ve kendisine dair sadece O'na olan ihtiyacını bildiğin zâta kulluk et. Bu nedenle âyetin devamında [O'na tevekkül et.] denmiştir. Yani, ona itimat et. [Rabbin, yaptıklarınızdan gafil değildir.] İşin size ait olduğu şeklindeki iddialarınız da buna dâhildir. Zira iş Allah'a aittir. Bu ifade ile Allah Teâlâ kulluk ve tevekkül yolunda istikamet üzere olduğunu iddia edenlerin belini bükmüştür, çünkü bu onların sıfatları da halleri de değildir. Zira Allah Teâlâ'nın [Bütün işler O'na döner.] ifadesinde insanın kendi nefsinden beri olduğunu ifade etmesine ve her işi Allah'a havale etmesine işaret vardır. Hak Teâlâ yolun sonu ve amacıdır. İster bu yola kişi yönelsin ister yönelmesin fark etmez. O yolda olanın maksadı değildir, çünkü yolda olanın maksadı kayıtlıdır. "Hiçbir canlı yoktur ki O, onun perçeminden yakalayıvermesin." (Hûd, 11/56) burada da hakikat hükmü ile varlıkta bulunan her şeyin temiz olduğuna işaret bulunmaktadır. Çünkü varlıklara *el-Kuddûs* ismi eşlik eder. İşte [Bütün işler O'na döner, O halde O'na tevekkül et. Rabbin, yaptıklarınızdan gafil değildir.] ifadesi bu şekilde sübût bulur. Kul ile efendisi arasına girilmemelidir. Kul ile efendi arasına ancak hayır maksadıyla girilebilir; bu nedenle şefaati meşru kılmış, özrü kabul etmiştir. Necaset ise ârızî bir durumdur ve şer'î bir hüküm tarafından belirlenir. Oysa temizlik zâtî durumdur. Varlık O'ndan olduğu için [Her şey O'na râcidir, O'na kulluk et.] buyurmuştur. Yani başlangıç ve sonrasında O'na kulluk et ki son da dönüştür. [O'na tevekkül et.] başlangıçta ve sonda O'na tevekkül et. Senden amel edemeyeceğin, yapamayacağın bir şeyi mi istemiştir ki? [Rabbin, yaptıklarınızdan gafil değildir.] ameller Allah tarafından yaratılmış olasına rağmen burada kullara izafe edilmiş olmasının ifade ettiği bir hakikat olmalıdır. Zira sizler (kullar), Allah'ın güzel isimlerinin mazharlarısınız, O'nunla mesut olur, O'nunla bedbaht olursunuz.

[Allah sizinle beraberdir ve amellerinizi boşa çıkaracak değildir.]: Görüleceği üzere Hak Teâlâ ameli sana izafe etmiş, kendisini ise asla gafil kalmayan ve unutmayan bir gözetleyici ve şahit olarak ifade etmiştir. Böylece senin de mükellef olduğun amellerde onu örnek almanı ve unutup gafil kalmamanı istemiştir, çünkü sen O'na muhtaçsın, O'nun ise sana bir ihtiyacı yoktur, dolayısıyla unutmamak ve gafil kalmamak asıl sana yaraşır. O halde işi O'na teslim et ve selamete er, böylece işin özüne, nefsü'l-emirdeki haline de muvafa-

kat etmiş olur, açılış ve kapanış arasındaki bütün iddiaların yoruculuğundan kurtulup rahata erersin. Bunu öğrendiğine göre, şimdi artık O'na mecburi olarak değil, kendi seçiminle rücu et. Çünkü öyle ya da böyle her hâlükârda O'na rücu edeceksin, istesen de istemesen de O'nun karşısına çıkacaksın. O da senin niteliğine göre karşına çıkacaktır. O halde ey dost, nefsine bir bak. Hazreti Peygamber aleyhisselâm, "Her kim Allah ile karşılaşmayı gönülden istiyorsa Allah da onunla karşılaşmayı ister, kim Allah ile karşılaşmayı hoş görmezse Allah da onunla karşılaşmaktan hoşlanmaz."[10] buyurmuştur. Allah ile karşılaşman ancak ölüm ile olacaktır. Ölümü bilen kimse dünya hayatında acilen ölümü tercih eder; daha hayatta iken bütün hareket, irade ve tasarruflarından elini eteğini çekip ölü gibi davranır; böylece Allah'ın severek karşılayacağı kimselerin hükmü içerisinde Allah'la karşılaşır. Halk arasında bilinen anlamıyla ölüm geldiği zaman şu bedenin teşkil ettiği perde kalkar, işte o zaman bu kimse için değişen bir şey olmaz, onun yakini daha artmaz. O sadece ilk ölümü tadar. Bu da zaten hayatta iken (her şeyden el etek çekerek) tatmış olduğu ölümdür. Hazreti Ali şöyle demiştir: "Eğer perde kalkacak olsa yakinim daha da artmazdı." Allah'a bu şekilde rücu eden kimse mesut olur, mecburi dönüşü hiç hissetmez. Çünkü mecburi dönüş ona geldiğinde onun zaten oraya dönmüş olduğunu, Allah katında bulunduğunu görür. Halk arasında bilinen anlamıyla ölüm onun için en fazla, bedenini idare eden nefsinin kendisi ile Allah arasında engel olmasını sonlandırır, böylece o artık Hak ile aynı hal üzere kalır, beden ise aslına döner ki onun aslı da yaratılmış olduğu topraktır. Melek onu herkesin dirileceği güne kadar, Allah katında sadakat oturağına yerleştirir. Onun dirilişteki hali de böyle olur, Hak ile birlikte olması açısından değişen bir şey olmaz. Umumi haşr esnasında ve nihayi meskeni olan cennette de durum böyle olur. Konaklayacağı neşet içerisinde de böyle olur. Bu, tövbe dönüşü değildir, çünkü o dönüşün hususi bir sınırı vardır. Bu ise insanın içerisinde bulunduğu bütün halleri içeren umumi bir dönüştür.

Tahkik

Yolculuğa çıkan kimse ailesine Hakk'ı vekil/halife bırakır, çünkü onlar için endişelenir ve korkar. Onlar hakkındaki korkusu, Allah korkusundan başka bir şey değildir, çünkü sâdır olan her şey ancak Allah'tan sâdır olur. Efendi koyun çobanı olursa hiçbir zulüm ve haksızlık olmaz. Ondan ancak lokma-

10. Buhârî, Rikak, 42; Müslim, Zikir, 17.

sını alır, lokması elinden kaçmaz. Lokması, O'nun isimlerinin kullarındaki eserleridir. Onunla beldeler mamur olur; ekinler, ticaret, mallar, zirai ürünler yetişir. Bu nedenle "iki el" olarak nitelendirilmiştir. Kâinatta ise "iki yol" olarak zuhur eder. Biri biat eden, diğer ise biat edilendir. Kıyamete kadar bu böyle devam eder. Her elin bir yolu vardır. İşin tahkiki budur. Müşteri ile satıcının hükmü aynı değildir. Bu hiçbir engel ya da tartışma söz konusu olmayan, kuşkusuz gerçektir. Bizler O'na döner ve tövbe ederiz, dönüş O'nadır.

Tahkik

Hak Teâlâ [Her iş O'na döner.] buyurmuştur. Bunu dönüş olarak isimlendirmesinin sebebi, her işin O'ndan çıkmış olmasıdır. Çıkış ve dönüş arasında yine O'na döner, teraziler konulur, sırat uzatılır, iddialar vuku bulur, afetler zuhur eder, resûller gelip devayı getirir. Kimi onu alıp kullanır kimi ise terk eder.

YÛSUF SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

Bismillâhirrahmânirrahîm

الٓرٰ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْمُب۪ينِ (١) اِنَّٓا اَنْزَلْنَاهُ قُرْءٰنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ (٢) نَحْنُ
نَقُصُّ عَلَيْكَ اَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَٓا اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ هٰذَا الْقُرْاٰنَۗ وَاِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِه۪ لَمِنَ
الْغَافِل۪ينَ (٣)

1. Elif-Lâm-Râ. Bunlar apaçık kitabın âyetleridir. 2. Doğrusu biz, onu akıl erdiresiniz diye Arapça bir Kur'ân olarak indirdik. 3. Biz, sana bu Kur'ân'ı vahyetmekle kıssaların en güzelini anlatıyoruz. Hâlbuki sen, daha önce bundan habersizdin.

[Hâlbuki sen, daha önce bundan habersizdin.]: Kalbini gaflet uykusundan uyandır. Gaflet ancak tabii emrin ve mizanın saltanatından kaynaklanır.

اِذْ قَالَ يُوسُفُ لِاَب۪يهِ يَٓا اَبَتِ اِنّ۪ي رَاَيْتُ اَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَاَيْتُهُمْ ل۪ي
سَاجِد۪ينَ (٤) قَالَ يَا بُنَيَّ لَا تَقْصُصْ رُءْيَاكَ عَلٰٓى اِخْوَتِكَ فَيَك۪يدُوا لَكَ كَيْدًاۜ اِنَّ الشَّيْطَانَ
لِلْاِنْسَانِ عَدُوٌّ مُب۪ينٌ (٥)

4. Yûsuf babasına, "Babacığım! Rüyamda on bir yıldız, Güneş ve Ay'ın bana secde ettiklerini gördüm." demişti. 5. Babası da ona şöyle dedi: "Oğulcuğum! Rüyanı kardeşlerine anlatma, yoksa sana tuzak kurarlar; zira şeytan insanın apaçık düşmanıdır."

Çünkü Ya'kûb aleyhisselâm oğullarının Hakk'ın Yûsuf'a rüyasında gösterdiği misalin tevilini anlayacaklarını biliyordu. Allah Teâlâ'nın Yûsuf'a gösterdiği ve onun gördüğü şey, kardeşleri ve anne babasından başkası değildi. Hayal kardeşlerin suretlerini yıldızlar, ebeveynin suretlerini Güneş ve Ay yapmıştı. Hâlbuki hepsi kan, et, sinir ve damarlardan oluşan insanlardı. Süfli âlemden felekler âlemine yapılan bu intikale, aktarıma bakınız! Bedenin karanlığından yıldızın ışığına aktarma yapılmış, kesif latifleşmiştir. Sonra öncelik mertebesine yönelmiş, mertebenin ve mücerret mânaların menziline yönelerek onlara hissî secdenin suretini giydirmiş, latifleri kesifleştirmiştir. Hâlbuki rüya aynı rüyaydı! Hayal mertebesinin kuvveti olmasaydı, gerçekleşen hadise gerçekleşmezdi. Daha sonra Ya'kûb aleyhisselâm bu tuzağı evlatlarına lâyık görmeyip onları aklamış ve bunu şeytana izafe etmiştir ki bu tuzağın kendisidir. Şöyle demiştir: [Zira şeytan insanın apaçık düşmanıdır.] Yani düşmanlığı çok açıktır.

İşaret

Allah seni teyid etsin, bil ki insanın iki hali vardır: Bunlardan birincisi uyku, diğeri ise uyanıklık diye isimlendirilir. Her iki halde de Allah Teâlâ insana, kendi ile eşyayı idrak etmesini sağlayan bir kuvvet (idrak) yaratmıştır. Uyanıkken idrak etmeyi sağladığında bu idrak "his" diye isimlendirilir. Uykuda iken ise "hiss-i müşterek" diye isimlendirilir. İnsanın uyanıkken gördüğü her şey "görme" olarak isimlendirilir. Buna karşılık uykuda gördüklerine "rüya (eksik görme)" denir. İnsanın uykuda idrak ettikleri, hayal gücünün uyanıkken duyulardan zapt etmiş olduğu şeylerdir. Bunlar da iki türlüdür: Birincisi, suretini duyuda idrak etmiş olduğu şeyler, diğeri ise uykuda duyuyla idrak etmiş olduğu suretinin parçalarını (hariçte) duyuyla idrak ettiği şeylerdir. Kişinin duyuların idraklerinde yaratılıştan gelen bir eksiklik var ise ve uyanıkken duyusal anlamı idrak edememişse, o kişi uykuda da onu idrak edemez. Dolayısıyla kişi uyanıkken dışta idrak edemediği şeyi, uykusunda da idrak edemez. Demek ki asıl olan duyudur ve hem uyanıkken söz konusu olan idrak hem de hayaldeki idrak, duyuya tâbidir. Bazen idrak insanların bir kısmında güçlü olur ve bu insanlar yakaza (uyanıklık) halinde iken,

uykuda idrak ettikleri şeyi idrak ederler. Ancak bu, nadiren gerçekleşir ve nebîlerle velilere mahsustur.

Bil ki vahyin başlangıcı sadık rüyadır. Bu da uykuda olabilir. Hazreti Aişe şöyle buyurmuştur: "Hazreti Peygamber aleyhisselâma gelen ilk vahiy, sadık rüya idi. Onun gördüğü rüya, sabah aydınlığı gibi çıkardı."[1] Bunun nedeni, onun doğru sözlü olmasıydı. Çünkü Hazreti Peygamber aleyhisselâm: "Rüyası en doğru olanınız, sözü en doğru olanınızdır."[2] buyurmuştur. Hazreti Peygamber aleyhisselâm hiç kimseye kendi uydurduğu (nefsinin kendisine fısıldadığı) yalan bir söz söylememiştir. Aksine o duyusal güçlerinden biriyle veya bütünüyle idrak ettiği bir şeyi söylemiştir. Yoksa o, olmamış bir şeyi söylemez; uyanıkken hayalinde tasavvur edip rüyaya ait dışta bir gerçeklik olarak görmediği şeyi dile getirmezdi. İşte bu, onun rüyasının doğruluğunun nedenidir. Vahiy, duyu/his ile değil, rüya ile başlamıştır. Çünkü akledilir mânalar, histen daha çok hayale yakındır. Duyu daha yakın/aşağı uç iken mâna daha üstün/uzak uçtur ve daha latiftir. Hayal, bunların arasındadır. Vahiy bir mânadır. Mâna duyuya inmek istediğinde, duyuya ulaşmadan önce hayal mertebesini geçmelidir. Hayal, kendinde gerçekleşen her şeyin, kaçınılmaz olarak duyulur surete bürünmesini gerektirir. İlâhî vahiy uyku esnasında gelirse "rüya" diye isimlendirilir. Uyanıkken gelirse "tahayyül" diye isimlendirilir. Burada tahayyül, "hayal gibi göründü" anlamına gelir. Bu nedenle, vahiy hayal ile başlamış, sonra dıştan gelen meleğe doğru intikal etmiş, (bir sonraki aşamada dıştan gelen bir meleğin iletimi olarak gerçekleşmiş), melek peygambere duyuyla algılanan bir şahıs şeklinde suretlenmiştir. Söz konusu elçiyi, kendisine vahyin ulaştırılması istenen şahıs yalnız başına görebileceği gibi bazen yanındakiler de görebilir. Bu esnada elçi peygamberin kulağına rabbinin sözünü, yani vahyi aktarır. Bazen onun kalbine iner. Kalbine indiğinde, peygamberi bir sıkıntı hali kuşatır ve bu durum "hal" diye ifade edilir. Çünkü tabiat ona uygun değildir. Bu sadece peygamberlere mahsus olan, şeriat bildiren vahiydir. Veli ise, uyarıcı ve müjdeci olur, şeriat koyucu olamaz. Çünkü risalet ve teşrî nübüvveti (şeriat koyucu nübüvvet) kesilmiştir, artık Hazreti Peygamber aleyhisselâmdan sonra herhangi bir resûl ya da nebî yoktur. Dolayısıyla ondan sonra yeni bir şeriat koyucu da şeriat da yoktur. Hazreti Peygamber aleyhisselâmın şöyle dediği sabittir: "Risalet ve nebîlik kesilmiştir. Artık benden sonra resûl de nebî de yoktur."[3] Bu ifade insanlara ağır gelmiş, bu yüzden daha sonra Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle demiş-

1. Buhârî, Tefsir, 358; Müslim, İman, 253.
2. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, c. 1, s. 123, Dârü'l-Harameyn, Kahire, tarihsiz.
3. Tirmizi, Rüya, 2.

tir: "Fakat müjdeli rüyalar (mübeşşirat) vardır." Bunun üzerine sahabe "Mübeşşirat da nedir?" diye sorunca, Hazreti Peygamber aleyhisselâm "O, Müslüman'ın rüyasıdır; rüya nebîliğin bir parçasıdır." diye cevap vermiştir. Bu, Hazreti Enes'ten aktarılan sahih-hasen bir hadistir. Ebû Hureyre, İbn Abbas ve Ümmü Kerz yolulya nakledilen bir başka hadiste de Hazreti Peygamber aleyhisselâm, rüyanın nebîliğin bir parçası olduğunu bildirmiştir. İnsanlar için nebîlikten bu ve benzeri şeyler geride kalmıştır. Bununla birlikte, nebî ve resûl isimleri sadece şeriat getirene verilebilir. Bu isim, özel bir kesime tahsis edilmiş ve nebîlik içinde özel bir nitelik haline gelmiştir. Özel niteliğin bulunmadığı nebîlik ise, sınırlanmamış olup onun sadece ismi sınırlanmıştır. Biz de bu edebe riayet eder ve Hazreti Peygamber aleyhisselâmın söylediğini, onun genel veya sınırlı mânada kullandığı ifadeleri öğrendikten sonra onun durduğu yerde durur, böylece kendi durumumuz hakkında açık bir delile sahip oluruz. İmdi, bunu öğrendiğine göre şöyle deriz: Rüya üç türdür. Bir kısmı müjdeli rüyalardır. İkincisi ise kişinin uyanıkken yaptığı hayaline kazınmış olan iç konuşmalardır. Uyuduğunda, hiss-i müşterek ile onları idrak eder. Çünkü insan bunları uyanıkken tasavvur etmiştir ve o da onun hayalinde resmedilmiş halde kalmıştır. Uyuduğunda duyular hayal hazinesine yönelir ve o esnada onu görürler. Üçüncü rüya türü ise şeytandandır. Ebû Hureyre'den nakledildiğine göre Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle buyurmuştur; "Kıyamet yaklaşınca, müminin rüyası yalan çıkmaz. Müminlerin içinde rüyası en doğru olanı, sözü en doğru kişidir. Müslüman'ın rüyası, nebîliğin kırk altıda birlik parçasıdır. Rüya üçe ayrılır. Salih rüya Allah'tan müjdedir. İkincisi şeytanın üzmesinden ibarettir. Üçüncüsü ise insanın iç konuşması şeklindeki rüyadır. Biriniz hoşlanmadığı bir rüya görünce, kalkıp nafile namaz kılsın ve rüyasını kimseye anlatmasın."[4] Ebû Katade'nin rivayet ettiği bir başka hadiste ise şöyle denir: "Aranızdan biri hoşlanmadığı bir rüya görürse üç kez soluna tükürsün ve şeytanın şerrinden Allah'a sığınsın. Böyle yaparsa artık şeytan ona zarar veremez."[5] Başka bir sahih hadiste ise "Müslüman'ın rüyası, anlatmadığı sürece bir kuşun ayağındadır (askıdadır, hemen gerçekleşmez). Rüyasını anlatınca, gerçekleşir."[6] buyrulmuştur.

Bil ki, Allah Teâlâ'nın rüyayla görevli bir meleği vardır. Ruh diye isimlendirilen bu melek yakın semanın aşağısındadır ve uyuyanın hem kendisini hem de başkalarını idrak ettiği bedenlerin suretleri onun elindedir. İnsan uyuduğunda ya da gaybet veya fenâ haline geçtiğinde veya uyanıkken duyu-

4. Buhârî, Tâbir, 26; Müslim, Rüya, 42.
5. Ebû Hureyre'den benzer bir rivayet için bkz. Nesâî, Tâbiru'r-Rüyâ, 5.
6. Ebû Dâvud, Edeb, 95; Tirmizî, Rüyâ, 6.

lur şeylerin meleğin elindeki suretleri algılamasına engel olmayacağı derecede güçlü bir idrak düzeyindeyse, uyuyanın uykusunda gördüğü şeyleri (uyanıkken) algılar. Çünkü insanın hakikati (insanî latife), kendi güçleriyle duyulurların mertebesinden ona bitişik olan hayal mertebesine intikal eder ki bu hayal mertebesinin yeri beynin ön kısmıdır. Suretlerle görevli olan ruh, ayrık hayal mertebesinden -Allah'ın izniyle- Hakk'ın göstermek istediği üzere, uyuyana ya da (duyularından) gaybet halinde olana veya kendinden geçene veya güçlü olana (kendinden geçmemiş, kuvvetleri yerinde olan kimseye), suretlerde bedenlenmiş (suretler halinde cisimleşmiş) mânaları gösterir. Meleğin elindeki suretlerde bulunan mânaların bir kısmı Allah Teâlâ ile ilgilidir. Diğer bir kısmı ise Allah Teâlâ'nın kendisiyle nitelendiği isimlerle ilgilidir. Böylece kişi Hakk'ı bir surette idrak eder ya da Kur'ân'ı, bilgiyi veya şeriatına uymuş olduğu peygamberi bir surette görür. Rüya gören insan için üç mertebenin üçü veya onlardan biri gerçekleşir. Birincisi, kişinin menzillerinden birisine ve ona ilişkin sıfatlara göre, idrak edilen suretin görene dönmesidir. Bu, kendisine döndüğü haliyle, bir şeyi bulduğu halde idrak etmektir. İkincisi, görülen suretin görenin kendisindeki haline dönmesidir. Üçüncüsü ise görülen suretin meşru hakikate ve vaat edilen yasaya dönmesidir. Başka bir ifadeyle o, suretin görüldüğü bölgede geçerli yasaya döner. Söz konusu olan, bölgenin yönetimini elinde tutan ve yasayı uygulayan valilerden birinin bölgesidir. Bu zikrettiklerimizin dışında dördüncü bir mertebe daha yoktur. Birincisi -ki suretin bizzat görülene dönmesidir-, tam ve iyidir, çirkinlik veya eksiklikle nitelenmemesi gerekir. Diğer iki mertebede ise görülen suret, güzellik, çirkinlik, eksiklik ve kemal gibi hallerle ortaya çıkar. Böyle bir suretten hitap gelirse gerçekleştiği hale göre ve kişinin? onu anlaması ölçüsünce değerlendirilir. Böyle bir rüya gördükten sonra duyu âlemine dönünce artık o rüyanın tâbirine güvenilmez, fakat kişi rüyanın tâbirini biliyor ya da bir bilene sorup öğreniyorsa o zaman durum farklıdır. Aynı zamanda onun hareketine, yani görenin gördüğü surete olan saygı ve hürmetine de bakılmalıdır. Çünkü onun hali, surete karşı kendisinden sâdır olan davranışla ilgilidir. Zira görülen şey, her bakımdan gerçek bir surettir. Bazen bu mertebeyi elinde tutan ruh görülebilir iken bazen görülmez olur. Bu tarzın dışındaki rüyalar ise -hüzün verici olan rüyalar ise- şeytandan veya kişinin uyanıkken yaptığı iç konuşmalardan meydana gelir ve bu tür rüyalara güvenilmez. Ancak bu rüyalara güvenilmese de bunlar anlatılıp tâbir edildiğinde, bir hükümleri olur ve bu hükmün kendiliğinden değil, fakat onun adına, yani tâbirin gücü nedeniyle ortaya çıkması kaçınılmazdır. Zira rüyayı yorumlayan kişi, onu anlatandan alarak kendi hayalinde tasavvur etmeksizin tâbir edemez. Bu şekilde onu tasavvur ettiğinde ise rüyada görülen bu suret, iç konuşması veya şeyta-

nın üzmesi şeklindeki rüyayı, gördüğünü söyleyen kişinin algısından tâbircinin hayaline geçirir. Bu durumda tâbirci için rüya, artık bir iç konuşması değildir ve dolayısıyla tâbirci, kendi zâtında resmedilmiş gerçek bir suret hakkında hüküm vermiş olur. Böylece o rüyanın da (her ne kadar gerçekte rüya olarak görülmüş olmasa da) bir hükmü ortaya çıkar. Bu hükmü, söz konusu suretin tâbircinin nefsinde meydana gelmiş olması neticesinde gerçekleştirmiştir. Nitekim Yûsuf aleyhisselâmın hapishanedeki iki adamla yaşadığı hadisedede bu durum zikredilir. Çünkü o iki adam Yûsuf aleyhisselâma anlattıkları rüyalar konusunda yalan söylemişlerdi.

Bir insan rüya gördüğünde, gördüğü rüyanın gerektirdiği duruma göre, onun o rüyadaki iyilik veya kötülükten kendisine düşen bir nasibi, payı vardır. Görülen surette ise görenin payı yoktur. Allah o payı bir kuş suretinde ortaya çıkarır. Gerçekte o, kuş şeklindeki melektir. Nitekim Allah Teâlâ amellerden, ruhanî, bedenî ve berzahî melek suretleri yaratır. Allah onları kuş suretinde yaratmıştır, çünkü şöyle denir: "(Talih) kuşu ona şöyle bir pay getirdi." Kuş, pay demektir. Allah rüyayı o kuşun ayağına bağlar ki o, kuşun kendisidir. Kuş yerden bir toprak (ya da başka bir şey) almak isteyince onu ayağıyla alır, zira kuşun eli yoktur, kanatları ise yerden bir şey almaya yatkın değildir. Bu nedenle rüya, kuşun ayağına bağlanmıştır. Öyleyse kuşun ayağı bağlanılan yerdir. Aslında bağlanılan yer kuşun ayağı değil, bizzat kendisidir. Tâbir edildiğinde ise rüya anlatıldığı için, oradan düşer. Rüya düşünce, kuş da yok olur; çünkü o, rüyanın kendisidir. Dolayısıyla onun düşmesiyle, kuş da ortadan kalkar. Bu suret, duyu âleminde rüyanın kendisinde göründüğü hale göre tasavvur edilir. Böylece rüyanın sureti, halin kendisine döner. Hazreti Peygamber aleyhisselâmın rüyaları müjde ve müjdeleyici (*büşrâ* ve *mübeşşire*) diye isimlendirmesinin sebebi, rüyaların insanın yüzünde, yüz ifadesinde, derisinde ortaya çıkardığı etkidir.[7] Çünkü beşerî suret, tahayyül ettiği veya duyduğu hüzünlü veya sevinçli bir kelime nedeniyle başkalaşır ve değişir. Bunun sonucunda ise deride bir etki ortaya çıkar ki bu zorunludur. Çünkü bu, Allah'ın doğaya yerleştirdiği tabii bir hükümdür. Öyleyse ancak böyle olabilir.

Bil ki rüyanın bir mekânı, bir mahalli bir de hali vardır. Onun hali uykudur. Uyku, yaratılışın uyanıkken yaptığı hareketlerin yol açtığı yorgunluktan dinlenmek üzere, bedenin duyulurlardan uzaklaşmasıdır. Beden kendi arzusu peşinde hareket etse bile, yorulur. Uzuvların, bedendeki organların ve aletlerin yorulması uyanıklık halinde olur. Allah uykunun vaktini ge-

---

7. Yüz ifadesi ve deri anlamındaki *beşere* kelimesi ile müjde ve müjdeleyici anlamındaki *büşrâ* ve *mübeşşire* kelimeleri aynı kökten gelir. ç.n.

ce yapmıştır. Bununla birlikte, gündüz de uyunabilir. Nitekim Allah gündüzü geçinme zamanı olarak belirlemiştir, ancak yine de geceleyin de insan geçinmek için çalışabilir. Fakat yine de hüküm, yaygın olan duruma göre verilir. İdrak araçları, duyuların duyulurlardan aldıkları algıları ulaştırdıkları ve musavvire gücünün -ki o da bu hazinenin hizmetçilerinden biridir- tasvir ettiği şeylerden hayalde sabit olanları görmek amacıyla, duyunun zâhirinden bâtınına geçer. Bu sayede Allah'ın kendisini bu şehrin sahibi yaptığı nefs-i natıka (düşünen nefs), hazinesinde yerleşmiş şeyleri görür. Yaratılışın araçları ne ölçüde yetkin ise -ki onlar, organlar ve duyusal güçlerden ibaret olan yardımcılardır- hazinede saklama da o ölçüde tamdır. Hayatın yetkinliği nedeniyle (bazı insanlara ait) yetkin hazineler olduğu kadar renk körleri gibi (kimselere ait olan) eksik hazineler de vardır. Çünkü o, renklerin suretlerini hayaline aktaramaz. Dilsiz ise, hayal hazinesine seslerin suretlerini veya harfleri taşıyamaz. Bütün bunlar, ilk yaratılışta eksik ise böyledir. Bir afet nedeniyle dilsiz veya renk körü olmuşlarsa durum değişir. Öyle bir insan, uykuyla yaratılışının bâtınına geçip (hayal) hazinesine girdiğinde, orada afetten önce sakladığı renklerin suretlerini bulabileceği gibi, memleketin vergidârları olan duyu güçlerinden herhangi birinin verilerini de orada bulur. İnsan bilgi derecesi itibari ile yükseldikçe, alışılagelen uyanıklık halinde de aslında uykuda olduğunu, oradaki durumunun da aslında rüya olduğunu iman ve keşif yoluyla bilir. Bu nedenle Allah Teâlâ duyu dünyasında vâki olan birtakım şeyleri zikrettikten sonra "İbret alınız!" ve "İşte bunlarda ibretler vardır." buyurmuştur, yani sizin için zâhir olan bu durumdan hareketle söz konusu durumun bâtınına geçiniz demek istemiştir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm da "İnsanlar uykudadırlar, öldüklerinden uyanırlar."[8] buyurmuştur ki insanlar bunun farkında değillerdir. Rüyadan ibret alıp onu tâbir eden kimse çok muazzam bir durum görür ve bu açıdan idrak edemediği şeyler onun için açık seçik hale gelir. Bu nedenle Hazreti Peygamber aleyhisselâm sabah olduğunda ashabına, "Aranızdan rüya gören oldu mu?"[9] diye sorardı. Çünkü rüya nübüvvettir ve Hazreti Peygamber aleyhisselâm bunun ümmeti içerisinde görülmesini çok isterdi. Bugün insanlar Hazreti Peygamber aleyhisselâmın son derece itina gösterdiği ve her gün ashabına sorduğu bu önemli husus hakkında son derece gafil ve cahil durumdadırlar. Bu zamanda cahil kimseler uykuda vâki olan bir hadise işittikleri zaman başlarını çevirip bakmaya bile tenezzül etmezler ve "Rüyalarla hüküm vermeye çalışıyor, bunlar hayaldir, rüyadan başka bir şey değil-

8. Irâkî "Onu merfû olarak bulamadım. Ali b. Ebî Tâlib'e isnad edilmiştir." demiştir. Bkz. Irâkî, *a.g.e.*, s. 358.
9. Buhârî, Cenâiz, 91; Müslim, Rüyâ, 23.

dir." derler. Rüya gören kimse rüyasına dayanarak bir şey yapıyorsa onu hafife alırlar. Bütün bunlar onların rüyanın makamına dair cehaletlerinden ve aslında insanların uyanıklık halindeki tasarruflarının da rüyadan ibaret olduğunu bilmemelerinden kaynaklanmaktadır. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm "İnsanlar uykudadır." buyurmuştur.

Rüyanın mekân ve mahalline gelince, onu mahalli şu unsurî neşettir. Rüyanın bundan başka mahalli olmaz. Bu yüzden melekler rüya görmez. Rüya, bilhassa hayvanî unsurdan oluşan yaratılışa aittir. Rüyanın mekânına gelirsek, mekân, hususi olarak ay feleğinin zemininin altıdır. Âhirette ise sabit gezegenler feleğinin altıdır. Çünkü cehennemde de bazı vakitlerde uyku olacaktır. Özellikle büyük günah işleyen müminlerde uyku hali olacaktır. Yıldızlar feleğinin üzerinde ise uyku (örfte bilinen mâlum uyku) yoktur.

Bil ki insan maksadını küçümseyip ondan ve kendinden yüz çevirir ve rabbini kendi nefsine tercih ederse, Allah Teâlâ onun için ilâhî hidayet sureti tarzında bedel verir. Böylece insan, nur yollarında yürür. Bu bedel, peygamberin getirdiği şeriat ve Resûlü'nün risaletidir. Peygamber, rabbinden insana kendi saadetini ihtiva eden şeyi ulaştırır. İnsanların bir kısmı onu peygamberinin suretinde görürken, bir kısmı da kendi halinin suretine göre görür. Peygamberinin suretinde ona görünürse, bu durumda insanın anlayışı bu suretin getirdiği şeye yönelmiş olmalıdır. Çünkü şeytan hiçbir şekilde bir peygamberin suretinde görünemez. İşte bu, peygamberin hakikatidir, ruhudur ya da onun gibi olan ve Allah'tan onun şeriatını öğrenmiş bulunan bir meleğin suretidir. Bu melek ona her ne söylese o öyledir.

Her kim Allah Teâlâ'nın resûlünün diliyle koymuş olduğu şeriatına uyma konusunda sabırlı olursa muhakkak Allah ona rüyasında Hazreti Peygamber aleyhisselâmı gösterecek ya da kendisine ilâhî bir hayır olarak ihsan edilen keşif yoluyla onu görecektir. Allah'ın ona resûlünü göstermesinin sebebi, Hazreti Peygamber aleyhisselâmın bir başkasının suretinde tasavvur edilemez oluşudur. Bu yüzden onu gören hiç kuşkusuz bir şekilde gerçekten onu görmüştür. Bu itibarla böyle rüyalar (müjdeleyici rüyalar) nübüvvetin cüzlerinden biridir. Ya Allah'tan doğrudan kula ya bir başka kul eliyle kula verilir. Bu, Müslüman kulun gördüğü veya kendisine gösterilen rüyadır. Eğer kişiye rüyasında Allah'tan ya da Hazreti Peygamber aleyhisselâm aracılığıyla bir şey gelirse, eğer bu gelen şey bir hüküm ise kulun kendisi o hükme göre ibadet etmelidir. Fakat bu noktada şart, kişinin Hazreti Peygamber aleyhisselâmı dünyadaki fiziksel şekliyle görmesidir. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâmın fiziksel şekli rivayetlerde nakledilmiştir. Hazreti Peygamber aleyhisselâmı rüyada gören kişi onu övülmüş suretinde görmüş olmalıdır. Hazre-

ti Peygamber aleyhisselâmı dünyadaki bedeniyle görmemişse rüyada gördüğü kişi peygamber değildir. İnsan rüyasında Hazreti Peygamber aleyhisselâmı gördüğünden emin olduğu halde, onu dünya hayatından vefat anına kadarki durumuna göre yaşlı veya daha genç gördüğünde veya görülen suret rivayetlerde anlatılan vasıflardan daha güzel veya çirkin ise veya rüya gören kişi Hazreti Peygamber aleyhisselâma karşı saygısızlıkta bulunursa, bütün bu haller görülmüş olan Hazreti Peygamber aleyhisselâma değil, onun getirmiş olduğu şeriat ile söz konusu rüyayı gören kimsenin arasındaki ilişkiye bağlıdır. Bu durumda görülen rüya, rüyanın görüldüğü bölgede (rüyayı gören yönetici ise) şeriattır. Rüya, görenin durumuna ya da her ikisine göre tâbir edilir. Bunun dışında bir şey olamaz. Rüya böyle bir surette bir hüküm getirirse, sahih bir haberle ve kendisine göre amel edilen sabit bir hükmü neshediyorsa o hüküm alınmaz. İtikadi ya da başka konularda herhangi bir haram veya helâl içeren hususlar dışında rüyada gelen sırlar ve ilimlerin alınmasında bir kısıtlama yoktur. Fakat kişi Hazreti Peygamber aleyhisselâmı dünyadaki suretinde görmüşse hükmü kabul etmelidir. Ama bu hüküm, rüya görenden başkasını bağlamaz. Çünkü Allah Teâlâ "Bugün sizin için dininizi tamamladım." (Mâide, 5/3) buyurmuştur. İşte iki durumu birbirinden ayırt eden husus (*furkan*) budur. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm rüyada ve keşifle görülmüştür ve bu şekilde rüya ya da keşif yoluyla Hazreti Peygamber aleyhisselâm, nakil yoluyla bize gelmiş olan ve zayıf kabul edilen bazı hadislerin sahih olduğunu, nakil yoluyla sahih kabul edilen bazı hadislerin ise sahih olmadığını bildirir. Nitekim Müslim'in kitabının girişinde zikrettiği üzere bir şahıs uykusunda Hazreti Peygamber aleyhisselâmı görmüş, ona ezberlemiş olduğu bin hadisi arz etmiş, o da onların arasından sadece altısını onaylayıp geri kalanlarını reddetmiştir. Hazreti Peygamber aleyhisselâmı uykusunda gören kişi, hiç kuşkusuz, suret değişmediği sürece, onu uyanıkken görmüş gibidir. Çünkü şeytan Hazreti Peygamber aleyhisselâmın suretine asla giremez: Hazreti Peygamber aleyhisselâmın sureti yaşarken de ölüyken de korunmuştur. Kim onu görürse, hangi surette olursa olsun, onu görmüş demektir.

وَكَذٰلِكَ يَجْتَبِيكَ رَبُّكَ وَيُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْوِيلِ الْاَحَادِيثِ وَيُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَعَلٰٓى اٰلِ
يَعْقُوبَ كَمَٓا اَتَمَّهَا عَلٰٓى اَبَوَيْكَ مِنْ قَبْلُ اِبْرٰهِيمَ وَاِسْحٰقَۜ اِنَّ رَبَّكَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (٦)

6. Rabbin seni böylece beğenip seçecek, sana hadiselerin yorumlanmasına dair bilgi verecek ve daha önce ataların İbrâhîm'e ve İshâk'a nimetlerini tamamladığı gibi, sana ve Ya'kûb hanedanına da tamamlayacaktır. Muhakkak ki rabbin, Alîm'dir, Hakîm'dir.

Bil ki rüya gibi, hayalî olarak görülen her şey tâbir edilir. Aynı şekilde her bir söz de tâbir ve tevil edilir. Kâinatta tevil edilmeyen hiçbir kelâm yoktur. Bu nedenle Allah Teâlâ [Ona hadiselerin tevilini öğretelim diye] buyurmuştur. Her bir kelâm işiten nezdinde bir hadisedir. Tevilin bazısı mütekellimin iradesi itibariyle isabetli olur, bazısı ise mütekellimin muradı açısından hatalı olur. Ya'kûb aleyhisselâmın oğlu Yûsuf aleyhisselâma [Sana hadiselerin yorumlanmasına dair bilgi verecek.] şeklindeki sözünde, "Konuşanın iradesini tevil etme konusunda isabet verecek." denmek istenmiştir.

لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٌ لِلسَّائِلِينَ (٧) إِذْ قَالُوا لَيُوسُفُ وَأَخُوهُ أَحَبُّ إِلَى أَبِينَا
مِنَّا وَنَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ (٨) اقْتُلُوا يُوسُفَ أَوِ اطْرَحُوهُ أَرْضًا يَخْلُ لَكُمْ
وَجْهُ أَبِيكُمْ وَتَكُونُوا مِنْ بَعْدِهِ قَوْمًا صَالِحِينَ (٩) قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ لَا تَقْتُلُوا يُوسُفَ وَأَلْقُوهُ
فِي غَيَابَتِ الْجُبِّ يَلْتَقِطْهُ بَعْضُ السَّيَّارَةِ إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ (١٠) قَالُوا يَا أَبَانَا مَا لَكَ لَا
تَأْمَنَّا عَلَى يُوسُفَ وَإِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ (١١) أَرْسِلْهُ مَعَنَا غَدًا يَرْتَعْ وَيَلْعَبْ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ
(١٢) قَالَ إِنِّي لَيَحْزُنُنِي أَنْ تَذْهَبُوا بِهِ وَأَخَافُ أَنْ يَأْكُلَهُ الذِّئْبُ وَأَنْتُمْ عَنْهُ غَافِلُونَ (١٣)
قَالُوا لَئِنْ أَكَلَهُ الذِّئْبُ وَنَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّا إِذًا لَخَاسِرُونَ (١٤) فَلَمَّا ذَهَبُوا بِهِ وَأَجْمَعُوا أَنْ
يَجْعَلُوهُ فِي غَيَابَتِ الْجُبِّ وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِ لَتُنَبِّئَنَّهُمْ بِأَمْرِهِمْ هَذَا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ (١٥)
وَجَاءُوا أَبَاهُمْ عِشَاءً يَبْكُونَ (١٦) قَالُوا يَا أَبَانَا إِنَّا ذَهَبْنَا نَسْتَبِقُ وَتَرَكْنَا يُوسُفَ عِنْدَ مَتَاعِنَا
فَأَكَلَهُ الذِّئْبُ وَمَا أَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَنَا وَلَوْ كُنَّا صَادِقِينَ (١٧) وَجَاءُوا عَلَى قَمِيصِهِ بِدَمٍ كَذِبٍ
قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْرًا فَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ (١٨)
وَجَاءَتْ سَيَّارَةٌ فَأَرْسَلُوا وَارِدَهُمْ فَأَدْلَى دَلْوَهُ قَالَ يَا بُشْرَى هَذَا غُلَامٌ وَأَسَرُّوهُ بِضَاعَةً وَاللَّهُ
عَلِيمٌ بِمَا يَعْمَلُونَ (١٩) وَشَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍ وَكَانُوا فِيهِ مِنَ الزَّاهِدِينَ (٢٠)

7. And olsun ki Yûsuf ve kardeşlerinin olayında, soranlara nice ibretler vardır. 8. Hani demişlerdi ki: "Biz, güçlü bir topluluk olduğumuz halde Yûsuf ve kardeşi, babamızın yanında daha sevgilidirler. Doğrusu babamız apaçık bir sapıklık içindedir." 9. "Yûsuf'u öldürün veya bir yere atın ki babanızın teveccühü yalnız size kalsın, ondan sonra da tövbe eder, salihler topluluğu olursunuz." 10. İçlerinden bir sözcü dedi ki: "Yûsuf'u öldürmeyin, onu bir kuyunun derinliklerine bırakın da yolculardan bir onu bulup alsın, eğer yapacaksanız." 11. Dediler ki: "Ey babamız, sen bize Yûsuf hakkında neden güvenmiyorsun? Hâlbuki biz, onun iyiliğini iste-

mekteyiz. 12. Yarın onu bizimle beraber gönder de gezsin oynasın. Şüphesiz biz, onu koruruz." 13. Dedi ki: "Onu götürmeniz doğrusu beni tasaya düşürüyor. Siz, ondan habersizken onu kurdun yemesinden korkuyorum." 14. Dediler ki: "Biz bir toplulukken onu kurt yerse bu takdirde biz, muhakkak hüsrana uğrayanlardan oluruz." 15. Onu götürdükleri vakit, kuyunun derinliklerine bırakmayı birlikte kararlaştırdılar. Biz de kendisine vahyettik ki: "Sen onlara, kendileri hiç farkına varmadan yaptıklarını bir bir haber vereceksin." 16. Akşam üstü ağlaya ağlaya babalarına geldiler. 17. Dediler ki: "Ey babamız! Gerçekten biz yarış yapmaya gitmiştik. Yûsuf'u da eşyaların yanında bırakmıştık. Onu kurt yemiş. Her ne kadar doğru söylüyorsak da sen, bize inanacak değilsin." 18. Onlar sahte bir kan ile gömleğini getirdiler. Dedi ki: "Hayır, nefisleriniz sizi aldatıp bir işe sürüklemiş. Artık bana güzelce bir sabır gerekir. Sizin şu anlattıklarınıza karşı yardımına sığınılacak, Allah'tır." 19. Bir kervan gelip sucularını gönderdiler. O da kovasını salıp dedi ki: "Müjde, işte bir oğlan!" Onu bir mal olarak sakladılar. Allah, yaptıklarını bilendir. 20. Onu, ucuz bir fiyata, birkaç dirheme sattılar. Onu yanlarında alıkoymak istemediler.

Bil ki kulluk makamında tahakkuk ehli olan kimse imtihanlara maruz kalır. Sonra bu makamın hallerinden biri, orada hiç kimsenin izzet ve rahat bulmamasıdır. Çünkü Allah Teâlâ Yûsuf aleyhisselâma güzellik izzetini verince, kendisini kölelik zilleti ile imtihan etmiştir. Hiçbir şeyin kendisine mukavemet edemeyeceği bu güzellik izzetine rağmen sayılı birkaç basit dirhem karşılığında satılmıştır ki bunlar üç dirhem ile on dirhem arasında bir miktardır, bundan ötesi değildir. Bu ise güzellik izzetine karşılık gelecek şekilde, zilletin olabilecek en uç noktasıdır. Sonra kardeşlerinin kalplerinden rahmet çekilip alınmıştır. Oysa güzellik hangi yüzde olursa olsun, rahmet ve merhamet görür. Böylece ortaya çıkmaktadır ki ilâhî emre dair hiçbir şey mahlûkatın elinde değildir, onların elinde olan sadece ilâhî kahır altında tasarrufta bulunmaktır. Bu büyük zillet ile o ârızî güzellik ortadan kalkmış ve böylece Yûsuf aleyhisselâm, Allah'a olan seferinde gönlü hoş ve sadece ilâhî izzet ile izzetlenmiş olarak kalmıştır.

İşaret

Yûsuf değersiz birkaç dirheme satılmıştır ki şu husus bilinsin: İnsan kusur sahibi olması itibariyle değeri ve ederi yüksek, pahalı olsa da bu ancak mele-i a'lâdan kendisine gelen ve kendi zâtına ilave olan bir özellik sayesindedir.

وَقَالَ الَّذِي اشْتَرٰيهُ مِنْ مِصْرَ لِامْرَاَتِهِ اَكْرِمِي مَثْوٰيهُ عَسٰى اَنْ يَنْفَعَنَا اَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًاۜ
وَكَذٰلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْاَرْضِۘ وَلِنُعَلِّمَهُ مِنْ تَأْوِيلِ الْاَحَادِيثِۜ وَاللّٰهُ غَالِبٌ عَلٰٓى اَمْرِهِ
وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ (٢١)

21. Mısır'da onu satın alan adam, karısına dedi ki: "Ona değer ver ve güzel bak! Umulur ki bize faydası olur. Veya onu evlât ediniriz." İşte böylece (Mısır'da adaletle hükmetmesi) ve kendisine (rüyadaki) olayların yorumunu öğretmemiz için Yûsuf'u o yere yerleştirdik. Allah, emrini yerine getirmeye kadirdir. Fakat insanların çoğu (bunu) bilmezler.

[Kendisine (rüyadaki) olayların yorumunu öğretmemiz için]: Yani konuşan kimsenin kastettiğini tevil etme konusunda isabet etmeyi öğretmemiz için.

[Allah, emrini yerine getirmeye kadirdir.]: Suret dilde *emr* ve durum anlamına gelebilir. Dolayısıyla Allah Teâlâ'nın [Allah, emrini yerine getirmeye kadirdir.] ifadesi, "Sureti, yani emri ile izhar ettiği kimseye galiptir." anlamına gelir. Çünkü onun neşetini bâki bırakarak suretini azletmesi de mümkündür. Böylece bu âyet, Hazreti Peygamber aleyhisselâmın "Allah Âdem'i kendi suretinde yarattı."[10] sözünde suret ile neşeti değil, emir ve hükmü kastettiğinin delilidir. [Fakat insanların çoğu (bunu) bilmezler.] Çünkü onlar işitmezler, müşahede etmezler. Âlim kimse ilmin yolundan ve Allah'ın eşyadaki muradından ayrılmaz.

وَلَمَّا بَلَغَ اَشُدَّهُٓ اٰتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًاۜ وَكَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ (٢٢) وَرَاوَدَتْهُ الَّتِي هُوَ
فِي بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهِ وَغَلَّقَتِ الْاَبْوَابَ وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَۜ قَالَ مَعَاذَ اللّٰهِ اِنَّهُ رَبِّٓي اَحْسَنَ
مَثْوَايَۜ اِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ (٢٣)

22. Erginlik çağına erince ona hikmet ve bilgi verdik. İyi davrananları böyle mükâfatlandırırız. 23. Evinde bulunduğu kadın onu kendine çağırdı, kapıları sıkı sıkı kapadı ve "Senin için hazırım." dedi. Yûsuf, "Günah işlemekten Allah'a sığınırım, doğrusu senin kocan benim efendimdir; bana iyi baktı. Haksızlık yapanlar şüphesiz başarıya ulaşamazlar." dedi.

Buradaki *heyte lek* [Senin için hazırım.] ifadesi, "Heyetim senin için güzelleşti." anlamına gelir.

---

10. Müslim, Birr, 115.

وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهٖۚ وَهَمَّ بِهَا لَوْلَٓا اَنْ رَاٰ بُرْهَانَ رَبِّهٖۜ كَذٰلِكَ لِنَصْرِفَ عَنْهُ السُّٓوءَ وَالْفَحْشَٓاءَۜ اِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِينَ (٢٤)

24. And olsun ki kadın Yûsuf'a karşı istekli idi. Rabbinden bir işaret görmeseydi Yûsuf da onu (zorla defetmeyi) isteyecekti. İşte ondan kötülüğü ve fenalığı böylece engelledik. Doğrusu o bizim halis kullarımızdandır.

[And olsun ki kadın Yûsuf'a karşı istekli idi. Rabbinden bir işaret görmeseydi Yûsuf da onu isteyecekti]: Allah Teâlâ bu âyette kadının Yûsuf'a hangi konuda istekli olduğunu tayin edip açıkça ifade etmiş değildir. Dildeki anlamı itibariyle ilk akla gelen şey, burada tek bir anlamın bulunduğu şeklindedir. Ancak Yûsuf aleyhisselâmın, kralın elçisini göndererek ona kadınların durumu hakkında soru sordurması üzerinde düşündüğümüzde görürüz ki orada kadın kendisinin Yûsuf'tan murat almak istediğini söylemiş, fakat Yûsuf'un ondan murat almak istediğini söylememiştir. Dolayısıyla burada akla gelen vehim ortadan kalkmaktadır. Eğer bu durumda, "İyi ama lugavî anlam itibariyle burada her ikisinin de bir konuda müşterek oldukları açık, eğer bu konu murat almayı isteme değilse o zaman nedir?" diye soracak olursan şöyle deriz: Kadın onu, kendisinden murat almak istediği şeye zorlamak istedi, buna yeltendi. Yûsuf aleyhisselâm ise onu bundan defetmeye zorlamak istedi, buna yöneldi. Dolayısıyla her ikisinin himmet (yönelme, isteme) noktasındaki ortaklığı, karşı tarafı kendi iradesine boyun eğdirmeyi isteme şeklinde idi. Bu nedenle Allah Teâlâ [Kadın Yûsuf'a karşı istekli idi.] buyurmuştur, yani Yûsuf nasıl onu defetmeye istekli ise o da Yûsuf'tan murat almaya istekli idi. Bunun delili ise kadının "Şimdi hakikat ortaya çıktı, ben ondan murat almak istemiştim." (Yûsuf, 12/51) şeklindeki ifadesidir. Sûrede Yûsuf aleyhisselâmın kadından murat almak istediğine dair herhangi bir ifade asla geçmemektedir. Allah Teâlâ ona, kadını defetmek üzere zorlamak istediğinde burhanını göstermiştir. Dolayısıyla [Rabbinden bir işaret görmeseydi Yûsuf da onu (zorla defetmeyi) isteyecekti.] buyurmuştur. Yani onun gördüğü burhan, kadını yumuşak söz ile defetmesinin gerektiği şekilndeydi. Çünkü yumuşak söz bazen zor ile başarılmayacak şeyleri başarmayı sağlar. Nitekim Allah Teâlâ Mûsâ ve Hârûn aleyhisselâmı Firavun'a gönderdiği zaman onlara, "Ona yumuşak söz söyleyin." (Tâhâ, 20/44) buyurmuştur. Dolayısıyla burada burhan, Yûsuf aleyhisselâmın kadını zorlamayıp ona yumuşak davranması olmuştur. Zira o her hâlükârda zayıflık niteliğine sahip bir kadındır.

[İşte ondan kötülüğü ve fenalığı böylece engelledik.]: Kötülüğe meyletmek kötülüktür ve bu da ondan uzaklaştırılmıştır. Dolayısıyla Yûsuf aleyhisselâm kötülüğe meyletmiş değildir.

[Doğrusu o bizim halis kullarımızdandır.]: Buradaki kelime *muhlas* şeklinde okunur. Çocuk doğduğu zaman mükellefiyet çağına gelmeden önce korunmuş olarak yetişmişse ona böyle denir. Bir de Allah Teâlâ elest bezminde âdemoğullarının sülblerinden soylarını çıkarıp onlardan söz aldığında, (o kimse) vermiş olduğu ahdi bozmamışsa böyledir ki bu, insanın yaratılışında sahip olduğu fıtrattır. Halis kimse fıtratı üzere kalmış olandır. İşte onun dini halis dindir. Bu kimse halis din sahibidir ve bedbaht olmaz.

وَاسْتَبَقَا الْبَابَ وَقَدَّتْ قَم۪يصَهُ مِنْ دُبُرٍ وَاَلْفَيَا سَيِّدَهَا لَدَا الْبَابِۜ قَالَتْ مَا جَزَٓاءُ مَنْ
اَرَادَ بِاَهْلِكَ سُٓوءًا اِلَّٓا اَنْ يُسْجَنَ اَوْ عَذَابٌ اَل۪يمٌ (٢٥) قَالَ هِيَ رَاوَدَتْن۪ي عَنْ نَفْس۪ي وَشَهِدَ
شَاهِدٌ مِنْ اَهْلِهَاۚ اِنْ كَانَ قَم۪يصُهُ قُدَّ مِنْ قُبُلٍ فَصَدَقَتْ وَهُوَ مِنَ الْكَاذِب۪ينَ (٢٦) وَاِنْ كَانَ
قَم۪يصُهُ قُدَّ مِنْ دُبُرٍ فَكَذَبَتْ وَهُوَ مِنَ الصَّادِق۪ينَ (٢٧)

25. İkisi de kapıya doğru koştular. Kadın onun gömleğini arkadan yırttı. Kapının yanında onun kocasına rastladılar. Kadın dedi ki: "Senin ailene kötülük etmek isteyenin cezası, zindana atılmaktan veya elem verici bir işkenceden başka ne olabilir!" 26. Yûsuf, "O kendisi" dedi, "Benim nefsimden kâm almak istedi." Hanımın akrabasından bir şahit de şöyle şehadet etti: "Eğer gömleği önden yırtılmış ise hanım doğru söylemiş; bu, yalancılardandır. 27. Yok eğer gömleği arkadan yırtılmış ise o, yalan söylemiş ve bu, sadıklardandır."

Bu şahit, beşikteki bir çocuk idi.

فَلَمَّا رَاٰ قَم۪يصَهُ قُدَّ مِنْ دُبُرٍ قَالَ اِنَّهُ مِنْ كَيْدِكُنَّۜ اِنَّ كَيْدَكُنَّ عَظ۪يمٌ (٢٨) يُوسُفُ اَعْرِضْ
عَنْ هٰذَا وَاسْتَغْفِر۪ي لِذَنْبِكِۚ اِنَّكِ كُنْتِ مِنَ الْخَاطِ۪ينَ (٢٩) وَقَالَ نِسْوَةٌ فِي الْمَد۪ينَةِ
امْرَاَتُ الْعَز۪يزِ تُرَاوِدُ فَتٰيهَا عَنْ نَفْسِه۪ۚ قَدْ شَغَفَهَا حُبًّاۜ اِنَّا لَنَرٰيهَا ف۪ي ضَلَالٍ مُب۪ينٍ (٣٠)

28. Gömleğinin arkadan yırtılmış olduğunu görünce, (kadının kocası) dedi ki: "Doğrusu bu, sizin tuzağınızdandır, siz kadınların tuzağı büyüktür." 29. "Yûsuf! Sen bundan vazgeç. Ey kadın! Sen de günahının bağışlanmasını dile. Çünkü sen, gerçekten suçlulardan oldun." 30. Şehirde birtakım kadınlar dediler ki: "Aziz'in karısı delikanlısını kendine râm et-

mek istiyormuş, sevgisi bağrını yakmış. Görüyoruz ki; o, apaçık bir sapıklıktadır."

[Sevgisi bağrını yakmış.]: Yûsuf'un sevgisi onun kalbinde âdeta kor ateş olmuş, kalbi içine ince bir deriye dönmüş. Bu aşktır, yani sevgide ifrattır.

فَلَمَّا سَمِعَتْ بِمَكْرِهِنَّ اَرْسَلَتْ اِلَيْهِنَّ وَاَعْتَدَتْ لَهُنَّ مُتَّكَـًٔا وَاٰتَتْ كُلَّ وَاحِدَةٍ مِنْهُنَّ
سِكّ۪ينًا وَقَالَتِ اخْرُجْ عَلَيْهِنَّۚ فَلَمَّا رَاَيْنَهُٓ اَكْبَرْنَهُ وَقَطَّعْنَ اَيْدِيَهُنَّ وَقُلْنَ حَاشَ لِلّٰهِ مَا هٰذَا
بَشَرًاۜ اِنْ هٰذَٓا اِلَّا مَلَكٌ كَر۪يمٌ (٣١)

31. Onların dedikodularını işitince, onlara haber yolladı. Onlar için yaslanacak yerler hazırladı ve onlardan her birine birer bıçak verdi. (Yûsuf'a:) "Çık karşılarına." dedi. Hepsi onu görünce kendisini çok büyüttüler. Ve ellerini kestiler. Dediler ki: "Allah'ı tenzih ederiz. Hâşâ! Bu bir beşer değildir, ancak çok şerefli bir melektir."

Kadınlar onu kendi nefsini tabii şehvetlerden yüce ve uzak tutma halinde gördüklerinde böyle demişlerdir. Bu da onun herhangi bir kötülüğü aklından geçirmemiş ve masum olduğuna delâlet eder. Çünkü melek, kötülük yapmaz. Kadınlar da [Bu çok şerefli bir melektir.] demişlerdir. Bunu umumi olarak onun çok güzel bir yaratılışta olmasından dolayı söylemişlerdir.

قَالَتْ فَذٰلِكُنَّ الَّذ۪ي لُمْتُنَّن۪ي ف۪يهِۜ وَلَقَدْ رَاوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِه۪ فَاسْتَعْصَمَۜ وَلَئِنْ لَمْ يَفْعَلْ مَٓا
اٰمُرُهُ لَيُسْجَنَنَّ وَلَيَكُونًا مِنَ الصَّاغِر۪ينَ (٣٢) قَالَ رَبِّ السِّجْنُ اَحَبُّ اِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَن۪ٓي
اِلَيْهِۚ وَاِلَّا تَصْرِفْ عَنّ۪ي كَيْدَهُنَّ اَصْبُ اِلَيْهِنَّ وَاَكُنْ مِنَ الْجَاهِل۪ينَ (٣٣)

32. Kadın dedi ki: "İşte hakkında beni kınadığınız şahıs budur. Ben onun nefsinden murat almak istedim. Fakat o, (bundan) şiddetle sakındı. And olsun, eğer o kendisine emredeceğimi yapmazsa mutlaka zindana atılacak ve elbette sürünenlerden olacaktır!" 33. Dedi ki: "Rabbim! Zindan bana bunların beni davet ettiklerinden daha sevimlidir. Eğer sen, bunların tuzaklarını benden uzaklaştırmazsan onlara meyleder, cahillerden olurum."

Yûsuf aleyhisselâmın [Zindan bana bunların beni davet ettiklerinden daha sevimlidir.] şeklindeki sözünde geçen sevimli ifadesi, hakiki anlamda sevimli olmayı değil, izafi olarak sevimli olmayı ifade eder.

فَاسْتَجَابَ لَهُ رَبُّهُ فَصَرَفَ عَنْهُ كَيْدَهُنَّ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (٣٤) ثُمَّ بَدَا لَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا رَأَوُا الْآيَاتِ لَيَسْجُنُنَّهُ حَتَّى حِينٍ (٣٥) وَدَخَلَ مَعَهُ السِّجْنَ فَتَيَانِ قَالَ أَحَدُهُمَا إِنِّي أَرَانِي أَعْصِرُ خَمْرًا وَقَالَ الْآخَرُ إِنِّي أَرَانِي أَحْمِلُ فَوْقَ رَأْسِي خُبْزًا تَأْكُلُ الطَّيْرُ مِنْهُ نَبِّئْنَا بِتَأْوِيلِهِ إِنَّا نَرَاكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ (٣٦)

34. Rabbi onun duasını kabul etti de onların tuzaklarını kendisinden savdı. Muhakkak ki O'dur, Semî', Alîm. 35. Sonra bütün delilleri onun lehine gördükleri halde yine de bir süre için onu zindana atmayı uygun buldular. 36. Onunla beraber iki kişi daha zindana girdi. Bunlardan biri dedi ki: "Ben rüyamda kendimi şarap sıkıyor gördüm." Öbürü de, "Ben de başımın üzerinde kuşların yediği bir ekmek taşıdığımı gördüm." dedi. "Bize onun yorumunu bildir, çünkü senin gerçekten iyilik edenlerden olduğunu görüyoruz."

Sıkmak, talep edilen şeyi çıkarmak üzere bir şeyi diğerine birleştirip sıkıştırmaktır.

قَالَ لَا يَأْتِيكُمَا طَعَامٌ تُرْزَقَانِهِ إِلَّا نَبَّأْتُكُمَا بِتَأْوِيلِهِ قَبْلَ أَنْ يَأْتِيَكُمَا ذَٰلِكُمَا مِمَّا عَلَّمَنِي رَبِّي إِنِّي تَرَكْتُ مِلَّةَ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ (٣٧) وَاتَّبَعْتُ مِلَّةَ آبَائِي إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ مَا كَانَ لَنَا أَنْ نُشْرِكَ بِاللَّهِ مِنْ شَيْءٍ ذَٰلِكَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ عَلَيْنَا وَعَلَى النَّاسِ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ (٣٨) يَا صَاحِبَيِ السِّجْنِ أَأَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمِ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ (٣٩)

37. (Yûsuf) dedi ki: "Size yedirilecek yemek gelmeden önce onun yorumunu mutlaka size haber vereceğim. Bu, rabbimin bana öğrettiklerindendir. Şüphesiz ben Allah'a inanmayan bir kavmin dininden uzaklaştım. Onlar âhireti inkâr edenlerin kendileridir. 38. Atalarım İbrâhîm, İshâk ve Ya'kûb'un dinine uydum. Allah'a herhangi bir şeyi ortak koşmamız bize yaraşmaz. Bu, Allah'ın bize ve insanlara olan lütfundandır. Fakat insanların çoğu şükretmezler. 39. Ey zindan arkadaşlarım! Çeşitli tanrılar mı daha iyi, yoksa gücüne karşı durulamaz olan bir tek Allah mı?"

[Çeşitli tanrılar mı daha iyi, yoksa gücüne karşı durulamaz olan bir tek Allah mı?]: Bu, ilâhın tevhidi ve O'ndan başkasının rab olmasının olumsuz-

lanmasıdır. Allah Teâlâ [İşte Allah'tır rabbiniz, O'ndan başka ilâh yoktur.] buyurmuştur. Buradaki "Gücüne karşı durulmaz tek Allah" ifadesi ise ferdiyeti ifade eder ki fertler ferdiyetten zuhur etmiştir, çiftler de çiftlikten zuhur etmiştir. Sayılar ya tek ya da çift olurlar ve bu sonsuza kadar böyle gider. Bir her zaman sayıyı katlar ve sayıda ortaya çıkan hükümler ancak birin gücüyle ortaya çıkar. Zaten hüküm "Bir ve Kahhâr Allah'a aittir." Allah Teâlâ mütekabil isimlerle isimlendirilmemiş olsaydı, *el-Kahhâr* (karşı konulamayan güçlü) diye isimlendirilmezdi, çünkü herhangi bir yaratılmışın zaten O'na karşı koyması imkânsızdır. Hakk'ın "Kahhâr olması" ancak iki zıt isimle isimlendirilmesinden kaynaklanır ve dolayısıyla başka birisi O'na karşı koyamaz. İki isimden birisinin hükmünün geçerli olması gerekir. O halde hükmü geçerli olan Kahir ve Kahhâr'dır. Zira mütekabil isimler çoktur ve O, kendisine karşı koyanlar karşısında *el-Kahhâr*'dır.

مَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا أَسْمَاءً سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ إِنِ
الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ أَمَرَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ
(٤٠) يَا صَاحِبَيِ السِّجْنِ أَمَّا أَحَدُكُمَا فَيَسْقِي رَبَّهُ خَمْرًا وَأَمَّا الْآخَرُ فَيُصْلَبُ فَتَأْكُلُ
الطَّيْرُ مِنْ رَأْسِهِ قُضِيَ الْأَمْرُ الَّذِي فِيهِ تَسْتَفْتِيَانِ (٤١)

40. "Allah'ı bırakıp da taptıklarınız, sizin ve atalarınızın taktığı birtakım isimlerden başka bir şey değildir. Allah onlar hakkında herhangi bir delil indirmemiştir. Hüküm sadece Allah'a aittir. O size kendisinden başkasına ibadet etmemenizi emretmiştir. İşte dosdoğru din budur. Fakat insanların çoğu bilmezler. 41. Ey zindan arkadaşlarım! (Rüyalarınıza gelince), biriniz (daha önce olduğu gibi) efendisine şarap içirecek; diğeri ise asılacak ve kuşlar onun başından (beynini) yiyecekler. Yorumunu sorduğunuz iş (bu şekilde) kesinleşmiştir."

Bu iki adam yaptıkları tasvirde yalan söylemişlerdi, bu onların nefislerinin kendilerine fısıldadığı şeydi, yani rüya görmeden bunu hayal etmişlerdi. Ama bunu Yûsuf'a anlattıkları zaman bundan Yûsuf aleyhisselâmın hayalinde bir suret hâsıl oldu. Yûsuf aleyhisselâm bu sureti kendi nefsinden uydurmamış idi, bu yüzden de anlatılan şey Yûsuf için hak idi, sanki o rüyayı bizzat kendisi görmüş gibi idi. Rüyalarını onlara tâbir edince ona dediler ki "Biz seni denemek istemiştik, aslında rüya falan görmüş değiliz." Bunun üzerine Yûsuf aleyhisselâm, "Hakkında sorduğunuz iş bu şekilde kesinleşmiştir." buyurdu, böylece iş, his âleminde tıpkı onun tâbir ettiği gibi gerçekleşti.

وَقَالَ لِلَّذٖى ظَنَّ اَنَّهُ نَاجٍ مِنْهُمَا اذْكُرْنٖى عِنْدَ رَبِّكَ فَاَنْسٰيهُ الشَّيْطَانُ ذِكْرَ رَبِّهٖ فَلَبِثَ
فِى السِّجْنِ بِضْعَ سِنٖينَ (٤٢) وَقَالَ الْمَلِكُ اِنّٖى اَرٰى سَبْعَ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَاْكُلُهُنَّ سَبْعٌ
عِجَافٌ وَسَبْعَ سُنْبُلَاتٍ خُضْرٍ وَاُخَرَ يَابِسَاتٍ يَٓا اَيُّهَا الْمَلَاُ اَفْتُونٖى فٖى رُءْيَاىَ اِنْ كُنْتُمْ
لِلرُّءْيَا تَعْبُرُونَ (٤٣)

42. Onlardan, kurtulacağını bildiği kimseye dedi ki: "Beni efendinin yanında an, (umulur ki beni çıkarır.)" Fakat şeytan ona, efendisine anmayı unutturdu. Dolayısıyla (Yûsuf), birkaç sene daha zindanda kaldı. 43. Kral dedi ki: "Ben (rüyada) yedi arık ineğin yediği yedi semiz inek gördüm. Ayrıca, yedi yeşil başak ve diğerlerini de kuru gördüm. Ey ileri gelenler! Eğer rüya yorumluyorsanız benim rüyamı da bana yorumlayınız."

Hayal makamı uykudadır, o rüyadır ve iki taraf arasındaki bir köprü gibidir. Bu taraftan o tarafa geçmeyi sağlar. Böylece Allah uykuyu bir köprü yapmış, onun üzerinde yürümeyi "tâbir" diye meydana getirmiştir. İşlerden haber vermek "ibare" diye, rüya yorumu "tâbir" diye isimlendirilir; bunların sebebi ise, haber verenin konuştuğu şey ile bir taraftan diğerine geçmesidir, yani konuştuğu şey ile kendi nefsinin makamından dinleyicinin nefsinin makamına geçmesi, bir hayalden diğer hayale intikal etmesidir. Çünkü dinleyen kimse onu kendi anladığı kadar hayal eder. Bu hayal diğer hayal ile mutabık olabilir, yani konuşanın hayali ile dinleyenin hayali birbirine mutabık olabilir de olmayabilir de. Eğer mutabık olursa buna anlama denir, mutabık olmazsa o ifade ibare değil, sadece lafız olur, çünkü bu durumda o lafız, bir şeyi kendi mahallinden dinleyicinin mahalline geçirmiş, taşımış olmaz. Ancak rüyaların dışındaki şeyler için kullanılan tâbir kelimesi, kökü dört harften müteşekkil olan *abbera* fiilidir, rüyadaki için kullanılan ise, kökü üç harfli olan *abera* fiilidir. Hayal âlemi kendisi için değil de işret ettiği şey için talep edilir, bu yüzden de rüyaların tâbirine ibare denir. Çünkü onları tefsir eden kimse, onların getirdiği şeyi bu tarafa geçirir ki bu da tıpkı nebînin dinde kayıt halinden sebat haline geçmesi, geçirmesi gibidir.

قَالُٓوا اَضْغَاثُ اَحْلَامٍ وَمَا نَحْنُ بِتَاْوٖيلِ الْاَحْلَامِ بِعَالِمٖينَ (٤٤)

44. Etrafındakiler, "Birtakım karışık rüyalar; biz böyle rüyaların yorumunu bilmeyiz." dediler.

Sadık rüya karışık rüya değildir, nübüvvetin bir bölümüdür. Onların "karışık rüyalar" şeklindeki ifadeleri ise aslı ve hakikati olmayan bir sözdür.

وَقَالَ الَّذِي نَجَا مِنْهُمَا وَادَّكَرَ بَعْدَ أُمَّةٍ أَنَا أُنَبِّئُكُمْ بِتَأْوِيلِهِ فَأَرْسِلُونِ (٤٥) يُوسُفُ أَيُّهَا
الصِّدِّيقُ أَفْتِنَا فِي سَبْعِ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ وَسَبْعِ سُنْبُلَاتٍ خُضْرٍ وَأُخَرَ
يَابِسَاتٍ لَعَلِّي أَرْجِعُ إِلَى النَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَعْلَمُونَ (٤٦) قَالَ تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِينَ دَأَبًا فَمَا
حَصَدْتُمْ فَذَرُوهُ فِي سُنْبُلِهِ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تَأْكُلُونَ (٤٧) ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ سَبْعٌ شِدَادٌ
يَأْكُلْنَ مَا قَدَّمْتُمْ لَهُنَّ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تُحْصِنُونَ (٤٨)

45. Hapisteki iki kişiden kurtulmuş olanı, nice zaman sonra Yûsuf'u hatırladı ve "Ben size bunu yorumlayacağım, hele beni gönderin." dedi. 46. Hapishaneye varıp, "Ey doğru sözlü Yûsuf! Rüyada görülen yedi semiz ineği yedi zayıf ineğin yemesi, yedi yeşil başak ve bir o kadar kuru başak nedir? Bize yorumla, ben de insanlara ulaştırayım da bilsinler." dedi. 47. Yûsuf: "Devamlı yedi sene ekin ekip, biçtiğiniz ekinin yediğinizden artanını başağında bırakın. 48. Sonra bunun ardından yedi kurak yıl gelir, bütün biriktirdiğinizi yer, yalnız az bir miktar saklarsınız."

Yûsuf aleyhisselâm temsil ve hayal suretinde olanları tâbir etme ilminin önderlerinden olduğu için burada inek suretinin yıllara işaret ettiğini, onların semiz olmalarının verimlilik, cılız olmalarının ise kuraklık olduğunu bilmiştir ki bütün bunlar, mânanın somutlaşmasının örnekleridir.

ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ عَامٌ فِيهِ يُغَاثُ النَّاسُ وَفِيهِ يَعْصِرُونَ (٤٩) وَقَالَ الْمَلِكُ ائْتُونِي
بِهِ فَلَمَّا جَاءَهُ الرَّسُولُ قَالَ ارْجِعْ إِلَى رَبِّكَ فَاسْأَلْهُ مَا بَالُ النِّسْوَةِ اللَّاتِي قَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ
إِنَّ رَبِّي بِكَيْدِهِنَّ عَلِيمٌ (٥٠)

49. Sonra bunun ardından da bir yıl gelecek ki, o yılda insanlara (Allah tarafından) yardım olunacak ve o yılda (meyve suyu ve yağ) sıkacaklar. 50. Hükümdar, "Onu bana getirin." dedi. Yûsuf'a elçi gelince, "Efendine dön, kadınlar niçin ellerini kesmişlerdi bir sor. Doğrusu rabbim onların hilesini bilir." dedi.

Kral Yûsuf aleyhisselâmı hapisten çıkmasını isteyince o çıkmamış ve kralın elçisine [Efendine dön.] demiştir, yani onu hapse atan Aziz'e dönmesini istememiştir.

[Kadınlar niçin ellerini kesmişlerdi bir sor.]: Böylece onun nezdinde de suçsuzluğunun sabit olmasını, hapisten çıkmasının kendisi için bir minnet ol-

mamasını istemiştir. Aksine "Allah sizin üzerinizde minnet sahibidir." demek istemiştir. Çünkü herhangi bir ihtimal dahi kalmış olsaydı bu durum, onun adaletine leke sürerdi. Oysa o, Allah'tan gelen bir elçi idi ve adaletinin insanların kalplerinde sabit olması gerekiyordu. Hazreti Peygamber aleyhisselâm da Yûsuf aleyhisselâma övgü ve onun hakkını tâzim maksadıyla "Eğer Yûsuf'un yerinde ben olsaydım, elçinin davetine icabet ederdim." buyurmuştur. Bu, Hazreti Peygamber aleyhisselâmın, Yûsuf aleyhisselâmın fütüvvetine dair bir işaretidir. Çünkü Yûsuf aleyhisselâmda iki hal bir arada bulunmuştur, hep hapse atılmış hem de iftiraya uğramıştır. Üstelik resûl iken bunları yaşamıştır. Resûlün, kendilerine gönderildiği kimselerin kalplerinde, duasının rabbi nezdinde kabul görüyor olması şeklinde yer etmesi gerekir. Ona nispet edilen suç mâlumdur ve onları böyle bir şeye davet eden kimsede bu suçun söz konusu olmayacağı bilinmektedir. Bu yüzden onların kendisine ve Allah'tan getirdiği dine inanmaları için, suçsuzluğunun ortaya çıkmasını talep etmesi gerekir. İşte Yûsuf aleyhisselâm böyle bir konumda hazirunun kalbinde herhangi bir şüphe kalmasın diye, meclise bizzat kendisi gelmemiştir. Böyle bir durumda suçsuzluğunu ispatlamak üzere bizzat kendisinin gelmesi ile gelmemesi arasında büyük bir fark söz konusudur. Çünkü kendisi orada yokken suçsuzluğunun anlaşılmış olması, kendisi orada iken anlaşılmış olmasından daha etkilidir. Yûsuf aleyhisselâmın fütüvvetinin bir yönü de kralın kendisini hapisten çıkmaya davet etmesinin ardından yine hapiste kalmayı tercih etmesidir. Böyle bir şeyin değerini ise ancak yine bir resûl bilir. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm bunun ne kadar değerli bir tavır olduğunu ifade buyurmuş ve "Ben olsaydım çıkardım." demiştir. Bu sözü elbette Yûsuf aleyhisselâmı övmek için söylemiştir. Çünkü Yûsuf aleyhisselâm hapisten çıkmamış, elçi ona cevabı getirinceye kadar orada kalmayı tercih etmiştir.

قَالَ مَا خَطْبُكُنَّ إِذْ رَاوَدْتُنَّ يُوسُفَ عَنْ نَفْسِهِ قُلْنَ حَاشَ لِلّٰهِ مَا عَلِمْنَا عَلَيْهِ مِنْ سُوءٍ
قَالَتِ امْرَاَتُ الْعَزِيزِ الْـٰنَ حَصْحَصَ الْحَقُّ اَنَا رَاوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِهِ وَاِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ (٥١)

51. Hükümdar kadınlara, "Yûsuf'tan murad almak istediğinizde zaman durumunuz neydi?" dedi. Kadınlar, "Hâşâ! Onun bir fenalığını görmedik." dediler. Vezirin karısı, "Şimdi gerçek ortaya çıktı, onun olmak isteyen bendim, doğrusu Yûsuf doğrulardandır." dedi.

Kadın sadece Yûsuf'tan murat almak istediğini söylemiş, yoksa onun kendisinden murat almak istediğini söylememiştir. [Doğrusu Yûsuf doğrulardandır.]

ذٰلِكَ لِيَعْلَمَ اَنّ۪ي لَمْ اَخُنْهُ بِالْغَيْبِ وَاَنَّ اللّٰهَ لَا يَهْد۪ي كَيْدَ الْخَٓائِن۪ينَ (٥٢)

52. "Maksadım, vezire, gıyabında ihanet etmediğimi, hainlerin tuzaklarını Allah'ın başarıya erdirmediğini bilmesini sağlamaktı." dedi.

Kadın Yûsuf'a gıyabında ihanet etmemiş ve arzulayıp murat almayı kendi nefsine izafe etmiştir. Böylece Yûsuf'un Aziz'e, karısı konusunda ihanet etmediğinin bilinmesini istemiştir. O da kendisi hakkında böylesinin en iyisi olduğunu bilmektedir. Bu yüzden Aziz'in karısı şöyle demiştir:

وَمَٓا اُبَرِّئُ نَفْس۪يۚ اِنَّ النَّفْسَ لَاَمَّارَةٌ بِالسُّٓوءِ اِلَّا مَا رَحِمَ رَبّ۪يۜ اِنَّ رَبّ۪ي غَفُورٌ رَح۪يمٌ (٥٣)

53. "Ben nefsimi temize çıkarmam; çünkü nefis, rabbimin merhameti olmadıkça, kötülüğü emreder. Doğrusu rabbim bağışlayandır, merhamet edendir."

Nefis zâtı itibariyle kötülüğü emredici değildir, aksine şeytanın kötülüğe dair ilhamlarını almaya yatkın olduğu için ve bu konuda şeriatın kendisi için koyduğu hükümleri bilmediği için kendisine böyle denmiştir. Sonra Hak Teâlâ'nın [çünkü nefs, kötülüğü emreder] ifadesi, Allah'ın nefs hakkındaki hükmü değildir. Aksine Allah Teâlâ Aziz'in karısının Aziz'in meclisinde söylemiş olduğunu hikâye edip aktarmaktadır. Ancak Aziz'in karısı bu sözünde isabet mi etmiştir, yoksa hata mı etmiştir, işte bu konuda Allah Teâlâ bir şey söylememiştir. Nefsin kötülüğü emrettiğine dair bu ifade, Allah Teâlâ'ya ait olmadığı gibi Yûsuf aleyhisselâmın sözü de değildir. Dolayısıyla bu âyeti bu konuda esas almak, zâhirî açısından geçersizdir. Çünkü delil olan şey farklı anlam ihtimallerine açık olduğu zaman, artık onu delil olarak kullanmak olmaz. Nefse ait olan şey, şeytanın emrettiği şeyleri kabul ettiği zaman kendisini kınamasıdır. Nefse ancak kötü olan bir şeyde tasarrufta bulunduğu zaman kötülük atfedilebilir. Uzuvlardan fiil sâdır olmadıkça onlara kınama ilişmez. Nefisleri haram şeyleri işlemeye ve günahlara girmeye cüretkâr kılan şey, onların hesaba çekilme konusunda basiret sahibi olmayışıdır. Nitekim Allah Teâlâ onların bu durumunu ilâhî irade (*meşîet*) kapsamında değerlendirmiş ve [Rabbimin rahmeti olmadıkça] buyurmuştur; yani Allah'ın korku, ümit, hayâ ya da bu üçünün dışında ilâhî ilimdeki bir koruma ile koruduğu nefisler bunun dışındadır. Nefsin muhalefete düşmesinden ve cezaya maruz kalmasından kendisini koruyacak, buna mâni olacak şeyler bu dördünden ibaret olup bunların bir beşincisi yoktur.

Bil ki nefis, düşmanlar içerisinde en kuvvetli, en kararlı olanıdır; bu yüzden onunla cihad etmek, cihad-ı ekberdir (en büyük cihattır). Bu er meydanında ayakları sabit kalan ve bu istikametin mânasını tahakkuk ettiren kimse uzuvları ile melekûtta hükümran olur, melîk ona yandaş olur. Ancak bu düşman, kâfir ve kötülüğü emredici nefisin insan üzerinde çok büyük bir otoritesi ve kuvveti vardır; etkili ve büyük iki kılıcı bulunmaktadır ki bunlarla en büyük adamların boyunlarını bile vurur. Bu iki kılıç, midenin ve avret mahallinin şehvetidir. Bunlar bütün mahlûkatı kendilerine kul köle etmiştir. Bunlar öylesine büyük ve etkilidirler ki, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hamid el-Gazâlî bunlar hakkında *İhyâu Ulûmi'd-Dîn* eserinin içerisinde *kesrü'ş-şehveteyn* (iki şehvetin kırılması) isimli hususi bir bölüm yazmıştır. Aynı şekilde başka büyük âlimler de bu hususa itina göstermişlerdir.

Öğüt

Vaaz eden kimse, vaazında kitap ve sünnetin dışına çıkmamalı; bu konuda anlamsız hususlara dalıp Yahudilerden, Hıristiyanlardan ve tefsir kitaplarında Allah'ın şanına veya peygamberlerin mertebesine yaraşmayan hususları aktaran tefsircilerden nakil yapmamalıdır. Çünkü Allah'ın yeryüzünde bazı melekleri vardır ki bunlar seyahat eder ve zikir meclislerini takip ederler, orada bir zikir meclisi gördüklerinde birbirlerine seslenir ve "Gelin, aradığımızı bulduk." derler. Bunlar Allah Teâlâ'nın, âdemoğullarının nefeslerinden yaratmış olduğu meleklerdir. Bu yüzden zikir ehli kimsenin daima Allah'ı gözetmesi, O'ndan hayâ etmesi, irat ettiği şey (evradı) hakkında bilgi sahibi olması gerekir. Vaazında Allah'ın celâline yaraşmayacak anlamsız şeylerden uzak durmalıdır. Çünkü o, Allah hakkında ya da onun seçilmiş kulları hakkında yakışıksız şeyler söylediği zaman melekler onu dinleyeceklerdir ki onlar kıssaları bilen varlıklardır. Hazreti Peygamber aleyhisselâmın haber verdiğine göre bir kul bir yalan söylediği zaman melek ondan gelen kötü koku nedeniyle kendisinden otuz mil uzaklaşır. Bu sebeple melekler ona öfke duyar. Zikir ehli kimsenin işte bu gibi meleklerin kendi meclisinde hazır bulunduğunu bildiği zaman, artık onun daima en doğru olanı yapma ve söyleme gayreti içerisinde olması; tarihçilerin Yahudilerden, Allah Teâlâ'nın övgüyle bahsettiği peygamberler hakkında ve hatta Allah'ın kitabının tefsiri yerine koydukları, "Müfessirler şöyle derler." gibi ifadelerle naklettikleri yanlışları dillerine dolamaması icap eder. Allah'ın kelâmının tefsirine böylesi anlamsız sözlerin bulaştırılmaması gerekir. Örneğin Muhammed aleyhis-

selâmın, Yûsuf aleyhisselâmın ve Dâvûd aleyhisselâmın kıssalarında bu tür fâsid tevillerin ve uydurma senetlerin olmaması gerekir. Allah'ın haklarında olumsuz şeyler söylediği Yahudilerden nakilde bulunmamak gerekir. Zikri ehli kimse meclisinde bu tür şeyleri dile getirdiği zaman melekler ona öfkelenir ve ondan uzaklaşırlar, Allah da ona gazap eder. Üstelik dininde noksanlık bulunan kimse bunları dinleyerek kendi işleyeceği günahlara mazeret bulmuş olur ve "Peygamberler bile bu tür günahlara düştüğüne göre ben kim oluyorum." der. Allah Yahudilere lânet etsin, onların nebîlere nispet ettiği şeylerden Allah'a sığınırız. Zikir ehli kimsenin meclisinde bulunanlara hürmet göstermesi, Allah'ı tâzim etmenin sınırını aşmaması, O'nun celâline yaraşmayacak şeyleri söylememesi, insanları cennete teşvik etmesi, cehennem hakkında ve mahşerin halleri hakkında uyarması gerekir. Çünkü meclisinde insanlardan dinî emirleri hafife alanlar, amelleri işlemeyenler olabilir. İşte bazı zikir ehli kimseler cehaletlerinden dolayı, meclislerine gelen kimselere Allah'ın kitabından değil, Yahudilerin iftiralarından iktibaslar naklederler. Oysa zikir ehlinin yapması gereken şey Allah'ın nebîlerine hürmet göstermek, Yahudileri taklit etme konusunda Allah'tan hayâ etmektir. Yine mecliste hazır bulunan seyyah melekleri de dikkate almaları gerekir. İşte bunları dikkate alan kimsenin insanlara öğüt vermesi gerekir ki onun meclisi hazıruna rahmet ve menfaat olsun.

وَقَالَ الْمَلِكُ ائْتُونِي بِهِ أَسْتَخْلِصْهُ لِنَفْسِي فَلَمَّا كَلَّمَهُ قَالَ إِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنَا مَكِينٌ
أَمِينٌ (٥٤)

54. Hükümdar, "Onu bana getirin, yanıma alayım." dedi. Onunla konuşunca, "Bugün senin yanımızda önemli bir yerin ve güvenilir bir durumun vardır." dedi.

Böylece krallık ona anahtarları vermiş; hilâfet, ipi onun eline bırakmıştır. O da memleketi güzel düşünce ile, doğru fikir ile idare etmiş, neticede devlet ayakları üzerine kalkıp doğrulmuş, dört bir yanına hayır ve bereket yayılmış, güneşi her tarafında parlamıştır. O, zamanının biriciği, devrinin yeganesidir. Şöyle demiştir:

قَالَ اجْعَلْنِي عَلَى خَزَائِنِ الْأَرْضِ إِنِّي حَفِيظٌ عَلِيمٌ (٥٥)

55. Yûsuf, "Beni memleketin hazinelerine memur et, çünkü ben korumasını ve yönetmesini bilirim." dedi.

Yûsuf aleyhisselâm [Ben korumasını bilirim.] demiştir. Korumak emanettir. Eğer herhangi bir kötülüğü aklından geçirmiş olsaydı, emin (güvenilir) olmazdı. O zaman da koruyucu olmazdı. Yûsuf aleyhisselâm Mısır kralından kendisini ülkenin hazinelerinin başına getirmesini talep etmiştir, çünkü kendisi bilgili ve koruyucudur. Böylece herkes ona muhtaç hale gelecek ve o da onlar üzerinde efendi olacaktır. Bu nedenle de bu makamda olacak kimsenin sahip olması gereken sıfatlara kendisinin sahip olduğunu bildirmiş ve [Çünkü ben korumasını ve yönetmesini bilirim.] demiştir. Yani onları korurum ve oradan ancak belirli ölçülerde mal çıkarırım. Nitekim Allah Teâlâ da "Hazinesi bizim katımızda olmayan hiçbir şey yoktur, biz onu ancak mâlum bir ölçü ile indiririz." (Hicr, 15/21) buyurmuştur. Bu nitelik hazinenin anahtarlarına sahip olana ait olunca, bunun akabinde [Ben korumasını bilirim.] demiş ve daha sonra [bilirim] demiş, böylece kendisinin ihtiyaç sahiplerinin o hazinelerde nelere ne kadar ihtiyaç duyduklarını bildiğini haber vermiştir. Bil ki gaflet ne umumi ne de hususi olarak genelleşmez. Kulun belli bir şeyden gafil kalması durumunda bir başka şeyden gafil kalmamış olması kaçınılmazdır. Onun eşyayı muhafazası Hakk'ın muhafazası gibi değildir. Kulun muhafazası tazmin etmek şeklindedir, Hakk'ın yarattıklarını muhafazası ise böyle değildir, aksine onun muhafazası, tek tek her sureti muhafaza etmek şeklindedir.

وَكَذٰلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِى الْاَرْضِ يَتَبَوَّاُ مِنْهَا حَيْثُ يَشَٓاءُ نُصِيبُ بِرَحْمَتِنَا مَنْ نَشَٓاءُ
وَلَا نُضِيعُ اَجْرَ الْمُحْسِنِينَ (٥٦) وَلَاَجْرُ الْاٰخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ اٰمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ (٥٧)
وَجَٓاءَ اِخْوَةُ يُوسُفَ فَدَخَلُوا عَلَيْهِ فَعَرَفَهُمْ وَهُمْ لَهُ مُنْكِرُونَ (٥٨) وَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهَازِهِمْ
قَالَ ائْتُونِى بِاَخٍ لَكُمْ مِنْ اَبِيكُمْ اَلَا تَرَوْنَ اَنِّى اُوفِى الْكَيْلَ وَاَنَا خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ (٥٩)
فَاِنْ لَمْ تَأْتُونِى بِهِ فَلَا كَيْلَ لَكُمْ عِنْدِى وَلَا تَقْرَبُونِ (٦٠) قَالُوا سَنُرَاوِدُ عَنْهُ اَبَاهُ وَاِنَّا
لَفَاعِلُونَ (٦١) وَقَالَ لِفِتْيَانِهِ اجْعَلُوا بِضَاعَتَهُمْ فِى رِحَالِهِمْ لَعَلَّهُمْ يَعْرِفُونَهَٓا اِذَا انْقَلَبُٓوا
اِلٰٓى اَهْلِهِمْ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ (٦٢) فَلَمَّا رَجَعُٓوا اِلٰٓى اَبِيهِمْ قَالُوا يَٓا اَبَانَا مُنِعَ مِنَّا الْكَيْلُ
فَاَرْسِلْ مَعَنَٓا اَخَانَا نَكْتَلْ وَاِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ (٦٣) قَالَ هَلْ اٰمَنُكُمْ عَلَيْهِ اِلَّا كَمَٓا اَمِنْتُكُمْ
عَلٰٓى اَخِيهِ مِنْ قَبْلُ فَاللّٰهُ خَيْرٌ حَافِظًا وَهُوَ اَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ (٦٤)

56. Yûsuf'u böylece o memlekete yerleştirdik, istediği yerlerde oturabilirdi. Rahmetimizi tıpkı bu misalde olduğu gibi istediğimize veririz, iyi davrananların ecrini zayi etmeyiz. 57. Ama âhiret ecri, inananlar ve Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için daha iyidir. 58. Yûsuf'un kardeş-

leri gelip yanına girdiler. Kendisini tanımadıkları halde o onları tanıdı. 59. Onların yüklerini hazırlatınca şöyle dedi: "Baba bir kardeşinizi bana getirin. Sizlere ölçüyü bol tuttuğumu ve benim misafir konuklayanların en iyisi olduğumu görmüyor musunuz?" 60. "Eğer onu bana getirmezseniz bundan böyle benden bir ölçek bile alamazsınız ve bana artık yaklaşmayın da." 61. Kardeşleri, "Babasını ikna etmeye çalışacağız ve herhalde bunu yaparız." dediler. 62. Yûsuf adamlarına, "Karşılık olarak getirdiklerini de yüklerine koyun. Belki ailelerine varınca, onu anlarlar da bir daha dönerler." dedi. 63. Babalarına döndüklerinde, "Ey babamız! Bize yiyecek yasak edildi, kardeşimizi bizimle beraber gönder de yiyecek alalım. Onu elbette koruruz." dediler. 64. "Daha önce kardeşini size emanet ettiğim gibi, şimdi onu emanet eder miyim? Ama Allah en iyi koruyandır; O, merhametlilerin merhametlisidir." dedi.

Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: "Melekler şefaat eder, nebîler şefaat eder, müminler merhamet eder ve merhametlilerin en merhametlisi geriye bâki kalır."[11] Bil ki Allah Teâlâ isimleri itibariyle şefaat eder. Bu itibarla onun "*Erhamu'r-râhimîn* (merhametlilerin en merhametlisi)" ismi, *el-Kahhâr* ve *Şedîdu'l-'ikab* (şiddetli ceza sahibi) isimlerinin olduğu yerde şefaat eder, bu şefaat ile de O'nun bazı gruplara vereceği ceza kalkar. Böylece hiçbir amel işlememiş olan kimse de ateşten çıkar.

وَلَمَّا فَتَحُوا مَتَاعَهُمْ وَجَدُوا بِضَاعَتَهُمْ رُدَّتْ اِلَيْهِمْ قَالُوا يَٓا اَبَانَا مَا نَبْغٖى هٰذِهٖ بِضَاعَتُنَا
رُدَّتْ اِلَيْنَاۚ وَنَمٖيرُ اَهْلَنَا وَنَحْفَظُ اَخَانَا وَنَزْدَادُ كَيْلَ بَعٖيرٍۜ ذٰلِكَ كَيْلٌ يَسٖيرٌ (٦٥) قَالَ لَنْ
اُرْسِلَهُ مَعَكُمْ حَتّٰى تُؤْتُونِ مَوْثِقًا مِنَ اللّٰهِ لَتَأْتُنَّنٖى بِهٖٓ اِلَّٓا اَنْ يُحَاطَ بِكُمْۚ فَلَمَّٓا اٰتَوْهُ مَوْثِقَهُمْ
قَالَ اللّٰهُ عَلٰى مَا نَقُولُ وَكٖيلٌ (٦٦) وَقَالَ يَا بَنِىَّ لَا تَدْخُلُوا مِنْ بَابٍ وَاحِدٍ وَادْخُلُوا مِنْ
اَبْوَابٍ مُتَفَرِّقَةٍۜ وَمَٓا اُغْنٖى عَنْكُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍۜ اِنِ الْحُكْمُ اِلَّا لِلّٰهِۜ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُۚ وَعَلَيْهِ
فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ (٦٧)

65. Yüklerini açınca karşılık olarak götürdükleri mallarının kendilerine iade edilmiş olduğunu gördüler. "Ey babamız! Daha ne isteriz! İşte mallarımız da bize iade edilmiş; ailemize onunla yine yiyecek getirir, kardeşimizi de korur ve bir deve yükü de artırmış oluruz; esasen bu az bir şeydir." dediler. 66. Babaları, "Hepiniz helâk olmadıkça onu bana geri getireceğinize dair Allah'a karşı sağlam bir söz vermezseniz, sizinle gönder-

11. Müslim, İman, 302.

meyeceğim." dedi. Söz verdiklerinde, "Sözümüze Allah vekildir." dedi.
67. Babaları, "Oğullarım! Tek bir kapıdan değil, ayrı ayrı kapılardan girin. Ama Allah katında size bir faydam olmaz, hüküm ancak Allah'ındır, O'na tevekkül ettim, tevekkül edenler de O'na tevekkül etsinler." dedi.

Bil ki vekâlet, hakkında vekil kabul edilen şeyde geçerlidir. Vekâlete konu olan o şey, başkasına değil, vekâlet verene aittir. Böylece insan, kendisinin sınırsız tasarruf edebildiği hususlarda tasarruf edebilsin diye vekil edinir. İnsanın dışındaki bütün eşyanın insandan dolayı yaratıldığını düşünen kimse, her şeyde insanın özü gereği talep ettiği ve sahip olduğu bir yararının bulunduğunu kabul eder. İnsan kendi yararlarını -ki yararları mutluluğunun bulunduğu şeylerdir- bilemediği için bu hususta kötü davranmaktan korkar. Bu nedenle şöyle der: "Allah eşyayı benim için yarattıysa yarattığı her şey bana uygun olmalıdır. Ben ise kullandığımda kurtuluş ve mutluluğumun gerçekleşeceği yararı bilemem. Dolayısıyla Allah bana uygun olanı en iyi bilendir. Eşyayı yaratan Allah olduğu gibi onlarda tasarruf etmek de kendisine yaraşır. Akıl ve nazar bunu kabul etmeyi gerektirir. Bir de ilâhî emir varsa, iş nasıldır." Böylelikle mümin, Allah'ı vekil edinir, işlerini O'na teslim eder, işlerinin yöneticiliğini O'nun eline verir ki gerçekte de işler zaten Allah'ın elindedir. Bu durumda aslında mümin varlıktaki duruma bir şey eklemiş olmaz. Allah da onu bu konuda över. Bu durum mülke herhangi bir şekilde etki etmez. İşte bu cömertliğin zirvesidir ve bu, müessir olmaksızın eserle övmek demektir. Hatta hepsi O'ndan ve O'nadır. Bu nedenle eşyada bizim yararımız olduğunu gördüğü şeyleri bize âmâde kılması için Allah'ı vekil ediniriz. Allah'ın bize yararımız bulunan şeyleri âmâde kılması, bize bir lütfu iken O'nu vekil edinmemiz ise O'nun emrine bağlanmamızdır. Böylelikle O'na tevekkül ederken, memur kullar ve emrine uyanlar haline geliriz. Bununla da O'nun hayrını umarız. Böylece -eşyanın kendisinde değil- yararı ve maslahatı belirlemede (Allah'ı) vekil edinmek vâki olur.

وَلَمَّا دَخَلُوا مِنْ حَيْثُ اَمَرَهُمْ اَبُوهُمْ مَا كَانَ يُغْنِى عَنْهُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ شَىْءٍ اِلَّا حَاجَةً
فِى نَفْسِ يَعْقُوبَ قَضٰيهَا وَاِنَّهُ لَذُو عِلْمٍ لِمَا عَلَّمْنَاهُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ (٦٨)
وَلَمَّا دَخَلُوا عَلٰى يُوسُفَ اٰوٰى اِلَيْهِ اَخَاهُ قَالَ اِنّ۪ى اَنَا اَخُوكَ فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ
(٦٩) فَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهَازِهِمْ جَعَلَ السِّقَايَةَ فِى رَحْلِ اَخِيهِ ثُمَّ اَذَّنَ مُؤَذِّنٌ اَيَّتُهَا الْعِيرُ
اِنَّكُمْ لَسَارِقُونَ (٧٠) قَالُوا وَاَقْبَلُوا عَلَيْهِمْ مَاذَا تَفْقِدُونَ (٧١)

68. Babalarının kendilerine emrettiği yerden girdiler. Bu, Allah katında onlara bir fayda sağlamazdı. Ancak Ya'kûb içindeki dileği meydana çı-

karmış oldu. O, şüphe yok ki kendisine öğrettiğimiz için ilim sahibi idi, ama insanların çoğu bilmezler. 69. Yûsuf'un yanına girince; o, kardeşini yanına aldı ve "Ben senin kardeşinim, onların yapmış olduklarına artık üzülme." dedi. 70. Onların yüklerini yüklettiğinde su kabını öz kardeşinin yüküne koydurdu. Sonra bir münadi: "Ey kafile, siz gerçekten hırsızlarsınız." diye bağırdı. 71. Onlara döndüler ve "Ne kaybettiniz?" dediler. 72. Dediler ki: "Hükümdarın su kabını kaybettik, onu getirene de bir deve yükü var. Ben de buna kefilim."

İşaret

Yûsuf aleyhisselâm su kabını perde kılmış, onunla sevdikleri ile irtibat kuracak kapıyı çalmıştır.

قَالُوا تَاللّٰهِ لَقَدْ عَلِمْتُمْ مَا جِئْنَا لِنُفْسِدَ فِي الْاَرْضِ وَمَا كُنَّا سَارِقِينَ (٧٣) قَالُوا فَمَا
جَزَٓاؤُهُٓ اِنْ كُنْتُمْ كَاذِبِينَ (٧٤) قَالُوا جَزَٓاؤُهُ مَنْ وُجِدَ فِي رَحْلِهِ فَهُوَ جَزَٓاؤُهُ كَذٰلِكَ نَجْزِي
الظَّالِمِينَ (٧٥) فَبَدَاَ بِاَوْعِيَتِهِمْ قَبْلَ وِعَٓاءِ اَخِيهِ ثُمَّ اسْتَخْرَجَهَا مِنْ وِعَٓاءِ اَخِيهِ كَذٰلِكَ
كِدْنَا لِيُوسُفَ مَا كَانَ لِيَأْخُذَ اَخَاهُ فِي دِينِ الْمَلِكِ اِلَّٓا اَنْ يَشَٓاءَ اللّٰهُ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَنْ
نَشَٓاءُ وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ (٧٦) قَالُٓوا اِنْ يَسْرِقْ فَقَدْ سَرَقَ اَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلُ فَاَسَرَّهَا
يُوسُفُ فِي نَفْسِهِ وَلَمْ يُبْدِهَا لَهُمْ قَالَ اَنْتُمْ شَرٌّ مَكَانًا وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا تَصِفُونَ (٧٧) قَالُوا
يَٓا اَيُّهَا الْعَزِيزُ اِنَّ لَهُٓ اَبًا شَيْخًا كَبِيرًا فَخُذْ اَحَدَنَا مَكَانَهُ اِنَّا نَرٰيكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ
(٧٨) قَالَ مَعَاذَ اللّٰهِ اَنْ نَأْخُذَ اِلَّا مَنْ وَجَدْنَا مَتَاعَنَا عِنْدَهُٓ اِنَّٓا اِذًا لَظَالِمُونَ (٧٩) فَلَمَّا
اسْتَيْـَٔسُوا مِنْهُ خَلَصُوا نَجِيًّا قَالَ كَبِيرُهُمْ اَلَمْ تَعْلَمُٓوا اَنَّ اَبَاكُمْ قَدْ اَخَذَ عَلَيْكُمْ مَوْثِقًا
مِنَ اللّٰهِ وَمِنْ قَبْلُ مَا فَرَّطْتُمْ فِي يُوسُفَ فَلَنْ اَبْرَحَ الْاَرْضَ حَتّٰى يَأْذَنَ لِٓي اَبِٓي اَوْ يَحْكُمَ
اللّٰهُ لِي وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ (٨٠) اِرْجِعُٓوا اِلٰٓى اَبِيكُمْ فَقُولُوا يَٓا اَبَانَٓا اِنَّ ابْنَكَ سَرَقَ
وَمَا شَهِدْنَٓا اِلَّا بِمَا عَلِمْنَا وَمَا كُنَّا لِلْغَيْبِ حَافِظِينَ (٨١) وَسْـَٔلِ الْقَرْيَةَ الَّتِي كُنَّا فِيهَا
وَالْعِيرَ الَّتِٓي اَقْبَلْنَا فِيهَا وَاِنَّا لَصَادِقُونَ (٨٢) قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ اَنْفُسُكُمْ اَمْرًا فَصَبْرٌ
جَمِيلٌ عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَأْتِيَنِي بِهِمْ جَمِيعًا اِنَّهُ هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ (٨٣)

73. "Allah'a yemin ederiz, kesin olarak bilirsiniz ki, biz bu ülkede fesat çıkarmak için gelmedik, hırsız da değiliz!" dediler. 74. "Eğer yalan-

cılar iseniz bunun cezası nedir?" dediler. 75. Dediler ki: "Bunun cezası, yükünde bulunan kimsenin kendisidir. İşte o kimse bunun cezasıdır. Biz zalimleri böyle cezalandırırız." 76. Bunun üzerine kardeşinin kaplarından evvel onlarınkini aramaya başladı. Sonra onu kardeşinin kabından çıkardı. İşte biz, Yûsuf için böyle bir tedbir kullandık. Yoksa o hükümdarın dinine göre, kardeşini tutabilecek değildi. Meğer ki Allah dileye. Dilediğimizi derecelerle yükseltiriz. Ve her bilgi sahibinin üstünde bir bilen vardır. 77. Dediler ki: "O çalmışsa daha evvel onun bir kardeşi de çalmıştı." Yûsuf bunu içinde gizledi, onlara açılmadı. "Sizin durumunuz daha kötüdür. Allah sizin anlatmakta olduğunuzu en iyi bilendir." dedi. 78. Kardeşleri, "Ey Vezir! Onun yaşlanmış, kocamış bir babası vardır. Bizden birini onun yerine al. Doğrusu biz senin iyi davrananlardan olduğunu görüyoruz." dediler. 79. Dedi ki: "Eşyamızı yanında bulduğumuz kimseden başkasını yakalamaktan Allah'a sığınırız, o takdirde biz gerçekten zalimler oluruz!" 80. Ondan ümitlerini kesince, (meseleyi) gizli görüşmek üzere ayrılıp (bir kenara) çekildiler. Büyükleri dedi ki: "Babanızın sizden Allah adına söz aldığını, daha önce de Yûsuf hakkında işlediğiniz kusuru bilmiyor musunuz? Babam bana izin verinceye veya benim için Allah hükmedinceye kadar bu yerden asla ayrılmayacağım. O hükmedenlerin en hayırlısıdır." 81. Babanıza dönün ve deyin ki: "Ey babamız! Şüphesiz oğlun hırsızlık etti. Biz, bildiğimizden başkasına şahitlik etmedik. Biz gaybın bekçileri değiliz. 82. Bulunduğumuz kasabanın halkına, aralarında geldiğimiz kervana da sor. Biz gerçekten sadıklarız." 83. Ya'kûb, "Sizi nefsiniz bir iş yapmaya sürükledi, artık bana güzelce sabır gerekir; belki Allah hepsini birden bana getirecektir, çünkü O bilendir, Hakîm'dir." dedi.

Allah Teâlâ âlem yok iken de *el-Alîm* (ilim sahibi) idi. O, âlemin tertibinde hikmet sahibidir. Âlim ve Alîm umum, *el-Hakîm* ise ilme mahsustur.

وَتَوَلّٰى عَنْهُمْ وَقَالَ يَٓا اَسَفٰى عَلٰى يُوسُفَ وَابْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ فَهُوَ كَظِيمٌ (٨٤)
قَالُوا تَاللّٰهِ تَفْتَؤُا تَذْكُرُ يُوسُفَ حَتّٰى تَكُونَ حَرَضًا اَوْ تَكُونَ مِنَ الْهَالِكِينَ (٨٥) قَالَ اِنَّمَٓا
اَشْكُوا بَثّ۪ي وَحُزْن۪ٓي اِلَى اللّٰهِ وَاَعْلَمُ مِنَ اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ (٨٦)

84. Onlara sırt çevirdi, "Vah, Yûsuf'a yazık oldu!" dedi ve üzüntüden gözlerine ak düştü. Artık acısını içinde saklıyordu. 85. "Allah'a yemin ederiz ki, Yûsuf'u anıp durman seni bitkin düşürecek veya helâk olacaksın." dediler. 86. Ya'kûb, "Ben üzüntü ve tasamı yalnız Allah'a açarım. Allah katından, sizin bilmediklerinizi bilirim." dedi.

Üzüntüyü açma, sevenin dertlerinin pek çok şekilde dağılmasıdır. Sevgi hayrete sebep olur, hayret ise birleştirmez, dağıtır. Bu nedenle sevgi, açma sıfatı ile nitelenmiştir.

قَالَ مَعَاذَ اللّٰهِ اَنْ نَأْخُذَ اِلَّا مَنْ وَجَدْنَا مَتَاعَنَا عِنْدَهُ اِنَّا اِذًا لَظَالِمُونَ (٧٩) فَلَمَّا اسْتَيْـَٔسُوا
مِنْهُ خَلَصُوا نَجِيًّا قَالَ كَبِيرُهُمْ اَلَمْ تَعْلَمُوا اَنَّ اَبَاكُمْ قَدْ اَخَذَ عَلَيْكُمْ مَوْثِقًا مِنَ اللّٰهِ وَمِنْ
قَبْلُ مَا فَرَّطْتُمْ فِي يُوسُفَ فَلَنْ اَبْرَحَ الْاَرْضَ حَتّٰى يَأْذَنَ لِي اَبِي اَوْ يَحْكُمَ اللّٰهُ لِي وَهُوَ
خَيْرُ الْحَاكِمِينَ (٨٠) اِرْجِعُوا اِلٰى اَبِيكُمْ فَقُولُوا يَا اَبَانَا اِنَّ ابْنَكَ سَرَقَ وَمَا شَهِدْنَا اِلَّا
بِمَا عَلِمْنَا وَمَا كُنَّا لِلْغَيْبِ حَافِظِينَ (٨١) يَا بَنِيَّ اذْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا مِنْ يُوسُفَ وَاَخِيهِ
وَلَا تَايْـَٔسُوا مِنْ رَوْحِ اللّٰهِ اِنَّهُ لَا يَايْـَٔسُ مِنْ رَوْحِ اللّٰهِ اِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ (٨٧) فَلَمَّا دَخَلُوا
عَلَيْهِ قَالُوا يَا اَيُّهَا الْعَزِيزُ مَسَّنَا وَاَهْلَنَا الضُّرُّ وَجِئْنَا بِبِضَاعَةٍ مُزْجٰيةٍ فَاَوْفِ لَنَا الْكَيْلَ
وَتَصَدَّقْ عَلَيْنَا اِنَّ اللّٰهَ يَجْزِي الْمُتَصَدِّقِينَ (٨٨)

87. "Ey oğullarım! Gidin, Yûsuf'u ve kardeşini arayın. Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin, doğrusu kâfirlerden başkası Allah'ın rahmetinden ümidini kesmez." 88. Kardeşleri vezirin yanına vardıklarında, "Ey vezir! Biz ve çoluk çocuğumuz darlığa uğradık; pek değersiz bir malla geldik, ölçeği bize tam yap ve sadaka ver, Allah sadaka verenleri şüphesiz mükâfatlandırır." dediler.

Sadaka veren herkesin, mahlûkat içerisinde sadakasına ehil olan kimseler vardır ama o önce kendisinden başlar, sonra uzuvlarına, sonra kendisine en yakın olanlara verir ki onlar da aile ve evlatlardır. Sonra hizmetçiler, akrabalar ve komşular gelir. Yine insan öğrencisine ve kendisinde bir meselede istifade etmek isteyene de sadaka verir.

قَالَ هَلْ عَلِمْتُمْ مَا فَعَلْتُمْ بِيُوسُفَ وَاَخِيهِ اِذْ اَنْتُمْ جَاهِلُونَ (٨٩) قَالُوا اَئِنَّكَ لَاَنْتَ يُوسُفُ
قَالَ اَنَا يُوسُفُ وَهٰذَا اَخِي قَدْ مَنَّ اللّٰهُ عَلَيْنَا اِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يُضِيعُ اَجْرَ
الْمُحْسِنِينَ (٩٠) قَالُوا تَاللّٰهِ لَقَدْ اٰثَرَكَ اللّٰهُ عَلَيْنَا وَاِنْ كُنَّا لَخَاطِئِينَ (٩١) قَالَ لَا تَثْرِيبَ
عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ يَغْفِرُ اللّٰهُ لَكُمْ وَهُوَ اَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ (٩٢)

89. "Siz, Yûsuf ve kardeşine bilmeden neler yaptığınızın farkında mısınız?" dedi. 90. "Yoksa sen Yûsuf musun?" dediler. "Ben Yûsuf'um, bu da kardeşim. Allah bize iyilikte bulundu; doğrusu kim kötülükten sakı-

nır ve sabrederse bilsin ki Allah iyi davrananların ecrini katiyen zayi etmez." dedi. 91. "Allah'a yemin ederiz ki Allah seni bizden üstün tutmuştur. Doğrusu biz suç işlemiştik." dediler. 92. Yûsuf dedi ki: "Bugün sizi kınamak yok, Allah sizi affetsin! O, merhametlilerin en merhametlisidir."

Yûsuf aleyhisselâm kendisine kötülük eden, akrabalık bağını koparan kimselere [Bugün sizi kınamak yok.] demiştir. Hak Teâlâ bu sıfata, yani kendisi hakkında kötü olan ve bağını koparan kimseye böyle demeye daha evladır. [Allah sizi affetsin! O, merhametlilerin en merhametlisidir.]

اِذْهَبُوا بِقَمِيصِي هٰذَا فَاَلْقُوهُ عَلٰى وَجْهِ اَبِي يَأْتِ بَصِيرًاۚ وَأْتُونِي بِاَهْلِكُمْ اَجْمَعِينَ (٩٣)
وَلَمَّا فَصَلَتِ الْعِيرُ قَالَ اَبُوهُمْ اِنِّي لَاَجِدُ رِيحَ يُوسُفَ لَوْلَٓا اَنْ تُفَنِّدُونِ (٩٤) قَالُوا تَاللّٰهِ
اِنَّكَ لَفِي ضَلَالِكَ الْقَدِيمِ (٩٥)

93. "Şu benim gömleğimi götürün de onu babamın yüzüne koyun, (gözleri) görecek duruma gelir. Ve bütün ailenizi bana getirin." 94. Kervan, memleketlerine dönmek üzere ayrıldığında, babaları, "Doğrusu ben Yûsuf'un kokusunu duyuyorum, ne olur bana bunak demeyin." dedi. 95. Çevresindekiler, "Allah'a yemin ederiz ki sen, hâlâ eski şaşkınlığındasın." dediler.

Bunu Yûsuf aleyhisselâmın kardeşleri, Ya'kûb aleyhisselâma söylemişlerdir. Kastettikleri şey onun Yûsuf'u sevme konusundaki hayret halidir, çünkü sevme dalâlet (şaşkınlık) ehlinin ve hayret halinde olanların sıfatlarındandır. Hayret, akla terstir.

فَلَمَّٓا اَنْ جَٓاءَ الْبَشِيرُ اَلْقٰيهُ عَلٰى وَجْهِهِ فَارْتَدَّ بَصِيرًاۚ قَالَ اَلَمْ اَقُلْ لَكُمْ اِنِّٓي اَعْلَمُ مِنَ
اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ (٩٦) قَالُوا يَٓا اَبَانَا اسْتَغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَٓا اِنَّا كُنَّا خَاطِـِٔينَ (٩٧) قَالَ سَوْفَ
اَسْتَغْفِرُ لَكُمْ رَبّٖيۜ اِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ (٩٨) فَلَمَّا دَخَلُوا عَلٰى يُوسُفَ اٰوٰٓى اِلَيْهِ اَبَوَيْهِ
وَقَالَ ادْخُلُوا مِصْرَ اِنْ شَٓاءَ اللّٰهُ اٰمِنِينَۜ (٩٩) وَرَفَعَ اَبَوَيْهِ عَلَى الْعَرْشِ وَخَرُّوا لَهُ سُجَّدًاۚ
وَقَالَ يَٓا اَبَتِ هٰذَا تَأْوِيلُ رُءْيَايَ مِنْ قَبْلُۘ قَدْ جَعَلَهَا رَبّٖي حَقًّاۜ وَقَدْ اَحْسَنَ بٖٓي اِذْ اَخْرَجَنٖي
مِنَ السِّجْنِ وَجَٓاءَ بِكُمْ مِنَ الْبَدْوِ مِنْ بَعْدِ اَنْ نَزَغَ الشَّيْطَانُ بَيْنٖي وَبَيْنَ اِخْوَتٖيۜ اِنَّ رَبّٖي
لَطٖيفٌ لِمَا يَشَٓاءُۜ اِنَّهُ هُوَ الْعَلٖيمُ الْحَكٖيمُ (١٠٠)

96. Müjdeci gelip, gömleği Ya'kûb'un yüzüne bırakınca, hemen gözleri açıldı. Bunun üzerine Ya'kûb, "Ben size, Allah katından sizin bilme-

diğinizi biliyorum dememiş miydim?" dedi. 97. Oğulları, "Ey babamız! Suçlarımızın bağışlanmasını dile, bizler hiç şüphesiz suçluyuz." dediler. 98. Ya'kûb, "Rabbimden bağışlanmanızı dileyeceğim, O şüphesiz bağışlar ve merhamet eder." dedi. 99. Yûsuf'un yanına geldiklerinde o, anasını babasını bağrına bastı. "Allah'ın dileğince, güven içinde Mısır'da yerleşin." dedi. 100. Ana babasını tahtın üzerine oturttu, hepsi onun önünde (Allah'a secde edip) eğildiler. O zaman Yûsuf, "Babacığım! İşte bu, vaktiyle gördüğüm rüyanın tevilidir. Rabbim onu hak olarak çıkardı. Şeytan, benimle kardeşlerimin arasını bozduktan sonra, beni hapisten çıkaran, sizi çölden getiren rabbim bana pek çok iyilikte bulundu. Doğrusu rabbim dilediğine lütufkârdır; O şüphesiz bilendir, Hakîm'dir." dedi.

[Babacığım! İşte bu, vaktiyle gördüğüm rüyanın tevilidir], varacağı yerdir.

[Rabbim onu hak olarak çıkardı]: Aslında rüya mevkiinde hayalde hak idi, fakat onu his âleminde de hak olarak çıkardı. Güneş, Ay ve on bir yıldız Yûsuf aleyhisselâmın babası, halası ve kardeşleri idi. Onun huzuruna çıktıklarında huzurunda eğilip secde ettiler. Böylece daha önce hayalde yıldız sureti ile gerçekleşmiş olan şey histe de gerçekleşti. Eğer, "Bu secde hakkında ne dersin?" diye soracak olursan şöyle deriz: Bu, Allah'a yakınlaşma secdesidir. Çünkü Allah'ın emri ile Allah'tan başkasına secde eden kimse Allah'a yakınlığı, ibadeti eda etmiş olur. Allah'ın emri olmaksızın, Allah'a yakınlaşmak üzere Allah'tan başkasına secde eden kimse ise bedbaht olur. Yûsuf aleyhisselâmın rüyası Hak'tan gelen bir hak idi, bu yüzden bu secde Allah tarafından emredilmiş bir secde idi. Tıpkı meleklerin Âdem'e secdesi, Kâbe'ye secde ve Beyt-i Makdis'teki kayaya secde gibidir.

[Doğrusu rabbim dilediğine lütufkârdır; O şüphesiz bilendir, Hakîm'dir.]: İlim ile hikmet arasındaki fark, hikmetin yapma özelliğine sahip olması, ilmin ise bu özelliğe sahip olmamasıdır. Çünkü ilim mâluma tâbidir, hikmet ise işlerde tahakküm eder ve bir işin şu ya da bu şekilde olmasını hükmeder. Böylece mümkün varlıkların sübût halindeki 'aynlarında tertip, *el-Hakîm*'in zaman üzerindeki hikmeti ile sabit olur, *el-Hakîm*'in tertibine göre de ilâhî ilim ona taalluk eder. Hikmet mümkün varlığa, aksi mümkün olan tertibi verir. Tertip de *el-Âlim*'e, işin böyle olduğuna dair ilmi verir. Böylece iş, sübût halinde nasıl ise ona göre olur. Ârif genel olarak varlıkta zâhir ve vâki olanın ancak ilâhî hikmetin maksadında olduğunu bilir, böylece öfkelenmez, sızlanmaz, teslim olur, her işini Allah'a havale eder. Allah ancak vâki olanı tercih etmiştir ve vâki olan da onun hikmetince vâki olmuştur. Vâki olmayan da onun hikmeti nedeniyle vâki olmamıştır. O *el-Hakîm* ve *el-Alîm*'dir. Ârif nezdinde *el-Hakîm*, *el-Alîm*'den öndedir. Avama göre ise *el-Alîm el-Hakîm*'in

önündedir. Oysa her ikisi birlikte zikredilmiştir. *el-Hakîm* husus, *el-Alîm* ise umumdur. Bu nedenle her Alîm Hakîm değildir, ama her Hakîm Alîm'dir. Hikmet, çokça hayırdır.

رَبِّ قَدْ اٰتَيْتَن۪ي مِنَ الْمُلْكِ وَعَلَّمْتَن۪ي مِنْ تَأْو۪يلِ الْاَحَاد۪يثِۚ فَاطِرَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ
اَنْتَ وَلِيّ۪ي فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِۚ تَوَفَّن۪ي مُسْلِمًا وَاَلْحِقْن۪ي بِالصَّالِح۪ينَ (١٠١)

101. "Rabbim! Bana hükümranlık verdin, rüyaların yorumunu öğrettin. Ey göklerin ve yerin yaratanı! Dünya ve âhirette işlerimi yoluna koyan sensin, benim canımı Müslüman olarak al ve beni salihlere kat."

Salih olmanın üzerinde bir mertebe yoktur. Bu, Allah'ın resûllerinin Allah'tan talebidir. Onlar ise mahlûkat içerisinde Allah'ı en iyi bilenlerdir.

ذٰلِكَ مِنْ اَنْبَٓاءِ الْغَيْبِ نُوح۪يهِ اِلَيْكَۚ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ اِذْ اَجْمَعُٓوا اَمْرَهُمْ وَهُمْ يَمْكُرُونَ
(١٠٢) وَمَٓا اَكْثَرُ النَّاسِ وَلَوْ حَرَصْتَ بِمُؤْمِن۪ينَ (١٠٣) وَمَا تَسْـَٔلُهُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍۜ اِنْ هُوَ
اِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَم۪ينَ۟ (١٠٤)

102. Bunlar gayb haberlerindendir ki, sana vahyediyoruz. Onlar, el birliği edip düzen kurdukları zaman, sen orada değildin. **103.** Sen ne kadar üstüne düşsen de insanların çoğu iman edecek değillerdir. **104.** Oysa sen buna karşılık onlardan bir ücret de istemiyorsun. Kur'ân, âlemler için sadece bir öğüttür.

Âlemler, alâmet ve delil sahipleridir.

وَكَاَيِّنْ مِنْ اٰيَةٍ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ يَمُرُّونَ عَلَيْهَا وَهُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ (١٠٥)

105. Göklerde ve yerde nice belgeler vardır ki, yanlarından yüzlerini çevirerek geçerler.

Âyet alâmettir, ancak âyetler mutat ve mutat olmayan (sıra dışı) şeklinde ikiye ayrılır. Fikir ve basiret sahibi olup bu âyetleri anlayanlar için her ikisi de eşittir, onlar bunların hepsini delil kabul ederler. Bunların dışındaki kimseler ise sadece sıra dışı âyetlere bakarlar, o zaman da onlarda bir korku hissi hâsıl olur ve bu kadarı da onları Allah'a yöneltir. Sonra sıra dışı âyetleri Allah'a götüren bir delil olarak görenlerden bazıları bunları salt Allah'a delil kılar, diğer bazıları ise O'na ortak koşar. Nitekim Hak Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

وَمَا يُؤْمِنُ اَكْثَرُهُمْ بِاللّٰهِ اِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ (١٠٦)

106. Onların çoğu, ortak koşmadan Allah'a inanmazlar.

Çünkü onlar bu âyetlerle neşet eden sebepleri bilirler. Zelzele, Ay ve Güneş tutulması ve benzeri gök hadiseleri böyledir.

[Onların çoğu Allah'a inanmazlar], yani Allah'ın birliğine, tevhide iman etmezler. Müşrik Allah'ın varlığına iman eder, fakat O'nun birliğine iman etmez.

[Ortak koşmadan]: Şirkin açığı ve gizlisi vardır. Allah'ın birliğine iman eden kimse, Allah'ın varlığına da iman etmiştir. Ama Allah'ın varlığına iman eden herkes, O'nun birliğine de iman etmiş ve mümin olmuş sayılmaz. Bu yüzden onun iman kuvveti konusundaki derecesi eksiktir. Zira Allah Teâlâ bezm-i elestte âdemoğullarının sulblerinden zürriyetlerini çıkarmış ve onları şahit tutarak "Ben sizin rabbiniz değil miyim?" (A'râf, 7/172) buyurmuş, onlar da "Evet, öylesin!" (A'râf, 7/172) demişlerdir. Bu tasdik sadece varlık ve mülkün tasdiki olup tevhidin tasdiki değildir. Bunda her ne kadar bir nebze tevhid bulunsa da, bu en nihayetinde mülk konusunda tevhiddir. Bu nedenle Allah Teâlâ [Onların çoğu, ortak koşmadan Allah'a inanmazlar.] buyurmuştur. Dünya hayatına geldiklerinde böyle yaparlar, çünkü fıtratlarında sadece Hakk'ın varlığına ve mâlik oluşuna iman bulunmakta, tevhid bulunmamaktadır. Tevhid fıtratta bulunmadığı için muvahhid olduğunu iddia eden kimselerin çoğunda şirk zuhur etmiştir. Bu duruma sürüklenenlerin böyle olmalarının sebebi ise mükellefiyettir, çünkü Hak Teâlâ onları mükellef tuttuğu zaman ortaya çıkmıştır ki onların çoğunun kendilerine teklif edilip yüklenen amelleri ortaya koymak için nefislerinde bir kudretleri vardır. Bu yüzden tevhid inancını halis bir şekilde onların fıtratlarına koymamıştır. Eğer onlar kendi nefislerine nispet ettikleri fiilleri bu şekilde nispet etme iddiası konusunda Hakk'ın kendilerine yüklediği mükellefiyeti yerine getirme kudretine sahip olduklarını bilselerdi, fiilleri kendi nefislerine değil, sadece Allah'a nispet ederlerdi. Nitekim müşahede ehli böyle yapmaktadır. Her kim bunu bilirse Allah'a iman ederken şirk koşmuş olan kullar için Allah katında bir mazeret ortaya koyabilir. Zira Allah onlara, kendisine iman etmeyi ikame etmiştir. Haddizatında bu çok büyük bir hayır ve inayettir. Kişi Allah'ın varlığına dair nebevî haberi işittiği zaman ona kendi tasavvurunda olduğu şekilde iman eder. Bu durumda kişi aslında sadece kendi tasavvuruna iman etmiş olur. Allah, her bir tasavvurda mevcuttur, herhangi bir tasavvurda mevcut olduğu gibi onun dışındakilerde de mevcuttur.

[Onların çoğu, ortak koşmadan Allah'a inanmazlar.], çünkü nefislerinde Allah'a dair ilim konusunda fazladan bir şeyler bulunur. Bu tasavvurların her

biri bir diğerinden farklıdır ve bunların her birinde olan da Allah'tan başkası değildir. Haddizatında Allah Teâlâ bu âyeti, onların mazeretlerini ikame etmek üzere indirmiştir. Hak Teâlâ burada tevhidden söz etmemiştir, (iman kelimesi ile tevhidi kastetmemiştir) eğer etseydi, [ortak koşmadan] ifadesinin, iman etmiş olmakla birlikte zikredilmesi doğru olmazdı. Bu da göstermektedir ki "iman" kelimesi ile "tevhid" murat edilmemiş, aksine Allah'ın varlığına iman etmek kastedilmiştir. Sonra tevhidin kendilerinden zuhur ettiği kimselerde bu zuhur, ikinci bir hal içerisinde gerçekleşir.

İkinci vecih

Gizli şirk, konulmuş olan sebeplere itimat etmek, kalp ile onlara dayanıp meyletmektir. Zira bu, müminde olabilecek en büyük dinî zaaflardandır ve [Onların çoğu, ortak koşmadan Allah'a inanmazlar.] âyeti ile Allah Teâlâ'nın murat ettiği şey de budur. Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Allah'ın insanlar üzerindeki hakkının ne olduğunu bilir misiniz? O'na kulluk etmeleri ve hiçbir şeyi ortak koşmamalarıdır." buyurmuştur ki buna gizli şirk ve İslâm'dan kopmak olan açık şirk dâhildir. Sonra da şöyle buyurmuştur: "Kullar bunu yaptıklarında onların Allah üzerindeki hakları nedir bilir misiniz? Onlara azap etmemesidir."[12] buyurmuştur. Bu da senin sadece Allah'a teveccüh etmen ile olur. Nitekim Allah kulları, sebeplere itimat etmeleri nedeniyle azaplandırır, çünkü bu, fakirliğe sebep olur. Sebepler var iken onlara bunların yokluğunu tevehhüm etmeleri nedeniyle azap eder, yok olduktan sonra da yok oluşu nedeniyle azap eder, böylece onlar daima azap içerisindedirler. Şirk koşmayanlar ise rahat içindedirler, sebeplerin yokluğu ile acı duymazlar.

Üçüncü vecih

Allah'ın âlemdeki insanları sebeplere havale etmiş olması O'nun rahmetindendir. Onlara verdiği her rızkı âleme yerleştirmiştir, böylece onlar sebepleri var kabul etme konusunda özür sahibidirler. Kim sebeplerin bir şey ortaya koyduğunu düşünerek onları kabul ederse o, ibadet sahibidir, kim de onları aklen kabul ederse o da müşriktir. Her ne kadar iman sahibi de olsa yine de müşriktir. Her mümin Allah'ın kendisine ihsan ettiği müşahede basireti ile muvahhit olmuş değildir.

---

12. Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, c. 13, s. 448.

Latife

Burada şirkten kasıt Allah ile birlikte başka bir varlığı ilâh kabul etmen değildir, zira bu salt cehalettir. Çünkü bir başka ilâh zaten yoktur. Aksine müşrik olan da olmayan da tek ilahı kabul eder. İlmin gerektirdiği ve Hakk'ın talep ettiği her şirk haktır. Burada kastedilen ilimdir. [Onların çoğu, ortak koşmadan Allah'a inanmazlar.] Allah'ı bilenler çoktur, geride müminlerden bir grup şirk içerisinde kalmıştır, fakat onlar şirk içerisinde olduklarını bilmezler. Onlar şirk içerisinde olduklarını bilmedikleri için de Allah onları şirke nispet etmemiştir. Allah ismi, muhtevası nedeniyle hakkında şirkin söz konusu olduğu isimdir. Çünkü Rahmân ismi ona ortak olur. Nitekim Hak Teâlâ "De ki ister Allah deyin ister Rahmân, hangisi ile dua ederseniz edin, en güzel isimler O'nundur." (İsr'a, 17/110) buyurmuş, anlam itibariyle *er-Rahmân* ismini Allah ismine ortak kılmıştır. Müşrikler ilâhî isimlerden ortaklık kabul edenlerdir, çünkü bu isimler zâta delâlet etme noktasında ortaktırlar. Ama her biri, delâlet ettiği rahmet, mağfiret, hayat, ilim vs. mânalar ile diğerinden ayanları itibarı ile ayrılıp temayüz eder. Ortaklığın özelliklerinden biri, aynda ortaklıktır, böylece hepsi aynı hükümde olur. Aksi takdirde şirk, mutlak şirk olur. Bedbaht kimsenin kabul ettiği ortak, ortaklığın söz konusu olduğu herhangi bir hususta Allah ile birlikte bulunmaz. Bu yüzden o kimse hakiki mânada müşrik değildir. Mesut kimse ise bunun aksi durumdadır, çünkü o *er-Rahmân* ismini Allah ismine ve zâta delâlet etmesi itibariyle bütün isimlere ortak kılmıştır ki bu durumda bu, şirk itibariyle diğerinden daha kuvvetli bir durumdadır. Çünkü ilkinin koştuğu ortak sadece iddiada ortaktır (gerçekte ortak değildir), oysa bunun koştuğu ortak, gerçek ortaktır.

Tahkik

"Lâ ilâhe illallâh" ehli herhangi bir gün bedbahtlık çekseler de ebedi saadete nail olurlar. Tevhid ile birlikte bedbahtlık olmaz, inanılan şirk ile birlikte de saadet olmaz. Gaflet şirki ise affedilmiştir.

اَفَاَمِنُوا اَنْ تَأْتِيَهُمْ غَاشِيَةٌ مِنْ عَذَابِ اللّٰهِ اَوْ تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ (١٠٧)
قُلْ هٰذِهٖ سَبِيلٖٓي اَدْعُٓوا اِلَى اللّٰهِ عَلٰى بَصٖيرَةٍ اَنَا۬ وَمَنِ اتَّبَعَنٖي وَسُبْحَانَ اللّٰهِ وَمَٓا اَنَا۬ مِنَ الْمُشْرِكٖينَ (١٠٨)

107. Allah tarafından, onları kuşatacak bir azaba uğramalarından veya farkına varmadan, kıyamet saatinin ansızın gelmesinden güvende midirler? 108. De ki: "Benim yolum budur. Ben ve bana uyanlar basiret üzere, insanları Allah'a çağırırız. Allah'ı noksan sıfatlardan tenzih ederim. Ben asla Allah'a eş koşanlardan değilim."

Peygamber aleyhisselâm "Nefsime davet ediyorum." demez, aksine "Allah'a davet ediyorum." der. Buradaki *ilâ* edatı, gaye, sınır belirtir. (Yani "Nefsim için değil, Allah için davet ediyorum." anlamı vardır.) Peygamber, ümmî olmasına rağmen basiret üzere insanları Allah'a davet edendir. Âlim-i ilâhî bununla başkasından üstün olur. Onunla birlikte insanları Allah'a davet eden ümmîler ise hükümde ona tâbi olanlardır. Çünkü o, topluluğun başıdır.

Basiret, ilâhî fetih ve ledünnî ilimdir. Müctehid ve fikir sahibi kimse hiçbir zaman verdiği hükümde basiret üzere olamaz. Müctehid herhangi bir fıkhî meselede bugün bir hüküm verir ama yarın bir başka hususu anlar ve bugün vermiş olduğu hükmün hatalı olduğunu kavrar, o hükmünden rücû edip yeni bir hüküm verir. Şeriat onun ilk verdiği hükümle de ikinci verdiği hükümle de yürürlüğünü sürdürür. Müctehid için, ictihad ettiği vakit elindeki delilinin kendisine vermiş olduğu hükmün dışına çıkmak câiz değildir. Eğer müctehid basiret üzere olsa idi, ilk verdiği hüküm üzerine sonradan düşününce onun hatalı olduğuna hükmetmezdi. Çünkü hata basiret ile birlikte olmaz. Akıl sahibi de böyledir. Konuşan kimse aklın ötesinde olan şeyi, yani ilâhî nispetleri akıl ölçüsü ile değerlendirir. Bunlar aklın gücünün ötesindedir ve aklın mizanı bunları kabul etmez, bir tarafa atar, onları inkâr eder ve kendi ölçüsüne girenler dışında bir hakikat olmadığını zanneder. Müctehid ve fakih de şeriatın hükmünü kendi fıkhî ölçüsüne göre değerlendirir. Mesela Şafiî mezhebine mensup bir fakih kendi mezhep ölçüsüne göre değerlendirmek ister ve Ebû Hanife'nin mezhebinin ölçüsüne göre kabul edilen nebîzin helâlliği meselesini reddeder, nebîzi haram addeder, Ebû Hanife'nin hata ettiğini söyler. Şafiî mezhebini taklit eden bir fakihin böyle bir sözü herhangi bir kayıt koymaksızın, mutlak olarak söyleme hakkı yoktur. Çünkü o bilmektedir ki şeriatta her bir müctehid, kendi içtihadının vardığı netice ile ibadet eder ve delilinin vardığı sonuçtan dönemez. Eğer bu durumda kayıt koymadan konuşursa meşgul olduğu sanatın hakkını vermemiş, mutlak mânada bütün şeriat hükümlerini kapsayan umumi mizan itibariyle hata etmiş olur. Hükümde basiret sahibi olmak, Allah'a basiret üzere davet eden kimse nezdinde, akıl için zaruriyat mesabesindedir. Nitekim Allah'a basiret üzere davet etme işini ancak rabbinden bir delil üzere bulunanlar yapabilir.

[Ben ve bana tâbi olanlar]: Hazreti Peygamber aleyhisselâma tâbi olanlar nebîlerin vârisleridir, çünkü onlar haber konusunda ona ortaktırlar. Onlar da tıpkı peygamber gibi, Allah'ın kullarını tevhid inancına ve Allah'a itaat etmeye davet ederler, peygambere indirilen ve onun dili ile ifade edilen şeriata çağırırlar. Peygamber'in davetine herhangi bir şey ilave etmezler, onun bildirdiği gayba dair haberlere herhangi bir şey eklemezler. Ancak Allah onlara gayba dair ziyade bir şey bildirirse o başka. Bu durumda vârisin onu da davete ilave etmesi, şeriatın tevatüren, yani kati ilim ifade edecek şekilde nakledilen hususlarına ek olarak ifade etmesi mümkündür. Çünkü Allah adamı olan evliyada vahyin tamamı mevcuttur. Bu vahiy içerisinde peygambere mahsus olup veliye verilmemiş olan kısım, teşri ile ilgili olan kısımdır. Bu yüzden de peygamberden başkası şeriat bildiremez. Resûl helâl ve haram koyar, mubahları belirler ve vahyin her türünü getirir. Veliler ise bu hususlarda yetki sahibi değildir, onlar sadece resûlün getirmiş olduğunun sıhhatini haber verirler. Böylece resûle tâbi olan veri, resûlün dili ile bildirilen şeylerle rabbine ibadet ederken basiret üzere olur. Eğer o veli nebînin zamanına yetişememiş ve ashabı gibi onu dinleyememiş ise, o zaman bu tür bir hitap sayesinde o, tıpkı peygamberin sözlerini dinlemiş olan kimseler konumunda olur. Nitekim Hak Teâlâ "O *Rûh*'u kendi emrinden, kullarından dilediğine ilkâ eder." (Ğâfir 40/15); "Melekleri kendi emri ile kullarından dilediğine ruhu indirmek üzere gönderir." (Nahl 16/2) buyurmuştur. Bu melekler de bir ilâm getirirler. Bu yüzden şeriata dair bilginin evliyanın kalbine bildirilmesi şeklindeki nüzûl kapısı kapanmış değildir. Onlara ilâhî ilim ruhanî olarak inmeye devam eder ve böylece onlar da Allah'a davet ederken bu ilim sayesinde basiret üzere olurlar. Tıpkı resûlden doğrudan alanlar gibi olurlar. Bu, herhangi bir tevil ihtimali yüzünden töhmet altında olmayacak kesin bir bilgi alma şeklidir. Delil üzerinde nazarda bulunarak bilgiye ulaşan kimsenin bilgisindeki töhmet de bu bilgide yoktur. Basiret üzere Allah'a davet eden kimse *hakka'l-yakîn*'den, yani kalbinde yerleşip istikrar bulmuş olan haktan bu bilgiyi aldığını biliyorsa, artık hiçbir şey onun bilgisini yerinden sarsamaz. Bu, işi olduğu haliyle idrak etmektir, çünkü muhakkak bilgidir. Bu nedenle Kur'ân'da [Ben ve bana tâbi olanlar basiret üzere Allah'a davet ediyoruz.] denmiştir. İşte bunlar, bu zikrettiğimiz kimselerdir. Nice hadisler vardır ki bize göre sahih senetlerle nakledildikleri halde işin aslında onlar sahih değillerdir ama biz kesin bilgi sahibi olarak değil, sadece zann-ı galip ilkesine göre bunları alıp kabul ederiz. Oysa zikrettiğimiz bu kimseler (evliya), bu haberleri o zikrettiğimiz şekilde alırlar ve bu yüzden de bizim zan üzere bulunduğumuz konuda onlar basiret üzere olurlar, o hadisin aslında sahih olmadığını bilirler. Ya da bizim senedinden dolayı zayıf zannettiğimiz bir hadisin aslında sahih olduğunu bilirler. İşte bunlar haberdeki ortaklıkları ne-

deniyle nebîlerin vârisleridir. Nebîler ise bunlardan ayrı olarak, şeriat koyma özelliğine sahiptirler. Resûl ve ona tâbi olanlar, basiret üzere Allah'a davet etme konusunda müşterektir ki arada herhangi bir vasıta olmaksızın doğrudan Allah'tan bilgi almak da buna dâhildir. İşte Ebû Yezîd el-Bistâmî tam da bu makamdan konuşarak bir keresinde, "Kalbim bana rabbimden şöyle rivayet etti." demiş, fakat insanlar onu yadırgamıştır. Oysa onu yadırgayanlar Kitab'ın açık nassını, yani bu âyeti fark etmemişlerdir. Kapının açılmasının ardından ilâhî cömertlik tarafından keşifle verilen ilmin dışındaki her bilgi, ilim değil, sadece şuurdur. Aklı başında bir insanın bir şeye davet ederken o şey hakkında basiret üzere olması gerekir, yani onu hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak şekilde görmüş ve keşfetmiş olması gerekir. Bu makam sadece resûllere mahsus değildir, aksine hem resûller hem de onlara vâris olan tâbileri bu konuda ortaktır. Onların vârisleri ise söz, amel ve hususen bâtıni ahval konusunda kâmil bir şekilde onlara tâbi olanlardır, çünkü vârisin zâhirdeki halini gizlemesi şarttır. Onu açıklamak, zorunlu-ilâhî emre bağlıdır. Çünkü zâhir dünyada *fer'* (dal) iken *asl* (kök) olan bâtınlıktır. Yine bu nedenle Allah dünyada genel itibarıyla kullarından perdelenmişken âhirette kullarının geneline tecelli eder. Hususi olarak tecelli ettiğinde -örneğin dağa tecellisi gibi- özel bir şekilde tecelli eder. Aynı şekilde insanlara şeriat göndermek üzere görevlendirilen peygamberlerin doğru sözlülüklerini izhar etmek üzere kendilerinde izhar ettiği halde de durum öyledir. Vâris, peygamberin ortaya koyduğu şeriata davet edendir, yoksa şeriat getiren değildir! Dolayısıyla peygamberin muhtaç olduğu şekilde halini izhar etmeye muhtaç değildir. Vâris ümmet içinde davetin bekasını ve sürekliliğini korur. Onun payı bu kadardır. Hatta vârise bir şeriat verilmiş olsaydı onu getirmezdi. Şeriat getirdiğini varsaysaydık ümmet kendisinden o şeriatı kabul etmezdi. Dolayısıyla peygamberde olduğu şekilde davetçinin getirdiği kabul edilmediğine göre, onun halinin görünmesinde fayda yoktur. Öyleyse Allah'ın onların üzerinde halleri izhar edip etmemesi, kulun çalışmasına ve iradesine değil, bizzat O'na kalmıştır. Onların üzerinde hallerin izharı, ümmet içerisinde "keramet" diye isimlendirilir. Velinin uğrunda gayret harcadığı ve çalıştığı iş, nefsinin halleri hakkında Allah'tan gelen bir basirete sahip olsun diye kapının kendisine açılmasından ibarettir, yoksa yaratılmışlara bu halle gözüksün diye bunu istemez. Bu türdeki bir keramet onun Allah hakkındaki bilgisiyle ve yine bu hususla ilgili olarak *el-esmâü'l-hüsnâ* hakkındaki bilgisiyle ve Allah'ın yüce kelimeleri hakkındaki tafsilî bilgiden ibarettir. Bu itibarla peygamber aleyhisselâm, kendisine tâbi olanların basiret üzere Allah'a davet ettiklerini haber vermiştir. Böylece burada Allah, peygambere tâbi olanın, nuru ve imdadı konusunda peygamber suretinde olduğunu bildirmiştir. Mümin icabet edip rabbine doğru peygamberin getirmiş olduğu şeriat yolunda yürümeye başladığı

zaman Allah'a ulaşır; Hak da onu ikram, lütuf, hibe, bağış ve ihsanlar ile karşılar. Böylece o da tıpkı resûl gibi, basiret üzere Allah'a davet eder olur. Nübüvvetten nuru olan ve basiret üzere Allah'a davet eden herkes, ilâhî imdadın bu nuruna sahip olur, yoksa bu nur, nübüvvet kandilinden alınan nur değildir. Yani bu nur resûle değil, Allah'a nispet edilir. Ona "Allah'ın kulu" denir. O kimse, resûl vasıtasıyla gelen ilâhî emirden dolayı Allah'a davet edendir ve bu daveti Allah'ın kalbine ilham ettiği ilâhî ilimlerden değil, resûlün bildirdiği bilgilerden hareketle yapar. Kalbine gelen ilâhî ilimler ise, Hazreti Peygamber aleyhisselâmın getirdiği Kur'ân ve diğer haberlerin anlamını anlama bilgisidir, yoksa bu davetçi yeni bir şeriat getirmez, aksine Kitab-ı Aziz'in yeni bir anlayışını getirir. Onun Kur'ân'dan bir âyetten ya da bir hadisten anladığı mânayı bir başkası anlamaz. Peygamber ilim sahibidir, biz ise anlama sahibiyiz. Aslında bu da bir ilimdir. Basiret, peygamberlerle müşterekliğin söz konusu olduğu derecedir ki burada bu, keşiftir. Tâbi olan, tıpkı resûlün keşfi gibi bir keşif üzeredir. Çünkü doğru bilgiyi fikir vermez, akıl sahiplerinin fikirleri de vermez, aksine doğru bilgi Allah'ın âlim kimsenin kalbine attığı bir şeydir. Bu da ilâhî bir nur olup Allah onu kullarından dilediğine tahsis eder. Bu kul melek olabileceği gibi resûl, nebî, veli ya da mümin olabilir. Keşif sahibi olmayan ilim sahibi de değildir. Bu nedenle resûller ve ilâhî bildirim, akılların şaşkın kaldığı ve kabul etmek için bazılarını tevil etmek zorunda olduğu hususlarda bilgi getirmiştir ki bu hususlar içerisinde asla tevili kabul etmeyenleri akıl acziyet içerisinde kabul etmeye mecburdur. Aklın bu noktada söyleyebileceği en nihai şey, "Bu hususun ancak Allah'ın bileceği bir izahı vardır, akıllarımız ona ermez." şeklindedir. Bütün bunlar bir ilim değil, fakat nefse bir ünsiyettir, böylece nefis nübüvvetin getirmiş olduklarından hiçbir şeyi reddetmez. Bu, akıl sahibi müminin halidir. Mümin olmayan ise bunlardan hiçbirini kabul etmez. Allah Teâlâ hakkında aklın şaşırıp kalacağı, Allah'ın kendisini kitabında ve resûllerinin dili ile nitelediği ve iman edilmesi gereken pek çok husus söz konusudur. Akıl bunları zâhir üzere değerlendirdiğinde kabul edemez, ancak çok zayıf tevillerle yorumlayarak kabul eder ki bu durumda da onun imanı habere iman değil, kendi teviline iman şeklindedir. Onun nebîdeki gibi bir keşfi yoktur, bu yüzden de bu haberde Hakk'ın muradının ne olduğunu bilemez. Nitekim Hak Teâlâ kendisini zaman ve yer zarfları ile nitelemiştir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm ve diğer bütün peygamberler de O'nu bu şekilde nitelemişler, hepsi bu konuda ağız birliği etmişlerdir. Çünkü onların hepsi aynı kaynaktan konuşmaktadırlar. Akıl ve fikir sahibi kimselerin ise Allah hakkında konuştukları şeyler, kendi nazarlarına göre farklılık arz eder. İman olmaksızın sadece akıl ile inanılan ilâh, aklın nazarının belirlediği uydurma bir ilâhtan ibarettir. Resûllerden ise Allah'a atfettikleri sıfatlar konusunda herhangi bir ihti-

laf nakledilmiş değildir. Aksine onlar hep aynı şeyi söylemişlerdir. Getirmiş oldukları kitaplar da Allah hakkında hep birbirini tasdik eden şeyler söylemişlerdir. Bunların aralarında çok uzun bir zaman aralığı bulunmasına ve bir araya gelmemiş olmalarına rağmen yine de bir ihtilaf söz konusu değildir. Onlara basiret üzere iman eden ve nefislerine tevili sokmaksızın teslim olan müminlerin durumu da böyledir. Bunlar şu iki durumdan birindedirler. Ya iman edip bu tür konulardaki bilgiyi Allah'a havale eden ve ömrü boyunca bu tutumu sürdüren mukallit durumu ya da bildiği furû hükümleri ile amel eden ve resûllerin ve kitapların bildirdiklerine iman eden, bunun sonucunda da Allah tarafından basireti açılıp keşfe nâil olan, böylece ilâhî inayete sahip nebîler gibi basiret üzere olan, Allah'a basiret üzere davet eden kimsenin durumudur. Nitekim Allah Teâlâ peygamberi hakkında, [Ben ve bana tâbi olanlar basiret üzere Allah'a davet ediyoruz.] buyurmuştur ki bunlar, yani peygambere tâbi olanlar resûl ya da nebî olmasalar da, Allah'ı bilen ârif zâtlardır. Allah'ı ve onun katından gelmiş olanları bilme konusunda rablerinden bir kanıt sahibidirler.

Kitap ve sünnette geçen sahih rivayetlerde Allah Teâlâ kendisini yaratılmışların nitelikleriyle nitelemiştir. Tevil etmeden onlara inananın ve inancının dayattığı bir teville kabul eden, mümin akılcıların kabul ettiği bu gibi haberler sayılamayacak kadar çoktur. Burada, müminin mertebesinin ne kadar yüce, keşif ehlinin mertebesinin ne kadar büyük olduğuna dikkat ediniz! Bu yüzden ben, iman ve keşif ehlini kendilerine tahsis edilmiş ilâhî ilimde peygamber ve nebîlerle birlikte zikrettim. Çünkü âlimler, peygamberlerin vârisleridir. Peygamberler, para veya mal miras bırakmaz, onlar, bilgiyi miras bırakır. Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle buyurur: "Biz peygamberler topluluğu, miras bırakmayız. Bizim miras olarak bıraktığımız şey sadakadır."[13] Keşiften alınmış bu bilgi, imanın suretinde eşittir. Allah ehlinin keşfi, imanın bütün kabullerine dayanır. Çünkü iman, bütünüyle doğrudur, çünkü Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Âlimler nebîlerin vârisleridir, nebîler miras olarak dinar ya da dirhem değil, ilim bırakırlar." buyurmuştur. Kâmil vâris, Allah'ın resûlünün şeriatı ile Allah'a doğru yol kateden ve nihayet Allah tarafından kalbi açılıp fetholunan, böylece onun kendi kitabında ve nebîsinin dilinde buyurduklarını ilâhî bir tecelli ile anlama imkânı bulan kimsedir. Allah Teâlâ böylece bu kimseye aziz kitabını anlama lütfunu rızık olarak bahşeder ve onu bu ümmet içerisinde kendisi ile konuşulanlardan kılar. Onun için bu makam, Allah'ın resûlüne gelen meleğin makamıdır. Sonra onu tekrar insanlara gönderir ve onları irşat etmesini, kalplerinin Allah hakkında ıslah edilmesini, onların kalplerin-

13. Buhârî, Humus, 1; Müslim, Cihad, 49.

deki övgüye değer düşünceler (havatır) ile kötü düşünceleri ayırt etmeyi, kendilerine şeriatın maksatlarını beyan etmeyi, Allah'ın resûlünden geldiği söylenen hükümlerin hangisinin sabit olduğunu hangisinin sabit olmadığını (uydurma olduğunu) bildirmeyi murat eder ki bu da Allah'ın katından ve ilminden bir rahmet olarak gelir. Neticede onların himmetleri *makâm-ı akdes*'ten en nefis olan şeyi talep etmeye yükselir, tıpkı Allah'ın resûlünün risaleti tebliğ konusunda yapmış olduğu gibi, Allah katında olana rağbet etmelerini sağlar. Ancak vâris yeni bir şeriat ihdas etmez, önceden şeriatta konulmuş olan bir hükmü neshetmez de, sadece beyan eder, çünkü o rabbinden bir ilim ve basiret üzeredir, haktan bir şahit onu takip eder, onun sadakatle peygambere tâbi olduğuna şahitlik eder. İşte bu kimse, Allah Teâlâ'nın [Ben ve bana tâbi olanlar basiret üzere Allah'a davet ediyoruz.] ifadesinde peygamber ile ortak olarak zikretmiş olduğu kimsedir. Onlar vârislerdir, Allah'a basiret üzere davet ederler. Yine Allah Teâlâ onları, imtihan olarak çektikleri belalar hususunda da peygamberlerle birlikte zikretmiş ve "Allah'ın âyetlerini inkâr edenler ve hep peygamberleri hem de insanlar içerisinde adaleti emredenleri haksız yere öldürenler..." (Âl-i İmrân, 3/21) buyurmuştur. Bu kimseler de vârislerdir. Allah onları tıpkı Allah'a davet hususunda olduğu gibi, bu uğurda imtihanlara katlanma konusunda da peygamberlerle ortak bir şekilde zikretmiştir. Dolayısıyla peygambere tâbi olan kimse hata etmez, çünkü adım adım onun izinden gider. Âyette Allah Teâlâ sadece peygamber aleyhisselâmı zikretmekle yetinmemiş, aksine onunla birlikte kendisine tâbi olanları da zikretmiştir. Onlar peygamberi adım adım izlemedikçe onun takipçisi olamazlar. Onun adım adım izledikleri zaman da onun şahit olduklarına şahit olur, onun gördüklerini görürler. Âyette geçen [ve bana tâbi olanlar] ifadesinde kastedilenler, onun fiillerini örnek ve rehber edinip kendisine tâbi olan mücahede ehli kimselerdir ki bu tâbi olma hali onu basirete ulaştırmıştır. Bu basiret ise keşiftir. Böylece peygamberlerin getirmiş oldukları şey onlar için ilim haline gelmiştir. Onlar da Allah'ın hükümlerine basiret üzere davet eder olmuşlardır. Peygamber aleyhisselâmı fiillerinde örnek ve rehber edinerek ona tâbi olmayan şekilci âlimlerden (*ulemâ-i rüsum*) olan müctehidin varabileceği en son nokta, zann-ı galip ile hüküm vermektir. Bu durumda peygamberin getirmiş olduğu şey özü itibariyle ilim olsa da o müctehid için sadece zandan ibarettir, bu yüzden onlar insanları, basiret üzere olmaksızın, Allah'a davet ederler. Davetçinin sahip olduğu basiret ve beyyine (kanıt), davetine dair bir basiret ve kanıttır ki bu da saadet yolundan ibarettir, yolsa Allah'ı bilmek değildir. Çünkü Allah'ı bilmeye davet ettiği zaman basiret üzere hayrete davet etmiş olur, zira Allah hakkında hayretten öte bilgi yoktur. Çünkü o konuda iş çok azametlidir, kendisine davet edilen şey sınırlanabilir değildir, elde ondan hiçbir şey yoktur. O,

her tecellide gördüğünden Hak herhangi bir surette iki kez tecelli etmez. İşte bu tâbi olanlar, Allah'ı bilen ehlullah kimselerdir ki Hak Teâlâ bunları, mutlak nübüvvet ile hakka davet etme konusunda resûllerin yerine ikame etmiş, onlara şeriat nübüvvetini değil de bu mutlak nübüvvet vasfını, yani mevcut şeriatı taklit üzere değil de basiret üzere muhafaza etme nübüvvetini vererek kendilerine itina göstermiştir. [Allah'ı noksan sıfatlardan tenzih ederim. Ben asla Allah'a eş koşanlardan değilim.]

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا نُوحِي إِلَيْهِمْ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ
فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا أَفَلَا تَعْقِلُونَ
(١٠٩) حَتَّى إِذَا اسْتَيْأَسَ الرُّسُلُ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوا جَاءَهُمْ نَصْرُنَا فَنُجِّيَ مَنْ نَشَاءُ
وَلَا يُرَدُّ بَأْسُنَا عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ (١١٠) لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِأُولِي الْأَلْبَابِ
مَا كَانَ حَدِيثًا يُفْتَرَى وَلَكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ كُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً
لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (١١١)

109. Senden önce kasabalar halkından şüphesiz, kendilerine vahyettiğimiz birtakım insanlar gönderdik. Yeryüzünde dolaşmıyorlar mı ki kendilerinden önce geçenlerin sonlarının ne olduğunu görsünler? Âhiret yurdu Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için hayırlıdır. Akletmez misiniz? 110. Öyle ki peygamberler ümitsizliğe düşüp, yalanlandıklarını sandıkları bir sırada onlara yardımımız gelmiştir. Böylece, istediğimizi kurtarırız. Azabımız suçlu milletten geri çevrilemeyecektir. 111. And olsun ki, peygamberlerin kıssalarında, aklı olanlar için ibretler vardır. Uydurulmuş bir söz değildir. Fakat kendinden önceki kitapları tasdik eden, inanan millete her şeyi açıklayan, doğru yolu gösteren bir rehber ve rahmettir.

Bil ki bu kıssaların hepsi, üzerinden geçip kendi nefislerimize ve hallerimize dönmemiz için konulmuş birer köprüdür. Bunlarda bizim menfaatimiz söz konusudur, çünkü biz geçelim diye Allah bu köprüleri inşa etmiştir. Bu yüzden de [And olsun ki, peygamberlerin kıssalarında, aklı olanlar için ibretler vardır.] buyurmuştur. *el-Lübb* (öz/akıl), kabuk sureti ile örtülüdür. Özü ancak içeride bir özün mevcut olduğunu bilen kimseler bilir, zaten bunu bilmeyen kimse kabuğu kırmaz. Böylece bu kıssalar sana sende olanı hatırlatmaktadır. [Uydurulmuş bir söz değildir. Fakat kendinden önceki kitapları tasdik eden, inanan millete her şeyi açıklayan, doğru yolu gösteren bir rehber ve rahmettir.]

RA‘D. SÛRESİ

Mekke’de indirilmiştir.

Bismillâhirrahmânirrahîm

الٓمٓرٰ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ وَالَّذ۪ٓي اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا
يُؤْمِنُونَ (١)

1. Elif-Lâm-Mîm-Râ. Bunlar O kitabın âyetleridir. Sana rabbinden indirilen kitap haktır; fakat insanların çoğu inanmazlar.

Allah Teâlâ önce Bakara sûresinin başındaki “bu kitap” ifadesi ile kitaba işaret buyurmuştur ki bunun sebebi, farktan önce *cem*‘in mevcut olması, ondan sonra farkın var edilmesidir. Zira kitap *cem*‘e, âyetler ise *fark*a delâlet eder.

اَللّٰهُ الَّذ۪ي رَفَعَ السَّمٰوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ
وَالْقَمَرَۜ كُلٌّ يَجْر۪ي لِاَجَلٍ مُسَمًّىۜ يُدَبِّرُ الْاَمْرَ يُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ بِلِقَٓاءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ (٢)

2. Gökleri, göremediğiniz direklerle yükselten, sonra arşa hükmeden, her biri belli bir süreye kadar hareket edecek olan Güneş ve Ay’ı buyruğu altına alan, işleri yürüten, âyetleri tafsil eden Allah’tır; ola ki rabbinize kavuşacağınıza kesin olarak inanırsınız.

Birinci vecih

[Gökleri, göremediğiniz direklerle yükselten]: Bu ifade, yedi kuvvetli göğün kendisine dayandığı direklerin bulunduğuna delâlet eder, ancak bunlar gözlerden perdelidir, gayba aittir. Bunu o direkleri var eden söylemiştir. Burada *bi ğayri 'amedin teravnehâ* ifadesinde direklerin olmadığı değil, görülmediği ifade edilmiştir. Çünkü onu (göğü) tutan bir şey gereklidir ki o da mülkün sahibinden başkası değildir. Onun ortadan kalkmasıyla onu yok eden de görülmeyen direkleridir, bu da insan-ı kâmilden başkası değildir. O, kapsamlı emrdir, ki o "Allah" dediği zaman bu sözü bütün ağızlar adına söyler. O kendisine bakılan, kendisine dayanılandır. Hak Teâlâ insanî sureti doğrusal hareketle ikâme etmiştir ki bu çadırın direğine benzer. Böylece onu, bu göklerin direği kılmıştır. Onun sebebi ile göklerin zail olmasını engelleyen ve onu tutan da Allah Teâlâ'dır. Bu suret fenâ bulunca ve şu yeryüzünde nefes alan kimse kalmayınca gök yarılır, çünkü o gün direk, yani insan zail olmuştur.

İnsanın intikali ile imaret âhiret diyarına intikal edeceği ve insanın kendisinden bu intikali neticesinde dünya harap olacağı için, insanın Allah'ın âlemdeki maksadının ta kendisi ve ilâhî isimlerin zuhur mahalli olduğunu kesin olarak öğrenmiş oluruz. İnsan-ı kâmil göğün direğidir, Allah onun varlığı ile göğün yer üzerine düşmesini engeller. İnsan ortadan kalkıp canlılar diyarının berzahına intikal edince göğün kubbesi çatlar ve yarılır, derken gök kubbe çöker, akışkan bir ateş parıltısına dönüşür. Gök kubbenin direği, âlemden kastolunandır, onu tutandır. Buna insan demek istemeyen varsın *el-Mâlik*'in kudreti desin.

[Sonra arşa hükmeden, her biri belli bir süreye kadar hareket edecek olan Güneş ve Ay'ı buyruğu altına alan]: Bunlar belirli bir vakte kadar sabittir, sonra kendileri değil, fakat hükümleri ortadan kalkar. Hareketi son noktasına ulaşınca, kendisi var olmaya devam etse de hareketi biter. Rab isminin özelliklerinden biri de ıslah olduğu için -nitekim *er-Rab* ismi memleketin ıslahı için sınırları belirlemiş, kanunları koymuş, mümkün a'yânın bekası konusunda maslahatın gerektirdiği şeyi yapmıştır- bu isim emirlerde kendisine yardımcı olacak iki vezir edinmiştir. Birinci vezirin adı *el-Müdebbir*, ikinci vezirin adı *el-Mufassıl*'dır. Âlemde şeriatın vaz' edilmesinin aslı ve sebebi, âlemin ıslahının talep edilmesi ve Allah hakkında aklın kabul etmeyeceği hakikatlerin, yani tek başına kendi nazarı ile idrak edemeyeceği hususların bilinmesinin istenmesidir. İşte Allah tarafından indirilen kitaplar bu bilgileri getirmiş, peygamberlerin dili bunları ifade etmiştir. Bu nedenle Allah Teâlâ [işleri yürüten, âyetleri tafsil eden] buyurmuştur.

[İşleri yürüten], yani umumi olarak her işi yürüten, [âyetleri tafsil eden], yani kelâm ile onları ortaya koyandır. [Ola ki rabbinize kavuşacağınıza kesin olarak inanırsınız.]

İkinci vecih

[İşleri yürüten, âyetleri tafsil eden]: Bil ki *el-Müdebbir*'in işlerdeki hükmü, onları cem' ve şuhûd yerinde muhkem/sağlam bir şekilde yapmak ve hak ettiklerini vermektir. Bütün bunlar da onların a'yânda var olmadan, ama Hak için var oldukları zamandadır. Onları zikrettiğimiz şekilde sağlam yapınca *el-Mufassıl* ismi onları alır. Bu isim mertebelere mahsustur ve her bir olanı ve emri kendi konumuna, mertebesine yerleştirir. Dolayısıyla Hak Teâlâ'nın [işleri yürüten, âyetleri tafsil eden] şeklindeki ifadesinden kastedilmiş olan mâna takdir ve var etmedir. Tedbir takdire aittir, tafsil ise var etmeye aittir. Tefsir, bir şeyi diğerinden ayırt etmek, birbirinden temyiz olunacak şekilde aralarını ayırmak demektir. Eğer ayırma takdirden olursa o zaman takdir suretinde ve şeklinde olur, takdirden olmuyorsa o zaman herhangi bir hususta takdire benzese de takdir suretinde olmayabilir.

Üçüncü vecih

[İşleri yürüten], yani hakikatte âlemin müdebbiri (yöneteni, çekip çevireni) Allah'tır. Hak Teâlâ'nın kendisini bu şekilde nitelemesinin amacı, bizlere, yapmış olduğu her şeyin muhakkak varlık hikmetlerinden bir hikmetin gereği olarak yapılmış olduğunu ve her bir işi Allah'ın tam da hikmete uygun olacak şekilde konumlandırdığını, bir başka şekilde yapmış olsa hikmete uygun düşmeyeceğini öğretmektir. Nitekim her şeye yaratılışını veren O'dur.

[Âyetleri tafsil eden], yani tevhide delâlet eden âyetleri tafsil eden ve her bir mahlûka, yaratıcısının birliğine delâlet etmek üzere ona mahsus bir delâlet bahşeden O'dur. Âyetleri tafsil etmesi, mahlûkatı arasında, fıtratlarına göre taksim etmesidir. Âyetler içerisinde mutat olanlar olduğu gibi mutat olmayanlar da vardır. Havas olanlar için âlemin tamamı apaçık âyetlerden müteşekkildir, avam için ise âyet sadece mutat olmayanlardır. Mutat olmayan (sıra dışı) âyetler onları Allah'ı tâzim etmeye yönlendirir. Allah Teâlâ mutat olan âyetleri kulları arasında farklı sınıflardaki insanlara tahsis etmişti. Bu âyetler içe-

risinde, işte yukarıdaki âyette "akleden toplum için" diye ifade edilen âyetler de vardır. Akleden toplum için var edilmiş olan kimi âyetler de vardır ki onların tamamı mutattır. Yine yakîn sahipleri, akıl sahipleri (*ulü'l-elbâb*), sakınma sahipleri (*ulü'n-nühâ*), müminler, mütefekkirler ve zikir ehli için âyetler vardır. Bütün bu sınıflar Allah tarafından türlü sıfatlarla nitelenmiş ve kendilerine türlü âyetler verilmiştir ki bunların hepsini Kur'ân bize zikreder. Eğer bunları araştırır ve üzerinde düşünürsen bunların birer âyet ve her biri aynı şeye işaret eden alâmetler, delâletler olduğunu anlarsın. Ne var ki pek çok kimse bundan gafildir. Bu yüzden de türler çoğalmıştır. Bunları bütün insanlar okur, ancak her bir âyeti sadece o âyete mahsus olan sınıf dikkatle anlar. Sanki o âyetler hususen onlar hakkında inmiş, başkaları için de sadece okusun ve sevap alsınlar diye inmiş gibidir.

[Ola ki rabbinize kavuşacağınıza kesin olarak inanırsınız.], yani dünyadaki varlığınızdan âhiretteki varlığınıza intikaliniz, yokluk (*'adem*) halinden varlık haline intikaliniz düşünüldüğü zaman daha bilinmeye yakındır. Buradaki *tûkinûn* [kesin olarak inanırsınız) ifadesi, "hüküm mizanlarında sabit olursunuz" anlamına gelir.

وَهُوَ الَّذِى مَدَّ الْاَرْضَ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِىَ وَاَنْهَارًاۜ وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلَ فِيهَا زَوْجَيْنِ
اثْنَيْنِ يُغْشِى الَّيْلَ النَّهَارَۜ اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ (٣)

3. Yeri düzleyen, orada dağlar, nehirler var eden, her türlü üründen çift çift yetiştiren, gündüzü geceyle bürüyen de O'dur. Doğrusu bunlarda, düşünen kimseler için ibretler vardır.

Bu, ibret almaktır; şeriatta emredilmiş olan nazardır. Yani ilâhî hükümlerde gizli olan hikmetler üzerinde düşünen kimseler için ibretler vardır. Eğer Allah Teâlâ delilleri gözler önüne dikmiş olmasaydı akıl sahipleri için tefekkür meşru olmazdı ve onlardan bu talep edilmezdi. İnsan fikriyle fikrin sınırını aşarak hakkında düşünmesi uygun olmayan bir hususta düşündüğünde, kıyamet günü fikrinin ateşiyle azap görür. Sonra, hakkında düşünmenin emredilmediği hususlarda düşünmek, insanı Allah'ın kendisine vermiş olduğu nimetlere karşı O'na şükretmekten alıkoyar. Böylelikle iki azap sahibi olur: Birincisi gereksiz bir hususta düşünmenin azabı, öteki ise kendisine verilen nimete karşı şükrün olmayışından kaynaklanan azap. Nitekim Allah Teâlâ âlemin hep çiftler halinde ortaya çıkmasını murat etmiştir ki böylece birlik kendisine mahsus olsun. Bunun sonucunda *el-Vâhid* ve *el-Ferd* ismi sahih olur, efendi köleden ayrışır.

[Her türlü üründen çift çift yetiştiren, gündüzü geceyle bürüyen de O'dur. Doğrusu bunlarda, düşünen kimseler için ibretler vardır.]: Bu âyet üzerinde tefekkür eder ve ibret nazarıyla bakarsan insanın da bu meyveler cümlesinden olduğunu, onlar gibi beslenip büyüdüğünü, sonra da onlar gibi sonunun geldiğini, tıpkı meyvelerin devşirilmesi gibi ondan da bir şeylerin alındığını, onlar gibi eksildiğini, yaşlandığını, öldüğünü, doğduğunu, üredi- ğini, bir tohum tanesinden çıkıp büyüyüp gençleştiğini, kiminin büyümesi- ne karşı kiminin neslinin kesildiğini görürsün. İnsan da üreme ve neslini de- vam ettirme konusunda böyledir. Bu durumda, "İyi ama ağaç tek bir cinstir, onun benzeri olacak çifti hangisidir ki bu âyette sözü edilen ibret alma ger- çekleşsin?" diye soracak olursan şöyle derim. İnsandaki hikmeti incelersen, onun diğer canlılara olan üstünlüğü üzerinde nazar eder ve hikmetleri, ince- likleri, sırları üzerinde düşünürsen onun kendisini çevreleyen şu koca âlem- le bire bir aynı olduğunu görürsün. Bu durumda da tek bir meyvenin de bü- yük âlem gibi olduğunu görürsün. İşte küçük âlem olan insan da bir diğer meyvedir. Nitekim aziz kitabın, "Nefsinizde de deliller vardır, görmez misi- niz?" (Zâriyât, 51/21) ve "Onlara âyetlerimizi ufuklarda ve kendi nefislerin- de göstereceğiz." (Fussilet, 41/53) âyetlerinde buna dikkat çekilmektedir. Al- lah basiretini nurlandırsın, bak ve melekten melekûta bütün bir büyük âlem- de dağınık olarak bulunanlara nazar et, onların şu insan âleminde de mev- cut olduğunu göreceksin.

[Doğrusu bunlarda, düşünen kimseler için ibretler vardır.]: Bil ki Allah Teâlâ yeryüzünde halife olarak yarattığı insanı başka hiçbir mahlûkunu im- tihan etmediği şeyle imtihan etmiş ve onu bu imtihanın neticesinde, kullan- maya muvaffak kıldığı şeye göre kâh mesut kâh bedbaht kılmıştır. Bu imti- han, ondan fikir olarak isimlendirilen bir kuvveti yaratmış olmasıdır. Yine akıl Allah Teâlâ'yı bilmekle mükellef tutulmuş, ilimleri elde ederken başka- sına değil, O'na müracaat etmesi istenmiştir. Aklın anlayışı, Allah Teâlâ'nın "Onlar hiç tefekkür etmezler mi?" (Rûm, 30/8) âyetinde ifade buyurduğu şeyin zıddıdır.

[Düşünen kimseler için]: Fikir gücüne istinat eden ve bu gücü uyulma- sı gereken bir önder kılan, Allah'ın tefekkürü emrederken kastettiği şeyden gafil kalan kimsenin anladığı şey değildir. Çünkü Allah'ın bu hitabının mak- sadı, kişinin tefekkürü neticesinde, Allah'a dair bilgiye ancak Allah'ın öğret- mesi vasıtası ile ulaşabileceğini anlamasıdır. Ancak Allah bildirdiği zaman ki- şi her şeyi olduğu gibi görür. Bunu ancak Allah'ın has kulları olan nebîler ve velilerin akılları kavrar. Keşke bilseydim, acaba Allah onları elest bezminde Âdem'in sulbünden alıp çıkardığı ve kendilerine şahit tuttuğu zaman fikirleri

ile mi *belâ* (evet) dediler? Hayır, Allah'a yemin olsun ki onlar bunu fikirleri ile söylemediler, aksine Allah'ın onların sulblerinden bunu alması esnasında kendilerini şahit tutması, bizatihi ilâhî bir inayetti ve onlar bu inayet ile bunu söylediler. Fakat neticede insanlar Allah'ı bilme konusunda kendi tefekkür (düşünme) kuvvetlerinden istifade etmeye başladıkları zaman artık bu konuda asla tek bir görüş üzerine birleşemez oldular. Her bir grup kendi görüşünü ortaya koydu, ilâhî makam hakkında söylenenler, görüşler çoğaldı da çoğaldı. İnsanlar Allah hakkında olabildiğince cüretkârca konuştular. İşte bütün bunlar insanda fikir kuvvetinin yaratılması şeklindeki imtihanın bir parçasıdır. Havas kullar Allah'ı bilme konusunda, mükellef oldukları iman hususlarında Allah'a iltica ettiler ve kendilerinden istenilen şeyin o durumda ve her durumda Allah'a sığınmak olduğunu bildiler. Onlardan kimi, "Kendisini bilmeye giden tek yolun kendisini bilme konusundaki acziyet olmasını sağlayan Allah yüceler yücesidir." kimi, "İdrak etmekten acziyet, idraktir." dedi. Hazreti Peygamber aleyhisselâm da "Allah'ım! Sana övgüyü sayıp bitiremem."[1] buyurmuştur. Hak Teâlâ ise "Onlar O'nu ilim itibariyle kuşatamazlar." (Tâhâ, 20/110) buyurmuştur. Böylece havas kullar Allah'ı bilme konusunda Allah'a müracaat etmiş, bu konuda fikri terk etmiş ve fikrin hakkını vermişler, onu üzerinde tefekkür edilmemesi gereken alanlara taşımamışlardır. Nitekim Allah Teâlâ'nın zâtı hakkında tefekkür etme konusunda yasaklayıcı ifadeler hadislerde geçmektedir. Bu itibarla Allah da onlara kendine dair ilimden dilediği kadarını bahşetmiş, onlara mahlukâtından ve mazharlarından dilediğini göstermiş, onlar da fikir ve akıl açısından imkânsız olan şeyin ilâhî nispet açısından imkânsız olmadığını bilmişlerdir. Fikir, ilâh hakkında düşünürken sadece O'nun ilâh olduğunu anlayabilir; ulûhiyet sıfatının gerektirdiği tâzim, yücelik ve her şeyin O'na muhtaç olduğu gibi hususları anlar; bundan ötesine geçemez. Bunlar ise şeriatların gelmesinden önce de hükümleri bulunan hususlardır. Sonra şeriat haber verici ve emredici olarak gelir ve emirler verir. Şeriatın verdiği emirler beşer fıtratının verdiği şeyler olsa da bundan maksat bunların sevap kazandıran ameller, ibadetler olmasıdır. Hak Teâlâ'nın zâtı hakkında akıl itibariyle de, şeriat itibariyle de fikrin yeri yoktur. Nitekim şeriat Allah'ın zâtı hakkında tefekkür etmeyi yasaklamıştır. Fikir yürüten akıl sahibi isabet de edebilir, hata da edebilir ama hatası isabetinden çoktur. Çünkü durması gereken bir sınır vardır. Eğer o sınırda durursa mutlaka isabet eder, ama o sınırı geçtiği ve bazı kullara verilmiş olan başka bir gücün alanına girdiği zaman orada hata da edebilir, isabet de edebilir. Allah cümlemizi fikrin hatalarından muhafaza buyursun.

---

1. Müslim, Salât, 222.

وَفِي الْأَرْضِ قِطَعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ وَجَنَّاتٌ مِنْ أَعْنَابٍ وَزَرْعٌ وَنَخِيلٌ صِنْوَانٌ وَغَيْرُ صِنْوَانٍ يُسْقَى
بِمَاءٍ وَاحِدٍ وَنُفَضِّلُ بَعْضَهَا عَلَى بَعْضٍ فِي الْأُكُلِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ (٤)

4. Yeryüzünde hepsi de aynı su ile sulanan, birbirine komşu toprak parçaları, tek ve çok köklü üzüm bağları, ekinler, hurma ağaçları vardır. Fakat onları şekil ve lezzetçe birbirinden farklı kılmışızdır. Düşünen kimseler için bunda ibretler vardır.

[Yeryüzünde hepsi de aynı su ile sulanan, birbirine komşu toprak parçaları, tek ve çok köklü üzüm bağları, ekinler, hurma ağaçları vardır.]: Yeryüzü, kendisine ekilen ekinleri tabiatına döndürür, böylece tatlar ve kokular farklılaşır. Nitekim meyvenin iyiliği ve kötülüğü, ekildiği arazinin iyiliği ve kötülüğünden ya da tohumun iyiliği veya kötülüğünden kaynaklanır.

[Fakat onları şekil ve lezzetçe birbirinden farklı kılmışızdır.]: Oysa onların hepsi aynı su ile sulanırlar. Bu âyette geçen [hepsi de aynı su ile sulanan] ifadesi, varlıktaki farklılığı gösteren en büyük delillerdendir. Aynı şeydeki farklılık tatlarda da kendisini göstermektedir. Kur'ân'da bu mânada bir cinsin diğerine üstünlüğünden, farklılığından söz eden pek çok âyet vardır. Su aynı sudur ve farklı tatların, farklı kokuların ortaya çıkışının sebebidir. Böyle olduğu için de Hak Teâlâ, [Düşünen kimseler için bunda ibretler vardır.] buyurmuştur. Buradaki [*ya'kilûn* (düşünen kimseler)] ifadesi, akıl kelimesinden türemiştir. Akıl kayıt demektir, akla bu ismin verilmesinin sebebi, belli bir kayıtla başlanmış kimse gibi kusurlu olmasından dolayıdır. Akıl sahibi kimse mutat olan âyetler (deliller) karşısında da mutat olmayan âyetler karşısında da şaşkınlığa düşer. Bu nedenle mutat âyetlerden söz edilirken [Düşünen kimseler için bunda ibretler vardır.] buyurmuştur. Mesut kimse şeriatı kendisine *akl* (bağ) edinendir, yoksa şeriattan başkasını *akl* edinen değildir.

İşaret

Lezzetler tatlarda, tatlar meyvelerde, meyve daldadır. Dal kökten dallanır. Kök tektir. Yer olmasaydı kök sabit olmazdı. Kök sabit olmasaydı dallar da sabit olmazdı. Dallar olmasa meyve olmaz, meyve olmasa yeme söz konusu olmazdı. Yeme olmasaydı lezzet alınamazdı. Dolayısıyla hepsi yer (toprak) ile irtibatlıdır; toprak suya, su buluta, bulut rüzgâra muhtaçtır. Rüzgâr ilâhî emre âmâdedir. Emir, rabbanî makamdan sudur eder. İşte bundan dolayı kalbini incelt, nazar et, Allah'ı tenzih et ve diline hâkim ol.

İşaret

Aynı su ile sulanırlar, ama kimi kiminden görünürde üstündür, farklıdır. Çünkü mizacın bir tesiri vardır, gıda tektir. Kuvvetler, farklılıkları ile ondan beslenir ve her bir bölgede o bölgenin hakikatinin gerektirdiği şekilde, her bir kapta orada olgunlaşmaya müsait olacak şekilde zuhur ederler. İstersen âdemoğullarına bak!

وَاِنْ تَعْجَبْ فَعَجَبٌ قَوْلُهُمْ ءَاِذَا كُنَّا تُرَابًا ءَاِنَّا لَفٖى خَلْقٍ جَدٖيدٍ اُولٰٓئِكَ الَّذٖينَ كَفَرُوا
بِرَبِّهِمْ وَاُولٰٓئِكَ الْاَغْلَالُ فٖٓى اَعْنَاقِهِمْ وَاُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فٖيهَا خَالِدُونَ (٥)
وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ وَقَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمُ الْمَثُلَاتُ وَاِنَّ رَبَّكَ لَذُو
مَغْفِرَةٍ لِلنَّاسِ عَلٰى ظُلْمِهِمْ وَاِنَّ رَبَّكَ لَشَدٖيدُ الْعِقَابِ (٦) وَيَقُولُ الَّذٖينَ كَفَرُوا لَوْلَٓا اُنْزِلَ
عَلَيْهِ اٰيَةٌ مِنْ رَبِّهٖ اِنَّمَٓا اَنْتَ مُنْذِرٌ وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ (٧)

5. Şaşacaksan onların "Biz toprak olunca mı yeniden yaratılacağız?" demelerine şaşmak gerekir. İşte onlar rablerini inkâr edenlerdir. İşte onlar boyunlarına demir halkalar vurulanlardır. İşte onlar cehennemliklerdir, orada temelli kalacaklardır. 6. Puta tapanlar senden, iyilikten önce kötülük isterler, oysa onlardan önce nice ibret alınacak cezalar verilmiştir. Doğrusu rabbinin, insanların zulümlerine rağmen onlara mağfireti vardır. Rabbinin cezalandırması çetindir. 7. İnkâr edenler, "Rabbinden ona bir mûcize indirilmeli değil miydi?" derler. Sen ancak bir uyarıcısın. Her milletin bir yol göstereni vardır.

[Her milletin bir yol göstereni vardır.], yani Allah katından tebliğ eden bir resûlü vardır. Yoksa buradaki *hâd* (yol gösterici) kelimesi, muvaffak kılıcı anlamda hidayet edici demek değildir. Peygamber beyan edicidir, hususi olarak ona ait olan şey beyan etme işidir.

اَللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ اُنْثٰى وَمَا تَغٖيضُ الْاَرْحَامُ وَمَا تَزْدَادُ وَكُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بِمِقْدَارٍ (٨)

8. Allah her dişinin rahminde taşıdığını, rahîmlerin düşürdüğünü ve alıkoyduğunu bilir. O'nun katında her şey bir ölçüye göredir.

Allah Teâlâ, nutfe rahme düştüğünde rahimlerle görevli meleklerini vekil tayin eder, onlar da nutfeyi Allah'ın kendilerine meşru kıldığı şekilde bir halden diğer hale çevirirler. Bu dönüşüm aylar sürer. İşte Hak Teâlâ'nın [rahîm-

lerin düşürdüğünü] ifadesi budur, yani mutat sayının altına düşen anlamındadır. [Ve alıkoyduğunu] ifadesi ise, mutat sayıdan fazla olan anlamınadır.

[O'nun katında her şey bir ölçüye göredir.]: O her şahsın şahsiyetini bilir, fiillerinin, hareket ve sükûnunun şahsiyetini de bilir. Bunu ulvî kevnî hareketlerle irtibatlandırır, böylece sonuçları bu hareketlere nispet edenler bu yanılgıya düşer. Oysa Allah bunları o ulvî hareketler nedeniyle değil, onlarla birlikte yapar. Rahimlere olanı, nutfeden mâlum bir ölçü ile yaratılmış olan ile yaratılmamış olanı ancak Allah Teâlâ bilir, bir de Allah'ın kendilerine bilgi verdiği, rahîmlerden mesul olan melekler bilir.

[O'nun katında her şey bir ölçüye göredir.]: Bütün her iş O'nun elindedir, bununla beraber eğer ihtiyaçlar, arzular, irade ve maksatlar ortadan kalkacak olsaydı hikmet ortadan kalkar, karanlık üst üste binler, nurlar söner, perdeler yırtılır, sırlar saçılır ve O'nun katında ölçü ile olan her bir şey zail olurdu. Böylece ibret kalmazdı. Oysa bunlar mevcut olduğu için hüküm ölçü ile olmaya devam eder. Nihayetinde O'nun katında her şey bir ölçüye göredir.

عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْكَبِيرُ الْمُتَعَالِ (٩)

9. O, görüleni de görülmeyeni de bilir; çok büyüktür, yücedir.

el-Kebîrü'l-Müteâl, yani hiçbir sınırla sınırlanmayan, kölenin de efendinin de bilemediği zât. Ulûhiyet idrak edilemeyecek kadar münezzehtir, makamında ona ortak koşulamaz. O, kendisinin sıfatları ile başkasının nitelenmesinden büyüktür, zâtı itibariyle büyüktür. Yeryüzünde yücelik taslayan ve hakkı olmayan bir şeyi iddia eden kimselere karşı da *el-Müteâl*'dir, yücedir.

سَوَاءٌ مِنْكُمْ مَنْ اَسَرَّ الْقَوْلَ وَمَنْ جَهَرَ بِهٖ وَمَنْ هُوَ مُسْتَخْفٍ بِالَّيْلِ وَسَارِبٌ بِالنَّهَارِ (١٠)
لَهُ مُعَقِّبَاتٌ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهٖ يَحْفَظُونَهُ مِنْ اَمْرِ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتّٰى
يُغَيِّرُوا مَا بِاَنْفُسِهِمْ وَاِذَا اَرَادَ اللّٰهُ بِقَوْمٍ سُوءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُ وَمَا لَهُمْ مِنْ دُونِهٖ مِنْ وَالٍ (١١)

10. Sizden, sözü gizleyenle onu açığa vuran, geceleyin gizlenenle gündüzün yürüyen (O'nun ilminde) eşittir. 11. Ardında ve önünde insanoğlunu takip edenler vardır; Allah'ın emriyle onu gözetirler. Bir millet kendini bozmadıkça Allah onların durumunu değiştirmez. Allah bir milletin fenalığını dileyince artık onun önüne geçilmez. Onlar için Allah'tan başka hami de bulunmaz.

Bu takip edenler emre âmâde melekler olup kulun fiiline göre onunla birlikte olurlar. Ona tâbidirler ve onu Allah'ın muhafazasını emrettiği hususlarda muhafaza ederler. Böylece o kul masum ve mahfuz olur. Yine onlar o kulu, başına gelecek şeyden koruyup o şeyi defedebilirler de. Mesela zina eden kimseyi zina esnasında korurlar. İman ondan çıkar ve üzerinde gölge gibi olur, onu Allah'ın emri ile başına gelen bu şeyden korurlar. Bu takipçiler kulu her tasarrufunda takip ederler. Kulun tasarrufları bu durumda kula aittir, kulu bir tasarruftan alıkoyacak olsalar bile, o zaman da kul alıkonulduğu işten uzaklaşarak tasarrufta bulunmuş olur. Melek onu bundan iki nedenle alıkoyamaz. İlki, Hak Teâlâ'nın o kulun kendi sözünü işitecek kulağını ve kendisini müşahede edecek gözünü almış olması, ikincisi ise o kul herhangi bir tasarrufta bulunurken ona vekil tayin edilen muhafız meleğin Hakk'ın onun yanında olduğunu müşahede etmesidir.

[Bir millet kendini bozmadıkça Allah onların durumunu değiştirmez.]: Bu, çevirme, döndürme münasebetinden dolayı böyledir; kullar kendilerini dönüştürerek hallerinin dönüşmesini talep ederler. Lisan-ı hal sözden daha kuvvetlidir. Nitekim yağmur duasında kılınan namazda elbisenin çevrilmesi ile de bu âyete işaret edilir, yani kulların kuraklıktan bolluğa çıkması şeklindeki hal dönüşümüne işaret vardır. Zira kent halkının yağmur duasına çıkarkenki halleri azgınlık, nankörlük ve şımarıklık halinden tövbe; muhtaçlık, fakirlik ve miskinlik haline dönüştür. Böylece onlar kendi dönüşümleri ile, hallerinin dönüşmesini isterler. Bu fiil ile şöyle demiş olurlar: "Rabbimiz, bizler senin yoluna döndük, sana muhalefet halimizden vazgeçip rücû ettik. Nimetlerden bolca faydalanmamız ve rahatlık içerisinde o verimlilik zamanlarını geçirmemiz, başımıza bu kıtlık ve kuraklığın gelmesini gerektirdi, şimdi senin kereminden niyazımız, bizim şu fakr, zillet ve meskenet halimizin bize bolluğu getirmesini sağlamandır."

[Allah bir milletin fenalığını dileyince artık onun önüne geçilmez. Onlar için Allah'tan başka hami de bulunmaz.]: Buradaki *vâl* (hami) kelimesi, işleri üstlenen anlamındadır. Bir kimsenin işlerini bir başkası üstlendiği zaman ona vâli ya da imam denmez; vâli ya da imam, velâyet işi için belirlenip tayin edilmiş olandır. Bu kimsenin *vâlî* diye isimlendirilmesinin nedeni ise, velâyetle ilgili hiçbir şeyi ihmal etmeksizin işi üstlenmiş olması nedeniyledir. Eğer böyle yapmazsa ona vâli denmez. Vâli, ancak hayır işlerini üstlenene denir. Vâlinin böyle olması kaçınılmazdır, çünkü o daima var edendir. Oher daim ihsan, nimet verir; temizlemek için had cezalarını uygular. Temizlemek ise hayırdır. Ama hakikatte vâli Allah Teâlâ'dır.

هُوَ الَّذٖى يُرٖيكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا وَيُنْشِئُ السَّحَابَ الثِّقَالَ (١٢) وَيُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهٖ
وَالْمَلٰٓئِكَةُ مِنْ خٖيفَتِهٖ وَيُرْسِلُ الصَّوَاعِقَ فَيُصٖيبُ بِهَا مَنْ يَشَٓاءُ وَهُمْ يُجَادِلُونَ فِى اللّٰهِ
وَهُوَ شَدٖيدُ الْمِحَالِ (١٣)

12. Korku ve ümide düşürmek için size şimşeği gösteren, yağmurla yüklü bulutları meydana getiren O'dur. 13. O'nu, gök gürlemesi hamd ile, melekler de korkularından tesbih ederler. Onlar pek kuvvetli olan Allah hakkında çekişirken, O, yıldırımları gönderir de onlarla dilediğini çarpar.

Bizler nasıl sudan yaratılmış isek *Ra'd* (gök gürlemesi) isimli melek de havadan yaratılmıştır. Bizim gök gürlemesi adını verdiğimiz ses işte bu meleğin sesidir. O meleği o esnada Allah var eder. Onun kendisi sesinin aynıdır.

[Onlar pek kuvvetli olan Allah hakkında çekişirken]: Buradaki *el-mihâl* kelimesi, şiddet ve kuvvet mânasına gelir.

لَهُ دَعْوَةُ الْحَقِّ وَالَّذٖينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهٖ لَا يَسْتَجٖيبُونَ لَهُمْ بِشَیْءٍ اِلَّا كَبَاسِطِ كَفَّيْهِ اِلَى
الْمَٓاءِ لِيَبْلُغَ فَاهُ وَمَا هُوَ بِبَالِغِهٖ وَمَا دُعَٓاءُ الْكَافِرٖينَ اِلَّا فٖى ضَلَالٍ (١٤) وَلِلّٰهِ يَسْجُدُ مَنْ
فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَظِلَالُهُمْ بِالْغُدُوِّ وَالْاٰصَالِ (١٥)

14. Gerçek dua ve ibadet ancak O'nadır. O'ndan başka çağırdıkları putlar kendilerine hiçbir cevap vermez. Durumları, suyun ağzına gelmesi için avuçlarını ona açmış bekleyen adamın durumu gibidir. Hiçbir zaman suya kavuşamaz. İşte kâfirlerin yalvarışı da böyle, boşunadır. 15. Yerde ve göklerdeki kimseler de, gölgeleri de sabah akşam, ister istemez Allah'a secde ederler.

Secde, her secde edenin, bir *fer'*i (dalı) olduğundan habersiz kaldığı *asl*ını (kökünü) müşahededir. Secde eden, *fer'* olması nedeniyle aslından perdelendiğinde, kendisine "Habersiz kaldığın, sana gayb olan şeyi ara; o senin kendisinden meydana geldiğin asıldır." denir. Cisim aslı olan toprağa, ruh kendisinden meydana geldiği Küllî Ruh'a, sır ise sayesinde bu mertebeye ulaştığı rabbine secde eder. Bütün asıllar (kökler) gaybdır. Görmez misin ki o asıllar ağaçta zuhur eder ama kökleri gizlidir, aynı şekilde Hak da eşyanın varlığının aslıdır, ama eşya için gaybdır.

Secde, aşağısında bulunan halkın hükümdarlarını selamlamasıdır. Hükümdar yücelik ve azamet sahibidir. Aşağıdaki bir insan huzuruna girdiğin-

de, hükümdara secde eder. Başka bir ifadeyle, secde eden şöyle der: "Bizim senin karşındaki konumumuz, yükseğe göre aşağı gibidir." Onlar, hükümdara, konumu ve mertebesi yönünden bakarlar. Secde eden kimse alçalmış demektir. Alçalmak ise ancak yüksekten alçalmak şeklinde olur. Allah'tan başka varlıklar için "yükseklik" (yücelik), asıl halinden çıkmak demektir; bu yüzden ona, "secde et", yani "vehim ile sahip olduğun, sahip olduğunu vehmettiğin yükseklikten alçal, aslına bak ve hakikatini bil, çünkü sen kendisinden çıkmış olduğun aslın senden gayb olmadan yücelmedin. Kim aslını bilirse kendisini, yani nefsini bilir, kim de nefsini bilirse rabbini bilir. Rabbini bilen kimse ise başını kaldırmaz." denir. Secde ilâhın lâyık olduğu yücelik ve üstünlük vasıflarını O'ndan başkasına atfetmemenin, yani O'nu tanıma ve tenzih etmenin yakınlığıdır. Bu yüzden Hak Teâlâ [Gök Allah'a secde eder.] buyurmuştur ki onlar ulvî âlemde olanlardır. Hazreti Peygamber aleyhisselâm da "Gök alçaldı, boyun eğdi, alçalış boyun eğmek onun üzerine haktır, onda bir karış dahi yer yoktur ki üzerinde Allah'a secde eden bir melek bulunmasın."[2] buyurmuştur. Yine âyetin devamında [Yer de O'na secde eder.] buyrulmuştur ki "yer" ifadesinden maksat, "yerde olanlar"dır, bunlar da aşağı âlem, yani unsurlardan neşet etmiş olan bedenler âlemidir.

[İster istemez]: Buradaki [*kerhen* (istemeyerek da olsa)] ifadesinin kapsamına münafıklar da dâhildir. Çünkü onlar, Müslümanlar kılıç ile kendilerine galip geldiği için kerhen iman ve secde etmişlerdir.

[Gölgeleri de]:

Gölgeler ifadesi hakkındaki birinci vecih

Hak Teâlâ'nın vücuda getirmiş olduğu mümkün varlıklar, mümkün berzahında bulunan a'yânlara aittir, yani imkân makamı cisimler için gölgeler konumundadır, hatta hakiki gölgelerdir. Nitekim Hak Teâlâ bunların a'yânları ile birlikte secde ettiklerini ifade buyurmuş, onları böyle nitelemiştir. Bu a'yânlar vücud bulmalarından önce de Hak Teâlâ'ya secde eder vaziyettedirler, onların gölgeleri vücud bulunca, a'yânları ile birlikte Allah'a secde eder vaziyette vücud bulmuşlardır. Şahısların gölgeleri onların şekilleridir, misalidir. Onlar (gölgeler) şahıslarının secde etmesi ile secde ederler. Secde de ancak müşahede ve mârifet ile birlikte olur.

---

2. Tirmizî, Zühd, 9.

İkinci vecih

Âlemin sırlarından biri, sonradan meydana gelen her bir şeyin, her hal üzere Allah'a kulluk etmek, kulluğu ikame etmek maksadıyla Allah'a secde eden bir gölgesinin bulunmasıdır. Sonradan olan şey ister itaatkâr olsun ister isyankâr, fark etmez. Eğer bu şey muvafakat ehli ise gölgesi ile eşit konumdadır, eğer muhalefet ehli ise o zaman Allah'a itaat konusunda gölgesi onun yerini alır. Gölgeler daima mânevî ve fiziksel olarak kendilerinden çıktıkları suretlere tâbidirler. Hissî varlık yeterli değildir, mânevî suretin mânevî gölgesi kadar kuvvetli değildir, çünkü hissi varlık kayıtlı bir ışığı alır, zira his kayıtlıdır, dardır, geniş değildir.

Üçüncü vecih

Ruhların gölgeleri bedenlerdir. Bedenler ruhların gölgeleridir, çünkü bedenler ancak ruhların kendilerini zâtî olarak hareket ettirmesi ile hareket ederler.

Allah gölgeleri şahıslardan ışıklar vasıtasıyla çıkartır. Bu durum sınırlı inanç ışıkları hakkında verilmiş misaldir. Her inanç sahibi kendi deliliyle sınırlıdır. Allah senden O'nun karşısında bir gölge gibi olmanı irade etmiştir. Senin gölgen icra ettiğin işlerde sana itiraz etmez, sen de Allah'ın senin hakkındaki tasarruflarını teslimiyet ve kabulle karşılamalısın. Bu benzetmeyle Allah senin hareketinin O'nun seni hareket ettirmesinden kaynaklandığına dikkatini çekmiştir ki senin sükûnun da öyledir. Gölge hiçbir kişiyi hareket ettiremeyeceği gibi sen de Allah'ın karşısında öyle olmalısın. Gerçek gördüğün gibidir, sana tesir eden Allah'tır. Bu sebeple gölgeler kendisinden çıktıkları şeyi -şahısları- müşahede etmiş olmalarından dolayı secde etmiştir. Şahsın gölgesi ise ışık kendisini yok etmesin diye, kendisinden çıkan nurdan aslıyla gizlenir. Ancak onun aslının varlığıyla kalıcılığı olabilir. Aynı şekilde âlemin bekası da ancak Allah vasıtasıyla mümkündür. Bu sebeple Hak Teâlâ âyette sözünü ettiği varlıkların "isteyerek" secde ettiklerini haber vermiştir. Çünkü onlar ruhlarını ve onların makamlarını bilirler. Bu yüzden melekler ilim mertebesine secde etmişlerdir, onların secdesi "Bizim senin öğrettiğinden gayrı bilgimiz yoktur." (Bakara, 2/32) şeklindeki ifadeleridir. Yine âyette sözü edilen varlıkların zâtları ve a'yânları itibariyle kerhen secde ettiklerini bildirmiştir. Bu varlıklardaki kerhen secde, zâtları açısından ruhlarda, hemcinslerine önderlikleri açısından beden-

lerindedir. Bu secde haber verme secdesi olduğu için kulun Allah'ın verdiği haberi tasdik etmesi gerekir. Çünkü kul bedeni ile yeryüzü halkından olduğu gibi aklıyla gökyüzü halkındandır. Bu yüzden de rabbine hem isteyerek hem de kerhen secde eder. Zâtı itibariyle secde halinde olsa da bunu bilmez, ama ibadet maksadıyla secde eder. Onu asıl kurtaracak olan da budur.

Hak Teâlâ âyette [sabah akşam] kaydını da zikretmiştir, çünkü bu vakitlerde gölgeler uzar. Böylece onların uzaması secde olarak ifade edilmiştir. Onlar sabahleyin kendilerinden doğmuş oldukları asıllarına dönerek kısalırlar, akşama doğru ise uzarlar. Bunlar namaz kılmanın yasak olduğu vakitlerdir, bu yüzden bu vakitlerde secdenin hükmü nâfile hükmünden çıkarılmış, farz hükmüne ya da kaza hükmüne dâhil edilmiştir. Bu yüzden bu âyeti okuyan kimsenin secde etmesi gerekir, böylece rabbinin haberini tasdik eden kimse konumundan karşılık alır. Bu tahkik ile tasdik etme secdesidir.

Nükte

Gölgeler sahip oldukları kendini beğenme duygusu nedeniyle güneşe secdeden ve boyun eğmekten imtina etmiş, güneş ise bu vakitlerde onları döndürmüş, gölgeler de göklerin ve yerin melekutûnu elinde tutan Hakk'ın karşısında secde etmek üzere uzamışlardır. Göklerin ve yerin melekûtunu elinde tutan, temkin ehlinden olduklarını (güçlü ve imkân sahibi olduklarını) ileri sürenlerin secde ettiği, sağlam ve derin akıl sahibi olduğunu iddia edenlerin ibadet ettikleri Hak'tır. Nitekim şahısların gölgelerinin kendilerine tâbi oluşunu görmez misin? Ne kadar da güzel ve mükemmel bir şekilde tâbi olurlar. Hak Teâlâ gölgelerin kendisine sabah akşam secde ettiğini haber vermiştir. Peki, senin bilgine göre bu sıfata en lâyık olan kimdir? Sen misin, yoksa cansız olduğunu iddia ettiğin gölge mi? Heyhat ki ne heyhat! Sen boş işlerle meşgulsün.

قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ قُلِ اللّٰهُ قُلْ اَفَاتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِه۪ٓ اَوْلِيَٓاءَ لَا يَمْلِكُونَ
لِاَنْفُسِهِمْ نَفْعًا وَلَا ضَرًّاۜ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْاَعْمٰى وَالْبَص۪يرُۙ اَمْ هَلْ تَسْتَوِي الظُّلُمَاتُ
وَالنُّورُۚ اَمْ جَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَٓاءَ خَلَقُوا كَخَلْقِه۪ فَتَشَابَهَ الْخَلْقُ عَلَيْهِمْۜ قُلِ اللّٰهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ
وَهُوَ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ (١٦)

16. De ki: "Göklerin ve yerin rabbi kimdir?" "Allah'tır." de. "Onu bırakıp, kendilerine bir fayda ve zararı olmayan dostlar mı edindiniz?" de. "Kör ile gören bir olur mu? Veya karanlıkla aydınlık bir midir?" de. Yoksa Allah'a, Allah gibi yaratması olan ortaklar buldular da yaratmaları birbirine mi benzettiler? De ki: "Her şeyi yaratan Allah'tır. O, her şeye üstün gelen tek Tanrı'dır."

Nasıl ki karanlıklarla aydınlık eşit değilse aynı şekilde kör olan ve anlamayan, bilmeyen kimse de gören, anlayan ve bilen kimse ile bir değildir.

[Yoksa Allah'a, Allah gibi yaratması olan ortaklar buldular da yaratmaları birbirine mi benzettiler? De ki: "Her şeyi yaratan Allah'tır."]: Varlıkta Allah'tan gayrı bir şey yoktur, bizler her ne kadar var olsak da varlığımız ancak Allah ile mümkündür. Varlığı başkasıyla mümkün olan varlık, yok hükmündedir, çünkü âlem, zâtı itibariyle yok/adem hükmündedir. Varlığı ancak varlık kabul eder olması itibariyle giyinir, bu da onun mümkün olmasından ve onun varlığını yokluğuna tercih ve tahsis eden Hak Teâlâ'nın kudretinden kaynaklanır. Eğer mümkün varlık varlığı kabul edebilir olma özelliğini kaybedecek olsa artık o "muhâl" (imkânsız) olur ve varlığı kabul edemez. Muhâl ve mümkün varlıkların her ikisi de, yokluktan varlığa geçişin Allah tarafından tercih edilmesinden önce ortak durumdadır. Yine mümkün varlık varlığı kabul edebilir olmakla birlikte, eğer Hak Teâlâ'nın kudreti olmasaydı o zaman o mümkün varlık yokluktan varlığa geçemezdi, yok/madum olan a'yânların varlık olarak zuhur etmeleri ancak onların kâbil (varlığa gelebilir) olmaları nedeniyledir. Hakikatine muttali olursan nefsinin âciz, ölü, zayıf, yok bir kul olduğunu, varlığının olmadığını görürsün. Önce Hak ismi sana varlığı giydirir, böylece nefsine dair bir varlık olarak zuhur eder ve mevcut olması bakımından mevcudun kabul edebileceği şeyleri kabul edersin, sonra Hak Teâlâ'nin sana ilâhî isimlerden giydirdiklerini kabul edersin, işte o zaman *Hayy* (canlı), *Kadir* (kudret sahibi), *Alîm* (bilen), *Mürîd* (irade sahibi), *Semî'* (işiten), *Basîr* (gören), *Mütekellim* (konuşan), *Şekûr* (şükreden), *Rahîm* (merhametli), *Hâlık* (yaratıcı), *Musavvir* (suret verici) ve diğer bütün isimlerle nitelenirsin. Bu sıfatlara sahip olmakla beraber insan yine de kul olması açısından insan olmaktan çıkmaz.

[O, her şeye üstün gelen tek Tanrı'dır.]: *el-Vâhid* (tek), ulûhiyeti itibariyle tektir, O'ndan başka ilâh yoktur. *el-Kahhâr*, yani cehalet nedeniyle kendisine karşı gelen ve tövbe etmeyen kullarına karşı gâliptir, kahredicidir.

اَنْزَلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَسَالَتْ اَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَابِيًاۜ وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ
فِي النَّارِ ابْتِغَٓاءَ حِلْيَةٍ اَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ مِثْلُهُۜ كَذٰلِكَ يَضْرِبُ اللّٰهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَۜ فَاَمَّا الزَّبَدُ
فَيَذْهَبُ جُفَٓاءًۚ وَاَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْاَرْضِۜ كَذٰلِكَ يَضْرِبُ اللّٰهُ الْاَمْثَالَۜ (١٧)

17. Allah gökten su indirir, dereler onunla dolar taşar. Sel, üste çıkan köpüğü alır götürür. Süslenmek veya faydalanmak için ateşte erittiklerinizin üzerinde de buna benzer bir köpük vardır. Allah, hak ve batıl için şöyle misal verir: Köpük uçup gider, insanlara fayda veren ise yerde kalır. Allah bunun gibi daha nice misaller verir.

[Köpük uçup gider.]: Allah onu batıla örnek vermiştir. Benzer şekilde "Batıl yok olup gitti." (İsrâ, 17/81) buyurmuştur.

[Fayda veren ise yerde kalır.]: Allah bunu da Hakk'a misal olarak vermiştir.

[Allah bunun gibi daha nice misaller verir.]: Misallerin tamamı bizatihi kendileri için söylenen şeyler değil, ibret için söylenen şeylerdir, maksat onlardan örnek olarak verilen şeyi anlamaktır. Hak Teâlâ bu misali kalpleri anlatmak için vermiş, kalpleri derelere benzetmiştir. Derelerden su ölçüsü ile iner. Böylece misal olmadan soyut mânaları anlamayan kimselerin meseleyi anlamaları kolaylaştırılmıştır. Âlemin tümü, misal olduğunu bilen ve ona bir delil gözüyle bakan kimse için misaldir ki bizlere de bu misal üzerinde nazar etmemiz emredilmiştir.

İşaret

Dere konuşmanın ve münacatın mahallidir, nitekim Mûsâ aleyhisselâm Allah ile vadide konuşmuştur. Derelerden akan şey ise Musevî kutsal ilâhî bilgilere işarettir. Vadi, mârifetlerin kul olmaları itibariyle kulların kalplerine aktığı yerdir.

لِلَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمُ الْحُسْنٰىۜ وَالَّذِينَ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُ لَوْ اَنَّ لَهُمْ مَا فِي الْاَرْضِ
جَمِيعًا وَمِثْلَهُ مَعَهُ لَافْتَدَوْا بِهٖۜ اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ سُٓوءُ الْحِسَابِۙ وَمَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُۜ وَبِئْسَ الْمِهَادُ
(١٨) اَفَمَنْ يَعْلَمُ اَنَّمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ كَمَنْ هُوَ اَعْمٰىۜ اِنَّمَا يَتَذَكَّرُ اُو۬لُوا
الْاَلْبَابِۙ (١٩) اَلَّذِينَ يُوفُونَ بِعَهْدِ اللّٰهِ وَلَا يَنْقُضُونَ الْمِيثَاقَۙ (٢٠)

18. Rablerinin çağrısına gelenlere en güzel karşılık vardır. O'nun çağrısına uymayanlar ise, yeryüzünde olan her şey ve daha bir katı onların olsa, kurtulmak için fidye verirlerdi. İşte hesapları kötü olanlar bunlardır. Varacakları yer cehennemdir, ne kötü konaktır! 19. Sana rabbinden indirilenin gerçek olduğunu bilen kimse, onu bilmeyen köre benzer mi? Ancak akıl sahipleri ibret alırlar. 20. Onlar, Allah'ın ahdini yerine getirirler, anlaşmayı bozmazlar.

Bunlar ahitleştikleri zaman ihanet etmeyen, Allah'la olan ahitlerini ne olursa olsun bozmayanlardır; az ya da çok kazanç veya günaha düşüren zâhir bir ruhsat uğruna ahde vefasızlık etmezler. Ahitlerine vefa gösterirler, en üst makamda ve en kâmil şekilde ahdi yerine getirirler. Zira nefis bir kez ahde vefasızlığa alışır ve onu meşru/helâl görmeye başlarsa bir daha asla ahde vefa göstermez. Rum kralı Ebû Süfyan'a Hazreti Peygamber aleyhisselâm hakkında sorular sorarken, "Hiç aldatır mı?"[3] diye sormuştur. Vefa, Allah ehli kimselerin hususiyetlerindendir. Her kim Allah'ın emrettiği mükellefiyetleri tastamam yerine getirir ve bunu her halinde çokça yaparsa o kimse vefa sahibidir.

وَالَّذِينَ يَصِلُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ وَيَخَافُونَ سُوءَ الْحِسَابِ (٢١)

21. Onlar, Allah'ın birleştirilmesini emrettiği şeyi birleştirirler; rablerinden korkarlar; kötü hesaptan ürkerler.

[Onlar, Allah'ın birleştirilmesini emrettiği şeyi birleştirirler]: Yani sıla-i rahim yaparlar ve müminlerle mümkün mertebe selamlaşır ve onlara iyilikte bulunurlar, affedebilecekleri davranışları cezalandırmazlar. Allah'ın yarattığı hiçbir şeyle irtibatı kesmezler, sadece Allah'ın irtibatı kesmeyi emrettiği şeylerle irtibatlarını keserler. Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Sıla-ı rahim Rahmân'dan bir daldır."[4] buyurmuştur, yani bu kelime Rahmân isminden gelir, kim onu birleştirirse Allah da onu ulaştırır, kim onu keserse Allah da onu keser, bırakır. Onun bu bağı koparması, Allah'ın onu bırakmasıdır. Yine rivayette, "Birbirinize haset etmeyin, birbirinize sırt dönmeyin, birbirinizle irtibatı kesmeyin. Ey Allah'ın kulları, kardeş olun!"[5] buyrulmaktadır. Böylece müminlerin birbirleri ile irtibatı kesmeleri yasaklanmıştır. Allah'ın birleştirilmesini emrettiği şeyi birleştirenlerin bu davranışları onların Allah'a vuslatlarının ta kendisidir, bu yüzden Allah onları övmüştür.

---

3. Buhârî, Tefsir, 61; Müslim, Cihad, 74.
4. Tirmizî, Birr, 16; benzer bir rivayet için bkz: Buhârî, Edeb, 13.
5. Buhârî, Edeb, 57, 58.

وَالَّذِينَ صَبَرُوا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً
وَيَدْرَؤُنَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ اُولٰئِكَ لَهُمْ عُقْبَى الدَّارِ (٢٢)

22. Yine onlar, rablerinin rızasını isteyerek sabreden, namazı dosdoğru kılan, kendilerine verdiğimiz rızıklardan gizli ve açık olarak (Allah yolunda) harcayan ve kötülüğü iyilikle savan kimselerdir. İşte onlar var ya, dünya yurdunun (güzel) sonu sadece onlarındır.

Sabır ve rızaya dair şu beyitler bize aittir:

Feryat edip harekete geçmek	Kaderin hükmüne öfkedir
Hükmümüzle sükûn bulalar	Sabır ehli azîzlerdir
Onlar bize ait, biz de onlara	Beşerden murat işte onlardır
Sakın bizden gayrısına yaslanma	Sabret, sabredenlerle yaşa
Ben herkese teslim ederim,	Hakikati bilenlere; ibret al!
Cereyan eden bütün her şeyden,	Tuzak ve zarar kabilinden,
Hareket edenlere söyle	Hükmümüzden kaçıp da: Kaçış nereye?
Hükmümüzden başka ne var ki	İster ikamette olsun ister seferde
Oturmakla kazançlı ol ve rahat et	Böylece zafer ehlinden ol
Allah Ğâib değil	Nazar edene olur kefil.

جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا وَمَنْ صَلَحَ مِنْ اٰبَائِهِمْ وَاَزْوَاجِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ وَالْمَلٰئِكَةُ يَدْخُلُونَ
عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بَابٍ (٢٣)

23. Adn cennetleridir; oraya babalarından, eşlerinden ve çocuklarından sâlih olanlarla beraber girecekler, melekler de her kapıdan onların yanına varacaklardır.

Sekiz cennetin en üstünü *Adn* cennetidir. Orası cennetin zirvesi ve kalesidir, Melîk'in ve hassâsının makamıdır, avam oraya sadece ziyaret kabilinden girebilir. Orada insanların Hak Teâlâ'yı görmek için toplanacakları yer vardır. Burası cennetlerin en üstteki yeridir. Cennette burası, kralın evi konumundadır. Etrafında sekiz sur bulunur, her iki sur arasında bir cennet vardır. *Adn* cennetinin ardından *Firdevs* cenneti gelir, orası *Adn* cennetinden sonra en vasat ve üstün cennettir. Sonra *Huld* cenneti, sonra *Naîm* cenneti, sonra *Me'vâ* cenneti, sonra *Dar'üs-Selâm* cenneti, sonra da *Dâru'l-mükām* cenneti gelir. *Vesîle* ise *Adn* cennetinde Hazreti Peygamber aleyhisselâma ait olan en üstün derecedir.

سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِ (٢٤)

24. (Melekler:) Sabrettiğinize karşılık size selam olsun! Dünya yurdunun sonu (cennet) ne güzeldir! (derler).

Burada zikredilen kimseler, beşer içerisinde belalara maruz kalıp sabreden kimselerdir. Nimet sahibi olup da şükreden kimselerin yanına giren meleklerden ise söz edilmemiştir. Oysa meleklerin onlara her yandan gelmeleri gerekir. Allah'ın dünyada kullarına bahşettiği nimetlerin imtihandan ârî olmadığını, bunlara karşı şükür mükellefiyetinin bulunduğunu ve bunun en büyük imtihan olduğunu bilirler. Zira insanı Allah'tan perdeleme konusunda nimetler belalardan daha şiddetli etkiye sahiptir. Buna göre âyette meleklerden nakledilen [Sabrettiğinize karşılık size selam olsun! Dünya yurdunun sonu (cennet) ne güzeldir.] şeklindeki söze, nimet ehli olup da ona karşı şükreden kimseler de dâhildir, onlar da bu söze muhataptır. Yani "Sizler nimetler diyarında hak talep etmediniz, şükrü nankörlükle karıştırmadınız." denir. Bu nedenle meleklerin şükür ehli olan kimselerle diyaloğuna yer verilmemiştir. Onlar da Hak Teâlâ'nın vermiş olduğu bilgi ile yetinmişlerdir ki doğru olan da budur. Çünkü bu dünya bunu gerektirir. Dünya diyarında olup da gerek nimetle gerek bela ile imtihan edilen herkesin buna sabırla karşılık vermesi gerekir. Sabır şükürden daha umumidir. Bela ise bu dünya diyarında nimetten daha umumidir.

وَالَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا اَمَرَ اللّٰهُ بِهِ اَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ
فِى الْاَرْضِ اُولٰٓئِكَ لَهُمُ اللَّعْنَةُ وَلَهُمْ سُوءُ الدَّارِ (٢٥) اَللّٰهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ
وَفَرِحُوا بِالْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا فِى الْاٰخِرَةِ اِلَّا مَتَاعٌ (٢٦)

25. Pekiştirdikten sonra Allah'ın ahdini bozanlar, Allah'ın bitiştirilmesini emrettiğini ayıranlar ve yeryüzünde bozgunculuk yapanlar; işte ilâhî rahmetten mahrumiyet (lânet) onlaradır. Yurtların en kötüsü de onlarındır. 26. Allah, dilediği kimseye rızkı genişletir, daraltır. Onlar ise dünya hayatı ile sevindiler. Hâlbuki dünya hayatı âhiretin yanında sadece bir geçimlikten ibarettir.

Rızkın genişletilmesi, hale ve genişletilen mahalle göre farklılık arz eder. Dünya mahallinde Allah kullarına rızkı genişletecek olsa onlar yeryüzünden azgınlık yaparlar, bu yüzden dilediği bir ölçü ile indirir. Cennette ise mutlak

olarak genişletir, çünkü cennet aşırılık yeri değildir. Zira orada Allah cennetliklerin kalplerinden kini söküp almıştır.

وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ إِنَّ اللَّهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي إِلَيْهِ
مَنْ أَنَابَ (٢٧) الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ (٢٨)

27. İnkâr edenler, "Rabbinden ona bir mûcize indirilmeli değil miydi?" derler. De ki: "Doğrusu Allah dileyeni saptırır ve kendisine yöneleni doğru yola eriştirir." 28. Onlar inanmışlardır, kalpleri Allah'ı anmakla huzura kavuşmuştur. Dikkat edin, kalpler ancak Allah'ı anmakla huzura kavuşur.

Birinci vecih

[Onlar inanmışlar, kalpleri Allah'ı anmakla huzura kavuşmuştur.]: Nitekim Allah Teâlâ kalplerin Allah'ın zikri ile mutmain olacağını zikretmiştir. Eğer kalp iman etmiş ise, nefes alıp verdikçe onunla döner ve ondan sükûn bulur, tek bir hal üzere sebatın doğru olmadığını bilir. Zira O, nerede olursa olsun her gün bir iştedir. İş, en başından beri bir halden diğerine geçiş şeklindedir. Kalbin de gören gözü vardır. Bir şeyi gören kimse onu bilir, bildiği zaman da onda sükûn bulur. Daima dönüp durmayı görür, onunla mutmain olur ve sükûn bulur. Her nefeste rabbinin kalbindeki eserlerine nazar eder, orada ikame ettiklerine, oradan çıkardıklarına, ona verdiklerine ve onun orada ikame ettiklerine bakar. Bu makamın sahibi olan kimse her nefeste daima yeni bir ilim içredir.

İkinci vecih

Kur'ân Allah'ın zikridir, mutmainlik ise Kur'ân'ın müminlerin kalplerine indirdiği bir sekinettir. İsrailoğullarının mûcizeleri açık idi, bizim mûcizelerimiz ise kalplerimizdedir. Zira Allah Teâlâ İsrailoğullarına inen Tâlut'un mûcizesi konusunda "Peygamberleri onlara, 'Onun hükümdarlığının alâmeti, *Tâbut*'un size gelmesidir. Meleklerin taşıdığı o *Tâbut*'un içinde rabbinizden size bir ferahlık ve sükûnet, Mûsâ ve Hârûn hanedanlarının bıraktıklarından bir kalıntı vardır. Eğer inanmış kimseler iseniz sizin için bunda şüphesiz bir alâmet vardır.' dedi." (Bakara, 2/248) buyurmuştur. Yani sekînet bu

ümmetin dışındaki ümmetlerde görünür idi, bizde ise gaybdır. Bu ve benzeri hususiyetlerle ümmet-i Muhammed, insanlar içerisinden çıkarılmış en hayırlı ümmet olmuştur. Çünkü bu ümmetin alâmeti kalplerindedir. Muhammedî vârisin Azîz ve Celîl olan rabbinin kelâmını okurkenki makamı, okuduğundan keşfettiği ve anlamından anladığı şeylerde sükûn bulmasıdır. O okurken okuduklarını düşünür, böylece nefsine muttali olur. Allah ona kelâmının nazmında *Rûhu'l-Kuds*'ün teyidini işittirir. Kur'ân okuyup da okuduğunda sadakatle sükûn bulan, zâhir bir suret ve bâtın bir hikmetle sekinete ulaşan kimse gerçek okuyucudur ve sekînet sahibidir. Ama kişi okuduğu zaman zâhirde sükûn buluyor, fakat bâtınında bulamıyorsa -bâtındaki sükûn okunan âyetlerin varlığa sirayet eden mânasının anlaşılması ve sadece zâhirin delâlet ettiği anlam ile yetinilmemesi demektir- o zaman o kimse sekînet sahibi olmadığı gibi Muhammedî vâris de değildir. Eğer ümmet-i Muhammed'den ise ve Kur'ân okuduğu zaman bâtını sükûn bulduğu halde zâhiri sükûn bulmuyor, yani şeriatın zâhirini aşıyorsa o kimse ne Muhammedî vâristir ne de mümindir. O, insanlar içerisinde Allah'tan en uzak olanıdır. Onu kendisinden uzaklaştıracak ve defedecek olan ilk kişi *Rûhu'l-Kuds* olacaktır. Onun hakkında Hazreti Muhammed aleyhisselâm kıyamet günü rabbinin huzurunda, "Yazıklar olsun, yazıklar olsun."[6] diyecektir. İşte o zaman Allah ona yardım etmeyecek ve onu mesut kılmayacaktır.

اَلَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ طُوبٰى لَهُمْ وَحُسْنُ مَاٰبٍ (٢٩)

29. İman edip salih ameller yapanlara ne mutlu (onlara tûbâ vardır)! Varılacak güzel yurt da onlar içindir.

Tûbâ ağacı Allah Teâlâ'nın Adn cennetinde kendi eliyle diktiği ve dallarını Adn cennetinin surlarını aşıp diğer cennetlere uzanacak kadar uzattığı bir ağaçtır. Onun çiçeklerinden hulleler meydana gelir ki bunlar cennetliklerin elbise ve süsleridir. Onların güzellikleri diğer cennetlerin ağaçlarının çiçeklerinin ve yapraklarının taşıdıklarına göre daha güzeldir. Çünkü tûbâ ağacının, Allah'ın eliyle dikilmiş olmasından kaynaklanan ilave bir üstünlüğü vardır. Cennetliklerin elbiseleri dokuma kumaş değildir, tıpkı dünya hayatında meyveler çiçeklerden ve benzeri şeylerden meydana geldiği gibi onların elbiselerinden cennet meyveleri meydana gelir. Rivayeti itibarıyla hasen, keşif yoluyla sahih olan bir rivayette şöyle denir: Hazreti Peygamber aleyhisselâm insanlara hutbe okurken içeri bir adam girmiş ve şöyle demiş: "Ey Allah'ın

6. Buhârî, Rikak, 53; Müslim, Fedâil, 26.

peygamberi!" Başka bir rivayette orada bulunanlardan biri kalkarak -ki kuşku bendendir- şöyle demiş: "Ey Allah'ın peygamberi! Cennetliklerin elbiseleri yaratılacak mıdır, yoksa bir kumaştan mı dokunmuştur?" Soruya oradakiler gülünce Hazreti Peygamber aleyhisselâm bu davranışı yadırgamış ve "Bilmeyenin bilene böyle bir soru sormasına mı gülüyorsunuz?" diyerek tepki göstermiş, daha sonra soru sorana dönmüş ve şöyle demiştir: "Cennet meyveleri onların elbiselerinden çıkar."

كَذٰلِكَ اَرْسَلْنَاكَ ف۪ٓي اُمَّةٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهَٓا اُمَمٌ لِتَتْلُوَا۬ عَلَيْهِمُ الَّذ۪ٓي اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ وَهُمْ
يَكْفُرُونَ بِالرَّحْمٰنِؕ قُلْ هُوَ رَبّ۪ي لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَاِلَيْهِ مَتَابِ (٣٠)

30. Sana vahyettiğimizi okuman için, seni de onlardan önce nice ümmetlerin gelip geçtiği bir ümmete gönderdik; o ümmet Rahmân'ı inkâr eder. De ki: "O benim rabbimdir, O'ndan başka ilâh yoktur, yalnız O'na güvenirim, dönüşüm de O'nadır."

On dördüncü tevhid

[O ümmet Rahmân'ı inkâr eder.], çünkü bu ismi bilmezler, daha önce duymamışlardır. Onlara "Rahmân'a secde edin dendiği zaman 'Rahmân da nedir?' derler." (Furkan, 25/60) ve bu isim onların nefretlerini artırır. Zira onlar sadece "Allah" ismini bilirler. Kendilerini Allah'a yakınlaştırsın diye ortaklara taparlar. Kendilerine "Allah'a kulluk edin." dendiği zaman "Allah da nedir?" demezler, sadece Allah'ın birliğini inkâr ederler. Diğer taraftan müşrik Arapların *er-Rahmân* ve *er-Rahîm* isimlerini tıpkı *Ba'lbekke* ve *Ramehürmüz* isimleri gibi birleşik isim olarak, *er-Rahmânürrahîm* şeklinde bildikleri, fakat sadece *er-Rahmân* olarak tek isim halinde zikredilince bunu yadırgadıkları da söylenmiştir. Bu yüzden davetçi (Hazreti Peygamber aleyhisselâm) onlara, "Rahmân benim rabbimdir." demiş, "Rahmân Allah'tır." dememiştir. Onlar *Rab* ismini de inkâr etmezlerdi. Bu yüzden Hazreti Peygamber aleyhisselâm *Rahmân* ismini *Rab* ismi ile açıklamıştır. Zira *Rab* ismi, gıda veren anlamına da gelir ki insanların hayatı gıda ile temin olunur. Bu yüzden onlar kendilerini *Rab* isminden ayrı ve uzak görmedikleri halde Allah isminden uzak ve ayrı görmüşler, bunun sonucunda da kendilerine Allah katında şefaatçi olsun diye ortaklar edinmişlerdir. Çünkü ilâhî iktidarın ve kuvvetli azabın onun elinde olduğunu bilmektedirler. Onlar Allah'ın *el-Kebîr* (büyük) ve aşkın olduğunu bilirler, ona inanırlardı. Bu yüzden onların ünsiyet sağlamala-

rı için hususen *Rab* ismi kullanıldı. *Rab* ismi *Rahmân* ismi ile en yakın münasebeti olan isimdir. Dolayısıyla Allah Teâlâ Hazreti Peygamber aleyhisselâma, onların duyacakları şekilde, [O benim Rabbim'dir, O'ndan başka ilâh yoktur, yalnız O'na güvenirim, dönüşüm de O'nadır.] demesini emretmiştir. Yani sizin durumunuz konusunda ben O'na güvenirim ve bu konuda O'na müracaat ederim, umulur ki sizi imana hidayet eder. Böyle diyerek onlara yumuşak davranmıştır ki kendilerine yöneltilen hitap üzerine düşünmek için sebepleri çoğalsın. Zira eğer onlara kalır sıfatı ile hitap etmiş olsaydı (ki bu gaybdır, sözü sert söyleme dışında somut bir belirtisi yoktur) o zaman onların tabiatları bu hitaptan nefret edecek ve cahiliyetleri hamiyetleri kabaracaktı, putlarını savunmaya başlayacaklardı. İşte bu da Kur'ân'daki on dördüncü tevhid olan hüviyet tevhididir.

وَلَوْ اَنَّ قُرْاٰنًا سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ اَوْ قُطِّعَتْ بِهِ الْاَرْضُ اَوْ كُلِّمَ بِهِ الْمَوْتٰىۜ بَلْ لِلّٰهِ الْاَمْرُ
جَمِيعًاۜ اَفَلَمْ يَا۟يْـَٔسِ الَّذِينَ اٰمَنُوا اَنْ لَوْ يَشَٓاءُ اللّٰهُ لَهَدَى النَّاسَ جَمِيعًاۜ وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ
كَفَرُوا تُصِيبُهُمْ بِمَا صَنَعُوا قَارِعَةٌ اَوْ تَحُلُّ قَرِيبًا مِنْ دَارِهِمْ حَتّٰى يَأْتِيَ وَعْدُ اللّٰهِۜ اِنَّ اللّٰهَ
لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ (٣١)

31. Eğer kendisi ile dağların yürütüleceği veya yeryüzünün parçalanacağı yahut ölülerin konuşturulacağı bir Kur'ân olsaydı, bu yine de aynı Kur'ân olurdu. Oysa bütün işler Allah'a aittir. İnananların "Allah dilese bütün insanları doğru yola eriştirebilir." gerçeğini akılları kesmedi mi? Allah'ın sözü yerine gelinceye kadar, yaptıkları işler sebebiyle inkâr edenlere bir belanın dokunması veya evlerinin yakınına inmesi devam eder durur. Allah, verdiği sözden şüphesiz caymaz.

[Bir Kur'ân]: Burada *Kur'ân* kelimesinin *Kur'ânen* şeklinde nekre/belirsiz olarak kullanılması iki seçenekten birine delâlet eder: Ya bu ifade ile, tıpkı "Âd'ın başına gelen kasırga gibi bir kasırga." (Fussilet, 41/13) ifadesini işiten zorbanın ürpermesi gibi tesiri olan bazı hususi âyetler kastedilmiştir ya da adına "Kur'ân" ismi verilebilecek bir başka şey kastedilmiştir. Âyetin başındaki *Lev* (eğer) edatı imkânsızlık ifade eder. Ancak burada sözü edilen şey bizatihi mümkün olup sonradan var edilir mi yoksa tamamen varsayım kabilinden midir, ihtilaflıdır. Bize göre kelâm olarak Allah'a nispet edilen ve iki ya da daha fazla harften müteşekkil olan bütün harf, kelime ve ifadeler dilsel olarak "Kur'ân" adını alabilirler ve bunların indirildikleri mahalde bir iniş tesiri bulunur.

[Kendisi ile dağların yürütüleceği veya yeryüzünün parçalanacağı yahut ölülerin konuşturulacağı bir Kur'ân olsaydı]: Cümlenin takdiri, "O zaman o Kur'ân yine de sana indirilen bu Kur'ân olurdu, ey Muhammed!" şeklindedir. Sözün akışının açık delâletinden dolayı bu son kısım hazfedilmiştir. Anlam, "Eğer Kur'ân'ı o şekilde indirmiş olsaydık onunla dağlar yürür, yeryüzü parçalanır ve ölüler konuşurdu, ama bunların hiçbiri bizde zuhur etmez. Biz daha önce bu mesele hakkında konuşmuştuk. Ölüleri dirilten Allah'tır, eğer ölüm ile cehalet kastediliyorsa bu da mümkündür, çünkü ölümün türlerinden biri de cehalettir. Nitekim Hak Teâlâ "Ölü olup da kendisini dirilttiğimiz kimse..." (En'âm, 6/122) ifadesinde ölüm ile cehaleti kastetmiştir. Kur'ân ile yeryüzünün parçalanması ve dağların yürümesi, bir tehdit ve sakındırma da içerir. Bu nedenle Kur'ân'ın inişi insan suretine çok ağır gelmiştir. Nitekim vahyin inişinin Hazreti Peygamber aleyhisselâm üzerinde son derece ağır tesiri olduğu mâlumdur. Bu âyet, aynı zamanda cansızların insana olan üstünlüğüne de delâlet eder. İnsanın üstünlüğü, öldüğü zaman tıpkı yeryüzü gibi cansız hale gelince, canlı ikenki haline olan üstünlüktür.

[Oysa bütün işler Allah'a aittir.]: *Vâcibu'l-vucûd li-nefsihi* (zâtı gereği zorunlu olan) dışındaki her şey Allah'a aittir, hatta senin Allah'ı nitelediğin, Allah'ın kendi kendisini nitelediği şeyler bile Allah'a aittir. Allah'tan başka her şeyin varlığı ancak Allah ile mümkündür, zira Allah'tan başka var olan ve var eden (*mevcûd* ve *mûcid*) yoktur.

[İnananların "Allah dilese bütün insanları doğru yola eriştirebilir." gerçeğini akılları kesmedi mi?]: Bu dilemenin (*meşîet*) dünyadaki hükmü teklif şeklindedir, âhirette ise hüküm tamamen Allah'a aittir. [O dilediğini yapar.], mutlaklık O'na aittir.

وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ فَاَمْلَيْتُ لِلَّذ۪ينَ كَفَرُوا ثُمَّ اَخَذْتُهُمْ فَكَيْفَ كَانَ عِقَابِ ﴿٣٢﴾

32. And olsun ki, senden önce de nice peygamberler alaya alınmıştı. İnkâr edenleri önce erteledim, sonra cezalarını verdim. Cezalandırmam nasıldı?

'İkâb (ceza), *şerri* (kötülüğü) takip eden karşılıktır, bu yüzden cezaya *ukûbet* ismi verilmiştir. Ancak *'ikâb* kelimesi herhangi bir durumu takip eden şey anlamında genel olarak hem hayrın hem de şerrin âkıbetine isim olarak verilir. Bununla beraber örfteki yaygın kullanım hayrın karşılığının *sevap*, şerrin karşılığının ise *'ikâb* olarak isimlendirilmesi şeklindedir.

اَفَمَنْ هُوَ قَٓائِمٌ عَلٰى كُلِّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْۚ وَجَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَٓاءَۜ قُلْ سَمُّوهُمْۜ اَمْ تُنَبِّؤُنَهُ
بِمَا لَا يَعْلَمُ فِى الْاَرْضِ اَمْ بِظَاهِرٍ مِنَ الْقَوْلِۜ بَلْ زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مَكْرُهُمْ وَصُدُّوا عَنِ
السَّبِيلِۜ وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ (٣٣)

33. Herkesin yaptığını gözeten Allah, bunu yapamayan putlarla bir olur mu? Onlar Allah'a ortak koştular. De ki: "Onlara bir ad bulun bakalım, yeryüzünde bilmediği bir şeyi mi Allah'a haber veriyorsunuz? Yoksa kuru sözlere mi aldanıyorsunuz?" Fakat inkâr edenlere, kurdukları düzenler güzel gösterildi ve doğru yoldan alıkonuldular. Zaten Allah'ın saptırdığına yol gösteren bulunmaz.

[Herkesin yaptığını gözeten Allah, bunu yapamayan putlarla bir olur mu?]: Allah'ın gözetimi, kullarının maslahatlarını ikame etmesi, onlara rahmet nazarı ile bakıp rızık vermesi, onlar Allah'a şirk koşarken ve nankörlük ederken bile onlara ihsan etmesi, onlar ilâh edindikleri hevalarına uyup yüz çevirirken onları davet etmesidir. Bu âyette fiillerin zuhur mahalli olan kâinatta perdelerin ardından asıl fiil sahibinin Allah olduğuna dair bir işaret mevcuttur.

[Onlar Allah'a ortak koştular. De ki: "Onlara bir ad bulun bakalım."]: Burada onlara özel isim verilmesi kastedilmektedir, nitekim onlar putlarına "Bu, taştır.", "Bu, tahtadır.", "Bu, yıldızdır." şeklinde isim verecek olsalar, bu isimlerin hepsi yaratılmış varlık isimleri olacaktır. Böylece onlar bu putları Allah'ın isimlerinden farklı isimlerle zikretmiş olacaklardır. Bu yüzden Hak Teâlâ Hazreti Peygamber aleyhisselâma [De ki: "Onlara bir ad bulun bakalım."] buyurmuştur. Yani âdeta şöyle demiştir: "Onlara isim verin, işte o zaman hakkın kimin elinde olduğunu, benim mi yoksa sizin mi elinizde olduğunu anlarsınız?" Neticede Allah Teâlâ bütün bunları ifade etmiş, beyan buyurmuştur ki akledilip anlaşılsın. Bir başka yerde de "Onlar sadece sizin ve atalarınızın vermiş olduğu birer isimden ibarettir ki Allah onlar hakkında bir delil indirmiş değildir." (Necm 53/23) buyurmuştur. Onlar da Hak Teâlâ'nın sözünü bilip anladıkları vakit kendilerinin rezil bir durumda olduğunu fark etmişlerdir, çünkü onlar putlarına isim verecek olsalar onlara "Allah" ismini veremeyeceklerdir. Aksine onları ataları ilâh olarak dikip bellemiştir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm bu noktada onlara âdeta şöyle seslenmektedir: "Benim sizleri çağırdığım bu ilâh ise sizin tanıdığınız, adının Allah olduğunu bildiğiniz ve inkâr edemeyeceğiniz Allah'tır, kaldı ki sizler de 'Biz bu putlara bizi Allah'a yakınlaştırsınlar diye tapınıyoruz.' (Zümer 39/3) demektesiniz." Daha sonra Allah Teâlâ onları niteleyerek kendilerinin bu şirk inanç-

ları içerisinde açık ve seçik bir sapkınlığa batmış olduklarını söylemekte ve şöyle demektedir: [Zaten Allah'ın saptırdığına yol gösteren bulunmaz.], yani onu muvaffak kılacak olan bulunmaz. Çünkü onlar kendi elleri ile oyup şekil verdikleri şeylere tapmak suretiyle kendilerini hayrete/şaşkınlığa düşürmüşlerdir. Haddizatında tapındıkları şeylerin işitmeyeceğini, görmeyeceğini ve Allah karşısında kendilerinden hiçbir şeyi savamayacaklarını bilmektedirler. Bu da Allah'ın, onların akıl ve düşüncelerinin kusuruna dair şahitliğidir.

لَهُمْ عَذَابٌ فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ اَشَقُّ وَمَا لَهُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ وَاقٍ (٣٤) مَثَلُ
الْجَنَّةِ الَّتِى وُعِدَ الْمُتَّقُونَ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ اُكُلُهَا دَٓائِمٌ وَظِلُّهَا تِلْكَ عُقْبَى الَّذِينَ
اتَّقَوْا وَعُقْبَى الْكَافِرِينَ النَّارُ (٣٥)

34. Onlara, dünya hayatında azap vardır; âhiret azabı ise daha çetindir. Allah'a karşı onları bir koruyan da yoktur. 35. Takva sahiplerine vaat edilen cennetin misali şudur: Onun altından ırmaklar akar, oranın yiyecekleri ve gölgeleri devamlıdır. Bu, sakınanların elde edeceği sonuçtur; inkârcıların varacağı sonuç ise ateştir.

[Cennetin misali], yani takva sahiplerine vaat edilen cennetin sıfatı budur. [Onun altından ırmaklar akar, oranın yiyecekleri ve gölgeleri devamlıdır]; çünkü âhiret beka diyarıdır. İnsan bu beka halinde oruçlu olmayacak, yiyecektir. Zatı itibariyle gıda alıcı, beslenicidir; araz itibariyle (geçici olarak) oruçlu olur. Dolayısıyla gıda almak bâkidir, bu yüzden onun yemesi devamlıdır ve kesilmez. Cennet ehli açlıktan değil, lezzet ve arzu ile yer ve içer. Çünkü onlar adına gıda denen şeyi zamanının geldiğini bilerek alırlar. [Onlara orada sabah akşam rızıkları vardır.], daima lezzet ve nimet içindedirler, tabiatları hiçbir isteğe ihtiyaç duymaz, cehennemliklerin aksine keşif hali içindedirler. Cehennemlikler ise acıkırlar, susarlar, çünkü onların acı çekmeleri hedeflenmiştir.

وَالَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَفْرَحُونَ بِمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ وَمِنَ الْاَحْزَابِ مَنْ يُنْكِرُ بَعْضَهُ قُلْ
اِنَّمَٓا اُمِرْتُ اَنْ اَعْبُدَ اللّٰهَ وَلَٓا اُشْرِكَ بِهِ اِلَيْهِ اَدْعُوا وَاِلَيْهِ مَاٰبِ (٣٦) وَكَذٰلِكَ اَنْزَلْنَاهُ
حُكْمًا عَرَبِيًّا وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ اَهْوَٓاءَهُمْ بَعْدَ مَا جَٓاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ مِنَ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ
وَلَا وَاقٍ (٣٧) وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا رُسُلًا مِنْ قَبْلِكَ وَجَعَلْنَا لَهُمْ اَزْوَاجًا وَذُرِّيَّةً وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ
اَنْ يَأْتِىَ بِاٰيَةٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ لِكُلِّ اَجَلٍ كِتَابٌ (٣٨) يَمْحُوا اللّٰهُ مَا يَشَٓاءُ وَيُثْبِتُ وَعِنْدَهُٓ اُمُّ
الْكِتَابِ (٣٩)

36. Kendilerine kitap verdiklerimiz, sana indirilenden memnun olurlar. Karşı gruplar içinde ise, onun bir kısmını inkâr edenler vardır. De ki: "Ben ancak Allah'a kulluk etmekle ve O'na asla ortak koşmamakla emrolundum. Hepinizi ancak O'na çağırıyorum ve dönüşüm O'nadır." 37. Böylece biz Kur'ân'ı Arapça bir hüküm ve hikmet olarak indirdik. Sana ilim geldikten sonra onların heveslerine uyarsan and olsun ki Allah katında sana bir dost ve seni koruyan çıkmaz. 38. And olsun ki senden önce nice peygamberler gönderdik, onlara eşler ve çocuklar verdik. Allah'ın izni olmadan hiçbir peygamber bir âyet getiremez. Her şeyin vakti ve süresi yazılıdır. 39. Allah dilediğini siler, dilediğini bırakır. Kitap'ın anası O'nun katındadır.

[Allah dilediğini siler]: Burada yazmanın ardından silmeyi zikretmiştir. Böylece silme sabit olmuştur ki o da fıkıh âlimlerinin *nesh* dedikleri şeydir. Bu ilâhî bir neshtir, Allah bu şekilde önceden sabit kıldığı hükmü, süresi dolunca kaldırır ve siler. Varlıklarda ise süresi dolanı ortadan kaldırır. Nitekim Hak Teâlâ "Her şey belli bir süreye kadar akar gider." (Fâtır, 35/13) buyurmuştur. Yani o, belli bir vakte kadar sabit kılar, sonra da o şeyin aynı değil, fakat hükmü silinir. [Dilediğini bırakır.], yazdıklarından dilediğini sabit kılar.

Hazreti Peygamber aleyhisselâm İsrâ gecesinde kalemlerin gıcırtısını duyduğunu ifade buyurmuş, yani Allah'ın âlemde yarattığı hükümleri yazan kalemlerin çıkardıkları sesleri duymuştur. Bu kalemler, *kalem-i a'lâ*dan ve levh-i mahfuzdan alt mertebededir. *Kalem-i a'lâ*nın yazdıkları değiştirilmez. Bu yüzden o levhaya da mahfuz, yani değiştirilmekten muhafaza edilmiş ismi verilmiştir. Orada yazılı olanlar silinmez. Bu kalemler ise silinen levhaya yazarlar. Bunlar, Allah'ın elçilerinin *kalem-i a'lâ*dan getirdiklerine göre yazacaklarını yazarlar, silinecekleri silerler. İşte [Allah dilediğini siler, dilediğini bırakır.] ifadesi budur. Şeriatlar, sahifeler ve kitaplar peygamberlere bu levhalardan indirilir, bu nedenle de şeriatlarda nesh söz konusu olabilir. Aynı zamanda tek bir şeriat içerisinde de bazı hükümlerin neshi söz konusu olur. Bu noktaya kadar Hazreti Peygamber aleyhisselâm elli vakit namaz konusunda Hazreti Mûsâ ile rabbi arasında gidip gelmiş, bu noktada bu gidiş gelişi son bulmuştur. Böylece Allah ümmet-i Muhammed'den levhalarda yazmış olduğu bu namazlardan dilediği kadarını silmiş ve nihayetinde bunların beş tanesini sabit bırakmış ve o beş namazı kılan kimselere elli vakit namaz sevabı vereceğini buyurmuştur. Ardından da katında sözün değişmeyeceğini ifade etmiştir. Bu yüzden artık Hazreti Muhammed aleyhisselâm bu konuda tekrar Hazreti Mûsâ aleyhisselâma dönmemiştir.

[Sonra bir süre takdir eder, süre O'nun katında belirlidir.]: Bu hakikatten dolayı kâinattaki işlerde tereddüt ve hayret vardır. Nitekim insan bir işte kendi nefsini tereddüt halinde bulur, o işi yapıp yapmama konusunda kararsız kalır. Arada kaldığı iki şeyden biri gerçekleşinceye kadar bu tereddüt hali devam eder ama onlardan biri gerçekleşince bu tereddüt sona erer, işte levhada o iki işten sabit kılınmış olanı da odur. Çünkü silinme levhasına yazan kalem, belirli bir şeyi yazar. Bu yazı, kulun aklına o işi yapma düşüncesinin düştüğü vakittir. Sonra yazı silinir. Allah onu siler ve şahsın zihninde o fiili yapma fikri kaybolur. Bunun nedeni, gayb ilmindeki *levha*dan şahsın nefsine uzayan ince bir bağın bulunmayışıdır. Çünkü nefislere bu levhalardan uzayan ince bağlar, yazının gerçekleşmesiyle meydana gelirken, silinmesiyle ortadan kalkar. Kalem levhadaki yerini silinmiş olarak gösterdiğinde, konuyla ilgili "yapma" veya "yapmama" şeklinde başka bir şeyi yazar. Bu kez yeni yazıdan kendisi adına yazıldığı o şahsın nefsine bir bağ uzanır ve şahsın zihnine birincinin zıddı olan düşünce gelir. Hak Teâlâ eğer onu var etmeyi dilemişse artık silmez, varlıkta kalırsa onun bağı da şahsın kalbine ilişmiş olarak kalır ve sabitleşir. Bu durumda o şahıs o işi yapar veya -levhada sabit olan duruma göre- bırakır. Şahıs o işi yaptığında veya yapmadığında ve böylece yapma ya da terk etme fiili gerçekleştiğinde, Hak fiili, hakkında hüküm vermiş olması yönüyle onu siler ve iyi bir amel sureti ya da gerçekleştiği şekilde kötü bir amel sureti olarak onu var kılar. Sonra kalem başka bir şeyi yazar ve iş böyle sürüp gider. İşte kalemlerin yeri ve mertebesi burasıdır. Silmeyle görevli olan saygın bir melektir. Melek, Hakk'ın emrettiği üzere, yazılanı siler. Meleğe yazdıran da Allah'tır. Âlemde dâimi olarak meydana gelen bütün tesirler işte bu kalemlerin hükümlerinden meydana gelir. Bunların yazılması zorunludur. Yıldızların saçılması bu feleklere ait cisimlerin bozulması, dünya hayatının tahrif olması ve mutlular için mamurluğun yüce cennetlere, bedbahtlar için ise aşağıların aşağısı olan cehenneme ulaşması gerekir.

Bir başka vecih

Kalbin biri zâhir biri bâtın olmak üzere iki yönü vardır. Bâtını silmeyi kabul etmez, aksine o salt isbattır; zâhiri ise silmeyi kabul eder, işte o "silinme levhası"dır. Orada bazı şeyler belli bir vakit sabit olur.

[Allah dilediğini siler, dilediğini bırakır.]: Kulun kalbi şeriatta hayır ve şer olarak kabul edilen türleriyle tüm ilâhî ilkâın verildiği yerdir, orası silinme ve ispat levhasıdır. Böylece kulun kalbine herhangi bir şeyi yapma fikri gelir,

sonra bir başka fikir onu siler. Hak da birincisini siler, ikincisini sabit bırakır. Tâbi kul havatırına (düşüncelerine) önem verdiği ve ilâhî ilkâı keşfetmekten perdeli olarak kaldığı sürece bu böyle olur. Ama eğer nebî ise ismet ile ya da eğer veli ise hıfz ile teyit edildiği zaman kalbi silinmekten muhafaza edilme haline döner. Bu makamda olan bir kimsede silinme söz konusu olursa o da artık onun kalbinde Hak'tan gelen bir durum sebebiyledir. Bu durumda onun kalbinin silinme ve ispat levhası olduğu söylenmez, çünkü o, keşf sahibidir. Silinme sadece varlığın zâhirinde gerçekleşir, ama hikmeti kalpte kalır.

[Kitap'ın anası O'nun katındadır.]: Eğer kitap sahibi kitabın tamamına iman ediyorsa asla sapmaz.

İşaret

[Allah dilediğini siler, dilediğini bırakır.]: Tevhid ehli kimselerin kalplerinden sebepleri siler, kendisini orada sabit kılar. Nazar ehlinin kalplerinden ise vahdâniyeti siler, sebepleri orada sabit kılar.

[Kitap'ın anası O'nun katındadır.]: Bu, asla değişmeyen ve silinmeyen ezelî kitaptır. Kitap'ın anası, yaratılıştan önce olacakları içeren kitaptır, mâlum bir değeri olan kitaptır, onda bazı mümkünlerin a'yânları bulunduğu gibi Allah'ın kazası, hükmü vardır. O kısıtlı bir kitaptır, çünkü mevcut olarak vardır. Allah'ın eşyaya dair ilmi ise yazıyla, rakamla yazılmış herhangi bir kitabın, açılmış herhangi bir sayfanın ya da korunmuş herhangi bir levhanın, herhangi bir yüce kalemin kuşatamayacağı kadar büyüktür.

İkinci vecih

[Kitap'ın anası O'nun katındadır.]: Bil ki her bir şeyin *indiyyet*inin tahkiki onun kendisindedir. (Bir şeyin katında olmak demek o şeyin kendisi olmak demektir.) *İndiyyet* (yanındalık, katındalık) dilde mekân zarfıdır; örneğin gözün idrak ettiği renkli bir araz söz konusu olduğunda, cisim onun mekânıdır. Bu, senin hedeflediğin delâletten daha açık bir anlatımdır. Mekân sahibi, mekânın bulunduğu yerde değildir. "yanında ve *ind*inde olmak" her iki durumu birden ihtiva eder.

[Onun katında], yani Hakk'ın katında [Kitap'ın anası] Kur'ân'dır. Çünkü o Hakk'ın sıfatıdır. Kur'ân bütün kitapların kendisinden çıktığı ve muhatapları kabul edilsin diye farklı dillerde indirildiği ana kitaptır. İndirildiği di-

le göre onun Arapça, Süryanca ya da İbranca olduğu söylenir. Kur'ân bu kitaplardan biridir, ancak onun diğer kitaplardan farklı olarak, hepsini kendisinde toplama özelliği vardır.

وَاِنْ مَا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذٖى نَعِدُهُمْ اَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَاِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ وَعَلَيْنَا الْحِسَابُ (٤٠)

40. Onlara vaat ettiğimiz azabın bir kısmını sana göstersek de senin canını alsak da vazifen sadece tebliğ etmektir. Hesap görmek bize düşer.

[Vazifen sadece tebliğ etmektir.]: O da bu vazifesini yapmış, beyan etmiştir.

اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّا نَأْتِى الْاَرْضَ نَنْقُصُهَا مِنْ اَطْرَافِهَاؕ وَاللّٰهُ يَحْكُمُ لَا مُعَقِّبَ لِحُكْمِهٖؕ وَهُوَ
سَرٖيعُ الْحِسَابِ (٤١)

41. Görmüyorlar mı ki biz yeryüzünü etrafından gitgide eksiltmekteyiz. Hüküm Allah'ındır, O'nun hükmünü takip edip bozacak yoktur. O, hesabı çabuk görür.

[Hüküm Allah'ındır, O'nun hükmünü takip edip bozacak yoktur.]; zira ceza veren O'dur, her şeyi hikmete uygun olarak tertip etmiştir, dolayısıyla artık hiçbir halde O'nun hükmünün ardından hüküm verecek olan yoktur. O her halde tam yapılması gerekeni yapar, mertebeleri bilen hikmet sahibinin fiilini icra eder.

وَقَدْ مَكَرَ الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلِلّٰهِ الْمَكْرُ جَمٖيعًاؕ يَعْلَمُ مَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍؕ وَسَيَعْلَمُ
الْكُفَّارُ لِمَنْ عُقْبَى الدَّارِ (٤٢)

42. Onlardan öncekiler de tuzak kurdular, oysa bütün tuzaklar Allah'ındır, herkesin yaptığını bilir. Kâfirler neticenin kimin olduğunu görecеklerdir.

[Oysa bütün tuzaklar Allah'ındır], yani kullara izafe edilen bütün tuzaklar Allah'ındır. Tuzak ona izafe edilir. Böylece kullara izafe edilen tuzağı olumsuzlamıştır.

[Herkesin yaptığını bilir.]: Herkes ifadesi bütün nefisleri kapsar ve hiçbir şeyi dışarıda bırakmaz.

[Kâfirler], yani dünya hayatında bu ilmin kendilerinden örtüldüğü kimseler [neticenin kimin olduğunu göreceklerdir.] Âhiret diyarında gözlerden perdeler kalkınca bunu görecek ve kimin cahil olduğunu anlayacaklardır.

وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَسْتَ مُرْسَلاً قُلْ كَفٰى بِاللّٰهِ شَهِيداً بَيْنِى وَبَيْنَكُمْۙ وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ
الْكِتَابِ (٤٣)

43. İnkâr edenler, "Sen peygamber değilsin." derler. De ki: "Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah ve Kitap'ı bilenler yeter."

İBRÂHÎM SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

Bismillâhirrahmânirrahîm

الٓرٰ كِتَابٌ اَنْزَلْنَاهُ اِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ بِاِذْنِ رَبِّهِمْ اِلٰى صِرَاطِ
الْعَزِيزِ الْحَمِيدِۙ (١)

1. Elif-Lâm-Râ. Bu öyle bir kitaptır ki rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa, yani her şeye galip (ve) övgüye lâyık olan Allah'ın yoluna çıkarman için sana onu indirdik.

[Elif-Lâm-Râ. Bu öyle bir kitaptır ki]: Bil ki Kur'ân, göğüslerde (akıllarda) Kur'ân'dır, dilde Kelâm'dır, mushaflarda Kitap'tır.

[İnsanları karanlıklardan aydınlığa çıkarasın diye]: Yokluk karanlığından varlık aydınlığına.

[Rablerinin izniyle]: Bu sebeple bizler rabbimizin izniyle nur/aydınlık olduk.

[Her şeye galip (ve) övgüye lâyık olan Allah'ın yoluna]: Bu izzet yoludur, hiçbir yaratılmışın herhangi bir bilgi sahibi olamadığı tenzih yoludur. Allah bu yolu bizleri yaratmak için indirir, biz nerede olursak olalım o yolda O da

bizimledir. O yolu, arştan dünya semasına, oradan da yeryüzüne indirir. İşte bu, Hak Teâlâ'nın [O, göklerde de yerde de Allah'tır.] ifadesidir. Bu itibarla Hak Teâlâ, şeriatına uyarak kendisine yakınlaşmaya çalışan kulun yakınlaşmasının katbekat fazlasını kula doğru katedip ona yakınlaşır. Kulun kendisine doğru gayret edip adım attığını görünce ona doğru koşar. Ama bu, izzet yolunda olur. Bu, iniş yoludur ki hiçbir yaratılmışın bu yolu çıkması mümkün değildir. Eğer herhangi bir yaratılmışın bu yolu çıkması mümkün olsaydı o zaman ona izzet yolu denmezdir. O, bizatihi yasak yoldur. Oradan sadece Hak Teâlâ iner, O'na mahsustur.

[Övgüye (*el-Hamîd*) lâyık olan], yani öven ve övülen. Çünkü *el-Hamîd* kelimesindeki faîl vezni hem ism-i fâil anlamı hem de ism-i mefûl anlamı verir, bazen ikisini birlikte verir bazen de hal karinesi eşliğinde bunlardan birini ifade eder. Allah Teâlâ kendisine övgüde bulunmuştur, bu yüzden o "öven"-dir, hem de "övülen"dir.

اَللّٰهِ الَّذٖى لَهُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ وَوَيْلٌ لِلْكَافِرٖينَ مِنْ عَذَابٍ شَدٖيدٍ (٢)
اَلَّذٖينَ يَسْتَحِبُّونَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا عَلَى الْاٰخِرَةِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبٖيلِ اللّٰهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا
اُولٰٓئِكَ فٖى ضَلَالٍ بَعٖيدٍ (٣) وَمَٓا اَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ اِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهٖ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ فَيُضِلُّ
اللّٰهُ مَنْ يَشَٓاءُ وَيَهْدٖى مَنْ يَشَٓاءُ وَهُوَ الْعَزٖيزُ الْحَكٖيمُ (٤)

2. O Allah ki, göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. Şiddetli azaptan dolayı kâfirlerin vay haline! 3. Onlar dünya hayatını âhirete tercih ederler, Allah'ın yolundan alıkoyup onun eğriliğini isterler. İşte onlar uzak bir sapıklık içindedirler. 4. Kendilerine apaçık anlatabilsin diye, her peygamberi kendi kavminin diliyle gönderdik. Allah dilediğini saptırır ve dilediğini de doğru yola eriştirir; güçlü olan, Hakîm olan O'dur.

[Biz her peygamberi kendi kavminin diliyle gönderdik], yani onların lehçesi ile. Böylece onların işin aslını öğrenmeleri sağlanmış oldu. Peygamber onlara hitap ettiği zaman bu hitabını mutlaka o toplumun meramını anlatırken kullandığı ifade biçimlerine, üslubuna göre yapar. Ama lafzın delâlet ettiği anlam farklılaşmaz. Lafzın anlama nispeti bilinmiyor olsa da bu durum o ibareden anlaşılan makul mânaya bir zarar vermez. Yine peygamber onlara bir fiil ızhar ettiği zaman da onların âdetlerinde alışkın oldukları şekilde bunu yapar, çünkü onların anlamasını ister. Bu yüzden onlara hitap ederken onların alışageldikleri üslubun dışına çıkması mümkün değildir. Bu sebeple şeriatlar âlemdeki dillerde yerleşmiş olan kullanımlara uygun olarak gelirler.

Her bir peygamber, kavminin konuştuğu dil ile gönderilir. Toplumun alışageldiği ve üzerinde uzlaştığı şey bazen hakikate uygun olabileceği gibi bazen ona uygun olmayabilir, ama Hak Teâlâ bütün bu durumlarda toplumun uygulamasını esas alır; çünkü maksadı, indirdiği hükümlerin, vaat ve vaîdlerin toplum tarafından anlaşılmasıdır. Örneğin akıl delili Hak Teâlâ'nın herhangi bir mekân ile sınırlandırılmasını imkânsız görür. Fakat şeriatın dilinde Hak Teâlâ hakkında mekân ifade eden kullanımlar vardır, çünkü bu kullanımlar kendilerine peygamber gönderilmiş olan toplumun uzlaştığı dilde mevcuttur. Örneğin Hazreti Peygamber aleyhisselâm Sevdâ'ya, "Allah nerede?" diye sormuştur. Eğer bunu Hazreti Peygamber aleyhisselâm dışında biri söylemiş olsaydı akıl delili, bu sözü söyleyenin cahil olduğuna hükmederdi. Çünkü Allah hakkında mekân tasavvur edilemez, onun hakkında "Nerede?" sorusu sorulamaz. Ama bu sözü bizzat Hazreti Peygamber aleyhisselâm söylediği ve onun hikmet ve ilmi açıkça bilindiği için, bu söze muhatap olan kimsenin yaratıcısını ancak kendi düşüncesinde tasavvur ettiği şekilde anlayabileceğini, bundan ötesine güç yetiremeyeceğini anlamış oluruz. Eğer Hazreti Peygamber aleyhisselâm ona kendi aklındaki tasavvuru aşan ve alıştığı dil kullanımının dışında kalan bir ifade ile hitap etmiş olsaydı o zaman hem bu hitaptan beklenen fayda hâsıl olmazdı hem de muhatap bunu kabul etmezdi. Dolayısıyla tam da bu durumda olan kimseye Hazreti Peygamber aleyhisselâmın bu şekilde bir soru sorması onun hikmetinden kaynaklanmaktadır. Bu sebeple kadın bu soruya cevap olarak gökyüzüne işaret edince Hazreti Peygamber aleyhisselâm, "O, mümindir."[1] buyurmuştur, yani onun Allah'ın varlığını tasdik ettiğini ifade etmiştir. Ancak onun Allah'ı bildiğini söylememiştir. Bil ki sana verileceği bildirilen cezanın verilmemesi, yani Allah'ın cezalandırma sözünden cayması, sözü aşmak olarak isimlendirilir. İşte bu, Mutezile'nin ortaya attığı şüphedir. Ancak Mutezile Hak Teâlâ'nın [Biz her peygamberi kendi kavminin diliyle gönderdik.] âyetini gözden kaçırmıştır. Yine Mutezile, Arapların dil ve üslup özelliklerini de dikkate almamıştır. Nitekim Araplarda bir kimse bir başkasına bir kötülük yapacağını söyleyerek onu tehdit eder, fakat sonra bu tehdidi gerçekleştirmekten vazgeçerse, bu davranış ahlaki bir erdem olarak kabul edilir. Bu yüzden Hak Teâlâ da onlara, kendi kullandıkları bu üslup ile hitap etmiştir. İşte bu noktada Mutezile fenâ halde yanılgıya düşmüş, Allah'ın verdiği herhangi bir haberde yalan bulunmasının imkânsız olduğunu düşünerek, tehditlerin affedilmesini imkânsız görünmüştür. Oysa gördüğün gibi Arap dili ve örfü dikkate alındığında böyle bir şey yalan sayılmamaktadır. Yani aklî delil Mutezile'nin konumsal ve hükme

1. Müslim, Mesâcid 33.

ait koşullara dair bilgi görmesine engel olmuştur. Bu noktada şeriatın hitaptaki maksatlarına, kime hitap ettiğine, hangi dille hitabını gerçekleştirdiğine, hangi örf ve vakaya hitabını yönelttiğine bakılmalıdır. Bunlara baktığımızda, tövbe etmeden ölen kimse hakkındaki ilâhî tehditlerin muhakkak gerçekleşmesi gerektiğini söyleyen Mutezile'ye şöyle deriz:

Allah Teâlâ bize, tehdidinin dilediği kimselere geçerli olacağını, dilediklerini de affedeceğini bildirmiştir, ilâhî haber doğrudur, herhangi bir yalan içermez, çünkü ilâhî makam açısından yalan imkânsızdır. Hak Teâlâ'nın kullarına, onların alışageldikleri üsluba göre hitap ettiğini ve bu hitabın da bütün Araplara yönelik Arapça bir hitap olduğunu, onların örfleri gereği kullandıkları övgü ve yergi ifadelerini kullandığını dikkate almak icap eder. Nitekim Araplara göre kerem sahibi kimse vaatte bulunduğu zaman o vaadini yerine getirir, ama bir tehditte bulunduğu zaman onu affeder, bu onların övgü sıfatı olarak kullandıkları ahlaki erdemlerden biridir. Bu durumda onların örflerinde kullandıkları şekilde kendilerine tehdit ifadelerinin yöneltilmiş olması -haber formundaki ifadelerde neshin aklen mümkün olmamasına ilişkin deliller de dikkate alındığı zaman- yalan sayılmaz, aksine maksat, ahlâkî erdemlerin ortaya konulmasıdır. Nitekim Araplardan biri kendi ahlaki üstünlüğünü anlatmak üzere şöyle demiştir:

Ben ki, bir vaatte bulunduğum ya da tehdit ettiğim zaman,
Vaadimi mutlaka gerçekleştirir, tehdidimden ise vazgeçerim.

Görüleceği üzere burada şair, cezalandırma tehdidinde bulunduğu halde affetmeyi kendisine dair bir övgü ifadesi olarak zikretmekte, bu şekilde kendisini övmektedir. Yine şair vaatlerini yerine getirmekle de kendisini övmektedir. Dilde, "Ona hayır ve şer vaadinde bulundum." şeklinde bir kullanım vardır, yani vaat kelimesi hem hayır hem şer için kullanılır, ama vaîd (tehdit) kelimesi sadece şer için kullanılır. Araplarda affetmek ve bağışlamak, örf itibariyle övgü niteliklerindendir, Allah ise bu övgü niteliğine en lâyık olandır. O'nun tehdidinin dilediği kimseler için geçerli olacağını, dilediklerini de affedeceğini daha önce görmüştük. Bu durumda O'nun sözünden döndüğü söylenemez, aksine O'nun affettiği, bağışladığı söylenir.

Bu yorumlara rağmen yine de ilâhî tehdidin gerçekleşeceğine dair korkunun kulun kalbinden gitmemesi gerekir, çünkü kul cezalandırılacaklardan mı yoksa affedileceklerden mi olduğunu bilemez.

[Kendilerine apaçık anlatabilsin diye]: Muhalefet ettikleri zaman aleyhlerinde delil tamamlanmış olsun diye ya da anladıkları ile amel etsin ve me-

sut olsunlar diye. Dolayısıyla beyan açıkça vâki olmuştur, hiçbir peygamber sembolik ifade kullanmamıştır, çünkü peygamberler beyan etmek üzere gönderilmişlerdir.

[Allah dilediğini saptırır.]: Saptırma (*dalâlet*) kelimesi mutlak olarak kullanıldığında doğru yolu bilmeme ve hayret anlamına gelir, bu yüzden buradaki [Allah dilediğini saptırır.] ifadesi, "Dilediğine dalâlet yolunu öğretir, o da o yolda dalâlete düşer." anlamına gelir.

[Ve dilediğini de doğru yola eriştirir.]: Dilediğine de doğru yolu öğretir, o da o yolda hidayete erer. Akl-ı selim teşbih ifade eden ilâhî haberler hakkında hayrete düşüp ne yapacağını bilemez hale gelir, işte dalâlete düşmenin mânası budur, yani akıllar bu gibi -sadık resûllerin dili ile Allah'tan nakledilen ve keyfiyeti meçhul olan- hitaplar karşısında şaşkınlığa düşer. Aklın bu ifadelerde Hak Teâlâ'nın tam olarak neyi kastettiğini anlaması mümkün değildir. Sonra akıl, Hak Teâlâ'nın bize hitabının maksadının bize meramı anlatmak olduğunu görür. Oysa bu gibi ifadelerden anlaşılan şeyler Allah hakkında teşbih anlamına gelmektedir ve imkânsızdır. Diğer taraftan aklın bu hitapları reddetmesi de mümkün değildir. İşte bu nedenle akıl kararsız kalır ve şaşkınlığa düşer. Burada kulun ancak ilâhî inayet ile içinden çıkabileceği hayret durumu söz konusu olduğu gibi Allah'ın akla vermiş olduğu ve teyit ettiği kuvvet ile içinden çıkılması mümkün olmayan hayret durumları da söz konusu olur. Delil çok güçlü olduğu için, delilin götürdüğü şey insanı şaşkınlığa düşürür. Bu nedenle Allah Teâlâ [Güçlü olan O'dur.] buyurmuştur. Daha sonra şeriat bazı hükümler koyar ki akıl onları imkânsız görür. Şeriat bazı lafızlar kullanır, akıl o lafızların Allah hakkında kullanılmasını imkânsız görür. Ama akl-ı selim bunları iman ile kabul eder, fakat ne olduğunu tamamen bilemez, çünkü [Hakîm olan O'dur.]

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مُوسٰى بِاٰيَاتِنَٓا اَنْ اَخْرِجْ قَوْمَكَ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ وَذَكِّرْهُمْ بِاَيَّامِ اللّٰهِ
اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ (٥)

5. And olsun ki Mûsâ'yı âyetlerimizle, kavmini karanlıklardan aydınlığa çıkar ve Allah'ın günlerini onlara hatırlat diye göndermiştik. Bunlarda, çokça sabreden ve şükreden herkes için dersler vardır.

Birinci vecih

[Ve Allah'ın günlerini onlara hatırlat.], yani onlara Allah'ın nimet ve ihsanlarını hatırlat. Burada "günler" kelimesi "nimetler" anlamında kullanıl-

mıştır, çünkü günler türlü ikramlarla gelir. Allah Teâlâ Hazreti Mûsâ aleyhisselâma şöyle vahyetmiştir; "Ey İmran oğlu! Beni kullarıma sevdir." Hazreti Mûsâ aleyhisselâm, "Ey Rabbim! Ben bunu nasıl başarabilirim ki?" diye sormuş, bunun üzerine Allah Teâlâ da ona, "Ey İmran oğlu! Onlara, kendilerine olan ihsanlarımı, ne kadar büyük nimetler verdiğimi hatırlat, çünkü onlar benden ancak güzel ihsan ve nimetleri bilirler." diye vahyetmiştir.

"Allah'ın günleri", hakikatte nefeslerin günleridir, çünkü bu, kendisine "gün" isminin verilebileceği asgari miktardır. Dolayısıyla bu ifade onlara Hak Teâlâ'nın, "O her gün bir iştedir." sözünün hatırlatılmasıdır. İşte Allah'ın günleri bunlardır, ancak sen onlardan gafilsin. Bu günlerin kul tarafından hatırlanması lazım gelir. Örneğin nimet günlerinin ve geçmiş ümmetleri Allah Teâlâ'nın cezalandırdığı intikam günlerinin hatırlanması gerekir.

Bil ki dünyada bela ve imtihanlar nimetlerden çoktur, çünkü Allah'ın kullarına ihsan ettiği hiçbir nimet imtihandan arî değildir. Zira Allah o nimetin şükrünün hakkıyla eda edilmesini ister. Yine o nimetlerin var edicisine izafe edilmesini ister. Ayrıca o nimetleri, kendisinin emrettiği yerlerde kullanılmasını ister. Nimetlere bu şekilde bakan kimse artık onlardan lezzet almaya nasıl fırsat bulabilir ki? Aynı şekilde kötü şeyler de özü itibariyle birer musibet ve imtihandır, onlarda da tıpkı nimetlerde olduğu gibi mükellefiyetler söz konusudur. Örneğin onlara karşı sabretmek, onları kaldırmak için Hak Teâlâ'ya rucû etmek, onları rıza ve sabırla karşılamak gerekir. Bu noktada sabır, nefsin kendisini tutması ve Allah'tan başkasına halini ve şikâyetini arz etmemesi demektir. Allah'ın günlerinden öğrenmiş bulunuyorsun ki bu dünya diyarı bir imtihan diyarıdır, burada nimetler bir an olsun imtihandan ârî kalamazlar. Bu imtihanın asgarisi de, nimetleri verene şükrü gerektirmeleridir. Nefse bundan daha ağır gelecek başka hangi mükellefiyet vardır ki. Bu nedenle Hak Teâlâ âyeti, [Bunlarda, çokça sabreden ve şükreden herkes için dersler vardır.] şeklinde tamamlamıştır. Bil ki Allah sabredenleri övdüğü zaman, bu ifade ile kastettiği kimseler, nefislerine hâkim olan ve Allah'tan başkasına şikâyetlerini arz etmeyen, sadece Allah'a arz eden kimselerdir.

İkinci vecih

[Ve Allah'ın günlerini onlara hatırlat.]: Bil ki Allah Teâlâ bizlere kendisinin "*Dehr*" (zaman) olduğunu öğretmiş olduğu için, *Dehr* olmasından dolayı kendisinin günlerinin bulunduğunu da ifade buyurmuştur. İşte bunlar Allah'ın günleridir. Bu günlerin aynı, Allah Teâlâ'nın isimlerinin âlemdeki hükümle-

ridir. Her bir ismin günleri vardır. Bunlar o ismin hüküm zamanıdır. Günlerin hepsi Allah'ın günleridir. *Dehr*'in tafsil edilmesi ise âlemdeki hükümlere göredir. Bu günler birbirlerinin içine girebilirler, kimisi kimisini kapsayabilir. İşte aynı zaman içerisinde hükümlerin farklılaşmasını görmemizin sebebi budur. Bu, günlerin iç içe geçmesinden, birbirini örtüp kapsamasından, dönmesinden ve tekrarından kaynaklanır. Bu ilâhî günlerin gece ve gündüzleri vardır. Onların gecesi gaybdır, yani bizden gayb olandır. Bu, onun tabiat üstü varlıklarda bulunan ulvî ruhlarda ve müheyyem ruhlarda bulunan hükmüdür. Gündüzü ise şehadettir. Gündüz, unsurî son cisme kadar (bunlar tabiatın altında olanlardır) doğal cisimlerde gerçekleşen bu günlerin hükmüdür. Nur ilâhî ismi Allah'ın günlerinde gece ve gündüzü ortaya çıkarandır. *Dehr* tek bir gün olması itibariyle çokluk içermez, onun gecesi ve gündüzü olmaz ama ilâhî isimler onu alınca, o ezelî günde kendi hükümleri taayyün eder. Hak Teâlâ onların zamanın günlerinden olduğunu bilmemiz için, peygamberine o günleri bize zikretmesini emretti. Sonra Allah, bizce bilinen bu günleri veya kalbin yani güneşin meydana getirdiği gece ve gündüzü isimlere ait ilâhî günlerin hükümlerinin kendilerine göre ölçüldüğü zamanlar yapmıştır. Onlar, söz konusu günler için terazi gibidir ve bunlarla ilâhî günlerin ölçüsü bilinir. Allah Teâlâ bu meyanda şöyle buyurur: "Rabbinin katında bir gün onların saydıklarından bin sene gibidir." (Hacc, 22/47) Üç yüz altmış gün bin ile çarpıldığında, sonuç rabbin günlerine ait olan takdir günleridir. Onlar sona erer ve sonra *Dehr*'de yeni bir gün başlar ve o gün *Rab* isminden başka bir isme ait bir gündür. Üç yüz altmış gün elli bin seneyle çarpılır ve bu çarpımdan çıkan sayı ilâhî isimlerden *Zi'l-meâric*'e ait günün süresidir. O gün sona erince, Allah *Dehr*'de başka bir isme ait yeni bir gün meydana getirir. İş sürekli böyle devam eder. Her ilâhî ismin başka bir günü vardır. Biz bu iki günü, yani Rab ve *Zi'l-mearic* günlerini özellikle zikrettik, çünkü bunlar Kur'ân'da zikredilmiştir, bu yüzden de müminler bu ikisini inkâr edemez. Fakat bizim söylediklerimiz inkâr edilebilir. İşin gerçeği, daha önce söylediğimiz gibi, bilinen veya bilinmeyen her ilâhî ismin *Dehr*'de bir günü olmasıdır. Bu günler, Allah'ın günleridir. Haddizatında günlerin hepsi gerçekte Allah'ın günleridir, fakat insanların çoğu bilmez.

İşaret

Hatırlatma gaflet içerisinde olan âlimler içindir, öğüt/vaaz bütün insanlara yapılmaz. Öğüt veren kimse, Allah ile değil, Allah'tan gelen ile öğüt verir. Ay-

nı şekilde insanları korkutan da onları Allah'tan değil, Allah'ın azabından korkutmalıdır. Teşvik ile korkutma aynı mecrada ilerlemez, çünkü teşvik doğrudan Allah'a teşvik şeklinde olabilir, ama korkutma doğrudan "Allah'tan korkutma" şeklinde değil, "Allah'tan gelecek olan şeyden korkutma." şeklinde olur.

وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ اَنْجٰيكُمْ مِنْ اٰلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ
سُٓوءَ الْعَذَابِ وَيُذَبِّحُونَ اَبْنَٓاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَٓاءَكُمْ وَفٖى ذٰلِكُمْ بَلَٓاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظٖيمٌ
(٦) وَاِذْ تَاَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَاَزٖيدَنَّكُمْ وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ اِنَّ عَذَابٖى لَشَدٖيدٌ (٧)

6. Hani Mûsâ kavmine demişti: "Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın. Çünkü o, sizi azabın kötüsüne uğratan, kadınlarınızı sağ bırakıp oğullarınızı boğazlayan Firavun hanedanından kurtarmıştı. Bunda rabbinizden büyük bir imtihan vardır. 7. Hani rabbiniz, "Şükrederseniz and olsun ki size artırırım, nankörlük ederseniz bilin ki azabım çok şiddetlidir." diye bildirmişti.

Şükür, şükredilenin şükredene ziyade etmesini gerektiren bir niteliktir. Bu yüzden bizler Hak Teâlâ'nın nimet ve ihsanlarına şükredince O bizlere ziyade eder. Şükür ancak nimete karşılık olur. Allah Teâlâ'nın sana olan nimetlerine karşılık O'na şükredersen O da sana olan nimetlerini ziyade eder. Çünkü şükreden kimse şükür halinde iken tam da o anda elinde olmayan şeye, yani sahip olduğu nimetlerin ziyadesine muhtaçtır.

Rabbimin nimetine şükür bir başka nimettir
O'ndan bana gelen de bu yüzden şükrü gerektirir
Benim O'na olan muhtaçlığımdır.
Bende nimetten gayrı bir şey yok
İlah'tan gelen, ki O, bu nimetleri ardı ardınca gönderir
O müstağnidir, benim O'na olan muhtaçlığımı ise bir minnettir
O'ndan bana zuhur eder.
Böylece ben hem ziyadeye hem övgüye nâil olurum
Muhtaçlığımla iftihar ederim, ihtiyaçlarla hâkim olurum
Varlığa ki ne bilirim ne de bilinirim.

Kul Allah'a şükür maksadıyla ibadetlerini artırdıkça Allah da amelleri konusunda onu muvaffak kılma ve ona hidayet etme noktasında nimetini âhirete kadar artırır. Artık âhirette mesud kimseler için ne bir amel ne de bir elem vardır. Şükür geçmişi ve şimdiyi gerektiren bir amel olduğu için şükre-

den kimseye verilen ziyade nimetler Allah'ın bir lütfudur, bu nedenle bu nimetler, şükredenin değil, şükrün hak ettiği bir ziyade olarak isimlendirilmiştir. Allah Teâlâ kulunu doğru yola sevk etmesini ve ona verdiği bu nimetleri ifade buyurduktan sonra şöyle demektedir: "Artık ya şükreden olur ve bu durumda nimetleri ziyade olur ya da nimetlere karşı nankör olur, bu durumda da nimetler ondan alınır ve karşılığında azaba maruz kalır." O halde insan kendisine, hangi yolda yürüdüğüne çok dikkat etmelidir. Zira Allah'ın beyanının ötesinde başka bir beyan yoktur.

وَقَالَ مُوسٰٓى اِنْ تَكْفُرُوٓا اَنْتُمْ وَمَنْ فِى الْاَرْضِ جَمِيعًاۙ فَاِنَّ اللّٰهَ لَغَنِيٌّ حَمِيدٌ (٨)

8. Mûsâ, "Siz ve yeryüzünde bulunanların hepsi nankörlük etseniz. Muhakkak ki Allah, müstağni ve hamde lâyık olandır." demişti.

Mûsâ aleyhisselâm İsrailoğullarına [Siz ve yeryüzünde bulunanların hepsi nankörlük etseniz. Muhakkak ki Allah, müstağni ve hamde lâyık olandır.] demiştir. Burada Mûsâ aleyhisselâm Allah Teâlâ'nın âlemi ancak âlem için yarattığına ve O'na kulluk edenlerin kulluğunun amacının ancak nefislerini bilmek olduğuna dikkat çekmiştir. Nitekim nefsini bilince Rabbini de bilmiş olur ve bu da onun nefsini bilmesinin en büyük karşılığı olur. Bu yüzden Hak Teâlâ "Ancak bana kulluk etsinler diye yarattım." (Zâriyât, 51/56) buyurmuştur. Kullar O'na, O'nu tanımadan kulluk edemezler, O'nu tanıdıkları zaman da O'na zâtî kulluk olarak kulluk ederler. O kendilerine kulluk etmelerini emrettiği zaman ise zâtî kullukları bâki kalmakla beraber, hususi olarak da ona kulluk ederler ve O da onları bunun karşılığında ödüllendirir. Zira onları zaten bunun için yaratmıştır. Mûsâ aleyhisselâmın burada "yeryüzü"nü zikretmiş olması, her şeyin yeryüzünde vücud bulması nedeniyle oranın kâmil oluşu sebebiyledir, zira yeryüzü, âlemin hakikatlerini toplayan insan-ı kâmildir. Dolayısıyla ayette geçen [yeryüzünde] ifadesi, yeryüzünün boyun eğen olmasından dolayıdır. Yeryüzü ubudet (kulluk) makamını muhafaza eder. Âdeta "Sizler ve Allah'a kulluk eden her bir kul nankörlük etseniz dahi, muhakkak ki Allah, müstağni ve hamde lâyık olandır." demiştir.

اَلَمْ يَأْتِكُمْ نَبَؤُا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَۜ وَالَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْۜ لَا يَعْلَمُهُمْ اِلَّا
اللّٰهُۜ جَٓاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَرَدُّٓوا اَيْدِيَهُمْ فٓى اَفْوَاهِهِمْ وَقَالُوٓا اِنَّا كَفَرْنَا بِمَٓا اُرْسِلْتُمْ بِه۪
وَاِنَّا لَفِى شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَنَٓا اِلَيْهِ مُرِيبٍ (٩) قَالَتْ رُسُلُهُمْ اَفِى اللّٰهِ شَكٌّ فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِۜ يَدْعُوكُمْ لِيَغْفِرَ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُؤَخِّرَكُمْ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّىۜ قَالُوٓا اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا

بَشَرٌ مِثْلُنَا تُرِيدُونَ اَنْ تَصُدُّونَا عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ اٰبَاؤُنَا فَأْتُونَا بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ (١٠) قَالَتْ
لَهُمْ رُسُلُهُمْ اِنْ نَحْنُ اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَمُنُّ عَلٰى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهٖ وَمَا كَانَ
لَنَا اَنْ نَأْتِيَكُمْ بِسُلْطَانٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ (١١)

9. Sizden önce geçenlerin, Nûh, Âd, Semûd kavimlerinin ve onlardan sonra Allah'tan başka kimsenin bilmediği kavimlerin haberi size gelmedi mi? Peygamberleri onlara âyetlerle geldiler de onlar, ellerini ağızlarına koyup, "Biz, sizin gönderilmiş olduğunuz şeyi inkâr ettik, bizi çağırdığınız şeyden şüphe ve endişe içindeyiz." dediler. 10. Onların peygamberleri, "Gökleri ve yeri yaratan, günahlarınızı bağışlamaya çağıran ve bir süreye kadar sizi erteleyen Allah'tan mı şüphe ediyorsunuz?" dediler. Onlar da, "Siz de sadece bizim gibi birer insansınız, bizi babalarımızın taptıklarından alıkoymak istiyorsunuz. Öyleyse bize apaçık bir delil getirmelisiniz." dediler. 11. Peygamberleri onlara şöyle dedi: "Biz ancak sizin gibi birer insanız ama Allah, kullarından dilediğine iyilikte bulunur. Allah'ın izni olmadıkça biz size delil getiremeyiz. İnananlar sadece Allah'a tevekkül etsin."

Hilâfet zâhirde rubûbiyet olduğu için (çünkü halife mülk sahibinin hükmünü izhar eder ve efendisinin sıfatları ile ortaya çıkıp onun mülkünde tasarrufta bulunur, kendi içinde ona kulluğu biliniyor olsa da yine de onun kulluğu kendisine tâbi olan reâyânın tamamı tarafından bilinmez, aksine halk onu mülk sahibi bilir, ona tâbi olur ve ondan alacaklarını alır, bu kadarıyla da kulluğu gizlenmiş olur, hakikatler bu durumu göstermektedir) nebîlere çok defa "De ki: 'Ben de sizin gibi bir beşerim, ancak bana vahyediliyor.'" (Fussilet, 41/6) âyeti vahyedilmiştir. Bu âyet, işte bu illetin devasıdır.

وَمَا لَنَا اَلَّا نَتَوَكَّلَ عَلَى اللّٰهِ وَقَدْ هَدٰينَا سُبُلَنَا وَلَنَصْبِرَنَّ عَلٰى مَا اٰذَيْتُمُونَا وَعَلَى اللّٰهِ
فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ (١٢)

12. "Bize yollarımızı gösteren Allah'a niçin tevekkül etmeyelim (güvenmeyelim)? Bize ettiğiniz eziyete elbette katlanacağız. Tevekkül edenler ancak Allah'a tevekkül etsinler."

Tevekkül edenler Allah ile yetinme ve ubudiyet makamının erbabıdırlar. Bunlar evladın babaya, ölünün ölü yıkayıcıya, işçinin işverene, müvekkilin vekile kendini teslim edip güvenmesi gibi değil, kölenin efendisine güvenme-

si gibi Allah'a güvenirler. Çünkü sebeplerin etkisini savunanlar, her ne kadar Allah'a itimat etseler de yine de kesb ehlidirler. Onlar Allah'a itimat ediyor olsalar bile, zâhirdeki halleri, Allah ile yetinmediklerini göstermektedir. Sebeplere bağlanan herkes böyledir, tevekkül ehli olsa bile böyledir, çünkü tevekkül ehli olanların hepsinde Allah ile yetinme hali zuhur etmez.

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِرُسُلِهِمْ لَنُخْرِجَنَّكُمْ مِنْ اَرْضِنَا اَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا فَاَوْحَى اِلَيْهِمْ
رَبُّهُمْ لَنُهْلِكَنَّ الظَّالِمِينَ (١٣) وَلَنُسْكِنَنَّكُمُ الْاَرْضَ مِنْ بَعْدِهِمْ ذٰلِكَ لِمَنْ خَافَ مَقَامِي
وَخَافَ وَعِيدِ (١٤) وَاسْتَفْتَحُوا وَخَابَ كُلُّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ (١٥)

13. Kâfir olanlar peygamberlerine dediler ki: "Elbette sizi ya yurdumuzdan çıkaracağız ya da mutlaka dinimize döneceksiniz!" Rableri de onlara, "Zalimleri mutlaka helâk edeceğiz!" diye vahyetti. 14. "Onlardan sonra da yeryüzüne sizi yerleştireceğiz. Bu, makamımdan ve tehdidimden korkanlara vaadimdir." 15. Yardım istediler ve bütün inatçı zorbalar da hüsrana uğradılar.

Yeryüzünden zorba olma, çünkü bu durum seni yolda aldatır ve boğulanlardan olursun. Hak sana vermemiş olduğu halde kendine kibir ve ceberut sıfatlarını da atfetme, yoksa yoldan saparsın. Nitekim Firavun haksız bir şekilde kibirlenmiş, Allah da onu boğmuştur.

مِنْ وَرَائِهِ جَهَنَّمُ وَيُسْقٰى مِنْ مَاءٍ صَدِيدٍ (١٦) يَتَجَرَّعُهُ وَلَا يَكَادُ يُسِيغُهُ وَيَأْتِيهِ الْمَوْتُ
مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَمَا هُوَ بِمَيِّتٍ وَمِنْ وَرَائِهِ عَذَابٌ غَلِيظٌ (١٧)

16. Ardından da cehennem. Orada irinli sudan içirilecektir. 17. Onu yudum yudum alacak ama yutamayacaktır. Her taraftan ona ölüm geldiği halde ölemeyecektir. Ve arkasından şiddetli bir azab gelip çatacaktır.

Buradaki yudumlamak, istemeden, acı çekerek yudumlamak şeklindedir.

مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ اَعْمَالُهُمْ كَرَمَادٍ اشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيحُ فِي يَوْمٍ عَاصِفٍ لَا يَقْدِرُونَ
مِمَّا كَسَبُوا عَلٰى شَيْءٍ ذٰلِكَ هُوَ الضَّلَالُ الْبَعِيدُ (١٨) اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ اِنْ يَشَاْ يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ (١٩)

18. Rablerini inkâr edenlerin işleri, fırtınalı bir günde, rüzgârın şiddetle savurduğu küle benzer; yaptıklarından hiçbir şey elde edemezler. İşte bu

uzak sapıklıktır. 19. Görmez misin ki Allah, gökleri ve yeri hak ile yaratmıştır. Dilerse sizi yok edip yeni bir halk (yaratılış) getirir.

[Görmez misin ki Allah, gökleri ve yeri hak ile yaratmıştır.]: Bil ki Allah Teâlâ kendisini, nefes sahibi olmakla nitelemiş ve bunu Rahmân ismine izafe etmiştir. Nefes kendisi nedeniyle ortaya çıkan ve *Rab* ismiyle bulunduğu ilk gaybdır. Bu gayb halinde, *Rab* isminden hak olmuştur ki orda da mahlûkatı yaratmadan önce 'amâ vardır. Allah bu 'amâda haklarında "helâk olacaktır" dediği, yani suretleri itibariyle helâk olacaklarını söylediği âlemin bütün suretlerini var etti. Müheymen melekler, akıl, nefs ve doğa da onda zuhur etmiştir. Doğa diğerlerine göre, Hakk'a nispeten daha önceliklidir; çünkü onun dışındakiler, her nerede zuhur ederlerse etsinler doğadan zuhur eden şeyde zuhur etmişlerdir. Doğadan zuhur eden ise nefestir ve nefes âleme, yani âlemin suretlerine yayılmıştır. O halde 'ama eşyanın ve bütün suretlerin aslıdır ve o asıldan ortaya çıkan ilk ferdir.

[Dilerse sizi yok eder.]; ancak varlığın, kendisine bekayı sağlayan ilâhî imdadın durdurulması ile yok edilmesi mümkün olduğu halde bunu yapmamıştır. Aksine durumun tam da bu şekilde devam etmesine hükmetmiştir. Bu nedenle de "yok etme"yi kendi "dileme"sine bağlamış, onunla ilişkilendirmiştir ki bununla da varlığın bekası için geçerli şartın durdurulmasını kastetmiştir. Böylece âdeta, "Eğer bu şartı durdurursam sizler yok olursunuz." buyurmuştur. Allah Teâlâ onu var etmezse, artık varlıklar yok olurlar, çünkü bütün mümkün varlıkların var edilmeleri ya da yokluk hali üzere bırakılıp terk edilmeleri konusunda tercih Allah Teâlâ'ya aittir.

Bil ki Allah Teâlâ var ettiğini yokluğa irca etmeyi murat etmez, aksine o sürekli olarak var eder, yok etmez. Kudret daima faaldir, var edicidir ve var etmekten başkasını dilemez. Bu nedenle [Dilerse sizi yok eder.] buyurmuştur.

Birinci vecih

Gitmek/yok olmak, sizin şu an bulunduğunuz halde intikal etmenizdir. Bu durumda yeni yaratılan şey, şu an size ait olan hallerin aynısını alır. Bu da Allah'ın istemesi halinde olur, ancak O bunu istememiştir. Dolayısıyla durum olduğu hal üzere devam eder. Çünkü Allah ancak bunu istemiştir. Zira ilâhî irade ilâhî ilime muhalif olmaz, ilim ise mâluma muhalif olmaz. Mâlum olan, şu an zâhir ve vaki olandır. Neticede Allah'ın kelimelerinde herhangi bir değişiklik söz konusu değildir, oldukları hal üzeredirler.

İkinci vecih

[Dilerse sizi yok eder.], yani varlığınızı yok ederek sizi madumlar cümlesine ilhak eder.

[Ve yeni bir halk (yaratılış) getirir.], madum olanı var eder. Burada yokluğun oluşmakla nitelenmesi söz konusudur. Hak Teâlâ'nın yokluğa ilhak etmeyi nasıl da ilâhî kudrete değil de ilâhî iradeye (*meşîet*) izafe ettiğine bir bak! Bu konuda doğru olan şudur: Varlıklar mümkün halde, yani madum iken, daha önce zikrettiğimiz gibi a'yân-ı sâbiteleri var ise Hak Teâlâ onları nasıl varlığa getirdi? Yokluk ve çıplaklık halinde iken onlara varlık giydirdi ve böylece onların varlık ismini almasını sağladı ise, aynı şekilde onlar tekrar eski hallerine döndürmesi, madum etmesi de imkânsız değildir. Böylece Hak yok edici, onlar da yok edilen sıfatını almış olurlar.

Üçüncü vecih

[Dilerse sizi yok eder ve yeni bir halk (yaratılış) getirir.]: Bunun mânası, "Dilerse size her zaman gözlerinizden perdelediği yeni yaratılışı müşahede ettirir." şeklindedir. Çünkü iş, nefsü'l-emirde böyledir ancak insanlar perdelenmişlerdir. Cevherin bekası kendisinden değildir; aksine onun bekası, onda meydana gelen suretlerdendir, bu yüzden de daima Allah'a muhtaç olarak kalır. Cevherin Allah'a olan ihtiyacı, beka açısındandır, suretlerin Allah'a olan ihtiyacı ise varlıkları açısındandır. Neticede hepsi Allah'a muhtaçtırlar.

وَمَا ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ بِعَزٖيزٍ (٢٠)

20. Ve bu, Allah için hiç de güç değildir.

Yani imkânsız değildir. Bir şeyin zorluğu ancak benzerlerine kıyasla olur. Herhangi bir şey ne kadar zor olursa olsun, hiçbir tesiri kabul etmeyen Allah Teâlâ'nın izzeti karşısında yine de hakirdir, çünkü âlemdeki her şey, Allah'ın azametine nispetle hakirdir. Ancak âlemdeki şeyler, kendi büyüklüklerinden dolayı değil, fakat Allah'ın onları tâzim etmesinden dolayı büyük olurlar.

وَبَرَزُوا لِلّٰهِ جَمٖيعًا فَقَالَ الضُّعَفٰٓؤُا لِلَّذٖينَ اسْتَكْبَرُٓوا اِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا فَهَلْ اَنْتُمْ مُغْنُونَ
عَنَّا مِنْ عَذَابِ اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ قَالُوا لَوْ هَدٰينَا اللّٰهُ لَهَدَيْنَاكُمْ سَوَٓاءٌ عَلَيْنَٓا اَجَزِعْنَٓا اَمْ

صَبَرْنَا مَا لَنَا مِنْ مَحِيصٍ (٢١) وَقَالَ الشَّيْطَانُ لَمَّا قُضِيَ الْأَمْرُ إِنَّ اللّٰهَ وَعَدَكُمْ وَعْدَ
الْحَقِّ وَوَعَدْتُكُمْ فَأَخْلَفْتُكُمْ وَمَا كَانَ لِيَ عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ
لِي فَلَا تَلُومُونِي وَلُومُوا أَنْفُسَكُمْ مَا أَنَا بِمُصْرِخِكُمْ وَمَا أَنْتُمْ بِمُصْرِخِيَّ إِنِّي كَفَرْتُ
بِمَا أَشْرَكْتُمُونِ مِنْ قَبْلُ إِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (٢٢)

21. Onların hepsi Allah'ın huzuruna toplanıp çıkarlar. Zayıflar büyüklük taslayanlara, "Doğrusu biz size uymuştuk. Allah'ın azabından bizi koruyabilecek misiniz?" derler. Onlar da, "Allah bizi doğru yola eriştirseydi biz de sizi eriştirirdik. Şu halde artık sızlansak da katlansak da birdir. Bizim için kaçıp sığınacak bir yer yoktur." derler. 22. İş olup bitince şeytan dedi ki: "Gerçekten Allah, size sözün doğrusunu söylemişti. Ben de size söz verdim ama caydım. Sizi zorlayacak hiçbir gücüm de yoktu. Yalnız ben sizi çağırdım, siz de geldiniz. O halde beni kınamayın, kendinizi kınayın. Artık ben sizi kurtaramam, siz de beni kurtaramazsınız. Esasen daha önce, beni Allah'a ortak koşmanızı kabul etmemiştim. Doğrusu zalimlere elim bir azap vardır."

Peygamberlerin davetinin doğruluğu hakkındaki mûcizeler, davetin Allah'ın daveti olduğunu ispat ettiği için Allah Teâlâ bizlere şeytanın [Gerçekten Allah, size sözün doğrusunu söylemişti. Ben de size söz verdim ama caydım. Sizi zorlayacak hiçbir gücüm de yoktu. Yalnız ben sizi çağırdım, siz de geldiniz.] şeklindeki sözlerini bizlere aktarmaktadır. Şeytan burada [sizi zorlayacak bir gücüm yoktu] derken herhangi bir kuvvetinin, delilinin ve burhanının olmadığını ifade eder.

[Yalnız ben sizi çağırdım, siz de geldiniz.]: Her davetçiye uyulması gerekmez. Şeytan, kendilerini davet ettiğinde insanlara delil göstermiş değildir. Şaşılır şey! İnsanlar burhan açıkça ortadayken, Hakk'ın davetini inkâr etmiş, onu reddetmiş, burhanı olmayan şeytanın davetini kabul etmişlerdir. Şeytan da onlara [Beni değil, kendinizi kınayın.] demiştir. Allah Teâlâ İblis'in sözlerini aktarmakta, o sözleri onaylamakta, yadırgamamaktadır. O halde sen sen ol, şeytanın yarın senin üzerinde bir hüccet sahibi olmasından sakın, zira onun senin üzerinde bir gücü yoktur. Sakın "Bana süsledi, beni davet etti ve hüsrana düşürdü." deme, çünkü kendini hüsrana düşüren sensin. Şeytanı lânetlemek, ondan uzak durmaktan başka bir şey değildir. O seni ancak lisan-ı hal ile çağırır, eğer sen de ona lisan-ı hal ile (davranışların ile) icabet edersen, artık dilinde ona lânet etmen sana hiçbir fayda sağlamaz.

وَاُدْخِلَ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا
بِاِذْنِ رَبِّهِمْ تَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ (٢٣) اَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ
طَيِّبَةٍ اَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ (٢٤)

23. İman edenler, salih amel işleyenler, altlarından ırmaklar akan cennetlere konulurlar. Rablerinin izni ile orada ebediyyen kalırlar. Onların birbirine sağlık temennileri de "selam"dır. 24. Görmez misin, Allah nasıl bir misal verdi. Hoş bir söz; kökü sağlam, dalları göğe doğru olan hoş bir ağaca benzer.

Allah Teâlâ'nın [Görmez misin, nasıl...] ifadesinde görme fiili başka bir izah edici unsur olmaksızın mutlak olarak kullanılmış ve keyfiyetlerin (nasıllığın) görülmesi istenmiştir. Bundan kastedilen, zorunlu olarak, biçimlendirme değil, biçimlenenlerdir. Çünkü biçimlendirme, akledilir bir hale döner ve onun biçimlendirene, yani Allah Teâlâ'ya dönük bir nispeti vardır. Hiç kimse yaratılışı esnasında ilâhî kudretin şeylere nasıl iliştiğine şahit olmuş değildir. Bu yüzden "iç"lerine (*fî*) değil, kendilerine (*ilâ*) bakmamız emredilen söz konusu keyfiyetlere bakmak, onları biçimlendiren, yani nitelik sahibi yapan birinin varlığına delil saymamız ve niteliklerden yola çıkarak O'na ulaşmamız içindir. Bu nitelikler, biçimlendirilmiş-yaratılmış varlıkların sahip oldukları durumlardır.

تُؤْتِي اُكُلَهَا كُلَّ حِينٍ بِاِذْنِ رَبِّهَا وَيَضْرِبُ اللّٰهُ الْاَمْثَالَ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ (٢٥)

25. Yemişlerini rabbinin izniyle her an verir. Allah insanlara böyle temsiller yapar ki kavrayıp düşünsünler.

Bil ki Hak Teâlâ her ne kadar âlemi var etmiş, ona sahip olduğu mevcut sıfatları vermiş olsa ve yarattıklarından her biri ile beraber olsa da yine de kendisi zâtı itibariyle mahlûkatından ayrıdır, daima münezzehlik makamındadır.

وَمَثَلُ كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ اجْتُثَّتْ مِنْ فَوْقِ الْاَرْضِ مَا لَهَا مِنْ قَرَارٍ (٢٦) يُثَبِّتُ
اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَفِي الْاٰخِرَةِ وَيُضِلُّ اللّٰهُ الظَّالِمِينَ
وَيَفْعَلُ اللّٰهُ مَا يَشَاءُ (٢٧) اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ كُفْرًا وَاَحَلُّوا قَوْمَهُمْ دَارَ
الْبَوَارِ (٢٨) جَهَنَّمَ يَصْلَوْنَهَا وَبِئْسَ الْقَرَارُ (٢٩) وَجَعَلُوا لِلّٰهِ اَنْدَادًا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِهِ قُلْ

تَمَتَّعُوا فَاِنَّ مَصِيرَكُمْ اِلَى النَّارِ (٣٠) قُلْ لِعِبَادِيَ الَّذِينَ اٰمَنُوا يُقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَيُنْفِقُوا
مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً مِنْ قَبْلِ اَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعٌ فِيهِ وَلَا خِلَالٌ (٣١) اَللّٰهُ الَّذِى
خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَاَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَاَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ وَسَخَّرَ
لَكُمُ الْفُلْكَ لِتَجْرِيَ فِى الْبَحْرِ بِاَمْرِهِ وَسَخَّرَ لَكُمُ الْاَنْهَارَ (٣٢)

26. Kötü bir sözün misali, gövdesi yerden koparılmış, o yüzden ayakta durma imkânı olmayan (kötü) bir ağaca benzer. 27. Allah inananları, dünya hayatında ve âhirette sağlam bir söz üzerinde tutar; zalimleri de saptırır. Allah dilediğini yapar. 28. Bakmaz mısın onlara ki Allah'ın nimetini küfre değiştiler ve kavimlerini helâk yurduna kondurdular. 29. Onlar cehenneme girecekler. O ne kötü karargâhtır! 30. Allah'ın yolundan sapıtmak için O'na eşler koşmuşlardı. De ki: "Yaşayın bakalım, hiç şüphesiz varacağınız yer ateş olacaktır." 31. İnanan kullarıma söyle, namazı kılsınlar; alışveriş ve dostluğun olmayacağı günün gelmesinden önce, kendilerine verdiğimiz rızıktan açık ve gizli sarf etsinler. 32. Allah öyle bir ilâhtır ki gökleri ve yeri yarattı ve gökten bir su indirdi de onunla size rızık için türlü semereler çıkardı ve emriyle denizde cereyan etmek için size gemileri musahhar kıldı, size nehirleri de musahhar kıldı.

[Gökten bir su indirdi de onunla size rızık için türlü semereler çıkardı.]: İtikat sahibi bir kimsenin içindeki inanç, Allah Teâlâ'nın her şeyin faili olduğu ve yaratılmış şeylerin herhangi bir tesirinin bulunmadığı, zâhir ya da bâtın herhangi bir sebebin söz konusu olmadığı şeklindedir. Çünkü Allah Teâlâ, sebepleri, o sebeplerin sınırında duran, onlara takılan ve fiillerin onlardan sâdır olduğunu düşünen kimseleri bunun aksini düşünenlerden, yani fiilin Allah'a ait olduğunu ve onun ardında başka bir şeyin olmadığını düşünenlerden ayırt etmek için bir imtihan vesilesi kılmıştır.

وَسَخَّرَ لَكُمُ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ دَائِبَيْنِ وَسَخَّرَ لَكُمُ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ (٣٣) وَاٰتٰيكُمْ مِنْ كُلِّ مَا
سَاَلْتُمُوهُ وَاِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللّٰهِ لَا تُحْصُوهَا اِنَّ الْاِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ (٣٤)

33. Devamlı olarak yörüngelerinde yürüyen Güneş'i ve Ay'ı size müsahhar kıldı. Geceyi ve gündüzü de size musahhar kıldı. 34. O, size istediğiniz şeylerin hepsinden verdi. Allah'ın nimetini sayacak olsanız bitiremezsiniz. Doğrusu insan, pek zalim ve nankördür.

[O, size istediğiniz şeylerin hepsinden verdi]

İşaret

Allah Teâlâ peygamberlerinden birine "Ey âdemoğlu! Eşyayı senin için, seni ise kendim için yarattım, kendim için yarattığımı, senin için yarattığıma harcama. Ey Âdemoğlu! Hakkıma and olsun ki ben seni seviyorum, sen de benim senin üzerindeki hakkım nedeniyle beni sever ol." diye vahyetmiştir. Sanatkâr sanatını nasıl sevmez ki?! Bizler hiç şüphe yok ki, Allah Teâlâ'nın sanatının eserleriyiz, çünkü o hem bizim hem rızıklarımızın hem de maslahatlarımızın yaratıcısıdır. Sanat bir mazhardır, sanatçının zâtı, kudreti, cemali, azamet ve kibriyası onunla bilinir. Eğer böyle bilinmeyecekse daha başka nasıl ve kiminle bilinecek ki?! Bu yüzden bizim var olmamız O'nun bizi sevmesi kaçınılmazdır. Yani O bizimle, biz de O'nunlayız. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm rabbine övgüde bulunurken "Bizler O'nunla ve O'nun içiniz." buyurmuştur. Bu itibarla Hak Teâlâ ezelden beri sevendir, ezelden beri Vedûd'dur, O daima bizim hakkımızda var edicidir, her gün bir iştedir. Vedûd'un bundan başka mânası yoktur. Bizler lisanı hal ile ve dilimizle daima "şunu yap", "bunu yap" deriz, O da daima yapar. Bizdeki fiilinden dolayı bizler "yap" deriz. Pekiyi, şimdi sen O'nun bu fiilini, zorlanarak iş yapan kimsenin fiili olarak mı görüyorsun, oysa Allah'ı zorlayacak, ikrah edecek hiçbir güç yoktur. Allah böyle bir şeyden münezzehtir. Aksine bu, O'nun el-Vedûd isminin hükmüdür.

Allah kendisinden niyazda bulunanın sesini duyar
Bizden murat etmiş olduğu ile
Bu nedenle daima O'nu var ederiz
Bu nedenle ezelden beri bizdendir O.

Hak Teâlâ bize önce varlığı vermiştir ki bu da mahza hayırdır. Varlık, Hak Teâlâ'nın sıfatıdır. Eğer O'nun nezdinde bundan daha kâmil bir şey olsaydı onu da bizden esirgemezdi. Daha sonra Hak Teâlâ var olanın gerektirdiği ve onun kaim olmasını, ıslahını temin edecek şeyleri verdi. Bu meyanda şöyle buyurmuştur: [Allah'ın nimetini sayacak olsanız bitiremezsiniz.] Allah'ın nimetleri, o nimetleri gerektiren sebepler itibariyle, yani lezzet ve nimetlenme açısından sayılamazdır. Sebepler sayılamayacak kadar çoktur, lezzet ise tektir. O da muhakkak nimettir. Bir şey bir başka şey ile bitişik ise ya da onun sebebi ise, onun ismi ile isimlendirilir. [Doğrusu insan, pek zalim ve nankördür.]; çünkü kendisine ardı ardına pek çok nimet verildiği halde o yine muhalefet etmeye devam eder. İnsana ardı ardına pek çok nimetin verilmesi, zımni olarak ilâhî bir tuzağı da içerir. Bu yüzden bu şekilde verilen nimetlere sabretmek, zorluklara sabretmekten daha zordur. Zira nimetler, Al-

lah'ın muvaffak kıldığı kimselerin dışında herkes için, kulu Allah'tan perdeleyen en büyük perdelerdir.

وَإِذْ قَالَ إِبْرٰهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هٰذَا الْبَلَدَ اٰمِنًا وَاجْنُبْنِي وَبَنِيَّ اَنْ نَعْبُدَ الْاَصْنَامَ (٣٥)
رَبِّ اِنَّهُنَّ اَضْلَلْنَ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ فَمَنْ تَبِعَنِي فَاِنَّهُ مِنِّي وَمَنْ عَصَانِي فَاِنَّكَ غَفُورٌ
رَحِيمٌ (٣٦) رَبَّنَا اِنِّي اَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ رَبَّنَا
لِيُقِيمُوا الصَّلٰوةَ فَاجْعَلْ اَفْئِدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْوِي اِلَيْهِمْ وَارْزُقْهُمْ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ
يَشْكُرُونَ (٣٧) رَبَّنَا اِنَّكَ تَعْلَمُ مَا نُخْفِي وَمَا نُعْلِنُ وَمَا يَخْفٰى عَلَى اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ فِي
الْاَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ (٣٨) اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي وَهَبَ لِي عَلَى الْكِبَرِ اِسْمٰعِيلَ وَاِسْحٰقَ
اِنَّ رَبِّي لَسَمِيعُ الدُّعَاءِ (٣٩) رَبِّ اجْعَلْنِي مُقِيمَ الصَّلٰوةِ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي رَبَّنَا وَتَقَبَّلْ دُعَاءِ
(٤٠) رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِلْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ (٤١) وَلَا تَحْسَبَنَّ اللّٰهَ غَافِلًا
عَمَّا يَعْمَلُ الظَّالِمُونَ اِنَّمَا يُؤَخِّرُهُمْ لِيَوْمٍ تَشْخَصُ فِيهِ الْاَبْصَارُ (٤٢) مُهْطِعِينَ مُقْنِعِي
رُؤُسِهِمْ لَا يَرْتَدُّ اِلَيْهِمْ طَرْفُهُمْ وَاَفْئِدَتُهُمْ هَوَاءٌ (٤٣)

35. Hani İbrâhîm demişti ki: "Rabbim! Bu şehri emniyetli kıl. Beni de oğullarımı da puta tapmaktan uzak tut. 36. Rabbim! Çünkü onlar insanlardan birçoğunu baştan çıkardılar. Bundan sonra bana uyan bendendir. Bana karşı gelen kimseyi de sana havale ederim. Muhakkak ki sen Ğafûr'sun, Rahîm'sin. 37. Rabbimiz! Ben, çocuklarımdan kimini namaz kılabilmeleri için, senin mukaddes evinin yanında çorak bir vadiye yerleştirdim. Rabbimiz! İnsanların gönüllerini onlara meylettir. Şükretmeleri için onları meyvelerle rızıklandır. 38. Rabbimiz! Doğrusu sen, gizlediğimizi de, açığa vurduğumuzu da bilirsin. Zaten yerde ve gökte hiçbir şey Allah'tan gizli kalmaz. 39. İhtiyarlığıma rağmen bana İsmail'i ve İshâk'ı bahşeden Allah'a hamdolsun. Doğrusu rabbim, duaları işitendir. 40. Rabbim! Beni namaz kılan eyle. Soyumdan gelenleri de. Duamı kabul buyur rabbimiz. 41. Rabbimiz! Hesabın görüldüğü günde beni, anamı, babamı ve müminleri bağışla." 42. Zalimlerin yaptıklarından Allah'ı gafil sanma. Onları sadece gözlerin dehşetle belereceği bir güne kadar tehir etmektedir. 43. O gün, başları kalkmış, gözleri kendilerine dönmeyecek şekilde sabit kalmış, gönülleri bomboş olarak koşup duracaklardır.

Allah Teâlâ zalimleri kıyamet gününde [başları kalkmış, gözleri kendilerine dönmeyecek şekilde sabit kalmış] olarak nitelemiştir. Yani onlar başları-

nı Allah'a doğru kaldırmış, ondan günahlarının affını ister vaziyette olacaklardır. Çünkü âyette geçen *mukni'î* kelimesi, "kaldırmışlar" anlamına gelir.

[Gözleri kendilerine dönmeyecek şekilde]: Gördüklerine olan tâzimlerinden dolayı. [Gönülleri bomboş olarak.]

وَاَنْذِرِ النَّاسَ يَوْمَ يَأْتِيهِمُ الْعَذَابُ فَيَقُولُ الَّذِينَ ظَلَمُوا رَبَّنَا اَخِّرْنَا اِلٰى اَجَلٍ قَرِيبٍ نُجِبْ
دَعْوَتَكَ وَنَتَّبِعِ الرُّسُلَ اَوَلَمْ تَكُونُوا اَقْسَمْتُمْ مِنْ قَبْلُ مَا لَكُمْ مِنْ زَوَالٍ (٤٤) وَسَكَنْتُمْ
فِى مَسَاكِنِ الَّذِينَ ظَلَمُوا اَنْفُسَهُمْ وَتَبَيَّنَ لَكُمْ كَيْفَ فَعَلْنَا بِهِمْ وَضَرَبْنَا لَكُمُ الْاَمْثَالَ
(٤٥) وَقَدْ مَكَرُوا مَكْرَهُمْ وَعِنْدَ اللّٰهِ مَكْرُهُمْ وَاِنْ كَانَ مَكْرُهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ الْجِبَالُ (٤٦)
فَلَا تَحْسَبَنَّ اللّٰهَ مُخْلِفَ وَعْدِهِ رُسُلَهُ اِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ (٤٧)

44. İnsanları, kendilerine azabın geleceği gün ile uyar. Zulmedenler derler ki: "Rabbimiz! Bizi, yakın bir müddete kadar tehir et, davetine uyalım ve peygamberlere tâbi olalım. Siz daha önce de sonunuzun gelmeyeceğine yemin etmemiş miydiniz?" 45. Üstelik kendilerine zulmedenlerin yerlerinde oturdunuz, onlara yaptıklarımız ise sizlere açıklanmıştı. Size misaller vermiştik. 46. Gerçekten onlar, düzenlerini kurmuşlardı. Hâlbuki dağları oynatacak güçte olsa bile, onların bu düzenleri hep Allah'ın elindeydi. 47. Sakın, Allah'ın peygamberlerine vaadinden cayacağını sanma. Muhakkak Allah *Azîz*'dir, intikam sahibidir.

Bu âyet, Allah Teâlâ'nın rahmetinin umumiliğine delil olarak gösterilir, zira Allah Teâlâ'nın haberi, nesh imkânı olan bir hüküm değil ise, o zaman mutlak anlamda doğrudur (kesinlikle gerçekleşecektir). Nitekim bu şekilde haber yoluyla gelmiş olan vaat ve tehditler vardır. Şeriat Hazreti Muhammed aleyhisselâmın kavminin dili ile nâzil olmuş ve Hazreti Peygamber aleyhisselâm da onlara, o zaman kadar kullanageldikleri üslup ve ifadelerle hitap etmiştir. Arapların kerem ve kemal sıfatlarına sahip kimseler hakkında öteden beri kullanageldikleri ifadelerden biri, böyle olan kimsenin vaadini gerçekleştirmesi, tehdidinin (vaîdinin) hükmünü ise iptal etmesidir. Vaat hem iyi hem kötü haber için kullanılabilir, vaîd ise sadece kötü haber için kullanılır. Şeriatta, tehditlerin muhakkak gerçekleşeceğine dair açık herhangi bir nas yer almazken, müjdelerin, vaatlerin muhakkak gerçekleşeceğine dair açık naslar mevcuttur. Allah Teâlâ, kendisine "tehdit ettiği şeyi mutlaka gerçekleştirir" şeklinde bir şey nispet edilemeyecek kadar kerem sahibidir, aksine O'na "meşîet" ve "keremi tercih etme" vasıfları nispet edilir. Bedevinin biri, pek çok emel sahibi olduğu halde, yine de kendisini övme babından nefsini şöyle nitelemiştir:

Ben ki bir vaatte ya da tehditte bulunduğum zaman
Tehdidimi gerçekleştirmem ama vaadimi mutlaka gerçekleştiririm.

Sahih hadiste Allah Teâlâ için övülmekten daha sevimli bir şey olmadığı ifade edilmiştir. Zarar vermekten vazgeçmekle övmek, övmenin en üst noktasıdır ve buna en lâyık olan da Allah'tır. Vaat edilen şeyin doğru olması, gerçekleşmesi de övgü konusu olan hususlardandır. Nitekim Allah Teâlâ [Sakın, Allah'ın peygamberlerine vaadinden cayacağını sanma.] buyurmuş, bu çerçevede (tehdidi değil) sadece vaadi zikretmiştir. Yani övgü, tehdidi gerçekleştirmekle değil, vaadi gerçekleştirmekle olur. İlâhî makam, zâtı gereği övülmeyi gerektirir, bu yüzden ona tehditleri gerçekleştirmesi ile değil, vaatleri gerçekleştirmesi ve tehditleri affetmesi ile senada (övgüde) bulunulur. Nitekim Hak Teâlâ her ne kadar kötülük yapanları cezalandırmakla tehdit etmiş olsa da yine de [Biz onların kötülüklerini affederiz.] buyurmuştur. Âyetin devamında ise tehdit kabilinden haber olarak [Muhakkak Allah *Azîz*'dir, intikam sahibidir.] buyurmuştur. Neticede Allah tehdit konusunda kendi iradesini, vaat konusunda ise o vaadin mutlaka geçerli olup gerçekleşeceğini vurgulamış, iyilik yapana verilen ödülü meşîet ile irtibatlandırmamış, aksine kötülük yapana verilecek cezayı meşîet ile irtibatlandırmış, yani ona azap etmeyi ya da onu affetmeyi kendi dileğine (*meşîet*) bırakmıştır. Allah, kulunun kendisi hakkındaki zannında ne ise O'dur, bu yüzden Allah hakkında iyi zanda bulunmak lazımdır. Bizim zannımızın ilim çerçevesinde olması gerekir.

[Muhakkak Allah *Azîz*'dir, intikam sahibidir]: İntikam, yaratılmışlar söz konusu olduğunda, kişinin kendisine olan rahmetinden kaynaklandığı için Allah Teâlâ böyle bir şeyden münezzeh olduğunu bildirmek üzere önce [Muhakkak Allah Azîz'dir.], bunun ardından [intikam sahibidir] buyurmuştur.

يَوْمَ تُبَدَّلُ الْاَرْضُ غَيْرَ الْاَرْضِ وَالسَّمٰوَاتُ وَبَرَزُوا لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ (٤٨)

48. O gün, yer başka bir yerle değiştirilir. Gökler de başka göklerle. Ve onlar, *Vâhid* ve *Kahhâr* olan Allah'ın huzuruna çıkarlar.

Birinci vecih

Yaratılışın başında olduğu gibi, âlemin yaratılış tertibinde nasıl yeryüzü gökten önce yaratılmış ise aynı şekilde yeniden yaratılış ve değiştirme esnasında da göklerden önce yer ile başlanır. Mahlûkat karanlığın öncesindeki köprüde durur, yer bir başka yer ile değiştirilir, ama bu değişme sıfatta ol-

maz. Eğer sıfatta olsaydı ona aynı yer denmez, "yer" lafzı zikredilmezdi. Dolayısıyla yer ve gök *'ayn* (cisim) itibariyle değiştirilir.

İkinci vecih

Allah Teâlâ nasıl dilerse yer o şekilde değiştirilir ya suret olarak yahut bir başka yeryüzü ile değiştirilir ki onun üzerinde hiçbir günah işlenmemiştir. Ona *es-Sâhire* denir.

Üçüncü vecih

Gök ve yer değiştirilince değişiklik a'yânda değil, sıfatta gerçekleşir; böylece yeryüzü fesat diyarı değil, salah diyarı olur. Yerin düzlüğü uzatılır, artık orada herhangi bir yükselti ya da eğrilik göremezsin. Burada "gökler" ifadesinden kasıt, mâlum göklerdir ki bunlar da hususen yedi göktür, yoksa burçlar sahibi olan gök değildir. Yine ateşin (cehennem) tavanı olan menziller feleği de değildir. Çünkü bu menziller feleğinin ötesinde olan her şeyin nizamı harap olur, sureti değişir, yıldızının ışığı gider. İşte o zaman [Onlar, Vâhid ve Kahhâr olan Allah'ın huzuruna çıkarlar.]

وَتَرَى الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ مُقَرَّنِينَ فِي الْأَصْفَادِۚ (٤٩)

49. O gün mücrimleri zincirlere vurulmuş olarak görürsün.

Allah Teâlâ'nın gazabı onları böylesine dar bir yere sürüklemiştir, zira gazapta bir darlık vardır. Böylece müşrik, kendisi gibi müşriklerle birlikte zincire vurulmuş olur.

سَرَابِيلُهُمْ مِنْ قَطِرَانٍ وَتَغْشٰى وُجُوهَهُمُ النَّارُۙ (٥٠) لِيَجْزِيَ اللّٰهُ كُلَّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْۜ اِنَّ اللّٰهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ (٥١) هٰذَا بَلَاغٌ لِلنَّاسِ وَلِيُنْذَرُوا بِهٖ وَلِيَعْلَمُٓوا اَنَّمَا هُوَ اِلٰهٌ وَاحِدٌ وَلِيَذَّكَّرَ اُو۬لُوا الْاَلْبَابِ (٥٢)

50. Gömlekleri katrandandır, yüzlerini ateş bürüyecektir. 51. Bu, Allah'ın herkese yaptığının karşılığını vermesi içindir. Muhakkak ki Allah, hesabı çabuk görendir. 52. Bu, uyarılsınlar ve yalnızca bir tek ilâh bulunduğunu bilsinler, akıl sahipleri de öğüt alsınlar diye insanlara bir tebliğdir.

Birinci vecih

[Bu, insanlara bir tebliğdir.]: Bu, insanlar zümresinden olması itibariyle insana yöneltilmiş olan bir tebliğdir; [uyarılsınlar diye], yani insanlar hatanın sınırında ve hata tehlikesi ile yüz yüze oldukları için uyarılsınlar ve dikkat etsinler diye [ve yalnızca bir tek ilâh bulunduğunu bilsinler diye], yani dilediğini yapan tek bir ilâh olduğunu, O'nun senin ile ilgili iradesini geri çevirebilecek başka herhangi bir kudret bulunmadığını bilsinler, [akıl sahipleri de öğüt alsınlar diye] kendisinin *Rab* olduğuna dair onları kendisine şahit tutmuş olması nedeniyle öğüt alsınlar. Böylece efendisinin mülk sahibi olduğunu kabul eden kölenin, üzerine düşen vazifeleri yapması sağlanmış olmaktadır. Çünkü öğüt almak (hatırlamak) ancak önceden bilinen, fakat unutulmuş olan bir bilginin üzerine gerçekleşir. Böylece bilen kimse hatırlar. Zira Kur'ân bir taraftan uyarma kabilinden, diğer taraftan bildirme kabilinden, bir başka taraftan ise unutulmuş olanı hatırlatma kabilinden bir tebliğdir. Bütün bunlarla kendisine hitap edilen ise hep insandır.

İkinci vecih

Allah Teâlâ âlemin tabakaları arasında ayrım yapmış, böylece onların bazılarını diğerlerinden üstün kılmış olduğunu insanların bilmelerini istemiştir. Bu sebeple [Bu, insanlara bir tebliğdir.] buyurmuştur ki burada "insanlar" ifadesi ile hususi bir grubu kastetmektedir. Bunlar Kur'ân'ın bir tebliğ olduğunu bilir, bundan ötesini akıl etmezler, onun harflerinin Allah'tan geldiğine iman ederek kulak verirler ama bundan başkasını bilmezler.

[Uyarılsınlar diye]: Bu da hususen bu hitaba muhatap olan bir başka grup hakkındadır.

[Ve yalnızca bir tek ilâh bulunduğunu bilsinler diye]: Benzer şekilde bu da hususen bu hitaba muhatap olan bir başka grup hakkındadır. Buradaki "bilmek"ten maksat "iman etmek"tir ki saadete erme noktasında da asıl olan budur, çünkü Allah iman etmeyi emretmiştir. Bunu Allah Teâlâ haber verdiği için biz ona "ilim" deriz. Nitekim Allah Teâlâ "Bil ki Allah'tan başka ilâh yoktur." (Muhammed 47/19) buyurmaktadır. Burada da [ve yalnızca bir tek ilâh bulunduğunu bilsinler diye] buyurmuştur.

[Akıl sahipleri de öğüt alsınlar diye]: Bu da bir başka grup hakkındadır. Bunlar Allah'ı ve nefsü'l-emirde meselenin ne olduğunu (hakikati) bi-

len âlimlerdir. Böylece akıl sahipleri, daha önceden bilmekte oldukları şeyi hatırlarlar. Yani kapalı delillerle anlamış oldukları şeyi bilirler. Çünkü kapalı deliller, delillerin özüdür; Kur'ân ise özü itibariyle tektir; onun bir âyeti *lübb* (akıl) sahibi için hatırlatma, tevhid ilmini talep eden kimse için tevhid, uyarı bekleyen için uyarı, dinleme ecrini elde etmek üzere dinleyen için tebliğdir. Örneğin dili bilmeyen yabancı böyledir, böyle bir durumda olan kimse Kur'ân'ı anlamasa da dinler ve salt Allah'a nispet edilmiş olması nedeniyle bu kelâma tâzim eder. Lafızların mânasını bilmez, dolayısıyla ne dediğini anlamaz.

RAHMETUN MİNE'R-RAHMÂN

KUR'ÂN-I KERÎM TEFSİRİ

2

MUHYİDDİN

İBN ARABÎ

Yüce kitap Kur'ân-ı Kerîm'i tefsir eden, peygamber vârisi büyük âlimlerden biri de Şeyh-i Ekber Muhyiddin İbn Arabî hazretleridir. Çeşitli eserlerinde yaptığı atıflarla kendisine ait iki farklı tefsirin bulunduğunu kesin bir şekilde bilmekteyiz. Bunlardan biri olan *Îcâzu'l-beyân fi't-tercemeti 'ani'l-Kur'ân* isimli tefsirin Fâtiha sûresinin ve Bakara sûresinin başından bir bölümünün (1. cüzün) tefsirini ihtiva eden miktarı elimize ulaşmıştır. Daha büyük bir tefsir olan *el-Cem'u ve't-tafsîl fî ma'rifeti me'ânî't-tenzîl* isimli tefsirden ise elimize ulaşan hiçbir parça bulunmamaktadır.

"İbn Arabî Tefsiri" adı ile yayınlanmış ve günümüzde tedavülde olan iki ciltlik tefsir ise İbn Arabî'nin değil, Abdurrezzâk el-Kâşânî'nin (ö. 730/1330) tefsiridir. Nitekim o tefsirin yazma nüshasının sonunda bizzat Abdurrezzâk el-Kâşânî'nin mührü yer alır. Kaldı ki Şeyh-i Ekber'in *Îcâzu'l-beyân fi't-tercemeti 'ani'l-Kur'ân* isimli tefsirindeki üslubu ile Abdurrezzâk el-Kâşânî'nin bu tefsirdeki üslubu da oldukça farklıdır, okuyucu bunu fark edecektir.

Bu yüzden, özellikle Şeyh-i Ekber'in Kur'ân anlayışının daha iyi anlaşılmasını sağlamak için yirmi beş seneden daha uzun bir süre boyunca onun bütün eserlerini titizlikle tarayarak Kur'ân âyetlerinin tefsiri sadedinde değerlendirilebilecek bütün ifadelerini toplayıp âyetlere göre tasnif ettik. Bunların bir kısmı, diğer tefsirlerde olduğu gibi, Kur'ân ifadelerinin zâhir mânalarının ve ahkâmının izahı, diğer bir kısmı ise işârî tefsir olarak isimlendirilen tasavvufi tefsir şeklinde olup tevhid ve sülûk bahisleri hakkında idi. Nihayet bu derlemeyi Şeyh-i Ekber'in ilâhî rahmetin kapsayıcılığı ve azabın sonsuz olmadığı şeklindeki anlayışına uygun bir şekilde, *Rahmetün mine'r-Rahmân fî tefsîri ve işârâti'l-Kur'ân* olarak isimlendirdim.

M... ...b

THG 0218891 NPE

₺ 60.00

insan

RAHMETÜN MİNE'R-RAHMÂN
KUR'ÂN-I KERÎM TEFSİRİ

MUHYİDDİN İBN ARABÎ

HAZ: MAHMÛD EL-ĞURÂB

KİTAP NO	DİZİ ADI	DİZİ NO	BASKI
713	İBN ARABÎ KİTAPLIĞI	17	1

twitter.com/insanyayinlari
facebook.com/insanyayinlari
insanyayinlari.com.tr
ISBN 978-975-574-900-6
9 789755 749006

MUHYİDDİN
İBN ARABÎ

[redacted]

3

insan

insan

İNSAN YAYINLARI : 728
İBN ARABÎ KİTAPLIĞI : 18

© İNSAN YAYINLARI

BİRİNCİ BASKI, EKİM 2019

YAYINCI SERTİFİKA NO: 12381
ISBN 978-975-574-924-2

RAHMETÜN MİNE'R-RAHMÂN
– KUR'ÂN-I KERÎM TEFSİRİ –
MUHYİDDİN İBN ARABÎ

ORİJİNAL İSMİ
RAHMETÜN MİNE'R-RAHMAN

EDİTÖR
TAYFUN DEMİR
SALİHA ŞİŞMAN
MURAT BOZKURT

HAZIRLAYAN
MAHMÛD EL-ĞURÂB

ÇEVİREN
MUHAMMED COŞKUN

İÇDÜZEN
MUSTAFA ENES ERDOĞAN

KAPAK TASARIMI VE UYGULAMA
AHMET ALTIYAPRAK

BASKI-CİLT
ELMA BASIM YAYIN VE İLETİŞİM HİZMETLERİ SAN. TİC. LTD. ŞTİ.
MATBAA SERTİFİKA NO: 45460

İNSAN YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ NO: 96 BEYOĞLU/İSTANBUL
TEL: 0212-249 55 55 FAKS: 0212-249 55 56
WWW.İNSANYAYİNLARİ.COM.TR
İNSAN@İNSANYAYİNLARİ.COM.TR

RAHMETÜN MİNE'R-RAHMÂN

– Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri –

3

MUHYİDDİN İBN ARABÎ

Hazırlayan
Mahmûd el-ĞURÂB

Çeviren
Muhammed COŞKUN

insan

MUHYİDDİN İBN ARABÎ (1165 - 1240)

Tam adı şöyledir: Muhyiddîn Ebû Abdullah Muhammed İbn Ali İbn Muhammed İbn Ahmed İbn Ali İbn Arabî el-Hâtimî et-Tâî el-Endülüsî. Muhyiddîn İbn Arabî, Şeyh-i Ekber, Sultânü'l-ârifîn, Hâtemü'l-evliyâ, Kutb-ü Hümâm, İbn Arabî diye de anılır.
560/1165'te Endülüs'te, Mürsiye'de dünyaya gelmiştir. Sekiz yaşında ilim tahsili için İşbiliye'ye gitmiştir. Burada İbn Beşküval ve ünlü hadis bilgini Ebû Muhammed gibi bilginlerden ilim tahsil etmiştir. Yirmi yaşında tasavvuf yoluna girmiştir. İbn Arabî'nin ilk hanımı Meryem adını taşımaktaydı.
İbn Arabî daha sonra doğuya seyahate çıkmıştır. Kuzey Afrika, Tunus ve Mısır'a uğrayarak Mekke'ye gitmiş, oradan Bağdat ve Musul'a uğramış, oradan da Anadolu'ya geçmiştir. Konya'ya yerleşmiş ve burada Sadreddîn Konevî'nin dul annesiyle evlenmiş, Sadreddîn Konevî'yi (ö: 672 hicrî) yetiştirmiştir. Sonra Malatya'ya uğramış, burada tekrar evlenmiştir. Daha sonra Şam'a gitmiş ve 638/1240'ta Şam'da vefat etmiştir. Şam'ın Salihiyye bölgesine, Kasyon Dağı eteğine defnedilmiştir. En önemli eserleri *Füsûsu'l-Hikem* ve 37 ciltlik *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'dir. Sayıları beş yüze ulaşan eserlerinin birçoğu tasavvufa dairdir. Türkçe'ye çevrilen bazı eserleri: *Füsûsu'l-Hikem, el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye, Harflerin İlmi, İlâhî Aşk, Marifet ve Hikmet, Hakikat ve Tefekkür, Fenâ Risâlesi, Arzuların Tercümanı, Nurlar Risâlesi, Nurlar Hazinesi, Tedbirât-ı İlâhiye, Şeceretü'l-kevn, Endülüs Sûfîleri, Ehadiyet Risâlesi, Mevakiü'n-Nücûm, Vasiyetler.*

MAHMÛD el-ĞURÂB

1922'de Tanta'da doğdu. Hz. Hüseyin'in soyundan gelen bir aileye mensuptur. Babası Şeriat Mahkemesi Riyâseti de dâhil olmak üzere çeşitli yargı görevlerinde bulunmuş bir âlimdi. 1939 yılında askerî okuldan mezun olan Mahmûd el-Ğurâb 15 yıl süren askerî görevinden sonra ordudan ayrıldı. Suudi Arabistan'a, Beyrût'a ve Şam'a seyahatlerde bulundu. 1955'ten itibaren Şam'da yaşamaya başladı.
Tasavvuf yoluna Sîdî Derdîr Camii imamı Muhammed Sâdık el-Adevî'ye intisap ederek girdi. Sonra sırasıyla Muhammed el-Muhtâr b. Yûsuf eş-Şınkıtî ve Şam'ın meşhur şeyhlerinden Ahmed el-Hârûn el-Haccâr'dan ders aldı.
İbn Arabî'nin telifâtı üzerine yaptığı çalışmalarıyla tanınan el-Ğurâb'ın bazı eserleri şunlardır: el-Fıkh inde'ş-Şeyhi'l-Ekber, el-İnsânu'l-Kâmil, el-Kelimâtu's-Sûfiyye, Şerhu Fusûsi'l-Hikem, Şerhu RisâletiRûhi'l-Kuds, Rahmetun mine'r-Rahmân fî Tefsîri ve İşârâti'l-Kur'ân.

İçindekiler

HİCR SÛRESİ 7
NAHL SÛRESİ 41
İSRÂ SÛRESİ 99
KEHF SÛRESİ 199
MERYEM SÛRESİ 253
TÂ HÂ SÛRESİ 293
ENBİYÂ SÛRESİ 373
HACC SÛRESİ 421
MÜ'MİNÛN SÛRESİ 465
NÛR SÛRESİ 489
FURKÂN SÛRESİ 535

HİCR SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

الٓرٰ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ وَقُرْاٰنٍ مُب۪ينٍ (١) رُبَمَا يَوَدُّ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِم۪ينَ
(٢) ذَرْهُمْ يَأْكُلُوا وَيَتَمَتَّعُوا وَيُلْهِهِمُ الْاَمَلُ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ (٣)

1. Elif, Lâm, Râ. Bunlar Kitâb'ın ve apaçık olan Kur'ân'ın âyetleridir. 2. İnkâr edenler, keşke Müslüman olsaydık temennisinde bulunacaklardır. 3. Bırak onları yesinler, zevk alsınlar; ümit onları avutsun; ileride öğrenecekler.

Her kim emellere meylederse eceller onu perişan eder Allah Teâlâ'nın öyle adamları vardır ki onlara gelecek kaygısını bir tarafa atmayı öğretmiş, onlardan korku, kaygı ve gelecek düşüncesini uzaklaştırmıştır. Hal onları hal zamanı içerisinde kulluk etmeye sevk etmiştir. Geçmiş ve gelecek ile meşgul olan kimse ölü değildir. Çünkü emel sahibi insan bilir ki her şey belli bir süreye kadar cereyan edecektir. Bu yüzden de çalışmaya koyulur, sayılar tükendiğinde, yolculuk geldiğinde ve davetçi yolun başında durmaya başladığında artık Hak'ta gizlenmiş ve yok olup gitmiş kimseden başkası için ecelin önüne geçmek mümkün değildir.

وَمَآ أَهْلَكْنَا مِن قَرْيَةٍ إِلَّا وَلَهَا كِتَابٌ مَعْلُومٌ (٤) مَا تَسْبِقُ مِنْ أُمَّةٍ أَجَلَهَا وَمَا
يَسْتَأْخِرُونَ (٥) وَقَالُوا يَآ أَيُّهَا الَّذِى نُزِّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ (٦)

4. Helâk ettiğimiz hiçbir ülke yoktur ki hakkında (bizce) bilinen bir yazgı olmasın. 5. Hiçbir millet, ecelinin önüne geçemez ve onu geciktiremez. 6. Dediler ki: "Ey kendisine Kur'ân indirilen (Muhammed)! Sen mutlaka bir mecnunsun!"

Hazreti Muhammed aleyhisselâmın değeri çok yüce olduğu için Allah Teâlâ dünyada onun konumuna tâzimini gerektiren hususları gizli tutmuştur. Nasıl ki Allah Teâlâ dünyada kullarının kendisini tâzim etmesini gizli tutmuş ve bu yüzden insanların dilleri Allah Teâlâ'nın eşi ve evladı olduğu şeklinde ona yakışmayan şeyler söylemeye başlamış ise aynı şekilde Hazreti Peygamber aleyhisselâm hakkında da onun sihirbaz mecnun ve deli olduğuna yönelik ifadeler de kullanmışlardır, ancak kıyamet günü geldiği zaman Hak Teâlâ'nın izzet ve kibriyası zuhur eder. O gün her varlık Allah Teâlâ'nın izzeti altında zelil olur, bütün iddiaları ortadan kalkar, takipçiler takip ettiklerinden uzaklaşırlar. İşte o gün Hazreti Peygamber aleyhisselâmın makamı ve bütün insanlar üzerindeki efendiliği zuhur eder, bütün diğer ümmetlerden olan insanların şefaat kapısının açılması konusunda ona olan ihtiyaçları ortaya çıkar. O gün Hazreti Peygamber aleyhisselâmın diğer nebî ve resûller üzerindeki üstünlüğü ortaya çıkar ve o gün nasıl herhangi bir sultana yakın olan kimselerin üstünlükleri sultanın otorite ve devleti bütün gücüyle kendisini gösterdiği zaman ortaya çıkıyorsa Hazreti Peygamber'in de Allah katındaki konumunun büyüklüğü ortaya çıkmış olur.

لَوْ مَا تَأْتِينَا بِالْمَلٰٓئِكَةِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ (٧) مَا نُنَزِّلُ الْمَلٰٓئِكَةَ إِلَّا بِالْحَقِّ
وَمَا كَانُوٓا إِذًا مُنْظَرِينَ (٨) إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ (٩)

7. "Eğer doğru söyleyenlerden isen, getirsene o melekleri bize!" dediler. 8. Biz melekleri ancak hak ile indiririz. O zaman onlara mühlet verilmez. 9. Doğrusu kitabı biz indirdik, onun koruyucusu elbette biziz.

Buradaki "biz" zamiri azamet *nûn*'u olup bunun tekil anlamında kullanıldığını söyleyen kimsenin sözü hakikatleri ve Arap dilini bilmeyen kimsenin görüşüdür. Allah'ın ise çok hükümleri vardır, çünkü en güzel isimler O'nundur. Her bir isim akledilir bir hakikatin alâmetidir ki bu hakikatlerin her biri diğerinden başkadır. Dolayısıyla "biz" zamirinin akledilir (hakikati) "ben" zamirinin akledi-

lir (hakikati)nden başkadır. Çoğul siğa ilâhî isimler açısından o ismin hakikatine delâlet eder, ***nûn*** zamiri ise kendi alanında çoğula delâlet eder. Bunun anlamını en iyi takdir eden ve doğruya en yakın görüşü ifade eden kimsenin sözü Allah Teâlâ'nın "biz" zamirini kullanmasının onun şerefine delâlet ediyor ve sözünün asla geri çevrilemez oluşunu anlatıyor olması şeklindedir. Bu açıdan bakıldığında ***nûn*** zamiri tekil yerine kullanılmış olmaktadır. Ancak durum böyle değildir, fakat yine de bu vecihler içerisinde en yakın olanıdır, ama en sahih olan vecih şöyledir: Buradaki kinaye eserlerin ilâhî isimlerin farklılığına göre meydana geldiği ilâhî isimlerden kinaye olması şeklindedir. Her ne kadar bu ilâhî isimlerin hepsini tek bir zât kendisinde topluyor olsa da yine de bu böyledir Zira Allah Teâlâ bütün bu ilâhî isimleri kendisinde toplayan zât olarak şu açıdan Âlim, bu açıdan *Kadîr*, diğer açıdan *Râzık*'tır. Böylece vecihler ve nispetler çoğalmış, bu yüzden de "biz" anlamını ifade eden ***nûn*** zamirinin kullanılması gerekmiştir.

Zikr kelimesi ile Kur'ân kastedilmiştir. Dolayısıyla âyette geçen *zikr* kelimesi Kur'ân anlamındadır.

[Onun koruyucusu elbette biziz]: Yani onun değişme tebdil ve tahrif edilmesini engelleriz. Böylece o kendisine herhangi bir şey ilave edilmekten ya da ondan herhangi bir şey eksiltilmesinden korunmuş, mahfuz durumdadır. Çünkü o bir mûcizedir. Ancak bu durum ondan başka diğer ilâhî kitaplar için söz konusu değildir. Çünkü diğer ilâhî kitaplar mûcize olma özelliği ile indirilmiş değildir. Bu nedenle de onlarda insanlar çeşitli tahrifleri yapmış, değişikliklere gitmişlerdir. Hak Teâlâ bu ümmette kulun işiten kulağı, gören gözü, konuşan dili ve eli olduğu için kitabın muhafaza edilmesini de bizim adımıza kendisi üstlenmiştir. Bu yüzden de kitabını korumuştur. Diğer ümmetler ise kitaplarını koruma işini kendileri üstlenmiş ama onları tahrif etmişlerdir.

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ فِى شِيَعِ الْاَوَّلِينَ (١٠) وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ اِلَّا كَانُوا بِهِ
يَسْتَهْزِؤُنَ (١١) كَذٰلِكَ نَسْلُكُهُ فِى قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ (١٢) لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ وَقَدْ خَلَتْ
سُنَّةُ الْاَوَّلِينَ (١٣) وَلَوْ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَابًا مِنَ السَّمَاءِ فَظَلُّوا فِيهِ يَعْرُجُونَ (١٤)
لَقَالُوا اِنَّمَا سُكِّرَتْ اَبْصَارُنَا بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَسْحُورُونَ (١٥) وَلَقَدْ جَعَلْنَا فِى السَّمَاءِ
بُرُوجًا وَزَيَّنَّاهَا لِلنَّاظِرِينَ (١٦) وَحَفِظْنَاهَا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ (١٧) اِلَّا مَنِ اسْتَرَقَ
السَّمْعَ فَاَتْبَعَهُ شِهَابٌ مُبِينٌ (١٨) وَالْاَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَاَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِىَ وَاَنْبَتْنَا
فِيهَا مِنْ كُلِّ شَىْءٍ مَوْزُونٍ (١٩) وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ وَمَنْ لَسْتُمْ لَهُ بِرَازِقِينَ
(٢٠) وَاِنْ مِنْ شَىْءٍ اِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنَزِّلُهُ اِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ (٢١)

10. Andolsun, senden önceki milletler arasında da (elçiler) gönderdik. 11. Onlara bir peygamber gelmeyedursun, hemen onunla alay ederlerdi. 12. İşte böylece biz onu, (inkârcılığı) suçluların kalplerine sokarız. 13. Geçmiş milletlerin başına gelenler önlerinden geçmişken yine de ona iman etmezler. 14. Onlara gökten bir kapı açsak da oradan yukarı çıksalar, 15. "Gözlerimiz perdelendi, daha doğrusu bize büyü yapılmıştır." derler. 16. And olsun ki, gökte burçlar meydana getirdik, onları bakanlar için donattık. 17. Onları, kovulmuş her şeytandan koruduk. 18. Fakat kulak hırsızlığı yapan olursa, parlak bir ateş onu kovalar. 19. Yeri yaydık, oraya sabit dağlar yerleştirdik, orada her şeyi bir ölçüye göre bitirdik. 20. Orada sizin ve rızık veremeyeceğiniz kimseler için geçimlikler meydana getirdik. 21. Hazinesi bizim katımızda olmayan hiçbir şey yoktur. Biz onu ancak belli bir ölçüye göre indiririz.

Buradaki "in" harfi "mâ" anlamındadır, böylece "her şey" anlamını içerir. Allah Teâlâ her şeyi kendi gayb hazinelerinde saklanmış şeyler kabilinden saymıştır. Bu nedenle biz deriz ki, oluş varlıktan sudûr etmiştir. O, işte bu hazinelerin ihtiva ettiği şeyin varlığa gelmesidir. Yani bu hazinelerden zuhur etmesi, kendisini ortaya çıkaran nur ile kendisinin zuhur etmesidir. Hakikat şudur ki, bizler Allah katındaki hazinede bulunan şeyler olduğumuzdan dolayı Hak'tan sadır olmuşuzdur. Bu tıpkı "O'nun bize bildirmesi bizim de bilmemiz"deki gibidir. Dolayısıyla bu kendisinden daha önce herhangi bir şeyin varit olmadığı bir sudurdur. Sudûrun vurûddan sonra olduğunu söyleyen kimse varlığın hakikatine dair herhangi bir ilme sahip değildir. Kaldı ki bizler yoklukta sübûta sahip olmasaydık kerem hazinelerinin bizleri ihtiva etmesi de mümkün olmazdı. Bu yüzden bizim yoklukta görünmeyen şeyliklerimiz vardır. Hak Teâlâ'nın "O henüz zikredilen bir şey değildi." (İnsân, 76/1) şeklindeki ifadesi ise insanın henüz emre memur olmadığı anlamındadır. Burada Allah Teâlâ insanı muhkem zikirde *zikr* ile kayıt altına almıştır.

[Hazinesi bizim katımızda olmayan hiçbir şey yoktur]: Allah Teâlâ'nın katı iki kısımdır, yani Allah Teâlâ katında olanlar iki kısımdır; birinci kısım mahiyetine zâid olarak akleden emirde olanlardır. Biz bunların onun ne aynı ne de gayrı olduğunu söyleriz. Ona nispet edilen sıfatlar buna örnektir, bu sıfatlar ne onun kendisidir ne de ondan başkadır. Bunun yanı sıra Hak Teâlâ'nın bizde ve bizim için sonradan yaratmış olduğu şeyler de onun katında olabilir, çünkü her şey Allah katındadır, mâkul ya da mevcut olan sonradan var olmuş her şey Allah katındadır. Hatta her şey varlık ve sübût arasında Allah Teâlâ tarafından bizatihi müşahade edilir, çünkü sübût O'nun hazineleridir, varlık ise bu hazinelerden bizde var edilenlerdir. Böylece yanında olma nite-

liği Hak Teâlâ'ya izafe edilir. Bu yüzden de yanında olmak izafesi izafe edilen isim, zamir ve kinayeye göre farklılık arzeder. Bu üçüncü bir zarf olup zaman zarfı ya da mekân zarfı değildir, hatta bu hiçbir şekilde mekân zarfı değildir.

Birinci vecih: Hazineler

Sonra Allah Teâlâ kendi katında olmayı eşyanın hazineleri için zarf haline getirmiştir. İşte varlıklar bu hazinelerden vücuda çıkarlar. Bu varlıklar hazinelerde Allah Teâlâ tarafından korunmuş ve onun için mevcut durumdadırlar, a'yânı için sabittirler fakat kendi nefisleri açısından mevcut değildirler. Bu yüzden mevcut varlıklar a'yânı açısından yokluktan vücut bulmuşlardır. Allah katında hazinelerden var olmaları açısından ise varlıktan vücut bulmuşlardır. Dolayısıyla âlemin a'yânı O'nun katında hazinelerinde mahfuzdur, O'nun hazinesi ise ilmidir. Hazinede bulunan şeyler ise bizleriz. Böylece Allah için hazinede saklama niteliğinin hükmünü ortaya çıkaran bizleriz. Çünkü O bizi bizden bilmektedir. Mâlum olduğu üzere Allah Teâlâ varlıkları yaratır, onları yokluktan varlığa çıkarır, bu izafet O'nun varlıkları hazinelerden kendi katına çıkarıyor olmasını gerektirir. Dolayısıyla O, varlıkları kendilerinin idrak etmediği bir varlıktan idrak edeceği bir varlığa çıkarır. Yani varlıklar hiçbir zaman salt yoklukta olmamışlardır, aksine işin zâhiri şudur ki onların yokluğu izâfî yokluktur. Çünkü varlıklar yokluk hallerinde de a'yânıyla birbirinden ayırt edilecek şekilde müşahede edilirler, birbirlerinden ayırt edilebilirler. Allah katında onlar bir bütün halinde değildir, onların hazineleri varlıkların hazinelerindedir ve bu hazineler varlıkların imkânından başka bir şey değildir. Çünkü mevcudatın a'yânında herhangi bir varlıkları söz konusu değildir Aksine sadece sübûtları vardır. Onların Hak Teâlâ'dan almış oldukları şey aynî varlıktır. Böylece bakanlar için birbirinden ayırt edilmiş a'yânının varlığıyla hem kendileri için hem başkaları için ayrışmış olurlar. Ama yine de onlar Allah katında sübûtî olarak birbirlerinden ayrı durumdadırlar, daha sonra onlar a'yânında zuhur ettiği ve Hak Teâlâ onları kendi katından hazinelerine indirdiği zaman imkânın hükmü onlardan ayrılmaz. Zaten onlar o hazinelerde olmasalardı hazine de onlar üzerinde hüküm sahibi olmazdı ve onların imkânın hazinelerinden çıkmaları söz konusu olmazdı, çünkü hazineler ancak içerisinde sakladıkları şeylerden dolayı hazinedirler. Varlıklar da sübût hallerinde Allah katında hazinede saklanmış haldedirler Allah Teâlâ onları oluşturmak istediğinde bu hazinelerden indirir ve kendilerine olmalarını emreder. Böylece onlar varlık elbisesi giyinir a'yânları zuhur eder. Fakat Allah Teâlâ onları bildiği için Allah Teâlâ'nın ilminde onlar ezelden beri zaten zâhir haldedirler. Çün-

kü hazineler sabit mâlumatlardan başka bir şey değildir ve bunlar Allah katında sabittirler. Allah onları bilir, görür ve içlerindekini de görür, daha sonra onlardan dilediğini çıkarır, ama bütün bu süreçte onlar yine de hazinelerdedir. Bu yüzden onlarda bir sınırlılık ve sonluluk vehmedilir, ne var ki onlar sonsuzdur.

İkinci vecih

Bil ki Allah Teâlâ'nın nezdindeki hazineler iki türlüdür. Bunlardan ilki mümkünlerin sübût hazineleridir, ikincisiyse mevcut varlıkların varlık hazineleridir. Örneğin Zeyd'in elinde bulunan bir cariye, köle, at, elbise, ev ya da herhangi bir şey bu türdendir. Zeyd bu tür şeylerin hazinesidir. Bunlar ise hazinede olan şeylerdir, ama hem Zeyd hem bunlar Allah katındadır, çünkü bütün her şey Allah'ın elindedir. Dolayısıyla Zeyd'in elindeki şeylerden herhangi birini ele geçirmek isteyen Amr bu konuda Allah'a muhtaçtır. Böyle bir durumda Allah Zeyd'in kalbine o şeyi Amr'a satmasını ya da o eşyadan gönlünün soğuyup, onu sevmemesini ve onu Amr'a vermesini ilkâ eder. Allah Teâlâ'nın katında olan hak hazineleri de işte böyledir. Bütün âlem bu şekilde birbirinin hazinesi durumundadır, ama aynı zamanda hazine olan şeyler hazinedeki varlık durumundadır. Böylece âlem hem hazine hem hazinedekidir. Hazineden olanın hazineden bir başka hazineye intikal etmesi söz konusudur. Onlardan kendi hazinesi dışında bir şeye inen her şey Allah katında bir hazinededir. Hakikatte her şeyin hazinesi Allah'tır ve hiçbir şey ondan çıkmaz, Hak dışındaki her şey ise hazinede bulunan bir varlık olarak ondan çıkar ve bir başka hazineye intikal eder. Hazinelerin bir hazineden diğerine intikale ihtiyacı vardır, ama her şey Allah'ın elinde ve O'nun katındadır. O *es-Samed*'dir, her işte ona sığınılır ve ona itimat edilir. Bundan dolayı tevekkül sahipleri tevekkül hallerinde neye tevekkül edeceklerini buna göre belirlerler. Bazıları Allah'a tevekkül eder, bazıları ise sebeplere tevekkül eder, ancak sebepler bazen kendilerine itimat edenleri ve kendilerine sığınanları aldatabilir. Ona ihanet edebilir. Oysa Allah Teâlâ hiçbir zaman kendisine tevekkül eden ve işini kendisine havale eden kimseyi başkasına teslim etmez.

Üçüncü vecih

Bu hazinelerden üçüncüsü ise Atlas feleğinde bulunan yani burç feleğinde bulunan hazinelerdir, her bir burçta bulunan 12 melekten her birinin 30

hazinesi vardır ve bu hazinelerden her biri çok sayıda ilmi içerir. Bu melekler bu ilimleri indikleri kimselere, o kimselerin rütbelerinin elverdiği ölçüde hibe ederler. Nitekim Allah Teâlâ âyet-i kerimede [Biz onu ancak mâlum bir ölçüyle indiririz.] buyurmuştur. Dolayısıyla O'nun nizamları vardır, O'nun katında ancak O'nun için mevcut olan temyiz edilir. Ölçü de ancak bir diğerinden temyiz edilebilen şey de söz konusu olur. Oysa bu, mâdum yani yok olan şeyin hiçbir açıdan sıfatı değildir. Bütün bunlar ise a'yânın zatların itibariyle yoklukla nitelendikleri durumlarda Allah için yani Allah katında var olduklarına delâlet eder. İşte bu da izâfî değil asli varlıktır, yokluk ise izâfîdir. Nitekim Hak Teâlâ'nın [Biz onu ancak mâlum bir ölçü ile indiririz] şeklindeki âyet-i kerimesi varlık verme tertibinin Allah Teâlâ'nın *el-Hakîm* isminin hikmeti gereği olarak belli bir vakit ile gerçekleştiğine delâlet eder. Buna göre rızıklar dünyada mâlum bir ölçü ile iner, âhiret olduğunda ise tekrar Allah katında olan bu hazinelerin ihtiva ettiği şeyler hakkında hüküm geri döner ve bu hüküm Allah Teâlâ'nın saadetini kemale erdirmiş olduğu ârif kula döner. Böylece bu ârif kul hazinelerin ihtiva ettiği şeye tahakküm ederek girer ve oradan hesapsızca ve mâlum bir ölçüsü olmaksızın dilediğini çıkarır. Hatta vakit içerisinde kendi seçtiği hükme göre çıkarır. Çünkü âhirette mesut olan kimse tekvîn sıfatına sahip olur ve ona kendisinin Allah katındaki hazinenin bizzat kendisi olduğu yani kendisinin bizzat Allah katında olduğu keşfettirilir. Böylece onun oluşturmak istediği her şey yani aklına oluşturmayı getirdiği her şey olur. Böylece ârif kul âhirette daima yaratıcı olur. Orada artık ölçü ortadan kalkmış olur ve ârif kul cennette dilediğince tasarruf eder.

وَأَرْسَلْنَا الرِّيَاحَ لَوَاقِحَ فَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَسْقَيْنَاكُمُوهُ وَمَا أَنْتُمْ لَهُ بِخَازِنِينَ
(٢٢) وَإِنَّا لَنَحْنُ نُحْيِي وَنُمِيتُ وَنَحْنُ الْوَارِثُونَ (٢٣) وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَقْدِمِينَ
مِنْكُمْ وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَأْخِرِينَ (٢٤) وَإِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَحْشُرُهُمْ إِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ
(٢٥) وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ (٢٦)

22. Rüzgârları aşılayıcı olarak gönderdik; yukarıdan su indirdik de sizi onunla suladık. Yoksa siz onu toplayamazdınız. 23. Doğrusu dirilten ve öldüren biziz; hepsinin gerisinde de biz kalırız. 24. And olsun ki, sizden önce geçenleri biliriz; and olsun ki, geri kalanları da biliriz. 25. Doğrusu rabbin onları diriltip bir araya getirecektir. Şüphesiz O Hakîm'dir, her şeyi bilendir. 26. And olsun ki, insanı kuru balçıktan, işlenebilen kara topraktan yarattık.

Allah Teâlâ insanı çamurdan yaratınca, onu bir süre kendisine temas eden ve çamurunun parçaları arasına sirayet eden sıcak hava ile mayalanması için bırakmıştır. Böylece o çamur mayalanmış, sonunda kokusu değişmiş, kötü kokan bir çamura dönüşmüştür, sonra bu çamur ateş unsuru ile pişirilmiş, böylece insanın bedeni zuhur etmiş, parçaları oluşmuş, kuvvetlenmiş ve sertleşmiştir. Bunun sonunda da "pişmiş çamur gibi" olmuştur.

وَالْجَانَّ خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نَارِ السَّمُومِ ﴿٢٧﴾

27. Cinleri de, daha önce, dumansız ateşten yarattık.

Allah Teâlâ cinleri Âdem aleyhisselamdan önce yaratmıştır. Cinler rükünlerden yaratılmışlardır. Ancak onlarda en galip olan parça ateştir. Benzer şekilde Âdem'de en galip olan parça ise topraktır. Bu nedenle İblis kendisini üstün görmüştür, çünkü onun aslı ateşin alevidir. Ateşin alevi yükseğe doğru çıkmak ister, bu nedenle kibirlenir. Ateş alevlenip, ve ona yukarıdan hava gelince alevin başı mecburi bir şekilde aşağı doğru döner, işte bu şekilde İblis de yaratılışını bahane ederek Âdem aleyhisselâma karşı gösterdiği kibrinden kaynaklanan hevâsına mağlup olduğu zaman hevâsı onu yere yöneltmiş ve aşağı düşmesini sağlamıştır. Hatta aşağıların en aşağısına düşmesine sebep olmuştur.

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ ﴿٢٨﴾

28. Hani rabbin meleklere demişti ki: "Ben kupkuru bir çamurdan, şekillenmiş kara balçıktan bir insan yaratacağım."

Âdem aleyhisselâmın yaratılışında toprak galip unsur olduğu için ateşin alevinin aksine onda sükûnet özelliği mevcut olmuştur. Bu nedenle de Âdem aleyhisselâm kullukta ve tevazuda sebat etmiş, böylece mesut olmuştur. Âdem aleyhisselâmın kokuşmuş bir çamurdan yaratılmış olmasından dolayı da insan bedeninin içerisine yerleşen her türlü yiyecek ve içecek değişime uğrar ve kötü kokuya dönüşür, âhiretteki yaratılış da bunun kapsamına dâhildir, orada da insan bedenine dâhil olan her türlü yiyecek ve içecek güzel kokuya dönüşür.

فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ ﴿٢٩﴾

29. Binaenaleyh onu tesviye ettiğim ve içine ruhumdan üflediğim vakit derhal onun için secdeye kapanın.

İnsanın ilk yaratılışı

Allah Teâlâ âlemdeki felekleri, gökleri, cinleri, madenleri, bitkileri ve hayvanları yarattığı zaman karışım için toprağı aldı ve onu su ile karıştırdı. Böylece onu kendi celâline yakışır bir şekilde iki eliyle çamur haline getirdi. Nitekim hiçbir şey onun benzeri değildir. Daha sonra onu bir müddet çamurun parçaları arasına girecek sıcak hava ile mayalanması için bıraktı. Derken çamur mayalandı, kokusu değişti, kötü kokulu bir çamura dönüştü. Sonra bu çamur ateş unsuru ile pişirildi. Böylece insan bedeni ortaya çıktı, parçaları tamamlandı, kuvvetlendi ve sertleşti. Daha sonra onu hayat unsuru olan su ile kısalttı ve su ona rutubetini verdi, böylece sertliği yumuşadı. Derken hayat ona sirayet etti ve hava unsuru içerisindeki rutubet ve hararet ile birlikte ona girdi. Böylece havanın sıcaklığı ile suyun soğukluğu birbirini karşıladı. Bunlar birbirine karşılık geldiler ve bolca rutubet oluştu. Bundan da insanın çamur cevheri kan, damarlar ve kemiklere dönüştü. Bütün bunlar farklı karışımlar olup dört unsurun tabiatının eserlerinin farklılığından kaynaklanır. Bu dört unsur ise su, toprak, hava ve ateştir. Yine bu farklılığın bir diğer sebebi de bu yaratılışın unsurlarının kapasiteleridir. Bu nedenle bu hayvanî yaratılışın a'yânı farklılık arzeder. Bu farklılıktan dolayı da her bir aynın bir diğerinden ayırt edilebilmesi için isimleri farklılaşır. Allah Teâlâ bu hayvanî, bitkisel, cisimsel yaratılışı kemale erdirince ve onda bütün hayvan kuvvetleri zuhur edince ona *el-Müdebbir* ilâhî isminden fikir kuvvetini verdi. Çünkü hayvanın bütün bildikleri ve bütün yaptığı şeyler bir tedbir ve düşünceden kaynaklanmaz, aksine hayvan kendisinden sadır olan şeyleri (düşünmeksizin) bilme özelliğine sahip olarak yaratılmıştır, fıtratı böyledir. Yaptığı şeyin böylesine muhkem ve mükemmel olmasının nereden kaynaklandığını bilmez. Örneğin bal arısı yaptığı balın neden böyle mükemmel olduğunu bilmez. Oysa insan böyle değildir. Çünkü insan yaptığı işlerin hepsinin bir fikir ve düşünceden kaynaklandığını bilerek yapar ve bunların neden sağlam olduğunu bilir. İşte insana insan denmesinin sebebi budur. Bu insan-ı kâmil dışındaki bütün insanların ortak olduğu bir durumdur. Zira insan-ı kâmilde bu hayvanî insanlardan fazla bir özellik vardır ki o da suret üzere yaratılışından aldığı kuvvetlerinden kaynaklanan ilâhî isimlerin tasarrufundandır. Böylece Allah Teâlâ insan-ı kâmili halife kılmıştır. Hayvanî insanın hükmü ise diğer hayvanların hükmüyle aynıdır. Tek fark insanın diğer hayvanlardan kendisini oluşturan unsurlar ile ayrılmasıdır. Nitekim hayvanların her biri diğerinden kendisini oluşturan unsurlarla ayrışır. Dolayısıyla hayvanî insan haşereler cümlesi içerisindedir, ama kemale erdiği zaman artık o halifedir. Böylece

hayvanî insan ile insan-ı kâmil pek çok anlamda birleşmekte, ama başka pek çok anlamda ayrışmaktadır.

Bedenin yaratılışı hazırlandıktan sonra Hak Teâlâ ona kendi ruhundan üflemiş, böylece insanın bir nefsi olmuştur. Bu nefsin aslı temizliktir. Bu da onun babasından gelir, bu nefsin somut varlığı ancak tabii bedenin varlığı ile zuhur eder. Böylece tabiat nefsin ikinci babasıdır. Neticede nefisler birbirine karışık olarak çıkarlar ve onlar da maddelerden soyutlanmış halk nurun parlaklığı zuhur etmediği gibi tabiatın hükmü olan nihai karanlık da zuhur etmez.

Bil ki şu bedeni düzenleyen ve kulun latifesi olan nefis ancak bu bedenin tesviye edilmesi ve düzenlenmesinden sonra somut olarak zuhur etmiştir. İşte o zaman Hak Teâlâ o bedene ruhundan üflemiştir. Böylece nefis, ilâhî nefha ile "düzenlenmiş beden" arasında zuhur etmiştir. Bu nedenle de mizaç onda tesirli olur, bu yüzden insanî nefisler bu unsurî cisimlerin neticesidir, onlardan neşet eder. Çünkü bu nefisler ancak bu bedenlerin tesviyesinin tamamlanmasından, karışımlarının dengelenmesinden sonra zuhur etmişlerdir. Yani bedenler Allah Teâlâ'ya izafe edilen ruhtan kendilerine üflenen nefisler için bir mekân konumundadır. Güneş ışıklarını onun üzerine yansıtır ve ışığı alan şeylerin farklılığınca ışığın tesiri de farklılaşır. Örneğin güneşin ışığının yoğun cisimler üzerindeki etkisiyle yansıtıcı cisimler üzerindeki etkisi aynı değildir. Bu nedenle neşetler karışımlarına göre birbirlerine üstünlük sahibi olurlar. Bunun neticesinde sen bazı nefislerin faziletleri ve ilimleri daha çabuk kabul ettiğini, diğer bazı nefislerin ise bunun tam tersi noktada olduklarını ve bu ikisi arasında orta noktada olanların da bulunduğunu görürsün. Neticede nefisler tabiattandır, tabiat onların anasıdır, babası ise ruhtur. Nefsin babası ile kuvvet bulması ancak Allah Teâlâ'nın onu kendisine bakacağı bir kutsal ruh ile desteklemesi sayesinde mümkündür. Bu durumda nefis tabiatın hükmü üzerinde kuvvet kazanır. Artık tabiat her ne kadar onun üzerinde yine bir etki sahibi olsa da onda külli bir şekilde etkide bulunamaz. Çünkü artık onun bütünüyle ortadan kalkması mümkün değildir. Böylece Hak Teâlâ "emir ruhu" ile "izafet yâ'sı"nın ruhunu birbirinden ayırt etmiştir. Buna göre "emir ruhu" kendisiyle desteklemenin yapıldığı ruhtur. "Ben" anlamına gelen, "yâ" harfi ile ifade edilen yani benim ruhum şeklinde ifade edilen ruh ise Hak Teâlâ'nın tabiata üflenmiş olan kelimesi anlamındaki ruhun aynıdır. Allah tarafından üflenmiş olması açısından bunlar arasında bir üstünlük söz konusu değildir. Ancak üstünlük ruhu kabul eden şeylerden dolayı ortaya çıkar. Çünkü nefsin bir tabiata bakan yönü vardır bir de ilâhî ruha bakan yönü vardır. Hak Teâlâ ruhu izafet ifade eden "yâ" harfi ile kendisine izafe etmiş, böylece onun şerefli makamına dikkat çekmiştir. Yani insana;

"sen şerefli bir asla sahipsin, dolayısıyla aslına uygun davran, düşük olanların davranışlarını sergileme" demek istemiştir. İnsanın hakikatine *latîfe* isminin verilmesinin sebebi bu hakikatin bedenin tesviyesinden sonra ilâhî üfleme ile zuhur etmesinden dolayıdır. Nitekim Hak Teâlâ [Ben onu tesviye ettiğim ve ona ruhumdan üflediğim zaman] buyurmuştur ki bu da ilâhî nefestir. Bu latif bir ilâhî sır olup herhangi bir keyfiyet ifadesi düşünülmeksizin genel mânada Allah'a nisbet edilir.

Bu binekte bu hakikate bir takım hissî ve ruhanî aletler verilmiştir ki bunların verilmesinin sebebi onun ancak bu aletler vasıtasıyla bileceği ilimleri idrak edilebilmesidir. Bu da yine onun Latif olmasından kaynaklanır. Akıl sahibi bazı kelâmcıların ifadelerine göre bu, bu tür aletlerin vasıtası olmaksızın bilebilecek aklî bir mekandır. Ancak bu zayıf bir nazardır. Nitekim biz mahalde yerleşmiş olan anlamları kastediyoruz yani işitmeyi, görmeyi, koklamayı kastediyoruz yoksa kulak, göz ve burnu kastetmiyoruz. Çünkü o işitilen şeyi kulak sahibi olduğu için değil, işitme sahibi olduğu için idrak eder, aynı şekilde görülen şeyi de göz bebeği ya da göz çukuru sahibi olduğu için değil, görme sahibi olduğu için görür. Demek ki bu aletlerin işaretleri ortadan kaldırılamaz, insanın hakikati olan bu latifenin "ayn"ı zuhur edince aynı zamanda onun bu bedeni tedbir etmesi de bu latifeler kapsamındadır. Çünkü o bu latif ruhun varlığı ile hayatın bu beden ile olan irtibatını nasıl sağlandığını bilemez. Zira bu, ondaki tabiatın gerektirdiği şeyin yani hayvanî ruh olan hayatın varlığının iştirak etmesinden dolayıdır, böylece bir tür iştirak ortaya çıkar fakat bu hayvanın bedensel hayatının gerçekte teklif edici ve hitap edici olan ilâhî levhadan zuhur etmiş bu latifeden mi yoksa tabiattan ya da bunların toplamından mı neşet ettiğini bilemez. Bunu ancak âlemde her şeyin canlı ve nâtık olduğunu, hakikatinin gereğine göre kendisine nispet edilen fasih bir dil ile rabbini tesbih eden canlı varlık olduğunu zevk yoluyla bilen kimseler anlayabilir.

Bil ki Allah Teâlâ insanı, yarattığı bütün mahlûkat içerisinde yaratınca onun imam olarak yaratmış ve kendisine isimlerini vermiş, melekleri ona secde ettirmiş ve meleklere bilmedikleri şeyi öğretmeyi ona nasip etmiştir. İnsan ezelden beri yaratıcısının müşahedesi altındadır. Hiçbir zaman izzet sahibi olmamıştır, aksine asıl hali üzere olduğu gibi zillet ve muhtaçlık içerisindedir. Emaneti yüklendiği ve olanlar olduğu zaman Âdem aleyhisselâm ve eşi "Rabbimiz biz kendimize zulmettik." (A'râf, 7/23) demişlerdir. Böyle demelerinin sebebi yüklenmiş oldukları emanettir. Daha sonra Âdem aleyhisselâmın evlatları babalarının Allah tarafından seçilmiş bir konumda olmalarına bakarak izzet sahibi olmuşlar ve onlardan kimileri babalarının yolundan gi-

derek hidayet üzere yaşamıştır. Daha sonra Allah Teâlâ Âdem aleyhisselâma başlangıçta kendisine muamele ettiği nitelik ile muamele etmeye dönmüş yani onu mahlûkatı içerisinde halife kılmaya sebep olan itina ve yakınlığı göstermiş, böylece Âdem aleyhisselâm bununla kemal bulmuş ve onda da âlemin varlığı kemal bulmuş, böylece iki suret hâsıl olmuştur. Bu suretlerden biri Allah Teâlâ'nın hakkın suretinde yarattığı suretidir. Diğeri ise âlemin suretlerini kendisinde toplayan surettir. Böylece Âdem aleyhisselâm iki konuma sahip olmuştur. Bunların biri kendisine secde ile gerçekleşen izzet konumu, diğeri ise nefsini bilmesi ile sahip olduğu zillet konumudur. Âdem aleyhisselamın evlatlarından bazıları ise babalarının bu iki konumu tahsil etmesi ve iki sıfat ile zuhur etmesi konusunda cahil kalmışlar. Bu yüzden de onlar zillete düşürme makamından *el-Müzill* ismi ile muhatap olmuşlardır, ancak Allah Teâlâ Âdem aleyhisselâmın evlatlarına olan inayetiyle onları bu durumdan çıkarmış kendilerine kulluklarını göstermiştir, onlar da bununla Allah'a yakınlaşmışlardır ki Allah'a ancak bununla yaklaşılabilir. Bu da nebîlerin nefislerinde hâsıl olan izzetin sebebidir ki bu izzet ataları Âdem aleyhisselâmın ilâhî surette yaratılmış olmasından kaynaklanır. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm Allah Teâlâ'nın Âdem aleyhisselâmı kendi suretinde yarattığını haber vermiştir.[1] Hazreti Peygamber aleyhisselâmın bu sözündeki "hâ" zamirinin yani "kendi" ifadesinin kime işaret ettiği konusunda ihtilaf edilmiştir. Ancak bu zamir ilâhî surete işaret eder. Zayıf da olsa bir başka rivayet vardır ki o rivayette "Rahmân'ın suretinde" ifadesi geçer. Bu konuda cahil olan kimse hiç olmazsa şunu bilmelidir ki âlemdeki her şeyin ilâhî suretten bir nasibi vardır ve bütün âlem ilâhî suret üzeredir, insan-ı kâmil de ancak bunun toplamı ile kemale ulaşır. Âlemde suretin kemali ancak insanın varlığı ile gerçekleşmiştir. Böylece insan-ı kâmil âlemden bu yönüyle ayrılır. Her ne kadar âleme ihtiyaç duymaksızın tek başına kemal suretinde olsa da bu özelliği ile de imtiyaz ettiği için izzet onun evlatlarına yani Âdem aleyhisselâmın bazı evlatlarına sirayet etmiş, Allah Teâlâ da onlara gönderdiği şeriattan razı olmuş ve onlara şöyle buyurmuştur; "Eğer meleklerin babanıza secde etmesi ile izzetli oluyorsanız ben de sizlere Kâbe'ye secde etmeyi emrediyorum, eğer sizin izzetiniz secdeden kaynaklanıyorsa bilin ki Kâbe sizden daha izzetlidir, ancak sizler kendi nefsinizde atanıza secde etmiş olan meleklerden daha üstünsünüz. Halbuki sizler öyle bir şeref iddia etmenize rağmen cansız bir varlık olan Kâbe'ye secde ediyorsunuz. Şunu bilin ki içinizden her kim ona secde etme konusunda isyan ederse atanıza secde etme emrini terk eden ve böylece is-

1 Müslim, Birr, 115.

yan etmiş olan İblis'e katılır. Sizler her ne kadar benim haber verdiğim üzere Allah'ın sağ eli ve ilâhî biat mekânı olan Hacer-i esved'i öpseniz ve Kâbe'ye secde etseniz dahi bununla sizin izzetiniz sübût bulmaz. Eğer atanızın meleklere bütün ilâhî isimleri öğretmesinden dolayı ilim sahibi olma vasfıyla kendinizi üstün görüyorsanız şunu bilin ki meleklerden biri olan Cebrâîl de sizin büyüklerinizin, yani resûllerin muallimidir."

Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm İsrâ yolculuğuna çıktığı gece kendisine inci ve yakut refref yaklaştırıldığı zaman ve Cebrâîl aleyhisselâm secde ettiği zaman secde etmemiş ve bu durumu anlatırken şöyle buyurmuştur; "İşte o zaman Cebrâîl'in ilim konusunda benden daha üstün olduğunu öğrendim."

Yine Allah Teâlâ bu meyanda insanlara şöyle buyurmaktadır; "Sizler meleğin lemmesi sayesinde Allah rızasına nail olacağınıza işlerde tasarruf edersiniz, sizi saadet ve yakınlığa götürecek olan yola sevk eden onlardır, o halde siz ne ile kendinizi meleklerden üstün görüyorsunuz? Böyle yapmak yerine siz de atanız gibi olun ve bilin ki elinizde secde ve ilimden öte bir fazilet (üstünlük) yoktur ve bunlar da sizin elinizden kayıp çıkmıştır. İzzet sahibi olan Nebî ile Resûl ve müminlerden başkası değildir, her kim Allah'ın riyazetine dalarsa kurtuluşa erer ve mesut olur."

Secdedeki sır

Allah Teâlâ mele-i a'lâ hakkında "Hani onlar hasımlaşıyorlardı." (Sâd, 38/69) buyurmuştur. Bu yüzden onlara Âdem aleyhisselâma secde etmeleri emredilmiştir. Çünkü itiraz etmek anlam konusunda hasım olmaktır. Âdem aleyhisselâma imamet ve hilafet verilip melekler ona secde ettirirlince ona karşı edepsizlik yapan, kendi yaratılışına dayanarak ona kibirlenen kimse de cezalandırılmış ve onun nefsinin de Âdem aleyhisselam ile aynı mertebede olduğu kendisine beyan edilmiştir. Dolayısıyla İblis öncelikle kendi nefsi hakkında cahildir başkası hakkında ise daha da cahildir, hiç kuşkusuz ki bu makam mertebe yüceliğinden dolayı iftihar verir, iftihar ise, Allah ile iftihar söz konusu olduğunda bile devası olmayan bir derttir, ancak Allah Teâlâ bu derde şafii bir deva indirmiş ve imama Kâbe'de secde etmesini emretmiştir. O da bu devadan içince iftihar illetinin hastalığından kurtulmuş ve Allah Teâlâ'nın dilediği her şeyi yapacağını öğrenmiştir. Yoksa Âdem aleyhisselâm önlerine geçmiş olduğu meleklerin önüne Allah'ın kendisine verdiği ve kendisini meleklerden üstün kılan bir nitelik ile öncülük etmiş değildir. Aksine bu Allah Teâlâ'nın meleklere on-

ların itirazları sebebiyle uyguladığı bir tediptir. Zira o durumda Âdem aleyhisselâm yine beşer niteliği üzerinedir. Yine Âdem aleyhisselâm Kâbe'ye secde etmesinin sebebinin Kâbe'nin kendisinden üstünlüğü olmadığını, aksine bu secdenin bu mertebenin illetinin devası olduğunu bilmektedir. Adeta Allah Teâlâ Âdem aleyhisselâmı daha hasta olmadan önce muhafaza etmiştir Nitekim sıhhatin korunması da tıbbın bir parçasıdır, yani bir mahallin o mahalle hastalığın yerleşmesinden muhafaza edilmesi tıptandır. Böylece Âdem aleyhisselâm nasıl Kâbe'ye secde rütbesinde ondan (Kâbe'den) daha kâmil olduğunu bilmiş ise aynı şekilde meleklerin kendisine secde etmesinin sebebinin kendisinin meleklere üstünlüğü olmadığını, bu secdenin sebebinin sadece Allah'ın emri olduğunu da bilmiştir. Allah Teâlâ'nın meleklere bu secdeyi emr etmesinin sebebi ise onların zayıflığına sebep olacak davranışlarından dolayı Allah'ın onlara gösterdiği inayettir, melekler bu davranışlarıyla sadece hayrı hedeflemiş oldukları için Allah Teâlâ onlara ihtimam göstermiş ve süratli bir şekilde kendilerine şifayı sunmuş, Âdem aleyhisselâmın onlara isimleri öğretmesi ve kendilerine Âdem aleyhisselâma tercih etmelerinin emredilmesi onlar için şifa olmuştur. Herkesin mâlum bir makamı vardır, melekler ihtiyaç sahibi olmak suretiyle temizliklerinden kaybettikleri şeyi telafi etmek için secde ile imtihan edilmişlerdir bu iddiaları ise Bakara sûresinde ifade edilen "Orada kan dökecek ve fesat çıkaracak birini mi yaratacaksın?" (Bakara, 2/30) şeklindeki sözleridir. Bu söz melekler için tıpkı namazda namaz kılan kimsenin yanılmasına benzer bir hatadır. Namazda hata yapan kişiye sehiv secdesi yapması emredilir, aynı şekilde meleklere de bu iddialarından dolayı secde yapmaları emredilmiştir. Çünkü iddia melekler için hatadır. Böylece bu secde meleklere değil hataya karşı bir davranıştır.

Vecih

Bil ki Allah Teâlâ'nın ilk yarattığı şey akıldır, ondan bu tabii nefisler aracılığıyla işte bu akıllar zuhur etmiştir. Allah Teâlâ onu aziz kitabında ruh diye isimlendirmiştir ve onu kendisine izafe etmiş; tabii nefisler, bu ruh ve her tabii nefiste olan cüzi ruhlar hakkında ise [Ben onu tesviye edip kendisine ruhumdan üflediğim zaman sizler de ona secde edin.] diye buyurmuştur ki o da işte bu en büyük akıldır.

فَسَجَدَ الْمَلٰٓئِكَةُ كُلُّهُمْ اَجْمَعُونَۙ (٣٠)

30. Meleklerin hepsi de hemen secde ettiler.

Melekler içerisinden secde etmeyen kalmamıştır. Çünkü onlar Allah Teâlâ'nın kendilerine Âdem'e secde edin emrini vermiş olduğu kimselerdir. Melekler hususi olarak ruhlardan olan resûllerdir. Zira *melek* kelimesinin kökü olan *eluke* kelimesi Arap dilinde risalet anlamına gelir. Secde ise dilde baş eğme anlamına gelir. Allah Teâlâ meleklere, muallimlerine karşı secde etmelerini emretmiştir ki bu emir secdesidir. Yani tıpkı insanların Kâbe'ye secde etmelerindeki gibidir, yoksa ibadet secdesi değildir, bundan Allah'a sığınırız. Bu secde tevazu, boyun eğme, önceliği kabul etme, şeref, iftihar ve öne geçirme secdesidir, tıpkı bir talebenin hocası karşısındaki secdesi gibidir. Bir varlık meleklerin ilim öğreneceği bir makamda bulunduğu zaman onların önüne geçmiş olur ki bu Allah Teâlâ'nın ona yönelik bir teşrifidir. Yine bu Allah Teâlâ'nın iradesinin sübûtuna yönelik kesin bir delildir. Nitekim Allah Teâlâ "Rahmetini kullarından dilediğine tahsis eder." (Âl-i İmrân, 3/74) buyurmaktadır.

İşaret

Makam-ı Mahmûd âhirette Hazreti Peygamber aleyhisselâmın olacaktır, dünyada ise beşerin babası olan Âdem aleyhisselâmındır. Melekler kendisine secde ettiği zaman Âdem aleyhisselâm bu makama yerleşmiştir. Âdem aleyhisselâmın bedeni Hazreti Muhammed aleyhisselâmın beşeriyetini de ihtiva ettiği için kendisi bu makama yerleşmiş, orada zuhur etmiştir. Çünkü Âdem aleyhisselâm cisim itibariyle en büyük baba ve Allah'a en yakın olandır, şu insanî neşetin ilkidir. Bu yüzden muhalefet makamı dahil olmak üzere bütün makamlar onda zuhur etmiştir. Çünkü o *vifâk* ve *hilâl* isimli iki kabzayı da kendisinde barındırır.

اِلَّٓا اِبْلٖيسَۜ اَبٰٓى اَنْ يَكُونَ مَعَ السَّاجِدٖينَ (٣١)

31. Fakat İblis hariç! O, secde edenlerle beraber olmaktan kaçındı.

Bu âyette geçen İblis kelimesinin mansup olmasının sebebi birleşik istisna olması değil ayrık istisna olmasıdır. Eğer Allah Teâlâ iblisin secde etmekten kaçınmış olduğunu zikretmiş olmasaydı bizler onun İblis'e secde etmeyi emretmiş olduğunu da bilemezdik.

قَالَ يَٓا اِبْلٖيسُ مَا لَكَ اَلَّا تَكُونَ مَعَ السَّاجِدٖينَ (٣٢) قَالَ لَمْ اَكُنْ لِاَسْجُدَ لِبَشَرٍ خَلَقْتَهُ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَاٍ مَسْنُونٍ (٣٣) قَالَ فَاخْرُجْ مِنْهَا فَاِنَّكَ رَجٖيمٌۙ (٣٤)

وَاِنَّ عَلَيْكَ اللَّعْنَةَ اِلٰى يَوْمِ الدِّينِ (٣٥)

32. Allah: "Ey İblis! Secde edenlerle beraber olmaktan seni alıkoyan nedir?" dedi. 33. (İblis:) "Ben, kuru bir çamurdan, şekillenmiş kara balçıktan yarattığın bir insana secde edecek değilim." dedi. 34. Allah şöyle buyurdu: "Öyle ise oradan çık! Artık kovuldun! 35. Muhakkak ki kıyamet gününe kadar lânet senin üzerine olacaktır!"

Allah Teâlâ burada lanetin vaktini kıyamet gününe kadar tayin etmiştir, zira Allah Teâlâ onun sözlerini bizzat kendisinden naklederek aktarmış, hatta onu onaylamış, kendisini yadırgamamıştır. Bu âyet şöyledir; "İş olup bitince, Şeytan: 'Doğrusu Allah size gerçeği söz vermişti. Ben de size söz verdim ama sonra caydım; esasen sizi zorlayacak bir nüfuzum yoktu; sadece çağırdım, siz de geldiniz. O halde, beni değil kendinizi kınayın. Artık ben sizi kurtaramam, siz de beni kurtaramazsınız. Beni Allah'a ortak koşmanızı daha önce kabul etmemiştim; doğrusu zalimlere can yakan bir azap vardır.' der." (İbrâhîm, 14/22) Dolayısıyla eğer anlayacak olursan, bilesin ki Şeytan ateşin cirmidir.

قَالَ رَبِّ فَاَنْظِرْنٖى اِلٰى يَوْمِ يُبْعَثُونَ (٣٦) قَالَ فَاِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرٖينَۙ (٣٧) اِلٰى يَوْمِ
الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ (٣٨)

36. İblis: "Rabbim! Öyle ise, tekrar dirilecekleri güne kadar bana mühlet ver." dedi. 37. Allah, "Sen kendilcrine yaşama süresi tanınanlardansın." dedi. 38. O belirli vaktin gününe kadar. 39. İblis dedi ki: "Rabbim! Beni azdırmana karşılık ben de yeryüzünde onlara günahları süsleyeceğim ve onların hepsini mutlaka azdıracağım!"

[İblis dedi ki: "Rabbim! Beni azdırmana karşılık ben de yeryüzünde onlara günahları süsleyeceğim."]: Buradaki süsleme Allah Teâlâ'nın onlara vaatlerde bulunduğu âyette ifade edilen şeydir. Çünkü bu hem bu vaatleri hem de onların hepsini yoldan çıkaracağım şeklindeki ifadeyi içerir. Eğer mükellefiyet olmasaydı hiçbir şeytan hiçbir insanı asla yoldan çıkarmak üzere yaklaşamazdı.

Bil ki Şeytan her bir grubu o grupta baskın olan şeyi kullanarak kendi yoluna çeker. Zira o adım adım kendi yoluna çekme ve tuzak kurma yerlerini çok iyi bilir. Böylece şeytanî dürtülerini umumi olarak herkese gönderir. Bu dürtüler bazen bir şeyin yapılmasına bazen de yapılmamasına yönelik olur. Allah yolunun başında olan kimselere ise önce mübah olan şeyleri yaptırır. Ehlullah'tan ve Sema Ashabı'ndan olan orta yol ehli kimselere önce mendup olan şeyleri yap-

tırır, âriflere ise vâcipleri yaptırır. Sürekli onların yanında olur, hatta onlar Allah Teâlâ'nın emretmiş olduğu itaatleri yapmaya niyet ettikleri zaman bile onların yanında olur, haddizatında şeytanın yaptığı bu davranış onun vaktiyle Allah'a vermiş olduğu bir sözdür. İnsan bu durumda kendisini şeytandan kurtarıp güvene alır ve kararlı bir şekilde durursa Şeytan için geriye kalan tek seçenek insana şer'î olarak daha faziletli olan bir ibadeti yaptırmasıdır, böyle bir durumda ârif kimse zamanını evla olan şeyle harcar, daha sonra ikinciye başlar, böylece İblis sevinir. Çünkü ârif kimse bu durumda Allah'ın ahdini bozmuştur, fakat bundan habersizdir. Nebilerin varisleri olan Ehlullah'tan temekkün sahipleri olanlar yaptıkları fiiller güzel olsa bile onları yine de şeytanî düşünceler olarak görürler.

إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ (٤٠)

40. Ancak onlardan ihlâslı kulların müstesna.

Bunlar Allah Teâlâ'nın düşmanın kendilerine atmış olduğu şeylerden kurtardığı kimselerdir ki bunlarda muhafaza ve ismet nuru vardır.

قَالَ هٰذَا صِرَاطٌ عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ (٤١) إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ إِلَّا مَنِ
اتَّبَعَكَ مِنَ الْغَاوِينَ (٤٢)

41. Allah şöyle buyurdu: "İşte bana varan dosdoğru yol budur." **42.** Gerçekten senin, benim o kullarım üzerinde hiçbir otoriten yoktur; ancak, azgınlardan sana uyanlar bunların dışındadır.

"Benim kullarım" ifadesinde Allah Teâlâ kullarının kendisine izafe etmiştir. Allah'ın kulları iki kısımdır; birinci kısımda olan kullar şeytanın üzerlerinde hiçbir otoritesi olmayan kullardır. Böyle bir kul *ihtisas kulu*dur. Bu kul her konuda ancak Allah ile konuşur, Allah ile işitir, hüccet onun değil Allah'ındır. Nitekim Allah Teâlâ "De ki apaçık Hüccet Allah'ındır." (En'âm, 6/149) buyurmuştur. Böyle bir kul Allah'ın hüccetidir. İhtisas kullarından olan kimselerden bazıları Allah'tan konuşur, Allah'tan dinler. Bu da apaçık hüccetin bir kısmıdır. Çünkü böyle olan kul hevâsından konuşmaz. "Onun konuştuğu ancak kendisine vahyedilen vahiydir." (Necm, 53/3) İkinci kul ise umumi kuldur, bunlar hakkında Allah Teâlâ Hazreti Peygamber aleyhisselâma hitaben şöyle buyurmuştur: "Kullarım sana beni sorarlarsa bilsinler ki ben yakınım, dua edenin davetine icabet ederim." (Bakara, 2/186) Bu âyette de Allah Teâlâ onları kendisine izafe etmiştir.

[Senin onlar üzerinde hiçbir otoriten yoktur]:

Yani hiçbir kuvvetin kahrın ve hüccetin yoktur. Çünkü Allah Teâlâ onlarda takvayı yerleştirmiş, böylece onların muhafaza ve tâlimlerini üstlenmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de Allah Teâlâ'ya izafe edilmiş olarak ifade edilen bütün kul ifadeleri hususi olarak mesut kimseleri işaret eder. Diğer konulardan söz edilirken ise Allah'a izafe edilmeksizin sadece kul kelimesi ile ifade edilmiştir hak sahibi olduğu herhangi bir mahlûkat yönelen her kul bu hak ölçüsünde Allah'a olan kulluğunda eksiklik yapmış demektir. Çünkü o mahlûk ondan hakkını isteyecek ve onun üzerinde bir otorite sahibi olacaktır. Böylece artık o kimse halis muhlis bir şekilde salt Allah'a kul olmayacaktır. Kur'ân'da Allah Teâlâ'ya izafe edilmiş olan "kullar" âhirette hiçbir mahlûkun üzerlerinde otorite sahibi olmayacağı kimselerdir. Bunlar efendilerinin sınırlarını muhafaza eden korunmuş masum kimseler olup efendilerinin merasimlerine titizlikle riayet ederler.

Allah Teâlâ bu âyette İblis'in Allah'ın halis kulları üzerinde otorite kurma ve onların hükmetme konusundaki ümidini kesmiştir. Bunlar zâhirde ve batında Allah'ın haram ve kutsal kıldığı herhangi bir şeyi ihlal etmeye yönelmekten muhafaza edilip korunmuş kimselerdir. Masum ve korunmuş kimselerin bütün düşünceleri ya rabbanîdir ya melekîdir ya da nefsîdir. Masum kimsede bunun alâmeti şudur: bu kimsenin vâcip olan bir şeyi eda etme konusunda fiil ya da terk arasında tereddüt ettiğini göremezsin. Ama bu kimse mendup ve mekruh arasında tereddüt eder, fakat vâcibin terki konusunda asla tereddüt etmez, yani vâcibi terk etmez çünkü bu tür konularda tereddüt şeytanın düşüncesidir. İşte kim kendi nefsinde bu alâmeti bulursa masum olduğunu bilir.

وَاِنَّ جَهَنَّمَ لَمَوْعِدُهُمْ اَجْمَعِينَۙ (٤٣) لَهَا سَبْعَةُ اَبْوَابٍۜ لِكُلِّ بَابٍ مِنْهُمْ جُزْءٌ مَقْسُومٌ (٤٤)

43. Muhakkak cehennem, onların hepsine vadolunan yerdir. **44.** O cehennemin yedi kapısı olup, her kapıdan onların girecekleri ayrılmış bir kısım vardır.

Bil ki cehennem gökleri ve yeri içerdiği gibi cehennemliklere aşırı sıcakların ve zemheri soğuklarının her doğuş ve batışındaki bütün yıldızları da içerir. Onun zâhirdeki teklif uzuvlarına göre yedi kapısı vardır. Çünkü kalbin kapısı mühürlüdür. Allah Teâlâ onun mühürlediğinden itibaren açılmaz. Kalp Allah'ın rabliğini kendisinin de kulluğunu ikrar ettiği zaman Allah onu mühürlemiştir. Kalbin bu kapısı kapalı olduğu için ateş oraya giremez, sadece oraya yaklaşır.

Cehennemin yedi kapısının isimleri şöyledir: *Cehennem* Kapısı, *Cahîm* Kapısı, *Sa'îr* Kapısı, *Sakar* Kapısı, *Lazâ* Kapısı, *Hutâme* kapısı, *Siccîn* kapısı. Cehennem ve Siccîn isimlerinin yerine *Hâmiye* ve *Hâviye* isimleri de söylenmiştir. Sekizinci kapı ise kapalı olan kapıdır ki bu kapı açılmaz. Bu Allah'ı görmenin önündeki perdedir. Yedi kapısı açıktır. Her kapının âlemden bir parçası ve azaptan bir bölümü vardır. Her kapının başında yedi göğün meleklerinden biri vardır. Kapılar arkalarında cehennemliklere hazırlanmış olan azabın özelliğine göre isimlendirilmiştir. Oralardan girenler de Hak Teâlâ'nın şu âyetlerinde olduğu gibi nitelendirilmiştir:

"Çağırır arkasını dönüp tersine gideni. Malını toplayıp kap içinde saklayanı da." (Meâric, 70/17)

"Nedir sizi sekare sokan?" diye sorulur. Onlar şöyle cevap verirler: "Biz namaz kılanlardan değildik, yoksulu doyurmuyorduk, batıla dalanlarla biz de dalardık, ceza gününü de yalan sayıyorduk, sonunda bize ölüm geldi çattı." (Müddessir, 74/42-47)

اِنَّ الْمُتَّقِينَ فِى جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ (٤٥) اُدْخُلُوهَا بِسَلَامٍ اٰمِنِينَ (٤٦) وَنَزَعْنَا مَا فِى
صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ اِخْوَانًا عَلٰى سُرُرٍ مُتَقَابِلِينَ (٤٧)

45. Ebette takva sahipleri, cennetlerde ve pınarlar içinde olacaklardır. **46.** "Oraya güven içinde, esenlikle girin." denir. **47.** Biz onların gönüllerinde olan kini çıkardık, artık onlar sedirler üzerinde karşılıklı oturan kardeşlerdir.

[Karşılıklı oturan], yani birbirlerinin yüzlerine bakacak şekilde oturan.

لَا يَمَسُّهُمْ فِيهَا نَصَبٌ وَمَا هُمْ مِنْهَا بِمُخْرَجِينَ (٤٨)

48. Onlar orada bir yorgunluk hissetmezler. Oradan çıkarılacak da değillerdir.

Unsurlardan oluşan yaratılışta madenden bitkiye, ondan hayvana ve ondan insana doğru inildikçe yorgunluk daha artar, en son derece olan insanda en fazla olur. Âyette geçen nasip kelimesi yorgunluktan daha umumidir, hızlı bir değişimi ifade eder ve bir vehmi de içerir, hiç kuşkusuz vehimler akıl ile oynar.

[Onlar oradan çıkarılacak da değillerdir], yani onlar ikram yurdunda kalıcıdırlar oradan çıkmazlar.

نَبِّئْ عِبَادِي أَنِّي أَنَا الْغَفُورُ الرَّحِيمُ (٤٩)

49. Kullarıma haber ver ki, gerçekten ben çok bağışlayıcı ve pek merhamet ediciyim.

İşaret

Delil ile ancak iddia sahibi imtihan edilir, her kim iddiada bulunursa kendisini imtihana maruz bırakmış olur. Allah Teâlâ [Kullarıma haber ver ki, gerçekten ben çok bağışlayıcı ve pek merhamet ediciyim.] buyurmaktadır. Biz ise cüret gösterip hatalara yöneliriz.

وَأَنَّ عَذَابِي هُوَ الْعَذَابُ الْأَلِيمُ (٥٠)

50. Benim azabımın elem verici bir azap olduğunu da bildir.

İmtihanların gelmesi ile felaketler yerleşir.

وَنَبِّئْهُمْ عَنْ ضَيْفِ إِبْرٰهِيمَ (٥١)

51. Hem onlara İbrâhîm'in konuklarından bahset.

İşaret

Sûfîler Allah'ın konuklarıdır. Çünkü onlar hem nefislerinin nasiplerinden hem bütün varlıklardan ayrılarak yolculuğa çıkıp ilâhî olan tarafı tercih etmişlerdir. Böylece ilâhî tarafa konaklamışlar ve kendisine konuk oldukları kimsenin yani Allah Teâlâ'nın izni olmaksızın hiçbir amel işlememişlerdir. Bu yüzden sûfîler ilâhî bir emir olmaksızın hiçbir tasarrufta bulunmazlar, hiçbir hareketi yapmazlar ve hiçbir konuda fiil işlemezler. Bu özelliğe sahip olmayan kimsc yolda yürürken rabbine varıncaya kadar nefsinin aşamalarını kat eder, rabbine vardığında konukluğu gerçek olur. Eğer geri dönmez ve orada ikamet ederse o zamanda ehil olur. Çünkü Kur'ân ehli -ki Kur'ân Allah Teâlâ ile cem olmadır- Allah'ın ehli vc havassıdır.

إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ إِنَّا مِنْكُمْ وَجِلُونَ (٥٢) قَالُوا لَا تَوْجَلْ إِنَّا نُبَشِّرُكَ
بِغُلَامٍ عَلِيمٍ (٥٣) قَالَ أَبَشَّرْتُمُونِي عَلَىٰ أَنْ مَسَّنِيَ الْكِبَرُ فَبِمَ تُبَشِّرُونَ (٥٤) قَالُوا
بَشَّرْنَاكَ بِالْحَقِّ فَلَا تَكُنْ مِنَ الْقَانِطِينَ (٥٥) قَالَ وَمَنْ يَقْنَطُ مِنْ رَحْمَةِ رَبِّهِ إِلَّا
الضَّالُّونَ (٥٦)

52. Onun yanına girdikleri zaman, “Selam!” dediler. (İbrâhîm:) “Biz sizden çekiniyoruz.” dedi. 53. Dediler ki: “Korkma; biz sana bilgin bir oğul müjdeliyoruz.” 54. İbrâhîm: “Beni mi müjdelediniz, bana ihtiyarlık gelip çatmışken artık beni neye dayanarak müjdeliyorsunuz?” dedi. 55. Onlar: “Biz seni hak ile müjdeledik; onun için ümidini kesenlerden olma!” dedi. 56. O da: “Rabbinin rahmetinden, hak yoldan sapanlardan başka kim ümit keser ki?” dedi.

Yoldan sapan ve kaybolan kimseden başkası Allah’ın rahmetinden ümidini kesmez.

قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ أَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ (٥٧) قَالُوا إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَىٰ قَوْمٍ مُجْرِمِينَ (٥٨) إِلَّا
آلَ لُوطٍ إِنَّا لَمُنَجُّوهُمْ أَجْمَعِينَ (٥٩) إِلَّا امْرَأَتَهُ قَدَّرْنَا إِنَّهَا لَمِنَ الْغَابِرِينَ (٦٠) فَلَمَّا
جَاءَ آلَ لُوطٍ الْمُرْسَلُونَ (٦١) قَالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ مُنْكَرُونَ (٦٢) قَالُوا بَلْ جِئْنَاكَ بِمَا كَانُوا
فِيهِ يَمْتَرُونَ (٦٣) وَأَتَيْنَاكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّا لَصَادِقُونَ (٦٤) فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ
وَاتَّبِعْ أَدْبَارَهُمْ وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ وَامْضُوا حَيْثُ تُؤْمَرُونَ (٦٥) وَقَضَيْنَا إِلَيْهِ
ذَٰلِكَ الْأَمْرَ أَنَّ دَابِرَ هَٰؤُلَاءِ مَقْطُوعٌ مُصْبِحِينَ (٦٦) وَجَاءَ أَهْلُ الْمَدِينَةِ يَسْتَبْشِرُونَ
(٦٧) قَالَ إِنَّ هَٰؤُلَاءِ ضَيْفِي فَلَا تَفْضَحُونِ (٦٨) وَاتَّقُوا اللَّهَ وَلَا تُخْزُونِ (٦٩) قَالُوا أَوَلَمْ
نَنْهَكَ عَنِ الْعَالَمِينَ (٧٠) قَالَ هَٰؤُلَاءِ بَنَاتِي إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ (٧١) لَعَمْرُكَ إِنَّهُمْ لَفِي
سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ (٧٢) فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ مُشْرِقِينَ (٧٣) فَجَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا
وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ (٧٤) إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِلْمُتَوَسِّمِينَ (٧٥)

57. “Ey elçiler, bunun ardından göreviniz nedir?” diye sordu. 58. Dediler ki: “Biz, suçlu bir topluma (onları helâk etmeye) gönderildik.” 59. Ancak, Lût ailesi başka; biz onların hepsini kesinlikle kurtaracağız. 60. Yalnız Lût’un eşi hariç, onun geride kalanlar arasında olmasını uygun gördük. 61. Melek olan elçiler, Lût kavmine gelince 62. “Siz” dedi, “gerçek-

ten endişe verici kimselersiniz." 63. Dediler ki: "Bilakis, biz sana, onların şüphe etmekte oldukları şeyi (azabı ve helâkı) getirdik. 64. Sana gerçeği getirdik; biz, hakikaten doğru söyleyenleriz. 65. Gecenin bir bölümünde aile fertlerini yola çıkar, sen de arkalarından yürü. Sizden hiç kimse, sakın dönüp de ardına bakmasın, istenen yere gidin." 66. Böylece Lût'a bunların sonlarının kesilmiş olarak sabahlıyacaklarını bildirdik. 67. Şehir halkı, sevinerek geldiler. 68. Lût onlara: "Aman ha, onlar benim konuklarımdır; artık beni rezil etmeyin. 69. Allah'tan korkun, beni utandırmayın." dedi. 70. Onlar: "Biz sana âleme karışmayı yasaklamadık mı?" dediler. 71. Lût: "Alacaksanız, işte benim kızlarım!" dedi. 72. Senin hayatına and olsun ki, onlar sarhoşlukları içinde bocalayıp duruyorlardı. 73. Güneş doğarken onları o korkunç ses yakaladı. 74. Böylece ülkelerinin üstünü altına getirdik. Üzerlerine de balçıktan pişirilmiş taşlar yağdırdık. 75. İşte bunda ibret alanlar için işaretler vardır.

es-simetü kelimesi alâmet anlamına gelir. Âyette geçen [İşte bunda ibret alanlar için işaretler vardır] ifadesi de bu anlama gelir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Müminin ferasetinden sakınınız çünkü o Allah'ın nuru ile bakar."[2] buyurmuştur. Feraset Allah Teâlâ'nın nurlarından bir nuru olup Allah onunla kullarına hidayet eder. Bunun birtakım dereceleri vardır. Şer'î firaset asla hedefinden şaşmaz. Çünkü ilâhî bir emirden neşet etmektedir, ehli nezdinde sürekli olarak mevcuttur. Çünkü delilleri ona sahip olan kimsenin nefsinde mevcuttur. Oysa hikmetten kaynaklanan firaset böyle değildir. Çünkü onun delilleri firaset sahibi insanın nefsinde mevcuttur ve hedefinden şaşabilir. Dolayısıyla şer'î firaset mükâşefe derecelerinin en üstünüdür. Zira onun histe birtakım alâmetleri vardır. Onunla gayb alemi arasında irtibatlar vardır. Bu hikmetten kaynaklanan ferasetin aksine zevke dayalı bir ilimdir. Zira hikmetten kaynaklanan feraset tecrübe ve adete dayalı olarak gerçekleşir ki bunlar bazen doğru bilgi vermeyebilir. Şer'î feraset Allah Teâlâ'nın nuru olduğu için ancak hakikatleri verir, onun ortaya çıkmasının sebebi ise basiret gözünün parlak olmasıdır. Allah Teâlâ onu bilen âlimler için varlıkların zâhirinde birtakım alâmetler yaratmıştır. Nitekim Hazreti Osman'dan nakledilen bir rivayette bildirildiğine göre adamın biri helâl olmayan bir şeye bakmış, Hazreti Osman da onu eleştirmiş, bunun üzerine adam ona "Ne yani Allah'ın resûlünden sonra vahiy mi geldi (nereden anladın niyetimi)?" diye çıkışmış, Hazreti Osman ise "Hayır ancak Hazreti Peygamber aleyhisselâm 'Müminin ferasetinden sakınınız. Çünkü o Allah'ın nuru ile bakar.' buyurmuştur. Ben bu-

2 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 15.

nu senin gözlerinde gördüm." diye cevap vermiştir. Bu davranışında Hazreti Osman haksızlık ya da zulüm yapmış değildir. Kim feraset ile hareket eder ve hükmederse sırların en gizli olanlarını ortaya çıkarır. Bunu da sahip olduğu nur ile yapar. Suyun içindeki suyu bilir, gökte ya da yerde hiçbir şey ona gizli kalmaz, aksine o ârif kimsedir, her şeyin ilkini bilir ve onunla her gizli şeyi çıkarır. Gözünden nur fışkırır. O iman ile koşulludur, imanın hükmü ile bağlıdır. *el-Mü'min* ona dilediği isimleri ile yardım eder bunu bildirmesiyle yapar. Hiçbir zaman yavaş kalmaz ve hata etmez, nüfuzu ve geçerliliği vardır, hükmü ve kazası vardır, dilediği zaman onun dilediğini tutmak mümkün değildir. Dilerse hükmeder dilerse hükmetmez, nuru yardıma muhtaç değildir, hiç kimseden yol gösterme yardımı almaz.

وَاِنَّهَا لَبِسَب۪يلٍ مُق۪يمٍ (٧٦) اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِلْمُؤْمِن۪ينَ (٧٧) وَاِنْ كَانَ اَصْحَابُ الْاَيْكَةِ
لَظَالِم۪ينَ (٧٨) فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ وَاِنَّهُمَا لَبِاِمَامٍ مُب۪ينٍ (٧٩)

76. Onlar hâlâ gözler önünde duran bir yol üzerindedirler. 77. Bunda inananlar için ibret vardır. 78. Eyke halkı da gerçekten zalim idiler. 79. Biz onlardan da intikam aldık. İkisi de (Eyke ve Medyen) açık bir yol üzerindedir.

el-İmâmu'l-Mübîn aslında Hak Teâlâ ile beraber olan büyük defterdir, ondan levh-i mahfuza intikal etmiş olan kısım kıyamet gününe kadar dünyada tasarrufun gerçekleşeceği miktardır. Bu miktar âlemdeki bütün hareket ve sükûnları, bütün birleşme ve ayrışmaları, rızık, ecel ve amelleri içerir.

وَلَقَدْ كَذَّبَ اَصْحَابُ الْحِجْرِ الْمُرْسَل۪ينَ (٨٠) وَاٰتَيْنَاهُمْ اٰيَاتِنَا فَكَانُوا عَنْهَا
مُعْرِض۪ينَ (٨١) وَكَانُوا يَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتاً اٰمِن۪ينَ (٨٢) فَاَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ
مُصْبِح۪ينَ (٨٣) فَمَٓا اَغْنٰى عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (٨٤) وَمَا خَلَقْنَا السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَٓا اِلَّا بِالْحَقِّ وَاِنَّ السَّاعَةَ لَاٰتِيَةٌ فَاصْفَحِ الصَّفْحَ الْجَم۪يلَ (٨٥)

80. And olsun ki, Hicr halkı peygamberi yalanlamışlardı. 81. Onlara âyetlerimizi verdiğimiz halde, yüz çevirmişlerdi. 82. Dağlarda, güven içinde olarak evler yontuyorlardı. 83. Sabaha karşı çığlık onları yakalayıverdi. 84. Yaptıkları kendilerine bir fayda sağlamadı. 85. Biz gökleri, yeri ve ikisinin arasındakileri ancak *Hak* ile yarattık. O saat (kıyamet), mutlaka gelecektir. Şimdilik onlara güzel muamele et.

[Biz gökleri yaratmadık]:[3] Buradaki gökler kelimesi ulvi âlemlerin tamamını ifade eder.

[Ve yeri yaratmadık]: Yer kelimesi de bütün süfli âlemleri ifade eder. Gök salah âlemindendir, yer ise hesap âlemindendir. Bu yüzden tahta, yaprak ya da elbisenin bozulmuş olanlarına *el-ardatu* isminin verilmesi, yer anlamındaki *el-ard* kelimesinden türemiştir.

[Bu ikisi arasındakini de ancak *hak* ile yarattık.]: Bu âlemin kendisiyle yaratılmış olduğu haktır. Bu ifadenin tefsirinde birtakım vecihler vardır. Birinci vecihe göre bu (Hak), sırf varlıktır, çünkü ezelde Hakk'ın varlığından başka hiçbir varlığın olmadığına dair delil mevcuttur. Bu sebeple Hak Teâlâ kendisi açısından varlığı zorunlu olandır. İkinci vecih açısından ise bu, kendisiyle yaratılmış olan *Hak*'tır ki o zaman buna *'amâ* denir. Bu Rahmân'ın nefesidir ki bu nefes de yaratmak suretiyle rahmet etme yönü olan varlık verme illetidir. Bununla Hak Teâlâ onları yokluk şerrinden varlık hayrına çıkarır. Üçüncü vecih ise şöyledir; Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Allahü Teâlâ'nın ilk yarattığı şey akıldır."[4] buyurmuştur. Bu Allah Teâlâ'nın kendisiyle yeri ve gökleri yaratmış olduğu *Hak*'tır.

Tahkik

Kudsî bir hadiste rivayet edildiğine göre Hak Teâlâ "Ben gizli bir hazineydim, bilinmezdim ve bilinmek istedim."[5] buyurmuştur. İstenilen şeyin özelliği, sureti ile kaim olduğu zaman nefes almaktır. Çünkü bu nefes alışta istenilen şeyin lezzeti mevcuttur. İşte bu nefes Allah Teâlâ'nın kendisini bildirmeyi ve onların da kendisini bilmesini istedikleri mahlûkata dair muhabbetinin aslından çıkmıştır. Böylece kendisiyle yaratılışın gerçekleştiği hak olarak isimlendirilen 'amâ ortaya çıkmıştır. Bu 'amâ âlemin cevheri olmuştur ve âlemin suretlerini, ruhlarını ve tabiatlarını bütünüyle kabul etmiştir. Bu sonsuza kadar olanı kabul edebilir. Dolayısıyla bütün varlıklar 'amâ da *kün* yani ol emriyle ya da ilâhî el ile ya da iki el ile zuhur etmiştir. Bunun tek istisnası 'amâdır, onun zuhuru hususi olarak nefes ile gerçekleşmiştir, haddizatında şeriat-

---

3 Âyette bu ifade önce olumsuz fiille gelip daha sonra istisna edatıyla olumluya çevrilmiştir. Bu yüzden meâl kısmında olumlu fiille çevrilirken, tefsir kısmında alıntılanan parça olumsuz fiille yani aslına uygun verilmiştir. (y.h.n.)

4 Acluni, *Keşfu'l-Hafâ*, c. 1, s. 309.

5 Acluni, *Keşfu'l-Hafâ*, c. 2 s. 132.

ta "nefes" kelimesi kullanılmış olmasaydı biz bunu biliyor olmakla beraber yine de bu kelimeyi kullanmazdık. Bunun aslı sevginin hükmüdür, bu sevgi ile nefes alma gerçekleşmiş ve nefes zuhur etmiştir. Böylece 'amâ ortaya çıkmıştır. İşte bu 'amâ her şeyin kendisi ile yaratıldığı *Hak*'tır, buna *Hak* ismi verilir, çünkü bu, nefesin kendisidir. Nefes, nefes alanın içerisindedir, yani 'amâ Hak Teâlâ'nın nefesinden, kendisindendir. Âlemdeki suretler ***kün*** yani ol kelimesindendir. Bizler 'amânın cevherinde sabit iken Hak Teâlâ'nın kelâmını işittiğiniz de varlığa gelmekten geri durma imkânına sahip olamadık. Bu yüzden 'amânın cevherinde suretler olduk. 'Amâda zuhur edişimiz ile 'amâya da varlık verildi, bundan öncesinde o sadece aklî varlık idi, fakat bundan sonra artık o aynî varlığa sahip oldu. İşte asıl bu şekilde oluştu ki bu da nefesten olanda vardır. O, varlıktır; o kendisiyle yaratılışın gerçekleştiği *Hak*'tır ve âlemin bütün cinsleri 'amâdan yaratılmıştır. Âlemin cinslerinin türlerinden olan bütün şahısları da aynı şekilde 'amâdan yaratılmıştır, yani varlığı mümkün olmayan yokluktan yaratılan bir şey yoktur, aksine her şey a'yân-ı sâbitede zuhur etmiştir.

إِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ (٨٦)

86. Doğrusu yaratan ve bilen ancak rabbindir.

Hiç kimse alemin bütünüyle sonuna geleceği bir müddeti biliyor değildir. Ancak Allah Teâlâ ezelden beri yaratıcıdır ve dünya ve âhirette de daima yaratıcıdır. Mahlûk olan varlıkta eceller mededin sona ermesiyledir, yoksa yaratılışta böyle değildir. Yaratılış nefeslerle yenilenir, onun ilmini yarattığı hiçbir varlık ondan daha iyi bilemez.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانٖي وَالْقُرْاٰنَ الْعَظٖيمَ (٨٧)

87. Andolsun ki, biz sana tekrarlanan yedi âyeti ve yüce Kur'ân'ı verdik.

Seb'i mesânî kelimesinin tefsirinde Fâtiha sûresine bakılmalıdır. Çünkü Fâtiha, seb-i mesanidir, yani tekrarlanan yedidir. O, yedi âyettir ki bu yedi âyet de bütün âyetleri içine alır. Böylece varlıkta teferrüd ve cem makamları zuhur eder. Fâtiha sûresinde besmeleden "Din gününün sahibidir." âyetine kadar ilâhî ifrad söz konusudur. "Bizi doğru yola ilet." ifadesinden sûrenin sonuna kadar olan bölümde ise ilâha kul olan kimsenin ifradı söz konusudur. Sûrede geçen "Yalnız sana kulluk eder yalnız senden yardım isteriz." âyeti ise bunları birleştirir. Bu bir vergi değildir, asıl verilen şey bundan sonrasındadır.

Her iki cümlede de "yalnız sana" ifadesi ilâhî ifrada bitişiktir. Böylece tekrarlanan yedi gerçekleşmiş olur, kul söyler sonra Allah söyler.

Bu âyette geçen *Kur'ân-ı Azîm* ifadesi ile ilgili iki vecih vardır. Birinci veche göre *el-Azîm* kelimesi sıfattır, Kur'ân ise cemdir. Bu durumda bu "Yalnız sana kulluk eder yalnız senden yardım isteriz." ifadesinden başka bir şey değildir. İkinci veche göre *Kur'ân-ı Azîm* ifadesinde Kur'ân azamet ile nitelenmiştir. Çünkü Kur'ân'ın inişi azamet niteliği ile olunca kalpte bir heybet, celâl, hayâ, murakebe, huzur, sessizlik, kırılma, zillet, muhtaçlık, kapanma, muhafaza, riayet ve Allah'ın şiarlarına tâzim etkisi yapar. İşte o zaman Kur'ân'ın bütünü bu sıfat ile boyanmış olur ve bu ona hem Allah katında hem Ehlullah katında bir azamet etkisi yapar. Mahlûkattan hiç kimse işte bu şahsın azameti konusunda cahil kalmış değildir. Ancak insan ve cinlerden bazıları bu konuda cahildir. Çünkü onlar Hak Teâlâ'nın tanıtıcı nidasını işitmemişlerdir. Hazreti Peygamber aleyhisselâmın şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Allah Teâlâ bir kulu sevdiği zaman Cebrâîl'e der ki: 'Ben falan kulu sevdim.' Bunun üzerine Cebrâîl de onu sever ve ona bu durumu bütün gök ehline bildirmesini emreder. O da 'Bakınız Allah Teâlâ falan kulu sevmiştir. Siz de onu seviniz.' diye söyler. Böylece bütün gök ehli onu sever, sonra ona yerde ve kabul nasip edilir."[6]

لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلٰى مَا مَتَّعْنَا بِهٖٓ اَزْوَاجًا مِنْهُمْ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَاخْفِضْ
جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ (٨٨) وَقُلْ اِنّٖٓي اَنَا النَّذِيرُ الْمُبِينُۚ (٨٩) اَلَّذِينَ جَعَلُوا الْقُرْاٰنَ
عِضِينَ (٩١)

88. Kâfirler içinde bazı kimselere verdiğimiz kat kat servete gözünü dikme, onlara üzülme; inananları (şefkat) kanatlarının altına al. 89. De ki: "Doğrusu ben apaçık bir uyarıcıyım." 90. Tıpkı o taksim edenlere indirdiğimiz gibi. 91. O Kur'ân'ı kısım kısım ayıranlara.

Allah Teâlâ kıyamet günü müşriklere yönelik takrir babından sorusunu ifade etmek üzere rubûbiyetine yemin etmiş, bu meyanda peygamberi Hazreti Muhammed aleyhisselâma nispet edilmiş olan Rab ismine yemin ederek şöyle buyurmuştur;

فَوَرَبِّكَ لَنَسْـَٔلَنَّهُمْ اَجْمَعِينَۙ (٩٢) عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ (٩٣) فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَاَعْرِضْ
عَنِ الْمُشْرِكِينَ (٩٤)

6 Buhârî, Bedü'l-halk 6, Edeb 41, Tevhîd 33; Müslim, Birr 157.

92. Rabbin hakkı için, onların tümünü kesinlikle sorguya çekeceğiz. 93. Yapmakta oldukları şeyleri. 94. Sana emrolunanı açıkça haykır ve ortak koşanlardan yüz çevir!

Hazreti Peygamber aleyhisselâm Allah'ın emrini haykırmıştır, çünkü Allah Teâlâ ona haykır emrini verince artık Allah'ın emrinin nüfuz etmesi muhakkaktır. Zira eğer bu haykırmak nüfuz etmeyecek olsaydı o zaman bu emrin verilmesi abes olurdu. Nitekim Hak Teâlâ burada "müşriklerden yüz çevir" buyurmuştur. Zira bu haykırma müşriklere nüfuz etmez, zaten onlara nüfuz etseydi onlar da Allah'ı birlerlerdi. Bu sebeple Hazreti Peygamber'e "onlardan yüz çevir" buyurmuştur. Çünkü onlar bu haykırmanın mahalli değildir. Neticede Hazreti Peygamber müşriklere haykırma olmaksızın ilâhî emri bildirir, ama icabet edeceğini ve emri istemeyerek de olsa kabul edeceğini bildiği kimselere emri haykırır.

إِنَّا كَفَيْنَاكَ الْمُسْتَهْزِئِينَ (٩٥) الَّذِينَ يَجْعَلُونَ مَعَ اللّٰهِ إِلٰهًا اٰخَرَ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ (٩٦)

95. Herhalde biz, o alay edenlerin hakkından gelmek için sana yeteriz. 96. Onlar Allah ile birlikte başkasını ilâh edinenlerdir. Onlar yakında bileceklerdir.

İşte bunlar, "Biz bu putlara sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye tapıyoruz." (Zümer, 39/3) diyen ve Hazreti Peygamber'in tevhid çağrısı karşısında "Ne yani! İlahları tek bir ilâha mı indirdi? Doğrusu bu gerçekten çok şaşılacak bir şeydir." (Sad, 38/5) şeklinde tepki veren kimselerdir.

Hak Teâlâ burada peygamberine kendi ismi ile yemin etmiş ve ismini peygamberine makam ve müşahede şeklinde izafe etmiş, bu şekilde onun kederini dağıtmak, kaygısını ortadan kaldırmak, gönlünü ferahlatmak, efendisinden kendisini gönderenden ve sevdiğinden işittiği şeylerden, onun bu hitabının yalanlanmış ve reddedilmiş olmasından dolayı gönlünde oluşan darlığı genişletmek istemiştir. Bu kendisinden daha yüce ve üstün hiçbir makamın bulunmadığı en yüce makamdır. Burada resûller nebîler ve velîler arasında üstünlük söz konusu olur. Hazreti Peygamber aleyhisselâmın nezdinde hak Teâlâ'nın kullarına amellerine dair takrir inkâr, kınama, azarlama şeklindeki soruları bulunduğu ve bunlar büyük meşakkatlere, muazzam acılara sebep olduğu için Hak Teâlâ bu konuda Hazreti Peygamber aleyhisselâmın düşmanları karşısında gönlünün şifa bulması için kendisine yemin etmiş ve verdiği haberin öncesinde bu yemine yer vermiş, Hazreti Peygamber aleyhisselâmın kendi içerisinde bir nebze olsun bulduğu ağırlığın ortadan kalkması için tekit babından bu yemini tekrarlamıştır.

وَلَقَدْ نَعْلَمُ اَنَّكَ يَضِيقُ صَدْرُكَ بِمَا يَقُولُونَۙ ﴿٩٧﴾

97. And olsun ki, söyledikleri şeylerden senin gönlünün daraldığını biliyoruz.

Yani Hazreti Peygamber aleyhisselâmın göğsü Allah hakkında onun yalanlanmasından dolayı daralmaktadır. Hak Teâlâ Hazreti Peygamber aleyhisselâmın, kendisine vakit ile muamele etmesini gerektirdiği inayetiyle ulaştırılmış olduğu makamda gerektiği gibi, gereğiyle ve gereği üzere bulunduğunu bildiği için ona rabbini tesbih etmesini emretmiş, böylece onun acılarından, eleminden ve darlığından kurtulmasını sağlamış, bu nedenle ona bu konuda bir başka âyette "Rabbinin hükmüne sabret. Çünkü sen bizim gözümüzün önündesin." (Tûr, 52/48) buyurmuş, ona tezellül makamından rabbi ile meşgul olmasını emretmiş ve şöyle demiştir;

فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَۙ ﴿٩٨﴾

98. Sen şimdi rabbinin hamdi ile tesbih et ve secde edenlerden ol!

Buradaki *rab* kelimesi efendi anlamındadır. Tesbih kelimesinde de sebat mânası vardır, yani Allah Teâlâ Hazreti Peygamber aleyhisselâma rabbanî tesbihi ve rabbanî ibadeti emretmek suretiyle onun kendisi ile karşılaşacağı güne kadar düşmanlarından müstağni olmasını murad etmiştir. Tesbih tenzihtir ve bu hamdin kısımlarından biridir. Tesbih adem ile (noksan sıfatların yokluğu ile) övgüdür. Yani bu sonradan yaratılmışlığa delâlet eden her türlü sıfattan tenzihtir. Çünkü Hak Teâlâ kıdem yani ezelîlik özelliğine sahiptir. Şu halde sen Hak Teâlâ'yı kendi aklın ile tesbih etmekten uzak dur ve O'nu tesbih ederken O'nun kelâmı olan Kur'ân ile tesbih et, böylece kendi aklından bir şey uyduran ya da icat eden değil, O'nun tesbihini hikâye yoluyla tekrarlayan kimse olursun. Çünkü O, kendisini senden çok daha iyi bilmektedir. O kendi zâtını en mükemmel hamdler ile hamdetmektedir. Bu da âyette geçen [rabbinin hamdi ile] ifadesinde söylenmiştir. Sakın ola Allah Teâlâ'yı tek bir kez olsun aklın ile tesbih etme, çünkü ilâhiyat meselelerinde aklî deliller çoğu zaman şer'î delillerle zıt düşer. Bu yüzden sen rabbine yine onun selamı ile ve tesbihi ile tesbih et, fikrinden ve nazarından istifade eden aklı ile tesbih etme. Çünkü akıl çoğu zaman fikrinden ve nazarından cehaleti istifade edip alır. Bu sebeple fikri, sınırını aşacak şekilde kullanma.

[Ve secde edenlerden ol.]: Burada başlarını asla kaldırmayan kimseleri kastetmiştir. Bu da ancak kalbin secdesi durumunda söz konusu olur. Bu nedenle [ve secde edenlerden ol] ifadesinin hemen akabinde şöyle buyurmuştur;

وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتّٰى يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ (٩٩)

99. Ve sana yakîn (ölüm) gelinceye kadar rabbine ibadet et!

Yemin Rab adına olunca bu Rab ismine tesbih hükmü söz konusu olmuş ve ibadette bu Rab ismi ile birlikte ifade edilmiştir. Böylece bu konuda ve bu makamda bir başka ismin bu isim üzerine bir otoritesi olmaması sağlanmıştır. Nitekim Hak Teâlâ [rabbinin hamdi ile tesbih et] buyurmuş ve burada da [rabbine ibadet et] buyurmuştur ki buradaki "rab" kelimesi şeriatta sıfatları bildirilmiş olan er-Rab anlamındadır. Devamında da [ta ki sana ölüm gelinceye kadar] buyurmuştur.

Birinci vecih

[Ta ki sana yakîn gelinceye kadar] ifadesi; "Senden secde edenin ne olduğunu ve kime secde ettiğini yakinen bilesin ve kendinin kudret sahibi Hak Teâlâ'nın elinde emre amade bir alet olduğunu anlayasın, Hak Teâlâ'nın seni seçmiş, temizlemiş ve kendi sıfatları ile süslemiş olduğunu bilesin." anlamındadır.

İkinci vecih

Bil ki ilâhî isimler nispetlerdir. Kim nispetleri bilirse Allah Teâlâ'yı bilmiş olur ve kim de nisbetler hakkında cahil olursa Allah Teâlâ hakkında cahil olur. Her kim nispetlerin mümkünler tarafından gerektirildiğini, talep edildiğini bilirse âlemi bilir. Her kim sebeplerin ortadan kalktığını bilirse Hak Teâlâ'nın zâtını olumsuzlama yoluyla bilir. Nispetler ortadan kalkacak olursa o artık nisbetleri kabul etmez, nispetler de onu kabul etmez. Nispetleri kabul etmediğinde âlemi de kabul etmez. Nitekim Hak Teâlâ'nın bu âyetteki [rabbine kulluk et] ifadesinde geçen "rab" kelimesini izafet tamlaması içerisinde kullanılmış olması, "Rab" isminden hususi bir nisbettir. [Ta ki yakîn sana gelinceye kadar] yani işte o zaman kim ona kulluk ediyor, kulluk eden kimdir, kulluk edilen kimdir, bilinceye kadar.

Üçüncü vecih

[Yakîn sana gelinceye kadar rabbine kulluk et], böylece perde kalkar, göz keskinleşir ve sen de Hazreti Peygamber aleyhisselâmın görmüş olduğunu görür, onun işitmiş olduğunu işitir, teşri nübüvvetine sahip olmaksızın sadece ona tâbi ve onu tasdik eden muhakkik bir varis olarak onun derecesinde ona iltihak etmiş olursun. Bu nedenle Ehlullah'tan bazıları bu âyeti; [Sana gelinceye kadar rabbine kulluk et] şeklinde okumuşlardır.

Dördüncü vecih

[Yakîn sana gelinceye kadar], yani ölüm gelinceye kadar. Çünkü ölüm her canlı türünde gerçekleşeceği konusunda hiçbir ihtilaf bulunmayan kesin bir durumdur.

Beşinci vecih

Yakînin hükmü yakîn sahibi olan kimsenin nefsinin sükûn bulması ya da yakîn olunan yani kendisinden emin olunan şeye doğru hareket etmesidir. Bu da insanın bir basiret sahibi olduğu, delil üzere bulunduğu şeydir. Arzu eden kimsenin hükmü elde eden kimsenin hükmü haline gelince işte bu yakîndir. Böyle bir durumda yakîne konu olan şey hâsıl olsun ya da olmasın fark etmez. Nitekim "Aradan perde kalksa yakînim daha da artmazdı." diyen kimsenin[7] sözü işte bu mânadadır. Hâlbuki yakîne konu olan şey aynı varlıkta henüz hâsıl olmuş değildir. Burada da Hak Teâlâ peygamberine ve onun konumunda olan her kula, [Sana yakîn gelinceye kadar rabbine ibadet et.] buyurmuştur. Yakînin şerefi yakîne konu olan şeyin şerefiyle olduğu için, [sana yakîn gelinceye kadar] ifadesinde yakîn kelimesi başına elif-lam takısı getirilerek kullanılmıştır, yani hususi bir yakîn kastedilmiştir. Diğer deyişle bu, övgüye konu olacak herhangi bir yakîn değil, belirli bir yakîndir. İçerisinde yerleşeceği mahalli isteyerek gelendir. Yakîn sahibi olduğun zaman kime iman ettiğini bilirsin.

---

7 Hz. Ali. (y.h.n.)

Altıncı vecih

Hak Teâlâ kendi zâtını yarattıklarından herhangi bir şeye izafe edince Hakk'ın kendisini izafe ettiği şeyin kulluğuna iyi bak ve o kulluğu sen de yap. Çünkü sen *câmi' nüsha*sın. Hak Teâlâ sana bu hususi izafeti sırf bunun için öğretmiştir. İzafet şeklinde kullanılan ilâh kelimesine örnek olarak âyette geçen "ve sizin ilâhınız" (Bakara, 2/168), "her şeye yaratılışını veren rabbimiz" (Tâ Hâ, 20/50), "doğunun ve batının rabbi" (Müzemmil, 73/9) "göklerin rabbi" (Meryem, 19/65) "atalarınızın rabbi" (Saffât, 37/126), "iki doğunun ve iki batının rabbi" (Rahmân, 55/17-18) ifadeleri verilebilir. Hak Teâlâ bu âyetlerde, başka yerlerde olduğu gibi izafeti zâhir olarak kullanmıştır ve bunu boşu boşuna yapmış değildir. Dolayısıyla sen, sana bu söylediklerimi dikkate alarak rabbine kulluk et. Her bir izafeti dikkate alarak kulluk et ki yakîn sana gelsin. Yakîn sana geldiğinde ise iş senin için apaçık olur ve izafetin şerefini öğrenmiş olursun. Zira hiçbir kul her türlü izafetten uzak ve mutlak ilâha kulluk etmiş değildir. Çünkü bu meçhul ilâhtır.

Yakîn hakkında bir bahis

Yakîn ilim ve mutmainlik arasında şerefli bir makamdır. Hatta belki de yakîn kelimesi suyun bir yere yerleştiği zamanki halini ifade eden *yakane* fiilinden türemiştir. Dolayısıyla yakîn imanın kalpteki istikrardır. Bil ki yakîn Allah Teâlâ tarafından diğer makamlar içerisinde hususen itina gösterilmiş bir makamdır. Böyle olduğu için Allah Teâlâ onun neşetini kâmil kılmış, onu mutlak olarak gönderdiği zaman zâtını tesviye etmiştir. Örneğin Hak Teâlâ [ta ki yakîn sana gelinceye kadar] buyurmuştur. Sonra da ona bir ayn, ilim, hak vermiş ve hakikatini gizlemiştir. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Her şeyin bir hakikati vardır." [8]buyurmuştur. Kaldı ki hakku'l-yakîn sabittir. Dolayısıyla bu hakkın bir hakikati olmalıdır. Bu da yakînin hakikatidir. Böylece yakîn dört rükun üzerine kaim olan bir yaratılış olmaktadır. Bunlar ilim, ayn, hak ve hakikattir. Hakikat sünnete aittir, geri kalan üçü ise kitaba aittir. Yakîn kendisinden fiil çıkan bir isim olup fiiller mertebelerine göre zuhur eder. Hiçbir şekilde nitelik almaz. İlim ise bunun tersinedir, ezelîlik ile nitelenmez. Ama ilim; ayn, hak ve diğer niteliklerle nitelenir. Yakîn feleği geniş olduğu için onun hareketinde bir yavaşlık vardır. Çünkü feleği geniştir ve yüce ve yüksektir. Terkip âleminde onun bu açık eseri an-

---

8 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 45, s. 482.

cak ruhanî bazı kimseler nezdinde zuhur eder. Bu da onların himmetlerinin yüceliğindendir. Bu onlara feleğinden akar, yakınlaşır ve eserleri onlarla hâsıl olur. Bu nedenle Hak Teâlâ "yakîn sahibi bir kavim için" (Câsiye, 45/20) buyurmuş ve bu kimseleri bir kavim olarak nitelemiştir. Doğrusu şüphe baskın olan unsurdur kesinlik ise yakîn üzere değil cehalet üzere olur. Hakikat açısından yakîn insanların çoğunda hâsıl olmaz, ama onlar da bir kesinlik hâsıl olur ve onlar buna yakîn ismini verirler. Oysa durum böyle değildir. Eğer yakîn feleğinin dairesi bize yakın olsaydı ve bu daire süratli bir şekilde deveran etseydi ve dar olsaydı o zaman eseri de çok süratli olurdu bu durumda insanların çoğu yakîn üzere olur ve hak yolunda olurlardı, ancak gördüğün gibi durum tam tersi istikamettedir. Hak Teâlâ'nın peygamberine yönelik şu sözündeki işaretine bak! "Eğer yeryüzündekilerin çoğuna uyarsan seni Allah yolundan saptırırlar." (En'âm, 6/116) burada Allah Teâlâ salih kimselerin az olduğunu ifade buyurmuş ve "Ancak iman edenler ve salih amelller işleyenler müstesnadır, onlarla ne kadar azdır." (Sâd, 38/24) buyurmuştur. Peki, sen salih amel işleyenlerden daha da az olan bu yakîn sahipleri içerisinde misin ya da neredesin? Hatta Allah Teâlâ onları "kavim" diye ifade etmiştir ki onlar daha da azdır. Yakîn hiç kuşkusuz imanın üzerindedir, mutmainlik ise çok çok daha ötedir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm yakîni öğrendiğini haber vermiştir. Nitekim ona [yakîn sana gelinceye kadar rabbine kulluk et] denmiştir. Bunun sırrı ise ona, "De ki: Rabbim beni ilim olarak ziyade et!" (Tâ Hâ, 20/114) denmiş olmasıdır. İlim muhakkak yakîne dayanmalıdır, çünkü yakîn ilmin ruhudur, mutmainlik ise ilmin hayatıdır. Dolayısıyla sürekli olarak ilmin artması talep edilir, yakîn ise ilim ile irtibatından dolayı sürekli olarak öğrenilir. Bu hususa dair tafsilat inceliklerinden her biri aynı şekildedir. İlim bu konumda olduğu için aklı başında her bir insanın hiçbir şeyi ondan başkasına sormaması gerekir. Yakîn kâmil bir neşet olduğu için onun mümeyyiz bir aynı vardır. Ona ayne'l- yakîn denir. Böylece dinleyen kişi bizim güneşin aynı ya da bir başka şeyi kast etmediğimizi anlaması sağlanmış olur. Yine biz ilim konusunda da ilme'l- yakîn ifadesini kullanırız, böylece dinleyen kişi nahiv ilmi ya da edeb ilmi gibi bir şeyi kast etmediğimizi anlamış olsun. Aynı şey hakka'l- yakîn ifadesi için de söz konusudur. Böylece bunu duyan kimse hakkıyla takdir etmek ya da hakkıyla korkmak gibi bir şeyi kast etmediğimizi anlamış olur. Aynı şekilde yakînin hakikati ifadesi de böyledir, bu ifadede imanın hakikati ya da varlığın hakikati ile karıştırılmaması için böyle söylenir. Bu şekilde izafetler kati olarak kullanılır. Çünkü yakîn bütün bu şeylerin toplamıdır. İnsanların elinde yakînden sadece onun cismani zâtı vardır, yani lafız ve rakam itibariyle harfleri bulunur. Bu yüzden de insanlardan ölçüde şüphe etmeyen kimse bulamazsın, herkes ya ölçüyü belirlemede ya da ölçünün hali konusunda zaruri olarak şüphe eder.

Allah kimin basiretini keşfedip açar ve kilidini çözerse onlar kemal ehlidir ki bu kimseler gerçekten çok azdır. Şimdi yakînin derecesinin ne kadar yüce olduğuna bir bak. Çünkü ayne'l- yakîn ile himmetlere bakılır. Himmetler Hak Teâlâ'ya doğru yarışırken ve salih amel binekleri üzerinde ona doğru cereyan ederken ayne'l- yakîn ile bakılır ve karanlık heykeller içinde mahpus olmuş nefislerin onun dışında olduğunu müşahede eder. Bu nefislerin ümmetlerin pek çoğunun helak olduğu engin denizde, yani misal ve vehim âleminde boğulup gittiğini görür ve yakın sahibi şöyle der: "Hazreti Peygamber aleyhisselâm sahabeden Dihyetü'l-Kelbî ile konuştu." Aslında onun konuştuğu kişi Cebrâîl aleyhisselâm idi. Eğer bu kimsenin Dihye olduğunu söylerse demek ki onun ilmi ve yakîni yoktur, fakat bir kesinlik sahibidir ve bu kesinliği yakîn olarak isimlendirilir. Kişi yakîn gözüyle bu söylediklerimize baktığında ve himmetlerin dönüşünü gördüğünde Allah Teâlâ'nın akılları ne kadar da kusurlu yaratmış olduğuna hayret eder. Bu durumda aklına güvenen kişi ya da aklı ile rabbini bileceğini düşünen kişi ne kadarda bedbahttır. Himmetler yarış ile yakîne ulaşınca yakîn onlara kendi gözüyle bakar, onları makamına yerleştirir ve birbirlerinden ayrışmış olan himmetlerin suretlerinden mâkul bir suret hâsıl olur. Gözün bunu idrak etmesi mümkün değildir. Çünkü bu gayptır, ama ilim ona hâkim olur. İşte bu ona izafe edilen ilme'l- yakîndir. Demek ki senin gözün ayne'l- yakînde hata etmez, eğer hata ediyorsa bu kesinlik aynındadır. Bilgin de ilme'l- yakînde hata etmez, eğer hata ediyorsa bu kesinlik bilgisindedir. Bu da Hak Teâlâ'nın "Ben onun işiten kulağı, gören gözü olurum."[9] şeklindeki ifadesidir. Bu durumdaki kimse sadece yakîn olanı görür ve yakîn olanı bilir. Hakka'l- yakîn ise himmetler arasındaki ayrışma sıfatları temyiz olduğu zaman ona, yani kendisinden kaynaklanmış olduğu şeye nazar etme şeklindedir. Bu himmetin sahibinin mizacının hükmü, âleminde mahallinin bulunduğu yer, bünyesinin ne üzerine kaim olduğu gibi hususlara göre kendisine ulaşan imdat değişir. Yakînin hakikati, kişinin, aşağıların aşağısına indiği mâlum makama bakıp nazar etmesidir, zira o mükellef olduktan ve yüce ruhanî varlıklara iltihak ettikten sonra bu duruma düşmüştür. Nitekim Allah Teâlâ her bir insanî latifeyi, tıpkı melekler gibi, nihayetinde varacağı makamda yaratmıştır. Daha sonra da bedenleri tedbir etmek üzere o latifeyi bedenlere indirmiştir. İnsan da böyledir, ölümünden önce alacağı son nefesine kadar yükselir ki o da, inmiş olduğu makamdır. Bu nedenle Hak Teâlâ "Ve O'na döneceksiniz."[10] buyurmuştur. Bir şeye ancak ondan çıkmış olan döner. İşte yakînin hakikati bu makam ile ilgilidir.

---

9 Buhârî, Rikak, 38.
10 Bu ifade Kur'ân'da 7 farklı sûrede 9 kez geçmektedir. (y.h.n.)

NAHL SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

اَتٰى اَمْرُ اللّٰهِ فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ (١)

1. Allah'ın buyruğu geldi; acele gelmesini istemeyin, Allah, ortak koştukları şeylerden münezzehtir, yücedir.

Buradaki *etâ* [geldi] fiili geçmiş zaman formundadır. "Allah'ın emri" ifadesi kıyamet günü anlamındadır. Bu her ne kadar henüz gelmemiş olsa da iman eden kimse onun geleceğini kesin olarak bilir, bu yüzden onun için bu hadisenin gerçekleşmiş olması ile olmaması arasında bir fark yoktur. Bu yüzden gerçeklemesinin kesinliğini ortaya koymak üzere, gelecek zamanda olacak bir şeyi geçmiş zaman kipi ile ifade etmiştir. Böylece bu hadise "mümkün" kapsamından, "zorunlu" kapsamına intikal etmiştir. Bu konumda olan hadiseler için geçmiş zaman formu ile gelecek zaman formu fark etmez, hatta geçmiş zaman formu ile ifade edilmesi, gelecek zaman formu ile ifade edilmesine göre daha vurguludur.

يُنَزِّلُ الْمَلٰٓئِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ اَمْرِهِ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِهِٓ اَنْ اَنْذِرُٓوا اَنَّهُ لَٓا اِلٰهَ
اِلَّٓا اَنَا فَاتَّقُونِ (٢)

2. Allah kendi emriyle melekleri, kullarından dilediği kimseye ruh ile, "Benden başka tanrı olmadığına dair (kullarımı) uyarın ve benden korkun." diye gönderir.

[Melekleri ruh ile gönderir]: Bilgiyle kalpler hayat bulduğu gibi ruhla da bütün cisimler hayat bulur. Bu nedenle bilgi "ruh" diye isimlendirilmiştir. Melekler onunla kulların kalplerine inmiştir, onlar muallim ve üstatlardır ve kendilerine indirilen kimseler onları görür. Meleğin kendisini aktarması/ilkâ veya Allah'ın vahyetmesiyle bu ruh kalbe indiğinde, indiği kalp onunla hayat bulur. Böyle bir kalbin sahibi müşahede ve vecd sahibidir, fikir ve tereddüt sahibi olarak kalmaz. Ya da bu kimse kuşkuya maruz kalıp sahibini kesinlik derecesinden "teorik bilgi" düzeyine indirecek bir bilgi sahibi de değildir.

[Kendi emriyle, kullarından dilediği kimseye]: Bu umumi nübüvvettir, çünkü âyetteki "men" (kimse) ifadesi belirsiz (nekira)dir.

[Benden başka tanrı olmadığına dair (kullarımı) uyarın]: Uyarı ancak bildirme ile gelir. Burada bir tür sakındırma söz konusudur, çünkü bildirim uyarı bağlamındadır. Bu, sakındırmanın bildirilmesidir, çünkü bildiren müjdeci ve uyarıcıdır. Müjde ancak bildirme ile olur. Ruhanî indirmede ise sakındırma ve korkutma daha galiptir, zira kaplerde bir mutmainlik mevcuttur ve bu durum insanlara peygamberlerin gönderilmesini ve kendilerinin âhirete intikal edeceklerinin, nefislerinden Allah'a döneceklerinin bildirilmesini gerektirmiştir.

On beşinci tevhit

[Benden başka tanrı olmadığına dair]: Bu Kur'ân'daki on beşinci tevhit olup uyarı tevhididir. Bu enaniyet (*ene*/ben) tevhididir.

[Ve benden korkun]: Bu şeriat nübüvvveti olan hususi nübüvvettir, çünkü uyarı daima şeriat (teşrî') nübüvveti ile birliktedir, ruh ise, [Benden başka ilâh yoktur ve benden korkun] ifadesinin suretidir, çünkü burada "O" dememiştir. Böylece ruh, ilkâ eden olmuştur.

Bir başka vecih

Burada melekler, Allah'ın kendilerine emri nedeniyle uyarıyı indirenlerdir. Tevhidin bu inişinde (bu tenezzülde), beşer peygamberler ile gönderildikleri kimseler eşittir. Çünkü Allah'ın emriyle kendilerini korkutmak üzere inen-

ler, bu kez meleklerdir. Burada ruh, onların indirdikleri korkutma ve uyarıdır. Böylece cisimler ruhlar vasıtasıyla hayat bulduğu gibi onu kabul eden kullar da hayat bulur. İndirilen bu ruh ile beşer peygamberler hayat bulur ve ardından onunla korkuturlar. Çünkü bu tevhit, muazzam bir tevhittir ve *el-Cebbâr* ve *el-Azîz*'in katından korkutma ve gizli bir lütuf içermekle birlikte tehdit ile inmiştir. Gizli lütuf [benden korkun] âyetinde ifade edilir. Bunun anlamı, "Sizi kendisiyle korkuttuğum şeyi uzaklaştırmak üzere 'Ben'i siper edin." şeklindedir ve bu Allah'ın bir lütfudur. Yoksa âyetin anlamı "Benden korkun." demek değildir. Çünkü Allah'ın, rahmet ve lütfun hiçbir şekilde bulunmadığı şiddetli ve kayıtsız bir cezalandırması ve tehdidi yoktur. Bunun gibi "Ruhu kullarından dilediğine ilkâ eder." (Mü'min, 40/15) âyeti de umumi nübüvvettir. Âyetin devamındaki "Kavuşulacak gün ile korkutulmakta bulunsun. Bir gün ki, (kabirlerinden) hârice çıkarlar." ifadesi ise teşrî' nübüvveti olup umumi nübüvvet değildir.

Meleklerin inişi hakkında bir bahis

İmam Ebû Hamid el-Gazâlî ve diğer bazı büyüklerimiz velî ve nebî arasındaki farkın meleğin inmesi olduğunu söylemişlerdir. Çünkü velî ilhama nail olur, nebî ise hem ilhama nail olur hem de kendisine melek iner, böylece o velâyet ve nübüvveti kendisinde toplar. Ancak bu, bize göre, bu görüşü savunanların düşmüş oldukları bir hatadır ve görüş sahiplerinin zevk sahibi olmadıklarının delilidir. Asıl fark meleğin inmesinde değil, meleğin indirdiği şeydedir, çünkü meleğin nebî ve resûle indirdiği şey, onlara tâbi olan velîye indirdiğinden farklıdır. Melek velîye, resûle tâbi olmayı indirir, onun getirdiğini anlamayı indirir. Bazen de velîye, nebînin getirmiş olduğunu anlamayı indirir, bu indirilen bilgi, öncesinde velî tarafından -velî her ne kadar nebîden zaman bakımından sonra gelmekte olsa da- deruhte edilmiş değildir. Yine bazen melek velîye iner ve ona nebîye atfedilen şeylerin sahih olanlarını uydurma olanlarından ayırt etme yahut ravi zayıflığı nedeniyle terk edilen sahih rivayetleri tespit etme ilmini verir. Ayrıca melek velîye, onun saadet, kurtuluş ve eman ehli olduğunu bildirmek üzere de inebilir. Bütün bunlar dünya hayatında söz konusu olur, nitekim Hak Teâlâ "Onlara dünya hayatında müjde vardır." (Yûnus, 10/64) buyurmuştur. Hak Teâlâ Allah'ın er-Rab olduğunu kabul eden saadet ehli kimselere meleklerin indiğini ifade etmek üzere şöyle buyurmaktadır; "Şüphesiz, rabbimiz Allah'tır deyip, sonra dosdoğru yolda yürüyenlerin üzerine melekler iner. Onlara 'Korkmayın, üzülmeyin, size vaat edilen cennetle sevinin.' derler." (Fussilet, 41/30)

Allah'ın velîlerinden bazıları hem inzâl hem de tenezzül zevkine sahiptir (bu ikisini de tatmıştır). Bunun aksine bir görüş ortaya koyan kimselerin öyle düşünmelerinin sebebi, kendilerini bütün seyr-i sülûk mertebelerini aşmış, bütün makamlara ermiş olarak görmeleridir. Onlar her makamı tatmış olduklarını, fakat kendilerine meleğin inmediğini düşünür, bu nedenle de nüzûlün sadece nebîye mahsus olduğuna inanırlar. Onların zevkleri sahih olsa da hükümleri batıldır, bu nedenle de hataya düşmüşlerdir. Haddizatında onlara kendi zamanlarında yaşayan ya da daha önce yaşamış olan velîlerden birine meleğin indiğine dair haber gelmiş olsaydı bunu reddetmez, aksine kabul ederlerdi.

خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ تَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ (٣)

3. Gökleri ve yeri hak ile yarattı. O, koştukları ortaklardan münezzehtir.

[Gökleri ve yeri hak ile yarattı]: Buradaki "hak" mevcut bir ayn değildir, aksine hak kelimesinin başındaki *bâ* harfi[11] "için" anlamındadır, bu nedenle Hak Teâlâ âyetin devamında [O, koştukları ortaklardan münezzehtir.] buyurmuştur. Bunun sebebi, yukarıda *bâ* harfinin kullanılmış olmasıdır. *Emr* ise özü itibariyle gök ve yer hakkındadır. Allah Teâlâ gök ve yer arasında onu, bütün varlığı kuşatsın diye indirmiştir. Benzer şekilde "İnsanları ve cinleri ancak bana ibadet etsinler diye yarattım." (Zâriyat, 51/56) buyurmuştur. Aynı şekilde "O yerleri ve gökleri de ancak hak ile", yani "hak için" yaratmıştır. Burada "için" yerine kullanılan "ile" ifadesi, "bana ibadet etsinler diye" ifadesindeki "diye" kelimesi ile aynı anlamdadır. Yani "yer ve gök hak için yaratılmıştır", hak ise, "onların Allah'a kulluk etmeleridir". Bu nedenle Allah Teâlâ [O, koştukları ortaklardan münezzehtir.] buyurmuştur. Zira Allah herhangi bir şeyi bir başka şey ile yaratmaz, ancak bir şeyi bir başka şeyin bulunduğu esnada yaratır. Sebeblilik ve yardım bildiren her şey hikmet ifade eden "için" kapsamındadır. Allah her şeyi hak için yaratmıştır, hak ise her şeyin O'na kulluk etmesidir. Hakikatte Allah hiçbir şeyi bir başka şey ile yaratmaz, bir şeyi bir başka şey için yaratır ise, işte o hikmet kapsamındaki "için"-dir. Onun yaratmasının bizzat kendisi hikmettir. Zira onun yaratması başka bir gerekçe ile gerekçelendirilmez. Yaratılmış olan zâtı itibariyle kuludur ve arazlar onda müessirdir, özellikle insan böyledir, hatta arazlar diğer yaratılmışlarda değil, hususen insanda müessirdir. Diğer varlıklar ise asıl hali üzere tenzih halindedir, yani yaratıcısını şirkten tenzih eder. Buradan, bu âyetteki

11 "ile" edatı. (ç.n.)

"hak" kelimesini yaratmanın gerekçesi olarak anlayan kimselerin hatası açığa çıkmaktadır. Çünkü Hak Teâlâ'nın yaratmasının gerekçesi olmaz. Bizatihi doğru olan budur. Böylece Allah Teâlâ hakkında, zuhur eden mahlûkatı ile ilgili olarak bir zorunluluk düşünülemez. Aksine onun mahlûkatı yaratması, onlara öncesinde herhangi bir hak edişin olmadığı salt bir fazl ve ihsandır, O âlemlerden müstağnidir. Yine buradan, bu âyette geçen hakkında, diğer varlıkların kendisinden yaratıldığı bir şey olduğunu düşünenlerin hatası da açığa çıkar. Zira bu durumda da mâlûlün illetten suduru düşünülmüş olacaktır ki böyle bir durumda illet, o mâlûlün sudurunu zorunlu kılmış olacaktır. Bu düşüncede ise mâlum problemler vardır. (*Ve hâzâ fihi mâ fîh*) [O, koştukları ortaklardan münezzehtir.]

Bil ki Allah Teâlâ *el-Latîf*, *el-Habîr*, *el-'Aliyy*, *el-Kadîr*, *el-Hakîm* ve *el-'Alîm*'dir, hiçbir şey O'nun benzeri değildir, O işitendir, görendir. Allah Teâlâ varlıkları yarattığı ve hem yaratmanın hem emrin kendisine ait olduğunu bildirdiği vakit (âlemlerin rabbi olan Allah yücedir) sebepleri koymuş ve onları birer perde kılmıştır. Bu sebepler, onların perde olduğunu bilen kimseleri Hakk'a ulaştırır, ama onları rab edinen kimseleri de Hak'tan alıkoyar. Sebepler, verdikleri haberlerde, kendilerinin ardında Allah Teâlâ'nın bulunduğunu bildirir. Yine bu sebeplerin yaratıcısı ile bitişik olmadığını da bildirir. Çünkü sanat, sanatkârı bilmez. Ayrıca bu sebepler kendilerini rızıklandırandan ayrı da değildir, çünkü zarar ve faydalarını ondan alırlar. Böylece Allah Teâlâ ruhları ve melekleri yaratmış, gökleri kubbe üzerine kubbe olacak şekilde yükseltmiş, felekleri çevirmiş, yeryüzünü düzlemiş ve böylece yüksek ve alçak yerleri birbirinden ayırt etmiş, dünyayı âhiret için bir yol olarak tayin etmiş, bunu bildirmek üzere elçilerini ardı ardına göndermiştir. Çünkü akıllarda âlemin ruhları, cisimleri, latif ve kesif yönleri ile ilgili bilgiyi edinme konusunda kusur söz konusudur, Allah akılları bu kusur ile yaratmıştır. Zira vaz ve tertibi bilmek fikrin nasibi değildir, aksine bu, onu yapan ve suretini inşa edenin vereceği haberle bilinir. Aklın fikir yoluyla bilebileceği şey ise, bunun tertibi değil, sadece imkânıdır. Sonra Allah Teâlâ ulvi âlemde miktarları, ölçüleri, hareket ve sükûnlar hal, mahal, mekân ve mekânda bulunan varlık içerisinde yaratmıştır. Böylece gökleri yaratmış, onları yeryüzünün üzerinde üst üste kubbeler şeklinde inşa etmiş, bu gökleri sakin kılmış, içerisinde yıldızlar var etmiş, yıldızların bu göklerde seyr ve hareketlerini de artıp eksilmeyen belirli ve ölçülü hareketler olarak tayin etmiş, onları akleden, işiten ve itaat eden varlıklar kılmıştır. Sonra Allah Teâlâ gök cisimlerinin gökteki yollarda bu hareketleri esnasında rükünler ve doğan varlıklar âleminde birtakım işler yaratmıştır ki bunlar göğe vahyedilen emir kapsamındadır. Allah Teâlâ bunu sürekli tekrar eden bir adet kılmış ve böylece kullarını imtihan etmek istemiştir. Kullar içerisinde bazıları bu esele-

ri Allah'a atfeder, kimileri de bunlar gök cisimlerinin hareket ve ışınlarına atfeder. Allah'a iman edenleri Allah iman itibariyle kuvvetlendirip ziyade eder, batıla iman edenlerin ise batılını ve küfrünü artırır. Onlar hüsrana uğrayan, ticaretlerinde kâr edemeyen ve doğru yolu bulamayan kimselerdir.

خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ تَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ (٣)

4. İnsanı nutfeden yaratmıştır. Öyleyken o nasıl da açıkça karşı koymaktadır! 5. Hayvanları da yaratmıştır. Onlarda sizi ısıtacak şeyler ve birçok faydalar vardır. Onların etlerini de yersiniz.

"Hayvanlar" anlamına gelen *en'âm* kelimesi, nimet vermek anlamına gelen *in'âm* kelimesinden gelir. Hayvan yükleri ve ağırlıkları taşır, insanlar onlara biner. Bu konudaki ilginç hükümlerden biri, hayvanın derin kuyudan su içmesinden dolayı, onun etinin yenmesinin ardından abdest almanın sünnet olmasıdır.

خَلَقَ الْاِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ فَاِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ (٤) وَالْاَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ وَمَنَافِعُ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ (٥) وَلَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ وَحِينَ تَسْرَحُونَ (٦) وَتَحْمِلُ اَثْقَالَكُمْ اِلٰى بَلَدٍ لَمْ تَكُونُوا بَالِغِيهِ اِلَّا بِشِقِّ الْاَنْفُسِ اِنَّ رَبَّكُمْ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ (٧)

6. Sizin için onlardan ayrıca akşamleyin getirirken, sabahleyin salıverirken bir güzellik (bir zevk) vardır. 7. Bu hayvanlar sizin ağırlıklarınızı, ancak güçlüklere katlanarak varabileceğiniz bir memlekete taşırlar. Şüphesiz rabbiniz çok şefkatli, pek merhametlidir.

[Ancak güçlüklere katlanarak varabileceğiniz bir memlekete]: Burada geçen "*şıkkı'l-enfüs*" ifadesi senin zâtının yarısıdır, yani ona his ile değil, ancak vehim ve hayal ile ve bu binekler vasıtası ile ulaşabilirsin.

وَالْخَيْلَ وَالْبِغَالَ وَالْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوهَا وَزِينَةً وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ (٨)

8. Atları, katırları ve eşekleri binmeniz ve (gözlere) zinet olsun diye (yarattı). Allah şu anda bilemeyeceğiniz daha nice (nakil vasıtaları) yaratır.

Bunlar Allah Teâlâ'nın haklarında "De ki: 'Allah'ın kulları için çıkardığı ziynetleri haram kılan kimdir?'" (A'râf, 7/32) buyurduğu ziynetlerindendir.

وَعَلَى اللّٰهِ قَصْدُ السَّبِيلِ وَمِنْهَا جَائِرٌ وَلَوْ شَاءَ لَهَدٰيكُمْ اَجْمَعِينَ ﴿٩﴾

9. Yolun doğrusu Allah'ındır. Yolun eğrisi de vardır. Allah dileseydi hepinizi doğru yola iletirdi.

Hak Teâlâ kullarına saadet yolunu, yani Allah'a ve onun katından gelenlere iman etmeyi öğretmeyi kendi üzerine görev kılmıştır. Çünkü âlim olan kimse bile bu yolların tayini konusunda Allah'ın ilminde bulunan hususları bilmez. Bunlar ancak peygamber yolu ile öğrenilir. Bu nedenle Hak Teâlâ [Yolun doğrusu Allah'ındır. Yolun eğrisi de vardır.] buyurmuştur, yani "İşte kendime vazife kıldığım budur." buyurmuştur. Burada Allah Teâlâ adeta şöyle demektedir, "Sizin lehinize Hakk'a düşen vazife, sizi saadete ulaştıracak olan yolu sizlere beyan etmektir, işte ben de bunu yaptım. Zira sizler bunu ancak benim bildirmem ve beyan etmem ile bilebilirsiniz, başka türlü bilemezsiniz." Burada "yol" kelimesini, başına elif-lam takısı getirerek kullanmış, böylece bunun kapsamlılık ifade etmesini sağlamıştır, çünkü bunlar, Allah yolunda gayret eden kimselerin göreceği yollardır. Bu gayret (cihat) kişiye ilâhî yolları beyan eder ve kişi de bu yollardan kendisi için en uygun ve doğru olanı tutar. İnsanlar Allah'a giden yolda tuttukları yol konusunda mazurdurlar.

[Allah dileseydi hepinizi doğru yola iletirdi.]: Yani sizler buna ehilsiniz, ancak ezelî ilimde ilâhî takdir böyle tecelli etmiştir, O'nun emrini geri çevirecek, hükmünün ardından başka hüküm verecek yoktur, çünkü Allah elbette dilediğini yapar.

هُوَ الَّذِي اَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لَكُمْ مِنْهُ شَرَابٌ وَمِنْهُ شَجَرٌ فِيهِ تُسِيمُونَ ﴿١٠﴾
يُنْبِتُ لَكُمْ بِهِ الزَّرْعَ وَالزَّيْتُونَ وَالنَّخِيلَ وَالْاَعْنَابَ وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ اِنَّ فِي ذٰلِكَ
لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿١١﴾ وَسَخَّرَ لَكُمُ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومُ
مُسَخَّرَاتٌ بِاَمْرِهِ اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿١٢﴾

10. Gökten suyu indiren O'dur. Ondan hem size içecek vardır, hem de hayvanlarınızı otlatacağınız bitkiler. **11.** Allah su sayesinde sizin için ekinler, zeytinler, hurmalar, üzümler ve diğer meyvelerin hepsinden bitirir. İşte bunlarda düşünen bir toplum için büyük bir ibret vardır. **12.** O, geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı sizin hizmetinize verdi. Yıldızlar da Allah'ın emri ile hareket ederler. Şüphesiz ki bunlarda aklını kullananlar için pek çok deliller vardır.

Bil ki Allah Teâlâ göğü yükseltip mizanı da gök cisimlerinin feleklerine -ki bu felekleri göklerin yollarıdır- koyduğu zaman bunu, onlar âlemde mevcut olan mâlum ölçülere göre hareket etsinler ve onu aşmasınlar diye yapmıştır. Onlar Hakk'ın kendilerine belirlediği bu mizana göre verir ve alıkoyarlar, çünkü onlar Hakk'ın yücelttiği ve alçalttığı anda elinde olan mizanı müşahede ederler. Hakk'ın mizanı ile yücelttiği kimseyi gördükleri zaman onu bu yüce makamın gerektirdiğini verler, Hakk'ın mizanını düşürdüğü kimseyi gördüklerinde ise ona da bu düşük makamın gerektirdiğini verirler, işte Kur'ân'da yıldızların Allah'ın emrine amade olduğu şeklinde ifade edilen teshir (emre amade olma) budur. Bu durum karşısında Âlim ve mümin olan kimse, "Allah'ın rahmeti ve fazlı sayesinde, onun gök cisimlerinden birine belirlediği mizan ve ona belirlediği konum sayesinde yağmura kavuştuk" der, kâfir ve perdelenmiş olan kimse ise, "falanca ve filanca yıldız sayesinde yağmura kavuştuk" der ve emre amade olan, mecbur olan yıldızı zikreder.

[Şüphesiz ki bunlarda aklını kullananlar için pek çok deliller vardır]: Âdette hayrete şayan olan her şeyi Allah'tan öğrenip akleden kimseler için. Âdetlere itibar edenler ise ancak harikulade (âdet dışı) bir şey gördüklerinde hayrete düşerler.

وَمَا ذَرَأَ لَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ (١٣) وَهُوَ
الَّذِي سَخَّرَ الْبَحْرَ لِتَأْكُلُوا مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا
وَتَرَى الْفُلْكَ مَوَاخِرَ فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (١٤) وَأَلْقَى فِي
الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ وَأَنْهَارًا وَسُبُلًا لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ (١٥)

13. Yeryüzünde sizin için rengârenk yarattıklarında da öğüt alan bir toplum için gerçek bir ibret vardır. 14. İçinden taze et yemeniz ve takacağınız bir süs çıkarmanız için denizi emrinize veren O'dur. Gemilerin denizde suları yara yara gittiklerini de görüyorsun. Bütün bunlar onun lütfunu aramanız ve nimetine şükretmeniz içindir. 15. Sizi sarsmaması için yeryüzünde sağlam dağları, yolunuzu bulmanız için de ırmakları ve yolları yarattı.

Yeryüzü sabit ve sarsılmazdır, Allah Teâlâ'nın ona direk olarak yarattığı dağlar onu sakin tutar, Allah korkusundan harekete geçtiği zaman bu direkler onu güvende tutar, böylece yakîn sahiplerinin sükûnu gibi sükûn bulur.

وَعَلَامَاتٍ وَبِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ (١٦)

16. Daha nice alâmetler (yarattı). Onlar, yıldızlarla da yollarını doğrulturlar.

Avam gök cisimlerindeki nurları göremez, onlar sadece hususi bir ziynet olarak olarak görünür, âlimler ise onları konumları, akışları, yörüngelerindeki seyirleri itibariyle görür ve bilirler, onları yol gösterici rehber edinirler, kara ve denizin karanlıklarından onlarla yollarını bulurlar.

أَفَمَنْ يَخْلُقُ كَمَنْ لَا يَخْلُقُ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ (١٧)

17. Hiç yaratan yaratamayana benzer mi? İbret almaz mısınız?

Yaratılmış olduğu halde ilâh edinilen (Firavun gibi) varlıklarda olan yaratılmış kudret, o varlığa kulluk eden kimsenin kudretinden fazla değildir, bütün fiillere sirayet edemez, çünkü yaratılmış kudret, mekânda yer kaplayan varlıkları ve cisimleri yaratamaz. Böylelikle onlar, kendilerini yaratmayan birisine ibadet ederler. Bu nedenle Allah Teâlâ [Hiç yaratan yaratamayana benzer mi? İbret almaz mısınız?] buyurarak onları kınamıştır. Burada yaratma, varlık verme anlamındadır, bu nedenle Hak Teâlâ bu vasıfla kendisini methetmiş ve uluhiyet iddiasında bulunan ya da kendileri için böyle bir vasıf atfedilen kimselerin bu özelliğe sahip olup olmadıklarını belirleyen kriter (furkân) yapmıştır. Bu âyette putperestlere reddiye söz konusudur, burada Allah, yaratma özelliğinin yaratılmışlar için kullanılmasını reddetmiştir. Eğer yaratma özelliğinin bütün yaratılmışlardan umumi olarak olumsuzlanması kast edilmiş olmasaydı o zaman Allah'ı bırakıp da insanların kendilerine ibadet etmesini isteyen Firavun ve benzeri kimselere karşı delil teşkil etmezdi. Çünkü yaratmak, ilâhın hususi vasıflarından biridir. Eğer bu vasıf başkaları ile paylaşılan bir özellik olsaydı, o zaman övgüye konu olmazdı. Bu ise mümkün değildir. Böylece kesin olarak bilinir ki "hâlık/yaratıcı" ismi sadece Allah'a mahsus bir ahadiyet sıfatıdır ve Allah'tan başkası için söz konusu olamaz. Allah Teâlâ'nın yaratmayı kendisinin birliğine delil olarak göstermesinin sebebi de, sadece O'nun yaratıcı olmasıdır. Bu yüzden Allah Teâlâ yaratıcılık iddia eden ya da fiili kendisine nispet eden kimseye karşı, [Hiç yaratan yaratamayana benzer mi? İbret almaz mısınız?] buyurmaktadır. Kendisini yaratma ile övdüğüne göre bu ifadenin muhtevası, Allah'tan başka hiçbir yaratıcı olmadığına, her şeyi Allah'ın yarattığına, kulların fiilleri ve diğer her şeyin buna dâhil olduğuna delâlet eder. Eğer kulların fiilleri kullar tarafından yaratılmış olsaydı o zaman burada Allah Teâlâ'nın yaratmayı bir övgü sıfatı olarak zikretmesinin bir anlamı olmazdı. Çünkü bu durumda yaratma, pay-

laşılan bir özellik olurdu. Böylece hak mezhebin, Allah'tan gayrı var edici ve fail yoktur şeklindeki görüşü pekiştirilmiş olmaktadır. Fiillerin insan nefsine nispet edilmesi, her bir insan nefsinde bulunan gizli ulûhiyet iddiasıdır ki bu da affedilmiş olan gizli şirktir.

وَاِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللّٰهِ لَا تُحْصُوهَاۜ اِنَّ اللّٰهَ لَغَفُورٌ رَح۪يمٌ (١٨)

18. Allah'ın verdiği nimetleri sayacak olsanız bitiremezsiniz; doğrusu Allah bağışlar, merhamet eder.

Hak Teâlâ bunun ardından, varlık verme anlamına gelen yaratmayı, [Allah'ın verdiği nimetleri sayacak olsanız bitiremezsiniz] ifadesi ile zikretmiştir, zira senin rabbinden aklettiğin ilk nimet, yokluktan varlığa çıkarılmış olmandır. Nitekim Allah Teâlâ bu makamı sana bütün nimetleri kapsamında saymış ve "İnsan hiç düşünmez mi ki biz onu daha önce hiçbir şey değilken yarattık."(Meryem, 19/67) buyurmuştur. İşte bu O'nun sana lütfettiği ilk nimettir. Eğer Allah seni sadece bu nimetin şükrünü eda etmekle mükellef tutmuş olsaydı ve sonsuz âhiret hayatın boyunca bütün gök ve yer ehlinin ibadetleri ile bu konuda sana destekçi olmalarını sağlasaydı, bu durumda bile sen bunun şükrünü eda edemezdin. Bir de buna çok sayıda başka nimetin eklenmiş olduğunu düşün, bu durumda bu nimetlerin şükrünü nasıl eda edebilirsin? Mesela O seni büyüyen, beslenen bir varlık olarak yaratmış, kaskatı ve donuk yaratmamıştır. Seni daha önce bir hiç iken yarattığı esnada kudreti buna da elbet yeterdi, isteseydi seni cansızlar arasında da yaratabilirdi. Ama bitkilerin makamı daha yücedir, onların topluluğu daha üstündür. Bu yüzden Allah seni cansız değil, beslenen bir varlık olarak yaratmıştır ki bu, şükrü eda edilemez, kıymeti takdir edilemez bir nimettir. Sonra seni bitki ve ağaç seviyesinden hayvan seviyesine çıkararak, seni his sahibi kılarak bir başka nimet daha ilave etmiştir. Böylece cansızların, bitkilerin ve hayvanların üzerine vâcip olan şükür ve ibadet vazifesi senin üzerine de vâciptir. Çünkü sen hem onların hakikatlerini kendinde toplamaktasın hem de onların her birinden fazla nimetlere sahipsin. Sonra Allah Teâlâ sana başka nimetler de ihsan etmiş, bu nimetlerle yetinmeyip seni nâtık kılmış, nutk özelliği ile seni his sahibi hayvanlardan üstün hususi bir konuma yükseltmiş, hayvanların bilmediği mârifeti sana bahşetmiş, nutk özelliği ile sana melek hakikati vermiştir ki bu, ilâhî akıl ile müşterek olmak demektir. Bu yüzden ruhun açısından bakıldığında, meleklerin üzerine vâcip olan şeyler senin üzerine de vâciptir, çünkü sen daima huzurda bulunması talep edilen varlıksın. Sonra Allah sana ihtisas nimetini de bahşetmiş, seni müşrik değil muvahhid kılmıştır. Üstelik bu nimeti hak et-

mek için daha önce yapmış olduğun herhangi bir şey de yoktur. İşte bu nedenle bu nimet bir ihtisastır. Nitekim Allah senin cinsinden olan varlıkları müşrik ve muvahhid olarak iki kısıma ayırmış ve seni muvahhidler içerisinde yaratmıştır. Sonra buna bir başka nimeti daha ilave etmiştir o da senin Hazreti Muhammed aleyhisselâma iman etmiş olmandır. Yani Allah seni, peygamberini yalanlayanlardan kılmamıştır. Oysa senin cinsinden olan başka insanları Hz. Peygamber'i yalanlayanlardan kılmış, onlar da Peygamber'i yalanlamışlardır. Neticede Allah başkalarını perişan etmişken, bizleri Hazreti Muhammed aleyhisselâma iman etmekle şereflendirmiştir. Yine Allah seni bir başka peygamberin değil de hususen Hazreti Muhammed aleyhisselâmın ümmetinden kılarak bir başka nimet daha ihsan etmiştir. Çünkü Hazreti Muhammed aleyhisselâmın ümmeti, ona tâbi olma açısından diğer peygamberle aynı konumdadır. Hazreti Îsâ aleyhisselâm da Allah'ın peygamberi, ruhu ve kelimesi olduğu halde, Hazreti Muhammed aleyhisselâmın ümmetindendir. Bir diğer nimet ise seni diğer ümmetlere şahit kılmasıdır. Bu, nübüvvet mertebesidir, çünkü nebîler ümmetlerinin şahitleridir. İşte bunlar, yarın peygamberle birlikte haşr edileceğin yerlerdir. Bir diğer nimet -ki bu senden önceki ümmetlerin hiçbirine verilmemiştir- hem son peygambere hem de ondan önceki bütün peygamberlere iman etmiş olmandır. Bu nimetlerin her birinin hususi bir şükrü ve ameli vardır. Sonra Allah seni bidatlerden muhafaza etmiş, sünnet divanında seni ayrıcalıklı kılmıştır ki bu da bir ihtisastır. Sonra Allah Ehl-i Sünnet'i de iki kısma ayırmıştır, bir kısmı âlim, diğer kısmı ise cahildir. Seni Allah'a ibadet ettiğin şeriat konusunda cahil değil de âlim kimselerden kılarak bir nimet daha ihsan etmiştir ki bu nimetin de hususi bir şükrü vardır. Sonra bu iki kısımda olanları da itaatkâr ve isyanlar olarak ikiye ayırmış ve seni isyankârlardan değil, itaat ehlinden kılmıştır. Bu çok muazzam bir nimettir. Yani Allah seni nimetlere gark etmiştir. Bu nimetlerin şükürlerini eda etmek için gece de yetmez gündüz de! Biz bu nimetlerden bir tekinin şükrünü eda etmekle meşgul olacak olsak bile, en fazla, ışığımızın ve karanlığımızın bunlardan bir tekinin tek bir zerresini kat etmesini umabiliriz. Dolayısıyla yapmamız gereken şey, Allah'ın bizi hiçbir zaman boş işle meşgul halde görmemesini sağlamak, her daim kalplerimizi huzurda tutmak, uzuvlarımızı haramlardan uzaklaştırmak, dillerimizi hep zikir ile meşgul etmek, daima O'na şükretmek, kusurumuzu her zaman itiraf etmek, Hakk'ın bizden istediği gibi nefsimizi kınamak olmalıdır. Nefsimizi adil görüp temize çıkarmamalıyız. Hakk'ın verdiklerinin tamamı nimettir, ama genel olarak nimetler maksatlara uygundur, Hakk'ın bilgileri O'nun kullarına ihsanı ve nimetleridir. Allah o nimetlerden birisini öğretirse, senden O'na dönsün diye öğretir. Başka bir

ifadeyle Hakk'ın sana öğrettiği bilgi seni O'na çağırır. Allah seni kendisinden gafil görünce nimetleriyle kendisini sana sevdirmiştir. [Doğrusu Allah bağışlar, merhamet eder.]

وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تُسِرُّونَ وَمَا تُعْلِنُونَ (١٩) وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ لَا يَخْلُقُونَ شَيْـًٔا
وَهُمْ يُخْلَقُونَ (٢٠) اَمْوَاتٌ غَيْرُ اَحْيَاءٍ وَمَا يَشْعُرُونَ اَيَّانَ يُبْعَثُونَ (٢١) اِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ
وَاحِدٌ فَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ قُلُوبُهُمْ مُنْكِرَةٌ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ (٢٢)

19. Allah, gizlediklerinizi de, açığa vurduklarınızı da bilir. 20. Allah'ı bırakıp taptıkları şeyler, hiçbir şey yaratmazlar; esasen kendileri yaratılmıştır. 21. Onlar cansız, ölüdürler. Ne zaman dirileceklerini de bilemezler. 22. İlâhınız bir tek ilâhtır. Fakat âhirete inanmayanlar var ya, onların kalpleri inkârcı, kendileri de böbürlenen kimselerdir.

[İlâhınız bir tek ilâhtır] bizler ona, delil açısından değil, haberde bildirilmiş olması itibariyle iman ederiz, işte iman anlamına gelen tasdik budur.

لَا جَرَمَ اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ اِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْتَكْبِرِينَ (٢٣) وَاِذَا
قِيلَ لَهُمْ مَاذَا اَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ (٢٤) لِيَحْمِلُوا اَوْزَارَهُمْ كَامِلَةً
يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَمِنْ اَوْزَارِ الَّذِينَ يُضِلُّونَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ اَلَا سَاءَ مَا يَزِرُونَ (٢٥) قَدْ
مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَاَتَى اللّٰهُ بُنْيَانَهُمْ مِنَ الْقَوَاعِدِ فَخَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ مِنْ
فَوْقِهِمْ وَاَتٰيهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ (٢٦) ثُمَّ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ يُخْزِيهِمْ وَيَقُولُ
اَيْنَ شُرَكَاءِيَ الَّذِينَ كُنْتُمْ تُشَاقُّونَ فِيهِمْ قَالَ الَّذِينَ اُوتُوا الْعِلْمَ اِنَّ الْخِزْيَ الْيَوْمَ
وَالسُّوءَ عَلَى الْكَافِرِينَ (٢٧) اَلَّذِينَ تَتَوَفّٰيهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ ظَالِمِي اَنْفُسِهِمْ فَاَلْقَوُا
السَّلَمَ مَا كُنَّا نَعْمَلُ مِنْ سُوءٍ بَلٰى اِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (٢٨) فَادْخُلُوا
اَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا فَلَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ (٢٩)

23. Onların gizlediklerini de, açığa vurduklarını da Allah'ın bildiğinde şüphe yoktur. O, büyüklük taslayanları sevmez. 24. Onlara: "Rabbiniz ne indirdi?" diye sorulsa "Öncekilerin masalları!" derler. 25. Böylece kıyamet günü kendi günahlarını tam olarak, bilmeden saptırdıkları kimselerin günahlarını kısmen yüklenirler. Dikkat edin, yüklendikleri yük ne kötüdür! 26. Onlardan öncekiler düzen kurmuşlardı. Bunun

üzerine Allah, binalarının temelini çökertti de tavanları başlarına yıkıldı. Azap, onlara fark etmedikleri yerden geldi. 27. Sonra kıyamet günü onları rezil eder ve "Haklarında tartıştığınız benim ortaklarım nerede?" der. İlim sahipleri şöyle derler: "Doğrusu bugün inkârcılara rezillik ve iğrençlik vardır." 28. Melekler kendilerine yazık etmiş kimselerin canlarını alırken "Biz hiçbir kötülük yapmıyorduk." diyerek teslim olurlar. Hayır; öyle değil! Doğrusu Allah onların yaptıklarını bilmektedir. 29. Temelli kalacağınız cehennemin kapılarından girin. Büyüklenenlerin durağı ne kötüdür!

Bil ki Allah'ın yarattıkları içerisinde O'nun emrine sadece sakaleyn (insan ve cin) kibirlenmiş, sadece bu ikisi Allah'a isyan etmiştir. Bil ki bütün varlıklar içerisinde sadece sekaleynin kibirlenmesini gerektiren sebep şudur: diğer varlıkların varlığa gelmelerinde teveccüh etmiş olan ilâhî isimler *Ceberrut, Kibriyâ, Azamet, Kahr* ve İzzet isimleridir, bu yüzden o varlıklar bu ilâhî kahrın atında zelil olarak varlığa çıkmışlardır. Allah onları yarattığında ise, bu isimlerle onlara bilinmiştir. Böyle bir ayrıcalıkla yaratılmış birinin başını kaldırması ya da içinde Allah'ın yaratıklarından birine karşı büyüklük arzusu duyması mümkün değilken, kendisini yaratana karşı büyüklük duygusu bulunması nasıl mümkün olabilir? Kuşkusuz Allah Teâlâ, bu tür yaratıkların her birine kabzası ve kahrının altında bulunduğunu göstermiştir. Böylece onlar, kendi perçemlerinin ve her canlının perçeminin Allah'ın elinde olduğunu görmüşlerdir. Rabbini müşahede edişinde ve O'na bakışında perçemlerin Allah'ın elinde bulunduğunu, kendi perçeminin de eldeki perçemlerden biri olduğunu gören kişiden bu keşfe rağmen yaratanına karşı bir büyüklük ve izzet tasavvur edilebilir mi? Sekaleyne (insan ve cinlere) gelince, Allah onları lütuf, sevgi, yumuşaklık, rahmet ve ilâhî tenezzül isimleriyle yaratmıştır. Onlar, varlığa çıktıklarında (kendilerini ezen) bir büyüklüğü, izzet ve yüceliği görmemiş, varoluşlarında kendilerini rahmete, ilgiye ve tenezzüle dayanır bulmuşlardır. Allah, dünyaya çıkışlarında onları kendilerinden çekip alacak (zelil yapacak) celâl, büyüklük ve azametinden herhangi bir şeyi onlara göstermemiştir. Eğer perçemlerinin Allah'ın elinde olduğunu kendilerine açıkça ya da elest bezminde olduğu gibi iman şehadeti ile göstermiş olsaydı onlar bir an bile Allah'a isyan etmez ve diğer yaratıklar gibi gece ve gündüz bıkıp usanmadan Allah'ı tesbih ederlerdi. İnsan ve cinler, söz konusu rahmet isimlerinden ortaya çıktıklarında "Ey rabbimiz! Bizi niçin yarattın?" demişler, Allah da, "Bana ibadet edin diye yarattım." buyurmuştur. Başka bir ifadeyle, "Önümde zelil olun diye yarattım." demiştir. Böylece onlar, kahredici bir nitelik veya kendilerini hor yapacak yüce mertebe görmemişlerdir. Aksine Al-

lah, insan ve cinlere yaratılış ve varoluş sebeplerini söyleyince, onlar kendilerinden var oldukları isimlere bakmış, Allah'ın emrine ve yasağına isyan ettiklerinde veya emrine karşı büyüklenip itaat etmediklerinde cezalandırılmalarını ve azaba uğratılmalarını gerektiren herhangi bir ilâhî isim görmemişlerdir. Bu yüzdcn de onlar itaat etmeyip isyan etmişlerdir.

وَقِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَا أَنزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا خَيْرًا لِّلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَٰذِهِ الدُّنْيَا
حَسَنَةٌ وَلَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ وَلَنِعْمَ دَارُ الْمُتَّقِينَ (٣٠)

30. Takva sahibi kimselere "Rabbiniz ne indirdi?" denince, "İyilik!" derler. Bu dünyada iyi davrananlara iyilik vardır. Âhiret yurdu ise daha iyidir. Sakınanların yurdu ne güzeldir!

[Takva sahibi kimselere "Rabbiniz ne indirdi?" denince, "İyilik!" derler]: Allah'tan olan her şey iyidir, bu şey ister insanı üzen ister sevindiren bir şey olsun, fark etmez.

جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَاءُونَ كَذَٰلِكَ
يَجْزِي اللَّهُ الْمُتَّقِينَ (٣١)

31. İçlerinden ırmaklar akan Adn cennetlerine girerler. Orada, diledikleri kendilerinc verilir. Allah sakınanları böylece mükâfatlandırır.

Âhirette hazinelerin ihtiva ettiği şeyler hakkındaki hüküm tekrar Allah'ın saadetini kemale erdirdiği kimselere döner, bu kimseler bu hazinelere hâkim vaziyette girer ve oradan dilediklerini hesapsız ve mâlum bir ölçü olmayacak şekilde çıkarırlar. Hatta vakit içerisinde diledikleri hükmü verirler. Çünkü onlara tekvin verilmiştir. Akıllarına olmasını getirdikleri her şey olur. Bu yüzden onlar daima yaratıcıdırlar. Dolayısıyla da âhiretin bedenlerin diriltilip zuhur etmesini gerektirdiği açıktır. Orada tekvin hükmünün geçerli olması gerekmektedir. Çünkü orada iş en kâmil ve tam hali üzeredir. Dünyada umumi olarak bir şeye ol dersin, o da tasavvur ve hayal düzeyinde ancak olur, çünkü dünya mekânında bazı karışımlar zâhir aynda olma konusunda eksiktir, âhirette ise olmasını istcdiğin şeye ol dersin, o da derhal olur, tıpkı burada, ilâhî emir ile varlıkların sebeplerinin mevcut olduğu durumlarda olması gibi. Bu açıdan âhiret daha kâmildir, çünkü orada "Ol!" kelimesi hem hayal hem his mertebesini kapsar.

اَلَّذِينَ تَتَوَفّٰيهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ طَيِّبِينَۙ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمُۙ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنْتُمْ
تَعْمَلُونَ (٣٢) هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّٓا اَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ اَوْ يَأْتِيَ اَمْرُ رَبِّكَۜ كَذٰلِكَ فَعَلَ
الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْۜ وَمَا ظَلَمَهُمُ اللّٰهُ وَلٰكِنْ كَانُٓوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ (٣٣)

32. Melekler onların canını temizlenmiş olarak alırken "Selam size; yaptıklarınıza karşılık haydi cennete girin." derler. 33. Onlar kendilerine yalnız meleklerin veya senin rabbinin buyruğunun gelmesini mi bekliyorlar? Onlardan öncekiler de böyle yapmışlardı. Allah onlara zulmetmemişti, ama onlar kendilerine yazık ediyorlardı.

[Allah onlara zulmetmemişti], çünkü onlar gördüklerinde dönmüyorlar, işittiklerinde akletmiyorlar, konuştuklarında isabet etmiyorlardı, [ama onlar kendilerine yazık ediyorlardı], bu yüzden zalim olanlar onların kendileri idi. Çünkü onlar hak sahiplerinin haklarına zulmettikler. Onların akleden ve düşünen kalpleri, gören gözleri, işiten kulakları vardı, ama kendilerini hayvan derecesine, hatta ondan daha şaşkın bir dereceye konumlandırdılar.

فَاَصَابَهُمْ سَيِّـَٔاتُ مَا عَمِلُوا وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهٖ يَسْتَهْزِؤُنَ (٣٤) وَقَالَ الَّذِينَ
اَشْرَكُوا لَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ مَا عَبَدْنَا مِنْ دُونِهٖ مِنْ شَيْءٍ نَحْنُ وَلَٓا اٰبَٓاؤُنَا وَلَا حَرَّمْنَا مِنْ
دُونِهٖ مِنْ شَيْءٍۜ كَذٰلِكَ فَعَلَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْۚ فَهَلْ عَلَى الرُّسُلِ اِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ
(٣٥) وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ اُمَّةٍ رَسُولًا اَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَۚ فَمِنْهُمْ مَنْ
هَدَى اللّٰهُ وَمِنْهُمْ مَنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ الضَّلَالَةُۜ فَسِيرُوا فِي الْاَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ
عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ (٣٦) اِنْ تَحْرِصْ عَلٰى هُدٰيهُمْ فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي مَنْ يُضِلُّ وَمَا
لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ (٣٧) وَاَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْۙ لَا يَبْعَثُ اللّٰهُ مَنْ يَمُوتُۜ بَلٰى
وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَۙ (٣٨) لِيُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي يَخْتَلِفُونَ
فِيهِ وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ كَفَرُٓوا اَنَّهُمْ كَانُوا كَاذِبِينَ (٣٩) اِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ اِذَٓا اَرَدْنَاهُ
اَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (٤٠)

34. Bu yüzden, işledikleri kötülüklere uğradılar ve alay ettikleri şey onları kuşattı. 35. Allah'a eş koşanlar "Allah dileseydi O'ndan başka hiçbir şeye ne biz ve ne de babalarımız tapardı. O'nun buyruğu olmaksızın hiçbir şeyi haram kılmazdık." dediler. Kendilerinden öncekiler de böyle yapmış-

tı. Peygamberlere apaçık tebliğden başka ne vazife düşer? 36. And olsun ki, her ümmete "Allah'a kulluk edin, azdırıcılardan kaçının!" diyen peygamber göndermişizdir. Allah içlerinden kimini doğru yola eriştirdi, kimi de sapıklığı hak etti. Yeryüzünde gezin; peygamberleri yalanlayanların sonlarının nasıl olduğunu görün. 37. Onların doğru yolda olmalarına ne kadar özensen, yine de Allah, saptırdığını doğru yola iletmez. Onların yardımcıları da olmaz. 38. Onlar "Allah ölen bir kimseyi diriltmez." diye olanca güçleriyle Allah'a and içtiler. Aksine, bu O'nun bizzat kendisine karşı gerçek bir vadidir. Fakat insanların çoğu bilmez. 39. Hakkında ihtilaf ettikleri şeyi onlara açıklaması ve kâfir olanların da kendilerinin yalancılar olduklarını bilmeleri için. 40. Biz, bir şeyin olmasını istediğimiz zaman, ona sözümüz sadece "Ol!" dememizdir. Hemen oluverir.

[Biz, bir şeyin olmasını istediğimiz zaman, ona sözümüz sadece "Ol!" dememizdir.]: Burada irade, yaratmaya (vücut vermeye/icat) yönelik ilâhî teveccühtür ve Allah var etmeyi yaratılmış bir sebebin oluşu anında gerçekleştiriyorsa, bu durumda sebebin herhangi bir tesiri bulunmadığı ifade edilmektedir. İradenin hükmü ilmin hükmüne bağlı olduğu için de "olmasını istediğimiz zaman" buyurmuş, iradenin gelecek zaman ile ilişkisi ifade edilmiştir. İrade, aynı itibariyle tektir, ama hükmü, mümkün varlığın sabit bir şey olarak bakî kalmasından, mevcut bir şey olarak zuhur etmesini tercih etmeye doğru intikal etmiştir. Şey kelimesi mümkünleri işaret eder, mümkünlerin cinsleri ise yer kaplayan cevher, yer kaplamayan cevher, oluş, renkler şeklinde kısımlara ayrılır. Belli kısımlara ayrılıp hasredilemeyecek olan ise türlerin ve şahısların varlığıdır.

[Ona sözümüz sadece "Ol!" dememizdir. Hemen oluverir.]: Burada Hak Teâlâ oluşun nispetini kendisine emredilen şeye ait kılmıştır. Kudret mümkün var edilişine ancak iradenin tahsisinden sonra taalluk eder, benzer şekilde kudret, rabbinden âmir bir emir gelmeden, mümkün üzerinde güç ve tasarruf sahibi olamaz. Hak Teâlâ oluş emrini verdiği ve ona "Ol!" dediği zaman, artık kudret ona nüfuz edebilir ve kudrete var etme (*îcâd*) taalluk eder, o da derhal onu oluşturur. Dolayısıyla varlık yönünü yokluk yönüne tercih eden müreccih ve muhassıs (iki seçenekten birini tercih ve tahsisi edici unsur), *el-Mürîd* ismidir.

'Aynî varlık ve a'yân-i sâbite meselesi

Şeriatta Allah'ın gaipleri gördüğü şeklinde hiçbir ifade geçmiş değildir, buna karşın O'nun "gaipleri bildiği" ifade edilmiştir. Bu nedenle Allah, ken-

disini görme özelliğiyle nitelemiş ve şöyle demiştir: "O, Allah'ın gördüğünü bilmez mi?" (Alak, 96/14) Burada Allah Teâlâ kendisini görme ve bilme özelliğiyle nitelemiştir. Dolayısıyla özellikler arasında fark görmüş, aralarındaki fark öğrenilsin diye de onları birbirinden ayrıştırmıştır. Allah için herhangi bir gaibin bulunması düşünülemez. Bu nedenle, (âyette kast edilen) gaibin bizden uzak olan şeylerle ilgili görece bir durum olduğunu anlarız. Bu durumda "Sen gaipleri en iyi bilensin." diyen kimse aslında, "Bizden uzak olan şeyleri bilirsin." demiş olur. Aynı durum "O, gaibi ve şahidi bilendir." ifadesi için de geçerlidir. Yani, bize gizli olup bizim görmediğimiz, Allah'ın ise gördüğü şeyi en iyi bilen Allah'tır. Bir şeyi görmek, o şeyin tanımını ve hakikatini bilmeyi gerektirmez, buna karşılık varlık ve yokluk olarak bir şeyi bilmek de onun tanım ve hakikatini bilmeyi gerektirir. Aksi halde, o şey bilinmiş olmaz. Bütün eşya yokluk hallerinde Hak tarafından görülür. Böyle olmasaydı, Allah Teâlâ onların bir kısmına var olmayı tahsis etmezdi. Çünkü sabit hakikatlerin bulunmadığı mutlak yoklukta görme ile bir ayrıştırma gerçekleşmez. Mümkünlerin yokluğu ise böyle değildir. Demek ki bilginin eşyayı birbirinden ayrıştırması ve birbirine üstün kılması, Allah'ın onları görmesinin ve belirlemesinin bir diğer ifadesidir. Yani bu, Allah'ın onları gördüğü anlamına gelir. Mümkünler yoklukla nitelenmiş olsalar bile, kendilerini bilmesi bakımından Allah için yok değillerdir. Nitekim nefsinde var etmek istediği şeyin suretini belirleyen insanın bir şeyi tasavvur etmesi de böyledir. İnsan daha sonra o sureti ortaya çıkarır ve onun varlığını izhar eder. Bu durumda olan şey yokluk halinde varlık ile nitelenmiş olarak bulunuyorken harici varlıkla nitelenir. Söz konusu şeyin önceki durumu bizim için zihni varlık, Allah hakkında ise (mümkünlerin hakikatleri söz konusu olduğunda) ilmi varlıktır. Bu durumda eşya, bir varlık halinden bir başka varlık halinde, yani bilgi varlığından dış varlığa geçmiştir.

Bil ki ilâhî emir nedeniyle tabiat, cisimlerin ortaya çıktığı yerdir. Cisimler onda ve ondan meydana gelirler. Tabiat olmaksızın, tek başına emirden bir şey meydana gelmeyeceği gibi emir olmaksızın tabiatta da bir şey meydana gelmez. O halde oluş (yaratma), iki şeye bağlıdır. Allah'ın başka bir şeyin edilgenliği olmaksızın bir şey yaratmaya güç yetirebileceğini söyleme! Çünkü böyle bir söze karşılık Allah Teâlâ sana, [Biz, bir şeyin olmasını istediğimiz zaman, ona sözümüz sadece "Ol!" dememizdir. Hemen oluverir] âyetiyle cevap verir. Öyleyse "genel şeylik" her şey adına mahsustur. Başka bir ifadeyle genel şeylik, kendisinde ortaklığın gerçekleştiği ve bizim ortaya koyduğumuz husustur. İlâhî emir bu mutlak şeylikte özel bir şeyin ortaya çıkması için kendisine yönelir. Cisimler ve bedenler ortaya çıkınca, şekiller, suretler

ve arazlar, ruhanî ve maddi bütün güçler ortaya çıkar. Şeriatın diliyle, 'Ama' denen şey odur, denebilir. Ama Hak karşısında yaratıkları yaratmazdan önce altında ve üstünde hava bulunmayan şeydir. Şârî' bunu zikretmiş ve suret ve şekiller kabul eden bir varlık adıyla onu isimlendirmiştir.

Ayn-ı sâbite imkânda bir çekirdek
Çekirdek olmasaydı olmazdı bir bitki
Benim zuhurum sâbitlikten
Var olsaydım ("Ol!" diye) ilâhî emir gelmezdi
Aynı-ı sâbite olmasaydı görülmezdi
Ya da ol demezdi veya yönelmezdi ona
A'yân-ı sâbite sürekli Allah'a kul
Hak sürekli ona mâbud
Hak ona dış varlık kisvesi giydirince
Daha önce yoksunken bu varlıktan
Hükümler varlığıyla onda oluşmuş
Yoklukta ve varlıkta sürekli secde halindedir o

Allah ile insan-ı kâmil arasındaki sabitlik hükmü, varlık hükmüne aykırıdır. Varlık hükmüyle insan Hakk'ın varlığını ikileyen iken sabitlik böyle bir özelliğe sahip değildir. Çünkü Hak ve halk, sabitlikte birlikte bulunurken varlıkta beraber değillerdir. O halde bu mânayı sana izah edelim. Bili ki bilinenler -dördüncüsü olmayan- üç kısımdır. Birincisi sınırlanmayan mutlak varlıktır. O Allah'ın varlığı ve kendisi nedeniyle varlığı zorunlu olandır. İkincisi, mutlak yokluktur. Mutlak yokluk, kendisi nedeniyle yok olup hiçbir şekilde sınırlanamayandır. Bu anlamıyla yokluk imkânsızdır ve mutlak varlığın mukabilidir. Böylelikle ikisi eşitlenmiştir. Öyle ki, nitelenmiş olsalardı, haklarında aynı hüküm verilirdi. İki karşıt şey arasında bir ayırıcı vardır. Bu sayede birisi ötekinden farklılaşır ve ayırıcı birinin ötekinin niteliğiyle nitelenmesini engeller. Mutlak varlık ile yokluk arasında bir ayrıcı bulunmalıdır. Terazi onun üzerinde hüküm verseydi, miktarında bir artış ve eksilme olmaksızın, birbirlerine denk gelirlerdi. İşte o, en yüce berzahtır. Başka bir ifadeyle o, berzahlar berzahıdır. O berzahın bir yönü varlığa bir yönü yokluğa bakar. O iki bilinenden her birisinin karşısında özü gereği bulunur. Bu ise üçüncü bilinendir ve bütün mümkünler bu kısımdadır. Mümkünler, sonsuzdur. Diğer iki bilinenden her birisi de sonsuzdur. Onların bu berzahta mutlak -varlığın kendilerine bakması yönünden- sabit hakikatleri vardır ve bu yönden onlara "şey" adı verilir. Hak onu var etmek istediğinde, kendisine ol der, o da olur. Mümkünün saf yokluğa baktığı yönden ise bir varlığı yoktur. Bu ne-

denle ona "Ol!" denir "Ol!", bir varlık edatıdır. Mümkün var olsaydı, kendisine "Ol!" denip olmazdı. Mümkünler berzahta oldukları ve olacakları hal üzere bulunur. Başka bir ifadeyle, var olduklarında nitelenecekleri hal, araz ve nitelik ve oluşlarla bulunurlar. İşte bu sonsuz âlemdir ve kendisinde biteceği bir sınırı yoktur. Mümkünlerin varlığı bu berzahtan olduğu gibi Hakk'ın var olmazdan önce eşyayı görmesi bu âlemle ilgilidir. Hayal ve tahayyül sahibi her insan herhangi bir şeyi tahayyül ederken, farkında değil iken, o berzaha bakar. Bu mümkün varlıklar -ki onları Hak var etmiştir- berzahın içerdiği a'yân-ı sâbite karşısında cisimler için gölge konumundadır. Gölge sabit değildir ve kaybolma özelliğindedir. Bu nedenle mümkünler var olsalar bile, yokluk hükmünde oldukları için "gölgeler" diye isimlendirilmişlerdir. Bunun amacı, onlar ile varlıkta mutlak kalıcılık özelliğine sahip olanı ayırt etmektir. O ise, varlığı zorunlu olandır. Kendilerine gölge demek suretiyle mümkünler, mutlak olarak yoklukta kalandan da ayırt edilirler ki, o da imkânsızdır. İşte bu sayede mertebeler ayrışır. O halde var olanların hakikatleri ortaya çıktığında, bu berzahta zuhur ederler. Çünkü onların kendisine çıkacağı bir mertebe yoktur ve burada varlık halini kazanırlar. Onlarda varlıktan meydana gelen şey sonlu iken (kazandıkları varlık sonludur) yaratma sonsuzdur. Öyleyse her mevcut surete, sabit bir hakikate sahiptir ve varlık onun üzerindeki elbise gibidir. Eş'arîlere hayret doğrusu! Yokluğu halinde mâdumun şeyliğini iddia edene nasıl karşı çıkarlar? Mâdumun sabit bir hakikati vardır ve sonra bu ayna varlık ilişir. Kendisi ise, halleri sabit kılar. Ne var ki halleri inkâr eden kimse, bunu kabul edemez. Mümkün varlık ile yokluk arasında bulunan berzah, sabitliğin mümküne nispetinin nedenidir. Bununla birlikte yokluk da kendisine nispet edilir. Yokluk, özü gereği iki durum nedeniyle onun karşılığındadır. Mümkün sübûtu bakımından Hakk'ın aynı veya O'ndan başka olmadığı gibi yokluğu bakımından imkânsızın aynı veya başka da değildir. Öyleyse mümkün, izâfî ve göreli bir şeydir. Bu nedenle bir grup mümkünü reddederek sadece "vâcip (zorunlu) veya imkânsız vardır" demiş, imkân kavramını anlamamışlardır. Binaenaleyh mümkünler, söylediğimiz gibi, Hak'tan tecellisi yönüyle a'yân-ı sâbite iken yokluk tecellisi (yani yokluğa bakan) yönüyle mâdumdurlar. Bu mertebeden Hak, kendisini bildiği gibi âlemi de buradan bilir. O'nun kendisi hakkındaki bilgisi ezelîdir, çünkü tecelli, ezelîdir. Allah'ın bilgisi âleme âlemin ebediyette olacağı hal üzere ezelî olarak ilişir. Hakk'ın ona dair bilgisi artmazken yeni bir bilgi kazanmaz veya kendiliginde bir artış ve bilgi kazanımı olmaz. Hak Teâlâ'nın [biz onu istediğimiz zaman] ifadesine gelince; burada irade, murad edilene meşietin taallukudur. Hazreti Pey-

gamber aleyhisselâm "Allah'ın dilediği olur, dilemediği olmaz."[12] buyurmuştur. O halde mümkün ne varlık ne yokluk halinde imkân mertebesinin dışına çıkmaz. Tecelli kendisine eşlik eder ve halleri sürekli başkalaşır ve kendisine ilişir. Öyleyse mümkün yokluk haliyle varlık hali arasındadır. Hakikati ise aynıdır. Dolayısıyla varlıkta Allah'tan, O'nun isim ve fiillerinden başka bir şey yoktur. O *ez-Zâhir* ismi ile *el-Evvel*'dir, *el-Bâtın* ismi il *el-Âhir*'dir. Varlık bütünüyle haktır, onda batıldan hiçbir şey yoktur. Çünkü "batıl" sözünden anlaşılan, yokluktur ve sahibinin iddia edeceği bir varlık yoktur. Böyle olmasaydı, yaratıklar kendi başlarına fiil sahibi olabilir ve ilâhî iktidar bütün mümkünleri içermez, imkân özelliklerini kaybederlerdi. Gizlenmeyen ve hep zuhur eden Allah, münezzehtir! Zuhur etmeyen gizli Allah da münezzehtir! Yaratıkları kendisiyle kendini bilmekten perdelemiş, zuhurunun şiddetiyle onları köreltmiştir. Onlar, inkâr eden, kabul eden, gidip gelen, şaşıran, doğru yapan ve yanılanlardır. Bu hususta ima ettiğim hususun gerçeğini öğrenmek isteyen kimse, gölge oyununa ve onun suretlerine bakmalıdır. Küçük çocuklara göre, o suretlerde konuşan kimdir? Onlar, önlerine konulmuş gölge perdesiyle o şahısları oynatandan uzaktırlar. İşte âlemin suretlerindeki durum da öyledir. İnsanların çoğu bizim var saydığımız çocuklar gibidir. Gölge oyununda küçük çocuklar sevinir ve neşelenir. Gafiller onu bir oyun ve eğlence edinirken âlimler ondan ibret alarak Allah'ın o oyunu bir misal olarak ortaya koyduğunu bilirler ve ibret alırlar, âlemin Allah karşısındaki durumunun, kendilerini hareket ettiren bu suretlerin durumu gibi olduğunu, perdenin ise, yaratıklarda hüküm sahibi kader sırrının perdesi olduğunu anlarlar. Mümkünlerin önce yokluk (*'adem*) halinde olmaları onlar için zâtî bir niteliktir, çünkü mümkünün ezelde var olması imkânsızdır. O ezelde ancak yok olabilir ve bu nedenle yokluk onu zâtî, nefsi bir nitelik olarak önceler. Mümkünler kendiliklerinde hakikatleri ve suretleri itibarıyla ayrışmıştır, çünkü hakikatler, bu ayrışmayı gerektirir. Allah Teâlâ onlara varlık hali giydirmek istediğinde ona hakikatleri itibariyle hitap eder ve [bizim sözümüz ancak...] buyurur ki bu da onun mütekellim olmasındandır.

[Bir şeye]: Bu şey de mümkünler içerisinde sabit şey olarak söze muhatap olandır, "o henüz bir şey değildi" ifadesi ile kendisinden şeylik olumsuzlanmış olduğu halde burada onu şey diye isimlendirmiştir. Bu, kendisine oluş emrinin, bir başka şey olmasına yönelik emrin yöneltildiği bir şeyliktir. Mümkünler yokluk hallerinde Hakk'ın önünde bulunur ve Hak onlara bakar, sabitlik şeyliklerinde hakikatlerine göre, onları birbirinden ayrıştırır. Allah on-

---

12 Ebû Dâvûd, Nevm, 109.

lara güzel isimleriyle bakar. Mümkünlerin tertibinin yaratılması, bir kısmının diğerlerinden önce olmasını gerektirir. Bu husus, inkâr edilemeyecek bir husustur, çünkü vakıa budur! Öyleyse varlık şeyliğine girmek, sabitlik şeyliğinde bulunduğu durumun aksine, bir tertibe göre gerçekleşir. Sabitlik şeylerinde mümkünler bir tertibe göre bulunmaz, çünkü onların sabitlikleri, ezelîdir ve ezelde tertip veya öncelik -sonralık yoktur. Böylece iradenin hükmü ilmin hükmüne bağlı olur ki bu yüzden de [onu istediğimiz zaman] buyurmuş, zaman zarfının gelecek zaman kipi ile kullanmıştır. Yani Allah Teâlâ iradesinin taallukunu zamanın hükmü altına dâhil etmiş, zaman formlarından olan *iz* kelimesi ile ifade etmiştir. Zaman bizzat murad edilmiş olabilir, ancak burada bu mümkün değildir, çünkü henüz zaman yoktur ki hükmü olsun.

[Bir şeyi istediğimizde] ifadesi bir şeyin adem halinde iken kendisine ilâhî teveccühün yönelmesidir.

[Ona dememizdir]: Bu da olmasını murad ettiği her şeye sözüdür ki bu, Hakk'ın mütekellim oluşundan kaynaklanır. Allah, sübûti veya vücudî bir kulakla duyana emir verir. O da ilâhî ***kün*** emrini, Alah Teâlâ'nın celaline layık olacak şekilde verilen bu emri işitir. Kün, vücudî bir harftir ya da vücudî bir emirdir. Ondan ancak ona münasip olan zuhur eder. Çünkü oluş varlıktır ve ***kün***, ***tekvîn*** kelimesinden türeyen vücudî bir kelimedir. Bu yüzden ***kün*** konuşulanın aynıdır. Böyle olduğu için de ondan ancak ona münasip olan şey zuhur eder. Bu sebeple bu harften ancak varlık çıkar ondan yokluk çıkmaz. Çünkü yokluk var olmaz. Bu da emre muhatap olanın muhalefet etme imkânına sahip olmadığı bir emirdir. Bu birtakım fiilleri yapmak ya da terk etmek şeklinde bir emir değildir. Bu yüzden bu emirden kendisine ol denen şey zuhur etmiştir. Böylece bu şey kendi aynında var olmuştur. Sonuçta daha önce varlık ile nitelenmeyen bu şey artık varlık ile nitelenir olmuştur. Ol emrinden zuhur edince varlık şeyliğini giyinmiştir. Hakikatte ise bu, zuhur şeyliğidir. Bu kendi aynı için zuhurdur. Her ne kadar sübûtunun şeyliğinde kendi hakikati ile başkasından ayrı ve zâhir olsa da bu kendisi için değil rabbi için öyledir. Dolayısıyla o kendisi için ancak ol emrinden ibaret olan ilâhî emrin taallukundan sonra zuhur etmiştir. Böylece kendisine ait zuhuru kazanmış, kendisini bilmiş ve kendi aynını müşahede etmiştir. Sonuç olarak sübûtunun şeyliğinden varlığının şeyliğine dönüşmüştür. İstersen buna kendisi için zâhir olmama halinden kendisi için zâhir olma haline dönüşmüştür de diyebilirsin. Bu sebeple var olan sadece Allah'tır, teveccühtür ve Allah Teâlâ'nın kendilerine dair irade ettiği şeyi mümkünlerin kabul etmesidir. Hak Teâlâ yaratmayı hakkı ya da kudrete değil var olana izafe etmiştir. Hatta ona emretmiş, o da işiten olarak henüz bir şey bile değilken bu emre uymuş, sübûti bir işitme ile

bu emri yerine getirmiştir. Bu durumda hak Teâlâ'nın emri kudretidir. Emre muhatap olanın yani oluş emrini alanın bu emri kabul etmesi ise buna yönelik istidadıdır. Çünkü mümkün varlıklar yokluk hallerinde bile idrak sahibidirler. Bu nedenle şeriatta Hak Teâlâ'nın mümkün varlığı olmayı emrettiği, onun da emrin gereğini yerine getirip olduğu şeklinde ifadeler yer alır. Eğer mümkün varlık işitme hakikatine sahip olmasaydı ve Hak Teâlâ'nın kendisine yönelik ol emrini idrak edemeseydi olamazdı ve Allah Teâlâ da onu oluş ile nitelemezdi. Eğer mümkün varlığın bir aynı olmasa ve varlık ile nitelenmese idi o zaman varlık meydana gelmezdi. Kendisine emir verilen varlığın kendisidir. Bu nedenle Allah Teâlâ bize varlıklara yokluk halinde hitap ettiğini ve onların ve bu emre uyup ilâhî hitap kendilerine yöneldiği zaman ona imtisal ettiklerini, verilen emri derhal yerine getirdiklerini bildirmiştir. Eğer bu varlıklar yokluk halinde iken varlık halinde sahip oldukları sıfatlara sahip olmasalardı Allah Teâlâ onları bu şekilde nitelemezdi. Hâlbuki Allah Teâlâ doğru olanı haber verir ve varlıklar nasıl iseler onların hakikatini o şekilde bilir. Varlıklar ancak yoklukta üzerinde bulundukları hale göre dışta zuhur etmişlerdir ve onlar, bekâlarını sağlayan şey cihetinden sadece varlık kazanmışlardır. Öyleyse kendi başlarına var olan hakikatlerin sahip oldukları her özellik onlar adına zâtî bir özelliktir. Birbirine zıt veya benzer arazlar nedeniyle hallerinin değişmesi ise onların kendiliklerindeki durumlarıyla varlıktaki durumlarının belirli bir yönden aynı olmayışından kaynaklanır. Çünkü onların yokluktaki halleri kendilerinden kaynaklanır, Hakk'ın onlarda bir hükmü yoktur. Olsaydı, bu durumda yokluk onların zâtî bir niteliği olmazdı. Dolayısıyla mümkünler yokluk halinde sahip oldukları halleriyle sürekli olarak Hakk'a bakarlar ve varlıkta nitelenene kadar herhangi bir halleri değişmez. Onların halleri ancak bir hakikatin bekâsını sağlayan şeye hızla ulaşan yokluk nedeniyle başkalaşır. Yokluk halinde durum böyle değildir, çünkü yoklukta onların üzerinde herhangi bir başkalaşma olmaz, aksine hakikatlerin yokluk halindeki durumları sabittir. Çünkü yokluktaki durum değişseydi, varlığa doğru değişmesi gerekirdi. Hâlbuki belli bir mümkünün kendisinde bulunduğu bu hakikat yokluk halinden varlığa ancak varlıkla nitelendiğinde ulaşır. Öyleyse a'yân-ı sâbitede iş, özel hallerde yokluk ve varlık arasındadır.

[O da olur], yani kendisine "Ol!" emri verilmiş olan şeyin hükmü olur. Bu şey ne olursa olsun fark etmez. Bu emri eli yok olunur ve var olunur. Emrin ilişiği sadece tesirdir. Bu yüzden varlıkların sabit şeyliklerinden zuhur edişinin anlamayarak değil anlayarak gerçekleştiğini görürsün. Çünkü onlar "Ol!" emrini anlamış ve olmuşlardır. Bu nedenle de Hak Teâlâ [o da olur] buyurmuştur. Yani olan şeyin bu emri anladığını kast etmiştir. Böylece bir halden

diğerine intikal söz konusu olur, yani işitenin içerisinde bulunduğu halden, konuşanın sözünü işitmesinin ona verdiği hale intikal söz konusu olur. Bu da yokluktan varlığa doğru hareket olarak isimlendirilir. Ayanların zuhurlarında vücudî şeylikleri vardır, bu yüzden bu hareket vecd (bulunma, var olma) olarak isimlendirilir, çünkü bu hareket ile varlık meydana çıkar. Bununla kastettiğim hükmün varlığıdır, ister aynı ile olsun ister varlığı esnasında bir halden diğer hale dönüşümü içerisinde olsun ya da yokluktan varlığa çıkışından önce aynsız haliyle olsun fark etmez. Her halükârda o bu varlık içerisinde kendi nefsinde aynıdır, yani onun ilâhî ilimde sabit bir aynı vardır ve hitap işte ona yönelmiştir. O da bu hitabı işitmiş ve emre uymuştur. Dolayısıyla elimizde Allah Teâlâ'nın "o da oldu" şeklindeki ifadesi mevcuttur. Bu ifade oluşun kabul edilmesi değil onun oluşu kabul etmesi yani Hakk'a mazhar olmayı kabul etmesi anlamındadır. İşte "o da oldu" şeklindeki ifadenin mânası budur. Yoksa onun varlık kazanması değildir. Aksine onun kazandığı şey mazharlık hükmünü elde etmektir. Çünkü o mevcut ayn-ı sâbitesi açısından işitmeyi kabul etmiştir, yani işitebilmiştir. Öyleyse Hak, zuhurda her şeyin aynı iken zâtlarında her şeyin aynı değildir. Allah bundan münezzehtir! Aksine O O'dur, eşya eşyadır! Hakk'ın onları temyiz etmesi, onların (dışta) var olmalarından ibarettir. Onların birbirlerinden ayrışması ise kendilerinden kaynaklanır. Bu nedenle "mertebenin kelimesi", kendisinden var olan her şeye "Ol!" sözüne ilave bir şey olmamıştır. Bu nedenle var olan her şeye sadece "Ol!" sözü sirayet etmiştir. "Ol!" sözüyle kalsaydık, tek hakikat görülürdü. Hâlbuki biz bu kelimenin eseriyle birlikte kaldık ki, onlar da var olanlardır! Böylelikle var olanlar çoğalmış, artmış ve şahısları itibarıyla birbirlerinden farklılaşmışlardır. Binaenaleyh bütün var olanlar tanımlarında birleştiklerinde, bu hakikatte Hakk'ın kelimesinin bulunduğunu anladık; söz konusu kelime "Ol!"dur. "Ol!" varlık bildiren bir emirdir ve ondan sadece var olma ve varlık anlaşılır. Bu nedenle var olana "Yok ol!" denemeyeceği gibi "Mâdum ol!" da denmez. Böyle bir şey imkânsızdır. Öyleyse yokluk bazı şeyler için zâtî bir durumken bazı şeylerde varlığını geçerli kılan şarta bağlı bir durumdur. Bu hakikat nedeniyle Allah sürekli yaratan ve sürekli koruyandır. Sözün özü Allah Teâlâ bizleri varlık halimizde gördüğü gibi yokluk halimizde ve sübût şeyliğimizde de görür. Çünkü O'nun için gayb diye bir şey yoktur, her şey O'nun için müşahede alanıdır. O yokluk halindeki varlıklardan kendilerine varlık vermeyi dilediğine *en-Nûr* ismi ile tecelli eder, böylece O ayanların üzerine bu nur saçılır ve onlar da varlığı kabule istidatlı olurlar. Bu istidattan sonra da onlara "Ol!"der, onlar da derhal olurlar.

Bu âyetten çıkarılacak bazı hususlar/meseleler
Birinci mesele

Bil ki söz ve kelâm Allah'ın iki sıfatıdır, söz ile mâdum işitir ki bu da "Bizim bir şeyi murad ettiğimizde ona sözümüz "Ol!" demektir, o da olur." şeklindeki âyetinde ifade edilmiştir. Kelâm ile de mevcut işitir, bu da "Allah Mûsâ ile konuştu." (Nisâ, 4/164) âyetinde ifade edilmiştir. Bazen "kelâm", kişinin dilinde olanın tercümesine (açığa vurulmasına) da denir ve dile getirene nispet edilir. Sözün mâdum üzerinde bir etkisi vardır, bu da onu var etmektir. Kelâmın da var olan üzerinde bir etkisi vardır, bu da ilimdir.

İkinci mesele

Hususi olarak insan dışında bir varlığa ***kün*** sözünün verilmiş olduğuna dair ne Allah'tan ne de Hazreti Peygamber aleyhisselâmdan gelmiş açık bir ifade yoktur. İnsana verilen bu söz de Hazreti Peygamber aleyhisselâm zamanında, Tebük seferi esnasına zuhur etmiştir. O esnada Hazreti Peygamber aleyhisselâm (karşıdan gelen birine) "Ebû Zer ol!" demiş[13], o da Ebû Zer olmuştur. Cennetlikler hakkındaki bir rivayette ifade edildiğine göre melek onlara gelir ve yanlarına girmek için izin istedikten sonra onlara Allah katından bir kitabı takdim eder, öncesinde de Allah'ın onlara selamını iletir. Bir de bakarlar ki kitapta her bir insana şöyle hitap edilmektedir: "Hayy ve Kayyûm olup ölümsüz olandan Hayy ve Kayyûm olup ölümsüz olana! İmdi, ben bir şeye ol derim o da olur, senin de bir şeye ol dediğin zaman olmasını takdir ettim." Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Cennetliklerden herhangi bir şeye ol dediği zaman o hemen olur." buyurmuştur.

Üçüncü mesele

Bil ki sebeplerin sonuçlar üzerinde birtakım hükümleri vardır, örneğin usta (zanaatkâr/sanatçı) için âlet böyledir. Sanat eseri olarak yapılan ürün de o ürünün yapılması (sanat) da, âlete değil, sanatçıya izafe edilir, bunun sebebi ise âletin, sanatçının zihninde ne yapacağına dair hangi tasarının olduğunu bilmemesidir. Aksine alet, kendisinin alet olduğunu bilir ve sanatçı da işini ancak onunla yapar. Bu durumda âletin işi yapması zâtîdir, sanatçıdan yana ondan bir irade söz konusu değildir. İşte Hak Teâlâ'nın "Bizim bir şeyi murad ettiğimizde

---

13 Hâkim, *el-Müstedrek*, c. 3, s.52.

ona sözümüz "Ol!" demektir, o da olur." şeklindeki ifadesi budur. "Ol!" sözü var etmenin âletidir, varlık ancak onunla var edilmiştir. Bu kelimenin O'nun zâtı mı yoksa zait bir şey mi olduğu ise ayrı bir ilimdir. Maksat bu mânanın anlaşılmasıdır, çünkü varlık verme irade eden, söyleyen ya da söz ile değil, sadece irade ile olur. Böylece sebeplerin sonuçlar üzerindeki hükmü zuhur eder. Bunların hükmünü ancak onların konumlarını bilmeyen kimseler yok sayar.

Dördüncü mesele

Bir illet ile ortaya çıkan şeyin illeti olmasaydı, onun "ayn"ı zuhur etmezdi. Âlemin de, eğer Allah Teâlâ olmasaydı, "ayn"ı zuhur etmezdi. Arapçada *ayn* kelimesi hem müzekker hem de müennes olarak kullanılır, bu da dişi ile erkek arasındaki tenasülden dolayıdır. Bu hakikatten dolayı ilâhî varlık verme işi eril formda olan "söz" (*kavl*) ile ve dişil formda olan "istenç" (*irâde*) ile gerçekleşmiştir. Böylece Hak Teâlâ âlemi söz ve irade ile vücuda getirmiştir. Bu yüzden âlem biri müzekker diğeri müennes olan iki isimden zuhur etmiştir. Bunu ifade etmek üzere Hak Teâlâ, "Bizim bir şeyi murad ettiğimizde ona sözümüz "Ol!" demektir, o da olur." buyurmuştur. Burada şey kelimesi en belirsiz ve genel mânada kullanılmış, *kavl* kelimesi müzekker olarak seçilmiş, *irâde* kelimesi ise müennes olarak seçilmiştir. Böylece olma/yaratma irade içerisinde ve sözden sadır olacak şekilde zuhur etmiştir. Ayn, hiç kuşkusuz tektir ve bu durumu tasavvur etmek fikir açısından oldukça zordur, ama şeriatın belirlediği şekilde bilip kabul etmek de son derece kolaydır. Fikir burada "hiçbir şey yoktur, sonra hiçbir şeyden bir şey zuhur etti" der, şeriat ise hak olan söz olarak şunu der;

Aksine bir şey vardı ve o şey varlık oldu,
Gayb idi, ayn oldu.

وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِى اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ مَا ظُلِمُوا لَنُبَوِّئَنَّهُمْ فِى الدُّنْيَا حَسَنَةً وَلَاَجْرُ الْاٰخِرَةِ
اَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ (٤١) اَلَّذِينَ صَبَرُوا وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ (٤٢) وَمَا اَرْسَلْنَا مِنْ
قَبْلِكَ اِلَّا رِجَالًا نُوحِى اِلَيْهِمْ فَسْـَٔلُوا اَهْلَ الذِّكْرِ اِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ (٤٣)

41. Zulme uğradıktan sonra Allah yolunda hicret edenlere gelince, onları dünyada güzel bir şekilde yerleştireceğiz. Âhiretin mükâfatı elbette daha büyüktür, keşke bilseler. 42. Onlar ki sabretmişlerdir ve hep rablerine tevekkül ederler. 43. Senden önce de resûl olarak ancak kendilerine vahy ettiğimiz erler göndermişizdir, ehl-i zikre sorun bilmiyorsanız.

[Ehl-i zikre sorun, bilmiyorsanız.]: Allah zikir ehlini âlimler zümresine dâhil etmiş ve onlara sormamızı emretmiştir. Onlar Kur'ân ehlidir, çünkü onlara sorulacak olan şey zaten Kur'ân'dır. Zira onlar Hakk'ın meclisdaşlarıdır. Allah'ın zikir ehli olduğuna şahitlik ettiği kimse de ancak meclisdaşından (Allah'tan) haber verecek, işi olduğu gibi bildirecektir. İşte ilim budur, çünkü bu kimse rabbinden bir *beyyine* üzeredir. O zikir ehli arasında bu konumda olmasaydı onunla diğer insanlar arasında fark olmazdı. Onlar her nerede ve ne halde olurlarsa olsunlar, Allah onlarla birliktedir, zikir ehli ile ise hususi bir birliktelik içerisinde olmalıdır. Geriye artık ziyade ilim kalır ki üstünlük de onunla zuhur eder. Zikir ehli olup da zikrettiğini zikrederken O'nun hakkında ilmi artmayan kimse dili ile zikrediyor olsa da aslında zikir ehli değildir, çünkü zikir ehli olan kimseyi zikir tamamen kuşatır, işte o kimse Hakk'ın meclisdaşıdır ve muhakkak bundan ona bir fayda hâsıl olur.

Vecih

Zikir ehli Kur'ân ehlidir, zira Allah Teâlâ "Zikri elbette biz indirdik." (Hicr, 15/9) buyurmaktadır ki o da onların kendisi ile amel ettikleri Kur'ân'dır. Onlar Allah ehlidir, O'nun havassıdır, onlar ictihad ehlidir, onlardan bazıları isabet eder, bazıları hata eder. Mukallide düşen, şayet bilmiyorsa başına gelen hadise hakkında, ehli zikirden olduğunu bildiği kimselere sormak, onlardan fetva istemektir. Eğer o kişi kendisine "Bu Allah'ın hükmüdür." ya da "Bu Allah'ın peygamberinin hükmüdür." derse onu alır, yok eğer ona, tıpkı rey ehlinin kitaplarında dedikleri gibi, "Bu benim reyimdir." derse, ona tâbi olması haramdır, çünkü Allah'a ancak kitabında ya da sünnetinde şeriat olarak belirlemiş olduğu şeylerle ibadet edilir, hiç kimse Allah'a kendi reyi ile ibadet edemez. Şeyhlere soru sorulur, ama onların fiilleri takip edilmez, ancak belli davranışlarını takip etmek emredilirse o başka. Hak Teâlâ [Ehl-i zikre sorun bilmiyorsanız.] buyurmuştur. Bunlar Kur'ân ehli ve onun hassasıdır, Kur'ân ehli ise onunla amel edenlerdir. Kur'ân, Allah'tan gelen meşru mizandır. Hazreti Peygamber aleyhisselâm dışında hiçbir kimsenin fiili birebir takip edilmemelidir, çünkü insanların halleri değişiktir. Bir kimse için salah ve uygun olan bir başkası tarafından yapıldığı zaman fesada sebep olabilir. İnsanlar Hazreti Peygamber aleyhisselâmın fiillerinin vücub ifade edip etmediği konusunda bile ihtilaf halinde iken başkasının fiilini takip etmek nasıl mümkün olabilir? Kaldı ki Allah Teâlâ Hazreti Peygamber aleyhisselâm hakkında "Allah'ın peygamberinde sizin için en

güzel örnek vardır.” (Ahzâb, 33/21) ve “Bana tâbi olun ki Allah sizi sevsin.” (Âl-i İmrân 3/31) buyurmuştur. Ancak bütün bu âyetler Hazreti Peygamber aleyhisselâmın bütün fiillerini birebir takip etmenin gerekliliği konusunda açık nas değildir, çünkü Hazreti Peygamber aleyhisselâmın öyle fiilleri vardır ki bizim onları takip etmemiz câiz değildir, hatta onları takip etsek isyankâr ve günahkâr oluruz.

بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ
يَتَفَكَّرُونَ (٤٤)

44. Beyyinelerle ve kitaplarla; sana da bu zikri indirdik ki kendilerine indirileni insanlara anlatasın ve onlar da belki tefekkür edeler.

[Sana da bu zikri indirdik ki kendilerine indirileni insanlara anlatasın.]: Tebliğ ettikten sonra beyan edesin. Yani Allah ilâhî kitapları indirmekle yetinmemiş, resûlleri Allah’ın kullarına indirdiğini açıklayan mütercimler kılmıştır, bu resûller kitaplardan olan genel ve detay gerektiren ifadeleri açıklarlar. İbareler de ancak ibareler ile açıklanır. Böylece resûlleri Hakk’ın açıklamadığını ya da genel/mücmel olarak ifade ettiğini açıklama konusunda Hakk’ın vekili olmuşlardır. Resûlün açıkladığı ve tafsil ettiği şey, indirilenin aynısı değil, onun tafsilatıdır. Beyan hususi ifade ile olur ve ne olduğunu izah eder. Beyan olmasaydı muhkem ile müteşabih ayırt edilemezdi. Müteşabih, kendisinin müteşabih olduğunu bilelim diye inmemiş olsaydı, Allah’ın ilminde bazı müteşabih şeylerin olduğu da bilinmezdi. Bu beyanın son noktasıdır, zira bize bazı şeylerin bilindiğini, bazı şeylerin ise ancak Allah’ın ilminde bilinebileceğini bildirmiştir. Allah Teâlâ’nın kullarından dilediğine bunları dilediği şekilde öğretmesi de mümkündür. Resûl getirdiğini beyan etmekle yükümlüdür ki kendilerine tebliğ edilen kimselere karşı delil tastamam ortaya konulmuş olsun. Böylece biliriz ki işkâl taşımayan her rivayet, nakilciler nezdinde zayıf kabul edilse bile, sahihtir.

أَفَأَمِنَ الَّذِينَ مَكَرُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ يَخْسِفَ اللَّهُ بِهِمُ الْأَرْضَ أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ مِنْ
حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ (٤٥) أَوْ يَأْخُذَهُمْ فِي تَقَلُّبِهِمْ فَمَا هُمْ بِمُعْجِزِينَ (٤٦) أَوْ يَأْخُذَهُمْ
عَلَىٰ تَخَوُّفٍ فَإِنَّ رَبَّكُمْ لَرَءُوفٌ رَحِيمٌ (٤٧) أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَىٰ مَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ
يَتَفَيَّأُ ظِلَالُهُ عَنِ الْيَمِينِ وَالشَّمَائِلِ سُجَّدًا لِلَّهِ وَهُمْ دَاخِرُونَ (٤٨)

45. Kötü işler düzenleyenler Allah'ın kendilerini yere batırmasından yahut fark etmedikleri bir yerden onlara azabın gelmesinden güvende midirler? **46.** Ya da dönüp dolaşırlarken kendilerini yakalayamayacağından? Onlar Allah'ı aciz bırakacak değillerdir. **47.** Yahut da kendilerini korkuta korkuta, eksilte eksilte alıvermesinden? Demek ki rabbimiz çok şefkatli, çok merhametli. **48.** Allah'ın yarattığı herhangi bir şeyi görmezler mi? Onun gölgeleri, küçülerek ve Allah'a secde ederek sağa sola döner.

[Görmezler mi?]: Bu ifade ile Hak Teâlâ keşif ehline hitap etmektedir ki bunlar bütün insanlar ve akıl sahipleridir. Allah onlara göz ile görme nimetiyle hitap etmekte ve onların [Allah'ın yarattığı herhangi bir şeye] bakmalarını emretmektedir ki [Onun gölgeleri, küçülerek ve Allah'a secde ederek sağa sola döner]. Bu noktada şunu söyleyebiliriz: Bedenler ruhların gölgeleridir, Hak Teâlâ'nın vücud vermiş olduğu mümkün varlıklar -ki bunlar mümkünlerin berzah âlemini de kapsayan a'yâna aittir- bedenlerin gölgeleri konumundadır. Hak Teâlâ [küçülerek ve Allah'a secde ederek sağa sola döner] buyurmuştur, bu da bizim bir önceki âyette ifade ettiğimiz şu husustur; bunlar var olarak ve var olmayarak her halükârda secde halindedirler, ayan-ı sabite Allah'a secde halindedir, onların gölgeleri, yani var olan -mevcut hale gelmiş olan- a'yân ise suretleri içerisinde, Allah'a secde eder vaziyette varlığa çıkarkar. Allah Teâlâ bu âyette bu sağa ve sola dönmenin Allah'a secde olduğunu, O'nun celali karşısında küçülme ve zillet olduğunu ifade buyurmuş ve [küçülerek] demiştir. Böylece onları, secde edecek şekilde kendi hallerini akleder vaziyette nitelemiş, ardından da bunu tamamlayıcı mahiyette şöyle buyurmuştur;

وَلِلّٰهِ يَسْجُدُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ مِنْ دَٓابَّةٍ وَالْمَلٰٓئِكَةُ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ﴿٤٩﴾

49. Göklerde bulunanlar, yerdeki canlılar ve bütün melekler, büyüklük taslamadan Allah'a secde ederler.

[Göklerde bulunanlar, yerdeki canlılar], yani yerde hareket eden her şey. *Dâbbe -Yedübbü* fiili yürüme anlamına da gelir. Âyetteki "onlar" zamiri gök ehline işaret eder. Göklerde ve yerde bulunan her şey daima Allah'a muhtaç bir şekilde secde etmekle nitelenmiştir. Muhtaç olanın gururu kırılır, başını asla kaldıramaz. İnsan ve cin âlemleri dışındaki bütün âlem Allah'a secde eder, kendisine taayyun ettiği şekliyle, yaratıcısına ve inşa edicisine itaat eder. [Melekler], yani gökte ya da yerde olmayan melekler. [Büyüklük taslamadan], yani rablerine ibadet konusunda büyüklük taslamadan ibadet ederler.

يَخَافُونَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ (٥٠)

50. Onlar, üstlerindeki rablerinden korkarlar ve kendilerine ne emrolunursa onu yaparlar.

Sonra Allah onları korku ile nitelemiş, böylece bize onların kime secde ettiklerinin farkında olduklarını öğretmiştir. Dolayısıyla onların fiilleri korku içinde olan kimsenin fiili şeklindedir, korkuları da daha düşük bir mertebeye inme korkusudur. Özellikle de İblis'in mahlûkat içerisinde Allah'a en çok ibadet eden varlık olduğu ve bundan sonra, Allah'a ibadet ile ulaşmayı ümit ettiği saadetten uzaklaştırılıp kovulduğu rivayet edilir ki bunun sebebi de onun hakkında ezelde gerçekleşen azap sözüdür. [Üstlerindeki] ifadesi ile Allah Teâlâ kendisini, şerefinden dolayı, üstte olmakla nitelemiştir. Sonra da kendilerine emir verilenleri, [kendilerine ne emrolunursa onu yaparlar] şeklinde nitelemiştir. Bu secde, yüce ve aşağı âlemin zillet ve korku makamındaki secdesini içerir. Hak Teâlâ A'râf sûresinde meleklerden ve onların secdelerinden, Ra'd sûresinde gölgeden ve onun secdesinden, yine A'râf sûresinde meleklerin isteyerek yaptıkları secdeden bahsetmiş olduğu için burada da onları [kendilerine ne emrolunursa onu yaparlar] diyerek övmüştür. Onlar da Allah kendilerini, emrine bağlı kaldıkları için övdü diye şükür ile tekrar secde etmişlerdir. Burada kula, Allah'a gönüllü olarak secde etmek ve bu secde ile, kendilerine Hakk'ın övgüde bulunduğu melekler zümresine dâhil olmayı talep etmek düşer. Bu secde kul için zillet ve boyun eğme secdesidir. Çünkü öncesinde, [Allah'ın yarattığı herhangi bir şeyi görmezler mi? Onun gölgeleri, küçülerek ve Allah'a secde ederek sağa sola döner.] buyrulmaktadır, yani bu varlıklar zillet içerisinde boyun eğerek secde etmektedirler.

وَقَالَ اللّٰهُ لَا تَتَّخِذُوا اِلٰهَيْنِ اثْنَيْنِۚ اِنَّمَا هُوَ اِلٰهٌ وَاحِدٌۚ فَاِيَّايَ فَارْهَبُونِ (٥١) وَلَهُ مَا
فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَلَهُ الدّ۪ينُ وَاصِبًاۜ اَفَغَيْرَ اللّٰهِ تَتَّقُونَ (٥٢) وَمَا بِكُمْ مِنْ نِعْمَةٍ
فَمِنَ اللّٰهِ ثُمَّ اِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فَاِلَيْهِ تَجْـَٔرُونَۚ (٥٣)

51. Allah buyurdu ki: "İki tanrı edinmeyin! O ancak bir tanrıdır. O halde yalnız benden korkun! 52. Göklerde ve yerde ne varsa O'nundur, din de yalnız O'nundur. O halde Allah'tan başkasından mı korkuyorsunuz? 53. Nimet olarak size ulaşan ne varsa Allah'tandır. Sonra size bir zarar dokunduğu zaman da yalnız O'na yalvarırsınız."

İnsana bir zarar isabet ettiğinde ve sebepler kesildiğinde -ki bu onun için en şiddetli azaptır- derhal rabbini anar, kendi seçimi ile değil, fakat mecbur kalmış bir şekilde rabbine döner.

ثُمَّ اِذَا كَشَفَ الضُّرَّ عَنْكُمْ اِذَا فَرِيقٌ مِنْكُمْ بِرَبِّهِمْ يُشْرِكُونَ (٥٤) لِيَكْفُرُوا بِمَا
اٰتَيْنَاهُمْ فَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ (٥٥) وَيَجْعَلُونَ لِمَا لَا يَعْلَمُونَ نَصِيبًا مِمَّا
رَزَقْنَاهُمْ تَاللّٰهِ لَتُسْـَٔلُنَّ عَمَّا كُنْتُمْ تَفْتَرُونَ (٥٦) وَيَجْعَلُونَ لِلّٰهِ الْبَنَاتِ سُبْحَانَهُ
وَلَهُمْ مَا يَشْتَهُونَ (٥٧)

54. "Sonra sizden o kederi açtığı zaman da içinizden bir kısmı derhal rablerine şirk koşarlar. 55. Kendilerine verdiğimiz nimeti küfrân ile karşılamak için şimdi zevk edin bakalım fakat yarın bileceksiniz." 56. Bir de kendilerine rızık olarak verdiklerimizden, mahiyetini bilmedikleri şeylere (putlara) pay ayırıyorlar. Allah'a andolsun ki, iftira etmekte olduğunuz şeylerden mutlaka sorguya çekileceksiniz! 57. Onlar, kızların Allah'a ait olduğunu iddia ediyorlar. Hâşâ! Allah bundan münezzehtir. Beğendikleri de (erkek çocuklar) kendilerinin oluyor.

Hoşlarına gitmeyeni Allah'a nispet ettiler ve "Melekler Allah'ın kızlarıdır." dediler, böylece onun hakkında, kızları erkeklere tercih ettiği şeklinde bir hüküm vermiş oldular. Ama onlar bu hükmü verirken kendileri kızları hoş karşılamıyor oldukları için, verdikleri hükmü bizzat kendileri inkâr etmiş oldular.

وَاِذَا بُشِّرَ اَحَدُهُمْ بِالْاُنْثٰى ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ (٥٨) يَتَوَارٰى مِنَ الْقَوْمِ
مِنْ سُوءِ مَا بُشِّرَ بِهِ اَيُمْسِكُهُ عَلٰى هُونٍ اَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرَابِ اَلَا سَاءَ مَا
يَحْكُمُونَ (٥٩) لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ مَثَلُ السَّوْءِ وَلِلّٰهِ الْمَثَلُ الْاَعْلٰى وَهُوَ
الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (٦٠)

58. Onlardan birine kız müjdelendiği zaman öfkelenmiş olarak yüzü kapkara kesilir. 59. Kendisine verilen müjdenin kötülüğünden dolayı kavminden gizlenir. Onu, aşağılık duygusu içinde yanında mı tutsun, yoksa toprağa mı gömsün! Bakın ki, verdikleri hüküm ne kadar kötüdür! 60. Âhirete inanmayanlar kötülük misalidirler. En üstün misali ise Allah verir. O Azîz'dir, Hakîm'dir.

[En üstün misali ise Allah verir], yani sabit suretlerde tecelli esnasında en yüce nitelik, aklen de naklen de Allah'a aittir. Nitekim Allah'ın görülmesi akılların hayrete düştüğü, duraksadığı bir konudur. O *el-Azîz*'dir (güçlüdür), yani hüviyeti itibariyle görülmez, *el-Hakîm*'dir, tecellisinde hikmetlidir, böylece O'nun görülebileceği söylenir.

وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللّٰهُ النَّاسَ بِظُلْمِهِمْ مَا تَرَكَ عَلَيْهَا مِنْ دَٓابَّةٍ وَلٰكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّىۚ
فَاِذَا جَٓاءَ اَجَلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ (٦١) وَيَجْعَلُونَ لِلّٰهِ مَا يَكْرَهُونَ وَتَصِفُ
اَلْسِنَتُهُمُ الْكَذِبَ اَنَّ لَهُمُ الْحُسْنٰىۜ لَا جَرَمَ اَنَّ لَهُمُ النَّارَ وَاَنَّهُمْ مُفْرَطُونَ (٦٢)

61. Eğer Allah, insanları zulümleri yüzünden cezalandıracak olsaydı, orada hiçbir canlı bırakmazdı. Fakat onları takdir edilen bir müddete kadar erteliyor. Ecelleri geldiği zaman onlar ne bir saat geri kalabilirler ne de öne geçebilirler. 62. Kendilerinin hoşlarına gitmeyen şeyleri Allah'a isnat ediyorlar. En güzel sonucun kendilerinin olduğunu anlatan dilleri de yalanın örneğini veriyor. Hiç şüphesiz onlar için sadece ateş vardır ve onlar, (ateşe) terk olunacaklar.

Müşrikler kız çocuklarının kendilerine nispet edilmesini hoş karşılamaz ve "Melekler Allah'ın kızlarıdır." derlerdi. Allah bunu bize [Kendilerinin hoşlarına gitmeyen şeyleri Allah'a isnat ediyorlar.] ifadesi ile haber vermektedir. Yine Allah bize bunu şu ifadesi ile de haber vermektedir: [Onlardan birine kız müjdelendiği zaman öfkelenmiş olarak yüzü kapkara kesilir.]

تَاللّٰهِ لَقَدْ اَرْسَلْنَٓا اِلٰٓى اُمَمٍ مِنْ قَبْلِكَ فَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ اَعْمَالَهُمْ فَهُوَ وَلِيُّهُمُ
الْيَوْمَ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌ (٦٣) وَمَٓا اَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ اِلَّا لِتُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي
اخْتَلَفُوا ف۪يهِۙ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (٦٤) وَاللّٰهُ اَنْزَلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَاَحْيَا
بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَاۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ (٦٥)

63. Allah'a andolsun, senden önceki ümmetlere de göndermişizdir. Fakat şeytan onlara işlerini süslü gösterdi de iman etmediler. İşte o, bugün onların velîsidir. Ve onlar için elem verici bir azap vardır. 64. Biz bu kitabı sana sırf hakkında ihtilafa düştükleri şeyi insanlara açıklayasın ve iman eden bir topluma da hidayet ve rahmet olsun diye indirdik. 65. Allah gökten bir su indirdi ve onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltti. Şüphesiz ki bunda dinleyen toplum için bir ibret vardır.

İşitmenin (dinlemenin) aslı, sana Allah'tan okunana kulak verip onu anlamandır.

وَاِنَّ لَكُمْ فِى الْاَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِى بُطُونِهِ مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ لَبَنًا
خَالِصًا سَٓائِغًا لِلشَّارِبِينَ (٦٦) وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْاَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا
وَرِزْقًا حَسَنًا اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ (٦٧) وَاَوْحٰى رَبُّكَ اِلَى النَّحْلِ اَنِ
اتَّخِذِى مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ (٦٨)

66. Elbet sizin için hayvanlarda da büyük bir ibret vardır. Zira size, onların karınlarındaki fışkı ile kan arasından, içenlerin boğazından kolayca geçen hâlis bir süt içiriyoruz. 67. Hurma ve üzüm gibi meyvelerden hem içki hem de güzel gıdalar edinirsiniz. İşte bunlarda da aklını kullanan kimseler için büyük bir ibret vardır. 68. Rabbin bal arısına da şöyle vahyetti: "Dağlardan, ağaçlardan ve insanların kuracakları kovanlardan göz göz evler edin!"

Allah Teâlâ ulvi ve süfli âlemde cansız, bitki ya da hayvan türünden her şeyi canlı ve konuşur olarak yaratmıştır ki bunun delili de "O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur, ancak siz onların tesbihinin anlayamazsınız." (İsrâ, 17/44) âyetidir. Böyle olduğu için Hak Teâlâ'nın bütün varlıklara hitap etmesi mümkündür, hatta vakidir. Nitekim [Rabbin bal arısına da şöyle vahyetti: "Dağlardan, ağaçlardan ve insanların kuracakları kovanlardan göz göz evler edin!"] buyurmuştur.

Altı, sayılar içerisinde en kâmil olanıdır, açısı olan şekillere benzerleri eklendiğinde ulaşılan şekillerde boşluksuz olanı altı(gendir). Bu nedenle Allah arıya vahyederek, [dağlardan ve ağaçlardan evler edin] demiştir Allah arıya amelinin niteliğini vahyetmiş, o da peteğini altıgen yapmıştır. Altı sayıların en kâmil olanıdır, çünkü onda boşluk yoktur, köşeleri bariz olmasına rağmen daireye de yakındır. Çokluk içermesine rağmen boşluk içermez. Daire ise böyle değildir. Ona boşluk içermeme konusunda en benzer olan kare olsa da, kare de daireden oldukça uzaktır. Daire şekli kemal ile nitelenir, çünkü onun yarısında, üçte birinde ve altıda birinde hep daireler çıkar, böylece parçalarından da bütünü zuhur eder. Eğer arı Allah'ın kendisine vahyettiği şeyi anlamış olmasaydı ondan bunlar sadır olmazdı. İşte bu, cansızlarda, bitkilerde ve hayvanlarda geçerli olan nübüvvettir. Nitekim Allah Teâlâ [her biri salâtını ve tesbihini bilmiştir] buyurmaktadır. O halde nübüvvete her varlıkta geçerlidir, ancak nebî ya da resûl ismi sadece meleklerde kullanılır. Bu, yaratılışın

aslında bulunan zaruri bir ilim de olabilir, bu durumda Allah bununla, onu (arıyı) yaratılışının aslında bu şekilde yaratmış olduğunu murad etmiş olur.

ثُمَّ كُلِي مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ فَاسْلُكِي سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلًا يَخْرُجُ مِنْ بُطُونِهَا شَرَابٌ
مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٦٩﴾

69. "Sonra bütün meyvelerden ye ve rabbinin kolay kıldığı yollara koyul. İçlerinden çeşitli renklerde bir içecek çıkar ki, onda insanlar için şifa vardır." Şüphesiz ki, bunda düşünen bir topluluk için büyük bir ibret vardır.

[Rabbinin kolay kıldığı yollara koyul]: Bu yollar, Allah Teâlâ'nın meşru kıldığı ve kolayca gidilmesini nasip ettiği yollardır. Bu âyet mahlûkattaki her bir varlığın kendine mahsus, Allah tarafından bilinen bir konuşmasının olduğuna ve Allah'ın kulaklarının bu konuşmaları idrak etmek üzere açtığı kimselerin bunları işiteceğine delâlet eder.

[İçlerinden çeşitli renklerde bir içecek çıkar ki, onda insanlar için şifa vardır]: Bal arısı evini baldan yapar. Allah Teâlâ balın herhangi bir zararından söz etmemiştir. Bazı kimseler için balı kullanmak zararlıdır, ancak bundan söz etmemiştir, yani bundan maksat, varlığı ile şifadır, tıpkı yağmurdan maksadın rızkı icad etmek olması gibi. Her ne kadar bazen yağmur bir yaşlı adamın evini yıksa ve o özel durum açısından onun için rahmet olmasa da yağmurun yağdırılmasındaki asli maksat bu değildir. Evin yıkılması ise, yapının zayıflığı ve yıkılabilirliğinden kaynaklanmaktadır. Benzer şekilde bünyelerinin istidadındaki uyumsuzluk nedeniyle balın zarar verdiği kimseler açısından da bu durum umumi maksat değildir; yani bal, o insanlara zarar versin diye yaratılmamıştır. Adamın biri Hazreti Peygamber aleyhisselâmın yanına gelir ve "Kardeşim ishal oldu." der. Hazreti Peygamber aleyhisselâm da "Ona bal içir." der. Adam gidip kardeşine bal içirir, fakat kardeşinin ishali iyice artar. Gelip bu durumu Hazreti Peygamber aleyhisselâma anlatır, o da yine, "Ona bal içir." buyurur. Adam yine içirir ve kardeşinin ishali iyice artar. Adam Hazreti Peygamber aleyhisselâmın bildiği şeyi bilmemektedir. Çünkü kardeşinin midesinde zararlı artıklar vardır ve onların çıkarılması da ancak bal içmesi ile mümkün olacaktır, bu artıklar dışarı çıktığında peşine afiyet ve şifa gelecektir. Adam geri döndüğünde "Ey Allah'ın peygamberi! Kardeşime bal içirdim, ama ishali iyice arttı." der. Hazreti Peygamber aleyhisselâm ise, "Allah doğru söylemiştir, senin kardeşinin karnı ise yalan söylemektedir, ona üçüncü kez

de bal içir." buyurur. Adam üçüncü kez balı içirir ve sonra kardeşi iyileşir[14], çünkü artık verilen bal, zararlı artıkları çıkarmaya yetecek miktara ulaşmıştır.

وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ ثُمَّ يَتَوَفّٰيكُمْ وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ اِلٰٓى اَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْ لَا يَعْلَمَ بَعْدَ
عِلْمٍ شَيْـًٔا اِنَّ اللّٰهَ عَل۪يمٌ قَد۪يرٌ (٧٠)

70. Sizi Allah yarattı; sonra sizi vefat ettirecek. Daha önce bilgili iken hiçbir şeyi bilmez hale gelsin diye sizden bazı kimseler ömrün en kötü çağına kadar yaşatılacak. Şüphesiz ki Allah bilgilidir, kudretlidir.

[Sizi Allah yarattı; sonra sizi vefat ettirecek. Daha önce bilgili iken hiçbir şeyi bilmez hale gelsin diye sizden bazı kimseler ömrün en kötü çağına kadar yaşatılacak]: Ömrün en kötü çağı, zaman geçmesi ile oluşan yaşlılıktır. Allah Teâlâ bu dönem hakkında "Sonra kuvvetin ardından zayıflık ve yaşlılık yaratır." (Rûm, 30/54) buyurmuştur ki bu dönem ilk zayıflık haline, ömrün en kötü çağına dönüştür. Ömrün en kötü çağı, hiçbir şey bilmediğimiz dönemdir, insan bildikleri ile bu dönemden ayrılır. Bu yüzden Hak Teâlâ [hiçbir şeyi bilmez hale gelsin diye] buyurmuştur ki bu ya ziyadenin (daha fazla bilgi öğrenmenin) mümkün olmaması anlamında ya da yaşlanıp bilgisiz olma anlamındadır, çünkü o yaşta insan aşırı derece zayıf düşer ve bu durum onu alıkoyar.

وَاللّٰهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلٰى بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ فَمَا الَّذ۪ينَ فُضِّلُوا بِرَٓادّ۪ي رِزْقِهِمْ عَلٰى
مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُمْ فَهُمْ ف۪يهِ سَوَٓاءٌ اَفَبِنِعْمَةِ اللّٰهِ يَجْحَدُونَ (٧١) وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ
اَنْفُسِكُمْ اَزْوَاجًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ اَزْوَاجِكُمْ بَن۪ينَ وَحَفَدَةً وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ
اَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ وَبِنِعْمَتِ اللّٰهِ هُمْ يَكْفُرُونَ (٧٢) وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا
يَمْلِكُ لَهُمْ رِزْقًا مِنَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ شَيْـًٔا وَلَا يَسْتَط۪يعُونَ (٧٣)

71. Allah kiminize kiminizden daha bol rızık verdi. Bol rızık verilenler, rızıklarını ellerinin altındakilere verip de bu hususta kendilerini onlara eşit kılmazlar. Durum böyle iken Allah'ın nimetini inkâr mı ediyorlar? 72. Allah size kendi nefislerinizden eşler yarattı, eşlerinizden de sizin için oğullar ve torunlar yarattı ve sizi temiz gıdalarla rızıklandırdı. Onlar hâlâ batıla inanıp Allah'ın nimetine nankörlük mü ediyorlar? 73. Allah'ı bırakıp da kendilerine göklerde ve yerde olan rızıktan hiçbir şey vereme-

14 Buhârî, Tıbb, 23; Müslim, Selâm, 91.

yen ve buna asla güçleri yetmeyen şeylere tapıyorlar. 74. Allah için emsal göstermeyin. Çünkü Allah bilir, siz ise bilmezsiniz.

Birinci vecih

Nispetler yani misaller hakkında cahil olduğumuz için Allah için emsal göstermemiz yasaklanmış ve [Allah için emsal göstermeyin] buyrulmuştur. Zira mevkilerini bilmesi itibariyle insanlar için emsal gösterecek olan Allah'tır, çünkü Allah bilir, biz ise bilmeyiz. O *Azîz* ve *Celîl*'dir, bizlere, bizzat var olanlardan misaller verir. Biz ise bunu yapamayız, ancak tesadüfen denk gelirse bu misalleri verebiliriz. Çünkü biz O'na kendi tasavvurumuza göre varlığı bulunan ya da bulunmayan şeyleri misal veririz, oysa Allah'a misal verilmiş, o misal verir. Varlıklar O'na benzer, O hiçbir şeye benzemez. Örneğin "Allah'ın mahlûkatı içerisindeki durumu kralın mülkündeki durumu gibidir." denir, ama "Kralın mülkündeki durumu Allah'ın mahlûkat içerisindeki durumu gibidir." denmez. Çünkü Allah zuhur edenin aynıdır, ama zuhur eden O'nun aynı değildir, o zuhur halinde Zâhir olduğu gibi Bâtın'dır da, bu yüzden biz, "O varlığın misalidir, ama varlık O'nun misali değildir." deriz. O varlığın aynıdır, ama varlık O'nun aynı değildir, çünkü mümkünler varlıktan istifade etmemiş, ancak mazhariyet hükmünden istifade etmişlerdir ki bu da Hak Teâlâ'nın "Ol!" hitabıdır. Varlığın oluşu kabulü, onun Hakk'ın mazharı olmasıdır. Bu yüzden Hak zuhurdaki her şeyin aynıdır, ama varlığın bizzat kendisi değildir, O yücedir, münezzehtir, O, *O'dur*, varlık da varlıktır. Nefsü'l-emirde ise sadece Hakk'ın varlığı vardır. Varlıktan istifade etmiş olmakla nitelenen varlığın aslıdır ve bu asıl mümkünlükten intikal etmiş değildir, hükmü bâki, aynı sabittir. Bil ki bir şeye ortak kılınan şey onun misli değildir, o ancak onun ortak kılındığı açıdan mislidir, başka açılardan ondan ayrılır ve o açılardan onun başka misilleri vardır. Dolayısıyla tek bir misli olan bir varlık yoktur, geriye misaller ve benzerler kalır. Bu yüzden Allah misaller verir, fakat bizim kendisi için misal vermemizi yasaklar, sebep olarak da, [Çünkü Allah bilir, siz ise bilmezsiniz.] buyurmuştur. Allah'ın misaller vermesi de O'nun bilgisindendir ve onları bir bilgiye göre verir. O halde misalleri Allah'ı bilenler verebilir ki Allah onlara öğretme işini kendisi üstlenmiştir. Bunlar sadece nebîler ve velîlerdir. Bu, aklın yeteneğinin ötesindeki bir makamdır. Yani akıl müfekkire gücü olarak bunu tek başına idrak edemez. Çünkü aklın fikir gücü bakımından Allah hakkındaki bilgisi sadece tenzih bilgisidir. Misaller vermek ise teşbihtir. Misal vermede teşbihin yeri çok incelik-

li bir noktadır ve bunu ancak benzetilen ile kendisine benzetmenin yapıldığı şeyi (müşebbeh ile müşşebeh bihi) bilen anlayabilir. Oysa benzetilen bilinmemektedir. Bu durumda kendisi için misal verilen şey de bilinmiyor demektir. Bu konuda nazar ile hüküm vermek, bütün müminlere haramdır. Haddizatında bu, akl-ı selim sahibi hiç kimsenin ulaşamayacağı, ulaşması yasak olan bir iştir. Bu nedenle Allah Teâlâ [Çünkü Allah bilir, siz ise bilmezsiniz.] buyurmuştur. Allah kendisi ile ilgili misaller verir, çünkü O bilir, biz ise bilmeyiz. O misalleri nasıl vereceğini bilir, biz ise ilmeyiz, biz yerler hakkında cehalet ile kuşatılmışızdır. Velî olan kimse Allah'ın verdiği misalleri müşahede eder ve misal ile misal olarak verilen arasındaki ortak noktayı ayan beyan görür ki o ortak nokta itibariyle o ikisi aynıdır. Yani velî Allah için misaller vermez, ama Allah'ın vermiş olduğu misalleri anlar, bilir.

İkinci vecih

[Allah için emsal göstermeyin. Çünkü Allah bilir, siz ise bilmezsiniz]: Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur; "Allah göklerin ve yerin nurudur. O'nun nurunu misali.." yani nurunun sıfatı, diğer deyişle göklere ve yere izafe edilen nurunun özelliği "..içinde ışık bulunan bir kandil yuvasına benzer. O ışık bir cam içindedir, cam ise, sanki inci gibi parlayan bir yıldızdır; bu ne yalnız doğuda ve ne de yalnız batıda bulunan bereketli zeytin ağacından yakılır. Ateş değmese bile, neredeyse yağın kendisi aydınlatacak! Nur üstüne nurdur. Allah dilediğini nuruna kavuşturur. Allah insanlara misaller verir. O, her şeyi bilir." (Nûr, 24/35) Burada Allah Teâlâ "Allah göklerin ve yerin nurudur." buyururken Allah ismini kullanmış, sonra da bir başka isim olan *Nûr* ismini seçmiş ve "göklerin ve yerin nurudur" buyurmuştur. Böylece göklere ve yere izafe edilen bu *Nûr* ismine misal olarak kandili vermiştir. Zira Allah ismi bütün ilâhî isimleri kendisinde toplayan câmi bir isimdir. Hepsinin mânasını kuşatır. Misaller vermek ise muayyen ve hususi bir isme aittir. Biz Allah ismine misal getirecek olsak –ki bu câmi isimdir- misalde benzeten ile benzetileni örtüştüremeyiz, çünkü misal hususidir, misal verilen isim ise mutlaktır, bu yüzden de hiç şüphesi cehalet gerçekleşecektir. Bu nedenle Hak Teâlâ bu açıdan misal vermemizi yasaklamıştır. Ancak onun hususi bir ismini tayin ederek misal verebiliriz, bu durumda verilen misal sahih olur ki Allah Teâlâ'nın "Allah göklerin ve yerin nurudur." ifadesinde yaptığı misal de böyledir. Allah cümlemize hitabının mevkilerini anlama lütfu bahşetsin, bizleri bize öğretmiş olduğu edep ile edeplenen kullarından eylesin, O sevdiklerine lütuf-

kârdır ve [Allah için emsal göstermeyin.] buyurmuştur. Yani, "Ben misal vermedim, anlayın!" demiş ve ardından da [Allah bilir, siz bilmezsiniz]. buyurmuş, böylece bize O'nun isimlerini kullandığımızda nasıl ve neye izafe edeceğimizi, izafetsiz mutlak olarak kullanınca nasıl kullanacağımızı, bu konudaki edebi öğretmiştir. Âlim insan Allah'ın vermiş olduğu misaller üzerinde düşünerek bir ömür geçirse, onlardan yola çıkarak kendisi bir tek misal dahi veremez. Hele Allah ismine hiç misal veremez. [Allah bilir, siz bilmezsiniz.] sözü ile sadece Allah Teâlâ'nın bildiğini ifade buyurduğu hayal âleminden Hak Teâlâ'nın vermiş olduğu misalleri anlayıp tahsil etmek için insan ömrünün yeteceğini zannetmiyorum.

ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا عَبْدًا مَمْلُوكًا لَا يَقْدِرُ عَلٰى شَيْءٍ وَمَنْ رَزَقْنَاهُ مِنَّا رِزْقًا حَسَنًا
فَهُوَ يُنْفِقُ مِنْهُ سِرًّا وَجَهْرًا هَلْ يَسْتَوُ۫نَ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (٧٥)
وَضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا رَجُلَيْنِ اَحَدُهُمَا اَبْكَمُ لَا يَقْدِرُ عَلٰى شَيْءٍ وَهُوَ كَلٌّ عَلٰى مَوْلٰيهُ
اَيْنَمَا يُوَجِّهْهُ لَا يَأْتِ بِخَيْرٍ هَلْ يَسْتَوٖي هُوَ وَمَنْ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَهُوَ عَلٰى صِرَاطٍ
مُسْتَقٖيمٍ (٧٦) وَلِلّٰهِ غَيْبُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا اَمْرُ السَّاعَةِ اِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ اَوْ
هُوَ اَقْرَبُ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدٖيرٌ (٧٧)

75. Allah, hiçbir şeye gücü yetmeyen, başkasının malı olmuş bir köle ile katımızdan kendisine verdiğimiz güzel rızıktan gizli ve açık olarak harcayan bir kimseyi misal verir. Bunlar hiç eşit olurlar mı? Doğrusu hamd Allah'a mahsustur. Fakat onların çoğu bilmezler. 76. Allah, şu iki kişiyi de misal verir: Onlardan biri dilsizdir, hiçbir şey beceremez ve efendisinin üstüne bir yüktür. Onu nereye gönderse bir hayır getiremez. Şimdi, bu adamla, doğru yolda yürüyerek adaleti emreden kimse eşit olur mu? 77. Göklerin ve yerin gaybı Allah'a aittir. Kıyametin kopması ise, göz açıp kapama gibi veya daha az bir zamandan ibarettir. Şüphesiz Allah, her şeye kadirdir.

[Kıyametin kopması ise, göz açıp kapama gibi veya daha az bir zamandan ibarettir.]: Kıyamete *sâ'at* isminin verilmesinin sebebi, onun mesafeleri ya da nefesleri kat ederek değil, fakat bütün şu zamanları kat ederek bize doğru koşmasındandır.[15] Ölen kimseye saati ulaşmış, büyük saat gününe kadar onun kıyameti kopmuş demektir. Büyük saat günü ise nefislerin saatine kıyasla, gün-

---

15 *sâ'at* kelimesi ile koşmak anlamına gelen *sa'y* kelimesi aynı kökten gelir. (ç.n.)

lerin farklılığı ile belirlenen mevsimlere göre senenin durumu gibidir. Âlemde saatin durumu göz açıp kapama anından daha kısadır. Çünkü onun ulaşması ile hükmü aynıdır, hükmü ile bu hükmünün nüfuzunu ilgililer üzerindeki tesiri de aynıdır. Bu nüfuz ile onun tamamı da aynıdır. Bu tamamlanış ile iki cihanın imarı da aynıdır. Böylece bir grup cennete, bir grup yakıp kavurucu ateştedir. Bu yakınlığı ancak tabiat âlemindeki hayali varlıkta Allah'ın kudretini bilenler bilebilir. O kişi, tek nefeste ve göz açıp kapamadaki geniş durumları bilir, bunun sonucunu hayal gözüyle duyuda görür. Bu durumda söz konusu yakınlığı, benzerliği ve senelerin dünya hayatı zamanından az bir zamandaki artışını öğrenir. Böylece Allah Teâlâ bunun gerçekleşmesini göz açıp kapama ya da ondan daha kısa bir zamana benzetmiştir. Aynı şekilde bu da daha kısadır. Çünkü Allah Teâlâ'nın kıyamet günü vakfedeki emri de zamana ait bir miktardır, Allah'ın oradaki emri de insanların anlaması ve ulaşma açısından göz açıp kapamak gibidir, hatta azlık söz konusu olduğunda ondan bile azdır. Hatta onun miktarı, adına *yevmü'ş-şen* denen mevhum zaman kadardır. Nasıl ki elli bin senelik süre tek bir gün gibi ve tek bir günde oluyorsa aynı şekilde göz açıp kapama da böyledir. Bunun sebebi ise, bu zamanın kendisinden sadır olduğu varlığın kayıt altında olmamasıdır. Böylece ilâhî emir onun hükmü ile tek seferde nüfuz eder. Göz açıp kapama tıpkı bir şimşeğin çakması gibidir, kapanır ve açılır, görünür ve kaybolur. Kaybolmayıp kalacak olsa helak olur.

وَاللّٰهُ اَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ اُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْـًٔاۙ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ
وَالْاَفْـِٔدَةَۙ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (٧٨)

78. Siz, hiçbir şey bilmezken Allah, sizi analarınızın karnından çıkardı; şükredesiniz diye size kulaklar, gözler ve kalpler verdi.

[Siz, hiçbir şey bilmezken Allah, sizi analarınızın karnından çıkardı.]: Bu iyice yaşlanıp pir-i fani olan ve artık hiçbir şeyi bilmez hale gelen kimsenin durumu için verilen bir örnektir. Ana karnından çıktığı zaman ceninin durumu da böyledir.

[Şükredesiniz diye size kulaklar, gözler ve kalpler verdi.]: Bil ki Allah Teâlâ her bir şeye yaratılışını vermiştir. Buna göre kulağa yaratılışını vermiştir ve kulak bu yaratılışın gerektirdiği idrak sınırını aşamaz. Aklı da kendisine muhtaç kılmıştır. Akıl ses bilgilerini, harfleri yapmayı, lafızların değişimini ve dillerin çeşitliliğini O'ndan öğrenir. Böylece akıl kuşun sesi ile rüzgârın esintisini, kapının gıcırtısı ile suyun sesini ve buna benzer bütün sesleri birbirinden ayırt edebilir. Aklın bizatihi kendi kuvvetinde, kendisine nakil yo-

luyla bilgi gelmediği sürece bu hususları idrak etme kapasitesi yoktur. Aynı şekilde Allah aklı görme kuvvetine de, gördüğü şeyleri akletme konusunda muhtaç kılmıştır. Nitekim göz kendisine destek olmadıkça akıl yeşili de sarıyı da, bunların arasındaki farkı da idrak edemez. Duyu organları ile elde edilen bütün bilgiler için aynı durum söz konusudur. Kulak, göz ve kalp, varlıkları kendileri ile idrak etmen için Allah Teâlâ'nın sende yaratmış olduğu nurlardır. Bunlardan kulağı bilme ve görmenin önünde zikretmiştir, çünkü bizin Hak Teâlâ'dan bildiğimiz ilk şey ondan işitmek ve dinlemektir, varlık ondan sadır olmuştur. Nasıl ki varlık -yani âlemin varlığı- ancak Allah'ın sözü ve âlemin işitmesi ile var olmuşsa, saadet yollarının varlığı ve bunlarla bedbahtlık yolları arasındaki farkın bilinmesi de ancak ilâhî söz ve kâinatın onu dinlemesi ile mümkündür. Bu yüzden resûllerin tamamı Kur'ân ile Tevrat ile İncil ile Zebur ile ve sahîfeler ile bu sözü getirmişlerdir. Yani mesele ilâhî söz ve kevnî işitmedir. Bu ikisi olmadan hiçbir şey olmaz. Söz olmasaydı irade sahibinin muradı bilinmez, bizden ne istediği anlaşılmazdı. İşitme olmasaydı bize söyleneni tahsil etmemiz mümkün olmazdı. Dolayısıyla söz ile tasarruf ederiz, sözden işitmekle tasarruf ederiz. Bu ikisi birbiri ile irtibatlı olup birinin diğerinden müstakil olması mümkün değildir. Bunlar iki nispettir. Söz ve işitme ile bizler Hakk'ın nefsinde olanı biliriz. Çünkü biz ancak onun sözü ile bize bildirdiğini bilebiliriz. Bir başka açıdan şöyle denebilir: İşitmenin hakikati, işitilenin belirli bir cihet ile muayyen olmamasıdır. Bunun aksine gözle görmek hususi bir cihetten olur. İşitme ise böyle değildir, çünkü işitilen şey kelâmdır. Eğer konuşan/kelâm sahibi belli bir yönde ise, o zaman işitme de o yönden olur, ama konuşan herhangi bir yönde değilse ve cihet sahibi değilse o zaman da işitmenin herhangi bir yönle ilişkili olmayışı, işitenden değil, konuşanın herhangi bir yönde olmayışından kaynaklanır. Dolayısıyla işitme, görmeye göre, tenzihe daha çok delâlet eder. Kayıttan daha hariçtir, mutlaklık konusunda daha geniş ve açık konumdadır.

İşaret

Bazı kıraat imamları "*Vallahu ehracaküm*" [Allah sizi çıkardı.] ifadesini, "*Vallahi ehracaküm*" [Allah'a yemin olsun ki o sizi çıkardı.] şeklinde okumuştur.

أَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ مُسَخَّرَاتٍ فِي جَوِّ السَّمَاءِ مَا يُمْسِكُهُنَّ إِلَّا اللَّهُ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ
لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (٧٩)

79. Göğün boşluğunda emre boyun eğdirilmiş olarak uçuşan kuşları görmediler mi? Onları orada Allah'tan başkası tutamaz. Kuşkusuz bunda inanan bir toplum için ibretler vardır.

Allah ve resûlü bizlere, mahlûkatın Allah'a dair sahip olduğu ilim, O'na karşı gösterdikleri itaat ve O'nun haklarına karşı rivayetleri konusunda nice beyanlarda bulunur da biz yine de bunlara kulak verip iman etmeyiz. Mümin olalım diye hakikatin dışındaki şeylere tutunuruz, oysa bu durumda aslına yalanlayıcılar oluruz. Rabbimizin bize bildirdiği, fakat gözümüzle görmediğimiz şeylere iman etmek yerine kendi duyularımızın verdiği bilgileri tercih ederiz. Oysa bütün varlıklar içerisinde hayvan-ı nâtık (düşünen/konuşan canlı) özelliğine sahip olmayan yoktur, bunların ismi ister cansız, ister bitki, ister ölü olsun fark etmez. Çünkü kendi kendine kaim olan olmayan her şey rabbini hamd ile tesbih eder. Bu sıfat ise ancak hayat sahibi olan ve Allah tarafından kendisine vahy edilen varlıklarda olabilir. Sizler hiç önceki nübüvvetlerde ya da ikinci nübüvvette, herhangi bir hayvanın ya da hayvan dışında bir varlığın Allah'ın herhangi bir emrine isyan ettiğini veya Allah'ın vahyini kabul etmediğini işittiniz mi? Varlıklardan bu meşhette bulunanlar avam içerisinde "halvet" olarak isimlendirilen hallerinde de tıpkı diğerlerinin içerisinde oldukları zamanda yaptıkları gibi, Allah'tan hayâ edeler. Çünkü bu varlıklar daima göz önündedir, kendilerini gizleyecek bir yerde, üzerlerini örtecek bir tavanın altında olmazlar. Böyle bir mekânda olmasalar bile kendi uzuvlarından ve bedenlerinin görmesinden hayâ ederler.

وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ جُلُودِ الْاَنْعَامِ بُيُوتًا تَسْتَخِفُّونَهَا
يَوْمَ ظَعْنِكُمْ وَيَوْمَ اِقَامَتِكُمْ وَمِنْ اَصْوَافِهَا وَاَوْبَارِهَا وَاَشْعَارِهَا اَثَاثًا وَمَتَاعًا اِلٰى
حِينٍ (٨٠) وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُمْ مِمَّا خَلَقَ ظِلَالًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْجِبَالِ اَكْنَانًا وَجَعَلَ
لَكُمْ سَرَابِيلَ تَقِيكُمُ الْحَرَّ وَسَرَابِيلَ تَقِيكُمْ بَأْسَكُمْ كَذٰلِكَ يُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ
لَعَلَّكُمْ تُسْلِمُونَ (٨١)

80. Allah, evlerinizi sizin için bir huzur ve sükûn yeri yaptı ve sizin için davar derilerinden gerek göç gününüzde, gerekse konaklama gününüzde, kolayca taşıyacağınız evler; yünlerinden, yapağılarından ve kıllarından bir süreye kadar bir ev eşyası ve bir ticaret malı meydana getirdi. 81. Allah, yarattıklarından sizin için gölgeler yaptı. Dağlarda da sizin için barınaklar yarattı. Sizi sıcaktan koruyacak elbiseler ve savaşta sizi koruyacak zırhlar yarattı. İşte böylece Allah, Müslüman olmanız için üzerinize nimetini tamamlıyor.

[Sizi sıcaktan koruyacak elbiseler ve savaşta sizi koruyacak zırhlar yarattı]: Bunlar canlıların bedenlerini aşırı soğuktan ve aşırı sıcaktan koruyan, bedene sirayet edecek acıları engelleyen koruyucu kıyafetler, örtüler ve zırhlardır. Yine zırhlar sayesinde savaşta savaşçı kendi bedenini düşmanın ok, mızrak ve kılıç darbelerinden korur. Bu gibi araçlar insanı düşmanından korumaya ve eziyetten kaçınmaya yarar.

فَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ الْمُبِينُ (٨٢) يَعْرِفُونَ نِعْمَتَ اللّٰهِ ثُمَّ يُنْكِرُونَهَا
وَاَكْثَرُهُمُ الْكَافِرُونَ (٨٣) وَيَوْمَ نَبْعَثُ مِنْ كُلِّ اُمَّةٍ شَهِيدًا ثُمَّ لَا يُؤْذَنُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا
وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ (٨٤) وَاِذَا رَاَ الَّذِينَ ظَلَمُوا الْعَذَابَ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ وَلَا هُمْ
يُنْظَرُونَ (٨٥) وَاِذَا رَاَ الَّذِينَ اَشْرَكُوا شُرَكَاءَهُمْ قَالُوا رَبَّنَا هٰؤُلَاءِ شُرَكَاؤُنَا الَّذِينَ
كُنَّا نَدْعُوا مِنْ دُونِكَ فَاَلْقَوْا اِلَيْهِمُ الْقَوْلَ اِنَّكُمْ لَكَاذِبُونَ (٨٦) وَاَلْقَوْا اِلَى اللّٰهِ
يَوْمَئِذٍ السَّلَمَ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ (٨٧) اَلَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ
اللّٰهِ زِدْنَاهُمْ عَذَابًا فَوْقَ الْعَذَابِ بِمَا كَانُوا يُفْسِدُونَ (٨٨)

82. Eğer yüz çevirirlerse, sana düşenin sadece açıkça tebliğ olduğunu bil. 83. Allah'ın nimetini hem bilirler hem de inkâr ederler. Zaten çoğu kâfir kimselerdir. 84. Her ümmetten bir şahit göndereceğimiz gün, artık kâfir olanlara ne izin verilir ne de özür dilemeleri istenir. 85. O zulmedenler azabı gördüklerinde, artık onlardan azap hafifletilmez, onlara mühlet de verilmez. 86. Müşrikler, koştukları ortakları gördüklerinde: "Rabbimiz! Seni bırakıp yalvardığımız ortaklarımız bunlardır." derler. Koştukları ortaklar da "Siz yalancısınız." diye karşılık verirler. 87. O gün Allah'a teslim bayrağını çekerler ve uydurmakta oldukları şeyler onlardan kaybolup gider. 88. İnkâr edip de Allah yolundan alıkoyanlar var ya, işte onlara, yapmakta oldukları bozgunculuklar sebebiyle, azaplarını kat kat artıracağız.

[Azaplarını kat kat artıracağız]: Azabın ziyadesi onların bu dünyada şeriatların ispatına yönelik ilâhî âyetleri/mûcizeleri gördüklerinde kalplerinde hastalığının armasından dolayıdır. Ayrıca bu hususi bir grup için, yani insanları yoldan saptıran kimseler için söz konusudur. Hak Teâlâ şöyle buyurmuştur; "Onlar muhakkak kendi ağırlıklarını ve kendi ağırlıkları ile birlikte başka ağırlıkları da yükleneceklerdir." (Ankebût, 29/13). Bunlar kulları saptıran, onların içine saptırıcı şüpheler salan, böylece insanları doğru yoldan uzaklaştıran, kendileri sapmış oldukları gibi başkalarını da dalalete düşüren kim-

selerdir. Bunlar insanlara "Gelin bize tâbi olun biz sizin hatalarınızı yükleniriz." (Ankebût, 29/12) demişlerdir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm, "Kim kötü bir iş başlatırsa ona hem o kötü işin günahı hem de o kötü işi işleyenlerin günahı yazılır, üstelik o kötü işi işleyenlerin günahı da eksilmez." buyurmuştur. İşte Allah Teâlâ bu gibi kimseler hakkında [onların azaplarını kat kat artıracağız] buyurmuştur ki bu kimseler cehennemde tamamen müstehak oldukları bir konuma yerleşeceklerdir.

ويوم نبعث في كل أمة شهيدا عليهم من أنفسهم وجئنا بك شهيدا على هؤلاء
ونزلنا عليك الكتاب تبيانا لكل شيء وهدى ورحمة وبشرى للمسلمين (٨٩)

89. O gün her ümmetin içinden kendilerine birer şahit göndereceğiz. Seni de hepsinin üzerine şahit olarak getireceğiz. Ayrıca bu Kitab'ı da sana, her şey için bir açıklama, bir hidayet ve rahmet kaynağı ve müslümanlar için bir müjde olarak indirdik.

[O gün her ümmetin içinden kendilerine birer şahit göndereceğiz]: Bunlar resûllerdir. Allah bizleri onları şahit olarak dirilttiği zaman, onlarla birlikte ümmetlerine şahitlik edecekleri zaman nebîleri arasına dâhil etmiş, bu yüzden de "İnsanlara şahit olasınız diye.." (Hac 22/78) buyurmuştur.

إن الله يأمر بالعدل والإحسان وإيتاء ذي القربى وينهى عن الفحشاء والمنكر
والبغي يعظكم لعلكم تذكرون (٩٠)

90. Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.

[Muhakkak Allah adaleti emreder], çünkü adalet, kendisinden hakkı alınana ihsandır. Bil ki adalet bir şehre ya da bir memlekete hâkim olduğu zaman orada bereket zuhur eder, rızık ve hayır bollaşır ve herkesi kuşatır. Adalet her zaman istenilen bir şeydir, yeryüzünde konulmuş mizandır, onunla kullar arasındaki arzda en büyük ayrılma olur, o günde hâkim olan odur, şeriat tarafından emredilmiştir. Mülk beden ise ruhu adalettir. Adalet olmayınca mülk harap olur. Bilge insanlar demişlerdir ki, sultanın adaleti halk için, zamanın bereketinden daha faydalıdır. Allah Teâlâ da kullarına emretmiş ve [Muhakkak Allah adaleti emreder] buyurmuş, adalet sıfatına sahip olmayanı kınamış, onu hâkim kılmamış ve "Ölçü ve tartıda hile yapanların vay haline.

Onlar insanlardan kendilerine bir şey aldıkları zaman tam ölçerler. Kendileri başkalarına bir şey ölçtükleri veya tarttıkları zaman eksik ölçer ve tartarlar. Yoksa onlar, diriltileceklerini sanmıyor mu? O büyük gün için." (Mutaffifîn, 83/1-5) buyurmuştur. Hazreti Peygamber aleyhisselâm da terliklerinden biri kopunca, sırf yürüyüşü adaletsizlikten[16] çıkıp eğri olmasın diye diğer terliğini de çıkarmış ve yalın ayak yürümüştür. O halde sen de adaletin kendin için, ailen için, elin ve ayağın için, dostların ve hizmetinde olanlar için, senin hükmüne müracaat edenler için hâkim kıl. Sözünde, fiilinde görünür ve görünmez her halinde adalet hâkim olsun.

Âyette "ihsan" da adaletin peşi sıra emredilmiştir. Böylece üzerinde adaletin hâkimiyeti zuhur eden ve suçundan dolayı yakalanan kimseye ihsan ile şefkat edilir, çünkü sorgulama süresi geçer, ama nimet verme ihsanın süresi bitmez. İhsan bir başka ihsana karşılık olarak yapılabileceği gibi baştan da yapılabilir. Nitekim Hak Teâlâ "İhsanın karşılığı ihsandan başka nedir ki?" (Rahmân, 55/60) buyurmuştur. Yine hesaba çekmeden önce ihsanda bulunma hakkında da "Kötülüğün karşılığı misliyle kötülüktür, ama kim affeder ve ıslah ederse" yani kötülüğe kötülükle mukabele etmezse, "onun ecri Allah'adır." (Şûrâ, 42/40) Adaleti ikame etmek Allah'la ilgili hususlardan değil, kulların hakları ile ilgili hususlarda söz konusudur. Zaten Cenâb-ı İlâhî adalet sıfatına sahip olmasaydı Allah Teâlâ güzel ahlakı emretmezdi. Bu yüzden Allah Teâlâ kötülüğe karşı ceza verilen hükmü adaletle vermekte, hükmünden ve infazından sonra ihsanda bulunmaktadır ki bu da kullarına olan rahmetindendir. Böylece onların üzerinden meşakkat ve acıları kaldırır, çünkü O'nun rahmeti her şeyi kuşatmıştır.

وَاَوْفُوا بِعَهْدِ اللّٰهِ اِذَا عَاهَدْتُمْ وَلَا تَنْقُضُوا الْاَيْمَانَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا وَقَدْ جَعَلْتُمُ اللّٰهَ
عَلَيْكُمْ كَفِيلًا اِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ (٩١) وَلَا تَكُونُوا كَالَّتِي نَقَضَتْ غَزْلَهَا مِنْ
بَعْدِ قُوَّةٍ اَنْكَاثًا تَتَّخِذُونَ اَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ اَنْ تَكُونَ اُمَّةٌ هِيَ اَرْبٰى مِنْ اُمَّةٍ
اِنَّمَا يَبْلُوكُمُ اللّٰهُ بِهِ وَلَيُبَيِّنَنَّ لَكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ مَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ (٩٢) وَلَوْ
شَاءَ اللّٰهُ لَجَعَلَكُمْ اُمَّةً وَاحِدَةً وَلٰكِنْ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَلَتُسْـَٔلُنَّ
عَمَّا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (٩٣)

---

16 Muvatta, Libas, 3394.

91. Antlaşma yaptığınız zaman, Allah'ın ahdini yerine getirin ve Allah'ı üzerinize şahit tutarak, pekiştirdikten sonra yeminleri bozmayın. Şüphesiz Allah, yapacağınız şeyleri pekiyi bilir. **92.** Bir toplum diğer bir toplumdan daha çok olduğu için yeminlerinizi, aranızda bir fesat aracı edinerek ipliğini sağlamca büktükten sonra, çözüp bozan gibi olmayın. Allah, bununla sizi imtihan etmektedir. Hakkında ihtilafa düşmekte olduğunuz şeyi kıyamet gününde mutlaka size açıklayacaktır. **93.** Allah dileseydi hepinizi bir tek ümmet kılardı; fakat O, dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletir. Yaptıklarınızdan mutlaka sorumlu tutulacaksınız.

Nazarda isabet etmeyi de hata etmeyi de bir rızık olarak veren Allah Teâlâ'dır.

وَلَا تَتَّخِذُوا أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ فَتَزِلَّ قَدَمٌ بَعْدَ ثُبُوتِهَا وَتَذُوقُوا السُّوءَ بِمَا
صَدَدْتُمْ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَلَكُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ (٩٤) وَلَا تَشْتَرُوا بِعَهْدِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا
إِنَّمَا عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (٩٥) مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ
بَاقٍ وَلَنَجْزِيَنَّ الَّذِينَ صَبَرُوا أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (٩٦)

94. Yeminlerinizi aranızda fesada araç edinmeyin, aksi halde sebat etmişken ayağınız kayar da Allah yolundan alıkoymanız sebebiyle kötülüğü tadarsınız. Sizin için büyük bir azap vardır. **95.** Allah'ın ahdini az bir karşılığa değişmeyin! Şayet anlayan kimseler iseniz, şüphesiz Allah katında olan sizin için daha hayırlıdır. **96.** Sizin yanınızdaki tükenir, Allah katındakiler ise bâkidir. Elbette sabırlı davrananlara yapmakta olduklarının en güzeliyle mükâfatlarını vereceğiz.

Birinci vecih

Kula nispet edilen şeyin sonu fenadır, Hakk'a nispet edilenin sonu ise varlık ve bekâdır. Bu da Hak Teâlâ'nın "Sizin yanınızdaki tükenir, Allah katındakiler ise bâkidir." ifadesinin mânasıdır. Burada Hak Teâlâ bize nispet ettiğini tükenmekle nispet etmiştir ki âyetteki *mâ* harfi, her şey anlamına gelir (dolayısıyla bize nispet edilen her şey fanidir). *Mâ* harfi hakkında (dilbilim âlimlerinden) Sibeveyhi de böyle demiştir. O halde yaratılmışlara nispet edilen her şey ölüm ya da şehadet ile tükenir, tükenen her şey de sahibinden ayrılır, oysa bu durum Hak için söz konusu değildir, çünkü hiçbir şey O'ndan ayrılamaz, zira O bizimle beraberdir ve her iş önünde sonunda O'na döner.

[Sizin yanınızdaki tükenir], o halde ona itimat etme. [Allah katındakiler ise bâkidir], bu yüzden bekâ konusunda Allah'a itimat et. Burada hitap cevherin kendisine yöneliktir. Her varlıkta cevherde olan şey, Allah Teâlâ'nın o mahalde yaratmış olduğu sıfatlar, arazlar ve oluşlardır ki bunlar ikinci bir zamanda ya da ikinci bir halde -istediğini söyleyebilirsin- yok olurlar ve Allah sürekli olarak kendi hazinesinden o cevhere onların bir benzerlerini ya da zıtlarını yaratır. İşte kelâmcıların "arazlar ardışık iki zamanda baki kalamaz" şeklindeki sözlerinin anlamı budur ve bu hiç şüphesiz doğru bir sözdür, çünkü mümkün varlıkların durumlarını betimleyen muhakkak bir ifadedir. Cevherin bu halleri sürekli yenilenir, kendisi ise Allah dilediği kadar baki kalır, onun fena bulmayıp baki kalmasını da dileyebilir.

[Allah katındakiler ise bâkidir.]: Allah'ın katında olan teveccühtür, nitekim Hak Teâlâ [Biz bir şeyin olmasını murad ettiğimizde ona ol deriz o da olur.] buyurmuştur. Dolayısıyla O'ndan ancak varlık sadır olur, yokluk sadır olmaz. Bil ki her şeyin kendi yanındalığı ancak kendisine bağlıdır, bu nedenle Hak Teâlâ [Sizin yanınızdaki tükenir.] buyurmuştur. Yani, "sizin hükmünüz tükenmektir" demiştir. [Allah katındakiler ise bâkidir], çünkü bekâ O'na aittir. Eğer bir şeyin kendi yanındalığı kendiliğinden başka bir şey olsaydı o zaman bizim yanımızda olan da tükenmezdi, çünkü bizler de bizim yanımızda olanlar da neticede Allah'ın yanındadır ve Allah'ın yanında olan da bakidir. Bu durumda biz de bizim yanımızda olan da baki olmalıdır. Böylece anlaşılmış olmaktadır ki her şeyin kendi yanındalığı kendisidir.

İkinci vecih

Her şey Allah katındadır, ister ademde olsun iste varlıkta, bekâ ona aittir. Senin yanındakinin tükenmesi, O'nun onu senden almasından dolayıdır. Sen de O'nun yanındasın, ama O'nun yanında olanlar sende değildir. Hiçbir şey O'nun katından/yanından hariç değildir. Her şey O'nun yanındadır.

Üçüncü vecih

[Sizin yanınızdaki tükenir], yani sizin Allah'a dair ilminiz tükenir. Çünkü bizden bir yerde O'ndan olan, bir başka yerde tükenir, hüküm yerinde yer kendisi ve üzerinde zuhur eden her şeye hükmeder. [Allah katındakiler ise bâkidir.] O'nun kendine dair ilmi bakidir, değişmez, yerlere göre çeşitlenmez.

مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ اَوْ اُنْثٰى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهُ حَيٰوةً طَيِّبَةًۚ وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ
اَجْرَهُمْ بِاَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (٩٧)

97. Erkek veya kadın, mümin olarak kim salih amel işlerse, onu mutlaka güzel bir hayat ile yaşatırız. Ve mükâfatlarını, elbette yapmakta olduklarının en güzeli ile veririz.

Salih amel güzel hayatı hak eder, bu dünya hayatında müjdenin çabucak verilmesidir. Benzer şekilde Hak Teâlâ "Onlara dünya hayatında da müjde vardır." (Yûnus, 10/64) buyurmuştur. Böylece insan ömrünün kalan kısmını, Allah'ın ezelî ilminde kendisini için hasıl olan güzel bir hayat şeklinde yaşar ve bu müjde ona, karşılaşacağı acı verici engelleri ve meşakkatleri kolaylaştırır. Çünkü Allah'ın vadi hak, kelâmı doğrudur ve mümin de Allah nezdinde asla değişmeyecek olan söze muhatap olmuştur. Güzel hayat ancak dostlarla olur ve buna da ancak Allah'ın salih kulları nail olur. Her ne kadar görünürde Allah dostları acı veren birtakım hadiseler yaşasalar da nefisleri daima güzel, hoşnut bir hayat sürer, çünkü nefislerin mahalli his değil, akıldır. Onların çektikleri acılar ise nefsani değil, sadece hissidir. Onları gören kimse bela ve sıkıntı çektiklerini zanneder, oysa onlar bu durumda değildir. Suret bela ve imtihan suretidir, ama mâna nimet ve afiyettir. Aynı şekilde salih amel değişime de sebep olur, Allah Teâlâ kötülükleri iyililere tebdil edip değiştirir. Hatta bu durumda olan kişi keşke dünyada var olan bütün büyük günahları işlemiş olsaydım diye temenni eder. Yine salih amel Hakk'ın şükürle karşılık vermesine sebep olur, çünkü Hak Teâlâ *el-Ğafûr* ve *eş-Şekûr*'dur. Bu yüzdenden salih amel işleyenin çabası/ameli makbul olur, sözü/duası dinlenir. Kaldı ki salih amel işleyen kimse bu ameli karşılığında sadece "salihler" zümresine katılmayı, bu ismi almayı hak etmiş olsa bu bile yeterlidir, çünkü bu, Allah'ın kulları içerisinde en üstün taife olan peygamberlerin (Allah'ın selamı onların üzerine olsun) talebidir.

فَاِذَا قَرَاْتَ الْقُرْاٰنَ فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّج۪يمِ (٩٨)

98. Kur'ân okuduğun zaman o kovulmuş şeytandan Allah'a sığın!

Kur'ân-ı Kerîm'i okuduğunda bütün dikkatini ona ver çünkü o Kur'ân'dır. Furkan olması bakımından onu okuduğunda, her okuyuşta bulunduğun âyete göre hareket etmelisin! [Kur'ân okuduğun zaman o kovulmuş şeytandan Allah'a sığın!] Çünkü Kur'ân cem, yani toplanma demek iken toplanma in-

sanı huzur haline çağırır. Bu hal furkandan farklı olarak insana yardım eder. Yani Kur'ân insanı huzura taşırken Furkan uzaklaştırır ve kovar. Kıyamet günü geldiği zaman Kur'ân sahibine, "Oku ve kalbin ürpersin, çünkü konumun, son okuduğun âyet neyse ona göre olacak."[17] denir. Cennetin dereceleri de işte Kur'ân'ın âyetlerine göredir. Namazda ve diğer yerlerde Kur'ân okunmaya başlanırken kovulmuş şeytandan Allah'a sığınmak bu âyetle bildirilmiş ilâhî bir emir olup farzdır. Allah Teâlâ Kur'ân okuyan kimseye *Eûzu* çekmesini (şeytandan Allah'a sığınmasını) emretmiş ve bunu mükellefe öğretmiştir. Yani Allah Teâlâ Kur'ân okuduğu zaman nasıl sığınılacak, kimden ve neye sığınılacak, bütün bunlar öğretmiş ve [Kur'ân okuduğun zaman o kovulmuş şeytandan Allah'a sığın!] buyurmuş, ona *el-Câmi* ismini vermiş ve herhangi bir âyeti hususen seçmeyip genel mânada "Kur'ân okuduğun zaman" buyurmuştur. Bu nedenle de ilâhî isimlerden herhangi birini bu işe tahsis etmeyin Allah ismini zikretmiştir. Dolayısıyla Kur'ân okuyacak kimse okuduğu şeyin hakikati üzerine düşünmeli, o âyette neyden Allah'a sığınması gerektiği üzerinde nazar etmeli, istiâzesinde onu zikretmeli ve Allah'ın hangi ismine sığınması gerekiyorsa ona sığınmalı, istiâzesinde özellikle o ismi zikretmelidir. Namaz kılan kimse ise okumaya yöneldikten sonra, başlamadan önce istiâze okumalı, "Kovulmuş şeytandan Allah'a sığınırım." denmelidir. Bu Kur'ân'ın açık nassıdır. Sahih sünnette de "Kovulmuş şeytandan İşiten ve Bilen Allah'a sığınırım." şeklinde ifade geçmektedir. Kur'ân-ı Kerîm okuyucusu, Allah ile bir mecliste bulunan kimsedir, çünkü Kur'ân-ı Kerîm zikirdir ve zikreden kimse Allah ile aynı meclistedir (celîsullâh). Buna namazda Allah ile münacat (karşılıklı konuşma) konuşma hali de ilave edilir ki bu da nur üstüne nur gibi, yakınlık üstüne yakınlıktır. Bu nedenle en uygunu, Allah ismine sığınmaktır. Sığınma şeytandan olmalıdır, çünkü şeytan, kovulmuş ve uzaklaştırılımıştır. *Bi'r'un şetûnün* (dipsiz kuyu) ifadesi kullanılır. Uzaklık yakınlığın zıddıdır. Öyleyse kul bu yakınlık halindeyken kendisini bu yakınlıktan uzaklaştıracak şeylerden Allah'a sığınır. Bunu ifade etmek için ise, şeytandan daha uygun bir isim olamaz. Sonra şeytanı *racîm* (kovulmuş/taşlanmış) diye niteledi. Bu kalıp, *fa'îl* formunda ve mefûl anlamında olabilir. Bu durumda kelimenin anlamı, "yakıcı ışınlarla taşlanan şeytan" şeklinde olur. Allah "Onları" yani yıldızları "şeytanlar için taşlar yaptık." buyurur. Namaz da nurdur ve Allah, şeytanı nurlarla taşlamıştır. Öyleyse namaz, şeytanın kuldan uzaklaşmasını sağlayan şeydir. Eğer *racîm* kelimesi fâil anlamında ise o zaman şeytanın bu şekilde isimlendirilmesi, kulun kalbini taşlayan çirkin düşünceler, ves-

17 Ebû Dâvûd, Tahâre, 353.

vese ve kötü niyetlerle ilgilidir. Bu nedenle Hazreti Peygamber aleyhisselâm gece namazına kalkıp başlama tekbiri getirdiğinde şöyle derdi: "*Allahu ekber kebîran, Allahu ekber kebîran, Allahu ekber kebîran, velhamdü lillahi kesîran, velhamdü lillahi kesîran, velhamdü lillahi kesîran, ve sübhânellahi bükraten ve asîlen, ve sübhânellahi bükraten ve asîlen, ve sübhânellahi bükraten ve asîlen, eûzu billahi mine'ş-şeytâni'r-racîm min nefhihi ve nefesihi ve hemzihi*" (Allah en büyüktür, Allah en büyüktür, Allah en büyüktür. O'na sonsuz övgüler, O'na sonsuz övgüler, O'na sonsuz övgüler! Sabah akşam Allah'ı tenzih ederim, sabah akşam Allah'ı tenzih ederim, sabah akşam Allah'ı tenzih ederim. Kovulmuş şeytanın üflemesinden ve vesvesesinden Allah'a sığınırım.) İbn Abbas şöyle demiştir; "Şeytanın vesvesesi (*hemz*) namazda insana verdiği vesvesedir, nefesi şiir, üflemesi namazda insana verdiği kuşkulardır." Namazdaki kuşku ile unutmayı kast etmiştir. Bu nedenle Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Sehiv secdesi şeytanı öfkelendirir."[18] buyurmuştur. Öyleyse namaz kılan insan, rabbinin korumasını dileyerek, duru bir kalple taşlanmış şeytandan Allah'a sığınmalıdır. Şeytanın namazda verdiği kötü düşünce ve vesveseler bilinmezse, bunları uzaklaştıracak ismi belirlemek de mümkün olmaz. Bu nedenle, [sığınma için] bütün isimlerin anlamını toplayan Allah ismi gelmiştir. Çünkü kovulması gereken her düşüncenin karşılığında onu kovan her ismin hakikati bu ismin (Allah isminin) gücünde bulunur.

انه ليس له سلطان على الذين امنوا وعلى ربهم يتوكلون (٩٩) انما سلطانه
على الذين يتولونه والذين هم به مشركون (١٠٠) واذا بدلنا اية مكان اية والله
اعلم بما ينزل قالوا انما انت مفتر بل اكثرهم لا يعلمون (١٠١) قل نزله روح
القدس من ربك بالحق ليثبت الذين امنوا وهدى وبشرى للمسلمين (١٠٢)

99. Gerçek şu ki: İman edip de yalnız rablerine tevekkül edenler üzerinde onun bir hâkimiyeti yoktur. 100. Onun hâkimiyeti, ancak onu dost edinenlere ve onu Allah'a ortak koşanlaradır. 101. Biz bir âyetin yerine başka bir âyeti getirdiğimiz zaman -ki Allah, neyi indireceğini çok iyi bilir- "Sen ancak bir iftiracısın dediler." Hayır; onların çoğu bilmezler. 102. De ki: "Kur'ân'ı, Rûhu'l-Kuds rabbinin katından, inananların inançlarını pekiştirmek, müslümanlara doğruluk rehberi ve müjde olmak üzere gerçekle indirmiştir."

---

18 İbn Hibbân, *Sahîh*, c. 6 s. 386.

[*Rûhu'l-Kuds*], yani beşerin sınırlamalarından beri ve temiz.

وَلَقَدْ نَعْلَمُ اَنَّهُمْ يَقُولُونَ اِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ لِسَانُ الَّذٖى يُلْحِدُونَ اِلَيْهِ اَعْجَمِىٌّ وَهٰذَا
لِسَانٌ عَرَبِىٌّ مُبٖينٌ (١٠٣) اِنَّ الَّذٖينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ لَا يَهْدٖيهِمُ اللّٰهُ وَلَهُمْ عَذَابٌ
اَلٖيمٌ (١٠٤) اِنَّمَا يَفْتَرِى الْكَذِبَ الَّذٖينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْكَاذِبُونَ
(١٠٥) مَنْ كَفَرَ بِاللّٰهِ مِنْ بَعْدِ اٖيمَانِهٖٓ اِلَّا مَنْ اُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْاٖيمَانِ وَلٰكِنْ
مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْرًا فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ مِنَ اللّٰهِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظٖيمٌ (١٠٦)

103. Şüphesiz biz onların "Kur'ân'ı ona ancak bir insan öğretiyor." dediklerini biliyoruz. Kendisine nispet ettikleri şahsın dili yabancıdır. Hâlbuki bu Kur'ân apaçık bir Arapçadır. 104. Allah'ın âyetlerine inanmayanlar yok mu, kuşkusuz Allah onları doğru yola iletmez ve onlar için elem verici bir azap vardır. 105. Allah'ın âyetlerine inanmayanlar ancak yalan uydurur. İşte onlar yalancıların kendileridir. 106. Kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâr ederse -kalbi iman ile dolu olduğu halde inkâra zorlanan başka- fakat kim kalbini kâfirliğe açarsa, işte Allah'ın gazabı bunlaradır; onlar için büyük bir azap vardır.

[İnkâra zorlanan başka]: Bu ameli, yani şer'î edep ölçüsünün dışında yer alan bu davranışı yapan kimsenin nefsinde kerahetin oluşması.

[Kalbi iman ile dolu olduğu halde]: Kalbin böyle bir hadisede iman ile mutmain olması, içerisindeki kerahetten anlaşılır, zira Allah mümine imanı sevdirmiş, fasıklık ve isyanı ise, kendisinden sadır olsa da, kerih göstermiştir. Ancak zorlanmayan kimse küfrederse bu yüzden hesaba çekilir. Her ne yaptıysa yaptığının karşılığını görür. Ama mecbur kalan böyle değildir. Çünkü Allah Teâlâ zorlanarak, baskı altında bir şey yapan kimseye azap etmekten münezzehtir. Dilersen dinini ve nefsini gizlersin, onların yolundaymış gibi görünürsün, eğer seni buna mecbur bırakırlarsa böyle yaparsın. Ama elinden geldiğinde onlardan uzaklaş ve onlar bilmeden dinini yaşayabilmek için evinde kal. Nitekim İslâm'ın ilk dönemleri böyle gizlilik dönemleri idi. Şeriatta zorlanan kimsenin hükmü sabittir. Zorlanan kimsenin ne yapacağına dair olan şeylerden hangilerinin ihtilaflı hangilerinin ittifak edilmiş olduğu da bilinmektedir. Geriye sadece kimin "zorlanan kimse" sıfatına sahip olduğunu tespit etmek kalmaktadır. Bazı âlimler kişinin zinaya zorlanması durumunda zina etmesini doğru bulmamışlar, ettiği takdirde hesabını vereceğini söylemişlerdir. Çünkü zina uzvu ancak şehvete gelmekle harekete geçer. An-

cak bize göre bu durum da zorlama hükmünün kapsamına girer. İnsan zina etmeye zorlanır ve etmediği takdirde öldürülmekle tehdit edilebilir. Zina etmesi için şehvete gelmesi ve uzvunun harekete geçmesi gerekir. Bu durumda ona yapılan zorlama, bâtınına da sirayet eder. Ama küfür için yapılan zorlama böyle değildir, çünkü zorla küfretmek durumunda kalan kimsenin içi buna muhalefet eder. Zorda kaldığı için zina eden kimse ise şehvete gelir, ama bu şehveti kerih görür, çünkü o mümindir. Eğer şehvet lezzet alma iradesi olmasaydı o zaman bu kişinin şehvetinin iradesi dışında olduğunu söylerdik.

ذلك بأنهم استحبوا الحيوة الدنيا على الآخرة وأن الله لا يهدي القوم الكافرين
(١٠٧) أولئك الذين طبع الله على قلوبهم وسمعهم وأبصارهم وأولئك هم
الغافلون (١٠٨) لا جرم أنهم في الآخرة هم الخاسرون (١٠٩) ثم إن ربك للذين
هاجروا من بعد ما فتنوا ثم جاهدوا وصبروا إن ربك من بعدها لغفور رحيم
(١١٠) يوم تأتي كل نفس تجادل عن نفسها وتوفى كل نفس ما عملت وهم لا
يظلمون (١١١)

107. Bu azap, onların dünya hayatını âhirete tercih etmelerinden ve Allah'ın kâfirler topluluğunu hidayete erdirmemesinden ötürüdür. 108. İşte onlar Allah'ın, kalplerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlediği kimselerdir. Ve onlar gafillerin kendileridir. 109. Hiç şüphesiz onlar âhirette ziyana uğrayanların ta kendileridir. 110. Rabbin, türlü eziyete uğratıldıktan sonra hicret eden, sonra Allah uğrunda savaşan ve sabreden kimselerden yanadır. Rabbin şüphesiz bundan sonra da bağışlar ve merhamet eder. 111. O gün, herkesin kendi derdine düşüp çabalayacağı ve herkesin işlediğinin haksızlığa uğratılmadan kendisine ödeneceği bir gündür.

Her nefsin hakkı, bizzat kendisinden talep edilir, hiçbir nefis bir başkasına herhangi bir fayda sağlamaz. Zira Allah herkesi ancak kendi hali ve gücüne göre mükellef kılmış, kimseyi bir başkasının haline göre mükellef kılmamıştır. Kesb ve amel birbirlerinin yerine kullanılır, bir âyette "her nefis amelini tastamam alır" denmişken diğerinde "her nefis kesb ettiğini tastamam alır" denmekte, böylece amel kesb olarak isimlendirilmektedir.

وضرب الله مثلا قرية كانت آمنة مطمئنة يأتيها رزقها رغدا من كل مكان
فكفرت بأنعم الله فأذاقها الله لباس الجوع والخوف بما كانوا يصنعون (١١٢)

112. Allah size güven ve huzur içinde olan bir kasabayı misal verir: Her taraftan oraya bolca rızık geliyordu. Ama Allah'ın nimetlerine nankörlük ettiler; bu yüzden Allah onlara yaptıklarına karşılık açlık ve korku belasını tattırdı.

[Her taraftan oraya bolca rızık geliyordu], bu nimet vericinin onlara bolca nimet ihsanı idi. [Ama Allah'ın nimetlerine nankörlük ettiler], yani bu nimetin kendilerine verildiği topluluk nankörlük etti [bu yüzden Allah onlara yaptıklarına karşılık açlık ve korku belasını tattırdı] nimetleri izale etti, güveni ortadan kaldırdı. Çünkü onlar nimeti örtmüş, bile bile nankörlük etmişlerdi.

وَلَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْهُمْ فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَهُمُ الْعَذَابُ وَهُمْ ظَالِمُونَ (١١٣) فَكُلُوا
مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلَالًا طَيِّبًا وَاشْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ (١١٤)

113. Andolsun ki, onlara kendilerinden peygamber geldi de onu yalanladılar. Onlar zulmederlerken azap onları yakalayıverdi. **114.** Artık, Allah'ın size verdiği rızıktan helâl ve temiz olarak yeyin, eğer (gerçekten) yalnız Allah'a ibadet ediyorsanız, O'nun nimetine şükredin.

[Artık, Allah'ın size verdiği rızıktan helâl ve temiz olarak yeyin.]: Kurtuluş yolunun talibinin haramlardan kesinlikle kaçınması gerekir. Şüpheye konu olan şeylerden de kaçınmalı, verâ sahibi olmalıdır. Haram olduğu kesin olan şeylerden ise her halükârda kaçınmak icab eder, çünkü insana ne gelirse midesinden gelir, arzuları oradan başlar, şüpheli şeylerden kaçınma (*verâ*) ve kazanç konusunda gevşeklik, Allah'ın sınırlarını çiğneme hep mideden başlar. Evladım! Aman ha! Allah'tan kork, temiz ve helâl olan gıdayı bile azalt, çünkü bedenin senden sadece açlığını bastıracak kadarını ister, nefsin ise senden daima en güzel ve en hoş yiyecekler talep eder, haram helâl dinlemeden her şeyi ister. Eğer bedeni besleyen ve onu koruma işini üstlenen unsur nefis olursa o zaman şüpheli şeylere dalar, hatta haramları bile ihlal eder. Çünkü nefis sürekli kötülüğü emreder, hevâsı ile tatmin olur, böylece hem kendisini hem sahibini iki cihanda helak eder. Ama bedeni besleyen unsur şeriata bağlı akıl olursa o zaman kendini kayıt altına alır, ancak helâl olanı yer ve daha hayırlısına rağbet ederek bazen helâl yiyeceklerden bile iştahını, arzusunu keser.

[O'nun nimetine şükredin]: Zamanın bir nimet olduğuna elinde zaman olduğu için şükür vakti de girmiş olduğuna göre, nimeti verene şükretmeye davet edilmektesin.

إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ بِهِ فَمَنِ اضْطُرَّ
غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَإِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (١١٥)

115. Allah size ancak leşi, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkasının adına kesilenleri haram etmiştir. Darda kalan, aşırı gitmemek ve başkasının hakkına el uzatmamak şartıyla bunun dışındadır. Allah şüphesiz bağışlar, merhamet eder.

Ahvalin değişmesi ahkâmı da değiştirir. Durumu darda olmayan kimse için ölü eti yemek haramdır, ama aynı kişi dara düşerse o zaman onun için ölü eti yemek helâl olur. Böylece kişi aynı olduğu halde, durumu değiştiği için, hakkındaki hüküm de değişmiş olur. Sonra Hak Teâlâ, Allah hakkında Allah'ın söylememiş olduğu şeyleri öne sürenleri kınama sadedinde şöyle buyurmaktadır;

وَلَا تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ أَلْسِنَتُكُمُ الْكَذِبَ هٰذَا حَلَالٌ وَهٰذَا حَرَامٌ لِتَفْتَرُوا عَلَى اللّٰهِ
الْكَذِبَ إِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ (١١٦)

116. Dillerinizin uydurduğu yalana dayanarak "Bu helâldir, şu da haramdır." demeyin, çünkü Allah'a karşı yalan uydurmuş oluyorsunuz. Kuşkusuz Allah'a karşı yalan uyduranlar kurtuluşa eremezler.

Bir şer'î hitapta umumi olarak tek bir kişi için haram kılınmış olan şey, hiçbir tahsis söz konusu olmaksızın bütün mükellefleri kapsar, hatta bir kimse çıkıp da haram edilen bu şeyin tek bir kişi için helâl olduğunu ve onun hakkında bu haram bildiren ifadenin sadece kınama ifade ettiğini söyleyecek olsa, bütün müslümanlar nezdinde kâfir olur, iddiasında yalancı kabul edilir. Bu tür yasaklamalar ancak başka ihtimal taşımayan (anlamı açık ve kesin olan) ifadelerde söz konusu olur. Nas ile haram kılınmış olan şeyden uzak durmak emredilmiştir, çünkü haram olan şey bizzat kendisi itibariyle değil, haram kılınan kimse açısından, uzak durulması gereken şeydir. Zira yasaklanan o şey bir başkası için serbest bırakılabilir. Bu yüzden biz hiçbir şeyin bizzat kendisinden dolayı haram olmadığını söyleriz. Çünkü şeriatta hiçbir şey salt kendisi için toptan haram kılınmış değildir. Bu nedenle Hak Teâlâ [darda kalıp mecbur olduğunuz hariç] buyurmuştur ki biz de buradan, yasaklama ve diğer hükümlerin temelinde mükellefin halinin yer aldığını anlarız. Bazı durumlarda ise yasağın temelinde yasağa konu olan şeyin ismi bulunur. İsim değiştiğinde mükel-

lefin onu alması ile ilgili hüküm de değişir, ya mübah ya vâcip olur. Yine yasağa muhatap olan mükellefin hali değişince de hüküm değişir. Durum böyle olduğuna göre, bizzat kendisinden dolayı (*li aynihi*) haram olan bir şey yoktur.

مَتَاعٌ قَلِيلٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ (١١٧) وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا مَا قَصَصْنَا عَلَيْكَ
مِنْ قَبْلُ وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلٰكِنْ كَانُوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ (١١٨) ثُمَّ اِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ
عَمِلُوا السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ وَاَصْلَحُوا اِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ
رَحِيمٌ (١١٩) اِنَّ اِبْرٰهِيمَ كَانَ اُمَّةً قَانِتًا لِلّٰهِ حَنِيفًا وَلَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ (١٢٠)

117. Az bir geçim ama ardından can yakıcı bir azap onlaradır. 118. Sana anlattıklarımızı, daha önce, yahudi olanlara da haram kılmıştık; biz onlara zulmetmedik, onlar kendilerine zulmediyorlardı. 119. Sonra doğrusu rabbin, bilmeyerek kötülük işleyip ardından tevbe eden ve ıslah olanlardan yanadır. Rabbin bundan sonra da bağışlar ve merhamet eder. 120. İbrâhîm, şüphesiz Allah'a boyun eğen ve O'na yönelen bir ümmet idi; müşriklerden değildi.

Hazreti Peygamber aleyhisselâm, Allah'tan gelen belli bir şeriat üzere olmadığı halde kendi nazarı ile Allah'a kulluk eden kimsenin bir ümmet olarak haşredileceğini, yani herhangi bir imama tâbi olmaksızın tek başına diriltileceğini haber vermiş, böylece bu durumda olan kimsenin hayırlı kimseler arasında dâhil olacağını bildirmiştir. Nitekim Allah Teâlâ da İbrâhîm aleyhisselâm hakkında [İbrâhîm, şüphesiz Allah'a boyun eğen ve O'na yönelen bir ümmet idi.] buyurmuştur ki bu, ona vahiy verilmeden önceki durumdur. Ümmet, hayrı öğreten kimse demektir. "Allah'a boyun eğen" ifadesi ise gizli ve açık her durumda Allah'a itaat eden kimse demektir. İtaat ise ancak ilâhî hitaba bağlı olarak belirlenen emirlere ve ilâhî olarak belirlenmiş ibadetlere uymakla olur. (Hanif) kelimesi, her halinde müşahede ve iyan ile Allah'tan Allah'a yönelen, meyleden, ilâhî emirler konusundan nefsinden Allah'a meyleden, Allah rızasını tercih eden, ilâhî emre muhalif her şeyden uzaklaşan kimsedir.

[Müşriklerden değildi]: Bu, affedilen ve edilmeyen her türlü içeren mutlak bir ifadedir ki vaktiyle yıldızlara bakıp "Bu, benim rabbimdir." demiş olmasını içerir. Çünkü İbrâhîm aleyhisselâmın makamının özelliklerinden biri, kavmine karşı Allah'ın birliği konusunda deliller ortaya koymasıdır.

شَاكِرًا لِاَنْعُمِهِ اِجْتَبٰيهُ وَهَدٰيهُ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (١٢١)

121. Rabbinin nimetlerine şükrederdi; rabbi de onu seçti ve doğru yola eriştirdi.

[Onu seçti] dolayısıyla o seçilmiştir, [ve doğru yola eriştirdi.] Ona [Rabbim elbet dosdoğru yol üzeredir.] ifadesinde zikredilen dosdoğru yolu beyan etti. Şükür, hususi olarak Allah'tan gelen nimetler karşısında O'na senada bulunmaktadır ki bu da şükre konu olan şeyin niteliği ile yapılır. Dolayısıyla şükür ancak nimete karşı yapılır. Kullar içerisinde şükür ehli olanlar, hususi olarak nimetin müsemmasına karşı Allah'a şükrederler.

وَاٰتَيْنَاهُ فِى الدُّنْيَا حَسَنَةً وَاِنَّهُ فِى الْاٰخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ (١٢٢)

122. Dünyada ona güzellik verdik, âhirette de o mutlaka salihler arasında yer alacaktır.

Salah, kulluğun özelliklerinden olduğu ve Allah Teâlâ peygamberlerinin salih kimselerden olduğunu bildirdiği için, İbrâhîm Halilullah aleyhisselâm hakkında da [âhirette de o mutlaka salihler arasında yer alacaktır] buyurmuştur. Çünkü İbrâhîm aleyhisselâmdan dünyada üç önemli fiil sadır olmuştur. Bunlardan ilki hanımı Sâre'nin kız kardeşi olduğunu söylemiştir ki bu yorum ile söylenmiş (din kardeşi anlamında söylenmiş) bir ifadedir. Bir diğeri, (müşriklere karşı) mazeret beyan etmek üzere "Ben hastayım." demiş olması, diğeri de onlara karşı delili ortaya koymak için, putları kırdıktan sonra, "Hayır, onu şu büyükleri yaptı." demiş olmasıdır. İşte insanlar kıyamet günü ondan şefaat kapısının açılması için Allah'a dua etmesini talep ettikleri zaman bu üç sözünü hatırlayacak ve insanlara özür beyan edecektir. Bu nedenle Allah Teâlâ onun âhirette salihlerden olduğunu, yani bu davranışları nedeniyle hesaba çekilmeyeceğini ifade buyurmuştur.

ثُمَّ اَوْحَيْنَا اِلَيْكَ اَنِ اتَّبِعْ مِلَّةَ اِبْرٰهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ (١٢٣) اِنَّمَا
جُعِلَ السَّبْتُ عَلَى الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ وَاِنَّ رَبَّكَ لَيَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ
فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ (١٢٤) اُدْعُ اِلٰى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ
وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِى هِىَ اَحْسَنُ اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ اَعْلَمُ
بِالْمُهْتَدِينَ (١٢٥)

123. Sonra da sana "Doğru yola yönelerek İbrâhîm'in dinine uy! O müşriklerden değildi." diye vahyettik. **124.** Cumartesi ibadeti, ancak o gün üzerinde çekişenlere farz kılındı. Rabbin, ayrılığa düştükleri şeylerde, kıyamet günü aralarında hükmedecektir. **125.** Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütle çağır; onlarla en güzel şekilde tartış. Doğrusu rabbin, kendi yolundan sapanları daha iyi bilir. O, doğru yolda olanları da en iyi bilir.

Hikmet işi yerli yerine koymak ve mertebesini aşmamak demektir. Hikmetin tamamı ahlaktır ve bu, ancak Kur'ân'ı kendisine rehber edinen, böylece Hakk'ın kendisini nitelediği şey üzerinde düşünen, kendisini o nitelikle hangi hal üzere nitelmiş olduğu hakkında nazar eden kimse için söz konusudur. Yine bu kimse rabbinin kendisini nitelediği sıfatlara da bakar ve o sınıfa işte bu hal ile bu nitelikle bakar. Zira Allah mizanı indirmiş, yerleri ve halleri beyan etmiştir ki hiçbir şey hikmetin gereğinin dışına çıkmaz.

[Güzel öğütle]: Bu, öğüdü veren kimsenin müşahede ile verdiği öğüttür; çünkü ihsan, sanki Allah'ı görüyormuşsun gibi O'na ibadet etmektir, peki O'nu gerçekten gören kimsenin durumu nasıl olur? Elbette böyle bir kimsenin durumu daha muazzam ve güzel olur, öğüt de uzaklaştırıcı nitelikte olmaz. Eğer onlar seninle mücadele edelerse bu durumda da Hak Teâlâ [onlarla en güzel şekilde tartış] buyurmaktadır. Hazreti Peygamber aleyhisselâm da ilâhî isimlerin gerektirdiği şekilde tartışmayı emretmiştir ki bu da tıpkı ihsan hakkında söylenen, "Allah'a sanki onu görüyormuş gibi ibadet etmendir." şeklindeki ifade gibi, ye [onlarla en güzel şekilde tartış] âyetinin fehvasıdır. Hazreti Peygamber aleyhisselâm Ebû Hureyre'ye şöyle demiştir; "Bir yahudi, hıristiyan ya da Mecusî ile baş başa kalırsan onu İslâm'a davet etmeden yanından ayrılman helâl olmaz. Ey Ebâ Hureyre! Onlardan hiçbiriyle tartışmaya girme, çünkü olur ki sana Allah'ın indirdiklerinden bir şey söylerler, sen de inkâr edersin, ya da sen onlara bir şey söylersin onlar seni inkâr eder. Bu yüzden onlarla konuşman kendilerini İslâm'a davet etme dışında bir şey içermesin." İşte bu da Hak Teâlâ'nın [onlarla en güzel şekilde tartış] ifadesidir. Allah'a davet eden kimsenin sahip olması ve dikkat etmesi gereken tek nitelik, İslâm'a davettir ve Allah'a mensup olan hiçbir müslümanın nazar ya da fikir yoluyla değil, keşif yoluyla haklı olduğunu bildiği bir husus dışında tartışmaya girmeye hakkı yoktur. Eğer tartıştığı konu kendisine müşahede ile gösterilmişse ve ilâhî emir ile bunu yapıyorsa, o zaman girmiş olduğu tartışma [onlarla en güzel şekilde tartış] âyetinde ifade buyrulan tartışma olur. Eğer kendisine böyle bir emir verilmemişse o zaman tartışmaya girip girmeme konusunda muhayyerdir. Eğer tartışmaya girmesinin başkasına bir faydası olacağını düşünmüşse, girmesi mendup olur, ama eğer dinleyenlerin sözünü kabul

etmeleri konusuda ümidi yoksa o zaman susmalı, tartışmaya girmemelidir. Eğer girerse, dinleyenlerin Allah katında helak olmalarına gayret ediyor demektir.

[Doğrusu rabbin, kendi yolundan sapanları daha iyi bilir. O, doğru yolda olanları da en iyi bilir], yani muvaffakiyeti kabul edecek olanları bilir, çünkü onlar Allah'ın kendilerini yaratmış olduğu hususi bir mizaç üzeredirler. Hakikatlere dair ilim sahibi olmayan kimseler "Kul Allah'tan tebliğ ettiği şeyleri beyan ederken sadakat sahibi olursa bu dinleyenlerin gönülleri üzerinde tesirli olur." derler, oysa durum onların iddia ettikleri gibi değildir, çünkü Allah'a yakın olma, tebliğde sadakat sahibi olma, Allah'tan alıp tebliğ ettiğinin kabulünü gönülden isteme konusunda peygamberlerden (Allah'ın salât ve selamı onların üzerine olsun) daha ileri konumda olan kimse yoktur, buna rağmen onların tebliğleri dinleyenler nezdinde çoğu zaman umumi kabul görmemiştir, hatta Allah Teâlâ, tebliğinde sadakat sahibi olan Nûh Peygamber'in dilinden, "Benim davetim onların ancak uzaklaşmalarını artırdı." (Nûh, 71/6) şeklinde nakletmektedir. İmdi bu peygamberlerde bu himmetin tam tahakkuk etmiş olmasına rağmen onların davetleri umumi kabul görmediğine göre, buradan anlamaktayız ki himmetin, davete muhatap olanlar üzerinde hiçbir tesiri yoktur. Dinleyenlerden tebliği kabul edenler de davetçinin himmetinden dolayı değil, Allah Teâlâ'nın onları bu gibi şeyleri kabul etmeye yatkın bir mizaç üzere yaratmış olmasından dolayı kabul etmişlerdir. Bu hususi mizacı ise ancak Allah bilir ki işte [Doğrusu rabbin, kendi yolundan sapanları daha iyi bilir. O, doğru yolda olanları da en iyi bilir] ifadesi bu anlama gelmektedir. İşte bu hususu anladığına göre, bundan böyle Allah'a davet eden bir tebliğcinin meclisinde hazır bulunur da onun konuşmasından hiç müteessir olmazsan, bu durum o tebliğcinin yeterince sadakat sahibi olmamasından kaynaklandığını sakın söyleme. Aksine bu durum senin zatından kaynaklanan bir kusurdur, demek ki Allah seni, o vakitte onları kabul edecek bir fıtratta yaratmamıştır. Çünkü insan sahibi kimse o tebliğcinin anlattıklarına bakar, eğer söyledikleri doğru olduğu halde dinleyen onu kabul etmiyorsa, o zaman kesin olarak anlar ki kusur tebliğcide değil, dinleyendedir. Aynı dinleyici bir başka tebliğcinin meclisine gidip de orada anlatılandan etkilenince de cehaletinden dolayı der ki: "İşte bu tebliğci doğru söyledi, çünkü sözleri kalbime tesir etti". Oysa kusur kendisindedir, fakat farkında bile değildir. Bilmelisin ki bu tesir senin hakkı kabulün ile ilgili değildir, çünkü iki tebliğcinin söyledikleri de haktır, aksine tesirin sende bir mecliste hâsıl olup diğerinde hâsıl olmaması seninle o tebliğci arasındaki münasebetten ya da zamanın senin üzerindeki tesirinden dolayıdır, buna göre bu tebliğlerden biri sende tesirli olur. Bu meseleden çıkarılabilecek en asgari fayda ise, tebliğcinin sadakatsizlik ve benzeri bir töhmet altında bırakılmamasıdır. Çünkü akl-ı selim sahibi

olan kimseye hak kimin dili ile gelirse gelsin, hatta bir müşriğin dili ile, Allah'a iftira eden yalancı ve Allah katında gazaba uğramış birinin dili ile bile gelsin, yine de onda tesirli olur. Çünkü gelen söz haktır, akıl sahibi kimse sözün kimden geldiğine değil, sözün kendisinin hak oluşuna bakar ve o itibarla onu kabul eder. İşte hakkın peşinde olan ile olmayan bu şekilde birbirinden ayırt edilir.

وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ (١٢٦)
وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللَّهِ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُ فِي ضَيْقٍ مِمَّا يَمْكُرُونَ (١٢٧)

126. Eğer ceza vermek isterseniz size yapılanın aynıyla mukabele edin. Sabrederseniz and olsun ki bu, sabredenler için daha iyidir. 127. Sabret! Senin sabrın da ancak Allah'ın yardımı iledir. Onlardan dolayı kederlenme; kurmakta oldukları tuzaktan kaygı duyma!

[Sabret, senin sabrın ancak Allah'ın yardımı iledir], yani bil ki senin sabrın ancak Allah'ın yardımı iledir, senin kendinden, kendi güç ve kudretinden değildir.

إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَالَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ (١٢٨)

128. Allah şüphesiz sakınanlarla (takva sahipleri ile) ve ihsan sahipleri ile beraberdir.

Birinci vecih

İhsan ve takvayı kendisinde kim toplarsa Allah onunla beraber olur. Kim zekâtı eda etmek suretiyle kendi nefsine ihsanda bulunursa, nefsinin cimriliğinin eziyetinden sakınmış ve sakınanlardan olmuş olur. Sanki Allah'ı görüyormuş, O'nu müşahade ediyormuş gibi ibadet edenler de ihsan sahiplerindendir. Kulun Allah'ı müşahede etmesi kapsamına, onun kendisini sadece Hakk'a ait olan ve menfaati kula dönük olan şeylerde tasarruf etmekle ve buna karşılık Allah'a güzelce senada bulunmakla mükellef kılığını bilmesi de girer. Çünkü kulun Allah'ın kendisini mükellef kıldığı şeyi yapmasından Allah'a bir fayda hâsıl olmaz, eğer kul bunu yapmazsa bu durumda da Allah bir zarar görmez, zarar da fayda da kula döner. Bu yüzden senin için en iyi olanı yap ki kendine iyilik yapmış olasın.

İkinci vecih

Allah sakınanlarla beraber olduğu gibi ihsan sahipleri ile de beraberdir. İhsan ayan beyan görmek, görür gibi bir konumda olmaktır.

İSRÂ SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

سُبْحَانَ الَّذِى اَسْرٰى بِعَبْدِهٖ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ اِلَى الْمَسْجِدِ الْاَقْصَا الَّذِى
بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ اٰيَاتِنَاۜ اِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ (١)

1. Bir gece vakti, kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye (Muhammed) kulunu Mescid-i Harâm'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah noksan sıfatlardan münezzehtir; O, gerçekten işitendir, görendir.

Bil ki Allah'ın resûlü Hazreti Muhammed aleyhisselâm eğer Allah tarafından resûl olarak gönderilmemiş olsaydı, onda daha önceki peygamberlerde zuhur ettiği şekilde zâhiri mûcizeler umumi bir şekilde zuhur etmezdi. Hazreti Muhammed aleyhisselâmda zuhur eden ve umumi olarak nakledilen mûcizeler aslında onun resûl olmasından kaynaklanır ki bu da Allah Teâlâ'nın bu ümmete olan şefkati ve Hazreti Muhammed aleyhisselâmı ve onun getirmiş olduklarını yalanlayanlara karşı bir delildir. Nitekim Hazreti Muhammed aleyhisselâmın nasıl kendisine bildirilmiş olan makama gece yürüyüşü ile götürüldüğüne bakmaz mısın? Bu olay hem Kur'ân tarafından ifade edilmiş hem de sahih haberlerde nakledilmiştir. Hazreti Peygamber o gecenin sabahında insanların karşısına çıkıp ashabına İsrâ olayında rabbi ile arasında geçenleri anlattığı zaman sahabilerinden bazıları onu inkâr ettiler, çünkü onlar bunun zâhirde eserini görmemişlerdi, aksine bu olan onları mükellefiyet konusunda ilave bir hüküm yüklemiştir. Mûsâ aleyhisselâm rabbinin katından geldi-

ği zaman Allah Teâlâ onun yüzüne bir nur giydirmiştir, böylece iddiasındaki doğruluğu onunla bilinebiliyordu, onu gören herkes, ışığının şiddetinden kör oluyordu. Bu yüzden de yüzüne bir maske (peçe/burka) takıyordu ki yüzüne bakanlar onu gördüklerinde zarar görmesinler. İşte buradan Muhammedî varisler ile diğer peygamberlerin varisleri arasındaki farkı biliyoruz. Diğer peygamberlerin varisleri umumi olarak üzerlerine zâhir olan harikulade olayları biliyorlardı, Hazreti Muhammed aleyhisselâmın varisleri ise umumda meçhul, hususta malumdurlar; çünkü Hazreti Muhammed aleyhisselâmın harikulade mûcizeleri onun kalbinde bir hal ve ilimden ibaretti ve o her nefeste rabbine dair ilmi bakımından ziyade oluyor, hal ve zevk ilmi itibariyle ilmi artıyordu. Bu durum hâlâ aynı şekilde devam etmektedir. Eğer Hazreti Peygamber aleyhisselâmdan miraca çıkması talep edilmeseydi o yolculuğa çıkmazdı, gökyüzüne yükselmez, sonra inmezdi. Bulunduğu yerde mele-i a'lânın durumu ve rabbinin âyetleri ona geliyordu. Yine o yatağında iken yeryüzü kendisi için dürülüyordu. Ancak bu ilâhî bir sır idi, böylece Allah Teâlâ'nın dilediği kimselerin onu inkâr etmesi, dilediği kimselerin de iman etmesi murad edilmişti. Zira onu inkâr edenlere *inşâ* (yaratılış) bunu vermemiştir. Bu itibarla Hak Teâlâ [Bir gece kulunu götüren Allah noksan sıfatlardan münezzehtir.] buyurmuş, önce kendisini tenzih ve tesbih etmiş, bu tesbihle birlikte işte bu seferi, yani İsrâ yolculuğunu zikrederek [Bir gece kulunu götüren Allah noksan sıfatlardan münezzehtir.] buyurmuştur. Bu bir haberdir ve Hak Teâlâ bu haber ile, vehim sahibinin ve kendisine hayalinin tahakküm ettiği şüphe ve tecsim ehli kimselerden, Hak Teâlâ hakkında tahayyül ettikleri sınır, mekân, yön gibi şeyleri olumsuzlamıştır. Bu nedenle de [kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye] buyurmuştur. Böylece Hazreti Peygamber aleyhisselâmı, "yolculuğa çıkarılmış" olarak ifade etmiştir. Bu da işin Hak Teâlâ katından olduğunu, Hazreti Peygamber aleyhisselâm hakkında ezelde takdir edilmiş ilâhî bir hîbe olduğunu, bunun onun sırrında aklına gelmemiş, gönlünden geçmemiş olduğunu bildirmiştir. Âyetteki [kulunu] ifadesi, insanların iddia ettikleri rubûbiyet sıfatlarından hiçbirine sahip olmayan bir kul olduğunu ifade eder. Böylece Allah Teâlâ onu en şerefli hal olan salt kulluk hali ile nitelemiş, onu salt kul olarak ifade etmiş, İsrâ dâhil olmak üzere her şeyden tecrit etmiş, onun götürüldüğünü ifade ederek "gitme" fiilini bile ona atfetmemiştir. Eğer "Kulunu kendisine gitmesi, İsrâ yapması için çağıran Allah noksan sıfatlardan münezzehtir." ya da "Kulunu âyetlerini görmeye çağırdı, o da İsrâ yaptı." deseydi o zaman onun söz söyleme hakkı olurdu. Ancak makam buna mâni olmuş, Hak Teâlâ onu bütün fiillerinde mecbur kılmış, rubûbiyetten hiçbir pay sahibi kılmamıştır. Zira kulluk, rubûbiyet sıfatlarından olabil-

diğince uzaktır. Bu yüzden Hak Teâlâ peygamberi için, yaratılmışlarda olabilecek en yüce sıfat ile kâmil şerefi seçmiştir ki bu da kulluktan başka bir şey değildir. Nitekim Allah Teâlâ bir kuluna ikramda bulunduğu zaman onu kulluğunda sefere çıkarır. Yine onu kendi katındaki en şerefli ismi ile isimlendirmiştir, zira kul, kulluğunun güzelliğinden daha güzel bir güzellikle güzelleşemez, daha ziynetli bir ziynetle ziynetlenemez. Hem rubûbiyet ziynetini ancak kulluk makamında tahakkuka eren kimselere giydirir.

[Bir gece vakti]: İsrâ olayı gece vakti gerçekleşmiştir, bunun sebebi ise onun muhabbet makamına hususen seçilmiş olmasını iyice kendisinde yerleştirmektir. Çünkü Hak Teâlâ onu *haîl* (dost) ve *habîb* (sevgili) edinmiş ve [bir gece vakti] ifadesiyle de bunu vurgulamıştır. Bununla beraber İsrâ, dilsel anlamı itibariyle gündüz değil, gece yapılan yürüyüştür. Böylece işkalin ortadan kalkması onun ruhu ile İsrâ yaptığı düşünülmemesi murad edilmiştir. Yine böylece insanlardan bazılarının aklına İsrâ olayının belki de gündüz gerçekleşmiş olabileceği şeklinde bir düşünce gelmesi de engellenmiştir. Nitekim Kur'ân her ne kadar Arap dili ile inmiş olsa da, Allah Teâlâ onunla bütün insanlara, yani hem Arap dilini konuşanlara hem de diğerlerine hitap etmiştir. Gece, sevenlerin birleştikleri zaman olduğu için onlara en sevimli gelen zamandır. Sevgili ile baş başa kalmak geceleyin gerçekleşir. Böylece ilâhî nurlar ile âyetleri görmek, Araplar nezdinde sıra dışı ve onların bilmediği bir husus olsun diye böyle denmiştir. Nitekim göz, geceleyin, kendi ışığı ile, görülebilen şeylerden hiçbir şeyi göremez, sadece karanlığı görür. Şeylerin kendisi ile görünür olduğu *nûr* (aydınlık) ise var olduğu zaman, gözün nurunun kuvvetini bastırmaz. Eğer bu *nûr*un hükmü gözün nurunun hükmü ile birleşip karanlığın hükmüne galip gelirse, artık ondan başkasını görmez olur. Çünkü göz, zifiri karanlıkta, karanlıktan başka bir şey görmez, mutedil bir ışık varken ise hem ışığı hem de bu ışığın aydınlattığı algılanabilir şeyleri görür. Eğer miraç hadisesi gündüz vakti gerçekleşmiş olsaydı, o zaman kendisine "âyetlerin gösterildiği"nin ifade edilmesinin bir anlamı olmazdı, çünkü gündüz vakti bu âyetlerin görülebileceği zaten mâlumdur. Bu nedenle miraç hadisesi geceleyin gerçekleşmiştir. Ayrıca âyette "geceleyin" ifadesinin kullanılması, Hazreti Peygamber aleyhisselâmın miraca şerefli, mübarek bedeni ile çıkarıldığı anlamını da ifade eder. Çünkü zaten âyetteki *esrâ* [yürüttü] ifadesi, bu hadisenin geceleyin olduğu anlamına gelir bu yüzden artık "geceleyin" ifadesinin, sadece bu hadisenin geceleyin gerçekleşmiş olduğunu ifade etmek için kullanılmasına gerek kalmamaktadır. Dolayısıyla "geceleyin" ifadesi, bu hadisenin fiziksel olduğu mânasına gelir. Nitekim *leyl* [geceleyin] ifadesi, cümledeki gramer fonksiyonu itibariyle, "kulunu" kelimesinden haldir. Zaten İs-

râ, ancak geceleyin olur. Bütün peygamberlerin miraçları geceleyin olmuştur. Çünkü gece sırların, gizliliğin ve keşfin olmamasının mahallidir.

[Mescid-i Haram'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya]: Mescid-i Aksâ'ya bu ismin verilmesinin sebebi, önceki mescitten sonra, gelmesi, ondan ötede olmasıdır. Zira Mescidi Harâm, öncelik sahibidir. Mescid-i Aksâ ile Mescid-i Harâm arasında, yapılış tarihi olarak kırk yıl vardır. Mescid-i Aksâ'nın ibadet için ortaya çıkışı Mescid-i Harâm'dan kırık yıl sonra olmuştur.

[Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye]:

Bil ki Allah Teâlâ bir kulu bir mekândan bir mekâna, kendisini görsün diye nakletmez, aksine onu, o kul için gayb olan bazı âyetlerini görsün diye nakleder. Zira Allah Teâlâ "Her nerede olursanız olun O sizinle beraberdir." (Hadid, 57/4) buyurmaktadır, bu yüzden biz her nerede olursak olalım, Allah Teâlâ bizimle beraberdir. Hak Teâlâ gerek gecenin kalan üçte birlik vaktinde dünya semâsına nüzûl ettiği esnada, gerek Arş'ına istivâ ettiği halde, 'amâda bulunduğu halde, yerde ve gökte bulunduğu halde ve insana şah damarından daha yakın olduğu halde hep bizimle birliktedir. Bütün bu vasıflar ancak Allah Teâlâ'ya nispet edilebilecek olan vasıflardır. Böylece Hak Teâlâ kulunu, kendisine o mekâna tahsis etmiş olduğu ve zâtına delâlet eden âyetleri göstermek üzere bir mekândan diğer bir mekâna nakletmiştir. Bu mekânın niteliği ancak Allah Teâlâ'nın bu âyetleri göstermesi ile bilinir, başka türlü bilinmez. Burada sanki Hak Teâlâ "Kulumu kendime doğru bir gece yolculuğuna çıkarmadım, onu sadece işte bu âyetleri görmesi için gece yolculuğuna çıkardım, o her nerede olursa olsun ben onunla beraber olduğum halde nasıl bana doğru gece yolculuğu yapmış olabilir ki?" buyurmuştur.

[O, gerçekten işitendir, görendir]: Hak Teâlâ Hazreti Peygamber aleyhisselâma şöyle buyuruyor: Gördüklerini kullara haber ver, böylece bu onların bana olan rağbet ve şevklerini artırır ve onlar için bir rahmet olur.

Hak Teâlâ, elçisi Hazreti Muhammed aleyhisselâma, dilediği âyetlerini göstermeyi murad edince ona Cebrâîl aleyhisselâmı (ki o *er-Rûh*'tur), adına Burak denen bir binek ile göndermiştir. Böyle yapmasının amacı, sebeplerin varlığını ortaya koymak ve güçlendirmek, Hazreti Peygamber aleyhisselâma sebeplere dair ilmi zevk yoluyla bildirmek, böylece bizlere de âlemde yerleştirmiş olduğu sebepleri göstermektir. Burak, berzah âlemine ait bir binektir, iki farklı cinsin birleşmesinden doğan katırdan küçük, tek bir cinsten doğan merkepten büyüktür. Bu, miraç bineğidir. Hem dört ayaklı hayvanların özelliklerini hem de kanatlı hayvanların özelliklerini kendisinde barındırır. Bu yüzden o hem *ulvî* (yüce âleme ait) hem de *süflî* (aşağı âleme ait) bir binektir.

Hazreti Peygamber aleyhisselâm ona binmiş ve Cebrâîl aleyhisselâm da onu almıştır. Peygamberler için Burak, tıpkı bir yere elçi gönderen bir hükümdarın, elçisine binmesi için verdiği görev atı gibidir. Hükümdarın kendi görev atını alçiye vermesi zâhirde ona verdiği ihtimamı gösterirken batında da, Allah'a ancak -başkasına ait bir şey üzerinde değil- kendinden olan bir vasıta üzerinde yükselebileceğine dikkat çekmiştir. Bu, işlerin hakiki yerlerini bilmeyen kimse için bir teşrif ve tembihtir, aynı zamanda da bir tariftir. Böylece Hazreti Peygamber aleyhisselâm Burak ile Beyt-i Makdis'e gelmiş Burak'tan inerek onu nebîlerin daha önce kendisini bağladığı halkayla bağlamıştır. Bütün bunlar sebeplerin varlığını gösterme amacı taşır. Allah Teâlâ her peygamberi Burak'a bindirerek yolculuk yaptırtmıştır. Hazreti Peygamber aleyhisselâm ilâhî emirle memur olduğunu bildiği halde yine de onu bu halkaya bağlamıştır. Haddizatında onu o halkaya bağlamadan öylece orada durdurmuş olsaydı, o yine orada dururdu, ancak Allah Teâlâ'nın adına canlı denen varlıklarda icra ettiği âdetinin hükmünü baki kılmak maksadı onu bundan (Burak'ı bağlamadan oraya bırakmaktan) alıkoymuştur. Burak yolda, kafiledeki arkadaşlarından birinin abdest aldığı kâseyi toynağı ile değiştirmişti, Hazreti Peygamber aleyhisselâm namaz kılınca Cebrâîl aleyhisselâm ona Burak'ı getirdi, o da Cebrâîl aleyhisselâm ile birlikte ona bindi. Burak havaya yükseldi ve havayı yararak uçtu. O esnada Hazreti Peygamber aleyhisselâm susadı, bir şey içmek ihtiyacı hissetti. Cebrâîl aleyhisselâm ona iki kap getirdi. Birinde süt, diğerinde şarap vardı. Bu şarabın haram kılınmasından önceydi. Hazreti Peygamber aleyhisselâm sütü tercih etti, Cebrâîl aleyhisselâm da ona, "Fıtrata uygun olanı isabetle seçtin, Allah da senin vasıtanla ümmetine doğruluğu gösterir." dedi. Dünya semasına (yakın göğe) vardıklarında Cebrâîl aleyhisselâm kapının açılması için isteğini bildirdi. Bekçi "Kim o?" diye sorunca "Cebrâîl." diye cevap verdi. Bekçi melek "Yanında kim var?" diye sordu. Cebrâîl aleyhisselâm, "Muhammed aleyhisselâm var." dedi. Bekçi melek "Kendisine peygamberlik görevi veridi mi?" diye sordu. Cebrâîl aleyhisselâm "Evet." diye cevap verince kapıyı açtı. Hazreti Peygamber aleyhisselâm bu hadiseyi şöyle anlatmıştır: "Böylece içeri girdik ve karşımızda Âdem'i gördük. Sağ tarafında evlatları içerisinden cennet ehli olup mesut olanlardan bir kısmı, solunda ise yine evlatları içerisinden cehennem ehli olan bedbaht bir grup bulunuyordu."

Hazreti Peygamber aleyhisselâm kendisini Âdem'in sağındaki mesut kimseler arasında görünce Allah'a şükretmiş ve o esnada bir insanın aynı şahıs iken aynı anda iki yerde birden nasıl bulunabildiğini de anlamıştı. Âdem aleyhisselâm orada kendisine "Merhaba! Ey salih evlat, ey salih nebî!" diye selam verdi. Sonra Burak kendisini yükseltti, onu birinci gök ile ikinci gök ara-

sındaki fezada veya göklerin derinliğinde yükseldiğinde taşıdı. Cebrâîl aleyhisselâm birinci kapıda olduğu gibi ikinci göğün kapısında da göğün kapısını çaldı, açılmasını istedi, bekçi melek "Kim o?" diye sordu. Cebrâîl aleyhisselâm ilk seferinde söylediklerini söyledi. İçeri girdiklerinde Hazreti Îsâ aleyhisselâm bizzat bedeniyle oradaydı. Nitekim Hazreti Îsâ aleyhisselâm henüz ölmemiştir, Allah kendisini bu göğe yükseltmiş, oraya iskân etmiştir. Hazreti Îsâ aleyhisselâm orada Hazreti Peygamber aleyhisselâmı selamladı. Sonra üçüncü göğe geldiler. Cebrâîl aleyhisselâm yine kapının açılmasını istedi, orada da kendisine daha önceki göklerde sorulan soruldu, o da aynı cevapları verdi. Derken kapı açıldı ve karşılarında Yûsuf aleyhisselâmı gördüler. Yûsuf aleyhisselâm Hazreti Peygamber aleyhisselâma selam verdi, ona merhaba dedi. Bütün bu merhalelerde Cebrâîl aleyhisselâm, Hazreti Peygamber aleyhisselâmı gören bu şahıslara onu adıyla tanıtıyordu. Sonra Burak onu dördüncü semaya yükseltti, Cebrâîl aleyhisselâm yine kapının açılmasını istedi, orada da kendisine daha önceki göklerde sorulan soruldu, o da aynı cevapları verdi, sonra kapı açıldı. Orada İdrîs aleyhisselâm bedeniyle bulunmaktaydı, çünkü o da şu ana kadar ölmemiş, Allah kendisini yüce bir mekâna yükseltmiştir ki o mekân da işte göklerin kalbi ve kutbu olan bu dördüncü semadır. İdrîs aleyhisselâm da Hazreti Peygamber aleyhisselâma selam verdi, ona merhaba dedi. Sonra Burak onu beşinci semaya yükseltti, Cebrâîl aleyhisselâm yine kapının açılmasını istedi, orada da kendisine daha önceki göklerde sorulan soruldu, o da aynı cevapları verdi, sonra kapı açıldı. İçeri girdiklerinde karşılarında Hârûn aleyhisselâmı ve Yahyâ aleyhisselâmı gördüler. Onlar da Hazreti Peygamber aleyhisselâma selam verdiler, merhaba dediler. Sonra Burak onu altıncı semaya yükseltti, Cebrâîl aleyhisselâm yine kapının açılmasını istedi, orada da kendisine daha önceki göklerde sorulan soruldu, o da aynı cevapları verdi, sonra kapı açıldı. İçeride Hazreti Mûsâ vardı. Hazreti Mûsâ Hazreti Peygamber aleyhisselâma selam verdi, merhaba diyerek kendisini karşıladı. Sonra Burak onu yedinci semaya yükseltti, Cebrâîl aleyhisselâm yine kapının açılmasını istedi, orada da kendisine daha önceki göklerde sorulan soruldu, o da aynı cevapları verdi, sonra kapı açıldı ve içeri girdiler. İçeride sırtını Beyt-i Mâmur'a dayamış bir halde oturan Allah'ın dostu İbrâhîm aleyhisselâmı gördüler. İbrâhîm aleyhisselâm Hazreti Peygamber aleyhisselâma selam verdi, merhaba diyerek kendisini karşıladı. Beyt-i Mâmur ve Darah'ın adını söyledi ve onları tanıttı. Hazreti Peygamber aleyhisselâm da Beyt-i Mâmur'a baktı ve orada iki rekât namaz kıldı. Bizlere de her gün yetmiş bin meleğin onun bir kapısından girip ötekinden çıktıklarını bildirmiştir. İbrâhîm aleyhisselâm Hazreti Peygamber aleyhisselâma bu melek-

leri Allah Teâlâ'nın her gün âb-ı hayâtın damlalarından yarattığını haber vermiştir. Bu âb-ı hayat damlaları ise, Cebrâîl aleyhisselâmın âb-ı hayat nehrine girip çıktıktan sonra kanatlarını tıpkı bir kuşun kanatlarını çırpması gibi çırpmasından dolayı dökülür. Cebrâîl aleyhisselâmın her gün o nehre bir kez dalışı olur. Sonra Burak Hazreti Peygamber aleyhisselâmı sidre-i müntehâya yükseltmiştir. Sidre-i müntehâ ağacının kirazları büyük, yaprakları ise fil kulağı gibidir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm sidre-i müntehâyı, üzerine Allah Teâlâ'nın nurunun kaplamış olduğu, hiçbir insanın betimlemeye güç yetiremeyeceği, nurunu hiçbir gözün idrak edemeyeceği bir vaziyette görmüştür.

Hazreti Peygamber aleyhisselâm bu ağacın köklerinden dört nehrin çıktığını gördü. Bunlardan ikisi zâhiri nehirler, ikisi ise batınî nehirlerdi. Cebrâîl aleyhisselâm ona iki zâhir nehrin Nil ve Fırat nehirleri, iki batın nehrin ise cennete doğru akan iki nehir olduğunu, zâhiri iki nehir olan Nil ve Fırat'ın kıyamet günü cennete döneceklerini ve cennetteki bal ve süt nehirlerinin bunlar olacağını haber verdi. Cennette dört nehir olacaktır. Birincisi saf sudan olan nehir, ikincisi tadı değişmeyen süt nehri, üçüncüsü içenlere haz veren şarap nehri, dördüncüsü saf bal nehridir. Cebrâîl aleyhisselâm Hazreti Peygamber aleyhisselâma Âdemoğullarının amellerinin nihai olarak bu sidre-i müntehâya ulaştığını, onun ruhların yerleşim yeri olduğunu bildirmiştir. Sidre, üzerindeki şeylerin kendisine kadar indiği son yer iken aşağısındaki şeylerin yükselişinin bitim yeridir. Cebrâîl aleyhisselâmın makamı oradadır. Hazreti Peygamber aleyhisselâm Burak'tan inmiş ve kendisine Refref getirilmiştir. Refref bildiğimiz oturağa benzer. Hazreti Peygamber aleyhisselâm üzerine oturmuş, Cebrâîl aleyhisselâm da onu Refref'i indiren meleğe teslim etmişti. Hazreti Peygamber aleyhisselâm Cebrâîl aleyhisselâm ile bir ünsiyet kurmuş olduğu için ondan kendisine eşlik etmesini istemiş, o ise "Buradan öte bir adım daha atarsam yanarım. Aramızdan her birinin belli bir makamı vardır. Ey Muhammed! Allah'ın seni bu gece yolculuğuna çıkartmasının yegâne nedeni, sana âyetlerini göstermek istemesidir. Sakın bundan gafil kalma." demiştir. Bunun üzerine Hazreti Peygamber aleyhisselâm Cebrâîl aleyhisselâma veda etti ve diğer melekle birlikte Refref'in üzerine binerek ayrıldı. Nihayet Allah Teâlâ'nın, yarattıkları hakkındaki takdirini levhalara yazan kalemin ve kalemlerin cızırtısını ve meleklerin kulların amellerini yazarken kullandıkları kalemlerin seslerini duyacağı mertebeye kadar yükseldi. Nitekim bu kalemlerden her biri bir melektir. Zira Allah Teâlâ (meleklerin dilinden) "Bizler sizin yaptıklarınızı yazıyoruz." (Câsiye, 45/29) buyurmaktadır. Sonra Hazreti Peygamber aleyhisselâm nura gark edildi, bunun üzerine, oraya kadar kendisine eşlik eden melek kendisini yalnız bırakarak geride kaldı. Hazreti Peygamber

aleyhisselâm yanındaki meleği göremeyince korktu, ne yapacağını bilemez bir halde kaldı, bu nur içinde kendinden geçti, vecde kapıldı, sağa sola yönelmeye başladı, içinde bulunduğu durum kendisini ürküttü. Bunun sebebi ise kalemlerin levhaları yazarken çıkardıkları gıcırtılardı. Kalemler tatlı nağmeler çıkarıyor ve onu bir vecd haline sokuyorlardı. Derken bu hal kuvvet kazandı ve Allah kendisine bir bilgi verdi, bu bilgiyle daha önce vahiyden bilmediği şeyleri, hangi cihetten olduğunu bilemediği bir şekilde öğrenmişti. İşte bu bilgiyle Hak Teâlâ'nın huzuruna girme izni talep etti. Derken tıpkı Hazreti Ebû Bekir'in sesine benzer bir ses işitti. Ses, "Ey Muhammed, rabbin namazdadır (salât halindedir), bekle!" diyordu. Bu hitap onu korkuttu ve kendi kendine [Rabbim namaz kılar mı ki?] diye sordu. İçerisinde bu hitap nedeniye böyle bir korku Hazreti Ebû Bekir'in sesine benzer ses nedeniyle ünsiyet oluştuğu için o esnada kendisine "O ve melekleri size salât eder." (45/43) âyetini okundu. Böylece Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Hak Teâlâ'nın namazı" ifadesinden ne kast edildiğini anladı. Nihayet Hak Teâlâ salâtını bitirince o vakfe halinde kendisine vahyedeceği şeyleri vahyetti, sonra da ona içeri girmesini emretti. Hazreti Peygamber aleyhisselâm içeri girince daha önce bildiği şeyin aynını gördü, inancı suret olarak değişmedi. Sonra ona farz kılınan şeyler arasında bir gün ve gecelik zaman içerisinde elli vakit namaz da vardı. Hazreti Peygamber aleyhisselâm aşağı indi, Hazreti Mûsâ'nın yanına geldi. Hazreti Mûsâ kendisine ne söylendiğini sorunca, farz kılınan hususları bildirdi ve "Allah Teâlâ ümmetime her gün ve gecede elli vakit namazı farz kıldı." dedi. Bunun üzerine Hazreti Mûsâ "'Ey Muhammed! Bu işte ben senden önce görevlendirildim ve tecrübeyle öğrendim. Benim ümmetim beni bu hususta yordu. Sana tavsiye ederim, çünkü ümmetin buna güç yetiremez." dedi. Hazreti Peygamber aleyhisselâm bu tavsiye üzerine rabbine müracaat ederek hafifletme talep etti, Rabbi de namazın sayısını on sayı indirdi. Hazreti Peygamber aleyhisselâm bu durumu Hazreti Mûsâ'ya bildirince, "Rabbine dön ve namazı daha da hafifletmesini talep et." dedi. Hazreti Peygamber aleyhisselâm Rabbine dönmüş, O da namaz sayısını on daha hafifletti. Hazreti Peygamber aleyhisselâm durumu Hazreti Mûsâ'ya bildirince o yine "Rabbine "Rabbine dön ve namazı daha da hafifletmesini talep et." dedi. Allah on daha hafifletti. Hazreti Peygamber bunu Hazreti Mûsâ'ya söyleyince Hazreti Mûsâ yine "Rabbine dön." dedi. Bu on daha hafifletildi. Hazreti Peygamber aleyhisselâm bunu da Hazreti Mûsâ'ya bildirince Mûsâ kendisine yine "Rabbine dön." dedi. Bunun üzerine Rabbi Hazreti Peygamber aleyhisselâma; "Namaz beş vakittir ve bu beş vakit elli vakte bedeldir. Benim katımda söz değişmez." buyurdu. Hazreti Peygamber aleyhisselâm bu durumu Hazreti Mûsâ'ya bil-

dirince Hazreti Mûsâ yine "Rabbine dön." dedi. Bu kez Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Artık Rabbimden hayâ ederim, çünkü o bana şöyle şöyle (bu beş vaktin elli vakte bedel olduğunu ve katında artık sözün değişmeyeceğini) buyurdu." diye karşılık verdi. Sonra Hazreti Peygamber aleyhisselâm Hazreti Mûsâ'ya veda ederek yanından ayrıldı ve fecrin doğuşundan önce yeryüzüne geri döndü. Kâbe'de Hicr'e indi, tavaf yaptı ve evine gitti.

Sabahleyin Hazreti Peygamber aleyhisselâm olanı biteni insanlara anlattı; iman edenler onu doğrularken inkâr edenler yalanladı, kuşkudakiler ise tereddütte kaldı. Daha sonra Hazreti Peygamber aleyhisselâm onlara kafilenin ve kafile içinde abdest alan (temizlenen) kişinin haberini iletti. Derken kafile geldi ve Hazreti Peygamber aleyhisselâmın söylediği şeyi o adama sordular, o da Hazreti Peygamber aleyhisselâmın kâsesinin değiştiğini söyledi. Hazreti Peygamber aleyhisselâma inanmayanlar içerisinde orada bulunan ve daha önce Beyt-i Makdis'i görmüş olan biri ondan Beyt-i Makdis'i anlatmasını istedi, Hazreti Peygamber aleyhisselâm ise Beyt-i Makdis'i daha önce görmemişti, sadece İsrâ esnasında yürüdüğü yeri ve namaz kıldığı yeri görmüştür. Ama Allah Teâlâ Hazreti Peygamber aleyhisselâmın gözünün önüne Beyt-i Makdis'i getirdi ve onun görmesini sağladı. Böylece Hazreti Peygamber aleyhisselâm orada bulunanlara Beyt-i Makdis'i anlatmaya başladı. Orada bulunanlardan hiçbiri onun bu konuda söylediklerini inkâr edemedi.[19] İşte bu Hak Teâlâ'nın [ona âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye] ifadesidir, yani Allah Teâlâ ona, Beyt-i Makdis'e tevdi etmiş olduğu ve mahlûkat içerisinde yarattığı bazı âyet ve hakikatleri göstermek üzere onu bu yolculuğa çıkarmış ve ona gösterdiği âyetlerle ilmine ilim katmıştır. Bu nedenle âyette bu ifadelerin ardından [O, gerçekten işitendir, görendir.] buyurmuştur. Yani "O, kendisine yapılan hitabı işitendir, Hak Teâlâ'nın kendisine haber verdiği bilgileri işitmiştir ve müşahede ettiği âyetleri görmüştür. Nitekim bütün âlemdeki hallerin değişimi ilâhî isimlerin hükümleri nevinden birer âyettir.

Eğer İsrâ yolculuğu sadece ruh ile ve insanın uykusunda gördüğü rüya şeklinde gerçekleşmiş olsaydı, kimse onu inkâr etmez ve Hazreti Peygamber aleyhisselâm ile bu konuda tartışmazdı. Onların inkâr etmelerinin tek nedeni, Hazreti Peygamber aleyhisselâmın bu İsrâ yolculuğunu bütün bahsi geçen mekânlarda fiziksel olarak (bedenle) yaşadığını bildirmiş olmasıydı. Haddizatında Hazreti Peygamber aleyhisselâmın otuz dört İsrâ yolculuğu olmuştur, fakat bunların sadece birisi fiziksel olarak (bedeniyle) gerçekleşmiş, di-

19 İbn Arabî'nin kendi lafızlarıyla aktardığı bu hadiseyle ilgili kapsamlı rivayetler için bkz. Buhârî, Salât, 1; Bed'ü'l-halk, 6; Tevhid, 37.

ğerleri ise rüyada ruhen gerçekleşmişti. Böylece Hazreti Peygamber aleyhisselâm fiziksel İsrâ sayesinde, semaları ve felekleri bedeni ile yarıp geçmiş, duyulur, hakiki mesafeleri kat etmiş olması ile diğerlerinden[20] daha üstün olur.

Bil ki Hak Teâlâ azîz kitabında, kendi zâtına medih ve övgü olmak üzere, arşa istiva etmiş olduğunu ifade buyurmuştur. Zira arş, cisimlerin en büyüğüdür. Kendisine bu şekilde övgüde bulununca peygamberi Hazreti Muhammed aleyhisselâma da bu istivadan yine medih ve övgü babında bir nispet tayin etmiştir. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm, İsrâ yolculuğuna çıkan resûller içerisinde varılabilecek en nihai makama varmıştır. Bu da onun yaşadığı bu İsrâ hadisesinin fiziksel olarak, beden ile yaşandığına delâlet eder. Eğer bu İsrâ hadisesi rüya olsaydı İsrâ olmazdı ve bu makama ulaşmak bir övgü sebebi olmazdı. Üstelik böyle bir durumda Araplar onu bu iddiasından dolayı inkâr da etmezlerdi. Çünkü insan rüyada Allah'ı görme mertebesine erişebilir ki bu, hallerin en şereflisidir. Rüyada böyle bir şey yaşamanın nefisler üzerinde bu derece tesiri yoktur, çünkü her insan, hatta hayvanlar bile rüya görme kuvvetine sahiptir. Bu yüzden Hazreti Peygamber aleyhisselâm bu hadiseyi anlatırken gaye, nihai nokta anlamı ifade eden hattâ [tâ ki] edatını kullanmış ve bir övgü ifadesi olarak, kendisinin kalemlerin gıcırtısını duyacak seviyeye kadar İsrâda yükseltildiğini ifade buyurmuştur. İşte Hak Teâlâ'nın [ona âyetlerimizden bazılarını gösterelim diye. O gerçekten işitendir, bilendir] ifadesinde söylenen husustur. Bu âyetteki [O gerçekten işitendir, bilendir.] ifadesinde geçen "O" zamiri, Hazreti Peygamber aleyhisselâma işaret eder. Çünkü İsrâ hadisesini yaşayan ve kalemlerin gıcırtısını duyan odur. Âyetleri görmüş, onlardan işitmenin payı olan sesleri işitmiştir. Bu işitme payını da "kalemlerin gıcırtısı" şeklinde ifade etmiştir ki gıcırtı bir sestir. Böylece bu ifade, ilâhî melekût (hükümranlık alanı) içerisinde bedensel olarak ulaşılamayacak ve gözle görülemeyecek bir noktanın kaldığını ve oraya sadece işitici olarak ulaşılabileceğini göstermektedir ki Hazreti Peygamber aleyhisselâm da kalemlerin Allah Teâlâ'nın âlem hakkındaki hükümlerini yazarken çıkardıkları sesleri işitecek kadar çıkmıştır.

Bil ki İsrâ kıssası her ne kadar Hazreti Peygamber aleyhisselâmın yücelmesini, yükselmesini ihtiva etse de, bu durum Yüce Rabbimizin bütün yönleri kuşatıcı oluşuna ve herhangi bir yöne tahsis edilemeyişine, herhangi bir cihete bağlı düşünülemeyecek oluşuna ters değildir. Buna delâlet eden birkaç husus vardır. İlki sûrenin *Sübhânellezi* [Allah yüceler yücesidir, münezzehtir] ifadesi ile başlamış olmasıdır. Bu ifade tenzih anlamına gelir ve Allah Teâlâ'nın

---

20 Enbiyâ ve evliyâdan. (ç.n.)

herhangi bir yönde bulunmaktan ve hususen bir yöne ait olarak düşünülmekten yüce olduğuna dikkat çeker. İkincisi, âyetteki "kulunu yürüttü" ifadesidir. Buradaki *bi'abdihi* [kulunu] ifadesinde he zamirini izafet terkibinde kullanmıştır ki bu da İsrâ halinde O'nun kulu ile birlikte olduğuna, ondan ayrı ve uzakta olmadığına, O'na ulaşmak için mekânsal mesafelerin kat edilmesine ihtiyaç olmadığına işaret eder. Bu aynı zamanda Hazreti Peygamber aleyhisselâmın [Allahım! Seferde yoldaş olan sensin.] şeklindeki sözünün da tahakkuku mahiyetindedir. Üçüncüsü âyette geçen "kulunu" ifadesidir. Bu ifade kulluğun ve huşu içerisinde boyun eğmenin tahakkuk edişine göre kulun Rubûbiyet makamına doğru yükselişinin gerçekleşeceğine işaret etmektedir. Dördüncüsü âyetteki *leyl* [gece vakti] ifadesidir. Her ne kadar İsrâ kelimesi de bu anlamı ifade ediyor olsa da, *leyl* [gece vakti] ifadesinin zikredilmesi, İsrâ hadisesinin içerdiği şeylerin tamamının sıradan bir gece yolculuğunda olacak şeylerin dışında olduğuna işaret etmektedir. Çünkü bu yolculuğun sebebinin ona Allah'ın âyetlerinden bazılarını göstermek olduğunu ifade buyurmuştur. Oysa âdet gereği görmek/göstermek gündüz vakti olur. İşte bu yüzden burada *leyl* [gece vakti] ifadesini kullanmak suretiyle burada kast edilen görmenin sıradan (âdetteki gibi) bir görme olmadığını, aksine bu görmenin Hazreti Peygamber aleyhisselâmın rabbanî bir nur ile rabbini görmesi olduğunu ifade etmiştir ki bu rabbanî nurun sultanı da gündüz değil, gecedir. Oysa sıradan görmenin sultanı gündüzdür. Beşincisi "Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya" ifadesidir. Burada şu hususa dikkat çekilmiştir: Eğer İsrâ hadisesi onun rabbini görmesi için zorunlu bir gece yolculuğu olsaydı, rabbi yücelik ciheti ile mahsus olduğu için, o zaman Mescid-i Aksâ'ya götürülmesine ihtiyaç kalmazdı. Yine bu durumda doğrudan Mekke'den semaya yükseltilmesi de mümkün olurdu. Bu da İsrâ hadisesinin ve bir mekândan diğer bir mekâna yükseltilmenin, Hak Teâlâ için bir yön, cihet kabul eden kimselerin iddiaların ötesinde bir hikmetinin bulunduğuna delâlet etmektedir.

Bunda ve Hak Teâlâ'nın bunu kitabında zikretmiş olmasındaki sır, kulun Allah'a ancak tahkikî bir şekilde bir fert olarak (fertliğini gerçekleştirmiş olarak) ulaşabileceğinin gösterilmesidir. Nitekim Hak Teâlâ "Onların hepsi kıyamet günü ona fert olarak gelirler." (Meryem 19/95) buyurmuştur. Kulun ferdiyeti ise ancak hâdis olanlardan (sonradan yaratılmış olan şeylerden, bedenden) ayrılıp *tecerrüt* etmesi ile tahakkuk eder, gerçekleşir. İşte bu noktada kul Hak Teâlâ'nın katının makamına ulaşır. Kur'ân-ı Kerîm'de Hak Teâlâ'nın katının makamının göklerin ve yerin dairelerin ötesinde olduğu ifade buyrulmuş ve "Göklerde ve yerde olanlar O'nundur, O'nun katındakiler O'na kulluk etmekte kibirlenmezler, bundan yüksünmezler." (Enbiyâ, 21/19) denmiş-

tir. Bu âyette "O'nun katında olanlar" ifadesi, "göklerde ve yerde olanlar" ifadesine atfedilmiştir. Bununla beraber Hak Teâlâ'nın katının makamı tıpkı rabbimizin gökleri ve yerin tamamının kuşatması gibi, bunlar kuşatır, rabbimiz bunlardan ayrı olduğu gibi o makam da bunlardan ayrıdır. Kim bu makama ermeyi isterse, yapması gereken şey hâdis olanlardan ayrılıp uzaklaşmaktır. Bu noktada kul ayrılığın kalbî, gaybî ve hissî olduğunu bilir. Eğer kul hâdis olanlardan kalbi ile ayrılırsa Allah Teâlâ'ya kalbi ile ulaşır, eğer kalbi ile ayrılmasının neticesinde hissi ile de ayrılırsa Allah Teâlâ'ya hem kalbi ile hem de hissi ile ulaşır. Bu nedenle İsrâ hadisesi iki kez vukû bulmuştur. Birincisinde ruh ile ikincisinde ise beden ile gerçekleşmiştir. Bu da Hazreti Peygamber aleyhisselâmın ümmeti için hâdis olanlardan ayrılmayı iki kez meşru kıldığına dikkat çekmek içindir. Bunlardan ilki ruh ile gerçekleşmiştir ki bu ilk İsrâ hadisesidir. İkincisi ise beden ile hissî olarak gerçekleşmiştir, bu da ikinci İsrâ hadisesidir. Mâlum olduğu üzere kişinin hâdis olanlardan hissî olarak ayrılması ancak bütün feleklerin dairelerini geçmekle mümkün olur ki İsrâ gecesi yaşanan hadise de budur. Hazreti Peygamber aleyhisselâmın o geceki intikalinin ve yönelişindeki yükselmesinin tertibinde ise muazzam sırlar mevcuttur. Bu sırların en açık ve zâhir olanı, namazın İsrâ gecesinde farz kılınmış olmasıdır. Namaz, meyve olarak görme nimetini veren murakabe, münâcât ve yakınlık makamıdır.

Mâlum olduğu üzere teveccüh iki türlüdür. Biri ruhanî teveccüh, diğeri ise hissî (bedensel) teveccühtür. Ruhanî teveccühün kıblesi Allah Teâlâ'nın vechidir ki onun da herhangi bir mekân ile tahsis edilmesi söz konusu değildir. Hissî teveccühün ise iki kıblesi vardır, bunlardan biri Beyt-i Makdis, diğer ise Kâbe'dir. Beyt-i Makdis enbiyânın kıblesidir, Kâbe ise İbrâhîm aleyhisselâmın kıblesidir. Bu yüzden önce ruhanî İsrâ hadisesi gerçekleşmiş ve böylece şeriat tesis edilmiştir. Bu husus "Doğu da batı da Allah'ındır, o halde her nereye yönelirseniz yönelin Allah'ın vechi oradadır." (Bakara, 2/115) âyetinde ifade edilmiştir. Ardından hissî İsrâ hadisesi yaşanmıştır ve bu İsrâ'nın başında önce Beyt-i Makdis'e teveccüh edilmiş, sonra semaya çıkılmış, ardından da Kâbe'ye dönülmüş, böylece önce namazda hissî olarak Beyt-i Makdis'e dönülmüş olması ve ardından Hazreti Peygamber aleyhisselâmın -"Yüzünü semada çevirdiğini muhakkak gördük." (Bakara, 2/144) âyetinde ifade edildiği üzere- namazda başını semaya doğru çevirmesi ve nihayet -"Artık yüzünü Mescid-i Harâm tarafına doğru çevir." (Bakara 2/144) âyetinde ifade edildiği üzere- Mekke'yi kıble edinip oraya dönüşmesi şeriat olarak tesis edilmiştir. Bu durum "Sonra yakınlaştı ve tedelli etti, Onunla arasındaki mesafe, iki yay kadar yahut daha az kaldı." (Necm 53/9) âyetinde de ifade edilmiştir. Sa-

kın ola buradaki yakınlaşmayı fiziksel bir yakınlaşma ya da Hak Teâlâ'ya belli bir cihet tahsis etme şeklinde anlamayasın, aksine buradaki yakınlaşma tecelli ve keşf şeklindedir. Çünkü Hak Teâlâ bunu ruh ile yaşanan İsrâ kıssasında zikretmiş ve "Gönül gördüğünü yalanlamadı." (Necm 53/11) buyurmuştur. Daha sonra hissî İsrâ hadisesini zikretmiş ve ["Andolsun ki; onu, bir de diğer inişte görmüştü, sidre-i müntehânın yanındaki, *el-cennetü'l-me'vâ* onun yanındadır. O zaman sidreyi bürümekte olan bürüyordu. "Gözü oradan ne kaydı ve ne de onu aştı. Andolsun o, Rabbinin en büyük âyetlerinden bir kısmını gördü." (Necm, 53/13-18) buyurmuştur. İşte buradaki yakınlaşmanın tecelli ve keşf şeklinde irfani ve ruhanî olduğunu bilirsen, Hak Teâlâ'nın "Ve o; en yüce ufukta idi." (Necm, 53/7) ifadesinin sırrını da anlarsın. Nitekim sonra Hak Teâlâ bu en yüce ufuktan ona görme nimeti ve hakkın beyanı nimeti içerisinde yakınlaşmış ve böylece "Onunla arasındaki mesafe, iki yay kadar yahut daha az kaldı." (Necm, 53/9), yani iki yay kadar bir mesafe kalmıştır. Buradaki *kavs* kelimesi dilde zira' (arşın / dirsek boyu) olarak bilinen bir ölçü birimi anlamında ya da o miktarın karşılığını ifade etmek için kullanılır, buradaki maksat da budur. Bu tıpkı Hak Teâlâ'nın kutsi hadisde "Ben kulumun bana dair zannındayım, o beni zikrederken ben onunla beraberim." şeklindeki ifadesi gibidir. Bu kudsî hadisin devamında şöyle buyurmaktadır; "Kul bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir arşın yaklaşırım, o bana bir arşın yaklaşırsa ben de ona bir kulaç yaklaşırım."[21] Buradaki arşın herhalde hissî olarak bilinen arşın değildir, aksine burada kast edilen şey yakınlaşanın fısıldaşma, zikir ve kalben beraberlik sırrının tecelli meclisinde yaklaştığı şeye ne kadar yakın olduğunun temsili bir şekilde anlatımıdır. Bu konudaki mertebelerin en yakını, kalbin *Sübhânalllah* ve *Elhamdülillâh* zikirlerinin sırrını tahkik etmesidir. Hazreti Peygamber aleyhisselâmın İsrâ gecesi hali de bu idi. Eğer sen de bunu tahkik etmek istersen bu zikri İsrâ sûresinin başındaki *Sübhân* ifadesinden ve sonundaki *Elhamdülillâh* ifadesinden al.

Sonra Hak Teâlâ yakınlaşmasının bu kadarla son bulmadığına dikkat çekmek üzere "...yahut daha az kaldı." (Necm, 53/9) buyurmuştur. Bu da en büyük âyeti, yani *Lâ ilâhe illellah* âyetini görme nimeti içerisinde tevhidi tahkik etmektir. Bu nedenle Hak Teâlâ kendisini İsrâ sûresinin sonunda "asla evlat edinmemiş olan" şeklinde nitelemiş ve "'Çocuk edinmeyen, hâkimiyette ortağı bulunmayan, âcizlikten ötürü bir dosta da ihtiyacı olmayan Allah'a hamd olsun." de ve tekbir getirerek O'nun şanını yücelt!" (İsrâ, 17/111) buyurmuştur. Böylece Hazreti Peygamber aleyhisselâmın "Adn cennetinde onlarla Rab-

---

21 Buhari, Tevhid 50; Müslim, Zikr, 2; Tirmizi, Da'avât 142.

lerine nazar arasında sadece Rablerinin vechindeki kibriya ridası kalmıştır."[22] sözünün tahkiki olmaktadır. Eğer tedellinin sırrını anlamak istersen Ebû Îsâ et-Tirmizî'nin rivayet ettiği hadis üzerinde dikkatlice düşün. O hadise yedi yer tabakasından bahsedilmekte ve bunların her birinin arasında yedi gökten her biri arasındaki kadar mesafe olduğu ifade edilmekte, ardından da şöyle denmektedir; "Nefsim kudret elinde olana yemin olsun ki eğer içinizden biriniz bir ip sarkıtacak olsaydınız bu ip Rahmân'ın üzerine düşerdi."[23] Bu ifadesi ile Hazreti Peygamber aleyhisselâm Hak Teâlâ'nın semada belli bir yer kaplamadığına (*tehayyüz*) ve herhangi bir cihet ile mahsus olmadığına dikkat çekmiştir. Yine Hak Teâlâ'nın "Sonra yakınlaştı ve tedelli etti." (Necm, 53/9) âyeti de buna dikkat çekmektedir. Zira İsrâ yükseğe, ulvi âleme doğru gerçekleşmiştir. Burada belki perdelenmiş olan kimse, âyetteki *denâ* [yakınlaştı] ifadesinin daha da yükselmek anlamına geldiğini düşünebilir, bu yüzden Hak Teâlâ *fe-tedellâ* [tedelli etti/sarktı] buyurarak iki yay kadar yakınlaşmasının inişi çağrıştıran bu tedellî hadisesinin meyvesi olduğuna ve kendi zâtının sadece yukarı yönü ile sınırlı olmadığına dikkat çekmiştir. Hak Teâlâ sadece yukarı yönü ile sınırlı değildir, aksine eğilerek ona yakınlaşmak daha sık olur, nitekim "Secde et ve yakınlaş." (Alak, 96/19) âyeti de bunu gösterir. Yine sahih hadiste nakledildiğine göre Hazreti Peygamber "Kulun Allah'a en yakın olduğu an secdedeki halidir."[24] buyurmuştur ki bu da buna delâlet eder.

İsrâ hadisesinin, meleklerin Hakk'a doğru yükselmelerinin, Îsâ aleyhisselâmın ve İdrîs aleyhisselâmın semaya yükseltmiş olmalarının Allah Teâlâ'nın yukarıda olmakla sınırlandırılmasına delâlet etmeyeceğini iyice anlamak istersen kullara, Beyt-i Harâm'ı (Kâbe'yi) haccetmenin, her yönden o yöne doğru gelmelerinin emredilmiş olmasına, Kâbe civarında oturanların Allah'ın komşuları olarak isimlendirilmesine, orayı hacceden ve oraya gelenlerin Allah'ın konukları olarak adlandırılmasına, Hacerü'l-Esved'in Allah'ın sağ eli olduğunu ifade edilmesine ibret nazarıyla bak. Oysa ki Beyt'in ya da başka bir şeyin Allah Teâlâ'ya nispet edilmesi, mesafenin herhangi birinin seferi açısından düşünülmesi gibidir. Böylece bilinir ki Beyt'e gitmekten, seyr etmekten maksat, bu seyrin ona mekân itibariyle yakınlaşmak ve ulaşmak olması değildir, aksine Allah Teâlâ'ya, şeriatta belirlenen hükümler çerçevesinde, kullarının zâhir ve hakikatin hükümlerinin gerektirdiği şekilde yaptıkları kulluklar ve esrar bulunmaktadır. Görmez misin nasıl Allah Teâlâ Mûsâ aleyhisselâma mukad-

---

22 Müslim, İman, 296.

23 "Eğer yerin derinliklerine bir ip..." diye başlayan rivayetler için bkz. Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 57; Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. 14, s. 422, Beyrut, 2001.

24 Müslim, Salât 215. Ebû Dâvûd, Salât 148; Nesâî, Tatbîk 78.

des vadide seslenmiş ve ona kelâmını ağaçtan işittirmiş, onun kendi seslenme (*necvâ*) makamına yakınlık ile nitelemiştir. Oysa Allah Teâlâ'nın mukaddes vadi ciheti ile sınırlandırılmayacağı, onun bir sıfatı olan kelâmının ağaca hulul etmeyeceği konusunda ittifak vardır. Yine Mûsâ aleyhisselâm yerde olmasına rağmen ona yakınlaşmış, O'nun sesinin Tur dağı tarafından işitmiştir, oysa Allah Teâlâ Tur dağının yanında değildir, aksine O'nun tecellilerinin mazharları, ruhanî ve cismani perdeleri vardır ki onları ancak Allah'ın kalbinin kapalılığını açmış olduğu, gecesinin karanlığını aydınlattığı, tevhid ağacının yağı ile kandilinin ışığını yaptığı kimseler müşahede edebilir. "Allah her kim için bir nur kılmamışsa artık onun için hiçbir nur yoktur." (Nûr, 24/40).

Bil ki Allah Teâlâ "Kulunu bir gece vakti Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksâ'ya yürüten Allah noksan sıfatlardan münezzehtir." (İsrâ, 17/1) âyetinden "Ve şöyle de: Hamd o Allah'a ki, hiçbir çocuk edinmedi, mülkte ortağı yoktur, aciz olmayıp bir yardımcıya da ihtiyacı yoktur. Tekbir getirerek O'nu noksanlıklardan yücelt." (İsrâ, 17/111) âyetine kadar olan kısımda şu hususa dikkat çekmiştir; Hazreti Peygamber aleyhisselâm önce *Sübhânallah* makamında daha sonra da Allah'a hamd makamında tahakkuk edince Allah Teâlâ'nın vechi ona celâl ve ikrâm sıfatlarını kendisinde cem eden kemali ile tecelli etmiştir ki bu da *Sübhânallah* ve *Elhamdülillâh*'ı kendisinde cem eden *lâ ilâhe illallah* ifadesinin şerefinde mevcuttur. Bu onun Rabbinin en büyük âyetidir. Bu nedenle sûrenin sonunda "Tekbir getirerek O'nu noksanlıklardan yücelt." buyurmuştur.

Ruhânî Meşhed

İsrâ sadece Hazreti Peygamber aleyhisselâma mahsus kılınmış bir makam idi, bu şânı yüce olan mabûdu görme makamıdır. Bu, iki yay arası ya da daha yakın mesafe makamıdır. Çünkü Hazreti Peygamber aleyhisselâm oluş (*kevn*) ağacının meyvesi, varlık sedefinin incisi ve sırrı, ***kün*** kelimesinin mânasıdır ve ağaç, bizatihi maksat değildir, aksine ondan maksat meyvesidir. Böyle olduğu için de meyvenin toplanması ve çiçeklerinin açması için ağaç korunur, muhafaza edilir. Maksat bu meyvenin onu verenin huzuruna arz edilmesi ve ona yakınlık makamına götürülmesi, makamının hüznüne karşılık O'nun huzurunda tavaf ettirilmesi olduğu için kendisine "Ey Ebû Tâlib'in yetimi! Kalk, çünkü sana talip olan var, talepler senin için toplanmıştır." denmiş, sonra ona melikin hizmetçilerinin en has olanı gönderilmiştir. Elçi ona geldiğinde onu yatağında uyur buldu. O sırada Hazreti Peygamber aleyhis-

selâm ona, "Ey Çebrâîl! Nereye?" diye sordu, o da, "Ey Muhammed! Aradan 'nereye' kalkmıştır, doğrusu ben bu nöbette 'neresi' olduğunu bilmem, ancak ben ezelin elçisiyim, sana bütün hizmetkârlar arasından gönderildim, biz ancak Rabbinin emri ile ineriz." dedi. Hazreti Peygamber aleyhisselâm, "Ey Cebrâîl! Benden murad edilen nedir?" diye sordu, Cebrâil, "Sen iradenin muradı, meşietin maksadısın, her şey senin için murad edildi, sen ise O'nun muradısın. Sen kâinatın seçilmişi, sevgi kâsesinin seçkinisin. Sen bu sedefin incisi, bu ağacın meyvesi, mârifetlerin güneşi, latifelerin ayısın. Bu diyar sırf senin konumun yücelsin diye hazırlandı, bu güzellik sırf senin ulaşman için hazır edildi, sevgi kâsesi sırf senin içmen için dolduruldu. Şimdi kalk, çünkü sana ikram edilmek üzere sofralar hazırlandı, mele-i a'lâ senin yanlarına gideceğin için müjdeleşiyor, *Kerûbiyyûn* melekleri sen onlara gideceksin diye sevinç çığlıkları atıyor. Senin ruhaniyyetinin şerefi onlara ulaştı, cismaniyetinden de nasiplenmeleri gerekir. Bu yüzden nasıl mülk âlemi seni şereflendirdi ise sen de melekût âlemini şereflendir, ayağını basmakla nasıl yeryüzünü şereflendirdi isen gök kubbeyi de şereflendir." dedi. Hazreti Peygamber aleyhisselâm, "Ey Cebrâil! Kerîm olan beni çağırıyor, bana ne yapacak?" diye sordu, o da "Geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlamak için çağırıyor." dedi. Hazreti Peygamber aleyhisselâm, "Bu benim için, peki ya ailem ve çocuklarım için? Çünkü insanların en kötüsü tek başına yiyendir." diye sordu, Cebrâil ise, "Rabbin sana verecek ve sen de razı olacaksın." dedi. Hazreti Peygamber aleyhisselâm, "Ey Cebrâil! Şimdi kalbim hoşnut oldu ve Rabbime gidiyorum." dedi. Burak ona yaklaştırıldı, Hazreti Peygamber aleyhisselâm, "Ben bunu ne yapayım?" buyurdu. Cebrâil, "O âşıkların merkebidir." dedi. Hazreti Peygamber aleyhisselâm, "Benim merkebin özlemimdir, azığım şevkimdir, delilim gecemdir, ben O'na ancak O'nunla ulaşırım, beni O'na ancak O götürür, zayıf bir hayvan nasıl O'nun sevgisinin yükünü, bilgisinin dağlarını, göklerin, yerin ve dağların yüklenmekten aciz kaldığı emanetinin esrarını taşıyan kişiyi taşıyabilir? Sen sidre-i müntehâda hayretler içinde kalmışken beni nasıl götürebilirsin, oysa O, sonu olmayan bir son makamındadır? Ey Cebrâil! Sen neredesin ben neredeyim? Benim öyle bir vaktim vardır ki o vakitte Rabbimden başkası beni kuşatamaz. Ey Cebrâil! Benim mahbubum hiçbir şeyin kendisinin misli olmadığı zât olduğu gibi ben de sizden biri gibi değilim, merkebe binen onunla mesafeleri kat eder, delile uyan onunla belli yönlere gider, ama bunlar hâdis (yaratılmış) şeylerin mahallidir, benim habibim ise cihetlerden münezzhetir, yaratılmışlardan münezzehtir, ona hareketlerle ulaşılmaz, işaretlerle gidilmez. Mânaları bilen kimse benim çektiğimi de bilir. Say ki benim O'na yakınlığım iki yay kadar ya da daha yakındır." Bunun üzerine Cebrâil

aleyhisselâm üzerine vahyin durumu hâsıl oldu ve "Ey Muhammed! Beni sana getiren şey, senin devletinin hizmetkârı ve eşrâfının başı olma isteğimdir. Merkebin getirilmesi ise senin yüceliğini izhar etmek içindir, çünkü krallar bir sevdiklerini ziyaret etmek istedikleri ya da yakınlarından birini davet ettikleri ve onların yüceliklerinin ve kendilerine gösterilen hürmetin ızhar edilmesini istedikleri zaman ona en has hizmetçilerini ve en üstün bineklerini gönderirler ki davetlinin ayaklarını taşısın. Biz de sana işte bu kralların âdetindeki merasim için, bu sülûkun adabı için geldik. Zâten Allah Teâlâ'ya adımlarla ulaşılacağını düşünen kimse hataya düşer, onun perdelerle örtülü olduğunu zanneden kimse verilecek olandan mahrum kalır. Ey Muhammed! Mele-i a'lâ seni bekliyor, cennetler kapılarını açmış, girişlerini süslemiş, topraklarını tezyin etmiş, içeceklerini doldurmuş durumdadır. Bütün bunlar senin gelişinden duyulan sevgidendir. Gece senin gecen, devlet senin devletindir. Ben yaratıldığımdan beri bu geceyi bekliyorum, gücümün yetmediği ihtiyaç anlarında, aklımın şaşkın kaldığı, sırrımın dehşete düştüğü, fikrimim yok olduğu, düşüncemin meşgul olduğu, endişemin arttığı durumlarda hep seni vesile kılarak dua ettim. Ey Muhammed! Hayretim beni O'nun ezel ve ebed meydanında durdurdu, ilk meydanda durdum, aman ben O'nun evvelini bulamadım, son meydana meylettim, baktım ki son meydanda o Evvel'dir. Bu yüzden bu yüce dosta gidecek bir yol arkadaşı talep ettim, yolda karşıma Mikâil çıktı ve bana, "Nereye? Yol kapalı, kapılar O'nun önünde örtülü, ona sayılan zamanlarla ulaşılmaz, O sınırlı mekânlarda bulunmaz." dedi. Ben de "Seni bu makamda tutan nedir?" diye sordum, o, "Denizler, yağmurların indirilmesi, onların sair beldelere gönderilmesi beni tuttu. Denizlerin acı sularının ne boyda olduğunu, dalgalarının ne kadar köpük çıkardığını tek tek bilirim de ahadiyetin sınırını ve ferdiyyetin sayısını bilemem." dedi. Kendisine, "İsrâfîl nerede?" diye sordum, "Tâlim mektebine girdi, O'nun vechi ile karşı karşıya karşıya, levh-i mahfuza bakıyor, ondan haklarında hüküm verilmiş ve hükümleri iptal edilmiş olanları nüsha ediyor, sonra -misaldeki- tâlim çocuklarına okunuyor, bu *Azîz* ve *Alîm* olanın takdiridir. Sonra o bu öğrendiklerini öğrenirken öğreticisinden hayâ ettiği için başını kaldıramıyor, göz ucu ile bile bakamıyor, kalbi düşünmeden alıkonulmuştur. Sûra üfleneceği güne kadar bu halde kalacaktır." dedi. Ben, "O zaman gel arşa soralım, ondan yol göstermesini isteyelim, bildiklerini öğrenip yardım isteyelim." dedim. Arş bizim konuştuklarımızı duyunca titredi ve "Dilini şöyle böyle konuşarak hareket ettirme, bunu aklına bile getirme, çünkü bu, hiçbir perdenin açamayacağı bir sırdır, önünde hiçbir kapının açılmayacağı bir örtüdür, cevabı olmayan sorudur, ben böyle arada olan biri olarak kim oluyorum ki O'nun nerede olduğu-

nu bileyim? Ben iki harften yaratılmış bir mahlûktan başka neyim ki? Daha dün ne cismim vardı ne izim. Düne kadar yok ve kayıp olan nasıl olur da ezelden beri mevcud olanı, doğmamış ve doğrulmamış olanı bilir. O benden önce istiva etmiş ve istilası ile beni hükmü altına almıştır. Onun istivası olmasaydı ben istiva edemezdim, O'nun istilası olmasaydı ben yol bulamazdım. Gök daha duman iken O göğe istiva etti, burhanının ikame etmek için arşa istiva etti. O'nun izzetine yemin olsun ki istiva etmiştir, ama ben onun istiva ettiği şeyi bilmem. Ben de toprak, O'na yakınlıkta aynı durumdayız, O'nun ihtiva ettiğini bilmemem, içerdiğini kuşatamam, ben sadece bir kulum ve her kulun niyeti ne ise ona sahip olur. Sonra ben sana kendi hikâyemi anlatayım, cefamı sana şikâyet edeyim. O'nun izzetinin yüceliğine ve kudretinin kuvvetine yemin ederim ki beni yarattı ve ahadiyet denizine daldırdı, ebediyet deryasında beni hayrete düşürdü, kâh ebediyetinin güneşlerinden biri doğuyor ve beni canlandırıyordu, kâh kurbetinin makamlarından birine yaklaştırıp bana ünsiyet bahşediyor, kâh izzetinin perdelerinden biri ile beni perdeleyip sarhoş ediyor, kâh lutfunun münâcâtı ile bana sesleniyor ve beni kendimden geçiriyor, kâh sevgisinin kâselerinden bana ulaştırıp meyhoş ediyordu. Her ne zaman sarhoşluğumun arbedesinden bir lezzet alsam ahadiyet lisanı ile bana, "Beni asla göremezsin." diyordu. Böylece O'nun heybetinden eriyip parçalara bölündüm, sevgisinden un ufak oldum, azametinin tecellisinden tıpkı Mûsâ gibi baygın düştüm. Vecdimin sekr halinden uyanıp kendime geldiğimde bana dendi ki, "Ey Âşık! Bu gizlediğimiz bir güzellik, perdelediğimiz bir hoşluktur, O'na ancak seçtiğimiz bir sevgili, yetiştirdiğimiz bir yetim bakabilir." Bir de duydum ki Hak Teâlâ kulunu İsrâ yürüyüşüne götürmüş. Sen de O'nun bize yükseldiği yolda dur, belki bizi göreni sen de görürsün, bizden başkasında bakmayanı müşahede etme bahtiyarlığına nail olursun. Ey Muhammed! Arş sana özlem duyuyorken ben nasıl senin hizmetkârın olmam ki?"

Derken ilk merkebi olan Burak onu Beyt-i Makdis'e getirdi, sonra ikinci merkebi olan *Mi'râc* onu dünya semasına götürdü. Sonra üçüncü merkeb olan meleklerin kanatları onu semadan semaya götürdü, böylece yedinci semaya kadar çıktı. Sonra dördüncü merkeb olan Cebrâîl aleyhisselâmın kanadı onu sidre-i müntehâya götürdü, orada Cebrâil aleyhisselâm da geride kaldı. Hazreti Peygamber aleyhisselâm, "Ey Cebrâil! Biz bu gece senin misafiriniz, misafir nasıl olur da ağırladığı kimseden geri kalır? Burada dost dostu terk eder mi?" dedi. O da, "Ey Muhammed! Sen *Kerîm* olanın misafirisin, *Kadîm* olanın davetlisisin, ben bu noktadan itibaren bir karınca adımı kadar ilerleyecek olsam yanarım, bizden her birimizin mâlum bir makamı vardır." dedi. Hazreti Peygamber aleyhisselâm, "Ey Cebrâil! Madem öyle, arz etmek

istediğin bir ihtiyacın var mı?" diye sordu, o da, "Evet, Habîb'in yanına, o sonsuz makama götürüldüğün zaman sana 'İşte sen ve ben baş başayız.' dendiği zaman beni Rabbinin yanında an." dedi. Sonra Cebrâil aleyhisselâm öylesine bir savruldu ki onun savruluşu ile yetmiş bin nur perdesi delindi. Sonra beşinci merkeb olan Refref onu aldı, bu, yeşil nurdan bir binek idi ve arşa kadar ona bindi. Arş onun eteklerine yapıştı ve lisan-ı hal ile şöyle dedi: "Ey Muhammed! Daha ne zamana kadar onun hiddetinden emin bir şekilde vaktinin safasını süreceksin, kâh Habibin sana özlem duyar ve dünya semasına iner, Hak seni kendi makamında tavaf ettirir, kâh seni rahmet Refref'ine bindirir, [Kulunu bir gece vakti yürüten Allah noksan sıfatlardan münezzehtir], kâh sana ahadiyet cemalini müşahade ettirir, "Gönül gördüğünü yalanlamadı.", kâh samedîlik cemalini müşahede ettirir, "Göz kaymadı ve şaşmadı." kâh melekûtunun sırlarına seni muttali kılar, "Ve kuluna vahyettiğini vahyetti.", kâh seni yakınlık makamına yaklaştırır, "İki yay kadar ya da daha yakın kaldı." Ey Muhammed! İşte bu, O'na susayan ve iştiyak duyanın, O'nda hayretlere düşenin zamanıdır, O'nun hangi cihetten geleceğini bilemem. Beni en büyük mahlûku yaptı, ben O'nun yarattıkları içinde O'ndan en çok korkan oldum. Ey Muhammed! O beni yarattığı zaman celâlinin heybetinden titremeye başladım, sonra üzerime *lâ ilâhe illellah* yazıldı, bunun üzerine O'nun isminin heybetinden titremem daha da arttı. Sonra üzerime *Muhammedün resûlullah* yazılınca endişem sükûn buldu, korkum geçti. Senin ismin benim kalbime emniyet, içime mutmainlik ve endişeme son verdi. Bu senin isminin benim üzerime yazılmasının bereketi idi. Böyleyken senin bakışının üzerime yönelmesi ile durum nasıl olur? Ey Muhammed! Sen âlemlere rahmet olarak gönderilensin, benim de bu rahmetten bu gece bir nasibim olmalı. Bundan nasibim Hakk'ın huzurunda benim için yalancıların bana nispet ettiklerinden, gurur ehlinin benim adıma iftira edip uydurduklarından dolayı ateşin bana dokunmaması için hakkımda şahitlik etmendir. Çünkü bazı kimseler benim hakkımda yanılmış ve sapmışlar, benim sınırsız olanı kuşatacağımı, heyeti olmayanı taşıyacağımı, keyfiyeti olmayanı çevreleyeceğimi zannetmişlerdir. Ey Muhammed! O zâtının sınırı, sıfatlarının sayısı olmayandır, nasıl olur da bana muhtaç olur ya da benim üzerimde taşınır? Rahmân O'nun ismi, istiva da sıfatı olduğuna ve sıfatı zâtına bitişik olduğuna göre, nasıl olur da bana bitişik ya da benden ayrı olur, ben O'ndan değilim, O da benden değilken? Ey Muhammed! O'nun izzetine yemin olsun ki ben O'na yakınlıkta bir vuslat, ya da uzaklıkta bir ayrılık değilim, O'nu taşımaya güç yetirecek ya da O'nun etrafını kuşatacak, O'nun bir dengini bulacak değilim, aksine O beni rahmeti ile bir lütuf ve ihsan olarak var etti. Eğer beni mahvedecek olsa

bu O'nun ihsan ve adaleti olur. Ey Muhammed! Ben kudreti tarafından taşınıyorum, hikmeti ile yaratıldım, nasıl olur da taşıyan taşınan olur? "Hakkında bilgin bulunmayan şeyin ardına düşme. Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur." (İsrâ, 17/36)

Hazreti Peygamber aleyhisselâm da ona lisan-ı hal ile şöyle cevap verdi; "Ey Arş! Benden uzak dur, seninle meşgul olamam, şimdi benim safamı bulandırma, halvetimi karıştırma. Vakit senin hitabına muhatab olma vakti değil." Hazreti Peygamber aleyhisselâm ona göz ucuyla bile bakmadı, kendisine vahyedilenlerden bir tek harf bile okumadı. (Göz şaşmadı.) Sonra altıncı merkeb olan *Te'yîd* geldi. Sonra üzerinden, onun görmediği bir şekilde nida edildi, "Muhafaza edicin önündedir, işte sen ve Rabbin." dendi. Hazreti Peygamber şöyle buyurmuştur: "O anda hayret içerisinde kaldım, ne diyeceğimi ve ne yapacağımı bilemedim, derken dudaklarıma baldan daha tatlı, kardan daha soğuk, köpükten daha yumuşak, miskten daha güzel kokulu bir damla düştü, böylece bütün nebî ve resûllerden daha bilgili oldum ve dilimden; "*et-tahiyyatu'l-mübârekâtu lillâhi ve's-salevâtu et-tayyibâtu lillâhi*" (Mübarek tahiyyat ve en temiz salevat Allah'adır.) ifadeleri döküldü. Buna, "*es-selâmu 'aleyke eyyühe'n-nebiyyu ve rahmetullahi ve berekâtuhu*" (Selam, Allah'ın rahmeti ve bereketi senin üzerine olsun Ey Nebi!) şeklinde icabet edildi. Ben de bana mahsus kılınan şeye diğer peygamber kardeşlerimi de ortak ettim ve "*es-selâmu 'aleyna ve 'alâ ibâdillahi's-sâlihîn*" (Selam bize ve Allah'ın salih kullarına olsun.) dedim. Buradaki "bize" ifadesi ile enbiyâyı kast etmiştir. Bu nedenle Hazreti Ebû Bekr'e İsrâ gecesinde, "Muhammed Rabbini görmüş." dedikleri zaman, "Doğru söylüyor, ben de onun eteklerine tutunmuştum, söylediklerine dâhil olmuştum." demiştir. Kendisine, "Nasıl?" diye sorulduğunda ise, "Onun '*es-selâmu 'aleyna ve 'alâ ibâdillahi's-sâlihîn*' (Selam bize ve Allah'ın salih kullarına olsun.) şeklindeki sözlerine dâhil oldum." demiştir. Melekler de Hazreti Peygamber'in bu ifadesine, "Şehadet ederiz ki Allah'tan başka ilâh yoktur ve şehadet ederiz ki Muhammed O'nun resûlüdür." diye icabet etmişlerdir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle anlatmaktadır; "Sonra bana, 'Yaklaş Ey Muhammed!' diye seslenildi, ben de yaklaştım, sonra durdum." Bu, "Sonra yaklaştı ve sarktı." ifadesinin mânasıdır. Bir görüşe göre de bu ifadenin mânası, "Muhammed isteme konusunda yaklaştı ve sarktı ve Allah da ona yöneldi." şeklindedir. Bir başka görüşe göre bu ifade, "Muhammed şefaat ile Rabb'e yaklaştı ve icabet etti." mânasına gelmektedir. Bir başka görüşe göre ise, "Hizmet ile yaklaştı ve rahmet ile Rab ona sarktı." şeklindedir. "Sonra yaklaştı ve sarktı." ifadesinin mânası, "Muhammed Rabbine yaklaştı, vahiy de Rabbinden ona sarktı.", "Letafet yaklaştı, rahmet ve şefkat

ona sarktı." şeklindedir. Allah Teâlâ mesafe kat etmekle nitelendirilmez, çünkü aradan "*eyn*" (mekân) kalkmıştır. *Keyf* (nasıllık) kaybolmuş, *eyn* (mekân) yok olmuştur. "İki yay kadar ya da daha yakın." Eğer burada sadece "iki yay kadar" denmiş olsaydı o zaman bu ifade Allah için mekân anlamını taşırdı, ama (ya da daha yakın) ifadesi mekânı olumsuzlamaktadır.

Hazreti Peygamber aleyhisselâm, mekânın ve zamanın olmadığı noktada O'nunla birlikte idi ve ona, "Ey Muhammed! İlerle." dendi. O da, "Ey Rabbim! Mekân yok olunca adımımı nereye koyayım." dedi. O da, "Ayağını kıdeme (ezel makamına) koy, böylece benim zamandan, mekândan ve ekvandan, geceden ve gündüzden, sınırdan ve bölgeden, miktardan ve ölçüden münezzeh olduğum bilinsin. Ey Muhammed! Bak!" buyurdu. O da baktı ve parlak bir nur gördü ve "Bu nur nedir?" diye sordu. Ona, "Bu nur değildir, aksine bu Firdevs cennetleridir, yükseldiğinde ayaklarının hizasına geldi, ayağının altındakileri ayaklarına fedadır, Ey Muhammed! Ayaklarının ucu, yaratılmışların vehimlerinin kesileceği (akıllarının ermeyeceği) yerdi, Ey Muhammed! Sen mekânda seyr ederken Cebrâîl delil, Burak da merkebin idi, mekân ortadan kalkınca *ekvân* (varlıklar) da kayboldu. Mekân kalktı, aradan ara kalkmış oldu, sadece iki yay kadar kaldı. Şimdi senin delilin benim Ey Muhammed! Sana kapıları açıyorum, perdeleri kaldırıyorum, sana en güzel hitabı işittiriyorum. Sen gayb âleminde benim birliğimi tahkik edip iman ettin, şimdi de müşahede âleminde beni müşahede ve iyan ile birle!" dendi. O da, "Senin cezandan affına sığınırım." dedi. Bunun üzerine, "Bu senin ümmetinin isyankâr olanları içindir, ama bu beni birleyenin hakiki iddiası değildir." dendi. O da, "Sana övgüyü sayamam, sen kendi zâtını övdüğün gibisin." dedi. Hak Teâlâ da, "Ey Muhammed! Dilin ifadeden kesilince ben sana sadakat lisanını bahşedeceğim (o hevâsından konuşmaz), gözün işaretten sapınca ben sana hidayet elbisesini giydireceğim (göz şaşmadı ve yanılmadı) sonra sana öyle bir nur vereceğim ki onunla cemâlime bakacaksın, öyle bir işitme vereceğim ki onunla kelâmımı işiteceksin, sonra sana lisanı hal ile bana miracının mânasını ve bana nazar etmenin hikmetini öğreteceğim." buyurdu. Sanki Hak Teâlâ işaret buyurarak şöyle diyordu: "Ey Muhammed! Biz seni şahit, müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik -şahit müşahede ettiği hakikati talep eder, onun için gaibe şahitlik etmek câiz değildir- sana cennetimi göstereceğim ki dostlarım için hazırladıklarımı göresin, sana cehennemimi göstereceğim ki düşmanlarım için hazırladığımı göresin. Sonra sana celâlimi göstereceğim, cemâlimi senin için açıp keşfedeceğim ki benim kemalim içinde benzerden, denkten, ortaktan, işaretçiden, sınırdan, sayıdan, teklikten, çokluktan, birlikte, ayrılıktan, benzerlikten, aynılıktan, birliktelikten, temastan, uzaklık-

tan, karışmaktan münezzeh olduğumu bilesin. Ey Muhammed! Ben mahlûkatı yarattım ve onları kendime davet ettim, onlar ise benden geri durdular. Bir kavim, yani yahudiler Üzeyr'in benim oğlum olduğunu ve ellerimin bağlı olduğunu iddia etti; bir kavim, yani hıristiyanlar ise Mesih'in benim oğlum olduğunu, eşimin ve evladımın bulunduğunu iddia etti. Bir başka kavim olan putperestler ise bana ortaklar koştular. Bir başka kavim olan mücessime beni bir suret zannettiler. Bir başka kavim olan müşebbihe beni sınırlı zannettiler. Bir başka kavim olan muattıla ise beni mâdum zannettiler. Bir başka kavim olan Mutezile benim âhirette görülmeyeceğimi iddia ettiler. İşte ben sana kapımı açtım, perdemi senin için kaldırdım. Bak ey Habîbim Muhammed! Bende onların nispet ettikleri şeylerden birini görüyor musun?"

Hazreti Peygamber aleyhisselâm da Allah Teâlâ'nın onu kuvvetlendirdiği ve kendisini teyit ettiği bu nur ile, idrak ve ihata olmaksızın baktı ve O'nun *el-Ferd*, *es-Samed* olduğunu, herhangi bir şeyin içinde veya üzerinde olmadığını, herhangi bir şeyle kaim olmayıp hiçbir şeye muhtaç olmadığını, bir heykel ya da suret, cisim olmadığını, alan kaplamadığını, keyfiyetinin olmadığını, mürekkep olmadığını gördü. Onun bir benzeri yoktur, O işiten ve bilendir. Allah Teâlâ onun şifahen ve karşılıklı konuşunda ona, "Ey Habibim Muhammed! Bu mahlûkat için ifşa edilmeyecek bir sır, yayılmayacak bir zaman vardır." buyurmuştur. "Ve kuluna vahyettiğini vahyetti." Böylece Hazreti Peygamber aleyhisselâm sırdan ve sırda sır oldu. Allahım! Mahlûkatının en şereflisi olan, efendimiz, mevlâmız Muhammed'e, nurlarının denizi, sırlarının madeni, huccetinin libası, makamının imamı, rahmetinin hazinesi, şeriatının yolu, cennetinin kandili, hakikatinin pınarı olan Muhammed'e, seni müşahede lezzetine varmış, aydınlığının nurundan iktibas etmiş olan Muhammed'e salât ve selam olsun. Vesilesi ile düğümümü çözeceğin, sıkıntımı gidereceğin, ihtiyacımı göreceğin, talebime ulaştıracağın salât olsun. Senin devamınca daim, bekânca bâki, zâtın ile kaim, senin razı olacağın ve razı edeceğin, bizden razı olmana vesile olacak bir salât olsun Ey Âlemlerin Rabbi! Allah bize yeter, o ne güzel vekildir. Yüce ve Azîm olan Allah'tan gayrı kuvvet ve kudret yoktur. Efendimiz Hazreti Muhammed aleyhisselâma, âline ve ashabına selam olsun. Hamd Âlemlerin Rabbi olan Allah'adır.

وَآتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَجَعَلْنَاهُ هُدًى لِبَنِي إِسْرَائِيلَ أَلَّا تَتَّخِذُوا مِنْ دُونِي وَكِيلًا (٢)

2. Mûsâ'ya da kitabı verdik ve onu Benî İsrail için bir hidayet rehberi kıldık, şöyle ki: benden başka bir vekil tutmayın diye.

Allah Teâlâ böylece bize, kendisinden başkasını vekil kılmamızı yasaklamıştır. Vekil olmak, Hakk'ın kula naib olmasıdır. Vekâlet, müvekkilin vekil kıldığı hususlardan naipliktir. Nitekim Allah Teâlâ "Allah'tan başka ilâh yoktur, sen onu vekil edin". (Müzzemmil, 73/9) buyurmuştur. Böylece Allah Teâlâ, senin bir şeye sahip olduğunu ifadc ctmiş, ardından vekâlet yoluyla O'nu vekil edinmeni istemiştir. Bazıları şöyle demiştir: "Mallar sırf bizim için yaratıldı, Allah Teâlâ'nın onlara bir ihtiyacı olmadığı için mallar gerçekte bizimdir. Sonra bizler Hak Teâlâ'yı o mallarda kendi adımıza kullanması için vekil kılarız, çünkü biliriz ki O bizim maslahatımızı bizden daha iyi bilmektedir. Böylece Hak Teâlâ, kendisini vekil edinene bir yararın dönmesini sağlayacak bir hikmet mucibince o mallarımızda tasarruf buyurur. Kendisini vekil edinen birinin malını boğarak, yakarak, yerin dibine geçirerek veya dilediği bir başka şekilde telef eder. Bu da onun için bir ticaret olur ve bu sayede insan, âhiret hayatında daha fazlasını kazanır. Zâhir itibariyle bu tür durumların telef olduğu söylenir, gerçekte ise böyle değildir. Aksine o, erteleme ile (vadeli olarak) yapılmış bir ticarettir ve her ne kadar zarar eden ticaret olarak isimlendirilse bile kazancı büyüktür. İşte bu, müvekkilin değil ancak vekilin bileceği bir ilimdir. Vekil olan Allah Teâlâ kişinin malını ilminin iktizasında bir maslahat gereği muhafaza eder. Bazıları ise, Allah Teâlâ'yı vekil edinir ve vekilin belirlediği şekilde tasarruf etme konusunda vekil kulu halife tayin eder. Çünkü vekil maslahatı bilmektedir. Böylece müvekkil, vekilinin vekili olur. Bu durumda olan kimse, mal her ne kadar kendisinin olsa da tasarruf konusunda kendisine meşru kılınan sınırı aşmaz, malındaki tasarrufu vekilinin hükmüne bağlı olur.

ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ اِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا (٣) وَقَضَيْنَا اِلَى بَنِي اِسْرَائِيلَ
فِي الْكِتَابِ لَتُفْسِدُنَّ فِي الْاَرْضِ مَرَّتَيْنِ وَلَتَعْلُنَّ عُلُوًّا كَبِيرًا (٤) فَاِذَا جَاءَ وَعْدُ
اُولٰيهُمَا بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عِبَادًا لَنَا اُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ فَجَاسُوا خِلَالَ الدِّيَارِ وَكَانَ
وَعْدًا مَفْعُولًا (٥) ثُمَّ رَدَدْنَا لَكُمُ الْكَرَّةَ عَلَيْهِمْ وَاَمْدَدْنَاكُمْ بِاَمْوَالٍ وَبَنِينَ وَجَعَلْنَاكُمْ
اَكْثَرَ نَفِيرًا (٦) اِنْ اَحْسَنْتُمْ اَحْسَنْتُمْ لِاَنْفُسِكُمْ وَاِنْ اَسَاْتُمْ فَلَهَا فَاِذَا جَاءَ وَعْدُ
الْاٰخِرَةِ لِيَسُؤُا وُجُوهَكُمْ وَلِيَدْخُلُوا الْمَسْجِدَ كَمَا دَخَلُوهُ اَوَّلَ مَرَّةٍ وَلِيُتَبِّرُوا مَا
عَلَوْا تَتْبِيرًا (٧)

3. Ey Nûh ile beraber yüklediğimiz kimselerin zürriyyeti! O doğrusu çok şükredici bir kul idi. 4. Biz, Kitâb'ta İsrailoğullarına: Sizler, yeryüzünde

iki defa fesat çıkaracaksınız ve azgınlık derecesinde bir kibre kapılacaksınız, diye bildirdik. 5. Bunlardan ilkinin zamanı gelince, üzerinize güçlü kuvvetli kullarımızı gönderdik. Bunlar, evlerin arasında dolaşarak (sizi) aradılar. Bu, yerine getirilmiş bir vaat idi. 6. Sonra sizi tekrar onların üzerine galip kıldık, size mal ve oğullarla yardımda bulunduk ve toplum olarak daha çoğalttık. 7. Eğer iyilik ederseniz kendinize etmiş, kötülük ederseniz yine kendinize etmiş olursunuz. Artık diğer cezalandırma zamanı gelince, yüzünüzü kara etsinler, daha önce girdikleri gibi yine Mescid'e girsinler ve ellerine geçirdikleri her şeyi büsbütün tahrip etsinler.

[Eğer iyilik ederseniz kendinize etmiş, kötülük ederseniz yine kendinize etmiş olursunuz.]: Bil ki mükellefiyetler, sen onları yerine getirdiğinde Allah'a herhangi bir fayda sağlamaz, yerine getirmediğinde de Allah'a bir zarar vermez. Her durumda sonuç sana döner. Bu yüzden en iyi olanı yap ki kendine en iyi şeyi yapmış olasın.

عَسٰى رَبُّكُمْ اَنْ يَرْحَمَكُمْۚ وَاِنْ عُدْتُمْ عُدْنَاۘ وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ حَصِيرًا (٨)

8. Umulur ki Rabbiniz size acır; ama siz dönerseniz biz de döneriz. Cehennemi, inkârcılara bir zindan kılmışızdır.

Allah bizi ve seni teyit etsin, bil ki cehennem yaratılmış şeylerin en büyüklerindendir. O, Allah'ın âhiretteki hapishanesidir. Cehenneme "cehennem" isminin verilmesinin sebebi dibinin derinliğidir. Bir kuyu çok derin ise ona "*bi'run cühünnâmun*", yani "dipsiz kuyu" derler. Cehennem hem sıcağı hem de soğuğu içerir. Orada soğukluk gibi sıcaklığın da en aşırısı vardır. O şu anda yaratılmış durumdadır ve orada oraya girecek olan cin ve insanların amellerinin ortaya çıkması ile azap aletleri ortaya çıkar. Orada yaratılan ve orada girecek olanların bulacağı acıların tamamı ilâhî gazaptandır, bu da ancak cin ve insanlardan oraya girecek olanlar girdikleri zaman söz konusu olacaktır. İçerisinde cehennemliklerin hiçbirinin bulunmadığı zamanda ise orada bizatihi bir acı yoktur. Yine o esnada oranın melekleri de orada değildir. Aksine o ve orada bulunacak olan zebaniler Allah'ın rahmetine dalmış lezzet almakta, bıkıp usanmadan Allah'ı tesbih etmektedirler. Hesap görülme işi bitip cennetlikler cennete girdikten sonra cehennemin sınırı, sabit yıldız feleğinin dibinden esfel-i safiline kadardır. Bütün bunlar cehennemin şu anda mevcut ve yaratılmış olan haline ilave edilirler. Ancak bu cehennem, zuhur edinceye kadar hazırlanır, sadece Allah'ın yeryüzünden dilediği mekânlar bundan müstesnadır. Bu mekânlar kıyamet günü cennete döndürülür, ör-

neğin Hazreti Peygamber aleyhisselâmın minberi ile mübarek kabri arasındaki ravza böyledir. Yine Şârî'in belirlediği her mekân, her nehir böyledir, bunlar cennete katılacaktır, bunun dışındaki yerlerin tamamı ise cehennemdendir. Mahlûkat içerisinde en şiddetli azabı görecek olan, şirki ve her türlü muhalefeti başlatan İblis'tir.

[Cehennemi, inkârcılara bir zindan kılmışızdır], yani onları kuşatıp hapsedecek bir zindan. Çünkü hapsedilip kuşatılmış kimse zindanda sayılır, tasarruftan alıkonulmuştur, oysa cennetlikler bunun tam tersi bir durumdadır, çünkü onlar orada diledikleri gibi hareket edebilirler. Bu, cehennemlikler için söz konusu değildir.

إِنَّ هٰذَا الْقُرْاٰنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ اَقْوَمُ وَيُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ
اَنَّ لَهُمْ اَجْرًا كَبِيرًا (٩) وَاَنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ اَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا اَلِيمًا (١٠)
وَيَدْعُ الْاِنْسَانُ بِالشَّرِّ دُعَاءَهُ بِالْخَيْرِ وَكَانَ الْاِنْسَانُ عَجُولًا (١١)

9. Şüphesiz ki bu Kur'ân en doğru yola iletir; iyi davranışlarda bulunan müminlere, kendileri için büyük bir mükâfat olduğunu müjdeler. 10. Âhirete inanmayanlara gelince, onlar için de elemli bir azap hazırlamışızdır. 11. İnsan iyiliğin gelmesine dua ettiği gibi, kötülüğün gelmesine de dua eder. Esasen insanoğlu acelecidir.

[Esasen insanoğlu acelecidir.]: İnsanın karıştırmasının asıl nedeni aceleciliktir, acele etmeyip tefekkür etse, iyice baksa, herhangi bir şeyi karıştırmaz. Ama bunu yapan çok azdır.

وَجَعَلْنَا الَّيْلَ وَالنَّهَارَ اٰيَتَيْنِ فَمَحَوْنَا اٰيَةَ الَّيْلِ وَجَعَلْنَا اٰيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً لِتَبْتَغُوا
فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ وَلِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ وَكُلَّ شَيْءٍ فَصَّلْنَاهُ تَفْصِيلًا
(١٢)

12. Gece ve gündüzü birer âyet/delil kıldık. Bir delil olan geceyi kaldırıp yine bir delil olan gündüzü Rabbinizin bol nimetini aramanız, yılların sayısını ve hesabını bilmeniz için aydınlık kıldık. Her şeyi uzun uzadıya açıkladık.

Gecenin âyeti aydır, onun ışığının gözdeki hükmü ancak gece ortaya çıkar. Onun ışığı ödünç bir ışıktır, Güneşin ışığının yansımasıdır. Ay güneş için tıpkı

bir ayna vazifesi görür. Dolayısıyla ayın sana iletmiş olduğu ışık aslında güneşin ışığıdır, Ay sadece bunu sana ulaştırıcıdır, çünkü o (bir süre sonra gider).

[Gündüz âyetini aydınlık kıldık.]: Gündüz âyeti güneştir, yani onun gözler için açıkça görünen ışığıdır. Allah Teâlâ gece ve gündüzü, gayb ve şehadet âlemlerine delâlet eden iki âyet kılmış, gece âyetini gayba delâlet ettiği için kaldırıp silmiştir. Bu yüzden ay âyeti zâhir âlemde kaldırılmıştır. Gündüz âyetini ise gösterici kılmıştır, çünkü o şehadet âleminin delâletidir. Güneşin doğuş ve batışını da güneş ile hesap yapan kimseler için yılın mevsimlerini bilme vesilesi kılmıştır. Yılların hesabı aya göre de yapılabilir, nitekim Allah Teâlâ ayın değişik evreleri hakkında, "Onlar insanlar için vakit ve hac zamanını tayin aracıdır." (Bakara, 2/189) buyurmuştur.

[Yılların sayısını ve hesabı bilesiniz diye], yani ayın ve güneşin kendi yörüngelerinde seyri ile bunları bilesiniz diye. Çünkü gece, gündüz ve gün, bizatihi var olan şeyler olmayıp nispet ve izafetlerden ibarettir, gerçek varlık olan, zamanın ve vaktin kendisi değil, felek ve yıldızın kendisidir. Zaman ise içerisinde vakitlerin varsayıldığı vehmî bir durumdur. Vakit de somut bir varlıkta, yani felekte vehmedilen varsayımsal bir durumdur. O halde vakit, var olan bir şeyde -felekte- vehmedilen bir varsayımdır. Yıldız (güneş) ise, o feleğin ve yıldızın hareketini, bizatihi varlığa sahip olmayan adına zaman denen mevhum bir şey içinde varsayılan bir takdirle kat eder ki Allah Teâlâ bu feleğin altına giren mekân içre varlıklar için onu (zamanı) bir zarf yapmıştır. Bu felekte vakitler belirlenir ve tayin edilir, böylece "falan şey şöyle yaratıldı ve falan vakitte ortaya çıktı" gibi ifadeler kullanılır. Güneşin doğması ile onun doğduğu yere *meşrık* (doğu) ismi verilir, çünkü bu aydınlatıcı yıldız oradan doğmuş ve havayı onunla aydınlatmıştır. Güneşe göre, onun tepede bulunması olmak istivâ olarak isimlendirilmiş, onun istivâ noktasından inmeye başlaması zevâl olarak, gözden kaybolması batış, güneşin kaybolduğu yer ise mağrip olarak isimlendirilmiştir. Güneşin doğuşundan batışına kadar havanın aydınlanma süresi gündüz (*nehâr*) diye isimlendirilir. Güneşin batımından doğumuna kadar geçen karanlık süre gece diye isimlendirilir. Gün, gece ve gündüzün toplamıdır. Her gün bu yıldızın doğduğu yerler ise, dereceler diye isimlendirilir. Güneşin kuşatıcı felekte takdir edilmiş ve varsayılmış noktalarda derece derece yer değiştirip durması günler diye isimlendirilir. Güneş bu varsayım noktalarından her birini kat etmeyi tamamladığında başka bir noktayı kat etmeye başlar ve nihayet on iki burcu kat edip bitirir. Sonra, bu burçları yeniden kat etmek için başka bir dönüşe başlar. Böylece her varsayım noktasının kat edilmesinin başlangıcı ile bitimi ay diye isimlendirilirken; bütünün kat edilmesi sene diye isimlendirilir.

[Yılların sayısını ve hesabını bilmeniz için aydınlık kıldık. Her şeyi uzun uzadıya açıkladık.]: Allah noksan sıfatlardan münezzhetir, O Hakîm'dir, Kadîr'dir, O'ndan başka ilâh yoktur.

وَكُلَّ إِنْسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي عُنُقِهِ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنْشُورًا (١٣) اقْرَأْ كِتَابَكَ كَفَى بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا (١٤)

13. Her insanın boynuna işlediklerini doları ve kıyamet günü açılmış bulacağı Kitâb'ı önüne çıkarırız. 14. Kitabını oku! Bugün sana hesap sorucu olarak kendi nefsin yeter.

Allah Teâlâ'nın âhirette "Kitâb'ı okumayı" emretmesi, seçilmiş olan kulun, Allah'ın kendisine vermiş olduğu nimetin kadrini bilmesini, helak olan kişinin de kendi nefsini suçlu bulup kendisine yazık ettiğini anlamasını sağlamaktır. Bu yüzden sen nefsini hesaba çek, çünkü asıl hesaba çekici olan Allah'tır.

مَنِ اهْتَدَى فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّى نَبْعَثَ رَسُولًا (١٥)

15. Kim doğru yola gelirse ancak kendi lehine yola gelmiş ve kim de saparsa ancak kendi aleyhine sapmıştır. Kimse kimsenin günahını çekmez. Biz peygamber göndermedikçe kimseye azab etmeyiz.

Âlem, saadet yollarının tayini konusunda Allah'ın ilminde nelerin bulunduğunu bilmediği için, bunların kelâm sıfatı ile bildirilmesi kaçınılmaz olmuş, bunun için de resûlün varlığı gerekmiştir. Bir başka açıdan ise Allah Teâlâ kullarını asla vasıtasız bir şekilde herhangi bir şeye çağırmamış, herhangi bir şeyle mükellef tutmamıştır, çünkü Allah Teâlâ'nın bizzat kendisi, içerisinde meşakkat olan bir şeye asla davet etmez. Bu yüzden de elçi olarak peygamberleri edinmiştir. Allah'ın salât ve selâmı onların üzerine olsun. Ve şöyle buyurmuştur: [Biz peygamber göndermedikçe kimseye azab etmeyiz.]

Birinci vecih

Yani biz onu, iddiasının doğruluğunu gösterecek apaçık âyetler/deliller ile gönderdik. Nitekim Allah Teâlâ, resûllerini apaçık delillerle desteklediği-

ni ifade buyurmuş, bunun sebebi ise, insanın bahane üretmesinin önünü kesmektir. Zira elçilerin gönderilmesinden önce insan herhangi bir şeyle kayıtlı değildir, aksine herhangi bir sorgulamaya tâbi olmaksızın tabiatına göre hareket eder. Bu yüzden de kendisine ilâhî davetin tebliği ulaşmamış olan kimse mazeret sahibidir, böyle olan kimsenin hükmü, Allah'ın kendilerine resûl göndermemiş olduğu kimselerin hükmü ile aynıdır. Resûl de, kendilerine gönderildiği kimselere risaleti tebliğ etme görevini tamamlamadan, onlar için resûl sayılmaz. İşte bu âyette çok büyük bir ilâhî rahmet söz konusudur, çünkü insanlar nazar konusunda ihtilafa düşmelerine sebep olan fıtrat ihtilafı içerisindedirler. Nitekim Allah Teâlâ [Biz peygamber göndermedikçe kimseye azap etmeyiz.] buyurmuştur ki dikkat edileceği üzere burada "herhangi bir şahıs göndermedikçe" dememiş, "peygamber/resûl göndermedikçe" demiştir. Dolayısıyla azabın söz konusu olması için önce gönderilen kimsenin muhataplar nezdinde risaleti sabit olmalıdır, sonra kendilerine elçi gönderilen kimselerin her birine apaçık deliller ortaya konulmuş olmalıdır. Çünkü nice deliller vardır ki kapalı ya da farklı anlamlara gelebilir oldukları için bazı insanlar onların delâletini anlayamayabilir, bu yüzden de muhatapların her biri için, gönderilen kimsenin peygamber olduğunu gösteren delilin açık ve seçik olması gerekir. İşte ancak o zaman kişi o resûlün peygamber olduğundan iyice emin olduğu halde bile bile inkâr ederse, hakkında sorgulama taayyün eder. Allah Teâlâ bu uygulamayı sırf kullarına rahmet olsun diye böyle yapmıştır, çünkü onun ilâhî rahmeti, bizzat Allah Teâlâ'nın da haber verdiği üzere, her şeyi kuşatacak kadar şümullüdür.

İkinci vecih

Bu âyet, şeriatların Âdem aleyhisselâmdan Hazreti Muhammed aleyhisselâm kadar yaşamış bütün insanları kuşattığına delâlet eder. Nitekim Allah Teâlâ başka bir âyette, "İçerisinde uyarıcının gelmediği hiçbir ümmet yoktur." (Fâtır, 35/24) buyurmuştur.

Üçüncü vecih

Sahih bir hadiste nakledildiğine Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle buyurmuştur; "Her kim Allah'tan başka ilâhın olmadığını bilerek ölürse cen-

nete girer."[25] Dikkat edileceği üzere Hazreti Peygamber aleyhisselâm, "her kim iman ederse" dememiştir, çünkü iman, haberdar olmaya bağlıdır. Diğer taraftan Allah Teâlâ [Biz peygamber göndermedikçe kimseye azap etmeyiz.] buyurmuştur. Biliyoruz ki Allah'ın bazı kulları fetret dönemlerinden yaşamış, ama ilimleri ile tevhid ehli olmuşlar, yani tevhidi bilmişlerdir. Hazreti Peygamber aleyhisselâmdan önce peygamberlerin daveti umumi değildi, bu yüzden de her bir dönemin bütün insanları iman etmekle mükellef değildi, böylece Hazreti Peygamber aleyhisselâm bu sözü ile, Allah'ın bir olduğunu bilen herkesi kuşatmıştır ki buna, tevhidi iman cihetinden değil de ilim ifade eden sadık haber cihetinden onu bilen müminler de mümin olmayanlar da dâhildir. Çünkü iman ancak resûl geldikten sonra olur, resûl ise akıl sahibi insanın nazar edip düşünerek bir ilâh olduğunu ve bu ilâhın tek olduğunu kesin olarak bilen kimse tarafından kabul edilir. Çünkü resûl de, kendilerine gönderildiği insanların cinsindendir. Bir cins içerisinden bir kişi diğerlerinden ancak ortağının olmaması ile ayrılır. Resûlün Allah'ın elçisi olduğunu tasdik etme hali gerçekleşince o resûlün risaletinde getirdikleri karşısında akıl, gönül, hilm ve sakınma sahibi olanlar ürperirler. Hiçbir şek ve şüphe yoktur ki Allah'tan başka ilâh olmadığını bilerek ölen kimse cennete girer ve mesut kimselerden olur. Kuss b. Saide gibi fetret ehli olan kimseleri ise Allah Teâlâ, herhangi bir peygambere tâbi olarak değil, tek bir ümmet olarak diriltir, çünkü onlar mümin değillerdir. Yine onlar tâbi olunan kimseler olarak da diriltilmezler, çünkü Allah katında resûl de değillerdir, aksine onlar Allah'ı bilen insanlardır.

وَإِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ فَدَمَّرْنَاهَا
تَدْمِيرًا (١٦)

16. Bir şehri yok etmek istediğimiz zaman, şımarık varlıklarına yola gelmelerini emrederiz, ama onlar yoldan çıkarlar. Artık o şehir yok olmayı hak eder. Biz de onu yerle bir ederiz.

Bir söz Allah Teâlâ'dan hak olarak sadır olduğunda artık o söz değişmez, çünkü ilâhî sözlerden bazıları değişebilir, bazıları ise değişmezdir. Söz hak olarak sadır olunca, değişmez, ama maruz (arz edilmiş) bir söz olarak sadır olunca, değişebilir.

وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِنَ الْقُرُونِ مِنْ بَعْدِ نُوحٍ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ بِذُنُوبِ عِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا

25 Müslim, İman, 53.

(١٧) مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ عَجَّلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُ
جَهَنَّمَ يَصْلَاهَا مَذْمُومًا مَدْحُورًا (١٨) وَمَنْ أَرَادَ الْآخِرَةَ وَسَعَى لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ
مُؤْمِنٌ فَأُولَئِكَ كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا (١٩) كُلًّا نُمِدُّ هَؤُلَاءِ وَهَؤُلَاءِ مِنْ عَطَاءِ رَبِّكَ
وَمَا كَانَ عَطَاءُ رَبِّكَ مَحْظُورًا (٢٠)

17. Nûh'dan sonra nice nesilleri yok etmişizdir. Kullarının günahlarından haberdar ve onları gören olarak Rabbin yeter. **18.** Dünyayı isteyene istediğimiz kimseye dilediğimiz kadar hemen veririz. Sonra ona cehennemi hazırlarız; yerilmiş ve kovulmuş olarak oraya girer. **19.** Kim de âhireti diler ve bir mümin olarak ona yaraşır bir çaba ile çalışırsa, işte bunların çalışmaları makbuldür. **20.** Onların ve bunların her birine Rabbinin nimetinden ulaştırırız. Esasen Rabbinin nimeti kimseye yasak kılınmış değildir.

[Onların ve bunların her birine]: Burada Allah Teâlâ övülmüş ve kınanmış herkesi zikretmiştir ki bu, karşıtlık hakikatine sahip olan ilâhî isimlerin imdadıdır. Buna göre *en-Nâfi'* (fayda sağlayan) sıfatı, *ed-Dârr* (zarar veren) sıfatından başka, *el-Mu'tî* (veren) sıfatı *el-Mâni'* (men eden) sıfatından başkadır. [Onlar] cennetlikler, [bunlar] ise cehennemliklerdir. [Rabbinin nimetinden] bu ifade ile nimetin herkese, yani itaatkâr olana da isyankâr olana da, hayır ehline de şer ehline de verileceği ifade edilmiştir. Ancak her birinin bu nimetlerden tatması farklıdır. Kimine ilhâm nimeti verilir, kimine de amel yaratma cinsinden bir nimet verilir.

[Esasen Rabbinin nimeti kimseye yasak kılınmış değildir.]: Bu, bir hakikatin nefsü'l-emirde olduğu haliyle açıklanmasıdır ki bu da, Allah'tan başka hiçbir kuvvet ve kudretin olmadığı hakikatidir. Çünkü [Esasen Rabbinin nimeti kimseye yasak kılınmış değildir.] ifadesi, ilâhî nimetin kimseden men edilmeyeceği anlamına gelir, çünkü Allah Teâlâ zâtı gereği verir, onun verdiğini alan mahaller ise kendi istidatlarına göre alırlar. Onların istidatları da ilâhî isimlerin onlardaki eseridir. İlâhî isimlerden kimileri muvafık kimileri muhaliftir. Muvafık olanlara örnek, *Rahîm*, *Ğafûr* gibi isimler, muhalif olanlara örnek ise *el-Muizz* (izzet bahşeden) ve *el-Müzill* (zellil eden) isimleridir. Dolayısıyla herhangi bir mahallin istidadının bu ilâhî isimlerden birinin hükmü içerisinde yer alıyor olması gerekir. Böylece o mahallin o ilâhî hükmü kabulü buna göre ya muhalif ya muvafık olur. O halde bu durumda olan kişiye zâtî bir kınama nasıl ilişebilir ki? Arazların sebatı yoktur, bu yüzden ilâhî cömertlik mut-

laktır, men ise kabul etmemek demektir. *el-Mufîd* (feyz eden) ve *el-Mu'tî*'den halis muhlis ve salt cömertliğin varlığı sadır olur, bu yüzden sadece "nimet" vardır, men etme halinde bile nimet vardır. Aynı şekilde verme halinde de bir men etme vardır. Men makamı verme şeklinde men etmeyi verir. Men etmek asli değil tâbidir, çünkü mahal eğer beyaz renkte ise, ona beyazı verir. Beyazın verilmesi, onun karşıtı olan renklerin men edilmesidir. Ama irade sadece beyazın var edilmesine taalluk eder, onun zıddı ise buna tâbi olarak men edilmiş olur. Bu, bir şeyin kendisinin zıddı olan her şey için geçerlidir. Allah Teâlâ devamlı surette verir, mahaller ise istidatlarının hakikatleri ölçüsünde onu kabul eder. İşte bu âyet Allah'ın kitabından bir âyeti kulaklara nimet olarak verir, işitenlerden kimi ondan tek bir şey anlar, kimi ise ilk kimsenin anladığını anlamaz, başka bir şey anlar. Bir başka kimse ondan pek çok şey anlar. Bu nedenle âyet üzerinde düşünenlerden her biri onu, anlayış istidatlarının ihtilafı nedeniyle, farklı bir şeye delil gösterirler. İşte bu hususu anlarsan, Allah'ın nimetinin asla men edilmiş olmadığını da bilirsin. Fakat sen, istidadının kabul etmeyeceği şeylerin de sana verilmesini istersin, bu yüzden de ondan talep ettiğin şeyler (istidadının kabul etmeyeceği şey olduğu için sana verilmeyince), men etmeyi O'na nispet edersin. Bu esnada, eşyanın hakikatinin ve âlemdeki ilâhî hikmetin tertibinin ta kendisi olan istidadı hiç aklına getirmezsin. Oysa her şey Allah'tandır. Onun men etmesi nimet, nimeti men ediştir. Ancak sana kalan şunun şundan dolayı olduğunu bilmektir.

Bu âyette cehennem azabının cehennemlikler için sonsuz olmadığına da işaret bulunmaktadır. Çünkü Allah'ın nimeti, her şeyi geçmiş ve mekruh olsun olmasın, gazap olsun bir başka şey olsun her şeyi kuşatmış olan rahmetinin ta kendisidir. Âlemde hiçbir şey ya da hiçbir hal yoktur ki Allah'ın rahmeti onu kuşatmış olmasın. Her şey Allah'ın rahmetinin mahallidir ve ilâhî rahmet ancak onlarda zuhur eder. Allah Teâlâ Rahmân ismi ile arşa istiva etmiştir. Kelime de ancak arşın altından kürsiye ve oradan da altına doğru taksim edilmiştir ki o, iki ayağın (*kademeyn*) mevzisi olup kelimenin taksim edilmesinden başka bir şey değildir. Böylece emr ve yaratma, nehiy ve emir, itaat ve isyan, cennet ve cehennem zuhur etmiştir. Bütün bunlar tek bir asıldandır ki o asıl da Rahmân sıfatının ta kendisi olan rahmettir.

اُنْظُرْ كَيْفَ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍۜ وَلَلْاٰخِرَةُ اَكْبَرُ دَرَجَاتٍ وَاَكْبَرُ تَفْضِيلًا ﴿٢١﴾

21. Onları birbirlerinden nasıl üstün kıldığımıza bir bak! Doğrusu âhirette daha büyük dereceler ve daha büyük üstünlükler vardır.

Âlemde üstünlüğün zuhur etmesinin sebebi, Hak Teâlâ'nın bazı kullarına yönelik inayetinin ve diğer bazı kullarına yönelik *hizlân*ının [inayetten mahrum bırakmasının] mevcut olduğunun bilinmesini sağlamaktır.

لَا تَجْعَلْ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ فَتَقْعُدَ مَذْمُومًا مَخْذُولًا (٢٢) وَقَضٰى رَبُّكَ اَلَّا تَعْبُدُٓوا اِلَّٓا اِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًاۜ اِمَّا يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ اَحَدُهُمَٓا اَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَٓا اُفٍّ وَلَا تَنْهَرْهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا (٢٣)

22. Allah ile birlikte başka bir ilâh edinme! Yoksa kınanmış ve yalnız başına bırakılmış olarak oturup kalırsın. 23. Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenize, ana-babanıza da iyi davranmanıza kesin bir şekilde hükmetti. Onlardan biri veya her ikisi senin yanında yaşlanırsa, kendilerine "Of!" bile deme; onları azarlama; ikisine de güzel söz söyle.

Şekilci (zâhir ehli, lafızcı) âlimler burada *kadâ* fiilini emir olarak anlarlar, biz ise bunu hüküm olarak anlıyoruz. Buna göre "*ve kadâ rabbuke ellâ ta'budû illâ iyyahu*" ifadesi, "Rabbin sadece kendisini kulluk etmenize hükmetti." anlamına gelir. Hak Teâlâ'nın hükmü ise geri çevrilemez. İbadet/kulluk, şu mübarek Kur'ân'ın indirildiği dilde, zillet mânasına gelir. Allah Teâlâ "Ben insanları ve cinleri ancak bana kulluk etsinler diye yarattım." (Zâriyat, 51/56) buyurmuştur. Çünkü ibadet, yaratılmış olan varlık için zâtî bir özelliktir, ibadet etmek için ibadet ile mükellef olmaya gerek yoktur. Nasıl ki Allah Teâlâ "Ey insanlar! Allah'a muhtaç olanlar sizlersiniz." (Fâtır, 35/15) buyurmuş ve yaratılmış olan varlığın Allah'tan başkasına ihtiyacından söz etmemiş ise burada da Allah'tan başkasına kulluk/ibadet edilmemesine hükmetmiştir. Allah'ın bu hükmü nedeniyledir ki ilâhlara kulluk edilir. Herhangi bir şeye kulluk eden hiçbir kimsenin maksadı Allah'tan başkası değildir. Allah'tan başka hiçbir varlığa, sırf kendisinden dolayı kulluk edilmez. Müşrik kimsenin asıl hatası, Hak Teâlâ tarafından gönderilmiş bir şeriatta belirtilmediği halde, salt kendi aklıyla hususi bir ibadeti kendisi için belirlemiş olmasıdır. Bu nedenle de bedbaht olmuştur. Çünkü müşrikler Allah'a ortak koştukları varlıklar hakkında, "Biz bunlara sadece bizi Allah'a daha da yakınlaştırsınlar diye ibadet ediyoruz." (Zümer 39/3) demişler ve bu durumu itiraf etmişler, yani ortak koştukları varlıkları, kendilerine yönelenlerin suretinde açık naibler, vekiller konumuna indirilmişlerdir. Ulûhiyet dışındaki bir suret bulunmamaktadır ki müşrikler onu da onlara nispet etmişlerdir. Bu yüzden Allah Teâlâ, onlar o putları vesile edinerek kendisine dua ettikleri zaman, onların ihtiyaçlarını gidermiştir, bunu da ulûhiyet makamı hakkındaki gayretinden

dolayı yapmıştır. Onlar her ne kadar nispet konusunda hata yapmış olsalar da, makam konusunda hata yapmamışlardır. Bu yüzden Hak Teâlâ, "Onlar sizin ve atalarınızın vermiş olduğu isimlerden başka bir şey değildir." (Necm, 53/23) buyurmuş, yani "Onların ilâh olduğunu siz söylüyorsunuz, hadi isimlendirin bakalım." demiştir. Eğer onları isimlendirecek olsalar, "Bu taştır, bu ağaçtır vb." demeleri gerekirdi. Böylece onlar da bu varlıkların ilâh olmadıklarını, isimlerinden dolayı ayırt edebilirlerdi. Çünkü her taşa kulluk edilmez, her taş ilâh edinilmez. Aydınlatan her şey ya da her hayvan da öyle değildir. Görüldüğü gibi Allah Teâlâ onlara "Hadi onları isimlendirin." (Ra'd, 13/33) buyurarak aleyhlerinde apaçık kanıtı ortaya koymuştur. Kâfirlerin iddialarına göre o putlar Allah'ın mazharı idi, bu yüzden onlara "ilâh" ismini vermişlerdi. Yani onlar aslına "ilâh"a ibadet ediyorlardı ki o ilâh da o mazharın delâlet ettiği şeydi ve onların ihtiyaçlarını gideriyor, onlara su bahşediyor, bu cansız surette ilâhî cenaba bu hürmeti göstermedikleri zaman onları cezalandırıyordu. Onlar her ne kadar isabet etseler ve aslında Allah'tan başka bir şeye ibadet etmemiş olsalar da, yine de bedbaht kimseler olmuşlardır. İşte Allah Teâlâ'nın "Rabbin sadece kendisini kulluk etmenize hükmetti." şeklindeki sözü de, onlar ancak bu sıfata sahip olan zâta kulluk etsinler diye, gayretullahın ifadesi olarak söylenmiştir. Onların bu şekilde ilâhlara inanmaları da Allah Teâlâ'nın hükmü kapsamındadır, bu hüküm var olduğunda onlar taptıkları şeylere tapmışlardır, bununla beraber onlar yeryüzünde taptıkları her taş, bitki ve hayvana; gökyüzünde taptıkları her yıldız ve meleğe, taş, tahta, yıldız ya da melek olduğuna değil, aksine "ilâh" olduğuna inanarak tapmışlardır. Böylece onlar her ne kadar isimlendirmede hata etseler de, mâbud konusunda hata etmemişlerdir. (Yani ilâh ismini yanlış varlığa vermişler, ama yine de ilâha ibadet etmişlerdir). Hakikatte müşrik de sadece Allah'a kulluk etmiştir, kulluk ettiği varlıkta ulûhiyet bulunduğu vehmine kapılarak ona kulluk etmiştir. Eğer o varlıkta ulûhiyet vasfı bulunduğuna inanmasaydı ona kulluk etmezdi. Bu yüzden Hak Teâlâ [Rabbin sadece kendisine kulluk etmenize hükmetti.] buyurmuştur. Yani hiç kimse, Allah'tan başkasına kulluk etmiş değildir, ortak adını verdikleri heykellere kulluk eden müşrikler de buna dâhildir. Neticede Allah'tan gayrı bir şeye kulluk eden herkes, o varlıkta var olduğunu vehmettiği ulûhiyete kulluk etmiştir. Zira taşa, sırf taş olduğu için kulluk edilmez. Aksine ona ulûhiyet nispet edildiği için ibadet edilir. Bu yüzden müşrik aslında her neye kulluk ediyorsa, önce ona ulûhiyet nispet etmiş ondan sonra ona kulluk etmiştir. Dolayısıyla aslında sadece Allah'a kulluk etmiştir. Her mabutta kendisine kulluk edilen şey ulûhiyettir. Ancak müşrikler nispette hata etmişler, bu yüzden de ebedi bedbahtlığa mahkûm olmuş-

lardır. Hak Teâlâ ise ulûhiyet vasfına yönelik gayretinden dolayı onlara, dünyada bu vasfa hürmet göstermedikleri sürece ceza vermiş, hürmet gösterdiklerinde onların dualarını işitmiş ve kendilerine rızık vermiş, iddialarınca ilâh olduğunu düşündükleri varlıklara dua ettikleri zaman onlara icabet etmiştir. Çünkü Allah Teâlâ onların, her ne kadar nispette hata etseler de, sonuçta ulûhiyet mertebesine iltica ettiklerini bilmektedir. Ancak onlar nispette hata ettikleri için ebedi bedbahtlığa mahkûm olmuşlardır, zira peygamber onları, bu nispeti hak eden yegâne mabudu birleme konusunda uyarmış, ne var ki onlar bu konuda düşünmemişler, kendileri için en faydalı olanı yapmamışlardır. Bu yüzden her bir peygamberin delâleti, kendi zamanının halkının çoğunluğuna göre olur, böylece onlara delili tam olarak ortaya koyma imkânı olur ve en güçlü delil, apaçık kanıt Allah'ın olur.

Tahkik

[Rabbin sadece kendisine kulluk etmenize hükmetti], yani sahih bir hüküm olarak böyle hüküm verdi. "İlâhınız tek bir ilâhtır" (Bakara, 2/163). Çünkü eserler ancak ulûhiyete ait olur ve ulûhiyet ile eserler bütün var olanlarda zuhur eder. Bu titiz ince sereyan, titiz ve ilginç perde, en gizli örtü mevcut olmasaydı kimse meleklerde, yıldızlarda, feleklerde, rükünlerde, hayvanlarda, bitkilerde, taşlarda ve insanlarda bulunduğunu düşündüğü ulûhiyete kulluk etmezdi. Çünkü bütün varlıklara kendisine kulluk edilen şey ulûhiyettir. Ama insanlar sadece izafeti tek bir yöne tahsis etmekle hata etmişlerdir ki ulûhiyeti o veche tahsis etmek, ebedî bedbahtlığa sebep olur. Tahkik ehli kimse bu yönün farkına varır ve hatayı hüküm cihetinden olmasa da akıl cihetinden kaldırır. Çünkü ilâhî nazar diğer mabutlar içerisinde sadece ona bu imkânı verir, böylece eserleri onlarla irtibatlandırır ve eserler de onlar nezdinde zuhur eder. Böylece Allah dilediğini hidayete erdirir, dilediğini saptırır. Bazen da bir grup insan ulûhiyeti bu varlıklara nispet etmeyi tamamen kaldırır, gizli vecheyi anlar ve "Biz bunlara sadece bizi Allah'a daha da yakınlaştırsınlar diye ibadet ediyoruz." (Zümer, 39/3)] der-Allah'a sığınırız-, ancak bu birincisinden daha karmaşıktır. Eğer bu gruptakiler bu vechi kendilerinden bilselerdi, kendi nefislerinin dışındaki bir varlıktaki ulûhiyete kulluk etmez, sadece kendi nefislerine kulluk ederlerdi. Ancak kusur ve acziyetlerini bildikleri için buna imkân bulamamışlardır. Eğer bu zikrettiğimiz hususları fark etselerdi, ulûhiyetti varlıklardan sadece birine tahsis etmezlerdi. Söylediklerimizden hasıl olan şey, kulluk edilen şeyin varlıklar değil, mutlak olarak ulûhiye-

tin kendisi olduğudur. Bu yüzden Allah Teâlâ "İlâhınız tek bir ilâhtır." (Bakara, 2/163) ve [Rabbin sadece kendisine kulluk etmenize hükmetti.] buyurmuştur. Onun hükmü geri çevrilemez. Her kim varlıklardaki bu ilâhî vecihlere vakıf olursa, artık onun için o varlıkların herhangi birine kulluk etmek asla geçerli olmaz. Kim de bunları bilmez ve müşahede etmezse, varlığa değil ama Hakk'ın varlıktaki vechine kulluk eder, bu kadarıyla da ilâhî cezaya maruz kalır ve kendisine müşrik ismi verilir.

[Ana-babanıza da iyi davranmanıza kesin bir şekilde hükmetti] Onlardan biri veya her ikisi senin yanında yaşlanırsa, kendilerine "Of!" bile deme, onları azarlama, ikisine de güzel söz söyle.] Ahlâk onunla mukabil olması gereken mahallin farklılığına göre farklı hükümlere sahip olduğu, ahlâk hükümleri kendilerine mukabil olmaları gereken ve içerisinde bulundukları mahalle göre farklılaştığından dolayı, ahlâk sahibi, bulunduğu mahalle layık ahlâkı Allah'ın emrine göre uygulayabilmek bu bilgi vesilesi ile Allah'a yaklaşabilmek için, kendisine dayanacağı bir ilme ihtiyaç duyar. Bu yüzden şeriatlar, insanın yaratılışında mevcut olan ahlâk hükümlerinin layık oldukları mahalli beyan etmek üzere inmiştir. Bu hususta Allah Teâlâ [O ikisine "Of!" bile deme] buyurmuştur, çünkü mahlûkata of deme huyu bulunmaktadır. Allah Teâlâ ise bu huyun hükmünün hangi mahallerde görülmesinin doğru olmayacağını beyan etmiş, ardından bu huyun görünmesinin uygun olduğu mahalli açıklamak üzere "Of! Size ve Allah'tan başka taptıklarınıza" (Enbiyâ, 21/67) buyurmuştur.

Fıkhî açıdan ise kıyası kabul edenler bu âyetin, kişinin ana babasına bir sopa ya da benzeri bir şeyle vurmasının haramlığı konusunda delil olduğunu söylemiş ve "Bu konuda elimizde açık bir nas yoktur, ancak Allah Teâlâ [O ikisine "Of!" bile deme] buyurmuştur, en alt mertebe olan of demek bile yasaklanmışsa sopayla vurmak daha da şiddetlidir ve haydi haydi yasaklanmış olmalıdır. Böylece bu nas, Şârî'in küçük olandan yola çıkarak aynı hükmü büyük olan hakkında da verme konusunda bir işareti sayılır, dolayısıyla ona kıysa yapmak zorunludur. Çünkü of demek ve sopayla vurmak, sıkıntı verme anlamında ortaktır. Böylece hakkında herhangi bir şey söylenmemiş olan "sopa ile vurma" konusunu, hakkında nas bulunan "of demeye" kıyas ederiz." demişlerdir.

Biz ise -buna cevaben- şöyle deriz: Bizim, mükellef olabileceğimiz herhangi bir şey hakkında Şârî'e bir şey dayatma hakkımız olmadığı gibi (elimizde şeriatın açık bir nassı olmadan) hüküm koyma yetkimiz de yoktur. Hele de böylesi meselelerde, Şârî'in dilinden başka bir ifade sadır olmaması durumunda, kıyas etmek durumunda değiliz, kıyası kabul etmeyiz ve sopayla vurmayı "of deme" hükmüne ilhak etmeyiz. Bizim hükmümüz sadece nasta ge-

çen şeylerden ortaya çıkabilir ki o da [Ana-babanıza da iyi davranmanıza kesin bir şekilde hükmetti.] âyetidir. Bu ifade mücmeldir, biz de bu mücmel ifadeden, "iyilik yapma" kapsamına girmeyecek olan her anlamı çıkarırız. Sopayla vurmak şeriatın atalarımıza karşı muamele konusunda bize emrettiği "iyilik ve ihsan"ın bir parçası değildir. Dolayısıyla bu durumda biz, neticede nas ile hüküm vermiş olduk ve kıyasa gerek duymadık. İşin doğrusu şudur ki din tamamlanmıştır ve ondan bir şey eksiltmek câiz olmadığı gibi ona bir şey eklemek de câiz değildir. Neticede anne babasını sopayla döven insan onlara "iyilik" yapmış, "ihsanda bulunmuş" olmaz. Anne babasına ihsanda bulunmayan kimse ise, Allah'ın anne babasına karşı yapmasını emrettiği şeye karşı çıkmış, O'na isyan etmiş olur. Anne babasının sözüne karşı çıkıp (farz değil de ancak) mübah olan konularda onların beğenmeyeceği şeyleri yapan kimse, elbette onlara sıkıntı vermiş demektir. Şeriatta, anne ve babaya sıkıntı vermenin büyük günahlardan olduğu da sabittir.

وَاخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا (٢٤)

24. İkisine de acıyarak tevazu kanatlarını indir. Ve şöyle de: "Ey rabbim! Onların beni küçükten terbiye edip yetiştirdikleri gibi, sen de kendilerine merhamet et."

[İkisine de acıyarak tevazu kanatlarını indir] kanat, lütuf anlamına gelir.

رَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِمَا فِي نُفُوسِكُمْ اِنْ تَكُونُوا صَالِحِينَ فَاِنَّهُ كَانَ لِلْاَوَّابِينَ غَفُورًا (٢٥)

25. Rabbiniz nefislerinizi çok iyi bilir. Eğer iyi kimseler olursanız elbette Allah çok tevbe edenleri bağışlayıcıdır.

Erkek ve kadın tövbekârları Allah Teâlâ her hallerinde bağışlamakla nasiplendirir. "*Âbet eş-şemsu*" (Güneş gizlendi.) ifadesi, "*ğabet eş-şemsu*" (Güneş battı.) ifadesinin bir başka lehçedeki söylenişidir. Bu adamlar Allah nezdinde gizlenenlerdir. Allah karşısındaki hallerine Allah'ın hiçbir yaratığı şahit olmamıştır. Çünkü Allah kendisini onlara karşı *Ğafûr* olmakla, yani makamlarını kendinin dışındaki herkesten örten olmakla nitelemiştir. Zira onlar Hak'tan başkasını görmemek için, Allah'ın nezdinde gizlenmeyi talep etmişlerdir. *el-Âyib* kelimesi de, tıpkı gece yıldızı gibi, geceleyin bir topluluğa gelen kişi demektir. Gece örtüdür. Onlar, her yönden ve halde Allah'a dönerler. Bu kelime, "*câu min külli evbet*" (Her taraftan geldiler.) şeklinde de kullanılır. Yani *evvâb*, şeytanın insana geldiği dört yönden, önden, arkadan,

sağdan, soldan Allah'a dönen kişidir. Onlar bütün bu durumlarda işin başında ve sonunda Allah'a döner.

(وَاٰتِ ذَا الْقُرْبٰى حَقَّهُ وَالْمِسْكٖينَ وَابْنَ السَّبٖيلِ وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذٖيرًا ٢٦)

26. Yakınına, düşküne, yolcuya hakkını ver; elindekileri saçıp savurma.

İşaret

Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle buyurmuştur: "Kur'ân ehli Allah'ın ehlidir, onun hassasıdır".[26]

Bil ki Allah'ın ehline sadaka veren kimse kendi ailesine nafaka sağlayan kimse gibidir, çünkü sadaka veren kimsenin konumu budur. Bir defasında İşbiliye'de şeyhimiz Ebu'l-Abbas el-Ureybî'nin yanında oturuyordum. Ben ya da bir başkası sadaka vermek istedi. Cemaatten biri de sadaka vermek isteyene, "Yakın akrabaya sadaka vermek daha uygundur." dedi, bunun üzerine şeyh ansızın konuşanın sözüne ilave olarak, "Allah'a!" dedi. Ansızın başımdan aşağı soğuk sular döküldü. Allah'a yemin osun ki o anda o sözü Allah'tan duymuştum. Kalbimin içine nüfuz etmesinden, o sözün Kur'ân'da da öyle nazil olduğunu sandım. Benim gibi orada bulunan herkes de böyle zannetti. Velhasıl, Allah'ın nimetlerini ancak Allah ehlinin yemesi gerekir. Bu nimetler onlar için yaratılmıştır, başkaları ise, Allah ehline tâbi olarak bu nimetleri yer. Çünkü Allah ehli, bu nimetlerin birinci maksadı, onların dışındakiler ise söylediğimiz gibi, tâbi olarak o nimeti yiyen kimselerdir Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle buyurmuştur: "Allah yolunda veya köle azat etmek için veya bir yoksula sadaka olarak veya ailene harcadığın bir dinar içerisinde en büyük olanı, ailene harcamış olduğundur."[27] -Allah kendisinden razı olsun- Şeyhin "Allah'a" şeklindeki ifadesi durumun nefsü'l-emirdeki halinin ifadesidir, çünkü kişiye Allah Teâlâ'dan daha yakın olan yoktur. Allah Teâlâ ancak tenzih açısından bir uzaklık ile uzaktır, başka türlü hiçbir şekilde uzak değildir. Kişinin akrabalık bağları ölüm ile kesilir, ama Hak ile olan bağı kesilmez, çünkü nerede olursak olalım O hep bizimledir. Bizlerin ise aramızda belli bir süreliğine bağ olur, bir başka vakitte ise o bağ ölümle, kayıp hadisesi ile ya da göç etmek suretiyle kesilir. Hazreti Peygamber aleyhisselâ-

---

26 İbn-i Mâce, Mukaddime, 16.
27 Müslim, Zekât, 39.

mın şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Yoksula verilen sadaka bir sadakadır. Akrabaya verilen sadaka ise iki sadakadır, çünkü o hem sadakadır hem de akrabayı gözetmektir."[28]

إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِرَبِّهِ كَفُورًا (٢٧) وَإِمَّا تُعْرِضَنَّ
عَنْهُمُ ابْتِغَاءَ رَحْمَةٍ مِنْ رَبِّكَ تَرْجُوهَا فَقُلْ لَهُمْ قَوْلًا مَيْسُورًا (٢٨) وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ
مَغْلُولَةً إِلَى عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَحْسُورًا (٢٩)

27. Saçıp savuranlar, şüphesiz şeytanlarla kardeş olmuş olurlar; şeytan ise rabbine karşı pek nankördür. 28. Rabbinden umduğun rahmeti elde etmek için, hak sahiplerinden yüz çevirmek zorunda kalırsan, onlara hiç değilse tatlı bir söz söyle. 29. Elini boynuna bağlayıp cimri kesilme, büsbütün de açıp tutumsuz olma, yoksa pişman olur, açıkta kalırsın.

[Elini boynuna bağlayıp cimri kesilme.]: Eli boyna bağlamak cimrilikten kinayedir.

[Büsbütün de açıp tutumsuz olma.]: Büsbütün açmak ise israftan kinayedir. Kişi böyle yaptığı takdirde ise *pişman olur, açıkta kalır*.

إِنَّ رَبَّكَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ إِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا (٣٠) وَلَا
تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْئًا كَبِيرًا (٣١)

30. Doğrusu senin rabbin dilediği kimsenin rızkını genişletir ve bir ölçüye göre verir. O kullarını gören ve haberdar olandır. 31. Çocuklarınızı yoksulluk korkusuyla öldürmeyin. Biz onlara da size de rızık veririz. Onları öldürmek, şüphesiz büyük bir günahtır.

Adamın biri salih kullardan birinin yanına gelip bakmakla yükümlü olduğu kimselerin çokluğundan şikâyet etmiş, o da ona, "Evine gir ve bak bakalım, içlerinden hangisinin rızkını Allah temin etmiyorsa onu dışarı çıkar." demiş, bunun üzerine adam, "Hepsinin rızkını Allah temin ediyor." demiş, Şeyh de, "O zaman onların azlığının ya da çokluğunun sana ne zararı var?" diye cevap vermiş.

---

28 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 26, s. 166.

وَلَا تَقْرَبُوا الزِّنٰٓى اِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَٓاءَ سَبِيلًا (٣٢) وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّت۪ي حَرَّمَ
اللّٰهُ اِلَّا بِالْحَقِّ وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لِوَلِيِّه۪ سُلْطَانًا فَلَا يُسْرِفْ فِي الْقَتْلِ
اِنَّهُ كَانَ مَنْصُورًا (٣٣) وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَت۪يمِ اِلَّا بِالَّت۪ي هِيَ اَحْسَنُ حَتّٰى يَبْلُغَ
اَشُدَّهُ وَاَوْفُوا بِالْعَهْدِ اِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْؤُ۫لًا (٣٤)

32. Sakın zinaya yaklaşmayın; doğrusu bu çirkindir, kötü bir yoldur. 33. Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymayın. Haksız yere öldürülenin velîsine bir yetki tanımışızdır. Artık o da öldürmekte aşırı gitmesin. Zira kendisi ne de olsa yardım görmüştür. 34. Yetimin malına ergin çağa ulaşana kadar en güzel şeklin dışında yaklaşmayın. Ahdi de yerine getirin, doğrusu verilen ahitte sorumluluk vardır.

Allah Teâlâ'nın [doğrusu verilen ahitte sorumluluk vardır] ifadesi ne kadar muazzamdır. Burada, kendisine ahit adı verilen sıfatın sorumluluk yüklediği, o sıfata "Şu kul sana vefâ gösterdi mi?" diye sorulacağı ifade edilmektedir ki o da buna cevap verecektir. Çünkü ahitleşen taraflardan her ikisinin de bu ahde sadık kalmaları ya da onu unutmamaları, yok saymamaları düşünülür, ama sıfat olan ahit hakkında bu düşünülmez. Bu nedenle de ahde bu soru sorulur, böylece onun adil bir şekilde yerine getirilip getirilmediği, ona yüklenen şeyin emanet mi yoksa hıyanet mi olduğu ortaya çıkarılır.

وَاَوْفُوا الْكَيْلَ اِذَا كِلْتُمْ وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَق۪يمِ ذٰلِكَ خَيْرٌ وَاَحْسَنُ تَأْو۪يلًا
(٣٥) وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِه۪ عِلْمٌ اِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ اُو۬لٰٓئِكَ كَانَ
عَنْهُ مَسْؤُ۫لًا (٣٦)

35. Ölçtüğünüz zaman, ölçüyü tam tutun, doğru teraziyle tartın. Böyle yapmak, sonuç itibariyle daha güzel ve daha iyidir. 36. Bilmediğin şeyin ardına düşme; doğrusu kulak, göz ve kalp, bunların hepsi hakkında sorumlu olunur.

Bu âyet, Allah Teâlâ'nın zâtı hakkında düşünmenin yasaklanması sayılır, çünkü Allah Teâlâ'nın zâtı bilinmez, o idrak edilmekten münezzehtir, akıl ile onun celâlinin künhünü idrak edilemediği gibi O kullarına bir şekilde tecelli ettiği zaman da göz ile zâtının künhü idrak edilemez. O tecelli eden, fakat kendisinin idrak ettiği gibi idrak edilemeyendir. O'nun idrak edilemeyişi hem görme anlamında hem de bilme anlamındadır. Dolayısıyla insan, bilme-

diği şeyi bilmediğine dair bilgisinin sınırında durmalıdır. Bu nedenle Hazreti Ebû Bekr es-Sıddîk şöyle demiştir; "İdrakin idrakinden acziyet, idraktir."

Haber ve fikirle sınırlandırılmaktan münezzehtir (*müteâl*)
Tıpkı gör ve basiretin hükmünden müteâl olduğu gibi.
Bizde O'ndan, O'nun istediğinden başkası yoktur
Her halükârda ibare ve delâletlerde O'nun istediği vardır.
Bil ki O'ndan başkasının bilmiş (tahakkuk etmiş) değilim
Ve bil ki ben beşerden başkasını da bilmiş değilim.
Bu yüzden Rahmân vahyinde yasaklamıştır
Peygamberinin dili ile, kendi zâtı üzerinde nazar etmeyi.
Ve buyurmuştur ki, "Bilmediğin şeyin ardına düşme",
Çünkü böyle yapanlar tehlikede olurlar.
Rahmân ne doğurmuştur bilgi bakımından ne de doğmuştur

Varlık bakımından, bu yüzden iyice bak, yasağı koyanın ve emri verenin kim olduğuna!

[Bunların hepsi hakkında sorumlu olunur]: Sorumlu olan, insanın müdebbir (bedenini çekip çeviren) nefsidir. Yani nefs, işitmesinden, görmesinden ve kalbinden sorgulanır. Bu âyet, mükellef uzuvların, asıl hüküm itibariyle temiz olduklarına, onlardan bu temizliğin ve adalet vasfının kalkmayacağına, bu uzuvların kıyamet günü şahitliklerine başvurulacağına ve asli olarak temiz oldukları için şahitliklerinin kabul edileceğine delâlet eder. İşitme her ne kadar kalbin hizmetkârı olsa da Hak Teâlâ bu âyette önce işitme ile başlamıştır, çünkü işitme ancak kalp ile olur ve işitme, şeriatlarda, uzuvlar içerisinde faydası en büyük olanıdır. Nitekim insanın öncelikle bir öğretmeninin ve mürşidinin olması gerekir ki bu mürşidin onun içinde ya da dışında yer alması fark etmez. Kalbe doğrundan ya da uzuvlar vasıtası ile gelen mükellefiyetin tamamı, aslında işitme uzvu üzerinden gelir. Buna vahiyle teyit edilmiş olan kimselerin kalbi gibi vahiyle teyit edilmemiş olanların kalbi de dâhildir. Çünkü Hak Teâlâ peygamberine, "Sen de onların hidayetine uy." (En'âm, 6/90) buyurmuştur.

İkinci olarak ise gözü zikretmiştir, çünkü göz, işitilen şeyin tasdik edilmesi noktasında en büyük şahittir. Çoğunlukla tefekkür ve ibrete vesile olan şey, görme ile gerçekleşir. İşte bunun azametine dikkat çekmek üzere, her ne kadar göz aslında kalp olsa da, ikinci sırada gözü zikretmiş, sonra da bu konuda esas umde olan kalbe geçmiştir. Öncesinde işitme ve gözün zikredilmesi, kalbi tâzim içindir. Örneğin "Makam ve meclis" ifadeleri, ulaşılmak istenen asıl maksadın öncesinde zikredilir, çünkü bunlar ulaştırıcı olanlardır. Kalbin mükellef kılınması, ona hizmet eden

bütün uzuvların mükellef kılınması anlamına gelir. Hal böyle iken diğer uzuvların da ayrıca zikredilmelerinin sebebi, zikredilen uzuvların kalbe yardımcı olarak bu hususa iştirak etmelerinin ne kadar büyük bir iş olduğuna dikkat çekmek içindir. Çünkü işitme ve görme olmasa idi, çoğunlukla kalbe bu âlemde ulaştırılması istenen herhangi bir şeyin ulaşması mümkün olmazdı. Dolayısıyla bu iki uzuv, teklif âleminde kalp ile birlikte, sanki beden ve nefsin hilafet âleminde ruh ile olan birlikteliği gibi birliktedirler. Bu iki uzuvdan herhangi birinin bu vasfı yerine getirmesi, ancak diğeri ile birlikte olur, tek başına kaldığı zaman gücü azalır. Bütün mükellefiyetlerin amacı kalbin selametidir, tek tek her uzuvdan gelen hitap gibi bir bütün olarak da hitap, kalbe yöneliktir. (Bu konuda Kāf 50/37. âyete bakınız.)

Nasihat

Her halükârda zâhirin sınırında dur, hakkında bilgi sahibi olmadığın şeyin ardına düşme.

وَلَا تَمْشِ فِى الْاَرْضِ مَرَحًاۚ اِنَّكَ لَنْ تَخْرِقَ الْاَرْضَ وَلَنْ تَبْلُغَ الْجِبَالَ طُولًا (٣٧)

37. Yeryüzünde böbürlenerek yürüme, çünkü sen ne yeri delebilir ve ne de boyca dağlara ulaşabilirsin.

[Sen asla yeri delemezsin.]: Çünkü Allah Teâlâ yeryüzünü hali hazırdaki yoğunluk, karanlık ve sertlikte yaratmakla, içerisinde yerleştirmiş olduğu hazineleri örtmeyi murad etmiştir ki bu da gayretullahtan kaynaklanır. Bu yüzden yeryüzünde çabalayıp duranlar hayretler içine düşmüşler, onu delemedikleri gibi dağların boyuna da erişememişlerdir.

كُلُّ ذٰلِكَ كَانَ سَيِّئُهُ عِنْدَ رَبِّكَ مَكْرُوهًا (٣٨) ذٰلِكَ مِمَّا اَوْحٰى اِلَيْكَ رَبُّكَ مِنَ
الْحِكْمَةِ وَلَا تَجْعَلْ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ فَتُلْقٰى فى جَهَنَّمَ مَلُومًا مَدْحُورًا (٣٩)
اَفَاَصْفٰيكُمْ رَبُّكُمْ بِالْبَنِينَ وَاتَّخَذَ مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ اِنَاثًاۜ اِنَّكُمْ لَتَقُولُونَ قَوْلًا عَظِيمًا
(٤٠) وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فى هٰذَا الْقُرْاٰنِ لِيَذَّكَّرُواۜ وَمَا يَزِيدُهُمْ اِلَّا نُفُورًا (٤١) قُلْ لَوْ كَانَ
مَعَهُٓ اٰلِهَةٌ كَمَا يَقُولُونَ اِذًا لَابْتَغَوْا اِلٰى ذِى الْعَرْشِ سَبِيلًا (٤٢) سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى
عَمَّا يَقُولُونَ عُلُوًّا كَبِيرًا (٤٣) تُسَبِّحُ لَهُ السَّمٰوَاتُ السَّبْعُ وَالْاَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّۜ وَاِنْ
مِنْ شَيْءٍ اِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهٖ وَلٰكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْۜ اِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا (٤٤)

38. Bütün bu sayılanların kötü olanları, rabbinin nezdinde sevimsizdir. 39. İşte bunlar, rabbinin sana vahyettiği hikmetlerdir. Allah ile birlikte başka ilâh edinme; sonra kınanmış ve (Allah'ın rahmetinden) uzaklaştırılmış olarak cehenneme atılırsın. 40. Rabbiniz oğulları size ayırdı, seçti de kendisi için kız olarak melekleri mi edindi? Doğrusu siz büyük söz söylüyorsunuz. 41. Biz, and olsun ki öğüt almaları için bu Kur'ân'da bunları türlü türlü açıkladık. Fakat bu açıklamalar ancak onların nefretini artırmıştır. 42. De ki: "Eğer söyledikleri gibi Allah ile birlikte başka ilâhlar da bulunsaydı, o takdirde bu ilâhlar, arşın sahibi olan Allah'a ulaşmak için çareler arayacaklardı." 43. Allah, onların söyledikleri şeylerden münezzehtir; son derece yücedir ve uludur. 44. Yedi gök, yer ve bunlarda bulunan herkes O'nu tesbih eder. O'nu övgü ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Ne var ki siz, onların tesbihini anlamazsınız. O, Halîm'dir, bağışlayıcıdır.

Tesbîh, tenzih demektir. Hak Teâlâ bu mevkide göklerin ve yerin tesbihine dikkat çekmiştir. Zira her bir âlemin sadece kendisine mahsus olan senâsı (övgüsü) vardır.

[Bunlarda bulunan herkes]: Yani melekler... Bunlar her ne kadar bir âleme dâhil olsalar da ayrıca zikredilmiştir. Âyette semavât ve arz kelimeleri, akıl sahibi varlıkların isimlerinin çoğul yapıldığı şekilde çoğul yapılarak kullanılmıştır. Bu tesbih, zâtî bir vahiy ile yapılır ki onu da bu varlıkların her birinin zâtları gerektirir. Yani bunlar Allah'ı zâtları itibariyle tesbih ederler, bunu yapmak için mükellef olmaya ihtiyaçları yoktur, aksine tesbih onlar için, nefes almak gibi bir şeydir. Bu, tek tek her varlık için böyledir. Bu yüzden Allah Teâlâ her halükârda her varlık tarafından zikredilir. Bütün varlık Hak Teâlâ'nın tâzimini dile getirir, ancak onların bunu dile getirişleri, hakikatlerinin farklılığında farklılık arz eder. Âyette geçen [bunlarda bulunan herkes] ifadesi, "gökler ve yer" ifadesinden kastın "göklerin ve yerin ehli" olduğu ve *ehl* kelimesinin hazfedildiği şeklindeki değerlendirmeyi geçersiz kılan bir reddiyedir. Yani [bunlarda bulunan herkes] demek suretiyle, "gökler ve yer" ifadesinden kastın "göklerin ve yerin ehli" olması ihtimalini ortadan kaldırmıştır. Kaldı ki bu tür bir durum (bir kelimenin hazfedilmesi) "İçinde bulunduğumuz beldeye ve kervana sor." (Yûsuf, 12/82) âyetinde vardır, ama bu âyette söz konusu değildir. Yine Hazreti Peygamber'in Uhud dağı hakkında, "Bu dağ bizi sever, biz de onu severiz."[29] ifadesinde ve "Müezzin için sesinin ulaş-

29 Buharî, Cihâd 71; Müslim, Hacc 504.

tığı her yerdeki yaş kuru ne varsa şahitlik eder."[30] şeklindeki sözünde ve "Cuma günü, kıyametin kopması korkusundan çığlık atmayan hiçbir canlı yoktur."[31] ifadesinde bu durum söz konusu değildir. Bütün bu hususlar (yani bu ifadelerde cansız varlıklara ya da hayvanlara nispet edilen sözler) bilgi sahibi olmayı gerektirir, bilgi sahibi olmak ise hayat sahibi olma şartına bağlıdır. Ancak bu varlıklardan bazılarındaki hayat fiziksel olarak algılanabilirken bazılarındaki hayat algılanamaz. Genellikle hayat sahibi oldukları algılanmayan varlıkların bu durumları, sıra dışı, harikulade bir durumda algılanır. Neticede hepsi hayat sahibidirler ve Allah'ı tesbih ederek, O'na hamdederek konuşurlar. Tabi onların konuşmalarının bizim anladığımız türden harfler ve sözlerle olmadığı mâlumdur, ancak her cinsin konuşması o cinse uyumlu bir şekildedir, onun oluşumuna uyacak tarzdadır. Bunu her varlığa sirayet eden ilâhî ruhaniyyeti kabul edebilme istidadı onlara verir. Böylece nefsü'l-emirde her varlık canlıdır, nefs-i nâtıka sahibidir. Bu âlemde nefs, hayat ve zâtî ya da emrî ibadet sahibi olmayan herhangi bir suretin bulunması imkânsızdır. Bu ister insanların yaptıkları şekillerden ya da hayvanların yaptığı şekillerden oluşan bir suret olsun fark etmez. Onu yapan insan yahut hayvan ister kasıtlı olarak yapmış olsun ister kasıtsız olarak, bu suret, onu yapanın elinde oluşturulduğu zaman Allah Teâlâ derhal ona kendi emrinden bir ruh giydirir ve ona hemen kendini bildirir, o da o ruh sayesinde Allah'ı bilir, onda O'nu müşahede eder. Dünya ve âhirette durum daima budur ki [Hamd ile O'nu tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur.] âyeti ve bunun hemen devamında tekit olarak gelen [ancak siz onların tesbihini anlamazsınız] ifadesi buna delâlet eder. Bu âyette "göklerde ve yerde bulunan her şey" yerine, "göklerde ve yerde bulunan herkes" denmiş olması (*mâ* yerine *men* harfinin kullanılmış olması), buna karşılık Haşr sûresinde aynı husustan bahsedilirken "göklerde ve yerde bulunan her şey" denmiş olması hususunda dil bilimci âlimlerden Sibeveyhi şöyle demiştir: "*Mâ* ismi her şey için kullanılır, ancak bütün varlıkları kapsamaz." Bu yüzden geride kalanların Allah'ı tesbih hususunda zikredilmemiş oldukları için kalpleri ürpermiş, bunun üzerine de Allah Teâlâ onların kalplerinin kırıklığını gidermiş, ürpertilerini gidermiş, bunun için [O'nu övgü ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur" buyurmuş, onlara övgü olsun diye de insanların onların tesbihlerini anlamadıklarını [fakat siz onların tesbihlerini anlamazsınız] diye ifade etmiştir. Böylece Allah Teâlâ hem tam da nefsü'l-emirde olduğu üzere her şeyin kendisini hamd ile tesbih ettiğini ifade buyurmuş, hem de [fakat siz

30 Nesâî, Ezân, 14.
31 Muvatta, Sehv, 364.

onların tesbihini anlayamazsınız] ifadesi ile, bu ifadedeki telafi anlamı katan "fakat" kelimesi ile, kalplerin kırılmasını telafi etmiş ve o varlıkların o hususi tesbihe sahip yegâne varlıklar olduğu anlamını katmıştır.

Bu âyet Allah Teâlâ'nın âlemi âlem için değil, kendi zâtı için yarattığının delilidir. Çünkü burada Hak Teâlâ [O'nu övgü ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur.] buyurmuştur. Yani Allah Teâlâ âlemi yarattığı zaman onları salt Allah'a kulluk etsinler, onu tesbih etsinler diye yaratmıştır. Bu yüzden hamd ile Allah'ı tesbih etmeyen hiçbir varlık yoktur, fakat bizler onların tesbihlerini anlamayız. Bütün âlem Allah'ı hamd ile tesbih etme ve öncelikli olarak O'na kulluk etme fıtratı üzere yaratılmıştır. Bizim eşyadan faydalanmamız, tabiilikten dolayıdır, zira âlemde yaratıcısını tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur, çünkü Hak Teâlâ âlemi kendi zâtı için yaratmıştır. Bu yüzden de her bir varlık sadece O'nunla meşguldür. Hayatı kendisi ya da Allah'tan başkası için çabalamakla geçirmeye istidatlı olarak yarattığı varlıkları uyarmak ve onları salt kendisine kulluk ettiklerini hatırlatmak üzere de "Ben insanlar ve cinleri ancak bana kulluk etsinler diye yarattım." (Zâriyat, 51/56) buyurmuştur. İnsanlardan ve cinlerden bazılarının yaratılış sebebi olan şeyi yapmamalarından, onların tasarrufta bulundukları şeyler için yaratılmış oldukları şeklinde bir sonuç çıkmaz. Bu nedenle onlar sorgulanır, hesaba çekilirler. Bundan dolayı da biliriz ki insan ve cinler dışındaki bütün mahlûkat Hak Teâlâ'yı hamd ile tesbih etme fıtratı üzere yaratılmışlardır. İnsanların ve cinlerin bütün uzuvları da böyledir, ancak onların hamd ile tesbih fıtratı üzere yaratılmış olmaları Allah'a yakınlaşma ve en yüce mertebeyi kazanma açısından değildir, aksinc onlar için tesbih, diğer canlılar için nefes almak neyse odur. Böylece insan ve cinlerin cehennemdeki tesbihleri Allah'a yakınlaşmak için yapılan tesbih değildir ve bu tesbih onları Allah'a yaklaştırmaz, aksine onlardan her birinin mâlum bir makamı vardır. Böyle bir durumda ibadet, hakikatlerinin gerektirdiği tabiatları olmuştur ve teklif kalkmıştır, artık onlardan Allah'ın kendilerine gelmiş olan emrine muhalefet etmeleri tasavvur edilemez. Ayrıca Allah Teâlâ "Orada sesinizi kesin ve artık benimle konuşmayın." (Müminûn, 23/108) buyurduktan sonra cehennemlikler için artık bir yasak da yoktur. Bizim söz ettiğimiz durum, insanlar her bir diyarda (cennet veya cehennemdc) yerlerine yerleştikten ve kapılar kapatıldıktan, her iki diyar da kendilerini hak etmiş olan ehlini içine aldıktan sonraki durumdur. Buna göre âlemdeki her bir cüz, Allah'ı tesbih eder, kâfir veya mümin her şey Rabbini tenzih cdcr. Çünkü kâfirin uzuvları da Allah'ı tesbih eder. Bu nedenle onun uzuvları, yani derisi, kulağı, gözü, eli ve ayağı kıyamet günü kendisi aleyhine şahitlik edecektir. Ancak insanlar bu tesbihi, varlıklarda akıp giden bu ibadet halini anlamazlar. Di-

ğer deyişle bu âyetin kapsamına girmeyen kâfir ya da mümin hiç kimse yoktur, ancak insanların çoğu bunu bilmezler, çünkü onlar işitmezler ve müşahede etmezler. Şekilci âlimler bu varlıkların tesbihinin lisan-ı hal ile yapılan bir tesbih olduğunu sonucunu çıkarırlar. Ayrıca onlar "Biz emaneti göklere, yere ve dağlara arz ettik, ancak onlar onu yüklenmekten kaçındılar, ondan korktular." (Ahzâb, 33/72) âyetini de böyle anlarlar. Onlar burada göklerin, dağların ve yerin bu emaneti yüklenmekten kaçınmalarını ve korkmalarını hakiki değil, lisan-ı hal ile yapılmış fiiller olarak anlarlar. Yine onlar "Göğe ve yere 'İsteyerek ya da istemeyerek gelin!' diye ferman buyurdu, onlar da 'İtaatkâr olarak geldik!' dediler." (Fussilet, 41/11) âyetini de sözlü bir hitap olarak değil, hal ile ifade edilmiş bir hitap olarak anlarlar. Oysa bu yorumlar doğru olmadığı gibi ve âyette murad edilmiş de değildir. Aksine âyetlerde zâhiren anlatılan neyse durum odur. Eğer nazar âlimlerinden bazılarının iddia ettikleri üzere burada bu cansız varlıkların teshibi hal ile yapılmış bir tesbih olsaydı, o zaman [fakat siz onların tesbihini anlamazsınız] ifadesinin bir anlamı olmazdı. Oysa burada bu varlıkların herhangi bir şeye karşılık olarak değil, sadece övgü olsun diye Allah'ı tesbih ettikleri ifade edilmektedir, çünkü tesbih onlar için zâtî bir ibadettir ve onlar tesbih ettiklerinde bunun karşılığında bir şey talep ettikleri tasavvur edilmez. Bu noktada şekilci âlimler şöyle bir mazeret ortaya koyabilirler: "Burada tesbih, kendisine genellikle konuşma atfedilmeyen varlıklara nispet edilmiştir, işte bu, anlaşılmaz olan tesbihtir. O varlıkların söyledikleri işitilmez, çünkü söz ya da kelâm, işitilebilir olan şeye denir. Tesbih eğer sözlü ya da kelâm şeklinde olsaydı, 'siz anlamazsınız' değil, 'siz işitmezsiniz' denirdi. Oysa bizim anlamadığımız, yani bilmediğimiz ifade edilmiştir ki bilmek bir sözün ya da kelâmın bilinmesi olabileceği gibi başka bir şeyin bilinmesi de olabilir.

Ancak meseleyi tahkik edecek olursak; Allah'tan başka bütün varlıklar canlıdır ve O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Tesbih de ancak canlı olan ve tesbih ettiği varlığı bilen bir varlığın fiili olabilir. Eğer Allah'ı tesbih etmeyen hiçbir varlık yoksa ve onu da ancak canlı (ölü ya da diri) varlık tesbih edebilirse, o zaman O'nu tesbih eden her varlık canlıdır. Çünkü varlıklarda hayat, Hak Teâlâ'dan onlara feyz eder, bu yüzden onlar sabit kaldıkça hayat sahibidirler. Eğer hayat sahibi olmasalardı o zaman Allah Teâlâ'nın celâline layık vech ile buyurduğu *kün* (ol) fermanını da işitmez ve olmazlardı. Burada Hak Teâlâ'nın "Hiçbir şey yoktur ki onu hamd ile tesbih etmesin" ifadesinde geçen *şey* kelimesi, belirsiz olan kelimeler içerisinde en belirsiz olanıdır. Allah Teâlâ nasıl bizim gözlerimizi cansız varlıklardaki ve bitkilerdeki hayatı idrak etmekten alıkoymuş ise aynı şekilde kulaklarımızı da cansız var-

lıkların, akıl sahibi olmayan hayvanların ve bitkilerin tesbihini işitmekten alıkoymuş olabilir. Bunlar ancak Allah'ı peygamberi Hazreti Muhammed aleyhisselâm ve taşlar tesbih ettiğinde onun yanında bulunan ashabı gibi kimseler için âdetin Allah tarafından bozulması durumunda olduğu gibi anlaşılabilir. Taşların tesbih etmesi hadisesinde aslına bir harikuladelik yoktur, harikulade olan bunun insanlar tarafından işitilmiş olmasıdır. Sahih rivayette nakledildiğine göre taşlar Hazreti Peygamber aleyhisselâmın elinde tesbih etmiştir.[32] İnsanlar taşların bu şekilde tesbih etmesini harikulade bir hadise sayarlar, fakat hata ederler, çünkü asıl harikulade olan, insanların bu tesbihi işitmiş olmalarıdır. Çünkü taşlar, Allah Teâlâ'nın da haber verdiği üzere, zâten daima O'nu tesbih etmektedir. İşiten kimseler ise adet gereği her zaman işitmedikleri bir sesi işitmişlerdir. Dolayısıyla Allah Teâlâ'nın, [hamd ile O'nu tesbih eder] ifadesi, hal ile tesbih değil, her bir varlığın kendine layık olacak şekilde sözlü olarak tesbih etmesidir. Bu nedenle [fakat siz onların tesbihini anlayamazsınız] buyurmuştur. Anlayamamızın sebebi ise onların tesbih ettikleri dilin bizimkinden farklı olmasıdır, ancak işitenler (o sesi harikulade bir şekilde duyanlar) onu anlamışlardır. Bu tesbih fikir ve nazar açısından, aklî nazar yolu ile anlaşılmaz, ancak Allah bazı kullarına bu ilmi bahşetme lütfunda bulunursa o zaman anlaşılabilir. Neticede her varlık konuşur ve kâh konuşan olsun kâh sessiz olsun, her varlık için bu aynıdır. Mümin bunu iman ile idrak eder, keşif sahibi olan ise bunun keyfiyetini idrak eder. Keşif, Allah Teâlâ'nın dilediği kullarına bahşettiği bir lütuftur. Varlıktaki her konuşma tesbihtir, insanların dilinde adına "kınama" denen ifadeler bile tesbihtir. Âyette "siz anlamazsınız" şeklinde çoğul kip kullanılmıştır, bu da anlamayanların özellikle insanlar olduğuna işaret eder. Çünkü insanlardan bazıları dışında, bütün mahlûkat Allah'a ibadet eder. Mahlûkat Allah'a bizzat (zâtları/varlıkları gereği) ibadet ederler, sadece bazı ârızî durumlar onların bu ibadet hallerine tesir eder ki bu ârızî haller hususen insanda söz konusu olur. Hatta bunlar sadece insanda söz konusu olur, onun dışındaki varlıklar asılları üzere daima yaratıcısını ortaktan tenzih ederler.

[O, Halîm'dir]: Sizi derhal cezalandırmaz, bu tesbihin lisan-ı hal ile yapılmış bir tesbih olduğunu söylediğiniz için sizi hızlı bir şekilde hesaba çekmeyip süre verir. Zira Allah ulvi âleminden süflî âlemine bütün kâinatta camid olsun, bitki olsun, hayvan olsun; canlı ve konuşmayan hiçbir varlık yaratmamıştır. Tabiat âlemindeki her şey beslenen cisimdir, dolayısıyla hayvan-ı

---

32 el-Heysemî, *Mecma'u'z-Zevâid*, c. 5 s. 179, c. 8 s. 298-299; İbni Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. 6 s. 132-133.

nâtıktır (düşünen/konuşan canlıdır), bunların bir kısmı gizli, bir kısmı açıktır. Her hayvan-ı nâtık ise Allah Teâlâ'yı hamd ile tesbih eder. Durum böyle olduğuna göre Hak Teâlâ'nın bütün mevcudata hitap etmesi, göğünden yerine, dağından ağacına tüm varlıklara vahyini iletmesi mümkündür, hatta bu fiilen gerçekleşmiştir. Her şey ona secde etmiştir. Çünkü Allah Teâlâ her şeye tecelli etmiş, hitabı ile her şeye vahyetmiştir. Kıyamet günü deriler, "Bizleri, her şeyi konuşturan Allah konuşturdu." (Fussilet, 41/21) diyeceklerdir. Görüleceği üzere deriler Allah'ın her şeyi konuşturduğunu ifade edecektir ki aslında onlar konuşmanın sadece insanı insan yapan hususlardan biri olduğunu düşünen ve insan dışındaki varlıkları canlılık ve konuşkanlık tanımının dışında tutan kimselerden daha bilgilidir. Zira Allah Teâlâ [fakat siz onların tesbihlerini anlamazsınız] buyurmuştur ki bu ifade de onların tesbihlerinin lisan-ı hal ile olduğunu iddia edenlere reddiye olsun diye söylenmiştir. Çünkü bütün âlem, delâlet itibariyle eşit konumdadır. Bu varlıkların tesbihin lisan-ı hal ile olduğunu iddia eden kimse Allah Teâlâ'nın [fakat siz onların tesbihlerini anlamazsınız] sözünü yalanlamış olur. Bu nedenle Allah Teâlâ [O, Halîm'dir.] buyurmuştur.

[Bağışlayıcıdır] ifadesi ise, "bu varlıkların tesbihini gizlemiş, anlamanızı engellemiştir" anlamındadır. Çünkü bağışlamak örtmek demektir, yani "onların konuşmalarını örtmüş, kulaklarınızın harikulade bir durum dışında onları duymasına engel olmuş demektir. Bu âyetten anlıyoruz ki ilâhî hayatın sırrı bütün mevcudata sirayet etmiş durumdadır. Buna göre varlıklar Hakk'ın hayat sıfatı ile hayat bulmuştur, bunlardan bazılarındaki hayat gözlerimizle görülecek şekilde zâhirdir, bazılarındaki hayat ise dünya hayatında göremeyeceğimiz şekildedir. Onları ancak peygamberler ve bazı velîler görür, çünkü onlara her bir şeyin hayatı keşf ile gösterilir. Bu hayatın mevcutların aynında sirayet etmiş olması nedeniyle onların hepsi kendilerini var eden varlığı övgü ile tesbih ederek konuşurlar. Bu hayat ve diğer sıfatlar, nispet, izafet ve hakikatlerin müşahedesidir. Zira Allah Teâlâ hulûl ve mahalden münezzehtir, yüce ve büyük olandır, nitekim varlıklar da O'nu bundan tenzih ederler, zira tesbih tenzih demektir. Unsurlar âleminde doğan varlıklar, üç tabiat âlemidir ve bu üç âlemden doğan her bir âleme ruhlar sirayet eder, bunlar o doğan âlemlerin nefisleridir ve o âlemler bu nefisleri ile yaratıcılarını, var edicilerini bilirler, onunla onlarda bütün hayat sirayet eder ve Hak onunla onlara hitap eder, onları mükellef kılar. O, Hak Teâlâ'nın onlara gönderdiği elçidir, onlardan her biri rabbine davet eden davetçidir. Hayatı gizli (*bâtın*) olan varlıklar cansız ve bitki diye isimlendirilir. Bu iki varlık türünü birbirinden ayırt eden şey ise beslenme ve büyüme özellikleridir. Bu özelliklere sahip olana bit-

ki, olmayana cansız denir. Hayatı açık olana ise hayvan denir. Oysa hepsinde hayat vardır ve hepsi yaratıcısını bizim işitemeyeceğimiz şekilde övgü ile tesbih eder. Allah Teâlâ onlara birtakım şeyler, fıtratlarınca, bizim bilmeyeceğimiz şekilde öğretmiştir. Dolayısıyla yaş kuru, sıcak soğuk, cansız, bitki ya da hayvan her ne varsa hepsi kendi cinsine mahsus lisan ile Allah'ı tesbih eder. Âlemdeki her cisim o surete bağlı olan ilâhî ruhun sureti ile mukayyettir ve onunla Allah'ı tesbih eder. Ruhlardan bazıları o suretleri düzenleyici, tedbir edici, çekip çeviricidir, çünkü o suretler ruhların tedbirini kabul eder durumdadır. Bunlar, görünür bir şekilde hayat ve ölüm sıfatına sahip olan suretlerdir. Eğer bir suret görünür bir şekilde hayat ve ölüm sıfatına sahip değilse o zaman onun ruhu tedbir ruhu değil, tesbih ruhudur. Âlemdeki bütün suretler -ki âlem zaten suretlerden ibarettir- Allah Teâlâ'nın kendisine ilham ettiği hususi bir hamd ile yaratıcısını tesbih eder. Âlemde fesada uğrayan bütün suretlerin her birinin fesadı, o cevherlerde bir başka suretin ortaya çıkışıdır ki o da Allah Teâlâ'yı tesbih eder, böylece kâinatın tamamı her daim yaratıcısını tesbih eder vaziyette kalmaya devam eder. O suretlerin cüzleri o surete uygun bir şekilde O'nu tesbih eder. Cüz'î ruhlar eşyaya dair bilgi konusunda birbirine üstünlük sahibidirler, onlardan bazıları pek çok şey bilir, bazıları ise sadece çok az şey bilir. Tedbirden nasibi olmayan suretlerin ruhlarından daha fazla Allah'ı bilen yoktur, çünkü suretler onları kabul eder ve onlar da cansız varlıkların suretlerdir. Allah'ı bilme konusunda onlardan bir alt mertebede olan ruhlar ise bitkilerin ruhlarıdır. Bir altta hayvanların ruhları gelir. Bunlardan her biri Allah'ı bilme ve mârifetullah fıtratı üzere yaratılmışlardır. Bu nedenle onların Allah Teâlâ'yı hamd ile tesbih etme dışında hiçbir gayretleri yoktur. Allah'ı bilme konusunda onlardan bir alt mertebede insanların ruhları gelir. Melekler ve cansız varlıklar akıl ve şehvet sahibi olmayıp Allah'ı bilme fıtratı üzere yaratılmışlardır. Hayvanlar hem Allah'ı bilme fıtratı üzerine hem de şehvet sahibi olarak yaratılmışlardır. İnsanlar ve cinler ise hem mârifet hem şehvet fıtratı üzere yaratılmıştır, ama bu onların ruhları açısından değil, suretleri açısındandır. Allah Teâlâ onlara akıl vermiştir ki akıl ile şehvetlerini şeriat mizanına uydursunlar ve akıl onları kendileri için meşru kılınmamış olan noktalarda şehvetin çekip götürmesine engel olsun. Yoksa Allah onlarda aklı, ilim elde etmeleri için var etmiş değildir. Allah'ın insanlarda ilim elde etmeleri için var ettiği şey, müfekkire kuvvetidir. Bu nedenle onların ruhları meleklerin ya da insan ve cinler dışındaki varlıkların ruhları gibi, bilgi sahibi olma fıtratı üzere yaratılmamıştır. Bunu öğrendiğinde insan ve cinler dışında kalan bütün âlemin beşerî duyu algıları için gayb konumunda olan şeyleri tastamam keşfettiklerini de bilirsin. İnsan ve cinlerden hiç kim-

se bu gaybı müşahede edemez, ancak Allah'ın ikram ettiği keramet anlarında bir harikulade durum olarak bu müşahede söz konusu olur. Nitekim bütün âlemde, insan ve cin âlemindeki veya meleklerin cisimlerinde, cansızlar, bitkiler, hayvanlar, felekler, herhangi bir ruhun kendisini yönettiği her ruh; bütün bunlar, gizli-ilâhî sırları keşif mahallindedir. Bu sırlar cisimleri yöneten melek, insan ve cinlerin ruhlarından gizlenmiştir. Onlar bir kısmında veya bütününde, harikulade durumlar dışında bu ilâhî gaybı idrakten perdelenmişlerdir. Bu bilgi, ilâhî gayblerden birisidir. Allah Teâlâ kendisine bildirmedikçe, bütün ruhlar bundan habersizdir, fakat zikrettikleriniz onu bilebilir. Çünkü zikrettiklerimiz, bu bilgiye Allah Teâlâ'nın kendilerini üzerinde yarattığı fıtratları itibarıyla sahiptirler.

Bil ki keşfin elde edilmesinin yegâne yolu, sana kendisini kabul etmeni sağlayacak tam bir istidat ihsan eden ezelî inayettir. Bu istidadı ancak nefsanî riyazetler, bedenî mücahedeler, ilâhî isimlerle ahlâklanma, melekî ve temiz ruhlarla tahakkuk etmek, (mâkul/aklî yollarla değil, fakat özellikle) şeriatta belirlenmiş meşru yolla temizlenip arınma, varlıklara ilgi göstermeyi bırakıp kalbini ağyârdan boşaltmakla elde edebilirsin. Çünkü Hak Teâlâ kendisi için senden sadece kalbini seçip onu imanla nurlandırmıştır ki bu sayede kalp Hak Teâlâ'nın celâlini içine alabilmiştir. İşte bu özelliklere sahip olan kimse mümkünleri Hakk'ın gözüyle görür ve mümkünler de mevcut olmasalar bile ona görünür olurlar, artık onlar onun için yok hükmünde değildir. Onun gözü ve basireti mümkünlerin üzerine çevrildiğinde iman nuru gözüne ve basiretine, o mümkün varlıkların yok hallerinde bile onların görünür ve işitilir olmalarını sağlar. Bu halde iken o insan bu mümkün varlıkları hariçte varlığı bulunmayan subûti bir duyma ve görmeyle görür ve duyar. Böylece Hak Teâlâ bu varlıklardan hangisini tayin etmeyi dilerse, benzerlerinden başka biri olmaksızın sadece ona, *kün* (Ol!) emri yönelir ve emir ona işittirilir. Emri alan ise derhal emre icabet eder, Hakkın "Ol!" kelimesinden meydana gelir, hatta kelimenin aynı olur. Mümkünler kendilerine ait ezelî yoklukta *Vâcibu'l-vucûd bi-zâtihi* olanı [zâtı gereği Zorunlu Varlık olanı] bilir, O'nu ezelî ve kadîm bir tesbih ve temcid ile tesbih ederler ki bu esnada onların mevcut (hariçte varlık kazanmış) hakikatleri olmadığı gibi hariçte varlık kazanmamış bir hükümleri de yoktur. Bütün mümkün varlıklar belirttiğimiz nitelikteyken, yani kendilerine asla Hakk'a dair bir cehalet bulunmazken, zuhur edip hariçte varlık kazandıkları, zamanki durumları nasıl olabilir ki? Acaba o halde bunlar konuşmayan cansız varlık mı olurlar, ya da yaratıcısını tâzim etmeyen bitkiler mi olurlar? Veya hali ile tasdik etmeyen hayvanlar yahut rabbi ile hiçbir bağı olmayan insanlar mı olurlar? Elbette bütün bunlar imkânsızdır, çün-

kü her mevcut kendi diliyle Allah'a hamdeder. Bu dil anlaşılmaz ve herkes bunu fark edemez. Ancak keşf ehli olanlar müşahede yolu ile bu tesbihi duyarlar, mümin ise iman ederek ve Allah'a ibadetin gereği olarak bunu kabul eder. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Her şey O'nu hamd ile tesbih eder, fakat siz anlamazsınız. Çünkü O Halîm ve bağışlayıcıdır." Burada Allah Teâlâ perde ve örtme anlamına gelen *el-Ğafûr* ismini zikretmiştir. Yine cezalandırmayı erteleme ve hükmünü hemen uygulamama anlamını ifade eden *el-Halîm* ismini de zikretmiştir. Çünkü Allah Teâlâ kullarının bir kısmının keşif ve imandan mahrum olacaklarını bilmektedir ki bunlar kendi fikirlerine köle olmuş akılcı kimseler ve "kıyası" (itibarı) esas alıp onunla yetinenlerdir. Bunlar zâhiri aşıp bâtına geçerken zâhirden büsbütün ayrılırlar. Böylece zâhiri bırakıp geçerler, çünkü keşif ve iman ehli değillerdir, zira Allah onların gözlerini mevcudatın nefsü'l-emirdeki durumunu müşahede etmekten perdelemiştir. Ayrıca onlar önlerini görmelerini sağlayacak bir nuru kendilerine verecek olan imanın kalplerine girmesinden de mahrum kalmışlar, bu nimet ile rızıklanamamışlardır. Ulü'l-azm sahibi velîlerden sadakat ehli müminler ise zâhiri terk ederek bâtına geçmezler. Onlar zâhir ile birlikte bâtına, harf ile birlikte mânaya dikkat ederler, böylece her işi iki göz ile görür, imanlarının nuru ile iki zirveyi de müşahede ederler. Bu yüzden de müşahede ettiklerini inkâr etmek ya da yakinen bildikleri halde bile bile reddetmek gibi bir imkânları olmaz. Allah Teâlâ onlara mevcutların, hatta vücud bulmadan önceki halleri ile mümkünlerin konuşmasını işittirir. Çünkü bu mümkün varlıklar henüz varlık/vücud kazanmadan önce de sübûti olarak vardırlar ve hem canlı, hem idrak sahibi, hem konuşma özelliğine sahiptirler. Zira onlar, kendiliklerinden sübûti şeylerdir. Varlığı kabul ettikleri zaman bütün nitelikleri ile kabul ederler ki bu nitelikler onların bizzat kendilerinden başka bir şey değildir. Dolayısıyla onlar varlık vücudî bir şey olma hallerinde hayat sahibidirler ki bu hayat vücudîdir ve o esnada bunlar vücudî bir konuşma ile konuşurlar, vücudî bir idrak ile idrak ederler. Eğer Allah Teâlâ bütün varlıklara hayatı sirayet ettirmiş olmasaydı onlar konuşamazlardı. Eğer onlarda ilmin sirayeti olmasaydı, o zaman da yaratıcıları olan Allah'ı övgü ile tesbih ederek konuşamazlardı. İşte bu nedenle Hak Teâlâ [O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur] buyurmuş, "hiçbir şey" diyerek vücud sahibi her şeyi buna dâhil etmiş, hiçbirini tahsis etmemiştir. Çünkü bu varlıklar, sabit şey halinde iken dahi varlık sahibi şey olmayı kabildirler. Ne var ki Allah Teâlâ akıl ve fikir sahiplerinin gözlerini bütün varlıklarda ve bütün mümkünlerde sözünü ettiğimiz hali idrak etmekten perdelemiş olduğu gibi bazı kullarının gözlerini de bu mümkünlere ve bütün var olanlara sirayet eden hayat, konuşma ve idraki görmek-

ten perdelemiştir. Keşif ve iman sahipleri ise bu varlık ya da yokluk hallerinde bu varlıklar ne durumda iseler onu bilirler. Bunlardan canlılığı zâhir olanlar "canlı" diye isimlendirilirken canlılığı gizli kalıp bütün gözlere görünmeyenler, "bitki" veya "cansız" diye isimlendirilmiştir. Böylelikle varlıklar perdelenmiş insanlara göre iki gruba taksim olunmuşken keşif ve iman sahiplerine göre böyle bir taksim söz konusu değildir. İhtisas ehli olan keşif ve müşahede sahiplerine ise müşahedeleri bu bilgiyi vermiştir. Buna karşılık perdelenmiş olanlara müşahede böyle bir bilgi vermemiştir. Dolayısıyla müşahede ehli olanlar "işittik ve gördük" derken perdelenmiş olanlar "işitmedik ve görmedik" derler. Müşahede ehli olanlar "iman ettik ve tasdik ettik" derler. Allah Teâlâ ise, [O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur] buyurur. -Dikkat edileceği üzere burada şey kelimesi belirsizdir, yani "her şey" anlamındadır.- Yine Allah Teâlâ "Görmez misin ki, gökte ve yerdeki her şey, güneş, ay, yıldızlar, dağlar, canlılar Allah'a secde eder." (Hac, 22/18) buyurur ve fikir ehli (akılcı) perdeliler ile müşahede ve iman sahipleri arasında ihtilaf konusu olan cansızlar, bitkiler ve hayvanları zikreder, onların Allah'a secde ettiğini ifade eder. Bu hususta daha pek çok Kur'ân âyeti bulunmaktadır. Sahih bir hadis-i şerifte nakledildiğine göre Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle buyurmuştur: "Müezzinin sesinin ulaştığı yerlerde bulunan yaş kuru her şey onun lehine şahitlik eder." Yine Uhud hakkında "Bu bizi seven bizim de kendisini sevdiğimiz bir dağdır." buyurmuştur. Başka bir hadiste "Mekke'de bir taş bilirim ki ben daha peygamber olarak gönderilmeden önce bana selam verirdi."[33] buyurmuştur. Yine sahih rivayetlerde nakledildiğine göre Hazreti Peygamber aleyhisselâmın elindeki taşlar tesbih etmiş, hurma kütüğü ağlamıştr. Buna benzer daha pek çok hadise sahih rivayetlerde nakledilmiştir. Velhasıl her şey Allah'ı hamd ile tesbih eder. Tesbihi de ancak kimi tesbih ettiğini bilen kimse yapar. Övgüye kimin layık olduğunu bilen hamdeder. Allah Teâlâ fikirlerine kölelik eden akıl sahiplerini ve kalplerini mühürlediği kâfirleri kör edip mahrum bıraktığı bütün bu hususları müşahede ve keşf ile görmeye ehil olmadığımızda bizleri iman ile rızıklandırsın.

İmdi, her kim âlemdeki her şeyin konuştuğunu ve rabbine nazar ettiğini bilirse artık onun her şeyden, hatta kendi nefsinden ve uzuvlarından bile hayâ etmesi gerekir, çünkü âlemde bulunan ve gerek nazar ehli gerek avam tarafından cansız ya da hayvan olarak isimlendirilen şeyler bize göre Allah tarafından mârifetullah ile, Allah'ı bilme fıtratı ile yaratılmış olup hayat sahibidir, rabbini tesbih ederek konuşur. Mümin bunu imanı ile idrak ederken keşf ehli

---

33 Müslim, Fedâil, 2.

ayan beyan idrak eder. Hayvan Allah tarafından Allah'ı bilme, O'nu tesbih etme fıtratı ile yaratılmış, ona diğer varlıklarda bulunmayan bir şehvet verilmiştir. Melekleri ise Allah hem bilgi hem irade sahibi olarak, fakat şehvet sahibi olmayacak şekilde bir fıtrat üzere yaratmıştır. İnsanları ve cinleri de bilgi ve şehvet fıtratı üzere yaratmıştır ki bu irade, mahsus bir ilişkidir, çünkü şehvet tabii bir iradedir. İnsan ve cinlerin, meleklerde olduğu gibi ilâhî iradeleri yoktur, aksine onların şehvet adı verilen tabii iradeleri vardır. Allan insan ve cinlere aklı ilim elde etmek için vermiş değildir, ancak Allah aklı, insanlar ve cinler için, âhiret diyarında değil de sadece bu dünya hayatında şehveti defetmeleri, ondan korunmaları için vermiştir. Bir insan ya da bir cin keşif dışında bir ilim elde edecek olursa bu Allah Teâlâ'nın ondan yaratmış olduğu fikir kuvveti ile elde edilmiş ilimdir. Allah Teâlâ'nın nefs-i nâtıkaya vermiş olduğu bütün fikir nefsü'l-emirde ilimdir ve fikir ile uyumludur. İnsanda bulunan ilimler ya fıtrattan gelen zorunlu ilimlerdir ya da ilham ilimleridir. Bir diğeri de insana keşfolunan ilimlerdir. Bu da Allah'ın onu yarattığı fıtrattaki ilimden gelen keşiftir. Böylece insan bilgisine konu olan şeyi ya fikirle görür ki bu durumda onunla ilme ulaşması imkânsızdır, ya da ilham veya ilâhî bildirim ile görür ve nefs-i nâtıka onu rabbinden kendisine ve Allah'tan başka bütün varlıklara mahsus bir şekilde zevk ve keşf yolu ile alır. Sahih fikir imkâna bir şey ilave etmez, sadece onu verir. Hayvanların Allah Teâlâ'yı ve yaratılış amaçlarını bildiğine dair bir örnek Hazreti Peygamber aleyhisselâmın şu hadisinde vardır: "İsrailoğulları zamanında bir sığır sırtında sahibini taşıyordu ve 'Ben bunun için yaratılmadım, aksine ben ekin sürmek için yaratıldım.' dedi. Bunun üzerine sahibi, 'Sığır mı konuşuyor?' diye şaşırdı."[34] Hazreti Peygamber aleyhisselâm bunu söyledikten sonra, "Ben, Ebû Bekr ve Ömer buna iman ettik." buyurmuştur. Ehlullah'tan bir zât merkebin sırtına binmiş ve merkebin hızlı gitmesi için sürekli başına vuran bir adamı görür ve "Merkebin başına vurma!" diye çıkışır. O sırada merkep, "Bırak vursun, onun da başına vurulacak." der. İşte bir merkep bile fıtratı gereği, işin sonunun nereye varacağını bilmektedir. Anlatıldığına göre İbn Atâullah bir keresinde bir deveye binmiştir, Devenin ayağı tökezleyince, İbn Atâ "Allah'ın şanı yücedir." demiş, deve ise, "Allah'ın yüceliği senin O'nu yüceltmenden fazladır." diye karşılık vermiş. Haddizatında deve Allah'ı İbn Atâ'dan daha fazla biliyordu ki bunun üzerine İbn Atâ hayâ etmiştir. İşte gördüğün gibi hayvan seni ve akıbetini biliyor, ne için yaratıldığını biliyor, sen ise Allah Teâlâ "Ben insanları ve cinleri ancak bana kulluk etsinler diye yarattım." (Zâriyat, 51/56) buyurduğu halde bütün bunlar hakkında

34 Buharî, Ashâbu'n-Nebî, 5; Fedâilu's-Sahâbe, 13.

cahilsin. İmdi bir bak ey perdeli insan! Hayvanların mertebesi nerede, senin merteben nerde! Allah Teâlâ bizlere mahlûkatın sahip olduğu ilmi, itaati, hakka ne kadar riâyet ettiklerini defalarca anlatmıştır da biz yine de iman etmez, kulak vermez, aksine rabbimizin bize bildirdiklerini bir tarafa bırakıp hislerimizi tercih ederiz, çünkü bütün bunları ayan beyan müşahede etmemişizdir. Oysa Allah'tan gayrı her şey O'nu hamd ile tesbih eder. Yaş kuru, cansız, bitki, yer ve göğe kadar her şeyin hayat sahibi olduğuna dair haberler nakledilmiştir ki keşif ve iman ehli ile şeriatlara iman etmeyenler ya da şeriatları indirildikleri maksatların dışında tevil eden ve "onların tesbihi lisan-ı hal ile tesbihtir" diyen kimseler arasında tam da bu noktada ihtilaf çıkmaktadır. Hayat sahibi oldukları duyularla idrak edilen varlıkların durumu hakkında herhangi bir ihtilaf yoktur, ancak onların hayatlarının sebebinin ne olduğu ve Rabbini hamd ile tesbihinin neye dayandığı konusunda ihtilaf edilir. Çünkü tesbih ancak tesbih fiiline aklı eren akıl sahibi varlık tarafından yapılır. İnsan, cin ve hayvanların dışındaki varlıklar ise bize muhalif olanlara göre akıl sahibi değildir, oysa keşif ve sahih iman ehli olanlar bunun aksine inanır. Keşif ehli kimse cisimlerdeki zâtî hayatı idrak eder ki bu, o cisimlerin kendisi ile sürekli olarak rablerini tesbih ettikleri nefsî bir sıfattır, ister onların tedbir edici ruhları içlerinde olsun ister olmasın fark etmez. Zâtî hayat her cevherde vardır ve ondan hiç yok olmaz. Bu zâtî hayatı Allah Teâlâ bazı kimselerin gözünden alır. Bu zâtî hayat ile kıyamet günü deriler, diller, eller ve ayaklar insanlar aleyhine şahitlik edecektir. Bu zâtî hayat ile ahir zamanda bir adamın baldırı konuşacak ve ona sahibinin neler yaptığını bildirecektir. Bu zâtî hayat ile ahir zamanda müslümanlar yahudilerin peşinde düşüp onları katletmek istediklerinde, arkasına yahudinin gizlendiği her bir ağaç bunu haber verecektir. Bu hayat şeylerde zâtîdir, çünkü bütün mevcudattaki ilâhî tecelliden neşet eder. Zira Allah Teâlâ bütün varlığı, kendisini bilsin ve kulluk etsin diye yaratmıştır. Tecellinin devamlılığı ise onlara bu zâtî hayatın devamlılığını verir. Bu hayat ile her şey tesbih eder. Dolayısıyla bütün âlem (yani Allah'tan başka her şey) hayvan-ı nâtıktır (konuşan canlıdır), ancak cisimleri, beslenmeleri ve hisleri ile farklılık arz ederler. Neticede bu varlıklar hayvanî suret ile zâhirdir, bâtında ise zâtî hayat sahibidir. Hak Teâlâ bütün âlemi, hakikatinin gereği kendisine nispet edilecek fasih bir lisan ile kendisini hamd ile tesbih edecek şekilde konuşturur. Tesbih sübûti bir şey ile övgü değil, tenzihtir, çünkü bir zât, zaten layık ve ehil olduğu bir şeyden dolayı övülmez. Zâtın ehil olduğu şeyde ortaklık söz konusu olmaz. Bu yüzden Allah'a ancak isimleri ile övgüde bulunulur. Allah Teâlâ'nın bizim tarafımızdan bilinen bütün isimleri kulların yapabildikleri kadar kendilerine vasıf ve ahlâk edinecekleri isimlerdir. Âlemde Allah'a

layıkıyla övgüde bulunma imkânı olmadığı için O'na övgü, O'nu her şeyden tenzih/tesbih etmek şeklinde yapılmıştır. Bu nedenle Hak Tealâ hamdi kendisine izafe etmiş ve "O'nun hamdi ile onu tesbih ederler." buyurmuştur, yani layık olduğu vech ile onu överler ki bu da tesbihtir. Zira Hak Teâlâ [Senin rabbin, izzetin rabbi Sübhân'dır/münezzehtir] buyurmuştur ki izzet, ancak kendisine ait olan herhangi bir övgü ile O'na ulaşmanın men edilmesi demektir.

[Onların nitelediklerinden]: Her övgüde bulunan nitelemiş olur. Böylece Hak Teâlâ kendi tesbihini herhalde ve her varlıkta zikretmiş ve [Yedi gök ve yer ve bunlarda bulunanlar O'nu tesbih eder.] buyurmuştur ki bundan geriye bir tek O'nun zâtı kalır. Allah'a övgüde bulunmak ifade ettiğimiz üzere bu şekilde olduğu için bizim O'na övgü olacak bir şey ortaya çıkarma imkânımız yoktur. Eğer tesbih övgü ise Allah Teâlâ âlemdeki her varlığın övgüsünü "O'nun hamdi ile" ifadesi ile sınırlamıştır, yani her şeyin tesbihini, kendisine izafe ettiği hamd ile kayıt altına almış, kendisine yapmış olduğu övgü ile sınırlamıştır. Bu da Allah'ın peygamberlerinin diliyle ve katından indirdiği kitaplarında bizim anladığımız şekilde değil, fakat bizzat kendisinin bildiği şekilde övgüsüdür. Zira Allah Teâlâ [Her şey O'nun hamdi ile tesbih eder.] ifadesi ile sadece insanın bunun dışında olduğuna dikkat çekmiştir, çünkü bazı insanlar O'nu, O'nun hamdinin dışında tesbih ederler. Biz ise Allah'ı överken, sadece aktaran ve okuyan oluruz. Çünkü zâtını bilmediğimiz varlığa yöneltilen övgü, sınır ve şekil kabul etmez, keyfiyet altına girmez, çünkü O'nun bizatihi nasıl olduğu bilinmez, O, âlemlerden müstağnidir. Dolayısıyla O'nu bilmeye götürecek bir delil olmaz. Sadece bize benzemeyişi veya niteliğimizi kabul etmeyişi yönüyle kendisine dayanmış olmamızı delil getirebiliriz. Her ilâhî isimle biz de niteleniriz. Bu yüzden böyle bir bilgi, Hak Teâlâ'nın kendisini bildiği tarzda, amaçlanmış mârifet değildir. Bunun için tesbih farz kılınmış, her şey bu tesbihi yerine getirmek üzere yaratılmıştır. Tesbih, bütün niteliklerden Hakk'ın tenzih edilmesidir, yani o ispat değil tenzihtir. Allah'ı tesbih ederek övmek dillerin kaldırabileceği bir iş değildir. Fakat bu, bizden başka her varlığın tesbihi için, yani nefs-i nâtıkanın dışındakilerin tesbihi için böyledir, bizler onların tesbihini, bize öğretilmediği müddetçe anlayamayız. Övgüler belli bir sınırda durmaz, tesbih eden ise ancak O'nu hamdi ile tesbih eder, oysa isimlerle övmek böyle değildir. Çünkü diller (yani nefs-i nâtıka olanların dilleri) yorulur, kalır ve o sınırda dururlar. Bu nedenle Hazreti Peygamber aleyhisselâm kavrayış ve sınırlamanın son noktasında şöyle demiştir: "Ben seni övemem, sen kendini övdüğün gibisin."[35]

---

35 Müslim, Salât, 222.

Biz tesbih lafzını, yani hususen buna delâlet eden lafızları Kur'ân ve sünnette iyice inceledik ve bunun daima ilâhî isimlerden zâhir, gizli ya da mutlak veya muzaf olan biri ile kayıtlanmış olarak kullanıldığını gördük, sonra bu isimleri inceledik ve bunların "Allah" ismi, başka bir şeye muzaf olarak kullanılan "*Rab*" ismi, "*hû*" gibi zamir ile ifade edilen isim, *el-Melik*, *el-Aliyy* isimleri olduğunu gördük. Örneğin "*Sübhânallâhi hîne tümsün*" âyetinde tesbih lafzı Allah ismi ile birlikte, "*Sübhâne rabbike*" ifadesinde tesbih lafzı Rab ismi ile birlikte, "*Sübahnellezi esrâ bi'abdihi*" ifadesinde tesbih lafzı nâkıs isim ile birlikte, "*Sübhânehu ve Teâlâ*" ifadesinde tesbih ismi zamir ile birlikte, hadiste geçen "*Sübahne'l-Meliki'l-Kuddûs*" ifadesinde tesbih ismi *el-Melik* ismi ile birlikte, yine hadiste geçen "*Sübhâne'l-'aliyyi'l-A'lâ*" ifadesinde tesbih kelimesi *el-Aliyy* ismi ile birlikte kullanılmıştır. Yine hadiste *Subbûh* şeklinde, herhangi bir şey ile kayıtlanmadan da kullanılmıştır. Bu zikredilenin zikridir ki bunun neticesi en büyük neticedir, çünkü bu tesbih ile tesbih yapanın kendisinden kinayedir, burada O'nun ismi bizzat kendisidir. Bu âriflerin en kâmil tesbihidir, çünkü orada müsemmâ isim içerisinde gaiptir. O'nun hamdi ile tesbih O'na yakınlaştıran bir ibadet olduğu için Hazreti Peygamber aleyhisselâm sahih bir rivayette nakledildiğine göre şöyle buyurmuştur: "*Subhânallâh* ve *Elhamdülillâh* ifadeleri yer ve gök arasını doldurur."[36] Burada Hazreti Peygamber aleyhisselâm *Subhânallâh* ve *Elhamdülillâh* ifadeleri ile "*subhânallâhi ve bihamdihi*" ifadesini kastetmiştir, çünkü *Elhamdülillâh* ifadesi mizanı doldurur, mizana konulacak son şeydir ki onunla mizan dolacaktır. Ârif kimse, Allah Teâlâ'yı, Allah kendisini nasıl övdü ise öyle öven, kendiliğinden bir övgü ihdas etmeyen kimsedir, bu yüzden Hak Teâlâ [fakat siz onların tesbihlerini anlamazsınız] buyurmuştur ki bu da her varlığın Allah tarafından sadece kendisine bildirilen hususi bir tesbih ile tesbih ettiğine delâlet eder. Eğer bütün varlıkların tesbihleri nihayetinde aynı noktada birleşseydi, o zaman hiç kimse bir başkasının tesbihini bilmiyor olmazdı. Bunda da akılları ile Allah'a övgü konusunda çıkarımda bulunan ve Hak Teâlâ'nın [O'nun hamdi ile] ifadesini unutan kimselere işaret vardır ki onları akıllarının delilleri bu husustan perdelemiştir. Çünkü Allah bunu onların fikirlerini örterek gizlemiştir, ama onları bu hususta hesaba çekmez, çünkü âyetin sonunda kendisini *Halîm* diye nitelemiştir. Başka bir ifadeyle Allah cezalandırmaya gücü yettiği halde, öyle bir nitelikte değil iken falan nitelikte olduğunu iddia ettiğinizde sizi cezalandırmaz, size derhal ceza vermez. Sizin bu edepsizliğe rağmen o yine de *el-Halîm*'dir, *el-Ğafûr*'dur, yani örten

36 Tirmizî, Da'avât, 87.

ve bağışlayandır, bu konumda olanlardan bunun bilgisini gizlemiştir. Âyetin sonunda Allah kendisini Ğafur olarak nitelemektedir, çünkü Allah, dilediği kullarının dışındaki kimselerin kalplerini kendisini bilmekten perdelemiş, onlara kendisi hakkında icmali (genel) bir bilgi vermiştir. Kul nefsini kurtarmak ve saadetin sebeplerini elde etmek istiyorsa Allah'a sadece O'nun hamdi ile hamdetmelidir, ne olursa olsun, bu konuda hiçbir şey belirlemeksizin, Allah'ın verdiği bilgi ile hareket etmelidir. Eğer insan kendisinden bir fazlalık ilave eder ve çıkarımda bulunarak bir övgü ihdas ederse ve ihdas ettiği lafız herhangi bir ilâhî hitapta yer almıyorsa, o zaman Allah'ı O'nun hamdi ile tesbih etmiş olmaz, aksine kendiliğinden çıkarımda bulunarak tesbih etmiş olur ve dilediği derecesi eksilir. Dolayısıyla sen sen ol, Hak Teâlâ kendisi hakkında ne buyuruyorsa onu tekrarla, bir şey ilave etmes, eğer bunu güzelce yaparsan Ehl-i Hak'tan olursun. Çünkü Allah Teâlâ âlemi bir başka şey için değil, salt onu kendi hamdi ile tesbih etmeleri için yaratmıştır, bu yüzden âlem bir göz açıp kapayıncaya kadar dahi olsa, tesbihten geri durmaz. Çünkü tesbih âlem için, tıpkı nefes alan bir varlığın nefesi gibi zâtîdir. Bu âyet Hak Teâlâ'dan, varlıkların O'nu hamdi ile tesbih ettiklerine, yani O'na övgüde bulunduklarına dair bir haberdir. Tenzih, uzaklık demektir. Burada Allah Teâlâ varlıklara kendisini tesbih etmesini emrettiğini söylememekte, aksine onların O'nun hamdi ile tesbih ettiklerini haber vermektedir. Sen de Allah Teâlâ'nın kendisi hakkında söylediği ve âlemin O'nun hakkında söylediklerini aklında tut ve tilavetin esnasında bunları ayırt et. Tilavetinde sakın âlemin O'nun hakkında söylediklerini karıştırma, sadece Allah'ın kendisi hakkında söylediklerini oku, böyle yaparsan Allah'ın ehli ve hassası olan Ehl-i Kur'ân'dan olursun.

Nasihat

Mümin her şeyin Allah'ı tesbih ettiği ve her tesbih edenin hayat ve akıl sahibi olduğu hususunda şüphe etmez. Böyle olduğu için vera sahipleri kralların ve ihtiyaç sahibi olmayan diğer kimselerin yaptığı gibi keyif için hayvan avlamaktan sakınırlar. Rivayette anlatıldığına göre bir serçe kıyamet günü gelecek ve "Ey rabbim! Şu adama beni neden boş yere öldürdüğünü sor." diyecektir. Aynı şey herhangi bir menfaati olmadığı halde bir ağacı kesen ya da Allah'ın yarattığı herhangi bir varlığa fayda sağlamadığı halde bir taşı yerinden eden kimse için de geçerlidir.

وَاِذَا قَرَأْتَ الْقُرْاٰنَ جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ الَّذٖينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ حِجَابًا مَسْتُورًا
(٤٥) وَجَعَلْنَا عَلٰى قُلُوبِهِمْ اَكِنَّةً اَنْ يَفْقَهُوهُ وَفٖى اٰذَانِهِمْ وَقْرًا وَاِذَا ذَكَرْتَ رَبَّكَ فِى
الْقُرْاٰنِ وَحْدَهُ وَلَّوْا عَلٰى اَدْبَارِهِمْ نُفُورًا (٤٦)

45. Kur'ân okuduğun zaman senin ile âhirete inanmayan kimseler arasına görünmeyen bir perde çekeriz. 46. Kur'ân'ı anlarlar diye kalplerine örtüler ve kulaklarına da ağırlık koyduk. Kur'ân'da rabbini bir tek olarak andığın zaman, onlar ürkerek artlarına dönerler.

Bu iki âyeti her kim okursa bunlar onu vesveseden emin kılar.

[Onlar ürkerek artlarına dönerler], çünkü onlar ortak kıldıkları varlıkların zikredildiğini duymazlar ve kalpleri tiksinir. Oysa onları ilâh olarak kendilerinin belirlediklerini de bilirler. Bu yüzden Hak Teâlâ onlara "Haydi onları isimlendirin." (Ra'd, 13/33) buyurmuştur. Zira isimlendirdikleri zaman, aleyhlerine delil teşkil edecektir.

نَحْنُ اَعْلَمُ بِمَا يَسْتَمِعُونَ بِهٖ اِذْ يَسْتَمِعُونَ اِلَيْكَ وَاِذْ هُمْ نَجْوٰى اِذْ يَقُولُ الظَّالِمُونَ
اِنْ تَتَّبِعُونَ اِلَّا رَجُلًا مَسْحُورًا (٤٧) اُنْظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْاَمْثَالَ فَضَلُّوا فَلَا
يَسْتَطٖيعُونَ سَبٖيلًا (٤٨) وَقَالُوا ءَاِذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا ءَاِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَدٖيدًا
(٤٩) قُلْ كُونُوا حِجَارَةً اَوْ حَدٖيدًا (٥٠) اَوْ خَلْقًا مِمَّا يَكْبُرُ فٖى صُدُورِكُمْ فَسَيَقُولُونَ
مَنْ يُعٖيدُنَا قُلِ الَّذٖى فَطَرَكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ فَسَيُنْغِضُونَ اِلَيْكَ رُؤُسَهُمْ وَيَقُولُونَ مَتٰى هُوَ
قُلْ عَسٰى اَنْ يَكُونَ قَرٖيبًا (٥١) يَوْمَ يَدْعُوكُمْ فَتَسْتَجٖيبُونَ بِحَمْدِهٖ وَتَظُنُّونَ اِنْ لَبِثْتُمْ
اِلَّا قَلٖيلًا (٥٢) وَقُلْ لِعِبَادٖى يَقُولُوا الَّتٖى هِىَ اَحْسَنُ اِنَّ الشَّيْطَانَ يَنْزَغُ بَيْنَهُمْ اِنَّ
الشَّيْطَانَ كَانَ لِلْاِنْسَانِ عَدُوًّا مُبٖينًا (٥٣) رَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِكُمْ اِنْ يَشَاْ يَرْحَمْكُمْ اَوْ اِنْ
يَشَاْ يُعَذِّبْكُمْ وَمَا اَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ وَكٖيلًا (٥٤) وَرَبُّكَ اَعْلَمُ بِمَنْ فِى السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ وَلَقَدْ فَضَّلْنَا بَعْضَ النَّبِيّٖنَ عَلٰى بَعْضٍ وَاٰتَيْنَا دَاوُدَ زَبُورًا (٥٥)

47. Seni dinledikleri zaman neye kulak verdiklerini ve gizli toplantılarında zalimlerin "Siz sadece büyülenmiş bir adama uyuyorsunuz." dediklerini biz çok iyi biliriz. 48. Baksana; senin için ne türlü benzetmeler yaptılar! Bu yüzden, öyle bir saptılar ki artık doğru yolu bulamayacaklardır. 49. Bir de onlar dediler ki: "Sahi biz, bir kemik yığını ve ko-

kuşmuş bir toprak olmuş iken, yepyeni bir hilkatte diriltileceğiz, öyle mi!" 50. De ki: "Gerçekten, ister taş olun, ister demir. 51. İsterse gönlünüzde büyüyen başka bir yaratık olun." Onlar: "Bizi kim tekrar diriltecek?" diyecekler. De ki: "Sizi ilk defa yaratmış olan o kudret sahibi." Sana başlarını sallayarak "Ne zamandır bu?" diyecekler. De ki: "Yakın olması gerekir! 52. Allah sizi çağıracağı gün, kendisine hamdederek çağrısına uyarsınız ve çok az kaldığınızı sanırsınız." 53. Kullarıma söyle, sözün en güzelini söylesinler. Sonra şeytan aralarını bozar. Çünkü şeytan, insanın apaçık düşmanıdır. 54. Rabbiniz, sizi en iyi bilendir. Dilerse size merhamet eder; dilerse sizi cezalandırır. Biz, seni onların üstüne bir vekil olarak göndermedik. 55. Rabbin, göklerde ve yerde olan herkesi en iyi bilendir. Gerçekten biz, peygamberlerin kimini kiminden üstün kıldık; Dâvûd'a da Zebur'u verdik.

[Gerçekten biz, peygamberlerin kimini kiminden üstün kıldık.]: Hepsinde nübüvvet vasfı ortak olmakla birlikte kimisi kimisinden üstün kılınmıştır. Hepsi aynı diyarda olacaksa da konumları üstünlüklerine göre değişecektir. Hak Teâlâ'nın [Gerçekten biz, peygamberlerin kimini kiminden üstün kıldık] ifadesi onların nübüvvet derecesinde birlikte olmalarına rağmen, şerefin gerektirdiği bir farklılık olduğunu, yani her birinin diğerinden şan ve şerefi ile farklılaştığını ifade eder. Yani "Biz onlardan her birine bir diğerine vermediğimiz şan ve şeref sıfatlarını verdik, kimini kiminden şan ve şeref sıfatları konusunda üstün kıldık, yani birine vermediğimizi diğerine, ona vermediğimizi de buna verdik." demektir. Nitekim peygamberlerden bazısı ile Allah konuşmuş, Îsâ aleyhisselâma apaçık mûcizeler vermiş ve onu *Rûhu'l-Kuds* ile teyit etmiştir. Kimini bizzat eli ile yaratarak ve melekleri kendisine secde ettirerek üstün kılmış, kimi arada vasıtalar olmaksızın ilâhî kadim kelâmı ile üstün kılmış, kimini *Halîl* (dost) olmakla, kimini seçkin olmakla üstün kılmıştır ki bu sonuncusu, İsrail, yani Ya'kûb aleyhisselâmdır. Bütün bunlar şeref ve şan sıfatlarıdır. Bu noktada Allah'ın Halîl'i olmak onun kelâmından ya da kelâmı eli ile yaratmasından üstündür denemez, aksine bunların hepsi çokluk kabul etmeyen tek bir zâta aittir. (Ehl-i sünnet ve) cemaat'in görüşüne göre peygamberlerin her biri hem diğerlerinden üstündür, hem de diğerleri ondan üstündür (hem fâdıl hem mefdûl'dür.) Âdem aleyhisselâm ilâhî isimler ile tahsis edilmiş, Mûsâ aleyhisselâm kelâm ile, Hazreti Muhammed aleyhisselâm kendi zâtı hakkında zikrettiği hususlarla, Îsâ aleyhisselâm *Rûh* olmakla tahsis edilmiştir. Biz her ne kadar Allah Teâlâ'nın onlardan bazılarını diğerlerine üstün kılmış olduğunu bilsek de, Allah'ın kullarından dilediğini dilediğine üstün kılma hakkı vardır, ama bizim böyle bir hakkımız yoktur, biz bunu

ancak Allah'ın bildirmesi ile bilebiliriz. Çünkü bu doğrudan Hak Teâlâ'nın zâtında bulunan bir ilme dayalıdır ki hiç kimse O'nun "zâtında ne olduğunu" bilmez. Burada zâhir mertebeleri işin içine katmak ve zorlamalarda bulunmak doğru değildir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm peygamberler arasında üstünlük yarışı yapmayı ve bizzat kendisini diğer peygamberlere üstün saymamızı yasaklamıştır ki bunun istisnası yine onun kendisinin bildirmesidir. Nitekim Yûnus aleyhisselâm ve başka bazı peygamberleri bizzat zikretmiştir. Allah Teâlâ'nın verdiği bir bilgi olmaksızın her kim herhangi bir peygamberi bir diğerine üstün tutarsa, Allah'ın resûlü Hazreti Muhammed aleyhisselâma ihanet etmiş, onun belirlediği sınırı çiğnemiş olur.

Bu üstünlüğün bir başka yönü

Peygamberlerin risalet ve nübüvvetinin, şeriatlarının bütün toplumları kapsaması ya da sadece kendisine mahsus olması gibi konular da buna dâhildir. Bunlar peygamberler verilmiş ilâhî hususiyetler olup çalışarak, gayret gösterilerek elde edilmez. Hak Teâlâ'nın hitabına, gayret gösterilerek ya da kesb ile ulaşılmaz. Bu, mâlum ilâhî ihtisastır. Bir şeriat ile amel ederek bir mertebeye ulaşan herkesi mertebesi, o şeriatın peygamberi için de hak olur ve bu, onun nübüvvetinin şeriatına ilave olarak ilâhî bir lütuf ve nimettir. Bunun aksi de geçerlidir. Bu da Allah Teâlâ'nın [Gerçekten biz, peygamberlerin kimini kiminden üstün kıldık.] ifadesinin bir başka vechidir. Yine "İşte o peygamberlerden bir kısmını diğerine üstün kıldık." (Bakara, 2/253) ifadesinin bir vechi de budur.

Bu makamda Hızır aleyhisselâm Mûsâ aleyhisselâma, "İyice bilip kuşatmadığın bir konuda nasıl sabredebilirsin ki?" (Kehf, 18/68) demiştir. O vakitte Mûsâ aleyhisselâm, o makamda değildi, bu yüzden de buna itiraz etmedi ve sadece şöyle dedi: "İnşallah beni sabreder ve sana hiçbir hususta karşı gelmez halde bulacaksın." (Kehf 18/69)

قُلِ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِهِ فَلَا يَمْلِكُونَ كَشْفَ الضُّرِّ عَنْكُمْ وَلَا تَحْوِيلًا (٥٦)

56. De ki: "O'ndan başka taptıklarınızı **çağırın. Sizin bir** sıkıntınızı gidermeye de, değiştirmeye de güçleri **yetmez."**

Tahkik

Tartışmayı öğren, çünkü Allah Teâlâ seni müşterek olanların arasında var edecektir ki onlardan kurtuluşun da ancak delil getirmekle mümkündür. Allah'tan başkasına kulluk edene bak ve ona, "Bu nedir? Ondan şunu şunu iste." de. Ancak dikkat et bu söz senin Hakk'ın hakkına dair gayretinden kaynaklanarak söylenmiş olsun. Bu durumda onların kulluk ettikleri varlıklardan istedikleri şey gerçekleşmeyecek ve senin delilin güçlü, çürütücü olacaktır. Ancak eğer bu sözü Hakk'ın hakkına dair bir gayretten dolayı değil de başka bir sebeple söylersen o zaman onların kulluk ettikleri varlıklardan talep ettikleri şey gerçekleşir ve böylece kâfir küfründe iyice pekişir, hatta sen de şüpheye düşebilirsin. Dolayısıyla böylesi imtihanlara ancak Hak nezdinde köklü bir yer edindikten sonra gir. Böyle bir yere sahip olmayanların sadakati olmaz, sadakati olmayanların ise Hak'tan nasipleri düşer.

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلَىٰ رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُ
وَيَخَافُونَ عَذَابَهُ ۚ إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا (٥٧)

57. Onların yalvardıkları bu varlıklar rablerine -hangisi daha yakın olacak diye- vesile ararlar; O'nun rahmetini umarlar ve azabından korkarlar. Çünkü Rabbinin azabı, sakınılacak bir azaptır.

[O'nun rahmetini umarlar.]: *Recâ* (ummak), korkutucu bir makamdır, bu makamda olan kimse her daim hazır olan bir edebe ve içine asla şüphe karışmayan sabit bir ilme ihtiyaç duyar. Çünkü bu yolun kendisi değildir, sadece yolun kenarındaki bir makamdır ki hemen altında bir uçurum vardır, bu makamda olan kimse en ufak bir hata yaptığı zaman uçuruma yuvarlanabilir. Bu kişi âlemin nimet içinde kalmasını sağlayan daimi hayat yolu üzerindedir. Recâ, bu hayat yolunda can çekişme esnasında otoritesi ortaya çıkması gereken bir makamdır. Bunun öncesinde ise, recâ makamında olan kimse eğer gerçek mümin ise onda korkuyla ümidin hükmü eşit ölçüde bulunmalıdır. Allah Teâlâ kudsî bir hadiste "Ben kulumun bana olan zannı üzereyim, dolayısıyla o da benim hakkımda iyi zanda bulunsun."[37] buyurmaktadır. Yine kişi eğer kötü zanda bulunacaksa rabbi hakkında değil kendi nefsi hakkında kötü zanda bulunmalıdır. Sadece ölüm anı bundan istisnadır, çünkü ölüm esnasında ise (kendisi hakkında da kötü zanda bulunmamalı) sadece rabbiy-

37 Buhârî, Tevhîd, 15, 35; Müslim, Zikir, 1, 6, 19; Tevbe, 1.

le ilgilenip O'nun hakkında iyi zanda bulunmalı, nefsine dair zannını, dünya hayatındaki halinin aksine, o esnada bir tarafa bırakmalıdır.

Ümitte korku ile aynı hükme sahip
O halde sımsıkı sarıl ona ve hakkında bilgi sahibi ol
Ümit öyle bir makamdır ki onu bilmez
Rahmân'ı bilen ve (O'ndan) anlayandan başkası

وَاِنْ مِنْ قَرْيَةٍ اِلَّا نَحْنُ مُهْلِكُوهَا قَبْلَ يَوْمِ الْقِيٰمَةِ اَوْ مُعَذِّبُوهَا عَذَابًا شَدِيدًاۜ كَانَ
ذٰلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا (٥٨) وَمَا مَنَعَنَا اَنْ نُرْسِلَ بِالْاٰيَاتِ اِلَّا اَنْ كَذَّبَ بِهَا
الْاَوَّلُونَۜ وَاٰتَيْنَا ثَمُودَ النَّاقَةَ مُبْصِرَةً فَظَلَمُوا بِهَاۜ وَمَا نُرْسِلُ بِالْاٰيَاتِ اِلَّا تَخْوِيفًا
(٥٩) وَاِذْ قُلْنَا لَكَ اِنَّ رَبَّكَ اَحَاطَ بِالنَّاسِۜ وَمَا جَعَلْنَا الرُّءْيَا الَّت۪ٓي اَرَيْنَاكَ اِلَّا
فِتْنَةً لِلنَّاسِ وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ فِي الْقُرْاٰنِۜ وَنُخَوِّفُهُمْۙ فَمَا يَزِيدُهُمْ اِلَّا طُغْيَانًا
كَب۪يرًا (٦٠)

58. Hiçbir memleket de yoktur ki biz onu kıyamet gününden evvel helâk edecek veya şiddetli bir azâb ile cezalandıracak olmayalım, kitapta bu yazılı bulunuyor. 59. Bizi mûcize göndermekten alıkoyan, ancak, öncekilerin onları yalanlamış olmalarıdır. Semûd milletine gözle görülebilen bir mûcize, bir dişi deve vermiştik de ona zulmetmişlerdi. Oysa biz mûcizeleri yalnız korkutmak için göndeririz. 60. Hani sana "Rabbin, insanları çepeçevre kuşatmıştır." demiştik. Sana gösterdiğimiz o görüntüleri ve Kur'ân'da lânetlenen ağacı, ancak insanları sınamak için meydana getirdik. Biz onları korkuturuz da, bu onlara, büyük bir azgınlıktan başka bir şey sağlamaz.

eş-Şecera (ağaç) kelimesi *teşâcür* (iç içe geçme, tartışma) kelimesinden türemiştir, çünkü ağacın dalları da tıpkı aralarındaki bir muhalefet nedeniyle tartışan kimselerin sözleri gibi, iç içe geçmiştir. Bu nedenle Allah Teâlâ Kur'ân'da sadece cennet meyvelerinden söz eder, zira Allah cenneti tartışma değil, uyuşma yeri kılmıştır. Oradaki ağaçların dalları da düz ve dengeli bir şekilde uzar. Ancak cehennemden söz ederken ağaçtan bahseder ve [Kur'ân'da lânetlenen ağaç] ifadesini ve ["O cehennemin dibinde yetişen bir ağaçtır... (Sâffât 37/64)] buyurur. Çünkü cehennem niza ve tartışma yeridir.

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوٓا إِلَّآ إِبْلِيسَ قَالَ ءَأَسْجُدُ لِمَنْ خَلَقْتَ طِينًا (٦١)

61. Hani meleklere "Âdem'e secde edin!" demiştik, İblis'ten başka hepsi secde etmiş, o ise: "Çamurdan yarattığına mı secde edeceğim?" demişti.

Bil ki Âdemoğulları dışındaki bütün mahlûkat huşû ve tevazu makamındadır, insan ise Allah karşısından kibriya, izzet ve ceberrut iddiasında bulundur. Cinler bu iddiayı ancak mahlûkat içerisinde kendilerinden aşağıda gördükleri karşısında yaparlar, örneğin İblis, yaratılış konusunda Hazreti Âdem karşısında kibirlenmiş ve [çamurdan yarattığına mı secde edeceğim?] demiştir. Çünkü o kendisinin yaratılmış olduğu ateş unsurunu toprak unsurundan daha şerefli görmüş ve "Ben ondan daha hayırlıyım, çünkü beni ateşten, onu ise topraktan yarattın." (A'râf, 7/12) demiştir. Yani İblis Allah Azze ve Celle karşısında kibirlenmiş değildir. Bu sıfat ile (Allah'a karşı kibirlenme sıfatı ile) muttasıf olan tek varlık insandır.

Bil ki meleklerin Hazreti Âdem'e secde etmelerinin sebebi sadece surettir, yoksa Âdem aleyhisselâmın isimleri bilmesinden dolayı kendilerine üstünlüğünü bilmelerinden önce onlara Âdem'e secde etmeleri, bu isimlerini öğrenmeleri için emredilmemiştir. Çünkü eğer Âdem'in onlara üstünlüğünün anlaşılmasından sonra secde hadisesi vâki olsaydı o zaman İblis bu secdeden kaçınmaz, [ben ondan daha hayırlıyım] demez ve kibirlenmezdi. Oysa o [çamurdan yarattığına mı secde edeceğim?] ve "Ben ondan daha hayırlıyım, çünkü beni ateşten, onu ise topraktan yarattın." (A'râf, 7/12) demiştir. Bundan sonra ise Allah Teâlâ meleklere, Âdem'i halife yapacağını öğretmiş, onlar da Allah'ın kendilerine bildirdiğini söylemişlerdir. Bu yüzden Allah Teâlâ bu kıssanın bazı anlatımlarında [Hani meleklere: "Âdem'e secde edin." demiştik] buyurmakta, yani hem "hani" (*iz*) ifadesini hem de "demiştik" şeklindeki geçmiş zaman fiilini kullanmaktadır. Bu meseleyi aklında iyi tut ki Âdem aleyhisselâmın ilmi ile sahip olduğu üstünlüğün salt zâtından dolayı sahip olduğu üstünlükten daha büyük olduğunu ve şeriatta neden bir insanın bir başka insana secde etmesinin yasaklandığını anlayasın. Zira böyle bir secde, bir şeyin kendisine secde etmesi demektir, çünkü kişinin secde ettiği diğer kişi de bütün yönleri ile onun gibidir. Oysa bir şey kendisine boyun eğmez. Bu nedenle Hazreti Peygamber aleyhisselâma, iki adam karşılaştığı zaman birbirlerine eğilerek selam vermelerinin doğru olup olmadığı sorulmuş, o da "Hayır!" cevabını vermiştir, bunun üzerine kendisine, bu iki adamın el sıkışması sorulunda, "Olur." buyurmuştur.

قَالَ اَرَاَيْتَكَ هٰذَا الَّذ۪ي كَرَّمْتَ عَلَيَّ لَئِنْ اَخَّرْتَنِ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ لَاَحْتَنِكَنَّ
ذُرِّيَّتَهُٓ اِلَّا قَل۪يلًا (٦٢)

62. Dedi ki: "Şu benden üstün kıldığına da bir bak! Yemin ederim ki, eğer beni kıyamete kadar yaşatırsan, pek azı dışında, onun neslini kendime bağlayacağım!"

Buna karşılık Hak Teâlâ İblis'e olan kereminden ve rahmetinin umumiliğinden dolayı şöyle buyurmuştur;

قَالَ اذْهَبْ فَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ فَاِنَّ جَهَنَّمَ جَزَٓاؤُ۬كُمْ جَزَٓاءً مَوْفُورًا (٦٣)

63. Allah buyurdu: "Git! Onlardan kim sana uyarsa, iyi bilin ki hepinizin cezası cehennemdir. Tam bir ceza!"

Buradaki "Git!" emri, hal karinelerinin bir tehdit ve vaîd anlamını yüklediği bir emirdir. Ancak zâhir anlam ilâhî hükümle ilgilidir, çünkü Rahmân arşa istiva etmiştir ve onun rahmeti umumi olup her şeyi kuşatmıştır. Onun rahmetinin hükmü dışında kalan hiçbir şey yoktur. Onun rahmetinin hükmünden biri de şudur:

وَاسْتَفْزِزْ مَنِ اسْتَطَعْتَ مِنْهُمْ بِصَوْتِكَ وَاَجْلِبْ عَلَيْهِمْ بِخَيْلِكَ وَرَجِلِكَ وَشَارِكْهُمْ
فِي الْاَمْوَالِ وَالْاَوْلَادِ وَعِدْهُمْ وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ اِلَّا غُرُورًا (٦٤)

64. "Onlardan gücünün yettiği kimseleri davetinle şaşırt; süvarilerinle, yayalarınla onları yaygaraya boğ; mallarına, evlâtlarına ortak ol, kendilerine vaatlerde bulun." Şeytan, insanlara, aldatmadan başka bir şey vadetmez.

Cinler -şeytan olanları de olmayanları da- saptırmaya müsait oldukları için Allah Teâlâ uzaklık perdesinin ardından onlara şaşırtma, mal ve evlatlara ortak olma emri vermiştir ki bu onlar için bir deneme ve imtihandır. Şeytan ise insana "Küfret!" der, insan buna uyup küfredince bu sefer şeytan "Ben senden uzağım, ben âlemlerin rabbi olan Allah'tan korkarım." (Haşr, 59/16) der. Eğer İblis ile ilgili olan bu ve benzeri âyetler ilâhî emirleri ihtiva ediyorsa, bunlar doğrudan Allah tarafından verilmiş emirler değildir. Çünkü eğer bunlar doğrudan Allah tarafından verilmiş emirler ise o zaman İblis

bedbaht olmaz, ancak İblis "Senin izzetine yemin olsun ki hepsini saptıracağım." (Sâd, 38/82) diyerek ve "Onun neslini kendime bağlayacağım." (İsrâ, 17/62) diyerek bu emre bu şekilde icabet etmiş olduğu için, bu icabetinden dolayı bedbaht olmuştur ki bu tıpkı bir mükellefin kendi talep ettiği bir mükellefiyet neticesinde yorulması gibidir. Dolayısıyla İblis verdiği haberin içeriği konusunda Allah'ı tasdik etmiş, onun emrine uyumuştur. Nitekim Allah Teâlâ ona [kendilerine vaadlerde bulun] emri vermiş ve onun hakkında "Şeytan size fakirlik vaadinde bulunur (sizi fakirlikle korkutur)." (Bakara, 2/268) buyurmuştur. Demek ki İblis sadece Allah'ın emrini yerine getirmiştir ki bu da tehdit ve vaîd içeren bir emirdir. Ancak Allah'ın İblis'e lütfu, ona hususi bir konumda tutunacağı bir yer sağlamak şeklinde tecelli etmiş ve rahmetinin onun da fark etmeyeceği bir noktaya yerleştirmiştir.

Eğer İblis bu rRahmanîahmânî istidracı fark etseydi, doğrudan minnet ile rahmet talep etmezdi. Ancak hal karineleri onun ilâhî emrin sıfatını anlamasına engel olmuştur ve neticede İblis bizler için çok şiddetli bir imtihan vesilesi haline gelmiştir. Böylece Allah Teâlâ ona, Âdemoğulları içerisinde İblis'in kendileri üzerinde hiçbir kuvvet ve otorite sahibi olmayacağı kimselerin bulunduğunu göstermiştir. Bu itibarla şöyle buyurmaktadır;

إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ ۚ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ وَكِيلًا (٦٥)

65. "Doğrusu o benim kullarım yok mu, senin onlar üzerine hiçbir saltanatın yoktur, vekîl olarak ise rabbin yeter."

Halin enbiyânın haline yaklaştıkça, yani peygambere tâbi olma ve onun sünneti üzere hareket etme noktasında durumun onlara yakınlaştıkça kulluk (*ubûdiyyet*) makamında daha sağlam yerin olur, elinde hüccetin olur ve şeytanın senin üzerinde saltanatı olmaz. Zira Hak Teâlâ [Doğrusu o benim kullarım yok mu, senin onlar üzerine hiçbir saltanatın yoktur] ve "Ancak seçtiği elçiye açar. Çünkü onun önünden ve ardından gözetleyiciler salar." (Cin, 72/27) buyurmuştur. Dolayısıyla şeytanın onlar üzerine herhangi bir tesiri olmaz. Kalb ile yapılan secdede insan için göz görmesiyle bir hal meydana geldiğinde, hiç kuşkusuz, kendisi kemale erdiği gibi mârifeti ve korunmuşluğu da kemale ermiş demektir. Artık, şeytan ona ulaşmak için bir yol bulamaz. Bu muhafaza velî için söz konusu olduğunda ona *hıfz* (korunma), peygamber için söz konusu olduğunda ise *'ismet* (mâsumluk) diye isimlendirilir. Böylece onların korunmuşluğuna *'ismet* ismi tahsis edilerek, velî ve nebî arasındaki fark sağlanmıştır. Nebîler, zâhirde ve bâtında şey-

tandan korunmuş kimselerdir. Velî ise, Allah'ın dilediği bir şeyi kalbine aktarması esnasında, şeytanın yapmasını arzuladığı işten korunmuştur. Böylece Allah o işin hakikatini kendisinin razı olacağı şekle çevirmek suretiyle onu değiştirir. Bu durumda, velî Allah katında büyük bir mertebeye ulaşır. Eğer İblis'in günahtaki ısrarı olmasaydı, böyle bir makamda olan velîye bir daha asla dönmezdi, çünkü o, velîye getirdiği şeyin (verdiği dürtünün) velînin Allah'a olan yakınlığını ve saadetini daha da artırdığını görür. Nebîler ise, şeytanın kendilerine bir şey katmasından korunmuştur. Nebîlere mahsus olan ismet ile velîlere mahsus olan hıfz arasındaki fark budur. Peygamber karşısındaki saygının gereği olarak, hıfz velîlere tahsis edilmiştir. Çünkü şeytanın ilâhî tecellinin kalplerine verdiği bilgiden dolayı bazı velîlerin kalplerine ulaşma imkânı da yoktur. Böyle bir hal ise, velîler içinde sadece "kalbi secde eden" kimse için gerçekleşir. Çünkü şeytan sadece insan ancak zâhirde ve bâtında secde ettiğinde ondan uzaklaşır. Kalbi secde etmeyen velî ise korunmuş değildir.

[Vekîl olarak ise rabbin yeter.]: Böylece Allah velîlerini önlerinden, artlarından, sağlarından ve sollarından muhafaza eder. Zira şeytanın insanoğluna gelmesi ancak bu yönlerden olur. Allah'ın kulları içerisinde edep sahibi olanlar bu dünya diyarında Bismillahirrahmânirrahîm ile her işlerini yaparlar ki ki amelleri şeytanın karışmasından selim olsun. Zira Allah şeytana insanların mal ve evlatlarına ortak olmasını, katılmasını emretmiştir, o da bu emre sıkı sıkıya bağlıdır, bu konuda çok gayretlidir. Bize emredilen ise şeytanın bu ortaklığından sakınmamızdır. Şeytan bizim tarafımızdan görülür olmadığı için biz Allah'tan bizi şeytandan koruyacak olan şeyi talep etmişiz, Allah da bize ismini bahşetmiştir. Bizler işlerimize başlarken Allah'ın ismini anarsak o işi şeytanın karışması olmadan yapabiliriz, onun ortaklığından Allah bizi korur. Zira ilâhî isim derhal şeytanın önüne geçer ve onunla aramıza set çeker. Nitekim kul besmele çekip işe koyulduğuna şeytan ile onun arasında bu ilâhî ismin nasıl set çekip de o kulu koruduğunu bazı keşf ehli kimseler bizzat müşahede etmişlerdir. Eğer kul işte bu nitelikte olursa rabbinden bir kanıt üzere olur ve şeytanın bu karışmasından korunur, başarıya nâil olur, her hal ve işinde hıfz ve ismet daima onun olur.

رَبُّكُمُ الَّذِي يُزْجِي لَكُمُ الْفُلْكَ فِي الْبَحْرِ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ إِنَّهُ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا
(٦٦) وَإِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فِي الْبَحْرِ ضَلَّ مَنْ تَدْعُونَ إِلَّا إِيَّاهُ فَلَمَّا نَجَّاكُمْ إِلَى الْبَرِّ
أَعْرَضْتُمْ وَكَانَ الْإِنْسَانُ كَفُورًا (٦٧)

66. Rabbiniz, bol nimetinden elde edesiniz diye, denizde gemileri sizin için yüzdürür. O, size merhamet eder. 67. Denizde bir sıkıntıya düştüğünüz zaman, Allah'tan başka yalvardıklarınız kaybolup gider, fakat O sizi karaya çıkararak kurtarınca yüz çevirirsiniz. Zaten insan pek nankördür.

[Denizde bir sıkıntıya düştüğünüz zaman]: Bu ifade ile Hak Teâlâ sebeplerin kesilip yok olduğu durumlara dikkat çekmiştir.

[Allah'tan başka yalvardıklarınız kaybolup gider], yani bütün sebepler sizden gider ve yok olur, artık onları bulamazsınız ve onlar kaybolduğunda sadece (size yardım edici olarak) Allah'ı bulursunuz. Sebepler yok olduğuna artık sadece Allah vardır ki bu yüzden [Allah'tan başka] buyurmuştur. Böylece sizler sıkıntılarınızın giderilmesi için O'na dua edersiniz. Böylece helâk edici sıkıntıların söz konusu olduğu vakitlerde kurtarıcı sebep O'dur ve onların ilâhları o esnada kendilerine hiçbir fayda sağlamaz, onlar da bu sıkıntıların kaldırılması için Allah'a sığnırlar. Çünkü insan, tabiatı gereği, kendisine bir zarar dokunduğu zaman derhal o sıkıntıyı giderecek olana koşar ki o da Allah'tan başkası değildir. Sebepler yok olduğunda zorunlu olarak Allah'a yönelmeyen hiçbir şey yoktur.

[Fakat O sizi karaya çıkararak kurtarınca yüz çevirirsiniz. Zaten insan pek nankördür.]: Yani Allah onu kurtardığı, ona imdad ettiği zaman kul der ki, "Bu da hepsi birbirine dayalı olan sebeplerden biridir." Böylece ilâhî yardımı da sebeplerden biri olarak değerlendirir. İşte bu, müşriktir.

أَفَأَمِنْتُمْ أَنْ يَخْسِفَ بِكُمْ جَانِبَ الْبَرِّ أَوْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ
وَكِيلًا (٦٨) أَمْ أَمِنْتُمْ أَنْ يُعِيدَكُمْ فِيهِ تَارَةً أُخْرَى فَيُرْسِلَ عَلَيْكُمْ قَاصِفًا مِنَ الرِّيحِ
فَيُغْرِقَكُمْ بِمَا كَفَرْتُمْ ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ عَلَيْنَا بِهِ تَبِيعًا (٦٩) وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي
آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ
مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا (٧٠) يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمَامِهِمْ فَمَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ
فَأُولَٰئِكَ يَقْرَءُونَ كِتَابَهُمْ وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا (٧١) وَمَنْ كَانَ فِي هَٰذِهِ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي
الْآخِرَةِ أَعْمَىٰ وَأَضَلُّ سَبِيلًا (٧٢)

68. O'nun, sizi kara tarafında yerin dibine geçirmeyeceğinden yahut başınıza taş yağdırmayacağından emin misiniz? Sonra kendinize bir koruyucu da bulamazsınız. 69. Yahut O'nun, sizi bir kez daha oraya gönderip üzerinize bir kasırga yollayarak, inkâr etmiş olmanız sebebiyle sizi boğ-

mayacağından emin misiniz? Sonra, bundan dolayı kendinize bizi arayıp soracak bir destekçi de bulamazsınız. 70. Biz, hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık. Onları, karada ve denizde taşıdık; kendilerine güzel güzel rızıklar verdik; yine onları, yarattıklarımızın birçoğundan cidden üstün kıldık. 71. Her insan topluluğunu önderleri ile birlikte çağıracağımız o günde kimlerin amel defteri sağından verilirse, onlar, en küçük bir haksızlığa uğramamış olarak amel defterlerini okuyacaklar. 72. Bu dünyada kör olan kimse âhirette de kördür; üstelik iyice yolunu şaşırmıştır.

[Bu dünyada kör olan kimse]: Bu dünyaya "dünya" isminin verilmesinin sebebi, bunun bize âhiretten daha yakın olmasıdır. (dünya kelimesi yakınlık anlamına gelir.) Dünyadaki körlük, nefsü'l-emirde de olduğu üzere, Allah Teâlâ hakkındaki cehalettir.

[Âhirette de kördür]: Tıpkı dünyada olduğu gibi. Çünkü insan nasıl yaşarsa öyle ölür. Dünyada kör olan (ki bu dünyadaki körlükten maksat Allah Teâlâ hakkında cehalettir) ve bu şekilde ölen kimse âhiret günü de bu cehalet ile gelir. Çünkü o böylesine şaşkınca yaşamıştır. Orada her şey ayan beyan ortaya çıkınca şaşkınlığı iyice artar. Bu da Hak Teâlâ'nın [üstelik iyice yolunu şaşırmıştır] şeklinde ifade ettiği husustur. Bu ifade, "daha bir kör olur, dünyada olduğu halden daha beter olur" demektir. Zira bu kimse dünyada iken, hakikat kendisine keşfolunsa bu şaşkınlığını ortadan kalkacağını umut ederdi. Yolu şaşırmaktan maksat, tefekkür etmekten men edilmiş olduğu hususta tefekkür etmeye çalışmasıdır.

[Bu dünyada kör olan kimse] yani şeriatların getirmiş olduğu hakikatin nurlarını idrak etmekten kör ise [âhirette de kördür] yani onlar aynı şekilde âhirette de Seyyare yıldızının ve diğer yıldızların nurlarını göremeyecek, ateşte olacaklardır.

[Üstelik iyice yolunu şaşırmıştır], çünkü dünyada iken kendisine yol gösterecek kimseler vardı, ama onlara kulak vermiyordu, şimdi âhirette, yani cehennemde ise kendisine yol gösterecek kimse de bulamayacaktır, çünkü artık ortada bir yol yoktur. Bulacağı tek şey kaçırdıklarına onu daha da pişman edecek kimselerdir ki böylece esef ve hüznü kat be kat artacaktır. Neticede bugün nasılsan yarın da öyle olacaksın, dolayısıyla sen sen ol, bu dünyada işleri olduğu gibi gören kimselerden olmak için gayret göster.

وَاِنْ كَادُوا لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ الَّذٖۤي اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ لِتَفْتَرِيَ عَلَيْنَا غَيْرَهُۗ وَاِذاً لَاتَّخَذُوكَ
خَلٖيلاً (٧٣)

73. Müşrikler, sana vahyettiğimizden başka bir şeyi yalan yere bize isnat etmen için seni, nerdeyse, sana vahyettiğimizden saptıracaklar ve ancak o takdirde seni candan dost kabul edeceklerdi.

Allah Teâlâ Hazreti Peygamber aleyhisselâmın, iman etmeleri ümidiyle kâfirlere bu şekilde ödün vermesine müsamaha etmemiştir. Nitekim şöyle buyurmaktadır;

وَلَوْلَٓا اَنْ ثَبَّتْنَاكَ لَقَدْ كِدْتَ تَرْكَنُ اِلَيْهِمْ شَيْـٔاً قَلِيلاًۗ (٧٤)

74. Eğer seni sebatkâr kılmasaydık, gerçekten, nerdeyse onlara birazcık meyledecektin.

[Eğer seni sebatkâr kılmasaydık], sana bu konuda vahyettimizle seni sabit kılmasaydık o zaman [gerçekten, nerdeyse onlara birazcık meyledecektin.]

اِذاً لَاَذَقْنَاكَ ضِعْفَ الْحَيٰوةِ وَضِعْفَ الْمَمَاتِ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ عَلَيْنَا نَصِيراً (٧٥)

75. O zaman, hiç şüphesiz sana hayatın ve ölümün sıkıntılarını kat kat tattırırdık; sonra bize karşı kendin için bir yardımcı da bulamazdın.

Ki bu, söz konusu meyil iyi niyetle yapıldığı zaman verilecek cezadır, bir de kötü niyet ile yapılınca ne olacaktır, varın düşünün!

Kat kat artıma, asli olarak müstehak olunan cezadan daha şiddetli bir cezalandırmadır ki bunun sebebi de meyildir.

وَاِنْ كَادُوا لَيَسْتَفِزُّونَكَ مِنَ الْاَرْضِ لِيُخْرِجُوكَ مِنْهَا وَاِذاً لَا يَلْبَثُونَ خِلَافَكَ اِلَّا
قَلِيلاً (٧٦) سُنَّةَ مَنْ قَدْ اَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنْ رُسُلِنَا وَلَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحْوِيلاً (٧٧)
اَقِمِ الصَّلٰوةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ اِلٰى غَسَقِ الَّيْلِ وَقُرْاٰنَ الْفَجْرِۜ اِنَّ قُرْاٰنَ الْفَجْرِ كَانَ
مَشْهُوداً (٧٨)

76. Yine onlar, seni yurdundan çıkarmak için nerdeyse dünyayı başına dar getirecekler. O takdirde, senin ardından kendileri de fazla kalamazlar. 77. Bu, senden önce gönderdiğimiz peygamberlerimize de uyguladığımız yasadır. Sen bizim yasamızda değişiklik bulamazsın. 78. Gündüzün güneş dönüp gecenin karanlığı bastırıncaya kadar namaz kıl; bir de sabah namazını. Çünkü sabah namazı şahitlidir.

Güneşin dönmesi, zeval vaktidir, yani tam tepe noktasından Batı'ya doğru meyletmeye başladığı vakittir.

"Namazın ikāme edilmesi" ifadesinin mânası konusunda tahkik ve işaret

Ey Akıl! Rabbin seni kendi huzuruna çıkmaya, divanında durmaya çağırıyor, sen de buna karşılık sen de misvak ile temizlen ki ben bunu tefaül[38] olarak görürüm. Zira tefaül şeriatta meşrudur ve misvak ile namaz kılmak, misvaksız kılınan yetmiş namazdan daha hayırlıdır. Konuyla ilgili bir rivayete göre ise dört yüz namazdan hayırlıdır. Edebe riayet et ve nispetlerle birlikte orada ol, çünkü nispetlere dair ilim edep sahibi olmanı sağlar ve mezhebini doğru yola sokar. İşte şimdi kapının ardındasın ve perdenin kalmasını istiyorsun, bu yüzden şöyle de:

Allah büyüktür, Allah büyüktür (Allahu Ekber, Allahu Ekber): O'na karşı kibirlenenlere karşı Allah'ın büyüklüğünü ispat ve O'nu tâzim için, O'na karşı kibirlenenlerin konumunu düşürmek, onlara kahretmek için, onlara rağmen ve onlara rahmet ve ikram olmak üzere böyle de.

Şehadet ederim ki Allah'tan başka ilâh yoktur (Eşhedü en lâ ilâhe illallâh): Bunu Allah Teâlâ kendilerini dünlerinin önünde bugünlerinde var ettiğinde ve onlar kendi hislerinde bu varlık nimetine nâil olduklarında, kendi cinsinden olanlar içerisinde bununla zuhur ettiklerinde ve Allah bu şekilde onlarla ünsiyetinin devamı arasında engel koyduğunda kendilerinde ulûhiyet iddiasında bulunanlara karşı söyle.

Şehadet ederim ki Muhammed Allah'ın resûlüdür (Eşhedü enne Muhammeden resûlüllah): Bunu risaletin yeryüzünde olduğunu, Hazreti Peygamber aleyhisselâmın herkesten üstün olduğunu (*enne külles'-saydi fî cevfi'l-ferâi*), nefesin en arkalara kadar sirayet ettiğini, kimilerinin öne atılıp kimilerinin de geride kalmayı talep ettiğini, sabah olduğunda topluluğun sevinçle hamdettiğini tahkik etmek üzere söyle.

Haydi, namaza (Hayye 'ale's-salât): Bunu gafletlerin ispatı ve gafillerin kâinata aşk ile bağlı olduğunun ifadesi olarak söyle. Nitekim onlar kelimeler âleminde varlıklara birleşmiş, semavât âleminde ise ruhanî varlıklarından melekûtî varlıklardan ayrışması şeklinde ondan ayrışmışlardır.

---

38 Hayra yormak, uğur saymak. (y.h.n.)

Haydi, kurtuluşa (Hayye 'ale'l-felâh): Bekânın taayünü, mesutların kurtuluşu, bedbahtların kurtulamayışı, ayrışma ve hüküm gününde yer ve göğün ayrılması olarak söyle.

Namaz ikāme edilmektedir (Kad kāmet es-salât): Ve onlar da onun kıyamını tâzim için kalkarlar, onun imamını tâzim etmek üzere harekete geçerler, O da onlara namazın iftitahı ve tekbiri arasında kudsî sırları bahşeder, selam ile de tamamına erdirir. Kimi onun gelişine sevinir, vaktinin girişinde ürperir, kimi tamamlanışı ile ferah bulur ve tamamlanışı ile bir ķanıt üzere olur, kimi de kelâmından lezzet almak için onun devamını sever.

Allah büyüktür, Allah büyüktür (Allahu Ekber, Allahu Ekber): Hiçbir üstünlük olmaksızın O'nu tekbir etmek için, hiçbir birliktelik olmaksızın O'na yaklaşmak için, hiçbir ayrılık olmaksızın O'ndan uzaklığı ifade etmek için, hiçbir elçilik olmaksızın O'ndan haber iletmek için, amel karşılığında ya da amel olmaksızın nimet vermesi için ve karşılık olarak bulunmaksızın görmek için.

Allah'tan başka ilâh yoktur (lâ ilâhe illallâh): Cem ve vecd (birlik ve bulma) âlemi ile fark ve fakd (ayrışma ve kayıp) âleminde şirk ve tevhidin bulunduğunu ispat için, ta'til ve varlık sırrı için, nispet ve temcid için, uzak ve yakın olandan vaat ve vaidin tekliği için, tâzim ve teyit mahalli ile bunu söyle.

Sen ey his! Sen de şöyle de;

Allah büyüktür, Allah büyüktür (Allahu Ekber, Allahu Ekber): Böylece iddia sahiplerinin yollarından ayrılıp kibirlerinin tekbirini reddedersin, hasetçilerinin burnunu sürtmüş, bâtıl yolda olanların delilini çürütmüş, müminlerin burhanını ikame etmiş olursun.

Şehadet ederim ki Allah'tan başka ilâh yoktur (Eşhedü en lâ ilâhe illallâh): Bunu kendisinin Allah olduğunu söyleyenlere reddiye olarak söyle. Çünkü hikmet sahibi ve *el-Evvâh* olan (çok ah eden) kimse, Allah'ın benzeri olmadığını söyleyendir, kalbi ve dili ile aynı zikri yapan, secdesinde ayaklarını ve yüzünü aynı yere koyandır.

Şehadet ederim ki Muhammed Allah'ın resûlüdür (Eşhedü enne Muhammeden resûlüllah): Bunu Hazreti Muhammed aleyhisselâmın, kendi toprak âleminde Rabbine yakınlığını ispat için, kalp âleminde onun sevgisine yakın olduğunu ifade etmek için söyle. Zira onun sevgisi sahihtir, bu yüzden Allah'ın habibi ve halili olarak seçilmiş, O'nun kulu ve elçisi olmuştur. Böylece arkadaşlarının efendisi olmuştur.

Haydi, namaza (Hayye 'ale's-salât): İmanı ispat için, iyilikte ve kötülükte, ateşte ve cennette göz ve yürek ile görme aşkı ile söyle. Bostan içerisin-

de vird okumakta şaşılacak bir şey yok, asıl şaşılacak olan, ateşler içerisinde vird okumaktır.

Haydi, kurtuluşa (Hayye 'ale'l-felâh): Eman ile ihsana yönelmek üzere bunu söyle, çünkü bekâ iki türlüdür, kurtuluş da iki türlüdür ve bunların hepsi insanda zuhur etmiştir.

Namaz ikāme edilmektedir (Kad kāmet es-salât): Oturuşundan kalkmıştır, *lâm elif*inin düğümü çözülmüştür. Böylece birliği ile sultan olmuş, kuvvet ve zirvesi ile müminler içerisinde, sayı ve azığı terk ile de ârifler içerisinde zuhur etmiştir ki o, Allah karşısında huşû duyanlardan başkası için gerçekten çok ağır bir iştir.

Allah büyüktür, Allah büyüktür (Allahu Ekber, Allahu Ekber): Ruhanî bir ayrışma, rabbanî bir mertene, rahmânî bir karşılık, insanî bir tekmile ve ruhbâni bir nükte olarak bunu söyle.

Allah'tan başka ilâh yoktur (lâ ilâhe illallâh): Şirk vardır ki illetli bir tevhid içerisinde makbuldür, sahibi de zincirlere vurulmuştur. Onu terk eden uzunca bir ravzadadır, ne bıkar ne de usanır.

Allah cümlemizi daima namazı ikāme edenlerden ve onun sırlarını bilenlerden eylesin.

Ey namazı ikame eden kimse, neden çağırırsın
Müşahedenin kendisini koruduğu kimseyi münâcâta?
O benim nezdimde perdelerin kalkmasıdır
Ve onu *el-Hakîm* nezdinde oluş kararlaştırmıştır.
Delilim de şöyle buyurandır: "Kalk Ey Bilâl,
Bizi namaz ile rahatlat." ve onunla zaman sevinir
Namazı ikame eder, kalp rahatlar
Kimi zaman korku gelir kalbe kimi zaman eman
Kur'ân okuyana da de ki: "Derinleş
Kur'ân'ın ihtiva ettiği ilimlerde."
Bir sır vehminden daha ince perdenin ardında
Allah'ı müşahede edesin, iyiler O'na geldiğinde
O bir vehimdir, ilim değildir, ancak
Onda rabbimizin bir sırrı ve lütfu vardır
Rabbimizin Kur'ân'ını okuduğunda
Söz, yüreğin içerdiğini izhar eder.
Gönlün bir kelâmı vardır ki harfsiz
Ey dost, bir de harflerin lisanı vardır.

İlginçtir, görmez misin ki namazdan başka hiçbir ibadet, o ibadeti yapan kimseyi birtakım sebepler üzerinde tasarrufta bulunmaktan menetmez, namaz ise, kendisini kılanın üzerine bütün kapılarını kapatır, çünkü onun makamı *ğayret* (kıskanma) makamıdır, meşhedi hayrettir, hedeflenilecek en yüce mükellefiyettir. Dileklerin elde edildiği yer olduğu için, orada mükelleften fenâ bulması talep edilmiştir.

وَمِنَ الَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهٖ نَافِلَةً لَكَ عَسٰٓى اَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا (٧٩)

79. Gecenin bir kısmında uyanarak, sana mahsus bir nafile olmak üzere namaz kıl. Böylece Rabbinin, seni, övgüye değer bir makama göndereceği umulur.

[Gecenin bir kısmında kalk ve namaz kıl]: (Burada geçen *tehecced* kelimesinin faili olan) *müteheccid*, kalkan, uyuyan, kalkan, uyuyan ve sonra yine kalkan kim"seye denir ki gece boyunca rabbine münâcât ederken onu bu şekilde aralıklarla kesmeyen kimseye müteheccid denmez. Müteheccidin uykusu gözünün hakkı, kalkması ise rabbinin hakkı içindir.

[Sana mahsus bir nafile olmak üzere]: Hayır nafileleri ancak farzlar kâmil bir şekilde yerine getirildikten sonra geçerli olur. Farzlar da ancak hakları tastamam yerine getirilince kemale erer. Bu nedenle belirli bir kimsenin nafilesinin geçerli olduğunu söylememiz men edilmiştir, bu ancak bir haber ve müşahede ile söylenebilir. Çünkü farzlar, tamamlanmak için nafilelerden desteklenir. Zira sahih bir haberde nakledildiğine göre Hak Teâlâ kıyamet günü şöyle diyecektir: "Kulumun namazının tamam mı yoksa eksik mi olduğuna bakın."[39] Eğer tam ise tam olarak yazılır, eksik ise "Bakın, nafilesi var mı?" buyurur. Eğer nafilesi var ise, "Farzlarını nafileleri ile tamamlayın." buyurur. Hazreti Peygamber aleyhisselâm da "Sonra amelleriniz işte böyle değerlendirilir." buyurmuştur. Dolayısıyla nafile ancak farzlar tamamlandıktan sonra yapılır. Farz namazları eksik olan kimsenin eksiği nafilelerinden tamamlanır. Eğer müteheccid kulun farzları bütün nafilelerini kapsarsa ve geriye başka bir nafilesi kalmazsa, o zaman o müteheccid de değildir, nafile sahibi de değildir.

Bu âyet nafilenin Hazreti Peygamber hakkında hususi olduğunu açıkça ifade eden bir nastır, çünkü Allah Teâlâ Hazreti Peygamber aleyhisselâm dışında hiç kimse için nafileden söz etmemiş, ona ise emir buyurarak, [Gecenin bir kısmında uyanarak, sana mahsus bir nafile olmak üzere namaz kıl.] de-

---

39 Ebû Dâvûd, Salât, 148; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 15, s. 299.

miştir. Böylece Allah Teâlâ Hazreti Muhammed aleyhisselâmın nafile namazının bulunduğuna şahitlik etmiştir. Demek ki onun nafilesini Hak Teâlâ görmüş ve işitmiştir ki onun kelâmı da haktır. Ancak Allah Teâlâ başka bir kimsenin nafilesine böyle şahitlik etmemiştir. Farzları bütün nafilelerini kapsamayan ve fazladan nafilesi kalacak olan kimsenin belirtisi, Allah'ın onu bu şekilde hususi olarak sevmesidir ki bu sevginin belirtisi de Allah'ın bu gibi kimselerin gören gözü, işiten kulağı olmasıdır. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm rabbinden naklederek "Kulum nafilelerle bana yakınlaşmaya devam eder ve nihayet ben onu severim, onu sevdiğimde ise onun işiten kulağı, gören gözü... olurum."[40] buyurmuştur.

[Böylece Rabbinin, seni, övgüye değer bir makama göndereceği umulur.]: Allah tarafından kullanılan "umulur" ifadesi, kesinlik ifade eder. Makam-ı Mahmûd, bütün övgülerin ve makamların resûle ait olacağı makamdır, yani o makamda bütün övgüler ona yapılır, makamlara mahsus bütün ilâhî isimler O bakar. Bu makam, Hazreti Peygamber aleyhisselâma aittir ve kıyamet günü bu durum bütün mahlûkata açık hale gelir. Böylece onun arz gününde bütün mahlûkatın efendisi olması gerçek olur. Kıyamet gününde övgülerin kendisine toplandığı tek kişi Hazreti Peygamber aleyhisselâmdır ki işte buna da Makam-ı Mahmûd denmiştir. Bütün makamlar ona raci olduğu ve o bütün makamları kendisinde topladığı için, o makama sahip olanın *cevâmi'ü'l-kelim* olmasından başka geçerli yol yoktur. Çünkü övgü, kelâmın sıfatlarından biridir. Bu, Hazreti Muhammed aleyhisselâma mahsus bir makam olup o Allah Teâlâ'yı ancak kendisinin bildiği övgülerle metheder, ancak bu makama girince durum farklılaştır, o makamda artık Hazreti Muhammed aleyhisselâmın elinde livaul-hamd sancağı vardır. Âdem aleyhisselâmın Esmâ ilmi olduğu gibi Hazreti Muhammed aleyhisselâmın da Makam-ı Mahmûd'da övgü ilmi vardır. Makam-ı Mahmûd'dan dolayı kıyamet günü ona ilimle amel verilir ki o mekânda ondan başkasına verilmez, böylece efendilik onun olur. Nitekim şöyle buyurmuştur: "Âdem ve ondan sonrakiler benim sancağımın altındadır"[41], onun tek sancağı da livaü'l-hamd sancağıdır. Bu, Allah'a övgünün sonunun dönmesidir ki bu övgü de, "Hamd sadece Allah'adır, O'ndan başkasına değildir." şeklindeki sözüdür. Bu da sana, peygamberlerin ilminin fikir ve nazardan değil, zevkten geldiğini gösterir, çünkü bu mevkiler orada eserleri ile Allah'ın isimlerini gerektirir ki o isimlerle Allah'a hamdedilir, bunu dünyadaki mevkiler gerektirmez. Bu nedenle Hazreti Peygamber aleyhisselâm bu makam hakkında

---

40 Buhârî, Rikak, 38.

41 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 4, s. 330.

"O'na şu an bilmediğim övgülerle hamdederim."[42] buyurmuştur. Bu Makam-ı Mahmûd, Hak Teâlâ'nın ona övgüde bulunduğu övgü makamıdır, o makamda Hak Teâlâ Hazreti Muhammed aleyhisselâmı vesile kılar, çünkü şefaat kapısının açılması şeklindeki teveccühünden dolayı, Allah'a ulaşmak için ona tevessül edilir. Makam-ı Mahmûd'dan meleklere ve onlardan aşağıda olan herkese şefaat kapısı açılır. Şefaatte Hazreti Peygamber aleyhisselâmın önceliği vardır ve melek olsun, resûl olsun, nebî olsun, velî olsun, mümin olsun, hayvan olsun, bitki olsun, cansız olsun, şefaat ehliyetine sahip herkes içerisinde Allah katında ilk şefaat edecek olan odur. Böylece Allah'ın peygamberi rabbinin katında bütün bu kimselerin şefaat edebilmesi için ve Hak Teâlâ'nın hiçbir hayır işlememiş olan kulları cehennemden çıkarması ya da cennete sokması için şefaat eder, nihayet cehennemde sadece salt cehennemlik olan oranın ehli kalır. Allah Teâlâ Hazreti Peygamber aleyhisselâmın bu konudaki isteğine icabet eder. Böylece o, her lisan ile ve her kelâm ile övülmüş olur. İlk şefaat, orta şefaat ve son şefaat ona aittir. İnsanlar diriltildiği, yeryüzü düzlendiği, gök yarıldığı, yıldızlar söndürüldüğü, güneş dürüldüğü, ay söndüğü, vahşi hayvanlar salındığı, denizler kaynatıldığı, nefisler bedenleri ile çiftleştirildiği, melekler semavâtın etrafına geldiği ve rabbimiz bir bulut gölgelikleri içerisinde geldiği, bir nidacının "Ey saadet ehli!" diye nida edip onlardan üç grubu cennete götürdüğü zaman o şefaat eder. Bu üç grup insan, yanları yataklarından ayrılan ve korku ve istek ile rablerine dua eden, Allah'ın kendilerine verdiği rızıktan infak eden, hiçbir ticaretin ya da alışverişin kendilerini Allah'ı zikretmekten alıkoymadığı ve gözlerin ve kalplerin yerlerinden döneceği günden korkan, böylece Allah'ın kendilerine en güzel amelleri ile karşılık vereceği, hatta ihsanı ile onlara ziyadesiyle ikramda bulunacağı kimselerdir. Üçüncü grup Allah'a verdikleri ahde sadık kalan ve sadakat sahiplerini Allah'ın sadakatleri ile ödüllendirmesini bekleyen kimselerdir. Sonra cehennemde bir boyun çıkar ve üç grup insanı çekip cehenneme alır. Bunların ilk grubu her türlü zorba ve inatçı kimselerdir. İkinci grup Allah'a ve peygamberine eziyet edenlerdir. Üçüncü grup kiliselerde suretler yapan ve insanların o suretlere tapmasını sağlayan ve putları yapan kimselerdir. İnsanlar grup grup sevk edildiği, sıcaklık artıp herkes kan ter içinde kaldığı, işin çok zor ve çetin bir hale geldiği zaman her tarafı tam bir sessizlik kaplar ve artık o an bir fısıltıdan başka bir ses duyamaz olursun. Derken cehennem getirilir ve insanların bekleyişi uzar da uzar, Hak Teâlâ'nın kendileri için ne murad ettiğini bilemez olurlar. Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle buyuruyor:

---

42 Müslim, İman, 193.

"O gün insanlardan bir kısmı diğerlerine derler ki, gelin atamız Âdem peygambere gidelim de ondan Allah'a dua etmesini, şu içinde bulunduğumuz durumdan bizi kurtarıp rahatlatması için Allah'a yakarmasını isteyelim, çünkü çok uzun süre bekledik. Böylece Âdem aleyhisselâma gelir ve ondan bunu isterler, o ise, Allah bugün daha önce hiç benzeri olmamış ve daha sonra dahi benzeri olmayacak bir gazaba sahiptir der ve vaktiyle işlemiş olduğu hatayı hatırlar, rabbinden istekte bulunmaktan hayâ eder. Sonra insanlar aynı istekle Nûh peygambere giderler, Âdem aleyhisselâma söylediklerini ona da söylerler, o da kavmi aleyhine dua ederken,'Onlar ancak facir ve kâfir doğurur.' şeklindeki sözünü hatırlar ve insanlara tıpkı Âdem aleyhisselâmın verdiği cevabı verir. Sonra insanlar aynı şekilde İbrâhîm peygambere gider ve aynı istekte bulunurlar, ondan da aynı cevabı alırlar. O da söylediği üç sözü hatırlar. Sonra insanlar Mûsâ ve Îsâ peygamberlere giderler, onlardan her birine Âdem aleyhisselâmdan istemiş oldukları talebi iletirler, ama her biri Âdem aleyhisselâmın verdiği cevabı verir, nihayet sonunda Muhammed'e gelirler ki kıyamet günü insanların efendisi odur. Ona da diğer peygamberlere dediklerini derler, o da, 'O görev benimdir, o Allah'ın kıyamet günü vaat ettiği Makam-ı Mahmûd'dur.' der ve gelip secde eder, Allah'a, kendisine o vakitte ilham etmiş olduğu ve daha önce bilmediği övgülerle hamdeder, sonra da rabbinden, mahlûkat için şefaat kapısını açması için niyazda bulunup şefaat talep eder, Allah da o kapıyı açar, meleklere, resûllere, nebîlere ve müminlere şefaat izni verir."[43]

Böylece Hazreti Peygamber aleyhisselâm kıyamet günü insanların efendisi olur. Çünkü o Allah katında, meleklerin ve resûllerin şefaat etmesi için şefaatçi olmuştur. Bununla beraber Hazreti Peygamber aleyhisselâm edep içerisinde konuşmuş ve o gün saltanatını bütün mahlûkata şamil olmasına ve melekleri de içermesine rağmen "Ben bütün mahlûkatın efendisiyim." demez, bunun yerine "Ben insanların efendisiyim." buyurur. Çünkü Hazreti Peygamber aleyhisselâm bütün nebîlerin makamlarına sahiptir. Ancak Âdem aleyhisselâmın bütün isimleri bilmekle tahsis edilmişliğinin meleklere gösterilmesi gibi Hazreti Muhammed aleyhisselâmın hususiyetleri zâhir olarak gösterilmiş değildir. O gün geldiği zaman melek olsun insan olsun herkes, Âdem'den son insana kadar bütün insanlar şefaat kapısının açılması ve Allah katındaki değerinin izhar edilmesi konusunda ona ihtiyaç duyar. Çünkü o esnada ilâhî kahr ve ceberrut herkesi dilsiz etmiştir. Bu tıpkı Hazreti Âdem aleyhisselâmın makamı gibidir, hatta çok ihtiyaç duyulan o günde ondan daha büyük bir makamdır. O gün Hak Teâlâ ilâhî gazap ile tecelli eder ki Âdem aleyhisselâm kıssasında

43 Buhârî, Tefsir, 188; Müslim, İman, 84.

böyle bir gazap tecellisi yoktur. Bütün bunlar Hazreti Peygamber aleyhisselâmın değerinin büyüklüğüne delâlet etmektedir, çünkü o bu ilâhî gazaba rağmen Hakk'a münacat edip ondan talepte bulunmaya yönelmiş, Hak da onun bu talebine icabet etmiştir. Müslim'in *Sahih*'inde Hazreti Osman'dan nakledilen hadiste bu husus ifade edilmektedir. Hazreti Âdem'e bu makamda (bu dünyada) meleklerin kendisine secde edeceği makama ikame edilmiştir, Hazreti Muhammed aleyhisselâm için ise bu makam âhirettedir. Önce Âdem aleyhisselâmın (insanlığın atasının) mertebesinin zâhir olmasının sebebi onun bedeninin Hazreti Muhammed aleyhisselâmın bedenini de zımnen ihtiva ediyor olmasıdır, böylece âhiret diyarında nihai mertebe Hazreti Muhammed aleyhisselâmın olacak ve bu mertebe Makam-ı Mahmûd'da zuhur edecektir. Şefaat kapısı ondan açılacaktır. Dolayısıyla Hazreti Âdem için secde, Hazreti Muhammed için bütün şahitlerin huzurunda Makam-ı Mahmûd vardır ki Makam-ı Mahmûd nerede, secde makamı nerededir?! Allah'a yakın olanlar ve iyi kimseler taştan ve topraktan yapılmış bir binaya da secde etmiştir. Dolayısıyla esas şeref, Makam-ı Mahmûd'a mahsus olanındır.

وَقُلْ رَبِّ أَدْخِلْنِي مُدْخَلَ صِدْقٍ وَأَخْرِجْنِي مُخْرَجَ صِدْقٍ وَاجْعَلْ لِي مِنْ لَدُنْكَ
سُلْطَانًا نَصِيرًا (٨٠)

80. De ki: "Rabbim! Beni dâhil edeceğin yere hoşnutluk ve esenlikle dâhil et; çıkaracağın yerden de hoşnutluk ve esenlikle çıkar. Katından beni destekleyecek bir kuvvet ver."

Hak Teâlâ peygamberine bu hususi duayı, yani "Rabbim! Beni dâhil edeceğin yere hoşnutluk ve esenlikle dâhil et." şeklindeki duayı yapmasını emretmiştir. Burası Makam-ı Mahmûd'dur, Hazreti Muhammed aleyhisselâma mahsus makamdır. Duanın devamında da, "Çıkaracağın yerden de hoşnutluk ve esenlikle çıkar." denmektedir, yani o makamdan başka makam ve konumlara intikal ettiği zaman ilâhî inayet çıkışı esnasında, tıpkı girişi esnasında olduğu gibi onunla birlikte olsun diye dua etmiştir.

Nasihat

Sadakat ve ihlâsa bağlı kal, çünkü sadakat sayesinde korunursun ve sana artık hiçbir şey tesir etmez. İhlâs sayesinde de senin kulluğun, O'nun da rabliği gerçekleşir.

[Katından beni destekleyecek bir kuvvet ver.]: Bu konuda tartışanlara karşı kuvvet ver, çünkü böylesine şerefli bir makama sahip olan kimse daima hasede maruz kalır, bu nedenle bu makamın sahibi, bu mertebenin yüceliğini bile bile inkâr edenlere karşı kuvvet ile (delil ile) desteklenmeyi talep etmiştir ki bu inkârcılar da içinde bulundukları hale hiçbir eksikliği konduramayan ve kendi hallerini tâzim ettikleri için bu makama leke sürmeye çalışan kimselerdir. Bu yüzden Allah Teâlâ, peygamberine şöyle demesini emretmektedir:

وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا ﴿٨١﴾

81. Yine de ki: "Hak geldi; bâtıl yıkılıp gitti. Zaten bâtıl yıkılmaya mahkûmdur."

[Zaten bâtıl yıkılmaya mahkûmdur], yani onun sebatı yoktur. Kur'ân, Hak Teâlâ'dan gelen bir haber olduğu için mûcizedir, Kur'ân'a karşı koyan (onun bir benzerini getirmeye çalışan) kimse öncelikle kendi uydurduğu şeyin Allah tarafından geldiğini iddia eder ve böylece bilmediği şeyi Allah hakkında söylemiş olur. Oysa bu bir meyve vermeyeceği gibi sabit de kalmaz. Dolayısıyla da Kur'ân'ın bir benzerini getirmeye çalışan kimsenin bu konuda âciz kalması kaçınılmazdır.

وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ وَلَا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَسَارًا ﴿٨٢﴾

82. Biz, Kur'ân'dan öyle bir şey indiriyoruz ki o, müminler için şifa ve rahmettir; zalimlerin ise yalnızca ziyanını artırır.

[Biz, Kur'ân'dan öyle bir şey indiriyoruz ki o, müminler için şifa ve rahmettir]; çünkü Kur'ân ile ahlâklanmak ve onun sınırlarında durmak nefsin hastalıklarını giderir. Bu kaçınılmaz olarak böyledir. Ancak Kur'ân müminler için emandır ve ondan şifa vardır, örneğin Fâtiha sûresi ve diğer tüm dua âyetleri böyledir. Yine onun rahmet olması da, içerisinde Allah Teâlâ'nın kullarına vaat ettiği hayır ve müjdeleri kendisine farz kılmış olmasıdır. Örneğin "Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyiniz." (Zümer, 39/53), "Rabbiniz rahmeti kendisine farz kılmıştır." (En'âm, 6/54) gibi âyetler böyledir. Yine her türlü *recâ* (ümit) âyeti de böyledir.

[Zalimlerin ise yalnızca ziyanını artırır], çünkü onlar Kur'ân'dan yüz çevirirler, onu saptırmaya, kelimelerin anlamlarını değiştirmekle kalkarlar, hususi olan ifadeleri umumileştirir, umumileri hususileştirirler. Bu nedenle onlar zalimler olarak isimlendirilmişlerdir.

وَإِذَا أَنْعَمْنَا عَلَى الْإِنْسَانِ أَعْرَضَ وَنَا بِجَانِبِهِ وَإِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ كَانَ يَؤُسًا (٨٣) قُلْ
كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَى شَاكِلَتِهِ فَرَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ أَهْدَى سَبِيلًا (٨٤)

83. İnsana nimet verdiğimiz zaman yüz çevirip yan çizer; ona bir de zarar ziyan dokunacak olsa iyice karamsarlığa düşer. 84. De ki: "Herkes, kendi mizaç ve meşrebine göre iş yapar. Bu durumda kimin doğru bir yol tuttuğunu rabbiniz en iyi bilendir."

Mizaç ve meşreb anlamındaki *şâkile* kelimesinin kökü olan *şekl* kelimesi, kayıt, zincir anlamına gelir, devenin ayağının bağlandığı şeye *şekkâl* denir. İçerisinde göründüğü *şekl* ile mukayyet olana *müteşekkil* denir. Bu itibarla Allah Teâlâ "Herkes kendi *şâkile*sine göre iş yapar." buyurmuştur, yani ancak içerisinde bulunduğu şekle göre iş yapar. Âlem Hakk'ın amelidir, Allah Teâlâ âlemi yaratmış, âlem de Hakk'ın sıfatlarıyla zuhur etmiştir. Bunun sonucunda âlem diri, işiten, bilen, göre, irade eden, kadir, konuşan olmuştur. Âlemde adem halinde bile ilâhî *kün* (Ol!) emrini işitmeyen varlık yoktur, dolayısıyla âlemdeki her varlık diridir, hayat sahibidir. Çünkü her şey Allah'ı hamd ile tesbih eder ki tesbihi de ancak hayat sahibi olan yapar. Âlemde kendi yaratıcısını müşahede etmeyen hiçbir varlık yoktur, ancak varlıkların bu müşahedeleri yaratıcılarının zâtı açısından değil, onları kendi zâtları açısından bir müşahededir. Âlemdeki her bir parça kendisini var edeni tâzim ve takdis etmeyi hedefler. Âlemdeki her bir parça kendisini var edene övgü ve senada bulunmaya muktedirdir, kudret sahibidir. Âlemdeki her bir parça, kendisini var edeni, var edicisinin değil fakat kendisini zâtı açısından bilir. Âlemdeki her bir parça konuşur ve yaratıcısını hamd ile tesbih eder. Allah Teâlâ bize kendisinin yüce isimlerinden öğretmiştir. Yine keremi ile bize tenezzül buyurarak şöyle demiştir: "Ey kulum! Sen benden uzaklaşırsan ben seni kendime davet ederim. Ey kulum! Sen bana isyan edersen ben senin üzerini örterim, sana ve senin gibilerine had cezalarımı uygulamakla görevli kimselerin gözlerinden seni saklarım, seni hesaba çekmem. Sana sevgi ile nimetler ihsan ettim, hatalarına karşılık ikram ile mukabele ettim ve benim keremim o hataların izlerini sildi. Seni bana, nimetlerime gelmeye çağırdım, sen bana döndüğünde her halini kabul ettim. Kim sana ihtiyacı olmadığı halde, hatta sen ona muhtaç olduğunda halde sana böyle bir muamelede bulunur?"

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا (٨٥)

85. Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki: "Ruh, rabbimin emrindendir. Size ancak az bir bilgi verilmiştir."

Ruh iki türlüdür, biri emr ruhudur ki onun hakkında Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Ve işte sana böyle emrimizden biz ruh vahyettirdik." (Şûra, 42/52), "Dereceleri yükselten, arşın sahibi Allah, kavuşma günüyle korkutmak için kullarından dilediğine iradesiyle ilgili vahyi indirir." (Ğâfir, 40/15), "Onu *er-Rûhu'l-Emîn* indirdi senin kalbine ki uyarıcılardan olasın." (Şuarâ, 26/193-194), "Allah kullarından dilediğine buyruğunu bildirmek için meleklerini ruh indirerek şöyle der: 'İnsanları uyarın ki, benden başka tanrı yoktur. Benden sakının.'" (Nahl, 16/2)

Bu ruh ancak bir haber ile gelir ki onda da bir tür kınama ya da azap olur. Nitekim son âyetin akışında bir uyarı, yani azabın bildirilmesi söz konusudur. Çünkü ruh müjdeci ve uyarıcıdır. Müjdelemek de ancak bildirim ile olur. Ancak ruhanî iniş çoğunlukla azap ve korkutma şeklinde gerçekleşir.

İkinci ruh ise Hak Teâlâ'nın kendi zâtına izafe edilen ruhtur, örneğin "Ve ona kendi ruhumdan üfledim." (Hicr, 15/29) âyetinde ifade edilen ruh, izafet *yâ*'sına bitişik kullanılmıştır ki bu da teşrif makamına dikkat çekme amacını taşır.

Bu âyette soru ilk ruh ile yani emir ruhu ile ilgilidir, bu yüzden de Hak Teâlâ "Sana ruhtan soruyorlar." yani, "Onun nerden zuhur ettiğini soruyorlar." buyurmuştur. Her ne kadar bu formda kullanılan "sorma" kelimesi farklı anlamlara gelebilse de bizim tercih ettiğimiz görüşü kuvvetlendiren şey, cevabında, "Ruh, rabbimin emrindendir." denmiş olması, "ruh şöyledir, böyledir" denmemiş olmasıdır. Ruhlar gayba dair ilimleri kulların kalbine indirirler, zira gayb ilmini kalbe atan, ruhtur. Hak Teâlâ "Allah kullarından dilediğine buyruğunu bildirmek için meleklerini ruh indirerek şöyle der: 'İnsanları uyarın ki, benden başka tanrı yoktur. Benden sakının.'" (Nahl, 16/2) buyurmuştur.

[Size ancak az bir bilgi verilmiştir.]: Verilen bu az bilgiyi de Allah Teâlâ kesb ilmi değil, vehb ilmi kılmıştır, çünkü eğer burada kastettiği bilgi kesbi olsaydı, "verilmiştir" demezdi, aksine, "o bilginin kendisi değil, onu elde etme yoları verilmiştir" derdi. Biz biliyoruz ki fikirlerimiz ve duyularımızla elde ettiğimiz bir ilim bulunduğu gibi bunlarla değil de salt Allah tarafından hibe yoluyla verilen bir ilim de vardır ve Allah o ilmi bizim kalplerimize, sırlarımıza indirir, bir de görünür hiçbir sebebi olmaksızın o ilmi kalbimizde buluruz. Örneğin Allah Teâlâ kulu Hızır hakkında, "Biz ona katımızdan ilim vermiştik." (Kehf, 18/65) buyurmaktadır. Gerçi bu âyet vehbî ilim konusunda açık bir nas değildir, ama bunun iki vechi bulunmaktadır, bunlardan biri "size verilmiştir" ifadesinden çıkan anlam, diğer ise, "ancak az bir bilgi" ifadesinden çıkan anlamdır. Burada azlık anlamına gelen *kalîl* kelimesi, istiklal anlamına

da gelir, bu durumda ifade, "Size verilen ilim sadece müstakil olarak taşıyabileceğiniz ilimdir, taşıyamayacağınızı ise size vermeyiz, çünkü siz onu müstakil olarak yüklenemezsiniz." anlamına gelir ve bu ilâhî verginin kapsamına nazar ilimleri de girer, çünkü onlar, akılların müstakil olarak idrak ettiği ilimlerdir. Fakat eğer ruh hakkında sorulan soru ruhun mahiyeti ile ilgili ise, o zaman "De ki: 'Ruh rabbimin emrindendir.'" ifadesi, "Rabbimin emrinden olan ruh herhangi bir şeyden yaratılmamıştır." anlamına gelir, zira emr âlemindeki her varlık ancak ondan önce bulunan kevni bir sebepten ortaya çıkar. Nitekim bazıları şöyle demişlerdir: Ruh emr âlemindendir, ıstılah itibariyle, halk âleminden değildir. Bu nedenle bu izah yapılmıştır. Böyle söyleyenler "emr âlemi" ifadesiyle, Allah Teâlâ'dan O'nun şifahi bir şekilde verdiği aziz emri dışında hiçbir sebep olmaksızın sadır olan her şeyi kastederler, "halk âlemi" ifadesi ile de sözlü emir olmaksızın, daha önce mevcut olan bir sebepten ortaya çıkan her şeyi kastederler. Allah Teâlâ kendisine küllî ruh denen kelimeyi yoktan yaratınca onu bilinmezlik ve selb (salt olumsuzlama) makamında yaratmış, yani onu kendisini görmekten men ederek kör etmiş, böylece o nereden ve nasıl sadır olduğunu bilemez halde kalmıştır. Orada hayatının ve bekâsının sebebin olan beslenmesi gerçekleşmiş, ama o bunu da bilmemiştir. Derken Allah Teâlâ onun himmetini harekete geçirmiş ve kendisinde olanı bilmek üzere düşünmeye başlamıştır ki o esnada o, kendisine olanın kendisinde olduğunu da bilmemektedir. Böylece o himmeti ile yolculuğa çıkmış ve Hak Teâlâ ona kendisini bildirince sükûn bulmuş, böylece talep ettiğinin ezelden beri kendi suretinde kendisiyle nitelendiği kimse olduğunu öğrenmiştir. Allah'ın kendisine yerleştirdiği sır ve hikmetleri öğrenmiş, sonradan var olduğunu kavramış, zâtını kuşatıcı bir bilgiyle tanımıştır. Bu bilgi, onun için kendisiyle beslendiği ve hayatını sonsuza kadar sürdüğü bir gıda haline gelmiştir. Bu en yüce tecellide Hak Teâlâ ona şöyle "Benim, senin nezdindeki ismin nedir?" sormuş, Ruh da "Sen benim rabbimsin." cevabını vermiştir. Böylece Hakk'ı ancak rubûbiyet mertebesinde tanımış, kadim olan Hak ise, ulûhiyeti ile infirat etmiş (bilinmez olarak kalmıştır), çünkü Hakk'ı bu yönüyle ancak kendisi bilebilir. Bunun üzerine Allah Teâlâ ona şöyle buyurmuştur: "Sen benim merbûbum (rabbin kulu), ben senin rabbinim. Sana kendi isim ve sıfatlarımı verdim, bu yüzden de seni gören beni görmüş, sana itaat eden bana itaat etmiş, seni bilen beni bilmiş, seni bilmeyen beni de bilmemiş olur. Senden aşağıda bulunanların ulaşacağı son nokta, nefislerinin senin bilgine ulaşmalarıdır. Onların sana dair bilgilerinin zirvesi, senin niteliğini değil, sadece var olduğunu bilmektir. Senin benimle olan durumun da böyledir; sen de kendi nefsini bilmeyi aşamazsın, kendinden başkasını göremezsin

ve benim hakkımda sadece varlık bakımından bilgi elde edebilirsin. Eğer bilgi bakımından beni kuşatmış olsaydın hiç kuşkusuz sen ben olurdun, ben ise kuşatılmış olurdum, dolayısıyla zâtım senin zâtın olurdu. Fakat böyle bir durumda yine de senin zâtın benim zâtım olmazdı. İşte sana ilâhî sırları bahşediyor ve onlarla seni yetiştiriyorum ki sen de onları kendinde yaratılmış olarak bulur ve tanırsın. Bunları sana nasıl bahşettiğime dair bilgiyi ise senden perdeledim. Çünkü onu müşahedeyi taşımaya senin gücün yetmez. Şayet onu bilseydin inniyet (mahiyet) bir olurdu ki bu da imkânsızdır. Bu yüzden senin onu müşahede etmen imkânsızdır. Bil ki senin aşağında olanlar sana tâbi olduğu gibi sen de bana tâbisin. Dolayısıyla sen elbisem, örtüm ve perdemsin."

Ardından da Allah Teâlâ ruhtan nefsi yaratmıştır ki o, türeme yoluyla ondan yaratılmıştır.

"Sana ruhtan soruyorlar" âyeti ile ilgili bir bahis

Bil ki, Allah ruhları üç mertebede yaratmıştır ve bu mertebelerin bir dördüncüsü yoktur. Bunlardan birincisi işleri sadece Hakk'ın mertebesini yüceltmek olan ruhlardır. Onların âleme veya kendilerine dönük bir yüzleri yoktur. Allah'ın şan ve celâli onları kendilerinden geçirmiş, bu celâl onları sarhoş edip kendilerinden almıştır. İkinci kısım, yeryüzündeki doğal cisimleri yöneten ruhlardır. Bunlar insanların ruhları, hayvanların ruhları ve diğer her şeyin ruhlarıdır. Zira her şey rabbinin hamdini tesbih eder ki tesbihi de ancak hayat sahibi olan varlık yapabilir. Başka bir grup ruh daha vardır ve bunlar bize âmâde kılınmıştır. Bunların pek çok tabakası vardır. Bir kısmı vahiy ve ilkâ ile görevliyken bir kısmı rızıklarla, bir kısmı canları almakla, bir kısmı ölüleri diriltmekle, bir kısmı müminler için bağışlanma dileyip dua etmekle, bir kısmı kulların amelleri karşılığında cennette ağaç dikmekle görevlidir. Ruhların hayatı zâtî ve ebedîdir, bu yüzden onlar için kesinlikle ölüm söz konusu değildir.

Bil ki ulvi ve süfli bedenleri tedbir eden (yöneten) ruhların onlar üzerinde birtakım hükümleri vardır. Onların nurani cisimler üzerindeki hükümleri bu cisimleri belirli bir surette şekillendirmesidir. Aynı şekilde onların hayvanî-insanî cisimlerdeki hükümleri ise, hayalî güçte şekillenmeyi sağlamak ve daha başka hükümlerdir. Çünkü nurani cisimler için hayal söz konusu değildir. Aksine onlar hayalin ta kendisidir. Suretler onları yöneten ruhların halden hale girmeleridir. Nasıl ki insanın hayali bir suretten hali olamıyorsa aynı şekilde mülk sahibi de böyledir. Ancak bu ruhlar Hak Teâlâ'nın bütün bu bedenlerle ilgili olarak irade etmiş olduğu işleri yaparlar.

Bil ki insanlar âlemin suretlerinin ruhları konusunda, bu ruhların suretlerden mi var edilmiş olduğu yoksa onlardan önce ya da onlarla birlikte mi var edildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Âlemin suretlerinde ruhların konumu insanın küçük uzuvlarının suretlerinde ruhların konumu gibidir. Örneğin elin ruhu kudret, kulağın ruhu işitme, gözün ruhu görmedir. Bize göre bu işin tahkiki şudur: Suretleri yöneten ruhlar icmâl makamında, a'yânından ayrı olmaksızın mevcut idiler, ama Allah katında, O'nun ilminde onlardan ayrı idiler. İcmâl makamında onlar mürekkepte bilkuvve olarak mevcut olan harfler gibi idiler, her ne kadar Allah katında icmal halinden ayrı olarak biliniyor olsalar da, kendi kendilerine ayrışamıyorlardı. Allah Teâlâ âlemin suretlerini dilediği âlemler şeklinde düzenleyince küllî ruh kalem ya da yazan bir el gibi idi, ruhlar da kalemdeki mürekkep gibiydi. Suretler ise levha üzerinde harflerin yerleri gibi idi. Derken Allah Teâlâ âlemin suretlerine ruh üfledi, böylece ruhlar suretleri ile birbirinden ayrışarak temayüz ve zuhur ettiler. Böylece "Şu, Zeyd'dir.", "Şu, Amr'dır.", "Şu, attır", Bu, fildir.", "Bu, yılandır." denebildi. Bütün ruh sahipleri için durum böyleydi ki ruh sahibi olmayan bir şey de yoktur. Ancak bazı varlıklardaki ruh idrak edilir, diğer bazılarındaki ruh ise idrak edilmez. Bazı insanlar şöyle derler: Ruhlar varlıklarını aslıda, suretlerin karışımından doğmuştur. Bazı insanlar ise bunu kabul etmezler. Orta yol ise bizim görüşümüzdür. Allah Teâlâ cismanî suretleri yaratıp düzenleyince onları dilediği ruhî suretler içre terkib etti ve o suretler o ruhlara nispet edilir oldular. Ancak bunlar önceden de Allah katında belirli idi. Böylece ruhlar, suretleri ile ayrışmış oldular. Allah Teâlâ âlemin cismini düzenledi ki bu mâkul hebâ cevherinde suretsel olan bütün cisimdir. Bunu Allah Teâlâ henüz yayılmış halde bulunan ve muayyen olmayan ilâhî ruhu feyezan etmeden önce yarattı. O zaman bu ruhu muayyen olarak tayin edip vereceği suretler yoktu. Böylece âlemin cismi bu ruh ile hayat buldu. Nasıl ki âlemin cismi birtakım şahsi bedenler içeriyorsa, ruhu da kendine özgü şahsiyetler içerir. Hak Teâlâ "Sizleri tek bir nefisten yaratan O'dur." (Nisâ, 4/1) buyurmaktadır.

Buradan şöyle bir görüş ileri sürülür: Ruh insan türünün şahıslarında tektir. Zeyd'in ruhu Amr ve bu türdeki diğer şahısların ruhuyla birdir. Doğrusu bu görüş sahibi, işin gerçeğini tam incelememiştir. Çünkü Hazreti Âdem'in cismi, kendisinden çıktığımız ve doğduğumuz asıl olduğu halde onun zürriyetinden olan her bir şahsın cisminden farklıdır. Aynı şekilde bütün âlemin cismini yöneten ruh da öyledir. Yeryüzünü boşluksuz ve içerdiği tümsekler görülmeyecek şekilde dümdüz var sayıp güneşin yerin üzerine vurduğunu düşün! Böyleyken ışık parçalara ayrılmaz, ışık veya yer hakkında bölünme veya parçalanma hükmü verilmez. Şehirler ve beldeler zuhur edip oralardaki şahısla-

rın gölgeleri belli olunca, güneşin ışığı bölünür ve birbirinden ayrışır. Bunun nedeni, yeryüzünde bu suretlerden kaynaklanan arızî durumdur. Bu bölünmeyi dikkate aldığındaysa, belli bir yere mahsus ışığın başka bir yere mahsus ışık olmadığını, ondan farklı olduğunu anlarsın. Aydınlığın kaynağı -ki aydınlık kendisinden çıkması itibarıyla onun aynıdır- olan güneşi dikkate aldığında şöyle dersin: Bütün ruhlar tek bir ruhtur; sadece mekân nedeniyle farklılaşmışlardır. Güneş ışıklar gibi tek bir ışıktır. Ancak kabiliyetlerde, mizaçlarının ve şekillerinin suretlerinin değişikliği nedeniyle, farklılaşır. Bunu kendisinde herhangi bir suretin belli olmadığı aksine sadece nehrin suyun kendisi olarak göründüğü bir durum ile de örneklendirmek mümkündür. Nehirdeki su kaplara konulduğunda tencerenin suyu bardağın suyundan, onunki kadehin suyundan ayrışmış, içinde bulunduğu kabın şekli ve rengi suda görünmüş, kaplar bölerek ve şekillendirerek suda hüküm sahibi olmuş olur. Oysa sen bilirsin ki girdiği kabın şeklini almadan önce su nehirdeki suyun aynı idi. Ancak iki suret arasındaki iki fark şöyle bir misalle açıklanabilir: Kapların suyu ve yerlerin ışığı ortadan kalkınca, sular ve ışıklar asli kaynağa ve nehre döner. Aslında geride bir kap hiç olmasa veya bir yer bulunmasa da durum böyledir. Çünkü Allah Teâlâ ışıkların kabil oldukları farklılaşmaya göre bâki kalmalarını murad edince, onlara berzah âlemine ait bedenler yaratmıştır ki ruhlar uykuda ve ölümle dünyadaki bedenlerinden ayrıldıklarında işte bu berzaha ait bedenler ile birbirlerinden ayrışırlar. Âhirette ise tıpkı dünyadaki gibi onlar için doğal bedenler yaratır. Fakat mizaç farklıdır. Allah Teâlâ onları berzahtaki bedenlerinden ayırarak âhiret neşetindeki bedenlerine intikal ettirir. Orada da cisimlerin suretlerinin farklılığı nedeniyle birbirlerinden farklılaşırlar ve sonsuza kadar böyle kalırlar. Bu ruhlar bir daha asla hakiki birlik olan ilk hallerine dönmezler.

Ruhlar maddelerden ayrıştığında, bir gruba göre durum şudur: Ruhlar maddelerden tam bir tecerrüd ile ayrılırlar ve asıllarına dönerler ki bu da tıpkı yansıtıcı bir cismin Güneş ışıklarını yansıtması durumunda bu cisim kaldırılınca ışığın Güneşe dönmesi gibidir. Ancak bu noktada bu görüşte olanlar iki gruba ayrılır. Bir gruba göre ruhlar bedenlerden ayrıldıktan sonra artık birbirlerinden ayrışmazlar, tıpkı nehir kenarındaki kaplarda bulunan suyun, o kaplar kırılıp da nehre karışması durumunda olduğu gibi. Burada bedenler bu kaplardır, ruhlar ise onlara küllî ruhtan doldurulmuş olup tıpkı kaplara nehirden doldurulan su gibidir. Bir başka grup ise tam aksine onların cisimlerle olan yan yanalıklarından dolayı iyi ya da kötü şekiller alacaklarını ve bu şekiller nedeniyle de cisimlerden ayrıştıklarında bile, birbirlerinden ayrışmış olacaklarını söylemişlerdir. Bu da tıpkı kapta bulunan suyun çeşitli sebepler-

le renginin, kokusunun ya da tadının değişmesi gibidir. Su o kaptan çıkarıldıktan sonra da zâtında, vaktiyle kabın içerisinde geçirdiği koku, renk ve tat değişimleri kalır, Allah Teâlâ onda, bu kazanılmış heyetleri/şekilleri muhafaza eder. Bu görüşte olanlar bu hususta bazı filozoflarla aynı noktaya gelmişlerdir. Bir başka grup ise şöyle demiştir: Yöneten ruhlar dünya âleminde yönetmeye devam ederler, berzah âlemine intikal ettiklerinde ise orada artık berzah âlemine ait olan bedenleri yönetirler ki onlar da insanın rüyasında kendisi olarak gördüğü surettir. Aynı şekilde ölüm de öyledir ki ona da suret denir. Sonra kıyamet günü geldiğinde bu ruhlar, tıpkı dünyada olduğu gibi, tabii suretleri içerisinde diriltilirler. [Size ancak az bir bilgi verilmiştir.]

İlim hakkında bir bahis

Bil ki eşyaya dair ilim tektir, çokluk ilimin kendisinde değil, bilinenlerdedir. Eş'arî ilmin kendi zâtı ve sıfatları itibariyle çok olduğunu savunmuştur ki hakikat onun söylediğinin tersidir, çünkü eğer ilim çok olsaydı, bu durum varlığa sonsuzun dahil olmasını gerektirirdi, oysa bu muhaldir. Zira bilinenler sonsuzdur, eğer her bir bilinene ilişkin bir ilim olsaydı o zaman dediğimiz durum söz konusu olurdu. Mâlumdur ki Allah Teâlâ sonsuz şeyi bilir, ama onun ilmi birdir. Dolayısıyla ilmin tek bir şey olması gerekir, çünkü bir şey vücud buluncaya kadar ilim ona taalluk etmez. Zira ilim, haller gibi varlık ya da yoklukla nitelendirilemeyecek olan bir nispettir. Allah Teâlâ ilmi azlıkla nitelememiştir, ancak kullarına vermiş olduğu ilmi, [Size ancak az bir bilgi verilmiştir.] diyerek böyle nitelemiş, Hızır kulu hakkında "Ona katımızdan ilim verdik." (Kehf, 18/65) buyurmuş, bir başka yerde "Kur'ânı öğretti." (Rahmân, 55/2) buyurmuştur. Bütün bunlar ilmin tek bir nispet olduğuna delâlet etmektedir, çünkü tek olan şey zâtı itibariyle azlık ya da çoklukla nitelenmez, zira bölünmez. Eğer ilim bir nispet ise, o zaman ona azlık ya da çokluk şeklinde konulan kayıtlar, hakiki kayıtlardır, zira nispetler sonsuzdur, çünkü bilinenler de sonsuzdur. Bu durumda her bilinene ilişkin bir ilmin olması mümkündür. Eğer durum böyle değilse, o zaman ilim hakkında azlık ya da çokluk gibi kayıtların mecazi olması gerekir. Arapların sözleri insanlar tarafından kâh hakikate kâh mecaza hamledilir. Gerçi bir konuda Kur'ân söz konusu olduğunda bu hakikat-mecaz ayrımı noktasında onlardan farklı düşünüyor ve Kur'ân'da, hatta Arap dilinde mecazın var olmasını kabul etmiyoruz.

İncelik

Şeyh Ebû Medyen [Size ancak az bir bilgi verilmiştir.] âyetini okuyan birini duyduğu zaman derdi ki, "Az olanı ona vermiştir, o bizim değildir, aksine bizden ödünçtür, bize O'ndan bir inayet olarak bahşedilmiştir, çok olan ise O'ndan bize ulaşmış değildir, bizler daima cahilleriz, bu yüzden de iddia edeceğimiz hiçbir şey yoktur."

وَلَئِنْ شِئْنَا لَنَذْهَبَنَّ بِالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ بِهِ عَلَيْنَا وَكِيلًا (٨٦)
إِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ إِنَّ فَضْلَهُ كَانَ عَلَيْكَ كَبِيرًا (٨٧) قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ
وَالْجِنُّ عَلَى أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ
ظَهِيرًا (٨٨)

86. Hakikaten, biz dilersek sana vahyettiğimizi ortadan kaldırırız; sonra bu durumda sen de bize karşı hiçbir koruyucu bulamazsın. 87. Bunu yapmayışı ancak rabbinin sana merhamet etmesindendir. Çünkü O'nun sana olan nimeti büyüktür. 88. De ki: "Andolsun, bu Kur'ân'ın bir benzerini ortaya koymak üzere insanlar ve cinler bir araya gelseler, birbirlerine destek de olsalar, onun benzerini ortaya getiremezler."

Benzerini ortaya koymaktan insanların men edildiği kitap, Arapça olmayanlar değil, sadece Arapça olandır, böylece her ne kadar indirilmiş kitapların hepsi Rahmân'ın kelâmı olsa da, icâz, sadece Kur'ân'a tahsis edilmiştir. Ancak şeref, beyan, nimet, yücelik, mecd gibi özellikler beyan esnasında dil ile zuhur etmiştir. Bu yüzden bu Kur'ân peygamberin mûcizesidir. Kur'ân'ın onun mûcizesi olduğu, insanlardan onun bir benzerini getirmelerini istemiş olması ve onların da bundan âciz kalmış olmaları ile sabittir. Sonra bu haber niteliğindeki âyet ile Allah Teâlâ Kur'ân'ın benzerinin getirilmesinin sonsuza kadar gerçekleşmeyeceğini kesin olarak ifade buyurmuş ve [Birbirlerine destek de olsalar, onun benzerini ortaya getiremezler.] demiştir. Yani cinler ve insanlardan yardım da alsalar bunu yapamazlar, çünkü o muciz bir sözdür ve bu Hak ve doğru bir sözdür. Yine o delil hazinelerinden gelmiştir ve Hazreti Muhammed aleyhisselâm, elçiler içerisinde gönderilmiş olan en hayırlı peygamberdir.

Bir mucîz söz getirdi ki apaçıktır
Mucîzliğinden en önde olan bile yola gelir
Her muciz lafzı içerir, bu nedenle de
Mesel olacak her bir ilmi içerir
Onu ismet sıfatına sahip peygamber mûcize olarak getirmiştir
Dünyada bulunan bütün dinlere
Ona ne bir cin karşı koyabilmiştir ne bir beşer
Devletler boyunca, ona benzer tek bir sûre dahi getirememişlerdir.
Ona karşı konulsaydı bir mûcize olmazdı
İcâzı da bugüne dek gelmezdi
Rüyamda rabbimi gördüm ve dedim ki
Kur'ân okunduğunda nasıl tasarruf edilmelidir?
Buyurdu ki: "Doğru ol, çünkü doğruluk mûcizedir,
Okumak istediğinde, yalancı şahitlik etme
Ancak senin kelâmın, eğer onunla amel edersen mûcizedir."
Dedim ki: "Rabbim bağışla, bunu yapamam
Bu, sözün sizin sözünüz olduğunun delildir
Onun sözü değil. Bu benim için en açık yoldur."
Yedi kat yukardan gelir ferahı
Kalbe, hem de kalp meşgul iken
Yedi harf üzere gelmiştir
Derhal ve kolaylıkla okunsun diye
Onda anlatılan bir kıssa tekrarlandığı zaman
Bu onun icâzına daha kuvvetli bir delil olur
Hepsi haktır, ancak onu bilmez
Onda aklın delili ile imtihan edilenden gayrısı
İşte hak olan budur, sakın ona misal getirmeye kalkma
Çünkü o, Hakk'ın ezeldeki sıfatındandır
Okuduğun sûre sakın seni perdelemesin
Harfleri ve sesleri ile bir sûre
Hepsi O'nun sözüdür, dikkatle düşünürsen
Üzerinde insaflıca ve usanmadan

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ فِى هٰذَا الْقُرْاٰنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ فَاَبٰى اَكْثَرُ النَّاسِ اِلَّا كُفُورًا
(٨٩) وَقَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتّٰى تَفْجُرَ لَنَا مِنَ الْاَرْضِ يَنْبُوعًا (٩٠) اَوْ تَكُونَ لَكَ
جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَعِنَبٍ فَتُفَجِّرَ الْاَنْهَارَ خِلَالَهَا تَفْجِيرًا (٩١) اَوْ تُسْقِطَ السَّمَاءَ كَمَا
زَعَمْتَ عَلَيْنَا كِسَفًا اَوْ تَأْتِىَ بِاللّٰهِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ قَبِيلًا (٩٢) اَوْ يَكُونَ لَكَ بَيْتٌ مِنْ

زُخْرُفٍ اَوْ تَرْقٰى فِى السَّمَٓاءِۜ وَلَنْ نُؤْمِنَ لِرُقِيِّكَ حَتّٰى تُنَزِّلَ عَلَيْنَا كِتَابًا نَقْرَؤُهُ
قُلْ سُبْحَانَ رَبّ۪ي هَلْ كُنْتُ اِلَّا بَشَرًا رَسُولًا (٩٣)

89. And olsun ki, biz Kur'ân'da insanlara türlü türlü misal gösterip açıkladık. Öyleyken insanların çoğu nankör olmakta direndiler. 90. Ve dediler: "Biz sana asla inanmayız, ta ki bizim için şu yerden bir pınar akıtasın, 91. veya hurmalıklardan ve üzümlüklerden bir bahçen olsun da aralarında şarıl şarıl çaylar akıtasın, 92. yahut iddia ettiğin gibi göğü üzerimize parça parça düşüresin veya Allah'ı ve melekleri kefil getiresin, 93. ve yahut altından bir evin olsun ya da gökyüzüne çıkasın; ona çıktığına da asla inanmayız; ta ki bize okuyacağımız bir mektup indiresin!" De ki: "Rabbimin şanı yücedir, ben sadece beşer olan bir peygamberim."

Kâfirler kendisinde bunların söylediğinde Allah Teâlâ'nın Hazreti Muhammed aleyhisselâmı miraca çıkarması ve ona Kur'ân'ı vermesi, ona olan rahmetindendir.

وَمَا مَنَعَ النَّاسَ اَنْ يُؤْمِنُٓوا اِذْ جَٓاءَهُمُ الْهُدٰٓى اِلَّٓا اَنْ قَالُٓوا اَبَعَثَ اللّٰهُ بَشَرًا رَسُولًا (٩٤)

94. İnsanlara hidayet geldiği zaman, inanmalarına engel olan, sadece: "Allah peygamber olarak bir insan mı gönderdi?" demiş olmalarıdır.

Bil ki Allah Teâlâ peygamberleri boş yere göndermiş değildir. Eğer akıllar saadetleri ile ilgili işleri tek başlarına idrak edebilecek olsaydı o zaman peygamberlere ihtiyaç kalmazdı ve peygamberlerin varlığı abes olurdu. Ancak bizim istinat ettiğimiz varlık bize benzemez ve biz onu bir şeye benzetmeyiz, benzetecek olsaydık o zaman bizim ona istinat etmemiz onun bize istinat etmesinden daha öncelikli olmazdı. Bu yüzden kati olarak ve hiçbir şüpheye yer olmaksızın biliyoruz ki O bizim gibi değildir ve bizimle O'nu birleştiren tek bir hakikat söz konusu değildir. Bundan dolayı insan kendi sonu ve nereye intikal edeceği konusunda, mesut olacaksa saadetinin sebeplerinin neler olduğu, bedbaht olacaksa bedbahtlığının sebeplerinin neler olduğu hususunda kaçınılmaz olarak cahildir, çünkü insan Allah'ın kendisi hakkındaki ilmini, O'nun kendisi ile ilgili olarak neyi murad ettiğini, kendisini niçin yarattığını bilmez. Bu yüzden de bütün bunların kendisine ilâhî olarak bildirilmesine zorunlu bir şekilde ihtiyaç duyar. Eğer Allah Teâlâ dileseydi her bir şahsa saadetinin sebeplerini öğretir, onunla gitmesi gereken yolu beyan ederdi, ancak o böyle yapmayı değil, her bir toplumda, başka bir cinsten değil de tam da onların kendi cinslerinden

bir elçi göndermeyi murad etmiş ve o elçiyi o toplumun önüne geçirmiş, topluma ona itaat etmelerini, tâbi olmalarını emretmiştir ki bunun sebebi de onları imtihan etmek, haklarındaki ezelî bilgisi uyarınca kendilerine delilleri tastamam ortaya koymaktır. Sonra Allah Teâlâ bu elçilerini, risaletlerinin doğruluğuna delil olacak mûcizelerle desteklemiş, böylece hüccetin tam olmasını sağlamıştır. Elçinin toplumun cinsinden olduğunu söyledik, çünkü fiili olarak gerçekleşen durum budur. Hak Teâlâ "Eğer biz o elçiyi melek kılsaydık onu yine de bir adam kılardık." (En'âm 6/9) buyurmuştur, yani eğer biz beşere bir meleği elçi olarak gönderseydik onu yine de insan suretinde gönderirdik ve onlar yine onun melek olduğunu anlamazlardı. Nitekim belli bir mertebeyi kıskanmak şeklindeki haset ancak aynı cinsten olanlar arasında söz konusu olur. İnsan bütün hayvanların mertebe itibariyle kendisinin altında olduğunu bilir. Bu durumda bir hayvan, hatta bir tesbih böceği dile gelip konuşsa ve "Ben Allah'ın sizlere göndermiş olduğu elçiyim, şunları yapmaktan sakının." diyecek olsa kalabalık kitlelerin ona inanmaları, itaat etmeleri, onu tâzim etmeleri ve kralların ona boyun eğmesi için yeterli şartlar sağlanmış olur ve ondan söyledikleri-nin doğruluğuna delil olacak bir mûcize istemezler, sadece konuşmuş olmasını yeterli bir mûcize sayarlar. Oysa gerçekte bu hayvanın konuşması bir mûcize değildir. Bu durumda yüce mertebeyi bir başka cinsten biri elde etmiş olduğu için ona karşı bir haset oluşmaz. Dolayısıyla Allah Teâlâ'nın insanlara yönelik ilk imtihanı, onlara gönderdiği elçileri kendi hemcinsleri arasında seçmiş olmasıdır ki o elçilerin doğruluğuna delâlet eden onca deliller var etmiş olduğu ve insanlar bu delillerin gücüne yakinen inanmış oldukları halde yine de hasedin gücü onları bile bile, zalimce ve aşırılıkla bu elçileri inkât etmeye sevk etmiştir.

قُلْ لَوْ كَانَ فِى الْاَرْضِ مَلٰٓئِكَةٌ يَمْشُونَ مُطْمَئِنِّينَ لَنَزَّلْنَا عَلَيْهِمْ مِنَ السَّمَٓاءِ مَلَكًا رَسُولًا (٩٥)

95. De ki: "Eğer yeryüzünde yerleşmiş gezip dolaşan melekler olsaydı, elbette onlara gökten, peygamber olarak bir melek gönderirdik."

Yani onların cinsinden elçiler gönderirdik. Çünkü her uyarıcı, kendilerine gönderildiği kimselerin hem cinsidir. Elçinin gönderildiği toplumun hem cinsi olmasının sebebi, nefsin ayıbının ortaya çıkarılması içindir. Elçinin o toplumun dili ile gönderilmesinin sebebi ise, karışıklığın, anlaşılmazlığın ortadan kaldırılmasıdır. Dolayısıyla elçi, kendilerine gönderildiği kimselerin hemcinsidir, bu nedenle Allah Teâlâ bu âyette "adam" dememiş, [melek peygamber] demiştir, çünkü kendilerine elçi gönderilenler melektir. Eğer durum, hakikatte kendileri-

ne elçi gönderilen toplumun cinsinden başka bir cinsten elçi göndermeyi gerektirseydi, o zaman da tıpkı *Rûh*'un Hazreti Meryem'e düzgün bir beşer suretinde görünmesinde olduğu gibi, onlarla aynı cinsten görünen bir elçi gönderilirdi.

Toplumun halifesi onların hemcinslerinin evlatlarındandır
Çünkü bu, onların gönülleri için daha fazla hasede sebep olur
Eğer elçileri onlardan olmasalardı, onları tasdik ederlerdi
Ve kendi cinslerinden olmadığı için onlara haset etmezlerdi.

İşaret: Hilafet, risalet, nüvübbet ve velâyet

Risalet rabbin arşı, merbûbun (kulun) semasıdır, resûlün makamı ise bu ikisinin arasındadır, çünkü o hem talep eden hem talep edilendir. Resûl ilâhî makamından nida etmeseydi, ona icabet edilmezdi. Eğer meşrebinden (kendi pınarından) başak bir yerden sulansaydı, hoşnut olmazdı. Çünkü ona bu hitapta "Sana indirileni tebliğ et!" denmiştir, işte elçi budur. Eğer ona ilavede bulunsa ve bunu kabul etmedikleri takdirde onlarla savaşsa, o zaman o da resûlün halifesidir. Meşhur nübüvvetin zamanı geçmiştir, şimdi sen gizli nübüvvetin zamanındasın. Eğer kevn ve fesad (oluş ve bozuluş) âleminde sana inecek olsa o zaman nazar ve itikat ehli olanlar seni inkâr ederler. Çünkü halin galebesi ile sen "dedim ve dedi" dersin, işte bu noktada inkâr kalkmış, zorluk gitmiştir. Resûl kavmine hitabını yöneltir, nebî ise günü gelinceye kadar kendi kendine kulluğunu yapar. Velîyi ise resûl uykusundan uyandırır. İmam olan resûldür, velî de o imama uyandır. Nebî hem imamdır hem imama uyandır, mahfuzdur, korunmuştur, ama masum değildir. Resûl ise bu açıdan talep edilendir. İstenilen kaçış ondan ve onadır. Ona iman eden kimse onu tasdik eder ve döner gider. İlim sahibi olan için delil ortaya konulur, o da resûlün doğruluğunu tasdik ve itiraf eder. Cahil ise o deliller üzerine düşünür ve sapar. Şüpheye düşen bu deliller konusunda şaşkın kalır ve duraksar, tahmin ehli olan ise tahayyül eder ve bilemez. Nazar ehli bakar ve inceler, taklitçi ise hangi sınıfı taklit ediyorsa ona göre hareket eder. Eğer tâbi olduğu yürürse o da yürür, tâbi olduğu durursa o da durur. O hep tâbi olduğu kimse ile beraberdir, ya onunla birlikte kurtulur ya da onunla birlikte telef olur.

"Tıpkı şeytanın durumu gibidir. Çünkü şeytan insana 'İnkâr et' der. İnsan inkâr edince de 'Ben senden uzağım, çünkü ben âlemlerin rabbi olan Allah'tan korkarım, der. Nihayet ikisinin de sonu, içinde ebedî kalacakları ateş olacaktır. (Haşr 59/16-17)] böylece taklidi onu yıkım diyarına yerleştirir.

قُلْ كَفٰى بِاللّٰهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ إِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا (٩٦) وَمَنْ يَهْدِ
اللّٰهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَنْ يُضْلِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِهِ وَنَحْشُرُهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ
عَلٰى وُجُوهِهِمْ عُمْيًا وَبُكْمًا وَصُمًّا مَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ كُلَّمَا خَبَتْ زِدْنَاهُمْ سَعِيرًا (٩٧)

96. De ki: "Benimle sizin aranızda gerçek şahit olarak Allah kâfidir. Zira O, kullarını hakikaten bilip görmektedir." 97. Allah kime hidayet verirse, işte doğru yolu bulan odur; kimi de hidayetten uzak tutarsa, artık onlara, Allah'tan başka dostlar bulamazsın. Kıyamet gününde onları kör, dilsiz ve sağır bir halde yüzükoyun haşrederiz. Onların varacağı ve kalacağı yer cehennemdir ki, ateşi yavaşladıkça onun alevini onlara artırırız.

[Allah kime hidayet verirse, işte doğru yolu bulan odur; kimi de hidayetten uzak tutarsa, artık onlara, Allah'tan başka dostlar bulamazsın], çünkü her şey O'nun elindedir, bütün her iş önünde sonunda Allah'a döner.

[Kıyamet gününde onları kör, dilsiz ve sağır bir halde yüzükoyun haşrederiz. Onların varacağı ve kalacağı yer cehennemdir ki, ateşi yavaşladıkça onun alevini artırırız.]: Bu âyet ateşin fiziksel olacağına, bundan hiçbir kuşkunun olmadığına delâlet eder, çünkü ateşin bu şekilde nitelendirilmesi ancak onun bedenleri yakacak olmasından kaynaklanmaktadır. Zira ateşin hakikati, zâtı itibariyle bu niteliği kabul etmeyeceği gibi artma ya da azalmayı da kabul etmez. Aksine bu nitelikleri kabul eden, ateşte yanan cisim/bedendir, ateşte kızdırılacak olan odur. Eğer bu âyeti diğer şekilde yorumlarsak o zaman deri ki, âyette geçen [ateşi yavaşladıkça] ifadesi, onların bedenlerine musallat olan ateşin yavaşlamasını, yani alevinin sakinleşmesini kastetmektedir ve *zidnâhüm se'îra* ifadesi de, onların derilerinin değiştirilmesi anlamına gelir. Çünkü burada *zidnâhâ* [ateşi artırırız] denmemiş, bunun yerine *zidnâhum* [onları artırırız] denmiştir, bunun anlamı da, ateşin onların içlerine sirayet etmesidir ki bu, en şiddetli azaptır. Fiziksel azap onları mânevî azabı hissetmekten alıkoymuştur, vücutlarının dışını yakan ateş sakinlediğinde bedenlerinin bir nebze rahatladığını hissederler. Nitekim cehennemliklerin azap çektikleri günlerde ateşin kendileri için sakinleşmesi Allah'ın onlara olan rahmetindendir. Ancak bu durumda da Allah onların içlerine, içerisinde bulundukları durum hakkında düşünmeyi ilkâ eder, böylece dünyada yapmayı kaçırdıkları ve yaptıklar takdirde saadete erişecekleri amelleri düşünürler. Sonra Allah onların içine, kendi egemenliğini düşünmeyi ilkâ eder, bunun sonucunda içinde bulunduklarından daha şiddetli bir azap çekerler, böylece iç dünyalarında düşünerek çektikleri azap bedenlerinin hissettiği fiziksel azaptan çok daha şiddetli olur.

ذٰلِكَ جَزَٓاؤُهُمْ بِاَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاٰيَاتِنَا وَقَالُٓوا ءَاِذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا ءَاِنَّا لَمَبْعُوثُونَ
خَلْقًا جَدٖيدًا (٩٨) اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّ اللّٰهَ الَّذٖى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ قَادِرٌ عَلٰٓى اَنْ
يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ وَجَعَلَ لَهُمْ اَجَلًا لَا رَيْبَ فٖيهِ فَاَبَى الظَّالِمُونَ اِلَّا كُفُورًا (٩٩) قُلْ
لَوْ اَنْتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَٓائِنَ رَحْمَةِ رَبّٖٓى اِذًا لَاَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الْاِنْفَاقِ وَكَانَ الْاِنْسَانُ
قَتُورًا (١٠٠) وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسٰى تِسْعَ اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍ فَسْـَٔلْ بَنٖٓى اِسْرَٓائٖلَ اِذْ جَٓاءَهُمْ
فَقَالَ لَهُ فِرْعَوْنُ اِنّٖى لَاَظُنُّكَ يَا مُوسٰى مَسْحُورًا (١٠١) قَالَ لَقَدْ عَلِمْتَ مَٓا اَنْزَلَ
هٰٓؤُلَٓاءِ اِلَّا رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ بَصَٓائِرَ وَاِنّٖى لَاَظُنُّكَ يَا فِرْعَوْنُ مَثْبُورًا (١٠٢)
فَاَرَادَ اَنْ يَسْتَفِزَّهُمْ مِنَ الْاَرْضِ فَاَغْرَقْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ جَمٖيعًا (١٠٣) وَقُلْنَا مِنْ بَعْدِهٖ
لِبَنٖٓى اِسْرَٓائٖلَ اسْكُنُوا الْاَرْضَ فَاِذَا جَٓاءَ وَعْدُ الْاٰخِرَةِ جِئْنَا بِكُمْ لَفٖيفًا (١٠٤)
وَبِالْحَقِّ اَنْزَلْنَاهُ وَبِالْحَقِّ نَزَلَ وَمَٓا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذٖيرًا (١٠٥)

98. Cezaları işte budur! Çünkü onlar, âyetlerimizi inkâr etmişler ve "Sahi bizler, bir kemik yığını ve kokuşmuş toprak olduktan sonra yeni bir yaratılışla diriltilmiş mi olacağız?" demişlerdir. **99.** Düşünmediler mi ki, gökleri ve yeri yaratmış olan Allah, kendilerinin benzerini yaratmaya da kadirdir! Allah, onlar için bir vâde takdir etti. Bunda şüphe yoktur. Ama zalimler, inkârcılıktan başkasını kabullenmediler. **100.** De ki: "Rabbimin rahmet hazinesine eğer siz sahip olsaydınız, harcanır korkusuyla kıstıkça kısardınız. İnsanoğlu da pek eli sıkıdır!" **101.** Andolsun biz, Mûsâ'ya açık açık dokuz âyet verdik. Haydi, İsrailoğullarına sor. Mûsâ onlara geldiğinde Firavun ona, "Ey Mûsâ! dedi, senin büyülenmiş olduğunu sanıyorum!" **102.** (Mûsâ Firavun'a:) "Pekâlâ biliyorsun ki, dedi, bunları, birer ibret olmak üzere, ancak, göklerin ve yerin rabbi indirdi. Ey Firavun! Ben de senin hakikaten mahvolduğunu sanıyorum!" **103.** Derken, Firavun onları ülkeden çıkarmak istedi. Bu yüzden biz onu ve maiyyetindekilerin hepsini (denizde) boğduk. **104.** Arkasından da İsrailoğullarına "O topraklarda oturun! Âhiret vâdi tahakkuk edince, hepinizi toplayıp bir araya getireceğiz." dedik. **105.** Biz Kur'ân'ı hak olarak indirdik; o da hak ile indi. Seni de ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik.

[Biz Kur'ân'ı hak olarak indirdik], **onunla insanlar arasında**, ihtilaf ettikleri hususlarda hüküm veresin **diye indirdik [o da hak ile indi]**, zâtından dolayı indi. Bu yüzden Hak'tır onu indiren, **Hak'tır** tenzil ve Hak'tır inen.

[Seni de ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik] bu, kendisine Kur'ân'ın her şey için bir beyan olarak indirildiği Hazreti Peygamber aleyhisselâma hitaptır. "Müjdeci" yani bir topluluğu Allah'ın rahmeti, rızası ve içerisinde daimi nimetlere sahip olacakları cennetlerle müjdeleyesin, bir başka topluluğu da acı bir azap ile müjdeleyesin diye. "uyarıcı olarak", yani onlara müjdeleri verenin ve verilen müjdenin ne olduğunu öğretici olarak.

وَقُرْاٰنًا فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَاَهُ عَلَى النَّاسِ عَلٰى مُكْثٍ وَنَزَّلْنَاهُ تَنْز۪يلًا (١٠٦)

106. Biz onu, Kur'ân olarak, insanlara dura dura okuyasın diye ayırdık ve onu peyderpey indirdik.

[Kur'ân olarak], yani pek çok şeyi içeren câmi bir kelâm olarak.

[Ayırdık]: Onu âyetler ve sûreler halinde ayırdık.

[Okuyasın diye], yani birleştirerek okuyasın ve insanlar onun etrafında toplansınlar diye. Nitekim [insanlara dura dura] ifadesi bu anlamı verir. Yani tertil üzere, yavaş yavaş okuyasın diye. [Ve onu peyderpey indirdik], onun kadrini bilmeyen kimselere hitap olarak, hak ettiği tâzim ile indirdik. Nitekim Hak Teâlâ "Onlar Allah'ı hakkıyla takdir edemediler." (En'âm, 6/91) buyurmuştur. Allah da Kur'ân'ı ancak beyan için indirmiştir. Ondaki övülen hususları okuyan, fakat yerine getirmeyen kimse onu okumuş sayılmaz, onda kınanan hususları okuyan ama onları yerine getirmeyen kimse de onu okumuş sayılmaz.

قُلْ اٰمِنُوا بِه۪ٓ اَوْ لَا تُؤْمِنُواۜ اِنَّ الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِه۪ٓ اِذَا يُتْلٰى عَلَيْهِمْ يَخِرُّونَ
لِلْاَذْقَانِ سُجَّدًاۙ (١٠٧)

107. De ki: "Siz ona ister inanın, ister inanmayın; şu bir gerçek ki, bundan önce kendilerine ilim verilen kimselere o (Kur'ân) okununca, derhal yüz üstü secdeye kapanırlar."

[De ki], ey Peygamber! [Siz ona ister inanın], onu ister tasdik edin; [ister inanmayın], ister reddedin ve tasdik etmeyin; [şu bir gerçek ki, bundan önce kendilerine ilim verilen kimselere] varlık hakkında insana yakîn ve mutmainlik sağlayan alâmetler verilmiş olan kimselere [o (Kur'ân) okununca] âyetler arasındaki münasebeti ile ardı ardına okununca [derhal yüz üstü secdeye kapanırlar], yüzlerini yere kapatırlar. Secde yüzükoyun yere kapanmaktır. Nitekim deve, binicisi sırtına binsin diye çöktüğü zaman *escede'l-be'îru* [deve yere kapandı] derler.

وَيَقُولُونَ سُبْحَانَ رَبِّنَا إِنْ كَانَ وَعْدُ رَبِّنَا لَمَفْعُولًا (١٠٨)

108. Ve diyorlar ki tesbih rabbimize, hakikat rabbimizin vaadi katiyen gerçekleşmiş bulunuyor.

[Ve diyorlar ki tesbih rabbimize]: Yani, onun vaadi doğru, kelâmı haktır derler.

[Hakikat rabbimizin vaadi katiyen gerçekleşmiş bulunuyor]: Tıpkı vaat ettiği gibi olmuştur. Vaat hem hayır hem şer için kullanılır, vaîd ise sadece şer için kullanılır. Allah bir hayrı vaat ettiği zaman o muhakkak gerçekleşir, ancak bir şerri vaat ettiği zaman onu affetmesi, gerçekleştirmemesi mümkündür. Çünkü vaat ettiği bir şerri yapmamak, Araplar nezdinde kerem sahibi olanın sıfatıdır. Bedeviler önderlerini ve büyüklerini bu sıfat ile överler. Bir bedevi şair şöyle der;

Ben ki, bir hayır ve bir şer vaat ettiğimde

Hayır vaadimi mutlaka yapar, şer vaadimden ise dönerim.

وَيَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ يَبْكُونَ وَيَزِيدُهُمْ خُشُوعًا (١٠٩)

109. Ve ağlayarak çeneleri üstü kapanıyorlar, o onların huşûunu da artırıyor.

[Ve ağlayarak çeneleri üstü kapanıyorlar] affedilmiş olsalar da, kaçırdıkları, idrak edemedikleri şeyler için böyle yapıyorlar. [O, onların huşûunu da artırıyor], yani zilletlerini artırıyor. Bu secde, âlimlerin secdesi olup teslimiyet, ağlama, huşû ve huşûnun artması secdesidir.

قُلِ ادْعُوا اللَّهَ أَوِ ادْعُوا الرَّحْمَٰنَ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ وَلَا تَجْهَرْ
بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَ ذَٰلِكَ سَبِيلًا (١١٠)

110. De ki Allah deyin, Rahmân deyin, hangisini deseniz hep O'nundur o en güzel isimler; bununla beraber namazında pek bağırma, pek de gizleme ikisinin arası bir yol tut.

Onlar Rahmân ismini inkâr ettikleri ve "Rahmân da nedir?" dedikleri için kendilerine [De ki Allah deyin, Rahmân deyin, hangisini deseniz hep onundur.] denmiştir. Hiç kimse Allah'ı inkâr etmemiştir, ama Rahmân inkâr edilmiştir. Nitekim müşrikler "Rahmân da nedir?" demişlerdir. Dolayısıyla ulûhiyet meşhedi daha umumidir, çünkü onu herkesi kabul eder. Üstelik o bela ve afiyeti de içerir ki bu ikisi kâinatta mevcuttur. Bu yüzden kimse onları

inkâr etmez. rahmâniyet meşhedi ise ancak iman rahmetine erişmiş, onu bilen insanların tanıdığı bir meşhettir ve onu da ancak mahrum olduklarının bile farkında olmayan mahrumlar inkâr eder. Çünkü rahmâniyet sadece afiyeti ve salt hayrı içerir. Allah ismi hal ile bilinir, Rahmân ismi ise hal ile inkâr edilir. Bu yüzden onlara [De ki Allah deyin Rahmân deyin hangisini deseniz hep onundur.] denmiştir. Yani müsemma olarak bunların hepsi aynı müsemmaya delâlet eder.

[Hep onundur o en güzel isimler], aynı müsemmaya delâlet etmesi itibariyle, Allah ve Rahmân isminin de içerisinde bulunduğu en güzel isimler O'nundur. Bu yüzden Hak Teâlâ insanların kendisine dua ederken Allah ismini kullanması ile Rahmân ismini kullanmaları arasında bir fark gözetmemiş, aksine bu ikisini eş anlamlı lafızlar kabilinden saymıştır. Bununla beraber Rahmân isminde bir türemişlik kokusu vardır. Ancak yine de her iki ismin de delâlet ettiği şey, yani müsemma aynıdır. Bu âyette de kastedilen müsemmadır. Bu yüzden [hep onundur o en güzel isimler] buyurmuştur ki O'nun en güzel isimlerinden (esmâ-i hüsnâsından) biri Rahmân'dır. Bundan başka O'nun kendisini isimlendirdiği ve bizim bildiğimiz, bilmediğimiz ve hatta bilemeyeceğimizi nice isimleri vardır. Çünkü Hak Teâlâ gayb ilminde bazı isimlerini kendine saklamıştır. İlâhî isimlerde hüküm, dua edilen müsemmanındır, isimlerin değildir, isimlerin anlamları farklı ve biri birinden ayrı olsa da, hepsinin toplam olarak nefsü'l-emirde, muayyen bir zâta delâletleri söz konusudur. Her ne kadar o zât bilinmese, hiçbir sınır onu kuşatamasa da, bu durum bizim kendisine bu isimlerin verildiği bir zâtın mevcudiyetine dair bilgimize halel getirmez.

İsimlerde hüküm, dua edilenindir
Onlarda hüküm eşyanın değildir
Ancak isimlerin tasarruf hükmü vardır
Tıpkı yıldızların hükmü gibi
Çiçekte, ağaçlarda ve yağmurda
Belli bir vakit ve bazı eşyalarda
Ruhlar onlarda tasarruf eder
Fiillerin isimlerdeki rolü gibi

Âyette "onundur" ifadesinde tekil zamir kullanılmıştır, çünkü müsemma kastedilmiş, bu esmâ-i hüsnâ'nın lafızlarının delâlet ettiği hakikatlerin farklılığı gözetilmemiştir. İsimler zaten aynı mânaya gelselerdi, tıpkı müsemmaları bir olduğu gibi, kendileri de çok değil, bir olurdu. Rahmân dediğin zaman onu bütün esmâ-i hüsnâ ile isimlendirmiş olursun, Allah dediğin zaman yine

onu bütün esmâ-i hüsnâ ile isimlendirmiş olursun. Dolayısıyla bütün isimler Rahmân ve Allah ismine delâlet ederler. Çünkü Allah ismi her şeyi içine alan câmi bir isim olduğu gibi Rahmân ismi de âlemin ve içerisindekilerin hakikatlerini cem eder. Bu nedenle *Rahmânu'd-dünya ve'l-âhire* (dünya ve âhiretin Rahmân'ı) derler. Böyle olduğu için de onlara, [De ki Allah deyin Rahmân deyin hangisini deseniz hep onundur o en güzel isimler] denmiştir. Zira onların duası, mârifetleri ölçüsünce faydaları ile ilgilidir ki bu da Rahmân isminden gelir. Bu Rahmân ismi, Allah ismi dışında kalan bütün ilâhî isimleri ihtiva eder. Bu durumda Allah diye nida ettiğin zaman, ilâhî isimler içinde hususen Rahmân'a nida edersin, Rahmân isminden de, duanın hakikatinin gerektirdiği isme nida etmiş olursun, böylece boğulmakta olan kişi "ey Kurtarıcı" demiş, aç olan kişi, "Ey Rezzâk" demiş olur, günahkâr kişi, "Ey Gaffâr, Ey Gafûr" demiş olur ki bu bütün isimler için geçerlidir. Bu işaret ettiğimiz hususu iyi anla, çünkü bu çok muazzam ve faydalı bir husustur.

İlâhî İsimler hakkında bir bahis

İlâhî isimler her ne kadar tek bir zâta delâlet etseler de, kendi içlerinde iki açıdan farklılaşırlar. Biri lafız farklılığı, diğeri de anlam farklılığıdır. Anlamları her ne kadar son derece yakın ve benzer olsa da, aralarında yine de farklar vardır. Nitekim karşıt isimler son derece uzak anlamlara işaret ederler, bu yüzden de bu anlamların delâlet ettiği şeyleri gözetmek gerekir ki işte cahil ile âlimin ayrıştığı nokta da budur. Hak Teâlâ'nın böyle çok isimle kendisini zikretmesi de bu farklı anlamların gözetilmesi içindir. Hak Teâlâ [En güzel isimler Allah'ındır] buyurmaktadır ki bu isimler de mümkün varlıkların hükümlerinin istediği ve belirlediği ilâhî makamlardır. Allah isminin ifade ettiği ilâhî makam, bütün makamları kendi içerisinde toplayan câmi makamdır, çünkü Allah ismi dildeki ilk konuluşunda bütün ilâhî isimlerin hatta kâinattaki bütün isimlerin müsemmalarından aldığı kuvvetin toplamına sahiptir, bu yüzden de Allah ismi Allah Teâlâ'nın bütün isimlerinin yerine geçer. İnsan "Yâ Allah" dediği zaman bunu söyleyenin söylemekteki amacına ve haline bak, o hale hangi ilâhî ismin hususen denk düştüğüne bak, işte o kimsenin "Ya Allah" derken aslında nida etmiş olduğu isim odur. Çünkü Allah ismi, vaz itibariyle Hak Teâlâ'nın zâtını ifade eder ki her şeyin egemenliği O'nundur, bu yüzden de O'na delâlet eden isim, bütün ilâhî isimlerin delâletlerinin yerine geçer. Bu isim tenzih isimlerini de ihtiva eder. Her ne kadar bütün ilâhî isimler, saltanat ve izzeti içerisinde münezzeh olan Hak Teâlâ'nn zâtına delâ-

let etmesi açısından bu konumda, yani tenzih konumunda olsalar da yine de bazı isimler hususen tenzih isimleridir. Allah ismi dışındaki isimler her ne kadar Hak Teâlâ'nın zâtına delâlet etseler de, bundan başka bazı olumsuzlama ya da ispat türünden mânalara da delâlet ederler ki bunlarda da türeme/iştikak söz konusudur. Ancak bu isimlerden hiçbiri Hak Teâlâ'nın zâtına delâlet konusunda Allah ismi kadar kuvvetli değildir. Rahmân ismi de diğer ilâhî isimler de buna dâhildir. Her ne kadar Hak Teâlâ peygamberine emir şeklinde [De ki Allah deyin Rahmân deyin hangisini deseniz hep onundur o en güzel isimler.] buyurmuş olsa da, bu ifadedeki "O'nundur" zamiri, dua edilen zâta delâlet etmektedir. Türemeye ilave olan asli müsemma tek bir zâttan başkası değildir. Sonra Allah Teâlâ bu özel ismi korumuş, kendi zâtından başkasının o isimle isimlendirilmesine müsaade etmemiştir. Bu nedenle Hak Teâlâ ulûhiyeti bu müsemmadan başkasına nispet edenlere karşı deli getirme sadedinde, [de ki, onları isimlendirin] buyurmuş ve kendisine bu şekilde meydan okunanlar afallayıp kalmıştır. Çünkü onlar ulûhiyet nispet ettikleri varlıkları isimlendirecek olsalar, onlar Allah ismi dışındaki isimlerle isimlendireceklerdi.

Allah ismindeki câmilik (toplayıcılık, kuşatıcılık) ise şuradan gelir: Bütün ilâhî isimlerin Hak Teâlâ'nın zâtına delâlet etmeye ilaveten sahip oldukları anlamlar farklılık arz eder. Bu yüzden elimizde salt bu zâta delâlet eden, bundan başka bir anlamı olmayan tek isim vardır, o da Allah ismidir. Allah ismi özel isimlerin müsemmalarına delâlet etmelerinde olduğu gibi mutabakat (tam uyuşma) yoluyla müsemmasına delâlet eder. Başka bazı isimler tenzihe delâlet ederken diğer bazı isimler sıfatlara delâlet eder. Her ne kadar Hakk'ın zâtın çokluğu kabul etmese de, bu isimler sübûti sıfatları ispat ederler. Örneğin *el-Âlim*, *el-Kâdir*, *el-Mürîd*, *es-Semi'*, *el-Basîr*, *el-Hayy*, *el-Mücîb*, *eş-Şekûr* ve benzeri isimler böyledir. Bazı isimler ise sıfat anlamı verirler ve onlardan sadece nispet ve izafet anlaşılır. *el-Evvel*, *el-Âhir*, *ez-Zâhir*, *el-Bâtın* ve benzeri isimler böyledir. Başka bazı isimler de fiil anlamı verirler. *el-Hâlık*, *er-Rezzâk*, *el-Bârî*, *el-Musavvir* ve benzeri isimler böyledir. Dolayısıyla isimler bu taksime göre dağılırlar. Bütün ilâhî isimler -sayıları ne kadar olursa olsun- muhakkak bu kısımlarda birine ya da birkaçına dahildir ve bu isimlerden her birinin Hakk'ın zâtına delâleti söz konusudur ki zaten bu kaçınılmazdır. O halde bütün bu isimleri nispet, isim ya da sıfat olarak düşün. Ya da bunları "isim" olarak düşünmen daha doğrudur, çünkü ilâhî şeriat Hak Teâlâ hakkında sıfat ya da nispet ifadesini kullanmamış, bunun yerine "isim" ifadesini kullanmış ve [hep O'nundur o en güzel isimler] buyurmuştur ki bu isimlerden maksat da işte bu nispetlerden başkası değildir. Pekiyi, bu isimlerin vücudî birer somut varlıkları var mıdır yok mudur? İşte bu mesele nazar ehli arasında ihti-

laf noktasıdır. Bize göre bunların vücudî olmayan mâkul hakikatlerin isimleri ve nispetleri oldukları konusunda ihtilaf söz konusu değildir. Çünkü ilâhî zât, isimlerin çokluğu nedeniyle çokluk taşımaz. Çünkü bir şey hükümlerinden, izafetlerinden ya da nispetlerinden dolayı değil, ancak vücudî varlığındaki çokluk nedeniyle çokluk sahibi olur.

[Bununla beraber namazında pek bağırma, pek de gizleme], çünkü Allah Teâlâ açık olanı ve gizli olanı bildiği gibi sır olanı da en gizli olanı da, en saf olanı da bilir.

[İkisinin arası bir yol tut], zira bu, sır olandan daha gizlidir, yani daha açıktır, çünkü iki tarafı belli eden ve ikisini birbirinden ayırt eden orta nokta, ikisinden de gizlidir.

وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَلَمْ يَكُنْ
لَهُ وَلِيٌّ مِنَ الذُّلِّ وَكَبِّرْهُ تَكْبِيرًا (١١١)

111. Ve şöyle de: "Hamd o Allah'a ki hiç bir evlat edinmedi, O'na mülkte bir şerik de olmadı, O'na zülden bir velî de olmadı, O'nu tekbir ile büyükle de büyükle."

Hak Teâlâ bu âyette sana kendisini evlat, ortak ve velîden tenzih ve tekbir etmeni emretmektedir. Rabbini tekbir ettiğin zaman onu, Hakk'ın kendisini kayıtladığı gibi kayıtlamış olursun. Kendi kafandan tekbir ifadeleri koyma, böyle yaparsan büyük bir hayrı ve ilmi kaçırırısın. Senin Hakk'ı tekbirin, onun evlat edinmekten tekbir edilmesidir. Çünkü evlat, baba tarafından var edilen değildir, zira hakikatte evladın ortaya çıkmasında babanın herhangi bir ameli söz konusu değildir. Baba sadece annenin rahmine suyu koyandır. Evladın varlığının var edilmesini ise başka bir sebep üstlenir. Evlat edinen aslında evlatlık alan kimsedir. Bu yüzden Hak Teâlâ [Ve şöyle de: "Hamd o Allah'a ki hiçbir evlat edinmedi"] buyurmuştur, çünkü eğer bir evlat edinseydi, yarattıklarından dilediğini seçerdi ve evlat edinirdi, ama o evlat edinenlerin yaptığını yapmadı. Ama Hak Teâlâ'nın (İhlâs sûresindeki) "doğurmamıştır" ifadesi, öz evlat anlamındadır, dolayısıyla Hak Teâlâ ne öz evlat sahibidir be de evlatlık sahibidir. Böylece her iki açıdan da evlat sahibi olmayı kendisinden olumsuzlamış, nefyetmiştir. Çünkü yahudiler ve hıristiyanlar kendilerinin Allah'ın evlatlarını olduklarını iddia ederlerken öz evlat mânasını değil, evlatlık mânasını kastetmişlerdir. Çünkü onlar kendi öz babalarının kim olduklarını bilmektedirler. Ancak onlar Hazreti Mesih hakkında "Allah'ın oğlu" demişlerdirler, çünkü onun babası diye birini ya da onun bir babanın evladı olarak doğduğunu bilmemektedirler.

[O'na mülkte bir şerik de olmadı]: Yine Hak Teâlâ tekbiri var etme konusunda değil, mülk konusunda ortak sahibi olma hususu ile kayıtlamıştır, çünkü Allah varlıkları iki şekilde var etmiştir. Bunlardan bir grubunu bazı sebepler aracılığıyla var etmiş, diğer bir grubunu ise sebepler olmaksızın var etmiştir. Bu ikincisi, ilk sebeplerin ayanlarının var edilişidir. Sebepler de mülk kapsamında olduğu için, mülkte ortağının olmadığını ifade etmiş ve tekbiri bu ifade ile kayıtlamıştır. Mülk, Allah'tan gayrı her şeydir. Allah Teâlâ'nın mertebe itibariyle tek olduğu aklen sabit olduğu gibi dinen de sabittir. Dolayısıyla ondan başka ilâh yoktur ve onun mülkte ortağı yoktur.

[O'na zülden bir velî de olmadı] yani zillet içinde olduğu için herhangi bir yardımcı edinmiş de değildir. Aslında velîler vardır, onlar Allah'a yakınlaşmak ve O'nun sevgisini kazanmak için ona yardım ederler, hatta belki Allah onları seçer ve kendisine yakınlaştırır. Ancak bunu zillete düştüğü için yapmaz, onları kendisini zilletten kurtarsınlar, ya da zayıflık durumunda kendisine yardım etsinler diye seçmez. Bu yüzden de bize, kendisinin zilletten bir velî edinmediği şeklinde tekbir etmemizi emretmiş, "zillet" kaydını özellikle koymuştur. Çünkü başka bir yerde "Eğer siz Allah'a yardım ederseniz Allah da size yardım eder." buyurmuştur ki bizim O'na yardımımız O'nun zilletinden değildir, tam aksine, asıl yardım eden O'dur. Yine Allah Teâlâ "Allah'ın yardımcıları olunuz." (Saff, 61/14) buyurmuştur. Yardımcı, velî demektir, bu nedenle burada velî edinmenin zilletten dolayı olmayacağı kaydını koymuştur. Dolayısıyla sen de Allah'ın velîsi olmadığı şeklinde onu tekbir ederken hangi tür velîsi olmadığını bil ve öyle tekbir et.

Eğer rabbini tekbir edecek olursan O kendisini nasıl tekbir ediyorsa sen de öyle yap. Allah zalimlerin söylediklerinden yüce ve münezzehtir. O zalimler de Allah'ın kendi zâtını tekbir ettiği şeklin dışında onu tekbir edenlerdir. Örneğin Allah Teâlâ kulunun tövbesi ile sevineceğini ifade etmiş, kendi evine gelenden dolayı sevindiğini söylemiş, "acıktım ama sen beni doyurmadım" diyerek kendisini kulunun yerinde konumlandırmıştır. Bu gibi ifadeleri yadırgayıp bunları reddetmek suretiyle Allah'ı tekbir ve tenzih ettiğini zannedersen onu kendi tekbiri ile tekbir etmiş olmaz, aksine O'nu yalanlamış olursun ki bunu yapanlar gerçek zalimlerdir. O'nun tekbiri, kendisini tekbir ettiği şekilden ibarettir. O halde sen de onun sınırında dur ve aklın ile Rabbine tahakküm etmeye kalkma.

Hamd hakkında bir bahis

Allah Teâlâ emir vererek, [De ki: "Hamd Allah'adır."] buyurmuştur. Bil ki hamd ve övgüler, senanın neticeleridir ve bu nedenle işlerin akıbetinde son

olarak meydana gelirler. Âyette "Onların davalarının sonu âlemlerin rabbi Allah'a hamd olsun demektir." (Yûnus, 10/10) buyrulur. Hazreti Peygamber aleyhisselâm da *Elhamdülillâh* ifadesi hakkında "Bu ifade teraziyi doldurur."[44] buyurmuştur ki bu da teraziye son konulacak olanın bu ifade olduğu anlamına gelir, çünkü hamd işlerin sonucunda meydana gelir. Sevinçli işlerde "Nimet veren ve ihsan eden Allah'a hamd olsun." denirken sıkıntılı durumlarda da "Her durumda Allah'a hamd olsun." denir. Hamd Allah Teâlâ'ya övgü demektir ve iki kısma ayrılır: Birincisi Allah Teâlâ'yı kendisine ait olan ile övmektir. Bu yönüyle hamd, tesbih, tekbir, tehlil ile O'nu övmek demektir. İkincisi O'ndan gelen nimet nedeniyle kendisini övmek şeklindedir. Bu yönüyle hamd Allah'ın ihsan ettiği nimetlerine şükretmektir. Akıbetler (sonlar) ona aittir (hamd ile biter), çünkü hamdin dönüp varacağı yer ancak Allah Teâlâ olabilir. Allah Teâlâ kulu övdüğü gibi kul tarafından da övülür. Bu durum Hazreti Peygamber aleyhisselâmın "Sen kendini övdüğün gibisin."[45] şeklindeki hadisinde ifade edilmiştir. Bu hamd kulun kendisiyle Allah Teâlâ'yı övdüğü hamddir ve kendini öven olması itibariyle hamd yine O'na döner. Hamdin başka bir taksimi daha vardır. Buna göre hamd Allah'tan mutlak (sınırsız) ve lafızla mukayyet olarak sadır olur. Mukayyet ise onda mutlaklığın olması mümkün değildir, çünkü bu durumda hamde sevk eden bir şey olmalıdır ki hamd her ne kadar lafız ile kayıtlanmış olmasa da, işte bu sevk edici şey onu kayıt altına almıştır. Örneğin [De ki: "Hamd Allah'a aittir."] âyetinde hamd ifadesi lafızla sınırlanmış değildir. Mukayyet hamd ise fiil sıfatıyla sınırlanmış olmalıdır. Örneğin "Gökleri ve yeri yaratan Allah'a hamd olsun." (En'âm, 6/1), "Kuluna kitabı indiren Allah'a hamd olsun." (Kehf, 18/1), "Göklerin yaratıcısı Allah'a hamd olsun." (Fâtır, 35/1) âyetlerindeki hamd ifadeleri böyledir. Bu kayıtlar bazen tenzih sıfatıyla yapılabilir. Örneğin [Hamd Allah'adır ki evlat edinmemiştir.] âyeti böyledir. Bil ki hamd, hamdedene bir ziyade kazandırdığı için, buradan hamdın her bakımdan şükür olduğunu anlarız. Çünkü Allah'a bir senadır/övgüdür ve bizler Allah Teâlâ'ya, ancak onun kendisini hamdetmemiz için bize öğrettiği ifadelerle hamdederiz. Onu hamdetmek tevkifidir (sadece O'nun öğrettiği lafızlarla yapılır). Biz bu konuda şekilci âlimlerin bir grubuna muhalifiz, zira Allah'a yakınlaşmak/ibadet maksadıyla hamdi telaffuz etmek, ancak şeriatın belirlediği lafızlarla yapılabilir.

---

44 Müslim, Taharet, 1; Tirmizî, Da'avât, 86.
45 Müslim, Salât, 42; Ebû Dâvûd, Salât, 338.

Mesele

[O'na mülkte bir şerik de olmadı]: Bu meseleye bir başka mesele de bina edilir, o da "köle mülk müdür, değil midir" meselesidir. Sonuçların varlığının ancak kendileri ile mümkün olduğu sebeplerde ortaklığı câiz görenler mülkte ortaklığı kabul etmezler, çünkü sebep de mülk kapsamındadır, tıpkı âlet gibidir. Âlet ile, icat yapanın mülkü olan şey varlık kazanır, ama âlet bir şeye mâlik değildir. Bu yüzden ortaklık yapmakta değil, mülkte olumsuzlanır. Örneğin sandık marangoza izafe edilir, çünkü onun tarafından yapılmıştır, ama marangoz sandığı mutlaka birtakım âletlerle yapmıştır. Sonra başka izafetler de vardır. Mesela marangoz kendisine ait malzeme ile sandığı yapmışsa o zaman sandık ona izafe edilir, çünkü onun mülküdür. Eğer ahşap başkasına ait ise o zaman da yapılışı (sanatı) itibariyle marangoza, mülkiyeti itibariyle ise ahşap sahibine izafe edilir. Bu durumda marangoz, mülk sahibinin âleti konumundadır. Allah Teâlâ sanatta (yapma konusunda) ortaklığı değil, sadece mülkte ortaklığı olumsuzlamıştır.

KEHF SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

Bismillâhirrahmânirrahîm

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذٖى اَنْزَلَ عَلٰى عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا (١)

1. Hamd o Allah'a mahsustur ki, kuluna Kitab indirdi ve ona hiçbir eğrilik koymadı.

Kur'ân itidal sahibidir, onda asla bir eğrilik ve tahrif söz konusu değildir. Onda varlığının bekâsının korunması anlamında itidal bulunduğu için, devamlılık ve bekâ sahibidir.

قَيِّمًا لِيُنْذِرَ بَأْسًا شَدٖيدًا مِنْ لَدُنْهُ وَيُبَشِّرَ الْمُؤْمِنٖينَ الَّذٖينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ
اَنَّ لَهُمْ اَجْرًا حَسَنًا (٢) مَاكِثٖينَ فٖيهِ اَبَدًا (٣) وَيُنْذِرَ الَّذٖينَ قَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًا
(٤) مَا لَهُمْ بِهٖ مِنْ عِلْمٍ وَلَا لِاٰبَائِهِمْ كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ اَفْوَاهِهِمْ اِنْ يَقُولُونَ اِلَّا
كَذِبًا (٥) فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ عَلٰى اٰثَارِهِمْ اِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهٰذَا الْحَدٖيثِ اَسَفًا (٦)

2. Onu dosdoğru bir kitap olarak indirdi ki katından gelecek şiddetli azaba karşı uyarsın ve yararlı işler yapan müminlere kendileri için güzel bir mükâfat bulunduğunu müjdelesin. 3. Kendilerine gerçekten güzel bir mükâfat var; ebedî olarak orada kalacaklar. 4. Bir de: "Allah çocuk edindi." diyenleri uyarmak için. 5. Allah'ın çocuk edindiğine dair ne kendilerinin ve ne de babalarının bir bilgisi vardır. Ağızlarından çıkan söz ne büyük iftiradır. Onlar sadece yalan söylerler. 6. Bu söze inanmayanların ardından üzülerek nerdeyse kendini mahvedeceksin!

İşleri peygamberlerden aleyhimüsselâm daha büyük bir keşifle bilen, hakikatleri onlardan daha iyi müşahede eden, Allah Teâlâ'ya giden yolları onlardan daha iyi bilen hiç kimse yoktur. Bununla beraber onlar ilâhî işlerden yine de emin olamamışlardır. Nitekim başlarına davetlerinin yüzlerine karşı reddedilmesi şeklinde manen acı verici hadiseler gelmiştir. Yine Hak Teâlâ hakkında ve kendilerine inmiş olan Hak hakkında insanların ağzından çıkan ve Hakk'ın tenzih edilmesi gereken sözleri işitmeleri de onlara manen acı vermiştir. Bu sebeple de Hak Teâlâ Hazreti Peygamber aleyhisselâma [Bu söze inanmayanların ardından üzülerek nerdeyse kendini mahvedeceksin!] buyurmuştur.

إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لَهَا لِنَبْلُوَهُمْ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا (٧)

7. Biz, insanların hangisinin daha güzel amel edeceğini deneyelim diye yeryüzündeki her şeyi dünyanın kendine mahsus bir ziynet yaptık.

İşaret

Gözler ravza çiçeğinden daha güzel bir şey görmemiştir. Yeryüzündeki en güzel ziynet Allah adamları, Ehlullah'tır. O halde sen de onları daima gözlerinin önünde tut, hep onlara bak ki onlardan olasın.

وَإِنَّا لَجَاعِلُونَ مَا عَلَيْهَا صَعِيدًا جُرُزًا (٨) أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ
كَانُوا مِنْ آيَاتِنَا عَجَبًا (٩) إِذْ أَوَى الْفِتْيَةُ إِلَى الْكَهْفِ فَقَالُوا رَبَّنَا آتِنَا مِنْ لَدُنْكَ
رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا (١٠)

8. Biz mutlaka oradaki her şeyi kupkuru bir toprak yapacağız. 9. Yoksa sen, bizim âyetlerimizden Ashâb-ı Kehf ve Ashâb-ı Rakîm'in durum-

larını şaşırtıcı mı buldun? 10. O gençler mağaraya sığınmışlar ve "Rabbimiz! Bize tarafından rahmet ver ve bize, durumumuzdan bir kurtuluş yolu hazırla!" demişlerdi.

Fütüvvette (gençlik) zayıflık adına herhangi bir şey bulunmaz, çünkü fütüvvet çocukluk ve yetişkinlik arasındaki bir haldir. İnsanın ergenlik çağına girmesinden kırk yaşını tamamlamasına kadar olan ömrüdür.

فَضَرَبْنَا عَلٰٓى اٰذَانِهِمْ فِى الْكَهْفِ سِن۪ينَ عَدَدًاۙ (١١) ثُمَّ بَعَثْنَاهُمْ لِنَعْلَمَ اَيُّ الْحِزْبَيْنِ
اَحْصٰى لِمَا لَبِثُٓوا اَمَدًا (١٢) نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَاَهُمْ بِالْحَقِّۜ اِنَّهُمْ فِتْيَةٌ اٰمَنُوا
بِرَبِّهِمْ وَزِدْنَاهُمْ هُدًى (١٣)

11. Bunun üzerine biz de o mağarada onların kulaklarına nice yıllar perde koyduk. 12. Sonra da iki gruptan hangisinin kaldıkları müddeti daha iyi hesap edeceğini görelim diye onları uyandırdık. 13. Biz sana onların başından geçenleri gerçek olarak anlatıyoruz. Hakikaten onlar, rablerine inanmış gençlerdi. Biz de onların hidayetini arttırdık.

Fetâ (genç) rabbinin emrini nefsinin arzularına tercih eden kimsedir. *Fütüvvet* (gençlik) insanın Allah'tan ve peygamberlerin dilinden gelmiş olan şeriat ilmini (meşru ilmi), nefsinin arzularına, aklının delillerine, fikir ve nazarının hükümlerine, (bütün bunlar Şârî'nin kul için kararlaştırılmış olan ilmine ters düştüğü zaman) tercih etmesidir.

Fütüvvet hakkında bir bahis

Fütüvvet ehli olan kimse (*fityân*) geniş bilgi sahibidir Bu gençler, bütün ahlâkî erdemleri elde etmiş kimselerdir. Genç (*fetâ*), elde etmiş olduğu ahlâkî erdemleri kullanacağı ve kendileriyle görüneceği mahalli bilmedikçe ahlâkî erdemlere sahip olamaz. İnsan, ahlâkî erdemleri ile bütün âlemi kuşatamaz. Çünkü bütün âlem, olması gereken şekilde değil, kendi arzu ve iradesine göre hareket eder. Gayeler ve iradeler birbirinden farklı olduğuna göre, her amaç ve irade sahibi, gencin kendi amaç ve iradesine göre kendisine davranmasını ister. Amaçlar ise, birbirine zıttır. Meselenin bu şekilde olduğunu anlayıp insanın bu dünyada veya herhangi bir makamda birbirine zıt iki kişiyi hoşnut edebilmesinin akla ve âdete göre mümkün olmadığını kavradığımıza göre, demek ki genç, kendi nefsinin arzusunu bırakıp efendisi ve rabbi olan

yaratıcısına dönerek "ben bir kulum" demelidir. Kula yakışan şey ise, nefsinin veya efendisinden başkasının hükmüne değil, sadece efendisinin hükmüne uymaktır. Böylece efendisinin razı olacağı işlere uyar, onun belirlemiş olduğu sınır ve kurallar çerçevesinde durur, kulluğunda efendisine ortak koşanlardan olmaz. Efendisinin kendisi için belirlemiş olduğu şeyi yaparak, bu konuda efendisiyle beraber olur, onun kendisi için çizdiği sınır dâhilinde hareket eder. Üstelik bunun âlemde mevcut olan mahlûkatın amaçlarına uyup uymadığını da önemsemez. Eğer gencin davranışı âlemde mevcut olan mahlûkattan herhangi birinin amacına uyarsa, bu durum efendisine döner. Genç, bilgi veya yaş itibariyle kendisinden büyük olanlara hürmet eder. Aynı şekilde genç bilgi veya yaş itibariyle kendisinden küçük olanlara merhamet eder. Bilgi veya yaş itibariyle kendisine denk olan kimseleri ise kendisine tercih eder (üstün sayar.) Genç, Allah'ın kendisine farz kıldığı üzere sultanın hakkına riayet etmeli, Allah'ın ona sultan tarafından verilmesini emrettiği hakkı sultandan talep etmemeli, sultan onu vermediğinde vazgeçmesi mümkün olan haklarından vazgeçmeli, bu konuda sultanın konumuna hürmet ederek ve ona rahmet ve şefkat ile bakarak hareket etmelidir. Nitekim kıyamet günü ise, o hakkı sultandan talep etme hakkı vardır. Genç, hasmı olmayan kimsedir. Çünkü o, borcunu öder, alacağını bırakır, bu yüzden de hasmı yoktur. Genç, kendisinden hiçbir şekilde anlamsız hareketin sadır olmadığı kimsedir. Anlamsız görünen bir hareket başkasından sadır olduğunda ise, ona anlamsız diye bakmaz. Çünkü Allah Teâlâ, onu yaratmış, yani takdir edip belirlemiştir. Allah Teâlâ hareketi takdir ettiğine göre, hiçbir hareket anlamsız ve boş değildir. Genç, bu fiiller âlemde gerçekleştiğinde her şeyin Hakk'ın takdiri olduğunun bilincindedir. Gence bu hareketlerdeki hikmetin bilgisi gösterilirse, bu durum çok daha iyidir ve böyle bir genç ilâhî inayete mahzar olmuş kimsedir. Bu hareketlerdeki hikmetin bilgisi kendisine gösterilmese bile, söz konusu şeylerin belirlenmiş, Allah'a nispet edilen ve sadece Allah'ın bildiği bir sırrın bulunduğu şeyler olduklarını bilmesi yeter. Gençler (*fityân*), kul suretindeki sultanlardır. Mele-i a'lâ onları tanır. İnsan ve cinlerden başka herkes, onların kıymetini kabul eder. İnsanların ve cinlerin ise sadece bir kısmı bunu kabul eder. Çünkü kıskançlık insanların ve cinlerin hepsinin bunu kabul etmelerini engeller. Fütüvvet ehli kimseler, kendilerine kötülük ettikleri zaman dahi Allah'ın yaratmış olduğu kimselere daima iyilikle muamele eder. Onlar, arzuları kendilerine baskın gelmediği ve nefsin yaratılış özelliği olan övülmeyi, teşekkür almayı ve tanınmayı sevmek gibi özelliklerden arındıkları için, nefislerine karşı büyük bir güç sahibidirler. (Bu konuda Enbiyâ sûresinin 60. ayetinin tefsirine bakınız.)

[Hakikaten onlar, rablerine inanmış gençlerdi.]: Bil ki rubûbiyete (Allah Teâlâ'nın rab oluşuna) iman etmek, hidayeti artırır. Allah Teâlâ'ya iman ise hidayetin kendisidir.

وَرَبَطْنَا عَلٰى قُلُوبِهِمْ اِذْ قَامُوا فَقَالُوا رَبُّنَا رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ لَنْ نَدْعُوَا مِنْ
دُونِه۪ٓ اِلٰهًا لَقَدْ قُلْنَٓا اِذًا شَطَطًا (١٤) هٰٓؤُ۬لَٓاءِ قَوْمُنَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِه۪ٓ اٰلِهَةًۜ لَوْلَا يَأْتُونَ
عَلَيْهِمْ بِسُلْطَانٍ بَيِّنٍۜ فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًاۜ (١٥) وَاِذِ اعْتَزَلْتُمُوهُمْ
وَمَا يَعْبُدُونَ اِلَّا اللّٰهَ فَأْوُٓا اِلَى الْكَهْفِ يَنْشُرْ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ رَحْمَتِه۪ وَيُهَيِّئْ لَكُمْ
مِنْ اَمْرِكُمْ مِرْفَقًا (١٦) وَتَرَى الشَّمْسَ اِذَا طَلَعَتْ تَزَاوَرُ عَنْ كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَم۪ينِ
وَاِذَا غَرَبَتْ تَقْرِضُهُمْ ذَاتَ الشِّمَالِ وَهُمْ ف۪ي فَجْوَةٍ مِنْهُۜ ذٰلِكَ مِنْ اٰيَاتِ اللّٰهِۜ مَنْ
يَهْدِ اللّٰهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِۚ وَمَنْ يُضْلِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُرْشِدًا (١٧)

14. Onların kalplerini metin kıldık. O yiğitler ayağa kalkarak dediler ki: "Bizim rabbimiz, göklerin ve yerin rabbidir. Biz, O'ndan başkasına ilâh demeyiz. Yoksa saçma sapan konuşmuş oluruz. **15.** Şu bizim kavmimiz Allah'tan başka ilâhlar edindiler. Bari bu ilâhlar konusunda açık bir delil getirseler ya. Öyle ise Allah hakkında yalan uydurandan daha zalimi var mı? **16.** Onlara: "Siz onlardan ve Allah'tan başka taptıklarından ayrıldınız, bunun için mağaraya girin ki, rabbiniz size rahmetini yaysın ve size işinizde kolaylık göstersin." dendi. **17.** Baksaydın, güneşin mağaralarının sağ tarafından doğup meylettiğini, sol tarafından onlara dokunmadan battığını, onların da mağaranın genişçe bir yerinde bulunduğunu görürdün. Bu, Allah'ın mûcizelerindendir; Allah'ın doğru yola eriştirdiği kimse hak yoldadır. Kimi de saptırırsa artık ona, doğru yola götürecek bir rehber bulamazsın.

Her şey O'nun elindedir, bütün işler nihayetinde O'na döner.

وَتَحْسَبُهُمْ اَيْقَاظًا وَهُمْ رُقُودٌۗ وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْيَم۪ينِ وَذَاتَ الشِّمَالِۗ وَكَلْبُهُمْ بَاسِطٌ
ذِرَاعَيْهِ بِالْوَص۪يدِۜ لَوِ اطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ فِرَارًا وَلَمُلِئْتَ مِنْهُمْ رُعْبًا (١٨)

18. Mağara ehli uykuda iken sen onları uyanık sanırdın. Biz onları sağa ve sola döndürürdük. Köpekleri dirseklerini eşiğe uzatmıştı. Onları görseydin, için korkuyla dolar, geri dönüp kaçardın.

Allah Teâlâ'nın Hazreti Peygamber aleyhisselâma (ki ne onun ne de diğer peygamberlerden herhangi birinin hezimete uğramak ya da göğüs göğüse muharebe esnasında öldürülmek gibi bir durumu söz konusu değildir) söylemiş olduğu [Onları görseydin, için korkuyla dolar, geri dönüp kaçardın.] şeklindeki sözüne bir bak ve iyice düşün! Burada Hak Teâlâ Hazreti Peygamber aleyhisselâmı, içinin korkuyla dolmasıyla, hezimet hali ile nitelemiştir ki Hak Teâlâ'nın sözü doğrudur. Ama bu korku onların bedenlerinin görülmesinden mi kaynaklanır? Onlar da neticede Hazreti Peygamber aleyhisselâm gibi birer insan değil midirler? (O halde onları görünce neden içi korkuyla dolsun?) İçi korkuyla dolduğuna göre demek ki ortadan kaldırılmasını, yok olmasını istediği bir şey görecektir, bütün cesaret ve hamasetine rağmen demek ki dehşet verici bir şey onu korkutmuş olacaktır. Onlarda İsra gecesinde görmüş olduğu şeylerden daha korkunç ve dehşet verici bir şey görmüş olmasa, gördüklerinden içi korkuyla dolmaz. Onların bedenlerini görünce korkuya kapılmaz, ki onun içini korkuyla dolduran tam da budur. Zira Allah Teâlâ sadece onların görülmesi halinde bu korkunun söz konusu olacağını ifade buyurmuştur. Çünkü [Eğer onları görseydin] demiş ve onlara muttali olmayı zikretmiştir. Oysa onlar makam itibariyle Hazreti Peygamber aleyhisselâmdan aşağıdadırlar. Bununla birlikte onları görecek olması durumunda makamının düşmesinden korkarak dönüp kaçacağı, aşağıda olanın yukarıda olanı etkilemesi şeklinde onlardan etkilenme endişesi ile içinin korku ile dolması söz konusu edilmektedir. Durumun bu minval üzere olduğunu bilen kimsenin içinin korkuyla dolması ve dönüp kaçması gayet yerindedir. Bir uçurumun kenarında duran ve düşme korkusuyla geri dönüp kaçmayan aklı başında bir insan gördünüz mü? Allah'ın peygamberini nasıl nitelediğine bakınız! Hazreti Peygamber aleyhisselâm söz konusu insanları görmüş olsaydı, korkuya kapılacaktı. Bununla birlikte onların mertebesi yüksek olsa bile, peygamberin mertebesi ve derecesi onlardan daha yüksektir. Buradan Allah Teâlâ'nın dikkatimizi Hazreti Peygamber aleyhisselâmın mertebesinin üstünlüğüne çektiğini anladık. Âlemin suretlerinin neye döndüğüne bir bak! Acaba onlar kendilerine mi, yoksa bakana mı racidirler? Bu meseleyi iyice düşün ki, gören değil bilen olasın. Çünkü Allah Teâlâ bilgiyle inkâr edilmez, fakat görmeyle inkâr edilebilir. Görmekle inkâr edilemiyorsa, bilginin tanıklığı ile hiç inkâr edilemez.

وَكَذٰلِكَ بَعَثْنَاهُمْ لِيَتَسَٓاءَلُوا بَيْنَهُمْ قَالَ قَٓائِلٌ مِنْهُمْ كَمْ لَبِثْتُمْ قَالُوا لَبِثْنَا يَوْمًا
اَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالُوا رَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِمَا لَبِثْتُمْ فَابْعَثُٓوا اَحَدَكُمْ بِوَرِقِكُمْ هٰذِهٖٓ اِلَى
الْمَدٖينَةِ فَلْيَنْظُرْ اَيُّهَٓا اَزْكٰى طَعَامًا فَلْيَأْتِكُمْ بِرِزْقٍ مِنْهُ وَلْيَتَلَطَّفْ وَلَا يُشْعِرَنَّ

بِكُمْ اَحَدًا (١٩) اِنَّهُمْ اِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ يَرْجُمُوكُمْ اَوْ يُعِيدُوكُمْ فٖى مِلَّتِهِمْ وَلَنْ
تُفْلِحُوا اِذًا اَبَدًا (٢٠) وَكَذٰلِكَ اَعْثَرْنَا عَلَيْهِمْ لِيَعْلَمُوا اَنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَاَنَّ السَّاعَةَ
لَا رَيْبَ فٖيهَا اِذْ يَتَنَازَعُونَ بَيْنَهُمْ اَمْرَهُمْ فَقَالُوا ابْنُوا عَلَيْهِمْ بُنْيَانًا رَبُّهُمْ اَعْلَمُ
بِهِمْ قَالَ الَّذٖينَ غَلَبُوا عَلٰى اَمْرِهِمْ لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِمْ مَسْجِدًا (٢١) سَيَقُولُونَ ثَلٰثَةٌ
رَابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ وَيَقُولُونَ خَمْسَةٌ سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ رَجْمًا بِالْغَيْبِ وَيَقُولُونَ سَبْعَةٌ
وَثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ قُلْ رَبّٖى اَعْلَمُ بِعِدَّتِهِمْ مَا يَعْلَمُهُمْ اِلَّا قَلٖيلٌ فَلَا تُمَارِ فٖيهِمْ اِلَّا
مِرَاءً ظَاهِرًا وَلَا تَسْتَفْتِ فٖيهِمْ مِنْهُمْ اَحَدًا (٢٢)

19. Böylece biz, aralarında birbirlerine sormaları için onları uyandırdık: İçlerinden biri: "Ne kadar kaldınız?" dedi. "Bir gün ya da günün bir parçası kadar kaldık." dediler; kimi de şöyle dedi: "Rabbiniz, kaldığınız müddeti daha iyi bilir. Şimdi siz, içinizden birini şu gümüş paranızla şehre gönderin de, baksın, hangi yiyeceği daha temiz ise size ondan erzak getirsin; ayrıca, gizli hareket etsin ve sakın sizi kimseye sezdirmesin. 20. Çünkü onlar eğer size muttali olurlarsa, ya sizi taşlayarak öldürürler veya kendi dinlerine çevirirler ki, o zaman ebedîyen iflah olmazsınız." 21. Böylece (insanları) onlardan haberdar ettik ki, Allah'ın vaadinin hak olduğunu, kıyametin şüphe götürmez olduğunu bilsinler. Hani onlar aralarında Ashâb-ı Kehf'in durumunu tartışıyorlardı. Dediler ki: "Üzerlerine bir bina yapın. Rableri onları daha iyi bilir." Onların durumuna vâkıf olanlar ise: "Bizler, kesinlikle onların yanı başlarına bir mescit yapacağız." dediler. 22. "Onlar üç kişidir; dördüncüleri de köpekleridir." diyecekler; yine: "Beş kişidir; altıncıları köpekleridir." diyecekler. Bunlar gaybı taşlamak, bilinmeyen hakkında tahmin yürütmektir. "Onlar yedi kişidir; sekizincisi köpekleridir." derler. De ki: "Onların sayılarını rabbim daha iyi bilir." Onlar hakkında bilgisi olan çok azdır. Öyle ise Ashâb-ı Kehf hakkında, delillerin açık olması haricinde bir münakaşaya girişme ve onlar hakkında hiçkimseden mâlumat isteme.

[Gaybı taşlamak, bilinmeyen hakkında tahmin yürütmektir], yani bildirdikleri sayılar hakkında hakiki bir bilgiye sahip değillerdir. Çünkü onlar bu kimseleri görmüş değildirler. Dolayısıyla bu, zan ile taş atma kabilindedir. Zan, gayba taş atmaktır. İlim ise şek ve şüphe barındırmaz. Bu nedenle âyette "diyeceklerdir" şeklinde gelecek zaman ifadesi kullanılmıştır.

["Onlar yedi kişidir; sekizincisi köpekleridir." derler.]: "Sekizin sekizincisi" ifadesi ancak aynı cinsten olan varlıklarda kullanılır. Benzerlik söz konusu değilse, yani sayıya dâhil olanların tamamı aynı cinsten değilse artık "sekizin sekizincisi" denmesi, aksine "yedinin sekizincisi" denir. Nitekim köpek de insan cinsinden olmadığı için [Onlar yedi kişidir; sekizincisi köpekleridir] denmiş, "sekizin sekizincisi köpekleridir" denmemiştir.

[De ki: "Onların sayılarını rabbim daha iyi bilir.], yani sayılarının kaç olduğunu Rabbim daha iyi bilir. [Onlar hakkında bilgisi olan çok azdır], onların sayısını çok az kimse bilir; ya onları görüp de korkuya kapılmayan ya da Allah Teâlâ tarafından kendisine onların sayısı hakkında bilgi verilen kimse bilir. İbn Abbas "İşte ben, Allah Teâlâ'nın onların sayısını bildirdiği o çok az sayıdaki kimseden biriyim." demiştir.

وَلَا تَقُولَنَّ لِشَايْءٍ اِنّ۪ي فَاعِلٌ ذٰلِكَ غَدًاۙ (٢٣) اِلَّٓا اَنْ يَشَٓاءَ اللّٰهُۘ وَاذْكُرْ رَبَّكَ اِذَا نَس۪يتَ
وَقُلْ عَسٰٓى اَنْ يَهْدِيَنِ رَبّ۪ي لِاَقْرَبَ مِنْ هٰذَا رَشَدًا (٢٤)

23. Hiçbir şey hakkında da "Ben bunu yarın muhakkak yaparım." deme! 24. Ancak "Allah dilerse yapacağım." de! Ve unuttuğun vakit Allah'ı an ve "Umarım Rabbim beni, doğruya daha yakın olana eriştirir." de!

Bu âyet Tevrat'ta İbranca olarak da yer alır. Allah Teâlâ burada istisnayı (inşallah ifadesini) ertelemiştir (şunu şöyle yapacağım şeklindeki kesin ifadenin ardından kullanmayı meşru kılmıştır), bu sebeple Hazreti Muhammed aleyhisselâma iman eden kimse de bunu tehir eder. Zira Allah Teâlâ Hazreti Muhammed aleyhisselâma bunu emretmiştir. Allah Teâlâ, söz verirken sözünü ilâhî meşîete bağlamamış (inşallah dememiş) olan ve söylediği şeyi yapmayan kimseye öfke duyar. Ama kişi söylediği sözü "inşallah" kaydına bağlayarak söylemiş ve söylediği şeyi yerine getirmemiş, yapmamış ise, bu durum Allah Teâlâ'yı öfkelendirmez. Kişi, kulların elinde tezahür eden bütün fiillerin yaratma açısından Allah Teâlâ'ya ait olduğunu, (her ne kadar yaratılmışların bu ameller üzerinde hükümleri bulunsa da) yaratılmış hiçbir varlığın bu amelleri yaratma noktasında hiçbir tesirinin söz konusu olmadığını fark edemez. Hak Teâlâ işte bu durumun kulların hali olduğunu ve onların böyle konuşacaklarını bildiği için onların ilâhî öfkeye mâzur kalmaması maksadıyla, istisnada bulunmayı, yani "inşallah" demeyi meşru kılmıştır. Bu nedenle kişi gelecek zamanda yapacağı bir işe dair söz verir ve bu sözünü inşallah kaydına bağlarsa, o fiili yapmadığı zaman yeminini bozmuş sayılmaz, çünkü inşallah kaydı koymak suretiyle fiili kendisine değil, Allah Teâlâ'ya izafe etmiş olur.

وَلَبِثُوا فِي كَهْفِهِمْ ثَلٰثَ مِائَةٍ سِنِينَ وَازْدَادُوا تِسْعًا (٢٥)

25. Onlar mağaralarında üç yüzyıl ve buna ilaveten dokuz yıl kalmışlardır.

Üç yüz dokuz yıl kameri yıl hesabına göredir. Bu da güneş yılı hesabına göre üç yüz seneye tekabül eder.

قُلِ اللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا لَبِثُواۚ لَهُ غَيْبُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اَبْصِرْ بِهِ وَاَسْمِعْ مَا لَهُمْ
مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا يُشْرِكُ فِي حُكْمِهِ اَحَدًا (٢٦) وَاتْلُ مَا اُوحِيَ اِلَيْكَ مِنْ
كِتَابِ رَبِّكَ لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ وَلَنْ تَجِدَ مِنْ دُونِهِ مُلْتَحَدًا (٢٧) وَاصْبِرْ نَفْسَكَ
مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدٰوةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ
تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَلَا تُطِعْ مَنْ اَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوٰيهُ وَكَانَ
اَمْرُهُ فُرُطًا (٢٨)

26. De ki: "Ne kadar kaldıklarını Allah daha iyi bilir. Göklerin ve yerin gizli bilgisi O'na aittir. O'nun görmesi de, işitmesi de muazzamdır. Onların O'ndan başka bir yöneticisi yoktur. O, kendi hükümranlığına kimseyi ortak etmez." 27. Rabbinin kitabından sana vahyedileni oku. Onun kelimelerini değiştirebilecek yoktur. O'ndan başka bir sığınak da bulamazsın. 28. Sabah akşam rablerine, O'nun vechini (rızasını) dileyerek dua edenlerle birlikte sebat et. Dünya hayatının süsünü isteyerek gözlerini onlardan çevirme. Kalbini bizi anmaktan gafil kıldığımız, kötü arzularına uymuş ve işi gücü aşırılık olan kimseye boyun eğme.

Bu âyetin indiriliş sebebi şöyledir: el-Akra' b. Habîs ve benzeri müşrik liderlerden bazıları "Bizi Muhammed ile birlikte oturmaktan alıkoyan tek şey şu kölelerle birlikte oturmak istemememizdir." demişlerdi. Kastettikleri kimseler Bilâl-i Habeşî, Habbâb b. el-Eret ve benzeri kimseler idi. Müşrikler bu kimselerle aynı mecliste bulunmayı kendilerine yedirememişlerdi. Diğer taraftan Hazreti Peygamber aleyhisselâm da el-Akra' b. Habis ve benzeri müşrik liderlerin iman etmesini çok istiyor, bunun için çok gayret ediyordu. Bu nedenle Bilal-i Habeşî, Habbâb b. el-Eret ve benzeri kimselere, kendisini bu müşrik liderlerle konuşurken gördükleri zaman bu konuşma bitinceye kadar yanına yaklaşmamalarını ya da bu müşrik liderler geldikleri zaman kendisini onlarla baş başa bırakmalarını istemiş, onlara bunu tembih etmişti. İşte bu-

nun üzerine Allah Teâlâ, ubûdiyet ve fakr makamını kıskanarak, gayret edasıyla bu âyeti indirdi, yersiz bir şekilde zuhur eden ilâhlaşma ve izzet niteliklerinin bu ubûdiyet ve fakr niteliklerini boğup ezmesini engellemek istemiştir. Nitekim Allah Teâlâ kendi zâtından daha çok, gönlü kırılan fakir kulunu kıskanır, gayretullaha en çok dokunan budur. Bu kulluğun şerefine ve kulluğu ikame etmeye yönelik en güçlü delildir. Bu itibarla Allah Teâlâ Hazreti Peygamber aleyhisselâma [Sabah akşam rablerine, O'nun rızasını dileyerek dua edenlerle birlikte sebat et.] emrini vermiş, Abdullah b. Ümm-i Mektûm, Bilâl-i Habeşî, Habbâb b. el-Eret ve benzeri fakir ve köle müminlerle birlikte olmasını buyurmuştur. Hazreti Peygamber aleyhisselâm bu âyetin indirilmesinden sonra, adı geçen bu ve benzeri sahabileri gördüğü ya da onlarla aynı mecliste bulunduğu zaman "Rabbimin beni kendisi nedeniyle azarladığı kimse, merhaba sana!" diye hitap ederdi. Onlar Hazreti Peygamber aleyhisselâmın yanında oturdukları sürece Hazreti Peygamber aleyhisselâm onların yanından kalkmaz, onlar kalkıp gitmedikçe kesinlikle yanlarından ayrılıp gitmezdi. Yine Hazreti Peygamber aleyhisselâm [Allah Teâlâ bana, nefsimi bu kimselerin yanında sebat etme konusunda tutmamı emretti] derdi. Hatta bu kimseler bazen uzun süre boyunda Hazreti Peygamber aleyhisselâmın yanında oturup da bir türlü kalkmak bilmedikleri zaman Hazreti Ebû Bekr diğer sahabilerden bazıları, Hazreti Peygamber aleyhisselâmın biraz rahatlayıp diğer işlerini yapmaya vakit bulabilmesi için bu sahabilere işaret eder, onların Hazreti Peygamber aleyhisselâmın yanından, meclisinden kalkıp ayrılmalarını söylerlerdi. Bu sebeple de adı geçen bu sahabiler Hazreti Peygamber aleyhisselâmı fazlaca meşgul etmemeye, onun yanında mümkün olduğu kadar az kalmaya çalışırlardı. Hazreti Peygamber aleyhisselâm diğer işlerine vakit bulsun diye kendileri kalkıp giderlerdi. Hak Teâlâ bu âyet ile Hazreti Peygamber aleyhisselâma, bizzat kendisinin insanları davet ettiği makamın tam da kulluk (*ubûdiyyet*) makamı olduğunu beyan etmiştir. Zira mal ve makamın rabliği, otoritesi bütün nefislerde oldukça büyüktür. Çünkü izzet ve zenginlik Allah Teâlâ'ya aittir. Bu sıfat her nerede tecelli ederse insanları onun karşısında tevazu gösterir ve ona ihtiyaç duyarlar. Ayrıca insanları zâtî izzet ve zenginli ile ârızî izzet ve zenginlik arasında da ayrım yapmaz, sadece bu sıfatın görünmesini dikkate alırlar. Kendisine itaat edilen, sözü geçen bir hükümdar, bütün o yüce mertebesi ve konumu ile senin ziyaretine gelmiş olsa, o esnada bir de fakir ve gariban bir ziyaretçin gelmiş olsa, böyle bir durumda öncelikle fakir ve gariban ziyaretçiyi kabul etmeli, onun derdini dinleyip ihtiyacını karşılamadan diğerine iltifat etmemelisin. Çünkü Allah Teâlâ peygamberini boş yere azarlamış değildir, aksine bu şekilde hidayet yolunun en yücesini beyan etmiş,

kötü olan yoldan sakındırmış ve "Hayır, asla! İnsan elbet azgınlık yapar, kendisini müstağni görür." (Alak, 96/6) buyurmaktadır ki bu da seni perdeleyen bir halin defedilmesine yöneliktir. Çünkü imanın izzeti en yüce izzettir, fakrın izzeti en evlâ izzettir. O halde senin durumun malı ile zengin, konumu ile izzet sahibi olan fakat kendi nefsinden perdelenmiş olan mümini değil, fakir mümini tâzim etmek, daha üstün tutmak şeklinde olmalıdır. Zira fakir mümin senin hakikatinin tecelligâhıdır. Nitekim Hak Teâlâ "Ey İnsanlar! Sizler Allah'a muhtaç, fakir durumda olanlarsınız." (Fâtır, 35/15) buyurmak suretiyle senin bu hakikatini ifade etmiştir. İşte bundan dolayı sen, bu hakikat yolundan çıkmamak için nefsini müşahede etmekle memursun. Bu yüzden fakir mümin senin, üzerinden kendini göreceğin, nefsini göreceğin bir aynadır. Malı ile senden daha zengin olan mümin ise yine sana bir aynadır, ama bu ayna paslanmıştır, bu yüzden o aynaya bakarak nefsini göremezsin, ona bakıp da yüzünde gerçekleşmiş olan değişiklikleri anlayamazsın.

Bil ki Allah Teâlâ'nın bazı kulları vardır ki onların halleri ve fiilleri, Allah Teâlâ'ya yakınlaştırıcı zikir mahiyetindedir ki bu zikir Allah Teâlâ hakkında ancak zevk sahibi olanların bilebileceği bir bilgi sağlar. Zira Allah Teâlâ'nın Hazreti Peygamber aleyhisselâma bildirmiş olduğu her emir ve her yasak bu kimselerin bizzat hal ve fiilleridir. Üstelik bu kimseler Kur'ân'ın kendileri hakkında indiği ve Hazreti Peygamber aleyhisselâmın ashabından olan kimselerdir ve elde ettikleri mertebeyi Hazreti Peygamber aleyhisselâma tâbi olmakla ve anladıkları şeyi ondan anlamakla elde etmiş kimselerdir. Yine de Allah Teâlâ Hazreti Peygamber aleyhisselâmı bu kimseler hakkında azarlamıştır. Bunun sonrasında Hazreti Peygamber aleyhisselâm, yanına bu kimseler geldiği zaman onlardan gözünü bir an olsun ayırmaz olmuştur. Bu kimselerin duaları sabah ve akşam vakitlerinde idi. Bu vakitler de rızık peşinde olanların rızık elde ettikleri zamandır. İşte bu kimselerin sabah akşam elde ettikleri rızıklar, baktıkları her bir şeydeki Hakk'ın vechinin onlara bahşettiği bilgi, mârifet idi. Bu itibarla bu kimseler neye baksalar ondan Hakk'ın vechini görüyorlar ve muradları olan bilgiye ulaşıyorlardı. Çünkü Hak Teâlâ onların [O'nun vechini (rızasını) dileyerek] dua ettiklerini ifade etmiştir. Yani onlar sabah akçam ettikleri dualarında Hakkın vechivi murad etmişlerdir, çünkü Hakk'ın vechi dışında her şeyin helâk olacağını bilmektedirler. Bu yüzden de kalıcı olanı fani olana tercih etmişler, bunun sonucunda da müşahede mertebesine yükselmişler ya da bu mertebeyi talep eder olmuşlardır. Bu nedenle Hak Teâlâ Hazreti Peygamber aleyhisselâma [Gözlerini onlardan çevirme] emrini vermiştir. Bu nedenle onlar Hazreti Peygamber aleyhisselâmın yanında iken Hazreti Peygamber aleyhisselâmın gözleri onlardan başkasına yönel-

mezdi. Bu itibarla Hazreti Peygamber aleyhisselâm Allah dostu olan kimselerin nitelikleri çerçevesinde "Onlar, görüldükleri zaman Allah Teâlâ'yı hatırlatan kimselerdir."[46] buyurmuştur. Çünkü bu kimseler muradları olan ilâhî vechin nurundan bunu elde ederler. Peygamberler her ne kadar dualarında Allah Teâlâ'dan talep ettikleri vechin müşahede hallerinde bu kimseleri görseler de, kulların maslahatları için gönderilmiş olmalarından dolayı, bu kimselerin kayıtları ile asla sınırlanmazlar. Aksine onlar gönderiliş sebepleri olan maslahatlarla kayıtlanırlar. Bu nedenle zaman olur ki onlar, bu âyette ve gözleri a'mâ olan sahabi ile ilgili (Abese sûresindeki) âyette olduğu gibi, bir maslahat üzere hareket ederken azarlanırlar. Bir başka açıdan da Hazreti Peygamber aleyhisselâma bu âyette köleler hakkında [Sabah akşam rablerine, O'nun rızasını dileyerek dua edenlerle birlikte sebat et] emrini vermiştir. Yani, "Onlarda Hakk'ın sıfatını ara, çünkü senin âlemde aradığın sadece odur. Ben kullarımı gece, gündüz ve bütün vakitlerde onların vechlerinin, yani zâtlarının benim çağrıma kulak vermelerini ve bana dönmelerini murad ederim" demiştir. [Gözünü onlardan ayırma], çünkü onlar senin bililiğin gibi benim niteliğimle zuhur edenlerdir. [Dünya hayatının süsünü isteyerek] Bu sür de onlarda ve dünya hayatındadır. Senin talebin burada odur.

[İtaat etme]: Onlar senden müstakil olarak seninle oturacakları ve içerisinde kölelerin bulunmayacağı özel bir meclis istemektedirler.

[Kalbini bizi anmaktan gafil kıldığımız kimselere]: Kalbini örtüler, kılıflar içine koyduk ve bizi anmaktan perdeledik, çünkü onun kalbi bizi zikretseydi, efendiliğin bize ait olduğunu, kendisinin sadece bir köle olduğunu anlar; kendisiyle gözüktüğü ve senin de benim niteliğim olduğu için saygı duyduğun büyüklük özelliğini yitirirdi. Sen onların zâhirinden bu niteliği izale etmek istedin. Çünkü ben sana büyüklenen ve zorbalaşan herkesin kalbini mühürlediğimi söylemiştim. Dolayısıyla kendisinde zuhur edip görünse bile, hiçbir kalbe büyüklük giremez.

[Kötü arzularına uymuş]: Yani kendisiyle zuhur ettiği gayesinin peşinden giden kimse.

[Ve işi gücü aşırılık olan kimseye]: Yani gözlerini diktiği ve müşahede ettiği şey hep aşırılıktır. Bu kimse, gözünü arzusundan alıp Hakk'ın peygamberinin diliyle söylediği ve istediği şeye çevirmez. Hazreti Peygamber aleyhisselâm, yanına bahsi geçen bu kimseler (köle ve fakir sahabiler) geldiği zaman "Haklarında rabbimin beni azarladığı kimseler, hoş geldiniz!" derdi. Hazreti

46 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 6, s. 277.

Peygamber aleyhisselâm onlar ayrılana kadar kendileriyle oturur ve ayrılmazdı. Ölene kadar bu âdetini sürdürmüş idi. Bunlardan biri Hazreti Peygamber aleyhisselâm ile karşılaşıp konuşmaya başladığında, durur, o ayrılana kadar beklerdi. Yine bunlardan birisi Hazreti Peygamber aleyhisselâmın elini tutuğunda, o bırakana kadar Hazreti Peygamber aleyhisselâm onun elini bırakmazdı. Hazreti Peygamber aleyhisselâmın ahlâkı hakkında bize nakledilen rivayetler bu istikamettedir.

Fayda

Kul kuvvetli bir imana sahip olup tevile dalmaz, zâhir denizine dalar ve hiçbir şey onu bâtınî mânalara yönlendirmezse, öğütten faydalanır. Eğer tevil ederse hem kendisi uçurumdan yuvarlanır hem de başkalarını yuvarlar. Ayrıca bu kimse hevâlarına tâbi olan kimseler arasında dâhil olur. Bu nitelikte olan kimsenin işi aşırılıktır, çünkü nefisler gayba dair şeyleri idrak etmeye, gizli şeyleri ortaya çıkarıp keşf etmeye, sembolleri çözmeye, kapalılıkları açmaya, bâtındaki gizlilikleri ve hikmetlerin sırlarını araştırmaya yönelik bir merak ve hevesle yaratılmışlardır, bu nedenle de kendiliğinden zâhire yönelmezler. Çünkü onlara göre zâhir sabah aydınlığından daha açıktır. Zâhiri sağlam hale getiren kimseye Allah Teâlâ işler hakkında kimsenin aklına gelmeyen bilgileri keşf eder. Değeri artar, hikmeti ortaya çıkar ve hayrı çoğalır. İşte o zaman cahil kimse, kendine göre değersiz saydığı bir şeyin Allah katında değerli olduğunu anlar. Zâhiri bilmeyen bâtını hiç bilmez, çünkü zâhir, bâtının delilidir. Önce geleni öğrenmede ihmalkâr (aşırı) davranan kişi sonu öğrenmede daha ihmalkârdır.

Nasihat

Allah kapısına yapış, gözlerin hakir gördüğü Allah dostlarının yanında durma konusunda nefsine hâkim olur, çünkü onlar Hak Teâlâ katında yücelten budur.

وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيَكْفُرْ إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ
نَارًا أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا وَإِنْ يَسْتَغِيثُوا يُغَاثُوا بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوهَ بِئْسَ
الشَّرَابُ وَسَاءَتْ مُرْتَفَقًا (٢٩)

29. Ve de ki: "Hak, rabbinizdendir. Öyle ise dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin." Biz, zalimlere öyle bir cehennem hazırladık ki, onun duvarları kendilerini çepeçevre kuşatmıştır. İmdat dileyecek olsalar imdatlarına, erimiş maden gibi yüzleri haşlayan bir su ile cevap verilir. Ne fena bir içecek ve ne kötü bir kalma yeri!

[Ve de ki: "Hak, rabbinizdendir. Öyle ise dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin."]:

Birinci vecih

Yani Allah yolunda sizi kınayıcı olan herhangi bir kimsenin kınaması alıkoymasın. Bu, Hak Teâlâ'nın [sana düşen yalnızca tebliğ etmektir], [onları hidayete erdirmek senin vazifen değildir] ve [sen sevdiğin kimseyi hidayete erdiremezsin] şeklindeki âyetlerinde ifade edilmiş olan husustur.

İkinci vecih

[Ve de ki: "Hak, rabbinizdendir. Öyle ise dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin."], onlar ancak âlemlerin rabbi olan Allah'ın dilediğinin dışında bir şey dileyemezler. Sonra Allah Teâlâ âhirette kendi katında zalimler için ne olduğunu ifade etmek üzere [Biz, zalimlere öyle bir cehennem hazırladık ki, onun duvarları kendilerini çepeçevre kuşatmıştır. İmdat dileyecek olsalar imdatlarına, erimiş maden gibi yüzleri haşlayan bir su ile cevap verilir. Ne fena bir içecek ve ne kötü bir kalma yeri!] buyurmuştur. Bu nedenle Ehlullah'ın bulunduğu bir mecliste fakir, zelil, gönlü kırık bir kimse ile dünyada makam ve mevki sahibi ve malı ile zengin bir kimse bir arada bulunduğu zaman, Allah Teâlâ'ya davet eden davetçi zengin ve makam sahibi kimseden daha ziyade fakir ve zelil kimseye teveccüh eder, ona ilgi gösterir, çünkü Allah Teâlâ'nın Hazreti Peygamber aleyhisselâma vermiş olduğu edepten kastedilen edep budur. Ancak bu niteliğe sahip olan kimse bu konuda Hak ölçüye muhtaçtır. Eğer bu ölçü konusunda gafil ise o zaman bu konuda diğer her konuda olduğundan çok daha çabuk hata yapar. Buradaki ölçü, kişinin kendi nefsinde, meyledeceği kimseye yönelik bir düşkünlük, meyil bulmaması, makam sahibi ve malı ile zengin olan kimseye karşı zelil edecek ve ezecek bir nitelikte hitap etmemesi gerekir. Çünkü bu şekilde hitap etmesi durumunda zengin ve makam sahibi kimse bu hitabın altında ezilmez, aksine azameti da-

ha da artar. Mal ya da makam gibi ârızî bir nedenle zengin olan bir kimsenin bu iki konumdan tenezzül ederek fakr ve zillet içerisinde olduğunu gördüğü zaman, Ehlullah'tan olan kimsenin ona yönelmesi, ilgi göstermesi gerekir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا (٣٠)

30. Şüphesiz iman edip salih amellerde bulunanlar ise; biz gerçekten ihsan sahiplerinin ecrini kayba uğratmayız.

İhsan, sanki Allah'ı görüyormuşsun gibi ya da O'nun seni gördüğünü bilerek O'na ibadet etmendir. İşte amel ile ilgili olan ihsanın belirleyici tanımı budur. Bunun ötesindeki ameller kötü ameldir. Kişi ictihad edip bütün gücünü sarfedebilir, işin hakkını verebilir, ama buna karşılık hata edebilir. Fakat yine de güzel amel sahibi olur. O zaman kötü amelin ictihaddan sonra yapıldığı için güzel amel olarak görülmesi söz konusu olur. Yine kişi ilâhî iradenin hükmü altındadır, ictihadı konusunda elinden gelenin en iyisini yapıp işin hakkını vermediği zaman işinin sonunun ne olacağını bilemez. Âyette geçen [biz gerçekten ihsan sahiplerinin ecrini kayba uğratmayız] ifadesindeki "ihsan" kelimesi, kişinin amelinde Allah Teâlâ'nın huzurunda bulunması anlamına gelir. Aynı hususu Hazreti Peygamber aleyhisselâm da "İhsan, sanki Allah'ı görüyormuşçasına ibadet etmendir, çünkü sen O'nu görmüyor olsan da O seni görüyor."[47] buyurmuştur. İşte bu şekilde Allah Teâlâ'nın huzurunda bulunmak söz konusu amelin hayatıdır, ibadete ibadet ismini veren budur. İbadette ihsan, suretteki ruh gibidir ki surete hayat veren o ruhtur. İhsan ibadete hayat verdiği zaman o ibadet sahibine daima istiğfar eder, daima bâki kalır. Böylece ihsan ile ibadet etmiş olan kimse daima kendisi için istiğfar edilen biri olur. Zira Allah Teâlâ doğru sözlüdür, ihsan ile amel edenlerin ecrini kayba uğratmayacağını haber vermiştir. Amellerin en ihsanlı olanı, şartlarına uygun, zamanında, en kâmil mertebede yapılan ameldir. Bu makama -ihsan makamına- sahip olan kimseler perdeler içinde amele başlarlar. "Sanki Allah'ı görüyormuşçasına O'na ibadet et." Kim için amel edileceğini gördükleri zaman kendilerindeki amelin de bizzat O'ndan sadır olduğunu, o ameli yapanların kendileri olmadığını da görürler. İyi ya da kötü diye isimlendirdikleri amellerinde, fiillerinden ayaklarının kaymasından da endişe ederler.

---

47 Buhârî, Tefsir, 31, İman, 37; Müslim, İman, 57; Ebû Dâvud, Sünne, 16; Tirmizî, İman, 4; İbn Mâce, Mukaddime, 9.

Tahkik

Allah, ihsan sahibi kimsenin ameliniz kayba uğratmaz. O ameli ona şeriat olarak buyuran ve karşılığında mükafat vaat eden O'dur ve O'nun vaadi doğrudur, hal böyleyken nasıl ihsan sahibinin amelini kayba uğratır ki?

أُولٰئِكَ لَهُمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ
ذَهَبٍ وَيَلْبَسُونَ ثِيَابًا خُضْرًا مِنْ سُنْدُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ مُتَّكِئِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ
نِعْمَ الثَّوَابُ وَحَسُنَتْ مُرْتَفَقًا (٣١) وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا رَجُلَيْنِ جَعَلْنَا لِأَحَدِهِمَا
جَنَّتَيْنِ مِنْ أَعْنَابٍ وَحَفَفْنَاهُمَا بِنَخْلٍ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمَا زَرْعًا (٣٢)

31. İşte onlara Adn cennetleri vardır; altlarından ırmaklar akar; orada altın bileziklerle süslenecekler; ince ve kalın ipeklerden yeşil elbiseler giyecekler; tahtlar üzerine dayanıp kurulacaklar. O ne güzel mükâfat, ne güzel kalma yeridir! 32. Onlara, şu iki adamı misal olarak anlat: Bunlardan birine iki üzüm bahçesi vermiş, her ikisinin de etrafını hurmalarla donatmış, aralarında da ekinler bitirmiştik.

Bu iki kişinin buradaki, dünya hayatındaki kıssası, Kehf sûresindeki kıssanın aynı değildir. Sâffât sûresinin sonunda "İçlerinden biri dedi ki; benim bir dostum vardı." (Saffât, 37/51) âyeti ile başlayan kıssada bu kimselerin karşılıklı olarak birbirlerini kınamaları anlatılmıştır.

كِلْتَا الْجَنَّتَيْنِ آتَتْ أُكُلَهَا وَلَمْ تَظْلِمْ مِنْهُ شَيْئًا وَفَجَّرْنَا خِلَالَهُمَا نَهَرًا (٣٣) وَكَانَ
لَهُ ثَمَرٌ فَقَالَ لِصَاحِبِهِ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا وَأَعَزُّ نَفَرًا (٣٤) وَدَخَلَ
جَنَّتَهُ وَهُوَ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ قَالَ مَا أَظُنُّ أَنْ تَبِيدَ هٰذِهِ أَبَدًا (٣٥) وَمَا أَظُنُّ السَّاعَةَ
قَائِمَةً وَلَئِنْ رُدِدْتُ إِلٰى رَبِّي لَأَجِدَنَّ خَيْرًا مِنْهَا مُنْقَلَبًا (٣٦)

33. Her iki bahçe de ürünlerini vermişlerdi, hiçbir şeyi de eksik bırakmamışlardı. İkisinin arasından bir de ırmak akıtmıştık. 34. Onun gelirleri de vardı. Bu yüzden, arkadaşıyla konuşurken: "Ben malca senden zengin, nüfusça da senden daha itibarlıyım." dedi. 35. Kendisine zulmederek bağına girdi. Şöyle dedi: "Bunun, hiçbir zaman yok olacağını sanmam." 36. "Kıyametin kopacağını da sanmıyorum. Şayet rabbimin huzuruna götürülürsem, hiç şüphem yok ki, (orada) bundan daha hayırlı bir akıbet bulurum."

Dostu da âhirette onu cehennemin en kötü, beter yerinde gördüğü zaman kendisine [Allah'a yemin olsun ki neredeyse beni cehenneme yuvarlayacaktın] der. Hazreti Peygamber aleyhisselâmın Hak Teâlâ'dan naklettiği ve bize sahih olarak aktardığı bir kudsî hadise göre Hak Teâlâ kuluna kıyamet günü [benimle karşılaşacağına inanmış mıydın?] diye soracaktır.

قَالَ لَهُ صَاحِبُهُ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ اَكَفَرْتَ بِالَّذٖى خَلَقَكَ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ
سَوّٰيكَ رَجُلًاۜ (٣٧) لٰكِنَّا هُوَ اللّٰهُ رَبّٖى وَلَٓا اُشْرِكُ بِرَبّٖٓى اَحَدًا (٣٨) وَلَوْلَٓا اِذْ دَخَلْتَ
جَنَّتَكَ قُلْتَ مَا شَٓاءَ اللّٰهُ لَا قُوَّةَ اِلَّا بِاللّٰهِۚ اِنْ تَرَنِ اَنَا اَقَلَّ مِنْكَ مَالًا وَوَلَدًاۚ (٣٩)
فَعَسٰى رَبّٖٓى اَنْ يُؤْتِيَنِ خَيْرًا مِنْ جَنَّتِكَ وَيُرْسِلَ عَلَيْهَا حُسْبَانًا مِنَ السَّمَٓاءِ
فَتُصْبِحَ صَعٖيدًا زَلَقًاۙ (٤٠) اَوْ يُصْبِحَ مَٓاؤُهَا غَوْرًا فَلَنْ تَسْتَطٖيعَ لَهُ طَلَبًا (٤١) وَاُحٖيطَ
بِثَمَرِهٖ فَاَصْبَحَ يُقَلِّبُ كَفَّيْهِ عَلٰى مَٓا اَنْفَقَ فٖيهَا وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلٰى عُرُوشِهَا وَيَقُولُ
يَا لَيْتَنٖى لَمْ اُشْرِكْ بِرَبّٖٓى اَحَدًا (٤٢)

37. Karşılıklı konuşan arkadaşı ona hitaben "Sen, dedi, seni topraktan, sonra nutfeden yaratan, daha sonra seni bir adam biçimine sokan Allah'ı inkâr mı ettin? 38. Fakat O Allah benim rabbimdir ve ben rabbime hiçbir şeyi ortak koşmam. 39. Bağına girdiğinde 'Maşallah! Kuvvet yalnız Allah'ındır.' deseydin ya! Eğer malca ve evlâtça beni kendinden güçsüz görüyorsan bil ki 40. Belki rabbim bana, senin bağından daha iyisini verir; senin bağına ise gökten yıldırımlar gönderir de bağ kupkuru bir toprak haline gelir. 41. Yahut bağının suyu dibe çekilir de bir daha onu arayıp bulamazsın." 42. Nitekim, ürünleri yok edildi; bağın altüst olmuş çardakları karşısında, sarfettiği emeğe içi yanarak ellerini ovuşturup "Keşke rabbime kimseyi ortak koşmasaydım." diyordu.

İşaret

Dostundan korun, çünkü o, yanı başındaki düşmanındır. Ona ağır gelse bile sen yine ona daima hakkı, doğruyu göster, nihayetinde Allah katında sana müteşekkir olacaktır.

وَلَمْ تَكُنْ لَهُ فِئَةٌ يَنْصُرُونَهُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَمَا كَانَ مُنْتَصِرًاۜ (٤٣) هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلّٰهِ

الْحَقِّ هُوَ خَيْرٌ ثَوَابًا وَخَيْرٌ عُقْبًا (٤٤) وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ
اَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْاَرْضِ فَاَصْبَحَ هَشِيمًا تَذْرُوهُ الرِّيَاحُ وَكَانَ
اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ مُقْتَدِرًا (٤٥)

43. Ona, Allah'tan başka yardım edebilecek adamları da yoktu, kendi kendini de kurtaramadı. **44.** İşte burada kudret ve hâkimiyet, varlığı gerçek olan Allah'ındır. Mükâfatlandırma bakımından hayırlı olan da sonuçlandırma yönünden hayırlı olan da O'dur. **45.** Onlara, dünya hayatı misalinin tıpkı şöyle olduğunu anlat: Gökten indirdiğimiz su ile yeryüzünde yetişen bitkiler birbirine karışır, ama sonunda rüzgârın savuracağı çerçöpe döner. Allah her şeyin üstünde bir kudrete sahip olandır.

İktidar, kudret sahibinin şeyleri sebepler eliyle izhar etme konusundaki hükmüdür. Sebepler kudret kazanma ile nitelenir, muktedir olan, yani iktidarı kullanan sebepledir. Sebepler ise Hak Teâlâ'dan başkası değildir. Zira yarattığı şeyleri kâh bir sebep esnasında yaratmış olsun kâh herhangi bir sebep ile bitişmeden yaratmış olsun, hepsi üzerinde kudret sahibi ve muktedir olan O'dur. O emr itibariyle kudret sahibi olduğu gibi yaratma itibariyle de kudret sahibidir. Bir başka açıdan; kudret sahibi, aynı itibariyle mâdum (yok) olmasına rağmen üzerinde tesir edilebilmeye yatkın olanın (*kābil*) mukabilidir. Bu varlıkta bir nebze imtinâ (imkânsızlık) durumu da söz konusudur, bu sebeple bu, müşkil bir meseledir. Çünkü mümkün varlık var olmaya gelmeden önce onun varlığını 'adem'in (yokluğun) öncelemesi murad olmaz, üstelik bu durum mümkün varlığın zâtına ait bir nitelik de değildir. İşte müşkil olan nokta budur ve bu noktanın bilinmesi icap etmektedir. Muktedir ancak kudretin kudrete konu olan şeye taalluk ettiği durumda söz konusu olur, çünkü iktidar, kudretin kudrete konu olan şeye onu var etmek üzere taalluk etmesi noktasındaki işidir.

اَلْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا
وَخَيْرٌ اَمَلًا (٤٦)

46. Mal ve oğullar, dünya hayatının süsüdür. Ama bâki kalacak salih ameller, sevap olarak da emel olarak da, rabbinin katında daha hayırlıdır.

Mal biriktirmek ve çokça evlat sahibi olmak dünya hayatının süsüdür, kalıcı olan salih ameller Allah katında hayır ve sevap getirir. Ayrıca mal ve ev-

latlar da hayır olması umulacak şeylerdendir. Çünkü malın helâl ve iyi mal olması ve evlatların da salih olması durumunda veya ilmin fayda veren ilim olması durumunda hayır getirmesi söz konusudur. Bunlar kişinin güzel bir sünnet/âdet başlatmış olması kapsamındadır. Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Âdemoğlu ölür ve ameli kesilir, sadece şu üç şeyin amelleri devam eder: Sadak-i câriye, insanlar arasında yaygınlaşmış olan ilim ya da kişiye ardından dua edecek salih evlat."[48]

وَيَوْمَ نُسَيِّرُ الْجِبَالَ وَتَرَى الْاَرْضَ بَارِزَةًۙ وَحَشَرْنَاهُمْ فَلَمْ نُغَادِرْ مِنْهُمْ اَحَدًاۚ (٤٧)

47. Bir gün dağları yürütürüz de yeri dümdüz görürsün. Hiçbirini bırakmaksızın diriltip bir araya toplarız.

Haşrin umumiliği, dünya diyarında bulunan maden, bitki, hayvan, insan, cin, yer ve gök gibi her şeyi kapsayacak şekilde olur.

وَعُرِضُوا عَلٰى رَبِّكَ صَفًّاۜ لَقَدْ جِئْتُمُونَا كَمَا خَلَقْنَاكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍۘ بَلْ زَعَمْتُمْ اَلَّنْ
نَجْعَلَ لَكُمْ مَوْعِدًا (٤٨)

48. Ve hepsi sıra sıra rabbinin huzuruna çıkarılmışlardır: Andolsun ki sizi ilk defasında yarattığımız şekilde bize geldiniz. Oysa size vaat edilenlerin tahakkuk edeceği bir zaman tayin etmediğimizi sanmıştınız, değil mi?

İnsanların kabirlerinden çıktıkları zaman ilk durakları, kabirlerinin başında durmalarıdır ki bu, yalın ayak, sırtı çıplak, karnı aç ve susuz vaziyette geçecek olan bin yıllık bir bekleyiş olacaktır.

وَوُضِعَ الْكِتَابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَا لِهٰذَا
الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً اِلَّا اَحْصٰيهَاۚ وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًاۜ وَلَا
يَظْلِمُ رَبُّكَ اَحَدًا (٤٩)

49. Amel defteri ortaya konunca, suçluların, onda yazılı olanlardan korktuklarını görürsün, "Vah bize, eyvah bize! Bu defter nasıl olmuş da küçük büyük bir şey bırakmadan hepsini saymış!" derler. İşlediklerini hazır bulurlar. Rabbin kimseye haksızlık etmez.

---

48 Dârimi, Mukaddime, s. 46

Gafil kimse, yaptığı fiilleri kendisi için hazır bulunduracak bir hıfzı, (koruması, hafızası) olmayan kimsedir, çünkü gaflet, yanılma ve unutmanın otoritesi ona hâkim olmuştur. Neticede Hak ya onun lehine ya da aleyhine muhafız olur.

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوٓا إِلَّآ إِبْلِيسَ كَانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ
رَبِّهِۦٓ أَفَتَتَّخِذُونَهُۥ وَذُرِّيَّتَهُۥٓ أَوْلِيَآءَ مِن دُونِى وَهُمْ لَكُمْ عَدُوٌّۢ بِئْسَ لِلظَّٰلِمِينَ بَدَلًا (٥٠)

50. Meleklere: "Âdem'e secde edin!" demiştik. İblis'ten başka hepsi secde etmişti. O, cinlerden idi. Rabbinin buyruğu dışına çıktı. Ey insanoğulları! Siz beni bırakıp onu ve soyunu dost mu ediniyorsunuz? Halbuki onlar size düşmandır. Kendilerine yazık edenler için bu ne kötü değişmedir!

Melekler Allah Teâlâ tarafından insanlara gönderilmiş olan elçilerdir ve insanlardan sorumludurlar, bizim fiillerimizi muhafaza edip yazarlar. Şeytanlar da Allah Teâlâ'nın emri ile insanlara musallat olurlar, onlar da Allah tarafından bize gönderilmiş olan elçilerdir. Allah Teâlâ hem melekleri hem de şeytanları risalet (insanlara belli bir vazife ile gönderilmiş olma) konusunda ortak kılmış olduğu için, meleklere yönelik secde emrine İblis'i de dâhil etmiş ve [Meleklere: "Âdem'e secde edin!" demiştik. İblis'ten başka hepsi secde etmişti.] buyurmuştur. Böylece İblis'i de Âdem'e secde etme noktasındaki emir hitabında meleklere dâhil etmiştir. Bu yüzden [İblis'ten başka hepsi secde etmişti] şeklindeki istisnada İblis'in "melekler"den istisna edilmiş olması, geçerli bir istisna haline gelmiştir. Burada *illâ İblîse* [İblis'ten başka] ifadesinde *İblîs* kelimesinin mansup olması, bunun munkatı istisna olmasından dolayıdır, böylece İblis'in meleklerden ayrı olduğunu göstermiştir. Nitekim onun ateşten yaratılmış olduğunu ifade etmek sureti ile de onun meleklerden ayrı olduğunu ifade etmiştir.

[O, cinlerden idi.]: Yani İblis, insanların yanında olmasına rağmen onlar tarafından görünmeyen varlıklardan biridir. Melekler de böyledir. İblis cinlerin ilki değildir, Âdem aleyhisselâmın insanlar için konumu neyse İblis'in de cinler için konumu o değildir, aksine o sadece cinlerden biridir. Cinler içerisinde, insanlar içerisinde Âdem aleyhisselâmın sahip olduğu konuma sahip olan, yani onlar içerisinde ilk yaratılmış olan, İblis'ten başkasıdır. Bu nedenle Hak Teâlâ [İblis'ten başka hepsi secde etmişti. O, cinlerden idi.] buyurmuştur, yani onun bu mahlûkat sınıfından olduğunu ifade etmiştir. Benzer şekilde Kabil de "insan" cinsindendir ve Allah Teâlâ onun bedbaht olmasını yazmış, takdir buyurmuştur, bu nedenle o, beşer/insan cinsi içerisinde bedbaht olan ilk kimsedir. İblis ise cin cinsi içerisinde bedbaht olan ilk varlıktır.

[Rabbinin buyruğu dışına çıktı]: Bu ifade Hak Teâlâ'nın "Bir tek İblis secde etmedi, kaçındı ve kibirlendi, böylece kâfirlerden oldu." (Bakara, 2/34) ifadesi ile aynı mânadadır. Dolayısıyla İblis fasıklardan, yani ilâhî buyrukların dışına çıkanlardandır, bu yüzden de kâfirdir.

مَا أَشْهَدْتُهُمْ خَلْقَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَا خَلْقَ أَنْفُسِهِمْ وَمَا كُنْتُ مُتَّخِذَ الْمُضِلِّينَ
عَضُدًا (٥١)

51. Oysa ben onları ne göklerin ve yerin yaratılmasında ve ne de kendilerinin yaratılmasında hazır bulundurdum. Saptıranları hiçbir işte asla yardımcı da edinmedim.

[Oysa ben onları ne göklerin ve yerin yaratılmasında ve ne de kendilerinin yaratılmasında hazır bulundurdum.]: Bu, fâilin mefûle taalluk etmesi esnasında fiilin durumudur. Ezelî kudretin müşahede ve akılların hayret içerisinde düştüğü, varlık vermeye taalluk ediş keyfiyetidir. Bu hususa vakıf olmaya kalkışan herkes hayal kırıklığına uğrayıp gerisin geri dönmüştür. Hak Teâlâ insanların en kutsal ve değerli olanı Hazreti İbrâhîm aleyhisselâmın "Rabbim, ölüleri nasıl dirilttiğini göster bana." (Bakara, 2/260) dediği vakit ona ne dediğini de aktarmıştır. Nitekim Hazreti İbrâhîm aleyhisselâm kudretin taallukun değil, fakat eserini görmüş ve bunu görünce eşyanın keyfiyetini, parçaların nasıl bir araya gelip düzgün bir şahıs meydana getirdiğini öğrenmiştir. Ama yine de o kudretin taalluk ve tahakkukunu görmemiştir. Zira yaratılan varlıkların yaratılış ve kâinatta yayılış sırrını sadece Allah Teâlâ bilir. Allah'tan başka varlıkların hakikatlerinde bunu bilmek bulunmamaktadır. Haddizatında Allah Teâlâ dışında herhangi bir varlığın bir fiili de yoktur. Bu âyet Allah Teâlâ'nın fiillerde tecellisinin olmadığına delildir, yani varlıkların, kendilerinden oluştukları zâttan zuhur edip nispetleri konusunda tecellisinin olmadığına delildir, zira Allah Teâlâ onlara ne yerlerin ne göklerin ne de kendilerinin yaratılışını göstermiş değildir. Yani onların varlığa çıkışlarını, vücut bulma hallerini göstermemiştir. Bu yüzden de ilâhî kudretin varlıkları var ederken onlara taalluk edişini hiçbir kimse müşahede etmiş değildir. Zira yaratma (*halk*) kelimesiyle bazen, yaratılmış olan varlık kastedilir (tıpkı "İşte bu Allah'ın yaratmasıdır." (Lokmân, 31/11) âyetinde olduğu gibi), bazen de yaratma fiilinin kendisi kastedilir (tıpkı [Oysa Ben onları ne göklerin ve yerin yaratılmasında ve ne de kendilerinin yaratılmasında hazır bulundurdum.] âyetinde olduğu gibi.) Bu âyette yaratma kelimesi ile yaratma fiilinin kastedilmiş olduğunda kuşku yoktur, çünkü hiçbir yaratılmış şeyin herhangi bir fi-

ili bulunmamaktadır. Dolayısıyla onlarda Allah Teâlâ'dan olan hakikat ile ancak Allah Teâlâ'nın fiilini müşahede edebilirler. Allah Teâlâ dışındaki varlıkların (ki ilk akıl da buna dâhildir), birleşimlerinin zuhur itibariyle müstakil, müstağnilik itibariyle müstakil olmayan, aksine mahkûm olduğu imkân niteliği itibariyle muhtaç olan bir varlığın ortaya çıktığı nispetlerin birleşme keyfiyetlerini akletmeleri mümkün değildir. Bu, Allah Teâlâ'dan başka hiç kimsenin bilmeyeceği bir ilimdir. Allah Teâlâ'dan başka herhangi bir kimsenin bunu bilmesi mümkün değildir. Ayrıca bu bilgi öğretilebilir de değildir, yani Allah Teâlâ bunu kullarından dilediğine öğretmez. ("Öğretim" ile kasıt, Allah Teâlâ'nın kullarına öğretimidir.) Çünkü bunun bilinmesi Hak Teâlâ'nın zâtının bilinmesi ile benzerlik arz eder. Hak Teâlâ'nın zâtının bilinmesi ise Allah Teâlâ dışında herhangi bir kimsede hâsıl olması mümkün olmayan bir şeydir. Dolayısıyla âleme ya da insanın kendisine dair bilginin elde edilmesi veya da Allah Teâlâ dışında herhangi bir şeyin kendisine dair bilgi elde etmesi imkânsızdır. Bu meseleyi iyi anlamalısın, zira ben bu hususu biliyor olsa da buna dikkat çekmiş olan kimseyi duymadım. Çünkü bunun tasavvur edilmesi oldukça zordur. Bununla beraber derinlik sahibi âlimler, söyledikleri şeyin bu olduğunu bilmeden bunu dile getirirler.

[Saptıranları hiçbir işte asla yardımcı da edinmedim.]: Kendilerinden yardım alınacak kimseler olarak edinmedim.

وَيَوْمَ يَقُولُ نَادُوا شُرَكَاءِيَ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ وَجَعَلْنَا
بَيْنَهُمْ مَوْبِقًا (٥٢) وَرَاَ الْمُجْرِمُونَ النَّارَ فَظَنُّوا اَنَّهُمْ مُوَاقِعُوهَا وَلَمْ يَجِدُوا عَنْهَا
مَصْرِفًا (٥٣) وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هٰذَا الْقُرْاٰنِ لِلنَّاسِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ وَكَانَ الْاِنْسَانُ
اَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا (٥٤)

52. O gün Allah "Bana ortak olduklarını iddia ettiklerinize seslenin." der. Onları çağırırlar, fakat hiçbirisi onların çağrılarına gelmez. Aralarına bir cehennem deresi koyarız. 53. Suçlular ateşi görürler ve ona düşeceklerini anlarlar, fakat ondan kaçacak yer bulamazlar. 54. And olsun ki biz bu Kur'ân'da insanlara türlü türlü misali gösterip açıkladık. İnsanın en çok yaptığı iş tartışmadır.

Susmak bir hikmettir, ama bu hikmeti yerine getiren çok kimse vardır. Her kim Allah ile konuşursa Allah Teâlâ ona hüccet olur, çünkü en kuvvetli hüccet Allah Teâlâ'ya aittir. Her kim de kendi nefsi ile konuşursa perdeli olur. Benzer şekilde Hak Teâlâ da kulu ile konuştuğu zaman O'nun kelâmı, kulu-

nun makamının gerektirdiği şeye göre zâhir olur. Kul O'na cevabını verirken de kendi nefsi ile değil de O'nunla icabet ederse hükmü rabbinin kelâmına göre zuhur eder. Hak Teâlâ [İnsanın en çok yaptığı iş tartışmadır."] buyurmaktadır. Haddizatında insan doğruyu söylese de, bu gene böyledir. Çünkü doğru olan her şey övgüye değer değildir, buna karşılık doğru olmayan her şey de kınamaya değer değildir. Edep sahibi kimseler Hakk'ın (doğrunun) övgüye değer olup övüldüğü yerleri bilir ve o yerlerde doğruyu yerine getirirler. Yine doğru olmayanın övgüye değer olduğu yerleri de bilir ve o yerlerde de onu yaparlar. Teklife ilişkin hususlara iradenin taalluk etmesi ve onunla gerek uyumlu gerek uyumsuz olması da bununla ilgilidir. Tartışmanın en kuvvetlisi kişinin Allah karşısında tartışmaya girmesidir. Bundan korunmak isteyen kimse Allah'ın kendisi için belirlediği ve resûllerinin dili ile bildirdiği şeriatına bakmalı, resûl nereye yürüyorsa o da onunla yürümeli, onun durduğu yerde durmalı, eksiksiz ve fazlasız bir şekilde onu takip etmelidir. İşler çelişir ve çakışırsa o zaman bu sana değil ona ait bir husustur. Bu durumda senin "Bilemem, O'nun katından emir bu şekilde gelmiştir." demen ve rabbine dönüp, "Rabbim, ilmimi artır" (Tâ Hâ, 20/114) demen gerekir.

وَمَا مَنَعَ النَّاسَ اَنْ يُؤْمِنُوا اِذْ جَاءَهُمُ الْهُدٰى وَيَسْتَغْفِرُوا رَبَّهُمْ اِلَّا اَنْ تَأْتِيَهُمْ سُنَّةُ
الْاَوَّلِينَ اَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ قُبُلًا (٥٥) وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ اِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ
وَيُجَادِلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ وَاتَّخَذُوا اٰيَاتِي وَمَا اُنْذِرُوا
هُزُوًا (٥٦) وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ بِاٰيَاتِ رَبِّهِ فَاَعْرَضَ عَنْهَا وَنَسِيَ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ
اِنَّا جَعَلْنَا عَلٰى قُلُوبِهِمْ اَكِنَّةً اَنْ يَفْقَهُوهُ وَفِي اٰذَانِهِمْ وَقْرًا وَاِنْ تَدْعُهُمْ اِلَى الْهُدٰى
فَلَنْ يَهْتَدُوا اِذًا اَبَدًا (٥٧)

55. Kendilerine hidayet geldiğinde insanları iman etmekten ve rablerinden mağfiret talep etmekten alıkoyan şey, sadece, öncekilerinin başına gelenlerin kendi başlarına da gelmesini yahut azabın göz göre göre kendilerine gelmesini beklemeleridir! 56. Biz resûlleri, sadece müjdeleyiciler ve uyarıcılar olarak göndeririz. Kâfir olanlar ise, hakkı bâtıla dayanarak ortadan kaldırmak için bâtıl yolla mücadele verirler. Onlar âyetlerimizi ve uyarıldıkları şeyleri alaya almışlardır. 57. Kendisine rabbinin âyetleri hatırlatılıp da ona sırt çevirenden, kendi elleriyle yaptığını unutandan daha zalim kim vardır! Biz onların kalplerine, bunu anlamalarına engel olan bir ağırlık, kulaklarına da sağırlık verdik. Sen onları hidayete çağırsan da artık ebedîyen hidayete eremeyeceklerdir.

Hak Teâlâ'nın kendisine delil olmak üzere yaratıp insanların gözlerinin önüne dikmiş olduğu âyetlerden yüz çevirmek, kişinin insafsız olduğuna ve aşağılık arzularının peşine düştüğüne delâlet eder ki bu, iyice yerleştikten sonra sahibinin kendisinden kurtulamayacağı bir illettir, hastalıktır, insana Allah Teâlâ tarafından, hiç hesaba katmamış olduğu şey (ceza, kıyamet) geleceği zamana kadar bu böyledir. Geldiği zaman da ilacı kullanmak ister, ama artık ilaç fayda vermez. Güneş batıdan doğduğu zaman tövbe etmek bunun örneğidir.

وَرَبُّكَ الْغَفُورُ ذُو الرَّحْمَةِ لَوْ يُؤَاخِذُهُمْ بِمَا كَسَبُوا لَعَجَّلَ لَهُمُ الْعَذَابَ بَلْ لَهُمْ
مَوْعِدٌ لَنْ يَجِدُوا مِنْ دُونِهِ مَوْئِلًا (٥٨) وَتِلْكَ الْقُرَى أَهْلَكْنَاهُمْ لَمَّا ظَلَمُوا وَجَعَلْنَا
لِمَهْلِكِهِمْ مَوْعِدًا (٥٩) وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِفَتَيهُ لَا أَبْرَحُ حَتَّى أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ
أَوْ أَمْضِيَ حُقُبًا (٦٠)

58. Senin, bağışı bol olan rabbin merhamet sahibidir; şayet yaptıkları yüzünden onları derhal hesaba çekecek olsaydı, onlara azabı çabucak verirdi. Fakat kendilerine tanınmış belli bir süre vardır ki, artık bundan kaçıp kurtulacakları bir sığınak bulamayacaklardır. 59. Haksızlıklarından ötürü işte yok ettiğimiz şehirler! Onları yok etmek için bir süre tayin etmiştik. 60. Bir vakit Mûsâ genç adamına demişti ki: "Durup dinlenmeden gideceğim; iki denizin birleştiği yere kadar varacağım yahut senelerce yürüyeceğim."

[Bir vakit Mûsâ genç adamına demişti ki]: Bu Hazreti Mûsâ aleyhisselâmın arkadaşı idi.

[Durup dinlenmeden gideceğim; iki denizin birleştiği yere kadar varacağım yahut senelerce yürüyeceğim.]: Burada geçen *hukub* kelimesi, "seneler" anlamına gelir. Balığın Yûşâ aleyhisselâmın yanında olması, münasebet nedeniyledir, çünkü Yûşâ aleyhisselâm, Nûn'un oğludur. İşte bir balık olan Nûn nedeniyle böyle bir münasebet söz konusudur.

فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ بَيْنِهِمَا نَسِيَا حُوتَهُمَا فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَبًا (٦١) فَلَمَّا
جَاوَزَا قَالَ لِفَتَيهُ آتِنَا غَدَاءَنَا لَقَدْ لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا هَذَا نَصَبًا (٦٢)

61. İkisi, iki denizin birleştiği yere ulaşınca, balıklarını unutmuşlardı, balık bir delikten kayıp denizi boyladı. 62. Oradan uzaklaştıklarında Mûsâ, yanındaki gence "Azığımızı çıkar, and olsun bu yolculuğumuzda yorgun düştük." dedi.

Bundan önce yorulmuş değildi, böylece bu yorgunluğu ona balığı hatırlatmış oldu.

İşaret

İki denizin birleştiği yer, bâtın ilmi ve zâhir ilmine işarettir.

قَالَ اَرَاَيْتَ اِذْ اَوَيْنَٓا اِلَى الصَّخْرَةِ فَاِنّ۪ي نَس۪يتُ الْحُوتَۘ وَمَٓا اَنْسَان۪يهُ اِلَّا الشَّيْطَانُ اَنْ اَذْكُرَهُۚ وَاتَّخَذَ سَب۪يلَهُ فِي الْبَحْرِۗ عَجَباً (٦٣)

63. O da "Bak sen! Kayalığa vardığımızda balığı unutmuştum. Bana onu hatırlamamı unutturan ancak şeytandır. Balık şaşılacak şekilde denizde yolunu tutup gitmiş." dedi.

Hazreti Mûsâ aleyhisselâmın arkadaşı olan Yûşâ aleyhisselâm, edebinden dolayı, unutmayı şeytana izafe etmiş, kendisine bunu unutturmuş olan Allah Teâlâ'ya izafe etmemiştir. Allah Teâlâ ona, balığın hayatta olduğunu Hazreti Mûsâ aleyhisselâma haber vermeyi unutturmuştur. Çünkü Allah Teâlâ bilgisinin takdir ettiği fazla yürümeyi tamamlamak istemiştir. Bu yürümeyle o mesafeyi aşar ve Hızır'ın bulunduğu mekâna ulaşmasını sağlar.

İşaret

Delil balık idi, başka bir şey değildi, çünkü balık suda dünyaya gelen canlılardandır, su ise hayatın aslıdır. Aynı şekilde Hızır'a da delil olmuştur, çünkü Hızır, Allah'ın dilediği süre boyunca hayattadır, kendisinde ne ölüm vardır ne de cehalet. Böylece delil ile medlul birbirine münasip olmuştur. Bu nedenle balığın hayatta olması Hızır'ın varlığına, yani hayat madenine ulaşmış olduğuna delildir. Balığın denizde kendisine bir yol bulması ise her şeyin en nihayetinde aslında dönmesine işarettir.

قَالَ ذٰلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِۗ فَارْتَدَّا عَلٰٓى اٰثَارِهِمَا قَصَصاًۙ (٦٤)

64. Mûsâ: "İstediğimiz zaten buydu." dedi. Hemen geldikleri yoldan izleri üzerinde geri döndüler.

Yani o mekâna dönüp orada Hızır'ı buluncaya kadar izlerini takip ettiler.

فَوَجَدَا عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَٓا اٰتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا (٦٥)

65. Bu arada ikisi katımızdan kendisine bir rahmet verdiğimiz ve kendisine ilim öğrettiğimiz kullarımızdan birini buldular.

İşaret kabilinden tefsir

[Buldular] Bu durum, devrinde yeryüzündeki insanların en bilgilisi olduğuna dair iddiasıyla, bilgiyi kendisine izafe ederek Mûsâ'nın sınırı aşmasına karşı Allah'ın bir uyarısı ve ikazıydı. Hazreti Mûsâ bilgili olsaydı, Hakk'ın delil almasını -ki o "balığın bir yol bulması" olayının aynıydı- bilirdi. Fakat bunu bilemedi. Yûşâ ise onu anladı. Allal1, Mûsâ'ya haddi aştığını göstermek için, ona bunu bildirmeyi unutturdu. Bu durum, yaratıklar hakkında ilminde Allah'a döndürülmez.

[Kullarımızdan birini buldular]: Burada "kullarımız" diyerek Allah Teâlâ onu kendisine, (çoğul *nûn*'una) izafe etmiştir. Bu kul Hızır'dır. İsmi Beliyâ oğlu Milkân oğlu Fâliğ oğlu Şâlih oğlu Erfahşend oğlu Sâm oğlu Nûh'tur. Kendisi bir ordu birliğinde iken ordu komutanı onu su aramak için göndermişti. Ordu susuz kalmıştı. O da hayat suyunu buldu ve ondan içti, böylece günümüze kadar yaşamaya devam etti. Allah Teâlâ'nın o hayat suyunu içene tahsis etmiş olduğu şeyi bilmiyordu. Hızır, Deccâl'in öldürdüğünü iddia ettiği, fakat gerçekte öldürmediği gençtir. O, gençlikle dopdoludur. Gözlerinden gençlik zuhur eder.

[Katımızdan kendisine bir rahmet verdiğimiz]: Rahmet bilginin önünden gider ve kulu talep eder, onun ardından bilgi gelir. Bilgi, hiç kuşkusuz ki rahmete eşlik eder. İlim sahibi olduğunu iddia ettiği halde ilâhî rahmetin kuşatıcılığını kabul etmeyen birini görürsen o kimsenin ilim sahibi olmadığını anla. Bu, nazar ilmi değil, zevk ilmidir. Hak Teâlâ Hızır kulu hakkında [katımızdan kendisine bir rahmet verdiğimiz] diye bahsetmiş, rahmeti ilmin öncesinden zikretmiştir. Bu, yaratılışta var olan rahmet olup Allah onu Hızır'a, kendisine ve kullara rahmet etmesi için vermiştir. Nitekim bu rahmet, Hızır kıssasında öldürüldüğü ifade edilen çocuk hakkında, onunla yaşaması halinde işleyeceği günahlar arasında bir engel olmuştur, zira o çocuk, tabiatı itibariyle kâfir idi. Gemileri gasp eden krala yönelik rahmeti ise o kralın o yoksul kimseler-

den gasp ettiği gemilerden dolayı günahları yüklenmesine engel olmak şeklinde idi. Rahmet, rahmet sahibi açısından değerlendirilir, yoksa amaç sahibi açısından değerlendirilmez, çünkü amaç sahibi olan kul, kendisi için neyin faydalı olacağını bilmez. Allah Teâlâ [katımızdan kendisine bir rahmet verdiğimiz] ifadesi ile "ona rahmet etmiş olduğumuz ve böylece kendisinde zuhur eden ilmi verdiğimiz" mânasını kastediyorsa o zaman bu ilim, ona verilmiş olan anlayıştır. Bu iki açıdan tahsil edilecek bir makamdır. Birincisi ihtisas yönüdür; Hızır ve onun gibi kimselere, herhangi bir amel karşılığı olmaksızın verilir. Ahir zamanın kaimine de böyle bir rahmet verilecektir. Bir diğer yön ise çalışma ve amelin karşılığı olarak verilen rahmettir. Allah Teâlâ bu itibarla Hızır kulu hakkında [ve kendisine ilim öğrettiğimiz] nitelemesini yapmıştır. Ancak Hızır'ın bu ilme karşılık herhangi bir amel işleyip işlemediğini zikretmemiştir. Böylece ona verilen her şeyin (hem rahmetin hem ilmin) fazl u ihsan kabilinden olduğunu ifade etmiştir ki bu, kesb ilmi değil, vehb ilmidir. Eğer Hak Teâlâ burada kazanılmış bilgiyi kastetmiş olsaydı o zaman [ona ilimleri kazanma yollarını öğrettik] derdi. Vehbî ilim Hızır ve benzeri kimselerin sahip olduğu ledünni ilimdir. Bu, sahibinin en ufak bir zihinsel faaliyet, amel yapmadan sahip olduğu bir ilimdir. Böylece bu ilme, çalışarak ilim kazanmanın sebep olduğu bulanıklıklardan, şaibelerden hiçbiri karışmamış olur. Bütün nübüvvetler vehbî ilimlerdir, çünkü nübüvvet kesbi (çalışma, amel yoluyla kazanılmış) değildir. Bütün şeriatlar vehbî ilim kapsamındadır. Buna karşılık doğrudan hususi bir duanın ya da genel bir duanın neticesi olarak kula verilmiş olan ilim, kesbi ilimdir. Kesbi ilim de ancak resûllere (Allah'ın salât ve selamı onların üzerine olsun) aittir, çünkü onların, çalışma ve gayreti (kesbleri), yasa yapma (teşrî') alanındadır. Resûllükleri itibariyle değil de, nebîlikleri itibariyle Allah karşısındaki halleri ise, daha önce belirttiğimiz gibi, O'ndan başkasını istemeyi ve duayı terk etmektir. Kesb kulun bütün bilinenleri ve bütün âlemi zihninden uzaklaştırarak, boş bir kalple Allah karşısında huzur, murakabe ve dinginlik halinde oturması, bunun Allah tarafından ona ilham edilmesi, kendisinin buna muvaffak kılınmasıdır. Bu durumda kul kalbiyle Allah ismini zikreder ve kendisini Allah'ı bilmeye ulaştıracak delil aramaz. Bu itibarla kapıya bağlanıp zikrederek kapıyı çaldığı zaman Allah ona katından bilgi öğretir. Bu Allah'a yakın olanların (mukarrabîn) makamı olup sıddîklik ve teşri nübüvveti arasında bir makamdır. Bu kimse umumi nübüvvet içerisinde teşri nübüvvetine sahip olan peygamberin makamına ulaşamaz. Yine bu kimse resûllerin takipçileri, tâbileri olan sıddîklerden de değildir. Çünkü gerek resûller gerek resûllerden olmayan Hızır ve benzeri Allah ehli kimseler sözlerini kendilerine atfetmezler, aksine Allah Teâlâ bunların ta-

şıdıkları zayıflıktan dolayı, onları rahatlatmak üzere, onların tâlimini kendisi üstlenmiş ve işte bu meyanda Hızır'a "katımızdan" ifadesinde belirttiği üzere ledünni ilim vermiştir. Burada ledün kelimesi yumuşak, yeşil dal anlamındadır ki şefkat, yumuşaklık ifade eder ve kötü, hoşa gitmeyen şeylerin içerisinde gizli (*bâtın*) bulunan rahmete işaret eder. İşte Hızır bu rahmet ile çocuğu öldürmüş, gemiyi delmiştir. Yaratılıştan sahip olduğu rahmet ile de duvarı tamir edip doğrultmuştur. Hak Teâlâ "öğretme" fiilini fikre, düşünceye değil, doğrudan kendisine izafe etmiş ve böylece bize fikrin ötesinde başka bir makam olduğunu ve bu makamın kula pek çok hususta bilgi verdiğini öğretmiştir. Bazı âlimler bunun aklın gücünün ötesinde olduğunu söylerler. İlimler içerisinde aklın fikir yoluyla idrak edebileceği ilimler bulunduğu gibi aklın elde edemeyeceği, fakat mümkün göreceği ilimler ve aklın her ne kadar fikir tarafından yardım alması mümkün olmasa bile yine de imkânsızlığına dair yargıda bulunduğu ilimler de vardır. Yine bazı ilimler vardır ki fikir tarafından imkânsız görülürler, akıl da onların varlığının imkânsız olduğu düşüncesini fikirden edinir, onların imkân delili kapsamında olmasını mümkün görmez. Oysa aklın bu ilmi Hak Teâlâ'dan öğrenmesi imkânsız değildir ve gerçekleşmiş sahih bir vakıadır. Ama yine de bazı bilgiler hakkında aklen imkânsızlık ismi ve hükmü ortadan kalkmış olmaz. Hazreti Peygamber aleyhisselâm "İlmin bir kısmı vardır ki gizli saklı şekildedir, onu ancak Allah'ı bilen âlimler bilir. Onlar bu ilmi dillendirip söyledikleri zaman ise onu ancak Allah ile aldanan kimseler inkâr eder." buyurmuştur. Bu, dile getirilebilir ilimdir, dile getirilemez olan ilmin durumu nicedir, var sen düşün. Çünkü bütün bilgiler ifadelere sığabilir cinsten değildir, örneğin zevk ilimlerinin tamamı böyledir.

Bu âyette geçen "verdik", "öğrettik", "katımız" gibi ifadelerde üçüncü çoğul şahıs kipi kullanılmıştır, yani bu açılımda kul için zâhir ve bâtın ilmi, sır ve aleniyet ilmi, hüküm ve hikmet ilmi, akıl ve vaz ilmi, deliller ve şüpheler ilmi çoğaltılmıştır. Kime umumi ilim verilir ve kendisine bu ilimde tasarrufta bulunması emredilirse (nebîler ve Allah'ın dilediği velî kullar buna örnektir), bu kimseler inkâra maruz kalır. Buna karşılık umumi ilim verilen ve kendisine bu ilimde tasarrufta bulunması emredilen kimse, bir başkasının getirmiş olduğu ilmi, o ilim kendi ilminin aksi bile olsa, inkâr etmez, ama kendi yerini ve nerede hükmedeceğini bilir. Bu Allah ile kul arasındaki hususi vecihten neşet eden bir ilimdir ki yaratılmış her varlık için bu vecih söz konusudur. Ama bu veche ne gönderilmiş bir nebî ne de Allah'a yakın bir melek muttali olamaz. Bu nedenle Hızır, Hazreti Mûsâ aleyhisselâma "Ben, Allah tarafından bana öğretilmiş olan ve senin bilmediğin bilgiye sahibim" demiştir. Çünkü bu, Allah'tan kula yönelik hususi vecihten neşet eden bir ilim-

dir ki bu ilme ancak sahip olan kimse muttali olur. Sonra Hızır ona, "Sen de Allah tarafından sana öğretilmiş olan ve benim bilmediğim bilgiye sahipsin." demiştir. Eğer Hazreti Mûsâ aleyhisselâm bu hususi vechi biliyor idiyse o zaman bu vecihten gelen bilgiyi de bilirdi, eğer bilmiyordu ise o zaman da Hızır ona bu ilmin varlığını bildirmiş, bu hususa dikkatini çekmiştir ki o da bu ilmi Allah Teâlâ'dan talep etsin.

Ek

Bil ki ilim ve kötü ahlâk, muvaffak olmuş bir kimsede bir araya gelmez. İlim sahibi olan her varlık geniş rahmet ve bağışlayıcılık sahibidir. Kötü ahlâk darlık ve sıkıntıdandır, bunun sebebi ise kötü ahlâk sahibi olan kimsenin cehaletidir.

Bil ki ilim her ne kadar değerli olsa da onun da kaynakları, madenleri bulunmaktadır. Bu kaynakların en üstünü, Hak Teâlâ'nın katından olanıdır, çünkü ilâhî rahmet buna bitişiktir. Yine Allah'ın kullarındaki şiddetin, sıkıntının neden olduğu durumu giderip onlara nefes aldırdığı nefes de bu rahmete aittir. Kul zikir ve halvete bağlı kaldıkça, fikir mahallini boşalttıkça, rabbinin kapısında hiçbir şeye sahip olmayan bir fakir olarak oturdukça Allah Teâlâ da ona kendisine dair ilimleri, ilâhî sırları, Hızır'ın Allah tarafından övülmesine sebep olan rabbanî bilgileri öğretir. Artık onun için konuşulan hiçbir şey gayb olmaz, aksine o bu hale sahip olmayan nazar ve burhan sahiplerinin gayb gördüklerini de bilir, çünkü o artık aklî nazarın ötesindedir. Çünkü ilimler üç mertebedir: Birincisi akıl ilmidir. Bu zaruri olarak ya da bir delil üzerinde, bu delilin delâlet vechini bulmak koşuluyla, nazar edince sende ortaya çıkan bilgidir. Yine bu vechin fikir dünyasından benzeri bulunur ki bu ilim alanına mahsus olan ve ikisini birleştiren şey budur. Bu nedenle nazarla ilgili olarak, "Nazarın geçerli olanı ve fasit olanı vardır." derler. İkinci için haller ilmidir (*ilmu'l-ahvâl*). Buna ulaşmanın tek yolu zevktir. Akıl sahibi insan bunu tanımlamaya güç yetiremez, bu bilgiyi delillendiremez. Örneğin balın tatlı oluşu, sabrın acılığı, cinsel ilişkinin lezzeti, aşk, vecd, şevk ve buna benzer ilimler böyledir. Bunları herhangi bir kimsenin, doğrudan bu niteliklere sahip olmadan ve bunları tatmadan bilmesi mümkün değildir. Bunun kendi cinsinden benzeri zevk ehlinde görülür. Örneğin bir kimsenin tat alma duyusunda acı bir tat hâkimse, balı da acı bulacaktır, oysa bal gerçekte acı değildir. Bu örnekteki durumda tatma mahalline doğrudan temas eden tat, acıdır. Bu ilim mertebelerinden üçüncüsü ise sırlara dair ilimlerdir. (*'ulûmu'l-esrâr*). Bu, ak-

lın alanının üzerinde olan ilim olup kutsal ruhun insanın bâtınına, koynuna üflemesi ile oluşan ilimdir. Bu ilim nebî ve velîlere mahsus olup iki türlüdür. Birinci türü akılla idrak edilebilen ilimdir ki bu tıpkı, bu üç mertebenin ilk mertebesindeki ilim gibidir. Ancak bu ilmi elde etmiş olan âlim, onu nazar ile elde etmiş değildir, aksine bu ilmin mertebesi bunu ona sağlamıştır. İkinci tür ise kendi içerisinde iki çeşittir. İlk çeşit, yukarıdaki üç mertebenin ikincisine dâhil edilebilir, ancak bunu hali daha üstündür. İkinci çeşit ise haberlere dair ilimdir. Bu, doğruluk ve yanlışlık ihtimallerinin söz konusu olduğu bir ilimdir, ancak haberi ulaştıranın doğruluğu, haber verdiği ve söylediği şeylerdeki (hatadan, yalandan vs) korunmuşluğu haberi alan nezdinde sabit ise o zaman söz konusu haberin yanlışlık ihtimali olmaz. Örneğin nebîlerin (Allah'ın salât ve selamı onların üzerine olsun) vermiş oldukları haberler, mesela cennetin varlığına ve içerisinde bulunan şeylere dair haberler böyledir. Bir nebînin cennet diye bir şeyin var olduğunu söylemesi, haber ilminin kapsamındadır. Buna karşılık bir nebînin kıyametle ilgili olarak, orada baldan tatlı bir havuzun bulunduğunu söylemesi ise haller ilmi (*ilmu'l-ahvâl*), yani zevk ilmi kapsamındadır. Yine nebînin "Allah vardı ve onunla beraber hiçbir şey yok idi."[49] şeklindeki sözü ya da buna benzer ifadeleri, nazar ile idrak edilen akıl ilimleri kapsamındadır. Bu üçüncü mertebe ilme, yani sırlara dair ilimlere sahip olan âlim, bütün ilimleri bilir, hepsinde derinleşmiştir. Ama diğer ilimleri bilenlerin durumu böyle değildir. Dolayısıyla bütün bilinenleri kuşatan bu ihata edici ilimden daha üstün bir ilim yoktur. Burada sadece haberi veren kimsenin, dinleyenler nezdinde doğru sözlü ve (hatadan, yalandan vs) korunmuş olması kalmaktadır ki avama (çoğunluğa) göre bu ilmin şartı budur. Aklı ile hareket edip kendi iyiliğini düşünen insanın bu ilmi bir kenara atmaması, aksine, "Bana göre bunun doğru olması da mümkündür, yanlış olması da." demesi gerekir. Yine böyle bir haber, (hatadan, yalandan vs) korunmuş olmayan bir kimse tarafından verildiği zaman, bu haber özünde doğru olsa bile, haberi veren (hatadan, yalandan vs) korunmuş olmadığı için derhal reddedilmemelidir, aklı ile hareket eden insan böyle bir durumda hemen bu haberi doğrulamamalı, ya da hemen onu yalanlamamalıdır, bunun yerine duraksamalıdır. Bununla beraber söz konusu haberi doğrulaması ona bir zarar vermez, çünkü haberde konu edilen şey aklın imkânsız gördüğü bir husus olmayıp aksine aklın mümkün gördüğü ya da herhangi bir yargı bildirmediği ve şeriatın herhangi bir rüknünü yıkmayan, herhangi bir aslını geçersiz hale getirmeyen bir husustur. Eğer haberde aklın mümkün gördüğü ve şeriatın hakkında herhan-

49 Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, c. 2, s. 154.

gi bir şey söylemediği bir husus aktarılıyorsa bu durumda bu haberi kesinlikle reddetmemeliyiz. Buna karşılık böyle bir haberi kabul edip etmeme konusunda tercih bize bırakılmıştır. Eğer haberi getirenin niteliği adaleti gerektiriyorsa (yani haberi getiren doğru sözlü, güvenilir ise) o zaman bu haberi kabul etmenin bize bir zararı olmaz. Çünkü adalet niteliğine sahip bir kimsenin mal ve cana ilişkin hukuki meselelerde şahitliği kabul edilir. Buna karşılık eğer haberi getiren kimse bizin değerlendirmemize göre adalet (güvenilirlik, doğru sözlülük) niteliğine sahip değilse o zaman getirdiği haber üzerinde düşünürüz. Eğer verdiği haber bizim için geçerlilik şartı olarak kabul edilen ölçütlerden herhangi birisine uyuyor ve bu açıdan geçerlilik arz ediyorsa onu kabul ederiz, aksi takdirde onu "mümkünler" kategorisinde bırakır ve haberi getiren hakkında da herhangi bir şey söylemeyiz. Çünkü bu noktada söyleyeceğimiz herhangi bir şey, kayıt altına alınacak ve âhirette hesabı bizden sorulacak olan bir şahitliktir. Nitekim Hak Teâlâ "Onların şahitliklerini yazacağız ve onlar hesaba çekileceklerdir." (Zuhrûf, 34/19) buyurmuştur. Eğer bu haberi getiren (ve adalet niteliğine sahip olmadığını düşündüğümüz) kimse bize zâten hatadan korunmuş olanın (Hazreti Peygamber aleyhisselâmın) bildirmiş olduğu bir şeyi haber veriyorsa o zaman bu kimse sadece Hazreti Peygamber aleyhisselâmın ifadesini nakletmiş olur, haber vermiş olmakla herhangi bir ilave anlam katmaz. Hatadan korunmuş olan haberciler (Allah onlardan razı olsun) bizlere şeriata dair sırları ve hikmetleri bildirmektedirler ki bunlar da fikir ve kazanım kuvvetinin kapsamı dışındadır. Bunların müşahede, ilham ya da buna benzer yollar olmaksızın elde edilmesi asla mümkün değildir. İşte Hazreti Peygamber aleyhisselâmın "Eğer ümmetinden kendileri ile konuşulan kimseler *-muhaddesûn-* varsa, Ömer onlardan biridir."[50] şeklindeki ifadesinin, Hazreti Ebû Bekir'in sırrındaki fazileti ve başka sahabiler hakkındaki sözleri işte bu itibarla oldukça anlamlıdır. Eğer bu ilimlerin varlığının inkârı söz konusu olmasaydı o zaman Ebû Hureyre'nin şu sözü herhangi bir anlam ifade etmezdi: "Hazreti Peygamber aleyhisselâmdan iki kap alıp muhafaza ettim. Bunlardan birini anlattım, diğerini ise anlatacak olsam şu boğazım kesilirdi."[51] Yine İbn Abbas'ın "Yedi göğü ve yerden de o kadarını yaratan Allah'tır, emr bu ikisi arasında iner." (Talak, 65/12) şeklindeki âyeti hakkında söylemiş olduğu, "Eğer bunun tefsirini size söyleyecek olsam beni taşa tutardınız, recm ederdiniz." şeklindeki sözü (ki bir başka rivayette İbn Abbas aynı âyet hakkında, "Eğer bunun tefsirini size söyleyecek

---

50 Buhârî, Ehâdisu'l-Enbiyâ, 51; Müslim, Fedâilu's-Sahâbe, 23.
51 Buhârî, İlim, 42.

olsam benim kâfir olduğumu söylerdiniz." demiştir) de anlamlı olmazdı. Yine Hazreti Ali'nin torunlarından olan er-Radî'nin şu beyitlerinde ifade ettiği hususun da bir anlamı olmazdı:

Nice ilim cevherleri var ki eğer onları açıklayacak olsam
Bana, "sen puta tapanlardansın" denirdi.
Müslüman adamlar kanımı helâl sayardı ve
Yaptıkları en çirkin şeyi (beni öldürmeyi), güzel amel sayarlardı.

Bütün bu kimseler benim bildiğim kendilerinden yaygın olarak nakledilen hallerden anlaşıldığı kadarıyla hayır sahibi büyük zâtlardır ve anlaşılan o ki bu zâtlar bu ilmi, bunun konumunu bilmekteydiler. Bunun yanı sıra bu zâtlar âlemdeki insanların büyük çoğunluğunun bu ilim karşısındaki konumlarını, bunu inkâr ettiklerini de biliyorlardı. Bununla beraber akıl sahibi bir insanın, bu zâtların söylediklerini inkâr eden kimselerin bu inkârlarından dolayı onları kınamaması gerekir. Çünkü Hazreti Mûsâ aleyhisselâm ile Hızır kıssasında onları mâzur gösterecek ve her iki gruba da delil olacak hususlar bulunmaktadır. Her ne kadar Hazreti Mûsâ aleyhisselâmın Hızır'ın yapmış olduklarını kabul etmeyip yadırgaması hem başta verdiği sözü unutmuş olmasından kaynaklanıyor hem de Allah'ın onu (en bilgili kimsenin kendisi olduğu yönündeki iddiası nedeniyle) doğrultması gibi bir hikmete dayanıyor olsa da, biz tam da bu kıssayı, adı geçen bu zâtların bildikleri ilimleri inkâr edenler aleyhine bir delil olarak da gösterebiliriz. Ancak bu gibi kimselerle tartışıp hasımlaşmak doğru değildir.

Bil ki ifadelere döküldüğü zaman güzel olan ve mânası anlaşılan ya da yaklaşık olarak anlaşılan, insanlara yakın gelen, anlayış sahibi dinleyici nezdinde kabul edilebilir olan her ilim, aklî ve nazari ilimdir, çünkü bu ilim insan aklının tek başına kaldığı zaman bile, nazar edip düşündüğü takdirde idrak edebileceği bir ilimdir. Ancak sırlara dair ilimler böyle değildir, çünkü bu ilimler ifadeye döküldüğü zaman anlaşılmaz, kaba, uygunsuz olurlar. Hatta belki Allah Teâlâ'nın nazar ve inceleme şeklinde vermiş olduğu akıl hakikatlerinin hakkını veremeyen, bunları kullanmayan zayıf akılları ve mutaassıp kimseler bu ilimleri gereksiz ve yararsız bulup bir tarafa atabilirler. Hallere dair ilimler ise sırlara dair ilimler ile aklî ve nazari ilim arasında orta bir noktadadır. Sonra bilmelisin ki eğer sen hallere dair ilmi duyduğun zaman hoşuna gidiyorsa ve bu ilimleri kabul edip inanıyorsan, müjdeler olsun sana ki, haberin olmasa bile zorunlu bir keşif haline sahipsin. Bunun bundan başka yolu yoktur. Çünkü insanın gönlü ancak doğru olduğuna kesin olarak emin olduğu şeye kar-

şı ferah olur. Ancak bu ilimler söz konusu olduğunda aklı hiçbir etkisi yoktur, zira hatadan korunmuş bir haberciden öğrenmedikçe aklın bunları idrak etmesi söz konusu değildir. Ancak hatadan korunmuş bir haberci bu ilimleri getirirse akıl sahibi kimsenin gönlü ancak o zaman ferah bulur. Hatadan korunmuş olmayan bir kimse bu ilimlere dair hususlar haber verirse, o zaman o kişinin söylediklerini ancak zevk sahibi olan kimse lezzeti ile bilip anlayabilir.

قَالَ لَهُ مُوسٰى هَلْ اَتَّبِعُكَ عَلٰٓى اَنْ تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا ﴿٦٦﴾

66. Mûsâ ona "Sana öğretileni bana hayra götüren bir bilgi olarak öğretmen için peşinden gelebilir miyim?" dedi.

Bil ki şeriat sahibi olan nebîler insanlar içerisinde Allah'ın en yüce kullarıdır, bununla beraber Allah Teâlâ'nın, daha faziletli olanların bilmediği bir ilmi, onlardan daha aşağı mertebede olan bir kimseye vermesi imkânsız değildir. Daha aşağı mertebede olan bir kimsenin böyle bir ilim ile ayrıcalıklı hale gelmesi, onun kendisinden daha üstün mertebedeki kimselerden daha faziletli olduğuna delâlet etmez. Hızır Hazreti Mûsâ aleyhisselâma [Ben, Allah tarafından bana öğretilmiş olan ve senin bilmediğin bilgiye sahibim, sen de Allah tarafından sana öğretilmiş olan ve benim bilmediğim bilgiye sahipsin.] demiştir.

قَالَ اِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا ﴿٦٧﴾

67. Dedi ki: Doğrusu sen benimle beraberliğe sabredemezsin.

Sonra ilim konusunda ona insaflı davranmış (ya da ilmin yarısının ona ait olduğunu ifade etmiş) ve ona şöyle demiştir: [Ben, Allah tarafından bana öğretilmiş olan ve senin bilmediğin bilgiye sahibim, sen de Allah tarafından sana öğretilmiş olan ve benim bilmediğim bilgiye sahipsin.]

وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلٰى مَا لَمْ تُحِطْ بِهٖ خُبْرًا ﴿٦٨﴾

68. İç yüzünü tecrübe edemediğin bir bilgiye nasıl sabredersin ki?

Tecrübe etmek (*hubr*) zevktir, tatmaktır. Bu hal ilmidir, çünkü hususi bir ilâhî vahiydir, arada meleğin Allah'tan getiren bir vasıta olarak aracılığı söz konusu değildir. Resûle gelen vahiy ise Allah ile o resûl arasında melek aracılığı ile gerçekleşir. Bu nedenle o resûlün şehadet âleminde hükmü uygulama noktasında bu zevke ilişkin tecrübesi olmaz. Şehadet âleminde ilâhî hüküm-

leri yasa yapmak için peygamber göndermenin adet olmuş tek yolu, peygamberin kalbine inen ya da ona bir surette kendini gösteren meleğin aracılığı olmuştur. Peygamber şeriatı ancak bu nitelikte olduğunda bilebilir. Ancak bu durum şeriattan başka hususlar için söz konusu değildir. Çünkü peygamber farzları yerine getirmenin sağladığı yakınlığa, bu yakınlık neticesindeki Allah sevgisine ve Allah tarafından sevilmeye sahiptir. Hızır'a ait olan ise, nafile ibadetlerin sağladığı yakınlık, onun sevgisi ve bu sevginin ona verdiği mârifetullah (Allah'ı bilme) bilgisidir. Bu bilgi, Allah'a dair bilgidir. Yoksa hüküm koyma ilmi ve şehadet âleminde hükmü uygulama ilmi değildir. Dolayısıyla geminin delinmesi, çocuğun öldürülmesi ve duvarın doğrultulması ilâhî emirden neşet etmiş ahlâkî erdemler idi, ancak Mûsâ aleyhisselâm bunları bu açıdan tecrübe etmemişti. İşte bu kadar Hazreti Mûsâ aleyhisselâma verilmeyip hususi olarak Hızır'a verilmiş olan şey idi. Hızır kendisinin bulunduğu makamda Hazreti Mûsâ aleyhisselâmın herhangi bir tecrübesinin olmadığını öğrenince ona, [İç yüzünü tecrübe edemediğin bir bilgiye nasıl sabredersin ki?] dedi. Çünkü o, Hazreti Mûsâ aleyhisselâmın kendisini adil olmamakla nitelediği bu sözleri söylediği o esnada, onun sahip olmadığı bir makama sahip idi. Üstelik Hazreti Mûsâ aleyhisselâm *Kelîmullah* (Allah ile konuşmuş kimse) idi. Hızır da Hazreti Mûsâ aleyhisselâma Allah tarafından öğretilmiş olan ilimler noktasında zevk sahibi değildir. Ancak Hızır'ın makamı ona, Allah'ın yaratmış olduklarından herhangi bir kimseye itirazı doğurmuyordu, çünkü o, sadece kendisine mahsus bir müşahedeye sahipti. Hazreti Mûsâ aleyhisselâmın ve diğer resûllerin makamı ise, (başka bir açıdan değil, sadece) onların resûl (gönderilmiş elçi) olmaları açısından, gönderildikleri risaletin dışında olduğunu gördükleri şeye itiraz etmelerini sağlıyordu. Bu konudaki bu görüşümüzün delili, Hızır'ın Hazreti Mûsâ aleyhisselâma söylemiş olduğu, [İç yüzünü tecrübe edemediğin bir bilgiye nasıl sabredersin ki?] şeklindeki sözüdür. Eğer Hızır bir nebî olsaydı ona [tecrübe edemediğin bir bilgiye] ifadesini kullanmazdı. Çünkü yapmış olduğu şey nübüvvet makamına ait değildir. Yaptığı fiillerin her biri hakkında tek tek, üzerinde bulunduğu makamı ifade etmek üzere [Ey Mûsâ! Ben, Allah tarafından bana öğretilmiş olan ve senin bilmediğin bilgiye sahibim, sen de Allah tarafından sana öğretilmiş olan ve benim bilmediğim bilgiye sahipsin.] demişti. Böylece birbirlerinden inkâr özelliği ile ayrışmış oldular. Hazreti Mûsâ aleyhisselâm Hızır'a bu konuda itiraz etmedi, âyette nakledilen bu ifadesini yadırgamadı, aksine ona şöyle dedi:

قَالَ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللّٰهُ صَابِرًا وَلَا أَعْصِي لَكَ أَمْرًا (٦٩)

69. Mûsâ: "İnşallah sabrettiğimi göreceksin, sana hiçbir işte baş kaldırmayacağım." dedi.

Bunu söyledi, çünkü daha önce ona [Sana öğretileni bana hayra götüren bir bilgi olarak öğretmen için peşinden gelebilir miyim?] demişti. Sabır ancak insana ağır gelen şeye karşılık söz konusu olur. Hazreti Mûsâ aleyhisselâm *Kelîmullah* (Allah ile konuşmuş kimse) ve Allah'ın kendisi ile gizli konuştuğu kimse olduğu halde bu sözü ile kendisini Hızır'ın takipçisi yapmış ve onun şartları altına girmiştir. Bununla beraber sabredebilmiş de değildir, çünkü [İnşallah sabrettiğimi göreceksin] ifadesinde önce "inşallah" diyerek istisna kaydını sabır ifadesinin önüne almıştır. Eğer Hazreti Mûsâ aleyhisselâm, tıpkı Hazreti Muhammed aleyhisselâmın ümmeti gibi önce sabredeceğini ifade edip ardından "inşallah" kaydını zikretmiş olsa idi o zaman sabrederdi ve Hızır'a itiraz etmezdi. Zira Allah Teâlâ da Hazreti Muhammed aleyhisselâma bu hususu öğrettiği âyette "Herhangi bir şey için, bunu yarın yapacağım deme, ancak Allah dilerse." (Kehf, 18/23) buyurmuş, yani "inşallah" kaydını sonraya bırakmıştır. Allah Teâlâ'nın yarattıklarına dair ilâhî ilmi elde etmek isteyen kimse O'nun eşyadaki tertibinin, düzeninin hikmetine riayet etsin, Allah'ın önce zikrettiğini öne alsın, sonra zikrettiğini sonraya bıraksın. Eğer Allah'ın öne almış olduğunu sonraya bırakır ya da sonraya bıraktığını öne alırsa o zaman onun bu davranışı gizli bir muhalefet ve çekişmedir ve neticede mahrumiyete sebep olur. Allah istisna kaydını sonraya bırakmış, Mûsâ aleyhisselâm ise öne almıştır. Bunun sonucunda da sabretmeye muvaffak olamamıştır. Eğer istisna kaydını (inşallah ifadesini) sabır sözünden sonra zikretmiş olsaydı sabrederdi. Hazreti Muhammed aleyhisselâma indirilmiş olan bu âyet-i kerime, Tevrat'ta da İbranca olarak yer almaktadır.

قَالَ فَاِنِ اتَّبَعْتَنِى فَلَا تَسْـَٔلْنِى عَنْ شَىْءٍ حَتّٰٓى اُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا (٧٠)

70. O da "O halde, bana uyacaksan, ben sana anlatmadıkça herhangi bir şey hakkında bana soru sormayacaksın." dedi.

Şaşkınlığa sebep olan her şey, şaşkınlık sebebi olması için onu var eden sahibi tarafından tam da bu hal üzere, sırf şaşkınlık sebebi olsun ve dillerde dolaşsın diye var edilir. O sebeple acele etme, çünkü onu var eden, önünde sonunda onunla ilgili (seni hayrete düşüren) hususları sana açıklayacaktır. Ne var ki insan aceleci yaratılmıştır. Âlemde şaşkınlık, hayret sebebi olmayan hiçbir varlık yoktur. Varlığın bütünü hayrete şayandır. Dolayısıyla Allah Teâlâ muhakkak varlık hakkında, ondan hayrete düşecek olanlara söz edecektir. Ârif-

ler için Allah Teâlâ bu diyarda kendisinden bir zikir var eder. Onlar da o işin niçin yaratıldığını anlar ve kendileri adına yaratılan şeyleri öğrenirler. Sıradan insanlar ise o işlerin gerçeklerini âhiret yurdunda öğrenirler. Dolayısıyla bu hususlar her halükârda bilinecektir, âlimler tarafından dünyada, sıradan insanlar (avam) tarafından ise âhirette bilinir olacaktır.

فَانْطَلَقَا حَتّٰٓى اِذَا رَكِبَا فِى السَّفٖينَةِ خَرَقَهَاۜ قَالَ اَخَرَقْتَهَا لِتُغْرِقَ اَهْلَهَاۚ لَقَدْ جِئْتَ
شَيْـًٔا اِمْرًا (٧١) قَالَ اَلَمْ اَقُلْ اِنَّكَ لَنْ تَسْتَطٖيعَ مَعِىَ صَبْرًا (٧٢) قَالَ لَا تُؤَاخِذْنٖى
بِمَا نَسٖيتُ وَلَا تُرْهِقْنٖى مِنْ اَمْرٖى عُسْرًا (٧٣)

71. Bunun üzerine kalkıp gittiler; sonunda bir gemiye bindiklerinde, o gemiyi deliverdi. Mûsâ "Gemiyi içindekileri boğmak için mi deldin? Doğrusu şaşılacak bir şey yaptın." dedi. 72. Mûsâ'ya "Ben sana yaptığım işlere dayanamazsın demedim mi?" dedi. 73. Mûsâ "Unuttuğum için bana çıkışma, gücümün yetmediği bir şeyden dolayı beni sorumlu tutma." dedi.

İlim hâkimdir, ilim sahibi eğer sahip olduğu ilim ile amel etmezse, ona âlim denmez. İlim ihmal etmez, ihmal de edilmez. Hızır ilim sahibi olduğu için hükmetmiştir. Arkadaşı (Hazreti Mûsâ aleyhisselâm) ise bu ilme sahip olmadığı için ona itiraz etmiş ve baştan söz verip taahhüt etmiş olduğu şeyi unutmuştur.

فَانْطَلَقَا حَتّٰٓى اِذَا لَقِيَا غُلَامًا فَقَتَلَهُۙ قَالَ اَقَتَلْتَ نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍۜ لَقَدْ
جِئْتَ شَيْـًٔا نُكْرًا (٧٤)

74. Yine gittiler; sonunda bir erkek çocuğa rastladılar, o hemen onu öldürdü. Mûsâ "Bir cana karşılık olmaksızın masum bir cana mı kıydın? Doğrusu sen çok kötü bir şey yaptın." dedi.

[Doğrusu sen çok kötü bir şey yaptın], yani şeriata bağlı olan birinin yadırgayacağı bir iş yaptın. Haddizatında Hazreti Mûsâ aleyhisselâm sadece kendisine itiraz etme hakkı tanınan, itiraz etmesi kendisi için meşru kılınan şeylerde itiraz etmiştir. Ancak yadırgamış olduğu şeyleri yapan dostunun Allah Teâlâ tarafından arındırılmış olması ona gaip olmuştur. Dolayısıyla Hazreti Mûsâ aleyhisselâm zâhirde, arındırılmış birine ta'n etmiş olmaktadır.

Bil ki Hazreti Mûsâ aleyhisselâmı yanıltan şey, peygamberlerde yaratılan ve elleriyle getirdikleri Allah'ın şeriatı hakkında duydukları gayret idi. Başka

bir ifadeyle onlar, bu makamı Allah için inkâr etmişlerdi. Salih kul olan Hızır soru sorarken kendisini uyardıysa da, Hazreti Mûsâ aleyhisselâm yine de ona birkaç kez tepki gösterdi. Çünkü (şeriat hakkında duyulan) gayret, (şer'î hükümle görünüşte çelişen davranışa) itiraz etmede diretmiştir. Çünkü Hazreti Mûsâ aleyhisselâmın şeriatı, onun için "zevk" iken başkasından (Hızır) gördüğü şeyler -doğru bilgi olsa bile- ona yabancıydı. Haliyle zevk daha üstün ve hal daha etkindir.

Bil ki keşif herhangi bir şeyi inkâr etmez, aksine her şeyin (aklın, şeriatın ve zevkin) kendi mertebesini tanır, kabul eder. Kim keşif vaktinde ise başkası tarafından inkâr edilir, ama o hiç kimseyi inkâr etmez. Kim akıl vaktinde ise hem başkası tarafından inkâr edilir, hem de başkalarını inkâr eder. Benzer şekilde kim şeriat vaktinde ise hem başkası tarafından inkâr edilir, hem de başkalarını inkâr eder. Muhakkik insan şeriat ile birliktedir, onun inkâr ettiğini inkâr eder, çünkü onun vakti şeriattır. Onu ne keşif olarak ne akıl gerekçesiyle inkâr etmez.

قَالَ اَلَمْ اَقُلْ لَكَ اِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا (٧٥) قَالَ اِنْ سَاَلْتُكَ عَنْ شَيْءٍ
بَعْدَهَا فَلَا تُصَاحِبْنِي قَدْ بَلَغْتَ مِنْ لَدُنِّي عُذْرًا (٧٦) فَانْطَلَقَا حَتّٰى اِذَا اَتَيَا اَهْلَ
قَرْيَةِ اسْتَطْعَمَا اَهْلَهَا فَاَبَوْا اَنْ يُضَيِّفُوهُمَا فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ اَنْ يَنْقَضَّ
فَاَقَامَهُ قَالَ لَوْ شِئْتَ لَتَّخَذْتَ عَلَيْهِ اَجْرًا (٧٧)

75. O "Ben sana, yaptığım işlere dayanamazsın demedim mi?" dedi. 76. Mûsâ "Bundan sonra sana bir şey sorarsam bana arkadaş olma, o zaman benim tarafımdan mâzur sayılırsın." dedi. 77. Yine yola koyuldular; sonunda vardıkları bir kasaba halkından yiyecek istediler. Kasaba halkı, bu ikisini misafir etmek istemedi. İkisi, şehrin içinde yıkılmaya yüz tutmuş bir duvar gördüler, Mûsâ'nın arkadaşı onu doğrultuverdi. Mûsâ "Dileseydin bunun karşılığında bir ücret alabilirdin." dedi.

Böylece üçüncü kez aynı şey tekrarlanmış oldu ve vaktiyle Allah Teâlâ'ya niyaz ederken "Ben senin göndereceğin her hayra muhtacım." (Kasas, 28/24) şeklindeki sözü söylediği zamandaki halini unuttu. Zira o zaman kendisi de pınarın başındaki kızların hayvanlarını sulamış, ama ihtiyacı olmasına rağmen bunun karşılığında onlardan bir ücret talep etmemişti.

قَالَ هٰذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ سَاُنَبِّئُكَ بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا (٧٨)

78. Hızır şöyle dedi: "İşte bu, benimle senin aramızın ayrılmasıdır. Şimdi sana, sabredemediğin şeylerin içyüzünü haber vereceğim."

Böylece Hazreti Mûsâ aleyhisselâm için kastedilen maksada ulaşılmıştır. Hak Teâlâ'nın onun hakkındaki maksadı, onu tedib etmektir. Bunun neticesinde o da Allah'ın bazı kullarının, kendisinin sahip olduğu ilme sahip olduğunu öğrenmiştir.

أَمَّا السَّفِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَاكِينَ يَعْمَلُونَ فِي الْبَحْرِ فَأَرَدْتُ أَنْ أَعِيبَهَا وَكَانَ وَرَاءَهُمْ
مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا (٧٩)

79. "Gemi, denizde çalışan birkaç yoksula aitti; onu kusurlu kılmak istedim, çünkü peşlerinde her sağlam gemiye zorla el koyan bir hükümdar vardı."

Hızır'ın bu sözlerinden izafetin edebi öğrenilir. Çünkü o [onu kusurlu kılmak istedim] demiş, kınanacak ve kusur sayılacak bir şeyi kendisine izafe etmiş, buna karşılık [Rabbin istedi ki, o iki çocuk güçlü çağlarına erişsinler ve rabbinden bir rahmet olarak hazinelerini çıkarsınlar.] diyerek övgüye değer olan şeyi Allah Teâlâ'ya izafe etmiştir. Aynı şey bir nispet itibariyle kınanacak bir şey olurken bir başka nispet itibariyle övgüye değer bir şey olabilir. Dolayısıyla hüküm, nispete göre değişir.

وَأَمَّا الْغُلَامُ فَكَانَ أَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ فَخَشِينَا أَنْ يُرْهِقَهُمَا طُغْيَانًا وَكُفْرًا (٨٠)

80. "Erkek çocuğa gelince, onun ana babası, mümin kimselerdi. Bunun için (çocuğun) onları azgınlık ve küfre boğmasından korktuk."

Allah Teâlâ Hızır'ın rahmet sahibi olduğuna şehadet etmiştir. Hızır çocuğun boynunu koparmış ve onun kâfir tabiatlı olduğunu, yaşaması halinde ana babasını azgınlık ve küfre boğacağını ifade etmiştir. Böylece çocuk kâfirler zümresinden sayılmış, Hızır da çocuğun ana babasına olan rahmeti ile çocuğu öldürmüştür. Böylece çocuk dünyadan fıtrat üzere, fıtratını bozup kâfir olmadan çıkmış ve -doğrusunu Allah bilir- mesut kimselerden olmuş, ana babası da çocuk tarafından azgınlık ve küfre boğulmadan mesut kimseler olmuşlardır.

فَأَرَدْنَا أَنْ يُبْدِلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِنْهُ زَكٰوةً وَأَقْرَبَ رُحْمًا (٨١)

81. "Böylece istedik ki, rableri onun yerine kendilerine, ondan daha temiz ve daha merhametlisini versin."

[İstedik ki] ifadesindeki zamir Hızır'a ve Allah Teâlâ'ya işaret eder. Allah Teâlâ'ya işaret etmesi, çocuğun öldürülmesinde onun ana babasına yönelik rahmet bulunmasından dolayıdır. Hızır'a işaret etmesi ise, suçsuz bir canı, bir başka cana kayıt olmaksızın öldürme söz konusu olmasından dolayıdır. Nitekim bu hadisenin zâhiri, zulümdür. Böylece [istedik ki] ifadesindeki zamir hem Hızır'a hem de Allah Teâlâ'ya müştereken işaret etmektedir.

وَأَمَّا الْجِدَارُ فَكَانَ لِغُلَامَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِي الْمَدِينَةِ وَكَانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُمَا وَكَانَ
أَبُوهُمَا صَالِحًا فَأَرَادَ رَبُّكَ أَنْ يَبْلُغَا أَشُدَّهُمَا وَيَسْتَخْرِجَا كَنْزَهُمَا رَحْمَةً مِنْ
رَبِّكَ وَمَا فَعَلْتُهُ عَنْ أَمْرِي ذَلِكَ تَأْوِيلُ مَا لَمْ تَسْطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا (٨٢)

82. "Duvara gelince, şehirde iki yetim çocuğun idi; altında da onlara ait bir hazine vardı; babaları ise iyi bir kimse idi. Rabbin istedi ki, o iki çocuk güçlü çağlarına erişsinler ve rabbinden bir rahmet olarak hazinelerini çıkarsınlar. Ben bunu da kendiliğimden yapmadım. İşte, hakkında sabredemediğin şeylerin iç yüzü budur."

Duvar devrilirse küçük yetimlerin hazinesi ortaya çıkar, böylece başkalarının eli o hazine üzerinde hükmeden hale gelir ve neticede yetim çocuklar fakirlik nedeniyle zillet ve düşkünlük içerisinde kalırlar.

[Ben bunu da kendiliğimden yapmadım]:

Birinci vecih

Yani "Yaptığım hiçbir şeyi kendiliğimden yapmadım." demiş, kendisinden sadır olan bütün fiilleri kastetmiştir. Yine bu konuda Hazreti Mûsâ aleyhisselâma söylemiş olduğu bütün sözler de buna dâhildir ve "Bunları bana rabbim edep olarak öğretti." demiştir. Çünkü Hızır rabbinden bir yol ve yöntem üzere hareket etmektedir, bu yüzden de o hüküm verirken Hazreti Mûsâ aleyhisselâm dışında bir resûlün şeriatına göre hareket etmiş, tâbi olduğu resûlün şeriatını gereği neyse ona göre hüküm vermiştir. Hızır'ın tâbi olduğu o resûlün şeriatına göre kişi kendi ilmi ile hüküm verir. Bu yüzden Hızır da çocuğun kâfir olacağını bilmiş ve bu bilgisi ile hareket ederek hüküm vermiştir. Yoksa

Hızır çocuk hakkında bu hükmü verirken indirilmiş bir şeriat sahibi olarak hüküm vermemiş, aksine bizim şeriatımızda bir kadının Hazreti Peygamber aleyhisselâmın şeriatını esas alarak hüküm vermesine benzer şekilde, kendi tâbi olduğu peygamberin şeriatını esas alarak hüküm vermiştir. Nitekim Hızır, Hazreti Mûsâ aleyhisselâma, yapmış olduğu işlerin hiçbirini kendiliğinden yapmadığını ifade etmiş, onun bu hususa dikkatini çekmiştir. Zira gerçekten de Hızır'a ait bir emr, bir durum söz konusu değildir. Yani o resûl ve nebîlere hususi olarak gönderilen melekler yoluyla ilâhî emri alan kimselerden değildir. Eğer Hızır Hazreti Mûsâ aleyhisselâma daha ilk tanıştıkları zaman, "Benden göreceğin fiillerin hiçbiri benim kendi kararım değildir." demiş olsaydı, o zaman Hazreti Mûsâ aleyhisselâm onu yadırgamaz, inkâr etmezdi.

İkinci vecih

[Ben bunu da kendiliğimden yapmadım.]: Eğer Allah Teâlâ Hızır'a, kendisine zâhir olan şeyleri Hazreti Mûsâ aleyhisselâma ızhar etmesini emretmemiş olsaydı o zaman o da Hazreti Mûsâ aleyhisselâma bunlardan hiçbirini ızhar etmezdi. Çünkü Hızır, kendisine güvenilen emniyet sahibi kimselerdendir.

Üçüncü vecih

[Ben bunu da kendiliğimden yapmadım.]: Böylece Hazreti Mûsâ aleyhisselâm Hızır'ın kendisinden ayrılmasının Allah Teâlâ'nın emri ile söz konusu olduğunu anlamış, bu yüzden de kendisi ile yollarını ayırması konusunda Hızır'a itiraz etmemiştir.

İzafet edebi

Yaratılmış varlığa nispet edilen bütün fiillerde yaratılmış varlık Allah Teâlâ'nın vekilidir. Eğer fiil övgüye değer bir şekilde gerçekleşirse, övgü kabilinden Allah Teâlâ'ya izafe edilir, çünkü Allah Teâlâ'ya hamdetmek, O'nu övmek icap eder. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâmdan sahih olarak nakledilen bir hadis-i şerifte de böyle ifade edilmiştir. Eğer fiil kınanacak bir şekilde gerçekleşmiş ya da kusurlu olarak ortaya çıkmış ise o fiili Allah Teâlâ'ya nispet etmeyiz. İlim, adalet ve edep sahibi kimse böyle yapar. Hızır [onu kusurlu kılmak istedim] derken

kınanacak ve kusur sayılacak bir şeyi kendisine izafe etmiş, buna karşılık [Rabbin istedi ki, o iki çocuk güçlü çağlarına erişsinler ve rabbinden bir rahmet olarak hazinelerini çıkarsınlar.] diyerek övgüye değer olan şeyi Allah Teâlâ'ya izafe etmiştir. Diğer taraftan bir yönüyle övgü diğer taraftan da kınama içerebilecek olan bir fiil söz konusu olduğunda ise çoğul kipi kullanmış, [istedik ki] demiştir. Çünkü çocuğun öldürülmesinde suçsuz bir canı, bir başka cana kayıt olmaksızın öldürme söz konusudur. Yine çocuğun öldürülmesi fiilinde, onun ana babasına yönelik rahmet bulunmaktadır. Bu sebeple çoğul kipi kullanmış, [istedik ki] demiş, tekil kip kullanarak faili muayyen bir şekilde göstermemiştir. İşte edep sahiplerinin hali böyledir. Böylece Hızır ile Mûsâ aleyhisselâm arasındaki bu kıssa bize izafet konusundaki edebi öğretmiş olmaktadır. Nitekim Hızır gemiyi delip kusurlu hale getirdiği için bu fiili kendisine izafe etmiş, çocuğun öldürülmesini ana babaya rahmet olması itibariyle Allah Teâlâ'ya, suçsuz bir canın bir cana karşılık olmaksızın öldürülmesi olması itibariyle de kendisine izafe etmiştir. Yine duvarın düzeltilmesi fiili ıslah ve hayır içerdiği için onu Rabbine izafe etmiştir. Allah Teâlâ Hızır kulunun gemiyi delmesinden söz ederken [O'nu kusurlu hale getirmek istedim] ifadesini kullanmış, böylece kusurlu hale getirme fiilini örf ve âdet itibariyle kınanacak bir fiil olması nedeniyle Hak Teâlâ'ya izafe etmeyip Hakk'ı bundan tenzih etmiştir. Diğer taraftan duvarın düzeltilmesinden söz ederken, bu fiil örf ve âdet itibariyle kınanacak bir fiil olduğu ve yetim iki çocuğun hazine olan malı korumayı hedeflediği, onlara yönelik rahmet ihtiva ettiği için bu fiili kendisine izafe etmiş ve [Rabbin istedi ki, o iki çocuk güçlü çağlarına erişsinler ve rabbinden bir rahmet olarak hazinelerini çıkarsınlar] demiştir. Buna karşılık çocuğun öldürülmesi konusu ile ilgili olarak o çocuğun kâfir tabiatlı olduğunu ifade etmiştir. Küfür kınanacak bir niteliktir. Böylece Hak Teâlâ Hazreti Mûsâ aleyhisselâma, o çocuğun yerine Allah'ın onlara ondan daha hayırlı olacak bir evlat vereceğini haber vermiştir. Yine bu çocuğun öldürülmesi hadisesinde (Hazreti Mûsâ aleyhisselâmın bakış açısına göre) söz konusu olan kusurdan dolayı çoğul kipi kullanmış, [istedik ki] demiştir. Zira Hazreti Mûsâ aleyhisselâm çocuğun öldürülmesini [Bir cana karşılık olmaksızın masum bir cana mı kıydın? Doğrusu sen çok kötü bir şey yaptın] sözleri ile yadırgamış, kötü bir şey olarak nitelemiştir. Bu itibarla Hızır da ona bunu ifade ederken çoğul kipi kullanmış, [istedik ki] demiştir. Çünkü çocuğun öldürülmesinde iki durum söz konusudur. Biri hayra vesile olan durumdur, diğeri ise Hazreti Mûsâ aleyhisselâmın nazarında ve âdet itibariyle insanların zihninde yerleşmiş olan anlayışta olduğu üzere, hayır olmayan bir durum söz konusudur. Dolayısıyla çoğul kip kullanılmak suretiyle fiilde bulunan hayır yönü Allah Teâlâ'ya, şer yönü ise Hızır'a atfedilmiştir. Nitekim çoğul kipte kullanılan "çoğul nûnu" iki yöne sahip-

tir. Biri hayra bakan yöndür ki Allah Teâlâ bunu kendisine izafe etmiştir. Diğeri ise kusura bakan yöndür, bunu da Hızır kendisine izafe etmiştir. Diğer taraftan bu hadise hem gerçekleşirken hem de bu kıssada anlatılırken, kıssada söz edilen üç olayın başında ya da sonunda değil, tam ortasında bulunmaktadır. Böylece bu hadisedeki kusur yönü geminin delinmesi hadisesi ile uyumlu, hayır yönü ise duvarın düzletilmesi hadisesi ile uyumlu olmaktadır. Eğer çocuğun öldürülmesi hadisesi işin başında ya da sonunda yaşanmış olsaydı, muhtevasındaki hayır ve şer yönleri söz konusu olmadan yalın iki yöne sahip olurdu ve hikmet gerçekleşmezdi. Ama kıssa ortada gerçekleşmiş ve ortada anlatılmış olunca hayır tarafı duvarın düzeltilmesi ile şer tarafı ise geminin delinmesi ile devam eden birer yön olmuş, böylece hikmet tamamlanmıştır.

İşaret

Gemin senin bineğindir, o halde sen o gemiyi mücahede ile del. Eğer bu gemi senin nefsin ise onu riyazetlerle del. Öldürülen çocuğun hevâ ve hevesindir, o halde sen de onu muhalefet kılıcı ile öldür. Duvarın aklındır, hatta umumi olarak mutat (sıradan, alışıldık) kabul edilen şeylerdir. O halde bu duvarını düzelt ki onunla sana aklî ve şer'î olarak bahşedilmiş olan ilâhî mârifetler hazinesini, kitabın eceline ulaşmasına kadar örtüp saklayabilesin. Bu kitabın eceli de senin aklının ve şeriatının sende tastamam hale gelmesi, reşit olması, kendileri için neyin hayırlı olacağını hakkıyla anlamaları ve nihayet kendi hazinelerini çıkarmalarıdır. Zira duvar, salt ibadet olsun diye eğrilmiştir, eğrilmiştir ki altındaki mârifet hazineleri, vukuf sahibi ârifin zenginleşmesine vesile olacak mârifet hazineleri ortaya çıksın. Ne var ki Allah Teâlâ gayretini (gayretullahı) Hızır suretinde yaratmış ve duvarın eğriliğini düzeltmiştir. Çünkü Allah Teâlâ o an için mal sahibinin henüz ehliyet sahibi olmadığını ve malı üzerinde gerektiği gibi, layıkıyla tasarrufta bulunamayacağını bilmektedir.

[Siz onun haberini bir süre sonra elbet bileceksiniz.]: Eğer hazine ortaya çıkmış olsaydı çocuk onu saçıp savuracak, başkalarının ellerinde talan olacaktır. Hikmetleri açıklayan, âyetleri gözler önüne diken, delâlet güzelliklerini ızhar eden Allah, yüceler yücesidir.

وَيَسْأَلُونَكَ عَنْ ذِي الْقَرْنَيْنِ قُلْ سَأَتْلُوا عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْرًا (٨٣) إِنَّا مَكَّنَّا لَهُ فِي
الْأَرْضِ وَآتَيْنَاهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا (٨٤) فَأَتْبَعَ سَبَبًا (٨٥) حَتَّى إِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ
الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِي عَيْنٍ حَمِئَةٍ وَوَجَدَ عِنْدَهَا قَوْمًا قُلْنَا يَا ذَا الْقَرْنَيْنِ

إِمَّا أَنْ تُعَذِّبَ وَإِمَّا أَنْ تَتَّخِذَ فِيهِمْ حُسْنًا (٨٦)

83. Sana Zülkarneyn'i sorarlar. "Onu size anlatacağım." de. 84. Doğrusu biz onu yeryüzüne yerleştirmiş ve her şeyin yolunu ona öğretmiştik. 85. O da bir yol tutup gitti. 86. Nihayet güneşin battığı yere varınca, onu kara bir balçıkta batar buldu. Onun yanında bir kavme rastladı. Bunun üzerine biz: "Ey Zülkarneyn! Onlara ya azap edecek veya haklarında iyilik etme yolunu seçeceksin." dedik.

[Ey Zülkarneyn!] Yani, "Ey iki sıfat sahibi!" Bu iki sıfat da onun doğuya ve batıya ulaşmış olmasıdır.

قَالَ أَمَّا مَنْ ظَلَمَ فَسَوْفَ نُعَذِّبُهُ ثُمَّ يُرَدُّ إِلَى رَبِّهِ فَيُعَذِّبُهُ عَذَابًا نُكْرًا (٨٧) وَأَمَّا
مَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُ جَزَاءً الْحُسْنَى وَسَنَقُولُ لَهُ مِنْ أَمْرِنَا يُسْرًا (٨٨) ثُمَّ
أَتْبَعَ سَبَبًا (٨٩)

87. O, şöyle dedi: "Haksızlık edeni cezalandıracağız; sonra o, rabbine gönderilecek; sonra Allah da ona korkunç bir azap uygulayacak." 88. "İman edip de salih amel işleyen kimseye gelince, onun için de en güzel bir karşılık vardır. Ve buyruğumuzdan, ona kolay olanını söyleyeceğiz." 89. Sonra yine bir yol tuttu.

[Sonra yine bir yol tuttu] yani, sebeplerin peşine düştüler.

حَتَّى إِذَا بَلَغَ مَطْلِعَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَطْلُعُ عَلَى قَوْمٍ لَمْ نَجْعَلْ لَهُمْ مِنْ دُونِهَا
سِتْرًا (٩٠) كَذَلِكَ وَقَدْ أَحَطْنَا بِمَا لَدَيْهِ خُبْرًا (٩١) ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَبًا (٩٢) حَتَّى إِذَا
بَلَغَ بَيْنَ السَّدَّيْنِ وَجَدَ مِنْ دُونِهِمَا قَوْمًا لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ قَوْلًا (٩٣) قَالُوا يَا ذَا
الْقَرْنَيْنِ إِنَّ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا عَلَى
أَنْ تَجْعَلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ سَدًّا (٩٤) قَالَ مَا مَكَّنِّي فِيهِ رَبِّي خَيْرٌ فَأَعِينُونِي بِقُوَّةٍ
أَجْعَلْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ رَدْمًا (٩٥) آتُونِي زُبَرَ الْحَدِيدِ حَتَّى إِذَا سَاوَى بَيْنَ الصَّدَفَيْنِ
قَالَ انْفُخُوا حَتَّى إِذَا جَعَلَهُ نَارًا قَالَ آتُونِي أُفْرِغْ عَلَيْهِ قِطْرًا (٩٦) فَمَا اسْطَاعُوا
أَنْ يَظْهَرُوهُ وَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُ نَقْبًا (٩٧) قَالَ هَذَا رَحْمَةٌ مِنْ رَبِّي فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ
رَبِّي جَعَلَهُ دَكَّاءَ وَكَانَ وَعْدُ رَبِّي حَقًّا (٩٨)

90. Nihayet güneşin doğduğu yere ulaşınca, onu öyle bir kavim üzerine doğar buldu ki, onlar için güneşe karşı bir örtü yapmamıştık. 91. İşte böylece onunla ilgili her şeyden haberdardık. 92. Sonra yine bir yol tuttu. 93. Nihayet iki dağ arasına ulaştığında onların önünde, hemen hiçbir sözü anlamayan bir kavim buldu. 94. Dediler ki ey Zülkarneyn! Haberin olsun Ye'cûc ile Me'cûc bu arzda fesat yapıp duruyorlar, onun için onlarla bizim aramıza bir set yapman şartıyla sana biz bir harç versek olur mu? 95. Dedi ki: "Rabbimin beni içinde bulundurduğu nimet ve kudret daha hayırlıdır. Siz bana kuvvetinizle destek olun da, sizinle onlar arasına aşılmaz bir engel yapayım." 96. Bana demir kütleleri getirin, tam iki ucu denkleştirdiği vakit körükleyin dedi, tam onu bir ateş haline koyduğu vakit getirin bana dedi: üzerine erimiş bakır dökeyim. 97. Artık Ye'cûc ve Me'cûc onu ne aşabildiler ve ne de delip geçebildiler. 98. Zülkarneyn "İşte bu, Rabbimin bir rahmetidir. Rabbimin tayin ettiği zaman gelince onu yerle bir eder; rabbimin verdiği söz gerçektir." dedi.

Hazreti Îsâ aleyhisselâm (Meryem oğlu Îsâ) Deccâl öfke kapısında yakalayıp öldürdükten sonra Allah Teâlâ'nın dilediği kadar bir süre kalır, daha sonra Allah Teâlâ ona, "Kullarımı Tûr Dağı'na çıkar, çünkü ben kullarımdan öyle kimseler indirdim ki hiç kimsenin onlarla savaşma gücü yoktur" buyurur. Sonra Allah Ye'cûc ve Me'cûc'ü gönderir. Onlar Allah Teâlâ'nın buyurduğu gibi [her bir bentten sel gibi akarlar.] İlk grubu Taberiye gölüne uğrar, oradaki suyu içip bitirirler, daha sonra onların son grubu aynı yere uğrarlar ve "Burada acı su var idi." derler. Sonra Beyt-i Makdis dağına varıncaya kadar yola devam ederler ve orada, "yeryüzündeki herkesi öldürdük, gelin şimdi de gökyüzünde olanları öldürelim" derler ve oklarını gökyüzüne doğru fırlatırlar. Allah Teâlâ ise onların oklarını kızıl kanla dolmuş bir şekilde kendilerine geri döndürür. Hazreti Îsâ aleyhisselâm (Meryem oğlu Îsâ) ve yanındakiler kuşatılırlar. Hazreti Peygamber aleyhisselâm bu hadiseyi anlatırken şöyle buyurmuştur: "Hatta bu kuşatma o kadar ağırlaşır ve onları o kadar fakirleştirir ki, onlar için bir buzağı başı sizin için yüz dinarın sahip olduğundan daha kıymetli hale gelir."[52] Derken Hazreti Îsâ aleyhisselâm ve yanındakiler Allah'a sığınırlar, Allah Teâlâ da onların boğazlarına kurtçuklar gönderir. Sanki bir insanın ölmesi gibi, ölü bir şekilde sabahlarlar. Hazreti Îsâ aleyhisselâm (Meryem oğlu Îsâ) ve arkadaşları yeryüzünde dolaşmaya başlarlar. Yeryüzünün her bir karışı onların kanları, irinleri ve kokuları ile dolu olduğunu görürler. Ardından Hazreti Îsâ aleyhisselâm (Meryem oğlu Îsâ) ve arkadaşları

52 Müslim, Eşrâtu's-Sâat, 20; Tirmizî, Fiten, 59.

tekrar Allah'a yönelirler. Allah Teâlâ da onlara kuşlar gönderir ve bu kuşlar onları taşıyarak bir vadiye bırakırlar. Müslümanlar onların oklarını, ok kılıflarını ve mızraklarını yedi yıl yakıt olarak kullanırlar. Derken Allah onlara öyle bir yağmur gönderir ki, her ev, her çadır ve her barınak ondan nasiplenir. Bu yağmur yeryüzünü yıkar, onu süslenmiş bir hale getirir.

وَتَرَكْنَا بَعْضَهُمْ يَوْمَئِذٍ يَمُوجُ فِى بَعْضٍ وَنُفِخَ فِى الصُّورِ فَجَمَعْنَاهُمْ جَمْعًا (٩٩)
وَعَرَضْنَا جَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ لِلْكَافِرِينَ عَرْضًا (١٠٠) اَلَّذِينَ كَانَتْ اَعْيُنُهُمْ فِى غِطَاءٍ
عَنْ ذِكْرِى وَكَانُوا لَا يَسْتَطِيعُونَ سَمْعًا (١٠١) اَفَحَسِبَ الَّذِينَ كَفَرُوا اَنْ يَتَّخِذُوا
عِبَادِى مِنْ دُونِى اَوْلِيَاءَ اِنَّا اَعْتَدْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ نُزُلًا (١٠٢) قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ
بِالْاَخْسَرِينَ اَعْمَالًا (١٠٣) اَلَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ
اَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا (١٠٤)

99. Biz o gün onları bırakırız, dalgalar halinde birbirlerine girerler. Sûra üflenince hepsini bir araya toplarız. 100. Cehennemi o gün kâfirlere bir gösteriş göstermişizdir. 101. Onlar ki, gözleri, beni hatırlatan âyetlerin karşısında bir örtü içindeydi, işitmeye de tahammül edemiyorlardı. 102. Kâfirler, beni bırakıp da kullarımı dostlar edineceklerini mi sandılar? Biz cehennemi kâfirlere bir konak olarak hazırladık. 103. De ki: "Size, yaptıkları işler bakımından en çok ziyana uğrayanların kim olduğunu bildirelim mi? 104. Onlar iyi şeyler yaptıklarını sandıkları halde, dünya hayatındaki tüm çabaları boşa giden kimselerdir."

Onlar iyi işler yapmış değillerdir, çünkü ilim üzere değillerdir, aksine zan ve sezgi ile hareket etmişlerdir. Onlar deccâllar ve fasit hayal sahipleridir.

اُولٰئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِاٰيَاتِ رَبِّهِمْ وَلِقَائِهِ فَحَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ
الْقِيٰمَةِ وَزْنًا (١٠٥)

105. İşte onlar, rablerinin âyetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr eden, bu yüzden amelleri boşa giden kimselerdir ki, biz onlar için kıyamet gününde hiçbir ölçü tutmayacağız.

Müşriklerin kıymetleri yoktur, bu yüzden onların herhangi bir ameli tartılmaz. Onlar gibi olan, yani Allah Teâlâ ile karşılaşmayı ve O'nun amellerini inkâr eden kimselerin durumu da böyledir. Çünkü müşrik kimsenin hayır ka-

bilinden olan amelleri zaten boşa çıkmıştır, bu yüzden de şer kabilinden amelleri terazinin bir kefesine konulduğu zaman, diğer kefede o amellere karşılık gelecek ameller yer almaz. Bu sebepler de Allah Teâlâ [Biz onlar için kıyamet gününde hiçbir ölçü tutmayacağız.] buyurmuştur. Yani, “nasıl onlar burada Hakk'a bir ölçü olarak bakmadıklarsa biz de onlar için kıyamet gününde hiçbir ölçü koymayacağız, böylece kendi nitelikleri kendilerine dönecektir.” demiştir. Neticede onlara Allah Teâlâ, kendileri dışında bir şey ile azap etmiş değildir. Zira Allah Teâlâ kıyamet günü günahkârlar için ölçü koymaz, onları önemsemez, onlar kabirlerinden doğrudan cehenneme giderler.

ذٰلِكَ جَزَٓاؤُهُمْ جَهَنَّمُ بِمَا كَفَرُوا وَاتَّخَذُٓوا اٰيَاتٖى وَرُسُلٖى هُزُوًا (١٠٦) اِنَّ الَّذٖينَ
اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَانَتْ لَهُمْ جَنَّاتُ الْفِرْدَوْسِ نُزُلًاۙ (١٠٧)

106. İşte onların cezası; inkârlarına, peygamberlerimi ve âyetlerimi alaya almalarına karşılık olarak, cehennemdir. 107. İman edip salih amel işleyenlere gelince, onlar için makam olarak Firdevs cennetleri vardır.

Cennetlerin hepsi fiziksel menzillerdir, (salt) mânevî değildir. Her bir şahıs için mânevî menzil, ancak Allah Teâlâ'nın zâtında bulunur.

خَالِدٖينَ فٖيهَا لَا يَبْغُونَ عَنْهَا حِوَلًا (١٠٨) قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبّٖى
لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ اَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبّٖى وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهٖ مَدَدًا (١٠٩)

108. Orada ebedî kalacaklardır. Oradan hiç ayrılmak istemezler. 109. De ki: “Rabbimin sözlerini yazmak için denizler mürekkep olsa ve bir o kadarını da katsak, Rabbimin sözleri tükenmeden denizler tükenirdi.”

Bunun sebebi sonsuzluktur, nihayetin olmamasıdır. Dolayısıyla Allah Teâlâ'nın haberinin kesintiye uğraması mümkün değildir. Onun haberleri âlemdendir. Eğer bu haberleri kesintiye uğrayacak olsaydı o zaman âlemin, varlığının bekâsını sürdürmek için besleneceği herhangi bir gıdası kalmamış olurdu. Varlıkların ayanlarının tamamı Hakk'ın kelimeleridir ve bunlar tükenmez. O'nun yaratmış olduğu varlıklar daima var olurlar, O da daima yaratıcıdır. Eğer darlık ve sıkıntı olmasaydı Rahmân'ın nefesinin hükmü olmazdı. Zira nefes almak, darlık ve sıkıntıyı gidermenin ta kendisidir. Yokluk darlık ve sıkıntının kendisidir. Çünkü yok olan şeyin var olması mümkündür. Mümkün varlık yokluk halinde iken var olabilme imkânına sahip olduğunu bildiği zaman, hakikatinin gerektirdiği varlığa kavuşma özlemi ile sürekli sıkıntı içe-

risinde olur. Varlığa kavuşmayı ve böylece hayırdan nasibini almayı ister. İşte Rahmân da nefesi ile bu sıkıntıyı giderip teneffüs eder ve o mümkün varlığı var eder. Ondan yokluğu izale etmiş olması, kendisinden sıkıntıyı kaldırmasıdır. Allah Teâlâ dışındaki her varlık mümkün varlıktır ve işte bu niteliğe sahiptir. Nasıl ki nefes harfleri veriyorsa aynı şekilde Rahmân'ın nefesi de mümkün varlıkların suretlerine varlık verendir. Âlem işte nu nefes nedeniyle, Allah Teâlâ'nın kelimeleridir. Nitekim Hak Teâlâ [Meryem oğlu Îsâ Allah'ın Meryem'e ilkâ ettiği kelimesidir] buyurmuştur. Kelime Îsâ aleyhisselâmdan başkası değildir, çünkü Hazreti Meryem'e ilkâ edilen odur.

قُلْ اِنَّمَا اَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحٰى اِلَيَّ اَنَّمَا اِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ
رَبِّه فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّه اَحَدًا (١١٠)

110. De ki: "Ben, yalnızca sizin gibi bir beşerim. Ancak bana, sizin ilahınızın, sadece bir ilâh olduğu vahyolunuyor. Artık her kim rabbine kavuşmayı umuyorsa, salih amel işlesin ve rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın."

Âlemde temyizi sağlayan tek şey mertebelerdir, âlemdeki bazı şeylerin diğer bazılarından üstünlüğü de ancak mertebelerle söz konusu olur. Şerefin zâttan değil mertebeden kaynaklandığını bilen kimse, kendisinin bir başkasından -ondan mertebe itibariyle daha üstün bir noktada olsa bile- üstün olduğunu düşünmek gibi bir hataya düşmez.

Hilafet zâhirde rubûbiyettir. Çünkü her ne kadar bâtınında ubûdiyet (kulluk) müşahede edilse de halife mülk sahibi (melik-kral) olarak zuhur eder ve mülkünde zâhiren efendisinin sıfatları ile tasarrufta bulunur, bu yüzden de kendisine tâbi olan reayası nezdinde onun kulluğu umumi olarak görülmez, ama mülkü, krallığı, hükümranlığı zâhir bir şekilde görünür. İşte bu ölçüde onun kulluğu örtülür, çünkü peygamberlere sıklıkla [De ki: "Ben, yalnızca sizin gibi bir beşerim."] demelerini emreden vahiyler inmiştir. İşte bu âyet bu illetin devasıdır. Bu kadarı bile dünyada peygamberlerin hallerinin ağlamak ve sızlamak olmasına yetmiştir, çünkü bu, fitnesinden korkulacak bir husustur. Nitekim insan-ı kâmil olan Hazreti Peygamber aleyhisselâm, Allah Teâlâ'nın emri ile [Ben, yalnızca sizin gibi bir beşerim.] demiştir. Kendisine "de ki" denmiş, o da demiştir. Bu da bize, bu ifadenin ona Allah Teâlâ'nın emri olduğunu öğretmektedir. Zira o bize, tıpkı bir memur gibi, kendisine emredilmiş olanı nakletmiştir. İşte bu söz, ümmeti içerisinde Hazreti Îsâ aleyhisselâma kulluk edenlerde yerleşmiş, onların başına gelmiş olan hastalığın devası olmuş-

tur. Hazreti Peygamber aleyhisselâm bu makamda çok defa, bizlere öğretmek maksadıyla, kendisi hakkında [Ben, yalnızca sizin gibi bir beşerim.] demiş, kendisinde bize karşı bir üstünlük görmemiştir. Yani "Beşer olmanın bendeki hükmü ile sizdeki hükmü aynıdır." demiştir. Bu Allah Teâlâ'nın peygamberi Hazreti Muhammed aleyhisselâma vahiy vermek suretiyle ona kazandırmış olduğu ilâhî edebin bir parçasıdır. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm, "Ben de bir beşerim ve beşerin öfkelendiği gibi ben de öfkelenirim, beşerin rıza gösterdiği gibi ben de rıza gösteririm."[53] demiştir. Yani hem kendi nefsi için hem de başkasının hakkı için kâh öfkelenmesinin kâh razı olmasının mümkün olduğunu ifade buyurmuştur. Sonra da şöyle dua etmiştir: "Allahım! Kimin aleyhine dua etmişsen benim onun aleyhine ettiğim bu duayı onun hakkında rahmet ve rıza kıl."[54]

Ardından âyette Hazreti Peygamber aleyhisselâmın mertebesi [Ancak bana, sizin ilâhınızın, sadece bir ilâh olduğu vahyolunuyor.] şeklinde ifade edilmiştir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm en yüce mertebede olduğu için, bu mertebelere nâil olmasının onun üzerine herhangi bir tesiri söz konusu olmamıştır. Nitekim kendisi "Ben insanların efendisiyim."[55] buyurmuştur. Bir başka rivayette nakledildiğine göre "Ben kıyamet günü Âdemoğullarının efendisiyim, bunda iftihar yok."[56] buyurmuş, böylece bununla iftihar etmeyi, kendisini övmeyi kastetmediğini açıklamıştır. Çünkü o bu sözü ile iftihar sahibi olan mertebeyi zikretmiştir ki kendisi bu mertebenin tercümanıdır, onun dili ile konuşur. Yine şefaat makamını, Makam-ı Mahmûd'u zikretmiştir. Burada iftihar mertebeye aittir. Zâta ait tek iftihar sadece Allah Teâlâ'ya aittir, çünkü Allah Teâlâ'da mertebenin hükmü söz konusu değildir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm risalet ve hilafet mertebesinde olduğu her vakit [Ben, yalnızca sizin gibi bir beşerim] demiş ve bu mertebe onu, yaratılışını bilmekten perdelememiştir. Bunun sebebi ise onun kendi hakikatini, unsurlardan müteşekkil terkibine bakar vaziyette görmüş, unsurlardan oluşan zâtını müşahede etmiş, bu zâtının ulvi feleklerin kuvveti altında olduğunu bilmiş, bu itibarla kendisi ile diğer bütün yaratılmışlar (insan, hayvan, bitki, maden vb) arasındaki müşterekliği görmüştür. Bu yüzden de unsurlardan yaratılmış olması itibariyle kendisini, kendilerinden teşekkül ettiği bu unsurlardan herhangi birine üstün görmemiştir. Kendisini onlara denk, onları da kendisine denk görmüş ve [Ben, yalnızca sizin gibi bir beşerim] demiştir. Sonra da tıpkı di-

53 Müsned, *Müsned*, c. 12, 262.
54 İbn Mülakkan, *el-Bedru'l-Münîr*, c.7 s. 503.
55 Buhârî, Tefsir, 188; Müslim, İman, 194.
56 Tirmizî, Menâkıb, 1, Tefsir, 18.

ğer tabii yaratılmışlar gibi kendi yaratılışının dayanağının da beslenme olduğunu görmüş ve böylece nefsini bilmiş, bunun üzerine de "Ey Ebû Bekr! Seni bu saatte dışarı çıkaran nedir?" diye sorduğunda Hazreti Ebû Bekr'in, "Beni dışarı çıkaran şey açlıktır." şeklindeki cevabına karşılık, "Beni de dışarı çıkaran şey açlıktır." demiş, ardından karnında, bağırsaklarına sıkıca bağladığı iki taşı göstermiştir.[57]

İşaret

Hazreti Peygamber aleyhisselâm Hak Teâlâ'nın naibi idi, O'nun âlemdeki vechi, yüzü idi. Bu itibarla Hak Teâlâ ona [De ki: "Ben, yalnızca sizin gibi bir beşerim."] diye vahyetmiş, yani ona, "Kulluğun ile örtün, benim katımdaki konumunu izhar etme." demiştir.

Bil ki Allah Teâlâ dışındaki varlıkları şu cinsler altında toplamak mümkündür: Melek, felek, yıldız, tabiat, unsur, maden, bitki, hayvan ve insan. Bu saydığımız sınıflardan her birine mensup bazı fertler başkaları tarafından ilâh edinilmiş, onlara kulluk yapılmıştır. Örneğin bazı kimseler meleklere kulluk eder, bazıları yıldızlara, bazıları feleklere, bazıları unsurlara, bazıları taşlara, bazıları ağaçlara, bazılara hayvana, bazıları insan ve cinlerden olan kimselere kulluk ederler. Allah Teâlâ dışında her varlığın zâtına ait özellik olan kullukta ihlâs sahibi olan kimse, sadece kendisini var eden ve yaratana yönelir ki o da Allah Teâlâ'dır. Böylece kişi ibadetinde ihlâs sahibi olur, kulluğu sadece Allah Teâlâ'ya yapar ve yukarıda saydığımız cinslerin hiçbirine kulluk etmez, yani onları bir noktada görüp de karşılarında zelil olmaz.

Bil ki kâinatta (varlıkta) bulunan her bir şeyin hem faydası hem de zararı vardır. Bu ilâhî nitelik vasıtasıyla da, yarara ve zararın kaldırılmasına muhtaç olan yoksulların nefslerini kendisine celb eder. Bu durum ise onları -farkında olmasalar bile- eşyaya ibadete sevk eder. Allah Teâlâ yaratıklara neyi tevdi ettiğini, insan ve cinlerin yaratıklara ve birbirlerine tevdi ettiği şeylere muhtaç olduklarını bildiği için şöyle buyurur: [Artık her kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa, salih amel işlesin ve Rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın.] Burada Allah Teâlâ ile karşılaşma hususu zikredilmiştir, bunun sebebi ise bu ifadenin, bir başka ihtimale yer bırakmasızın, rıza haline delâlet etmesini sağlamaktır. Benzer şekilde Hazreti Peygamber aleyhisselâm da cennetin rıdvan (ilâhî rızaya nâil olma) diyarı olduğunu ifade etmiştir. Ancak Al-

---

57 Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, c. 1, s. 409, 410; c. 11, s. 78.

lah Teâlâ ile karşılaşan, O'na kavuşan herkes mesut değildir. [salih amel işlesin] yani ameline fesat karıştırmasın. Salih, içerisine hiçbir halelin bulaşmadığı şeydir. Eğer amele herhangi bir halel gelirse, artık o salih değildir. Ameldeki hale ve salih olmama durumu ise şirkten başka bir şey değildir. Bu nedenle Hak Teâlâ [Rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın] buyurmuştur. Yani başkasının değil, sadece Allah Teâlâ'nın karşısında zelil olsun. Çünkü kul Allah Teâlâ'dan başka bir şey görmez ve onun zarar ve faydaya sebep olan şeylerin var edicini olduğunu bilirse kendisine zarar veren şeyi defetme ve kendisine fayda sağlayan şeyi elde etme maksadıyla, herhangi bir sebebi muayyen olarak zikretmeksizin Allah'a sığınır. Âyette *ehaden* [hiçbir şeyi] ifadesi nekira/belirsiz olarak kullanılmış, böylece birlik sahibi olan her varlığı kapsamıştır. Yine böylece kendisini "bir" isminin verilmesi mümkün olan her şey için umumi olmuştur ki bu da gerek emir gerek yaratma âleminde bulunan her şeydir. Yine bu ifade küçük şirki de içine alır ki bu şirk, umumda söz konusu olur, sınır tanımayan ve örtülü olan rubûbiyettir. Nitekim insanın "yaptım, ettim, falanca şöyle yaptı, eğer falanca olmasaydı" gibi ifadeler kullanması affedilmiş olan şirk kapsamındadır. Nitekim sen eğer bu sözleri söyleyen kimselere söylediklerini tekrar ettirecek olursan onlar derhal Allah Teâlâ'ya dönerler. Hususi şirk ise Allah ile birlikte başka ilâhlar edinen kimselerdir. Bu büyük zulümdür. Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle buyurmuştur: "Kıyamet günü geldiği zaman Allah Teâlâ aralarında hüküm vermek üzere kullarına iner. O esnada bütün ümmetler diz çökmüş vaziyettedir. İlk olarak Kur'ân'ı ezberlemiş bir adam, Allah yolunda savaşmış bir adam ve çok malı olan bir adam getirilir. Allah Teâlâ Kur'ân okuyucusuna, "Ben sana, resûlüme indirmiş olduğun şeyi öğretmedim mi?" diye sorar. O da "Evet, öğrettim ey Rabbim!" der. Bunun üzerine Allah Teâlâ "Pekiyi, bildiğin ilim ile ne yaptın." diye sorar. Kul da "Onunla gece gündüz iştigal ettim, onu okudum." der. Allah Teâlâ "Yalan söyledin." der, melekler de "Yalan söyledin." derler. Sonra Allah Teâlâ "Aslında sen, falan kimse ne de güzel okuyor desinler diye okuyordun ki bunlar da senin için dendi." buyurur. Derken mal sahibi getirilir, Allah Teâlâ ona, "Ben sana, hiç kimseye muhtaç olmayacağın kadar genişlik, bolluk vermedim mi?" diye sorar, o da "Evet, verdin ey Rabbim!" der. Bunun üzerine Allah Teâlâ "Pekiyi, sana vermiş olduğum şey ile ne yaptın?" diye sorar. Kul da "Sıla-i rahim yaptım, sadaka verdim." der. Allah Teâlâ "Yalan söyledin." der, melekler de "Yalan söyledin." derler. Sonra Allah Teâlâ "Aslında sen, falan kimse ne de cömerttir desinler diye veriyordun, bunu istiyordun ki bunlar da senin için dendi." buyurur. Derken Allah yolunda öldürülmüş olan kimse getirilir, Allah Teâlâ ona, "Ne uğruna öldürüldün." diye sorar,

o da "Ey Rabbim! Sen senin yolunda cihat etmeyi emrettin, ben de savaştım ve öldürüldüm." der. Bunun üzerine Allah Teâlâ "Yalan söyledin." der, melekler de "Yalan söyledin." derler. Sonra Allah Teâlâ "Aslında sen, 'falan kimse ne de cesurdu' desinler istiyordun ki bunlar da senin için dendi." buyurur.

Daha sonra Hazreti Peygamber aleyhisselâm Ebû Hureyre'nin omzuna vurmuş ve "Ey Ebû Hureyre! İşte bunlar kıyamet günü cehennem ateşinin ilk olarak kendileri için kızıştırılacağı kimselerdir." buyurmuştur. Ebû Hureyre bu hadisi ne zaman duysa düşüp bayılırdı.[58]

Hak Teâlâ [Artık her kim rabbine kavuşmayı umuyorsa, salih amel işlesin ve Rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın] buyurmuştur. Senet itibariyle garib ve sahih olan bir kuts-i hadis-i şerifte nakledildiğine göre Hazreti Peygamber aleyhisselâm da rabbinden şöyle aktarmıştır: "Kim benden başkasını ortak kılarak bir amel işlerse ben o amelden beriyim, o ameli bana ortak kıldığı kimsenindir." buyurmuştur. Burada Hazreti Peygamber aleyhisselâm "amel" kelimesini hiçbir niteleme ile kayıtlamamış, yani herhangi bir ameli hususi olarak zikretmemiştir.

Amelin şirkten arındırılıp sadece Allah için halis bir şekilde yapılması

Amelde ihlâs, o ameli yapanın Allah Teâlâ olduğunu keşif yoluyla bilmiş olmandır. Nitekim işin gerçeği de budur. Hangi amel olursa, ister kınanmış, ister övülmüş olsun, bütün ameller böyledir. Çünkü övülmüşlük ya da kınanmışlık amelin zati özelliği değil, Allah Teâlâ'nın o amel hakkındaki hükmüdür. Bu nedenle Allah Teâlâ amelden teberri etmez, onun teberri ettiği, hiç kuşkusuz, ameli işleyendir. Amelin sadece Allah Teâlâ için yapılması (ihlâs), Allah Teâlâ'nın o ameldeki payıdır. Çünkü amelin zâhir (görünen) sureti, Allah Teâlâ'nın o ameli kendisinde izhar ettiği kişidedir, bu nedenle zâhirdeki suret açısından durum anlaşılmaz, karışık hale gelir. Hiç kuşkusuz ki amelin müşahedesi onun zâhirdeki suretinde gerçekleşir. Dolayısıyla izafet sahihtir. Zira göz ancak âleti görebilir, âlet ise bir başka işte kullanılır ki zâhir his onu göremez. Ölüm durumunda âletin varlığı ve amelin olmayışı bunun delilidir. Demek ki âlet amelin kendisi değildir, his ise âletten başkasını idrak edemez. Nasıl ki hissedilenin ötesinde, âlet ile ameli yerine getiren ve tasarrufta bulunan, teorik düşünce (aklî nazar) bilginleri tarafından kendisine amel işleyen nefis, nefs-i nâtıka, hayvanî

58 Tirmizî, Zühd, 48.

nefis gibi isimleri verilen (ki bunlar bu isimleri verirken, hissin idrak etmediği bir mânaya intikal etmişlerdir) bir şey varsa aynı şekilde keşf ve müşahede ehli kimselerin (cem ve varlıkta) nefs-i nâtıkada idrak etmiş oldukları şey, nazar ehlinin hissedilen âlette idrak ettikleri ile aynıdır. Onlar nefs-i nâtıkanın da ötesinde bir âmilin, amel edenin bulunduğunu bilmişlerdir ki işte o da, Allah'tır. Dolayısıyla amelde doğrudan hissedilen âlet ile onun ardındaki nefs eşittir. (İkisi de amelin gerçek faili değildir.) Kişi bu idrake sahip olmadığı sürece, bize göre amelinde ihlâs sahibi sayılmaz. Bütün âlem Hak Teâlâ'nın âletleri mesabesindedir, O'ndan sadır olan fiilleri gerçekleştiren âletlerdir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle buyurmuştur: "Bilir misiniz, Allah Teâlâ'nın kulları üzerindeki hakkı nedir?" Sahabe, "Allah ve Resûlü daha iyi bilir." diye cevap verince şöyle dedi: "Allah Teâlâ'nın kullar üzerindeki hakkı onların sadece Allah'a kulluk etmeleri, O'na hiçbir şeyi ortak koşmamalarıdır." Daha sonra "Pekiyi, kulların Allah üzerindeki hakkı nedir, bilir misiniz?" diye sordu ve "Kulların Allah üzerindeki hakkı, Allah'ın onları cennete sokmasıdır." buyurdu.[59] Dikkat edileceği üzere burada Hazreti Peygamber aleyhisselâm "O'na hiçbir şeyi ortak koşmamalarıdır" ifadesinde "hiçbir şeyi" şeklindeki genel bir ifade kullanmış ve bütün her şeyi buna dâhil etmiştir ki aynı husus Hak Teâlâ'nın [Artık her kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa, salih amel işlesin ve Rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın.] şeklindeki âyetinde de ifade edilmektedir.

Bu âyetin tefsirinde bir başka vecih

Allah Teâlâ burada adeta şöyle buyurmaktadır: Hak, birliği itibariyle mâbud olmaz, çünkü birlik, ibadet edenin varlığını olumsuzlar. Dolayısıyla şöyle demiş olmaktadır: Ancak, rubûbiyeti itibariyle Rabb'e [*er-Rab* ismine] kulluk edilir. Çünkü seni var eden Rab'dir. O halde sen de ona bağlan, O'nun karşısında zelil ol, rubûbiyetle beraber ibadette onun birliğine hiçbir şeyi ortak koşma, bir şeyleri ona ortak koşup da tıpkı rubûbiyet karşısında zelil olduğu gibi o şey karşısında da zelil olma. Zira birlik seni tanımaz, kabul etmez, bu durumda da sen, ibadet edilmeyene ibadet etmiş, istenmeyecek şeyi istemiş, amele konu olmayan yerde amel işlemiş olursun ki bu da cahilin ibadetidir. Böylece ibadet edenlerin ibadetinin birlik ile ilişkisini olumsuzlamıştır. Çünkü birlik mutlak mânada ancak Allah Teâlâ için söz konusudur. Allah Teâlâ'dan başka varlıkların ise mutlak mânada birlikleri söz konusu değildir.

---

59 Buharî, Tevhid, 1; Müslim, İman,48.

İşte biz kendi tefsir yöntemimiz gereğince bu âyetin tefsirinden bunu anlıyoruz. Şekilci âlimler de bu âyetin tefsirinde kendilerine pay biçerler ve âyette geçen "hiç kimse" ifadesini, müşriklerin kulluk ettikleri ortaklar şeklinde anlar. Bu da sahih bir tefsirdir, çünkü Kur'ân, sahibi olmayan bir deryadır. Zira ona yönelen kimse, yaratılmışların kelâmının aksine, ondaki kelâmın gerektirdiği bütün mânaları kasteder.

MERYEM SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

Bismillâhirrahmânirrahîm

كٓهٰيٰعٓصٓ (١) ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَرِيَّاۚ (٢)

1. Kâf, Hâ, Yâ, Ayn, Sâd. 2. Bu, Rabbinin kulu Zekeriyyâ'ya olan rahmetinin zikridir.

Bu âyette kul tarafından zikredilen değil, aksine kulu zikreden bir rahmet söz konusudur. Rahmet kulu zikrederek ona kendi hakikatini verir, çünkü rahmet onun kendisine bağlanmasını ister. Bunun nedeni rahmetin ancak onun vasıtasıyla ortaya çıkabilecek olmasıdır. Dolayısıyla rahmet böyle birine karşı haristir. Bu âyet, kendilerini zikrettiği kullar hakkında rahmetin hükmünün zorunluluğuna yönelik ilâhî bir bildirimdir. Âyette Hazreti Zekeriyyâ aleyhisselâm, zikrin salt ona tahsis edilmiş olması nedeniyle değil, sadece kul hakkında takdir edilmiş inayet nedeniyle zikredilmiştir. Rahmetin Hazreti Zekeriyyâ aleyhisselâmı zikretmesinin nedeni, onun bütün hallerinde Allah Teâlâ'ya kul olmasıdır. Allah Teâlâ hangi şahsı bu makama yerleştirirse, ona dönük rahmetiyle kendisini o makama yerleştirmiştir ki, rabbinin rahmeti Al-

lah Teâlâ'nın katında onu zikretsin. Onun kulluk hali, kendisini zikretmiş olan rabbanî rahmetin ta kendisiydi. Bu rahmet onu zikretmiş ve rabbinin o kulun nezdinde bulunduğunu bildirmiştir. Bu şahıstan sadır olan herhangi bir iş Allah Teâlâ katında makbuldür. Bu makamdan ona kendine mahsus olup başkasına ait olmayan nimetler hâsıl olur. Bu durum ona mahsus olan ve onun başkasından ayrışmasını sağlayan bir iştir; çünkü Allah Teâlâ'ya yakın herkese mahsus özel bir halin ve durumun olması kaçınılmazdır.

إِذْ نَادٰى رَبَّهُ نِدَٓاءً خَفِيًّا (٣)

3. Hani o, gizli bir sesle Rabbine niyaz etmişti:

Hazreti Meryem Allah Teâlâ'ya adanmış olduğu, Allah'ın ruhunu taşıdığı ve Allah'ın kelimesinin mahalli olduğu, Allah kelâmı ile kendisine övgüde bulunulduğu, çektiği kuru hurma dalından meyve dökülmesi ve oğlunun daha beşikte iken konuşup "Ben Allah'ın kuluyum." demesi ile iffetine şahitlik edilmiş olan bir kişi olduğu için kendisi hem Allah'tan, hem Allah ile hem Allah için idi. Bu nedenle Allah'ın nebîsi olan Hazreti Zekeriyyâ aleyhisselâm ona gıpta etti ve onun gibi bir evlada sahip olmayı Allah Teâlâ'dan temenni edip gizli bir sesle O'na şöyle niyaz etti:

قَالَ رَبِّ اِنّ۪ي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنّ۪ي وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا وَلَمْ اَكُنْ بِدُعَٓائِكَ رَبِّ شَقِيًّا (٤)

4. "Rabbim!" dedi, benden, kemiklerim zayıfladı, saçım başım tutuşup ağardı. Ve ben, rabbim, sana dua sayesinde hiç bedbaht olmadım.

Tutuşmak mürekkep ateşin niteliklerinden hususi bir niteliktir, ama [saçım başım tutuşup ağardı] ifadesinde, yaşlılığı anlatmak üzere istiare olarak kullanılmıştır.

وَاِنّ۪ي خِفْتُ الْمَوَالِيَ مِنْ وَرَٓائ۪ي وَكَانَتِ امْرَاَت۪ي عَاقِرًا فَهَبْ ل۪ي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا (٥)

5. Doğrusu ben, arkamdan iş başına geçecek olan yakınlarımdan endişe ediyorum. Karım da kısırdır. Tarafından bana bir velî (evlat) ver.

Zekeriyyâ aleyhisselâm burada evlat talebini zikretmeden önce hakkı zikretmiştir.

يَرِثُنِي وَيَرِثُ مِنْ اٰلِ يَعْقُوبَ وَاجْعَلْهُ رَبِّ رَضِيًّا (٦)

6. Ki o bana vâris olsun; Ya'kûb hanedanına da vâris olsun. Rabbim, onu rızana lâyık kıl!

Allah Teâlâ da ihtiyacını gidermek suretiyle ona ikramda bulunmuş, onu kendi sıfatı ile isimlendirmiş, böylece Yahyâ aleyhisselâmın isminin kendisinden (babası Hazreti Zekeriyyâ aleyhisselâm tarafından) talep edilen şeyi hatırlatıcı olmasını sağlamıştır. Çünkü Hazreti Zekeriyyâ aleyhisselâm akabinde (kendisinin vefatından sonra) Allah'ın zikrinin bâki kalmasını tercih etmiştir. Nitekim evlat babanın sırrıdır. Bu itibarla Hazreti Zekeriyyâ aleyhisselâm [Ki o bana vâris olsun; Ya'kûb hanedanına da vâris olsun] demiştir. Hazreti Yahyâ aleyhisselâmın hem Hazreti Zekeriyyâ aleyhisselâma hem Ya'kûb hanedanına varis olması, Allah'ı zikretme ve O'na davet konusundaki bir varisliktir, bu makamdadır.

يَا زَكَرِيَّا اِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ اسْمُهُ يَحْيٰى لَمْ نَجْعَلْ لَهُ مِنْ قَبْلُ سَمِيًّا (٧)

7. Allah "Ey Zekeriyyâ! Sana, Yahyâ isminde bir oğlanı müjdeliyoruz. Bu adı daha önce kimseye vermemiştik." buyurdu.

Hak Teâlâ Hazreti Yahyâ aleyhisselâmı isimlerindeki bir konuma yerleştirmiş ve kendisine daha önce verilmemiş bir adı tahsis etmiş, daha önce hiçbir peygambere vermediği bir adı ona vermiştir. Haddizatında ondan önce âlemde Yahyâ adını taşıyan pek çok insan bulunuyor olsa da Hazreti Yahyâ aleyhisselâmın bu isimde öncelik mertebesi vardır, çünkü geçmişte ve gelecekte hayat bulan bütün insanlar onunla hayat bulur (onun adının Yahyâ olması sayesinde Yahyâ ismini kullanırlar), zira Allah ona daha önce verilememiş bir isim vermiştir. Böylece Yahyâ ismini taşıyan diğer herkes ona tâbidir. Onun zuhur etmesi ile birlikte artık diğerlerinin hükmü kalmamıştır. Bundan sonra ismi konusunda onu rehber edinmek söz konusudur ve bütün isimler ona döner. Allah Teâlâ onu Yahyâ olarak isimlendirmiştir ki bu, "kendisi ile Hazreti Zekeriyyâ aleyhisselâmın zikrinin hayat bulduğu kimse" demektir. Böylece Yahyâ aleyhisselâmda hem bu nitelik hem de Yahyâ isminin özel isim olarak kullanımı bir araya gelmiştir. Allah Teâlâ bu ikisini daha önce hiç kimsede birleştirmiş değildir. Hazreti Yahyâ aleyhisselâmda birleştirmiş olması ise, Zekeriyyâ aleyhisselâma olan inayetinden dolayıdır. Ona zorba düşmanını musallat edip kendisini öldürmesine sebep olmuş, o zorbaya

bir başka zorbayı musallat ederek Yahyâ aleyhisselâmı korumamış, onu zafere ulaştırmamıştır. Çünkü onun hayat sahibi olarak kalmasını murad etmiş, bu yüzden de onun canını şehit olarak almış, böylece hayatını devam ettirmesini ve iki hayata birden sahip olmasını sağlamıştır. Nitekim kendisini bu yüzden Yahyâ diye isimlendirmiştir. Yahyâ aleyhisselâmda babasının, Hazreti Meryem'i görünce kalbine doğan himmeti tesir etmişti. Hazreti Meryem erkeklerden uzak ve kendisini Allah'a adamış idi. Bu nedenle Hazreti Yahyâ aleyhisselâm da kadınlardan uzak yaratıldı. Rivayette nakledildiğine göre kıyamet günü Allah Teâlâ ölümü getirir, ölüm cennet ile cehennem arasına konulur ve onu hem cennetliklerin hem de cehennemliklerin görmesi sağlanır ve her iki grup da onun koç suretinde ölüm olduğunu anlarlar. İşte o koşu özellikle Hazreti Yahyâ aleyhisselâm keser. Bu, onun isminin sırrı nedeniyledir. Çünkü ölüm hayatın zıddıdır ve onunla kalamaz. Âhiret diyarı ise hayat diyarıdır, dolayısıyla ölümün izale edilmesi gerekmektedir. Onu izale edecek olan şey ise Yahyâ'dan başkası değildir.

قَالَ رَبِّ اَنّٰى يَكُونُ لى غُلَامٌ وَكَانَتِ امْرَاَتى عَاقِرًا وَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيًّا (٨)

8. Zekeriyyâ "Rabbim! Karım kısır, ben de son derece kocamışken nasıl oğlum olabilir?" dedi.

Zekeriyyâ aleyhisselâmın halinden daha şaşırtıcı bir hal yoktur. Nitekim "Rabbim! Bana katından tertemiz bir zürriyet bağışla." (Âl-i İmrân, 3/38) diye dua ettiği zaman kendisinde insanlığın otoritesi zuhur eden kimse odur. Bu sözü söylediği anda derhal onun gerçekleşmesini tasavvur etmiştir. Bu hal ile [Rabbim! Karım kısır, ben de son derece kocamışken nasıl oğlum olabilir?] dediği zamanki hali arasında büyük fark vardır. Böyle bir sözü ona söyletecek bir hal karinesi buluyor olmalıdır ki onun bu sözüne karşılık vahiy yoluyla şöyle denmiştir:

قَالَ كَذٰلِكَۚ قَالَ رَبُّكَ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ وَقَدْ خَلَقْتُكَ مِنْ قَبْلُ وَلَمْ تَكُ شَيْـًٔا (٩)

9. Allah "Öyledir." dedi. Rabbin "O bana kolaydır. Daha önce, sen hiçbir şey değilken seni de yaratmıştım." buyurdu.

Vahiyde Allah Teâlâ ona [Öyledir.] buyurdu, yani Allah dilediği şeyi yapar. Böylece bu ifade, Allah Teâlâ'nın ona bu hususu, yani Allah'ın dilediği her şeyi yaptığını, alışılagelen şeyi, âdeti delip harikulade şeyler yapabileceğini bildirmesine yöneliktir ki ona bildirmesinin amacı da başkalarının bilmesini

sağlamaktır. Eğer bu söz Hazreti Zekeriyyâ aleyhisselâmın sözü ise o zaman ona insanlık kuvvetini vermiştir. Zira insan zâtı itibariyle, Allah Teâlâ'nın kitabında zikretmiş olduğu gibidir. Nitekim Allah Teâlâ Kur'ân'da her nerede insandan söz etse muhakkak onun yaratılış amacına aykırı olan bir eksiklik özelliğini de zikretmektedir.

[Rabbin: "O bana kolaydır. Daha önce, sen hiçbir şey değilken seni de yaratmıştım." buyurdu.] Yani seni de takdir etmiştim. "Hiçbir şey değilken" ifadesindeki şey kelimesi ile kastedilen, varlık şeyliğidir (*şey'iyyetü'l-vucûd*.) Çünkü *tekü*[60] [idin] kelimesi ile kullanılmıştır ki bu, varlık bildiren bir ifadedir ve *lem* edatı ile (*değildin* denerek) olumsuzlanmıştır. Yani, "senin varlık şeyliğin yok idi" denmiştir ki aslında yok olan, zuhur şeyliğidir. Sakın olan bu hitabın Hazreti Zekeriyyâ aleyhisselâmın şahsı hakkında ve ondaki bir mânanın geçersiz kılınmasına yönelik olduğunu sanmayasın! Çünkü onun oğlunun yaratılışı âdet açısından bakıldığı zaman, kendisinin yaratılışından daha sıra dışıdır. Zira Hazreti Zekeriyyâ aleyhisselâm illeti izhar etmiştir (yani normal koşullarda dünyaya gelmiştir, doğumunda sıra dışı herhangi bir şey yoktur.) Eğer onun yaratılışına bağlamış olsaydı o zaman en sıra dışı şeyi örnek verilmezdi. Aksine bu ifade ile ona, ilk yaratılan varlığa bakması, onun üzerinde nazar etmesi işaret edilmiştir ki o da her şeyden önce mevcut olan insanlık hakikatidir. Bu, bütün varlıkların anası olup herhangi bir şeyden oluşmamıştır, aksine her şey ondan oluşmuştur. Bu nedenle "sen hiçbir şey değilken" demiştir. Zira Âdem aleyhisselâmın topraktan yaratılışı, bir "şey"den, bir sebepten sadır olan bir sonuçtur. Allah Teâlâ Âdem aleyhisselâmın bedeninin yaratılışı konusunda "O sizi topraktan yarattı." (Âl-i İmrân, 3/59) buyurmuş, daha sonra "Çamurdan yarattı." (En'âm, 6/2) demiştir ki çamur, su ile toprağın karışımıdır. Ardından da "kokuşmuş balçıktan" (Hic 15/26) demiştir ki bu, kokusu değişen çamurdur. Burada hava unsuru söz konusudur. Sonra da "pişmiş çamurdan" (Rahmân, 55/14) buyurmuştur ki bu da insanın varlığındaki ateş unsurudur. İşte Âdem aleyhisselâmın bedenini oluşturan ana unsurlar bunlardır ve görüleceği üzere bunlar birden çoktur. Dolayısıyla [sen bir şey değilken] sözü ile bunun kastedilmiş olması söz konusu olmaz. Çünkü bu mânada insan yaratılmadan önce de bir şey idi ve âlemin değişik tavırları içerisinde bir şekilden diğerine intikal ederek nihayetinde bu niteliğe ulaştı. Dolayısıyla Hak Teâlâ'nın bu sözü, hakikatlerin verdiği şey anlamındadır ve bu durumda Hazreti Zekeriyyâ aleyhisselâm için muazzam ölçüde sıra dışıdır.

---

60 "kâne" fiilinin muzâri çekiminde son harf olan "nûn"un düşürülmesi Arapça'da sık rastlanan bir durumdur. (y.h.n.)

[Daha önce, sen hiçbir şey değilken seni de yaratmıştım.] ifadesi ile işaret edilen husus, hiçbir şeyden olmayan ilk tebarüz ediştir, çünkü Hazreti Zekeriyyâ aleyhisselâm aslında kendisinin yaşının ilerlemiş ve karısının da kısır olmasına rağmen çocuğunun dünyaya gelecek olmasına dair müjdeye şaşırmış, bunu sıra dışı bulmuş, Allah Teâlâ da ona, bundan daha sıra dışı olan bir hususu, yani "şey"in yokluktan varlığa çıkarılışını zikretmiştir. Zira varlık mertebeleri arasında hal farklılığı ile bir varlıktan bir diğerine intikal etmek, yokluktan varlığa çıkmaya göre daha kolaydı. Bu nedenle bu durum, Hazreti Zekeriyyâ aleyhisselâmın hayret edip sıra dışı bulduğu hadiseden çok daha hayrete şayan ve sıra dışıdır. Aynı şekilde Hazreti İbrâhîm aleyhisselâmın karısı da, melekler kendisine İshâk aleyhisselâmın doğumunu müjde verdikleri zaman şaşırmış ve "Vah bana! Ben böyle yaşlı bir kocakarı, kocam da pir-i fâni iken doğuracağım öyle mi?! Bu gerçekten çok hayret edilecek bir şeydir." (Hûd, 11/72) demiştir. Böylece Allah Teâlâ bu şaşırma davranışında erkek ile kadını ortak kılmış, bu hususun bilinmesinde de aynı şekilde onları ortak kılmıştır. Çünkü şaşırma, bilgi miktarına göredir. Dolayısıyla [sen bir şey değilken] ifadesi, "mevcut değilken" anlamına gelir. Yani insan dış varlığı (*aynı*) itibariyle zuhur etmiştir, onun öncesinde yani sübût şeyliği (*şey'iyyetü's-sübût*) halinde kendi hakikati ile başkalarından ayrıştırılabilir durumdadır, ancak bu ayrıştırma kendisi tarafından değil, ancak Rabbi tarafından yapılabilecek bir temyizdir. Bu itibarla Hak Teâlâ Hazreti Zekeriyyâ aleyhisselâma şöyle demiş olmaktadır: "Varlık halinde benimle beraber ol, hükme itiraz etme, kaderin cereyanına teslim ol, tıpkı yokluk halinde nasıl isen öyle ol." Bu ifade ile Hak Teâlâ genel mânada insana da şöyle demiş olmaktadır: "Nasıl yokluk halinde iken benim emirlerimi kabul ediyor ve hiçbir itiraz etmiyor idiysen şimdi varlık halinde de benimle olan halin böyle olmalıdır." Böylece Allah Teâlâ insan, kendisinin belirlemiş olduğu sınırlarda durmasını, konuşmasını meşru kıldığı şekilde ve ölçüde konuşmasını, konuşmasını emrettiği şekilde konuşmasını emretmiş olmaktadır. (Bu konuda bu sûrenin 21. âyetinin tefsirine de bakınız.)

قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِي آيَةً قَالَ آيَتُكَ أَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلَاثَ لَيَالٍ سَوِيًّا (١٠) فَخَرَجَ
عَلَى قَوْمِهِ مِنَ الْمِحْرَابِ فَأَوْحَى إِلَيْهِمْ أَنْ سَبِّحُوا بُكْرَةً وَعَشِيًّا (١١)

10. Zekeriyyâ "Rabbim! Öyleyse bana bir alâmet ver." dedi. Allah "Senin alâmetin, sağlam ve sıhhatli olduğun halde üç gün üç gece insanlarla konuşamamandır." buyurdu. **11.** Zekeriyyâ bunun üzerine mabetten çıkıp milletine "Sabah akşam Allah'ı tesbih edin." diye işarette bulundu.

Allah Teâlâ Hazreti Zekeriyyâ aleyhisselâma üç gün sessiz kalmasını ve halkına da sabah akşam Allah'ı tesbih edip zikretmelerini söylemesini emretmiştir. Böylece zâhiri ile bâtının varlığı eşit hale gelecek ve hayat bulacaktır. Kavminin Allah'ı zikir ve tesbih etmesi ile de, onların hallerine uygun bir ibadet olarak Allah'tan yardım dilemiş olmaktadır. Çünkü kavmi sessizlik orucu için uygun değildir, onların yapabilecekleri daha uygun ibadet zikirdir.

يَا يَحْيٰى خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍۜ وَاٰتَيْنَاهُ الْحُكْمَ صَبِيًّاۙ (١٢)

12. "Ey Yahyâ! Kitab'a sımsıkı sarıl!" dedik ve henüz sabî iken ona hüküm verdik.

Hükümden kasıt, imamet/ liderlik hükmüdür, sabî diye isimlendirilmiş olmasına rağmen kendisine imamet makamı verilmiştir. Zira *sabî* kelimesi *sabâ*, yani "meyletti" fiilinden türemiştir.

[Sabî]: Bu ismin verilmesi de onun tabiatının hükmüne ve maksatlarını elde etmeye meyletmesinden, arzularına meyilli olmasından dolayıdır. Hüküm, hükme konu olan hakkında karar bağlanmış olan karar, hüküm demektir. İnsanlar büyük birinden değil de küçük yaşta bir çocuktan hükmün, hikmetin sadır olmasını garipserler. Çünkü onlar hikmetin sadece tefekkür ve düşünceden kaynaklandığını görmüşler, hep buna alışmışlardır. Oysa sabî, bunun yani düşünme ve tefekkürün mahalli değildir. Bu yüzden de çocuğun hikmetli konuşması durumunda, "Çocuk bunu konuştu ve Allah'ın o mahalde zâhir olan inayeti zuhur etti." derler. Hazreti Yahyâ aleyhisselâm ilaveten, zevk ilmi ile konuşma meziyetine de sahiptir, çünkü böyle bir şey o zamanda ve o çağdaki bir çocukta ancak zevk ile mümkündür. Allah Teâlâ ona Sabî iken hüküm vermiştir ki bu da ancak zevk ile olabilen nübüvvet hükmüdür. Hazreti Yahyâ aleyhisselâma Allah Teâlâ çocuk yaşta hüküm vermiş ve daha önce kimseyi onunla aynı isim sahibi kılmamıştır.

وَحَنَانًا مِنْ لَدُنَّا وَزَكٰوةًۜ وَكَانَ تَقِيًّاۙ (١٣) وَبَرًّا بِوَالِدَيْهِ وَلَمْ يَكُنْ جَبَّارًا عَصِيًّا (١٤)
وَسَلَامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَيَوْمَ يَمُوتُ وَيَوْمَ يُبْعَثُ حَيًّا۟ (١٥)

13. Tarafımızdan ona kalp yumuşaklığı ve temizlik de verdik. O, çok sakınan bir kimse idi. 14. Ana-babasına çok iyi davranırdı; o, isyankâr bir zorba değildi. 15. Doğduğu günde, öleceği günde ve dirileceği günde ona selam olsun.

Bu ilâhî ve kesin bir tanıklık olup herhangi bir amelin karşılığı olmaksızın salt ilâhî inayet ile bahşedilmiştir. Hazreti Îsâ aleyhisselâm "Doğduğum günde selam bana olsun." (Meryem, 19/33) demiş, *es-Selâm* kelimesini belirli (elif-lâm takılı, mârife) olarak kullanmıştır, burada ise Hak Teâlâ Hazreti Yahyâ aleyhisselâm selam ederken Selam kelimesini belirsiz (elif-lâm takısız, nekira) olarak kullanmıştır. Nekira olarak kullanılan kelime daha genel anlam ifade eder. Bil ki Hazreti Îsâ aleyhisselâmın kullanmış olduğu mârife kelime, doğrudan varlığın kendisini belirleyen değil, sadece cinsini belirleyen bir mârifeliktir. Bu durumda da kelimenin başında elif-lâm takısının bulunması ile bulunmaması arasında herhangi bir fark söz konusu değildir. Dolayısıyla ıslah, iyilik konusunda olduğu gibi selam konusunda da Hazreti Îsâ aleyhisselâm ile Hazreti Yahyâ aleyhisselâm eşit konumdadırlar. Nitekim Allah Teâlâ Hazreti Yahyâ aleyhisselâm hakkında [ve salihlerden bir nebî] ifadesini kullanmış, böylece nekre olanı belirgin hale getirmiş, Hazreti Îsâ aleyhisselâm hakkında ise [salihlerdendir] ifadesini kullanarak onun için de nekre olanı belirgin hale getirmiştir.

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مَرْيَمَ إِذِ انْتَبَذَتْ مِنْ أَهْلِهَا مَكَانًا شَرْقِيًّا (١٦) فَاتَّخَذَتْ مِنْ
دُونِهِمْ حِجَابًا فَأَرْسَلْنَا إِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا (١٧)

16. Kitapta Meryem'i de an. O, ailesinden ayrılarak, doğu yönünde bir yere çekilmişti. **17.** Meryem, onlarla kendi arasına bir perde çekmişti. Derken, biz ona ruhumuzu gönderdik de o, kendisine tastamam bir insan şeklinde göründü.

Uyanık iken hissedilmiş olan hayal mertebesinde Hazreti Îsâ aleyhisselâmın var edilişi esnasında Hazreti Meryem'e tastamam bir insan şeklinde görünen melek, Cebrâîl aleyhisselâmdır. Böylece ruh beşer suretinde zuhur etmiş olduğu için, beşer hükmü ruha intikal etmiş, o da Hazreti Meryem'e evladı, yani Hazreti Îsâ aleyhisselâmı vermiştir. Bu, ruhların işlerinden değildir, ancak ruh sureti kabul edince suretin hükmü ona intikal etmiştir.

Bil ki ruhlar letâfet sahibidir, bedenlendikleri ve beden suretinde zuhur ettikleri zaman, onlara bakanların gözlerinde katılaşırlar. Cisimler ise, içlerinde şeffaf olanları ve olmayanları bulunuyor olmakla beraber, hepsi yoğunluk, katılık sahibidir. Bunlar gören kimsenin gözünde bir surette dönüştükleri ya da perdelendikleri zaman ruhanîleşebilirler, yani bu örtülmüşlük hali içerisinde onların da ruh hükmü sahibi olmaları söz konusu olur. Ruhların letâfet (*lütf*) âleminden olmalarına rağmen kesif olmalarının sebebi ise onların ta-

biattan yaratılmış olmalarıdır. Her ne kadar bedenleri nurani olsa da, bu nur yine de kandilin ışığı gibi tabiatın nurundandır. Bu nedenle katı ve kesif hale gelebilir, kesif cisimler suretinde zuhur edebilirler. Nitekim kendilerindeki karşıtlık, tezat ve zıtlık nedeniyle de, hasımlarda doğanın hükmünü tesir eder. Hasımlığın kendilerine kazandırdığı bu hakikatten dolayı onlar, kesif cisimlerin suretlerinde bedenlenirler. Kesif olanın latif hale gelmesinin sebebi ise, ayrışmadır. Çünkü kesiflik, başkalaşma âlemindendir. Başkalaşmayı kabul eden her şey, birbirine zıt farklı suretleri de kabul eder. Ruhlar bildikleri suretlerin şekline girebilir ve onları ancak görerek tanırlar. Ruhlar insan yaratılmadan önce âlemdeki bütün suretlere girebilirlerdi, çünkü ruhlar surete girme gücüne sahip olsalar bile insanda olduğu gibi musavvire gücüne (tasvir etme) sahip değillerdir. Çünkü musavvire gücü müfekkire gücünün (tefekkür gücünün) bir vasfı olan fikir gücüne tabidir. Öyleyse ruhlar için tasavvur, onların zati özelliklerinden kaynaklanır, yoksa mânevî özelliklerinden veya sahip oldukları musavvire gücünden kaynaklanmaz. Bununla birlikte onların suretlenmesi zati olsa bile, tabii âlemin suretlerinden idrak ettikleri suretlere girebilirler. Hak Teâlâ'nın [o, kendisine tastamam bir insan şeklinde göründü] âyeti ise doğrudan temasa işaret eder, zira Âdemoğullarından hiçbiri doğrudan temas olmadan var olmuş değildir. Ruh burada Hazreti Îsâ aleyhisselâmın var edilmesinde Hak Teâlâ ile Hazreti Meryem arasında bir vasıta işlevi görmüştür.

İncelik

Hazreti Îsâ aleyhisselâmın var edilişi erkek bir beşer aracılığıyla değil de ruhun bir beşer suretinde temessülünden (görünmesinden) olduğu için diğer ümmetler içerisinde hususen Hazreti Îsâ aleyhisselâmın ümmeti suretleri benimseme konusunda baskın bir karaktere sahiptir. Bu yüzden onlar kiliselerinde temsiller yapar ve onlara yönelerek ibadet ederler. Çünkü onların nebîlerinin aslı, bir temessülden neşet etmiştir, bu hakikat de onun ümmetine sirayet edip günümüze kadar sürmüştür.

قَالَتْ اِنّ۪ٓي اَعُوذُ بِالرَّحْمٰنِ مِنْكَ اِنْ كُنْتَ تَقِيًّا (١٨)

18. Meryem "Eğer Allah'tan sakınan bir kimse isen, senden Rahmân'a sığınırım." dedi.

Cebrâîl aleyhisselâm Hazreti Meryem'e tastamam bir insan suretinde görününce Hazreti Meryem onun kendisinden murad almak istediğini sandı ve

ondan Allah'a sığındı. Böyle bir şeyin câiz olmadığını bildiği için, Allah kendisini korusun diye bütün benliği ile ona sığındı.

قَالَ اِنَّمَا اَنَا رَسُولُ رَبِّكِ لِاَهَبَ لَكِ غُلَامًا زَكِيًّا (١٩)

19. Melek "Ben, yalnızca, sana tertemiz bir erkek çocuk bağışlamam için rabbinin bir elçisiyim." dedi.

["Ben, yalnızca, sana tertemiz bir erkek çocuk bağışlamam için rabbinin bir elçisiyim." dedi.]: Melek Hazreti Meryem'e tastamam bir insan suretinde görünmüş, Hak Teâlâ bu meleği "ruh" olarak ifade etmiştir. Çünkü Cebrâîl aleyhisselâm *Rûh*'tur. Böylece Hazreti Meryem'e, Hazreti Îsâ aleyhisselâmı bahşetmiştir. Hazreti Îsâ aleyhisselâmın oluşumu, bir erkek suretinde temessül etmiş olan melekten neşet etme şeklinde olmuştur. Bu nedenle Hazreti Îsâ aleyhisselâm babasının suretinde varlığa çıkmıştır. Çünkü her tesir sahibi baba, her tesire mâzur kalan da anadır. Bu karşılıklı tesirden, etkileşimden doğana da evlat denir. Böylece Hazreti Îsâ aleyhisselâm bir *Rûh*, bir *Beşer* ve bir *Erkek* olarak varlığa çıkmış, babası olan meleğin sahip olduğu iki sureti kendisinden birleştirmiştir. Zira melek özü itibariyle ruh iken beşer suretinde temessül etmiş olması itibariyle de beşer olmuştur. Böylece Hazreti Îsâ aleyhisselâm da bu ikisinden olmuştur. Cebrâîl aleyhisselâm Hazreti Meryem'e ruhu üfleyerek, tıpkı Âdem aleyhisselâmın bedeninin tesviye edilmesi esnasında kendisine ruh üflenmesi gibi, ona Hazreti Îsâ aleyhisselâmı üflemiştir. Bu nedenle Hazreti Îsâ aleyhisselâmın sureti, ruhların bedenlenmesinin bir örneğidir, çünkü o bir temessülden neşet etmiştir. Eğer Hazreti Îsâ aleyhisselâmın yaratılışı üzerinde iyice düşünüp bu yaratılışın hikmetlerini kavrarsan buradan akıl sahiplerinin anlayışının yetersiz kalacağı muazzam bir ilim sahibi olursun ki bu da beşerin ruhanî olan ile birleşmesi ve ruhanî olanın beşer sureti ile birleşmesidir. İşte bu itibarla Hazreti İse aleyhisselâm hem isim, hem mâna hem de suret bakımından Cebrâîl aleyhisselâm suretinde varlığa çıkmıştır. O suret itibariyle bir beşerdir, çünkü Cebrâîl aleyhisselâm beşer suretinde temessül etmiştir; isim itibariyle *Rûh* olarak isimlendirilmiştir, çünkü Cebrâîl aleyhisselâmın isimlerinden biri de *Rûh*'tur; mâna itibariyle ise tıpkı Cebrâîl aleyhisselâm gibi ölüleri diriltmiştir.

قَالَتْ اَنّٰى يَكُونُ لِى غُلَامٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِى بَشَرٌ وَلَمْ اَكُ بَغِيًّا (٢٠)

20. Meryem "Bana bir insan eli değmediği, iffetsiz de olmadığım halde benim nasıl çocuğum olabilir?" dedi.

Hasım, evlat ancak babadan olur, yumurta ancak tavuktan çıkar demektedir. Allah Teâlâ da onlara karşı bir delil olarak Hazreti Îsâ aleyhisselâmı göstermiştir. Böylece Hazreti Îsâ aleyhisselâm bir mûcize, bir delil olmuştur.

قَالَ كَذٰلِكِۚ قَالَ رَبُّكِ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌۚ وَلِنَجْعَلَهُ اٰيَةً لِلنَّاسِ وَرَحْمَةً مِنَّاۚ وَكَانَ اَمْرًا مَقْضِيًّا (٢١)

21. Melek: "Öyledir." dedi. "Rabbim buyurdu ki: 'Bu bana kolaydır. Çünkü biz, onu insanlara bir delil ve kendimizden bir rahmet kılacağız. Bu, hüküm ve karara bağlanmış bir iştir.'"

Allah Teâlâ'nın birliği O'nun zâtına ait bir özelliktir ve bu özellik ile mümkünleri talep etme arasında bir nispet söz konusu değildir. Aklın âlemin varlığını, âlemlerden müstağnilik özelliğine sahip olan bu "birlik" [*ahadiyyet*] açısından akletmesi mümkün değildir, bu yüzden de onun, mümkünün talep ettiği şey üzerine, yani bu birliğe sahip olan varlığın varlığına ilişkin talebi üzerinde nazar etmesi gerekmektedir. İşte akıl O'nun, kulu talep eden ilâh olması açısından üzerinde nazar eder ki nazar da delillerin terkip ve tertibidir. Kişinin üzerine düşen vazife birliğe ilişkin bu ilim ile Hakk'ın ilâh oluşuna dair ilmi birleştirmektir. Böyle olduğu için de Hak Teâlâ Hazreti Zekeriyyâ aleyhisselâma [Rabbin buyurdu ki: "Bu bana kolaydır. Çünkü biz, onu insanlara bir delil ve kendimizden bir rahmet kılacağız. Bu, hüküm ve karara bağlanmış bir iştir."] demiştir. Zâtın aynı olmasına rağmen hükme konu olan şey üzerindeki hükümlerin çok olmasının sebebi nispet ve itibarların çokluğudur. Mümkün varlık ezelden beri imkân hali üzere devam etmektedir, zuhur etmiş olması onu bu durumdan çıkarmaz, onu imkân halinden çıkarıp varlık ile nitelenmiş haline getirmez. Çünkü mümkünün mümkün olma niteliği, onun zati bir niteliğidir. Nispetlerin farklılığından dolayı hükümler değişti diye, işlerin hakikati değişmez. Bu nedenle Hak Teâlâ [Daha önce, sen hiçbir şey değilken seni de yaratmıştım.] buyurmuş, şey olmayı ondan hem olumsuzlamış hem olumlamıştır. Hakkında şey olmanın olumsuzlandığı şey ile olumlandığı şey aynıdır ve Hak Teâlâ bu durumu nazar ve istidlal konusu yapmıştır. Ancak aynı şeyi kadına, yani Hazreti Meryem'e dememiş, aksine ona, [Bu bana kolaydır. Çünkü biz, onu insanlara bir delil ve kendimizden bir rahmet kılacağız. Bu, hüküm ve karara bağlanmış bir iştir.] demiştir. Çünkü kadın zati birliğe dair ilim itibariyle erkeğe göre noksandır, bu nedenle Hak Teâlâ kadını, bu ilim ile Allah Teâlâ'yı ilâh olarak bilmeyi bir araya getirmekle mükellef kılmamış, ona [Bu, hüküm ve karara bağlanmış bir iştir.] demiş-

tir. Bununla beraber Hazreti Meryem hem zati birlik ilmine hem de çokluğun birliği olan ilâhî birlik ilmine sahiptir, zira kendisi kemal derecesine nâil olmuş kimselerdendir.

فَحَمَلَتْهُ فَانْتَبَذَتْ بِهِ مَكَانًا قَصِيًّا (٢٢)

22. Meryem ona hamile kaldı. Bunun üzerine onunla uzak bir yere çekildi.

Hazreti Îsâ aleyhisselâmın bedeni Hazreti Meryem'in suyundan oluşmuştur, tabiatçı bilginler bunu reddeder ve tek başına kadının suyundan herhangi bir şey oluşmayacağını söylerler. Oysa onların bu söyledikleri doğru değildir.

فَأَجَاءَهَا الْمَخَاضُ إِلَى جِذْعِ النَّخْلَةِ قَالَتْ يَا لَيْتَنِي مِتُّ قَبْلَ هَذَا وَكُنْتُ نَسْيًا
مَنْسِيًّا (٢٣)

23. Doğum sancısı onu bir hurma ağacına sevk etti. "Keşke, dedi, bundan önce ölseydim de unutulup gitseydim!"

Hazreti Îsâ aleyhisselâm anne karnında alışla gelen bir şekilde kalmış değildir, çünkü mutat zamanın geçmesi ile yaşanan tabii gelişim aşamalarını geçip bu aşamaların her birinden bir diğerine intikal etmemiştir. Aksine onun intikali tıpkı dirilişe benzer, yani kıyamet gününde ölülerin çok kısa bir süre içerisinde, uzun zaman içerisinde gerçekleşecek surette dirilmeleri, hayat bulmaları gibidir.

Bil ki nefisler için hayâdan daha büyük azap yoktur, hatta hayâ sahibi kimse, tıpkı kemal sahibi olan Hazreti Meryem'in [Keşke, bundan önce ölseydim de unutulup gitseydim!] şeklinde söylediği gibi hiç var olmamış olmayı temenni eder. Haddizatında Hazreti Meryem hem nefsü'l-emr'de hem de Allah katında suçsuz, günahsız olduğu halde insanlardan duyduğu hayâ nedeniyle bu sözü söylemiştir. Çünkü evinin ve atalarının tertemiz olduğu bilinmektedir ve o da kendisi yüzünden onlara bir leke gelmesinden endişe etmiştir. Onun evi ve atalarına yaraşmayan bir isnadı insanlar kendisine nispet etmişlerdir, o da bu yüzden yaratılmışların bu nispeti kendisine nasıl yapmış olduklarını düşünerek hayâ etmiştir. Sonuçta Allah Teâlâ da insanların ona nispet ettikleri suçu ve bundan neşet eden hayâyı ortadan kaldırmış, Hazreti Meryem'i tebriye etmiştir. Hazreti Îsâ aleyhisselâm, Allah Teâlâ'nın Hazreti Meryem'e ilkâ etmiş olduğu kelimenin tam kendisidir, bundan başka bir şey değildir. Haz-

reti Meryem'in bundan gayrı bir durumu söz konusu değildir. Eğer Allah'ın Hazreti Meryem'e ilkâ etmiş olduğu kelime tıpkı Hazreti Mûsâ aleyhisselâma ilkâ etmiş olduğu kelime gibi bir kelâm ve söz olsaydı o zaman Hazreti Meryem [Keşke, bundan önce ölseydim de unutulup gitseydim!] demezdi. Dolayısıyla Allah Teâlâ'nın Hazreti Meryem'e ilkâ etmiş olduğu kelime Hazreti Îsâ aleyhisselâmdır. O Allah'ın kelimesi ve ruhudur. Hazreti Îsâ aleyhisselâm da mutat olmayan bir hal içerisinde (beşikte) annesinin iffetli olduğunu ifade etmiş, böylece bir mûcize olmuştur. Allah Teâlâ onun konuşması ile annesini rahatlatmış, çevresindekilerin iftiralarla kendisini daraltması karşısında onu temize çıkararak adeta nefes aldırmıştır.

فَنَادٰيهَا مِنْ تَحْتِهَٓا اَلَّا تَحْزَن۪ي قَدْ جَعَلَ رَبُّكِ تَحْتَكِ سَرِيًّا (٢٤) وَهُزّ۪ٓي اِلَيْكِ
بِجِذْعِ النَّخْلَةِ تُسَاقِطْ عَلَيْكِ رُطَبًا جَنِيًّاۘ (٢٥)

24. Derken ona altından nida etti: "Sakın mahzun olma, rabbin senin altında bir su arkı vücuda getirdi **25.** Hurmanın da dalını kendine doğru silkele, üzerine derilmiş taze hurmalar dökülsün."

Bu durum, yani kuru hurma dalını çektiği zaman üzerine yemişin düşmesi ve beşikteki çocuğunun "Ben Allah'ın kuluyum" diye konuşması, Allah Teâlâ'nın Hazreti Meryem'i temize çıkaran şahitliği olmuştur. Bunlar Allah katından gönderilmiş iki adil şahittir. Nitekim şeriatın hükümlerinin büyük çoğunluğunda iki adil şahit aranır. Bu iki şahitten daha adil olan şahit yoktur. Birinci şahit, aradaki münasebetten ötürü, hurma dalının silkelenmesidir. Nitekim hurma ancak aşılanma ile meyve verir. Hazreti Meryem kuru hurma dalını kendine doğru çekip silkelediği zaman, o hurma dalı aşılanmamış olmasına rağmen, tıpkı Hazreti Îsâ aleyhisselâmda olduğu gibi, derhal meyve vermiştir. İkinci şahit ise Hazreti Îsâ aleyhisselâmın beşikte konuşmasıdır. Bu, inkâr edenlere karşı ikinci şahittir.

فَكُل۪ي وَاشْرَب۪ي وَقَرّ۪ي عَيْنًاۚ فَاِمَّا تَرَيِنَّ مِنَ الْبَشَرِ اَحَدًاۙ فَقُول۪ٓي اِنّ۪ي نَذَرْتُ لِلرَّحْمٰنِ
صَوْمًا فَلَنْ اُكَلِّمَ الْيَوْمَ اِنْسِيًّاۚ (٢٦) فَاَتَتْ بِه۪ قَوْمَهَا تَحْمِلُهُۜ قَالُوا يَا مَرْيَمُ لَقَدْ جِئْتِ
شَيْـًٔا فَرِيًّا (٢٧) يَٓا اُخْتَ هٰرُونَ مَا كَانَ اَبُوكِ امْرَاَ سَوْءٍ وَمَا كَانَتْ اُمُّكِ بَغِيًّاۚ (٢٨)

26. "Ye, iç. Gözün aydın olsun! Eğer insanlardan birini görürsen de ki: 'Ben, çok merhametli olan Allah'a oruç adadım; artık bugün hiçbir insanla konuşmayacağım.'" **27.** Derken onu yüklenerek kavmine getirdi.

"Hey, Meryem!" dediler. "Alimallah yumurcak bir şey getirdin. 28. Ey Hârûn'un kız kardeşi! Senin baban kötü bir insan değildi; annen de iffetsiz değildi."

[Ey Hârûn'un kız kardeşi!]: Buradaki "Hârûn"dan maksat, Hazreti Hârûn aleyhisselâmdır. Onların Hazreti Meryem'e [Ey Hârûn'un kız kardeşi!] diye hitap etmelerinin sebebi Hazreti Meryem'in hem din hem nesep itibariyle onun kız kardeşi sayılmasıdır. Aralarında uzun bir zaman dilimi olduğu ve Hazreti Hârûn aleyhisselâmın Hazreti Meryem'in kardeşi olmadığı söylenecek olursa buna karşılık biz de şöyle deriz: Hak Teâlâ'nın "Semûd kavmine de kardeşleri Sâlih'i gönderdik." (A'râf, 7/73) âyeti üzerinde bir düşün?! Hazreti Sâlih aleyhisselâm ile Semûd kavmi arasındaki bu kardeşlik nasıl bir kardeşliktir? Sence bu, anne ve babalarının aynı olmasından kaynaklanan bir kardeşlik midir? Aksine o kabileye Semûd ismi verilmiştir ve Hazreti Sâlih aleyhisselâm da en nihayetinde Semûd soyundan gelmektedir, bu sebeple onların kardeşi olduğu kuşkusuzdur. Bunun ardından Hazreti Hârûn aleyhisselâm ve Hazreti Meryem arasında din kardeşliği de söz konusudur. Diğer taraftan Eyke halkı Medyen'li değilken onlara gönderilmiş olan Hazreti Şuayb Aleyhissleam Medyenli idi ve bu itibarla Hak Teâlâ Medyen'den söz ederken "Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı gönderdik." (Ahzâb, 29/36) demiş, ama Eyke halkından söz ederken "Hani onlara Şuayb şöyle demişti..." demiş, yani Hazreti Şuayb aleyhisselâmın Eyke halkının kardeşi olduğunu söylememiştir, çünkü Eyke halkı Medyen'den değilken Hazreti Şuayb aleyhisselâm Medyen'dendir.

فَاَشَارَتْ اِلَيْهِۜ قَالُوا كَيْفَ نُكَلِّمُ مَنْ كَانَ فِى الْمَهْدِ صَبِيًّا ﴿٢٩﴾

29. Bunun üzerine Meryem çocuğu gösterdi. "Biz, dediler, beşikteki bir sabî ile nasıl konuşuruz?"

Hazreti Meryem, inkârcı ve iftiracı kimselerden dolayı, işaret ile anlatma yoluna başvurmuştur, çünkü işaret, işaret edenin işaret etmiş olmayı kastetmesi ile ancak söz konusu olur, yoksa işaret edilen açısından söz konusu olmaz. İşaret ima demektir ve işaret ile bildirim, haber verme söz konusu olur. İşaret iki kısma ayrılır, birincisi uzaklığı gerektiren ve sesin ulaştığı düzeye ulaşmayan işaret, ikincisi ise yakınlığı gerektiren, fakat üçüncü bir şahsın ya da daha fazlasının huzurunda söz konusu olan işarettir. Bu ikinci tür işaretteki uzaklık, başkalarının işaretleşme ortamında hazır bulunmasıdır. Hazreti Meryem, Hazreti Îsâ aleyhisselâmın şahitliğine güvenerek ona işaret etmiş, Hazreti Îsâ aleyhisselâmın şahitliği de Hazreti Meryem'i insanların söylediklerinden te-

mize çıkarmıştır. Sonrasında bu her bir nesilde okuna gelmiş, Kur'ân'da, Tevrat'ta ve İncil'de yer almıştır.

[Biz, dediler, beşikteki bir sabî ile nasıl konuşuruz?]: Çünkü onlar yerin hükmüne inanırlardı. Allah Teâlâ ise Hazreti Îsâ aleyhisselâma, daha beşikteki bir çocuk iken bu hükmü vermişti ki bu hüküm, ancak zevk yoluyla sahip olunan nübüvvet hükmü idi. Bu hüküm kapsamında, daha beşikte iken, annesi Hazreti Meryem hakkında iftiralar dillendiren kavminin huzurunda hüküm vermiş ve konuşarak annesini temize çıkarmıştır. Yine Hazreti Meryem'in hurma dalını kendisine çektiği zaman o daldan yemişlerin dökülmesi de Hazreti Îsâ aleyhisselâmın hükmü kapsamındadır.

قَالَ إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ آتَانِيَ الْكِتَابَ وَجَعَلَنِي نَبِيًّا (٣٠)

30. O dedi ki: "Haberiniz olsun ben Allah'ın kuluyum, o bana kitab verdi ve beni bir peygamber yaptı."

Hazreti Îsâ aleyhisselâm daha beşikte süt emen bir çocuk iken Allah Teâlâ ona hüküm vermiş, kendisini bunu beyan etmek suretiyle desteklemiştir. Bu itibarla Hazreti Îsâ aleyhisselâm beşikte iken konuşarak bir şeyi onaylamış, bir başka şeyi inkâr etmiştir. Hazreti Îsâ aleyhisselâm konuşmasına önce kulluğunu ifade ederek başlamış ve annesini atılan iftiralardan temize çıkarmak için kavmine karşı konuşurken, istidadında bulunan nübüvvet nurundan ilerde kendisi hakkında "Allah'ın oğlu" deneceğini bildiği için önce kendisi hakkında konuşmuş, Allah karşısındaki halini ifade etmek üzere [Ben Allah'ın kuluyum.] demiştir. Bir başkasının konuşamadığı öyle bir hal içerisinde şahitlik yapmak üzere konuşurken önce kendisini tanıtmış ve "Ben herhangi bir kimsenin oğlu değilim, dolayısıyla annem iffetlidir, bakiredir, ama ben Allah'ın oğlu da değilim, çünkü Allah'ın eşinin olması mümkün olmadığı gibi evladının bulunması da mümkün değildir, ancak ben tıpkı sizler gibi Allah'ın kuluyum." demiş, böylece kendisi hakkında "Allah'a kul olma" hükmünü vermiştir. Kendisinin herhangi bir kimsenin oğlu olduğunu söylememiştir, çünkü böyle bir şey söz konusu değildir.

[O bana kitap verdi.]: Böylece daha peygamber olarak gönderilmeden önce İncil ona verilmiştir. O da bu nedenle rabbinden bir beyyine üzeredir. Bu itibarla kendisi ilâhî kitabına sahip olduğuna dair hüküm vermiştir.

[Ve beni bir Peygamber yaptı.]: Kendisi katında tahakkuk etmiş olan, fakat başkaları hakkında henüz tahakkuk etmemiş olan nübüvvetini, kendisi için vaktinde, başkaları için vaktinde önce sayılacak bir zamanda dile getir-

miştir. Çünkü nübüvveti, tıpkı diğer peygamberlerde Allah'ın âdeti olduğu üzere, zamanı geldiğinde herkes tarafından behemehâl bilinecektir. Diğer taraftan nübüvvetin zat gereği değil, Allah'ın nebî yapması ile söz konusu olduğunu, yani ilâhî bir ihtisas olduğunu da bildirmiştir.

وَجَعَلَنِي مُبَارَكًا أَيْنَ مَا كُنتُ وَأَوْصَانِي بِالصَّلَوٰةِ وَالزَّكَوٰةِ مَا دُمْتُ حَيًّا (٣١)

31. "Nerede olursam olayım, O beni mübarek kıldı; yaşadığım sürece bana namazı ve zekâtı emretti."

Çocuk (*sabî*) olarak isimlendirilmesine rağmen kendisine imamet makamının verilmiş olduğunu beyan ettikten sonra [Nerede olursam olayım, O beni mübarek kıldı] demiştir, yani "Sizin için hayırların ziyadesine bir alâmet ve mahal kıldı, bana, benden başkasına vermemiş olduğu ziyadelerin tahsis etti." demiştir. Bu ziyade, onun velâyeti tamamlayacak, son velî olacak, ahir zamanda inip Hazreti Muhammed aleyhisselâmın şeriatı ile hükmedecek olmasıdır ki kıyamet günü geldiği zaman rabbini, ilâhî surette, Muhammedî ruyet ile gören kimselerden olacaktır.

[Nerede olursam olayım], yani ister beşikte olayım ister başka bir yerde, her halükârda o beni mübarek kıldı, bereketi sizin aranızda dünyada yahut âhirette herhangi bir hal üzere bulunmama tahsis etmedi. Çünkü Hazreti Îsâ aleyhisselâm iki ayrı diriliş sahibidir, birinde resûllerin safında dirilecek, diğerinde ise Hazreti Muhammed aleyhisselâmın ümmeti ve tâbileri olan bizlerler birlikte haşredilecektir. [Yaşadığım sürece bana namazı ve zekâtı emretti.]: Namaz, ümmet-i Muhammed'e kılınması farz olan namazdır, çünkü âyetteki salât kelimesi elif-lâmlı olarak, *es-salât* şeklinde (mâlum namaz anlamında) kullanılmıştır. Aynı şey zekât kelimesi için de geçerlidir. Âyetteki *evsânî* [tavsiye etti/emretti] ifadesi ile, yani namazın ve zekâtın tavsiye edilmesi ile bu ikisinin kulluk anlamına geldiği kastedilmiştir. Her ne kadar doğrudan bu iki amelin kendisinin kastedilmiş olması da mümkün olsa da, yine de "kulluk" mânasının kastedilmiş olması daha önceliklidir. Çünkü kulluğa delâlet etmesi için beyana ihtiyaç duyar, ama bununla amel kastedilmişse o zaman hem bu amelin tayin edilmesine hem de suretinin beyan edilmesine ihtiyaç duyulur ki o ameli yerine getirecek olan mükellef onu ikame etsin.

[Yaşadığım sürece], yani mükellef olduğum sürece. Mükelleflik süresi dünya hayatıdır. Dolayısıyla bu sözü ile teşrî' ve mükellefiyet diyarında olduğu süreyi kastetmiştir ki bu da işitenler nezdinde zâhirde mükellefiyet hayatıdır. Bize göre ise Hak Teâlâ ona namaz ve zekâtı, yani kulluğu emredince, bu du-

rum onun he nerede olursa olsun hayatta olacağına, ölüm yoluyla bu beden suretini terk ettiğinde bile hayatın ona eşlik edeceğine delâlet eder. Çünkü hayat onun zati bir niteliğidir. Hatta Allah Teâlâ onu "Allah'ın ruhu" kılmıştır.

وَبَرًّا بِوَالِدَتِي وَلَمْ يَجْعَلْنِي جَبَّارًا شَقِيًّا (٣٢)

32. "Beni anneme saygılı kıldı; beni bedbaht bir zorba yapmadı."

Sonra Hazreti Îsâ aleyhisselâm kendisinin annesine karşı iyi, ihsan edici olduğunu ifade etmiştir. Ona ilk ihsanı, kendisine nispet edilen iftiralardan onu temize çıkarmasıdır ki bunu da kimsenin şüphe edemeyeceği bir bildirim halinde yapmıştır. Yine onun annesine bir iyiliği de, yaptığı şahitlik ile annesini temize çıkarması, onun kendisinin yaratılışının bir parçası, yarısı olduğunu haber vermiş olmasıdır. Çünkü annesi onun doğum mahallidir. Hazreti Îsâ aleyhisselâm da "Beni doğurana saygılı kıldı." dememiş, "Anneme saygılı kıldı." demiştir. Böylece kendisinin sadece bir dişiden yaratıldığını haber vermiştir. Ama onun unsurî nispeti eksik kalmıştır. Hazreti Îsâ aleyhisselâm bu sözlerinde, bütün bu iddialarında geçmiş zaman formu kullanmış, böylece dinleyenin bütün bu hususların henüz kendisi beşikte bir çocuk iken gerçekleşmiş olduğunu bilmesini istemiştir. Nitekim kendisi bu sözlerinde, kendisine kitap ve hikmetin verildiğini ifade etmiştir. Ancak ona verilmiş olan kitap, o esnada insanların gözleri tarafından idrak edilmemiş, bir başka zamanda (ilerde) zuhur ettiği zaman onlar tarafından idrak edilir olmuştur. Hikmet ise bizzat Hazreti Îsâ aleyhisselâmın annesinin suçsuzluğuna dair bu ifadeleri beşikte konuşmuş olmasında zuhur etmiştir. Diğer taraftan Hazreti Îsâ aleyhisselâm geçmiş zaman formunda kullandığı bu ifadelerde şimdiki zamanı ve gelecek zamanı da kastetmiş olabilir. Şimdiki zamanda bu söylediklerinin zuhuru, annesinin suçsuzluğuna dair beşikte iken konuşmuş olmasıdır. Yine onun, kendisinin ilerde Allah'ın oğlu olduğunu söyleyecek olan kimselere yönelik bir tembih ve tâlimi de söz konusudur ki böylece Allah Teâlâ'yı tenzih etmiştir. Bu husus da onun, annesine atılan iftiraları reddetmesi ve annesini bunlardan temize çıkarmasına benzer bir husustur. Yani Hazreti Îsâ aleyhisselâmın söylediği sözler bir taraftan Hak Teâlâ'nın tenzihi iken diğer taraftan annesinin tebriyesidir (suçsuzluğunun ortaya konulması). Burada "her nerede olursam olayım" ifadesindeki geçmiş zaman formu, onun bunu Allah Teâlâ'dan öğrenmiş olduğuna delâlet eder. Sonra Hazreti Îsâ aleyhisselâm sözlerini tamamlamak üzere [beni bedbaht bir zorba yapmadı] demiştir. Çünkü annesine karşı bedbaht ve zorba olan kimse ancak cehaletinden dolayı böyle olur. Cehalet ise kişide unsur karanlığının hâkimiyetinden kaynaklanır. "Beni zor-

ba kılmadı." derken azameti kastetmiştir, çünkü ceberrut, yani azamet, kulluğa aykırıdır. Nitekim kendisi [ben Allah'ın kuluyum] derken kulluğunu ifade etmiştir. Yine [beni zorba kılmadı] ifadesi ile "Ben Allah'ın kendilerine kitap gönderip namazı ve zekâtı emretmiş olduğu ümmeti buna zorlamam, sadece Allah'ın mesajını tebliğ ederim, bundan başka bir şey yapmam." anlamını kastetmiş olabilir. Sonra yine ilâhî bir emri bildirmek üzere şöyle demiştir:

وَالسَّلَامُ عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدْتُ وَيَوْمَ أَمُوتُ وَيَوْمَ أُبْعَثُ حَيًّا (٣٣)

33. "Doğduğum gün, öleceğim gün ve diri olarak kabirden kaldırılacağım gün selam banadır."

Hazreti Îsâ aleyhisselâmın bu sözleri, kendisi hakkında [doğduğu gün ona selam olsun] denmiş olan Hazreti Yahyâ aleyhisselâmın durumundan, vuslat itibariyle daha kâmildir. Bu ilk makam, diğeri ise ikinci makamdır. Yahyâ kelimesi *hayât* kelimesinden gelir ki o da Hazreti Îsâ aleyhisselâmın emrine âmâdedir, çünkü Hazreti Îsâ aleyhisselâm ölülere hayat verir. Bu nedenle onun "Selam bana olsun!" sözünde daha üstün bir mertebede olduğunu söyledik. Burada Hazreti Îsâ aleyhisselâm *es-selâm* diyerek, selam kelimesini mârife/belirli olarak kullanmış, henüz muhkem (yetişkin) olmadan önce kendisi hakkında "istikamet üzere olma" hükmünü vermiş, ilâhî vasiyeti nurani namaz ve burhanî zekât ile kabul edeceğine dair kendisi lehine şahitlik etmiş, üç hal (doğum, ölüm ve kabirden diriliş hali) içerisinde kendisine selam etmiştir. Zira Hazreti Îsâ aleyhisselâm daha beşikte iken annesine atılmış olan iftiralardan onu temize çıkaran bir delil olurken Allah'tan tercüme ettiği şeyleri bizzat kendisi olarak, kendi varlığı ile ifade etmiş, bu yüzden de "Selam bana olsun!" demiştir ki burada kastı, "Allah'tan selam bana olsun!" şeklindedir. Çünkü o rabbi katındaki mertebesini ve nasibini bilmektedir. [Doğduğum gün], "aranızda Allah'ın kulu olduğumu açıkça ifade ettiğim ve doğumumun (varlığımın) herhangi bir nikâha ya da cinsel münasebete bağlanmasını reddedip anneme atılan iftirayı bertaraf ettiğim için bana selam olsun." Burada selam kelimesi ile onun doğum esnasında çocuğun ağlaması şeklindeki umumi durumdan salim olduğu da kastedilmiştir. Çünkü Hazreti Îsâ aleyhisselâm doğum esnasında ağlamamış, aksine doğar doğmaz Allah'a secde etmiştir. [Öleceğim gün] bu sözüyle, kendisinin öldürüldüğünü söyleyerek ona iftira atan kimseleri de yalanlamıştır. Çünkü "öldürüldüğüm gün" dememiştir. Adeta "beni öldürdüğünü iddia eden kimselerin iddia ettiği üzere öldürülmemin söz konusu olmasından salim oldum." demiştir. Nitekim İsrailoğulları "Biz Meryem oğlu Mesih'i öldürdük." (Nisâ, 4/157) demişlerdir, Allah Teâlâ da "Onu öldürmediler, ancak

onlara benzetildi." (Nisâ, 4/157) buyurarak İsrailoğullarını yalanlamıştır. İşte Hazreti Îsâ aleyhisselâm da öldürülmüş olmaktan salim olarak ruhunu teslim edeceği gün kendisine selam olsun diyerek bu hususu ifade etmiştir. Kaldı ki öldürülmüş olsaydı şehit olacaktı, şehit ise ölü değil, diridir. Âyette açıkça yasaklandığı üzere, şehit olan kimseye ölü denmez.

[Ve diri olarak kabirden kaldırılacağım gün]: Büyük kıyamet gününde diriltileceği zamandan söz etmiş, böylece ölmüş (öldürülmüş değil) olacağını tekit etmiştir. Kıyamet, nebîler ve ilâhî inayete mazhar olmuş diğer kullar gibi bütün suçsuz insanların her türlü kötülükten beri olacakları bir yerdir ki Hazreti Îsâ aleyhisselâm da bütün bu yerlerde, yani doğum, ölüm ve diriliş yerlerinde selamet sahibidir. Bunlardan başka bir üçüncü yer yoktur. Çünkü bir dünya hayatı vardır, bir de âhiret hayatı vardır ve bunların arasında da bir ölüm vardır. Sonra Allah Teâlâ dalâlet ehli kimselerin dillerine doladıkları sapkınlıklardan kendisini tenzih etmekte ve şöyle buyurmaktadır:

ذٰلِكَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ قَوْلَ الْحَقِّ الَّذٖي فٖيهِ يَمْتَرُونَ (٣٤) مَا كَانَ لِلّٰهِ اَنْ يَتَّخِذَ مِنْ
وَلَدٍ سُبْحَانَهُ اِذَا قَضٰٓى اَمْرًا فَاِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (٣٥) وَاِنَّ اللّٰهَ رَبّٖي وَرَبُّكُمْ
فَاعْبُدُوهُ هٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَقٖيمٌ (٣٦) فَاخْتَلَفَ الْاَحْزَابُ مِنْ بَيْنِهِمْ فَوَيْلٌ لِلَّذٖينَ
كَفَرُوا مِنْ مَشْهَدِ يَوْمٍ عَظٖيمٍ (٣٧) اَسْمِعْ بِهِمْ وَاَبْصِرْ يَوْمَ يَأْتُونَنَا لٰكِنِ الظَّالِمُونَ
الْيَوْمَ فٖي ضَلَالٍ مُبٖينٍ (٣٨) وَاَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْحَسْرَةِ اِذْ قُضِيَ الْاَمْرُ وَهُمْ فٖي غَفْلَةٍ
وَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ (٣٩)

34. İşte hakkında şüpheye düştükleri Meryem oğlu Îsâ gerçek söze göre budur. 35. Allah'ın bir evlât edinmesi, olacak şey değildir! O, bundan münezzehtir. Bir işe hükmettiği zaman, ona sadece "Ol!" der ve hemen olur. 36. Muhakkak ki Allah, benim de rabbim, sizin de rabbinizdir. Öyle ise O'na kulluk ediniz. İşte doğru yol budur. 37. Sonra guruplar kendi aralarında ayrılığa düştüler. Büyük güne şahit olunduğu zamanda vay o kâfirlerin haline! 38. Onlar, bizim huzurumuza çıkacakları gün başlarına gelecek olanları ne iyi duyarlar ve ne iyi görürler! Fakat o zalimler bugün açık bir sapıklık içindedirler. 39. Sen onları pişmanlık ve üzüntü (hasret) günü hakkında uyar. Çünkü onlar bir gafletin içine dalmış oldukları halde ve henüz iman etmemişken iş olup bitmiştir.

Ölüm hariçte gerçekliği olmayan bir nispetten ibaret olsa da, Allah Teâlâ onu kıyamet günü parlak bir koç suretinde ortaya çıkarır. O esnada "Ey cen-

netlikler!" diye nida edilir ve bütün cennetlikler başlarını kaldırır. Bunun ardından "Ey cehennemlikler!" diye nida edilir, onlar da başlarını kaldırır. O esnada cehennemde sadece cehennemlikler bulunur. Ardından her iki gruba "Bunu tanıyor musunuz?" diye sorulur. Onlar da, "O, ölümdür." diye cevap verirler. Daha sonra Hazreti Yahyâ aleyhisselâm elinde bir bıçakla gelir ve ölümü yatırıp boğazını keser. Derken bir nida edici çıkıp şöyle nida eder: "Ey Cennetlikler! Artık sizler cennette sonsuza dek kalıcısınız, bundan böyle size ölüm yoktur! Ey Cehennemlikler! Siz cehennemde sonsuza kadar kalıcısınız, bundan böyle size ölüm yoktur! İşte bu gün, üzülme günüdür." Cennetlikler ölümü görünce, onu görmekle büyük bir sevince kapılırlar ve ona şöyle derler: "Allah Teâlâ seni mübarek etsin! Bizi dünya sıkıntısından kurtardın. Sen bize gelen hayırlı bir konuktun. Hakkın bize gönderdiği hayırlı bir hediyeydin sen." Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm: "Ölüm mümin için bir hediyedir."[61] buyurmuştur. Cehennemlikler ise, ölümü gördüklerinde ondan kaçar ve şöyle derler: "Sen bize gelmiş kötü bir konuktun. Bizim ile içinde yaşadığımız iyilik ve rahatlığın arasına girdin." Ardından cehennemlikler, "Belki ölüm bizi öldürür de biz de böylece içinde bulunduğumuz durumdan kurtuluruz." derler. Ölümün kurban edildiği gün bu yüzden "hasret günü" (üzülme günü) olarak isimlendirildi. Çünkü ölüm, onların hepsini bitkin düşürür. Her iki grup için de ebedîlik özelliğini ortaya koyar. Sonra, cehennemin kapıları bir daha açılmayacak şekilde kapanır. Ateş cehennemliklere uyar, cehennemlikler ateş içinde sıkışması artsın diye, cehennemin katları birbirine girer, alt üst olur. İnsanlar ve şeytanlar orada, altında su gibi kaynayan büyük bir ateş olduğu için, sadece bir et parçası büyüklüğünde görünür. Böylece içinde bulunan herkes, ister yukarısında ister aşağısında olsun, ters yüz olur. "Ateşin her sönüşünde, onları iyice ateşlerini kızıştırırız." yani derilerini değiştirerek ateşte iyice yanmalarını sağlarız.

Hasret günü kıyamet günü de olabilir, çünkü o gün bedbaht kimse, "Vah bana, kaçırmış olduğum şeyler yüzünden." diye yakınır. Bu yüzden o gün hasret günüdür, yani gizli ve bâtında olan şeylerin zuhur ettiği bir keşf günüdür. Çünkü "hasret" kelimesi "*hasertü's-sevbe 'anni fe-zahera mâ tahtehu*" (Üzerimden elbiseyi kaldırdım, altındaki göründü) ifadesinde ve "*hasertü 'ani'ş-şey'i*" (falan şeyin üzerini açtım) olduğu üzere, izale etmek, kaldırmak anlamına gelir. Burada kişi adeta, "Keşke dünyada ben bu işin üzerini açabilseydim de işimde basiret üzerine olabilseydim." demiş olur. Çünkü hiç kimse işlemiş olduğu şey dışında bir şeyle hesaba çekilmez, dolayısıyla kişiyi hesaba çeken yine onun kendisidir. Bu sebeple de kendisinden başkasını kınamamalıdır.

---

61 Deylemî, *el-Firdevs*, c.4 s. 238.

Bu üzüntü gününün hallerinden biri şudur: O gün bilgisi olmayan cennet ehli mümin Allah'ı bilenlerin menzillerini görür, üzülür, pişman olur. Bunun üzerine Allah Teâlâ cehennemlik olan bilgi sahibi kimseye yönelir, onun bilgi elbisesini çıkartır ve mümine giydirir. Mümin de cennette o bilgiyle birlikte bilginin menziline yükselir. Çünkü her bilginin cennetlerde bir menzili vardır ve oraya ancak o bilginin sahibi yerleşebilir. Bilgi cennette kendi menzilini talep eder. Allah Teâlâ'nın mümine giydirdiği bilginin sahibi olan âlim ise cehennemliktir -onlar ateşin ehlidir. Bilgi kendi başına var olamaz ve kendi başına kaldığında o menzilden düşer. Onun bulunduğu bir mahal olmalıdır. Allah Teâlâ da bilgisiz mesut mümine o bilgiyi giydirir, o da bilgiyi menziline yükseltir. O yerin ne büyük hasreti vardır! Allah Teâlâ ölüm vaktinde cehennemlikler üzerinde -ki onlar ateş ehlidir- cehenneme yakışan bilgiden başka bir bilgi bırakmaz. Bunun dışındaki ilimler ise cehenneme değil cennet ehline mahsus olan ilimlerdir. Allah Teâlâ öyle bir bilgi sahibine yaşarken veya can çekişme esnasında bir kuşku verir. Söz konusu kuşku onun aklına girerek kendisini bilgiden uzaklaştırır veya şaşırtır, sonra da bu hal üzere ölür. Halbuki bilgi gerçekte doğruydu. Böyle bir bilgi cennet ehline giydirilecek bilgidir. Dünya hayatında o konuda bilgiye sahip değildirler ve cehennem ehlinin bilgisine tamah ettiklerinde, bu bilgi onlara giydirilir. Böylece cehennemlik kişinin kuşku üzere ölmüş olduğu hakkında kesin bilgi ortaya çıkar.

إِنَّا نَحْنُ نَرِثُ الْأَرْضَ وَمَنْ عَلَيْهَا وَإِلَيْنَا يُرْجَعُونَ ﴿٤٠﴾

40. Yeryüzüne ve onun üzerindekilere ancak biz vâris oluruz ve onlar ancak bize döndürülürler.

Üzerindekiler öldüğü zaman yeryüzüne varis olacak olan Allah Teâlâ'dır. Mülk ile o mülk üzerinde mâlik olan arasında ayrılık gerçekleştiği zaman mülke de mâlike de Allah Teâlâ varis olur. Nitekim Hak Teâlâ [Yeryüzüne ve onun üzerindekilere ancak biz vâris oluruz] buyurmuştur ki bu hem zat ve hakikat itibariyle hem de hüküm itibariyle varis olmaktır. Zat ve hakikat itibariyle varis olmak Hak Teâlâ'nın [onlar bize dönerler] âyetinde ifade edilmiştir. Hakikatte Allah Teâlâ sadece, yarattıkları içerisinden zuhur etmiş olanlarda tecelli etmiş olan varlığa varis olur ki bu varlık mümkünlerin ve onların arazlarının suretidir. Çünkü varisin tevarüs ettiği malın kendisinden miras alındığı kimse varlık ve bekâ sahibi iken, varisin o mirasa varis olması söz konusu olmaz, ancak mirasın sahibi intikal eder ve artık o yerde olmaz, yoklukla nitelenirse o zaman varisin o mirasa varis olması söz konusu olur ki bu, yani mirasın ilk sahibinin yoklukla nitelenmesi ise ancak suretler ve arazlar için söz konusu olacak bir durumdur. Dolayısıyla Hak Teâlâ her daim varistir.

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا (٤١)

41. Kitap'ta İbrâhîm'i an. Zira o, sadakat sahibi (sıddîk) bir peygamberdi.

Sıddîk olanın nitelikleri arasında akl-ı selim, sahih fikir, sahih hayal gibi şeyler bulunur. Yine selim olmayan aklın imkânsız gördüğü hususlardan haber getirene (peygambere) iman etmek de sıddîk'in özelliklerinden biridir. Nebî de *Rûh*'un kendisine getirdiği haber karşısında sıddîk'tir (tasdik edicidir.)

إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ وَلَا يُغْنِي عَنْكَ شَيْئًا (٤٢)

42. Bir zaman o babasına dedi ki: "Babacığım! Duymayan, görmeyen ve sana hiçbir fayda sağlamayan bir şeye niçin taparsın?"

Bu, nazarının ve aklının kusuruna ilişkin bir şahitliktir.

يَا أَبَتِ إِنِّي قَدْ جَاءَنِي مِنَ الْعِلْمِ مَا لَمْ يَأْتِكَ فَاتَّبِعْنِي أَهْدِكَ صِرَاطًا سَوِيًّا (٤٣)
يَا أَبَتِ لَا تَعْبُدِ الشَّيْطَانَ إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلرَّحْمَٰنِ عَصِيًّا (٤٤)

43. Babacığım! Sana gelmemiş olan bir ilim bana geldi. Öyle ise bana uy ki, seni düz yola çıkarayım. 44. Babacığım! Şeytana kulluk etme! Çünkü şeytan, çok merhametli olan Allah'a isyankârdır.

Eğer şeytan, rahmetin içerisinde intikamı gerektiren şeyin de bulunduğunu bilseydi isyan etmezdi. Çünkü isyan ancak Rahmân olana karşı yapılmıştır. Zira her bir isim kendi minvalince amel eder. Peygamberler rablerine dair ne de muazzam ilim sahibidirler!

يَا أَبَتِ إِنِّي أَخَافُ أَنْ يَمَسَّكَ عَذَابٌ مِنَ الرَّحْمَٰنِ فَتَكُونَ لِلشَّيْطَانِ وَلِيًّا (٤٥)

45. Babacığım! Allah tarafından sana azap dokunup da şeytanın yakını olmandan korkuyorum.

Eğer; "Hazreti İbrâhîm aleyhisselâm nasıl burada azabı Rahmân ismi ile kullanmıştır? Zira Rahmân ismi zâhirde azabı gerektirmez." diyecek olursan bil ki burada Hazreti İbrâhîm aleyhisselâm içinde bulunduğu durumda kendisiyle beraber 'babası (kendi özel ismi)' olan isme işaret etmişti. Çünkü Hazreti İbrâhîm aleyhisselâm, hiç kuşkusuz, içinde ve üzerinde bulunduğu iyilik, afiyet, rızık ve

sağlığın gerçekleşmesi nedeniyle her zaman Rahmân ile beraberdi. Rahmân isminin azapla birlikte geçmesinin diğer anlamı ise, doktorun hastalık sahibine merhamet etmesine benzer. Nitekim doktor, kangren olmuş organı keserek bir yandan hastaya acır, öte yandan ona merhamet eder. Benzer şekilde insanların âhiret hayatındaki temizliklerinin nedeni olsun diye dünyada had cezalarını belirlemek Allah Teâlâ'nın hikmetindendir. Tahkik gözüyle bakarsan, her yerde durumun böyle olduğunu görürsün. Yerleştirilmiş ilâhî rahmete kulda bir izzet ve otorite eşlik eder. Bu şefkatten değildir. Doğal merhametten ise şefkat meydana gelir. İlâhî rahmete izzet eşlik etmeyip şefkatten münezzeh olmasaydı, Allah Teâlâ herhangi bir yaratılmışa azap etmezdi. Allah Teâlâ, muhtevasında rahmet bulunmayan hiçbir acı verici şey vermez. O acı veren şeyle birlikte bulunan rahmet, acıyı tadan kimse tarafından tadılır. Bu tıpkı ilacı kullandığı takdirde deva bulacak olan hastanın ilaçtan duyduğu acı gibidir. Hak Teâlâ'nın darlık ve bolluk anlarında kullarına müjdesini ulaştırmasının yolunun ne kadar latif ve lütufkâr olduğuna bakınız! Çünkü burada Hak Teâlâ'nın acıları ifade etmek üzere "azap" kelimesini seçmesinin sebebi, bu azabı gören kimselerin en nihayetinde durumlarının lezzet almaya dönecek olmasıdır.[62] Bu nedenle Allah Teâlâ bu duruma "azab" ismini vermiştir. Bu azabı gören kişi işin sonunda lezzet alır, çünkü bu durum ona rabbini hatırlatır. Zira insan bir musibetle karşılaştığı ve bütün çareleri tükendiği zaman -ki bu en şiddetli azaptır- rabbini hatırlayıp zikreder ve kendi seçimiyle değil, fakat zorunlu, darda kalmış olan rabbine döner. İşte o zaman kendisini rabbine döndüren ve gaflet hükmünden çıkarmış olan bu durumdan lezzet alır. Bu itibarla Hak Teâlâ bunu azab olarak isimlendirmiştir. Bu isim, rahmete mahal olan kimseye, rahmeti idrak edeceğini müjdeler. Peygamberler rablerine dair ne de muazzam ilim sahibidirler!

قَالَ اَرَاغِبٌ اَنْتَ عَنْ اٰلِهَت۪ي يَٓا اِبْرٰه۪يمُۚ لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ لَاَرْجُمَنَّكَ وَاهْجُرْن۪ي مَلِيًّا
(٤٦) قَالَ سَلَامٌ عَلَيْكَۚ سَاَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبّ۪يۜ اِنَّهُ كَانَ ب۪ي حَفِيًّا (٤٧) وَاَعْتَزِلُكُمْ وَمَا
تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَاَدْعُوا رَبّ۪يۘ عَسٰٓى اَلَّٓا اَكُونَ بِدُعَٓاءِ رَبّ۪ي شَقِيًّا (٤٨) فَلَمَّا
اعْتَزَلَهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِۙ وَهَبْنَا لَهُٓ اِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَۜ وَكُلًّا جَعَلْنَا نَبِيًّا
(٤٩) وَوَهَبْنَا لَهُمْ مِنْ رَحْمَتِنَا وَجَعَلْنَا لَهُمْ لِسَانَ صِدْقٍ عَلِيًّا (٥٠) وَاذْكُرْ فِي
الْكِتَابِ مُوسٰٓىۘ اِنَّهُ كَانَ مُخْلَصًا وَكَانَ رَسُولًا نَبِيًّا (٥١) وَنَادَيْنَاهُ مِنْ جَانِبِ الطُّورِ
الْاَيْمَنِ وَقَرَّبْنَاهُ نَجِيًّا (٥٢)

---

62 *Azab* kelimesi, lezzet, tat anlamına gelen *azb* kelimesi ile sesteştir. (ç.n.)

46. "Ey İbrâhîm!" dedi, "Sen benim tanrılarımdan yüz mü çeviriyorsun? Eğer vazgeçmezsen, andolsun seni taşlarım! Uzun bir zaman benden uzak dur!" **47.** İbrâhîm: "Selâm sana!" dedi, "rabbimden senin için mağfiret dileyeceğim. Çünkü O bana karşı çok lütufkârdır. **48.** Sizden de, Allah'ın dışında taptığınız şeylerden de uzaklaşıyor ve rabbime yalvarıyorum. Umulur ki rabbime dua etmemle bedbaht olmam." **49.** Nihayet İbrâhîm onlardan ve Allah'tan başka taptıkları şeylerden uzaklaşıp bir tarafa çekildiği zaman biz ona İshâk ve Ya'kûb'u bağışladık ve her birini peygamber yaptık. **50.** Onlara rahmetimizden bağışta bulunduk; kendilerine haklı ve yüksek bir şöhret nasip ettik. **51.** Kitapta Mûsâ'yı da an. Gerçekten o ihlâs sahibi idi ve hem resûl hem de nebî idi. **52.** Ona Tûr'un sağ tarafından seslendik ve onu, münâcât halinde yaklaştırdık.

Allah Teâlâ Hazreti Mûsâ aleyhisselâma, Tûr dağının sağ tarafında ağaçtan bir perdenin ardından konuşmuştur, zira eğer onunla kalbinin yönü olan sol tarafından konuşmuş olsaydı belki bu konuşmayı kendi konuşması ile karıştırırdı. Bu yüzden kişinin âdet gereği kendi nefsinin konuşmadığı taraf olan sağ taraftan Hakk'ın kelâmı ona gelmiştir. Sonra Allah Teâlâ Hazreti Mûsâ aleyhisselâm hakkında bizlere bilgi vermek üzere [Ona Tûr'un sağ tarafından seslendik] buyurmakta, ona yapılan nidanın Tûr'dan olduğunu ifade etmektedir. Bunun nedeni ise onun tıpkı bir huni gibi eğik olmasıdır. Hazreti Mûsâ aleyhisselâm, ailesine duyduğu şefkatle, onlar için ateş aramak üzere yola çıkmış, bu şefkat onun bir yaratılmışa, yani ailesine eğilmesine yol açmıştı. Çünkü ailesi (hanımı), aslında onun sol kaburgasından yaratılmıştı ve kaburga ise eğiktir.

[Ve onu, münâcât halinde yaklaştırdık.]:

Nasihat

Rabbine münâcât ettiğin zaman O'na muhakkak O'nun kelâmı ile münâcât et, O'na münâcât etmek için kendi ürettiğin sözleri kullanma. Çünkü bu tür kelimeler kullanırsan O bunları senden işitmez, kulak vermez, sen de O'nu icabetini duyamazsın. O halde bu hususu muhafaza et, zira bu husus, ayakların kaydığı bir noktadır.

وَوَهَبْنَا لَهُ مِنْ رَحْمَتِنَا اَخَاهُ هٰرُونَ نَبِيًّا (٥٣)

53. Rahmetimizden, kardeşi Hârûn'u bir peygamber olarak ona hibe ettik.

[Rahmetimizden ona hibe ettik.], yani Hazreti Mûsâ aleyhisselâma hibe ettik [kardeşi Hârûn'u bir peygamber olarak] hibe, salt nimet olarak vermektir ve karşılık talebi söz konusu değildir. Verenin sadece nimet kastı ile verdiği, karşılığında şükür ya da herhangi bir şey beklemediği verme şeklidir. Eğer karşılığında bir şükür ya da başka bir karşılık bekleniyor veya düşünülüyorsa o zaman bu hibe değildir. Hak Teâlâ hakikatte, bütün verme türlerinde *el-Vehhâb*'dır (hibe edendir).

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ اِسْمٰعِيلَ اِنَّهُ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ وَكَانَ رَسُولًا نَبِيًّا (٥٤) وَكَانَ
يَأْمُرُ اَهْلَهُ بِالصَّلٰوةِ وَالزَّكٰوةِ وَكَانَ عِنْدَ رَبِّهِ مَرْضِيًّا (٥٥) وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ اِدْرِيسَ
اِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا (٥٦)

54. Kitapta İsmâîl'i de an. Gerçekten o, sözüne sadıktı, resûl ve nebî idi. 55. Halkına namazı ve zekâtı emrederdi; rabbi nezdinde de rızaya nâil olmuş bir kimse idi. 56. Kitapta İdrîs'i de an. Zira o, sadakat sahibi (sıddîk) bir peygamberdi.

Hazreti İdrîs aleyhisselâm nebî idi, ancak Kur'ân'da onun resûl olduğuna dair açık bir ifade mevcut değildir, aksine onun "sadakat sahibi (sıddîk) bir peygamber" olduğu ifade edilmiştir. Dolayısıyla Hazreti İdrîs aleyhisselâm, Hazreti Nûh aleyhisselâmdan önce gönderilmiş olan nebîlerden biri idi. Hazreti Nûh aleyhisselâm ise resûl olarak gönderilmiş olan ilk peygamber idi. Hazreti İdrîs aleyhisselâmın Âdemoğulları içerisinde kalemle yazan ilk kimse olduğu söylenir. Kalem-i a'lâ'nın ilk imdadı olan olmuştur. Kendisi İsrâ yolculuğuna çıkarılmış ve bu yolculuğunda yedinci semaya kadar ulaşmış, böylece bütün semalar görüş ufkunda yer almıştır. Hazreti İdrîs aleyhisselâm Allah Teâlâ'nın kendisine vahiy yoluyla bildirmiş olduğu ilim sayesinde, Hak Teâlâ'nın bütün âlemi birbiri ile irtibatlandırmış ve âlemdeki bazı şeyleri diğer şeylerin emrine musahhar kılmış olduğunu biliyordu. Bu itibarla o, rükünler âleminin doğumla üreyen varlıklara mahsus olduğunu görmüş, yıldızların belli konumlarda birleşip belli konumlarda ayrıldıklarını, varlıkların farklılık arz ettiğini, feleklere ait hareketlerde farklılıkların bulunduğunu görmüş, bir tarafta hızlılığın diğer tarafta yavaşlığın bulunduğunu görmüş ve seyr-ü seferini ne kadar yavaş olan ile yapacak olursa olsun yine de hızlı olanın onun hükmüne dâhil olacağını bilmiştir. Çünkü hareket doğrusal değil, dairevîdir, dolayısıyla da hızlı ve seri deveranın ona dönmesi gerekir. Böylece düşüşe eşlik etmekten, hızlı olanın ifade ettiği şeyi bilir. Bunu da ancak yedinci semada görmüş ve orada otuz sene ikamet etmiş, bu otuz sene boyunca

Burçlar feleğinin yaygısında onunla, ona vekâlet eden feleğin deveran merkezinde ve deveran feleğini taşıyan felekte deveran eder ki bu felek, yani deveran feleğini taşıyan felek, burçlar feleğinin kendisi ile deveran ettiği felektir. Böylece Hazreti İdrîs aleyhisselâm Allah Teâlâ'nın semaya vahyettiği şeyi ayan beyan görünce, yıldızların Yengeç burcunda toplanmaya yakın olduklarını gördüğünde, Allah Teâlâ'nın büyük bir su, muazzam bir tufan indirmesinin kaçınılmaz olduğunu bilmiştir. Çünkü tahkik ettiği bilgi sayesinde bunu öğrenmiş oldu ve feleğin incelikleri ile yürüyüp geneli ve tafsilatı öğrendi. Daha sonra indi ve kendi dinine ve şeriatına inananlara mahsus bir peygamber oldu. Kendisi, zekâ ve fetanet sahibi olarak bilinen kimselerden idi ve ümmetine hem şahit olduğu şeyleri hem de Allah'ın kendisine bu ilim içerisinde tevdi etmiş olduklarını öğretti. Allah Teâlâ'nın bu semalara vahyettiği şeylerden birinin, büyük bir tufanın gerçekleşeceği, insanların helâk olacağı ve ilmin unutulacağı olduğunu onlara öğretti ve kendisi bu ilmin sonraki insanlar için bâki kalmasını istedi, bu yüzden de ilmin taşlara, kayalara nakşedilmesini emretti. Kendisi "hark"ı (âdetin ihlalini) kabul ederdi ki bu olmasaydı o yüce bir mekâna yükseltilmezdi. Tevhide değil, tevhid kelimesine davet eden bir peygamber idi. Çünkü tevhid hiç kimse tarafından inkâr edilmiş değildir. Peygamberlerin Hakk'a dair konuştukları şeyler farklılaşmaz, çünkü onlar nazardan değil, tek bir ilâhtan bilgiyi alarak konuşurlar. Bu yüzden de onlara insanları tevhide değil, sadece ve sadece tevhid kelimesine davet etmişlerdir. Kim Hak konusunda kendi nazarından konuşursa, yasaklanmış olan bir şey hakkında konuşmuş olmaz, zira Allah Teâlâ'nın kullarına meşru kıldığı şey, mertebe tevhididir ve onu da kabul etmeyen kimse yoktur. Müşrikler ise vaz nedeniyle yani ilâh ismini yanlış şeye verdikleri için hesaba çekileceklerdir, zira onlar bu isimlendirmede yalan söylemişler ve o varlıkları Allah'a yakınlaştırıcı şeyler olarak benimsemişlerdir, yoksa onları *ahadiyyet* (birlik) mertebesine konumlanmış değillerdir. Sonra Allah Teâlâ Hazreti İdrîs aleyhisselâmı yüce mekâna yükseltti, o da Güneş feleğine indi. Bu, semavi feleklerin ortasında bulunan dördüncü felek olan kalptir. Çünkü onun üstünde de altında da beşer küre vardır. Hak Teâlâ şöyle buyurmuştur:

وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا (٥٧)

57. Biz onu üstün bir makama yücelttik.

[Biz onu üstün bir makama yücelttik.], yani "İdrîs'i üstün bir makama yükselttik.", bu dördüncü semadır, bu şekilde isimlendirilmesinin sebebi ise onun kalp, yani feleklerin kalbi olmasıdır. O göklerin kalbi ve kutbudur, ko-

num olarak yüce bir makamdır. Onun üzerinde olanlar ondan yukarda ve bizim başlarımızdan daha uzak mesafede olsalar da, Hak Teâlâ burada konum yüceliğini kastetmiştir. Bu makamın konum, mekanet itibariyle üstünlüğü söz konusudur. Hazreti İdrîs aleyhisselâm şu ana kadar henüz ölmemiştir, aksine Allah Teâlâ onu yüce bir makama yükseltmiştir. O dördüncü semada, Güneş'in bulunduğu semadadır. Hazreti İdrîs aleyhisselâmın güneşe nispeti, güneşin ortada olmasından, üstteki ve alttakilerin deveran yeri olmasından dolayıdır. Bu itibarla Güneş kutb konumundadır ve bu nedenle de Hazreti İdrîs aleyhisselâm ile münasip bir yönü vardır. Hazreti İdrîs aleyhisselâm kalem ile yazan ilk kimsedir. Yazma, tabir etme konularında onun yüce bir makamı, üstünlüğü bulunmaktadır. Onun yücelik konusundaki konumu, kendisinden daha üstün bir şeyin olmadığı kalemin üstünlüğüdür.

أُولٰئِكَ الَّذِينَ اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ مِنْ ذُرِّيَّةِ اٰدَمَ وَمِمَّنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ
وَمِنْ ذُرِّيَّةِ اِبْرٰهِيمَ وَاِسْرَٓائِيلَ وَمِمَّنْ هَدَيْنَا وَاجْتَبَيْنَا اِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُ
الرَّحْمٰنِ خَرُّوا سُجَّدًا وَبُكِيًّا (٥٨)

58. İşte bunlar Allah'ın kendilerine nimetler sunduğu peygamberler; Âdem'in soyundan, Nûh ile taşıdıklarımızdan; İbrâhîm ve İsmâîl'in neslinden ve doğru yola erdirdiğimiz, seçkin kıldığımız kimselerdendir. Rahmân'ın âyetleri onlara okunduğu zaman ağlayarak secdeye kapanırlardı.

Bu, rahmânî nimet verme secdesidir. Kendilerine nimet verilmiş olan nebîlerin secdesidir. Bu, sevinç gözyaşıdır, kabul ve rızaya delâlet eden sevinç ve alâmetlerdir. Zira Allah Teâlâ bu secdeyi Rahmân'ın âyetleri ile zikretmiştir. Rahmet ise kahr ve azameti değil, ilâhî lütuf ve şefkati gerektirir. Bu yüzden gözleri, Allah Teâlâ'nın bu âyetlerde kendilerine vermiş olduğu müjdenin sevincinden dolayı, sevinç gözyaşları akıtmıştır. Bu, suret itibariyle ağlamaktır, çünkü gözlerden yaşlar akmaktadır, ama akan gözyaşları hüzün, keder yaşı değil, sevinç gözyaşıdır. Çünkü Rahmân isminin makamı hüznü ve kederi gerektirmez.

فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ اَضَاعُوا الصَّلٰوةَ وَاتَّبَعُوا الشَّهَوَاتِ فَسَوْفَ يَلْقَوْنَ غَيًّا
(٥٩) اِلَّا مَنْ تَابَ وَاٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَاُولٰئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ شَيْـًٔا
(٦٠) جَنَّاتِ عَدْنٍ الَّتِي وَعَدَ الرَّحْمٰنُ عِبَادَهُ بِالْغَيْبِ اِنَّهُ كَانَ وَعْدُهُ مَاْتِيًّا (٦١)

59. Nihayet onların peşinden öyle bir nesil geldi ki bunlar namazı bıraktılar; nefislerinin arzularına uydular. Bu yüzden ileride sapıklıklarının cezasını çekecekler. 60. Ancak tövbe edip imana gelenler ve salih amel işleyenler hiçbir haksızlığa uğratılmayacak ve cennete gireceklerdir. 61. Rahmân'ın kullarına bir gayb haberi olarak söz verdiği Adn cennetlerine, şüphe yok ki, O'nun verdiği söz, daima yerine getirilmiştir.

[Adn cennetlerine]: Bu, ikamet cennetidir.

[Rahmân'ın kullarına bir gayb haberi olarak söz verdiği]: Buradaki vaat, lütuf makamıdır, "kullar" kelimesi ihtisasa izafet ile kulluk makamıdır. "Gayb haberi olarak" ifadesi ile de iman makamı kastedilmiştir. Ayrıca bu "gayb haberi olarak" ifadesi ise nefislerden misakın alındığı zamanki hal de kastedilmiş olabilir, zira o da emr ve melekût âlemlerinde gayb idi.

[Şüphe yok ki, O'nun verdiği söz, daima yerine getirilmiştir], hak ve doğru olarak yerine getirilmiştir.

لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا اِلَّا سَلَامًا وَلَهُمْ رِزْقُهُمْ فِيهَا بُكْرَةً وَعَشِيًّا (٦٢)

62. Orada hiç boş söz işitmezler, ancak bir selâm, rızıkları da vardır orada sabah, akşam.

Burada "cennet", Araplar tarafından "dünya" gibi bilinen bir zamanın mahalli olarak anlatılmıştır, zira cennet ehlinin ölçüleri vardır ve onlarla dünyadaki zaman hesabına göre Güneş'in doğuşundan batışına kadar olan süreyi bilirler. Her ne kadar cennette güneş olmasa da güneşi seyrettiren ve kendisi sebebiyle güneşin doğuşunun ve batışının gerçekleştiği hareket, cennet üzerindeki atlas feleğinde mevcuttur. Atlas feleğin cennetin tavanıdır. Hareket orada da bizatihi mevcuttur. Cennet ehli, adına burçlar denen yerdeki ölçülere keşif ve rûyet ile bakarlar. Bu felek, Allah Teâlâ'nın "Burçlar sahibi göğe andolsun." (Burûc, 85/1) şeklinde yemin ettiği semadır. İşte cennetlikler onunla, dünyada adına sabah ve akşam dedikleri şeyleri, zaman dilimlerini bilirler. Dünyada adına sabah ve akşam dedikleri zamanı hatırlarlar ve Allah Teâlâ da o esnada onlara [rızıkları da vardır orada sabah, akşam] âyetinde ifade ettiği üzere, rızıklarını bahşeder. Bu, onlar nezdinde mâlum olan hususi bir vakitte verilen hususi bir rızıktır. Bunun dışında da onların nimetleri, yemeleri daimi ve kesintisizdir. Yemedeki devamlılık, kendisi ile bedenin besleneceği nimetlerdeki devamlılıktır. Dolayısıyla cennet ehli, karınları acıkmış olduğu için değil, fakat salt lezzet ve keyif için yer ve içerler. Sabah

içeceğine *es-Subûh*, akşam içeceğine *el-Ğubûk* denir. Cehennemlikler ise Allah Teâlâ tarafından, cehennemde açlık ve susuzluktan dolayı yiyen ve içen kimseler olarak nitelenmiştir.

تِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِى نُورِثُ مِنْ عِبَادِنَا مَنْ كَانَ تَقِيًّا (٦٣)

63. Kullarımızdan, takva sahibi kimselere vereceğimiz cennet işte budur.

Saadet ehli kimseler için üç cennet vardır. Bunlardan ilki amel cenneti, ikincisi ihtisas cenneti, üçüncüsü ise miras cennetidir. Cennetlikler amelleri ölçüsünde cennette konumlanırlar, ama onların bir de miras cennetleri vardır, bu cennet, cehennemliklerin cennete girecek olsalar sahip olacakları mekânlardır. Bir de onlar için ihtisas cennetleri vardır. Hak Teâlâ [Kullarımızdan, takva sahibi kimselere vereceğimiz cennet işte budur.] buyurmaktadır, işte bu cennet onlara, cehennemliklerin cennete girecek olmaları halinde sahip olacakları cennet olarak miras kalmıştır, çünkü cehennemlikler Allah Teâlâ'nın ilminde zaten oraya girecek kimseler değillerdi. Yine Hak Teâlâ cehennemlikleri hakkında, onların cennetliklerin cehenneme girecek olmaları durumunda girecekleri yerleri miras olarak aldıklarını söylememiştir ki bu da, Allah Teâlâ'nın fazl u ihsanının umumiliği ile rahmetinin öne geçmesidir. Bu nedenle orada boş yerler olur ki bunlar cennetliklerin cehenneme girecek olmaları halinde dolduracakları yerlerdir. Allah Teâlâ orayı dolduracak kimseler yaratır ve onları öyle bir mizaç ile yaratır ki onlar bu mizaç ile cennete girecek olsalar ondan azap duyarlar. Bu da Hazreti Peygamber aleyhisselâmın "Cehennem 'Daha var mı?' diye sormaya devam eder, nihayet izzetin rabbi oraya ayağını koyar ve 'Yeter, yeter' buyurur." sözünde ifade ettiği husustur. Allah Teâlâ cehenneme "Doldun mu?" diye sorar, o da "Daha var mı?" der. Allah Teâlâ ise cennet ve cehenneme, "İkinizden her birinize, içinizi dolduracak kadar var."[63] buyurur, ama içlerini yaratılmış varlıklarla (insanlarla) doldurma şartı koşmadığı gibi onlara giren kimselerin ille de azap görecek yahut nimetlenecek olmalarını da şart koşmaz. Nitekim rivayette bildirildiğine göre cennette de (tıpkı cehennemde olduğu gibi) içerisinde hiç kimsenin bulunmadığı boş mekânlar olur ve Allah oralarda nimetlenecek ve oraları imar edecek kimseler yaratır. Bu, Allah'ın oraya ayağını koymasıdır ki bu da ihtisas cennetlerinden başka bir yerde olmaz. Yine Allah Teâlâ'nın cehennemlikleri sadece amelleri ölçüsüne göre yerleştirmesi de onun keremindedir.

63 Buhârî, Tevhid, 25; Müslim, Cennet, 36.

Nasihat

Kaçırdığın miras cennetleri için üzülme, çünkü bunda bir taksir söz konusu değildir. Aksine senin, kaçırdığın amel cennetleri için üzülmen gerekir. Diğer taraftan ihtisas cennetlerinden başkasına itimat edip güvenme, çünkü ihtisas cenneti Allah Teâlâ'nın seni bu dünyada salih amel işlemeye muvaffak etmesi gibidir, çalışarak elde edilmez, ancak ilâhî inayet ile elde edilir.

وَمَا نَتَنَزَّلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ لَهُ مَا بَيْنَ أَيْدِينَا وَمَا خَلْفَنَا وَمَا بَيْنَ ذَٰلِكَ وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا (٦٤)

64. Biz ancak rabbinin emri ile ineriz. Önümüzde, arkamızda ve bunlar arasında olan her şey O'na aittir. Senin rabbin unutkan değildir.

[Biz ancak Rabbinin emri ile ineriz.]: "Rabbinin izni ile ineriz." Bu Cebrâîl aleyhisselâmın sözüdür, zira hususilik meleklere tesir etmez, onlar üzerine inmez. Çünkü meleklerin makamının gerektirdiği ilâhî kaynaklı güçlü bir engel vardır. Yıldızların ruhları ise, isimler, tütsüler ve benzeri şeylerle indirilebilir. Ateş kaynaklı ruhlar da böyledir. Rabbinin emri ile inenlerde ise hususilik herhangi bir tesirde bulunmaz. Zira ateş kaynaklı âlemdekiler beşer âleminin egemenliği dışındadır. Onlardan her birinin, rablerinin kendileri için tayin ettiği bir makamı vardır. Bu sebeple onlardan her biri ancak rabbinin emri ile iner. Onlardan herhangi birinin inmesini isteyen kimse, bu konuda rabbine yönelmelidir, bu durumda rabbi ona bu konuda izin verir, emreder ki bu da dua edenin imdadına yetişmektir. Ya da Allah Teâlâ o meleği işin başında (herhangi bir talep/dua olmaksızın) indirebilir. Cebrâîl aleyhisselâmın Hazreti Muhammed aleyhisselâma söylediği şey, onun Hak Teâlâ'dan, nebîye iletmek üzere aldığı sözdür, bu nedenle onun sözü Kur'ân'dan sayılmıştır, yani Kur'ân'da Cebrâîl aleyhisselâmdan nakledilen sözler yer alır. Bu sözü indiren de Cebrâîl aleyhisselâmdır. Ama onu Cebrâîl aleyhisselâmın indirmiş olması ya da o sözün Cebrâîl aleyhisselâmdan nakledilmiş olması, onu Kur'ân olmaktan çıkarmaz. Çünkü Cebrâîl aleyhisselâm, şehadet âleminde "Allah şöyle demiştir." şeklinde bir şey aktarsaydı, onu bu tarzda aktarırdı. Bu durum, [Biz ancak rabbinin emri ile ineriz. Önümüzde, arkamızda ve bunlar arasında olan her şey O'na aittir. Senin Rabbin unutkan değildir.] âyetinde belirtilir. Yani Allah Teâlâ, Cebrâîl aleyhisselâmın Hazreti Muhammed aleyhisselâma olan sözüne dair şahitliğini unutmaz. Melekler muhatap oluş anlarında ve adem hallerinde sabit hakikatler (*a'yân-ı sâbite*)dir. İşte âyette geçen "unut-

kan" ifadesi ile işaret edilen husus budur. Böylece aktarım olarak anlatılan husus tahakkuk etmiş bir husus olur ki bu da sonradan yaratılmışlık ile nitelenemeyecek olan Allah'ın varlığıdır. Ondan sonra bu a'yân-ı sâbitenin varlığı meydana gelmiştir. Sonra bu hakikatler için varlık meydana gelmiş, var olmalarından önce Hakk'ın bildiği şeyleri kendilerinden Hakk'a bildirmişlerdir. Onlar ise, Hakk'ın bildiğini kendiliklerinde varlıkları bulunmadığı için görmüyorlardı. Buradan öğrenmekteyiz ki hakikatte öğreten Allah Teâlâ'dır, öğretme, gerek vasıtalı olarak gerekse vasıtasız olarak Allah'a döner, bu nedenle melek [Biz ancak Rabbinin emri ile ineriz.] demiştir.

[Senin Rabbin unutkan değildir], unutmaz. Hazreti Peygamber aleyhisselâm, "Ben sizi bıraktıkça siz de beni bırakınız (soru sormayınız)."[64] buyurmuştur. Yine bir başka sözünde, Hac ibadetinin her sene farz olup olmadığını soran birine, "Eğer evet deseydim her sene farz olurdu."[65] buyurmuştur. Çünkü hükümler sorulara ve yaşanan hadiselere göre inmekteydi. Hazreti Peygamber aleyhisselâm bunu bildiği için insanları soru sormaktan menetmeyi amaçlamıştı, böylece onların tabiatlarının mecralarına göre hareket etmelerini ve Hakk'ın dilediği hükümleri indirmeyi üstlenmesini istemişti. Böylece fazlar ve yasaklar azalıyor, daha çok olan mubahlara herhangi bir günah ya da ödül ilişmiyordu. Nefisler ise bu durumu kabule ve nas ile belirlenmiş hükümlerin sınırında durmaya yanaşmaz. Bu yüzden de hükümler için illetler ortaya koyarak, bunları Şârî'in maksadı haline getirmiş ve genelleştirmişlerdir. Müctehidin görüşüne göre, iki durumu birleştiren ortak bir illet nedeniyle, hakkında susulmuş bir durumu, hakkında hüküm verilmiş bir konuya ilhak etmişlerdir. Müctehid böyle yapmasa, hakkında hüküm bulunmayan durum, aslı olan mubahlık ve afiyet üzere kalırdı. Böylelikle illetlendirme, illeti genelleştirme, kıyas, rey, istihsan ve benzeri yollarla hükümler çoğaltılmıştır. [Senin Rabbin unutan değildir.]

رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا فَاعْبُدْهُ وَاصْطَبِرْ لِعِبَادَتِهِ هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا
(٦٥) وَيَقُولُ الْاِنْسَانُ ءَاِذَا مَا مِتُّ لَسَوْفَ اُخْرَجُ حَيًّا (٦٦) اَوَلَا يَذْكُرُ الْاِنْسَانُ اَنَّا
خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ وَلَمْ يَكُ شَيْئًا (٦٧)

65. Göklerin, yerin ve ikisi arasındaki şeylerin rabbidir. Şu halde O'na kulluk et, O'na kulluk etmek için sabırlı ve metanetli ol. O'nun bir ada-

64 Tirmizî, İlim, 17.
65 Müslim, Hac, 412.

şı olduğunu bilir misin? 66. İnsan der ki: "Öldüğüm zaman sahi diri olarak çıkarılacak mıyım?" 67. İnsan hatırlamaz mı ki daha önce o hiçbir şey olmadığı halde biz kendisini yaratmışızdır?

[İnsan hatırlamaz mı ki]: İnsan zâtı gereği bilendir, ancak unutur. İnsanın elde ettiği her bilgi aslında hatırlamaktan ibarettir. Allah ehlinden başkaları bilmenin hatırlama olduğunu fark etmez. Zira Allah Teâlâ insana her şeyin ilmini tevdi etmiş, daha sonra da onunla bu ilimleri, yani kendisine tevdi edilmiş olan ilimleri idrak etmenin arasında engel koymuştur. Allah Teâlâ bu âyette sadece insana hitap etmektedir, çünkü nazar-ı itibara alınan varlık odur, âlemin kendisi için yaratılmış olduğu varlık odur. Aksi takdirde bütün mümkün varlıklar bu mesabededir. Bu konum sadece insana mahsus değildir, bütün âlem böyledir. Bu, aklın reddettiği ve toptan, bütünüyle imkânsız gördüğü ilâhî sırlardandır. Bunun cahil zâtlara onların bilgi sahibi olduğu hallerdeki yakınlığı Hakk'ın kula yakınlığıdır ve bu yakınlık idrak edilemez, ancak taklit yoluyla bilinebilir. Hak Teâlâ bunu haber vermiş olmasaydı, akıl buna delâlet edemezdi. İnsanın mevcut bir varlık olarak her daim bildiği her şey aslında unutmuş olduğunun hatırlanmasından ibarettir. Bilginin sonsuza taalluk etmesi imkânsız değildir; imkânsız olan, sonsuzun bilinmesi değil, sonsuzun varlığa girmesidir. Allah Teâlâ nasıl yaratılmış varlıklara, kendilerinden rubûbiyet konusunda elest bezminde almış olduğu misakı unutturmuş ise aynı şekilde bu ilmi de onlara unutturmuştur. Biz bunu ilâhî bildirim neticesinde biliriz. Dolayısıyla insanın bilgisi daima hatırlamadır. İçimizden bazıları bir bilgiyi hatırladığı zaman bu bilgiyi daha önce biliyor olduğunu fakat unuttuğunu da hatırlar, kimisi ise buna inanmakla, yani elest bezminde Allah'ın rabliği konusunda şehadet etmiş olduğuna iman etmekle beraber bunu hatırlamaz. Böylece bu ilâhî bildirim onun için başlangıçta olan bir bilginin hatırlanması değil, yeni bir bilgi gibi olur. Haddizatında insanda bu bilgi bulunuyor olmasaydı, kendisine iletildiği zaman bunu kabul etmezdi. Ancak bunun farkında değildir. Bunu ancak basireti Allah Teâlâ tarafından nurlandırılmış olan kimseler bilir.

[Daha önce o hiçbir şey olmadığı halde biz kendisini yaratmışızdır.]: Aslında bütün mümkün varlıklar bu konumdadır, ama burada, âlemin kendisi için yaratılmış olduğu insan, nazar-ı itibara alınmıştır. Bir başka açıdan ise, bütün yaratılmış varlıklar arasında insandan başka hiçbir varlık ilâhlık iddiasında bulunmamıştır. Yaratılmış varlıklar içerisinde en isyankâr olanı İblis'tir, onun da cehaletinin en son noktası, ateşten yaratılmış olmasına bakarak kendisini Hazreti Âdem aleyhisselâmdan daha üstün görmüş olmasıdır. Bunun

sebebi ise onun, ateşin en üstün unsur olduğunu düşünmesidir. Yine onun mâsiyetinin en son noktası Hazreti Âdem aleyhisselâma secde etmesi emredilmiş olmasına rağmen kibirlenip kendini büyük görmesi ve secde etmekten kaçınmasıdır. Böylece Allah'ın emrine isyan etmiştir, Allah da onu kâfir olarak isimlendirmiştir. Zira o, mâsiyet ve cehaleti kendisinde birleştirmiştir. İnsan ise kendisinin en büyük Rab olduğunu iddia etmiştir. Bu nedenle Hak Teâlâ'nın [İnsan hatırlamaz mı ki, daha önce o hiçbir şey olmadığı halde biz kendisini yaratmışızdır?] şeklindeki hitabına hususi olarak insan muhatap olmuştur. Buradaki "yaratmışızdır" ifadesi, "onu şey halinde iken takdir etmişiz, kendisine yönelmiş olan emrimiz ile onu bir başka şeyliğe intikal ettirmişizdir" anlamındadır. Zira "Biz bir şeyin olmasını irade ettiğimizde ona sözümüz ol demekten ibarettir, o da olur." (Nahl, 16/40) âyeti buna delâlet etmektedir. Buradaki "Ol!" (*kün*) kelimesi, varlık bildirir, böylece Allah onu [daha önce hiçbir şey değilken] sözüyle nefyettiği *şey'* adı ile adlandırmış, bu şekilde onun aslına dikkat çekmiştir. Nitekim ona varlık şeyliğini bir nimet olarak vermiştir. Hak Teâlâ bize *er-Rahmân* ismi ile nimet ihsan etmiş, daha işin başında bize rahmetini bahşetmiştir. Böyle olduğu için de bizleri şer olan yokluktan hayır olan varlığa çıkarmıştır. Bu nedenle bize varlık nimetini ihsan etmiş ve [İnsan hatırlamaz mı ki, daha önce o hiçbir şey olmadığı halde biz kendisini yaratmışızdır?] buyurmuştur. Yani senin şey halinde iken, tıpkı bir şey dahi olmadığın dönemde O'nunla olduğu gibi, yine O'nunla olmanı istemektedir. Dolayısıyla Allah'tan başka bütün varlıklardan istenen şey, Allah'a kulluk etmesidir. İnsan bunu inkâr ederek [ne yani, ben öldüğüm zaman tekrar diri olarak çıkarılacak mıyım?] dediği zaman Allah ona ilk yaratılışını hatırlatmış ve kendisine [İnsan hatırlamaz mı ki, daha önce o hiçbir şey olmadığı halde biz kendisini yaratmışızdır?] buyurmuştur. Burada iki vecih vardır. Bunlardan ilkine göre "Kendisine insan denen şu varlık daha önce insan değildi." şeklindedir. Buna göre buradaki "şey" kelimesi "insan" mânasındadır. Nitekim insan öldüğü zaman onun bedenine de mecaz olarak insan denir. Yani onun daha önce bir insana ait olduğu kastedilir. İnsan, kendisine insan adı verilecek varlık olmadan önce toprak, su, hava, ateş ve ilâhî, kutsal ruh idi. Kan idi, sonra nutfeye intikal etti ki bu, *eyn* (yer) yaratılışıdır. Bu kan daha önce et, yağ, tahıl, meyve ve benzeri yiyecekler idi. Dolayısıyla insan başlangıçta, adına insan denmeyecek şeyler toplamı idi. İkinci vecih ise şöyledir: Burada Hak Teâlâ'nın insana, bi'l-kuvve olarak insan olduğu ilk hakikatini hatırlatmış olması da mümkündür. Bu, yaratılışın başlangıcıdır, yoktan yaratmadır. Böylece burada failin bilgisine ulaşmada delil olarak kullanılan nazari düşünceye insanı yönlendirmiştir.

Nasihat

Bil ki senden olup da imtihan ve sınamaya tâbi tutulmadan senin nefsinde iyice yerleşen, kuvvetlerini senin adına kullanan, seninle hakikat arasına perde indiren ve böylece senden çıkanı görmeni engelleyen şey fitnedir. Eğer fetanetli bir şekilde düşünecek olursan Allah bu durumu [İnsan hatırlamaz mı ki, daha önce o hiçbir şey olmadığı halde biz kendisini yaratmışızdır?] âyeti ile sana havale etmiştir, o halde sen de bir varlık olarak şey dahi olmadığın zaman Hak ile hangi halde idin, şimdi hangi haldesin, ona bak, üzerinde düşün! Varlık şeyliği halinde de Allah ile olan halin işte böyle olsun, buna ilâhî hitabın gerektirdiğinden başka bir şey ilave etme, ilâhî hitabın sınırında dur. Kim yokluk halinde iken Allah ile olan hali neyse varlık halinde de bu hal üzere kalmaya devam ederse Allah'ın hakkını vermiş olur, kim de sıfatlarında Allah ile birliktelik ve ortaklık iddiasında bulunursa Allah onu amansız hastalığa havale eder ve devayı kullanmaya mecbur bırakır. [İnsan hatırlamaz mı ki, daha önce o hiçbir şey olmadığı halde biz kendisini yaratmışızdır?] Ona, "Mevcut değilken nasıl benimle idi isen mevcut olduğun şeylik halinde de benimle ol ki ben sıfatlarımla ben olayım, sen de sıfatlarınla sen olasın" buyurmuştur.

فَوَرَبِّكَ لَنَحْشُرَنَّهُمْ وَالشَّيَاطِينَ ثُمَّ لَنُحْضِرَنَّهُمْ حَوْلَ جَهَنَّمَ جِثِيًّا ﴿٦٨﴾

68. Senin rabbine and olsun ki biz onları mutlaka şeytanlarla beraber haşredeceğiz. Sonra cehennemin yanında diz çöktürerek hazır bulunduracağız.

Allah Teâlâ burada ruhanî ve cismanî haşrin gerçekleşeceğine dair, kendisine yemin etmiş, bunu da peygamberi Hazreti Muhammed aleyhisselâma izafe ettiği "Rab" ismine yemin ederek ifade etmiş ve [Senin rabbine and olsun ki biz onları mutlaka şeytanlarla beraber haşredeceğiz] buyurmuştur. Çünkü insan inkâr ederek [ne yani, ben öldüğüm zaman tekrar diri olarak çıkarılacak mıyım?] demiş ve Hazreti Muhammed aleyhisselâm da onun bu inkârını, ölümden sonra bedenlerin dirileceğine dair Hak Teâlâ'nın beyanını yalanlamasını işitmiştir. Bu itibarla sahih olarak nakledilen bir kudsî hadiste Hak Teâlâ şöyle buyurur: "Âdemoğlu bana hakaret etti, oysa bunu yapmaya hakkı yoktu. Âdemoğlu beni yalanladı, oysa bunu yapmaya hakkı yoktu. Bana hakaret etmesi benin eş ve evlat sahibi olduğumu söylemesidir, oysa ben bir ve tek olanım, ne bir eş edindim ne de bir evlat. Beni yalanlaması ise onu tekrar diriltmeyeceğimi söylemesidir. Oysa yaratmanın başı bana sonundan, yeniden yaratmaktan daha zor değildir." Haşrin ve yeninden diriltmenin inkâ-

rı Hak Teâlâ'nın inkârı anlamına geldiği için bu durum Hazreti Peygamber aleyhisselâmın çok ağırına gitmiştir. Diğer taraftan dünya mutlak intikam diyarı da değildir. Böyle olduğu için Yaratıcı (*el-Bârî*) Teâlâ, peygamberi Hazreti Muhammed aleyhisselâma izafe ettiği "Rab" ismine yemin ederek iyi kötü herkesin yeniden diriltileceğini söylemiştir ki bu, ruhanî ve turâbî dirilmenin inkâr edilmesine mukabil söylenmiştir. Dirildikten sonra geçilecek yolun da cehennemin üzerinde olduğunu ifade etmiş, böylece oradan geçmeyecek kimse kalmayacağını, ama bunlardan bazılarının geçip gideceğini, bazılarının ise oraya düşeceğini belirtmiştir.

"Onlar Allah'ı hakkıyla takdir edememişlerdir." (Zümer, 39/67) Çünkü Hak Teâlâ [Senin rabbine and olsun ki Biz onları mutlaka şeytanlarla beraber haşredeceğiz.] buyurmuştur, yani, haşri inkâr edenleri ve Hak ehli ile mücadele etmeleri için onlara fısıldayan şeytanları birlikte haşredeceğiz. Böylece bu iki grup, yemine konu olan kimseler olarak Hazreti Peygamber aleyhisselâmla birlikte zikredilmişlerdir. Bunun sebebi ise Hazreti Peygamber aleyhisselâmda, Allah Teâlâ'nın mutlak intikam vaadinin vereceği acının sükûn bulmasını sağlamaktır.

ثُمَّ لَنَنْزِعَنَّ مِنْ كُلِّ شِيعَةٍ اَيُّهُمْ اَشَدُّ عَلَى الرَّحْمٰنِ عِتِيًّا (٦٩) ثُمَّ لَنَحْنُ اَعْلَمُ
بِالَّذِينَ هُمْ اَوْلٰى بِهَا صِلِيًّا (٧٠) وَاِنْ مِنْكُمْ اِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلٰى رَبِّكَ حَتْمًا
مَقْضِيًّا (٧١)

69. Sonra her milletten, Rahmân olan Allah'a en çok âsi olanlar hangileri ise çekip ayıracağız. **70.** Sonra elbet cehenneme girmeye en layık olanları biz biliriz. **71.** Sizden cehenneme uğramayacak yoktur. Bu, Rabbinin yapmayı üzerine aldığı kesinleşmiş bir hükümdür.

Sırat köprüsü ateş üzerindedir, dolayısıyla da cennete giden tek yol onun üzerinden geçer. Bu yüzden Hak Teâlâ [Sizden cehenneme uğramayacak yoktur. Bu, rabbinin yapmayı üzerine aldığı kesinleşmiş bir hükümdür.] buyurmuştur. Şeriatın belirlemiş olduğu bu yol bu dünyada mâna itibariyle var iken âhirette fiziksel olarak mevcut olacaktır. Allah Teâlâ bizlere "İşte bu benim dosdoğru yolumdur, o halde siz de ona tâbi olun, başka yollara tâbi olmayın, yoksa o yollar sizi O'nun yolundan alıkoyar." (En'âm, 6/153) buyurmaktadır. Hazreti Peygamber aleyhisselâm da bu âyeti okuduğu zaman yere bir çizgi çizmiş, ardından o çizginin iki yanına başka çizgiler çizmiştir ki bu çizgi tevhid yoludur, o yolun hakları ve gerekleridir. Müşrik kimse burada Allah'ı birle-

meyen kimsedir ve münafıklar haricindeki diğer cehennemlikler ve muattıla (sıfatları inkâr edenler) ile cehenneme doğru bir konumları olacaktır. Münafıklar ise muhakkak cenneti ve içerisindeki nimetleri görecekler, oraya girmeyi arzulayacaklardır. Onların cennet nimetlerinden nasipleri işte bundan ibarettir. Sonrasında ise cehenneme sevk edileceklerdir. Bu Allah Teâlâ'nın adaletindendir. Böylece onlar amellerine uygun bir karşılık görmüş olacaklardır. Cehennemde ebedî olarak kalmayacak olan grup tutulur, hesaba çekilir ve sıratta azap görür. Sırat, cehennem üzerinde olup cehennem için gaybdır. Sırat köprüsündeki çengellerle Allah o insanları köprü üstünde tutar. Bu yol "kıldan ince ve kılıçtan keskince" şeklinde nitelendirilmiştir. Dünyada bu yol, şeriat ilmidir. Şeriat, bu dünyadaki dosdoğru yoldur, sırattır, kıldan ince ve kılıçtan keskincedir. Âhiretteki zuhuru ise hissedilir şekilde olup dünyadakinden daha açık ve daha ayan beyandır. Bir rivayette belirtildiğine göre cehennem üzerindeki sırat köprüsü kıyamet günü insanlara sahip oldukları nur ölçüsünde görünür. Böylece köprü bir grup için incelirken, bir grup için genişler. Velhasıl cennete giden yol cehennemden geçer, bu yüzden de oraya uğramak zorunludur. Hakikatte içimizden oraya uğramayacak olan yoktur, çünkü orası cennete giden yoldur. Yeryüzünde cennetliklerden haşredilecek hiç kimse kalmadığı zaman artık sırat bütünüyle ateş oluverir.

ثُمَّ نُنَجِّى الَّذِينَ اتَّقَوْا وَنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيًّا (٧٢) وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا
بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ اٰمَنُوا اَىُّ الْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ مَقَامًا وَاَحْسَنُ نَدِيًّا (٧٣)
وَكَمْ اَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هُمْ اَحْسَنُ اَثَاثًا وَرِءْيًا (٧٤) قُلْ مَنْ كَانَ فِى الضَّلَالَةِ
فَلْيَمْدُدْ لَهُ الرَّحْمٰنُ مَدًّا حَتّٰى اِذَا رَاَوْا مَا يُوعَدُونَ اِمَّا الْعَذَابَ وَاِمَّا السَّاعَةَ
فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ شَرٌّ مَكَانًا وَاَضْعَفُ جُنْدًا (٧٥) وَيَزِيدُ اللّٰهُ الَّذِينَ اهْتَدَوْا هُدًى
وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ مَرَدًّا (٧٦) اَفَرَاَيْتَ الَّذِى كَفَرَ
بِاٰيَاتِنَا وَقَالَ لَاُوتَيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا (٧٧) اَطَّلَعَ الْغَيْبَ اَمِ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمٰنِ عَهْدًا
(٧٨) كَلَّا سَنَكْتُبُ مَا يَقُولُ وَنَمُدُّ لَهُ مِنَ الْعَذَابِ مَدًّا (٧٩) وَنَرِثُهُ مَا يَقُولُ وَيَأْتِينَا
فَرْدًا (٨٠) وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ اٰلِهَةً لِيَكُونُوا لَهُمْ عِزًّا (٨١) كَلَّا سَيَكْفُرُونَ بِعِبَادَتِهِمْ
وَيَكُونُونَ عَلَيْهِمْ ضِدًّا (٨٢) اَلَمْ تَرَ اَنَّا اَرْسَلْنَا الشَّيَاطِينَ عَلَى الْكَافِرِينَ تَؤُزُّهُمْ اَزًّا
(٨٣) فَلَا تَعْجَلْ عَلَيْهِمْ اِنَّمَا نَعُدُّ لَهُمْ عَدًّا (٨٤) يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ اِلَى الرَّحْمٰنِ
وَفْدًا (٨٥)

72. Sonra biz takva sahiplerini kurtarır, zalimleri de orada diz üstü çökmüş olarak bırakırız. 73. Âyetlerimiz kendilerine apaçık okunduğu zaman inkâr edenler inananlara "Bu iki takımın hangisinin makamı daha iyi ve yeri daha güzeldir?" derler. 74. Onlardan önce nice nesilleri yok ettik ki, onlar varlıkça ve gösterişçe bunlardan daha üstündüler. 75. De ki: "Sapıklıkta olanı Rahmân ne kadar ertelese bile, sonunda tehdit edildikleri azabı ya da kıyamet gününü gördükleri zaman onlar kimin yerinin daha kötü ve taraftarlarının daha güçsüz olduğunu bilecektir." 76. Allah doğru yolda olanların doğruluğunu artırır. Bâki kalacak yararlı işler rabbinin katında sevap olarak da daha iyidir, sonuç olarak da daha iyidir. 77. Âyetlerimizi inkâr eden ve "Bana elbette mal ve çocuk verilecektir." diyeni gördün mü? 78. O, gaybı mı bildi, yoksa Allah'ın katından bir söz mü aldı? 79. Kesinlikle hayır! Biz onun söylediğini yazacağız ve azabını uzattıkça uzatacağız. 80. Onun dediğine biz vâris oluruz, kendisi de bize yapayalnız gelir. 81. Onlar kendilerine kuvvet ve şeref kazandırsın diye, Allah'ı bırakarak tanrılar edindiler. 82. Hayır, tanrıları kendilerinin ibadetlerini inkâr edecekler ve onlara düşman olacaklardır. 83. Kâfirlerin üzerine onları kışkırtan şeytanlar gönderdiğimizi bilmiyor musun? 84. Öyle ise onlar hakkında acele etme. Biz onlar için teker teker sayıyoruz. 85. Takva sahiplerini bir heyet halinde Rahmân'ın huzurunda toplayacağımız gün...

Mâlumdur ki bir şeyin yanında olan, ona doğru haşredilmez. Rahmân'a haşredilecek olanlar da bu hususi isim itibariyle Rahmân'ın kendilerinin yanında olmadıkları kimselerdir. Haddizatında Rahmân, bu ismin dışında bir başka isim itibariyle onların yanındadır. Dolayısıyla kişinin kendisinden haşredildiği ile kendisine haşredildiği aynıdır. Burada takva sahibi olan kimsenin müşahedesinin hangi isim olduğuna bak, göreceksin ki o isim Rahmân değildir. Ancak yine de Rahmân ismi takva sahibinin takva halinde yanındadır. Bununla beraber yine de O'na haşredilirsin ki O'nunla baş başa olasın ve diğer isimlerden herhangi biri senin üzerinde tasarrufta bulunmasın. Takva sahibi olan kimse korku, sakınma ve ürperme halinde olan kimsedir. Hiç kimse hem *Rahmân*, *Raûf* ve *Rahîm* isimlerini müşahede edip de bu müşahede halinde O'ndan korkmaz, sakınmaz, aksine takva sahibi kimsenin müşahede ettiği isim, *ser'îu'l-hisab* (hesabı çabucak gören), *şedîdu'l-'ikāb* (cezalandırması çok şiddetli olan], *el-Mütekebbir*, *el-Cebbâr* gibi isimlerdir. Çünkü korku ve sakınma, kendisinden sakınılanın hükmünden kaynaklanır. Takva sahibi olan kimse bu gibi ilâhî isimlerin hükmü altındadır, bu yüzden korkup sakınır. Çünkü takva sahibi, Rahmân'ın meclistaşı değil, *el-Cebbâr*, *el-Mürîd*, *el-*

Azîm, *el-Mütekebbir* isimlerinin meclistaşıdır, bu yüzden bu isimlerin kahrından sakınır. Rahmân isminin ise, Rahmân olması itibariyle herhangi bir kahrı söz konusu değildir, aksine Rahmân, yumuşaklık, şefkat, merhamet ve bağışlama bahşeder. Bu yüzden de Rahmân'dan sakınılmaz, aksine o, tamah ve ünsiyetin mahallidir. Bu nedenle haşir, heybet ve kahır veren *el-Cebbâr* isminden *er-Rahmân* ismine doğru olur. Takva sahipleri takva/sakınma sahibi olmalarına rağmen Hak Teâlâ dünyada onların meclistaşıdır. Bu itibarla takva sahibi, kulların kalplerinde korku salan ilâhî ismin meclistaşıdır, bu ismin meclistaşına da o isimden sakınan, muttaki ismi verilir ve Allah Teâlâ onu bu isimden, korktuğu şeyden emniyette olmayı sağlayacak olan ilâhî isme haşreder. Bu da Rahmân ismidir. Bu nedenle Hak Teâlâ [Takva sahiplerini bir heyet halinde Rahmân'ın huzurunda toplayacağımız gün] buyurmuştur, yani "korktukları şeyden emin bir şekilde" demektir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm da şefaat hadisinde "Melekler şefaat eder, nebîler şefaat eder, müminler de şefaat eder ve geriye merhametlilerin en merhametlisi kalır."[66] buyurmuştur. Buradaki sözün akışı, "Merhametlilerin en merhametlisi" olanın da aynı şekilde şefaat edici olmasını gerektirir. Bu durumda da O'nun katında şefaat edenler olmalıdır, ama O'nun katında Allah Teâlâ'dan gayrı kimse yoktur. Dolayısıyla O'nun *erhamü'r-rahimîn* (merhametlilerin en merhametlisi) ismi, *el-Kahhâr* ve *şedidü'l-'ikāb* isimlerinin yanında şefaat eder. Bu nedenle Allah Teâlâ kıyamette takva sahiplerini Rahmân ismine haşreder ki onun meclistaşları olsunlar ve kendilerinden sakınma hali kalksın, diğer isimlerin hükümleri sona ersin. Böylece takva sahibi olan kimse *el-Cebbâr* ve *el-Kahhâr* isimlerinin kahrından emin olur. İşte bütün ilâhî isimleri bu üslup üzere değerlendirilir. Bu isimler nebîlerin dilinde kullanıldığı zaman onlardan bu isimlerin hakikati ve kendilerini diğerlerinden ayırt eden hususiyetleri kastedilir ve bu durumda bu isimlerin iki delâleti söz konusu olur. Biri, müsemmalarına delâletidir, diğeri de her bir ismi diğerlerinden ayırt eden hakikate delâletidir.

وَنَسُوقُ الْمُجْرِمِينَ إِلَى جَهَنَّمَ وِرْدًا (٨٦)

86. Suçluları da susuz olarak cehenneme süreceğiz.

Bunlar sevk edildikleri makama müstahak olan kimselerdir, bunları oraya sevk eden ise, onların hevâlarıdır. Cehennem ifadesi, "uzaklık" anlamına gelir.

66 Müslim, İman, 302.

لَا يَمْلِكُونَ الشَّفَاعَةَ اِلَّا مَنِ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمٰنِ عَهْدًاۢ (٨٧) وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمٰنُ
وَلَدًاۜ (٨٨) لَقَدْ جِئْتُمْ شَيْـًٔا اِدًّاۙ (٨٩) تَكَادُ السَّمٰوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ وَتَنْشَقُّ الْاَرْضُ
وَتَخِرُّ الْجِبَالُ هَدًّاۙ (٩٠) اَنْ دَعَوْا لِلرَّحْمٰنِ وَلَدًاۚ (٩١)

87. Rahmân'ın katında bir ahit almış olandan başkası asla şefaatte bulunamayacaktır. 88. "Rahmân çocuk edindi." dediler. 89. Hakikaten siz, pek çirkin bir şey ortaya attınız. 90. Bundan dolayı, neredeyse gökler çatlayacak, yer yarılacak, dağlar yıkılıp düşecektir! 91. Rahmân'a çocuk isnadında bulunmaları yüzünden.

Allah Teâlâ'nın kendisine vahiy indirmiş olduğu kimseye vermiş olduğu şu ilâhî kudretin muazzamlığına bir bak! Eğer Hak Teâlâ bu Kur'ân'ı bir dağa indirmiş olsaydı onun Allah korkusundan paramparça olduğunu görürdün. Çünkü onlar (peygamberler) kendi üzerlerine inen şeyin kadrini bilmektedirler. Allah Teâlâ da onlara işte bu ağır yükü kaldırabilecekleri bir kuvveti rızık olarak bahşetmiştir. Onlar Allah Teâlâ hakkında kendilerine tecelli etmiş olana muhalif bir şey duydukları zaman [neredeyse gökler çatlayacak, yer yarılacak, dağlar yıkılıp düşecektir! Rahmân'a çocuk isnadında bulunmaları yüzünden...] Allah ehli kimseler ve Allah'ın peygamberleri bu sözleri duymuşlardır, ama Allah'ın kendilerine vermiş olduğu kuvvet sayesinde, bu sözlerden dolayı çatlayıp yarılmamışlardır. Çünkü ilimden daha kuvvetli olan şey yoktur; nebî olsun, resûl olsun, velî olsun tüm Allah ehli kimseler de Allah hakkında, dağların, yerin ve göklerin bilmediği şeyleri bilirler. Allah'a dair bildikleri bu ilim onların nefislerinde, işittikleri örneğin "Mesih Allah'ın oğludur.", "Üzeyir Allah'ın oğludur." gibi sözlere karşı tahammül etme kuvveti vermiştir. Bu sözler karşısında sarsılmamışlardır. Eğer bunlar bu kuvvete sahip olmayan bir kimseye inmiş olsaydı, üzerine inen şeyin azametinden dolayı eriyip giderdi. Allah'ın evlat edindiğine inanan kimsenin ne kadar kesif bir perde ile perdelendiğine, hakikatler karşısında ne kadar şiddetli bir körlük içerisinde olduğuna bir bak!

وَمَا يَنْبَغ۪ي لِلرَّحْمٰنِ اَنْ يَتَّخِذَ وَلَدًاۜ (٩٢) اِنْ كُلُّ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اِلَّٓا
اٰتِي الرَّحْمٰنِ عَبْدًاۜ (٩٣)

92. Halbuki çocuk edinmek Rahmân'ın şanına yakışmaz. 93. Göklerde ve yerde olan herkes istisnasız, kul olarak Rahmân'a gelecektir.

Yani kıyamet günü gelecektir. Kulluk dünyada ve âhirette daima kula eşlik eden bir haldir, çünkü onun gerektirdiği bir hakikattir. Dolayısıyla kulun kulluğundaki varlığı sabittir, bu noktadaki hükmü daimidir. Çünkü kulluk varlıktan asla kalkmayacak olan sabit bir niteliktir. Yaratılmış varlıklar Allah Teâlâ'ya izafe edildiği zaman Allah'tan başka bütün varlıklar "Allah'ın kulu" konumundadır, zira kulluk insan için zâtî bir haldir, bu nedenle kulluk karşılığında yaratılmış bir ücret, karşılık alması söz konusu değildir. Çünkü kulluk yaratılmış değildir. Allah Teâlâ dışındaki bütün varlıklar sonradan yaratılmış, vücuda getirilmişlerdir. Ama bu varlıklardaki kulluk özelliği sonradan yaratılmış değildir, çünkü kulluk bu ayanların, yani âlemdeki ayanların hem yokluk hallerinde hem de vücuda geldikleri varlık hallerinde onların özelliğidir. Bu özellik sayesinde varlıklar Allah Teâlâ'nın *kün* (Ol!) emrini duraksamaksızın yerine getirmişlerdir. Mümkün varlıktaki kulluk hükmü, o varlığın mevcut hale geldiği durumda kendisinde bulunan kulluk hükmünden daha sağlamdır, çünkü vücut bulup varlık kazandığı zaman kendi nazarı, düşüncesi, reyi muhkemleşecek, şu ya da bu şekilde efendilik iddiasında bulunacaktır. Böylece efendilik iddiası ne kadar ise onun kulluk hükmü de o kadar eksilmiş olacaktır.

لَقَدْ اَحْصٰيهُمْ وَعَدَّهُمْ عَدًّاۜ (٩٤) وَكُلُّهُمْ اٰتٖيهِ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فَرْدًا (٩٥) اِنَّ الَّذٖينَ اٰمَنُوا
وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمٰنُ وُدًّا (٩٦)

94. O, bunların hepsini kuşatmış ve sayılarını tespit etmiştir. 95. Bunların hepsi de kıyamet gününde O'nun huzuruna tek başına (yapayalnız) gelecektir. 96. İman edip de salih ameller işleyenlere gelince, onlar için çok merhametli olan Allah, bir sevgi yaratacaktır.

Sevgi (*vüdd*), muhabbetin sebatıdır. Yani "Rahmân onlar için Allah katında ve kullarının kalplerinde daimi bir sevgi, muhabbette sebat yaratacaktır."

فَاِنَّمَا يَسَّرْنَاهُ بِلِسَانِكَ لِتُبَشِّرَ بِهِ الْمُتَّقٖينَ وَتُنْذِرَ بِهٖ قَوْمًا لُدًّا (٩٧) وَكَمْ اَهْلَكْنَا
قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍۜ هَلْ تُحِسُّ مِنْهُمْ مِنْ اَحَدٍ اَوْ تَسْمَعُ لَهُمْ رِكْزًا (٩٨)

97. Biz, o Kur'ân'ı sadece onunla takva sahiplerini müjdelemen ve inat edenleri de korkutman için senin dilinle kolaylaştırdık. 98. Onlardan önce nice nesilleri yok ettik, şimdi onlardan hiçbirini duyuyor veya bir ses işitiyor musun?

TÂ HÂ SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

Bismillâhirrahmânirrahîm

Bu sûre, mesut âlemde, Kur'ân'daki en şerefli sûredir. Çünkü cennette bu sûreyi Hak Teâlâ'nın bizzat kendisi, arada herhangi bir vasıta olmaksızın, kullarına doğrudan okuyacaktır. Hak Teâlâ Tâ Hâ sûresini kullarından saadet ehli olanlara okuduğu zaman onlara bunu kelâm olarak okuyacak ve okuması esnasında onlara suret olarak tecelli edecektir. Böylece onlar Hakk'ı hem işitecekler hem de müşahede edeceklerdir. Ümmet içerisinden bu sûreyi ezberleyen (muhafaza eden) her bir şahıs nasıl dünyada bu sûre ile bezenmiş ise orada da bu sûre ile bezenecektir. Hak Teâlâ'nın bu sûre ile tecelli ettiği ve bu sûreyi okuduğu zaman onlar da bu sûre ile zuhur edecekler ve böylece suretler benzeşecektir. Kendilerine Hakk'ın Kur'ân'ı tilavet edeceği kimseler Hakk'ı ancak bu tilavet ile bileceklerdir. Onlar bu esnada sessizce O'nun tilavetine kulak vereceklerdir. Hakk'ın huzurundaki bu tilavet meclisinde ilk safta sadece Kur'ânî ve *Tâ-Hâ'vî* surette O'nunla benzeşen bu kimseler yer alacaklardır. Orada onları mümeyyiz kılan, diğerlerinden ayırt eden yegâne şey, hususi olarak sessizce kulak vermeleridir. Nazar ehli bundan daha lezzetli bir saat yaşamaz. Her kim Kur'ân'ı burada bütün rivayetleri ile ve hem ilim hem amel hem de hafıza olarak ezberlerse Allah Teâlâ'nın Kur'ân'ı indiriş amacı-

na nâil olmuş, emanete sahip çıkmış olur ve câmi ilâhî surete sahip olur. Kim burada Kur'ân ile amel ederse Kur'ân da onunla orada amel eder. Her kim de burada Kur'ân'ı terk ederse Kur'ân da onu orada terk eder.

طٰهٰ (١) مَا اَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْاٰنَ لِتَشْقٰى (٢) اِلَّا تَذْكِرَةً لِمَنْ يَخْشٰى (٣) تَنْز۪يلًا مِمَّنْ
خَلَقَ الْاَرْضَ وَالسَّمٰوَاتِ الْعُلٰى (٤) اَلرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى (٥)

1. Tâ Hâ. 2. Ey Muhammed! Biz bu Kur'ân'ı sana sıkıntıya düşesin diye indirmedik. 3. Ancak Allah'tan korkan kimse için bir öğüt olarak indirdik. 4. Bir tenzil olarak indirdik o yaratandan ki hem arzı yarattı hem o yüksek gökleri. 5. O Rahmân ki arş üzerine istiva buyurdu.

Birinci mesele: Teşbih ve tecsim anlamı ifade eden lafızlar hakkında genel bir inceleme

Tahkik ehli olan ve ilâhî makamın gerektirdiği takdis, tenzih ve benzersizliğin gereğini bilen, ârif kimse âyetlerin Hak Teâlâ hakkında söylemiş olduğu haberlerde, yer alan zaman, mekân, yön ve benzeri kayıtlandırıcı lafızlardan perdelenmez. Nitekim Allah Teâlâ'nın zamanı, mekânı, yönleri, lafızları, harfleri, konuşma edatlarını yaratmış olduğu, kendisi ile hitap edilen ve konuşulan varlıkların hepsinin Allah tarafından yaratılmış olduğu aklî delil ile ortaya konulmuştur. Bu nedenle tahkik ehli kimse bu gibi ifadelerin teşbih ve temsil anlamına gelmeyecek mânalara hamledilmesi gerektiğini, bu gibi ifadelerin hakiki mânada anlaşılmasının asla kabul edilemeyeceğini bilir. Ancak itikat açısından tecsim düşüncesinden uzak olan âlimler bu konuda birbirlerinden farklılık arz ederler. Onlar bu gibi ifadeleri Allah Teâlâ'nın şanına yakışmayacak şekilde anlamlandırma konusunda farklılık içindedirler. İçlerinden bir grup ne teşbih yapar ne de tecsim. Bununla birlikte onlar Allah Teâlâ'nın kelâmında ve resûlünün sözlerinde yer alan bu gibi ifadelere dair ilmi Allah'a havale eder, bunları tevil etme konusunda herhangi bir adım atmazlar, sadece Allah Teâlâ'nın bu lafız ve harflerde öğretmiş olduğu şeye iman etmekle yetinir, herhangi bir şekilde tenzih anlamına gelecek tevil yapmazlar. Aksine onlar genel olarak "Bilmiyorum, fakat bu ifadelerin teşbih anlamına gelmesini de imkânsız görüyorum." derler. Çünkü Hak Teâlâ "Hiçbir şey O'nun misli/benzeri değildir." (Şûrâ, 42/11) buyurmuştur. Akideleri teşbih ve ta'tîlden (sıfatları inkâr etmekten) beri olan zâhir ehli fazilet sahibi hadis âlimleri bu

görüşü benimsemiştir. Tenzih ehli bir başka grup ise bu kelimeleri aklî nazar açısından bakıldığı zaman Allah Teâlâ'nın şanına yakışmayacak olan mânalara hamletmez ve aklî nazar itibariyle Hak Teâlâ'yı nitelemenin mümkün olduğu, O'nun şanına yaraşır olan, hatta O'nun muhakkak sahip olması gereken sıfatları ifade eden mânalardan muayyen birine hamlederler. Bu durumda işte o kelimelerden tam da o vechin kastedilmiş olup olmadığına bakmak, bunun üzerinde nazar etmek icap eder. Ama bu tevil Hak Teâlâ'nın ulûhiyeti konusunda halel içermez. Bazen bu âlimler aynı kelimenin iki, üç ya da daha fazla tevilini yaparlar ki bu da o kelimenin dildeki konuluşunun (*vad'*) sağladığı imkâna göre olur. Ancak yine de onlar kelimenin dildeki mânaları içerisinden sadece tenzih ifade eden vecihleri seçerler. Eğer herhangi bir âyetin ya da haberin (hadisin) dilde sadece tek bir anlamı var ise o zaman o âyet ya da haberi sadece o mânaya hasrederler. Bu âlimler içerisinden bir grup, "Şunu murad etmiş olması muhtemeldir, bunu murad etmiş olması da muhtemeldir." derler ve böylece tenzih vecihleri çoğalır. Sonra da "Bunlardan hangisini murad etmiş olduğunu en iyi Allah bilir." derler. Bir başka grup ise herhangi bir karineye dayanarak bu tenzih vecihlerinden birini kuvvetli bulur ve bu nedenle söz konusu haberi o veche hasrederler. Diğer vecihler tenzih ifade ediyor olsa da onları dikkate almazlar. Tevil yapan önceki gruplardan her biri fikir ve nazar ehli kimseler iken, tenzih ehli âlimlerden bir başka grup daha vardır ki bunlar yüce kimseler olup kalplerini fikir ve nazardan bütünüyle arındırıp temizlemişlerdir. Böylece bu kimseler bu itikat noktasında, akideleri sağlam olan "ehl-i hadis"e benzerler, çünkü onlar da bu tür ifadeleri tevil etmez, başka anlamlara hamletmez, aksine "anlamadık" derler. İşte bunlar da onların söylediğini söyler ve daha sonra şöyle diyerek onların mertebesinden bir başka mertebeye intikal ederler: Bizim bu kelimeleri anlama noktasında başka bir yolumuz daha var. Şöyle ki, biz kalplerimizi fikrî nazardan tamamen arındırır; edep, murakabe, huzur ve Hak'tan bize varit olanları kabule hazırlık yaygısı üzerinde Hak Teâlâ'yı zikretme meclisinde otururuz ki Hak Teâlâ keşf ve tahkik yolu ile bize öğretsin. Zira o, "Allah'tan korkun ki Allah size öğretsin." (Bakara, 2/282) ve "Eğer takva sahibi olursanız O size *Furkan* verir" (Enfâl, 8/29) buyurmuştur. İşte bu kimselerin kalpleri ve himmetleri Allah Teâlâ'ya yönelip bütünüyle O'na sığındığı ve başkalarının tutunduğu nazar, aklî sonuç ve inceleme gibi iddiaları bir tarafa atmış oldukları için onların akılları selimdir, kalpleri de tertemizdir. Onlarda bu istidat bulununca Hak Teâlâ da onlara muallim olarak tecelli eder, bu müşahede onlara işte bu kelimelerin mânalarını tek seferde bildirir. Bu mükâşefe türlerinden biridir. Onlar daha önce bahsi geçen âlimlerin fikrî idrak ile tenzih ettikleri husus-

ları kalp gözü ile muâyene edip görmüş oldukları için artık bu keşf ve muâyene var olduğu sürece onların vehme (teşbih ve tecsim vehmine) sebep olan bu haberler hakkında cahil kalmaları söz konusu olamaz. Yine onların bu haberleri, kelimelerin anlam ihtimallerinden hangisinin kastedildiğini doğrudan tayin etmeksizin salt tenzihe delâlet edecek şekilde bırakmaları da doğru olmaz. Aksine onlar hem kelimeyi hem de kelimenin sevk ediliş amacı olan nezih mânayı bilirler, bu yüzden de kelimenin anlamları içerisinde sadece kastedilen mânayı esas alır, kelimeyi ona hasrederler. Bir başka haberde (rivayette) aynı lafız kullanılmış, fakat bir başka mâna kastedilmiş ise, bu müşahede ehli nezdinde o mâna da bellidir. Bir başka grup ise bu tecelliye sahip değildir, fakat onlar ilkâ, ilham, likâ ve kitabet sahibidirler. Kendilerine ilkâ edilen şeyler konusunda, kendilerinde bulunan ve kendilerinden başkasının bilemeyeceği bir alâmet vesilesiyle hatalardan korunmuşlardır. Bunlar kendilerine yöneltilen hitap, verilen ilham, ilkâ ve kitap sayesinde haber sahibi olurlar. Böylece haberin sahibine teslimiyet göstermiş olan muhakkiklerin hepsi nezdinde bu durum böyledir. Bunlar nazar etmezler, teşbih ve ta'tîl (sıfatları inkâr) durumuna da düşmezler. Hitaba ve ilhama mazhar olan muhakkikler Hak Teâlâ'nın biz yaratılmışların aklının ereceği türden kayıtlara, teşbihlere konu olmayacağını, fakat O'nun hakkında kullanılan kelimelerin O'nun zâtına yaraşır tenzih ve takdis mânası taşıdığını bilirler. Tabii, bu durum âlimlerin ve muhakkiklerin mertebelerine ve bu mertebelerin icap ettirdiği tenzihe göredir. Bu durum sabit olduğuna göre artık bunların Hak Teâlâ'yı muhatapların anlayışlarına yakınlaştırma vesileleri olduğu ortaya konulmuş olmaktadır. Her âlim kendi anlayışına, nüfûz ve basiretinin kuvvetine göre anlayacaktır. Teklif inancı oldukça ehemmiyetlidir. Bütün âlem bunun üzerine yaratılmıştır. Eğer müşebbihe, yaratılıştan sahip oldukları, fıtratlarında bulunan miktarda durmuş olsalardı küfre ve tecsime düşmezlerdi.

Bu âyette arşa istiva meselesi doğrudan "istiva" ve "arş" lafızları ile ifade edilmiştir. Ancak bu, başka bir ihtimal olmaksızın sadece mekân zarfı olarak anlaşılabilecek bir ifade değildir. Yani doğrudan "mekân" kelimesinin kullanılmış olması gibi değildir. Çünkü "mekân" kelimesi doğrudan ve başka ihtimale yer bırakmadan mekân anlamını ifade eder. Yine "mütemekkin" (bir mekâna yerleşen) ifadesi de mekân konusunda açık nas hükmündedir. Oysa bu âyette mekân kelimesi kullanılmamış, bunun yerine "istiva" ve "arş" lafızları kullanılmıştır. Böylece ille de tevil yapacak kimsenin Hak Teâlâ'nın yüce makâmına yaraşır bir tevil yapabilmesi sağlanmış, buradan anlaşılabilecek teşbih mânası da "Hiçbir şey O'nun benzeri değildir." âyeti ile olumsuzlanmıştır.

İkinci mesele: İstiva konusu

Allah Teâlâ arşa istiva etmiş olduğunu medih babında zikretmektedir. Nitekim arş, cisimlerin en büyüğüdür. İstiva hakiki olup akledilebilir ve mânevî bir durumdur, her bir zata, o zâtın hakikati ölçüsünde nispet edilir. Burada istiva kelimesini zâhir anlamı dışında bir anlama hamletme konusunda kendimizi zorlamaya ihtiyacımız yoktur. Çünkü bu, sınır ve miktardan münezzeh, sadece Allah katında bilinen, keyfiyeti akıllar ve zihinler tarafından bilinemeyen bir istivadır. Nasıl ki Allah Teâlâ'nın fevkiyetinin (üst nitelemesinin O'nun hakkında kullanılmasının) O'na yön isnat etmek gibi bir zaruri neticesi söz konusu değilse aynı şekilde istivanın da O'na mekân isnat etmek gibi zorunlu bir neticesi söz konusu değildir. İşte bu şekilde istivanın nispeti de meçhuldür, ama hükmü sabittir. Bu hüküm, Allah Teâlâ'nın celâline yaraşır bir tevcih üzeredir. (O'nun Celâl'ine yaraşır bir şekilde anlaşılır.) Buradan şöyle bir neticeye ulaşırız: Rahmân'ın istivası, diğer varlıkların istivası gibi değildir. Eğer Rahmân, müşebbihe fırkasının iddia ettiği gibi arşa "oturmuş" olsa idi, o zaman miktar ile sınırlanmış olurdu; seçim gücüne sahip olan (*muhassıs*) ve hiçbir yön ve miktar ile sınırlanmayan bir tercih ediciye (*muhtar*) muhtaç durumda olurdu. Oysa muhtaçlık Allah hakkında imkânsızdır. Dolayısıyla arşa istivanın oturmak anlamında bir istikrar olarak düşünülmesi de imkânsızdır. O halde böyle bir inanca imkân veren herhangi bir yol bulunmamaktadır. Bu durumda geriye iki seçenek kalmaktadır ki bunlar da iki hakikat ile irtibatlıdır. İlki, bu "istiva" kelimesini "istîlâ" anlamına hamletmemiz, ikincisi ise herhangi bir teşbih ya da keyfiyet atfetme cihetine gitmeksizin bu sıfata olduğu gibi iman edip bununla ilgili ilmi Allah'a havale etmemizdir. Bu yol, müslümanlar için, bu konuya girdikleri vakit en sağlıklı olan yoldur. Bu nedenle tenzih eden kimse yaptığı tevilin sonunda muhakkak "*Allahu a'lem*" (Doğrusunu Allah bilir.) der.[67] Çünkü o, tenzihin zâtı ile kaim olduğunu bilir. Ancak bu âyetin böyle bir hükme hamledilmesi de zorunlu değildir. Bu nedenle tevil yaparken Allah'ın mekrinden (tuzağından) ve istidracından (kullarından bazılarını yavaş yavaş, aşama aşama helâka çekmesinden) sakınınız,

---

67 *Allahu a'lem* ifadesi genellikle "En doğrusunu Allah bilir." şeklinde tercüme edilir; ancak bu tercüme, doğrunun belli bir derecelendirme (doğru, daha doğru, en doğru vb.) arz ettiğini düşündürmektedir. Böyle bir düşünce büsbütün imkân dışı olmamakla birlikte, kanaatimce *Allahu a'lem* ifadesini "En doğrusunu Allah bilir." şeklinde çevirenler bu düşünceyi hesaba katarak böyle bir tercih yapmamaktadırlar. Bu yüzden ben, doğrunun tek, yanlışın pek çok olabileceği düşüncesinden hareketle, bu ifadeyi "Doğrusunu Allah bilir." şeklinde tercüme etmeyi daha titiz buluyorum. (ç.n.)

O'ndan belirlediği yol üzere bizi sabit kılmasını niyaz ediniz, kalplerinizi takdis ve tenzih suyu ile tecsim ve teşbihten temizleyip arındırınız. Zira "Hiçbir şey O'nun misli değildir; O işitendir, bilendir." Kendisinin buyurmuş olduğu ve hangi mânayı murad ettiyse o mânada söylediği gibi (herhangi bir teşbih ve keyfiyet atfı olmaksızın) istiva eder, gelir gider, gökte ve yerdedir, *el-Alîm* (bilen) ve *el-Kadîr* (kudreti olan)dir.

Üçüncü mesele: Arşın mânası
Birinci vecih

Âyette geçen "*'ale'l-arşi*" "arş üzerine" ifadesi, "mülkü üzerine" anlamına gelir; zira arş, mülkün aynıdır. Nitekim bir kralın mülkü (hükümranlığı) darmadağın olduğunda "*sülle 'arşü'l-melik*" (Kralın tahtı devrildi.) denir.

İkinci vecih

Rahmân'ın üzerine istiva ettiği arş, dört rüknü (köşesi) ve dört tarafı olan bir tahttır. Bunun dört ayağı vardır ve ayaklardan tutarak onu dört melek taşır. Her yönün ortasında bir ayak (daha) bulunmaktadır. Böylece toplam sekiz ayak vardır. Şu anda bunlardan dördünün taşıyıcısı yoktur, fakat kıyamet günü geldiği zaman Allah Teâlâ onu taşımakla görevlendirdiği meleklerini görevlendirir ve onlarla birlikte arşın taşıyıcıları kıyamet gününde toplam sekiz melek olur. Dünyada ise bunların sayısı dörttür. Bu arşın ayakları donuk bir su üstündedir. Dolayısıyla arşı taşıyan asıl şey donuk sudur. Taşıyıcı melekler ise (gerçek mânada taşıyıcılar değil) sadece tâzim ve iclâl maksadıyla O'na hizmet eden hizmetkârlardır. Bu donuk su soğuk hava üzerinde karar kılmış vaziyettedir. Arşın içi, orta yeri boştur, çevresinde ise ihtiva ettiği kürsîler, felekler, cennetler, gökler, rükünler ve doğan varlıklar bulunur. Arşın dibi ile kürsî arasında geniş bir feza bulunur. Kürsî arşta sadece atılıvermiş bir halka kadardır. Allah Teâlâ arşı yarattığı zaman Rahmân ona tek bir kelime sahibi olarak istiva etmiştir ki bu kelimenin karşıtı yoktur. O, bütün rahmettir, bütünüyle rahmettir, onda rahmetin karşıtı yoktur. Her ne kadar âlemde birtakım problemler bulunuyor olsa da bunlar ondaki rahmetten neşet etmektedir. Rahmet âleme bu acıları tattırmamış olsaydı, tabiatın mizacı ve nefsanî arzulara muhalefet yine bunu gerektirecekti. Bu yüzden bu acılar tıpkı hoşa gitmeyen, tadı kötü olan ilaçlar gibidir ki içen, zorla da olsa kullanan kimse

için rahmet içerir. Velhasıl onun iç tarafında rahmet, dış tarafında azap bulunur. Rahmân ona ancak arzı yarattıktan ve üzerindekilerin rızıklarını takdir buyurduktan, gökleri yarattıktan ve her bir göğe emrini vahyettikten, bütün bu işlerin hepsini bitirdikten sonra istiva etmiştir. Bütün rükünleri dönüşümleri kabul edebilecek şekilde tertip etmiştir ki bunu da, bir halden diğer bir hale intikal ve tekvinin zuhur etmesi için böyle yapmıştır. Bundan sonra da arşa istiva etmiştir. Arş, küllî cisimdir; Hak Teâlâ ona, Rahmân ismi ile kendisine, şanına yaraşır bir şekilde istiva etmiştir. Bu istivanın (kendisine yaraşan şekliyle istivanın) ne olduğunu da ancak O bilir, O'ndan başkası bilmez. Bu istiva üzerinden herhangi bir teşbih ya da keyfiyet isnadı yapılmaz. Bu, terkib âleminin ilkidir. Hak Teâlâ [Rahmân arşa istiva etti.] ifadesini övgü sadedinde söylemiştir. Eğer mahlûkat içerisinde arştan daha büyüğü olsaydı, o zaman bu ifade övgü olmazdı. Bu âyette zikredilen arş, Rahmân'ın istiva ettiği yerdir, ilâhî sıfatın mahallidir.

Dördüncü mesele: Âyetin tefsiri

Bil ki Allah Teâlâ arşa ancak Rahmân ismi ile istiva buyurmuştur ve böylece O, mahlûkatı var etmekle ancak var edilmiş olanlara rahmeti murad ettiğini bildirmek istemiştir. Bu yüzden arşa istiva ettiğini ifade buyururken Rahmân isminden başkasını zikretmiş değildir. Yine istiva fiilinin cisimler âlemi içerisinde ihata itibariyle en büyük mahlûkat üzerine gerçekleştiğini zikretmiştir. Zira acıların, elemlerin mahalli, terkipten başkası değildir. Basit olan ise zâtı itibariyle, üzerinde herhangi bir mânanın kaim olmasını (herhangi bir sıfat ile nitelendirilmeyi) kabul etmez, aksine o, mânanın kendisidir. Böylece bu âyet-i kerîme ilâhî rahmetin bütün âlemi kuşatmış olduğuna delâlet eder. Her ne kadar âlemde bazı ârızî belalar ve sıkıntılar söz konusu olsa da, daha önce zikrettiğimiz üzere bunlar, tadı hoş gelmeyen ilaçtaki rahmet gibi, salt rahmettir. Tadı hoş olmayan ilaçtan maksat, onu içene azap etmek ve acı vermek değildir, aksine kişinin bu ilacı kullanmasından maksat, nihayetince ulaşacağı rahat, şifa ve afiyete kavuşmaktır. Haddizatında Hak Teâlâ'nın iki tecellisi vardır; bunlardan biri umumi ve kuşatıcı, diğeri ise hususi ve kâh afiyete erdirici kâh belalarla imtihan edicidir. Bu da ilâhî isimlerin o şeyde (tecelliye mazhar olan varlıkta) belirli bir süreye kadar hüküm sürmesi ile olur. Böylece arşa istiva etmiş olan Rahmân'a ait olan ve her şeyi kuşatan rahmet umumi olur, nimet bütün âlemi kapsar. Zira arşın mülkü bütün var olanları kapsar, O'nun arşı her şeyi kuşatır. Ce-

hennem ve onun içindekiler de "her şey" kapsamındadır. Rahmet her varlığa sirayet eder. Hususi tecelli ise tek tek her bir şahısta bulunan "Allah'a dair ilim" şeklindedir. Rahmân'dan ancak merhamete nâil olan zuhur eder. Bu nedenle Hak Teâlâ [Rahmân arşa istiva etti.] buyurmuştur ki bizler aynlarımız zuhur ettiğinde ve Allah'ın elçileri bize tebliğde bulunup bu hakikati bildirdiklerinde, rahmetin şümul ve umumiliğini, bütün mahlûkatın varacağı nihai sonun rahmet olduğunu bilelim. Rahmetin şümullü oluşu konusunda çok büyük bir ümit beslemek için elimizde sadece [Rahmân arşa istiva etti.] âyeti bulunsaydı dahi, bu yeterli olurdu. Rahmet, âlemin bütün cisimlerini ihtiva eden arşta karar kıldığına göre, bu rahmete ters düşen ya da bunu kaldırmak isteyen diğer bütün isim ve sıfatlar ârızîdir, kalıcı değildir. Çünkü hüküm müstevlî olanın, istîlâ etmiş olanındır, istîlâ etmiş olan ise "Rahmân" ismidir. Bu nedenle bütün her şey önünde sonunda ona döner. Böylece her şeyin sonu, her şeyi kapsayan rahmete varır. Nitekim Rahmân bu dünyada insanlar kâfir olmalarına rağmen onlara yine de rızık verir, afiyet bahşeder, rahmet buyurur. Öyleyse âhiret diyarına vardığımızda insanlar tıpkı elest bezminde insan neslinin Âdem aleyhisselâmın sırtından kabz edilmesinde olduğu gibi keşf üzere iman ve itiraf ettikleri zaman onlara yönelik rahmet nasıl olur, varın düşünün?

İşaret

Ebu'l-Abbâs el-'Ureybî "*er-Rahmânu 'ale'l-arşi'steva*" şeklinde tek bir cümle olan bu âyeti "*er-Rahmânu 'ale'l-arşi*" şeklinde okuduktan sonra *arş* kelimesinde vakfe yapmış, sonra *istevâ* kelimesi ile başlayarak (*ibtidâ*) okumuştur.[68]

لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَمَا تَحْتَ الثَّرٰى ﴿٦﴾

6. Göklerde, yerde ve ikisi arasında bulunan şeyler ile toprağın altında olanlar hep O'nundur.

Yani göklerde, yerde ve bu ikisi arasında bulunan şeyler ile toprağın altında olanlar hep O'na sabittir, Rahmân isminin hükmü, arşın ihtiva ettiği her şeyde sabittir. Bu durum "Benim rahmetim her şeyi kuşatmıştır." (A'râf,

68 Yani tek cümleyi ikiye bölmüştür. (ç.n.)

7/156) âyetinde de ifade edilen husustur. Dolayısıyla her varlığın nihai sonu rahmete nâil olmaktır; araya bazı acılar, azap, hastalık, illet girmiş olsa da, Rahmân isminin hükmünün varlığı söz konusu olduğunda bütün bunlar varlığa dünyada ya da âhirette ârız olan geçici durumlardır. Rahmân, en güzel isimlere sahip olduğu ve bu isimler arasında *ed-Darr* (zarara uğratan), *el-Müzill* (zillete düşüren), *el-Mümît* (öldüren) gibi isimler de bulunduğu için âlemde doğrudan rahmet isminin değil, fakat onun arazlarının gereği olan şeyler de zuhur etmektedir. Ancak bu arazların her biri, içerisinde rahmeti barındırır. Kaldı ki sadece nimet ve rahatın hükmünün bitmesinin ardından tekrarlanması da söz konusudur. Böyle olmasaydı bile, yine de bu arazlarını her birinde rahmet bulunur. Bu nedenle "Korkan (ve güveni bilmeyen) kimse için titremek güvenden daha tatlı gelir." denmiştir. Nimetlerin lezzetleri ancak karşıtlarının varlığı ile bilinebilir. Haddizatında Rahmân'dan başkasının hükmü yoktur, çünkü arşa istiva etmiş olan Rahmân'dır. Hükümler ancak bu isimden geliyorsa nüfuz sahibi ve geçerli olur, çünkü Rahmân arşına istiva etmiştir ve kelime de ancak ve ancak arşın altından kürsî ve altındakilere doğru taksim edilmiştir. O, iki kademin yeridir ki bu da kelimenin ikiye bölünmesinden başka bir şey değildir. Böylece emr ve *halk* (yaratma/yaratılmışlar) zuhur etmiştir. Yine böylece emir ve yasak, itaat ve mâsiyet, cennet ve cehennem zuhur etmiştir. Bütün bunlar tek bir asıldan, Rahmân'ın sıfatı olan rahmettendir.

وَاِنْ تَجْهَرْ بِالْقَوْلِ فَاِنَّهُ يَعْلَمُ السِّرَّ وَاَخْفٰى (٧)

7. Eğer sen, sözü açıktan söylersen, bilesin ki O, gizliyi de gizlinin gizlisini de (*sırr*'ı da *ahfâ*'yı da) bilir.

Birinci vecih

Bu âyette Hak Teâlâ'nın [O, gizliyi de gizlinin gizlisini de bilir.] şeklindeki sözünün zâhiri, buradaki "gizli" (*sırr*) kelimesinin kişinin kendi içinde geçen konuşma/düşünme olduğuna delâlet eder. Çünkü âyetin başında [Eğer sen, sözü açıktan söylersen] ifadesi geçmektedir, yani âyet, "Eğer sen, sözü açıktan söylersen, Allah onu bilir ve kendi içinde geçen düşünceyi de bilir." anlamındadır. Bu da Hak Teâlâ'nın "İnsanı biz yarattık ve nefsinin ona neyi fısıldadığını biliriz, biz ona şah damarından daha yakınız." (Kāf, 50/16) âyetinde ifade edilmiş olan husustur.

Buradaki "sır" kelimesinin ilişkili olduğu isim, *el-Bâtın* ismidir. Bu, kulun kendi içinde, nefsinde gizlediği şey olup cehr ve aleniliğin tersidir.

İkinci vecih

Sır seninle O'nun arasındadır. Ondan da gizli olan ise O'nun kendini senden gizlemesidir. Bu itibarla sır, kul ile Hak arasındadır, daha gizli olan ise Hak Sübhânehu ve Teâlâ'nın kulu hakkında bildiği, fakat kulun kendisi hakkında bilmediği şeydir. İşte bu "daha gizli olan"ı ancak Allah bilir. Sırrı ise kul da bilir. Bir kişiden fazlasının bildiği şey "gizlilik" (*kitmân*) derecesinden düşmüş olur. Bu nedenle Hak Teâlâ'nın "gizlinin gizlisi" (*ve ehfâ*) ifadesi; sırrın, sır sahibinin muhakkak bilmesi gereken bir şey olup, fakat o sırrın, sır sahibinden bile gizli olması, onun bile bunu bilmemesidir. İşte bu türden "gizlinin gizlisi" (*ve ehfâ*) olan sırrı bilmek ancak Allah Teâlâ'ya mahsustur. Kulun buna dair herhangi bir bilgisi söz konusu değildir. Bunu Allah'tan başkasının bilmesi mümkün değildir. Bu, sırrın sırrıdır; başka kimsenin bilmeyip sadece Hakk'ın bildiği bilgidir. Sırrın bu türü, bilinmeyen iştir ve bu, "Allah'ı bilmek"tir.

Üçüncü vecih

"Sırrı bilir."; sır aynı (somut varlığı) olan şeyi gizlemektir. Ehfâ ise aynı olmayanı ızhar edip göstermektir ki insanlar bu durumda bunun Hak olduğu vehmine kapılırlar. Oysa Allah Teâlâ onun aynı hüküm çerçevesinde aynî bir varlığa sahip olmadığını bilir. Çünkü O, sırrı da ehfâyı da bilir, (ya da "O sırrı bilir ve onu ihfâ eder, gizler.") yani sırrın gizli olanını ızhar eder.

Dördüncü vecih

Bununla beraber mutlak olarak kullanılan (bir başka kelimenin sıfat ya da tamlayanı olmaksızın kullanılan) *es-Sırr* isminin başındaki elif-lâm takısının kendine mahsus bir hükmü vardır, çünkü kelimenin başına elif-lâm takısı getirildiği zaman, sır kelimesi, kendisine "sır" ismi verilebilecek her şeyi kapsayacak şümullülüğe sahip olur. Ehfâ olan (daha gizli olan) ise yine bu *es-Sırr* kapsamındadır. "Sır" kelimesinin kapsamına "nikâh" (cinsel ilişki) da gi-

rer, çünkü bunun isimlerinden biri de "sır"dır. Bu durumda âyetteki "O sırrı bilir." ifadesi, Allah Teâlâ'nın, cinsel ilişki neticesinde doğacak olanı bilmesi demektir ki aynı husus, "O, rahimlerde olanı bilir." âyetinde de ifade edilmiştir. Zira rahimlerde olanı yaratan da O'dur. Bu nedenle var etmek (îcâd) nikâhtaki sır mesabesindedir, zira bizler bu teveccühün yüce zâta nispetini ve sıfatların O'na nispetini bilemeyiz. Çünkü O meçhuldür, bu yüzden de teveccüh de (sıfatların ona hangi anlamda ve nasıl sıfat oldukları da) meçhuldür. Hak Teâlâ bu âyetin akabinde, nispetlerin çokluğuna rağmen eşyayı var edenin birliğini ifade etmiştir ki O, çoklukta bir olandır. Şöyle buyurmuştur:

اَللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۜ لَهُ الْاَسْمَٓاءُ الْحُسْنٰى (٨)

8. Allah, kendisinden başka ilâh olmayandır. En güzel isimler (*el-esmâü'l-hüsnâ*) O'na mahsustur.

Kur'ân'daki on altıncı tevhid

Bu Kur'ân'daki on altıncı tevhid olup *ibdâl* (değiştirme, yerine kullanma, bedel) tevhididir, zira burada Rahmân ismi Allah ismi ile değiştirilmiştir, onun yerine kullanılmıştır. Mâna itibariyle bu, mârife olan Allah lafzının nekre olan Rahmân lafzı yerine kullanımıdır (*bedel*). Çünkü onlar (müşrikler) Rahmân'ı inkâr ederlerdi. Lafızda ise mârife olanın yine mârife olana bedelidir. (Çünkü lafzan bu iki isim de özel isim olmaları hasebiyle mârifedirler.) Bu, esmâ-i hüsnânın hükümleri ile kaim olan hüviyetin tevhididir (zâtın birliğidir), yoksa esmâ-i hüsnâ, mânaları ile bu zâtı ikame ediyor değildir. Aksine isimlerin mânalarını O ikâme eder, zira O zâttır. O, kendisine delâlet eden her ismi ikame eder. Bazen O, mâna itibariyle, fiillerinin hükümleri ile isimlendirilir. Ama isimlerinin tamamı güzel isimlerdir. Ancak yine de bunlar içerisinde telaffuz edilenleri vardır, bilinip de telaffuz edilmeyenleri vardır. Telaffuz edilmeyen bu isimlerin telaffuz edilmemesinin sebebi, örfte bu isimlerin hükümlerinin, Hak Teâlâ'ya bir zem/kınama imâ ediyor olmasıdır.

Allah ismi bütün isimlerin hakikatlerini kendisinde toplar, müsemmaya delâlet eder ki bu müsemma da, "mukaddes zât"tır; kemal ve tenzih sıfatlarına sahiptir.

[En güzel isimler (*el-esmâü'l-hüsnâ*) O'na mahsustur]: İsimlerin tamamı mertebe içindir. Bu isimlerin aynî varlık itibariyle değil, fakat nispet iti-

bariyle bir tertibi ve pek çok mâkul (akledilir) hakikati bulunmaktadır. Zira Hakk'ın zâtı, zât olması itibariyle tektir; ancak bizim varlığımız, muhtaçlığımız ve mümkünlüğümüz, kendisine dayanacağımız bir tercih edicinin (*mürecciḥ*) bulunmasını gerektirir ve varlığımız muhakkak bu dayanılacak olan tercih ediciden farklı nispetler talep eder. İşte Şârî' Teâlâ bunları esmâ-i hüsnâ diye ifade etmiş, bu şekilde isimlendirmiştir. Hükümleri çok olsa da, Allah tektir. Çünkü isimler nispet ve izafetlerdir. Hak Teâlâ, zâtı itibariyle bir olanın birliğine sahiptir; isimleri itibariyle ise çok olanın birliğine sahiptir. Esmâ-i hüsnâ, sayılabilir olan isimlerin sayıların çok çok üzerindedir, ama saadet itibariyle sayılabilir olan isimlerin altındadır. Bunlar bu âlemde tesir sahibidir. Çünkü mahlûkat içerisinde, bütün farklı tür ve çeşitleri ile, bir ilâhî hakikat ve nispete dayanmayan hiçbir şey yoktur. Bu isimler ancak Allah'ın bildiği ilk anahtarlardır. Her ne kadar bu isimlerden her birinin kendisine mahsus bir hakikati olsa da bu böyledir. Nitekim îcad (var etme, vücud verme) isminin hakikati, *el-Kādir* ismi tarafından talep edilir. Ahkâmın hakikati *el-'Âlim* ismi tarafından talep edilir. İhtisasın hakikati *el-Mürîd* ismi tarafından talep edilir. Velhasıl esmâ-i hüsna, tek bir ayna rücu eden izafet ve nispetlerdir, çünkü Allah hakkında hiçbir ilme sahip olmayan kimi nazar ehli kimselerin[69] iddia ettikleri üzere, ayanların varlığı ile çokluğun oluşması[70] söz konusu değildir. Çünkü belirli sıfatlarla nitelenmiş olan zata ait sıfatlar ne kadar çok olurlarsa olsunlar, sıfatlarla nitelenmiş olan varlığın zâtındaki çokluğa delâlet etmezler. Zira bunlar her ne kadar birbirlerinden aklen ayırt edilebiliyor olsalar da, yine de hepsi zâtın bütünüdür. Allah'ın isimler (ki bunlar O'nun sıfatlarıdır) Allah'ın zâtına ilave aynlar değil, aksine nispet ve izafetlerdir. Bu yüzden de bu sıfatların Allah'a atfedilmesi herhangi bir nakısaya (kusura, eksikliğe) yol açmaz. Bir zat ile bir başka zata ziyade yapmak zaten imkân dışıdır, ama o zata nispet ve izafetler ilave etmek imkân dışı değildir. Eğer sıfatlar zata zait aynlar olsalardı, o zaman o zat, ancak o sıfatlarla ilâh olacaktı ki o zaman da O'nun ilâhlığı bu sıfatlarla mâlul hale gelecekti. Bu durumda bu sıfatlar birer illet olarak ya ilâhın kendisi olacaktı (ki bir şey kendisinin illeti olamaz) ya da böyle olmayacaktı. Allah kendi zâtının dışında bir illetin mâlülü olamaz, çünkü illet, mertebe itibariyle mâlülden öncedir. Böyle bir şey kabul edildiği zaman ilâhın mâlül olması itibariyle, kendisine zait olan bu illetlere muhtaçlığı söz konusu olacaktı. Bu ise imkân dışıdır. Sonra mâlül olan bir şeyin iki illeti olamaz. Oysa bu sıfatlar çoktur ve Al-

---

69 Muhtemelen Mu'tezile kelamcıları kastedilmektedir. (ç.n.)
70 teaddüd-i kudemâ (ç.n.)

lah ancak bunlarla ilâh olur. Bu durumda isimlerin ve sıfatların zata zait birer ayn oldukları şeklindeki düşünce geçersiz hale gelmektedir. Allah zalimlerin söylediklerinden beri ve münezzehtir.

Allah'ın güzel isimleri nispet ve izafetlerdir. Bunlardan bazılarına mümkün varlıklar zorunlu olarak muhtaçtır, bazılarına ise bu şekilde zorunlu bir ihtiyaçla muhtaç değildir. Bunların Hakk'a nispetinin kuvveti, mahlûkatın onları talep etmesinden daha fazladır.

İlâhî isimler, eserlerin talep ettiği nispetler oldukları için onlardan kimilerinin hükmünün geçersiz, kimilerinin hükmünün geçerli olması gerekmez. Aksine bu sıfatlar eğer vücudî şeyler olsalardı o zaman böyle bir şey nakısa teşkil ederdir. Allah Teâlâ âlemi ister yaratmış olsun ister yaratmamış olsun, her halükârda ilâhtır. Bu yüzden biz deriz ki Allah Teâlâ bütün âleme rahmet edecek olsa, bu gerçekleşir. Buna karşılık bütün âleme azap edecek olsa bu da gerçekleşir. Âlemin bir kısmına rahmet edip diğer bir kısmına azap edecek olsa bu da gerçekleşir. Âleme belli bir süreye kadar rahmet edecek olsa bu da gerçekleşir. Çünkü varlığı zorunlu olan (*vâcibu'l-vucûd*) varlık için, varlığı mümkün olan şeylerin hiçbiri imkânsız değildir. Yarattıkları üzerinde neyi gerçekleştireceği konusunda onu zorlayacak bir güç de yoktur. Aksine o dilediğini yapandır. Sıfatlar nispet ve izafetlerdir, nispetler ise ademe ilişkin şeylerdir. Dolayısıyla geriye sadece her açıdan tek bir varlık kalır. Bu nedenle kulların tamamının işin sonunda rahmete nâil olmaları mümkündür. Kaldı ki rahmetin gazabı geçtiğine dair şer'î naslar mevcuttur. Gazap en nihayetinde gelip rahmete dayandığı zaman artık hüküm rahmetin olur ve iş bizim dediğimiz gibi olur. Bu nedenle Hak Teâlâ "Eğer rabbin dileseydi bütün insanlara hidayet ederdi." (Yûnus, 10/99) buyurmuştur. İşte bu dilemenin bu dünyadaki hükmü teklif şeklindedir. Âhirette ise hüküm "O, dilediğini yapar." (Hac, 22/14) âyetine geçer. Allah Teâlâ'nın cehennemliklere ya da âlemdeki herhangi bir kimseye olan azabını sonsuza kadar sürdürmeyi murad ettiğini kim delillendirebilir ki? Bu noktada delil olarak zikredilen "dileseydi", "dileseydik" gibi ifadeler içeren âyetler mutlak ifadelerdir, dolayısıyla azabın sonsuzluğuna delil olarak, bizim nimetin sonsuzluğu konusunda gösteremediğimiz türden açık ve başka anlam ihtimalleri taşımayan herhangi bir nas bulunmamaktadır. Geriye sadece her iki seçeneğin de mümkün olması kalmaktadır. Yine geriye Allah Teâlâ'nın dünya ve âhiretin Rahmân'ı olması kalmaktadır.

İlâhî isimlerden bazıları aynı anlamda müşterektir, gerçi aynı anlamda müşterek olan isimlerden her birinin kendine mahsus bir mânası da vardır. Dikkatle bakıldığında bunların farklı oldukları anlaşılır. Haddizatında isimlerde aslolan, anlamların farklılığıdır. Müştereklik ise lafzidir. Buna karşılık

bazı isimler her bakımdan birbirinden farklıdır, bazıları müteradiftir (eş anlamlıdır), ama müteradif olan bu isimlerin her birinden diğerinde olmayan bir anlamın anlaşılması da gereklidir. Böylece biz O'nun kendisini hangi isimlerle isimlendirmiş olduğunu öğrenir ve bunlarla yetiniriz. Hak Teâlâ isimlerini "güzel" (*el-hüsnâ*) sıfatı ile nitelemiştir, bunun sebebi ise, bu isimlerin müsemmasının yüceliğine delâlet etmektir.

وَهَلْ اَتٰيكَ حَدٖيثُ مُوسٰى (٩) اِذْ رَاٰ نَارًا فَقَالَ لِاَهْلِهِ امْكُثُوا اِنّٖى اٰنَسْتُ نَارًا
لَعَلّٖى اٰتٖيكُمْ مِنْهَا بِقَبَسٍ اَوْ اَجِدُ عَلَى النَّارِ هُدًى (١٠)

9. Ve sana Mûsâ'nın haberi geldi mi? 10. Hani bir vakit o bir ateş gördü de ailesine "Siz durun, benim gözüme bir ateş iliştî, belki size ondan bir yalın kor getiririm veya ateşin yanında bir kılavuz bulurum." dedi.

[Benim gözüme bir ateş iliştî.]: Bir ateş gördüm. Buradaki *ânese* fiili, görmek mânasına gelir. Ancak bu *ânese* kelimesi, gördüğü şeyin ateş olduğundan emin olmadığı anlamını da verir.

[Belki size ondan bir yalın kor getiririm veya ateşin yanında bir kılavuz bulurum.]: Nübüvvetin kuvvetinin ne kadar şayan-ı takdir olduğuna bir bak! Çünkü hidayeti/kılavuzu bulmuştur. Başkası için koşturmak, çabalamak hayrın tamamıdır. İnsanın ailesi için çabalaması da bu kapsamdadır. Mûsâ aleyhisselâm ailesi için, onlara ısınacakları ve örf gereği ancak ateş ile karşılayabilecekleri ihtiyaçlarını giderecekleri bir ateş bulmak üzere yürüdü. Kendisine gelecek olan şeyden haberi yoktu. İşte bu talep ve arayışın sonucu ona rabbinin kelâmını getirdi. Allah onunla tam da ihtiyaç duyduğu şeyden, ateşten, ateş suretinden konuştu. Oysa Mûsâ aleyhisselâmın aklına böyle bir şey hiç gelmiş değildir. Bundan daha büyük ve muazzam ne olabilir ki? Bütün bunlar onun başına, ailesi için çabaladığı esnada geldi. Böylece ona ailesinin ihtiyaçlarını giderme çabası içinde olmanın bir fazilet olduğu öğretildi ve bu da onun ailesi için çalışma konusundaki hırs ve gayretini artırdı. Yine bu, böyle bir davranışın Allah katındaki değerine de dikkat çeken bir husustur. Ayrıca ailesinin Allah nezdindeki değerine de işaret eder, çünkü onlar her halükârda Allah'ın kullarıdır ve o kimseyi, onlara bakmakla görevlendirmiştir.

فَلَمَّا اَتٰيهَا نُودِيَ يَا مُوسٰى (١١)

11. Ona vardığı zaman, kendisine şöyle seslenildi: "Ey Mûsâ!"

Hak Teâlâ ona tam da ihtiyaç duyduğu şeyde tecelli etti, artık o bir ateş değildi.

إِنِّي أَنَا رَبُّكَ فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى (١٢)

12. "Ben şüphesiz senin rabbinim; ayağındakileri çıkar; çünkü sen, mukaddes bir vadi olan Tuvâ'dasın."

Mûsâ aleyhisselâm ailesi için (ailesine olan şefkatinden dolayı) ateş bulmak üzere yola çıktığı zaman tecelli ona ihtiyacı suretinde vâki oldu ve bir ateş gördü. Çünkü aradığı şey ateş idi. Bu yüzden ona doğru yöneldi, rabbi de ona ateşten nida etti. Ancak o esnada Mûsâ aleyhisselâm bunu bilmiyordu. Çünkü aklındaki tek şey, ihtiyacı olan ve bulmak için çıktığı ateş idi.

[Ey Mûsâ! Ben şüphesiz senin rabbinim.]: Oturan kimse ayağına bir şey giymediği, na'l denen ayakkabı sadece onu giyerek yürüyen kimse için yapılmış olduğu için menzile ulaşan kimse ayağındakileri çıkarır. Bu yüzden Mûsâ aleyhisselâma, "Ayağındakileri çıkar." dendi, yani ona, "Menzile ulaştın." dendi. Zira orada Allah Teâlâ onunla arada hiçbir vasıta olmaksızın, doğrudan kendi yüce kelâmı ile, tercümansız bir şekilde konuştu.

Hak Teâlâ'nın [Ayağındakileri çıkar.] ifadesinin bir zâhiri vardır, bir de bâtını vardır. Zâhir açısından bakıldığı zaman, ayağındakileri çıkarmanın emredilmesinin hikmeti açıktır. Zira peygamberlerin yeryüzündeki gezmeleri, dolaşmaları ibret almaya, Hak Teâlâ'nın yeryüzüne tevdi etmiş olduğu ilk yaratılış ve yeniden yaratılış sırrı üzerinde nazar etmeye ve hikmetleri görmeye yönelik bir dolaşmadır ki bu da yine Hak Teâlâ'nın "De ki: 'Yeryüzünde gezin de yaratmanın nasıl başladığına ve Allah'ın daha sonra âhiret yaratılışını nasıl inşa ettiğine nazar edin.'" (Ankebût, 29/20) âyetinin muktezasıdır. Maksat Mûsâ aleyhisselâma yeniden yaratılmanın ve kıyametin kopmasının sırrını öğretmektir. Bu nedenle Hak Teâlâ'nın onunla olan münâcâtı batı tarafından olmuştur, çünkü kıyametin en büyük alâmetlerinden biri güneşin batıdan doğacak olmasıdır. Mûsâ aleyhisselâma ilk münâcâtında, "Şüphesiz ben Allah'ım, benden başka tanrı yoktur, bana kulluk et, beni anmak için namaz kıl. Kıyamet günü mutlaka gelecektir." denmiştir. Mahlûkatın yeniden dirilişinin ve haşrinin kutsal topraklarda gerçekleşeceği mâlumdur. Nitekim Hak Tcâlâ'nın "Bir çağırıcının yakın bir ycrdc çağıracağı günc kulak vcr." (Kāf, 50/41) âyetinde geçen "yakın yer" kelimesi Beyt-i Makdis'teki kaya olarak tefsir edilmiştir. İşte Mûsâ aleyhisselâma da, ailesi ile yolculuğa çıkıp da Beyt-i Makdis'e ulaştığı ve orada Allah Teâlâ'nın tcvdi etmiş olduğu kıyamet vak-

tine dair sırlar kendisine keşfolduğu zaman, "Ayağındakileri çıkar." denmiş, böylece onun seferinin sona erdiğine ve kendisine öğretilmek istenen bilgiye vasıl olduğuna dikkat çekilmiştir. Bu yüzden ona, [Sen mukaddes Tuvâ vadisindesin.] denmiştir. Yani, "İşte bu, Allah'ın kıyamet vaktinin sırrını ve bütün mahlûkatın Allah Teâlâ'ya dönüşünün sırrını tevdi etmiş olduğu vadidir, artık ayağındakileri çıkar, asanı at." denmiştir. Zira ayakkabı giymek ve asa taşımak yolda olmanın gereklerindendir. Ayağındakileri çıkarmak ve asayı atmak ise ikametin belirtilerindendir. Bu mânada şair şöyle demiştir:

فألْقَتْ عَصاها واسْتَقَرَّتْ بها النَّوَى ... كَما قرَّ عَيْنًا بالإيابِ المسافِرُ

Asasını (evlenmemesinin sembolü olan başındaki örtüyü) attı (nihayet evlenmeye razı oldu) ve (yolculuğu bırakıp ikamet etme) niyetinde karar kıldı

Tıpkı yolcu eve döndüğünde gözünün aydın olması gibi[71]

Ayağındakileri çıkarmanın bâtın mânasına gelince; *na'l*'in (ayakkabının) hakikati, sadakat kademini (ayağını) kalbin Allah Teâlâ'ya doğru olan yolculuğundaki engellere, çukurlara, dikenlere karşı korumasıdır. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm şu hadis-i şerifi ile bu hususa dikkat çekmiştir: "Dinar kullarına ve dirhem kullarına yazıklar olsun."[72] Bu sözü ile Hazreti Peygamber aleyhisselâm kalbin dünya ziynetlerinin fitnesine kapılmasının sadakat kademini Allah'a olan yolculukta engelleyeceğine işaret buyurmuştur. Eğer bu dünya ziynetlerinden herhangi biri Allah yolunun yolcusunun gözünde büyüyecek olursa o zaman ona takılıp tökezler. Ama o ziynet yolcunun gözünde hakir ve değersiz olursa o zaman sadece ayağına batan bir diken konumunda olur. Eğer onu istiğfar çengeli ile çekip çıkarıp atar ve terk ederse, geri dönüp ona bakmazsa selamete ulaşır, sadakat kademi ile Allah'a doğru hızlıca yoluna devam eder. Eğer ona hiç aldırış etmez ve ihmal ederse, o zaman o ziynet, ayağına diken batmış olan kimsenin o dikeni hiç umursamaması gibi olur ve neticede o diken orada iyice yerleşir, kanı bozar, hastalığa sebep olur ve bu da yolculuğun durmasını gerektirir. Hatta belki diken iyice derine işler ve ölüme yahut ayağın kesilmesine, felç olmasına sebep olabilir. İşte aya-

71 Beytin tercümesinde yer verdiğim parantez arası notlar için bk. el-Fârâbî, Ebû İbrâhîm İshâk b. İbrâhîm, *Mu'cemu dîvâni'l-edeb*, thk. Ahmed Muhtar Ömer, (Kahire: Müessesetü Dâri'ş-Şa'b li's-Sahâfe ve't-Tıbâa ve'n-Neşr, 2003), IV, 21; Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbü'l-luğa*, thk. Muhammed Avâd, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 2001),III, 50; Hafâcî, Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer, *Hâşiyetü'ş-Şihâb 'alâ Tefsîri'l-Beydâvî: 'İnâyetü'l-kādî ve kifâyetü'r-râzî 'alâ Tefsîri'l-Beydâvî*, (Beyrut: Dâru Sadr, ts), VIII, 41. (ç.n.)

72 Buhârî, Cihad, 69.

ğa giyilen iki ayakkabı, yolcuyu bundan korur. Bu iki ayakkabı havf ve recâdır. Nitekim Mûsâ aleyhisselâm bir korku içerisinde etrafını gözetleyerek şehirden çıkmış, "Medyen tarafına yönelip yola koyulduğu zaman da 'Umarım rabbim beni doğru olan yola iletir.'" (Kasas, 28/22) demiştir. İşte bu noktada Mûsâ aleyhisselâm havf ve recâ ayakkabılarını giyerek yola çıktığını bilmektedir. Çünkü kim ayakkabı giyerse bineğe biner, yola koyulur. Zira Cabir b. Abdillah'tan nakledilen ve Sahîh-i Müslim'de yer alan hadis-i şerifte şöyle denmiştir: "Bizler bir defasında Hazreti Peygamber ile birlikte bir seferde idik. Hazreti Peygamber, 'Çokça ayakkabı edininiz, çünkü insan ayağında ayakkabısı olduğu sürece, sanki binek üzerindeymiş gibi rahat yürür.' buyurdu."[73]

Mûsâ aleyhisselâm münâcât ve te'nis makamına ulaştığı zaman takdis vadisine vasıl olmuştu ve kendisine, "Ayağındakileri çıkar." dendi, çünkü havf ve recâ sülûk erbabı içindir, vuslat erbabı ve melik ile oturma bahtiyarlığına ermiş havas için değildir.

Rivayette bildirildiğine göre Mûsâ aleyhisselâmın ayağındaki nalınlar ölmüş merkep derisinden yapılmış idi, bu yüzden üç özelliği barındırıyordu. İlki deridir, bu zâhir olana (dış yüzeye) işarettir. Bu durumda "Ayağındakileri çıkar." ifadesi, "Her durumda zâhire takılıp kalma." demektir. İkincisi ahmaklık, aptallıktır ki bu da merkebe nispet edilir. Üçüncüsü ise bahsi geçen merkebin kesilmiş değil, ölmüş olmasıdır. Ölüm cehalettir. Ölü olduğun zaman sana söyleneni de kendi söylediğini de akledemezsin. Münâcâtta olan kimse söylediğini de kendisine söylenileni de akledebilecek nitelikte olmalıdır. Böylece kalbi diri, sözün mevkisini ferasetle fark eden, münâcâtta bulunduğu kimseden sadır olan lafızların mânalarını adeta bir dalgıç gibi çekip çıkaran kimse olacaktır.

İbret

İki nalının (ayağındakilerin) çıkarılması ibret açısından (bâtında), merkeplere mahsus olan cehalet sıfatının çıkarılıp atılmasına işaret eder. Çünkü Hazreti Mûsâ aleyhisselâmın ayağındaki çarıklar ölmüş merkep derisinden yapılmış idi. Bu yüzden bu, cehalet ve ölüm sıfatıdır. Mukaddes vadi ise bâtında, Musevî sıfata işaret eder.

---

73 Rivâyet, müellifin verdiği şekliyle Sahîh-i Müslim'de değil, Sünen-i Ebû Dâvûd'da yer almaktadır. bk. Ebû Dâvûd, "Libâs", 42. Hadisin şerhi için bk. el-Azîmâbâdî, Şerefulhak Muhammed Eşref b. Emîr b. Ali b. Haydar, *'Avnu'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebi Dâvûd*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1415/1994), XI, 130. (ç.n.)

İşaret

İki nalın, insanın yol arkadaşının yokluğuna işaret etmek üzere çıkarılmıştır.

وَاَنَا اخْتَرْتُكَ فَاسْتَمِعْ لِمَا يُوحٰى ﴿١٣﴾

13. "Ben seni seçtim. Şimdi vahyedilene kulak ver."

Bu âyetteki "*ve ene'htertüke*" [Ve ben seni seçtim.] ifadesi "*ve innâ ihternâke*" [Ve biz seni seçtik.] şeklinde de okunmuştur. Bu okunuş kıraat imamlarından Hamza'ya ait olup uykusunda bunu izzetin rabbinin huzurunda okumuştur. Ancak "*ve ene'htertüke*" [Ve ben seni seçtim.] şeklindeki okunuş âyete daha uygun ve (ifade üslubundaki) herhangi bir değişikliğe karşı daha korunaklıdır. Nitekim âyetin sonundaki "Bana kulluk et." ifadesine kadar hep tekil zamir ve tevhid süregitmektedir. Bu durumda bu âyetin başı çoğul kip ile "*ve innâ ihternâke*" [Ve biz seni seçtik.] şeklinde okunduğu zaman cümlenin zamirlerinin dizilişinde bir değişiklik olacak, zamir önce tekil, sonra çoğul, ardından tekrar tekil olmuş olacaktır. Buna karşılık "*ve innâ ihternâke*" [Ve biz seni seçtik.] şeklindeki okuyuş âyetin konu akışına daha uygundur, çünkü âyette farklı ilâhî isimleri gerektiren bazı hususlar sayılmıştır, bu itibarla, kendisine gerek duyulan her surette zamirin değişiklik göstermesi kaçınılmazdır.

Rivayet edildiğine göre bu hadisede Mûsâ aleyhisselâma hasıl olan suretlerin toplamı on iki bindir ve bu on iki bin suretin her birinde ona [Ey Mûsâ!] denmiştir. Böylece Mûsâ aleyhisselâmın, eğer tek bir suret üzere ikame edilmiş olsaydı sözün akışının uyumsuz olacağını fark etmesi sağlanmıştır. Ancak her kelimede ona [Ey Mûsâ!] denmemiştir. Bu itibarla âyetteki "*ve innâ ihternâke*" [Ve biz seni seçtik.] ifadesi çoğuldur, ardından tekil gelmiştir, sonra da Mûsâ aleyhisselâmın söyledikleri zikredilmiştir. Ancak "*ve innâ ihternâke*" [Ve biz seni seçtik.] şeklindeki okunuş kıraat imamlarından Hamza'ya ait olup uykusunda bunu izzetin rabbinin huzurunda okumuştur. Rabbi de kendisine şöyle demiştir: "Biz, seni seçtik." Bu, berzahtaki bir okumadır ve bu nedenle ifade çoğul kalıpta gelmiştir. Çünkü bu, uykudaki sûrî bir tecellidir, bu yüzden de okumanın da öyle olması gerekir. Çoğuldan sonra gelen kelimeyi tekil yapması ise, çokluğun birliğinden kaynaklanmaktadır, başka bir nedenden değil!

اِنَّن۪ٓي اَنَا اللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّٓا اَنَا فَاعْبُدْن۪ي وَاَقِمِ الصَّلٰوةَ لِذِكْر۪ي ﴿١٤﴾

14. "Muhakkak ki ben, yalnızca ben Allah'ım. Benden başka ilâh yoktur. Bana kulluk et, beni anmak için namaz kıl."

Kur'ân'daki on yedinci tevhid

Bu, Kur'ân'daki on yedinci tevhid olup işitme ve yönelme tevhididir. Bu tevhid, yukarıda iki farklı şekilde okunan ifadenin her iki okunuşu ile de takviye olur. Zira önce "*ve innâ ihternâke*" [Ve biz seni seçtik.] şeklinde çoğul gelmiş, ardından tekil gelerek [Muhakkak ki ben, yalnızca ben Allah'ım] buyurmuştur. Buradaki *inneni* [muhakkak ki ben] ifadesinde geçen *inne* edatı tahkik ifade eder, dolayısıyla inniyet hakikattir.

Yâ harfiyle (*inneni* kelimesinin sonundaki *nî* ifadesinde bulunan *yâ* harfiyle *nî* şeklinde) ifade edilen zamir hakikat suretinde tesir sahibi olduğu için, kinaye harfi, varlıkta kendi suretine göre kimin bulunduğuna bakmış ve *nûn* harflerinden birini bulup ona, "Sen varlığınla beni *yâ* zamirinden koru, böylece hakikatimin suretine *yâ* zamiri etki etmesin. Yoksa duyan ve gören, hakikatte başkalaşma olduğunu zanneder ve *ye* zamirinin hakikat olduğunu düşünür." demiştir. Bunun üzerine koruma (*vikâye*) *nûn*'u gelmiş, *yâ* harfi ile hakikat *nûn*'u arasına girmiş, *yâ* harfi kendisine bitişik durumdaki *nûn* harfini kesre yapmıştır. *Nûn* harfi ise *vikâye nûn*'u diye isimlendirilmiştir, bunun sebebi, onun varlığı ile hakikati korumasıdır. Onun koruması sayesinde hakikat olduğu hal üzere kalabilmiş ve başkalaşmamıştır.

Sonra Hak Teâlâ şöyle buyurmuştur: [Muhakkak ki ben, yalnızca ben Allah'ım.] Eğer arada *vikaye* harfi olmasaydı o zaman cümle [Ben Allah'ım.] şeklinde olacaktı. Yani bu harf onu değiştirmiştir. "*'İnneni*" ifadesindeki zamiri ile hakikatin başkalaşması, kıyamet günü Hakk'ın suretlerdeki tecellisine benzer. Halbuki ortada sadece özel olarak iki suret vardır, üçüncüsü yoktur! Bunlardan biri inkâr edilen, diğeri kabul edilen surettir. Eğer ortada sonsuz suretler olsaydı, onlar da bu hükümde sınırlanırdı; inkâr edilen veya bilinen suretler. Bu durum kaçınılmazdır.

"*Ve ene'htertüke*" [Ve ben seni seçtim.] şeklindeki okunuş âyete daha uygun ve (ifade üslubundaki) herhangi bir değişikliğe karşı daha korunaklıdır. Nitekim âyetin sonundaki "Bana kulluk et." ifadesine kadar hep tekil zamir ve tevhid süregitmektedir.

İşaret kabilinden tefsir
Birinci vecih

Bil ki âyetin ibaresinin delalet ettiği iki inniyet, işin iki tarafıdır ve bu iki inniyetten her birinin diğerinde olmayan bir hükmü vardır. Bunlardan biri Hak Teâlâ tarafında olan inniyettir ki bu, "Ben şüphesiz senin rabbinim." ifadesinde bulunmaktadır. Diğer inniyet ise kâmil yaratılmış (insan-ı kâmil) tarafında olup "Ben elbet Allah'ın resulüyüm." ifadesinde bulunur. Bu iki inniyet birbirinden farklıdır, ancak sonradan yaratılmış olan varlığın inniyetinin feda, îsâr, Hakk'ı tercih etme gibi hususiyetleri vardır. Bunu da *vikāye* olması ile yapar. Bu *vikāye* niteliği ile kulun inniyeti, Hak'ta tedricî olarak zuhur eder, böylece fiil Hakk'a değil, kula nispet edilir. Bu mânada Hazreti Peygamber, "Bütün hayır senin elindedir, şer ise sana ait değildir." buyurmuştur. Allah Teâlâ' da [Muhakkak ki ben, yalnızca ben Allah'ım.] buyurmuştur. *İnnenî* ifadesindeki ikinci *nûn* harfi *vikāye nûn*'udur. Kendisinde *yâ* harfinin (ki bu *yâ* harfi Hakk'a işaret eden zamirdir) tesir ettiği ve kesre yaptığı, böylece sonradan yaratılmış varlıkta kadîmin eserinin zuhur etmesini sağladığı kulun *nûn*'u olmasaydı, *inne* edatındaki *nûn* kesre olacaktı. Bu *nûn*, Hakk'ın inniyetidir ve makamı da fetih olan rahmettir. Ezelden beri, kendisinden başka hiçbir şeyin olmadığı zamanda O, o makamda idi ve kendisinde kendi eserinden başka eser yoktu. Bu yüzden kulun Hakk'a en yakın olduğu an, Hakk'ın inniyeti ile zamiri arasında *vikāye* olduğu andır ki o anda kul mahsur olur, Hak onu her yönden ihata etmiş olur. Hak ona karşı Rahîm'dir, çünkü rahmet sıfatı bâkidir, kapısı açıktır. Yaratılmış olan varlık, varlığını onunla muhafaza eder. Sonradan yaratılmış olan *vikāye nûn*'unun aynı, ubûdiyet makamı demek olan kesre halinde (ki bu kesre hali, Hak zamiri olan *yâ* harfinin etkisindendir) kalır, böylece kulda Hakk'ın eseri zuhur eder. İşte bu zillet ve iftikar (muhtaçlık) makamıdır. Kul için Hak Teâlâ'ya vuslatta bundan daha muazzam bir makam yoktur, zira burada Hakk'ın eseri kendisinden zuhur etmesi nedeniyle aynî varlığa sahiptir. Yine o Hak'ta indirac halindedir, her yönden O'nunla kuşatılmıştır. Böylece kesre kendisinde etki yaptığı zaman rabbi ile nefsini bilir, Hak sahip olduğu rahmet vasfı ile bâki kıldığı zaman da rabbini bilir. Çünkü Hak, *Rahmân* ve *Rahîm*'dir, ezelden beri *feth* ondandır. Bu, *ene* (ben) zamirinin fethidir ve kulun aynının (*vikāye nûn*'unun) varlığı ile olur. Kul onu ancak Rahmân olarak müşahede eder, O'nu daima kendisinden tesir sahibi olarak bilir. Böylece daima kulluğunda *kāim* olarak kalır. İşte bu olabilecek en nihai yakınlıktır. Eğer bu muayyen yakınlık olmasay-

dı, eser tekrar Hakk'ın inniyetine dönerdi. Bu nedenle "*innî ene rabbüke*" (Ben şüphesiz senin rabbinim.) ifadesinde zuhur etmiştir. Böylece eserin Hak'tan sadır olması halinde muhakkak hükmünün zuhur edeceğinin bilinmesi sağlanmıştır. Eser var eden de sadece Hak'tır, dolayısıyla O'na döner. Ardından kul gelir ve ilâhî inniyet ile müessir (tesir edici) arasına girer, orada amel eder.

Ebû Yezîd Bayezid-i Bistâmî, rabbine şöyle niyaz etmiştir: "Rabbim! Sana ne ile yakınlaşabilirim?" O da, "Bana yaraşmayan ile..." buyurmuştur. Bunun üzerine Ebû Yezîd, "Ey Rabbim! Sana yaraşmayan nedir?" diye sormuş; O da, "Zillet ve iftikar..." buyurmuştur. İşte o zaman Ebû Yezîd neyin Hakk'ın inniyetine ait olduğunu ve neyin kulun inniyetine ait olduğunu bilmiştir. Allah Teâlâ'nın bazı kullarına olan inayeti, onlara kendisinden bu makamı müşahede ettirmesinden başka bir şey değildir. Bütün bir âleme zerre kadar bir ilave edecek tek şey, hal ya da zevk olarak O'nu bilmektir. Bu makamın devşirdiği îsâr (diğerkâmlık) meyvesini başka hiç kimse devşiremez. Çünkü îsarın meyvesi, nefsine tercih ettiğin zâtın değeri ölçüsündedir. Bu makamda nefsine tercih edeceğin zat ise, Hak Teâlâ'dır.

İkinci vecih

İkinci *nûn, vikāye nûn*'udur. Hak Teâlâ *el-Vâkî*'dir (koruyan), *vikāye nûn*'udur, *yâ* zamiridir. Bu yüzden bu ifade, bir şeyin kendisine izafe edilmesi türünden bir ifadedir. Rivayet edildiğine göre Mûsâ aleyhisselâm rabbi ile münâcâtından geri döndüğü zaman Allah Teâlâ onun yüzüne öyle bir nur bahşetmiştir ki bu nur sayesinde onun iddia ettiği şeyde doğru olduğu bilinir olmuştur. Bu nurun şiddetinden dolayı yüzüne kim baksa gözleri kör olmuştur. Bu yüzden Mûsâ aleyhisselâm, kendisine bakanlar gördükleri vakit eziyet çekmesinler diye yüzüne peçe takmıştır.

إِنَّ السَّاعَةَ اٰتِيَةٌ اَكَادُ اُخْفِيهَا لِتُجْزٰى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا تَسْعٰى (١٥) فَلَا يَصُدَّنَّكَ
عَنْهَا مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهَا وَاتَّبَعَ هَوٰيهُ فَتَرْدٰى (١٦) وَمَا تِلْكَ بِيَمِينِكَ يَا مُوسٰى (١٧)

15. "Kıyamet günü mutlaka gelecektir. Herkes peşine koştuğu şeyin karşılığını bulsun diye neredeyse onu (kendimden) gizleyeceğim. 16. O'na inanmayan ve nefsinin arzularına uyan kimseler sakın seni ondan alıkoymasın; sonra mahvolursun! 17. Şu sağ elindeki nedir, ey Mûsâ?"

Zaruriyata dair soru, soruya konu olan şeyi bilen kimse tarafından sorulduğu zaman ancak gizli bir mânaya delâlet etmek için sorulur. Bu meselede bu gizli mâna, Mûsâ aleyhisselâma cevher suretini çıkarmasını ve başka suretler giyinmesini öğretmektir ki bundan maksat da onun suretlerin ayanlarının dönüşmediğini bilmesini sağlamaktır. Çünkü suretlerin ayanlarının dönüşmesi hakikatlerin dönüşmesine sebep olur. Aksine idrakler idrak edilenlerle ilişkilidir ve bu idrak edilenlerin hiç şüphesiz bir sahihliği bulunmaktadır. Bu durumda hakikatlere dair bilgi sahibi olmayan kimse, ayanların dönüştüğü vehmine kapılabilir, oysa onlar dönüşmemektedirler. Bu sebeple Allah Teâlâ Hazreti Mûsâ aleyhisselâma, [Şu sağ elindeki nedir, ey Mûsâ?] diye sorduğu zaman Mûsâ aleyhisselâm elindekinin asa olduğunu tahkik etme sadedinde şöyle demiştir:

قَالَ هِيَ عَصَايَۚ اَتَوَكَّؤُا عَلَيْهَا وَاَهُشُّ بِهَا عَلٰى غَنَمٖي وَلِيَ فٖيهَا مَاٰرِبُ اُخْرٰى (١٨)

18. "O, benim asamdır," dedi, "ona dayanırım, onunla davarlarıma yaprak silkelerim; benim ona başkaca ihtiyaçlarım da vardır."

Bütün bunlar onun bir asa oluşundandır. Pekiyi, burada Mûsâ aleyhisselâmın Hak Teâlâ'ya bilmediği bir şeyi öğrettiğini düşünebilir misiniz? Aksine bu, zorunlu olarak idrak edilen bir mâluma dair sorulmuş sorunun zaruri ilim itibariyle verilmiş cevabıdır. Sonrasında Hak Teâlâ ona şöyle buyurmuştur:

قَالَ اَلْقِهَا يَا مُوسٰى (١٩)

19. "Bırak onu, ey Mûsâ!" diye buyurdu.

Yani elinden bırak, onun asa olduğunu tahkik etmiş olmakla beraber onu bırak.

فَاَلْقٰيهَا فَاِذَا هِيَ حَيَّةٌ تَسْعٰى (٢٠)

20. Mûsâ da onu bıraktı, bir de ne görsün! O bir yılan olmuş, hareket ediyor.

Mûsâ aleyhisselâm da onu elinden yere bıraktı ve birdenbire onun, yani yere bırakılmış olan asanın hareket eden bir yılana dönüştüğünü gördü. Allah Teâlâ asaya (yani onun cevherine) yılanlık suretini giydirince bu suret onda yılanlık hükmünün, yani hareket etmenin ortaya çıkmasını gerektirmiştir.

Böylece onun hareket ediyor olmasından dolayı Mûsâ aleyhisselâm, onun bir yılan olduğunu fark etmiştir. Eğer insanların âdet gereği yılanlardan duyduğu korku gibi Mûsâ aleyhisselâmın da ondan korkması olmasaydı biz asada Allah Teâlâ'nın bir hayat yaratmış olduğunu[74] ve asanın hayat sahibi olması nedeniyle karnı üzerinde hareket ettiğini söylerdik. Çünkü onu hareket ettiren bir başka insan ortada yoktur. Sureti, şekil itibariyle yılan suretidir. Mûsâ aleyhisselâm onu ansızın görünce, insanların âdeti gereği (Allah Teâlâ'nın yılanlara Âdemoğullarına zarar verme özelliği vermiş olmasından dolayı) yılandan koruyor olmaları nedeniyle, onun yılan suretinden korkmuştur. Ancak Mûsâ aleyhisselâm Allah'ın buradaki muradını bilmediği için korkmuştur, eğer bilseydi korkmazdı. Hak Teâlâ da ona şöyle buyurmuştur:

قَالَ خُذْهَا وَلَا تَخَفْ سَنُعِيدُهَا سِيرَتَهَا الْأُولَى (٢١)

21. Buyurdu ki: "Al onu! Korkma! Biz onu ilk haline sokacağız."

[Buyurdu ki: "Al onu! Korkma!"]: Bu, ansızın görmeden kaynaklanan korkudur. Sonra da [Biz onu ilk haline sokacağız.], yani asayı ilk haline sokacağız, eskiden olduğu gibi yine bir asa olacak. Bu âyet farklı anlam ihtimallerine açıktır. Çünkü "Biz onu ilk haline sokacağız." ifadesindeki zamirin işaret edeceği bir şey yoktur; zira o, Mûsâ aleyhisselâm nazarında artık bir asa değil, yılandır. Varlıkların cevherleri benzerdir, ama onlar suret ve arazları ile birbirlerinden farklılaşırlar. Cevher tektir, a'yân dönüşmez. Bu yüzden de asa yılan olmaz, yılan da asa olmaz. Ancak asa suretini alabilen cevher yılan suretini de alabilir. Sonuçta bütün bunlar *el-Kādir* (kudret sahibi) ve *el-Hâlık* (yaratıcı) olan Allah Teâlâ'nın dilediği zaman bir cevhere giydirdiği ve dilediği zaman çıkarıp bir başkasını giydirdiği suretlerdir. Buradan hareketle Hak Teâlâ'nın kıyamet gününde, mahşer halkının istiâze edip "Senden Allah'a sığınırız." diyecekleri ve Hakk'ı kendisinden tenzih edecekleri tecellisi de bilinir. O gün insanlar Hak Teâlâ'nın bu tecellisini gördükleri zaman ondan Allah'a sığınacaklardır, ancak o tecelli Hakk'ın kendisidir, bir başkası değildir. Ancak onların gözünde o, Allah'a sığınılacak bir şey olacaktır. Oysa Hak Teâlâ, kendisine değişim ya da dönüşümün uğramasından münezzehtir. Bu yüzden burada Allah Teâlâ, sihirbazların Mûsâ aleyhisselâmın gözünün önünde bu tür şeyler ızhar edeceklerini ezelî ilmi ile bildiği için ona önce bu tür bir mûci-

---

74 Âyette geçen "hayyetün" kelimesi, bağlamından ayrı düşünüldüğünde hem yılan anlamına hem de "canlı" anlamına gelebilir. İbn Arabî burada bu kelime benzerliği üzerinden değerlendirme yapmaktadır. (ç.n.)

ze göstermiş ve böylece onun bu tür sihirlere karşı bilgi sahibi olmasını ve sihirbazlar sihirlerini gösterdikleri, sopalarını ve değneklerini atıp koşan yılan gibi gösterdikleri vakit korkmamasını sağlamıştır. Bu meyanda ona, "Onlardan böyle bir şey sadır olduğunu gördüğün zaman korkma." demiş ve onun kalbini pekiştirip kuvvetlendirmiştir.

İşaret

[Biz onu ilk haline sokacağız.] ifadesi Mûsâ aleyhisselâma fena makamına ulaştığının ve likasının (vuslatının) sahih bir şekilde gerçekleştiğinin müjdesidir. Çünkü ilk hale dönmek asla dönmektir.

وَاضْمُمْ يَدَكَ اِلٰى جَنَاحِكَ تَخْرُجْ بَيْضَٓاءَ مِنْ غَيْرِ سُٓوءٍ اٰيَةً اُخْرٰىۙ (٢٢)

22. "Bir de elini koltuğunun altına sok ki, bir başka mûcize olmak üzere o, kusursuz ve lekesiz beyazlıkta çıksın."

İşaret

Burada insanın dikkati şu hususa çekilmektedir: İnsan gaybdan çıktığı zaman illetlerden beridir, çünkü o tertemiz bir şekilde çıkmıştır, onu kirleten şey varlıklarla, sonradan yaratılmış olanlarla olan birlikteliğidir. Bu nedenle "Her doğan çocuk fıtrat üzere doğar."[75] denmiştir.

لِنُرِيَكَ مِنْ اٰيَاتِنَا الْكُبْرٰىۚ (٢٣) اِذْهَبْ اِلٰى فِرْعَوْنَ اِنَّهُ طَغٰىۚ (٢٤) قَالَ رَبِّ اشْرَحْ
لٖى صَدْرٖيۙ (٢٥)

23. "Sana en büyük mûcizelerimizden bir kısmını gösterelim diye. 24. Firavun'a git. Çünkü o iyice azdı." 25. Mûsâ dedi ki: "Ey Rabbim! Benim göğsüme genişlik ver."

Hazreti Mûsâ bu sözleri, Allah Teâlâ onu Firavun'a gönderdiği zaman söylemiştir.

---

75 Buhârî, Cenâiz 92; Ebû Dâvûd, Sünne 17; Tirmizî, Kader, 5.

وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي (٢٦) وَاحْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسَانِي (٢٧) يَفْقَهُوا قَوْلِي (٢٨) وَاجْعَلْ لِي
وَزِيرًا مِنْ أَهْلِي (٢٩) هَارُونَ أَخِي (٣٠) اشْدُدْ بِهِ أَزْرِي (٣١) وَأَشْرِكْهُ فِي أَمْرِي (٣٢)
كَيْ نُسَبِّحَكَ كَثِيرًا (٣٣) وَنَذْكُرَكَ كَثِيرًا (٣٤) إِنَّكَ كُنْتَ بِنَا بَصِيرًا (٣٥)

26. "İşimi bana kolaylaştır. **27.** Dilimin düğümünü çöz. **28.** Ki, sözümü iyi anlasınlar. **29.** Bir de bana ailemden bir vezir ver. **30.** Kardeşim Hârûn'u yani. **31.** Onunla arkamı kuvvetlendir. **32.** Ve onu işime ortak kıl. **33.** Ki seni çok tesbih edelim. **34.** Ve seni çok zikredelim. **35.** Şüphesiz sen bizi görmektesin."

Mûsâ aleyhisselâm söylediklerini bilmiştir, biz ise bu sözlerden onun işaret ettiği şeyi biliriz. Böylece anlayış sahibi insan buradan yardımlaşmanın ve sebep-sonuç âleminde sebeplerin hükümlerinin zuhur etmesinin anlamını bilir. Bundan sonra artık sebeplerin hükümlerini ancak cahil olan yok sayar.

قَالَ قَدْ أُوتِيتَ سُؤْلَكَ يَا مُوسَى (٣٦) وَلَقَدْ مَنَنَّا عَلَيْكَ مَرَّةً أُخْرَى (٣٧) إِذْ أَوْحَيْنَا
إِلَى أُمِّكَ مَا يُوحَى (٣٨) أَنِ اقْذِفِيهِ فِي التَّابُوتِ فَاقْذِفِيهِ فِي الْيَمِّ فَلْيُلْقِهِ الْيَمُّ
بِالسَّاحِلِ يَأْخُذْهُ عَدُوٌّ لِي وَعَدُوٌّ لَهُ وَأَلْقَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةً مِنِّي وَلِتُصْنَعَ عَلَى
عَيْنِي (٣٩)

36. Dedi ki: "Ey Mûsâ istediğin sana verilmiştir. **37.** Biz, bundan önce de bir kere daha sana lütufta bulunmuştuk. **38.** Bir zaman, vahyedilecek şeyi annene şöyle vahyetmiştik: **39.** Onu tabut içine koy da deryaya bırak, derya da onu sahile bıraksın, onu hem bana düşman hem ona düşman biri alsın ve üzerine benden bir sevgi koydum ki nezaretim altında yetiştirilesin."

Mûsâ aleyhisselâmın annesi, evladının elinden alınması konusunda korkuya kapıldığı zaman Hak Teâlâ ona çocuğunu elinden çıkarmasını, kendi muhafazasından uzaklaştırmasını ilka/ilham etmiştir. Çünkü Allah Teâlâ rahmeti ile onun muhafazasını bizzat üstlenecek ve onu sağ olarak koruyacaktır. Hak Teâlâ'nın [ki nezaretim altında yetiştirilesin] ifadesi, "Annene vahyetmiş olduğum âyetimin hükmü altında yetiştirilesin." anlamındadır ki bu âyet de, "Çocuğu emzir, başına geleceklerden korktuğun zaman onu suya bırak; korkma, üzülme; biz şüphesiz onu sana döndüreceğiz ve peygamber yapacağız." (Kasas 28/7) âyetidir. Bu da buradaki [ki hem nezaretim altında yetiştirilesin]

ifadesinden kastedilen anlamın, Hazreti Mûsâ'nın yetişme zarfının (koşullarının) ilâhî inayet altında olduğuna delâlet eder.

İşaret

Mûsâ aleyhisselâm tabutun (sandığın) içine konulmuştur, çünkü hikmet ancak ***nâsût***[76]'un varlığı ile zuhur eder. Onun denize atılması da ilme işarettir. İlimle birlikte deryanın nasıl söz konusu olduğuna gelince, eğer ilim derya olmasaydı anlayış sahipleri nezdinde ilim sahih olmazdı. Hak Teâlâ "Biz her canlı şeyi sudan yarattık." (Enbiyâ, 21/30) buyurmuştur. Bu nedenle kalpler ilimle hayat bulmaktadır.

إِذْ تَمْشِي أُخْتُكَ فَتَقُولُ هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى مَنْ يَكْفُلُهُ فَرَجَعْنَاكَ إِلَى أُمِّكَ كَيْ تَقَرَّ
عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ وَقَتَلْتَ نَفْسًا فَنَجَّيْنَاكَ مِنَ الْغَمِّ وَفَتَنَّاكَ فُتُونًا فَلَبِثْتَ سِنِينَ
فِي أَهْلِ مَدْيَنَ ثُمَّ جِئْتَ عَلَى قَدَرٍ يَا مُوسَى (٤٠)

40. "Hani, kız kardeşin gidip 'Ona bakacak birini size bulayım mı?' diyordu. Böylece seni, gözü gönlü mutluluk dolsun ve üzülmesin diye annene geri verdik. Ve sen, birini öldürdün de seni endişeden kurtardık. Seni iyiden iyiye denemeden geçirdik. Bunun için yıllarca Medyen halkı arasında kaldın. Sonra takdire göre bu makama geldin ey Mûsâ!"

"*Ve fetennâke fütûnen*" [Seni iyiden iyiye denemeden geçirdik.], yani seni pek çok yerde imtihan ettik. Bunun sebebi de Mûsâ aleyhisselâmın, Allah'ın kendisini tâbi tuttuğu imtihanlardan sabrının iyice yerleşmesidir. [Böylece seni, gözü gönlü mutluluk dolsun ve üzülmesin diye annene geri verdik.] ve sen de Allah'ın vaadinin hak olduğunu bilesin diye böyle yaptık.

---

76 "İnsanın beşerî ve cismanî yönünü ifade eden bir tasavvuf terimi. Hallâc-ı Mansûr insanın beşerî (maddî) yönünü Süryânîce nâsût, ilâhî (mânevî) yönünü de lâhût kelimeleriyle ifade etmiş, bu iki terim daha sonra çeşitli sûfîler tarafından kullanılmıştır. Hallâc'a göre insan Allah'ın ezelde kendisinden çıkardığı bir sûrettir, Allah gizli olan güzelliğini ve sırrını onda izhar etmiştir. Bu sûretin nâsût ve lâhût olmak üzere iki tabiat ve âlemden oluştuğunu ve iki âlemin ayırt edilemeyecek şekilde birbiriyle mezcedildiğini söyleyen Hallâc, "Allah Âdem'i kendi sûretinde yaratmıştır" hadisini (Buhârî, "İsti'zân", 1; Müslim, "Birr", 115; "Cennet", 28) bu çerçevede yorumlamıştır (Kitâbü'ṭ-Ṭavâsîn, s. 130; Baklî, s. 398, 432)." (*D.İ.A*, XXXII, 431-432)

وَاصْطَنَعْتُكَ لِنَفْسِي (٤١)

41. Ben seni kendim için yetiştirdim.

Herhangi bir yetiştirme (*san'at*) için, sahibine izafe edilmekten daha yüce bir şeref olamaz. Bu nedenle hiçbir yaratılmış varlığın, Hak'tan gelen hususi vecih dışında bir şerefi yoktur. Yaratılmış varlığın şerefi, kendisi gibi mahlûk olan bir varlıktan değildir. Allah katında makamların en yücesi, Allah'ın kuluna, sürekli olarak kulluğunu müşahede ettirmesidir. Bu çerçevede Hak Teâlâ kula ister rabbanî hil'atlardan birini giydirmiş olsun ister olmasın, her halükârda bu, herhangi bir kula verilmiş olabilecek en üstün konumdur. Bu da âyette [Ben seni kendim için yetiştirdim.] diye ifade edilen husustur. Aynı husus, "Bir gece vakti kulunu, kendisine âyetlerimizden bir kısmını göstermek üzere Mescid-i Harâm'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya yürüten Allah noksanlıklardan münezzehtir." (İsrâ 17/1) âyetinde de vardır ve burada Allah'ın münezzehliği ile birlikte zikredilmiştir.

اِذْهَبْ اَنْتَ وَاَخُوكَ بِاٰيَاتِي وَلَا تَنِيَا فِي ذِكْرِي (٤٢) اِذْهَبَا اِلَى فِرْعَوْنَ اِنَّهُ طَغٰى
(٤٣) فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَيِّنًا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ اَوْ يَخْشٰى (٤٤)

42. Git âyetlerimle sen ve biraderin. Ve benim zikrimde gevşeklik etmeyin **43.** Firavun'a gidin, çünkü o pek azdı. **44.** Varın da ona yumuşak söz söyleyin; olur ki, hatırlar yahut korkar.

[Ona yumuşak söz söyleyin.]: Bu, karşı tarafı idare etmektir, çünkü bu emir, kendisine elçi gönderilen kimsenin gönderilen elçiden daha güçlü ve kudretli olması durumunda verilmiştir. Nitekim zor ve sertlikle gerçekleşmeyen şeyler yumuşaklıkla gerçekleşir, buna karşılık yumuşaklıkla gerçekleşmeyen şeyler de zor ve sertlikle gerçekleşir. Zorluk ve sertlik, zorluğa maruz kalan kimsenin kalbinde rahmet ve sevgi oluşturmaz, ama yumuşaklıkla istenilen elde edilir, üstelik yumuşaklığa muhatap olan kimsenin kalbinde sevgi oluşur, yumuşakça verileni alıp kabul eder. Yumuşak davranana karşı konulamaz, çünkü yumuşaklığın hükmüne karşı konulamaz. Hak Teâlâ ceberrût ve kibriya izhar eden kimselerin kalplerini mühürlemiş olduğunu ve bu kimselerin aslında en zelil kimseler olduklarını bildiği için Mûsâ ve Hârûn aleyhimasselâm, Firavun'a rahmet ve yumuşaklık ile muamele etmelerini emretmiştir. Böylece yumuşaklık ve rahmet hem onun içine (bâtınına) uygun düşecek hem de zâhirinde görünen ceberrût ve kibriyayı indirecektir.

[Olur ki, hatırlar yahut korkar.]: Kendisine vermiş olduğumuz nimet itibariyle biliyor iken unutmuş olduğu şeyleri belki hatırlar, yumuşaklık ve rahmetin kendi iç dünyasında mukabele edeceği duygularla öğüt alır, böylece içi ve dışı bir olur. [Yahut korkar.] ya da kendisinden önce onun söylemiş olduğuna benzer sözler söyleyenlere neler yaptığımıza, onları nasıl kavrayıp cezalandırdığımıza dair bildikleri onu korkutur. Bu, Allah hakkında bir cedeldir, ancak yumuşak cedeldir ve Allah tarafından emredilmiştir. Âyette kullanılan *le'alle* [belki] ifadesi umma anlamına gelir, ancak bu tür *teraccî* (umma) ifadeleri Allah tarafından kullanıldığı zaman muhakkak gerçekleşecek bir durumu ifade eder. Bu yüzden âlimler, "Allah tarafından kullanılan umulur ki ifadesi, vâciplik ifade eder." demişlerdir. Bu âyette ifade edilen hadisede de Allah Teâlâ Firavun'un hatırlayacağını bilmektedir. Hatırlamak ancak önceden bilinen, fakat unutulmuş olan bir şey söz konusu olduğunda mümkündür. Tıpkı "umulur ki" ifadesi hakkında âlimlerin söylemiş oldukları gibi, *teraccî* fiilleri Allah tarafından kullanıldığında muhakkak gerçekleşmeye delâlet eder. Çünkü bu âyette kullanılan *le'alle* fiili ile âlimlerin sözünü ettikleri "umulur ki" (*'asâ*) fiilinin her ikisi de *teraccî* kelimeleridir. Allah Teâlâ burada Mûsâ ve Hârûn aleyhisselâma, Firavun hakkında [Olur ki, hatırlar yahut korkar.] buyururken onun muhakkak bu mecliste hatırlayıp korkacağını açıkça söylememiş, fakat âhirette hatırlayıp korkacağına delâlet eden bir kelime de kullanmamıştır. Kaldı ki âhirette herkes hatırlar ve korkar. Ancak Allah Teâlâ bu âyette hem şimdiye, dünya haline hem de âhirete, gelecek haline delâlet etmesi mümkün olan bir fiil kullanmıştır. Nitekim eğer sadece âhirette hatırlayıp korkacağını söylemeyi murad etseydi, fiilin başına gelecek zaman anlamını katan *sîn* harfini ya da *sevfe* edatını eklerdi. *Le'alle* ve *'asâ* (olur ki ve umulur ki) ifadeleri Allah Teâlâ tarafından kullanıldığı zaman, o işin muhakkak gerçekleşeceğine delâlet eder. Firavun'un hatırlayıp korkacağına dair bu ifade bizzat Allah tarafından kullanılmıştır. O halde Firavun'un muhakkak bunu kendi içinde hatırlamış ve korkmuş olması gerekir. Böylece Firavun'un yapması beklenen, onun hakkında "olur ki yapar" denmiş olan şey gerçekleşmiş olur. Çünkü Allah bir şey hakkında "olur ki" demişse o şey muhakkak gerçekleşir. Nitekim Firavun'un içinde o ilâhî maya (Hazreti Mûsâ ve Hârûn aleyhisselâm kendisini uyardığı vakit) hâlâ mevcuttur, üstelik Allah Teâlâ onun hakkında "Olur ki hatırlar veya korkar." buyurmuştur. Bunların hükmü onda, peşindeki takipçilerinden ümidini kestiği ve boğulma halinin kendisi ile istekleri arasına girdiği zamana kadar kuvvetlenmiş ve o an geldiği zaman, o zamana kadar iç dünyasında üzeri örtülü bir şekilde bulunan zillet ve iftikar haline sığınmıştır ki bunun sebebi de müminler, Allah Teâlâ'nın "olur ki" diye ifade ettiği şeylerin muhakkak gerçekleşeceğini, tıpkı kendisinin haber vermiş olduğu gibi, iyice anlasınlar. Nitekim o an gelince Firavun, "Ben de İs-

railoğullarının iman ettiğine iman ettim ve ben de müslümanlardanım." (Yûnus, 10/90) demiştir.[77] Böylece bâtınındaki halini, kalbinde bulunan Allah'a dair sahih bilgiyi izhar edip açığa çıkarmıştır. Bu da sana, onun imanının kabul edilmiş olduğuna dair bir delildir. Çünkü âyette Firavun'un hatırlayıp korkması ile ilgili olarak "Olur ki hatırlar yahut korkar." denmiş, ancak bunun zamanı açıkça ifade edilmemiştir. Ne var ki Firavun davet zamanında (bir peygamberin muhatabı olarak) yaşamıştır ve bu hadise de davet zamanında, dünya hayatında gerçekleşmiştir. Ancak Hazreti Mûsâ ve Hârûn aleyhisselâm onu davet ettiklerinde o mecliste açıkça onun ne korktuğu ne de hatırladığı görülmüştür. Her ne kadar hatırlama ve korku onun iç dünyasına hükmetmiş olsa da, dışına sirayet etmemiştir. Ancak hatırlama ve korkmanın iç dünyasına sirayet etmiş olmasından dolayı o mecliste Mûsâ ve Hârûn aleyhisselâmı tutuklatmamıştır. Bilindiği gibi o esnada kendisi otorite ve kudret sahibidir. Dolayısıyla onu o esnada Mûsâ ve Hârûn aleyhisselâmı hiddetle tutuklatmaktan alıkoyan şey ancak iç dünyasında gerçekleşen hatırlama ve korkma hali olmalıdır. O noktada "yumuşak söz", Allah'ın ordularından bir ordu olmuş ve Firavun'un iç dünyasındaki ordu ile karşılaşmış, Allah'ın izni ile o orduyu hezimete uğratmıştır. Bunun sonucunda Firavun hatırlamış ve korkmuştur. Çünkü kendisini hatırlamaktan ve korkmaktan meneden iç ordusu hezimete uğramıştır. Böylece Firavun kendi içinde zillete düşmüştür ve bu zillet ve bilgi hali onun Hazreti Mûsâ ve Hârûn aleyhisselâma karşı o meclisde zorbalık yapmasını, onları tutuklatmasını engellemiştir. Nitekim Mûsâ aleyhisselâm [Doğrusu biz, onun bize aşırılığından yahut azmasından endişe ediyoruz.] şeklindeki sözünü, kendisi ile Firavun arasında zâhirde bulunan güç dengesizliği yüzünden söylemiştir. Ancak Allah Teâlâ onlara (Mûsâ ve Hârûn aleyhisselâma), Firavun'a gitmelerini ve ona yumuşak söz söylemelerini (ki söz hem yumuşaklık sıfatını hem de sertlik sıfatını alabilir) emretmiştir ki bu yumuşaklık Firavun'un sertliğini, katılığını karşılasın ve Firavun'un sertliği bu yumuşaklık karşısında mukavemet gösteremeyerek hezimete uğrasın. Zira o esnada Hazreti Mûsâ aleyhisselâm kendisinde, Firavun'un sertliğine mukavemet edecek kuvveti bulamamıştır. Ancak bu sertliğin Firavun'daki etkisi geri dönmüş ve kendisini boğulmak suretiyle helâke sürüklemiştir.

قَالَا رَبَّنَا اِنَّنَا نَخَافُ اَنْ يَفْرُطَ عَلَيْنَا اَوْ اَنْ يَطْغٰى ﴿٤٥﴾

45. Dediler ki: "Rabbimiz! Doğrusu biz, onun bize aşırılığından yahut azmasından endişe ediyoruz."

---

77 Ayetin aslının tam tercümesi, "Ben de İsrailoğullarının iman ettiğinden başka ilah olmadığına iman ettim ve ben de müslümanlardanım." (Yûnus, 10/90) şeklindedir. (ç.n.)

Allah Teâlâ Mûsâ aleyhisselâmı ve kardeşi Hârûn aleyhisselâmı Firavun'a elçi olarak göndermiştir ki Firavun tam da vaktiyle Mûsâ aleyhisselâmın kendisinden korkup kaçtığı kimsedir. Mûsâ aleyhisselâmın ondan korkmasının sebebi belli idi. Ama Hak Teâlâ onu yine de Firavun'a gönderdi ve böylece korkunun sadece Allah'tan olması gerektiğine dikkat çekti. Zira mümkün varlıklardan herhangi birinde, bir başka mümkün varlığa herhangi bir hayrı ya da şerri ulaştırma konusunda tesirli, etkili (*müessir*) bir kudret söz konusu değildir. Bütün bu kudret Allah Teâlâ'nın elindedir. Allah Teâlâ Mûsâ ve Hârûn aleyhisselâma Firavun'a gitmelerini emredince onlar [Rabbimiz! Doğrusu biz, onun bize aşırı derecede kötü davranmasından yahut azmasından endişe ediyoruz.] dediler ve kendilerinde hâlâ Firavun korkusunun bâki olduğunu izhar ettiler. Onların [onun bize aşırılığından] şeklindeki ifadeleri, "kendisine rücu edeceği tevhid ile bize deliller sunmasından" anlamına gelir. Yine onların [yahut azmasından] şeklindeki ifadeleri ise "hakikatin bizzat kendisini kastettiği için sözünün üstün olmasından ve kendisine karşı bitkin düşmemizden ya da hükümranlık ve saltanat sahibi olduğu için delili ile bizi bastırmasından" anlamına gelir. Buna karşılık Allah Teâlâ onlara şöyle buyurmuştur:

قَالَ لَا تَخَافَا إِنَّنِي مَعَكُمَا أَسْمَعُ وَأَرَى ﴿٤٦﴾

46. Buyurdu ki: "Korkmayın, çünkü ben sizinle beraberim; işitir ve görürüm."

[Buyurdu ki: "Korkmayın, çünkü ben sizinle beraberim."]: Bu, Mûsâ ve Hârûn aleyhisselâma mahsus bir beraberliktir ve korkmamaları için onlara yönelik bir müjdedir. Bu müjde ile Allah onları, korktukları şeyden emin kılmıştır.

[İşitir ve görürüm.]: Burada birkaç vecih vardır.

Birinci vecih

[İşitir ve görürüm.], duanızı işitir ve icabet ederim. Bu durumda "görürüm" ifadesi de Allah Teâlâ'nın kullarının işlerini görmesi anlamına gelir ki bu görme, emniyet verir, yoksa O'nun salt görmesi ve müşahede etmesi değildir. Çünkü Allah Teâlâ kuluna ister yardım etsin ister onu bırakıp perişan etsin ister hem ona hem ailesine itina ile destek olsun, her halükârda onu görür.

İkinci vecih

[İşitir ve görürüm.]: Sizi kendisine, rabbinizin mesajını tebliğ etmek üzere gönderdiğimde Firavun'un söyleyeceğini işitirim, sizin tavsiye ettiğim gibi ona yumuşak bir şekilde ve alttan alarak hitap edip etmediğinizi de (*et-tenezzül fi'l-hitâb*) görürüm.

Üçüncü vecih

[İşitir ve görürüm.]: Bu ifade Allah Teâlâ'nın onların işiten kulağı ve gören gözü olduğuna dikkat çeker, bu da onlara yönelik bir hatırlatma yahut daha önce bildirilmemiş olan bir şeyin ilk kez bildirimidir. Nitekim bizim elimizde sahih olarak bulunan bir rivayette, Allah Teâlâ'nın bir kulu sevmesi halinde onun işiten kulağı, gören gözü olacağı ifade edilmektedir. Bu noktada peygamber olan kimse peygamber olmayana göre daha evla konumdadır.

فَأْتِيَاهُ فَقُولَا إِنَّا رَسُولَا رَبِّكَ فَأَرْسِلْ مَعَنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ وَلَا تُعَذِّبْهُمْ قَدْ جِئْنَاكَ
بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكَ وَالسَّلَامُ عَلَى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدَى (٤٧) إِنَّا قَدْ أُوحِيَ إِلَيْنَا أَنَّ الْعَذَابَ
عَلَى مَنْ كَذَّبَ وَتَوَلَّى (٤٨)

47. Haydi, ona gidin de deyin ki "Biz, senin rabbinin elçileriyiz. İsrailoğullarını bizimle gönder; onlara eziyet etme! Biz, senin rabbinden bir âyet getirdik. Kurtuluş, hidayete uyanlarındır. 48. Hakikaten bize vahyolundu ki yalanlayan ve yüz çevirenlere azap edilecektir."

Firavun kendisine karşı büyüklenecek birini bulamamıştır. Çünkü büyüklenen kimsenin (mütekebbirin) büyüklenmesi (tekebbürü), kendisinde Kibriya sıfatı zuhur eden kimseye karşı olur. Bu yüzden Firavun Hazreti Mûsâ ve Hârûn aleyhisselâmın yumuşak hitap ve üslubunu görünce onlara karşı yumuşamış, içerisine rabbanî inayet ve ilâhî rahmet sirayet etmiş, böylece onları gönderenin Hak olduğunu anlamıştır. Bu nedenle Hazreti Mûsâ ve Hârûn aleyhisselâm ona, söylemeleri gereken şeyi Allah'ın emrettiği şekilde söyledikleri zaman onlara şöyle demiştir:

قَالَ فَمَنْ رَبُّكُمَا يَا مُوسَى (٤٩)

49. Firavun: "Sizin rabbiniz kimdir, ey Mûsâ?" dedi.

Firavun Hazreti Mûsâ ve Hârûn aleyhisselâma bu soruyu sorduğu zaman bu soru onun orada hazır bulunanların Hazreti Mûsâ ve Hârûn aleyhisselâmın söylediklerine dikkat etmelerini, onların sözlerinin Allah'ın varlığına delâlet ediyor olduğunu fark etmelerini ve doğru söylediklerini bilmelerini istediğine delâlet etmektedir. Çünkü akıl sahibi bir insan Hazreti Mûsâ ve Hârûn aleyhisselâmın böyle sözler söylediklerini öğrenince, belki aklı başına gelip ve gerçeğin farkına varır. Zira Hazreti Mûsâ ve Hârûn aleyhisselâmın sözleri, insanları bu hususta düşünmeye çağırmaktaydı ve sözleriyle Allah'a delil olan âyetleri ortaya koyuyorlardı. Firavun aslında sorduğu soruyu hasmına sormuş değildir, aksine onun sorusu, kavminin Hazreti Mûsâ ve Hârûn aleyhisselâmın getirmiş olduğu vahyi anlamalarını sağlamak amacıyla sorulmuştu. Bu yüzden Hazreti Mûsâ ve Hârûn aleyhisselâm da Rabb'in gerektirdiği şey ile cevap verdiler ki bu da şu sıfattır:

قَالَ رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى (٥٠)

50. Mûsâ: "Bizim rabbimiz, her şeye uygun yaratılışını veren sonra da yolunu gösterendir!" dedi.

Mûsâ aleyhisselâm bunu Firavun'un sorusuna cevap olarak söylemiş ve Allah Teâlâ'nın ilminin kuşatıcılığını haber vermiştir. Firavun her ne kadar rablik iddiasında bulunuyor olsa da böyle bir şeye, yani her şeye yaratılışını vermeye kadir değildir. Bu yüzden Firavun Hazreti Mûsâ ve Hârûn aleyhisselâmın söyledikleri şeyi anladı ve sustu. Artık hak onun için ayan beyan belli olmuştu, ne var ki liderlik sevdası, onu bu imanını itiraf etmekten alıkoydu.

[Her şeye uygun yaratılışını veren]: Bil ki vermek Allah Teâlâ'dan bir vâcip ve nimettir. Hakk'ın âleme varlığını vermesi bir nimet ve lütuftur, âlemdeki her bir varlığa yaratılışını vermesi ise vâciptir. Zira hakların eda edilmesi ilâhî bir sıfat olup bütün kâinattan bu husus talep edilmiştir. Hak Teâlâ bu meyanda [her şeye uygun yaratılışını veren] buyurmuştur. Bu, herhangi bir şeyin zâtı itibariyle Allah katında sahip olduğu hakkın kendisine verilmesidir. Bu yüzden bu zâtî bir haktır. [Her şeye uygun yaratılışını veren], yani nefsü'l-emirde hakkı olan şeyi verdi. Bu itibarla her şeyin yaratılması onun hakkıdır, yani kemalidir. Bu, o şeyin de kemalidir, fakat o şeye kemalini vermek Hak Teâlâ'dan herhangi bir şeyi noksanlaştırmaz, çünkü kâmil olandan bir şey ancak kendisine yaraşır bir kemal üzere sadır olur. Bu sebeple âlemde asla bir nakısa söz konusu değildir. Demek ki eşyada kemal zâtî bir niteliktir ve bu kemal, varlıkların güzelliğidir. Zira eğer herhangi bir şeyde bir nakısa bu-

lunuyor olsaydı o zaman o şey kemal üzere yaratılmış olma derecesinden aşağıya düşer ve kabîh (çirkin) olurdu. Bu itibarla şu anda mevcut olan âlemden daha güzel, daha iyi ve daha mükemmel bir şey mümkün değildir. Hatta Hak Teâlâ sonsuza dek yaratacağını yaratmış olsa bile, yine bundan daha mükemmeli yoktur. Çünkü ilâhî güzellik ve iyilik varlığı kuşatmış ve varlıkta zuhur etmiştir. Nakısa ise ârızî bir durum olup hastalık gibidir. Hastalık zâtında bir kemaldir. Burada kemal, tamam mânasındadır. Çünkü aslında kemal, tamam değil, talep edilendir. Tamamlık yaratılmış olandadır, kemal ise tam olanın Hak'tan aldığındadır. Allah Teâlâ [her şeye uygun yaratılışını veren] buyurmuş, yani her şeyi tamamlamıştır. Noksanlık da bunun içindedir. Noksanlığa da yaratılışını, yani noksan oluşunu tastamam vermiştir. Eğer noksanlığa daha da noksanlık (ki onun kendisi bizzat noksanlıktır) ilave edilecek olsa, bu onda bir noksanlık olurdu ve o zaman noksanlığa yaratılışını vermemiş olurdu. Demek ki noksanlığın tamamı, noksan olmasındandır. Netice itibariyle bütün varlık ilâhî bir vergidir.

Allah katında menetme yoktur.
O'ndan olan salt vermedir.
Allah bir şeyi menetti dendiği zaman
Bu aslında vermeden başka bir şey değildir.
O halde ben iki şey arasındayım
Örtü ve perde.
Ve ben oluştaki her bir hayır için bir kabım.

Allah Teâlâ âlemdeki her şeyi bir emir ile temyiz etmiştir, bu emir her bir şeyi bir diğerinden ayırt eden şeydir ki o da her bir şeyin biricikliğidir. Bu nedenle hiçbir zaman iki şey aynı mizaçta birleşemez. Şair Ebu'l-'Atâhiye şöyle demiştir:

Her bir şeyde bir âyet var
O'nun birliğine delâlet eder.

İşte bu âyet, her bir şeyin biricikliğinden başka bir şey değildir. Yani aralarında ayrışma gerçekleşmiş olan iki şey hiçbir zaman tam bir olamazlar. Zaten böyle bir ortaklık vâki olacak olsaydı o zaman o iki şey birbirlerinden temyiz edilmemiş (iki ayrı şey olmamış) olurdu. Oysa onlar birbirlerinden ayrışmış, iki ayrı şey olmuşlardır. Nihayetinde Allah Teâlâ her şeye, ilâhî hikmetin o şeye verilmesini gerektirdiği yaratılışını vermiştir. Bu da o şeye zâtını veren, zâtının oluşturucu unsurlarını teşkil eden şeydir. Bu unsurların gerektirdiği

arazları ise vermiş değildir, çünkü her bir zâtın, varlıkta bâki kalmaya devam ettiği sürece sonsuz arazları bulunmaktadır. Sonsuz olması mümkün olan şeyin ise varlığa dâhil olması mümkün değildir, aksine birbiri ardında ve sırayla varlığa dâhil olur.

[Her şeye yaratılışını verdi.] demek, o şeyin zâtının doğrudan kurucu fasıllarıyla ilgilidir. Fasılların talep ettiği ayrılmaz özellikleri ve arazları ise vermemiştir. Çünkü varlıkta süreklilik kazanan bir zâtın arazları sonsuzdur. Sonluluğun mümkün olmadığı bir şeyin varlığa bir defada girmesi mümkün değildir. Aksine peş peşe ve ardışık olarak varlığa girerler. Öyleyse talep eden hak sahibi, söz konusu zâtının (doğrudan) hak etmediği ayrılmaz özellik ve arazları talep etmez. Örnek olarak hakikati düşünmeyi kabul etmeyen birinin düşünmek özelliğiyle nitelenmek istemesini verebiliriz. Oysa bu kimse söz konusu talebinde haklı değildir. İnsan düşünme özelliği kazanmak istediğinde, eğer kendisine hâkim tavır duyulurlarla kalmak ise göklerde, yerde ve bütün âyetlerde düşünmeyle ilgilenmenin peşinden gitmelidir. Böyle yaptığı takdirde talebinde haklıdır ve -gaflet kendisine hâkim olduğu için- düşünmenin kendisinden olumsuzlanması iddiasında da haklıdır. Böyle birinin bu talebi, [Her şeye yaratılışını verdi.] âyetine muarız değildir. Dolayısıyla bu kimse zâtının gerektirdiği arazları talep etmeyi hak eder. İşte talebinde haklı olan ve zâtının gerektirdiğini talep eden kimse budur. Demek ki nasıl isteyeceğini, ne isteyeceğini öğrenmen gerekmektedir. Talebinde haklı olan kimsenin özelliklerinden birisi de, istenilen hakkı yerine getirecek kimseden istemektir.

Bu âyet, her bir şeyin, Allah Teâlâ'nın bütün varlıklara sirayet etmiş olan hikmetinin gerektirdiği bir istikamet üzere olduğuna delâlet etmektedir. Buna göre bitkinin istikameti hareketinin kıvrımlı olmasıdır, hayvanın istikameti hareketinin yatay olmasıdır. Eğer hareketleri böyle olmasaydı hiçbirinden bir fayda sağlanamazdı. Çünkü bitkilerin hareketi eğer baş aşağı ve kıvrımlı olmasaydı o zaman kökleri ile su içemez ve hiçbir fayda sağlamazlardı. Hayvanların durumu da böyledir. Eğer onların hareketleri de mesela dikey yönlü olsaydı ve hayvan dik bir şekilde iki ayağı üzerinde ayağa kalkmış olsaydı ne üzerine binilebilirdi ne de yük taşıyabilirdi. Bu durumda ondan bir fayda sağlanamazdı. Demek ki onun istikameti, yaratılış amacına uygun hareket etmesidir; bu da, ondan fayda sağlamaya yarayan harekettir. Aksi takdirde bitkilerin ve hayvanların yukarı doğru hareket etme kabiliyetleri yok değildir. Nitekim Hak Teâlâ "yüksek hurma ağaçları" (Kâf, 50/10) âyetinde buna örnek bulunmaktadır. Eğer bu ağaçların yukarı doğru hareketleri bulunmasaydı, o zaman yukarıya doğru büyüyemezlerdi. Ama onun kıvrımlı ve baş aşağı hareketi kendisine galip gelmiştir ki kendisinden talep edilen fayda hâsıl olsun.

Doğrusu bu ilim dalına dair konuşan bilginler bunun hakikatine dair söylenecek olanı söylememişlerdir. Yayın eğriliği, ondan talep edilen şey itibariyle, onun istikametidir. Nihayetinde kâinatta istikamet üzere olmayan şey yoktur. Bu da Allah Teâlâ'nın her şeye yaratılışını vermiş olmasıdır.

[Sonra da yol gösterir.], yani bize, her şeye yaratılışını vermiş olduğunu beyan etmek suretiyle bilgi verir. Aynı şekilde buradaki hidayet, mahlûkata yönelik beyan anlamına gelir ki Hak Teâlâ kullarına durumu hem aklen hem de şer'an en kâmil şekilde beyan etmiştir. Zira her şeyi nasılsa o şekilde, yaratılışı üzerine beyan etmiş, diğer bir deyişle her şeye yaratılışını vermiştir. Bu da ona vâcip olandır. Bunun neticesinde varlıklar içerisinden hiçbiri "Bana şunu eksik verdi." diyemez. Zira eğer bir varlık böyle bir şey diyecek olursa bu durumda o varlığın eksiklik olduğunu zannettiği şey bir arazdan ibaret olacaktır. O varlık kendisi hakkındaki cehaleti ve eğer [Her şeye yaratılışını verdi.] âyetinden haberdar olmuş ise buna iman etmemiş olması nedeniyle böyle bir eksiklik vehmine kapılmıştır. Çünkü yaratılmış olan varlık ne kendisinin kemalini bilir ne de kendisinde neyin eksik olduğunu, çünkü o kendisi için değil, bir başkası için yaratılmıştır. Onu yaratan kendisi için yaratmış değildir. Oysa kul rabbi için değil, kendisi için olmak ister, bu nedenle "Şunu istiyorum, bunu istiyorum." der ve "Bana şunu eksik verdi, bunu eksik verdi." diye konuşur. Eğer kendisinin rabbi için yaratılmış olduğunu bilseydi o zaman Allah Teâlâ'nın bütün mahlûkatı rabbi için en uygun olacak şekilde yaratmış olduğunu da bilirdi. İşte bu, Hak Teâlâ'nın kullarından talep ettiği ilâhî edebin aslıdır. Hakikatte âlim olan kimse Allah Teâlâ'dır ve a'yânın adem hallerinde hak ettiklerinin ne olduğunu bilir. Onları bu kuşatıcılık nispeti ile birbirlerinden temyiz eder. Bir şeyin yaratılışının tam olmasının kapsamına, onun zamanının tayini de girer ki bu kaderdir. Yani var ediliş vakitleridir. Hak Teâlâ her şeye yaratılışını vermiştir. Varlığı zamanla kayıtlı olana zamandan, varlığı hal ile kayıtlı olana halden, varlığı sıfat ile kayıtlı olana da sıfattan hak ettiğini vermiştir. [Sonra da yol gösterir] ki o varlık kemali kazansın. Yola uyup hidayet bulan kemale erer, tamamlığı ile yetinip duran mahrum olur. Hak Teâlâ hiçbir yaratılmış şey için, o şeyin tam bir yaratılmış olması itibariyle, ihtiyaç duyduğu şeyi eksik bırakmamıştır.

Eğer, "Pekiyi, o zaman dua ve niyaz nedir?" diye soracak olursan şöyle derim:

Bilesin ki bir tamam vardır bir de kemal. Tamam, her şeye yaratılışının verilmesidir ki bu noktada artık istemek, niyaz söz konusu değildir. Ama kemalin verilmesi zorunlu değildir. Bu yüzden de kemalin hasıl olması için dua ve niyaz tasavvur edilebilir. Zira bu bir mertebedir. Hak Teâlâ bir kul için bir

mertebe var ettiği zaman ona onun yaratılışını verir. İşte bu, verenin onu tamamlaması değil, kemalidir. Her insan ve her talip kemale, yani mertebeye muhtaçtır, fakat bunun hangi mertebe olduğu muayyen değildir. Çünkü insan zâtı itibariyle pek çok farklı mertebeye ehildir, bu yüzden de muhakkak mertebelerden birinde bulunması gerekir. Bu durumda insanın içinden Allah Teâlâ'dan kendisini, o an içerisinde bulunduğu mertebeden başka bir mertebeye yerleştirmesini niyaz etmek gelir, çünkü kendisinde o mertebeye ehillik bulunmaktadır. İşte bu durumda insanın dua ve niyazda bulunması tasavvur edilebilir ki bu şekildeki dua ve niyaz, talepte bulunanın isteğinin gerçekleşmesi için ihtiyaç duyduğu vesilelerden biridir. Zira kemalinin ilişkili olduğu şeyin kendisi için var edilmesi, amacın yaratılmasının tamamlayıcı unsurlarından biridir. Zira onun tamamı bir unsur ile ilişkilidir ve o da var edilmiştir. Eğer Allah Teâlâ o kula belli bir amaç için istemiş olduğu şeyi verirse, o zaman ona, amacını tamamlamak için muhtaç olduğu şeyi vermiş olur ki bu cömertliktir. Cömertlik ihtiyaç miktarınca vermektir. Allah Teâlâ bunu, kulun ağzını açıp herhangi bir istekte bulunmasına gerek olmaksızın, daha başlangıçta da verebilir, ancak verilecek olan kulda verilen şeye dair bir ehliyetin bulunması, onun hal ile bunu istemesidir. Örneğin sen, "Her insan kendisini nebî, resûl, halife, velî veya mümin yapacak istidadı kabul etmeye hazırdır, ama insanlardan kimi kâfirdir kimi Allah düşmanıdır." dersin. İşte bütün bunlar mertebelerdir ve kulun hem kemali hem de noksanlığı bu mertebelerdedir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm, "Erkeklerden pek çok kimse kemale ermiştir, kadınlardan ise sadece İmrân'ın kızı Meryem ve Firavun'un karısı Âsiye kemale ermiştir."[78] buyurmuştur. Bunların dışındaki bütün insanlar, insanlıkları nedeniyle, kendilerinde bu kemalin oluşmasını sağlayacak olan şeyi kabul etmeye hazırdırlar. Ehliyeti ile insan buna muhtaçtır. Mahrum olduğu için de talep eder. Kâmil insan, âlemin kendisinden neyi hak ettiğini bilir ve buna vefa gösterir, bu hakkı tastamam verir, tıpkı Allah Teâlâ'nın her varlığa yaratılışını *el-Hakîm* ismi ile vermiş olduğu gibi o da her hak sahibine hakkını verir. Sadece Hak Teâlâ'ya ait olan şey, yaratmaktır. Kâmil ve âlim olana mahsusu olan şey ise haktır. Böylece o her varlığın neyi hak ettiğini bilir ve ona hak ettiğini verir. O, insaf olarak isimlendirilen şeydir. Nitekim birine hakkını tastamam verdiğin zaman ona insaf etmiş olursun. Eğer hakkından fazlasını verirsen kâmil olmaz, aksine nakıs olursun. Çünkü sınırı geçip fazlasını vermek eksikliktir, nakısadır. Bu nedenle kâmil insan hiçbir şeyin mertebesini ihlal etmez. Zira Allah Teâlâ her şeye yaratılışını verdiği zaman ku-

78 Buhârî, Et'ime, 25; Müslim, Fedâilu's-Sahâbe, 70.

luna da her şeye hakkını vermesini emretmiştir. Bu bizim daha önce, "Hakların eda edilmesi ilâhî bir sıfat olup kâinattaki her varlıktan talep edilen şey budur." şeklindeki sözümüzün mânasıdır. Allah Teâlâ bir kulu emretmiş olduğu ya da kısıtlamış olduğu fiillerden herhangi birinde ikame ettiği zaman kul (kâmil kul) o fiilin hakkına bakar ve ona hakkını tastamam verir. Eğer o fiil, yapılması emredilen fiillerden biri ise ona yaratılışındaki hakkını verir ve böylece o fiil tastamam yaratılmış olur. Artık o fiilin faili üzerinde herhangi bir hakkı kalmaz. Zira yaratmak Allah'a, hakkını vermek de kula düşer. Hak Teâlâ her şeye yaratılışını vermiştir, yaratılmış olan (kul) ise her şeye hakkını verecektir. Eğer söz konusu fiil yapılması yasaklanmış olan fiillerden biri ise o zaman onun kul üzerindeki hakkı, işlenilmemesi ve kulun üzerinde asla zuhur etmemesidir. Eğer kul böyle yapmaz ise o zaman o fiilin hakkını vermemiş olur ve bu nedenle kendisine muhasebe yapılır. Her şeye hakkını vermemiş olduğu için bu durum onun aleyhine bir hüccet haline gelir.

Mesele

Pek çok insanın "Fakirlik mi efdaldir yoksa zenginlik mi?" şeklinde içine daldıkları ve yolarını kaybettikleri konunun aslı da bu âyetten öğrenilir. Bu meseleye dalmak fuzulidir, çünkü haller ve makamlar farklılık arz eder. Her halin kemali, varlığının aynındadır, zira Allah Teâlâ [Her şeye yaratılışını verdi.] buyurmuştur. Bu yüzden bu âyet, iyice anlayan ve tahkik eden bir kimseye fuzuli meselelere dalma yolu bırakmamıştır. Ne var ki fuzuli dediğimiz şeyler de Allah'ın yarattıklarıdır ve Allah onlara da yaratılışını vermiştir. [Daha sonra da hidayet etmiş], yani bu fuzuli işlerle meşgul olan kimsenin kendisini ilgilendirmeyen işlerle meşgul olduğunu, buna karşılık kendisini ilgilendiren ehemmiyetli işler hakkında cahil kaldığını beyan etmiştir. "Ayn"ı itibariyle fakirlik, yaratılış açısından kâmildir ve o yüzden zenginliğe yeri yoktur. Zenginlik de kendi halinde kâmil olarak yaratılmıştır ve o yüzden fakirliğin onda yeri yoktur. Eğer bunlar birbirine karışsaydı o zaman fakirlik zenginliğin aynı, zenginlik de fakirliğin aynı olurdu. Çünkü bunlardan her biri diğerinin oluşturucu unsuru haline gelirdi. Oysa iki zıt şey herhangi bir şeyde bir araya gelse bile, bu iki zıt şeyden biri diğerinin aynı olmaz. Bu yüzden fakirlik ve zenginlik asla bir araya gelmez. Fakirliğin, varlığı itibariyle Allah katında herhangi bir konumu yoktur, zenginliğin de varlığı itibariyle kul katında herhangi bir yeri yoktur. Nitekim nasıl ki "Allah kuldan daha faziletlidir." ya da "Kul Allah'tan daha faziletlidir." denemiyorsa aynı şekilde "Zenginlik fa-

kirlikten daha faziletlidir." ya da "Fakirlik zenginlikten daha faziletlidir." denemez. Fakirlik kulun sıfatı, zenginlik ise Hakk'ın sıfatıdır. Bu ikisinden hangisinin üstün olduğunu mukayese etmek olmaz, çünkü bu tür bir mukayese ancak aynı cinsten olan iki şey arasında yapılabilir. Oysa Hak ile kul arasında bu şekilde bir birleştirici durum söz konusu değildir. Bu yüzden de zenginlik ve fakirlikten herhangi biri diğerine üstün değildir. Allah Teâlâ zenginlik konusunda "Allah âlemlerden müstağnidir." (Ankebût, 29/6) buyurmuş, fakirlik konusunda ise "Ey insanlar! Sizler Allah'a muhtaçsınız (*fukarâ*), Allah ise *el-Ğaniyy* ve *el-Hamîd* olandır." (Fâtır, 35/15) buyurmuştur. Şimdi bununla zenginlik mi fakirlikten faziletli oldu yoksa fakirlik mi zenginlikten faziletli oldu? Bu tıpkı "Allah mı faziletlidir yoksa kul mu?" şeklinde bir soru soranın durumuna benzer ki böyle bir soru, sahibine cehalet olarak yeter. İnsanların elinde mal bulunmasının zenginlik olarak adlandırılmasına gelince, insan bununla nasıl zengin olabilir ki? Zira bu durumda insan o mala (elindeki şey) muhtaçtır, ondan müstağni değildir? Dolayısıyla böyle bir durumda ise zenginliğinde, fakirliğinin tam da kendisidir. Bu yüzden böyle bir şey hakikatte zenginlik olarak isimlendirilemez. Nitekim hakiki bir varlığı olan şey (yani fakirlik) ile hakiki bir varlığı olmayan şey (yani senin zenginliğin) nasıl birbirine mukayese edilebilir ki? Bir insan zengin olarak isimlendirildiğinde, bu ârızî bir niteliktir, oysa fakirlik onun zâtî özelliğidir. Bu yüzden de hakiki nitelik ile ârızî özellik arasında mukayese yapmaya kalkışmak cehalettir.

İncelik

Bil ki akıl, eşya cümlesinden bir şeydir ve Allah ona da yaratılışını vermiştir. Bu nedenle akıl Allah Teâlâ'yı tenzih eder ve başka varlıkların onunla münasebetini her bakımdan reddeder. Hak Teâlâ da bu noktada aklı tasdik ederek "Hiçbir şey O'nun misli değildir." (Şûrâ, 42/11) buyurur ve bu şekilde bize, "Akıl doğru söyledi, kuvveti dâhilinde olanı verdi, ama o bundan ötesini bilmez, çünkü ben her şeye yaratılışını verdim." der. Nitekim Hak Teâlâ âyeti şöyle tamamlamış, [Sonra hidayet eder.] yani beyan eder. Bu itibarla Hak Teâlâ akla ya da bir başka kuvvete vermemiş olduğu şeyleri beyan eder, kendisine dair bazı hükümleri zikreder ki akıl bunları kabul etmez. Ya bunlara olduğu gibi iman edecektir ya da kendi kuşatması, kapasitesi dâhiline sokacak şekilde bunları tevil edecektir. Bunun başka yolu yoktur. Burada Allah'tan gelen bir basiret üzere olmayan insanlar için selamet yolu, tevil etmemek ve bütün bu hususları Allah'ın ilmine havale etmektir. Kurtuluş yolu işte budur.

Şimdi Mûsâ aleyhisselâmın [Bizim Rabbimiz, her şeye uygun yaratılışını veren sonra da yolunu gösterendir!] şeklindeki sözüne gelelim. Bu söz, "yumuşak söz" kapsamındadır ve Firavun'un iddia ettiği her şeyi içine almaktadır. Böylece Firavun'un iddia ettiği şeylerin tamamına yaratılışlarını Allah Teâlâ'nın verdiği söylenmiş olmaktadır. Onların (Mûsâ ve Hârûn aleyhisselâmın) bu sözlerinde sanki Firavun'un onlara verdiği cevap da yer almaktadır, çünkü Firavun'un yapmış olduğu şeyler de Allah'ın yarattıkları cümlesindendir. Daha sonra Firavun, orada bulunanlara delâleti daha da ziyadeleştirmek için onlara ilaveten şu soruyu sormuştur:

قَالَ فَمَا بَالُ الْقُرُونِ الْأُولٰى (٥١) قَالَ عِلْمُهَا عِنْدَ رَبّٖى فٖى كِتَابٍۚ لَا يَضِلُّ رَبّٖى وَلَا يَنْسٰى (٥٢)

51. Firavun, "Öyleyse önceki nesillerin durumu ne oluyor?" dedi. 52. Mûsâ, "Onlar hakkındaki bilgi, rabbimin katında bir kitapta bulunur. Rabbim, ne yanılır ne de unutur." dedi.

[Ne de unutur.], yani senin unuttuğun gibi O unutmaz. Zira sen unuttun ve bizler hatırlatınca hatırladın. Eğer ilâh olsaydın unutmazdın. Nitekim Allah Teâlâ onun hakkında [Olur da hatırlar yahut korkar.] buyurmuştur. Ardından Firavun, Mûsâ ve Hârûn aleyhisselâmın söylediklerinin hazirun nezdindeki delâletinin tamamlanması için, âyetin sonuna kadar ifade edilen sözleri söylemiştir. Demek ki bilgi Firavun'un içinde var idi, ancak liderlik sevgisi bunu kavminin huzurunda söylemekten uzak durmasına neden oldu, zira eğer söyleseydi onu hafife alırlar ve kendisine itaat etmezlerdi. Çünkü onlar fasık bir kavim idiler. Nitekim Allah Teâlâ onlar hakkında [Fasık bir kavimdirler] derken Firavun'u bu "onlar" zamirinin içine dâhil etmemiştir. Yine de Firavun zoru gördüğü zaman "İman ettim." demiş, o zamana kadar içerisinde tuttuğu inancını kelimelere dökmüştür. Allah Teâlâ da ona, "Şimdi mi bunu söylüyorsun?" demiştir. Böylece Allah Teâlâ bu "Şimdi mi?" sözü ile onun muhakkak bir bilgiye dayanarak iman etmiş olduğunu onaylamıştır. Her ne kadar bu hususta farklı ihtimaller söz konusu olsa da doğrusunu Allah bilir. Her halükârda Allah Teâlâ'nın kulları üzerindeki sünneti cereyan etmiş, kelimesi tahakkuk etmiştir; bu da o andaki imanın, iman sahibinden, başına gelen azabı defetmeyeceği sözüdür. Bunun tek istisnası Yûnus aleyhisselâmın kavmidir. Benzer şekilde hırsızlık eden ya da zina eden bir kimse yargılanırken hâkim karşısında tövbe etse, bu tövbe ona had cezasının uygulanmasına engel olmaz. Oysa biz onun tövbe ettiğini ve Allah katında tövbelerin kabul edildiğini biliriz. Hazreti Peygamber aleyhisselâm

devrinde recm edilen Mâ'iz ile ilgili hadis sahihtir ve o hadiste ifade edildiğine göre Hazreti Peygamber aleyhisselâm Mâ'iz'in, Medine halkına taksim edilecek olsa hepsine yetecek kadar büyük bir tövbe ettiğini ifade etmiştir.[79] Bununla beraber bu tövbe Mâ'iz'den had cezasını kaldırmamıştır, aksine Hazreti Peygamber aleyhisselâm onun recm edilmesini emretmiştir. İşte kâfir olup da zoru (azabı) gördüğü zaman iman eden herkesin durumu da böyledir. Bu durumda olan kimsenin iman etmesi, azabı üzerinden kaldırmaz, ancak imanları âhirette kabul edilir, Allah Teâlâ'nın huzuruna günahsız olarak çıkarlar. Hatta belki de o an azaptan kurtulup daha uzun yaşayacak olsalar çeşitli günahlar işleyeceklerdir.

Mûsâ aleyhisselâmın [Onlar hakkındaki bilgi, rabbimin katında bir kitapta bulunur.] şeklindeki sözüne gelince; Allah Teâlâ'nın bu bilgiyi levh-i mahfûza yazmasının tek sebebi, bilemeyecek olanların (kulların) ancak kendilerine bildirilmesi durumunda bilebileceklerini bildirmektir. Yoksa Allah Teâlâ kendi zâtına vâcip kıldığı uzak gelecekteki hadiselere ilişkin şeyleri hatırlamak için onları oraya yazmış değildir. Çünkü Allah Teâlâ, [Rabbim, ne yanılır ne de unutur] ifadesinde de söylendiği gibi yanılmaz. Hazreti Mûsâ aleyhisselâm Firavun'a, [rabbim ne yanılır] derken, "Sana getirmiş olduğum şey O'nun katındandır ve seni O'na kulluğa çağırmak içindir." demek istemiştir. Yine ona, [ne de unutur] derken, "Allah kendi zâtına vâcip kıldığı şeyi unutmaz." demiştir. Sonra delâlete ilave olarak şöyle demiştir:

الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْدًا وَسَلَكَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلًا وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً
فَأَخْرَجْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْ نَبَاتٍ شَتَّىٰ (٥٣)

53. Sizin için yeryüzünü döşeyen, yollar açan, gökten su indiren O'dur. Biz o su ile türlü türlü, çift çift bitkiler yetiştirdik.

Allah Teâlâ insanı topraktan yaratmış ve toprağı (yeryüzünü) hilafet mahalli kılmıştır. Orası O'nun mülkünün diyarıdır, zâhirde O'nun isimlerinin hükmü ile kendisine nâiblik (vekillik, halifelik) edecek olanın yeridir. Bizi oradan yaratmış, hem diri olarak hem de ölü olarak oraya iskân etmiştir.

كُلُوا وَارْعَوْا أَنْعَامَكُمْ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِأُولِي النُّهَىٰ (٥٤)

54. İster yiyin ister hayvanlarınızı otlatın. Onlarda akıl sahipleri (*üli'n-nühâ*) için şüphesiz âyetler vardır.

---

79 Müslim, Hudûd, 22.

[İster yiyin ister hayvanlarınızı otlatın]: Bil ki her bir bitki hem derttir hem devadır, yani hem menfaat hem de zarar içerir ki bu da bedenlerin mizaçlarının kabul ve istidadına göre değildir. İşte bu nedenle Allah Teâlâ, [Onlarda akıl sahipleri (*üli'n-nühâ*) için şüphesiz âyetler vardır.] buyurmuştur. Bu kimseler Allah Teâlâ'nın kitabında kendilerine yasakladığı şeylerden uzak duran kimselerdir. Bunlar emir ve yasakları konusunda Hakk'a tam muvafakat gösterenlerdir.

مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ وَفِيهَا نُعِيدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَى (٥٥)

55. Sizi oradan yarattık, orada yeniden yaratacağız (oraya döndüreceğiz), sizi tekrar oradan çıkaracağız.

Birinci vecih

[Sizi oradan yarattık.], yani şu yeryüzünden yarattık. Yeryüzü insanın anasıdır, çünkü bizde her ne kadar bütün tabiatlardan mevcut olsa da yine de galip/baskın olan unsur topraktır.

[Orada yeniden yaratacağız (oraya döndüreceğiz).]: [Böylece biz onu annesine döndürdük ki gözü aydın olsun.] Bu nedenle insan toprağa gömüldüğü zaman toprak onu tıpkı bir ananın uzun bir yolculuktan dönen evladını bağrına basması gibi bağrına basıp sıkar. Bu, sevgi ile bağra basıp sıkmadır. [Sizi tekrar oradan çıkaracağız.], yani diriliş günü sizi oradan çıkaracağız.

İkinci vecih

[Sizi oradan yarattık.], yani şu yeryüzünden yarattık. [Orada yeniden yaratacağız (oraya döndüreceğiz).], yani nasıl sizi yeryüzünden yarattıysak âhiret yaratılışında da oradan yaratacağız. [Sizi tekrar oradan çıkaracağız.], yani nasıl sizi oradan inşa edip Allah'a kulluk için varlığa çıkardıysak Hakk'ın müşahedesi için de oradan çıkaracağız.

Allah Teâlâ ruhlarımızı bu dünyada kendisine kulluk etmemiz için beden toprağımızda yaratmıştır, âhirette ise eğer mesut kimselerden isek O'nu müşahede etmemiz için yine bizi beden toprağımıza iskân edecektir. Nasıl ki ilk yaratılışta bizler Allah Teâlâ'ya iman ettiğimiz için O'nun bize itina gösterdi-

ğine iman ediyorsak aynı şekilde âhirette de bize kendisini müşahede nimeti vereceğine iman ederiz. Bu konuda yaratılmışların tamamı dünyada nasıl eşit bir halde iseler âhirette de öyle olacaklardır. İki yaratılış arasındaki ölüm ise bir berzah halidir ve bu berzah halinde ruhlar, hayalî ve berzahî bedenler içerisinde ömür geçirirler. Bu tıpkı onların rüyada geçirdikleri ömre benzer. Bu berzahî bedenler bizim şu topraktan yaratılmış bedenlerimizden doğacaktır.

Çünkü hayal bu bedenin kuvvetlerinden biridir. Neticede ruhlarımız yine bu bedenlerde ya da bu bedenlerden yaratılmış berzahî bedenlerde bulunmaya devam edeceklerdir. Ölen kimsenin kıyameti kopmuş demektir ki bu cüz'î kıyamettir. Bu da Hak Teâlâ'nın [Orada yeniden yaratacağız (oraya döndüreceğiz).] âyetidir. Berzah süresi âhiret yaratılışı için, dünyada bir kadının evladını karnında taşıdığı süre gibidir. Allah ana karnındaki evladı ardı ardına yaratılışlardan geçirir. Berzahta da böyledir ve insan kıyamet günü yeniden doğuncaya kadar üzerinden türlü türlü yaratılış aşamaları, evreleri geçer. Bu nedenle ölmüş olan kimse hakkında, "Kıyameti koptu." derler, yani "Onda âhiret yaratılışının zuhuru başladı." anlamına gelir. Bu süreçte berzah da kıyamet gününe kadar sürer ki, bu tıpkı çocuğun ana karnında doğuma kadar geçirdiği süre gibidir. Ana karnından toprağa doğumla geçtiği gibi berzahtan âhirete de kıyamet günü ile geçer. Bedeninin dünya zamanında yaratılışının tedbiri, onun berzahtaki oluş zamanıdır. Bu süre onun tesviye edilmesi ve âhiret diyarına yaraşacak bir şekilde, benzersiz olarak inşa edilmesi içindir. Böylece kul orada Allah'a kulluk eder, yani âhiret yaratılışında Allah'a kulluk eder, ama bu kulluk mükellefiyet anlamında bir kulluk değil, zâtî bir kulluktur. Akıl sahibi insan toprağı gördüğü zaman, kendisinin yaratılmış olduğu şeyi düşünür, hatırlar. Toprak (yeryüzü) ona yaratılışını, zilletini ve düşüklüğünü hatırlatır. Çünkü yeryüzünü Allah Teâlâ son derece zelil bir şekilde yaratmıştır. Nitekim zelillerin (kulların) ayaklarının altında olan şeyden daha zelil bir şey yoktur. Biz bütün kullar yeryüzünü ayaklarımızın altına alıp çiğneriz, oysa bizim kendimiz zelil kullarızdır.

وَلَقَدْ اَرَيْنَاهُ اٰيَاتِنَا كُلَّهَا فَكَذَّبَ وَاَبٰى (٥٦) قَالَ اَجِئْتَنَا لِتُخْرِجَنَا مِنْ اَرْضِنَا
بِسِحْرِكَ يَا مُوسٰى (٥٧) فَلَنَأْتِيَنَّكَ بِسِحْرٍ مِثْلِهِ فَاجْعَلْ بَيْنَنَا وَبَيْنَكَ مَوْعِدًا لَا
نُخْلِفُهُ نَحْنُ وَلَٓا اَنْتَ مَكَانًا سُوًى (٥٨) قَالَ مَوْعِدُكُمْ يَوْمُ الزّ۪ينَةِ وَاَنْ يُحْشَرَ النَّاسُ
ضُحًى (٥٩) فَتَوَلّٰى فِرْعَوْنُ فَجَمَعَ كَيْدَهُ ثُمَّ اَتٰى (٦٠) قَالَ لَهُمْ مُوسٰى وَيْلَكُمْ لَا
تَفْتَرُوا عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا فَيُسْحِتَكُمْ بِعَذَابٍ وَقَدْ خَابَ مَنِ افْتَرٰى (٦١) فَتَنَازَعُوا
اَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ وَاَسَرُّوا النَّجْوٰى (٦٢) قَالُوا اِنْ هٰذَانِ لَسَاحِرَانِ يُر۪يدَانِ اَنْ يُخْرِجَاكُمْ

مِنْ اَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِمَا وَيَذْهَبَا بِطَرِيقَتِكُمُ الْمُثْلٰى (٦٣) فَاَجْمِعُوا كَيْدَكُمْ ثُمَّ ائْتُوا
صَفًّا وَقَدْ اَفْلَحَ الْيَوْمَ مَنِ اسْتَعْلٰى (٦٤) قَالُوا يَا مُوسٰى اِمَّا اَنْ تُلْقِيَ وَاِمَّا اَنْ نَكُونَ
اَوَّلَ مَنْ اَلْقٰى (٦٥) قَالَ بَلْ اَلْقُوا فَاِذَا حِبَالُهُمْ وَعِصِيُّهُمْ يُخَيَّلُ اِلَيْهِ مِنْ سِحْرِهِمْ
اَنَّهَا تَسْعٰى (٦٦)

56. And olsun biz ona bütün delillerimizi gösterdik, yine de yalanladı ve diretti. **57.** Dedi ki: "Bizi, yaptığın büyü ile yurdumuzdan çıkarasın diye mi geldin, ey Mûsâ?" **58.** Öyle ise muhakkak surette biz de sana, aynen onun gibi bir büyü getireceğiz. Şimdi sen, seninle bizim aramızda, ne senin ne de bizim muhalefet edeceğimiz uygun bir yerde buluşma zamanı ayarla." **59.** Mûsâ, "Buluşma zamanımız sizin bayram gününüzde, insanların toplandığı kuşluk vaktidir." dedi. **60.** Bunun üzerine Firavun tedbire girişti, bütün hilesini derledi topladı da sonra geldi. **61.** Mûsâ onlara "Size yazıklar olsun! Allah'a karşı yalan uydurmayın, yoksa sizi azapla yok eder. Allah'a iftira eden hüsrana uğrar." dedi. **62.** Bunun üzerine onlar, durumlarını aralarında tartıştılar; gizlice fısıldaştılar. **63.** Şöyle dediler: "Bu ikisi, muhakkak ki, sihirleriyle sizi yurdunuzdan çıkarmak ve sizin örnek yolunuzu ortadan kaldırmak isteyen iki sihirbazdırlar sadece." **64.** "O halde siz de bütün hilenize ittifak edin, sonra da saf halinde gelin, bugün üstün gelen, muhakkak felâhı buldu." **65.** Dediler ki: "Ey Mûsâ! Ya sen at veya önce atan biz olalım." **66.** Mûsâ "Hayır, siz atın." dedi. Bir de baktı ki, büyüleri sayesinde ipleri ve sopaları, kendisine gerçekten koşuyor gibi görünüyor.

Bil ki mûcizelerin bir kısmı gözün ya da bazı kuvvetlerin idrak ettikleri şeylere dayanırlar ve bu kuvvetlerin, âdet gereği sürekli, idrakleri ile irtibatlı olarak tezahür ederler. Fakat onlar yine de bu kuvvetlerin idrak ettiğinin dışındadırlar. Bu kısımda olan mûcizeler beşer kudreti dâhilindedir. Başka bir kısım mûcizeler daha vardır ki onlar isimlerin havassına dayanırlar. O isimler telaffuz edildiği zaman bu suretler gören kimsenin gözünde ya da işitiminde hayal olarak zuhur ederler. Oysa nefsü'l-emirde yani duyulur dünyada görülen ya da işitilen herhangi bir suret söz konusu değildir. Bu sihirbazın fiilidir. Sihirbaz, gözlerde ya da kulaklarda vâki olan herhangi bir şey olmadığını da bilir. İsimlerin onları işiten hazirunun hayali üzerinde bir otoritesi söz konusudur. Onlar bakanların gözlerini alırlar, böylece bakanlar hayallerinde suretler görürler ki bu tıpkı uykuda olan kimsenin gördüğü gibidir. Dış dünyada idrak edilen herhangi bir şey söz konusu değildir. İşte bu nedenle Hak

Teâlâ sihirbazların fiilleri hakkında, [Kendisine gerçekten koşuyor gibi görünüyor.] buyurmuştur. Çünkü hayalin mevkisi bakanların gözlerinde, cansızlara hayat ve hareket verir. Ancak bu, aslında, gözlerin idrak ettiği hayat değildir. Mûsâ aleyhisselâmın karşısında sihir yapan sihirbazların ipleri ve sopaları da böyleydi ve onların insanların gözleri önünde yapmış oldukları sihirden dolayı Mûsâ aleyhisselâma sanki onlar hareket ediyormuş gibi göründü. Sihir kelimesi *es-seher* kökünden türemiştir ki bu da aydınlık ve karanlığın karışımı demektir. *Seher*'in karanlığa bakan bir yönü vardır, ancak o salt karanlık değildir. Ayrıca onun aydınlığa bakan bir yönü de vardır, ancak o salt aydınlık da değildir. Sihir de böyledir. Onun gerçeğe bakan bir yönü vardır. Bu yön, bakan kimselerin onu gerçek olarak görmeleri, onlara o şekilde zuhur etmesidir. Ama onun bâtıla bakan bir yönü de vardır, çünkü işin aslında durum, gözlerin o anda idrak ettiği gibi değildir. İşte bu nedenle Araplar bu fiili *sihir*, onu yapanı da *sâhir* (sihirbaz) diye isimlendirmişlerdir. Ancak bu işi bilene sihirbaz denmez.

[Kendisine gerçekten koşuyor gibi görünüyor.], aslında koşmuyor. Sihirbazlar bunu herkesin gözünün önünde ve ayrık hayal makamında yapmışlardır, böylece insanlar ipleri ve sopaları yılanlar suretinde görmüşlerdir. Aynı şekilde Mûsâ aleyhisselâm da onu o şekilde hayal etmiş, öyle görmüştür, ancak bunun bir hayal olduğunu o esnada bilmemektedir. Aksine o sopaların da tıpkı kendi sopası gibi olduklarını, onunla aynı hükümde olduklarını düşünmüştür. Dolayısıyla o sopalar Mûsâ aleyhisselâmın ve tüm hazirunun gözünde, koşar vaziyettedir. Sadece sihirbazlar işin gerçeğini, yani bunun bir hayal olduğunu bilmektedirler. O esnada oraya dışarıdan biri gelecek olsa, o da durumu tıpkı sihirbazların gördüğü gibi görecektir. Sihirbazların bu fiili, kendilerinin bildiği birtakım isimlerin hükmünden kaynaklanmaktadır. Bu isimlerin bakan kimselerin gözlerinde, sihirbazın izhar etmek istediği şeyi gösterme hususiyetleri vardır. Sihirbaz bu isimler sayesinde, görülen şeyi değil, fakat insanların görmesini değiştirebilmektedir. Ancak Mûsâ aleyhisselâmın asasının durumu bunun aksinedir. O asasını ilâhî emir ile attığı zaman görülen şeyin bizzat kendisi değişmiş, görme de buna tâbi olarak değişmiştir. Sihirbazların ipleri hayal ve görenlerin görüşü arasında sanki koşar gibi görünmüştür, oysa onlar aslında koşma konusunda herhangi bir hükümleri bulunmayan cisimlerdir. Fakat yine de Mûsâ aleyhisselâmın gözünde, koşma hükmü bulunan bir cisim suretinde zuhur etmiştir. Ne var ki işin aslı böyle değildir, yani onlar koşma hükmüne sahip cisimler değildir. Aslında onların iplerini ve sopalarını attıkları alan, ipler ve sopalarla doludur, ama Mûsâ aleyhisselâm onları, koşan yılanlar gibi görmüştür. Bu yüzden de korkmuştur.

فَاَوْجَسَ فِى نَفْسِهِ خِيفَةً مُوسٰى ﴿٦٧﴾

67. Bu yüzden Mûsâ içinde bir korku hissetti.

Mûsâ aleyhisselâma tam bu anda nispet edilen korku, ona daha önce nispet edilmiş olan ilk korku gibi değildir, çünkü ilk korku kendi asasını ilk attığı zaman onun hareket eden bir yılan olması esnasındaki korkusudur ve insanların normalde (âdet gereği) yılandan korkmaları tarzında korkmuş, gerisin geri dönmüş ve nihayet Allah kendisine durumu bildirinceye kadar ardına bakmaz olmuştur. İkinci korkusu ise sihirbazların iplerini ve sopalarını atmaları ve hazirunun gözünde bunların yılana dönüşmesi esnasında olmuştur. Mûsâ aleyhisselâmın bu seferki korkusu, orada bulunanların bu sihirden etkilenerek sihirbazlara inanmaları ve kendi delilinin üstün gelememesi, insanların kafalarının karışması, hayal ile hakikati ya da Allah katından olan ile olmayanı birbirinden ayırt edememeleri konusunda bir korku, bir endişedir. Bu nedenle iki korkunun konuları farklıdır. Çünkü Mûsâ aleyhisselâm (ikinci korku esnasında) rabbinden gelen bir delil üzeredir, daha önce [Onu al ve korkma, biz onu ilk halinde döndüreceğiz.], yani başlangıçtaki gibi senin gözüne asa olarak görünecek diye gelen ilâhî buyruk ile gönlü, kalbi pekişip kuvvetlenmiştir. İkinci korku esnasında Mûsâ aleyhisselâm orada bulunanlar için endişelenince Allah Teâlâ ona şöyle buyurmuştur:

قُلْنَا لَا تَخَفْ اِنَّكَ اَنْتَ الْاَعْلٰى ﴿٦٨﴾

68. Dedik ki: "Korkma, çünkü sensin üstün, sen!"

Firavun "Ben sizin en yüce rabbinizim." (Nâzi'ât, 79/24) şeklindeki sözü söyleyerek ancak rubûbiyete yaraşan hakiki üstünlük iddiasında bulununca Allah Teâlâ onu Mûsâ aleyhisselâma söylediği [Korkma, çünkü sensin üstün, sen!] sözü ile yalanlamıştır.

Sihirbazlar Mûsâ aleyhisselâmın gördüğü şeyden korkuya kapıldığını görünce onun aslında neyden korktuğunu bilmedikleri için, sihir ilmine dair hiçbir şey bilmediğini düşünmüşlerdir. Çünkü sihri bilen kimse, sihirbazın yaptığından korkmaz; zira onun, yani sihirbazın yaptığı şeyin dış dünyada herhangi bir gerçekliğinin olmadığını, insanların gözüne göründüğü gibi olmadığını bilir. Bu durumda Allah Teâlâ Mûsâ aleyhisselâma asasını atmasını emretmiş ve o asanın sihirbazların yaptıklarını yutacağını haber vermiştir.

وَأَلْقِ مَا فِي يَمِينِكَ تَلْقَفْ مَا صَنَعُوا إِنَّمَا صَنَعُوا كَيْدُ سَاحِرٍ وَلَا يُفْلِحُ السَّاحِرُ حَيْثُ أَتَى (٦٩)

69. Sağ elindekini at da onların yaptıklarını yutsun, yaptıkları sadece sihirbaz düzenidir. Sihirbaz nereden gelirse gelsin başarı kazanamaz.

Mûsâ aleyhisselâm asasını atınca o, bir yılana dönüştü ve o alanda bulunan, sihirbazların iplerinden ve sopalarından insanlara yılan gibi görünen diğer bütün şeyleri yuttu. Yani o sopa ve iplerin insanların gözündeki yılan suretlerini yuttu, bunun sonucunda hem sihirbazlar hem de orada bulunan insanlar, o ip ve sopaları daha önce olduğu gibi tekrar ip ve sopa olarak görmeye başladılar. Allah onların gözlerindeki hayali alıverdi. İşte buradaki yutma hadisesi budur, yoksa iplerin ve sopaların gerçekten yutulması, yok edilmesi değildir. Zira eğer öyle olsaydı o zaman insanlar Mûsâ aleyhisselâmın asası konusunda (hangi asanın ona ait olduğu konusunda) bir kafa karışıklığına düşebilirlerdi. Böylece içlerine şüphe girerdi. Kaldı ki Allah Teâlâ [Onların yaptıklarını yuttu.] buyurmaktadır. Bilindiği üzere onlar ipleri ve sopaları yapmış değillerdir, aksine onlar sadece insanların gözlerine görünen yılan suretlerini yapmışlardır. İşte Mûsâ aleyhisselâmın asasının yuttuğu şey bunlardır. Allah Teâlâ [Onların iplerini ve asalarını yuttu.] demiş değildir.

[Yaptıkları sadece sihirbaz düzenidir.], yani Hakk'a yakın, fakat Hakk'ın tam kendisi olmayan şeydir. Zira buradaki (düzen, hile anlamına gelen) *keyd* kelimesi, (neredeyse anlamına gelen) *kâde* fiilinden türemiştir. *Kâde*, yakınlık ifade eden fiillerdendir. Yani âyetin mânası, "Onlar gözlere zâhir olarak görünen suret itibariyle gerçeğe yakın olan bir şey yaptılar." şeklindedir.

[Sihirbaz nereden gelirse gelsin başarı kazanamaz.] Burada sihirbazlar nezdinde söz konusu olan mûcize, Mûsâ aleyhisselâmın onların iplerinin ve sopalarının yılan suretine girmesinden sonra korkması, fakat bunun ardından Mûsâ aleyhisselâmın delilinin onlarınkine galip gelmesi, bunun sonucunda onların iplerinin ve sopalarının eskisi gibi ip ve sopa olarak ortaya çıkıvermesidir. İnsanlar iplerin ip, sopaların sopa olduğunu gördükleri zaman bunun ruhanî bir hile kuvveti ile desteklenen tabii bir hile olduğunu anlamışlardır. Avam ise Mûsâ aleyhisselâmın yaptığı şeyin sihirbazların yaptıkları türden, fakat onlarınkinden çok daha büyük ve etkili bir sihir olduğunu düşünmüş ve bunun sonunda da "Bu, büyük bir sihirdir." demişlerdir. Mûsâ aleyhisselâmın sihirbazlar nezdindeki mûcizesi ise başlangıçta onların asa ve iplerinin yılan suretine girmesinden korkmasına rağmen daha sonra kendi asasının yılana dönü-

şüp onların oluşturdukları suretleri yutmasıdır. Bu tür bir şey nefsin kuvvetinin dışındadır. Sihirbazlar Mûsâ aleyhisselâmın yılanlardan korktuğunu sanmışlardır, ancak işin aslında Mûsâ aleyhisselâm yılanlardan korkmuş değildir, çünkü o daha önce Allah tarafından [Onu al ve korkma!] emri ile bu korkusundan arınmıştır. Zira Allah Teâlâ bu emri ile ona yılanlardan korkmayı yasaklamış, bunun kendisi için bir mûcize olacağını ona bildirmiştir. İkinci sahnedeki korkusu ise insanların sihirbazların yaptığı şeye aldanması ve kafalarının karışması konusunda endişesindendir. Ne var ki sihirbazlar onun yılanlardan korktuğunu sanmışlardır. Böylece onlar nasıl insanların kafalarını karıştırmışlarsa, Allah Teâlâ da onların kafalarını Mûsâ aleyhisselâmın korkusu konusunda karıştırmıştır. Çünkü sihirbazlar işin başında Mûsâ aleyhisselâmın korkusunun insanların kafalarının karışması konusunda bir endişe olduğunu bilselerdi, derhal iman etmezlerdi. Ayrıca Mûsâ aleyhisselâmın oluşturduğu yılan sureti diğerlerini yutmuştu, ama sihirbazların oluşturdukları yılan suretlerinin böyle bir gücü yoktu. Çünkü onlarınki aslında ip ve sopadan ibaretti. Neticede sihirbazlar Mûsâ aleyhisselâmın ortaya koyduğu şeyin kendi yaptıklarından farklı olduğunu ve delil olarak ne kadar kuvvetli olduğunu anladıkları zaman, bunun Mûsâ aleyhisselâmın kendilerini davet ettiği Allah'ın gayba dair bir işi olduğunu fark etmişlerdir. Zira onlar Mûsâ aleyhisselâmın yılanlardan korktuğunu görünce onun sihir ilmine dair bir şey bilmediğini anlamışlardı. Çünkü onlara göre eğer Mûsâ aleyhisselâm sihirbaz olsaydı onların yılanlarını bilir ve korkmazdı. Böylece Mûsâ aleyhisselâmın sihirbazlara göstermiş olduğu mûcize, korkusudur; insanlara gösterdiği mûcize ise sihirbazların yılanlarını kendi asasının yutmasıdır. Sihirbazlar bu mekânda delillerin en büyüğünün insanların gözlerindeki bu suretleri yutacağını biliyorlardı. Mûsâ aleyhisselâmın asası ise onların gözünde yılan olarak kalmaya devam etti. Böylece Mûsâ aleyhisselâmın peygamberlik iddiasında doğru olduğunu, getirdiği bu şeyin sihirbazlar tarafından bilinen hile ve suretlerden başka olduğunu, Mûsâ aleyhisselâma Allah tarafından verilmiş bir iş olduğunu anladılar, onun risaletini basiret üzere tasdik edip ona iman ettiler.

Tefsir değil, işaret

[Sağ elindekini at.]: Kim nefsinin iradesini Mevlâsının iradesine ve meydanına atarsa, Mevlâsı onu lütfu ve hikmeti ile velî edinir, ezelî inayetini onun üzerinde icra eder, ona saadet ve temlik hayatı bahşeder, böylece bütün sahte ve bâtıllar yok olur, onu aldatmaya çalışanlar batıp gider. Sonra attığı şey

kendisine geri döner ve hemcinsleri arasında tam bir şeref sahibi olur. İşte bu, mutmainne, râziye ve marziyye (Allah'tan razı olan, Allah'ın kendisinden razı olduğu ve itminana ulaşmış olan) olan, ihtisas kullarına dâhil olan, Rahmân'ın civarında yüce Firdevs cennetlerine giren nefistir.

فَأُلْقِيَ السَّحَرَةُ سُجَّدًا قَالُوٓا اٰمَنَّا بِرَبِّ هٰرُونَ وَمُوسٰى (٧٠)

70. Sonunda sihirbazlar, "Biz Mûsâ ve Hârûn'un rabbine inandık." deyip secdeye kapandılar.

Sihirbazlar Mûsâ aleyhisselâmın getirdiği şeyin Allah katından olduğunu anlayınca onun getirdiği şeye hepsi iman etti ve bu mûcize karşısında secdeye kapadılar. Dendiğine göre bu sihirbazların sayısı seksen bin idi, Mûsâ aleyhisselâma iman ettiler ve Allah'ın azabına maruz kalmaktansa Firavun'un işkencesine uğramayı tercih ettiler, âhireti dünyaya tercih ettiler. Bu ilimleri sayesinde Allah Teâlâ'nın her şeye kâdir olduğunu bildiler ve [Biz Mûsâ ve Hârûn'un rabbine inandık.] dediler. İnsanların aklında hiçbir karışıklık kalmasın diye açıkça bunu dediler. (Bu konuda Şuârâ sûresinin 47. âyetinin tefsirine de bakınız.) Bu nedenle de Firavun onları şöyle tehdit etti:

قَالَ اٰمَنْتُمْ لَهُ قَبْلَ اَنْ اٰذَنَ لَكُمْ اِنَّهُ لَكَبِيرُكُمُ الَّذ۪ي عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ فَلَاُقَطِّعَنَّ
اَيْدِيَكُمْ وَاَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ وَلَاُصَلِّبَنَّكُمْ ف۪ي جُذُوعِ النَّخْلِ وَلَتَعْلَمُنَّ اَيُّنَا اَشَدُّ
عَذَابًا وَاَبْقٰى (٧١) قَالُوا لَنْ نُؤْثِرَكَ عَلٰى مَا جَٓاءَنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالَّذ۪ي فَطَرَنَا
فَاقْضِ مَٓا اَنْتَ قَاضٍ اِنَّمَا تَقْض۪ي هٰذِهِ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا (٧٢)

71. Firavun, "Ben size izin vermeden mi ona inandınız? Doğrusu size sihri öğreten, büyüğünüz odur. And olsun ki ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim, sizi hurma kütüklerine asacağım. Hangimizin azabının daha çetin ve daha devamlı olduğunu bileceksiniz." dedi. **72.** Dediler ki: "Seni, bize gelen açık açık mûcizelere ve bizi yaratana tercih edemeyiz. Öyle ise yapacağını yap! Sen, ancak bu dünya hayatında hükmünü geçirebilirsin."

[Öyle ise yapacağını yap!] çünkü devlet senindir.

اِنَّٓا اٰمَنَّا بِرَبِّنَا لِيَغْفِرَ لَنَا خَطَايَانَا وَمَٓا اَكْرَهْتَنَا عَلَيْهِ مِنَ السِّحْرِ وَاللّٰهُ خَيْرٌ
وَاَبْقٰى (٧٣)

73. "Bize, hatalarımızı ve senin bize zorla yaptırdığın büyüyü bağışlaması için rabbimize iman ettik. Allah hem daha hayırlı hem daha bâkidir."

[Allah hem daha hayırlı hem daha bâkidir.]: İşte ârifin varacağı nokta budur. Dünyadan el çeken zâhid ise [Allah katında olan daha hayırlı ve bâkidir.] sözünün fehvasına varır. Zâhid, Hakk'ın dünyadaki avıdır; ârif ise Hakk'ın âhiretteki avıdır. Allah Teâlâ elbet, kendi katında olandan daha hayırlı ve bâkidir. Allah katında olan âlemden başkası değildir, Allah ise daha hayırlı ve bâkidir. Çünkü âlem, varlık niteliğine sahip olduğu zaman, bekâsı ancak Allah Teâlâ'nın onu bâki kılması ile mümkündür. Hakk'a gelince, eğer onun zâtının bekâsı olmasaydı, hiçbir mümkün varlığın zâhirde herhangi bir hükmü söz konusu olmazdı. Çünkü Hakk'ın bekâsı kendi zâtıyla, âlemin bekâsı ise Hak Teâlâ'nın onu bâki kılması iledir.

اِنَّهُ مَنْ يَأْتِ رَبَّهُ مُجْرِمًا فَاِنَّ لَهُ جَهَنَّمَ لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيٰى (٧٤)

74. Rabbine suçlu olarak gelen bilsin ki, cehennem onun içindir. Orada ne ölür ne yaşar.

Hakikatler bize, işin sonunun âhiret diyarında en nihayetinde rahmete varacağını göstermektedir. En sonunda Allah Teâlâ hem mâna olarak hem de fiziksel olarak rahmet eder. Kimilerine rahmet salt afiyet olarak gelir ve onlardan acılar kalkar, bunlar cehennemin halkı olacak olan cehennemliklerdir. Onlar orada ölmezler, ama acıların son bulması ile kendilerine bir afiyet hâsıl olur ve bundan lezzet alırlar. Bunlar azab (*'azb* kökünden "lezzet") halkı olup elem/acı halkı değildir. Onlar orada hayat da yaşamazlar, yani onlar cennetliklerin sahip olduğu nimetlere sahip olamazlar. Cennetliklerin sahip oldukları bu nimet ise, cehennemliklerin bedbahtlık diyarında nâil oldukları afiyetten öte bir şeydir.

وَمَنْ يَأْتِهِ مُؤْمِنًا قَدْ عَمِلَ الصَّالِحَاتِ فَاُولٰٓئِكَ لَهُمُ الدَّرَجَاتُ الْعُلٰى (٧٥)

75. Her kim de ona mümin olarak salih ameller işlemiş bir halde varırsa işte onlara en yüksek dereceler var.

Allah Teâlâ cennette müminlerde, dünyada ve kıyamette, ellerinden kaçırdıkları şeyler karşısında hissettikleri hasret ve pişmanlık duygusunu giderir. Fakat her mümin, kaçırdığı ilim ve salih amel ölçüsünce, kendisinden daha üstün derece olanları bilir. Bununla beraber ona haline kanaat etme ve rı-

za gösterme nimeti de bahşedilir. Şimdi, âhirette böyle bir şey olduğunu bilen, fakat daha yüksek dereceleri elde etmek için rağbet göstermeyen kişiden daha düşük himmetli kim olabilir ki? Allah'ın elçisi Hazreti Peygamber aleyhisselâm bile ümmetinden, Allah Teâlâ'ya kendisine *vesîle* makamını vermesi için dua etmelerini istemiştir ki bu da onun himmetinin yüce himmet sahibi olması nedeniyle en üstün dereceyi istemesinden kaynaklanır. Mahrum kalan kimse cennette neleri kaçırdığını bilecek olsaydı, bunu tatmamış olduğu için yine de onu elde etmek için çaba göstermezdi. Dünyada iken himmeti en yüce olanı talep etmeye yönelen, fakat bunu zevk ve keşif yolu ile elde edemeyen herkes kıyamet günü muhakkak bunu elde edecektir. O gün o kimse tıpkı dünyada bunu zevk ile tatmış olan gibi olacak ve aralarında herhangi bir fark kalmayacaktır. Bu ikisi arasındaki tek fark, birine dünyada bu zevkin çabucak verilmiş olmasıdır. Büsbütün mahrum olan kimse ise bu dünya hayatında yüce himmetlere yönelmeyen kimsedir. Ancak yine de elden gelen bütün gayreti gösterip temenni etmek gerekmektedir. Fakat kişi oturduğu yerden kıpırdamadan, tembel bir şekilde temenni de bulunuyorsa, bu bizim söz ettiğimiz temenni değildir.

جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَاۜ وَذٰلِكَ جَزٰٓؤُا مَنْ تَزَكّٰى (٧٦)
وَلَقَدْ اَوْحَيْنَٓا اِلٰى مُوسٰٓى اَنْ اَسْرِ بِعِبَادٖى فَاضْرِبْ لَهُمْ طَرٖيقًا فِى الْبَحْرِ يَبَسًاۙ
لَا تَخَافُ دَرَكًا وَلَا تَخْشٰى (٧٧)

76. İçinde ebedî kalacakları, zemininden ırmaklar akan Adn cennetleri! İşte arınanların mükâfatı budur. 77. And olsun ki biz Mûsâ'ya "Kullarımla birlikte geceleyin yola çık da yetişilmesinden korkmaksızın ve endişe etmeksizin onlara denizde kuru bir yol aç." diye vahyetmiştik.

Deniz ikiye ayrılıp kara görününce Firavun buna aldandı. Bu hususta Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

فَاَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ بِجُنُودِهٖ فَغَشِيَهُمْ مِنَ الْيَمِّ مَا غَشِيَهُمْۜ (٧٨)

78. Firavun, ordusuyla onları takip etti, deniz de onları içine alıverdi, hem de ne alış!

Deniz tekrar kapanıverdi ve üzerlerine yığıldı, böylece İsrailoğullarını kurtardığı yol ile onları helâk etti.

وَأَضَلَّ فِرْعَوْنُ قَوْمَهُ وَمَا هَدٰى ﴿٧٩﴾

79. Velhasıl Firavun kavmini dalâlete sürükledi, hidayete götürmedi.

Fiillerin yaratılmışlara nispetinde bir problem bulunduğu için Hak Teâlâ [Firavun kavmini dalâlete sürükledi.] buyurmuş ve saptırma, dalâlete sürükleme fiilini Firavun'un kavmine değil, bizzat kendisine nispet etmiştir. Nitekim Firavun, kavmi nezdinde fiil/etki sahibi idi. İşin aslı da böyledir. [Hidayete götürmedi.], yani onlara hak yolu beyan etmedi. Çünkü Firavun fiil sahibi olduğu için hak yol onlara karmaşık geldi. Eğer kendisine ibadet edilen varlık cansız olsaydı o zaman kimsenin kafası karışmazdı. Bununla beraber Firavun'un kavmi bu davranışında mâzur da değildir. Çünkü yaratılmış olan varlıktaki fiilin hususiyeti her şeye sirayet etmez, bu yüzden de fiiller Allah'a izafe edildiği gibi ona izafe edilmez. İşte Firavun ve ona benzer fiil sahibi olan yaratılmışlara kulluk eden kimseler bu kadar cehalet içindedirler ve bu cehaletleri nedeniyle hesaba çekileceklerdir. Bu âyet ve hemen öncesindeki âyette Hak Teâlâ, Firavun'un "Onların erkek evlatlarını öldürecek, kız çocuklarını diri bırakacağız, biz elbet onlar üzerinde hâkimiz." (A'râf, 7/127) sözü ile İsrailoğulları üzerindeki hâkimiyet ve otorite iddiasını yalanlamaktadır.

يَا بَنِي إِسْرَاءِيلَ قَدْ أَنْجَيْنَاكُمْ مِنْ عَدُوِّكُمْ وَوَاعَدْنَاكُمْ جَانِبَ الطُّورِ الْأَيْمَنَ
وَنَزَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوٰى ﴿٨٠﴾ كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَلَا تَطْغَوْا فِيهِ
فَيَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبِي وَمَنْ يَحْلِلْ عَلَيْهِ غَضَبِي فَقَدْ هَوٰى ﴿٨١﴾

80. Ey İsrailoğulları! Sizi düşmanınızdan kurtardık, Tûr'un sağ tarafında sizinle vaatleştik ve size kudret helvası ile bıldırcın eti lütfettik. **81.** Size rızık olarak verdiklerimizin temiz olanlarından yiyiniz, bu hususta taşkınlık ve nankörlük de etmeyiniz; sonra sizi gazabım çarpar. Her kim ki kendisini gazabım çarparsa, hakikaten o, yıkılıp gitmiştir.

[Bu hususta taşkınlık ve nankörlük de etmeyiniz; sonra sizi gazabım çarpar.]: Burada Allah Teâlâ gazabı kendisine izafe etmiştir. Gazap onların başına indiği zaman onlar gazaba mahal olurlar. Burada gazap, elemin ta kendisidir. Cehennem ise onların mekânıdır. Onlar cehennemde konaklarlar. [Her kim ki kendisini gazabım çarparsa, hakikaten o, yıkılıp gitmiştir.] İlâhî gazap insanı yıkar ki bu da düşüş olup salt ilâhî gazabın hükmüdür. Bu durumda kişi rahmetten düşer, ama rahmet yine onu kapsar ve alır. Dolayısıyla rahmetten yine ancak rahmete düşer.

Gazaptaki rahmetten dolayı düşer. Gazabın onu düşürmesine sebep olan yine bu rahmettir ki onu halis rahmet teslim alsın. Bu nedenle cehennemlikler her ne kadar cehennemden çıkmayacak olsalar da işin sonu yine rahmete ve rahmetin hükmüne çıkar ve onlar orada nimet içerisinde olurlar. Allah Teâlâ her şeye kâdirdir, "Rahmetim her şeyi kuşatmıştır." (A'râf, 7/156) buyuran O'dur. Gazap da rahmetin kuşattığı "şeyler"den biridir. Dolayısıyla rahmetle karışıp ona bulaşmayan salt, pür bir gazap yoktur. Ama rahmetin kendisi katışıksızdır, gazaptan halidir.

وَاِنّ۪ي لَغَفَّارٌ لِمَنْ تَابَ وَاٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدٰى ﴿٨٢﴾

82. Bununla beraber, şüphe yok ki ben, tövbe eden, iman edip salih amel işleyen, sonra da hak yolda sebat gösteren kimse için çok bağışlayıcıyım.

Tevhid sahih olduğu zaman, her varlıktan talep edilen şeydir. Hele bir de buna haricî ve dâhilî hareketlerde şeriatın belirlemiş olduğu ibadetlerin edası eklenince, var sen düşün!

وَمَٓا اَعْجَلَكَ عَنْ قَوْمِكَ يَا مُوسٰى ﴿٨٣﴾

83. Ey Mûsâ! Seni kavminden ayırıp daha çabuk gelmeye sevk eden nedir?

Allah Teâlâ Mûsâ aleyhisselâma [Ey Mûsâ! Seni kavminden ayırıp daha çabuk gelmeye sevk eden nedir?] diye sorunca Mûsâ aleyhisselâmın vermesi beklenen cevap "Beni şu ve şu sebepler acele ettirdi." şeklinde idi, ama o bu şekilde cevap vermeyip şöyle dedi:

قَالَ هُمْ اُو۬لَٓاءِ عَلٰٓى اَثَر۪ي وَعَجِلْتُ اِلَيْكَ رَبِّ لِتَرْضٰى ﴿٨٤﴾

84. Mûsâ, "Onlar, benim izimin üzerindeler ve ben, hoşnut olasın diye, sana gelmekte acele ettim ey Rabbim!" dedi.

[Mûsâ, "Onlar, benim izimin üzerindeler.], yani "Onlar beni takip ediyorlar, bana tâbi durumdalar." Daha sonra acelesine sözü getirmiş ve [Hoşnut olasın diye, sana gelmekte acele ettim ey Rabbim!] demiştir. Yani "Sen beni çağırdığın zaman senin çağrına icabet etmek için aceleyle koştum, kavmim de peşimdedir." dedi.

Hazreti Mûsâ aleyhisselâm hayırda yarışanlardan olmak için bu işe koşmuş, acele etmiştir. Yoksa ilâhî emir olmaksızın acele etmiş olsaydı hevâsına

koşmuş olurdu. Kaldı ki Mûsâ aleyhisselâm muhakkik âriflerdendir. O salt ilâhî emir nedeniyle koşup acele etmiştir. Allah Teâlâ da ona şöyle buyurmuştur:

قَالَ فَإِنَّا قَدْ فَتَنَّا قَوْمَكَ مِنْ بَعْدِكَ وَأَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ (٨٥)

85. Allah, "Ama biz, senin ardından kavmini fitneye düşürdük ve Sâmirî onları saptırdı." buyurdu.

[Ama biz, senin ardından kavmini fitneye düşürdük.], yani onları imtihana tâbi tuttuk; [Ve Sâmirî onları saptırdı.] buzağıyla onları saptırdı. "Bu buzağı sizin ve Mûsâ'nın ilâhıdır." dedi. Bunun sebebi şudur: Sâmirî, Mûsâ aleyhisselâm ile yürüdüğü esnada Allah Teâlâ onun gözündeki perdeyi kaldırıp kendisine keşif bahşetmiş, o da bu sayede arşın taşıyıcısı olan meleklerden boğa suretinde olanını görmüş, onun Mûsâ aleyhisselâmın ilâhı olduğunu, Mûsâ aleyhisselâmın onunla konuştuğunu zannetmiştir. Sonuçta onlara bir buzağı yapmıştır. Sâmirî İsrailoğullarının kalplerinin mallarına tâbi olduğunu bilmektedir, bu yüzden onlara buzağıyı, gözlerinin önünde, kendi ziynet eşyalarından eriterek yapmıştır. Onlar da Sâmirî kendilerini o buzağıya tapmaya çağırdığı zaman derhal ona icabet etmişlerdir.

İşaret

Mûsâ aleyhisselâmın ardından kavmi imtihana tâbi tutulmuştur. Bu, efendinin kuluna bir ziyafetidir. Çünkü kulun bu şekilde imtihana tâbi tutulması bir ziyafettir. Nebîler gibi kimseler ancak rableri konusunda imtihana tâbi tutulurlar. O huzura varanın muhakkak bir kerameti, değeri olur. Mûsâ aleyhisselâmın kerameti ise kavmine geri dönüp onları Allah'tan başka bir şeye tapar halde gördüğü zaman Allah hakkında gösterdiği gayret (kıskanma) davranışıdır. İşte onun makamı, bu gayreti miktarınca olmuştur. Bu da efendinin kuluna ziyafetidir.

فَرَجَعَ مُوسَىٰ إِلَىٰ قَوْمِهِ غَضْبَانَ أَسِفًا قَالَ يَا قَوْمِ أَلَمْ يَعِدْكُمْ رَبُّكُمْ وَعْدًا حَسَنًا
أَفَطَالَ عَلَيْكُمُ الْعَهْدُ أَمْ أَرَدْتُمْ أَنْ يَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَخْلَفْتُمْ مَوْعِدِي (٨٦)

86. Bunun üzerine Mûsâ, öfkeli ve üzüntülü olarak kavmine döndü. Onlara şöyle dedi: "Ey kavmim! rabbiniz size güzel bir vaatte bulunmamış mıydı? Şu halde size zaman mı çok uzun geldi, yoksa üstünüze rabbinizin gazabının inmesini mi istediniz ki, bana olan vaadinizden döndünüz?"

[Bunun üzerine Mûsâ, öfkeli ve üzüntülü olarak kavmine döndü.] onlara karşı öfkeli idi ve buzağı tapmış oldukları için de onlara esef etmişti.

قَالُوا مَا أَخْلَفْنَا مَوْعِدَكَ بِمَلْكِنَا وَلَٰكِنَّا حُمِّلْنَا أَوْزَارًا مِنْ زِينَةِ الْقَوْمِ فَقَذَفْنَاهَا
فَكَذَٰلِكَ أَلْقَى السَّامِرِيُّ (٨٧) فَأَخْرَجَ لَهُمْ عِجْلًا جَسَدًا لَهُ خُوَارٌ فَقَالُوا هَٰذَا إِلَٰهُكُمْ
وَإِلَٰهُ مُوسَىٰ فَنَسِيَ (٨٨)

87. Dediler ki: "Biz sana olan vaadimizden, kendi kudret ve irademizle dönmedik. Fakat biz, o kavmin ziynet eşyasından birtakım ağırlıklar yüklenmiş, sonra da onları atmıştık; aynı şekilde Sâmirî de atmıştı." 88. Bu adam, onlar için, böğürebilen bir buzağı heykeli icat etti. Bunun üzerine, "İşte", dediler, "bu, sizin de, Mûsâ'nın da ilâhıdır. Fakat onu unuttu."

Bunun bir buzağı olmasının sebebi şudur: Mûsâ aleyhisselâm kendisi ile Tûr'a yürüyen yetmiş kişi ile birlikte yürüdüğü esnada Sâmirî de onun yanındaydı ve o esnada Allah Teâlâ onun gözündeki perdeyi kaldırıp kendisine keşif bahşetmişti. O da bu sırada arşın taşıyıcısı olan meleklerden Boğa suretinde olanını görmüştü. Bu arşın taşıyıcısı melekler dört tanedir. Biri aslan suretinde, diğeri kaplan suretinde, biri boğa suretinde, dördüncüsü de insan suretindedir. Sâmiri buzağı suretinde olanı görünce onun Mûsâ aleyhisselâmın ilâhı olduğunu, Mûsâ aleyhisselâmın onunla konuştuğunu zannetmiştir. Sonuçta onlara ziynetlerini eriterek bir buzağı yapmıştır. Çünkü İsrailoğullarının kalplerinin mallarına tâbi olduğunu bilmektedir. Yine onların mal sevgisinin kendilerini bu buzağıya bakmaya sevk edeceğini, onun zarar veya fayda verip vermeyeceğini yahut soru sorulduğu zaman cevap verip vermeyeceğini düşünmeyeceklerini, mal sevgisinin buna engel olacağını bilmiştir. Sâmirî, Cebrâîl aleyhisselâmı görmüş idi. Cebrâîl aleyhisselâm neyin üzerinde yürüse, onun yürümesi ile o şey hayat bulurdu. Sâmirî de Cebrâîl aleyhisselâmın atının ayak izinden bir avuç toprak aldı ve onu yapmış olduğu buzağının içine attı, böylece buzağı hayat buldu ve (buzağı sureti olduğu için) böğürmeye başladı.

İşaret

"Elçinin izinden bir kabza aldı." bu izden alınan bir kabza toprak neticesinde buzağıda böğürme zuhur etmiştir. Bu da hayatın, izlerin takip edilmesinde olduğuna, yani kalplerin hayatının şeriatların takip edilmesinde olduğuna tembihtir. Çünkü kalpler şeriatı takip ettiği zaman Allah Teâlâ o kalp-

lere kendisi ile hayat bulacakları bir ilmi rızık olarak bahşeder. "Sâmirî dedi ki: 'Bu, sizin ve Mûsâ'nın ilâhıdır, fakat o unuttu.'", yani Sâmirî, buzağıya tapanlar kendisine bu buzağının konuşulanlara cevap vermediğini, kimseye bir zarar ya da fayda veremeyeceğini söyledikleri zaman ne diyeceğini bilemedi, unuttu. Allah Teâlâ şöyle buyurur:

أَفَلَا يَرَوْنَ أَلَّا يَرْجِعُ إِلَيْهِمْ قَوْلًا وَلَا يَمْلِكُ لَهُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا (٨٩)

89. O şeyin, kendilerine hiçbir sözle mukabele edemeyeceğini, kendilerine ne bir zarar ne de bir fayda vermek gücünde olmadığını görmezler mi?

Yani kendisine soru sorulduğu zaman konuşamaz, oysa Allah, konuşma sıfatına sahiptir. [Kendilerine ne bir zarar ne de bir fayda vermek gücünde olmadığını görmezler mi?], yani ondan bir fayda elde edemezler. Kendisinden zararı defedemeyen bir varlık nasıl başkasından zararı defedip onu koruyabilir ki?!

وَلَقَدْ قَالَ لَهُمْ هَارُونُ مِنْ قَبْلُ يَا قَوْمِ إِنَّمَا فُتِنْتُمْ بِهِ وَإِنَّ رَبَّكُمُ الرَّحْمَٰنُ فَاتَّبِعُونِي
وَأَطِيعُوا أَمْرِي (٩٠)

90. Oysa Hârûn, onlara daha önce şöyle demişti: "Ey kavmim! Siz bunun yüzünden sadece fitneye uğradınız. Sizin rabbiniz şüphesiz Rahmân olan Allah'tır. Şu halde bana uyunuz ve emrime itaat ediniz."

[Siz bunun yüzünden sadece fitneye uğradınız.], yani bununla bir imtihana tâbi tutuldunuz ki yarın sorulduğu zaman Allah'ın sizin üzerinizdeki hücceti tam olsun. [Sizin rabbiniz şüphesiz Rahmân olan Allah'tır.] O'nun size olan bir rahmeti de size derhal ceza vermeyip süre tanıması, kendisinden başka bir ilâh edinip tapmanıza rağmen size süre vermesidir. [Şu halde bana uyunuz.], çünkü Hârûn aleyhisselâm onların kendisine uymalarının hayır olduğunu bilmektedir.

[Ve emrime itaat ediniz.], çünkü Mûsâ aleyhisselâm onu kavmi içerisinde kendi yerine vekil olarak bırakmıştır.

قَالُوا لَنْ نَبْرَحَ عَلَيْهِ عَاكِفِينَ حَتَّىٰ يَرْجِعَ إِلَيْنَا مُوسَىٰ (٩١)

91. Onlar, "Mûsâ bize dönünceye kadar onun başında durmaktan asla ayrılmayacağız!" dediler.

[Mûsâ bize dönünceye kadar onun başında durmaktan asla ayrılmayacağız!]: Mûsâ tekrar bize gönderilip kendisine iman etmemizi emredinceye kadar bu buzağıya bağlı kalmaya devam edecek, ona tapınmayı sürdüreceğiz. Onların bu düşünceleri Hârûn aleyhisselâmın kendilerine söylemiş olduğu sözler üzerine düşünmelerine engel olmuş, gözlerini perdelemiştir. Mûsâ aleyhisselâm geri dönüp de onları bütün bu yapmakta oldukları şeyleri yapmış olarak gördüğü zaman elindeki levhaları atmış ve şöyle demiştir:

قَالَ يَا هٰرُونُ مَا مَنَعَكَ اِذْ رَاَيْتَهُمْ ضَلُّوا (٩٢) اَلَّا تَتَّبِعَنِ اَفَعَصَيْتَ اَمْرِى (٩٣)

92-93. Mûsâ, “Ey Hârûn, sana ne engel oldu, bunların sapıklığa düştüklerini gördüğün zaman, peşimden gelmedin. Yoksa benim emrime isyan mı ettin?” dedi.

Kardeşinin başını tutup çekmiş, kavmi karşısında ağır hareket ettiği için onu cezalandırmak istemiştir. Ancak Hârûn aleyhisselâm kendisine annesini hatırlatarak “Ey annemin oğlu!” diye seslenmiştir, çünkü anne şefkat ve merhametin mahallidir.

قَالَ يَبْنَؤُمَّ لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِى وَلَا بِرَأْسِى اِنِّى خَشِيتُ اَنْ تَقُولَ فَرَّقْتَ بَيْنَ بَنِى اِسْرَٓائِيلَ وَلَمْ تَرْقُبْ قَوْلِى (٩٤)

94. Hârûn, “Ey annemin oğlu! Saçımı sakalımı yolma! Ben, senin ‘İsrailoğullarının arasına ayrılık düşürdün; sözümü tutmadın!’ demenden korktum.” dedi.

Mûsâ aleyhisselâm kardeşine, onun başını kavrayıp kendine doğru çekmek suretiyle *kahr* sıfatını gösterince kardeşi ona ebeveynden en şefkatli olanı ile nida etmiş ve “Ey annemin oğlu!” diye seslenmiştir. Burada ona *rahm* (akrabalık bağını) hatırlatmıştır ki bu bağ da annedir. Çünkü annedeki rahmet hükmü babadakinden fazladır. Eğer Mûsâ aleyhisselâm levhaları elinden atmamış olsaydı kardeşinin başını tutup çekmez, ona öyle davranmazdı, çünkü o levhalarda Mûsâ aleyhisselâma bir hatırlatma olmak üzere hidayet ve rahmet var idi. Böylece Mûsâ aleyhisselâm kardeşine rahmet ile davranır ve onun kavmi ile arasındaki meseleyi iyice, dosdoğru bir şekilde (hidayet ile) anlardı.

[Ben, senin ‘İsrailoğullarının arasına ayrılık düşürdün; sözümü tutmadın!’ demenden korktum.], yani kavmin bu yaptıkları şeyi yaptığı zaman senin bu nedenle beni kınamandan ve bana vasiyet etmiş olduğun şeyi yerine getirmemiş ol-

makla beni suçlamandan, onların bölünmesinden beni sorumlu tutmandan korktum. Aslında onları bölen şey buzağıya tapınma hadisesi idi, çünkü içlerinden bazıları salt Sâmirî'ye tâbi olup onu taklit ederek buzağıya tapınırken diğer bir grup bu konuda çekimser kalmış ve Mûsâ aleyhisselâm geldiğinde bu konuyu ona sormak üzere beklemeye başlamışlardı. Hârûn aleyhisselâm da bu ayrılığın kendisinden kaynaklandığının düşünülmesinden endişe etmiştir. Mûsâ aleyhisselâmın kızgınlığı geçince kardeşinin özrünü kabul etti ve levhaları aldı. Onlara daha bakar bakmaz, içinde yazılı olan hidayet ve rahmete gözü takıldı ve "Rabbim! Beni ve kardeşimi bağışla ve bizi rahmetine dâhil et, zira sen merhametlilerin en merhametlisisin." diye dua etti. Buzağıya tapınanlar ise kıssaya dâhil olan ihtimale ilişkin fikrî nazarın hakkını vermemişlerdi,[80] bu yüzden de Hak onları mâzur görmedi. Kaldı ki buzağıya tapınanlar da bu konuda nazarın hakkını vermemişlerdi. Daha sonra Mûsâ aleyhisselâm yüzünü Sâmirî'ye doğru çevirdi ve ona şöyle dedi:

قَالَ فَمَا خَطْبُكَ يَا سَامِرِيُّ (٩٥)

95. Mûsâ, "Ya senin derdin ne ey Sâmirî?" dedi.

Yani, "Söyleyeceklerin nedir, ey Sâmirî!"

قَالَ بَصُرْتُ بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا بِهِ فَقَبَضْتُ قَبْضَةً مِنْ اَثَرِ الرَّسُولِ فَنَبَذْتُهَا وَكَذٰلِكَ
سَوَّلَتْ لِي نَفْسِي (٩٦)

96. O da "Ben, onların görmediklerini gördüm. O elçinin izinden bir avuç alıp onu attım. Bunu böyle nefsim bana hoş gösterdi." dedi.

[O da "Ben, onların görmediklerini gördüm."], yani Sâmirî Mûsâ aleyhisselâma böyle dedi. Bu gördüğü şey arşın taşıyıcılarından biri olan boğa şeklindeki meleğin sureti idi. Sâmirî onun Mûsâ aleyhisselâmın ilâhı olduğunu ve onunla konuştuğunu zannetmiş bu yüzden de onların ziynetlerini eriterek bir buzağı yapmıştır. Sâmirî, Cebrâîl aleyhisselâm neyin üzerinde yürüse, onun yürümesi ile o şeyin hayat bulacağını biliyordu. Çünkü Cebrâîl aleyhisselâm ruhtur.

[O elçinin izinden bir avuç alıp onu attım.], yani Cebrâîl'in izinden bir avuç aldım ve onu bu buzağıya kattım.

---

80) Burada ifade edilmek isteneni tam olarak **anlayamamakla birlikte,** cümleyi literal bir şekilde çevirmekle yetindim. Cümlenin **aslı şöyledir:** ***"ve emmâ ellezîne 'abedû el-'acele fe-mâ a'tav en-nazara'l-fikriyye hakkahu li'l-ihtimâli'd-dâhili fi'l-kıssati."*** (ç.n.)

[Bunu böyle nefsim bana hoş gösterdi.]: Sâmirî bunu ancak bir tevil sonucu yapmış, ne var ki bu tevilinin sonucunda hem kendisi sapmış hem de başkalarını saptırmıştır. Buradan öğrenmekteyiz ki ruhların hayatları zatidir, bu nedenle her ruh sahibi varlık, ruhu ile hayat sahibi olur. İbn Abbas şöyle demiştir: "Cebrâîl aleyhisselâm ayağını yeryüzünden nereye bassa o yer hayat bulup canlanırdı." Ruhun bastığı yer hangi surette terkip edilmişse, o surete göre hayat bulur. Sâmirî Cebrâîl aleyhisselâmın Mûsâ aleyhisselâma geldiği esnada onu görmüş, tanımış ve onun ruhunun zâtının aynı olduğunu, hayatının zatî bir hayat olduğunu, bastığı her yerin o yerdeki surete göre derhal, salt bu basma ile hayat bulacağını, ayak izinin şeylere hayat verdiğini bilmiş, bu yüzden de onun izinden bir avuç toprak almıştır. Burada âyette geçen "*kabza*" kelimesi "*kabsa*" şeklinde de okunmuştur. Anlam, "avuç dolusu" ya da "parmaklarının ucu ile" şeklindedir. Sâmirî buzağının suretini yapınca avuçlamış olduğu o toprağı buzağının içine attı ve bunun sonucunda buzağı böğürmeye başladı. Çünkü sığırın sesi ancak böğürme şeklinde olur. Bütün bunlar şeytanın Sâmirî'nin nefsine ilkâsından kaynaklanıyordu, çünkü şeytan ruhların konumlarını bilir. Sâmirî de bu kuvveti kendisinde bulmuş, bunun şeytanın ilkâsından kaynaklandığını bilememiş, bu yüzden de [Bunu böyle nefsim bana hoş gösterdi.] demiştir. İblis ise bunu Allah'a şirk şeklindeki inancı ile insanları saptırma konusundaki hırsından dolayı yapmış idi.

قَالَ فَاذْهَبْ فَاِنَّ لَكَ فِى الْحَيٰوةِ اَنْ تَقُولَ لَا مِسَاسَ وَاِنَّ لَكَ مَوْعِدًا لَنْ تُخْلَفَهُ
وَانْظُرْ اِلٰى اِلٰهِكَ الَّذ۪ى ظَلْتَ عَلَيْهِ عَاكِفًا لَنُحَرِّقَنَّهُ ثُمَّ لَنَنْسِفَنَّهُ فِى الْيَمِّ نَسْفًا (٩٧)

97. Mûsâ şöyle dedi: "Defol! Artık hayatın boyunca sen 'Bana dokunmayın!' diyeceksin. Ayrıca senin için, kurtulamayacağın bir ceza günü var. Tapmakta olduğun tanrına da bak! Yemin ederim, biz onu yakacağız; sonra da onu parça parça edip denize savuracağız!"

Onu yakıp küllerini savurunca artık kendisinden faydalanılamaz hale gelmiştir. Çünkü eğer onu öylece bıraksaydı insanlar hayvandan sadır olabilecek zarar ve faydalar hâsıl olduğu zaman şüpheye düşebilirlerdir. Bu yüzden onu yakmış ve küllerini de denize saçıp savurmuştur.

اِنَّمَا اِلٰهُكُمُ اللّٰهُ الَّذ۪ى لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ وَسِعَ كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا (٩٨)

98. "Sizin ilâhınız, yalnızca, kendisinden başka ilâh olmayan Allah'tır. O'nun ilmi her şeyi kuşatmıştır."

Kur'ân'daki on sekizinci tevhid

Bu Kur'ân'daki on sekizinci tevhid olup hüviyet tevhidinden genişlik, kuşatıcılık tevhididir. Bu, tenzih tevhididir, böylece O'nun âlemi zarf olarak kuşatmasından kimse yanlış bir anlam çıkarmamalı, örneğin O'nun genişliği, her şeyi bilmesidir dendiğinde O'nun bir şeye zarf olduğu düşünülmemelidir. Bu tevhidin sebebi, Sâmirî kıssasında onun buzağıya elçinin izinden aldığı bir avuç toprağı atmış olmasıdır, çünkü bu durumda buzağı, içine atılan şeyin zarfı olmuştur. Sonuçta buzağı böğürünce Sâmirî, "İşte bu sizin ve Mûsâ'nın ilâhıdır." demiştir. Buna karşılık Mûsâ aleyhisselâm, [Sizin ilâhınız, yalnızca, kendisinden başka ilâh olmayan Allah'tır.] demiştir. Yani ondan bir mürekkeplik, terkip söz konusu değildir.

[O'nun ilmi her şeyi kuşatmıştır.]: O her şeyi bilir. Bu ifade Sâmirî'nin sözünü yalanlamakta ve insanlara, buzağı böğürdüğü zaman Sâmirî'nin söylediği sözlerin yalan olduğu konusunda delilleri göstermektedir.

كَذٰلِكَ نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ اَنْبَاۤءِ مَا قَدْ سَبَقَۚ وَقَدْ اٰتَيْنَاكَ مِنْ لَدُنَّا ذِكْرًاۚ (٩٩)

99. Sana geçmişin haberlerinden bir kısmını böylece anlatıyoruz. Şüphe yok ki, biz sana katımızdan bir zikir verdik.

Kur'ân'ın zikir olması, içerisinde ihtiva ettiği ibret dolu âyetlerden, küfrü nedeniyle helâk edilmiş milletlerin kıssalarından dolayıdır.

مَنْ اَعْرَضَ عَنْهُ فَاِنَّهُ يَحْمِلُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وِزْرًاۙ (١٠٠) خَالِدِينَ فِيهِۜ وَسَاۤءَ لَهُمْ يَوْمَ
الْقِيٰمَةِ حِمْلًاۙ (١٠١)

100. Her kim ondan yüz çevirirse, şüphesiz o, kıyamet gününde bir günah yüklenecektir. 101. Bu kimseler, onda ebedî kalırlar. Onlar için kıyamet gününde bu ne kötü bir yüktür!

[Onda ebedî kalırlar.]: Buradaki "onda" ifadesi "azapta" anlamına değil, "o günah yükünün altında" anlamına gelir. Bu âhiretteki mekânlardan biridir. Onlar bu mekânda, vaktiyle yüklenmiş oldukları günahların ağırlıklarını sırtlanırlar. Bu hususi bir zamandır. Allah Teâlâ onlar hakkında [Onda ebedî kalırlar.] buyurur, yani yüklendikleri yerde günahı taşıma konusunda böyle kalırlar. Kabirlerinden çıkışlarından cehenneme varıp oraya girene kadar bu yüklerini taşırlar. Onlar bu süre içerisinde ebedî olarak onda kalırlar. Kendilerine mühlet

verilmez ve sırtlarındaki yükü bir başkası da taşımaz. Burada Hak Teâlâ "onda" zamirini "günah" kelimesine işaret etmek üzere kullanmış ve günah yükünün altında ebedî kalmayı kıyamet gününe mahsus kılmıştır. Kıyamet gününün süresi insanların kabirlerinden çıkmalarından başlar ve cennette yahut cehennemdeki yerlerine girmelerine kadar sürer. Sonunda bugün biter ve bitimiyle birlikte, o günde olan her şey de biter. Günah yükünün altında ebedî olarak kalmak da bugünde olan şeylerden biridir. Bu nedenle bu âyet cehennem azabının ebedîliği konusunda başka bir anlam ihtimaline açık olmayacak derecede açık (nas) değildir. Nitekim ateşin içerisinde sonsuza dek kalmaya dair açık naslar bulunmakla beraber azabın içerisinde sonsuza dek kalmaya dair açık naslar bulunmamaktadır. Örneğin Hak Teâlâ çoğu yerde *hâlidîne fîha* [O ateşte ebedî kalacaklardır.] demiş, ancak *hâlidîne fîhi* [O azapta ebedî kalacaklardır.] dememiştir. *Hâlidîne fîha* [O ateşte ebedî kalacaklardır.] ifadesinin sonundaki *hâ* zamiri ateşe işaret ettiği için bu ifadeler azabın sonsuzluğu anlamına gelmez.

يَوْمَ يُنْفَخُ فِى الصُّورِ وَنَحْشُرُ الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ زُرْقًا (١٠٢)

102. O günde sûra üflenir ve biz o zaman günahkârları, gözleri gömgök bir halde mahşerde toplarız.

Sûr, suretin çoğuludur; bu da ölümden sonra intikal edeceğimiz, nefislerimizi müşahede edeceğimiz berzah makamıdır. Hazreti Peygamber aleyhisselâma surun ne olduğu sorulduğu zaman "O; İsrafil'in üfleyeceği, nurdan bir boynuzdur." buyurmuştur. Böylece Hazreti Peygamber aleyhisselâm surun şeklinin boynuz şeklinde olduğunu bildirmiş, onu hem darlık hem de genişlikle nitelemiştir. O son derece geniştir, hatta kâinatta ondan daha geniş bir şey yoktur. Darlığı ise mânaların asla maddelerden soyutlanamıyor, onları daima ancak bir suret içerisinde kabul edebiliyor olmasındandır.

Bil ki Allah Teâlâ ruhları, içerisinde bulundukları şu tabii ve unsurî bedenlerden kabz edip aldığı zaman onlara bu nurani boynuzun toplamında bulunan bedensel suretler verecektir. İnsanın öldükten sonra berzah âleminde idrak edeceği her şey, oradaki bu nurani boynuz suretinin gözü ile idrak edilecektir. Bu da hakiki bir idraktir. Oradaki suretlerden bazıları tasarrufta bulunma konusunda kayıt altındadır, bazıları ise mutlak ve serbesttir. Örneğin bütün peygamberlerin ve şehitlerin ruhları böyledir. Bazılarının bu diyarda bu dünyaya bakabilen gözleri vardır. Berzahta her insan kazanmış olduklarının rehinidir, amellerinin suretinde hapistir. Ta ki kıyamet günü gelinceye kadar hal böyle devam eder.

يَتَخَافَتُونَ بَيْنَهُمْ اِنْ لَبِثْتُمْ اِلَّا عَشْرًا (١٠٣) نَحْنُ اَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ اِذْ يَقُولُ اَمْثَلُهُمْ
طَرِيقَةً اِنْ لَبِثْتُمْ اِلَّا يَوْمًا (١٠٤) وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْجِبَالِ فَقُلْ يَنْسِفُهَا رَبّ۪ي نَسْفًا
(١٠٥) فَيَذَرُهَا قَاعًا صَفْصَفًا (١٠٦) لَا تَرٰى ف۪يهَا عِوَجًا وَلَٓا اَمْتًا (١٠٧)

103. Aralarında birbirlerine gizli gizli şöyle derler: "Dünyada sadece on gün kaldınız." **104.** Aralarında konuştukları konuyu biz daha iyi biliriz. Onların en olgun ve akıllı olanı o zaman "Bir günden fazla kalmadınız." der. **105.** Bir de sana dağlar hakkında soruyorlar. De ki: "Rabbim, onları un ufak edip savuracak! **106.** Yerlerini dümdüz bomboş bir halde bırakacak. **107.** Onda ne bir eğrilik ne bir yumruluk göremeyeceksin."

Bu âhiret diyarının arzıdır. Hazreti Peygamber aleyhisselâmın "Allah Teâlâ yeryüzünü bir derinin uzatılması gibi dümdüz eder."[81] şeklindeki sözü ise onun toplanmış halinin yayılması ve büzüşmüşlüğünün açılmasıdır. Böylece yer dümdüz olur ve artık orada ne bir eğrilik ne de yükseklik bulunur. Bunun sonucunda göz mahşerde olan herkesi perdesiz bir şekilde, yükselti ve alçaklıklardan oluşan engeller olmaksızın görebilir. Bunun amacı ise bütün yaratılmışların birbirini görmesi, Allah'ın kulları üzerindeki hüküm ve kazasına şahitlik etmeleridir.

يَوْمَئِذٍ يَتَّبِعُونَ الدَّاعِيَ لَا عِوَجَ لَهُۚ وَخَشَعَتِ الْاَصْوَاتُ لِلرَّحْمٰنِ فَلَا تَسْمَعُ اِلَّا
هَمْسًا (١٠٨)

108. O gün insanlar, dâvetçiye uyacaklar. Ona karşı yan çizmek yoktur. Artık, Rahmân'ın huzurunda sesler kısılmıştır. Bu yüzden, fısıltıdan başka bir ses işitemezsin.

[Rahmân'ın huzurunda sesler kısılmıştır.] bu, Rahmân isminin huzurunda olan durumdur, pekiyi bir de Cebbâr isminin huzurunda durum ne olur, var düşün!

Hayâ huşûsudur, alçalma huşûsu değil

Bir Celâl'in heybetidir, edepten dolayı eğilip kısılmaktır.

Bu o makamın gerektirdiği bir hükümdür, bir göz işareti ve kısık sestir. Bu, o arz gününde ilâhî heybetin ilmindendir. O gün insanlar kan ter içerisinde-

---

81 Benzer bir rivayet için bkz. İbn Mâce, Fiten, 33.

dir, durum çok ciddi ve vahim bir hal almıştır. Herkesin dili tutulmuştur. [Bu yüzden, fısıltıdan başka bir ses işitemezsin], yani çok gizli ses duyarsın, bunun sebebi ise Allah karşısındaki huşûdur. Burada kullanılmış olan *hems* kelimesi, sadece duymasını istediğin kimsenin duyabileceği sesle konuşman demektir.

يَوْمَئِذٍ لَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَٰنُ وَرَضِيَ لَهُ قَوْلًا (١٠٩) يَعْلَمُ مَا
بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِهِ عِلْمًا (١١٠)

109. O gün, Rahmân'ın izin verdiği ve sözünden razı olduğu kimseden başkasının şefaati fayda vermez. **110.** O, insanların geleceklerini de geçmişlerini de bilir. Onların ilmi ise bunu kapsayamaz.

Allah Teâlâ ilim ile ihata edilemez, mümkün varlıklardan herhangi birisinin ilminin O'nu ihata etmesinden ya da zâtının ihata edilebilir olmasından münezzehtir, yücedir. O her şeyi ihata eder, hiçbir şey O'nu ihata edemez. Çünkü eğer bir şey O'nu ihata edebilecek olsaydı o zaman O'nu sınırlayabilirdi. Nitekim duyulur ve hayalî kuvvetler zâtları gereği, kendilerini var edeni görmeyi talep ederler. Akıllar da zâtları ya da olumlama, olumsuzlama, zorunluluk, imkân, imkânsızlık gibi delilleri ile onu talep ederler, böylece kendilerini var edeni bilmek isterler. Bu nedenle Hak Teâlâ duyulara ve hayale akılların delâlet ettiği tecridi ile hitap etmiş ve "Hiçbir şey O'nun misli değildir." (Şûrâ, 42/11) buyurmuştur. Duyular işitir ve neticede hem duyular hem hayal şaşkınlığa düşüp, "Bizim elimizde O'ndan herhangi bir şey yok." derler. Akıllara da duyuların ve hislerin delâlet ettiği teşbihi ile hitap edip [O işitendir, bilendir.] buyurur, akıllar işitip hayrete düşer ve "Bizim elimizde O'ndan herhangi bir şey yok." derler. Böylece Hak Teâlâ akılların, duyuların ve hayalin idrakinden yüce ve münezzehtir, kemal ile hayret noktasında Hak Teâlâ yegânedir, O'nu O'ndan başkası bilmez, O'ndan başkası müşahede etmez. O'nu ne ilmen ihata edebilirler ne de aynen görebilirler. Eserleri müşahede edilir, cenâbına yönelinir, mertebesine hamdedilir. O, kendisine kulluk edilen münezzeh ve müşebbeh ilâhtır; çünkü O, bilinmeyen meçhuldür. Ama O'nun mârife olmayan nekre olduğu söylenmez. Hazreti Peygamber aleyhisselâm, "Sanki Allah'ı görüyormuşsun gibi O'na ibadet et." demiştir. Mükellefe O'nun huzurunda olmayı emretmiştir, çünkü ancak huzurda olmayı kabul eden kimsenin huzura varacağını bilir. Kulun ibadet esnasında rabbinin huzuruna varması mâbudun onun huzurunda olmasının aynıdır. Kul rabbini ancak belli bir had ve miktar ile biliyorsa O'na had ve miktar koyar ama O'nu bunlardan münezzeh olarak biliyorsa o zaman O'na herhangi bir had ve miktar

koymaz, sanki O'nu görüyormuş gibi huzurunda olsa bile yine de O'na had ve miktar koymaz. Ârifin O'na herhangi bir had ve miktar düşünmemesinin sebebi, O'nu bütün suretler olarak görmesidir. Bu yüzden ârif ona hangi sureti koyacak olsa bir başka suret buna karşı çıkar, böylece had yok olur. Olan ve olmayan suretlerin hiçbiri O'nu ihata edemediği için sonu gelmez ve kendisinin de buyurduğu gibi ilim olarak kuşatılamaz. Kullar Hak Teâlâ'yı ilim olarak kuşatamayacaklarını bildikleri zaman onun huzurunda boyun eğerler. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

وَعَنَتِ الْوُجُوهُ لِلْحَيِّ الْقَيُّومِ وَقَدْ خَابَ مَنْ حَمَلَ ظُلْمًا (١١١)

111. Bütün yüzler, diri ve her şeye hâkim (*el-Hayy* ve *el-Kayyûm*) olan Allah için eğilip boyun bükmüştür. Zulüm yüklenen ise gerçekten perişan olmuştur.

Burada yüzlerden (*vücûh*) kasıt hakikatlerimizdir, çünkü bir şeyin vechi demek onun zâtı demektir. Allah Teâlâ âlemde yaratmış olduğu her şeyi kendi içinde kemal noktasında yaratmıştır, işte bu kemal o varlığın vechidir. Burada vücûh, zâtların aynları ve varlıkların hakikatleridir. Çünkü her bir şeyin vechi onun zâtı ve hakikatidir. Demek ki yüzler, zâtlar, hakikatler onun huzurunda zelil bir şekilde boyun eğmişler ve O'nun hakkında bilgi sahibi olmadıkları için kendisinden ziyade ilim talep etmişlerdir. Bu, tecelli ve zevk yoluyla edinilen mârifetullahtır. Bu nedenle âyette '*anet* fiili kullanılmıştır ki bu, zillet içinde boyun bükmek demektir. Hak Teâlâ'nın *el-Hayy* ismi tecelli ettiği zaman varlıklar hayat bulur, *el-Kayyûm* ismi tecelli ettiği zaman da yer, gökler ve bunlarda olan bekâ ve dönüşüm âlemleri ikame olur. Sonuçta onun hayatı karşısında bütün yüzler boyun büker, kayyumluğu karşısında bütün alınlar secdeye kapanır, azameti karşısında bütün başlar eğilir, zikri ile bütün dudaklar hareket eder. [Zulüm yüklenen ise gerçekten perişan olmuştur.]

وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا وَلَا هَضْمًا (١١٢) وَكَذٰلِكَ
اَنْزَلْنَاهُ قُرْاٰنًا عَرَبِيًّا وَصَرَّفْنَا فِيهِ مِنَ الْوَعِيدِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ اَوْ يُحْدِثُ لَهُمْ ذِكْرًا
(١١٣) فَتَعَالَى اللّٰهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْاٰنِ مِنْ قَبْلِ اَنْ يُقْضٰى اِلَيْكَ وَحْيُهُ
وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا (١١٤)

112. Her kim de mümin olarak salih amellerden işlerse o vakit o, ne bir zulümden korkar ne çiğnenmeden. 113. İşte Kur'ân'ı, Arapça okunmak

üzere indirdik, onda tehditleri türlü türlü açıkladık ki belki sakınırlar yahut onlara ibret verir. **114.** Demek ki Allah, O hak hükümdar, yüceler yücesidir! Sana vahyi tamamlanmadan önce Kur'ân'ı okumakta acele etme ve "Rabbim, benim ilmimi artır!" de.

Vahiy iki türlüdür; biri Kur'ân vahyi, diğeri ise Furkan vahyidir. Kur'ân vahyi ilk olandır, çünkü Kur'ân Hazreti Peygamber aleyhisselâmda henüz âyetler ve sûreler şeklinde tafsil edilmemiş bir halde, mücmel olarak hâsıl olmuştur. Allah Teâlâ Hazreti Muhammed aleyhisselâma vahiy gönderdiği zaman, Hazreti Muhammed aleyhisselâm, Cebrâîl aleyhisselâmın kendisine bu vahyi Furkan ile getirmesi esnasında, vahyedilme hadisesi henüz tamamlanmadan önce acele ediyordu. Böylece Allah Teâlâ Kur'ân'ın Hazreti Peygamber'e öğretilmesini meleğin dahi fark edemeyeceği hususi bir şekilde üstlenmiş olduğunu o hal üzere kendisine öğretti. Allah Teâlâ vahiy indiren meleği bir perde sureti kılmıştır. Bu yüzden ona (meleğe), [Kur'ân'ı okumakta acele etme], yani "Elinde olanda acele edip de onu mücmel olarak peygambere verme, o zaman verdiğin anlaşılmaz." dendi.

[Sana vahyi tamamlanmadan önce]: Mufassal Kur'ân olarak vahyi tamamlanmadan önce. Böylece Hazreti Peygamber aleyhisselâma, vahiy alırken teenni ile davranması emredildi. Bu da kendisine rabbi tarafından gelen muallim karşısında edebin gereğiydi. Hazreti Peygamber aleyhisselâm bu noktada sessizce meleğe kulak veriyor, onu dinliyordu. Zira daha önce vahyedilen âyetler içerisinde Allah Teâlâ kendisine, "Dilini onunla hareket ettirme onu acele almak için." (Kıyâmet, 75/16) buyurmuş idi. Yine bu hocası Cebrâîl aleyhisselâm karşısında da bir edep idi. ["Rabbim, benim ilmimi artır!" de.] bende mücmel olarak var ettiğin mânaları tafsil etmek suretiyle ilmimi artır.

Bilginin tanımı ve değeri[82]

İlim ne kadar da şereflidir! O, Allah Teâlâ'nın, peygamberi Hazreti Muhammed aleyhisselâma bile, daha fazlasını istemesini emrettiği çok değerli bir sıfattır. Dikkat edin; Allah, Hazreti Peygamber aleyhisselâma başka bir sıfatının artırılmasını talep etmeyi değil, ilminin artırılmasını talep etmeyi emretmiştir. Çünkü ilimde tam bir şeref bulunur, diğer sıfatlardan hiçbiri ilim ka-

82 Bu başlık metinde yer almamaktadır, ancak ilgili bölüm İbn Arabî'nin bilginin tanımı ve değerine ilişkin önemli değerlendirmelerini ihtiva ettiği için müstakil bir başlık altında gösterilmesinin daha faydalı olacağı düşünülerek tarafımdan eklenmiştir. (ç.n.)

dar umumi alana sahip değildir; çünkü ilim zorunluları, mümkünleri ve imkânsızları kapsar, oysa diğer sıfatlar böyle değildir. İlmin tanımı ve mutlak hakikati, bir şeyi olduğu gibi bilmektir (*ma'rifetü'ş-şey'i 'alâ mâ hüve 'aleyhi*). Faydası, onunla amel etmektir. Sana ebedî saadeti verecek olan budur. Bu yüzden ilim konusunda asla muhalif olma. Çünkü o, Allah Teâlâ'nın kullarından dilediğinin kalbine ilka ettiği nurlarından bir nurdur. Kulun nefsi ile kaim bir mânadır ve kulun eşyanın hakikatine vâkıf olmasını sağlar. Göz için güneş ışığı neyse basiret için de ilim odur. Hatta ondan daha tam ve şereflidir. Amel sahibi olmaksızın ilim sahibi olduğunu iddia eden herkesin iddiası, eğer iddia ettiği ilim amele taalluk ediyorsa yalandır. Bu nedenle Allah Teâlâ, peygamberi Hazreti Muhammed aleyhisselâma, bir başka şeyin değil, sahip olduğu ilmin artırılması için dua etmesini emretmiştir; çünkü ilim sıfatların en şereflisi, özelliklerin en değerlisidir. Eğer bir kul yolunu şaşırıp bedbaht olmuş ise ilim onun kurtuluş sebebidir. Böylece onun sonu kurtuluş olur. Eğer Allah'a ortak koşan bir müşrik, ortak koştuğu varlığın Allah'a ulûhiyet konusunda ortak koşulmaya ehil, layık olmadığını bilecek olsa, O'na ortak koşmazdı. Bu yüzden müşrik ancak, iki taraftan da cehalet içinde olduğu için hesaba çekilecektir.

İnsanın sahip olduğu zaman nefsini tezkiye edip arındıracak, mertebesini yükseltecek olan şerefli ve yüce ilimlerin en üstünü Allah'ı bilmektir. Böyle olduğu içinde Hak Teâlâ, peygamberine, ["Rabbim, benim ilmimi artır!" de.] buyurmuştur. Allah'ın, peygamberine "İlmimi artır." diye dua etmesini emir buyurduğu bu ilim, tecelli ve zevk yoluyla Allah'ı bilmektir, çünkü bu, ilimleri elde etmek için olabilecek en değerli yoldur. Yoksa buradaki ilim, mükellefiyet ilmi değildir. Çünkü bu konuda eksiklik, peygamberlerden istenen bir şeydir. Bu yüzden ["Rabbim, benim ilmimi artır!" de.] ayetinde sözü edilen "ilim", Allah'ı bilmektir, mârifetullahtır. Yaratılmış her şeyde Hak Teâlâ'ya ait olan vecihleri bilmektir. Bu, hakikatin ilmidir. Dünya ve âhirette yaratılış daimi olduğu için dünyada ve âhirette mârifet (bilgi) de devamlıdır. Bu nedenle Allah Teâlâ, peygamberinden, ilminin artırılması için dua etmesini emretmiştir. Pekiyi, sence Allah Teâlâ peygamberine, kâinata dair ilminin artırılması için dua etmesini emretmiş olabilir mi? Hayır, vallahi olamaz. Allah ona ancak Allah'a dair ilminin artırılması için dua etmesini emretmiştir ki bu da Allah'ın kâinatta yarattıkları üzerinde düşünüp nazar edilerek elde edilir. Böylece kâinattaki her bir varlık, hangi ilâhî nispetle zuhur ettiğini gösterir. Bu nedenle Hazreti Peygamber aleyhisselâm duasında kalplere dikkat çekerek, "Allah'ım! Senden kendini isimlendirdiğin her bir isim ile ya da kullarından herhangi birine öğrettiğin veya hiç kimseye öğretmeyip gayb ilminde bilgisi-

ni kendine sakladığın isimlerin ile niyaz ediyorum."[83] demiştir. İsimler ilâhî nispetlerdir, gayb ise sonsuzdur, bu yüzden yaratılışın devamlı olması gerekmektedir. Bu duasında Hazreti Peygamber aleyhisselâm adeta şöyle demektedir; "Benimle her an yenilenen yaratılış arasında engel olan, varlıkta bilmediğim nice hayırlardan beni mahrum bırakan perdeyi, karmaşıklığı kaldır." Bu nedenle Allah Teâlâ peygamberi Hazreti Muhammed aleyhisselâma, kendisine verdiği her şeyde ilmini artırması için dua etmesini emretmiştir ki bu da her şeydeki Hakk'ın vechidir. Yoksa şeriat ilminde ziyade talep etmiş değildir. Aksine Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Ben sizi bıraktıkça beni bırakın (size bir şey emretmedikçe soru sormayın)." buyurmuştur. Şerefin tamamı ilimdedir. Âlim, ilminin durumuna göre şeref sahibidir. Eğer Hak tarafından kendisine amel verilirse o ilimle amel eder, eğer Hak ona halk tarafından bir amel verirse onunla amel eder. Her halükârda o tertemiz, arı duru bir yol üzere yürür. Onda hiçbir eğrilik ve yamukluk görülmez. İlimde ziyade talebi ancak Rab'den istenilir. Bu nedenle âlimin diğer ilâhî isimlerden daha çok *er-Rab* ismine muhtaçlığını göstermek üzere "Rabbim ilmimi artır." ifadesinde *er-Rab* ismi kullanılmıştır. Çünkü *er-Rab* ismi, bütün maslahatların ilmidir. Bu, üç ana isimden biridir ki bunlar *Allah*, *er-Rahmân* ve *er-Rab* isimleridir. Hak Teâlâ, ["Rabbim, benim ilmimi artır!" de.] buyurmuştur, yani sana dair ilmimi ziyade edecek şekilde kelâmını bana ziyade et. Bu sayede daha önce sahip olmadığı makamlara ulaşacaktır. Bu ilim ziyadesinden maksat, ilâh ile ilgili ilimdir ki bununla da çokluk tevhidine dair bilgisinin artması ve bunun sonucunda O'nu hamdetme konusunda daha rağbetli olması hedeflenmiştir. Böylece bitmeksizin ve kesintiye uğramaksızın O'nu hamd edecektir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm, başka hiç kimsenin sahip olmadığı ilimlere ve sırlara sahip olduğu halde yine de ilminin artırılmasını talep etmiştir. Bu söylediklerimizi, yani burada artırılması istenen ilmin tevhid ilmi olduğu ve başka bir ilim olmadığı şeklindeki sözlerimizi teyit eden bir husus da, Hazreti Peygamber aleyhisselâmın yemek yediği zaman "Allah'ım! Bunu bize mübarek kıl ve bize bundan daha hayırlısını yedir." diye dua etmesi, bir şey içtiği zaman "Allah'ım! Bunu bize mübarek kıl ve bize onun ziyadesini ver."[84] diye dua etmesidir. Çünkü ona ziyade talebinde bulunmak emredilmiştir. O da her ne zaman bir süt görse, İsrâ gecesinde içtiği sütü hatırlardı. Cebrâîl aleyhisselâm kendisine, "Sen fıtratı seçtin, fıtrata isabet ettin, Allah da seninle ümmetine bunu seçsin."[85] demiştir. Fıtrat, Allah'ın insanları elest bezminde Âdem aley-

---

83 Bezzâr, *Müsned*, c. 5, s. 363; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, c. 9, s. 198.

84 Nesâî, *Sünenü'l-Kübrâ*, c. 9, s. 115.

85 Buhârî, Eşribe, 12.

hisselâmın sırtından zerreler halinde alıp onlara "Ben sizin rabbiniz değil miyim?" (A'râf, 7/172) diye sorduğu, onların da "Evet, öylesin" (A'râf, 7/172) diyerek şahitlik ettikleri tevhidin ilmidir. Elest bezminde insanlar "Ben sizin rabbiniz değil miyim?" sorusuna, "Evet, öylesin." diye cevap vererek her şeyden önce rubûbiyete şahitlik etmişlerdir. Bu yüzden Hazreti Peygamber aleyhisselâm rüyasında süt içip kalanını Hazreti Ömer'e verdiğini görmüş, bu rüyasını Hazreti Ömer'e anlattığı zaman Hazreti Ömer kendisine, "Bunu nasıl tevil ettin ey Allah'ın peygamberi?" diye sorunca da, "ilim" şeklinde cevap vermiştir. Eğer ilim ile süt arasında ikisini birleştirecek ortak ve münasip bir hakikat bulunuyor olmasaydı hayal âleminde ilim süt suretinde zuhur etmez?di. Bunu bilen bilir, bilmeyen bilmez.

Bil ki Allah Teâlâ, peygamberi Hazreti Muhammed aleyhisselâma, ["Rabbim, benim ilmimi artır!"] demesini emretmiştir. Ancak ona bu emri belli bir vakit ya da sınır ile sınırlamaksızın mutlak olarak vermiş, böylece ondan hem dünyada hem de âhirette, ilmin ve lütfun artırılması yönünde talepte bulunmasını istemiştir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm öncekilerin ve sonrakilerin ilmini tahsil etmiş olmasına ve kendisine cevâmiu'l-kelîm özelliği verilmiş olmasına rağmen yine de ona ilminin artırılmasını talep etmesi emredilmiştir. Doğrusu Allah'tan talep edilen hiçbir şey Allah için büyük, zor değildir, çünkü kendisinden istekte bulunulan zât, sonsuzdur, onun durulacak, nihayet kabul edilebilecek bir tarafı yoktur. Bu yüzden de ziyade talebinde genişlik bahşetmiştir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm kıyamet günü ile ilgili hadis-i şerifinde, "Ben de O'nu (kendisinden şefaat talep edeceğim esnada) şu anda bilmediğim fakat o zaman Allah'ın bana öğreteceği hamdlerle hamdederim." buyurmuştur. Allah Teâlâ ezelden beri ve devamlı surette yaratıcıdır, sonsuza kadar yaratıcıdır. Bu yüzden ilimler de sonsuza kadardır. İlimden daha şerefli bir şey yoktur. Nitekim Allah Teâlâ ilimden başka herhangi bir sıfatın ziyadesini talep etmeyi emretmiş değildir. Çünkü ilim, bütün sıfat ve mevsufları içine alan umumi bir kuşatıcılığa sahiptir. Bu yüzden ilmin ziyade edilmesini talep etmek, bizzat Allah'ın emrettiği bir ibadettir.

İlim, beşerin elde edeceği en şerefli sıfattır
İlim sahibi mahfuzdur, korunmuştur
Kalkınca onunla kalkar, gidince onunla gider
Hal ve mal ise yok olma hükmüne tâbidir.

Allah'ı bilmeye giden yolların en yücesi tecelliler ilmi olduğu için Allah Teâlâ bu âyetin öncesinde [Bütün yüzler, diri ve her şeye hâkim (*el-Hayy* ve

el-Kayyûm) olan Allah için eğilip boyun bükmüştür.] buyurmuştur. Yani bütün yüzler zelil olmuştur. Burada tecelli ilimlerini kastetmiştir. Tecelli ilimleri, yani zevk ilimlerini tahsil etmek için en şerefli yoldur. Her bir ilâhî tecelli muhakkak ilimde bir ziyadeyi beraberinde getirir. Burada ise ziyade ilim olarak, vahiy esnasında teenni ile hareket etmenin şerefine dair ilim ziyade edilmiştir. Allah Teâlâ'nın ["Rabbim, benim ilmimi artır!" de.] ifadesi, "Allah'tan Hazreti Peygamber aleyhisselâma gelecek olan ilimlerin, vasıtaların aradan kalkması ile ziyade olması" anlamındadır. Allah'ın bunu bize bildirip işittirmesinin sebebi ise bizim dikkatimizi çekmek ve aynı şeyi söylememizi, Allah'tan aynı şeyi talep etmemizi sağlamaktır. Eğer bu emir sadece Hazreti Peygamber aleyhisselâma mahsus olsaydı bunu (Kur'ân olarak indirip) bize işittirmezdi ya da tıpkı kendisini Hazreti Peygamber aleyhisselâma hibe eden kadınlarla ilgili hükümleri ifade eden âyetlerde olduğu gibi, bunun sadece ona mahsus olduğunu da zikrederdi. İnsan ilminin ziyade edilmesini istediği zaman Allah Teâlâ'nın Hazreti Peygamber aleyhisselâma emrettiği gibi istemeli ve ["Rabbim, benim ilmimi artır!"] demelidir, çünkü Allah Teâlâ burada "ilim" kelimesini nekira olarak kullanmıştır ki bu da bunun umumi olması anlamına gelir. Yani ona indirilen bütün ilimler bu isteğin kapsamına girerler. Çünkü istemenin ardından bir şeyin inmesi, isteme olmaksızın inmesinden daha büyük lezzet verir, zira bunda isteğe ulaşma ve muhtaçlığın zilleti de söz konusudur. Ayrıca bunda hem rubûbiyete hem de ubûdiyete hakkını vermek vardır. İstek üzerine indirilmiş olan ilmin, kadrini ancak Allah'ın bileceği ölçüde büyük değeri vardır.

Tahkik

Eğer, "Zaten sana gelecek olan, sen istemesen de gelecektir, çünkü iki farklı zamanda aynı şey üzerinde ikamet mümkün değildir, bu yüzden de ziyade talebine gerek yoktur." dersen şöyle deriz:

Allah Teâlâ, peygamberi Hazreti Muhammed aleyhisselâma ["Rabbim, benim ilmimi artır!"] demesini emretmiştir. Böylece hem onun hem de bizim dikkatimizi, bir vakit içerisinde hâsıl olandan daha fazla ve ona zait bir durumda bulunduğuna çekmiştir. Bunun sebebi ise bizim o zait olanın gelmesine ehemmiyet vermemiz ve kulun ziyade talebinde bulunmak, dua etmek suretiyle Allah'a olan ihtiyacını izhar etmesidir. Ziyade olacak olan şey senin nezdinde muayyen değildir. Dua bunu muayyen hale getirince Hak da ona icabet eder. Sen neyi isteyip neyin duasını yapıyorsan o senin nezdinde mu-

ayyen olur. İşte Allah Teâlâ'nın peygamberi Hazreti Muhammed aleyhisselâma, kendisine verdiği her şeyde ilmini ziyade etmesi için dua etmesini emretmesi budur.

İlim Allah'ın bahşettiği en şerefli lütuftur.
Keşf, en büyük ve en açık yoldur.
Eğer Hak'tan bir talebin olacaksa,
Ondan keşf talep et, çünkü Hak onu verir.
Eğer varlık iddiası kapıyı kapatırsa,
Yapış kapının kulpuna, çünkü açacaktır onu Allah'ın cömertliği.

وَلَقَدْ عَهِدْنَا إِلَى آدَمَ مِنْ قَبْلُ فَنَسِيَ وَلَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْمًا (١١٥)

115. And olsun biz, daha önce de Âdem'e ahit (emir ve vahiy) vermiştik. Ne var ki o, (ahdi) unuttu. Onda azim de bulmadık.

Allah Teâlâ Âdem'i elleriyle yaratmış, ama onu mâsiyetten ve nisyandan muhafaza etmemiştir. O'nun iki eli ancak Âdem'in çamuruna (tıynetine) ve tabiatına yönelmiştir. Vesvese de ona ancak tabiatı yönünden gelmiştir. Çünkü şeytan ona vesvese verdiği zaman o, Âdem'in yaratılmış olduğu şeyin bir parçasından yaratılmıştır. Dolayısıyla o salt tabiatı yönünden vesveseyi kabul etmiş ve unutmuştur. Çünkü bu tabiat hükmündeki yaratılışta inkâr ve unutma vardır. Âdem'in inkârındaki hareketi tabii bir hareket, unutmasındaki hareketi ise tabii bir sonuçtur. Eğer unutmuş gibi yapsaydı o zaman iş tıpkı inkâr gibi tabiatın hareketinden olurdu. Çünkü inkâr, inkâr olması itibariyle, tabii bir neticedir, bu şekilde bir inkâr olması itibariyle ise tabii bir netice değil, tabii bir hükümdür. İşte tabiatın hükmü ile eseri arasındaki fark budur. Unutma bunun sonucu, unutmuş gibi yapma ise hükmüdür. Gaflet bunun sonucu, gaflete düşmüş gibi olmak ise hükmüdür. Allah'ı bilen âlimler içerisinde tabiatın hükmü ile eseri arasında ayrım yapabilen çok az kimse vardır. Âdem'de tabiatın hükmü inkâr ile birleşmiştir, çünkü o, sulbünden doğacak evlatları içerisinde bulunan inkârcıları kendi sulbünde bulunduran, onları barındıran ilk kişidir. Çünkü Âdem insan-ı kâmildir. Ondan sadır olan unutma da tabiatın eserinden ve evladının hükmündedir. Çünkü o, evlatları içerisinde unutacak olanları da sulbünde taşımaktadır. Bu yüzden o evlatları ona nisyan (unutma) hükmünü vermişlerdir. Böylece Âdem'in inkâr ve unutmasından bütün Âdemoğullarına inkâr ve unutma sirayet etmiştir. Allah Teâlâ, [And olsun biz, daha önce de Âdem'e ahit (emir ve vahiy) vermiştik. Ne var ki o, (ahdi) unuttu.] buyurmuştur. Âdem'in unutmuş olduğu

şey, Allah Teâlâ'nın [Bu senin ve eşinin düşmanıdır.] şeklinde şeytan hakkındaki haberdir. Ama o Allah'ın şeytanın düşmanlığına ilişkin kendisine vermiş olduğu bu haberi unutmuş, bunun sonucunda şeytanın nasihatini kabul etmiştir. Velhasıl Âdem'in unutması, Allah'ın ona şeytanın kendisine düşman olduğu yönünde vermiş olduğu haberi unutmaktan ibarettir. Âdem aleyhisselâm herhangi bir kimsenin Allah adına yalan yere yemin edebileceğini düşünmemiştir. İblis Âdem ve Havva'nın karşısında Allah adına yemin ederek kendisinin onlar için iyi niyetli bir nasihatçi olduğunu söyleyince onlar da buna inandılar ve yasaklanmış olan ağaçtan yediler. Burada herhangi bir meselede nas varken ictihadın söz konusu olamayacağına dair bir tembih de bulunmaktadır. Belki de mâsiyet, onun bir yorumu (tevili) neticesinde ortaya çıkmıştır. Aslında Allah Teâlâ'nın kendisine o ağacı yasaklamış olduğunu unutmuş olsaydı, hiçbir cezaya maruz kalmazdı. Ancak o yukarıda zikrettiğimiz hususu unutmuştur. İblis'in Havva'ya düşmanlığında, ona yönelik bir saadet müjdesi de vardır, çünkü eğer Havva şeytanın hizbinden (onun taraftarı) olsaydı o zaman şeytan ona düşman olmazdı.

[Onda azim de bulmadık.]: Bu; bâtının, kalbin amelidir. Hak Teâlâ Âdem aleyhisselâmın bâtınının günahtan beri olduğunu belirtmiştir. Nitekim o, Allah katında seçkin ve değerli idi. Hazreti Peygamber aleyhisselâm, "Âdem unuttu, onun zürriyeti de unuttu, Âdem inkâr etti, onun zürriyeti de inkâr etti." buyurmuştur. Bu, Hazreti Peygamber aleyhisselâmın bir müjde hadisidir, çünkü Âdem aleyhisselâma Allah Teâlâ rahmet etmiştir, demek ki onun zürriyetine de rahmet edecektir. Onlar nerede olurlarsa olsunlar, Allah onları hangi diyara yerleştirmiş olursa olsun, onlara mahsus bir rahmet tahsis edecektir.

وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُوٓا اِلَّٓا اِبْل۪يسَ اَبٰى (١١٦) فَقُلْنَا يَٓا اٰدَمُ اِنَّ
هٰذَا عَدُوٌّ لَكَ وَلِزَوْجِكَ فَلَا يُخْرِجَنَّكُمَا مِنَ الْجَنَّةِ فَتَشْقٰى (١١٧) اِنَّ لَكَ اَلَّا تَجُوعَ
ف۪يهَا وَلَا تَعْرٰى (١١٨) وَاَنَّكَ لَا تَظْمَؤُا ف۪يهَا وَلَا تَضْحٰى (١١٩)

116. Bir zaman biz meleklere "Âdem'e secde edin!" demiştik. Onlar hemen secde ettiler, yalnız İblis hariç. O, geri durdu. **117.** Bunun üzerine, "Ey Âdem! Bu, hem senin için hem de eşin için büyük bir düşmandır. Sakın sizi cennetten çıkarmasın, sonra bedbaht olursun! **118.** Şimdi burada senin için ne acıkmak vardır ne de çıplak kalmak. **119.** Yine burada sen, susuzluk çekmeyecek, sıcaktan da bunalmayacaksın." dedik.

Zâhirde tertip bunun aksinedir, ancak buradaki hikmet, sıcaklığın susuzluğa sebep olmasıdır. Bu yüzden susamayı sıcaktan bunalma ile birlikte zik-

retmiştir. Açlık ise canlıların (hayvanların) içlerinin boş, çıplak kalmasıdır, bu yüzden de onu bedenlerin çıplak kalması ile birlikte zikretmiştir.

فَوَسْوَسَ اِلَيْهِ الشَّيْطَانُ قَالَ يَٓا اٰدَمُ هَلْ اَدُلُّكَ عَلٰى شَجَرَةِ الْخُلْدِ وَمُلْكٍ لَا يَبْلٰى
(١٢٠)

120. Ama şeytan ona vesvese verip "Ey Âdem! Sana sonsuzluk ağacını ve çökmesi olmayan bir saltanatı göstereyim mi?" dedi.

Şeytan büsbütün yalancı olmasına rağmen bu sözünde Âdem onu doğrulamıştır. İblis, Âdem'i kandırırken adım adım ve sinsice ilerlemiş, tuzak kurarak, hile ve desiseler yaparak hareket etmiştir. Âdem aleyhisselâm hesaba çekildikten sonra bu ağacın, meyvesinden yiyenlere sağladığı sonsuzluk ve çökmesi olmayan saltanat sahibi olmuştur.

فَاَكَلَا مِنْهَا فَبَدَتْ لَهُمَا سَوْاٰتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِۘ وَعَصٰٓى
اٰدَمُ رَبَّهُ فَغَوٰىۖ (١٢١)

121. Nihayet ondan yediler. Bunun üzerine kendilerine ayıp yerleri göründü. Üstlerini cennet yaprağı ile örtmeye çalıştılar. Âdem rabbine âsi olup yolunu şaşırdı.

Bil ki ilâhî emir iradeye muhalif olmaz, çünkü o, iradenin hakikati ve sınırı içerisindedir. Karışıklık insanların emir sigasını, bazı durumlarda emir olarak kullanılmadığı halde emir olarak isimlendirmesinden kaynaklanır. Buradaki siga elbette murad edilmiştir, dolayısıyla Hakk'ın emirleri tebliğcilerin dillerinden döküldüğü zaman onlar emirler değil, sadece emir sigalarıdır, bu yüzden onlara isyan edilmez. Âmir olan bazen emir verdiği şeyin vuku bulmasını istemez. Dolayısıyla hiç kimse asla Allah Teâlâ'nın emrine isyan etmiş değildir. Bu da Hak Teâlâ'nın bir şey istediği zaman ona "Ol!" demesi ve o şeyin de olmasıdır. Buradan öğrenmekteyiz ki Âdem aleyhisselâma bildirilen ağaca yaklaşma yasağı, ona bu vahyi ileten meleğin dilindeki yasak sigası ile bildirilmiştir. İblis, Âdem aleyhisselâmın Allah tarafından muhafaza edildiğini bildiği ve Allah'ın ona meyveye yaklaşmayı değil, fakat ağaca yaklaşmayı yasakladığını gördüğü (düşündüğü) için ona yakınlaşma suretinde değil, yeme suretinde gelmiştir. Çünkü o, Âdem aleyhisselâm, Rabbi kendisine ağaca yaklaşmayı yasaklamış olduğu için, ona asla yaklaşmayacağını bilmektedir. Bu yüzden ona ağacın meyvesini getirmiş, bunun üzerine Âdem ve eşi Havva o meyveyi yemiştir.

Nihayetinde Şeytan büsbütün yalancı olmasına rağmen onun [Ey Âdem! Sana sonsuzluk ağacını ve çökmesi olmayan bir saltanatı göstereyim mi?] şeklindeki sözünü Âdem ve Havva doğrulamıştır. Âdem'e yasak bildirilmiş, ama olumlu anlamda bir emir verilmemişti, ayrıca o sulbünde, neslinden gelecek olan itaatkâr ve muhalif kimseleri de taşıyordu, bunun sonucunda o muhalif olan kimselerin hareketinden dolayı muhalefete düştü. Onları sulbünden çıkarıp atınca, artık ondan sonra Âdem aleyhisselâmın rabbine bir kez dahi âsi olduğuna dair bir bilgi bize gelmiş değildir. Âyette [Âdem rabbine âsi oldu.] denirken sadece Âdem'in âsi olduğu ifade edilmiş, hanımının âsi olduğu söylenmemiştir.

Birinci vecih

Yasak hem Âdem'e hem hanımına yapılmıştır, yasağın çiğnenmesi de ikisi tarafından işlenmiştir. Çünkü neticede Havva, Âdem bütününün bir parçasıdır, sanki Âdem denince o da buna dâhildir. Bu yüzden de lafız olarak tekrar ifade edilmiştir. Yine Âdem'in "yolunu şaşırdığı" ifade edilmiştir. Yolunu şaşıran düşer, nitekim Âdem aleyhisselâm da düşmüştür, sonra hatasını anlamıştır. Düştüğü zaman bu hatasını telafi etmiş, rabbinden bazı kelimeler almış ve tövbe etmiş, güzel bir son ile kurtuluşa nâil olmuştur. Çünkü o hiçbir zaman bir haramı ihlal etmeyi ve aydınlıktan karanlığa çıkmayı düşünmemiş, bunu kastetmemiştir.

İkinci vecih

[Âdem Rabbine âsi oldu.] yani Allah Teâlâ onu ağaca yaklaşmaktan menettiğinde ve o da ağacın meyvesinden yediğinde rabbine âsi oldu. Burada mâsiyet, Âdem'in zâhirine izafe edilmiştir, çünkü mâsiyet zâhirde vuku bulmuştur, bu da ağaca yaklaşmak ve ondan yemektir. Ama öncesinde Allah Teâlâ Âdem'in içinin, bâtınının bu mâsiyetten beri olduğunu ifade etmiştir. Allah Teâlâ Âdem'i, tıynetinde taşıdığı evlatlarının isyankârlarının mâsiyetlerinden muhafaza etmiş değildir. Sonuçta Âdem aleyhisselâm Allah Teâlâ'nın iki eliyle yaratılmış olmakla beraber kendi nefsi ile âsi olmuş ve yolunu şaşırmıştır, yani korkmuştur. Âyetteki *ğeva* kelimesi "korktu" anlamına gelir. Nitekim kendisi bir tevil yaparak o ağacın meyvesini yemiş, fakat o esnada hata yapmadığını, haramı ihlal etmediğini düşünmüştür. Yasağın konusu ağaçtan yemek değil, ağaca yaklaşmak idi. Nitekim buradaki *ğeva* kelimesinin "korktu" anlamında olduğu şeklindeki tevilini, şairin şu beyti de kuvvetlendirmektedir:

وَمَنْ يَغْوِ لَا يَعْدَمُ عَلَى الْغَيِّ لَائِمًا

Kim de korkarsa korktuğu için kınayanı eksik olmaz.[86]

Âdem aleyhisselâm bedensel olarak büyük ata, Allah katında O'na yakın ve şu topraksal yaratılışın ilki olduğu için kendisinde muhalefet dâhil olmak üzere bütün makamlar zuhur etmiştir. Çünkü kendisi biri *vifâk* (muvafakat) diğeri *hilâf* (muhalefet) kabzası olmak üzere iki kabzayı de cem etmişti. Bu itibarla ondan muhalefete doğru hareket eden tek şey, muhalefet karakteri üzere yaratılmış olan canlıdır. Onun Allah'ın yasağına muhalefeti işte sulbünde taşımakta olduğu bu canlının hareketinden kaynaklanıyordu. Sonra kendisi korkuya kapıldı. Allah Teâlâ onun hakkında şöyle buyurmuştur:

ثُمَّ اجْتَبٰيهُ رَبُّهُ فَتَابَ عَلَيْهِ وَهَدٰى (١٢٢)

122. Sonra rabbi onu seçkin kıldı, tövbesini kabul etti ve doğru yola yöneltti.

[Sonra Rabbi onu seçkin kıldı.], bu yüzden o seçilmiştir. Âdem aleyhisselâmın bu hatası olmasaydı onun dünyadaki efendiliği zuhur etmezdi. Kendisine seçilmişliği getiren şey bu idi. Cennetten bu hatayı işleyerek çıkmasının sebebi efendiliğinin zuhur etmesiydi. Düşüşü uzaklaşmak için değil, hilafet için düşüştü. [Tövbesini kabul etti.] burada geçen *tâbe 'aleyhi* ifadesinin fâili Âdem değil, Allah'tır. Âdem'den sadır olan şey sadece, almış olduğu kelimelerin hususiyetinin gerektirdiği şey idi ki o kelimelerde tövbesi zikredilmiş değildi. Orada zikredilen sadece bir itiraftır ki o da Hak Teâlâ'nın "Dediler ki: 'Ey rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz, bize acı-

86 Beyit şair Asmâî'ye aittir. Biz beyti İbn Arabî'nin verdiği mânaya göre yukarıdaki gibi tercüme etmiş olsak da bu beyit genellikle *ğevâ* kelimesinin cehalet, bilmemek, bâtıla dalmak, yanlış yola sapmak gibi anlamlara geldiğini delillendirmek üzere kullanılır. bk. İbnü'l-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. Kāsım, *ez-Zâhir fî me'ânî kelimâti'n-nâs*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1992), II, 252; İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriya el-Kazvînî, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, thk. Abdüsselam Muhammed Hârun, (Beyrut: Dâru'l-ikr, 1979), IV, 399; İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrem, *Lisânu'l- 'Arab*, (Beyrut: Dâru Sadr, 1414/1994), XV, 140. Bu durumda beytin anlamı, "Kim de doğru yoldan sağarsa, sapma konusunda kendisini kınayanı eksik olmaz." şeklinde olacaktır. Bu çerçevede İbn Arabî'nin *ğevâ* kelimesine vermiş olduğu anlam Hz. Âdem'i tenzih açısından daha münasip görünüyor olmakla beraber dil açısından temellendirilmesi zordur. Eseri derleyen Mahmud el-Ğurâb da bu hususa işaret etmiştir. (ç.n.)

mazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz!'" (A'râf, 7/23) âyetidir. İşte bu itiraf onlara *tâbe 'aleyhi,* yani [Tövbesini kabul etti.] sonucunu getirmiştir ki bu da, "Ona rahmet ile döndü, hatasını örtmekle kendisine döndü, böylece bu ilâhî sütre/örtü onunla bu muhalefetin gerektirdiği ceza arasına girdi, cezaya engel oldu, ona en başında muamele ettiği yakınlık sıfatına, kendisini mahlûkatı içerisinde halife kıldığı, kendisi ile âlemin varlığını kemale erdirdiği itina sıfatına döndü." anlamına gelir.

Birinci vecih

[Ve doğru yola yöneltti.], yani ona yaptığı şeyin ehemmiyetini, ölçüsünü ve bunun karşılığında müstahak olduğu cezayı beyan etti. Ona, kendisini seçmekle ne büyük bir nimet vermiş olduğunu, kendisinc tövbe ile dönmüş olduğunu beyan etti.

İkinci vecih

[Ve doğru yola yöneltti.], yani hidayete erdirdiklerini onunla hidayete erdirdi, doğru yola yöneltti. Tövbeye rağmen yine de ona "İn!" dedi ki bu kovma, uzaklaştırma emri değil, velâyet ve halife kılma emri olarak "İn!" anlamındadır. Kaldı ki bu mertebe olarak iniş değil, mekân olarak iniştir. Bu nedenle azabın sonsuz olduğu görüşü zayıflamaktadır, çünkü ateş (cehennem) her ne kadar acı, elem diyarı olsa da azap hükmü oranın bir diyar oluşuna ilave bir hükümdür. Zira biz, cehennem bckçisi olan meleklerin daimi bir nimet içerisinde olduğunu bilmekteyiz. O melekler daima cehennemde bulunup oradan hiç çıkmayacak olsalar da orada azap görüyor değillerdir. Zira onlar bu iş için yaratılmışlardır. Cehennem daimidir, orada sakin olanlar daimidir, çünkü orası için yaratılmışlardır.

Rahmet Âdem aleyhisselâmı bütünüyle kuşatmış olduğu ve Âdem aleyhisselâm da bütün evlatlarını bi'l-kuvve olarak sulbünde taşıyor olduğu için ilâhî rahmet herkesi kuşatmıştır. Nitekim Allah Teâlâ *tâbe 'aleyhi,* yani [Tövbesini kabul etti, ona rahmet ile döndü.] ve [Doğru yola yöneltti.] Kendisine umumi rahmeti ile dönmüş olduğunu beyan etti, buyurmaktadır. Bu yüzden de bedbahtlık ehli olan kimselere azabın sonsuza kadar sürmeyeceği umut edilir. Hak Teâlâ [Âdem rabbine âsi olup yolunu şaşırdı. Sonra rabbi onu seçkin kıldı; tövbesini kabul etti ve doğru yola yöneltti.] buyurmaktadır. Yani Al-

lah onu kendi haline bırakmadı, ona rahmet ederek düşmanları öfkelendirdi, sevgi dolu melekleri sevindirdi. Böylece Âdem rabbinden kelimeler aldı. Bu ona verilmiş en büyük hibelerden idi. O da muhabbet hakikatini tahakkuk etti, önceden sahip olduğu yakınlık ve konuma döndü. Bu onun zürriyetinde de geçerli olan bir hükümdür ki bu hükmü bu bünye verir. Geriye artık her ne kadar en tam varlık olsa da himmet eden ve lemme sahibi olan kalır. Eğer bilmek istersen bil ki Allah Teâlâ Âdem aleyhisselâmı, henüz onun tövbesini kabul etmeden önce seçkin kılmıştı, çünkü O'nun ezelî lütfu bunun önüne geçmiştir.

قَالَ اهْبِطَا مِنْهَا جَمِيعًا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنِ
اتَّبَعَ هُدَايَ فَلَا يَضِلُّ وَلَا يَشْقَى (١٢٣) وَمَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً
ضَنْكًا وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَى (١٢٤) قَالَ رَبِّ لِمَ حَشَرْتَنِي أَعْمَى وَقَدْ كُنْتُ
بَصِيرًا (١٢٥)

123. Dedi ki: "Birbirinize düşman olarak hepiniz oradan (cennetten) inin! Artık benden size hidayet geldiğinde, kim benim hidayetime uyarsa o sapmaz ve bedbaht olmaz. **124.** Her kim de zikrimden yüz çevirirse ona dar bir geçim vardır ve onu kıyamet günü kör olarak haşredeiz." **125.** O da "Rabbim beni niçin kör olarak haşrettin, halbuki ben görür idim." der.

Demiştik ki işitme ve görme iki kısımdır. Birincisi sıradan, ikincisi hakiki olandır. Sıradan olan kalbin kulak ile işitmesi ve göz ile görmesidir. Bu mümin kâfir herkesi için umumidir. Hakiki olan ise gözün kalp ile görmesi ve kulağın kalp ile işitmesidir. Allah Teâlâ pek çok âyette kâfirlerin bundan mahrum olduğunu ifade buyurmuştur. Buradan da Hak Teâlâ'nın [Onu kıyamet günü kör olarak haşrederiz. O da "Rabbim beni niçin kör olarak haşrettin, halbuki ben görür idim." der] âyeti anlaşılır. Yine Allah Teâlâ'nın onları tıpkı dünyadaki hallerinde olduğu gibi gözleri ile yaratacağını biliriz. Çünkü Hak Teâlâ "Başlangıçta ilk yaratmayı nasıl yaptıysak, onu yine yapacağız." (Enbiyâ, 21/104) buyurmuştur. Ancak o diyarda hüküm, O'nun sıfatlarının nurundan istifade eden hakiki gözlerindir ki onlar da kalplerin O'nun ayetlerine icabet etmesi vasıtasıyla bu nuru elde ederler. O'nun sıfatlarının nuru basiretleri gayb âlemine yönlendirir. Kâfirin kalbi ise dünyada tevhid nurundan uzaktır, bu yüzden gözü kalbine müracaat etmez. Çünkü onun duyu ile algıladığından başka beslenecek bir kaynağı yoktur. Bu yüzden de o, tevhid

nuruna karşı kördür. Böyle olduğu için de kıyamet gününde, tıpkı dünyadaki gibi kör olarak haşredilecektir. Gözleri ve gönülleri onlara yönelemeyecektir. İşte [Rabbim beni niçin kör olarak haşrettin, halbuki ben görür idim.] âyetinde ifade edilen husus budur.

قَالَ كَذٰلِكَ اَتَتْكَ اٰيَاتُنَا فَنَسِيتَهَاۚ وَكَذٰلِكَ الْيَوْمَ تُنْسٰى ﴿١٢٦﴾

126. Allah "Evet, öyle. Âyetlerimiz sana geldi de sen onları unuttun. Aynı şekilde bugün de sen unutuluyorsun." der.

Yani bu dünyada, âyetlerime icabet etmekle elde edilen sıfatlarımın nurundan başka göz yoktur. Allah kime nur bahşetmemişse, onun artık nuru yoktur. Bu yüzden Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

وَكَذٰلِكَ نَجْز۪ي مَنْ اَسْرَفَ وَلَمْ يُؤْمِنْ بِاٰيَاتِ رَبِّه۪ۜ وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ اَشَدُّ وَاَبْقٰى
﴿١٢٧﴾ اَفَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ اَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ يَمْشُونَ ف۪ي مَسَاكِنِهِمْۜ اِنَّ ف۪ي
ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِاُو۬لِي النُّهٰى ﴿١٢٨﴾ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَكَانَ لِزَامًا وَاَجَلٌ
مُسَمًّىۜ ﴿١٢٩﴾ فَاصْبِرْ عَلٰى مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ
غُرُوبِهَاۚ وَمِنْ اٰنَاۤئِ الَّيْلِ فَسَبِّحْ وَاَطْرَافَ النَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضٰى ﴿١٣٠﴾

127. Haddi aşan ve rabbinin âyetlerine inanmayanları işte böyle cezalandırırız. Şüphesiz âhiret azabı daha şiddetli ve daha kalıcıdır. **128.** Yurtlarında dolaşıp durdukları, kendilerinden önceki nice nesilleri helâk etmiş olmamız, onları doğru yola iletmedi mi? Şüphesiz bunda akıl sahipleri için ibretler vardır. **129.** Rabbin tarafından daha önce söylenmiş bir hüküm ve belirlenmiş bir süre olmasaydı onlar da hemen cezalandırılırlardı. **130.** O halde, onların söylediklerine sabret ve güneşin doğuşundan ve batışından önce rabbini hamd ile tesbih et. Gece vakitlerinde ve gündüzün uçlarında da tesbih et ki hoşnut olasın.

Sabah ve akşam, gündüzün iki ucudur, akşam gecenin başlangıcı, sabah ise gecenin sonudur. Gündüz, işte bu son ve başlangıç arasındaki süredir. Gece ise başlangıç ile son arasında kalan süredir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle buyurmuştur: "Her kim Allah Teâlâ'yı sabahleyin yüz kez, akşamleyin de yüz kez tesbih ederse (Sübhânallah derse) yüz kez haccetmiş gibi olur. Her kim Allah Teâlâ'ya sabahleyin yüz kez, akşamleyin de yüz kez hamdederse Allah yolunda cihada yüz at yükü bağış yapmış ya da Allah yolunda yüz sefere

katılmış gibi olur. Her kim Allah Teâlâ'yı sabahleyin yüz kez, akşamleyin de yüz kez tehlil ederse (Lâ ilâhe illallah derse) İsmail aleyhisselâmın evlatlarından yüz köleyi azat etmiş gibi olur. Her kim de Allah Teâlâ'yı sabahleyin yüz kez, akşamleyin de yüz kez tekbir ederse (Allahu Ekber derse) o gün onun söylediğini söylemiş olan ya da ondan daha fazlasını yapmış olan hariç, hiç kimse onunki kadar faziletli bir amel işleyemez."[87]

Bu hadisi Tirmizî rivayet etmiş ve "Bu, hasen ve ğarib bir hadistir." demiştir. İşte bu Hak Teâlâ'nın [Güneşin doğuşundan ve batışından önce rabbini hamd ile tesbih et. Gece vakitlerinde ve gündüzün uçlarında da tesbih et ki hoşnut olasın.] âyetinde ifade edilen husustur. Zira bu âyette Allah Teâlâ bize gece boyunca ve gündüzün iki tarafında tesbih etmemizi buyurmuştur. Ancak bu âyetteki hükümde gündüzün bizzat kendisine değinilmemiştir, çünkü bir başka âyette "Çünkü gündüzün sana uzun bir boşluk vardır." (Müzzemil, 73/7) buyurmuştur. Bu âyetteki *sebhan* kelimesi "boşluk" anlamına gelir. Buna göre gündüz sana, gecenin tamamı ve gündüzün iki ucu Allah'a aittir. Eğer sen gece boyunca ve gündüzün iki ucunda O'nun için amel edersen O da gündüz vakti senin lehine hükmeder. Gündüzün iki ucunun ve gecenin nimetleri tesbihin karşılığıdır, gündüzün nimetleri ise başka meşguliyetleri yerine getirip gece boyunca ve gündüzün iki tarafından vakti Hakk'a ayırmanın karşılığıdır.

وَلَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلٰى مَا مَتَّعْنَا بِهٖٓ اَزْوَاجًا مِنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا لِنَفْتِنَهُمْ
فِيهِ وَرِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَاَبْقٰى ﴿١٣١﴾

131. Onlardan bazı kesimlere, kendilerini sınamak için dünya hayatının süsü olarak verdiğimiz şeylere gözünü dikme. Rabbinin rızkı daha hayırlı ve daha kalıcıdır.

[Onlardan bazı kesimlere, kendilerini sınamak için dünya hayatının süsü olarak verdiğimiz şeylere gözünü dikme.] burada ifade edilen "göz dikme" ile "Mümin erkeklere söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar, ırzlarını korusunlar." (Nûr, 24/30) âyetinde ifade edilen göz kısma aynı konuyla ilgili değildir. Çünkü gözü kısmanın ayrı bir hükmü vardır, zira o, gözün eriştiği yeri azaltmak demektir. Oysa bu âyette sözü edilen şey, gözün hususi bir şeye, yani gözle görülen bir şeye hiç dönüp bakmamasıdır. Böylece Hazreti Peygamber aleyhisselâm bu hususu öğrenmiş ve ilmine ilim katmıştır.

---

87 Tirmizî, Da'avât, 62.

[Dünya hayatının süsü olarak verdiğimiz şeylere] Allah Teâlâ kadınları, oldukları halleri ile süs kılmıştır. Onlar dünyada iken dünya hayatının süsüdürler. Onlar her nerede iseler kendilerinden nimetlenmek hâsıl olur. Mekânların hükümleri birbirinden farklıdır. Kadınlar her ne kadar dünyada kendilerinden nimetlenmek için yaratılmış olsalar da aynı zamanda birer fitne (imtihan vesilesi) dirler. Hak Teâlâ [sizi onunla imtihan edelim diye] buyurmuştur. Kadınlar vasıtasıyla Hak Teâlâ bize gizlemiş olduğu ve kendisinin gayet iyi bildiği, fakat bizim bilmediğimiz, nefsimize ait bazı hususları ortaya çıkarır ve onlar bizim lehimize ya da aleyhimize hüccet kılar. Dolayısıyla Hak Teâlâ kullarını ancak kendileri için "dünya hayatının süsü" olarak isimlendirdiği şeyler ile imtihana tâbi tutar. Süs anlamındaki zehre/çiçek kelimesi meyvenin delilidir, göze hoş görünür, etrafa güzel koku saçar. Bu çiçeğin sahibi onun kokusunu almaz, güzelliğini görmez, aksine sadece bir kadını görür. Onun hususi olarak kendisine neyin delili olarak sevk edildiğini ve neden kendisine eş kılındığını bilmez. Böyle olunca da ondan nimetlenir, ruhu ve aklıyla değil, fakat hayvanlığı ile ondan nasip alır. Bu durumda onunla diğer hayvanlar arasında bir fark yoktur, hatta hayvanlar ondan daha hayırlıdır, çünkü her hayvan kendisini ayakta tutan kurucu özelliğini (*el-faslu'l-mukavvim*) müşahede eder. Oysa bu şahıs kendi kurucu özelliğine vâkıf da değildir:

Her bir şahsın eşi kendi nefsindendir
Bu nedenle eşi kendi cinsindendir
Şahıs bütün, eş de parçadır, bu yüzden
Nefsinden eşleri çoğalmıştır.

[Rabbinin rızkı]: O'nun sana vermiş olduğu, senin içinde bulunduğun vakit ve haldendir. Sana vermemiş olduğu ise muhakkak verilecektir ve sana muhakkak ulaşacaktır. Onun sana ulaşmasını geciktiren şey, O'na ait olan zamansal vakittir. Sana ait olmayan şey asla sana ulaşmaz. Eğer tamah edilmeyecek olana tamah edersen boşuna kendini yorarsın. Biz "sana ait olan" derken senin Hak Teâlâ tarafından sana mubah kılınmış olan kadar eline geçeni kastediyoruz. Eğer onu Hakk'ın sana mubah kılmış olduğunun dışında bir yol ile elde ettiysen o zaman onu Hak tarafından elde etmiş olmaz, aksine tabiat tarafından elde etmiş olursun. Dünyada maksat sadece Hak tarafından elde etmiş olduklarındır. Hak tarafından elde edilecekler dünyada, tabiat tarafından elde edilecekler ise âhirette alınır. Hak Teâlâ tabii olanı mubah kılabilir, hak olanı kısıtlayabilir. O halde rabbinin bahşettiği nimetlere bak ve düşün; göreceksin ki onların büyük çoğunluğu imtihandır. Bunu da ancak mizan ile bilebilirsin. Çünkü sana ulaşan her lütuf rabbinin rızkıdır, ancak şeriatın mizanına göre ulaşmış ise işte o [daha hayırlı ve daha kalıcıdır.] Daha hayırlı ve daha kalıcı

olan, kendisine rızık verildiği anda içinde bulunduğu haldir, çünkü Hak Teâlâ kuluna en uygun olanı verip vermediği konusunda töhmet altında bırakılmaz. (O'nun kuluna en uygun olanı vermediği düşünülemez.) Çünkü o neyi vermişse kulu için en hayırlı olan, Allah katında onu en çok mesut edecek olan odur. Verdiği şey az bile olsa bu böyledir. Nitekim kulun temenni ettiğini verecek olsa, belki de bu durum onun azgınlaşmasına ve verilen nimetin kulun saadetine engel olmasına sebep olacaktır. Nihayetinde dünya diyarı bir imtihan diyarıdır.

وَأْمُرْ اَهْلَكَ بِالصَّلٰوةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَاۜ لَا نَسْـَٔلُكَ رِزْقًاۜ نَحْنُ نَرْزُقُكَۜ وَالْعَاقِبَةُ لِلتَّقْوٰى (١٣٢)

132. Ailene namazı emret ve kendin de ona sabırla devam et. Biz senden rızık istemiyoruz. Aksine sana da biz rızık veriyoruz. Güzel akıbet Allah'a karşı gelmekten sakınanların (takva sahiplerinin)dir.

[Kendin de ona sabırla devam et.], yani namaza devam et. Hak Teâlâ [Sabır ve namaz ile yardım dileyin.] âyetinde de "Namaza sabretmek için yardım dileyin." buyurmuştur.

وَقَالُوا لَوْلَا يَأْتٖينَا بِاٰيَةٍ مِنْ رَبِّهٖۜ اَوَلَمْ تَأْتِهِمْ بَيِّنَةُ مَا فِى الصُّحُفِ الْاُولٰى (١٣٣)
وَلَوْ اَنَّٓا اَهْلَكْنَاهُمْ بِعَذَابٍ مِنْ قَبْلِهٖ لَقَالُوا رَبَّنَا لَوْلَٓا اَرْسَلْتَ اِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ
اٰيَاتِكَ مِنْ قَبْلِ اَنْ نَذِلَّ وَنَخْزٰى (١٣٤)

133. İnanmayanlar, "Doğru söylediğine dair bize rabbinden açık bir delil getirse ya!" dediler. Önceki kitaplarda olanların apaçık delili onlara gelmedi mi? 134. Eğer biz onları o Kur'ân'dan önce bir azap ile helâk etmiş olsaydık mutlaka, "Ey Rabbimiz! Keşke bize bir peygamber gönderseydin de zelil ve rezil olmadan önce âyetlerine uysaydık." derlerdi.

Zelillerin en zelili Hakk'a ait olandır (En etkili zelil olma hali, Hakk'ın karşısındaki zelilliktir.), çünkü zelilin zilleti, kimin karşısında zelil olduğuna göre ölçülür. Buna karşılık Hak Teâlâ'nın izzetinden daha azametli bir izzet de yoktur. Böyle olduğu için de Allah'a ait olandan daha zelil yoktur. Her kim Allah için zelil oluyorsa, Allah'tan başkası için asla zelil olmaz. Rezillik ise böyle değildir, çünkü Allah'a ait ve Allah için olan, rezil olmaz. Zira Allah'tan Allah'a için olan şeylere rezillik gelmez. Aksine görünürde Allah'tan başkası için olanlara rezillik gelir. Bu yüzden Hazreti Peygamber aleyhisselâm kendilerine va-

hiy meleği olan *Namûs*'un (Cebrâîl aleyhisselâmın) ilk inişini anlattığı zaman Hazreti Hatice ve Varaka b. Nevfel ona, "Vallahi hayır, Allah seni asla rezil etmez." demişlerdir. Zillet eğer Allah karşısında ise o zaman çok şerefli bir sıfattır, rezillik ise her halükârda kötü bir sıfattır. Kulun rezilliği, efendisinin kurallarını ve sınırlarını aşar ya da cahillik ederse içine düşeceği durumdur. Bütün kötü ve çirkin ahlaki özellikler hem Allah katında hem de insanların örfünde rezilliktir. Kim Allah için amel ediyorsa hiçbir zaman zelil de olmaz rezil de!

قُلْ كُلٌّ مُتَرَبِّصٌ فَتَرَبَّصُوا فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ اَصْحَابُ الصِّرَاطِ السَّوِيِّ وَمَنِ اهْتَدٰى (١٣٥)

135. De ki: "Herkes beklemekte, o halde siz de bekleyin bakalım. Dosdoğru yolda yürüyenler kimmiş ve hidayete erenler kimmiş, pek yakında anlayacaksınız!"

Hak Teâlâ şöyle buyuruyor; izzetim, celâlime ve gizlemekte olduğum ilminin parıltısına yemin olsun ki her kim resûllerimi yalanlar, diğer kullar arasında onlara tahsis etmiş olduğum şeyi inkâr eder, sıfatlarımı inkâr edip onların benim sıfatlarım olmadığını iddia eder, bana bazı şeyleri vâcip görür ve beni sınırlama altına koyar, kelâmımı yalanlar ve onu bilgisizce tevil eder, benimle karşılaşmayı inkâr eder, benim onu yaratmadığımı, ilk yarattığım gibi yeniden diriltmeye kâdir olmadığımı, haşri ve neşri, nebînin havuzunu ve mizanımı, sıratı ve rûyetimi, cehennem ve cennetimi inkâr eder, bunların birer misal ve ibretten ibaret olduğunu ve zâhirde anlatılanın ötesindeki bazı şeylerin murad edildiğini iddia ederse, onu âlemler içinde hiç kimseye etmediğim bir azap ile azaplandıracağım. İzzetim ve celâlime yemin olsun ki bana döndürüleceksiniz ve dosdoğru yolda yürüyenler kimmiş ve hidayete erenler kimmiş, pek yakında anlayacaksınız. İzzetim ve celâlime yemin olsun ki azap ve rüsvalık diyarında onlardan, kitaplarımda haber verdiğim şekilde intikam alacağım. Onlar beni yalanlayıp hevâlarını tasdik ettiler. Nefisleri kendilerine bâtıl şeyleri hoş gösterdi. Şeytanları onlarla oyun oynadı. "Siz ve Allah'ın dışında taptığınız şeyler cehennem yakıtısınız. Siz oraya gireceksiniz." (Enbiyâ, 21/98) Benim koymuş olduğum sınırda dur, kitabım üzerinde düşün, nazar et, çünkü o apaçık nurdur, onda en gizli sırlar bulunur. Sıratım ateşimin üzerine uzatılmıştır. Beni yalanlayana eyvahlar olsun, yazıklar olsun. Her grup elindeki ile sevinç duyar. Her birinin mâlum bir meşrebi vardır. Ama hepsi döndürülecek ve bilecekler. Sanki "Bir gün ki onda baldır açılır (işler zorlaşır) ve kâfirler secdeye çağrılırlar da gözleri düşmüş ve kendilerini zillet kaplamış bir halde buna güç yetiremezler." (Kalem, 68/42) âyetini hiç işitmemiş gibidirler.

ENBİYÂ SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

Bismillahirrahmânirrahim

اِقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ وَهُمْ فِى غَفْلَةٍ مُعْرِضُونَۚ (١)

1. İnsanların hesap görme zamanı yaklaştı, fakat onlar hâlâ habersiz, haktan yüz çeviriyorlar.

Bil ki bir kimseye ancak, o kimse üzerine düşen ve şeriatın edasını üzerine vâcip kılmış olduğu haklardan gafil iken azap gelir. Kim bu görevlerin vaktine ulaşır ve onları eda etmek için bütün gayretini sarf eder, fakat bir engel çıktığı için eda edemezse Allah katında mazeret sahibi olur. Böyle bir durumda olan kimse işin hakkını vermiş, Allah'ın kendisine yüklediği zimmete vefa göstermiştir. Artık ona zorluk ya da günah yoktur. Hak Teâlâ ona, karşısına engel çıktığı için eda edemediği hakların vâcipliği yüzünden bir şey demez. Fakat insan gaflete dalar ve bu gafleti onun görevlerini yapmasına engel olursa işte o zaman Allah onu hesaba çeker, çünkü o kendisi ile (emir ya da yasak türünden) vazifesi arasındaki engeli bizzat kendisi koymuş, bunu kasten yapmıştır. Şunun şurasında kıyametin zuhuruna ne kalmıştır ki? Âdem aley-

hisselâmın varlığı bile kıyamet saatinin yaklaşmış olduğunu gösteren şartlardan (alâmetlerden) biridir. İşte kıyametin saati (vakti) yaklaşmıştır. Eğer insanlar gafleti bir tarafa bırakacak olsalar uyanırlar. Uyanacak olsalar, hayvanların hitabını bile işitir hale gelirler.

مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنْ رَبِّهِمْ مُحْدَثٍ إِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَ ﴿٢﴾

2. Rablerinden kendilerine gelen her yeni zikri ancak alaya alarak dinliyorlar.

[Rablerinden kendilerine gelen her yeni zikri]: Zikir, ancak Kur'ân'dır; o da Allah Teâlâ'nın ezelîlik sıfatı ile nitelenen kelâmıdır. O kelâmı onlara getiren kimse onun konuşanıdır.

[Rablerinden]: Efendilerinden, mâliklerinden, ıslah edicilerinden, besleyicilerinden.

[Yeni/muhdes]: Hak Teâlâ, kelâmı kadim/ezelî olmakla beraber burada onu hudûs (yenilik, sonradan yaratılmışlık) ile nitelemiştir, çünkü O'nun zikri bizatihi kadim/ezelî olmakla beraber bizim nezdimizde (biz onu sonradan duymuş olduğumuz için) yeni bir şey olarak zuhur etmiştir. Buradaki zikir, kelâmı dile getirendir (*mütekellim bihi*), yoksa kelâmın bizzat kendisi değildir. Çünkü kelâm kıdem/ezelîlik sıfatı ile nitelenir. Zira "kelâm" dendiği zaman "Allah'ın kelâmı" kastediliyorsa bu, (ezelî bir sıfat olarak) mütekellimin zâtına rücu eder. Onu konuşan, kelâmın aynı değildir. Onu konuşan (mütekellim), bir mâna olabileceği gibi olmayabilir de. Sonra bu mâna kadim/ezelî olabileceği gibi hâdis (sonradan yaratılmış) da olabilir. Aynı şekilde bu durum onu konuşanın da kadîm ya da hâdis olmasını gerektirmez, bu durum sadece muhataba işitme açısından böyledir, çünkü muhatap daha önce işitmemiş olduğu bir şey işitmiş, böylece onda yeni bir şey (hâdis bir şey) oluşmuştur. Hakikatte kendisine zikir gelen kimseye bu zikrin gelmesi hiç kuşkusuz hâdis (sonradan yaratılmış) bir şeydir, çünkü bu hususi geliş daha önceden varlık sıfatı ile nitelenmiş değildir, her ne kadar gelen, gelişten gelişi itibariyle değil, fakat zâtı itibariyle daha kadim olsa da bu böyledir. Allah'ın kelâmı, onu konuşanın, yani Allah Teâlâ'nın sıfatı olmasından dolayı kadimdir, onun gelişinin yahut inişinin hâdis (sonradan yaratılmış) olarak nitelendirilmesi ise, gelişinin muhataplarda yeni bir durum teşkil etmesi anlamındadır. Nitekim "Bize yeni bir komşu geldi." (*hadese 'indena dayfün*) demen de böyledir; bu söz, sana gelen komşunun sana gelmeden önce mevcut olmadığına delâlet etmez. İşte aynı şekilde Kur'ân da bizim için sonradan indirilmiş

olduğu için Allah Teâlâ bu âyette zikri hudûs ile nitelemiştir, çünkü burada o, muhdes (sonradan yaratılmış) olan bir varlığa inmiş, o varlıkta daha önceden sahip olmadığı bir ilmi ortaya çıkarmıştır, bu yüzden de o, kendisine indiği kimsede hiç kuşkusuz ki muhdestir. Ezelîlik ile nitelenmiş olan Allah kelâmı insanlar nezdinde, insanlar onu dinledikleri zaman muhdestir; gelişi itibariyle muhdes, zâtı itibariyle kadîm/ezelîdir. Yine bu haberlerin delâlet ettiği şey dışında kendisine hiçbir işitmenin taalluk etmediği muhdes (sonradan yaratılmış) maddeler içinde gelmiştir. Bu haberlerin delâlet ettiği kısmın ise kadim olanı da vardır hâdis olanı da vardır. Dolayısıyla onun bir açıdan hudûs özelliği, diğer bir açıdan ise kıdem özelliği vardır.

Eğer; "Bu hâdis (yaratılmış) olan şey zâtı itibariyle muhdes (yaratılmış) midir yoksa değil midir?" diye soracak olursan buna şöyle cevap veririz;

Bil ki yaratılmış (hâdis) olanın kelâmı muhdes (yaratılmış)tır, Allah kelâmının ise hem hudûs (yaratılmışlık) hem de kıdem (ezelîlik) özelliği vardır, çünkü onun sıfatı umumidir, o kuşatıcıdır, biz ise mukayyetizdir. Hudûs (sonradan yaratılmışlık) Allah kelâmına, ancak sonradan yaratılmış olan bir varlık o kelâmı okuduğu ya da yazdığı zaman izafe edilir. Sonradan yaratılmış olan varlığın kelâmına ise kıdem (ezelîlik), ancak Allah Teâlâ o kelâmı kendi kelâmını işittirirken kullanıp kendi kelâmı olarak dile getirmişse izafe edilebilir. Örneğin Mûsâ aleyhisselâmın (Allah tarafından Kur'ân'da nakledilen) kelâmı böyledir. Yine dünyada yahut âhirette, saadet ehlinden yahut bedbahtlık ehlinden Allah'ın dilediği başka kimselerin Allah tarafından nakledilen kelâmları da böyledir. Eğer biz bu sonradan yaratılmış olan hakkında, onun Allah Teâlâ'nın sıfatı olduğunu söylersek kuşkusuz ki onun kadim olduğunu söylemiş oluruz, oysa Allah Teâlâ, kendisinde hâdis (sonradan yaratılmış) sıfatların yer etmesinden münezzehtir. Dolayısıyla Hak Teâlâ'nın kelâmı zâtı itibariyle kadimdir, kendisine nispetle kadimdir, aynı zamanda muhdestir. Nitekim kendisine kelâmını indirdiği kimseler nezdindeki (onların dillerinde tekrarlanan) sözleri, onların ilminin bu kelâma taalluk etmesi açısından böyledir, zira sonradan yaratılmış olan varlık ancak kendisi gibi sonradan yaratılmış olanı bilebilir, çünkü bir şey ancak kendi zati sıfatını bilebilir. Bu yüzden bizim Allah Teâlâ'yı bilmemiz imkânsızdır, bizim ilmimiz ancak sonradan yaratılmış olana taalluk eder.

Bir başka açıdan ise Hak Teâlâ'nın [rablerinden kendilerine gelen her yeni zikri] ifadesinin, "yeni bazı sorular ortaya çıkaran zikir" anlamına gelmesi de mümkündür. Bu itibarla bu zikir, ihdas ettiği, ortaya çıkardığı şeyler itibariyle muhdis (oluşturucu)tir, kendisinin daha önceden varlığı bulunmakta, fakat muhatabın zâtının daha önceden varlığı bulunmamaktadır.

[Ancak alaya alarak dinliyorlar.] bu ifade ile Hak Teâlâ bu zikri kabul ile telakki etmeyeni kınamıştır. Bu âyetten Kur'ân'ın, kendi zâtı açısından değil, fakat muhataplardaki durumunun muhdes olduğu sübût bulmaktadır. Buradan öğrenmekteyiz ki Kur'ân, onu okuyanların kalbine ebedî ve daimi olarak inmeye devam etmektedir. Onu okuyan herhangi bir kimse her okuyuşunda el-Hakîm ve el-Hamîd olan Allah Teâlâ'dan yeni inmiş, yeniden indirilmiş olarak okur. Okuyanların kalpleri onun inişi için bir arş mesabesindedir, Kur'ân indiği esnada inişinde bu arşa nüzûl eder. Kur'ân'ı kendisine istiva etmek üzere bir arş olarak alan kalp hangi sıfat üzere ise Kur'ân oraya inişinde o sıfat ile zuhur eder. Bu, Kur'ân okuyanların bazıları için geçerli bir durumdur. Kur'ân okuyan diğer bazı kimseler daha vardır ki orada sıfat Kur'ân'a ait olur ve kalbin arşı Kur'ân'ın kendisine inişinde işte o sıfat ile zuhur eder. Azim olan arşa Azîm Kur'ân, kerîm olan arşa Kerîm Kur'ân, mecîd olan arşa Mecîd Kur'ân iner. Her bir Kur'ân, kendisi ile okuyucusunu birleştiren câmi bir sıfat ile arşına istiva eder. Her bir kalbin, sıfatı itibariyle bir Kur'ân'ı vardır ve Kur'ân, zâtı itibariyle değil, fakat inişi itibariyle ona yenilenir. (Bu konuda Bakara sûresinin 122. âyetinin tefsirine de bakınız.)

Hak Teâlâ'nın *er-Rab* ismi ancak belli bir kayıt ile kayıtlanarak naslarda geçer, bu yüzden Kur'ân'ın Rab'den kalbe inişinde bir hudûs söz konusu olduğu için kaçınılmaz olarak bu inişlerin her birinde Kur'ân mukayyet olarak iner, bu durumda Kerîm Kur'ân, Mecîd Kur'ân ya da Azîm Kur'ân olur. Kur'ân'ın kendisine indiği kalp de, tıpkı kendisine inen Kur'ân gibi bir sıfata sahip olur ve o da Kur'ân gibi arş-ı azîm ya da arş-ı kerîm olur. Kur'ân'ın kalbe nüzûlü Rahmân'dan ise, (yani "Rahmân'dan kendilerine gelen her yeni zikri" denmiş ise) o zaman herhangi bir hususi durum ile kayıt altına alınmaz, bu durumda kalp de Kur'ân'a, herhangi bir hususi sıfat ile kayıtlanmaksızın arş olur, aksine bu durumda bu arş bütün isim ve sıfatları kendisinde cem eder. Zira *er-Rahmân* ismi mutlaklık özelliğine sahiptir. Nasıl ki er-Rahmân, en güzel isimlere (*el-esmâü'l-hüsnâ*) sahip ise bu arş da bütünüyle en yüce sıfatlara sahip olur. Nitekim Kur'ân bir kulun kalbine inip de hükümleri orada zuhur ettiği ve kendisi oraya bütün mutlaklığı ile istiva ettiği zaman artık o kalbin ahlakı olur. Kur'ân'da bulunan her bir âyetin artık o kulun kalbinde bir hükmü bulunur, çünkü Kur'ân bunun için indirilmiştir, yani kendisi üzerinde hüküm edilsin diye değil, kendisinin hükmetmesi için indirilmiştir.

لَاهِيَةً قُلُوبُهُمْ وَأَسَرُّوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا هَلْ هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ أَفَتَأْتُونَ
السِّحْرَ وَأَنْتُمْ تُبْصِرُونَ (٣) قَالَ رَبِّي يَعْلَمُ الْقَوْلَ فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ السَّمِيعُ

الْعَلِيمُ (٤) بَلْ قَالُوا أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ بَلِ افْتَرَيهُ بَلْ هُوَ شَاعِرٌ فَلْيَأْتِنَا بِآيَةٍ كَمَا
أُرْسِلَ الْأَوَّلُونَ (٥) مَا آمَنَتْ قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا أَفَهُمْ يُؤْمِنُونَ (٦) وَمَا
أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ إِلَّا رِجَالًا نُوحِي إِلَيْهِمْ فَسْئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ (٧)

3. Kalpleri hep oyunda, hem o zalimler gizlice fısıldaştılar: "Bu ancak sizin gibi bir insan! Artık göz göre göre büyüye mi gidiyorsunuz?" 4. Peygamber "Benim rabbim gökte ve yerde söyleneni bilir. O, işitendir, bilendir." dedi. 5. Onlar "Hayır; bunlar karışık rüyalardır!", "Hayır; onu uydurmuştur.", "Hayır; o şairdir.", "Haydi önceki peygamberler gibi o da bize bir mûcize getirsin." dediler. 6. Onlardan önce yok etmiş olduğumuz kasabalar halkı inanmadılar, bunlar mı inanacaklar? 7. Senden önce de, kendilerine vahyettiğimiz adamlar gönderdik. Bilmiyorsanız zikir ehline sorun.

Zikir ehli Kur'ân ehlidir, Allah ehlidir. Onlar Allah'ın has kullarıdır. Kur'ân ehli olanlar, onunla amel edenlerdir. (Bu konuda Nahl sûresinin 43. âyetinin tefsirine de bakınız.)

وَمَا جَعَلْنَاهُمْ جَسَدًا لَا يَأْكُلُونَ الطَّعَامَ وَمَا كَانُوا خَالِدِينَ (٨)

8. Biz onları yemek yemez birer ceset kılmadık ve onlar ölümsüz de değillerdi.

Kendilerinde ruhaniyâtın zuhur ettiği duyulur suretler bedenler olarak isimlendirilir. Bunların gıdası yemek değildir, çünkü yemek sadece görünen suretin gıdasıdır. Cinler ise teşekkül ettikleri takdirde, havanın taşıdığı ve tabii bedenlerde bulunan yiyeceklerle beslenirler. Meleklerin gıdaları ise böyle değildir. Suretler üç türlüdür; bunlar unsursal, nurânî ve bedenî suretlerdir. Bedenî suretleri Allah Teâlâ latifeler ve suretler arasında bir tecelli ile var etmiştir. Bu bedenî suretlerde nuranî ve ateşsel suretler, göze zuhur edecek şekilde tecelli eder. Duyulur suretler bu bedenî suretlerde mânevî suretleri taşır halde tecelli ederler ki bu tecelli de uykuda, ölüm sonrasında ve diriliş öncesinde olur, bu da suretsel berzahtır.

ثُمَّ صَدَقْنَاهُمُ الْوَعْدَ فَأَنْجَيْنَاهُمْ وَمَنْ نَشَاءُ وَأَهْلَكْنَا الْمُسْرِفِينَ (٩) لَقَدْ أَنْزَلْنَا
إِلَيْكُمْ كِتَابًا فِيهِ ذِكْرُكُمْ أَفَلَا تَعْقِلُونَ (١٠) وَكَمْ قَصَمْنَا مِنْ قَرْيَةٍ كَانَتْ ظَالِمَةً

وَاَنْشَاْنَا بَعْدَهَا قَوْمًا اٰخَرِينَ (١١) فَلَمَّا اَحَسُّوا بَاْسَنَا اِذَا هُمْ مِنْهَا يَرْكُضُونَ (١٢)
لَا تَرْكُضُوا وَارْجِعُوا اِلٰى مَا اُتْرِفْتُمْ فِيهِ وَمَسَاكِنِكُمْ لَعَلَّكُمْ تُسْـَٔلُونَ (١٣) قَالُوا
يَا وَيْلَنَا اِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ (١٤) فَمَا زَالَتْ تِلْكَ دَعْوٰيهُمْ حَتّٰى جَعَلْنَاهُمْ حَصِيدًا
خَامِدِينَ (١٥) وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاۤءَ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ (١٦)

9. Sonra biz onlara verdiğimiz sözü yerine getirdik, kendilerini ve dilediklerimizi kurtardık; aşırı gidenleri ise yok ettik. 10. And olsun ki, size şerefiniz olan ve öğüt veren bir kitap indirdik; akletmiyor musunuz? 11. Halkı zalim olan nice kasabaları kırıp geçirdik ve onlardan sonra başka milletler var ettik. 12. Onlar bizim baskınımızı hissettiklerinde, oradan kaçmaya koyuluyorlardı. 13. "Koşup kaçmayın; size nimet verilen yere, yurtlarınıza dönün, elbette sorguya çekileceksiniz." dedik. 14. "Vay başımıza gelenlere! Doğrusu biz haksızlık yapmış kimseleriz." dediler. 15. Biz onları biçilmiş ot ve bir yığın kül haline getirinceye kadar bu haykırmaları devam etti. 16. Biz gökleri, yeri ve ikisinin arasındakileri oyun olsun diye yaratmadık.

Bu Allah Teâlâ'nın ["Bizim sizleri abes olarak yarattığımızı mı sandınız!"] âyetinde ifade edilen husustur.

لَوْ اَرَدْنَا اَنْ نَتَّخِذَ لَهْوًا لَاتَّخَذْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا اِنْ كُنَّا فَاعِلِينَ (١٧)

17. Eğer eğlenme dileseydik, bunu yapacak olsaydık şanımıza uygun şekilde yapardık ,ama yapmayız.

[Eğer eğlenme dileseydik], yani evlat sahibi olmayı dileseydik [bunu yapacak olsaydık şanımıza uygun şekilde yapardık.] Çünkü evladın zuhuru ancak eşten, yani anneden olur, o da O'ndandır, böylece evlat yine kendi zâtından çıkmamış olur. Burada âyette "eğer" edatı kullanılmıştır ki bu da böyle bir şeyin imkânsızlığına delâlet eder. [Ama yapmayız.], yani bir başkasından bunu edinme fiilini yapacak değiliz. Burada geçen "*in künnâ fâilîn*" [Ama yapmayız.] ifadesindeki "*in*" edatının olumsuzlama değil, şart edat olduğunu söyleyenlere göre anlam, "Eğer böyle bir şey yapacak olsaydık bunu sizden değil, kendi katımızdan yapardık." şeklinde olmaktadır.

بَلْ نَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَى الْبَاطِلِ فَيَدْمَغُهُ فَاِذَا هُوَ زَاهِقٌ وَلَكُمُ الْوَيْلُ مِمَّا تَصِفُونَ

(١٨) وَلَهُ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ وَمَنْ عِنْدَهُ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِه۪ وَلَا يَسْتَحْسِرُونَۚ (١٩)

18. Bilakis biz, hakkı bâtılın tepesine bindiririz de o, bâtılın işini bitirir. Bir de bakarsınız ki, bâtıl yok olup gitmiştir. (Allah'a) yakıştırdığınız sıfatlardan dolayı yazıklar olsun size! **19.** Göklerde ve yerde ne varsa O'nundur. O'nun katında olanlar O'na kulluk etmekten çekinmezler ve usanmazlar.

[O'nun katında olanlar] bunlar *Müheyyime* (kollayıcı) ve *Kerûbiyyun* melekleridir, Hak Teâlâ'nın zikir meclistaşlarıdır, zira Allah Teâlâ mülkünü isimlendirirken âlemi bir memleket (ülke) tertibi ile tertip etmiş, seçkin kulları olan meleklerini o memleketin kollayıcıları kılmıştır.

يُسَبِّحُونَ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ لَا يَفْتُرُونَ (٢٠)

20. Onlar, bıkıp usanmaksızın gece gündüz Allah'ı tesbih ederler.

Meleklerin tesbihi bizim kendi nefes almamız gibi daimidir, ardı ardınadır, ama onlar tesbih etme esnasında bizim teneffüs ederken duyduğumuz meşakkati dahi hissetmezler. Haddizatında nefes almak bizim için rahatlamanın tam da kendisidir, hatta nefes alamasaydık ölürdük. Meleklere tesbihleri esnasında ne bir yorgunluk ne de bir usanma ilişir, çünkü tesbihin onlara nispeti, nefes almanın bize olan nispetinin aynıdır. Bizim yaratılışımız nasıl nefes almayı gerektiriyorsa onların yaratılışları da aynı şekilde tesbih etmeyi gerektirmektedir. Çünkü ruhlar âleminde olanları ayakta durmak yormaz ve onlara herhangi bir şekilde bıkma ya da usanma da ârız olmaz. Zira nurani yaratılış, rükünlerin hükümlerinin dışındadır. Bu yüzden onlar gece gündüz durmaksızın ve bıkıp usanmadan tesbih ederler. Bu tesbih ârızî bir takdisten değil, daimi bir müşahededen kaynaklanır. Beşerden herhangi bir kimsenin bu makama nâil olup olmadığı konusunda elimizde Hak Teâlâ tarafından rivayet yoluyla ya da bir başka yolla gelmiş bir haber, bilgi bulunmamaktadır. Bu kadarıyla meleğin insana ibadet konusundaki üstünlüğü açığa çıkmış olmaktadır. Çünkü melek bıkıp usanmaz, zira onun yaratılışının hakikati kendisine bıkıp usanmamayı sağlamaktadır. Onun takdisi zâtından kaynaklanır, zira tesbihi ancak tesbih ettiği zat ile olan huzurundan neşet eder. Haddizatında onun tesbihi kendisini var edenden başkasına değildir. Bu itibarla onun zâtı gafletlerden münezzehtir. Kendisinin tabii ve nurani yaratılışı, yaratıcısını daima tesbih etme konusunda kendisini meşgul et-

mez, onu bundan alıkoymaz. Oysa insanlar yaratılışları itibariyle hasımlaşırlar. Ayrıca beşer, yaratılışı itibariyle, gözü uyurken kalbi uyanık kalır, ama beşere bu konuda melek kuvveti verilmiş değildir, çünkü şahıslarda tabiatların mizacı birbirinden farklılaşır. Bu, unsurlar âleminde zorunlu olarak müşahede edilir.

أَمِ اتَّخَذُوا آلِهَةً مِنَ الْأَرْضِ هُمْ يُنْشِرُونَ (٢١) لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا
فَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ (٢٢)

21. Yoksa yerden birtakım ilâhlar edindiler de, (ölüleri) onlar mı diriltecekler? **22.** Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilâhlar olsaydı, ikisi de bozulurdu. Arşın rabbi olan Allah, onların vasıflandırdıklarından münezzehtir.

[Eğer o ikisinde] yani yer ve gökte [Allah'tan başka ilâhlar olsaydı] biz Allah Teâlâ'nın varlığı konusunda müşrikler ile birlikteyiz, ama onlar Allah Teâlâ'nın birliği konusunda bize muhaliftirler, bu yüzden Allah Teâlâ tarafından kendi zâtının birliği konusunda onlara karşı ortaya konulan delil şöyledir: Eğer Allah Teâlâ'nın yaptığı fiillerde adına "ilâh" denen bir ortak olsaydı o zaman bu ortak ile Allah Teâlâ herhangi bir şeyin var edilmesi konusunda ya ihtilaf edeceklerdi ya da ittifak edeceklerdi. Eğer ihtilaf ederlerse o zaman hangisinin iktidarı daha nüfuzlu ise ilâh olan o olacak, aciz kalan ise ilâh olmayacaktı. Eğer Allah ile bu ortak o konuda ittifak edecek olurlarsa, bu durumda da ihtilaf hali takdir edilir (varsayımsal olarak düşünülür) ve yine aynı sonuca ulaşılır. İmkânsız olan bir şeyin varsayımsal olarak takdir edilmesi (*farz-ı muhâl*), iki imkânın eşit ölçüde vuku bulması gibidir. Bu kadarı, Arap bedevilerinin aklı (müşriklerin delillerinin çürütülmesi) için yeterlidir, çünkü Allah ile birlikte bir ortak edinenden daha cahil kimse yoktur.

Bil ki ulûhiyet tevhidini bilmek Allah'ın zâtının birliğini bilmek değil, sadece "Allah" isminin müsemmasını bilmek demektir. Çünkü Allah'ın zâtının bilinmesi asla söz konusu değildir. Bu nedenle Allah'ın birliğini bilmek fikri ve ancak delile dayalı bir ilim olup keşf ve müşahedeye dayalı bir ilim değildir. Bu itibarla tevhide dair ilim asla zevk ilmi olmaz, çünkü zevk ilminin sadece mertebelere taalluku söz konusudur (zevk ile ancak mertebeler bilinebilir). Hak Teâlâ, [Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilâhlar olsaydı ikisi de bozulurdu] buyurmuştur, burada yerde ve gökte Allah'tan başka ilâhların bulunması farz-ı muhâl olarak varsayılmış ve delilin neticesinde ilâhın birliği ortaya konulmuştur. Ancak burada Allah Teâlâ'nın münezzeh zâtına dair herhangi bir bilgi söz konusu değildir, çünkü O'nun münezzeh zâtı hakkında düşünmek şeriat tarafından bize yasaklanmıştır.

[İkisi de bozulurdu.], yani var olamazlardı. Burada geçen "ikisi de" ifadesi ile ulvi olan sema ve süfli olan yeryüzü kastedilmiştir. Yani, "Eğer Allah ile birlikte başka ilâhlar bulunsaydı o zaman nizam ve iş fesada uğrardı." denmiştir. Bu, Hak Teâlâ'nın, kendisinin birliğine dair bir delildir. Bu delil, âlemin var edicisinin tek olmaması durumunda âlemin varlığının imkânsız olduğunu ortaya koymaktadır. Âlem mevcut olduğuna ve bekası söz konusu olduğuna göre demek ki herhangi bir ortak yoktur. Haddizatında bu delil bu konudaki aklî delil ile de uyuşmaktadır. Eğer bu konuya delâlet eden deliller içerisinde bundan daha güçlü olanı bulunsaydı o zaman Hak Teâlâ o delile itibar eder ve onu ortaya koyardı, ne var ki Allah Teâlâ bize ne öyle bir delil öğretmiş ne de onu nasıl öğreneceğimizi göstermiştir.

Hak Teâlâ'nın [Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilâhlar olsaydı ikisi de bozulurdu.] ifadesi öncüldür, diğer öncül ise "yer ve gök"tür, yani Allah dışında olan bütün varlıkların fesat içinde olmamasıdır. İki öncülü birleştiren şey fesattır. Böylece bu iki öncül, muhassısın (İki seçenekten birini tercih eden fail-i muhtarın) birliğini sonuç olarak göstermektedir ki elde edilmek istenen sonuç da zaten budur. Bunu bu şekilde söylememizin sebebi şudur: Eğer bir olana ilave olarak bir başka ilâh daha bulunuyor olsaydı o zaman bu ilave ilâh ile bir olan ilâh ya irade konusunda ittifak edecekler (aynı şeyi irade edecekler) ya da ihtilaf edeceklerdi (farklı şeyleri irade edeceklerdi), bu ikisinin aynı şeyi irade etmeleri durumunda bile, bir ihtilaf halinin varsayımsal olarak takdir edilmesi imkânsız değildir, böylece bu ihtilaf hali üzerinde düşünerek iki ilâhtan hangisinin iradesinin nüfuz sahibi ve geçerli olacağını düşünürdük. Eğer bu iki ilâh farklı şeyleri irade edecek olurlarsa (ister bu durum hakiki olsun ister varsayımsal olsun) o zaman ya her ikisinin (birbirlerinden farklı olan) iradesinin mümkün varlık üzerinde birlikte geçerli olması söz konusu olacaktır ki bu imkânsızdır, çünkü mümkün varlık iki zıt şeyi aynı anda kabul edemez ya da her iki ilâhın hükmü de geçersiz olacaktır. Bir diğer seçenek ise bu iki ilâhtan birinin iradesinin hükmünün geçerli olması, diğerinin iradesinin hükmünün ise geçersiz olmasıdır. Eğer ikisinin de iradelerinin hükmü geçerli olmuyorsa o zaman ikisi de ilâh değil demektir. Oysa bir tercih söz konusu olmuş (âlemin var edilmesi ve edilmemesi şeklindeki iki seçenekten biri tercih edilmiş ve âlem var olmuş) durumdadır, o halde bu iki ilâhtan birinin iradesinin hükmünün geçerli, diğerinin ise geçersiz olması gerekmektedir. Bu durumda da iki ilâhtan birinin aciz olduğu sonucuna ulaşılmış olur. Oysa ilâh aciz olamaz. **İlâh, iradesinin** hükmü geçerli olan varlıktır ve o da tek olan, hiçbir ortağı **bulunmayan Allah** Teâlâ'dır. İşte bu asıl nedeniyledir ki Hazreti Peygamber **aleyhisselâm** her ne zaman bir birlik

gönderse, bu birlik sadece iki kişiden bile oluşuyor olsa muhakkak içlerinden birini lider yapmış, diğerinin ona tâbi olmasını buyurmuştur. Eğer böyle yapılmazsa nizam bozulur ve iş fesada uğrar. İki tedbir edici arasında bir mülkün (egemenliğin) tesisi imkânsızdır, bu iki tedbir edicinin iradeleri aynı olsa bile durum değişmez.

Hükümleri birbirinden farklı ve çelişik olan iki liderin hükmü arasında bir mülkün tedbirinin imkânsızlığı aklen ve dinen sabittir. İki liderin iradesinin aynı olması ihtimali varsayılacak olsa bile yaratılmış insanlar söz konusu olduğunda bu durum hem süregelen âdete aykırıdır (genelde iki liderin tercihleri her zaman aynı olmaz) hem de şeriat tarafından uygun görülmemiştir. Bu nedenle Allah Teâlâ bu mülkün ancak tek bir kişi tarafından idare edilmesini murad etmiş ve resûlü Hazreti Muhammed aleyhisselâmın dilinden bunu açık bir şekilde şöyle ifade etmiştir; "Eğer (aynı dönemde) iki halifeye birden biat edilirse sonrakini öldürün." Bu hususu ifade etmek üzere şair şöyle demiştir:

İnsanları tek bir imam etrafında toplamış olması

İlâhın tek olduğunun delilinin ta kendisidir.

Allah Teâlâ insanlar için zâhirde bir tek imam tayin etmiştir ve dinin ikamesi konusunda herkesin işi ona bağlıdır, kullarına da onunla çekişmemelerini emretmiştir. Kim ona karşı çıkar ya da onunla çekişirse bize onunla savaşmamızı emretmiştir, çünkü imam ile çekişmenin, Allah'ın ikame etmemizi emretmiş olduğu din konusunda fesada sebep olacağını bilmektedir. Bu meselenin aslı Hak Teâlâ'nın; [Eğer yerle gökte Allah'tan başka ilâhlar olsaydı ikisi de bozulurdu.] âyetidir. Buradan bir imam tayin etmenin ve bu imamın aynı dönemde tek bir imam olmasının gerekliliği ve bu imamın kılıç ile hâkimiyet kurması gerektiği sonucu çıkar.

لَا يُسْـَٔلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْـَٔلُونَ (٢٣)

23. Allah, yaptığından sorumlu tutulamaz; onlar ise sorguya çekileceklerdir.

Birinci vecih

Hak Teâlâ [Allah, yaptığından sorumlu tutulamaz.] âyetinde kesin delil (*el-hüccetu'l-bâliğa*) sahibidir, çünkü yaptığı şeyi başlangıçta kendi nefsinden değil, sende, senin varlığında yapmıştır, yani senin sübût halinde (*a'yân-ı sâbite* halinde) yapmıştır, bu yüzden de [Onlar ise sorguya çekileceklerdir.]

buyurmuştur. O esnada Allah Teâlâ onları bulundukları hale muttali kılmış, kendi ilminin onlara ancak onların bulunduğu hal üzere taalluk ettiğini bildirmiştir. Bu yüzden onlar sorguya çekildikleri zaman Allah'ın kendileri hakkında vermiş olduğu hükmün sadece ve sadece kendilerinin içinde bulunduğu durum olduğunu bileceklerdir. Onlar bunu müşahede ederken sorguya çekildikleri zaman itiraf edecekler ve bu durumda Allah Teâlâ'nın, "Kesin delil, ancak Allah'ındır." (En'âm, 6/149), "Ama insanların çoğu bilmezler." (Câsiye, 45/26) sözü tasdik edilmiş olacaktır. Doğrusu kaderin sırrı, insanın kendi ihtiyarı (seçimi) içerisinde mecbur olmasıdır. Allah Teâlâ fail-i muhtar olmakla beraber -ki bu durum onun "Rabbin seçer." ve "dileseydik" gibi ifadelerinden neşet eder- yine de kendisi ancak ezelî ilminin taalluk ettiği şeyi yapar, ilmin değişmesi ise muhaldir. Buradaki ilâhî sözü dikkatlice düşünen kimse bunun mânasının son derece açık olduğunu ve bu kadar açık olmasından dolayı kapalı göründüğünü fark eder. Kim bu meseleye vâkıf olursa Allah Teâlâ'nın takdir buyurduğu ve kulları üzerinde icra ettiği hiçbir hükmüne, tasarrufuna itiraz etmez. Bu yüzden Hak Teâlâ; [Allah, yaptığından sorumlu tutulamaz; onlar ise sorguya çekileceklerdir.] buyurmuştur. Eğer akıl sahibi isen Allah'tan dinle, işte bu âyet maksadı anlatmak için sana yeter. Çünkü bu âyet ilâhî kahr ve ceberrut ile, mülkün ispatı ile ilgilidir. Bu sıfatlar kulun kalbinde sübût bulunca artık o kulun illet (sebep) peşinde koşması mümkün değildir. Allah Teâlâ'nın fiillerinin illetlendirilmemesi (ta'lil edilmemesi) gerekir, çünkü herhangi bir şeyin var oluşunu icap ettiren, o şeyin var edilmiş olmasının ve mümkünlerin sabit aynlarının varlığın zuhurunu kabul etmesinin dışında bir illeti (mucip/gerektirici illeti) söz konusu değildir. Ezel, illetlere dair soruyu kabul etmez, böyle bir soru ancak Allah hakkında cahil olan kimseden sadır olur.

İkinci vecih

[Allah, yaptığından sorumlu tutulamaz.]: Kulları üzerindeki fiillerinden sorumlu tutulamaz. Mesela herhangi bir hesaba, haddi aşmaya dayanmayan bir müsadere, kahr, şimşek ve yıldırım gönderme, helâk etme, rahmet, af, mağfiret, intikam ve hesap gibi fiillerinden sorumlu tutulamaz, [Onlar ise sorguya çekileceklerdir.] hesap, sual ve takririn ardından ya cezalandırılacaklar ya da affedileceklerdir. Kesin delil (*el-hüccetu'l-bâliğa*) Allah'a aittir.

Tahkik

Kim sana ezelde olan ile delil getiriyorsa (her şeyi ezelî takdire bağlıyorsa) sana Hak olanı delil olarak getirmiş demektir. Bununla beraber yine de bu delil, sahibine fayda etmez, kendisine tutunanı kurtarmaz. Ne var ki bu delil fayda etmese bile insanlar ona kulak verir ve onu savunur. Oysa şeriatta bu delilin dışında hareket edilir (olup biten ezelî takdire bağlanmayıp suçlara ceza verilir). Nihayetinde [Allah, yaptığından sorumlu tutulamaz, onlar ise sorguya çekileceklerdir.], "Ama insanların çoğu bilmezler." (Câsiye, 45/26).

أَمِ اتَّخَذُوا مِن دُونِهِ آلِهَةً قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ هَٰذَا ذِكْرُ مَن مَّعِيَ وَذِكْرُ مَن قَبْلِي
بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ الْحَقَّ فَهُم مُّعْرِضُونَ (٢٤) وَمَا أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ مِن رَّسُولٍ
إِلَّا نُوحِي إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ (٢٥)

24. Yoksa O'ndan başka birtakım ilâhlar mı edindiler? De ki: "Haydi delillerinizi getirin! İşte benimle beraber olanların kitabı ve benden öncekilerin kitabı." Hayır, onların çoğu hakkı bilmezler; bu yüzden de yüz çevirirler.
25. Doğrusu biz senden önce hiçbir resûl göndermedik ki ona "Benden başka ilâh yoktur, şu halde bana kulluk edin." diye vahyetmiş olmayalım.

Kur'ân'daki on dokuzuncu tevhid

Bu, Kur'ân'daki on dokuzuncu tevhiddir. Bu, iktida ve târif tevhididir. Bu, benlik tevhididir. Her bir nübüvvete sirayet etmiş olan amel; dini ikame etmek, din üzerine birleşmek ve kelime-i tevhiddir. Hak Teâlâ [Doğrusu biz senden önce hiçbir resûl göndermedik ki ona "Benden başka ilâh yoktur, şu halde bana kulluk edin." diye vahyetmiş olmayalım.] buyuruyor??. Buhârî *Sahîh*'inde bu konuda bir bab açmış ve nebîlerin dininin bir olduğuna dair rivayetleri nakletmiştir ki bu din de tevhidden, dini ikame etmekten ve kulluktan başka bir şey değildir. Bütün nebîler -Allah'ın selamı üzerlerine olsun- bu hususta birleşmişlerdir. Bu vahyin benlik (ben/*ene*) ile tahsis edilmiş olması, bunun aradaki vasıtaların kalktığı bir ilâhî kelâm olduğuna delâlet eder. Onlara vahyedilen kendilerinden değildir, çünkü "ben" ifadesini ancak mütekellim kullanır. Bu noktada böyle bir sözün melekler tarafından indirilmiş olabileceği de söylenmiştir. Resûllerin bu sözü iki vecihten almış olmaları imkânsız değildir, bu sözü melekler indirdiği zaman hikâye (aktarım) şeklinde olur.

Ancak âyette "ben" lafzı başka herhangi bir karine olmadan mutlak olarak geçince asıl anlamına hamledilir. (Yani ilgili ifadenin arada herhangi bir aktarıcı/melek olmadan doğrudan Allah'tan Hazreti Peygamber'e vahyedildiği düşünülür), zira "ben" lafzını ancak mütekellim söyler, burada Hak Teâlâ, resûlü Hazreti Muhammed aleyhisselâma tarizde bulunarak böyle söylemekte ve "Sen de senden önceki resûller gibi ol." buyurmaktadır.

Âyette muayyen ibadetler zikredilmemiş, aksine [Şu halde bana kulluk edin.] denmiştir, çünkü başka bir âyette "Her birinize bir şerîat ve bir yol verdik." (Mâide, 5/48) buyurmuştur ki o da adına nesih denen müddetin sona ermesi ile hükmü sona eren amellerdir.

وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمٰنُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَلْ عِبَادٌ مُكْرَمُونَ (٢٦) لَا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ
وَهُمْ بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ (٢٧) يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ
ارْتَضٰى وَهُمْ مِنْ خَشْيَتِهِ مُشْفِقُونَ (٢٨)

26. "Rahmân çocuk edindi." dediler. Hâşâ; aksine, melekler şerefli kılınmış kullardır. **27.** Allah'tan önce söz söyleyemezler, ancak O'nun emri üzerine iş işlerler. **28.** Allah, onların yaptıklarını ve yapmakta olduklarını bilir. Onlar Allah'ın hoşnut olduğu kimseden başkasına şefaat edemezler; O'nun korkusundan titrerler.

Hak Teâlâ'nın bu âyette kullandığı [Allah'ın hoşnut olduğu kimseden başkasına şefaat edemezler.] ifadesi kıyamet günündeki şefaat ile ilgilidir. Allah Teâlâ (bir yerde) talepte bulunmaya izin vermiş, başka bir yerde izin vermemiştir. İşin aslında talepte bulunanın talebinin kabul edilmeyeceğini bildirmiştir.

وَمَنْ يَقُلْ مِنْهُمْ إِنِّي إِلٰهٌ مِنْ دُونِهِ فَذٰلِكَ نَجْزِيهِ جَهَنَّمَ كَذٰلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ (٢٩)

29. Bunlar içinde kim "Ben, Allah'tan gayrı bir ilâhım." derse, işte onu cehennemle cezalandırırız. Zulmedenlerin cezasını böyle veririz.

Bil ki kendisi karnı acıkan, hasta olan, def-i hacette bulunan ve buna benzer durumları olan bir insan olduğu halde böyle bir söz söyleyen tek kişi Firavun'dur, ondan başka bir kimseden böyle bir sözün sadır olduğunu ben bilmiyorum. Âyette geçen [Allah'tan gayrı] ifadesi, "Allah'ın mertebesinden aşağıda" anlamına gelir ki bu müşriklerin "Biz onlara sadece, bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz." (Zümer, 39/3) şeklindeki sözleri-

ne benzemektedir. Bu durumda Firavun her ne kadar kendisini Allah mertebesinden daha aşağıda görüyor olsa da, yine de ilâh olduğunu düşünmektedir. Burada [Allah'tan gayrı/Allah'ın mertebesinden aşağıda] ifadesi ile aslında kendi cehaletini ortaya koymuştur, çünkü bu ifade ile kendisinin "başka"-lığını ortaya koymuştur. Allah Teâlâ da bu sözü söyleyen kimsenin son derece uzakta olacağını haber vermiştir, çünkü "Ben bir ilâhım." diyen kimse kendisini Allah'a en yakın yerde konumlandırmış olmaktadır ki onun cezası da cehennemde, saadetten en uzak yerde olmak, cehennemin en dibine inmektir. Nitekim cehennem kelimesi *cühünnâm* kökünden gelir ve uzaklık, derinlik anlamındadır. Araplar, dibi çok derin ve uzak olan kuyu için "*bi'run cühünnâm*" (derin/dipsiz kuyu) derler. Burada bir tembih de bulunmaktadır, zira böyle bir şey ilim ya da zan/hesap ile değil, söz söylemek ile ilişkilendirilmiştir. Eğer biri çıkıp da durumun söylediği gibi olduğunu bildiğini zannetmeyeceğimiz bir söz söyler ve söylediği sözün bilgisine mutabık olduğunu tahayyül ederse, böyle bir durumun herhangi bir kimseden bilerek sadır olması imkânsızdır, çünkü insan kendi zâtını, muhtaçlığını ve zâtındaki eksikliğini bilir.

Tahkik

Nasıl ki her bir ecelin bir yazısı varsa her bir amelin de bir karşılığı vardır. Söz de bir ameldir ve onun da bir karşılığı vardır. Allah, ağzından söz çıkan her bir kimsenin yanı başındadır. Düşüncenin ardından en çabuk amel işleyen uzuv dildir. Söz, amellerin en hızlısıdır. Kişinin hesabını da hesap görenlerin en hızlısı üstlenir.

وَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا اَنَّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ
الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ اَفَلَا يُؤْمِنُونَ (٣٠)

30. İnkâr edenler, gökler ve yer yapışıkken onları ayırdığımızı ve bütün canlıları sudan meydana getirdiğimizi bilmezler mi? İnanmıyorlar mı?

Birinci vecih

[Yapışıkken], yani birbirlerinden ayrışmamış halde iken [onları ayırdığımızı] yani birbirlerinden temyiz ettiğimizi, a'yânını ayırdığımızı, böylece yerin, kendisinde Allah'ın çıkarmış olduğu maden, bitki ve hayvanlar ile ayrış-

tığını bilmezler mi? Bu durum takdirin ardından feleklerin deveranı esnasında bir varlık vermedir.

İkinci vecih

Bil ki Allah Teâlâ bu yeryüzünü, başlangıçta gök ile birlikte tek bir cisimmiş gibi yapışık halde iken ayırmış ve yapışıklığı gidermiş, onu da tıpkı gökler gibi yedi kat yapmıştır. Dolayısıyla Hak Teâlâ'nın [yapışıkken] ifadesi, "onlardan her biri diğerine yapışmış halde iken" anlamındadır. [Onları ayırdığımızı], yani onların birini diğerinden ayırdı ve böylece her biri diğerinden ayrı hale geldi. Bu durum, "Allah, yedi göğü ve yerden bir o kadarını yaratandır." (Talak, 65/12) âyetinde ifade edilmiştir. Yani gökler yapışık iken her bir göğü müstakil olarak ayırt etmiştir. Gökler bir duman iken Hak Teâlâ semaya istiva etmiştir, o esnada göklerin hepsi birdir ve onları ayırmış, kat kat yedi gök halinde tesviye etmiş, hepsini felekleri ile çevrelemiş, yeri de yedi yer halinde ayırmıştır. Birinci sema birinci yere, ikinci sema ikinci yere karşılık gelir ve yediye kadar bu böyle devam eder. Bunların varlığının aslı su olduğu için de [Bütün canlıları sudan meydana getirdiğimizi bilmezler mi?] buyurmuştur. Bize göre hayat, kendisinin hakiki sıfatı açısından canlı, hayat sahibi olan her varlığa nispet edilir. Âlemde canlıdan başka bir şey yoktur, yoksa durum hayatı cemadat (cansız) ve bitkiler dışındaki varlıklara ait bir özellik olarak görenlerin sandığı gibi değildir. Senin nazarında adına cemadat (cansız/donuk) denen varlıklar da işin aslında hayat sahibidir, canlıdır. Ölüm ise müdebbir/tedbir edici olan canlının tedbir edilen canlıdan ayrılmasıdır. Müdebbir/tedbir edici olan da tedbir edilen de hayat sahibidir, ayrılma ise vücudî (varlıksal) değil, ademî (yokluğa ilişkin) bir nispettir, velâyetten azledilmekten ibarettir. Dolayısıyla her şey hayat sahibidir, çünkü her şey hamdi ile Allah Teâlâ'yı tesbih eder. Âyette sözü edilen su da her bir şeyin aslı ve hayat kaynağı olan sudur. Hayat sahibi olduğu için tesbih etmekle nitelendirilmiştir. Bu su bizim bildiğimiz mürekkep ve basit su değildir, zira (âyette sözü edilen) su eşyadaki/şeylerdeki hayatın aslıdır, hayatın sırrıdır, hatta Allah Teâlâ arşı yarattığı zaman o bile suyun üzerindedir. Hayat ona ve ondan sirayet etmiştir. İşte cinlerin hayatı bundandır, ama onlar bunu fark etmezler, arşın hayatı ve arşın muhteviyatında bulunan bütün mahlûkatın hayatı bundandır. Nitekim Hak Teâlâ "Hiçbir şey yoktur ki O'nu hamdiyle tesbih etmesin." (İsrâ, 17/44) buyurmuş ve "şey" kelimesini nekira (belirsiz) olarak kullanmıştır (bu da her şeyin buna dâhil olduğu anlamına gelir). Diğer taraftan ancak hayat sahibi olan varlık tesbih edebilir.

Unsurlardan olan suyun aslı ise rükünlerin üstündeki tabii hayat nehridir. Bu Cebrâîl aleyhisselâmın her gün bir kez içine daldığı nehirdir; yine bu, cehennemliklerin şefaat vasıtası ile cehennemden çıkmalarının ardından içine daldırılacakları nehirdir. Bu, Hak Teâlâ'nın hakkında, [Bütün canlıları sudan meydana getirdiğimizi bilmezler mi?] buyurduğu sudur (nehirdir). Daha sonra bu nehirden hayat, unsursal olan suya sirayet etmiştir. Dönüşüm âleminde ise bilmelisin ki arş, mülktür, mülkün tam ve kâmil olması da ancak dönüşüm âleminde söz konusudur. Bu, aslı su olan rükünler âlemidir. Su dört unsurdan en büyük rüköndür bu dört rükün de su, hava, ateş ve topraktır. Dönüşüm âlemi olmasaydı Allah Teâlâ kendisini, her gün bir işte olmakla nitelemezdi. Âlem dönüşmektedir, Hak Teâlâ da onun aynlarını muhafaza işindedir, onlara aynlarının bekâsını verecek olan varlığı, îcadı sağlamaktadır, işte Hak Teâlâ'nın üzerinde olduğu iş budur. Su her canlının aslı olduğu için Hak Teâlâ [Bütün canlıları sudan meydana getirdiğimizi bilmezler mi?] buyurmuştur. Su, unsurların ve elementlerin aslıdır, zati değil, fakat ârızî olan bütün hayatların aslıdır. Suda hayat verme sırrı bulunduğu için canlıların hayatı su iledir. Allah Teâlâ suyu her canlı için rızık yapmıştır, çünkü o soğuk ve yaştır, âlemde de aynı itibariyle sıcaklık ve kuruluk baskındır. Bunun sebebi âlemin kendisinden kopamayacağı bir şekilde kabzedilip sıkılmış olmasıdır, çünkü bu, her mümkün varlığın üzerinde zorunlu olan ilâhî kabzadır, bunun bundan başka yolu yoktur. Kabzedilmiş olan şeydeki sıkışma hali hiç kuşkusuz bir kuruluktur, bu nedenle o varlıkta kuruluk baskın olur. Bu yüzden zâtı gereği, kuruluğun baskınlığından dolayı kendisini yumuşatıp ıslatacak olan şeyi talep eder. Böylece onun kuruluğu açısından rutubete ihtiyaç halinde olduğunu görürsün. Soğukluğa olan ihtiyacı ise mümkün olmasından ve mutlak varlık sahibi olmamasından, dilediğini yapamamasından kaynaklanır. Bu mertebeyi ister, ama isteğini elde edemez, bu yüzden kendisini bir kızgınlık hali sarar ve ateşlenir, sıcaklık hali ona baskın gelir ve bu durum ona eziyet verir. Yok olup gitmekten endişe eder ve serinlik arayarak inler, serinlik ile, sıcaklıktan duyduğu acıyı sakinleştirmek, onunla nefsine hayat vermek ister. Üzerinde bulunduğu kabz halinin kuruluğu da rutubeti ister. Bunun sonucunda *er-Rezzâk* ismine nazar eder, ondan kendisine hayat verecek ve kendisini serinletecek gıda ister ki bu, ondaki sıcaklığa ve bu sıcaklığın saltanatına mukabil olsun, böylece rutubetli hale gelip kuruluğun saltanatını da karşılasın/dengelesin. Neticede suyun soğuk ve yaş olduğunu görür. Bu şekilde Hak Teâlâ her canlıyı sınıf sınıf, kendisine layık olacak şekilde, sudan hayatlandırmıştır. Her şeyin aynı sudan, hayatı havadandır, hatta sudan ayrıldığında ölecek olan deniz hayvanları bile suyun içindeki hava ile hayat bulurlar, çünkü su mürekkeb (bile-

şik)dir, hususi bir oranda havayı içinde barındırır ki bu da suyun içine karışmış olan ve artık kendisine su denemeyecek olan bir durumdur. Benzer şekilde hava da mürekkeptir ve onda da su bulunur, ancak suyun ondaki karışımı, artık kendisine su denmeyecek bir karışımdır. Hayvanların hayatı sudaki hava ile olduğu için bu hususi havayı bulamadıkları zaman ölürler. Karada yaşayan hayvanlar da böyledir, onlar da suda boğuldukları zaman ölürler, çünkü onların hayatı, suyun karışmış olduğu hava iledir, yoksa havanın karışmış olduğu su ile değildir. Kimi hayvanlar da vardır ki hem karada hem denizde yaşarlar, bunlar kuşatıcı ve berzahî hayvanlardır ve iki havayı da alabilirler. Böylece bu hayvanlar tıpkı kara hayvanları gibi hava ile ve tıpkı deniz hayvanları gibi su ile yaşayabilirler. Ama her iki durumda da hayatları hava ile olur. Su ise onun hayat sahibi olması itibariyle aslıdır.

Hak Teâlâ, [İnanmıyorlar mı?] buyurmuştur, yani bunu tasdik etmiyorlar mı; yeryüzünün yağmur ile hayat bulduğunu, ağaçların sulanarak hayat bulduğunu, hatta havada bile su oranı bulunmaması halinde yanacağını görüp tasdik etmiyorlar mı? Bunu Hak Teâlâ "inanma" fiili ile ifade edip [İnanmıyorlar mı?] buyurmuştur, çünkü aklen bunun aksi de mümkündür, ancak bunun aksi, vakıanın tersidir.

[İnanmıyorlar mı?] "Sudan yarattık." şeklindeki sözümüz üzerinde düşünmüyorlar mı? Düşünüp de suyun tabiatını ve eserini öğrenmiyorlar mı? Tesir ettiği canlıyı ve onu harekete geçireni anlamıyorlar mı? Bunları anlayacak olsalar âlemin suyun gerektirdiği şeyin tersine sahip olduğunu, bu yüzden suyun onda hüküm sahibi olduğunu bilirler. Çünkü âlemde vâki olan durum, daha önce ifade ettiğimiz üzere, sıcaklık ve kuruluğun baskınlığıdır, bu nedenle onda sıcaklık ve kuruluğun saltanatı hâkimdir, hayatı da ancak soğuk ve yaş olan ile, yani su iledir.

وَجَعَلْنَا فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِهِمْ وَجَعَلْنَا فِيهَا فِجَاجًا سُبُلًا لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ (٣١)

31. Yeryüzüne, insanlar sarsılmasın diye sabit dağlar yerleştirdik; rahat gidebilsinler diye aralarında geniş yollar var ettik.

Melekler yerin sarsıldığını gördüklerinde -ki kendileri Allah'ın bildirmesi sayesinde yerin yaratılış mahalli olacağını, oradan insanların hususi bir yaratılışla yaratılacaklarını ve orada tasarrufta bulunmanın tek yolunun yerin sakin durması olduğunu bilmektedirler- "Ey rabbimiz! Kulların bu yerin üzerinde

nasıl sabit durabilecekler?" demişlerdir. Bunun üzerine Allah Teâlâ onlara bir tecelli göstermiş ve bu tecelli ile onları baygın düşürmüş, sonra yeryüzünden yükselen kesif, üst üste binip katılaşmış buharlardan dağları yaratmış ve böylece yeryüzü sükûn bulmuş, kendisi ile birlikte istikrarın mümkün olmadığı o hareket hali kaybolup gitmiştir. Sonra mele-i alâ'da bulunanlar baygınlıklarından uyanmışlar ve Allah'ın kudretinin kendilerini şaşkına çeviren bu halini görmüşler, sonra da "Ey rabbimiz! Şu dağlardan daha şiddetli bir şey yarattın mı?" diye sormuşlar, O da, "Evet, demir." diye cevap vermiştir. Bunun üzerine melekler, "Ey rabbimiz! Demirden daha şiddetli bir şey yarattın mı?" diye sormuşlar, O da, "Evet, ateş." diye cevap vermiş. sonra onlar, "Ey rabbimiz! Ateşten daha şiddetli bir şey yarattın mı?" diye sormuşlar, Allah Teâlâ, "Evet, su." diye cevap vermiş, sonra onlar, "Ey rabbimiz! Sudan daha şiddetli bir şey yarattın mı?" diye sormuşlar, Allah Teâlâ, "Evet, rüzgâr." diye cevap vermiş, sonra onlar, "Ey rabbimiz! Rüzgârdan daha şiddetli bir şey yarattın mı?" diye sormuşlar, Allah Teâlâ, "Evet, insanı yarattım, insan bir sadaka verir ve sağ elinin verdiğini sol eli bilmez, işte bu hevâya mâlik olandır, kim hevâsına mâlik olursa havadan bile şiddetli olur ve işte kendisine 'insan' denmesi gereken odur. Kim bu makama hükmedemezse o hayvandır, sadece sureti insan suretidir, bundan öte değildir." diye cevap vermiştir. Bunun üzerine melekler, "Rabbimiz! Sen noksan sıfatlardan münezzehsin, bizler sana karşı konuşmamamız gereken şekilde konuştuk ve sana hakkı ile kulluk edemedik, çünkü sen *el-Alîm* ve *el-Kadîr* olansın (ilim ve kudret sahibisin)." demişlerdir.

وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ سَقْفًا مَحْفُوظًا ۖ وَهُمْ عَنْ آيَاتِهَا مُعْرِضُونَ (٣٢) وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ
اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ ۖ كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ (٣٣)

32. Biz, gökyüzünü korunmuş bir tavan gibi yaptık. Onlar ise gökyüzünün âyetlerinden yüz çevirirler. 33. O, geceyi, gündüzü, güneşi, ayı... yaratandır. Her biri bir yörüngede yüzmektedir.

Gece ve gündüz, günün iki bölümüdür. Güneşin doğuşundan batışına kadar olan süreye gündüz, batışından doğuşuna kadar olan süreye de gece denir. İşte bu ikiye ayrılmış olan şeye de gün denir. Bu "gün", büyük hareketin varlığını ızhar eder. Aynî varlıkta sadece hareketli olanın varlığı söz konusudur. Bu, Arapların mutlak olarak kullandıkları ve hem geceyi hem gündüzü kastettikleri "zaman"ın kendisi değildir, çünkü zaman vehmî bir şey olup gerçekte varlığı yoktur. Feleklerin hareketlerinin ihtilafı ile gece zamanı ve gündüz zamanı oluşur, seneler, aylar, mevsimler belirlenir. İşte bunlara zaman de-

nir. O halde zaman, gün, gece, mevsim gibi ifadelerin tamamı a'yânda (hariçte) var olmayan ve ancak nispet olarak var olan şeylerdir.

Hak Teâlâ'nın güneşi var etmeye yönelmesi ayı var etmeye yönelmesinden farklılık arz eder. Nitekim eğer ikisine de yönelme aynı olsaydı o zaman hareketler farklılık arz etmezdi, oysa biz biliyoruz ki hareketler farklıdır. Bu da ayı kendi yörüngesinde hareket ettiren yönelmenin güneşi ya da diğer yıldız ve felekleri hareket ettiren yönelmelerden farklı olduğuna delâlet etmektedir. Eğer durum böyle olmasaydı o zaman her şeyde hızlılık ve yavaşlık eşit olurdu. İşte bu nedenle Hak Teâlâ, [Her biri bir yörüngede yüzmektedir.] buyurmuştur. Böylece onların eserleri birbirinden farklılaşır. Eserlerin farklı olduğunda kuşku yoktur. Yörünge ancak dairevî olur.

Bil ki bizim saydığımız günlerin en küçüğü, günü içerisinde gece ve gündüzün zuhur ettiği kuşatıcı feleğin hareketidir. Arapların en kısa kabul ettikleri gün de yine bu en büyük feleğinkidir. Bu da onun, kendi içerisinde bulunan diğer felekler üzerindeki hükmünden kaynaklanmaktadır. Çünkü onun altındaki feleklerin gece ve gündüz hareketleri onun zorladığı hareketlerdir. Kendilerini kuşattığı felekleri bu hareket ile zorlar, mecburi olarak hareket ettirir. Her bir feleğin bu zorunlu hareket ile birlikte bir de tabii hareketi vardır. Her bir felekteki tabii hareketin hususi bir günü vardır ve bunların miktarları kuşatıcı feleğin oluşturduğu günler olarak sayılır ki Hak Teâlâ bunu, [sizin saymakta olduğunuz] şeklinde ifade etmiştir.

وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِنْ قَبْلِكَ الْخُلْدَ أَفَإِنْ مِتَّ فَهُمُ الْخَالِدُونَ (٣٤) كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ
الْمَوْتِ وَنَبْلُوكُمْ بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً وَإِلَيْنَا تُرْجَعُونَ (٣٥)

34. Biz, senden önce de hiçbir beşere ebedîlik vermedik. Şimdi sen ölürsen, sanki onlar ebedî mi kalacaklar? 35. Her nefs ölümü tadar. Bir deneme olarak sizi hayırla da şerle de imtihan ederiz. Ve siz, ancak bize döndürüleceksiniz.

[Her nefs ölümü tadar.]: Bu, Allah ile hususi bir karşılaşma olup Hak tarafından tayin edilir, çünkü her halde müşahede edilen O'dur. Ancak dilediği yerleri tayin etmiş olduğu bu yerleri hususi lika (karşılaşma) için mahal kıldığı için bizi de teşvik etmiştir. Ne var ki biz ona ancak bu diyardan çıkmakla nâil olabiliriz, bu dünya diyarı bu karşılaşmaya mânidir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm dünyada kalmak ile âhirete intikal etmek arasında serbest bırakılmış, fakat kendisi en yüce dostu (*er-refîku'l-a'lâ*) tercih etmiştir. Rivayette bildirildiğine göre "Kim Allah ile mülaki olmayı (yani ölümü) severse Allah

da onunla mülaki olmayı sever, kim de Allah ile mülaki olmayı kerih görürse Allah da onunla mülaki olmayı kerih görür."[88] Böyle olan kimse ölüm esnasında hoşuna gitmeyecek şekilde Allah ile mülaki olur, bu da Allah'ın kendisini ondan perdelemesi ve kulları içinde kendisine mülaki olmayı sevenlere tecelli etmesidir. Ölüm anında Allah ile mülaki olmanın öyle bir tadı vardır ki bu tat dünya hayatında Allah ile mülaki olmakta bulunmaz. Neticede ölüm ruhlarımızın bedenlerimizi tedbir etme işinden kurtulması, rahata ermesidir. Onun hal ile değil, ancak ölüm ile bu dünyadan çıkınca alınan bir zevki vardır. Bu da, bedenin doğumu ve ruhun beden ile zuhurundan itibaren ruhun ülfet kesbettiği bu heykeli terk etmesidir. Hatta ruhun zuhurunun sebebi budur. Neticede Hak Teâlâ ruh ile bedeni, aralarında sabit olan alakadan dolayı birbirinden ayırır ki bu da Allah Teâlâ'nın kullarına olan sevgisinden kaynaklanan ilâhî gayret halinin neticesidir. Bu gayret nedeniyle Hak Teâlâ kulları ile kendisinden başkası arasında bir alaka olmasını istemez, bu yüzden ölümü yaratmış ve kendisini sevme iddiasında kullarını ölüm ile imtihan etmiş, bu meyanda, [Bir deneme olarak sizi hayırla da şerle de imtihan ederiz.] buyurmuştur. Allah Teâlâ kullarından her kimi imtihana tabi tuttu ise onu ancak kendisinde zuhur eden iddia üzerinden imtihana tabi tutmuştur ki bu iddia da onların tasarrufta bulundukları fiillerin hakiki ya da kesbi olarak kendilerine ait olduğu yönündeki iddiadır. Eğer Allah onları hakiki ve yaratıcı ilâhî ele muttali kılsaydı da onlar kendi nefislerinin yapmakta olduklarından başkasını yapma imkânına sahip olmayan birer âlet olduğunu görselerdi o zaman onları imtihan etmezdi. İşte onları, böyle bir ilme sahip olsunlar ve iddialardan arınıp mesut olsunlar diye imtihan etmektedir. Bu nedenle de [Ve siz, ancak bize döndürüleceksiniz.] buyurmuştur.

وَإِذَا رَآكَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَتَّخِذُونَكَ إِلَّا هُزُوًا أَهَٰذَا الَّذِي يَذْكُرُ آلِهَتَكُمْ وَهُمْ
بِذِكْرِ الرَّحْمَٰنِ هُمْ كَافِرُونَ (٣٦) خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ سَأُرِيكُمْ آيَاتِي فَلَا
تَسْتَعْجِلُونِ (٣٧)

36. Kâfirler seni gördükleri zaman "Sizin ilâhlarınızı diline dolayan bu mu?" diyerek seni hep alaya alırlar. Halbuki onlar, çok esirgeyici Allah'ın kitabını inkâr edenlerin ta kendileridir. 37. İnsan, aceleci yaratılmıştır. Size âyetlerimi göstereceğim; benden acele istemeyin.

88 Buhari, Rikak, 41; Müslim, Zikir, 17.

[İnsan, aceleci yaratılmıştır.]: Bu mânada Hak Teâlâ bir başka âyette "İnsan pek acelecidir!" (İsrâ, 17/11) buyurmuştur. Eğer insan aceleden başkasına yeltenseydi başarılı olmazdı, çünkü onun tabiatında hareket ve intikal bulunmaktadır. Zira onun aslı budur. Onun yokluktan varlığa (ademden vücuda) çıkışı bir intikaldir. Velhasıl insan, varlığının ve yaratılışının aslında, hareketlidir.

وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (٣٨) لَوْ يَعْلَمُ الَّذِينَ كَفَرُوا حِينَ
لَا يَكُفُّونَ عَنْ وُجُوهِهِمُ النَّارَ وَلَا عَنْ ظُهُورِهِمْ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ (٣٩) بَلْ تَأْتِيهِمْ
بَغْتَةً فَتَبْهَتُهُمْ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ رَدَّهَا وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ (٤٠) وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ
مِنْ قَبْلِكَ فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ (٤١) قُلْ مَنْ يَكْلَؤُكُمْ
بِالَّيْلِ وَالنَّهَارِ مِنَ الرَّحْمٰنِ بَلْ هُمْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِمْ مُعْرِضُونَ (٤٢) اَمْ لَهُمْ اٰلِهَةٌ
تَمْنَعُهُمْ مِنْ دُونِنَا لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَ اَنْفُسِهِمْ وَلَا هُمْ مِنَّا يُصْحَبُونَ (٤٣) بَلْ
مَتَّعْنَا هٰؤُلَٓاءِ وَاٰبَٓاءَهُمْ حَتّٰى طَالَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُ اَفَلَا يَرَوْنَ اَنَّا نَأْتِي الْاَرْضَ
نَنْقُصُهَا مِنْ اَطْرَافِهَا اَفَهُمُ الْغَالِبُونَ (٤٤) قُلْ اِنَّمَا اُنْذِرُكُمْ بِالْوَحْيِ وَلَا يَسْمَعُ
الصُّمُّ الدُّعَٓاءَ اِذَا مَا يُنْذَرُونَ (٤٥) وَلَئِنْ مَسَّتْهُمْ نَفْحَةٌ مِنْ عَذَابِ رَبِّكَ لَيَقُولُنَّ
يَا وَيْلَنَٓا اِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ (٤٦) وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيٰمَةِ فَلَا تُظْلَمُ
نَفْسٌ شَيْـًٔا وَاِنْ كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ اَتَيْنَا بِهَا وَكَفٰى بِنَا حَاسِبِينَ (٤٧)

38. "Doğru sözlü iseniz bildirin bu tehdit ne zamandır?" derler. 39. İnkâr edenler, yüzlerinden ve sırtlarından ateşi savamayacakları, kendilerine yardım dahi edilmeyeceği zamanı bir bilselerdi! 40. Bilakis kendilerine ansızın gelir ve onları şaşırtır. Artık, ne reddedebilirler onu ne de kendilerine mühlet verilir. 41. Andolsun, senden önceki peygamberlerle de alay edildi ama onları alaya alanları, o alay konusu ettikleri şey kuşatıverdi. 42. De ki: "Allah'a karşı sizi gece gündüz kim koruyacak?" Buna rağmen onlar rablerini anmaktan yüz çevirirler. 43. Yoksa kendilerini bize karşı savunacak birtakım ilâhları mı var? Kendilerine bile yardım edecek güçte değildirler. Onlar bizden de alâka ve destek görmezler. 44. Evet, onları da atalarını da barındırdık. Nihayet ömür kendilerine uzun geldi. Oysa onlar, bizim gelip arzı çevresinden eksilteceğimizi görmezler mi? Şu onlar mı, üstün gelecekler? 45. De ki: "Ben, sadece, vahiy ile sizi ikaz ediyorum. Fakat sağır olanlar, ikaz edildikleri zaman bu çağrıyı duymazlar." 46. And olsun, onlara rabbi-

nin azabından ufak bir esinti dokunsa, hiç şüphesiz, "Vah bize! Hakikaten biz zalim kimselermişiz!" derler. 47. Biz, kıyamet günü için adalet terazileri kurarız. Artık kimseye, hiçbir şekilde haksızlık edilmez. Yapılan iş, bir hardal tanesi kadar dahi olsa, onu getiririz. Hesap gören olarak biz yeteriz.

Allah Teâlâ Âdemoğullarının amellerini, bu amelleri araz olmalarına rağmen, kaim suretler olarak getirir; bu, mânaların bedenlenmesidir. Ameller adaletin tesis edilmesi için terazilere konulur. Allah Teâlâ kıyamet gününün terazilerinin sayısını çok yapmıştır ki her bir terazide ona konulan amel tartılsın. Mesela şeriata göre her bir müctehid kendi ictihadının vardığı sonuca göre ibadet eder, kendi delilinin gösterdiği sonuçtan dönmesi onun için haramdır. Dolayısıyla her müctehid, ictihadı ile amel etmek durumundadır. Kıyamet günü geldiğinde amellerin tartılması için mizanlar konulur, insanların amel defterleri bu mizanların (terazilerin) üzerine konulur. Oraya konulacak en son amel insanın "elhamdülillâh" (Hamd Allah'a mahsustur.) şeklindeki sözüdür. Bu nedenle Hazreti Peygamber aleyhisselâm, "'Elhamdülillâh' mizanı doldurur." buyurmuştur. Kulun bütün amelleri teraziye konulur, geriye bir tek "lâ ilâhe illallâh" sözü kalır, bu durumda terazinin dolması için bir "elhamdülillâh" yeri kalır, oraya da "elhamdülillâh" konulur ve böylece terazi onunla dolar. Bunun sebebi şudur: Her bir hayır amelinin karşılığında onun bir zıddı bulunur ve o da terazinin karşı kefesine konulur, "lâ ilâhe illallâh" sözünün karşısında onun dengi olabilecek tek şey şirktir, ama tevhid ve şirk aynı teraziye girmez, çünkü eğer kişi iman ederek "lâ ilâhe illallâh" demiş ise o zaman şirk koşmamıştır, eğer şirk koştu ise o zaman "lâ ilâhe illallâh" sözüne iman etmemiştir. Bu ikisinin bir araya gelmesi söz konusu olmayacağına göre "lâ ilâhe illallâh" sözünün karşısında terazinin diğer kefesine konulabilecek hiçbir söz yoktur, dolayısıyla hiçbir şey "lâ ilâhe illallâh" sözünden ağır basamaz. Böyle olduğu için de "lâ ilâhe illallâh" sözü teraziye girmez. Müşriklere ise o gün artık "Hiçbir terazi ikame etmeyiz." (Kehf, 18/105), çünkü onların (amellerinin) herhangi bir değeri, kadri yoktur, amelleri tartılmaz. Yine onlar gibi Allah ile karşılaşmayı yalanlayan ve O'nun âyetlerini inkâr eden kimselerin amelleri de tartılmaz. Çünkü bir müşrik kimsenin işlediği hayır amelleri boşa gitmiştir, bu durumda onun kötü amelleri teraziye konulduğunda karşı kefeye konulacak bir şey (iyi bir amel) bulunmaz. Sicil sahibi kimse ise bir tek hayır ameli dahi işlememiş, fakat günün birinde ihlâslı bir şekilde "lâ ilâhe illallâh" sözünü söylemiş olan kimsedir. Bu kişinin terazinin bir kefesine "lâ ilâhe illallâh" sözü konulur, karşı kefeye ise kötü amel sicillerinden doksak dokuz tanesi konulur, bu kötü amel sicillerinden her biri doğu ile batı arası kadardır. Çünkü bu kimsenin bundan başka bir hayır ameli bulunmamaktadır, bu amel de terazinin o kefesinin ağır basmasını sağlar, sicillerin olduğu kefe aşağıda kalır ve kişi buna hayret

eder. Teraziye ancak uzuvların hayır ya da şer kabilinden amelleri girer. Bu uzuvlar da kulak, göz, dil, el, mide, avret mahalli ve ayaktır. Bâtın amelleri (kalp fiilleri) ise duyulur teraziye girmezler, ancak bunlar hakkında da adalet ikame edilir ki bu da mânevî ve hükmî terazidir. Bu nedenle ameller yazılı olmaları açısından teraziye girerler. [Artık kimseye, hiçbir şekilde haksızlık edilmez. Yapılan iş, bir hardal tanesi kadar dahi olsa, onu getiririz. Hesap gören olarak biz yeteriz.]

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسٰى وَهٰرُونَ الْفُرْقَانَ وَضِيَاۤءً وَذِكْرًا لِلْمُتَّقِينَۙ (٤٨)

48. And olsun biz, Mûsâ ve Hârûn'a, takva sahipleri için bir ışık, bir öğüt ve Furkan'ı verdik.

Işık kendisi ile ve kendisinden idrak edilendir.

اَلَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ وَهُمْ مِنَ السَّاعَةِ مُشْفِقُونَ (٤٩)

49. Onlar görmedikleri halde rablerinden korkarlar; kıyamet saatinden de titrerler.

[Onlar görmedikleri halde (*bi'l-ğaybi*) rablerinden korkarlar.]: Allah seni müeyyed kılsın, bil ki Allah'a *bi'l-ğayb* (görmeden) kulluk etmek O'na şehadette (bu âlemde, görerek) kulluk etmenin aynıdır, çünkü insan ve her kul, mâbuduna ancak müşahede ile kulluk eder, bu müşahede ya akılla olur ya da basiretle olur ki bu vasıta ile kul mâbudunu müşahede eder ve O'na kulluk eder. Aksi takdirde kulluğu sahih/geçerli olmaz. Dolayısıyla gayben kulluk edilen bir mâbud yoktur, her mâbuda müşahede eşliğinde kulluk edilir. Eğer mâbud suretlerde göze tecelli ederek kendisini kuluna bildirirse kul onu göz ile müşahede ederek temyiz eder, ancak bu, kulun mâbudunu önce basiret gözü ile görmesinden sonra olabilir. Her kim basiret ve basarı (göz ile görmeyi) birleştirir, her ikisini de yapabilirse onun kulluğu zâhir olarak da bâtın olarak da kemale ermiş demektir. Ancak her kim de mâbudunun suretlere yerleşmiş (hulûl etmiş) olduğunu savunursa o kimse bu iki durumun ikisi hakkında da cahil demektir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm, "Sanki Allah'ı görüyormuş gibi O'na kulluk et." buyurmuş ve mümine, kendisini Allah'ın huzurunda hissetmesini (*el-istihdâr*) emretmiştir, çünkü huzura varmayı kabul edenden başkasının huzura çıkamayacağını bilmektedir. Kulun ibadet esnasında rabbinin huzuruna çıkması, mâbudunun onun huzurunda olmasının aynıdır. [Kıyamet saatinden de titrerler.], hatta cuma günü olduğu zaman bütün canlılar kıyametten titreyerek kulak kesilirler.

وَهٰذَا ذِكْرٌ مُبَارَكٌ اَنْزَلْنَاهُ اَفَاَنْتُمْ لَهُ مُنْكِرُونَ (٥٠)

50. İşte bu zikr, indirdiğimiz kutsal bir kitaptır. Siz mi onu inkâr ediyorsunuz?

Hak Teâlâ Kur'ân'da öncekilerin ve sonrakilerin kıssalarını, öncekilerin şeriatlarını, mertebelerini, konumlarını, geçmiş ve geleceklerini zikretmiş olduğu için Kur'ân'ı bir "zikr" kılmış ve onu "zikr" olarak isimlendirmiştir.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا اِبْرٰهِيمَ رُشْدَهُ مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا بِهِ عَالِمِينَ (٥١) اِذْ قَالَ لِاَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَا
هٰذِهِ التَّمَاثِيلُ الَّتِي اَنْتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ (٥٢) قَالُوا وَجَدْنَا اٰبَاءَنَا لَهَا عَابِدِينَ (٥٣)
قَالَ لَقَدْ كُنْتُمْ اَنْتُمْ وَاٰبَاؤُكُمْ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ (٥٤) قَالُوا اَجِئْتَنَا بِالْحَقِّ اَمْ اَنْتَ
مِنَ اللَّاعِبِينَ (٥٥) قَالَ بَلْ رَبُّكُمْ رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ الَّذِي فَطَرَهُنَّ وَاَنَا عَلٰى
ذٰلِكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ (٥٦) وَتَاللّٰهِ لَاَكِيدَنَّ اَصْنَامَكُمْ بَعْدَ اَنْ تُوَلُّوا مُدْبِرِينَ (٥٧)
فَجَعَلَهُمْ جُذَاذًا اِلَّا كَبِيرًا لَهُمْ لَعَلَّهُمْ اِلَيْهِ يَرْجِعُونَ (٥٨)

51. And olsun biz İbrâhîm'e daha önce rüştünü vermiştik. Biz onu iyi tanırdık. 52. O, babasına ve kavmine "Şu karşısına geçip tapmakta olduğunuz heykeller de ne oluyor?" demişti. 53. Dediler ki: "Biz, babalarımızı bunlara tapar kimseler bulduk." 54. "Doğrusu, siz de babalarınız da açık bir sapıklık içindesiniz." dedi. 55. Dediler ki: "Bize gerçeği mi getirdin, yoksa sen oyunbazlardan biri misin?" 56. "Hayır" dedi, "sizin rabbiniz, yarattığı göklerin ve yerin de rabbidir ve ben buna şahitlik edenlerdenim. 57. Allah'a yemin ederim ki, siz ayrılıp gittikten sonra putlarınıza bir oyun oynayacağım!" 58. Sonunda İbrâhîm onları paramparça etti. Yalnız onların büyüğünü bıraktı; belki ona müracaat ederler diye.

İşaret

Putları paramparça et, Allah'a sığın ve O'ndan korunma talep et, Allah'tan başkasına asla istinad edip dayanma, aksine sadece ve sadece, rablerin rabbi olan Allah Teâlâ'ya istinat et.

[Yalnız onların büyüğünü bıraktı.]: İbrâhîm aleyhisselâm putların büyüğünü, sırf hasımlarına karşı bir delil, hüccet olsun diye bırakmıştır.

قَالُوا مَنْ فَعَلَ هٰذَا بِاٰلِهَتِنَٓا اِنَّهُ لَمِنَ الظَّالِمٖينَ (٥٩) قَالُوا سَمِعْنَا فَتًى يَذْكُرُهُمْ
يُقَالُ لَهُٓ اِبْرٰهٖيمُ (٦٠)

59. "Bunu ilâhlarımıza kim yaptı? Muhakkak o, zalimlerden biridir." dediler. 60. "Bir delikanlı işittik, bunları anıyor, adına İbrâhîm deniyormuş." dediler.

Allah Teâlâ İbrâhîm aleyhisselâmın "delikanlı oluşunu" (fütüvvetini) müşriklerin dilinden duyurmuştur, çünkü İbrâhîm aleyhisselâm Allah yolunda hakkıyla kıyam etmiştir. Onun fütüvvetinin açıkça göründüğü hususlardan biri, rabbinin birliğini haykırmayı kendi canına tercih edip gözünü kırpmadan ateşe atılmasıdır. (Fütüvvet konusunda Kehf sûresinin 13. âyetinin tefsirine bakınız.)

Fütüvvetin ve fütüvvet ehli kimsenin özelliklerinden bazıları şunlardır: Fütüvvet ehli *ibnü'l-vakt*'tir (vaktinin çocuğudur), ilâhî öfkeden korkar, zamanla mukayyet değildir, mekân ile sınırlanmaz. Kendisine "Allah'ın adı ile" dediğin halde sana "Nereye gidiyorsun?" diye soran ile yola çıkma. Fütüvvet ehli için zaman, şu andan ibarettir, o, şu anda olmayan ile kayıtlanmaz, aksine onun daimi varlığı vardır. Halin zamanı nakledilmez. Ali'den gayrı fetâ (fütüvvet ehli) yoktur, çünkü o hem velîdir hem de vasîdir. Fütüvvet ehli olanlar mekânın ve mekânetin liderleridir, onlar hüccet ve sultan, delil ve burhan sahipleridir, işin omurgası onlara dayanır, sır ilminde onlar Huzeyfe radiyallâhu anhın ayağı üzeredirler, temyiz ve tenkit sahibidirler. Ehli hal ve'l-akd onlardır. Onların karara bağladıkları şeyi kimse bozamaz. Bozdukları şeyi de kimse karara bağlayamaz. Veciz konuştuklarında aciz bırakırlar, bolca konuştuklarında yorarlar, onlara dayanılır, kendilerine güvenilir. Fetâ, futûh sahibidir, onda eğilme olmaz, hevâsına kolaylıkla hâkimdir, Hakk'a boyun eğer. Bununla beraber o azıklı ya da azıksız olanla birliktedir. Fetâ, her daim ilim talibidir, cehaletten kaçar.

قَالُوا فَأْتُوا بِهٖ عَلٰٓى اَعْيُنِ النَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَشْهَدُونَ (٦١) قَالُوٓا ءَاَنْتَ فَعَلْتَ هٰذَا
بِاٰلِهَتِنَا يَٓا اِبْرٰهٖيمُ (٦٢) قَالَ بَلْ فَعَلَهُ كَبٖيرُهُمْ هٰذَا فَسْـَٔلُوهُمْ اِنْ كَانُوا يَنْطِقُونَ (٦٣)

61. "O halde" dediler, "onu hemen insanların gözü önüne getirin. Belki şahitlik ederler." 62. "Bunu ilâhlarımıza sen mi yaptın ey İbrâhîm?" dediler. 63. "Belki de bu işi şu büyükleri yapmıştır. Hadi onlara sorun, eğer konuşuyorlarsa!" dedi.

Birinci vecih

[Belki de bu işi büyükleri yapmıştır.], onlardan kurtulmak niyeti ile işi putların büyüklerine atfetmiştir. Çünkü devamında onlara, [Hadi onlara sorun, eğer konuşuyorlarsa.] demiş, bu sözüyle onları kınamayı murad etmiştir. Bu nedenle de onlar kendi kendilerine dönmüşlerdir ki bu durum Hak Teâlâ'nın "İşte bu bizim kavmine karşı İbrâhîm'e verdiğimiz hüccetimiz idi." (En'âm, 6/83) âyetinde ifade edilen husustur. Bu hüccet herhalde İbrâhîm aleyhisselâma aittir. Bunun yalan olarak isimlendirilmesinin sebebi ise lafızlar âleminde fiilin putların büyüklerine izafe edilmiş olmasıdır ki putların büyüğü mânasında kullanılan *kebîr* kelimesi hakikatte (en büyük anlamında olduğu için) Allah Teâlâ'ya işaret eder. Putları kıran, İbrâhîm aleyhisselâmın eli ile o fiili işleyen Allah Teâlâ'dır. Orada Allah Teâlâ, tıpkı rivayette haber verildiği üzere, İbrâhîm aleyhisselâmın tutan eli olmuş ve kavminin taptığı putları kırmıştır.

İkinci vecih

Allah Teâlâ müşriklerin dikmiş oldukları putlardan daha büyük ve "en büyük" olduğu için Allah'ın dostu Halil İbrâhîm aleyhisselâm kendi sahih itikadı ile birlikte, kavmine karşı bir delil olmak üzere, onların ilâh edindikleri putları Allah Teâlâ'nın (onların büyükleri) kırdığını ifade etmiş, müşrikler "Biz bu putlara sadece bizi Allah'a yakınlaştırsınlar diye ibadet ediyoruz." (Zümer, 39/3) deyip böyle iddiada bulunmalarına rağmen Allah Teâlâ'nın o putları paramparça ettiğini söylemiştir. Böylece müşrikler aslında "Biz bu putlara sadece bizi Allah'a yakınlaştırsınlar diye ibadet ediyoruz." (Zümer, 39/3) şeklindeki sözleri ile kendi putlarından daha büyük bir "ilâh" olduğunu itiraf etmişler, kendi ilâhları karşısında "büyüklüğü" Allah Teâlâ'ya nispet etmişlerdir. Bu itibarla İbrâhîm aleyhisselâm da, [Belki de bu işi büyükleri yapmıştır.] demiş, bu ifadesinde "büyükleri" (*kebîruhum*) lafzını kullanmıştır, çünkü onlar Hak Teâlâ'nın, edinmiş oldukları putlar karşısında büyük olduğunu bizzat kendileri söylemektedirler. İbrâhîm aleyhisselâmın söylemiş olduğu bu söz, kendi itikadı açısından doğru idi, hata eden ise müşrikler idi, çünkü onlar İbrâhîm aleyhisselâmın [Belki de bu işi büyükleri yapmıştır.] şeklindeki sözü ile neyi murad ettiğini anlamamışlardı. İbrâhîm aleyhisselâmın "büyükleri" kelimesi ile kastı Allah Teâlâ idi ve böylece onlara karşı delilini ikame etmiş oluyordu, zira Allah Teâlâ'nın onların büyükleri olduğu hem kendi inancında hem de onların inancında mevcut idi. Ama o putların birer ilâh ol-

duğu sadece müşriklerin iddiasından ibaret idi. Bu durumda âyetteki ***kebîruhum hazâ*** (şu büyükleri) ifadesinin ***kebîruhum*** kelimesinin sonrasında durup vakfe yapmak, yani ifadenin putların en büyüğü anlamına gelecek şekilde "şu büyükleri" şeklinde olmasını değil de, Allah Teâlâ anlamına gelecek şekilde "büyükleri" şeklinde olmasını sağlayacak bir vakfe yapmak tam ve güzel bir vakfedir. Sonrasında İbrâhîm aleyhisselâmın sözünün başı olarak "***hâzâ***" (işte bu) ifadesi gelmektedir ki bunun yüklemi (haberi) hazfedilmiştir, buna [Belki de bu işi büyükleri yapmıştır.] ifadesi delâlet etmektedir. Ya da bu "***hâzâ***" ifadesi, "***hâzâ kavlî***" (İşte benim diyeceğim budur.) mânasındadır. Bu durumda da haber (yüklem) hazfedilmiştir, ama cümlenin [Hadi onlara sorun, eğer konuşuyorlarsa.] şeklindeki akışı bu yükleme delâlet etmektedir. Bu ifade putları müşriklere karşı delil olarak kullanmaktır, eğer putlar konuşacak olsalardı kendilerinin kul olduklarını itiraf edecekler ve Allah Teâlâ'nın büyük, yüce ve azim olduğunu söyleyecekler, fiili (putların kırılması fiilini) İbrâhîm aleyhisselâma değil, Allah Teâlâ'ya nispet edeceklerdi. Çünkü şu kesindir ki Allah Teâlâ cansız varlıkları (cemâdatı) ve hayvanları, kendisini bilme ve hamdi ile tesbih etme fıtratı üzere yaratmıştır. Bu yüzden onlar Allah'tan başka bir fail olduğunu düşünmezler. Bu fıtrata sahip olan varlık herhangi bir fiili nasıl Allah'tan başkasına isnat edebilir ki? Velhasıl İbrâhîm aleyhisselâm putları şahit tutma ("Onlara sorun." deme) konusunda Rabbinden bir beyyine üzere idi, eğer onlar konuşacak olsalar bu işi Allah'ın yaptığını söyleyeceklerdi, bunu biliyordu. Çünkü "Onlara sorun." dediği zaman bunu delil olsun diye söylemişti ki bu durumda putların konuşması ya da konuşmaması fark etmemektedir. Zira konuşmamaları halinde İbrâhîm aleyhisselâm onlara, "Neden işitmeyen, görmeyen ve size (ve de kendilerine) herhangi bir fayda sağlamayacak olan şeylere tapıyorsunuz!" diyecek, konuşmaları halinde ise zaten putların kendileri durumu itiraf edecek ve kendilerini kesip paramparça edenin Allah Teâlâ olduğunu söyleyeceklerdi. Putların bundan başkasını söylemeleri delâlet açısından imkân dâhilinde değildir. Zira putları dile gelip "Bu işi büyük put yaptı." diyecek olsalar yalan söylemiş olurlardı, çünkü bu durumda onların bu sözü Allah Teâlâ'nın müşriklerin küfrünü onaylaması ve İbrâhîm aleyhisselâmı reddetmesi anlamına gelirdi. Kaldı ki o putları kırıp parçalayan da büyük put değildi. Diğer taraftan bu putlar dile gelip konuştukları vakit kendilerini İbrâhîm aleyhisselâmın kırdığını söyleyecek olsalar, fiili İbrâhîm aleyhisselâma nispet etme konusunda doğru söylemiş olurlardı, ancak bu durumda da büyük putun sağlam kalması ve onların konuşmaları Allah Teâlâ'nın birliğine delâlet etmemiş olurdu. O zaman da İbrâhîm aleyhisselâmın bunu bir delil olsun diye yapmış olması geçersiz hale gelirdi ve Hak Teâlâ "İşte bu

bizim kavmine karşı İbrâhîm'e verdiğimiz hüccetimiz idi." (En'âm, 6/83) sözü doğru olmazdı. Bu yüzden onların böyle konuşması imkân dışıdır ve vâki olmamıştır. İşte bu itibarla İbrâhîm aleyhisselâm, putlar ister konuşsun ister konuşmasın her durumda hüccet sahibi olmuştur. Peygamberlerin kastı bu türden olmalıdır, çünkü onlar -Allah'ın salât ve selâmı onların üzerine olsun- âlim insanlardır. Bu nedenle Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

فَرَجَعُوا اِلٰى اَنْفُسِهِمْ فَقَالُوا اِنَّكُمْ اَنْتُمُ الظَّالِمُونَ (٦٤) ثُمَّ نُكِسُوا عَلٰى رُؤُسِهِمْ
لَقَدْ عَلِمْتَ مَا هٰؤُلَاءِ يَنْطِقُونَ (٦٥)

64. Bunun üzerine birbirlerine dönüp, "Hiç şüphesiz asıl zalimler sizsiniz siz." dediler. 65. Sonra eski inanç ve inatlarına döndüler ve "And olsun bunların konuşmayacağını sen de bilirsin." dediler.

Allah Teâlâ işte bu gibi kimselere [Elinizle yapıp oyduğunuz şeylere mi ibadet ediyorsunuz!] demiştir. Konuşabilen ve ulûhiyet iddiasında bulunan kimseler işitemeyen, göremeyen ve kendisine ibadet edenlere hiçbir fayda sağlayamayacak olan şeylere nispeten kulluğa daha yakındır. İşte İbrâhîm aleyhisselâmın babasına söylediği budur. Yine bu Hak Teâlâ'nın "İşte bu bizim kavmine karşı İbrâhîm'e verdiğimiz hüccetimiz idi." (En'âm, 6/83) buyurduğu husustur ki babası da kavminden biridir. Dolayısıyla İbrâhîm Halilûllah aleyhisselâmın [Hadi onlara sorun, eğer konuşuyorlarsa!] şeklindeki sözü Allah Teâlâ'nın ona vermiş olduğu hüccet kapsamındadır. Yine bu hüccet kapsamında şu sözler de yer almaktadır:

قَالَ اَفَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَنْفَعُكُمْ شَيْـًٔا وَلَا يَضُرُّكُمْ (٦٦) اُفٍّ لَكُمْ وَلِمَا
تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَفَلَا تَعْقِلُونَ (٦٧)

66. İbrâhîm şöyle dedi: "Öyle ise siz, Allah'ı bırakıp da, size hiçbir fayda, hiçbir zarar veremeyecek şeylere mi tapacaksınız?" 67. Yazıklar olsun, size de Allah'ı bırakıp tapmakta olduklarınıza da! Hâlâ aklınızı başınıza almayacak mısınız?

Bu âyet, İbrâhîm aleyhisselâmın kavminin dikkatini, Allah'ın ilâh olduğunu bilmenin aklın idrak edebileceği hususlardan biri olduğuna çektiğini göstermektedir. Çünkü onları üzerinde düşünmeleri mümkün olan şeylere yönlendirmiş ki bu hususlar üzerine düşündükleri zaman işin aslını bilebilirler.

قَالُوا حَرِّقُوهُ وَانْصُرُوا اٰلِهَتَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ (٦٨)

68. Bir kısmı "Eğer iş yapacaksanız, yakın onu da ilâhlarınıza yardım edin!" dediler.

İbrâhîm aleyhisselâmın fütüvvet vasıflarından biri de kendisini yaratıcısı için değil, yaratıcısının birliği için feda etmiş olmasıdır, çünkü Allah'a ortak koşmak yaratıcının varlığını reddetmek anlamına gelmez, ama O'nun birliğini reddetmek anlamına gelir.

قُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلٰى اِبْرٰهِيمَ (٦٩)

69. "Ey ateş! İbrâhîm'e karşı serin ve esenlik ol." dedik.

Şeylerin a'yânı dönüşmez, hakikatler değişmez. Ateş sureti ile değil, hakikati ile yakar. Buradaki hitap suretlere yöneliktir ki suretler de taşlardır. Taşların cirmleri (fiziksel varlıkları) ateş ile yanar. Ateş onlarda kaim olunca onlara da ateş ismi verilir. Bu durumda taşlar nasıl sıcaklığı kabil iseler soğuk ve serin olmayı da kabildirler. Hak Teâlâ da onlara [Ey ateş! İbrâhîm'e karşı serin ve esenlik ol.] şeklinde hitap etmiştir. Bu, Allah Teâlâ'nın İbrâhîm aleyhisselâma bu dünyada vermiş olduğu ecir olup bu şekilde onu ateşten kurtarmış, ateşin serin ve esenlik olmasını sağlamıştır. Zâhirde bu ateştir, ancak İbrâhîm aleyhisselâmın bedeninde yakma etkisini göstermemiş, onda herhangi bir acıya, eleme sebep olmamıştır. Şaşılacak olan bir bostana düşenin durumu değil, ateş çukurunun dibine düşenin durumudur. Halilûllah İbrâhîm aleyhisselâm ateşin orta yerinde nimet ve lezzet içindedir. İbrâhîm aleyhisselâm ateşin kendisini sarıp sarmaladığı ve koruyup kuşattığı bir halde idi, düşmanları ateşin harı harıl yandığını gözleri ile görüyorlardı, ama o Allah'ın emri ile ateşin kendisi için serin ve esenlik olduğunu görüyordu. Düşmanları bu durumda kendisini görüyorlar, ama saldırma fırsatı bulamıyorlardı.

وَاَرَادُوا بِهٖ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمُ الْاَخْسَرِينَ (٧٠) وَنَجَّيْنَاهُ وَلُوطًا اِلَى الْاَرْضِ الَّتِي
بَارَكْنَا فِيهَا لِلْعَالَمِينَ (٧١) وَوَهَبْنَا لَهُ اِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ نَافِلَةً وَكُلًّا جَعَلْنَا صَالِحِينَ
(٧٢) وَجَعَلْنَاهُمْ اَئِمَّةً يَهْدُونَ بِاَمْرِنَا وَاَوْحَيْنَا اِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ وَاِقَامَ الصَّلٰوةِ
وَاِيتَاءَ الزَّكٰوةِ وَكَانُوا لَنَا عَابِدِينَ (٧٣)

70. Ona böyle bir tuzak kurmak istediler. Fakat biz onları en çok zarar edenler durumuna düşürdük. 71. Onu Lût ile beraber kurtarıp, içinde âlemler için bereketler kıldığımız yere ulaştırdık. 72. Ona İshâk'ı ve ayrıca da Ya'kûb'u bağışladık ve her birini salih kimseler yaptık. 73. Onları bizim emrimizle doğru yolu gösteren önderler yaptık ve kendilerine hayırlar işlemeyi, namazı dosdoğru kılmayı, zekâtı vermeyi vahyettik. Onlar sadece bize ibadet eden kimselerdi.

Onlar sadece farzları eda ediyorlardı, hal bu iken Allah Teâlâ onları övmüştür.

وَلُوطًا اٰتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ تَعْمَلُ الْخَبَائِثَ
اِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فَاسِقِينَ ﴿٧٤﴾ وَاَدْخَلْنَاهُ فِي رَحْمَتِنَا اِنَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ
﴿٧٥﴾ وَنُوحًا اِذْ نَادٰى مِنْ قَبْلُ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ فَنَجَّيْنَاهُ وَاَهْلَهُ مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيمِ
﴿٧٦﴾ وَنَصَرْنَاهُ مِنَ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا اِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فَاَغْرَقْنَاهُمْ
اَجْمَعِينَ ﴿٧٧﴾ وَدَاوُدَ وَسُلَيْمٰنَ اِذْ يَحْكُمَانِ فِي الْحَرْثِ اِذْ نَفَشَتْ فِيهِ غَنَمُ الْقَوْمِ
وَكُنَّا لِحُكْمِهِمْ شَاهِدِينَ ﴿٧٨﴾

74. Biz Lût'a da bir hikmet ve bir ilim verdik ve onu çirkin işler yapan memleketten kurtardık. Gerçekten onlar kötü bir toplum idiler, fasık idiler. 75. Onu rahmetimizin içine soktuk. Çünkü o, gerçekten salih kimselerdendi. 76. Nûh'u da hatırla. Hani o daha önce dua etmişti de biz onun duasını kabul ederek, kendisini ve ailesini o büyük sıkıntıdan kurtarmıştık. 77. Âyetlerimizi yalanlayanlara karşı ona yardım etmiştik. Şüphesiz onlar kötü bir toplumdu. Bu yüzden biz de onları topyekûn suda boğduk. 78. Dâvûd ile Süleymân'ı da hatırla. Hani bir ekin tarlası hakkında hüküm veriyorlardı. Çünkü halkın koyunları o ekine girmişti. Biz de hükümlerine şahit olmuştuk.

İşaret

Göz kapaklarına uyku baskın çıkmasın, yoksa kavminin? sürüsünü kaybedip aramaya koyulursun, yani havatırını murakabe etmezsen o, olmaması gereken yerde tasarrufta bulunur. Nefs, gece yarısı güdülen sürüdür ve gece gaybın ve karanlığın mahallidir.

فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمٰنَۚ وَكُلًّا اٰتَيْنَا حُكْمًا وَعِلْمًاۘ وَسَخَّرْنَا مَعَ دَاوُ۫دَ الْجِبَالَ يُسَبِّحْنَ
وَالطَّيْرَۜ وَكُنَّا فَاعِلٖينَ (٧٩)

79. Biz hüküm vermeyi Süleymân'a kavratmıştık. Zaten her birine hükümranlık ve ilim vermiştik. Dâvûd ile birlikte, Allah'ı tesbih etmeleri için dağları ve kuşları onun emrine verdik. Bunları yapan biz idik.

[Biz hüküm vermeyi Süleymân'a kavratmıştık.]: Ona hem hükmü hem de zıddını kavratmıştık.

[Zaten her birine hükümranlık ve ilim vermiştik.]: Dâvûd aleyhisselâmın ilmi verilmiş bir ilim idi, bunu ona Allah Teâlâ vermiş idi. Süleymân aleyhisselâmın ilmi ise meseleye dair Allah'ın ilmi idi. İlgili kıssada Allah'ın hükmü, Süleymân aleyhisselâmın vermiş olduğu hüküm idi, hükümde isabet eden, ictihadında isabetli olan o idi. Dâvûd aleyhisselâm ise sadece bir açıdan isabetli idi, hükmü Allah katından kendisine verilmiştir. O, bu meselede, Hazreti Muhammed aleyhisselâmın ümmetinin müctehidlerinden hata eden müctehid konumundaydı. Hazreti Muhammed aleyhisselâmın isimlendirmesi ile âlimler nebîlerin vârisleridir. Nitekim Hazreti Muhammed aleyhisselâm müctehidin hata ettiği zaman bir sevap, isabet ettiği zaman ise iki sevap alacağını ifade buyurmuştur. Yaşanan hadiseleri anlama rızkı verilmiş olan kimseye ilim verilmiştir. Kendisine ilim rızkı verilen herkes anlayış sahibi değildir, anlamak hadiseler (yaratılmış şeyler) içerisinde yüce bir derecedir. Allah'tan anlama sayesinde Allah'ı bilen âlimler arasında üstünlük söz konusu olur. Anlamak ancak mümkün müphemlerde ve işlerin kapalı olanlarında kullanılan bir kuvvettir, anlayış sahibi kimse yerlerin bilgisine muhtaçtır.

[Dâvûd ile birlikte, Allah'ı tesbih etmeleri için dağları ve kuşları onun emrine verdik. Bunları yapan biz idik.]: Dâvûd aleyhisselâmın halifeliği nas ile açıkça ifade edilmiştir. Kendisine hilafet verilmiş olan kimseye âlemde tasarruf ve hüküm de verilmiştir. Dağların ve kuşların tesbihte ona eşlik etmiş olması onun muvafakatini gösterir ki insanın muvafakati en evlâ olandır.

وَعَلَّمْنَاهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَكُمْ لِتُحْصِنَكُمْ مِنْ بَأْسِكُمْۚ فَهَلْ اَنْتُمْ شَاكِرُونَ (٨٠) وَلِسُلَيْمٰنَ
الرّٖيحَ عَاصِفَةً تَجْرٖي بِاَمْرِهٖٓ اِلَى الْاَرْضِ الَّتٖي بَارَكْنَا فٖيهَاۜ وَكُنَّا بِكُلِّ شَيْءٍ عَالِمٖينَ
(٨١) وَمِنَ الشَّيَاطٖينِ مَنْ يَغُوصُونَ لَهُ وَيَعْمَلُونَ عَمَلًا دُونَ ذٰلِكَۚ وَكُنَّا لَهُمْ حَافِظٖينَۙ
(٨٢) وَاَيُّوبَ اِذْ نَادٰى رَبَّهُٓ اَنّٖي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَاَنْتَ اَرْحَمُ الرَّاحِمٖينَۚ (٨٣)

80. Bir de Dâvûd'a, sizin için, zırh yapma sanatını öğrettik ki, savaşlarınızda sizi korusun. Şimdi siz şükrediyor musunuz? 81. Süleymân'ın hizmetine de güçlü esen rüzgârı verdik. Rüzgâr, onun emriyle içinde bereketler yarattığımız yere eser giderdi. Biz her şeyi hakkıyla bileniz. 82. Bir de şeytanlardan, Süleymân için dalgıçlık eden ve daha bundan başka işler yapanları da onun emrine verdik. Hep onları zapt eden bizdik. 83. Eyyûb'u da hatırla. Hani o rabbine, "Şüphesiz ki ben derde uğradım, sen ise merhametlilerin en merhametlisisin." diye niyaz etmişti.

Allah'a durumu arz edip şikâyette bulunmak sabra halel getirmez. Görmez misin Eyyûb aleyhisselâm [Şüphesiz ki ben derde uğradım.] diyerek rabbinden kendisine isabet eden belanın kaldırılmasını niyaz etmiştir. [Şüphesiz ki ben derde uğradım.], yani hastalık bana isabet etti. Bu durumda Eyyûb aleyhisselâm rabbine şikâyette bulunmuş ve [Sen ise merhametlilerin en merhametlisisin.] demiştir. Bu kelimelerde sebeplerin ortaya konulmasının ispatı söz konusudur. Burada Eyyûb aleyhisselâm, üzerinden belanın kaldırılmasını rabbine arz etmiştir. Çünkü kişi belanın kaldırılmasını Allah'a arz etmeyip o belaya karşı sabretmeye devam ediyorsa bu bir nizadır (çekişmedir), dua etmek ise nizayı gerektirmez. Çünkü dua zillet ve muhtaçlıktır, niza ise riyaset ve saltanattır. Eyyûb aleyhisselâmın duası bu nedenle sabrına halel getirmemiştir. Nitekim Allah Teâlâ onu sabrından dolayı övmüş ve şikâyet ettiği sabit olmasına rağmen onun hakkında "Gerçekten biz Eyyûb'u sabırlı bulmuştuk. O, ne iyi kuldu! Daima Allah'a yönelirdi." (Sâd, 38/44) buyurmuştur. Hak Teâlâ onu, başına gelen her hadisede çokça Allah'a rücû ediyor olması ile zikretmiştir. Kim başına gelen bir dert ve zarar durumunda şikâyetini Allah'a arz etmekten ve bu belanın defedilmesini niyaz etmekten nefsini alıkoyuyor ve bu şekilde bir sabırla sabrediyorsa ilâhî kahra karşı mukavemet etmiş demektir, oysa böyle bir durumda kişinin halini Allah'a arz edip şikâyette bulunması daha yüce ve kâmil bir haldir. Bu nedenle biz duanın sabra halel getirmeyeceğini ve nizayı gerektirmeyeceğini, aksine ubudet noktasında dua etmenin etmemekten daha sabit ve yüce bir hal olduğunu söyledik. Rıza ve teslimiyet ise gizli nizadır ki bunu ancak ehlullahtan olanlar fark eder, bu nedenle Eyyûb aleyhisselâm halini bir başkasına değil, sadece Allah'a arz edip şikâyetini O'na sunmuştur. Dahası onun böyle yapması gereklidir, çünkü halini Allah'a şikâyet etmeden sabretmek ilâhî kahra karşı mukavemet içerir ki bu da Allah'a karşı edepsizliktir. Nebîler -Allah'ın salât ve selamı onların üzerine olsun- edep ehli insanlardır, onlar Allah'tan gelen ilim üzeredirler. Bu nedenle Rabbi ona icabet buyurmuş ve şöyle demiştir:

فَاسْتَجَبْنَا لَهُ فَكَشَفْنَا مَا بِهِ مِنْ ضُرٍّ وَآتَيْنَاهُ أَهْلَهُ وَمِثْلَهُمْ مَعَهُمْ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَذِكْرَى لِلْعَابِدِينَ (٨٤)

84. Biz de onun duasını kabul edip kendisinde dert namına ne varsa gidermiştik. Tarafımızdan bir rahmet ve kullukta bulunanlar için de bir ibret olmak üzere ona ailesini ve onlarla beraber bir mislini daha vermiştik.

Hak Teâlâ [Biz de onun duasını kabul edip] sözü ile Eyyûb aleyhisselâmın başına gelen belanın kaldırılması için yapılmış bir dua olduğunu ortaya koymuş ve onun derdini gidermiş, sonra da kendisinin sabır ehli olduğuna şehadet etmiştir. Eğer belanın ve zararın defedilmesi için Allah'a dua etmek şeriatta meşru ve matlup olan sabra aykırı olsaydı Allah Teâlâ Eyyûb aleyhisselâmı sabırlı olmakla övmezdi. Oysa biliyoruz ki Allah Teâlâ Eyyûb aleyhisselâmı sabırlı olmakla övmüştür. Aksine kişinin başına gelen belayı defetmesi için Allah'a dua etmemesi, Allah'a karşı edep dışı bir davranıştır, çünkü bu davranışta kişinin kendi sabır ve kuvveti ile ilâhî kahra karşı mukavemet etmesinin kokusu vardır. Allah Teâlâ'nın nebîlerine ve resûllerine öğretmiş olduğu ilâhî edebin içerisinde şu husus da bulunur: Eğer amaç sahibi isen ve hastalık ve acı hissediyorsan, üzerindeki hükmü ile sana acı verenden başkasına şikâyetini arz etme konusunda nefsini tutu, çünkü O, sana kendisine bu acıyı kaldırman için dua etmenden başka bir sebeple senin amacının hilafına acı vermiş ve üzerinde hükmetmiş değildir. Amacın ise onun hükmünü senin üzerinde kılmasındandır. Belaya uğradığını ve maksadına nâil olamadığını hissettiği halde şikâyetini Allah'a arz etmeyen kimse ilâhî kahra karşı mukavemet etmiş demektir. Edebin bütünü, böyle bir durumda şikâyeti bir başkasına değil, sadece Allah'a arz etmektir. Bu durumda kişinin üzerinde "sabır" ismi bâki kalır. Nitekim Allah Teâlâ Eyyûb aleyhisselâm hakkında "Gerçekten biz Eyyûb'u sabırlı bulmuştuk." (Sâd, 38/44) buyurmuştur. Yani ıstırap ve sebeplere dayanma vaktinde sabretti, Allah'tan başkasına dayanmadı, sebeplerden birine değil, bize dayandı. Nitekim ıstırap hissedilmesi halinde bunun olması ve mizacın değişmesi tabiidir.

İşaret

Bu nedenle bazı kimseler "Sabır mukavemettir ve mukavemet insan-ı kâmil için edebe aykırıdır" demişlerdir.

وَاِسْمٰعِيلَ وَاِدْرِيسَ وَذَا الْكِفْلِ كُلٌّ مِنَ الصَّابِرِينَ (٨٥) وَاَدْخَلْنَاهُمْ فِي رَحْمَتِنَا
اِنَّهُمْ مِنَ الصَّالِحِينَ (٨٦) وَذَا النُّونِ اِذْ ذَهَبَ مُغَاضِبًا فَظَنَّ اَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ
فَنَادٰى فِي الظُّلُمَاتِ اَنْ لَا اِلٰهَ اِلَّا اَنْتَ سُبْحَانَكَ اِنّ۪ي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ (٨٧)

85. İsmâîl'i, İdrîs'i ve Zülkifl'i de hatırla. Bunların hepsi sabredenlerdendi. 86. Onları da rahmetimizin içine soktuk. Şüphesiz onlar salih kimselerdendi. 87. Zünnûn'u da hatırla. Hani öfkelenerek gitmişti de kendisini asla sıkıştırmayacağımızı sanmıştı. Derken karanlıklar içinde, "Senden başka hiçbir ilâh yoktur. Seni eksikliklerden uzak tutarım. Ben gerçekten zulmedenlerden oldum." diye dua etti.

Kur'ân'daki yirminci tevhid

[Zünnûn'u da hatırla. Hani öfkelenerek gitmişti.]: Yûnus aleyhisselâmın öfkesi Allah için idi. O öfkelenip gittiği zaman [Kendisini asla sıkıştırmayacağımızı sanmıştı.] yani Allah Teâlâ'nın rahmetinin genişliğinden dolayı onu sıkıştırmayacağını zannetmişti. Kendisi bu rahmânî ilâhî genişliği bir başkası hakkında düşünmemişti, ümmetinin bu ilâhî genişlikten alacağını düşünmemiş, sadece kendisi onu alacağını düşünmüştü. İşte Hakk'ın fiili böyledir, nitekim onu sıkıştırdıktan sonra sıkıntısını gidermiş, böylece Allah'ın kendisine ne kadar büyük nimet verdiğini bilmesini istemiştir. Onu dilediği bir süre balığın karnında iskân etmiş, böylece anne karnında iken işini kimin tedbir ettiğini düşünmesini isteyip o haline dikkat çekmiştir. Acaba o halde iken öfkelenmesi tasavvur edilebilir miydi? Buna dikkatini çekmiştir. Aksine o halde iken Allah'ın himayesinde idi ve ondan başkası onu bilmezdi. İşte onu balığın karnında, kendisine bunları sözlü olarak değil, fakat fiilî olarak öğretmek üzere tekrar ana rahmindeki haline döndürmüştür.

[Derken karanlıklar içinde, "Senden başka hiçbir ilâh yoktur. Seni eksikliklerden uzak tutarım. Ben gerçekten zulmedenlerden oldum." diye dua etti.]: Bu duası ile Yûnus aleyhisselâm ümmetinin mazeretini beyan etmiştir, yani "Sen dilediğini yaparsın, rahmetini dilediğine yayarsın." demiştir. [Seni eksikliklerden uzak tutarım.] ki sen hakikatte de eksikliklerden münezzehsin [Ben gerçekten zulmedenlerden oldum.] sen bana zulmetmedin. İşte bu Kur'ân'daki yirminci tevhiddir; bu, keder, gam tevhididir, muhatap (sen/*ente*) tevhididir, tenfîs (nefes aldırma) tevhididir.

فَاسْتَجَبْنَا لَهُۙ وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْغَمِّۜ وَكَذٰلِكَ نُنْجِي الْمُؤْمِنِينَ (٨٨)

88. Biz de duasını kabul ettik ve kendisini kederden kurtardık. İşte biz müminleri böyle kurtarırız.

Yûnus aleyhisselâm Allah hakkında hayırlı zanda bulunmuş, Allah da onun duasına icabet edip kendisini kederden kurtarmıştır. Böylece balık onu karnından atıp kıyıya çıkarmış ve fıtrat üzere doğmuş bir şekilde Yûnus aleyhisselâm oraya çıkmış, üzerinde kabak cinsinden bir ağaç yetiştirmiştir, çünkü hem bu onun nimetidir hem de sinekler kabağın havzasından uzak durur. Allah Teâlâ Yûnus aleyhisselâmı balığın karnından çıkarmak suretiyle kendisine nefes aldırmıştır. İşte Allah böyle yapar. Bu nebîye yönelik ilâhî inayete ve onun Allah'ı tevhid etme noktasındaki itirafına bak ve üzerinde düşün.

[İşte biz müminleri böyle kurtarırız.], yani hallerinde sadık olanları böyle kurtarırız.

وَزَكَرِيَّٓا اِذْ نَادٰى رَبَّهُ رَبِّ لَا تَذَرْنِي فَرْدًا وَاَنْتَ خَيْرُ الْوَارِثِينَۚ (٨٩)

89. Zekeriyyâ'yı da hatırla. Hani o, rabbine, "Rabbim! Beni tek başıma bırakma. Sen vârislerin en hayırlısısın." diye dua etmişti.

Hak Teâlâ varis olması itibariyle yeryüzüne ve üzerindeki her şeye varistir. İşte her türlü hayırlı şey de ona nispet edilir. Örneğin "sabırlıların en hayırlısı", "şükredenlerin en hayırlısı" gibi ifadelerde bu durum söz konusudur. Bu gibi ifadeler herhangi bir şeriatta Allah tarafından ifade buyrulmuştur.

فَاسْتَجَبْنَا لَهُۘ وَوَهَبْنَا لَهُ يَحْيٰى وَاَصْلَحْنَا لَهُ زَوْجَهُۜ اِنَّهُمْ كَانُوا يُسَارِعُونَ فِي
الْخَيْرَاتِ وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًاۜ وَكَانُوا لَنَا خَاشِعِينَ (٩٠) وَالَّت۪ٓي اَحْصَنَتْ فَرْجَهَا
فَنَفَخْنَا ف۪يهَا مِنْ رُوحِنَا وَجَعَلْنَاهَا وَابْنَهَٓا اٰيَةً لِلْعَالَم۪ينَ (٩١)

90. Biz de onun duasını kabul ettik ve kendisine Yahyâ'yı bağışladık. Eşini de kendisi için, (doğurmaya) elverişli kıldık. Onlar gerçekten hayır işlerinde yarışırlar, (rahmetimizi) umarak ve (azabımızdan) korkarak bize dua ederlerdi. Onlar bize derin saygı duyan kimselerdi. **91.** İffetini korumuş olan kadını da hatırla. Ona ruhumuzdan üflemiştik. Kendisini de oğlunu da âlemlere birer delil yapmıştık.

Îsâ aleyhisselâmın ruhu çokluk ve çoğulluk ile üflenmiştir, bu yüzden onda bütün ruhların ve isimlerin kuvveti bulunur. Nitekim Hak Teâlâ "biz üfledik" buyurarak çoğul kipi kullanmıştır. Cebrâîl aleyhisselâm Hazreti Meryem'e düzgün bir insan suretinde görünerek evladı ona bahşetmiştir. Ona insan-ı kâmil suretinde tecelli etmiş ve üflemiştir ki bu hakkın üflemesidir ve tıpkı kulunun diliyle "*semi'allâhu limen hamideh*" (Allah hamdedeni işitir.) demesi gibidir.

إِنَّ هٰذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ (٩٢) وَتَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ كُلٌّ
إِلَيْنَا رَاجِعُونَ (٩٣) فَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا كُفْرَانَ لِسَعْيِهِ وَإِنَّا
لَهُ كَاتِبُونَ (٩٤) وَحَرَامٌ عَلَى قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا أَنَّهُمْ لَا يَرْجِعُونَ (٩٥) حَتَّى إِذَا فُتِحَتْ
يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ وَهُمْ مِنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ (٩٦)

92. Şüphesiz bu, tek ümmet olarak sizin ümmetinizdir. Ben de rabbinizim. Onun için sadece bana kulluk edin. 93. İşlerini kendi aralarında parça parça ettiler. Hepsi de ancak bize dönecekler. 94. Şu halde kim mümin olarak bir salih amel işlerse, çalışması asla inkâr edilmez. Şüphesiz biz onu yazmaktayız. 95. Helâk ettiğimiz bir memleket halkının bize dönmemeleri imkânsızdır. 96. Nihayet Ye'cûc ve Me'cûc'ün önü açıldığı zaman her tepeden akın ederler.

Ebû Îsâ et-Tirmizî'nin Deccâl hakkındaki hadisinde nakledildiğine göre Îsâ aleyhisselâm Deccâl'i Lüdd kapısında öldürecektir. Sonra iş Allah'ın dilediği bir süre boyunca böyle devam edecek, sonra Allah ona, "Kullarımı Tûr'a çıkar, çünkü ben öyle kullar indirdim ki kimsenin onlarla savaşacak gücü yoktur." diye vahyedecektir. Rivayette anlatıldığına göre daha sonra Allah Ye'cûc ve Me'cûc'ü gönderecektir ki onlar Allah Teâlâ'nın buyurduğu gibi [Her tepeden akın ederler.] Rivayet şöyle devam eder: "Onların ilk grubu Taberiye gölüne gider, oradaki suyu içip bitirirler, sonra son grubu oraya gelir ve derler ki, "Burada bir zamanlar su vardı", sonra Beyt-i Makdis dağına ulaşıncaya kadar yürürler ve derler ki, "Yeryüzünde olan herkesi öldürdük, gelin şimdi de gökte olanı öldürelim." ve oklarını göğe doğru atarlar, Allah da onlara oklarını kıpkızıl kana boyanmış halde geri iade eder. Meryem oğlu Îsâ ve ashabı kuşatma altına alınır ve öyle bir duruma gelirler ki bugün sizin için yüz dinar ne kadar kıymetli ise o gün onlar için bir öküz başı o kadar kıymetli hale gelir. Meryem oğlu Îsâ ve ashabı Allah'a dua eder, sonra Allah düşmanların üzerine deve sineği gönderir, hepsi ol-

dukları yerde topluca ölürler. Meryem oğlu Îsâ ve ashabı gelirler ve onların cesetlerinin, kanlarının doldurmadığı bir karış yer dahi bulamazlar. Sonra Meryem oğlu Îsâ ve ashabı Allah'a dua ederler, Allah da onlara deveboynuna benzer iri kuşlar gönderir ve onları kuşlar taşıyıp götürür, sonra müslümanlar onların okları, kılıfları ve diğer kalıntılarını yedi yıl boyunca yakacak olarak kullanırlar. Sonra Allah onların üzerine bir yağmur gönderir ki her ev, yerleşim yeri ve kırsal bölge yağmur altında kalır, yağmur yeri yıkar ve dümdüz eder.

Ebû Îsâ (Tirmizî), "Bu hadis sahih, hasen ve gariptir." demiştir.

وَاقْتَرَبَ الْوَعْدُ الْحَقُّ فَاِذَا هِيَ شَاخِصَةٌ اَبْصَارُ الَّذِينَ كَفَرُوا يَا وَيْلَنَا قَدْ كُنَّا
فِي غَفْلَةٍ مِنْ هٰذَا بَلْ كُنَّا ظَالِمِينَ (٩٧) اِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ حَصَبُ
جَهَنَّمَ اَنْتُمْ لَهَا وَارِدُونَ (٩٨)

97. Hak vaat yaklaşır, bir de bakarsın inkâr edenlerin gözleri açılıp donakalmıştır. "Eyvah bizlere! Doğrusu biz bundan gafildik. Hatta biz zalim kimselermişiz." derler. **98.** Hiç şüphesiz siz ve Allah'tan başka kulluk ettikleriniz cehennem odunusunuz. Siz oraya varacaksınız.

[Siz ve Allah'tan başka kulluk ettikleriniz], yani Allah ismine layık olan yegâne varlıktan başka kulluk ettikleriniz [cehennem odunusunuz] bu Hak Teâlâ'nın "Yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten sakının." (Bakara, 2/24) âyetinde ifade edilen husustur. Bu sizi kendisine kulluk etmeye çağıran ya da siz kendisine kulluk ederken sizi bundan alıkoyma imkânı olduğu halde bunu yapmayan herkestir. Bu gibiler cehennemin odunu olacaklardır. Âyetteki "*hasabu cehennem*" ifadesi "*hatabu cehennem*" şeklinde de okunmuştur. (Anlam her ikisinde de aynıdır.)

Kıyamet günü gelip de müşrikler bedbahtlık diyarı olan cehenneme girdiklerinde onlarla birlikte oraya onların tapındıkları kimseler de girer, ancak cennetlikler bunun haricindedir, onlar oraya girmezler. Taptıkları varlıkların onlarla birlikte cehenneme girmesi, kendi azaplarının artması içindir.

لَوْ كَانَ هٰؤُلَاءِ اٰلِهَةً مَا وَرَدُوهَا وَكُلٌّ فِيهَا خَالِدُونَ (٩٩)

99. Eğer onlar ilâh olsalardı oraya varmazlardı. Halbuki hepsi orada ebedî kalacaklardır.

Müşrik ateşte ortak koştuğu ile birlikte ebedî olarak kalır, ortak koştuğu taş, bitki, hayvan yahut yıldız ise böyledir, ama insan ise ve kendisine nispet edilen ilâhlık iddiasından razı değilse, bunu nehyetmiş, hem zâhir hem bâtın olarak kerih görmüş ise müşriklerle birlikte ateşe girmez. Ama eğer bu onun sözünden ya da emrinden kaynaklamış ise ve tevhide iman etmeden yahut tövbe etmeden ölmüş ise o zaman o da onlarla birlikte ateşe girer. Ancak kendisine ibadet edilmesine razı olmayan kimsenin sureti de müşrik için cehennemde dikilir ve böylece müşrik onu gördükçe azabı artar. Yıldız, taş, ağaç ya da hayvana azap edilmez, onlar sırf müşriklerin azabı artsın ve müşrikler tapındıkları şeylerin Allah karşısında kendilerine hiçbir fayda sağlamadıklarını görsünler diye oraya girerler. Bunu gören müşrikler der ki, [Eğer onlar ilâh olsalardı oraya varmazlardı. Halbuki hepsi orada ebedî kalacaklardır.]

لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَهُمْ فِيهَا لَا يَسْمَعُونَ (١٠٠)

100. Onların orada derin bir iç çekişleri vardır! Onlar orada hiçbir şey işitmezler.

Ezelde kendileri için en güzel mükâfat hazırlanmış olanlar ise şirki emretmemiş, şirke razı olmamış olanlardır ve bunlar cehennemden uzak olacaklardır. Örneğin Îsâ aleyhisselâm, Üzeyir aleyhisselâm ve Hazreti Ali bunlardandır. Yine mesut kimselerden olduğu halde kendisine ilâhlık nispet edilmiş olan herkes böyledir.

إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَىٰ أُولَٰئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ (١٠١)

101. Şüphesiz kendileri için tarafımızdan en güzel mükâfat hazırlanmış olanlar var ya; işte bunlar cehennemden uzaklaştırılmışlardır.

Allah Teâlâ müşriklerle birlikte cehenneme, onların kiliselerde ve diğer yerlerde suretlerini çizdikleri (suretleri) ikonaları da girecektir, bunun sebebi, onlar için bir ibret olmasıdır, çünkü müşrikler içerisinden her bir kişi bu suretleri kendi nefsinde tahayyül etmiş ve tahayyül ettiği şekilde o surete secde etmiştir, bu yüzden o suret de kendisi ile birlikte cehenneme girecektir. Zira onun ibadet ettiği şey, nefsinde tahayyül ettiği bu suretten ibarettir. Tahayyül edilen mânaların bedenlenmesi aklen de şer'an da yadırganacak bir şey değildir. Müşrikler cehenneme, ceza ve intikam olmak üzere girerler; kendilerine ibadet edilen bu kimseler ise cehenneme kendilerinden intikam alınmak üzere girmezler, çünkü onlar böyle bir iddiada bulunmuş değillerdir. Aksine on-

lar kendilerine ibadet edenlere ibret olsun diye oraya girerler, böylece Allah müşriklerin onları o şekilde görmelerini sağlayarak onlara (müşriklere) azap eder ve böylece müşrikler dünyada ibadet etmiş oldukları bu varlıkların âhirette Allah karşısında kendilerine hiçbir fayda sağlayamayacağını bilmiş olurlar. Çünkü o varlıklar müşriklerin iddia ettikleri gibi ilâh değillerdir. Kendilerine ezelde en güzel nimet takdir edilmiş olanlar ise:

لَا يَسْمَعُونَ حَسِيسَهَا وَهُمْ فِي مَا اشْتَهَتْ أَنْفُسُهُمْ خَالِدُونَ (١٠٢)

102. Bunlar onun uğultusunu duymazlar; gönüllerinin dilediği nimetler içinde ebedî kalırlar.

[Bunlar onun uğultusunu duymazlar.], yani cehennemin uğultusunu duymazlar, o uğultuyu işitmenin işiten kimsede sebep olduğu korkuyu hissetmezler.

[Gönüllerinin dilediği nimetler içinde ebedî kalırlar.]: Âhiret âlemden değişik bir yaratılışın olduğu bir diyardır. Cennetlikler cennette, olmasını istedikleri bir şey için "ol" derler, o şey derhal oluverir. Bir şey vehmettikleri ya da akıllarına herhangi bir şeyin olması geldiği zaman o şey sadece düşünmek, aklına getirmek, irade etmek, temenni etmek ya da arzu etmekle derhal gözlerinin önünde, ellerinin arasında somut olarak meydana gelmiş olur. Çünkü onların arzuları sanki Allah tarafından irade edilmiş gibidir (derhal gerçekleşir), herhangi bir isteğe taalluk ettiği zaman o istek oluverir.

لَا يَحْزُنُهُمُ الْفَزَعُ الْأَكْبَرُ وَتَتَلَقَّيهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ هٰذَا يَوْمُكُمُ الَّذِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ (١٠٣)

103. En büyük dehşet dahi onları tasalandırmaz. Melekler kendilerini şöyle karşılar: "İşte bu size vaat edilmiş olan gününüzdür."

Bil ki Allah Teâlâ'nın bazı gizli kulları vardır ki bunları ancak Allah Teâlâ'nın kendisi bilir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm onların nebî ya da resûl olmadıkları halde kıyamet günü nurdan minberler üzerinde olacaklarını, nebîler ve şehitlerin onlara gıpta edeceklerini ifade buyurmuştur ki bu ifadede Hazreti Peygamber aleyhisselâm "şehitler" kelimesi ile resûlleri kastetmiştir, zira resûller ümmetlerine şahit olan kimselerdir. Resûl ve nebîlerin onlara gıpta etmeleri ise onların resûl olmamakla beraber –her ne kadar resûller onlardan daha üstün bir makamda olsalar dahi- böyle bir rahat içinde olmalarıdır. Çünkü on-

lar hiçbir korku hissetmezler. Resûl ve şehitlerin onlara gıpta etmesi onların o mekânda herhangi bir hüzün ve korku hissetmemeleri ve rahat içerisinde olmalarıdır. O mekânda nebîler, resûller, bu ümmetin âlimleri, salihler, varisler derece derecedirler. Nebîler ümmetleri hakkında korku ve endişe içerisindedirler. Oysa bu gizli kulların ümmet ve tâbileri bulunmadığı gibi kendi nefisleri hakkında da tıpkı nebîlerin kendi nefisleri hakkında emniyette oldukları gibi emniyettedirler. En büyük dehşet dahi onları kendi nefisleri hakkında tasalandırmaz. İşte bu grup korku hissetmeyen Allah dostu velîlerdir, çünkü onların kendileri için endişelenecekleri ümmet ya da tâbileri yoktur. Böylece o günde onlarda ne kendileri hakkında ne de başkası hakkında herhangi bir endişe söz konusu olmaz. Hak Teâlâ da onlar hakkında, [En büyük dehşet dahi onları tasalandırmaz.] buyurmuştur. Bunlar dünyada insanlar tarafından bilinmezler, tanınmazlar, âhirette de (tanınmadıkları için) kendilerinden şefaat talep edilmez, bu nedenle o gün onlar tam bir rahatlık içindedirler. Bir diğer vecih ise, yukarıda zikrettiğimiz gibi onların herhangi bir takipçileri olmamasıdır ki kıyamet günü olduğu zaman nebîler ve âlimler kendi nefisleri hakkında değil, fakat ümmetleri hakkında son derece şiddetli bir korku ve hüzne kapılırlar. Ümmetler, müminler, avamdan olanlar ve günahkâr kullar ise işlemiş oldukları günahlar yüzünden korku içerisindedirler. Ama bu gizli kulları ne kendileri için endişelenecekleri tâbileri sahiptirler ne de korkmalarını gerektirecek herhangi bir muhalefet ve günah işlemişlerdir. Bu grup o gün rahat ve endişesiz bir şekilde gelir, kendi nefisleri için endişe duymadıkları gibi başkaları hakkında da en büyük dehşet onları tasalandırmaz, çünkü ümmetleri yoktur. İşte bu gibi kimseler o hususi mekânda nebîler ve şehitler tarafından gıpta ile izlenirler.

[Melekler kendilerini şöyle karşılar: "İşte bu size vaat edilmiş olan gününüzdür."], yani üzerinizden hem kendi nefsinize dair hem de başkaları hakkında korku ve hüznün kalkacağı gündür, çünkü ümmetiniz yoktur, ümmetler sizden faydalanmış olmakla beraber sizler herhangi bir ümmet içerisinde tanınmış değilsiniz. İşte bu hal içerisinde, tâbileri olan nebîler onlara gıpta ederler. Cennete girip herkes yerine konumlanınca herkesin mertebesi belli olur ve ulü'l-elbâb kimseler için en yüce olanlar (*illiyyûn*) zâhir olur.

يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ وَعْدًا عَلَيْنَا إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ (١٠٤)

104. O gün yazılı kâğıtların tomarını dürer gibi göğü toplayıp düreriz. Tıpkı ilk yaratmaya başladığımız gibi onu tekrar o hale getiririz. Bu, üzerimize aldığımız bir vaat oldu. Biz, yaparız.

Hazreti Peygamber aleyhisselâm meşhur Câbir hadisinde, "Allah'ın ilk yarattığı şey, senin nebînin nurudur ey Câbir."[89] buyurmuştur. Yine Hazreti Peygamber aleyhisselâm, "Ben yerin kendisi için yarılacağı (yeden çıkarılıp haşredilecek) ilk kişiyim."[90] buyurmuştur.

Yeniden yaratılış (iâde) hakkında bir bahis

Hak Teâlâ, [Tıpkı ilk yaratmaya başladığımız gibi onu tekrar o hale getiririz.] buyurmuştur. Yine Hak Teâlâ "Sizi başlangıçta yarattığı gibi yine O'na döneceksiniz." (A'râf, 7/29) buyurmuştur. İâde (yeniden yaratma) varlıkta misallerin tekrarıdır, çünkü ilâhî genişlikten dolayı, aynın tekrarı vâki değildir. Ancak insan yeniden yaratılma konusunda bir karışıklık içindedir. (Tekrarlanan) bu misaller, kuvvetli benzerlikten dolayı ayrıştırılması çok zor olan misallerdir. İade aslında hükümde söz konusu olur, örneğin bir sultan bir vali tayin eder, daha sonra onu azleder, ardından tekrar tayin eder. Burada iade işlemi valilikle ilgilidir, o da vücudî bir ayn değil, sadece bir nispettir. Nitekim kıyamet günü söz konusu olacak olan iade sadece tedbirdedir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm dünya yaratılışı ile âhiret yaratılışını birbirinden ayırt etmiştir. Dünya yaratılışını tedbir eden ruh kıyamette âhiret yaratılışını tedbire iade olunacaktır ki bu bir aynın yok olup sonra var edilmesi değil, bir hükmün ve nispetin iadesidir. Bir düşün: Bevleden, def-i hacet yapan ve sümküren bir varlığın mizacı nerede, bevletmeyen, def-i hacet yapmayan ve sümkürmeyen bir varlığın mizacı nerede? Cevherlerden ibaret olan ayanlar varlıktan yok olmazlar ki tekrar var edilsinler, aksine onların aynları var olmaya devam eder. Var olanın varlığa iadesi de söz konusu olmaz, çünkü o zaten vardır. İade edilen heyetler ve nisbî mizaçlardır.

وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِى الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ اَنَّ الْاَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِىَ الصَّالِحُونَ (١٠٥)

105. Andol sun Zikir'den sonra Zebur'da da "Yeryüzüne salih kullarım vâris olacaktır." diye yazmıştık.

---

89 Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, c. 1, s. 302.
90 Buhârî, Husumât, 1; Eb3u Dâvûd, Sünnet, 14.

İşaret

Yeryüzü itaat konusunda salih olanların varis olacakları ibadet arzıdır. Salih kimse yeryüzünün ancak Sema ile birlikte Allah'a itaatkâr bir şekilde gelmesine vâris olur. Hak Teâlâ yer ve göğe "İsteyerek yahut istemeyerek gelin." dediği vakit o ikisi, "İsteyerek, itaatkâr bir şekilde geldik." demişlerdir. Bunun neticesinde Allah Teâlâ kullarına oradan Allah'a itaati miras kılmıştır ki bu da adına "kunut" denen şeydir.

إِنَّ فِي هٰذَا لَبَلَاغًا لِقَوْمٍ عَابِدِينَ (١٠٦) وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ (١٠٧)

106. İşte bunda, kulluk eden bir kavim için bir mesaj vardır. 107. Biz seni âlemlere ancak rahmet olarak gönderdik.

Bu âyetin iniş sebebi şundan ibarettir: Hazreti Peygamber aleyhisselâmın Allah için kıyamı ve Allah hakkındaki gayreti çok şiddetlenmişti, kendisi Allah Teâlâ ve O'nun layık olduğu şeyler hususunda gayret makamında idi, bu yüzden (Allah'a ve resûlüne isyan eden) *Ri'l* ve *Zekvan* kıssasında[91] anlatıldığı üzere Allah'ın kullarından bir grup hakkında azap ve helâk inmesi için dua ederek tam bir ay boyunca kunut okudu. Duasında "Allah'ım! Falanca ve filancayı sana havale ediyorum." diyor ve onların yaptıklarını zikrediyordu. Derken kendisine *Rûhu'l-Emîn* (Cebrâîl aleyhisselâm) vasıtasıyla vahiy geldi ve ona, "Ey Muhammed! Allah sana diyor ki, ben seni sövücü ya da lanet edici olarak göndermedim, yani seni kendilerine elçi olarak gönderdiğim kimseleri rahmetimden kovman için göndermedim, aksine ben seni rahmet olarak, yani bu gibi kimselere merhamet edesin diye gönderdim." dedi. Burada Hak Teâlâ ona adeta; "Onlar aleyhine dua edeceğine onlar lehine dua et." demiş oldu. Allah Teâlâ ona bu konuda, duasına icabet edeceği için böyle vahyetmiştir. Aynı sebepten dolayı onu beddua etmekten menetmiş, böylece ilgili kişilerin helâk edilmesini önlemiş, kendilerine rahmet etmiştir. Benzer şekilde Hazreti Peygamber aleyhisselâm da düşmanları tarafından yaralandığı zaman, "Allah'ım! Kavmimi hidayete erdir, onlar bilmiyorlar." buyurmuş, ardından da Cebrâîl aleyhisselâm kendisine gelerek rabbinin kelâmı olan [Biz seni âlemlere ancak rahmet olarak gönderdik.] âyetini okumuştur. Hak Teâlâ

---

91 Sözü edilen olay meşhur Bi'r-i Ma'ûne hadisesidir. Bu hadisede yukarıda ismi geçen kabileler kendilerine Kur'ân öğretmek üzere gönderilen sahabileri hunharca şehit etmişlerdir. Hz. Peygamber aleyhisselâm da bu hadise üzerine onlar aleyhine tam bir ay beddua okumuştur. (ç.n.)

peygamberini, kendisine asla bağışlanmayacağını söylediği müşrik yüzünden bu âyette bir nevi azarlamış ve rahmetini salt müminlere tahsis etmemiş, "hususi olarak müminlere rahmet olarak" dememiş, aksine [Biz seni âlemlere ancak rahmet olarak gönderdik.] buyurmuştur. Yani, "Onlara rahmet edesin diye, çünkü sen benim rahmetimin her şeyi kuşattığını söyleyen Kur'ân sahibisin." demiştir. Burada "âlem" kelimesini umumi olarak kullanmış, âlemler içerisinde herhangi birisini hususi olarak zikretmemiştir. Böylece bu kelimenin kapsamına itaat eden de isyan eden de, mümin de kâfir de, muvahhit de müşrik de, yani âlem kelimesinin kapsamındaki herkes girer olmuştur. Anlam şöyledir: "Onlara rahmet edesin, onların aleyhine değil, lehine bana dua edesin diye, çünkü sen onlar lehine bana dua ettiğin zaman onları bana itaat etmeye muvaffak kılarım, sen de onların itaatkâr olmaları nedeniyle mutlu olursun, gözün aydın olur, ama eğer sen onlara lanet eder ve aleyhlerine dua edersen ben de senin onlar hakkındaki duana icabet ederim, ama onlara azap etmem ancak onların taşkınlıkta ve apaçık günah işlemekte daha ileri gitmeleri ile mümkün olur, bunlar da sırf senin onlar aleyhine dua ettiğin için gerçekleşir, bu durumda sen sanki onların taşkınlıkta ve apaçık günah işlemekte daha ileri gitmeleri için dua etmiş olursun." şeklindedir. Hak Teâlâ'nın resûlüne nasıl bir edep öğrettiğine iyi bak. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm, "Beni rabbim terbiye etti, ne de güzel terbiye etti." buyurmuştur. Yine sahih bir rivayette nakledildiğine göre Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Allah'ım! Kavmimi hidayete erdir, onlar bilmiyorlar." buyurmuş ve onlar aleyhine dua etmekten insanları menetmiştir. Bir gece sabaha kadar namaz kılmış ve namazında, "Eğer onlara azap edersen, şüphe yok ki onlar senin kullarındır. Eğer onları bağışlarsan, yine şüphe yok ki sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin." (Mâide, 5/118) âyetini okumuştur. Bu söz Hazreti Îsâ aleyhisselâmın sözüdür. Hazreti Peygamber aleyhisselâm bütün insanlara gönderilmiştir ve gönderiliş amacı da türlü rahmet vecihleri ile insanlara rahmet etmektir. Bu rahmet vecihlerinden biri, onların hidayet ve muvaffakiyetleri için dua etmektir. Bu yüzden onun peygamber olarak gönderildiği kimselerden (ümmetinden) hiç kimse bedbaht olarak kalmayacaktır, cehennemde kalacak olsa bile cehennem ona serin ve esenlik olacaktır. Hazreti Muhammed aleyhisselâmın gönderildiği zamandan itibaren yeryüzünde yaşayan herkes ümmet-i Muhammed sayılır, böylece onun rahmeti gönderilmiş olduğu bütün âlemi kuşatmıştır. Zaten Allah da onu âlemlere rahmet olsun diye gönderdiğini haber vermiş ve herhangi bir âlemi hususi olarak belirtmemiştir. Yine Allah bize onu (Hazreti Peygamber aleyhisselâmı) rahmet kıldığını, âlemlere rahmet yaptığını öğretmiştir. Artık onun rahmetine nâil olamayan

kimsenin durumu Hazreti Peygamber aleyhisselâmdan değil, o kimsenin kendisinden kaynaklanır. Hazreti Peygamber aleyhisselâm bir güneş gibidir, ışıkları yeryüzüne saçılır, ama kim gizli bir yere, bir gölgeliğe saklanarak onun ışınlarından kendisini korursa üzerine ışığın gelmesine engel olmuş olur, fakat bu durum güneşin kusuru sayılmaz.

Bu âyet dünyada, âhiret hükmünün başlığıdır, çünkü Allah'a şirk koşan bir kimse bile Hazreti Peygamber aleyhisselâm tarafından, affedilmez olarak nitelenince Allah Hazreti Peygamber aleyhisselâmı bu yüzden kınıyorsa, bizzat Allah Teâlâ'nın haklarında hüküm vermeyi üstlendiği kimseler hakkında durum ne olacaktır, var sen düşün! Allah Teâlâ bize şunu da öğretmiştir ki O bizi bir güzel ahlak özelliğine teşvik ediyorsa, onu öncelikle kendisi yapar. Bu nedenle bu âyette Allah Teâlâ'nın kullarına olan rahmetine dikkat çekilmektedir, çünkü onlar her halükârda Allah'ın kullarıdırlar, O'nu itiraf etmekte, O'nun büyüklüğünü kabul etmekte, O'na yakınlaşmak istemektedirler, ancak onlar (müşrikler) O'na yakınlaşma yolu konusunda cehalet içine düşmüş ve nazarın hakkını vermemişlerdir.

Bir başka vecih

[Biz seni âlemlere ancak rahmet olarak gönderdik.] O ancak ilim ile gönderilmiştir ve gönderilişi rahmet kılınmıştır; bu, yumuşak davranarak insanlara saadeti veren bir ilimdir. Hak Teâlâ, "Allah'ın rahmeti sayesindedir ki sen onlara yumuşak davrandın." (Âl-i İmrân, 3/159) buyurmuştur.

قُلْ اِنَّمَا يُوحٰٓى اِلَيَّ اَنَّمَٓا اِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌۚ فَهَلْ اَنْتُمْ مُسْلِمُونَ (١٠٨)

108. De ki: "Bana sadece, sizin ilâhınızın ancak bir tek Allah olduğu vahyedildi. Hâlâ müslüman olmayacak mısınız?"

Bil ki Hak Teâlâ intikam aldığı ve azap ettiği zaman bunu gazap sıfatı ile, affettiği ve bağışladığı zaman ise bunu kerem sıfatı ile yapar. Rahmet sıfatı ile de korur. Varlıklarda tek bir şeyin çok olana istinadı zâhirdir, buna göre bir şey bir diğerinin istinat ettiğinden başkasına istinat eder. Bu durumda esmâ-i hüsnâ ile ve O'na nispet edilen farklı hükümlere sahip vecihlerle tevhidin ve birliğin behçeti ortadan kalkar. Artık tek bir ismin behçeti kalmaz ve ulûhiyetin birliğine döner. Bu, çokluğun birliğidir, zira isimler birlik (ehadiyet) müsemmasının bekâsını talep eder. Bu nedenle Hak Teâlâ [De ki: "Bana

sadece, sizin ilâhınızın ancak bir tek Allah olduğu vahyedildi."] buyurmuş, isimlerdeki ve vecihlerdeki nispetleri hiç zikretmemiştir. Çünkü vahdet/birlik talebi, çokluk talebine zıttır. (Bu konuda Bakara sûresinin 164. âyetinin tefsirine de bakınız.)

فَاِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ اٰذَنْتُكُمْ عَلٰى سَوَٓاءٍۜ وَاِنْ اَدْرٖٓي اَقَرٖيبٌ اَمْ بَعٖيدٌ مَا تُوعَدُونَ (١٠٩)
اِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ مِنَ الْقَوْلِ وَيَعْلَمُ مَا تَكْتُمُونَ (١١٠) وَاِنْ اَدْرٖي لَعَلَّهُ فِتْنَةٌ لَكُمْ
وَمَتَاعٌ اِلٰى حٖينٍ (١١١) قَالَ رَبِّ احْكُمْ بِالْحَقِّۜ وَرَبُّنَا الرَّحْمٰنُ الْمُسْتَعَانُ عَلٰى مَا
تَصِفُونَ (١١٢)

109. Eğer yüz çevirirlerse de ki: "Size eşit olarak bildirdim. Tehdit edildiğiniz şey yakın mı yoksa uzak mı, bilmiyorum. **110.** Şüphesiz, Allah sözün açığa vurulanını da gizlediğinizi de bilir. **111.** Bilmem! Belki bu sizin için bir imtihan ve bir vakte kadar yararlanmadır." **112.** Dedi ki: "Ey rabbim! Hak ile hüküm ver. Bizim rabbimiz, sizin nitelemelerinize karşı yardımı istenecek olan Rahmân'dır."

[Dedi ki: "Ey rabbim! Hak ile hüküm ver."], yani bizim için şeriat kılmış olduğun hak ile hüküm ver ki beni kendilerine risaletinle peygamber olarak göndermiş olduğun kimseler nezdinde benim doğruluğum ispat edilmiş olsun. Allah burada bu işin gerçekleşmiş olduğuna delâlet eden bir lafız kullanmış ve "dedi ki" buyurmuştur, bu ifade çoğunluğa göre henüz gerçekleşmemiş, kıyamet gününe dair bir ifadedir. Ancak Allah Teâlâ ancak vâki olanı haber verir. Dolayısıyla, kendisinde şeylerin daima vuku bulduğu bir ilâhî makam muhakkak mevcut olmalıdır ki bu makam geçmiş ve gelecek ile kayıt altında değildir, orası için "vâki oldu" ya da "vâki olacak" gibi ifadeler olmaz. Ancak orası için daima şu anki hal kullanılır. Hal varlık sahibidir. İşte bu ilâhî makamdan geçmiş ve geleceğe dair haberler vâki olur. *el-Hakk* kelimesinin başındaki elif-lâm takısı bu kelimeye, Allah Teâlâ'nın peygamberi Hazreti Muhammed aleyhisselâmı gönderdiği ve mahud, maruf olan hak anlamını verir. Yani, "benim için şeriat olarak kıldığın ve beni kendisini iletmek üzere resûl olarak gönderdiğin hak" anlamındadır. Çünkü Allah Teâlâ bize sadece bizim için şeriat kılmış olduğu şey üzerinden muamele eder. Nitekim görmez misin ki Allah Teâlâ, peygamberi Hazreti Muhammed aleyhisselâma, kıyamet günü, kendisini peygamber olarak gönderdiği hak ile kullarının arasında hükmetmesini niyaz etmesini emretmiş ve ona emir kipi ile "de ki" buyurmuştur. Zira bir kıraate göre âyette geçen "*kāle*" (dedi ki) ifadesi, "*kul*" (de ki) şeklinde okunur.

[Ey Rabbim! Hak ile hüküm ver.], yani, "Ümmetler hakkındaki hükmün, onlara şeriat olarak tayin ettiğin ve bizi kendilerine tebliğ etmek üzere gönderdiğin hak ile olsun, çünkü bu istenilen şeydir. Zira sen bizi ancak kendi murad ettiğin şey ile gönderdin, böylece doğruluğumuz muhataplarımız nezdinde ispat edilmiş ve onlar hakkında hüccet kaim hale gelmiş olur." Bu durumda Hak Teâlâ her bir ümmet hakkında onlara şeriat kılmış olduğu şey ile hükmettiği zaman peygamberlerin doğruluğu sübût bulacaktır. Böylece kesin delil Allah'ın olur, çünkü O sadece şeriat olarak belirlediği ve kuluna (elçisine) bu şekilde niyazda bulunmasını emrettiği şey ile hükmeder. Burada Hak Teâlâ'nın kullara olan tenezzülü ve lütfu, olabilecek olandan daha büyüktür. Nitekim Allah hiç, hak olandan başkası ile hükmeder mi? Burada Hak kendisini, peygamberi Hazreti Muhammed aleyhisselâma memur olarak ifade etmiştir. Çünkü burada "hükmet" ifadesi emir kipindedir. Allah da ona, kendisine karşı bu emir kipini kullanmasını emretmiştir. Allah bir kula, ancak kendisine olan muamelesince muamele eder. Kendisine vâcip kıldığı şeyi sana da vâcip kılmış, kendisini bir ahdin altına soktuğu gibi seni de bir ahdin altına sokmuştur. Bu, kendisinde kesin delil (*el-huccetü'l-bâliğâ*) olması içindir. Kaldı ki Hak Teâlâ kendi zâtına vâcip kıldığı her şeye vefa göstermiş, buna karşılık senden de sana vâcip kıldığı şeylere vefa göstermeni talep etmiştir. Şimdi bu, O'nun lütfundan değil midir? Bu O'nun kereminden değil midir? Görmez misin, Hak Teâlâ peygamberi Dâvûd aleyhisselâma, "İnsanlar arasında hak ile hükmet ve hevâya tâbi olma." (Sâd, 38/26) buyurmuş, ardından halifelerinin kalbini mutmain kılmak için de [(Ey Muhammed) De ki: "Ey rabbim! Hak ile hüküm ver."] buyurmuş, kendisinin, peygamberlerini göndermiş olduğu hak ile hükmetmesine hükmetmiş ve böylece tıpkı kendisini kullardan perdelemiş olduğu bu dünya hayatında resûllerine verdiği mûcizelerle onların doğruluğunu teyit etmiş olduğu gibi bu hüküm sayesinde onların kullar tarafından fiilen tasdik edilmesini sağlamıştır.

Şeriat hükümlerinde asıl olan zann-ı galip olduğu için hâkim ancak şahidin şahitliği ile hüküm verir. Şahit ise şahitlik ettiği konuda kesin ve kati değildir. İki hasmın arasında hâkimin hüküm verirken zann-ı galibe dayanacağı noktasında âlimler ihtilaf etmemişler, ancak onun ilmi ile hüküm vermesi noktasında ihtilaf etmişlerdir. Böylece bu türde zann-ı galip, kendisine müracaat edilecek bir asıl haline gelmiştir. İlim ise üzerinde ihtilaf edilen bir konumdadır. Hak Teâlâ her ne kadar tam ilim sahibi olsa da yine de şahitlerle hüküm verir. Bu nedenle [(Ey Muhammed) De ki: "Ey rabbim! Hak ile hüküm ver."] buyurmuştur, yani "Bana şeriat olarak verdiğin ve beni kendisini tebliğ etmek üzere peygamber olarak gönderdiğin şey ile hüküm ver." Hak Teâlâ ilim sahi-

bi olmasına rağmen kıyamet günü insanlar aleyhine şahitler ikame eder, onlara ancak kendileri aleyhine delilleri ortaya koyduktan sonra ceza verir. Oysa kendisi tam ilim sahibidir. Bu itibarla bazı âlimler, "Hâkimin kendi bilgisi ile hükmetme yetkisi yoktur." demişlerdir. Âlimde bunun böyle olmasının sebebi, başka bir maksat gütmüş olabileceği yönündeki töhmetin izalesidir, Hak Teâlâ'da böyle olmasının sebebi ise, hakkında hüküm verilen üzerinde hüccetin tam olarak ikame edilmesidir ki bunun sonucunda Hak Teâlâ kulu âhirette ancak dünyada resûlünün dili ile şeriat kıldığı şey üzerinden hesaba çeker. Bu nedenle peygamber rabbine, yine rabbinin emri ile, [Rabbim! Hak ile hüküm ver.] der, yani "Bana şeriat olarak verdiğin ve beni kendisini tebliğ etmek üzere peygamber olarak gönderdiğin şey ile hüküm ver."

[Bizim rabbimiz, sizin nitelemelerinize karşı yardımı istenecek olan Rahmân'dır.]: Hak Teâlâ Rahmân olmasaydı kul [Rabbim! Hak ile hüküm ver.] deme cüreti bulamazdı, çünkü zaten Hak Teâlâ ancak hak ile hüküm verir.

İkinci vecih

Allah Teâlâ varlığı iki kitap kılmıştır. Bunlardan birine *ümm* adını vermiştir ki onda var etmeden öncekiler ve olanlar, (olacaklar) bulunur. Onu *el-Mukît* isminin hükmü ile yazmıştır. O mâlum bir kadri olan bir kitap olup bazı mümkünlerin ayanları ve onlardan olacak olanlar onda bulunur. Bir başka kitap daha vardır ki onda sadece hususi olarak mükelleflerden sadır olacak olanlar bulunur. Ona yazma işi mükellefiyet devam ettiği sürece devam eder. O kitap ile Allah'ın mükellefler üzerindeki hücceti kaim olur. Allah kullara "ümm" kitap ile değil, işte bu kitap ile hesap sorar. İşte Allah Teâlâ'nın kitabında peygamberine neden [(Ey Muhammed) De ki: "Ey rabbim! Hak ile hüküm ver."] şeklinde emir verdiğini haber verdiği ve kendisi ile hükmedeceğini bildirdiği apaçık hak bu kitaptır. Buradaki *hak* kelimesi ile bu kitap kastedilir. Bu, her şeyi sayıp döken, küçük büyük demeden her şeyi ortaya koyan kitaptır. Küçük büyük her şey onda satır satır yazılıdır. O, *ümm* olan kitapta açıkça ifade edilmiştir.

HACC SÛRESİ

Medine'de indirilmiştir.

Bismillahirrahmânirrahîm

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ (١) يَوْمَ تَرَوْنَهَا تَذْهَلُ
كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَى وَمَا
هُمْ بِسُكَارَى وَلٰكِنَّ عَذَابَ اللّٰهِ شَدِيدٌ (٢) وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللّٰهِ بِغَيْرِ
عِلْمٍ وَيَتَّبِعُ كُلَّ شَيْطَانٍ مَرِيدٍ (٣)

1. Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Çünkü kıyamet sarsıntısı çok büyük bir şeydir. 2. Onu göreceğiniz gün, her emzikli kadın emzirmekte olduğu çocuğundan geçer ve her hamile kadın da karnındaki çocuğunu düşürür. İnsanları sarhoş görürsün, halbuki onlar sarhoş değillerdir. Ne var ki Allah'ın azabı çok şiddetlidir. 3. İnsanlardan kimi vardır ki, hiçbir bilgisi olmadığı halde Allah hakkında tartışmaya girer vc hcr azgın şcytanın ardına düşcr.

Arz günü geldiği ve farz ve sünnet ile talep vâki olduğu, her emzikli kadının emzirmekte olduğu çocuğundan geçtiği, her nefis derleyip topladığını

bir kenara bıraktığı, insanları ter bastığı, fırkaların ayrıştığı, hakların bir bir sayılıp döküldüğü, insanın sandıklarda hazineleyip sakladıklarından hesaba çekildiği zaman kuşku ortadan kalkar, iki gözü olan herkes için sabah apaçık ortaya çıkar, yüz çevirip reddeden pişman olur, her kalp esmâ-i hüsnâ ile saadet tecellisine nâil olur. Çünkü iş çok mühim ve büyüktür, kıyametin sarsıntısı süt emziren kadını bile dehşete düşürecek bir sarsıntıdır. Süt emziren kadın evladına karşı çok aşırı bir sevgi beslese bile, onu dahi evladından ayıracak bir sarsıntıdır. O gün kimse kimseye dönüp bakmaz, çünkü Allah'ın azabı çok şiddetlidir.

كُتِبَ عَلَيْهِ اَنَّهُ مَنْ تَوَلَّاهُ فَاَنَّهُ يُضِلُّهُ وَيَهْد۪يهِ اِلٰى عَذَابِ السَّع۪يرِ (٤) يَٓا اَيُّهَا
النَّاسُ اِنْ كُنْتُمْ ف۪ي رَيْبٍ مِنَ الْبَعْثِ فَاِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ
مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ مِنْ مُضْغَةٍ مُخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ لِنُبَيِّنَ لَكُمْ وَنُقِرُّ فِي الْاَرْحَامِ مَا
نَشَٓاءُ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُٓوا اَشُدَّكُمْ وَمِنْكُمْ مَنْ يُتَوَفّٰى
وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ اِلٰٓى اَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْـًٔا وَتَرَى الْاَرْضَ
هَامِدَةً فَاِذَٓا اَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَٓاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ وَاَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَه۪يجٍ (٥)

4. Şeytan hakkında, "Her kim onu dost edinirse mutlaka o kimseyi saptırır ve onu cehennem azabına sürükler." diye yazılmıştır. 5. Ey insanlar! Ölümden sonra diriliş konusunda herhangi bir şüphe içindeyseniz hiç şüphesiz biz sizi topraktan, sonra az bir sudan, sonra bir "alaka"dan, sonra da yaratılışı belli belirsiz bir "mudga"dan yarattık ki size apaçık anlatalım. Dilediğimizi belli bir süreye kadar rahimlerde durduruyoruz. Sonra sizi bir çocuk olarak çıkarıyor, sonra da tam gücünüze ulaşmanız için. İçinizden ölenler olur. Yine içinizden bir kısmı da ömrün en düşkün çağına ulaştırılır ki, bilirken hiçbir şey bilmez hale gelsin. Yeryüzünü de ölü, kupkuru görürsün. Biz onun üzerine yağmur indirdiğimiz zaman kıpırdar, kabarır ve her türden iç açıcı çift çift bitkiler bitirir.

[Ey insanlar! Ölümden sonra diriliş konusunda herhangi bir şüphe içindeyseniz hiç şüphesiz biz sizi topraktan yarattık.]: Bizim yaratılışımızda bizden talep edilen şey kulluk olduğuna göre, Allah Teâlâ'nın bize inayetini gösteren şeylerden biri de, bizi üzerinde kulluk etmemizi emretmiş olduğu yeryüzünden yaratmış olmak suretiyle bize yolu göstermiş, yakınlaştırmış olmasıdır. Bizi yeryüzünün toprağından, yaratılmış en düşük şeyden yaratmıştır ki onun ötesinde bir şey yoktur. Böylece bize ibadet/kulluk yolunu yakınlaştır-

mış, bizi toprak içinde ve topraktan yaratmıştır. Bu, Allah'ın zelil kılmış olduğu yerdir. İbadet de zillettir. Böylece bizler aslımız gereği zelil varlıklarız. [Sonra az bir sudan, sonra bir "alaka"dan, sonra da yaratılışı belli belirsiz bir "mudga"dan yarattık], yani yaratılışı tam olan ve tam olmayan. Ama buradaki "tam olmayan" da, tam yaratılışlı olup Hak Teâlâ'nın, "O her şeye yaratılışını verdi." (Tâ Hâ, 20/50) âyetindeki hükmün kapsamındadır. Yani o eksiğe de yaratılışını vermiştir ki onun yaratılışı eksik olmaktır. (Eksik olmakla tam olur.) Beden ruh için tıpkı bir sanatkârın elinde bulunan ve kendisi ile sanatını icra ettiği âlet konumundadır, her bir âlet, hangi iş için tasarlanmış ise o işi için kullanılır. Bunlardan bazıları mükemmeldir, bunlar "tam yaratılışlı" olanlardır, diğer bazıları ise mükemmel değildir, bunlar da "tam olmayan yaratılışlı" olanlardır. İşçinin elindeki âlet ne kadar kusurlu ise yaptığı iş de o kadar kusurlu olur. Böylece şu husus anlaşılmış olur ki zâtî kemal sadece Allah Teâlâ'ya mahsustur. Yine böylece sen bedeninin ve ruhunun mertebeleri üzerinde düşünüp tefekkür edebilir, Allah Teâlâ'nın seni boş yere yaratmamış olduğunu anlayıp -aradan uzun süre geçmiş olsa bile- ibret alabilirsin.

[Ki size apaçık anlatalım. Dilediğimizi belli bir süreye kadar rahimlerde durduruyoruz. Sonra sizi bir çocuk olarak çıkarıyoruz.]: Çocuk (*tıfl*) kelimesi *et-tafel* kelimesinden türemiştir ki bu da sabah ve akşam vakitlerinde gökten düşen kırağı tanelerine verilen isimdir. Bahsedilen bu kırağı taneleri, gökten yağan yağmurdan daha zayıftır. Yetişkin insana göre çocuk ne ise yağmur çeşitleri içerisinden çise, kırağı ve serpinti de odur. Bu kadar zayıf olduğu için de daima kendisine merhamet edilen konumunda olur.

[Sonra da tam gücünüze ulaşmanız için. İçinizden ölenler olur. Yine içinizden bir kısmı da ömrün en düşkün çağına ulaştırılır ki, bilirken hiçbir şey bilmez hale gelsin.]: Çünkü insan tabiat âleminden çeşitlenir, oradan bir tür olarak çıkar ve oranın dönüşümleri ile dönüşür. Kendisine bu ilmin hâsıl olduğu maddeler dönüşmüştür, ilim de tebeiyyet (tâbilik, bağlılık) hükmü gereği bu dönüşümden nasibini alır.

[Yeryüzünü de ölü, kupkuru görürsün.]: Nitekim yeryüzü bir döşektir.

[Biz onun üzerine yağmur indirdiğimiz zaman]: Hava yer ile nikâhlanıp üzerine su inince [kıpırdar], harekete geçer; su onun rahminde felek döngülerinin eserlerini gösterir, [kabarır], hamile kalır; tıpkı bir kadın gibi olur [ve her türden iç açıcı çift çift bitkiler bitirir.] İkiz olarak evladını doğurur, bunun sonucunda yeryüzü çiçekler açarak neşe ile güler. Çift olmasının sebebi talep ettiği nikâhtır, çünkü nikah ancak çift arasında olur. Tam yaratılarak yetişmiş olanlar salim iken, diğerleri salim değildir. Allah her şey kadirdir.

ذَلِكَ بِأَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّهُ يُحْيِي الْمَوْتَى وَأَنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (٦) وَأَنَّ
السَّاعَةَ آتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا وَأَنَّ اللّٰهَ يَبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُورِ (٧)

6. Bu böyle. Çünkü Allah, hakkın ta kendisidir. Şüphesiz O ölüleri diriltir ve O her şeye hakkıyla kadirdir. 7. Çünkü kıyamet muhakkak gelecektir. Onda hiçbir şüphe yoktur ve şüphesiz Allah kabirdeki kimseleri diriltecektir.

Allah Teâlâ insanı yarattığı zaman onu âhirete yönelmiş olarak, (geleceği âhiret olacak şekilde) yaratmıştır, geleceğinde kıyamet vardır, bu yüzden kıyamete saat denmiştir, çünkü insan ona doğru koşar. (Koşmak anlamına gelen *sa'a* fiili ile kıyamet anlamına gelen *es-sâ'atu* kelimeleri aynı köktendir.)

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللّٰهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ (٨)

8. İnsanlardan öylesi de vardır ki, ne bir ilmi, ne bir yol göstericisi, ne de aydınlatıcı bir kitabı olduğu halde Allah hakkında tartışmaya kalkar.

[İnsanlardan öylesi de vardır ki, bir ilmi olmadan Allah hakkında tartışmaya kalkar.]: İlim nazari delilin verdiği şeydir.

[Ne bir yol göstericisi], yani keşfini ona beyan edecek bir beyanı olmadan [ne de aydınlatıcı bir kitabı]. Bu, Hakk'ın sahip olduğu sıfatların kendisi ile tanındığı kitaptır. Kendisine nur olarak nitelenen ilâhî kitaplarda yer alan âyetler indiği ve Allah'ı bildirdiği -ki nur ile keşf edilir- zaman o insanları Hakk'ı taklit etmekten alıkoyar, tecelliden, keşiften ve aklî nazardan uzaklaştırır. Cehalet konusunda bundan daha düşük bir mertebe yoktur. Bu nedenle Hak Teâlâ bu sıfata sahip kimseleri burada kınama üslubu ile zikretmiş ve kendilerini kınamıştır.

ثَانِيَ عِطْفِهِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ لَهُ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَنُذِيقُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَذَابَ
الْحَرِيقِ (٩) ذَلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ يَدَاكَ وَأَنَّ اللّٰهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ (١٠)

9. Kibirlenerek insanları Allah'ın yolundan saptırmak için. Ona dünyada bir rezillik vardır. Ona kıyamet gününde de yangın azabını tattıracağız. 10. Ona, "İşte bu kendi ellerinin önceden işledikleri yüzündendir. Allah kesinlikle kullara zulmedici değildir." denir.

Allah Teâlâ bir hadis-i kudsîde şöyle buyurur: "Bunlar sizin amellerinizden ibarettir, ben onları sizin için bir bir sayıyorum, sonra onlara haklarını tastamam vereceğim, her kim bir hayır bulursa Allah'a hamdetsin, kim de hayırdan başka bir şey bulursa sakın kendi nefsinden başkasını kınamasın."[92]

Şu halde biz Hak'tan, ancak içinde bulunduğumuz halin karşılığını görürüz, dileyen amel etsin dileyen amel etmesin, neticede insana dönecek yegâne şey, kendisinden çıkmış olandır. O halde sen senden sana dönüşü övgüye değer olacak şeylerin çıkmasına gayret et. İşte bu nebevi bir kelimedir, bütünüyle hak olan bir sözdür, çünkü amel ancak o ameli işleyene döner. Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle buyurmuştur: "Sakın kendisini şu acil/geçici dünyanın aldattığı, temennilerin kandırdığı, aldatmacaların oyaladığı kimselerden olmayın. Bu kimse çabucak yıkılıp göçecek olan bir eve gidip dayanır, sığınır. Biliniz ki şu dünyanızdan geriye, bu zamana kadar gelip geçen süre ile kıyaslandığı zaman, bir yolcunun devesini çökertip dinleneceği kadar bir süre kalmıştır, o halde ne diye yükselip (biriktirip) duruyorsunuz, daha neyi bekliyorsunuz? Allah'a yemin olsun ki bir sabah kalktığınızda sanki bu dünya hiç yokmuş, hiç yaşanmamış gibi olacaktır. Sanki vardığınız âhiret diyarı da öteden beri hep varmış ve orada yaşıyormuşsunuz gibi olacaktır. O halde hazırlıklarını tamamlayın, çok yakındaki yolculuk için azık hazırlayın ve bilin ki herkes neyi takdim etti ise o gelecektir ve herkes yapmayıp geride bıraktığı amelleri için pişman olacaktır."

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللّٰهَ عَلٰى حَرْفٍۚ فَاِنْ اَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَاَنَّ بِهٖۚ وَاِنْ اَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ
انْقَلَبَ عَلٰى وَجْهِهٖۚ خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةَۜ ذٰلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ (١١) يَدْعُوا
مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَضُرُّهُ وَمَا لَا يَنْفَعُهُۜ ذٰلِكَ هُوَ الضَّلَالُ الْبَعِيدُ (١٢) يَدْعُوا لَمَنْ
ضَرُّهُٓ اَقْرَبُ مِنْ نَفْعِهٖۜ لَبِئْسَ الْمَوْلٰى وَلَبِئْسَ الْعَشِيرُ (١٣) اِنَّ اللّٰهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ
اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُۜ اِنَّ اللّٰهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ
(١٤) مَنْ كَانَ يَظُنُّ اَنْ لَنْ يَنْصُرَهُ اللّٰهُ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ فَلْيَمْدُدْ بِسَبَبٍ اِلَى
السَّمَٓاءِ ثُمَّ لْيَقْطَعْ فَلْيَنْظُرْ هَلْ يُذْهِبَنَّ كَيْدُهُ مَا يَغِيظُ (١٥) وَكَذٰلِكَ اَنْزَلْنَاهُ اٰيَاتٍ
بَيِّنَاتٍۙ وَاَنَّ اللّٰهَ يَهْدِي مَنْ يُرِيدُ (١٦) اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِـِٔينَ
وَالنَّصَارٰى وَالْمَجُوسَ وَالَّذِينَ اَشْرَكُوٓا اِنَّ اللّٰهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِۜ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى

92 Müslim, Birr, 55.

كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ (١٧) اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ يَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِي الْاَرْضِ
وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ وَالْجِبَالُ وَالشَّجَرُ وَالدَّوَابُّ وَكَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ وَكَثِيرٌ
حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذَابُ وَمَنْ يُهِنِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُكْرِمٍ اِنَّ اللّٰهَ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ (١٨)

11. İnsanlardan öylesi de vardır ki, Allah'a tahrif edilmiş bir şekilde (*'alâ harfin*) kulluk eder. Eğer kendisine bir hayır dokunursa gönlü onunla hoş olur. Şâyet başına bir kötülük gelirse gerisin geri dönüverir. O dünyayı da kaybetmiştir, âhireti de. İşte bu apaçık ziyanın ta kendisidir. **12.** O, Allah'ı bırakır da kendine ne zarar ne de fayda veren şeylere tapar. Bu da derin sapıklığın ta kendisidir. **13.** Zararı faydasından daha yakın olana tapar. O ne kötü yardımcı, ne fena yoldaştır! **14.** Muhakkak ki Allah iman edip salih ameller işleyenleri içinden ırmaklar akan cennetlere koyacaktır. Şüphesiz Allah dilediğini yapar. **15.** Her kim ona Allah'ın dünyada ve âhirette asla yardım etmeyeceğini zannediyorsa hemen tavana bir ip çeksin, sonra kendini assın da bir baksın; başvurduğu, öfkelendiği şeyi giderecek mi? **16.** Böylece biz Kur'ân'ı apaçık âyetler halinde indirdik. Şüphesiz Allah dilediğini doğru yola iletir. **17.** Şüphesiz, iman edenler, yahudiler, sabiîler, hıristiyanlar, mecûsiler ve Allah'a ortak koşanlar var ya, Allah kıyamet günü onların aralarında mutlaka hüküm verecektir. Çünkü Allah her şeye şahittir. **18.** Görmez misin ki şüphesiz, göklerde ve yerde olanlar, güneş ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların birçoğu Allah'a secde etmektedir. Birçoğunun üzerine de azap hak olmuştur. Allah kimi alçaltırsa ona saygınlık kazandıracak hiçbir kimse yoktur. Şüphesiz, Allah dilediğini yapar.

Allah Teâlâ, keşif sahibi olan ve bizim görmediğimiz şeyleri gören Hazreti Muhammed aleyhisselâma hitaben, [Görmez misin ki] buyurmaktadır. Bu Hak Teâlâ'nın her bir varlığın secdesine dair gösterdiği şeyi müşahede ve ibret ile görmek anlamındadır.

[Şüphesiz, göklerde ve yerde olanlar Allah'a secde eder.]: Burada mutlak ve umumi ifade kullanmış, ardından tafsilatlandırarak şöyle buyurmuştur: [Güneş] batışında, [ay] gözden kayboluşunda, [yıldızlar] kendi mevkilerinde, [dağlar] sakin duruş hallerinde, [ağaçlar] upuzun dikilmiş hallerinde, [hayvanlar] insanların emrine âmâde kılınmışlıklarında hep Allah'a secde etmektedirler. Burada Allah Teâlâ ana varlık sınıflarını ve onlardan neşet edenleri saymış, yaratılmışların sınıflarından hiçbir şeyi geride bırakmamış, Allah'a secde etme durumunun -insan haricinde- bazı varlıklarda kısmi olduğunu söy-

lememiştir, çünkü âlemdeki her şey bütünüyle Allah'a secde eder, bunun tek istisnası insanlardır, bu yüzden bu tafsilatta insanlara sıra geldiğinde [ve insanların birçoğu] buyurmuştur. Hepsi dememiştir. Secde eden bu "birçoğu", müşahede ehli olanlardır; nitekim Hak Teâlâ, "Âdemoğlu beni yalanladı, oysa böyle yapmamalıydı, Âdemoğlu benim hakkımda kötü konuştu, oysa böyle yapmamalıydı." buyurmuştur. Bu nedenle âyetin devamında, [birçoğunun üzerine de azap hak olmuştur] buyurmuştur. Bunun sebebi, onları nefs-i nâtıkalarına, Allah'ın onlarda yaratmış olduğu fikir gücüne bırakmış olmasıdır ki bu yüzden insanlar Allah'a, meşru olmayan suretler üzerinden secde etmişlerdir. Böylelikle onlar cezalandırılmayı hak etmişlerdir. Bununla beraber bu kimseler mâna itibariyle aslında Allah'tan başkasına secde etmiş değillerdir.

[Allah kimi alçaltırsa ona saygınlık kazandıracak hiçbir kimse yoktur. Şüphesiz, Allah dilediğini yapar.]: Allah böylece bunu kendi dileği kapsamında değerlendirmiş ve nebîsi Hazreti Muhammed aleyhisselâmı bütün varlıkların secde edişine şahit tutmuş, hiçbir varlığı dışarıda bırakmamıştır. Nitekim gökte ve yerde olanları zikretmiş, böylece ulvi âlemi ve süfli âlemi söylemiştir. Haddizatında bütün âlemi kıyam halinde iken Allah Teâlâ onların hepsini kendisini bilmeye davet etmiştir, onları yarattığı zaman huzurunda kıyama kaldırmış ve secde ettirmiş, böylece onlar secde hallerinde Allah'ı bilmişlerdir. Ondan sonra başlarını hiç secdeden kaldıramaz olmuşlardır. İnsan ve cin haricinde, Allah dışındaki bütün varlıklar işte bu sebepler Allah'ı bilirler, mârifetullah üzeredirler, Allah'tan bir vahiy, ilim ve tecelli üzeredirler, bu fıtrat ile yaratılmışlardır, bu yüzden de hepsi saadet ehlidir. Çünkü Hakk'ın tecellisi daimi ve ebedîdir. Kul da bu âyeti okuduğun zaman derhal secdeye kapanarak âyette sözü edilen "birçoğu" kapsamında, yani Allah'a secde eden insanlar zümresi içerisinde olmak, [birçoğunun üzerine de azap hak olmuştur] ifadesinde sözü edilen kimseler içerisinde olmamak ister. Kul Allah Teâlâ'nın kendisini secde etmeye muvaffak kıldığını ve secde etmesine mâni olmadığını gördüğü zaman kendisinin, inayet ehli olan bütünü secde eden varlık sınıflarına katıldığını anlar. İşte bu secde madenlerin ve bitkilerin isteyerek yaptıkları, hayvanların, bazı insanların, feleklerin ve rükünlerin müşahede ve ibret ile yaptıkları secdedir.

هٰذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ فَالَّذِينَ كَفَرُوا قُطِّعَتْ لَهُمْ ثِيَابٌ مِنْ نَارٍ
يُصَبُّ مِنْ فَوْقِ رُؤُسِهِمُ الْحَمِيمُ (١٩) يُصْهَرُ بِهِ مَا فِي بُطُونِهِمْ وَالْجُلُودُ (٢٠) وَلَهُمْ
مَقَامِعُ مِنْ حَدِيدٍ (٢١) كُلَّمَا اَرَادُوا اَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا مِنْ غَمٍّ اُعِيدُوا فِيهَا وَذُوقُوا
عَذَابَ الْحَرِيقِ (٢٢) اِنَّ اللّٰهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي

مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ اَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَلُؤْلُؤًا وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ
(٢٣) وَهُدُوا اِلَى الطَّيِّبِ مِنَ الْقَوْلِ وَهُدُوا اِلٰى صِرَاطِ الْحَمِيدِ (٢٤) اِنَّ الَّذِينَ
كَفَرُوا وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ الَّذِي جَعَلْنَاهُ لِلنَّاسِ سَوَاءً
الْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِ وَمَنْ يُرِدْ فِيهِ بِاِلْحَادٍ بِظُلْمٍ نُذِقْهُ مِنْ عَذَابٍ اَلِيمٍ (٢٥)

19. İşte iki hasım taraf. Bunlar rableri hakkında tartışmaya girmişlerdir. İçlerinden inkâr edenler için ateşten giysiler biçilmiştir. Onların başlarının üstünden kaynar su dökülür. **20.** Onunla, karınlarının içindekiler ve derileri eritilir. **21.** Onlar için bir de demirden topuzlar vardır. **22.** Her ne zaman cehennemden, o kederden çıkmak isteseler, oraya geri döndürülürler ve onlara, "Tadın yakıcı azab!" denir. **23.** Şüphesiz, Allah iman edip salih ameller işleyenleri içlerinden ırmaklar akan cennetlere koyacak, orada altından bileziklerle, incilerle süsleneceklerdir. Oradaki giysileri ise ipektir. **24.** Onlar hem sözün hoş olanına ulaştırılmışlar, hem de övgüye layık olan Allah'ın yoluna iletilmişlerdir. **25.** İnkâr edenler ile Allah'ın yolundan ve içinde, yerli, misafir bütün insanları eşit kıldığımız Mescid-i Harâm'dan alıkoyanlar azabı hak etmişlerdir. Kim de orada zalimce ilhad (sapmak) isterse biz ona elem dolu bir azaptan tattıracağız.

İlhad şeriat tarafından hak olarak belirlenmiş olandan sapmaktır, bu nedenle Hak Teâlâ, [Kim de orada zalimce ilhad (sapmak) isterse] buyurmuş, zulmü zikretmiştir ki burada zulüm; kasıt, yani iradedir. Kişinin irade ettiği bu zulüm ondan ister Mekke'nin hareminde sadır olsun ister olmasın, her halükârda ondan mesul tutulur, hesaba çekilir, ama Mekke'deki Mescid-i Harâm'ın dışında insan sadece düşündüğü, niyetlendiği şey ile sorumlu tutulmaz, hatta düşündüğü kötü şeyi yapmaz ve hususen Allah rızası için onu terk ederse bunun karşılığında sevap kazanır, ama Allah rızası için değil de bir başka şey için onu yapmayı terk ederse bu durumda ona sevap da yazılmaz, günah da yazılmaz. Hazreti Peygamber aleyhisselâm, "Mekke'de yiyecek tekelciliği yapmak orada ilhaddır."[93] buyurmuştur. İbn Abbas sırf bu âyet yüzünden Taif'e yerleşmiş, ihtiyatlı davranmak adına böyle yapmıştır. Nitekim insan kalbine gelen düşünceleri engelleme kuvvetine sahip değildir. Burada Allah Teâlâ zulüm kelimesini (her türlü zulmü içine alacak şekilde) nekira olarak kullanmış, bu yüzden İbn Abbas gibi isimler bundan çekinmişlerdir.

---

93 Ebû Dâvûd, Menâsik, 89; Tirmizî, Buyû', 40.

İrade hakkında bir bahis

Bil ki Allah Teâlâ belli bir şahıs ile birlikte bir fiili var etmek istediği zaman ona masum elçisini gönderir ki bu masum elçi, mâlum ilâhî havatırdır. Bu, seçilmişlik makamına çok yakın olduğu için son derece gizlidir, onun kalbe gelişini ancak huzur ve murakabe ehli olanlar sadakat ve saflık aynasında bilirler. Bu havatır kalpte gizli bir çentik atar, bu da gayba ilişkin bir nüktenin oraya indiğine dikkat çekmek içindir. Kim onunla hükmederse yaptığı her fiilde isabet eder, her amelinde başarıya ulaşır. İşte kendisine itimat edilecek olan şahıstaki ilk sebep budur, yani hatırın attığı çentiktir. Buna kalbini yönlendirenler nezdinde *hacis* denir. Eğer bu kişiye bir kez daha dönerse artık buna irade denir. Üçüncü kez gelirse buna *himmet* denir. Dördüncü kez gelirse *azm* (karar) denir ki bu da kesin kararlaştırılmış bir işi gerçekleştirmek üzere döner. Dördüncü kez gelirse buna niyet denir ve bu da şu bünyeden sadır olan fiili doğrudan işleyendir. Fiile yönelme ile fiil arasında kasıt zuhur eder. Bil ki niyetin mânası eğer kasıt ise o zaman o, her türlü delilin ikamesinde asıldır, hissin niyette herhangi bir dahli söz konusu değildir, çünkü o, mütehayyil aklin niteliğidir.

وَاِذْ بَوَّأْنَا لِاِبْرٰهٖيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ اَنْ لَا تُشْرِكْ بٖى شَيْـًٔا وَطَهِّرْ بَيْتِىَ لِلطَّٓائِفٖينَ
وَالْقَٓائِمٖينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ (٢٦)

26. Bir vakit biz İbrâhîm'e, Kâbe'nin yerini, "Bana hiçbir şeyi ortak koşma; evimi, tavaf edenler, namaz kılanlar, rükû ve secde edenler için temizle." diye belirlemiştik.

Şiir:

Ey Peygamberlerin tavaf ettiği Kâbe!
Değerli meleklerin tavafından sonra
Sonra onların ardından bir alem geldi ki
Yücelik ve süflilik arasında, onu tavaf ettiler.
Kâbe'yi benzer sayarak O'nun arşı yerine koydular.
Biz onun etrafında tavaf eden ve ona hürmet duyanlarız.
Onu tavaf edenlerin en büyüğü der ise
Ben hayırlı olanım, işitiyor musunuz?
Vallahi buna dair ne bir nas getirdi
Ne de bildirdi, sadece açık olmayan.

Bu bir nurdan başka nedir ki?
Onların nurları onu çevrelemiş, biz ise değersiz bir suyuz
Böylece şey benzerine cezb edildi
Hepimiz ise onun katında yerleşmiş kullarız
Görmediler mi bizim gördüğümüzü
Tavaf ettiğimizi tavaf ettiklerini, ki onlar toprak da değildir
En latif olanımız tecrid olursa yerleşir
Onların tavaf ederek etrafında döndüğü kimsenin üzerine
Onları bilgisizlikten tenzih ediniz.
Allah'ın âlemleri âmâde ettiği varlığın hakkını

Allah Teâlâ bu "ev"i kendisine nispet edip [evimi temizle] buyurduğu için onu kendi arşının benzeri ve misli kılmış, onu tavaf eden melekleri ve insanları da arşın etrafını kuşatan ve rablerini hamdi ile tesbih edenlere, yani O'nu övgü ile tesbih edenlere benzetmiştir.

Tavafta dedim ki nasıl tavaf ederim?
O bizim sırrımızı algılamaktan alıkonmuş iken
Taş benim hareketlerimi anlayamaz ki.
Dendi ki: "Sen kendini yitirmiş· bir şaşkınsın
Nuru parıldayan eve bak!
Temizlenmiş kalpler için bu açık kılınmıştır."
Perde olmaksızın Allah ile baktım ona
Böylece onun yüce sırrı göründü
Celâlimin ufkundan ona tecelli etti.
Doğruluk kameri ve herhangi bir tutulma onu örtmedi
Onu gördüğünde Dost'u görseydin
Derdin ki: "Bu kendinden geçmiş
Sağının siyahlığında sır kaybolur
Bir sır ki ah bir de bilinseydi!
Zâtını bilmez oldum." Dediler ki: "Kesiftir
Bir kavme göre; bir kavme göre ise latif."
Onu niçin bilmediler dediğimde, dedi ki:
"Değerli olanı ancak değerli bilir."
Onu bildiler ve bir vakit ona bağlandılar
Rahîm ve Raûf da onları dost edindi
Dosdoğru oldular, onlardan asla görülmedi
Onun zâtıyla tavaftan bir sapma
Kalk! Evimin komşularına benden müjde ver!
Korkuya yer bırakmayan bir emanı

Canlarını alırsam onları benimle karşılaşmakla sevindiridim
Yaşatırsam sevapları tertemizdir.
Yine bizim şu beyitlerimiz vardır:
Evi görüyorum, çevresinde tavaf edenlerle ışıldıyor
Işıltı sadece yaratıcı Hakîm'dendir
Bu ev hissetmeyen, görmeyen bir cansızdır
Ne aklı var ne işitmesi.
Bir zavallı adam dedi ki, bu bizim için itaattir
Şeriat hayatımız boyunca yapmak üzere bizim için onu koydu.
Ben de dedim ki: "Bu senin varacağın son noktadır, iyi dinle."
Hikmetin kendisine isim verme hükmü verdiği kişinin sözünü
Bir cansız gördüm, kendine ait hayatı yok
Ne bir faydası var ne de zararı
Fakat kalp gözü için onda bakacak şey var
Eğer gözde zayıflık ve pas yoksa
Zâtıyla tecelli ederse onu aziz görür
Ne ki kimsenin onu tahammüle gücü yok
Artık Ebû Hafs (Hazreti Ömer) ve Ali'miz olmuştum
Bolca vermek de, alıkoyup engellemek de artık bendendir.

Tefsir değil, işaret

Allah Teâlâ kulunun kalbini beyt ve büyük bir harem kılmış olduğu için, kendisini yer ya da göğün alamayacağını, ancak bu kalbin alabileceğini ifade buyurmuş ve böylece bize kesin olarak, müminin kalbinin bu evden daha değerli olduğunu öğretmiştir. Yine Allah tıpkı tavaf edenlerin Kâbe'ye gelmesi gibi havatırın da kalbe gelmesini sağlamıştır. Tavaf edenler içinde bu evin hürmetini bilen ve tavaf esnasında onun hak ettiği tâzim ve celâle uygun muamele edenler olduğu gibi bu evin hürmetini bilmeyen ve gafil, boş kalplerle, Allah'tan başkasını zikreden dillerle, hatta bazen lüzumsuz ve yalan sözlerle onu tavaf eden kimseler de vardır. Aynı şekilde müminin kalbine gelen havatır içerisinde de övgüye değer olanlar bulunduğu gibi kınanacak olanlar da bulunur. Nasıl ki Allah evi tavaf edenlerin her birinin tavafının hangi hal üzere olduğunu yazıyor ve ondan sadır olanları affediyorsa aynı şekilde kınanacak havatırı da affeder, yeter ki bunlar uzuvlardan duyulur alan çıkıp zuhur etmesin. Mümin kulun kalbi bütün yaratılmışlardan daha ilim sahibi ve daha kuşatıcıdır, çünkü o bütün sıfatların mahallidir. Onun Allah katındaki konumunu yüksekliği, Allah'ın ona tevdi etmiş olduğu mârifet sa-

yesindedir. Beyt dört rükün olduğu gibi kalbin de dört havatırı vardır, bunlardan biri ilâhî hatır olup Kâbe'deki Hicr rüknüne denk gelir. Diğeri melekî hatır olup Kâbe'deki rükn-ü Yemânî'ye denk gelir. Diğeri nefsî hatır olup Kâbe'deki rükn-ü Şâmî'ye denk gelir. Bu üç rükün evin hakiki rükünleridir, çünkü o kübik şekildedir. Nebîlerin kalpleri de bu şekilde üçgen şekillidir, onlarda şeytanî hatıra yer yoktur. Allah Teâlâ dördüncü bir rüknün de ızhar olmasını dilediği için onu şeytanî hatıra ait kılmıştır ki o da Kâbe'deki Irak rüknüne denk gelir. Şeytanî hatırın Irak rüknüne denk geldiğini söylememizin nedeni Şârî'in (Hazreti Peygamber aleyhisselâmın) tavaf esnasında bu rükne gelindiği zaman "şikaktan (ayrışma ve doğru yoldan sapmadan), nifaktan ve kötü ahlâktan Allah'a sığınırım" demiş olmasıdır. Nitekim bu rükünlerin her birinin mertebesi, şeriata göre bu rükünlerin yanında yapılan zikir ve dualar ile belli olur. İşte müminlerin kalpleri de bu şekilde dörtgendir, sadece masum nebî ve resûllerinki böyle değildir, böylece Allah Teâlâ nebîlerini ve resûllerini kendilerine verdiği bir elbise olarak giydirdiği ismet (korunmuşluk) ile diğer müminlerden ayırt etmek istemiştir. Bu sebeple bir nebînin sadece üç hatırı olur, bunlar ilâhî, melekî ve nefsî hatırlardır. Nasıl ki Allah Teâlâ Kâbe'ye bir hazine yerleştirmiş ise aynı şekilde ârif kulun kalbine de Allah'ı bilme (mârifetullah) hazinesini yerleştirmiştir. Böylece ârifin kalbi Hakk'ın kendi kendisine şahitlik ettiği gibi, O'nunla beraber, Allah'tan başka ilâh olmadığına şehadet eder ve Allah'tan başka her varlık için bu mertebeyi (ulûhiyet mertebesini) olumsuzlar. Bu hususta Hak Teâlâ, "Allah, melekler ve ilim sahipleri, ondan başka ilâh olmadığına adaletle şahitlik ettiler." (Âl-i İmrân, 3/18) buyurmuş ve bunu Allah'ı bilen âlimlerin kalbinde bir hazine kılmıştır. Allah'ın evi müminin kalbidir, Ev, Allah'ın isminin evidir, arş, Rahmân'ın istiva yeridir, kalp ve arş arasında, Allah ismi ile Rahmân ismi arasındaki kadar derece farkı vardır. Ulûhiyetin meşhedi daha umumidir, çünkü herkes onu ikrar eder, hiç kimse Allah'ı inkâr etmez, ama Rahmân inkâr edilmiştir. Nitekim müşrikler, "Rahmân da nedir?" demişlerdir. Allah'ın Beyt-i Harâm'ını haccetmek, hususi bir zamanda oraya yönelmenin tekrarı anlamına geldiği gibi kalp de hususi bir halde kendisine ilâhî isimlerin kastedip yöneldiği yerdir. Çünkü her bir ismin kendisini talep eden hususi bir hali vardır. Bu hal kulda ne zaman zuhur ederse ona mahsus olan ismi talep eder ve o isim ona yönelir. Bu nedenle ilâhî isimler kalp evini hacceder. Ayrıca kalp, Hakk'ı içine alacak genişlikte olması itibariyle de ilâhî isimler onu hacceder. İsimler müsemmalarını talep eder, bu yüzden kaçınılmaz olarak müsemmalarına yönelirler. Böylece onlar Hakk'ın, sadece Allah'ın bileceği şekilde kendisini içine alacağını zikrettiği bu eve yönelirler. Umre, ziyarettir. Kişi kalbini imar ettiği ölçüde rabbini ziyaret etmiş olur. Kâbe'yi tavaf edenler arşın etrafını kuşatıp rablerinin hamdi ile tesbih edenler gibidir, bu yüzden tavaf eden kimse tava-

fında sürekli tesbih, tahmid ve tehlil (*Subhânallâh*, *Elhamdülillâh* ve *Lâ ilâhe illallâh*) kelimelerini söyler, ayrıca bir de "*Lâ havle ve lâ kuvvete illa billahi'l-aliyyi'l-'azîm*" (Allah'tan gayrı kuvvet ve kudret yoktur) sözünü söyler.

Cisim tavaf eder, kalp tavaf etmez
Zât var engellenir, zât var onu alıkoyacak kimse yok.
Bu hal onun hilyesi olsa da çağrılır
Bu himmet sahibi imam ki onlara ârif olan ilham eder
Heyhat, heyhat! Zûr ismi beni kendine çekmez
Kalbim ondan derinden ikrah eder ve korkar.

Hac, kastın tekrarı olduğu için, havatırın tekrarı da hac olarak isimlendirilir.

وَاَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلٰى كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ (٢٧)

27. İnsanlar arasında haccı ilan et ki, gerek yaya olarak, gerek uzak yollardan gelen yorgun develer üzerinde sana gelsinler.

İbrâhîm Halîlullah aleyhisselâmdan rivayet edildiğine göre kendisi evi inşa ettiği zaman rabbi ona o evin üzerine çıkıp insanları hacca çağırmak üzere seslenmesini emreder, ancak İbrâhîm aleyhisselâm, "Ey rabbim! Benim sesim nereye kadar ulaşabilir ki?" der. Rabbi ise ona, "Sana düşen nida etmek, bana düşen ise duyurmaktır." diye vahyeder. Nihayet İbrâhîm aleyhisselâm, "Ey insanlar! Allah'ın bir evi vardır, onu haccediniz." diye nida eder, Allah da bu nidayı kullarına işittirir. Kullardan kimi buna icabet eder, kimi etmez. Onların icabeti tıpkı elest bezminde kendilerini şahit tutup "Ben sizin rabbiniz değil miyim?" diye sorduğu zamanki icabetine benzer. Kimi Hakk'ın icabetine çabucak koşar, bunlar hayırda koşuşup öne geçenler ve gücü yeten için haccın derhal farz olduğunu savunanlardır. Kimi icabette ağırdan alır, aradan bir süre geçmeden hareket etmez, bu kişi, gücü yeten kimseye hac farizası, derhal değil, dilediği zaman yerine getireceği bir farzdır görüşünde olandır. Sonra bu çağrıya icabet edenler içerisinde kimileri defalarca icabet eder, kimi sadece bir kez icabet eder. Tekrar etmeyen sadece bir kere hacceder, tekrar eden ise tekrar edebildiği kadar hacceder ki ona her seferinde bir hac sevabı vardır.

[Gerek yaya olarak]: Buradaki "*ricâlen*" kelimesi, ayakları üzerinde, yaya, bineksiz olarak anlamına gelir.

[Gerek uzak yollardan gelen yorgun develer üzerinde sana gelsinler.]

لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ فِي اَيَّامٍ مَعْلُومَاتٍ عَلٰى مَا رَزَقَهُمْ مِنْ
بَهِيمَةِ الْاَنْعَامِۚ فَكُلُوا مِنْهَا وَاَطْعِمُوا الْبَٓائِسَ الْفَق۪يرَ ﴿٢٨﴾

28. Gelsinler ki, kendilerine ait bazı menfaatlere şahit olsunlar ve Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği hayvanlar üzerine belli günlerde Allah'ın adını ansınlar. Artık onlardan siz de yiyin, yoksula fakire de yedirin.

[Kendilerine ait bazı menfaatlere şahit olsunlar]: Hazreti Peygamber aleyhisselâm; "Kim bu eve gelir de burada refes yapmaz, fasıklık yapmaz ise anasından doğduğu günkü gibi evine döner."[94] buyurmuştur.

[Ve Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği hayvanlar üzerine belli günlerde Allah'ın adını ansınlar.]: Burada geçen *behîme* kelimesi hayvanlar anlamına gelir, hayvanların *behîme* diye isimlendirilmesinin sebebi, onların durumunun bizim için mübhem (belirsiz) olmasıdır. [Artık onlardan siz de yiyin, yoksula fakire de yedirin.]

ثُمَّ لْيَقْضُوا تَفَثَهُمْ وَلْيُوفُوا نُذُورَهُمْ وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَت۪يقِ ﴿٢٩﴾

29. Sonra kirlerini gidersinler, adaklarını yerine getirsinler ve Beyt-i Atik'i (Kâbe'yi) tavaf etsinler.

[Sonra kirlerini gidersinler], yani kirlerini atsınlar. Hacının saç kesmesi ise kuvvetini muhafaza maksatlıdır, zira uzun saç insanı terletir, yorar, onda tesir eder. Ayrıca temizlik Şârî'in maksadıdır, çünkü Allah *el-Kuddûs*'tür.

[Adaklarını yerine getirsinler], nafile olan şey, Allah'ın vâcip kılması ile vâcip olur ki bu da kulun kendine bir şeyi adaması sonucunda olur. Bu durumda Allah onu, kulun kendine vâcip kılmasından dolayı vâcip kılmıştır.

Nasihat

Çokça ahitte bulunma, güç yetirebildiğin sana yeter. Bu nedenle Hazreti Peygamber aleyhisselâm adak adamayı hoş karşılamamış, adandığı zaman da onun yerine getirilmesini vâcip kılmıştır. Çünkü bu insanın boşboğazlığıdır.

---

94 Buhârî, Muhassar, 7; Müslim, Sıyâm, 160.

[Ve Beyt-i Atik'i (Kâbe'yi) tavaf etsinler]: Tavaf üçtür; kudüm tavafı, ifâza tavafı ki buna ziyaret tavafı da denir ve veda tavafı. Âlimler bu üç tavaf içerisinde farz olan tavafın ifâza/ziyaret tavafı olduğu konusunda icmâ etmişlerdir. Arafat'a çıkmış olan kimse Mina'da taş attıktan sonra Mekke'ye gelirse ifaza tavafını yapması kudüm tavafının yerine de geçer ve haccı geçerli olur. Eğer Mekke'den ayrılacak kimse ifaza tavafını yapmamış olmasına rağmen veda tavafı yaparsa bu tavaf ifaza tavafı olur ve aynı zamanda veda tavafı yerine de geçer. Çünkü neticede yaptığı şey Kâbe'yi tavaf etmektir ve farz olan ifâza/ziyaret tavafının yapılabileceği zamanda yapılmıştır. Bu yüzden Allah onu ifaza tavafı olarak kabul eder ve veda tavafı yerine de sayar. Temettu haccı yapan kimse eğer Kıran haccı da yapmıyorsa (aynı ihramla hem umre hem hac yapmıyorsa) o zaman onun iki tavaf yapması gerekir. Kıran haccı yapıyorsa o zaman tek tavaf yapar. Mekke'li olan kimse tek tavaf yapar. Taharet tavafın sıhhat şartlarından biri değildir. Kadın ya da erkeğin abdestsiz bir şekilde tavaf yapması câizdir, ancak kadın hayızlı olarak tavaf yapamaz. Eğer yaparsa bu hem câiz olmaz hem de bu konuda açık bir nas bulunduğu için günahkâr olur. Tavafta abdest ve temizlik konusunda sadece hayızlı kadının tavaf yapmaması yönünde açık nas vardır. Her ibadette bu zâhir temizlik şart koşulmaz. Tavaf her vakitte yapılabilir, sabah namazı sonrasında ve ikindi namazı sonrasında da yapılabilir. Ancak ben, güneşin doğul ve batışı esnasında namaza[95] girmeyi mekruh görürüm, sadece kişi güneşin doğuş ve batış anından önce ihrama girmiş ise o zaman mekruh saymam. Tavafın niteliği, kişinin Kâbe'yi soluna olması ve önce eğer güç yetirebiliyorsa Hacerü'l-Esved'i öpmesi, sonra secde etmesi, ya da ulaşmaya güç yetiremiyorsa uzaktan ona işaret etmesi, onun biraz gerisine doğru gidip tavafa başlaması vc tavafından onun önünden geçmesini sağlaması, sonra tekrar Hacerü'l-Esved'e gelinceye kadar yürümeye devam etmesi ve bunu toplam yedi kez tekrarlamasıdır. Her seferinde Hacerü'l-Esved'i öper Hacer rüknünden önce gelen rükn-ü Yemânî'ye eliyle temas eder, fakat onu öpmez. Eğer kudüm tavafında ise o zaman tavafın üç şavtında remel yapar, dört tavafında normal yürür, ancak remel yaptığı şavtlarda rükn-ü Yemânî'lerin ikisi arasında biraz yürü ve o sırada "*Rabbenâ âtina fi'd-dünya haseneten ve fi'l-âhireti haseneten ve kinâ azabe'n-nâr*" (Rabbimiz! Bize dünyada da âhirette de güzellik ver ve bizi ateş azabından koru.) duasını okur. Yedi şavtı tamamlayınca kadar bu şekildc dcvam cdcr. Tabi bütün bunları tamamcn kcndisini Allah'ın huzurunda hisseden bir kalp ile yapar, bu ibadeti yaparken kendisinin arşın etrafında

95 Muhtemelen "tavafa" denilmek istenmektedir. (ç.n.)

rablerini hamdi ile tesbih edenlerden olduğunu hayal eder, tavafı esnasında sürekli tesbih, tahmid ve tehlil (*Subhânallâh*, *Elhamdülillâh* ve *Lâ ilâhe illallâh*) kelimelerini ve "*Lâ havle ve lâ kuvvete illa billahi'l-aliyyi'l-'azîm*" (Allah'tan gayrı kuvvet ve kudret yoktur) sözünü söyler.

Rivayette bildirildiğine göre Cebrâîl aleyhisselâm, Hazreti Âdem aleyhisselâmı, yeryüzüne Allah onu indirdiği zaman Kâbe'yi tavaf ettirmiş, Hazreti Âdem aleyhisselâm ona, "sizler bu evi tavaf ederken ne diyorsunuz?" diye sormuş, Cebrâîl aleyhisselâm da, "bizler tavaf esnasında '*Subhânallâhi ve'l-hamdülillah ve lâ ilâhe illallâhu vellahu ekber*' diyoruz" der, Hazreti Âdem aleyhisselâm da, "ben de buna *Lâ havle ve lâ kuvvete illa billâh'* ifadesini ekliyorum" der, böylece bu dua onun evlatlarına ve kıyamet gününe dek evi tavaf eden herkese tavafın bir sünneti olarak kalır. Hazreti Peygamber aleyhisselâm bu kelimelerin Hazreti Âdem aleyhisselâma, arşın altında bulunan bir hazineden verildiğini haber vermiştir.

Bil ki Allah Teâlâ arşı kendisine nispet edip onu rahmânî istivanın mahalli kılınca melekleri o arşın çevresinde birer muhafız konumunda kılmıştır. Bu melek muhafızlar onun kapısında daima duru ve emirlerini yerine getirmek üzere beklerler. Aynı şekilde Allah Teâlâ Kâbe'yi de kendi evi kılmış ve onu tavaf edenleri de bu üslup üzere değerlendirmiştir. Beyt, diğer evlerden, arştan, Surah'tan ve diğer evlerin tamamından bir hususta ayrışır ki bu özelliğin arşta ya da diğer evlerin herhangi birinde bulunduğuna dair bir bilgi bize nakledilmiş değildir. Bu özellik, Allah'ın yeryüzündeki sağ eli olan ve tavafın her şavtında rıdvan ve müjde biati olarak kendisine biat etmemiz için oraya yerleştirdiği Hacerü'l-Esved'dir. Bu biat sayesinde her bir şavtta lehimize olanlar kabul edilir, aleyhimize olanlar affedilir. Allah'ın sağ eli olan Hacerü'l-Esved'e varıp geldiğimiz zaman Allah'ın amelimizi kabul ettiğini hissederiz ve onunla biatleşiriz, bize uzatılmış olan eli kabul, sevinç ve müjde öpmesi şeklinde öperiz. Bunu her bir şavtta yaparız. Eğer izdiham çok ise o zaman onu öpmek istediğimizi, fakat kendisine ulaşamadığımızı bildirmek üzere uzaktan ona işaret ederiz. Durmadan şavta devam ederiz, fırsatını bulup yaklaşıp öpmek için beklemeyiz, çünkü eğer Şârî' bizim böyle yapmamızı isteseydi ona ulaşamadığımız zaman uzaktan el ile işaret yapmamıza izin vermezdi. Bu izinden öğreniyoruz ki Şârî' bizim tavafa devam etmemizi, arada hiç durmamamızı istemektedir, sadece eğer yaklaşabilirsek onu öpecek kadar durmamıza müsaade vardır. Her kudüm tavafında remel yapılır, takip etmek isteyen kimse için sünnet olan budur. Âlimler tavaftan sonra rükû etmenin, tavafın sünnetlerinden olduğu konusunda icmâ etmişlerdir, bu kişinin iki kez rükû etmesidir (iki rekât namaz kılmasıdır). Daha evlâ olan, her yedi şavtı tamamla-

dıktan sonra namaz kılmasıdır. Eğer her yedi şavtta namaz kılmayıp bunları birleştirirse o zaman tavafı terk edip namaza durması için bitirdiği şavt sayısının tek olmasına dikkat etmelidir, nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm tavaftan ancak tek sayı üzerine ayrılmıştır, ya yedi şavt tamamladıktan sonra ya da bir tavaftan sonra ayrılmıştır. Eğer yedinin üzerine ilavede bulunacaksa o zaman iki kez yedi şavt yapıp (çift sayı olan on dört şavt üzerinden) ayrılmamalı, üç kez yedi şavt yapıp sayı yirmi biri bulunca ayrılmalıdır. En evlâ olan kişinin her yedi şavttan sonra iki rekât namaz kılmasıdır.

İşaret

Kudüm tavafı veda tavafına mukabildir, bunlar *el-Evvel* ve *el-Âhir* ismi gibidir, ifâza/ziyaret tavafı ise bu ikisi arasında berzahtır. Ziyaret tavafının bir veda tavafına bakan vechi bir de kudüm tavafına bakan vechi vardır ve bu yönüyle kudüm tavafı istifade ile Allah'a yönelen akla, veda tavafı ise çıkmak isteyen nefse benzer. Berzah daima hükümde en kuvvetli olandır, çünkü her iki tarafı da kendisinde barındırır, dilediği surette tasavvur edilir, istediği tarafın hükmü üzerine kaim olur. Tam iktidar sahibidir. Remel, hayır içerisinde hayra hızlıca koşmaktır, hayır içre hayırdır.

ذٰلِكَ وَمَنْ يُعَظِّمْ حُرُمَاتِ اللّٰهِ فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ عِنْدَ رَبِّهِۜ وَاُحِلَّتْ لَكُمُ الْاَنْعَامُ اِلَّا مَا
يُتْلٰى عَلَيْكُمْ فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْاَوْثَانِ وَاجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِۙ (٣٠)

30. Bu böyle. Kim Allah'ın haram kıldığı şeyleri tâzim ederse bu rabbi katında kendisi için bir hayırdır. Haramlığı size okunanların dışında bütün hayvanlar size helâl kılındı. Artık putlara tapma pisliğinden kaçının, yalan sözden kaçının.

Âlem, Hak Teâlâ'nın haremindekilerdir, kâinat ise bu haremliklerini iskân ettiği haremidir. Haremdekilerin en büyüğü, kendisinde nikâh tabiatının eseri bulunandır, çünkü o tekvinin mahallidir. Kim Allah'ın haremini tâzim ederse Allah'ı tâzim etmiş olur, kim de Allah'ı tâzim ederse bu kendisi için en hayırlı davranış olur.

Bil ki Allah Teâlâ, mükellefiyet diyarındaki şiarlarının tamamı hakkında mükellef için bütün zâhir ve bâtın hareketlerinde belli hudutlar tayin etmiştir. Bu hudutlar bu şiarlardaki ruhî, duysal ve hükmî tasarrufların tamamını kapsar. Allah bunları bu mükellef nezdinde kendi haremlikleri kılmış ve [Kim

Allah'ın haram kıldığı şeyleri tâzim ederse bu rabbi katında kendisi için bir hayırdır.] buyurmuştur. Bunların tâzimi, kişinin onları, Allah'ın yaratmış olduğu gibi harem hükmünde ibkâ edip tutmasıdır. Kim de Allah'ın mükellefiyet diyarındaki haremlerini ihlal eder, onları tâzim etmez ise onların hayrını kaybeder. Bu dünyada hayrı elimizden kaçan şeyin âhiret diyarında da hayrı elimizden kaçar.

Başka bir vecih

[Kim Allah'ın haram kıldığı şeyleri tâzim ederse bu rabbi katında kendisi için bir hayırdır] yani Allah'ın şiarlarını tâzim etmesinden daha hayırlı olur. Böyle demek suretiyle Hak Teâlâ *şeâir* (şiarlar) ile haram kılınan şeyler arasında ayrım yapmıştır, nitekim Allah'ın haremlikleri (haram kıldıkları) zâtî olup zâtları gereği tâzimi gerektirirler, oysa tâzim ettirmeyi gerektiren sebepler böyle değildir. Bir delil üzerinde düşünüp o delilin delâlet ettiği şey hakkında nazar eden kimse bir süre sonra o delilden medlülüne (delâlet ettiği şeye) geçer, çünkü delil zâtı gereği talep edilen bir şey değildir. Bu nedenle âlem Allah'ı gösteren bir delildir, çünkü biz ondan ibret alıp Allah'a ulaşırız. Buna karşılık Hak Teâlâ'yı âlem için bir delil kılmamız ve ondan aleme geçmemiz doğru olmaz, Hak Teâlâ, ["....e bak mıyorlar mı?"] melalinde pek çok âyet indirmiş ve bu âyetlerde mahlûkatını saymış, onların kendisi için delil edinilmesini istemiştir, yoksa onların kendileri bizzat talep edilen, üzerinde durulacak şeyler değildir. İşte *şeâir* (şiarlar) ile haram kılınan şeyler arasındaki fark budur.

Bir başka vecih

"Rabbi katında" ifadesinin amili zarftadır, buna göre anlam, "kim rabbinin katındaki haram kılınanları tâzim ederse" şeklindedir, yani bu ifade "kulun rabbinin katında olduğu namaz gibi durumlarda bunları tâzim ederse" anlamındadır. Nitekim namaz kılan kimse rabbi katındadır ve O'nunla münâcât eder. Eğer o makamda iken Allah'ın haram kılmış olduğu şeyleri tâzim ederse bu kendisi için daha hayırlı olur. Mümin abdestli olarak uyuduğu zaman onun ruhu rabbinin katındadır ve orada Allah'ın hürmetlerini tâzim eder, bu da onun için, kendisine uykusunda müjdelerin hâsıl olduğu ya da başka şeyleri gördüğü bu makamda en hayırlı olandır. Kulun rabbinin katında olduğu makamlar pek çoktur, o makamlarda Allah'ın hürmetlerini tâzim etmelidir.

Bu yüzden kul rabbinin katında olduğu makamların hangileri olduğunu iyice araştırmalı ve o makamlarda muhakkak, Allah'ın hürmetlerini tâzim etmelidir. O makamlarda kulun Allah'ın hürmetlerini tâzim etmesiz onunla iç içe olmasıdır. [Haramlığı size okunanların dışında bütün hayvanlar size helâl kılındı. Artık putlara tapma pisliğinden kaçının, yalan sözden kaçının.] Çünkü yalan söz sahibinin haktan, işin gerçeğinden kaçınması ve adaletin yok olmasıdır.

حُنَفَاءَ لِلّٰهِ غَيْرَ مُشْرِكِينَ بِهِ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ فَتَخْطَفُهُ
الطَّيْرُ أَوْ تَهْوِي بِهِ الرِّيحُ فِي مَكَانٍ سَحِيقٍ ﴿٣١﴾

31. Allah'a yönelen (hanif), ona ortak koşmayan kimseler olarak. Kim Allah'a ortak koşarsa, sanki gökten düşmüş de kendisini kuşlar kapışıyor veya rüzgâr onu uzak bir yere sürüklüyor gibidir.

[Allah'a yönelen (hanif) kimseler olarak] kul böylece ihlâs sahiplerinden olur, din de şeytandan halas olup kurtulmuş olur ya da kendisini sevk eden korku, rağbet, cennet ve cehennem gibi şeylerden kurtulmuş olur. Bu durumda kul kulluğunu salt Allah'a değil, bu ortaklara kaydırmış olur. Bu nedenle Allah Teâlâ, [Allah'a yönelen (hanif) kimseler olarak] buyurmuştur. Yani bâtıl tarafını bırakıp dini şeriat olarak vaz eden ve mükelleflere sunan Hakkın tarafına meylederek. [Kim Allah'a ortak koşarsa, sanki gökten düşmüş de kendisini kuşlar kapışıyor veya rüzgâr onu uzak bir yere sürüklüyor gibidir.]

ذٰلِكَ وَمَنْ يُعَظِّمْ شَعَائِرَ اللّٰهِ فَإِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ ﴿٣٢﴾

32. Bu böyle. Her kim de Allah'ın şiarlarını yüceltirse şüphesiz ki bu kalplerin takvasındandır.

Birinci vecih

Allah'ın şiarları onun alâmetleridir, alâmetleri de kendisine ulaştıran delillerdir. Her bir şiar hususi bir ilâhî emir olarak ve anlayış sahibi kullara Allah tarafından açıklanmış bir durum olarak Allah'a götüren bir delildir. Kullar bu konuda anlayışları ölçüsünde farklılaşırlar. Şiarlar içerisinde delil itibariyle çok titiz ve zor anlaşılır olanları vardır. Bunların en gizli ve zor anlaşılanı, mutat mûcize türünden olan âyetlerdir ki bunlar herkesin gözünün önünde ama kayıp, mâ-

lum ama meçhul delillerdir. Eğer Allah'ın şiarlarından olduğu söylenen fakat senin şiarlardan olarak suretini ve neye delâlet ettiğini bilmediğin bir şey görürsen bil ki Hak sana o şiar ile hitap etmemiş, onu senin için vaz etmemiş, aksine onu ondan anlayan kimseler için vaz etmiştir. Senin için de başka şiarlar vardır. Bunlar senin Hakk'a delil olduğunu bildiğin şeylerdir, sen onların sınırında dur ve "Rabbim! İlmimi artır." diye dua et, böylece Allah senin sana indirilenlere dair anlayışını kuvvetlendirir ve bilmediğini sana öğretir. Âlemde Allah'ın şiarlarından olmayan tek bir ayn dahi yoktur, âlemdeki her şeyi Hak kendisine delil olarak koymuştur. Varlıkların şerefi Allah'a olan delâletlerine göre olduğu için onların tâzim edilmesi gerekir. Allah Teâlâ: [Her kim de Allah'ın şiarlarını yüceltirse şüphesiz ki bu kalplerin takvasındandır.] buyurmuş, şiarlarını tâzim edenleri böyle nitelemiştir ki burada bu şiarların kalplerin takvasından olduğunu ifade etmiştir. Şiarlar alâmet, delil ve sebepler olup Allah onlar âleme, yaratmak istediği eşyaya dair birer alâmet ve şiar olarak yerleştirmiştir. Ezelî ilminde varlığı birbiri ile irtibatlandırmıştır. Nitekim varlıkların birbiri ile irtibatlı olduğunu deliller de göstermektedir. Dolayısıyla bunları tâzim etmek bir tür "Allah'ı bilmek"tir.

[Kalplerin takvasındandır]: Kim bunları tâzim ederse o bütün hareketlerinde, dönüşümlerinde takva sahibidir. Çünkü "kalp" kelimesi evrilmek, dönmek gibi anlamlardan türemiştir. Delil medlulünün şerefi ile şereflenir, âlem de Allah'ın varlığına delildir. Dolayısıyla bütün âlem şereflidir. Ondaki hiçbir şey hakir görülmez, hafife alınmaz, Allah âleme yaratma fiilini taalluk ettirdiği vakit onu hakir görmemiştir. Bu yüzden ortada hakir ve değersiz hiçbir şey yoktur. Hepsi Allah'ın şiarlarıdır. Âlemdeki herhangi bir şeyi tahkir etmek Allah'tan korkan takva sahibi birinden asla sadır olmaz.

İkinci vecih

[Bu kalplerin takvasındandır], yani "bu tâzim" kalplerin takvasındandır. Tâzim, tâzim edenin hali olup, kalbin halidir. Hak Teâlâ [kalplerin takvasındandır] buyurmuştur. Yani onun azameti kalplerin takvasındandır. Çünkü eğer âlemdeki her şeye kendi azameti ile değil de Allah'ı tâzim gözüyle bakarsan her şeyin azim olduğunu görürsün ki edep işte budur. Azim olana ancak tâzim edilen şey nispet edilir. Onun azameti ona bu nazar ile bakanın gönlünde iyice tâzim edilir. Hak Teâlâ bunun nefislerin takvasından ya da ruhların takvasından olduğunu değil, kalplerin takvasından olduğunu söylemiştir, çünkü insan her nefeste halden hale kalbolur, dönüşür. Her bir kalboluşunda, dönüşümünde Allah'tan korkan kimse Allah'ın insanlardan talep etmiş olduğu nihai

maksada ulaşmış olur ki buna da ancak mahlûkat içerisinde kuvvetli ve kâmil olan kimseler nâil olabilir. Çünkü bu kalbolma halinin farkında olmak çok zor ve nadir gerçekleşen bir durumdur, bu nedenle Allah Teâlâ, "Allah'ın şiarları" ifadesini kullanmıştır, yani bunlar, delâlet ettikleri şeyin farkına vardırırlar. Şiarlar ancak onları fark eden kimseler için şiar olurlar, onları fark etmeyen çoğunluk ise onlar tâzim etmez. O halde onları ancak bütün tasarruflarında ve yöneliklerinde Allah'ı hedefleyen kimseler bu şiarları tâzim ederler, bu nedenle Allah Teâlâ bunları başka yerde değil, hususen kastın tekrarı anlamına gelen "Hacc" sûresinde zikretmiştir. İnsan hiçbir zaman bir kasttan ârî olamaz, böyle olduğu için de şiarlar hac ile ve hac ibadetleri (*menâsik*) ile ilgili âyetler içerisinde zikredilmiştir. Bunlar çoktur, yani her yönelişte, kasıtta vardır. Sonra Allah Teâlâ, mükellefiyet diyarındaki şiarlarının tamamı hakkında mükellef için bütün zâhir ve bâtın hareketlerinde belli hudutlar tayin etmiştir. Bu hudutlar bu şiarlardaki ruhî, duysal ve hükmî tasarrufların tamamını kapsar. Allah bunları bu mükellef nezdinde kendi haremlikleri kılmış ve [Kim Allah'ın haram kıldığı şeyleri tâzim ederse bu rabbi katında kendisi için bir hayırdır] buyurmuştur. Bunların tâzimi, kişinin onları, Allah'ın yaratmış olduğu gibi harem hükmünde ibkâ edip tutmasıdır. Bu ancak kalplerin takvasından neşet eder. Allah'ın âlemde var ettiği her şey muhakkak varlığında ilâhî bir hakikat istinat etmelidir. Kim bir varlığı hakir görür ve aşağılarsa aslında onun yaratıcısını hakir görüp hafife almış olur, çünkü varlıktaki her şey Allah Teâlâ'nın var ettiği bir hikmettir. Çünkü âlem, *el-Hakîm* olan Allah'ın sanatıdır. Ondan ancak gerekli olan, gerektiği şekilde ve gerektiği gibi zuhur eder. Eşyanın hikmetinden kör olan kimse bunu bilmez. Bu işin bir hikmet olduğunu bilmeyen kimse de onu vaz eden *el-Hakîm* hakkında cahildir. Cehaletten daha çirkin bir şey yoktur. Takva cahilden sadır olmaz. Şiarlar her ne kadar, delâlet ettikleri şeyler nedeniyle ve Allah'ın onları tâzim etmeyi emretmiş olması nedeniyle bizatihi tâzim edilmiş, azim olsalar da onlar yaratıp var eden ve tâzim edilmelerini emreden zat onlardan daha büyük ve daha azimdir. Tâzimin hakkını ancak sohbetin sürekliliği ile onu tâzim eden kimse verebilir, yoksa ansızın karşısına çıktığında tâzim eden kimse veremez. Bu ikincisi cahilin tâzimidir. Her an gerçekleşen yeniden yaratılışı gören kimse ilâhî şiarları daima tâzim eder.

لَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى ثُمَّ مَحِلُّهَا إِلَى الْبَيْتِ الْعَتِيقِ (٣٣)

33. Sizin için onlarda belli bir zamana kadar birtakım yararlar vardır. Sonra da kurbanlık olarak varacakları yer Beyt-i Atik'tir.

[Sizin için onlarda]: Develer kastedilmektedir.

[Belli bir zamana kadar birtakım yararlar vardır. Sonra da kurbanlık olarak varacakları yer Beyt-i Atik'tir.]: Bil ki Allah Teâlâ develeri şiarlarından kılmıştır. Bu yüzden onların Allah'ın şiarları olduğunun bilinmesi işin onlar fark edilir. Allah'ın verdiği şeyin geri dönüşü yoktur. Görmez misin ki kurbanlık develer Beyt'e varmadan önce ölecek olsalar sahipleri onları nasıl da boğazlayıp insanların önüne bırakır ve kendisi ondan herhangi bir şey almaz? Allah, şiarlarını boş yere tâzim etmiş değildir. Çünkü O ancak tâzim edilebilecek olanı, tâzimi kabil olanı tâzim eder. Zaten *el-Azîm* olan tâzim etmez, Allah Teâlâ *el-Azîm*'dir, âlemin tamamı da mümkün varlık olduğu için hakirdir, fakat tâzimi kabildir. Onun tâzim edilmesinin tek yolu da Allah'ın şiarlarından olmasıdır.

İşaret:

Beyt-i Atik, işaret ehline göre iman evidir ki o da Allah Teâlâ'nın azamet ve celâlini içine alabilen müminin kalbidir. Şiarlar, Allah Teâlâ'ya ve O'nu bilmeye götüren delillerdir.

وَلِكُلِّ اُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكًا لِيَذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ عَلٰى مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْاَنْعَامِ
فَاِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ فَلَهُ اَسْلِمُوا وَبَشِّرِ الْمُخْبِتِينَ (٣٤)

34. Her ümmet için, Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği hayvanlar üzerine ismini ansınlar diye kurban kesmeyi meşru kıldık. İşte sizin ilâhınız bir tek ilâhtır. Şu halde yalnız ona teslim olun. Mutmain olanları müjdele!

[İşte sizin ilâhınız bir tek ilâhtır.] Biz de O'na, delil itibariyle değil, fakat haberin geldiği şekilde iman ederiz. İşte bu tasdik imandır. Mutmain olanlar (*el-muhbitun*) Allah'ın kendilerini *ihbât*, yani mutmainlik ile vasıflandırdığı kimselerdir. *el-Habt* kelimesi, yerin mutmain, basık olan yeridir. Allah ile mutmain olan ve mutmain oldukları şey ile kalpleri sükûn bulan, O'nun izzeti karşısında zelil olan kullar, Allah Teâlâ'nın peygamberi Hazreti Muhammed aleyhisselâma kitabında kendilerini müjdelemesini emrettiği ve haklarında [Mutmain olanları müjdele!] buyurduğu kimselerdir. Eğer "mutmain olanlar" kimlerdir denirse şöyle de:

اَلَّذِينَ اِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَالصَّابِرِينَ عَلٰى مَا اَصَابَهُمْ وَالْمُقِيمِي الصَّلٰوةِ
وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ (٣٥)

35. Onlar, Allah anıldığı zaman kalpleri ürperen, başlarına gelen musibetlere sabreden, namazı dosdoğru kılan ve kendilerine rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda harcayan kimselerdir.

İşte bunlar mutmain olanların sıfatlarıdır, yani onlar sakin halde idiler, ama Allah'ın zikri onları, zikrin vâki oluşuna göre hareketlendirdi ve sabrettiler, yani bundan dolayı kendilerine isabet eden şey karşısında nefislerini tutarlar ve bu ürperti ya da bu halin galebe çalması onlar, namaz vakti geldiği zaman namazı Allah'ın kendilerine bu konuda vermiş olduğu kuvvetten dolayı en kâmil şekilde kılmaktan alıkoymaz. Sonra yaşadıkları bu şiddete karşı gösterdikleri sabra rağmen kendilerinden bir açlığı gidermek yahut bir açığı örtmek türünden bir şey istenir. O esnada onlar bu ilmi, hissî rızık içerisindedirler ve kendilerinden isteneni verirler. Herhangi bir durum onları alıkoymaz. İşte bu, Allah'ın kendilerini nitelemiş olduğu mutmain kimselerin sıfatıdır. Onlar kaderin kendi üzerlerindeki mecrasının altında sakindirler, buna rıza göstermiş durumdadırlar. Nitekim *muhbitun* kelimesi, ateşin alevi sakinleştiği zaman söylenen "*habete'n-nâr*" ifadesinden türetilmiştir.

وَالْبُدْنَ جَعَلْنَاهَا لَكُمْ مِنْ شَعَائِرِ اللّٰهِ لَكُمْ فِيهَا خَيْرٌ فَاذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ عَلَيْهَا
صَوَافَّ فَإِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا فَكُلُوا مِنْهَا وَاَطْعِمُوا الْقَانِعَ وَالْمُعْتَرَّ كَذٰلِكَ سَخَّرْنَاهَا
لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٣٦﴾

36. Kurbanlık develeri de (*el-büdn*) sizin için Allah'ın dininin nişanelerinden kıldık. Sizin için onlarda hayır vardır. Onlar saf saf sıralanmış dururken üzerlerine Allah'ın adını anın. Yanları üzerlerine düşüp canları çıkınca onlardan siz de yiyin, istemeyen fakire de istemek zorunda kalan fakire de yedirin. Şükredesiniz diye onları böylece sizin hizmetinize verdik.

Nimetlerin tamamı Allah'ın şiarlarındandır. Nitekim her bir şiar hususi bir ilâhî emir olarak ve anlayış sahibi kullara Allah tarafından açıklanmış bir durum olarak Allah'a götüren bir delildir. Âyette geçen *el-büdn* kelimesi develer anlamındadır ve Allah da onları her bir hilim sahibi ve çok ah eden için Allah'ın şiarlarından kılmıştır. Bunlardan maksat sizlerden başkası da değildir. Hak Teâlâ'nın şu âyeti bunu gösterir; "Onların etleri ve kanları asla Allah'a ulaşmaz. Fakat ona sizin takvanız ulaşır" (Hac, 22/37).

[Onlardan siz de yiyin, istemeyen fakire de istemek zorunda kalan fakire de yedirin], yani Allah Teâlâ'nın şiarlardan kıldığı bu develerden siz de yi-

yin, istemeyen fakire de istemek zorunda kalan fakire de yedirin. Burada geçen *el-kāni'* kelimesi "isteyen" anlamına gelir. İstemek ancak Allah'tan olur, başkasından değildir. Bu kelime *kane'a, kunu'an* şeklinde "istedi" anlamında kullanılır. Bu isteğini Allah'a arz eden kimsedir. Allah'tan başkasından bir şey isteyen kimse *el-kāni'* değildir ve onun mahrum kalmasından, hüsrana uğramasından endişe edilir.

Kurbanlık develerin *(el-büdn)* şiar olmasına dair ibret

Bil ki Hazreti Peygamber aleyhisselâm develerin şeytanlar olduğunu ifade buyurmuş ve bunu namazdan alıkoymanın bir illeti kılmıştır. Şeytanlık Allah'tan değil, fakat Allah'ın rahmetinden uzaklık sıfatıdır, çünkü herkes ve her şey Allah'ın kabzasında ve gözü önündedir. Bir şeyi şiar kılmak onu alâmet kılmaktır. Allah'ın rahmetinden uzaklık konusunda insan ve cin şeytanlarından daha beter durumda olanı yoktur. Kurban olarak sunulan hayvan (*hedy*), onu sunandan uzaklaşma anlamına gelir, çünkü bu, onu sunanın mülküdür ve uzaklık niteliğine sahiptir. Allah'a dua ehli olup da Allah Teâlâ'ya yakınlaşan kimseler; Allah'ın kapısından uzaklaşmış kimseleri o kapıya, Allah'a döndürmekten daha evlâ bir yol ile Allah'a yakınlaşmış değillerdir. Nitekim resûller tevhidi tebliğ etmek üzere başkalarına değil, hususen müşriklere gönderilmiştir ki müşrikler de insanlar içerisinde Allah'tan en uzak olan kimselerdir. Nebîlerin onlara gönderilmesinden maksat onları Allah'a döndürmeleri ve yakınlık mahalline, rahmet makamına irca etmeleridir. Bu nedene Hazreti Peygamber aleyhisselâm develerin şeytanlar olduğunu zikretmiş olmasına rağmen onları kurbanlık hayvan olarak sunmuş, böylece âlimler nezdinde kendisinin makamının Allah'tan uzak olanları yakınlaşma makamına döndürme olduğunun sübût bulmasını sağlamıştır. Sonra o deveyi sağ hörgücünden nişanlayarak kurbanlık sunmuştur, hörgüç devenin en yüksek yeri olup kibriya demektir. Bu da Hazreti Peygamber aleyhisselâmın bizlere, onun bu sıfatla (şeytanın kibriya sıfatı ile) kendilerine geleceğini bildirmesidir ki bunun amacı da, ondan kaçınmamızı sağlamaktır. Nitekim âhiret diyarını Allah Teâlâ, yeryüzünde üstünlük peşinde olmayanlara tahsis etmiştir. Hörgüç ise yüceliktir. Kurbanlık devenin şiar kılınması, kurban olarak süslenmesi, sağ hörgücünün sıvazlanması süslenmesi ile olmuştur, sağ kuvvet ve iktidar mahallidir. Oranın sıvazlanması (*sahfa*), bu sıfatta olan kimselerin uzaklığı gerektiren kibriyadan vazgeçip Allah'a yakınlaşmak istemeleri halinde Allah Teâlâ'nın onları affedeceğini hissettirir. Nitekim kibriya sahibi olan kaçınır ve kendini büyük görür.

Hazreti Peygamber aleyhisselâm devenin şeytanlığındaki kibriyanın izale edilmesinin delili olarak onun boynuna nalın asmayı kılmıştır ki bunu ancak zillet ve alçalma durumunda olanlar kendi boynuna takar. Bu konumda olan kimsede artık gözle görünür hiçbir kibriya kalmamış demektir. Nalınların yünden bir gerdan ile boyna asılması ise Allah Teâlâ'nın [dağlar atılmış yün gibi olur] âyetinden murad ettiği şeyi hatırlatması söz konusudur. İşte niteliği bu olunca o hayvan Allah'a yakınlaşma *(kurbet)* anlamında kurban olur, şeytan iken uzaklık ile nitelenmiş olmasına karşılık artık yakınlık kendisi için hâsıl olur. Şeytanlara bile rahmet isabet ediyorsa Ehl-i İslâm'a (kurbanlık develeri kurban edenlere) nasıl rahmet isabet edeceğini var sen düşün! Ebû Dâvûd'un naklettiğine göre Hazreti Peygamber ve ashabı kurbanlık develerin son ön ayağını bağlayarak, diğer ayakları üzerinde ayakta tutarak keserlerdi.

لَنْ يَنَالَ اللّٰهَ لُحُومُهَا وَلَا دِمَاؤُهَا وَلٰكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوٰى مِنْكُمْۜ كَذٰلِكَ سَخَّرَهَا لَكُمْ
لِتُكَبِّرُوا اللّٰهَ عَلٰى مَا هَدٰيكُمْۜ وَبَشِّرِ الْمُحْسِن۪ينَ (٣٧)

37. Onların etleri ve kanları asla Allah'a ulaşmaz. Fakat ona sizin takvanız ulaşır. Böylece onları sizin hizmetinize verdi ki, size doğru yolu gösterdiğinden dolayı Allah'ı büyük tanıyasınız. İhsan sahiplerini müjdele.

Bu nedenle Hak Teâlâ bir önceki âyette (35. Âyette) "kendilerine rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda harcayan kimselerdir" buyurmuştur ki infakın biri Hakk'a, diğeri halka (yaratılmışlara/ insanlara) bakan iki vechi vardır.

[Onların etleri ve kanları asla Allah'a ulaşmaz], aksine faydaları bize dönüktür, etlerini biz yeriz, kesmekten ve etlerini sadaka olarak vermekten kaynaklanan sevabı biz alırız.

[Fakat ona sizin takvanız ulaşır.] Onun bize etleri ulaşır, Hakk'a ise bizim onu kesmekteki takvamız ulaşır. Hakk'a takvanın ulaşması demek, kalplerin takvasının ulaşması demektir, çünkü bunlar Allah'ın şiarlarıdır ve Allah'ın şiarlarını tâzim etmek bizim takvamızdandır. Bu bir tür "Allah'ı bilmek"tir ve kalplerin takvasındandır.

Bil ki burada "Allah'a ulaşma" ve "ulaşmama" ifadesinin kullanılmasından maksat, kulların mükellef tutuldukları amellerinden hiçbirinin Allah'a, Allah'ın onlara muhtaç olması anlamında ulaşmayacak olmasıdır. Yine Allah, bu amelleri edinerek daha önce sahip olmadığı bir hale gelecek de değildir, ancak ona takva ulaşır ki o da bizim Allah'ı, bizim kendisinden sakınmamızı

emrettiği şeylere karşı koruyucu kalkan *(vikâye)* edinmemiz şeklindedir. Tabi bu, takvanın derece ve makamlarına göre olur. Neticede [sizin takvanız ulaşır] ifadesinin anlamı, "Allah onu senden alır ve kendi eliyle sana giydirir ki bu da senin için bir teşriftir, zira sana bunu vasıtasız bir şekilde kendi eliyle giydirmiştir" şeklindedir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle buyurmuştur: "bunlar sizin amelleriniz olup size döndürüleceklerdir, Hak Teâlâ size amellerinizden elbiseler giydirecektir ki bunlar da amellerinizi güzel yapmanız ve usullerine riayet etmeniz ölçüsünde olacaktır. Buna göre kimi ipek elbise giyecek kimi keten, kimi pamuk kimi de bu ikisi arasında bir elbise giyecektir." Sana giydirilen elbise ister çok değerli olsun ister en adisi olsun, bu senin ameline bağlı olacaktır, çünkü ondan sana ancak senin verdiğin döner. Bunu takva topluyor olsa da Allah Teâlâ takva sahibi olandan başkasından bir şey almaz. Bu nedenle kendisini, kulların takvasının kendisine ulaşması ile nitelemiştir. Takva, Allah'ın takva sahibi kullarından sadır olur. [İhsan sahiplerini müjdele.] Allah Teâlâ'nın kibriyasının şahitlik ettiği ihsan sahiplerini müjdele.

إِنَّ اللَّهَ يُدَافِعُ عَنِ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ كَفُورٍ (٣٨) أُذِنَ لِلَّذِينَ
يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَى نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ (٣٩) الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ
بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهُدِّمَتْ
صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا وَلَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ مَنْ
يَنْصُرُهُ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ (٤٠)

38. Şüphesiz, Allah inananları savunur. Doğrusu Allah hiçbir haini, nankörü sevmez. **39.** Kendilerine savaş açılan müslümanlara, zulme uğramaları sebebiyle cihad için izin verildi. Şüphe yok ki Allah'ın onlara yardım etmeye gücü yeter. **40.** Onlar, haksız yere, sırf, "Rabbimiz Allah'tır" demelerinden dolayı yurtlarından çıkarılmış kimselerdir. Eğer Allah'ın, insanların bir kısmını bir kısmıyla defetmesi olmasaydı, içlerinde Allah'ın adı çok anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler muhakkak yerle bir edilirdi. Şüphesiz ki Allah kendi dinine yardım edene mutlaka yardım eder. Şüphesiz ki Allah çok kuvvetlidir, mutlak güç sahibidir.

[Şüphesiz ki Allah kendi dinine yardım edene mutlaka yardım eder.] Kâh vahiy ile kâh ilham ile dinleri vaz eden ve inançları şeriat olarak belirleyen Allah'a hamdolsun. O bazen *işrak* (aydınlatma) perdesinin ardında bazen karanlık perdesinin ardındadır, bazen dalâlete düşürür bazen hidayete erdirir, kâh kurtarır kâh helâk eder. Dalâlet ve hidayet nişanelerini ikame eder, bu-

nunla evliyâ ve düşmanları birbirinden ayırt eder. Hidayeti saadet grubu için merdiven yapar. Dalâleti de bedbahtlık grubu için bir bayrak kılar, bu ikisi arasında gayb ve şehadet âleminde fitneler ve harpler çıkarır, onların kalplerinde ihtilaflar çıkarıp aralarında düşmanlık ve kin oluşturur. Böylece kanlar akar, hevâlara tâbi olunur. Bizden mesut olan kimse, âyetler ile teyid edilmiş olan ilâhî şeriatı savunmak için mücadele eder, mûcizeler ile ikrar edilmiş din uğruna savaşan kişidir. Bedbaht kimse ise dalâletlerin koruluğuna sığınan, körü körüne orayı savunan, hakkında ilâhî hitabın vâki olduğu doğruyu mülahaza etme konusunda kendi nefsini körleştiren kimsedir. O halde Mekkî dinin yardımına koşunuz, nefislerinizde sübût bulmuş olan yakin ile savaşınız. Geride kalanlara talip olan, sadakatin mertebesinin yüceliğini bildikten sonra dönen hüsrana uğramıştır. Allah cümlemizi masum şeriatını savunan, mâlum dini için mücadele eden kullarından eylesin.

اَلَّذِينَ اِنْ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْاَرْضِ اَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا الزَّكٰوةَ وَاَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا
عَنِ الْمُنْكَرِ وَلِلّٰهِ عَاقِبَةُ الْاُمُورِ (٤١)

41. Onlar kendilerine yeryüzünde imkân vermemiz halinde namazı dosdoğru kılar, zekâtı verir, iyiliği emreder ve kötülüğü yasaklarlar. Bütün işlerin âkıbeti Allah'a aittir.

Bu hamddir, çünkü bütün övgülerin akıbeti başkasında değil, sadece Allah'a döner.

وَاِنْ يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَعَادٌ وَثَمُودُ (٤٢) وَقَوْمُ اِبْرٰهِيمَ وَقَوْمُ لُوطٍ
(٤٣) وَاَصْحَابُ مَدْيَنَ وَكُذِّبَ مُوسٰى فَاَمْلَيْتُ لِلْكَافِرِينَ ثُمَّ اَخَذْتُهُمْ فَكَيْفَ كَانَ
نَكِيرِ (٤٤) فَكَاَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ اَهْلَكْنَاهَا وَهِيَ ظَالِمَةٌ فَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلٰى عُرُوشِهَا وَبِئْرٍ
مُعَطَّلَةٍ وَقَصْرٍ مَشِيدٍ (٤٥) اَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْاَرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ
بِهَا اَوْ اٰذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا فَاِنَّهَا لَا تَعْمَى الْاَبْصَارُ وَلٰكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي
الصُّدُورِ (٤٦)

42. Eğer seni yalanlarlarsa bil ki, onlardan önce Nûh, Âd ve Semûd kavimleri de yalanlamışlardı. **43.** İbrâhîm'in kavmi ile Lût'un kavmi **44.** ve Medyen halkı da. Mûsâ da yalanlandı ve nihayet o inkârcılara mühlet verdim, sonra da onları yakalayıverdim. Beni inkâr etmek nasılmış.

45. Halkı zulmetmekteyken helâk ettiğimiz, böylece duvarları, çökmüş çatılarının üzerine yıkılmış nice memleketler, harap kuyular, muhteşem saraylar vardır! 46. Yeryüzünde gezmezler mi ki düşünecek kalpleri, işitecek kulakları olsun? Gözler değil, göğüslerdeki kalpler kör olur.

[Yeryüzünde gezmezler mi ki düşünecek kalpleri, işitecek kulakları olsun?] Allah'ın aklı akıl kılmasının sebebi onun, kulu Allah'ın kendisine hitap ettiği şeye bağlaması içindir.

Allah cümlemizi teyit etsin, bil ki ilim, kalbin herhangi bir şeyi, o şeyin nefsü'l-emirde durumu ne ise o çerçevede tahsil etmesidir. Bu şeyin mevcut ya da mâdum olması fark etmez. O halde ilim, kalbin tahsilini gerektiren bir niteliktir. Bilen (âlim) kalptir, mâlum ise tahsil edilen şeydir. Kalp bütün yüzeyi parlak olan ve asla pas tutmayan bir aynadır. Hazreti Peygamber aleyhisselâmın, "Kalpler de tıpkı demirin pas tutması gibi pas tutar, cilası ise Allah'ı zikretmek ve Kur'ân okumaktır." şeklindeki hadis-i şerifinde olduğu gibi olur da kalplerin paslandığı söylenirse o pastan maksat, kalbin yüzeyine sıvanan bir leke değildir, ancak o pastan murad şudur: kalp Allah'ı bilmekle değil de sebeplerin ilmi ile meşgul olur ve onlara taalluk ederse onun Allah'tan başkasına olan bu taalluku üzerinde bir pas gibi olur, çünkü Hakk'ın o kalbe tecellisine mâni olur. Zira ilâhî makam daima tecelli halindedir ve bizden perdelenmesi tasavvur edilemez. Böyle bir kalp o tecelliyi başka yerden kabul ettiği için övgüye değer ilâhî ve şer'î hitaptan kabul edecek durumda olmaz ve işte bu durumu anlatmak üzere o kalbin paslanması, kılıf içinde olması, örtülmesi, körlenmesi, kararması ve benzeri ifadeler kullanılır. Yoksa kalpler ezelden ebede daima saf, parlak ve cilalı olacak şekilde yaratılmışlardır. Kendisinde ilâhî makamın tecelli ettiği her kalp âlim, kâmil ve müşahede ehli kalptir. Ama kendisine ilâhî makamın tecelli etmediği kalp ise Allah'tan gafil, Allah'a yakınlıktan uzaklaştırılmış kalptir.

Tahkik

Bil ki Allah Teâlâ insanı, yarattığı başka herhangi bir varlığı tabi tutmadığı bir imtihana tabi tutmuştur ki bu imtihanın sonunda insan ya mesut olur ya da bedbaht olur. Bu da Allah Teâlâ'nın onu muvaffak kıldığı amellere göre olur. Allah'ın kulu tabi tuttuğu imtihan, onda adına fikir denen bir kuvvet yaratmış olması ve bu kuvveti akıl isimli bir başka kuvvetin hizmetine vermesidir. Akıl fikre hâkim olmasının yanı sıra ondan kendisine verdiği şeyi de

alır, ama Allah fikre ancak hayal gücünde bir alan vermiş, hayal kuvvetini duyu kuvvetlerinin sağladığı şeylerin toplanacağı mahal kılmıştır. Yine ona adına musavvire denen bir kuvvet vermiştir. Hayal kuvvetinde ancak duyuların verdiği ya da musavvire kuvvetinin duyulurlardan alıp sağladığı şeyler hâsıl olur. Çünkü akıl saf halde yaratılmıştır, yaratılıp insana verildiği anda kendisinde nazari ilimlere dair hiçbir şey yoktur. Fikre de, "Bu hayal gücündeki hak ile bâtılı birbirinden ayırt et." denmiştir. Bunun üzerine fikir, kendisine verilen şeye göre nazar eder, bazen şüpheye düşebilir, bazen delil olduğunu bilmeden bir delile sahip olabilir. Ancak kendi iddiası, delillerin birbirine benzeyen formlarını bildiği ve bilgi sahibi olduğu yönündedir. Ama bilgileri derlerken dayandığı malzemelerin kusuru üzerinde hiç düşünmez. Böylece akıl bunları ondan alıp kabul eder ve üzerinde hüküm verir, yargıda bulunur, böylece cehaleti bilgisinden daha fazla olur, hatta ikisini mukayese bile etmek mümkün değildir.

Sonra Allah Teâlâ bu aklı, kendisini bilmekle mükellef tutmuştur ki bütün bunlarda bir başkasına değil, kendisine müracaat etsin. Ama akıl, Hak Teâlâ'nın murad ettiğini tersini anlamış ve fikre istinat etmiş, onu kendisine takip edilecek önder edinmiş, Hakk'ın tefekkür muradından gafil kalmıştır. Zira Hak ona tefekkür etmesini ve Allah'ı bilmesinin tek yolunun yine Allah'ın tanıtması olduğunu anlamasını buyurmuştur. Böyle yaptığı takdirde işi olduğu haliyle anlayacaktır. Ama her akıl bu anlayış ile anlayamaz, sadece Allah'ın hususi kulları olan nebîler ve velîler bunu anlayabilir. Akıl sahibi insanın yapması gereken şey Allah'ın dinine nefsini sımsıkı bağlı tutması ve Allah'ın her şeye kadir olduğunu, iktidarının geçerli, nüfuz sahibi olduğunu, dilediği takdirde kendisini nefes alıyorken öldürebileceğini bilmelidir.

[Yeryüzünde gezmezler mi ki düşünecek kalpleri, işitecek kulakları olsun? Gözler değil, göğüslerdeki kalpler kör olur], gözler hiç kuşkusuz idrak eder. Hazreti Peygamber aleyhisselâm, "Eğer sözlerinizdeki ziyadeler ve kalplerinizdeki ayrışmalar olmasaydı benim gördüğümü görür, benim işittiğimiz işitirdiniz." buyurmuştur. [Göğüslerdeki kalpler kör olur], bunlar basiret gözleridir ve delillerin öncülleri ve bu öncüllerin tertibi üzerinde nazar etme konusunda körleşebilir. [Göğüslerdeki kalpler kör olur], böylece kalplerin mekânını beyan etmiştir. Bu da bizim görüşümüzü, yani ruhun merkezde olduğunu, bedene halife olan uzvun kalp olduğunu destekler. Burada fiziksel bir uzuv olan kalbe işaret edilmemektedir, çünkü o kalbe sahip olma konusunda hayvanlar da bizimle müşterektirler. Aksine o kalbe tevdi edilmiş olan sırra işaret edilmektedir ki o halifedir. Fiziksel uzuv olan kalp ise bu halifenin sarayıdır. Hazreti Peygamber aleyhisselâm, "Bedende bir et parçası vardır ki o ıslah olursa bede-

nin diğer uzuvları da ıslah olur, ama o bozulursa bedenin geri kalanı da bozulur, dikkat ediniz, o kalptir."[96] buyurmuştur. Fiziksel bir uzuv olan kalbin tek faydası, talep edilen, hitabın kendisine yöneltildiği ve soru sorulduğu zaman cevap veren bu sırrın mekânı olmasıdır. Beden ve fiziksel kalp fena bulunca bu sır bâki kalır. Bizde aynı şekilde deriz ki; imam salih olursa reaya da salih olur, imam bozulursa reaya da bozulur. Adet hep böyle cereyan etmiş, ilâhî hikmet hep bunları birbiri ile irtibatlandırmıştır. Kalp göğüste olduğu sürece kördür, çünkü göğüs onun üzerine bir perdedir. Allah Teâlâ onu görür hale getirmek istediği zaman onu o göğüsten çıkarır ve o da görür. Sebepler varlıkların göğüsleridir, varlıklar ise onların içinde kalpler gibidir. Varlık kendisinden sadır olduğu (kendisine göğüs/perde olan) sebebe nazar ettiği sürece kendisini var eden Allah'ı müşahede etme konusunda kördür. Allah Teâlâ onun basiretli olmasını istediği zaman artık o Allah'ın kendisini beraberinde var ettiği sebeplere nazar etmeyi terk eder ve rabbinden kendisine bahşedilen hususi bir vecih ile, Allah'ın kendisini yaratışı üzerine nazar eder, böylece Allah onu basiretli kılmış olur. Nihayetinde sebeplerin tamamı sonuçların gözü üzerinde karanlıklardır. İnsanlar içerisinde helâk olanlar bu konuda helâk olmuştur. Ârifler bunları kabul ederler, ama müşahede etmezler, onlara haklarını verir, fakat onları mâbud edinmezler. Ârif olmayanlar ise onlara tam aksi istikamette muamele ederler, onları mâbud yerine koyarlar, böylece onlara haklarını vermemiş olurlar. Aksine onların hakkı olan ubûdiyet/kulluk haklarını kendilerinden gasp ederler, onları görür ama ispat etmezler. Âlem ezelden beri mâna olarak sebeplerin tesiri altındadır, sebeplerin ortadan kaldırılması mümkün değildir. Allah'ın ispat etmiş olduğu bir şeyi kul nasıl kaldırabilir ki. Fakat cehalet insanları kuşatmış, onlar kör, şaşkın ve sapkın hale getirmiştir. Allah ise dilediğini doğru yola sevk eder, bunu kendi emrinde vahyedilmiş bir ruh ile yapar, böylece kullarından dilediğini hidayete erdirir. Hidayetin ruh ile olduğunu ispat etmiştir ki bu, alemde sebebin varlığının ortaya konulmasıdır. Sebeplerin sınırında durmak Allah'a dayanıp güvenmeye mâni değildir. Bu nedenle Allah sebepleri kendilerinin dışındaki sebeplerin sonuçları kılmıştır ki bu en alt sebepten başlayarak Allah Teâlâ'ya kadar varır. O, ilk sebeptir ve herhangi bir sebepten sadır olmamıştır. Kalp dönüştedir. Bizler O'nun katında hazinelerde olma halinden ayrılarak Hak'tan sudur etmişizdir. O bize nasıl öğretti ise öyle öğrenmişizdir. O, öncesinde herhangi bir vurûdun söz konusu olmadığı bir sudurdur. Hak, kalpte kendisine itikat edilip inanılandır. Kalbe işarettir. O halde kalp ol, dön, itikadında sabit olanı görürsün. Nitekim Hak Teâlâ'nın; [göğüs-

96 Buhârî, Îmân, 39; Müslim, Müsâkât, 107.

lerdeki kalpler kör olur] âyeti iki vecih üzere anlaşılır. Birinci veche göre buradaki sudûr (göğüsler) ifadesi mâlum göğüsler anlamına gelir, ikinci veche göre ise bu ifade Hakk'a rucu etmek anlamına gelir. Bir başka vecihten bakılında [göğüslerdeki kalpler kör olur] ifadesi, bu kalplerin Hak'tan kör olduklarını, O'ndan alma konusunda kör davrandıklarını ifade eder. Buna göre eğer bu kalpler Hak'tan yüz çevirmiş olmayıp O'na yönelmiş olsalardı Hak onlara basiret verip kendilerine gösterirdi, onlar da her şeyde Hakk'ın rubûbiyetini ikrar ederlerdi. Ama bu kalpler Hak'tan yüz çevirip kendi aynlarında O'nu müşahede etmedikleri için içinde buldukları göğüsler içerisinde perdelenip kör olmuşlar, kendilerini var edeni müşahede edemez olmuşlardır. Doğrusu kalplerin körlüğü gözlerin körlüğünden daha şiddetlidir. Çünkü kalplerin körlüğü seninle Hak arasına engel olur, gözlerin körlüğü ise sahibini değersizleştirmez, sadece seninle hususi bazı renkler arasında engel teşkil eder. Bundan ötesini yapamaz. Kalp körlüğü Allah'ın kendini mahlûkattan perdelediği perdeler hakkında körlüktür, sağırlıktır, kalbin kilitli ve kılıflı olmasıdır.

وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَلَنْ يُخْلِفَ اللّٰهُ وَعْدَهُ وَاِنَّ يَوْمًا عِنْدَ رَبِّكَ كَاَلْفِ سَنَةٍ
مِمَّا تَعُدُّونَ (٤٧)

47. Senden aceleyle azap istiyorlar. Allah asla vaadinden caymaz. Şüphesiz rabbinin nezdinde bir gün, sizin saydığınız bin yıl gibidir.

Yani şu bizim bildiğimiz, saydığımız günleri kastetmektedir. Bu güneşin doğuşundan batışına kadar geçen süreyi ifade eden küçük gündür. Yerin mamur kısmındaki gündüz ve gece ile feleklerin günleri ve rabbin günleri sayılır. Bizler kesin olarak biliyoruz ki kendisinde gündüzün ve gecenin altı ay olduğu mekânlar vardır ve bu, o yer için bir gündür. Dolayısıyla o yerin günü bizim saydığımız günlerden üç yüz altmış gündür.

وَكَاَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ اَمْلَيْتُ لَهَا وَهِيَ ظَالِمَةٌ ثُمَّ اَخَذْتُهَا وَاِلَيَّ الْمَصِيرُ (٤٨) قُلْ يَا
اَيُّهَا النَّاسُ اِنَّمَا اَنَا لَكُمْ نَذِيرٌ مُبِينٌ (٤٩) فَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ (٥٠) وَالَّذِينَ سَعَوْا فِي اٰيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ اُولٰئِكَ اَصْحَابُ
الْجَحِيمِ (٥١) وَمَا اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ اِلَّا اِذَا تَمَنّٰى اَلْقَى
الشَّيْطَانُ فِي اُمْنِيَّتِهِ فَيَنْسَخُ اللّٰهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكِمُ اللّٰهُ اٰيَاتِهِ وَاللّٰهُ
عَلِيمٌ حَكِيمٌ (٥٢)

48. Zalim oldukları halde kendilerine mühlet verdiğim, sonra da azabım ile yakaladığım nice ülke halkları vardır. Dönüş yalnız banadır. **49.** De ki: "Ey insanlar! Ben sizin için ancak bir uyarıcıyım." **50.** İman edip salih ameller işleyenler için bir bağışlama ve güzel bir nimet vardır. **51.** Âyetlerimizi âciz bırakmak için çaba gösterenler de cehennemliklerdir. **52.** Senden önce hiçbir resûl ve nebî göndermedik ki bir şey temenni ettiği zaman, şeytan temennisine vesvese vermiş olmasın. Ama Allah şeytanın vesvesesini giderir. Sonra Allah âyetlerini muhkem kılar. Allah bilendir, hikmet sahibidir.

Nebîler zâhirde ve bâtında şeytana karşı ismet (korunmuşluk) sahibidirler, her hareketlerinde Allah tarafından korunmuş haledirler, çünkü Allah onları insanlara örnek ve rehber olsunlar diye göndermiştir, onlar ilâhî münâcât sahibi kimselerdir. Elçi/resûl olarak göndermiş olan nebîler nefisleri için mubah bir fiili işlemekten de korunmuşlardır, çünkü onlar söz ve fiilleri ile şeriat koymaktadırlar. Bir mubah fiili işledikleri zaman onu insanlar kendilerini izlesin, o fiilin mubah olduğunu öğrensin diye işlerler, o konuda takipçilerine ilâhî hükmü öğretmiş olurlar. Bu da zaten onların görevlerindendir, kendilerine indirilmiş olanı insanlara beyan etmiş olmak için böyle yapmaları gerekmektedir. Nebîler şeytanın kendilerine ilka etmesinden masumdurlar. Aynı şekilde her bir nebîye, kendilerine gönderilmiş olduğu ümmetin tamamının sevabı verilir, bu ümmete inananlar ve inanmayanlar dâhildir. Çünkü her bir nebî, kendilerine nebî olarak gönderildiği bütün insanların iman etmesini ister. Bu temenninin sevabı konusunda bütün nebîler eşittir, ama tabilerinin sayısı itibariyle her bir nebî belli bir konumda diğerinden ayrılır. Mahşer günü bir nebî gelir ki beraberinde büyük bir kalabalık vardır, bir başka nebî daha az, bir diğer daha az kimse ile gelir, hatta beraberinde iki yahut bir adam ile gelen bile olur. Bazı nebîler de gelir ki beraberlerinde hiç kimse yoktur. Ama bütün nebîler tebliğin ve temenninin sevabı noktasında eşittir.

[Allah bilendir, hikmet sahibidir.]: Hak Teâlâ mûcizelerini, kabul edebilme kuvvetine sahip olduğunu bildiği, kendilerine bu fıtratı verdiği kimselere gönderir. Bu nedenle her bir nebîde ve her bir grupta delâletler farklılık arz etmektedir. Eğer bir peygamber kavmine onların kabul edemeyeceği bir mûcize getirecek olsa onlar bu mûcizeyi anlamazlar. Bu durumda da Allah onları, yüz çevirmelerinden dolayı cezalandırmaz. Çünkü Allah bilendir, hikmet sahibidir, adildir.

لِيَجْعَلَ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ فِتْنَةً لِلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ وَإِنَّ

الظَّالِمِينَ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ (٥٣) وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ
فَيُؤْمِنُوا بِهِ فَتُخْبِتَ لَهُ قُلُوبُهُمْ وَإِنَّ اللَّهَ لَهَادِ الَّذِينَ آمَنُوا إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (٥٤)

53. Allah şeytanın verdiği bu vesveseyi, kalplerinde hastalık bulunanlar ile kalpleri katı olanlara bir imtihan vesilesi kılmak için böyle yapar. Hiç şüphesiz ki o zalimler derin bir ayrılık içindedirler. 54. Bir de kendilerine ilim verilmiş olanlar onun, rabbinden gelen hak olduğunu bilsinler, böylece ona iman etsinler ve sonuçta da kalpleri ona saygı duysun diye Allah böyle yapar. Hiç şüphe yok ki Allah iman edenleri doğru yola iletir.

Hak Teâlâ kendi zâtını *el-Hâdî*, (doğru yola iletici, hidayet edici) olarak nitelemiştir. Hâdî, kavmin önünde yürüyen ve onlara yolu gösteren kimsedir. Nitekim [Hiç şüphesiz benim rabbin dosdoğru yol üzeredir] âyeti de bunu ifade eder. Yani Allah varlıkların önündedir, onları saadetlerine doğru hidayet eder, saadetlerinin yollarını kendilerini gösterir. Aynı zamanda O, onların ardındadır. Bu da Hak Teâlâ'nın "Allah onları ardından kuşatıcıdır." (Burûc, 85/20) âyetinde ifade edilmiştir. Artlarında kuşatıcı olmasının sebebi, onları aldatacak olan yokluktan onları korumaktır, çünkü varlık gibi yoklukta onlar talep eder. Onlar her iki hükme de elverişlidirler ve *el-Latîf* olanın lütfu olmadıkça bunlardan kaçınma kuvvetine sahip değillerdir.

وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي مِرْيَةٍ مِنْهُ حَتَّى تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً أَوْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابُ
يَوْمٍ عَقِيمٍ (٥٥)

55. Kâfirler kendilerine kıyamet ansızın gelinceye yahut da onlara kısır bir günün azabı gelip çatıncaya dek ondan şüphe içinde kalırlar.

Akîm/kısır, evladı olmayan, doğuramayandır. Günün kısır olarak nitelenmesinin sebebi, ondan sonra asla herhangi bir gün bulunmamasıdır. Bu, haftanın günlerinden cumartesi günüdür. Ebed günüdür. Gündüzü cennet ehli için daimi, sonsuz nurdur, gecesi ise cehennem ehli için daimi, sonsuz karanlıktır.

الْمُلْكُ يَوْمَئِذٍ لِلَّهِ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ فَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فِي جَنَّاتِ
النَّعِيمِ (٥٦) وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَأُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ (٥٧) وَالَّذِينَ
هَاجَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ قُتِلُوا أَوْ مَاتُوا لَيَرْزُقَنَّهُمُ اللَّهُ رِزْقًا حَسَنًا وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ

خَيْرُ الرَّازِقِينَ (٥٨) لَيُدْخِلَنَّهُمْ مُدْخَلًا يَرْضَوْنَهُ وَاِنَّ اللّٰهَ لَعَلِيمٌ حَلِيمٌ (٥٩) ذٰلِكَ
وَمَنْ عَاقَبَ بِمِثْلِ مَا عُوقِبَ بِهِ ثُمَّ بُغِىَ عَلَيْهِ لَيَنْصُرَنَّهُ اللّٰهُ اِنَّ اللّٰهَ لَعَفُوٌّ غَفُورٌ (٦٠)

56. İşte o gün mülk Allah'ındır. O, insanların arasında hükmünü verir. İman edip salih ameller işlemiş olanlar Naîm cennetlerindedirler. **57.** İnkâr edip âyetlerimizi yalanlamış olanlara gelince, onlar için de alçaltıcı bir azap vardır. **58.** Allah yolunda hicret edip de sonra öldürülmüş veya ölmüş olanlara gelince, Allah onlara elbet güzel bir rızık verecektir. Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır. **59.** Elbette onları hoşnut olacakları bir yere sokacaktır. Şüphesiz Allah bilendir, halimdir. **60.** Bu böyle. Bir de kim kendisine verilen eziyete misliyle karşılık verir de sonra yine kendisine zulmedilirse, Allah ona elbette yardım eder. Allah affedendir, bağışlayandır.

[Allah ona elbette yardım eder], bir süre de olsa muhakkak yardım eder. [Allah affedendir, bağışlayandır], hiçbir günahkâr, Allah'ın kendisine müşahede ettirdiği affedicilik, bağışlayıcılık, mağfiret, rahmetin umumiliği gibi sıfatları (özellikle de affediciliği) olmaksızın ona karşı cüret edemez.

ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ يُولِجُ الَّيْلَ فِى النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِى الَّيْلِ وَاَنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ
(٦١)

61. Çünkü Allah geceyi gündüzün içine sokar, gündüzü de gecenin içine sokar. Şüphesiz ki Allah hakkıyla işiten, hakkıyla görendir.

Bil ki dünyadaki günlerin her biri bir öncekinin oğludur ve günler biri gece diğeri gündüz olmak üzere ikiz kardeştir. Gece dişidir, gündüz de erkektir. Bunlar nikâhlanırlar ve nikâhtan sonra gece ve gündüz olarak birleşirler. Sonra ana ve baba gider, onlar asla bir araya gelmez. Gece ve gündüzün birbirlerini sarıp sarmalaması ve birbirine girmesi ile doğum olur ki bu doğum onların her ikisinde olan hadiseler, varlıklar ve Hakk'ın diğer işleridir. O zaman gece erkek olur; gündüz kadın olur, kendisinde olan hadiselerin anası olur. Sonra gündüz erkek olur ve gece kendisinde olan hadiseleri doğuran kadın olur. İşte bu iç içe girme, Allah'ın ezelî ilminde zuhur edeceği bilinen unsurlar âlemindeki hükümler ve a'yânların doğumu içindir. Bizler gündüz ve gecenin evlatlarıyızdır. Gündüzde yaşanan her hadisenin anası gündüz, babası gecedir. Gecede doğanın ise anası gece, babası gündüzdür. Gündüz ve geceden her biri diğerinin üzerini örtüp kaplamaya devam ettiği sürece dünyada bu hal böylece sürüp gider.

ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْحَقُّ وَاَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ هُوَ الْبَاطِلُ وَاَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْعَلِيُّ
الْكَبِيرُ (٦٢)

62. Çünkü Allah Hak'tır. O'nu bırakıp da dua ettikleri ise bâtıldır ve Allah yüce olandır, büyük olandır.

[Allah yüce olandır]: Zâtından dolayı böyledir, izafetten dolayı değil, çünkü her şey acziyet, kayıt ve hasır zilleti altındadır, sadece Allah Teâlâ'nın celâli mutlak kemale sahiptir. Zâtından dolayı yüce olan, bütün vücudî ve ademî işlere (varlığa ve yokluğa dair işlere) sirayet eden, hepsini kapsayan bir kemale sahiptir, bunlardaki hiçbir sıfat onda eksik değildir. Bu da ancak hususi olarak Allah isminin müsemmasına aittir. Onun yüceliği mekân ya da konum yüceliği değildir. Konum yüceliği sultanlar, hâkimler, vezirler, kadılar ve diğer yetkililer gibi yönetici kimselerde olur. Bu kimsede o makamın gerektirdiği ehliyet bulunsun ya da bulunmasın fark etmez. Oysa sıfatlar ile yücelik böyle değildir.

اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ اَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَتُصْبِحُ الْاَرْضُ مُخْضَرَّةً اِنَّ اللّٰهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ
(٦٣) لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَاِنَّ اللّٰهَ لَهُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ (٦٤) اَلَمْ تَرَ
اَنَّ اللّٰهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي الْاَرْضِ وَالْفُلْكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِاَمْرِهِ وَيُمْسِكُ السَّمَاءَ
اَنْ تَقَعَ عَلَى الْاَرْضِ اِلَّا بِاِذْنِهِ اِنَّ اللّٰهَ بِالنَّاسِ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ (٦٥)

63. Görmez misin ki Allah gökten yağmur indirir de yeryüzü yemyeşil olur? Şüphesiz, Allah çok lütufkârdır, her şeyden haberdardır. 64. Göklerde ve yerdeki her şey O'nundur. Şüphesiz Allah zengindir, övgüye layıktır. 65. Görmüyor musun ki, Allah bütün yerdekileri ve emri gereği denizde akıp giden gemileri sizin hizmetinize vermiştir. O'nun izni olmadan yerin üzerine düşmesin diye göğü O tutuyor. Allah insanlara karşı esirgeyici, merhametlidir.

O'nun yeryüzünde olan insanlara olan rahmeti ve nimeti nedeniyledir ki, bu insanlar kâfir de olsalar onların üzerine gökyüzünü paramparça edip düşürmez, böylece onları yeryüzünden silip atmaz. Bu nedenle âyetin sonu [Allah insanlara karşı esirgeyici, merhametlidir] şeklinde tamamlanmıştır. Allah göğün üzerinde gök suretini tutar, bunu da sürekli olarak Allah Allah diye zikreden ve her daim böyle yapan muvahhid kullardan dolayı yapar. Muvahhid

(tevhid ehli) kulun böyle yapmasının sebebi aklından Allah'ın hiç çıkmamasıdır. Onda ulûhiyet sahibi herhangi bir başka şeyin düşüncesi olmaz, olsa da onu *lâ ilâhe illallâh* diye nefyeder. Artık onun aklında sadece tek ve bir olan Allah vardır. Bu nedenle Hazreti Peygamber aleyhisselâm, "Yeryüzünde Allah Allah diyen kimse kalmaya devam ettikçe kıyamet kopmaz."[97] buyurmuştur.

وَهُوَ الَّذِي أَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَكَفُورٌ (٦٦) لِكُلِّ أُمَّةٍ
جَعَلْنَا مَنْسَكًا هُمْ نَاسِكُوهُ فَلَا يُنَازِعُنَّكَ فِي الْأَمْرِ وَادْعُ إِلَى رَبِّكَ إِنَّكَ لَعَلَى
هُدًى مُسْتَقِيمٍ (٦٧) وَإِنْ جَادَلُوكَ فَقُلِ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا تَعْمَلُونَ (٦٨) اللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ
يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ (٦٩) أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاءِ
وَالْأَرْضِ إِنَّ ذَلِكَ فِي كِتَابٍ إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ (٧٠) وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ
مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَمَا لَيْسَ لَهُمْ بِهِ عِلْمٌ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ نَصِيرٍ (٧١)
وَإِذَا تُتْلَى عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ تَعْرِفُ فِي وُجُوهِ الَّذِينَ كَفَرُوا الْمُنْكَرَ يَكَادُونَ
يَسْطُونَ بِالَّذِينَ يَتْلُونَ عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا قُلْ أَفَأُنَبِّئُكُمْ بِشَرٍّ مِنْ ذَلِكُمُ النَّارُ وَعَدَهَا
اللَّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَبِئْسَ الْمَصِيرُ (٧٢) يَا أَيُّهَا النَّاسُ ضُرِبَ مَثَلٌ فَاسْتَمِعُوا لَهُ إِنَّ
الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوِ اجْتَمَعُوا لَهُ وَإِنْ يَسْلُبْهُمُ الذُّبَابُ
شَيْئًا لَا يَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ ضَعُفَ الطَّالِبُ وَالْمَطْلُوبُ (٧٣) مَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ
إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ (٧٤)

66. Size hayat veren, sonra sizi öldürecek, daha sonra da diriltecek olan O'dur. Şüphesiz, insan nankördür. **67.** Biz her ümmet için bir ibadet belirledik, o halde bu işte seninle asla çekişmesinler. Sen rabbine davet et. Çünkü sen dosdoğru bir hidayet üzerindesin. **68.** Seninle mücadele ederlerse, de ki: "Allah yapmakta olduğunuzu daha iyi bilmektedir." **69.** Ayrılığa düşüp durduğunuz şeyler konusunda kıyamet günü Allah aranızda hüküm verecektir. **70.** Bilmez misin ki Allah gökte ve yerde ne varsa hepsini bilir. Muhakkak bunların hepsi bir kitaptadır. Bu Allah'a çok kolaydır. **71.** Onlar, Allah'ı bırakıp, hakkında Allah'ın hiçbir delil indirmediği, kendilerinin de hiçbir bilgilerinin bulunmadığı şeylere kulluk ederler. Zalimlerin hiçbir yardımcısı yoktur. **72.** Kendilerine âyetlerimiz açık açık okunduğu zaman kâfirlerin yüzlerinde münkeri tanırsın. Neredey-

---

97 Müslim, İman, 234 ; Tirmizi, Fiten, 35.

se, kendilerine âyetlerimizi okuyanlara saldıracaklar. De ki: "Size daha beterini haber vereyim mi? Ateş... Allah onu kâfirlere vaad etmiştir. Ne kötü varış yeridir orası!" 73. Ey insanlar! Size bir misal verildi. İyi kulak verin. Allah'tan başka taptıklarınızın hepsi toplansalar dahi bir tek sinek dahi yaratamazlar. Sinek onlardan bir şey kapsa ondan kurtaramazlar. İsteyen de âciz, istenen de. 74. Onlar Allah'ın kadrini hakkıyla bilemediler. Allah kuvvetlidir, mutlak güç sahibidir.

Mârifet, maruf olan her şeyde iki hususla ilişkilidir, bunlarda biri hak, diğeri hakikattir. Hak, delil itibariyle akıllar tarafından idrak edilebilir, hakikat ise keşif ve müşahede ile idrak edilebilir. Bunlardan üçüncü bir idrak daha söz konusu değildir. Bu nedenle Hârise, "Ben Hak olarak (gerçekten) müminim" demiş, ilk idrak edileni ifade etmiştir ki bu da onda ikinci idrak edilen ile teyit edilmiştir. Ancak susmuş, bunu açıkça ifade etmemiştir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm da ona, "Pekiyi, senin imanının hakikati nedir?" diye sormuştur. Onda ikinci idrak edilenin (hakikatin) olup olmadığını öğrenmek istemiştir. O da Hazreti Peygamber aleyhisselâma, "İstişraf, ıttılâ ve keşf." cevabını vermiştir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm da ona, "Bildin, imanına bağlı kal." demiştir.

Bir şeyin tam olarak bilinmesi, kemal üzere mârifet ancak bu iki hakikat ile, yani hak ve hakikat ile olur. Allah Teâlâ bizim O'nun kadrini hakkıyla bilmekten âciz olduğumuzu bildirdiğine göre artık bizim O'nun kadrinin hakkını bilmemiz nasıl mümkün olabilir? Burada "kadr"den maksat mârifettir, ulûhiyet makamının gerektirdiği tâzimi bilmektir. Biz bundan aciziz, o halde zâtını bilmekten çok çok daha fazla aciz durumdayızdır. Allah yüceler yücesidir, münezzehtir.

Muhakkikler bu celâli muayene yoluyla bilirler ve kendilerinde yerleşmiş olan tâzime rağmen yine de O'nun kadrini takdir edemeyeceklerini kesin olarak anlarlar, kendi kusurlarını bilirler. Böylece onlar sonradan yaratılmış varlıkların kapasitesinin kadim/ezelî olanın kadrini takdir etmekten aciz olduklarını bilirler. Çünkü bu, bir tür hakiki münasebete bağlıdır, ne var ki bu celâlin hayret geçidinde bir münasebeti yoktur. Allah'ın kendi zâtını kitabında ve resûlünün dilinde nitelemiş olduğu sıfatlarla nasıl keyfiyetlendirdiği konusunda da insanlar Hakk'ın kadrini takdir edemezler. Örneğin Hak Teâlâ kendisini, kulun bir hareketi karşısında gülmekle, bir başka hareketi karşısında taaccüb etmekle, bir başkası karşısında rıza göstermekle, sevinmekle, öfkelenmekle vs. nitelemiştir. Bunlar Hakk'ın bizzat kendisinin ifade buyurduğu, ama aklın delilinin reddettiği hükümlerdir. Buradan hareketle anlarız ki akıl, Allah hak-

kında neyin gerekli ve uygun olduğunu idrak etme konusunda yeterli değildir. Yine anlarız ki akıl eğer insaflı hareket edecek olsa iman ve kabulün hükmüne bağlı kalır, nazar ve istidlali Allah'ın belirlemiş olduğu yerde kullanır, bunun dışındaki yerlere taşırmaz. Allah'ın nazar ve istidlal için belirlediği yer de O'nun ilâh olduğunu ve ulûhiyetinde ortağı olmayan tek, yegâne varlık olduğunu bilmeye götüren yolda aklı kullanmak, bizzat Hakk'ın zâtı ile ilgili konularda nazar ve istidlali kullanmamaktır. Nitekim Hak Teâlâ'nın bizzat kendisi, kul kendisinden istediği zaman ona icabet edeceğini, kul kendisini razı ettiği zaman ondan razı olacağını, kul tövbe ettiği zaman onun tövbesi ile sevineceğini haber vermiştir. Şimdi bak ve düşün ey akıl! Kiminle çekişeceksin? Hak Teâlâ elbette kendi zâtını daha iyi bilmektedir ve bütün bu niteliklerle kendisini nitelemiş olan O'dur. Biz de bütün bu ifadelerin (razı olmanın, sevinmenin, öfkelenmenin, icabet etmenin) tanım ve mahiyetini biliriz, ama bunların Allah'a nasıl nispet edileceğini bilmeyiz, çünkü Allah'ın zâtını bilmeyiz. Kaldı ki O bizi bundan menetmiş, bu konuda bizi uyarmış, sınırları belirleyip zâtı hakkında tefekkür etmemizi yasaklamıştır. Şimdi sen ey akıl, nazar kuvvetinle yaratıcının zâtının hakikatini bilmek istiyorsun! Alanın olmayan yerde yüzme, nazar kuvvetini mertebenin bilgisinin ötesine taşıma, zât konusuna hiç hiç girme! Kim Allah konusuna girmek isterse aklını terk etmeli, önüne şeriatı almalıdır, çünkü Allah kayıt altına alınamaz, oysa akıl kayıt altına alır. Aksine Allah Teâlâ nasıl seni dilediği surette terkip etti ise her surette tecelli edebilir. O yüceler yücesidir ve suretlerde dönüşebilir. İnsanlar Allah'ın kadrini hakkıyla takdir edemediler. Geriye sadece perde ve örtü kalır, O'nu ancak zuhur gizler. Nefisler zuhur edene vakıf olabilseler, onun sınırında durabilseler, işin nefsü'l-emirde nasıl ise o halini bilebilirler, ancak nefisler kendileri için gayb olan bir şeyi talep eder. Ne var ki bu talepleri, perdelerinin tam da kendisidir. Sen zuhur edenin kadrini hakkıyla takdir etmedin, çünkü senin için bâtın olduğunu tahayyül ettiğin şey ile meşgul olup durdun.

اَللّٰهُ يَصْطَف۪ي مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ رُسُلًا وَمِنَ النَّاسِؕ اِنَّ اللّٰهَ سَم۪يعٌ بَص۪يرٌۚ (٧٥)

75. Allah meleklerden resûller seçer, insanlardan da. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.

[Allah meleklerden resûller seçer.]: Melekler havastır, onlardan bazıları resûldür (elçi), işte onlara melek ismi verilir. Risalet taşımayan ruha melek denmez, ancak mecazi olarak denebilir. Meleklerde risalet hem dünyada hem âhirette olur. Çünkü onlar Hakk'ın hem birbirlerine, kendi sınıflarına hem de kendileri dışındaki insanlara dünyada ve âhiretteki sefirleridir.

[İnsanlardan da]: İnsanlarda risalet ancak dünyada olur, âhirette hükmü kesilir. Aynı şekilde âhirette, cennete ya da cehenneme girildikten sonra teşrî nübüvveti de kesilir. Resûl risaleti ancak o risaleti kendi kalbine indiren güvenilir *Rûhu'l-Emîn* vasıtası ile alır. Bazen melek resûle insan suretinde görünür. Bu nitelikte olmayan vahiylere beşerî risalet denmez, aksine onlara vahiy, ilham, üfleme, ilka, ihsan denir. Risalet ancak zikrettiğimiz gibi olur. Bu nitelik de ancak beşer resûlde olur. Bunun dışındaki vahiy çeşitleri nebî ve resûl dışındakilere verilir. Nebî ve resûl arasındaki fark ise şudur: nebîye *Rûhu'l-Kuds* yukarıda zikrettiğimiz vahyi getirdiği zaman bu vahyin hükmü sadece ona mahsus olur, başkasının ona tâbi olması haramdır. İşte nebî budur. Ama ona, "sana indirileni tebliğ et" dendiği zaman artık o resûl ismini alır. Resûle ya diğer peygamberlerde olduğu gibi belli muayyen bir kavme tebliğ etmesi emredilir ya da Hazreti Muhammed aleyhisselâmda olduğu gibi bütün insanlığa tebliğ etmesi emredilir. Bu sonuncusu sadece Hazreti Muhammed aleyhisselâmda söz konusu olmuştur. Resûlün getirdiğine risalet denir. Resûle başka bazı hükümler daha verilir ki onlar sadece kendisine mahsustur, başkalarının o hükümleri takip etmesi söz konusu olmaz. Burada nübüvvet ile şeriat nübüvvetini kastediyorum. Kesilen nübüvvet ve risalet; ilâhî hükümlerin beşerin kalbine *Rûh* (Cebrâîl) vasıtasıyla indiği nübüvvet ve risalettir.

يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ (٧٦) يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا
ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَافْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (٧٧)

76. Onların önlerindekini de arkalarındakini de bilir. Bütün işler hep Allah'a döndürülür. 77. Ey iman edenler, rükû edin, secde edin, rabbinize kulluk edin ve hayır işleyin ki kurtuluşa eresiniz.

Bu, secde âyeti olup olmadığı ihtilaflı olan bir secde âyetidir. Bu, kurtuluş ve iman secdesi olup huşû, iftikar (muhtaçlık) ve zillet hali içerisinde yapılır. Bu âyetin okunduğunu işittiği zaman doğrudan secdeye varması, kişinin bir hayır fiili olup, onun imanının sebebidir. Çünkü Allah bu âyette müminleri teyit etmiş, onlara secde ve rükûyu emretmiştir. Mümin bu şekilde secde ederek, kendilerine emredilen her şeyi yapan meleklere iltihak etmiş olur. Kuş secde eder ve kurtuluşa nâil olur. [Ve hayır işleyin].

Cömertçe yaptığın hiçbir hayra asla pişman olma
Verdiğin kişi seni öfkelendirse ve kötülük yapsa bile
Çünkü Allah nimet verdiklerini rızıklandırır

Onlar ıster kâfirce nankörlük edip o nimeti inkâr etsinler ıster (nimeti) itiraf etsinler.

[Ki kurtuluşa eresiniz]: Kurtuluş, bekâdır, başarıdır, necattır.

وَجَاهِدُوا فِي اللّٰهِ حَقَّ جِهَادِهِ هُوَ اجْتَبٰيكُمْ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ
مِلَّةَ اَبِيكُمْ اِبْرٰهِيمَ هُوَ سَمّٰيكُمُ الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلُ وَفِي هٰذَا لِيَكُونَ الرَّسُولُ
شَهِيدًا عَلَيْكُمْ وَتَكُونُوا شُهَدَٓاءَ عَلَى النَّاسِ فَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ
وَاعْتَصِمُوا بِاللّٰهِ هُوَ مَوْلٰيكُمْ فَنِعْمَ الْمَوْلٰى وَنِعْمَ النَّصِيرُ ﴿٧٨﴾

78. Allah uğrunda hakkıyla cihat edin. O sizi seçti ve dinde üzerinize hiçbir güçlük yüklemedi. Atanız İbrâhîm'in dinine uyun. Allah sizi hem daha önce hem de bu Kur'ân'da müslüman diye isimlendirdi ki, Peygamber size şahit olsun, siz de insanlara şahit olasınız. Artık namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin ve Allah'a sarılın. O sizin mevlânızdır. O ne güzel mevlâ, ne güzel yardımcıdır!

[Allah uğrunda hakkıyla cihat edin.]: Buradaki *cihâdihi* kelimesindeki *hi* zamiri Allah ismine işaret eder, yani "cihat ile nitelenirler", yani Onun cihadının Hakk'ın sıfatı olması halinde böyle yaparlar, sadece Allah'ı mücahit olarak görürler. Çünkü cihat onda olur. Allah'ta cihadın nasıl olacağını da O'ndan başkası bilmez. İşte insanlar bunu bilmeyip Allah'a havale ettiklerinde, bu Hak Teâlâ'nın [hakkıyla cihat edin] ifadesinde anlatılan şey olur. Burada Hak Teâlâ zamiri kendisine izafe etmek suretiyle cihadı kendisine nispet etmiştir. Böylece cihat eden (*mücâhid*), insanlar değil O'dur, yani onlar her ne kadar amelin eserlerinin zuhur ettiği mahal olsalar da kendilerine ait bir fiil olduğunu düşünmezler.

Allah Teâlâ Hazreti Mûsâ aleyhisselâma, "Ey Mûsâ! Bana hakkıyla şükret." diye emretmiş, Mûsâ aleyhisselâm, "Ey Rabbim! Buna kimin gücü yetebilir ki?" demiş, bunun üzerine Allah Teâlâ, "Nimeti benden gördüğün zaman bana hakkıyla şükretmiş olursun." buyurmuştur. Bu rivayeti İbn Mâce, Sünen'inde nakletmektedir. Hak Teâlâ, "Onları siz öldürmediniz, fakat Allah öldürdü" (Enfâl, 8/17) buyurmuştur. İtikat ve hal olarak değil, zevk ve müşahede olarak, makam ve sahih ilim olarak Allah'a izafe ettiğin her amelin hakkını vermiş olursun, çünkü böyle yaptığın zaman o amelin gerçekten sahibinden sadır olduğunu itiraf etmiş olursun.

[Dinde üzerinize hiçbir güçlük yüklemedi]: Bu âyeti iyice düşün, çünkü bunun pek çok farklı yorumunun aksine, doğruya yakın ve büyük iki vechi vardır. Yani "size hükmü hafiflettim, size zorluk olacak hükümleri indirmedim" anlamındadır. Bu, Hak Teâlâ'nın "Allah hiçbir nefsi güç yetirebileceğinden fazlası ile mükellef tutmaz." (Bakara, 2/286) âyetinde ve Hazreti Peygamber aleyhisselâmın, "Ben kolaylaştırıcı hanif din ile gönderildim."[98], "Din kolaylıktır."[99] gibi hadis-i şeriflerinde ifade edilen husustur. Hak dinde kolaylığı gözetmiş, zorluğu kaldırmayı esas almış ise fetva verenin bunun aksine fetva vermesi söz konusu olamaz. Çünkü nefisler naslarda geçen hükümlerin sınırında durmaya yanaşmaz, aksine o hükümlerin gerekçelerini, illetlerini arar ve bu illetlerin Şârî' tarafından kastedilmiş olduğunu düşünüp buna göre hükümleri genelleştirir, hakkında hüküm verilmiş olan meseledeki hükümden yola çıkarak hakkında hüküm verilmemiş olan meselelere dair hüküm verirler. Bunu da müctehidin nazarını gerektirdiği birleştirici bir illet vasıtası ile yaparlar. Oysa bu müctehid böyle yapmasa, hakkında hüküm verilmemiş olan konu mubah ve serbest olarak kalacaktır. Ne var ki *ta'lîl* (illetlendirme, gerekçelendirme), *tardü'l-ille* (illet üzerinden hükmü genelleştirme), *kıyas*, *re'y* ve *istihsan* gibi şeylerle hükümler çoğalmıştır. Oysa Allah Teâlâ unutmuş da o hükümleri koymamış değildir. Aksine Allah'a hamd olsun ki bunda bize başka bir rahmet daha var etmiştir. Tabi eğer fıkıhçılar bu halkı bu rahmetten mahrum etmeselerdi, yani onları belli bir şahsın, hem de Allah ve resûlü tarafından tayin edilmemiş, kitabın ya da zayıf veya sahih bir sünnetin zâhiri ile belirlenmemiş bir şahsın mezhebine bağlı kalmaya zorlamasalardı, insanların yaşadıkları hadiselerde zorluk çektikleri zaman bir başka mezhebin âliminin ictihadına başvurarak ondan istifade etmelerine engel olmasalardı, bu konuda son derece şedit davranmasalardı, böyle yapmanın dinle oyun oynamak olduğunu söylemeselerdi, yaptıkları bu şeyi din zannetmeselerdi bu rahmet kapısı insanlara açık kalacaktı. Hazreti Peygamber aleyhisselâm, "Allah size bir sadaka bahşetmiştir, siz de O'nun sadakasını kabul ediniz."[100] buyurmuştur. Ruhsatlar Allah'ın kullarına verdiği sadakalardır. Haddizatında biz müctehidin hükmünün kabul edilmesi, avamın onu o hükümde taklit etmesi konusunda görüş birliği içerisindeyiz, çünkü onun nezdinde bu hüküm şer'î bir delile dayanmaktadır, söz konusu müctehid ister kıyası kabul ediyor olsun ister olmasın, durum değişmez. Mesela Şafiî'nin kendi mezhebinde, kendi delilinin gereği olarak ruhsat gördüğü bir şeyi -ki Şârî' bunu onaylamıştır-

---

98 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 36, 623.
99 Buhârî, İman, 28.
100 İbn Mâce, Vesâyâ, 5.

Mâlikî mezhebine mensup bir müftinin ruhsat görmemesi ve o ruhsatı almak isteyen kimseye mâni olması böyledir. Bu, bir kimsenin kendisini mezhebine sıkı sıkıya bağlayıp ondan başkasına hiç dönmemesidir ve Allah'ın kullarına yüklenen en ağır külfettir. Şârî' iki farklı müctehidin hükmünü de onaylayarak insanlara genişlik sağlamış, ama avam fıkıhçılar bu genişliği çok görüp daraltmışlardır. Fakat Ebû Hanife, Mâlik, Ahmed b. Hanbel ve Şafiî gibi imamları bundan tenzih ediyorum, onlardan hiçbiri böyle bir şey yapmış değildir. Hatta onların herhangi bir kimseye "beni taklit et, sadece bana uy, verdiğim fetvayı taklit etme" gibi bir şey söyledikleri nakledilmiş değildir. Aksine onlardan nakledilen -Allah kendilerinden razı olsun- bunun tam aksidir.

[Dinde üzerinize hiçbir güçlük yüklemedi], âyeti ile ilgili ikinci vecih, şer'î bir hükmüm kişinin isteğine ve amacına uymaması halinde o kimsenin gönlünde en ufak bir vesvesenin oluşmamasıdır. Burada Allah adeta müminlere hitap ederek onlara, "Kim bir zorluk buluyorsa o mümin değildir!" demektedir. Bu gerçekten çok zordur. Hak Teâlâ [dinde üzerinize hiçbir güçlük yüklemedi] buyurmuştur ve insan, âlimlerden herhangi birinden bir hükme dair bir fetva alıp da bu fetvayı (hükmü) zor/ağır bulduğu zaman başka müctehid âlimlerin görüşlerine bakabilir, o olayla ilgili şeriatın daha kolay bir hükmü olup olmadığını arayabilir. Eğer daha kolay bir hüküm bulursa onunla amel eder ve zorluk ortadan kalkmış olur. Ama bütün âlimlerin o konuda zor olan hüküm üzerinde görüş birliği etmiş olduklarını görürse o zaman da eğer mümin ise bu hükme gönülden rıza göstermeli, daha önceden hissettiği zorluğu hissetmemeli, Allah'ın hükmünü benimsemelidir. Bu onda imanın sabit olduğunu gösteren bir alâmettir. İşte bu makam nefislere oldukça ağır geleceği için Hak Teâlâ kendi zâtına yemin etmiştir. Yine haklarında hüküm verilen kimseler bu hükmü doğrudan Allah'tan değil, fakat Allah adına konuşan, sadakat ile ondan haber ileten resûlü ve halifesi bildirdiği için *er-Rab* ismini peygamberi Hazreti Muhammed aleyhisselâma izafe ederek şöyle buyurmuştur; "Hayır, rabbine andolsun ki aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın onu tam mânasıyla kabullenmedikçe iman etmiş olmazlar." (Nisa, 4/65)

[Atanız İbrâhîm'in dinine uyun. Allah sizi hem daha önce hem de bu Kur'ân'da müslüman diye isimlendirdi] İbrâhîm aleyhisselâm İslâm'da bizim atamızdır ve bize müslüman ismini veren odur. [Ki, Peygamber size şahit olsun, siz de insanlara şahit olasınız.] Biz Allah Teâlâ'nın bize bildirdiği peygamber kıssaları konusunda öbür ümmetlere şahidiz. Doğru haber ile şahitlik, hiç kuşku taşımayan görme ile şahitlik gibidir. Örneğin sahabeden Huzeyme'nin (r.a.) şahitliği böyledir. Hatta vahiy ile şahitlik, gözle görerek şahit

olmaktan daha kâmildir. Çünkü Huzeyme (r.a.) eğer gözüyle görerek şahitlik etmiş olsaydı o zaman onun bu şahitliği iki şahit yerine geçmezdi. [Artık namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin ve Allah'a sarılın.] Allah'a sarılmak O'na sığınmaktır. Hazreti Peygamber aleyhisselâmın "Senden sana sığınırım"[101] sözünde ifade buyurduğu husustur. Çünkü yarattıklarından hiçbiri O'na mukavemet edemez, dolayısıyla O'ndan yine ancak O'na sığınılır. [O sizin mevlânızdır. O ne güzel mevlâ, ne güzel yardımcıdır!]

---

101 Müslim, Salât, 222.

MÜ'MİNÛN SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

Bismillahirrahmânirrahîm

قَدْ اَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَۙ (١) اَلَّذِينَ هُمْ فِى صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَۙ (٢)

1. Müminler kurtuluşa ermişlerdir. **2.** Onlar, namazlarında huşû için-dedirler.

Huşû; *zillet* ve *iftikār* (muhtaçlık) makamıdır, dünyada övgüye değer kimseler için övgüye değer bir sıfattır, âhirette de Hakk'ın lisanı ile şeriatta kınanmış kimseler için övgüye değer bir makamdır. Bu âhirette müminlerden, kibirlenen ve zorbalık yapan, yeryüzünden üstünlük peşinde olan ve fesat çıkaran izzet ehli kimselere intikal edecektir. Müminler namazlarında huşû içerisindedirler. Onlar erkekler ve kadınların huşû sahibi olanlarıdır ki Allah Teâlâ kendilerine çok muazzam bir ödül ve mağfiret hazırlamıştır. Huşû her nerede bulunursa orada ancak Hakk'ın kalplere tecellisinden neşet eder. Hak müminin kalbine, tâzim ve iclâl ile tecelli eder, kâfirin kalbine ise kahr, kuvvetle yakalama ve korku ile tecelli eder. Hazreti Peygamber aleyhisselâm, kendisine güneş tutulması sorulduğu zaman "Allah bir şeye tecelli ettiği zaman o

şey Allah'a huşû duyar." buyurmuştur. (Bu rivayeti Bezzâr nakletmektedir.) Tecelli vuku bulduğu zaman huşû hâsıl olur. Her huşû sahibinin huşûsu, rabbini bilmesi kadardır, rabbini bilmesi ise rabbinin O'na tecellisi ölçüsüncedir.

وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ (٣)

3. Onlar faydasız işlerden ve boş sözlerden yüz çevirirler.

[Onlar faydasız işlerden ve boş sözlerden], yani Allah'ın itibar edilme konumundan düşürdüğü şeylerden [yüz çevirirler]. Çünkü Allah onları muteber olmaktan düşürmüştür. Diyet hesabı yapılırken dikkate alınmayan develere "*lağv*" denir, yani hesaptan düşülen, dikkate alınmayan deve demektir. Aynı kökten *yeminu lağv* ifadesi vardır ki bu tür boş yemine bu ismin verilmesinin sebebi, bunun bir kefaret ve hesabı gerektirmemesidir. Allah Teâlâ müminleri, yüz çevirmelerini emrettiği şeyden yüz çevirmiş oldukları için övmektedir. Haddizatında onlar bu şeylerden kendi nefislerinin kararları ile değil, doğrudan Allah'ın emri ile yüz çevirmişlerdir. Çünkü müminin zaten nefsi yoktur, zira Allah müminlerin nefislerini ve mallarını (cennet karşılığında) satın almıştır.

وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكٰوةِ فَاعِلُونَ (٤) وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ (٥)

4. Onlar zekâtı öderler. 5. Onlar ırzlarını korurlar.

Bu konuda Ahzâb sûresinin 35. âyetinin tefsirine bakınız.

إِلَّا عَلٰى أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ (٦) فَمَنِ ابْتَغٰى وَرَآءَ
ذٰلِكَ فَأُولٰٓئِكَ هُمُ الْعَادُونَ (٧) وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ (٨) وَالَّذِينَ
هُمْ عَلٰى صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ (٩) أُولٰٓئِكَ هُمُ الْوَارِثُونَ (١٠)

6. Ancak eşleri ve ellerinin altında bulunan cariyeleri bunun dışındadır. Onlarla ilişkilerinden dolayı kınanmazlar. 7. Kim de bunun ötesine geçmek isterse, işte onlar haddi aşanlardır. 8. Yine onlar emanetlerine ve verdikleri sözlere riayet ederler. 9. Onlar namazlarını kılmaya devam ederler. 10. İşte bunlar varis olanların ta kendileridir.

Bunlar Allah Teâlâ'nın zikrettiği ve övdüğü, hoşnut olunan sıfatların sahibi olan kimselerdir. Sonra Allah bu kimseleri, varis olacak kimseler olmakla müjdelemiştir.

اَلَّذِينَ يَرِثُونَ الْفِرْدَوْسَ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (١١)

11. Onlar Firdevs cennetlerine varis olurlar. Onlar orada ebedî kalacaklardır.

Firdevs, cennetlerin ortasıdır. [Onlar orada ebedî kalacaklardır] Allah onları nimetler içerisinde daimi ve bâki olmakla müjdelemektedir.

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ (١٢) ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِى قَرَارٍ
مَكِينٍ (١٣)

12. Andolsun, biz insanı, çamurdan bir özden yarattık. **13.** Sonra onu bir nutfe halinde sağlam bir karargâha yerleştirdik.

[Sonra onu bir nutfe halinde]: Bu, az bir sudur, bir başka aşamadır.

[Sağlam bir karargâha yerleştirdik], bu, çocukların ana rahminde, nutfenin düştüğü yerde yaratılmasıdır. Buna Allah Teâlâ sağlam karargâh ifadesi ile kinaye yapmıştır.

ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا
الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ اَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا اٰخَرَ فَتَبَارَكَ اللّٰهُ اَحْسَنُ الْخَالِقِينَ (١٤)

14. Sonra bu nutfeyi alaka haline getirdik. Alakayı da mudga yaptık. Bu mudgayı da kemiklere dönüştürdük ve bu kemiklere de et giydirdik. Nihayet onu bambaşka bir yaratık olarak ortaya çıkardık. Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şânı ne yücedir!

[Sonra bu nutfeyi alaka haline getirdik]: Bu da bir diğer aşamadır.

[Alakayı da mudga yaptık]: Bu başka bir aşamadır.

[Bu mudgayı da kemiklere dönüştürdük]: Bu başka bir aşamadır.

[Ve bu kemiklere de et giydirdik]: Bu da başka bir aşamadır.

Bütün bunarı Allah Teâlâ'nın zikretmesinin sebebi, sana hususi olarak vermiş, bahşetmiş olduğu nimetleri sayıp dökmektir. Bunların hepsi, varlıkları birbirilerine bağlanmış olan şeylerdir. Nihayetinde beden tafsilatlı bir şekilde tamamlanmış olur. Bu, Âdemî-türâbî yaratılıştır ve Âdemî bedenin ana unsurların olan bazı şeylerin sonucudur ki bu şeyler pek çoktur. Âlemin aşa-

malarında bir şekilden diğerine intikal etmiş ve nihayet işte bu niteliklere gelmiştir. Âdemî bedenin aslı "şey"dir, suret ise onun arazıdır.

Sonra Allah Teâlâ bu âyette, insanın kendisi ile insan olduğu nefs-i nâtıkanın yaratılışını icmalen ifade buyurmuş ve [Nihayet onu bambaşka bir yaratık olarak ortaya çıkardık.] buyurmuştur. Bu da başka bir aşamadır. Bununla Allah sana, mizacın senin latifliğinde herhangi bir tesiri olmadığını öğretmektedir. Bu husus âyette nas olarak (bir başka yoruma yer bırakmayacak açıklıkta) değilse de zâhir olarak (en güçlü ve baskın anlam ihtimali olarak) mevcuttur. Bundan daha açık olanı ise Hak Teâlâ'nın "Dilediği herhangi bir surette terkip etti." (İnfitâr, 82/8) âyetidir. Bu âyette geçen *fî eyyi sûratin mâ şâe* (dilediği herhangi bir surette) ifadesindeki "*eyyi*" edatı nekiradır (belirsizdir), benzer şekilde *mâ* edatı da öyledir ve her şey anlamına gelir. Böylece Hak Teâlâ sana, mizacın muayyen olarak herhangi bir sureti talep etmediğini, fakat suret hâsıl olduktan sonra bu mizaca muhtaç olduğunu ve ona döndüğünü beyan etmiş olmaktadır. Çünkü o sahip olduğu ve ancak kendileri ile tedbir faaliyetini yaptığı kuvvetlerdendir. Onun iş bu kuvvetleri ile olan durumu bir zanaatkârın (mesela bir bina ustasını yahut marangozun) âletleri ile olan durumu gibidir. İşte Allah Teâlâ bu âyetler ile sana, bedeninin ve ruhunun mertebelerini beyan etmiştir ki sen de nazar edesin, tefekkür edesin de Allah Teâlâ'nın seni boş yere yaratmamış olduğunu anlayıp ibret alasın. Nitekim insanî yaratılış his, hayal ve akıldan müteşekkildir, bunların tamamı yahut bir kısmı ile hareket eder. İnsan ya hissi ile hareket eder ki bu keşftir, ya aklı ile hareket eder bu da onun fikir ve tefekkür halidir ya da hayali ile hareket eder. Sonra Allah Teâlâ âlem için yaratmayı olumlamış ve kendisini en güzel yaratıcı olarak nitelemiştir, çünkü bu konuda öncelik kendisine aittir. Zira eğer O olmasaydı bu diğer yaratıcı olanların ayanları zuhur etmezdi. Bu itibarla Hak Teâlâ [Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şânı ne yücedir!] buyurmuştur, bu da ayanların sabit olduğunu gösterir ve böylece [tefekkür eden bir kavim için] ifadesi geçerli olur. Yine Hak Teâlâ kendi zâtını övmüş ve böylece sana kendisini nasıl öveceğini öğretmiştir. Bundan maksat ise O'na nankörlük etmeyip şükretmendir. Bu yüzden [Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şânı ne yücedir!] buyurmuştur ki bu da hem takdir etme hem de var etme anlamındadır. Allah Teâlâ başka yaratıcıların da bulunduğunu, fakat kendisinin en güzel yaratıcı olduğunu ifade etmiştir. Dikkat edersen Allah başka âyetlerde da yaratma sıfatını kullara nispet etmiştir. Örneğin Hazreti Îsâ aleyhisselâm hakkında, "Hani sen çamurdan bir kuş yaratıyordun." (Âl-i İmrân, 3/49) demiştir. Ama Allah Teâlâ, yaratanların en güzelidir, çünkü O, yarattığı şeyi herhangi bir örnek olmadan yaratır. Kullar içerisinde yaratıcı olanlar ise ancak bir ta-

savvurdan yaratırlar, zaten mevcut olan ayanlardan tasavvur ederler ve onun gibi bir şey yapmak, üretmek isterler. Oysa Hak Teâlâ'nın yaratması böyle değildir. O bir varlığı o varlık kendi zâtında ve aynında her nasılsa o şekilde yaratır; ona ancak, kendisine yaratma, var etme isminin verileceği bir taalluk ile varlık elbisesini giydirir. Yine Allah bu âyette "güzel" ifadesini "yaratanlar" ifadesine izafe etmiş, ancak kendisinin en güzel yaratıcı olduğunu bildirmiştir. Yaratmak, sadece ilâha mahsus olan sıfatlardandır. İnsanlardan bazıları kendi amelleri ve nefesleri ile ruh ve beden sahibi bir yaratılış ikame ederler, böylece insan da yaratıcı olur. İşte bu durumda Hak, yaratanların en güzeli olur. Allah Teâlâ'nın kendisini en güzelleri olarak nitelediği bu yaratıcılar tabakası, ihsan ehli kimselerdir. Çünkü ibadette ihsan, sanki Allah'ı görüyormuş gibi O'na ibadet etmendir. Bu durumda hakikatte kim yaratıcı imiş, bilirsin. Yaratma sıfatı ilâhın hususi niteliklerinden olduğu ve Hak Teâlâ bunu mahlûkata da atfettiği için, mahlûkata atfettiği yaratmaya nazaran sadece kendi yaratmasını en güzel olmakla nitelemiştir. İşte [Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şânı ne yücedir!] ifadesinin mânası budur. Buradaki şanı yüce olma anlamına gelen *tebâreke* kelimesi bereket ve ziyade demektir. Bu yüzden [Yaratanların en güzeli] ifadesinde "en güzeli" kelimesini ziyade etmiştir. Yine Hak Teâlâ putperestlere reddiye sadedinde, "Hiç yaratan ile yaratmayan bir olur mu?" (Nahl, 16/17) buyurmuş, yaratmanın mahlûkata atfını reddetmiştir. Eğer bu âyette yaratmanın mahlûkata atfının reddi umumi olarak ifade edilmiş olmasaydı o zaman mahlûkat içerisinde kendisine Allah'ın yanı sıra ibadet edilmesini emreden Firavun ve benzeri kimselere karşı delil/hüccet tam olarak ortaya konulmuş olmazdı. Diğer taraftan Firavun gibi kimseler [Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şânı ne yücedir!] ifadesinin umumundaki "yaratanlar" kapsamına girmezler, çünkü bunlar "güzel" niteliğine sahip değillerdir. Bir başka vecih ise [Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şânı ne yücedir!] âyetinde insanlara atfedilen yaratmanın takdir etmek anlamında olmasıdır. Bu durumda mahlûkata ait olan takdirdir, ama bu takdirin geçerli kılınması onlara ait değildir. Buna karşılık "Hiç yaratan ile yaratmayan bir olur mu?" (Nahl, 16/17) âyetindeki yaratma ise var etmedir.

ثُمَّ اِنَّكُمْ بَعْدَ ذٰلِكَ لَمَيِّتُونَؕ (١٥) ثُمَّ اِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ تُبْعَثُونَ (١٦) وَلَقَدْ خَلَقْنَا
فَوْقَكُمْ سَبْعَ طَرَآئِقَۗ وَمَا كُنَّا عَنِ الْخَلْقِ غَافِلِينَ (١٧)

15. Sonra siz bunun ardından muhakkak öleceksiniz. **16.** Sonra yine muhakkak siz, kıyamet gününde diriltileceksiniz. **17.** Andolsun, biz sizin üzerinizde yedi yol yarattık. Biz yarattıklarımızdan habersiz değiliz. **18.**

Biz gökten belli bir ölçüde su indirdik de onu yeryüzünde tuttuk. Bizim onu tamamen gidermeye de muhakkak gücümüz yeter.

Hak Teâlâ başka bir âyette, "Dilese sizi götürür/yok eder" (Fatır, 35/16) buyurmakta ve insanların yok edilip, götürülmesini ilâhî isteğe bağlamakta, burada ise [Bizim onu tamamen gidermeye de muhakkak gücümüz yeter] buyurarak aynı gidermeyi kudrete, iktidara bağlamaktadır. Nitekim O, kadir olduğu şeyi irade eder.

Bil ki kudretin ilişiği (taalluk ettiği şey) yok etmek değil, var etmektir. Bu sebeple burada iki durum söz konusudur. Birincisi: buradaki giderme ifadesinden maksat yok etmek değil, bir halden diğer bir hale intikaldir. Buna göre kudrete taalluk eden şey, hükme konu olan şeyin intikal etmiş olduğu halde zuhur etmesidir ki bu durumda kudret ona bu hali var etmiş ve sadece var etmeye taalluk etmiş olur. İkinci durum ise: Allah Teâlâ'nın kendisini "gidermeye kadir" olmakla nitelemiş olmasının anlamı, O'nu o şeyi varlıkta bâki kılmaya zorlayacak bir şeyin bulunmadığı anlamındadır. Nitekim kendi zâtıyla kaim olmayan bir şeyin varlığı, yani varlıkta bâki kalması ancak başka bir şarta bağlıdır. O şart var oldukça varlıkta bâki kalır. Şarta bağlı olanın varlıkta kalması ancak o şart ile mümkündür. Allah şartı var etmediği zaman şarta bağlı olan varlık da yok olur. Bu tutma (varlıkta tutma) kudretin taalluk ettiği bir şey değildir, ancak Allah Teâlâ kendisini buna kadir olmakla nitelemiştir. Dolayısıyla geriye sadece, bâki kalmayı isteyen bir karşıtın bulunduğunu varsaymak kalmaktadır. Bu durumda Allah onun bekâsını murad etmediği için, onun reddine kadir demektir. Yani çekişenin bekâsını irade ettiği şey bâki kalmaz. Nitekim *kahr* da iktidarın hükümlerinden biridir.

وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ فَأَسْكَنَّاهُ فِي الْأَرْضِ وَإِنَّا عَلَىٰ ذَهَابٍ بِهِ لَقَادِرُونَ
(١٨) فَأَنْشَأْنَا لَكُمْ بِهِ جَنَّاتٍ مِنْ نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ لَكُمْ فِيهَا فَوَاكِهُ كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا
تَأْكُلُونَ (١٩) وَشَجَرَةً تَخْرُجُ مِنْ طُورِ سَيْنَاءَ تَنْبُتُ بِالدُّهْنِ وَصِبْغٍ لِلْآكِلِينَ (٢٠)
وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهَا وَلَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ كَثِيرَةٌ
وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ (٢١) وَعَلَيْهَا وَعَلَى الْفُلْكِ تُحْمَلُونَ (٢٢) وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ
قَوْمِهِ فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَٰهٍ غَيْرُهُ أَفَلَا تَتَّقُونَ (٢٣) فَقَالَ الْمَلَأُ
الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ مَا هَٰذَا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُرِيدُ أَنْ يَتَفَضَّلَ عَلَيْكُمْ وَلَوْ شَاءَ
اللَّهُ لَأَنْزَلَ مَلَائِكَةً مَا سَمِعْنَا بِهَٰذَا فِي آبَائِنَا الْأَوَّلِينَ (٢٤) إِنْ هُوَ إِلَّا رَجُلٌ بِهِ جِنَّةٌ

فَتَرَبَّصُوا بِهِ حَتّٰى حِينٍ (٢٥) قَالَ رَبِّ انْصُرْنِي بِمَا كَذَّبُونِ (٢٦) فَاَوْحَيْنَا اِلَيْهِ اَنِ
اصْنَعِ الْفُلْكَ بِاَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا فَاِذَا جَٓاءَ اَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُۙ فَاسْلُكْ فِيهَا مِنْ كُلٍّ
زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ وَاَهْلَكَ اِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ مِنْهُمْۚ وَلَا تُخَاطِبْنِي فِي الَّذِينَ
ظَلَمُواۚ اِنَّهُمْ مُغْرَقُونَ (٢٧)

19. Onunla sizin için hurma bahçeleri ve üzüm bağları inşâ ettik. Bu bağ ve bahçelerde sizin için pek çok meyveler vardır ve siz onlardan yemektesiniz. **20.** Yine o su ile Sîna dağında biten bir ağaç var ettik ki hem yağ, hem de yiyenlere katık verir. **21.** Hayvanlarda sizin için elbette bir ibret vardır. Onların içlerindeki sütten size içiririz. Onlarda sizin için daha birçok faydalar da vardır ve onlardan yersiniz de. **22.** Onların üzerinde ve gemilerde taşınırsınız. **23.** Andolsun biz, Nûh'u kendi kavmine peygamber olarak gönderdik de "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin ondan başka hiçbir ilâhınız yoktur. Allah'a karşı gelmekten hâlâ sakınmaz mısınız?" dedi. **24.** Bunun üzerine kendi kavminden inkâr eden ileri gelenler şöyle dediler: "Bu ancak sizin gibi bir beşerdir, size üstünlük taslamak istiyor. Eğer Allah dileseydi bir melek gönderirdi. Biz önceki atalarımızdan böyle bir şey duymadık." **25.** "Bu, ancak cinnet getirmiş bir adamdır. Öyle ise bir müddet onu gözetleyiniz." **26.** "Rabbim! Beni yalanlamalarına karşı bana yardım et!" dedi. **27.** Bunun üzerine Nûh'a, "Bizim gözetimimiz altında ve vahyimize göre o gemiyi yap." diye vahyettik. Bizim emrimiz gelip de tandır kaynamaya başlayınca, dedik ki: "Her cins canlıdan birer çift, bir de kendileri aleyhinde daha önce hüküm verilmiş olanlardan başka aileni gemiye al ve zulmeden kimseler hakkında bana hiç yalvarma! Şüphesiz onlar suda boğulacaklardır."

[Bizim emrimiz gelip de tandır kaynamaya başlayınca]: "Tandırın kaynaması" ifadesinin fecrin aydınlanması olduğu söylenmiştir ki kelimenin Arap lisanındaki mâlum anlamı budur. Çünkü Arap lisanında "*fâre et-tennûr*" ifadesi, "Fecir zuhur etti" anlamına gelir.

فَاِذَا اسْتَوَيْتَ اَنْتَ وَمَنْ مَعَكَ عَلَى الْفُلْكِ فَقُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي نَجّٰينَا مِنَ
الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ (٢٨) وَقُلْ رَبِّ اَنْزِلْنِي مُنْزَلًا مُبَارَكًا وَاَنْتَ خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ (٢٩)
اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ وَاِنْ كُنَّا لَمُبْتَلِينَ (٣٠) ثُمَّ اَنْشَاْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْنًا اٰخَرِينَۚ (٣١)
فَاَرْسَلْنَا فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ اَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُۜ اَفَلَا تَتَّقُونَ (٣٢)

وَقَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِلِقَاءِ الْاٰخِرَةِ وَاَتْرَفْنَاهُمْ فِي الْحَيٰوةِ
الدُّنْيَا مَا هٰذَا اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يَأْكُلُ مِمَّا تَأْكُلُونَ مِنْهُ وَيَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ (٣٣)
وَلَئِنْ اَطَعْتُمْ بَشَرًا مِثْلَكُمْ اِنَّكُمْ اِذًا لَخَاسِرُونَ (٣٤) اَيَعِدُكُمْ اَنَّكُمْ اِذَا مِتُّمْ وَكُنْتُمْ
تُرَابًا وَعِظَامًا اَنَّكُمْ مُخْرَجُونَ (٣٥) هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ لِمَا تُوعَدُونَ (٣٦) اِنْ هِيَ اِلَّا
حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ (٣٧) اِنْ هُوَ اِلَّا رَجُلٌ افْتَرٰى عَلَى
اللّٰهِ كَذِبًا وَمَا نَحْنُ لَهُ بِمُؤْمِنِينَ (٣٨) قَالَ رَبِّ انْصُرْنِي بِمَا كَذَّبُونِ (٣٩) قَالَ عَمَّا
قَلِيلٍ لَيُصْبِحُنَّ نَادِمِينَ (٤٠) فَاَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ بِالْحَقِّ فَجَعَلْنَاهُمْ غُثَاءً فَبُعْدًا
لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ (٤١) ثُمَّ اَنْشَأْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قُرُونًا اٰخَرِينَ (٤٢) مَا تَسْبِقُ مِنْ اُمَّةٍ
اَجَلَهَا وَمَا يَسْتَأْخِرُونَ (٤٣) ثُمَّ اَرْسَلْنَا رُسُلَنَا تَتْرَا كُلَّمَا جَاءَ اُمَّةً رَسُولُهَا كَذَّبُوهُ
فَاَتْبَعْنَا بَعْضَهُمْ بَعْضًا وَجَعَلْنَاهُمْ اَحَادِيثَ فَبُعْدًا لِقَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ (٤٤) ثُمَّ اَرْسَلْنَا
مُوسٰى وَاَخَاهُ هٰرُونَ بِاٰيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُبِينٍ (٤٥) اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَائِهِ فَاسْتَكْبَرُوا
وَكَانُوا قَوْمًا عَالِينَ (٤٦) فَقَالُوا اَنُؤْمِنُ لِبَشَرَيْنِ مِثْلِنَا وَقَوْمُهُمَا لَنَا عَابِدُونَ (٤٧)
فَكَذَّبُوهُمَا فَكَانُوا مِنَ الْمُهْلَكِينَ (٤٨) وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ
(٤٩) وَجَعَلْنَا ابْنَ مَرْيَمَ وَاُمَّهُ اٰيَةً وَاٰوَيْنَاهُمَا اِلٰى رَبْوَةٍ ذَاتِ قَرَارٍ وَمَعِينٍ (٥٠) يَا
اَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا اِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ (٥١) وَاِنَّ
هٰذِهِ اُمَّتُكُمْ اُمَّةً وَاحِدَةً وَاَنَا رَبُّكُمْ فَاتَّقُونِ (٥٢) فَتَقَطَّعُوا اَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ زُبُرًا كُلُّ
حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ (٥٣)

28. Sen ve beraberindeki kimseler gemiye bindiğiniz zaman de ki: "Bizi zalim kavmin elinden kurtaran Allah'a hamd olsun". **29.** De ki: "Ey rabbim! Beni bereketli bir yere indir. Sen indirenlerin en hayırlısısın." **30.** Şüphesiz bunda ibretler vardır. Biz gerçekten imtihan ederiz. **31.** Sonra onların ardından başka bir nesil yarattık. **32.** Onlara, kendilerinden, "Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka hiçbir ilâhınız yoktur, O'na karşı gelmekten sakınmaz mısınız?" diye öğüt veren bir peygamber gönderdik. **33.** O peygamberin kavminden, inkâr eden, âhireti yalanlayan ve bizim dünya hayatında kendilerine bol nimet verdiğimiz ileri gelenler şöyle dediler: "O da sizin gibi bir insandır. Sizin yediğiniz şeylerden yiyor, içtiğiniz şeylerden içiyor." **34.** "Kendiniz gibi bir beşere itaat ederseniz ziyana uğrarsınız." **35.** "Öldüğünüz, toprak ve kemik haline geldiğiniz zaman

sizin tekrar çıkarılacağınızı mı vaat ediyor?" **36.** "Halbuki bu size vaat edilen şey, ne kadar da uzak!" **37.** "Hayat, bu dünya hayatından ibarettir. Ölürüz ve yaşarız. Biz tekrar diriltilecek değiliz." **38.** "Bu, Allah'a karşı yalan uyduran bir kimseden başkası değildir. Biz ona inanmayız." **39.** O peygamber, "Ey rabbim! Yalanlamalarına karşı bana yardım et!" dedi. **40.** Allah, "Yakın zamanda mutlaka pişman olacaklardır!" dedi. **41.** Derken onları o korkunç ses kıskıvrak yakalayıverdi de kendilerini çör-çöp yığını haline getirdik. Zalimler topluluğu Allah'ın rahmetinden uzak olsun! **42.** Sonra bunların arkalarından başka nesiller yarattık. **43.** Hiçbir ümmet, kendi ecelinin önüne geçemez, onu geciktiremez de. **44.** Sonra arka arkaya peygamberlerimizi gönderdik. Her ümmete kendi peygamberi geldikçe onu yalanladılar. Biz de onları birbiri ardından helâk ettik ve onları birer ibretli hikâye yaptık. Artık inanmayan bir kavim Allah'ın rahmetinden uzak olsun! **45-46.** Sonra Mûsâ ve kardeşi Hârûn'u mûcizelerimizle ve apaçık bir delille Firavun ve ileri gelenlerine peygamber olarak gönderdik de büyüklük tasladılar ve kendilerini büyük görüp böbürlenen bir topluluk oldular. **47.** Bu yüzden, "Kavimleri bize kul köle iken, bizim gibi iki insana mı inanacağız?" dediler. **48.** Böylece ikisini de yalanladılar, bu yüzden de helâk edilenlerden oldular. **49.** Andolsun, hidayete ersinler diye Mûsâ'ya Kitap'ı verdik. **50.** Meryem oğlu Îsâ'yı ve annesini büyük bir mûcize kıldık ve her ikisini de oturmaya elverişli, akarsulu yüksek bir yere yerleştirdik. **51.** Ey peygamberler! Temiz şeylerden yiyiniz ve iyi ameller işleyiniz. Doğrusu ben, sizin yaptığınız şeyleri tamamen bilirim. **52.** Şüphesiz bu tek bir din olarak sizin dininizdir. Ben de rabbinizim. Öyle ise bana karşı gelmekten sakının. **53.** işlerini kendi aralarında parça parça ettiler. Her grup kendinde bulunan ile sevinmektedir.

[Her grup kendinde bulunan ile sevinmektedir.]: Bunun böyle olmasının sebebi, her bir nefsin kendi durumuna âşık olup bağlanmasıdır. Eğer her bir grup kendisinin sonun ve lehine olanı anlamış olsaydı, kendisini sevindirmesi gereken şey ile sevinir, hüzünlendirmesi gereken şey ile hüzünlenirdi.

[Her grup kendinde bulunan ile sevinmektedir.] Her birinin mâlum bir meşrebi, pınarı vardır, her biri o pınara sevk edilecek ve durumu bileceklerdir. Onlar sanki Hak Teâlâ'nın şu âyetini hiç duymamış gibidirler; "Baldırların açılacağı (işlerin zorlaşacağı) ve kâfirlerin secdeye çağrılıp da gözleri düşmüş ve kendilerini zillet kaplamış bir halde buna güç yetiremeyecekleri günü düşün." (Kalem, 68/42)

İşaret:

[Her grup kendinde bulunan ile sevinmektedir.]: Ârifler bugün nasıl iseler yarın da öyle olacaklardır, bedenleri cennette, kalpleri de Rahmân'ın huzurunda olacaktır.

فَذَرْهُمْ فِي غَمْرَتِهِمْ حَتَّى حِينٍ (٥٤) أَيَحْسَبُونَ أَنَّمَا نُمِدُّهُمْ بِهِ مِنْ مَالٍ وَبَنِينَ
(٥٥) نُسَارِعُ لَهُمْ فِي الْخَيْرَاتِ بَلْ لَا يَشْعُرُونَ (٥٦) إِنَّ الَّذِينَ هُمْ مِنْ خَشْيَةِ رَبِّهِمْ
مُشْفِقُونَ (٥٧)

54. Onları bir zamana kadar, gaflet ve şaşkınlıklarıyla baş başa bırak! 55-56. Kendilerine bolca verdiğimiz mal ve evlatla onların iyiliğine koştuğumuzu mu sanıyorlar? Hayır, onlar farkına varmıyorlar! 57. Rablerinin azametinden korkup titreyenler (*el-müşfikûn*).

Arap dilinde, bir kimse hakkında endişelendiğin ve onu uyarmak istediğin zaman "*eşfaktu minhü fe-ene müşfikun*" denir. Bu ifade ancak böyle bir uyarı ve endişe durumunda söylenir. Yine şefkat kökünden ve o anlamda olmak üzere *eşfaktu 'aleyhi işfâken* "Ona acıdım, onun için endişelendim." denir. Hepsinin aslı aynıdır, yani "Onun için endişelendim, onu uyardım." anlamındadır. Müşfik olanlar Allah dostları velîlerdir ve bunlar tebdil ve tahvilden dolayı (nefislerinin değişip dönüşmesinden) kendi nefisleri hakkında endişe ederler. Müşfik kimse Allah'ın yarattıklarına karşı müşfik oluşu nedeniyle Allah Teâlâ onu müjdesi ile emin kılmıştır. Peygamberlerin ümmetlerine olan müşfikliği böyledir. Müminler içerisinde müjdeye nâil olmuş kimseler de böyledir. Bunlar yufka yürekli, şefkatli ve merhametlidirler. Herhangi bir kimsenin ilâhî emre muhalefet ettiğini gördükleri zaman o kimsenin başına gökten bir azap inecek endişesi ile titrerler. Bu konumda olan kimsenin haline baskın olan durum, fiillerinde korunmuş olmasıdır, artık onda işfâk/müşfiklik sıfatı tahakkuk ettiği için kendisinden muhalefet sadır olması tasavvur edilmez. İşfâk halinin meyvesi Allah'a itaat yolunda istikamet üzere kalmak olduğu için Allah Teâlâ bu kimseleri "müşfik" olmaları nedeniyle övmüştür, çünkü bu kimseler işfak (ürperme, korkup titreme) halini gerektiren bir şey (günah, isyan vb.) gördükleri zaman nefislerinde bir değişim söz konusu olur. *İşfâk* kelimesi, güneş battığı zaman geride kalan ya da doğmak üzere olduğu zaman ortaya çıkan kızıllık anlamına gelen *eş-şefek* kelimesinden türetilmiştir.

وَالَّذِينَ هُمْ بِاٰيَاتِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَۙ (٥٨) وَالَّذِينَ هُمْ بِرَبِّهِمْ لَا يُشْرِكُونَۙ (٥٩) وَالَّذِينَ
يُؤْتُونَ مَٓا اٰتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ اَنَّهُمْ اِلٰى رَبِّهِمْ رَاجِعُونَۙ (٦٠)

58. Rablerinin âyetlerine inananlar, 59. rablerine ortak koşmayanlar, 60. rablerine dönecekleri için verdiklerini kalpleri ürpererek verenler.

Kalpler elbet hayırlarda iken ürperti içindedir
Ama onlarla karşılaştığında hayâ içindedirler.

Bil ki onların ürperti içinde olmalarının sebebi Allah Teâlâ'nın kendileri hakkındaki [rablerine dönecekleri için verdiklerini kalpleri ürpererek verenler] beyanıdır. Burada Hak Teâlâ *mâ* edatını *ellezî* (o kimse) anlamında kullanmış, ardından da *etev* (verirler) fiilini getirmiştir. Hak Teâlâ'nın kelâmı doğrudur. Böylece onlara bir ürperti ulaşmış olur, çünkü onlar yaptıkları şeyin, yani ortaya koymuş oldukları itaatin kendilerinde muhakkak bir iddia ortaya çıkaracağına kati surette kanaat getirmiş, bu yüzden de ürpermişlerdir. Allah da onlara, onlar bundan korkup ürperdikleri vakit bu durumu keşf ettirmiştir. Burada Allah Teâlâ'nın bu ürpertiyi keşfetmesi, tıpkı "*ve mâ rameyte iz rameyte ve lâkinne'llahe ramâ*" "Attığın zaman sen atmadın, ancak Allah attı." (Enfal 8/17) âyetinde olduğu gibi, "*elletî*" [o kimse] anlamındaki "*mâ*" edatını olumsuzlayıcı/nefyedici mâ olarak kullanmış olması ile gerçekleşmiştir. Buna göre anlam, "onlar verdikleri şeyi kendileri vermezler, ancak onu veren Allah'tır" şeklinde olur. Böylece Allah onları, yaptıkları salih amelleri işleme noktasında kendi yerine koymuştur. Ayrıca Allah bunu, [rablerine dönecekleri için] ifadesi ile de ta'lîl etmiştir (gerekçelendirmiştir.) Bununla beraber o amelleri yapanın onlar olduğunu da Allah bildirmiş, onları bu amelleri yapmakla nitelemiştir. İşte bu kimselerin kalplerinde bu ürpertinin ortaya çıkmasına sebep olan nazarlarının ne kadar da ince olduğuna bak ve iyi düşün!

اُو۬لٰٓئِكَ يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَهُمْ لَهَا سَابِقُونَ (٦١)

61. İşte bunlar hayır işlerine koşuşurlar ve o uğurda öne geçerler.

[İşte bunlar]: *ülâike* edatı, hayırlarda koşuşanlara işaret eder. Burada koşuşmak anlamındaki *el-isrâ'* kelimesi, *hervele* yapan (tavaf esnasında koşar adım yürüyen) kimse için kullanılır. Bunu iyi anla. İşte bunlar "hayır işlerine koşuşurlar" hak ile koşuşurlar "ve o uğurda öne geçerler" yani onunla koşar ve ona koşarlar. Hayırlar üç türlüdür. Birincisi kendilerinde yarışın olduğu

hayırlar, ikincisi kendileri ile yarışın olduğu hayırlar, üçüncüsü ise kendilerine yarışın olduğun hayırlardır. Bu Hak Teâlâ'nın "Mağfirete koşuşun." (Hadîd, 57/21), "Mağfirete koşuşun." (Âl-i İmrâ,n 3/133) âyetlerinde ifade edilmiştir. Koşuşmakta hızlılık gereklidir, çünkü yarış bunu gerektirir. Bu, *sa'y*'in ötesinde bir koşmadır, yani onların bu amelleri yerine getirmeleri sürat ile gerçekleşir. Burada *s'ay*'in ötesinde ve ondan fazla olan şey, *hervele'*den başkası değildir ki bu ilâhî bir nitelemedir.

[İşte bunlar hayır işlerine koşuşurlar.]: Bu hayır işleri, Allah Teâlâ'nın kullarına emretmiş olduğu itaatlerdir. Bu kimseler mesut kişiler oldukları için muvafakat ve hidayet gözü ile sonunun güzel olduğunu gördükleri şeye koşuşurlar [ve o uğurda öne geçerler] amelleri ilâhî rızaya uygun bir şekilde yapma konusunda öne geçerler. Nitekim Hak Teâlâ bu hususta, "Onlardan kimileri de Allah'ın izni ile hayırda öne geçenlerdir, işte bu büyük bir ihsandır." (Fâtır, 35/32) buyurmuştur. Hayır işlerinde koşuşturup yarışta öne geçmek demek, kişinin mubah olan işlerde değil, farz olan işlerde tasarrufta bulunmasıdır bu kimsenin aklına bir farz amel geldiği zaman hiç kuşku duymaksızın derhal onu yerine getirirler, ama akıllarına mendûp bir iş geldiği zaman onu ilk başta aklında tutar, çünkü bu düşünce şeytandan gelmiş olabilir. Bu yüzden o düşüncenin şeytandan gelip gelmediği konusunda emin olmak ister. Eğer o mendubu bırakıp ondan daha üstün yahut evlâ olan bir diğer mendup işe yönelmek gibi bir düşünce aklına gelirse bu durumda ilk aklına gelmiş olandan hemen vazgeçmez, aksine onun şeytanın işi olmadığından emin olur, ancak ikinci düşünce konusunda çekinceli davranır. Birinciyi muhakkak yerine getirir, onu bitirdiği zaman ikinciye yönelir ve onu yapar. Bu durumda o her halükârda hayır içindedir, şeytan ise maksadına ulaşamadığı için eli boş ve hüsran içinde kalır. Bir diğer taraftan ise mağfiret ancak farz olan hayır işinin yerine getirilmesinden sonra hâsıl olur, bu yüzden biz, hayır işlerini yaparak mağfirete koşuştururuz. Hayırlarda koşuşturmak ve hayırlara koşuşturmak meşakkat ve yorulmayı ihtiva eder, çünkü yürümenin sürati yorar, ama muhabbet onda tasarrufta bulunur, böylece bu kimse sevdiğinin rızasına koşarken yorulma ya da meşakkat hissetmez. Her ne kadar bu bedenin yapısı bazı mükellefiyetleri yerine getirme konusunda zayıf olsa da sevgi o zorluğu kolaylaştırır. Âhirette ise muhakkak bir rahatlık vardır. Her kim salt hayrı tahsil etmeye ulaşırsa o, Hak Teâlâ'nın "Ben onun kulağı ve gözü olurum." ifadesine mazhar olur ve ebedî saadete ulaşır. Bu da talep edilen vuslattır.

وَلَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا وَلَدَيْنَا كِتَابٌ يَنْطِقُ بِالْحَقِّ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ (٦٢) بَلْ
قُلُوبُهُمْ فِي غَمْرَةٍ مِنْ هٰذَا وَلَهُمْ أَعْمَالٌ مِنْ دُونِ ذٰلِكَ هُمْ لَهَا عَامِلُونَ (٦٣) حَتّٰى

إِذَا أَخَذْنَا مُتْرَفِيهِمْ بِالْعَذَابِ إِذَا هُمْ يَجْأَرُونَ (٦٤) لَا تَجْأَرُوا الْيَوْمَ إِنَّكُمْ مِنَّا لَا
تُنْصَرُونَ (٦٥) قَدْ كَانَتْ آيَاتِي تُتْلَى عَلَيْكُمْ فَكُنْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ تَنْكِصُونَ (٦٦)
مُسْتَكْبِرِينَ بِهِ سَامِرًا تَهْجُرُونَ (٦٧) أَفَلَمْ يَدَّبَّرُوا الْقَوْلَ أَمْ جَاءَهُمْ مَا لَمْ يَأْتِ
آبَاءَهُمُ الْأَوَّلِينَ (٦٨) أَمْ لَمْ يَعْرِفُوا رَسُولَهُمْ فَهُمْ لَهُ مُنْكِرُونَ (٦٩) أَمْ يَقُولُونَ بِهِ جِنَّةٌ
بَلْ جَاءَهُمْ بِالْحَقِّ وَأَكْثَرُهُمْ لِلْحَقِّ كَارِهُونَ (٧٠) وَلَوِ اتَّبَعَ الْحَقُّ أَهْوَاءَهُمْ لَفَسَدَتِ
السَّمٰوَاتُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ بَلْ أَتَيْنَاهُمْ بِذِكْرِهِمْ فَهُمْ عَنْ ذِكْرِهِمْ مُعْرِضُونَ
(٧١) أَمْ تَسْأَلُهُمْ خَرْجًا فَخَرَاجُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ (٧٢) وَإِنَّكَ لَتَدْعُوهُمْ
إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (٧٣) وَإِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ عَنِ الصِّرَاطِ لَنَاكِبُونَ
(٧٤) وَلَوْ رَحِمْنَاهُمْ وَكَشَفْنَا مَا بِهِمْ مِنْ ضُرٍّ لَلَجُّوا فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ (٧٥)
وَلَقَدْ أَخَذْنَاهُمْ بِالْعَذَابِ فَمَا اسْتَكَانُوا لِرَبِّهِمْ وَمَا يَتَضَرَّعُونَ (٧٦) حَتَّى إِذَا فَتَحْنَا
عَلَيْهِمْ بَابًا ذَا عَذَابٍ شَدِيدٍ إِذَا هُمْ فِيهِ مُبْلِسُونَ (٧٧) وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ لَكُمُ السَّمْعَ
وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ (٧٨) وَهُوَ الَّذِي ذَرَأَكُمْ فِي الْأَرْضِ وَإِلَيْهِ
تُحْشَرُونَ (٧٩) وَهُوَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ وَلَهُ اخْتِلَافُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ (٨٠)

62. Biz hiçbir kimseye gücünün yettiğinden fazla yük yüklemeyiz. Bizim katımızda hakkı söyleyen bir kitap bulunur ve onlar zulme uğratılmazlar. **63.** Aksine kâfirlerin kalpleri buna karşı bir gaflet içindedir. Kaldı ki onların bundan başka yapa geldikleri kötü işleri de vardır. **64.** Nihayet onların refah ve bolluk içinde olanlarını azapla kıskıvrak yakaladığımız zaman, feryat edip dururlar. **65.** Boşuna feryat etmeyin bugün. Zira bizden yardım görmeyeceksiniz. **66.** Çünkü âyetlerim size okunurdu da siz buna karşı büyüklük taslayarak arkanızı dönerdiniz. **67.** Geceleyin toplanıp hezeyanlar savururdunuz. **68.** Onlar sözü hiç düşünmezler mi? Yoksa kendilerine, önceki atalarına gelmeyen bir şey mi geldi? **69.** Ya da onlar henüz kendi peygamberlerini tanımadılar da o yüzden mi onu inkâr ediyorlar? **70.** Yoksa "O cinnet getirmiş." mi diyorlar? Hayır, o, onlara hakkı getirdi. Halbuki onların pek çoğu haktan hoşlanmamaktadırlar. **71.** Eğer hak onların arzularına uysaydı gökler ile yer ve onlarda bulunanlar elbette bozulur giderdi. Hayır, biz onlara şereflerini getirdik. Onlar ise bu şereflerinden yüz çeviriyorlar. **72.** Yoksa sen onlardan bir vergi mi istiyorsun? Rabbinin vergisi daha hayırlıdır. O, rızık verenlerin en hayırlısıdır. **73.** Şüphesiz sen onları doğru bir yola çağırıyorsun. **74.** Fa-

kat âhirete inanmayanlar, ısrarla bu yoldan çıkmaktadırlar. 75. Biz onlara merhamet edip başlarına gelen zararı giderseydik yine de azgınlıkları içinde bocalayıp kalırlardı. 76. Andolsun, biz onları azap ile kıskıvrak yakaladık da yine rablerine boyun eğmediler ve ona yalvarıp yakarmadılar. 77. Sonunda onlara şiddetli bir azap kapısı açtığımızda bir de bakarsın onun içinde ümitsizliğe düşüvereceklerdir. 78. Halbuki O, sizin için kulakları, gözleri ve gönülleri yaratandır. Ne kadar az şükrediyorsunuz! 79. O, sizi yeryüzünde yaratıp türetendir. Sadece O'nun huzurunda toplanacaksınız. 80. O, diriltendir, öldürendir. Gece ile gündüzün birbirini takip etmesi de O'na aittir. Akletmez misiniz?

Aklın bir nuru vardır ve onunla hususi bazı şeyleri idrak eder, imanın ise bir nuru vardır ve bir başka engel bulunmadığı sürece kişi bu iman nuru ile her şeyi idrak eder. Ulûhiyetin bilgisine, ulûhiyet için nelerin gerekli ve nelerin imkânsız olduğunun, bu konuda nelerin mümkün nelerin muhal olduğunun bilgisine aklın nuru ile ulaşırsın, imanın nuru ile ise akıl, ilâhî zâtın bilgisini ve Hakk'ın kendisine nispet ettiği sıfatların bilgisini idrak eder.

بَلْ قَالُوا مِثْلَ مَا قَالَ الْاَوَّلُونَ (٨١) قَالُوٓا ءَاِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا ءَاِنَّا لَمَبْعُوثُونَ
(٨٢) لَقَدْ وُعِدْنَا نَحْنُ وَاٰبَٓاؤُنَا هٰذَا مِنْ قَبْلُ اِنْ هٰذَٓا اِلَّٓا اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ (٨٣) قُلْ لِمَنِ
الْاَرْضُ وَمَنْ فِيهَٓا اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (٨٤) سَيَقُولُونَ لِلّٰهِ قُلْ اَفَلَا تَذَكَّرُونَ (٨٥) قُلْ مَنْ
رَبُّ السَّمٰوَاتِ السَّبْعِ وَرَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ (٨٦) سَيَقُولُونَ لِلّٰهِ قُلْ اَفَلَا تَتَّقُونَ (٨٧)
قُلْ مَنْ بِيَدِه۪ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ يُجِيرُ وَلَا يُجَارُ عَلَيْهِ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (٨٨)

81. Hayır onlar, tıpkı kendilerinden öncekilerin söyledikleri sözler gibi sözler ettiler. 82. Ve dediler ki: "Gerçekten biz, ölüp bir toprak ve kemik yığını haline geldikten sonra mı tekrar diriltileceğiz?" 83. Andolsun, biz de bizden önceki atalarımız da bununla tehdit edildik. Bu öncekilerin uydurduğu masallardan başka bir şey değildir. 84. De ki: "Eğer biliyorsanız söyleyin: Yer ve yerde bulunanlar kime aittir?" 85. Onlar elbette "Allah'ındır!" diyecekler. "Öyle ise siz hiç düşünüp öğüt almaz mısınız?" de. 86. De ki: "Yedi kat göklerin rabbi, büyük arşın rabbi kimdir?" 87. "Allah'ındır!" diyecekler. "Öyle ise ona karşı gelmekten sakınmaz mısınız?" de. 88. De ki: "Eğer biliyorsanız söyleyin: Her şeyin hükümranlığı elinde olan, kendisi koruyan, kendisine karşı korunulamaz olan kimdir?"

Hak Teâlâ bu âyette geçen [Her şeyin hükümranlığı elinde olan] ifadesi ile kendi zâtını *el-Kāhir* olarak nitelemiştir, buna göre her şeyin tasarrufu O'nun elindedir, çünkü sebepleri var eden O'dur ki O, zâhirde ve bâtında âlemin muharrikidir.

[Kendisi koruyan, kendisine karşı korunulamaz olan]: Bu nedenle Allah'tan başkasına muhtaç olunmaz, Allah'tan başkası karşısında zelil olunmaz. [Eğer biliyorsanız] insanlar bir vadidedirler, Allah'ı bilenler ise diğer bir vadidedirler.

سَيَقُولُونَ لِلّٰهِ قُلْ فَاَنّٰى تُسْحَرُونَ (٨٩) بَلْ اَتَيْنَاهُمْ بِالْحَقِّ وَاِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ (٩٠) مَا
اتَّخَذَ اللّٰهُ مِنْ وَلَدٍ وَمَا كَانَ مَعَهُ مِنْ اِلٰهٍ اِذًا لَذَهَبَ كُلُّ اِلٰهٍ بِمَا خَلَقَ وَلَعَلَا بَعْضُهُمْ
عَلٰى بَعْضٍ سُبْحَانَ اللّٰهِ عَمَّا يَصِفُونَ (٩١)

89. Onlar elbette, "Allah'ındır" diyecekler. "Öyle ise nasıl aldanıyorsunuz?" de. **90.** Hayır, biz onlara Hakk'ı getirdik, fakat onlar kesinlikle yalancıdırlar. **91.** Allah hiçbir çocuk edinmemiştir. Onunla birlikte başka hiçbir ilâh yoktur. Öyle olsaydı her ilâh kendi yarattığını alır götürür ve mutlaka birbirlerine üstün gelmeye çalışırlardı.

Hak Teâlâ'nın [Öyle olsaydı her ilâh kendi yarattığını alır götürür ve mutlaka birbirlerine üstün gelmeye çalışırlardı.] şeklindeki ifadesinde, delâlet noktasında dikkat çekilerek istidlal yapılmakta, yani sadece kabul yolunun târif edilmesi ile yetinilmemektedir.

عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ (٩٢)

92. Gaybı da, görülen âlemi de bilen Allah, onların yakıştırdığı nitelemelerden uzaktır. Onların koştukları ortaklardan çok yücedir.

Bu konuda En'âm sûresinin 73. âyetinin tefsirine bakınız.

قُلْ رَبِّ اِمَّا تُرِيَنّٖى مَا يُوعَدُونَ (٩٣) رَبِّ فَلَا تَجْعَلْنٖى فِى الْقَوْمِ الظَّالِمٖينَ (٩٤)
وَاِنَّا عَلٰى اَنْ نُرِيَكَ مَا نَعِدُهُمْ لَقَادِرُونَ (٩٥) اِدْفَعْ بِالَّتٖى هِىَ اَحْسَنُ السَّيِّئَةَ نَحْنُ
اَعْلَمُ بِمَا يَصِفُونَ (٩٦)

93. De ki: "Ey rabbim! Onlara yöneltilen tehditleri bana mutlaka göstereceksen, **94.** beni o zalim milletin içinde bulundurma." **95.** Bizim onlara yönelttiğimiz tehditleri sana göstermeye elbette gücümüz yeter. **96.** Kötülüğü, en güzel olan şeyle uzaklaştır. Biz onların yakıştırmakta oldukları şeyleri daha iyi biliriz.

Kötülüğü, en güzel olan şeyle uzaklaştırmak "ihsan"dandır.

وَقُلْ رَبِّ اَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ (٩٧) وَاَعُوذُ بِكَ رَبِّ اَنْ يَحْضُرُونِ (٩٨)
حَتّٰى اِذَا جَاءَ اَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ رَبِّ ارْجِعُونِ (٩٩) لَعَلّٰى اَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا
تَرَكْتُ كَلَّا اِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا وَمِنْ وَرَائِهِمْ بَرْزَخٌ اِلٰى يَوْمِ يُبْعَثُونَ (١٠٠) فَاِذَا
نُفِخَ فِى الصُّورِ فَلَا اَنْسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ وَلَا يَتَسَاءَلُونَ (١٠١)

97. De ki: "Ey rabbim! Şeytanların vesveselerinden sana sığınırım." **98.** "Ey rabbim! Onların benim yanımda bulunmalarından da sana sığınırım." **99.** Nihayet onlardan birine ölüm gelince, "Rabbim! Beni dünyaya geri gönderiniz ki, **100.** terk ettiğim dünyada salih bir amel yapayım." der. Hayır! Bu sadece onun söylediği bir sözden ibarettir. Onların arkasında, tekrar dirilecekleri güne kadar bir berzah vardır. **101.** Sûr'a üfürüldüğü zaman, o gün ne aralarında soy-sop yakınlığı kalacak, ne de birbirlerini arayıp soracaklardır.

Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle buyurmuştur:

"Allah Teâlâ şöyle buyurur: 'Bu gün (yani kıyamet günü) sizin neseplerinizi alçaltır, kendi nesebimi yüceltirim, takva sahipleri neredededir?'"[102]

فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَاُولٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (١٠٢) وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَاُولٰئِكَ الَّذِينَ
خَسِرُوا اَنْفُسَهُمْ فِى جَهَنَّمَ خَالِدُونَ (١٠٣) تَلْفَحُ وُجُوهَهُمُ النَّارُ وَهُمْ فِيهَا كَالِحُونَ
(١٠٤) اَلَمْ تَكُنْ اٰيَاتِى تُتْلٰى عَلَيْكُمْ فَكُنْتُمْ بِهَا تُكَذِّبُونَ (١٠٥) قَالُوا رَبَّنَا غَلَبَتْ عَلَيْنَا
شِقْوَتُنَا وَكُنَّا قَوْمًا ضَالّٓينَ (١٠٦) رَبَّنَا اَخْرِجْنَا مِنْهَا فَاِنْ عُدْنَا فَاِنَّا ظَالِمُونَ (١٠٧)

102. Artık kimin tartıları ağır gelirse, işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir. **103.** Kimlerin de tartıları hafif gelirse, işte onlar da kendi-

102 Taberânî, *el-Evsat*, c. 4, s. 388; *es-Sağîr*, c. 1, s. 383; Hâkim, *Müstedrek*, c. 2, s. 503.

lerini ziyana uğratanların ta kendileridir. Onlar cehennemde ebedî kalacaklardır. **104.** Ateş yüzlerini yalar ve onlar orada sırıtır kalırlar. **105.** Allah, "Âyetlerim size okunuyordu da siz onları yalanlıyordunuz, değil mi?" der. **106.** Onlar da şöyle derler: "Ey rabbimiz! Biz azgınlığımıza yenik düştük ve sapık bir toplum olduk." **107.** "Ey rabbimiz! Bizi buradan çıkar. Eğer dönersek şüphesiz kendimize zulmetmiş oluruz."

Âhiret yaratılışı da tıpkı dünya yaratılışı gibi tabii bir cisim ve ruh sahibi bir yaratılış olmasaydı o zaman bedbaht olan kimselerin herhangi bir talep ya da yakarışı söz konusu olmazdı, çünkü eğer orada herhangi bir tabii durum söz konusu olmayacaksa o zaman nefis kendi bilgisizliğini hissetmeyecek, bunu hissetmediği için de bilgisizliğine kimin son vereceğini, kendisini kimin uyandıracağını da bilmeyecektir, çünkü onun ancak mürekkep/birleşik beden olan tabiii parçasının hissi (duyusu) bulunur.

قَالَ اخْسَؤُا فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ ﴿١٠٨﴾

108. Allah, "Aşağılık içinde kalın orada, artık benimle konuşmayın!" der.

Bu, *el-Cebbâr*'ın cehennemin ehli olan cehennemliklere yönelik hitabıdır, onlara, "Gazabım sizin üzerinizedir, bunun ötesinde rıza yoktur." buyurur. Onlar için bu hitaptan daha şiddetli bir azap yoktur. Allah Teâlâ'nın bu hitabı meleğin Allah'tan naklidir, çünkü Allah Teâlâ'nın bir kula doğrudan konuşması onun için şereftir, bu yüzden Hak Teâlâ, "Allah kıyamet günü onlarla konuşmayacaktır" (Bakara, 2/174) buyurmuştur. Diğer taraftan bu, onlar ateşte iken Allah'ın kendilerine hitabı şeklinde de olabilir ki bu durumda Allah hitap etmiş, onlar da işitmiş olabilir.

إِنَّهُ كَانَ فَرِيقٌ مِنْ عِبَادِي يَقُولُونَ رَبَّنَا اٰمَنَّا فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَاَنْتَ خَيْرُ
الرَّاحِمِينَ ﴿١٠٩﴾

109. Kullarımdan, "Ey rabbimiz! Biz inandık, bizi bağışla, bize merhamet et, sen merhamet edenlerin en hayırlısısın." diyen bir grup var idi.

Allah yüceler yücesidir, lütuf ve ihsan babından olmak üzere, merhamet edenlerin en merhametlisidir. Naslarda onun "hesaba çekenlerin, cezalandıranların, intikam alanların, azap edenlerin en hayırlısı" gibi bir ifade kesinlikle yer bulmamış, ama ayırt edenlerin en hayırlısı, affedenlerin en hayırlısı,

merhametlilerin en hayırlısı, şükür ehlinin en hayırlısı ve benzeri ifadeler yer almıştır. Oysa Allah Teâlâ hesaba çeker, yakalayıverir, intikam alır, cezalandırır, helâk eder, azap eder ama bunlar "en hayırlı" ve "en üstün" olma niteliği ile ifade edilmez. Bu husus üzerinde tedebbür et.

فَاتَّخَذْتُمُوهُمْ سِخْرِيًّا حَتّٰٓى اَنْسَوْكُمْ ذِكْر۪ي وَكُنْتُمْ مِنْهُمْ تَضْحَكُونَ (١١٠) اِنّ۪ي
جَزَيْتُهُمُ الْيَوْمَ بِمَا صَبَرُوٓا اَنَّهُمْ هُمُ الْفَٓائِزُونَ (١١١) قَالَ كَمْ لَبِثْتُمْ فِي الْاَرْضِ
عَدَدَ سِن۪ينَ (١١٢) قَالُوا لَبِثْنَا يَوْمًا اَوْ بَعْضَ يَوْمٍ فَسْـَٔلِ الْعَٓادّ۪ينَ (١١٣) قَالَ اِنْ
لَبِثْتُمْ اِلَّا قَل۪يلًا لَوْ اَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (١١٤) اَفَحَسِبْتُمْ اَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا
وَاَنَّكُمْ اِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ (١١٥)

110. Siz ise onlarla alay ediyordunuz. O kadar ki onlar size beni anmayı unutturdu. Onlara hep gülüyordunuz. **111.** Sabretmiş olmaları sebebiyle, bugün ben onları mükâfatlandırdım. Şüphesiz onlar başarıya erenlerin ta kendileridir. **112.** Allah, "Yeryüzünde kaç sene kaldınız?" diye sorar. **113.** Onlar, "Bir gün, ya da bir günden daha az bir süre kaldık. Hesap tutanlara sor" derler. **114.** Allah şöyle der: "Çok az bir zaman kaldınız. Keşke bunu bilmiş olsaydınız." **115.** "Sizi boşuna yarattığımızı ve bize tekrar döndürülmeyeceğinizi mi sandınız?"

[Sizi boşuna yarattığımızı mı sandınız?] bu husus, Hak Teâlâ'nın "Biz gökleri yeri ve onların arasındakileri oyun olsun diye yaratmadık." (Enbiyâ, 21/16) âyetinde ifade edilen husustur. İşte Allah Teâlâ'nın bu âlemi yaratmasındaki hikmete buradan işaret ve tembihte bulunulur. Nitekim Hak Teâlâ kendi zâtı itibariyle âlemlerden müstağnidir, hal böyleyken onları yaratmış olduğu için onlara dönmesi ve onlarla ilgilenmesi mümkündür. Yine âlemin muhafazası da O'nun sayesindedir, çünkü O, âlemi boşuna yaratmış değildir. Âlemdeki her bir şahsın gereği neyse Hak ona onunla *rücû'* eder (döner, yönelir). Bu da kullara onların hallerine göre gerçekleşen ilâhî *rücû'*un umumi hikmetinin izharı olur. Çünkü O'nun *rücû'*u umumidir, itaat edenlere vaatleri ile *rücû'* eder, isyan edenlere ya mağfiret ya da ceza ile *rücû'*eder. Eğer kulun içinde bulunduğu hal kötü ise onun lisan-ı hali Hak'tan kendisine denk düşeni ve Hakk'ın ona o şekilde *rücû'*unu talep eder. Bu da ya muhayyerlik üzere ya da zorunlu tayin ile olur. Muhayyerlik üzere *rücû'* ancak isyankâr kimsede yerleşmiş bulunan mâsiyet halinden dolayıdır. İsyankâr kimseye yönelik ilâhî *rücû'* ya hesap sorma ve cezalandırma ya da mağfiret şeklinde olur. İtaat ehli kimseye yönelik ilâhî *rücû'* ise ihsan ile olur. Hüküm ilâhî iradeye

bağlı olduğu için kulun Allah'a *rücû'*undan çok Allah'ın kula *rücû'*u söz konusudur, çünkü kulların Allah'a *rücû'*u, Allah'ın onların kendisine *rücû'* ettirmesi ile olur, dolayısıyla onlar Allah'a ancak yine Allah ile *rücû'* ederler.

فَتَعَالَى اللّٰهُ الْمَلِكُ الْحَقُّۚ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ رَبُّ الْعَرْشِ الْكَرِيمِ (١١٦)

116. Gerçek hükümdar olan Allah yücedir. Ondan başka hiç ilâh yoktur. O şerefli ve yüce arşın rabbidir.

Kur'ân'daki yirmi birinci tevhid

Bu, Kur'ân'daki yirmi birinci tevhiddir, bu Hakk'ın tevhidi olup hüviyet tevhididir. Nitekim [*lâ ilâhe illâ hû*] Hakk'ın sıfatlarındandır. Âlemin kendisi ile zuhur ettiği emr, Hak'tır, âlem ancak Rahmân'ın nefesinde zuhur eder ki da *el-'amâ'*dır. O da Hakk'ın kendisidir.

O, [arşın rabbidir] her şeyi ihata eden olduğu için ona da ihata edici şekli vermiştir. Kendisinde âlemin suretlerinin zuhur ettiği asıl olan bu arş, cisimler âlemindeki her şeyi kuşatır, bu da kendisi ile yaratmanın gerçekleştiği "Hak"tır. O adeta bu kabul için bir zarf konumundadır. Bu zarf onda ihtiva edilenin varlığını aşama aşama tebarüz ettirir, hikmet tertibi uyarınca bir *'ayn* be *'ayn* ortaya çıkarır, ondan gayb olanı ibraz edip müşahede edilmesini ve müşahede edenin O'nu birlemesini murad eder. Bu gayb O'ndan sadır olduğu halde yine de O'nu tevhid eder. Hak Teâlâ "Biz göğü, yeri ve bu ikisi arasındakileri bâtıl olarak yaratmadık." (Sa'd, 38/27) ve "Biz o ikisini ancak Hak ile yarattık." (Duhân, 44/39) buyurmaktadır. Bu, her ne kadar kendisinde suretler çokluk arz etse de, tek bir 'ayn'dır. Sonra Allah Teâlâ sözü tamamlayarak arşın "şerefli" olduğunu söylemiş, arşı (*el-kerîm*) olmakla nitelemiştir, çünkü arş, kendi hareketiyle, kuvvetinde bulunanı, kendi ihata ve kabzası altındakine verir.

وَمَنْ يَدْعُ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَۙ لَا بُرْهَانَ لَهُ بِهٖۙ فَاِنَّمَا حِسَابُهُ عِنْدَ رَبِّهٖۜ اِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ (١١٧)

117. Kim, hakkında hiçbir delili olmadığı halde Allah ile birlikte başka bir ilâha taparsa, onun hesabı ancak Rabbi katındadır. Şüphesiz kâfirler asla kurtuluşa eremezler.

Bil ki şüphe burhan suretinde gelir ve bu âyet, nazar ehline değil, fakat taklit ehline yönelik bir kınamadır. Nazar ehli hatalı olsa dahi bu âyette onlara yönelik bir kınama söz konusu değildir. İlâhî makam, şirk dışındaki bütün inançları kabul eder, ama şirki kabul etmez, çünkü Allah'a ortak koşulan şerîk, mahza yokluktur, mutlak varlık ise mahza yokluğu kabul etmez. Şerîkin (ortağın) ortağı olduğu şeyin dışında olduğunda kuşku yoktur, oysa ona inanan kimse bunun böyle olduğunu düşünmez, ona farklı nitelikler atfeder. Bu nedenle ilâhî makamın şerîk kabul etmediğini söyledik, çünkü ortada bir şerîk yoktur ki kabul etsin. Bu, kendi takati ölçüsünce çabalayan ve ulaştığı neticeyi (o netice şüphe içerisinde olmakla beraber) burhan zanneden müşrik kimse için en ümit verici âyettir. Bu itibarla onun için Allah katında özür söz konusu olur. Nitekim Allah Teâlâ; [Kim, hakkında hiçbir delili olmadığı halde Allah ile birlikte başka bir ilâha taparsa] buyurmuştur ki buradaki "hiçbir delili olmadığı halde" ifadesi, "kendi zannında dahi herhangi bir delili olmadığı halde" anlamına gelir. Zira müşrik kimse ilâh edindiği varlığı kendi zannında burhan olarak tasavvur ettiği bir delile dayanarak ilâh edinmiştir. Bu da, kendi nazarında burhan olduğunu düşündüğü bir şeye dayanan kimsenin bu nazarında hata etmiş olsa bile bundan hesaba çekilmeyeceğine delâlet eder. Çünkü onun hatası kasıtlı değildir. Aksine onun kastı gerçeği olduğu gibi anlamak ve hakka isabet etmektir. Kişi çabalayıp ictihad ettikten sonra, hak, her inanç sahibinin inancındadır. Ancak mertebeler arasında üstünlük söz konusudur. Allah Teâlâ, kendisini kuşatacak herhangi bir sıfat ile hasredilmek yüce ve münezzehtir. Ancak uydurulmuş bir varlığı ilâh olarak belleyip ona istinat eden kimse ona ilmi ile değil, zannı ile istinat etmektedir, bu nedenle bu davranışından dolayı hesaba çekilir ve bedbaht olur, ancak şerîki reddetme noktasında elinden gelen gayreti gösterip çabalar, fakat fikrî, nazarı ve ictihadı kendisine bunu tam olarak sağlamazsa, üstelik kendisine resûl gönderilmemiş, ilâhî davet ulaşmamış ise o zaman mesul olmaz. Nitekim nazar ehlinden bir grup, bu durumda olan kimselerin mâzur sayılacağını, hatta bu kimsenin hatalı olmasına rağmen çabalamış olmasından dolayı ödül alacağını söylemiştir. Çünkü bu kişi zan sahibi değildir, aksine kesin kanaat sahibidir. Ancak ilim sahibi de değildir. Çünkü herhangi bir konuda kat'î kanaat sahibi olmak ille de o konuda ilim sahibi olmayı gerektirmez, aksine Allah Teâlâ'nın "hiçbir delili olmadığı halde" ifadesi bu kimsenin Allah tarafından mâzur görülebileceğini düşündürebilir.

Usulde ictihad eden fakat ictihadında hatalı olan bir müctehidin, ictihadının vardığı neticeyi kat'i olarak savunduğu noktasında hiçbir şüphe yoktur. Oysa bu müctehid işin aslında burhan üzere değildir, ama yine de Allah Teâlâ,

onun bu kesin kanaatinden dolayı kendisini mâzur görür. Örneğin Cebrâîl aleyhisselâmı Dihyetü'l-Kelbî suretinde gören sahabi, onun Cebrâîl aleyhisselâm değil, Dihyetü'l-Kelbî olduğu konusunda kat'i bir kanaate sahip olmuştur. İşte bu, ilme dayanmayan bir kat'i kanaattir. Bu durumda olan kimse ictihad etmiş ve ictihadında hata etmiştir.

Bazı âlimler ictihadın hem usul hem de furû konularında câiz olduğu görüşündedir. İctihad eden kişi hata ederse bir sevap, isabet ederse iki sevap alır. İşte bu âyet, insana Allah'ı bilme konusunda gücü nispetinde nazarda bulunma imkânı verir. Bu konuda ictihad eden kimse ister hata etsin ister isabet etsin durum değişmez, yeter ki bütün gücüyle çabalamış, elinden geleni yapmış olsun. Bazen müctehid, burhan olmayan bir şeyin burhan olduğu düşüncesine varabilir, bu durumda Allah onu, sahih burhanlarla ile hareket edenlerin sevabı ile sevaplandırır.

Allah Teâlâ bu âyette geçen "hiçbir delili olmadığı halde" ifadesi ile yukarıda zikretmiş olduğumuz hususa dikkat çekmiştir ki burada "burhan" ile, nazarda bulunan kimsenin düşüncesindeki burhanı kastetmiştir. Çünkü zaten Allah'tan başka bir varlığın ilâh oluşuna dair gerçek, sahih bir delilin bulunması söz konusu olamaz, zira nefsü'l-emirde tek bir ilâh vardır, başka ilâh yoktur. Bu durumda geriye kalan seçenek, şüphenin burhan suretinde zuhur etmesi ve kişinin şüpheyi burhan sanması, onun burhan olduğuna inanması ve gücünün bundan ötesine yetmemiş olması kalmaktadır. Bu durumda kişinin zannınca o şüphe bir burhandır, oysa nefsü'l-emir o, burhan değil, şüphedir. Ancak kişi elinden gelen bütün çabayı sarfetmiştir ki Allah Teâlâ da hiçbir nefsi yapamayacağı şey ile mükellef tutmaz. Kişilerin yapabilecekleri, kişiden kişiye değişir, insanların bazıları bu konuda üstün olabilir. Allah Teâlâ bu nedenle, [onun hesabı ancak rabbi katındadır] buyurmuştur. Yani Allah onun nazarın hakkını verip vermediğini hesaba çekecektir.

[Şüphesiz kâfirler asla kurtuluşa eremezler.]: Kâfir, bilip de sonra bunu örten kimseden başkası değildir. Eğer bilmiyorsa zaten kâfir değildir. İşte bu âyet, çokluk (çok ilâha inanma) konusunda bir şüpheye kapılan ve bu şüphenin burhan olduğunu sanan kimseye yönelik ilâhî bir rahmettir ki bu rahmet ile Allah onu affeder, çünkü bu kimse elinden gelen nazar çabasını ortaya koymuştur, ama gücü bundan ötesini anlamaya yetmemiştir. Müşrikler için bu âyetten daha çok Allah'ın affını ümit etmelerine sebep olacak bir başka âyet yoktur. Geriye tehdit sadece taklit ehli olanlar için kalır ki onlara bedbahtlık ilişir. Çünkü Allah onları nazarda bulunmaya ehil olarak yaratmış, fakat onlar nazarda bulunmamış, tefekkür etmemiş ve ibret almamışlardır. Nitekim taklide dayalı bir ilim yoktur. Nazarda bulunup da hata eden kimse taklit edip isa-

bet eden kimseden daha üstün ve evladır. Ancak Hak Teâlâ'nın zâtı bu hususun dışındadır, çünkü yaratılmış hiçbir varlığın Hak Teâlâ'nın zâtı konusunda fikrî nazarı ile tasarrufta bulunması doğru olmaz, aksine bu konuda ilâhî habere bakılır, Hak Teâlâ'nın kendi zâtı hakkında verdiği haber alınır ve buna kıyas yapılmaz, eksiltme, ilave yahut tevil de yapılmaz. Ayrıca bu ilâhî söz muayyen bir veche de hamledilmez, aksine sözün mânası akledilir, ancak nispeti bilinmez, nispete dair ilim Allah'a havale edilir.

Sonra Allah Teâlâ peygamberine şöyle emretmiştir:

وَقُلْ رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ وَاَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ (١١٨)

118. De ki: "Rabbim! Bağışla, merhamet et. Çünkü sen merhamet edenlerin en hayırlısısın!"

Hak Teâlâ peygamberine; [Rabbim! Bağışla, merhamet et] demesini emretmiştir. Yani "nazar, senin vermiş olduğun kuvvet ve kapasitesi ile bu farka ulaştı, fakat *ta'tîl* (sıfat inkârı) ya da şirke düşmedi, sen bu farkı affet" demektir.

[Çünkü sen merhamet edenlerin en hayırlısısın], zira onlar senin kendilerine verdiğin şeyleri sayıp bitiremezler. Bu noktada Hazreti Peygamber aleyhisselâm onlara, onların farkında olmadıkları bir şekilde şefaatçi olur. Böylece Hazreti Peygamber aleyhisselâmın onlar hakkında Allah Teâlâ'ya yakararak [Rabbim! Bağışla, merhamet et] şeklinde dua etmesi neticesinde Allah onları affetmiş olur ve onlar da cehennemden çıkarak saadete nâil olurlar. Hazreti Peygamber aleyhisselâm da bu duayı, Allah'ın kendisine verdiği emir ("De ki" emri) gereğince yapar. Allah ona bu emri, söz konusu duaya icabet etmek için vermiş, dua edilince de icabet etmiştir. Böylece insanlar bu şekilde cennete girdikleri vakit Hazreti Peygamber aleyhisselâmın kadrini, değerini, yüceliğini öğrenmiş olur, cennette onun yanında olmak isterler. Çünkü Hazreti Peygamber aleyhisselâm *Seyyid-i Ekber* (En büyük efendi)dir. Bu dua, Âdem aleyhisselâm zamanından sûra üflenme zamanına kadar bu konumda olan herkesi kapsar. Dua sadece bu sıfatta olanlara, yani kendisine rahmet edilmesi ve bağışlanması gereken kimselere tahsis edilmiştir. Kendi delili ile de olsa Allah'ı birlemiş olan herkes, mümin olmasa da olsa cennettedir. Nebîler ve müminler cennette ehl-i imanın büyük günah işlemiş olanlarına şefaat ederler, çünkü nebîler hayırla gönderilmiştir ki bu hayır da imandır. Mümin olmayan tevhid ehli kimseler kendilerine peygamber gönderilmemiş olduğu ya da fetret döneminde yaşadıkları için iman etmemiş iseler Allah on-

lardan her birini müstakil bir ümmet olarak haşreder. Eğer mümin olmayıp da tevhid ehli olan kimse belli bir peygamberin ümmeti içerisinde yaşamış fakat yaratıcısının bir olduğunu bildiği halde o peygambere iman etmemiş ise cehenneme girer. Oradan ancak yaratıcısının kendisini çıkarması söz konusu olursa çıkar. Çünkü cehennemde ebedî olarak kalmak, şu ya da bu şekilde tehvit ehli olan kimseler için naslarda söz konusu edilmez. Hazreti Peygamber aleyhisselâm, "Allah'tan başka ilâh olmadığını bilerek ölen kimse cennete girer." buyurmuştur. Dikkat edileceği üzere burada Hazreti Peygamber aleyhisselâm, "Allah'tan başka ilâh olmadığını *söyleyerek* ölen kimse" ya da "Allah'tan başka ilâh olmadığına iman ederek ölen kimse" dememiş, aksine "Allah'tan başka ilâh olmadığını *bilerek* ölen kimse" demiştir. Dolayısıyla cehennemde sadece müşrik ya da inkârcı kimse kalır ki bunlar da herhangi bir şüpheyi delil zannederek öyle yapmamış olmalıdırlar. Bu durumda cehennemde kalacak olan tek zümre, nazarda bulunma kuvvet ve kapasiteleri olduğu halde nazarda bulunmayan taklit ehli müşrik ve inkârcılar olacaktır.

Mesele

Hak Teâlâ'nın [merhamet edenlerin en hayırlısı] ifadesi üstünlük hiyerarşisi meyanında bir ifadedir. Mâlum olduğu üzere yaratılmış varlıklardan herhangi birinin bir başkasına olan rahmeti muhakkak Allah Teâlâ'nın o kimsede yaratmış olduğu rahmet sayesindedir. Dolayısıyla o rahmet yine Allah'ın rahmetidir, kulların rahmeti değildir, ama yaratılmış bir varlık suretinde zuhur etmiştir. Nitekim Hak Teâlâ "Allah, kendisine hamdedeni işitti" (*semia'llâhu limen hamideh*) buyurur, ancak bu söz kulunun (namaz esnasında rükûdan doğrulurken) söylediği bir söz olarak zuhur eder. Diğer taraftan Allah Teâlâ'nın Hazreti Mûsâ aleyhisselâm tarafından işitilen sözü, bu şekilde bir başka kulun dilinde zuhur eden sözünden daha üstündür, böylece sözün kendisinden işitildiği mahalle bağlı olarak ilâhî sözler arasında üstünlük hiyerarşisi olur. Aynı şey ilâhî rahmet için de söz konusudur. Orada da Allah'ın herhangi bir yaratılmış varlıkta zuhur eden rahmeti, yaratılmış suret olmaksızın zuhur eden rahmetinden daha alt mertebededir, böylece rahmetin tezahürleri arasında üstünlük hiyerarşisi söz konusu olur. O'nun rahmeti ile, rahmet eden kulun rahmet ettiği kimseden dolayı içinde hissettiği acı ve hüzün ortadan kalkar. Oysa Hakk'ın rahmeti böyle değildir, O'nun rahmeti kendisinden herhangi bir elemi, acıyı gidermek gibi bir neticeye varmaz. Hâsılı, yaratılmış varlığın rahmeti şefkatten kaynaklanır, Allah'ın rahmeti ise mutlaktır.

NÛR SÛRESİ

Medîne'de indirilmiştir.

Bismillahirrahmânirrahim

سُورَةٌ اَنْزَلْنَاهَا وَفَرَضْنَاهَا وَاَنْزَلْنَا فِيهَا اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ (١) اَلزَّانِيَةُ
وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ
اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا طَٓائِفَةٌ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ (٢)

1. Bu, bizim indirdiğimiz ve farz kıldığımız bir sûredir. Düşünür öğüt alırsınız diye onda apaçık âyetler indirdik. 2. Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun. Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsanız, Allah'ın dini konusunda onlara karşı acıma duygusu sizi tutmasın. Müminlerden bir topluluk da onların cezalandırılmasına şahit olsun.

Zina suçunun cezası evli için recm, bekâr için ise değnektir (celde). Ancak bazı âlimler evli olana bu iki cezanın birlikte uygulanması gerektiği görüşündedirler. Âlimlerin çoğunluğu bu görüşe karşıdır. Bana göre şeriatın ahkâmına dair meseleler içerisinde zinaya dair hükümlerden daha çetini yoktur. Zina eden kimseye had cezası uygulandığında bu cezanın uygulanmasından sonra da ondan kul hakkı kabilinden bazı isteklerin söz konusu olacağını biliyorum.

Bil ki acımanın belli bir yeri vardır ve biz o haddi aşmamalıyız. Allah her konuda yerli yerince hükmeder, her şeyi tam da olması gerektiği yere koyar, hiçbir şeyin hakikatinin gerektirdiği sınırı aşmaz. Sınırı aşan, azgındır. Hadlerin uygulanması konusunda ölçü, mizan gelmiş, böylece müminden acımanın hükmünü kaldırmıştır. Eğer mümin had cezasını uygulama konusunda acıma duygusuna kapılıyorsa demek ki mümin değildir ve mizanı çalıştırmamaktadır. İşte kimse mizanda, terazide hile yapanlardan olur ve bu acıma duygusu nedeniyle kınamaya muhatap olur. Çünkü o böyle yapmakla hükmü mizanından saptırmış olur. Nitekim Allah Teâlâ [Allah'ın dini konusunda onlara karşı acıma duygusu sizi tutmasın] buyurmuş ve yöneticilere seslenmiştir.

Bil ki kalp için söz konusu olan acıma (*re'fet*) kelimesi tıpkı *cebeze* ve *cezebe* fiilleri gibidir (aynı harflerin yer değiştirmesi ile oluşan fiillerdendir) bu fiil *ra'efe* ve *rafe'e* şeklinde gelir ve anlam olarak da ıslah ve kabarma anlamını taşır. *Re'fet*, kullara yönelik rahmetin kabarmasıdır, bu nedenle Allah Teâlâ hadlerin uygulanması konusunda bunu yasaklamıştır, ancak bu durum bütün hadlerde değil, sadece zina eden erkek ve kadına uygulanacak had cezası için söz konusudur. Çünkü bu acıma, Allah Teâlâ'nın şeriat olarak belirlemiş olduğu had cezalarının uygulanmasında bir gevşekliğe sebep olur. Âyette geçen "Allah'ın dini" ifadesi, "Allah'ın belirlemiş olduğu karşılık, ceza" anlamına gelir. Sonra Allah Teâlâ, [Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsanız] buyurmuştur ki burada hususen Allah'a imanı zikretmesinin sebebi, bâtıla inanan kimselerin de bulunuyor olmasıdır. Âhirete iman ise, Allah Teâlâ'nın hadleri âhirette uygulayacak olduğuna iman etmek anlamındadır. Burada sanki yöneticilere, "kullarımı onlar kıyamette şahitlerin huzurunda rezil rüsva olmadan önce dünyada iken temizleyin" demiştir. Bu nedenle de bu kimselere, [Müminlerden bir topluluk da onların cezalandırılmasına şahit olsun.] buyurmuştur. Böylece onların âhiretteki hesaba çekilmelerinin de şahitler huzurunda olacağına dikkat çekmiştir. Hesabın şahitler huzurunda olması rezil ve rüsva olma halini daha da artırır. Hadlerin dünyada uygulanması ise bunu örtecek bir husustur. Bu yüzden Allah yöneticiye had cezasını zina eden kimseye ve aynı şekilde hırsızlık eden kimseye bir ibret olması için uygulamasını emretmiş ve bunu beyan etmiştir. Had cezasının uygulanması ibret olmadığı durumlarda da temizleyici bir cezadır. İbret niteliği taşıdığı durumlarda da muhakkak içerisinde bir temizleyicilik hususu söz konusudur, çünkü bu ceza o kimsenin âhirette alacağı cezadan düşülür. Böylece zina etmiş olan kimseye uygulanan had cezası, âhirette onun cezasının ibretlik olma durumunu düşürür, ama hırsızdan düşürmez. Çünkü hırsızın eli kesilmiştir ve artık o çaldığı mal ile kayıtlanmıştır. Zira çaldığı mal başkasının malıdır. Elinin kesilmesi onun

için bir caydırıcılıktır, gelecekte aynı suçu işlemesine engeldir. Ama üzerinde hâlâ başkasının hakkı vardır, bu nedenle onun cezası ibret olmaktır. İbretlik anlamındaki *nekâl* kelimesinin kökü olan *en-nekl* kelimesi kayıt anlamına gelir. Hırsızlık eden kimse, eli kesilmiş olsa bile hâlâ kayıt altındadır. Oysa zina suçunu işleyen kimseye uygulanan cezada bu durum söz konusu değildir. Rivayette bildirildiğine göre naslarda açıkça lafız yoluyla zikredilmeyen hükümler affedilmiştir, yani onların bir izi ve hesabı yoktur.

Bil ki yönetici başka kimseyi Allah Teâlâ had cezalarını uygulamak için tayin etmiş değildir, bu nedenle yönetici olan kimsenin had cezasına hükmederken öfkesine yenik düşmemesi gerekir. Bu cezayı uygulamak hususen yöneticilere ve bir yönetici olması itibariyle Hazreti Peygamber aleyhisselâma mahsustur. Kadı (hâkim) eğer sanığa had cezasını uyguladıktan sonra hâlâ ona karşı bir öfke duyuyorsa bu öfke o kimse ile arasında hususi bir sebepten yahut tabiatından ya da nefsinden kaynaklanan bir öfke olup "Allah için gazap" kapsamına girmez, bu nedenle de bundan bir ecir alamaz. Zira böyle yaparken o, Allah'ın hakkına riayet etmiş değildir. Yönetici, had cezasını uygularken kendi fiili üzerinde dikkatlice düşünmekten gafil kalmamalı, insan nefsinde bulunan hınç ve intikam duygusundan uzak durmalı, bu konuda dikkat etmelidir. Eğer içinde bir hınç ve öfke hissediyorsa bilmelidir ki bu yaptığı Allah için değildir ve bunun karşılığında Allah'tan bir ödül almayacaktır. Yine suçluya had cezasını uyguladıktan sonra sevinç ve rahatlama hissediyorsa bu hissi, o kişiden âhirette cezanın hafifleyecek olmasından dolayı olmalıdır, aksi takdirde bu his problemlidir. Yönetici olup da had cezasını uygularken Allah için öfkelenen kimsenin cezanın uygulanmasının ardından bu öfkesi geçer, öfkenin yerini bütünüyle rahmet alır.

اَلزَّانٖي لَا يَنْكِحُ اِلَّا زَانِيَةً اَوْ مُشْرِكَةًۘ وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكِحُهَٓا اِلَّا زَانٍ اَوْ مُشْرِكٌۚ وَحُرِّمَ
ذٰلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنٖينَ (٣) وَالَّذٖينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِاَرْبَعَةِ شُهَدَٓاءَ
فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانٖينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً اَبَدًاۚ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَۙ (٤)

3. Zina eden erkek ancak, zina eden veya Allah'a ortak koşan bir kadınla evlenir. Zina eden bir kadınla da ancak zina eden veya Allah'a ortak koşan bir erkek evlenir. Bu müminlere haram kılınmıştır. 4. Namuslu kadınlara zina isnat edip sonra da dört şahit getiremeyenlere seksen değnek vurun. Artık onların şahitliğini asla kabul etmeyin. İşte bunlar fâsık kimselerdir.

Bil ki Allah Teâlâ, iffetli kadınlara suç isnat eden kimselere, bu kimseler doğru söylüyor olsalar bile (şahitleri yoksa), ceza takdir etmiştir. Suçu isnat eden kimsenin değnek cezasına çarptırılması, suç isnat edip de dört şahit getirmemiş olmasından dolayıdır. Ayrıca getirdiği şahitler yalancı şahitler olabilir ki bu durumda da o şahitlerin şehadeti ile sanık hakkında suç sabit olur ve sanık ölüm cezasına çarptırılır. Bu durumda ölüm cezasına çarptırılan kimse dünyada aleyhinde hüküm sabit olmuş kişi olarak âhirette tam sevap alır, iftira atan ve yalancı şahitlik yapan kimseler ise âhirette ceza alırlar. Her ne kadar Allah bu yalancı şahitlerin ve iftiracının dünyadaki şahitlikleri ve sözleri ile hüküm vermiş olsa da âhirette onları cezalandırır.

إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ وَاَصْلَحُوا فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (٥) وَالَّذِينَ يَرْمُونَ
اَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَاءُ اِلَّا اَنْفُسُهُمْ فَشَهَادَةُ اَحَدِهِمْ اَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللّٰهِ
اِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ (٦) وَالْخَامِسَةُ اَنَّ لَعْنَتَ اللّٰهِ عَلَيْهِ اِنْ كَانَ مِنَ الْكَاذِبِينَ
(٧) وَيَدْرَؤُا عَنْهَا الْعَذَابَ اَنْ تَشْهَدَ اَرْبَعَ شَهَادَاتٍ بِاللّٰهِ اِنَّهُ لَمِنَ الْكَاذِبِينَ (٨)
وَالْخَامِسَةَ اَنَّ غَضَبَ اللّٰهِ عَلَيْهَا اِنْ كَانَ مِنَ الصَّادِقِينَ (٩)

5. Ancak tövbe edip bundan sonra ıslah olanlar müstesna. Çünkü Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir. 6. Eşlerine zina isnat edip de kendilerinden başka şahitleri olmayanlara gelince, onların her birinin şahitliği; kendisinin doğru söyleyenlerden olduğuna dair, Allah adına dört defa yemin ederek şahitlik etmesi, 7. beşinci defada da; eğer yalancılardan ise, Allah'ın lanetinin kendi üzerine olmasını ifade etmesiyle yerine gelir. 8. Kocasının yalancılardan olduğuna dair dört defa Allah adına yemin etmesi, 9. beşinci defada da eğer kocası doğru söyleyenlerden ise Allah'ın gazabının kendi üzerine olmasını dilemesi, kadından cezayı kaldırır.

Hazreti Peygamber aleyhisselâm kocası ile *mülâ'ane* (karşılıklı lanetleşme) yapan, fakat yalan söyleyen kadın hakkında, "Eğer şahitler olsaydı benim ona muamelem farklı olurdu." buyurmuştur ki o kadının yalan söylediğini Hazreti Peygamber aleyhisselâm bilmektedir, işin aslında adam doğru söylemekte, kadın ise yalan söylemektedir, fakat Allah Teâlâ bu durumda *mülâ'ane* yapılmasına hükmetmiştir. Bu yüzden Hazreti Peygamber aleyhisselâm, hükmün zâhir olması nedeniyle işin iç yüzünü açıklamayı terk etmiştir.

Hâkimin kendi bilgisi ile hükmetmesi meselesi

Hükmü veren kimse (yönetici, hâkim) kendi bilgisi ile değil, fakat şahitlerin beyanları ile hüküm verir. Ancak bize göre bu durum hadlerin uygulanması ve canla ilgili hususlarda değil, sadece mali konularda böyledir. Bana göre bu meselede durum şudur: eğer sanıkla ilgili bir hususu biliyorsam, fakat şahitler bunun aksini söylüyorsa o zaman benim, böyle durumlarda şahitlerin sözlerinin esas alınması gerektiği görüşünde olan biri isem şahitlerin sözlerini esas almam ve kendi görüşümü/bilgimi esas almamam gerekir. Bu durumda kendi bilgim ile hüküm vermem. Bu bana göre doğru olan tutumdur ve her ne kadar içimde, aklımda bir huzursuzluk kalsa da böyle hareket ederim. Ama bana göre bu, mali konulardaki hükümlerde geçerlidir. Ama can ile ilgili bir ceza (ölüm cezası) söz konusu ise, o zaman eğer sanığın suçsuz olduğunu biliyorsam kendi bilgimi esas alırım. Ama sanığın suçlu olduğunu, suçlayanın doğru söylediğini biliyorsam o zaman kendi bilgimi bir kenara bırakır ve şahitlerin söylediklerine göre hüküm veririm. Hüküm verenin aslında kendi bildiğine muhalif bir tutum sergilemesi câiz değildir, ama bu, mali konularda böyledir.

وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ وَاَنَّ اللّٰهَ تَوَّابٌ حَك۪يمٌ (١٠)

10. Allah'ın size lütfu ve merhameti olmasaydı ve Allah tövbeleri kabul eden, hüküm ve hikmet sahibi olmasaydı haliniz nice olurdu?

Tövbe etmiş olan bir kimsenin âhirette hesaba çekilmesi söz konusu olacaksa onu ilâhî isimler içerisinde sadece *el-Hakîm* ismi hesaba çeker. Eğer hesaba çekmezse o zaman onda *er-Rahîm* isminin hükmü geçerli olur. Çünkü Allah Teâlâ bir gruba karşı tövbeleri kabul edici ve Rahîm, diğer bir gruba karşı ise tövbeleri kabul edici ve Hakîm'dir.

اِنَّ الَّذ۪ينَ جَٓاؤُ۫ بِالْاِفْكِ عُصْبَةٌ مِنْكُمْ لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَكُمْ بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ لِكُلِّ
امْرِئٍ مِنْهُمْ مَا اكْتَسَبَ مِنَ الْاِثْمِ وَالَّذ۪ي تَوَلّٰى كِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذَابٌ عَظ۪يمٌ (١١)

11. O ağır iftirayı uyduranlar, sizin içinizden bir güruhtur. Bu iftirayı kendiniz için kötü bir şey sanmayın. Aksine o sizin için bir hayırdır. Onlardan her biri için, işledikleri günahın cezası vardır. İçlerinden o günahın büyüğünü üstlenen için ise ağır bir azap vardır.

Dil, zâtı itibariyle Allah Teâlâ'ya asla isyan etmez, muhalefet ondan değil, onda vuku bulur. İrade sahibinin onu harekete geçirme yönündeki iradesinden kaynaklanır. Bu yönüyle dil mecburdur, nefsin bir âleti olduğu için kendisini savunamaz, nefsin emrini kendisinden savuşturamaz, zâtı itibariyle itaatkârdır. Eğer Allah dilin kendi iç konuşmasını işitmeyi kişiye nasip edip duyuracak olsa ve kişi dilini Şârî'in istemediği şeyleri söylemeye zorladığı anda onun kendi içinden neler söylediğini işitse, afallayıp kalırdı, çünkü dil zâtı itibariyle itaatkârdır, kendisini hareket ettirenin halini gösteren adil bir şahittir. Aynı şekilde bütün uzuvlar böyledir. Kulak, göz, kalp, deri, damar, avret mahalli, nefes ve hareket hep böyledir. Bu nedenle Hak Teâlâ, [Onlardan her biri için, işledikleri günahın cezası vardır] buyurmuştur. Burada geçen "iktisâb" ifadesi, bir şeyi kazanıp elde etmeyi ifade etmek için kullanılır. Var eden müktesiptir, çünkü kazandığı ile nitelenir.

لَوْلَٓا اِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بِاَنْفُسِهِمْ خَيْراًۙ وَقَالُوا هٰذَٓا اِفْكٌ
مُب۪ينٌ (١٢) لَوْلَا جَٓاؤُ۫ عَلَيْهِ بِاَرْبَعَةِ شُهَدَٓاءَۚ فَاِذْ لَمْ يَأْتُوا بِالشُّهَدَٓاءِ فَاُو۬لٰٓئِكَ عِنْدَ
اللّٰهِ هُمُ الْكَاذِبُونَ (١٣)

12. Bu iftirayı işittiğiniz zaman, iman eden erkek ve kadınlar, kendileri hakkında iyi zan besleyip de, "Bu apaçık bir iftiradır" deselerdi ya! **13.** Onlar bu iddialarına dair dört şahit getirselerdi ya! Mademki şahit getirmediler; işte onlar Allah yanında yalancıların ta kendileridir.

[Onlar bu iddialarına dair dört şahit getirselerdi ya!] Hükümde belirtilmiş olduğu gibi. Bu davada suç isnadında bulunan kimse yalancı idi. [Madem ki şahit getirmediler; işte onlar Allah yanında yalancıların ta kendileridir] burada geçen [işte onlar] ifadesinin sadece bu hadiseye (ifk hadisesine) mahsus olması, bu hadisede rol alan kimselere işaret etmesi mümkün olduğu gibi umumi olması da mümkündür.

وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ لَمَسَّكُمْ ف۪ي مَٓا اَفَضْتُمْ ف۪يهِ
عَذَابٌ عَظ۪يمٌۚ (١٤) اِذْ تَلَقَّوْنَهُ بِاَلْسِنَتِكُمْ وَتَقُولُونَ بِاَفْوَاهِكُمْ مَا لَيْسَ لَكُمْ بِه۪ عِلْمٌ
وَتَحْسَبُونَهُ هَيِّناًۗ وَهُوَ عِنْدَ اللّٰهِ عَظ۪يمٌ (١٥)

14. Eğer size dünya ve âhirette Allah'ın lütfu ve rahmeti olmasaydı, içine daldığınız bu iftiradan dolayı size mutlaka büyük bir azap dokunur-

du! 15. Hani o iftirayı dilden dile dolaştırıyor; hakkında hiçbir bilginiz olmayan şeyleri ağzınıza alıp söylüyor ve bunu önemsiz bir iş sanıyordunuz. Halbuki bu, Allah katında büyük bir günahtır.

Yani cahil kimsenin basit gördüğü, hafife aldığı, Allah'ın resûlü Hazreti Peygamber aleyhisselâmın hanesine iftira atma hadisesi, Allah katında çok büyüktür.

وَلَوْلَا اِذْ سَمِعْتُمُوهُ قُلْتُمْ مَا يَكُونُ لَنَا اَنْ نَتَكَلَّمَ بِهٰذَا سُبْحَانَكَ هٰذَا بُهْتَانٌ عَظِيمٌ (١٦)

16. Bu iftirayı işittiğiniz vakit, "Böyle sözleri ağzımıza almamız bize yaraşmaz. Seni eksikliklerden uzak tutarız Allah'ım! Bu çok büyük bir iftiradır." deseydiniz ya!

Bühtân (iftira), bir şahsa onda olmayan bir şeyin nispet edilmesidir. Heyet ve kişilik sahipleri nezdinde ırz ve namus, can ve maldan daha kutsal ve mahremdir.

يَعِظُكُمُ اللّٰهُ اَنْ تَعُودُوا لِمِثْلِهِ اَبَدًا اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (١٧) وَيُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ
وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (١٨) اِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ اَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ اٰمَنُوا لَهُمْ
عَذَابٌ اَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ (١٩) وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ
عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ وَاَنَّ اللّٰهَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ (٢٠) يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ
الشَّيْطَانِ وَمَنْ يَتَّبِعْ خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ فَاِنَّهُ يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَلَوْلَا فَضْلُ
اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ مَا زَكٰى مِنْكُمْ مِنْ اَحَدٍ اَبَدًا وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يُزَكِّي مَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ
سَمِيعٌ عَلِيمٌ (٢١) وَلَا يَأْتَلِ اُولُوا الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ اَنْ يُؤْتُوا اُولِي الْقُرْبٰى
وَالْمَسَاكِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا اَلَا تُحِبُّونَ اَنْ يَغْفِرَ
اللّٰهُ لَكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (٢٢)

17. Eğer inanıyorsanız, bu gibi şeylere bir daha ebedîyen dönmemeniz için Allah size öğüt veriyor. 18. Allah size âyetleri açıklıyor. Allah her şeyi hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir. 19. İnananlar arasında hayâsızlığın yayılmasını arzu eden kimseler var ya; onlar için dünya ve âhirette elem dolu bir azap vardır. Allah bilir, siz bilmezsiniz. 20. Allah'ın lütfu ve rahmeti sizin üzerinize olmasaydı ve Allah çok esirgeyici ve çok merhametli olmasaydı haliniz nice olurdu? 21. Ey iman edenler!

Şeytanın adımlarına uymayın. Kim şeytanın adımlarına uyarsa, bilsin ki o hayâsızlığı ve kötülüğü emreder. Eğer Allah'ın size lütfu ve merhameti olmasaydı sizden hiçbiriniz asla temize çıkamazdı. Fakat Allah, dilediği kimseyi tertemiz kılar. Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir. 22. İçinizden varlık ve servet sahibi kimseler yakınlarına, düşkünlere ve Allah yolunda hicret edenlere vermeyeceklerine yemin etmesinler. Onlar affetsinler, vazgeçip iyi muamelede bulunsunlar. Allah'ın sizi bağışlamasını arzu etmez misiniz? Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.

Bu âyet, ifk hadisesinde Hazreti Ebû Bekr'in (r.a.) (olaya karışan) Mıstah isimli bir sahabiye o zamana kadar vermeyi adet edindiği bağışı bir daha vermeme konusunda yemin etmesi üzerine indirilmiştir. [İçinizden varlık ve servet sahibi] yani Allah'ın kendilerine mal ve geniş rızık vermiş olduğu [kimseler yakınlarına] akrabalarına, [düşkünlere ve Allah yolunda hicret edenlere vermeyeceklerine yemin etmesinler. Allah'ın sizi bağışlamasını arzu etmez misiniz?] Hazreti Ebû Bekr (r.a.) bu âyeti duyunca, "Elbette ben Allah Teâlâ'nın beni bağışlamasını isterim." demiş ve Mıstah'a tahsis ettiği bağışı vermeye devam etmiş, yemininden dolayı da kefaret ödemiştir. Bir tehditte bulunduğun zaman eğer tehdide konu olan şey şeriatta belirlenmiş bir ceza değilse ve onu terk etmenin Allah katında yapmaya göre daha hayırlı olduğunu biliyorsan, o zaman seçme hakkına sahip olursun, dilersen o yemini bozup kefaret ödeyebilirsin. Hazreti Peygamber aleyhisselâm, [kim bir yemin eder de o yeminini gerçekleştirmekten daha hayırlı bir seçenek görürse yeminine kefaret ödesin ve daha hayırlı olanı yapsın] buyurmuştur. Şair şöyle der:

Ben ki, bir vaatte bulunduğum yahut tehdit ettiğim zaman
Vaadimi muhakkak gerçekleştiririm, ama tehdidimden cayabilirim.

Bu durumda olan kimsenin (Hazreti Ebû Bekr'in (r.a.)) kefaret ile cezalandırılmasının sebebi, Hazreti Peygamber aleyhisselâmın ahlâkî erdemleri yerine getirmekle memur olmasıdır. Burada ise hayırlı olan bir fiilin işlenmeyeceğine dair yemin edilmiştir ki bu terk, ahlâken kınanan bir durumdur, bu yüzden kefaret ile cezalandırılmıştır. Allah Teâlâ dilediğini yapar ve onun fiilleri kullarınki ile kıyaslanmaz, kulların fiilleri de onunki ile kıyaslanmaz. Ancak şeriatın delilleri bizlere birtakım hükümler getirmiştir ki bunlara göre Allah Teâlâ kullarına ihsan ile muamele eder, onların Allah hakkındaki zanlarına göre davranır. Böylece anlamış oluruz ki ahlâkî erdem olarak görülen ve övgüye değer kabul edilen bir davranış varsa Allah Teâlâ ona daha evladır,

kullarına o şekilde muamele etmeye en layık olandır. Yine ahlâkî olarak kınanan ve kötü kabul edilen bir davranış varsa Allah Teâlâ ondan en uzak olandır.

إِنَّ الَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ الْغَافِلَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ لُعِنُوا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ
وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ (٢٣) يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَأَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا
يَعْمَلُونَ (٢٤)

23. İffetli ve habersiz mümin kadınlara zina isnat edenler, gerçekten dünya ve âhirette lanetlenmişlerdir. Onlara çok büyük bir azap vardır: 24. İşlemiş oldukları amel konusunda dillerinin, ellerinin ve ayaklarının kendi aleyhlerine şahitlik edecekleri günde (bu azap onları bekler).

Sendeki her bir parça bir âlem-i nâtıktır (düşünebilen ve konuşabilen bir âlemdir), sakın onların konuşmalarını işitemiyor olman seni bu gerçeği idrak etmekten perdelemesin! Sakın günün birinde kalkıp da "ben tek başınayım" demeyesin, çünkü sen asla tek başına değilsin, aksine sendeki bir *kesret* (çokluk) âleminin içindesin. Beden nefse sadece hayrı emreder, bu nedenle de bedenin derisi ve bütün uzuvları kıyamet günü nefsin aleyhine şahitlik edecektir.

Bu âyette insanın uzuvlarının eşyaya dair bilgi sahibi olduğu haber verilmektedir. Çünkü niyet nefse, amel (davranış) ise uzuvlara aittir. Uzuvlar bu amelin meşru mu yoksa gayri meşru mu (şeriata uygun mu değil mi) olduğunu bilmez, bu nedenle kıyamet günü uzuvlar ve deriler kendilerine bu amelleri yaptıran nefsin aleyhine şahitlik ettikleri zaman bu şahitliği herhangi bir itaatin yahut günahın işlendiğine dair yapmayacaklar, aksine onlar sadece "biz falan ameli işledik" şeklinde yapmış oldukları şeylere şahitlik edeceklerdir. O amellerle ilgili hükmü ise Allah bilir. Bu nedenle kıyamet günü geldiği zaman [İşlemiş oldukları amel konusunda dilleri, elleri ve ayakları kendi aleyhlerine şahitlik edecektir.], yani işlemiş oldukları amellere şahitlik edecektir, yoksa bu amellerin itaat mi yoksa mâsiyet mi olduğuna şahitlik edecek değillerdir. Çünkü onların mertebeleri bunu gerektirmez. Zira onlar şeriatta belirlenmiş olan itaat ve mâsiyetleri tefrik edip birbirinden ayırt edemezler. Onlar bir emir ile değil, fakat zâtları itibariyle itaatkârdırlar. Hüküm ise Allah'a kalır, O hüküm verirken uzuvların konuşması üzerinden değil, işin başından hüküm verir. Çünkü uzuvlar hükme değil, fiile şahitlik ederler. Uzuvlardan sadır olan muhalefet davranışı ancak onları hareket ettiren irade sahibinin iradesi neticesinde ortaya çıkar. Uzuvlar mecburdurlar, zâtları itibariyle itaatkârdırlar, kendilerini hareket ettirenin halini gösteren âdil şahitlerdir. Allah'ı tesbih ve takdis etmeyen

hiçbir uzuv yoktur ve bu uzuvlar kendilerini tedbir eden nefsin tasarruflarını bilmezler. Mükellef olan ve o uzuvları Allah'ın belirlediği sınırlarda hareket etmekle emrolunmuş olan varlıklar nefislerdir. Eğer uzuvlar nefislerin kendilerini yönlendirdiği fiillerin hangilerinin itaat hangilerinin mâsiyet olduğunu bilselerdi asla muhalefete onay vermezlerdi. Çünkü varlıklar içerisinde Allah'ı tesbih etmeyen, O'nun celâlinin takdis etmeyen hiçbir varlık göremezsin. Ancak uzuvlara çok muazzam bir hafıza kuvveti verilmiştir. Nefis onları hangi işte tasarruf ettirirse ettirsin, onlar bunu hıfzederler. Nefis ise bu fiilin itaat mi yoksa mâsiyet mi olduğunu bilir. Bu da uzuvların nefs-i nâtıka ile olan irtibatının bir mülkün mülk sahibi ile olan irtibatı gibi olduğuna delâlet eder. Eğer durum bizim dediğimiz gibi olmasaydı o zaman aleyhine şahitlik edilen ile şahitlik eden aynı olurdu ki o zaman da bu, şahitlik değil itiraf olurdu. Oysa Allah Teâlâ bunun itiraf olduğunu değil, şahitlik olduğunu söylemiştir. Kıyamet günü hesap esnasında bu nefisten herhangi bir inkâr sadır olursa o zaman Allah Teâlâ ona, "Sana bizzat kendinden bir şahit getireceğiz." der. O da kendi kendine, "Benim aleyhime kim şahitlik edecek ki?" diye düşünür. Sahih-i Müslim'de Ebû Hureyre'den nakledilen bir hadis-i şerîf'te Hazreti Peygamber aleyhisselâma, "Ey Allah'ın peygamberi! Kıyamet günü rabbimizi görecek miyiz?" diye sorulduğu, onun da, "Nefsim kudret elinde olana yemin olsun ki rabbinizi görmede hiçbir zorluk çekmeyeceksiniz."[103] buyurduğu nakledilmektedir.

Kul rabbi ile karşılaşır ve rabbi ona, "Ben sana ikramda bulunmadım mı, seni efendi kılmadım mı, sana eş yaratmadım mı, atı, deveyi senin hizmetine sunmadım mı, senin lider olup kurulmana müsaade etmedim mi?" der. Kul ise, "Evet, öyle ey rabbim." der. Hak Teâlâ, "Pekiyi, sen benimle mülaki olacağını düşündün mü?" diye sorar. Kul, "Sana, kitabına, resûllerine iman ettim; namaz kıldım, oruç tuttum, sadaka verdim." der ve gücü yettiğinde hayırlarını sayıp döker. Sonra ona, "Sana bizzat kendinden bir şahit getireceğiz." denir. O da kendi kendine, "Benim aleyhime kim şahitlik edecek ki?" diye düşünür. Bunun üzerine ağzına mühür vurulur ve baldırına denir ki, "Konuş!", baldırı, eti, kemiği konuşur ve onun amellerini söyler. İşte bu, münafık kimsenin halidir. Allah'ın kendisine gazap ettiği kimsedir. Allah Teâlâ uzuvlara, nefsin onları sarfettiği amelleri sorar, göze, "Nefis seni neyde kullandı, söyle" der, o da, "Ey rabbim! Benimle şu şu şeylere baktı." der. Kulak, "Benimle şu ve şu şeyleri dinledi." der. El, "Benimle şu ve şunu tuttu. " der, yani tutmaması gereken ve haram olan şeyleri sayar. Ayak, deri, dil ve diğer bütün uzuvlar da aynı şekilde konuşurlar. "Kuşkusuz kulak, göz ve gönül, bunların

---

103 Buhari, Tefsir, 8; Müslim, İman, 302.

hepsi sorumludur." (İsrâ, 17/36) Allah da ona, "Bunlardan herhangi birini inkâr ediyor musun?" diye sorar, kul şaşkın bir şekilde kalır ve, "Hayır!" der. Uzuvlar neyin itaat neyin mâsiyet olduğunu bilmezler. Allah, "Ben sana resûlümün diliyle, kitabımda şuna başka, şunu dinleme, şuna koşma, şunu tutma demedim mi?" der. Bu şekilde onun bütün zâhir uzuvlarına taalluk eden mükellefiyetler sayılır. Sonra aynı şey bâtında bulunan su-i zan ve benzeri şeyler için söz konusu olur. O halde senin yapman gereken şey uzuvlarını iyi muhafaza etmektir, çünkü uzuvlarını salıveren kimsenin kalbi yorulur. İşte bu âyet Allah tarafından bize, bizdeki her bir parçanın tezkiye edilip temize çıkarılmış ve kendisine rıza gösterilen bir adil şahit olduğunu bildirir ki haddizatında bu bizim için bir hayır müjdesidir. Ancak insanların çoğu bundaki hayır suretini bilmezler. Çünkü iş böyle bir noktada olduğuna göre kişi cehenneme girse bile en sonunda varacağı yerin hayır olması ümit edilir. Zira Allah Teâlâ zorda kalmış ve kerhen bir şeyler yapmış olana azap etmeyecek kadar âdildir, yüce ve büyüktür. Nitekim kendisi, "Ancak zorlanan, fakat kalbi imanla dolu olan kimse müstesna." (Nahl, 16/106) buyurmuştur. Şeriatta darda kalan kimsenin hükmü sabittir. Zorlanmış ve bu yüzden suç işlemiş kimse olduğu konusunda ittifak edilenin hükmü gibi zorlanmışlığı konusunda ihtilaf edilenin hükmü de bellidir. İşte bu uzuvlar, zorlanmış olduklarında ittifak edilen mükreh (zorlanmış, mecbur kalmış) varlıklardır. Bunlar kendilerine egemen olan ve kendilerini yönlendiren nefsin aleyhine şahitlik ederler. Allah katında cezaya ve hesaba muhatap olan nefstir. Nefis ise duyu ve kuvvetlerle irtibatlı olup onlardan ayrılması söz konusu değildir. Sözleri dinlenen, tezkiye edilip temize çıkarılmış adil şahit konumundaki bu tabii ve cismanî araçlar onun ayrılmazıdır. Nefse ancak işte bu bedene azap etmek suretiyle azap edilir ki kendilerinde canlılığın (hayvanî ruhun) sirayet etmiş olması nedeniyle bu uzuvlar nefse verilen azabı hissederler. Nefsin bizzat kendisinin azabı kaygı, keder, vehim, kötü düşünceler gibidir. Pekiyi, onun tebaası sayılan uzuvların yaşayacağı acılar ve geçireceği değişimler hakkında ne dersin?! Bunlardan her biri kendisine uygun azap ile azaplandırılır. En nihayetinde iman etmiş olduğu için sonu saadet olur. Ancak baskı altında olup zorda kalan, mecburen yapmış olduğu şey için hesaba çekilmez. Bu itibarla insan, tabii yaratılışı açısından mesuttur, yine o, nefs-i nâtıkası açısından da, her bir yaratılışın bir diğerinden ayrı ve müstakil olması nedeniyle mesuttur. Zira muhalefet bunların hepsinin toplamı ile sadır olmuştur. Uzuvların acı ile azaplandırılması, canlılıklarından ötürü bundan duyacakları lezzettendir. Nefisleri bu uzuvlar olmaksızın amel işleme durumu söz konusu değildir. Bu araçların ise ancak nefsanî maksatlar çerçevesinde hareket edebilmeleri mümkündür. İşte

böylece nasıl ki amel (davranış) bu iki tarafın (nefsin ve uzuvların) toplamından sadır oluyorsa ceza da iki tarafa birden verilir. Sonra bu âletlerin adaleti işin en nihayetinde müminlerin saadetine hükmeder, böylece duyusal azap kalkar, ardından nefsi gam ve kedere boğan şeriat hükmü sona erer ve aynı şekilde müminin üzerindeki mânevî azap da kalkar. Sonuçta ehl-i imandan hiç kimse üzerinde maddi ya da mânevî hiçbir azap kalmamış olur. Bu dünya diyarında geçen zaman ne kadar kısa ise nâtık, canlı ve idrak edici olan nefsin azap süresi de o kadar kısa olur, çünkü amel dünya diyarında yapılmıştır, azabın süresi de amelin süresine göre olur. Nimet günleri kısadır ama gam ve keder ile alınan nefesler bile uzun gelir. Acılar içinde kıvranan bir kimse için gece ne kadar uzun ve bitmez tükenmez olur! Ama nimet ve refah içinde yaşayan kimse için aynı gece kısacık gelir. Zorluk zamanı zorluk çeken kimse için uzundur, bolluk ve refah zamanı ise o refahı yaşayan için kısadır. Nefis bedbahtlık diyarında, uzuvlara temas eden ateşten ve başka azap türlerinden dolayı azap çeker, uzuvlar ise başlarına gelen bütün azap türlerinden lezzet alır. Bu yüzden, azaba *'azb* (tatlılık) kökünden türetilmiş olan "azap" ismi verilmiştir, çünkü tıpkı cehennem bekçileri Allah için, cehennem halkından intikam almaktan dolayı aynı azaptan lezzet aldıkları gibi onlar da azaptan lezzet alırlar (*isti'zâb*). Çünkü Allah onları da vaktiyle hükmü altında oldukları nefisten intikam alma mahalline yerleştirir. Nefs-i nâtıkanın başına gelen acılar ise kendi mülkünde gördükleri ve hayvanî ruhun kendisine naklettikleri ile farklılaşır. Çünkü duyu, nefse, acı verici fiilleri intikal ettirir, uzuvlar ise cehennemde sadece daimi nimet içerisindedirler, tıpkı cehennem bekçisi olan melekler gibidirler. Dünyada olduğu gibi orada da yaptıkları fiillerden lezzet almaktadırlar. Oysa insan uzuvların orada nefsin çektiği azap ile birlikte azap çektiğini tahayyül eder. Oysa uzuvların taşıyıp naklettikleri acılarla acı çeken nefistir. Böylece eğer akıl sahibi isen senden hangi parçanın acıyı taşıdığı, hangisinin onu hissettiği senin için açık seçik hale gelmiş olur. Eğer uzuvlar acı çekiyor olsalardı onlar da tıpkı nefisler gibi, dünyadaki amelleri inkâr ederler, nefsin aleyhine şahitlik etmezlerdi.

O halde ey kardeşim! Artık senin hangi parçan azap görür hangi parçan nimet içinde olur, bunu anlamış oldun, şimdi artık senin tebaan olan uzuvların senin aleyhine şahitlik etmesine ve böylece hüsrana uğramana sebebiyet verecek şeyler yapma! Allah sana bu mülkü tevdi etmiştir ki sonunda sana, "Tebaana ne yaptın?" diye sorulacaktır. Görmez misin ki haksızlık yapan bir valinin tebaası krala şikâyette bulundukları zaman kral o valiyi hesaba çekip cezalandırır ve bu cezalandırma tebaayı memnun eder. Uzuvların durumu da aynı şekildedir, onlar da kıyamet günü, dünyada kendilerini tedbir eden nefsin

azap çektiğini gördükleri zaman sevinç ve mutluluklarını izhar ederler. Çünkü onlar için Allah'ın haram kıldığı şeyler önemlidir. Hak Teâlâ şöyle buyurmuştur; "Siz kulaklarınızın, gözlerinizin ve derilerinizin, aleyhinize şahitlik etmesinden sakınmıyordunuz. Ama yaptıklarınızın çoğunu Allah'ın bilmediğini sanıyordunuz." (Fussilet, 41/22)

يَوْمَئِذٍ يُوَفِّيهِمُ اللّٰهُ دِينَهُمُ الْحَقَّ وَيَعْلَمُونَ اَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْحَقُّ الْمُبِينُ ﴿٢٥﴾

25. O gün Allah onlara kesinleşmiş cezalarını tastamam verecek ve onlar Allah'ın apaçık Hak olduğunu bileceklerdir.

[Apaçık Hak] yani zâhir, görünen. Kimin aleyhine uzuvları şahitlik ederse onun rezil ve rüsva olma hali uzuvlarının şahitlik etmesiyle değil, fakat acizliği ve kendini savunma konusundaki bilgisizliği nedeniyle büyür.

اَلْخَبِيثَاتُ لِلْخَبِيثِينَ وَالْخَبِيثُونَ لِلْخَبِيثَاتِ وَالطَّيِّبَاتُ لِلطَّيِّبِينَ وَالطَّيِّبُونَ
لِلطَّيِّبَاتِ اُو۬لٰٓئِكَ مُبَرَّؤُ۫نَ مِمَّا يَقُولُونَۜ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿٢٦﴾

26. Kötü kadınlar kötü erkeklere, kötü erkekler de kötü kadınlara; temiz kadınlar temiz erkeklere, temiz erkekler de temiz kadınlara layıktır. O temiz olanlar iftiracıların söyledikleri şeylerden uzaktırlar. Onlar için bir bağışlanma ve bolca verilmiş iyi bir rızık vardır.

Allah Teâlâ kendisinin "temiz" olması itibariyle, temiz kadınları temiz erkeklere, temiz erkekleri de temiz kadınlara layık görmüştür. İyi olan, iyi ile kötüyü ayırt edendir. Yine Allah Teâlâ Hakîm (hikmet sahibi) olması itibariyle, kötü kadınları kötü erkeklere; kötü erkekleri de kötü kadınlara layık görmüştür. Nitekim şeyleri var eden ve şeyler ile hükümlerini temyiz eden de O'dur.

Allah seni muvaffak kılsın, bil ki helâl temizdir ve ancak temiz olanı üretir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: [Kötü kadınlar kötü erkeklere, kötü erkekler de kötü kadınlara; temiz kadınlar temiz erkeklere, temiz erkekler de temiz kadınlara layıktır.] Burada sufi bakış açısı ve ilâhî nazar-ı itibar çerçevesinde bazı ibretler söz konusudur. Allah katında kötü ve pis olan varlığa Allah ancak pis ve kötü şeylerle gıda sağlar, kötü fiiller de ancak kötü kimselerden sadır olur. Temiz ve helâl yiyecekler açısından da durum böyledir, Allah onlarla ancak kendi katında temiz olanları besler. Yine Allah katında temiz olanlardan ancak temiz ve iyi fiiller çıkar. Ya da bu temiz yiyeceklerin bizzat kendileri, tıpkı kötü/pis yiyeceklerin kötü kimselere layık görülmesi gibi,

iyi kimselere layık görülmüştür. Nitekim kim bir şeye ehil ve layık kılınırsa o şey de ona layık kılınır.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتّٰى تَسْتَأْنِسُوا وَتُسَلِّمُوا عَلٰٓى
اَهْلِهَاۜ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٢٧﴾

27. Ey iman edenler! Kendi evlerinizden başka evlere, geldiğinizi hissettirip ev sahiplerine selam vermeden girmeyin. Bu davranış sizin için daha hayırlıdır. Düşünüp anlayasınız diye size böyle öğüt veriliyor.

Bir topluluğun evine vardığın zaman üç kez izin iste, izin verilirse ne alâ, aksi takdirde geri dön. Kimsenin seni fark etmeyeceği şekilde kardeşinin evini gözleme, onun evinde iken kimsenin fark etmeyeceği şekilde etrafa bakma, çünkü baktığın zaman girmiş olursun. Zira içeri girmenin izne bağlanması, (mahrem olanı) görmenin sakıncası nedeniyledir.

فَاِنْ لَمْ تَجِدُوا ف۪يهَٓا اَحَدًا فَلَا تَدْخُلُوهَا حَتّٰى يُؤْذَنَ لَكُمْۚ وَاِنْ ق۪يلَ لَكُمُ ارْجِعُوا
فَارْجِعُوا هُوَ اَزْكٰى لَكُمْۜ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَل۪يمٌ ﴿٢٨﴾

28. Eğer evde kimseyi bulamazsanız, size izin verilinceye kadar oraya girmeyin. Eğer size, "Geri dönün." denirse hemen dönün. Çünkü bu sizin için daha nezih bir davranıştır. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla bilendir.

Hadis-i şerif'te üç kez izin istenileceği ifade edilmiştir[104], izin verilirse ne alâ, aksi takdirde geri dön.

لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ مَسْكُونَةٍ ف۪يهَا مَتَاعٌ لَكُمْۜ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا
تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ ﴿٢٩﴾ قُلْ لِلْمُؤْمِن۪ينَ يَغُضُّوا مِنْ اَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْۜ
ذٰلِكَ اَزْكٰى لَهُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ خَب۪يرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ ﴿٣٠﴾

29. İçinde size ait bir eşya olan, oturanı bulunmayan evlere girmenizde herhangi bir günah yoktur. Allah, açığa vurduklarınızı da, gizlediklerinizi de bilir. 30. Mümin erkeklere söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar, ırzlarını korusunlar. Bu davranış onlar için daha nezihtir. Şüphe yok ki, Allah onların yaptıklarından hakkıyla haberdardır.

---

104 Buhârî, İsti'zân, 13.

Kul, şeriata göre bakması meşru kabul edilen yer dışında bir yere bakmamakla mükelleftir. Aynı şekilde başındaki bütün uzuvları da bu mükellefiyete tabidir. Diğer taraftan ayakları ile de haram olana gitmemekle mükelleftir. Bu ikisi arasındaki bütün uzuvları, karnı, avret mahalli, kalbi de buna dâhildir. Gözü sakınmak uzatıp bakmanın tersidir. Bu ve sonrasındaki âyetler nefse hayâ sahibi olması yönünde hitaptır. Çünkü Allah'ın haram kıldığı şeylerden gözü sakınmak hayânın bir parçasıdır. Hayânın farz ve sünnet (yani müstehab) olanı vardır. Örneğin eşinin avret mahalline bakman her ne kadar senin için mubah olsa da bu noktada hayâyı devreye sokman daha faziletli ve evladır.

وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ اَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدٖينَ زٖينَتَهُنَّ
اِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلٰى جُيُوبِهِنَّ وَلَا يُبْدٖينَ زٖينَتَهُنَّ اِلَّا
لِبُعُولَتِهِنَّ اَوْ اٰبَائِهِنَّ اَوْ اٰبَاءِ بُعُولَتِهِنَّ اَوْ اَبْنَائِهِنَّ اَوْ اَبْنَاءِ بُعُولَتِهِنَّ اَوْ اِخْوَانِهِنَّ
اَوْ بَنٖى اِخْوَانِهِنَّ اَوْ بَنٖى اَخَوَاتِهِنَّ اَوْ نِسَائِهِنَّ اَوْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُنَّ اَوِ التَّابِعٖينَ
غَيْرِ اُولِى الْاِرْبَةِ مِنَ الرِّجَالِ اَوِ الطِّفْلِ الَّذٖينَ لَمْ يَظْهَرُوا عَلٰى عَوْرَاتِ النِّسَاءِ
وَلَا يَضْرِبْنَ بِاَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفٖينَ مِنْ زٖينَتِهِنَّ وَتُوبُوا اِلَى اللّٰهِ جَمٖيعًا اَيُّهَ
الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (٣١)

31. Mümin kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar, ırzlarını korusunlar. Görünen kısımlar müstesna, ziynetlerini göstermesinler. Başörtülerini ta yakalarının üzerine kadar salsınlar. Ziynetlerini, kocalarından yahut babalarından yahut kocalarının babalarından yahut oğullarından yahut üvey oğullarından yahut erkek kardeşlerinden yahut erkek kardeşlerinin oğullarından yahut kız kardeşlerinin oğullarından yahut müslüman kadınlardan yahut sahip oldukları kölelerden yahut erkekliği kalmamış hizmetçilerden yahut da henüz kadınların mahrem yerlerine vakıf olmayan erkek çocuklardan başkalarına göstermesinler. Gizledikleri ziynetler bilinsin diye ayaklarını yere vurmasınlar. Ey müminler, hep birlikte tövbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz!

Tövbe günahın ayrılmazıdır, alâmeti ise ayakların gittiği şeyden, ezelde ilmin taalluk ettiği şeyden pişman olup geri dönmektir. Kişi Hak Teâlâ'nın [Ey müminler, hep birlikte tövbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz!] fermanını işitince geri döner, tövbe eder. Allah Teâlâ mümin kullarına tövbeyi emretmiştir, tövbe makamların farklılığına göre farklılık arz eder. Kimileri kendi nefsinden Hakk'a döner, ârif ise O'ndan O'na döner. Âlimler O'na dönüşlerin-

den O'na dönerler. Avam, muhalefetten muvafakata döner. Tövbenin tanımı, içinde bulunulan halde hatanın terk edilmesi ve geçmişte yapılana pişmanlık duymak, bir de ona bir daha dönmemeye kararlı olmaktır. Bu, şekilci âlimlerin (*ulemâi'r-rusûm*) çoğunluğunun görüşüdür. Bundan sonra (kul bu şekilde tövbe ettikten sonra) Allah dilediğini yapar. Pişmanlık tövbedir, en büyük unsurdur. Pişmanlık anlamındaki *nedm* kelimesinin sonunda yer alan *mim* harfi, *bâ* harfinden dönüşmüştür ki bu dönüşüm tıpkı *lâzim* ve *lâzib* kelimelerindeki dönüşüme benzer. Bu, (pişmanlık) kişinin *nedb* (teşvik edilen fiil) olarak isimlendirilen şeyi kaçırmış olmasından kaynaklanan hüznünün sonucudur. Nedb eser demektir, sonundaki *bâ* harfi *mime* dönüşmüş ve *nedm* (pişmanlık) olmuştur ki bu da, hususi olarak hüznün ezeridir. Allah'ın kuluna tövbesi (ona yönelip duasını kabul etmesi) kesin olarak kabul sonucuna götürür, kulun tövbesi ise imkân sınırları içindedir (kabulü de reddi de mümkündür). Çünkü kulun tövbesinde türlü problemler bulunabilir, tövbe eden kul tövbenin nasıl yapılacağına dair kural ve kaideleri, şartları tam olarak bilmeyebilir. Ayrıca tövbe eden kul Allah'ın o tövbeye dair ilminden da bihaberdir. Bu yüzden ârifler rablerinden kendilerine tövbe etmesini niyaz ederler, onların tövbeden nasipleri itiraf ve niyazdır, bundan ötesi değildir. İşte Hak Teâlâ'nın [Ey müminler, hep birlikte tövbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz!] âyetinin mânası budur. Yani ona itiraf ve duaya dönünüz, atanız Âdem'in yaptığı gibi yapınız. Çünkü ahd yolu ile (bir daha benzer bir günaha düşmeyeceğine dair söz vermek suretiyle) Allah'a dönmek (ki bu durumda kişi Allah'ın kendisi hakkındaki bilgisini bilmemektedir) büyük bir tehlike taşır. Zira bu durumda kulun üzerine muhalefet (mâsiyet, günah) adına herhangi bir şey kalmış ise o zaman o ahit bozulacak demektir. Bizden talep edilen tövbe ise Âdem aleyhisselâmın yapmış olduğu tövbe suretidir. Şekilci âlimlerin (*ulemâi'r-rusûm*) şart koştukları gibi tövbe eden kimsenin bir daha günaha asla dönmeme kararlılığında olması ise, her bakımdan, Allah karşısında edepsizliktir, çünkü insan Allah'ın kendisi hakkındaki ezelî ilmine muttali değildir, gelecekte aynı hatalara bir daha düşüp düşemeyeceğini asla bilemez. Kaldı ki eğer bunu biliyor ise o zaman, tekrar düşmeyeceğini bildiği bir hataya düşmeme konusunda azim ve kararlılık sahibi olmasının herhangi bir anlam ve faydası da kalmaz. Eğer bunu bilmiyorsa ve bir daha aynı hataya düşmeyeceğine dair söz verip ahd etmişse, Allah da onun aynı hataya bir daha düşeceğini biliyorsa, o zaman o kimse Allah'a verdiği ahdi ve misakı bozacaktır. Eğer Allah ona gelecekte tekrar aynı hataya döneceğini bildirecek olsa, o zaman onun bu bilgiden sonra, bir daha hataya düşmeme konusundaki azmi, kendini büyük görüp kibirlenmekten başka bir şey değildir. Görüleceği üzere kişi ister gelecekte aynı hata-

ya düşüp düşmeyeceğini bilsin ister bilmesin, her halükârda bu konuda azim ve kararlılık sahibi olmanın hiçbir bakımdan anlam ve faydası yoktur. Nefsine nasihat eden kimse Âdem aleyhisselâmın yolunu izler.

Şeriatta belirlenmiş olan tövbe, kişi hayatta olduğu ve mükellef olmaya devam ettiği sürece geçtiği bütün makamlarda ona eşlik eder. Allah Teâlâ müminlere tövbeyi sadece, [Ey müminler, hep birlikte tövbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz!] âyeti ile emretmiştir. Burada geçen nida/seslenme ifadesinde *Eyyühe* kelimesi, sonunda elif olmaksızın kullanılmıştır ki bunun hikmeti gizlidir. Ârif olan bunu bilir, mümin ise bunun farkında olmaz. Nitekim sonunda elif bulunan *eyyühâ* ifadesi tembih/dikkat çekme anlamı taşır, ama sonunda elif bulunmayınca, *eyyühe* kelimesinin sonundaki "*he*", hüviyete işaret eder. Nitekim kıraat âlimlerinden el-Kisâî bu ifadeyi *eyyühü* şeklinde, "*he*" harfinin raf'ı ile okumuştur. Bu durumda hüviyete (ilâhî zata) işaret eden *üve* kelimesinin sonundaki *vâv* harfi de, iki sakin yan yana gelmiş olması nedeniyle hazfedilmiş olmaktadır. Bu durumda ifade, "O, müminlerdir, çünkü O (Allah) *el-Mü'min*'dir" anlamında olur. Hakk'ın nidası ancak Hak ile işitilir, işiten mümindir, işitenler çoktur ve "O, müminlerdir."

[Kadınların mahrem yerleri]: Avret (mahrem) kadında sadece cinsel uzuvlardır. Kadına tesettür emredilmiştir ki bu bizim de görüşümüzdür, ancak bunun sebebi kadının bütünüyle avret olması değildir, aksine bu, şeriatta açık bir örtünme hükmü bulunduğu için böyledir. Bir şey avret olunca onun ille de örtülmesi gerekmez. Kadının yüzü ve elleri avret değildir. Ayakların da örtülmesi gereken avret olarak görülmesi, uzak bir ihtimaldir.

وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَىٰ مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِهِمُ
اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ (٣٢) وَلْيَسْتَعْفِفِ الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا حَتَّىٰ
يُغْنِيَهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَالَّذِينَ يَبْتَغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ
إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا وَآتُوهُمْ مِنْ مَالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ وَلَا تُكْرِهُوا فَتَيَاتِكُمْ عَلَى
الْبِغَاءِ إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّنًا لِتَبْتَغُوا عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَنْ يُكْرِهْهُنَّ فَإِنَّ اللَّهَ مِنْ
بَعْدِ إِكْرَاهِهِنَّ غَفُورٌ رَحِيمٌ (٣٣)

32. Sizden bekâr olanları, kölelerinizden ve cariyelerinizden durumu uygun olanları evlendirin. Eğer bunlar yoksul iseler, Allah onları lütfuyla zenginleştirir. Allah lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir. 33. Evlenmeye güçleri yetmeyenler de, Allah kendilerini lütfuyla zengin edinceye kadar

iffetlerini korusunlar. Sahip olduğunuz kölelerden "mükâtebe" yapmak isteyenlere gelince, eğer onlarda bir hayır görürseniz onlarla mükâtebe yapın. Allah'ın size verdiği maldan onlara verin. Dünya hayatının geçici menfaatlerini elde etmek için iffetli olmak isteyen cariyelerinizi fuhşa zorlamayın. Kim onları buna zorlarsa bilinmelidir ki hiç şüphesiz onların zorlanmasından sonra Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir.

[Evlenmeye güçleri yetmeyenler de, Allah kendilerini lütfuyla zengin edinceye kadar iffetlerini korusunlar]: Rivayet edildiğine göre salih kullardan biri dünyalık hiçbir şeye sahip değilmiş, fakat evlenmiş ve çocuk sahibi olmuş. Ama (onun geçimini sağlayacak) hiçbir şeyi yokmuş. O da çocuğun elini tutup insanların karşısına geçmiş ve "Bu evlat, Allah'a isyan eden kimsenin cezasıdır." demiş. Kendisine, "Zina mı ettin yoksa?" diye sorulmuş, o da, "Hayır, ama ben Allah Teâlâ'nın [Evlenmeye güçleri yetmeyenler de, Allah kendilerini lütfuyla zengin edinceye kadar iffetlerini korusunlar] âyetini işittiğim halde Allah'ın emrine isyan ettim ve evlendim, oysa evlenme imkânına sahip değildim, bu yüzden rezil rüsva oldum." demiş. Sonrasında bu zât evine büyük bir hayır ile geri dönmüş.

وَلَقَدْ اَنْزَلْنَٓا اِلَيْكُمْ اٰيَاتٍ مُبَيِّنَاتٍ وَمَثَلًا مِنَ الَّذ۪ينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ وَمَوْعِظَةً
لِلْمُتَّق۪ينَ (٣٤) اَللّٰهُ نُورُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ مَثَلُ نُورِه۪ كَمِشْكٰوةٍ ف۪يهَا مِصْبَاحٌ
اَلْمِصْبَاحُ ف۪ي زُجَاجَةٍ اَلزُّجَاجَةُ كَاَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ
لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُض۪ٓيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلٰى نُورٍ يَهْد۪ي
اللّٰهُ لِنُورِه۪ مَنْ يَشَٓاءُ وَيَضْرِبُ اللّٰهُ الْاَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمٌ (٣٥)

34. Andolsun, biz size açıklayıcı âyetler, sizden önce gelip geçenlerden bir misal ve Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için bir öğüt indirdik. 35. Allah göklerin ve yerin nurudur. O'nun nurunun temsili şudur: Duvarda bir hücre; içinde bir kandil, kandil de bir cam fânûs içinde. Fânûs sanki inci gibi parlayan bir yıldız. Mübarek bir ağaçtan, ne doğuya, ne de batıya ait olan zeytin ağacından tutuşturulur. Bu ağacın yağı, ateş dokunmasa bile, neredeyse aydınlatacaktır. Nur üstüne nur. Allah dilediği kimseyi nuruna iletir. Allah insanlar için misaller verir. Allah her şeyi hakkıyla bilendir.

Birinci vecih

[Allah göklerin ve yerin nurudur], biz bu ifadenin anlamının, diğer müfessirlerin söyledikleri gibi, "Allah göklerin ve yerin nurlandırıcısıdır" ya da "hidayet edicisidir" şeklinde olduğunu söylemiyoruz. Çünkü bu (*el-Hâdî*), Hakk'ın hususi bir ismidir. Hidayete erdiren (*el-Hâdî*), göklerin ve yerin emaneti yüklenmekten kaçınması noktasında onlara hidayet eden, O'nun emrine itaat konusunda onların yönlendirip hidayet edendir. Fakat burada Hak Teâlâ kendisinin göklerin ve yerin (*Hâdî*'si olduğunu değil,) *nûr*'u olduğunu ifade etmiştir. Nur, uzaklaştırıcıdır. Nitekim hususi olarak bu nurun kandil ile teşbihi de bunu destekler. Böyle bir kandil nuru gecenin karanlığını uzaklaştırır. Hatta o, gece bâki kaldığı halde onun karanlığını uzaklaştırılmasının tam da kendisidir, çünkü gecenin var olması için karanlığın var olması şart değildir. Aksine gecenin kendisi, güneşin batışından doğuşuna kadar geçen süredir ki bu süre içerisinde o mahalde ister Güneş ışığından başka bir ışık bulunsun isterse karanlık bulunsun, fark etmez. Etraf karanlık olmadığı halde gece olabileceği gibi etraf aydınlık olmadığı halde gündüz de olabilir. Çünkü gündüz, Güneş'in doğuşundan batışına kadar geçen zamanın adıdır. Güneş tutulması olsa bile gündüzün gündüz olma vasfı değişmez.

Hak Teâlâ nuru göklere izafe ederek ifade buyurmuştur ki bu (gökler), kuvvetler için gayb ve yüce olandır. Yine nuru yere izafe etmiştir o da duyusal kuvvetler için yakın ve zâhir olandır. Böylelikle Allah Teâlâ, "O, kendi zâtından uzaklaştırmanın kendisidir, bu yüzden O'ndan başkası onu müşahede edemez, O, semavâtın ve arzın kendisidir, çünkü yaratılmış olan varlık karanlıktır ve nurun karşısında duramaz, çünkü nur onu uzaklaştırır. Karanlık nuru göremez, bu yüzden geride sadece Hakk'ın nuru kalır." demek istemiştir.

Nurun bir türü bizzat görülmeyip de kendisi ile başkaları görülür. Bu nurun kendisi asla görülmez. Karanlık ise her ne kadar örtücü olsa da kendisi ile gören arasındaki münasebetten dolayı görünür. Ekvân'ın (yaratılmışların) karanlığı dışında vucûdi bir karanlık yoktur. Hazreti Peygamber aleyhisselâm duasında, "Beni nur kıl."[105] buyurmuştur. Yine Hazreti Peygamber aleyhisselâm bu duası ile Hakk'ın kendisi için gören gözü olmasını niyaz etmiş, bu nedenle de bir başka hadis-i şerîf'inde Hak Teâlâ için, "Bir nurdur, ben nasıl onu göreyim?"[106] buyurmuştur. Yani, "Onu benden ancak kendi hüviyeti gördü, benim karanlığım ise onu idrak edemez." demiştir. Hak Teâlâ da [Al-

105 Mervezî, *Kıyâmu'l-Leyl*, c. 1, s. 124.
106 Müslim, İman, 291.

lah göklerin ve yerin nurudur]: buyurmuştur ki yüce akılları aydınlatan odur. Bu da "göklerin" ifadesinde dile getirilmiştir. Yine tabii suretleri aydınlatan da odur, bu da "yerin" ifadesinde dile getirilmiştir.

İkinci vecih

[Allah göklerin ve yerin nurudur.] Hak nur olarak isimlendirilir, ama karanlık olarak isimlendirilmez, çünkü nur varlık, karanlık ise yokluktur. Karanlık nura galip gelemez, aksine daima nur galip gelir, aynı şekilde mahlûkat da Hakk'a hiçbir zaman galip gelemez, aksine Hak daima galiptir, böyle olduğu için de kendisini "nur" diye isimlendirmiştir. O *en-Nûr* ismi ile bütün varlıkların aslıdır.

Âyette geçen "gökler" ifadesi yüce olanları, "yer" ifadesi ise süfli olanı işaret eder. Tabii cisimlerin aslı nurdur. Tabiat, aslı itibariyle nurdur. İlk varlık akıldır, o da kalemdir. Kalem, ilâhî ibdâî nurdur. Hak ondan nefesi var etmiştir, o da levh-i mahfûzdur. Levh-i mahfûz nur olma itibariyle Akıl'dan aşağıdadır, akıl onunla Allah arasında vasıtadır. Şeyler rükünlere ve türetilen varlıklara ulaşıncaya kadar yoğunlaşırlar. Her bir varlığın kendisini var edene yönelik hususi bir vechi bulunduğu için nurun o varlığa sirayet etmesi söz konusudur. Diğer taraftan her bir varlığın doğrudan sebebine yönelik bir vechi de bulunduğu için karanlığın ve kesifliğin kendisinde sirayet etmesi söz konusudur. Bu nedenle emir ne zaman inse karanlıklaşır ve kesifleşir. Aklın konumu ile yerin konumu bir değildir. Aralarında nice vasıtalar vardır. İnsan son var edilendir, evlatların sonuncusudur, kokuşmuş bir balçıktan mürekkeptir, kendisini mânevî nurlar, hissî nurlar ve kandile ait nurlar içinde bulur ki bunları Allah'ın var ettiği diğer varlıklarda bulamaz. Bu da Allah'ın ona bahşettiği ruhanî kuvvetler nedeniyle böyledir. Hak onu kendisindeki nur olma hali ile dönüştürür. Eğer kesif cisimlerdeki nuranilik olmasaydı keşif sahibi bir kimsenin duvarın ardından ya da yerin altında ne olduğunu keşfetmesi söz konusu olmazdı. Bir şeyde kendisinin idrak edilmesini sağlayan nur bulunmadıkça onun idrak edilmesi söz konusu olmaz. Bu nur onun varlığının aynıdır, gözlerin onu idrak edebilme kapasitesidir.

Adet gereği idrakin göz ile olduğu ifade edilir, oysa işin aslında idrak her şey ile olur, sadece göze mahsus değildir. Her şey kendi zâtı itibariyle idrak eder. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâmın ön taraftan gördüğü gibi arka taraftan da gördüğünü ifade eden rivayeti bilmez misin? Başındaki damarların, kemiklerin, beynin ve diğer uzuvların kesifliği onun arkadan görüp id-

rak etmesine mâni olmamıştır. Bu Allah Teâlâ'nın ona ve başka bazı kullara vermiş olduğu ilâhî bir kuvvetten kaynaklanan harikulade (âdeti delen, âdetin dışına çıkan, sıra dışı) bir durumdur. Buradan öğrenmekteyiz ki tabii cisimlerin yaratılışının aslı nurdandır, bu nedenle insan karanlık ve kesif cisimlerin nasıl arıtılıp saflaştırılacağını öğrendiği zaman onları asıl hallerindeki nurani şeffaflığa kavuşturur. Örneğin bir cam, üzerindeki kum ya da benzeri şeylerin bulanıklığı giderildiği zaman şeffaflaşır. Allah'ın yarattığı fakat yaratılışındaki aslı üzere müstakim (dümdüz) olarak kalmaya devam eden hiçbir varlık bulamazsın. Her varlık daima döngü içindedir (bir tarafa meyleder). Cansız (cemad), hayvan, gök, yer, dağ, yaprak, taş hep böyledir. Bunun sebebi ise bu varlıkların hepsinin aslına, yani nura (ışığa) olan meylidir.

Üçüncü vecih

Nur olmasa idi mümkün varlıkların aynları zuhur edemezdi. Sen de kendi nefsinde aklî bir nur sahibi olmasaydın O'nu bilemezdin, basiret nuru sahibi olmasaydın müşahede edemezdin. Onu ancak nur ile müşahede edersin. O'ndan gayrı nur yoktur, dolayısıyla O'nu yine ancak O'nunla bilir ve O'nunla müşahede edersin. O, akıllar itibariyle semavâtın nuru, basiretler (gözler) itibariyle de yerin nurudur. Allah Teâlâ nur sıfatını kandil olan nur ile yaratmıştır bu da semavi değil, arzî bir nurdur. Nurunu kandile benzetmiştir, çünkü onun bize nüzûlü olmasaydı bizler onu bilemezdik;

Eğer nur olmasaydı hiçbir göz O'nu müşahede edemezdi
Eğer akıl olmasaydı hiçbir kevn O'nu bilemezdi.

Adem hallerinden ezelden beri zâhir olan varlıkların mevcudat olarak zuhuru kevnî ve ilâhî nur ile gerçekleşmiştir. Bu varlıklar ezelden beri, varlık halinde bizim için nasıl zâhir iseler o şekilde zâhirdirler. Bizler onları adem hallerinde aklen idrak ederiz, varlık hallerinde ise gözlerle idrak ederiz. Hak ise onları her iki hallerinde de aynları ile idrak eder. Eğer mümkün varlık 'adem halinde iken kendi zâtında bir nur üzere olmasa idi varlığı kabul edemez, imkânsızlıktan ayrışıp temyiz olamazdı. İmkânının nuru ile Hakk'ı müşahede etti, varlığının nuru ile de mahlûkat onu müşahede eder. İşte Hak ve mahlûkat arasında bu iki müşahede arasındaki fark söz konusudur. Hak, nur içinde nurdur, mahlûkat ise adem halinde karanlık içinde nurdur, varlık halinde ise o da nur üzerine nurdur, çünkü rabbini gösteren delilin tam kendisidir.

Hakk'ın bilinmesi ve müşahede edilmesi ancak bir misal verilmek suretiyle mümkün olduğu için Allah Teâlâ da bizlere darb-ı mesel kullanmış, göklerdeki ve yerdeki nurunun misali olarak şöyle buyurmuştur: [Allah göklerin ve yerin nurudur. Onun nurunun temsili şudur: Duvarda bir hücre içinde bir kandil, kandil de bir cam fânûs içinde. Fânûs sanki inci gibi parlayan bir yıldız. Mübarek bir ağaçtan, ne doğuya, ne de batıya ait olan zeytin ağacından tutuşturulur. Bu ağacın yağı, ateş dokunmasa bile, neredeyse aydınlatacaktır.] Zeytinyağı nurların maddesidir, bu Allah Teâlâ'nın nurun bekâsı için zeytinyağına tevdi etmiş olduğu ilâhî nur ile sağladığı imdadın meselidir. Sonra şöyle buyurmuştur: [Nur üstüne nur. Allah dilediği kimseyi nuruna iletir.] Yani bu iki nurdan dilediğine iletir, teşbihin iki unsurunu ona öğretir [Allah insanlar için misaller verir] ulaşmak için bunu bir darb-ı mesel kılar. Darb-ı mesellerde vukuu mümkün olmayan imkânsız şeyleri kullanmak câizdir. Farz-ı muhal yapınca (imkânsız bir şeyi varsayım olarak koyunca) nasıl o şey var olmuyorsa darb-ı mesel ile de mahlûkat Hak olmaz. Varsayım olarak var kabul edilen bir şey aynî olarak var olmayabilir. Benzetilen şeyin kendisi darb-ı mesel olsa bile bu böyle olabilir. Darb-ı mesel ancak benzetilen ile benzeyen arasındaki bir benzerlik yönü üzerinden yapılabileceği için burada iki şey arasında bir benzerliğin söz konusu olması mümkün değildir, bu yüzden de buradaki darb-ı mesel bir faraziyedir. Böylece (bu darb-ı meselin verilmesi ile) öğrenmiş olmaktayız ki biz Allah Teâlâ'dan hem olabildiğince uzağız hem de O'na olabildiğince yakınız. Bu nedenle darb-ı meseli kabul edip anladık, böylece uzak ile yakını kendimizde birleştirdik. O, *el-Karîb* ve *el-Ba'îd* olandır, mesel ile yakındır (*el-Karîb*) suret olarak uzaktır (*el-Ba'îd*) çünkü bir şeyin farz edilmesi (varsayılması) onun bizzat kendisi gibi değildir, o şeyin aynı değildir.

İşte bu âyet Allah Teâlâ'yı bilmenin sırları konusunda olup ilâhın kullarla (*me'lûh* ile), Rabb'in *merbûb* ile irtibatını ele alır. *Merbûb* (rabbin kulu) ve *me'lûh* eğer Allah tarafından daimi olarak muhafaza edilmemiş olsa derhal fena bulup yok olur, çünkü böyle bir durumda onu muhafaza edecek ve bekâsını sağlayacak başka bir şey yoktur. İşte bu âyeti anlayan kimse Allah Teâlâ'nın âlemi nasıl muhafaza ettiğini anlamış olur. O âlemin ruhudur, âlem hayatını ondan alır. Hak Teâlâ [Allah göklerin ve yerin nurudur] buyurmaktadır. Eğer Allah Teâlâ gaybda âlemden perdelenmiş olsa âlem yok olur. İşte bundan dolayı *ez-Zâhir* ism-i ilâhîsi varlığa ebedî olarak hâkimdir, *el-Bâtın* ism-i ilâhisi ise varlığa ilim ve mârifet olarak hâkimdir. *ez-Zâhir* ism-i ilâhîsi ile âlemi bâki kılar, *el-Bâtın* ism-i ilâhisi ile de biz O'nu biliriz. *en-Nûr* ism-i ilâhîsi ile O'nu müşahede ederiz. Sonra misal vererek şöyle buyurur:

[O'nun nurunun temsili şudur: Duvarda bir hücre; içinde bir kandil, kandil de bir cam fânûs içinde]: Burada geçen mişkât kelimesi içine kandilin konulduğu bölmedir. Kandil de nurdur, yani "Onun nurunun niteliği, kandilin niteliğidir". Burada, "güneşin niteliği" dememiş, "kandil" demiştir. Çünkü güneş ışındaki ilâhî imdad insanlara gizli kalabilir, oysa kandil ışında zeytin ve yağ, o ışını devam etmesi için sürekli gereklidir, dolayısıyla ışık, yağın bekâsı ve imdadı ile bâkidir. [Mübarek bir ağaçtan, ne doğuya, ne de batıya ait olan zeytin ağacından tutuşturulur. Bu ağacın yağı, ateş dokunmasa bile, neredeyse aydınlatacaktır.] Yönlerin O'na nispeti birdir, O herhangi bir yöne tahsis edilmekten münezzehtir. Bu da [ne doğuya, ne de batıya ait] şeklinde ifade edilmiştir. Bu; imdâd, celâl, kibriyâ, izzet nurlarının ardından zâhirdir; bu perdelerin nurları hiç bitip tükenmez. Böylece O, göklerin ve yerin nurudur. Misali ise bir kandil misalidir. Yağdaki ışık mâlumdur, ama gözle müşahede edilmez. Kandilin ışığı ise yağın eseri olarak O'na delâlet eder. Hakikatte o bir nur değildir, ama nurun bekâ ve devamlılığının sebebidir.

İlim nuru nefisten cehalet karanlığını uzaklaştırır. Nefis aydınlanınca hem kendi oluşunda hem de diğer her varlığın oluşunda kendisi ile rabbinin irtibatını görür. Bu ışık bir can fanusa ve kandile konur ki kuvvetli esinti onu söndürmesin. Sanki onun kandili ve canı, zâhir ve bâtın yaratılışıdır, bu ikisi zâtları itibariyle masumdurlar, gece ve gündüz bıkıp usanmadan Allah'ı hamdi ile tesbih edenlerdendirler. Kandilin ışığı bu yüzden Hakk'a delâlet etme noktasında, maddeyi müşahede edenler için, güneşin ışığından daha kuvvetli bir delildir. Nurların en düşüğü maddeye muhtaç olandır ki o da kandildir. Hak Teâlâ kendi nurunu maddeye (zeytinyağına) muhtaç olan ve en aşağı olan kandil nuruna benzetmiştir, hal böyle olduğuna göre bundan daha üst mertebede olan nurlar bu teşbihe daha yakın ve tenzih açısından daha üstündür. Burada Hak Teâlâ bize bunu öğretmiş ve benzetme edat kullanarak [O'nun nurunun temsili şudur: Duvarda bir hücre; içinde bir kandil, kandil de bir cam fânûs içinde. Fânûs sanki inci gibi parlayan bir yıldız. Mübarek bir ağaçtan, ne doğuya, ne de batıya ait olan zeytin ağacından tutuşturulur. Bu ağacın yağı, ateş dokunmasa bile, neredeyse aydınlatacaktır.] buyurmuştur. Böylece Allah bize kendisinin her ışığın ışığı olduğunu, hatta her ışığın kendisi olduğunu öğretmiş ve bu niteliği talep etmeyi de bizlere meşru kılmıştır. Bu itibarla Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Rabbim! Beni nur kıl." diye dua etmiştir ki kendisi zaten öyledir.

Burada Allah Teâlâ darb-ı meseli "Allah" ismi için değil, bir başka isim olan "göklerin ve yerin nuru" ismi için vermiştir ve işte göklere ve yere izafe edilmiş olan bu nuru temsil etmek üzere bizlere, "Siz de böyle yağın, Allah'a

temsil getirmeyin, çünkü ben de getirmedim." buyurmuş, bu açıdan Allah ismine herhangi bir misal getirmemizi yasaklamış, sadece mesele uygun bir başka ilâh-i isme misal getirmemizi emretmiştir. Böyle yapıldığı zaman o darb-ı mesel ilişkili olduğu ilâhî isim için uygun olur. Nitekim Allah da bu âyette böyle yapmıştır. Burada Hak Teâlâ herhangi bir izafet kabul etmeyen mutlak nûr ismini doğrudan kendi zâtına vermemiş ve [Allah göklerin ve yerin nurudur] buyurmuştur ki bunun maksadı da bize, burada nur ile neyi kastettiğini öğretmektir. Bu öğretmenin ve bildirmenin hükmü mutlak nurda izafet şeklinde tesir etmiş ve onu "göklerin ve yerin" şeklinde kayıt altına almıştır. Nuru bu şekilde kayıt altına alınca onun derecesini mutlak nurun derecesinden aşağı indirmiş ve "nurunun misali" yani "nurunun sıfatı" buyurmuştur ki bu da "göklere ve yere izafe edilen nurunun özelliği..." demektir. Durum böyle olduğuna göre kandilin niteliği nerede, kendisi ile göklerin ve yerin aydınlandığı nurun sıfatı nerede?! Böylece Allah Teâlâ bize bu âyette, kendi isimlerini O'nun hakkında kullandığımız zaman nasıl izafet içerisinde kullanacağımıza ve izafet olmaksızın nasıl kullanacağımıza dair edebi de öğretmiş bulunmaktadır. Örneğin [Allah dilediği kimseyi nuruna iletir] âyetinde nuru başkasında değil kendisine izafe etmiş, âyetin başında ise göklere ve yere izafe etmiş olduğu nuru, mutlak nuruna götüren bir kılavuz kılmıştır. Aynı şekilde kandili de izafet ile mukayyet hale getirilmiş olan nuruna götüren bir kılavuz kılmıştır. Devamında da [Allah insanlar için misaller verir] buyurmuştur. Bir başka yerde ise bizi misal verme konusunda nehyetmiş ve "Allah'a misaller vermeyin, zira Allah bilir siz bilmezsiniz." (Nahl, 16/74) buyurmuştur. Çünkü "Allah" ismi bütün ilâhî isimleri kendisinde toplayan câmîi isimdir, hepsinin mânasını kuşatır, darb-ı mesel ise sadece muayyen bir isim ile olur, bu yüzden bizim bu açıdan (doğrudan Allah ismi ile) darb-ı mesel getirmemizi yasaklamış, misale mutabık bir başka ilâhî isim ile darb-ı mesel getirmemize izin vermiştir. Böyle yapıldığı zaman o darb-ı mesel ilişkili olduğu ilâhî isim için uygun olur. Nitekim Allah da bu âyette böyle yapmıştır.

Bu misal, Allah Teâlâ'nın, işin nefsü'l-emirdeki halini haber vermek üzere vermiş olduğu bir misal olup bu meyanda Hak Teâlâ, [O'nun nurunun temsili şudur: Duvarda bir hücre; içinde bir kandil, kandil de bir cam fânûs içinde. Fânûs sanki inci gibi parlayan bir yıldız. Mübarek bir ağaçtan, ne doğuya, ne de batıya ait olan zeytin ağacından tutuşturulur. Bu ağacın yağı, ateş dokunmasa bile, neredeyse aydınlatacaktır.] buyurmuştur. Burada kandil, fanus, duvar ve zeytinyağı olmak üzere dört şey misalde kullanılmıştır ki bu dört ayak üzerine kaim olan varlığa misaldir. Bu Hak için tıpkı dört rükün üzere sabit bir ev gibidir. Onun hüviyetinin ağacından tutuşturulur, mübarektir ve

ne doğuya ne de batıya aittir, yönleri kabul etmez. İtidal çizgisinde mübarek ve yönlerin tesirinden münezzehtir. Bu zeytinden zeytinyağı çıkar ki o da bu nurun zuhuru için maddedir. Bu dördün beşincisi hüviyettir, o da yönlerden münezzeh zeytindir ki ağaç kinayesi ile anlatılmıştır. Ağaç anlamındaki *şecere* kelimesi, zıtlık anlamına gelen *teşâcür* kökünden türemiştir, bu, söz konusu hüviyetin muhtevasında taşıdığı birbirine mukabil isimlerdeki zıtlıktır. Örneğin *el-Mu'izz* (izzet veren) ve *el-Müzill* (zillete düşüren), *ed-Dârr* (zarar vermeye kadir) ve *en-Nâfi'* (fayda bahşeden) isimleri bu şekilde birbiri ile mukabele/ karşıtlık içerisindedir. Bu, bütün zâhir varlık için ilâhî imdadın hazinesidir ki bu imdad, zeytinyağının ağaç içinde bâtın olması gibi bâtın bir imdattır.

Yukarıda geçen "ki bu dört ayak üzerine kaim olan varlığa misaldir" şeklindeki ifademiz şundan dolayıdır: Hasır, bu dördünden başkasının olmasına manidir, çünkü Allah Teâlâ "O Evvel'dir, Âhir'dir, Zâhir'dir ve Bâtın'dır" (Hadîd, 57/3) buyurarak beşincisi olmayan dört ile sınırlayıp hasretmiştir. Bunun beşincisi ancak hüvyettir (ilâhî zâtın kendisidir).

[Bu ağacın yağı, ateş dokunmasa bile, neredeyse aydınlatacaktır] kandilin nuru zâhirdir, onu zeytinyağındaki bâtın nur besler, yani nurdan nur çıkar. Âyetteki "*nurun 'alâ nur*" (nur üstüne nur) ifadesinde *min* (den) harfi ceri yerine *'alâ* (üstüne) harfi ceri kullanılmıştır. Hal karinesinden anlaşılan budur. Ancak buradaki *'alâ* (üstüne) harfi cerinin doğrudan kendi anlamında kullanılmış olması da mümkündür, çünkü kandilin zâhir nuru duyu algısı itibariyle, kandili besleyen zeytinyağındaki bâtın nurun üzerindedir. Yağın rutubeti kandili besliyor olmasa kandilin nurunun bu devamlılığı olmazdı. Aynı şekilde takva da kendisinden hâsıl olan irfan ilmini besler ve onun devamlılığını sağlar, bu hususu, "Allah'tan korkun, takva sahibi olun, Allah size öğretiyor." (Bakara, 2/282) buyurmuştur.

Dördüncü vecih[107]

Kulun kabinde Allah'ın iki gözü vardır, bunlardan biri basiret gözüdür, diğeri de yakîn gözüdür. Basiret gözü kendisi ile hidayet edilen nur ile bakar. Bu ilme'l-yakîn (yakîn ilmi) dir. Yakîn gözü ise kendisine hidayet edilen nur

---

107 Metinde bu ifade "ikinci vecih" olarak, devamında beşinci, altıncı ve yedinci vecih olarak verdiklerimiz ise üçüncü, dördüncü ve beşinci vecih olarak geçiyor. Ancak görülebileceği üzere öncesinde üç vecih daha sayılmıştı. Bu husus derleyenin dikkatinden sehven kaçmış olmalıdır. (ç.n.)

ile bakar, bu da nuru'l-yakîn (yakinin nuru)dur. Kendisi ile hidayet edilen nur ile kendisine hidayet edilen nur birleşince insan göklerin ve yerin melekûtunu muayene eder, kaderin sırrının mahlûkat üzerinde nasıl hükmettiğini mülahaza eder ki işte bu durum Hak Teâlâ'nın [nur üstüne nur] âyetinde ifade edilmiştir. Bu nedenle Hak Teâlâ [Allah dilediği kimseyi nuruna iletir] buyurmaktadır. Bu da aynu'l-yakîn'in kendisi ile baktığı nuru'l-yakîn (yakinin nuru)dur.

Beşinci vecih

Şeriatın nuru kandilin suretidir, bir duvarın içinde olduğu için esinti onu hareket ettiremez. Onun koruyucu kılıfı olan duvardaki yeri resûldür, o kendisini söndürmek isteyen esintilerden korunmuştur. Kandil de onun kabinin fanusundadır. Bedeni kandil, dili tercümandır, ilâhî imdad ise onun ziynetidir. Ağaç onun imdat makamıdır. Hak Teâlâ'nın burada kullandığı "nur" ifadesi, "Biz ona kendisi ile insanlar arasında yürüyeceği bir nur kıldık." (En'âm, 6/122) âyetinde sözü edilen nurdur ki bu da kendisine vahyedilen şeriattır. "Nur üstüne" ifadesi ise zati nura işaret eder. Böylece göz nuru ile dışarıdaki nur yani şeriat birleşir. [Allah dilediği kimseyi nuruna iletir], bu iki nurdan biridir. Biri Allah'ın diğerinin üzerine koyduğu nurdur ki o, diğerine hâkimdir, üzerine konulmuş olan, (altta olan) nur ise onunla karışıp kaynaşmıştır, dolayısıyla artık "Biz ona kendisi ile insanlar arasında yürüyeceği bir nur kıldık." (En'âm, 6/122) âyetinde sözü edilen nurun hükmü vardır, bu şeriatın nurunun aklın nuru üzerindeki hükmüdür.

Onun için ancak teslimiyet vardır.
Ona kendisini seçip arındırandan başkası yoktur
Eğer onu tevil edersen ondan nasiplenemezsin,
Kıyamette edineceğin ilim ile ondan razı olursun.

Altıncı vecih

[Nur üstüne nur] yani şeriatın nuru muvaffakiyet ve hidayet nurunun üzerinedir, bu iki nur birleştiği zaman yol iki nur ile aydınlanır. Eğer bu nurlardan biri tek kalırsa ışığı zâhir olmaz. Şeriatın nurunun güneş ışığı gibi zâhir olduğunda kuşku yoktur, ancak kör olan onu göremez. Aynı şekilde Allah'ın basiretini körelttiği kimse de onu idrak edemez, bu yüzden de ona iman etmez. Eğer basiret nuru o kimsede mevcut olsaydı da şeriatın nuru ortaya çık-

mamış olsaydı ve böylece iki nur bir araya gelmemiş olsaydı o zaman basiret nuruna sahip olan kimse yolu nasıl yürüyeceğini bilemezdi, çünkü o meçhul bir yol üzerindedir, yolda neler bulunduğunu ve yolun nereye vardığını bilemez, kendisine ilâhî olarak bildirilmiş bir delil olmaksızın bunu bilemez. Yakınlık sülûk ve yolculuk ile olduğu için O'nun sıfatı nurdur, böylece bize yolumuzu aydınlatır. Gerçek şu ki eğer O seni davet edip de yakınlaşma yolunu sana beyan etmiş olmasaydı ve perçeminden tutup sana yakınlaşacağın yolu göstermiş, öğretmiş olmasaydı o zaman senin bu yakınlaşma yolunu bilmen ve bulman mümkün olmazdı. İmdi bunu bildiğine göre, artık senin O'ndan gayrı ne bir kuvvetin vardır ne de bir kudretin.

Yedinci vecih

[Göklerin ve yerin nuru] bir nur ki kandil temsili ile anlatılmıştır. Bu temsilde ilâhî nur, aralarındaki uzaklığa rağmen, kandilin ışığına benzetilmiştir. Ancak Arap dili, en ufak bir benzerlikten yola çıkarak bu tür hususların anlaşılmasına imkân tanımaktadır. Böylece benzetme üzerinden bilgi hâsıl olmaktadır. Çünkü bilgiler çeşitlidir, onları bilmek isteyenler kadar farklıdır. Bazı bilgiler kendilerine bir açıdan münasip olan bir şeye delâlet ederler ki bu münasebet bazen gayba dair bir delâlet söz konusu olduğu için çok ince ve hassas olur. Burada Hak Teâlâ'nın [O'nun nurunun temsili şudur: Duvarda bir hücre; içinde bir kandil, kandil de bir cam fânûs içinde. Fânûs sanki inci gibi parlayan bir yıldız] ifadesindeki gibidir. Burada kandilin camdan olması söz konusudur ve saf, şeffaf cisim ile tenzih yapılır. Burada [bir cam fânûs içinde] ifadesi saflık makamıdır, [duvarda bir hücre] ifadesi esintiden korunup örtünme makamıdır, böylece artık ona kendi fikirleri ile ileri geri konuşanların sözleri isabet etmez. [Mübarek bir ağaçtan], bu imdâd'dır, [ne doğuya, ne de batıya ait olan zeytin ağacından tutuşturulur], itidal makamında olup kasten doğuya meyletmez, böylece ilmen ihata edilemez, kasten batıya da meyletmez, böylece mertebesi bilinmez. [Nur üstüne nur] varlık üstüne varlık; muhtaç varlık üstüne aynî varlık.

Allah nurdur, kendisine benzemesinden münezzehtir.
Herhangi bir nurun, bana bir lambanın içinde göründü
Eğer onunla yarattı deyip de yaratıcısını zikretmeseydi.
Onu inkâr ederlerdi, oysa bu sözde bir beis yok
Çünkü bu bir misal, söyleyecek olsan denir ki:
Bu söylediği dertten bir kurtuluş var mıdır?

Velî, Allah'ın verdiği misalleri bilen, misal ile misale konu olan husus arasındaki ortak noktayı müşahede eden kimsedir ki o zaten bu ortak noktanın ta kendisidir, fakat misal olması itibariyle misalde söylenenin kendisi değildir. Bu nedenle Hak Teâlâ [Allah dilediği kimseyi nuruna iletir] buyurmuştur. Yani Allah kullarına verdiği bu kandildeki ışık misali ile insanları misale konu olan kendi nuruna hidayet eder. [Allah dilediği kimseyi nuruna iletir. Allah insanlar için misaller verir. Allah her şeyi hakkıyla bilendir.] İşte bu husisi bir kandildir, herhangi bir kandil (ya da bütün kandiller) değildir. Bu nedenle "Allah'ın nuru kandil gibidir" denmemelidir, sırf kandil ışığının vurduğu yerde görenleri aydınlatıyor diye böyle denmemelidir. Çünkü Allah Teâlâ bu kandilin âyette sayılan özelliklerini boşuna saymış değildir. Misale konu olan işte bu özellikleri sayılan kandildir. Nitekim Allah, misali nasıl vereceğini çok iyi bilir.

Kıraat

Ârif bu âyeti okurken "*misbâh*" kelimesinden durur, sonra da "*el-misbâhu fî zücâcetin*" şeklinde devam eder, böylece söz ilâhî nur ile değil, *misbah*/ kandil ile ilgili olur. Âyet verâ' sahibi, tertemiz ve muttaki mümin kulun kalbine dair bir misaldir. Bu kulun kalbinin Allah'tan gayrı mimarı yoktur. Allah, nurdur, çünkü O, göklerin ve yerin nurudur. Kalbin kandili içine alan duvardaki misali Allah'ı bilmenin nurudur. Geriye söz kalmaz, çünkü artık bu teşbihin kendisi ile gerçekleştiği nurun tamamıdır, ama bu bir teşbih değildir. Sakın hata edip de Hakk'ın kendi zâtı hakkında bu âyette beyan ettiği şeyin yolundan sapma. Kalp *mişkât*'e benzetilir ki *mişkât* de kandilin konulduğu duvardaki yerdir.

Rüya kaynaklı bir tefsir

Rüyamda Hazreti Peygamber aleyhisselâmı gördüm ve kendisine Hak Teâlâ'nın, [Mübarek bir ağaçtan, ne doğuya, ne de batıya ait olan zeytin ağacından tutuşturulur. Bu ağacın yağı, ateş dokunmasa bile, neredeyse aydınlatacaktır.] âyetini sordum, bu ağacın ne olduğunu sordum, o da, "Burada Allah Teâlâ kendi zâtı hakkında kinaye yapmaktadır, bu yüzden o ağaçtan yönleri olumsuzlamıştır, çünkü O'nun zâtı yönler ile kayıt altına alınamaz. Doğu ve batı, fer ve asıldan kinayedir. O, maddeleri ve asıllarını yaratan Allah'tır,

O olmasaydı hiçbir şey olmazdı." buyurdu. Ve daha çok uzun ve apaçık tafsilatlar içeren sözler söyledi.

فِى بُيُوتٍ اَذِنَ اللّٰهُ اَنْ تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُۙ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْاٰصَالِۙ ﴿٣٦﴾

36. Allah'ın, yüceltilmesine ve içlerinde adının anılmasına izin verdiği evlerde sabah akşam O'nu tesbih ederler.

Birinci vecih

Allah Teâlâ farz olan namazların kılınmasını belli mekânlarla iritbatlandırmıştır ki o mekânlar mescitlerdir. Bu meyanda şöyle buyurmuştur: [Allah'ın, yüceltilmesine ve içlerinde adının anılmasına izin verdiği evlerde] buradaki "izin verdiği" ifadesi "emrettiği" anlamına gelir. Yani Allah'a nispet edilen evler ile yaratılmışlara nispet edilen evler birbirinden ayırt edilsin diye bunu emretmiştir.

[Ve içlerinde adının anılmasına]; ezan, kamet, Kur'ân tilaveti, zikir ve vaaz gibi [O'nu tesbih ederler] yani namaz kılarlar, O kendilerine orada namaz kılmayı emretmiş olduğu için öyle yaparlar.

İkinci vecih

[Allah'ın, yüceltilmesine ve içlerinde adının anılmasına izin verdiği evlerde]: Allah Teâlâ mescitlerin, evlerde yapılan işlerden arındırılıp yüceltilmesini emretmiştir. [O'nu tesbih ederler] yani namaz kılarlar, O kendilerine orada, yani mescitlerde namaz kılmayı emretmiş olduğu için öyle yaparlar. Pekiyi, bu âyet kâfirlerin oraya girmelerinin engellenmesinin de mescitlerin yüceltilmesi kapsamında olduğuna delâlet eder mi? Bu konuda ihtilaf vardır. Kâfirlerin oraya sokulmasının haramlığı ihtilaflıdır, ama mescidi tâzim etmek maksadıyla onların uzak tutulmasının mendup olduğu konusunda ihtilaf yoktur. Bu âyette geçen [Allah'ın, yüceltilmesine izin verdiği] ifadesini emir olarak tefsir edip bunu farziyete hamleden kimseler müşrik olsun olmasın bütün kâfirlerin bütün mescitlere girmesinin haram olduğunu söylerler. Mekke'de bulunan Mescid-i Harâm'a müşriklerin girmesinin yasak olduğu ve onların necis oldukları ise açık nas ile sabittir. Müşriklerin Mekke'de bu-

lunan Mescid-i Harâm'a girmesinin yasaklanmış olmasını onların necis olarak nitelendirilmesi ile gerekçelendiren ve necasetin de küfür olduğunu söyleyen, Mescid-i Harâm'a girişin yasaklanmış olmasının sebebinin de oranın "bir mescit olması" olduğunu söyleyen âlimler, her halükârda bütün kâfirlerin bütün mescitlere girmesinin haram olduğunu söylerler. Ancak Mekke'de bulunan Mescid-i Harâm'a müşriklerin girmesini yasaklayan âyetin sadece Mescid-i Harâm'a mahsus olduğunu ve bu yüzden hususi olarak zikredildiğini, müşrikler dışındaki kâfirlerin ise müşriklerle mescide sokulmama konusunda aynı derecede düşünülemeyeceğini söyleyenler ise müşrik olmayan kimselerin diğer mescitlere girmesinden bir beis görmezler. Âyetin zâhirini esas alıp müşriklerin hususen Mescid-i Harâm'a girmelerinin menedildiğini söyleyen ve bunun gerekçesine bakmayanlar bu görüştedir. Diğer taraftan Hazreti Peygamber aleyhisselâm Sümâme b. Üsal isimli bir müşrik esir edildiği zaman onu Mescit'te hapsetmiştir. Bu yüzden bu görüş daha doğrudur. Müşrik olmayan kimse ne Mescid-i Harâm'a ne de diğer mescitlere girmekten alıkonulur. Müşrik olan kimsenin ise bu âyette yer alan [Allah'ın, yüceltilmesine izin verdiği] ifadesinden dolayı, diğer mescitlere de sokulmaması daha evladır. Fakat işin içinde başka bir durum da olursa (onların mescitlere girmelerini gerektiren mâkul/meşru bir sebep varsa) o zaman başka. Bakara sûresinde geçen "Onların oralara ancak korku içerisinde girmeleri yaraşır." (Bakara, 2/114) âyetinde de kâfirlerin İslâm'ın hâkimiyeti altında iken mescitlere girebileceğine dair bir ima söz konusudur.

رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ وَاِقَامِ الصَّلٰوةِ وَاِيتَاءِ الزَّكٰوةِ يَخَافُونَ
يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْاَبْصَارُ (٣٧)

37. Hiçbir ticaretin ve hiçbir alışverişin kendilerini, Allah'ı zikirden, namazı kılmaktan, zekâtı vermekten alıkoymadığı kimseler (buralarda sabah akşam O'nu tesbih ederler). Onlar, kalplerin ve gözlerin dikilip kalacağı bir günden korkarlar.

[Kimseler]: Bu ifade bir önceki âyette geçen [O'nu tesbih ederler] ifadesinin öznesidir. Burada "adamlar"[108] (*ricâl*) kelimesi ve diğer üç âyette geçen *ricâl* (adamlar) kelimeleri erkek cinsi anlamında değil, kadınıyla erkeğiyle "insanlar" anlamına gelir. Diğer âyetler şunlardır:

"A'râf'ın üzerinde birtakım insanlar (*ricâl*) vardır." (A'râf, 7/46)

---

108 "Kimseler" diye tercüme edilmiştir. (ç.n.)

"Biz senden önce resûl olarak sadece insanlar (*ricâl*) gönderdik." (Enbiyâ, 21/7)

"İnsanları hacca çağır, sana insanlar olarak (*ricâl*) gelsinler." (Hac, 22/27)[109]

Bu âyetlerde geçen *ricâl* (adamlar) kelimeleri ile erkek cinsi değil, "insanlar" kastedilmiştir, kadınlar da "erkekler" içerisinde ihtiva edildiği için bu şekilde bir ifade kullanılmış, sadece "erkekler" denmekle yetinilmiştir. Bu ifade biçimi erkeği teşrî ve kadınların erkeklere bağlı olduğuna dikkat çekme anlamı da taşır. Burada kadınlar "*ricâl*" diye isimlendirilmiştir, çünkü kemal derecesi kadınlar için kısıtlanmış değildir, aksine onlar da tıpkı erkekler gibi kemale erebilirler. Rivayette sabit olduğuna göre Hazreti Meryem ve Firavun'un karısı Âsiye, kemale ermiş kadınlardandır.

[Hiçbir ticaretin ve hiçbir alışverişin kendilerini, Allah'ı zikirden, namazı kılmaktan, zekâtı vermekten alıkoymadığı kimseler]: Bunlar ticaret yaparken de Allah'ı zikretmektedirler, çünkü şeriatta belirtilen ilâhî kurallar çerçevesinde ticaret yapmak, Allah'ı zikretmektir. Nitekim Hazreti Aişe validemiz Hazreti Peygamber aleyhisselâmın her anında Allah'ı zikrettiğini ifade etmiştir ki bizler Hazreti Peygamber aleyhisselâmın yeri geldiğinde çocuklarla oynadığını, yaşlı bir kadına latife yaptığını da biliyoruz. (Demek ki bütün bunlar Allah'ı zikir kapsamına girmektedir.)

[Hiçbir alış verişin]: Ticaret hem alış hem de veriş demektir, âyette geçen *bey'* kelimesi ise sadece satmak anlamındadır.

[Allah'ı zikirden], yani hiçbir şey onların, müezzinin câmide ezan okuduğunu duydukları zaman ona icabet etmelerine engel olmaz. Müezzin Allah'ın evinin kapıcısı olarak onlara "*Hayye 'ale's-salât*", yani "Haydi, rabbinize münâcâta yöneliniz" dediği zaman onlar derhal dünya hayatındaki mâlum ticaretlerini ve alışverişlerini bırakarak bu zikre koşarlar. Rivayette "Mescit, bütün takva sahiplerinin evidir." ifadesi geçer. Yani Allah Teâlâ bir yerde kendisine izafe ettiği bu evleri (mescitleri) başka bir yerde takva sahibi kullarına izafe etmektedir.

Bil ki sebepleri savunanlar bunlara itimat edip de Allah'a itimat etmeyi terk ettikleri zaman, amel bakımından hüsrana uğrayan kimselerle aynı kefeye girer, onlara iltihak olurlar. Ama sebepleri kabul ettikleri halde Allah'a itimat etmeye devam eder ve sebepler konusunda sınırı aşmaz, onları Allah'ın konumlandırdıkları yere konumlandırırlarsa işte o zaman o kimseler kendilerini hiç-

---

109 Aslında Hac 22/27. âyetteki *ricâlen* kelimesi insanlar ya da erkekler anlamına değil, "yaya olarak" anlamına gelmektedir. (ç.n.)

bir ticaretin ve hiçbir alışverişin Allah'ın zikrinden alıkoymadığı yüce insanlardan olurlar ve Hak da onlara işte bu makamda *ricâl* olma niteliğini verir. Hak kimse herhangi bir hususta şahitlik ederse o kimse iddiasında hak üzeredir.

[Allah'ı zikirden, namazı kılmaktan, zekâtı vermekten alıkoymadığı kimseler (buralarda sabah akşam O'nu tesbih ederler). Onlar, kalplerin ve gözlerin dikilip kalacağı bir günden korkarlar.]: Korkan kimseleri Allah korkmaları ile övmüştür, bunlar bu sıfat ile mele-i a'lâ'ya iltihak olurlar, çünkü Allah mele-i a'lâ hakkında, "Üzerlerinde hâkim ve üstün olan rablerinden korkarlar ve emrolundukları şeyleri yaparlar." (Nahl 16/50) buyurmuştur. İşte her kim bu konumda ise o kimse mele-i a'lâ ile birlikte temayüz eder. Bu kimselerin edep kapsamındaki hallerinden biri, Allah kendilerini bugün (kalplerin ve gözlerin dikilip kalacağı gün) olacaklar hakkında korkutmuş olduğu için korkuyor olmalarıdır. Bu edep onlarda tahakkuk etmiş olduğu için Allah onları, kalplerin ve gözlerin dikilip kalacağı günde kendisinden korkmakla övmüştür. İşte bu zamanın korkusudur. Halin korkusu ise Hak Teâlâ'nın "Hesabın kötü sonuç vermesinden korkan kimselerdir." (Ra'd, 13/21) âyetinde ifade edilmiştir. Allah karşısında edep ehli olan kimseler, Allah kendilerini nerede durdurduysa orada dururlar. İşin doğrusu şudur ki insanlardan pek çoğu bu edebi anlayamazlar, korkularını kâinattan yukarı çıkarmaz ve işlerini Allah'a bağlayamazlar. Allah Teâlâ elçisi Hazreti Mûsâ aleyhisselâma şöyle vahyetmiştir: "Ey Mûsâ! Benden kork ve nefsinden (yani hevândan) kork ve benden korkmayandan (Allah düşmanlarından) kork." Böylece Allah Teâlâ ona, kendisinden başkasından da korkmasını emri buyurmuştur. İşte edep sahipleri Allah'ın emrine sımsıkı bağlı kalırlar. Azabı müşahede etmek insanın savrulmasına engel olur. Hak Teâlâ [Onlar, kalplerin ve gözlerin dikilip kalacağı bir günden korkarlar] ve "Üzerlerinde hâkim ve üstün olan rablerinden korkarlar ve emrolundukları şeyleri yaparlar." (Nahl, 16/50) buyurmuştur.

لِيَجْزِيَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا وَيَزِيدَهُمْ مِنْ فَضْلِهِ وَاللَّهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ (٣٨)

38. Allah, kendilerini yaptıklarının en güzeli ile mükâfatlandırsın ve lütfundan onlara daha da fazlasını versin diye. Allah dilediğini hesapsız olarak rızıklandırır.

[Ve lütfundan onlara daha da fazlasını versin diye] bu "daha fazlası" ihtisas cennetlerindendir. [Allah dilediğini hesapsız olarak rızıklandırır] verilen rızkın hiçbir hesabı olmaksızın rızıklandırır.

وَالَّذِينَ كَفَرُوا اَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ بِقِيعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمْاٰنُ مَاءً حَتّٰى اِذَا جَاءَهُ لَمْ
يَجِدْهُ شَيْـًٔا وَوَجَدَ اللّٰهَ عِنْدَهُ فَوَفّٰيهُ حِسَابَهُ وَاللّٰهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ (٣٩)

39. Kâfirlere gelince; onların amelleri ıssız bir çöldeki serap gibidir. Susamış kimse onu su sanır. Yanına geldiğinde hiçbir şey bulamaz. Ancak Allah'ı yanında bulur da Allah onun hesabını tastamam görür. Allah hesabı çabuk görendir.

Birinci vecih

Bu Allah Teâlâ'nın kâfirlerin amelleri için vermiş olduğu bir misaldir. Bu misalde Hak Teâlâ [Onların amelleri ıssız bir çöldeki serap gibidir.] buyurmaktadır. Çünkü çöldeki insan çok susamış haldedir, bu yüzden serap görür. O kadar susamış olmasa, gördüğü şeyi su zannetmez, çünkü su onun ihtiyaç mevzisidir, bu yüzden de ona iltica eder. Su onun talebidir, sevdiğidir. Ayrıca suda hayat sırrı vardır. Bu yüzden Hak onu, gören kimsenin gözünde su suretinde gösterir, ne var ki o, susamış kimsenin aradığı su değildir. Ona, tam da ihtiyaç duyduğu şey olarak tecelli eder. [Yanına geldiğinde hiçbir şey bulamaz] yani su adına hiçbir şey bulamaz. Burada Hak Teâlâ "su" ifadesini kullanmak yerine "hiçbir şey" ifadesini kullanmıştır.

[Ancak Allah'ı yanında bulur], yani orada su adına hiçbir şey bulamayınca, tam o serap esnasında böyle olur.

İkinci vecih

[Ancak Allah'ı yanında bulur]: Serap sadece gören kimsenin, yani suyu arayanın gözünde bulunduğu için bu kimse su gördüğünü zannettiği o yere vardığı zaman orada aradığını bulamayınca kendi nefsine döner ve [Ancak Allah'ı yanında bulur], çünkü o noktada artık sebepler kesilmiştir, o da su talebiyle ya da başına gelen o susuzluğu gidermesi niyazıyla Allah'a sığınır. Bu kişi Allah'ı ancak böylesi darda kaldığı zaman bulur. Doğrusu darda kalan kimse (tıpkı buradaki susuz kalan kimse gibi) her şeyiyle Allah'a yönelir. Susuz kalmış kimse de bu hali ile bütünüyle Allah'a yönelir. Bu nedenle biz, "hiçbir şey bulamayınca yanında Allah'ı bulur" dedik, çünkü Allah, ancak kendisine dayanılıp güvenilen şeylerin yok olduğu esnada bulunur.

Tahkik

Hissin (duyuların) verdiği hataların hiçbiri hakikatte hatanın hisse (duyuya) nispeti değildir, aksine hata, hükmedene aittir ve bu, duyunun ötesinde bir durumdur.

İşaret kabilinden tefsir:

Âyetteki [kâfirlere gelince] ifadesi üzerine ibretle düşünürsek (bu ifadenin bâtınî/işari mânasına bakarsak) bunun "muhabbetlerini örten kimseler" anlamında olduğunu görürüz. Bu ifade bir önceki âyette kendilerinden söz edilen "adamlar/insanlar" ifadesine atıftır ve bu "muhabbetlerini örten kimseler", muhabbet ehli kimselerdir. Çünkü sevgi/muhabbet, onların ruhlarını tıpkı bir serap gibi latif hale getirir. Serap susuz kalmış kimsenin su sandığı şeydir, çünkü su, susuz kalan kimsenin talebidir, sevdiğidir, çünkü onda hayat sırrı vardır. Âyette geçen; [çöldeki] ifadesi ise tevazu makamına işarettir. Susuz kalmış olan kimse serap yerine geldiği zaman orada hiçbir şey bulamaz, hiçbir şey bulamayınca da suyun telafisi olarak Allah'ı bulur. Sanki onun hissî olarak kastı su olsa da Allah onu kendisinin de fark etmediği şekilde kendisine yönlendirmiştir. Nasıl ki Allah Teâlâ bazen kuluna, kulun hiç fark etmediği yerden tuzak kurabiliyorsa, aynı şekilde bazen ona yine kendisinin hiç fark etmediği şekilde inayet de gösterebilir. Onun önündeki sebepleri keser ve onun kendisine sığınıp itimat etmesini sağlar. İşte su aradığı yerde serap gören kimsenin orada Allah'ı bulması, sebeplerin kesildiği ve talep ettiği şeyin önündeki kapıların kapandığı yerde Allah'a dönmesidir. Bu durumda olan kimse her şeyin melekûtunu elinde bulunduran Allah'a döner. İşte Allah'ın, sevdiği kullarına fiili böyledir, onlar kâh kendi seçimleri ile kâh zorlayarak kendisine döndürür. Benzer şekilde muhabbet ehlinin ruhları da Allah Teâlâ'nın kendilerine farz kılmış olduğu hakları tastamam eda ederler ve Allah'ın emri ile tasarrufta bulunurlar ki bunun sebebi de muhabbetullah (Allah sevgisi) ve Allah'ın rızasına olan şevktir. Böylece Allah'ın kendilerini, emretmiş olduğu şeyi yaparken görmesini isterler. Fakat perde kalkıp gözleri keskinleşince kendilerini tıpkı su şeklinde bir serap gören kimsenin durumunda görürler ve bir de bakarlar ki Allah'ın haklarını ikame eden kendileri değil, fiillerin yaratıcısı olan Allah Teâlâ'dır. İşte o anda onlar kendilerinin sandıkları şeyde Allah'ı görürler, görülen aradan kalkar ve geriye Hakk'ın yine Hakk'ın gözüyle müşahedesi kalır ki bu, serabın seraptan yok olması ve serabın su ile değil, kendisine müşahede edilmesi gibidir. Aynı şekilde ruh da bir fail ile değildir, kendinde mevcuttur.

Tefsir değil, işaret

Onu bulmak için seraba vardığın zaman sana nazarın verdiği algı ile hareket edersin, ama onun nazarın sana sağladığı kadarıyla kendi şeyliği içinde bulamazsın. Aynı şekilde Allah'ı bilmen de tıpkı serabın su olduğunu bilmek gibidir, bir de bakarsın ki o su olarak gördüğün şey su değilmiş, fakat göz onu vaktiyle su olarak görmüştü. Benzer şekilde "Allah'ı bildim" dediğin ve bu bilgiyi iyice tahkik ettiğin zaman anlarsın ki aslında sen Allah'ı bilmiyorsun. Kişinin Allah'ı bilmekten aciz oluşu, O'nu bilmesinin ta kendisidir. Allah'ı bilme ilmine (mârifetullaha) susamış olan kimse O'nu bilme konusunda nazara başvurur, bu da ona ya tenzih ile ya da teşbih ile O'nu kayıt altına almayı sağlar. Fakat perde kalktığı zaman (ki bu, susamış kimsenin seraba varıp da orada hiçbir şey bulamadığı haldir) O'nun kendi kayıt altına aldığı gibi olmadığını görür ve bu sefer O'nu inkâr eder, yadırgar. İşte o an, Allah'ı, bu hususi kayıt ile kayıtlanmış bulur. Hatta onun bu kayıtlanmışlıkta mutlak olduğunu görür, Allah işte böylece onun hesabını tastamam görür, yani takdirine vefa gösterir. Sanki bu hal sahibi olan kimse Hakk'ın kayıt altında olmaktan çıkmasını murad etmiş de Hak da ona, [Allah onun hesabını tastamam görür] sözüyle şöyle demiştir: "Bu müşahede alanında sana hâsıl olacak şey sadece benim her türlü kayıttan azade ve mutlak olduğumun bilgisidir."

أَوْ كَظُلُمَاتٍ فِي بَحْرٍ لُجِّيٍّ يَغْشَاهُ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ سَحَابٌ ظُلُمَاتٌ
بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ إِذَا أَخْرَجَ يَدَهُ لَمْ يَكَدْ يَرَاهَا وَمَنْ لَمْ يَجْعَلِ اللَّهُ لَهُ نُورًا فَمَا
لَهُ مِنْ نُورٍ (٤٠)

40. Ya da derin bir denizdeki karanlıklar gibidir ki onu dalga üstüne dalga kaplıyor, üstünde de bulutlar var. Karanlıklar üstüne karanlıklar. İnsan elini çıkarsa onu bile göremez. Kime Allah nur vermezse, onun için nur diye bir şey yoktur.

[Karanlıklar üstüne karanlıklar]: Havanın karanlığı beraberinde denizin karanlığını da getirir, buna dalgaların karanlığı da eşlik eder. Bütün bunlara bir de dalgaların üstü üste yığılması ve yıldızların ışığını engelleyen bulutların neden olduğu karanlık eklenir, böylece [İnsan elini çıkarsa onu bile göremez] burada Allah kişinin elini göremeyeceğini, hatta onu görmeye yaklaşmasının bile söz konusu olamayacağını ifade etmiştir. Çünkü burada "*yekâdü*" (neredeyse) fiilinin başına olumsuzluk anlamı veren "*lem*" edatı getirilmiştir ki bu da "nerdeyse görecek durumda da değildir, görmeye yakın bile

değildir" anlamı verir. Bu "*lem*" edatı *muzari* (şimdiki ve gelecek zaman formundaki) fiillerin başına gelir ve onları olumsuzlar. [Kime Allah nur vermezse, onun için nur diye bir şey yoktur].

Birinci vecih

[Kime Allah nur vermezse]: Buradaki "nur", kişinin imanından olan nurdur. [Onun için nur diye bir şey yoktur] yani kıyamette de onun için nur yoktur.

İkinci vecih

[Kime Allah nur vermezse, onun için nur diye bir şey yoktur.]: Bu ilimdir, karanlık ise cehalettir. Allah Teâlâ burada bunu karanlıklara benzetmiş ve [Karanlıklar üstüne karanlıklar] buyurmuştur. Bu da cehalet üzerine cehalettir. Yani bu, cahil olan fakat cahil olduğunu da bilmeyen kimsedir. Bu yüzden bu durumda olan kimsenin, elini görmeye yakınlaşmasının bile söz konusu olmadığını, görmesinin ise hiç mümkün olmadığını ifade etmiştir. Burada diğer uzuvların değil de hususi olarak "el"in zikredilmiş olmasının sebebi, elin iktidar mahalli olmasıdır, var etmenin onunla vuku bulmasıdır, yani "iktidarını görmek için çıkaracak olsa, cehalet karanlığı nedeniyle onu görmeye yakınlaşamaz bile" demiştir. Çünkü onu görecek olsa ilâhî iktidarın bizzat kendisini görecektir. Gecenin karanlığı tabiatın karanlığıdır, denizin karanlığı cehaletin karanlığıdır ki bu ilmin yokluğudur. Fikrin karanlığı dalgaların karanlığıdır. Üst üste birikmiş dalgaların oluşturduğu karanlık, fikirlerin şüpheye üst üste yığılmasının karanlığıdır. Bulutların karanlığı küfrün karanlığıdır. Kim bu karanlıkları kendisinde toplarsa apaçık bir şekilde hüsrana uğramış demektir.

Üçüncü vecih

[Kime Allah nur vermezse, onun için nur diye bir şey yoktur]. Eğer nur olmasaydı mümkün varlık için herhangi bir "ayn"ın var olması söz konusu olmazdı ve mümkün varlık, var olmakla nitelenemezdi. İşte Allah Teâlâ buradaki, [Kime Allah nur vermezse, onun için nur diye bir şey yoktur.] sözüyle buna dikkatimizi çekmektedir. Mümkün varlıkta kılınmış olan nur, Hakk'ın varlığından başka bir şey değildir, çünkü nur olan O'dur, nitekim Hak Teâlâ,

"Karanlıklar içinde kalıp ondan hiç çıkamayacak durumdaki kimse." (En'âm, 6/122) buyurmuştur ki bu, mümkünler içerisinde sübûtunun şeyliğinde bâki kalan ve gerçek varlıkta herhangi bir hükmü bulunmayandır. Hak Teâlâ nuru ile sonradan yaratılmış kevnin karanlığını izale eder.

Dördüncü vecih

Emir sefer ve sülûk olduğu için gözün nuru dışarıdan gelen nur ile (ki bu dışarıdan gelen nur da şeriatın nurudur) birleşir ve böylece yolda bulunan tehlikeleri, zarar verici hayvanları görme imkânına sahip olur. Bunun sonucunda da kendisini korkutacak her şeyden sakınabilir, hiçbir tehlikesi olmayan ve zarar verici hayvanların bulunmadığı, aydınlık ve dümdüz yolda ilerler. [Kime Allah nur vermezse, onun için nur diye bir şey yoktur.] Şeriatın kandili açıkça zuhur ettikten sonra artık sönmez, ortadan kalkmaz, kim ona sırtını döner ve yüz çevirirse kendi karanlığı (gölgesi) içinde yürür. Bu karanlık onun kendi karanlığıdır, böylece bu kimse şeriattan yüz çevirmiş, ona sırtını dönmüş olmak suretiyle aslında kendi nefsine kıymış olur. İşte şeriatı terk eden ve sadece nazarını esas alan kimsenin hükmü budur.

اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ يُسَبِّحُ لَهُ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَالطَّيْرُ صَٓافَّاتٍۜ كُلٌّ قَدْ عَلِمَ
صَلَاتَهُ وَتَسْبٖيحَهُۜ وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ (٤١)

41. Göklerde ve yeryüzünde bulunan kimselerle, sıra sıra kuşların Allah'ı tesbih ettiğini görmez misin? Her biri salâtını ve tesbihini kesin olarak bilmektedir. Allah onların yapmakta olduğu şeyleri hakkıyla bilendir.

[Görmez misin?] Hak Teâlâ peygamberi Hazreti Muhammed aleyhisselâma hitaben [görmez misin] buyurmuş, bunun yerine [görmez misiniz] buyurmamıştır. Çünkü biz zaten görmedik, burada muhatap Allah'ın peygamberi Hazreti Muhammed aleyhisselâmdır, çünkü Allah ona göstermiş ve müşahede ettirmiştir. Bu husus bizim için iman konusu, Hazreti Peygamber aleyhisselâm için ise ayan beyan açık bir konudur. Zira o keşif sahibidir ve bizim görmediğimizi görmüştür. [Göklerde ve yeryüzünde bulunan kimselerle, sıra sıra kuşların Allah'ı tesbih ettiğini]: Bu zâti ve fıtrî bir tesbih olup ilâhî tecelliden neşet eder. Bütün varlıklar herhangi bir teklif, mükellefiyet olmaksızın, salt zâti gerekleri ile O'na övgüde bulunmaya, senâ etmeye koyulurlar. Bu, Allah Teâlâ'nın onlarda ikame etmiş olduğu zâti ibadettir.

[Sıra sıra kuşların]: Allah cümlemizi teyit eylesin, bil ki hayvanlar da ümmetler cümlesinden bir ümmettir, onların da kendilerine mahsus tesbihleri vardır ki her hayvan cinsinin tesbihi kendisine mahsustur. Yine onların başka varlıklarınkine benzemeyen, sadece kendi cinslerine mahsus salâtları (namazları) da vardır. Onların tesbihleri yaratıcılarının münezzehliğinde dair bilgileri iledir, salâtları ise Hak ile olan hususi münâcâtlarıdır. Mahlûkat içerisinde her bir varlığın kendine mahsus bir konuşması vardır ki Allah onu bilir ve o sesi işitmek için idrakini açma lütfunda bulunduğu kimselere de işittirir. Hayvanlardan zuhur eden hareketler ve ürünler ancak akıl, fikir ve görüş sahibi varlıklardan sadır olabilecek türdendir. Bunlar onların da kendi içlerinde bütün bunları bildiğine dair bir ölçü verir. Diğer taraftan hayvanlardan bazı haller görürüz ki bu haller bize onların insanlar gibi umumi tedbir sahibi olmadıklarını gösterir. Bu nedenle hayvanlar hakkında inceleme yapan ve düşünen kimseler bu iki çelişik durum karşısında şaşkınlığa düşerler. Belki de bu nedenle hayvana, mübhemlik, anlaşılmazlık anlamına gelen "behâim" ismini vermişlerdir. Bu konuda nazarda bulunanlar keşif sahibi olamamaktan dolayı bu hale düşerler, bu yüzden de mahlûkattan sadece müşahede ettikleri kadarını bilirler. Oysa bize göre bütün hayvanlar akıl ve ruh sahibidirler ve Allah'tan alıp aklederler, salâtlarını da O'ndan alıp öğrenirler.

Birinci vecih

Âyette geçen [salâtını] ifadesindeki zamir Allah Teâlâ'ya işaret eder, yani bizzat varlığında ve kendisine o konudaki rahmetinde Allah'ın ona olan salâtını bilir.

İkinci vecih

Salât kelimesi Allah'tan başka bütün varlıklara, yaratılmışlara izafe edilir, buna melek, insan, hayvan, bitki, maden dâhildir, her bir kendisine tayin edilip farz kılındığı şekilde salât eder. Burada Allah Teâlâ "salât"ı bunların hepsine nispet etmiştir.

[Tesbihini], buradaki zamir "hepsi" ifadesine işaret eder, yani her biri rabbini ne ile tesbih edeceğini bilir anlamındadır. Arap dilinde tesbih, salât demektir. Araplardan olan Abdullah b. Ömer sefer esnasında nafile namaz kılmazmış, kendisine bunun sebebi sorulduğunda, "Tesbih edecek olsam ta-

mamlardım." demiştir. (Yani tesbih kelimesini namaz anlamında kullanmıştır.) Hak Teâlâ da, "Yedi gök, yer ve bunların içinde olanlar O'nu tesbih eder. Onu hamdi ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur." (İsrâ, 17/44) buyurmuştur.

Üçüncü vecih

Allah şeyleri sırf o şeyler için yaratmış değildir, aksine onları, mümkün varlıklardan her cins kendisine uygun olan salât ve tesbih ile kendisini tesbih etsinler diye yaratmıştır ki böylece Allah Teâlâ'nın azameti bütün kâinata, mümkün varlıkların cinslerine, türlerine ve şahıslarına sirayet edecektir. Çünkü her şey Allah Teâlâ'nın mülküdür, bu nedenle deriz ki: Allah Teâlâ şeyleri bizim için değil, kendisi için yaratmıştır ve her şeye yaratılışını vermiştir. Âyette geçen "salâtını" ifadesindeki zamirin "Allah'a" işaret ediyor oluşu ile de kendisini "salât" ile nitelemiştir, ama kendisini "tesbih" ile nitelememiştir. Yine bu âyette Hak Teâlâ, rahmetinin ulvi âlemi, süflî âlemi ve bu ikisi arasındakileri kuşattığını ifade etmiştir, çünkü Allah'ın salâtı, O'nun rahmetidir.

وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۚ وَاِلَى اللّٰهِ الْمَص۪يرُ (٤٢) اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ يُزْج۪ي سَحَابًا ثُمَّ
يُؤَلِّفُ بَيْنَهُ ثُمَّ يَجْعَلُهُ رُكَامًا فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِه۪ۚ وَيُنَزِّلُ مِنَ السَّمَٓاءِ
مِنْ جِبَالٍ ف۪يهَا مِنْ بَرَدٍ فَيُص۪يبُ بِه۪ مَنْ يَشَٓاءُ وَيَصْرِفُهُ عَنْ مَنْ يَشَٓاءُۜ يَكَادُ سَنَا
بَرْقِه۪ يَذْهَبُ بِالْاَبْصَارِۜ (٤٣)

42. Göklerin ve yerin hükümranlığı Allah'ındır. Dönüş de ancak Allah'adır. 43. Görmez misin ki Allah, bulutları sevk eder. Sonra, onları kaynaştırıp üst üste yığar. Nihayet yağmurun, onların arasından yağdığını görürsün. O, gökten, oradaki dağ gibi bulutlardan dolu indirir de onu dilediğine isabet ettirir, dilediğinden de geri çevirir. Bu bulutların şimşeğinin parıltısı neredeyse gözleri alacak.

Bulut sudan buharlaşarak oluşur. Buharlar, kendilerindeki ısının artmasından dolayı yükselirler ve yükselince buluta dönüşürler. Allah bulutları sürükleyip bir yere toplar, göz ise onları rüzgârın sürükleyip topladığını görür. Bulutlarda bulunan su ağırlaşır ve aşağı iner. Bu tıpkı ondaki sıcaklığın kendisini yukarı kaldırması gibi bir durumdur. Çünkü daha küçük olan daha büyük olanı talep eder, ona yönelir. Ağırlaştığı zaman havaya dayanır, havada basınç olur ve aşağı doğru iner, böylece yerin yüzeyine ulaşır. Bunun sonu-

cunda da havadaki sıcaklık artar, hava da, kendisindeki sıcaklığın artması neticesinde yukarı çıkmak, daha büyük olan rükne yönelmek ister. Bulutların üst üste yığılmış olduğunu görür. Bulutların bu şekildeki yoğunluğu havanın yükselmesine engel olur, bunun sonucunda hava tutuşur. İşte Allah bu tutuşmadan adına *berk* (şimşek) denen bir melek yaratır ve onunla havayı aydınlatır. Sonra bu, tıpkı kandilin sönmesi gibi, rüzgârın kuvveti ile söner, kendisi bâki kalmakla beraber ışığı gider. Onun *berk* (şimşek) olarak varlığı kalır ve bu varlığı Allah'ı tesbih etmeye devam eder. Sonra yerin yüzeyinin üzerindeki bulut yükselir, karıştığı zaman Allah ondan adına *ra'd* (gök gürültüsü) denen bir melek yaratır. Bu melek de Allah'ı hamdi ile tesbih eder. *Berk*'ten (şimşekten) sonra bu melek yaratılır. Şimşek çaktıkça bu tekrarlanır. Her bir şimşek (*berk*) işte bu zikrettiğimiz şekilde cereyan eder. Bunun ardından ra'd (gök gürültüsü) takip eder, çünkü hava tutuşmuş bir şekilde yükselir ve Allah Teâlâ ondan adına ra'd (gök gürültüsü) denen bir melek yaratır. Bundan sonra bulutun en alt tabakası gürler, Allah gök gürültüsünü yaratır ve o da Allah kendisini var ettiği için O'nu hamdi ile tesbih eder. Pek çok *berk* (şimşek) vardır ki bunlar Allah Teâlâ'nın yaz mevsiminde güneşin yükselmesi nedeniyle havanın artmasından yaratır. Güneşin ışınları iner, esîrin bir rüknünü yakar, o zaman da sıcaklık artar, hava en üst kısmından tutuşur ve geriye bulut kalmaz. Çünkü sıcaklığın kuvveti yükselen buharın içinden geçip onun kesifliğini yok eder. Artık bulutun gözle görünür bir hali kalmaz. İşte Allah bu tutuşmadan çakan şimşekler yaratır ki bunlarla birlikte asla gök gürültüsü olmaz. [Bu bulutların şimşeğinin parıltısı neredeyse gözleri alacak] çünkü şimşekler ışık saçıcıdır, ışıltısı göz alıcıdır.

يُقَلِّبُ اللّٰهُ الَّيْلَ وَالنَّهَارَۜ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَعِبْرَةً لِاُو۬لِى الْاَبْصَارِ (٤٤)

44. Allah, geceyi ve gündüzü döndürüp duruyor. Şüphesiz bunda basiret sahibi olanlar için bir ibret vardır.

Hak Teâlâ, "O her gün bir iştedir." (Rahmân, 55/29) buyurmuştur. Âlem her nefeste, ilâhî işler çerçevesinde bir dönüşüm ve değişim içindedir. Hak Teâlâ bu dönüşümü gece gündüz yapar, geceyi ve gündüzü sürekli değiştirerek bu dönüşümü yapar, semaya vahyederek bu dönüşümü yapar, arza (yeryüzüne) takdir ettikleri ile bu dönüşümü yapar, bu ikisi arasındakilere de indirdikleri ile bu dönüşümü yapar. Bizde ise, olduğumuz hal ile bunu yapar. O, biz her nerede olursak olalım bizimledir, böylece bizler O'nun dönüştürmesi ile an be an dönüşürüz.

[Şüphesiz bunda basiret sahibi olanlar için bir ibret vardır.]: Çünkü eserler farklılaşmaktadır, bu da mahallin istidadının farklılığındandır. İşte bunu bilen kimse dinlerin ve inançların, mezheplerin neden farklı farklı olduğunu bilir. Eşyanın hakikati üzerinde nazarda bulunup düşünen kimse mesut kimselerin yaşamını yaşar.

وَاللّٰهُ خَلَقَ كُلَّ دَآبَّةٍ مِنْ مَآءٍۚ فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلٰى بَطْنِهِۚ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي
عَلٰى رِجْلَيْنِۚ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلٰٓى اَرْبَعٍۜ يَخْلُقُ اللّٰهُ مَا يَشَٓاءُۜ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ
شَيْءٍ قَدِيرٌ (٤٥)

45. Allah bütün canlıları sudan yarattı. İşte bunlardan bir kısmı karnı üzerinde sürünür, kimi iki ayak üzerinde yürür, kimisi dört ayak üzerinde yürür. Allah dilediğini yaratır. Çünkü Allah her şeye kadirdir.

[İşte bunlardan bir kısmı karnı üzerinde sürünür], bunlar yılanlardır. [Çünkü Allah her şeye kadirdir] olmayan şeye değil, olan şeye kadirdir, çünkü olmayan, şeyliği kabul etmez. Eğer kabul etseydi, o zaman "bir şey olmama" ifadesinin bir hakikati kalmazdı ve mâlum (bilinen) hiçbir şey hakikat dışına çıkmazdı. "Şey olmayan" dediğimiz, ebedî olarak "şey olmayan" kalmaya mahkûmdur, çünkü o, "şey" değildir. "Şey" olan ise ebedî olarak "şey" olmaya mahkûmdur. Buradan Allah Teâlâ'nın haklarında "Allah bir şeyi murad ettiği zaman" âyetinde söz ettiği ve hakkında "Ona ol der, o da olur." (Yâsîn, 36/82) buyurduğu a'yân-ı sâbitenin şeyliğini öğrenmiş oluruz.

لَقَدْ اَنْزَلْنَٓا اٰيَاتٍ مُبَيِّنَاتٍۜ وَاللّٰهُ يَهْدِي مَنْ يَشَٓاءُ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (٤٦) وَيَقُولُونَ
اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَبِالرَّسُولِ وَاَطَعْنَا ثُمَّ يَتَوَلّٰى فَرِيقٌ مِنْهُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَۜ وَمَٓا اُولٰٓئِكَ
بِالْمُؤْمِنِينَ (٤٧) وَاِذَا دُعُٓوا اِلَى اللّٰهِ وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ اِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ مُعْرِضُونَ
(٤٨) وَاِنْ يَكُنْ لَهُمُ الْحَقُّ يَأْتُٓوا اِلَيْهِ مُذْعِنِينَۜ (٤٩) اَفِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ اَمِ ارْتَابُٓوا اَمْ
يَخَافُونَ اَنْ يَحِيفَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ وَرَسُولُهُۜ بَلْ اُولٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ (٥٠)

46. Andolsun, biz açıklayıcı âyetler indirdik. Allah dilediği kimseyi doğru yola iletir. 47. "Allah'a ve peygambere inandık ve itaat ettik." derler. Sonra da onların bir kısmı bunun ardından yüz çevirirler. Halbuki onlar inanmış değillerdir. 48. Aralarında hüküm vermesi için Allah'a ve peygambere çağırıldıkları zaman, bir de bakarsın ki içlerinden bir grup yüz

çevirmektedir. **49.** Ama Hak kendi lehlerinde ise, boyun eğerek ona gelirler. **50.** Kalplerinde bir hastalık mı var, yoksa şüphe ve tereddüde mi düştüler? Yoksa Allah ve resûlünün kendilerine karşı zulüm ve haksızlık edeceğinden mi korkuyorlar? Hayır, işte onlar asıl zalimlerdir.

[Yoksa Allah ve resûlünün kendilerine karşı zulüm ve haksızlık edeceğinden mi korkuyorlar?] Burada kullanılan "hayf" kelimesi, haksızlığa meyletmek mânasındadır.

إِنَّمَا كَانَ قَوْلَ الْمُؤْمِنِينَ إِذَا دُعُوا إِلَى اللّٰهِ وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ أَنْ يَقُولُوا سَمِعْنَا
وَأَطَعْنَا وَأُولٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (٥١) وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَيَخْشَ اللّٰهَ وَيَتَّقْهِ
فَأُولٰئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ (٥٢) وَأَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَئِنْ أَمَرْتَهُمْ لَيَخْرُجُنَّ قُلْ
لَا تُقْسِمُوا طَاعَةٌ مَعْرُوفَةٌ إِنَّ اللّٰهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ (٥٣) قُلْ أَطِيعُوا اللّٰهَ وَأَطِيعُوا
الرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْهِ مَا حُمِّلَ وَعَلَيْكُمْ مَا حُمِّلْتُمْ وَإِنْ تُطِيعُوهُ تَهْتَدُوا
وَمَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ (٥٤) وَعَدَ اللّٰهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ
لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَى لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا يَعْبُدُونَنِي لَا
يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا وَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذٰلِكَ فَأُولٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ (٥٥) وَأَقِيمُوا
الصَّلٰوةَ وَآتُوا الزَّكٰوةَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (٥٦) لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ
كَفَرُوا مُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَمَأْوٰيهُمُ النَّارُ وَلَبِئْسَ الْمَصِيرُ (٥٧) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ
آمَنُوا لِيَسْتَأْذِنْكُمُ الَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ وَالَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ مِنْكُمْ ثَلٰثَ
مَرَّاتٍ مِنْ قَبْلِ صَلٰوةِ الْفَجْرِ وَحِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُمْ مِنَ الظَّهِيرَةِ وَمِنْ بَعْدِ صَلٰوةِ
الْعِشَاءِ ثَلٰثُ عَوْرَاتٍ لَكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَلَا عَلَيْهِمْ جُنَاحٌ بَعْدَهُنَّ طَوَّافُونَ عَلَيْكُمْ
بَعْضُكُمْ عَلٰى بَعْضٍ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْآيَاتِ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (٥٨)

51. Aralarında hüküm vermek için Allah'a ve resûlüne davet edildiklerinde, müminlerin söyleyeceği söz ancak, "işittik ve iman ettik" demeleridir. İşte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir. **52.** Kim Allah'a ve resûlüne itaat eder, Allah'tan korkar ve O'na karşı gelmekten sakınırsa, işte onlar başarıyı elde edenlerin ta kendileridir. **53.** Münâfıklar sen kendilerine emrettiğin takdirde mutlaka savaşa çıkacaklarına dair en ağır bir

şekilde Allah'a yemin ettiler. De ki: "Yemin etmeyin. Sizden istenen güzelce itaat etmektir. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır." 54. "Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin." de. Eğer yüz çevirirseniz bilin ki ona yüklenen sorumluluğu ancak ona ait; size yüklenen görevin sorumluluğu da yalnızca size aittir. Eğer ona itaat ederseniz doğru yola erersiniz. Peygamber'e düşen ancak apaçık bir tebliğdir. 55. Allah, içinizden, iman edip de salih ameller işleyenlere, kendilerinden önce geçenleri egemen kıldığı gibi onları da yeryüzünde mutlaka egemen kılacağına, onlar için hoşnut ve razı olduğu dinlerini iyice yerleştireceğine, yaşadıkları korkularının ardından kendilerini mutlaka emniyete kavuşturacağına dair vaatte bulunmuştur. Onlar bana kulluk eder ve bana hiçbir şeyi ortak koşmazlar. Artık, bundan sonra kimler inkâr ederse, işte onlar fasıkların ta kendileridir. 56. Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin, Resûl'e itaat edin ki size merhamet edilsin. 57. İnkâr edenlerin yeryüzünde aciz bırakacaklarını sanma! Onların varacağı yer cehennemdir. Ne kötü varış yeridir o! 58. Ey iman edenler! Ellerinizin altında bulunanlar ve sizden henüz buluğ çağına ermemiş olanlar, günde üç defa; sabah namazından önce, öğleyin elbiselerinizi çıkardığınız vakit ve yatsı namazından sonra sizden izin istesinler. Bu üç vakit sizin soyunup dökündüğünüz vakitlerdir. Bu vakitlerin dışında ne size, ne onlara bir günah vardır. Birbirinizin yanına girip çıkabilirsiniz. Allah, âyetlerini size işte böylece açıklar. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.

Kişinin ilk mükellefiyet derecesi, yedi yaşına girmesinden buluğ çağına kadar olan dönemidir. Akıl sahibi kimse için buluğ çağı yaş ile, yetişip serpilme ile ya da ihtilam olmakla belli olur. Bu durumda akıl sahibi kimse buluğ çağına erdiği zaman mükellef olur.

Bil ki Allah Teâlâ insan ruhunu akıl sahibi, bâliğ, ârif, tevhide iman eden ve Allah'ın rab olduğunu kabul eden bir mümin olarak yaratır ki bu da Allah'ın insanları üzerinde yaratmış olduğu fıtrattır. Sonra Allah insanın ruhu için mülk kılmış olduğu bedeni ona verir ve bedeni tesviye edip düzgün yapar, ondan kuvvetler var eder, hissî ve mânevî âletler yaratır. Sonra ona, "bilgileri ondan al ve bu bilgileri şu ve şu şekilde kullan" denir. Bu âletler ona belli mertebelerde verilir. Mânevî kuvvetlerin tamamı kâmil şekilde verilmiştir, sadece hayal kuvveti bunun istisnasıdır. Çünkü hayal kuvveti başlangıçta zayıf olarak verilmiştir. Bir de duyu kuvveti böyledir. Bu iki kuvvet beden bağlıdır. Beden büyüyüp geliştikçe, kemmiyeti (niceliği/ ebadı) arttıkça his (duyu) ve hayal kuvveti de büyür. İnsanın latif yönü zâtı itibariyle, bu kuvvetlerin verdiği algıları idrak edemez, bunları ancak bir vasıta ile idrak edebilir.

Örneğin olsa da bir çocuk daha ilk dünyaya gelir gelmez bu duyu kuvvetleri ona bazı mâlumatlar iletmiş olsa, insan ruhu onları zâtî olarak alıp kabul eder. Görmez misin, Allah Teâlâ bu konuda bazı insanları sıra dışı (harikulade) yaratmıştır? Örneğin Hazreti Îsâ aleyhisselâm ve Cüreyc isimli çocuk beşikte iken konuşmuştur. İşte insanın ruhunun mükellefiyetinin buluğ çağına kadar ertelenmesinin sebebi budur, çünkü buluğ çağı, insandaki kuvvetlerin Allah Teâlâ'yı bilmek için yeterli olacağı sınırdır. O zaman geldiğinde artık insan ruhunun nazarda bulunmak ve rabbinin kendisini mükellef kıldığı şeyleri yapmak konusunda herhangi bir mazereti kalmamış olur. Bu nedenle Hak Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

قَبْلِهِمْ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيَاتِهٖ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (٥٩) وَالْقَوَاعِدُ مِنَ النِّسَاءِ
الّٰتِي لَا يَرْجُونَ نِكَاحًا فَلَيْسَ عَلَيْهِنَّ جُنَاحٌ اَنْ يَضَعْنَ ثِيَابَهُنَّ غَيْرَ مُتَبَرِّجَاتٍ
بِزِينَةٍ وَاَنْ يَسْتَعْفِفْنَ خَيْرٌ لَهُنَّ وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (٦٠) لَيْسَ عَلَى الْاَعْمٰى حَرَجٌ
وَلَا عَلَى الْاَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرَجٌ وَلَا عَلٰٓى اَنْفُسِكُمْ اَنْ تَاْكُلُوا مِنْ
بُيُوتِكُمْ اَوْ بُيُوتِ اٰبَائِكُمْ اَوْ بُيُوتِ اُمَّهَاتِكُمْ اَوْ بُيُوتِ اِخْوَانِكُمْ اَوْ بُيُوتِ اَخَوَاتِكُمْ
اَوْ بُيُوتِ اَعْمَامِكُمْ اَوْ بُيُوتِ عَمَّاتِكُمْ اَوْ بُيُوتِ اَخْوَالِكُمْ اَوْ بُيُوتِ خَالَاتِكُمْ اَوْ مَا
مَلَكْتُمْ مَفَاتِحَهُٓ اَوْ صَدِيقِكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَاْكُلُوا جَمِيعًا اَوْ اَشْتَاتًا فَاِذَا
دَخَلْتُمْ بُيُوتًا فَسَلِّمُوا عَلٰٓى اَنْفُسِكُمْ تَحِيَّةً مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ مُبَارَكَةً طَيِّبَةً كَذٰلِكَ
يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ (٦١)

59. Çocuklarınız erginlik çağına geldiklerinde, kendilerinden öncekilerinizin istedikleri gibi izin istesinler. İşte Allah âyetlerini size böyle açıklar. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir. 60. Artık evlenme ümidi beslemeyen, hayızdan ve doğumdan kesilmiş yaşlı kadınların ziynetlerini göstermeksizin dış elbiselerini çıkarmalarında kendileri için bir günah yoktur. Ama yine sakınmaları onlar için daha hayırlıdır. Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir. 61. Köre güçlük yoktur, topala güçlük yoktur, hastaya da güçlük yoktur. Kendi evlerinizde veya babalarınızın evlerinde veya annelerinizin evlerinde veya erkek kardeşlerinizin evlerinde veya kız kardeşlerinizin evlerinde veya amcalarınızın evlerinde veya halalarınızın evlerinde veya dayılarınızın evlerinde veya teyzelerinizin evlerinde veya anahtarlarına sahip olduğunuz evlerde ya da dostlarınızın evlerinde yemek yemenizde de bir sakınca yoktur. Bir arada veya

ayrı ayrı olarak yemek yemenizde de bir sakınca yoktur. Evlere girdiğiniz zaman kendinize, Allah katından mübarek ve hoş bir esenlik dileği olarak, selam verin. İşte Allah, düşünesiniz diye âyetleri size böyle açıklar.

Allah Teâlâ [Evlere girdiğiniz zaman kendinize, Allah katından mübarek ve hoş bir esenlik dileği olarak, selam verin] âyeti ile kula, içerisinde hiçbir kimsenin bulunmadığı boş bir eve girdiği zaman orada kendisine selam vermesini emretmektedir. Burada kul selamında Hakk'ın tercümanı olmaktadır, çünkü bu selamın [Allah katından mübarek ve hoş bir esenlik dileği olarak] verildiği ifade edilmektedir. Böylece Hak Teâlâ kulu kendisinden yine kula bu mübarek ve hoş selamı getiren bir elçi kılmıştır. Bu selam hoştur, çünkü kendisinden Rahmân'ın nefesi sirayet etmiştir. Allah Teâlâ bize kendimize selam vermemizi emretmiştir, bu da sana, insanın namazından kendisinden uzaklaşmasının, kendisinden ayrılıp rabbi ile olmasının gerektiğini gösterir. Böylece kul "Selam bizim üzerimize ve Allah'ın salih kullarının üzerine olsun" (*es-Selâmu 'aleynâ ve 'alâ 'ibâdillahi's-sâlihîn*) ifadesi ile rabbinin kelâmıyla kendisine selam vermiş olabilir. Çünkü Hak Teâlâ, [Allah katından mübarek ve hoş bir esenlik dileği olarak, selam verin] buyurmuştur. İşte bu Allah'ın kullarına selamıdır ve sen de bu selamın sana tercümanısın.

İşaret

Bulaşıcı hastalık taşıyan kimseye zorluk yoktur, bütün âlem bulaşıcı hastalık taşır ve Allah'ın basiret gözünü açtığı kimse için âleme bir zorluk yoktur. Bu nedenle biz dedik ki: Âlemin nihai varacağı yer rahmettir, cehennemde iskân edilseler ve oranın ehli olsalar bile bu böyledir. [Köre güçlük yoktur, topala güçlük yoktur, hastaya da güçlük yoktur], geriye tek bunlar kalır, yani geriye bulaşıcı hastalığı olan kalır ki Allah da ona isabet edecek güçlüğü, zorluğu kaldırmıştır. Zira ondan ve senden geriye bir şey yoktur. Hasta, O'na meyledendir, çünkü O'ndan başka O'na meyleden varlık yoktur. Kör olan O'ndan değil, başkasından kördür, çünkü O'ndan körlük mümkün değildir. Geriye bir tek O vardır. Âlemin bütünü kördür, topladır, hastadır.

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِذَا كَانُوا مَعَهُ عَلَىٰ أَمْرٍ جَامِعٍ لَمْ
يَذْهَبُوا حَتَّىٰ يَسْتَأْذِنُوهُ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ
فَإِذَا اسْتَأْذَنُوكَ لِبَعْضِ شَأْنِهِمْ فَأْذَنْ لِمَنْ شِئْتَ مِنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمُ اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ

غَفُورٌ رَحِيمٌ (٦٢) لَا تَجْعَلُوا دُعَاءَ الرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَاءِ بَعْضِكُمْ بَعْضًا قَدْ يَعْلَمُ
اللّٰهُ الَّذِينَ يَتَسَلَّلُونَ مِنْكُمْ لِوَاذًا فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ اَمْرِهٖ اَنْ تُصِيبَهُمْ
فِتْنَةٌ اَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ (٦٣) اَلَا اِنَّ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ قَدْ يَعْلَمُ
مَا اَنْتُمْ عَلَيْهِ وَيَوْمَ يُرْجَعُونَ اِلَيْهِ فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (٦٤)

62. Müminler ancak Allah'a ve peygamberine inanan, onunla beraber toplumu ilgilendiren bir iş üzerindeyken ondan izin almadan çekip gitmeyen kimselerdir. Senden izin isteyenler var ya iste onlar Allah'a ve resûlüne iman eden kimselerdir. O halde bazı islerini görmek için senden izin isterlerse, içlerinden dilediğine izin ver ve onlar için Allah'tan bağışlama dile. Şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir. 63. Peygamber'in çağırmasını aranızda birbirinizi çağırmanız gibi tutmayın. İçinizden birbirini siper ederek sıvışıp gidenleri Allah gerçekten bilir. Artık onun emrine muhalefet edenler, başlarına bir belânın gelmesinden veya elem dolu bir azaba uğramaktan sakınsınlar. 64. Bilmiş olun ki şüphesiz göklerdeki her şey, yerdeki her şey Allah'ındır. O, içinde bulunduğunuz durumu gerçekten bilir. Allah'a döndürülecekleri ve yaptıklarını Allah'ın onlara haber vereceği günü hatırla. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir.

FURKÂN SÛRESİ

Mekke’de indirilmiştir.

Bismillahirrahmânirrahîm

تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَى عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا (١)

1. Âlemlere bir uyarıcı olsun diye kuluna Furkân’ı indiren Allah’ın şanı yücedir.

Bil ki Allah Teâlâ Kur’ân’ı Kadir gecesinde (ve) Şa‘ban ayının on beşinci gecesinde Furkân olarak indirmiş, Ramazan ayında ise onu Kur’ân olarak indirmiştir. Bütün bunlarda Kur’ân dünya semasına (en yakın semaya) indirilmiştir. Oradan da yirmi üç yıl içerisinde Furkân olarak, âyetler ve sûreler şeklinde, parça parça indirilmiştir. Böylece menzillerin bilinmesi, mertebelerin beyan olması murad edilmiştir. Onun Şa‘ban ayında yeryüzüne indirilmiş olması nedeniyle kendisi Furkân olarak okunur, Ramazan ayında indirilmiş olması nedeniyle de Kur’ân olarak okunur.

الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ
وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَّرَهُ تَقْدِيرًا (٢)

2. O, göklerin ve yeryüzünün mülkü (hükümranlığı) kendisine ait olandır. Çocuk edinmemiştir. Mülkünde hiçbir ortağı da yoktur. O her şeyi yaratmış ve yarattığı O şeyleri bir ölçüye göre takdir etmiştir.

Yaratılıştaki ilk ilâhî eser takdirdir, bu nedenle Hak Teâlâ, [O her şeyi yaratmış ve yarattığı O şeyleri bir ölçüye göre takdir etmiştir] buyurmuştur. Bil ki sabit cevher 'amâ'dır, o da Rahmân'ın nefesinden başka bir şey değildir. Âlem, onda zuhur eden suretlerin tamamı, ondaki arazlardır. Onun zuhur ve tertipteki dizilişi ise ilâhî, nurâni ruhlar olup harikulade bir şekilde yaratılmış nurani suretlerde bulunur. Bu sûreler de, kendisi amâ olan nefes cevherindedir. Bunların biri de ilk akıldır. O kalemdir. Sonra nefes gelir ki o da levh-i mahfûz'dur. Sonra cisim, sonra arş gelir. Arşın karar yeri gelir. Arşın karar yeri donmuş sudur. Sonra hava ve karanlık, sonra O'nun melekler, sonra Kürsî, sonra onun melekleri, sonra Atlas, sonra onun melekleri, sonra menzillerin felekleri, sonra içindekilerle birlikte cennetler, sonra onlara ve bütün feleklere mahsus olan yıldızlar, sonra yeryüzü, sonra su, sonra unsurî su, sonra ateş, sonra duman gelir. Ondan yedi göğü yarıp ayırmıştır. Bunlar: Kamer göğü, Kâtib göğü, Zühre göğü, Şems göğü, Ahmer (kızıl) gök, Müşterî göğü, Mukātil göğüdür. Sonra bunlardan yaratılmış olan felekler, sonra ateş melekleri, su melekleri, hava melekleri ve yer melekleri gelir. Sonra türeyenler, madenler, bitkiler ve hayvanlar gelir. Sonra insan bedeninin yaratılışı gelir. Sonra hayvan, bitki ve madenlerden her bir türün zuhur eden şahıslar, fertleri gelir. Sonra mükelleflerin amelleri olan yaratılmış suretler gelir ki bu en sonuncu türdür. Bu, onun varlığa gelişteki zuhurunun tertibidir. Ama onun varlıksal mekândaki ya da vehmi tertibi ise başkadır. Çünkü vehmî mekân, zikrettiğimiz mâkullerden küllî cinse, sonra arşa, sonra Kürsî'ye, sonra Atlas'a, sonra yıldıza, sonra Zuhal göğüne, sonra Müşteri göğüne, sonra Merih göğüne, sonra Şems göğüne, sonra Zühre göğüne, sonra Kâtib göğüne, sonra Kamer göğüne, sonra esîre, sonra havaya, sonra suya, sonra yeryüzüne gelir. Onun konum olarak tertibi ise şöyledir. Önce insan-ı kâmil, sonra ilk akıl, sonra müheyyem ruhlar, sonra nefes, sonra arş, sonra Kürsî, sonra Atlas, sonra Kesîb, sonra Vesile, sonra Adn, sonra Firdevs, sonra Daru's-selâm, sonra Dâru'l-mukāme, sonra el-Me'vâ, sonra Huld, sonra Na'îm, sonra menziller feleği, sonra Beyt-i Ma'mûr, sonra Güneş göğü, sonra Kamer, sonra Müşteri, Sonra Zühal, sonra Zühre, sonra Kâtib, sonra Merih, sonra hava, sonra su, sonra toprak, sonra ateş, sonra hayvan, sonra bitki, sonra maden gelir. İnsanlarda ise: Resûller, sonra nebîler, sonra velîler, sonra müminler, sonra diğer mahlûkat. Ümmetlerde ise: önce ümmet-i Muhammed aleyhisselâm, sonra ümmet-i Mûsâ aleyhisselâm, sonra resûllerinin menzillerine göre diğer ümmetler gelir. Bu özetten sonra deriz ki:

Hak Teâlâ şeyleri yoktan var etmeyi ve onları resim ve hadlerinin gerektirdiği şekilde aynlarında tebarüz ettirmeyi murad ettiği zaman (ki bunun sebebi arazların, fasılların, cinslerin, türlerin ve havasın üstünlüğünün ortaya çıkmasıdır. Bunlar şüphe vericilerin şüphelerini defedecek, karışıklığa sebep olan perdeleri kaldıracaktır. Bunu da şerhedici ibarelerle, resmedici ve zata ait sıfatlarla yapacaktır) benzer cevherlerin ve hem benzer, hem karşıt hem de farklı arazların suretleri ilim suretinde tecelli etti. Sonra bütün bu özleri mekânda yer kaplayanlar ve kaplamayanlar şeklinde ikiye ayırdı. Aynı şekilde arazların ve cevherlerin zâtlarında da heyetlerin ve hallerin suretleri keyfiyetler, miktarlar, nicelik olarak bitişik ve ayrık ölçüler şeklinde tecelli etti. Yine devirlerin suretleri, zamansal hareketlerin suretleri, mekânsal bölgelerin suretleri, âlemin nizamını tutup muhafaza edenlerin suretleri, arazi yük ve ağırlıkları taşıyanların suretleri, şer'î övgü ve yergi sebepleri, hüküm ve vaz' itibariyle ıslah ve fesat sebepleri, mâlik ve memluk arasındaki izafet suretleri, baba ve evlatlar arasındaki izafet suretleri, kölelik, cariyelik şeklindeki mülkiyet suretleri, güzellik, ilim, iyilik ve bunlara benzer müdahil suretler, faillerde bulunan fiili yönelimlerin suretleri, fiil ve faillerle irtibatlı olan edilgenlerin suretleri de tecelli etti. Güneş ile ve onun doğuşu tecelli ettiğinde, onu takip eden ay ile tecelli ettiğinde, onu aydınlatan gündüz ve örten gece ile tecelli ettiğinde, sema ve onu bina eden ile tecelli ettiğinde, arz ve onu dümdüz yaratan ile tecelli ettiğinde böyle buyurdu. İşte bunlar ulvi âlemin atalarının ve süfli âlemin analarının hakikatleridir. Bunların Allah'ın kendilerini bâki kılması sayesinde bekâları söz konusudur. Ama yaratma ve şekil verme, dönüşümlerle değiştirme devam eder. Böylelikle ilâhî hazretin her bir varlıktaki izzet ve sebata dair ilmi o varlık üzerinde sabit kalmış olur. İşte bu, Allah Teâlâ'nın ibraz edip açığa çıkardığı mâlumattır. Bundan başkası da mümkün değildir, çünkü zorunlu ve mümkünler dışında bir şey kalmamıştır. Nitekim Hak Teâlâ'nın irade buyurmuş olduğu ilk varlık, işaretler feleğidir ki ona dair iradesi mânevî ve ihata edici bir iradedir. Bu, mâkul, muhdes (yaratılmış) ve mümkün feleklerin ilkidir. 'Amâ'ya ait olan bu felekte zuhur eden suretlerin ilki, müheyyem ruhaniyetlerin suretidir. Risaleleri yazan ve ilim sahibi olan ilâhî kalem bunlardandır. O hikmet ve nübüvvetlerde feyz eden ilk akıldır, o *Hakikat-i Muhammediye*'dir, kendisi ile yaratma fiilinin gerçekleştiği "el-Hak"tır, işaret ve letaif erbabında adalettir. Keşf ve telvih erbabında ise küllî *Rûhu'l-Kuds*'tür. Allah onu âlim, koruyucu, bâki, tam, kâmil, feyz edici ve ilim mürekkebinden yazıcı kılmıştır. Onu kudret eli, irade sultanı ile hareket ettirir. Bu kudret eli, en sonuna kadar olacakların ilmidir. Bu, ilâhî isimler düzeyidir. Sonra Hak Teâlâ bu feleğin altında, nefislerin feleğinin ma-

denini murad etmiştir ki o da nübüvvetlerdeki levh-i mahfûzdur. Bu, idrak, işaret ve mükâşefe erbabınca münfail nefestir. Hak Teâlâ onu bâki, tam kılmış, ama kâmil kılmamıştır. Yine onu feyz edici kılmış, ama aklın sahip olduğu gibi feyz verici kılmamıştır. O amaçlara ulaşmadaki acziyetin ve kusurun mahallindedir. Sonra Hak Teâlâ keşifte hebâyı, nazarda heyulayı, zihinlerde (ama a'yânda değil) tabiatı yaratmıştır. İşte bu hebâda izhar ettiği ilk suret, üç boyutluların suretleridir. Böylece mekân var olmuştur. Sonra Hak Teâlâ ona dört rüknü tevcih etmiş, böylece ateş, toprak, hava ve suya ait burçlar zuhur etmiştir. Bu şekilde varlıklar birbirinden ayrışıp temayüz etmişlerdir. Sonra Allah Teâlâ, âlemdeki cisimleri kuşatan, dairevî şekilde olan ve hem latif hem şeffaf olan bu cismi büyük ve yüce arş (*el-'arşu'l-'azîmu'l-kerîm*) olarak isimlendirmiş, Rahmân ismi ile ona istiva etmiştir ki bu istiva, sınır ve miktardan münezzehtir, kendi katında mâlumdur, keyfiyeti yoktur, akıllar ve zihinler tarafından bilinmez.

Sonra Hak Teâlâ bu feleğin orta yerinde ikinci bir dairevî felek yarattı ve ona da Kürsî adını verdi. İki ayak ona sarktı ve izzet ve ilim sahibi olanın takdiri ile her hikmetli iş oradan ayrılıp var olu. Orada ihsan sahibi hayırlı kadınlar, cennet çadırlarında kapalı olanlar var edildi. Sonra orada bütün işlerin menzillerini tertip etti ve onları emre âmâde kıldığı ruhaniyetler içerisinde muhkem kıldı. Takdir edilmiş tekil insanı indirmek suretiyle bu menzilleri biri karışık ve orta halli, biri daimi olarak mesudt biri de daimi olarak bedbaht olmak üzere üç menzil haline getirdi. Sonra Hak Teâlâ bu feleğin orta yerinde üçüncü bir dairevî felek yarattı ve onun içinde *hunnes* ve *kunnes*'ten (bir görünüp bir sinen ve akıp kaybolan bir şeyden) olan ve yüzen bir yıldız yarattı, onu âmâde ve fakir yaptı, bütün siyahlıkları ona tevdi etti, dar yolları kendisine bitiştirdi. Hüzün, sıkıntı, elden kaçanlardan kaynaklanan hasretler ve ölüm sarhoşluklarını (*sekeratu'l-mevt*) ona yerleştirmiştir. Karanlıkların sırları, gedikler, tehlikeler, ağaçlar, meyveler, yılanlar, kertenkeleler, zararlı hayvanlar, vahşi kediler, izbe yollar, meşakkatler ve darlıkları onda yaratmıştır. Allah onun küllî nefse yardımı vesilesiyle de yuvarlaklaştırılmış yerleri yerleşik hale getirmek üzere dağları yaratmış, o feleğin ruhaniyetine kulu ve elçisi Hazreti Halîl İbrâhîm aleyhisselâmı yerleştirmiştir. Sonra Allah o feleğin ortasında dördüncü bir dairevî felek daha yaratmış, onda *hunnes* ve *kunnest*'en bir yüzen yıldız yaratmıştır. Ona uzanmış hurmaları, hükümlerde ve yargılarda adaleti, hayır ve mutluluk sebeplerini, beyaz atları, itidalleri, tamlıkları, ibadetlerin sırlarını, kurbanları, burhanî sadakaları, nur olan namazları, dualar ve kabulleri, Arafat'ta duranlara bakanları yerleştirmiştir. Ayrıca taşların atılma yerinde *(cemerât)* ibadetlerin kabulünü yaratmıştır. Allah

onun küllî nefse yardımı vesilesiyle câmid (donmuş) suların çözülmesini yaratmış, o feleğe nebîsi, kulu ve kurtardığı kimse olan Hazreti Mûsâ aleyhisselâmın ruhaniyetini yerleştirmiştir. Bu feleğin ortasına beşinci bir felek daha yaratmış, onda *hunnes* ve *kunnes*'ten yüzen bir yıldız yaratmış, ona mezheplerin korunmasını tevdi etmiştir. Mezheplerin susturucu delillerle, sağlam ölçülerle, katî ve kesin iddialarla korunması, dayanışmalar, hamiyet duyguları bu menzile yerleştirilmiştir. Hidayet ve dalâlet ehli arasında gerçekleşen fitneler ve savaşlar ona yerleştirilmiştir. Saptırıcı kuşkuların ve açık delillerin selim alal sahipleriyle hayal peşinde olanlar arasında karşı karşıya gelmesini de ona yerleştirmiştir. Onun tüm nefse yardımı vesilesiyle düşük arzu sahiplerinin arzularını latifleştirmeyi sağlamıştır. Allah Teâlâ o feleğe peygamberleri Hârûn aleyhisselâmın ve Yahyâ aleyhisselâmın ruhlarını yolunun açıklayıcıları olarak yerleştirmiştir. Daha sonra o feleğin ortasında dairevî olarak altıncı bir felek yaratmış, onda büyük, aydınlatıcı ve yüzen bir yıldız yaratmıştır. Allah Teâlâ ona ruhanîlerin sırlarını ve aydınlatıcıların nurlarını, parlak aydınlıkların ve hızla çakıveren şimşeklerin, aydınlık şuaların, aydınlık bedenlerin, kâmil mertebelerin, mutedil istivaların, inci mârifetlerin ve yüce mercanların sırlarını yerleştirmiştir. Ayrıca bunlarla sirayet edici sırları birleştirmek, tesislerin alâmetleri, akıcı nurların nefesleri, tedbir edici ruhların elbiseleri, müphem durumların izahı, müşkil meselelerin halli, nağmelerde sesleri iyi dinlenmesi, varidatın ardı ardına olarak gelmesi, gayba dair tenezzüllerin gerçekleşmesi ve ruhanî mânaların nihayet zirvelerine yükselişi, hastalıkların yararlı illetlerle (çözümlerle) ve güzel kelimelerle, güzel kokularla vb. hakkında konuşmanın sözü uzattığı şeylerle uzaklaştırılması gibi hususlar da bununla birleştirilmiştir. burayla ilgilidir. Bütün bunların hepsini zikretmek çok uzun sürer. Neticede Allah Teâlâ küllî nefsin yardımı vesilesiyle, esir feleğinin âlemi işbu hareketlerle ısındırmak üzere harekete geçirilişini yaratmıştır. Allah bu feleğe yüce mekâna tahsis edilmiş olan İdrîs aleyhisselâmı yerleştirmiştir. Daha sonra Allah Teâlâ bu feleğin ortasında dairevî şekilde yedinci bir felek yaratmış, ona *hunnes* ve *kunnes*'ten yüzen bir yıldız yerleştirmiş, ona tam tasviri ve nizamın güzelliğini, arzulu bir şekilde işitip dinlemeyi, yüce ve yüksek manzarayı, heybeti, cemali, ünsiyet ve celâli yerleştirmiştir. Onda küllî nefsin yardımı vesilesiyle buharların dökülmesinden oluşan suyu damla haline getirmeyi yerleştirmiştir. Bu felekte kâmil güzellik sahibi olan Yûsuf aleyhisselâmı yerleştirmiştir. Ardından Allah Teâlâ bu feleğin ortasında dairevî şekilde sekizinci bir felek yaratmış, onda hunnes ve kunnesten yüzen bir yıldız var etmiştir. Allah ona vehimleri, ilhamları, vahyi, helâka sürükleyici düşünce ve kıyasların tehlikelerini, çirkin/bayağı rüyaları, müjde verici rüyaları, ya-

ratıcı düşünceleri, amellere dair hükümlerin naslardan çıkarılışını, fikirlerdeki hata ve isabetleri, etkin kuvvetleri, vehim verici kuvvetleri, caydırmayı, kehanetleri, ferasetleri, sihri, azimetleri, tılsımları yerleştirmiştir. Onun küllî nefse yardımı vesilesiyle yaş buharların kuru buharlara karışmasını yaratmıştır. Bu feleğe ruhu, kelimesi, kulu, peygamberi ve aynı zamanda Meryem kulunun oğlu olan Hazreti Îsâ aleyhisselâmın ruhaniyetini yerleştirmiştir. Sonra Allah Teâlâ bu feleğin ortasında dairevî şekilde dokuzuncu bir diğer felek yaratmış, onda yüzen bir yıldız yaratmış, ona eksiklik ve fazlalığı, kazancı, yok olup gitme şeklindeki dönüşümleri yerleştirmiştir. Onun küllî nefse yardımı vesilesiyle başka varlıklardan türeyip doğanların yardımını yaratmıştır. Allah Teâlâ bu feleğe nebîsi, seçkin kulu ve peygamberi olan Âdem aleyhisselâmın ruhaniyetini yerleştirmiştir. Bu dairevî feleklere saf tutan okuyucu melekleri yerleştirmiştir. Bu meleklerin bir kısmı ayakta duran ve oturanlar, bir kısmı rükû ve secde edenlerdir. Allah Teâlâ onlar hakkında: "Her birimizin beli bir makamı vardır." (Sâffât, 37/164) sözünü kendilerinden haber olarak nakletmektedir. Onlar gökleri imar edenlerdir. Allah onlardan temiz ruhları var etmiş ve onları en şerefli mertebelere yerleştirmiştir. Allah onların içinden âmâde olan melekleri yaratmış, yarattığı şeyleri kendilerine tevdi ettiği görevli melekleri belirlemiştir. Umutlara zacirât meleklerini, haber verme işine (risalet vazifesine) mürselat meleklerini, ilhamlara ilka edici melekleri vekil tayin etmiştir. Tafsil, tasvir ve tertibe taksim meleklerini, teşvik ve cesaretlendirmeye nâşirat meleklerini, korkutmaya nâşitat meleklerini görevlendirmiştir. Dağıtmaya nâzi'at meleklerini, sevk etmeye sâbihat meleklerini, itinaya sâbikat meleklerini, hükümlere müdebbirat meleklerini vekil tayin etmiştir. Sonra bu feleğin ortasında dairevî şekilde esir küresini yaratmış, oraya (şeytanları kovalayan) taşları yerleştirmiştir, ardından onun altına hava küresini yerleştirmiştir. Allah Teâlâ onda zâriyat, 'âsıfat, sâbikat, hâmilat ve mu'siratı yerleştirmiş, orada dönüşen varlıklardan meydana gelen buharlardan oluşmuş denizleri dalgalandırmıştır. Bunu zemherir küresi diye isimlendirmiştir. Bu kürede isimlerin kuş suretindeki ruhlarını yerleştirmiştir. Bu iki kürede korkutucu gök gürültülerini, göz alan şimşekleri ve yok edici yıldırımları, öldürücü taşları, yalçın dağları, yükselip alçalan ateşsi ruhları, donuk suları yerleştirmiştir. Sonra bu kürenin ortasında dairevî şekilde bir küre daha var etmiş, onda bize açık âyetlerinde bildirdiği üzere ölülerin diriltilmesinin sırlarını yerleştirmiştir. Ona yüzen gemileri koymuş, sessiz hayvanları ona yerleştirmiştir. Sonra onda bir başka dairevî felek yaratmış ve ona madenler, bitkiler ve hayvanlardan türlü türlü yaratılanları yerleştirmiştir. Madenleri üç tabaka yapmıştır. Bir kısmı su, bir kısmı toprak ve bir kısmı da taş kaynaklı-

dır. Bitkilerin de bir kısmı yerden bitenler, bir kısmı ayakta dik duranlar ve bir kısmı da toprağa ekilenlerdir. Hayvanların bir kısmı emzirilen ve türeyenlerdir, bir kısmı üreyen ve süt emen, bir kısmı ise yumurtlama yoluyla çoğalanlardır. Sonra bütün bunlara benzer şekilde insanı yaratmış, ona bütün isim ve sıfatların bilgisini vermiş, bu yaratılmışları da ona boyun eğdirmiştir. Bu nedenle insan son varlıktır. İnsan, ruhaniyetinden dolayı başlangıçta ilk olma sırrına mazhar olabilmiştir. Bedeninden dolayı ise gayelerde sonluk sırrı kendisi için gerçekleşmiştir. Demek ki iş onunla başladığı gibi yine onunla sona ermiştir. Böylelikle Allah Teâlâ inayetleri izhar etmiş, onu yeryüzüne halife olarak ikâme etmiştir. Çünkü göklerde olan şeyler de oradadır (yerdedir.) Allah Teâlâ insanı âyetler, alâmetler, delilller ve mûcizelerle destekleyip teyit etmiş, ona çeşitli kerametler tahsis etmiş, meşru hükümleri onunla (onun cinsinden olan peygamberlerle) ortaya koymuştur. Böylelikle Allah onun vasıtasıyla çirkin olan şeyleri temizlerden ayırmıştır. Böylece çirkin olan şey cehennem derekelerinde bedbahtlığa katılmışken temiz olan ise cennetin derecelerinde mutluluklara katılmıştır. Haddizatında bu husus daha önce, ilâhî zâtın iki niteliği olan kabza meselesinde de zikredilmişti. Bütün bu âyetleri ortaya koyan, kendisinin yerin ve göklerin Kahhâr'ı olan tek ilâh olduğuna dair bütün bu delilleri gözler önüne seren Allah Teâlâ yüceler yücesidir.

وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً لَا يَخْلُقُونَ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ وَلَا يَمْلِكُونَ لِأَنْفُسِهِمْ ضَرًّا
وَلَا نَفْعًا وَلَا يَمْلِكُونَ مَوْتًا وَلَا حَيٰوةً وَلَا نُشُورًا (٣)

3. İnkâr edenler, Allah'ı bırakıp hiçbir şey yaratmayan ve zaten kendileri yaratılmış olan, üstelik kendilerine fayda ve zararları dokunmayan, öldürmeye, yaşatmaya ve ölüleri diriltip kabirden çıkarmaya güçleri yetmeyen ilâhlar edindiler.

Kim kendisinden (ilâh olarak benimsenmesi için) herhangi bir iddia (ulûhiyete dair) sadır olmadığı halde başkaları tarafından ilâh olarak benimsenir de, bir kul olarak kendisine ilâhlık atfedilmesine rıza göstermez, ama bu iddiayı da ortadan kaldırmaya gücü yetmez, bundan aciz kalırsa, o kimse mazlumdur. Çünkü iddia sahibi kimse, bu varlıktan asıl hak ettiği niteliği almış, yani onun "kul" olduğunu kabul etmemiş, böylelikle ona zulmetmiştir. Dolayısıyla da Allah ona yardım eder. Bu itibarla bir varlığı şirk (Allah'a ortak) koşmak, (ortak koşulan varlığın kulluk haklarının ihlal edilmesinden dolayı) kul haklarından biridir.

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَٰذَا إِلَّا إِفْكٌ افْتَرَاهُ وَأَعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ فَقَدْ جَاءُو
ظُلْمًا وَزُورًا (٤) وَقَالُوا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ اكْتَتَبَهَا فَهِيَ تُمْلَىٰ عَلَيْهِ بُكْرَةً وَأَصِيلًا
(٥) قُلْ أَنْزَلَهُ الَّذِي يَعْلَمُ السِّرَّ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا
(٦) وَقَالُوا مَالِ هَٰذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْشِي فِي الْأَسْوَاقِ لَوْلَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ
مَلَكٌ فَيَكُونَ مَعَهُ نَذِيرًا (٧) أَوْ يُلْقَىٰ إِلَيْهِ كَنْزٌ أَوْ تَكُونُ لَهُ جَنَّةٌ يَأْكُلُ مِنْهَا وَقَالَ
الظَّالِمُونَ إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَسْحُورًا (٨) انْظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ فَضَلُّوا
فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا (٩) تَبَارَكَ الَّذِي إِنْ شَاءَ جَعَلَ لَكَ خَيْرًا مِنْ ذَٰلِكَ جَنَّاتٍ
تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَيَجْعَلْ لَكَ قُصُورًا (١٠) بَلْ كَذَّبُوا بِالسَّاعَةِ وَأَعْتَدْنَا
لِمَنْ كَذَّبَ بِالسَّاعَةِ سَعِيرًا (١١) إِذَا رَأَتْهُمْ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ سَمِعُوا لَهَا تَغَيُّظًا
وَزَفِيرًا (١٢) وَإِذَا أُلْقُوا مِنْهَا مَكَانًا ضَيِّقًا مُقَرَّنِينَ دَعَوْا هُنَالِكَ ثُبُورًا (١٣)

4. İnkâr edenler, "Bu Kur'ân, Muhammed'in uydurduğu bir yalandan başka bir şey değildir. Başka bir topluluk da bu konuda ona yardım etmiştir" dediler. Böylece onlar haksız ve asılsız bir söz uydurdular. 5. "Bu Kur'ân, başkalarından yazıp aldığı öncekilere ait efsanelerdir. Bunlar ona sabah akşam okunmaktadır" dediler. 6. De ki: "O kitabı göklerin ve yerin sırrını bilen indirmiştir. Şüphesiz O, bağışlayandır, çok merhamet edendir." 7. Dediler ki: "Bu nasıl peygamber ki yemek yer, çarşıda, pazarda dolaşır. Ona bir melek indirilseydi de bu onunla beraber bir uyarıcı olsaydı ya!" 8. "Yahut kendisine bir hazine verilseydi veya ürününden yiyeceği bir bahçesi olsaydı ya! "Zalimler: "Siz ancak büyülenmiş bir adama uyuyorsunuz." dediler. 9. Senin hakkında bak nasıl da temsiller getirdiler de saptılar. Artık onlar doğru yolu bulamazlar. 10. Dilerse sana bundan daha güzelini, içinden ırmaklar akan cennetleri verebilecek olan, sana saraylar kurabilecek olan Allah'ın şanı yücedir. 11. Hayır, onlar Kıyameti de yalanladılar. Biz ise o Kıyameti yalanlayanlara çılgın bir cehennem ateşi hazırlamışızdır. 12. Ki onları gördüğü vakit ona mahsus bir hışımlanma, bir zefîr işitirler. 13. Ve onun dar bir yerine atıldıkları vakit de orada helâka haykırırlar.

[Oraya atıldıklarında] yani cehenneme atıldıklarında, [onun dar bir yerine atıldıkları vakit de orada helâka haykırırlar] çünkü nefisler dar bir yere sıkıştırılıp eziyete uğradıkları zaman en şiddetli acı ve en sıkışık hapis içinde

olurlar. Zira ruhlar asıl olarak genişlik ve açılma âlemindendirler, bu âlemde yapıp ettiklerinden dolayı dar bir yere sıkıştıkları zaman bu onlar için en şiddetli azap olur. Nitekim darlık rahmetin zıddıdır. Âyette geçen subûr kelimesi ise helâk demektir.

لَا تَدْعُوا الْيَوْمَ ثُبُورًا وَاحِدًا وَادْعُوا ثُبُورًا كَثِيرًا (١٤)

14. Bugün tek bir helâk değil, çokça helâk için haykırın (denir kendilerine).

Yani sonsuz bir helâk, çünkü sizin azabınızın sonu gelmeyecektir.

قُلْ اَذٰلِكَ خَيْرٌ اَمْ جَنَّةُ الْخُلْدِ الَّت۪ي وُعِدَ الْمُتَّقُونَۜ كَانَتْ لَهُمْ جَزَٓاءً وَمَص۪يرًا (١٥)
لَهُمْ ف۪يهَا مَا يَشَٓاؤُ۫نَ خَالِد۪ينَۜ كَانَ عَلٰى رَبِّكَ وَعْدًا مَسْؤُ۫لًا (١٦) وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ وَمَا
يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ فَيَقُولُ ءَاَنْتُمْ اَضْلَلْتُمْ عِبَاد۪ي هٰٓؤُ۬لَٓاءِ اَمْ هُمْ ضَلُّوا السَّب۪يلَۜ (١٧)

15. De ki: "Bu mu daha hayırlıdır, yoksa Allah'a karşı gelmekten sakınanlara vaat edilen ebedîlik cenneti mi?" Orası onlar için bir mükâfat ve varılacak bir yerdir. 16. Ebedî olarak kalacakları orada onlar için diledikleri her şey vardır. Bu rabbinin uhdesine aldığı, istenen bir vaadidir. 17. Ve o gün ki, onları ve Allah'tan gayrı kendilerine ibadet ettiklerini haşreder de der ki: "Şu kullarımı siz mi sapıttırdınız, yoksa onlar mı yolu kaybettiler?"

Kurtuluş her nefis ve her inanç tarafından talep edilen bir şeydir. Herkesin istediğidir, ancak insanlar kendilerini kurtuluşa ulaştıracak olan yol konusunda cahildirler. Nitekim her din ve inanç sahibi, kendisini kurtuluşa ulaştıracak olan yol üzerinde olduğunu zanneder. Din ve inanç/mezhep sahipleri arasındaki tartışma arsında kendilerini doğru yola ulaştıracak olan yol hakkındadır ve onların kusurları bu noktadadır, yoksa kurtuluşu istemenin kendisi hakkında değildir. Eğer hata üzere olan kimse, bulunduğu yolun hata olduğunu bilse idi o yolda durmazdı.

قَالُوا سُبْحَانَكَ مَا كَانَ يَنْبَغ۪ي لَنَٓا اَنْ نَتَّخِذَ مِنْ دُونِكَ مِنْ اَوْلِيَٓاءَ وَلٰكِنْ مَتَّعْتَهُمْ
وَاٰبَٓاءَهُمْ حَتّٰى نَسُوا الذِّكْرَۚ وَكَانُوا قَوْمًا بُورًا (١٨) فَقَدْ كَذَّبُوكُمْ بِمَا تَقُولُونَۙ فَمَا
تَسْتَط۪يعُونَ صَرْفًا وَلَا نَصْرًاۚ وَمَنْ يَظْلِمْ مِنْكُمْ نُذِقْهُ عَذَابًا كَب۪يرًا (١٩)

18. Onlar, "Seni eksikliklerden uzak tutarız. Seni bırakıp da başka dostlar edinmek bize yaraşmaz. Fakat sen onlara ve atalarına o kadar bol nimet verdin ki, sonunda seni anmayı unuttular ve helâka giden bir toplum oldular." derler. **19.** (İlâh edindikleriniz) söyledikleriniz konusunda sizi yalancı çıkardılar. Artık kendinizden azabı savmaya gücünüz yetmeyecek ve kendinize yardım da edemeyeceksiniz. Sizden kim de zulüm ve haksızlık ederse ona büyük bir azap tattırırız.

Burada "zulüm" kelimesi Hak Teâlâ'nın, "İman edip de imanlarına zulüm karıştırmayanlar var ya işte onlar emniyet içindedirler ve onlar hidayete ulaştırılmış olanlardır." (En'âm, 6/82) âyetindeki zulümdür. Bu da Lokmân aleyhisselâmın oğluna, "(Evladım!) Sakın Allah'a şirk koşma, çünkü şirk gerçekten çok büyük bir zulümdür." (Lokmân, 31/13) şeklindeki nasihatinde sözü edilen zulümdür. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm (En'âm, 6/82. âyette geçen) "zulüm" kelimesini bu şekilde tefsir etmiştir.

وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا إِنَّهُمْ لَيَأْكُلُونَ الطَّعَامَ وَيَمْشُونَ فِي الْأَسْوَاقِ
وَجَعَلْنَا بَعْضَكُمْ لِبَعْضٍ فِتْنَةً أَتَصْبِرُونَ وَكَانَ رَبُّكَ بَصِيرًا (٢٠) وَقَالَ الَّذِينَ لَا
يَرْجُونَ لِقَاءَنَا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْنَا الْمَلَائِكَةُ أَوْ نَرَى رَبَّنَا لَقَدِ اسْتَكْبَرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ
وَعَتَوْ عُتُوًّا كَبِيرًا (٢١) يَوْمَ يَرَوْنَ الْمَلَائِكَةَ لَا بُشْرَى يَوْمَئِذٍ لِلْمُجْرِمِينَ وَيَقُولُونَ
حِجْرًا مَحْجُورًا (٢٢) وَقَدِمْنَا إِلَى مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَاهُ هَبَاءً مَنْثُورًا (٢٣)

20. Senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberler de şüphesiz yemek yerler, çarşıda pazarda gezerlerdi. Sizi birbiriniz için imtihan aracı kıldık. Bakalım sabredecek misiniz? Rabbin hakkıyla görendir. **21.** Bize kavuşacaklarını ummayanlar, "Bize melekler indirilseydi yahut rabbimizi görseydik ya!" dediler. Andolsun, onlar kendi benliklerinde büyüklük tasladılar ve büyük bir taşkınlık gösterdiler. **22.** Fakat melekleri görecekleri gün, işte o gün suçlulara hiçbir müjde yoktur. "Eyvah! Biz Allah'ın rahmetinden tamamen uzaklaştırılmışız." diyecekler. **23.** Onların yaptıkları bütün amellerine yöneldik ve onları dağılmış zerreciklere çevirdik.

İnsanların içlerinden birinin onlara Allah tarafından gönderilmiş olarak, "Allah'tan başkası için verilenler nerede?" diye seslenmesi gayretullah kapsamındadır. Bunu isteyen kimseye muazzam mallar, akarlar, mülkler verilir. Sonra, "Benim rızam için verilenler nerede?" denir, bunun üzerine ona değersiz akçeler, hakir birkaç kuruş, basit elbiseler verilir. Bu nedenle Hak Teâlâ ken-

di rızası için böylesine değersiz şeylerin verilmiş olmasını istemez, gayretullaha dokunur, bu yüzden sadakayı bizzat kendi eli ile alır ve onu artırır. Öylesine artırır ki Uhud dağı kadar büyütür ve onu bütün herkesin gözü önünde gösterir. Allah'tan başkası için verilenleri ise hakirleştirir, dağılmış zerreciklere çevirir.

أَصْحَابُ الْجَنَّةِ يَوْمَئِذٍ خَيْرٌ مُسْتَقَرًّا وَأَحْسَنُ مَقِيلًا (٢٤)

24. O gün cennetlikleri kalacakları yer itibariyle daha hayırlı, dinleyecekleri söz itibariyle de daha güzel bir durumdadır.

Burada hayır ve şer arasında bir üstünlük kıyaslaması söz konusu değildir. Cennetliklerin sahip oldukları hayrın daha faziletli ve daha güzel olması ancak onların fiziksel olarak gerçekten var olmaları nedeniyledir. Bu nedenle bunlar kâfir kimsenin dünya hayatında aslında sahip olmadığı, fakat sahip olduğunu zannettiği, cehaletinden dolayı küfrü ile ulaşacağını vehmettiği şeylerden daha hayırlıdır. Bu nedenle âyette "daha hayırlı" ve "daha güzel" şeklindeki karşılaştırma ifadeleri kullanılmıştır.

وَيَوْمَ تَشَقَّقُ السَّمَاءُ بِالْغَمَامِ وَنُزِّلَ الْمَلٰٓئِكَةُ تَنْزِيلًا (٢٥)

25. O gün gökyüzü bulutlarla yarılacak ve melekler de bölükler halinde ineceklerdir.

[O gün gökyüzü bulutlarla yarılacak], yani bulutlar nedeniyle ayrılacak, böylece bütünü kapılar şeklinde açılacak, parçalar halinde olacaktır. Melekler oranın imar edicileridir ve orası da onlarla semadır. Onlar da gökyüzü parçalandığı zaman orada olurlar ve kıyamet günü onlar da takdir haşrine gelirler. O esnada melekler bulut gölgelerindedir. Gölge onun kapılarıdır. Allah Teâlâ, "Gök açılır ve kapı kapı olur." (Nebe', 78/19) buyurmuştur. Burada ise [O gün gökyüzü bulutlarla yarılacak ve melekler de bölükler halinde ineceklerdir.] buyurmuştur. Bu onların işte bu bulut içerisinde gelmesidir ki onların gelmeleri de Allah Teâlâ'nın kahır ve rahmetteki tecellisi ile kulları arasında hüküm ve karar vermek üzere gelmesinden dolayıdır.

اَلْمُلْكُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ لِلرَّحْمٰنِ وَكَانَ يَوْمًا عَلَى الْكَافِرِينَ عَسِيرًا (٢٦) وَيَوْمَ يَعَضُّ
الظَّالِمُ عَلٰى يَدَيْهِ يَقُولُ يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا (٢٧)

26. O gün gerçek hükümranlık Rahmân'ındır ve kâfirlere zorlu bir gün olacaktır. **27.** O gün zalim kimse, ellerini ısırıp şöyle diyecektir: "Ne olurdu ben de peygamberle beraber aynı yolu tutsaydım!"

[O gün zalim kimse, (çaresizlik içinde) ellerini ısırıp şöyle diyecektir] bunlar taklitçi kâfirlerdir ve içlerinden konuşan şöyle diyecektir: ["Ne olurdu ben de peygamberle beraber aynı yolu tutsaydım!"] çünkü geçici düşmanlık ortadan kalkmıştır. Bu kimseler resûllerin (Allah'ın selamı onların üzerine olsun) daveti kendilerine ulaştığı halde onu reddeden ve onunla amel etmeyen kimselerdir.

يَا وَيْلَتٰى لَيْتَنِي لَمْ اَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا (٢٨) لَقَدْ اَضَلَّنِي عَنِ الذِّكْرِ بَعْدَ اِذْ جَٓاءَنِي
وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِلْاِنْسَانِ خَذُولًا (٢٩)

28. "Yazıklar olsun bana, keşke falanı dost edinmeseydim!" **29.** "Andolsun, Kur'ân bana geldikten sonra beni ondan o saptırdı. Zaten şeytan insanı yardımcısız bırakıverir."

[Zaten şeytan] yani insan ve cinlerden olan şeytan [insanı yardımcısız bırakıverir] çünkü insan o gün, "beni zikirden ancak falan kimse alıkoydu, başkası değil!" der ve kendisi gibi bir insanın adını verir. Ona kulak verip sözünü dinlediği, onu taklit ettiği için bu duruma düşmüştür. Bu durum kendisi ile Allah'ın emri arasında girmiş, Allah'ın emrine, yani Allah'ın resûlünün getirdiğine tâbi olmasına engel olmuştur.

وَقَالَ الرَّسُولُ يَا رَبِّ اِنَّ قَوْمِي اتَّخَذُوا هٰذَا الْقُرْاٰنَ مَهْجُورًا (٣٠) وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَا
لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ وَكَفٰى بِرَبِّكَ هَادِيًا وَنَصِيرًا (٣١) وَقَالَ الَّذِينَ
كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْاٰنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً كَذٰلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ وَرَتَّلْنَاهُ
تَرْتِيلًا (٣٢) وَلَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ اِلَّا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ وَاَحْسَنَ تَفْسِيرًا (٣٣) اَلَّذِينَ
يُحْشَرُونَ عَلٰى وُجُوهِهِمْ اِلٰى جَهَنَّمَ اُولٰٓئِكَ شَرٌّ مَكَانًا وَاَضَلُّ سَبِيلًا (٣٤) وَلَقَدْ
اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَجَعَلْنَا مَعَهُٓ اَخَاهُ هٰرُونَ وَزِيرًا (٣٥) فَقُلْنَا اذْهَبَا اِلَى
الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا فَدَمَّرْنَاهُمْ تَدْمِيرًا (٣٦) وَقَوْمَ نُوحٍ لَمَّا كَذَّبُوا الرُّسُلَ
اَغْرَقْنَاهُمْ وَجَعَلْنَاهُمْ لِلنَّاسِ اٰيَةً وَاَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ عَذَابًا اَلِيمًا (٣٧) وَعَادًا
وَثَمُودَا۟ وَاَصْحَابَ الرَّسِّ وَقُرُونًا بَيْنَ ذٰلِكَ كَثِيرًا (٣٨) وَكُلًّا ضَرَبْنَا لَهُ الْاَمْثَالَ

وَكُلًّا تَبَّرْنَا تَتْبِيرًا (٣٩) وَلَقَدْ اَتَوْا عَلَى الْقَرْيَةِ الَّتِى اُمْطِرَتْ مَطَرَ السَّوْءِ اَفَلَمْ
يَكُونُوا يَرَوْنَهَا بَلْ كَانُوا لَا يَرْجُونَ نُشُورًا (٤٠) وَاِذَا رَاَوْكَ اِنْ يَتَّخِذُونَكَ اِلَّا هُزُوًا
اَهٰذَا الَّذِى بَعَثَ اللّٰهُ رَسُولًا (٤١) اِنْ كَادَ لَيُضِلُّنَا عَنْ اٰلِهَتِنَا لَوْلَٓا اَنْ صَبَرْنَا عَلَيْهَا
وَسَوْفَ يَعْلَمُونَ حِينَ يَرَوْنَ الْعَذَابَ مَنْ اَضَلُّ سَبِيلًا (٤٢) اَرَاَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ اِلٰهَهُ
هَوٰيهُ اَفَاَنْتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَكِيلًا (٤٣)

30. Peygamber, "Ey rabbim! Kavmim şu Kur'ân'ı terk edilmiş bir şey haline getirdi" dedi. 31. Biz, işte böyle, her peygamber için suçlulardan bir düşman yarattık. Yol gösterici ve yardım edici olarak rabbin yeter. 32. İnkâr edenler, "Kur'ân ona bir defada toptan indirilseydi ya!" dediler. Biz Kur'ân'la senin kalbini pekiştirmek için onu böyle kısım kısım indirdik ve onu ağır ağır okuduk. 33. Onlar sana hiçbir misal getirmezler ki sana gerçeği ve en güzel açıklamayı getirmiş olmayalım. 34. Yüzüstü cehenneme sürüklenecek olanlar var ya; işte onlar konumları itibariyle daha kötü, tuttukları yol itibariyle daha sapıktırlar. 35. Andolsun, Biz, Mûsâ'ya kitabı verdik ve kardeşi Hârûn'u da ona yardımcı kıldık. 36. Onlara, "Âyetlerimizi yalanlayan topluluğa gidin." dedik. Nihayet o kavmi yerle bir ettik. 37. Nûh kavmini de, peygamberleri yalanladıkları vakit suda boğduk. Onları insanlara bir ibret yaptık ve zalimlere elem dolu bir azap hazırladık. 38. Âd ve Semûd kavimlerini, Ress halkını ve bunların arasında pek çok nesilleri de helâk ettik. 39. Bunların her birine misaller getirdik, hepsini kırıp geçirdik. 40. Andolsun, senin kavmin, bela yağmuruna tutularak yok edilen kente uğramışlardır. Yoksa onu görmüyorlar mıydı? Hayır! Tekrar dirilmeyi ummuyorlardı. 41. Onlar seni görünce ancak eğlenceye alırlar. "Allah'ın peygamber olarak gönderdiği adam bu mu? 42. Biz, ilâhlarımıza sımsıkı sarılmasaydık neredeyse bizi ilâhlarımızdan uzaklaştıracaktı" (derler.) Onlar yakında azabı gördükleri zaman yolca kimin daha sapık olduğunu görecekler. 43. Kendi nefsinin arzusunu kendisine ilâh edineni gördün mü? Ona sen mi vekil olacaksın?

Câsiye sûresinin 23. âyetinin tefsirine bakınız.

Hevânın kulu efendisinin mülkünden kaçan köledir
Ama onun dışına da çıkamaz, kaybolmuştur
Hür ise bütün mülke sahip olandır
Ona ne mal ne de mevki mâlik olur.

Hava hareket ettiği zaman cisim ve ruhlar üzerindeki en kuvvetli tabi etkendir. Böyle olduğu için de havadan daha kuvvetli tek etken insandır. Çünkü insan Allah Teâlâ'nın kendisinden yaratmış olduğu aklı ile hevâsını bastırmaya güç yetirebilir. Böyle yaptığı zaman aklı, hüküm konusunda hevâsına galip olur. Bu da Allah Teâlâ'nın onu yaratmış olduğu suretin kuvvetindedir. Bu suret nedeniyle riyaset (liderlik) onun zati özelliğidir. Yine o, mümkün olduğu için de zillet ve fakr (muhtaçlık) onun zâtındandır. Fakrı riyasetine galip gelip de kulluğu ile zuhur eder ve rubûbiyet suretinden kendisinde eser kalmaz ise o zaman ondan daha güçlü bir yaratılmış yok demektir. Enes b. Mâlik'in naklettiği bir rivayette bildirildiğine göre Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle buyurmuştur: "Allah Teâlâ yeryüzünü yarattığı zaman yer sarsılmaya başladı. Bu yüzden dağları yarattı ve onların yerin üzerinde durmalarını emir buyurdu. Böylece yeryüzü sarsılmayı bırakıp karar kıldı. Melekler bunu görüp hayret içinde kaldılar ve dediler ki: 'Ey rabbimiz! Yarattığın varlıkları içinde şu dağlardan daha güçlü olan var mıdır?' Allah Teâlâ, 'Evet, demirdir' buyurdu. Onlar, 'Ey rabbimiz! Yarattığın varlıkları içinde demirden daha güçlü olan var mıdır?' Allah Teâlâ, 'Evet, ateştir' buyurdu. Onlar, 'Ey rabbimiz! Yarattığın varlıkları içinde ateşten daha güçlü olan var mıdır?' Allah Teâlâ, 'Evet, sudur' buyurdu. Onlar, 'Ey rabbimiz! Yarattığın varlıkları içinde sudan daha güçlü olan var mıdır?' Allah Teâlâ, "Evet, rüzgârdır" buyurdu. Onlar, 'Ey rabbimiz! Yarattığın varlıkları içinde rüzgârdan daha güçlü olan var mıdır?' Allah Teâlâ, 'Âdemoğlunun sağ eli ile verdiği, fakat sol elinin bile haberdar olmadığı sadakadır.' buyurdu."

Allah Teâlâ hevâ'ya öyle bir etkili, nüfuzlu güç vermiştir ki o bu sayede, Allah'ın kendilerini koruyup muhafaza ettiği kimseler dışında akılların pek çoğu üzerine galip gelir, baskın çıkar. Çünkü hevâ, "ben her varlık nezdinde kendisine kulluk edilen ilâhım" der. Akıldan da, nakil ile gelenden de yüz çevirir. Şeytanlar ve şehvet de ona tâbi olur.

أَمْ تَحْسَبُ أَنَّ أَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ أَوْ يَعْقِلُونَ إِنْ هُمْ إِلَّا كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا (٤٤)

44. Yoksa sen onların çoğunun işiteceklerini yahut akıllarını kullanacaklarını mı sanıyorsun? Onlar hayvanlar gibidirler, belki yolca onlardan daha da şaşkındırlar.

[Onlar hayvanlar gibidirler] yani hayret anlamına gelen dalâlet ve sapkınlık konusunda böyledirler. Allah Teâlâ dalâlet ehlini hayvanlara benzetirken

hayvanların eksik, kusurlu olduğunu söylemek istememiştir. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm, [Eğer hayvanlar sizin bildiğiniz şekilde ölümü biliyor olsalardı onlardan bir tane bile besili olanı bulup da yiyemezdiniz] buyurarak hayvanları övmüştür. Bu âyette ise benzetme sadece hayret/şaşkınlık konusunda yapılmış, yoksa hakkında şaşkınlığa düşülen şey hakkında yapılmamıştır. Çünkü hayvanlar fıtratları gereği Allah'ı bilirler ve onda hayret içindedirler. Bu nedenle Allah Teâlâ, [onlar ancak hayvanlar gibidirler, çünkü onların akledecek kalpleri, görecek gözleri, işitecek kulakları var olmasına rağmen tine de kendilerini hayvan konumuna indirmişlerdir] buyurmuş, ardında da [belki yolca onlardan daha da şaşkındırlar] buyurmuştur. Çünkü Allah Teâlâ hayvanlara bu kuvvetleri vermiş değildir. Nitekim göz, sahibinin ibret almasına, kulak, sahibinin işittiği şeyin şuuruna varmasına, kalp de sahibinin akletmesine yarar. Ama bu kimseler kendi fikirleri yolundan yürüyerek Rablerinin bilgisine ulaşması talep ettikleri için bu yolda şaşkın duruma düşmüşlerdir. İşte bu Allah hakkındaki şaşkınlığa ilave bir şaşkınlıktır. Benzer şekilde Allah Teâlâ onların ilave şaşkınlığının yol konusunda olduğunu ifade etmiştir ki bu da hakkında tefekkür etmenin yasaklandığı şeyler hususunda tefekkür ve nazar etmektir. Hak Teâlâ, "Her kim bu dünyada kör ise âhirette de kör ve daha da şaşkın bir yolsa olacaktır" (İsrâ, 17/72) buyurmuştur. Bu konuda A'râf sûresinin 178. âyetinin tefsirine de bakınız.

أَلَمْ تَرَ إِلَىٰ رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ وَلَوْ شَاءَ لَجَعَلَهُ سَاكِنًا ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسَ
عَلَيْهِ دَلِيلًا (٤٥) ثُمَّ قَبَضْنَاهُ إِلَيْنَا قَبْضًا يَسِيرًا (٤٦)

45. Rabbinin gölgeyi nasıl uzattığını görmez misin? İsteseydi onu sabit kılardı. Sonra biz güneşi gölgeye delil kıldık. 46. Sonra onu kendimize yavaş yavaş çektik.

Gölgenin çekilmesi ve uzatılması ilâhî lütuflardan biridir ki insan bunun hakkında bir nebze düşünse hemen çok muazzam bir lütuf görür. Bu nedenle de Allah bunu, kendisine dair bilginin delili olarak koymuş ve şöyle buyurmuştur: [Rabbinin gölgeyi nasıl uzattığını görmez misin?] gölge an be an uzarken göz onun bu uzanışını göremez, sürekli ona baksa bile hareketini müşahede edemez, bu yüzden göle, sürekli kendisine bakan kimse için hem hareketlidir hem de hareketsizdir. Aynı şekilde onun çekilmesinde de durum budur. Bunu da Hak Teâlâ [Sonra onu kendimize yavaş yavaş çektik] şeklinde ifade etmiştir. Ondan çıkar ve ancak çıktığı yere geri dönüp toplanır. Nitekim göz de gölgenin başladığı yere döndüğünü görür. Hak Teâlâ onu kendisine doğru

çektiğini buyurmuştur ki O, sözünde sadıktır. Böylece bize, kendisinden gölgenin çıktığı varlığın "Hak" olduğunu, fakat yaratılmış varlık suretinde zuhur ettiğini öğretmiştir. Ona bir gölge bulunur ki Hak onu dilediğinde gösterir, dilediğinde çekip toplar, ama güneşi ona bir delil kılmış, fakat bütünüyle onu göstermemiştir. Bu kendisinden gölgenin neşet edip uzandığı uzun cismin katılığıdır. Bu niteliklerin toplamı neticesinde gölge uzanır. Bu güneştir, şu duvardır, şu gölgedir, bu uzamanın hükmüdür, şu gölgenin çekilmesi ile kendisinden çıktığı kimseye dönmesidir. vs. Bütün bu durumlarda varlık birdir. Bundan daha latif ve sırlı bir şey olabilir mi? Gözler kendisini göremese bile, yine de O'nu idrak ederler. Allah bizi görülen bir şeye yönlendirerek şöyle der: [Rabbinin gölgeyi nasıl uzattığını görmez misin?] Allah gölgeyi güneş ile kesif bir cisim vasıtasıyla uzatmıştır. Kesif cisim güneş ışığının gölgenin üzerine düştüğü cisme ulaşmasını engeller. Sonra Allah gölgeyi kendisine çeker. Bu durum Allah'ın hakkında düşünmemizi istediği ve bize hitap ettiği işin keyfiyetidir. Allah burada "onun hakkında düşünmez misin?" dememiş (*fîha* ifadesini kullanmamış), bunun yerine "görmez misin?" ifadesini kullanmıştır. Yani *ilâ* edatını kullanarak gözle görmeyi kastetmiştir. Bununla birlikte edatlar bazı yerlerde birbirlerinin yerine kullanılabilirler. Fakat bu husus ancak hal karinesiyle öğrenilebilir. Buradaki edatın esas anlamıyla âyette kullanımı imkânsız olduğu için onun kullanıldığı yerin gerektirdiği edatın yerine kullanıldığını anlarız. Bu durum Kur'ân'ın indirildiği dilde bilinen bir husustur. Binaenaleyh kelimenin ümmetin bildiği anlamda söylenip kullanılması gerekir. Bu itibarla burada görme kelimesi "e" (*ilâ*) edatına bitişik kullanılmış, görülen şey "nasıl" (*keyfe*) kelimesi ile ifade edilmiştir. Burada Hakkın zâtı müşahede edilmez, ancak O, gölgenin uzamasına keyfiyet vermektedir. Biz sadece yoğun şahıslardan gölgenin uzadığını görmekteyiz. Bu gölgeler, üzerinde bulundukları cisimlerin üzerine ışıkların yayılmasını engeller. Buradan anlıyoruz ki bu hitapta geçen görmek kelimesi, zikretmiş olduğumuz "nasıl" (*keyfe*) ifadesiyle ilgilidir ve bu da tabiatıyla Allah'tandır. Diğer bir ifadeyle Allah kesif nesnelerin dikilip bir yönlerindeki nurların bu nesneler nedeniyle bu mekânlara yayılmasının engellenmesini dileseydi, onların bu engellemeleri gölge diye isimlendirilirdi. Ya da bu gölgeler o mekânlar üzerine ışığın yayılmasını engellerdi ve o mekânlarda başka bir ışık yaratılmazdı. Bu perdelenmiş ışık ise, iradesi bu hususta eksik kalacağı için, o mekânlar üzerine yayılamazdı. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: [Sonra onu kendimize yavaş yavaş çektik.] Burada çekme, mekânın görülmesini sağlayacak şekilde ışığın ortaya çıkmasıyla gölgenin kendisinden çıktığı nesneye dönmesidir. Böylece çekilen gölge duvara değil, Allah'a çekilmiş olmaktadır. Buna

karşılık duyu âleminde ve gözün gördüğü kadarıyla, gölgenin çekilmesinin ve kesif olan nesnenin yönüne doğru toplanmasının nedeni ışığın ortaya çıkmasıdır. Bu âyet gölge misali üzerinden darb-ı mesel yoluyla Allah'a delâlet eden bir âyettir ve Allah Teâlâ bize gölgeye bu nazarla bakmamızı emretmiştir. Ona bu nazarla bakmak Hakk'ı bilmektir, ancak Hakk'ın gölgeyi uzatmış olması onu gözümüzün varlığında ızhar etmiş olmasıdır. İlâhiyat bahislerinde bu fiiller meselesinden daha büyük hayretin ortaya çıktığı bir mesele söz konusu değildir. Burada sen ona bu makamda zâtının birliği itibariyle değil, seni yaratmasındaki delâletinde söz konusu olan fiilinin birliği itibariyle nazar edersin. Bu âyet Hak Teâlâ'nın fiillerde tecellisinin yani kendisinden bütün kâinatın oluştuğu zâttan kâinatın ve mazharların zuhuru nispetinde tecellisinin söz konusu olmadığını söyleyen kimselerin delili kabilindendir. Bu da Hak Teâlâ'nın, "Ben onlara göklerin ve yerin yaratılışını müşahede ettirmedim" şeklindeki âyetinde ifade edilmiştir. Bu noktada iş varlıkta seninle Hak arasında, ilâhî iktidar ile mümkünlerin kabulü arasındadır. Gölgeyi kendisine doğru çekmesi sana seni ve kendisini bildirmesi içindir, çünkü gölge ancak senden çıkmış durumdadır. Eğer sen olmasaydın gölge de olmayacaktı. Aynı şekilde güneş ya da ışık da olmasaydı gölge yine olmayacaktı. Nesne ne kadar yoğun/kesif olursa gölgenin varlığı da o kadar açık tahakkuk eder. Bu iki husustan herhangi biri ortadan kalktığı zaman, yaratılmış/hâdis varlığın varlığı da ortadan kalkar. Aynı şekilde ışık saçan nesne ya da o ışığın nüfuzuna engel olan kesif cisim ortadan kalktığı zaman gölge oluşmaz. Hak Teâlâ'nın [Sonra güneşi de ona bir delil kıldık] âyetindeki zamir ("ona" zamiri) gölgeye işaret etmek durumundadır, çünkü cümleden buna en yakın unsur odur. Ama bu zamir Rab Teâlâ'nın ismine de işaret edebilir ki bu seçenek daha uygundur, çünkü Allah Teâlâ kıyamet günü görülecek olmasını anlatmak için güneş misalini vermiş, resûlünün diliyle şöyle buyurmuştur: "Sizler rabbinizi tıpkı öğlen vaktinde güneşi gördüğünüz gibi göreceksiniz." Güneşin zirve noktasına çıktığı vakitte de ışık gören kimsenin varlığını bütün yönleri ile kuşatmış olduğu için, o vakitte gölgeyi nesneye çekmeyi murad etmiştir. Bu, kişinin Rabbini müşahede ederken kendi nefsini görmeme, kendi nefsini görme konusunda fenaya ulaşma halidir. Bunun ardından da, [Sonra onu kendimize yavaş yavaş çektik] buyurmuştur. Bu, istiva halindedir. Sonra güneş batıya doğru yönelmesinin (zevalin) ardından batmaya başlayınca gölge yeniden uzanır, çünkü bu vakitte, gölgeyi uzatması itibariyle rabbine dair bilgisi kendisinde sabit olur. İşte bundan dolayı yukarıdaki âyette geçen "ona" zamirinin Rab Teâlâ'nın ismine işaret etmesi daha uygun seçenektir. Çünkü güneşin doğum anından insan gölgenin uzamasını müşahede eder ve gölgenin

bu şekilde uzamasının sebebinin ne olduğu konusunda düşünür, nazar eder. Derken kendi varlığının gölge ile güneş arasında bulunduğunu görür. Bunun üzerine dönüp güneşe bakar ve onun hakkında düşünür ve gölgesinin bu şekilde uzaması konusunda güneşin herhangi bir etkisinin olmadığını fark eder. Böylece gölge onu nazar konusunda güneşe götüren bir delil olur, güneş de onu eser konusunda gölgeye götüren bir delil olur.

Bil ki Hak Teâlâ'nın var etmiş olduğu mümkün varlıklar imkân makamının ihtiva ettiği a'yâna aittir, bu makam da mutlak varlık makamı ile mutlak yokluk makamı arasında bir berzah makamıdır, tıpkı cisimlerin gölgeleri konumundadır. Hatta bunlar hakiki mânada gölgelerdir. Hak Teâlâ bunların a'yânının secde etmeleri ile birlikte kendilerinin de Hakk'a secde ettiklerini bildirmiş, onlar bu şekilde nitelemiştir. Bu a'yân henüz vücuda gelmeden önce dahi Allah Teâlâ'ya secde halinde idiler. Bunların gölgeleri var edilince, o gölgeler de Allah Teâlâ'ya secde eder halde var edildiler, çünkü kendilerinden var edildikleri a'yânı secde ediyor halde idi. Yer, gök, güneş, ay, yıldız, dağ, taş, ağaç, hayvan ve bütün canlı varlıklar buna dâhildir. Sonra cisim olmaları itibariyle bu a'yân-ı sâbite'den zuhur eden bütün bu gölgeleri Hak Teâlâ, nereden sadır olduklarının bilinmesine sevk eden birer delil kılmıştır. Sonra bu gölgeler ışığın, gölgenin kendisinde zuhur ettiği cisimden daha uzun olacak şekilde eğimli hale gelmesi ile birlikte uzarlar, bununla beraber yine de onlara nispet edilirler. Bu durum, bu varlıkların kendilerinden var edildikleri berzahtaki 'aynlarının sonsuz olduğun delâlet eden bir tembihtir. Çünkü bunlar sahip oldukları haller, arazlar ve sıfatlar itibariyle böyledirler. Bu itibarla bu, sonsuz bir âlemdir, nihayete ereceği bir ucu yoktur, çünkü bu, mutlak varlık ile mutlak yokluk makamlarını ayırt eden makamdır. İşte sen de bu iki gölge arasında bir ölçü sahibisin. Ölçüsü olmayan bir makamdan var edilmiş bulunmaktasın ve senden ölçüsü olmayan bir gölge zuhur eder. Bu gölgenin uzaması işte bu berzah makamını talep eder. Bu berzah makamı mutlak varlığın en-Nûr isminden neş'et eden gölgesidir, bu nedenle biz ona gölge adını verdik. A'yânın varlığı da işte bu gölgenin gölgesi mesabesindedir. Fiziksel olarak algıladığımız gölgeler de duyu âlemindeki şu varlıkların gölgeleridir. Gölgenin hükmü sabit kalmak değil de zeval olduğu ve mümkün varlıklar her ne kadar var olsalar da yok hükmünde oldukları için bunlara "gölgeler" adı verilir ve böylelikle onlarla mutlak varlıkta sabit olanlar birbirinden temyiz edilir. Mutlak varlık ise zorunlu varlıktır. Yine bunlarla mutlak yoklukta (ki bu da imkânsızlıktır) sabit olanlar arasında da bu şekilde temyiz söz konusu olur. Böylece mertebeler birbirinden temyiz edilir. Mevcut olan a'yân zuhur ettikleri zaman işte bu berzahta zuhur ederler, çünkü onların çıkacak-

lar başka bir makam yoktur. Onlar bu makamda varlık halini kazanırlar. Ama bu makamdaki varlık sonlu iken var ediş sonsuzdur. İşte bu, Allah Teâlâ'nın yaratılışın devamlılığı, a'yân-ı sabite ve bu a'yânın varlıkta zuhuru konusunda vermiş olduğu bir darb-ı meseldir.

Bak şu nesnenin gölgesine ki
Güneş yükselince kaybolur gider
İşte bu onun daimi hareketine delildir
Uzamaya başlar ve kısalır ki bu kadarı da sana yeter
Eğer bir an olsun duracak olsaydı hiçbir izi kalmazdı
Varlıkta "kün" emrinin. İşte bu ondaki hükümdür.
Kevn Rahmân'ın nefesindedir ve de
O'ndan başka aslı yoktur, sözün hükmü onu açığa çıkarır.

İbret

Gölgen senin suretindedir ve sen bir suret üzeresin. Dolayısıyla sen bir gölgesin ve hareketinin sana değil Hakka ait olduğuna dair delil ortadadır. Aynı şekilde hareket gölgenin değil, senin hareketindir, ama sen yine de itiraz eder, kadrini bilmezsin. Oysa senin gölgen hiçbir itirazda bulunmaz.

İşaret kabîlinden

İnsan-ı kâmil, Allah Teâlâ'dan gayrı bütün şeyler üzerinde Allah'ın gölgesidir, O'nun gaybdaki sureti, kendisinden gölgenin zuhur edip uzadığı nesnede gölgenin sureti gibidir. Nitekim bir nesnenin gölgesi yerde uzadığı zaman bu uzayan gölgenin mukabili olan nesnenin kendisinde bir gölgesi olmaz mı? İşte bu gölgenin karşısında bulunan nesnenin kendisi ile kaim olan gölge insandan geriye kalan şeydir. O da Allah'ın gayba uzanan gölgesidir, çıkışı asla mümkün değildir. O uzayan gölgenin bâtınıdır. Uzayan gölgenin kendisi zâhirdir. İnsanın zâhiri insandan uzayan, zâhir olandır. Bâtını ise gaybtan ayrılmayandır. İnsanın bâtını asla bilinmez. Onun yavaşça çekilmesi ile tekrar gaybına dönmesidir. Burada işaret kabilinden şu ibret verilmiştir ki daima Hakk'ın kendisindeki suretini muhafaza eden insan O'nun gölgesidir. Bil ki insan ilâhî suretin misalidir, tıpkı nesnenin kendisinden hiç ayrımlayan gölgesi gibidir. Ancak bazı durumlarda zâhir olup görünür, bazı durumlarda ise

gizlenir. Gizlendiği zaman akılla bilinir, göründüğü zaman ise görebilen gözler tarafından gözle görünür. Hak'ta insan-ı kâmil akılla bilinir, tıpkı güneşte gizli olup zuhur etmemiş gölgenin bilinmesi gibidir. İnsan bu mânada ezelden ebede vardır. Bu nedenle de göz sahibi olması itibariyle Hak açısından müşahede edilir. Ondan gölge mekânında da kendi suretinde zuhur eder. [Rabbinin gölgeyi nasıl uzattığını görmez misin? İsteseydi onu sabit kılardı.] yani gölgesi olduğu varlıkta sabit kılar, uzatmazdı. Bu durumda da onun fiziksel âlemde varlığı olmazdı, varlığını sadece Allah bilirdi. Ancak o durumda da yine Allah'la birlikte varlığını sürdürürdü ki haddizatında zaten Allah'la birlikte varlığını sürdürmektedir. Allah Teâlâ'nın bekâsı ile bâkidir. İnsan-ı kâmilin dışındaki varlıklar ise ancak Allah Teâlâ'nın kendilerini bâki kılması ile bâkidirler. İnsan-ı kâmilin en kâmili Hazreti Muhammet Mustafa aleyhisselâmdır. Bu kemal, âlemin gayesidir. Hazreti Muhammet Mustafa aleyhisselâm kemal derecesini ilâhî suretin tamamı ile elde etmiştir. Bu kemal derecesinin bir alt mertebesinde olan diğer kâmil insanlar ise nebîlerdir. Allah'ın salât ve selamı onların üzerine olsun. Hazreti Muhammet Mustafa aleyhisselâmın bütün âleme nispetle konumu, nefs-i nâtıkanın insana nispetle konumu gibidir. Nefs-i nâtıka ki insanın insan yapan şeydir, o olmadan insan insan olmaz. Dolayısıyla Hazreti Muhammet Mustafa aleyhisselâmın zuhurundan önce âlemin hali tıpkı yaratılmış, fakat henüz kendisine ilâhî ruh üflenmemiş bedenin hali gibiydi. Hazreti Muhammet Mustafa aleyhisselâmın vefatından sonraki dönemlerde âlemin hali ise uyuyan kimsenin hali gibidir. Kıyamet gününde Hazreti Muhammet Mustafa aleyhisselâmın diriltileceği zaman âlemin hali ise uykudan sonra uyanma hali gibidir. Hazreti Muhammet Mustafa aleyhisselâm âlemin ruhudur. İşte bu âyet Hazreti Muhammet Mustafa aleyhisselâmın âlemdeki zuhurunun onun zâhirde ortaya çıkmasından önce de, vefatından (*refîk-i a'lâ*'ya intikalinden) sonra da gizli bir şekilde mevcut olduğunun anlatımı konusunda bir darb-ı meseldir. Yine bu âyet Hazreti Muhammet Mustafa aleyhisselâmın, mânayı anlayan kimseler için hem zuhur hem gizlilik konusunda ilâhî suretin en kâmili olduğunu, vefatı ile âlemden büsbütün gizlenip yok olmadığını, aksine aslına dönen gölge gibi olduğunu ifade eden bir darb-ı meseledir. Âlemin ruhu olan Hazreti Muhammet Mustafa aleyhisselâm âlemde, tıpkı uyuyan bir insanda ruhun bulunduğu konumda bulunur. Kıyamette diriliş gününe kadar bu durum böyle devam edecektir ki o gün, uyuyanın uyanmasına benzer. Bugün itibariyle âlem, Hazreti Muhammet Mustafa aleyhisselâmın ruh ve cisim, suret ve mâna olarak bir arada varlığını kaybetmiş olduğu için uyuyan kimse konumundadır, ama ölü değildir. Allah Teâlâ âyette "keyfe" (nasıl) ifadesini kullanmıştır. Gölge an-

cak kendinden uzadığı suretten çıkar. Onun yaratılışı rahmettir. Bu itibarla insan-ı kâmilden daha büyük rahmet yoktur. Sıfatlar içinde ise en büyük rahmet sıfatı en-Nûr sıfatıdır.

İşaret

Gölgenin uzaması dinlenme/rahat için değildir, aksine o mârifete bir basamak olsun diyedir. İşte sen bu gölgesin ve Hak seni elbet çekip kendisine toplayacaktır.

وَهُوَ الَّذِى جَعَلَ لَكُمُ الَّيْلَ لِبَاسًا وَالنَّوْمَ سُبَاتًا وَجَعَلَ النَّهَارَ نُشُورًا ﴿٤٧﴾

47. O, geceyi size bir örtü, uykuyu istirahat zamanı ve gündüzü de hareket ve çalışma vakti yapandır.

[O, geceyi size bir örtü yapandır] gece ehli için onu bir örtü yapmıştır eve gece de onları örter. [uykuyu istirahat zamanı yapandır] yani insanlar için tabii olarak rahatlama zamanı yapandır.

İşaret kabilinden

[O, geceyi size bir örtü yapandır] bu gece ehli içindir, yani onlar ağyârın gözünden örter, böylece gece ehlinin ibadetlerinde Allah ile olan halini kimse göremez, çünkü Allah'ın onların üzerine göndermiş olduğu gece karanlığı kendilerini örter ve onlar da bu gece karanlığının yalnızlığı içinde sevdikleri ile ile yalnız kalma fırsatı bulur, bundan istifade ederler, kendilerini gözleyen hiç kimse olmaksızın sevdikleri ile münâcât ederler. Çünkü Allah geceyi gözleyenlerin gözlerine bir örtü yapmıştır, yani onu insanların tamamı için tabii bir rahatlık haline getirdiği gibi gece ehli için de ilâhî bir rahatlık haline getirmiştir. İnsanlar uykuya daldıkları zaman işte bu kimseler rableri ile birlikte olmanın istirahatına girerler, hem his hem mâna olarak onunla baş başa kalırlar, ondan tövbelerinin kabulünü, dualarına icabet edilmesini, mağfireti ve diğer şeyleri niyaz ederler. O halde insanların uykusu bu kimseler için bir rahatlıktır, gecenin üzerlerine inmesi onlar için bir rahmettir. Rivayette şöyle ifade edilir: beni sevdiğini iddia eden, fakat gece karanlığı çökünce gözleri hemen uykuya dalan kimse yalan söylemiştir. Seven, sevdiği ile baş başa

kalmayı istemez mi? İşte ben kullarıma tecelli ediyorum, dua eden yok mudur ki icabet edeyim, tövbe eden yok mudur ki onun tövbesini kabul edeyim, bağışlanma dileyen yok mudur ki onu bağışlayayım. Fecr vaktine kadar bu böyle devam eder.

وَهُوَ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً طَهُورًا (٤٨)

48. O, rahmetinin önünde rüzgârları müjdeci olarak gönderendir. Ve biz gökten tertemiz bir su indirdik.

Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle buyurmuştur:

Allah suyu tertemiz (ve temizleyici) olarak yaratmıştır, hiçbir şey onu kirletmez.

Suyun içine necasetin karışabildiğine kuşku yoktur, ancak yine de o sudan ayrışabilir ve su, asıl halinde olduğu üzere temiz kalır. Ancak necaseti sudan ayrıştırmak zordur. Bu nedenle içinde necaset karışmış sular içerisinde şeriat bize hangisinin kullanılmasını mubah kılmış ise biz onu kullanırız, hangisinin kullanılmasını yasaklamış ise ondan da uzak dururuz. Bunun sebebi şeriatın emridir. Oysa bir necasetin suyun içinde kaldığını aklımızla biliriz, diğer taraftan suyun asıl hali itibariyle temiz olduğunu ve hiçbir şeyin onu kirletmediğini biliriz. Şeriat bize sulardan hangisinin necis olduğu için kullanılmasını yasaklamış ise, aslında bu yasağın asıl sebebi, bizim onun kirlenmiş kısımlarını temiz su olanından ayrıt etmeye gücümüzün yetmiyor oluşudur. Necaset ile su arasında engelleyici bir berzah bulunur ve bu yüzden onlar birbirlerine karışmazlar. Eğer karışacak olsalardı o zaman su da necis olurdu.

لِنُحْيِيَ بِهِ بَلْدَةً مَيْتًا وَنُسْقِيَهُ مِمَّا خَلَقْنَا أَنْعَامًا وَأَنَاسِيَّ كَثِيرًا (٤٩) وَلَقَدْ صَرَّفْنَاهُ
بَيْنَهُمْ لِيَذَّكَّرُوا فَأَبَى أَكْثَرُ النَّاسِ إِلَّا كُفُورًا (٥٠) وَلَوْ شِئْنَا لَبَعَثْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ نَذِيرًا
(٥١) فَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَجَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا (٥٢) وَهُوَ الَّذِي مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ هَٰذَا
عَذْبٌ فُرَاتٌ وَهَٰذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَجَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخًا وَحِجْرًا مَحْجُورًا (٥٣)

49. Ölü toprağı canlandıralım, yarattıklarımızdan birçok hayvanları ve insanları sulayalım diye gökten tertemiz bir su indirdik. 50. Andolsun, biz bunu insanlar arasında, düşünüp ibret alsınlar diye tekrar tekrar açıkladık. Fakat insanların çoğu nankörlükte direttiler. 51. Dileseydik her memlekete bir uyarıcı gönderirdik. 52. Öyle ise kâfirlere itaat etme, onlara karşı bu Kur'ân'la büyük bir mücadele ver. 53. O, birinin suyu lez-

zetli ve tatlı, diğerininki tuzlu ve acı olan iki denizi salıverip aralarına da görünmez bir perde ve karışmalarını önleyici bir engel koyandır.

[O, birinin suyu lezzetli ve tatlı, diğerininki tuzlu ve acı olan iki denizi salıverdi] bunun sebebi kulların o suyu içme ve diğer ihtiyaçlar için kullanma türünden maslahatlarıdır. [birinin suyu lezzetli ve tatlı, diğerininki tuzlu ve acı] çünkü havada bulunan kirler (mikroplar) suya zarar verir. Sudaki tuzluluk ise âlemin nefeslerinden ve yerin buharlarından neşet eden bu tür mikropları izale eder, böylece hem havadaki hem de sudaki bozulma ve çürüme giderilir. İşte bu Allah'ın, mahlûkatına olan rahmetinin eseridir.

وَهُوَ الَّذٖى خَلَقَ مِنَ الْمَٓاءِ بَشَرًا فَجَعَلَهُ نَسَبًا وَصِهْرًاۜ وَكَانَ رَبُّكَ قَدٖيرًا (٥٤)
وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَنْفَعُهُمْ وَلَا يَضُرُّهُمْۜ وَكَانَ الْكَافِرُ عَلٰى رَبِّهٖ ظَهٖيرًا (٥٥)
وَمَٓا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذٖيرًا (٥٦) قُلْ مَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍ اِلَّا مَنْ شَٓاءَ
اَنْ يَتَّخِذَ اِلٰى رَبِّهٖ سَبٖيلًا (٥٧) وَتَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذٖى لَا يَمُوتُ وَسَبِّحْ بِحَمْدِهٖۜ
وَكَفٰى بِهٖ بِذُنُوبِ عِبَادِهٖ خَبٖيرًاۚ (٥٨) اَلَّذٖى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا
فٖى سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِۚ اَلرَّحْمٰنُ فَسْـَٔلْ بِهٖ خَبٖيرًا (٥٩)

54. O, sudan bir insan yaratıp ondan soy sop ve hısımlık meydana getirendir. Rabbin her şeye hakkıyla gücü yetendir. 55. Onlar, Allah'ı bırakıp, kendilerine ne faydası ne de zararı dokunan şeylere kulluk ederler. Kâfir, rabbine karşı arka çıkandır. 56. Biz seni ancak bir müjdeci ve bir uyarıcı olarak gönderdik. 57. De ki: "Ben buna karşılık sizden dileyen kimsenin, rabbine giden yolu tutmasından başka herhangi bir ücret istemiyorum." 58. Sen, o ölümsüz ve daima diri olana tevekkül et. O'nu her türlü övgüyle yücelterek tesbih et. Kullarının günahlarından hakkıyla haberdar olarak O yeter! 59. Gökleri ve yeryüzünü ve ikisi arasındakileri altı gün içinde yaratan sonra da arşa istiva eden Rahmân'dır. Sen bunu haberdar olana sor!

Bu âyet günlerin Buruc feleğinin hareketi ile var olduğunun delilidir. Bunlar bizim tarafımızdan biliniyor olan günlerdir, başka günler değildir. Buruc feleği bir tur döndüğü zaman Allah'ın içerisinde gökleri ve yeri yarattığı gün oluşur. Ardından Allah, güneşin var edilişi ile birlikte gündüz ve geceyi ihdas etmiştir, ama bu gün değildir. Gün, yirmi dört saattir. Terim olarak sadece geceye de "gün" denebilir.

Bil ki Allah Teâlâ âlemi altı günde yaratmış, bu işe pazar günü başlamış, cuma günü ise bitirmiştir. [Sonra da arşa istiva eden]: Haftanın yedinci günü geldiği ve Allah âlemi yaratmayı tamamladığı zaman tıpkı yorgun düşüp de dinlenen biri gibi teşbih edildi. Böylece sırt üstü uzandı, ayağının birini diğerinin üzerine koydu ve "Mülk sahibi olan benim." buyurdu. Hazreti Peygamber aleyhisselâmdan gelen haberlerde bu ifadeler kullanılmaktadır. İlâhî "iş bitirme" sadece bu altı günde yaratılan cinslerin bitirilmesidir, yoksa türlerin kapsamındaki fertlerle ilgili iş bitmez. [Rahmân'dır. Sen bunu haberdar olana sor!] buradaki "bunu" ifadesi, istiva etmeye işaret eder. "haberdar olan" ise Allah'ın kulları içerisinde nebîler ve diğer ârif kimselerdir. Bunlar Allah'ın dilediği (kendilerine ilim verdiği) kişilerdir. Çünkü Allah Teâlâ, [O hikmeti dilediğine verir] buyurmuştur. Kendisine sorulacak olan bu "haberdar" kimse, zevk yolu ile bu ilmi tahsil etmiş olan kişidir. Bunun özelliği ise, Kur'ân'ın kalbine inmiş olmasıdır. Bu nedenle onun kalbi, Kur'ân'ın zevk ile oraya ineceği bir arş olmuştur. Bu kişi zevki ve tecrübesi ile Rahmân'ın arşa istiva etmesinin ne mânaya geldiğini bilir. Bu sebeple herhangi bir işin hakikatini sormak istediğin zaman onu o konuda zevk sahibi olan kimseye sor. Eşyaya dair zevk sahibi olmayana sorma, çünkü o sana, sorduğun o işin hakikatini değil, ancak ismini haber verebilir.

وَاِذَا قِيلَ لَهُمُ اسْجُدُوا لِلرَّحْمٰنِ قَالُوا وَمَا الرَّحْمٰنُ اَنَسْجُدُ لِمَا تَأْمُرُنَا وَزَادَهُمْ نُفُورًا (٦٠)

60. Onlara, "Rahmân'a secdeye kapanın." dendiğinde "Rahmân da nedir? Senin bize emrettiğine mi secde edeceğiz?" derler ve bu onların nefretini artırır.

Müşrikler Hakk'a dair sadece "Allah" isminin müsemmasını biliyorlar, fakat bunun "Rahmân" isminin müsemmasının aynı olduğunu bilmiyorlardı, bu yüzden de onlarda Rahmân isminin bulunmadığı, bu ismi daha önce hiç duymamış oldukları söylenmiştir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm onlara "Rahmân'a secde edin." dediği zaman (ki bu, kahır secdesi değil, nimet secdesi idi, yani kul olmanın gereği olan zorunlu itaat değil, iradeye dayalı secde kastediliyordu) onlar, "Rahmân da nedir" dediler. Bu, soru kabilinden bir ifade idi. (yani alay değildi.) bir başka görüşe göre onlar Rahmân ve Rahîm isimlerinin *errahmânurrahîm* şeklinde tek isim olduğunu, tıpkı Ba'lbekke, Ramehürmüz gibi mürekkep (birleşik) isim olduğunu düşünüyorlardı. Bu yüzden sadece Rahmân isminin tek başına kullanıldığını işittiklerinde

bunu yadırgadılar. Diğer taraftan Araplar "Allah" ismini biliyorlardı. Nitekim "Biz bu putlara, bizi Allah'a yakınlaştırsınlar diye kulluk ediyoruz." (Zümer, 39/3) diyorlardı. Yani Allah'ı biliyorlardı. Rahmân kelimesi, köken itibariyle rahmet anlamını vermekte idi ve bu nitelik onlarda da mevcut idi. Bu yüzden onlar, kendi cinslerinden olan bir niteliğin Allah'a atfedilmesinden endişe ettiler ve bunu yadırgayarak, "Rahmân da nedir?" dediler. Buna karşılık her sözün anlamının anlaşılır olması şart olmadığı için Allah Teâlâ onlara; [De ki ister Rahmân diye dua edin, ister Allah diye] buyurdu. Çünkü bu iki lafzın her ikisi de aynı zata işaret eder. Kaldı ki Rahmân ismini inkâr edip yadırgayan kimsenin böyle yapmasının sebebi, bu ismin insanlara çok yakın olmasıdır. Nitekim kullara rahmet sıfatından daha yakın olan bir şey yoktur. Çünkü kullara en yakın olan şey onların varlıklarıdır ki varlıkları da bizatihi rahmettir. Bunda hiçbir kuşku yoktur. Onların Allah ismini kabul etmelerinin sebebi ise bu isimde hem rahmet hem de kahr sıfatının bulunuyor olmasıdır. Bu yüzden de Allah ismi onlar tarafından bilinmiş, fakat Rahmân ismi bilinmemiştir. Aksine onlar Rahmân'ın, kendisi aracılığı ile Allah'a yakınlaşabilecekleri bir ortak olduğunu tahayyül etmişler, bu yüzden de onu yadırgamışlardır. Oysa aynı kimseler Allah ile aralarında aracı olsun diye benimsedikleri putları yadırgamıyorlardı. Çünkü Allah dışında ilâh olarak benimsedikleri bu putların isimlerini biliyorlardı ve isimleri sayesinde onların hakiki mânada ulûhiyet konumunda olmadıklarını da biliyorlardı. Hazreti Peygamber aleyhisselâm onlara Rahmân'a gayben secde etmelerini işaret buyurduğu zaman onlar ["Rahmân da nedir? Senin bize emrettiğine mi secde edeceğiz?" dediler ve bu onların nefretini artırdı.] Bu ismi bilmedikleri için bu isim onların nefretlerini artırdı, çünkü onlar ilâhî iktidara ve şiddetli cezalandırmaya sahip Allah isminden başkasını bilmiyorlardı. Onlar nezdinde Allah (ismi) çok yüce ve münezzeh idi, bu yüzden de kendilerini O'na yakınlaştırsın, huzurunda kendilerine şefaatçi olsun diye ortak kıldıkları putlara tapıyorlardı. Kâfirler Rahmân isminin mükellefiyet yüklemekle çelişik olduğunu ve secde emrinin mükellefiyet olduğunu düşündükleri için hata etmişlerdi. Onlara göre Rahmân ismine sahip olan varlığa secde edilmemeliydi, çünkü bu isimde mübalağalı bir rahmet anlamı vardır. Eğer Hazreti Peygamber aleyhisselâm onlara kahr mânasına gelen bir isim ile Allah'ı zikredip O'na secde etmelerini emretseydi belki de korktukları için derhal secde edeceklerdi. Nitekim cahiliye döneminin ileri gelenlerinden zorba bir kâfir Hazreti Peygamber aleyhisselâma, "Ey Muhammed! Getirdiğin şeyden biraz oku da dinleyeyim." demişti ve Hazreti Peygamber aleyhisselâm da ona secde sûresini okumuştu. Sûredeki, [Eğer yüz çevirirlerse de ki ben sizi tıpkı Âd ve Semûd kavimlerinin

başına gelen şiddetli felakete benzer bir felaket ile uyardım] âyetine geldiği zaman (ki Âd ve Semûd kavimleri Arap kavimleridir ve bunların başına gelen felaket Hicaz bölgesi Arapları arasında yaygın olarak bilinmektedir) bu kâfiri bir titreme aldı, beti benzi sarardı, öğürüp türlü sesler çıkardı. Çünkü işittikleri ve Âd ve Semûd kavimlerinin başına gelen şiddetli felakete dair bildikleri nedeniyle korkuya kapılmıştı. Bu yüzden de, "doğrusu bu, Cebbâr olan bir zâtın sözüdür." deyiverdi. Dolayısıyla Rahmân isminin kâfirlerinin nefretini artırmış olmasının sebebi bu ismin mükellefiyet ile (secde emri ile) birlikte kullanılması ve onların bu konuda cehaletleri idi. Eğer bu cahil kimse Allah Teâlâ'nın kendisine "Rahmân"a secde etmeyi emretmiş olmasının mükellefiyet yüklemeye çelişik olmadığını, aksine sadece hesaba çekmeye çelişik olduğunu, bu yüzden Rahmân isminin kullara en güzel ödülü ziyade olarak verecek nitelikte olduğunu bilseydi tıpkı mümin kulun yaptığı gibi derhal bu ilâhî emre itaat edip secdeye kapanırdı. Kâfirler benzer şekilde gayb âleminde sadece tek bir ilâhın bulunduğunu da biliyorlardı. Allah Teâlâ da peygamberine [De ki ister Allah diye dua edin ister Rahmân diye, hangisi ile dua ederseniz edin, en güzel isimler O'nundur] buyurdu. Kâfirler ise buna son derece büyük bir şaşkınlıkla karşılık verdiler, çünkü onlar Rahmân isminin müsemmasının Allah olduğunu, hatta ilâhî isimlerden her birinin müsemmasının Allah olduğunu bilmiyorlardı. Nitekim Allah onların basiretlerini köreltmiş, perdelerini kesifleştirmişti, bu yüzden de onlar Allah'ın kelâmı ile neyin murad edildiğini anlamıyorlardı. Bu secde mümin açısından imtiyaz secdesi olarak isimlendirilir. Çünkü mümin bu âyeti okuduğu zaman secdeye kapanır ve böylece Rahmân ismini inkâr eden kâfirden ayrışır. Kıyamet günü de Rahmân ismi ile onu bilenler arasında temyiz yapılır ki bu temyiz de bu ârif kulların bu ismi duydukları zaman ettikleri secde ile yapılır.

تَبَارَكَ الَّذِي جَعَلَ فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَجَعَلَ فِيهَا سِرَاجًا وَقَمَرًا مُنِيرًا (٦١) وَهُوَ
الَّذِي جَعَلَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ خِلْفَةً لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يَذَّكَّرَ أَوْ أَرَادَ شُكُورًا (٦٢) وَعِبَادُ
الرَّحْمٰنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا (٦٣)

61. Göğe burçlar yerleştiren, orada bir ışık kaynağı ve aydınlatıcı bir ay yaratanın şanı çok yücedir. **62.** O, öğüt almak isteyen ve çok şükredici olmayı dileyen kimseler için geceyi ve gündüzü birbiri ardınca getirendir. **63.** Rahmân'ın kulları, yeryüzünde vakar ve tevazu ile yürüyen kimselerdir. Cahiller onlara muhatap oldukları zaman, "selâm!" derler.

Bil ki Allah Teâlâ'nın Rahmân ismi itibariyle kendisine kul olan hususi kulları vardır. Nitekim [Rahmân'ın kulları, yeryüzünde vakar ve tevazu ile yürüyen kimselerdir] âyetinde bu husus ifade edilmiştir. Onların bu halleri vakarın neticesidir. Vakar *el-vakr* kökünden gelir ki bu da "ağırlık" (sorumluluk, mesuliyet) demektir. Ağırlık söz konusu olduğu zaman hareket ve hız azalır. İşte bu sükûna da vakar, yani kişinin mizacından ve tabiatından değil, taşıdığı ağırlıktan kaynaklanan sükûn denir. Buna karşılık insanın içinde bir azamet ve heybet uyandıran tabii sükûn haline vakar dendiği gibi sekînet de denir. Ama insanın mizacında bulunan ve soğukluk ve rutubetin sıcaklık ve kuruluğa galebe çalması neticesinde oluşan tabii sükûn haline ise vakar denmez. Vakar ancak ve ancak tâzim ve azametin neticesinde olur. Bu da ancak Hak Teâlâ insana Cemâl'in Celâl'i içre tecelli ettiği zaman söz konusu olur.

[Cahiller onlara muhatap oldukları zaman]: Cahil, Allah'a şirk koşan kimsedir. Bu şirk ister gizli şirk olsun ister açık şirk olsun fark etmez.

["Selâm!" derler] çünkü eğer onlara cevap verecek olsalar onlarla cehalet kulvarında birlikte olurlardı. Nitekim insan bir başka insan ile ilkten muhatap olduğu ya da onun sözüne karşılık verdiği zaman onunla konuştuğu hususun rengine boyanır. Bu husus ne olursa olsun durum değişmez. Bu yüzden de Rahmân'ın bu kullarının bu tür sözlere karşı "selam" demekten başka bir söz söyleme imkânları yoktur.

وَالَّذِينَ يَبِيتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّدًا وَقِيَامًا (٦٤)

64. Onlar, rablerine secde ederek ve kıyamda durarak geceleyenlerdir.

Âhiret meşguliyeti onları yatıp uyumaktan alıkoymuştur, böylece onlar Hakka tâzim ve iclâl ile muamele ederler.

وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا اصْرِفْ عَنَّا عَذَابَ جَهَنَّمَ إِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَامًا (٦٥)

65. Onlar, şöyle diyenlerdir: "Ey rabbimiz! Bizden cehennem azabını uzaklaştır, gerçekten onun azabı sürekli bir helâktir!"

Yani helâk edicidir. Burada kullanılan *ğarâm* kelimesinin kökü olan *el-ğarîm* kelimesi, borç yükü altında olan kimse anlamındadır. Aynı şekilde kelimedeki harflerin yerleri değiştirilmek suretiyle türetilen *rağâm* kelimesi de bu mânadadır. Toprağa yapışıvermek demektir. Çünkü *rağam* topraktır. Nitekim *rağime enfuhu* (burnu sürttü) denir, çünkü burun izzet uzvu olduğu için böy-

le denir. Duada da burnun yere konulması söz konusudur. Dua edenler burunlarını yere koyarlar. Toprağa yüzünü koyan zillet niteliğine sahiptir, çünkü toprak, olabilecek el aşağı maddedir.

إِنَّهَا سَاءَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا (٦٦) وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ
بَيْنَ ذٰلِكَ قَوَامًا (٦٧)

66. "Şüphesiz, ne kötü bir durak ve ne kötü bir konaktır orası." 67. Onlar, harcadıklarında ne israf ne de cimrilik edenlerdir. Onların harcamaları, bu ikisi arası dengeli bir harcamadır.

[Onlar, harcadıklarında ne israf ne de cimrilik edenlerdir] ihtiyaç fazlası olacak şekilde genişçe harcamazlar, ihtiyaçtan az olacak şekilde de kısmazlar. [Onların harcamaları, bu ikisi arası dengeli bir harcamadır] bu harcamada itidaldir. Bunlar kurtuluş maratonunda öne geçmek için karınlarını oruçla sıkılaştırırlar.

وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللّٰهِ إِلٰهًا اٰخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللّٰهُ إِلَّا بِالْحَقِّ
وَلَا يَزْنُونَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ يَلْقَ أَثَامًا (٦٨) يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَيَخْلُدْ
فِيهِ مُهَانًا (٦٩) إِلَّا مَنْ تَابَ وَاٰمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَأُولٰئِكَ يُبَدِّلُ اللّٰهُ سَيِّئَاتِهِمْ
حَسَنَاتٍ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا (٧٠)

68. Onlar, Allah ile beraber başka bir ilâha kulluk etmeyen, haksız yere, Allah'ın haram kıldığı cana kıymayan ve zina etmeyen kimselerdir. Kim bunları yaparsa ağır azaba uğrar. 69. Kıyamet günü onun azabı kat kat artırılır ve horlanmış olarak orada ebedî kalır. 70. Ancak tövbe edip de inanan ve salih amel işleyenler başka. Allah işte onların kötülüklerini iyiliklere çevirir. Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.

Bil ki insan gaflet uykusundan uyanıp da kendisini helâk ve perişanlığa sürükleyen amellerini bilip tanımadığı sürece, kendisine tövbe varidi gelmez. Bu tövbe varidinin gelmesi durumunda ise korkar, arzusunun esiri haline geldiğini ve işlemiş olduğu çirkin amellerinin kılıcıyla öldürülmüş olduğunu anlar. Bu yüzden ilâhî huzurun kapı görevlisi ona şöyle der: "el-Melik, işlediğin günahlardan sıyrılıp kendisine döndüğünde, O'nun sınır ve hududunda durduğunda, azabından seni emin kılacağını ve sana iyilik yapacağını belirtti. Onun sana olan ihsanlarından biri de, kendisine getirmiş olduğun her bir kö-

tülüğün suretinin iyiliğe dönüşmesidir." Daha sonra kapı görevlisi ona ilâhî belgeyi verir, bir de bakar ki orada şöyle yazıyor: "*Onlar, Allah ile beraber başka bir ilâha kulluk etmeyen, haksız yere, Allah'ın haram kıldığı cana kıymayan ve zina etmeyen kimselerdir. Kim bunları yaparsa ağır azaba uğrar. Kıyamet günü onun azabı kat kat artırılır ve horlanmış olarak orada ebedî kalır. Ancak tövbe edip de inanan ve salih amel işleyenler başka. Allah işte onların kötülüklerini iyiliklere çevirir.*" işte bu salih amellerin neticesidir ve değiştirme bu şekilde gerçeklemiş olur. Bu, ilâhî lütuf ve keremin neticesidir. Haliyle bazı kimselerin büyük günahı büyük sevap ile de değişecektir. Kimilerinin ise günahları tövbe ve salih amel ile değişir. Bazı kimseler de vardır ki önce kendisine ceza verilir, sonra günahları sevap ile değiştirilir. Bu kimseler hakkında cezanın infaz edilmesinin sebebi ilâhî iradedir. Cezanın infaz süresi sona erdiği zaman ilâhî irade bu kimselerin içinde bulundukları azabın, o azaba denk nimet ile değişmesini talep eder. Nitekim iradenin hükmü emrin hükmünden kuvvetlidir. Değiştirme emirle gerçekleşmiştir, o halde onun irade ile gerçekleşmesi daha kuvvetli ihtimaldir. İyi ile kötü arasında bu ikisini aynı kefede toplamayı gerektirecek bir münasebet olmasaydı böyle bir değişim söz konusu olmazdı. Bunun örneği şöyle verilebilir: son derece güzel bir insanın üzerinin toz toprak ve pislikle bulaştığını düşünün. Bu kişi üzerindeki pislikleri temizlediği zaman güzelliği tekrar gün yüzüne çıkar. Sonra bu kişi çok güzel ve alımlı kıyafetler giyecek olsa, güzelliği kat kat artar. Bu nedenle günahlar "affedilmek"le nitelendirilmiştir bu af, örtü demektir. Yani günahın kendisinin ortadan kaldırılmasından söz edilmemiş, aksine onun üstünü örtecek bir şeyler kaplanmasından, örtülmesinden söz edilmiştir. Çünkü Allah Teâlâ, var ettiği şeyi yokluğa döndürmez. Aksine sürekli olarak var eder, ama yok etmez. Ancak Allah bu bilgiyi bazı kullarından gizlemiş, dilediği bazı kullarına ise bahşetmiştir. Bu, sahip olanın çok büyük hayra nâil olacağı hikmettir. Bu nedenle Allah Teâlâ, [Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.] buyurmuştur.

[Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.]

Birinci vecih

Yani böyle bir şeye keşf ile nâil olma halini dilediği kullarından gizler, örter.

İkinci vecih

Onların daha önceki günahlarına arşı bağışlayıcıdır. Yani onları örter. Nitekim Allah Teâlâ bir kulunun tövbesini kabul ettiği zaman onun günahını unutturur, kendisine hatırlatmaz. Çünkü kul günahını hatırladığı zaman bu günah onunla Hak arasında hazır bulunur ki günah da çirkin suretlidir. Böylece onunla Hak arasında çirkin bir suret girmiş olur ve arayı uzaklaştırır. İşte günahın unutturulmasının faydası budur.

Hak'tan örtülmüş olmak (Hak tarafından günahların örtülmesi nimetine nâil olmak) iki türlüdür. Birincisi günahların topluca örtülmesidir ikincisi ise bunların iyiliklerle değiştirilmesidir ki bu durumda bu günahların suretleri tövbe sayesinde güzelleşir, sevap olarak görünür. Bu da kulun çabucak Allah'a rücû etmesi, O'na dönmesi içindir.

[Allah merhamet edendir.] bu örtme ile merhamet eder. Bu öyle bir rahmettir ki ancak Allah bilir ve bizim için ne olduğunu tayin etmiş değildir. Günahların değiştirilmesi birkaç şekilde olur.

Değiştirmenin (tebdil) birinci vechi

Bil ki kulun ağzından çıkan hiçbir kelime yoktur ki Allah Teâlâ o kelimeden bir melek yaratmış olmasın. Eğer kulun ağzından çıkmış olan kelime bir hayır kelimesi ise o zaman Allah Teâlâ o kelime karşılığında bir rahmet meleği yaratır, ama eğer kulun ağzından çıkmış olan kelime bir hayır kelimesi ise o zaman da Allah Teâlâ o kelime karşılığında bir azap (intikam) meleği yaratır. Eğer kul Alla Teâlâ'ya yönelik O'na tövbe eder ve tövbesini ağzından çıkan kelimelerle telaffuz ederse Allah Teâlâ işte bu tövbe kelimesinden bir rahmet meleği yaratır ve bu kelimenin delâlet ettiği mânayı, yani o tövbekâr kulun kalbinde yerleşmiş olan mânayı aynı kulun ağzından çıkan kötü kelime karşılığında yaratılmış olan diğer meleğin üstüne rahmet elbisesi olarak giydirir. Sonra da bu melek ile tövbe kelimesinden yaratılmış olan melek arasında kardeşlik tesis eder. İşte bu, kulun "Allah'a tövbe ettim" şeklindeki sözüdür. Eğer kulun tövbesi umumi ise o zaman Allah bu tövbeden aynı kulun kötü kelimelerinden yaratılmış olan azap meleklerinin her birine birer rahmet elbisesi giydirir ve bunların her birini tövbe kelimesinden yaratılmış olan meleğin arkadaşları yapar. Kul Allah'a el açıp da, "Ey Allah'ım! Ben sana, senin razı olmayacağın her şeyden tövbe ettim" diye dua ederse işte bu lafızlarda bütün şerleri kuşatacak kadar büyük bir hayır vardır ve bu lafızlardan o kulun ağzından çıkmış olan bütün kötü kelimeler-

den yaratılmış meleklerin sayısı kadar çok sayıda rahmet meleği yaratılır. Allah Teâlâ insan tekil fertlere delâlet eden lafızlar bahşettiği gibi ona iki varlığa delâlet eden lafızlar ve çoğul varlıklara delâlet eden lafızlar da bahşetmiştir. Mesela "her/hep" (*küll*) kelimesi çokluğa delâlet eder. Böylece anlaşılmış olmaktadır ki kulun, "her şeyden Allah'a tövbe ettim" şeklindeki ifadesi, "şundan Allah'a tövbe ettim", "bundan Allah'a tövbe ettim", "ondan Allah'a tövbe ettim", "ötekinden Allah'a tövbe ettim"... anlamlarının hepsine gelir. Bu nedenle de Allah Teâlâ bu şekildeki çoğul mânaya gelen hayır kelimelerinden, o kelimenin gelebileceği anlamların sayısınca rahmet meleği yaratır ve onları o kulun kötü kelimelerinden yaratılmış olan azap melekleri ile eşleştirir. Zira Allah Teâlâ, [Allah işte onların kötülüklerini iyiliklere çevirir] buyurmuştur. Böylece değiştirme, kötülüğün bizzat kendisinin değiştirilmesi şeklinde olur.

Değiştirmenin ikinci vechi

Bir kul tövbe eder de Allah o kulun ecelini tövbesinin ardından geciktirir ve kul da iyi ameller işlerse, o zaman Allah onun kötülüklerini iyiliğe çevirir. Yani onun vaktiyle yapmış olduğu kötülükler iyiliğe dönüşmüş olur. Böylece Allah onu rahmet ve itaatine muvaffak kılmak suretiyle fiilini değiştirmiş, önceden işlemiş olduğu bütün günahlarını da bağışlamış olur. Böyle bir kul artık hiçbir şeyden hesaba çekilmez.

Değiştirmenin üçüncü vechi

Bu, bütün fiilleri Allah için gören ve müşahede en şuhûd ehli içindir. Bunlar bütün iyilikleri Allah Teâlâ'ya izafe ederler ki bu, onlarda güzel ahlâk özelliği haline gelir. Eğer kötü bir fiil onlara izafe edilmişse onlar bunu Allah'ın sözünü aktarmak şeklinde tekrar ederler. Böylece Allah onlara, kötü olarak adlandırılan şeyin güzelliğini gösterir. Çünkü onlara kötü olan şeyi güzel göstermiştir. Haddizatında o şeyin güzelliği, şeriatın hükmü gereği gözden ırak hale gelmiş halde idi, ama onlar hükümlerin ortadan kalktığı diyara, yani âhiret diyarına intikal ettiklerinde, orada perde kalktığı zaman bütün amellerin ardında neyin olduğunu görürler, çünkü orada artık amel işleyenin sadece Allah olduğu, O'ndan başkası olmadığı apaçık bir şekilde ortaya çıkmış olur. Yani bütün ameller aslında Allah Teâlâ'nın fiilleridir ve onun fiillerinin tamamı da en kâmil mânada güzeldir. O fiil-

lerde herhangi bir eksiklik ya da çirkinlik asla söz konusu değildir. Fiillere nispet edilen çirkinlik ve kötülük aslında o fiillerin kendilerinden değil, Allah'ın onlar hakkındaki hükümlerine muhalif oluşlarından kaynaklanır. Neticede Allah onların kötülüklerini iyiliğe çevirir ki bu da fiilin kendisinin çevrilmesi değil, sadece hükmünün değiştirilmesidir. Kim kendi nefsi hakkında nefsi için hükmeder, daha dün işlediği aşırlık ve günahtan bu gün derhal pişmanlık duyup tövbe eder, böylece elinden kaçırmış olduğu şeyi telafi etmeyi murad eder, öldürdüğü şeyi pişmanlık ile ihya etmeye çalışırsa kabrinden mahşer gününde kalktığı zaman Allah onun kötülüklerini iyiliklere çevirir, onun en aşağı derecesini en yüce derelere intikal ettirir. Hatta bu kul ister ki dünya dolusu günahlar getirmiş, bütün insanların suçlarını üstlenmiş olsun. Çünkü günahlarının ne kadar da güzel bir şekilde sevaba dönüştüğünü görmüştür. İşte bu kul bu iki başarıya nâil olmuştur. İşte o noktada hiçbir gözün görmemiş olduğu nimetler bilinir de aynı kul dünyada hevâsına tâbi olmuş, âhirette de *cennetü'l-me'vâ*'ya nâil olmuş olur. Kimi insanlar vardır ki mahrum edildikleri zaman aslında rahmete nâil olurlar, masum ve korunmuş kimselerin karşılığını alırlar. Bazı günahkârlar vardır ki alacakları sevap, iyilik işleyenlerinkinden fazladır. Hele bunlardan bazıları büyük günah işleyenler, başlarına büyük bir felaketin gelmesi beklenen kimselerdir. İşte bu, Allah Teâlâ'nın kulları içinden dilediğine bahşedeceği bir lütuftur.

Bu âyet indirildiği zaman, Hazreti Hamza'yı şehit etmiş olan Vahşi demiştir ki: "Ben kim oluyorum ki günahların sevaba dönüştürülmesi için şart koşulan salih amelleri işlemeye muvaffak olayım!" Bunun üzerine derhal Hak Teâlâ'nın cevabı gelmiştir: [Allah kendisine şirk koşulmasını asla affetmez, bundan başkasını ise dilediği kimse için affeder.] Bunun üzerine Vahşi, [Nerden bilebilirim ki, acaba Allah'ın affetmeyi dileyeceği kimselerden miyim yoksa değil miyim?] Derhal Hak Teâlâ'nın cevabı gelir: [Ey kendilerine haksızlık eden kullarım! Sakın Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Elbette Allah bütün günahları bağışlar, çünkü O bağışlayıcıdır, merhametlidir.] Vahşi işte bu âyeti okuduğu zaman, "işte şimdi müslüman oldum" demiştir. Bu nedenle ilâhî huzurun kapı görevlisi, yani şeriat sahibi (şeriat koyucu) Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle buyurmuştur: "Günahından tövbe eden kimse elbette hiç günahı olmayan kimse gibidir."[110] Çünkü onun günahları tövbe ve salih amel sayesinde iyiliklere dönüşmüştür.

110 İbn Mâce, Zühd 30.

وَمَنْ تَابَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَإِنَّهُ يَتُوبُ إِلَى اللَّهِ مَتَابًا (٧١) وَالَّذِينَ لَا يَشْهَدُونَ الزُّورَ
وَإِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا (٧٢)

71. Kim de tövbe eder ve salih amel işlerse işte o, Allah'a, tövbesi kabul edilmiş olarak döner. 72. Onlar, yalana şahitlik etmeyen, faydasız boş bir şeyle karşılaştıkları zaman, vakar ve hoşgörü ile geçip gidenlerdir.

[Onlar, yalana şahitlik etmeyen kimselerdir]: Yalancı şahitlik etmek, haktan sapıp bâtıl olana meyletmek demektir. Çünkü âyette kullanılan "zûr" kelimesi meyletmek mânasındadır.

[Faydasız boş bir şeyle karşılaştıkları zaman, vakar ve hoşgörü ile geçip gidenlerdir.]: Yani Allah Teâlâ'nın nazar buyurmadığı şeye onlar da bakmazlar, kendilerini bu tür şeylerden herhangi biri ile kirletmezler. Umursamadan geçip giderler. Onlardan bu tür şeylerin herhangi bir tesiri söz konusu olmaz. Bu, nefsin arzuladığı ve yaratılışında olan muhalefete yöneldiği makamdır. Bunlar rezilliklerden kaçınan nefislerdir. Allah'ın kerem sahibi kullarının nefisleridir ki bu kullar bu sıfatları ile mele-i a'lâ'ya dâhil olurlar. Allah Teâlâ da bunlar hakkında, [yüce, tertemiz elçiler elinde] buyurur, yani onları yüce, kerem sahibi olmakla niteler. O halde seni mele-i a'lâ'ya dâhil edecek her nitelik senin için şeref sayılır.

وَالَّذِينَ إِذَا ذُكِّرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ لَمْ يَخِرُّوا عَلَيْهَا صُمًّا وَعُمْيَانًا (٧٣) وَالَّذِينَ يَقُولُونَ
رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا (٧٤)
أُولَٰئِكَ يُجْزَوْنَ الْغُرْفَةَ بِمَا صَبَرُوا وَيُلَقَّوْنَ فِيهَا تَحِيَّةً وَسَلَامًا (٧٥) خَالِدِينَ فِيهَا
حَسُنَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا (٧٦) قُلْ مَا يَعْبَأُ بِكُمْ رَبِّي لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ فَقَدْ كَذَّبْتُمْ
فَسَوْفَ يَكُونُ لِزَامًا (٧٧)

73. Onlar, kendilerine rablerinin âyetleri hatırlatıldığı zaman, onlara kör ve sağır kesilmezler. 74. Onlar, "Ey rabbimiz! Eşlerimizi ve çocuklarımızı bize göz aydınlığı kıl ve bizi Allah'a karşı gelmekten sakınanlara önder eyle" diyenlerdir. 75. İşte onlar, sabretmelerine karşılık cennetin yüksek makamlarıyla mükâfatlandırılacaklar ve orada esenlik dileği ve selamla karşılanacaklardır. 76. Orada ebedî kalırlar. Orası ne güzel bir durak ve ne güzel bir konaktır! 77. De ki: "Duanız olmasa rabbim size ne diye değer versin! Siz yalanladınız. Öyle ise azap yakanızı bırakmayacak."

RAHMETUN MİNE'R-RAHMÂN

KUR'ÂN-I KERÎM TEFSİRİ

3

MUHYİDDİN
İBN ARABÎ

Yüce kitap Kur'ân-ı Kerîm'i tefsir eden, peygamber vârisi büyük âlimlerden biri de Şeyh-i Ekber Muhyiddin İbn Arabî hazretleridir. Çeşitli eserlerinde yaptığı atıflarla kendisine ait iki farklı tefsirin bulunduğunu kesin bir şekilde bilmekteyiz. Bunlardan biri olan *Îcâzu'l-beyân fi't-tercemeti 'ani'l-Kur'ân* isimli tefsirin Fâtiha sûresinin ve Bakara sûresinin başından bir bölümünün (1. cüzün) tefsirini ihtiva eden miktarı elimize ulaşmıştır. Daha büyük bir tefsir olan *el-Cem'u ve't-tafsîl fî ma'rifeti me'âni't-tenzîl* isimli tefsirden ise elimize ulaşan hiçbir parça bulunmamaktadır.

"İbn Arabî Tefsiri" adı ile yayınlanmış ve günümüzde tedavülde olan iki ciltlik tefsir ise İbn Arabî'nin değil, Abdurrezzâk el-Kâşânî'nin (ö. 730/1330) tefsiridir. Nitekim o tefsirin yazma nüshasının sonunda bizzat Abdurrezzâk el-Kâşânî'nin mührü yer alır. Kaldı ki Şeyh-i Ekber'in *Îcâzu'l-beyân fi't-tercemeti 'ani'l-Kur'ân* isimli tefsirindeki üslubu ile Abdurrezzâk el-Kâşânî'nin bu tefsirdeki üslubu da oldukça farklıdır, okuyucu bunu fark edecektir.

Bu yüzden, özellikle Şeyh-i Ekber'in Kur'ân anlayışının daha iyi anlaşılmasını sağlamak için yirmi beş seneden daha uzun bir süre boyunca onun bütün eserlerini titizlikle tarayarak Kur'ân âyetlerinin tefsiri sadedinde değerlendirilebilecek bütün ifadelerini toplayıp âyetlere göre tasnif ettik. Bunların bir kısmı, diğer tefsirlerde olduğu gibi, Kur'ân ifadelerinin zâhir mânalarının ve ahkâmının izahı, diğer bir kısmı ise işârî tefsir olarak isimlendirilen tasavvufî tefsir şeklinde olup tevhid ve sülûk bahisleri hakkında idi. Nihayet bu derlemeyi Şeyh-i Ekber'in ilâhî rahmetin kapsayıcılığı ve azabın sonsuz olmadığı şeklindeki anlayışına uygun bir şekilde, *Rahmetün mine'r-Rahmân fî tefsîri ve işârâti'l-Kur'ân* olarak isimlendirdim.

Mahmûd el-Ğurâb

insan

RAHMETÜN
MİNE'R-RAHMÂN
KUR'ÂN-I KERÎM TEFSİRİ

MUHYİDDİN İBN ARABÎ

HAZ: MAHMÛD EL-ĞURÂB

KİTAP NO	DİZİ ADI	DİZİ NO	BASKI
728	İBN ARABÎ KİTAPLIĞI	18	1

twitter.com/insanyayinlari
facebook.com/insanyayinlari
insanyayinlari.com.tr

ISBN 978-975-574-924-2

9 789755 749242

MUHYİDDİN

İBN ARABÎ

RAHMETÜN MİNE'R-RAHMÂN

KUR'ÂN-I KERÎM TEFSİRİ

4

Hazırlayan:
Mahmûd el-Gurâb

Çevirenler:
Muhammed Coşkun
Yusuf Memük

insan

insan

İNSAN YAYINLARI : 771
İBN ARABÎ KİTAPLIĞI : 21

© İNSAN YAYINLARI

BİRİNCİ BASKI. NİSAN 2021

YAYINCI SERTİFİKA NO: 12381
ISBN 978-975-574-977-8

RAHMETÜN MİNE'R-RAHMÂN - 4
- KUR'ÂN-I KERİM TEFSİRİ -
MUHYİDDİN İBN ARABÎ

ORİJİNAL İSMİ
RAHMETÜN MİNE'R-RAHMÂN

EDİTÖR
TAYFUN DEMİR
SALİHA ŞİŞMAN
MURAT BOZKURT

HAZIRLAYAN
MAHMÛD EL-ĞURÂB

ÇEVİREN
MUHAMMED COŞKUN
YUSUF MEMÜK

İÇDÜZEN
MÜRETTİBHANE

KAPAK TASARIMI VE UYGULAMA
AHMET ALTIYAPRAK

BASKI-CİLT
ERKAM YAYIN SANAYİ VE TİCARET A.Ş.
İKİTELLİ ORGANİZE SAN. BÖLG. MAH. ATATÜRK BULVARI
HASEYAD 1. KISIM NO: 63/3-C BAŞAKŞEHİR/İSTANBUL
MATBAA SERTİFİKA NO: 19891

İNSAN YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ NO: 96 BEYOĞLU/İSTANBUL
TEL: 0212-249 55 55 FAKS: 0212-249 55 56
WWW.İNSANYAYİNLARİ.COM.TR
İNSAN@İNSANYAYİNLARİ.COM.TR

RAHMETÜN MİNE'R-RAHMÂN

– Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri –

4

MUHYİDDİN İBN ARABÎ

Hazırlayan
Mahmûd el-ĞURÂB

Çevirenler
Muhammed COŞKUN
Yusuf MEMÜK

insan

MUHYİDDİN İBN ARABÎ (1165 - 1240)

Tam adı şöyledir: Muhyiddîn Ebû Abdullah Muhammed İbn Ali İbn Muhammed İbn Ahmed İbn Ali İbn Arabî el-Hâtimî et-Tâî el-Endülüsî. Muhyiddîn İbn Arabî, Şeyh-i Ekber, Sultânü'l-ârifîn, Hâtemü'l-evliyâ, Kutb-ü Hümâm, İbn Arabî diye de anılır.
560/1165'te Endülüs'te, Mürsiye'de dünyaya gelmiştir. Sekiz yaşında ilim tahsili için İşbiliye'ye gitmiştir. Burada İbn Beşküval ve ünlü hadis bilgini Ebû Muhammed gibi bilginlerden ilim tahsil etmiştir. Yirmi yaşında tasavvuf yoluna girmiştir. İbn Arabî'nin ilk hanımı Meryem adını taşımaktaydı.
İbn Arabî daha sonra doğuya seyahate çıkmıştır. Kuzey Afrika, Tunus ve Mısır'a uğrayarak Mekke'ye gitmiş, oradan Bağdat ve Musul'a uğramış, oradan da Anadolu'ya geçmiştir. Konya'ya yerleşmiş ve burada Sadreddîn Konevî'nin dul annesiyle evlenmiş, Sadreddîn Konevî'yi (ö: 672 hicrî) yetiştirmiştir. Sonra Malatya'ya uğramış, burada tekrar evlenmiştir. Daha sonra Şam'a gitmiş ve 638/1240'ta Şam'da vefat etmiştir. Şam'ın Salihiyye bölgesine, Kasyon Dağı eteğine defnedilmiştir.
En önemli eserleri *Füsûsu'l-Hikem* ve 37 ciltlik *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'dir. Sayıları beş yüze ulaşan eserlerinin birçoğu tasavvufa dairdir. Türkçe'ye çevrilen bazı eserleri: *Füsûsu'l-Hikem, el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye, Harflerin İlmi, İlâhî Aşk, Marifet ve Hikmet, Hakikat ve Tefekkür, Fenâ Risâlesi, Arzuların Tercümanı, Nurlar Risâlesi, Nurlar Hazinesi, Tedbirât-ı İlâhiye, Şeceretü'l-kevn, Endülüs Sûfîleri, Ehadiyet Risâlesi, Mevakiü'n-Nücûm, Vasiyetler.*

MAHMÛD el-ĞURÂB

1922'de Tanta'da doğdu. Hz. Hüseyin'in soyundan gelen bir aileye mensuptur. Babası Şeriat Mahkemesi Riyâseti de dâhil olmak üzere çeşitli yargı görevlerinde bulunmuş bir âlimdi. 1939 yılında askerî okuldan mezun olan Mahmûd el-Ğurâb 15 yıl süren askerî görevinden sonra ordudan ayrıldı. Suudi Arabistan'a, Beyrût'a ve Şam'a seyahatlerde bulundu. 1955'ten itibaren Şam'da yaşamaya başladı.
Tasavvuf yoluna Sîdî Derdîr Camii imamı Muhammed Sâdık el-Adevî'ye intisap ederek girdi. Sonra sırasıyla Muhammed el-Muhtâr b. Yûsuf eş-Şınkıtî ve Şam'ın meşhur şeyhlerinden Ahmed el-Hârûn el-Haccâr'dan ders aldı.
İbn Arabî'nin telifâtı üzerine yaptığı çalışmalarıyla tanınan el-Ğurâb'ın bazı eserleri şunlardır: *el-Fıkh inde'ş-Şeyhi'l-Ekber*, *el-İnsânu'l-Kâmil*, *el-Kelimâtu's-Sûfiyye*, *Şerhu Fusûsi'l-Hikem*, *Şerhu Risâleti Rûhi'l-Kuds*, *Rahmetun mine'r-Rahmân fî Tefsîri ve İşârâti'l-Kur'ân*.

İçindekiler

ŞU'ARÂ SÛRESİ 7

NEML SÛRESİ 35

KASAS SÛRESİ 61

'ANKEBÛT SÛRESİ 95

RÛM SÛRESİ 129

LOKMÂN SÛRESİ 159

SECDE SÛRESİ 175

AHZÂB SÛRESİ 183

SEBE SÛRESİ 249

FÂTIR SÛRESİ 275

YÂSÎN SÛRESİ 307

SÂFFÂT SÛRESİ 329

SÂD SÛRESİ 361

ZÜMER SÛRESİ 399

ĞÂFİR SÛRESİ 445

FUSSİLET SÛRESİ 479

ŞU'ARÂ SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

طسٓمٓ (١) تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ (٢) لَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ اَلَّا يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ (٣)
اِنْ نَشَأْ نُنَزِّلْ عَلَيْهِمْ مِنَ السَّمَاۤءِ اٰيَةً فَظَلَّتْ اَعْنَاقُهُمْ لَهَا خَاضِعِينَ (٤) وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ
ذِكْرٍ مِنَ الرَّحْمٰنِ مُحْدَثٍ اِلَّا كَانُوا عَنْهُ مُعْرِضِينَ (٥)

1. Tâ, Sîn, Mîm. 2. Bunlar, apaçık kitabın âyetleridir. 3. Onlar sana inanıp mümin olmuyorlar diye âdeta kendini helâk edeceksin! 4. Biz dilesek, onlara gökten bir mûcize indiririz de, onlar da ona boyun eğmek zorunda kalırlar 5. Rahmân'dan kendilerine gelen her yeni öğütten mutlaka yüz çevirirler.

Allah Teâlâ'nın ezelî/kadim kelâmı olan Kur'ân bizim hakkımızda indirilmiş olduğu için burada Allah [Rahmân'dan kendilerine gelen her yeni öğütten mutlaka yüz çevirirler] buyurmuş, Kur'ân'ı "yeni" (muhdes) olmakla nitelemiştir. Çünkü o yeni inmiştir. Ayrıca o, Hazreti Peygamber aleyhisselâmda, daha önce bilmediği bir ilmi ihdas etmiş, oluşturmuştur. Onlara gelen şey kendilerine konuşulan şeydir.

Bil ki "hâdis" (sonradan olmuşluk); bir şeyin nefsü'l-emirde (işin özünde, kendinde) sonradan olmuşluğu anlamına gelebileceği gibi, sende -belli bir hâlde- sonradan oluşmuşluğu anlamına da gelebilir ki bu ikinci durumda kendisine hâdis dediğimiz şey, sende var oluşundan daha kadimdir, yani daha önceden de vardır. Eğer "kıdem" kelimesi ile başlangıcı olmamayı kastedersen, o zaman bu Allah kelâmından başkası değildir, ama eğer başlangıcı olmama dışında bir mâna kastedersen o zaman bir şeyin senin nezdindeki varlığı bizzat hâdis olabilir ya da senin nezdinde yeni var olmuş olabilir, yani sende sonradan ortaya çıkmış olabilir.

Âyette geçen "zikr" kelimesi Allah kelâmına işaret eder. Kelâmın gelişi hâdis olsa da onun kendisi Allah'ın zâtına ait ezelî bir sıfattır. Hak Teâlâ zikrin muhdes (sonradan) olduğunu ifade buyurmuş, onu bu şekilde nitelemiştir, çünkü bu zikir Allah kelâmı olması hasebiyle kendinde ezelî/kadim olsa da onlar nezdinde yenidir. Muhataplar var değillerken de onun varlığı söz konusu idi. Bu nedenle o, kendi zâtı itibariyle değil, fakat onlardaki hâli itibariyle hâdistir.

Kur'ân'ın zikri emân, emniyet, güvencedir; onun Rahmân'ın kelâmı olduğuna iman etmek icap eder. Yine o her ne kadar dilde harf harf telaffuz edilse ve parmaklarla kelime kelime yazılsa bile, kendisi Rahmân'ın kelâmıdır. Kalemler ve levhalar hâdistir, ama kelâm hâdis değildir. Bu noktada insan aklı bu hususu anlamaktan âciz kalıdğı için vehm akıllara hükmeder. Eğer kadim/ezelî zikir, yaratılmış olan şeyin içine girmiş, ona hulul etmiş olsaydı o zaman tecsim[1] görüşünde olanların sözleri doğru olurdu. Oysa kadim olan; bir mahalle yerleşmez, başka bir şeyin mahalli olmaz. Eğer mahal olsaydı, başka bir mahalle yerleşmesi de mümkün olurdu. Ama o, kendi niteliklerinden başkası ile nitelendirilemez. Her ne kadar kulların dilinde ifade bulsa da kadim olan zikir, Hak Teâlâ'nın zikridir.

[Mutlaka yüz çevirirler]: Yüz çevirmek sende ya da sana muhatap olanda yani seninle oturup kalkanda söz konusu olan bir hususiyettir. Allah Teâlâ onların Rahmân'ın zikrinden yüz çevirdiklerini, fakat bunun Kur'ân olduğunu bildikleri hâlde böyle yaptıklarını ifade buyurmaktadır. Kur'ân O'nun kelâmıdır ve onlarda hudûs etmiştir. (Başlangıçta onların bilgisinde yok iken sonradan onlara bildirilmiş, iletilmiştir.) Bu itibarla Hak Teâlâ onu hüsnü kabul ile karşılamayanları kınamıştır. O'nun kelâmı ilmidir, ilmi de zâtıdır ve onlarda hudûs eden, fakat onların yüz çevirdikleri budur.

1. İnsan biçimcilik, ilâhî varlığı cisim şeklinde tasavvur etme. (ç.n.)

İşaret

Hak Teâlâ burada [Rahmân'dan kendilerine gelen her yeni öğütten mutlaka yüz çevirirler] buyurmuş, başka bir âyette ise, "Rablerinden kendilerine gelen her yeni öğütten..." (Enbiyâ, 21/2) buyurmuştur. (Birinde Rahmân ismi kullanılmışken diğerinde Rab ismi kullanılmıştır.) Diğer bir deyişle zikrin, Kur'ân'ın gelmesi söz konusu olduğunda ilâhî kahra delâlet eden herhangi bir isme yer vermemiş, sadece Rab ve Rahmân isimlerini kullanmıştır. Böylece zâtında bizim hakkımızdaki ilmini (düşüncesini) bize öğretmek istemiştir. Dolayısıyla işin başında, akıbetinde ve nihayetinde rahmet, nimet ve ihsan vardır.

فَقَدْ كَذَّبُوا فَسَيَأْتِيهِمْ اَنْبٰٓؤُا مَا كَانُوا بِهٖ يَسْتَهْزِؤُنَ (٦) اَوَلَمْ يَرَوْا اِلَى الْاَرْضِ كَمْ اَنْبَتْنَا
فٖيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرٖيمٍ (٧) اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَةً وَمَا كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنٖينَ (٨) وَاِنَّ رَبَّكَ
لَهُوَ الْعَزٖيزُ الرَّحٖيمُ (٩) وَاِذْ نَادٰى رَبُّكَ مُوسٰٓى اَنِ ائْتِ الْقَوْمَ الظَّالِمٖينَ (١٠) قَوْمَ فِرْعَوْنَ
اَلَا يَتَّقُونَ (١١) قَالَ رَبِّ اِنّٖٓى اَخَافُ اَنْ يُكَذِّبُونِ (١٢) وَيَضٖيقُ صَدْرٖى وَلَا يَنْطَلِقُ لِسَانٖى
فَاَرْسِلْ اِلٰى هٰرُونَ (١٣) وَلَهُمْ عَلَيَّ ذَنْبٌ فَاَخَافُ اَنْ يَقْتُلُونِ (١٤) قَالَ كَلَّا فَاذْهَبَا بِاٰيَاتِنَٓا
اِنَّا مَعَكُمْ مُسْتَمِعُونَ (١٥) فَأْتِيَا فِرْعَوْنَ فَقُولَٓا اِنَّا رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمٖينَ (١٦) اَنْ اَرْسِلْ
مَعَنَا بَنٖٓى اِسْرَٓائٖيلَ (١٧) قَالَ اَلَمْ نُرَبِّكَ فٖينَا وَلٖيدًا وَلَبِثْتَ فٖينَا مِنْ عُمُرِكَ سِنٖينَ (١٨)
وَفَعَلْتَ فَعْلَتَكَ الَّتٖى فَعَلْتَ وَاَنْتَ مِنَ الْكَافِرٖينَ (١٩) قَالَ فَعَلْتُهَٓا اِذًا وَاَنَا مِنَ الضَّٓالّٖينَ
(٢٠) فَفَرَرْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ فَوَهَبَ لٖى رَبّٖى حُكْمًا وَجَعَلَنٖى مِنَ الْمُرْسَلٖينَ (٢١)

6. Onlar yalanladılar, fakat alay ede geldikleri şeylerin haberleri başlarına gelecek. 7. Yeryüzüne bakmazlar mı, orada her türden nice güzel ve yararlı bitkiler bitirdik. 8. Şüphesiz bunlarda bir delil vardır ama onların çoğu inanmamaktadırlar. 9. Şüphesiz senin rabbin, elbette mutlak güç sahibidir, çok merhametlidir. 10. Hani rabbin Mûsâ'ya, "Zalimler topluluğuna, Firavun'un kavmine git! Başlarına geleceklerden hâlâ korkmuyorlar mı?" diye seslenmişti. 11-12. Mûsâ şöyle dedi: "Ey rabbim! Muhakkak ki ben, beni yalanlamalarından korkuyorum. 13. Göğsüm daralır. Akıcı konuşamam. Onun için, Hârûn'a da peygamberlik ver. 14. Bir de onlara karşı ben suçlu durumundayım. Bu yüzden onların beni öldürmelerinden korkarım." 15. Allah dedi ki: "Hayır, korkma! Mûcizelerimizle gidin. Çünkü biz sizinle beraberiz, işitmekteyiz. 16. Firavun'a gidin ve deyin: 'Şüphesiz biz âlemlerin rabbinin elçisiyiz, 17. İsrailoğullarını bizimle beraber gönder.'" 18. Firavun şöyle dedi: "Seni biz küçük bir

çocuk olarak alıp aramızda büyütmedik mi? Sen ömrünün nice yıllarını aramızda geçirdin. 19. sen o yaptığın işi yaptın. Sen nankörlerdensin." 20. Mûsâ şöyle dedi: "Ben onu, o vakit kendimi kaybetmiş bir hâlde iken yaptım. 21. Sizden korktuğum için de hemen aranızdan kaçtım. Derken, rabbim bana hüküm ve hikmet bahşetti de beni peygamberlerden kıldı."

Bu sözü Mûsâ aleyhisselâm Firavun ve çevresindekilere söylemiştir. Çünkü Mûsâ aleyhisselâm vaktiyle Mısır'da bir Kıptî'yi (İsrailoğullarından olmayıp Mısır'lı olan bir kişiyi) öldürmüş ve kurtulmak için kaçmış; kaçmak ile, elde etmesi mümkün olan kurtuluşa firar etmiştir. Zira o Allah Teâlâ'nın âlemde sebepleri var ettiğini; bu sebeplerin bazı amaçlara uygun düşen, diğer bazılarına uygun düşmeyen, bazı tabiatlara yatkın olan, diğer bazı tabiatlara yatkın olmayan sonuçlarının bulunduğunu biliyordu. Bu yüzden de bazı durumlarda kurtulmak için kaçıp firar etmenin Allah Teâlâ tarafından konulmuş olan ilâhî sebeplerden biri olduğunu gördü. Bu firar, tabii bir firardır, çünkü sebepten duyduğu korku onun firar etmesini sağlamıştır. Ama yine de sözünü ettiğimiz ilâhî belirlenme konusunda bir ifade kullanmamıştır. Bu hadise Mûsâ aleyhisselâmın henüz nebî olmasından ve Hak Teâlâ'nın kendisi için neleri murad ettiğini öğrenmesinden önce yaşanmıştı.

Ayrıca Mûsâ aleyhisselâmın Firavun'dan ve onun kavminden korkmakla gerekçelendirdiği bu firarında asıl korkusu Allah'tan idi, Allah'ın onları kendisine musallat kılmasından korkuyor idi. Çünkü Allah'ın böyle bir şey yapmaya gücü yeter, O dilediğini yapandır ve insan Allah'ın ilminde nelerin bulunduğunu bilemez. Bu itibarla Mûsâ aleyhisselâmın firarı rabbine idi, O'nunla izzet bulmak için O'na firar etmişti.

[Rabbim bana hüküm ve hikmet bahşetti de beni peygamberlerden kıldı]: O Firavun'dan korkup kaçınca Hak Teâlâ kendisine kurtuluş bahşetti, onu elçilerinden biri olan Şu'ayb aleyhisselâm ile buluşturdu, ardından kendisine nübüvvet ve hikmet verdi. Onun vesilesi ile Allah Teâlâ Mısır Kıptilerine ve İsrailoğullarına hitapta bulundu. Ona rabbi hüküm ve ilim verdi, kendisinden korkan kimseler onu peygamber olarak gönderdi ki bu kimseler Allah Teâlâ ile izzet bulsunlar. Yine Allah Teâlâ onu apaçık âyetlerle, mûcizelerle destekledi, böylece bu yaratılış hâlinde tabiatının hükmü gereği sahip olduğu zayıflığı giderdi. Kendisine musallat olmasından korktuğu kimseye, yani Firavun'a gönderilmek üzere Allah Teâlâ onu elçi tayin etti. Böylece Mûsâ aleyhisselâm hem resûl hem halife oldu. Çünkü resûl, halife olmadan hâkim olamaz. Bu da onun Firavun ve ailesinden kaçması neticesinde gerçekleşti. Bu firar onun için imamet, risâlet ve hilafet şeklindeki ilâhî hükmü ortaya çı-

kardı. Her ne kadar firarının sebebi, kendisinin zikrettiği üzere, Firavun'dan kaçmak olsa da, sonuç bu şekilde tahakkuk etti.

Tahkik

Düşünce ve vehimlerden daha latif, şeffaf bir şey yoktur; bunlar kesîf olan şeyler üzerinde hâkimdirler. Çünkü kesif olanlar zayıftır, latîf olanın ise otoritesi güçlüdür. Delil, korku ile değişmektir. Hulûlünden korkulanın somut varlığı yoktur; ama kaçma hareketi, savunma ve gizlenme isteği korkanın bedeninde korkuyu ihdas edebilir. Vuku bulan ise sadece korkunun kendisidir ki bu da latiftir.

وَتِلْكَ نِعْمَةٌ تَمُنُّهَا عَلَيَّ اَنْ عَبَّدْتَ بَنِيٓ اِسْرَٓاءِيلَ (٢٢)

22. Senin başıma kaktığın bu nimet İsrailoğullarını köleleştirmendir.

[Bu nimet]: Burada nimet diye işaret edilen şey, Firavun'un, [Seni biz küçük bir çocuk olarak alıp aramızda büyütmedik mi?] şeklindeki sözüdür. Bu, Firavun'un onu büyütmesi nimetidir. Minnet, nimeti geçersiz kılar. Çünkü minnet, karşılığın çabucak istenmesi demektir. Firavun İsrailoğullarını zillete düşürüp köleleştirmişti ve Mûsâ aleyhisselâm da onlardan (İsrailoğullarından) biri idi. Ama Firavun onu benimsemiş ve izzetlendirmiş (toplumsal statüsünü yükseltmiş) idi. İşte [bu nimet İsrailoğullarını köleleştirmendir] ifadesi ile kastedilen durum budur.

قَالَ فِرْعَوْنُ وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ (٢٣)

23. Firavun, "Âlemlerin rabbi de nedir?" dedi.

Mûsâ aleyhisselâm Firavun'u Allah'a davet ettiğinde Firavun ona, [Âlemlerin rabbi de nedir?] diye sormuştu ki bu mahiyete dair bir sorudur. Allah Teâlâ'nın zâtı Firavun'un talep ettiği gibi "nedir?" sorusunun konusu olamayacağı için Firavun bu soruyu sormakla hata etmiştir. Bu yüzden de Mûsâ aleyhisselâm cevap olarak başka bir şey söylemiş, doğrudan Allah'ın "ne"liği hakkında konuşmamıştır. Çünkü soru yanlış olunca ona doğrudan cevap vermek gerekmez. Bu tartışmanın yapıldığı oturum halka açık idi, bu nedenle Mûsâ aleyhisselâm bu âyetlerde nakledilen şeyleri onlara söyledi. Hak Teâlâ hakkında "nedir" sorusunu sormak çelişkilidir, ama yine de Allah Teâlâ Fira-

vun'un bu şekilde soru sormasını elçisi Mûsâ aleyhisselâmın dili ile yadırgayıp yasaklamış değildir. Aksine bu soruya, Cenâb-ı İlahî'ye yaraşır şekilde cevap vermiştir. Verilen cevap her ne kadar doğrudan soruda sorulmuş olan hususun cevabı değilse de yine de bir cevap verilmiştir. Allah Teâlâ hakkında "nedir" sorusunun sorulmasının çelişki olmasının sebebi şudur: Bir şey hakkında "nedir" sorusu sorulduğu zaman, insanlar arasında yerleşmiş olan terminoloji gereği bu sorudan, mürekkep olan bir zâtın mahiyetinin ne olduğu kastedilir. Bu yüzden bu soru ancak mürekkep (farklı şeylerden terkip edilerek oluşmuş) bir varlık hakkında sorulabilir. Böyle olduğu için de cevap olarak ilgili zâtın eserlerinden söz etmenin, "nedir" sorusunun cevabı olamayacağı kabul edilir. Ama yerleşmiş bu terminoloji, Mûsâ aleyhisselâm ile Firavun arasındaki tartışmada hasmı ilzam etmez. Nitekim Firavun soruyu bu şekilde sormaktan geri durmamıştır. Kaldı ki lafızlar, terimler bizzat kendileri için talep edilmezler, aksine onların kendilerine delâlet etmek üzere vaz edilmiş oldukları mânalar talep edilir. Her toplum, aynı kelimeye aynı anlamı belirlemiş de değildir. Dolayısıyla çelişki ve ihtilaf meselenin özünde değil, ifade biçiminde söz konusu olur. Diğer taraftan çelişki lafızlarda değil, anlamlarda gerçekleşir. Bu konuda bizim görüşümüz şöyledir: Şeriat bize neyi yasakladıysa onu yasak belleriz, hangi konuları ele almamızı emretti ise itaat maksadıyla o konuları ele alırız. Buna karşılık hakkında herhangi bir yasak, kısıtlama ya da emir olmayan konular ise muaf tutulmuş konulardır. Bu konularda dilersek konuşur, dilersek susarız. Bu husus dört ana mesele olan "mi", "ne", "nasıl" ve "niçin" sorularına da uygulanabilir. Şeriatta yasak ancak Allah Teâlâ'dan ya da Hazreti Peygamber aleyhisselâmdan geldiği zaman söz konusu olur. Her kim bu ifadelerin kullanılmasının yasak olduğunu iddia ediyorsa bu konuda delil getirmesi gerekir. Şu hâlde evla olan, bu konuda cevaz ya da yasaklama yönünde bir hüküm vermekten geri durmaktır, çünkü konuşulacak yahut konuşulmayacak şeylerin belirlenmesine dair hüküm verme yetkisi ancak şeriattadır. Hak Teâlâ'nın bir mahiyetinin olduğu söylenmez, onun hakkında "nedir" sorusu sorulursa verilecek cevap tenzih sıfatı ya da fiil sıfatıdır, bundan başka bir şey değildir. Bundan dolayı Mûsâ aleyhisselâm şöyle demiştir:

قَالَ رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا اِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ (٢٤)

24. Mûsâ: "O, göklerin ve yerin ve her ikisi arasında bulunan her şeyin rabbidir. Eğer gerçekten inanırsanız bu böyledir."

[Eğer gerçekten inanırsanız], yani eğer sahih bir düşünmenin, nazarın sağlayacağı delil kalbinizde yerleşmiş durumda ise. Burada -bir âlim olan- Mûsâ

aleyhisselâm Hakk'ın mahiyetini tarif etmeye başlamıştır. Bize göre resûller insanlar içerisinde Allah Teâlâ'yı en iyi bilenlerdir. Firavun ise Mûsâ aleyhisselâmın verdiği cevapta haklı olduğunu bilmesine rağmen orada hazır bulunanların aklını karıştırmak ve onları küçümsemek üzere [Âlemlerin rabbi de nedir?] demiştir. Zira onun sorusu, yani [Âlemlerin rabbi de nedir?] şeklindeki soru Hakk'a neyin mutabık olduğuna dair bir sorudur ve Firavun bu soruyu "âlemler" kelimesini kullanarak sormuştur. Buna cevap olarak Mûsâ aleyhisselâm [O, göklerin ve yerin ve her ikisi arasında bulunan her şeyin rabbidir] şeklinde cevap vermiştir. Böylece cevap, soruya mutabık olmuştur. Firavun ise buna karşı olarak şöyle demiştir:

قَالَ لِمَنْ حَوْلَهُ اَلَا تَسْتَمِعُونَ (٢٥)

25. Firavun, etrafındakilere "Dinlemez misiniz?" dedi.

Yani; "Ben ona mahiyet hakkında soru soruyorum, o ise bana izafi hususlar hakkında cevap veriyor. Böylece mugalâta yapıyor." Firavun kendisine bu hususların izafe edildiği "er-Rab" hakkında soru soruyordu, Mûsâ aleyhisselâm ise şöyle dedi:

قَالَ رَبُّكُمْ وَرَبُّ اٰبَائِكُمُ الْاَوَّلِينَ (٢٦)

26. Mûsâ, "O; sizin de rabbiniz, geçmiş atalarınızın da rabbidir" dedi.

Burada Mûsâ aleyhisselâm, Firavun'un kendisini insanların en yüce "rabbi" olarak iddia etmesine karşılık, Allah Teâlâ'nın "er-Rab" ismini ve bu isme izafe edilen "sizin ve geçmiş atalarınızın" ifadesini hususen seçmiştir.

قَالَ اِنَّ رَسُولَكُمُ الَّذٖٓى اُرْسِلَ اِلَيْكُمْ لَمَجْنُونٌ (٢٧)

27. Firavun, "Bu size gönderilen peygamberiniz, şüphesiz delidir" dedi.

Firavun Mûsâ aleyhisselâmın kendi sorularına bire bir cevaplar vermediğini görmüştü. Çünkü o Hak Teâlâ'nın zâtının "nedir" sorusu kapsamına değil, "mi(dir)?" sorusunun kapsamına gireceğini bilmiyor, sorduğu sorunun yerli yerinde olduğunu zannediyordu. "mi(dir)?" sorusu soruya konu olan varlığın ya da şeyin var olup olmadığını, tahakkuk edip etmediğini sorar. İşte Firavun içine düşmüş olduğu cehalet hâlini fark edince orada hazır bulunanlar bu durumu fark etmesinler diye onları oyalamak, zihinlerini meşgul etmek maksa-

dıyla şöyle dedi: [Bu size gönderilen peygamberiniz, şüphesiz delidir.] Eğer Firavun hakikati bilmeseydi bu cümlesinde Mûsâ aleyhisselâmı bir göndericinin elçi olarak göndermiş olduğunu, onun kendiliğinden gelmemiş olduğunu dile getirmezdi. Ama Firavun yine de bu sözleriyle ona delilik nispet etmiştir.

Birinci vecih

Yani sizden gizlidir; siz onu göremiyor, bilemiyorsunuz. Ama Mûsâ aleyhisselâm bu cevabı ile onu anlamış, hazır bulunanlar ise anlamamıştı. Yine sihir bilmeyenlerin anlamadığı bu hususu oradaki sihirbazlar da anlamışlardı.

İkinci vecih

[Bu size gönderilen peygamberiniz, şüphesiz delidir], yani aklı örtülmüştür; çünkü aklı başında olan birine bir şeyin mahiyeti, ne olduğu sorulduğu zaman bu şekilde cevap vermez. Buna karşılık Mûsâ aleyhisselâm, oradaki meclisin gerektirdiği hâl karinesi nedeniyle, tıpkı İbrâhîm aleyhisselâmın Nemrut'a verdiğine benzer şu cevabı vermiştir:

قَالَ رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَمَا بَيْنَهُمَا اِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ (٢٨)

28. Mûsâ, "O, doğunun da batının da ve ikisi arasındaki her şeyin de rabbidir. Eğer düşünüyorsanız bu, böyledir" dedi.

Doğu, ay ya da yıldızların o taraftan doğmasından dolayı değil, fakat sadece güneşin o taraftan doğması nedeniyle bu şekilde isimlendirilir. Bu nedenle Allah Teâlâ, "doğunun ve batının rabbi" ifadesini kullanmıştır. Yani güneşin doğuşunun ve batışının rabbidir. Eğer "bu ikisinin arasındaki her şeyin" ifadesini zikretmemiş olsaydı yine olurdu, çünkü bu ikisi arasında bir şey zaten yoktur. Zira güneşin doğuş hâlinin tam kendisi onun yükselişinin ve batışının da tam kendisidir. Tek bir mekânda güneşin her bir tekil hareketi doğma, yükselme ve batma olarak ifade edilir. Dolayısıyla bunların arasında olduğu söylenebilecek bir şey yoktur. Ama yine de Allah Teâlâ, bu hususun orada bulunanlar için kapalı olmasından dolayı, "bu ikisinin arasındaki her şeyin" ifadesini zikretmiştir. Çünkü hazır bulunanlar bizim burada tafsilatıyla zikrettiğimiz hususu genel olarak da bilmiyorlardı. Bu itibarla örfte bilinen

hâliyle doğu ve batı ifadeleri kullanılmış, ardından da "Eğer düşünüyorsanız bu, böyledir" buyurarak onları aklî düşünmeye sevketmiştir.

قَالَ لَئِنِ اتَّخَذْتَ اِلٰهًا غَيْرٖى لَاَجْعَلَنَّكَ مِنَ الْمَسْجُونٖينَ (٢٩) قَالَ اَوَلَوْ جِئْتُكَ بِشَيْءٍ مُبٖينٍ (٣٠)

29. Firavun, "Eğer benden başka bir ilâh edinirsen, andolsun seni zindana atılanlardan ederim." 30. Mûsâ, "Sana apaçık bir delil getirmiş olsam da mı?" dedi.

Mûsâ aleyhisselâm Firavun'un kendisine karşı haddi aşmasını engelleyecek şeyi fark etmiş ve buna karşılık Firavun şu sözleri söylemekten kendini alamamıştır:

قَالَ فَأْتِ بِهٖٓ اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقٖينَ (٣١)

31. Firavun, "Doğru söyleyenlerden isen haydi getir onu" dedi.

Firavun; toplumun düşüncesi zayıf kesimlerinin gözünde insafsız, vicdansız bir kimse olarak algılanmasın, insanlar ondan şüphelenmesinler diye böyle demiştir. Haddizatında bu kimseler Firavun tarafından hafife alınan, değersizleştirilen ve ona itaat eden kimselerdi.

فَاَلْقٰى عَصَاهُ فَاِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُبٖينٌ (٣٢)

32. Bunun üzerine Mûsâ, asâsını attı. Bir de ne görsünler, asâ açıkça kocaman bir yılan olmuş.

Yani apaçık görünen bir yılan. Yılan onlara, bulundukları hâle uygun bir surette zuhur etmiştir. Her bir peygamberin mûcizesi, toplumunun durumuna münasip bir şekilde zuhur eder.

İşaret kabilinden tefsir

[Bunun üzerine Mûsâ, asâsını attı]: Bu, Firavun'un Mûsâ aleyhisselâma karşı, davetine icabet etmeyi reddederken kullandığı gücün suretidir. [Bir de ne görsünler asa açıkça kocaman bir yılan olmuş.]

وَنَزَعَ يَدَهُ فَإِذَا هِيَ بَيْضَاءُ لِلنَّاظِرِينَ (٣٣) قَالَ لِلْمَلَإِ حَوْلَهُ إِنَّ هَٰذَا لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ (٣٤)
يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِ فَمَاذَا تَأْمُرُونَ (٣٥) قَالُوا أَرْجِهْ وَأَخَاهُ وَابْعَثْ
فِي الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ (٣٦) يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَحَّارٍ عَلِيمٍ (٣٧) فَجُمِعَ السَّحَرَةُ لِمِيقَاتِ يَوْمٍ
مَعْلُومٍ (٣٨) وَقِيلَ لِلنَّاسِ هَلْ أَنْتُمْ مُجْتَمِعُونَ (٣٩) لَعَلَّنَا نَتَّبِعُ السَّحَرَةَ إِنْ كَانُوا هُمُ
الْغَالِبِينَ (٤٠) فَلَمَّا جَاءَ السَّحَرَةُ قَالُوا لِفِرْعَوْنَ أَئِنَّ لَنَا لَأَجْرًا إِنْ كُنَّا نَحْنُ الْغَالِبِينَ
(٤١) قَالَ نَعَمْ وَإِنَّكُمْ إِذًا لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ (٤٢) قَالَ لَهُمْ مُوسَىٰ أَلْقُوا مَا أَنْتُمْ مُلْقُونَ (٤٣)
فَأَلْقَوْا حِبَالَهُمْ وَعِصِيَّهُمْ وَقَالُوا بِعِزَّةِ فِرْعَوْنَ إِنَّا لَنَحْنُ الْغَالِبُونَ (٤٤) فَأَلْقَىٰ مُوسَىٰ عَصَاهُ
فَإِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ (٤٥)

33. Elini koynundan çıkardı, bir de ne görsünler, bakanlara bembeyaz olmuş. 34. Firavun, çevresindeki ileri gelenlere, "Şüphesiz bu bilgin bir sihirbazdır" dedi. 35. "Sizi, yaptığı sihirle yurdunuzdan çıkarmak istiyor. Ne dersiniz?" 36. Dediler ki: "Onu ve kardeşini alıkoy. Şehirlere de toplayıcı adamlar gönder. 37. Sana bütün usta sihirbazları getirsinler." 38. Böylece sihirbazlar, belli bir günün belirlenen bir vaktinde bir araya getirildiler. 39. İnsanlara da "Siz de toplanır mısınız?" dendi. 40. "Umarız, üstün gelirlerse sihirbazlara uyarız." 41. Sihirbazlar gelince, Firavun'a, "Eğer biz üstün gelirsek gerçekten bize bir mükâfat var mı?" dediler. 42. Firavun, "Evet, hem o takdirde mutlaka bana yakın kimselerden olacaksınız" dedi. 43. Mûsâ onlara, "Hadi ortaya atacağınız şeyi atın" dedi. 44. Bunun üzerine onlar iplerini ve değneklerini attılar ve Firavun'un gücüyle elbette bizler üstün geleceğiz dediler. 45. Mûsâ da asâsını attı. Bir de ne görsünler, asâ onların düzdükleri sihir takımlarını yutuyor.

Bu konuda Tâ Hâ sûresinin 69. âyetinin tefsirine bakınız.

فَأُلْقِيَ السَّحَرَةُ سَاجِدِينَ (٤٦)

46. Bunun üzerine sihirbazlar derhâl secdeye kapandılar.

Firavunun sihirbazları Mûsâ aleyhisselâmın getirdiği şeyin Allah katından olduğunu ve gördükleri bu şeylerin insan kudreti kapsamında olmadığını görüp anladıkları zaman onun getirdiklerine hepsi iman etti ve bu âyet okununca hepsi secdeye kapandılar ve şöyle dediler:

قَالُوا اٰمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمٖينَۙ (٤٧) رَبِّ مُوسٰى وَهٰرُونَ (٤٨)

47. "Âlemlerin rabbine inandık" dediler. 48. "Mûsâ'nın ve Hârûn'un rabbine."

Yani Mûsâ ve Hârûn'un kendisine davet ettiği Rabb'e iman ettik. Böyle söylemelerinin sebebi, herhangi bir yanlış anlama ve karışıklık ihtimalini önleme isteğidir, çünkü eğer sadece "Âlemlerin rabbi" demekle yetinmiş olsalardı o zaman Firavun, "Âlemlerin rabbi benim, onlar da beni kastettiler" diyebilirdi. Bu nedenle sihirbazlar böyle bir ihtimalin önüne geçmek için "Mûsâ ve Hârûn'un rabbine iman ettik" Yani Mûsâ ve Hârûn'un kendisine davet ettiği Rabb'e iman ettik dediler. Böylece karışıklık ihtimali ortadan kalktı. Firavun da bunun üzerine onları azap ile tehdit etti:

قَالَ اٰمَنْتُمْ لَهُ قَبْلَ اَنْ اٰذَنَ لَكُمْۚ اِنَّهُ لَكَبٖيرُكُمُ الَّذٖى عَلَّمَكُمُ السِّحْرَۚ فَلَسَوْفَ تَعْلَمُونَۜ
لَاُقَطِّعَنَّ اَيْدِيَكُمْ وَاَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ وَلَاُصَلِّبَنَّكُمْ اَجْمَعٖينَ (٤٩) قَالُوا لَا ضَيْرَ اِنَّٓا
اِلٰى رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَۚ (٥٠) اِنَّا نَطْمَعُ اَنْ يَغْفِرَ لَنَا رَبُّنَا خَطَايَانَٓا اَنْ كُنَّٓا اَوَّلَ الْمُؤْمِنٖينَۜ
(٥١) وَاَوْحَيْنَٓا اِلٰى مُوسٰٓى اَنْ اَسْرِ بِعِبَادٖٓى اِنَّكُمْ مُتَّبَعُونَ (٥٢) فَاَرْسَلَ فِرْعَوْنُ فِى
الْمَدَٓائِنِ حَاشِرٖينَۚ (٥٣) اِنَّ هٰٓؤُلَٓاءِ لَشِرْذِمَةٌ قَلٖيلُونَۙ (٥٤) وَاِنَّهُمْ لَنَا لَغَٓائِظُونَۙ (٥٥) وَاِنَّا
لَجَمٖيعٌ حَاذِرُونَۜ (٥٦) فَاَخْرَجْنَاهُمْ مِنْ جَنَّاتٍ وَعُيُونٍۙ (٥٧) وَكُنُوزٍ وَمَقَامٍ كَرٖيمٍۙ (٥٨)
كَذٰلِكَۜ وَاَوْرَثْنَاهَا بَنٖٓى اِسْرَٓاءٖيلَۜ (٥٩) فَاَتْبَعُوهُمْ مُشْرِقٖينَ (٦٠) فَلَمَّا تَرَٓاءَ الْجَمْعَانِ قَالَ
اَصْحَابُ مُوسٰٓى اِنَّا لَمُدْرَكُونَۚ (٦١) قَالَ كَلَّاۚ اِنَّ مَعِىَ رَبّٖى سَيَهْدٖينِ (٦٢) فَاَوْحَيْنَٓا اِلٰى
مُوسٰٓى اَنِ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْبَحْرَۜ فَانْفَلَقَ فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ كَالطَّوْدِ الْعَظٖيمِۚ (٦٣) وَاَزْلَفْنَا
ثَمَّ الْاٰخَرٖينَۚ (٦٤) وَاَنْجَيْنَا مُوسٰى وَمَنْ مَعَهُٓ اَجْمَعٖينَۚ (٦٥) ثُمَّ اَغْرَقْنَا الْاٰخَرٖينَۜ (٦٦)
اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَةًۜ وَمَا كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنٖينَ (٦٧) وَاِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزٖيزُ الرَّحٖيمُۚ (٦٨)
وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَاَ اِبْرٰهٖيمَۢ (٦٩) اِذْ قَالَ لِاَبٖيهِ وَقَوْمِهٖ مَا تَعْبُدُونَ (٧٠) قَالُوا نَعْبُدُ اَصْنَامًا
فَنَظَلُّ لَهَا عَاكِفٖينَ (٧١) قَالَ هَلْ يَسْمَعُونَكُمْ اِذْ تَدْعُونَۙ (٧٢) اَوْ يَنْفَعُونَكُمْ اَوْ يَضُرُّونَ
(٧٣) قَالُوا بَلْ وَجَدْنَٓا اٰبَٓاءَنَا كَذٰلِكَ يَفْعَلُونَ (٧٤) قَالَ اَفَرَاَيْتُمْ مَا كُنْتُمْ تَعْبُدُونَۙ (٧٥)
اَنْتُمْ وَاٰبَٓاؤُكُمُ الْاَقْدَمُونَۘ (٧٦) فَاِنَّهُمْ عَدُوٌّ لٖٓى اِلَّا رَبَّ الْعَالَمٖينَۙ (٧٧) اَلَّذٖى خَلَقَنٖى
فَهُوَ يَهْدٖينِۙ (٧٨)

49. Firavun, "Ben size izin vermeden ona inandınız ha? Mutlaka o size sihri öğreten büyüğünüzdür. Yakında bilip göreceksiniz siz! Andolsun, ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim ve hepinizi asacağım" dedi. 50. Sihirbazlar şöyle dediler: "Zararı yok, mutlaka rabbimize döneceğiz. 51. İlk inananlar biz olduğumuz için şüphesiz rabbimizin, hatalarımızı bağışlayacağını umuyoruz." 52. Biz Mûsâ'ya, "Kullarımı geceleyin yola çıkar, muhakkak ki takip edileceksiniz" diye vahyettik. 53. Firavun da şehirlere toplayıcılar gönderdi. 54. Dedi ki, "Bunlar pek az ve önemsiz bir topluluktur. 55. Şüphesiz onlar bize öfke duyuyorlar. 56. Ama biz uyanık ve tedbirli bir topluluğuz." 57-58. Biz de Firavun'un kavmini bahçelerden, pınar başlarından, servetlerden ve iyi bir konumdan çıkardık. 59. İşte böyle yaptık ve onlara, İsrailoğullarını mirasçı kıldık. 60. Firavun ve adamları gün doğarken onları takibe koyuldular. 61. İki topluluk birbirini görünce Mûsâ'nın arkadaşları, "Eyvah yakalandık" dediler. 62. Mûsâ, "Hayır! Rabbim şüphesiz benimledir, bana yol gösterecektir" dedi. 63. Bunun üzerine Mûsâ'ya, "Asân ile denize vur" diye vahyettik. Deniz derhâl yarıldı. Her parçası koca bir dağ gibiydi. 64. Ötekileri de oraya yaklaştırdık. 65. Mûsâ'yı ve beraberindekilerin hepsini kurtardık. 66. Sonra ötekileri suda boğduk. 67. Bunda şüphesiz bir ibret vardır. Ama pek çokları iman etmiş değillerdi. 68. Şüphesiz ki senin rabbin elbette mutlak güç sahibidir, çok merhametlidir. 69. Onlara İbrâhîm'in haberini de oku. 70. Hani o babasına ve kavmine, "Neye tapıyorsunuz?" demişti. 71. "Putlara tapıyoruz ve onlara tapmaya devam edeceğiz" demişlerdi. 72. İbrâhîm dedi ki: "Onlara yalvardığınızda sizi işitiyorlar mı? 73. Yahut size fayda veya zararları dokunur mu?" 74. "Hayır, ama biz babalarımızı böyle yaparken bulduk" dediler. 75-76. İbrâhîm şöyle dedi: "Sizin ve geçmiş atalarınızın taptığı şeyleri gördünüz mü? 77. Şüphesiz onlar benim düşmanımdır. Ancak âlemlerin rabbi olan Allah dostumdur. 78. O, beni yaratan ve bana doğru yolu gösterendir."

Şu sözler İbrâhîm aleyhisselâmın edebini göstermektedir:

وَالَّذ۪ي هُوَ يُطْعِمُن۪ي وَيَسْق۪ينِۙ (٧٩)

79. "O, bana yediren ve içirendir."

"Beni aç bırakan" dememiştir.

وَاِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْف۪ينِۙ (٨٠)

80. "Hastalandığımda da O bana şifa verir."

İbrâhîm aleyhisselâm burada "Beni hastalandıran O'dur" dememiş, âdet, örf ve tabiat itibarıyla kötü ve kınanacak olarak algılanan fiilleri kendisine nispet etmiş, Hak Teâlâ adına îsar yapmış, kınanacak şeyleri O'na nispet etmemiştir. Böylece günah gibi kınama konusu olacak şeyleri ve hastalık ya da açlık gibi insan tabiatı gereği kötü karşılanacak şeyleri ona nispet etmemiştir. Ardından da [O bana şifa verir] demiş, her şey Allah'tan olsa da yine de hastalığı kendisine, şifayı Allah Teâlâ'ya nispet etmiştir. Çünkü peygamberine bu edebi veren Allah'tır. Çünkü hastalık nefislerin kabullenemediği bir şeydir, Allah'ın kullarına yüklediği görevleri yapmaktan alıkoyan bir durumdur. Hasta olan kimse, mükellefiyet mahalli olan ruhunda acı hissettiği için mükellefiyetini yerine getiremez. Acıyı hisseden hayvanî ruhtur ve bedeni çekip çeviren bu ruh acı hissettiği zaman onun bu dünyada yapmaya çağrıldığı şeyleri yapmamasına sebep olur. Bu nedenle İbrâhîm aleyhisselâm hastalığı kendisine, şifa vermeyi Allah Teâlâ'ya atfetmiştir. Hastalıklar, amaçlanan, istenilen şeyler mevcut olmadığında zuhur eder. İstekler ortadan kalkacak olsa talepler de kalkar ve hastalık yok olur. Rivayette bildirildiğine göre Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle buyurmuştur: "Ey insanların rabbi! Kötülüğü kaldır. Allahım şifa ver, *eş-Şâfî* olan sensin. Senin şifandan başka şifa yoktur."[2] O'nun şifasından başka herhangi bir şifa yoktur, çünkü her şey O'nun mahlûkudur. Bu nedenle Halîl İbrâhîm aleyhisselâm [O bana şifa verir] demiş, şifayı O'ndan başkasına nispet etmemiştir. Allah Teâlâ ilaçlarda hastalıkların tedavisini ve şifayı yaratmıştır. Bu nedenle İbrâhîm aleyhisselâm, şifanın Allah'tan değil de bu şeylerden geldiğine dair bir karışıklık olmaması için [O bana şifa verir] demiştir. Yine Hazreti Muhammed aleyhisselâmın da "Senin şifandan başka şifa yoktur" şeklindeki sözleri ile aslında hastalığı ortadan kaldıran bütün ilaçların faaliyetinin Allah'ın şifası olduğunu kastetmiş olabilir. Çünkü o ilaçlara şifa özelliğini veren Allah'tır. Böylece sebepleri olumlamıştır. İşte bu, sebepleri kabul etmek suretiyle Hazreti Peygamber aleyhisselâmın maksadı olabilir. Çünkü âlemdekileri Allah Teâlâ'nın eş-Şâfî olduğunu bilmelerine rağmen onun şifasının sebepsiz tecellisini bilmezler, bu şifayı sadece sebepler üzerinden görebilirler. Bunun yanı sıra Hazreti Peygamber aleyhisselâmın ifadelerinin değişik şifaların varlığının kabulü olarak anlaşılması da mümkündür. Buna göre Allah'ın şifası fiilde bizzat kaim değildir. Ancak ilk yorum Hazreti Peygamber aleyhisselâmın konumu açısından daha önceliklidir. Her iki ihtimal de mümkün olduğu için bu noktada kesin beyan Hazreti İbrâhîm aleyhisselâmdan nakledilen ifadelerden el-

2. Buhârî, Tıbb 39; Müslim, Selâm 49; Ebû Dâvûd, Tıbb, 17.

de edilebilir. Bu noktada Hazreti Peygamber aleyhisselâmın makamı şu hususu izah etmeyi gerektirmiştir: Sebepler (ilaçlar) kullanıldığı zaman ortaya çıkan şifa aslında Allah'ın şifasıdır, çünkü âlemden ilâhî bir âdet olarak sebepleri kaldırmak mümkün değildir. Nitekim bir hadiste "Allah Teâlâ'nın devasız hiçbir dert yaratmadığı" ifade edilmiştir.[3] Burada edebin en yüksek seviyesi olan nübüvvet edebine dikkatle bak! İbrâhîm Halîl aleyhisselâm [Hastalandığım zaman] demekte, fakat "Allah beni hasta ettiği zaman" dememektedir. Bu edebin nihai noktasıdır. Örfteki anlamı gereği hastalık bir kusur ve ayıp olarak telakki edildiği için İbrâhîm aleyhisselâm bunu Allah Teâlâ'ya değil, kendisine atfetmiştir. Yine bu hastalığın ilâhî bir hükmün ismi olduğunu da hastalığı tarif ederken (açıkça değil, fakat) zımnen ve icmalen (detay vermeksizin, ana hatları ile) ifade etmiştir. Şifa örf tarafından güzel kabul edildiği için ise onu Allah Teâlâ'ya atfetmiş ve [bana şifa verendir] demiştir. Her ne kadar hastalığın çerçevesinde kullar için kimi hayırlar bulunuyor olsa da yine de hastalık insan örfünde kötü, şifa ise iyi kabul edilir, bu nedenle İbrâhîm aleyhisselâm hastalığı kendisine, şifayı Allah'a nispet ederek güzel bir edep sergilemiştir. Ayrıca Allah Teâlâ vahiy yoluyla bize İbrâhîm aleyhisselâmın milletine (inancına) tâbi olmamızı emretmiş, peygamberi Hazreti Muhammed aleyhisselâma da İbrâhîm aleyhisselâmın hadisesini haber verip bildirmiş ve onun da İbrâhîm aleyhisselâmın edebi ile edeplenmesini sağlamıştır. Bunun sonucunda Hazreti Peygamber aleyhisselâm da bir duasında, "Şer sana nispet edilmez"[4] buyurmuştur. Bu noktada İbrâhîm aleyhisselâmın, [O bana şifa verir] sözü tahkikin başlangıcıdır. Hazreti Muhammed aleyhisselâmın "Senin şifandan gayrı şifa yoktur" şeklindeki sözü ise sonun da sonudur ve ilkinden daha kâmildir. Ama evla ve kuşatıcı olanı, her ikisini birden söylemektedir. İbrâhîm aleyhisselâmın [hastalandığım zaman] şeklindeki ifadesinden kasıt bu olmakla beraber yine de sanki hastalanma fiilini hakiki anlamda insana atfediyormuş gibi bir yanlış anlamın anlaşılması mümkündür. İşte bu yanlış anlaşılmaya yer vermemek için hemen devamında şöyle demiştir:

وَالَّذِى يُمِيتُنِى ثُمَّ يُحْيِينِ (٨١) وَالَّذِى اَطْمَعُ اَنْ يَغْفِرَ لِى خَطِيئَتِى يَوْمَ الدِّينِ (٨٢)

81. "O, benim canımı alacak ve sonra diriltecek olandır. 82. O, hesap gününde, hatalarımı bağışlayacağını umduğumdur."

---

3. İbn Hibbân, *Sahîh*, thk. Şu'ayb el-Arnaût, (Beyrut: Müessesetü'r-risâle), 1998, XII, 436.
4. Ebû Dâvûd, Salât, 121.

Burada İbrâhîm aleyhisselâm, bir önceki âyette nakledilen [hastalandığım zaman] şeklindeki sözünün her ne kadar edebi yansıtıyor olsa da hakiki anlamda hata olduğunu ifade etmektedir. Çünkü bu sözde hastalanma fiili Allah'a değil kendisine atfedilmektedir. (Sanki kul kendi fiilinin var edicisiymiş gibi bir anlam çıkabilir.) Tabii burada İbrâhîm aleyhisselâmın maksadı örf itibariyle kusur kabul edilen bir fiili Allah'a nispet etmeme konusundaki edebe riayet etmektir. Bu nedenle zımnen bunu söylemiştir.

Âyette geçen *yevmü'd-dîn* ifadesi ceza/karşılık günü anlamına gelir.

رَبِّ هَبْ لِى حُكْمًا وَاَلْحِقْنِى بِالصَّالِحِينَۙ (٨٣) وَاجْعَلْ لِى لِسَانَ صِدْقٍ فِى الْاٰخِرِينَۙ
(٨٤) وَاجْعَلْنِى مِنْ وَرَثَةِ جَنَّةِ النَّعِيمِۙ (٨٥) وَاغْفِرْ لِاَبِى اِنَّهُ كَانَ مِنَ الضَّٓالِّينَۙ (٨٦)
وَلَا تُخْزِنِى يَوْمَ يُبْعَثُونَۙ (٨٧) يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَۙ (٨٨) اِلَّا مَنْ اَتَى اللّٰهَ بِقَلْبٍ
سَلِيمٍۜ (٨٩) وَاُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَۙ (٩٠) وَبُرِّزَتِ الْجَحِيمُ لِلْغَاوِينَۙ (٩١) وَقِيلَ لَهُمْ
اَيْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْبُدُونَۙ (٩٢) مِنْ دُونِ اللّٰهِۜ هَلْ يَنْصُرُونَكُمْ اَوْ يَنْتَصِرُونَۜ (٩٣) فَكُبْكِبُوا
فِيهَا هُمْ وَالْغَاوُ۫نَۙ (٩٤) وَجُنُودُ اِبْلِيسَ اَجْمَعُونَۜ (٩٥) قَالُوا وَهُمْ فِيهَا يَخْتَصِمُونَۙ (٩٦)
تَاللّٰهِ اِنْ كُنَّا لَفِى ضَلَالٍ مُبِينٍۙ (٩٧) اِذْ نُسَوِّيكُمْ بِرَبِّ الْعَالَمِينَ (٩٨) وَمَٓا اَضَلَّنَٓا اِلَّا
الْمُجْرِمُونَ (٩٩)

83. "Ey rabbim! Bana bir hikmet bahşet ve beni sâlih kimseler arasına kat. 84. Sonra gelecekler arasında beni doğrulukla anılanlardan kıl. 85. Beni nimet cennetinin varislerinden eyle. 86. Babamı da bağışla. Çünkü o gerçekten yolunu şaşıranlardandır. 87. Kulların diriltilecekleri gün beni utandırma!" 88. O gün ki ne mal fayda verir, ne oğullar! 89. Allah'a arınmış bir kalp ile gelen başka. 90. Cennet, Allah'a karşı gelmekten sakınanlara yaklaştırılacak. 91-93. Cehennem de azgınlara gösterilecek ve onlara, "Allah'ı bırakıp da tapmakta olduklarınız nerede? Size yardım ediyorlar mı veya kendilerini kurtarabiliyorlar mı?" denecek. 94.95. Artık onlar ve o azgınlar ile İblis'in askerleri hepsi birden tepetakla oraya atılırlar. 96. Orada onlar taptıklarıyla çekişerek şöyle derler: 97. "Allah'a andolsun! Biz gerçekten apaçık bir sapıklık içindeymişiz. 98. Çünkü sizi, âlemlerin rabbi ile bir tutuyorduk. 99. Bizi ancak suçlular saptırdı."

Bunlar cehennemin halkı olacak kimselerdir ki Hak Teâlâ bunlar hakkında "Bugün ayrışın en günahkârlar!" (Yâ-Sîn, 36/59) buyuracaktır.

فَمَا لَنَا مِنْ شَافِعِينَۙ (١٠٠) وَلَا صَدِيقٍ حَمِيمٍ (١٠١)

100. "İşte bu yüzden bizim şefaatçilerimiz yok. 101. Candan bir dostumuz da yok."

Yani kardeş, yaren yoktur. *Hamîm* kelimesi dost ve ikiz kardeş gibi anlamlara gelir.

فَلَوْ اَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَ (١٠٢) اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَةًۜ وَمَا كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُؤْمِن۪ينَ
(١٠٣) وَاِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَز۪يزُ الرَّح۪يمُ (١٠٤) كَذَّبَتْ قَوْمُ نُوحٍ الْمُرْسَل۪ينَۚ (١٠٥) اِذْ قَالَ لَهُمْ
اَخُوهُمْ نُوحٌ اَلَا تَتَّقُونَۚ (١٠٦) اِنّ۪ي لَكُمْ رَسُولٌ اَم۪ينٌۙ (١٠٧) فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَط۪يعُونِۚ (١٠٨) وَمَٓا
اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍۚ اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلٰى رَبِّ الْعَالَم۪ينَۚ (١٠٩)

102. "Keşke (dünyaya) bir dönüşümüz olsa da inananlardan olsak." 103. Elbet bunda bir ibret vardır. Onların çoğu iman etmiş değillerdi. 104. Şüphesiz senin rabbin, mutlak güç sahibi olandır, çok merhametli olandır. 105. Nûh'un kavmi de peygamberleri yalanladı. 106. Hani kardeşleri Nûh, onlara şöyle demişti: "Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız? 107. Şüphesiz ben size gönderilmiş güvenilir bir peygamberim. 108. Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin. 109. Buna karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim ancak âlemlerin rabbi olan Allah'a aittir."

Allah insanı sadece kendi nefsi için çalışıp çaba gösteren bir varlık olarak yaratmış, onu bu hâle getirmiştir. Bu nedenle onun amelinin sonunda kendisine karşılık vereceğini vaat etmiştir ki insan bunun sonucunda kendisi için çalışıp amel etsin. Oysa ulvî ve süflî âlemde bulunan diğer varlıkla bir ücret, karşılık mukabilinde çalışmazlar. Resûller ve onların Allah'ı bilme konusundaki mertebelerinin ötesinde başka bir mertebe daha bulunmamaktadır. Onlar kapıyı çalanlardır, dikkat çekenlerdir. Bununla beraber onlardan her birine mutlaka şöyle denilmiştir: "Ümmetine şöyle de: [Sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim ancak âlemlerin rabbi olan Allah'a aittir.]" Risâleti tebliğ etme vazifesi peygamber tarafından yerine getirilecek bir "iş" olduğu için bunun bir karşılığı olmalıdır. Çünkü elçi/peygamber bu risâlet görevini yerine getirmekle vazifelendirilmiş, kendisine bu iş verilmiştir. Bu nedenle resûller ümmetlerine [Sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim ancak âlemlerin rabbi olan Allah'a aittir] demişler, böylece onlara işin hakikati-

ni öğretmişlerdir. Çünkü onlar istihdam eden, kendilerine bu işi veren Allah Teâlâ'dır, bu yüzden de onların ücreti Allah'a aittir.

فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَطٖيعُونِۜ (١١٠) قَالُٓوا اَنُؤْمِنُ لَكَ وَاتَّبَعَكَ الْاَرْذَلُونَۜ (١١١) قَالَ وَمَا عِلْمٖى
بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَۚ (١١٢) اِنْ حِسَابُهُمْ اِلَّا عَلٰى رَبّٖى لَوْ تَشْعُرُونَۚ (١١٣) وَمَٓا اَنَا بِطَارِدِ
الْمُؤْمِنٖينَۚ (١١٤) اِنْ اَنَا اِلَّا نَذٖيرٌ مُبٖينٌۜ (١١٥) قَالُوا لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ يَا نُوحُ لَتَكُونَنَّ مِنَ
الْمَرْجُومٖينَۜ (١١٦) قَالَ رَبِّ اِنَّ قَوْمٖى كَذَّبُونِۚ (١١٧) فَافْتَحْ بَيْنٖى وَبَيْنَهُمْ فَتْحًا وَنَجِّنٖى
وَمَنْ مَعِىَ مِنَ الْمُؤْمِنٖينَ (١١٨) فَاَنْجَيْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ فِى الْفُلْكِ الْمَشْحُونِۚ (١١٩) ثُمَّ
اَغْرَقْنَا بَعْدُ الْبَاقٖينَۜ (١٢٠) اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَةًۜ وَمَا كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنٖينَ (١٢١) وَاِنَّ رَبَّكَ
لَهُوَ الْعَزٖيزُ الرَّحٖيمُ (١٢٢) كَذَّبَتْ عَادٌۨ الْمُرْسَلٖينَۚ (١٢٣) اِذْ قَالَ لَهُمْ اَخُوهُمْ هُودٌ اَلَا تَتَّقُونَۚ
(١٢٤) اِنّٖى لَكُمْ رَسُولٌ اَمٖينٌۙ (١٢٥) فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَطٖيعُونِۚ (١٢٦) وَمَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍۚ
اِنْ اَجْرِىَ اِلَّا عَلٰى رَبِّ الْعَالَمٖينَۜ (١٢٧) اَتَبْنُونَ بِكُلِّ رٖيعٍ اٰيَةً تَعْبَثُونَۙ (١٢٨) وَتَتَّخِذُونَ
مَصَانِعَ لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَۚ (١٢٩) وَاِذَا بَطَشْتُمْ بَطَشْتُمْ جَبَّارٖينَۚ (١٣٠)

110. "O hâlde Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin!" 111. Dediler ki: "Sana hep aşağılık kimseler uymuş iken, biz hiç sana inanır mıyız?" 112. Nûh şöyle dedi: "Onların yaptıklarına dair benim ne bilgim olabilir? 113. Onların hesaplarını görmek ancak rabbime aittir. Bir anlayabilseniz! 114. Ben inananları kovacak değilim. 115. Ben ancak apaçık bir uyarıcıyım." 116. Dediler ki: "Ey Nûh! Eğer bu işten vazgeçmezsen mutlaka taşlananlardan olacaksın!" 117. Nûh şöyle dedi: "Ey rabbim! Kavmim beni yalanladı. 118. Artık onlarla benim aramda sen hükmet. Beni ve benimle birlikte olan müminleri kurtar." 119. Derken biz onu ve beraberindekileri dolu geminin içinde kurtardık. 120. Sonra da geride kalanları suda boğduk. 121. Şüphesiz bunda bir ibret vardır. Onların çoğu ise iman etmiş değillerdir. 122. Şüphesiz senin rabbin mutlak güç sahibi olandır, çok merhametli olandır. 123. Âd kavmi de peygamberleri yalanladı. 124. Hani kardeşleri Hûd, onlara şöyle demişti: "Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız? 125. Şüphesiz ben, size gönderilmiş güvenilir bir peygamberim. 126. Öyle ise Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin. 127. Buna karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim ancak âlemlerin rabbi olan Allah'a aittir. 128. Siz her yüksek yere bir alâmet bina yapıp boş şeylerle eğleniyor musunuz? 129. İçlerinde ebedî yaşama ümidiyle sağlam yapılar mı ediniyorsunuz? 130. Tutup yakaladığınız zaman zorbaca yakalarsınız."

Yaratılmışlardan hiçbir hayvan insandan daha kuvvetli intikam alma ve yakalayıp kavrama kuvvetine sahip değildir. Yine yaratılmışlar içerisinde insan-ı kâmilden daha merhametli bir varlık da yoktur. Her ne kadar insan-ı kâmil de şiddetli yakalayıp kavrama sahibi olsa da hayvan olan insan bu konuda ondan daha şiddetlidir. Çünkü o kendi yaratmadığı şeyi yakalayıp kavramaktadır, bu yüzden de ona karşı herhangi bir rahmet, merhamet duymamaktadır. Hak Teâlâ ise yarattıklarını yakalayıp kavrarken bile bunu rahmet ile yapmaktadır. Her ne olursa olsun onun yakalamasında da bir rahmet yer alır.

فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَط۪يعُونِۚ (١٣١) وَاتَّقُوا الَّذ۪ٓي اَمَدَّكُمْ بِمَا تَعْلَمُونَۚ (١٣٢) اَمَدَّكُمْ بِاَنْعَامٍ وَبَن۪ينَۙ
(١٣٣) وَجَنَّاتٍ وَعُيُونٍۚ (١٣٤) اِنّ۪ٓي اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظ۪يمٍ (١٣٥) قَالُوا سَوَٓاءٌ
عَلَيْنَٓا اَوَعَظْتَ اَمْ لَمْ تَكُنْ مِنَ الْوَاعِظ۪ينَۙ (١٣٦) اِنْ هٰذَٓا اِلَّا خُلُقُ الْاَوَّل۪ينَۙ (١٣٧) وَمَا
نَحْنُ بِمُعَذَّب۪ينَۚ (١٣٨) فَكَذَّبُوهُ فَاَهْلَكْنَاهُمْ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَةًۜ وَمَا كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُؤْمِن۪ينَ
(١٣٩) وَاِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَز۪يزُ الرَّح۪يمُ (١٤٠) كَذَّبَتْ ثَمُودُ الْمُرْسَل۪ينَۚ (١٤١) اِذْ قَالَ لَهُمْ
اَخُوهُمْ صَالِحٌ اَلَا تَتَّقُونَۚ (١٤٢) اِنّ۪ي لَكُمْ رَسُولٌ اَم۪ينٌۙ (١٤٣) فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَط۪يعُونِۚ (١٤٤)
وَمَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍۚ اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلٰى رَبِّ الْعَالَم۪ينَۜ (١٤٥) اَتُتْرَكُونَ ف۪ي مَا
هٰهُنَٓا اٰمِن۪ينَۙ (١٤٦) ف۪ي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍۙ (١٤٧) وَزُرُوعٍ وَنَخْلٍ طَلْعُهَا هَض۪يمٌۚ (١٤٨) وَتَنْحِتُونَ
مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا فَارِه۪ينَۚ (١٤٩) فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَط۪يعُونِۚ (١٥٠) وَلَا تُط۪يعُٓوا اَمْرَ الْمُسْرِف۪ينَۙ
(١٥١) اَلَّذ۪ينَ يُفْسِدُونَ فِي الْاَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ (١٥٢) قَالُٓوا اِنَّمَٓا اَنْتَ مِنَ الْمُسَحَّر۪ينَۚ
(١٥٣) مَٓا اَنْتَ اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَاۚ فَأْتِ بِاٰيَةٍ اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِق۪ينَ (١٥٤) قَالَ هٰذِه۪ نَاقَةٌ لَهَا
شِرْبٌ وَلَكُمْ شِرْبُ يَوْمٍ مَعْلُومٍۚ (١٥٥)

131. "Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin. **132 - 134.** Bildiğiniz her şeyi size veren; size hayvanlar, oğullar, bahçeler ve pınarlar veren Allah'a karşı gelmekten sakının. **135.** Çünkü ben, sizin adınıza büyük bir günün azabından korkuyorum." **136.** Dediler ki: "Sen ister öğüt ver, ister öğüt verenlerden olma, bize göre birdir. **137.** Bu, öncekilerin geleneklerinden başka bir şey değildir. **138.** Biz azaba uğratılacak da değiliz." **139.** Böylece onlar Hûd'u yalanladılar. Biz de bu yüzden onları helâk ettik. Şüphesiz bunda bir ibret vardır. Onların çoğu ise iman etmiş değillerdir. **140.** Şüphesiz senin rabbin mutlak güç sahibi ve çok merhametli olandır. **141.** Semûd kavmi de peygamberleri yalanla-

dı. **142.** Hani kardeşleri Sâlih onlara şöyle demişti: "Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız? **143.** Ben size gönderilmiş güvenilir bir peygamberim. **144.** Öyle ise Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin! **145.** Buna karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim ancak âlemlerin rabbi olan Allah'a aittir. **146-148.** Siz buradaki bahçelerde, pınar başlarında, ekinlerde, meyveleri olgunlaşmış hurmalıklarda güven içinde bırakılacak mısınız? **149.** Bir de dağlardan ustalıkla evler yontuyorsunuz. **150.** Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin. **151-152.** Yeryüzünde ıslaha çalışmayıp fesat çıkaran haddi aşmışların emrine itaat etmeyin." **153.** Dediler ki: "Sen ancak büyülenmişlerdensin. **154.** Sen de ancak bizim gibi bir beşersin. Eğer doğru söyleyenlerden isen haydi bize bir mûcize getir." **155.** Sâlih, şöyle dedi: "İşte bir dişi deve! Onun su içme hakkı var, sizin de belli bir gün su içme hakkınız vardır."

["İşte bir dişi deve!]: Bununla Sâlih'in devesini kastetmektedir.

وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوٓءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابُ يَوْمٍ عَظِيمٍ (١٥٦) فَعَقَرُوهَا فَأَصْبَحُوا نَادِمِينَۙ (١٥٧)
فَأَخَذَهُمُ الْعَذَابُۜ اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَةًۜ وَمَا كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ (١٥٨) وَاِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ
الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ (١٥٩) كَذَّبَتْ قَوْمُ لُوطٍ الْمُرْسَلِينَۚ (١٦٠) اِذْ قَالَ لَهُمْ اَخُوهُمْ لُوطٌ اَلَا
تَتَّقُونَۚ (١٦١) اِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ اَمِينٌۙ (١٦٢) فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُونِۚ (١٦٣) وَمَا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ
مِنْ اَجْرٍۚ اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلٰى رَبِّ الْعَالَمِينَۜ (١٦٤) اَتَأْتُونَ الذُّكْرَانَ مِنَ الْعَالَمِينَۙ (١٦٥)
وَتَذَرُونَ مَا خَلَقَ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ اَزْوَاجِكُمْۜ بَلْ اَنْتُمْ قَوْمٌ عَادُونَ (١٦٦) قَالُوا لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ
يَا لُوطُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمُخْرَجِينَ (١٦٧) قَالَ اِنِّي لِعَمَلِكُمْ مِنَ الْقَالِينَۜ (١٦٨) رَبِّ نَجِّنِي
وَاَهْلِي مِمَّا يَعْمَلُونَ (١٦٩) فَنَجَّيْنَاهُ وَاَهْلَهُ اَجْمَعِينَۙ (١٧٠) اِلَّا عَجُوزًا فِي الْغَابِرِينَۚ
(١٧١) ثُمَّ دَمَّرْنَا الْاٰخَرِينَۚ (١٧٢) وَاَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَرًاۚ فَسَاءَ مَطَرُ الْمُنْذَرِينَ (١٧٣) اِنَّ
فِي ذٰلِكَ لَاٰيَةًۜ وَمَا كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ (١٧٤) وَاِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ (١٧٥) كَذَّبَ
اَصْحَابُ لْـَٔيْكَةِ الْمُرْسَلِينَۚ (١٧٦) اِذْ قَالَ لَهُمْ شُعَيْبٌ اَلَا تَتَّقُونَۚ (١٧٧) اِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ
اَمِينٌۙ (١٧٨) فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُونِۚ (١٧٩) وَمَا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍۚ اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلٰى
رَبِّ الْعَالَمِينَۜ (١٨٠) اَوْفُوا الْكَيْلَ وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُخْسِرِينَۚ (١٨١) وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ
الْمُسْتَقِيمِۚ (١٨٢) وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ اَشْيَاءَهُمْ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْاَرْضِ مُفْسِدِينَۚ (١٨٣)
وَاتَّقُوا الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالْجِبِلَّةَ الْاَوَّلِينَۜ (١٨٤) قَالُوا اِنَّمَا اَنْتَ مِنَ الْمُسَحَّرِينَۙ (١٨٥) وَمَا

اَنْتَ اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا وَاِنْ نَظُنُّكَ لَمِنَ الْكَاذِبِينَ (١٨٦) فَاَسْقِطْ عَلَيْنَا كِسَفًا مِنَ السَّمَاءِ
اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ (١٨٧) قَالَ رَبِّي اَعْلَمُ بِمَا تَعْمَلُونَ (١٨٨) فَكَذَّبُوهُ فَاَخَذَهُمْ عَذَابُ
يَوْمِ الظُّلَّةِ اِنَّهُ كَانَ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ (١٨٩) اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَةً وَمَا كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ
(١٩٠) وَاِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ (١٩١) وَاِنَّهُ لَتَنْزِيلُ رَبِّ الْعَالَمِينَ (١٩٢) نَزَلَ بِهِ
الرُّوحُ الْاَمِينُ (١٩٣)

156. "Sakın ona bir kötülük dokundurmayın. Yoksa büyük bir günün azabı sizi yakalar." **157.** Derken onu kestiler, fakat pişman oldular. **158.** Böylece onları azap yakaladı. Şüphesiz bunda bir ibret vardır. Onların çoğu ise iman etmiş değillerdir. **159.** Şüphesiz senin rabbin mutlak güç sahibi ve çok merhametli olandır. **160.** Lût'un kavmi de peygamberleri yalanladı. **161.** Hani kardeşleri Lût onlara şöyle demişti: "Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız? **162.** Şüphesiz ben size gönderilmiş güvenilir bir peygamberim. **163.** Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin. **164.** Buna karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim ancak âlemlerin rabbi olan Allah'a aittir. **165-166.** Rabbinizin, sizin için yarattığı eşlerinizi bırakıyor da insanlar arasından erkeklere mi yanaşıyorsunuz? Siz gerçekten haddi aşan bir topluluksunuz." **167.** Dediler ki: "Ey Lût! Eğer vazgeçmezsen mutlaka çıkarılanlardan olacaksın!" **168.** Lût şöyle dedi: "Şüphesiz ben sizin yaptığınız bu çirkin işe kızanlardanım. **169.** Ey rabbim! Beni ve ailemi onların yaptıkları çirkin işten kurtar." **170-171.** Bunun üzerine biz de onu ve geri kalanlar arasındaki yaşlı bir kadın hariç bütün ailesini kurtardık. **172.** Sonra diğerlerini helâk ettik. **173.** Onların üzerine bir yağmur yağdırdık. Uyarılanların yağmuru ne kadar da kötü idi! **174.** Şüphesiz bunda büyük bir ibret vardır. Onların çoğu ise iman etmiş değillerdir. **175.** Şüphesiz senin rabbin mutlak güç sahibi ve çok merhametli olandır. **176.** Eyke halkı da peygamberleri yalanladı. **177.** Hani Şu'ayb onlara şöyle demişti: "Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız? **178.** Şüphesiz ben size gönderilmiş güvenilir bir peygamberim. **179.** Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin. **180.** Buna karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim ancak âlemlerin rabbi olan Allah'a aittir. **181.** Ölçüyü tam yapın. Eksik verenlerden olmayın. **182.** Doğru terazi ile tartın. **183.** İnsanların mallarını ve haklarını eksiltmeyin. Yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın. **184.** Sizi ve önceki nesilleri yaratana karşı gelmekten sakının." **185.** Onlar şöyle dediler: "Sen ancak büyülenmişlerdensin. **186.** Sen sadece bizim gibi bir insansın. Biz senin ya-

lancılardan olduğunu sanıyoruz. 187. Eğer doğru söyleyenlerden isen, haydi gökten üzerimize bir parça düşür." 188. Şu'ayb, "Rabbim yaptıklarınızı en iyi bilendir" dedi. 189. Onlar Şu'ayb'ı yalanladılar. Derken gölge gününün azabı onları yakaladı. Şüphesiz o, büyük bir günün azabı idi. 190. Şüphesiz bunda bir ibret vardır. Onların çoğu ise iman etmiş değillerdir. 191. Şüphesiz senin rabbin mutlak güç sahibi ve çok merhametli olandır. 192. Şüphesiz bu Kur'ân, âlemlerin rabbinin indirmesidir. 193. Onu güvenilir *Rûh* indirmiştir.

Hak Teâlâ, "Rahmân Kur'ân'ı öğretti, İnsanı yarattı ve ona beyanı öğretti" (Rahmân 55/1-4) buyurmuş olduğu için Kur'ân'ın âlemde indiği menzilin neresi olduğunu da öğretmiştir ki bu menzil Hazreti Muhammed aleyhisselâmın kalbidir. Kur'ân'ı *Ruhu'l-küds* olan *Rûh-i Emîn*, Hazreti Muhammed aleyhisselâmın kalbine indirmiştir. *Rûh*, gayb ilmini kalbe hususi bir şekilde ilka edendir. Bu itibarla Hak Teâlâ şöyle buyurmuştur:

عَلٰى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنْذِرِينَۙ (١٩٤)

194. Uyarıcılardan olasın diye senin kalbine.

Kur'ân indirildiği zaman Hazreti Muhammed aleyhisselâmın kalbine ve sürekli olarak onu okuyanların kalbine iner. Bedenlerinin içinde, göğüslerinde bulunan kalpleri kastediyorum, yoksa herhangi bir yer tutmayan ve girmek ya da çıkmak gibi niteliklerle nitelendirilemeyecek olan insanî latifeyi kastetmiyorum. Böylece Kur'ân göğüslerdeki kalbin nefs-i nâtıkası olur ve bu kalpler tıpkı gözler için mushaf ne ise, Kur'ân için o olur. İşte nefs-i nâtıka bunu oradan alır. (Bu konuda Mâide sûresinin 67. âyetinin tefsirine de bakınız.) Allah Teâlâ insan bedeni için, göğüs bölgesinde olan kalbi bir mushaf, bir kitap hâline getirmiştir. Nefs-i nâtıka bu kitaba bakar ve üzerinde nazar eder. İşte Hak Teâlâ'nın [senin kalbine] şeklindeki ifadesi bu mânadadır. Dolayısıyla Kur'ân Hazreti Muhammed aleyhisselâmın kalbinde, onun lisanında zuhur etmediği bir şekilde, bir surette zuhur etmiştir. Çünkü Allah Teâlâ her bir yere başka yerde bulunmayan hususi bir hüküm vermiştir. Bundan dolayı kalpte tek gözlü olarak zuhur eder, hayal onu somutlaştırır ve taksim eder. Dil onu alır ve harflere, seslere dönüştürür. Kulakların işitmesi onu belli bir kayıt altına alır böylece Kur'ân'dan Hak Teâlâ'nın öğretmiş olduğu ve ancak insanın kabul edebileceği beyanı alıp tercüme etmiş olur. Diğer taraftan onun Rahmân'dan değil, Allah'tan tercüme edilmiş olduğunu da beyan eder, çünkü Allah isminde hem rahmet, hem kahır hem de sultan nitelikleri bulunur. Bu

itibarla Hak Teâlâ, "Eğer müşriklerden biri senden güvence isterse ona güvence ver ki gelip Allah kelâmını dinlesin" (Tevbe, 9/6) buyurmuştur. Hazreti Peygamber aleyhisselâm da onu kendi dili ile harfler ve sesler olarak okumuştur. Bedevi onu bu tercümesi hâlinde kendi kulağı ile işitmiştir. Bütün bu durumlarda hiç kuşkusuz ki kelâm Allah Teâlâ'ya aittir, ama tercüme onu konuşana aittir. Kur'ân kıyamet gününe kadar ümmet-i Muhammed'in kalbine inmeye devam eder. Onun kalplere inişi her daim yenidir ve hiçbir zaman bitip tükenmez. İşte bu, daimi vahiydir. Allah'ın kelâmı indirilişinden itibaren sürekli olarak harfler ve sesler şeklinde okunur, tilavet edilir. Kalplerden (hafızalardan) bütünüyle silineceği, mushaflardan yok edileceği ve (ilâhî) suret üzere yaratılmış hiçbir insanın kalmayacağı, kalbine Kur'ân'ın indirilmesine kabil olan ve ona tercüman olacak olan kimsenin bulunmayacağı güne kadar bu şekilde okunmaya devam eder.

[Uyarıcılardan olasın diye], yani öğretenlerden olasın diye. Burada Allah hususen "uyarma" kelimesini zikretmiştir. Yine başka bir âyette "O, uyarması için (*li yunzira*) Rûh'u, kullarından dilediği kimseye indirir" (Mü'min, 40/15) buyurmuştur. Bu uyarı zecretme, sakındırma anlamındadır. Bildirme "*inzâr*" (uyarma) kelimesi ile ifade edildiği zaman bunun anlamı, zecredici, sakındırıcı bir şekilde bildirmek demektir. Bu itibarla Hazreti Peygamber aleyhisselâm uyarıcı ve müjdeleyicidir. Müjdelemek ancak bir bilgi vermek suretiyle söz konusu olabilir. Bu nedenle olsa gerek, ruhanî indirme söz konusu olduğunda çoğunlukla korku ve sakındırma, zecretme üslubu hâkimdir. Çünkü insanların nefislerinde, kendilerine resûllerin gönderilmesi ve dünyadan en nihayetinde âhirete intikal edecekleri konusunda bilgi verilmesi, nefislerinden Allah'a dönecekleri konularında uyarılmalarını gerektiren bir mutmainlik bulunmaktadır. Bu yüzden de korku ve sakındırma üslubu ruhanî indirmeye hâkim olan üsluptur.

بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ (١٩٥)

195. Apaçık Arapça bir dil ile.

İşaret

Kur'ân'a, Araplara inen bir şey olarak değil, Hazreti Muhammed aleyhisselâma indirilen bir şey olarak bak; onu bu şekilde düşün, aksi takdirde onun mânalarını idrak etme konusunda hayal kırıklığına uğrarsın. Çünkü o, apa-

çık bir Arapça dil olan Hazreti Muhammed aleyhisselâmın dili ile indirilmiştir. Eğer dilinden dökülen Kur'ân tam da Hazreti Muhammed aleyhisselâmın mübarek dilinden dökülen Kur'ân ise o zaman sanki onu doğrudan Hazreti Peygamber aleyhisselâmın mübarek ağzından dinleyenler gibi anlarsın. Çünkü hitap ancak işitenin durumuna göredir, konuşanın durumuna göre değildir. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâmın Kur'ân'ı işitmesi ve anlaması, ümmetinden birinin onu okuduğu zaman söz konusu olan işitme ve anlamanın aynı değildir.

Kur'ân'ın peygamberin kalbine inmesi ile velînin kalbine inmesi arasındaki fark

Kur'ân kime gayb kapısından gelirse o kimseye tıpkı ön tarafını görme nimeti verildiği gibi arka tarafını görme nimeti de verilir. Çünkü Kur'ân ancak yüzyüze olacak şekilde iner. Ama o (Kur'ân) Hazreti Peygamber aleyhisselâm için iki yönlüdür; bunlardan biri mutat yön, diğeri ise mutat olmayan yöndür. Buna karşılık Hazreti Peygamber aleyhisselâmın varisleri olan kimseler için (âlimler için) Kur'ân sadece mutat olmayan yönden iner. Bu nedenle de aslî hükmü gereği arka, sırt olarak isimlendirilir. Ama fürû hükmü itibariyle bu, "yüz"dür. Kur'ân her kimin kalbine iner ise oraya anlaşılmak suretiyle iner. Böylece o kimse, isterse Arapça bilmiyor olsun, okuduğunu anlar, mânalarını kavrar. Aynı kişi Kur'ân'da geçen kelimelerin mânalarını başka bir kitapta okusa bilmeyecek olmasına rağmen, Kur'ân'da onları okuduğu zaman anlar, mânalarını bilir.

وَاِنَّهُ لَفٖى زُبُرِ الْاَوَّلٖينَ (١٩٦) اَوَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ اٰيَةً اَنْ يَعْلَمَهُ عُلَمٰٓؤُا بَنٖٓى اِسْرَٓائٖلَ (١٩٧)

196. Şüphesiz bu öncekilerin kitaplarında da vardı. 197. İsrailoğulları âlimlerinin onu bilmesi, onlar için bir delil değil midir?

Âlimler, var olanları onlar henüz var olmadan önce bilen ve onların somut varlıkları (a'yânları) henüz hâsıl olmadan önce onlar hakkında haber veren kimselerdir.

وَلَوْ نَزَّلْنَاهُ عَلٰى بَعْضِ الْاَعْجَمٖينَ (١٩٨) فَقَرَاَهُ عَلَيْهِمْ مَا كَانُوا بِهٖ مُؤْمِنٖينَ (١٩٩)
كَذٰلِكَ سَلَكْنَاهُ فٖى قُلُوبِ الْمُجْرِمٖينَ (٢٠٠) لَا يُؤْمِنُونَ بِهٖ حَتّٰى يَرَوُا الْعَذَابَ الْاَلٖيمَ

(٢٠١) فَيَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَۙ (٢٠٢) فَيَقُولُوا هَلْ نَحْنُ مُنْظَرُونَۜ (٢٠٣) اَفَبِعَذَابِنَا
يَسْتَعْجِلُونَ (٢٠٤) اَفَرَاَيْتَ اِنْ مَتَّعْنَاهُمْ سِنِينَۙ (٢٠٥) ثُمَّ جَٓاءَهُمْ مَا كَانُوا يُوعَدُونَۙ (٢٠٦)
مَٓا اَغْنٰى عَنْهُمْ مَا كَانُوا يُمَتَّعُونَۜ (٢٠٧) وَمَٓا اَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ اِلَّا لَهَا مُنْذِرُونَۗ (٢٠٨) ذِكْرٰى
وَمَا كُنَّا ظَالِمِينَ (٢٠٩) وَمَا تَنَزَّلَتْ بِهِ الشَّيَاطِينُ (٢١٠) وَمَا يَنْبَغِي لَهُمْ وَمَا يَسْتَطِيعُونَۜ
(٢١١) اِنَّهُمْ عَنِ السَّمْعِ لَمَعْزُولُونَۜ (٢١٢) فَلَا تَدْعُ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ فَتَكُونَ مِنَ الْمُعَذَّبِينَۚ
(٢١٣) وَاَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْاَقْرَبِينَۙ (٢١٤)

198-199. Biz onu Arapça bilmeyenlerden birine indirseydik ve o da bunu kendilerine okusaydı yine buna inanmazlardı. 200. İşte böylece biz onu suçluların kalbine soktuk. 201-203. Onlar, farkında olmadan ansızın kendilerine gelecek olan elem dolu azabı görüp de, "Bize mühlet verilmez mi?" demedikçe, ona inanmazlar. 204. Bizim azabımızın çabuklaşmasını mı istiyorlar? 205. Ey Muhammed! Ne dersin; biz onları yıllarca yararlandırsak. 206. Sonra da kendilerine tehdit edildikleri şey gelse! 207. Dünyada yararlandırıldıkları şeyler onlara fayda sağlamazdı. 208. Biz hiçbir memleketi uyarıcıları olmadıkça helâk etmedik. 209. Bu bir hatırlatmadır. Biz zalim değiliz. 210. O Kur'ân'ı şeytanlar indirmemiştir. 211. Zaten bu onların harcı değildir, buna güçleri de yetmez. 212. Çünkü onlar işitmekten uzaklaştırılmışlardır. 213. Öyle ise sakın Allah ile beraber başka bir ilâha yalvarma, sonra azaba uğratılanlardan olursun! 214. Önce en yakın akrabanı uyar.

Bu âyet Hazreti Peygamber aleyhisselâma indirildiği zaman Safa tepesine çıktı ve insanları etrafında topladı, insanlar da koşuşup onun yanına geldiler. Bunun üzerine insanlar arasında kendisi için en değerli olan kişiye, kızı Hz Fâtıma radiyallâhuanhâya şöyle dedi: "Ey Fâtıma! Ey Muhammed'in kızı! Kendine bak, çünkü ben Allah'tan gelecek hiçbir şeyi senden savamam."[5] Daha sonra diğer bütün akrabalarına da benzer sözü söyledi. Amcası Ebû Leheb de orada hazır bulunanlar arasındaydı ve bu sözleri duyunca avuçlarına üfledi ve "Söylediklerinden elimize geçen hiçbir şey olmadı" dedi. Aslında Ebû Leheb doğru söylemişti, çünkü Allah Teâlâ Hazreti Muhammed aleyhisselâmın uyarısını Ebû Leheb için faydalı kılmamıştır ve bu uyarılardan hiçbirini onun kalbine sokmamıştı, çünkü onun hakkında bedbahtlık murad etmişti.

---

5. Benzer rivayetler için bkz. Buhârî, Tefsir 236; Vesâyâ 11; Müslim, Îman 351.

وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢١٥﴾ فَإِنْ عَصَوْكَ فَقُلْ إِنِّى بَرِىٓءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٢١٦﴾ وَتَوَكَّلْ عَلَى الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ ﴿٢١٧﴾ الَّذِى يَرٰيكَ حِينَ تَقُومُ ﴿٢١٨﴾

215. Müminlerden sana uyanlara kanatlarını indir. 216. Eğer sana karşı gelirlerse, "Şüphesiz ben sizin yaptığınız şeylerden uzağım" de. 217-218. Namaza kalktığında seni gören; mutlak güç sahibi, çok merhametli olan Allah'a tevekkül et.

Bu yüzden senin hareketlerini ve sükûnu tam olarak ve bütün tafsilatları ile biler. Nitekim aşağıdaki ifadesi ile de senin bu bilginin senin bütün hâllerini kuşattığını ifade etmiştir:

وَتَقَلُّبَكَ فِى السَّاجِدِينَ ﴿٢١٩﴾

219. Ve secde edenler arasında dolaşmanı (gören)

Bu, Hak Teâlâ'nın, secde esnasında Hazreti Peygamber aleyhisselâmın hâllerindeki çeşitliliklere işarettir. Tabii bu hâl çeşitlilikleri secdenin secde olmasına halel getirecek çeşitlilikler değildir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm ellerini kaldırmış, kıyamda durmuş, rükû yapmış ve iki kez secdeye varmıştır ki namaz hâlleri (rükünleri) içerisinde üst üste iki kez yaptığı tek şey secde olmuştur. Bunun sebebi ise secdenin kul açısından sahip olduğu üstünlüktür. Bu nedenle Hazreti Peygamber aleyhisselâm, ister farz olsun ister vâcip olsun, kıldığı her namazın her rekâtında secdeyi üst üste iki kez yapmıştır.

İşaret

Kalp secdeye vardığı zaman oradan bir daha asla kalkıp doğrulmaz, çünkü onun secdesi zâta değil, ilâhî isimleredir. Onu kalp hâline getiren şey işte bu ilâhî isimlerdir. Bu isimler onu hem dünyada hem de âhirette sürekli olarak bir hâlden bir diğer hâle intikal ettirir, evirip çevirirler. Bu nedenle ona "kalp" ismi verilmiştir. (Kalp kelimesi evrilip çevrilme mânasına delâlet eder.) Hak Teâlâ bu kalbe, onu çekip çeviren olarak tecelli ettiği zaman kalp de kendisini ilâhî kabzanın hükümranlığı altında evrilip çevrilirken görür. Bu, hiçbir yaratılmış varlığın kendilerinden ayrı olamayacağı ilâhî isimlerdir. Bu, yaratılmış varlıklara hüküm sürendir. Kimileri bunu müşahede eder (ki onların kalpleri secde etmiştir) kimileri de müşahede etmez ve onların kalpleri de sec-

de etmez. İşte bu hep “ben” diyen iddia sahibidir. İşte bu nitelikte olan kimseye kıyamet günü hesap ve sorgulama söz konusu olur ve eğer Allah dilerse cezaya muhatap olur. Kalbi secde eden kimse ise herhangi bir iddia sahibi olmaz, bu yüzden de sorgu, sual ve ceza görmez. İlim sıfatından daha şerefli bir sıfat yoktur, çünkü bu sıfat sahibine iki cihanda saadeti, iki diyarda rahatı sağlar. Bu nedenle kalp secde ettiği zaman artık secdeden kalkamaz. Çünkü o rabbine secde etmiştir, onun kıblesi rabbidir. Rabbi de hiçbir zaman zâil olmaz, her daim bâkidir. Onun rabliği varlıktan hiçbir zaman kalkmaz. Böyle olduğu için de kalp hiçbir zaman secdesinden başını kaldırmaz. Zira onun kıblesi bâkidir. Allahım! Bizleri kalpleri secde eden ve rablerini bilen kullarından eyle.

إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (٢٢٠) هَلْ أُنَبِّئُكُمْ عَلَىٰ مَنْ تَنَزَّلُ الشَّيَاطِينُ (٢٢١) تَنَزَّلُ عَلَىٰ كُلِّ
أَفَّاكٍ أَثِيمٍ (٢٢٢) يُلْقُونَ السَّمْعَ وَأَكْثَرُهُمْ كَاذِبُونَ (٢٢٣) وَالشُّعَرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ (٢٢٤)

220. Şüphesiz O hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir. 221. Şeytanların kime ineceğini size haber vereyim mi? 222. Onlar, her günahkâr yalancıya inerler. 223. Bunlar da şeytanlara kulak verirler. Onların çoğu ise yalancıdır. 224. Şairlere ise haddi aşan azgınlar uyarlar.

Çünkü adına şiir denen nazım, şeytanın üflemesindendir.

أَلَمْ تَرَ أَنَّهُمْ فِي كُلِّ وَادٍ يَهِيمُونَ (٢٢٥) وَأَنَّهُمْ يَقُولُونَ مَا لَا يَفْعَلُونَ (٢٢٦) إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا
وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَذَكَرُوا اللَّهَ كَثِيرًا وَانْتَصَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا ظُلِمُوا وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ
ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ (٢٢٧)

225-226. Görmez misin ki onlar, her vadide şaşkın şaşkın dolaşırlar ve yapmadıkları şeyleri söylerler. 227. Ancak iman edip sâlih amel işleyen, Allah'ı çok anan ve haksızlığa uğratıldıktan sonra öçlerini alanlar başka. Zulmedenler hangi akıbete uğrayacaklarını göreceklerdir.

Kureyşliler Hazreti Peygamber aleyhisselâmı şiirlerle hicvettikleri zaman sahabeden (şairliği ile meşhur olan) Hassân b. Sâbit onların bu hicivlerine cevap olmak üzere, Hazreti Peygamber aleyhisselâmı savunmak için Kureyş'i hicveden şiirler söylemek istemişti, fakat Hazreti Peygamber aleyhisselâm ona, kendisinin de Kureyş'ten olduğunu hatırlatmıştı. Hazreti Peygamber aleyhisselâm Hassân b. Sabit'i Kureyş'i hicveden şiirler söylemeye sevkeden şeyi Al-

lah rızası olduğunu ve bu konuda iyi niyetli olduğunu biliyordu. Çünkü kendisine gelen *Ruhü'l-kuds*'ün Hassân b. Sâbit'e de, o Allah resûlünün namusunu müdafaa etmeye çalıştığı sürece şiirinde destek olmak üzere, onun hiç fark etmediği bir şekilde geldiğini de biliyordu. Bu itibarla Hazreti Peygamber aleyhisselâm Hassân b. Sâbit'e, "Ben de onlardanım (Kureyş'tenim), bu sebeple söylediğini iyi düşün, nasıl söylediğini de düşün. Ebû Bekr'e git, çünkü o ensabı (soy bilimi) en iyi bilendir"[6] buyurmuştu. Yani Ebû Bekr'e git de sana Kureyş'in boyları ve soyları hakkında bilgi versin, böylece en nihayetinde Allah'ın peygamberine dokunacak bir hiciv söylememiş olursun. Zira eğer böyle bir şey yapacak olursan tam da onların düştüğü hataya düşmüş olursun. Hassân b. Sâbit ise buna cevaben: "Ey Allah'ın peygamberi! Allah'a yemin olsun ki seni onların arasından, hamurdan kılı çeker gibi dikkatle ayırt ederim"[7] demişti. Nitekim hamurdan kıl çekilip çıkarıldığı zaman üzerinde hiç un kalıntısı kalmaz. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: [Ancak iman edip sâlih amel işleyen, Allah'ı çok anan ve haksızlığa uğratıldıktan sonra öçlerini alanlar başka.] Böylece Hak Teâlâ şeytanın Hassan b. Sâbit üzerinde bir yol ve güç sahibi olmasına izin vermemiş, onu diğer şairlerden ayırt etmiştir. Çünkü Hassan b. Sâbit şiirleri ile Allah'ın peygamberinin ırzını, namusunu müdafaa ediyor ve bu hususta Ruhü'l-kuds tarafından teyit ediliyordu.

[Zulmedenler hangi akıbete uğrayacaklarını göreceklerdir.]: En nihayetinde güzel son Allah katındadır. Allah Teâlâ hiçbir zaman kendi katındaki sonu "kötü" niteliği ile açıkça nitelemiş değildir. Bu konuda ilk etapta bu şekilde anlaşılabilecek tek ifade, tehdit kabilinden söylenen [Zulmedenler hangi akıbete uğrayacaklarını göreceklerdir] ifadesidir. Yani onlar sorgulanmadan önce affedilen kimseleri görecekler ve Allah'ın keremi konusunda hiç beklemedikleri bir neticeyi öğreneceklerdir. Yine onlar sorgulama sonrasında da ümitlerini tamamen kesmiş oldukları için, bağışlanmayı görünce hiç beklemedikleri bir ikramı görmüş olacaklardır. Çünkü Allah'ın rahmeti geniştir, nimeti kuşatıcı ve boldur. Âlemdeki bütün nefsler bu ilâhî rahmeti umarlar. Çünkü o sınırsızca Kerîm'dir, herhangi bir kayıt altında olmaksızın mutlak mânada cömerttir.

---

6. İbn Hazm, *Cemhere*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1983), I, 5.
7. Buhârî, Edeb 91; Müslim, Fedâilü's-Sahâbe 157.

NEML SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

طٰسٓ تِلْكَ اٰيَاتُ الْقُرْاٰنِ وَكِتَابٍ مُبِينٍۙ (١) هُدًى وَبُشْرٰى لِلْمُؤْمِنِينَۙ (٢) اَلَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ (٣) اِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ زَيَّنَّا لَهُمْ اَعْمَالَهُمْ فَهُمْ يَعْمَهُونَۜ (٤)

1. Tâ, Sîn. Bunlar Kur'ân'ın, apaçık bir kitabın âyetleridir. 2-3. Namazı kılan, zekâtı veren ve âhirete de kesin olarak iman eden müminler için bir hidayet rehberi ve bir müjdedir. 4. Şüphesiz biz, âhirete inanmayanların işlerini kendilerine süslü gösterdik; o yüzden bocalar dururlar.

Hak Teâlâ burada [süslü gösterdik] ifadesinde, kendi zâtından söz ederken çoğul kipi kullanmış, "bocalar dururlar" ifadesinde de hayret hâlini onlara nispet etmiştir. Yani bu süsleme konusunda hayret içindedirler, bunu kime nispet edeceklerini bilememektedirler. Zira Allah dışında herhangi bir fail yoktur. Bu ifade tam da buna iman edilmesi gerektiğine, her şeyin onun kaza ve kaderi ile olduğuna inanılması gerektiğine dair bir tembihtir. Çünkü her şey onu kudreti iledir.

أُولٰئِكَ الَّذِينَ لَهُمْ سُوءُ الْعَذَابِ وَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ هُمُ الْاَخْسَرُونَ (٥) وَاِنَّكَ لَتُلَقَّى الْقُرْاٰنَ
مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ عَلِيمٍ (٦) اِذْ قَالَ مُوسٰى لِاَهْلِهِ اِنِّي اٰنَسْتُ نَارًا سَاٰتِيكُمْ مِنْهَا بِخَبَرٍ اَوْ
اٰتِيكُمْ بِشِهَابٍ قَبَسٍ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ (٧) فَلَمَّا جَاءَهَا نُودِيَ اَنْ بُورِكَ مَنْ فِي النَّارِ وَمَنْ
حَوْلَهَا وَسُبْحَانَ اللّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (٨)

5. İşte bunlar, azabı en ağır olanlardır; âhirette en çok ziyana uğrayacaklar da onlardır. 6. Şüphesiz ki bu Kur'ân, hikmet sahibi ve her şeyi bilen Allah tarafından sana verilmektedir. 7. Hani Mûsâ, ailesine şöyle demişti: "Gerçekten ben bir ateş gördüm. Size oradan bir haber getireceğim yahut bir ateş parçası getireceğim, umarım ki ısınırsınız!" 8. Oraya geldiğinde şöyle seslenildi: "Ateşin bulunduğu yerdeki ve çevresindekiler mübarek kılınmıştır! Âlemlerin rabbi olan Allah, eksikliklerden münezzehtir!"

Mûsâ aleyhisselâm ailesinin ihtiyaç duyduğu ateşi elde etmek için çıktığı ve insan olmasının gereği olan bu talebi ile meşgul olduğu bir vakitte kendisine, tam da bu ihtiyaç duyduğu şey hakkında seslenildi. Çünkü ihtiyacı ona idi. Bu itibarla Hak Teâlâ ona ihtiyacı suretinde tecelli buyurdu.

[Oraya geldiğinde] yani o ateşin yanına vardığında [şöyle seslenildi] yani oradan seslenildi: [Ateşin bulunduğu yerdeki ve çevresindekiler mübarek kılınmıştır!] İşte Mûsâ aleyhisselâmın ailesi için çalışıp çabalaması ve onlar için vaktini harcaması nedeniyle Hak Teâlâ ona nida etmiş, onunla tam da ihtiyacı olan şey hakkında, ateş hakkında konuşmuştur. [Âlemlerin rabbi olan Allah, eksikliklerden münezzehtir!]

Nasihat

Bil ki hayrın büyük kısmı başkası için sarfedilen gayrettedir. Her kim Allah Teâlâ'dan ihtiyaçlarının giderilmesini istiyorsa dostlarının ihtiyaçlarını gidermek için çalışmalıdır. Bu dostları kendi yanında olmasalar, kendi tarafında hareket etmeseler bile onların ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmalıdır.

يَا مُوسٰى اِنَّهُ اَنَا اللّٰهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (٩)

9. "Ey Mûsâ! İyi bil ki, ben, mutlak galip ve hikmet sahibi olan Allahım!"

Nüzûlünde yüce olan, yüceliğinde nüzûl eden, fakat bunlardan hiçbiri olmayan, ama yine de ancak bunlar olan Allah Teâlâ yüceler yücesidir. O'ndan başka ilâh yoktur ve O, mutlak galiptir, hükmet sahibidir. O öyle bir bilgi ile bilinir ki bu bilginin konusu olan şey müşahede edilmez. Zira Hak Teâlâ Mûsâ aleyhisselâmın tam da ihtiyaç duyduğu şeyde, ateşte tecelli etmiştir. Ama Hak Teâlâ elbette ki ateş değildir. Ne var ki Hak Teâlâ ancak ihtiyaçta görülür, ancak ihtiyaçlar ve itikatlar suretinde tecelli eder. Biz bu konuda şöyle bir kaside irad etmiştik:

Tıpkı Mûsâ'nın ateşi gibi, onu ihtiyaç duyduğu şey olarak görür
Ama O ilâhtır, fakat onu anlayamaz.

وَاَلْقِ عَصَاكَۜ فَلَمَّا رَاٰهَا تَهْتَزُّ كَاَنَّهَا جَٓانٌّ وَلّٰى مُدْبِرًا وَلَمْ يُعَقِّبْۜ يَا مُوسٰى لَا تَخَفْ اِنّ۪ي
لَا يَخَافُ لَدَيَّ الْمُرْسَلُونَۗ (١٠)

10. "Asânı at!" Mûsâ onu yılan gibi deprenir görünce dönüp arkasına bakmadan kaçtı. "Ey Mûsâ! Korkma; çünkü benim huzurumda peygamberler korkmaz."

İşaret

Asâ yılana dönmüştür, çünkü kötülüğün karşılığı onun misli olan bir kötülüktür. İyiliğin karşılığı da iyilikten başka nedir ki? Bu nedenle onlara içinde bulundukları hâle münasip bir şekilde gelmiştir. İşte her bir peygamberin mûcizesi tam da bu şekilde, kavmine münasip olacak şekilde gerçekleşir. Mûsâ aleyhisselâm bir güven ve temkin hâlinde olduğu hâlde, "Rabbim benimledir, bana hidayet edecektir" şeklindeki sözünden dolayı korku duymuştur. Kendine geldiği zaman korku ona eşlik eder olmuştur.

اِلَّا مَنْ ظَلَمَ ثُمَّ بَدَّلَ حُسْنًا بَعْدَ سُٓوءٍ فَاِنّ۪ي غَفُورٌ رَح۪يمٌ (١١) وَاَدْخِلْ يَدَكَ ف۪ي جَيْبِكَ
تَخْرُجْ بَيْضَٓاءَ مِنْ غَيْرِ سُٓوءٍ ف۪ي تِسْعِ اٰيَاتٍ اِلٰى فِرْعَوْنَ وَقَوْمِه۪ۜ اِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِق۪ينَ
(١٢) فَلَمَّا جَٓاءَتْهُمْ اٰيَاتُنَا مُبْصِرَةً قَالُوا هٰذَا سِحْرٌ مُب۪ينٌۚ (١٣) وَجَحَدُوا بِهَا وَاسْتَيْقَنَتْهَٓا
اَنْفُسُهُمْ ظُلْمًا وَعُلُوًّاۜ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِد۪ينَ۟ (١٤)

11. "Ancak, kim haksızlık eder, sonra, işlediği kötülük yerine iyilik yaparsa, bilsin ki ben çok bağışlayıcıyım, çok merhamet sahibiyim. 12. Elini koynuna sok da kusursuz bembeyaz çıksın. Dokuz mûcize ile Firavun ve kavmi-

ne. Çünkü onlar artık yoldan çıkmış bir kavim olmuşlardır." 13. Mucizelerimiz onların gözleri önüne serilince: "Bu, apaçık bir büyüdür" dediler. 14. Kendileri de bunlara yakînen inandıkları hâlde, zulüm ve kibirlerinden ötürü onları inkâr ettiler. Bozguncuların sonunun nice olduğuna bir bak!

[Onları inkâr ettiler]: Burada inkârcıdan maksat yalanlayandır, çünkü bu kimse tasdik edip doğrulamakla mükellef olduğu yerdeki şeyi yalanlamakta olduğunu bilmektedir. O konuda ondan istenen şey, kendisi tarafından bilinen şeyi itiraf etmesidir.

[Kendileri de bunlara yakînen inandıkları hâlde]: Burada geçen *teyakkun* kelimesi bilginin insan nefsinde yerleşmiş olması anlamındadır. Eğer onlar bilmiyor olsalardı, bunların birer âyet, birer mûcize, resûllerin Allah'tan getirdikleri haberlerin doğruluğuna delâlet eden birer kanıt olduğunu anlamazlardı. Onlar her ne kadar Allah Teâlâ'nın göndermiş olduğu peygamberlerin doğruluğuna dair gözler önüne sermiş oldukları delilleri görüp onların doğruluğunu içten içe bilmiş olsalar da kendilerine galip olan haset egemenliği onları doğruluğunu yakinen ve delile dayalı olarak bildikleri şeyi inkâr etmeye sevketmiştir. Yalnız onların bu bilgileri kalbe atılan iman nurunun bilgisi değil, sadece delil bilgisidir. Çünkü onlarda bu iman nuruna dair en ufak bir kırıntı dahi bulunmamaktadır. Buradan anlaşılmaktadır ki iman, delil ile elde edilmez, aksine o Allah Teâlâ'nın dilediği kulunun kabine attığı ilâhî bir nurdur. Bu nur bazen delilin ardından atılmış olabilir, ancak bazen de ortada herhangi bir delil yok iken atılmış olabilir. İşte bu kimseler Hakk'ı bilen, fakat kendilerine Hakk'ı gösteren delillerin bilerek inkâr eden kimselerdir. Dolayısıyla bu kimseler bile bile inkâr eden inatçılardır. Bunun ardından Allah Teâlâ bu durumun sebebini izah sadedinde [zulüm ve kibirlerinden ötürü] buyurmaktadır. Yani bu şekilde onlar kendi nefislerine zulüm etmiş olmaktadırlar ve kendilerine gönderilmiş olan resûllere karşı kibirlenip büyüklük taslamaktadırlar. Tabii bu kapsama onların Allah Teâlâ karşısındaki kibirli hâlleri de dâhildir. Bu nedenle Allah Teâlâ yeryüzünde kibir taslayanları kınamıştır. Çünkü kibir nefsin egemenliğinden kaynaklanmaktadır. Bu meyanda Hak Teâlâ, [Bozguncuların sonunun nice olduğuna bir bak!] buyurmaktadır. Hakk'ı bilen kimsenin bu bilgisi onun bunu zâhirde dili ile ikrar etmesini zorunlu hâle getirmemekte, sadece bunu içinde tasdik etmesini gerektirmektedir. Böyle olduğu için de, bu kimse dili ile yalanlasa bile aslında tasdik ehlidir, bildiği ile amel etmiştir. Bu amel tasdik eylemidir. Ancak her amel umumi kurtuluşa götürmez, aksine umumi veya hususi olmasına bakılmaksızın kurtuluştan bir pay sağlar. Araplar için Kur'ân gibi başka bir mûcize ne olabilir ki? Nitekim Hak Teâlâ Kur'ân hakkında "Çünkü Allah kitabı Hak ile indirmiştir" (Bakara, 2/176) buyurmaktadır.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا دَاوُدَ وَسُلَيْمٰنَ عِلْمًاۚ وَقَالَا الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذٖى فَضَّلَنَا عَلٰى كَثٖيرٍ مِنْ عِبَادِهِ
الْمُؤْمِنٖينَ (١٥) وَوَرِثَ سُلَيْمٰنُ دَاوُدَ وَقَالَ يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ عُلِّمْنَا مَنْطِقَ الطَّيْرِ وَاُوتٖينَا
مِنْ كُلِّ شَيْءٍۜ اِنَّ هٰذَا لَهُوَ الْفَضْلُ الْمُبٖينُ (١٦)

15. Andolsun ki biz, Dâvûd'a ve Süleymân'a ilim verdik. Onlar: "Bizi, mümin kullarının birçoğundan üstün kılan Allah'a hamd olsun" dediler. 16. Süleymân Dâvûd'a vâris oldu ve dedi ki: "Ey insanlar! Bize kuş dili öğretildi ve bize her şeyden verildi. Doğrusu bu apaçık bir lütuftur."

Konuşma bütün âlemde mevcut olup sadece insana mahsus değildir. Hâlbuki "insan düşünen/konuşan canlıdır" şeklindeki tanımı yapanlar nutk (konuşma/düşünme) özelliğini insanın ayırt edici niteliği olarak saymışlardır. Buna karşılık keşif; bize bu özelliğin insana mahsus olmadığını, insanın tanımının böyle olmadığını söyler. Aksine insanın tanımı hususi olarak "ilâhî suret" sahibi olması iledir. Yani varlık içerisinde ilâhî surete sahip olan sadece insandır. Bu özelliğe sahip olmayana insan denilmez. Aksine ona görünüş itibariyle insana benzeyen hayvan denilir. O hâlde sen bu niteliğe sahip olan insanın kendisine mahsusu tanımının peşinde koş. Diğer hayvanlar/canlılar için yaptığın gibi insan için de bunu yap.

وَحُشِرَ لِسُلَيْمٰنَ جُنُودُهُ مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ وَالطَّيْرِ فَهُمْ يُوزَعُونَ (١٧) حَتّٰٓى اِذَٓا اَتَوْا عَلٰى
وَادِ النَّمْلِۙ قَالَتْ نَمْلَةٌ يَٓا اَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْۚ لَا يَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمٰنُ وَجُنُودُهُۙ
وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ (١٨) فَتَبَسَّمَ ضَاحِكًا مِنْ قَوْلِهَا وَقَالَ رَبِّ اَوْزِعْنٖٓى اَنْ اَشْكُرَ نِعْمَتَكَ
الَّتٖٓى اَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلٰى وَالِدَيَّ وَاَنْ اَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضٰيهُ وَاَدْخِلْنٖى بِرَحْمَتِكَ فٖى
عِبَادِكَ الصَّالِحٖينَ (١٩)

17. Süleymân'ın, cinlerden, insanlardan ve kuşlardan müteşekkil orduları toplandı; hepsi bir arada düzenli olarak sevkediliyordu. 18. Nihayet Karınca vadisine geldikleri zaman, bir karınca: "Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin; Süleymân ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesin!" dedi. 19. (Süleymân) onun sözünden dolayı gülümsedi ve dedi ki: "Ey rabbim! Beni, gerek bana gerekse ana-babama verdiğin nimete şükretmeye ve hoşnut olacağın iyi işler yapmaya muvaffak kıl. Rahmetinle, beni iyi kulların arasına kat."

Nebîler Allah katında "nefsü'l-emirde sâlih" kulladır; onlardan kimi tıpkı Süleymân aleyhisselâm gibi ıslah konusunda isteklidir, kimi de Yahyâ, Îsâ, İbrâhîm ve Muhammed aleyhisselâm gibi, Allah tarafından kendilerine bir müjde olarak Hakk'ın şahit olduğu kimselerdir. Çünkü Sâlih ismi kulluğun hususiyetlerindendir.

İşaret

[Onun sözünden dolayı gülümsedi]: Sana karşı mukavemet etme gücüne sahip olmayan bir zayıf karşısında korku saçma, onu korkutma.

وَتَفَقَّدَ الطَّيْرَ فَقَالَ مَا لِيَ لَا أَرَى الْهُدْهُدَ أَمْ كَانَ مِنَ الْغَائِبِينَ (٢٠) لَأُعَذِّبَنَّهُ عَذَابًا
شَدِيدًا أَوْ لَأَذْبَحَنَّهُ أَوْ لَيَأْتِيَنِّي بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ (٢١)

20. Kuşları gözden geçirdi ve şöyle dedi: "Hüdhüd'ü niçin göremiyorum? Yoksa kayıplara mı karıştı? 21. Ya bana apaçık bir delil getirecek ya da onun canını iyice yakacağım yahut onu boğazlayacağım!"

İşaret

Tıpkı Süleymân aleyhisselâm gibi, sana rabbin tarafından gelmiş kesin delil sahibi olmadan hareket etme. Hüdhüd haklı idi, eğer Süleymân aleyhisselâm onun delilini görmeden kendisine azap etseydi ona zulmetmiş olurdu. O hâlde sen sakın kahır sıfatının ortaya çıkmasında acele etme, bu sıfatı nerede kullanacağın senin için ayan beyan olmadan hareket etme. Fakat rahmet sıfatını mutlak olarak kullan, herhangi bir şeyle kayıt altına alma.

فَمَكَثَ غَيْرَ بَعِيدٍ فَقَالَ أَحَطْتُ بِمَا لَمْ تُحِطْ بِهِ وَجِئْتُكَ مِنْ سَبَإٍ بِنَبَإٍ يَقِينٍ (٢٢) إِنِّي
وَجَدْتُ امْرَأَةً تَمْلِكُهُمْ وَأُوتِيَتْ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ وَلَهَا عَرْشٌ عَظِيمٌ (٢٣)

22. Çok geçmeden gelip: "Ben" dedi, "senin bilmediğin bir şeyi öğrendim. Sebe'den sana çok doğru bir haber getirdim. 23. Gerçekten, onlara (Sebe'lilere) hükümdarlık eden, kendisine her şey verilmiş ve büyük bir tahtı olan bir kadınla karşılaştım."

Bu kadın Belkıs'tır. Dendiğine göre bu kadın cin ve insanın evlenmesinden doğmuştur; annesi insan, babası ise cindir. Eğer babası insan, annesi cin olsaydı o zaman cinler içerisinde doğardı ve ruhanîlik kendisine galip gelen vasıf olurdu. Bu nedenle (annesi insan olduğu için) Belkıs bize görünür olmuştur.

[Ve büyük bir tahtı olan]: Bu onun krallık tahtıdır ve kendisi için çok büyük, çok değerlidir.

وَجَدْتُهَا وَقَوْمَهَا يَسْجُدُونَ لِلشَّمْسِ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ اَعْمَالَهُمْ فَصَدَّهُمْ
عَنِ السَّبِيلِ فَهُمْ لَا يَهْتَدُونَۙ (٢٤)

24. "Onun ve kavminin, Allah'ı bırakıp güneşe secde ettiklerini gördüm. Şeytan, kendilerine yaptıklarını süslü göstermiş de onları doğru yoldan alıkoymuş. Bunun için doğru yolu bulamıyorlar."

[Onları doğru yoldan alıkoymuş]: Bu yol Allah'ın yolu ve sözüdür.

Güneş bitkinin tohumunu Allah Teâlâ'nın kendisine vermiş olduğu sıcaklık ile ve kendisine rutubet verdiği suyun yardımıyla topraktan çıkartır. Böylece sıcaklık ile rutubeti bir araya getirir. Bunun amacı, güneşin tek başına fail olmasını engellemektir. Bu durumda ise unsurdan oluşan canlıda hayat ortaya çıkar. Kuşların arasında sadece Hüdhüd'e suları algılama gücü tahsis edilmiştir. Hüdhüd, kendini koruma ve makamını himaye etmek amacıyla suyun diğer unsurlar üzerinde otorite sahibi olduğunu görür -çünkü Hüdhüd'ün özelliği, suyu bilmektir. Hüdhüd, eşyanın en değerlisinin bilgisiyle ona tanıklık eder. Suyun en değerli şey olması, Rahmân'ın yerleştiği arşın su üstünde bulunmasından kaynaklanır. Hüdhüd bu esnada kendi makamını himaye ederken, güneşe ibadet eden bir topluluk bulur. Haddizatında güneş Allah Teâlâ'nın her şeyi kendisinden canlı varlık hâline getirdiği suyun doğasına aykırı bir doğaya sahiptir. Böylece Hüdhüd anlar ki, güneşin sıcaklığı olmasaydı, tohum çıkmazdı. Yine sıcaklığın suyun yardımcısı olduğunu da anlar, ama kıskançlığa kapılarak, yardımcılarıyla birlikte Süleymân aleyhisselâma gelir. Bu arada onun öfkesi [Allah'tan başkası] sözü nedeniyle iyice artmıştı. Bu âyet, onun dikkatini gayretullah hususuna çeker. Güneş her ne kadar sıcaklığıyla topraktaki tohumu ortaya çıkartsa da ışığıyla da yıldızları gizler. Yeryüzündeki duyulur (*hissî*) varlıklar ancak güneşin aydınlığıyla gözükür. Dolayısıyla gizlenme ve görünme (*ızhâr*) ona aittir. Gece ve gündüz güneş nedeniyle ortaya çıkar. Bunun üzerine güneş, [Göklerde ve yerde tohumu çıkartan] ve [Onların gizlediğini ve sakladığını bilen] Allah ile didişmiş olur. Bunun üzerine Allah Teâlâ suyu imtihan edip yerin derinliğine batırmış; güneşi de imti-

han edip, onu da "batan varlık" hâline getirmiştir. Ardından suyun gizliliğini ortaya çıkartan pınarlar fışkırmış, ocak tutuşmuş güneşin gizliliğini ortaya çıkartmıştır. Böylelikle Allah, göklerde ve yerde tohumu çıkartmıştır. Bunun üzerine Hüdhüd şöyle demiştir:

اَلَّا يَسْجُدُوا لِلّٰهِ الَّذ۪ي يُخْرِجُ الْخَبْءَ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَيَعْلَمُ مَا تُخْفُونَ وَمَا تُعْلِنُونَ (٢٥)

25. "(Böylece istiyor ki) göklerde ve yerde gizleneni açığa çıkaran, gizlediğinizi ve açıkladığınızı bilen Allah'a secde etmesinler."

Hüdhüd bununla şunu demiştir: Onların kendisine secde ettikleri güneşe gelince, eğer onlar bu güneşin onların açığa vurdukları şeyleri bildiğine inanıyorlarsa bile bu durumda da hem açığa vurulanı hem de gizli olanı bilen Allah'a secde etmek daha evladır. Kaldı ki onlar güneşin sıcaklığı sayesinde kendilerine yerin gizlemiş olduğu bitki tohumlarını çıkarıp filizlendiriyor olmasından dolayı ona secde ediyorlardı. Bu yüzden de Allah Teâlâ onlara şöyle dedi: "Yapmanız gereken şey tohumu hem göklerde hem de yerde çıkarana secde etmektir. Tohumun göklerde çıkması, batıp sönen yıldız ışıklarının tekrar doğup görünür hâle gelmesidir. Ayrıca Allah tohumu yeryüzünde de çıkarır ki bu da insanların bildiği şekilde tohumun topraktan çıkmasıdır. Buna karşılık güneş bunları yapamaz. Aksine onun görünür olması ile göklerdeki diğer yıldızlar görünmez gale gelirler. Bu itibarla güneşe secde etme sebebiniz göz önünde bulundurulursa, aynı sebepten dolayı Allah'a secde etmeniz daha evladır. Çünkü güneşin doğma ve batma konusundaki hükmü Allah katında tıpkı diğer yıldızlar gibidir. Onun batıp söndükten sonra yeniden doğumu tıpkı diğer yıldızlarınki gibidir.

اَللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظ۪يمِ (٢٦)

26. Büyük arşın sahibi olan Allah'tan başka ilâh yoktur.

Kur'ân'daki yirmi ikinci tevhid

Her şeyi rahmet ve ilmi ile kuşatmıştır; güneş feleğinin deveranına, suyun akış ve istikrarına hükmedince Büyük arşa istivâ etmiştir. Bu ikisi yani güneş ve su, her derecede gizlilik ve açıklık içindedir. Açıklık onu açıklığı ile

birler, gizlilik ise onu perdesini örterek birler. Nihayetinde Allah Teâlâ herkesin açığa vurduğunu da gizli tuttuğunu da bilir, çünkü o [Büyük arşın sahibi olan Allah'tır ve O'ndan başka ilâh yoktur.] Bu tevhid gizlilik tevhididir, bu tevhid hüviyet tevhidindendir.

Âyetteki secdenin yeri konusunda âlimler ihtilaf etmişlerdir. Bir görüşe göre "*yu'linûn*" kelimesinden hemen sonra, bir başka görüşe göre "*Rabbu'l-'arşi'l- 'azîm*" ifadesinden hemen sonra yapılır. Bu, tevhid delilinin diğerlerine baskın çıkmasının (şükrünün) secdesidir. Çünkü burada Allah'a dair olan delil, insanların ilâh edindikleri güneşin ulûhiyetine dair olan delilden çok daha baskın bir delildir.

قَالَ سَنَنْظُرُ اَصَدَقْتَ اَمْ كُنْتَ مِنَ الْكَاذِبِينَ (٢٧)

27. Süleymân Hüdhüd'e dedi ki: "Doğru mu söyledin, yoksa yalancılardan mısın, bakacağız."

Çünkü haberler müminin inanmasına ya da iftiraya şahitlik eder. Delil, Hüdhüd'ün Süleymân aleyhisselâma getirdiği haberdir, tabii eğer ayan beyan görülecek olursa bu bir delildir. Delil yalanlanırsa iftira kapsamına girer. Haberler ölçüdür, doğru rivayetler ve aydınlatıcı nurlar buna şahitlik eder.

اِذْهَبْ بِكِتَابِى هٰذَا فَاَلْقِهْ اِلَيْهِمْ ثُمَّ تَوَلَّ عَنْهُمْ فَانْظُرْ مَاذَا يَرْجِعُونَ (٢٨) قَالَتْ يَٓا اَيُّهَا
الْمَلَؤُا اِنّ۪ٓى اُلْقِىَ اِلَىَّ كِتَابٌ كَر۪يمٌ (٢٩)

28. "Şu mektubumu götür, onu kendilerine ver, sonra onlardan biraz çekil de, ne sonuca varacaklarına bak." 29. "Ey ulular! Bana çok önemli bir mektup bırakıldı" dedi.

Mektubu kimin bırakmış olduğunu açıklamamış olması Belkıs'ın hikmetinin ve ilminin yüceliğinden kaynaklanmıştır. Onun böyle yapmasının amacı yanındakilere, kendisinin onların bilmedikleri yollardan bazı hususlarla bağlantı içerisinde olduğunu bildirmek istemesidir. Çünkü bir krala ulaşan haberin hangi yoldan ulaştığı bilinmezse devlet erkânı kendi tasarruflarını icra ederlerken kendileri hakkında endişe eder ve daha dikkatli olurlar. Ancak sultanın haberdar olduğu ve kendilerine güvence verdiği konularda tasarrufta bulunurlar. Devlete ulaşan haberi getiren kimselerin kim olduğu anlaşılacak olsa devlet erkânından olan kimseler onu doğrular ve istediklerini yapmak için ona büyük rüşvetler verirler ve bu haberin oraya ulaşmamasını sağ-

layabilirler. Bu yüzden Belkıs'ın âyette zikredilen "bir mektup bırakıldı" şeklindeki ifadesi, yani mektubu kimin bıraktığını zikretmemiş olması çok iyi bir siyasettir, krallığın yöneticilerine karşı dikkati elden bırakmamakla ilgilidir. İşte bu özellikleri ile Belkıs onların kraliçesi olmuştur zaten.

[Çok önemli bir mektup], yani kendisine çok değer verilecek bir mektup.

اِنَّهُ مِنْ سُلَيْمٰنَ وَاِنَّهُ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِۙ (٣٠)

30. "Mektup Süleymân'dandır, Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyladır."

Süleymân aleyhisselâm mektubunda besmeleden önce kendi adını zikretmiştir, çünkü bu onun zamanının edebine ve şeriatına uygun olan yol idi. Onun zamanı ve milleti için, o dönemdeki ıstılah açısından doğru olan bu idi. Bu nedenle hikmet onun, kendi döneminin âdetinin dışına çıkmamasını gerektirdi.

اَلَّا تَعْلُوا عَلَيَّ وَأْتُون۪ي مُسْلِم۪ينَ۟ (٣١) قَالَتْ يَٓا اَيُّهَا الْمَلَؤُا اَفْتُون۪ي ف۪ٓي اَمْر۪يۚ مَا كُنْتُ
قَاطِعَةً اَمْرًا حَتّٰى تَشْهَدُونِ (٣٢) قَالُوا نَحْنُ اُو۬لُوا قُوَّةٍ وَاُو۬لُوا بَأْسٍ شَد۪يدٍ وَالْاَمْرُ اِلَيْكِ
فَانْظُر۪ي مَاذَا تَأْمُر۪ينَ (٣٣) قَالَتْ اِنَّ الْمُلُوكَ اِذَا دَخَلُوا قَرْيَةً اَفْسَدُوهَا وَجَعَلُٓوا اَعِزَّةَ
اَهْلِهَٓا اَذِلَّةًۚ وَكَذٰلِكَ يَفْعَلُونَ (٣٤) وَاِنّ۪ي مُرْسِلَةٌ اِلَيْهِمْ بِهَدِيَّةٍ فَنَاظِرَةٌ بِمَ يَرْجِعُ الْمُرْسَلُونَ
(٣٥) فَلَمَّا جَٓاءَ سُلَيْمٰنَ قَالَ اَتُمِدُّونَنِ بِمَالٍ فَمَٓا اٰتٰينِيَ اللّٰهُ خَيْرٌ مِمَّٓا اٰتٰيكُمْۚ بَلْ اَنْتُمْ
بِهَدِيَّتِكُمْ تَفْرَحُونَ (٣٦) اِرْجِعْ اِلَيْهِمْ فَلَنَأْتِيَنَّهُمْ بِجُنُودٍ لَا قِبَلَ لَهُمْ بِهَا وَلَنُخْرِجَنَّهُمْ
مِنْهَٓا اَذِلَّةً وَهُمْ صَاغِرُونَ (٣٧) قَالَ يَٓا اَيُّهَا الْمَلَؤُا اَيُّكُمْ يَأْت۪ين۪ي بِعَرْشِهَا قَبْلَ اَنْ يَأْتُون۪ي
مُسْلِم۪ينَ (٣٨) قَالَ عِفْر۪يتٌ مِنَ الْجِنِّ اَنَا اٰت۪يكَ بِه۪ قَبْلَ اَنْ تَقُومَ مِنْ مَقَامِكَۚ وَاِنّ۪ي عَلَيْهِ
لَقَوِيٌّ اَم۪ينٌ (٣٩) قَالَ الَّذ۪ي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ اَنَا اٰت۪يكَ بِه۪ قَبْلَ اَنْ يَرْتَدَّ اِلَيْكَ
طَرْفُكَۜ فَلَمَّا رَاٰهُ مُسْتَقِرًّا عِنْدَهُ قَالَ هٰذَا مِنْ فَضْلِ رَبّ۪ي لِيَبْلُوَن۪ٓي ءَاَشْكُرُ اَمْ اَكْفُرُۜ وَمَنْ
شَكَرَ فَاِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِه۪ۚ وَمَنْ كَفَرَ فَاِنَّ رَبّ۪ي غَنِيٌّ كَر۪يمٌ (٤٠)

31. "'Bana baş kaldırmayın, teslimiyet gösterip bana gelin' diye yazmaktadır. 32. Ey ulular! Bu işimde bana bir fikir verin. Siz yanımda olmadan hiçbir işi kestirip atmam." 33. Onlar, şu cevabı verdiler: "Biz güçlü kuvvetli kimseleriz, zorlu savaş erbabıyız; buyruk ise senindir; artık

ne buyuracağını sen düşün." 34. Melike: "Hükümdarlar bir memlekete girdiler mi, orayı perişan ederler ve halkının ulularını alçaltırlar. Onlar da böyle yapacaklardır" dedi. 35. "Ben onlara bir hediye göndereyim de, bakayım elçiler ne ile dönecekler." 36. Süleymân'a gelince şöyle dedi: "Siz bana mal ile yardım mı ediyorsunuz? Allah'ın bana verdiği, size verdiğinden daha iyidir. Hediyenizle siz sevinirsiniz. 37. Onlara dön; iyi bilsinler ki, kendilerine asla karşı koyamayacakları ordularla gelir, onları muhakkak surette hor ve hakir hâlde oradan çıkarırız! 38. Ey ulular! Onlar teslimiyet gösterip bana gelmeden önce, hanginiz o melikenin tahtını bana getirebilir?" 39. Cinlerden bir ifrit: "Sen makamından kalkmadan ben onu sana getiririm. Gerçekten bu işe gücüm yeter ve bana güvenebilirsiniz" dedi. 40. Kitaptan bir ilmi olan kimse ise: "Gözünü açıp kapamadan ben onu sana getiririm" dedi. Onu yanı başına yerleşmiş olarak görünce: "Bu" dedi, "şükür mü edeceğim, yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni sınamak üzere rabbimin lütfundandır. Şükreden ancak kendisi için şükretmiş olur, nankörlük edene gelince, o bilsin ki, rabbimin hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, çok kerem sahibidir."

[Kitaptan bir ilmi olan kimse]: Bu kişi Âsaf b. Berhayâ'dır. Bu zât ism-i a'zam'ı biliyor idi. Eğer kitap olmasa idi bunu bilemezdi. Bu zât Süleymân aleyhisselâma [Gözünü açıp kapamadan ben onu sana getiririm] dedi. Böyle yapmakla Süleymân aleyhisselâmın Belkıs ve yanındakiler nezdinde tâzim edilmesini sağladı. Aslında bu bilgi Süleymân aleyhisselâm için gizli değildi, fakat bu bilgi ile tasarrufta bulunma izni ona verilmemişti, bunun sebebi ise onun bulunduğu makamı tenzih etmek idi. Çünkü o bir elçi olarak gönderilmiştir. Melikenin tahtını göz açıp kapayacak kadar kısa bir sürede getirme işine kudret yetirmek Süleymân aleyhisselâm tarafından değil de Âsaf tarafından yapıldı ki Süleymân aleyhisselâmın şerefinin yüceliği anlaşılsın. Zira bu iyiliğin ölçüsünce onun da üstünlüğü vardı. Böyle yapmakla Âsaf herkese şunu bildirmiş oldu: "Süleymân aleyhisselâma tâbi bir öğrenci konumunda olan bir kişi dahi bunu yapabiliyorsa hocasının neler yapabileceğini varın siz düşünün!" Bu durumda hocanın gücü meçhul ve son derece muazzam olarak düşünülür oldu. Eğer aynı mûcize Süleymân aleyhisselâmın eliyle gerçekleşmiş olsaydı insanlar onun yapabileceği en üstün şeyin bu olduğunu düşünebilirlerdi. Ama bunun yanındakilerden birinin eliyle gerçekleşmesi onun için daha kâmil bir durum oldu; zira bu olağanüstü işi yapan Âsaf en nihayetinde Süleymân aleyhisselâma tâbi idi, ona iman etmiş idi, onun emri altında ve hizmetinde çalışmakta idi. Bu yüzden de bu elçiye olan rağbet arttı, çünkü onun bereketinin kendisine tâbi olanlara bu şekilde yansımış olduğu gö-

rüldü. Böylece insanlar onun emri altına girerek Âsaf'ın sahip olduğu bu berekete sahip olmayı arzu eder oldular. İnsan nefsi tamah, liderlik ve öne geçme arzusu sahibi olarak yaratılmıştır.

[Gözünü açıp kapamadan]: Bu sürenin zaman olarak bir kimsenin yerinden kalkmasından daha çabuk olduğu mâlumdur, çünkü gözün idrak edeceği bir şeyi idrak etme hızı bedenin herhangi bir hareketi gerçekleştirme hızından daha yüksektir. Zira gözün idrak ettiği şeye doğru yöneldiği zaman ile onu gördüğü zaman aynıdır. Gören göz ile görülen nesne arasındaki mesafe ne kadar uzak olursa olsun bu durum değişmez. Gözün açılmasının zamanı tam da sabit yıldız feleğinin ona ilişme zamanıdır, onun kendisine dönme zamanı ise henüz idrak etmemiş olduğu zamanın aynısıdır. Yani gözün bir şeye yönelmesi, onu görmesi ve bütün bunların öncesinde görün o şeye henüz yönelmemiş olduğu zaman aynı zaman birimidir. Oysa insanın yerinden kalkması için aynı şeyi söylemek mümkün değildir, yani o bu kadar süratli değildir.

قَالَ نَكِّرُوا لَهَا عَرْشَهَا نَنْظُرْ اَتَهْتَدٖٓي اَمْ تَكُونُ مِنَ الَّذٖينَ لَا يَهْتَدُونَ (٤١) فَلَمَّا جَٓاءَتْ
قٖيلَ اَهٰكَذَا عَرْشُكِۜ قَالَتْ كَاَنَّهُ هُوَۚ وَاُوتٖينَا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهَا وَكُنَّا مُسْلِمٖينَ (٤٢)

41. "Onun tahtını bilemeyeceği bir hâle getirin; bakalım tanıyacak mı, yoksa tanıyamayanlar arasında mı olacak." 42. Melike gelince: "Senin tahtın da böyle mi?" dendi. O şöyle cevap verdi: "Tıpkı o! Bize daha önce bilgi verilmiş ve biz Müslüman olmuştuk."

Aradaki mesafenin uzaklığından dolayı Belkıs'ın içinde bir şüphe oluşunca kendisine, [Senin tahtın da böyle mi?] denmiş, o da, [Tıpkı o!] diye cevap vermiştir. Haddizatında Belkıs'ın gördüğü taht gerçekten de kendi tahtı idi, ancak aradaki mesafenin uzaklığı ve genelde böyle bir mesafedeki bir şeyin bu kadar kısa sürede taşınmasının söz konusu olmaması, üstelik onun Süleymân aleyhisselâmın Allah katındaki yerini ve değerini bilmiyor oluşu gibi sebepler bu gerçeği görememesine vesile oldu. İşte bütün bunlardan dolayı Belkıs, "Evet, bu benim tahtım" demekten perdelendi, bunun yerine sadece [Tıpkı o!] diyebildi. İşte onun cehaleti sözleri arasına "tıpkı" ifadesinin girmesine sebep oldu. Onun şüphesi başka bir şeyden değil, bizzat kendisinden kaynaklanıyordu. Alışılan âdet üzere bu kadar uzun bir mesafeden bu kadar çabuk intikalin gerçekleşemeyeceği düşüncesi onun aklını karıştırmıştı. Eğer ilâhî kudreti/iktidarı müşahede etmiş olsaydı onun O olduğunu elbette bilirdi. Bu noktada Belkıs'ın [Tıpkı o!] şeklindeki sözü bu mesafeden bu kadar kısa sürede böyle bir intikalin olamayacağı düşüncesinden neşet etmişti, bu yüzden

de bu tahtın kendi tahtı olamayacağını bildi. Bana göre onun bu ifadesi, kendisinin -söylendiği gibi- babası cin annesi insan bir varlık olmadığına delâlet etmektedir. Zira eğer böyle olsaydı tahtın o kadar kısa sürede oraya gelmiş olmasını imkânsız görmezdi. Cin olan babasından dolayı bunun mümkün olduğunu bilirdi. Üstelik kendisinde de böyle bir şeyi yapmaya yetecek kuvvet bulurdu. Eğer dendiği gibi babası cinlerden olsaydı durum böyle olurdu. İşte bu sonucu hâsıl eden bir müşahededir, olup bitenin ilmidir. Çünkü burada elde edilmek istenen ilmin konusu, gözle görülüp müşahede edilen bu tahtın kendi tahtı olup olmadığı meselesidir, ama Belkıs bunu bilememiştir.

وَصَدَّهَا مَا كَانَتْ تَعْبُدُ مِنْ دُونِ اللّٰهِۜ اِنَّهَا كَانَتْ مِنْ قَوْمٍ كَافِر۪ينَ ﴿٤٣﴾

43. Onu, Allah'tan başka taptığı şeyler alıkoymuştu. Çünkü kendisi inkârcı bir kavimdendi.

Eğer ilâhî kudreti/iktidarı müşahede etmiş olsaydı onun O olduğunu elbette bilirdi.

ق۪يلَ لَهَا ادْخُلِي الصَّرْحَۚ فَلَمَّا رَاَتْهُ حَسِبَتْهُ لُجَّةً وَكَشَفَتْ عَنْ سَاقَيْهَاۜ قَالَ اِنَّهُ صَرْحٌ مُمَرَّدٌ
مِنْ قَوَار۪يرَۜ قَالَتْ رَبِّ اِنّ۪ي ظَلَمْتُ نَفْس۪ي وَاَسْلَمْتُ مَعَ سُلَيْمٰنَ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٤٤﴾

44. Ona: "Köşke gir!" dendi. Melike onu görünce derin bir su sandı ve eteğini yukarı çekti. Süleymân: "Bu, billûrdan yapılmış, şeffaf bir zemindir" dedi. Melike dedi ki: "Rabbim! Ben gerçekten kendime yazık etmişim. Süleymân'la beraber âlemlerin rabbi olan Allah'a teslim oldum."

[Ona: "Köşke gir!" dendi.]: Köşk dümdüz, pürüzsüz bir yüzeye sahipti. [Melike onu görünce derin bir su sandı ve eteğini yukarı çekti] ki elbisesi ıslanmasın.

[Süleymân: "Bu, billûrdan yapılmış, şeffaf bir zemindir" dedi. Melike dedi ki: "Rabbim! Ben gerçekten kendime yazık etmişim. Süleymân'la beraber âlemlerin rabbi olan Allah'a teslim oldum"]: Yani tıpkı Süleymân gibi Müslüman oldum. Bu durumda o Süleymân aleyhisselâm boyun eğmemiş, aksine âlemlerin rabbi olan Allah'a teslim olup boyun eğmişti ki Süleymân aleyhisselâmın kendisi de aslında "âlemler" ifadesinin kapsamına dâhildir. Belkıs "Süleymân'la beraber" ifadesini kullandığı için onun Müslümanlığı Süleymân aleyhisselâmın Müslümanlığının aynısı olmuştur. Yani Süleymân aleyhisselâm her neye inanıyorsa o da onlara inanmıştır.

İşaret

Belkıs tahtı hakkında [Tıpkı o!] demiş, yaratmanın her zaman yeniden gerçekleştiğini keşfetmiş ve bu yüzden "tıpkı" ifadesini kullanmıştır. Sırça köşkü su sanmıştır ki o aslına su değildir. Nasıl ki gözüyle gördüğü taht Süleymân aleyhisselâmın [Onun tahtını bilemeyeceği bir hâle getirin; bakalım tanıyacak mı, yoksa tanıyamayanlar arasında mı olacak] şeklindeki sözünden dolayı değiştirilmiş olduğu için aynı taht değildi ise su zannettiği şey de su değildi. Ama cevher tek idi. İşte bu, yani her nefeste âlemde yaratılışın yeniden ve yeniden tekrarlanması bütün âlemde geçerlidir.

İşaret

[Ve eteğini yukarı çekti], yani durumu anladı, durumunu açığa vurdu. Nitekim "*keşefe 'an sâki'l-emr*" ifadesi bir işin aslını astarını ortaya çıkarmak anlamına kullanılır.

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَٓا اِلٰى ثَمُودَ اَخَاهُمْ صَالِحًا اَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ فَاِذَا هُمْ فَرِيقَانِ يَخْتَصِمُونَ (٤٥)
قَالَ يَا قَوْمِ لِمَ تَسْتَعْجِلُونَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِۚ لَوْلَا تَسْتَغْفِرُونَ اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ
(٤٦) قَالُوا اطَّيَّرْنَا بِكَ وَبِمَنْ مَعَكَۜ قَالَ طَٓائِرُكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ بَلْ اَنْتُمْ قَوْمٌ تُفْتَنُونَ (٤٧) وَكَانَ
فِي الْمَدِينَةِ تِسْعَةُ رَهْطٍ يُفْسِدُونَ فِي الْاَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ (٤٨) قَالُوا تَقَاسَمُوا بِاللّٰهِ
لَنُبَيِّتَنَّهُ وَاَهْلَهُ ثُمَّ لَنَقُولَنَّ لِوَلِيِّه۪ مَا شَهِدْنَا مَهْلِكَ اَهْلِه۪ وَاِنَّا لَصَادِقُونَ (٤٩) وَمَكَرُوا مَكْرًا
وَمَكَرْنَا مَكْرًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ (٥٠)

45. Andolsun ki, insanlara "Allah'a kulluk edin!" diye davette bulunması için Semûd kavmine kardeşleri Sâlih'i gönderdik. Hemen birbiriyle çekişen iki zümre oluverdiler. 46. Sâlih dedi ki: "Ey kavmim! İyilik dururken niçin kötülüğe koşuyorsunuz? Allah'tan mağfiret dileseniz olmaz mı? Belki size merhamet edilir." 47. Şöyle dediler: "Senin ve beraberindekilerin yüzünden uğursuzluğa uğradık." Sâlih: "Size çöken uğursuzluk, Allah katındadır. Hayır, siz imtihana çekilen bir kavimsiniz" dedi. 48. O şehirde dokuz kişi vardı ki, bunlar yeryüzünde bozgunculuk yapıyorlar, iyilik tarafına hiç yanaşmıyorlardı. 49. Allah'a ant içerek birbirlerine şöyle dediler: "Gece ona ve ailesine baskın yapalım; sonra da velîsine: 'Biz ailesinin yok edilişi sırasında orada değildik, inanın ki doğru

söylüyoruz' diyelim." 50. Onlar böyle bir tuzak kurdular. Biz de kendileri farkında olmadan, onların planlarını altüst ettik.

[Kendileri farkında olmadan], yani tuzak olduğuna inandıkları şeyin aslında kendi başlarına örülmüş bir tuzak olduğunun farkında olmadan böyle yapıyorlardı. Tuzak kuranlara karşı onların farkında olmadıkları ilâhî tuzak ancak bu dünyada söz konusu olur, çünkü âhirette onlar dünyada Allah'ın kendilerine helâklerine sevkedecek imkânlar vermek suretiyle tuzak kurmuş olduğunu anlayacaklardır. Ama burada, dünya hayatında onlar için bir tuzak söz konusudur ki bu dünya tam da onların bizzat kendilerinin türlü tuzaklar kurdukları bir dünyadır. Hadiselerin büyük çoğunluğunda, hatta tamamında onların kurdukları tuzaklar, onlar farkına varmadan Allah Teâlâ'nın onların başına geçirdiği tuzaklara dönüşmüştür.

Bil ki tuzağa düşen herkes farkında olmadan Allah tarafından tuzağa düşürülmüştür. Ama bu tuzağı tuzağa düşenden başka kimseler anlamış olabilir. Nitekim Hak Teâlâ, [kendileri farkında olmadan] buyurmuştur ki buradaki "kendileri" ifadesi tuzak kuran ve tuzağa düşen kimseler anlamına gelir. Dolayısıyla Allah'ın bu kimselere kurmuş olduğu tuzak tam da onların kurmuş olduğu tuzağın kendisidir, ama onlar bunun farkında değillerdir. Tuzağa mâruz kalan kimse bu ilâhî tuzağın farkına varacak olursa artık bunun tuzak olması söz konusu olmaz, yaşanan hadise tuzak olmaktan çıkar. Bunun tek bir istisnası vardır. O da kişinin kurduğu tuzağın ve başına gelen şeyin ilâhî bir tuzak olduğunu ancak kendisi tuzağını kurduktan sonra anlamış olmasıdır. Bu durumda o kişi yapacağını yapmıştır ve o saatten sonra bunun bir ilâhî tuzak olduğunu anlamış olması, o tuzağı tuzak olmaktan çıkarmaz. Bu durum kişinin içerisinde bulunduğu durumun Allah'ın biz tuzağı olduğunu anlamamış olması nedeniyle tuzak olmaktan çıkmaz. Kaldı ki Allah Teâlâ onlara kurdukları tuzaklara ilave bir husus ile de tuzak kurar. Çünkü Allah Teâlâ âyette bu hususu nekre olarak (belirsiz formda) ifade buyurmuş ve [biz de biz tuzak kurduk] demiştir. Bu yüzden de bu tuzağın kapsamına onların kurmuş oldukları tuzağın bizzat kendisi dâhil olacağı gibi başka ve onların tuzaklarına ilave bir tuzak da dâhil olabilir. Doğrudan kula zarar vermenin hedeflendiği ilâhî tuzaklar bulunduğu gibi böyle olmayan, yani kula zarar vermenin hedeflenmediği, aksine başka bir hikmete binaen kurulmuş olan tuzaklar da vardır. Bu ikinci tür tuzaklarda (tuzağa mâruz kalan) kulun saadeti de hedeflenmiş olabilir. Nitekim gizli tuzak diye bir şey olmasaydı o zaman mükellefiyet de, karşılığındaki ceza da söz konusu olmazdı. Tuzağa mâruz kalan açısından övgüye değer olan ilâhî tuzaklar arasında ku-

lun Allah'ı, mükellef tuttuğu şeyler konusunda ilâhî emri işitip itaat etmekle mükellef kılınmış olması da yer alır. Çünkü bütün amellerin Allah Teâlâ'nın elinde olduğu ve Allah'ın bizzat kendisini mükellef tutmayacağı açıktır. Ameli işleyen O'ndan başkası değildir. Bu, bazı kimselerin farkına vardıkları, fakat buna rağmen hayırlı amelleri işlemeye sabır ve sebat ile devam ettikleri bir husustur.

Nasihat

Haktan başkasına itimat eden kimse o şeydeki tasarrufunu kendisi de farkında olmaksızın bir tuzak hâline getirmiş olur.

فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ مَكْرِهِمْ اَنَّا دَمَّرْنَاهُمْ وَقَوْمَهُمْ اَجْمَعِينَ (٥١) فَتِلْكَ بُيُوتُهُمْ خَاوِيَةً
بِمَا ظَلَمُوا اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ (٥٢) وَاَنْجَيْنَا الَّذِينَ اٰمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ (٥٣)
وَلُوطًا اِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ اَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ وَاَنْتُمْ تُبْصِرُونَ (٥٤) اَئِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ شَهْوَةً
مِنْ دُونِ النِّسَاءِ بَلْ اَنْتُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ (٥٥) فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ اِلَّا اَنْ قَالُوا اَخْرِجُوا
اٰلَ لُوطٍ مِنْ قَرْيَتِكُمْ اِنَّهُمْ اُنَاسٌ يَتَطَهَّرُونَ (٥٦) فَاَنْجَيْنَاهُ وَاَهْلَهُ اِلَّا امْرَاَتَهُ قَدَّرْنَاهَا مِنَ
الْغَابِرِينَ (٥٧) وَاَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَرًا فَسَاءَ مَطَرُ الْمُنْذَرِينَ (٥٨) قُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ وَسَلَامٌ
عَلٰى عِبَادِهِ الَّذِينَ اصْطَفٰى آٰللّٰهُ خَيْرٌ اَمَّا يُشْرِكُونَ (٥٩)

51. Bak işte, tuzaklarının âkıbeti nice oldu. Onları da, kavimlerini de toptan helâk ettik! 52. İşte haksızlıkları yüzünden çökmüş evleri! Anlayan bir kavim için elbette bunda bir ibret vardır. 53. İman edip Allah'a karşı gelmekten sakınanları ise kurtardık. 54. Lût'u da peygamber olarak gönderdik. Kavmine şöyle demişti: "Hâlâ o hayâsızlığı yapacak mısınız? 55. Siz, ille de kadınları bırakıp şehvetle erkeklere yaklaşacak mısınız? Doğrusu siz, beyinsizlikte devam ede gelen bir kavimsiniz!" 56. Kavminin cevabı sadece: "Lût ailesini memleketinizden çıkarın; çünkü onlar uzak kalmak isteyen insanlarmış!" demelerinden ibaret oldu. 57. Bunun üzerine onu ve ailesini kurtardık. Yalnız karısı müstesna; onun geride kalmasını takdir ettik. 58. Onların üzerlerine müthiş bir yağmur indirdik. Bu sebeple, uyarılanların yağmuru ne kötü olmuştur! 59. De ki: "Hamd olsun Allah'a, selâm olsun seçkin kıldığı kullarına. Allah mı daha hayırlı, yoksa O'na koştukları ortaklar mı?"

[De ki: Hamd olsun Allah'a]: Bil ki hamd ve övgüler senânın akıbetleridir, bu nedenle de işlerin sonunda olur. Nitekim âyette, müminlerin dualarının sonunun "âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd" şeklinde olduğu ifade edilmiştir.[1] Hazreti Peygamber aleyhisselâm da hamd konusunda, "O, mizanı doldurur"[2] buyurmuştur. Yani o, mizana konulacak olan son ameldir. Çünkü hamdetmek işlerin sonunda gerçekleşir. İnsan iyi şeylerin sonunda, "Nimet ve ihsanda bulunan Allah'a hamd olsun" der, kötü işlerin sonunda ise, "Her hâlükârda Allah'a hamd olsun" der. Hamd, Allah Teâlâ'ya senâda (övgüde) bulunmaktır ve iki kısımdan müteşekkildir. Birincisi, sahip olduğu niteliklerle Allah'a senâda bulunmaktır. Tesbîh, tekbîr ve tehlîl (Subhânallah, Allahu Ekber ve Lâilâhe illallah) ifadeleri böyledir. Diğeri ise O'ndan sâdır olan şeylerden dolayı O'na senâda bulunmak şeklindedir. Bu, onun bolca ihsan etmiş olduğu nimetlere karşı şükretmek demektir. Nimetleri veren Allah olduğu gibi akıbetler de O'na aittir, bu yüzden de hamdin dönüp varacağı yer Allah'tan başkası değildir. Kula senâda bulunan da, kendisine senâda bulunulan da O'dur. Hazreti Peygamber aleyhisselâm, "Sen, kendi zâtına senâda bulunduğun gibisin"[3] ifadesi ile bu hususu dile getirmiştir. Kendisi ile kulun kendisine senâda bulunduğu zât da O'dur. Senâda bulunan olması hasebiyle de senâ yine ona döner, senâda bulunulan olması hasebiyle de ona döner. Her iki hâlde de hamd fiilinin akıbeti O'na aittir.

Hamdin bir başka taksimi ise şöyledir: Hamd Allah Teâlâ tarafından mutlak ve mukayyet olarak zikredilmiştir. Eğer hamd hâl ile kayıtlandırılmış olarak zikredilmiş ise bu durumda varlıkta onu kayıt altına alacak herhangi bir şeyin söz konusu olması mümkün değildir. Çünkü böyle bir durumda hamde sevkedecek bir etkenin bulunması icap eder. Hamd lafız olarak kayıt altına alınmamış bile olsa, bu etken onu kayıt altına alır. Örneğin [De ki: Hamd olsun Allah'a] ifadesinde hamd herhangi bir şekilde kayıt altına alınmamıştır. Kayıt altına alınmış olan hamd ise muhakkak bir fiil sıfatı ile kayıt altına alınmış olmalıdır. Bunun örneği, "Hamd, gökleri ve yeri yaratan Allah'adır" (el-En'âm 6/1), "Hamd, kuluna kitabı indiren Allah'adır" (el-Kehf 18/1) ve "Hamd, gökleri yaratan Allah'adır" (Fâtır, 35/1) âyetlerinde bulunmaktadır. Bunun yanı sıra hamdin bir tenzih sıfatı ile kayıt altına alınmış olması da mümkündür. Bunun örneği ise "Hamd, herhangi bir evlat edinmemiş...olan Allah'adır" (el-İsrâ 17/111) âyetinde bulunmaktadır.

---

1. Yûnus, 10/10.
2. Müslim, Tahâret 1; Tirmizî, Da'avât 86; Nesâî, Zekât 1.
3. Müslim, Salât 222; Ebû Dâvûd, Salât 338; Tirmizî, Da'avât 113.

Bil ki hamd, hamdedene ziyadenin verilmesini sağlar, böyle olduğu için de hamdin her yönüyle şükür olduğunu öğrenmiş olmaktayız. Aynı şekilde kişiye ziyade verilmesini sağlayan diğer zikirler de şükürdür. Bu itibarla bunların tamamı hamddir, çünkü hepsi Allah Teâlâ'ya senâ kabilindendir. Biz Allah'a hamdederken ancak onun bize öğrettiği şekilde hamdederiz. Dolayısıyla hamdin nasıl edileceği, ilâhî öğretiye bağlıdır, (tevkîfidir). (İşin ilginç tarafı şudur ki) bizim bu konudaki görüşümüze metafizik âlimleri /filozoflar (*el-'ulemâ el-ilâhiyyîn*) değil şekilci âlimlerden/fıkıh ve kelâm âlimlerinden (*'ulemâu'r-rusûm*) bir grup muhalefet eder. Haddizatında Allah'a yakınlaşmak ve ibadet maksadıyla hamd kelimesini telaffuz etmek ancak şeriatın belirlediği şekilde yapılabilir, bu yüzden de kişi aklı ile bunun hayır olduğunu idrak etmiş olsa bile, Hak Teâlâ, "Beni zikredin!" demedikçe böyle bir şeyin ibadet maksadıyla yapılması söz konusu olmaz. Bununla beraber örf gereği kendisine zikir denilen diğer şeyleri yapmak ise ahlâkî erdemler cümlesinden sayılır. Yine kişinin hususi bir zikir şeklini tespit edip o zikir ile Allah'a hamdetmesi de mümkündür, nitekim "fâil" olması hasebiyle Allah Teâlâ'ya senâda bulunmak, yaratılmışın yaratana senâda bulunması kabilinden örf gereği bir senâ sayılır. İnsanlar arasında tâzim anlamı taşıdığı ve şeriat tarafından yasaklanmamış olduğu sürece bu tür senâda bir beis olmaz. Ancak Allah'a Teâlâ'ya fail olması cihetinden senâda bulunmanın bazı türleri insanlar arasında tâzim anlamı taşımayabilir (örneğin onun şerri yarattığını söylemek gibi), bu durumda kişi böyle bir şeyi kastederek Allah'a senâda bulunacak ise o zaman insanlar nezdinde tâzim anlamı taşımayan şeyi muayyen olarak zikretmek yerine ifadesini genel kullanır ve mesela "her şeyin yaratıcısı olan Allah'a hamd olsun" der. Böyle dediği zaman tâzim edilen ve tahkir edilen her şey buna dâhil olur. Örfte tâzim edilen şeyler ile senâda bulunmanın örneği, "Hamd, gökleri yaratan Allah'adır" gibi ifadelerdir. Buna karşılık örf itibariyle hakir ya da insan tabiatı itibariyle çirkin/kötü görünen şeyleri zikrederek bunlarla Allah'a senâda bulunmak yaraşmaz. Her ne kadar bunlar da "her şey" ifadesinin kapsamına giriyor olsalar da, yine de doğrudan bunları zikrederek Allah'a senâda bulunmak edebe aykırıdır. Aksine böyle yapan kimse Allah karşısında edepsizlik yapmış sayılır, hatta akidesinde bir fesat bulunduğu düşünülür. Her ne kadar ağzından çıkan söz doğru olsa da, durum budur. Ağzından çıkan söz doğrudur, çünkü nihayetinde her şey Allah'tandır, örf gereği hakir görülen şeyler de O'ndandır, ama biz edebimiz gereği, bunları hamd-ü senâ esnasında dile getirmeyiz. Diğer taraftan ben, kişisel olarak tâzime lâyık olmayan herhangi bir şey görmüyorum, çünkü her şeye Allah tarafından özenle yaratılmış, varlığa çıkarılmış şey olarak bakıyorum. Bu nedenle bize göre hakir bir şey zaten yoktur, her şey Allah'ın

zâhir ya da bâtın nimetleri kapsamına girer. Bu nimetlerin görünen kısmı zâhirdir, görünmeyen ama bilinen kısmı ise bâtındır. Zâhirde tâzim edilenler örf gereği tâzim edilenlerdir. Bâtında tâzim edilenler ise müstakim nazar sahipleri ve Ehlullah nezdinde böyledir.

[Selâm olsun seçkin kıldığı kullarına]: Seçmek, seçkin kılmak ancak yaratmaktan sonra olur. Nitekim yaratılmış olan her şey seçkin kılınmış değildir. Aynı şekilde seçkin kılınan her kişi de nebî değildir. Ama her nebî seçkin kılınmıştır. Seçkin kılınanlar ganimetin en saf kısmı konumundadır ki bunlar mahlûkat içerisinde Hak Teâlâ'nın nasibidir.

أَمَّنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَاَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ السَّمَاۤءِ مَاۤءً فَاَنْبَتْنَا بِهِ حَدَاۤئِقَ ذَاتَ بَهْجَةٍ
مَا كَانَ لَكُمْ اَنْ تُنْبِتُوا شَجَرَهَا ءَاِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِ بَلْ هُمْ قَوْمٌ يَعْدِلُونَ (٦٠) اَمَّنْ جَعَلَ الْاَرْضَ
قَرَارًا وَجَعَلَ خِلَالَهَاۤ اَنْهَارًا وَجَعَلَ لَهَا رَوَاسِيَ وَجَعَلَ بَيْنَ الْبَحْرَيْنِ حَاجِزًا ءَاِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِ
بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (٦١) اَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ اِذَا دَعَاهُ وَيَكْشِفُ السُّوۤءَ وَيَجْعَلُكُمْ
خُلَفَاۤءَ الْاَرْضِ ءَاِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِ قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ (٦٢)

60. "Yoksa gökleri ve yeri yaratan, gökten size su indiren mi? O suyla, bir ağacını bile bitirmeye gücünüzün yetmediği güzel bahçeler bitirdik. Allah'tan başka bir tanrı mı var! Doğrusu onlar sapıklıkta devam eden bir güruhtur. 61. Yoksa yeryüzünü oturmaya elverişli kılan, aralarından nehirler akıtan, arz için sabit dağlar yaratan, iki deniz arasına engel koyan mı? Allah'tan başka bir tanrı mı var! Doğrusu onların çoğu bilmiyorlar. 62. Yoksa darda kalana kendine yalvardığı zaman karşılık veren ve sıkıntıyı gideren, sizi yeryüzünün hâkimleri kılan mı? Allah'tan başka bir tanrı mı var! Ne kadar da kıt düşünüyorsunuz!"

Darda kalan kimse fakirliği ve ihtiyacı içerisinde Allah'a dua eder. İnsanların dualarının Allah tarafından kabul edilmemesinin tek sebebi onların Allah'a müstağni bir eda ile dua etmeleridir. Çünkü insanlar farkında olmadan sebeplere iltifat ederler, bunun neticesi ise duada ihlâsın yokluğudur. Duasına icabet edileceği garanti edilmiş olan darda kalmış kimse ise ihlas ile, samimiyetle dua eder, Allah'tan başkasına el açmaz, başka bir sebebe bel bağlamaz. O hâlde her kim tam bir darda kalmış hâli içindeki kulluk neticesinde dua ederse icabet edilmeye lâyık olur, çünkü bu hâldeki kimsenin duasına icabet etmeyi Allah Teâlâ tazmin (garanti) etmiştir.

Tahkik

Yaratılmış her varlık sürekli olarak darda kalma hâli ile başbaşadır, çünkü onun hakikati budur. Ama darda kalmış olmasına rağmen yine de mükellef kılınmıştır. Bu durumda onun yapması gereken şey, mükellefiyetinin sınırları içerisinde durmasıdır. Çünkü mutlak mânada darda kalmışlık hâli hiçbir zaman üzerinden kalkacak bir hâl değildir. Üzerinden belirli bir süreliğine kalkacak olan şey sadece hususi darda kalmışlık hâlidir. Hakikat itibariyle bakacak olursak kâinatın bütün hareketleri darda kalmışlıktır, zorunluluktur, mecburidir. Her ne kadar kâinatta bir irade, ihtiyar var olsa ve biz bunu itiraf etsek de bir başka şeyi daha biliriz ki o da, seçim sahibi olanın bu seçiminde bile mecbur olduğudur. Hakikatler herhangi bir muhtar (irade ve seçim sahibi) varlığın olmadığını gösterir. Çünkü biz seçim sahibi olanın seçiminin bile zorunlu olduğunu, yani seçim sahibi olmak zorunda olduğunu görmekteyiz. O hâlde zorunluluk, darda kalmışlık sabit bir asıldır ve ihtiyar ile yanyana bulunmakla ortadan kalkmaz. Seçim, zorunluluk üzerine hâkim olmaz. Varlığın bütünü zâtî bir cebr hâli üzeredir. Ancak o başkasının icbarı ile mecbur değildir, çünkü mecburu icbar eden de -ki bu icbar olmasaydı o zaman o muhtar olurdu- o mecburu seçmeye mecburdur.

أَمَّنْ يَهْدِيكُمْ فِى ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَنْ يُرْسِلُ الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَىْ رَحْمَتِهِ ءَاِلٰهٌ
مَعَ اللّٰهِ تَعَالَى اللّٰهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ (٦٣)

63. "Yoksa karanın ve denizin karanlıkları içinde size yolu bulduran, rahmetinin önünde rüzgârları müjdeci olarak gönderen mi? Allah'tan başka bir tanrı mı var! Allah, onların koştukları ortaklardan çok yücedir, münezzehtir."

İşaret kabilinden

[Yoksa karanın ve denizin karanlıkları içinde size yolu bulduran, rahmetinin önünde rüzgârları müjdeci olarak gönderen mi?]: Karanlıklar varlıklardır, kara bunlar içinde zâhir olanı, deniz ise bâtın olanıdır. Bu, duyulur ve bilinir (mahsus ve mâlum) olana işarettir.

أَمَّنْ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَمَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْاَرْضِ ءَاِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِ قُلْ هَاتُوا
بُرْهَانَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (٦٤) قُلْ لَا يَعْلَمُ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ الْغَيْبَ اِلَّا

اللّٰهُ وَمَا يَشْعُرُونَ اَيَّانَ يُبْعَثُونَ (٦٥) بَلِ ادَّارَكَ عِلْمُهُمْ فِى الْاٰخِرَةِ بَلْ هُمْ فِى شَكٍّ مِنْهَا
بَلْ هُمْ مِنْهَا عَمُونَ (٦٦) وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا ءَاِذَا كُنَّا تُرَابًا وَاٰبَاۤؤُنَا اَئِنَّا لَمُخْرَجُونَ (٦٧)
لَقَدْ وُعِدْنَا هٰذَا نَحْنُ وَاٰبَاۤؤُنَا مِنْ قَبْلُ اِنْ هٰذَاۤ اِلَّاۤ اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ (٦٨) قُلْ سِيرُوا فِى
الْاَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ (٦٩) وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُنْ فِى ضَيْقٍ
مِمَّا يَمْكُرُونَ (٧٠) وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (٧١) قُلْ عَسٰۤى اَنْ يَكُونَ
رَدِفَ لَكُمْ بَعْضُ الَّذِى تَسْتَعْجِلُونَ (٧٢) وَاِنَّ رَبَّكَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ
لَا يَشْكُرُونَ (٧٣) وَاِنَّ رَبَّكَ لَيَعْلَمُ مَا تُكِنُّ صُدُورُهُمْ وَمَا يُعْلِنُونَ (٧٤) وَمَا مِنْ غَاۤئِبَةٍ فِى
السَّمَاۤءِ وَالْاَرْضِ اِلَّا فِى كِتَابٍ مُبِينٍ (٧٥) اِنَّ هٰذَا الْقُرْاٰنَ يَقُصُّ عَلٰى بَنِۤى اِسْرَاۤئِيلَ
اَكْثَرَ الَّذِى هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ (٧٦) وَاِنَّهُ لَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ (٧٧)

64. "Yoksa ilk baştan yaratan, sonra yaratmayı tekrar eden ve sizi hem gökten hem yerden rızıklandıran mı? Allah'tan başka bir tanrı mı var!" De ki: "Eğer doğru söylüyorsanız siz kesin delilinizi getirin!" 65. De ki: "Göklerde ve yerde, Allah'tan başka kimse gaybı bilmez. Ve onlar ne zaman diriltileceklerini de bilmezler. 66. Hayır; onların âhiret hakkındaki bilgileri yetersiz kalmıştır. Dahası, bu hususta şüphe içindedirler. Bunun da ötesinde, onlar âhiretten yana kördürler." 67. İnkârcılar dediler ki: "Sahi, biz ve atalarımız, toprak olduktan sonra, gerçekten çıkarılacak mıyız? 68. Andolsun ki, bu tehdit bize yapıldığı gibi, daha önce atalarımıza da yapılmıştır. Bu, öncekilerin masallarından başka bir şey değildir." 69. De ki: "Yeryüzünde gezin de, günahkârların âkıbeti nice oldu, görün!" 70. Onların yüzünden tasalanma, kurmakta oldukları tuzaklardan ötürü sıkıntı duyma. 71. Onlar: "Eğer doğru sözlü iseniz bu tehdit ne zaman gerçekleşecek?"" derler. 72. De ki: Çabucak gelmesini istediğiniz şeyin bir kısmı herhâlde yakında başınıza gelecektir." 73. Şüphesiz rabbin, insanlara karşı lütuf sahibidir; fakat insanların çoğu şükretmezler. 74. Rabbin elbette onların kalplerinin gizlediklerini de, açığa vurduklarını da bilir. 75. Gökte ve yerde göze görünmeyen hiçbir şey yoktur ki, apaçık bir kitapta bulunmasın. 76. Doğrusu bu Kur'ân, İsrailoğullarına, hakkında ihtilâf ede geldikleri şeylerin pek çoğunu anlatmaktadır. 77. Ve o, müminler için gerçekten bir hidayet rehberi ve rahmettir.

Kur'ân'ın hidayet oluşu onun her bir muhkem âyeti itibarıyladır. Kur'ân'da yer alan ve başka anlam ihtimali taşımayan, kendisinden okunduğu zaman ilk akla gelen zâhir anlamdan başka bir şey anlaşılmayan âyetler böyledir. Bun-

lara örnek olarak, "Ben cinleri ve insanlara ancak bana kulluk etsinler diye yarattım" (Zâriyât, 51/56), "Kısasta sizin için hayat vardır" (Bakara, 2/179), "Her kim affeder ve ıslah ederse artık onun ecri Allah'a aittir" (Şûrâ, 42/40) âyetlerini sayabiliriz. Bu kabil âyetlerin sayısı çok fazladır.

[Ve müminler için rahmettir]: Kur'ân'ın rahmet oluşu ise onda Allah Teâlâ'nın kendi üzerine vâcip kıldığı, kullarına bir hayır ve müjde olarak bildirdiği rahmet müjdesinin buluyor olmasından kaynaklanır. Örneğin "Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyiniz" (Zümer, 53/39), "Rabbiniz rahmeti kendi üzerine yazdı" (En'âm, 6/54) gibi âyetler böyledir. Aynı zamanda recâ/ümit bildiren bütün âyetler bu kapsama girer.

إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ بِحُكْمِهِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ (٧٨) فَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ إِنَّكَ عَلَى الْحَقِّ
الْمُبِينِ (٧٩) إِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتٰى وَلَا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعَاءَ إِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ (٨٠) وَمَا
أَنْتَ بِهَادِي الْعُمْيِ عَنْ ضَلَالَتِهِمْ إِنْ تُسْمِعُ إِلَّا مَنْ يُؤْمِنُ بِاٰيَاتِنَا فَهُمْ مُسْلِمُونَ (٨١)
وَإِذَا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ أَخْرَجْنَا لَهُمْ دَابَّةً مِنَ الْأَرْضِ تُكَلِّمُهُمْ أَنَّ النَّاسَ كَانُوا بِاٰيَاتِنَا
لَا يُوقِنُونَ (٨٢)

78. Rabbin şüphesiz, onlar arasında hükmünü verecektir. O, mutlak galiptir, her şeyi bilendir. 79. O hâlde sen Allah'a güvenip dayan. Çünkü sen apaçık hakikat üzeresin. 80. Bil ki sen ölülere işittiremezsin, arkalarını dönüp giderlerken sağırlara da daveti duyuramazsın. 81. Sen körleri sapıklıklarından çevirip doğru yola getiremezsin. Ancak âyetlerimize inanıp da teslim olanlara duyurabilirsin. 82. O söz başlarına geldiği zaman, onlara yerden bir dâbbe çıkarırız da, bu onlara insanların âyetlerimize kesin bir iman getirmemiş olduklarını söyler.

[O söz başlarına geldiği zaman, onlara yerden bir dâbbe çıkarırız da, bu onlara insanların âyetlerimize kesin bir iman getirmemiş olduklarını söyler]: Hak Teâlâ burada bu dâbbenin bizimle konuşacağını haber vermektedir. Nitekim bu dâbbe Ecyâd'dan (Mekke'deki Ecyâd mevkiinden) çıkacaktır. Her tarafı tüy ve kıl olan bu varlığın neresinin ön taraf neresinin arka taraf olduğu anlaşılmayacaktır. Kendisine el-Cessâse denir. Üflediği zaman üfürüğü doğuda ve batıda, güneyde ve kuzeyde, karada ve denizde bütün insanların yüzlerine eser. Herkesin alnında o kimse Allah'ın ilminde kâfir ise kâfir, mümin ise mümin yazısı nakşedilir. Bunun üzerine alnında mümin yazan kimse alnında kâfir yazan kimseye "Ey kâfir! Bana şunu, şunu ver" der, ancak bu söz

ile ona kızgınlığını ifade etmek istemez, çünkü kâfir isminin onun alnında silinmeyecek şekilde kazılmış olduğunu bilir. Kâfir de buna karşılık, kendisinden istediği şeyi yerine getirip getirmeme konusunda mümine "evet" ya da "hayır" diye cevap verir. Deccal ile ilgili sahih bir hadisi şerifte bu husus ifade edilmiştir. Temîm ed-Dârî bundan söz edip, "O senin sözüne özlem duyuyor" demiştir. Rivayette bildirildiğine göre bu dâbbe yarımadanın güney tarafında denizdedir, deccâlin bulunduğu yerdedir.[4] Sonra Allah Teâlâ bazı insanların bu hususa kesin olarak inanmayıp bu konudaki nasları zâhir anlamları dışında yorumlayacaklarını bildirip şöyle buyurmuştur: [İnsanların âyetlerimize kesin bir iman getirmemiş olduklarını söyler], yani bu âyetlere gönüllerinde kesin olarak iman etmezler, akılları buna tam yatmaz, sadece inandıkları için bunu kabul ederler. Bunlardan bir grup ise bu âyetleri, maksadının dışına çıkaracak şekilde te'vil ederler.

وَيَوْمَ نَحْشُرُ مِنْ كُلِّ اُمَّةٍ فَوْجًا مِمَّنْ يُكَذِّبُ بِاٰيَاتِنَا فَهُمْ يُوزَعُونَ (٨٣) حَتّٰى اِذَا جَٓاؤُ قَالَ
اَكَذَّبْتُمْ بِاٰيَاتٖى وَلَمْ تُحٖيطُوا بِهَا عِلْمًا اَمَّاذَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (٨٤) وَوَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ بِمَا
ظَلَمُوا فَهُمْ لَا يَنْطِقُونَ (٨٥) اَلَمْ يَرَوْا اَنَّا جَعَلْنَا الَّيْلَ لِيَسْكُنُوا فٖيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا اِنَّ
فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (٨٦) وَيَوْمَ يُنْفَخُ فِى الصُّورِ فَفَزِعَ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَمَنْ
فِى الْاَرْضِ اِلَّا مَنْ شَٓاءَ اللّٰهُ وَكُلٌّ اَتَوْهُ دَاخِرٖينَ (٨٧) وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِىَ
تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ صُنْعَ اللّٰهِ الَّذٖٓى اَتْقَنَ كُلَّ شَيْءٍ اِنَّهُ خَبٖيرٌ بِمَا تَفْعَلُونَ (٨٨)

83. O gün, her ümmet içinden âyetlerimizi yalan sayanlardan bir cemaat toplarız da onlar toplu olarak sevkedilirler. 84. Nihayet geldikleri zaman Allah buyurur: "Siz benim âyetlerimi, ne olduğunu kavramadan yalan saydınız öyle mi? Değilse yaptığınız neydi?" 85. Yaptıkları haksızlıktan ötürü, o söz gerçekleşmiştir; artık onlar konuşamazlar. 86. Dinlensinler diye geceyi karanlık ve gündüzü aydınlık kıldığımızı görmediler mi? İman eden bir kavim için elbette bunda birçok ibretler vardır. 87. Sûr'a üfürüldüğü gün, -Allah'ın diledikleri müstesna-, göklerde ve yerde bulunanlar hep dehşete kapılır. Hepsi boyunları bükük olarak O'na gelirler. 88. Sen dağları görürsün de, onları yerinde durur sanırsın. Oysa onlar bulutların yürümesi gibi yürümektedirler. Bu, her şeyi en mükemmel şekilde sağlam yapan Allah'ın sanatıdır. Şüphesiz ki O, yaptıklarınızdan tamamıyla haberdardır.

---

4. Müslim, Fiten 119; Ebû Dâvûd, Melâhîm 15; Tirmizî, Fiten 66.

Her şey muhkemdir, çünkü hikmet sahibinin sanatıdır. İşte kemalin cemâline nazar edenler meseleye bu açıdan bakarlar ki bu, hikmetin cemâlidir. Zira âlem Allah tarafından son derece sağlama ve muhkem bir şekilde yaratılmıştır.

İşaret

Ehlullahtan hamde lâyık olanların, edeb ehlinin, heybet yaygısından Allah'ın meclisdaşlarının, daimi ünsiyet içinde olanların özellikleri arasında itidal, sebat ve sükûn özellikleri yer alır. Ancak onların bâtında her nefeste hareket süratleri de vardır. [Sen dağları görürsün de, onları yerinde durur sanırsın. Oysa onlar bulutların yürümesi gibi yürümektedirler.]

مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا وَهُمْ مِنْ فَزَعٍ يَوْمَئِذٍ اٰمِنُونَ (٨٩) وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ
فَكُبَّتْ وُجُوهُهُمْ فِي النَّارِ هَلْ تُجْزَوْنَ اِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (٩٠) اِنَّمَا اُمِرْتُ اَنْ اَعْبُدَ
رَبَّ هٰذِهِ الْبَلْدَةِ الَّذِي حَرَّمَهَا وَلَهُ كُلُّ شَيْءٍ وَاُمِرْتُ اَنْ اَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ (٩١)

89. Kim iyilikle gelirse, ona daha iyisi verilir. Ve onlar o gün korkudan emin kalırlar. 90. kötülükle gelen kimseler ise yüzükoyun cehenneme atılırlar. "Ancak yaptıklarınızın karşılığını görmektesiniz!" (denir). 91. "Ben ancak, bu şehrin Rabbine -ki O burayı dokunulmaz kılmıştır- kulluk etmekle emrolundum. Her şey de zaten O'na aittir. Bana Müslümanlardan olmam emredildi."

Hazreti Peygamber aleyhisselâm, "Bu beldeyi (Mekke'yi) Allah Teâlâ, yeri ve gökleri yarattığı gün haram belde kılmıştır, bu yüzden bu belde Allah'ın haram kılması ile kıyamet gününe kadar haram beldedir"[5] buyurmuştur. Sahih-i Müslim'de Ebû Hureyreden nakledilen bir rivayete göre Huzaa kabilesi, Mekke'nin feth edildiği sene Leys oğullarından bir adamı, daha önce kendilerinden birini öldürmüş olmasına karşılık öldürmüş idi. Bu durum Hazreti Peygamber aleyhisselâma haber verildi, o da bineğine bindi ve bineğinin üzerinden insanlara hitap ederek şöyle buyurdu: "Muhakkak Allah Teâlâ Fil ordusunu Mekke'den alıkoymuş, ama oraya resûlünü ve müminleri hâkim kılmıştır. Bilesiniz ki burada benden önce hiç kimseye helâl olmamıştır, ben-

5. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şu'ayb Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2001), IV, 184.

den sonra da hiç kimseye helâl olmayacaktır. Sadece bana günün bir saatinde helâl kılınmıştır ki o da işte bu saattir. Bu şehir haram beldedir, dikeni koparılmaz, ağacı kesilmez, düşeni toplanmaz. Kimin bir yakını öldürülmüş ise o iki seçenekten birini seçme hakkına sahiptir. İster diyet verir ister maktulün yakınları kısas alır..."[6] İşte bu yüzden Mekke Allah'ın koruluğu, haremidir, Allah'tan daha büyük bir varlık olmadığı gibi mekânlar içerisinde Allah'ın hareminden ve korusundan daha çok tâzimi hak eden bir harem ve koruluk da yoktur. Çünkü Mekke'yi insanlar değil, Allah haram kılmıştır.

وَاَنْ اَتْلُوَا الْقُرْاٰنَۚ فَمَنِ اهْتَدٰى فَاِنَّمَا يَهْتَدٖي لِنَفْسِهٖۚ وَمَنْ ضَلَّ فَقُلْ اِنَّمَا اَنَا مِنَ
الْمُنْذِرٖينَ (٩٢)

92. "Ve Kur'ân okumam emredildi. Artık kim doğru yola gelirse, yalnız kendisi için gelmiş olur"; kim de saparsa ona de ki: "Ben sadece uyarıcılardanım."

Bil ki Kur'ân okuyan kimseyen *tâli* (tilavet eden) denmesinin sebebi, onun okuma esnasında sözleri birbiri ardınca tekrarlamasından dolayıdır. Sözlerin bu şekilde birbiri ardınca tekrarlanması *min* (den) ve *ilâ* (-e, -a) harfleri ile olur. Böylece okunan kimse "şun'dan' bun'a'" nüzul eder. Kalp yüce âlemden olduğu için Allah Teâlâ "Onu Ruhü'l-emîn indirmiştir, senin kalbine" (Şu'arâ, 26/193) buyurmuştur. Dil indirme âleminden, harf ise dil âlemindendir. Dil âyetleri birbirinden ayırt eder ve onları birbiri ardınca tilavet eder. Böylece insan, dili itibariyle tâli (okuyucu) olarak isimlendirilir. Çünkü bu durumda o, mücmel olarak indirilmiş olanı tafsil etmektedir.

وَقُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ سَيُرٖيكُمْ اٰيَاتِهٖ فَتَعْرِفُونَهَاۜ وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ (٩٣)

93. Ve şöyle de: "Hamd Allah'a mahsustur. O, âyetlerini size gösterecek, siz de onları görüp tanıyacaksınız. rabbin, yaptıklarınızdan habersiz değildir."

6. Buhârî, Lukata 7; Müslim, Hac 447; Ebû Dâvûd, Menâsik 89.

KASAS SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

طسٓمٓ (١) تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ (٢) نَتْلُوا عَلَيْكَ مِنْ نَبَاِ مُوسٰى وَفِرْعَوْنَ بِالْحَقِّ
لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (٣) اِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِى الْاَرْضِ وَجَعَلَ اَهْلَهَا شِيَعًا يَسْتَضْعِفُ طَٓائِفَةً مِنْهُمْ
يُذَبِّحُ اَبْنَٓاءَهُمْ وَيَسْتَحْيٖ نِسَٓاءَهُمْ اِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ (٤) وَنُرِيدُ اَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ
اسْتُضْعِفُوا فِى الْاَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ اَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ (٥) وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِى الْاَرْضِ
وَنُرِيَ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُمْ مَا كَانُوا يَحْذَرُونَ (٦) وَاَوْحَيْنَٓا اِلٰٓى اُمِّ مُوسٰٓى
اَنْ اَرْضِعِيهِ فَاِذَا خِفْتِ عَلَيْهِ فَاَلْقِيهِ فِى الْيَمِّ وَلَا تَخَافِى وَلَا تَحْزَنٖى اِنَّا رَٓادُّوهُ اِلَيْكِ
وَجَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ (٧)

1. Tâ, Sîn, Mîm. 2 Bunlar, apaçık kitabın âyetleridir. 3. Biz, iman eden bir kavim için Mûsâ ile Firavun'un haberlerinden bir kısmını sana hak olarak nakledeceğiz. 4. Firavun, ülkede gerçekten azmış, halkını çeşitli zümrelere bölmüştü. Onlardan bir zümreyi güçsüz buluyor, bunların oğullarını boğazlıyor, kızlarını ise sağ bırakıyordu. Çünkü o bozgunculardandı. 5. Biz ise, o yerde güçsüz düşürülenlere lütufta bulunmak, onları önderler yapmak ve onları vâris kılmak istiyorduk. 6. Ve o yerde onları

hâkim kılmak; Firavun ile Hâmân'a ve ordularına, onlardan korktukları şeyi göstermek istiyorduk. 7. Mûsâ'nın anasına: "Onu emzir, kendisine zarar geleceğinden endişelendiğinde onu denize bırakıver, hiç korkup kaygılanma, çünkü biz onu sana geri vereceğiz ve onu peygamberlerden biri yapacağız" diye bildirdik.

Söz vahiy olduğu zaman muhalif (ona karşı koymayı) asla tasavvur edemez; çünkü vahyin otoritesi, karşı koyulamayacak kadar kuvvetlidir. İşte Hazreti Mûsâ aleyhisselâmın annesi de böyle yapmış, yani kendisine gelen vahye asla muhalefet etmemiştir. Oysa durum, yani verilen emir, onun evladını helâke atmasına da sebep olabilirdi; fakat o muhalefet etmeyip, emri yerine getirme konusunda tereddüt göstermedi. İnsani hislerini karar verici konuma getirmedi, yani çocuğunu bir sandık içinde nehre atmanın en tehlikeli şey olduğunu düşünmedi. Dolayısıyla bu durum, vahyin vahye muhatap olan kişi üzerinde, onun kendi gözü ve tabiatından daha güçlü bir otoriteye sahip olduğuna delâlet etmektedir. Allah Teâlâ Hazreti Mûsâ aleyhisselâmın annesine korku esnasında yöneltti̇ği bu vahyi ile onu evladını bırakmaya ve kendi muhafazasından çıkarmaya yöneltmiştir. Çünkü onu Allah Teâlâ kendi korumasına almış, rahmeti ile onun bekasını sağlamıştır. Nitekim "Dünya hayatının hâli, ancak gökten indirdiğimiz bir yağmurun hâli gibidir ki, insanların ve hayvanların yedikleri yeryüzü bitkileri onunla yetişip birbirine karışmıştır. Nihayet yeryüzü (o bitkilerle) bütün zinet ve güzelliklerini alıp süslendiği ve sahipleri de onun üzerine (her türlü tasarrufa) kadir olduklarını sandıkları bir sırada, geceleyin veya güpegündüz ansızın ona emrimiz (afetimiz) geliverir de, bunları, sanki dün yerinde hiç yokmuş gibi, kökünden yolunmuş bir hâle getiririz. İşte düşünen bir toplum için, âyetleri böyle ayrı ayrı açıklıyoruz" (Yûnus, 10/24) âyeti de bu hususu ifade etmektedir. Yani insanlar kudret sahibi olduklarını iddia ettikleri anda yakalanıverirler ve bu kudretleri gider.

فَالْتَقَطَهُ اٰلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًاۜ اِنَّ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا كَانُوا خَاطِـٔينَ
(٨) وَقَالَتِ امْرَاَتُ فِرْعَوْنَ قُرَّتُ عَيْنٍ لِي وَلَكَۜ لَا تَقْتُلُوهُۗ عَسٰٓى اَنْ يَنْفَعَنَٓا اَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا
وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ (٩)

8. Nihayet Firavun ailesi onu yitik çocuk olarak aldı. O, sonunda kendileri için bir düşman ve bir tasa olacaktı. Şüphesiz Firavun ile Hâmân ve askerleri yanlış yolda idiler. 9. Firavun'un karısı: "Benim ve senin için göz aydınlığıdır! Onu öldürmeyin, belki bize faydası dokunur, ya da onu evlat ediniriz" dedi. Hâlbuki onlar sezemiyorlardı.

[Firavun'un karısı: Benim ve senin için göz aydınlığıdır!]: Nitekim onunla, yani onun sayesine kendisine hâsıl olan kemal ile Firavun'un karısının gözü aydın olmuştur, hatta bu durum tam boğulma anında Allah Teâlâ'nın kendisine verdiği iman sayesinde Firavun için de göz aydınlığı olmuştur.

[Onu öldürmeyin, belki bize faydası dokunur.]: Nitekim böyle oldu, çünkü Allah Teâlâ Mûsâ aleyhisselâmı her ikisi için de faydalı kıldı.

وَاَصْبَحَ فُؤَادُ اُمِّ مُوسٰى فَارِغًاۜ اِنْ كَادَتْ لَتُبْد۪ي بِه۪ لَوْلَٓا اَنْ رَبَطْنَا عَلٰى قَلْبِهَا لِتَكُونَ مِنَ
الْمُؤْمِن۪ينَ (١٠)

10. Mûsâ'nın anasının yüreği ferahladı. Eğer biz, inananlardan olması için onun kalbini pekiştirmemiş olsaydık, neredeyse işi meydana çıkaracaktı.

[Mûsâ'nın anasının yüreği ferahladı], yani kendisine bulaşan kederden arındı, çünkü artık Allah onu Firavun'dan korumuş idi.

وَقَالَتْ لِاُخْتِه۪ قُصّ۪يهِۘ فَبَصُرَتْ بِه۪ عَنْ جُنُبٍ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَۙ (١١) وَحَرَّمْنَا عَلَيْهِ الْمَرَاضِعَ
مِنْ قَبْلُ فَقَالَتْ هَلْ اَدُلُّكُمْ عَلٰٓى اَهْلِ بَيْتٍ يَكْفُلُونَهُ لَكُمْ وَهُمْ لَهُ نَاصِحُونَ (١٢)

11. Annesi Mûsâ'nın ablasına: "Onun izini takip et" dedi. O da, onlar farkına varmadan uzaktan kardeşini gözetledi. 12. Biz daha önceden (annesine geri verilinceye kadar) onun süt analarını kabulüne (emmesine) müsaade etmedik. Bunun üzerine ablası: "Size, onun bakımını namınıza üstlenecek, hem de ona iyi davranacak bir aile göstereyim mi?" dedi.

[Biz daha önceden (annesine geri verilinceye kadar) onun süt analarını kabulüne (emmesine) müsaade etmedik], daha sonra Allah Teâla onun süt analarını emmesine müsaade etmedi ki annesinin sütüne yönelsin de o, Mûsâ'yı emzirsin.

فَرَدَدْنَاهُ اِلٰٓى اُمِّه۪ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ وَلِتَعْلَمَ اَنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا
يَعْلَمُونَ۟ (١٣)

13. Böylelikle biz onu, anasına, gözü aydın olsun, gam çekmesin ve Allah'ın vaadinin gerçek olduğunu bilsin diye geri verdik. Fakat yine de pek çoğu (bunu) bilmezler.

[Böylelikle biz onu, anasına, gözü aydın olsun ... diye geri verdik]: Onu yetiştirsin, küçüklükten yetişmesine şahit olsun ve [gam çekmesin] diye.

وَلَمَّا بَلَغَ اَشُدَّهُ وَاسْتَوٰى اٰتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَكَذٰلِكَ نَجْزِى الْمُحْسِنِينَ (١٤) وَدَخَلَ
الْمَدِينَةَ عَلٰى حِينِ غَفْلَةٍ مِنْ اَهْلِهَا فَوَجَدَ فِيهَا رَجُلَيْنِ يَقْتَتِلَانِ هٰذَا مِنْ شِيعَتِهِ وَهٰذَا
مِنْ عَدُوِّهِ فَاسْتَغَاثَهُ الَّذِى مِنْ شِيعَتِهِ عَلَى الَّذِى مِنْ عَدُوِّهِ فَوَكَزَهُ مُوسٰى فَقَضٰى عَلَيْهِ
قَالَ هٰذَا مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ اِنَّهُ عَدُوٌّ مُضِلٌّ مُبِينٌ (١٥)

14. Mûsâ yiğitlik çağına erip olgunlaşınca, biz ona hikmet ve ilim verdik. İşte güzel davrananları biz böylece mükâfatlandırırız. **15.** Mûsâ, ahalisinin habersiz olduğu bir sırada şehre girdi. Orada, biri kendi tarafından, diğeri düşman tarafından olan iki adamı birbiriyle dövüşür buldu. Kendi tarafından olanı, düşmana karşı ondan yardım diledi. Mûsâ da ötekine, bir yumruk vurup ölümüne sebep oldu. (Bunun üzerine:) "Bu şeytan işidir. O, gerçekten saptırıcı, apaçık bir düşmandır" dedi.

İnsan karşısında ezelî takdir şeytana, yapacağı herhangi bir fiil (insan vereceği herhangi bir vesvese, iğva) konusunda yardım ederse o zaman insandan (şeytanın yanıltması neticesinde) o fiil sâdır olur, insan da iman edip tasdik etmiş bir kimse olarak bunu şeytanın fiili olarak görür. Nitekim Mûsâ aleyhisselâm [Bu şeytan işidir. O, gerçekten saptırıcı, apaçık bir düşmandır] demiştir. Böyle dedikten sonra yaptığı fiilin hemen ardından tövbe etmiştir ki burada tövbe pişmanlıktır. Nitekim pişmanlık tövbenin en önemli unsurudur. Hatta bir rivayette pişmanlığın tövbeye eşit olduğu ifade edilmiştir.[1] Çünkü imanın kişinin kalbinde hazır bulunması hâlinde insan günah işleyecek olursa, onun bu ameli imanın hazır bulunması nedeniyle hayat bulur ve kendisini işleyen için kıyamet gününe kadar istiğfar diler. Bu durumda şeytan farkında bile olmadan, kulun hayrının kat be kat artması için çalışmış olur. Şeytan bunun farkında değildir, çünkü hırsı onu kör etmiş durumdadır. Üstelik işlenen fiilin günahı ve vebali de onun üzerine kalır. İşte bu, Allah Teâlâ'nın İblis'e kurmuş olduğu tuzağın bir parçasıdır; çünkü eğer o, Allah'ın bu fiil ile kulu mesut edeceğini, ona hususi bir saadet bahşedeceğini bilseydi ona bu vesveseyi vermez, bu fiili yaptırmazdı. Genel bir kaide olarak edebe uygun olan tutum: Hem şeriatta hem de örfte güzel karşılanan şeylerin kul tarafından Allah Teâlâ'ya nispet edilmesi, Hakk'ın

1. İbn Mâce, Zühd 30; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 37.

onu ızhar edip gözlere ve basiretlere apaçık hâle getirdiğinin söylenmesi; buna karşılık gerek şeriatta gerek örfte çirkin olarak telakki edilen şeylerin ise ya kulun kendisine nispet edilmesi ve kendi nefsinin o fiilde ızhar edilip gösterilmesi ya da şeytana nispet edilmesi ve o fiilde şeytanın ızhar edilmesidir.

قَالَ رَبِّ اِنّ۪ي ظَلَمْتُ نَفْس۪ي فَاغْفِرْ ل۪ي فَغَفَرَ لَهُۜ اِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّح۪يمُ (١٦) قَالَ رَبِّ بِمَٓا
اَنْعَمْتَ عَلَيَّ فَلَنْ اَكُونَ ظَه۪يرًا لِلْمُجْرِم۪ينَ (١٧)

16. Mûsâ: "Rabbim! Doğrusu kendime zulmettim. Beni bağışla" dedi, Allah da onu bağışladı. Çünkü çok bağışlayıcı, çok esirgeyici olan ancak O'dur. 17. Mûsâ: "Rabbim! Bana lütfettiğin nimetlere andolsun ki, artık suçlulara asla arka çıkmayacağım" dedi.

Burada kullanılan *ez-zahîr* kelimesi yardımcı, destekçi anlamındadır. Allah, onun kime yardım ettiğini bilmektedir.

فَاَصْبَحَ فِي الْمَد۪ينَةِ خَٓائِفًا يَتَرَقَّبُ فَاِذَا الَّذِي اسْتَنْصَرَهُ بِالْاَمْسِ يَسْتَصْرِخُهُۜ قَالَ لَهُ
مُوسٰٓى اِنَّكَ لَغَوِيٌّ مُب۪ينٌ (١٨) فَلَمَّٓا اَنْ اَرَادَ اَنْ يَبْطِشَ بِالَّذ۪ي هُوَ عَدُوٌّ لَهُمَاۙ قَالَ يَا مُوسٰٓى
اَتُر۪يدُ اَنْ تَقْتُلَن۪ي كَمَا قَتَلْتَ نَفْسًا بِالْاَمْسِۗ اِنْ تُر۪يدُ اِلَّٓا اَنْ تَكُونَ جَبَّارًا فِي الْاَرْضِ وَمَا
تُر۪يدُ اَنْ تَكُونَ مِنَ الْمُصْلِح۪ينَ (١٩) وَجَٓاءَ رَجُلٌ مِنْ اَقْصَا الْمَد۪ينَةِ يَسْعٰىۘ قَالَ يَا مُوسٰٓى
اِنَّ الْمَلَاَ يَأْتَمِرُونَ بِكَ لِيَقْتُلُوكَ فَاخْرُجْ اِنّ۪ي لَكَ مِنَ النَّاصِح۪ينَ (٢٠) فَخَرَجَ مِنْهَا خَٓائِفًا
يَتَرَقَّبُۘ قَالَ رَبِّ نَجِّن۪ي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِم۪ينَ (٢١) وَلَمَّا تَوَجَّهَ تِلْقَٓاءَ مَدْيَنَ قَالَ عَسٰى رَبّ۪ٓي
اَنْ يَهْدِيَن۪ي سَوَٓاءَ السَّب۪يلِ (٢٢) وَلَمَّا وَرَدَ مَٓاءَ مَدْيَنَ وَجَدَ عَلَيْهِ اُمَّةً مِنَ النَّاسِ يَسْقُونَ
وَوَجَدَ مِنْ دُونِهِمُ امْرَاَتَيْنِ تَذُودَانِۚ قَالَ مَا خَطْبُكُمَاۜ قَالَتَا لَا نَسْق۪ي حَتّٰى يُصْدِرَ الرِّعَٓاءُ
وَاَبُونَا شَيْخٌ كَب۪يرٌ (٢٣) فَسَقٰى لَهُمَا ثُمَّ تَوَلّٰٓى اِلَى الظِّلِّ فَقَالَ رَبِّ اِنّ۪ي لِمَٓا اَنْزَلْتَ اِلَيَّ
مِنْ خَيْرٍ فَق۪يرٌ (٢٤) فَجَٓاءَتْهُ اِحْدٰيهُمَا تَمْش۪ي عَلَى اسْتِحْيَٓاءٍۘ قَالَتْ اِنَّ اَب۪ي يَدْعُوكَ
لِيَجْزِيَكَ اَجْرَ مَا سَقَيْتَ لَنَاۜ فَلَمَّا جَٓاءَهُ وَقَصَّ عَلَيْهِ الْقَصَصَۙ قَالَ لَا تَخَفْ نَجَوْتَ مِنَ
الْقَوْمِ الظَّالِم۪ينَ (٢٥) قَالَتْ اِحْدٰيهُمَا يَٓا اَبَتِ اسْتَأْجِرْهُۘ اِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِيُّ
الْاَم۪ينُ (٢٦) قَالَ اِنّ۪ٓي اُر۪يدُ اَنْ اُنْكِحَكَ اِحْدَى ابْنَتَيَّ هَاتَيْنِ عَلٰٓى اَنْ تَأْجُرَن۪ي ثَمَانِيَ
حِجَجٍۚ فَاِنْ اَتْمَمْتَ عَشْرًا فَمِنْ عِنْدِكَۚ وَمَٓا اُر۪يدُ اَنْ اَشُقَّ عَلَيْكَۜ سَتَجِدُن۪ٓي اِنْ شَٓاءَ اللّٰهُ

مِنَ الصَّالِحِينَ (٢٧) قَالَ ذٰلِكَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ اَيَّمَا الْاَجَلَيْنِ قَضَيْتُ فَلَا عُدْوَانَ عَلَيَّ وَاللّٰهُ
عَلٰى مَا نَقُولُ وَكِيلٌ (٢٨)

18. Şehirde korku içinde, gözetleyerek sabahladı. Bir de ne görsün, dün kendisinden yardım isteyen kimse, feryat ederek yine ondan imdat istiyor. Mûsâ ona dedi ki: "Doğrusu sen, besbelli bir azgınsın!" 19. Mûsâ, ikisinin de düşmanı olan adamı yakalamak isteyince, o adam dedi ki: "Ey Mûsâ! Dün bir cana kıydığın gibi, bana da mı kıymak istiyorsun? Demek, düzelticilerden olmak istemiyor da, bu yerde ille yaman bir zorba olmayı arzuluyorsun sen!" 20. Şehrin öbür ucundan bir adam koşarak geldi: "Ey Mûsâ! İleri gelenler seni öldürmek için hakkında müzakere ediyorlar. Derhâl çık! İnan ki ben senin iyiliğini isteyenlerdenim" dedi. 21. Mûsâ korka korka, gözetleyerek oradan çıktı. "Rabbim! Beni zalimler güruhundan kurtar" dedi. 22. Medyen'e doğru yöneldiğinde: "Umarım, rabbim beni doğru yola iletir" dedi. 23. Mûsâ, Medyen suyuna varınca, orada hayvanlarını sulayan birçok insan buldu. Onların gerisinde de, hayvanlarını engelleyen iki kadın gördü. Onlara: "Derdiniz nedir?" dedi. Şöyle cevap verdiler: "Çobanlar sulayıp çekilmeden biz sulamayız, babamız da çok yaşlıdır." 24. Bunun üzerine Mûsâ, onların yerine sulayıverdi. Sonra gölgeye çekildi ve: "Rabbim! Doğrusu bana indireceğin her hayra muhtacım" dedi. 25. Derken, o iki kadından biri utana utana yürüyerek ona geldi: "Babam" dedi, "bizim yerimize sulamanın karşılığını ödemek için seni çağırıyor." Mûsâ, ona gelip başından geçeni anlatınca o: "Korkma, o zalim kavimden kurtuldun" dedi. 26. İki kızından biri: "Babacığım! Onu ücretle tut. Çünkü ücretle istihdam edeceğin en iyi kimse, güçlü ve güvenilir olandır" dedi. 27. O da dedi ki: "Bana sekiz yıl çalışmana karşılık şu iki kızımdan birini sana nikâhlamak istiyorum. Eğer on yıla tamamlarsan artık o kendinden; yoksa sana ağırlık vermek istemem. İnşallah beni iyi kimselerden bulacaksın." 28. Mûsâ şöyle cevap verdi: "Bu seninle benim aramdadır. Bu iki süreden hangisini doldurursam doldurayım, demek ki bana karşı husumet yok. Söylediklerimize Allah vekîldir."

Mûsâ aleyhisselâm kadınların kadrini, kıymetini ve konumlarını öğrenince bir kadının mehri olarak on sene boyunca ücretli işçi konumunda çalışmayı kabul etti. Burada "kadınlar" ifadesinden kastım âlemde sâri olan dişiliktir ki bu dişilik, kadınlarda diğer varlıklara nispetle çok daha açıktır.

فَلَمَّا قَضٰى مُوسَى الْاَجَلَ وَسَارَ بِاَهْلِه۪ٓ اٰنَسَ مِنْ جَانِبِ الطُّورِ نَارًاۚ قَالَ لِاَهْلِهِ امْكُثُٓوا
اِنّ۪ٓي اٰنَسْتُ نَارًا لَعَلّ۪ٓي اٰت۪يكُمْ مِنْهَا بِخَبَرٍ اَوْ جَذْوَةٍ مِنَ النَّارِ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ (٢٩)

29. Mûsâ süreyi tamamlayıp ailesiyle yola çıkınca, Tûr tarafında bir ateş görmüş ve ailesine, “Siz burada kalın, ben bir ateş gördüm, umarım oradan size bir haber ya da ısınmanız için ateşten bir kor getiririm” dedi.

Mûsâ aleyhisselâm ailesinin ihtiyaç duyduğu ateşi aramak üzere harekete geçip yola çıktığı zaman Allah Teâlâ’nın onun için kelâmından hasıl ettiği neticeler üzerine bir düşünsen! Onun ailesi için göstermiş olduğu bu çabası ve kendisini bu işe vermesi sayesinde Hak Teâlâ ona nida etti, kendisi ile tam da ihtiyaç duyup aradığı şeyden, yani ateşten konuştu. Çünkü Mûsâ aleyhisselâm ailesi için ateş bulmak için çalışıyordu, bütün gayesi bu idi, onu harekete geçiren sebep buydu, çünkü kendisine ailesi için çalışıp çabalaması emredilmiştir. Hak Teâlâ’nın emirlerini yerine getirme konusunda insanların en istekli olanları peygamberlerdir. Hazreti Mûsâ aleyhisselâmın gönlünde de yola çıkmasına sebep olan şeyden (ateş bulma isteğinden) başka bir şey yoktu. İhtiyaç duyduğu şeyi, yani Tur dağının sağ tarafından gözüne ilişen ateşi gördüğü zaman Hak Teâlâ da tam o vakte münasip olacak şekilde kendisine ihtiyaç duyduğu şeyden nida buyurdu.

İşaret

Ailenle geceleyin yola çıkarsan (sırra gark olursan), yani Hakk’a gelirsen beraberinde varlıktan (dünyadan) hiçbir şey bırakma, aksine bütün olarak gel, her şeyinle gel, gönlünü ve düşüncelerini bölüp dağıtacak hiçbir şeyin olmasın, aksine bütün düşüncen Hakk’ın huzuruna girmek olsun. Hakk’ın huzurundan çıktığın zaman ise bütün varlığı O’nun huzurunda bırak, böylece Hak’tan Hakk’a çık. Nitekim sen eğer ailenle çıkıp yürürsen, yola çıkarsan (sırra gark olursan), ateşi fark edersin ve el-‘Azîz olan Hak Teâlâ seninle açıkça konuşur.

فَلَمَّآ اَتٰيهَا نُودِيَ مِنْ شَاطِئِ الْوَادِ الْاَيْمَنِ فِي الْبُقْعَةِ الْمُبَارَكَةِ مِنَ الشَّجَرَةِ اَنْ يَا مُوسٰٓى
اِنّ۪ٓي اَنَا اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَم۪ينَۙ (٣٠)

30. Mûsâ, ateşin yanına gelince o mübarek yerdeki vadinin sağ tarafındaki ağaçtan şöyle seslenildi: “Ey Mûsâ! Şüphesiz ben, evet, ben âlemlerin rabbi olan Allahım.”

İlk hitap onu nida ile sabit kılmıştır, çünkü kendisi ya ateş bulmak ya da ateşe götürecek bir kılavuz bulmak için yola çıkmıtır. Bu husus: [umarım oradan size bir haber ya da ısınmanız için ateşten bir kor getiririm] âyetinde ifade edilmiştir ki bu, "kendisine ihtiyaç duyduğu şeyi gösterecek kimse" anlamındadır. Böylece aslında Mûsâ aleyhisselâm nidayı bekliyor durumdadır, kulağı ve gözünü ateşi bulmak için dört açmıştır, kendisine ateşi gösterecek birini bulup dinlemek için kulakları açıktır. İlahi kelâma muhatap olan Mûsâ aleyhisselâma nur ağaçtan zuhur etmiştir. Nitekim Mûsâ aleyhisselâmın talebi, ailesi için ateş bulmak ve onların günlük ihtiyaçlarını temin etmek idi, kendisine ateşin bulunduğu vadinin bir ağacından seslenildi ki buradaki ağaç (şecere) kelimesi teşacür (içi içe geçme) kelimesinden gelir. Bu, makamların iç içe geçtiği bir makamdır, çünkü ilâhî kelâmın müşahede edildiği yerdir. Kelâmda pek çok anlam iç içe geçmiş hâldedir, böylece ağaca (şecereye) benzer. Bu nedenle ona ağaçtan ve aradığı şey olan ateşten seslenildi, dolayısıyla da hâlinde bir değişiklik söz konusu olmadı. O da bir hâlden diğer bir hâle geçmeksizin derhâl bu nidaya icabet etti. Çünkü ateş kendisine ağaca asılıymış gibi göründü. Varlığı her surette Allah için gören keşif ehli kimseler ağacı konuşanın sureti olarak düşünürler ki bu durum hadis-i şerifte Hak Teâlâ'nın kulun işiten kulağı, gören gözü olarak nitelenmesine benzer.[2] Bu da niteliklerle değil, doğrudan hüviyet ile görünmedir. Yine bu, âhirette Hak Teâlâ'nın insanların tanımayıp yadırgayacağı bir surette görünmesi, onların yadırgamasının ardından tanıyacakları surete dönüşmesi gibidir. Her iki surette de O, O'dur; başkası değildir. Ağaçtan konuşan Hak'tan başkası değildir; orada Hak, ağacın suretidir. Mûsâ aleyhisselâm da dinleyici olan Hak'tan başkası değildir. Bu durumda da Hak, dinleyici olması itibariyle Mûsâ aleyhisselâmdır. Yine Hak, konuşan olması itibariyle ağaçtır. Bununla beraber ağaç ağaçtır, Mûsâ aleyhisselâm Mûsâ aleyhisselâmdır, ortada herhangi bir hulûl söz konusu değildir, çünkü bir şey kendi zâtına hulûl etmez. Zira hulûl iki farklı zâtın bulunmasını gerektirir ki burada farklı olan sadece iki hükümdür.

Mesele

Allah Teâlâ meleklere vahiy ilettiği, onlarla vahiyle konuştuğu zaman vahiy sanki kayaya çarpan bir çıngırak sesi gibi olur ve bu melekleri bayıltır. Haz-

2. Buhârî, Rikak, 38.

reti Peygamber aleyhisselâma vahiy çıngırak sesi gibi indiği zaman onu bayıltırdı. Bu, vahyin geliş şekilleri içinde ona en ağır geleni idi. Böylece Cebrâîl aleyhisselâm onun kalbine inerdi, o da fiziksel âlemden çıkardı. Çok soğuk bir günde kendisine bu şekilde vahiy indiği zaman mübarek alnından terler boşalırdı. Mûsâ aleyhisselâm ile ise Allah Teâlâ bütün bu vasıtaları ortadan kaldırarak konuşmuştur, fakat o bayılmadığı gibi fiziksel dünyadan da çıkmamıştır. Söylemiş ve kendisine söylenmiştir (dinlemiştir.) Bu makam, melek aracılığı ile vahiy alma makamından daha yücedir, çünkü meleğin kendisi bile kelâmı işittiği zaman bayılır. Hatta insanların en değerliği olan Hazreti Muhammed aleyhisselâm bile vahiy meleğinin kendisine vahiy getirdiği zamanlarda bayılırdı. Oysa Mûsâ aleyhisselâma, aradaki vasıtaların kalkmasına rağmen hiçbir şey olmamıştır ki bu hâlde gelen ilâhî kelâm karşısında dağ bile un ufak olmuştur.

Bil ki Mûsâ aleyhisselâma içinde bulunduğu hâle münasip bir emir ile ilâhî nida geldiği zaman kendisi bunu inkâr etmemiş ve sebat üzere kalmıştır (bayılmamış, fiziksel âlemden çıkmamıştır). Nida edenin rabbi olduğunu, bu nidanın kendi nefsinden değil de dışarıdan geldiğini bildiği zaman da zaten sıhhat bulmuş olan sübûtu, rabbinin kelâmını edep ile dinlemenin hakkını tastamam vermek üzere devam etmiştir. Çünkü ilâhî tecellinin her bir türü için bir başka hüküm söz konusudur. Bu nida tecellisinin hükmü ise nida ile geleni dinlemeye hazır olmaktır. Bu sebeple Mûsâ aleyhisselâm bayılmamıştır, müşahede hâlinden uzaklaşmamıştır. Çünkü kendisine gelen hitap, bir cihet (yön) ile kayıtlıdır, kulak ile dinlenir hâldedir ve tafsilatlı bir hitaptır. İnsanı hissi ve müşahedesi üzere sabit hâlde tutan şey, bedenini çekip çeviren kalbidir. Mûsâ aleyhisselâma gelen bu ilâhî kelâmın ise kalbe yönelimi söz konusu değildir, burada kalbin tek vazifesi, kulaktan, gözden ve diğer uzuvlardan aldığını, tıpkı her zaman olduğu gibi telakki etmektir. Bu durumun hükmü Mûsâ aleyhisselâm için de farklı olmamıştır. Hazreti Muhammed Mustafa aleyhisselâmın durumunda ise gelen vahiy kalbe inme şeklindedir ve tıpkı bir çıngırak sesi gibi icmalîdir. Bu teşbihi aklında tut, kalbini her zaman kendisine indirilen ile meşgul et ki onu alıp telakki etsin. Kalp böylece bedenin tedbirini bırakır, bu nedenle baygın olarak isimlendirilir. İşte meleklerin hâli de budur.

وَاَنْ اَلْقِ عَصَاكَ فَلَمَّا رَاٰهَا تَهْتَزُّ كَاَنَّهَا جَٓانٌّ وَلّٰى مُدْبِرًا وَلَمْ يُعَقِّبْ يَا مُوسٰٓى اَقْبِلْ وَلَا
تَخَفْ اِنَّكَ مِنَ الْاٰمِن۪ينَ (٣١) اُسْلُكْ يَدَكَ ف۪ي جَيْبِكَ تَخْرُجْ بَيْضَٓاءَ مِنْ غَيْرِ سُٓوءٍ وَاضْمُمْ
اِلَيْكَ جَنَاحَكَ مِنَ الرَّهْبِ فَذَانِكَ بُرْهَانَانِ مِنْ رَبِّكَ اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَا۬ئِه۪ اِنَّهُمْ كَانُوا

قَوْمًا فَاسِقِينَ (٣٢) قَالَ رَبِّ اِنّ۪ى قَتَلْتُ مِنْهُمْ نَفْسًا فَاَخَافُ اَنْ يَقْتُلُونِ (٣٣) وَاَخ۪ى هٰرُونُ
هُوَ اَفْصَحُ مِنّ۪ى لِسَانًا فَاَرْسِلْهُ مَعِىَ رِدْءًا يُصَدِّقُن۪ٓى اِنّ۪ٓى اَخَافُ اَنْ يُكَذِّبُونِ (٣٤)

31. "Değneğini at." Onu bir yılanmış gibi süratle hareket eder görünce arkasına bakmadan dönüp kaçtı. "Ey Mûsâ! Beri gel, korkma. Çünkü sen güvenlikte olanlardansın." 32. "Elini koynuna sok. Bir hastalık sebebiyle olmaksızın bembeyaz bir hâlde çıksın. Korkudan açılan kolunu kendine çek. İşte bunlar, Firavun ve ileri gelen adamlarına rabbin tarafından iki delildir. Çünkü onlar fasık bir kavimdirler." 33. Mûsâ, şöyle dedi: "Ey rabbim! Şüphesiz ben onlardan birisini öldürdüm. Onların da beni öldürmelerinden korkuyorum." 34. "Kardeşim Hârûn'un dili benimkinden daha düzgündür. Onu da benimle birlikte, beni doğrulayan bir yardımcı olarak gönder. Çünkü ben, onların beni yalanlamalarından korkuyorum."

Hârun aleyhisselâm, aslın hükmü ile nebidir, kardeşi Mûsâ aleyhisselâmın talebi ile de risâleti almıştır.

İşaret

O'ndan başka destek isteme, çünkü kim Allah Teâlâ'ya tevekkül ederse Allah Teâlâ ona yeter. Desteğini kendi cinsinden iste, çünkü O, desteğinin senin nefsin için en güçlü destek olmasını dilemiştir. O'ndan başka destek isteme, yani yardımcı isteme, desteği kendi cinsinden iste, çünkü tabiatın bunu ister. Eğer ilk makamın gerektirdiği şeylere güç yetiremeyeceğin bir makamda isen ikinci makama in. Bu husus Hazreti Peygamber aleyhisselâmın, "Önce deveni bağla, sonra Allah'a tevekkül et"[3] şeklindeki hadisi şerifi ile aynıdır. Böylece kalbin mutmain olur.

قَالَ سَنَشُدُّ عَضُدَكَ بِاَخ۪يكَ وَنَجْعَلُ لَكُمَا سُلْطَانًا فَلَا يَصِلُونَ اِلَيْكُمَا بِاٰيَاتِنَا اَنْتُمَا
وَمَنِ اتَّبَعَكُمَا الْغَالِبُونَ (٣٥) فَلَمَّا جَٓاءَهُمْ مُوسٰى بِاٰيَاتِنَا بَيِّنَاتٍ قَالُوا مَا هٰذَٓا اِلَّا سِحْرٌ
مُفْتَرًى وَمَا سَمِعْنَا بِهٰذَا ف۪ٓى اٰبَٓائِنَا الْاَوَّل۪ينَ (٣٦) وَقَالَ مُوسٰى رَبّ۪ٓى اَعْلَمُ بِمَنْ جَٓاءَ
بِالْهُدٰى مِنْ عِنْدِه۪ وَمَنْ تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ اِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ (٣٧) وَقَالَ فِرْعَوْنُ

3. Tirmizî, Sıfatü'l-Kıyâme 60.

يَا اَيُّهَا الْمَلَاُ مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرِي فَاَوْقِدْ لِي يَا هَامَانُ عَلَى الطِّينِ فَاجْعَلْ لِي
صَرْحًا لَعَلِّي اَطَّلِعُ اِلٰى اِلٰهِ مُوسٰى وَاِنِّي لَاَظُنُّهُ مِنَ الْكَاذِبِينَ ﴿٣٨﴾

35. Allah, "Kardeşinle seni destekleyeceğiz ve size bir iktidar vereceğiz de âyetlerimiz sayesinde size ulaşamayacaklar. Siz ve size uyanlar galip gelecek olanlardır" dedi. 36. Mûsâ onlara delillerimizi apaçık olarak getirince onlar, "Bu ancak uydurulmuş bir sihirdir. Biz geçmiş atalarımızın zamanında böyle bir şeyin varlığını duymadık" dediler. 37. Mûsâ, "Katından kimin hidayet getirdiğini ve bu yurdun sonucunun kimin olacağını rabbim daha iyi bilir. Doğrusu zalimler kurtuluşa eremezler" dedi. 38. Firavun, "Ey ileri gelenler! Sizin benden başka bir ilâhınız olduğunu bilmiyorum. Ey Hâmân! Benim için bir ateş yakıp tuğla pişir de bana bir kule yap! Belki Mûsâ'nın ilâhına çıkar bakarım(!). Şüphesiz ben onun mutlaka yalancılardan olduğunu sanıyorum" dedi.

Firavun'da Allah'a dair ilim vardı, fakat liderlik ve sevgisi onun bütün dünyasına galip gelmiştir, böyle olduğu için de [Sizin benden başka bir ilâhınız olduğunu bilmiyorum] dedi. Fakat "Âlemin benden başka ilâhı olduğunu bilmiyorum" demedi, çünkü kavminin kendisini ilâh olarak kabul edip inandığını biliyordu. Böylece aslında olanı söylemiş oldu ki bu sözü doğru idi. Zira o, halkının inancında Firavun'dan başak bir ilâh bulunmadığını biliyordu. Dolayısıyla [Sizin benden başka bir ilâhınız olduğunu bilmiyorum] sözü, "inancınızda böyledir" anlamına gelir. Her hâlükârda Firavun Allah'a karşı kibirlenmişti, çünkü kendisinde rablik özelliği bulunduğunu iddia etmiş ve "Ben sizin en büyük rabbinizim." (en-Nâzi'ât, 79/24) şeklindeki sözü ile de Allah Teâlâ'nın rabliğini reddetmişti. Firavun dışında, karnı acıkan, def-i hacet yapmak durumunda olan bir varlığın böyle bir söz söylediğini bilmiyorum.

Halkını küçümsediği zaman [Ey Hâmân! Benim için bir ateş yakıp tuğla pişir de bana bir kule yap! Belki Mûsâ'nın ilâhına çıkar bakarım] demişti. Burada "Mûsâ'nın çağırdığı (dua ettiği) Allah'a bakarım" demeyip "Mûsâ'nın ilâhına" dedi, çünkü Allah Teâlâ "Allah" ism-i şerifinin kendisinden başkasına verilmesine mani olmuştur, ama "ilâh" isminin başkasına verilmesine mani olmamıştır. Bu yüzden de [Sizin benden başka bir ilâhınız olduğunu bilmiyorum] sözü bir kuşkunun ardından ya da [Belki Mûsâ'nın ilâhına çıkar bakarım! Şüphesiz ben onun mutlaka yalancılardan olduğunu sanıyorum] sözünün ispatı olarak söylemiş olmaktadır.

وَاسْتَكْبَرَ هُوَ وَجُنُودُهُ فِي الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَظَنُّوا اَنَّهُمْ اِلَيْنَا لَا يُرْجَعُونَ (٣٩) فَاَخَذْنَاهُ
وَجُنُودَهُ فَنَبَذْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِمِينَ (٤٠) وَجَعَلْنَاهُمْ اَئِمَّةً
يَدْعُونَ اِلَى النَّارِ وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ لَا يُنْصَرُونَ (٤١)

39. O ve askerleri yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar ve gerçekten bize döndürülmeyeceklerini sandılar. 40. Biz de onu ve askerlerini yakaladık ve onları denize attık. Zalimlerin sonunun nasıl olduğuna bak! 41. Biz onları, ateşe çağıran öncüler kıldık. Kıyamet günü de kendilerine yardım edilmeyecektir.

Eğer; "Allah Teâlâ onları nasıl "öncüler/imamlar kılmıştır, oysa kendisi İbrâhîm aleyhisselâmın "Soyumdan da imamlar kıl" şeklindeki talebine karşılık, "Benim ahdim zalimlere erişmez" (Bakara, 2/124) buyurmuş değil midir?" diye soracak olursan bil ki: İnsanların kendileri için imam/önder olarak tayin ettikleri kimseler iki türlüdür: zalim ve âdil. Âdil olan, insanlar arasında peygamberlerinin sünneti ve hidayetini ikame edip uygulayan, onları Hak Teâlâ katından şeriat olarak gelmiş emirlere yönlendiren kimselerdir. Bunlar insanlara adaletle önderlik eden hidayet imamlarıdır ve Allah'ın ahdinin kendilerine eriştiği kimselerdir. Diğer grup ise insanların imam/önder olarak tayin ettiği, fakat zulmeden ve böylece hem kendileri sapan hem insanları saptıran, haktan ayrılıp yüz çeviren kimselerdir. İşte insanlar tarafından önder/imam seçilmiş olmakla Allah'ın ahdine nâil olmayacak olanlar bunlardır, aksine Allah Teâlâ bunlar hakkında [Biz onları, ateşe çağıran öncüler kıldık] buyurmuştur. Buradaki "kılmak" ifadesi, "emrimizle kıldık" anlamında değil, "kazamızla, takdirimizle kıldık" anlamındadır. [Kıyamet günü de kendilerine yardım edilmeyecektir.]

وَاَتْبَعْنَاهُمْ فِي هٰذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ هُمْ مِنَ الْمَقْبُوحِينَ (٤٢) وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى
الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِ مَا اَهْلَكْنَا الْقُرُونَ الْاُولٰى بَصَائِرَ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةً لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ
(٤٣) وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الْغَرْبِيِّ اِذْ قَضَيْنَا اِلٰى مُوسَى الْاَمْرَ وَمَا كُنْتَ مِنَ الشَّاهِدِينَ (٤٤)

42. Bu dünyada onları lânete uğrattık. Kıyamet gününde de onlar iğrenç kılınmış kimselerden olacaklardır. 43. Andolsun, ilk nesilleri yok ettikten sonra Mûsâ'ya, düşünüp ibret alsınlar diye insanların kalp gözünü açan delliller ve bir hidayet rehberi, bir rahmet olarak Kitâb'ı verdik. 44. Ey Muhammed! Mûsâ'ya o emri verdiğimiz zaman sen vadinin batı tarafında değildin. Görenlerden de değildin.

Çünkü hadiselerin görenin hükmü onları görmeyip sadece haklarında bilgi alan kimsenin hükmü gibi değildir, zira nasıl ki ilmin ancak ehl-i ilim tarafından bilinen bir hâli var ise, aynı şekilde göz ile ayan beyan görmek de ancak göz ile görenin bileceği bir hâldir.

وَلٰكِنَّا اَنْشَأْنَا قُرُونًا فَتَطَاوَلَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُ وَمَا كُنْتَ ثَاوِيًا فِى اَهْلِ مَدْيَنَ تَتْلُوا عَلَيْهِمْ
اٰيَاتِنَا وَلٰكِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ (٤٥) وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الطُّورِ اِذْ نَادَيْنَا وَلٰكِنْ رَحْمَةً مِنْ
رَبِّكَ لِتُنْذِرَ قَوْمًا مَا اَتٰيهُمْ مِنْ نَذِيرٍ مِنْ قَبْلِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ (٤٦)

45. Fakat biz birçok nesiller meydana getirdik. Üzerlerinden uzun çağlar geçti. Sen Medyen halkı arasında yaşıyor değildin, âyetlerimizi onlardan okuyup öğreniyor da değildin. Fakat biz (bu haberi) göndereniz.
46. Yine biz seslendiğimiz zaman Tûr'un yan tarafında da değildin. Fakat rabbinden bir rahmet olarak, senden önce kendilerine hiçbir uyarıcı gelmeyen bir kavmi, düşünüp öğüt alsınlar diye uyarman için (o haberleri) sana bildiriyoruz.

[Yine biz seslendiğimiz zaman Tûr'un yan tarafında da değildin], yani "Mûsâ aleyhisselâma seslendiğimiz zaman."

وَلَوْلَا اَنْ تُصِيبَهُمْ مُصِيبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيهِمْ فَيَقُولُوا رَبَّنَا لَوْلَا اَرْسَلْتَ اِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ
اٰيَاتِكَ وَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ (٤٧) فَلَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا لَوْلَا اُوتِىَ مِثْلَ مَا
اُوتِىَ مُوسٰى اَوَلَمْ يَكْفُرُوا بِمَا اُوتِىَ مُوسٰى مِنْ قَبْلُ قَالُوا سِحْرَانِ تَظَاهَرَا وَقَالُوا اِنَّا بِكُلٍّ
كَافِرُونَ (٤٨) قُلْ فَأْتُوا بِكِتَابٍ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ هُوَ اَهْدٰى مِنْهُمَا اَتَّبِعْهُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (٤٩)
فَاِنْ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَكَ فَاعْلَمْ اَنَّمَا يَتَّبِعُونَ اَهْوَاءَهُمْ وَمَنْ اَضَلُّ مِمَّنِ اتَّبَعَ هَوٰيهُ بِغَيْرِ هُدًى
مِنَ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ (٥٠) وَلَقَدْ وَصَّلْنَا لَهُمُ الْقَوْلَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ (٥١)
اَلَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِهِ هُمْ بِهِ يُؤْمِنُونَ (٥٢) وَاِذَا يُتْلٰى عَلَيْهِمْ قَالُوا اٰمَنَّا بِهِ اِنَّهُ
الْحَقُّ مِنْ رَبِّنَا اِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلِهِ مُسْلِمِينَ (٥٣) اُولٰئِكَ يُؤْتَوْنَ اَجْرَهُمْ مَرَّتَيْنِ بِمَا صَبَرُوا
وَيَدْرَؤُنَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ (٥٤) وَاِذَا سَمِعُوا اللَّغْوَ اَعْرَضُوا عَنْهُ
وَقَالُوا لَنَا اَعْمَالُنَا وَلَكُمْ اَعْمَالُكُمْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَا نَبْتَغِى الْجَاهِلِينَ (٥٥)

47. Kendi yaptıkları sebebiyle başlarına bir musibet gelip de, "Ey rabbimiz! Bize bir peygamber gönderseydin de âyetlerine uysaydık ve mü-

minlerden olsaydık" diyecek olmasalardı, seni peygamber olarak göndermezdik. 48. Onlara katımızdan gerçek gelince, "Mûsâ'ya verilenlerin benzeri niçin buna da verilmedi" dediler. Onlar daha önce Mûsâ'ya verilenleri inkâr etmemişler miydi? Onlar, "İki sihirbaz birbirlerine destek oluyor" dediler. "Biz hepsini inkâr ediyoruz" dediler. 49. De ki: "Eğer doğru söyleyenler iseniz, Allah katından, doğruya bu ikisinden daha çok ulaştıran bir kitap getirin de, ben ona uyayım." 50. Eğer sana cevap veremezlerse bil ki onlar sadece kendi nefislerinin arzularına uymaktadırlar. Kim, Allah'tan bir yol gösterme olmaksızın kendi nefsinin arzusuna uyandan daha sapıktır. Şüphesiz Allah zalimler toplumunu doğruya iletmez. 51. Andolsun, düşünüp öğüt alsınlar diye o sözü onlara peş peşe ulaştırdık. 52. Bu Kur'ân'dan önce kendilerine kitap verdiklerimiz var ya, işte onlar ona da inanırlar. 53. Kur'ân kendilerine okunduğu zaman, "Ona inandık, şüphesiz o rabbimizden gelen gerçektir. Şüphesiz biz ondan önce de Müslüman idik" derler. 54. İşte onların, sabredip kötülüğü iyilikle savmaları ve kendilerine rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda harcamaları karşılığında, mükâfatları kendilerine iki kez verilecektir. 55. Boş sözü işittikleri vakit ondan yüz çevirirler ve "Bizim işlerimiz bize, sizin işleriniz de size. Selâm olsun size. Biz cahilleri istemeyiz" derler.

["Bizim işlerimiz bize, sizin işleriniz de size. Selâm olsun size. Biz cahilleri istemeyiz" derler.]: Onların doğru yolu bulup kurtuluşa ermelerinden ümidi kestikleri zaman onları kendi hâllerine bırakırlar, kendilerini Allah'a yakınlaştıracak (diğer) amellerle meşgul olmaya başlarlar. Onlardan şeriatın belirlediği şekilde yüz çevirir, hakiki olarak kendilerine selâm verirler. Allah Teâlâ işte bu kimselerden övgü ile söz etmektedir ki bizler de onları örnek alalım ve aynı şeylerle karşılaşırsak onların nâil olduğu bu övgüye nâil olmak için biz de aynı şeyi yapalım.

إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ (٥٦)

56. Şüphesiz sen sevdiğin kimseyi hidayete iletemezsin. Fakat Allah, dilediği kimseyi hidayete eriştirir. O hidayete erecekleri en iyi bilir.

Hazreti Peygamber aleyhisselâm, amcası Ebû Tâlib'in iman etmesi için çok gayret göstermiş, fakat o iman etmemişti; neticede Ebû Tâlib hakkında ezelî ilâhî ilim ve hüküm geçerli olmuştur, bu itibarla Hak Teâlâ peygamberine [Şüphesiz sen sevdiğin kimseyi hidayete iletemezsin] buyurdu ki buradaki hidayet, muvaffakiyete dair hidayettir. Muvaffakiyetim ancak Allah'tandır.

Yoksa beyan anlamındaki hidayet değildir. Çünkü muvaffakiyete dair hidayet [Fakat Allah, dilediği kimseyi hidayete eriştirir] ifadesindeki hidayettir. Saadeti, onu ikame edecek kişilere veren O'dur. Bu, Allah tarafından yapılan bir tahsisdir. [O, rahmetini dilediğine tahsis eder.] [O hidayete erecekleri en iyi bilir], yani muvaffakiyeti kabul edecekleri en iyi bilir.

Tahkik

Bu dünyada insanın sözünün şeyler üzerinde mutlak mânada tesir sahibi olması söz konusu değildir, aksine bunun yeri cennettir. Nitekim Hazreti Muhammed aleyhisselâmdan daha büyük kimse yoktur ki onun amcasına söylediği "'La ilâhe illallah' de" şeklindeki sözü, bu söze muhatap olan amcasının "La ilâhe illallah" demesi şeklinde bir netice vermemiştir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm bu durumun bilincinde olsa da yine de amcasına bunu söylemekle emrolunmuş idi, kaldı ki kendisi bütün ümmetinin kurtuluşu konusunda gayretkeş idi. Neticede Hak Teâlâ'nın Şüphesiz sen sevdiğin kimseyi hidayete iletemezsin] fermanı, "Sen dilediğin kimsenin kendisinde inşa etmeyi dilediğin şeyin zuhuruna mahal olmasına kadir değilsin" anlamındadır. Zira Hazreti Peygamber aleyhisselâm amcasına "Kulağıma 'La ilâhe illallah' de ki bu söz sayesinde Allah katında senin lehine şahitlik edeyim"[4] demiştir. Fakat o, bu sözü söylemekten kaçınmıştı.

وَقَالُوٓا اِنْ نَتَّبِعِ الْهُدٰى مَعَكَ نُتَخَطَّفْ مِنْ اَرْضِنَاۜ اَوَلَمْ نُمَكِّنْ لَهُمْ حَرَمًا اٰمِنًا يُجْبٰٓى اِلَيْهِ
ثَمَرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ رِزْقًا مِنْ لَدُنَّا وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٧﴾

57. Onlar, "Sizinle beraber doğru yolu tutarsak, kendi yurdumuzdan koparılıp çıkarılırız" dediler. Biz onları tarafımızdan bir rızık olarak, her türlü meyve ve mahsullerin kendisinde toplandığı, saygın ve güvenlikli bir yere yerleştirmedik mi? Fakat onların çoğu bilmezler.

[Biz onları tarafımızdan bir rızık olarak, her türlü meyve ve mahsullerin kendisinde toplandığı, saygın ve güvenlikli bir yere yerleştirmedik mi?]: Burada "tarafımızdan" denilmiş, başka herhangi bir cihetten olduğu söylenmemiştir. Çünkü Allah Teâlâ rızkı kendisinden başkasına izafe etmez, kaldı ki bu âyette [her türlü meyve ve mahsullerin] ifadesi umumi olarak kullanılmış-

4. Buhârî, Cenâiz 79; Müslim, Îman 39; Tirmizî, Tefsîr, 29.

tır. Diğer taraftan Allah Teâlâ bunu Mekke dışında bir yer için söylememiştir. [Fakat onların çoğu bilmezler] bu rızıkları farklı cihetlere nispet ederler, ama Hakk'ı zikretmezler.

وَكَمْ اَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ بَطِرَتْ مَعِيشَتَهَاۚ فَتِلْكَ مَسَاكِنُهُمْ لَمْ تُسْكَنْ مِنْ بَعْدِهِمْ اِلَّا قَلِيلاًۜ
وَكُنَّا نَحْنُ الْوَارِثِينَ (٥٨) وَمَا كَانَ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرٰى حَتّٰى يَبْعَثَ فِي اُمِّهَا رَسُولاً يَتْلُوا
عَلَيْهِمْ اٰيَاتِنَاۚ وَمَا كُنَّا مُهْلِكِي الْقُرٰى اِلَّا وَاَهْلُهَا ظَالِمُونَ (٥٩) وَمَا اُوتِيتُمْ مِنْ شَيْءٍ
فَمَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَزِينَتُهَاۚ وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ خَيْرٌ وَاَبْقٰىۜ اَفَلَا تَعْقِلُونَ (٦٠)

58. Biz nimetler içinde şımaran nice memleket halkını helâk etmişizdir. İşte kendilerinden sonra içlerinde pek az oturulmuş yurtları! Biz varis olduk, biz. 59. Rabbin, ülkelerin merkezî yerlerine, kendilerine âyetlerimizi okuyan bir peygamber göndermedikçe memleketleri helâk edici değildir. Zaten biz, halkları zalim olmadıkça memleketleri helâk etmeyiz. 60. Size verilen her şey, dünya hayatının geçimliği ve süsüdür. Allah'ın katındaki ise daha hayırlı ve daha kalıcıdır. Hâlâ aklınızı kullanmıyor musunuz?

Dünya hayatının süsünden ve fitnesinden sakın, haddizatında bir şeyi Allah'ın süslemesi ile şeytanın süslemesi ve dünya hayatının süslemesi arasında fark vardır. Çünkü süs herhangi bir şeye mensup olmaksızın geldiği zaman sen onu kimin senin için süslediğini bilemezsin. Bu nedenle sen buna başka bir yerde bak ve bu konumda senin için kapalı olan hususa o konumu kendin için delil edin. Örneğin Allah Teâlâ bir âyette "Onlara amellerini süsledik" (Neml, 27/4) buyururken bir başka âyette "Ameli kendisine süslenen kimse" (Fâtır, 35/8) buyurmuş ve kimin süslediği hususunu müphem bırakmıştır. Dolayısıyla sen ameli esas alarak onu kimin sana süslediğini tespit etmek için delil bulabilirsin. Allah Teâlâ'nın süslediği şey haram değildir, ama şeytanın süslediği şey haramdır. Dünya hayatının süsü ise iki taraflıdır: Bir tarafı mubah ve mendup iken diğer tarafı haramdır. Dünya hayatı imtihan vatanıdır, bu nedenle Allah Teâlâ bu hayatı tatlı ve yeşil kılmış, kullarını bu dünyada halife yapmıştır. Sen insanların bu imtihan hayatında nasıl amel işlediklerine bak. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâmdan da bu şekilde haber nakledilmiştir. Dünyanın fitnesinden sakın, onun süsünü ayırt et ve "Rabbim! Benim ilmimi artır" (Tâ Hâ, 20/114) de. [Allah'ın katındaki ise daha hayırlı ve daha kalıcıdır.] Allah'ın katında olan şey âlemdir ki bu daha hayırlı ve daha kalıcı bir âlemdir, çünkü Allah Teâlâ onu bilene kendisine dair ilmi de bah-

şetmiştir. Yani ilim mâluma tâbi olduğu için bu sözü edilen âlem daha hayırlı ve daha kalıcıdır. Bu, ezelden beri bâki olan bir hükümdür. Ezelde de şimdi de ilim mâluma tâbidir. Âlemdeki varlıklar Allah katında, O'nun hazinelerinde mahfuzdurlar. O'nun hazineleri ise ilmidir. Bu hazinelerden saklı olan şey biziz, bu yüzden biz o hazinelere hazine hükmünü veririz, çünkü ilmi ancak bizdendir.

Tahkik

Dünyadan elini eteğini çeken zahit Allah Teâlâ'nın [Allah'ın katındaki ise daha hayırlı ve daha kalıcıdır.] âyetine yönelir, Ârif kimse ise Allah Teâlâ'nın "Allah daha hayırlı ve bâkidir" (Tâ Hâ, 20/73) âyetine yönelir.

أَفَمَنْ وَعَدْنَاهُ وَعْدًا حَسَنًا فَهُوَ لَاقِيهِ كَمَنْ مَتَّعْنَاهُ مَتَاعَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا ثُمَّ هُوَ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ
مِنَ الْمُحْضَرِينَ (٦١) وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَاءِيَ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ (٦٢) قَالَ
الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ رَبَّنَا هٰؤُلَاءِ الَّذِينَ أَغْوَيْنَا أَغْوَيْنَاهُمْ كَمَا غَوَيْنَا تَبَرَّأْنَا إِلَيْكَ
مَا كَانُوا إِيَّانَا يَعْبُدُونَ (٦٣) وَقِيلَ ادْعُوا شُرَكَاءَكُمْ فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ وَرَأَوُا
الْعَذَابَ لَوْ أَنَّهُمْ كَانُوا يَهْتَدُونَ (٦٤) وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ مَاذَا أَجَبْتُمُ الْمُرْسَلِينَ (٦٥)
فَعَمِيَتْ عَلَيْهِمُ الْأَنْبَاءُ يَوْمَئِذٍ فَهُمْ لَا يَتَسَاءَلُونَ (٦٦) فَأَمَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا
فَعَسٰى أَنْ يَكُونَ مِنَ الْمُفْلِحِينَ (٦٧) وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَيَخْتَارُ مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ
سُبْحَانَ اللّٰهِ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ (٦٨)

61. Kendisine güzel bir vaatte bulunduğumuz ve o vaat edilen şeye kavuşacak olan kimse, dünya hayatının geçimliklerinden yararlandırdığımız, sonra da kıyamet günü huzura getirilecek kimse gibi midir? 62. Allah'ın onlara seslenerek, "Hani benim, var olduğunu iddia ettiğiniz ortaklarım?" diyeceği günü an! 63. Haklarında azap hükmü gerçekleşenler, "Ey rabbimiz! İşte şunlar bizim azdırdıklarımızdır. Kendimiz azdığımız gibi onları da azdırdık. Şimdi de onlardan uzaklaşıp sana döndük. Zaten onlar bize tapmıyorlardı" diyeceklerdir. 64. Onlara, "Haydi ortaklarınızı çağırın!" denir. Onlar da çağırırlar fakat ortakları onlara cevap veremez. Azabı görürler. Keşke onlar doğru yola gelselerdi. 65. Allah'ın onlara seslenerek, "Peygamberlere ne cevap verdiniz? diyeceği günü an." 66. O gün onlara karşı bütün haberler kapanmıştır. Artık birbir-

lerine de soramazlar. 67. Ama tövbe edip iman eden ve sâlih amel işleyen kimsenin kurtuluşa erenlerden olması umulur. 68. Rabbin dilediğini yaratır ve seçer. Onların ise seçim hakkı yoktur. Allah, onların ortak koştuklarından uzaktır ve yücedir.

[Rabbin yaratır], yani takdir buyurur ve var eder [dilediğini]. Eğer âlemin varlığı ilâhî nispetlere değil de Hakk'ın zâtına göre olsaydı o zaman âlem varlıkta Hak ile aynı bir olurdu ki durum böyle değildir. Nispetler Allah'ın ezeldeki hükmüdür ve bunlar âlemin varlığının Hakk'ın varlığından sonra olmasını gerektirir. Böylelikle âlemin sonradan yaratılmışlığı düşüncesi geçerli olur. Bu da gaybın anahtarları olan meşiet nispetinden ve ilâhî ilmin âlemin varlığından önce gelmesinden kaynaklanır. Bu itibarla âlemin varlığı yokluğuna tercih edilmiştir. Tercih edilen varlık tercih ile nitelenemeyen zâti varlık ile bir tutulamaz. Dolayısıyla Allah dışındaki varlık arazdır, yok olucudur, varlık ile nitelenmiş olsa bile böyledir, çünkü nefsi itibariyle yok hükmündedir.

[Ve seçer]: Hak Teâlâ bütün varlıklara bunu yapar, her şeyde, her cinste bir şeyi seçer, tıpkı esma-i hüsna içerisinden "Allah" ismini, insanlar arasında resûlleri, kullar arasından melekleri, felekler arasından arşı, rükünler arasından suyu, aylar arasından ramazanı, ibadetler arasından orucu, asırlar arasından Hazreti Muhammed aleyhisselâmın asrını, haftanın günleri arasından cuma gününü, cennetteki saadet hâlleri arasından ruyetullahı, hâller arasından rızayı, zikirler arasından "Lâ ilâhe illellah"ı, sözler arasından Kur'ân'ı, Kur'ân sûreleri arasından Yâ-Sîn sûresini, Kur'ân âyetleri arasından Âyetü'l-kursî'yi, kısa ve mufassal sûreler arasından "Kul huvelleahu ehad" (İhlâs) sûresini, belirli zamanlardan yapılan dualar arasından Arafat duasını, bineklerden Burak'ı, meleklerden Rûh'u (Cebrâîl aleyhisselâmı), renklerden beyaz rengi, durumlardan birlik hâlinde olayı, insan uzuvlarından kalbi, taşlardan hacerü'l-esved taşını, evlerden Beyt-i ma'mûr'u, ağaçlardan Sidre-i müntehâ'yı, hanımlardan Hazreti Meryem ve Âsiye'yi, erkeklerden Hazreti Muhammed Mustafa aleyhisselâmı, yıldızlardan güneşi, hareketlerden doğrusal hareketi, kanunlardan ilâhî şeriatları, kanıtlardan varoluşsal kanıtları, suretlerden Âdem suretini -ki bu yüzden onu ilâhî suret şeklinde ortaya çıkarmıştır- nurlardan kendisi ile nazarın olduğu nuru, iki zıddan ispat olanı, gazaba karşı rahmeti, namaz fiillerinden secdeyi, namazda söylenenlerden Allah'ı zikretmeyi, irade türlerinden niyeti seçmesi bunlara örnektir. Meselenin tahkiki şudur ki Allah Teâlâ dilediğini seçer ve yaratır, seçilmiş olan Mustafâ'dır.

Birinci vecih

[Onların ise seçim hakkı yoktur]: Aksine seçim Allah'a aittir. Allah dilediğini yapar, böylece kulların seçim hakkı olmasını olumsuzlar. Ancak bize göre buradaki "*mâ*" edatı isimdir. (Yani anlam: Allah onların seçme hakkı olanı seçer şeklindedir.) Bu kelime "seçer" fiilinin mefulu olarak mansubtur. Yani, onları seçimi olanı seçer. Kastedilen budur. Kul bunu bildiği zaman işini Allah'a havale eder ve O'na teslim olur. Bu durumda da Allah Teâlâ'nın kendisi için icra ettiği şeyin vaktinin hükmü altında olur, iyi ya da kötü durumlardan kendisi için seçtiği şeylerin hükmü altında olmaz. Yine kul bu durumda kendisi için her şeyde bir hayır olduğunu görür, zira Allah ona bütün bu durumlarda hayır ile muamele eder. Eğer bulunduğu vakitte Allah Teâlâ ona bir nimet ihsan etmişse -ve Allah ile olan akdi bu şekilde ise- Allah ona bu nimete şükretme ve nimet üzerindeki Allah hakkını ve gören gözlerin hakkını eda etme rızkını da verir. Eğer bulunduğu vakitte Allah Teâlâ ona bir belâ isabet ettirmiş ise ona bu belâya karşı sabırla hareket etme, rıza gösterme rızkı verilir ve Allah Teâlâ ona hiç beklemediği bir yerden çıkış nasip eder. Allah Teâlâ senin hakkında bir hüküm takdir ettiyse ve O'nun senin üzerinde inayeti varsa (ki muhakkak var) o zaman sana verilen rızık, o hâl üzere Allah'ın hakkını yerine getirmendir.

İkinci vecih

Kulun efendisinin karşısında herhangi bir seçim hakkına sahip olması yakışık almaz. Nitekim Hak Teâlâ şöyle buyurmuştur: [Rabbin dilediğini yaratır ve seçer. Onların ise seçim hakkı yoktur.] Yani onlar için seçtiği hususlarda onların seçim hakkı yoktur, aksine onlar şeriatın belirlediği hudutlarda durmalıdırlar. Zira şeriat koyan sadece Allah Teâlâ'dır.

Cebr ve İhtiyar Meseleleri

Kul kendi seçimi içerisinde mecburdur. Allah Teâlâ fail ve muhtardır, çünkü [Rabbin dilediğini yaratır ve seçer] buyurmuştur. Yine pek çok âyette "dileseydik" buyurmuştur. Ama yine de O, ezelî ilminde olanı yapar. Ezelî ilmin değişmesi ise imkânsızdır. Bu ilâhî sözün inceliğinin farkına varmış bir kimseyi henüz görmedim, oysa bunun aslı gayet açıktır. Çok açık olduğu için in-

sanlara gizli kalmaktadır, işte bu da kaderin sırrıdır. Kim bu meseleye vâkıf olursa Allah Teâlâ'nın kendisi için takdir buyurmuş olduğu hiçbir şeyde itiraz etmez. Bu nedenle Allah Teâlâ "O, yaptıklarından sorulmaz, ama onlar sorulurlar" (el-Enbiyâ, 21/23) buyurmuştur. Nihayetinde kul, kendisine nispet edilen seçme hakkı içerisinde mecburdur. Bu, bütün varlıkları kapsayan küllî bir asıldır, herhangi bir varlık bunun istisnası değildir.

Seçimin Allah Teâlâ'ya nispeti

Bize göre imkân hâlinin Allah Teâlâ'ya nispet edilmesi ve bunun sonucunda, "Allah'ın seni affetmesi mümkündür, affetmemesi de mümkündür", "Allah'ın şunu yaratması mümkündür, yaratmaması da mümkündür" gibi sözlerin söylenmesi doğru değildir. Bu tür şeyler Allah için muhaldir, çünkü bu tür hususlar iki eşit seçeneğin var olması hâlinde bunlardan birini tercih etmeyi sağlayacak olan bir etkenin varlığına ihtiyaç duymak anlamına gelir ki bu noktada Allah'tan ötesi yoktur. Bu mezhebin müntesipleri bu görüşlerinin zorunlu bir sonucu olara "irade" dedikleri bir şeyi kabul etmek durumunda kalmışlardır ki Hak Teâlâ o irade ile tercih yapıyor olsun. Oysa bu görüşteki yanlışlık gayet açıktır, çünkü bu durumda Hak Teâlâ, zâtına zâid/ilave olan bir şeye mahkûm olarak tasavvur edilmiş olmaktadır. Bu da bir başka şeydir. Her ne kadar bu görüş sahibi olan kimseler bu zâta zâid olan şeyin Hakk'ın zâtının ne aynı ne de gayrı olduğunu söylüyor olsalar da bu şey yine de bir başka şeydir. Oysa bu noktada bizim söylediğimiz şudur: Yaratılmış olan şey mümkün varlık olduğu için varlığı da yokluğu kabul edebilir. Bu durumda onun yaratılması mümkündür, yaratılırsa var olur; yaratılmaması da mümkündür, yaratılmaz ise var olamaz. Eğer var olmuş ise, bu durumda muhakkak bir tercih edici sayesinde var olmuştur ki o tercih edici de Allah Teâlâ'dır. Eğer var olmamış ise yine bir tercih edici sayesinde var olmamıştır ki o tercih edici de yine Allah Teâlâ'dır. Böyle söylendiği zaman hem muhteva doğru olur, hem de Allah hakkında kullandığımız ifadeler edebe uygun olur, hatta durumun söylediğimiz gibi olması gereklidir. Onların "Eğer Allah dileseydi", "Allah irade etseydi" gibi âyetleri delil olarak kullanmalarına gelince; aslında bu âyetler onların lehine değil, tam aksine aleyhlerine delil teşkil eder. Çünkü "Eğer" demek, olmayacak şeyin olmayacaklığı anlamına gelir. "Olmasaydı" demek de var olan şeyin imkânsızlığının ihtimali anlamına gelir. Mümkün varlık açısından imkân, tercih edilen nezdindeki seçimi ortaya çıkarak hükümdür, tercih eden nezdinde ise durum tektir. Yani iki seçenekten sadece biridir, diğeri değildir. Bu durumda Hak açısından sadece salt teklik vardır

ki bu tekliğe herhangi bir seçim şaibesi karışmış değildir. Nitekim Hak Teâlâ [Eğer şöyle dilemiş olsaydı] dediği zaman bunun anlamı, "öyle dilemedi, dolayısıyla öyle olmadı" şeklindedir. Böylelikle o, kendisinden dilemeyi, ilgili şeyden de var olmayı olumsuzlamış olmaktadır. Neticede seçim zâtın hususi bir ilişkisi olup onu mümkün varlık için olumlar, çünkü mümkün varlık iki durumdan her birini diğerinin yerine kabul edebilir. Eğer bu iki durumun her ikisi de mümkün olmasaydı ve mümkün varlığın bunların her ikisini de kabulü söz konusu olmasaydı o zaman irade ve ihtiyarın herhangi bir hükmünden söz etmek mümkün olmazdı. Haddizatında ilâhî meşiette (iradede) eşyaya dair sadece tek bir hüküm bulunur, bu yüzden şeyler ezelden beri iki karşıt hükümden biri üzere bulunurlar. Bu durumda Hak Teâlâ'nın şeylere dair iradesi, ezeldeki hükmün kendisidir. Aksi olsaydı ya emre uyması gerekirdi ki bu imkânsızdır, ya da emrin ona uyması gerekirdi ki bu da imkânsızdır. Bunun izahı şöyle yapılabilir: "Emr", her ne ise, kendi zâtında bir ""emr"dir, değişim kabul etmez. Allah Teâlâ ise kendi zâtı olmayan bir irade ile irade ediyor değildir. Çünkü Allah hakkında "imkân" söz konusu değildir, zira Allah'ın bir şeyi değil de diğer bir şeyi tercih etmesini sağlayacak bir etkenden dolayı tercih yapmış olduğunu düşünmek mümkün değildir. Aksine O'nun kendisi bizâtihi tercih sebebidir. Bu durumda irade tek bir şeye taalluk eder ve burada seçim söz konusu olmaz. Bu nedenle mümkün varlık ancak tercih edilmiş varlık olarak akledilebilir, bundan başka türlü akledilemez. Bu nedenle iradi hükmü kabul ederim, ama ihtiyarı kabul etmem, çünkü naslarda geçen ihtiyara delâlet eden ifadeler mümkün varlığa ilişkin ifadeler olup illet ve sebepten arındırılmış olarak tasavvur edilir.

Nasihat

Kul kendi nefsi için Hak Teâlâ'nın ondan olumsuzladığı şeyi olumlayamaz, Hakk'ın kendisi için seçmediği bir şeyi seçemez.

وَرَبُّكَ يَعْلَمُ مَا تُكِنُّ صُدُورُهُمْ وَمَا يُعْلِنُونَ (٦٩) وَهُوَ اللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۜ لَهُ الْحَمْدُ فِى
الْاُولٰى وَالْاٰخِرَةِۘ وَلَهُ الْحُكْمُ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (٧٠)

69. Rabbin, onların sinelerinin gizlediğini de açığa vurduklarını da bilir. 70. O, Allah'tır. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Başta da sonda da hamd O'na mahsustur. Hüküm yalnızca O'nundur. Kesinlikle O'na döndürüleceksiniz.

Bu, Kur'ân'daki yirmi üçüncü tevhiddir ve ihtiyar tevhididir. [Rabbin dilediğini seçer ve yaratır], bu hüviyet tevhidindendir. Nitekim delil bize, âlemde herhangi bir varlığın diğerine karşı bir üstünlüğünün olmaması gerektiğini göstermektedir. Yine Allah katında bir varlığın diğerine tercih edilmesini sağlayacak bir seçim de söz konusu değildir, çünkü varlıklar, âlemin Allah Teâlâ'ya nispeti açısından eşittirler. İşi bu minvalin dışına çıkarmak zorlaştırmaktır. Kur'ân'da her bir cins içerisinde bazı unsurların diğerine olan üstünlüğünden söz edilir. Hatta doğrudan Kur'ân'ın kendisi de Allah kelâmı olmakla beraber, yine Allah kelâmı olan diğer indirilmiş kitaplara üstündür. Kur'ân'ın bizzat kendisinin içerisinde dahi bazı sûre ve âyetler diğerlerine üstündür, oysa Kur'ân'ın tamamı hiç kuşkusuz ki Allah Teâlâ'nın kelâmıdır. Mesela Âyetü'l- kursî Kur'ân'ın efendisidir, ama o da Kur'ân'dır. Böylece burada öğreniyoruz ki aklî nazarın gerektirdiği hikmet, doğru değildir, Allah Teâlâ'nın işlerde câri olan hikmeti sahih olan hikmettir ve bu hikmet aklî değildir, akledilmez. Haddizatında bu hikmet bilinmiyor ise bile, meçhul de değildir, fakat yine de salt fikir ve nazar ile tespit ve tayin edilemez. İmdi bizler âlemde seçim ve üstünlüğün mevcut olduğunu, hatta bizler için şeriatta belirlenmiş olan zikir ve dualarda bile bir üstünlüğün söz konusu olduğunu gördüğümüz zaman anlarız ki burada varlıkların kendilerinin ötesinde makul bir durum söz konusudur ve bu durum iradenin ta kendisidir, tek bir şeydeki ve eşit şeylerdeki üstünlük işte orada zuhur eder. Oysa bir olan üstünlük ile nitelenmez, eşit olan da nitelenmez. Bu durumda öğrenmiş oluruz ki Allah Teâlâ'nın sırrı meçhuldür, onu kendisinden başkası bilemez. İşte biz onu sır makamında ihtiyar tevhidi olarak buluruz: [O'ndan başka ilâh yoktur, başta da sonda da hamd O'na mahsustur.] Başta hamd ona mahsustır, yani icmalî mânada hamd O'nadır, sonda da hamd O'na mahsustur, yani tafsili mânada ham de O'nadur. Böylelikle aynı varlığa dair hamdler farklılaşır. [Hüküm O'nundur ve O'na döndürüleceksiniz] yani hüküm ve kaza onundur. Buradaki "O'na" ibaresindeki zamir "hüküm" kelimesine işaret eder, çünkü zamire en yakın kelime budur, bir hâl karinesi olmadıkça zamirin yakındaki kelimeyi atlayıp uzaktaki kelimeye işaret etmesi söz konusu değildir. Bu, Kur'ân'ın kendisi ile indirilmiş olduğu Arap dilinin gramerinde mâlum olan bir husustur. İşlerde geçerliliği olan ilâhî kaza, o işlerin öyle olmasına yönelik ilâhî hükümdür. Kader ise bir varlıkta var olması ile ondan diğer varlıklara geçen maslahatı temin eder. Bu itibarla kaza kadere hükmeder, ama kaderim kaza üzerinde bir hükmü söz konusu değildir. Aksine kaderin hükmü sadece kadere konu olan şey üzerindedir ve bu hüküm de kaza hükmü iledir. Kadî olan hâkimdir, kader tayin eder ise vakit belirleyendir. Allah Teâlâ varlıkta iki kitap var ettiği için her şeyden çifter çifter yaratmıştır. Buna göre kaza ilk kitabın, yani ana

kitabın hükmüdür, bunu ikinci kitabın hükmü gerektirir ki bu da kendisi ile delilin kaim olduğu kaderdir. [Hüküm O'nundur] yani ilk kitap ile hüküm onundur. [O'na] yani o ilk kitaba [döndürüleceksiniz.]

قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ جَعَلَ اللّٰهُ عَلَيْكُمُ الَّيْلَ سَرْمَدًا اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ مَنْ اِلٰهٌ غَيْرُ اللّٰهِ يَأْتِيكُمْ
بِضِيَاءٍ اَفَلَا تَسْمَعُونَ (٧١) قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ جَعَلَ اللّٰهُ عَلَيْكُمُ النَّهَارَ سَرْمَدًا اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ
مَنْ اِلٰهٌ غَيْرُ اللّٰهِ يَأْتِيكُمْ بِلَيْلٍ تَسْكُنُونَ فِيهِ اَفَلَا تُبْصِرُونَ (٧٢) وَمِنْ رَحْمَتِهِ جَعَلَ لَكُمُ
الَّيْلَ وَالنَّهَارَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (٧٣)

71. De ki: "Ne dersiniz? Allah, üzerinize geceyi kıyamete kadar sürekli kılsaydı, Allah'tan başka hangi ilâh size bir aydınlık getirir? Hâlâ duymayacak mısınız?" 72. De ki: "Ne dersiniz? Allah, üzerinize gündüzü kıyamete kadar sürekli kılsaydı, Allah'tan başka hangi ilâh size içinde dinleneceğiniz bir gece getirebilir? Hâlâ görmeyecek misiniz?" 73. Allah, rahmetinden ötürü geceyi içinde dinlenesiniz; gündüzü de, lütfundan isteyesiniz ve şükredesiniz diye sizin için yarattı.

[Allah, rahmetinden ötürü geceyi içinde dinlenesiniz; gündüzü de, lütfundan isteyesiniz ve şükredesiniz diye sizin için yarattı.] Buradaki *fîhi* (onda) ibaresindeki zamir geceye işaret eder. Yine "lütfünden isteyesiniz" ifadesi ile de gündüz kastedilir, gündüz vakitleri çoğunluklar geçim sağlamak için yapılan işlerle, insanların maslahatlarına dair çalışmalarla, üretim yapmak, çeşitli şeyler üretip onları güzelce yetiştirmek şeklindeki faaliyetlerle geçer, bu yüzden de "gündüz" anlamı zamir ile ifade edilmiştir. Gerçi bu ifadenin gece mânasına da hamledilmesi mümkündür; çünkü üretici gece de üretebilir, satıcı gece de satabilir, aynı şekilde gündüz uyuyup dinlenmek de mümkündür, ancak yine de işlerde esas nazarı itibara alınacak olan, çoğunlukla geçerli oldan durumdur.

وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ اَيْنَ شُرَكَٓائِيَ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ (٧٤) وَنَزَعْنَا مِنْ كُلِّ اُمَّةٍ شَهِيدًا
فَقُلْنَا هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ فَعَلِمُوا اَنَّ الْحَقَّ لِلّٰهِ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ (٧٥)

74. Allah'ın, onlara seslenerek, "Hani benim, var olduğunu iddia ettiğiniz ortaklarım?" diyeceği günü hatırla. 75. Her ümmetten bir şahit çıkarırız ve "Kesin delilinizi getirin" deriz. Onlar da gerçeğin Allah'a ait olduğunu bilirler ve (Allah'a ortak diye) uydurdukları şeyler kendilerini yüzüstü bırakıp kaybolup gitmişlerdir.

[Onlar da gerçeğin Allah'a ait olduğunu bilirler ve (Allah'a ortak diye) uydurdukları şeyler kendilerini yüzüstü bırakıp kaybolup gitmişlerdir], onlar kendilerinin bilmeyen kimselerden olduklarını artık öğrenip anlamışlardır.

إِنَّ قَارُونَ كَانَ مِنْ قَوْمِ مُوسٰى فَبَغٰى عَلَيْهِمْ وَاٰتَيْنَاهُ مِنَ الْكُنُوزِ مَا إِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنُوأُ
بِالْعُصْبَةِ أُولِي الْقُوَّةِ إِذْ قَالَ لَهُ قَوْمُهُ لَا تَفْرَحْ إِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ (٧٦)

76. Şüphesiz Karûn, Mûsâ'nın kavmindendi. Onlara karşı azgınlık etti. Biz ona, anahtarlarını bile taşımanın güçlü bir topluluğa ağır gelecek hazineler verdik. Hani, kavmi kendisine şöyle demişti: "Böbürlenme! Çünkü Allah böbürlenip şımaranları sevmez."

[Çünkü Allah böbürlenip şımaranları sevmez.]

Birinci vecih

Bu Allah Teâlâ tarafından konulan bir yasak değildir, aksine Allah Teâlâ Karûn'un kavminin ona yönelik nehyedici ibaresini nakletmektedir ki bu da insan nefsinin tabiatından kaynaklanan hususi bir böbürlenmedir. Ancak Allah Teâlâ bu şekildeki böbürlenmeyi, sevinmeyi sevmez. Böyle muayyen bir şey için, mesela öldüğü zaman dünyada bırakıp gideceği bir malı biriktirmiş olmakla sevinen kimsenin bu sevinci ona keder olarak geri dönecek, burada ne kadar sevindi ise orada o kadar hüzünlenecektir. Eğer buradaki sevinci çok büyük ise oradaki hüznü de çok büyük olacaktır. Eğer buradaki sevinci çok büyük değilse oradaki hüznü de çok büyük olmayacaktır.

İkinci vecih

Hüzün dünyada kalpten tamamen yok olursa kalpte onun aksi yer tutar ve böylece kalp harap olur. Çünkü kalp boş kalmaz. Dünya diyarı, içindeki ilâhî muhabbet eksikliği nedeniyle insana ferah vermez, bu yüzden hüzün daimidir. Bu, kula her daim eşlik eden bir makamdır, kul mükellef oldukça bu hâl sürer. Âhirette ise cennete girmedikçe bu hâl devam eder. Çünkü bütün işi tahsil eylemek imkân dâhilinde değildir, bu sebeple muhakkak elden kaçan bir şeyler olacaktır, dolayısıyla hüzün kaçınılmazdır.

Hüznün bineği çetindir, gayesi ise
Gitmesidir. Hüzün sahibi Allah dostudur oysa

Burada hüzün sahibi olanın kuvvetlerin kaidesi orada
Zaten senden burada istenen de budur

Mükellefiyet diyarıdır bu, ferah ne gezer
Kaldı ki Allah ferah içindeki şımarıkları da sevmez.

وَابْتَغِ فِيمَا اٰتٰيكَ اللّٰهُ الدَّارَ الْاٰخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَاَحْسِنْ كَمَا اَحْسَنَ
اللّٰهُ اِلَيْكَ وَلَا تَبْغِ الْفَسَادَ فِي الْاَرْضِ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ (٧٧)

77. "Allah'ın sana verdiği şeylerde âhiret yurdunu ara. Dünyadan da nasibini unutma. Allah'ın sana iyilik yaptığı gibi sen de iyilik yap ve yeryüzünde bozgunculuk isteme. Çünkü Allah bozguncuları sevmez."

[Allah'ın sana iyilik yaptığı gibi sen de iyilik yap], kulun kendisi ile ihsan sahibi olarak isimlendirileceği "ihsan", onun sanki Allah'ı görüyormuş gibi O'na kulluk etmesidir, yani O'na, müşahede hâli üzere kulluk etmesidir. Allah'ın kula ihsanı O'nun, kulların hareketlerine ve tasarruflarında kendisini onlara gösterme makamıdır. Yani onun her şeyde müşahede edilmesi ihsanıdır. Çünkü O, müşahede edilmesi ise varlığı helâkten muhafaza eder. Kulun intikal ettiği her bir hâl, Allah'ın ihsanı kapsamındadır. Çünkü onu intikal ettiren Allah Teâlâ'dır. Bu yüzden de nimete ihsan denilir, çünkü sana ancak seni bilen kasıtlı olarak nimet verir. İlmi görmesi ile aynı olan ise daima ihsan eder, çünkü seni her daim görür, zira her daim bilir. İnsanın bir başkası için çalışması aslında kendisi için çalışması sayılır, böyle olduğu için de ihsan emredilmiştir. Kendi lokmanı ve bakmakla yükümlü olduğun kimselerin lokmalarını temin ettikten sonra arta kalan ve Allah'ın sana bahşetmiş olduğu rızkı senden bir nimet olmak üzere dilediğine ulaştır, fakat o rızkı Allah'a itaat yolunda kullanacağını bildiğin kimselere ulaştırmaya gayret et. Eğer bunu bilemiyorsan, o zaman dilediğine ulaştır, her hâlükârda senin mülkün olarak isimlendirilen şeyi nimet olarak ihsan etmiş olmanın faydasından mahrum kalmazsın. Çünkü sen bu durumda tıpkı nimetin efendisi konumundasın, Hakk'ın vekili ve halifesisin. Hak Teâlâ bitkilere, hayvanlara, günahkâr insanlara ve isyankâr insanlara rızık ihsan etmiştir, işte sen de böyle ol. Elinden geldiğince itaatkâr kimselere ihsan etmeye çalış, çünkü bu senin nasibini daha da çoğaltır ve yüceltir ve senin için daha evladır, daha övgüye değerdir.

[Yeryüzünde bozgunculuk isteme. Çünkü Allah bozguncuları sevmez]: burada fesat/bozgunculuk kelimesi ise kastedilen şey, ilâhî hükmün değiştirilmesidir. Yoksa şeylerin kendilerinin ya da suretlerinin değiştirilmesi değildir.

قَالَ إِنَّمَا أُوتِيتُهُ عَلَى عِلْمٍ عِنْدِي أَوَلَمْ يَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ قَدْ أَهْلَكَ مِنْ قَبْلِهِ مِنَ الْقُرُونِ مَنْ
هُوَ أَشَدُّ مِنْهُ قُوَّةً وَأَكْثَرُ جَمْعًا وَلَا يُسْأَلُ عَنْ ذُنُوبِهِمُ الْمُجْرِمُونَ (٧٨) فَخَرَجَ عَلَى قَوْمِهِ
فِي زِينَتِهِ قَالَ الَّذِينَ يُرِيدُونَ الْحَيَوٰةَ الدُّنْيَا يَا لَيْتَ لَنَا مِثْلَ مَا أُوتِيَ قَارُونُ إِنَّهُ لَذُو
حَظٍّ عَظِيمٍ (٧٩) وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَيْلَكُمْ ثَوَابُ اللَّهِ خَيْرٌ لِمَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا
وَلَا يُلَقَّيهَا إِلَّا الصَّابِرُونَ (٨٠) فَخَسَفْنَا بِهِ وَبِدَارِهِ الْأَرْضَ فَمَا كَانَ لَهُ مِنْ فِئَةٍ يَنْصُرُونَهُ
مِنْ دُونِ اللَّهِ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُنْتَصِرِينَ (٨١) وَأَصْبَحَ الَّذِينَ تَمَنَّوْا مَكَانَهُ بِالْأَمْسِ يَقُولُونَ
وَيْكَأَنَّ اللَّهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ لَوْلَا أَنْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْنَا لَخَسَفَ بِنَا
وَيْكَأَنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ (٨٢) تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي
الْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ (٨٣)

78. Karûn, "Bunlar bana bendeki bilgi ve beceriden dolayı verilmiştir" dedi. O, Allah'ın kendinden önceki nesillerden, ondan daha kuvvetli ve daha çok mal biriktirmiş kimseleri helâk etmiş olduğunu bilmiyor muydu? Suçlulukları kesinleşmiş olanlara günahları konusunda soru sorulmaz. 79. Karûn, zineti ve görkemi içerisinde kavminin karşısına çıktı. Dünya hayatını arzu edenler, "Keşke Karûn'a verilen gibi bizim de servetimiz olsaydı. Şüphesiz o büyük bir servet sahibidir" dediler. 80. Kendilerine ilim verilmiş olanlar ise, "Yazıklar olsun size! İman edip de iyi işler yapanlara Allah'ın vereceği mükâfat daha hayırlıdır. Ona da ancak sabredenler kavuşturulur" dediler. 81. Sonunda onu da, sarayını da yerin dibine batırdık. Allah'a karşı ona yardım edebilecek adamları da yoktu. Kendisini savunup kurtarabileceklerden de değildi! 82. Daha dün onun yerinde olmayı arzu edenler, "Vay! Demek ki Allah, kullarından dilediği kimselere rızkı bol verir ve kısarmış. Allah bize lütfetmiş olmasaydı, bizi de yerin dibine geçirirdi. Demek ki kâfirler iflah olmayacak" demeye başladılar. 83. İşte âhiret yurdu. Biz onu yeryüzünde büyüklük taslamayan ve bozgunculuk çıkarmak istemeyenlere has kılarız. Sonuç, Allah'a karşı gelmekten sakınanlarındır.

[İşte âhiret yurdu]: Saadet diyarını kastetmektedir, çünkü âhirette bir bedbahtlık menzili, bir de saadet menzili bulunur, buradaki âhiret yurdu ibareti, ateş/cehennem değil, hususi olarak cennettir.

[Has kılarız], yani mülk olarak bahşederiz.

[Yeryüzünde büyüklük taslamayan ve bozgunculuk çıkarmak istemeyenlere]: İster bu maksat onlarda hâsıl olsun ister olmasın, onlar her hâlükârda bunu istemişler ve bu da onlardan hâsıl olmuştur. Nitekim Allah Teâlâ yeryüzünü zelûl (boyun eğer) kılmıştır ki kul da zelildir. Zillet, yüceliği, büyüklük taslamayı gerektirmez. Kim haddini aşarsa helâk olur. Kulun (kölenin) efendisinin niteliklerine bürünme hakkı yoktur, bunu ne efendisinin yanında yapabilir ne de kendisi kimi köle kardeşlerine lider kılındığı zaman yapabilir. Çünkü efendi (rab) sonsuza kadar efendidir, kul da sonsuza kadar kuldur. Zira zâta ait sıfatlar o sıfatların kendilerinde bulunduğu zâtlar nedeniyle talep edilmez. Bu yüzden kim başkasına büyüklük taslarda bu büyüklüğünü muhafaza edecek bir muhafıza sahip olmazsa o büyüklük derecesinden düşürülür ve öldürülür. Yüce olan, Allah tarafından konumu yüce kılınandır. Yücelik zâtî yüceliğe sahip olan Allah Teâlâ'dan olduğu için kendilerine yücelik makamı vermiş olduğu kimseleri muhafaza buyurur, zorba ve mütekebbir olup da büyüklük taslayanları ise yerle yeksan eder, kendi zâtında bulunan kibriyâ nedeniyle bunları cezalandırır. Bu nedenle [Sonuç, Allah'a karşı gelmekten sakınanlarındır] buyurmuştur. Yani yeryüzünde büyüklük isteyenlerin istedikleri büyüklüğün akıbeti Allah'a karşı gelmekten sakınanlar lehine olacaktır. Yani Allah Teâlâ onlara dünyada ve âhirette yücelik dereceleri verecektir. Âhirette vereceği yücelik derecesi zaten muhakkaktır, çünkü Allah Teâlâ'nın vaadi haktır, haberi mutlak doğrudur. Âhiret diyarı ise mertebelerin birbirinden ayırt edilmesinin ve mahlûkatın Allah katındaki değerlerinin, O'na göre konumlarının belirlenmesinin diyarıdır. Bu yüzden de kıyamet gününde muhakkak, Allah'tan sakınan takva sahiplerinin yücelik mertebesi olacaktır. Dünyada ise kimin sadakati, doğruluğu tastamam tahakkuk eder, takvası ve zühdü kâmil olursa, zorbaların ve mütekebbirlerin o zâtları tâzim etmeleri için gereken bütün sebepler hâsıl olur ve bu zorba ve mütekebbirlerin nefislerinde bu zâtlara yönelik tâzim duygusu gelişir. Çünkü zorba ve mütekebbirler bu zâtlarla aynı mertebeye gelemezler. Böylelikle Allah Teâlâ kendisinden sakınan takva sahibi kullarına yönelik tâzim duygusunu bu kimselerin kalplerine yerleştirir ve bu kimseler de takva sahiplerinin hizmetine yönelir, onlara saygı ve hürmet duyarlar. Bu mütekebbirlerde zuhur eden yücelik böylece takva sahibine intikal eder. Böylece sonuçta yücelik takva sahibinin olur, ama zorba kimse bunun farkına bile varmaz. Hatta kendisinin bu takva sahibi kimse karşısında tevazu gösterdiği, ona çokça saygı ve hürmet duyduğu söylendiğinde bundan hoşlanır, takva sahibinin kendisinden daha aşağı konumda olduğunu ve kendisinin onun konumuna tenezzül buyurup indi-

ğini zanneder, aksine zorbanın yüceliği kendisinin hiç farkında olmadığı bir şekilde takva sahibine intikal etmiştir, zorba o takva sahibinin yüceliğinin altına inivermiştir. Eğer takva sahibi kimseye yüceliği hakkında sorulacak olsa, kendisinde herhangi bir yücelik bulunmadığını söyler. Böylece anlaşılmış olmaktadır ki insandaki yücelik aslında onun kulluktaki tahakkukudur, gerçekte sahip olmadığı şeylerle nitelenmemesi ve sınırlarının dışına çıkmamasıdır. O hâlde ey dost, sakın ha yeryüzünde yücelik taslamayı istemekten uzak dur, çünkü kim bunu isterse iktidar istemiş olur, Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Muhakkak o, kıyamet günü pişmanlık ve hüsrandır"[5] buyurmuştur. Alçak gönüllüğe ve adının sanının bilinmemesine çalış, eğer Allah Teâlâ senin adını yüceltirse, unutma ki yüce ona sadece ve sadece Hak Teâlâ'dır. Eğer sana yaratılmışların gönlünde yücelmeyi nasip ederse, bu yücelik her hâlükârda O'na aittir. Senin bağlı kalman gereken şey tevazu, zillet ve boyun eğme hâlidir. Çünkü Allah Teâlâ seni topraktan yaratmıştır, sakın ona büyüklenme, zira o senin anandır, kim anasına büyüklenirse onun hakkını gasp etmiş, ona saygısızlık ve hürmetsizlik etmiş olur. Allah'a sana verdiği yücelik, iktidar ve önderlik gibi hususlardaki hakkını gözet. Aslını ve kulluğunu hiç aklından çıkarma. Bil ki bu yücelik senin zâtından değil, rütbe ve makamındandır. Sana nasihatim, yeryüzünde büyüklük taslamamandır, Allah Teâlâ sana büyüklük nasip ettiğinde ise yapman gereken şey kendi nefsinde zillet, meskenet ve huşû sahibi olmayı Allah'tan talep etmendir.

مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَاۚ وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى الَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّئَاتِ
إِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (٨٤)

84. Kim bir iyilik getirirse ona bundan daha hayırlısı vardır. Kim de bir kötülük getirirse, bilsin ki kötülük işleyenler ancak yapmakta olduklarının cezasına çarptırılırlar.

[Kim bir iyilik getirirse ona bundan daha hayırlısı vardır]: Bu, yaptığı iyiliğin on mislidir.

[Kim de bir kötülük getirirse, bilsin ki, kötülük işleyenler ancak yapmakta olduklarının cezasına çarptırılırlar]: Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle buyurmuştur: "Bunlar tekrar size döndürülen (karşılığını gördüğünüz) sizin kendi amellerinizden başkası değildir."[6]

---

5. Benzer bir rivayet için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XVI, 140.
6. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, (Kahire: Mektebetü'l-kudsî, 1351 h.), I, 216.

إِنَّ الَّذِي فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لَرَادُّكَ إِلَى مَعَادٍ قُلْ رَبِّي أَعْلَمُ مَنْ جَاءَ بِالْهُدَى وَمَنْ هُوَ
فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ (٨٥) وَمَا كُنْتَ تَرْجُوا أَنْ يُلْقَى إِلَيْكَ الْكِتَابُ إِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ فَلَا
تَكُونَنَّ ظَهِيرًا لِلْكَافِرِينَ (٨٦)

85. Kur'ân'ı sana farz kılan Allah, şüphesiz seni dönülecek bir yere döndürecektir. De ki: "Rabbim hidayetle geleni ve apaçık bir sapıklık içinde olanı daha iyi bilir." 86. Sen, bu kitabın sana verileceğini ummuyordun. Ancak o rabbinden bir rahmet olarak sana verildi. Öyle ise kâfirlere sakın arka çıkma.

[Öyle ise kâfirlere sakın arka çıkma] yani onları koruyup kollayan olma.

وَلَا يَصُدُّنَّكَ عَنْ آيَاتِ اللّٰهِ بَعْدَ إِذْ أُنْزِلَتْ إِلَيْكَ وَادْعُ إِلَى رَبِّكَ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ
(٨٧) وَلَا تَدْعُ مَعَ اللّٰهِ إِلٰهًا آخَرَ لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ لَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ
تُرْجَعُونَ (٨٨)

87. Allah'ın âyetleri sana indirildikten sonra, sakın seni onlardan çevirmesinler. Rabbine çağır ve sakın Allah'a ortak koşanlardan olma! 88. Sen Allah ile beraber başka herhangi bir ilâha ibadet etme. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O'nun zâtından başka her şey yok olacaktır. Hüküm yalnızca O'nundur ve kesinlikle O'na döndürüleceksiniz.

Bu âyetin tefsiri birkaç vecihten yapılabilir. Bunun sebebi ise âyette geçen "Onun zâtından başka" (illa vechehu) ibaresindeki zamirdir. Çünkü bu zamir bir görüşe göre *şey'* kelimesine işaret eder, bir başka yoruma göre Hakk'a işaret eder. Zamirin Hakka işaret etmesi durumunda Yüce Allah burada şöyle demiş olur:

[Sen Allah ile beraber başka herhangi bir ilâha ibadet etme]: Böylece kendisi ile birlikte başka bir ilâha ibadet edilmesini yasaklamış, kendisinden başka herhangi bir ibadet edilecek varlık bulunmadığı için "ilâhen" (herhangi bir ilâha) şeklinde nekira (belirsiz) ifade kullanmıştır. Eğer böyle bir ilâh var olsaydı o zaman bu ifadeyi mârife kullanır ve belirli hâle getirirdi. Dolayısıyla buradan anlaşılmaktadır ki Allah Teâlâ ile birlikte başka bir varlığa ibadet eden kimse olmayacak yerden medet ummuştur, duası boşa çıkacaktır, çünkü duasının yöneleceği herhangi bir varlık bulunmamaktadır. Duası salt yokluğa yönelik olur ve geriye salt varlık olanın varlığı kalır ki [Ondan başka hiç-

bir ilâh yoktur. Onun zâtından başka her şey yok olacaktır.] Her şeyin varlığında, onun şeyliğinden ulûhiyet nispetinin zâil olması ve böylece onun helâk olması düşünülebilir.

[O'nun zâtından başka (*illa vechehu*)]: Çünkü hakkın zâtı bâkidir, o celâl, ikram, nimet ve ihsan sahibidir. Saf Hak (*el-Hakku'l-hâlis*), zâtından bilinen ve meçhul olmayandır, meçhul olan ve ilim itibariyle kuşatılamayandır, ilim olarak kuşatılamaz oluşu itibariyle bilinendir, ilim olarak kuşatılamaz oluşu açısından meçhul olandır. O'nun hakkındaki ilim, O'nun hakkındaki ilimsizliğin tam da kendisidir. Nitekim biz hakikatin tek olduğunu ve herhangi bir kadim ya da ezelîye nispeti olmadığını bildiğimizde deriz ki: Allah Teâlâ, [O'nun zâtından başka her şey yok olacaktır] âyeti ile kendi zâtını her şeyin zâtı kılmıştır, çünkü tesbihler O'nadır, ama tesbihler yok edicidir, yok edici olan yok olan olmaz. Bu yüzden senin aklen ve duyusal olarak müşahede ettiğin her şey yok olmaz, çünkü bir şeyin vechi, onun hakikatidir ve varlıkta Allah'tan başka şey yoktur. Her ne kadar suretler değişiyor olsa da aslında varlıkta hayırdan başka bir şey yoktur. Zuhur eden her şey aslında O'dur, kendi zâtı için zuhur eder. Bu yüzden de [Hüküm yalnızca O'nundur ve kesinlikle O'na döndürüleceksiniz] buyurmuştur. Yani kim her şeyi helâk edeceğimiz zanneder ve kastettiğimiz şeyi anlamaz ise bu şeylerin helâk olmadığını görür, onların dünyada da âhirette de 'aynları itibariyle müşahede edildiklerini görür, böylece *şey'* derken yok olacak olanları kastetmediğimizi ve helâk ile nitelenmeyen her şeyin benim vechim olduğunu bilir. Yine böylelikle bilir ki şeyler benim vechimden başkası değildir, bu yüzden de onlar yok olmazlar, bu yüzden onların hükmü bana döner. İşte [O'na döndürüleceksiniz] şeklindeki sözümün mânası budur.

Bu oldukça incelikli bir mâna olup Kur'ân'ı sırtlamayan/ezberlemeyen kimse için gizli kalır. Buna göre âlem ezelden beri imkân makamında zâtı itibariyle helâk olmuş hâldedir, ayna sahip değildir. Ama onun hükümleri ile Hak Teâlâ kendi zâtı için zuhur eder. Böylece âlem, zâtı itibariyle oluştaki varlıkların zuhur edeceği şeyi sağlar ki bu da Hak'tan başkası değildir. Diğer bir deyişle [Hüküm O'nundur], O, eşyanın aynında zuhur eden şeydir. Sonra şöyle der: [O'na döndürüleceksiniz], yani başkası olma hâlinizden dönüşünüz banadır. Böylece başkalık hükmü ortadan kalkar. Çünkü Hak'taki hükümler âlemin tamamının suretleridir, zuhur edenler de etmeyenler de bu kapsama dâhildir. Hükümler O'ndandır, bu yüzden [Hüküm O'nundur] buyurmuştur. Sonra her şey O'nun aynı olma hâline döner, her şeyden her hükmü zâtî olarak hükmeden O'dur. Bu ancak böyle olabilir. Nitekim O kendi zâtını isimleri ile isimlendirmiş, zâtına bu isimleri ile hükmetmiş, kendisi ile şeylerin 'ayn-

larında zuhur ettiği ilâhî hükümleri bununla isimlendirmiş ve böylece onların birbirlerinden ayırt edilmelerini sağlamıştır. Bu nedenle âlemdeki varlıkların Hakk'ın kendisi olduğu söylenemez, ancak onların Hak'tan başkası oldukları da söylenemez. Aksine varlığın bütünü Hak'tır, ancak Hak olan bu varlığın bir kısmı yaratılmış olmakla nitelenmişken diğer bir kısmı yaratılmamış olmakla nitelenmiştir, ama yine de O, bütün varlıktır, hakkında bu şekilde hüküm verilmiş olmakla nitelenmiştir. Bütün her şey, hakkında hüküm verilen şeydir. Bu nedenle bir şeyin vechi onun hakikatidir. Burada şey, bu zâta ârız olandır. Eğer bu ârız olanın da bir vechi varsa o da kendi zâtında yok olmaz, aksine ârız olduğu şeye dair nispeti yok olur. Her şey, yani âlemdeki bütün suretler yok olucudur, suret olmaları açısından yok olmakla nitelenmiştir. Bu yüzden şey, suret ile dönüşümlere girdiğinden dolayı yok olucudur, çünkü âyette geçen "yok olucudur" ifadesi "her şey"in haberidir, yani kendisi hakkında *şey'* nitelemesinin kullanılabileceği her şey, varlık ile nitelenmesi durumunda yok olucudur, yine yokluk anlamındaki helâk ile nitelenmesi durumunda da yok olucudur. Böylece her şey ezelde olduğu gibi yok olucudur, o şeyin herhangi bir niteliği değişmediği gibi varlığında herhangi bir niteliği değişmiş değildir. Var olmakla nitelenmiş olan vardır, yok olmakla nitelenmiş olan yoktur. Eğer mümkün varlık var olmakla nitelenirse bu niteleme hakiki değil, mecazdır, çünkü hakikat sonradan var olmayı kabul etmez. Zira yokluk mümkün varlığın zâti niteliğidir, yani o, zâtı itibariyle yoktur.

[Onun zâtından başka (*illa vechehu*)]: Buradaki istisna, munkatı istisnadır; vechehu (Onun zâtı) kelimesindeki zamir ise *şey'* kelimesine işaret eder. Onun vechi zâtıdır, kendisidir, oluşudur, hakikatidir. Bu, zâtî bir şeyliktir ki istisna edilen de budur. Çünkü hakikatler yok olmakla nitelenmez, aksine yok olmakla nitelenecek olanlar ancak hakikatlere ârız olan arazlardır, yani bunların birbirlerine nispetleridir. Bu itibarla âlemdeki suretlerden her biri, suret olması itibariyle yok olucudur, fakat hakikati itibariyle yok olucu değildir. Yok olması da mümkün değildir. Vechi ve hakikati açısından bunlar yok olmaz. Bu hususun anlaşılması için şu örnek verilebilir: İnsanın sureti helâk olduğu ve varlıkta hiçbir izi, eseri kalmadığı zaman, onu diğerlerinden ayırt eden hakikati yok olmaz ki onun tanımı da budur. Zira biz insanı tanımlarken; "insan konuşan/düşünen canlıdır" deriz, onun var veya yok olduğuna hiç değinmeyiz. Çünkü bu hakikat ezelden beri ondadır, onun varlıkta sureti bulunmasa dahi bu böyledir. Hakikatler bilgide mâkulattır (akledilirdir), Hak'ta ise mâlumattır. Hem Hak hem kendileri için mâkulattır. Varlık olma anlamındaki ya da imkân olma anlamındaki varlıkta onların varlıkları yoktur. Böylece onların hükümleri hakta zuhur eder, ona nispet edilir ve ilâhî isimler

olarak isimlendirilir. Bunlara Hakk'a nispet edilen ezelîlik nitelikleri nispet edilir. Aynı şekilde yaratılmışlara da kendilerinde zuhur eden hükümler nispet edilir, onlara da sonradan yaratılmışlık nitelikleri atfedilir, böylece bunlar hem kadim/ezelî, hem de sonradan yaratılmıştır. Ebedî ve ezelîdir. Eğer âleme hakikati itibariyle bakarsan, yani onun hakikatini esas alırsan onun yok olucu bir araz olduğunu görürsün ki bu da Allah Teâlâ'nın [Onun zâtından başka her şey yok olacaktır] şeklindeki âyetinde ifade ettiği husustur. Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle demiştir: "Arapların söylediği en doğru beyit, Lebîd'in şu beytidir: 'Dikkat edin, Allah'tan gayrı her şey bâtıldır.'"[7] Yani Allah'tan başka şeylerin zâtları itibariyle sübût bulacakları bir hakikatleri yoktur, onlar ancak kendilerinin dışındaki bir varlık ile vardırlar. Bu nedenle Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle demiştir: "Arapların söylediği en doğru beyit şudur: 'Dikkat edin, Allah'tan gayrı her şey bâtıldır.'"

Bir başka vecih

[Her şey yok olacaktır], çünkü âlemde kevnî ya da ilâhî hiçbir hâl bâki değildir, bu da Allah Teâlâ'nın [O her gün bir başka iştedir (Rahmân, 55/29)] âyetinde ifade ettiği husustur.

[O'nun zâtından başka (*illa vechehu*)]: Burada *vech* kelimesi ile zâtını kastetmiştir, çünkü bir şeyin vechi onun zâtıdır. Hakk'ın zâtı ise yok olmaz. O'nun zâtından başka her şey hızlı ya da yavaş dönüşüm ve değişim hâlindedir, O her şeyi ebedî olarak bir suretten bir başka surete tebdil eder. Burada "*vecheh*" kelimesindeki zamir *şey'* kelimesine işaret eder. Bu durumda şey, sureti itibariyle yok olur ama vechi, yani hakikati itibariyle yok olmaz. O'nun hakikati ise kendisinde zuhur eden Hak'tan başka bir şey değildir. [Hüküm O'nundur.], yani vech olması itibariyle hüküm o şeyindir, suretlerin farklılaşması ile hükümler de farklılaşır.

[Ve kesinlikle O'na döndürüleceksiniz]: Bu hükümde ona döndürüleceksiniz, yani *vech* olması itibariyle hükmettiği hüküm yine o şeye döner, dolayısıyla geriye aynı şeyden hem yok olma hem var olma hâli kalır. Bu âyetten yola çıkarak Hak Teâlâ'nın zâtı hakkında *şey'* kelimesini kullanamayız, çünkü burada *şey'* kelimesi doğrudan Hakk'ın zâtı için kullanılmamıştır ve bize böyle bir kullanım ile hitap edilmiş değildir. Bu nedenle Hakk'a karşı edeb sahibi olmak evla olan yoldur.

---

7. Buhârî, Menâkıbü'l-Ensâr 26; Müslim, Müslim Şi'r 2.

Kur'ân'daki yirmi dördüncü tevhid

[Sen Allah ile beraber başka herhangi bir ilâha ibadet etme. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O'nun zâtından başka her şey yok olacaktır. Hüküm yalnızca O'nundur ve kesinlikle O'na döndürüleceksiniz]: Bu, Kur'ân'daki yirmi dördüncü tehvid olup çokluğun kendisine birlik itibariyle döndüğü hüküm tevhididir. Bu, hüviyet tevhididir.

[Hüküm O'nundur] ki bu hüküm kazadır.

[O'na] yani bu hükme, çünkü bu zamir hüküm kelimesini işaret eder, zira en yakın kelime odur, dolayısıyla işlerde geçerliliği olan kaza, eşyadaki ilâhî hükümdür.

[Döndürüleceksiniz], yani bu kazaya döndürüleceksiniz.

‘ANKEBÛT SÛRESİ

Mekke’de indirilmiştir.

الٓمٓ (١) اَحَسِبَ النَّاسُ اَنْ يُتْرَكُوٓا اَنْ يَقُولُوٓا اٰمَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ (٢)

1. Elif, Lâm, Mîm. 2. İnsanlar, “İnandık” demekle imtihan edilmeden bırakılacaklarını mı sandılar.

Mümin, Allah’ın varlığına, birliğine, O’ndan başka ilâh olmadığına, O’nun zâtından gayrı her şeyin yok olup zeval bulacağına, işin eninde sonunda Allah’a ait olduğuna iman ettiğini iddia ettiği ve dili ile iddia ettiği bu imanına gönülden de inandığını, kalben bağlandığını öne sürdüğü ve onun bu iddiasında doğru olması muhtemel olduğu gibi yalancı olması da muhtemel olduğu için Allah Teâlâ onu imtihan eder; böylece bu mükellefiyeti konusunda lehinde ya da aleyhinde delillerin ortaya konulmasını diler. Tabii kulun bu durumda delillendirmek durumunda olduğu kulluğu, ulûhiyetin bütün âleme sirayet etmiş olmasından kaynaklanan kulluk değil, insanlara mahsusu olan iradi kulluktur. Bu itibarla Hak Teâlâ insanın gözlerinin önüne sebepleri yerleştirmiş, iman iddiasında bulunan kimsenin ihtiyaçlarını tam da bu sebeplere bağlamış, ona verdiği her şeyi işte bu sebepler üzerinden ve onlar aracılığı ile takdir buyurmuştur. Eğer bu durumda Allah Teâlâ o kimseye bu sebeplerin örtüsünü delip hakikati keşfedeceği bir nur bahşeder de kul bu nur saye-

sinde bütün sebeplerin ardındaki hakiki sebep olarak Allah Teâlâ'yı görür ya da ihtiyaç duyduğu bütün şeylerin yaratıcısı veya var edici olduğunu kavrar ise işte bu kimse Allah'tan bir nur ve beyyine üzere "mümin" kimsedir; davasında sadık, doğru sözlü olandır; iddia ettiği makamın hakkını veren kimsedir ki bunu da Allah Teâlâ'nın kendisine bahşetmiş olduğu inayet sayesinde başarmıştır. Allah kime nur bahşetmemiş ise onun hiçbir nuru yoktur ve bu kimse Allah'ın kendisine rızık verirken aracı olarak kullandığı sebeplerin ilâhlığını savunur, böylelikle bu sebepleri Allah ile kendisi arasında bir perde hâline getirir, ulûhiyeti hak etmeyen varlıklara ulûhiyet izafe der, sonuçta da sebeplerin çokluğundan ötürü (Allah'ın olduğu şeklindeki) iddiasında yalan söylemiş olur. Buna karşılık sebeplerin ilâhlığını iddia etmeyen, onları sadece birer sebep olarak gören kimse de her ne kadar ulûhiyet konusundaki tevhidden bu keşif sayesinde çıkmamış olsa da, onun bu hâli de gizli şirktir, bu gizli şirke giren kimse, girdiği durumun gizli şirk olduğunun farkında olmaz.

وَلَقَدْ فَتَنَّا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلَيَعْلَمَنَّ اللّٰهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْكَاذِبِينَ (٣)

3. Andolsun, biz onlardan öncekileri de imtihan etmiştik. Allah doğru söyleyenleri de mutlaka bilir, yalancıları da mutlaka bilir.

Bu âyette geçen *fitne* kelimesi imtihan anlamına gelir. Bunun aslı, Allah Teâlâ'nın bunların aklın yerleştirmiş olduğu iddiadır. Böylelikle onları imtihan ettiği şeyi iddiasında doğru sözlü olan ile yalancı olanı ayırt etme ölçütü kılar. Bu, Allah'ın, dilleri ile iman ettiğini söyleyen kullarına yönelik bir imtihanıdır.

أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ أَنْ يَسْبِقُونَا سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ (٤)

4. Yoksa kötülük yapanlar, bizden kaçıp kurtulacaklarını mı sandılar. Ne kötü hükmediyorlar!

Vecih

Yani, onlar kötülükleri ile benim bağışlamamdan, rahmetimin genişliğinden kaçıp kurtulacaklarını mı sanıyorlar! "Ne kötü hükmediyorlar!" Bu, ikramın son raddesidir. Bu ikram ancak tövbe etmeden ölen kimseler hakkında ilâhî tehditlerin geçerli olacağını söyleyen kimseler için söz konusudur. Buna göre isyankâr kimse öldüğü zaman Allah Teâlâ'nın rahmeti onu nerede kuşatmak istiyorsa orada karşılar. Nitekim insan isyan ettiği, günah işlediği za-

man ilâhî imtihan ve intikama mâruz karlı, işlediği günahtan dolayı intikama müstahaktır ve Allah Teâlâ *el-Ğaffâr* (çok bağışlayan), *el-Ğafûr* (devamlı bağışlayan), *el-Mutecâviz* (affeden), *er-Rahîm* (rahmeti devamlı olan) ve *er-Raûf* (şefkat sahibi) isimleri ile bu yarışta onun önüne geçer, kul ise günahlar ve kötülüklerle intikamı hak ederek Hak Teâlâ'yı geçer. Ama her hâlükârda Allah Teâlâ onu geçer, kul günahları ile intikama mâruz kalmadan önce ona yetişir ve *el-Ğaffâr* (çok bağışlayan) ve diğer isimleri ile onu bağışlar. Kul bu yarışta sona geldiği zaman bakar ki *el-Ğaffar* (çok bağışlayan) ismi intikamın önüne geçmiş. Böylece *el-Ğaffar* (çok bağışlayan) ismi günahkâr kullar ile intikamın arasında girer, çünkü intikam, istenmeyecek şeyi istemiş, olmayacak şeye çalışmıştır. Kim bu durumda olursa (istenmeyecek şeyi isterse) cehaleti açıktır.

مَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ اللّٰهِ فَاِنَّ اَجَلَ اللّٰهِ لَاٰتٍ وَهُوَ السَّم۪يعُ الْعَل۪يمُ (٥) وَمَنْ جَاهَدَ فَاِنَّمَا
يُجَاهِدُ لِنَفْسِه۪ اِنَّ اللّٰهَ لَغَنِيٌّ عَنِ الْعَالَم۪ينَ (٦)

5. Her kim Allah'a kavuşmayı umarsa, bilsin ki Allah'ın tayin ettiği o vakit elbette gelecektir. O hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir. 6. Her kim cihad ederse, ancak kendisi için cihad etmiş olur. Şüphesiz Allah âlemlere muhtaç değildir.

Bil ki Hak Teâlâ'nın zâtı âlemlerden müstağnidir. Melik, mülkünden müstağni olamaz, çünkü mülk olmazsa melik bu ismi alamaz. Bu mertebe kayıt altında olmaya sebep olur, ancak Hakk'ın zâtı mukayyet değildir. Yaratılmış olan varlık yaratılmış olması itibariyle yaratıcıyı gerektirdiği gibi yaratıcı da yaratıcı olması itibariyle yaratılmış olan varlığın mevcudiyetini gerektirir. Çünkü varlık ve takdir itibariyle ona yaratıcı isminin verilebilmesi için yaratılmış olan şeyin de varlık ya da takdir itibariyle mevcut olması gerekir. Bu şekilde her bir ilâhî isim, varlığı gerektirir. Örneğin *el-Ğafûr* (devamlı bağışlayan), *el-Mâlik* (mülkün sahibi), *eş-Şekûr* (şükürle karşılık veren), *er-Rahîm* (rahmeti devamlı olan) ve diğer isimler böyledir. İlâh, ilâh olması itibariyle, efendinin kölenin varlığına bağlı olması tarzında ilâh olduğu varlığa bağlı olduğu için bu irtibatın hakikatinden aklî ve ontolojik olarak her iki tarafın varlığının tasavvur edilmesi neticesi ortaya çıkar. Hak ile yaratılmışlar arasında herhangi bir izafet ya da münasebet bulunmadığı, aksine Hak Teâlâ âlemlerden müstağni olduğu için, burada sözü edilen "Hak", Allah Teâlâ'nın zâtıdır ki onun hiçbir varlıkla irtibatı söz konusu değildir, hiçbir göz onu idrak edemez, hiçbir tanım onu ihata edemez, hiçbir delil onu ifade edemez, O'nun akılda varlığı zorunludur. Buna karşılık kayıt altına giren taalluk sıfatları nazarîdir.

[Şüphesiz Allah âlemlerden müstağnidir.]: Âlemler kelimesi alâmet kelimesinden türer, alâmet ise ancak sınırlı olana delâlet eder. Bu itibarla âlem, Allah Teâlâ'nın zâtının bilinmesine değil, varlığının bilinmesine delâlet eder.

وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّـَٔاتِهِمْ وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ اَحْسَنَ الَّذ۪ي
كَانُوا يَعْمَلُونَ (٧) وَوَصَّيْنَا الْاِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حُسْنًاۜ وَاِنْ جَاهَدَاكَ لِتُشْرِكَ ب۪ي مَا لَيْسَ
لَكَ بِه۪ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَاۜ اِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَاُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (٨)

7. İman edip sâlih amel işleyenlerin kötülüklerini elbette örteceğiz. Onları işlediklerinin daha güzeliyle mükâfatlandıracağız. 8. Biz insana, ana-babasına iyilik etmesini emrettik. Şayet onlar seni, hakkında hiçbir bilgin olmayan şeyi bana ortak koşman için zorlarlarsa, bu takdirde onlara itaat etme. Dönüşünüz ancak bana olacaktır ve ben yapmakta olduklarınızı size haber vereceğim.

Tefsir değil, işaret

Seni var eden ve duyusal olarak sana yakın olan sebeplere takılıp kalma, aksine hakiki olarak seni var eden ve bütün bunları müşahede etmeni sağlayan ile ol. Allah'ı sebepler vasıtası ile bilenlerden olma. Nitekim [Şayet onlar seni, hakkında hiçbir bilgin olmayan şeyi bana ortak koşman için zorlarlarsa] âyeti buna delâlet eder, yani onlara bak ve tabii varoluşta onlar kendilerini perde edinmeni isterlerse onlara itaat etme, ama onların sebep olduğunu biliyorsan o zaman o sebepleri kabul et ve kendilerine şükret.

وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُدْخِلَنَّهُمْ فِي الصَّالِحِينَ (٩) وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ
اٰمَنَّا بِاللّٰهِ فَاِذَٓا اُو۫ذِيَ فِي اللّٰهِ جَعَلَ فِتْنَةَ النَّاسِ كَعَذَابِ اللّٰهِۜ وَلَئِنْ جَٓاءَ نَصْرٌ مِنْ رَبِّكَ
لَيَقُولُنَّ اِنَّا كُنَّا مَعَكُمْۜ اَوَلَيْسَ اللّٰهُ بِاَعْلَمَ بِمَا ف۪ي صُدُورِ الْعَالَم۪ينَ (١٠) وَلَيَعْلَمَنَّ اللّٰهُ
الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْمُنَافِق۪ينَ (١١) وَقَالَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا لِلَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اتَّبِعُوا سَب۪يلَنَا
وَلْنَحْمِلْ خَطَايَاكُمْۜ وَمَا هُمْ بِحَامِل۪ينَ مِنْ خَطَايَاهُمْ مِنْ شَيْءٍۜ اِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ (١٢)

9. İman edip de sâlih amel işleyenler var ya, biz onları mutlaka sâlihler arasına sokacağız. 10. İnsanlardan öyleleri vardır ki, "Allah'a inandık" derler. Ama Allah uğrunda bir ezaya uğratılınca insanlardan gördükleri

baskı ve işkenceyi Allah'ın azabı gibi tutar. Andolsun, rabbinden bir yardım gelecek olsa mutlaka, "Biz de sizinle beraberdik" derler. Allah, herkesin kalbinde olanı en iyi bilen değil midir? 11. Allah, elbette kendisine iman edenleri de bilir ve elbette münafıkları da bilir. 12. İnkâr edenler iman edenlere, "Yolumuza uyun da sizin günahlarınızı yüklenelim" derler. Hâlbuki onların günahlarından hiçbir şey yüklenecek değillerdir. Şüphesiz onlar kesinlikle yalancıdırlar.

[Şüphesiz onlar kesinlikle yalancıdırlar.]: Bu sözlerinde yalancıdırlar, aksine onlar kendi hatalarını üstleneceklerdir. Onları saptıranlar ise aynı şekilde kendi hatalarını üstlenecekler, fakat buna ilaveten bu kimselerin hatalarını da üstleneceklerdir. Ancak bu durum bu kimselerin hatalarından herhangi bir şey eksiltmeyecektir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle buyurur: "Kim kötü bir sünnet başlatırsa onun günahı ve kıyamete kadar o kötü davranışı işleyenlerin günahı o kötü sünneti başlatanın boynunadır, ama o kötülüğü işleyenlerin günahları da eksilmez"[1] işte bu, şu âyette ifade edilen husustur:

وَلَيَحْمِلُنَّ اَثْقَالَهُمْ وَاَثْقَالاً مَعَ اَثْقَالِهِمْ وَلَيُسْـَٔلُنَّ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ عَمَّا كَانُوا يَفْتَرُونَ (١٣)

13. Andolsun, onlar mutlaka kendi yüklerini ve kendi yükleriyle beraber nice ağır yükleri yükleneceklerdir. Uydurmakta oldukları şeylerden de kıyamet günü şüphesiz, sorguya çekileceklerdir.

Bu hususi bir zamandır ve bu zamanda günahların bu şekilde yüklenilmesi söz konusudur. Bu zaman kişinin kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve evlatlarından kaçacağı, herkesin işinin başından aşkın olacağı zamandır.

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحاً اِلٰى قَوْمِه۪ فَلَبِثَ ف۪يهِمْ اَلْفَ سَنَةٍ اِلَّا خَمْس۪ينَ عَاماً فَاَخَذَهُمُ الطُّوفَانُ
وَهُمْ ظَالِمُونَ (١٤)

14. Andolsun, biz Nûh'u kendi kavmine peygamber olarak gönderdik. O da dokuz yüz elli yıl onların arasında kaldı. Neticede onlar zulümlerini sürdürürlerken tûfan kendilerini yakalayıverdi.

Resûl olarak gönderilen ilk elçi Hazreti Nûh aleyhisselâmdır, ondan önce gönderilmiş olanlar nebîdir. Bunların her biri rabbinden bir şeriat üzere-

1. Müslim, İlim 15; Nesâî, Zekât 64.

dir. Bunlar içerisinde dileyen herhangi bir nebî ile birlikte onun şeriatına girer, dileyen girmezdi. Ama girip de sonra çıkan kâfir olurdu, hiç girmeyen ise kâfir olmazdı. Kendisini faziletli sayıp da nebîleri reddeden de kâfir olurdu. Böyle yapmayıp da kenarda duran ise kâfir olmazdı. Nûh aleyhisselâm, kendisi ile risâletin yerleştiği ilk şahıs idi.

فَاَنْجَيْنَاهُ وَاَصْحَابَ السَّفِينَةِ وَجَعَلْنَاهَا اٰيَةً لِلْعَالَمِينَ (١٥) وَاِبْرٰهِيمَ اِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ
اعْبُدُوا اللّٰهَ وَاتَّقُوهُ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (١٦) اِنَّمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ
اَوْثَانًا وَتَخْلُقُونَ اِفْكًا اِنَّ الَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ لَا يَمْلِكُونَ لَكُمْ رِزْقًا فَابْتَغُوا عِنْدَ
اللّٰهِ الرِّزْقَ وَاعْبُدُوهُ وَاشْكُرُوا لَهُ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (١٧) وَاِنْ تُكَذِّبُوا فَقَدْ كَذَّبَ اُمَمٌ مِنْ
قَبْلِكُمْ وَمَا عَلَى الرَّسُولِ اِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ (١٨) اَوَلَمْ يَرَوْا كَيْفَ يُبْدِئُ اللّٰهُ الْخَلْقَ ثُمَّ
يُعِيدُهُ اِنَّ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيرٌ (١٩) قُلْ سِيرُوا فِي الْاَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ بَدَاَ الْخَلْقَ ثُمَّ
اللّٰهُ يُنْشِئُ النَّشْاَةَ الْاٰخِرَةَ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (٢٠)

15. Biz de onu ve gemide bulunanları kurtardık ve bunu âlemlere bir ibret kıldık. 16. İbrâhîm'i de peygamber olarak gönderdik. Hani o kavmine şöyle demişti: "Allah'a kulluk edin, O'na karşı gelmekten sakının. Eğer bilirseniz, bu sizin için daha hayırlıdır. 17. Siz Allah'ı bırakarak ancak putlara tapıyorsunuz ve yalan uyduruyorsunuz. Allah'ı bırakarak taptıklarınızın size hiçbir rızık vermeye güçleri yetmez. Öyle ise rızkı Allah'ın katında arayın. O'na kulluk edin ve O'na şükredin. Siz yalnız O'na döndürüleceksiniz. 18. Eğer siz yalanlarsanız bilin ki, sizden önce geçen birtakım ümmetler de yalanlamışlardı. Peygambere düşen apaçık tebliğden başka bir şey değildir." 19. Onlar, Allah'ın başlangıçta yaratmayı nasıl yaptığını, sonra onu nasıl tekrarladığını görmüyorlar mı? Şüphesiz bu Allah'a göre kolaydır. 20. De ki: "Yeryüzünde dolaşın da Allah'ın başlangıçta yaratmayı nasıl yaptığına bakın. Sonra Allah sonraki yaratmayı da yapacaktır. Şüphesiz Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter."

Bil ki ilâhî zât; kevn, emr ve yaratılış âlemleri ile herhangi bir türden münasebet, ilişki ya da alakadan münezzehtir; çünkü hakikat bunu kabul etmez. Her ne kadar şeylerin hepsinin aslı Hak Teâlâ'nın varlığı olsa da, bu yine de böyledir. Çünkü eğer bu ilâhî asıl mevcut olmasaydı ve kendisi ile yaratılışın gerçekleştiği Hak mâkul (akledilir) olmasaydı o zaman sonradan var edilen bu ikincil varlık yok ilen var olamazdı ve tasavvur da edilemezdi. Eğer biz âleme ne ise o olarak bakacak olur ve onun hakikatini, kaynağını, geliş yerini

bilecek olursak o zaman bu âlemde tesir sahibi ve hâkim olanın ne olduğunu da anlarız ve o zaman da Allah Teâlâ'nın güzel isimlerinin hepsinin bu âlemde küllî olarak hiçbir gizlilik arzetmeyecek apaçıklıkta zuhur etmiş olduğunu, orada bu ilâhî isimlerin eserlerinin ve hükümlerinin zâtları ile değil, fakat misalleri ile, hakikatleri ile değil fakat incelikleri ile hâsıl olduğunu görürdük.

Ana hatları ile özet bir beyan

Yaratılışın başlangıcı *hebâ* idi ve ondaki ilk var edilen şey rahmânî Hakikat-i Muhammediye idi. Herhangi bir mekân olmadığı için, onu kuşatacak bir yer de yok idi.

Peki, o neyden var edildi?

Varlık ve yokluk ile nitelendirilemeyen mâlum hakikatten var edildi.

Peki, nerede var edildi? *Hebâ*'da var edildi.

Hangi örneğe göre var edildi? Hakk'ın zâtındaki mâlum surete göre var edildi.

Niçin var edildi?

İlâhî hakikatin ızharı için var edildi.

Böylelikle Allah Teâlâ âlemi, isimlerinin sultanı zuhur etsin diye var etti. Çünkü kudretin taalluk ettiği şey olmadan kudret, ikram olmadan cömertlik, rızıklandırılan olmadan rızık verici, nimet verilen olmadan nimet veridi, rahmet edilen olmadan rahmet edici, herhangi bir tesiri olmayan atıl hakikatler demektir.

Gayesi nedir?

Karmaşadan kurtulmaktır, böylece her bir âlem, var edicisinden aldığı payı müstakil olarak bilir. Dolayısıyla onun gayesi, hakikatinin ızhar edilmesidir. Yine insan dışındaki âlemin en büyük feleğinin bilinmesi, küçük âlemin yan insanın bilinmesi, âlemin ruhunun, illetinin, sebebinin, feleklerinin, makamlarının, hareketlerinin ve tabakalarının detaylarının bilinmesidir.

Âlemin tertibini biz nazım olarak şöyle ifade ettik:

Hamd Allah'a mahsustur ki O'nun varlığı ile
Varlık zuhur etmiştir hem de melekût âlemi
En yüce unsur ki onun varlığıyla
İmkân âleminin zâtları zuhur etti

Hem de tertipsiz, herhangi bir önce gelen olmadan
Onda veya zamansal olarak geciken olmadan
Nihayet *el-Müheymin* görmek isteyince
Var olanlardan bilinir olanları
el-Kadîr açtı divan âlemlerini
Ruhun varlığıyla, sonra ikinci bir ruh ile
Sonra hebâ, sonra heyûlâ, sonra kabil cisim
Felekler ve rükünler âlemini
Onu büyük bir felek olarak döndürdü ki onun
Adı Kerim Arş ve Rahmân'ın istivâ yeridir
Sonra Kürsî takip eder, kelâmın bölünme yeridir
Kısımlarından çıkar iki ayak
Sonra burçlar feleği, sonra
Yıldızlar feleği ki zamanların kaynağı
Sonra tenezzül boşlukla, merkez için
Kendisinde binanın ayaklarını ikame etmek üzere
Bir arz döndürdü, sonra üzerindeki bir suyu
Hava küresini ve ateş küresini
Üzerinden hilâl feleği ve üzerinde
Divan kâtibine izafe edilen felek
Üzerinde Zühre feleği ve üzerinde bir felek
Gazâle feleği ki renklerin kaynağı
Üzerinde Merih sonra Müşterî
Sonra Keyvân'a ulaşan
Her cismin vardır kendi doğasına benzeyen
Nuranî âlem denen âlemden bir mahlûk
Onlar saygın meleklerdir ki şiarları
Varlığı korumaktır, *el-Muhsin* ismindendirler
Kemale doğru hareket eder ve doğar onlardan
Hareket esnasında şeytan âlemi
Sonra madenler, bitkiler, sonra
Bize gelir hayvan âlemleri
Nihaî gaye cisimlerimizin ortaya çıkması
Terkip ve bedenler âleminde
İstivâ olup rükünler itidale kavuşunca
İlâh, insan latifesini (ruhunu) üfler ona
Ona giydirir suretini, halife olur böylece
Melekler ve sekaleyn (insanlar ve cinler) ona âmâde olur
İhata edici feleğin dönmesi ve hükmüyle
Sonradan yaratılmışlık âleminde bize izhar etti onu

Toprağın ortasında simsiyah bir su
Ve de pis kokulu; şirk koşanlar ve azgınlar için
Rüzgârın sırtında akıverir ve o esnada
Karanlıklar vardır ki *el-Kāhir* ve *ed-Deyyan*'ın kahrıdır
Saltanatının merkezindeki kaya ile döner
Şanı yüce ilâhî ruhun

Allah Teâlâ'nın âlemi başlangıçta kendisine göre meydana getirdiği tertip ve düzen budur. Bil ki bilinen (mâlum) varlıklarda derecelenme farklı tarzlarda gerçekleşir. Bunlar içerisinde en önemli olanı "tesir"dir. Nitekim her tesir sahibi, hususen tesir ettiği şeye yönelik tesiri açısından, tesir edilen varlıktan üstündür. Bazen bir noktada daha aşağı derecede olan, başka bir yönden ondan daha üstün olabilir. Benzer şekilde illet mâlulünden şart meşrutundan, hakikat o hakikat ile tahakkuk edenden, delil medlûlünden –zâtı itibariyle değil- onun medlûlü olmak yönünden üstün olabilir. Bazen bu üstünlük -daha hususi bir ilgisi olan şeye göre- umumi ilgi ve taalluk sahibi olmak şeklinde tahakkuk edebilir. Buna örnek olarak Allah Teâlâ'nın el-'Alîm ve el-Kādir isimlerini verebiliriz. Bu yüzden de bütün varlık bir yönden üstün bir yönden aşağı mertebededir, dolayısıyla bu durum bir eşitliğe sebep olduğu gibi yine aynı sebeple şöyle denilmiştir: "Ne üstün var ne aşağı derecede olan, bilakis tüm varlık değerlidir, kâmildir, tamdır, herhangi bir eksikliği yoktur!" Bilhassa yaratılmışlar arasında farklı türlerine rağmen herhangi bir hakikate dayanmayan bir yaratılmış varlık söz konusu değildir. Çünkü her şey ilâhî bir hakikate ve nispete dayanır. Ancak Allah'ta herhangi bir derecelenme söz konusu değildir, çünkü bir şey kendisine göre dereceli olamaz. Bu açıdan âlemde de herhangi derecelenme yoktur. Nitekim işin başında ve sonunda her iş Hakk'a döner. Bu nedenle cem' ehli bu isim ile isimlendirilmişlerdir, çünkü onlar tek hakikat ehli olanlardır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Bizim işimiz tek bir işten başkası değildir." (Kamer, 54/50) İşi olduğu hâl üzere keşfeden kimse, âlemin bu tertibini öğrenmiş olur. [Furkan sûresinin 2. âyetinin tefsirine bakınız.]

يُعَذِّبُ مَنْ يَشَٓاءُ وَيَرْحَمُ مَنْ يَشَٓاءُۚ وَاِلَيْهِ تُقْلَبُونَ (٢١) وَمَٓا اَنْتُمْ بِمُعْجِز۪ينَ فِي الْاَرْضِ
وَلَا فِي السَّمَٓاءِۘ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَص۪يرٍ (٢٢) وَالَّذ۪ينَ كَفَرُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ
وَلِقَٓائ۪ه۪ٓ اُو۬لٰٓئِكَ يَئِسُوا مِنْ رَحْمَت۪ي وَاُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌ (٢٣) فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِه۪ٓ
اِلَّٓا اَنْ قَالُوا اقْتُلُوهُ اَوْ حَرِّقُوهُ فَاَنْجٰيهُ اللّٰهُ مِنَ النَّارِۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (٢٤)
وَقَالَ اِنَّمَا اتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَوْثَانًاۙ مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۚ ثُمَّ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ

يَكْفُرُ بَعْضُكُمْ بِبَعْضٍ وَيَلْعَنُ بَعْضُكُمْ بَعْضًاۘ وَمَأْوٰيكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُمْ مِنْ نَاصِرِينَۗ (٢٥)
فَاٰمَنَ لَهُ لُوطٌۘ وَقَالَ اِنّ۪ي مُهَاجِرٌ اِلٰى رَبّ۪يۜ اِنَّهُ هُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ (٢٦) وَوَهَبْنَا لَهُٓ اِسْحٰقَ
وَيَعْقُوبَ وَجَعَلْنَا ف۪ي ذُرِّيَّتِهِ النُّبُوَّةَ وَالْكِتَابَ وَاٰتَيْنَاهُ اَجْرَهُ فِي الدُّنْيَاۚ وَاِنَّهُ فِي الْاٰخِرَةِ
لَمِنَ الصَّالِح۪ينَ (٢٧)

21. O dilediğine azap eder, dilediğine de merhamet eder. Ancak O'na döndürüleceksiniz 22. Siz, yerde de gökte de Allah'ı âciz bırakacak değilsiniz. Sizin Allah'tan başka ne bir dostunuz, ne de bir yardımcınız vardır. 23. Allah'ın âyetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr edenler var ya; işte onlar benim rahmetimden ümit kesmişlerdir. İşte onlar için elem dolu bir azap vardır. 24. Kavminin cevabı, "Onu öldürün veya yakın" demekten ibaret oldu. Allah da onu ateşten kurtardı. Şüphesiz bunda inanan bir toplum için ibretler vardır. 25. İbrâhîm onlara dedi ki: "Sırf aranızda dünya hayatına mahsus bir sevgi uğruna Allah'ı bırakıp birtakım putlar edindiniz. Sonra kıyamet gününde kiminiz kiminizi inkâr edip tanımayacak; kiminiz kiminize lânet edecektir. Barınağınız cehennem olacaktır. Yardımcılarınız da olmayacaktır." 26. Bunun üzerine Lût, ona iman etti. İbrâhîm, "Ben, rabbime hicret edeceğim. Şüphesiz o mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir" dedi. 27. O'na İshâk'ı ve Ya'kûb'u bahşettik. Onun soyundan gelenlere peygamberlik ve kitap verdik. Ayrıca ona dünyada mükâfatını da verdik. Şüphesiz o, âhirette de sâlih kimselerdendir.

İshâk aleyhisselâm istek olmadan verilmiştir, İsmâîl aleyhisselâmda ise kesb ve vehb (çaba ve ilâhî hibe) birleşmiştir. Bu yüzden o İbrâhîm aleyhisselâmın kendisini istemesi ve "Rabbim! Bana sâlihlerden bir evlat ver" (Saffât, 37/100) şeklinde dua etmiş olması itibariyle kesbidir, ama "Biz ona büyük bir kurbanlığı fidye olarak verdik" (Sâffât, 37/107) âyetinde ifade edildiği üzere de vehbidir.

[Ve Ya'kûb'u bahşettik. Onun soyundan gelenlere peygamberlik ve kitap verdik. Ayrıca ona dünyada mükâfatını da verdik.]: Bu her peygamberin "Benim ecrim ancak Allah tarafından verilir" şeklindeki sözüdür ki burada tebliğ vazifesinin ecri kastedilir. Bu itibarla Allah Teâlâ kendisini ateşten kurtarmak suretiyle dünyadaki ecrini vermiş, ateşi ona serin ve selâmet kılmıştır.

[Ayrıca ona dünyada mükâfatını da verdik]: Dünyada elde etmiş olduğu ecir onun âhirette alacağı ecri eksilmemiştir. Sâlih olmak kulluğun özelliklerindendir, bu yüzden de Allah Teâlâ peygamberlerinin sâlih kullardan olduğunu zikretmiştir. Aynı nedenle İbrâhîm aleyhisselâmın da [Şüphesiz o, âhi-

rette de sâlih kimselerdendir] âyeti ile sâlihlerden olduğunu ifade buyurmuştur. Bunun (Burada onun dünyada değil de âhirette sâlih kimselerden olduğunun söylenmesinin)sebebi ise ondan dünya hayatında sadır olan üç şeydir. Bunların ilki onun eşi Sare hakkında "bu benim kardeşimdir" demiş olmasıdır ki bunu te'vil ile, (yani dinde kardeşimdir demek isteyerek) söylemiştir. İkincisi, müşriklerin panayırına katılmamak için mazeret olarak "ben hastayım" demiştir; üçüncüsü ise müşriklere karşı tevhid delilini ikam etmek üzere, putları kırdığı zaman, "Hayır, onları en büyükleri kırmıştır" demiştir. İşte kıyamet günü insanlar gelip kendisinden şefaat kapısının açılması için Allah'a niyazda bulunmasını istedikleri zaman bu üç sözünü mazeret olarak gösterecektir.[2] Bu nedenle onun sâlihliği âhirette sâlihlik olarak zikredilmiştir. Çünkü âhirette Allah Teâlâ onu bu sözlerinden hesaba çekmez.

وَلُوطاً اِذْ قَالَ لِقَوْمِهٓ اِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَۘ مَا سَبَقَكُمْ بِهَا مِنْ اَحَدٍ مِنَ الْعَالَمِينَ (٢٨)
اَئِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ وَتَقْطَعُونَ السَّبِيلَ وَتَأْتُونَ فِى نَادِيكُمُ الْمُنْكَرَۜ فَمَا كَانَ جَوَابَ
قَوْمِهٓ اِلَّٓا اَنْ قَالُوا ائْتِنَا بِعَذَابِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ (٢٩)

28. Lût'u da peygamber olarak gönderdik. Hani o kavmine şöyle demişti: "Gerçekten siz, sizden önce dünyada hiçbir toplumun yapmadığı bir hayâsızlığı işliyorsunuz. 29. Siz hâlâ erkeklere yanaşacak, yol kesecek ve toplantılarınızda edepsizlik yapacak mısınız?" Kavminin cevabı, "Eğer doğru söyleyenlerden isen, haydi Allah'ın azabını getir bize" demeden ibaret oldu.

Bu onların yalanlama konusundaki mübalağaları, aşırı tavırlarıdır; zira eğer onlar resûlün doğru söylediğine en ufak bir ihtimal vermiş olsalardı böyle bir şey söylemezlerdi. Çünkü insanların nefisleri menfaatleri elde etmeye ve zararları defetmeye yönelik çalışacak şekilde yaratılmıştır.

قَالَ رَبِّ انْصُرْنِى عَلَى الْقَوْمِ الْمُفْسِدِينَ (٣٠) وَلَمَّا جَٓاءَتْ رُسُلُنَٓا اِبْرٰهِيمَ بِالْبُشْرٰى
قَالُٓوا اِنَّا مُهْلِكُٓوا اَهْلِ هٰذِهِ الْقَرْيَةِۚ اِنَّ اَهْلَهَا كَانُوا ظَالِمِينَۚ (٣١) قَالَ اِنَّ فِيهَا لُوطاً قَالُوا
نَحْنُ اَعْلَمُ بِمَنْ فِيهَا لَنُنَجِّيَنَّهُ وَاَهْلَهُٓ اِلَّا امْرَاَتَهُۘ كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ (٣٢) وَلَمَّٓا اَنْ جَٓاءَتْ
رُسُلُنَا لُوطاً سِٓيءَ بِهِمْ وَضَاقَ بِهِمْ ذَرْعاً وَقَالُوا لَا تَخَفْ وَلَا تَحْزَنْ اِنَّا مُنَجُّوكَ وَاَهْلَكَ اِلَّا
امْرَاَتَكَ كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ (٣٣) اِنَّا مُنْزِلُونَ عَلٰٓى اَهْلِ هٰذِهِ الْقَرْيَةِ رِجْزاً مِنَ السَّمَٓاءِ

2. Buhârî, Tefsir 188; Müslim, Îman 327; Tirmizî Sıfatü'l-Kıyâme 10.

بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ (٣٤) وَلَقَدْ تَرَكْنَا مِنْهَا اٰيَةً بَيِّنَةً لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ (٣٥) وَاِلٰى مَدْيَنَ اَخَاهُمْ
شُعَيْبًاۙ فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ وَارْجُوا الْيَوْمَ الْاٰخِرَ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْاَرْضِ مُفْسِدِينَ
(٣٦) فَكَذَّبُوهُ فَاَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَاَصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جَاثِمِينَۙ (٣٧) وَعَادًا وَثَمُودَا۬ وَقَدْ
تَبَيَّنَ لَكُمْ مِنْ مَسَاكِنِهِمْ وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ اَعْمَالَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ وَكَانُوا
مُسْتَبْصِرِينَۙ (٣٨) وَقَارُونَ وَفِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَلَقَدْ جَٓاءَهُمْ مُوسٰى بِالْبَيِّنَاتِ فَاسْتَكْبَرُوا
فِي الْاَرْضِ وَمَا كَانُوا سَابِقِينَۚ (٣٩) فَكُلًّا اَخَذْنَا بِذَنْبِهِۚ فَمِنْهُمْ مَنْ اَرْسَلْنَا عَلَيْهِ حَاصِبًاۚ
وَمِنْهُمْ مَنْ اَخَذَتْهُ الصَّيْحَةُۚ وَمِنْهُمْ مَنْ خَسَفْنَا بِهِ الْاَرْضَۚ وَمِنْهُمْ مَنْ اَغْرَقْنَاۚ وَمَا كَانَ
اللّٰهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلٰكِنْ كَانُٓوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ (٤٠) مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَوْلِيَٓاءَ
كَمَثَلِ الْعَنْكَبُوتِۚ اِتَّخَذَتْ بَيْتًاۜ وَاِنَّ اَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ الْعَنْكَبُوتِ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ
(٤١) اِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍۜ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (٤٢) وَتِلْكَ الْاَمْثَالُ
نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِۚ وَمَا يَعْقِلُهَٓا اِلَّا الْعَالِمُونَ (٤٣)

30. "Ey rabbim! Şu bozguncu kavme karşı bana yardım et" dedi. 31. Elçilerimiz (melekler) İbrâhîm'e müjdeyi getirdiklerinde, "Biz bu memleket halkını helâk edeceğiz, çünkü oranın ahalisi zalim kimselerdir" dediler. 32. İbrâhîm, "Ama orada Lût var" dedi. Onlar, "Orada kimin bulunduğunu biz daha iyi biliriz. Biz onu ve ailesini elbette kurtaracağız. Ancak karısı müstesna, çünkü o geri kalıp helâk edilenlerden olacaktır." 33. Elçilerimiz Lût'a geldiklerinde, Lût, onlar yüzünden tasalandı, onlar hakkında çaresizlik içine düştü. Elçiler ona, "Korkma, üzülme. Biz seni ve aileni kurtaracağız. Ancak karın başka. O geride kalıp helâk edilenlerden olacaktır." 34. Şüphesiz biz, bu memleket halkı üzerine, fasıklık ettiklerinden dolayı gökten bir azap indireceğiz. 35. Andolsun biz, aklını kullanacak bir kavm için o memleketten ibret alınacak apaçık bir delil bıraktık. 36. Medyen'e de kardeşleri Şu'ayb'ı peygamber olarak gönderdik. Şu'ayb, "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Âhiret gününe ümit besleyin ve yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın" dedi. 37. Kavmi onu yalanladı. Bunun üzerine kendilerini o mâlum sarsıntı yakaladı da yurtlarında diz üstü çöküp kaldılar 38. Ad ve Semûd kavimlerini de helâk ettik. Bu, onların harap olmuş yurtlarından size besbelli olmuştur. Şeytan onlara işlerini süslemiş ve onları doğru yoldan alıkoymuştur. Hâlbuki onlar gözü açık kimselerdi. 39. Karûn'u, Firavun'u ve Hâmân'ı da helâk ettik. Andolsun, Mûsâ kendilerine apaçık mûci-

zeler getirmişti de yeryüzünde büyüklük taslamışlardı. Oysa azabımızdan kurtulamazlardı. 40. Bunların her birini kendi günahları yüzünden yakaladık. Onlardan taş yağmuruna tuttuklarımız var. Onlardan o korkunç sesin yakaladığı kimseler var. Onlardan yerin dibine geçirdiklerimiz var. Onlardan suda boğduklarımız var. Allah onlara zulmediyor değildi, fakat onlar kendilerine zulmediyorlardı. 41. Allah'tan başkalarını dost edinenlerin durumu, kendine bir ev edinen örümceğin durumu gibidir. Evlerin en dayanıksızı ise şüphesiz örümcek evidir. Keşke bilselerdi! 42. Şüphesiz Allah, onların, kendini bırakıp da başka ne tür şeylere taptıklarını biliyor. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir. 43. İşte bu temsilleri biz insanlar için getiriyoruz. Onları ancak bilginler düşünüp anlarlar.

Misaller sırf kendileri için istenmezler, bu yüzden verilmezler, aksine onlar kendilerinden misale konu olan ve delil olarak sunuldukları hususun bilinmesinin sağlanması için verilirler. Bunlar tıpkı Kur'ân'daki bütün ibret delilleri gibidir. Allah Teâlâ insan dışındaki âlemi salt insana misal vermek için yaratmıştır ki bu sayede insan âlemde zâhir olan her şeyin kendisinde de bulunduğunu bilsin. İnsan asıl maksat olan varlıktır, hikmetin toplandığı yerdir, cennet ve cehennem onun için yaratılmıştır, dünya ve âhiret onun için yaratılmıştır, bütün ahval ve nitelikler onun için yaratılmıştır. Bütün ilâhî isimler ve onların eserleri onda zuhur eder. [Onları ancak bilginler düşünüp anlarlar.]

Allah seni teyit etsin, bi ki âlim zâhiri ve bâtını bilen olduğu kadar her ikisini kendisinde birleştirmeyen kimse ise seçkin âlim olmadığı gibi seçilmiş âlim de değildir. Çünkü bilgin hakikati gereği sahibini bilgisine aykırı davranmaktan alıkoyar. Eğer insan bilgili olduğunu iddia eder fakat akla ve şeriata göre yapması zorunlu bir işin aksine davranırsa, bilgili olmadığı gibi bilen suretinde de ortaya çıkmamıştır. O hâlde sakın kendini kandırma, çünkü böyle bir suçun vebali başkasına değil, sadece sana döner. Eğer, "Bilgili olduğu hâlde bilgisine göre davranmayan insanları görürüz. Bazen insanda bilgi bulunur, fakat amel olmaz." diyecek olursan buna karşılık şöyle deriz: Böyle söz, o sözü söyleyenden sadır olmuş bir hatadır. Çünkü bilginin bilgiye olduğu kadar bilgi olmayan şeye de verilen bir isim olduğunu bilmelisin. Bildiğini iddia ettiği bilgiye bağlı ameli yapmayan bir kimse gördüğümüzde muhakkak o kimsenin içinde bir ihtimal bulunur. İçinde (bildiği şeyin doğruluğuna ilişkin) herhangi bir ihtimal bulunan kimse ise o şeyi biliyor sayılmaz, aynı zamanda bu kimse verdiği habere de bilgi olmasını gerektirecek ölçüde inanmaz. Ama yine de sen ona soracak olsan sana, "bu bilgiyi getiren kimsenin (yani Hazreti Peygamber aleyhisselâmın) getirdiği şey doğrudur, ben de

ona inanıyorum" der. Ne var ki söz sadece bazı insanlar nezdinde, o sözü söylediği zaman doğru kabul edilir, bunun dışında doğru kabul edilmez. Haddizatında bu kimse kendi başına kaldığı zaman aklındaki ihtimal ortaya çıkar. Dolayısıyla onda ortaya çıkan ve bilgi gibi görünen bu şey aslında kendisine ârız olan bir durumdan ibarettir. Çünkü ilim, ince bir perdenin ardından insana ameli getirir. Görmez misin ki Allah Teâlâ bu kadar âyetleri gözümüzün önüne dikerek ve bunların sayısını çoğaltarak ancak ilmin hâsıl olmasını istemiştir, bunun sebebi ise onun şunu biliyor olmasıdır: İlim hâsıl olduğu zaman amel de zorunlu olarak hâsıl olur. Asıl âlim, Allah'ın âyetlerinin hüküm ve tafsilatını Allah tarafından bilip, anlayandır. O hâlde ameli olmadığı hâlde ilim sahibi olduğunu iddia eden herkesin iddiası yalandır. (Tabii eğer iddia ettiği ilim amel ile ilgili ise.) *Allah Teâlâ sana kelâmını, sırf sen onu bilip, anlayasın diye okur.*

خَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِلْمُؤْمِنِينَ (٤٤)

44. Allah gökleri ve yeri hak ve hikmete uygun olarak yaratmıştır. İşte bunda inananlar için bir ibret vardır.

Bil ki şeyler üç mertebede olup bunların bir dördüncüsü yoktur. İlim bunlardan başkasına taalluk etmez. Bunların dışındakiler salt yokluk olup bilgiye de cehalete de konu olmaz, herhangi bir şeye taalluk etmez. İşte bunu anladıysan şöyle deriz: Bu üç şeyden biri kendinde varlık niteliğine sahiptir, o kendinde var olandır, dolayısıyla onun varlığı yokluktan olamaz, aksine o mutlak varlıktır, kendisinden önce var olan herhangi bir şeyden var olmuş değildir. Aksine o her şeyi var eden ve yaratan, takdir eden, tafsil ve tedbir eyleyendir. O hiçbir kayıt altına alınmayan mutlak ve münezzeh varlıktır. O *el-Hayy* (hayat sahibi), *el-Kayyûm* (her şeyin kendisi ile kaim olduğu), *el-Âlîm* (bilen), *el-Murîd* (irade sahibi), *el-Kadîr* (kudretli) olan, hiçbir şeyin mislinin benzeri olmadığı, *es-Semî'* (işiten) ve *el-Basîr* (gören) olan Allah Teâlâ'dır. Bu üç şeyden ikincisi Allah ile varlık kazanan varlıktır. Bu, kendisine âlem denen mukayyet varlıktır. Buna arş, Kürsî, yüce gökler ve oradaki âlem, yer ve oradaki hareket eden varlıklar, haşereler, bitkiler ve diğer âlemler dâhildir. Bunlar 'aynları itibariyle yok iken var edilmişlerdir. Ama bunların 'aynlarının varlığı ile onlar var eden arasında bir zaman farkı yoktur ki "Bu, öncedir ya da sonradır" denilebilsin. Böyle bir şey imkânsızdır. Aksine yaratıcı varlık, varlık itibariyle önce gelir, tıpkı dünün bugüne önce gelmesi gibi. Nitekim dünün bugüne önceliği zaman önceliği değildir, çünkü nihayetinde dün de bugün de zaman olması itibariyle ay-

nı zamandır. Zamansızlık vakitte değildir, ancak insanın vehmi yaratıcının varlığı ile yaratılmışın varlığının arasında bir süreklilik olduğu vehmine kapılır ki bunun sebebi de insanın duyu tecrübesinde şeyler arasında zamansal olarak öncelik ve sonralık hâlini tecrübe ediyor olmasıdır. Bu üç şeyden üçüncüsü ise varlıkla, yoklukla, ezelîlikle ve sonradan olmaklıkla nitelendirilemeyen şey olup ezelî Hak ile bir olandır, bu yüzden onun için de, tıpkı Hak için olduğu gibi, âleme göre zamansal olarak önce ya da sonra olduğunun düşünülmesi mümkün değildir. Üstelik bu üçüncü olan var da değildir. Nitekim sonradan olmak ve ezelîlik izafi durumlardır ve akla belli bir hakikati ulaştırır. Çünkü eğer âlem olmasaydı o zaman biz varlığı zorunlu olana ezelî ismini vermezdik (tabii şeriat ona bu ismi vermemiş, bunun yerine *el-Evvel* ve *el-Âhir* isimlerini vermiştir). Eğer sen olmasaydın o zaman o *el-Evvel* ve *el-Âhir* de demezdi, çünkü öncelik ile sonralık arasındaki bağlayıcı nokta olmayacaktı, bu durumda da evvel ve âhir olmayacaktı. Aynı şey zâhir ve bâtın için ve bütün izafet isimleri için geçerlidir. Dolayısıyla Hak Teâlâ herhangi bir öncelik ve sonralık ile kayıt altına alınmaksızın vardır. Ama bu üçüncü şey varlıkla da yoklukla da nitelenmez, benzer şekilde öncelikle de sonralıkla da nitelenmez. Tıpkı varlığı zorunlu olan varlıkta olduğu gibi bu varlık için de âlemin sona ermesi ile sonlanması düşünülemez. Aynı şekilde bütün ya da kısmîlik ile ya da eksilme veya artma ile de nitelenemez. Yukarıda onun hakkında, "tıpkı Hak Teâlâ için imkânsız olduğu gibi onun için de imkânsızdır, üstelik" şeklinde ifade kullanmıştır, buradaki "üstelik" kaydı bu üçüncü varlığın ne var ne yok olması ile ilgilidir, bu yüzden de onun için "ilk" ve "son" denmez. Aynı şekilde bu kayıt bu üçüncü şeyin mekân olarak âlem ile aynı yerde olmadığını ya da zaman olarak ondan önce olmadığını bilmemizi sağlar, çünkü mekân âlemdendir; bu ise âlemin; cevher-i ferdin ve hayat feleğinin aslıdır. Kendisi ile yaratılışın gerçekleştiği, mutlak varlığa ait olan ve âlemden olan her şeyin olduğu Hak'tır. İşte bu üçüncü şeyden âlem zuhur etmiştir. Bu şey ezelde ezelî olarak ve sonradan yaratılmışlıkta sonradan yaratılmış olarak zuhur eden ve zihinde mâkul olan âlemin küllî hakikatlerinin hakikatidir. Eğer "Bu şey âlemdir" dersen doğru söylemiş olursun, eğer "bu şey kadim olan Hak Teâlâ'dır" dersen doğru söylemiş olursun, eğer "bu şey âlem de değildir Hak da değildir, ilave bir mânadır" dersen yine doğru söylemiş olursun. Bütün bunlar onun hakkında doğrudur, çünkü o küllî ve umumi olup ezelîliği ve sonradan yaratılmışlığı kendisinde toplayıcıdır. Varlıkların çokluğu ile çok olur ama onların taksimi ile taksim olmaz. O ne mevcuttur ne de mâdumdur (ne vardır ne de yoktur), âlem değildir ama âlemdir, gayrıdır ama gayrı değildir; çünkü gayrılık iki farklı varlıkta olur, nispet ise bir şeyin bir başka şeye birleşmesidir.

Bu nispet durumunda ondan bir başka şey olur ki ona suret denilir. Nispet de bir tür birleşmedir. Ama bu hakkında konuştuğumuz üçüncü şey, herhangi bir kimsenin hakikati hakkında herhangi bir tâbire güç yetirmeyeceği bir şeydir ama biz ona bir tür temsil ve teşbih ile imada bulunabilir ve şöyle deriz: Bu tanımlanamaz, varlıkla ve yoklukla nitelenemez, ezelîlikle ve sonradan yaratılmışlıkla sıfatlandırılamaz olan şeyin âleme nispeti tıpkı ahşabın kürsiye, sandığa, minbere nispeti; gümüşün ondan yapılan yüzük, gerdanlık ve benzeri eşyalara nispeti gibidir. İşte böylece bu hakikat bilinebilir. O hâlde sen bu nispeti al ama onda bir eksiklik tasavvur etme.

Bil ki ahşap ağacın belli bir suretidir, onda sen her zaman sadece ağaçlık olmak anlamındaki mâkûl ve toplayıcı hakikati gör, ona o olarak bak, işte o zaman onun eksik olmadığını, bölünmediğini, aksine her kürsüde, her minberde onun eksiksiz ve fazlasız bir şekilde tam olarak bulunduğunu görürsün. Her ne kadar ondan yapılmış kürsüde ve minberde ondan neşet eden ağaçlık, köşegen olma, nicelik ve benzeri pek çok hakikat bulunsa da bu böyledir. İşte bu üçüncü şey bütün bu hakikatlerin tamamının kemalidir. Dilersen bunu hakikatlerin hakikati olarak isimlendirebilirsin. On mekûl (kategori) yani cevher, araz, hâl, zaman, mekân, sayı, izafet, konum, etkinlik ve edilgenlik; Hak Teâlâ'nın kendilerinden yüce ve süflî var olanları var ettiği maddenin hakikatini oluşturur. O bütün var olanları kendisinde birleştiren anadır; zihinde akledilir, aynda (hariçte) var değildir. Yani zâtî bir surete sahiptir ama varlıklarda herhangi bir artma, eksilme ya da kısımlanma olmaksızın bir hakikattir. Dolayısıyla onun varlığı ezelî olsun sonradan yaratılmış olsun bütün varlıkların hariçteki varlığında tebarüz eder. Eğer varlıkların hariçteki varlığı olmasaydı biz onu akledemezdik. O olmasaydı biz o zaman varlıların hakikatini akledemezdik. Dolayısıyla onun varlığı şahısların varlığına bağlıdır. Şahıslara ilişkin tafsilatlı bilgi onlara ilişkin (genel) bilgiye (onların varlığını bilmeye) bağlıdır, çünkü onları bilmeyen kimse varlıklar arasında ayrım yapamaz ve örneğin "cansızlar, melek ve ezelî varlık tek bir şeydir" der. Çünkü hakikatleri bilmemekte, varlıkların birbirlerinden temyiz edildikleri hususları bilmemektedir. Oysa bu hakikatler (ve varlıkları temyiz eden hususiyetler) ilimde önce, var olmakta sonradır, onlara sonralık atfedilse bile bu sonralık cüz'î varlığın hariçteki varlığında değildir. Zâtı açısından onlar külli ve mâkûldür, varlık ve yokluk ile nitelenmez, onlar bütün varlıkların maddesidir, varlıkların zuhuru ile onlar da kâmil mânada zuhur etmiştir. Artık geride var olacak bir şey kalmamıştır. [Bu konuda bkz. "Elbette bunda iman eden bir kavim için âyet vardır." (En'âm, 6/73; el-Hicr, 15/85; en-Nahl, 16/3.)]

اُتْلُ مَٓا اُو۫حِيَ اِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ وَاَقِمِ الصَّلٰوةَۜ اِنَّ الصَّلٰوةَ تَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَٓاءِ وَالْمُنْكَرِۜ
وَلَذِكْرُ اللّٰهِ اَكْبَرُۜ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ (٤٥)

45. Kitaptan sana vahyolunanı oku, namazı da dosdoğru kıl. Çünkü namaz, insanı hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar. Allah'ı anmak elbette en büyük ibadettir. Allah yaptıklarınızı biliyor.

[Namaz, insanı hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar]:

Birinci vecih

[Namaz, insanı hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar], yani sureti ile böyle yapar, nitekim iftitah tekbiri namazın başlangıcı, ona namaz dışındaki şeyleri haram kılıcı, selâm ise sonudur, ona bunları helâl kılıcıdır. Böylelikle namaz, insanı hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar. Allah Teâlâ, içerdiği ihram (haram kılma, kutsallaştırma, yasaklama) nedeniyle bize bu hakikatten haber vermek üzere bu âyette bize bunu bildirmiştir. O hayâsızlık ve kötülükten alıkoyar, bunun sebebi ise iftitah tekbiridir. Çünkü bu tekbir, namaza başlayan için namazda olduğu sürece başka bir işle meşgul olmayı haram hâle getirir. Bu ihram (iftitah tekbiri) sayesinde onu hayâsızlık ve kötülükten alıkoyar. İhram kelimesi, kişiyi namazda oluşuna aykırı olacak bir tasarruftan alıkoymaktır. Böylelikle namaz kılan kimse bu tür tasarruflara son verir, böylece Allah'ın emri ile ona ibadet eden kimsenin sevabını aldığı gibi aynı namaz içerisinde –her ne kadar doğrudan buna niyet etmemiş olsa da- Allah'ın haram kılmış olduğu şeyleri terketmenin sevabını alır. Namazın ne kadar üstün bir ibadet olduğunu bir düşün! (Âyet-i kerîme) nasıl da bu muazzam meseleyi ortaya koymaktadır. Şöyle ki, insan bir görevi yapmaya koyulduğu zaman o bu görevi yapan kimsenin ecrini alır, ama aynı zamanda bu görev onu kendisi için yasaklanmış olan kötülük ve hayâsızlıkları yapmaktan da alıkoyar, böylece herhangi bir kötülük ve hayâsızlık işlememeye niyet etmiş kimsenin sevabını da alır. Doğrusu insanların çoğunluğu kendileri lehine olan bu hususu düşünmezler, çünkü namaza kendilerini hakkıyla vermezler. Eğer durum böyle olmasaydı, [Namaz, insanı hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar] âyetinin ilave bir anlamı olmazdı. Nitekim namaz insanı hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar ama bunlar dışındaki ibadetlerden (seni şer'î olarak namaz kılıyor olmaktan çıkarmayacak olan ibadetlerden) alıkoymaz.

İkinci vecih

Namaz kulun fiilidir, kul namazı ile kötülük ve hayâsızlıktan uzak duran kimselerden olur, böylece namazı ile kötülük ve hayâsızlıktan uzak duran kimselerin sevabına da nâil olur. Namaz esnasında konuşmadığı zaman iki sevap alır. Biri bir ibadet olarak namazın sevabı, diğer ise bir başka ibadet olarak kötülükten uzak durmanın sevabıdır. Namaz zâtı itibariyle hayâsızlıktan alıkoyar. Hayâsızlık açıkça yapılan günahlardır. Kötülükten de alıkoyar, kötülük ise kalplerin yadırgadığı şeylerdir.

[Allah'ı anmak elbette en büyük ibadettir]:

Birinci vecih

Namaz birtakım fiilleri ve sözleri ihtiva eder. Namaz kılan kimsenin dilini zikir ile hareket ettirmesi onun namaz fiillerinden biridir. Bu hareketten işitilen ses, söz ise namazın sözlerinden biridir. Namaz sözleri içerisinde Allah'ı zikir kapsamı dışına çıkacak bir söz yoktur. İster kıyam hâlinde olsun ister rükû, ister açıkça ister sessizce söylenmiş olsun, insan açıkça ya da gönlü ile namazda hep Allah'ı zikreder. Örneğin "Bana hidayet et.", "Bana rızık ver." der. (Bu mânadaki âyetleri okur.) Ama bunlar namazda Allah tarafından meşrû görülmüş zikirdir. Çünkü Allah Teâlâ Kur'ân'ı zikir olarak isimlendirmiştir, hem de Kur'ân'da şeytanlardan, Allah'ın gazabına uğrayanlardan söz edildiği hâlde. Bunları okuyan kimse Allah'ı zikretmiş olur, çünkü nihayetinde bunlar Allah'ın kelâmıdır. Bu durumda Allah Teâlâ'nın [Allah'ı anmak elbette en büyük ibadettir] şeklindeki sözü, "Namazda sözlü zikir, fiilî zikirden daha üstündür." anlamına gelir, çünkü sözlü zikir hem sözü hem fiili ihtiva eder. Dolayısıyla namazda Allah'ı zikretmek namaz hâlleri içinde en üstün olanıdır. Hak Teâlâ "Siz beni zikredin ben de sizi zikredeyim, siz bana (sadece bana) şükredin ve bana nankörlük etmeyin." (Bakara, 2/152) buyurmuştur. Fâtiha sûresi zikri ve şükrü ihtiva eder ki bu sûreyi namaz kılan insan kıyam hâlinde okur. Buradaki (yani Fâtiha Sûresindeki) şükür "Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur." (Fâtiha, 1/1) âyetindedir. Bu, şükür ile zikretmenin tam kendisidir. İlave olarak namazda (ve Fâtiha Sûresinde) başka zikirler de bulunur. Nihayetinde namaz esnasında Allah'ı zikretmek ve O'na şükretmek insanın namaz dışında Allah'ı zikretmesinden ve O'na şükretmesinden daha faziletlidir. Çünkü sen namaz esnasında Allah Teâlâ'yı zikredersen Allah Teâlâ o namaz esnasında senin meclisda-

şın olur. Nitekim Allah Teâlâ kendisini zikredenin meclisdaşı olacağını haber buyurmuştur. Dolayısıyla namaz esnasında Allah'ı zikretmek namaz fiillerinden biridir. Nitekim bu hususta namazın Allah ile kul arasında taksimini bildiren bir kudsî hadis de rivayet edilmiştir.[3] Namaz esnasındaki zikirlerin en üstünü Allah'ı zikretmek, fiillerin en üstünü ise secdedir. Çünkü zikir secdenin bir bölümüdür ve en büyük bölümlerinden biridir. Namazda Allah'ı zikir, namazın bölümlerinin üstünüdür. Yoksa zikir namazdan daha üstün değildir. Nitekim namazın tamamı zikirden ibaret değildir, zira onda dua da vardır. Hak Teâlâ dua ile zikri birbirinden ayırt etmiş ve "Kim benim zikrim ile meşgul olduğu için dua etmekten alıkonmuş olursa" buyurmuştur. O sebeple burada yani [Allah'ı anmak elbette en büyük ibadettir] âyetinde kastedilen zikir, kişinin namaz dışında Allah'ı zikretmesi değildir ki böyle bir zikir namaza tercih edilmiş olsun, aksine burada kastedilen zikir, namazdaki zikirdir. Dolayısıyla dili ve ameli ile Allah'ı zikretmek ve O'na şükretmek isteyen herkesin öncelikle namaz kılması ve namazında başka şeylerle değil, Kur'ân'da bulunan zikirleri söylemesi gerekir. Kur'ân'da bulunan zikirlerle söylerken de zikir ve dua maksadını niyet etmesi gerekir. Örneğin tesbih çekerken Kur'ân'dan, hamdederken Kur'ân'dan, dua ederken Kur'ân'dan âyetler okumalıdır. Böylelikle kulun zikri ile Kur'ân mutabık olur, çünkü Kur'ân Allah'ın kelâmıdır, böylece "Siz beni zikredin ben de sizi zikredeyim, siz bana (sadece bana) şükredin ve bana nankörlük etmeyin." (Bakara, 2/152) âyetinde sözü edilen husus gerçekleşmiş, Allah, kendisini zikretmiş olanı zikretmiş olur.

[Allah'ı anmak elbette en büyük ibadettir], yani namazda Allah'ı anmak en büyük ibadettir. Yani kul Allah'a dua ettiği ve O'na senâda bulunduğu vakit Allah'ın onun zikrine icabet etmesi kulun namazda Allah'ı zikretmesinden, O'nun kelâmını okumasından daha büyüktür. Böylece iki zikreden arasında münasebet söz konusu olur. Eğer kul Allah'ı kendi ifadeleri ile (Kur'ân'da olmayan zikirlerle) zikrederse o zaman onun zikri ile Allah'ın kendisini zikri arasında bu münasebet söz konusu olmaz, çünkü bu durumda kul Kur'ân'da bulunan zikir zikretmediği gibi onu kastetmemiştir de. Lafızları denk düşse bile kasıt bu değildir. Sonra Kur'ân ile yapılan bu zikir namazda gerçekleştiği zaman Hazreti Peygamber aleyhisselâmın "Rabbinin yüce adını tesbih et" (A'lâ, 87/1) âyeti indirildiği zaman "bunu secdelerinizde okuyun"[4] buyurmasında ve "Azîm olan rabbinin ismini tesbih et" (Hâkka, 69/52) âyeti indirildiği za-

---

3. Müslim, Salât 38.
4. Ebû Dâvûd, Salât 150; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXVIII, 630.

man da "bunu rükûlarınızda okuyun" buyurmasında[5] olduğu gibi bir tevafuk söz konusu olur. Allah katında farz olan zikirler daha faziletlidir. Bu nedenle hakikat erbabı kimsenin, namaz esnasındaki zikirlerini Kur'ân'dan seçmesi gerekir ki bu zikirleri yaparken aynı zamanda Kur'ân okumu olsun ve aynı söz ile hem zikir ve hem de tilaveti birleştirmiş, zikredenlerin ve tilavet edenlerin sevabına yani faziletine birlikte nâil olmuş olsun. Eğer Kur'ân'da olan zikri hususi olarak kastetmeden (başka kelimelerle) zikrederse, o zaman sadece zikretmiş olur, tilavet etmiş olmaz, kastındaki kadar faziletinde eksilme olur. Okuduğu zikir Kur'ân'da olduğu hâlde kastı bu değilse yine aynı durum söz konusudur, nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâmdan nakledilen bir rivayette amellerin niyetlere göre olduğu ve kişinin ancak niyetinde olan şeye nâil olacağı ifade edilmiştir. O hâlde sen "Lâ ilâhe illellah" (Allah'tan başka ilâh yoktur) dediğin zaman bile bununla Kur'ân'da geçen aynı ifadeyi okumayı kastetmiş olman gerekir. Örneğin "Bil ki Allah'tan başka ilâh yoktur." (Muhammed, 47/19) âyetinde bu ifade geçer. Aynı durum tesbih, tekbir gibi ifadeler için de geçerlidir. Bilirsin ki insanın nefesleri kıymetlidir, giden nefes geri gelmez, o hâlde her nefesini en üstün ve izzetli olanla çıkarmak gerekir.

İkinci vecih

[Allah'ı anmak (Allah'ın zikri) elbette en büyük ibadettir]: Bu âyetteki izafet (Allah'ın zikri şeklindeki izafet) hem Allah'ın zikredilen olduğu hem de zikreden olduğu anlamına gelir. Nitekim Allah Teâlâ zikredenlerin en büyüğüdür, onun kendi zâtını zikretmesi mahlûkatını zikretmesinden büyüktür, çünkü O kendisini mütekellim oluşu açısından zikreder. Allah'ın kelimeleri sonsuzdur, tükenmez, bu yüzden de Allah'ın zikri sonsuzdur, tafsilatlıdır; çünkü kelimeler icmalî/genel değil, tafsilîdir. Onun zikri zikirlerin en büyüğüdür. Zikir hep O'ndan çıksa da yine O, bunların bazılarını diğerlerinden büyük olmakla nitelemiştir.

Üçüncü vecih

Sonra burada "Allah" isminden dolayı bir başka maksat daha çıkar. Hak Teâlâ burada "Allah'ın zikri" tâbirinde Allah ismini kullanmıştır ki bu ism-i celâl sıfat alır, ama sıfat olarak kullanılmaz. Bütün esmâ-i hüsnâ'yı içerir, ama

5. Ebû Dâvûd, Salât 150; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXVIII, 630.

delâlet itibariyle hiçbir şey onu içermez. "En büyüktür" yani kendisi ile Hak Teâlâ'yı zikredeceğin her isimden daha büyüktür. Örneğin *er-Rahîm*, *el-Ğafûr*, *er-Rab*, *eş-Şekûr* ve diğer isimlerden daha büyüktür, çünkü Allah isminin verdiği anlamı bunlardan hiçbiri veremez, çünkü bütün ilâhî isimlerde bir müştereklik söz konusudur Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Yeryüzü üzerinde Allah, Allah diyen tek bir kişi dahi kalsa kıyamet kopmaz."[6] buyurmuştur. İşte bu, Hak Teâlâ'nın [Allah'ı anmak (Allah'ın zikri) elbette en büyük ibadettir] âyetinde ifade ettiği husustur. Dikkat edilirse Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Lâ ilâhe illellah diyen kimse kalsa" dememiş, aksine "Allah, Allah diyen tek bir kişi dahi kalsa" buyurmuştur. Bu yorum, âyetteki "ekber" (en büyük) ifadesini ism-i tafdil (en büyük) anlamında değerlendirdiğimizde söz konusu olur. (Bu konuda el-Ahzâb, 33/41. âyetin tefsiri sadedinde açtığımız müfred isim bahsine bakınız.) Eğer âyetteki "ekber" (en büyük) ifadesi bu mânada alınmazsa o zaman buradaki zikrin başka herhangi bir zikirden büyüklüğü değil, bizzat büyüklüğü söz konusu edilmiş olur. Yani herhangi bir karşılaştırma söz konusu olmaz ki her ne kadar [Allah'ı anmak (Allah'ın zikri) elbette en büyük ibadettir] âyetindeki vecihlerin hepsi kastedilmiş olsa da, bu sonuncusu, ilâhî makama daha uygundur. Zira Furkan olsun, Tevrat olsun, Zebur olsun İncil olsun, sahîfeler olsun, Allah kelâmı olan bütün kitaplardaki her bir âyetin muhtemil olduğu ve o dilleri bilen ârifler tarafından dikkat çekilen bütün vecihler Allah Teâlâ tarafından o kimse hakkında kastedilmiş mânalardır. Çünkü Allah Teâlâ'nın kuşatıcı ilmi bütün bu vecihleri kuşatır.

Dördüncü vecih

[Allah'ı anmak (Allah'ın zikri) elbette en büyük ibadettir] Allah'ın zikri Kur'ân'dır, o hâlde sen O'nu sadece Kur'ân ile zikret, kendi tekbirin ile O'nu tekbir etme, çünkü O sana kendisini tekbir etmeyi emretmiş ve ["O'nu tekbir et"] buyurmuştur, o hâlde sen rabbini tekbir ettiğin zaman onu tıpkı kendisinin tekbir ettiği gibi tekbir et, Rabbin konusunda aklını hakem kılma.

Mesele: Namazda Allahu Ekber lafzı ile tekbir

Fıkıh âlimleri namazdaki tekbirin özellikleri konusunda ihtilaf etmişlerdir. Kimileri sadece Allahu Ekber ifadesinin câiz olacağını söylemişler-

6. Müslim, İman 234; Tirmizî, Fiten 35.

ken kimileri aynı kelimenin farklı bir sigası olan *kebîr* kelimesinin de câiz olacağını söylemiştir. Kimileri ise aynı anlamda olan el-Ecel ve el-'Azîm gibi ifadelerin de câiz olacağını söylemiştir. Evla olan, sünnete tâbi olmaktır; nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Namazı benden gördüğünüz gibi kılınız"[7] buyuruştur. Bize mütevatir bir şekilde nakledilmiş olan sadece "Allahu Ekber" şeklindeki lafızdır, bu yüzden de biz başka bir lafzın bunun yerine geçeceği şeklinde bir hüküm vermeyiz. Zira mütevatir olarak nakledilmiş olan bu ifadeden vazgeçen kimse bu ihtisasın (hususi olarak bu ifadenin seçilmiş olmasının) sağlayacağı faydadan mahrum kalır ve hiç kuşkusuz ki, muhalefet etmiş olmakla nitelenir. Kul namaza başlarken iftitah tekbirinde Allahu Ekber diyerek pek çok hâl içerisinde hususi bir hâl olan namaza başlar. Bu esnada Allahu Ekber demek suretiyle, "Rabbim herhangi bir hâl ile kayıtlanmaktan yücedir, aksine bütün hâller O'nun kudretindedir, hiçbir hâl bunun dışında değildir." demiş olur. Bu öyle bir kibriyadır ki Allah'tan başkası bu konuda O'na ortak olamaz. Bu nedenle Hazreti Peygamber aleyhisselâm üstünlük belirten "Ekber" sigasını kullanmıştır. (Ya da hususen Allah isminin büyüklüğünü vurgulamıştır.) Zira müşrikler ulûhiyeti Allah'tan başka varlıklara da nispet etmekteydiler, oysa ulûhiyetin onlar nezdinde de Allah'a nispeti daha kâmil, daha yüce idi, onlar bunu itiraf ediyorlardı.[8] İlâhî isimler arasındaki üstünlük a'yânda değil, münasebette söz konusudur; dolayısıyla taş en üstün olmaz, onların taştan yontup yaptıkları şey de en üstün olmaz, kendilerine ulûhiyet nispet ettikleri yıldızlar ve diğer şeyler de en üstün olamaz. Çünkü a'yânlar arasında üstünlük söz konusu değildir. Çünkü kul ile efendi, rab ile merbub arasında bir üstünlük söz konusu değildir.

وَلَا تُجَادِلُوٓا اَهْلَ الْكِتَابِ اِلَّا بِالَّت۪ي هِيَ اَحْسَنُۗ اِلَّا الَّذ۪ينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ وَقُولُوٓا اٰمَنَّا
بِالَّذ۪ٓي اُنْزِلَ اِلَيْنَا وَاُنْزِلَ اِلَيْكُمْ وَاِلٰهُنَا وَاِلٰهُكُمْ وَاحِدٌ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ (٤٦) وَكَذٰلِكَ
اَنْزَلْنَٓا اِلَيْكَ الْكِتَابَۜ فَالَّذ۪ينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يُؤْمِنُونَ بِه۪ۚ وَمِنْ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ مَنْ يُؤْمِنُ بِه۪ۜ وَمَا
يَجْحَدُ بِاٰيَاتِنَٓا اِلَّا الْكَافِرُونَ (٤٧)

46. İçlerinden zulmedenler hariç, kitap ehli ile ancak en güzel bir yolla mücadele edin ve şöyle deyin: "Biz, bize indirilene de, size indirilene de

7. Buhârî, Ezân, 18.
8. Dolayısıyla Allah'ın en büyük olduğunu değil de sadece büyük olduğunu söylersek, müşriklerin yaptığından farkımız açıkça ortaya çıkmaz. (ç.n.)

inandık. Bizim ilâhımız ve sizin ilâhınız birdir. Biz sadece ona teslim olmuş kimseleriz." 47. İşte böylece biz sana Kitâp'ı indirdik. Kendilerine kitap verdiklerimiz ona inanırlar. İşte şunlardan da ona inananlar vardır. Bizim âyetlerimizi ancak kâfirler inkâr ederler.

Çünkü onlar bu âyetleri gizlerler, bildikleri hâlde içlerindeki haset, çekememe ve zulüm nedeniyle böyle yaparlar.

وَمَا كُنْتَ تَتْلُوا مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتَابٍ وَلَا تَخُطُّهُ بِيَمِينِكَ اِذًا لَارْتَابَ الْمُبْطِلُونَ (٤٨) بَلْ
هُوَ اٰيَاتٌ بَيِّنَاتٌ فِى صُدُورِ الَّذِينَ اُوتُوا الْعِلْمَۜ وَمَا يَجْحَدُ بِاٰيَاتِنَٓا اِلَّا الظَّالِمُونَ (٤٩)
وَقَالُوا لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَاتٌ مِنْ رَبِّهٖۜ قُلْ اِنَّمَا الْاٰيَاتُ عِنْدَ اللّٰهِۜ وَاِنَّمَٓا اَنَا۬ نَذِيرٌ مُبِينٌ (٥٠)

48. Sen şu Kur'ân'dan önce hiçbir kitap okumuyor ve onu sağ elinle yazmıyordun. O takdirde bâtıl peşinde koşanlar, şüpheye düşerlerdi. 49. Hayır! O, kendilerine ilim verilenlerin kalplerindeki apaçık âyetlerdir. Bizim âyetlerimizi ancak zalimler inkâr eder. 50. Dediler ki: "Ona rabbinden mûcizeler indirilseydi ya!" De ki: "Mûcizeler ancak Allah katındadır ve ben ancak apaçık bir uyarıcıyım."

Allah Teâlâ'nın insanlara rahmet olarak göndermiş olduğu Hazreti Peygamber aleyhisselâmın rahmetinin kendisini gösterdiği hususlardan biri de, Allah'ın onun dili ile beyan ettiği ve tebliğ etmesini emrettiği bu husustur. Nitekim de da risâletin şartları arasında resûlün doğruluğuna delâlet eden mûcizelerin gelmesinin bulunmadığını tebliğ etmiştir. Çünkü resûl aslında sadece Allah'ın emri ile insanları uyaran ve tebliğ etmekle memur olduğu şeyi tebliğ eden kimsedir. Onun payına düşen budur, başka bir şey değildir. Eğer doğru söylediğine dair bir mûcize getirmiş ise bu onun elinde olan bir şey değil, aksine Allah Teâlâ'nın ona bir fazlı, ikramıdır. Bu itibarla Allah Teâlâ bütün nebîlerin bu konudaki mazeretini ortaya koymaktadır ki bu da resûllere yönelik bir rahmettir. Bu nedenle Kur'ân'da [Dediler ki: "Ona Rabbinden mûcizeler indirilseydi ya!"] âyeti gelmiştir ki buradaki sözü söyleyenler Araplar değildir, çünkü Kur'ân'ın Hazreti Peygamber aleyhisselâmın doğruluğuna dair mûcizeyi Araplara zaten göstermiştir. *Zira Arap olmayanlar Kur'ân'ın icazını ve mûcizeliğini zaten anlayamazlar.* Ama davete muhatap olan Arap dışı milletlere, Yahudilere, Hıristiyanlara ve Mecusilere bu türden bir mûcize gösterdiğine dair bir bilgi yoktur. Ama hangi mûcize gelmiş olursa olsun, o mûcizenin gelmesi zorunlu değil, ilâhî bir lütuftur. Herhangi bir peygamber mûcize getirmek zorunda değildir. Bu durumda mûcize isteyenlere denilir ki: [Mû-

cizeler ancak Allah katındadır ve ben ancak apaçık bir uyarıcıyım], sonra da Allah Teâlâ ona şöyle demektedir:

أَوَلَمْ يَكْفِهِمْ أَنَّا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ يُتْلٰى عَلَيْهِمْ اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَرَحْمَةً وَذِكْرٰى لِقَوْمٍ
يُؤْمِنُونَ (٥١)

51. Kendilerine okunan kitabı sana indirmiş olmamız onlara yetmedi mi? Şüphesiz bunda inanan bir kavim için bir rahmet ve bir öğüt vardır.

[Şüphesiz bunda inanan bir kavim için bir rahmet ve bir öğüt vardır]: Onlar için rahmet vardır, çünkü biz seni âlemlere rahmet olarak gönderdik. Burada Kur'ân bütün milletlerin, Kur'ân'ın Hazreti Peygamber aleyhisselâmın doğruluğuna delâlet eden yönünü anlamalarını sağlayacak şeyi ortaya koymaktadır, çünkü hâl karinelerinden yola çıkarak onlar Hazreti Peygamber aleyhisselâmın okuma yazma bildiği ya da okuma yazma bilenlerle vakit geçirdiği, bunun için ülkesinden ayrıldığı gibi bir bilgiye sahip değillerdir. Aksine hepsi bilmektedir ki Hazreti Peygamber aleyhisselâm ümmi bir toplum içerisinde ümmi bir kişi idi. Bu itibarla Allah Teâlâ onlara, bu nitelikte olan bir kimsenin bilemeyeceğini gayet iyi bildikleri şeyleri haber vermektedir ki onlar bu şeyleri bir kimsenin ancak Allah'ın bildirmesi sayesinde bilebileceğini gayet iyi bilirler. Dolayısıyla Kur'ân'ın bu ifadeleri onların istemiş oldukları ve söyledikleri mûcizenin tam kendisi olmaktadır. Bu itibarla Kur'ân'ın mûcizevi yönü Araplar için idi, çünkü onların dilleri ile indirilmişti, fakat onlar Kur'ân'a karşı koymaktan alıkonulmuşlardı ya da herhangi bir alıkonulma olmadığı hâlde onların kuvvetleri dâhilinde böyle bir imkân hiç yoktu. Böylece Kur'ân kendisinden önceki kitapların getirmiş olduğu şeyleri getirdi ki Hazreti Peygamber aleyhisselâmın bu şeylere dair Kur'ân'dan öğrendiğinin dışında bir bilgisi yok idi. yahudiler ve hıristiyanlar ve diğer kitap sahipleri bunu anladılar ve böylece Kur'ân'ın Allah katından gelen bir kitap olduğuna dair delil onlar nezdinde de hâsıl oldu.

قُلْ كَفٰى بِاللّٰهِ بَيْنِى وَبَيْنَكُمْ شَهِيدًا يَعْلَمُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا
بِالْبَاطِلِ وَكَفَرُوا بِاللّٰهِ اُولٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ (٥٢)

52. De ki: Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah yeter. O, göklerde ve yerde olanları bilir. Bâtıla inanıp Allah'ı inkâr edenler (Allah'a dair bilgilerini gizleyenler) var ya; işte onlar asıl ziyana uğrayanlardır.

[Bâtıla inanıp]: Hak Teâlâ bu ifadesi ile bu kimseleri inanç sahibi (müminler) olarak nitelemektedir, ancak onları bâtıla imanları, inandıkları şeyin bâtıl olduğuna dair bir inanç değildir. Aksine onlar tıpkı hak ehlinin hak olduğuna inandıkları şeye inanmasında olduğu gibi bâtıla inanırlar. (Yani bâtılın hak olduğuna inanırlar.) Bu yüzden iman kelimesi onlara nispet edilmiştir. İşin aslında inandıkları şey onların inandığı gibi olmadığı için, Hak Teâlâ onu bize "bâtıl" diye isimlendirmiş, onların vehmettikleri şekilde isimlendirmemiştir. Nitekim onlar var olmayana var göstermişler, var olanı da inançlarında izale etmişlerdir ki Allah onların bu yaptıklarını "örtmek" diye isimlendirmiştir. Böylece Hakk'ın varlığı onların örtmelerinden dolayı onlar için örtük kalmıştır. Nitekim onlar Hakk'ın varlığını tasavvur etmeden örtebilecek değillerdir, ancak tasavvur ettikten sonra örtmeleri söz konusu olmuştur. Bu yüzden de onlar kâfir olmuştur.

[İşte onlar asıl ziyana uğrayanlardır]: Ticaretleri kâr etmemiştir ve onlar doğru yolu da bulamamışlardır.

وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَلَوْلَا اَجَلٌ مُسَمًّى لَجَاءَهُمُ الْعَذَابُ وَلَيَأْتِيَنَّهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا
يَشْعُرُونَ (٥٣) يَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَاِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ (٥٤) يَوْمَ يَغْشٰيهُمُ
الْعَذَابُ مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ اَرْجُلِهِمْ وَيَقُولُ ذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (٥٥) يَا عِبَادِيَ
الَّذِينَ اٰمَنُوا اِنَّ اَرْضٖي وَاسِعَةٌ فَاِيَّايَ فَاعْبُدُونِ (٥٦)

53. Senden azabın çabucak gelmesini istiyorlar. Belirlenmiş bir süre olmasaydı azap onlara mutlaka gelirdi. Onlar farkında değillerken kendilerine ansızın elbette gelecektir. 54-55. Senden azabın çabucak gelmesini istiyorlar. Oysa azap kâfirleri üstlerinden ve ayaklarının altından bürüyeceği gün, şüphesiz cehennem onları mutlaka kuşatmış olacaktır. Allah onlara, "Yapmakta olduklarınızın cezasını tadın" diyecektir. 56. Ey iman eden kullarım! Şüphesiz ki benim arzım geniştir. O hâlde ancak bana kulluk edin.

[Şüphesiz ki benim arzım geniştir]: Burada "arz" kelimesini "Allah'ın arzı geniş değil miydi?" (Nisâ, 4/97) âyetinde olduğundan daha güçlü bir şekilde kendisine izafe etmiştir ki bu, hususi bir izafettir. Sonra [O hâlde ancak bana kulluk edin] buyurmuştur, yani "bu geniş arzda sadece bana kulluk edin" demektir. Bu âyetin müminler içerisinden hususi bir gruba vermiş olduğunun pek çok vechinden bir tanesi şöyledir: Onlar "Allah'ın arzı nedir?" diye düşünmüşler ve şöyle demişlerdir: "Üzerinde Allah'tan başkasının mül-

kiyeti olmayan ölü araziler Allah'ın hususi arazisidir, O'na izafe edilir, ortaklıktan beridir, başkasına izafe edilmez, imardan uzaktır. Çünkü medeniyete (yerleşime) yakın olan ölü arazilere bazı insanların ulaşması ve oraları mülk edinip ihya etmeleri mümkündür, buna karşılık medeniyetten, yerleşim yerlerinden uzakta olan ölü araziler bu ihtimalden uzaktır." Bunlar demişlerdir ki: "Allah Teâlâ bize bu arzda kulluk etmeyi sırf bu arzın hususi bazı nitelikleri olduğu için emretmiş olmalıdır. Bu arzda hususi nitelik olarak bulunan tek şey, üzerinde Allah'tan başkasının nefesinin bulunmamasıdır. Yani bunlarda Rahmân'ın nefesi vardır. İşte insan bu gibi bir arazide Allah Teâlâ'ya kulluk ederse bu yabanilikte, tıpkı medeni bölgelerde hissettiği ünsiyeti hisseder, tek başına kaldığı bu durumda kalbinde bir hoşnutluk ve mutmainlik bulur. İşte bütün bunlar Allah Teâlâ'nın orada ibadet eden kula, başkalarının da mülkiyet sahibi olduğu müşterek mülkiyetli arazilerde ibadet ederken (ya da yaşarken) hissettiği keder, sıkıntı ve darlığı gideren Rahmânî nefesinden kaynaklanır. Bu durum ibadet ehli (âbid) kullardan bazılarını seyahate sevkeden husustur. Onlar işte bu tür arazilerde öylesine âyetler, muazzamlıklar ve ibretler görmüşlerdir ki bunlar onları bu arazilerin mâlikinin kim olduğu üzerinde düşünmeye sevketmiştir. Bu düşünce sonucunda Allah onların kalplerini türlü ilimlerle aydınlatmış, kendilerine âyetler üzerinde düşünüp nazar etme kapısını açmıştır ki bu âyetler, kendisi için her şeyden alakalarını kestikleri zâtın, yani Allah Teâlâ'nın azametine delâlet eden alâmetlerdir.

İşaret kabilinden tefsir

Sonra ey dost, ey kardeş! Bilmelisin ki bedeninin arzı Allah Teâlâ'nın sana üzerinde kendisine ibadet etmeni emrettiği hakiki geniş arzdır, çünkü O sana kendi arzında kendisine ibadet etmeni, ruhun bu bedeninde (yani arzında) sakin olduğu süre boyunca emretmiştir, ama ruhun bu arzı (bedeni) terkedip ondan ayrıldığı zaman her ne kadar bedenin toprağa defnedilmiş olarak arzda kalmış olsa bile, senin üzerindeki mükellefiyet yükümlülüğü sona etmiş olur. Böylece anlamış olursun ki arz senin bedeninden başka bir şey değildir. Allah bu arzı (bedeni) senin için geniş kılmıştır, yani sana bahşettiği ve sadece şu insan bedeninde bulunan kuvvet ve özelliklerle donatmıştır. Allah Teâlâ'nın "Allah'ın arzı geniş değil miydi? Orada hicret etseydiniz ya!" (Nisâ, 4/97) âyetine gelince, burada zikredilen hevânın ve aklın mahallidir, kullar hevânın arzından aklın arzına hicret etmelidirler. Sen bu hicreti yapmış olsan bile yine kendi bedenindesin, bu arzın içindesin, eğer hevâ ve

hevesin seni harekete geçirirse uçurumdan yuvarlar ve helâk eder, ama elinde şeriatın kandili olan aklın seni ele geçirirse işte o zaman kurtulursun, Allah seni bu sayede kurtarmış olur. Nitekim şüphe ve eksiklik niteliklerinden uzak olan akl-ı selîm, Allah Teâlâ'nın kulun basiret gözünü açtığı araçtır ki bu sayede kul şeyleri oldukları gibi idrak edebilir ve onlara hak ettikleri muameleyi yapar, her hak sahibine hakkını verir. Allah'a bu geniş arz olan bedeninde kulluk etmeyen kimse zaten yaratılış maddesi olan topraktan müteşekkil bildiğimiz arzda da O'na ibadet etmez. Sen aklın başında ve şeriatın kandili elinde olmak üzere bu beden arazisinde sakin olmaya devam ettiğin sürece rabbine ibadet etmekle memursun. İşte bu beden arazisi senin için Allah'ın kendisine ölüm gelip çatıncaya kadar kulluk etmeni emrettiği geniş arzıdır, hakiki arz budur. İşte Allah Teâlâ'nın [Ey iman eden kullarım! Şüphesiz ki benim arzım geniştir. O hâlde ancak bana kulluk edin] şeklindeki âyeti bunu ifade eder.

İşaret

Allah Teâlâ senin beden arazini yarattığı zaman orada bir de Kâbe var etmiştir. Bu Kâbe senin kalbindir. Bu beyti mümin için en şerefli ev yapmış ve göklerde bir beyt-i ma'mur'un, yerde Kâbe'nin bulunduğunu, fakat bu beytlerin kendisini içine alamayacağını, buna karşılık mümin yaradılışlı bu kulunun kalbinin kendisini alacağını ifade buyurmuştur. Tabii, burada kalbin Allah'ı kuşatıp içine almasından maksat, O'nu bilmesidir. Bu da sana göstermektedir ki âyetteki arz kelimesinden kastedilen, senin kulluk arzın olan bedenindir, sen bu arzda sanki O'nu gözünle görüyormuşçasına O'na kulluk edersin. Çünkü senin kalbin O'nu gözünle idrak etmekten perdelidir, zira O, senin bâtınındadır. O hâlde sen Allah'a, sanki O'nu kendi zâtında O'nun celâline yaraşır şekilde görüyormuş gibi ibadet edersin, basiret gözün O'nu müşahede eder, çünkü O zâhirdir, basiret gözüne ilim zuhuru ile görünür, sen de O'nu basiret gözün ile görürsün. Böylece O'nu âdeta gözün ile görmüş gibi olursun ve senin bu ibadetinde iki suret birleşir, hem Hak Teâlâ'nın hayal makamında lâyık oluğu kulluk hem de O'nun hayal makamı dışında lâyık olduğu kulluk birleşir. Böylelikle sen O'na hem mutlak olarak hem de mukayyet olarak kulluk etmiş olursun. Bu da işte bu yaratılış (bu beden) dışında söz konusu olmaz. Bu nedenle Allah Teâlâ bu mümin yaratılışı muharrem, kutsal kılmış, kerem ve azamet sahibi evi yapmıştır. Varlıktaki herkes Allah'a gayben kulluk eder, bunun tek istisnası mümin insan-ı kâmildir, çünkü mümin

insan-ı kâmil Allah'a müşahede üzere kulluk eder. Kul ancak iman ile kemale erebilir, çünkü imanın güçlü nuru vardır, hatta bu nur her türlü karanlığı yok edecek kadar güçlüdür. Kul Allah'a müşahede üzere kulluk ettiği zaman bütün kuvvetleri onu görür, böylece asla başkasına kulluk etmez, edemez. Dolayısıyla bu makama ancak mümin olan insan erişebilir. O da ancak ve ancak rabbine iman eder. Zira Allah Teâlâ da *el-Mümin*'dir.

Bil ki sen eğer bu makamda değilsen, bu derecede kademin bulunmuyorsa işte ben sana bu yüce derecenin sağlayacağı şeyi gösteriyorum. Bu, Allah'ın mahlûkatı tek bir türde yaratmadığını, aksine onları farklı derecelerde ve türlerde yaratmış olduğunu bilmendir. Bu bedihî ve zorunlu olarak müşahede edilir. Çünkü insanlar arasında aklî nazar ve iman konusunda farklılıklar bulunmaktadır. Hak vasıtasıyla bilmektesin ki insan kardeşinin aynasıdır. Kişi kendi nefsinde göremediği şeyi kardeşinden görür, onun vasıtasıyla görür. Bil ki görünenler farklı şekillerdedir ve görünen şey görende uzunluk, genişlik, düzlük, eğrilik, ovallik, eksikli, fazlalık, çokluk gibi şekil farklılıkları ile görülür. Her şeye şeklini veren, onu gösteren bu aynadır. Yine bilirsin ki resûller insanlar arasında mizaç olarak en mutedil kimselerdir, çünkü onlar rablerinin risâletini alabilecek kapasitededirler. Onlardan her biri risâletten Allah'ın mizacına vermiş olduğu terkibin kabul edebileceği kadarını alır. Bu yüzden de nebîlerden her biri belli bir kavme hususi olarak gönderilmiştir, çünkü sınırlı bir mizaca sahiptir. Ancak Hazreti Muhammed Mustafa aleyhisselâm efendimizi Allah Teâlâ umumi bir risâlet ile bütün insanlara göndermiştir. Onun bu tür kapsayıcı bir risâleti alıp kabul edebilme kudretine sahip olmasının yegâne sebebi, kendisinin bütün nebî ve resûllerin mizacını ihtiva eden umumi bir mizaca sahip olmasıdır, çünkü o mizaçların en mutediline ve en mükemmeline sahiptir. İmdi, bunu öğrendiğine ve Hakk'ı şu insanî yaratılışta zuhur edebilecek en kâmil hâliyle görmek istediğine göre, bil ki sen buna ehil değilsin, Hazreti Muhammed Mustafa aleyhisselâm efendimizin sahip olduğu mükemmel mizaç sende bulunmamaktadır. Dolayısıyla Hak senin kalbinin aynasında ne kadar tecelli ederse etsin, senin mizacının ölçüsünde ve şeklinin suretinde tecelli edecektir. Daha önce bildiğin üzere senin konumun Hazreti Muhammed Mustafa aleyhisselâm efendimizin yaratılış itibariyle rabbini bilmesine elverişli olan mizacından daha aşağı düzeydedir, o hâlde imana sımsıkı sarıl ve daima Hazreti Muhammed Mustafa aleyhisselâm efendimize tâbi olmaya devam et, onu önünde hem kendi suretini hem başkalarını suretini görüp izleyebileceği bir ayna olarak tut. Eğer böyle yaparsan Allah Teâlâ'nın Hazreti Muhammed Mustafa aleyhisselâm efendimizin aynasında ona göre tecelli ettiğini ve bu tecellinin en kâ-

mil, en mutedil ve en güzel tecelli olduğunu, çünkü aynanın özelliklerinin bunu gerektirdiğini de bilirsin. Sen bu tecelliyi Hazreti Muhammed Mustafa aleyhisselâm efendimizin aynasında idrak edersen kendi aynanda asla idrak edemeyeceğin bir kemale erişebilirsin. Nitekim iman meselesinde risâlet yoluyla Hak Teâlâ'nın kendi zâtına nispet ettiği bası hususların bize bildirilmiş olduğunu ve bunlar konusunda insan aklının hayret içinde kaldığını bilirsin. Bunlar öylesine aklın hayrete düşeceği hususlardır ki eğer şeriat bunları bildirmese ve bizden iman etmemizi istemiş olmasa idi bizim bunlara akıl erdirmemiz ve onları akıl yoluyla kabul etmemiz mümkün olmazdı. Aksine onları daha baştan reddeder ve savunanları cehalet ile suçlardık. İşte nasıl ki risâlet ve iman bize aklımızın ermediği hususları gösteriyor ise aynı şekilde bizim aklımızın ve mizacımızın aynası da Hazreti Muhammed Mustafa aleyhisselâm efendimizin aynasında tecelli eden ilâhî tecelliyi idrak etme ve o tecelliyi kendi aynasında idrak etme konusunda eksiktir, kusurludur. Sen nasıl risâlete gayben iman ediyorsan işte bu nebevî tecelliyi de aynıyla müşahede edersin. İşte ben sana nasihat ettim, hatta olabilecek en açık nasihatte bulundum, şu hâlde artık sen Hakk'ı Hazreti Muhammed Mustafa aleyhisselâm efendimizin aynasında müşahede etmekten başkasına talip olma, O'nu kendi aynanda müşahede etme talebinden sakın. Ya da nebîyi ve onun aynasını kendi aynanda tecelli etmeye çalışma, çünkü böyle yapmak seni yüce dereceden aşağıya indirir. Dolayısıyla sen Hazreti Muhammed Mustafa aleyhisselâm efendimizin izinden gitmeye, ona tâbi olmaya bak, bu yoldan asla ayrılma. Peygamberinin ayak izini görmediğin hiçbir yere ayağını basma, adımını atma, adımlarını hep onun izinden at. Eğer yüce derecelere sahip kimselerden olmak, kâmil müşahede ehline katılmak istiyorsa işte ben sana açık açık nasihat etmiş bulunuyorum.

كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ ثُمَّ اِلَيْنَا تُرْجَعُونَ (٥٧)

57. Her can ölümü tadacaktır. Sonra bize döndürüleceksiniz.

Ölen kimsenin her ne kadar bedeni yere gömülmüş olsa da onun için kıyamet kopmuş olur. Herkes ancak ecelinin dolması ile, süresinin bitmesi ile ölür, ruhunu teslim eder. Dünya diyarı emellere ulaşma diyarıdır, yeter ki ecel gelip çatmasın. Dünya âhiretin tarlasıdır. Peki, çiftçi neredesdir? Dünyada menfaatler kazanılır, ölüm ise mümin için bir hediyedir. Mümin ölüm sayesinde yakın bölgeden uzak bölgeye geçer, fitnenin ve sıkıntının olmadığı, kimsenin hüsrana uğramayıp aldatılmadığı dünyaya geçer. Kimin muradı ilâhî nimete nâil olmak ise ilâhî karşılama vardır onun için orada.

[Sonra bize döndürüleceksiniz]: Herkes Allah'a dönecektir, çünkü "Allah" ismi, câmi (kuşatıcı, toplayıcı) isimdir.

وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُبَوِّئَنَّهُمْ مِنَ الْجَنَّةِ غُرَفًا تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ
خَالِدِينَ فِيهَا نِعْمَ اَجْرُ الْعَامِلِينَ (٥٨) اَلَّذِينَ صَبَرُوا وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ (٥٩) وَكَاَيِّنْ
مِنْ دَابَّةٍ لَا تَحْمِلُ رِزْقَهَا اَللّٰهُ يَرْزُقُهَا وَاِيَّاكُمْ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (٦٠) وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَنْ
خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ لَيَقُولُنَّ اللّٰهُ فَاَنّٰى يُؤْفَكُونَ (٦١) اَللّٰهُ
يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ لَهُ اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (٦٢) وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ
مَنْ نَزَّلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ مِنْ بَعْدِ مَوْتِهَا لَيَقُولُنَّ اللّٰهُ قُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ بَلْ
اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ (٦٣) وَمَا هٰذِهِ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا اِلَّا لَهْوٌ وَلَعِبٌ وَاِنَّ الدَّارَ الْاٰخِرَةَ لَهِيَ
الْحَيَوَانُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ (٦٤)

58. İman edip sâlih amel işleyenler var ya, onları içinden ırmaklar akan ve içinde ebedî kalacakları cennet köşklerine yerleştireceğiz. Çalışanların mükâfatı ne güzeldir! 59. Onlar, sabreden ve yalnız rablerine tevekkül eden kimselerdir. 60. Nice canlılar vardır ki, rızıklarını taşımazlar. Onları da sizi de Allah rızıklandırır. O hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir. 61. Andolsun, eğer onlara, "Gökleri ve yeri kim yarattı, güneşi ve ayı hizmetinize kim verdi?" diye soracak olsan mutlaka, "Allah" diyeceklerdir. O hâlde nasıl döndürülüyorlar? 62. Allah kullarından dilediğine bol verir ve kısar. Şüphesiz Allah her şeyi hakkıyla bilendir. 63. Andolsun, eğer onlara, "Gökten yağmuru kim indirip de onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltti?" diye soracak olsan, mutlaka, "Allah" diyeceklerdir. De ki: "Hamd Allah'a mahsustur." Fakat onların çoğu akıllarını kullanmazlar. 64. Bu dünya hayatı ancak bir eğlence ve oyundan ibarettir. Âhiret yurduna gelince, işte gerçek hayat diyarı odur. Keşke bilselerdi!

Allah Teâlâ âhiret diyarını, kendisinde hayat bulunduğu için "hayat diyarı" olarak isimlendirmiştir. Bu diyarın ehli orada hayatı hem duyusal olarak hem de manen yaşar ve o nimetten istifade edeler. Cennet de aynı şekilde oraya girenlerden dolayı kat be kat nimet görür, lezzet alır. Bu nedenle içinin cennet sakinleri ile dolup taşmasını ister. Orada her şey canlıdır, çünkü âhiret diyarı hayatın kendisinde zâhir olduğu natık bir diyardır, aynı sabittir, tükenmez. Oysa dünya diyarı böyle değildir, orada hayat gizlidir, fanidir, aynı geçicidir, suret değiştirir, şekil değiştirir, konum değiştirir. Allah Teâlâ'nın

âhiret diyarını "hayat diyarı" diye isimlendirmiş olmasının sebebi orada işin herkes için ayan beyan olacak olmasıdır. Dünyadaki hâlinin aksine orada sana verilen her şey canlı ve natık olacaktır, çünkü işin aslında âlemdeki her suretin bir ruhu vardır, ancak Allah bizim gözlerimizi onların (görünür dünyada mutat bir şekilde gözlerimizle idrak ettiğimiz ve ruh sahibi olmadığını söylediğimiz varlıkların) ruhunu idrak etmekten alıkoymaktadır.

فَاِذَا رَكِبُوا فِى الْفُلْكِ دَعَوُا اللّٰهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَۚ فَلَمَّا نَجّٰيهُمْ اِلَى الْبَرِّ اِذَا هُمْ
يُشْرِكُونَۙ (٦٥)

65. Gemiye bindikleri zaman dini Allah'a has kılarak O'na dua ederler. Onları kurtarıp karaya çıkardığı zaman ise bir de bakarsın ki, Allah'a ortak koşuyorlar.

[Gemiye bindikleri zaman dini Allah'a has kılarak O'na dua ederler]: Allah Teâlâ'nın mutat olmayan âyet ve mûcizeleri onlar için görünür olmaya başladığı zaman gaflet hâli üzerlerinden kalkar.

[Onları kurtarıp karaya çıkardığı zaman ise bir de bakarsın ki, Allah'a ortak koşuyorlar]: Dini Allah'a hâlis kılıp sadece O'na dua eder olduktan sonra tekrar şirklerine geri dönerler.

لِيَكْفُرُوا بِمَٓا اٰتَيْنَاهُمْۚ وَلِيَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ (٦٦)

66. Kendilerine verdiğimiz nimetlere nankörlük etsinler ve bir süre daha faydalansınlar bakalım! İleride bilecekler.

Bu ifade Hak Teâlâ'dan bir tehdittir, nitekim onlar cehennem ateşinde iken "Keşke geri döndürülsek" (En'âm, 6/27) diye feryat edecekler, Hak Teâlâ ise "Geri döndürülecek olsalar bulundukları hâle yine dönerlerdir" (En'âm, 6/28) buyurmuştur ki onların bu konudaki tutumu tıpkı (yukarıdaki âyetlerde ifade edildiği üzere), gemide boğulmak üzere iken kurtulanların sonradan tekrar şirke ve azgınlığa dönmeleri gibidir.

اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّا جَعَلْنَا حَرَمًا اٰمِنًا وَيُتَخَطَّفُ النَّاسُ مِنْ حَوْلِهِمْۜ اَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ وَبِنِعْمَةِ
اللّٰهِ يَكْفُرُونَ (٦٧)

67. Çevrelerindeki insanlar kapılıp götürülürken, bizim, onların yurtlarını saygın ve güvenlikli bir yer kıldığımızı görmediler mi? Onlar hâlâ bâtıla inanıyorlar da Allah'ın nimetini inkâr mı ediyorlar?

Hak Teâlâ "kılma" fiilini kendisine nispet etmiş, kâfirlerin kalplerine de bunu (Mekke'nin güvenli bir belde olduğu düşüncesini) yakınlaştırmıştır. Böylece onların kalplerinde oraya giren herkesin güven içerisinde olmasını bir kural olarak benimseme düşüncesini yerleştirmiştir. Bunu hem müşriklerin hem başkalarının kalplerine yerleştirmiştir.

وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَوْ كَذَّبَ بِالْحَقِّ لَمَّا جَٓاءَهُ اَلَيْسَ فٖى
جَهَنَّمَ مَثْوًى لِلْكَافِرٖينَ (٦٨) وَالَّذٖينَ جَاهَدُوا فٖينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَاِنَّ اللّٰهَ لَمَعَ
الْمُحْسِنٖينَ (٦٩)

68. Allah'a karşı yalan uyduran ya da kendisine geldiğinde, gerçeği yalanlayandan daha zalim kimdir? Cehennemde kâfirler için yer mi yok? 69. Bizim uğrumuzda cihad edenler var ya, biz onları mutlaka yollarımıza ileteceğiz. Şüphesiz Allah mutlaka ihsan sahipleri ile beraberdir.

Birinci vecih

Cihadın sebebi kendileri ile savaşıp cihad etmemiz emredilen kimselerden sadır olan fiiller olduğu ve bu fiiller de yaratma ve tedbir açısından Allah'a ait olduğu için biz düşmana değil, O'na cihad etmiş oluruz. Düşman O'nun düşmanı olduğu ve biz de O'nun emrine bağlı kalmak maksadıyla cihad ettiğimiz için [Biz onları mutlaka yollarımıza ileteceğiz] buyurmuştur ki bu yollar hakkında da, "Sakın farklı farklı yollara tâbi olmayın, yoksa o yollar sizi O'nun yolundan uzaklaştırır" (En'âm, 6/153) buyurmuştur. Burada da "O'nun yolu" ibaresinden maksat, "sizin için kendisinde saadetin bulunduğu yol"dur. Şeriatta belirlenmiş olan meşrû yol işte bu saadet yoludur ve Allah Teâlâ bize onun yollarını beyan etmiştir. Biz de o yollara girdiğimizde o yollarda cihad edenin de kendisi için cihad edilenin de Allah olduğunu görürüz. İşte Hak Teâlâ'nın [Biz onları mutlaka yollarımıza ileteceğiz] âyet-i kerimesi budur. Yani "Onlara beyan edeceğiz ve böylece onlar kimin için cihad ettiklerini bilecekler, o zaman da cihad edecek ya da etmeyecekler." Bu nedenle âyetin sonu [Allah mutlaka ihsan sahipleri ile beraberdir] şeklinde sonlanmıştır. İhsan, Allah'ı sanki görüyormuşsun gibi O'na ibadet etmendir. O'nu gördüğün zaman da cihadın O'ndan ve O'na olduğunu bilirsin.

İkinci vecih

Riyazet insanın nefsi için, mücahede ise bedeni içindir. Riyazet ile ahlâk güzelleşir, boyun eğmesi kolaylaşır; mücahede ile ise kişinin fazlalıkları azalır ve asıl ve fer kabilinden sahip oldukları ortaya çıkar. Böylece kişi mücahede sayesinde kim olduğunu, kime ait olduğunu bilir. İşte bu, "yollar"dır.

[Bizim uğrumuzda cihad edenler var ya, biz onları mutlaka yollarımıza ileteceğiz]: Kim Allah yolunda hidayetin cihadda olduğunu bilirse harpten barışa kaçar. Barışa ancak zayıflığı kendisi tarafından müşahede edilen kimse yanaşır. Bu nedenle de Allah Teâlâ [Allah mutlaka ihsan sahipleri ile beraberdir] buyurmuştur.

İşaret

[Bizim uğrumuzda cihad edenler var ya, biz onları mutlaka yollarımıza ileteceğiz]: Peki, sen neredesin? Yollar cihaddan sonra açıklığa kavuşur, işte o zaman o yollarda seyr-i süluk söz konusu olur ki bu seferdir. Sefer azaptan bir parçadır, bir azaptan bir diğer azaba intikal etmektir ve onda rahat yoktur.

RÛM SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

الٓمٓ (١) غُلِبَتِ الرُّومُۙ (٢)

1. Elif, Lâm, Mîm. 2. Rumlar yenilgiye uğradılar.

Buradaki *ğulibet* (yenilgiye uğradılar) fiili bir kıraatte *ğayn* ve *lâm* harflerinin fethası ile *ğalebet* (yendiler) şeklinde okunmuştur. Hazreti Peygamber aleyhisselâm Rumların Farslara galip geldiğini duyduğu zaman yüzünde bir sevinç alâmeti belirirdi, oysa Rumlar da Hazreti Peygamber aleyhisselâmı inkâr ederlerdi. Ancak yine de Hazreti Peygamber aleyhisselâm ilim sahibi olduğu için insaflı idi. Çünkü o Rumların önünde sonunda Hak ehli olacaklarını biliyordu. Zira Rum'lar kitap ehli idiler, aslen kendisine iman ediyorlardı, fakat önderlerinin kendilerine indirilmiş olan ilâhî kitaplarda yaptığı tahriflerden dolayı bir şüphe musallat olmuştu ve bu şüphe onlarla Hazreti Muhammed aleyhisselâmın nübüvvetine iman arasında engel teşkil ediyordu.

فٖٓي اَدْنَى الْاَرْضِ وَهُمْ مِنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُونَۙ (٣)

3. Yakın bir yerde. Onlar yenilgilerinden sonra galip geleceklerdir.

Ğayn ve *lâm* harflerinin fethası ile "*ğalebet*" (yendiler) şeklindeki okunuşta buradaki "seyeğlibûn" (galip gelecekler) fiili ye harfinin ötresi ve lâm harfinin fethası ile "*seyuğlebûn*" (mağlup olacaklar) şeklinde okunmuştur. Bu kıraat Beyt-i Makdis'in fethedildiği zamana işaret eder ki o zaman, yani hicri beş yüz seksen üç tarihinde Müslümanlar kâfirlerin hac mekânlarını fethedeceklerdir. Bu âyet-i kerimenin Beyt-i Makdis'in fetih tarihine işaret etmesi cümmel hesabı (bir tür ebced hesabı) ile bu âyetin başındaki *elif-lâm-mîm* harflerinden çıkmaktadır. Çünkü küçük cezm ile hesaplandığında *elif-lâm-mîm* harflerinin sayısı sekiz eder, bu sekiz sayısı *fî biz'i sinîn* (birkaç sene içerisinde) ifadesinin harfleri ile toplanınca on altı eder. Elifteki bir sayısı düşürülünce geriye on beş kalır. Bu on beşi aklında tut, sonra büyük cümmel hesabına dön ve *el-biz'* kelimesindeki sekizi yetmiş bir ile çarp, bunu her sene için yap, sonuçta beş yüz altmış sekiz sayısına ulaşırsın. Bu da Beyt-i Makdis'in feth ediliş tarihidir. Ebu'l-Hakem 'Abdusselâm İbn Berrecân (Beyt-i Makdis'in fethinden önce) bunu kendisine ait bir kitabında zikretmiştir, Beyt-i Makdis'in fethi de tam onun çıkardığı bu tarihte gerçekleşmiştir.

فِي بِضْعِ سِنِينَ ۗ لِلَّهِ الْأَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَمِنْ بَعْدُ ۚ وَيَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ ۙ (٤)

4. Birkaç sene içinde. Önünde de sonunda da iş Allah'a aittir. O gün müminler sevinirler.

[Önünde de sonunda da iş Allah'a aittir]: Önce ve sonra zaman formlarındadır. Zamanın ontolojik değil, vehmi bir şey olması icab eder, bu nedenle Hak Teâlâ onu kendisine mutlak olarak atfetmiştir. Eğer zaman kendi özünde ontolojik bir varlık olsaydı bu durumda Hakk'ın kayıtlanmaktan tenzihi söz konusu olmazdı, çünkü zaman hükmü O'nu kayıt altına alır. Buradan hareketle biliyoruz ki bu zaman formlarının altında herhangi bir ontolojik varoluş söz konusu değildir. Bu itibarla zaman, ezele dâhil olan zamansal takdirlerdir ki bunlar da Hakk'ın varlıkları var etmek üzere farklı zamanlarda teveccüh yöneltmeyi tayin etmesi ile olur. [O gün müminler sevinirler.]

بِنَصْرِ اللّٰهِ ۜ يَنْصُرُ مَنْ يَشَٓاءُ ۜ وَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ (٥) وَعْدَ اللّٰهِ ۜ لَا يُخْلِفُ اللّٰهُ وَعْدَهُ وَلٰكِنَّ
اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ (٦) يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا ۚ وَهُمْ عَنِ الْاٰخِرَةِ هُمْ
غَافِلُونَ (٧)

5. Allah'ın yardımı ile. Allah dilediğine yardım eder. O el-'Azîz'dir, er-Rahîm'dir (İzzet sahibidir, merhametlidir.) 6. Allah bir vaatte bulunmuş-

tur. Allah vaadinden dönmez. Fakat insanların çoğu bilmezler. 7. Onlar dünya hayatının ancak dış yönünü bilirler. Âhiret konusunda ise tamamen gaflettedirler.

[Onlar dünya hayatının ancak dış yönünü bilirler]: Bu bilgileri ile de amel ederler. [Âhiret konusunda ise tamamen gaflettedirler], bu yüzden de âhiret için amel etmezler, çünkü ondan gafil durumdadırlar, bu gafletleri nedeniyle âhireti unutmuş, onun için amel etmeyi terketmişlerdir. İçlerinden fakih olup bilenler var olsa da onlar da amel etmezler. Sadece zâhiri savunurlar, bâtını bilmezler. Nitekim kâmil adam ilim ve ameli sapasağlam elinde bulunduran, zâhir ve bâtını kendisinde birleştiren kimsedir.

اَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا فٖى اَنْفُسِهِمْ مَا خَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَٓا اِلَّا بِالْحَقِّ وَاَجَلٍ
مُسَمًّى وَاِنَّ كَثٖيرًا مِنَ النَّاسِ بِلِقَٓائِ رَبِّهِمْ لَكَافِرُونَ (٨)

8. Onlar, kendi nefisleri hakkında hiç düşünmediler mi? Hem Allah gökler ile yeri ve ikisi arasındakileri ancak hak ve hikmete uygun olarak ve belirli bir süre için yaratmıştır. Şüphesiz insanların birçoğu rablerine kavuşacaklarını inkâr ediyorlar.

Bil ki varlıklar Allah Teâlâ'nın bitip tükenmek bilmeyen kelimeleridir. Hak Teâlâ Hazreti Îsâ aleyhisselâmın varlığı hakkında, onun kendisinin Hazreti Meryem'e ilkâ ettiği bir kelimesi olduğunu beyan buyurmuştur. Bil ki Allah Teâlâ arşına ancak er-Rahmân ismi ile istivâ etmiştir. Böyle yamasının sebebi ise varlıkları var etmekteki amacının sadece var olanlara rahmet olduğunu bildirmektir. Bu yüzden arşa istivâsını anlatırken er-Rahmân isminden başka bir ismi zikretmemiştir. İstivanın da cisimler âlemi içerisinde en muazzam varlık üstüne, yani arş üstüne gerçekleştiğini zikretmiştir. Allah Teâlâ kendisine ait bir kelâm olduğunu zikredince, bu sadette olmak üzere, kendisi ile arşa istivâ ettiği er-Rahmân isminden bir nefesi bulunduğunu da zikretmiştir. İmdi, bizler onun bir nefesi ve kelâmı olduğunu bildiğimize ve bütün varlıkların O'nun kelimeleri olduğunu anladığımıza göre, artık bu durumda Allah Teâlâ'nın bütün bunları bize belli bir hakikati anlamamız için bildirmiş olduğunu da kavrarız. Bu hakikat de, bizim "suret" üzere olduğumuz hakikatidir.

[Onlar, kendi nefisleri hakkında hiç düşünmediler mi?]: Bu itibarla bizler Allah Teâlâ'nın resûlleri ve indirilmiş kitapları tarafından ona nispet edilen bütün ulûhiyet niteliklerini kabul ederiz. Allah Teâlâ'nın hem bâtın hem

zâhir olduğunu, kendisinin kelimesi, nefesi ve kelimelerinin bulunduğunu öğrendiğimizde bunların zâhirine bakarız ve kendisine nefesi neden nispet ettiğini, bundan nelerin çıkacağını (o nefesten nelerin sadır olduğunu) düşünürüz. Ve şöyle deriz: Nefesin kendisi (*ayn*'ı) amâ'dır; o nefes alanın nefesi, ibare ile kastedilen, rüzgar/hava mesabesindeki şeydir, buhar konumuna da girer. İş bu nefesin hakikati, bulunduğu yerdir ve amâ ondan sadır olur. Rabbimiz, mahlûkatı yaratmadan önce amâ'dadır ki o da ilâhî nefestir. Bu ilâhî nefeste var olanların varoluşunun başlangıcını ibraz etmiştir. Çünkü ezelde kendisi var iken beraberinde hiçbir şey yok idi ve bu durumda âlemi var etti, suretini amâ'da açtı ki bu da kendisi ile âlemin mertebelerinin ve a'yânının yaratıldığı Hak'tır. Onların konumlarını beyan etti, ondan cisimler âlemini ve ruhlar âlemini yarattı. İlâhî nefeste mahlûkata yönelik rahmet olarak var ediş illetini yarattı ki böylelikle onları yokluk şerrinden varlık hayrına çıkarsın. İnsan eğer kendi nefsi üzerinde ve yaratıldığı suret hakkında düşünecek, kendisinin nefes, harfler ve kelimeler, zâhir ve bâtın sahibi olduğunu hakkında tefekkür edecek ve harfler ilmine ve bu harflerden oluşan kelimelere taalluk eden bütün hususlar hakkında kafa yoracak olsa bunun Hak olduğunu ve insan-ı kâmilin Hak tarafından Hak ve âlem arasında bir geçiş/berzah olarak ikame edilmiş olduğunu bilecektir. Nitekim kendisi ilâhî isimler ile zuhur eder ve Hak olur, imkân hakikati ile zuhur eder ve halk (yaratılmış) olur. Nasıl ki ilâhî makam bâtın, zâhir ve bu ikisini birbirinden ayırt eden ve biri zâhire biri de bâtına olmak üzere iki veçhesi bulunan berzah olmak üzere üç mertebe ise aynı şekilde insan-ı kâmil'in de biri akıl, biri his (ki bu ikisi iki taraftır), biri de bu ikisinin ortasındaki mâna olan hayal olmak üzere üç mertebesi vardır. [Onlar, kendi nefisleri hakkında hiç düşünmediler mi?] Düşünüp de kainatın kadim ve yaratılmış bütün hakikatlerini kendisinde toplayıp zâhir etmiş olan insan-ı kâmili görmediler mi?

[Hem Allah gökler ile yeri ve ikisi arasındakileri ancak hak ve hikmete uygun olarak ve belirli bir süre için yaratmıştır], yani bu üç mertebeyi Hak ile yaratmıştır.

Birinci vecih

Bu, Rahmân'ın nefesidir.

İkinci vecih

İnsan olması itibariyle o, ilâhî surette yaratılmıştır, bu açıdan insan-ı kâmil, kendisi ile yaratılışın gerçekleştiği Hak'tır, yani âlemin yaratılış sebebidir. Zira insan varlıkların en kâmili ve gayesidir. Gaye yaratılıştan istenilen ve onu önceleyen şey olduğuna göre kendilerini öncelediği şeylerin yaratılışı onun içindir, onun aynının zuhuru içindir. O olmasaydı öncelediği şeyler de var olmazdı, zira gayet, öncelediği ortaya çıkış sebeplerinin yaratılmasına sebep olan şeydir. İşte o, insan-ı kâmildir. Bize burada "kâmil" kelimesini şu sebeple kullanıyoruz: insan ismi suret olarak insana benzeyen varlıklar için de kullanılmaktadır ki aslında onlar insan suretinde hayvanlardır. Oysa insan-ı kâmilde âlemdeki bütün varlıkların kuvveti toplanmıştır, o bütün mertebelere sahiptir. Bu nedenle de hususi kılınmıştır. Suret ile ona verilen ilave ile de ilâhî hakikatler olan isimleri ve âlemin hakikatlerini kendisinde toplamıştır. O son varlıktır, Rahmânî nefes onun varlığına geldiği zaman âlemin bütünündeki mertebelerin tamamının kuvvetini getirmiştir. Böylece insan ile, âlemdeki diğer cüzlerin herhangi biri ile ya da herhangi bir isim ortaya çıkmayan ilâhî hakikatler zuhur eder. Bu yüzden de insan varlıkların en kâmil olanıdır. İnsan dışındaki varlıkları sadece insan için yaratılmıştır, çünkü insan ham yaratılmıştır, hem Hak'tır.

[Belirli bir süre]: Dünyada olan her şeyin ecelinin dünyada ne kadar olacağı belirlenmiştir. Çünkü dünyada olan her şey belirli bir süreye kadar devam eder ve o süre dolduğunda sona erer. Hayvanlarda nefesin sona ermesi onların berzaha intikali demektir. Sonra berzahtaki süre de dolar ve berzah ile diriliş arasındaki bölüme geçilir. Sonra kıyametteki süre dolar ve kıyamet ile iki diyardan birine geçiş arasındaki döneme geçilir. Sonra cehennemde bulunan cennetlikler için cehennemde geçirmeleri takdir edilmiş olan süre dolar ve minnet ve şefaat ile oradan çıkmaları belirlenmiş olan bölüme geçilir, sonra cehennemden çıkmayacak olan cehennemliklerin azap süresi dolar ve onlar azap hâli ile her şeyi kuşatan rahmetin hükmünün hâsıl olacağı hâl arasındaki bölüme geçerler ve mizaçlarının farklılığına göre cehennemde nimetlenirler. Bunun ardından süre olarak açık bir ecel kalmaz, ancak gizli ve incelikli eceller kalır. Zira aynı daimi olan fakat kendisi sonradan yaratılmış olan varlığın özelliği, üzerinden değişik hâllerin geçmesidir ki bu da onun daima varlığa muhtaç olmaya bağlı kalması içindir. Bu nedenle onun hâlleri ecelden ayrışmaz, daima bir önceki ve sonraki hâli bulunur. [Şüphesiz insanların birçoğu rablerine kavuşacaklarını inkâr ediyorlar.]

أَوَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَانُوا أَشَدَّ مِنْهُمْ
قُوَّةً وَأَثَارُوا الْأَرْضَ وَعَمَرُوهَا أَكْثَرَ مِمَّا عَمَرُوهَا وَجَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانَ
اللّٰهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلٰكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ (٩)

9. Onlar, yeryüzünde dolaşıp kendilerinden öncekilerin sonunun nasıl olduğuna bakmadılar mı? Onlar kendilerinden daha kuvvetli idiler. Yeryüzünü sürüp işlemişler ve orayı kendilerinin imar ettiğinden daha çok imar etmişlerdi. Onlara da peygamberleri apaçık deliller getirmişlerdi. Allah onlara asla zulmediyor değildi. Fakat onlar kendilerine zulmediyorlardı.

Yeryüzünde seyretmek onun çeşitli yerlerinde seyahat etmektir ki bundan maksat yeryüzünün rabbinin orada insanın gördüğü şeyler üzerinde nasıl tesirler bıraktığını kavramaktır.

[Onlar, yeryüzünde dolaşıp]: Yani ayakları ile ve fikirleri ile dolaşıp.

ثُمَّ كَانَ عَاقِبَةَ الَّذِينَ أَسَاؤُا السُّوأٰى أَنْ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللّٰهِ وَكَانُوا بِهَا يَسْتَهْزِؤُنَ (١٠) اَللّٰهُ
يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (١١)

10. Sonra, Allah'ın âyetlerini yalanladıkları ve onlarla alay etmekte oldukları için, kötülük işleyenin sonu daha da kötü oldu. **11.** Allah, başlangıçta yaratmayı yapar, sonra onu tekrar eder. Sonra da yalnız ona döndürüleceksiniz.

[Allah, başlangıçta yaratmayı yapar]: Elbette Allah Teâlâ el-Hakîm ve el-Habîr'dir (hikmet sahibidir ve her şeyden haberdardır), her şeye kadirdir, her şeyden öncedir, şeyleri yoktan yaratmıştır, ancak bu muhakkak ve mutlak geçerliliğe, nüfuzu olan kudrete sahip olmakla beraber madenleri yaratmadan önce yüce/göksel felekleri, ruhanî semavi varlıkları, ufuk lemhâlarını yaratmış, her bir feleğe kendine özgü hususiyetler ihtiva eden ruhani bir gök cismi tevdi etmiş, bunlar var edildiği zaman da yeryüzünü, suyu, havayı ve esir maddesini yaratmış, ardından bunlardan Zemherîr dairesini var etmiş, sonra güneş, ay, yıldızları kendi emrine âmâde olarak yörüngelerine sokmuş, bu cüzlerden oluşan her bir varlığı kendi sır hazinelerinden birine hususi olarak sahip kılmıştır. Dilediği madenleri, bitkileri ve hayvanları inşa etmek için bütün bu rükünleri kâmil bir şekilde tamamladığında sabit yıldızları, hâkim burçları, hareketli gök cisimleri ve onların feleklerinin hareketleri ikame etti, bunların mülklerinin yollarını açtı, böylece yüce babalar ve süflî

anneler oluştu, sonra bunlar ruhanî hakikatlerle ve semavi inceliklerle nikâhlandı, bunların nikâhından kızlar hükmünde madenler, bitkiler ve hayvanlar doğru. Sonra Hak Teâlâ alımlı bir bostan yarattı, içerisinde her türlü hizmetçiler, güzel cariyeler, üzüm, incir, hurma, türlü çeşitler var idi. Orada çiçekler ve bostanlar arasında kanallar, ırmaklar vardı ve altından ve gümüşten bir saray edindi, oraya bütün güzel cariyelerden yerleştirdi, ipek kumaşlarla tefriş ettirdi, zeminini yakut, mercan, inci, zümrüt ve cevherden yaptırdı; toprağını misk-u amberden yaptırdı. Sonra ateş ve alevli, soğuk ve zemherili, zincirli, katrandan elbiseli, devasa yılanlarla dolu, akreplerle dolu, kapkaranlık evlerden, dar geçitlerden, boğucu dehlizlerden oluşan musibet ve keder dolu bir başka yer yaptı.

İmdi, Allah Teâlâ her şeye nüfuz eden kudretine ve kuvvetli ilmine rağmen yine de madenlerden bir tekini dahi bütün bu edevatı yaratmadan, emre âmâde bu devasa şeyleri var etmeden önce yaratmadığına göre, bil ki seni bu diyarda yerleştirmiş olmasının sebebi, bu diyarın sana ibret olmasını sağlamaktır. Böylelikle senin tefekkür edip ibret almanı, zikredip sakınmanı, seni düzgün bir şekilde yaratıp mutedil hâle getiren ve sana suret verip güzel hâle getireni, seni mülk ve hâkimiyet sahibi yapanı, sana öğretip seni yetiştireni tâzim etmeni murad etmiştir. Eğer rabbine itaatkâr, ehline karşı âdil olursan Allah katında sonun nimetlere nâil olmak şeklinde gerçekleşir; fakat eğer rabbine karşı isyankâr ve hükmünde zalim olursan o zaman da Allah katında sonun darlık, azap, ateşe atılmak olmak şeklinde gerçekleşir. O hâlde rabbinden kork, günah işlemekten sakın, kalbini Allah karşısında hâlis ve kıl, ıslah et, halkını uyar, elbiseni temizle, âdetlerinin egemenliği sakın seni saadetinin sebeplerini elde etmekten alıkoyup perdelemesin. Çünkü dünya yanıp sönen bir ışık, parlayıp geçen bir saman alevi gibidir, senin gibi nice mülk sahipleri gelip geçmiştir ki bu dünyadan mülklerini terkedip gitmişlerdir. Bu dünyayı bırakıp âhiret yolculuğuna çıkma konusunda seçeneğin yoktur, bu durumda burada iken ya gideceğin yerde gireceğin ateşi imar edersin ya da yükseleceğin yüce dereceleri inşa edersin. Bil ki Allah Teâlâ (Hepiniz çobansınız ve sürünüzden mesulsünüz) hadisi şerifinde ifade edildiği üzere seni yarattıkları üzerinde mâlik kılıp hak ve bâtıl arasında hükmetme makamına ikame ederken bunu kendi âcizliğinden, yarattıklarının işlerini çekip çevirme konusundaki kusurundan, mülkünü ve egemenliğini ızhar etme konusundaki eksikliğinden dolayı yapmış değildir. Aksine bu şekilde yapmakla sana seni bu fena âlemi konusunda bir misal olarak göstermiştir ki sen bu misalden yola çıkarak beka âleminde ilâhî mülkün nasıl bir tertip üzere olduğunu anlayabilesin. Bu nedenle Allah Teâlâ bu dünyayı geçici bir gölgelik, fani bir araz kılmış, seni

bu geçici dünyada yolcu yapmıştır. Bu dünya helâk denizi üzerine kurulmuş bir köprüdür, helâk edilen nicelerinin düştüğü bir meydandır. Geçmiş asırlarda, eski milletler içinde kendilerini ilâh zanneden azgınlardan, zorbalardan, faziletlilerden, bilgelerden, aklı başında insanlardan, ediplerden, nebîlerden, velîlerden niceleri gelip geçmiştir! Bak bakalım, onlardan geriye bir şey görebiliyor musun? Sen de onların gittikleri yere gitmek üzeresin, çok geçmeden onlara katılacaksın. Fakat ebediyet diyarında ya es-Samed olan Allah'ın huzurunda nimet cennetine ya da ebedî azaba gideceksin.

[Allah, başlangıçta yaratmayı yapar, sonra onu tekrar eder. Sonra da yalnız ona döndürüleceksiniz]: Beka ve kurtuluş araçlarını elde etmeye gayret eti, çünkü dünya çok az bir metadır, âhiret ise takva sahibi olan kimse için çok daha hayırlıdır. Alınan emanet elbet geri verilecektir, ama yaptığın ameller hep önünde kalacak, yok olmayacaktır, öyle bir kitapta yazılı olacaktır ki o kitap küçük büyük, açık gizli demeden her şeyi kaydeder, "Allah sizin açığa vurduklarınızı da bilir, gizlediklerinizi de bilir." (en-Nûr, 24/29). Bütün saadet şeriatın emirlerini muhafaza etmek, onun belirlediği amelleri ve görevleri yapmaktadır.

وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُبْلِسُ الْمُجْرِمُونَ (١٢) وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ مِنْ شُرَكَائِهِمْ شُفَعَٰٓؤُا وَكَانُوا
بِشُرَكَائِهِمْ كَافِرِينَ (١٣) وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يَوْمَئِذٍ يَتَفَرَّقُونَ (١٤) فَأَمَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا
وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَهُمْ فِي رَوْضَةٍ يُحْبَرُونَ (١٥) وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا
وَلِقَائِ الْاٰخِرَةِ فَأُولٰئِكَ فِي الْعَذَابِ مُحْضَرُونَ (١٦) فَسُبْحَانَ اللّٰهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ
تُصْبِحُونَ (١٧)

12. Kıyametin kopacağı günde suçlular hayal kırıklığı içinde ümitsizliğe düşeceklerdir. 13. Onların, Allah'a koştukları ortaklardan kendileri için şefaatçiler de olmayacaktır. Artık onlar ortak koştukları şeyleri de inkâr ederler. 14. Kıyametin kopacağı gün, işte o gün müminler ve kâfirler birbirinden ayrılacaklardır. 15. İman edip sâlih ameller işleyenlere gelince, işte onlar cennet bahçelerinde sevindirilirler 16. İnkâr edip âyetlerimizi ve âhirete kavuşmayı yalanlayanlara gelince, işte onlar azabın içine atılacaklardır. 17. Öyle ise akşama girdiğinizde, sabaha kavuştuğunuzda, Allah'ı tesbih edin.

Böylece burada bu âyette beş vakit namazı birlikte zikretmiş ve "Sabah akşam onu tesbih edin" (Ahzâb, 33/42) yani namaz kılın buyurmuştur.

وَلَهُ الْحَمْدُ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَعَشِيًّا وَحِينَ تُظْهِرُونَ (١٨)

18. Göklerde ve yerde hamd O'na mahsustur. Gündüzün sonunda ve öğle vaktine girdiğinizde Allah'ı tesbih edin.

[Hamd O'na mahsustur], yani göklerde de yerde de mutlak senâ (övgü) O'na mahsustur.

يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَيُحْيِي الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَكَذٰلِكَ
تُخْرَجُونَ (١٩) وَمِنْ اٰيَاتِهِ اَنْ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ اِذَا اَنْتُمْ بَشَرٌ تَنْتَشِرُونَ (٢٠)

19. Allah, diriyi ölüden çıkarır, ölüyü de diriden çıkarır. Ölümünden sonra yeryüzünü diriltir. Siz de işte böyle çıkarılacaksınız. 20. Sizi topraktan yaratması, O'nun âyetlerindendir. Sonra bir de görürsünüz ki siz beşer olmuş yayılıyorsunuz.

Bil ki Hak Teâlâ herhangi bir lafzı hususi olarak belirlediği ya da herhangi bir kayıt koyduğu zaman muhakkak o konuda kullarından o hususta düşünmelerini, neden o tahsisi yapmış olduğuna, o hususi ifadeyi seçtiğine dair nazar etmelerini murad eder. Düşünen kimse bu hususlara dikkat etmediği zaman ulaşılması istenen hedefe ulaşamaz. Çünkü insanların nefisleri sadece hârikulâde/sıra dışı mûcizelere ilgi göstermeye meyillidir, oysa ilâhî mûcizeler içerisinde mutat olanlar olduğu gibi mutat olmayanlar da vardır. Kur'ân mutat âyetlere sıklıkla atıf yapar, "Falan, O'nun âyetlerindendir", "Filan, O'nun âyetlerindendir" diyerek bunların pek çoğunu zikreder, sonra da "işte bunlarda âyetler vardır" buyurur. Ne var ki avam bunlara iltifat etmez, çünkü onlara gaflet hâli baskındır.

Mûcizeler mutat olunca olmaz
Hiçbir cahilin gönlünde tesiri
Mutat olmayan ise onlar nezdinde
Düşündükleri zaman en güçlü delil olur
Seçkin insanlar açısından ise bir fark yoktur
Çünkü onlar en doğru ve sağlam söz (olan Kur'ân'a) muhatap kılınmışlardır
Mûcizeler ardı ardına geldiğinde görürüsün onları
Allah korkusundan sanki sarhoş olmuş gibidirler
Onları böyle ihya edip seçen Allah yüceler yücesidir
Ki onlar aramızda az, hem de ne azdır.

وَمِنْ اٰيَاتِه۪ٓ اَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ اَنْفُسِكُمْ اَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوٓا اِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةًۜ
اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ (٢١)

21. Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için türünüzden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet var etmesi de O'nun âyetlerindendir. Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için elbette ibretler vardır.

[Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için türünüzden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet var etmesi de O'nun âyetlerindendir]: Burada Allah Teâlâ eşin, diğer eşin nefsinden yaratılmış olduğu bilgisini verir. Eşler arasında var edilen sevgi, üremeyi ortaya çıkaran nikâh ilişkisini sürdürmektir. Eşler arasında yaratılmış sevgi, eşlerden her birinin diğerine karşı duyduğu sevgi, şefkat ve onda bulduğu sükûndur. Kadın açısından bu, parçanın bütüne, fer'in asla, garibin vatanına duyduğu özlem ve iştiyaktır, erkek açısından ise bütünün parçasına duyduğu özlem ve iştiyaktır, -çünkü bütün ismi onunla gerçekleşir, onun olmaması hâlinde bu isim müsemmasız kalır-, aslın fer'e duyduğu özlem ve iştiyaktır, çünkü kadın ondan yaratılmıştır. Sevgi ve rahmet ile bütün parçayı ister, parça da bütünü ister, böylece birleşirler ve bu birleşmeden evlatların ayanları ortaya çıkar. Allah Teâlâ bunu bir âyet, yani tefekkür eden bir toplum için alâmet ve delil kılmış ve [Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için elbette ibretler vardır] buyurmuştur. Nitekim âyetler içerisinden bazıları kapalıdır ve onları ancak selim bir tefekküre sahip olanlar idrak edip kavrayabilirler ve onları hak olduğunu bilirler. Bu tefekkürün yararı şudur: İnsan bir kadınla evlendiği ve onda sükûn bulduğu, Allah Teâlâ o ikisi arasında sevgi ve rahmet yarattığı zaman, Allah'ın o ikisinin birleşmesini istediğini anlar. Eşlerden birinin diğerine yönelik sevgisi ya da onda bulduğu sükûn ortadan kalkınca –ki sevgi bu sükûnun sübûtudur, bu nedenle de sevgi, sabit oluşundan dolayı böyle isimlendirilmiştir- aralarındaki rahmet kalkar, ya da birinin diğerine rahmeti sona erer ve ondan yüz çevirmeye başlar. Aslında Allah bunu, yani tefekkür ile elde edilen bu maksadı tam da bu kimseler için bir âyet kılmıştır. Çünkü Allah Teâlâ'nın zâtı hakkında tefekkür imkânsızdır, geriye sadece kâinat hakkında tefekkür etmek kalmaktadır. Tefekküre konu olan şeyler Allah'ın güzel isimleri ve yaratılmış varlıkların özellikleridir.

Latife

Bil ki geçici, ârızî güzellik mutlak güzelliğin ve Hakk'ın zâtında kaim ve muhakkak mânada harika olup zamanla ortadan kalmayan, niteliklerle ni-

telenemeyecek, idrak edilemeyecek olan güzelliğin önündeki perdedir. Hak Teâlâ [Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için türünüzden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet var etmesi de O'nun âyetlerindendir] buyurur. Böylelikle onun nefsi kendi nefsine âşık olur ki kendi cinsinden olmayana bağlanmasın. Eğer kendi nefsinden olmayana bağlanacak olsaydı o zaman düne kadar sahip olduğu izzeti giderdi, en güzel şekilde yaratılmış olması ve nizamı bozulurdu, mükemmelliği eksilir, makamı noksanlaşırdı. Ama kendi cinsinden olana âşık olup bağlandığı için izzeti kendisinde kalmış, kendi cinsinden olmayan varlıklar ise insanın hizmetinde bulunmaya devam etmiştir. Bu nedenle Allah Teâlâ [Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için elbette ibretler vardır] buyurmuştur. O hâlde şu ârızî güzelliğin perdesine takılıp da bedenlerdeki ruhların asli güzelliğini göremeyenler sefil avam arasında kalmaya devam ederler, ama bu perdeden kurtulanlar yüce makamlara ulaşırlar.

وَمِنْ اٰيَاتِه۪ خَلْقُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاخْتِلَافُ اَلْسِنَتِكُمْ وَاَلْوَانِكُمْ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِلْعَالِم۪ينَ (٢٢)

22. Göklerin ve yerin yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olması da O'nun âyetlerindendir. Şüphesiz bunda bilenler için elbette ibretler vardır

[Dillerinizin ve renklerinizin farklı olması] ki bu da Allah Teâlâ'nın mahlûkatındaki âyetlerinden biri kıldığı bir husustur ve dillerin ve renklerin farklılığı dolayısıyla âlemde ortaya çıkan çatışmalar, farklılaşmalar bundan kaynaklanır. [Şüphesiz bunda bilenler için elbette ibretler vardır.]

وَمِنْ اٰيَاتِه۪ مَنَامُكُمْ بِالَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَابْتِغَاۤؤُ۬كُمْ مِنْ فَضْلِه۪ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ (٢٣)

23. Geceleyin uyumanız ve gündüzün O'nun lütfundan istemeniz de O'nun âyetlerindendir. Şüphesiz bunda işiten bir toplum için ibretler vardır.

Kur'ân'ın nazmının ve ifadelerindeki düzenin güzelliği üzerinde düşünen ve akıl yürütme açısından farklı bir düzende ifade edilmesi gereken hususun –çünkü gündüz kazanç sağlamak, gece de uyumak içindir- burada neden bu şekilde ifade edilmiş olduğunu inceleyen kimse bu âyetin örtüsünün ve bu örtüyü kaldıran mükemmel ibaresinin ardındaki hakikati fark eder. Bu hakikat [Geceleyin uyumanız ve gündüzün onun lütfundan istemeniz de] âyetin-

de bulunmaktadır. Burada hâl karineleri bize ifadenin umumundan anlaşılan mânadan fazlasını verir. Buna göre gündüz vakti Allah'ın lütfundan istenilir, kazanç peşinde koşulur, geceleri uyunur. Ancak Allah Teâlâ bu âyetle şu hususa dikkat çekmiştir: Âhiretteki fiziksel diriliş bu dünyadaki yaratılışa benzemeyecektir. Çünkü bu ikisi birbirinin aynı değildir, aksine âhirette yeniden yaratılan insan farklı bir terkip ve mizaçta yaratılır. Nitekim âhiret diyarındaki yaratılışın mizacı hakkında şeriat ve nebevî tarifler mevcuttur. Her ne kadar her iki cihanda cevherler aynı olsa da terkip ve mizaç farklı olur. Dünyadaki terkip kabirde dağılır, yayılır, ancak âhirette sadece âhirete yaraşır olan, fakat dünyaya uygun olmayan yeni bir terkipte yaratılma söz konusu olur. Her ne kadar göz, kulak, ağır, iki el, iki ayak şeklinde suret kâmil bir şekilde iki cihanda aynı olsa da arada fark vardır. Bu farkın bazı yönleri hissedilir, bazı yönleri hissedilmez. Âhiretteki yaratılışın sureti (göz, kulak, ağır, iki el, iki ayak, vb. bakımından) bu dünyadaki suretin aynısı olduğu için bizim işaret ettiğimiz farklılık fark edilmeyebilir. Ama her iki yaratılışın hükmü farklı olduğu için arada mizaç farklılığı olduğunu anlarız. Bu fark duyuların ve aklın ortak nasibi olarak algılanır. Allah Teâlâ [Geceleyin uyumanız ve gündüzün onun lütfundan istemeniz de] buyurmuş, uyanıklık hâlini zikretmemiştir. Oysa uyanıklık hâli de Allah'ın âyetleri arasındadır. Aksine dünya hâli ile ilişkili olarak sadece "uyku" hâlini zikretmiştir. Bu da uyanıklığın sadece ölüm anında söz konusu olacağına ve insanın ölmediği müddetçe bu dünyada daima uyku hâlinde olduğuna delâlet eder. Hadis-i şerifte Hazreti Peygamber aleyhisselâm "İnsanlar uykudadırlar, öldükleri zaman uyanırlar"[1] buyurmaktadır. Nitekim âyette de *bi'n-nehâr* değil, *bi'l-leyl* denmiştir ki insanın gündüz vakti mutat uyanıklık hâlinde iken uykuda olduğuna işaret edilsin. İşte bu be harf-i cerinin hazfedilmiş olması, bizim vurguladığımız bu yorumu kuvvetlendirir. Uyku, uyuyan insanın uyuma esnasındaki hâlidir, uyandığı zaman "şöyle şöyle (bir rüya) gördüm" der. Bu da insanın bu dünyada bulunduğu müddetçe, ölüme kadar daima uykuda olduğuna delâlet eder. Bu nedenle Hak Teâlâ umumi olarak ve mutat bir şekilde bizim uyanıklık dediğimiz şeye itibar etmemiş, aksine insanın gece uykusu ile gündüz uyanıklık hâlindeki uykusunu tıpkı Hazreti Peygamber aleyhisselâmın "İnsanlar uykudadırlar, öldükleri zaman uyanırlar" şeklindeki hadis-i şerifinde ifade edildiği üzere bir tutmuştur. Yani onları dünya hayatında "uyku" ile nitelemiştir. Avam uyku denilince sadece mutat uykuyu anlar, oysa Hazreti Peygamber aleyhisselâm insanın dünya hayatında bulunduğu müddetçe uykuda olduğuna ve âhirette uyanacağına dikkat çekmiş, hatta bu hususu açık bir şekilde ifade buyurmuştur. Ölüm

---

1. Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, II, 312

âhiret ahvalinin başlangıcıdır. Allah Teâlâ da [Geceleyin uyumanız ve gündüzün onun lütfundan istemeniz de] Hazreti Peygamber aleyhisselâmın sözünü tasdik etmiştir. Bu âyette zikredilen "gece uykusu" bildiğimiz normal uykudur, "gündüz uykusu" ise Hazreti Peygamber aleyhisselâmın yukarıdaki hadiste sarahaten ifade buyurduğu uykudur. Bu nedenle Allah Teâlâ dünyayı bir geçiş güzergâhı ve köprü kılmıştır, yani tıpkı insanın uykuda gördüğü rüyayı tâbir etmesinde olduğu gibi bu geçiş güzergâhı ve köprü de tâbir edilir (geçilir). Nasıl ki insanın uyku esnasında rüyasında gördüğü şeyin bizzat kendisi kastedilmemiş, aksine ondan (tâbir yoluyla anlaşılacak) başka bir şey kastedilmişse ve rüyada görülen bu suretlerin uyanıklık âleminde neye tekabül ettiğinin tâbir yoluyla bulunması gerekiyorsa aynı şekilde insanın dünyadaki hâli de böyledir, yani bizzat kendisi murad edilmez, dolayısıyla insanın dünyada gördüğü her hâl, her söz, amel âhiret için talep edilir, orada tâbir edilir. İnsan âhirete gittiğinde dünyada gördüklerinin, yaptıklarının ve söylediklerinin tâbiri (oradaki karşılığı) çıkar ki bu durum rüyadan uyanan kimsenin rüyada gördüklerinin gündüz hayatındaki karşılığının tâbir yoluyla çıkarılmasına benzer. Demek ki dünya imar edilecek bir yer değil, geçip gidilecek (tâbir edilecek) bir köprüdür. Aynı şekilde insanın uykuda gördüğü rüya da gerçek ömür değildir, tâbir edilecek suretlerdir, uyandığı zaman rüyada gördüğü şekleri karşısında bulamaz. Rüyada hayır, şer, evler, yolculuklar, diyarlar, iyi ve kötü hâller görebilir, ama tâbir ilmini bilen kimsenin bunları tâbir etmesi gerekir ki bu tâbir sonucunda o kişi, "senin rüyan şuna, şuna delâlet ediyor" der. İşte dünya hayatı da böyle bir uyku hâlidir. İnsan ölümle âhiret hayatına intikal ettiği zaman dünyada ona ait olan, elinin altında ya da duyu idraklerinin kapsamında olan ev, aile, mal gibi şeylerin hiçbiri onunla birlikte âhirete intikal edemez. Aynı durum uykusundan uyanan kimsenin uykusunda gördüğü, dokunduğu şeylerin hiçbirini uyandığında görememesi, onlara dokunamaması gibidir. Bu yüzden Allah Teâlâ bizim gecede ve gündüzde uykuda olduğumuzu ifade etmiştir. Uyanma âhirette olacaktır. Orada rüya tâbir edilecektir. Allah Teâlâ kimin basiret gözünü nurlandırmış ve bu dünyada henüz ölmeden önce rüyasını tâbir etmiş ise o kimse kurtuluşa ermiştir ve âhirette onun hâli şu kimsenin hâli gibi olur: Bir kimse bir rüya görür, sonra rüyasında rüyadan uyandığını ve bu rüyayı tam da o rüyada kendilerini görmüş olduğu kimselere anlattığını görür. Kendisine rüyasının anlattığı kimse de ona rüyayı tâbir eder ve bildiği kadarıyla açıklar. Ama bu adam işte bu rüyasında da uyanınca aslında ilk rüya anlatımının da rüya olduğunu fark eder. Rüyasının asıl tâbiri budur. İşte fetanet sahibi akıllı insan bu dünyada her ne kadar rüyadan uyanıp rüyasını tâbir ettiğini görse de dosdoğru yolda yürümeye, Hakk'a tâbi olmaya devam eder ve nihayet ölüm ile tamamen uyanın-

ca gördüğü rüyaya hamdeder, sevinir ve rüyası ona güzel meyvesini verir. İşte bu hakikatten dolayı Allah Teâlâ bu âyette "uyanıklık" hâlini zikretmemiş, sadece uyku hâlini zikretmiş ve bunu hem gece hem gündüz bize izafe etmiştir. Gündüz Allah'ın fazlından, lütfundan istemek, rüyasında rüyadan uyandığını ve rüyasını tâbir ettirdiğini gören kimse hakkındadır ki bu tam da dünya hâlidir. İşte bu âyette sözü edilen gece ve gündüz uykusunun ve Allah'ın lütfundan istemenin tafsilatı budur. Allah bunu işiten, yani Allah'tan alıp anlayan kimseler için âyet kılmıştır. Bu kimseler Allah'tan alıp anlamaya ehildir. Zira Allah Teâlâ "İşitmedikleri hâlde işittik diyenler gibi olmayın" (Enfâl, 8/21) buyurmuştur ki buradaki "işitme"den maksat anlamaktır.

وَمِنْ اٰيَاتِهٖ يُرِيكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا وَيُنَزِّلُ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَيُحْيٖ بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ
مَوْتِهَاۜ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ (٢٤)

24. Korku ve ümit kaynağı olarak şimşeği size göstermesi, gökten yağmur indirip onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltmesi, O'nun âyetlerindendir. Şüphesiz bunda aklını kullanan bir toplum için elbette ibretler vardır.

Aklın bir nuru vardır ki onunla hususi şeyleri idrak eder. İmanın da bir nuru vardır ki insan onunla, arada herhangi bir engel olmadıkça her şeyi idrak eder. Aklın nuru ile ulûhiyetin bilgisine, ulûhiyet hakkında nelerin gerekli, mümkün ve nelerin imkânsız olduğunun bilgisine ulaşırsın. İmanın nuru ile akıl zâtın bilgisini idrak eder ve Hak Teâlâ'nın kendisine izafe ettiği sıfatları bilir. Çünkü aklın kabul edici, alıcı olarak değil, fakat tefekkür edici güç olarak varıp duracağı bir sınır söz konusudur. Bu nedenle aklen imkânsız görünen şeyler hakkında biz "Bu husus ilâhî bir nispet olarak (Allah'a nispeti açısından) imkânsız olmayabilir." deriz. Benzer şekilde aklen mümkün olan bir şey için de, "Bu husus ilâhî nispet olarak imkânsızdır." deriz.

وَمِنْ اٰيَاتِهٖٓ اَنْ تَقُومَ السَّمَٓاءُ وَالْاَرْضُ بِاَمْرِهٖۜ ثُمَّ اِذَا دَعَاكُمْ دَعْوَةً مِنَ الْاَرْضِ اِذَٓا اَنْتُمْ
تَخْرُجُونَ (٢٥) وَلَهُ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ (٢٦) وَهُوَ الَّذٖى يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ
يُعٖيدُهُ وَهُوَ اَهْوَنُ عَلَيْهِۜ وَلَهُ الْمَثَلُ الْاَعْلٰى فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۚ وَهُوَ الْعَزٖيزُ الْحَكٖيمُ (٢٧)

25. Emriyle göğün ve yerin (ayakta) durması da O'nun âyetlerindendir. Sonra sizi yerden bir çağırdı mı, bir de bakarsınız ki dirilmiş olarak çıkıyorsunuz. 26. Göklerde ve yerde kim varsa yalnızca O'na aittir. Hep-

si O'na boyun eğmektedirler. 27. O, başlangıçta yaratmayı yapan, sonra onu tekrarlayacak olandır. Bu O'na göre daha kolaydır. Göklerde ve yerde en yüce ve eşsiz mesel O'nundur. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.

[O, başlangıçta yaratmayı yapan, sonra onu tekrarlayacak olandır]: Başlatan, ilk yaratan Allah'tır, her şeyi ilk yaratan O'dur. Sonra yeniden yaratır, yani yaratmak suretiyle hükmü ona döndürür. Burada "tekrarlayacak olandır" ifadesi, yeniden yaratacak, yani yaratmak istediği aynda yaratmış olduklarında yaptığı fiili yapacak demektir ki bu fiil de "yaratma" (varlık verme/îcâd) fiilidir. Kur'ân'da *el-halk* kelimesi bazen "yaratılmış şey" anlamında kullanılır. "İşte bu, Allah'ın yarattığı şeydir" (Lokmân, 31/11) âyetindeki kullanım buna örnektir. Ama *el-halk* kelimesi bazen de fiil yani "yaratma/yaratış" anlamında kullanılır. "Onlara göklerin yaratılışını göstermiş değildim..." (Kehf, 18/51) âyetindeki kullanım da buna örnektir. Dolayısıyla [O, başlangıçta yaratmayı yapan, sonra onu tekrarlayacak olandır] âyetindeki "halk" kelimesinden kastedilen mâna "yaratılmış şey" değil, aksine fiil yani "yaratma/yaratış" mânasıdır. Çünkü yaratılmış olan şeylerin 'aynları öteden beri vardır, zira bu âyet ona delâlet eder, yani onları ne iseler o yapan zâtları mevcuttur ama onlar dünyadan berzaha, berzahtan mahşere, oradan cennet ya da cehenneme intikal ederler. Bütün bu intikaller esnasında onları cevherleri itibariyle değişmezler, ne iseler odurlar. Yok edilip sonra yeniden var edilmezler ki onlar hakkında "yeniden yaratıldı" densin. Onların durumu bir varlıktan diğerine, bir makamdan diğerine, bir diyardan diğerine intikal durumudur. Çünkü âhirette varlıkların kendisi üzerine yaratılacağı "âhiret neş'eti" (âhiret yaratılışı) dünyadakinden farklıdır, aralarındaki tek ortak nokta neş'et (yaratılış) ismindedir. Âhiret neş'eti de ilk yaratmadır. Eğer dünyadaki yaratma orada "yeniden" tekrarlanmış olsaydı o zaman bunun hükmü de orada geçerli olurdu, çünkü her yaratmanın hükmü kendine mahsustur. Hüküm orada aynı olmayacağına göre yaratılış da aynı değildir. Ama cevher yanıdır, başkası değildir. Allah onu yarattığından veri vardır ve yok olmaz. Çünkü Allah onu her daim bakı kılacak olan şeyi yaratarak ona devamlılık verir. Burada "tekrarlamak"tan kasıt Hak Teâlâ'nın yaratma fiiline yeniden yönelecek olmasıdır ki bu yeniden yönelmede Hak Teâlâ o yaratılmış şeyin füruatına yeniden düzenler. Her bir yeniden yaratış bittiğinde yeniden yaratmanın hükmü tekrar başlar, bu ezelden beri devam eden ilâhî hükümdür. Tekrarlama hükmü, bu tekrarın Hak Teâlâ'dan olduğu gerçeğini dışarıda bırakmaz. Âlem, var edildikten sonra Allah Teâlâ'nın onun için yarattığı yeni hâllere sürekli olarak intikal edip durur, Hak Teâlâ daima yeni hâller yaratır ve âlem daime o yeni hâllere intikal eder.

[Bu O'na göre daha kolaydır]: Bu "daha kolay" olma hâli, ilkinin zor olduğu anlamına gelmez. Bu nedenle (fıkıh usulündeki) mefhum kavramını savunanların görüşü, delâlet itibariyle zayıftır, çünkü her durumda doğru olmaz.

[Göklerde ve yerde en yüce ve eşsiz mesel O'nundur]:

Birinci Vecih

Bu Hak Teâlâ'nın "Elbette göklerin ve yerin yaratılması, insanların yaratılmasından daha büyük bir şeydir" (Mü'min, 40/57) âyetinde ifade edilen husustur, yani göklerin ve yerin ilk yaratılması insanların ilk yaratılmasından daha büyüktür. Dolayısıyla insanların ilk yaratılması göklerin ve yerin ilk yaratılmasından daha kolaydır.

İkinci Vecih

[En yüce ve eşsiz mesel O'nundur]: Suret tecellisince en yüce ve eşsiz mesel O'nundur.

[Göklerde ve yerde]: Çünkü sadece gök ve yer vardır ve en yüce mesel O'nundur, dolayısıyla her gökte ve her yerde suret O'nundur.

[O, mutlak güç sahibidir], hüviyeti açısından görünmez, [hüküm ve hikmet sahibidir], tecellisinde hikmet sahibidir ve bu itibarla O'nun görülür olduğu söylenir.

ضَرَبَ لَكُمْ مَثَلًا مِنْ اَنْفُسِكُمْؕ هَلْ لَكُمْ مِنْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ مِنْ شُرَكَٓاءَ فٖي مَا رَزَقْنَاكُمْ فَاَنْتُمْ فٖيهِ سَوَٓاءٌ تَخَافُونَهُمْ كَخٖيفَتِكُمْ اَنْفُسَكُمْؕ كَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ (٢٨)

28. Allah size kendinizden şöyle bir örnek getirdi: Kölelerinizden, verdiğimiz rızıklarda sizinle eşit haklara sahip olan ve birbirinizden çekindiğiniz gibi kendilerinden çekindiğiniz ortaklarınız var mı? Düşünen bir topluluk için âyetleri böyle ayrı ayrı açıklıyoruz.

[Birbirinizden çekindiğiniz gibi kendilerinden çekindiğiniz], yani sizin gibilerden çekindiğiniz gibi. Yoksa (âyette *enfüseküm*/kendiniz kelimesi kullanıldığı için) anlam "kendinizden çekindiğiniz gibi" şeklinde değildir.

بَلِ اتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا اَهْوَاءَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ فَمَنْ يَهْدِى مَنْ اَضَلَّ اللّٰهُ وَمَا لَهُمْ مِنْ
نَاصِرِينَ (٢٩)

29. Fakat zulmedenler bilgisizce nefislerinin arzularına uydular. Allah'ın saptırdığı kimseleri kim doğru yola iletir? Onların hiçbir yardımcıları yoktur.

Bu nedenle onlar cehaletin mahrumiyetine mâruz kalmışlardır.

فَاَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللّٰهِ الَّتِى فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللّٰهِ ذٰلِكَ
الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ (٣٠)

30. Hakk'a yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir. Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fıtrata sımsıkı tutun. Allah'ın yaratmasında hiçbir değiştirme yoktur. İşte bu dosdoğru dindir. Fakat insanların çoğu bilmezler.

[Hakk'a yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir]: Yani bütün hâllerinde müşahede ve iyan hâli üzere Allah'tan Allah'a meylet, Allah'ın emri ile ve Allah'ın rızasını gözetip tercih ederek her hâlinde nefsinden Allah'a yönel, seni Allah'ın emrinden alıkoyacak her şeyden uzaklaşıp her hâlinde Allah'a meylet, O'na yönel.

[Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fıtrata sımsıkı tutun]: Aslî iman, Allah'ın insanları üzerinde yaratmış olduğu fıtrattır. Bu fıtrat insanların Allah Teâlâ'nın birliğine dair elest bezminde verdikleri söz ve yaptıkları şahitliktir. Bu itibarla doğan her çocuk bu misak/söz üzere doğar, ancak şu beden ile birlikte insan tabiatının kısıtlayıcılığı söz konusu olduğu için insanda unutma hâli ortaya çıkar ve rabbi ile olan hâlini unutur, bu konuda cahil hâle gelir. Böyle olduğu için de akıl yürütebilecek yaşa, hâle geldiği zaman yaratıcısının bir olduğunu gösteren deliller üzerinde nazar etmeye (akıl yürütmeye) ihtiyaç duyar. Eğer bu hâle (olgunluğa) gelmemişse o zaman onun hükmü ebeveyninin hükmüdür. Eğer ana babası mümin iseler o da onlardan taklit yolu ile tevhid inancını alır ve Allah'ın birliğine inanır. Eğer ana babası başka herhangi bir dine mensup iseler o da onlara uyarak o dine girer. Şu hâlde Allah'ın insanları üzerinde yaratmış olduğu fıtrat, "Dedi ki: Ben sizin rabbiniz değil miyim? Dediler ki: Evet, öylesin." (A'râf, 7/172) âyetinde ifade edilen misaktır. Neticede doğan her çocuk işte bu fıtrat üzere dünyaya gelir. Her şeyin fıtratı kendisi ile suretlerin ayrıştırıldığı, yani "bu şu değildir" demek imkânını sağ-

layan şeydir. Nitekim iki şeyin ortak olduğu hususlar göz önünde bulundurularak "bu şunun aynıdır" denilebilir. Allah'ın insanları üzerinde yaratmış olduğu fıtrat, onları "kullar" olmalarıdır. Allah'ın insanları üzerinde yaratmış olduğu fıtratın hâllerinden biri, insanların sadece Allah'a kulluk etmeleri, ondan başkasına kulluk etmemeleri ve tevhid inancı anlamına gelen bu fıtrat üzere kalmalarıdır. İnsanlar Allah ile birlikte bir başka "müsemma"yı ilâh edinmiş değillerdir, aksine onlar putları kendilerini Allah'a yakınlaştırmaları için vesile edinmişlerdir. Bu nedenle Allah Teâlâ (müşriklere hitaben, onların putlarını kastederek) "O hâlde onları isimlendirin" (Ra'd, 13/33) buyurmuştur. Eğer onlar putlarını isimlendirecek olsalardı, aslında Allah'tan başka bir şeye kulluk etmedikleri ortaya çıkacaktı. Zira kulluk eden herkes ancak Allah'a kulluk eder, her neye ulûhiyeti nispet etmiş olursa olsun, o ulûhiyet mahallinde Allah'a kulluk eder. Bu yüzden de (müşriklerin bile) elest bezminde şahitlik etmiş oldukları tevhid inancı devam etmektedir, fıtrat bozulmuş değildir.

[Allah'ın yaratmasında hiçbir değiştirme yoktur]:

Birinci vecih

Bu fıtrattır ki ilk kez kendisi ile Allah'a şahitlik edilen şeydir.

[Allah'ın yaratmasında hiçbir değiştirme yoktur]:

İkinci vecih

[Allah'ın yaratmasında hiçbir değiştirme yoktur], yani değiştirme Allah'a aittir, yaratılmışların değiştirme hakları/salâhiyetleri söz konusu değildir. Bunun anlamı şöyle de olabilir: Allah Teâlâ her şeye yaratılışını vermiş olduğu için O'nun yaratmasında değiştirme yoktur. Allah'ın yaratması O'nun kelimeleridir ve O'nun kelimelerinden herhangi bir değiştirme söz konusu değildir. Bu değiştirme yetkisi sadece Allah'a aittir. Bu durumda bu âyet açısından Allah'ın yaratmasının O'nun kelimeleri olduğunu söylemek mümkündür. Bu kelimeler varlıklardan ibarettir. Nitekim Hazreti Îsâ aleyhisselâmın Hazreti Meryem'e ilka edilmiş ilâhî kelime olduğunu buyurmuştur. Böylece varlıklarda bir değiştirme olacağı düşüncesini de olumsuzlamıştır. Bu anlamda da değiştirme sadece Allah'a aittir, özellikle âyetin zâhiri bu te'vile delâlet eder. Yani insanların fıtratı değiştirme hakları yoktur. Bu Allah Teâlâ'nın bizi ken-

disinin rabliğini ikrar edecek bir fıtrat üzere yaratmış olduğu ve bazı insanlarda ortaya çıkan şirk hadisesinin bu ikrarı değiştiremeyeceği, çünkü insanların fıtratı değiştirmelerinin Allah tarafından olumsuzlandığı, aksine müşriklerin bile fıtrat üzere oldukları ve kıyamet günü ortakları kendilerinden teberri ettikleri zaman fıtratlarına dönecekleri anlamında bir ilâhî müjdedir. Çünkü değiştirme kullara izafe edilmemiştir, bu da onların varacakları nihai sonun ilâhî rahmet olduğunu gösteren bir müjdedir. Onlar cehenneme girecek olsalar da cehennem onlara azap ve elem yeri değil, kalacakları diyar olacaktır, Allah onları ateşte nimet bulacakları bir mizaçta yaratacaktır. Hatta bu mizaç ile onlar cennete girecek olsalar, mizaçları cennetin gerektirdiği mutedil mizaca uygun olmadığı için oradan elem duyarlar.

مُنِيبِينَ اِلَيْهِ وَاتَّقُوهُ وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُشْرِكِينَۙ (٣١) مِنَ الَّذِينَ فَرَّقُوا
دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيَعًاۜ كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ (٣٢) وَاِذَا مَسَّ النَّاسَ ضُرٌّ دَعَوْا رَبَّهُمْ
مُنِيبِينَ اِلَيْهِ ثُمَّ اِذَٓا اَذَاقَهُمْ مِنْهُ رَحْمَةً اِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ بِرَبِّهِمْ يُشْرِكُونَۙ (٣٣) لِيَكْفُرُوا بِمَٓا
اٰتَيْنَاهُمْۜ فَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ (٣٤) اَمْ اَنْزَلْنَا عَلَيْهِمْ سُلْطَانًا فَهُوَ يَتَكَلَّمُ بِمَا كَانُوا
بِهِ يُشْرِكُونَ (٣٥) وَاِذَٓا اَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً فَرِحُوا بِهَاۜ وَاِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ
اَيْدِيهِمْ اِذَا هُمْ يَقْنَطُونَ (٣٦) اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّ اللّٰهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيَقْدِرُۜ اِنَّ فِي
ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (٣٧) فَاٰتِ ذَا الْقُرْبٰى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِۜ ذٰلِكَ خَيْرٌ
لِلَّذِينَ يُرِيدُونَ وَجْهَ اللّٰهِۘ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (٣٨) وَمَٓا اٰتَيْتُمْ مِنْ رِبًا لِيَرْبُوَا۬ فِٓي اَمْوَالِ
النَّاسِ فَلَا يَرْبُوا عِنْدَ اللّٰهِۚ وَمَٓا اٰتَيْتُمْ مِنْ زَكٰوةٍ تُرِيدُونَ وَجْهَ اللّٰهِ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُضْعِفُونَ
(٣٩) اَللّٰهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ ثُمَّ رَزَقَكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْۜ هَلْ مِنْ شُرَكَٓائِكُمْ مَنْ يَفْعَلُ
مِنْ ذٰلِكُمْ مِنْ شَيْءٍۜ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ (٤٠) ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ
بِمَا كَسَبَتْ اَيْدِي النَّاسِ لِيُذِيقَهُمْ بَعْضَ الَّذِي عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ (٤١)

31. Allah'a yönelmiş kimseler olarak yüzünüzü hak dine çevirin, O'na karşı gelmekten sakının, namazı dosdoğru kılın ve müşriklerden olmayın. 32. Dinlerini darmadağınık edip parçalanan kimselerden olmayın. Her bir grup kendi katındaki ile sevinip böbürlenmektedir. 33. İnsanlara bir zarar dokunduğu zaman, rablerine yönelerek ona dua ederler. Sonra Allah onlara kendinden bir rahmet tattırınca da, bir bakarsın ki içlerinden bir grup, rablerine ortak koşuyorlar. 34. Kendilerine verdiğimiz nimetleri inkâr etsinler bakalım! Haydi, yararlanın, ama yakında bile-

ceksiniz. 35. Yoksa biz kendilerine bir delil mi indirdik de o, Allah'a ortak koşmaları konusunda söylüyor? 36. İnsanlara bir rahmet tattırdığımız zaman ona sevinirler. Eğer kendi işledikleri şeyler sebebiyle başlarına bir kötülük gelirse, bir de bakarsın ki ümitsizliğe düşerler. 37. Allah'ın, rızkı dilediğine bol verdiğini ve kıstığını görmediler mi? Bunda inanan bir toplum için elbette ibretler vardır. 38. Öyle ise akrabaya, yoksula ve yolcuya hakkını ver. Bu, Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak isteyenler için daha hayırlıdır. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir. 39. İnsanların malları içinde artsın diye faizle her ne verirseniz, Allah katında artmaz. Ama Allah'ın hoşnutluğunu isteyerek her ne zekât verirseniz; işte bunu yapanlar sevaplarını kat kat arttıranlardır. 40. Allah, sizi yaratan, sonra size rızık veren, sonra sizi öldürecek ve daha sonra da diriltecek olandır. Allah'a koştuğunuz ortaklardan, bunlardan herhangi bir şeyi yapabilen var mı? O, onların ortak koştuklarından uzaktır, yücedir. 41. İnsanların kendi işledikleri sebebiyle karada ve denizde bozulma ortaya çıkmıştır. Dönmeleri için Allah, yaptıklarının bazı sonuçlarını onlara tattıracaktır.

[Karada fesat/bozulma ortaya çıktı]: Kuraklık, ölüm, esaret, kıtlık gibi [ve denizde] benzer şekillerde ölüm, boğulma, helâk edici fırtına gibi yollarla.

[İnsanların kendi işledikleri sebebiyle], yani onların amellerinden dolayı.

[Dönmeleri için Allah, yaptıklarının bazı sonuçlarını onlara tattıracaktır]: Bu onlara dünyada verilecek cezadır, bu itibarla dünya günü aslında din/ceza günüdür, çünkü burada da had cezaları uygulanır. Allah Teâlâ [Dönmeleri için Allah, yaptıklarının bazı sonuçlarını onlara tattıracaktır] buyurur ki bu cezanın ta kendisidir. Aslına günah işleyen kul için âhirette cezalandırılmaktansa bu şekilde dünyada cezalandırılmak daha iyidir, çünkü dünya cezası uyarıcıdır, hatırlatıcıdır, zira dünya günü amel günüdür. Ceza günü ifadesi âhiret günü anlamına geldiği gibi dünya günü anlamına da gelir ve dünyadaki ceza daha faydalıdır. İnsanların imtihan, belâ olarak gördükleri şeyler aslında durduk yere başlarına gelen belâlar değil, aksine yaptıklarının karşılığıdır.

قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلُ كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُشْرِكِينَ
(٤٢) فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ الْقَيِّمِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللَّهِ يَوْمَئِذٍ يَصَّدَّعُونَ
(٤٣) مَنْ كَفَرَ فَعَلَيْهِ كُفْرُهُ وَمَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِأَنْفُسِهِمْ يَمْهَدُونَ (٤٤) لِيَجْزِيَ الَّذِينَ
آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ (٤٥) وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ يُرْسِلَ
الرِّيَاحَ مُبَشِّرَاتٍ وَلِيُذِيقَكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ وَلِتَجْرِيَ الْفُلْكُ بِأَمْرِهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ

وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (٤٦) وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ رُسُلًا اِلٰى قَوْمِهِمْ فَجَٓاؤُ۫هُمْ بِالْبَيِّنَاتِ
فَانْتَقَمْنَا مِنَ الَّذ۪ينَ اَجْرَمُواۜ وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِن۪ينَ (٤٧)

42. De ki: "Yeryüzünde dolaşın da önceki milletlerin sonlarının nasıl olduğuna bakın." Onların çoğu Allah'a ortak koşan kimselerdi. 43. Allah tarafından, geri çevrilmesi olmayan bir gün gelmeden önce yüzünü dosdoğru dine çevir. O gün insanlar bölük bölük ayrılacaklardır. 44. Kim inkâr ederse, inkârı kendi aleyhinedir. Kimler de sâlih amel işlerse, ancak kendileri için hazırlarlar. 45. Bu hazırlığı Allah'ın iman edip sâlih amel işleyenleri kendi lütfundan mükâfatlandırması için yaparlar. Şüphesiz o inkâr edenleri sevmez. 46. Rüzgârları, yağmurun müjdecileri olarak göndermesi, Allah'ın âyetlerindendir. O bunu, size rahmetinden tattırmak, emriyle gemilerin yol alması, onun lütfundan rızkınızı aramanız ve şükretmeniz için yapar. 47. Andolsun, senden önce biz nice peygamberleri kendi kavimlerine gönderdik. Peygamberler onlara apaçık mûcizeler getirdiler. Biz de suç işleyenlerden intikam aldık. Müminlere yardım etmek ise üzerimizde bir haktır.

[Müminlere yardım etmek ise üzerimizde bir haktır]: Burada Hak Teâlâ müminlerden herhangi birini ayırt etmemiş, aksine "müminlere yardım"ı kendi üzerine hak kılmış, kim olduğunu belirtmeyip gelen ifade etmiştir. Allah'ın kelâmında müminler iki türdür. Birincisi müminler, ikincisi ise kâfirlerdir. Bir tür mümin Allah'a iman eder ve tağutu, yani bâtılı inkâr eder. Bunlar cennet ehlidir ve kendileri "saadet ehli" diye ifade edilir. Diğer tür ise bâtıla iman eder ve Allah'ı inkâr eder, oysa Allah Hak'tır. Bunlar cehennem ehlidir ve kendileri "bedbahtlar" diye nitelendirilir. İşte Allah Teâlâ saadet ehli olan kimseler hakkında "Her kim tâğutu inkâr eden ve Allah'a iman ederse işte o, kopmaz bir ipe tutunmuştur." (Bakara, 2/256) buyurmaktadır. İşte bu kimseler Allah'ın kendilerine yardım etmeyi üzerine görev addettiği kimselerdir. Burada *el-mu'minîn* (müminler) kelimesinin başındaki *elif-lâm* takısı ahd ve mârifelik (yani ilgili kelimenin mâlum, biliniyor olduğu) anlamını verir. Yine Hak Teâlâ bedbaht kimseler hakkında "Bâtıla iman edip de Allah'ın inkâr edenler ise, işte onlar hüsrana uğrayacak olanların ta kendileridir." (el-'Ânkebût, 29 /52) buyurmuştur. Bunların ticaretleri kâr etmemiştir, üstelik bunlar doğru yola sevkedilmiş hidayet ehli de olmamışlardır. Ama burada Hak Teâlâ yardımını müminler hakkında genel olarak ifade buyurmuş, müminlerden herhangi bir grubu hususi olarak tahsis etmemiştir. Bu notada bazı zamanlarda müşriklerin Müslümanlar karşısında zafere ulaşmaları ile ilgili ola-

rak Allah Teâlâ'nın sırlarından bir sır söz konusudur, dikkatlice düşünürsen Allah'ın izni ile bu sırrı bulursun. Hakk'ında nas bulunmadığı için iman konusu değildir, ancak iman kişide kuvvetli olunca o kişi imanı zayıf olana karşı ilâhî yardıma nâil olur. İşin ölçüsü bunu gerektirir. Tabii burada Allah Teâlâ'nın onlar hakkında [Bâtıla iman edenler] demesindeki durumdan söz etmiyorum. Nitekim orada Hak Teâlâ onları mümin (iman edenler) olarak nitelemiştir. Ne var ki onların imanları bâtıla iman şeklindedir ve bu iman onların bâtılın bâtıl olduğuna iman etmeleri şeklinde değil, aksine bâtılın hak olduğuna iman etmeleri şeklindedir. Yani hak ehli hakkı nasıl düşünüyor ve iman ediyorsa onlar da bâtılı aynı gözle görmekte ve o şekilde iman etmektedirler. İşte onlara "iman" kelimesinin nispet edilmesi bu yüzdendir. Ancak onların inandıkları şey işin aslında onların inandıkları gibi olmadığı için Hak Teâlâ onu bize "bâtıl" olarak isimlendirmiştir. Yoksa onların vehmettikleri ismi vermiş değildir. İlâhî yardıma nâil olmak doğrudan imanın karşılığıdır, ama buna ancak niteliği "iman" olan mümin kimse hak kazanır. Allah Teâlâ sözünde durur, bu yüzden de iman önünde sonunda kaçınılmaz olarak muzaffer olur ve bu da ancak müminde zuhur eder. Müminde iman parçalanmaz. Bunu bilmelisin. Kendisinde imanın parçalandığı kimse, yani iman ettiği şeyler itibariyle imanı çeşitlenen ve bazı şeylere iman ediyorken diğerlerine iman etmeyen kimse mümin değildir. Perişanlık da ancak ve ancak mümin olmayanlar için söz konusudur. İmanın hükmü hususi değil, umumi olmaktır. Bu itibarla tek bir şahısta müşahhas olarak zuhur etmediği için hiçbir şahsa doğrudan yardım ve zafer nasip etmek Allah'ın üzerine vazife değildir. Zâhir hükümde kâfir mümine karşı zafer kazanacak olursa, bu durum gerçekte kâfirin zaferi değildir, aksine müminin boş bıraktığı yeri kâfir doldurmuş demektir ki bu da zafer değildir. Âyetteki *el-müminîn* kelimesinin başında bulunan *elif-lâm* takısı cins anlamına hamledilirse o zaman kim iman ile niteleniyorsa o ilâhî yardıma nâil olmuş demektir. Buradan dolayı da bâtıla iman ederler bazı zamanlarda tağutu inkâr edenlere karşı zafer kazanırlar ve bu üstünlük bir zafer hâline gelir. Çünkü zafer hasma üstün gelmek demektir. Âyetteki *el-müminîn* kelimesinin başında bulunan *elif-lâm* takısını cins anlamına hamledenler bâtıl ehlinin bâtıla imanlarının hak ehlinin hakka imanlarından daha güçlü olduğunu (bu yüzden bâtıla inananların hakka inananlara zaman zaman galip geldiğini) söylerler. Mümin arkasını dönüp kaçmayan, ilerleyen, zafere ya da şehadete kadar sabit duran kimsedir. Bu nedenle nebîlerden hiçbiri asla savaşta hezimete uğramamıştır, çünkü onların hakka imanları kuvvetlidir. Allah Teâlâ savaşa esnasında bir taktik olarak ya da diğer bir mümin gruba katılmak üzere geri çekilme dışında, müminlerin geri dönüp kaçmalarını eleştirmiş, böyle yapanları şu âyetinde tehdit buyurmuştur: "Ey iman

edenler. Savaş düzeninde iken kâfirlerle karşılaştığınız zaman sakın onlara arkanızı dönmeyin (savaştan kaçmayın). Savaş taktiği olarak düşmanı vurmak için çekilme, ya da diğer bir birliğe katılmak durumu hariç- böyle bir günde her kim onlara arkasını dönerse mutlaka o, Allah'ın gazabına uğramış olur. Onun varacağı yer de cehennemdir. Ne kötü varılacak yerdir orası." (Enfâl, 8/15-16). Bu âyette iman ehline hitap etmiştir ki bir hâl karinelerinden yola çıkarak burada Hak Teâlâ'nın hakka iman eden müminleri (yani bâtıla iman edenleri değil) kastettiğini anlayabiliyoruz. Haddizatında âyette "iman edenler" denilmiş, genel ifade kullanılmış, bu kimseleri neye iman ettikleri belirtilmemiştir, ama hâl karineleri bu ifadeyi tahsis eder ve ifadeden kimlerin kastedildiğini bilmemizi sağlar. Ama yine de Allah Teâlâ'nın bu ifadeyi herhangi bir kayıt koymaksızın (salt "iman edenler" şeklinde) zikretmesi, bâtıla iman edenlere karşı hüccet ikame etme amacına matuftur. Nitekim müminler (yani hakka iman edip tağutu inkâr edenler) onları savaşta yendiği zaman, onların (yani bâtıla iman edenlerin) imanlarında halel bulunduğu ortaya çıkmış olur. Bize göre bu zafer bâtıla iman edenlerin tağutu inkâr edenler karşısındaki zaferi gibi değildir. Aksine hakka iman eden müminler iki ordu karşı karşıya gelip birbirini gördüğü zaman imanlarında bir halel oluşmuş, insan olmalarını tabiatından kaynaklanan zafiyet imanlarına tesir etmiş, bu yüzden de ayakları kaymış idi. Sonuçta hakka imanlarından perdelenmiş bir hâlde hezimete uğradılar. Hiç kuşkusuz ki hasım, karşısında rakibinin geri çekilip kaçtığını gördüğü zaman onun yerini doldurur ve fiilen ona galip gelmiş olur. Dilersen bunu onlara yönelik bir ilâhî yardım olarak da isimlendirebilirsin. Ama onlar aslında Hakk'a iman etmiş müminlere karşı zafer kazanmış değildiler, aksine onlar sadece hakka iman eden müminlerin imanlarına giren halelden kaynaklanan hezimetten istifade ettiler. Bu durumda hakka iman etmiş kimselerin imanı tabii korku ile örtülmüş idi. Bu bakımda onlar da kâfir (örten kimseler) olmuşlardı ve ortaya çıkan durum aslında kâfirlerden bir grubun bir diğer gruba[2] karşı zafer kazanması şeklinde idi. Çünkü bu hakka iman eden müminler aslında o esnada tabiatlarının kendilerine verdiği ölüm korkusuna iman etmişlerdi ki bu (yani ölüm korkusu) bâtıldır (çünkü müminin savaştaki ölümü ölüm değil, şehâdettir), dolayısıyla onlar o esnada bâtıla iman eden kimseler olmuşlardı. Şehit olan kimse ölü değildir, aksine diridir, rabbi katında rızıklara nâil olmaktadır. İşte savaş esnasında ölüm korkusu hisseden müminler, şehitlerin öldüğüne inanmış olmaktadırlar ki bu tam olarak "bâtıla inanmak"tır. Bu yüzden de savaşta bâtıl ehli bâtıl ehlini hezi-

---

2. Bir kâfir türünün diğer bir kâfir türüne/itikadî mânadaki kâfir türünün korku ile imanı örtülmüş kimseler anlamındaki kâfir türüne. (ç.n.)

mete uğratmıştır. Dolayısıyla bu durum ilâhî yardım ya da zafer olarak değil, baskın çıkmak olarak isimlendirilir. Tabii, âyetteki *el-müminîn* kelimesinin başında bulunan *elif-lâm* takısını cins anlamına hamledersen o zaman ilâhî yardım vaadi herhangi bir tayin olmaksızın (iman ettiği şey ne olursa olsun) bütün müminleri kapsar. Bu durumda mümin, neye inandığı fark etmeksizin, imanını bozacak ve ona halel getirecek bir durum yaşamayan, inandığı şeye yönelik inancı sağlam ve güçlü olan kimse demektir. Buradan anlaşılmaktadır ki doğruluk/sadakat Allah'ın yeryüzündeki kılıcıdır, kim onu ayakta tutar ve uygularsa mutlaka Allah'ın yardımına ve zafere nâil olur. Çünkü o kimse "doğru/sadık" niteliğine sahip olmuş olur. Allah da imanında halel olmayan, imanı güçlü ve sağlam olan müminlere yardım eder, onları zafere ulaştırır. İmanına halel gelmemiş olanı imanına halel gelmiş olana karşı, imanına gelen halel ölçüsünde muzaffer kılar. Burada artık müminin kim olduğu önemli değildir. Dolayısıyla kâmil mümin ebediyen ilâhî yardıma ve zafere ulaşır. Bu nedenle hiçbir nebî asla hezimete uğramamıştır. Nitekim Huneyn savaşında sahabe-i kiram Allah'ın birliği/tevhid iddiasında bulunduğu hâlde kendi sayılarının çokluğunu görünce bu çokluk onları aldatmış, Allah'ı unutmuşlar ve işte bu durumda çoklukları kendilerine hiçbir fayda sağlamaz hâle gelmiştir. Üstelik sahabe-i kiramın mümin insanlar oldukları konusunda hiçbir şüphe kesinlikle yoktur. Ancak imanlarına, sayısal çokluklarına güvenmelerinden dolayı bir nebze halel gelmiş ve Allah Teâlâ'nın "Nice sayıca az topluluk Allah'ın izni ile sayıca çok topluluğa galip gelmiştir" (Bakara, 2/249) âyetini unutmuşlardır. İşte bu noktada Allah da galibiyete izin vermiş ve sayıca az olan topluluk onlara (savaşın ilk evresinde) galip gelmiştir. Bundan dolayı kâfirlerin Müslümanlara galip geldiği durumlarda Allah'ın zafer vadinde çelişki olmadığını konusunda içimiz rahattır. Zira biliriz ki yenilgiye uğrayan Müslüman gurubun imanına halel gelmiş, sarsılma söz konusu olmuş, bâtıla inanan kâfirler ve müşrikler ise inançlarına bağlı kalmışlar, imanlarına halel getirmemişler, sarsıntıya uğramamışlardır. Zafer sadakatin bağlılığın kardeşidir ve her yerde onu takip eder. Eğer durum bunun aksi olsaydı tıpkı nebîler gibi Müslümanlar da hiçbir savaşta mağlup olmazlardı. Oysa sen kâfirlerin bazı zamanlarda Müslümanlara karşı galip geldiklerini, diğer bazı zamanlarda ise Müslümanların onlara karşı galip geldiklerini görebiliyorsun. Her iki fırkadan da sadakat sahibi olanlar asla hezimete uğramazlar. Aksine sadakat sahibi insan savaşta sebat gösterir, zafere ya da ölüme ulaşıncaya kadar sabit durur. Bu âyetin umumi açıdan tefsirinden çıkan netice şudur: Tevhid ehli (muvahhid) kimse imanında ihlas sahibi olur ve sebat ederse kendi zamanında hiç kuşkusuz muzaffer olur, ama inancına halel gelir ve ihlası, samimiyeti bozulursa, sarsıntıya uğrarsa, o zaman Hak onu kendi hâline bıra-

kır, o da bu halelden dolayı düşmanına karşı güç bulamaz, hezimete uğrar. Düşmanı onun hezimete uğramış olduğunu gördüğü zaman onu takip eder ve boşluğu doldurur, baskın çıkar, işte bu durumda kâfirin mümine karşı baskın çıkması söz konusu olur.

Bu âyetin tefsirine tahkik açısından bakıldığında ise anlaşılan şudur: Müşrik kimsenin inancında taş, yıldız ya da tapındığı şey ilâhtır, muhterem bir makamdadır, böyle olduğu için de müşrik kimse o şeye olan inancının sıhhatli olduğunu düşünür ve tapındığı şeye hürmet eder. Allah Teâlâ müşrik kimsenin tapındığı şeye sırf onu "ilâh" olarak gördüğü için hürmet gösterdiğini bildiği için ona nazarda bulunur, çünkü onun asıl talep ettiği şey Hak'tır. Bu durumda müşrik, tapındığı şeye yönelik hürmet ve tâziminin hakkını verir ise (Hak olduğuna) inandığı şeye karşı (inancında yeterince ihlas sahibi olmayan) tevhid ehli kimseden daha şiddetli bir şekilde hürmet ve tâzim sahibi olur. Böyle bir durumda iki gruğ karşı karşıya geldiği zaman zafer müşriklerin olur, çünkü müşrik, (her ne kadar neye hürmet ve tâzim göstereceğini belirleme konusunda yanlış tespit yapmış olsa da) üzerine düşen tâzim ve hürmet vazifesini daha iyi yerine getirdiği için ilâhî yardıma daha çok hak kazanır. Tevhid ehli kimse ise (her ne kadar neye hürmet ve tâzim göstereceğini belirleme konusunda doğru tespit yapmış olsa da) üzerine düşen tâzim ve hürmet vazifesini hakkıyla yerine getirmediği için hüsrana uğrar. Bu durumda olan kimsenin hâli "Allah müminleri velîsidir" (Bakara, 2/257) âyetinde ifade edilen "velâyet" meselesi ile ilgili değildir, çünkü bu kimsenin "mümin olduğuna" şehâdet edilmiş değildir, aksine bu kimse insanlara gösteriş için savaşmış, Allah rızası için savaşmamıştır. İmdi, (ulûhiyeti kime nispet edeceği konusunda hata edip etmemesine bakmaksızın) ulûhiyet makamına hürmet konusunda kim daha doğru sözlü, kim sadakat sahibi ise zafer onundur. Bu itibarla mümin muhakkak zafere nâil olur, asla perişan olmaz, perişan olup hezimete uğrayan kimse neden hezimete uğradığını iyice düşünmelidir ki tam da o meselede imanını ıslah ettiği zaman saadete ulaşabilir. Çünkü Hak Teâlâ'nın [Müminlere yardım etmek ise üzerimizde bir haktır] sözü hak/doğru bir sözdür.

اَللّٰهُ الَّذ۪ي يُرْسِلُ الرِّيَاحَ فَتُث۪يرُ سَحَابًا فَيَبْسُطُهُ فِي السَّمَٓاءِ كَيْفَ يَشَٓاءُ وَيَجْعَلُهُ كِسَفًا
فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِه۪ۚ فَاِذَٓا اَصَابَ بِه۪ مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِه۪ٓ اِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ
(٤٨) وَاِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلِ اَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ مِنْ قَبْلِه۪ لَمُبْلِس۪ينَ (٤٩) فَانْظُرْ اِلٰٓى اٰثَارِ رَحْمَتِ
اللّٰهِ كَيْفَ يُحْيِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَاۜ اِنَّ ذٰلِكَ لَمُحْيِ الْمَوْتٰىۚ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ (٥٠)
وَلَئِنْ اَرْسَلْنَا ر۪يحًا فَرَاَوْهُ مُصْفَرًّا لَظَلُّوا مِنْ بَعْدِه۪ يَكْفُرُونَ (٥١) فَاِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتٰى

وَلَا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعَٓاءَ اِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ (٥٢) وَمَٓا اَنْتَ بِهَادِ الْعُمْيِ عَنْ ضَلَالَتِهِمْ اِنْ
تُسْمِعُ اِلَّا مَنْ يُؤْمِنُ بِاٰيَاتِنَا فَهُمْ مُسْلِمُونَ (٥٣) اَللّٰهُ الَّذ۪ي خَلَقَكُمْ مِنْ ضَعْفٍ ثُمَّ جَعَلَ
مِنْ بَعْدِ ضَعْفٍ قُوَّةً ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ ضَعْفًا وَشَيْبَةً يَخْلُقُ مَا يَشَٓاءُ وَهُوَ الْعَل۪يمُ
الْقَد۪يرُ (٥٤)

48. Allah rüzgârları gönderendir. Onlar da bulutları harekete geçirir. Allah onları dilediği gibi, yayar ve yoğunlaştırır. Nihayet yağmurun onların arasından çıktığını görürsün. Onu kullarından dilediklerine uğrattığı zaman bir de bakarsın sevinirler. 49. Oysa onlar daha önce kendilerine yağmur yağdırılmadan evvel kesin bir ümitsizliğe kapılmışlardı. 50. Allah'ın rahmetinin eserlerine bak! Yeryüzünü ölümünden sonra nasıl diriltiyor. Şüphe yok ki, o ölüleri de elbette diriltecektir. O her şeye hakkıyla gücü yetendir. 51. Andolsun, eğer bir rüzgâr göndersek de o ekini sararmış görseler, ardından mutlaka nankörlük etmeye başlarlar. 52. Şüphesiz, sen ölülere işittiremezsin. Dönüp gittikleri zaman çağrıyı sağırlara da işittiremezsin. 53. Sen körleri sapkınlıklarından çıkarıp doğru yola iletemezsin. Sen çağrını ancak, âyetlerimize inanıp Müslüman olan kimselere işittirebilirsin. 54. Allah, sizi güçsüz olarak yaratan, sonra güçsüzlüğün ardından bir güç veren, sonra gücün ardından bir güçsüzlük ve yaşlılık verendir. O dilediğini yaratır. O hakkıyla bilendir, hakkıyla kudret sahibidir.

[Allah, sizi güçsüz olarak yaratandır]: Allah Teâlâ bizleri zayıf olarak yaratmıştır, yaratılışta bize verdiği nitelik bundan ibarettir, nitekim âlemi de zayıflıktan ve zayıflık üzere yaratmıştır. İnsan rabbine muhtaç, fakir, miskin, zayıflık ve ihtiyacı lisanı- hâliyle ve diliyle apaçık olacak şekilde yaratmıştır. İşte çocuk doğduğu esnada ayakta durmaya güç yetiremez, aslına yani yere yakındır, yerde sürünür. Aynı durum ayağa kalkamayan ve oturamayan hasta kimse için de geçerlidir. Bu kimse de zayıflığı nedeniyle öylece yattığı yerde kalıverir ki bu durum onun aslına dönmesidir. Dolayısıyla zayıflık, mümkün bir varlık olması nedeniyle, insanın aslıdır. Mümkün varlık hiçbir durumda kendisinden (var olup olmamasına yönelik seçeneklerinden birinin) tercih edilmesi hâlini defedemez. Sonra Allah Teâlâ insana ârızî, geçici bir kuvvet vermiştir ki [sonra güçsüzlüğün ardından bir güç veren] âyet-i kerimesi bunu ifade eder. Bu güç bizler çocukluktan çıkıp gençliğe ve mükellefiyet hâline intikal ettiğimiz zaman verilir. Bu, gençlik gücüdür, fütüvvet hâlidir ki buna sahip olana "delikanlı" derler. Bu güç varken zayıflıktan bir şey

kalmaz, çünkü delikanlılık zayıflığı beraberinde bulundurmaz, zira bu, çocukluk ile olgunluk arasındaki bir hâldir. Bu, insanın buluğ çağına ermesinden başlayan ve kırk yaşını tamamlamasına kadar süren dönemdir, ne var ki bu dönemde bu kuvvete sahip olsa da insan müstakil değildir, bu yüzden de ona yardım talep etmesi emredilmiştir. Sonra Allah Teâlâ insanı aslı olan zayıflığa geri döndürür, çünkü kuvvet tamamen Allah'a aittir. Kulun yeri zayıflık ve kulluktur. Zayıflık onun rütbesidir. Çünkü o daha baştan zayıf olarak yaratılmıştır. İşin sonunda da zayıflığa geri döndürülür. Bunu ifade etmek üzere Hak Teâlâ [sonra gücün ardından bir güçsüzlük ve yaşlılık verendir] buyurmuştur. Bu kuvvet gençlik kuvvetidir, zayıflık ise olgunlukla başlayıp ömrün sonuna kadar süren zayıflıktır. Yaşlılık ise bir vakar ve sükûnet hâlidir, çünkü insan yaşlandığı zaman hareket edemeyecek kadar zayıflar. Çocuk her ne kadar zayıf olsa da çok hareketlidir. Rivayet edildiğine göre Hazreti İbrâhîm aleyhisselâm yaşlılığı gördüğü zaman "Allahım! Bu nedir?" diye sormuş, Allah Teâlâ da ona, "Bu, vakardır." diye cevap vermiştir. Bunun üzerine Hazreti İbrâhîm aleyhisselâm, "Allahım! Benim vakarımı artır." diye dua etmiştir. Nihayetinde âlemin başı da sonu da zayıflıktır, nitekim bir başında da sonunda da onun hakkında kuvvetten söz edildiğini göremiyoruz. Aksine kuvvet ona orta döneminde gelir ki bu dönem insan için dava, iddia sahibi olma zamanıdır. Kendisinden yaratılmış olduğumuz bu zayıflık özelliği üzerinde düşünecek olursan onun "var etme konusunda tek başına yeterli olamama" olduğunu görürüz. Bu itibarla Allah Teâlâ bize, kudret sahibi olduğumuz dönemde başkasından yardım istemeyi meşrû kılmış, sonra bize bizi müstakil, başkalarından bağımsız yapmaya yetmeyecek ölçüde bir kuvvet bahşetmiştir. Eğer mükellef olan kulun amel üzerinde bir nispeti ve eseri söz konusu olmasaydı o zaman mükellefiyet de söz konusu olmazdı "sonsuz kuvvet sahibi"nden yardım talep etmek de söz konusu olmazdı. Her ne kadar Allah Teâlâ bizleri zayıflıktan yaratmış olsa da bizde bir kuvvet de var etmiştir ki bu kuvvet bizim herhangi bir işi yapmamızın veya yapmamamızın imkânıdır. Eğer bu kuvvet olmasaydı herhangi bir şeyi yapmakla ya da terketmekle mükellef olmazdık. Çünkü bir şeyi terketmek demek, nefsin onu istemekten alıkonulması demektir. Bu yüzden de kuvvet hem yapmak için hem de terketmek (yapmamak) için gerekli olup ikisini de kapsar. Allah Teâlâ ömrümüzün sonunda kendisine döneceğimiz zayıflığı yaşlılık ile birlikte zikretmiştir ki bize alında bir nur olan bu yaşlılığın (ak saçlı olma hâlinin) yeni bir hâl olmayı başlangıçta sahip olduğumuz nitelik olduğunu göstersin. Bu son zayıflık Allah Teâlâ tarafından âhiretteki yaratılış için hesaba katılır, tıpkı dünyada insan zayıf yaratıldığı gibi âhirette de öyle yaratılır. Bunun sebebi, insanın zâtının zillet, muhtaçlık, yardım isteme, ihtiyacını ya-

ratıcısına arzetme gibi niteliklerle ayrışmaz olmasıdır. Bununla beraber insan kimi zaman aslını unutur, kendisine geçici olarak verilen kuvvete aldanır. Ayağa kalkıp aslından (topraktan) uzaklaştığı zaman Firavunlaşır, zorbalık yapar, kuvvet sahibi olduğunu iddia eder ve "Ben" demeye başlar. Oysa asıl adam dediğin, tıpkı hasta yatağında perişan vaziyette yatarken olduğu gibi sapasağlam ve güçlü bir şekilde ayakta ve sıhhat sahibi iken de Allah ile birlikte olan kimsedir.

Nasihat

Küçüğe özen göstermek, zayıflığından dolayı ona rahmet etmektir, büyüdüğü zaman ise kendi işini kendi görür. Eğer insan büyüdüğü zaman da aslındaki zayıflıkla kalırsa ilâhî rahmet ona eşlik eder, ama aslından uzaklaşıp kibirlenir ve kuvvet iddiasında bulunur ise o zaman Allah Teâlâ onu tekrar zayıflığına döndürerek orada perişanlık yaşatır. Böylece o kimse küçüklüğünde yaşadığı zayıflıkta hayatı seviyor iken şimdi yaşlılığında ondan usanır, bıkar ve iğrenir hâle gelir.

İşaret

[Allah, sizi güçsüz olarak yaratan, sonra güçsüzlüğün ardından bir güç verendir]: Bu eğer nazar edersen, nazarının vaktinin hâlidir, [sonra gücün ardından bir güçsüzlük ve yaşlılık verendir] böylece gerisin geri döner. O hâlde sen kendinin nasıl olduğuna bak!

وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُقْسِمُ الْمُجْرِمُونَ مَا لَبِثُوا غَيْرَ سَاعَةٍ كَذٰلِكَ كَانُوا يُؤْفَكُونَ (٥٥)
وَقَالَ الَّذِينَ اُوتُوا الْعِلْمَ وَالْاِيمَانَ لَقَدْ لَبِثْتُمْ فِي كِتَابِ اللّٰهِ اِلٰى يَوْمِ الْبَعْثِ فَهٰذَا يَوْمُ
الْبَعْثِ وَلٰكِنَّكُمْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ (٥٦) فَيَوْمَئِذٍ لَا يَنْفَعُ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَعْذِرَتُهُمْ وَلَا هُمْ
يُسْتَعْتَبُونَ (٥٧) وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِي هٰذَا الْقُرْاٰنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ وَلَئِنْ جِئْتَهُمْ بِاٰيَةٍ
لَيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا مُبْطِلُونَ (٥٨) كَذٰلِكَ يَطْبَعُ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِ الَّذِينَ لَا
يَعْلَمُونَ (٥٩) فَاصْبِرْ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَلَا يَسْتَخِفَّنَّكَ الَّذِينَ لَا يُوقِنُونَ (٦٠)

55. Kıyametin kopacağı gün suçlular, dünyada bir andan fazla kalmadıklarına yemin ederler. Onlar işte böyle döndürülüyorlardı. 56. Kendileri-

ne ilim ve iman verilmiş olanlar ise onlara şöyle diyeceklerdir: "Andolsun, siz, Allah'ın yazısına göre, yeniden dirilme gününe kadar kaldınız. İşte bu yeniden dirilme günüdür. Fakat siz bilmiyordunuz." 57. O gün zulmedenlere mazeretleri fayda sağlamaz, Allah'ı razı edecek amelleri işleme istekleri de kabul edilmez. 58. Andolsun, biz bu Kur'ân'da insanlara her türlü misali verdik. Andolsun, eğer sen onlara bir âyet getirsen, inkâr edenler mutlaka, "Siz ancak asılsız şeyler uyduranlarsınız" derler. 59. Allah, bilmeyenlerin kalplerini işte böyle mühürler. 60. Sabret. Şüphesiz, Allah'ın vaadi gerçektir. Kesin imana sahip olmayanlar sakın seni gevşekliğe sürüklemesinler.

LOKMÂN SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

الٓمٓ (١) تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِۙ (٢) هُدًى وَرَحْمَةً لِلْمُحْسِنِينَۙ (٣) اَلَّذِينَ يُقِيمُونَ
الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَۜ (٤) اُو۬لٰٓئِكَ عَلٰى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَاُو۬لٰٓئِكَ
هُمُ الْمُفْلِحُونَ (٥) وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَر۪ي لَهْوَ الْحَد۪يثِ لِيُضِلَّ عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِ بِغَيْرِ عِلْمٍۗ
وَيَتَّخِذَهَا هُزُوًاۜ اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُه۪ينٌ (٦) وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِ اٰيَاتُنَا وَلّٰى مُسْتَكْبِرًا كَاَنْ
لَمْ يَسْمَعْهَا كَاَنَّ ف۪ٓي اُذُنَيْهِ وَقْرًاۚ فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ اَل۪يمٍ (٧)

1. Elif, Lâm, Mîm. 2. İşte bu âyetler, hikmet dolu kitabın âyetleridir. 3. Güzel davrananlar için bir hidayet rehberi ve rahmet olmak üzere indirilmiştir. 4. O kimseler, namazı kılarlar, zekâtı verirler; onlar âhirete de kesin olarak iman ederler. 5. İşte onlar, rableri tarafından gösterilmiş doğru yol üzeredirler ve onlar kurtuluşa erenlerdir. 6. İnsanlardan öylesi var ki, herhangi bir ilmî delile dayanmadan Allah yolundan saptırmak ve sonra da onunla alay etmek için boş lafı satın alır. İşte onlara rüsva edici bir azap vardır. 7. Ona âyetlerimiz okunduğu zaman, sanki bunları işitmemiş, sanki kulaklarında ağırlık varmış gibi büyüklük taslayarak yüz çevirirler. Sen de ona acıklı bir azabın müjdesini ver.

[Sanki kulaklarında ağırlık varmış gibi]: Bu ağırlık, onu âhiretten alıkoyan sebeplerin ağırlığıdır.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ جَنَّاتُ النَّعِيمِ (٨) خَالِدِينَ فِيهَا وَعْدَ اللَّهِ حَقًّا
وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (٩) خَلَقَ السَّمَاوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا وَأَلْقَىٰ فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ
أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ
زَوْجٍ كَرِيمٍ (١٠)

8. Şüphesiz, iman edip de güzel davranışlarda bulunanlar için, nimetleri bol cennetler vardır. 9. İçinde devamlı kalacaklardır. Bu, Allah'ın verdiği gerçek sözdür. O, mutlak güç ve hikmet sahibidir. 10. O, gökleri, görebildiğiniz bir direk olmaksızın yarattı, sizi sarsmasın diye yere de ulu dağlar koydu ve orada her çeşit canlıyı yaydı. Biz gökyüzünden su indirip, orada her faydalı nebattan çift çift bitirdik.

[O, gökleri görebildiğiniz bir direk olmaksızın yarattı]: İnsan feleğin kutbudur, direğidir. Nitekim o göçüp gittiği zaman dünya harap olur, dağlar yerinden oynar, gök yarılır, yıldızlar dökülür. Çünkü insan, (varlığın var edilmesindeki) maksattır. O hikmetlerin kendisinde birleştiği varlıktır. Cennet ve cehennem onun için yaratılmıştır. Âhiret ve bütün ahvali, bütün keyfiyeti onun için var edilmiştir. İlâhî isimlerin toplamı ve bunların eserleri ondan zuhur eder. O ihtiyar (tercih/irade) sahibi mükellef varlıktır. O, ihtiyarında mecbur olan varlıktır. Ondan Hak kaza ve fasl hükümleri ile tecelli eder. Bütün âlemin medarı odur. Kıyamet onun için kopar. Gökler ve yerler onun emrine âmâde kılınmıştır. Ulvîsinden süflîsine, dünyada ve âhirette bütün âlem onun için hareket eder. Dolayısıyla insan-ı kâmil, Allah Teâlâ'nın semayı kendisi ile tutup yere düşmesini engellediği direktir. İnsan-ı kâmil zâil olup berzah âlemine intikal ettiği zaman gökyüzü duramaz ve parçalanır.

[Sizi sarsmasın diye yere de ulu dağlar koydu]: Allah Teâlâ yeryüzünü küre şeklinde yaratmıştır ve onun bazı bölgeleri toprak, diğer bazı bölgeleri ise kayadır. Allah bunları birbirine birleştirmiştir. Allah Teâlâ gökyüzünü yarattığı zaman ardından yeryüzünü yaymıştır ki yarattığı varlıklar orayı mekân tutup yerleşsinler. Yeryüzünün düz hâle getirilmesi bundandır. Ancak Allah Teâlâ dağları tek bir emir ile tek seferde yaratmıştır. Şimdi senin baktığın zaman gördüğün o yalçın dağların hepsi yeryüzünün sarsılmaması için Allah Teâlâ'nın oraya ağırlık ve direk olarak yerleştirdiği dağlardır.

هٰذَا خَلْقُ اللّٰهِ فَاَرُونِي مَاذَا خَلَقَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ بَلِ الظَّالِمُونَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ (١١)

11. İşte bunlar Allah'ın yarattıklarıdır. Şimdi O'ndan başkasının ne yarattığını bana gösterin! Hayır! Zalimler açık bir sapıklık içindedirler.

Âyette geçen *halk* (yaratma) kelimesinden tıpkı burada olduğu gibi kimi yerlerde "yaratılmış varlıklar" mânası kastedilir. Nitekim fiil mef'ûl anlamında kullanılabilir. Dolayısıyla bu âyetteki "İşte bunlar Allah'ın yaratmasıdır" ifadesi, "İşte bunlar Allah'ın yarattıklarıdır" anlamındadır.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا لُقْمٰنَ الْحِكْمَةَ اَنِ اشْكُرْ لِلّٰهِ وَمَنْ يَشْكُرْ فَاِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَمَنْ كَفَرَ فَاِنَّ
اللّٰهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ (١٢)

12. Andolsun biz Lokmân'a "Allah'a şükret!" diyerek hikmet verdik. Şükreden ancak kendisi için şükretmiş olur. Nankörlük eden de bilsin ki Allah hiçbir şeye muhtaç değildir, her türlü övgüye lâyıktır.

[Andolsun biz Lokmân'a "Allah'a şükret!" diyerek hikmet verdik]: Burada Allah Teâlâ'nın kuluna yönelik inayeti kendisini gösterir, nitekim O, her hikmeti yerli yerince indirmiştir.

وَاِذْ قَالَ لُقْمٰنُ لِابْنِهِ وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللّٰهِ اِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ (١٣)

13. Lokmân, oğluna öğüt vererek: "Yavrucuğum! Allah'a ortak koşma! Doğrusu şirk, büyük bir zulümdür" demişti.

Lokmân aleyhisselâm şirkin, Allah'a ortak koşulan şeye yönelik büyük bir zulüm olduğunu bildiği için evladına bu öğüdü vermiştir. Çünkü Allah ona hikmet vermiştir. Burada Lokmân aleyhisselâmın evladına küçültme ismi ile "yavrucuğum" şeklinde seslenmesi rahmet ifade eder. Bu rahmetinden dolayı oğluna, uyguladığı takdirde saadete kavuşacağı şeyleri öğütlemiş, ona [Allah'a ortak koşma! Doğrusu şirk, büyük bir zulümdür] demiştir. Bu büyük zulüm ancak insan varlığından sudur eder. Zira insan, nefsinin kaldıramayacağı kadar ağır işlere girişebilir, özellikle de kendisini dehşete, korkuya sürükleyecek işlere girişebilir. Allah'a şirk koşmak da bu kabildendir. Nitekim Allah Teâlâ [Doğrusu şirk, büyük bir zulümdür] buyurmuştur, yani "şirk, tevhid ehli kimsenin nefsine çok ağır gelen bir zulümdür", tevhid ehli kimse bu zulmün büyüklüğünü kendi nefsinde değil, fakat şirk koşan kimsenin nefsinde müşahede eder, onun çok büyük bir zulüm olduğunu görür. Müşrikler Allah

ile birlikte başka varlıkları ilâh edinen kimselerdir ki bu fiil çok büyük bir zulümdür. Müşrikler bu fiili işleyerek, Allah'tan başka bir ilâhın bulunduğunu söyleyerek zulmetmiş olurlar; ulûhiyetin sadece Allah'a ait olmasından dolayı onlar bu fiilleri ile Allah hakkında zulüm işlemiş olurlar, diğer taraftan onlar kendisine ulûhiyet nispet etmek suretiyle şirk koştukları varlığa da zulmetmiş olurlar. Bu itibarla şirk koşmak kul hakkı kapsamına da girer. Zira kendisi Allah'a ortaklık iddiasında bulunmadığı, aksine kendisine nispet edilen ilâhlık yakıştırmasından razı olmadığı hâlde başkaları tarafından Allah'a ortak koşulan, ilâh edinilen, fakat hakkındaki bu iddiayı ortadan kaldırmaktan da âciz olan kimse zulme uğramıştır. Çünkü onun ilâh olduğunu iddia eden kimse ondan hakkı olan şeyi yani "kulluk" niteliğini çekip almış, böylelikle ona zulmetmiştir. Bu yüzden Allah şirki cezalandırmak suretiyle (kendisine değil) zulme uğramış bu kişiye yardım eder. Müşrikleri, birliği konusunda kendisine haksızlık ettikleri için değil, ortak koştukları kişiye haksızlık ettikleri için cezalandırır. Zira müşriklerin ortak kıldıkları varlık, her hakkın hak sahibine verileceği kıyamet günü onlardan teberri edecektir.

وَوَصَّيْنَا الْاِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِۚ حَمَلَتْهُ اُمُّهُ وَهْنًا عَلٰى وَهْنٍ وَفِصَالُهُ فٖي عَامَيْنِ اَنِ اشْكُرْ لٖي
وَلِوَالِدَيْكَۜ اِلَيَّ الْمَصٖيرُ (١٤)

14. Biz insana, ana-babasına iyi davranmasını tavsiye etmişizdir. Çünkü anası onu nice sıkıntılara katlanarak taşımıştır. Sütten ayrılması da iki yıl içinde olur. İşte bunun için önce bana, sonra da ana-babana şükret diye tavsiyede bulunmuşuzdur. Dönüş ancak banadır.

[Sütten ayrılması da iki yıl içinde olur]: Hak Teâlâ başka bir âyette "Onun ana karnında taşınması ve sütten ayrılması otuz aydır." (Ahkâf, 46/15) buyurmuştur ki bu, çocuğun doğduktan sonra yaşayabileceği asgari ana karnında kalış süresidir. Yani altı ay ana karnında kalır, iki sene de süt emer, böylece otuz ay tamamlanır. Eğer çocuk ana karnında mutat süre olan dokuz ay kalırsa o zaman süt emme süresi iki yıldan çeyrek yıl (üç ay) eksik bir süre olacaktır ki bu da yirmi bir ay eder.

[İşte bunun için önce bana, sonra da ana-babana şükret]: "Hususi olarak önce bana şükret." Burada Hak Teâlâ önce kendi zâtını zikretmiş ve böylece kendisinin ilk ve asli sebep olduğunu sana bildirmek istemiş, ardından da atıf yoluyla "sonra da ana-babana" buyurmuştur. Bu da kulun hariçteki fiziksel varlığının var edilmesi makamındadır, zira insanın bu şekilde var edilmesi ana babasının nikâh sonucunda birleşmeleri ve annesinin onun var oluşu

için gerekli meşakkati çekmesi sebebi ile olur. Bu nedenle Allah Teâlâ sebep olmaları açısından "sonra da ana-babana" buyurmuştur. Allah seni bu sebepler ortaya çıktığı anda var eder ki sen bunu fark edip bütün sebepleri Allah'a nispet edesin ve böylece bu sebeplerin senin üzerinde tesirleri değil, fakat varlık bakımından öncelikleri olduğunu bilesin. Çünkü işin aslında bu sebepler her ne kadar eserlerin sebepleri olsalar da, onların varlığa gelişlerinde tesirleri yoktur. Eserlerin sebepleri olmaları ölçüsünden üstünlük sahibidirler. Allah Teâlâ senden kendisini şükretmeni ister, ana babaya şükür ise, onları var edici ve mâlikleri olan Allah'a nispet etmendir.

[Önce bana şükret]: Bu ifade "Hac ibadetlerinizi bitirince, babalarınızı andığınız gibi, hatta ondan daha kuvvetli bir şekilde Allah'ı anın" (Bakara, 2/200) âyetinde geçen "daha kuvvetli zikir"dir. "Sonra da ana-babana" ifadesi ise yine aynı âyette geçen "babalarınızı andığınız gibi" ifadesidir. Dolayısıyla bu âyette Allah'a şükür hakiki olarak ifade edilir. Sebeplere (ana-babaya) şükretmek ise Allah'ın emri olması hasebiyle ibadettir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm "İnsanlara şükretmeyen Allah'a da şükretmez"[1] buyurmuştur. Verenin ancak ve ancak Allah olduğunu bilen kimse O'ndan başkasına yine ancak O'nun emri ile şükreder. Bu nedenle âyetin sonu [Dönüş ancak banadır] ifadesiyle tamamlanmıştır. Çünkü yaratma ve hak sahibi olma itibariyle her şeydeki asıl etken ve âmil Allah Teâlâ'dır, bu nedenle başta "Önce bana sonra da ana-babana şükret" dedikten sonra "Dönüş ancak banadır" buyurmuş, şükür konusunda ana-babayı kendisine ortak etmişken bu konuda etmemiş, dönüşün sadece kendisine olduğunu ifade buyurmuştur.

وَاِنْ جَاهَدَاكَ عَلٰٓى اَنْ تُشْرِكَ بٖى مَا لَيْسَ لَكَ بِهٖ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا وَصَاحِبْهُمَا فِى الدُّنْيَا
مَعْرُوفًا وَاتَّبِعْ سَبٖيلَ مَنْ اَنَابَ اِلَيَّ ثُمَّ اِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَاُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (١٥)

15. Eğer onlar seni, hakkında bilgin olmayan bir şeyi bana ortak koşman için zorlarlarsa, onlara itaat etme. Onlarla dünyada iyi geçin. Bana yönelenlerin yoluna uy. Sonunda dönüşünüz ancak banadır. O zaman size, yapmış olduklarınızı haber veririm.

İnsana ebeveynine ihsanda bulunması, onlara iyi davranması, ikisinden biri yaratıcının emrine muhalefeti emretmediği sürece onların emirlerine bağlı kalması emredilmiştir. Nitekim Allah Teâlâ [Eğer onlar seni, hakkında bilgin olmayan bir şeyi bana ortak koşman için zorlarlarsa, onlara itaat etme. On-

1. Tirmizî, Birr 35.

larla dünyada iyi geçin. Bana yönelenlerin yoluna uy] buyurmuş, böylece Allah'a yönelen kimselerin yoluna uymayı, nefisleri buna yanaşmadığı zaman nefislerine muhalefet etmeyi emretmiştir. [Sonunda dönüşünüz ancak banadır. O zaman size, yapmış olduklarınızı haber veririm.]

يَا بُنَيَّ اِنَّهَا اِنْ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ فَتَكُنْ فٖي صَخْرَةٍ اَوْ فِي السَّمٰوَاتِ اَوْ فِي
الْاَرْضِ يَأْتِ بِهَا اللّٰهُ اِنَّ اللّٰهَ لَطٖيفٌ خَبٖيرٌ (١٦)

16. Yavrucuğum! Yaptığın iş bir hardal tanesi ağırlığında bile olsa ve bu, bir kayanın içinde veya göklerde yahut yerin derinliklerinde bulunsa, yine de Allah onu getirir. Doğrusu Allah, Latîf'tir ve her şeyden haberdardır.

Allah Teâlâ bu âyette rızkın muhakkak kula ulaşacağına, garanti altında olduğuna dikkat çekmiştir. Çünkü kulun ve ailesinin rızkı muhakkak Allah tarafından verilir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Hiç kimse rızkını tamamlamadan ölemez"[2] buyurmuştur. Yine hiç kimse belirlenmiş olan eceli gelmeden de ölemez. Rızkın az ya da çok olması bu durumu değiştirmez. Bu itibarla Lokmân aleyhisselâm oğluna [Yavrucuğum! Yaptığın iş bir hardal tanesi ağırlığında bile olsa] der, yani bu hardal tanesinin ebadı ne kadar küçük olursa olsun [ve bu, bir kayanın içinde] yani Allah'ın yarattıklarına karşı şefkat sahibi olmayan katı kalpli birinde de olsa. Nitekim Allah Teâlâ "Sonra bunun ardından kalpleriniz katılaştı ki artık kalpleriniz taş gibi yahut daha da katıdır." (Bakara, 2/74) buyurmuştur. Önceki peygamberlere ait kıssalar sadedinde şöyle bir rivayet nakledilir: Yerin altında Allah Teâlâ'ya ait bir kör kaya vardır, bu kör kayanın içinde bir canlı yaşar. Kayaya dışarıdan girme imkânı yoktur. Ama Allah o canlının gıdasını orada yaratır, o da Allah'ı tesbih eder ve "Mekânımın uzaklığına rağmen beni unutmayan Allah yüceler yücesidir" der. Tabii burada bu canlı mekânını uzaklığından söz ederken onun rızkın gelebileceği yerlerden uzak oluşunu kasteder, yoksa Allah'tan uzak oluşunu kastetmez.

[Veya göklerde]: Allah Teâlâ'nın gök cisimlerinin feleklerinde hareket edişine tevdi etmiş olduğu tesirler, âlemdeki varlıkların rızıklarının yaratılmasında tesirlidir. Yine bu ifade ile yağmurların kastedilmiş olması da mümkündür, zira Arap dilinde "gök" kelimesi yağmur anlamında kullanılır. Şair şöyle der:

> "Gök bir toplumun beldesine düşüverince..." (*İzâ sekate's-semâu bi-ardi kavmin*)

---

2. İbn Mâce, Ticâret 2.

Burada şair "gök" (*semâ*) kelimesi ile yağmuru kasteder.

[Yahut yerin derinliklerinde bulunsa]: Çünkü yer rızıkların kendisinde oluşumuna kabilidir, rızıkların zuhur ettiği mahaldir; aynı şekilde feleklerinde hareket eden gök cisimleri ve onların hareketlerinden ortaya çıkan ana unsurlar da doğumlara sebep olur. İşte bu hardal tanesi her nerede olursa olsun [yine de Allah onu getirir]. Burada "ona getirir" dememiş, "onu getirir" demiştir ki bu da rızkın sahibinin onu toplayan kişi değil, tüketen kişi olduğuna delâlet eder. Zira rızkı toplayıp getiren Allah'tır, sen nerede olursan olsun onu senin için hazır eden O'dur. O senin yerini bilir, rızkının yerini de bilir.

[Doğrusu Allah, Latîf'tir], yani bilinmeyecek ve kendisine ulaşılamayacak derecede gizlidir, hardal tanesinden bile gizlidir.

[Ve her şeyden haberdardır], yani O, hardal tanesini talep eden kimsenin yerini bilir. Hardal tanesinin yerini bilmek isteyen kimse fakirliğin acısını kendisinden uzaklaştırmaya hayret eder, çünkü canlılar rızkı sadece acıyı uzaklaştırmak için isterler, başka bir şey için istemezler.

Tenbih

Allah Teâlâ bu hususları bildiriyor ki sen O'nun seni mükellef kılmış olduğu şeyleri yerine getiresin, çünkü sen O'na yapıp getirdiklerini O'ndan umarsın; oysa O, senin yapıp getirdiklerinden bir şey ummaz. Çünkü O, âlemlerden müstağnidir, sen ise O'na muhtaç olan varlıklardan birisin. Dolayısıyla O seni neyi yapmakla mükellef kıldı ise senin o şeyleri yapıp getirmen senin üzerinde haktır, zira sen yoksunsun, bundan elde edeceğin menfaate muhtaçsın.

يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلٰوةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَاصْبِرْ عَلٰى مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذٰلِكَ
مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ (١٧) وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّ اللّٰهَ لَا
يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ (١٨)

17. Yavrucuğum! Namazı kıl, iyiliği emret, kötülükten vazgeçirmeye çalış, başına gelenlere sabret. Doğrusu bunlar, azmedilmeye değer işlerdir. 18. Küçümseyerek insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Zira Allah, kendini beğenmiş övünüp duran kimseleri asla sevmez.

Çünkü bu nitelikle ancak cahil kimse zuhur eder, zira bu kişi ya kendisi gibi olan varlıklara karşı övünüp böbürlenecektir ya da yaratıcısı ve rabbi-

ne karşı böyle yapacaktır. Eğer kendisi gibi olan varlıklara karşı böbürlenirse bu durumda kendi nefsine karşı da böbürlenmiş olacaktır. Oysa bir şey kendisine karşı böbürlenmez. Dolayısıyla onun böbürlenmesi ve kendini beğenmesi cehalettir. Diğer taraftan bu kimsenin yaratıcısına karşı böbürlenmesi de imkân dışıdır, çünkü ya yaratıcısını biliyordur, ya da bir yaratıcısı olduğunu bilmiyordur. Eğer biliyor ve O'na karşı böbürleniyorsa o zaman yaratıcısının zorunlu olarak sahip olması gereken mükemmellik sıfatlarını bilmiyordur, bu konuda cahildir. Eğer bir yaratıcısı olduğunu bilmiyorsa o zaman yine cahildir. İşte Allah Teâlâ'nın bu kimseyi sevmemesinin nedeni, o kimsenin cehaletidir, çünkü cehalet kınanacak bir husustur.

وَاقْصِدْ فِى مَشْيِكَ وَاغْضُضْ مِنْ صَوْتِكَۜ اِنَّ اَنْكَرَ الْاَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ۟ (١٩) اَلَمْ
تَرَوْا اَنَّ اللّٰهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ وَاَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظَاهِرَةً
وَبَاطِنَةًۜ وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِى اللّٰهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنٖيرٍ (٢٠)

19. Yürüyüşünde tabii ol, sesini alçalt. Unutma ki, seslerin en çirkini merkeplerin sesidir. **20.** Allah'ın, göklerde ve yerdekileri sizin emrinize verdiğini, nimetlerini açık ve gizli olarak size bolca ihsan ettiğini görmediniz mi? Yine de, insanlar içinde, -bilgisi, rehberi ve aydınlatıcı bir kitabı yokken- Allah hakkında tartışan kimseler vardır.

[Allah'ın, göklerde ve yerdekileri sizin emrinize verdiğini görmediniz mi?]: Göklerdeki melekler ve feleklerinde hareket eden gök cisimleri insanın emrine verilmiştir. Meleklerden kimi vahiy ile görevlidir, kimi rızık ile görevlidir, kimi can alma ile görevlidir, kimi ölüleri diriltme ile görevlidir, kimi müminlere dua ve istiğfarda bulunmakla görevlidir, kimi cennette kulların amellerinin karşılıklarını ekmekle görevlidir.

[Yerdekileri] ve yer ve gök arasındaki bütün mahlûkatı... Hak Teâlâ şöyle buyurur: "Göklerdeki ve yerdeki her şeyi kendi katından sizin hizmetinize verendir. Elbette bunda düşünen bir toplum için deliller vardır." (Câsiye, 45/13) Burada Hak Teâlâ baştan sona bütün âlemi işte bu en üstün varlık olan insanın emri altındakilere dâhil etmiştir. Dolayısıyla mele-i a'lâda dahi hiçbir varlık yoktur ki ondan üstünü bulunmasın, alt safhalarda hiçbir varlık yoktur ki sana yalvarıp yakarmasın. Bunların kimi sana istiğfar eder, kimi senin için dua eder, kimi de Hak Teâlâ'nın sana gönderdiği selâmı sana ulaştıran melektir. Efendi Hak Teâlâ sana salât ediyorsa melekleri başka ne yapabilir ki? O sana nazarda bulunuyorsa, yarattıklarını ne yapacağını düşünebilirsin? Hiçbir meyve veya nimet yoktur ki tükendiğince Allah'ın kendisine

tevdi etmiş olduğu faydayı eda etmek için sana boyun eğmiş olmasın. Varlıkta zerreden küreye hiçbir hakikat ya da incelik yoktur ki senden ona ve ondan sana bir incelik olmasın. O hâlde varlıktaki mertebenin neresi olduğuna iyi bak! Ey insan! Bil ki hakikatte bütün âlem senin emrine âmâdedir, çünkü Allah her şeyi insan için yaratmış, onun emrine vermiştir. Zira Allah, insanın bütün bunlara ihtiyacı olduğunu bilir. Nitekim insan bunlara muhtaçtır, müstağni değildir, bu nedenle de Allah bütün âlemi insanın hizmetine koşmuştur. Yüce ve aşağı âlemdeki bütün surî hakikatler işte bu insana kemal nazarı ile bakarlar, onun Allah Teâlâ tarafından, ulaştırılmak üzere kendisine tevdi edilmiş emanetin yüklenicisini olduğunu bilirler.

[Nimetlerini açık ve gizli olarak size bolca ihsan ettiğini]: Allah'ın zâhir ve bâtın bütün nimetleri büyüktür. Zâhir olanlar müşahede edilenlerdir, bâtın olanlar ise bilinmeyen, müşahede edilmeyenlerdir. Zâhirdeki büyüklük örf itibariyle bilinir, bâtındaki büyüklük ise ehlullah ve müstakim nazar/düşünce sahibi olanlar tarafından bilinir. Bunlar görünüşte büyük değillerdir. Ben, kendi nazarımda büyük olmayan bir şey görmüş değilim, çünkü ben onlara Allah'ın kendilerine olan itinası nazarı ile bakarım, onları varlıkta itina ile nasıl bulundukları yere koymuş ve kendisine hayır vermiş olduğunu düşünürüm. Bu nedenle bize göre hakir olan hiçbir şey yoktur, zâhir olsun bâtın olsun her şey O'nun nimetidir ve O, bütün bu nimetleri kullarına bolca yağdırmıştır. Allah'ın nice nimetleri vardır ki son derece açık ve insanların sabah akşam önlerinde, karşılarında olduğu için insanlara gizli kalır. Bâtın nimetler arasında ise mârifetler ve Allah'ı bilmek yer alır.

وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللّٰهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ اٰبَاءَنَا اَوَلَوْ كَانَ الشَّيْطَانُ
يَدْعُوهُمْ اِلٰى عَذَابِ السَّعِيرِ (٢١) وَمَنْ يُسْلِمْ وَجْهَهُ اِلَى اللّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ
بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقٰى وَاِلَى اللّٰهِ عَاقِبَةُ الْاُمُورِ (٢٢)

21. Onlara "Allah'ın indirdiğine uyun." dendiğinde: "Hayır, biz babalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız." derler. Ya şeytan, onları alevli ateşin azabına çağırıyor idiyse! 22. İhsan sahibi olarak kendini bütünüyle Allah'a veren kimse, gerçekten en sağlam kulpa yapışmıştır. Zaten bütün işlerin sonu Allah'a varır.

[Kendini bütünüyle Allah'a veren kimse]: Bu İslâm'dır, kulun zâtî olarak boyun eğmesidir, çünkü Hak Teâlâ burada *vechehu* (yüzünü) ifadesini kullanmıştır ki bir şeyin yüzü o şeyin zâtı, yani kendisidir.

[Allah'a]: Burada "Allah" ismi kullanılmıştır, çünkü Allah Teâlâ bu ismi, başka bir varlığa verilmekten muhafaza etmiştir. Dolayısıyla bu isim telaffuz edildiği zaman ya da yazılı olarak görüldüğü zaman başka bir şey değil, sadece ve sadece Hak Teâlâ'nın zâtı anlaşılır.

[İhsan sahibi olarak]: Bunu kendi müşahedesi ile yaparak, çünkü ihsan, ibadet ettiğin esnada rabbini görmendir. Zira ibadet müşahede olmaksızın geçerli olmaz, amel olarak geçerli olsa bile bu amel ibadet değildir. Çünkü ibadet yaratılmış varlığın zâtî özelliğidir, amel ise ârızîdir, Hak'tan ona ârız olmuştur, bu yüzden kulun amelleri farklı farklı olur, fakat ibadet tektir.

[Gerçekten en sağlam kulpa yapışmıştır], yani çözülüp dağılma niteliği olmayan ipe tutunmuştur. Böylece kulun müşahede makamındaki ameli tıpkı hadis-i kudsîde Hak Teâlâ'nın "Ben onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli olurum"[3] buyurduğu ve âyette "Attığın zaman sen atmadın, fakat Allah attı." (Enfâl, 8/17) buyurduğu gibi olur. Ve Allah bütün bunları tek bir şeye ircâ eder ve [Zaten bütün işlerin sonu Allah'a varır] buyurur.

وَمَنْ كَفَرَ فَلَا يَحْزُنْكَ كُفْرُهُ اِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ فَنُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا اِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ
الصُّدُورِ (٢٣) نُمَتِّعُهُمْ قَلِيلًا ثُمَّ نَضْطَرُّهُمْ اِلٰى عَذَابٍ غَلِيظٍ (٢٤) وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَنْ
خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللّٰهُ قُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (٢٥) لِلّٰهِ مَا
فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ (٢٦)

23. İnkâr edenin inkârı seni üzmesin. Onların dönüşü ancak bizedir. İşte o zaman yaptıklarını kendilerine haber veririz. Allah kalplerde olanı şüphesiz çok iyi bilir. 24. Onları biraz faydalandırır, sonra kendilerini ağır bir azaba sürükleriz. 25. Andolsun ki onlara, "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye sorsan, mutlaka "Allah..." derler. De ki: "Övgü de yalnız Allah'a mahsustur." ama onların çoğu bilmezler. 26. Göklerde ve yerde ne varsa, hepsi Allah'ındır. Bilinmeli ki, asıl *ğanî* (zengin) ve övülmeye lâyık olan Allah'tır.

[Bilinmeli ki, asıl *ğanî* (zengin) ve övülmeye lâyık olan Allah'tır], yani *ğanî* (zengin) oluşu ile övülecek olan O'dur, çünkü *ğanî* niteliğinden daha üstün bir şey yoktur, bu da Allah Teâlâ'nın zâtî bir sıfatıdır.

3. Buhârî, Rikak, 38.

وَلَوْ اَنَّ مَا فِى الْاَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ اَقْلَامٌ وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهٖ سَبْعَةُ اَبْحُرٍ مَا نَفِدَتْ
كَلِمَاتُ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ عَزٖيزٌ حَكٖيمٌ (٢٧)

27. Şayet yeryüzündeki ağaçlar kalem, deniz de arkasından yedi deniz katılarak mürekkep olsa yine Allah'ın sözleri tükenmez. Şüphe yok ki Allah mutlak galip ve hikmet sahibidir.

Bu âyetin nüzul sebebi şöyledir: Yahudiler "Bize Tevrat verildi ve onda hem öğüt hem de her şeyin tafsilatı vardır, dolayısıyla Muhammed'in (sallallahu aleyhi vesellem) getirdiklerine ihtiyaç yoktur" demişler, Allah Teâlâ da bunun üzerine "Şayet yeryüzündeki ağaçlar kalem, deniz de arkasından yedi deniz katılarak mürekkep olsa yine Allah'ın sözleri tükenmez. Şüphe yok ki Allah mutlak galip ve hikmet sahibidir." âyetini indirmiştir. Yani bu âyet ile onlara şöyle demiştir: "Yeryüzündeki bütün ağaçlar tıpkı Mûsâ aleyhisselâma Allah'ın konuştuğu ağaç gibi işlev görse ve Allah'ın kelimelerini dile getirseler yine de Allah'ın kelimeleri tükenmez ve bu kelimelere olan ihtiyaç asla bitmez."

Bil ki mümkünler Allah'ın bitmek tükenmek bilmeyen kelimeleridir, bunlar daima var olurlar, yani zuhur ederler. Varlık ve yaratma daimi olarak devam eder, O'nun yarattıklarının hiçbiri henüz yok iken de O yaratıcı idi. Allah'ın kelimeleri mümkün varlıkların suretlerinden başka bir şey değildir ki bunlar da sonsuzdur. Sonsuz olan ise tükenmez, varlık tarafından kuşatılamaz. Sübûtu itibariyle tüketilemez, çünkü sübût hazinesi *haşr* (tükenme/bütünüyle kuşatma) sağlamaz, zira onu kapsamının idrak edilebilir bir sonu yoktur. Sen vehminde (düşüncende) sonun kapsamına dair herhangi bir son tasavvur ettiğinde, o bu sonun ötesindedir. İşte bu hazineden Allah'ın varlıktaki kelimeleri ardı ardına şahıslar ve kelimeler olarak zuhur eder. Denizler ve kalemler de bu kelimeler kapsamındadır. Allah'ın kelimeleri olan âlemin kendisinde zuhur ettiği madde Rahmân'ın nefesidir, bu nedenle onlara "kelimeler" denilir. Aynı nedenle Hazreti Îsâ aleyhisselâma "Allah'ın kelimesi" denir. Bu kelimeler Arap dilince *kün* (ol) şeklinde ifade edilen bir terkipten sadır olur. Allah'ın bütün kelimeleri *kün* (ol) kelimesindendir, bütün varlıklar ondan neşet eder. Allah Teâlâ bize, herhangi bir şeyi var etmeyi murad ettiğinde ona *kün* (ol) dediğini haber vermektedir. Bu *kün* (ol) lafzının kullanılmasının sebebi ise, bunun (anlam olarak) oluş bildirmesidir, bu itibarla bu lafız bütün ilâhî emirlerin yerine kullanılır. Böylece kelimelerin kendileri, yani âlemde kendisi *kün* (ol) ile ifade edilen şey zuhur eder. Kelimenin zuhuru Rahmân'ın nefesindedir, varlığın zuhuru ise 'amâdır. Nefese ait olana kelime ve emir, 'amâda olana ise varlık, yaratma, 'aynın zuhuru denir. Allah'ın

kelimeleri tükenmez, onlar O'nun var ettiklerinin a'yanıdır. Varlığın bütünü Allah'ın asla tükenmeyen kelimeleridir. Her varlık muhakkak herhangi bir hâl üzere olur, o varlığın hâli, kelâmın kendisidir. Hâl dilinden daha anlaşılır bir dil yoktur. Hâl karineleri ibareler yoluyla ortaya çıkan bilgileri ifade eder, ibareler de hâller kapsamındadır. Bu yüzden "kelâm" kelimesi ibareler için de isim olarak kullanılır.

مَا خَلْقُكُمْ وَلَا بَعْثُكُمْ اِلَّا كَنَفْسٍ وَاحِدَةٍ اِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ (٢٨) اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ يُولِجُ
الَّيْلَ فِى النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِى الَّيْلِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِى اِلَى اَجَلٍ
مُسَمًّى وَاَنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ (٢٩)

28. Sizin yaratılmanız ve diriltilmeniz, ancak tek bir kişinin yaratılması ve diriltilmesi gibidir. Unutulmasın ki, Allah her şeyi bilen ve görendir. 29. Bilmez misin ki Allah, geceyi gündüze ve gündüzü geceye katmaktadır. Güneşi ve ayı da buyruğu altına almıştır. Bunların her biri belli bir vadeye kadar hareketine devam eder. Ve Allah, yaptıklarınızdan tamamen haberdardır.

Hacc, 22/61. âyetinin tefsirine bakınız.

[Her] şeyin hükmü belli bir vakte kadar kalır, sonra kendisi bâki kalmakla beraber hükmü kalkar, çünkü Hak Teâlâ [Bunların her biri belli bir vadeye kadar hareketine devam eder] buyurmaktadır. Hareketi eceline, yani belirlenmiş olan vaktine geldiği zaman durur; kendisi kalsa da hareket kalmaz. Bil ki Allah Teâlâ âlemdeki suretlerden her birine dünyada ve âhirette, varıp dayanacağı bir son tayin etmiştir, bunun tek istisnası suretleri kabul eden a'yânlardır ki bunları ecelleri yoktur, aksine bunlar Allah'ın kendilerini yarattığı zamandan veri daimi ve kalıcıdırlar. Hak Teâlâ [her biri belli bir vadeye kadar hareketine devam eder] buyurmuş, "her biri" ifadesini kullanmıştır ki bu ifade kapsamlılık ve umum ifade eder. Biz de suretleri kabul eden a'yânların ecelinin olmadığını söylemiştik, o hâlde bunlar neden "her" kelimesinin kapsamının dışına çıkmış olsunlar? Buna cevaben şöyle deriz: Aslında onlar da bu kapsamın dışına çıkmazlar, aksine dıştaki her bir varlığın eceli, onun kendisini kabul eden suret ile olan irtibatıdır ki bu ecel dolduğu zaman o suret artık onu kabul etmez olur; böylece o suretin sonu gelmiş olur. Allah katında bu ecelin biliniyor olan süresi dolduğu zaman suret ortadan kalkar ve "ayn başka bir suret alır. A'yânlar belli bir süreye/ecele kadar belli bir suret içinde kalırlar ki bu durum suretler de zuhur ettikleri mahal olan 'aynı 'aynlardaki sübûtları itibariyle belli bir ecele tâbidirler. Dolayısıyla belirlenmiş ecel hepsini

kuşatmıştır. Allah Teâlâ her şey için bir ecel, varıp sonlanacağı bir süre takdir etmiştir, bu ecelden sonra o şey bir başka hâle intikal eder ve orada belli bir ecele kadar kalır, zira Allah Teâlâ devamlı surette yaratıcıdır. Şeylerden kimilerinin beka müddetti, varlıkta kalış zamanlarıdır ve bu şeylerin ecelleri geldiği zaman, ilk andaki varlıktaki zamanlarının süreleri ikinci zamanda bitmiş olur. Bu süre, âlemdeki en kısa zaman birimidir (*ân*). Allah Teâlâ, a'yânların her nefeste Allah'a olan muhtaçlıkları hep geçerli olsun diye bunu böyle yapar. Eğer herhangi bir varlık ardışık iki ya da daha çok zamanda bâki kalsaydı tam bâki kaldığı o zaman içinde Allah'tan müstağni olurdu. Bu, (cevherlerin ardışık iki zaman/an boyunca bâki kalamayacakları görüşü) kelâmcılardan Eş'arîlerin görüşüdür. Bu konu hakkında görüş bildiren bütün taraflar açısından meselenin çetin noktası, kimsenin inkâr edemediği "hareket" meselesidir. Sadece iki grup bunu inkâr etmiştir: Bunlardan ilki hareketi, varlığa sahip olmayan bir nispet kabul edenlerdir ki kelâmcılardan el-Bâkıllânî bu görüştedir. Diğeri ise kümûn ve zuhur teorisine sahip olanlardır. Kümûn ve zuhur teorisini savunanlar hareketi kabul ederlerse o zaman onlar da bu görüş ile diğer taraflar arasında sayılırlar. Çünkü kümûn hâli (gizliliği/potansiyel hâli) içerisinde varlık bir ecele kadar kalır ki bu ecel onun "zuhur zamanı"dır. Bu zaman içerisinde onun zuhur edip ortaya çıkma (bil-kuvve/fiilî olarak ortaya çıkma) süresi bitmiş demektir. Zuhur ettiği zaman da zuhur belli bir ecele kadar sürer ki bu süre onun "kümûn zamanı"dır. Bu zaman içerisinde onun kümûn hâlinin (gizliliği/potansiyel hâlinin) süresi bitmiş demektir. Bunların belli bir süreye kadar devam ediyor olmalarından, zorunlu olarak onların o süre geldiğinde yok oldukları anlamı çıkmaz, aksine yok olmaları mümkün olduğu gibi 'aynlarının bâki kalması ve başka bir hâle intikal etmeleri de mümkündür. Yani onu yok edecek bir ecelden söz edilebileceği gibi onu intikal ettirecek bir ecelden de söz edilebilir ki biz bu görüşteyiz. Çünkü her şeyin bir gayesi/nihayeti/sonu vardır, şeylerin varlıkları sonsuzdur, bu yüzden de gayeleri/nihayetleri tükenmez, zira Allah her an yeni şeyler var eder ve her bir şeyin bir gayesi olur. Bu gaye de onun belirlenmiş ecelidir. Ecel sadece a'yânların hâlleri içindir, a'yânların gayeleri ise bir başka gaye değil, bizzat 'ayndır.

ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْحَقُّ وَاَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الْبَاطِلُۙ وَاَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ۟ (٣٠)

30. Çünkü Allah, Hakk'ın ta kendisidir; O'ndan başka taptıkları ise hiç şüphesiz bâtıldır. Gerçekten Allah çok yüce, çok uludur.

[Gerçekten Allah çok yüce]: Şanı yücedir, zâtı yücedir, yaratılmışlık özelliklerinden ve yaratılmışların niteliklerine lâyık görülmekten yücedir, münezzehtir.

[Çok uludur]: Müşriklerin diktikleri putlardan daha büyüktür, en büyüktür. Bu nedenle Hazreti İbrâhîm aleyhisselâm putları kırıp parça parça ettiği zaman, onları kıranın aslında Allah Teâlâ olduğunu sahih bir itikat ile biliyor ve buna inanıyor olmakla beraber, o putlara tapanların "Biz bunlara sadece bizi Allah'a yakınlaştırsınlar diye tapıyoruz." (Zümer, 39/3) demelerini ve dolayısıyla ilâhlarının en büyüğü olarak "büyüklük" niteliğini Allah'a nispet etmiş olmalarını dikkate alarak, "Aksine, onu en büyükleri yaptı, eğer konuşuyorlarsa sorun kendilerine" (Enbiyâ, 21/63) demiştir. Eğer o putlar konuşacak olsalardı kendilerinin kul olduklarını ve Allah'ın en yüce ve en ulu olduğunu itiraf ederlerdi.

أَلَمْ تَرَ أَنَّ الْفُلْكَ تَجْر۪ي فِي الْبَحْرِ بِنِعْمَتِ اللّٰهِ لِيُرِيَكُمْ مِنْ اٰيَاتِه۪ۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ
لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ (٣١)

31. Size âyetlerini göstermesi için, Allah'ın lütfuyla gemilerin denizde yüzdüğünü görmedin mi? Şüphesiz bunda, çok sabreden, çok şükreden herkes için ibretler vardır.

[Size âyetlerini göstermesi için]: O'nun âyetleri kendisine delâlet eden delilleridir. Bu dünya imtihan dünyası olduğu için nimetlere her zaman imtihan eşlik eder. Bu imtihanların en küçüğü, nimeti alanın o nimete karşılık şükretmesidir. Nefse bundan daha ağır gelen hangi mükellefiyet vardır ki?! Nitekim Allah Teâlâ'nın deniz yolculuğu yapan kimselerin durumu ile ilgili olarak [Şüphesiz bunda, çok sabreden, çok şükreden herkes için ibretler vardır] buyurması buna delâlet eder. Yani fırtına şiddetlenip hava soğuduğu zaman sabreden ve şükreden kimseler için ibretler vardır. Çünkü orada hangi nimet verilmişse onun şükrü, hangi imtihan söz konusu olmuşsa da ona karşı sabır söz konusudur.

وَاِذَا غَشِيَهُمْ مَوْجٌ كَالظُّلَلِ دَعَوُا اللّٰهَ مُخْلِص۪ينَ لَهُ الدّ۪ينَۚ فَلَمَّا نَجّٰيهُمْ اِلَى الْبَرِّ فَمِنْهُمْ
مُقْتَصِدٌۜ وَمَا يَجْحَدُ بِاٰيَاتِنَا اِلَّا كُلُّ خَتَّارٍ كَفُورٍ (٣٢) يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ وَاخْشَوْا
يَوْمًا لَا يَجْز۪ي وَالِدٌ عَنْ وَلَدِه۪ۘ وَلَا مَوْلُودٌ هُوَ جَازٍ عَنْ وَالِدِه۪ شَيْـًٔاۜ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ فَلَا
تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَاۜ وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللّٰهِ الْغَرُورُ (٣٣)

32. Dağlar gibi dalgalar onları kuşattığı zaman, dini tamamen Allah'a has kılarak (ihlâsla) O'na yalvarırlar. Allah onları karaya çıkararak kurtardığı vakit içlerinden bir kısmı orta yolu tutar. Zaten bizim âyetleri-

mizi, ancak nankör hainler bilerek inkâr eder. 33. Ey İnsanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Ne babanın evladı ne evladın babası namına bir şey ödeyemeyeceği günden çekinin. Bilin ki, Allah'ın verdiği söz gerçektir. Sakın dünya hayatı sizi aldatmazsın ve şeytan, Allah'ın affına güvendirerek sizi kandırmasın.

Ey rabbimiz! Sen bize işittirdin biz de işittik, sen bize öğrettin biz de öğrendik. Bizleri muhafaza buyur, bize lütfeyle. Zafere ulaşan sadece senin desteklediklerindir, destek gören sadece senin teyidini alanlardır. Perişan olan ise ancak senin perişan ettiklerindir. Çünkü çok yüce ve çok ulu olan Allah'tan gayrı kuvvet ve kudret yoktur.

اِنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِۚ وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَۚ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْاَرْحَامِۜ وَمَا تَدْرٖي نَفْسٌ مَاذَا
تَكْسِبُ غَدًاۜ وَمَا تَدْرٖي نَفْسٌ بِاَيِّ اَرْضٍ تَمُوتُۜ اِنَّ اللّٰهَ عَلٖيمٌ خَبٖيرٌ ﴿٣٤﴾

34. Kıyamet vakti hakkındaki bilgi, ancak Allah'ın katındadır. Yağmuru O yağdırır, rahimlerde olanı O bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Yine hiç kimse nerede öleceğini bilemez. Şüphesiz Allah, her şeyi bilendir, her şeyden haberdardır.

[Rahimlerden olanı bilir], çünkü o rahimlerde olanı yaratan O'dur. Bu ifade "Gizli olanı bilir" (Tâhâ, 20/7) âyetinde ifade edilen hususun bir bakıma aynısıdır, çünkü "gizli olan" demek nikâh (cinsel ilişki) demektir.

SECDE SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

الٓمٓ (١) تَنْزِيلُ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَۜ (٢)

1. Elif, Lâm, Mîm. 2. Kendisinde hiçbir şüphe bulunmayan bu kitabın indirilişi, âlemlerin rabbi tarafındandır.

[Bu kitabın indirilişi]: Allah bu kitabı ilim sıfatı ile indirmiştir. Hakk'ın kelimelerinin mahalli kalplerdir. Bu inme, zâtı itibariyle idrak edilmekten münezzehtir.

[Kendisinde hiçbir şüphe bulunmayan]: Hakikat ehli nezdinde herhangi bir şüphe bulunmayan [âlemlerin Rabbi tarafındandır.]

اَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰيهُۚ بَلْ هُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ لِتُنْذِرَ قَوْمًا مَا اَتٰيهُمْ مِنْ نَذِيرٍ مِنْ قَبْلِكَ لَعَلَّهُمْ
يَهْتَدُونَ (٣) اَللّٰهُ الَّذٖي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فٖي سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى
الْعَرْشِۜ مَا لَكُمْ مِنْ دُونِهٖ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا شَفٖيعٍۜ اَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ (٤)

3. Yoksa "Onu (Muhammed) uydurdu" mu diyorlar? Hayır o, kendilerine senden önce hiçbir uyarıcı gelmemiş olan bir kavmi uyarman için,

doğru yolu bulsunlar diye rabbin tarafından indirilmiş gerçektir. 4. Allah, gökleri ve yeri, ikisi arasındakileri altı gün içinde (altı evrede) yaratan sonra da arşa kurulandır. Sizin için ondan başka hiçbir dost, hiçbir şefaatçi yoktur. Hâlâ düşünüp öğüt almayacak mısınız?

7/A 'râf, 45. âyetin tefsirine bakınız.

يُدَبِّرُ الْاَمْرَ مِنَ السَّمَٓاءِ اِلَى الْاَرْضِ ثُمَّ يَعْرُجُ اِلَيْهِ فٖي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُٓ اَلْفَ سَنَةٍ
مِمَّا تَعُدُّونَ (٥) ذٰلِكَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْعَزٖيزُ الرَّحٖيمُۙ (٦) اَلَّذٖٓي اَحْسَنَ كُلَّ
شَيْءٍ خَلَقَهُ وَبَدَاَ خَلْقَ الْاِنْسَانِ مِنْ طٖينٍۚ (٧) ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ مَٓاءٍ
مَهٖينٍۚ (٨)

5. Gökten yere kadar bütün işleri Allah yürütür. Sonra bu işler, süresi sizin hesabınızla bin yıl olan bir günde ona yükselir. 6. İşte Allah gaybı da görünen âlemi de bilendir, mutlak güç sahibidir, çok merhametlidir. 7. O ki, yarattığı her şeyi güzel yaptı. İnsanı yaratmaya da çamurdan başladı. 8. Sonra onun neslini bir öz sudan, değersiz bir sudan yarattı.

[Değersiz bir sudan]: Bu, ana rahminde karar kılan sudur.

ثُمَّ سَوّٰيهُ وَنَفَخَ فٖيهِ مِنْ رُوحِهٖ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَالْاَفْـِٔدَةَۜ قَلٖيلًا مَا تَشْكُرُونَ
(٩)

9. Sonra onu şekillendirip ona ruhundan üfledi. Sizin için işitme, görme ve idrak duygularını yarattı. Ne kadar da az şükrediyorsunuz!

[Sonra onu şekillendirdi]: Beden diyarını şekillendirdikten ve bu bedenin, içerisindeki rutubet ve hararetten dolayı tutuşmayı kabul edebilecek hâle gelmesinden sonra Allah ona üfledi ve o da tutuştu. Bu tutuşma ona ruh oldu.

[Sizin için işitme, görme ve idrak duygularını yarattı]: Bunlar ancak bu insan bedeni ülkesinden mevcut olup başka hiçbir yerde bulunmayan kuvvet ve niteliklerdir. [Ne kadar da az şükrediyorsunuz!]

وَقَالُٓوا ءَاِذَا ضَلَلْنَا فِي الْاَرْضِ ءَاِنَّا لَفٖي خَلْقٍ جَدٖيدٍۜ بَلْ هُمْ بِلِقَٓاءِ رَبِّهِمْ كَافِرُونَ (١٠)
قُلْ يَتَوَفّٰيكُمْ مَلَكُ الْمَوْتِ الَّذٖي وُكِّلَ بِكُمْ ثُمَّ اِلٰى رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ (١١) وَلَوْ تَرٰٓى اِذِ

الْمُجْرِمُونَ نَاكِسُوا رُؤُسِهِمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ رَبَّنَا اَبْصَرْنَا وَسَمِعْنَا فَارْجِعْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا
اِنَّا مُوقِنُونَ (١٢)

10. Dediler ki: "Biz toprakta yok olduktan sonra mı, biz mi yeniden yaratılacakmışız? Hayır, onlar rablerine kavuşmayı inkâr etmektedirler. 11. De ki: "Sizin için görevlendirilen ölüm meleği canınızı alacak, sonra rabbinize döndürüleceksiniz." 12. Suçlular rablerinin huzurunda boyunlarını büküp, "Rabbimiz! Gördük ve işittik. Artık şimdi bizi dünyaya döndür ki, sâlih amel işleyelim. Biz artık kesin olarak inanmaktayız" dedikleri vakit bir görsen!

Ashab-ı şimâl olarak nitelendirilen günahkârlar yüz üstü haşredilirler, mesut kimseler ise dosdoğru bir şekilde, dik olarak haşredilirler.

وَلَوْ شِئْنَا لَاٰتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هُدٰيهَا وَلٰكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنّ۪ي لَاَمْلَئَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ
وَالنَّاسِ اَجْمَع۪ينَ (١٣)

13. Eğer dileseydik herkese hidayetini verirdik. Fakat benim, "Andolsun, cehennemi hem cinlerden hem de insanlardan dolduracağım" sözüm gerçekleşecektir.

Lev (eğer) edatının herhangi bir hükmü yoktur. "Eğer" öyle bir kelimedir ki bu kelimeyi kullanarak bir iddiada bulunduğun zaman o iddianın altından bir şey çıkmaz, attığın tohum yeşermez, tohumun kendisi yok olup gider. Ne zaman "eğer" sözünü duysan, onu duyduğun zaman altında ne olduğuna bakma, çünkü onun altında olan şey var olmaz. Ondan ya da delâlet ettiği şeyden korkma, sadece vakıada olana bak sen!

فَذُوقُوا بِمَا نَس۪يتُمْ لِقَٓاءَ يَوْمِكُمْ هٰذَاۚ اِنَّا نَس۪ينَاكُمْ وَذُوقُوا عَذَابَ الْخُلْدِ بِمَا كُنْتُمْ
تَعْمَلُونَ (١٤) اِنَّمَا يُؤْمِنُ بِاٰيَاتِنَا الَّذ۪ينَ اِذَا ذُكِّرُوا بِهَا خَرُّوا سُجَّدًا وَسَبَّحُوا بِحَمْدِ رَبِّهِمْ
وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ (١٥)

14. O hâlde bu gününüze kavuşmayı unutmanıza karşılık azabı tadın. Biz de sizi unuttuk. Yapmakta olduklarınıza karşılık ebedî azabı tadın. 15. Bizim âyetlerimize ancak, kendilerine bu âyetlerle öğüt verildiği zaman secdeye kapanan, kibirlenmeksizin rablerine hamdederek tesbih edenler inanırlar.

İnnemâ [ancak] edatı tahkik ve inkâr/yadırgama anlamları katan bir harftir.

[Âyetlerimize iman eder], yani âyetlerimizin insanların gözünün önüne dikilivermiş deliller olduğuna, bizim varlığımıza ve elçilerimizin doğruluğuna delâlet ettiklerine iman edip bunu tasdik eden kimseler bunu kendi nefislerinin dürtüsü ile yapmazlar, aksine bunlar [kendilerine bu âyetlerle öğüt verildiği zaman] öğüt almak ancak aklı başında bir insanın bildiği, fakat unuttuğu ya da gaflete düştüğü bir şey hakkında hatırlaması ile olur. Yani bu âyetler akıl yürütme, nazar yolu ile idrak edilirler, bunların kendilerine delil kıldığımız şeylere delâlet ettikleri bu şekilde anlaşılır. İşte bunları anlayan kimseler [secdeye kapanırlar] kendilerine bu öğüt verildiği, âyetlerimiz hatırlatıldığı zaman yüz üstü kapanıverirler.

[Rablerine hamdederek tesbih ederler]: Rablerini, O'nun kendisini elçilerinin dili ile tenzih ettiği şeylerden tenzih ederler.

[Kibirlenmeksizin]: Sahip oldukları bilgi onların burunlarını kaldırmaz, kibirlenmelerine sebep olmaz. Böylece onlar akıllarının ve nazarlarını idrak edip ulaştıkları şey ile imanlarının verdiğini birbirinden ayırmasını bilir, rablerini hem akıl hem iman gereği olarak tenzih ederler. İlim ve hikmet her nerede bulunursa bulunsun, oradan alınır.

تَتَجَافَىٰ جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ (١٦)

16. Onlar, korkarak ve ümit ederek rablerine ibadet etmek için yanları yataklarından uzaklaşır. Kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden de Allah için harcarlar.

[Yanları yataklarından uzaklaşır], çünkü onlar için sevap müşahede edilir durumdadır, kıyamet ve onun dehşeti, cennet ve cehennem âdeta gözlerinin önündedir. Âhiretin korkusu ve dehşeti onları uyumaktan alıkoyar. Başkasını uyuturken onları yataklarından kim kaldırır, ah keşke bilseydim?! Sence onları kaldıran, nefisleri midir? Hayır, vallahi hayır, aksine Allah onlarda kendisine itaat fiili yaratmış, sonra da onları kendisine itaat ediyor olmakla övmüş ve [kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden de Allah için harcarlar] buyurmuştur. Allah'ın onlara verdiği rızık kapsamına yataktan uzaklaşmak, şu fani aldanma diyarından uzak durmak, dua, yakarış, korku ve ümit de girer ki bu kimseler bütün bunlar Allah için infak ederler, Allah da onların bu infaklarını kabul eder.

"Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler"[1] âyet-i kerimesi hakkında bir işaret

Sevgili nida etti: "Kimdir kapıdaki?"
Dedi. Dedim ki: "Kendisini olmadığı bir şeye nispet eden bir delikanlı!"
Dedi ki: "Nispet etti ama onu gören bir şahidi var mı?"
Dedim ki: "(Şahitlerim) Benimle birlikte!
Efendime yalan söylediysem
Gözümün yaşları (söylediğimin doğruluğuna) tanık olarak yeter!
Ve uykusuzluğum, şaşkınlığım
Acı çekişim ve feryadım
Hasretim ve hayretim
Emrini çabucak yerine getirişim (tanık olarak yeter).
Ağlamaktan uykusuz kalmaya devam ediyorum
Hatta yatağım bile beni ağlatıyor.
İç çekip ah edişim bunun şahididir,
Ve de parıldayan yıldızların ışıltısı."

Burada "emrini çabucak yerine getirişim" ifadesi şu anlama gelir: Sen bana emrettiğin şeyleri çabucak yerine getirmemi istedin, ben de öyle yaptım. Bu da benim iddiamın doğruluğuna delillerimdendir. "Hatta yatağım bile beni ağlatıyor" ifadesi de şu anlama gelir: Yanımın yatağımdan uzak kalışı da benim şahitlerimdendir ki ben bu durumda Hak Teâlâ'nın [yanları yataklarından uzaklaşır] âyet-i kerimesindeki ilâhî övgüye mazhar olanlar arasında sayılırım.

فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (١٧) أَفَمَنْ كَانَ
مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا لَا يَسْتَوُونَ (١٨)

17. Hiç kimse, yapmakta olduklarına karşılık olarak, onlar için saklanan göz aydınlıklarını bilemez. 18. Hiç mümin fasık gibi olur mu? Bunlar eşit olmazlar.

[Hiç kimse bilemez]: Burada olumsuz cümlede "hiç" ifadesi kullanılmıştır.

[Onlar için saklanan] yani bu mesabede olanlar.

[Göz aydınlıkları]: Orada gözlerini aydın edecek şeyi bilemez. Böylece umumi olarak, cennet nimetlerinin görülebilen nimetler olduklarını öğren-

1. Mâide, 5/54.

miş oluyoruz, çünkü onların göz aydınlığı olduğu söylenmiş, bu nimetler kulak ya da diğer duyu organları ile değil, göz ile ilişkilendirilmiştir. Cennetlikler bu nimetleri görünce gözleri aydınlanır ve kendileri için saklanmış olan göz aydınlığı nimetleri bilirler. Burada görme fiilinin nesnesi, görülen şeyin kendisinin algılanmasıdır.

İşaret kabilinden tefsir

Allah Teâlâ gece namazı hakkında [Hiç kimse, yapmakta olduklarına karşılık olarak, onlar için saklanan göz aydınlıklarını bilemez] buyurmuştur, Hazreti Peygamber aleyhisselâm ise "Namaz benim gözümü aydınlığı kılınmıştır"[2] buyurmuştur. Çünkü namazda, namaza durmuş bir kimse olması itibariyle o Rabbine münacat eder, zikreden biri olması itibariyle sanki rabbinin yanına oturmuş olur.

Göz aydınlığı gözümden başkası değil
Hevâ benimle kendi aramda
Vallahi kendi varlığım olmasaydı
Gözüm kendi varlığımdan gayrı bir şey görmezdi
O'nun kendisinden gördüğüm şey olması
Benim suretimden ve varlığımdan daha kâmildir
Aradaki mesafe ile her mesafeye vasıl oldum
Böylece aradaki mesafenin şükrü arama girdi
Allah beni güzelce yaratıp var etti
Farzları eda ettiğimden yardımcım oldu
Ondan bana kendi bilgimi müşahede ettirdi
Zamanın gelmeden önce daha bu diyarda
Allah ayırmasın ey sevgili,
Nefesleri ile aramı

أَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ جَنَّاتُ الْمَأْوَىٰ نُزُلًا بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (١٩)
وَأَمَّا الَّذِينَ فَسَقُوا فَمَأْوَاهُمُ النَّارُ كُلَّمَا أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا أُعِيدُوا فِيهَا وَقِيلَ لَهُمْ
ذُوقُوا عَذَابَ النَّارِ الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ (٢٠) وَلَنُذِيقَنَّهُمْ مِنَ الْعَذَابِ الْأَدْنَىٰ دُونَ

2. Nesâî, İşretü'n Nisâ l; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 111, 128, 199.

الْعَذَابِ الْاَكْبَرِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ (٢١) وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ بِاٰيَاتِ رَبِّهِ ثُمَّ اَعْرَضَ عَنْهَاۜ
اِنَّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ مُنْتَقِمُونَ (٢٢)

19. İman edip sâlih amel işleyenlere gelince, onlar için, yapmakta olduklarına karşılık bir mükâfat olarak Me'vâ cennetleri vardır. 20. Fasıklık edenlere gelince, onların barınağı ateştir. Oradan her çıkmak istediklerinde oraya döndürülürler ve onlara, "Yalanlamakta olduğunuz ateş azabını tadın" denir. 21. Andolsun, dönsünler diye biz onlara en büyük azaptan önce yakın azabı elbette tattıracağız. 22. Kim rabbinin âyetleri kendisine hatırlatıldıktan sonra onlardan yüz çevirenden daha zalimdir? Şüphesiz ki biz suçlulardan intikam alıcıyız.

Hak Teâlâ'nın kendisine delâlet etmek üzere yaratıp âleme yerleştirmiş olduğu delillerden yüz çevirmek insafsızlığın, insanı uçurumdan yuvarlayacak olan hevâya uymanın alâmetidir. Bu öyle bir illettir ki bir kimse de yerleşip iyice yerini tahkim ettiği zaman artık şifası mümkün değildir, nihayet bu kimsenin başında hiç beklemediği ölüm Allah tarafından ansızın geliverir, işte o zaman ilacı kullanmak ister, ama artık ilaç fayda etmez, tıpkı güneşin batıdan doğuşundan sonra tövbe etmenin fayda etmeyeceği gibi, tıpkı daha önce iman edip de imanla sürdüğü hayatta hayırlar kesb etmemiş bir kimsenin son nefeste iman etmesi gibi ya da ümidin tükendiği ve ölümün geldiği, dünya hayatını terkedişin kesinleştiği andan iman etmek gibi.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَلَا تَكُنْ فِي مِرْيَةٍ مِنْ لِقَائِهِ وَجَعَلْنَاهُ هُدًى لِبَنِي اِسْرَاۤئِيلَۚ
(٢٣) وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ اَئِمَّةً يَهْدُونَ بِاَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُواۜ وَكَانُوا بِاٰيَاتِنَا يُوقِنُونَ (٢٤) اِنَّ رَبَّكَ
هُوَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ (٢٥) اَوَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ اَهْلَكْنَا
مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْقُرُونِ يَمْشُونَ فِي مَسَاكِنِهِمْۜ اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍۜ اَفَلَا يَسْمَعُونَ (٢٦)

23. Andolsun, biz Mûsâ'ya Kitâb'ı vermiştik. Sen de ona kavuşma konusunda sakın şüphe içinde olma. Onu İsrailoğullarına bir yol gösterici kılmıştık. 24. Sabredip âyetlerimize kesin olarak inandıkları zaman içlerinden emrimizle doğru yola ileten önderler çıkardık. 25. Şüphesiz rabbin kıyamet günü, üzerinde ayrılığa düşmekte oldukları şeyler konusunda onlar arasında hüküm verecektir. 26. Yurtlarında gezip dolaştıkları nice nesilleri helâk etmiş olmamız onlar için yol gösterici olmadı mı? Şüphesiz bunda ibretler vardır. Hâlâ duymayacaklar mı?

Bil ki Allah Teâlâ geçmiş toplumların haberlerini bize aktarırken onların başına gelen musibetleri ve ilâhî cezaları kendilerine çeken sebepleri bilelim ve bu sebepler konusunda dikkatli olalım diye aktarmaktadır. Ölüm dediğin sayılır nefeslerin tükenmesi, belirlenmiş ecelin gelmesidir. Korku ölümden, Allah'ın canımızı almasından, ruhumuzu kabzetmesinden ve huzuruna çıkarmasından değildir, aksine ilâhî huzura çıkmak Allah dostlarını mutlu eder. Bu açıdan ölüm kavuşma, ilâhî huzura çıkma sebebidir, dolayısıyla mümine verilebilecek en değerli hediyedir. Hele de bu mümin âlim mümin ise, işte o zaman bu hediyenin değeri artar ki ne artar!

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا نَسُوقُ الْمَاءَ إِلَى الْأَرْضِ الْجُرُزِ فَنُخْرِجُ بِهِ زَرْعًا تَأْكُلُ مِنْهُ أَنْعَامُهُمْ
وَأَنْفُسُهُمْ أَفَلَا يُبْصِرُونَ (٢٧)

27. Görmediler mi ki, biz yağmuru kupkuru yere gönderip onunla hayvanlarının ve kendilerinin yiyeceği ekinler çıkarırız. Hâlâ görmeyecekler mi?

Göz asla daimi olarak yanılmaz, aslında ne göz ne de diğer duyu organları yanılır, çünkü duyu algıları zâta aittir, ârız olan zâhir illetler ise zâta ait olan şeylere etki etmez. Aklın idraki iki kısımdır: Biri zâtî idraktir ki bu da tıpkı duyu idrakleri gibi yanılmaz. Diğeri ise zâtî olmayan idraktir, bu idrak düşünce ve duyu gibi araçlar yoluyla aklın ulaştığı idraktir. Hayal, duyuları takip eder. Fikir hayal üzerinde düşünür ve orada şeylerin tikel olarak bulunduklarını görür, onlardan aklın saklayabileceği bir suret inşa etmek ister, böylece bu tikelleri birbirileri ile ilişkilendirir. İşte bu ilişkilendirmede bazen isabet eder bazen de hata eder, gerçeğe uymayan ilişkilendirmeler yapar. Akıl da buna göre hükmünü verdiği için hata edebilir. Dolayısıyla akıl taklitçidir, böyle olduğu için de hata ile nitelenir. Âyetler ya işitilir ya da görülür olanlardan müteşekkildir, yani ya müşahededir ya da haberdir.

وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْفَتْحُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (٢٨) قُلْ يَوْمَ الْفَتْحِ لَا يَنْفَعُ الَّذِينَ كَفَرُوا
إِيمَانُهُمْ وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ (٢٩) فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَانْتَظِرْ إِنَّهُمْ مُنْتَظِرُونَ (٣٠)

28. "Eğer doğru söyleyenler iseniz şu fetih ne zamanmış?" diyorlar. 29. De ki "Fetih günü, inkâr edenlere iman etmeleri fayda vermeyecektir. Onlara göz de açtırılmayacaktır." 30. Şimdi sen onlardan yüz çevir ve bekle. Şüphesiz onlar da bekliyorlar.

AHZÂB SÛRESİ

Medine'de indirilmiştir.

يَا اَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللّٰهَ وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا (١)
وَاتَّبِعْ مَا يُوحٰى اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا (٢) وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ
وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَكِيلًا (٣) مَا جَعَلَ اللّٰهُ لِرَجُلٍ مِنْ قَلْبَيْنِ فِى جَوْفِهِ وَمَا جَعَلَ اَزْوَاجَكُمُ الّٰٓئِى
تُظَاهِرُونَ مِنْهُنَّ اُمَّهَاتِكُمْ وَمَا جَعَلَ اَدْعِيَٓاءَكُمْ اَبْنَٓاءَكُمْ ذٰلِكُمْ قَوْلُكُمْ بِاَفْوَاهِكُمْ وَاللّٰهُ
يَقُولُ الْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِى السَّبِيلَ (٤)

1. Ey Peygamber! Allah'a karşı gelmekten sakın. Kâfirlere ve münafıklara itaat etme. Şüphesiz Allah bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir. 2. Rabbinden sana vahyolunana uy. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır. 3. Allah'a tevekkül et, vekil olarak Allah yeter. 4. Allah, hiçbir adamın içine iki kalp koymamıştır. Kendilerine zıhar yaptığınız eşlerinizi de anneleriniz yapmamıştır. Yine evlatlıklarınızı da öz çocuklarınız kılmamıştır. Bu sizin ağızlarınızla söylediğiniz sözünüzdür. Allah ise gerçeği söyler ve doğru yola iletir.

[Ve doğru yola iletir], yani doğru yolu gösterir ki o yol üzerinde yürüyesiniz. Çünkü o, doğru yolu göstermeye kefildir.

ادْعُوهُمْ لِآبَائِهِمْ هُوَ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ ۚ فَإِنْ لَمْ تَعْلَمُوا آبَاءَهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ
وَمَوَالِيكُمْ ۚ وَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ فِيمَا أَخْطَأْتُمْ بِهِ وَلَٰكِنْ مَا تَعَمَّدَتْ قُلُوبُكُمْ ۚ وَكَانَ اللَّهُ
غَفُورًا رَحِيمًا (٥)

5. Onları babalarına nispet ederek çağırın. Bu Allah katında daha adaletlidir. Eğer babalarını bilmiyorsanız, onlar sizin din kardeşleriniz ve dostlarınızdır. Hata ile yaptığınız bir işte size hiçbir günah yoktur. Fakat kasten yaptığınız şeylerde size günah vardır. Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.

Her ne kadar evlat edinmek câiz olsa da, ancak kan bağı yoluyla evlat olan kimseye "evlat" denebilir. Yine de evlat edinme konusunda Allah Teâlâ'nın buradaki ifadesi evla olandır. Hazreti Peygamber aleyhisselâmdan nakledilen bir rivayette ifade edildiğine göre şöyle buyurmuştur: "Babasından başkasına kendisini nispet eden ya da efendisinden başkasına mensubiyet iddia eden kimseye Allah lânet etsin."[1] Evlat edinme yoluyla bir kimsenin evlat olması seçim, mertebe ve lafız olmak üzere üç aşamaya sahiptir ki burada "evlat/oğul" lafzının kullanılması haram kılınmıştır.

النَّبِيُّ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ ۖ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ ۗ وَأُولُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ
بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ إِلَّا أَنْ تَفْعَلُوا إِلَىٰ أَوْلِيَائِكُمْ مَعْرُوفًا ۚ
كَانَ ذَٰلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا (٦)

6. Peygamber, müminlere kendi canlarından daha önce gelir. Onun eşleri de müminlerin analarıdır. Aralarında akrabalık bağı olanlar, Allah'ın Kitâb'ına göre, birbirleri için müminlerden ve muhacirlerden daha önceliklidirler. Ancak dostlarınıza bir iyilik yapmanız başka. Bu kitapta yazılıdır.

[Peygamber, müminlere kendi canlarından daha önce gelir. Onun eşleri de müminlerin analarıdır.]

1. Müslim, Itk 20; Ebû Dâvûd, Edeb 118; Tirmizî, Velâ 3.

İşaret

Hazreti Peygamber aleyhisselâm dinî olarak babadır, bu nedenle de müminler için kendi canlarından daha önceliklidir. Onun hanımları da bu mânevî annelik mesabesinde olup Hazreti Peygamber aleyhisselâmın esrarının kaynağı olmaya uygun tertemiz nefislerdir. Hazreti Peygamber aleyhisselâmın esrarı ise âlim insanlardır. Müminler bu itibarla "adam/yetişkin" sayılmazlar, çünkü onlar süt çocuğu konumundadırlar. O hâlde sen de tıynetinin (öz ana-babanın) hakkını ver, eğer senin hakkında bilgi sahibi olmadığın bir konuda Allah'a ortak koşmaya zorlayacak olursa ona itaat etme, ama kendisi ile dünyada iyi geçin, sana kendi canından daha öncelikli olan dinî akrabana koş. Allah Teâlâ bu dinî akrabalık konusunda şöyle buyurur: [Peygamber, müminlere kendi canlarından daha önce gelir. Onun eşleri de müminlerin analarıdır.] Yine başka bir âyette "Müminler ancak kardeştirler" (Hucurât, 49/10) buyurur.

İkinci işaret

Hak Teâlâ, kendisine izafe edilen ve bu yönüyle başkalarından ayrışan kulları için daha önceliklidir. Bunlar hem tercih hakkına sahip oldukları durumlarda hem de diğer durumlarda O'nun kulu olmaya devam ederler. Ancak O, kendisine bu ölçüde izafe edilmemiş kimselerle birlikte değildir. Her bilenin Allah'a dair bir bilgi nasibi vardır ve kimse kendi payını aşamaz.

وَإِذْ أَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّينَ مِيثَاقَهُمْ وَمِنْكَ وَمِنْ نُوحٍ وَإِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ
وَأَخَذْنَا مِنْهُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا (٧)

7. Hani biz peygamberlerden sağlam söz almıştık. Senden, Nûh'tan, İbrâhîm, Mûsâ ve Meryem oğlu Îsâ'dan da. Biz onlardan sapa sağlam bir söz almıştık.

Bu misak Âdem aleyhisselâmın bedeninin yaratılmasından önceydi. Bu, ilk misak idi. Nitekim resûller Allah'ın yeryüzündeki halifeleridir, dolayısıyla onlardan tebliğe dair hususi bir misak alınmış olması gerekir ki tâbi olanlarla kendilerine tâbi olunanlar (ümmetler ile peygamberler) ayrışsın. İkinci misak ise Âdem aleyhisselâm yaratıldıktan sonradır ki Allah Teâlâ onun sırtından bir kabza almış ve ondan evlatlarını zerreler misali olarak çıkarmış ve onları kendi nefislerine karşı şahit tutmuştur.

لِيَسْـَٔلَ الصَّادِقِينَ عَنْ صِدْقِهِمْۚ وَاَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا اَلِيمًا ﴿٨﴾

8. Doğru kimseleri doğruluklarından hesaba çekmek için. Kâfirlere de elem dolu bir azap hazırlamıştır.

[Doğru kimseleri doğruluklarından hesaba çekmek için]

Birinci vecih

Doğru olanları doğru oldukları konuda hesaba çekmek; rablerinin kendilerine emrettiği ya da mubah kıldığı konularda mı doğru idiler yoksa doğru olmalarına rağmen kendilerine haram edilen şeyleri yapma konusunda mı doğru idiler? Bu itibarla onlara "Hangi konuda doğru idiniz?" diye sorulur. Çünkü dedikodu yapanlar, gıybet edenler de doğru davranmışlardır (gıybet ve dedikoduyu doğru bir şekilde yapmışlardır), ancak Allah Teâlâ onları kınamış ve bu yaptıklarına karşılık (doğru olsalar bile) kendilerine azap vaat etmiştir. Böylelikle doğru olan kimse doğruluğundan hesaba çekilir, hak ehli ise eğer hakkı ikame etmiş ise ondan hesaba çekilmez. Gıybet, dedikodu ve benzeri şeyler doğruluk olsalar da hak değildirler, çünkü hak, yapılması gerekli olan şeydir, doğru ise bir şey hakkında, o şey nasıl ise o şekilde haber vermek, bildirimde bulunmaktır. Bir şey gerekli olduğu zaman hak olur, ama gerekli olmadığı zaman doğru olabileceği gibi hak olması söz konusu değildir. Bu nedenle doğru olan, doğruluğundan sorulacaktır. Eğer doğru olarak yaptığı şey üzerlerine gerekli olan bir şey ise kurtuluşa erer; eğer gerekli değil, hatta yasaklanmış ise helâk olur. Hak ve doğruluk arasındaki farklı bilen kimse hak üzere konuşmak durumundadır, zira Allah Teâlâ doğru kimseleri doğrulukları konusunda hesaba çekecektir.

İkinci vecih

Doğru kimselerin doğruluklarından sorguya çekilmeleri doğruluğun onlara izafeti konusunda bir sorguya çekilmedir, çünkü "doğrulukları" ifadesi ise doğruluk onlara izafe edilmiş, sadece "doğruluktan" denmemiştir. Doğru kimse sorguya çekildiği zaman doğruluğu kendisine değil de rabbine izafe ederse o zaman doğru söylemiş, dünyadaki doğruluğu hakkında orada doğru cevap vermiş olur ve kendisine itiraz edilmez. Zira doğru olan Allah'tır.

Aksi durumda ona yöneltilecek itiraz "Allah'tan başka kuvvet ve kudret yoktur." şeklindeki doğru ilâhî sözdür. Kuvvet (ki bu doğruluktur) Allah'a ait olduğuna göre bunun kula izafe edilmesi sadece ondan yaratılmış ve onunla kaim olmasından dolayıdır. Eğer Hak kendisini doğruluk konusunda hesaba çektiği zaman dünyadaki söz veya fiillerinde doğru olduğu vakit bu doğruluğun tamamen Allah'tan olduğunu düşünmemiş olduğunu söyleyecek olursa soruya doğru cevap vermiş olur ve bu doğru cevap o hesap esnasında ona fayda sağlar, sadıklarla birlikte haşredilir. Doğruluğu konusunda doğru söylemiş olur. Bu nedenle Allah Teâlâ [Doğru kimseleri doğruluklarından hesaba çekmek için] buyurmuştur.

İşaret

Hak nezdinde kadem (mevki) sahibi olmayan kimsenin doğruluğu olmaz, doğruluğu olmayan kimsenin Hak'tan nasibi düşer. Doğruluk (bile) hesaba konu olacakken doğru olmayan şeyin nasıl bir hesaba konu olacağını var sen düşün!

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ جَٓاءَتْكُمْ جُنُودٌ فَاَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ ر۪يحاً
وَجُنُوداً لَمْ تَرَوْهَاۜ وَكَانَ اللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَص۪يراًۚ (٩) اِذْ جَٓاؤُ۫كُمْ مِنْ فَوْقِكُمْ وَمِنْ اَسْفَلَ
مِنْكُمْ وَاِذْ زَاغَتِ الْاَبْصَارُ وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ وَتَظُنُّونَ بِاللّٰهِ الظُّنُونَا (١٠) هُنَالِكَ
ابْتُلِيَ الْمُؤْمِنُونَ وَزُلْزِلُوا زِلْزَالاً شَد۪يداً (١١) وَاِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذ۪ينَ ف۪ي قُلُوبِهِمْ
مَرَضٌ مَا وَعَدَنَا اللّٰهُ وَرَسُولُهُٓ اِلَّا غُرُوراً (١٢) وَاِذْ قَالَتْ طَٓائِفَةٌ مِنْهُمْ يَٓا اَهْلَ يَثْرِبَ لَا
مُقَامَ لَكُمْ فَارْجِعُواۚ وَيَسْتَأْذِنُ فَر۪يقٌ مِنْهُمُ النَّبِيَّ يَقُولُونَ اِنَّ بُيُوتَنَا عَوْرَةٌۜ وَمَا هِيَ بِعَوْرَةٍۚ
اِنْ يُر۪يدُونَ اِلَّا فِرَاراً (١٣)

9. Ey iman edenler! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani ordular üzerinize gelmişti de biz onların üzerine bir rüzgâr ve göremediğiniz ordular göndermiştik. Allah yaptıklarınızı hakkıyla görmektedir. 10. Hani onlar size hem üst tarafınızdan hem alt tarafınızdan gelmişlerdi. Hani gözler kaymış ve yürekler ağızlara gelmişti. Siz de Allah'a karşı çeşitli zanlarda bulunuyordunuz. 11. İşte orada müminler denendiler ve şiddetli bir şekilde sarsıldılar. 12. Hani münafıklar ve kalplerinde hastalık olanlar, "Allah ve resûlü bize, ancak aldat-

mak için vaatte bulunmuşlar" diyorlardı. 13. Hani onlardan bir grup, "Ey Yesrib halkı! Sizin burada durma imkânınız yok. Haydi, geri dönün" demişti. Onlardan bir başka grup da "Evlerimiz açık" diyerek peygamberden izin istiyorlardı. Oysa evleri açık değildi. Onlar sadece kaçmak istiyorlardı.

Avret (açıklık) aslında meyil demektir. Bu kimseler [Evlerimiz açık] demişlerdir, yani evlerinin yıkılmaya meyilli olduğunu ve eğer sefere çıkacak olurlarsa yıkılacağını söylemek istemişlerdir, Allah Teâlâ da onları [Oysa evler açık değildi] sözü ile yalanlamış ve [Onlar sadece kaçmak istiyorlardı] buyurmuştur, yani "Onlar benim kendilerini çağırdığım şeyden kaçmak istiyorlardı" demiştir.

İşaret

[Ey Yesrib halkı! Sizin burada durma imkânınız yok.]: "Yesrib halkı" Muhammedî ârif lerdir. Ancak bu nas ve tefsir kabilinden değil, işaret kabilinden bir yorumdur.

[Burada kalma imkânınız yoktur]: İstediklerinizin sonu gelmez.

[Haydi, geri dönün]: İzzet makamına dair mârifetin tahakkukuna asla ulaşamayacağınız için dönün. Bu, Hazreti Sıddîk'in şu sözüdür: "İdraki idrakten âcizlik idraktir." O anda her ne görse öncesinde Allah'ı görür. Dolayısıyla onların dönüşleri yükselirken elde etmedikleri ilimleri derlemek üzere yapılan bir seferdir. Duracakları bir nihayet yoktur. Onlar her mertebede o mertebenin gereğinde zuhur ederler. Kul kemale erdiği zaman mertebeler onun için artık eşit hâle gelir. Bir şahsı ne zaman belli bir makama nispet etsen, onun o makamda olmasını yeğlemiş olursun. Eğer onun o makamdaki hükmü geri kalan diğer bütün makamlardaki hükmü ise, işte bu gerçekten büyüktür.

Makamın olumsuzlanması mekândır, çünkü o,
Ahzâb suresinde, Yesribliye aittir
Onda olan tanınmayandır, bu yüzden de
Kimse perdesiz ulaşabilmiş değildir ona
Mekânın rabbi kendisine dua edilendir ki
Sevenlerin efendisiyle birlikte adamlar O'na dua etmiştir.
Vesile ona aittir, başkasına ait olmaz

Akıl sahiplerinin önderidir o
İmamdır, ona uyan ise
Hacipler hacibi ve mutasarrıfıdır

Bil ki, makamları ve hâlleri geçmek, Muhammedîlerin özelliklerindendir. Bu özellik sadece, Hak karşısında sürekli bir ünsiyet ile birlikte heybet yaygısı üzerinde oturan edeplilere ait olabilir. Bu ünsiyet sahipleri itidal, sebat ve sükûn sahibidir. Bununla birlikte her nefes alışta, bâtınlarında (içlerinde) hızla gerçekleşen hareketleri vardır. Nitekim sen "Dağları donuk zannedersin, oysa onlar bulutlar gibi akar." (Neml, 27/88). Hak belli bir surette onlara tecelli ederse, başlarını öne eğerler. Başlarını öne eğerken, Hakk'ı kendilerine tecelli ettiği suretten başka bir surete hâllerini çevirirken görürler. Başlarını öne eğmek onlara kayıt altına alınma ve mutlaklık arasında bir anlayış kazandırır. Üzerlerinde hükümran olacak bir makamları yoktur, çünkü artık) bir makam yoktur. Bu yüzden de onlar, yaratılış yaygısı üzerindeki mekân sahipleridir. Onlar, yerleşmenin olmayış hâlinde mekanet (mertebe) sahipleridir. Onlar, mertebeleri bakımından türlü türlü iken mekân bakımından ise sabittirler.

Onlar, özü gereği mekânlarındadır. Mertebelerinde (*mekânet*) ise, ilâhî isimlerle bulunurlar. İlâhî isimlerden onlar adına gerçekleşen şey, tanıklık, ziyaret ve konukluk gününde Makam-ı Mahmûd ve yakınlık mertebesidir. Zâttan onlar adına gerçekleşen şey, sınırlı mekân, kastedilen mâna, müşahedede sebat; durağanlıkta ve sakinlikte bütün varlıklarda Hakk'ı müşahede etme hâlinde sebat etmektir. Hakiki iş mekanete aittir, çünkü varlıkta herhangi bir iş üzere sübût söz konusu olmaz. Söylediğimiz gibi, mekân mekanette sübûttur. Değişiklikte sebattır, yoksa değişiklik sebâtın zıddı değildir.

Nasihat

Yaratılmışlarla beraber rahat yoktur, o hâlde sen Hakk'a dön, çünkü sana evla olan O'dur. Eğer yaratılmışlar nasılsalar sen onlarla o şekilde irtibat kuracak olursan o zaman Hak'tan uzaklaşırsın, çünkü onlar Hakk'ın razı olmadığı bir hâl üzeredirler. Eğer onlarla bu şekilde ilişki kurmazsan sana musallat olurlar. Dolayısıyla rahat yoktur.

وَلَوْ دُخِلَتْ عَلَيْهِمْ مِنْ اَقْطَارِهَا ثُمَّ سُئِلُوا الْفِتْنَةَ لَاٰتَوْهَا وَمَا تَلَبَّثُوا بِهَٓا اِلَّا يَسِيرًا (١٤)
وَلَقَدْ كَانُوا عَاهَدُوا اللّٰهَ مِنْ قَبْلُ لَا يُوَلُّونَ الْاَدْبَارَ وَكَانَ عَهْدُ اللّٰهِ مَسْؤُلًا (١٥) قُلْ لَنْ
يَنْفَعَكُمُ الْفِرَارُ اِنْ فَرَرْتُمْ مِنَ الْمَوْتِ اَوِ الْقَتْلِ وَاِذًا لَا تُمَتَّعُونَ اِلَّا قَلِيلًا (١٦) قُلْ مَنْ
ذَا الَّذٖي يَعْصِمُكُمْ مِنَ اللّٰهِ اِنْ اَرَادَ بِكُمْ سُٓوءًا اَوْ اَرَادَ بِكُمْ رَحْمَةً وَلَا يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ
دُونِ اللّٰهِ وَلِيًّا وَلَا نَصٖيرًا (١٧) قَدْ يَعْلَمُ اللّٰهُ الْمُعَوِّقٖينَ مِنْكُمْ وَالْقَٓائِلٖينَ لِاِخْوَانِهِمْ هَلُمَّ
اِلَيْنَا وَلَا يَأْتُونَ الْبَأْسَ اِلَّا قَلٖيلًا (١٨) اَشِحَّةً عَلَيْكُمْ فَاِذَا جَٓاءَ الْخَوْفُ رَاَيْتَهُمْ يَنْظُرُونَ
اِلَيْكَ تَدُورُ اَعْيُنُهُمْ كَالَّذٖي يُغْشٰى عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ فَاِذَا ذَهَبَ الْخَوْفُ سَلَقُوكُمْ بِاَلْسِنَةٍ
حِدَادٍ اَشِحَّةً عَلَى الْخَيْرِ اُولٰٓئِكَ لَمْ يُؤْمِنُوا فَاَحْبَطَ اللّٰهُ اَعْمَالَهُمْ وَكَانَ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ
يَسٖيرًا (١٩) يَحْسَبُونَ الْاَحْزَابَ لَمْ يَذْهَبُوا وَاِنْ يَأْتِ الْاَحْزَابُ يَوَدُّوا لَوْ اَنَّهُمْ بَادُونَ فِي
الْاَعْرَابِ يَسْـَٔلُونَ عَنْ اَنْبَٓائِكُمْ وَلَوْ كَانُوا فٖيكُمْ مَا قَاتَلُٓوا اِلَّا قَلٖيلًا (٢٠) لَقَدْ كَانَ لَكُمْ
فٖي رَسُولِ اللّٰهِ اُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللّٰهَ وَالْيَوْمَ الْاٰخِرَ وَذَكَرَ اللّٰهَ كَثٖيرًا (٢١)

14. Eğer Medine'nin her tarafından üzerlerine gelinse ve orada karışıklık çıkarmaları istenseydi, onu mutlaka yaparlardı; o konuda fazla gecikmezlerdi. 15. Andolsun ki, onlar, daha önce geri dönüp kaçmayacaklarına dair Allah'a söz vermişlerdi. Allah'a verilen söz ise sorumluluğu gerektirir. 16. De ki: "Eğer siz ölümden ya da öldürülmekten kaçıyorsanız, kaçmak size asla fayda vermeyecektir. O takdirde bile pek az yararlandırılırsınız." 17. De ki: "Eğer Allah size bir kötülük dilese, sizi Allah'tan koruyacak kimdir? Yahut size bir rahmet dilese buna engel olacak kimdir?" Onlar kendilerine Allah'tan başka hiçbir dost ve hiçbir yardımcı bulamazlar. 18. Şüphesiz Allah içinizden, savaştan alıkoyanları ve kardeşlerine, "Bize gelin" diyenleri biliyor. 19. Size katkıda cimri davranarak savaşa pek az gelirler. Korku geldiğinde ise, üzerine ölüm baygınlığı çökmüş kimse gibi gözleri dönerek sana baktıklarını görürsün. Korku gidince de ganimete karşı aşırı düşkünlük göstererek sizi keskin dillerle incitirler. İşte onlar iman etmediler. Allah da onların amellerini boşa çıkardı. Bu Allah'a kolaydır. 20. Düşman birliklerinin gitmediğini sanıyorlar. Düşman birlikleri gelecek olsa, isterler ki bedevilerin arasında bulunsunlar da size dair haberleri sorsunlar. İçinizde bulunsalardı da pek az savaşırlardı. 21. Andolsun, Allah'ın resûlünde sizin için; Allah'a ve âhiret gününe kavuşmayı uman, Allah'ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır.

[Andolsun, Allah'ın resûlünde sizin için güzel bir örnek vardır]: Sözü işiten ve en güzeline uyanlar için... Bu âyet ile Hazreti Peygamber aleyhisselâmın ismeti hem sabit olur hem de teyit edilir, çünkü eğer masum olmasaydı kendisini örnek almak söz konusu olmazdı. Oysa biz her hareketinde, sükûnunda, hâl ve sözünde (kitap ya da sünnet ile hususi olarak bunlardan herhangi biri konusunda bir yasak söz konusu değilse) Hazreti Peygamber aleyhisselâmı örnek alır, ona uyarız. Çünkü Allah Teâlâ onu bize, örnek alınacak bir rehber kılmıştır. Eğer Allah onu ismet makamına ulaştırmış olmasaydı (dolayısıyla ondan günahlar sadır olacak olsaydı), o zaman ondan sadır olan günahlarda da kendisini izleyip örnek almamız gerekecekti. Nitekim kendisini Hazreti Peygamber aleyhisselâma hibe eden kadınla evlenmesi sadece onun için meşrû bir hak iken bize haram kılınmıştır. Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Hac menasikinizi benden alınız"[2] buyurmuştur. Zira Allah Teâlâ da [Andolsun, Allah'ın resûlünde sizin için güzel bir örnek vardır] buyurur. Yine Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir"[3] buyurmuş ve Allah Teâlâ'nın ibadetler konusunda bizden istediği şeyleri (nasıl ibadet etmemiz gerektiğini) bizzat fiilleri ile beyan etmiştir. Şöyle buyurmuştur: "Âlimler nebîlerin varisleridir."[4]

Bil ki varislik iki türlüdür: Mânevî ve hissî. Hissî olan lafızlar, fiiller ve zâhir hâller ile ilgilidir. Fiillerle ilgili olanı, varisin Hazreti Peygamber aleyhisselâmın yaptıklarına bakması, varis için neleri mubah kıldığını öğrenip bu konuda Hazreti Peygamber aleyhisselâmı takip etmesidir. Ancak söz konusu fiil, peygambere mahsus olup onun kendisiyle ve rabbiyle veya ailesiyle veya çocuğuyla, akrabasıyla veya sahabesiyle veya bütün âlemle olan ilişkisinde kendine mahsus bir iş olmamalıdır. Hazreti Peygamber aleyhisselâmın bu konulardaki fiillerini nakleden rivayetleri inceler, bunların sahih olanlarını zayıf olanlarından ayırt eder ve Hazreti Peygamber aleyhisselâm neyi nasıl yaptı ise onu eksiksiz ve fazlasız bir şekilde, birebir aynı yapar. Eğer rivayetlerde aynı konuda farklı farklı fiiller naklediliyorsa her bir rivayet ile ayrı vakitlerde amel eder, rivayet itibariyle sahih olarak nakledilen fiilleri sürekli olarak yapar, ancak rivayeti sahih/sabit olmayanları da ihmal etmez, onların rivayetlerinin sahih olmamasını önemsemez, yeter ki o rivayetlerin muhtevaları helâl ve haram ile ilgili olmasın. Eğer farklılık arzeden riva-

2. Müslim, Hac 310; Ebû Dâvûd, Menâsik 77.
3. Buhârî, Nikâh 1; Müslim, Nikâh 5.
4. Tirmizî, İlim 19. Benzer lafızlarla ve aynı isnadla bkz. Ebû Dâvûd, İlim, 1; İbn Mâce, Mukaddime 17.

yetlerde haram ve helâle dair bir husus bulunuyorsa o zaman varis haramlık bildiren rivayetleri önceler, çünkü böyle yapmak azimet kapsamına girer. Haram-helâl dışındaki konularda ise bütün rivayetlerle amel eder. Eğer fetva vermeye ehil ise ve fetva verecekse, fakat ilgili hükme delâlet eden rivayet delilleri birbirlerine karşıt konumda ise ve fetva verecek kişi bu delillerin hangisinin önce hangisinin sonra olduğunu (tarihlerini; yani hangisinin neshedilmiş olabileceğini) bilmiyor ve aralarında uzlaştırma yapamıyorsa o zaman insanların darlığını giderme noktasında en uygun olan fetvayı verir, fakat kendisi uygularken en şiddetli/ağır olan hükmü esas alır, çünkü kendisi hakkında en doğru olan budur.

Bu varislik, lafzî varisliğin bir yönüdür, fetvaya esas olan budur. Böylece varis Hazreti Peygamber aleyhisselâmın gece ve gündüz kıldığı namazları onun kıldığı tarzda, onun hâline göre ve onun kıldığı sayıda kılar, orucu da aynı şekilde tutar. Bunun yanı sıra ailesiyle şakalaşır, bazen ciddileşir. Bunun yanı sıra ahlâkında ve yeme-içmek gibi fiillerinde veya içilen ve yenilenlerde de böyle davranır. Bu duruma örnek olarak Ahmed b. Hanbel zikredilebilir. Rivayette nakledildiğine göre kendisi hayatında hiç karpuz yememiş, bunun sebebi sorulunca da; "Hazreti Peygamber aleyhisselâmın nasıl karpuz yediğine bir dair rivayet bilmiyorum" demiştir. Demek ki bir şeyi Hazreti Peygamber aleyhisselâmın nasıl yaptığını veya -nicelikle ilgiliyse- ne kadar yaptığını açıklayan hadis bulunuyorsa o işte eldeki rivayete göre davranmak gerekir. Mesela Hazreti Peygamber aleyhisselâmın orucu böyleydi, rivayette bildirildiğine göre oruç tuttuğu zaman sanki bir daha hiç orucunu bozmayacağı düşünülür, orucunu açtığı zaman da sanki bir daha hiç oruç tutmayacağı düşünülürmüş. Bu hadisi nakleden râvi bu herhangi bir vakit belirtmediğine göre, sen de bu şekilde oruç tutar ve orucunu bozarsın. Hazreti Peygamber aleyhisselâm en çok Şaban ayında oruç tutar, Ramazan'dan başka hiçbir ayı tamamen oruçla geçirmezdi. Oruç gibi bir ibadet veya emredilmiş bir davranışı –onu nasıl yaptığı rivayet edilmemişse- salt Hazreti Peygamber aleyhisselâmın emretmiş olması nedeniyle yapmalısın. İşte Allah Teâlâ'nın "Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin." (Âl-i İmrân, 3/31) âyetinin anlamı budur. Öyleyse her hususta Hazreti Peygamber aleyhisselâma tâbi olmalısın. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurur: [Sizin için Allah'ın peygamberinde güzel örnek vardır.] Yapılması yasaklanmış herhangi bir şey belirtmemişse, her hususta ona uymak gerekir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle buyurur: "Namazı benden gördüğünüz gibi kılınız."[5] Hacc konusunda

5. Buhârî, Ezân, 18.

ise "Hac menasikinizi benden alınız."[6] buyurmuştur. Yani hac yaparken bana uyun, kurban kesmeye güç yetirirsen, ihramlı olarak hacca veya umreye niyet etmelisin. Eğer bir defa daha hac yaparsan, (kurban kesmeye) imkânın varsa hac için ihrama girerek yapmalısın. Kurban bulamazsan hacca ihramlı olarak girme. Fakat ifrad umresiyle birlikte temettu haccına gir. Tavaftan sonra sa'y yaptığında ihramını çıkar. Ardından hac için ihrama gir ve emredildiği gibi ibadetini yerine getir. Hazreti Peygamber aleyhisselâmın fiillerinden herhangi birini ihlâl etmemeye çalış. Sakın onun hâlleri arasından sana mubah kılınanları ihmal etme. Bütün hususlarda imkânın ölçüsünce adaba uymalısın ve güç yetirebileceğin bir şey olduğunda herhangi bir şeyi terketmemelisin. Çünkü Allah seni asla gücünün üzerinde bir şeyle yükümlü tutmaz. Bu nedenle sen de bu emirleri yerine getirmek için bütün gücünü harca ve herhangi birini ihmal etme. Çünkü böyle yapmanın neticesi değeri ölçülemeyecek kadar büyüktür. Allah'ın seni sevmesidir. Sevginin sevendeki hükmünün ne olduğunu öğrenmişsindir. Mânevî varislik ise nefsin kötülüklerden temizlenip güzel ahlâkla süslenmesi veya Hazreti Peygamber aleyhisselâmın her durumda Allah'ı zikretmesi gibi hâllerin bâtınıyla ilgili hususlardaki varisliktir. Bu durum, sürekli huzur ile Allah'ın kalbinde ve âlemdeki tecellilerini gözetlemek demektir. Gözünde, kulağında herhangi bir şey meydana gelir veya herhangi bir gücün bir şeye taalluk ederse, muhakkak senin o konuda ilâhî bir ibret ve nazarın söz konusu olur ve o konuda ilâhî hikmetin mevkiini bilirsin. Hazreti Âişe'nin aktardığına göre Hazreti Peygamber aleyhisselâmın hâli tam da böyleydi. Öte yandan naslardan şer'î hükümleri çıkarabilecek durumdaysan, yani ictihad yapan birisiysen de şer'î nebîliğin varisi olursun. Çünkü Allah ictihad ve delilinin seni ulaştırdığı hükmü kendi adına hüküm yapmanı onaylamış, sana soru soran başkasına da kendi ictihadına göre fetva vermeni geçerli kabul etmiştir. Tabii sana soru sorulmazsa sen de fetva vermezsin (bu yetkiye sahip olmazsın.) Çünkü ictihada göre amel etmek (ve sorulunca fetva vermek), Allah'ın sana izin vermiş olduğu şeriatın parçasıdır. Mânevî varisliğin bir yönü de Allah'ın sana kitap vermesi ve bütün âlemin hareketlerini anlama gücü bahşetmesidir. Nitekim Allah Teâlâ Hazreti Peygamber aleyhisselâmı salt ahlâkî erdemleri tamamlamak için göndermiştir, bu yüzden de onun bütün hâlleri ahlâkî erdemlerdir. O bu ahlâkî erdemleri hâli ile beyân etmiş, tamamlamış, düzeltmiş ve yürürlüğe koymuştur.

6. Müslim, Hac 310; Ebû Dâvûd, Menâsik 77.

وَلَمَّا رَاَ الْمُؤْمِنُونَ الْاَحْزَابَۙ قَالُوا هٰذَا مَا وَعَدَنَا اللّٰهُ وَرَسُولُهُ وَصَدَقَ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ وَمَا
زَادَهُمْ اِلَّٓا اِيمَانًا وَتَسْلِيمًاۜ (٢٢) مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللّٰهَ عَلَيْهِۚ فَمِنْهُمْ
مَنْ قَضٰى نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُۘ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًاۙ (٢٣)

22. Müminler düşman birliklerini görünce, "İşte bu Allah'ın ve resûlünün bize vaat ettiği şeydir. Allah ve resûlü doğru söylemişlerdir" dediler. Bu onların ancak imanlarını ve teslimiyetlerini artırmıştır. 23. Müminlerden öyle adamlar vardır ki, Allah'a verdikleri söze sadık kaldılar. İçlerinden bir kısmı verdikleri sözü yerine getirmiştir. Bir kısmı da beklemektedir. Verdikleri sözü asla değiştirmemişlerdir.

[Verdikleri sözü asla değiştirmemişlerdir]: Kendilerinden alınan misaktaki sözü değiştirmemiş, ona vefa göstermişlerdir. Onlar hakkında [doğru söylemişlerdir/sadakat ehlidirler] şeklinde ifade kullanılmıştır, çünkü onlar doğrulukta ve vefada, nefislerde yer tutmuş olan iddialara galip gelmişlerdir. Ki nefislerde yer tutmuş olan bu iddialar kendilerinden misak/söz alınmış kimselerden bazılarını ya da çoğunu, Allah ile olan ahitlerinin dışına çıkarmıştır. Adam dediğin ancak, Allah'ın kendisinden aldığı ahde sadakat gösterendir. Sadakat Allah'ın yeryüzündeki kılıcıdır, onu ayakta tutan ve onunla nitelenen kimse muhakkak Allah'ın yardımına nâil olur, çünkü sıdk onun sıfatı, sadık ise ismidir. Allah Teâlâ'nın [Onlardan bir kısmı verdikleri sözü yerine getirmiştir] ifadesi, "ahdine vefa göstermiştir" anlamına gelir. Bu ahit, misak ahdindeki hususi ahittir. Çünkü âyette kullanılan *nahb* kelimesi ahit anlamına gelir. [Bir kısmı da beklemektedir.] Çünkü kul dünya hayatında olduğu müddetçe durumunu değiştirme hâlinden emin olamaz, zira Allah dilediğini yapar. Allah'ı bilen kimse bu bilgisinden dolayı, Allah'ın tuzağından emin olamaz. [Verdikleri sözü asla değiştirmemişlerdir.] Allah Teâlâ'nın bu konumdaki bazı has kulları vardır. Allah bizi onlardan eylesin. Bunların âyet ile müjdelenmesi ne muazzam bir şeydir! Bu sıfata sahip olanlar arasında bize sadece aşere-i mübeşşere içerisinden Talha b. Ubeydullah'ın radiyallâhu anlı ismi tayin edilmiş olarak zikredilmiştir. Hazreti Peygamber aleyhisselâmın "O, verdiği sözü yerine getirenlerdendir"[7] buyurduğu sahih rivayet ile nakledilmiştir. Bu yüzden o, daha dünya hayatında iken, değiştirmeden emin olmuştur.

7. Tirmizî, Tefsir 34.

لِيَجْزِيَ اللّٰهُ الصَّادِقِينَ بِصِدْقِهِمْ وَيُعَذِّبَ الْمُنَافِقِينَ اِنْ شَٓاءَ اَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ اِنَّ اللّٰهَ
كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا (٢٤)

24. Bunun böyle olması Allah'ın, doğruları, doğrulukları sebebiyle mükâfatlandırması, dilerse münafıklara azap etmesi yahut onların tövbesini kabul etmesi içindir. Şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.

[Bunun böyle olması Allah'ın, doğruları, doğrulukları sebebiyle mükâfatlandırması içindir]: Doğru olanları doğruluklarından hesaba çektikten sonra ve doğrulukları sabit olduktan sonra onlara karşılığını verir. Bunun karşılığında alacakları şey, Allah'ın kendilerine vaat ettiği şeyin doğru çıkmasıdır. Dolayısıyla doğruluğun karşılığı, ilâhî doğruluktur. Doğrulukla yaptığı fiil ve söylediği sözlerin karşılığı ise o fiil veya sözün gereği olan karşılıktır. İşte buradaki karşılığın mânası budur.

وَرَدَّ اللّٰهُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِغَيْظِهِمْ لَمْ يَنَالُوا خَيْرًا وَكَفَى اللّٰهُ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتَالَ وَكَانَ اللّٰهُ
قَوِيًّا عَزِيزًا (٢٥) وَاَنْزَلَ الَّذِينَ ظَاهَرُوهُمْ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ صَيَاصِيهِمْ وَقَذَفَ فِي
قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ فَرِيقًا تَقْتُلُونَ وَتَأْسِرُونَ فَرِيقًا (٢٦)

25. Allah inkâr edenleri, hiçbir hayra ulaşmaksızın kin ve öfkeleriyle geri çevirdi. Allah, savaşta müminlere kâfi geldi. Allah kuvvetlidir, mutlak güç sahibidir. 26. Allah kitap ehlinden olup müşriklere yardım edenleri kalelerinden indirdi ve kalplerine büyük bir korku saldı. Siz onların bir kısmını öldürüyor, bir kısmını da esir ediyordunuz.

İlâhî kudret perçemi tuttuğu zaman, kalelere sığınanı oradan indiriverir, burçlar ve kaleler onu koruyamaz.

وَاَوْرَثَكُمْ اَرْضَهُمْ وَدِيَارَهُمْ وَاَمْوَالَهُمْ وَاَرْضًا لَمْ تَطَؤُهَا وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرًا
(٢٧) يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِاَزْوَاجِكَ اِنْ كُنْتُنَّ تُرِدْنَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا فَتَعَالَيْنَ اُمَتِّعْكُنَّ
وَاُسَرِّحْكُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا (٢٨) وَاِنْ كُنْتُنَّ تُرِدْنَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَالدَّارَ الْاٰخِرَةَ فَاِنَّ اللّٰهَ اَعَدَّ
لِلْمُحْسِنَاتِ مِنْكُنَّ اَجْرًا عَظِيمًا (٢٩)

27. Allah sizi onların topraklarına, yurtlarına, mallarına ve henüz ayak basmadığınız topraklara varis kıldı. Allah her şeye hakkıyla gücü yeten-

dir. 28. Ey Peygamber! Hanımlarına de ki: "Eğer dünya hayatını ve onun süsünü istiyorsanız, gelin size mal vereyim ve sizi güzelce bırakayım. 29. Eğer Allah'ı, resûlünü ve âhiret yurdunu istiyorsanız, bilin ki Allah içinizden iyilik yapanlara büyük bir mükâfat hazırlamıştır."

Hazreti Peygamber aleyhisselâmın hanımları o fiilleri işledikleri zaman bu durum Hazreti Peygamber aleyhisselâmın Allah'a yönelip onlardan uzaklaşmasına sebep oldu, bu yüzden hanımlarına *îlâ* yaptı ve bir ay boyunca onlardan uzak durdu. Bir aylık süre dolunca Hak Teâlâ ona eşlerini boşayıp boşamama konusunda muhayyerlik veren âyeti indirdi, o ise eşlerini tercih etti, çünkü bu süre zarfından ona açılan şey ile kendisinden talep edilen bu idi. Nitekim Hak Teâlâ kulunun kapılarını onun maksadına göre açar, onun Allah'a yönelmesine sebep olan maksadına kendisini eriştirir.

يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ مَنْ يَأْتِ مِنْكُنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ يُضَاعَفْ لَهَا الْعَذَابُ ضِعْفَيْنِ وَكَانَ
ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيرًا (٣٠)

30. Ey Peygamber'in hanımları! İçinizden kim apaçık bir çirkinlik yaparsa onun cezası iki kat verilir. Bu Allah'a göre kolaydır.

[Onun cezası iki kat verilir]: Bunun sebebi onların Hazreti Peygamber aleyhisselâma yakınlıklarına rağmen bunu yapmış olmalarıdır.

وَمَنْ يَقْنُتْ مِنْكُنَّ لِلّٰهِ وَرَسُولِهِ وَتَعْمَلْ صَالِحًا نُؤْتِهَا أَجْرَهَا مَرَّتَيْنِ وَأَعْتَدْنَا لَهَا رِزْقًا
كَرِيمًا (٣١)

31. İçinizden kim Allah'a ve resûlüne itaat eder ve sâlih bir amel işlerse, ona mükâfatını iki kat veririz. Biz ona bereketli bir rızık hazırlamışızdır.

Buradaki kunut kelimesi Allah'a ve resûlüne itaat anlamına gelir; ecr, yani mükâfat ise onların işledikleri sâlih amelin karşılığıdır ve onların Hazreti Peygamber aleyhisselâma olan yakınlıklarından dolayı bu sâlih amellerin karşılığı da kendilerine iki kat verilir ki bu durum Allah Teâlâ'nın [Ey Peygamber'in hanımları! İçinizden kim apaçık bir çirkinlik yaparsa onun cezası iki kat verilir] âyetinde ifade ettiği şeyin mukabilidir. (Yani ceza iki kat olduğu gibi sevap da iki kattır.)

يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ لَسْتُنَّ كَاَحَدٍ مِنَ النِّسَاءِ اِنِ اتَّقَيْتُنَّ فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذٖى
فٖى قَلْبِهٖ مَرَضٌ وَقُلْنَ قَوْلًا مَعْرُوفًا (٣٢)

32. Ey Peygamber'in hanımları! Siz, kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz. Eğer Allah'a karşı gelmekten sakınıyorsanız sözü yumuşak bir eda ile söylemeyin ki kalbinde hastalık olan kimse ümide kapılmasın. Güzel söz söyleyin.

Kadının konuşması tabii olarak şehveti harekete geçirir, hele de konuşması yumuşak ve ağırbaşlı bir eda ile söyleniyorsa bu daha çok olur. Üstelik dinleyici konuşanın kadın olduğunu hayal edip durursa ve kalbinde hastalık varsa bu fitne daha da artar. Allah Teâlâ Hazreti Peygamber aleyhisselâmın hanımlarına yumuşak bir eda ile konuşmalarını yasaklamıştır. Bu âyette, kadınların erkeklerle hususi bir tarzda (yumuşak bir eda ile olmaksızın) konuşmalarının mubahlığı da söz konusudur.

وَقَرْنَ فٖى بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْاُولٰى وَاَقِمْنَ الصَّلٰوةَ وَاٰتٖينَ الزَّكٰوةَ
وَاَطِعْنَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ اِنَّمَا يُرٖيدُ اللّٰهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ اَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ
تَطْهٖيرًا (٣٣)

33. Evlerinizde oturun. Önceki cahiliye dönemi kadınlarının açılıp saçıldığı gibi siz de açılıp saçılmayın. Namazı kılın, zekâtı verin. Allah'a ve resûlüne itaat edin. Ey Peygamber'in ev halkı! Allah sizden ancak günah kirini gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.

[Ey Peygamberin hanımları]: Allah Teâlâ onlara bütün bunların, yani bu âyette ve önceki âyetlerde zikredilen hükümlerin sebebinin, onların Hazreti Peygamber aleyhisselâmın hanımları olmalarından kaynaklandığını bildirmektedir. Onlar Hazreti Peygamber aleyhisselâmın hanımları olduğu için kendilerinin herhangi bir çirkinlikle anılmamaları ve Allah'ın peygamberinin hanesine herhangi bir ayıp, kınama gelmemesi sağlanmak istenmiştir.

[Ey Peygamber'in ev halkı! Allah sizden ancak günah kirini gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor]: Burada kullanılan *rics* kelimesi Araplar nezdinde "pislik/kir" anlamına gelir. el-Ferrâ Arapların bu kelimeyi bu anlamda kullandıklarını nakleder. Burada bu kelime ile kastedilen ise çirkin filler, fuhşiyattır. [ve sizi tertemiz yapmak istiyor.] Fuhşiyata ait sözlerin kirinden temizlemek istiyor. Allah Teâlâ peygamberini ve onun ailesini tertemiz kılmış-

tır, bu yüzden de onlara ancak temiz ve nezih şeyler atfedilebilir, ancak temiz kimseler onlara mensup edilebilir. Örneğin Hazreti Peygamber aleyhisselâm Selmân-ı Fârisî hakkında "Selmân bizden, Ehl-i Beyt'tendir"[8] buyurmuştur. Allah da onların temizliğine ve kendilerinden kirin giderilmiş olduğuna şahitlik etmiştir. Onlara nispet edilen kimse bile muhakkak temiz oluyor iken bizzat onların kendilerinin (Ehl-i Beyt'in) ne derece temiz, nezih insanlar olduğunu, ilâhî inayet sayesinde nasıl bir nezahete sahip olduklarını var sen düşün! Onlar tertemiz kimselerdir, hatta onlar temizliğin ta kendileridir. Bu âyet Allah Teâlâ'nın "Allah senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlasın diye..." (Fetih, 47/2) âyetinin hükmüne Ehl-i Beyt'i de dâhil ettiğinin delilidir. Çünkü geçmiş ve gelecek günahlardan maksat, günahlardan neşet eden kirlerdir. Günahtan daha pis bir kir yoktur ki Allah Teâlâ da Ehl-i Beyt'i tertemiz kılmıştır. Bu bir hüküm değil, haberdir ve haberlerde nesh söz konusu olmaz. Allah'ın haberi doğrudur, ezelî ilâhî iradeye dayalıdır. Dolayısıyla Allah'ın temizlediğini haber verdiği kapsama halel getirecek tarzda Ehl-i Beyt'e nispet edilen her şey onlar ancak bu nispeti yapan kimsenin düşüncesi olarak nispet edilebilir, çünkü bu durumda onlara nispet edilen şey, nispet edenin nazarında pisliktir, fakat bizâtihi o şeyin kendisinden pislik hükmü (sadece Ehl-i Beyt hakkında) kaldırılmıştır. Zira Allah Teâlâ Hazreti Peygamber aleyhisselâmı, günahlarının bağışlanması suretiyle tertemiz kılmıştır. Hazreti Fâtıma'nın soyundan gelen şerifler ve Selmân-ı Farisi gibi kıyamet gününe kadar Ehl-i Beyt'ten olan kimseler de bu âyetteki bağışlanma hükmüne girerler. Onlar, Allah'ın tahsis ve inayeti olarak, Hazreti Muhammed aleyhisselâmın üstünlüğü ve Allah'ın kendisine olan inayetinin gereğiyle tertemizdir. Bu üstünlüğün hükmü, Ehl-i Beyt için sadece âhiret hayatında ortaya çıkar. Çünkü onlar, bağışlanmış olarak diriltilecektir. Dünyada ise, onlardan herhangi biri bir suç işlediğinde, cezalandırılır. Allah'a ve indirdiğine inanan her Müslümanın [Ey Peygamber'in ev halkı! Allah sizden ancak günah kirini gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor] âyetini tasdik etmesi, dolayısıyla Ehl-i Beyt'ten sadır olan her işte Allah'ın onları bağışladığına inanması gerekir. Burada Allah Teâlâ onları temizlediğini ve kendilerinden pisliği giderdiğini haber vermiştir ki onun haberi doğrudur. Bu da Ehl-i Beyt'in bütün hareketlerinde masum olduğuna, Allah'ın bu konularda onları muhafaza ettiğine delâlet eder ki bu özellik onlardan başkası için söz konusu değildir. Binaenaleyh her bir Müslüman onlardan sadır olan her işte Allah'ın kendilerini bağışladığına inanması, onlara günahı yakıştırmamalı veya Allah'ın temizliklerine ve kendilerinden kirin giderildiğine tanıklık yaptığı insanların ırzlarına

---

8. Müslim, Fedâilü's-Sahâbe, 230.

halel getirecek bir şeyi onlara izafe etmemesi gerekir. Onların bu temizlikleri, yaptıkları bir amel ya da işledikleri bir iyilikten kaynaklanmaz. Aksine bu durum, Allah'ın onlara yönelik ezelî inayetinden kaynaklanır.

Bizim kendi haklarımız ve onlardan talep edeceğimiz mallarımıza gelince, bu konuda serbestiz, dilersek hakkımızı alırız, dilersek bırakırız. Bırakmak, yani alacaklı olduğumuz haktan vazgeçmek umumi olarak (her zaman için) daha faziletlidir, o hâlde Ehl-i Beyt hakkında nasıl daha faziletli olmasın ki? Biz, haklarımızı aramaktan vazgeçip onları bağışlarsak, bu davranışımızla Allah katında büyük bir nimet ve yüce bir mertebe sahibi oluruz. Hazreti Peygamber aleyhisselâm, Allah'ın emri olarak, bizden "sadece yakın akrabaya sevgi" istemiştir. Yakın akrabayı gözetmenin (sıla-i rahim) sırrı bundadır. Gücü yettiği hâlde kendisinden istediği bir işte Hazreti Peygamber aleyhisselâmın isteğini kabul etmeyen kimse, yarın onunla hangi yüzle karşılaşabilirdi? Bir insan kendisinden istediği akrabayı sevme işinde Hazreti Peygamber aleyhisselâmın talebini reddetmiş ve böylelikle onu üzmüş iken, Hazreti Peygamber aleyhisselâmın şefaatini nasıl umabilir? Onu bütün akrabaları için durum bu olduğuna göre en özel yakınları olan Ehl-i Beyt'e karşı tavır söz konusu olduğunda durum ne olabilir, var düşün! Ümit ediyorum ki Hazreti Ali ve Selmân-ı Fârisî'den sonra gelenlere de bu inayet ulaşır. Nitekim Hasan ve Hüseyin'in oğullarıyla onların takipçileri ve Ehl-i Beyt'in kölelerine de bu inayet ulaşmıştır. Çünkü Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Bir toplumun kölesi onlardan sayılır" buyurmuştur ve Allah'ın rahmeti geniştir.

Bil ki şeytanlar bid'at ve hevâ ehline kendisinden hiç şüphe etmeyecekleri sahih bir asıl vermişler, sonra da onlara anlayışsızlık cihetinden kaynaklanan karışıklıklar musallat etmişler, böylece onlar sapmışlardır. Bu durum daha çok Şîa'da, özellikle de İmamiyye Şîası'nda görülür. Onlara şeytanlar ve cinler önce Ehl-i Beyt sevgisi ve sevgiyi bütünüyle bunlara hasretme cihetinden girmişler, bu kimseler de bunun insanı Allah'a yakınlaştıracak en üstün şey olduğunu düşünmüşlerdir. Haddizatında bu doğrudur, tabii eğer onlar bu sınırda durup buna başka şeyler ilave etmeselerdi. Ne var ki onlar bu sınırda durmamış ve Ehl-i Beyt sevgisini iki yoldan aşmış, aşırılığa gitmişlerdir. İçlerinden bir kısmı, Ehl-i Beyt'i hilafet makamına seçmedikleri için sahabeye buğzetmeye ve sövmeye yönelmiş ve Ehl-i Beyt'in bu dünyevî makamlara diğer herkesten daha evla olduğunu vehmetmişlerdir. Bir diğer grup ise sahabeye sövme sınırını bile çok aşmış ve Allah, Cebrâîl aleyhisselâm ve Hazreti Peygamber aleyhisselâma dahi, Ehl-i Beyt'in imametine dair açık bir nas vermedikleri için sövmeye yönelmişlerdir. Hatta içlerinden biri "Emîn'i peygamber olarak gönderenin kendisi emin değildir." demiştir. Bütün bu hata-

lar sahih bir asıldan, yani Ehl-i Beyt sevgisinden neşet etmiştir ki bu sevgi onların nazarında fasit sonuçlara sebep olmuş ve böylece onların hem kendileri sapıtmışlar hem de başkalarının sapmasına sebep olmuşlardır. Bak, dinde aşırılık nelere sebep oluyor?! İnsanların haddi aşmasına ve durumlarının tam ters istikamete dönmesine sebep oluyor.

İşaret

Allah Teâlâ'nın Hazreti Muhammed aleyhisselâmın nebevî Ehl-i Beyt'ine yönelik inayeti, kitabında bize zikrettiği gibi bu şekilde olduğuna göre, doğrudan ve hususi olarak Allah'ın ehli olan Kur'ân ehline inayetinin nasıl olacağını var sen düşün! Buna ehliyet sahibi olmanın en alt sınırı ise Kur'ân'ın harflerini ezbere bilmektir. Eğer kişi ezberlediği bu harflerle ahlâklanır ve o niteliklerle nitelenirse derecesi çok çok daha yüce olur. Allah Teâlâ'nın Selmân-ı Fârisî'ye yönelik inayetinin kapsamındaki hususlardan biri de, Hazreti Peygamber aleyhisselâmın onun hakkında "Selmân bizden, Ehl-i Beyt'tendir"[9] buyurmuş olmasıdır. Bir yaratılmışın Allah katında mertebesi, kendilerine izafe edilen birinin onların üstünlüğü sayesinde şerefleneceği mesabede olduğuna göre –ki onların şerefi kendilerinden değil, onları seçen ve kendilerine şeref elbisesi giydiren Allah'tan kaynaklanır- ey dost, özü ve zâtı gereği övgü ve üstünlüğe sahip olana nispet edilenin derecesi ne olabilir, var sen düşün?! Allah'a izafe edilenler, O'nun kullarıdır. Onlar, âhirette üzerlerinde hiçbir yaratılmışın otoritesinin bulunmayacağı kimselerdir. Kur'ân'da O'na izafe edilen kulların sadece hususi olarak mesut kullar olduklarını görebilirsin, başkasını göremezsin. Başkaları hakkında ise sadece "kullar" ibaresi kullanılır. O hâlde bunlar içerisinde efendilerinin belirlediği sınırlar içerisinde duran, onların hadlerine riayet eden masum ve korunmuş kimseler hakkında düşüncen nedir? Tabiatıyla onların şerefi daha yüce ve kâmildir.

وَاذْكُرْنَ مَا يُتْلٰى فٖى بُيُوتِكُنَّ مِنْ اٰيَاتِ اللّٰهِ وَالْحِكْمَةِ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ لَطٖيفًا خَبٖيرًا ﴿٣٤﴾

34. Siz evlerinizde okunan Allah'ın âyetlerini ve hikmeti hatırlayın. Şüphesiz Allah en gizli şeyi bilendir, hakkıyla haberdardır.

Kime hikmet verilmişse ona gerçekten çok hayır verilmiş demektir. Allah da ondan haberdardır, ona karşı latiftir. Latiftir, çünkü ona bilmediği yönden

---

9. Müslim, Fedâilü's-Sahâbe, 230.

bilgi vermiştir ve o, kendisine öğretmenin Allah olduğunu bilmez. Sonra Allah onu imtihan eder, ondan haberdardır ve Allah her şeye kadirdir. Kim hikmeti isterse nimeti istemiş olur. Kime hikmet verilirse ona rahmet verilmiştir. Eğer bu mülk sahibi bunun ardından azabı ebedî kılarsa, o zaman o zât, varlığı rahmet ile kuşatılmış zât değil demektir. Üstelik bu durumda o zât, hikmet ehli de değil demektir. Eğer işlerin önünde sonunda rahmete dönüşünü buyurur ve buna hükmederse işte bu, hikmet ve ilim sahibi zât demektir ki O, rahmet ve şefkat sahibi olarak isimlendirilmiştir, aynı zamanda O, azabı şiddetli olandır, çünkü bu konudaki şiddeti nedeniyle cehennemlikleri güzel sona ulaştırır.

إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْقَانِتِينَ وَالْقَانِتَاتِ وَالصَّادِقِينَ
وَالصَّادِقَاتِ وَالصَّابِرِينَ وَالصَّابِرَاتِ وَالْخَاشِعِينَ وَالْخَاشِعَاتِ وَالْمُتَصَدِّقِينَ
وَالْمُتَصَدِّقَاتِ وَالصَّائِمِينَ وَالصَّائِمَاتِ وَالْحَافِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَالْحَافِظَاتِ وَالذَّاكِرِينَ
اللّٰهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ أَعَدَّ اللّٰهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا (٣٥)

35. Şüphesiz Müslüman erkeklerle Müslüman kadınlar, mümin erkeklerle mümin kadınlar, itaatkâr erkeklerle itaatkâr kadınlar, doğru erkeklerle doğru kadınlar, sabreden erkeklerle sabreden kadınlar, Allah'a derinden saygı duyan erkekler, Allah'a derinden saygı duyan kadınlar, sadaka veren erkeklerle sadaka veren kadınlar, oruç tutan erkeklerle oruç tutan kadınlar, namuslarını koruyan erkeklerle namuslarını koruyan kadınlar, Allah'ı çokça anan erkeklerle çokça anan kadınlar var ya, işte onlar için Allah bağışlanma ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır.

Allah erkekler ve kadınlar içerisinden bazı kimseleri birtakım sıfat ve konumlarla nitelemiştir ki Allah'ın onları bu sıfatlarla nitelemiş olması boşuna değildir. Bu sıfatlarla nitelenmiş olanlardan Hak Teâlâ, bu sıfatların gereğini ve Allah katında meyve olarak sağlayacağı makamları talep eder ve şöyle buyurur: [Şüphesiz Müslüman erkeklerle Müslüman kadınlar], bunlar Allah'ın kendilerine İslâm nimetini verdiği kimselerdir. İslâm, Allah katından gelene hususi olarak boyun eğip teslim olmaktır. Kul İslâm'a bütün kuralları, şartları ve gerekleri ile vefa gösterdiği zaman "Müslüman" olur, eğer bunlardan herhangi birini eksik bırakacak olursa, ihlâl ettiği o şart konusunda Müslüman değildir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle buyurmuştur: "Müslüman, Müslümanların elinden ve dilinden emin olduğu kimsedir."[10] Bura-

10. Buhârî, Îman 4, 5; Rikak 26; Müslim, Îman 64-65.

da el, kudret anlamındadır. Yani Müslümanlar bu kimsenin kudreti altında olan, fakat İslâm'ın gereği olmayan fiillerden emin olurlar, örneğin bu kimsenin insanlara karşı Allah'ın koyduğu sınırları aşmasından emin olurlar. Burada Hazreti Peygamber aleyhisselâm daha umumi ifade kullanarak "dil"den de söz etmiştir, çünkü insanlara fiilleri ile eziyet vermeye kudreti yetmeyen bir kimse onlara dili ile eziyet edebilir. Burada bu, gıybet değil, hususi olarak iftiradır; çünkü Hazreti Peygamber aleyhisselâm Müslümanların eziyet görmemesinden söz etmiştir. Eğer "Müslümanlar" kelimesi yerine "insanlar" kelimesini kullanmış olsaydı o zaman buna gıybet ve diğer kötü sözler de dâhil olurdu. Böylelikle şâri' (Hazreti Peygamber aleyhisselâm) "İslâm" niteliğini sadece Müslümanların kendisinden emin olduğu kimse için kullanmıştır. Çünkü bir Müslüman için diğer Müslümanlar, selâmette kendisine ortaktırlar. Bu hadis-i şerifte kastedilenler Müslümanlardır. Müslümanlar ancak kendileri hakkında kötü bir şekilde söylenen sözün içeriğinden masum ve suçsuz olduklarında, o sözden emin olurlar, bu nedenle biz buradaki ifadeyi "iftira" olarak tefsir ettik. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Kardeşin hakkında onda olmayan bir şeyi söylersen işte bu iftiradır."[11] buyurmuştur. Yani bu durumda senin ona attığın ok hedefini bulmamış, etkili olmamış demektir. Zira sen Müslüman kardeşine, ondan olmayan bir şeyi nispet etmişsindir ki Allah onları Müslüman olarak nitelemiştir. Bu niteliğe sahip olan kimselere iftira atanlar Müslüman değildir, çünkü Müslüman kardeşine iftira olarak attığı şey dönüp kendisine gelir ve iftirayı atan kimse emin/müslim değildir, zira attığı iftira kendisine dönmüş durumdadır. Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Bir kimse Müslüman kardeşine kâfir derse, o ikisinden biri bu isme lâyık olur"[12] buyurmuştur. "'İnsanların iman ettiği gibi siz de iman edin.' dendiği zaman derler ki: 'Sefihlerin iman ettiği gibi mi iman edelim?'" (Bakara, 2/13) âyetinde kendilerine "sefih" denen kimseleri müdafaa etmek üzere Allah Teâlâ, onlara sefih diyenleri, "Asıl sefih olanlar onlardır, fakat bunu bilmiyorlar." (Bakara, 2/13) buyurur. Yani Müslümanlarda sefihlik özelliği olmadığı için, bu sıfatı onlara sefih diyen kimselere döndürmüş, iade etmiştir.

11. Mâlik b. Enes, *Muvatta'*, (Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî rivayeti) thk. Abdülvehhâb Abdüllatif (Yy: Mektebetü'l-'ilmiyye, ty.), 336. [Muhamme Mürtezâ ez-Zebîdî şöyle der: "Irâkî şöyle demiştir: 'Bu hadisi Taberânî zayıf bir senetle rivâyet etmiştir.' Ben de derim ki: 'Beyhakî de onu aynı şekilde (zayıf bir senetle) rivayet etmiştir. (Bu hadis, İbn Ebi'd-Dünyâ'nın) *Kitâbu's-Samt*'ındaki bir hadisten me'hazdır. Bkz. Zebîdî, *Tahrîcu Ehâdîsi "İhyâi 'Ulûmi'd-Dîn"*, (Riyad: Dârü'l-'asıme, 1987), IV, 1750.
12. Buhari, Edeb 73; Müslim, Îman 111

Nitekim Müslüman ancak, asli ve ârızî kusurların tamamından arınmış, dolayısıyla hiç kimse hakkında kötü konuşmayan, güç yetirdiği zaman hiç kimseye asla zarar vermeyen kimsedir. Hadlerin uygulanması şer değildir, aksine bunlar hayırdır, dolayısıyla had cezalarını uygulamak onu İslâm'dan (kendisinden emin olunan bir kimse olmaktan) çıkarmaz. Zira Hazreti Peygamber aleyhisselâm bir kimsenin Müslüman sayılması için Müslümanların ondan sâlim/emin olmasını şart koşmuştur. O hâlde sen herhangi bir şey yapmadığın hâlde kasıtlı olarak sana eziyet veren biri Müslüman değildir, çünkü sen ondan selim/emin olmamışsındır. Oysa Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Müslüman, Müslümanın kendisinden emin olduğu kişidir."[13] buyurur. Kısas İslâm'a (emin olmaya) zarar vermez, çünkü sen kısas cezası uyguladığın zaman kimseye eziyet etmiş olmazsın. Kaldı ki Müslüman Müslümana eziyet etmez, aksine kısas cezasının dünyada uygulanmış olması, cezaya mâruz kalan kişiden aynı cezayı âhirette düşürür, böylece Allah ona bir tür nimet ihsan etmiş olur. Eğer kişi kısas cezasını uygulamaktan vazgeçer ve affederse bu en yüce makamdır ve Allah bunun karşılığında onun mükâfatını verir, tabii bu mükâfatın verilmesinin şartı, affeden kişinin âhirette affettiği kişiden davacı olmamasıdır. Ama bunun öncesinde Allah hakkı sabit olarak durur, zira suç işleyen kimse Allah hakkını da çiğnemiştir ve çiğnediği ölçüde bu durum onun İslâm'ına zarar verir. Eğer, "Bir Müslüman bir gayrimüslime haksızlık ederek Allah'a isyan etmiş ise bu suçu ile beraber Müslüman sayılır mı sayılmaz mı?" diye sorulacak olursa şöyle deriz: Müslüman olmaz, çünkü Allah Teâlâ ["Allah'a ve resûlüne eziyet edenler dünyada ve âhirette Allah'ın lânetine mâruz kalırlar" (Ahzâb, 33/57) buyurur. Müslüman lânete mâruz kalmaz. Bu durumda bir kimse çıkıp da "Burada lânet, bu iki fiilden her ikisini de yapan için söz konusudur, oysa sadece Allah'a eziyet eden için soru sorulmaktadır" derse şöyle deriz: Kim ortaya attığı bir iddia ile Allah'a eziyet ederse o kimse Müslümanlara da eziyet etmiş olur, çünkü Müslümanlar Allah hakkında uygun olmayan, Allah'ın şanına yakışmayan şeylerin söylendiğini duydukları zaman bundan eziyet hissederler, dolayısıyla Allah'a eziyet etmiş bir kimse bu açıdan Müslümanlara eziyet etmekten de hesaba çekilir. Eğer, "Bu kimsenin yaptığı şeyi Müslümanlar bilmiyor ve dolayısıyla ondan bir eziyet görmüyorlarsa durum ne olur?" diye sorulacak olursa şöyle deriz: Bunun hükmü gıybetin hükmü gibidir, nitekim kendisi hakkında gıybet edilen kimse o sözleri duysa rahatsız olacaktır, ama o duymasa bile gıybeti eden kişi hesaba çekilir, çünkü Müslüman kendisi hakkındaki gıybeti bilmese bile, gıybet eden kimse böyle yapmakla Allah'a eziyet etmiş olmaktadır. Hazreti

13. Benzer bir rivayet için bkz. Buhârî, Îman 4, 5; Rikak 26; Müslim, Îman 64-65.

Peygamber aleyhisselâm "Eziyet karşısında Allah Teâlâ'dan daha sabırlı olan yoktur"[14] buyurur. Müslüman işte bu konumda olan kimsedir ve mutlak mânada mesutur. Bu kimseler ne kadar da azdır.

[Mümin erkeklerle mümin kadınlar]: Mümin erkekler ve mümin kadınları Allah Teâlâ, itikad, amel ve sözden ibaret olan imanları ile üstlenmiş, velî edinmiştir. Bunun şeriatta ve dildeki hakikati itikaddır, söz ve amel ile dilsel olarak değil, sadece şeriat ıstılahı itibariyle iman sayılır. Buna göre mümin, sözü ve fiili inancına mutabık olan kimsedir. İşte bu kimseler Allah tarafından kendilerine mağfiret ve büyük bir ecir hazırlanmış olanlardır. Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Mümin, insanların mallarının kendisinden yana emniyette olduğu kimsedir."[15] ve "Mümin, komşusunun şerrinden emin olduğu kimsedir."[16] buyurmuş, bu sözlerinde "insanlar"ın ya da "komşular"ın mümin ya da Müslüman olmalarını şart koşmamış, aksine herhangi bir kayıt koymaksızın mutlak mânada "insanlar" ve "komşular" demiştir. Müslüman hakkındaki hadiste ise, onun Müslümanların kendisinden emin olduğu kişi olduğunu ifade etmiştir. Böylece bu kayıtlama ve mutlak ifade etme üslubu ile Müslüman ve mümin arasında bir fark da koymuştur. Böylece biz imanın hususi bir niteliğe sahip olduğunu öğreniyoruz. Bu nitelik, herhangi bir delil olmaksızın taklit ile tasdik etmektir ve bu nitelik iman ile bilgiyi birbirinden ayırt eder. Şeriatın itibar ettiği ve bu âyette kendisinden söz ettiği "mümin" iki zâtî özelliğe sahiptir, bunlar bir kimsede bulunduğu zaman o kimse müminlerden olur. Bunlardan ilki, kişi için gaybın şehâdet gibi olması, yani nasıl gördüğüne şüphesiz iman ediyorsa görmediğine de o derece şüphesiz bir şekilde iman etmesidir. İkinci alâmet, ondan bütün âleme emniyetin sirayet etmesi ve insanların malları, canları ve aileleri konusunda ondan kesin olarak emin olmaları, bu emniyet hakkında içlerinde herhangi bir şüphenin yer almamasıdır. İşte "müminlerden" olduğuna şahitlik edilecek olan kimse budur. Bu iki alâmet bir kimsede bulunmuyorsa o kimse boşuna nefsini kandırmamalı, kendini müminlerden saymamalıdır. Allah Teâlâ [Allah müminlerden mallarını ve canlarını satın almıştır] buyurur. Kim iman sahibi olduğunu iddia eder ve bu iddiasına rağmen hâlâ kendisinde bir nefis bulunduğunu öne sürerse o kimse mümin değildir.

[İtaatkâr erkeklerle itaatkâr kadınlar]: Allah Teâlâ bu kimseleri kunutları ile üstlenmiş, velî edinmiştir. Kunut, Allah'ın bütün emir ve yasaklarına itaat

14. Müslim, Sıfatü'l-Kıyâme 49. Benzer bir rivayet için bkz. Buhârî, Tevhîd 3.
15. Tirmizî, İman 12; Nesâî, İman, 8.
16. Buhârî, Edeb 29; Müslim, İman 73.

etmek demektir. Bu da ancak şeriatların inmesinden sonra söz konusu olur. Allah Teâlâ [Allah'a itaatkâr olarak kıyam ediniz] buyurur ve kendisine itaat etmeyi emreder. Allah'a secde edenler iki kısımdır. Kimileri gönüllü olarak secde eder, kimileri de kerhen secde eder. Kunut sahibi kimse gönüllü olarak secde edendir. Kunut sahiplerinin Allah'a itaatlerinin ve kunutlarının geçerliliği, Allah'ın bu ölçüde onlarla olmasıdır, nitekim "Siz beni zikredin, ben de sizi zikredeyim" (Bakara, 2/152) buyurmuştur. Kudsî hadiste de "Kim bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir kol boyu yaklaşırım."[17] buyurmuştur. Kul ne ölçüde Hak ile beraber olabilirse Hak da o ölçüde kul ile beraberdir. Kunut sahibi olmanın şartlarından biri, kulun Allah'a, O'na itaat edenler için vaat ettiği sevap ve mükâfat uğruna değil, sadece O'nun kulu olduğu için itaat etmesidir. Elde edeceği mükâfat ise ona kunutu gerekli kılan hâlden değil, kendisinden talep edilen ameldendir. Allah Teâlâ Hazreti Peygamber aleyhisselâmın kunut ehli hanımları hakkında şöyle buyurur: [İçinizden kim Allah'a ve resûlüne itaatkâr olur ve sâlih amel işlerse ona mükâfatını iki kez veririz.] Burada mükâfat, Hazreti Peygamber aleyhisselâmın hanımlarının işledikleri sâlih amelin karşılığıdır ve [Ey Peygamber hanımları! Sizden her kim apaçık bir çirkinlik işlerse ona azap iki kat olarak verilir] âyetinin mukabilidir. Çünkü onlar Hazreti Peygamber aleyhisselâmın yakınlarıdır ve onun konumu nedeniyle, çirkin işlerin cezası böyledir. Aynı durum iyi amellerde de söz konusudur, bu durumda da Hazreti Peygamber aleyhisselâmın konumu nedeniyle, sevap iki kat olur. Ama kunut, ödülsüz kalır; çünkü ödülden daha üstündür, bir mükellefiyet değildir, hakikatin gereğidir. Dünyada ve âhirette kula sürekli eşlik eden kulluk hâlinin gereğidir. Mükellefiyet diyarı olan dünyada kunut kulluk ile birliktedir, yoksa ecir karşılığında değildir, istenen kunut işte budur. Hak Teâlâ kulun itaatine, onu itaate sevkeden şey nazarından bakar, bu nedenle [kunut ehli kimseler olarak kıyam ediniz] buyurmuş, herhangi bir ecirden söz etmemiş, kunutun başka bir şey için değil, sadece kendisi için yapılacağını ifade etmiştir.

[Doğru erkeklerle doğru kadınlar]: Bunlar Allah Teâlâ'nın kendilerini söz ve fiillerinden doğruluk ile dost edindiği kimselerdir ki onlar hakkında [Öyle adamlardır ki Allah ile ahitlerine sadık kalmışlardır] buyurmuştur. Bu onlar hâllerindeki doğruluklarıdır. Sözdeki doğruluk mâlumdur, verilen haberin doğru olmasıdır. Hâlin doğruluğu ile gelecekte ona vefa göstermektir, vefanın nihai noktasıdır. Çünkü insan nefsine ağır gelir. Hal ve söz itibariyle vefakâr olmak ancak kuvvetli ve hakkı sürdürme konusunda karar-

17. Buhârî, Tevhîd 15; Müslim, Tevbe 1; Tirmizî, Da'avât 132.

lı kimselerin harcıdır. Hele de sözde doğruluk özellikle böyledir. Bir kimsenin sözünü naklederken bir tek harfi değiştirecek olsan, doğruluktan ayrılmış olursun. Bak, bu makam ne kadar muamma ve ne kadar zordur! Haberi lafzî olarak değil de sadece mânası ile naklediyorsan ve senden o haberi işiten kimse senin onu sadece mânası ile naklettiğini biliyorsa, o zaman doğru söylemiş olursun, çünkü dinleyen senin o şekilde naklettiğini biliyordur, ama yine de naklinde doğru sözlü sayılmazsın, çünkü onu kendisinden aldığın kimsenin lafızları ile nakletmemişsindir. Bununla beraber yalancı da sayılmazsın, çünkü muhatabına bu kelimeleri mânası ile nakletmiş olduğunu bildirmişsindir. Dinleyiciye nakil yapmamış, anladığını haber vermişsindir. Anladığını nakletme konusunda doğru sözlüsündür, ama naklettiğin sözün sahibinin elçisi olarak doğru söylememişsindir. Dolayısıyla sözde doğruluk gerçekten çok zordur ve insanlardan çok azı bunun hakkını verebilir. Ancak dinleyiciye, verdiği haberi sadece mâna ile naklettiğini haber veren kimse bu sorumluluğu üzerinden atmış olur. Hâlde doğruluk sözde doğruluğa nazaran daha kolaydır, ama o da nefse çok zor gelir. Çünkü hâlde doğru olmak isteyen kimse ahdettiği şeye vefa göstermeye riayet eder. Allah Teâlâ [Doğrulara doğruluklarının mükâfatını vermek üzere] buyurur, ancak bu mükâfat önce doğruların doğruluklarından hesaba çekilmesinden sonra olur. Doğruluklarının karşılığında alacakları mükâfat ise, Allah'ın onlara vaat ettiği şeyin doğru çıkmasıdır, nitekim Allah Teâlâ [Sabır ehli kimseler ecirlerini hesapsızca alırlar] buyurmuş, herhangi bir vakit tayin etmemiştir. Çünkü onların sabırları da herhangi bir vakit ile kayıtlı değildir, sabrı gerektiren her yerde geçerli olan bir sabırdır. Onlar nasıl kendilerine emredilen şeyleri yaparken nefislerine hâkim olmuşlarsa kendilerine yasaklanan şeyleri terketme konusunda da nefislerine sahip olmuşlardır ve bunu zaman gözetmeksizin daima sürdürmüşlerdir. Bunlar aynı zamanda başlarına gelen belâ ve sıkıntılarda da hâllerini Allah'tan başkasına arzetmemişler, başkasına dua etmemiş, başkasından yardım ya da tedavi dilenmemişlerdir. Başlarına gelen belâ tıp vasıtası ile defedilebilecek bir hastalık dahi olsa onlar Allah'tan başkasına yakarıp dua etmemişlerdir. Bu kimselerin, bu hâl üzere iken Allah'a dua etmiş olmaları onların sabırlı olma özelliklerine halel getirmez. Nitekim Eyyûb aleyhisselâm "Bana bir zarar dokundu ve sen merhametlilerin en merhametlisisin." (Enbiyâ, 21/83) diye dua ettiği zaman sabrı bozulmamıştır, hatta Allah Teâlâ onu sabrından dolayı övmüş, onun sabırlı oluşuna şahitlik etmiştir. Eğer darda kalınca dua etmek şeriatta emredilen ve istenen sabra aykırı olsa idi Allah Teâlâ Eyyûb aleyhisselâmın sabrını övmezdi. Ki onu bu konuda övmüştür. Aksine kulun, darda kaldığı zaman hâlini Allah'a arzedip O'ndan dua etmekten çekinmesi, Allah'a karşı edepsizliktir, çünkü bu durumda

kişi sanki sabır ve kuvveti ile ilâhî kahra karşı mukavemet ediyormuş sayılır ki bu da kazaya ve kadere rıza göstermeye aykırıdır. Aksine belâ, kazanın kendisidir ve kul buna razı olur, onu kaldırması için Allah'a dua eder, böylece hem kadere rıza göstermiş hem de sabretmiş olur.

[Allah'a derinden saygı duyan erkekler, Allah'a derinden saygı duyan kadınlar]: Bunlar Allah Teâlâ'nın kendilerini, zâtlarından ayrılmaz olan kulluk zilleti ile dost edindiği kimselerdir ki bu kulluk zilleti nedeniyle onların kalplerinde dünya hayatında Allah'ın rubûbiyeti tecelli eder, onlar da Allah Teâlâ'ya gizli bir taraftan nazar ederler, bu gizli hâli Allah onların kalplerinde onlar bu hâlde iken var eder. Bu gizli hâl hiç kimse tarafından idrak edilemez, hatta onların bu nazarını Allah'tan başka kimse bilmez. İşte dünya hayatında hâli bu şekilde olan erkek ve kadınlar huşû sahipleridir. Bu hâl bir yönüyle kunuta benzer, ancak kunutta ilâhî emir şarttır, huşûda ise sadece zâtî tecelli şarttır. Her iki sıfat da kulluğun gereğidir. Bu iki sıfat ancak kullukta ve ubûdiyette ihlas sahibi olan kimsede tahakkuk eder. Bu kimsenin hareket eden uzuvlarında zâhir bir hâli olur, bir de bâtında hâli olur. Huşû zâhirde sükûna, bâtında ise sübûta sebep olur. Kunut ise zâhirde ilâhî emir ve yasaklarını gereğine göre zuhur eder. Eğer kunut sahibi huşû sahibi ise o zaman onun hareketi (ilâhî emir gereği ille de hareket hâlinde olması gerekiyorsa) sükûn içindedir. Huşû sahibi, bâtındaki kunut hâli içerisinde iken, kendisine gelen ilâhî emir ve yasakların hiçbirini ihlâl etmeksizin hepsini kabulde sabittir. Huşû ve kunut sahibi kimsenin huşû ve kunutu birbirine uyumlu iki kardeştir.

[Sadaka veren erkekler ve sadaka veren kadınlar]: Bunlar Allah Teâlâ'nın kendilerini cömertliği ile dost edindiği kimselerdir ki bu vesile ile onlar Allah'ın kendilerini halife kıldığı dünya mallarını muhtaç kullara cömertçe verirler. Allah bazı kulları onlara muhtaç kılmıştır ki bu onları Allah ile müstağni olmalarındandır. Güzel bir söz de bir sadakadır. Bunların hâlleri amelin kendisi değil de, ameli işliyor gibi yapmak olduğu için bu durum onların bu ameli yaratmayıp sadece kazanmış olduklarına delâlet eder, çünkü onlar bu fiillere kendi fiilleri olarak değil, aksine Allah Teâlâ'nın fiilleri olarak bakarlar. Bu yüzden de kendilerine ait olmayan bir şey konusunda herhangi bir iddia sahibi olmazlar. Bu itibarla Hak Teâlâ'nın insanlara ya da Allah'ın yarattığı diğer bütün canlı türlerine ulaştırmış olduğu nimetlerden dolayı (bu nimetleri sadaka olarak veren kimselerin) başkalarına herhangi bir minneti olamaz. Herkes ellerindeki emaneti hak sahibine iade etmektedir, bu yüzden de emaneti hak sahibine iade eden kimse, iade ettiği bu emanetten dolayı kendisine bir fazilet atfedemez. İşte bu hâl ancak devamlılık ve alışkanlık hâline geldiği zaman hâl sahipleri için övgü vesilesi olur.

[Oruç tutan erkekler ve oruç tutan kadınlar]: Bunlar Allah Teâlâ'nın kendilerini kendi katında yüksek seviyelere ulaşmaya sebep olacak tutma (*imsâk*) ile dost edindiği kimselerdir ki bu imsak ile onlar Hakk'ın geri durmalarını emrettiği her şeyden uzak durur, uzuvlarını bunlardan çekerler. Orucun kısımları içerisinde vâcip olanlar da vardır mendup olan da vardır. Bildiğimiz oruç da buna dâhildir. Bu imsak hâlini tahakkuk ettiren kimse en kâmil makama sahip olur. Bu da ona Allah katında yücelik kazandırır. Çünkü orucun kendisi yüceliktir.[18] Şair; *izâ sâme'n-nehâru ve hecera* (Gün yükseldiğinde ve uzaklaştığında) beytinde bu kelimeyi yükselmek anlamında kullanmıştır.

[Namuslarını koruyan erkeklerle namuslarını koruyan kadınlar]: Bu Allah'ın hadlerini, sınırlarını korumaya dair genel ifade içerisinde yapılmış tahsistir. Bu yüzden de bunlar hakkında [İşte onlar için Allah bağışlanma ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır] buyrulmuştur ki buradaki "mağfiret/bağışlanma" kelimesi perde, sütre anlamına da gelir. Zira avret mahalli örtünmeyi talep eder. Bu yüzden burada bu kelime asli/hakiki anlamı olan "örtü" anlamında kullanılmıştır.

Namuslarını koruyanlar iki tabakadır. Bir tabakadakiler namuslarını, korumaları emredilen şeylerden korur, ancak kullanmaları teşvik edilen şeylerden korumazlar. Bu teşvik de birtakım rabbânî emirler ve ilâhî hikmetler nedeniyle yapılmıştır. Bunların en açığı, akrabalık yoluyla insan türünün bekasını sağlamaktır. Bir diğer tabakadakiler ise akıllarının tabiatlarına galip gelmesinden dolayı, nefislerini korumak için namuslarını muhafaza ederler. Bunlar sünnet ehli kimselerin bu konudaki teşviklerini görmezler. Nikâha yönelik teşviki yapan ifadelerin dildeki hakiki anlamlarına giden bir yol ya da açılan bir kapı olduğu zaman bu yola giren kimse işe ilk tabakada olan kimsedir ve bu ikinci tabakada saydığımız kimseler gibi korumuş değildir. Sadece şeriatın emrettiği şekilde namusunu koruyan kimse ise bu kapıyı mutlaka açmak durumundadır. Ancak sadece himmeti/niyeti hâlis kılmak koşuluyla bu davranış uygun olur.

[Allah'ı çokça anan erkeklerle çokça anan kadınlar]: Bunlar Allah Teâlâ'nın kendilerine kendisini zikretme ilhamını bağışladığı ve onları bu şekilde üstlendiği kimselerdir ki bunlar bu şekilde zikredince Allah da onları zikreder. Nitekim Hak Teâlâ [Siz beni zikredin ki ben de sizi zikredeyim] buyurmuştur. Bir kudsî hadiste ise "Kim beni kendi başına zikrederse ben de onu kendi başıma zikrederim, kim de beni bir kalabalık içerisin-

18. Oruç kelimesi yücelik/yükseklik anlamına gelir. (ç.n.)

de zikrederse, ben onu ondan daha hayırlı bir kalabalık huzurunda zikrederim."[19] buyurulmaktadır. Zikir bütün makamların en üstün olanıdır. Zikir eden kimseler bütün gruplar içerisinde en üstün olanlardır, çünkü onların meclisdaşları bizzat Allah Teâlâ'dır, bu nedenle Allah Teâlâ bu meclisdaşlarını ve onların zikirlerini, Allah ehli mukarrebîn kimselerin mührü ile mühürlemiş, âyeti kerimeyi [Allah'ı çokça anan erkeklerle çokça anan kadınlar] ifadesi ile sonlandırmıştır. Zikir eden kimse, diğer makam sahiplerinin üzerinde bir dereceye sahip olan adam demektir. Zira Allah Teâlâ hususi bir birliktelik ile kendisini zikredenlerle beraberdir. Bunun ötesine artık sadece ilmin ziyadesi vardır ki üstünlük onunla ortaya çıkar. Zikrettiği hâlde zikri ile zikrettiği varlık konusunda (Allah hakkında) ilim bakımından gelişmeyen kimse aslında dili ile zikrediyor olsa bile, gerçek anlamda zikreden sayılmaz. Çünkü zâkir/zikreden kimse demek, zikrinin bütün benliğini kapladığı kimse demektir ki Hakk'ın meclisdaşı olan işte budur. Dolayısıyla böyle bir meclisdaşlıktan bir faydanın (ilmin artmasının) hâsıl olması gerekir, zira kendisi hakkında en küçük bir cimriliğin dahi tasavvur edilemeyeceği en âlim olan zât (Hak Teâlâ) muhakkak kendisi ile aynı meclisi paylaşan zikir ehline, o zaman kadar sahip olmadığı birtakım şeyler, ilimler bahşeder. Zira böyle bir lütuf ve bahşetmeye engel olacak herhangi bir cimrilik söz konusu değildir. Dolayısıyla geriye kalan tek seçenek, bu ilmi alacak olan kişi ile ilgili olan seçenektir. Bu itibarla Hak Teâlâ ile ancak, O'nın bahşettiği ilmi ve diğer lütufları almaya kabil olan kimseler aynı meclisi paylaşır ve gerçek anlamda zikir ehli de onlardır. Bu, pek çok insanın bilmediği bir meseledir. Allah Teâlâ bu âyette "Allah'ı çokça anan kadınlar" (*zâkirât*) ifadesinden sonra herhangi bir kimseyi zikretmemiştir, [Allah'ı çokça anan erkeklerle çokça anan kadınlar] son gruptur. Bunlardan sonra kayda değer bir grup daha yoktur. Bu yüzden meclisdaşlarını bunlarla sonlandırmıştır. Buradaki [çokça] ifadesi "her hâlükârda] anlamına gelir, "çok" ifadesinin anlamı budur; çünkü insanlar içerisinde sadece belli vakitlerde zikir hâlini yaşayan, fakat sonra bu hâlden uzaklaşan kimseler bulunabilir. Yine burada bütün yüce sıfatların sadece Allah'a ait olduğu ve bunların kullarda sadece tezahürlerinin bulunduğu anlamı da çıkar. Örneğin zenginlik, izzet, ceberrut gibi nitelikler böyledir. Zira Allah'ı bilen âlimler ilâhî izzet, zenginlik ve ceberrutun hâkimiyeti altında zillet izhar ederler ve bu sıfatların kullarda ortaya çıkan tezahürleri onları hakikatten (bu sıfatların hakiki anlamda sadece Allah'a ait olduğu gerçeğinden) perdelemez. İşte bunu sadece Allah'ı bilen âlimler bilir.

---

19. Buhârî, Tevhîd 15; Müslim, Tevbe 1; Tirmizî, Da'avât 132.

Allah'ı zikretmenin en üstünü, O'nu kendi kelâmı ile zikretmektir ki bu şekilde zikir, O'nu kendi sözlerimizle değil, bizzat kendisinin öğrettiği sözler ile zikretmektir. Böyle zikir yapıldığı zaman aslında O'nu zikreden biz olmayız, yine O olur.

[İşte onlar için Allah bağışlanma ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır]: Bunlar Allah'ın kendileri için, haklarında takdir edilmiş olan günahlar vuku bulmadan önce onlara olan inayeti ile kendilerine bağışlanma ve büyük mükâfat hazırlamış olduğu kimselerdir. Bu durum, bu kimselerin, ilâhî hürmet ve saygınlığı ihlâl şeklindeki günahlardan değil, fakat kesinleşmiş kader ile vuku bulan günahlardan zarar görmeyen kullar oldukları anlamına gelir. Nitekim sahih hadiste ifade edildiği göre Hak Teâlâ bu kullarına "Dilediğin ameli yap, ben seni bağışladım." buyurmuştur.

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ اِذَا قَضَى اللّٰهُ وَرَسُولُهُ اَمْرًا اَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ اَمْرِهِمْ
وَمَنْ يَعْصِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا مُبِينًا (٣٦)

36. Allah ve resûlü bir iş hakkında hüküm verdikleri zaman, hiçbir mümin erkek ve hiçbir mümin kadın için kendi işleri konusunda tercih kullanma hakları yoktur. Kim Allah'a ve resûlüne karşı gelirse şüphesiz ki o apaçık bir şekilde sapmıştır.

Allah Teâlâ Hazreti Peygamber aleyhisselâma itaati emrettiği âyette "Kim resûle itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur." (Nisâ, 4/80) buyurduğu hâlde burada "Kim Resûl'e isyan ederse Allah'a isyan etmiş olur" buyurmamıştır, çünkü kulun Allah'a itaati zâtî/asli, isyanı ise vasıta iledir. Eğer itaat konusunda olduğu gibi burada, yani isyan konusunda da Allah ile peygamber bir tutulmuş olsaydı, o zaman Hak Teâlâ ilâh olmazdı. Oysa O, ilâhtır, bu yüzden kendisine ancak perdelenmek suretiyle isyan edilir, perde ise peygamberin kendisinden başkası değildir. Bugün bizler Hazreti Peygamber aleyhisselâm döneminde yaşayanlara göre, ona isyan etme hâlinden daha uzağız. Biz ancak kendi dönemimizdeki emir sahiplerine isyan edebiliriz ki onlar da bize Allah'ın emir ve yasaklarını bildiren âlimlerdir. Bu nedenle bizim hesabımız daha hafif, ecrimiz daha büyüktür. Çünkü bizden biri sahabeden birinin amelini işlediği zaman onun aldığı sevabın elli katını alır. Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Onlardan sizin amelinizi yapan her biri için sizin amelinizin elli katı ecir vardır."[20] buyurmuştur.

20. Benzer rivayetler için bkz. Ebû Dâvûd, Melâhim 17; Tirmizî, Tefsir 6.

[Şüphesiz ki o apaçık bir şekilde sapmıştır]: Sapmak/dalâlet şaşkınlıktır. Burada Allah Teâlâ "apaçık bir şekilde" kaydını koymuştur, çünkü onlar kendi elleri ile oyup yonttukları ve işitmeyeceğini, Allah karşından kendilerine herhangi bir fayda sağlayamayacağını bildikleri şeylere tapınmak suretiyle kendilerini şaşkın konumuna koymuşlardır. Bu, Allah tarafından, onların akıl ve düşüncelerinin kusuruna yönelik bir şahitliktir.

وَاِذْ تَقُولُ لِلَّذٖٓي اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِ وَاَنْعَمْتَ عَلَيْهِ اَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَاتَّقِ اللّٰهَ وَتُخْفٖي
فٖي نَفْسِكَ مَا اللّٰهُ مُبْدٖيهِ وَتَخْشَى النَّاسَۚ وَاللّٰهُ اَحَقُّ اَنْ تَخْشٰيهُۜ فَلَمَّا قَضٰى زَيْدٌ مِنْهَا
وَطَرًا زَوَّجْنَاكَهَا لِكَيْ لَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنٖينَ حَرَجٌ فٖٓي اَزْوَاجِ اَدْعِيَٓائِهِمْ اِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ
وَطَرًاۜ وَكَانَ اَمْرُ اللّٰهِ مَفْعُولًا (٣٧)

37. Hani sen Allah'ın kendisine nimet verdiği, senin de iyilikte bulunduğun kimseye, "Eşini nikâhında tut ve Allah'tan sakın" diyordun. İçinde, Allah'ın ortaya çıkaracağı bir şeyi gizliyor ve insanlardan çekiniyordun. Oysa kendisinden çekinmene Allah daha lâyıktı. Zeyd eşinden yana isteğini yerine getirince, onu seninle evlendirdik ki eşlerinden yana isteklerini yerine getirdiklerinde, evlatlıklarının eşleriyle evlenmeleri konusunda müminlere bir zorluk olmasın. Allah'ın emri mutlaka yerine getirilmiştir.

Allah Teâlâ peygamberini, vaktiyle evlat edinmiş olduğu kimsenin eski hanımı ile evlenme imtihanına tâbi tutmuştur ki böyle bir şeyi yapması Araplar nezdinde saygınlığına, Allah resûlü olarak sahip olduğu makama halel getirecektir. Zira Allah onu sırf ahlâkî erdemleri kemale erdirmesi için göndermiştir ve onun bütün hâlleri ahlâkî erdemlerden oluşur. O da hâli ile bu ahlâkî erdemleri insanlara beyan eder. Kemal sahibi insan, Allah'ın kesin emri gelinceye kadar, örf itibariyle bilinen kişilik özelliklerine bağlı kalan insandır. Allah'ın kesin emri varsa ona göre hareket eder. Kendisine emir değil de bir teklif yöneltilmiş ise o zaman hâl karinelerine bakar. Eğer bu hâl karinelerine kendisine seçim hakkı tanıyorsa o zaman ahlâkî erdemlere uygun olduğuna tanıklık ettiği örfe bağlı kalmaya devam eder. Bu nedenle Hak Teâlâ "Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Fakat o, Allah'ın resûlü ve nebîlerin sonuncusudur" buyurmuştur. O da Allah'ın hükmünün sınırında durur. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâmın endişesi, insanların Hakk'ın davetini reddetmeleri idi, ancak bu noktada Allah onlara bu fiilin sebebini beyan etti ki bu sebep de böyle durumlarda müminler üzerindeki yasağın/zorluğun kaldırılması idi. Hak Teâlâ'nın illet/gerekçe göster-

diği her gerekçe gerçektir. Benzer şekilde Allah tarafından kullanılan bütün beklenti/ümit fiilleri de gerçek anlamdadır.

مَا كَانَ عَلَى النَّبِيِّ مِنْ حَرَجٍ فِيمَا فَرَضَ اللّٰهُ لَهُ سُنَّةَ اللّٰهِ فِي الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ وَكَانَ
أَمْرُ اللّٰهِ قَدَرًا مَقْدُورًا (٣٨)

38. Allah'ın, kendisine farz kıldığı şeyleri yerine getirmesi konusunda peygambere bir darlık yoktur. Daha önce gelip geçen peygamberler hakkında da Allah'ın kanunu böyledir. Allah'ın emri kesinleşmiş bir hükümdür.

Kemal sahibinin varlık, celâl ve heybeti vardır, çünkü kendisinde kemalin tahakkuk ettiği kimse açısından, hükmün bulunduğu yerde isyankâr iradenin yeri olmaz, sadece emredici irade gözetilir. Âmirin konumu irade edici olmasından değil, emredici olmasından kaynaklanır. Peygamber de Allah'ın hükmünün sınırında durur.

[Allah'ın emri kesinleşmiş bir hükümdür]: İşte imanı kâmil olan müminin durumu budur, o insanlarla beraber değil, Allah'ın resûlünün dili ile bildirdiği hüküm ile beraber olur. Nitekim insanın peygamber aleyhisselâma imanı ile Allah'a imanı sübût bulur.

اَلَّذِينَ يُبَلِّغُونَ رِسَالَاتِ اللّٰهِ وَيَخْشَوْنَهُ وَلَا يَخْشَوْنَ اَحَدًا اِلَّا اللّٰهَ وَكَفٰى بِاللّٰهِ حَسِيبًا
(٣٩) مَا كَانَ مُحَمَّدٌ اَبَا اَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ وَلٰكِنْ رَسُولَ اللّٰهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ وَكَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ
شَيْءٍ عَلِيمًا (٤٠)

39. Daha önce gelip geçen o peygamberler, Allah'ın vahiylerini tebliğ eden, Allah'tan korkan, başka hiç kimseden korkmayan kimselerdir. Allah hesap görücü olarak yeter. 40. Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Fakat o, Allah'ın resûlü ve nebîlerin sonuncusudur. Allah her şeyi hakkıyla bilendir.

Hazreti Peygamber aleyhisselâmın Zeyd b. Hârise'nin babası olduğu iddia edildiği zaman Allah Teâlâ onun bizim aramızdan hiçbir erkeğin babası olmadığını bildirmiş, böylece aradaki münasebeti kaldırmış ve onun mertebesini ayırt etmiş, risâlet ve nebîlerin sonuncusu olmakla onunla diğerlerini ayırmıştır. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâmın hiçbir erkek evladı yaşamamıştır ki bu onu teşrîf içindir, zira Allah'ın ezelî ilminde onun nebîlerin sonuncusu olduğu validir.

Hazreti Peygamber aleyhisselâmın evlatları: Erkek evlatlarından biri Kasım'ıdr. Nitekim kendisi bu evladından dolayı Ebu'l-Kasım künyesine sahiptir. Sonra Tayyib, Tâhir ve Abdullah isimli çocukları vardır. Hazreti Mâriye radiyallâhu anhâ annemizden olan İbrâhîm dışındaki bütün evlatlarının annesi Hazreti Hatice radiyallâhu anhâ validemizdir.

[Nebîlerin sonuncusu]: Bu âyet ile Hazreti Muhammed aleyhisselâmın son nebî olduğu sübût bulmuştur. Nitekim kendisi, "Âdem daha su ve çamur arasında iken ben nebî idim."[21] buyurmuştur ki onun nebîlerin sonuncusu olması ifadesinin bâtın anlamı işte bu hadistedir. Nitekim o, daha Âdem aleyhisselâm su ve çamur arasında iken, zuhurundan ötürü nebî idi, beşeriyet mertebeleri kendisi ile açılmıştı, bu yüzden "Allah'ın ilk yarattığı şey, senin peygamberinin nurudur Ey Câbir!"[22] buyurmuştur. Allah onu beşeriyeti ile peygamber olarak gönderdiği zaman da kendisi ile nebîleri sonlandırmış, böylece onun nebîlerin sonuncusu olduğu kendisinin "Risâlet ve nübüvvet benimle sona gelmiştir, artık benden sonra nebî de yoktur resûl de!"[23] şeklindeki sözü ile zuhur etmiştir. Burada risâlet ile kastettiği, insanlara şeriat getirme görevidir. Nübüvvet de risâlet de sona etmiştir, yani Hazreti Peygamber aleyhisselâmın Allah'tan getirdiği şeriattan başka bir şeriat getirecek olan kimse artık gelmeyecektir. Yine bu hadis, "Benden sonra benim insanlara getirmiş olduğum şeriata muhalif olacak bir nebî de gelmeyecektir." anlamına gelir. Dolayısıyla ondan sonra hiçbir nebî ve hiçbir şeriat getirici nübüvvet söz konusu değildir. Rabbinden sadece kendi aldığı şeriatı uygulayan bir nebî gelmeyecektir. Böylece Hazreti Peygamber aleyhisselâm kendisinin teşrî (şeriat getirme) nübüvvetinin sonuncusu olduğunu açık bir şekilde ifade etmiştir. Eğer bizim bu söylediğimizden başka bir şey kastetmiş olsaydı o zaman "Îsâ aleyhisselâm bizim ümmetimizin içine inecek ve adalet ile hükmedecek, kendisine iman edilecektir."[24] sözü ile çelişmiş olurdu, çünkü burada kasıt, "Bizim şeriatımızla hükmedecek" şeklindedir. Bizler Îsâ aleyhisselâmın hem resûl hem de nebî olduğundan şüphe etmeyiz, dolayısıyla buradan anlamaktayız ki Hazreti Peygamber aleyhisselâm kendisinden sonra kendi şeriatını neshedecek herhangi bir şeriatın gelmeyeceğini kastetmiştir ki buna onun gönderildiği günden kıyamet gününe kadar herkes dâhildir. Eğer Îsâ aleyhisselâm ondan sonra gelecek –ki kendisi ulü'l-azm resûllerden ve seçkin nebîlerden biridir, fakat kendi zamanından başka bir zamanda gelmiş olması nedeniyle kendi hükmü kalmayacak-

21. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, 129.
22. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I, 265, 302.
23. Tirmizî, Fiten 43.
24. Benzer rivayetler için bkz. Buhârî, Buyû' 102; Müslim, Îman 242.

tır- ve bizim ümmetimiz içerisinde mutlak nübüvvet sahibi, varis ve son velî olarak bulunacak ise, bu hükme Muhammed ümmetinin velîleri de dâhildir. Bunlar ile risâlet ve teşrî nübüvveti arasında engel vardır. Îsâ aleyhisselâmdan sonra da mutlak nübüvvet ile gelen bir velî olmayacaktır. Aynı şekilde Hazreti Muhammed aleyhisselâm nasıl hususi olarak teşrî nübüvvetinin sonuncusu ise Îsâ aleyhisselâm da mutlak nübüvvetin sonuncusudur.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا (٤١)

41. Ey iman edenler! Allah'ı çokça zikredin.

Yani her hâlde O'nu zikredin.

Koruyan Allah'a hamd olsun
Korunması mümkün her şeyden koruyan
Eğer hakkınızda Allah'ın ezelî hükmü olmasaydı
Kesin karara başlanmış olarak, o zaman sizi çorak bir yere atıverirdi
Rahmân kendi zikrini bir tek sebeple meşrû kılmıştır ki
O da sizi çoraklıktan/çıplaklıktan kurtarmaktır
Çünkü o zikir koruyacak en güçlü kalkandır
Zira kendisini Rahmân takdir buyurmuştur
O zikirle O'na sığının ve örnek alın
Verilen kararı en iyi bilen efendiyi!

Bil ki Allah kelâmı, Allah'a yakın olanlardan hiçbirinin kelâmına asla benzemez. Bu yüzden de zikreden kimse Allah'ı zikredeceği zaman, O'nun her ne zaman zikredecek olursa olsun, bu zikrinde Kur'ân'da geçen zikirleri kullanması, Allah'ı, doğrudan O'nun kelâmını okuyarak zikretmelidir. Okuduğu zaman Allah'ın kendi zâtını bizzat kendi zikretmesini aktarmış olur. Aynı şekilde Allah'a hamdedeceği, tesbih ya da tehlil yapacağı zaman da bunları ancak Kur'ân'da geçen ifadeler ile yapmalıdır.

Tekil isim (Allah ismi) ile zikretme (Allah ismini tekrarlayarak zikir yapma) hakkında

Allah Teâlâ zikirden başka hiçbir şeyden "çokça" kaydını koymamış, ama zikir söz konusu olduğunda "Allah'ı çokça zikredin" buyurmuştur. Bir diğer âyette de "Allah'ı çokça zikreden erkekler ve Allah'ı çokça zikreden kadın-

lar" ifadesine yer vermiştir. Burada zikir kelimesini, bütün kayıtlardan uzak bir şekilde yalın hâlde sadece Allah ismi ile birlikte kullanmış, "Allah'ı zikredin" buyurmuş, bunun yerine "Allah'ın şu ya da bu ismini zikredin" buyurmamıştır. Yine "Allah'ın zikri en büyüktür." demiş, ama başka bir sıfat ile bunu ifade etmemiştir. Aynı şey zikretmenin emredildiği diğer bütün âyetler için geçerlidir. Hadis-i kudsîde de "Kim beni yalnız başına zikrederse ben de onu kendi başıma zikrederim, kim de beni bir topluluk içinde zikrederse ben de onu ondan daha hayırlı bir topluluk içinde zikrederim." buyurmuştur. Bu itibarla "Allah'ı çokça zikredin." âyeti bu ismin, yani Allah ismin tekrarı anlamına gelir, çünkü Allah burada bu isimden başka bir ismi hususen zikretmemiştir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm da "Yer üzerinde Allah, Allah diyen bir tek kişi kalmayıncaya kadar kıyamet kopmaz"[25] buyurmuş, Allah ismini bir kez zikretmekle yetinmemiş, iki kez zikretmiştir. Böylece özellikle bu ismin, yani Allah isminin tekrarlanması ile zikir yapılmasının kastedildiğini ifade etmiştir. Çünkü burada Allah'ın diğer herhangi bir ismini kullanmamış, Allah ismini bir sıfat ile nitelememiştir. Üstelik bunu söylerken Allah lafzının sonundaki *he* harfini de (zikir çekerken yapıldığı gibi) sakin olarak okumuştur. Hazreti Peygamber aleyhisselâm, insanlara indirilmiş olan ilâhî kitabı onlara beyan etmekle memurdur. Eğer insanın "Allah, Allah" demesi, bu zikrin yapıldığı âlemin muhafazasını sağlayan bir şey olmasaydı, bu zikrin ortadan kalkması ile kâinatın yok oluşu (kıyamet) ilişkilendirilmezdir. Hak Teâlâ da "Allah'ın zikri en büyüktür." buyurmuştur. Bu tekil ismin (Allah isminin), bu ismi telaffuz ederek zikir yapan kimsenin kalbinde muazzam bir etkisi bulunur ki başka bir ismin bu ölçüde etkisi olmaz. Hazreti Peygamber aleyhisselâm Allah ismini bu hadiste başka bir isimle nitelememiş, onun yanına başka bir isim daha ilave etmemiştir, çünkü bu, Allah'ın kendileri hatırına âlemi muhafaza ettiği havas kullarının zikridir ki o kullar her nerede iseler Allah orayı muhafaza eder. Onlardan dünyada bir teki bile kalmadığı zaman artık dünyanın muhafaza edilmesi için de bir sebep kalmayacaktır. Böylelikle dünya zeval bulup harabeye dönecektir. Acaba bu zamanda Allah diyen kaç kişi kaldı! Tabii bu, sadece dili ile Allah diyen, fakat bunu kalbinde hazır tutmayan kimse anlamında değildir. Sadece dili ile Allah diyene itibar edilmez. Şekilci âlimlerden biri tek başına bu ismin zikredilmesinin herhangi bir faydasının olmadığını; çünkü sadece "Allah" demenin, sonunda yüklem olmayan bir kelime olduğunu ve anlamsız olacağını söylemiştir. Ona şöyle cevap verilir: Cümlenin yükleminin ille de cümlede

25. Müslim, Îman 234; Tirmizî, Fiten 35.

açıkça telaffuz edilmesi şart değildir, aksine zikir esnasında "Allah" dendiği zaman, bunun yüklemi lafızda olmasa da gayet açık bir şekilde vardır ki bunun benzeri, Allah lafzını tenzih ile ya da bir fiilden dolayı övgü bildiren ifadelerle birlikte kullanmada söz konusudur. Bilindiği üzere herhangi bir husus zikredildiği ve tekid olsun diye tekrarlandığı zaman, tekrarlanan ifade ilk ifadenin vermediği ilave bir anlam verir. Bu âyetten, zikrettiğimiz hadisten ve benzerlerinden hareketle Allah ehli zâtlar "Allah, Allah" şeklinde zikir yapmayı Allah'ın sıfatları ile zikir yapmaya tercih etmişler ve bu şekilde zikrin faydalarını görmüşlerdir.

Bil ki zikir sadece O'nun ismini anman değil, aksine bu ismi O'na övgü ve hamd olmak üzere anmandır. Çünkü ismin zâta delâlet açısından anılması durumunda fayda/anlam yükselir. Allah ehli zâtlar Allah'ı zikrederken Allah Teâlâ'nın zâtını bu isimle ya da "O" (Hüve/Hû) ismi ile bildikleri ve bu isimle müsemma olan zâtın herhangi bir varlık kaydı ile mukayyet olmadığını bildikleri için, zikirlerinde Allah lafzının zâta delâletini değil, doğrudan bu ismi ya da "O" (Hüve/Hû) ismini kastederler. Zikreden kimsenin zikir esnasında bunu aklında tutması, zikrin faydasını artırır. Çünkü bu, herhangi bir kayıt ile kayıtlanmamış zikirdir. Kişi bu zikri "Lâ ilâhe illallah" ile kayıtladığı zaman, bu durumda zikir sadece bu delâletin ortaya çıkaracağı şeyi sağlar. Yine zikreden kişi zikrini "Sübhanallah" ifadesi ile kayıtladığı zaman sadece teşbihin ortaya çıkaracağı şeyin hakikati kendisinde hazır bulunur. Aynı durum "Allahu ekber" ve "Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billah" gibi kayıtlar için de geçerlidir. Hâsılı, kayıtlanmış olan her zikir, sadece kayıtlandığı şeyin vereceğini verir ve ondan umumi bir semere tahsil etmek mümkün olmaz. Zira zikredenin durumu onu kayıtlamıştır. Allah Teâlâ bize "Kulum beni kendi başına zikrederse ben de onu kendi başıma zikrederim" sözünde, zikreden kula ancak onun kendi hâline göre karşılık vereceğini öğretmektedir. Bu nedenle Allah ehli zâtlar herhangi bir kayıt koymak yerine doğrudan "Allah" lafzını ya da ona işaret eden "O" (Hüve/Hû) zamirini kullanmayı tercih etmişlerdir ve müsemmanın hak ettiği şeyin zihinde hazır bulundurmayan bir lafza yönelmemişlerdir. Böylelikle kulun Hakk'ı, Allah ismi ile zikretmesinin mukabili olarak Hakk'ın kulu zikretmesi de umumi bir isimle ve ona lâyık bütün faziletlerin toplamı ile gerçekleşir. Kulun zikri akılda tutmak ile, Hakk'ın kulu zikretmesi ise O'nu huzurunda anmakla olur, çünkü bizler mâlum değil, müşahede edilen varlıklarız, O ise bizim için müşahede edilen değil, sadece mâlum olan varlıktır. Bu nedenle akılda tutmak bize, huzurda tutmak O'na aittir.

Zikrin şartları

[Allah'ı çokça zikredin]: Bu âyette Allah Teâlâ zikri herhangi bir kayıt altına almamış, herhangi bir temizlik durumu ile sınırlandırmamıştır. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm bir hadis-i şerifinde "Ben temiz ya da abdestli değilken Allah'ı zikretmeyi hoş karşılamam."[26] buyurduğu gibi bir başka hadis-i şerifinde de "Her hâlde Allah'a hamd olsun."[27] buyurmuştur. Bu nedenle Allah yolunda zikir sadece söz ile sınırlı değildir, aksine kulun bütün tasarruflarını kapsar. Kula bütün hareketlerinde Allah'ı zikretmek nasip edilmişse o kul farz olsun mendup olsun bütün fiillerinde Allah'a itaat üzere hareket eder ve bu "Allah'ı zikretmek" olarak isimlendirilir. Çünkü o kul bu fiilleri yaparken O'nun Allah olduğunu zikreder, ibadet maksadıyla bunları yapar, böylece fiilleri zikir olur. Bu nedenle Hazreti Âişe radiyallâhu anhâ Hazreti Peygamber aleyhisselâmın bütün zamanlarında Allah'ı zikrettiğini, onu Allah'ın zikrinden yalnızca cünüplük hâlinin alıkoyduğunu ifade etmiştir. Bu sözünde Hazreti Âişe radiyallâhu anhâ Hazreti Peygamber aleyhisselâmın uyku, uyanıklık, hareket ve sükûn olmak üzere bütün hâllerini kapsayacak umumi bir ifade kullanmış ve onun her hâlinde ve bütün tasarruflarında kendisini Allah'a yakınlaştıracak şekilde olduğunu kastetmiştir. Dolayısıyla ister fiil kabilinden olsun ister terk kabilinden, bütün itaatler Allah için yapıldığı zaman Allah'ın zikri kapsamında sayılır. Yani sen bütün bu fiillerde Allah'ı anmış, hepsini Allah için yapmış ya da terketmişsindir. İşte Allah'ı bilmeye muvaffak kılınan âlimlerin zikri böyledir.

Ârifler için bir işaret

Tarikat ehli kimseler, özellikle de onların içinden vera/takva sahipleri, halk arasında (avam içerisinde) Allah'ı zikretmek gibi bir gaflete düşerler ve bu durumda Allah'ı tâzim etmenin gerektirdiği huzur hissi olmaksızın, gafil bir kalp ile Allah'ı zikreder ve bu konuda hata ederler. Çünkü kalp her ne kadar zikrettiği şeyi kendisinde hazır bulundurmaktan gafil olsa da insan işiten bir varlık olduğu için, zikreden kimsenin dilinden dökülen zikrullahı işitir, kalbine ve aklına o zikir düşer ve o zikri kavrar. Böylece o da ancak sadece kulağıyla duyduğu bu salt dil ile yapılan zikri icra eder. Böylelikle bu

26. Ebû Dâvûd, Tahâret 9.
27. Ebû Dâvûd, Edeb 106; Tirmizî, Edeb 2.

kalp, zikri yapan kimsenin dilinden kendisine uygun olan şeyi soyutlar ve – kalp kendi işiyle meşgul iken- kendisine zikri hatırlatana uyarak diliyle Allah'ı zikreder. Bu durumda tabiatıyla kalp kendi işiyle meşgul iken o zikri yapmak üzere dilin hareketinden uzak kalmamıştır. Yani zikir onu içinde bulunduğu meşguliyetten alıp bir başka meşguliyete götürmez. Dolayısıyla kimse gaflet hâliyle Allah'ı zikretmiş değildir. Bu durumda geriye kalan seçenek, sadece kendini tam huzura vermek ile tam olmaksızın (başka işlerle meşgul olmak anlamındaki) müşterek olma hâlindeki eksik huzur hâlidir. Fakat kalbin dile zikri emretme vakti başka bir işle meşgul olması vaktiyle bir değildir. Öyleyse hiçbir gafil Allah'ı zikretmiş, yani gaflet hâli ile zikretmiş değildir. Yani dilin zikretmesi hâlinin dışında, kalbin dile zikretmeyi emretmesi vaktinde kimse bu zikri gafletle yapmış değildir. Üstelik dil, açıktan zikrederken zikrin hakkını vermiş sayılır, çünkü dil de Allah'ı tesbih eden varlıklardan biridir. Öyleyse Allah'a karşı gayrete gelerek (açık zikri bırakan) insan, O'nu tanımamış demektir. O sadece kendinden dolayı gayrete gelmiştir, yoksa gayreti Allah'a dair değildir.

وَسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا (٤٢)

42. Onu sabah akşam tesbih edin.

[Tesbih edin], yani ona salât edin, namaz kılın. Bu nedenle "sabah akşam" kaydını koymuştur ki bunun anlamı, öğlen ve yatsı namazıdır. Burada bize sabah akşam namaz kılmak emredilmiştir, çünkü bu aklın ve ruhun gıdasıdır. O vakitlerde nasıl beden gıda alıyorsa akıl ve ruh da gıda almalıdır. Nitekim "Onlara sabah akşam rızıkları vardır." âyetinde sabah akşam rızık olduğu ifade edilmektedir. Her yaratılmış varlığın rızkı onun hakikatinin gereğine göredir, ruhların gıdası tesbihtir. Bu itibarla ruhlara "Onu tesbih et.", yani bu vakitlerde onun için namaz kıl ve her hâlinde onu zikret denmiştir. Burada tesbih kayıt altına alınmış, ancak zikir kayıt altına alınmamıştır. Böylece öğrenmiş oluyoruz ki tesbih bu vakitlere irtibatlı hususi bir zikirdir.

هُوَ الَّذِي يُصَلِّي عَلَيْكُمْ وَمَلَٓئِكَتُهُ لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَكَانَ بِالْمُؤْمِنِينَ
رَحِيمًا (٤٣)

43. O, sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için size salât/merhamet edendir; melekleri de sizin için bağışlanma diler (salât ederler). Allah müminlere çok merhamet edendir.

Salât isminin müsemması üç şeye izafe edilirken, iki anlamda da dördüncü bir şeye izafe edilir. Birincisi genel, ikincisi ise özel anlamdadır. Bu kapsamda salât, genel kuşatıcı anlamıyla Hakk'a izafe edilir. Genel anlamda salât, rahmet demektir. Allah, kendisini *er-Rahîm* diye nitelediği gibi kullarını da onunla nitelemiş ve *erhamü'r-rahimin*, (merhametlilerin en merhametlisi) demiştir.[28] Hazreti Peygamber aleyhisselâm da şöyle buyurmuştur: "Allah ancak merhametli kullarına merhamet eder."[29] Allah şöyle buyurur: [O size salât eder], yani karanlıklardan aydınlığa çıkarmak suretiyle size merhamet eder. Başka bir ifadeyle, sapkınlıktan hidayete, bedbahtlıktan mutluluğa çıkarmakla size merhamet eder.

Salât, müminler için dua etmek, merhamet ve mağfiret dilemek anlamıyla meleklere izafe edilir. Bu mânada Allah Teâlâ şöyle buyurur: [Allah ve melekleri size salât eder.] Meleklerin salât etmesi, yukarıda ifade ettiğimiz şekildedir. Nitekim Allah Teâlâ melekler hakkında şöyle buyurur: "Onlar iman edenler için bağışlanma diler." (Ğâfir, 40/7) Şöyle derler: "Tövbe edip senin yoluna uyanları bağışla ve onları cehennem azabından ve günahlarda koru." Allahım! Hakkımızda meleklerin sâlih duasını kabul eyle!

Salât, insanlara rahmet, dua ve -daha sonra zikredeceğimiz üzere şeriat kavramı olarak bilinen özel fiiller anlamında izafe edilir. Böylece bütün insanlar salât denen şeyin bu üç mertebesini kendinde toplar. Allah bize: "Salâtı ikame edin/yerine getirin" diye emreder. Salât melek, insan, hayvan, bitki, maden vb. gibi Allah'tan başka bütün yaratıkların her birine, kendisine farz kılındığı ve belirlendiği üzere izafe edilir. Allah Teâlâ bu hususta şöyle buyurur: "Göklerde ve yerde bulunan her şeyin ve kuşların Allah'ı tesbih ettiğini görmez misin? Hepsi kendi salâtını ve tesbihini bilmiştir." Böylece Allah, salâtı her şeye izafe etmiştir.

Bu âyette geçen [O, sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için size salât/merhamet edendir] ifadesine gelince; bunun tefsiri birkaç vecihle yapılabilir.

Birinci vecih

[O, sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için size salât/merhamet edendir]: Hakk'a izafe edilen salât, O'nun kullarına rahmetidir; nitekim kendisi,

28. Yani Allah merhametlilerin en merhametlisi olduğuna göre, O'nun kulları içinde de merhametli olma sıfatıyla nitelenenler vardır. (ç.n.)
29. Buhârî, Tevhîd 25; Ebû Dâvûd, Cenâiz 28.

bize salât ettiğini haber vermektedir. Buradan iki şey anlaşılır: İlki, onun bize salât ettiği ve bizim de O'nu övgü ve senâ ile zikredip kendisine sabah akşam salât etmemiz (namaz kılmamız) gerektiğidir. İkinçisi ise şöyledir: "Sizler namaz kılıp Allah'ı zikrettiğiniz zaman O da size salât eder." Çünkü Allah bize salât ve zikri emredince [O, sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için size salât/merhamet edendir] buyurmuştur ki bizim salâtımız ve O'nu zikrimiz O'nun iki salâtı arasındadır. O bize salât eder, sonra biz salât ederiz, sonra O yine bize salât eder. O'nun bize ilk salâtından dolayı biz O'na salât ederiz, ikinci salâtından ise saadeti elde ederiz ki bu da bizim O'na olan salâtımızın ve zikrimizin meyvesini toplamamız demektir. Bu nedenle farz namazların ikame etme ifadesi, namazdaki kamette *kad kāmet es-salâtu* (namaz ikame edilmiştir) şeklinde geçmiş zaman fiil ile ifade edilmiştir. Burada ikame dilmiş olan namaz ifadesi ile Allah'ın kuluna olan salâtı kastedilir ki Allah da bu salâtı, kulun kendisine salât etmesi için eder. Böylece kul, Allah'ın salâtının ikamesi ile kendi salâtını ikame eder.

İkinci vecih

[O, sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için size salât/merhamet edendir], yani zikrini sizin zikrinizin sonrasına erteler ki sizler O'nu zikredesiniz. Nitekim başka bir âyette "Siz beni zikredin, ben de sizi zikredeyim." (Bakara, 2/152) buyurmuştur. Hazreti Peygamber aleyhisselâm da bir kudsî hadiste rabbinden şöyle bildirir: "Kim beni kendi başına zikrederse ben de onu kendi başıma zikrederim, kim de beni bir kalabalık içerisinde zikrederse, ben onu ondan daha hayırlı bir kalabalık huzurunda zikrederim."[30] Dolayısıyla kulun zikrinin öncesinde salât eden O'dur. Sizler O sizi kendisini zikretmeye muvaffak kılmadan ve bunu şize ilham etmeden O'nu zikredemezsiniz. Böylelikle O size kendisini hatırlatmakla sizi zikreder, siz de O'nu zikredersiniz ya da kendinizi zikredersiniz, O da sizi ya da O'nu zikreder.

Üçüncü vecih

Hazreti Peygamber aleyhisselâm Miraç esnasında kendisini taşıyan Burak'ın geçemediği, geçmeye gücünün yetmediği sınırı geçip yüce makama

30. Buhârî, Tevhîd 15; Müslim, Tevbe 1; Tirmizî, Da'avât 132.

ulaşınca kendisine Refref uzatıldı, o da Burak'tan inip Refref'e bindi. Refref onu yukarı çıkardı ve Cebrâîl aleyhisselâm kendisinden ayrıldı. Sahabe-i kiram bunu sorunca, "Çünkü onun gücü buna yetmezdi" diye cevap buyurmuştur. Nitekim o noktada Cebrâîl aleyhisselâm, âyette ifade edildiği üzere, "Bizden her birimizin mâlum bir makamı vardır" demiştir. Refref ile yapılan bu yükseliş, Miraç Hazreti Peygamber aleyhisselâmı Refref'in de geçemeyeceği makama getirince, kendisini her tarafından kuşatıp kaplayan bir nur ile alınıp götürüldü ki bu esnada kendisi ile ünsiyet kuracağı ya da kendisine dayanacağı hiç kimseyi beraberinde göremez oldu. Haddizatında Hazreti Peygamber aleyhisselâmın sahip olduğu mârifetullah o makamda kendisine, ancak münasip olan varlıkla ünsiyet kurulabileceğini öğretmişti ki Allah ile kul arasında da bu türden bir münasebet söz konusu değildir. İşte bu mârifetullah Hazreti Peygamber aleyhisselâma, yalnız başına kalmanın verdiği bir yabancılık hissi verdi. Bu da sana İsrâ hadisesini Hazreti Peygamber aleyhisselâmın bedeni ile yaşadığına dair bir delil teşkil eder, çünkü ruhlar yalnızlık yabancılık hissetmezler. Allah Teâlâ o esnada Hazreti Peygamber aleyhisselâmın bu durumu bildiği için –ki bilmemesi nasıl mümkün olabilir, bizâtihi onu yaratan O'dur- ve Hazreti Peygamber aleyhisselâm içerisinde bulunduğu makamın verdiği kuvvet ile ilâhî huzura yakınlaşma talep edince, kendisine Hazreti Ebû Bekr'in radiyallâhu anh sesine benzer bir ses ile seslenildi. Bu ses ile seslenilmesinin sebebi kendisi ile ünsiyet kurmak idi, çünkü Hazreti Ebû Bekr radiyallâhu anh onun dünyada zaten tanıdığı ve ünsiyet kurduğu biri idi. Bu nedenle bu sese özlem ve iştiyak duyup onunla ünsiyet kurdu, o makamda bu dile hayret etti. Hazreti Ebû Bekr'i radiyallâhu anh yeryüzünde bıraktığı hâlde bu yüce makama nasıl gelmiş olduğunu düşünüp şaşırdı. O ses kendisine, "Ey Muhammed! Rabbin salât ediyor." dedi. Bu hitap Hazreti Peygamber aleyhisselâmın sarsılıp hayrete düşmesine sebep oldu. Nasıl olur da salât Allah Teâlâ'ya izafe edilirdi? İşte o makamda kendisine [O, sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için size salât/merhamet edendir] âyeti okundu, o da salâtın Allah'a izafe edilmesinden neyin kastedildiğini anladı, korkusu yatıştı. Haddizatında herhangi bir iş Allah Teâlâ'yı meşgul edip bir başka işten alıkoyamaz, ancak durum böyle olduğu hâlde yine de Allah Teâlâ bir âyette kendisini bir işi bitirince diğer bir işe girişecek olmakla nitelemiş ve "Ey insan ve cin toplulukları! Size de zaman ayıracağız" (Rahmân, 55/31) buyurmuştur. İşte "Ey Muhammed! Rabbin salât ediyor." hitabı da bu hakikatin fehvasında yapılmış idi. Yani Allah Teâlâ'nın o esnada iki meşguliyeti bir arada tutmak istemediği kastedilmişti ki bundan da Hazreti Muhammed aleyhisselâma yönelik inayeti anlaşılmaktadır. Zira burada Allah Teâlâ Hazreti Muhammed aleyhisselâmı, başka meşguliyetleri bırakıp hususen ilgilenilecek bir

makama yerleştirmiştir. İşte Hazreti Muhammed aleyhisselâmın hâli ve şerefi budur. Orada onun Allah'ın huzurundaki hâli tıpkı reâyâsından birilerini kendisine yakınlaştırmak ve şereflendirmek üzere huzuruna çağırmış olan bir kralın huzurunda yaşanan durum gibiydi. Reâyâdan kişi kralın huzuruna girip de kendisine gösterilen yere oturunca kralın kendisini oraya ne sebeple çağırmış olabileceği hakkında düşünmeye başlar ve kendisine, "Biraz bekleyiver, çünkü kral diğer işlerini bir kenara bırakıp seninle baş başa görüşmek ve sana bu baş başa kalma şerefinin tacını giydirmek istiyor" denir. İşte Hazreti Peygamber aleyhisselâmın [O, sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için size salât/merhamet edendir] âyetini o şekilde tefsir edişinin sebebi budur, zira ona, "Şu anda seninle görüşmemesinin sebebi, seninle baş başa görüşecek olmasıdır, senin için böyle yapıyor." denmiştir.

Dördüncü vecih

[O, sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için size salât/merhamet edendir]: Bu âyet umumi olarak bu hususu ifade etmektedir. Yine Allah Teâlâ hususi olarak salât ile ilgili "Allah ve melekler peygambere salât ederler" (Ahzâb, 33/56) buyurmaktadır. Yine burada da, yani [O, sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için size salât/merhamet edendir] âyetinde de melekler zikredilmiştir ki; önce bizi zikretmiş, ardından bizim salâtımız ile meleklerin salâtını "size" ifadesi ile ayırmış, sonra da "sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için" buyurmuş, yani çıkarma fiilini kendisine tahsis etmiştir. Burada çıkarma fiili ile ilgili olarak kendisini ve melekleri birlikte ifade eden ortak bir zamir kullanmamıştır ki aynı zamiri meleklerin Hazreti Peygamber aleyhisselâma salât etmesi konusunda "Allah ve melekler peygambere salât ederler" şeklinde kullanmıştır. Burada, [O, sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için size salât/merhamet edendir] ifadesinde hem bizi hem Hazreti Peygamber aleyhisselâmı içine alacak umumi bir ifade kullanmış ama salât etme fiilini sadece kendisine tahsis edip ardından "melekleri" diye ilavede bulunmuş, meleklerinin de içlerinde Hazreti Peygamber aleyhisselâm dâhil olmak üzere kullara salât ettiklerini ifade etmiştir. Dolayısıyla Allah tarafından kendisine salât edilmesi konusunda bütün mahlûkat bir tutulmuş, aynı şekilde melekler tarafından kendilerine salât edilmesi konusunda da bütün mahlûkatı bir tutmuştur. Sadece Hazreti Peygamber aleyhisselâmı ayrı tutmuş, Allah'ın ve meleklerin ona hususi olarak salât ettiklerini ifade buyurmuştur. "Melekleri" şeklindeki ifadede ise "Onlar size de salât ederler" denmiştir ki melekler kendilerine "Rabbimiz, her şeyi ilim ve rahmetin ile kuşattın, tövbe edip se-

nin yoluna uyanları bağışla ve onları cehennem azabından ve günahlarda koru." (Mü'min, 40/7) âyetinde ifade edildiği üzere meşrû kılındığı şekilde salât ederler. Aslında, düşünüp akleden kimse için meleklerin bize salâtı bizim cenaze namazımız gibidir ki buda şefaattir. Sonra "sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için" ifadesinde sebep bildiren "için" ifadesini kullanmıştır ki bu durum O'nun minnet ve ihsanıdır. Ayrıca meleklerin "Onları kötülüklerden koru." şeklindeki dualarına da icabettir, çünkü kötülükler karanlıktır. Kimileri cehaletin karanlığından ilmin aydınlığına çıkar, kimi muhalefetin karanlığından muvafakatin aydınlığına çıkar, kimi dalâletin karanlığından hidayetin aydınlığına çıkar, kimi şirkin karanlığından tevhidin aydınlığına çıkar, kimi bedbahtlık ve yorgunluğun karanlığından saadet ve rahatın aydınlığına çıkar. Nasıl ki ilâhî salât Allah Teâlâ'nın yarattıklarına yönelik umumi rahmeti anlamına geliyorsa meleklerin, yani yaratılış itibariyle tam ve kâmil olan varlıkların salâtı da öyledir, çünkü onlar tövbe edenler için dua etmiş ve ardından "Onları kötülüklerden koru" diyerek bütün insanları kuşatacak umumi ifade kullanmışlardır. Dolayısıyla ister türlü itaatleri yerine getiren itaatkâr kimseler olsun, isterse türlü isyanlara bulaşmış isyankâr kimseler olsun, meleklerin salâtına dâhil olmayan kimse yoktur.

Sonra da Allah Teâlâ [Allah müminlere çok merhamet edendir] buyurmuş, yani tasdik ehli kimselere kendi varlığını tasdik etmelerinden dolayı merhamet eder, demiştir ki bu tasdik, Allah'ın birliğini tasdikten daha umumidir, çünkü Allah'ın birliğini tasdik etmek, O'nun varlığına iman etmekten sonra gelir ve diğer iman edilmesi gereken şeyler arasında sayılır. Ardından şöyle buyurmuştur:

تَحِيَّتُهُمْ يَوْمَ يَلْقَوْنَهُ سَلَامٌۚ وَاَعَدَّ لَهُمْ اَجْرًا كَرِيمًا (٤٤)

44. Allah'a kavuşacakları gün müminlere yönelik esenlik dileği "Selâm"-dır. Allah onlara bol bir mükâfat hazırlamıştır.

[Allah'a kavuşacakları gün müminlere yönelik esenlik dileği "Selâm"dır]: Yani karşılaşma vuku bulduğu zaman selâmet müjdesi verilir ve karşılaşmanın ardından asla bedbahtlık olmayacağı müjdelenir. Öyle Allah adamları vardır ki dünya hayatında buna mülâki olur ve selâm müjdesi alırlar. Kimileri ölünce mülâki olur, kimileri diriliş esnasında mülâki olur, kimileri kıyamet gününün pek çok durak yerinden birinde mülâki olur, kimileri cehenneme girip orada bir müddet azap gördükten sonra mülâki olur. Bu mülâkat her ne zaman gerçekleşirse gerçekleşsin, Allah o kişiyi selâm ile selâmlar ve artık bu mülâkattan sonra o kimse bir daha asla bedbaht olmaz. En son mülâki ola-

cak olan ise sadece Allah'ın varlığına iman eden kimsedir, çünkü Allah âyette "müminlere" buyurmuş, hiçbir kayıt zikretmemiştir. Ardından da [Allah onlara bol bir mükâfat hazırlamıştır] buyurmuştur. Herkes imanına göre mükâfat alır. En az ecir alan, sadece Allah'ın ilâh olarak varlığına inanandır. Daha sonra imanı daha büyük olanlar gelir. Allah'ın salât ve rahmeti mahlûkatına yöneliktir. Hakk'ın salâtı her varlığa vardır ki bu da onun bütün yarattıklarına yönelik umumi rahmetidir.

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا (٤٥) وَدَاعِيًا إِلَى اللَّهِ بِإِذْنِهِ وَسِرَاجًا مُنِيرًا (٤٦)

45-46. Ey Peygamber! Biz seni bir şahit, bir müjdeleyici, bir uyarıcı; Allah'ın izniyle Allah'a çağıran bir davetçi ve aydınlatıcı bir kandil olarak gönderdik.

Çağrının/davetin şartı, çağrılanın çağrıya icabet etmesidir. Burada "Allah'a" ifadesindeki "ilâ" (-e, -a) harfini gaye, varılacak nokta anlamındadır. Nitekim "ilâ" (-e, -a) harfi davet edilen kimsenin kendisinin Allah'a yönelik bir çabası olması gerektiği anlamını da ihtiva eder, zira burada Allah Teâlâ [Allah'ın izniyle] demiştir ki bu da "O'nun emriyle" demektir. Başka bir ifadeyle bu görev senin nefsinden kaynaklanmadığı gibi aklından veya düşüncenden de kaynaklanmaz. Böylelikle çağrılan kimse talebine ulaşmasına engel olan ve onu dua ettiği şeye ulaşmaktan mahrum bırakan şeyleri kendisi ile keşfedeceği bir nura muhtaçtır. Onu dua ettiği şeylere ulaşmaktan mahrum bırakan hususlar arasında örnek olarak, insanı saptıran şüphe sayılabilir. Kul Allah'a aklı ile yakınlaşmak istediği zaman bu şüpheye kapılabilir. Bu itibarla Allah Teâlâ şeriatını aydınlatıcı bir kandil yapmıştır. Bu sayede davete muhatap olan kişiye kandil ile yolu, yani onu kendisine çağırana ulaştıracak olan yolu gösterir. Bu meyanda Allah Teâlâ peygamberini "aydınlatıcı bir kandil" kılmıştır. Yani o elçi vasıtasıyla çağrılan kişi, kendisinin Allah'a ulaşmasına mani olan şeyleri öğrenir ve böylelikle basiret sahibi olarak ondan sakınır. Aydınlatıcı kandil ışığının bekası için yağa ihtiyaç duyduğu gibi aydınlatıcı kandil olan elçi de ilâhî imdada, yani vahye ihtiyaç duyar ve vahiy onu aydınlatıcı yapar, yani kendisinde bu yardımı alma kabiliyet ve kapasitesi olduğu için, onu nur sahibi yapar. Çünkü Allah onu kulları Allah'a çağırması itibariyle ilâhî nuruyla desteklemiştir. Bu yüzden o, akıl yardımıyla değil, ilâhî yardımla desteklenmiş bir nurdur. Bu, Allah Teâlâ'nın Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Rabbim! Beni bir nur kıl!" şeklindeki duasına icabetidir.

وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ بِأَنَّ لَهُمْ مِنَ اللّٰهِ فَضْلًا كَبِيرًا (٤٧) وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ وَدَعْ
أَذٰيهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَكِيلًا (٤٨) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا إِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ
ثُمَّ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُّونَهَا فَمَتِّعُوهُنَّ
وَسَرِّحُوهُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا (٤٩) يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَحْلَلْنَا لَكَ أَزْوَاجَكَ اللَّاتِي اٰتَيْتَ
أُجُورَهُنَّ وَمَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ مِمَّا أَفَاءَ اللّٰهُ عَلَيْكَ وَبَنَاتِ عَمِّكَ وَبَنَاتِ عَمَّاتِكَ وَبَنَاتِ
خَالِكَ وَبَنَاتِ خَالَاتِكَ اللَّاتِي هَاجَرْنَ مَعَكَ وَامْرَأَةً مُؤْمِنَةً إِنْ وَهَبَتْ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ إِنْ
أَرَادَ النَّبِيُّ أَنْ يَسْتَنْكِحَهَا خَالِصَةً لَكَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ قَدْ عَلِمْنَا مَا فَرَضْنَا عَلَيْهِمْ
فِي أَزْوَاجِهِمْ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ لِكَيْلَا يَكُونَ عَلَيْكَ حَرَجٌ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا (٥٠)

47. Müminlere kendileri için Allah'tan büyük bir lütuf olduğunu müjdele. 48. Kâfirlere ve münafıklara itaat etme! Onların eziyetlerine aldırma ve Allah'a tevekkül et. Vekil olarak Allah yeter. 49. Ey iman edenler! Mümin kadınları nikâhlayıp, sonra onlara dokunmadan kendilerini boşadığınızda, onlar üzerinde sizin sayacağınız bir iddet hakkınız yoktur. Bu durumda onlara mal verin ve kendilerini güzel bir şekilde bırakın. 50. Ey Peygamber! Biz sana mehirlerini verdiğin eşlerini, Allah'ın sana ganimet olarak verdiklerinden elinin altında bulunan kadınları; seninle beraber hicret eden, amcanın kızlarını, halalarının kızlarını, dayının kızlarını ve teyzelerinin kızlarını sana helâl kıldık. Ayrıca, diğer müminlere değil de, sana has olmak üzere, mehirsiz olarak kendini Peygamber'e bağışlayan, Peygamber'in de kendisini nikâhlamak istediği herhangi bir mümin kadını da sana helâl kıldık. Müminlere eşleri ve sahip oldukları câriyeleri hakkında farz kıldığımız şeyleri elbette bilmekteyiz. Bütün bunlar, sana herhangi bir zorluk olmaması içindir. Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.

Bu âyet hibe nikâhı hakkında bir nas olup bu nikâhın sadece Hazreti Peygamber aleyhisselâma mahsus ve onun için helâl olup bize haram olduğunu açıkça ifade eder. Bu, Allah'ın Hazreti Muhammed aleyhisselâma tahsis ettiği şeylerden biridir. Çünkü nikâhlar içerisinde hibe nikâhından daha üstünü yoktur, zira bu herhangi bir karşılık olmaksızın nikâhtır ve sırf nimet sahibi olunsun diye nimet veren Vâhib ismi gibidir. Böyle olduğu için de, bu üstün nikâhı Hak Teâlâ kullarından en üstün olana, yani Hazreti Muhammed aleyhisselâma tahsis etmiştir. Bundan dolayı hibe nikâhı Hazreti Peygamber aleyhisselâma mahsustur, ümmete haramdır ve bu konuda herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir.

تُرْج۪ي مَنْ تَشَٓاءُ مِنْهُنَّ وَتُـْٔو۪ٓي اِلَيْكَ مَنْ تَشَٓاءُۜ وَمَنِ ابْتَغَيْتَ مِمَّنْ عَزَلْتَ فَلَا جُنَاحَ
عَلَيْكَۜ ذٰلِكَ اَدْنٰٓى اَنْ تَقَرَّ اَعْيُنُهُنَّ وَلَا يَحْزَنَّ وَيَرْضَيْنَ بِمَٓا اٰتَيْتَهُنَّ كُلُّهُنَّۜ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا
ف۪ي قُلُوبِكُمْۜ وَكَانَ اللّٰهُ عَل۪يماً حَل۪يماً (٥١)

51. Ey Muhammed! Bunlardan dilediğini geri bırakırsın, dilediğini yanına alırsın. Uzak durduklarından dilediklerini yanına almanda da sana bir günah yoktur. Bu onların gözlerinin aydın olması, üzülmemeleri ve hepsinin de kendilerine verdiğine razı olmaları için daha uygundur. Allah kalplerinizdekini bilir. Allah bilendir, halimdir.

Hazreti Peygamber aleyhisselâmın bu taksimi kendilerine arzettiği hanımları şu dördüdür: Hazreti Âişe radiyallâhu anhâ, Hazreti Hafsa radiyallâhu anhâ, Ümmü Seleme radiyallâhu anhâ ve Zeynep bt. Cahş radiyallâhu anhâ.

لَا يَحِلُّ لَكَ النِّسَٓاءُ مِنْ بَعْدُ وَلَٓا اَنْ تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنْ اَزْوَاجٍ وَلَوْ اَعْجَبَكَ حُسْنُهُنَّ اِلَّا مَا
مَلَكَتْ يَم۪ينُكَۜ وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ رَق۪يباً (٥٢)

52. Bundan sonra, güzellikleri hoşuna gitse bile, başka kadınlarla evlenmek, eşlerini boşayıp başka eşler almak sana helâl değildir. Ancak sahip olduğun câriyeler başka. Şüphesiz Allah her şeyi gözetleyendir.

Bu âyet Hazreti Peygamber aleyhisselâmın hanımlarının Hazreti Peygamber aleyhisselâm tarafından seçimle baş başa bırakılmaları ve bu seçimde onu tercih etmelerinin ardından onların (ezvâc-ı tahiratın) gönüllerini hoş etmek ve onların da Allah tarafından gözetilip tercih edildiğini ifade etmek üzere indirilmiştir. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâmın "Sizin dünyanızdan bana üç şey sevdirildi: Kadınlar, güzel koku ve namaz. Namaz gözümün nuru kılındı."[31] şeklindeki hadis-i şerifinden anladığımız üzere, kendisine indirilen en ağır âyetlerden biridir. Zira Allah Teâlâ onun kalbinde kadın sevgisini bâki kılmıştır. [Güzellikleri hoşuna gitse bile] ifadesi kendisine konulan bu yasağın (haramlığın) takviyesi sadedindedir. Hazreti Âişe radiyallâhu anhâ şöyle demiştir: "Allah Teâlâ peygamberinin kalbine rahatsızlık vermez. Allah'a yemin olsun ki Hazreti Peygamber aleyhisselâm vefat etmeden önce kendisine hanımlar tekrar helâl kılınmış idi."[32]

---

31. Nesâî, İşretu'n Nisâ l; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 111, 128, 199.
32. Tirmizî, Tefsir 64; Nesâî, Nikâh 2.

[Ancak sahip olduğun câriyeler başka]: Hazreti Peygamber aleyhisselâmın câriyeleri şunlar idi: Efendimizin oğlu İbrâhîm aleyhisselâmı dünyaya getiren Mısır Kıptîlerinden Mariye bt. Şem'ûn, Kurayza oğullarından Reyhane bt. Zeyd.

[Şüphesiz Allah her şeyi gözetleyendir.]

Birinci vecih

Bu âyet "Gökleri ve yeri muhafaza etmek Allah'ı yormaz." (Bakara, 2/256) âyetinin anlamını taşır, yani ulvî âlemi ve süflî âlemi muhafaza etmek kastedilmiştir. Allah Teâlâ cisimler âlemini, ulvî ve süflî cevherleri daima gözetir. Onlardan herhangi birinin varlığını ikame eden bir araz yok olunca aynı zaman dilimi içerisinde onun gibi ya da zıddı olan bir başka araz var eder ve böylece onu her zaman yokluktan muhafaza eder. Dolayısıyla O, daimi surette yaratandır. Âlem de daimi surette ve zâtî olarak, devamlılığını sağlamak için O'na muhtaçtır ve buna hem cevherler âlemi hem de arazlar âlemi dâhildir. İşte bu, Hakk'ın, yarattıklarının varlığını muhafaza edişidir ve bunlar O'nun, kitabında "O her gün bir iştedir." şeklinde ifade ettiği husustadır. Diğer taraftan herhangi bir iş onu meşgul edip de bir başka işi yapmaktan alıkoymaz.

İkinci vecih

Hakk'ın kullarını bir diğer gözetmesi, kendilerine mükellefiyet olarak bildirdiği emir ve yasaklarında, onlar için belirlemiş olduğu sınırlar ve kurallarda onları gözetmiş olmasıdır. Bu kibriyâ ve vaît[33] gözetmesidir. Kimilerine bütün yaptıklarını sayıp dökecek bir (melek) vekil tayin edilir ki bu husus "Onun ağzından çıkan hiçbir söz yoktur ki o esnada yanında bir gözetleyici olmasın." (Kâf, 50/18) âyetinde ve "Yaptıklarınız yazan değerli yazıcılar" (İnfitâr, 82/11), "Biz her şeyi apaçık bir kitapta sayıp dökeriz" (Yâ Sîn, 36/12), "Allah yaptıklarınızdan asla gafil değildir" (Bakara, 2/149), "Onların söylediklerini yazacağız" (Âl-i İmrân, 3/181) gibi âyetlerde ifade edilmiştir. Dolayısıyla Allah Teâlâ kullarının hareket ya da sükûn kabilinden hiçbir hareketinden gafil değildir. Onları gözetlemekten kendisini alıkoyacak hiçbir şey yoktur. Makamların hiçbirinde Hak Teâlâ'nın "Her nerede olursanız olun, O si-

33. Allah'ın büyüklüğünü gösteren ve O'nun kullarına uyarısı mahiyetinde olan. (ç.n.)

zinle beraberdir." (Hadîd, 57/4) âyetinde bizimle beraber oluşunu ifade edişine dikkat çeken tek şey, işte bu *er-Rakīb* ismi ve bu makamdır, çünkü bu isim gerçekten de gözetme kökünden gelir. Gözetme anlamına gelen *er-rukbâ* kelimesi bir şeyin kendisine sahip olmak demektir. Bir şeyin kendisine sahip olduğun zaman ona nispet edilen şeylerin ve ona ait bütün özelliklerin tamamına da sahip olursun. *er-Rakīb* kelimesi de ism-i fail formudur.

[Her şey], yani o her şeyi gözetir. Çünkü O, her şeyin müşahede edilenidir (*meşhûd*), kulu bütün hareket ve sükûnlarında gözetir. Kul da kalbindeki, hatırındaki, hareketlerinde ve kendisinden sadır olan âlemdeki her şeyin hareketlerindeki bütün izlerinde O'nu gözetir. Kullar içerisinde en mesut olan, efendisinin kendisini gözettiği gibi efendisini gözetendir. Hak Teâlâ, kulunu, kulunun kendisini gözettiği tarzda gözetir, onu göreceği şekilde onunla beraber olur. Gözetmeye (*murâkabe*) sahip olan kimse, gözettiği üzerinde dilediği gibi tasarrufta bulunabilir. Kul nerede olursa olsun, Allah onunladır. Kul her ne kadar şeriat ile mukayyet olsa da şeriat onu tasarruflarında hür bırakmış, terazi onu kâh kınayıp kâh övmüştür. Kul övülen ya da kınanan türde nerede olursa olsun, gözetleyici onunla beraberdir.

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ اِلَّا اَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ اِلٰى طَعَامٍ غَيْرَ نَاظِرِينَ
اِنٰيهُ وَلٰكِنْ اِذَا دُعِيتُمْ فَادْخُلُوا فَاِذَا طَعِمْتُمْ فَانْتَشِرُوا وَلَا مُسْتَأْنِسِينَ لِحَدِيثٍ اِنَّ ذٰلِكُمْ
كَانَ يُؤْذِي النَّبِيَّ فَيَسْتَحْيِي مِنْكُمْ وَاللّٰهُ لَا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ وَاِذَا سَاَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا
فَسْـَٔلُوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ ذٰلِكُمْ اَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِهِنَّ وَمَا كَانَ لَكُمْ اَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ
اللّٰهِ وَلَا اَنْ تَنْكِحُوا اَزْوَاجَهُ مِنْ بَعْدِهِ اَبَدًا اِنَّ ذٰلِكُمْ كَانَ عِنْدَ اللّٰهِ عَظِيمًا (٥٣)

53. Ey iman edenler! Yemek için çağrılmaksızın ve yemeğin pişmesini beklemeksizin Peygamber'in evlerine girmeyin, çağrıldığınız zaman girin. Yemeği yiyince de hemen dağılın. Sohbet için beklemeyin. Çünkü bu davranışınız Peygamber'i rahatsız etmekte, fakat o sizden de çekinmektedir. Allah ise gerçeği söylemekten çekinmez. Peygamberin hanımlarından bir şey istediğiniz zaman perde arkasından isteyin. Böyle davranmanız hem sizin kalpleriniz, hem de onların kalpleri için daha temizdir. Allah'ın resûlüne rahatsızlık vermeniz ve kendisinden sonra hanımlarını nikâhlamanız ebediyen söz konusu olamaz. Çünkü bu Allah katında büyük bir günahtır.

[Allah ise hakkı/gerçeği söylemekten çekinmez]: Bu kulların özelliklerinden değildir. Sadece dilediği şey olan varlık, kullardan çekinmez, eğer her-

hangi bir durumda çekinecek olursa, bu ismin müsemmasının gerektirmesindendir.

إِنْ تُبْدُوا شَيْـًٔا أَوْ تُخْفُوهُ فَإِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا (٥٤) لَا جُنَاحَ عَلَيْهِنَّ فِي آبَائِهِنَّ
وَلَا أَبْنَائِهِنَّ وَلَا إِخْوَانِهِنَّ وَلَا أَبْنَاءِ إِخْوَانِهِنَّ وَلَا أَبْنَاءِ أَخَوَاتِهِنَّ وَلَا نِسَائِهِنَّ وَلَا مَا
مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ وَاتَّقِينَ اللّٰهَ إِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا (٥٥)

54. Siz bir şeyi açığa vursanız da gizleseniz de, biliniz ki Allah her şeyi bilendir. 55. Peygamberin hanımlarına, babalarından, oğullarından, erkek kardeşlerinden, erkek kardeşlerinin oğullarından, kız kardeşlerinin oğullarından, mümin kadınlardan ve sahip oldukları câriyelerden ötürü bir günah yoktur. Ey Peygamber hanımları! Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah her şeye hakkıyla şahittir.

Bu Allah'ın kullarını tasarruflarında ve hareketlerinde görmesidir. Dolayısıyla O'nun her şeye şahit olması, O'nun ihsanıdır, zira O, şahit olmasıyla o şeyi helâk olmaktan muhafaza buyurur.

إِنَّ اللّٰهَ وَمَلٰٓئِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَٰٓا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا (٥٦)

56. Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber'e salât ediyorlar. Ey iman edenler! Siz de ona salât edin, selâm edin.

Hak Teâlâ [O, sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için size salât/merhamet edendir] âyetinde hem bizi hem Hazreti Peygamber aleyhisselâmı içine alacak umumi ifade kullanmış, ama salât etme fiilini sadece kendisine tahsis edip ardından "melekleri" diye ilavede bulunmuş, meleklerinin de içlerinde Hazreti Peygamber aleyhisselâm dâhil olmak üzere kullara salât ettiklerini ifade etmiştir. Dolayısıyla Allah tarafından kendisine salât edilmesi konusunda bütün mahlûkat bir tutulmuş, aynı şekilde melekler tarafından kendilerine salât edilmesi konusunda da bütün mahlûkatı bir tutmuştur. Sadece Hazreti Peygamber aleyhisselâmı ayrı tutmuş, Allah'ı ve meleklerin ona hususi olarak salât ettiklerini ifade buyurmuştur. "Melekleri" şeklindeki ifadede ise "Onlar size de salât ederler." denmiştir. Buradaki "salât ederler" ifadesi hem Hakk'ın hem de meleklerin salât ettiği anlamına gelir. Böylelikle Hazreti Peygamber aleyhisselâm, başka hiç kimseye verilmemiş bir mertebe ile temeyyüz etmiştir. Bu temeyyüz de hem Allah'ın hem de meleklerin kendisine salât etmesidir. Bilinmektedir ki birlikte salât, fert hâlinde salâttan başkadır,

çünkü her iki salât birbirinden ayrıdır. Hazreti Peygamber aleyhisselâm işte bu salâtı elde etmiş, böylelikle onun bu mertebede diğer insanlara olan üstünlüğü sübût bulmuştur. Nitekim bu, tarifi ile varlıkta tahakkuk etmiş olan bir şereftir. Varlıkta bizim bilmediğimiz herhangi biri bu konuda ona eşit ise, bu mümkün (yani varlığı tahakkuk etmemiş) bir şereftir. Bu durumda da onun şerefi (üstünlüğü), şerefi tahakkuk etmemiş olana, tahakkuk etmişlik açısından üstün gelir. Eğer Allah ona da aynı şekilde salât etmiş ve bunu bize haber vermemiş ise o zaman onun da her hâlükârda üstünlüğü sabit olur. Nitekim "Allah ve melekler peygambere salât ederler." âyetinden anlaşılan ve sabit olan şudur: Meleklerin diğer varlıklara sadece "salât ederler" ifadesinde çoğul zamir kullanılarak Allah ile birlikte zikredilmek şeklindeki üstünlüğü olup bir başka üstünlüğü bulunmasaydı bile, bu üstünlük onlara yeterdi. Bunun ötesinde başka bir delile ihtiyaç duyulmazdı. Bu cümlede melâike[34] kelimesi, zamirin daha önce zikredilenlerin hepsini kapsaması için mansub okunur. Meleklerin Allah'ın kullarına olan salâtına dâhil olmaları söz konusu değildir, çünkü bu onları mertebelerini aşar, zira böyle bir durumda Hak, her ikisini birlikte ifade eden zamirden dolayı, bu salâtında kendi mertebesinden meleklerin mertebesine inmiş olur. Böylelikle de Allah'ın peygamberine olan salâtı, meleklerin peygambere olan salâtı makamından yapılmış bir salât olur.

Öte yandan Allah Teâlâ bize de Hazreti Peygamber aleyhisselâma salât etmemizi emir buyurmuş ve [Ey iman edenler! Siz de ona salât edin, selâm edin] demiştir. Burada bize Hazreti Peygamber aleyhisselâma, bizim salâtımızı onunki ile birleştirecek şekilde salât etmemizi emretmiştir. Namazda ve diğer durumlarda Hazreti Peygamber aleyhisselâma salâtu selâm okumak, namaz kılan kulun Hazreti Muhammed aleyhisselâmın ardından onun için Allah'a dua etmesi demektir. Nitekim nasıl namaz kılacağımız, nasıl salât edeceğimizi, yani kendisi için nasıl dua edeceğimizi bize Hazreti Peygamber aleyhisselâm öğretmiş, bize kendisi için vesile ve Makam-ı Mahmûd duası yapmamızı emretmiştir. Sahih hadiste onun kendisi için ardından dua edenlere meleğin "Aynısı sana da olsun." diye karşılık vereceğini bildirdiği rivayet edilir.[35] Bir başka rivayette bildirildiğine göre melek "Sana da iki misli olsun" diye karşılık verir. Dolayısıyla Hazreti Peygamber aleyhisselâm bu meşrû kılıp bize emretmiş ki biz de Hazreti Peygamber aleyhisselâmın ümmeti olarak, namazda ona salât eden kula meleklerin bu şekildeki icabetine nâil olalım. Yi-

34. Asım kıraatinde merfû olarak okunan. (ç.n.)
35. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1409 h.), VI, 21.

ne Allah Teâlâ bu âyette bize Hazreti Peygamber aleyhisselâma selâm etmemizi de emretmiş, hatta "Ve sellimû teslimen" diyerek bunu mastar ile tekid etmiştir. Bununla teşehhütte (tahiyyat duasında) okunan selâmın kastedilmiş olması muhtemel olduğu gibi namazı bitirdiğimizde verdiğimiz selâmın kastedilmiş olması da mümkündür. Tahiyyatta Hazreti Peygamber aleyhisselâma salât okumak farzdır. Teşehhütte emredilen dört husustan sakınmak vâciptir ki bunlar kabir azabından, cehennem azabından, ölümün ve hayatın fitnesinden ve Mesîh-Deccâl fitnesinden Allah'a sığınmaktır. Hazreti Peygamber aleyhisselâm bunlardan Allah'a sığınmayı emretmiş olmasaydı bile, kendisi bunu yapmış olduğu için, bu konularda ona uymak, onu örnek almak en öncelikli, evla davranış olurdu, çünkü bu sığınma bizzat onun kendi fiilidir. Üstelik bu fiile ilaveten bir de açıkça emir vermiştir. Namazdan çıkışta selâm vermek ise vâciptir. Hazreti Peygamber aleyhisselâmın namazı bitirirken iki (tarafına da) selâm verdiği sabittir. Müminler Hazreti Peygamber aleyhisselâma, Allah'ın kendilerine emrettiği şekilde kendisine nasıl salât edeceklerini sormuşlar, o da şöyle buyurmuştur: "Şöyle deyiniz: 'Allahumme salli 'alâ Muhammedin ve 'alâ âli Muhammed, kemâ salleyte 'alâ İbrâhîme ve 'alâ âli İbrâhîm' (Allahım! İbrâhîm aleyhisselâma ve ailesine salât buyurduğun gibi Muhammed aleyhisselâma ve ailesine de salât buyur.)"[36] Bu hadisten Hazreti İbrâhîm aleyhisselâmın Hazreti Muhammed aleyhisselâma olan üstünlüğü anlaşılmaktadır, çünkü burada bize, Hazreti Muhammed aleyhisselâma tıpkı Hazreti İbrâhîm aleyhisselâma salât ettiği gibi salât etmesini dua etmemiz emredilmiştir.

Bil ki Allah Teâlâ bize Hazreti Peygamber aleyhisselâma salât etmemizi emretmiştir, ancak onun ailesine salât etmemize dair bir emir Kur'ân'da yer almamıştır. Kendisine salât etmeye ilave olarak ailesine de salât etmemize dair öğreti Hazreti Peygamber aleyhisselâmın kendisi tarafından bildirilmiştir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm, tıpkı Hazreti İbrâhîm'e yapıldığı gibi müminlerin kendisi için Allah'tan salât niyaz etmelerini talep etmemiştir, çünkü Hazreti Peygamber aleyhisselâma yönelik ilâhî inayet tamdır. Çünkü kendisi daha önce ne İbrâhîm aleyhisselâmın ne de bir başkasının sahip olduğu hususi şeylere mazhar kılınmıştır ki bu da Allah Teâlâ'nın ona yönelik salâtının bir parçasıdır. O hâlde müminlerin İbrâhîm aleyhisselâm için Allah'tan salât niyaz etmeleri gibi doğrudan kendisi için de salât niyaz etmelerini nasıl talep eder ki? Aslında bundan maksat şudur: Bir kimseye yönelik o kimsenin doğrudan şahsına yönelik olabileceği gibi başkasının ona izafe ettiği şeye yönelik de olabilir. Bu durumda sanki ona izafe edilen şeylere yönelik salât umu-

36. Buhârî, Enbiyâ 10; Müslîm, Salât 65, 66, 69; Nesâî, Sehv 49, 50-54.

mi salât sayılır, çünkü umumi olan, tek başına kalmış tek salâtın sahip olmadığı özelliklere sahiptir.

Bil ki Arap dilinde bir kimsenin ailesi, onun hususi yakın akrabaları demektir. Nebîlerin hususi yakınları ise sâlihler, Allah'ı bilen âlimler ve o nebîye iman eden kimselerdir. İbrâhîm aleyhisselâmın ailesi içinde nebîlerin ve resûllerin olduğunu biliyoruz. Nübüvvet ve risâlet mertebesi dünyada en yüce mertebedir. Oysa Hazreti Peygamber aleyhisselâmın ardından onun ümmeti içerisinde onun şeriatına muhalif bir şeriat getiren bir nebî ya da resûl olmayacaktır. Ancak bu durum, yani Hazreti Peygamber aleyhisselâmdan sonra şeriat getiren bir nebî ya da resûlün bulunmayacak olması, nübüvvet ve risâlet mertebesinin önünü kapatmış, bu mertebeleri İslâm ümmetinden kısıtlamış değildir. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm Kur'ân'ı ezberlemiş olan kimsenin iki yanı arasında nübüvvetin derc edilmiş olduğunu buyurmuştur.

İyi rüyalar hakkında ise "Sâdık rüya peygamberliğin bir parçasıdır."[37] buyurmuştur. Yine şeriatına aykırı bir şeriata sahip olmadıkları hâlde, ümmetinden bazı kimseleri o makamı elde etmekle müjdelemiştir. Bizzat Hazreti Peygamber aleyhisselâmın bize söylemiş olduklarından, Hazreti Îsâ aleyhisselâmın âdil ve dengeli bir hâkim olarak aramıza ineceğini, haçı kırıp domuzu öldüreceğini biliyoruz.[38] Üstelik Hazreti Îsâ aleyhisselâmın Allah'ın resûlü ve nebîsi olduğundan hiçbir kuşku duymayız. Dolayısıyla, Allah nezdinde hiçbir kuşku olmaksızın, Îsâ aleyhisselâm nebîlik mertebesine sahiptir, ancak yeryüzüne tekrar indiği zaman şeriat koyma hakkına sahip olmayacaktır. Böylece Hazreti Peygamber aleyhisselâmın "Benden sonra nebî ya da resûl yoktur."[39] ifadesiyle kastedilenin şeriat getirme anlamında bir nebîlik ve resûllük olduğunu anlamış oluruz.

Nübüvvet Allah'ın seçilmiş kullarının ulaşabileceği en şerefli ve en üstün mertebe olduğu için, Hazreti Îsâ aleyhisselâm tereddütsüz bir şekilde nebî olduğu hâlde, şeriat getirmeden aramıza inecek olmasından dolayı, nübüvvette şeriat koyma özelliğinin geçici bir durum olduğunu öğreniriz. Demek ki nübüvvet mertebesi şeriat getirmenin kesilmesiyle kullar arasında gizlenir. Bilindiği gibi Hazreti İbrâhîm'in "ailesi" içerisinde, kendisinden sonra gelen İshâk, Ya'kûb, Yûsuf ve onların neslinden gelen nebî ve resûller bulunur. Onlar, Allah katında nübüvvet mertebesine sahip olduklarını gösteren açık şe-

---

37. Buharî, Ta'bîr 26; Müslim, Rüya 8; Tirmizî, Rüya 1; Ebû Dâvud, Edeb 96.
38. Buhârî, Büyû, 102, Mezâlim, 31, Enbiyâ, 49; Müslim, Îman, 242,; Ebû Dâvûd, Melâhim 14; Tirmizî, Fiten, 54.
39. Tirmizî, Fiten 43.

riatlar getirmişlerdi. Hazreti Peygamber aleyhisselâm kendisine getirilmesini istediği salavâtın İbrâhîm aleyhisselâma yapılan salavât gibi olmasını isterken, ümmetini, yani Hazreti Peygamber aleyhisselâmın ailesi olan âlimleri ve sâlihleri, şeriat getirmemiş olsalar bile Allah nezdinde nübüvvet mertebesine katmak istemiştir. Nitekim bu söz konusu kimseler şeriat getirmeyeceklerdir. Fakat yine de Allah onlar adına peygamberin şeriatı içinde bir tür "yasa yapma" hakkını geride bırakmıştır ve Hazreti Peygamber aleyhisselâm da şöyle demiştir: "Allahım! Muhammed'e ve Muhammed'in ailesine salât et!" deyiniz", yani, onlar onun ailesi olması itibariyle onlara salât et. "İbrâhîm'e ve onun ailesine salât ettiğin gibi", yani kendisini şereflendirmek için İbrâhîm'in ailesine nübüvveti verdiğin ve onların nübüvvetleri şeriat getirme nübüvveti olarak ortaya çıktığı gibi Muhammed aleyhisselâmın ailesine de salât et! Böylece onların nübüvvetleri, her ne kadar benden sonra şeriat olmayacağına hükmetmiş olsa da, onlara katında nübüvvet mertebesi vererek kendilerine salât eyle! Böylelikle ailesini mertebe itibariyle peygamberlere katması, Hazreti Peygamber aleyhisselâmın kemalinin bir parçası olduğu gibi şeriatının geçersizleştirilmeyişi de onun Hazreti İbrâhîm'e karşı bir üstünlüğüdür. Hazreti İbrâhîm ve ondan sonra gelen peygamberlerin şeriatları ise, birbirlerinin bir kısmını neshetmiştir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm kendisine böyle salavât getirebileceğimizi, Allah'ın vahyi ve ona böyle yapılan duanın kabul edileceğini göstermesiyle öğretmiş olmalıdır. Buradan şunu kesin olarak öğreniyoruz ki, bu ümmet içinde, şeriat getirmiş olmasa da, derecesi Allah nezdinde nebîlerin derecesine ilhak edilen kimseler vardır. Bu nedenle Hazreti Peygamber "Benden sonra resûl ve nebî yoktur"[40] ifadesiyle bu durumu açıklamış ve tekid etmiştir. O hâlde, sona erdiği söylenen şey, şeriat getiren risâlettir. Allah, nebîleri kendi ümmetlerine şahit kıldığı gibi Hazreti Peygamber aleyhisselâmın "ailesini" de nebîlerin ümmetlerine şahit kılarak peygamberine olan ikramını ve lütfunu göstermiştir. Sonra bu ümmete, yani ümmetin âlimlerine, ahkâm konusunda ictihad yapma yetkisini vererek ictihadlarının vardığı hükmü onaylamıştır. Üstelik hem onlara hem de kendilerini taklit edenlere, ictihad ile varmış oldukları bu hükümlerle Allah'a ibadet edebileceklerini bildirmiştir ki bu konuda Hazreti Muhammed aleyhisselâmın ümmetinin âlimlerinin ahkâm ile ilgili ictihadları, önceki peygamberlerin şeriatları ve onları taklit edenlerin hükmü gibidir. Dolayısıyla indirilmiş herhangi bir vahiy olmaksızın bir nebînin varlığı, bu ümmette olduğu gibi daha önce herhangi bir ümmette söz konusu olmamıştır. O hâlde Allah bu ümmetin âlimlerinin vahyini onların ictihadlarına yerleştirmiştir. Nitekim Peygambe-

---

40. Tirmizî, Fiten 43.

rine hitaben: "Allah'ın sana gösterdiği şeyle insanlar arasında hüküm vermen için" (Nisâ, 4/105) buyurmuştur. Benzer şekilde müctehid de, ictihadında Allah'ın kendisine gösterdiği şeyle hüküm verir. İşte bu, şeriat getirmenin bizzat kendisi olmasa bile, onun bir esintisidir. Binaenaleyh Âl-i Muhammed, ona iman eden ümmetinin içindeki âlimlerdir. Onlar, Allah nezdinde nübüvvet mertebesinin sahibidir. Bu mertebenin hükmü âhirette ortaya çıkarken dünyadaki hükmü bu kadarıyla yani kendileri için belirlenmiş ictihad yetkisi ile sınırlıdır. Dolayısıyla onlar, itikad (kelâm) ve ahkâmda (fıkıh) sadece Allah tarafından meşrû kılınıp şeriat yapılmış emre göre ictihad ederler. Ehl-i beyt içinden herhangi biri bu bilgi ve ictihad düzeyine ulaşabilmişse, o zaman onlar Hazreti Peygamber aleyhisselâmın hem ehli hem de ailesi olmayı kendilerinde birleştirmiş kimselerdir. Bunlara örnek olarak Hazreti Hasan, Hazreti Hüseyin, Hazreti Ca'fer ve Ehl-i Beyt'ten diğerlerini sayabiliriz. Fakat Hazreti Muhammed aleyhisselâm âlinin sadece Ehl-i Beyt olduğunu zannetmeyesin! Nitekim Arapçada kelime böyle kullanılmaz. Çünkü *âl* kelimesi, sadece dünya ve âhirette büyük kıymeti olan kişiye izafe edilir. Bu yüzden bize "Allahım! İbrâhîm'e salât ettiğin gibi Muhammed'e ve onun âline de salât et!" diye dua etmemiz, yani onları sadece umumi salâta dâhil etmekle yetinmeyip bizzat kendilerine yönelik salâta da mazhar olmaları için dua etmemiz emredildi. Burada salavâtta Hazreti İbrâhîm'i zikretmemizin sebebi, onun Hazreti Muhammed aleyhisselâmdan zaman itibariyle önce olmasıdır. Ancak Hazreti Peygamber aleyhisselâmın kıyamet günü insanların efendisi olduğu sabittir. O hâlde Allah katında bu özelliğe sahip bir insanın şahsına getirilecek salavâtın şahıs olarak Hazreti İbrâhîm'e getirilen salavâta bağlanması, onun gibi olmasının istenmesi nasıl mümkün olabilir? Bu meselenin tek izahı, yukarıda ifade ettiğimiz anlamda olmasıdır. Hazreti Peygamber aleyhisselâmın şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Bu ümmetin âlimleri, diğer ümmetlerin peygamberleri gibidir." Başka bir rivayette ise, "İsrailoğullarının peygamberleri gibidir"[41] denir. Her ne kadar bu hadisin rivayeti güvenilir olmasa da dinleyici bu ümmetin âlimlerinin mertebe bakımından peygamberlere ilhak edildiğine ünsiyet sağlasın (ikna olsun) diye bu hadisi zikrettik. Bütün bu söylediklerimizi özetlersek, salavât getiren kişi şöyle demelidir: "Allahım! Muhammed aleyhisselâma salât eyle. (Yani onun âlini -ailesini, yakınlarını- ümmetinden kıl.) İbrâhîm aleyhisselâma salât ettiğin gibi. (Yani onun âlini senin katında resûl ve nebîler yaptığın gibi.) Muhammed âline de, tıpkı İbrâhîm'in âline salât ettiğin gibi. (Yani İbrâhîm'in âline salât etmen, onlara vahiy ve şeriat vermendir.)" Nitekim Allah Teâlâ, Muhammed aleyhisselâmın âline de, kendileri ile

41. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, 64.

konuşulma nimetini vermiştir ki onların içerisinde kendileri ile konuşulanlar vardır. Yine onlar için ictihad hakkı da vermiş ve bunu dinen geçerli bir hüküm olarak kabul etmiştir. Böylelikle Muhammed'in âli, bu konuda peygamberlere benzemiştir. Bu yorum, yaşadığım bir ilâhî vakıadan edinilmiştir.

Şeyh (yani Şeyh-i Ekber Muhyiddîn İbn Arabî) şöyle dedi: Bu mesele, dile getirilmesi zor, kıymeti çok yüce olan bir meseledir. Daha önce bu meseleyi ele alan herhangi bir kimseyi görmediğim gibi bu vakıamızda gerçekleşen bilgileri dile getireni de görmedim. Şayet var ise de henüz bize ulaşmış değildir, nitekim Allah'ın kulları içinde kendisinden başkasının bilmediği "saklılar" vardır.

Bir diğer vecih

İbrâhîm aleyhisselâmın sahip olduğu dostluğa, hâlimizin elverdiği ölçüde nâil olabilelim diye bize bu şekilde salavât getirmemiz emredildi ve dendi ki: "'Allahım! Muhammed'e ve Muhammed'in ailesine salât et!' deyiniz." Müminler de Hazreti Muhammed aleyhisselâmın âlidir. Hazreti İbrâhîm aleyhisselâma mahsus olan şey sadece dostluktur, ancak biz bunun Hazreti Muhammed aleyhisselâm için de bahşedilmesine yönelik dua ettiğimizde, bunu Allah katında tutunacak bir dal edinebilelim diye Allah bu duamıza icabet etmiş ve onun adına Allah Teâlâ bize on kat salât etmiştir. Böylece Allah Teâlâ, nebîsinin bize vereceği mükafâtı üstlenmiştir ki bu da onun nebîsine yönelik inayet ve teşrîfidir. Zira böyle bir mükâfat ne bir krala nasip olmuştur ne de başkasına. Nitekim kendisi için Allah'tan niyazda bulunduğumuz duamız kabul edildiğinde bu konuda Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle buyurmuştur: "Eğer birini dost edinecek olsaydım Ebû Bekr'i dost edinirdim. Ancak ben Allah'ın dostuyum." Eğer onun Allah'ın dostu olması bizim onun için salât niyaz etmemizden önce olsa idi, o zaman bizim salavâtımızın bir faydası, anlamı olmaz idi. Dostluğun hükmü burada yani bu dünyada ortaya çıkmaz, ancak âhirette zuhur eder. Hükmü orada zuhur edeceği için, dostluğa âhirette nâil olunur. Burada onun adına zuhur eden şey ise bu dostluğun kendisine bahşedildiğine ve kendisine itina gösterildiğine işaret eden ve bunu bildiren işaretler, parıltılardır.

Tahkik

Yaratılmış birinin bir başkası üzerinde minnet sahibi olması gayretullaha dokunur, çünkü bütün minnet Allah'ındır. Allah Teâlâ her mahlûku, bir baş-

ka mahlûka minnet borcu olacak şekilde yaratmıştır. Eğer bir kul bir başka kula verdiği şeyden dolayı ona minnet etmek isteyecek olursa, bir başka mahlûktan kendisine gelmiş olan şeyden ötürü minnet altına girer ve boynu bükük kalır. Nebîler, resûller ve Allah'ı bilen kâmil âlimler işlerin hakikatini ve Allah'ın kendisi ile âlemi birbirine bağladığı şeyi, sadece Allah'a ait olan ve başkasına nispet edilmemesi gerekeni bildikleri için, onlardan bu tür bir düşünce olmaz. Nitekim Allah Teâlâ sebepleri var etmiş, birtakım şeyleri diğer birtakım şeylere bağlamıştır ki bu da hikmetin gereğidir. Bu meyanda peygamberine, "Onlara salât et, çünkü senin salâtın onlar için sükûnettir" (Tevbe, 9/103) buyurmuştur. İşte bu bir övgü, nimet ve minnettir, ancak içerisine illet ve hastalık bulaşır. Fakat Allah Teâlâ peygamberini bundan korumuştur. Nitekim bu illetin karşılığında bir deva var etmiş ve "Ey iman edenler! Siz de ona salât edin." buyurmuştur. Eğer bizler Hazreti Peygamber aleyhisselâma salât etmemizden dolayı onun bize minnet borcu olduğunu düşünüp bununla iftihar edecek olursak onun da bize, aynı emrin neticesi olarak salât ettiğini görürüz. Olsa ki Hazreti Peygamber aleyhisselâm bize olan salâtından dolayı, salt aklî bir imkân olarak varsayacak olursan, minnet edecek olsa, bizim ona yönelik salâtımız onu bundan meneder. Kaldı ki o, en büyük efendidir, buna rağmen Allah Teâlâ yine de kullarına minnet hakkı bırakmamıştır ki bütün kullarına sahip oldukları her şeyi bahşeden yegâne nimet sahibi olduğu bilinsin.

İşaret

[Ve ona selâm edin]: Burada selâm ile namazdaki selâm kastedilmiştir. Bil ki namazda selâm veren kimse iki türlüdür ve bu ikisinin iki yolu vardır. Eğer bu iki yol tek bir şahısta toplanırsa o zaman onda iki hakikat bir araya gelmiş demektir. Selâm verenin üstün olanı, bir işten diğerine ayrıldığı için selâm verendir, yani bir isimden diğer isme geçendir. Bu durumda bunun selâmı veda ve yönelme selâmı olur ki ya *Celîl*'den *Celâl*'e ya da *Cemîl*'den *Cemâl*'e yönelir. Daha aşağı olan ise *Rahmân* ve varlıklara selâm verendir ki onun *Rahmân*'a selâmı, ayrılışından dolayı, varlıklara selâmı ise (namazı bitirip) onlara dönüşü ve onlarla birleşmesinden dolayıdır. Bu nedenle namaz kılan kimse eğer yanında kimse yoksa soluna selâm vermez. Bu iki hakikatin dışına çıkan kimsenin selâmı sahih olmadığı gibi kelâmı da kabul olmaz. Çünkü o zaten Hakk'ın yanında değildir ki selâmı ile oradan ayrılmış ya da varlıklardan uzaklaşmış değildir ki selâmı ile onlara varmış olsun. İşte bu avamın salâtı olup kemal ve tamamdan uzaktır, düzeni ve intizamı yoktur.

إِنَّ الَّذِينَ يُؤْذُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا مُهِينًا (٥٧)

57. Şüphesiz Allah ve resûlünü incitenlere, Allah dünya ve âhirette lânet etmiş ve onlara aşağılayıcı bir azap hazırlamıştır.

[Şüphesiz Allah ve resûlünü incitenlere]: Allah'ı incitmek onun hakkında gereksiz ve uygunsuz konuşmakla olur. Allah Teâlâ burada kendisini incinmekle nitelemiştir. O, kendisini incitenden o incitme hadisesi esnasında derhâl hesap sormaz, onlara süre verir. İşte bu incinme Hak Teâlâ'ya *es-Sabûr* (çok sabırlı) ismini verir ki O, kendi zâtını *es-Sabûr* ismi ile nitelemiş, kendisini kimin ne ile incittiğini bize zikretmiş, kullarında eziyet fiilini en başından beri hiç yaratmamaya kadir olduğu hâlde onlardan eziyeti kaldırmalarını istemiştir. Haddizatında O kullarında en başından beri eziyet fiilini yaratmamış olsaydı bile, bu durumda da *es-Sabûr* ismi onda yine de bâki kalırdı. Ancak onun böyle yapmakla maksadı bize şunu öğretmektir: Bizler başımıza gelen bir sıkıntıdan dolayı durumumuzu Allah'a arzedip hâlimizi şikâyet ettiğimiz zaman bu durum bize sabır niteliğinin atfedilmesini sorunlu hâle getirmez. Biz hâlimizi O'na bu şekilde şikâyet etmiş olmamıza rağmen yine de sabır sahibi kimseler olarak nitelendirilebiliriz. Nitekim Allah Teâlâ da kendisine eziyet edenleri bize bildirmiş olmasına rağmen yine de *es-Sabûr*'dur. Bildirmesinin sebebi ise bizim *es-Sabûr* olan Allah için harekete geçmemiz ve ona eziyet edenleri savmamızdır. Çünkü Allah'a düşman olan kimse mümine de düşmandır. Nitekim hadis-i şerifte "Eziyetlere karşı Allah'tan daha sabırlı olan yoktur."[42] buyrulmuştur, çünkü Allah Teâlâ eziyet edeni cezalandırmaya kadir olduğu hâlde böyle yapmamakta, aksine *el-Halîm* ism-i şerifi ile ona süre vermektedir. Haddizatında insanlar zaman zaman Allah Teâlâ'yı yalanlamakta, hatta O'na sövmektedirler. Sahih bir hadis-i şerifte şöyle geçer: "Âdemoğlu bana sövdü, oysa bunu yapmaması gerekirdi. Âdemoğlu beni yalanladı, oysa bunu da yapmaması gerekirdi."[43] "Bunu yapmaması gerekirdi." denmesinin sebebi Allah'ın insana yönelik nimet ve ihsanıdır, nitekim onu yokluk demek olan şerden çıkarıp kendi kudret elinde bulunan ve varlık anlamına gelen hayra ulaştırmış, yani yoktan var etmiştir. İşte Allah Teâlâ bu hususu bize bildirmektedir ki yalanlayan yalanmaktan vazgeçsin, söven sövmekten vazgeçsin. Çünkü dünya vazgeçip tövbe etme ve tövbelerin kabul edilmesi yeridir. Âhiret ise her ne kadar tövbe ve vazgeçme yeri olsa da, tövbelerin

42. Müslim, Sıfatü'l-Kıyâme 49. Benzer bir rivayet için bkz. Buhârî, Tevhîd 3.
43. Buhârî, Bed'ü'l-Halk, 1.

kabul edileceği yer değildir. Hak Teâlâ kendisini kulun eziyetine sabretmekle nitelemiş ve âdeta şikâyetini arzeder bir dille (o surette) bu durumu itina ehli mümin kullarına bildirmiştir ki o müminler kullar Allah'a yönelik bu eziyeti savuştursunlar ve Allah'tan büyük bir lütuf ve karşılığa nâil olsunlar. Zira Allah'tan eziyeti savan kimseden daha yüce kişi yoktur.

[Şüphesiz Allah ve resûlünü incitenlere, Allah dünya ve âhirette lânet etmiş], yani onları uzaklaştırmıştır. Lânet uzaklaştırmaktır, bunun sebebi ise kendilerinden eziyet fiilinin sadır olmasıdır. Bu yüzden lânet onların başına gelmiştir.

[Ve onlara aşağılayıcı bir azap hazırlamıştır]: Eğer iş bilgi sahibi olmayan kimselerin zannettiği gibi olsaydı, yani Hak Teâlâ bedhah kimselere önem vermiyor olsaydı, o zaman suçlardan dolayı hesap sormak söz konusu olmazdı ve Hak Teâlâ kendisini öfke ile nitelemezdi. Yine eğer durum böyle olsaydı Hakk'ın çetin yakalayışı olmazdı. Bütün bunlar Allah'ın cezalandırılan bu kimselere önem verdiği, ihtimam gösterdiği anlamına gelir. Çünkü bu kimselerin hiçbir değeri, kıymeti olmasaydı, o zaman bunlar azaba uğratılmazdı, kendileri için azap hazırlanmazdı. Nitekim Allah bedhah kimseler hakkında [Ve onlara aşağılayıcı bir azap hazırlamıştır] buyurmaktadır.

وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ بِغَيْرِ مَا اكْتَسَبُوا فَقَدِ احْتَمَلُوا بُهْتَانًا وَإِثْمًا
مُبِينًا (٥٨)

58. Mümin erkekleri ve mümin kadınları işlemedikleri şeyler yüzünden incitenler, bir iftira ve apaçık bir günah yüklenmişlerdir.

İftira zulümden daha büyük günahtır.

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِأَزْوَاجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَاءِ الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّ
ذَٰلِكَ أَدْنَىٰ أَنْ يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَيْنَ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا (٥٩)

59. Ey Peygamber! Hanımlarına, kızlarına ve müminlerin kadınlarına söyle, bedenlerini örtecek elbiselerini giysinler. Bu onların tanınıp incitilmemelerine de daha uygundur. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.

Kadının avret yeri sadece iki cinsel uzvudur, nitekim âyette "Ve o ikisi iki yerinin üzerine cennet yapraklarından örtmeye başladılar" (Tâ Hâ, 20/121) buyurmuştur. Burada Âdem ve Havvâ, iki yerin yani avret yerlerinin örtül-

mesi hususunda eşit tutulmuştur. Kadının ayrıca bütünüyle örtünmesi bizim mezhebimiz/görüşümüzdür. Fakat bunun sebebi, kadının bütün vücudunun avret olması değil, örtünmenin şeriat tarafından emredilmiş bir hüküm olmasıdır. Bir şeyin örtülmüş olması onun avret olmasını gerektirmez.

Hazreti Peygamber aleyhisselâmın hanımları

Hazreti Peygamber aleyhisselâmın hanımlarından biri Hazreti Hatice radiyallâhu anhâ olup hicretten önce vefat etmiştir. Tam ismi şöyledir: Hatice bt. Hüveylid b. Esed b. Abdüluzzâ b. Kusayy b. Kilâb.

Bir diğeri Hazreti Âişe'dir -radiyallâhu anhâ-. Tam adı Âişe bt. Ebû Bekr es-Sıddîk'tir -radiyallâhu anhum-.

Bir diğeri Hazreti Hafsa'dır -radiyallâhu anhâ-. Tam adı Hafsa bt. Ömer b. el-Hattab -radiyallâhu anhum-.

Bir diğeri Ümmü Seleme'dir -radiyallâhu anhâ-. Tam adı Ümmü Seleme Hind bt. Ümeyye b. el-Muğîre b. Abdullah b. Mahzum'dur. Kendisi Hazreti Peygamber aleyhisselâmın vefatından sonra hayatta olan hanımları içerisinde en son vefat edendir.

Bir diğeri Sevde'dir -radiyallâhu anhâ-. Tam adı Sevde bt. Züm'a b. Abdü Şems b. Abdü Vedd b. Nadr b. Mâlik b. Cabir b. Amir b. Lüey b. Gâlib b. Fihr'dir.

Bir diğeri Ümmü Habibe'dir -radiyallâhu anhâ-. Tam adı Remle bt. Ebi Süfyan b. el-Haris b. Ümeyye b. Abdü Şems b. Abdi Menaf b. Kusayy b. Kilab'tır.

Bir diğeri Zeyneb bt. Cahş'tır -radiyallâhu anhâ-. Tam adı Zeyneb bt. Cahş b. Rebab b. Esed b. Huzeyme'dir. Annesi Hazreti Peygamber aleyhisselâmın halası, Abdülmüttalib'in kızıdır. Hazreti Peygamber aleyhisselâmın vefatının ardından ilk vefat eden eşi budur. Cenazesi tabutta taşınan ilk kişi budur.

Bir diğeri Zeyneb bt. Huzeyme'dir -radiyallâhu anhâ-. Kendisine miskinlerin annesi denir. Abdi Menaf b. Hilâl b. Amir b. Sa'sa'a kabilesindendir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm hayatta iken vefat etmiştir.

Bir diğeri Meymune'dir -radiyallâhu anhâ-. Tam adı Meymune bt. el-Haris b. Harb b. Bahr b. el-Hars b. Rumiye b. Abdullah b. Hilâl b. Amir b. Sa'sa'a'dır. Kendisini Hazreti Peygamber aleyhisselâma hibe eden budur. Bir görüşe göre kendisini hibe den Havle bt. Hâkim es-Sülemi'dir. Bir başka gö-

rüşe göre kendisini hibe eden Ümmü Şerîk'tir. Bir diğer görüşe göre kendisini hibe eden Zeyneb bt. Cahş'tır.

Bir diğeri Cüveyriye'dir -radiyallâhu anhâ-. Tam adı Cüveyriye bt. el-Haris b. Ebi Dırar b. el-Haris b. Abid b. Mâlik b. el-Mustalık b. Huzaa'dır. Hazreti Peygamber aleyhisselâm kendisini Müreysi' gazvesinde esir/câriye edinmiş, ardından da kendisi ile evlenmiştir.

Bir diğeri Safiyye'dir -radiyallâhu anhâ-. Tam adı Safiyye bt. Huyey b. Ahtab'tır. Nadîr oğullarından (Yahudilerden) olup Hazreti Peygamber aleyhisselâm kendisini Hayber günü esir/câriye edinmiş, ardından da kendisi ile evlenmiştir.

İşte bunlar Hazreti Peygamber aleyhisselâmın kendileri ile temasta bulunduğunda ihtilaf olmayan on bir eşidir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm vefat ettiği zaman bunlar içerisinden Meymune radiyallâhu anhâ, Sevde radiyallâhu anhâ, Safiyye radiyallâhu anhâ, Cüveyriye radiyallâhu anhâ, Ümmü Habibe radiyallâhu anhâ, Âişe radiyallâhu anhâ, Hafsa radiyallâhu anhâ, Ümmü Seleme radiyallâhu anhâ ve Zeyneb bt. Cahş radiyallâhu anhâ hayattadır. Hatice bt. Hüveylid radiyallâhu anhâ ve Zeyneb bt. Huzeyme radiyallâhu anhâ ise Hazreti Peygamber aleyhisselâm hayatta iken vefat etmişlerdir.

Hazreti Peygamber aleyhisselâmın kızları

Hazreti Peygamber aleyhisselâmın kızlarının en büyüğü Rukiye (Rukayye)'dir, sonra Zeyneb, sonra Ümmü Gülsüm, sonra da Fâtıma gelir.

لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْمُرْجِفُونَ فِي الْمَدِينَةِ لَنُغْرِيَنَّكَ
بِهِمْ ثُمَّ لَا يُجَاوِرُونَكَ فِيهَا إِلَّا قَلِيلًا (٦٠) مَلْعُونِينَ أَيْنَمَا ثُقِفُوا أُخِذُوا وَقُتِّلُوا تَقْتِيلًا
(٦١) سُنَّةَ اللَّهِ فِي الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا (٦٢) يَسْأَلُكَ النَّاسُ
عَنِ السَّاعَةِ قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللَّهِ وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ تَكُونُ قَرِيبًا (٦٣) إِنَّ اللَّهَ
لَعَنَ الْكَافِرِينَ وَأَعَدَّ لَهُمْ سَعِيرًا (٦٤) خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا لَا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا (٦٥)
يَوْمَ تُقَلَّبُ وُجُوهُهُمْ فِي النَّارِ يَقُولُونَ يَا لَيْتَنَا أَطَعْنَا اللَّهَ وَأَطَعْنَا الرَّسُولَا (٦٦) وَقَالُوا
رَبَّنَا إِنَّا أَطَعْنَا سَادَتَنَا وَكُبَرَاءَنَا فَأَضَلُّونَا السَّبِيلَا (٦٧)

60-61. Andolsun, eğer münafıklar, kalplerinde bir hastalık bulunanlar ve Medine'de kötü haberler yayıp ortalığı karıştıranlar vazgeçmezlerse, el-

bette seni onların üzerine gitmeye teşvik edeceğiz. Onlar da orada lânete uğramış kimseler olarak seninle pek az süre komşu kalacaklardır. Nerede bulunurlarsa, yakalanırlar ve yaman bir şekilde öldürülürler. 62. Daha önce gelip geçenler hakkında da Allah'ın kanunu böyledir. Allah'ın kanununda asla değişme bulamazsın. 63. İnsanlar sana kıyametin vaktini soruyorlar. De ki: "Onun ilmi ancak Allah katındadır" Ne bilirsin, belki de kıyamet yakında gerçekleşir. 64. Şüphesiz Allah kâfirlere lânet etmiş ve onlara alevli bir ateş hazırlamıştır. 65. Onlar, orada ebedî olarak kalacaklardır. Hiçbir dost, hiçbir yardımcı bulamayacaklardır. 66. Yüzlerinin ateşte bir yandan bir yana döndürüleceği gün, "Keşke Allah'a ve Resûl'e itaat edeydik" diyecekler. 67. Yine şöyle diyecekler: "Ey rabbimiz! Biz önderlerimize ve büyüklerimize itaat ettik de bizi yoldan saptırdılar.

Bir toplumun efendisi/büyüğü, o toplumun liderliğini üstlenen, onlara liderlik eden kimsedir.

رَبَّنَا اٰتِهِمْ ضِعْفَيْنِ مِنَ الْعَذَابِ وَالْعَنْهُمْ لَعْنًا كَبِيرًا (٦٨) يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَكُونُوا
كَالَّذِينَ اٰذَوْا مُوسٰى فَبَرَّاَهُ اللّٰهُ مِمَّا قَالُوا وَكَانَ عِنْدَ اللّٰهِ وَجِيهًا (٦٩)

68. Ey rabbimiz! Onlara iki kat azap ver ve onları büyük bir lânete uğrat." 69. Ey iman edenler! Siz Mûsâ'ya eziyet eden kimseler gibi olmayın. Nihayet Allah onu onların dediklerinden temize çıkarmıştı. Mûsâ Allah katında itibarlı bir kimse idi.

Mûsâ aleyhisselâmın temize çıkması, üzerine elbiselerini koyduğu kayanın hareket edip kaçması ve elbiselerini götürmesi şeklinde olmuştur ki bunun neticesinde halkı onun avret yerlerini görmüş ve böylece insanların ona nispet ettikleri şeylerin yalan olduğunu öğrenmişlerdir. Pekâlâ, kayanın hareket edip kaçması sence Allah'ın emri ile değil midir? Elbette Allah'ın emri ve vahyi iledir. [Nihayet Allah onu onların dediklerinden temize çıkarmıştı. Mûsâ Allah katında] bu temize çıkmadan dolayı [itibarlı bir kimse idi.]

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا (٧٠)

70. Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve doğru söz söyleyin.

Ey rabbim! Senin vermen haricinde herhangi bir mahlûkun gücü ya da kudreti var mıdır ki? Senin bize söylettiğinden başka bizim hangi sözümüz

olabilir ki? Bizim konuşmamızı senin zikrinden ibaret kıl, sözümüzü kitabını okumaktan ibaret kıl.

Burada Allah Teâlâ mümin kullarına müşahede esnasında iman nuru ile "Allah'tan başka fail yoktur" demelerini emretmektedir. Onlar böyle söylediklerinde doğru söz söylemiş olacaklardır. Bunu söyledikleri zaman Allah onların işlerini ıslah edip düzeltecek, günahlarını bağışlayacaktır, nitekim şöyle buyurmaktadır:

يُصْلِحْ لَكُمْ اَعْمَالَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزاً عَظِيماً (٧١)

71. Ki Allah sizin işlerinizi düzeltsin ve günahlarınızı bağışlasın. Kim Allah'a ve resûlüne itaat ederse, muhakkak büyük bir başarıya ulaşmıştır.

Mesut kimse kendisi ile rubûbiyeti (rablik iddiası) arasında Allah Teâlâ'nın girip engel olduğu ve her anında onu imanından dolayı korkan ve ümit besleyen, fakat kendisinden korkup ümit beslenilmeyen bir kul olarak kaim kıldığı kimsedir.

Kul dediğin korkan ve ümit besleyendir
Yoksa kendisinden korkulan ya da ümit beslenen değildir.

اِنَّا عَرَضْنَا الْاَمَانَةَ عَلَى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَالْجِبَالِ فَاَبَيْنَ اَنْ يَحْمِلْنَهَا وَاَشْفَقْنَ مِنْهَا
وَحَمَلَهَا الْاِنْسَانُ اِنَّهُ كَانَ ظَلُوماً جَهُولاًۙ (٧٢)

72. Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yüklendi. Çünkü o çok zalimdir, çok cahildir.

[Biz emaneti teklif ettik]: Kulları arasında Hakk'ın vekili olmaktan daha büyük hangi emanet olabilir ki? Bu emaneti yüklenen kimse kulları ancak Hak ile sevkedecektir, dolayısıyla her daim ilâhî huzurda olmalı, sürekli tasarruflarını murakabe etmelidir.

[Göklere, yere ve dağlara]: Emanetin göklere, dağlara ve yere teklif edilmesi onlara münasip bir şekilde vahiy ile gerçekleşmiştir. Bunun benzeri "Her bir semaya işini vahyetti" (Fussilet, 41/12) âyetinde de vardır.

[Onlar onu yüklenmek istemediler]: Çünkü bu emir değil bir teklif idi, bu nedenle gökler ve yerler bu emanetin ne kadar büyük bir tehlike içerdiğini bildiklerinden ve sonucunun nereye varacağını kestiremediklerinden dolayı,

onu kabul etmeye yanaşmadılar. Bu emaneti yüklenip de yerine getirmeyen kimselere yönelik Allah'ın kınamasını bildiklerinden dolayı ondan çekindiler. Çünkü Allah Teâlâ bu emaneti yükleneni mübalağa formu ile cahil ve zalim olarak (yani çok zalim ve çok cahil olarak) nitelemiştir. Nitekim bu emaneti yüklenen kimse kendi nefsine zulmetmiştir, yüklendiği emanetin değerini (büyüklüğünü) bilmemektedir.

[Ondan çekindiler], yani o emanetin hakkını yerine getirememekten korktular ve kendilerini böyle bir yükün altına sokmadılar. Pekiyi; sence göklerin, yerin ve dağların Allah tarafından kendilerine teklif edilen bu emaneti yüklenmeyi kabul etmeyip ondan çekinmeleri onların bu emanetin ağırlığını, değerini bilmeden, bunu yüklenip de Allah'ın bu konudaki hakkını muhafaza etmeyen kimsenin sonunun ne olacağını bilmeden böyle bir karar vermiş olmaları mümkün müdür? Onlar teklif ile emir arasındaki farkı biliyorlardı. Bu arz/teklif, muhataba seçme hakkı bırakan bir teklif olduğu için onlar kendileri hakkında ihtiyatlı olan seçeneğe yöneldiler ve kurtuluş talep ettiler. Fakat Allah Teâlâ (bir başka âyette ifade edildiği üzere) kendilerine gelmelerini *emrettiği* ve "İsteyerek yahut istemeyerek gelin!" buyurduğu zaman derhâl geldiler ve "İtaat eder hâlde geldik." dediler. Bunu Allah'ın emrine itaat olarak ve böyle bir emri istemeden yerine getirmiş olma hâlinden sakınarak yaptılar. Şimdi bütün bunları yapan bu varlıkların, emaneti yüklenmekten çekinmesinin cehaletten kaynakladığını söyleyebilir misin? Hayır, vallahi bu cehaletten değildir, aksine asıl bu emaneti yüklenmek, yükleneni cehaletinden kaynaklanan bir davranıştır. Nitekim Allah Teâlâ'nın mübalağa formu ile çok cahil ve çok zalim, kendisine çok yazık eden kimse diye nitelediği kimse, bu emaneti yüklenen kişi, yani insan değil midir? Yeryüzü ve âyette zikredilen diğer varlıklar emanetin büyüklüğünü, değerini bilmişler, onu yüklenenin tehlike altında olacağını fark etmişlerdir. Çünkü bunu yüklenen kimse, o emanetin hakkını verme konusunda Allah'ın kendisini muvaffak kılıp kılmayacağından emin değildir. Yeryüzü ve âyette zikredilen diğer varlıklar bu teklifi yaparken Allah Teâlâ'nın muradının akılları ölçmek olduğunu anlamışlardır. Sonuçta yerlerin, göklerin ve dağların aklı insan akından daha büyük çıkmıştır. Şekilci âlimlerden bazıları bu emaneti yüklenmeme ve çekinme ifadelerini hakiki değil, sadece hâl ifade eden kelimeler olarak değerlendirmişler, aynı şekilde yerlerin ve göklerin "İtaat ederek geldik." şeklindeki ifadelerini de sözlü bir ifade değil, lisan-ı hâl ile söylenmiş bir ifade olarak değerlendirmişlerdir. Bütün bunlar doğru değildir ve âyette de kastedilen bu değildir, aksine âyetteki ifadeler zâhir anlamları üzeredir. Keşf ehli bunu böyle idrak etmiştir.

[Onu insan yüklendi]: Yine bu teklifi insan kabul etti, çünkü kendi nefsinde üzerine yaratılmış olduğu suretin gücünü gördü. Çünkü Allah Teâlâ Âdem aleyhisselâmı kendi sureti üzere yarattığı zaman ona bütün güzel isimlerini vermişti. İşte insan, kendisine teklif edilmiş olan bu emaneti bu isimlerin kuvveti ile yüklendi. Bu hakikat onun tıpkı gökler, yerler ve dağlar gibi bu emaneti geri çevirmesine imkân vermedi.

[Çünkü o çok zalimdir, çok cahildir]:

Birinci vecih

[Çünkü o çok zalimdir]: Eğer bu emaneti yüklenmeseydi zalim olurdu.

[Çok cahildir]: Çünkü Allah'ı bilmek, O'nun hakkındaki cehaletin ta kendisidir. İdrak etmekten acziyet idrakin ta kendisidir.

İkinci vecih

[Çünkü o çok zalimdir]: Kendisine karşı çok zalimdir, çünkü eğer söz konusu emanetin büyüklüğünü biliyorsa o zaman kendisini çok büyük bir işin/yükün altına sokmuştur. Bu işi eda etmeye muvaffak olamadığı zaman başkasına değil, sadece kendisine zulmetmiş olacaktır.

[Çok cahildir]: Bu da insanın kendisini ve neyi taşıyıp neyi taşıyamayacağını bilmemesinden kaynaklanır. Eğer nefsinin neyi taşıyıp neyi taşıyamayacağını (ya da yüklendiği emanetin ne kadar büyük olduğunu) bilseydi bile, Allah'ın bu emaneti bihakkın eda etme konusunda kendisini muvaffak kılıp kılmayacağını yine bilmiyor olacaktı. Aksine insan, Allah'ın bu konuda şahitlik yaptığı gibi çok cahildir, çünkü emaneti ehline verip veremeyeceğini bilememiştir. İnsanın emaneti kabulü ona zorlanmış bir şey değil, kendi seçimidir ve o da bu emanete ihanet etmiştir, çünkü kendi başına bırakılmış ve perişan olmuştur. Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle buyurur: "Kim yöneticilik talep ederse (Allah'ın yardımı olmaksızın) kendi başına bırakılır. Kim de yöneticilik talep etmediği hâlde kendisine yöneticilik verilirse ya da Allah onu bir mülkün başına tayin ederse, onu doğru yolda tutar."[44] İşte burada Allah Teâlâ bize, biz emaneti yüklendiğimiz zaman "Allah size emanetleri ehli-

44. Benzer bir rivayet için bkz. Ebû Dâvûd, Akdiyye 3.

ne vermenizi emrediyor." buyurmuştur. Çünkü bu emaneti Allah'ın yarattığı varlıklar içerisinde sadece insan kabul edip yüklenmiştir. Eğer bu emaneti zorla (kendi iradesi dışında) yüklenmiş olsaydı her hâlükârda onu yerine getirirdi. Buradan öğreniyoruz ki âlemdeki bazı varlıklar yüklenmekle mükellef oldukları şeyleri kendi rızaları olmaksızın yüklenmişlerdir. Buna farz-ı ayn ve farz-ı kifâye dediğimiz şeyler dâhildir. Farz-ı kifâyeyi bir kişi yerine getirdiği zaman geri kalanlardan yükümlülük düşer. Yine buradan öğreniyoruz ki âlemdeki başka bazı varlıklar mükellef oldukları şeyleri zorla değil, kendi iradeleri ile yüklenirler, bu mükellefiyet onlara teklif edilir, kabul ederlerse yüklendikleri şeyin büyüklüğü konusundaki cehaletlerinden dolayı kabul ederler. İşte kendisine emanet teklif edildiği zaman onu kabul eden insanın durumu buna örnektir. Bu nedenle insan kendisine karşı çok zalim ve yüklendiği emanetin değeri ve büyüklüğü konusunda çok cahildir. Gökler, yerler ve dağlar ise bu emanet kendilerine teklif edildiği zaman onu yüklenmek istememişler ve bundan çekinmişlerdir, çünkü yüklenecekleri şeyin büyüklüğünü ve değerini bilmektedirler, bu yüzden de kendilerine zulmetmemişlerdir. Yaratılmışlar içerisinde kendisine zulmetmekle nitelenen tek varlık insandır. Bu itibarla göklerin ve yerin yaratılışı, konum olarak insanın yaratılışından daha büyüktür, çünkü onlar emanetin değerini insandan daha iyi bilmişlerdir. Yine onlar bu sayede ilim bakımından da insanlardan daha büyük olmuşlardır, çünkü onlar insan gibi cehaletle nitelendirilmemişlerdir. Zira insan, Allah kendisine emaneti teklif ettiği zaman onu kabul etmiştir ve tam o esnada asıl hükmü itibariyle çok zalim ve çok cahildir. Zira kendisine bu emaneti yüklenmesi emredilmemiş, aksine sadece teklif edilmiştir. Eğer kendisine bu emanet zorla yüklenmiş olsaydı, bu durum onun için daha kolay olurdu. (Çünkü Allah insanı insanın kendisini tanıdığından daha iyi tanır ve ona gücüne münasip bir yük yükler.) Bu nedenle insan kendisine karşı çok zalim ve emanetin değeri konusunda çok cahildir. Emanet, taşınması itibariyle kolay olsa da mâna itibariyle çok ağırdır. Bu meselede gökler, yerler ve dağlar insandan daha bilgilidirler, ancak bu varlıklar hakikatte (umumi olarak) insandan daha bilgili değildirler. Aksine insan ilâhî surette yaratılmış olduğu ve âlemin toplamı olduğu için Allah'ın kendisine verdiği ve yukarıda zikrettiğimiz kuvvete aldanmış, emaneti taşımak gözüne kolay görünmüştür. Ayrıca insan Hak Teâlâ'nın kendisini hilafet makamına uygun bulduğunu ve bunun için hazırlamış olduğunu, üstelik bu makamı kendisine teklif etmeyip doğrudan yüklemiş olduğunu görmüş ve kendisinde bu ehliyetin mevcut olduğuna kanaat getirmiştir. Tek başına ne dağlar ne gökler ne de yerler inşadaki toplu kuvvete sahip değildir, bu yüzden onlar bu emaneti yüklenmek istememişler ve ondan çekinmişlerdir. İnsan ise bu emaneti yüklenip taşırken başına gele-

bilecek arızaları, ârızî durumları bilmemiştir ki işte bu ârızî durumlar nedeniyle insan hain olarak isimlendirilmiştir. Zira insan tamahkârlık ve tembellik karakteri ile yaratılmıştır. Emaneti de aceleci olma özelliğinden dolayı kabul etmiştir. Eğer Hak Teâlâ ona bu konuda genişçe düşünecek ve hem kendi zâtı hem de kendisine ârız olabilecek durumlar hakkında değerlendirme yapacak zaman vermiş olsaydı o zaman kendisine teklif edilen şeyin büyüklüğü apaçık gözünün önüne gelir ve tıpkı gökler ve bu teklife muhatap olan diğer varlıklar gibi o da teklifi geri çevirirdi.

Allah Teâlâ'nın insana teklif ettiği emanet kapsamında ilâhî sıfatlar da yer alır ki bunlar iki kısımdır: *el-Kebîr* (büyük) ve *el-Alî* (yüce) gibi tenzih gerektiren sıfatlar ve *el-Mütekebbir* (büyüklenen) ve *el-Müteâlî* (yücelen) gibi teşbih gerektiren sıfatlar. Hak Teâlâ kendisini nitelediği sıfatlar kulun niteliklerindendir. Bunu Hakk'ın bize doğru bir tenezzülü olarak değerlendirenler kulu asıl kabul etmiş olurlar. Buna karşılık bunların Hakk'ın sıfatı olup ona neden nispet edildiğini cehaletimiz nedeniyle bilemeyeceğimizi düşünenler ise kulun bu sıfatlarla nitelenmesi durumunda, kulluk hâli içerisinde rabbânî sıfatlarla nitelenmiş olacağını söylerler. Böylece kulda bulunan nitelikler tenzih gerektirmeyen sıfatlar olur. Bu sıfatlar aslında sadece Allah'ın sıfatlarıdır, başkasının değildir, ancak kul bunlarla nitelenince kulluğun istihkakı olan dil onun için kullanılır. (Bu durumda kul yine de kul olarak nitelenmeye devam eder.) Ancak durum bunun tersidir ve tahkik ehli kimselerin rıza gösterdiği seçenek budur. İnsan söz konusu olduğunda, daha kolay anlaşılır olan da budur. Zira kul Allah'a ait bu sıfatları kendi aklı ile çıkarsamış, türetmiş olmadığı gibi kendiliğinden uydurarak bu sıfatları Allah'a atfetmiş de değildir, aksine bizzat Allah Teâlâ'nın kendisi, resûllerine yönelik tebliği ve velîlerine yönelik keşfi ile bu sıfatları kendisi için kullandığını bize bildirmiştir. Biz (Eğer Allah tarafından bu sıfatların Allah için kullanıldığı bildirmiş olmasaydı) bu sıfatların sadece kendimize ait olduğunu bilirdir ve aklî delil ile bunların Allah'a ait sıfatlar olduğunu neticesine varamazdık. Ama şeriatta (dinde) bu sıfatlar Allah için kullanılınca (ki sadece O'nun var olduğu ve bizim olmadığımız zaman da bile bu böyleydi) buradan öğreniriz ki bu sıfatlar aslında bizim değil, Allah'ın sıfatlarıdır ve sonradan hükümleri bize de sirayet etmiştir. Yani bu sıfatlar hakikatte Allah'ın olup bizde ödünç (istiare) olarak bulunmaktadır. Zira vaktiyle Allah bu sıfatlarla nitelenmiş iken O var idi ve biz yoktuk. İşte insan bu sıfatları alıp da kendisine ait sıfatlar olduğunu iddia etmesi nedeniyle gaspçıdır ve bu gaspçılığından dolayı da "çok zalim"dir; bu sıfatların aslında kime ait olduğu ve kendi elinde gasp edilmiş şekilde bulunduğu konusunda konudanda "çok cahil"dir. Kendisinden "çok cahil" ve "çok za-

lim" sıfatlarını kaldırmak ve bu sıfatlardan kurtulmak isteyen kimse emaneti ehline iade etmeli, gasp edilmiş olanı sahibine vermelidir ki bu konuda yapılacak şey gerçekten çok kolaydır. Avam bunun zor bir iş olduğunu zanneder, oysa hiç de öyle değildir.

لِيُعَذِّبَ اللّٰهُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِكِينَ وَالْمُشْرِكَاتِ وَيَتُوبَ اللّٰهُ عَلَى
الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُوراً رَحِيماً (٧٣)

73. Allah, münafık erkeklere ve münafık kadınlara, Allah'a ortak koşan erkeklere ve Allah'a ortak koşan kadınlara azap etmek; mümin erkeklerin ve mümin kadınların da tövbelerini kabul etmek için insana emaneti yüklemiştir. Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.

SEBE SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذ۪ي لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَلَهُ الْحَمْدُ فِي الْاٰخِرَةِۜ وَهُوَ الْحَك۪يمُ
الْخَب۪يرُ (١) يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِي الْاَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَٓاءِ وَمَا يَعْرُجُ
ف۪يهَاۜ وَهُوَ الرَّح۪يمُ الْغَفُورُ (٢)

1. Hamd göklerde ve yerde ne varsa hepsinin sahibi olan Allah'a mahsustur; âhirette de hamd yalnız O'na özgüdür. Hikmetle yöneten, her şeyden haberdar olan O'dur. **2.** O, yere giren ve ondan çıkan, gökten inen ve ona yükselen her şeyi bilir. O, engin merhamet sahibidir, bağışlaması boldur.

Tefsir değil, işaret

İnsanın kendi tabiatının toprağına/memleketine, Allah o tabiatı yaratıp düzgün bir şekle getirdiği zaman, hangi tohumların girdiğini ve oradan hangi ibarelerin, hangi sanatların ve fiillerin çıktığını bilmesi gerekir. Çünkü yerden çıkanlar türlü türlüdür ve bunlar yeryüzünün ziynetleridir. İnsanın tabiatından ve bedeninden çıkan şey de onun süsüdür ki buna konuşmasındaki, ibarelerindeki fesahat ve fiillerindeki muhkemlik, sağlamlık ve hikmet dâhildir. Yine insan kendi aklının semasından neyin indiğini de bilmelidir bu da

üzerinde nazar edeceği ve rabbinin bilgisine (mârifetullaha ulaşacağı) şeriattır. İşte bu, onun kalbine gelen ilâhî tenzildir. Yine insan oradan kendisini Allah katına yükseltecek olan sâlih amel bineği (*Burak*) üzerinde yükselen şeyin ne olduğunu da bilmelidir. Nitekim Hak Teâlâ "Güzel söz O'na yükselir." (Fâtır, 35/10) buyurmuştur. Bu, yani güzel söz, yeryüzünden çıkandır. Yine Allah Teâlâ "Sâlih amel de O'na yükselir." (Fâtır, 35/10) buyurmuştur ki bu da aynı şekilde yerin çıkardığıdır. Gökten inen, yere girenin ta kendisidir; yerden çıkan, oraya girenden zâhir olandır ki göğe de o yükselir. Dolayısıyla inenin kendisi girenin kendisidir, çıkanın kendisi yükselenin kendisidir.

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَأْتِينَا السَّاعَةُ قُلْ بَلَىٰ وَرَبِّي لَتَأْتِيَنَّكُمْ عَالِمِ الْغَيْبِ لَا يَعْزُبُ عَنْهُ
مِثْقَالُ ذَرَّةٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ وَلَا أَصْغَرُ مِنْ ذَٰلِكَ وَلَا أَكْبَرُ إِلَّا فِي كِتَابٍ
مُبِينٍ (٣) لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ (٤)
وَالَّذِينَ سَعَوْا فِي آيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مِنْ رِجْزٍ أَلِيمٌ (٥) وَيَرَى الَّذِينَ
أُوتُوا الْعِلْمَ الَّذِي أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ هُوَ الْحَقَّ وَيَهْدِي إِلَىٰ صِرَاطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ (٦)

3. İnkâr edenler, "Bize kıyamet gelmeyecek." dediler. De ki: "Bilâkis! Gaybı bilen rabbime andolsun ki o size mutlaka gelecektir." Göklerde ve yerde zerre miktar bir şey O'nun bilgisi dışında kalamaz. Bundan daha küçük veya daha büyük hiçbir şey yoktur ki apaçık bir kitapta kayıtlı olmasın. 4. O, Allah'ın iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları mükâfatlandırması için gelecektir. İşte onlar için bağışlanma ve güzel bir rızık vardır. 5. Âyetlerimizi boşa çıkarmak için çaba harcayanlara ise en kötüsünden elem verici bir azap vardır. 6. Kendilerine bilgi verilenler, rabbinden sana indirilenin, gerçeğin ta kendisi olduğunu ve çok güçlü, her türlü övgüye lâyık olan Allah'ın yolunu gösterdiğini çok iyi bilirler.

[Kendilerine bilgi verilenler, rabbinden sana indirilenin, gerçeğin ta kendisi olduğunu ve çok güçlü, her türlü övgüye lâyık olan Allah'ın yolunu gösterdiğini çok iyi bilirler]:

Dediğini yaratıcıya nispet et
Ki onun getirdiği şeriattır, ancak o başlar
Aklın tek başına kaldığında söyleyemeyeceği şey ile
İnanarak ve bilerek
Eğer bundan sonra da soracağı bir soru kalırsa
İşte o ilaçtır, burhan ile çaredir.

Hak şeriatın kararlaştırdığı şeydir
Hatta imkânsız olana ya da öyle görünene delâlet etse bile
Gerçek mümin işte buna iman edendir
Her kim de bunu te'vil ederse sınırı aşmış demektir
Çünkü zanna dayanmıştır ki zannın bir kısmı
İnsanı uçuruma doğru götüren günah olabilir

[Ve çok güçlü, her türlü övgüye lâyık olan Allah'ın yolunu gösterdiğini çok iyi bilirler]: Zira Hak ile muamele ve O'na kulluk cehd ve ictihad ile elde edilemez, aksine bu ancak Hakk'ın şeriat olarak koyduğu ve beyan ettiği ile olur. Çünkü O'nun kadri bilinebilir değildir, böyle olduğu için de, O'nun celâline lâyık olan şey (akıl ile) bilinemez.

وَقَالَ الَّذٖينَ كَفَرُوا هَلْ نَدُلُّكُمْ عَلٰى رَجُلٍ يُنَبِّئُكُمْ اِذَا مُزِّقْتُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍۙ اِنَّكُمْ لَفٖي خَلْقٍ
جَدٖيدٍۚ (٧) اَفْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَمْ بِهٖ جِنَّةٌۜ بَلِ الَّذٖينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ فِي الْعَذَابِ
وَالضَّلَالِ الْبَعٖيدِ (٨) اَفَلَمْ يَرَوْا اِلٰى مَا بَيْنَ اَيْدٖيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ مِنَ السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِۜ اِنْ
نَشَأْ نَخْسِفْ بِهِمُ الْاَرْضَ اَوْ نُسْقِطْ عَلَيْهِمْ كِسَفًا مِنَ السَّمَٓاءِۜ اِنَّ فٖي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِكُلِّ عَبْدٍ
مُنٖيبٍ (٩) وَلَقَدْ اٰتَيْنَا دَاوُ۫دَ مِنَّا فَضْلًاۜ يَا جِبَالُ اَوِّبٖي مَعَهُ وَالطَّيْرَۚ وَاَلَنَّا لَهُ الْحَدٖيدَۙ (١٠)

7. İnkârcılar şöyle dediler: "Çürüyüp paramparça olduğunuzda yeni bir yaratılışa konu olacağınızı iddia eden bir adam gösterelim mi size?" 8. "Allah hakkında yalan mı uyduruyor, yoksa aklını mı yitirmiş bu?" Bilâkis! Asıl âhirete inanmayanlar azaptadırlar ve tam bir sapkınlık içindedirler. 9. Kendilerini her yönden kuşatan göğe ve yere bakıp düşünmezler mi? Dilesek onları yerin dibine geçirir veya gökten üzerlerine parçalar düşürürüz. Kuşkusuz bütün bunlarda Allah'a yönelen her kul için alınacak bir ders vardır. 10. Andolsun biz Dâvûd'a tarafımızdan müstesna bir lütufta bulunduk. "Ey dağlar! Onunla birlikte tesbih edin. Ey kuşlar! Siz de onunla birlikte tesbih edin!" dedik ve onun için demiri yumuşattık.

[Andolsun biz Dâvûd'a tarafımızdan müstesna bir lütufta bulunduk]:

Birinci vecih

Allah Teâlâ'nın nebî ve resûllere olan lütufları ve onlara verdiği şeyler ilâhî bir ihtisastır, böyle olduğu için de onlar bir amele karşılık verilen şeyler

değil, salt mevhibe/lütuf kabilindendir. Bu nedenle onların karşılığında kendilerinden bir şey de istenmez. Zira Allah'ın bu lütufları onlara vermesi bir nimet ve ihsan kabilindendir. Hak Teâlâ Dâvûd aleyhisselâm hakkında [Andolsun biz Dâvûd'a tarafımızdan müstesna bir lütufta bulunduk] buyurmuş, ancak bunun beraberinde kendisinden istenen bir karşılıktan söz etmediği gibi verdiği bu lütfun da Dâvûd aleyhisselâmın herhangi bir amelinin karşılığı olduğunu bildirmemiştir.

İkinci vecih

[Andolsun biz Dâvûd'a tarafımızdan müstesna bir lütufta bulunduk], yani ona mârifetullahı verdik ki bunu onun ameli gerektirmiş değildir. Eğer ameli bunu gerektirseydi, o zaman bu verilen şey bir ödül olurdu. Ona verdiği bu lütuf Süleymân aleyhisselâmdır. Nitekim başka bir âyette "Biz Dâvûd'a Süleymân'ı bahşettik." (Sâd, 38/30) buyurmuştur.

[Ey dağlar! Onunla birlikte tesbih edin. Ey kuşlar! Siz de onunla birlikte tesbih edin!]:

Lugavî İzah: Nidâ edatından sonra gelen ifade her zaman mansup olur, ancak kimi zaman lafzan kimi zaman mânen mansup olur. Bu nedenle burada "kuşlar" ifadesi, mansup konumunda olan kelimeye atfedilmiş, bu yüzden de mansup olarak gelmiştir. Çünkü bu kelime "dağlar" kelimesinin konumuna (mansup olan konumuna) atıftır. "Dağlar" kelimesi her ne kadar lafzan merfû olsa da anlam olarak mansuptur. "Dağlar" kelimesinin lafzan merfû olmasından dolayı bir kıraatte "kuşlar" kelimesi de merfû okunmuştur.

Hak Teâlâ Dâvûd aleyhisselâma lütfu kabilinden vermiş olduğu şeyleri zikrederken dağların da onunla birlikte teşbihe eşlik ettiklerini ifade buyurmuştur ki aynı durumu kuşlar için de geçerlidir.

[Ve onun için demiri yumuşattık.]

İşaret

[Ve onun için demiri yumuşattık]: Uyarı ve tehdit katı kalpleri, tıpkı ateşin demiri yumuşattığı gibi yumuşatır. Zor olan, taştan bile daha katı olan kalplerdir, çünkü ateş taşı yumuşatamaz, onu sadece kırıp parçalayabilir. Ateş ile yumuşayan demir ise Allah'ın dikkat çektiği üzere, koruyucu zırh yapıl-

mak üzere yumuşar. Yani bir şeyden ancak kendisi ile korunulur. Çünkü zırh ile bıçak, kılıç, mızrak gibi şeylerden korunulur. Böylece demirden demir ile korunulmuş olur. İşte Muhammedî şeriatta da “Senden sana sığınırım” ifadesi bu anlamdadır. Bu, demiri yumuşatan ruhtur. Nitekim Allah da hem intikam sahibidir hem de çok merhametlidir.

أَنِ اعْمَلْ سَابِغَاتٍ وَقَدِّرْ فِي السَّرْدِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (١١)
وَلِسُلَيْمَانَ الرِّيحَ غُدُوُّهَا شَهْرٌ وَرَوَاحُهَا شَهْرٌ وَأَسَلْنَا لَهُ عَيْنَ الْقِطْرِ وَمِنَ الْجِنِّ مَنْ
يَعْمَلُ بَيْنَ يَدَيْهِ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَمَنْ يَزِغْ مِنْهُمْ عَنْ أَمْرِنَا نُذِقْهُ مِنْ عَذَابِ السَّعِيرِ (١٢)
يَعْمَلُونَ لَهُ مَا يَشَاءُ مِنْ مَحَارِيبَ وَتَمَاثِيلَ وَجِفَانٍ كَالْجَوَابِ وَقُدُورٍ رَاسِيَاتٍ اعْمَلُوا
آلَ دَاوُدَ شُكْرًا وَقَلِيلٌ مِنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ (١٣)

11. Ona şöyle buyurduk: “Geniş zırhlar imal et, örgüsünü ölçülü yap.” Siz de (ey müminler) dünya ve âhirete faydalı işler yapın; şüphesiz ben yaptıklarınızı görmekteyim. 12. Süleymân’ın emrine de sabahleyin bir aylık, akşamleyin bir aylık yol almakta olan rüzgârı verdik. Onun için bakır madenini eritip akıttık. Cinlerden de rabbinin izniyle onun maiyetinde çalışanlar vardı. Onlardan kim buyruğumuzdan sapsa, ona yakıcı ateşin azabını tattırırdık. 13. Onlar Süleymân’a, isteğine göre yüksek ve görkemli binalar, heykeller, havuz gibi lengerler, yerinden kalkmaz kazanlar imal ederlerdi. Ey Dâvûd ailesi! Şükür için çaba gösterin. Kullarım arasında hakkıyla şükredenler pek azdır.

Hak Teâlâ amele karşılık şükür talep ettiği için, bunu Dâvûd ailesinden de istemiş, ancak doğrudan Dâvûd aleyhisselâmın kendisini bu meyanda zikretmemiştir. Böylece Dâvûd ailesinin Dâvûd aleyhisselâma verilenlere şükretmesi istenmiştir. Ancak bu verilenler bizzat Dâvûd aleyhisselâmın kendisi açısından bir nimet ve lütuftur, ailesi açısından ise böyle değildir, zira onlardan şükür talep edilmiştir. Bu meyanda Hak Teâlâ [Ey Dâvûd ailesi! Şükür için çaba gösterin] buyurmuştur ki bu, onların Allah’ın kendilerine vermiş olduğunu muhtaç olan kullara sarfetmeleri suretiyle yerine getirecekleri amelî şükürdür. Nitekim şükrün lafzi olanı vardır, ilmî olanı vardır ve nihayet amelî olanı vardır.

[Kullarım arasında hakkıyla şükredenler pek azdır], yani adam akıllı şükredenler azdır, çünkü insanlar kendilerine Allah tarafından verilmiş olan nimetlerin, karşılığında şükür gerektiren nimetler olduğunu bilmezler, bu konuda cahildirler. Mübalağa formu ile “*şekûr*” şeklinde ifade edilen şükrü eda

eden kullar Allah'ın has kullarıdır, bunlar Allah'ın kendilerine ve kullara ihsan ettiği bütün her şeyi bir ilâhî nimet olarak görürler, üstelik buna kendilerini sevindiren şeyler dâhil olduğu gibi kendilerini üzen şeyler de dâhildir. Onlar her hâlükârda Allah'a şükrederler. Bu sınıftaki insanlar azdır ve onların azlığı Allah Teâlâ tarafından bize bildirilmiştir. Bu kullar görünen ve görünmeyen bütün uzuvlarına terettüp eden şükür vazifesini her daim hakkıyla, lâyıkıyla yerine getirirler ki bu da bütün nimetin Allah'tan bilinmesi ile olur. İbn Mace Sünen'inde şöyle bir hadis-i şerif zikreder:

"Allah Teâlâ Mûsâ aleyhisselâma 'Bana hakkıyla şükret.' diye vahyeder. Mûsâ aleyhisselâm da 'Ey rabbim! Buna kim güç yetirebilir ki?' der. Allah, 'Eğer nimeti benden bilirsen bana şükretmiş olursun.' buyurur."

Dolayısıyla her kim bütün nimetleri ancak Allah'tan bilirse işte o kimse Allah'a hakkıyla şükretmiş olur. Nitekim bunun Allah Teâlâ tarafından sana ardı ardına verilen nimetler ile senin arana konulmuş bir perde olduğunu görmez misin? İşte bu ilmî şükürdür. Lafzi şükür ise Allah'ı lâyık olduğu gibi övmek, O'na senâda bulunmaktır. Kullar içerisinde şükredenler örfte adına şükür denen şeyi Allah'a yönelten kimselerdir. Hazreti Peygamber aleyhisselâma geçmişteki ve gelecekteki bütün günahlarının bağışlanmış olduğu Allah Teâlâ tarafından müjdelendiği zaman bile kendisi mübarek ayakları şişinceye kadar nafile namaz kılmış idi. Bu durum kendisine sorulduğunda ise "Şükreden bir kul olmayayım mı?" buyurmuştu.[1] Şükür için yapılan ibadet, çoğunlukla insanların kendisi hakkında gafil kaldığı bir ibadettir. Bu nedenle Allah Teâlâ "Kullarım içinde bana hakkıyla şükreden çok azdır." buyurmuştur. İnsanların elindeki nimete şükür kabilinden tek şey ağızları ile "Allah'a hamd olsun, Allah'a şükürler olsun." gibi sözlerdir ki bu sözleri söylemenin hiçbir külfeti yoktur. Oysa Allah ehli kimseler bu gibi laflarla yetinmez, bunlara bedenleri ile yaptıkları amelleri ve himmetlerini Allah'a teveccüh etmeyi (her şeyi O'ndan bilmeyi) ilave ederler. Nitekim Hak Teâlâ "Ey Dâvûd ailesi! Şükür için çaba gösterin." buyurmuş, yani "Şükür için amel edin" demiş, fakat "Dilinizle şükür sözleri söyleyin." dememiştir. Ümmet-i Muhammed bu sıfata daha lâyık olmalıdır, çünkü Allah Teâlâ onların insanlar içerisinden çıkarılmış en hayırlı ümmet olduklarını ifade buyurmuştur. Allah Teâlâ "Kullarım içinde bana hakkıyla şükreden çok azdır." buyurmuş, bu ifadesinden şekûr kelimesini mübalağa formunda kullanmıştır ki böylece bu şükür hem teklif şükrünü hem de teberrû şükrünü kapsar. Teberrû şükrü Hazreti Peygamber aleyhisselâmın "Şükreden bir kul olmayayım mı?" şek-

1. Müslim, Sıfâtü'l-Münâfikîn, 81.

lindeki sözünde gördüğümüz şükürdür. Teklif şükrü ise "Allah'a şükredin." (Bakara, 2/172), "Allah'ın nimetlerine şükredin." (Nahl, 16/114) gibi âyetlerde bize emredilmiş olan şükürdür. Bu iki şükür arasında iki şükrün ehli kimseler arasındaki kadar fark vardır.

فَلَمَّا قَضَيْنَا عَلَيْهِ الْمَوْتَ مَا دَلَّهُمْ عَلٰى مَوْتِهِ اِلَّا دَٓابَّةُ الْاَرْضِ تَأْكُلُ مِنْسَاَتَهُ فَلَمَّا خَرَّ
تَبَيَّنَتِ الْجِنُّ اَنْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ الْغَيْبَ مَا لَبِثُوا فِي الْعَذَابِ الْمُهِينِ. لَقَدْ كَانَ لِسَبَاٍ
فِي مَسْكَنِهِمْ اٰيَةٌ جَنَّتَانِ عَنْ يَمِينٍ وَشِمَالٍ كُلُوا مِنْ رِزْقِ رَبِّكُمْ وَاشْكُرُوا لَهُ بَلْدَةٌ طَيِّبَةٌ
وَرَبٌّ غَفُورٌ (١٥) فَاَعْرَضُوا فَاَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ سَيْلَ الْعَرِمِ وَبَدَّلْنَاهُمْ بِجَنَّتَيْهِمْ جَنَّتَيْنِ
ذَوَاتَيْ اُكُلٍ خَمْطٍ وَاَثْلٍ وَشَيْءٍ مِنْ سِدْرٍ قَلِيلٍ (١٦) ذٰلِكَ جَزَيْنَاهُمْ بِمَا كَفَرُوا وَهَلْ
نُجَازِي اِلَّا الْكَفُورَ (١٧) وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ الْقُرَى الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا قُرًى ظَاهِرَةً
وَقَدَّرْنَا فِيهَا السَّيْرَ سِيرُوا فِيهَا لَيَالِيَ وَاَيَّامًا اٰمِنِينَ (١٨) فَقَالُوا رَبَّنَا بَاعِدْ بَيْنَ اَسْفَارِنَا
وَظَلَمُٓوا اَنْفُسَهُمْ فَجَعَلْنَاهُمْ اَحَادِيثَ وَمَزَّقْنَاهُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِكُلِّ
صَبَّارٍ شَكُورٍ (١٩)

14. Süleymân'ın ölümüne hükmettiğimizde, öldüğünü ancak asâsını kemiren ağaç kurdu sayesinde anlamışlardı. Süleymân'ın cesedi yere yıkılınca ortaya çıktı ki eğer cinler gaybı bilmiş olsalardı o aşağılayıcı eziyete katlanıp durmazlardı. **15.** Andolsun ki oturdukları yerlerde Sebe kavmine ait büyük bir işaret vardı. Biri sağda diğeri solda iki bahçe. "Rabbinizin bahşettiği rızıktan yiyin ve O'na şükredin. Ne güzel bir belde, ne bağışlayıcı bir rab!" **16.** Ama onlar yüz çevirdiler. Biz de üzerlerine Arim selini gönderdik. Onların iki bahçesini, acı yemişli, ılgınlı ve birkaç da sedir ağacı bulunan iki bahçeye çevirdik. **17.** Nankörlük etmelerinden ötürü onları işte böyle cezalandırdık. Biz, ancak nankörlük edenleri cezalandırırız. **18.** Bereketli kıldığımız beldeler ile onlar arasında birbirini gören birçok yerleşim yeri oluşturduk ve bunlar arasında seyahati uygun konaklara ayırdık. "Oralarda geceleri, gündüzleri güven içinde seyahat edin" dedik. **19.** Onlar ise "Rabbimiz! Konak yerlerimizin arasını uzaklaştır" dediler ve kendilerine yazık ettiler. Biz de onları ibret kıssaları hâline getirdik ve darmadağın ettik. Kuşkusuz bunda, yeterince sabretmesini ve şükretmesini bilenler için ibretler vardır.

[Biz de onları ibret kıssaları hâline getirdik ve darmadağın ettik]: Nitekim onların dağılmışlıkları mâlumdur.

وَلَقَدْ صَدَّقَ عَلَيْهِمْ اِبْلِيسُ ظَنَّهُ فَاتَّبَعُوهُ اِلَّا فَرِيقاً مِنَ الْمُؤْمِنِينَ (٢٠) وَمَا كَانَ لَهُ عَلَيْهِمْ
مِنْ سُلْطَانٍ اِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يُؤْمِنُ بِالْاٰخِرَةِ مِمَّنْ هُوَ مِنْهَا فِي شَكٍّ وَرَبُّكَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ
حَفِيظٌ (٢١)

20. Gerçek şu ki, İblis onlar hakkındaki tahminini doğrulamış oldu; çünkü inanan bir grup hariç hep ona uymuşlardı. 21. Oysa onlar üzerinde onun hiçbir zorlayıcı gücü yoktu. (Şeytana, kendine uyanları ayartma fırsatı vermemiz ise) sadece, âhirete inananı ona şüpheyle bakandan ayırt etmemiz içindir. Rabbin her şeyi görüp gözetir.

[Rabbin her şeyi görüp gözetir]: Bu ârızî bir koruma değil, Allah'ın bildiği bir koruma, gözetmedir. Çünkü biz Allah Teâlâ'nın her bir şeyin suretini koruduğunu göremiyoruz. Aksine vaki olan bundan başkadır ki mutlak koruma budur. Buradaki koruma, insanın ilk etapta düşüneceği şekilde şeylerin bizzat dış varlıklarının korunması değil, aksine değişim ve dönüşümlerin korunmasıdır. Koruyan, her şeydeki değişimin hükmünü muhafaza eder. Allah'ın âlemi koruması, yaratılmış varlıkların dili ile O'na yönelik senânın bekası içindir. Yaratılmış varlıklar, kendilerinin içinde bulundukları muhtaçlık durumundan Allah'ı tenzih ederek O'na senâda bulunurlar. Dolayısıyla Allah'ın âlemi koruması ona yönelik bir özen ve ihtimamdan, inayetten kaynaklamaz, aksine onun Allah'ın tecelligâhı olmasından kaynaklanır. Allah âlemi, isimlerinin hükümlerinin zuhur etmesi için muhafaza eder. Koruma ancak koruyanın korumasına muhtaç olup ona galebe çalamayana, ona kudret yetiremeyene, kendisini de koruyamayana yönelik olur. Dolayısıyla âlem her daim Allah'ın koruması altındadır, Allah Teâlâ da her daim âlemin koruyucusudur. Eğer bu koruma bir an kesilecek olsa âlem son bulur.

قُلِ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ لَا يَمْلِكُونَ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ فِي السَّمٰوَاتِ وَلَا فِي الْاَرْضِ
وَمَا لَهُمْ فِيهِمَا مِنْ شِرْكٍ وَمَا لَهُ مِنْهُمْ مِنْ ظَهِيرٍ (٢٢) وَلَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ عِنْدَهُ اِلَّا لِمَنْ
اَذِنَ لَهُ حَتّٰى اِذَا فُزِّعَ عَنْ قُلُوبِهِمْ قَالُوا مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ قَالُوا الْحَقَّ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ (٢٣)

22. De ki: "Allah'tan başka (ilâhî güçlere sahip) sandığınız varlıkları çağırın bakalım! Onlar göklerde ve yerde zerre miktarı bir şeye sahip olmadıkları gibi buralarda herhangi bir ortaklıkları da yoktur; Allah'ın onlardan bir destekçiye de ihtiyacı bulunmamaktadır." 23. Allah katında, O'nun izin verdiği kimselerden başkasının şefaati yarar sağ-

lamaz. Sonunda kalplerinden korku giderilince, "Rabbiniz ne buyurdu?" derler. Onlar da şu cevabı verirler: "Hak olanı buyurdu. O yücedir, uludur."

[Allah katında, O'nun izin verdiği kimselerden başkasının şefaati yarar sağlamaz]: Allah Teâlâ bize, ölünün ardından dua etmek ve cenaze namazı kılmak için izin vermiştir. Bu izni, dua edenin duasını kabul etmemeyi düşünerek vermiş değildir. Demek ki bize, ölünün ardından dua edip cenaze namazı kılmak suretiyle ona şefaatçi olma izni vermiştir ki biz bu duanın kabul edileceğini biliriz. Ölünün ardından dua edip cenaze namazı kılmak, namaz kılanın Allah Teâlâ katından ölüye şefaatçi olması demektir. Şefaat ancak Allah'ın şefaatine rıza gösterdiği kimseden olur. Allah Teâlâ da ancak tevhid ehli günahkâr kulları için şefaat edilmesine izin vermiş, buna rıza göstermiştir ki bu kullar ister delil yoluyla tevhid ehli olsunlar ister iman yoluyla fark etmez. Bu nedenle, şefaat eden kimsenin şefaat ettiği kimsenin tevhid ehli olduğu konusunda bilgi sahibi olması için ölüye telkinde bulunmak şeriatta emredilmiştir. O hâlde ölünün ehl-i kıbleden olduğunu bildiği hâlde ona şefaatin fayda etmeyeceğini iddia eden kimse bu konuda hiçbir bilgi sahibi değildir. Hayır, Allah'a yemin olsun ki öyle değil, aksine bu ölü kimse hiç şüphesiz saadete ermiştir. Hatta günahları kumlar, çakıl taşları ve toprak taneleri kadar çok olsa bile bu böyledir. Bu günahlar içerisinde Allah hakkına taalluk edenler affedilmiştir. Kul hakkına taalluk edenler konusunda ise Allah Teâlâ kıyamet günü kulları arasında sulh sağlayacaktır. Her hâlükârda, bir süre sonra da olsa, işin sonu hayır ile biter. Bu nedenle ölünün arkasından dua edip ona cenaze namazı kılan kimsenin dua ederken hususi bir günahı zikretmemesi, ölünün bütün günahları için dua etmesi gerekir. Böylece ölünün kendisi ile saadeti arasında girecek her türlü günahı duasına dâhil eder, onun herhangi bir kayıt koymaksızın mutlak olarak bütün günahlarının Allah Teâlâ tarafından affedilmesini niyaz eder. Eğer dua eden kişi bu şekilde umumi ifadeler kullanmamışsa, o zaman Allah Teâlâ dilerse affını umumi kılar, dilerse şefaatçinin ifadesinde geçtiği hâliyle affeder. Bu nedenle ölüye dua eden kimsenin Allah'tan o kimseyi cennete koymasını değil, azaptan kurtarmasını niyaz etmesi gerekir. Çünkü zaten üçüncü bir diyar yoktur, var olan sadece cennet ve cehennemdir. Nitekim eğer ölüye dua eden kimse onun sadece cennete girmesi için dua eder ve duasını sadece bu husus ile sınırlı tutarsa Allah Teâlâ onun bu duasını kabul eder, ancak bu kul cennete giden yolda çok ama çok şiddetli dehşetler görebilir. Bu nedenle dua edenin şefaati, Allah'ın ölü ile afiyet arasında engel olacak her şeyi kaldırması yönünde olmalıdır. Zira bu, ölü için daha hayırlı, faydalıdır. Allah'tan niyazım, bizim ve kardeşlerimizin ece-

li geldiği zaman bize dua edecek kimselerin Allah katında sevilen; Hakk'ın kendilerinin işiten kulağı, konuşan dili ve gören gözü olduğu kullar olmasını sağlamasıdır. Bize, kardeşlerimize, evlatlarımıza, atalarımıza, ailelerimize, tanıdıklarımıza ve insanlardan olsun cinlerden olsun bütün Müslümanlara Allah Teâlâ bu şekilde dua edecek kimseler nasip etsin. İzzeti ve keremi hatırına rabbim dualarımızı kabul buyursun. Âmin!

Kardeşim, Allah Teâlâ cümlemizi kendisinden bir ruh ile teyit etsin, bil ki melekler nurlar içerisinde kanatları olan ruhlardır ve vahyin inişi meleklerin kalplerine gerçekleşir. Kalp bedenin çekip çeviricisidir. Kalp kendisine ineni almak için onunla meşgul olur, bu durumda bedenin tedbirini yapamaz, işte buna baygınlık denilir. Allah Teâlâ hususi olarak belirli bir surette vahyedip konuştuğu ve ruhların kulakları bu vahye taalluk ettiği zaman, bu taş üzerine yağan yağmur gibidir ve icmâli/genel vahiy olur. Hazreti Peygamber aleyhisselâm bu hâlin meleklerdeki heyecanını anlatmak üzere şöyle buyurmuştur: "Allah Teâlâ vahiyle meleklere konuştuğu zaman bu vahiy sanki taş üzerine yağan yağmur gibi olur ve melekler boyun eğerek kanatlarını çırparlar. Ardından melekler bayılırlar ki bu vahyin en şiddetli olanıdır. Allah'ın dilediği kadar bir süre baygın kalırlar, sonra kendilerine çağrı yapılır, onlar da uyanırlar."[2] İşte bu Allah Teâlâ'nın onlar hakkındaki [Sonunda kalplerinden korku giderilince] ifadesinde anlatılan husustur. Yani bu, onların baygınlıklarından uyanmalarıdır. İşte burada, icmâlî olanın tafsil edilmesi gerçekleşir ve bu itibarla Allah Teâlâ onların durumunu haber verir.

Birinci vecih

["Rabbiniz ne buyurdu?" derler]: Burada vakfe yapılır, yani meleklerden kimileri kimilerine bunu sorarlar.

[Hak olanı buyurdu] ise meleklerin sözüdür.

İkinci vecih

["Rabbiniz ne buyurdu?" derler]: Burada "ne" ifadesinden sonra vakfe yapılır, yani melekler baygınlıklarından ayıldıkları zaman birbirlerine bakıp durumu anlamaya çalışmışlar, "Ne oldu?" diye sormuşlardır. Sonra "buyur-

2. Benzer bir rivayet için bkz. Ebû Dâvûd, Sünnet, 22.

du" ifadesi meleklerden birilerinin diğerlerine söylediği söz anlamına gelir. "Rabbiniz" ifadesinden sonra yine vakfe vardır, çünkü bu ifade Allah kelâmının zâtının aynı olduğunu ifade eder. Bunun üzerine meleklerden bir kısmı "Hak olanı buyurdu" derler.

Üçüncü vecih

Uyandıkları ve icmâlî hitap ortadan kalktığı zaman bedihîlik sona ermiş ve "Nedir?" demişlerdir. Burada vakfe yapılır, sonra onlara cevap verip "Rabbiniz" der. Yani "Rabbiniz dedi ki" anlamında bunu söyler. Onlar bu söz esnasında baygın değil, sabit hâldedirler.

["Hak olanı buyurdu] yani rabbimiz hak sözü söyledi. Bununla anlamış oldukları vahyi kastederler ya da "Rabbiniz dedi ki" cümlesinde işaret edilen sözü kastederler. Her ikisini de kastetmiş olmaları da mümkündür ki doğru olan görüş budur.

[O yücedir, uludur.]

Birinci vecih

Bu ifade meleklerin sözüdür. Yani "O inmekten yücedir, nispetteki bu teşbihten, yani taş üzerine yağan yağmur teşbihinden büyük ve münezzehtir." anlamına gelir. O yüce ve uludur, bu teşbihten uludur, ancak biz böyle işittik. Burada melekler (Eğer bu ifade meleklerin sözü ise) Hak Teâlâ'nın kibriyâsını zikrederken onun *el-Âlî* ismini dile getirmişlerdir. Ancak bu ifade Allah Teâlâ'nın kelâmı olabileceği gibi Allah'ın meleklerin sözünü aktarımı da olabilir. Âlî olanlar Hak Teâlâ'nın secdeden kaçındığı zaman İblis'e söylediği "Yoksa kendini büyük görenlerden mi oldun?" ifadesinde geçen kimselerdir. İşte bu kimseler, burada baygınlıktan ayılan meleklere "Rabbiniz" cevabını verenlerdir. Onlara nida edenler de bunlardır. Bunlar âlî olanlardır, bu nedenle burada Hak Teâlâ'nın *el-Âlî* ismi zikredilmiştir. Meleklerin kalpleri olduğunu bilen ya da kalplerin ne demek olduğunu bilen kimse Allah Teâlâ'nın melekleri baygın düşüren bu vahyi onlara işittirdiği zaman, vahye münasip olanı işittirdiğini bilirler. Bizler "O her gün bir iştedir." (Rahmân, 55/29) âyetinden bilmekteyiz ki melekler arasında Allah'ı bilme konusunda bazıları diğerlerine üstün konumdadır, nitekim "İçimizden her birinin mâlum bir makamı vardır." (Saffât, 37/164) âyetinde kastedilen budur, yani "Allah'ı bilme konu-

sunda mâlum bir makamı vardır." denilmek istenmektedir. Zira âyette "ne" şeklinde soru kalıbı geçtiği için ve meleklerin kendi aralarında birbirlerini suçlamaları söz konusu olmayıp birbirlerini tasdik edici oldukları için aralarında Allah'ı bilme konusunda üstünlük farkı bulunduğu anlaşılır.

İkinci vecih

Bu âyette meleklerin sözü ["Rabbiniz ne buyurdu?" dediler. Dediler ki: "Hak olanı buyurdu."] ifadesi ile bitmektedir. Ardından da Hak Teâlâ [O yücedir, uludur] buyurmaktadır. Yani bu son ifade meleklerin değil, doğrudan Allah Teâlâ'nın sözüdür, yani bu nispette zâtı itibariyle O'nun sözüdür. Bu durumda bu âyetten meleklerin Allah'ı bilmekten (mârifetullahtan) âciz oldukları anlaşılır.

قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ قُلِ اللّٰهُ وَاِنَّا اَوْ اِيَّاكُمْ لَعَلٰى هُدًى اَوْ فِي ضَلَالٍ
مُبِينٍ (٢٤) قُلْ لَا تُسْـَٔلُونَ عَمَّا اَجْرَمْنَا وَلَا نُسْـَٔلُ عَمَّا تَعْمَلُونَ (٢٥) قُلْ يَجْمَعُ بَيْنَنَا
رَبُّنَا ثُمَّ يَفْتَحُ بَيْنَنَا بِالْحَقِّ وَهُوَ الْفَتَّاحُ الْعَلِيمُ (٢٦)

24. De ki: "Kimdir sizi rızıklandıran göklerden ve yeryüzünden?" De ki: "Allah ve şüphe yok ki biz yahut siz elbette doğru yoldayız yahut da apaçık sapıklık içinde." 25. De ki: "İşlediğimiz suçlardan siz sorumlu olmazsınız, sizin yaptıklarınızdan da biz sorumlu olmayız." 26. De ki: "Rabbimiz, bizi bir araya toplar, sonra aramızda gerçekle hükmeder ve O'dur her şeyi bilen ve tam hükmeden."

Düşmanlara karşı muzaffer olup onları yenmek ilâhî fethin kapsamındadır. Yine Allah dostu evliyâya rahmet ve şefkat de bu kapsamdadır.

قُلْ اَرُونِيَ الَّذِينَ اَلْحَقْتُمْ بِهِ شُرَكَاءَ كَلَّا بَلْ هُوَ اللّٰهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (٢٧) وَمَا اَرْسَلْنَاكَ
اِلَّا كَافَّةً لِلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ (٢٨)

27. De ki: "Ortak diye O'nun yanına kattıklarınızı bana gösterin bakalım! Hayır, asla (gösteremezsiniz)! Bilâkis yegâne galip ve her şeyi hikmetle yöneten yalnız o Allah'tır." 28. Biz seni başka değil, ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak bütün insanlara gönderdik; fakat insanların çoğu bunu bilmek istemiyorlar.

[Biz seni başka değil, ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak bütün insanlara gönderdik]: Buradaki *kâffe* kelimesi birleştirmek anlamındaki *keft* kelimesinden türemiştir. Yani Hazreti Peygamber aleyhisselâmın şeriatı bütün insanlığı kapsamaktadır. Bu yüzden de onun şeriatını işiten, ondan haberdar olan herkesin ona iman etmesi gerekir. Onun şeriatı insanları ve cinleri kapsar, hepsi için bağlayıcıdır. Arap dili ile nazil olmuştur ve bütün lisanları kapsar, tercüme yoluyla diğer dillere nakledilir ve onları da içine alır. Bu özellik Hazreti Peygamber aleyhisselâmdan başkası için (diğer peygamberler için) söz konusu olmamıştır. Âlemdeki nebîler Hazreti Peygamber aleyhisselâmın vekilleri idiler, çünkü bu âyette geçen "bütün insanlar" ifadesi Âdem'den son insana kadar herkesi içine alır. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm bu hususu birkaç farklı hadisinde ifade buyurmuştur. Bunlardan birinde "Allah'a yemin olsun ki eğer Mûsâ hayatta olsaydı bana tâbi olmaktan başka yapacağı bir şey olmazdı"[3] buyurmuştur. Yine âhir zamanda Meryem oğlu Îsâ aleyhisselâmın nüzulü hakkında buyurduğuna göre Îsâ aleyhisselâm bize imamlık edecek, yani bize Efendimiz aleyhisselâmın sünneti ile hükmedecek, haçı kıracak, domuzu öldürecektir.[4] Eğer Hazreti Muhammed aleyhisselâm Âdem peygamber döneminde peygamber olarak gönderilmiş olsa idi o zaman kıyamet gününe kadar yaşayacak olan bütün insanlar ve peygamberler doğrudan (hissî olarak) onun şeriatının hükmü altında olacaklardı. Ancak durum böyle olmasa, yani o Âdem peygamber zamanında peygamber olarak gönderilmiş olmasa bile, diğer bütün peygamberler onun olmadığı dönemlerde onun elçileri ve vekilleridir. Zaten onun bedeni o dönemlerde mevcut olsa idi o zaman bu vekil ve elçilerin herhangi bir hükmü söz konusu olmaz idi, onun şeriatı ile birlikte başka herhangi bir şeriat bulunmazdı. Bu nedenle Hazreti Muhammed aleyhisselâm dışında hiçbir peygamber umumi olarak (yani bütün insanlığa) gönderilmemiştir. Hazreti Muhammed aleyhisselâm efendidir, onun dışındaki bütün peygamberler hususi olarak belirli kavimlere gönderilmiştir. Onlardan hiçbirinin risâleti umumi değildir, sadece Hazreti Muhammed aleyhisselâmın risâleti umumidir. Onun egemenliği Âdem peygamber döneminden kendi peygamberliği dönemine ve oradan da kıyamet gününe kadar sürer. Âhirette bütün peygamberlerin önünde ve hepsinin efendisi olacağı da sahih rivayetlerde açıkça ifade edilmiştir. Örneğin bu rivayetlerin birinde "Ben kıyamet gününde insanların efendisiyim" buyurmakta ve bu konuda kendisine iletilmiş olan vahyi bize bildirmektedir. Bir başka sözünde "Ben Âdemo-

3. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 338.
4. Buhârî, Büyû' 102; Mezâlim 31; Enbiyâ 49; Müslim, Îman 242; Ebâ Dâvûd, Melâhim 14; Tirmizî, Fiten 54.

ğullarının efendisiyim, bunu iftihar için söylemiyorum."[5] buyurmuştur. Böylelikle onun hemcinsi olan bütün beşeriyete üstünlüğü ve efendiliği sübût bulmaktadır. Hazreti Muhammed aleyhisselâm bütün insanlığa peygamber olarak gönderilmiştir ve bu husus nas ile sabittir. Nitekim âyet "Seni hususi olarak bu ümmete gönderdik." dememiş, hatta "Bu zamandan itibaren kıyamete kadar geçen sürede yaşayacak olanlara gönderdik." de dememiş, aksine onu "bütün insanlığa" peygamber olarak gönderdiğini ifade buyurmuştur ki buradaki "bütün insanlık" ifadesi ta Âdem peygamberden kıyamet gününe kadar geçecek olan süre içinde yaşamış olan herkesi içine alır. Bu nedenle Hazreti Muhammed aleyhisselâm bir hadis-i şerifinde "Âdem daha toprak ile çamur arasında bir iken ben nebî idim."[6] buyurmuş, nebîliğini bildirmiştir. Bu itibarla bütün nebîler ve resûller (Allah'ın selâmı onların üzerine olsun) onun cismani olarak peygamber gönderilişine kadar kendisinin elçileri ve vekilleridirler. Çünkü Hazreti Peygamber aleyhisselâmın cismanî varlığı duyular âleminde diğer peygamberlerden önce gelmediği için vaktiyle o peygamberler tarafından ümmetlerine tebliğ edilmiş olan bütün şeriatlar, hakikatte Hazreti Muhammed aleyhisselâmın şeriatı oldukları hâlde, hangi peygamber ile gönderilmiş iseler o peygambere nispet edilmiş, onun adı ile anılır olmuşlardır. Bütün o peygamberler zamanında Hazreti Peygamber aleyhisselâm cismanî olarak mevcut olmasa bile, şeriatlar hep onun şeriatıdır, nitekim kendisi şu anda ve Îsâ aleyhisselâmın nüzulü esnasında da cismanî olarak mevcut değildir, ancak yine de şeriat onun şeriatıdır, hüküm onun şeriatına göre verilir. Dolayısıyla bütün dinlerdeki bütün şeriatlar aslında Hazreti Muhammed aleyhisselâmın şeriatı olup onun vekilleri eli ile tebliğ edilmiş ve uygulanmışlardır. Zira o, bütün insanlara gönderilmiş peygamberdir. Bunun böyle olması için bütün insanların onun cismani varlığını görmeleri gerekmez. Nitekim kendisi cismani olarak yaşadığı dönemde Hazreti Ali ve Hazreti Muaz gibi sahabileri İslâm davetini tebliğ etmek üzere kendisi adına vekil olarak Yemen'e göndermiştir. Aynı şekilde daha Âdem peygamber toprak ile çamur arasında bir varlık olduğu zamandan beri peygamber olan Hazreti Muhammed aleyhisselâm bütün peygamberleri kendisinin vekilleri olarak ümmetlerine tevcih etmiş ve böylelikle bütün insanları Allah'a çağırmıştır. Bu nedenle Âdem'den kıyamete kadar bütün insanlar onun ümmetidir, bütün peygamberler de onun vekilleridir. Bunda hiçbir şüphe yoktur. Kendisi bizzat ortaya çıktıktan sonra ise (cismani olarak gönderildiği tarihten itibaren) artık sadece onun hükmü geçerlidir, sadece ona müracaat edilir. Allah tarafından Hazreti Muhammed

5. Tirmizî, Menâkıb 1; Tefsîr 18.
6. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, 129.

aleyhisselâmın şeriatı ile bütün önceki şeriatların neshedilmiş olması meselesine gelince; buradan önceki şeriatların Hazreti Muhammed aleyhisselâmın şeriatı olmadığı sonucu çıkmaz. Çünkü Allah Teâlâ doğrudan Hazreti Muhammed aleyhisselâm ile Kur'ân'da bize gönderdiği hükümlerle ve sünnette neshi göstermiş, yani doğrudan Kur'ân'daki hükümleri yine Kur'ân'daki hükümler ile neshetmiştir, dolayısıyla Hazreti Muhammed aleyhisselâmın şeriatından bir hükmün diğer bir hükmü neshetmiş olması mümkündür. Bu durumda neshedilen hükümlerin Hazreti Muhammed aleyhisselâmın şeriatından oldukları konusunda hepimizin icmâ ve ittifakı söz konusudur. Yani sonra gelen hüküm ile önce gelen hüküm neshedilmiştir. İşte bu durum yani Kur'ân ve sünnette neshin mevcut olması, Hazreti Muhammed aleyhisselâmın şeriatının önceki şeriatları neshetmiş olmasının bütün o şeriatların Hazreti Muhammed aleyhisselâmın şeriatı olmalarına engel olmadığını göstermektedir. Ayrıca Îsâ aleyhisselâmın âhir zamanda Hazreti Muhammed aleyhisselâmın şeriatı ile hükmetmek üzere inmesi ve bugün elimizde mevcut olan Muhammedî şeriat ile hükmedecek olması, bugün Hazreti Muhammed aleyhisselâm geldikten sonra artık peygamberlerden hiçbirinin herhangi bir hükmü olmadığına delâlet etmektedir. Bütün bu peygamberler haddizatında Hazreti Muhammed aleyhisselâmın şeriatını getirmiş olsalar da, Hazreti Muhammed aleyhisselâmın kendisi geldikten sonra durum böyledir. İslâm'ın hâkimiyetini kabul ederek cizye vermeye rıza gösteren zimmîlerin durumu da buna dâhildir. Zira (önceki) şeriatların hükmünün geçerliliği ancak bu şekilde belirli durumlarda söz konusudur. Bütün bunlardan çıkan netice şudur ki Hazreti Muhammed aleyhisselâm bütün insanlığın, tüm Âdemoğullarının efendisidir ve ondan önce gelmiş olan bütün peygamberler ona tâbidir, bütün hüküm sahipleri onun vekilleridir. Onun umumi bir peygamber olarak gönderilmiş olması bize, önceki bütün şeriatların belirli bir zaman için gönderilmiş olduklarını ve nihayetinde Hazreti Muhammed aleyhisselâmın şeriatına dâhil olduklarını, onun kendisinin peygamber olarak gönderilmesi ile birlikte bir kısmının neshedildiğini, diğer bir kısmının ise bırakıldığını gösterir. Eğer bu noktada Hazreti Muhammed aleyhisselâmın "Beni diğer peygamberlere üstün tutmayınız."[7] şeklindeki hadis-i şerifi gösterilerek itiraz edilecek olursa şöyle deriz: Hazreti Muhammed aleyhisselâmı diğer peygambere üstün tutan biz değiliz, doğrudan Allah Teâlâ'dır, kaldı ki böyle bir üstün tutma işi bize düşmez. Âyet-i kerimede Hazreti Muhammed aleyhisselâma hitaben, diğer peygamberlerin isimleri zikredildikten sonra "İşte bunlar Allah'ın hidayet ettikleridir, sen de onların hidayetine uy." (En'âm, 6/90) denilmiştir, bu

7. Benzer rivayetler için bkz. Buhârî, Husûmât 1; Müslim Fedâil 160.

doğrudur, ama onların hidayeti de neticede Allah'ın hidayetidir ki bu hidayet de nihayetinde Hazreti Muhammed aleyhisselâmın şeriatıdır. Yani bu âyette Hazreti Muhammed aleyhisselâma, "Vekilin olan peygamberler tarafında ızhar edilmiş olan şeriatına bağlı kal, bu şeriat dini ikame edip ayrılmamaktır" denilmiş olmaktadır. Zira âyette "onlara uy" denilmemiş, "onların hidayetine uy" denilmiştir. "Dinde ayrılığa düşmeyin" ifadesi ise şeriatların birliğine tembihtir. Yine "Hanif olarak İbrâhîm'in dinine uy." (Nahl, 16/123) âyetinde de Hazreti Muhammed aleyhisselâmın "din"e tâbi olması emredilmiştir ki din başka birinden değil, doğrudan Allah'tandır. Hazreti Peygamber aleyhisselâmın "Allah'a yemin olsun ki eğer Mûsâ hayatta olsaydı bana tâbi olmaktan başka yapacağı bir şey olmazdı." şeklindeki sözüne bak ve iyice düşün, burada tâbiliği kendisine atfetmiştir. Buna karşılık Allah Teâlâ Hazreti Muhammed aleyhisselâma, kendisinden önceki peygamberlerin kendilerine değil, "din"e tâbi olmasını emretmiştir. Zira büyük imam gelince vekillerinin artık hükmü kalmaz, ama imam yoksa o zaman vekiller onun sünnetine göre hüküm verirler. Dolayısıyla var olduğu zaman da olmadığı zaman da hüküm sahibi odur. Bu kapsamda Hazreti Muhammed aleyhisselâma cevâmi'ü'l-kelim özelliğinin verilmesi de zikredilebilir, nitekim bütün âlem Allah'ın kelimeleridir ve Allah Teâlâ Hazreti Muhammed aleyhisselâma kelimeleri üzerinde hüküm verme yetkisi vermiş, risâlet ve nübüvveti onunla umumileştirmiş ve mühürleyip sona erdirmiştir. Nasıl ki nübüvvet ve risâlet bâtınî olarak Hazreti Muhammed aleyhisselâm ile başlamış ise zâhirî olarak da onunla sona etmiştir. Dolayısıyla nübüvvet işi başında da sonunda da ona aittir.

Nasihat

Bil ki resûller rablerinin risâletlerini kabul etme konusunda insanlar arasında en uygun, en itidalli mizaca sahip olan kimselerdir. Onlardan her biri rabbinin risâletinden kendi mizacındaki terkibe göre almıştır. Nebîlerden her biri belirli bir kavme hususi olarak gönderilmiştir, çünkü sınırlı ve hususi bir mizaca sahiptir; ancak Hazreti Muhammed aleyhisselâm Allah tarafından bütün insanlara umumi bir risâlet ile gönderilmiştir. Onun bu umumi risâleti kabul edebilmesinin sebebi ise bütün nebî ve resûllerin mizaçlarını ihtiva eden umumi bir mizaca sahip olmasıdır, yani o mizaçların en uygununa, en kâmiline ve yaratılışların en sağlamına sahiptir. Şimdi bu hususu öğrendiğine göre, eğer Hakk'ı şu insani yaratılışta olabilecek en kâmil zuhur ve tecellisi ile görmek istiyorsan bunun senin haddin olmadığını ve Hazreti Muhammed aleyhisselâmın sahip olduğu gibi bir mizaca sahip olmadığını bilmelisin.

Yine bilmelisin ki Hak Teâlâ sana senin kalbinin aynasında tecelli edecek olsa bu tecelli muhakkak surette senin aynanın mizacı ve suretinin elverdiği ölçüde olacaktır. Sen kendinin Hazreti Muhammed aleyhisselâmın sahip olduğu mârifetullah seviyesinin çok altında olduğunu da çok iyi biliyorsun. Dolayısıyla senin kalbinin aynasındaki tecelli Hazreti Muhammed aleyhisselâmın kalbindeki tecelliden çok daha aşağı seviyede olacaktır. O hâlde sana düşen Hazreti Muhammed aleyhisselâma iman edip ona tâbi olmak, hem kendi suretini hem de başka suretleri gördüğün bir ayna gibi onu önüne koymaktır. Eğer bunu yaparsan işte o zaman Allah Teâlâ'nın Hazreti Muhammed aleyhisselâma onun kendi aynasında tecelli ettiğini anlarsın. Aynanın hem görenin görüşü hem de görülenin görünüşü üzerinde tesiri söz konusudur. Böylelikle Hak Teâlâ'nın Hazreti Muhammed aleyhisselâmın aynasındaki zuhuru diğer bütün zuhurlar içerisinde en kâmil, en uygun ve en güzel zuhur olacaktır, çünkü zuhurun gerçekleştiği ayna bizzat Hazreti Muhammed aleyhisselâmın aynasıdır. Eğer sen Hak Teâlâ'yı Hazreti Muhammed aleyhisselâmın aynasında idrak edersen onu kendi aynanda idrak ettiğinde fark edemeyeceğin kemali idrak etmiş olursun. Nitekim iman konusunda Hak Teâlâ'nın Hazreti Muhammed aleyhisselâm ile bize gönderdiği pek çok akıl ötesi hususun bulunduğunu, aklımıza kalsa kabul etmeyecek hatta iddia sahibini cehaletle suçlayacağımız pek çok hususun Hazreti Muhammed aleyhisselâm tarafından getirildi zaman doğrudan iman konusu olduğunu görmez misin? İşte nasıl ki Hak Teâlâ'dan idrak edemediği hususlarda iman sahibi olmayan aklın yetersiz kaldığı pek çok hususta nasıl ki Allah Teâlâ Hazreti Muhammed aleyhisselâma risâlet vermiş ve ona iman etmemizi emir buyurmuşsa aynı şekilde bizim mizaçlarımızı ve akıl aynalarımız da doğrudan Hazreti Muhammed aleyhisselâmın aynasında tecelli eden şeyi idrak ve müşahede etmekten âciz kılmıştır. Bu yüzden biz o tecelliyi kendi aynamızda göremeyiz, ancak Hazreti Muhammed aleyhisselâmın aynasında görebiliriz. Dolayısıyla Hazreti Muhammed aleyhisselâmın risâletinde gaybta nasıl iman edersen bu nebevî tecelliyi de bizâtihi o şekilde (o kuvvette) müşahede edersin.

İşte kardeşim, böylece ben sana nasihat etmiş, nasihatimi tastamam bildirmiş bulunuyorum, var şimdi sen de Hakk'ın müşahedesini peygamberin Hazreti Muhammed aleyhisselâmın aynası dışında bir yerden talep etme, Hakk'ı bizzat kendi aynandan müşahede etmekten ya da kendi aynanda peygamberi ve onun aynasında tecelli edeni müşahede etmekten sakın, çünkü bu durum seni yüce mertebeden aşağıya indirir. O hâlde peygambere tâbi olup ona bağlı kalmayı sürdür. Peygamberinin ayak izini görmediğin hiçbir yere adımını atma, eğer yüce derece sahiplerinden seçkin konumda kâmil müşahede ehlinden olmak istersen daima onun ayak izlerini takip et. İşte ben sana, ba-

na emredildiği gibi nasihati tastamam iletmiş bulunuyorum. Allah dilediğini dosdoğru yola hidayet buyurur.

وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (٢٩) قُلْ لَكُمْ مِيعَادُ يَوْمٍ لَا تَسْتَأْخِرُونَ عَنْهُ
سَاعَةً وَلَا تَسْتَقْدِمُونَ (٣٠) وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ نُؤْمِنَ بِهٰذَا الْقُرْاٰنِ وَلَا بِالَّذِي بَيْنَ
يَدَيْهِ وَلَوْ تَرٰى اِذِ الظَّالِمُونَ مَوْقُوفُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْ يَرْجِعُ بَعْضُهُمْ اِلٰى بَعْضِ الْقَوْلَ يَقُولُ
الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا لَوْلَا اَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ (٣١) قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا
لِلَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا اَنَحْنُ صَدَدْنَاكُمْ عَنِ الْهُدٰى بَعْدَ اِذْ جَاءَكُمْ بَلْ كُنْتُمْ مُجْرِمِينَ (٣٢)
وَقَالَ الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا بَلْ مَكْرُ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ اِذْ تَأْمُرُونَنَا اَنْ نَكْفُرَ
بِاللّٰهِ وَنَجْعَلَ لَهُ اَنْدَادًا وَاَسَرُّوا النَّدَامَةَ لَمَّا رَاَوُا الْعَذَابَ وَجَعَلْنَا الْاَغْلَالَ فِي اَعْنَاقِ
الَّذِينَ كَفَرُوا هَلْ يُجْزَوْنَ اِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (٣٣) وَمَا اَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِنْ نَذِيرٍ اِلَّا
قَالَ مُتْرَفُوهَا اِنَّا بِمَا اُرْسِلْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ (٣٤) وَقَالُوا نَحْنُ اَكْثَرُ اَمْوَالًا وَاَوْلَادًا وَمَا نَحْنُ
بِمُعَذَّبِينَ (٣٥) قُلْ اِنَّ رَبِّي يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ
(٣٦) وَمَا اَمْوَالُكُمْ وَلَا اَوْلَادُكُمْ بِالَّتِي تُقَرِّبُكُمْ عِنْدَنَا زُلْفٰى اِلَّا مَنْ اٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا
فَاُولٰئِكَ لَهُمْ جَزَاءُ الضِّعْفِ بِمَا عَمِلُوا وَهُمْ فِي الْغُرُفَاتِ اٰمِنُونَ (٣٧)

29. "Eğer doğru söylüyorsanız, bu vaat ne zaman gerçekleşecek, söyleyin bakalım!" diyorlar. 30. De ki: "Sizin için öyle bir vakit belirlenmiştir ki, ondan ne bir an geri kalabilirsiniz ne de ileri geçebilirsiniz." 31. İnkâr edenler şöyle dediler: "Biz ne bu Kur'ân'a inanırız ne de bundan öncekilere!" Sen o zalimleri rablerinin huzurunda, tutuklanmış hâlde birbirlerine söz atarlarken bir görsen! Horlananlar büyüklük taslayanlara şöyle derler: "Siz olmasaydınız, hiç kuşkusuz biz iman ederdik." 32. Büyüklük taslayanlar zayıf ve güçsüz görülenlere, "Size hidayet geldikten sonra, biz mi sizi ondan alıkoyduk? Hayır, suçlu olanlar sizlerdiniz." derler. 33. Zayıf ve güçsüz görülenler, büyüklük taslayanlara, "Hayır, bizi hidayetten saptıran gece ve gündüz kurduğunuz tuzaklardır. Çünkü siz bize Allah'ı inkâr etmemizi ve O'na eşler koşmamızı emrediyordunuz" derler. Azabı görünce de içten içe pişmanlık duyarlar. Biz de inkâr edenlerin boyunlarına demir halkalar geçiririz. Onlar ancak yapmakta olduklarının cezasını göreceklerdir. 34. Biz hangi memlekete bir uyarıcı göndermişsek oranın şımarık zenginleri, "Biz, sizinle gönderileni inkâr ediyoruz." demişlerdir. 35. Yine, "Bizim mallarımız ve çocuklarımız daha

çoktur. Bize azap edilmeyecektir." demişlerdi. 36. Ey Muhammed, de ki: "Şüphesiz, rabbim rızkı dilediğine bol verir ve (dilediğine) kısar. Fakat insanların çoğu bilmezler." 37. Ne mallarınız ne de çocuklarınız, sizi bizim katımıza daha çok yaklaştıran şeylerdir! Ancak iman edip sâlih amel işleyenler başka. İşte onlar için işlediklerine karşılık kat kat mükâfat vardır. Onlar cennet köşklerinde güven içindedirler.

Allah'a yaklaştıran şeylerin ne olduğu ancak Allah'ın bildirmesi ile bilinebilir, bunların akılla bilinebilmesi hiçbir şekilde mümkün değildir. Şeriat bir şeyin Allah'a yakınlaştırıcı olduğunu söylediği zaman, o şey Allah'a yakınlaştırıcı olarak bellenir. Şeriat bir şeyin Allah'a yakınlaştırıcı olmadığını söylediği zaman da aklın o şeyi Allah'a yakınlaştırıcı olarak görme hakkı ve gücü yoktur. Bu nedenle Hak Teâlâ şöyle buyurmuştur: [Ancak iman edip sâlih amel işleyenler başka. İşte onlar için işlediklerine karşılık kat kat mükâfat vardır. Onlar cennet köşklerinde güven içindedirler.]

İşaret

Bir yuduma kanaat getiren kimseden başkasına odaların (cennet köşklerinin) emanı yoktur. Kim bir yudum alırsa derecelere nâil olur, kim de kana kana içerse en aşağı derekelerde ömür geçirir. Kim içerek kanabilmiştir ki? Ancak eliyle bir yudum alan, hafiften ağzını nemlendiren kanabilir.

وَالَّذِينَ يَسْعَوْنَ فِى اٰيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ اُولٰٓئِكَ فِى الْعَذَابِ مُحْضَرُونَ (٣٨) قُلْ اِنَّ رَبّ۪ى
يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِه۪ وَيَقْدِرُ لَهُۜ وَمَٓا اَنْفَقْتُمْ مِنْ شَیْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهُۚ وَهُوَ
خَيْرُ الرَّازِق۪ينَ (٣٩)

38. Âyetlerimizi geçersiz kılmak için yarışanlar var ya, işte onlar azap için hazır bulundurulacaklar. 39. De ki: "Şüphesiz, rabbim rızkı kullarından dilediğine bol bol verir ve (dilediğine) kısar. Allah yolunda her ne harcarsanız Allah onun yerine başkasını verir. O rızık verenlerin en hayırlısıdır."

Birinci vecih

Harcamak (infak) helâk etmektir. Bir şeyi helâk eden onu yok etmiş, ondan mahrum kalmış olur. Buradaki *yuhlifuhu* (onun yerine başkasını verir)

ifadesinin iki farklı okunuşu vardır. *Yehlüfuhu* ve *yuhlifuhu* şeklinde. İlkinde anlam, "Allah yolunda ne harcarsanız Allah onu zâtı ile iade eder." anlamına gelir. Zira kişi infak eder etmez bunun telafisini görür. Bir şeyi kaybettiği zaman onu bulamaz, bulamayınca da Allah'ı yanında bulur, Allah onun yerine ona başkasını verir. İşte âyette ifade edilen "Allah'ı yanında bulur." ifadesi bu anlamdadır. Sebeplerin yok olduğu yerde Allah bulunur. *Yuhlifu* şeklinde okunduğunda ise Allah o şeyin kendisini değil, benzerini verir anlamına gelir. İnsan infak ettiği zaman Allah ona benzerini verir. Buna, yani infak ettiği şeyin benzerinin kendisine Allah tarafından verileceğine kesin olarak iman eden kimse büyük bir gayretle infak eder. Haddizatında bu kelime *yuhlifu* şeklinde okunduğunda da ilk okunuştaki anlamı verir. İnfak eden kimse için infakın ardından, infak ettiği şeyin yerini dolduracak zâhir ya da bâtın tek sebep işte bu yakin yahut da müstağnilik, ihtiyaçsızlıktır ki bu müstağnilik kişinin infak ettiği şey ile ulaşmış olduğundan kaynaklanır. O hâlde bak ve düşün ey kardeşim! Hak Teâlâ nasıl da kendi zâtını, senin infak olarak verdiğin şeyin yerine telafi olarak koymuştur. Sen sadaka vermek suretiyle sadaka verdiğin kimseyi ihya edersin, Allah da bununla sana ebedî hayatı bahşeder. Çünkü Hak senin hayatın olmadıkça senin için hayat yok demektir.

Eğer, "Bu anlam *yehlufu* şeklindeki okunuştan da çıkmaz mı?" diye soracak olursan şöyle deriz: Hüviyet zâtın aynıdır, hüviyet sadaka olarak verilen şeyin yerine ilâhî bir isim ile geçer ki bu ilâhî isim infak eden kişinin hayatı olur. Allah Teâlâ'nın isimleri O'nun zâtının gayrı değildir, ancak neseplerin farklılığından dolayı bu husus ancak bu şekilde akıl edilir. Sahih-i Müslim'de nakledilen bir Ebû Hureyre hadisinde ifade edildiği üzere Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle buyurmuştur: "Mümin kula her sabah iki melek iner ve bunlardan biri 'Allahım! İnfak sahibine telafisini ver!' diye dua eder, diğeri ise 'Allahım! İnfak etmeyene telef ver!' diye dua eder."[8] Bu hadisin mânası şudur: "Allahım! İnfak etmeyene telef ver!" diye dua eden melek aslında şunu demiş olur: "İnfak eden kimseye arkadaşı gibi malını telef etsin diye mal vermedin." Sanki şöyle demiş olmaktadır: "Allahım! İnfak etmeyen kimseye infak etmeyi nasip eyle ki o da infak etsin. Eğer sen ezelî ilminde ona kendi seçimi ile infak etmeyi takdir etmediysen o zaman onun malını itlaf et ki bunun karşılığında musibete uğramış kimselerin alacağı ecri alsın da bir hayra nâil olsun." Çünkü melekler hayır dili ile konuşurlar, müminlere asla beddua etmezler. Dolayısıyla bu dua her hâlükârda hayır duasıdır.

8. Buhârî, Zekât, 27.

İkinci vecih

[Allah yolunda her ne harcarsanız Allah onun yerine başkasını verir]: Kişi insanların dilinde iyi olmasını sağlamak için infak ederse, ettiği infak sadece bu amaca yönelik olur. (Başka bir şey elde edemez.)

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ يَقُولُ لِلْمَلٰٓئِكَةِ اَهٰٓؤُلَٓاءِ اِيَّاكُمْ كَانُوا يَعْبُدُونَ (٤٠) قَالُوا
سُبْحَانَكَ اَنْتَ وَلِيُّنَا مِنْ دُونِهِمْ بَلْ كَانُوا يَعْبُدُونَ الْجِنَّ اَكْثَرُهُمْ بِهِمْ مُؤْمِنُونَ (٤١)
فَالْيَوْمَ لَا يَمْلِكُ بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ نَفْعًا وَلَا ضَرًّا وَنَقُولُ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذُوقُوا عَذَابَ النَّارِ
الَّتِى كُنْتُمْ بِهَا تُكَذِّبُونَ (٤٢) وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالُوا مَا هٰذَا اِلَّا رَجُلٌ
يُرِيدُ اَنْ يَصُدَّكُمْ عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ اٰبَاؤُكُمْ وَقَالُوا مَا هٰذَا اِلَّا اِفْكٌ مُفْتَرًى وَقَالَ الَّذِينَ
كَفَرُوا لِلْحَقِّ لَمَّا جَٓاءَهُمْ اِنْ هٰذَا اِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ (٤٣) وَمَا اٰتَيْنَاهُمْ مِنْ كُتُبٍ يَدْرُسُونَهَا
وَمَا اَرْسَلْنَا اِلَيْهِمْ قَبْلَكَ مِنْ نَذِيرٍ (٤٤) وَكَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَمَا بَلَغُوا مِعْشَارَ مَا
اٰتَيْنَاهُمْ فَكَذَّبُوا رُسُلِى فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ (٤٥) قُلْ اِنَّمَا اَعِظُكُمْ بِوَاحِدَةٍ اَنْ تَقُومُوا
لِلّٰهِ مَثْنٰى وَفُرَادٰى ثُمَّ تَتَفَكَّرُوا مَا بِصَاحِبِكُمْ مِنْ جِنَّةٍ اِنْ هُوَ اِلَّا نَذِيرٌ لَكُمْ بَيْنَ يَدَىْ
عَذَابٍ شَدِيدٍ (٤٦)

40. Allah'ın, onları hep birden toplayacağı, sonra da meleklere, "Bunlar mı size ibadet ediyorlardı?" diyeceği günü bir hatırla! 41. (Melekler) derler ki: "Seni eksikliklerden uzak tutarız. Onlar değil, sen bizim dostumuzsun. Hayır, onlar cinlere ibadet ediyorlardı. Onların çoğu cinlere inanıyordu." 42. İşte bugün birbirinize ne fayda ne de zarar verebilirsiniz. Zulmedenlere, "Yalanlamakta olduğunuz cehennem azabını tadın" deriz. 43. Âyetlerimiz apaçık bir şekilde onlara okunduğunda, "Bu sadece, atalarınızın tapmakta olduğu şeylerden sizi alıkoymak isteyen bir adamdır" dediler. Bir de, "Bu (Kur'ân), uydurulmuş bir yalandır" dediler. Yine hak kendilerine geldiğinde onu inkâr edenler, "Bu ancak apaçık bir büyüdür" dediler. 44. Oysa biz onlara okuyup inceleyecekleri kitaplar vermedik. Onlara senden önce hiçbir uyarıcı da göndermedik. 45. Onlardan öncekiler de yalanlamışlardı. Hâlbuki bunlar onlara verdiğimiz şeylerin onda birine bile ulaşamamışlardır. Elçilerimi yalanladılar. Peki, beni inkâr etmenin sonucu nasıl oldu! 46. (Ey Muhammed!) De ki: "Ben size ancak bir tek şeyi, Allah için ikişer ikişer, teker teker kalkıp düşünmenizi öğütlüyorum. Arkadaşınız

Muhammed'de cinnetten eser yoktur. O şiddetli bir azaptan önce sizin için ancak bir uyarıcıdır."

[De ki: "Ben size ancak bir şeyi öğütlüyorum"]: O da Allah için kalkmanızdır. Yani Allah'ın kâinattaki fiillerinden senin hakkında gerek tâzim gerek gayretullahı takdir kabilinden düşünmeni emrettiği bir şeyi gördüğün zaman, [Allah için ikişer ikişer, teker teker kalkıp düşünmenizi öğütlüyorum]. İkişer ikişer kalkmaktan maksat Allah ve resûlü için kalkmaktır, çünkü her kim resûle itaat ederse o kimse aslında Allah'a itaat etmiş olur. O hâlde sen Kitap ve Sünnet'e sarıldığın zaman Allah için kalkmış olursun, hevâna göre ya da kevnî bir âyeti tâzim etmek veya tabiat hakkında gayretullahı takdir etmek şeklinde olmayan bir kalkış sayılmaz.

[Teker teker], yani ya hususen Allah ile ya da hususen resûlü için. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle buyurmuştur: "Aranızdan herhangi birinin, kendisine hadis geldiği zaman koltuğuna yaslanmış vaziyette, 'Bana Kur'ân oku.' dediğini duymayayım. Çünkü Allah'a yemin olsun ki benim hadisim Kur'ân gibidir, hatta ondan fazlasıdır."[9] Burada "ondan fazlasıdır" ifadesi konum yüksekliği itibariyle ondan fazladır anlamına gelir, çünkü Kur'ân ile Allah arasında *er-Rûhu'l-Emîn* bulunur, hadis ise doğrudan Allah'tan peygambere gelir. Mâlum olduğu üzere senedi daha kısa (yani sözün sahibi ile alıcısı arasındaki nakilcilerin sayısı daha az) olan söz, uzun olandan daha değerlidir, aradaki fark tek bir kişi bile olsa böyledir. Bu nedenle hadis Kur'ân'dan daha değerlidir. Bu tabakadan aşağı inecek olsa bile Kur'ân ile aynı olur. Bu yüzden vaaz eden kimsenin vaazında kitap ve sünnetin dışına çıkmaması icap eder.

[İkişer ikişer] ifadesinden bu konuda Allah için kıyam ederken yardımlaşmanın kastedilmiş olması da mümkündür. Bu yardımlaşma şöyledir: İlim sahibi mümin şeriat sahibi ile birlikte kalkar ve şeriat sahibi ona yardımcı olur, böylece şeriat sahibi ile birlikte kalktığı için ikişer ikişer kalkmış olur. Tek kalkması ise inkârcının bu inkârında şeriata yardım etmiş oluğunu bilmiyor olması ve bu işi ben kendi başıma yaptım demesidir. Oysa o, bu durumda sadece şeriata yardımcı olmaktadır. Yine bir işi yapan kimseye *lemme* ile gelen ve ona "Bu işi yapma!" diyen meleğin durumu da böyledir. Çünkü şeytan ona kendi *lemme*si ile gelir ve "Bu işi yap!" der, böylece melek ile şeytan ikili olur. Zira melek kulu, Allah'ın kendisine verdiği nehyetme, sakındırma görevinin gereği olarak o fiilden sakındırır; o da bu konuda insana yardım-

9. Ebû Dâvûd, Sünnet 5; İmaret 33; Tirmizî, İlim 10; İbn Mace, Mukaddime, 2.

cı olur, böylelikle Allah ile birlikte ikişer ikişer kalkan olur. Bu durumda vaaz esnasında hadis-i şerifleri okuyarak vaaz veren kimse de Hazreti Peygamber ile birlikte vaaz vermiş olur ve ikişer ikişer kalkmış sayılır. Böylece Allah için ikişer ikişer kalkmış kimseler zümresine dâhil olur.

[Arkadaşınız Muhammed'de cinnetten eser yoktur. O şiddetli bir azaptan önce sizin için ancak bir uyarıcıdır]: Düşünmek ancak o elçinin gerçekten Allah'tan gelen bir peygamber olduğuna delâlet eden bir delil üzerine düşünmek şeklinde söz konusu olur ki bu da peygamberin bilgisine ancak delil ile ulaşılabileceği anlamına gelir.

قُلْ مَا سَاَلْتُكُمْ مِنْ اَجْرٍ فَهُوَ لَكُمْۜ اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلَى اللّٰهِۚ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَه۪يدٌ (٤٧)

47. De ki: "Sizden herhangi bir ücret istemişsem o sizin olsun. Benim ücretim ancak Allah'a aittir. O her şeye hakkıyla şahittir."

Birinci vecih

[De ki: "Sizden herhangi bir ücret istemişsem], yani Allah adına onlara tebliğ ettiği şeyler hususunda, [o sizin olsun. Benim ücretim ancak Allah'a aittir."] Çünkü onu tebliğ vazifesinde istihdam eden bizzat Allah Teâlâ'dır.

Bil ki tebliğin ücreti, tebliğ edenin tebliğ vazifesi boyunca, kendilerine elçi olarak gönderildiği ümmet içerisindeki muhaliflerden gördüğü meşakkatin boyutuna göredir. Bunun hangi peygambere ne ölçüde tahakkuk edeceğini de Allah'tan başkası bilemez.

Bil ki kullarını resûllerine iman etmeye hidayet etme konusunda minnet Allah'adır, bu yüzden hem Allah'a şükretmek hem de resûlü sevmek lazım gelir. Bu itibarla (ümmetin Allah'ın resûlünü hakkıyla sevmesi durumunda) Allah Teâlâ resûlünün ecrini kendi üzerine alarak tazmin eder ve bunu müminlere nasip ettiği imanın bir parçası olan peygamber sevgisine dâhil eder. Bu da iki türlüdür. Birinci tür ümmetin kendilerine gönderilen peygamberin Allah nezdindeki konumuna dair bilgilerine göredir. Zira Allah peygamberlerin kimini kimine üstün kılmıştır. İkinci tür peygamberin getirdiği risâlette Allah katında mesut olduğu ifade edilen ve bu niteliğe sahip olan kimselere yönelik yer alan müjdeye göredir. Bu şahsın mukabele etmesi gereken şey Allah'ın ona verdiği kadarıdır. Eğer müminin hâli risâletin durumuna eşit ise ne âlâ, ama onun peygambere gösterdiği tâzim risâletin gerektirdiğinden eksik kalırsa, bu durumda Allah o peygamberi yüceltir, cahilin o peygambe-

rin kadrini bilmemesine bakılmaz. Çünkü peygamberin tebliğ vazifesinin ecri, hak edilmiş bir ücrettir.

Sahabeden bazılarının Hazreti Peygamber aleyhisselâma herhangi bir konuda soru sormaları ve sorulan o soru hakkında Kur'ân âyeti nazil olması durumuna gelince, bu durumda Hazreti Peygamber aleyhisselâmın bu soruyu soran kimse üzerinde hak edilmiş bir ücret hakkı vardır ki Allah bu hakkı ödemeyi üzerine alır ve hâlihazırda ona vereceği ücrete bunu ilave eder. Ümmet içerisinde risâleti reddedenler hakkında da peygamberin çektiği musibetten dolayı ücret hakkı vardır. Kaç kişi bu şekilde reddetmişse onlar sayısında Allah ücretini verir. Bunların sayısı kaç olursa olsun durum değişmez.

İkinci vecih

[De ki: "Sizden herhangi bir ücret istemişsem o sizin olsun]: Allah Teâlâ Hazreti Muhammed aleyhisselâma öyle bir fazilet tahsis etmiştir ki bu fazilete onun dışındaki peygamberlerden hiçbiri nâil olamamıştır. Nitekim Allah Teâlâ bütün peygambere, kavimlerine "De ki: 'Sizden herhangi bir ücret istemiyorum.'" (Şûrâ, 42/23) demelerini emretmiş, ama Hazreti Peygamber aleyhisselâma [De ki: "Sizden herhangi bir ücret istemişsem o sizin olsun] demesini buyurmuştur ki bu ilavenin fazileti Hazreti Peygamber aleyhisselâmın ümmetine kalır. Hazreti Peygamber aleyhisselâmın, ecrini Allah'tan isteme konusundaki hükmü de önceki resûllere döner. (Aynı hüküm onlar için de geçerli olur.) Bu nedenle Allah Teâlâ ona, risâleti karşılığında ümmetinden alacağı ecri almasını emretmiştir ki bu ecir de ümmetin Hazreti Peygamber aleyhisselâmın akrabalarını sevmeleridir. Nitekim Allah Teâlâ peygamberine, "Sizden herhangi bir ücret istemiyorum" demesini, yani onlara getirdiği risâleti tebliğ vazifesine karşılık bir şey istemediğini söylemesini emrettikten sonra "Ancak yakınlara sevgi dışında" demesini buyurmuş, yani Allah'tan alacak bir ecri olmadığını söylemesini ya da ecrini sadece Allah'tan alacağını söylemesini emretmemiştir. Bunun sebebi de kendisine müyesser kılınan şeyin tanımlanması, öğretilmesi suretiyle nimetlerin kendisine yenilenmesidir. Bu yüzden bunun ardından ona şöyle denilmiştir: Ümmetine daha önce herhangi bir resûlün kendi ümmetine söylemediği bir şeyi söyle: [De ki: "Sizden herhangi bir ücret istemişsem o sizin olsun. Benim ücretim ancak Allah'a aittir."] Böylece burada ümmetinin onun akrabalarını sevme şeklinde ödeyecekleri ücreti düşürmemiş, aksine bu ücreti önce onlar üzerine tayin edip ardından Allah'tan dilemiştir. Böylelikle Hazreti Peygamber aley-

hisselâmın akrabalarını sevmenin fazileti sevenlere döner. Hazreti Peygamber aleyhisselâmın akrabalarını seven kimselerin alacakları ecrin büyüklüğünü ise Allah'tan başkası bilemez.

قُلْ اِنَّ رَبّ۪ي يَقْذِفُ بِالْحَقِّۚ عَلَّامُ الْغُيُوبِ (٤٨) قُلْ جَٓاءَ الْحَقُّ وَمَا يُبْدِئُ الْبَاطِلُ وَمَا يُع۪يدُ
(٤٩) قُلْ اِنْ ضَلَلْتُ فَاِنَّمَٓا اَضِلُّ عَلٰى نَفْس۪يۚ وَاِنِ اهْتَدَيْتُ فَبِمَا يُوح۪ٓي اِلَيَّ رَبّ۪يۜ اِنَّهُ
سَم۪يعٌ قَر۪يبٌ (٥٠) وَلَوْ تَرٰٓى اِذْ فَزِعُوا فَلَا فَوْتَ وَاُخِذُوا مِنْ مَكَانٍ قَر۪يبٍۙ (٥١) وَقَالُٓوا اٰمَنَّا
بِه۪ۚ وَاَنّٰى لَهُمُ التَّنَاوُشُ مِنْ مَكَانٍ بَع۪يدٍۚ (٥٢) وَقَدْ كَفَرُوا بِه۪ مِنْ قَبْلُۚ وَيَقْذِفُونَ بِالْغَيْبِ
مِنْ مَكَانٍ بَع۪يدٍ (٥٣) وَح۪يلَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ مَا يَشْتَهُونَ كَمَا فُعِلَ بِاَشْيَاعِهِمْ مِنْ قَبْلُۜ اِنَّهُمْ
كَانُوا ف۪ي شَكٍّ مُر۪يبٍ (٥٤)

48. De ki: "Şüphesiz rabbim gerçeği ortaya koyar. O gaybleri hakkıyla bilendir." 49. De ki: "Hak geldi. Artık bâtıl yeni bir şey ortaya çıkaramaz, eskiyi de geri getiremez." 50. De ki: "Ben eğer sapmışsam ancak kendi aleyhime sapmış olurum. Eğer hidayete ermişsem bu da rabbimin bana vahyettiği sayesindedir. Şüphesiz O hakkıyla işitendir, kuluna çok yakındır." 51. Sen onları, dehşetli bir korkuya kapılıp da kaçıp kurtulamayacakları ve yakın bir yerden yakalanacakları zaman bir görsen! 52. (Azabı görünce), "Ona inandık" derler ama onlar için, artık uzak bir yerden (dünyadan) iman elde etmek nasıl mümkün olur? 53. Oysa daha önce onu inkâr etmişlerdi ve uzak bir yerden gayb hakkında atıp tutuyorlardı. 54. Tıpkı daha önce benzerlerine yapıldığı gibi, kendileriyle arzuladıkları arasına bir engel konmuştur. Çünkü onlar derin bir şüphe içindeydiler.

FÂTIR SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ جَاعِلِ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا أُولِى أَجْنِحَةٍ مَثْنَى وَثُلَاثَ
وَرُبَاعَ يَزِيدُ فِى الْخَلْقِ مَا يَشَاءُ إِنَّ اللّٰهَ عَلَى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ (١)

1. Hamd, gökleri ve yeri yaratan, melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler yapan Allah'a mahsustur. O yaratmada dilediğini artırır. Şüphesiz Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter.

[Hamd, gökleri ve yeri yaratana mahsustur] âyetinde -ilk vecihe göre- *fatr* kelimesi, *fetk* (yarma) anlamına gelir. Nitekim Allah Teâlâ "İnkâr edenler, göklerle yer bitişikken, bizim onları ayırdığımızı görmediler mi?" (Enbiyâ, 21/30) buyurmuştur. -İkinci vecihe göre ise- bu âyet Allah Teâlâ'nın "Allah, göklerin ve yerin nurudur." (Nûr, 24/35) şeklindeki sözüdür. Çünkü fıtrat, mümkünlerin karanlığının kendisiyle yarıldığı ve suretler arasındaki ayrılığın kendisiyle gerçekleştiği nurdur. Zira "Bu, bu değildir" denir. Ayrıca şöyle de denebilir: "Bu, [aralarında] ortak yön bulunma bakımından bunun aynısıdır." Âlemin tamamı gök ve yerden oluşur, başka bir şeyden değil. Nur ile ortaya çıkar, ortaya çıkaranı ise Allah'tır. Gök ve yerin yarılması (*fetk*) da onunladır. Yine eşya onunla ayırt edilir, diğerlerinden ayrılır ve görünür. Zâtlar (*a'yân*) varlıklarında ancak zâtı (*'ayn*) ve varlığının arasını ayıran fıtrat ile diğerlerin-

den ayrışır. O, âlimlerin Allah hakkındaki bilgilerinin taalluk ettiği en kapalı hususlardandır. Keşfedilmesi zor, geçirilen zaman ise boldur.

[Melekleri elçiler yapan] âyetindeki *melâike* kelimesi, risâlet anlamındaki *me'leke* kelimesinden gelmektedir.

[İkişer, üçer, dörder kanatlı elçiler]: Melekler, mertebelerine göre kanatlara sahip olan varlıklardır. Onlardan en yüksek mertebede olanı, en az sayıda kanadı olanıdır. En az kanadı olanın ise iki kanadı vardır. Hatta bunun ötesinde meleklerden iki kanattan altı yüz kanada kadar kanadı olanlar vardır. Meleklerin kanatları yükselmek için değil, inmek içindir. Unsurlardan oluşmuş cisimlerin kanatları ise inmek için değil, yükselmek içindir. Melekler, içerisinde cisimlerinin suretlerinin bulunduğu, doğaları gereği varlıklarının ilintili olduğu feleklere giderler. Yeryüzüne indiklerinde ise bu kanatlarla uçarak inerler. Feleklerine dönerlerken ise kanatları hareket etse bile doğaları gereği doğal bir hareketle dönerler. Hatta kanatlarını hareket ettirmeseler bile bizzat yerlerine ve makamlarına yükselirler. Unsurlardan oluşmuş uçan cisimler ise kanatlarını yükselmek için hareket ettirirler. Kanatlarını hareket ettirmeyi ya da yaymayı (yani çırpmayı) bırakmış olsalar doğaları gereği yere düşerler. O, inişte kanadını yalnızca iniş anındaki ağırlıktan dolayı yayar. Çünkü o inişinde ağırlığını ölçmeyip, doğası üzere kalmış olsa tabiat kanunlarının gücü gereği inerken eziyet çekerdi. Zira kanadın inişteki hareketi, korunma hareketidir. Bilmelisin ki Allah Teâlâ ruhlardan ancak melekler için kanatlar yaratmıştır. Çünkü onlar emir mertebesinden yaratılmışlara (gönderilen) elçilerdir. O hâlde iniş ve çıkışlarının birtakım sebepleri olması gerektir. Zira hikmet konusu bunu vermektedir. Allah Teâlâ Hakk mertebesinden ilerlemeleri ya da halk (yaratılmışların) mertebesinden ona yükselmelerindeki mertebelerine göre onlar için kanatlar yaratmıştır. Zira onlar yaratılmışlar (*halk*) ile (Allah'ın) emri arasında gidip gelirler. Bu sebeple de "Biz ancak rabbinin emriyle ineriz." (Meryem, 19/64) demişlerdir. Bu elçiler kalplere nüzul ettiklerinde, onları temiz ve hayır işlemeye kabil gördüklerinde, getirdikleri ilimden onlara kabiliyetlerine (istidatlarına) göre verirler. Kalplerin lekeli ve hayır işlemeye kabil olmadığını gördüklerinde ise onlara bu hâl üzere kalmayı yasaklayıp şâri'in belirlediği üzere temiz olmayı emrederler. Konu Allah'ı bilmek hakkında ise (bu temizlik), düşünmenin gerektirdiği (bilgilerle) ve Allah hakkında nebevî haberlerin getirdiği (bilgilerle) onu bilmekle olur. Konu varlıklar hakkında ise hükümleri ve inançları bilmekle (temizlenir). Bilmelisin ki, yaratılmışların (yani meleklerin) bir kazanımı (*kesb*) yoktur. Onlar, üzerinde yaratılmadıkları bir makamı elde etmeye çalışmazlar. Aksi takdirde buradan bir boşluk meydana gelir. Zira (nübüvvet, risâlet, velâyet, iman,

küfür vb.) bütün hâller bir tahsistir. Öte yandan *kesb*in kendisi de bir tahsistir. Bunları bildiğin vakit meleklerin bir kazanımı (*kesb*) olmadığını da bilirsin. Nitekim onlar makamlarında yaratılmıştır ve onları aşmazlar. Onların bilgileri artmış olsa bile (yeni) bir makam kazanamazlar. Fakat onların bilgileri düşünme ve akıl yürütmeyle meydana gelmez. Çünkü meleklerin yaratılışı ve "kanatlar" olarak ifade edilen güçleri, insanın yaratılışının gerektirdiği gibi böyle bir bilgi edinmeyi gerektirmez. Bir hadiste Cebrâîl'in altı yüz kanadı olduğu zikredilmiştir. İşte -örneğin bizdeki aşağıya inen ve yukarıya yükselen kuş gibi- bu ruhanî güçlerin, hiçbir melekte, sahibinin makamı üzerinde bir tasarrufu yoktur. Meleklerin kanatları onları makamı daha aşağı olana indirir. Kanatların, melekleri makamlarının üzerine çıkaracak bir gücü yoktur. O hâlde kanatlar melekleri makamlarından daha aşağı bir yere indirdiklerinde indikleri yerden daha yüksek bir yere dönerler ve orayı aşamazlar. Zira kanat kuşa nasıl yalnızca yükselmek için verildiyse; (meleklere) de kanatlar yalnızca inmek için verilmiştir. Kuş inerken doğası gereği iner; yükselirken ise kanadıyla yükselir. Melek ise bunun tersi bir durumdadır, o inerken kanatlarıyla iner, yükselirken ise doğası gereği yükselir. Meleklerin kanatları daha aşağı bir makama inmek için varken kuşun kanadı daha üst bir makama yükselmek için vardır. Bunun nedeni her varlığın âcizliğini ve Allah'ın kendisine verdiği güçten daha fazlasıyla tasarrufta bulunamayacağını öğrenmesini sağlamaktır. Çünkü herkes sınırlılık, kısıtlılık ve âcizliğin zilleti altındadır. Böylelikle Allah'ın yüceliği mutlak anlamda kemal ile eşsizlik kazanır. Bu sebeple Allah Teâlâ âyetin devamında [Şüphesiz Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter] buyurmuştur.

مَا يَفْتَحِ اللّٰهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ فَلَا مُمْسِكَ لَهَا وَمَا يُمْسِكْ فَلَا مُرْسِلَ لَهُ مِنْ بَعْدِهِ
وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (٢)

2. Allah insanlar için ne rahmet açarsa, artık onu tutacak (engelleyecek) yoktur. Neyi de tutarsa, bundan sonra onu gönderecek yoktur. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.

[Allah insanlar için ne rahmet açarsa] (âyetindeki rahmet), ilâhî bir ihsandır.

[Artık onu tutacak (engelleyecek) yoktur. Neyi de tutarsa ...]" (âyetindeki tutma ise), ilâhî bir engellemedir.

[Bundan sonra onu gönderecek yoktur]: Bilmelisin ki; Allah hangi şeyi göndermekten geri dursa, bu, aslında gaye sahibinin bilmediği bir yolla ger-

çekleşen bir ihsandır. Yağmur duası yapan kimsenin durumu böyledir. Allah Teâlâ ona bir gaye vermiştir ve yağmur duası etmesi için yağmuru ondan mahrum bırakmıştır. Bu durumda insan, muhtaç bir şekilde, zâtî bir ibadeti yerine getirmiş olur. Hak Teâlâ ona daha evla olan şeyi vermiştir. İşte bu, kerem ihsanıdır. O sebeple kendi cehaletine bakmamalı, hakkındaki maslahatlara dair Hak Teâlâ'nın bilgisine dikkat kesilmelisin. Böylelikle Hak Teâlâ'nın tutmasının (engellemesinin) da bir ihsan olduğunu anlarsın! O hâlde engellemesi bile "ihsan" olanı, nasıl olur da "engelleyen" olarak görürsün de "veren" olarak görmezsin? "Engelleyen" (*el-Mâni'*) olarak isimlendirilmesi ise yalnızca gayene ulaşamadığında onu "engelleyici" saymandan ileri gelir. Hâlbuki Allah Teâlâ yalnızca bir maslahat sebebiyle engeller.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرُ اللَّهِ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ
وَالْأَرْضِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَأَنَّى تُؤْفَكُونَ (٣)

3. Ey insanlar! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Allah'tan başka size göklerden ve yerden rızık veren bir yaratıcı var mı? O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O hâlde nasıl oluyor da haktan döndürülüyorsunuz?

Rab da merbûb (kul) da Allah'ın "yaratan", kulun "yaratılan" olduğunda icmâ etmişlerdir. Kul asılda bir sebebe muhtaç olmasından dolayı kendi hakikatinin dışına çıkmamış olur. İbadet sebebi ise varlığının devam etmesinin kendisine bağlı olduğu rızkıdır. Hâlbuki perdeli insan rızkını belirli sebeplerde tahayyül eder. Bu, rızkın belirli sebeplerde bulunduğuna dair doğru bir tahayyüldür. Fakat o, sebeplerde zâtı gereği değil; yaratılma dolayısıyla bulunur. Onları rızık olarak yaratan ve sizi ruhların rızıklarını indirmekle "göklerden", bedenlerin rızıklarını çıkarmakla da "yerden" rızıklandıran Allah'tır. İşte o, rızkı elinde tutan *er-Rezzâk*'tır. Bu sebeple Allah Teâlâ, (bu hususa) dikkat çekerek "Ey insanlar! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Allah'tan başka size göklerden ve yerden rızık veren bir yaratıcı var mı? O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O hâlde nasıl oluyor da haktan döndürülüyorsunuz?" buyurmuştur. İşte bu, Kur'ân'daki yirmi beşinci tevhiddir. O illet tevhididir; bir yönüyle de hüviyet tevhidindendir. O başka şeylerle birlendiği (tevhid) gibi illet sebebiyle birlenmeseydi ilâh olamazdı. Çünkü herhangi bir şeyin varlığının ilâhın dışında kalmaması onun şanındandır. Zira (herhangi bir şeyin varlığı) onun dışında kalsa ilâhın onda bir hükmü kalmazdı. Allah kullarından bazılarının gözlerine perde çektiğinde onlar *er-Rezzâk* olarak isimlendirileni değil; yalnızca "rızık" olarak isimlendirileni idrak etmişler ve bu

sözü söylemişlerdir. Bu sebeple onlara şöyle denmiştir: "Bu rızık, sizin zannettiğiniz rızık değildir. Rızık, o sebepte sizi yaratan tarafından yaratılan şeydir. O sizi yarattığı gibi, rızıklandırdı da. O hâlde artık ona ait ve ondan olan bir şeyle onu bir tutmayın! Çünkü siz de bel bağladığınız kimseler de eşittir. O sebeple kendiniz gibi olanlara bel bağlamayın."

وَإِنْ يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ وَإِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ (٤) يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ
وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللّٰهِ الْغَرُورُ (٥) إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ
عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا إِنَّمَا يَدْعُو حِزْبَهُ لِيَكُونُوا مِنْ أَصْحَابِ السَّعِيرِ (٦)

4. (Ey Muhammed!) Eğer seni yalancı sayıyorlarsa bil ki, senden önce de nice peygamberler yalancı sayılmıştır. Bütün işler ancak Allah'a döndürülür. 5. Ey insanlar! Şüphesiz Allah'ın vaadi gerçektir. Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın. Sakın çok aldatıcı (Şeytan), Allah hakkında sizi aldatmasın. 6. Şüphesiz Şeytan sizin için bir düşmandır. Öyle ise (siz de) onu düşman tanıyın. O, kendi taraftarlarını ancak alevli ateşe girecek kimselerden olmaya çağırır.

İşaret

Delilerin akıllılarından[1] birinin yanındaydım. Etrafında insanlar toplanmış, o da onlara bakıyor ve şöyle diyordu:

"Ey miskinler! Allah'a itaat ediniz. Çünkü siz çamurdan (*tîn*) yaratıldınız. Ben, ateşin bu kapları (bedenlerinizi) pişmiş kuru çamura çevirmesinden endişe ediyorum. Siz hiç ateş kendisini pişirmeden kuru çamur hâline gelen çamurdan kaplar gördünüz mü? Ey miskinler! İblis, cehennem ateşine sizinle birlikte girecek diye sizi aldatmasın. Allah'ın 'Andolsun, cehennemi seninle ve onlardan sana uyanların hepsiyle dolduracağım.' (Sâd, 38/85)

1. İbnü'l-Arabî'ye göre bu, bazı kimselerin kalplerine gelen ilâhî tecelli ve hakkın ansızın gelen çarpması neticesinde akıllarının gitmesi durumudur. Böyle kimselerin akılları Allah katında hapsedilmiş, onu müşahede etmekle nimetlenmiştir. Onlar akıllarını kullanmaktan perdelenmiş kimseler olup, dışarıda "deli" diye bilinirler. Hayvanî yönünün aklı kaldığı için tedbir ve düşünce olmaksızın yiyen, içen ve tasarruf eden bu zümre, diğer bütün hayvanlar gibi doğal bir yaşam sürdükleri için "delilerin akıllıları" (*'ukalâü'l-mecânîn*) olarak isimlendirilmiştir. Bkz. İbnü'l-Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye,* İstanbul: Litera Yay., 2007, c. 2, s. 261-263. (ç.n.)

buyurduğunu siz de okuyorsunuz. İblîs'i Allah ateşten yaratmıştır, dolayısıyla o aslına dönecektir. Siz ise çamurdan yaratıldınız. O ateş, sizin eklemlerinizi tahakkümü altına alır. Ey miskinler! Hak Teâlâ'nın İblis'e 'Andolsun, cehennemi seninle dolduracağım.' hitabındaki işarete bakınız. Burada *vakf* vardır, [o hâlde 'seninle' (منك) kelimesinden] sonrasını okumayın. Çünkü Allah Teâlâ İblis'e 'Cehennemi seninle...' buyurmuştur. Bu O'nun 'Cinleri de yalın bir ateşten yarattı.' (Rahmân, 55/15) âyetindeki sözüdür. Evine girip, hanesine dönen ve ailesiyle bir araya gelen kimse dışarıdan gelen yabancı kimseye benzemez. Çünkü o kimse de kendisiyle övündüğü şeye dönecektir. İblis daha önce de 'Ben ondan daha hayırlıyım. Beni ateşten yarattın.' (Sâd, 38/76) demişti. Onun sevinci ise aslına dönecek olmasındandır. Ve siz ey talihsizler! İblis, çamurdan yaratılmanıza karşı ateşle böbürleniyor. O hâlde İblis'i dinlemeyin, ona itaat etmeyin ve nur mahalline kaçın ki mutlu olasınız. Ey miskinler! Sizler körsünüz, benim gördüğümü görmüyorsunuz!"

اَلَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ (٧) أَفَمَنْ زُيِّنَ لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ فَرَاٰهُ حَسَنًا فَإِنَّ اللّٰهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ فَلَا تَذْهَبْ نَفْسُكَ عَلَيْهِمْ حَسَرَاتٍ إِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ بِمَا يَصْنَعُونَ (٨)

7. İnkâr edenler için çetin bir azap vardır. İman edip sâlih ameller işleyenler için ise bir bağışlanma ve büyük bir mükâfat vardır. 8. Kötü ameli kendisine süslü gösterilip de onu güzel gören kimse, ameli iyi olan kimse gibi mi olacaktır? Şüphesiz Allah dilediğini saptırır, dilediğini hidayete erdirir. (Ey Muhammed!) Onlar için duyduğun üzüntüler yüzünden kendini helâk etme! Şüphesiz ki Allah onların yaptıklarını hakkıyla bilendir.

Allah Teâlâ (inkâr edenleri) tehdit ederek ve (onların durumunu) beyan ederek, [kötü ameli kendisine süslü gösterilip de onu güzel gören kimse] buyurmuştur. Ameldeki güzelliğin (*ihsân*) en temel ölçütü, Allah'a sanki onu görüyormuşçasına ibadet etmendir. Bunun dışındakiler ise kötü ameldir, fakat (sahibi) onu güzel görür. Böyle bir kimse ya amel hakkında ictihadda bulunarak elinden geleni yapmakla bu işin hakkını verir, fakat ictihadında hata eder. Bu durumda o kimse, (güzel) amel sahibidir. Çünkü kötü amel, ictihad edildikten sonra güzel olarak görülür. Ya da böyle bir kimse imkânı ölçüsünce ictihadın hakkını vermeyerek ya da herhangi bir ictihad olmadan kötü ameli güzel görür. O vakit böyle bir kimsenin durumu (ilâhî) meşîete kalır; dolayısıyla da o, akıbetinin nasıl takdir edileceğini bilemez. Bu âyet ilgi çekicidir.

Nitekim Allah Teâlâ failini isimlendirmeyerek[2] [Kötü ameli kendisine süslü gösterilip de onu güzel gören kimse] buyurmuştur. Böylelikle (kötü ameli) süslü gösteren kimdir, Allah'ın süslemesi midir yoksa Şeytan'ın süslemesi midir ya da dünya hayatının süslemesi midir, bilinmez. Fakat Allah Teâlâ'nın âyette "kötü ameli" buyurmasından dolayı, zikretmese bile, süsleyenini bilirsin. Bununla birlikte Allah Teâlâ hakkındaki ihtimal kalkmaz. Şüphesiz Allah buna benzer bir âyette "Şüphesiz, âhiret hayatına inanmayanların işlerini biz kendilerine güzel göstermişizdir de o yüzden bocalayıp dururlar" (Neml, 27/4) buyurmuştur. Nitekim burada kendisinden kinaye olarak *nûn* harfini getirmiştir. Bu sebeple [Şüphesiz Allah dilediğini saptırır] yani (ameli) kötü ve güzel olarak nitelendirdiği bir yerde, buna benzer bir şekilde dilediğini şaşkınlık içinde bırakır. Çünkü kötü amel, sahibi onu varlık yönlerinden birisinde "güzel"in vasfı olarak kabul etmedikçe görünüş itibariyle "güzel" olarak nitelenmez. Çünkü böyle bir amel, haber bakımından kötü, görünüş bakımından güzeldir. Âdeta görünüş, haberi tasdik etmez. Görmenin delili ise daha kesindir. İnsanlar *hubr*un "haber"i tasdik etmesini isterler; *hubr* ise "görmek" (*ru'yet*) demektir. "Haber"in *hubr*u tasdik ettiği gibi görmenin (*rü'yet*) de *hubr*u tasdik etmesini isteyen kimse yoktur. Burası da ilgi çekici bir yerdir. Çünkü bu, güzel olanı kötü olanda veren ilâhî tuzaktandır. O sebeple Allah Teâlâ "dilediğini hidayete erdirir" buyurmuştur. Yani onu bu amelin "kötü" ve "güzel" olmasının ne anlama geldiğine ve bu anlamı nasıl alması gerektiğine dair doğruyu bulmada başarılı kılar. (Âyette) süs, kimseye nispet edilmeksizin, belirsiz (mühmel) geldiğinde ise onu senin için süsleyenin kim olduğunu bilemezsin. Bunu başka bir yerde düşünmeli ve sana belirsiz gelen hususa karşı onu delil edinmelisin. Mesela "Onlara amellerini süsledik." (Neml, 27/4) âyeti böyledir. [Kötü ameli kendisine süslü gösterilen kimse] âyeti de böyledir fakat burada Allah Teâlâ ameli kimin süslediğini zikretmemiştir. O hâlde sen amelin kendisinden onu kimin süslediği sonucuna ulaşırsın. Allah'ın süsü yasaklanmış değilken, Şeytan'ın süsü yasaklanmıştır. Dünyanın süsü ise iki yönlüdür: Mubahlık-mendupluğa bakan yönü ve haramlığa bakan yönü. O hâlde süslenme perdesinden (*tezyîn*) korunmak isteyen kimse, Kitap ve Sünnet'in zâhirine bağlı kalmalı, zâhire herhangi bir şey ilave etmemelidir. Çünkü te'vil, süslenme perdesinden meydana gelebilir. O hâlde bu kimse zâhirin verdiğine göre hareket eder ve müteşâbih olanın bilgisini ise Allah'a havale edip, ona iman eder. İşte böyle kimse "tâbi olan"dır, süslemenin onun üzerinde bir etkisi yoktur ve Allah katında da ona karşı bir delil olmaz.

---

2. "Mâ lem yusem fâiluhu" Arapça gramer terimi olup, edilgen fiil ve sözde özne kullanımını ifade eder. (y.h.n.)

[Şüphesiz Allah dilediğini saptırır, dilediğini hidayete erdirir]: Düşüncede isabet etmekle rızıklandıran da hata etmekle rızıklandıran da O'dur.

[Onlar için duyduğun üzüntüler yüzünden kendini helâk etme!], yani onlar için üzülüp tasalanma. Bu âyet, herkesin saadetine yönelik Allah'tan bir müjdedir. Nitekim bu, Hazreti Peygamber aleyhisselâm ile onun insan oluşunun arasını ayıran bir engel değildir. Çünkü o, her hâlükârda bir insandır -insan-ı kâmildir- ve üzüntüler ancak insanların neticede mutlu olacaklarını öğrenmesiyle ondan kaybolur. O hâlde o, ârizî durumları dikkate almaz. Çünkü amel için kötülük geçici bir durum iken güzellik kalıcıdır. Ârizî olan her şey yok olucu, zâtî olan her şey ise bâki ve kalıcıdır.

[Şüphesiz ki Allah hakkıyla bilendir], yani hem sizde vuku bulan hem de sizden vuku bulan [onların yaptıkları] her bir amel ile imtihan edilmelerinden haberdardır. Allah'ın bir lütfu olarak bu âyette bir incelik, gizli bir sır vardır. Allah Teâlâ burada -çabuk kavradığında- mümin kuluna hücceti öğretmektedir. Çünkü seven kimse, yalnızca kendisine güzel gelen şeyi sever. Bunu böyle kabul etmek gerekir. Bu âyete göre kul kötü amelini güzel görmemiştir; sadece ameli süsleyen ziyneti görmüştür. Kıyamet günü gelip de amelin çirkinliğini gördüğünde ise amelinden kaçar. O vakit o kimseye denir ki: "İşte arzu ettiğin, düşkünü ve tutkunu olduğun amel budur." Bunun üzerine mümin kimse şöyle der: "Ben onu severken bu şekilde ve bu nitelikte değildi. Onun üzerinde bulunan ve onu bana sevimli kılan süs (*zînet*) neredédir? Doğrusu ben amele değil yalnızca (ameldeki) ziynete ilgi duymuştum. Ama dolaylı olarak ziynetin bulunduğu yeri de sevmiştim." Allah Teâlâ [meleklere] şöyle der: "Kulum doğru söyledi. Amelin üzerinde ziyneti olmasaydı onu güzel bulmazdı. O hâlde amele ziynetini geri verin." Böylece Allah Teâlâ amelin kötülüğünü güzelliğiyle değiştirir. Böylelikle kulun amele dair sevgisi de geriye döner ve ameline bağlanır. "Allah işte onların kötülüklerini iyiliklere çevirir." (Furkan, 25/70) Zeki mümine ne Allah kelâmından ne de peygamberin Allah'tan aktardığı kelâmından bir şeyi göz ardı etmek yaraşmaz. Nitekim Allah Teâlâ bu konu hakkında "O nefis arzusu ile konuşmaz" (Necm, 53/3) buyurmuştur. Çünkü o, peygamberin Allah'tan aktardığı kelâmı yalnızca dinleyene rahmet olması için getirmiştir. Dinleyen de zeki ise lehine, aptal (*himâr*) ise aleyhine olur.

Nasihat

Kuşkusuz ki insan bir şeyin içerisinde yer aldığında onun hakikatini ve anlamını göremez. O şeye karşı (dışarıdan) bir yabancı olduğunda ise onu gö-

rür. Nefis de onun şehvet ve maksadına büründüğünde, illeti ve hastalığına tutulduğunda o şeyin içinde bulunandan başkasını göremez. Bu sebeple de o şeyi yapar ve seçer. O hâlde şeriatın çirkin bulduğu şeye dikkat etmeli ve ondan uzak durmalısın. Şeriatın güzel bulduğuna da dikkat etmeli onu uygulamaya koymalı ve gereğini yerine getirmelisin. Çok aldatıcı (Şeytan) seni aldatmasın. Nasihatin hastalıklı olanı yanıltıcı olandır. Sana gereken ise ilmin gereğini yerine getirmek ve hüküm, nefis tezkiyesi, güzel ahlâk ve iyi münasebet gibi sana yol gösterdiği hususlarda şeyhe teslim olmaktır.

وَاللَّهُ الَّذِى أَرْسَلَ الرِّيَاحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا فَسُقْنَاهُ إِلَى بَلَدٍ مَيِّتٍ فَأَحْيَيْنَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ
مَوْتِهَا كَذَلِكَ النُّشُورُ (٩) مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعِزَّةَ فَلِلَّهِ الْعِزَّةُ جَمِيعًا إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ
الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ وَالَّذِينَ يَمْكُرُونَ السَّيِّئَاتِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَكْرُ
أُولَئِكَ هُوَ يَبُورُ (١٠)

9. Allah, rüzgârları gönderendir. Onlar da bulutları hareket ettirir. Biz de bulutları ölü bir toprağa sürer ve onunla ölümünden sonra yer yüzünü diriltiriz. İşte ölümden sonra diriliş de böyledir. 10. Her kim şan ve şeref istiyorsa bilsin ki, şan ve şeref bütünüyle Allah'a aittir. Güzel sözler ancak ona yükselir. Sâlih ameli de güzel sözler yükseltir. Kötülükleri tuzak yapanlar var ya, onlar için çetin bir azap vardır. İşte onların tuzağı boşa çıkar.

[Güzel sözler ancak ona yükselir. Sâlih ameli de güzel sözler yükseltir.]

Birinci vecih

[Güzel sözler ancak O'na yükselir] de kastedilen, Allah Teâlâ'yı tesbih eden bir şekil olması yönünden bizzat kelimenin şeklidir. Bu bir inkâr kelimesi dahi olsa öyledir. Zira bunun vebali kelimeye değil o kelimeyi söyleyene dönmektedir. Lafzî harfler havada şekil alırlar. Şekil aldıklarında ruhları da onlarla ortaya çıkar. Böylece onların uğraşı rablerini tesbih etmek olur ve O'na yükselirler. Allah Teâlâ'nın [Güzel sözler ancak ona yükselir] sözünde kastedilen güzel ruhlardır. Çünkü onlar Allah'ın temiz kelimeleridir. Bu, övülen, tâzim ve takdis edilen -mushaflarda yazılan- ve Allah'a yakınlaşmak niyetiyle okunan Allah kelâmıdır. Orada Yahudi ve Hıristiyanların inkâr ve küfür maksadıyla Allah hakkında söyledikleri sözlerin tamamı vardır. Bu söz-

ler, vebali söyleyenine dönecek olan inkâr kelimeleridir. Bu kelimeler kıyamet günü sahiplerinin azap ya da nimetlerinden sorumlu olmak üzere yerlerinde kalırlar.

İkinci vecih

Kelime, ortaya çıktığı zaman üzerinde bulunduğu güzellik ve çirkinlik durumuna göre bir surette cisimleşir. Nitekim çirkin kelime cisimleştiği surette yükselemeden kalır. Güzel söz ise sureti ortaya çıkıp şekillendiğinde şayet güzel kelime bir amel etmeyi gerektirir, sahibi de bu amelle amel ederse Allah bu kelimeden dolayı onun amelinden bir burak -yani bir binek- meydana getirir, böylelikle bu amel onunla Allah'a doğru yükselir ve çirkin sözden ayrışır.

[Sâlih ameli de güzel sözler yükseltir] de kastedilen, amellerin güzel ruhların binekleri suretinde ortaya çıkmasıdır. Nitekim o da kendisiyle Hak Teâlâ'ya yükselten ve oradan indiren güzel sözün burağıdır. Şayet ameller sâlih olursa temiz ruhu, *iliiyyîn* gibi yüksek derecelere çıkarır, yükseltir.

İşaret

Orada kul ve Rab'den başkası yoktur. O hâlde [Güzel sözler ancak O'na yükselir] âyetinde ve "Rabbimiz dünya semasına iner."[3] hadisinde buyrulduğu üzere O'na yükselir, sana iner.

وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ جَعَلَكُمْ أَزْوَاجًا وَمَا تَحْمِلُ مِنْ أُنْثَى وَلَا تَضَعُ
إِلَّا بِعِلْمِهِ وَمَا يُعَمَّرُ مِنْ مُعَمَّرٍ وَلَا يُنْقَصُ مِنْ عُمُرِهِ إِلَّا فِي كِتَابٍ إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ
يَسِيرٌ (١١) وَمَا يَسْتَوِي الْبَحْرَانِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ سَائِغٌ شَرَابُهُ وَهَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَمِنْ
كُلٍّ تَأْكُلُونَ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُونَ حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا وَتَرَى الْفُلْكَ فِيهِ مَوَاخِرَ لِتَبْتَغُوا
مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (١٢)

11. Allah sizi önce topraktan, sonra da az bir sudan (meniden) yarattı. Sonra sizi (erkekli dişili) eşler yaptı. Allah'ın ilmine dayanmadan hiçbir

---

3. Müslim, Müsâfirîn, 169.

dişi ne hamile kalır ne de doğurur. Herhangi bir kimseye uzun ömür verilmez yahut ömrü kısaltılmaz ki bu bir kitapta (Levh-i Mahfuz'da yazılı) olmasın. Şüphesiz bu Allah'a kolaydır. 12. İki deniz aynı olmaz. Şu tatlıdır, susuzluğu giderir; içimi kolaydır. Şu ise tuzludur, acıdır. Bununla beraber her birinden taze et yersiniz ve takınacağınız süs eşyası çıkarırsınız. Allah'ın lütfundan istemeniz ve şükretmeniz için gemilerin orada suyu yara yara gittiğini görürsün.

Furkan Sûresi 53. âyete bakınız.

[Şu (deniz) tatlıdır], yani lezzetinden dolayı tatlıdır. Çünkü o, suyun vasfıdır.

[Bununla beraber her birinden taze et yersiniz]: Bilmelisin ki Allah (azze ve celle), deniz hayvanları olan varlıkları tuzlu denizde değil, bilhassa tatlı olanında yaratmıştır. İçerisinde hava ve tatlı su olmasaydı orada hiçbir hayvan var olmazdı.

[Ve takınacağınız süs eşyası çıkarırsınız]: İncinin sedefteki varlığı, tuzlu ve acı denizdeki tatlı sudan kaynaklanır. Nitekim onun sedefi cismi iken tuzu doğasıdır. Bu nedenle onun sedefinde doğanın hükmü ortaya çıkmıştır. Zira tuz beyazdır ve kendisiyle keşif yapılan ışık mesabesindedir.

يُولِجُ اللَّيْلَ فِى النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِى اللَّيْلِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِى لِأَجَلٍ
مُسَمًّى ذَلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُ وَالَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ مَا يَمْلِكُونَ مِنْ قِطْمِيرٍ (١٣)

13. Allah geceyi gündüzün içine sokar, gündüzü de gecenin içine sokar. Güneşi ve ayı da koyduğu kanunlara boyun eğdirmiştir. Her biri belirli bir vakte kadar akıp gitmektedir. İşte bu Allah'tır, rabbinizdir. Mülk yalnızca O'nundur. Allah'ı bırakıp da ibadet ettikleriniz, bir çekirdek zarına bile hükmedemezler.

Döndürülen felekle birlikte çağlar ve asırlar, güneşle ise gece ve gündüz ortaya çıkmıştır. Nehir ve denizlerdeki medcezir gizemli hususlardandır. Suların yükselmesi (*med*) ve alçalması (*cezîr*) aydan mı yoksa farklı bir şeyden mi kaynaklanmaktadır? O hâlde onun durumu nasıldır? O, diğer tüm işlerde olduğu gibi sorumlu kılınan bir kuldur. Gölgeyi yere seren onu yükseltmiş, şebnem ve sağanağı indiren de onu alçaltmıştır. Bu hususların belirsizliğinde, Allah Teâlâ'dan gerçekleşme keyfiyetinin bilinmezliğinde ve onu bilmeye yönelik isteklerin ise fıtrî olduğunda şüphe yoktur.

إِنْ تَدْعُوهُمْ لَا يَسْمَعُوا دُعَاءَكُمْ وَلَوْ سَمِعُوا مَا اسْتَجَابُوا لَكُمْ وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكْفُرُونَ
بِشِرْكِكُمْ وَلَا يُنَبِّئُكَ مِثْلُ خَبِيرٍ (١٤) يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ هُوَ
الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ (١٥)

14. Eğer onları çağırsanız, çağrınızı duymazlar. Duysalar bile çağrınıza karşılık veremezler. Kıyamet günü de sizin ortak koştuğunuzu inkâr ederler. Bunları sana hiç kimse, hakkıyla haberdar olan (Allah) gibi haber veremez. 15. Ey insanlar! Siz Allah'a muhtaçsınız. Allah ise her bakımdan sınırsız zengin olandır, övülmeye hakkıyla lâyık olandır.

Daha önce Allah Teâlâ'nın ilminde şöyle takdir edilmişti: Allah Teâlâ bir kavim yaratacak ve başkalarından talepte bulunmayı onlarda var kılacaktır. Cansızlar (*cemâd*), bitki, hayvan, melek ve diğer yaratıklardan kendisine muhtaç olunan ve kendisinden istenilen her şeyde asıl istenilenin kendisi olduğunu bilmekten de onları perdeleyecektir. Allah Teâlâ insanların ona muhtaç olduğunu, yani gerçekte kendisinden istenilenin bizzat kendisi olduğunu bildirmiştir. Çünkü "Her şeyin melekûtu (hükümranlığı) onun elindedir." (Yâ Sîn, 36/83) O hâlde Allah'a muhtaç olmak esas olandır. Nitekim Allah Teâlâ [Ey insanlar! Siz Allah'a muhtaçsınız] buyurmuştur. Zira biz onun isimlerine muhtacız. Bu nedenle de âyette ilâhî isimleri kendinde toplayan "Allah" ismini getirmiştir. Allah'tan başka her şeye olan muhtaçlık zâtî bir durumdur ve ondan ayrılması mümkün değildir. Bu sebeple Allah'a muhtaç olmak başkasından değil; yalnızca ondan bir hâl ve akittir. Bu âyetteki hitapta Allah'ın, muhtaç olunan hususlarda kendisine muhtaç olunan kimseye ait her isimle isimlendirilmesi söz konusudur. Bu hitap, kendisinden başkasına muhtaç olunmasın diye Hakk'ın duyduğu kıskançlık kabilindendir. Burada onur, bunu bilene yöneliktir. Çünkü insanlardan âleme yerleştirilen sebeplerin tamamına muhtaç olanlar vardır. Kuşkusuz bu sebepler de o sıradan insanları, Allah'tan perdelemiştir. Gerçekte onlar nefsülemirde ihtiyaçlarının yalnızca kendi eliyle giderildiği kimseye muhtaçtırlar ki o da Allah'tır. Bu sebeple bazı âlimler Allah'ın gerçekte kendisine ihtiyaç duyulan her şeyle isimlendirildiğini söylemişlerdir, delilleri ise bu âyettir. Nitekim bu âyet de kendisine muhtaç olduklarını bildiğine yönelik Allah'tan insanlara bir uyarıdır. Çünkü hiç kimse Allah'tan başkasına muhtaç değildir. O hâlde Kur'ân'da Allah'ın anlayış gözünü açtığı, böylelikle de Kur'ân'ın ne önünden ne de ardından bâtılın erişmediği doğru (*sıdk*) ve gerçek (*hak*) olduğunu bilen kimse, insanın muhtaç olduğu sebeplerin ancak Allah'tan gelen ve de yaratılmışlara perdelenen

tecellinin suretleri olduğunu da bilir. Şüphesiz Allah Teâlâ bu âyette kendisine muhtaç olunan her şeyle isimlendirilmiştir. Kendisine muhtaç olunan her şeyin tamamı da Allah Teâlâ'nın ismidir. Bir lafızla isimlendirilmese dahi Allah Teâlâ'ya yönelik olmayan bir muhtaçlık yoktur. Aksi takdirde ilimlerin ifade ettiği mânalara itibar ederiz. Ona hangi ismin verilip verilemeyeceği de Allah'a kalmıştır. O, isimlendirmede hangi lafızlarla yetindiyse biz de onlarla yetiniriz. Çünkü biz onu yalnızca bizzat kendisinin isimlendirdiği isimlerle isimlendirebiliriz. Allah'ın kendisi için kullanmadığı bir ismi ona karşı edebin bir gereği olarak biz de kullanmayız.

Hak Teâlâ tafsili (ayrıntılı) olarak yaratıkların sıfatlarını kabul eder, isimlerini değil. Fakat genel olarak onları da kabul eder. Âlemin isimlerini tafsilî olarak kabul etmemesi ile özel (*'alem*) isimleri kastediyorum. Alem isimlerin dışındakileri ise Hak Teâlâ tafsili olarak kabul eder. Çünkü Hak Teâlâ'nın zâtından başka bir mânaya delâlet eden özel bir ismi yoktur. Onun isimlerinin tamamı türemiştir ve de özel isimlerin yerini tutar. Bu âyet ilâhî iktidarın her şeydeki sırrına delâlet etmektedir. O hâlde hiçbir şey, O olmadan ne fayda ne zarar verebilir, ne konuşabilir ne de hareket edebilir. Âlem suretlerle perdelenmiştir. İnsanlar da tüm bunları kendilerine ve şeylere nispet etmişlerdir. Allah'ın kelâmı gerçektir ve o bir haberdir. Böylesi haberlere nesh erişmez. Öyleyse muhtaçlık yalnızca Allah'adır. Çünkü her insanın fıtratında kendisine dayanak olacağı bir varlığa muhtaçlık söz konusudur, o da Allah'tır. O sebeple Hak Teâla [sanki] insanlara "Kendi nefislerinizde bulacağınız bu muhtaçlığın dayanağı (*müteallak*) Allah'tır başkası değildir." demektedir.

[Siz Allah'a muhtaçsınız] âyetinde Hak Teâla başkasına muhtaç olunmayı kıskandığı (*ğayret*) için, bizim muhtaç olduğumuz her şeyin ismiyle isimlendirilmiştir. Bu hitapta insanlara yönelik bir yerme vardır. Nitekim insanlar bu gerçeği ancak şer'î hitapta peygamberlerin diliyle gelen ilâhî bildirimden sonra öğrenebilmişlerdir. Bununla birlikte pek çok insan bunu inkâr etmiş ve muhtaçlıklarını onu muhtaç oldukları belli bazı hususlara tahsis etmişlerdir, yoksa varlığa tâbi olan ve de her an insanlara ilişen kaçınılmaz durumların tamamına değil. Şayet bu âyeti hakkıyla anlayabilseydik, gözyaşı yerine kan ağlamamız gerekirdi. Nitekim ilâhî bildirim gerçekleşinceye kadar bu gerçeği kendiliğimizden bilemedik. O hâlde bunu inkâr, te'vil ve de tahsis edenin hâli nicedir? Şüphesiz insan, nefsülemirde kul da olsa içinde bulunduğu âcizlik, zayıflık, en basit bir şeye muhtaçlık ve sivrisinek ısırığından bile elem duyma gibi özellikleri kendinde bulur ve tüm bunların "zevk"ini kendinden bilir. Bununla birlikte insan liderlik ve öne geçme arzusuyla öne çıkar. Her ne zaman bir başkasına tesir etme imkânı bulsa tesir eder, tüm bunların arzu ve sevgisi-

ni de kendinde bulur. Çünkü Allah Teâlâ onu kendi suretinde yaratmıştır. İzzet, yücelik ve azamet Allah Teâlâ'ya ait olduğundan bu hükümler kula da sirayet etmiştir. Zira bunlar insanın üzerinde yaratılmış olduğu surete tâbihükümlerdir. O suret de bu hükümleri gerekli kılar. İşte Allah erleri (*ricâlullah*), ilâhî suretteki yaratılışlarının kendilerini fakirlik, zillet ve kulluktan uzaklaştırmadığı kimselerdir. Onlar ilâhî suretteki yaratılışlarının gerekli ve kaçınılmaz kıldığı bu hâllere rastladıklarında Hak Teâlâ'nın kendileri için belirlemiş olduğu yerlerde bunları gösterirler. Nitekim Allah'a yakın olan (*mukarreb*) için Hak Teâlâ ile yakınlık, onunla oturmak ve âlemde tesirli isimlerden yahut tenzih isimlerinden ilâhî bir isimle konuşmak sürekli değildir. Şüphesiz o Hakk'ın huzuruna izzetini gördüğü için zelil olarak, zengin olduğunu gördüğü için fakîr olarak, kudretinin nüfuzundan dolayı da hazırlanarak girer.

[Allah her bakımdan sınırsız zengin olandır.]

Birinci vecih

O sizden müstağnidir. Nitekim zenginlik Allah'ındır. O bu sıfatla övülenin ta kendisidir. Zira *el-Ğaniyy* ismi Allah'a aittir. İnsan ise muhtaçtır (fakir), muhtaçlığı da *el-Ğaniyy* olan Allah'adır.

İkinci vecih

Bilmelisin ki Allah Teâlâ asla kanıt vasıtasıyla bilinemez; ancak O'nun mevcut olduğu, âlemin de özü gereği, mutlak ve kaçınılmaz olarak O'na muhtaç olduğu bilinebilir. Çünkü Allah Teâlâ ile yaratıkları arasında, şeylerin birbiri arasındaki münasebete benzer bir münasebet yoktur. Şeyler arasındaki münasebet cins, tür ya da şahıs münasebetidir. O hâlde aralarındaki münasebetten dolayı Hak Teâlâ'nın zâtını idrak edebileceğimiz herhangi bir şeye dair ilksel bir bilgimiz yoktur. Çünkü Bârî Teâlâ ile âlem arasında hiçbir münasebet yoktur. Dolayısıyla O, bazı kimselerin ilim, irade, kelâm ve diğer niteliklerle şahidin gâibe (görünenin görünmeyene) istidlalini iddia etmesi ve şahidin bu niteliklerini Allah Teâlâ'ya yüklem yapıp, kıyas ettikten sonra da onu tenzih etmesi gibi kendinden başkasına dair geçmiş bir bilgiyle asla bilinemez.

[Allah övülmeye hakkıyla lâyık olandır]: *el-Hamîd* kelimesi ile onun isimleri kastedilmektedir. Allah Teâlâ *el-Hamîd* ismini *fe'îlun* vezninde getirmiştir. Nitekim bu vezin, vaz'î delâletle ism-i fâil ve de ism-i mef'ûl anlamlarını kapsar. Bu itibarla Allah Teâlâ, hamdeden (*el-Hâmid*) ve hamdedilendir

(*el-Mahmûd*). Övgülerin bütün neticeleri de Allah'a döner. O, varlığımız hasebiyle ancak bizim vasıtamızla övülür. Dolayısıyla o kendisine muhtaç olunan her şeyle övülendir.

Allah Teâlâ'nın övülmesi O'nun hamdedilen olmasından ileri gelir. Nitekim âyette "Hamd Allah'a aittir." buyrulmuştur; yani başkasına ait değildir. Binaenaleyh âlemde övgüye yani güzel övgüye delâlet etmeyen hiçbir lafız yoktur ve bunların dönüşü de Allah'adır. Şüphesiz öven kimse ya Allah'ı ya da Allah'tan başkasını övmektedir. Allah'a hamdettiğinde hamd ehli olan kimseye hamdetmiş olur; Allah'tan başkasına hamdettiğinde ise ancak hamdedilende bulunan niteliklerden dolayı ona hamdetmiş olur. Allah'ın o kimseye ihsan ettiği ve onun için var kıldığı bu nitelikler onun ya yaratılışında ya da ahlâkında bulunur. Bu nitelikler o kimsenin ahlâkında ise onun kazandığı şeylerdir. Her hâlükârda bu nitelikler Allah'tan gelmektedir. Zira Hak Teâlâ hayırlı ve güzel her şeyin kaynağıdır. Öyleyse bu övgülerle yaratılanı övmenin neticesi onu var edene döner, o da Allah'tır. Çünkü Allah'tan başka kendisine hamdedilen yoktur. Bir yönü itibariyle kendisi ile zemmedilen her lafzın, hamdedilen bir yönü de mutlaka vardır. İşte o lafız, övülen olması bakımından Allah'a dönerken, yerilen olması bakımından onun bir hükmü yoktur. Çünkü yermenin dayanağı yokluktur. Dolayısıyla yerme, bağlanabileceği bir kaynak bulamaz, o nedenle de yok olur. Hamd ise ait olduğu kimsede bâki kalır. Nitekim keşif anında da bu muayyen lafzın yalnızca hamd yönü kalır, zem yönü ise gider. Yani yerginin o lafızda bir yerinin olmadığı açığa çıkar. Dolayısıyla övgünün neticeleri Allah Azze ve Celle'ye geri döner.

Allah Teâlâ'nın övülmesi, kendisine kendisiyle hamdetmesi bakımından O'nun hamdeden olmasından ileri gelir. Zira Allah Teâlâ muhtaç olmayan, zengin olandır (*el-Ğaniyy*), hamdeden ve hamdedilenden gelen övgülerin neticeleri kendisine dönen, övülmeye hakkıyla lâyık olandır (*el-Hamîd*). Hamdin başlangıç yeri Hak Teâlâ'nın âlemlerden müstağni oluşudur. Allah Teâlâ bu âyette muhtaçlığı (*el-fakr*) zenginlikten (*el-ğınâ*) lafız olarak daha önce zikretmiştir. Çünkü yaratıklarda hamdin başlangıcı, Hak Teâlâ'ya muhtaç olmadır. Hak Teâlâ'nın müstağni ve zengin oluşu ise mâna itibariyle yaratıkların O'na muhtaçlığından daha öncedir. Zira yaratıklardan müstağni olma şüphesiz ezelden beri Allah'a ait bir özelliktir. Yokluğu anında mümkün bir şeyden ötürü muhtaçlık da ezelden beri müstağni olması bakımından, Allah'a yöneliktir. Bilmelisin ki *Elhamdülillah* sözü teraziyi doldurur. Çünkü terazide bulunan her şey Allah'a bir övgü, bir hamddir. Öyleyse teraziyi hamdden başkası dolduramaz. Tesbih etmek de bir hamddir. Aynı şekilde tehlil, tekbir, temcid, tâzim, tevkir, tâziz ve benzerlerinin hepsi de hamddir. Fakat *Elhamdülil-*

lah sözü en genel olanıdır, daha genel olanı yoktur. Her zikir ondan bir parçadır. Hamd [mertebesi] tam ve kâmil olma bakımından üç kısımda gerçekleşirken, içlerinden birisi en tam olanıdır. Bunlardan birincisi kişinin kendine hamdetmesidir. Bu hamd olasılık dâhilinde olduğundan, burada kemal kendine hamdedenin değildir. Çünkü bu durumda bir hâl karinesine ve de kendisine hamdettiği hususta hamdedeni tasdik edecek bir bilgi karinesine ihtiyaç duyulur. Zira bir kimse kendisini ona ait olmayan vasıflarla niteleyebilir. Aynı şekilde bir başkası onu övdüğünde de onun hükmü araştırılıp ortaya konuluncaya dek olasılık dâhilindedir. Bu durumda hüküm, açıklık ve kesinlik derecesinden nakıs olur. Üçüncü hamd ise hamdin hamdedilmesidir. Övgü niteliği taşıyan şeyler arasında bundan daha doğru olanı yoktur. Çünkü o niteliğin kendisiyle bizzat kaim olması anlamına gelir. O hâlde ister kendisini öven kimse ister de başkasının onu övdüğü kimse olsun, hamdin övdüğü kimseden başka -gerçekte- övülen kimse yoktur. Niteliğin kendisi, nitelenen ve niteleyenin kendisi olunca hamd de hamdeden ve hamdedilenin kendisi olur. Böyle biri Allah'tan başkası olamaz. Zira bu hamd Allah'a da izafe edilse başkasına da izafe edilse Allah Teâlâ, hamdin kendisidir.

Allah sayesinde zengin olma hakkında bir inceleme

Bazı yoldaşlarımız Allah Teâlâ ile zengin olmanın en büyük mertebelerden olduğunu zannetmişlerdir. Bu durum Allah'a muhtaçlığı vurgulayarak delil getirmekten onları perdelemiştir. Nitekim bu da onların hakiki niteliğidir. O nedenle kapsama gereği bu niteliği "Allah ile zengin olma"ya dâhil etmişlerdir. Bunu yapmaları kendi niteliklerinden çıkış anlamına gelen [Allah ile] zengin olmaya duydukları sevgiden kaynaklanır. Er dediğin kimse ancak kendi değerini bilen, niteliğinin gereğini yapan, bulunduğu yerin dışına çıkmayan ve de rabbinin elbisesini, verdiği lakap ve ismi kendinde muhafaza edendir. Nitekim Allah Teâlâ "Ey insanlar! Siz Allah'a muhtaçsınız. Allah ise her bakımdan sınırsız zengin olandır, övülmeye hakkıyla lâyık olandır" buyurmuştur. Kuldaki zenginliğin son derecesi, Allah dışındakilerden Allah ile müstağni olmasıdır; yoksa bu bize göre övülen bir makam değildir. Çünkü bunda Hak Teâlâ dışındakiler için bir takdir ve kendinden ayrıştırma vardır. Zira nefis, düşüncesizlik ve cehaletinden dolayı *el-Ğaniyy* isminde rabbine ortak olmak ister. Böylelikle Allah sayesinde "zengin" ismini alacağını, "zengin" ismi verilinceye kadar bu sıfatla niteleneceğini ve "fakir" isminden uzaklaşacağını görür. Bu nefsin içinde saklı olan kötülüklerdendir. Kulluk makamı sahibinin [yani insanın] zevki ise aralarında bir fark olmayıp, ona benzer bir kul olduğu şeklin-

de, Allah dışındaki her şeye sirayet etmiştir. Kulluk makamındaki insan Allah dışındaki her şeyin Hakk'ın ona bildirimlerinin kendisinde gerçekleştiği bir yer olduğunu, o nedenle de her şeye muhtaç olduğunu düşünür. Oysa muhtaç olacağı yegâne kimse Allah'tır. Bununla birlikte o, Allah Teâlâ insanlara onun aracılığıyla bir fayda verse bile haddizatında hiçbir şeyin ona muhtaç olduğunu düşünmez. Çünkü o böyle bir şeyden uzaktır. Bu makamdaki insan görür ki fayda veren şeylerden biriyle müsemma olan her isim, Allah'ın ismidir. Ne var ki o, şer'î hükmün ve ilâhî edebin gereği olarak her ismi Allah'a vermez. Allah Teâlâ âlemi tek bir payede yaratmamıştır. Yalnızca bir şey bundan müstesnadır, o da muhtaç olmadır. Nitekim muhtaçlık âlem için zâtî bir durumken, müstağnilik ârizî bir durumdur. Efendisine mutlak anlamda muhtaç olma kula, âlemden mutlak anlamda müstağni olma ise Hak Teâlâ'ya aittir. Muhakkik âlim için ise kendindeki ve dahi her şeydeki zâtî durum, gizli kalmamaya dünya ve âhirette daima müşahede edilmeye devam eder. Böyle bir âlim efendisinin emri altında muhtaç bir kul olmayı sürdürür ve rabbinden asla müstağni kalmaz. Çünkü hakikat, Allah'tan başkasına muhtaç olmayı kabul etmez.

Şüphesiz Allah Teâlâ insanların mutlak surette ona muhtaç olduklarını, fakirliğin ise onlardan meydana geldiğini haber vermiştir. Biz biliriz ki Hak Teâlâ kendisine muhtaç olunan her şeyin suretinde ortaya çıkar. Fakir ise hikmete uygun olarak belirlenen yerlerdeki sebeplere sarılan, onları dışlamayan kimsedir. O her şeye muhtaç olan ama hiçbir şeyin kendisine muhtaç olmadığı kimsedir. İşte o kimse muhakkik âlimlere göre hâlis kuldur. Çünkü Allah Teâlâ hakkın duyduğu kıskançlık nevinden [Ey insanlar!] buyurmuş, hitabı mümin ya da başkasına mahsus kılmamıştır. Allah Teâlâ bu âyette [Siz Allah'a muhtaçsınız] sözüyle muhtaç olunan her şeyi kendisine künye olarak vermiştir. Yani, sizin muhtaç olduğunuz şeyler bize aittir ve isteğimize bağlıdır. Bize ait olan da ancak bizden talep edilebilir. Öyleyse muhtaçlık da bizedir, eşyaya değil. Çünkü eşya bizden bağımsız değildir. Fakir kimsenin muhtaçlığı onu bilse de bilmese de yalnızca Allah'adır. Allah'a muhtaçlığıyla [âyetin anlamını] hakka'l-yakîn kavrayan bu fakîrde Allah ile ya da Allah'tan başkasıyla müstağni olma niteliği ortaya çıkmaz. Nitekim bu niteliğin ortaya çıkması yönüyle ona muhtaç olmaz, dolayısıyla onda mutlak anlamda fakirlik gerçekleşir. Şüphesiz kâinatta boyun eğme ve muhtaç olma yalnızca Allah Teâlâ karşısında söz konusudur. Allah Teâlâ'dan başkasına boyun eğen, muhtaç olan, bel bağlayan, onun buyruğu altında yaşayan herkes put tapıcısıdır. Kendisine muhtaç olunan şey "put" (*vesen*) olarak isimlendirilirken, muhtaç olan kimse onu "ilâh" diye isimlendirir.

[Allah ise her bakımdan sınırsız zengin olandır, övülmeye hakkıyla lâyık olandır], yani o âlemden müstağni olma niteliğiyle övülendir.

Kapanmaz cömertlik hazinelerinde kapılar
Tükenseydi o hazineler kalmazdı âlemde fakirlik
Ona muhtaçlık ise devamlıdır, tükenmez sonsuza kadar
Ona nâil olanda da böyledir, bitmez ömür
Bizzat muhtaçlık, sahibinde zâtîdir
Fakirlik onda devam edecek olsa, rabbindendir kolaylık
Ancak ilâhın bize buyurduğunu söyledim
Vardır her kolay şeyin yolunda zorluk

إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ (١٦)

16. Eğer Allah dilerse sizi giderir ve yeni bir yaratılışla getirir.

[Eğer Allah dilerse sizi giderir] ifadesi mevcudu yok etme, "yeni bir yaratılışla getirir" ifadesi ise mâdumu (yok olanı) var etme anlamındadır. Çünkü kudret, kuşkusuz Allah'a aittir. Kudretten de ancak varlık meydana gelir. Nitekim kudret varlıktan başkasını kabul etmez. İrade ise yok etmeye bitişiktir. Allah Teâlâ, var olmalarından sonra kendi nefisleriyle kaim olan eşyayı (şeyleri) yok etmez. O, var olmalarından sonra eşyanın hâllerini ya da arazlarını yoklukla da nitelenmez. Şüphesiz eşya birtakım hâllerde bulunur. Bu hâller eşyadan uzaklaşınca Allah Teâlâ, benzerleri olsun zıtları olsun, eşyaya başka hâller lütfeder. Bununla birlikte Allah Teâlâ, bekasının bizzat kendisine bağlı olduğu destekten alıkoymak suretiyle eşyayı yok edebilir. Fakat takdir-i ilâhî işin ancak böyle olmasını gerekli kılmıştır. Bu sebeple de Allah Teâlâ [Eğer Allah dilerse sizi giderir ve yeni bir yaratılışla getirir] buyurmuş fakat bunu gerçekleştirmemiştir.

وَمَا ذَلِكَ عَلَى اللّٰهِ بِعَزِيزٍ (١٧)

17. Bu Allah'a göre zor bir şey değildir.

Yani imkânsız değildir.

وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى وَإِنْ تَدْعُ مُثْقَلَةٌ إِلَى حِمْلِهَا لَا يُحْمَلْ مِنْهُ شَيْءٌ وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَى إِنَّمَا تُنْذِرُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَمَنْ تَزَكَّى فَإِنَّمَا يَتَزَكَّى لِنَفْسِهِ وَإِلَى اللّٰهِ الْمَصِيرُ (١٨)

18. Hiçbir günahkâr başka bir günahkârın yükünü yüklenmez. Günah yükü ağır olan kimse, (bir başkasını), günahını yüklenmeye çağırırsa ya-

kını da olsa ondan hiçbir şey yüklenilmez. Sen ancak, görmedikleri hâlde rablerinden için için korkanları ve namaz kılanları uyarırsın. Kim arınırsa ancak kendisi için arınmış olur. Dönüş ancak Allah'adır.

[Hiçbir günahkâr başka bir günahkârın yükünü yüklenmez] sözü âhirette söz konusudur. Çünkü orası ayrışma yurdudur. Nitekim ceza yalnızca hak edenlerin başına gelir.

وَمَا يَسْتَوِى الْأَعْمَى وَالْبَصِيرُ (١٩)

19. Kör ile gören bir olmaz.

Kör yani anlamayan, dolayısıyla bilmeyen kimse ile gören yani anlayıp bilen kimse eşit olmaz.

وَلَا الظُّلُمَاتُ وَلَا النُّورُ (٢٠)

20. Karanlıklar ile aydınlık bir olmaz.

Ne dalâletin karanlıkları ile hidayetin aydınlığı, ne şirkin karanlıkları ile tevhidin aydınlığı, ne bedbahtlık ve yorgunluğun karanlıkları ile mutluluk ve rahatlığın aydınlığı, ne cehaletin karanlıkları ile ilmin aydınlığı, ne de muhalefetin karanlıkları ile muvafakatin aydınlığı bir olur.

وَلَا الظِّلُّ وَلَا الْحَرُورُ (٢١) وَمَا يَسْتَوِى الْأَحْيَاءُ وَلَا الْأَمْوَاتُ إِنَّ اللّٰهَ يُسْمِعُ مَنْ يَشَاءُ
وَمَا أَنْتَ بِمُسْمِعٍ مَنْ فِى الْقُبُورِ (٢٢) إِنْ أَنْتَ إِلَّا نَذِيرٌ (٢٣) إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا
وَنَذِيرًا وَإِنْ مِنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ (٢٤)

21. Gölge ile sıcaklık bir olmaz. 22. Diriler ile ölüler de bir olmaz. Allah dilediğine işittirir. Sen kabirde bulunanlara işittirecek değilsin. 23. Sen ancak bir uyarıcısın. 24. Şüphesiz biz seni müjdeleyici ve uyarıcı olarak hak ile gönderdik. Hiçbir ümmet yoktur ki, aralarında bir uyarıcı gelip geçmiş olmasın.

[Hiçbir ümmet yoktur ki, aralarında bir uyarıcı gelip geçmiş olmasın]: Her ümmet hakikatinin elverdiği, mayasının kabul ettiği ölçü üzeredir. Çünkü Allah Teâlâ "Gökyüzünde iki kanadıyla uçan kuşlardan ne varsa hepsi sizin gibi ümmetlerdir." (En'âm, 6/38) buyurarak hayvanları da ümmetlere dâhil etmiş, böylelikle umumi bir hüküm vermiştir. Her ümmet ufkunda nâtık, zir-

vesinde ise âşıktır. Varlıkta canlı cansız her şey bir lisan ile konuşur. Bu lisan, hâlin lisanı değil zâtın lisanıdır. Bunun aksini savunan ise muhali savunmaktadır. Ümmetlerin her birinde kendi cinsinden ve kendisine uygun bir uyarıcı bulunur. Böylelikle [ilâhî] yasalar tüm mahlukatı kapsar. O nedenle Hak Teâlâ âyette "ümmet" ve "uyarıcı" kelimelerini nekira yapmıştır. "Uyarıcı" (*nezîr*) kelimesi bazen içlerinden haddizatında uyarıcı olan her birey için söz konusudur. Bazen de cinsinin bir türü için söz konusudur ki bu kaçınılmazdır. Öyle ki buna yalnızca Allah'ın şahit kıldığı kimse bilip tanıklık edebilir. Bu âyet peygamberlik hakkında bir nas değildir. O ancak her ümmette Allah'ı ve âhiret ahvalini bilen bir kimsenin olduğuna dair bir nastır. İşte bu kimse, resûl değil, nebîdir. Şayet resûl olsaydı Allah Teâlâ "fîhâ" buyurmaz, "ileyhâ" buyururdu. Biz deriz ki şüphesiz o Nûh aleyhisselâmdan -ki o ilk resûldür- önce, Allah hakkında bilgi sahibi olan nebîler arasındadır. Dileyen onlara uyar ve onlarla beraber onların dinine ve ilgili şeriatlarının hükmü altına girer. Dilemeyen ise bundan sorumlu tutulmaz. İdrîs aleyhisselâm da bu nebîlerdendir. Varlıktaki her şey ümmetlerden bir ümmettir. Şüphesiz Allah Teâlâ kendiliğinden azap etmez, bir ceza olarak azap eder. Çünkü azabın rahmeti, ancak arındırmak amaçlı bir ceza olarak ortaya çıkar. Şayet arınma amacı olmasaydı azap da olmazdı. Allah resûlü aleyhisselâm köpekler hakkında da "Şüphesiz onlar ümmetlerden bir ümmettir"[4] buyurmuştur. O hâlde ilâhî peygamberlik küçük büyük tüm ümmetleri kapsamıştır. Dolayısıyla kendilerinde ya da içlerinden gönderilmiş bir uyarıcının diliyle, ilâhî bir hitapla her ümmet karşılaşmıştır. Nitekim Allah'ın yarattıklarından her tür, ümmetlerden bir ümmettir. Allah onları kendilerine has bir kulluk üzere yaratmış, içlerinde olan vasıtasıyla onlara vahyetmiştir. Zira elçileri kendilerinden çıkmıştır. Allah Teâlâ, kendisinden gelen özel bir ilhamı onların fıtratına yerleştirmiştir. Bazı hayvanların yetkin bir mühendisin idrak edemeyeceği şeyleri bilmesi buna benzer. Allah Teâlâ onlara beslendikleri otlar ve yiyecekler içinde faydalı olanlarını ve de bunların zararlı olanlarından kaçınmayı mutlak surette öğretmiştir. Tüm bunlar onların fıtratında bulunmaktadır.

Allah Teâlâ'nın "uyarıcı" sözüne gelince, o ümmetin hakkındaki bir maslahatın bekası için siyaset yapan demektir. Bu şeriat, ilâhî olsun siyâsî olsun eşittir. Her hâlükârda ortaya çıktığı asırda o şeriat vasıtasıyla maslahat gerçekleşir. Bu durum beşere göredir. Çünkü o ya Allah'ın emri ve iradesiyle "uyarıcı"dır ya da kendisine nazil olup da Allah katından geldiği bilinen bir vahiy

4. Ebû Dâvûd, Sayd 1-3; Tirmîzî, Ahkâm ve'l-Fevâid 4; Sayd 16; Nesâî, Sayd, 10; İbn Mâce, Sayd 2.

olmaksızın [yalnızca] Allah'ın iradesiyle "uyarıcı"dır. Her grup şer'î-hükmî (ilâhî) bir yasanın (*nâmûs*) ya da hükmî (beşerî) bir yasanın muhatabıdır. Dolayısıyla hiçbir ümmet yasaları ne olursa olsun onlar namına gerçekleşecek bir muhalefetten mahrum kalmaz, zira yasalar bütün ümmetleri kuşatmıştır.

وَإِنْ يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ وَبِالزُّبُرِ وَبِالْكِتَابِ
الْمُنِيرِ (٢٥)

25. (Ey Muhammed!) Eğer seni yalanlıyorlarsa bil ki, onlardan öncekiler de peygamberlerini yalanlamışlardı. Oysa peygamberleri onlara apaçık delilleri, sahifeleri ve aydınlatıcı kitabı getirmişlerdi.

Islahını dilediğinde Allah yarattıklarının
Mutmain olma derdi vardı onlarda, seçti
İçlerinden değerli bir önder, gözleyen
Yücelik ervahının sırlarını, özlem içinde
O sebeple inzal buyurdu içlerinden muhkem bir tabip
Hastalığı da şifayı da bilen ve güvenilir
Deliller getirdi doğruluğunu destekleyen
Bir bakışla görürsün insaf sahibi isen
Kurtardı bizi yanan ateşin yakmasından
Allah'a yemin olsun ki bulunuyorduk kenarında
Ve izhar etti sırları, gösterdi yollarını
Sırlara ulaşmanın, bağışladıktan sonra

Âlemde şeriatın konulmasının sebebi iki husustur ve bunlarda iki sır bulunur. Birinci husus âlemin kurtuluşudur ki bu nebîlerin rotasıdır. Bu hususu "Sizin için kısasta hayat vardır." (Bakara, 2/179) âyeti desteklemektedir. Bunun sırrı müminlere yardımın O'na hak oluşudur. Diğer husus ise kulluğun zilletini ispat, rubûbiyetin izzetini ortaya çıkarmaktır. Bunun sırrı da Hakk Teâlâ'nın "dilediği kimseyi aziz kılan" (*el-Muizz*) ve "dilediği kimseyi zelil kılan" (*el-Müzill*) isimlerinin otoritesinin hükmüdür. İşaret ettiklerimize dikkat et ve üstü kapalı konuştuğumuz gizemi çöz. Gerçekliği bulunmayan bir şeyle mutmain olmak, sorumluluğu/teklifi gerekli kılar. Hakikati olmayan hiçbir şey de bulunmaz. O hâlde sana gereken bunu idrak etmektir. Şüphesiz her ümmet mutlak anlamda mutmain olmuştur. Kendilerine risâlet ulaştığında yükünden dolayı inler, sonra şefkat gösterir. Va'd ve vaîd olmasaydı ahde vefa çabası güdülmezdi. Çünkü hakikatlerin ince bağları vardır. Alışkanlıklara ve engellere bağlı olan kimselere bunlar görünmez. Hâl ise müridin bağı-

dır. Keşf sevgisi, daha fazla zevki tatmayan kimsenin vardığı yerdir. Bir husus her müşahede edende görülmez. İşte bu durum böyledir, O'na râcidir. O nedenle "Şüphesiz O kesinlikle hâricî evrendedir" demekten sakın. Nitekim muhakkik âlimlere göre bunun muhal oluşu sabittir. O'nun kendisiyle başkalarının arasında ayrım gözetmeyen, O'nun hayrı ve şerrini ayırt edemez. İşte bu şeriatın konulma sebebidir. Akla ve tabiata uygundur.

ثُمَّ أَخَذْتُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ (٢٦) أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللّٰهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً
فَأَخْرَجْنَا بِهِ ثَمَرَاتٍ مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهَا وَمِنَ الْجِبَالِ جُدَدٌ بِيضٌ وَحُمْرٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهَا
وَغَرَابِيبُ سُودٌ (٢٧)

26. Sonra ben inkâr edenleri yakaladım. Beni inkâr etmenin sonucu nasıl oldu! 27. Görmüyor musun ki Allah gökten su indirdi. Biz onunla türlü türlü ürünler çıkardık. Dağlardan da beyaz, kırmızı (birbirinden farklı) çeşitli renklerde yollar (katmanlar) var, simsiyah taşlar da var.

Şüphesiz göğe nispet edip, onu nitelediğimiz mavilik, gözün idrak etmesi bakımından, göğün sana olan uzaklığından kaynaklanır. Aynı şekilde dağları da senden uzaklaştıkça mavi görürsün. Buradaki mavilik sadece dağların gözün görüşüne uzak olmasından kaynaklanır. Aynı şekilde görüşüne uzak dağları da siyah görürsün lâkin vardığında gördüğün gibi olmayabilirler. Nitekim renkler iki kısım üzeredir: Renklinin cismiyle kaim olan renk ve görenle görülen arasındaki ârızî bir durumdan dolayı cisme bakışı esnasında gözde meydana gelen renk. Hakiki renkle renkli olanda ortaya çıkan renkler alışılmadık görünümden dolayıdır. Böylelikle bakan kişi onu bildiği ve de kendisiyle kaim olduğu renkten başka bir hâlde görür.

وَمِنَ النَّاسِ وَالدَّوَابِّ وَالْأَنْعَامِ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ كَذَلِكَ إِنَّمَا يَخْشَى اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ
الْعُلَمَاءُ إِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ (٢٨)

28. İnsanlardan, [yeryüzünde] hareket eden [diğer] canlılardan ve hayvanlardan yine böyle çeşitli renklerde olanlar vardır. Allah'a karşı ancak; kulları içinden âlim olanlar korkarlar. Şüphesiz Allah izzet sahibidir, çok bağışlayandır.

Haşyet, Allah hakkında bilgi sahibi âlimlerin özelliklerindendir. Onlar kendilerinden razı olunan, kendilerinden de rızaları talep edilen kimselerdir. Allah Teâlâ âyette "Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah'tan razı olmuş-

lardır. İşte bu, rabbini sayıp O'ndan korkanlar içindir." (Beyyine, 98/8) buyurmuştur. Nitekim haşyet, kendisi için gerekli haşyeti veren ilmin niteliklerindendir. Âlime nispet edilen haşyet, onun bilinmesi ölçüsündedir. Zira ilim haşyeti miras bırakırken, haşyet de huşû verir. Bu, hareket ve duruşlarını tam ve ayrıntılı olarak bildiklerinden Allah'ı bilen âriflerin, âlimlerin niteliğidir. Bize göre üzerinde ilminin semeresi görünmeyen, ilminin bir hükmü bulunmayan hiçbir âlim, âlim değildir. Ancak bir taşıyıcıdır. Allah Teâlâ bu âyeti, [Şüphesiz Allah izzet sahibidir] sözüyle tamamlamıştır. Onun izzeti imtina etmesidir. Nitekim o kendisinden korkulan, ümit edilen, istenilen ve dilerse icabet edendir. O korku, umut vb. vasıflarla nitelenmekten yücedir. O aynı şekilde izzet sahibidir, yani kullarının genel anlamda bağışlanmasına mâni olacak bir işin tesir etmesinden uzaktır. Bu nedenle âyette örttüğü şeylerden dolayı [çok bağışlayandır] buyurmuş, bağışlayıcılıkta umum ifade edecek şekilde onu mübalağa kalıbında getirmiştir. İşte bu, tabakalarına göre günahkârlar için mutlak bir umuttur. Allah Teâlâ, kendisinin ilimlerini ve bunların ona, isimlerine ve âleme râci olan sırlarını yaratılmışların tümünden tamamen gizlemiştir. Dolayısıyla yaratılmışların tamamı, hatta onlardan biri dahi onları bilemez. Fakat Hak Teâlâ onları tek tek bilir. Zira yaratılmışların birinde bulunan bilgi bir başkasında bulunmaz. Çünkü o bütün olarak hâsıl olur ya da olmaz. O bütünde hâsıl olan, fakat tekilde hâsıl olmayandır. Binaenaleyh Allah hakkında bir kişide bulunan bilgi başka birisinde bulunmaz. Bu sebeple Hak Teâlâ "Şüphesiz Allah izzet sahibidir, çok bağışlayandır." buyurmuştur.

إِنَّ الَّذِينَ يَتْلُونَ كِتَابَ اللّٰهِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً يَرْجُونَ
تِجَارَةً لَنْ تَبُورَ (٢٩)

29. Şüphesiz, Allah'ın kitabını okuyanlar, namazı kılanlar ve kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden, gizlice ve açıktan Allah yolunda harcayanlar, asla zarar etmeyecek bir ticaret umabilirler.

Müslim, Cerîr b. Abdullah'ın şöyle dediğini aktardı: "Günün ilk saatlerinde Allah resûlü aleyhisselâmın yanında bulunuyorduk. Birden çıplak, yalınayak, şayaklarını giymiş, kılıçlarını kuşanmış bir topluluk çıkageldi. Büyük çoğunluğu, hatta tamamı Mudar kabilesindendi. Onları yoksulluk içerisinde görünce Allah resûlünün rengi attı. İçeri girdi, sonra çıktı ve Bilâl'e ezan okumasını emretti. Ayağa kalktı ve onlara namaz kıldırdı. Sonra da onlara hutbe irad ederek şöyle buyurdu: 'Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretip yayan rabbini-

ze itaatsizlikten sakının. Adını anarak birbirinizden dilek ve istekte bulunduğunuz Allah'a saygısızlıktan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir.' (Nisâ, 4/1) 'Ey iman edenler! Allah'a itaatsizlikten sakının. Herkes yarın için ne hazırladığına baksın! (Evet) Allah'a itaatsizlikten sakının; şüphesiz Allah yapıp ettiklerinizden tamamen haberdardır.' (Haşr, 59/18)

Bir adam dinarından, dirheminden, elbisesinden, bir avuç buğdayından, bir avuç hurmasından -hatta râvi dedi ki, yarım hurma bile olsa- sadaka verdi. Râvi dedi ki: 'Ensardan birisi bir kese getirdi, neredeyse avucuna sığmamıştı hatta sığmadı. Sonra ben iki öbek elbise ve yiyecek görene ve de Allah resûlünün aleyhisselâm yüzü sevinçten parlayıncaya kadar insanlar peş peşe buna devam ettiler. Allah resûlü aleyhisselâm şaşırmış gibiydi ve şöyle buyurdu: 'Kim İslâm'da güzel bir çığır açarsa hem bunun hem de kendisinden sonra bununla amel edenlerin mükâfatı -onlardan hiçbir şey eksilmeksizin- ona aittir.'"[5]

Sadakayı gizli vermek, yüksek makama ulaşmada bir şarttır. Sadaka olduğunu gizlemek, dolayısıyla sadakayı alanın sadakayı verenin huzurunda olduğunu bilmemesi bu türdendir. Buhârî, Ebû Hureyre'den radiyallahuanh rivayetle Hazreti Peygamber'in şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "Yedi kimse vardır ki Allah onları kendi gölgesinden başka gölgenin olmadığı bir günde gölgesinde gölgelendirir: Adil devlet başkanı (imam), Allah'a ibadet ü taat ederek yetişen genç, kalbi mescitlere bağlı insan, birbirini Allah için seven onun için bir araya gelip yine onun için ayrılan iki insan, güzellik ve makam sahibi bir kadının davetine 'Şüphesiz ben Allah'tan korkarım.' diyen kimse, sağ elinin verdiğini sol eli bilmeyecek kadar sadakayı gizliden veren kimse, tenhada Allah'ı zikredip, göz yaşı döken kimse."[6]

İnsanlardan kâmil olanı bazen Hak Teâlâ'nın açıktan vermeyi tercih ettiği durumda sadakayı açıktan verirken, bazen de Hak Teâlâ'nın gizliden verilmesini tercih ettiği durumda da onu gizliden verir.

لِيُوَفِّيَهُمْ أُجُورَهُمْ وَيَزِيدَهُمْ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّهُ غَفُورٌ شَكُورٌ (٣٠)

30. Allah kendilerine mükâfatlarını tam olarak versin ve kendi lütfundan daha da artırsın diye (böyle yaparlar). Şüphesiz O, çok bağışlayandır, şükrün karşılığını verendir.

---

5. Müslim, İlim 15; Nesâî, Zekât 64.
6. Buhârî, Ezan 36; Zekât 16; Rikak 24; Hudûd 19; Müslim, Zekât 91; Tirmizî, Zühd 53; Nesâî, Kudât 2.

Şükrün Hak Teâlâ'ya mübalağa sigasında (*eş-Şekûr*) nispet edilmesi, kulun ameline karşılık Hakk'ın onu desteklemesinden dolayıdır. Bu destek kendisine yaraştığı şekliyle her durum ve zamanda kulun tüm organlarına ve de gizli-açık güçlerine yöneliktir. Böylece Hak Teâlâ *eş-Şekûr* ismiyle bunların tamamının karşılığını vermektedir.

وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ هُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ إِنَّ اللَّهَ بِعِبَادِهِ لَخَبِيرٌ
بَصِيرٌ (٣١) ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ وَمِنْهُمْ
مُقْتَصِدٌ وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ بِإِذْنِ اللَّهِ ذَلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ (٣٢)

31. (Ey Muhammed!) Sana vahyettiğimiz kitap (Kur'ân), kendinden öncekini tasdik eden hak kitaptır. Şüphesiz Allah kullarından hakkıyla haberdardır. Onları hakkıyla görür. 32. Sonra biz o kitabı kullarımızdan seçtiğimiz kimselere miras olarak verdik. Onlardan nefsi için zulmedenler vardır. Onlardan ölçülü davrananlar vardır. Yine onlardan Allah'ın izniyle hayırlı işlerde öne geçenler vardır. İşte bu büyük lütuftur.

[Sonra biz o kitabı miras olarak verdik] âyetinde "kitâb"dan maksat tahrif ve ziyadeden korunmuş olan Kur'ân'dır. [Kullarımızdan seçtiğimiz kimseler] ise Allah'ın kulları arasından Allah hakkında daha önce nazarî bir bilgisi olmayan seçilmiş kimse demektir. Zira hiçbir peygamberin nübüvvetinden evvel Allah hakkında nazarî bir bilgisi asla olmamıştır, bunun gereği de yoktur. Aynı şekilde seçilmiş her velî için de durum böyledir. Bunun nedeni, nazarî düşüncenin o kimseyi Allah Teâlâ hakkında diğer durumlardan ayrı bir özellikle sınırlaması ve varlığın umumi oluşunu Hak Teâlâ ile ilişkilendirememesidir. Bu durumda o kimsede salt tenzihten başka bir vasıf bulunmaz. Dolayısıyla o kimse tenzihe bir akit olarak bağlandığında, rabbi katından gelen ve inancına aykırı olan her şeyi kuşkusuz reddeder, onun katından gelen haberleri destekleyecek delilleri de geçersiz sayar. Allah Teâlâ kendisine inayette bulunduğu kimseyi seçmeden evvel onu nazarî ilimlerden korur. Onu kendisine ayırarak nazarî ilimleri istemesinin önüne geçer, Allah'a ve de Hazreti Peygamber'in diliyle O'nun katından gelenlere iman ile onu rızıklandırır. Bu husus peygamberinin davetini kapsayan bu ümmet hakkındadır. Akla dayalı nazar ehli kimse saîd olsa bile Allah hakkındaki bilgisi yalnızca imanı ve takvası açısından söz konusu olan hâlis kul mertebesine asla erişemez. İşte bu kimse nebîlerin bu nitelikteki varisidir, zira onlarla beraberdir ve onların bu derecesinde yer alır. Nitekim seçilmiş kimse velînin kendisidir. Sonra Allah Teâlâ seçilmiş kimseler hakkında şöyle buyurdu: [Onlardan nefsine zulme-

denler vardır.] Nefsine zulmeden kimse emaneti taşımıştır. Âyette "nefsine zulmeden"den maksat Hazreti Âdem ve bu konumda olan kimselerdir. Bilmelisin ki, nefsin bir hakkı vardır. Şayet ona karşı suç işlenip de onu bağışladığında seçilmiş zalim kimse sen olursun. Bu durumdaki insan -âyette zikredilen- üç kişiden ilkidir. O, nefsin hakkını ona zulmedenden almamış, mükâfatı Allah'a havale etmiştir.

[Onlardan nefsine zulmedenler vardır]: Buradaki zulüm kişinin nefsinden dolayı nefsin hakkına mâni olmasıdır. Yani "Ey nefsim, sana ait olan haklar dünyada benim üzerimdedir, senin için onları âhirete tehir ediyoruz" anlamına gelmektedir.

Bu konuda sıkı çalışıp gayret sarfet, azimetlere sarıl; ruhsatlara meyletmekten ise uzak dur. İşte bunların tamamı nefsin haklarıdır. [Onlardan nefsi için zulmedenler vardır] sözünde "nefsine" ifadesi "nefsinden dolayı" anlamına gelir. Bu nedenle Hak Teâlâ seçtiği kimseler arasından [Onlardan nefsi için zulmedenler vardır] buyurmuştur, yani nefsini mutlu etmek için nefsinden dolayı zulmedenler vardır. O kimse nefsine yalnızca nefsinden dolayı zulmetmiştir. "Kitabın varisleri"nden biri de mücahede ederek ona zulmedendir. Bu kimse hakkı bulunan hususlarda nefsine zulmederken aynı zamanda azap ve acı çekendir. Fakat bu acıyı kendinden defetmek istemez, çünkü ondan haz alır ve arzuladıklarının yanında ona tahammül etmek kendisine kolay gelir. Çünkü o kendi saadetini arzulamaktadır. Ve o nefsine zulmedendir, yani o kendinden dolayı hakkını ifa etmeyerek nefsine zulmeder. Bunun nedeni üzerinde bulunduğu hakikatlerin birbirine karışmadığını ve hiçbir hakikatin kendi mertebesini aşmadığını yalnızca kendisine lâyık olanı kabul ettiğini bilen kimsenin mertebesinden aşağıda kalmasındandır. Çünkü insan, Allah Teâlâ'nın kendisini üzerinde yarattığı doğal, ruhanî ve ilâhî durumların toplamıdır. Nitekim göz, yalnızca uykusuzluk, uyku ve ona özgü durumları kabul eder. Göz, sevap olarak da yalnızca müşahede etmeyi ve görmeyi kabul eder. Kulak ise sevap olarak ancak hitabı kabul eder. Çünkü görme, kulağa ait bir özellik değildir. Kâmil insan gerektiği ölçüde güçleri uğruna çaba sarfeder. Kâmil insan halkına karşı samimi bir önderdir, onları aldatıcı değildir. Şayet onlara zulmederse iddiasına göre ancak onlardan dolayı onlara zulmeder. Bu başkasının bildiğini onun bilmemesinden kaynaklanır. Selmân-ı Fârisî ve Allah yolundaki kardeşi Ebu'd-Derdâ'nın arasında gerçekleşen hadise de böyledir. Nitekim Allah resûlü aleyhisselâm, Selmân'ı daha haklı bulmuştu. Zira o her şeyin hakkını veriyordu; bazen oruç tutuyor bazen tutmuyor, bazen gece namazı için kalkıyor bazen de uyuyordu. Ebu'd-Derdâ ise seçilmiş kimse olmakla beraber nefsi için zulmeden bir kimseydi; sürekli oruç tu-

tar, tutmamazlık yapmaz, sürekli gece namazı için kalkar, uyumazdı.[7] İşte bu Allah'ın kulları arasından seçilmiş kimselerin zulmüdür, ilâhî sınırları aşan bir zulüm değildir. Çünkü Allah'ın sınırlarını aşan kimse kesinlikle nefsine zulmetmiş olur. Fakat nefsi için zulmeden kimse Allah katında nefsinin kadrini bildiği için böyle yapmaktadır. Çünkü o nefsine zulmetmez, nefsi için zulmeder. Mamafih bu kimse Hak Teâlâ dışında her şeyin hakkını verebilir. Zira Hak Teâlâ'ya hakkının tamamını veremez. Aksine Hak Teâlâ'ya onun *edîb* olarak isimlendirilmesini sağlayacak kadar hakkını verebilir. Nebîlerin mertebesine erişinceye kadar *edîb* olarak isimlendirilmediği kısmına ise kendi nefsinden dolayı zulmeder. Böyle bir zulüm kula yönelik ilâhî keremden kaynaklanır. Dolayısıyla bu hâli müşahede eden kimse, seçilmiş olmakla beraber "nefsine zulmeden" olarak isimlendirilir. Ona bu hususu haber veren ise kitap hakkındaki bilgisidir. Böylelikle o, kitaba göre hüküm verir.

[Onlardan ölçülü davrananlar vardır]: "Ölçülü davranan"dan (*muktesid*) maksat her mertebede nefsine göre değil de o mertebenin hükmü gereğince orta yol izleyen kimsedir. Bu kimseler her hak sahibine hakkını vermede ölçülü yol izleyen, hayırlı işlerde öne geçen Allah dostlarıdır. O hâlde zalim kimse, Hak Teâlâ'nın zorunlu niteliklerini müşahede etmek suretiyle onları kendisine nispet etmez. Ölçülü davranan kimse, mertebeleri ve onların hakkı olan nitelikleri müşahede eder. Zalim de ölçülü davranan kimsenin hükmü kapsamındadır ve bu nedenle ölçü davranan orta yol olmuştur. Çünkü o iki uç noktaya da ait olmayan bir hakikate sahiptir. Ayrıca kendisine ihtiyaç duyulan ya da kendisine dâhil nitelikler olarak iki uç noktanın hükmü onda bulunur.

[Onlardan hayırlı işlerde öne geçenler vardır] sözünde "hayırlı işlerde öne geçen"den maksat kendisine gelmezden evvel mertebelerin hükmüne hazırlanan kimsedir. Bazen bu durumlar tek bir şahısta toplanır, böylelikle o hayırlı işlerde öne göçen, ölçülü davranan ve zulmeden bir kimse oluverir.

[Allah'ın izniyle]: Tüm bu şeyle Allah'ın emriyle gerçekleşir.

[İşte bu büyük lütuftur] sözündeki *hüve* zamiri ism-i fâilin delâlet ettiği önceki lafza döner. Akıl sahiplerine göre "seçilmiş kimseler" Kur'ân nassı ile üç zümredir. Birincisi türünün fertleri arasında kendi nefsi için zulmedendir. İkincisi ölçülü davranandır. Bu kendisine itimat edilen kimsedir, nitekim o kötülükten uzak zamanı bilgece kullanandır. Üçüncüsü ise hayırlı işleri hayırlı işlerle geçen kimsedir. O idrak eden kulağa sahip gayretli biridir. Fakat ölçülü davranan kimse çalıştığı ölçüde azığına ilave yapmaz. Zalim ise buna mahkûmdur, buna hüküm veren değildir. Çünkü zulmeden kimse hüküm ve-

7. Buhârî, Savm 51, Edeb 86.

remez. Ölçülü davranan ise güç tutmaz, kanaat eder, yetinir. Öne geçen ise hakikate ulaşmış, onu elde etmiştir. İçlerinde mertebesi yüksek ve daha yüksek olanlar bulunsa da kitap bunların tamamını içermiştir. O hâlde herkes varistir, çünkü ekip biçendir. Pay sahipleri ise derece derecedir. Onlardan kimi az pay sahibi iken kimi de çok pay sahibidir. Nitekim insanlar yalnızca amel durumlarına göre ayrışırlar. Öyleyse bunlardan dilediğin kimse ol. Bu üç zümre Allah resûlünün aleyhisselâm "Âlimler peygamberlerin varisleridir."[8] buyurduğu varislerdir. Varislerden kâmil olanı ise Allah resûlüne -aleyhisselâm- ilim, amel ve hâl bakımından varis olan kimsedir. Hak Teâlâ, seçilmiş varis kimse hakkında onun nefsi için zulmeden olduğuna yönelik sözüyle Ebu'd-Derdâ ve benzeri insanların durumunu kastetmiştir. Bu durumdaki kimseler nefisleri için yani âhirette onları saîd/mutlu kılana kadar nefisleri uğruna nefislerine zulmedenlerdir. Bu Allah resûlü aleyhisselâmın "Şüphesiz nefsinin senin üzerinde hakkı vardır; gözünün senin üzerinde bir hakkı vardır"[9] buyurmasından kaynaklanır. Zira insan sürekli oruç tutup geceyi uykusuz geçirse, uyumasa nefsi hakkında nefsine, gözü hakkında da gözüne zulmetmiş olur. Onun için yapılan bu zulüm onun uğruna yapılmıştır. Bu nedenle Hak Teâlâ "nefsi için zulmedenler vardır" buyurmuştur. Şüphesiz Allah, nefsin ruhsatlara ve tembelliğe meyledeceğini bildiğinden burada onunla azimetleri ve en ağır sorunlulukları üstlenmesini kastetmiştir. Sünnet ise zayıflar için her iki hususu da getirmiştir. Fakat Allah Teâlâ "nefsi için zulmeden" sözüyle şeriatta zemmedilen zulmü kastetmemiştir. Zira böyle bir şey seçilmiş kimseye ait bir özellik olamaz. Kitabın varislerinden ikinci sınıf ise "ölçülü davranan"-dır. O kimse nefsine dünya rahatlığından hak ettiğini verendir; böylece dünya rahatlığı ile iyi ameller arasında durarak rabbine hizmet yolunda alacağı sorumluluklara karşı ondan yardım alır. İşte burası iki hâl arasında yani azimet ve ruhsat arasında bir hâldir.

[Ölçülü davranan] gece namazına kalktığında ise, "teheccüde kalkan" olarak isimlendirilir. Çünkü o kalkar ve uyur. Diğer bütün fiillerini de bu doğrultuda gerçekleştirir.

[Hayırlı işlerde öne geçen] ise vakti gelmezden evvel bir işe koyulan kimsedir. Çünkü o bunun için hazırlıklı ve donanımlıdır. Vakti geldiğinde ise vaktin gereğini yerine getirmek için hazırdır, bundan onu hiç kimse engelleyemez. Vakti gelmeden önce abdest alan kimse ve namaz vakti gelmeden mes-

---

8. Tirmizî, İlim 19. Benzer lafızlarla ve aynı isnadla bkz. Ebû Dâvûd, İlim, 1; İbn Mâce, Mukaddime 17.
9. Buhârî, Savm 51, Edeb 86.

citte oturan kimsenin durumu böyledir. Zira o, vakit girdiğinde abdestli ve mescittedir, vaktin gereğini yani namazı eda etmek için önden gider. Yine o kimsenin bir malı varsa yıl şartının tamamlandığı gece onu çıkarıp, belirler ve ikinci senenin ilk saatinde onu rabbi için zekât memuruna öder. Aynı şekilde o iyilik faaliyetlerine de hemen yönelir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm Bilâl'e "Cennet'e girmekte beni neyle geçtin?" demişti. Bilâl ise "Abdestsiz asla söze başlamadım, abdest alınca da mutlaka iki rekât namaz kıldım." dedi. Bunun üzerine Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Evet, bu ikisiyle" diye karşılık verdi.[10] İşte bu ve benzeri davranışlar hayırlı işlerde öne geçenlerin özelliklerindendir. Hazreti Peygamber'in henüz herhangi bir şeriatla mükellef değilken gençliğinin baharında müşrikler arasındaki davranışı da böyleydi. Nitekim tamamen rabbine yönelmiş, ibadet etmek üzere inzivaya çekilmiş, iyiliklerde, güzel ahlâkta yarışmıştır. Nihayet Hak Teâlâ ona peygamberlik lütfetmiştir.

Kalp bir evdir, sakini ilim olan
İlimle hayat bulur, istemez başkasını
Hakk'ın vereceği bir ilim bulunmaz
Kitaptan başka, anlayış sahiplerine mahsus
İlimler onda ortaya çıkar, hayranlık uyandırır tamamı
Hikmete erişen her kalb-i selîm için
Veya öncü kimse yahut ölçülü davranan bir önder için
Kurtuluş isteyen fakat vehimden de ayrılmayan
Kurtuluş, itaatkâr olan kavme gelir kuşkusuz
Ve bir kavme gelir ki, o kavme rağmen

İşaret

Hazreti Peygamber aleyhisselâm, "Âlimler peygamberlerin varisleridir."[11] ve "Bu ümmetin âlimleri diğer ümmetlerin peygamberleri gibidir." buyurmuştur. Velî, nebî suretinde orta çıkar, fakat ne herhangi bir şeriatı neshedebilir ne de başka bir şeriatı ortaya koyabilir. Onun öğretmesine karşılık bir mükâfat istenmez. Ancak, onu bize kesp etmeksizin verdiğinden dolayı kitaba varis olmak bizim için gerçekleşmiştir. Her varis, seçilmiş kimsedir, diğerleri ise ke-

10. Buhârî, Teheccüd 17; Müslim, Fedâilü's-sahâbe 108.
11. Tirmizî, İlim 19. Benzer lafızlarla ve aynı isnadla bkz. Ebû Dâvûd, İlim, 1; İbn Mâce, Mukaddime 17.

nardadır. Ancak bizden varis olan, önceki peygamberin kapsama alanındadır. Çünkü o nebevî buluşmanın zevkini alan, yüce makamını keşfedendir. Dolayısıyla o hem vehbî hem kesbîdir, hem isteyen hem istenilendir.

جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَلُؤْلُؤًا وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ
(٣٣) وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَذْهَبَ عَنَّا الْحَزَنَ إِنَّ رَبَّنَا لَغَفُورٌ شَكُورٌ (٣٤) الَّذِي أَحَلَّنَا
دَارَ الْمُقَامَةِ مِنْ فَضْلِهِ لَا يَمَسُّنَا فِيهَا نَصَبٌ وَلَا يَمَسُّنَا فِيهَا لُغُوبٌ (٣٥)

33. Onlar, Adn cennetlerine girerler. Orada altın bilezikler ve incilerle süslenirler. Oradaki elbiseleri de ipektir. 34. Şöyle derler: "Hamd, bizden hüznü gideren Allah'a mahsustur. Şüphesiz rabbimiz çok bağışlayandır, şükrün karşılığını verendir. 35. O, lütfuyla bizi kalınacak yurda *(dâru'l-mukâme)* yerleştirendir. Bize orada bir yorgunluk dokunmaz. Bize orada usanç da gelmez."

Âyette keramet menzili "kalınacak yurt" *(dâru'l-mukâme)* olarak isimlendirilmiştir. Çünkü orası ahde bağlıdır, zıddına elverişli değildir.

[Bize orada bir yorgunluk dokunmaz. Bize orada usanç da gelmez]: Bilmelisin ki rahatlık ve rahmet cennette herkes için mutlaktır, kuşatıcıdır. Zira cennetteki kimse nimet ehlidir, orada bulunan her şey de nimettir. Dolayısıyla onların hareketlerinde bir yorgunluk, amellerinde de bir usanç bulunmaz. Onlarda yalnızca uyku rahatlığı bulunmaz, çünkü onlar uyumazlar.

وَالَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ نَارُ جَهَنَّمَ لَا يُقْضَى عَلَيْهِمْ فَيَمُوتُوا وَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ مِنْ عَذَابِهَا
كَذَلِكَ نَجْزِي كُلَّ كَفُورٍ (٣٦) وَهُمْ يَصْطَرِخُونَ فِيهَا رَبَّنَا أَخْرِجْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا غَيْرَ
الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ أَوَلَمْ نُعَمِّرْكُمْ مَا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَنْ تَذَكَّرَ وَجَاءَكُمُ النَّذِيرُ فَذُوقُوا فَمَا
لِلظَّالِمِينَ مِنْ نَصِيرٍ (٣٧)

36. İnkâr edenler için ise cehennem ateşi vardır. Öldürülmezler ki ölsünler. Kendilerinden cehennem azabı da hafifletilmez. İşte biz her nankörü böyle cezalandırırız. 37. Onlar cehennemde "Ey rabbimiz! Bizi buradan çıkar ki dünyada iken işlemekte olduğumuzdan başka ameller, sâlih ameller işleyelim" diye bağrışırlar. (Onlara şöyle denilir:) "Sizi, düşünüp öğüt alacak kimsenin düşünüp öğüt alabileceği kadar yaşatmadık mı? Size uyarıcı da gelmişti. Öyle ise tadın azabı. Çünkü zalimler için hiçbir yardımcı yoktur."

[Onlar cehennemde, "Ey rabbimiz! Bizi buradan çıkar ki dünyada iken işlemekte olduğumuzdan başka ameller, sâlih ameller işleyelim." diye bağrışırlar]: Çünkü onlar bu durumda Allah'ın onlara vaad ettiği cezayı (*va'îd*) yerine getirmede doğruyu söylediğini öğrenmiş oldular.

إِنَّ اللَّهَ عَالِمُ غَيْبِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ (٣٨) هُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ
خَلَائِفَ فِي الْأَرْضِ فَمَنْ كَفَرَ فَعَلَيْهِ كُفْرُهُ وَلَا يَزِيدُ الْكَافِرِينَ كُفْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ إِلَّا
مَقْتًا وَلَا يَزِيدُ الْكَافِرِينَ كُفْرُهُمْ إِلَّا خَسَارًا (٣٩)

38. Şüphesiz Allah göklerin ve yerin gaybını bilendir. Şüphesiz o, kalplerde olanı hakkıyla bilendir. 39. O, sizi yeryüzünde halifeler kılandır. Artık kim inkâr ederse inkârı kendi aleyhinedir. İnkarcıların inkârı, rableri katında ancak uğrayacakları gazabı artırır. İnkarcıların inkârı, ancak ziyanlarını arttırır.

[O, sizi yeryüzünde halifeler kılandır] âyetinde yeryüzü, alçalma yeridir. Çünkü alçalma Cenabı Hakk'ın mertebesine yaraşmaz. Bu nedenle Allah Teâlâ kul olduğunu öğrensin diye insanı vekili olarak yeryüzüne göndermiştir. Halifeliğinden ortaya çıkmıştır ki o muhtaç bir kuldur, kendisini halife olarak seçenin gücü onda yoktur. Aksine hilafet ona bahşedilmiştir. Hak Teâlâ dilediği zaman onun hilafetine son vererek başkasına verebilir. İnsan, suret üzerinde yaratılmış olmakla beraber gökte halife kılınsaydı, sureti, konumu ve mertebesinden dolayı yüksekliği içinde kulluğunu göremezdi. Belki de haddi aşardı.

قُلْ أَرَأَيْتُمْ شُرَكَاءَكُمُ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَرُونِي مَاذَا خَلَقُوا مِنَ الْأَرْضِ أَمْ
لَهُمْ شِرْكٌ فِي السَّمَاوَاتِ أَمْ آتَيْنَاهُمْ كِتَابًا فَهُمْ عَلَى بَيِّنَةٍ مِنْهُ بَلْ إِنْ يَعِدُ الظَّالِمُونَ
بَعْضُهُمْ بَعْضًا إِلَّا غُرُورًا (٤٠) إِنَّ اللَّهَ يُمْسِكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ أَنْ تَزُولَا وَلَئِنْ زَالَتَا
إِنْ أَمْسَكَهُمَا مِنْ أَحَدٍ مِنْ بَعْدِهِ إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا (٤١) وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ
لَئِنْ جَاءَهُمْ نَذِيرٌ لَيَكُونُنَّ أَهْدَى مِنْ إِحْدَى الْأُمَمِ فَلَمَّا جَاءَهُمْ نَذِيرٌ مَا زَادَهُمْ إِلَّا
نُفُورًا (٤٢)

40. De ki: "Allah'ı bırakıp da taptığınız ortaklarınızı gördünüz mü? Gösterin bana, onlar yerden ne yaratmışlardır?" Yoksa onların göklerde bir ortaklıkları mı var? Yoksa kendilerine bir kitap verdik de, o kitaptan, açık bir delile mi sahip bulunuyorlar? Hayır, zalimler birbirlerine aldatmadan

başka hiçbir şey vaad etmezler. 41. Şüphesiz Allah, gökleri ve yeri, yok olup gitmesinler diye (kurduğu düzende) tutuyor. Andolsun, eğer onlar (yörüngelerinden sapıp) yok olur giderlerse, O'ndan başka hiç kimse onları tutamaz. Şüphesiz O, halimdir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir), çok bağışlayandır. 42. Müşrikler, eğer kendilerine bir uyarıcı gelirse, ümmetlerden herhangi birinden daha çok doğru yol üzere olacaklarına dair en güçlü şekilde Allah'a yemin etmişlerdi. Fakat onlara bir uyarıcı gelince, bu ancak onların nefretlerini artırdı.

[Fakat onlara bir uyarıcı gelince], yani Hazreti Peygamber'in aleyhisselâm diliyle Hak Teâlâ'nın daveti gelince demektir. Oysa [bu ancak onların nefretlerini artırdı].

اسْتِكْبَارًا فِى الْأَرْضِ وَمَكْرَ السَّيِّئِ وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِ فَهَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا
سُنَّةَ الْأَوَّلِينَ فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللّٰهِ تَبْدِيلًا وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللّٰهِ تَحْوِيلًا (٤٣) أَوَلَمْ يَسِيرُوا
فِى الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَكَانُوا أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَمَا كَانَ
اللّٰهُ لِيُعْجِزَهُ مِنْ شَىْءٍ فِى السَّمَاوَاتِ وَلَا فِى الْأَرْضِ إِنَّهُ كَانَ عَلِيمًا قَدِيرًا (٤٤) وَلَوْ
يُؤَاخِذُ اللّٰهُ النَّاسَ بِمَا كَسَبُوا مَا تَرَكَ عَلَى ظَهْرِهَا مِنْ دَابَّةٍ وَلٰكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ إِلَى أَجَلٍ
مُسَمًّى فَإِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ فَإِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِعِبَادِهِ بَصِيرًا (٤٥)

43. Yeryüzünde büyüklük taslamak ve kötü tuzak kurmak için (böyle davranıyorlardı). Oysa kötü tuzak, ancak sahibini kuşatır. Onlar ancak öncekilere uygulanan kanunu bekliyorlar. Sen Allah'ın kanununda hiçbir değişiklik bulamazsın. Sen Allah'ın kanununda hiçbir sapma bulamazsın. 44. Yeryüzünde dolaşıp kendilerinden öncekilerin sonunun nasıl olduğuna bakmadılar mı? Oysa onlar kendilerinden daha da kuvvetli idiler. Ne göklerde ve ne de yerde Allah'ı âciz bırakacak hiçbir şey vardır. Şüphesiz O, hakkıyla bilendir, hakkıyla kudret sahibidir. 45. Eğer Allah insanları, kazandıkları yüzünden hemen cezalandıracak olsaydı, yerkürenin sırtında hiçbir canlı bırakmazdı. Ne var ki, onları belirli bir süreye kadar erteliyor. Nihayet süreleri gelince, (gerekeni yapar). Çünkü Allah, kullarını hakkıyla görmektedir.

YÂSÎN SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir. 83 âyettir.

Kur'ân'da yer alan Yâsîn sûresi, Kur'ân'ın kalbidir. Bu sûreyi okuyan kimse Kur'ân'ı [baştan sona] on kez okuyan kimse gibidir. Çünkü o, Kur'ân'ın on misline karşılık gelir.

يس (١)

1. Yâ, Sîn

"Yâ, Sîn" terhîm[1] ile okunan bir nidadır. Allah Teâlâ bununla "Yâ seyyid" (Ey büyük insan) demeyi murad etmiş, böylece terhîm ile okunmuştur. "Yâ Ebâ Hüreyre" demek yerine "Yâ Ebâ Her" denmesi de böyledir. Allah Teâlâ bu isimle insanın büyüklüğünü ortaya koymuş, rahmetin gerektirdiği selâmlama ve onun gaybda kalıp ortaya çıkması mümkün olmayan kısmına işaret etmek üzere de onu terhîmli kılmıştır. Çünkü O'nun gaybdaki sureti, gölgesi uzanan kimsenin gölgesi gibidir. Gölgesi yere uzandığında kişiyi görmez misin? Bu uzanan gölgenin mukabilindeki kimsenin zâtında kendisine ait bir gölge yok mudur? İşte uzanan gölgenin mukabilindeki kimsenin zâtında kaim

---

1. Münâdânın son harfinin, daha rahat ve kolay telaffuz edilmesi için hazfedilmesi demektir. (ç.n.)

olan bu gölge, insandan geriye kalan bir hâldir. Öyle ki insan, Allah'ın gayb âleminde uzanmış gölgesidir ve o gölgenin insandan ayrılması ebediyen mümkün değildir. Bu gölge, yerde uzanan gölgenin bâtınıdır. Uzanan gölge ise zâhirdir. Allah'ın kendisinden başka hiçbir şeyde, gölgesi olan insan-ı kâmilin gaybından daha kâmil bir gayb yoktur. Çünkü Hak Teâla onu rahmânî nefesten ortaya çıkarmıştır. O da Kur'ân'ın kalbinden Yâsîn sûresidir. Var edeninin suretinde olduğu sürece insanın gaybından daha kâmil bir gayb yoktur. Allah onu varlık âlemine çıkarttığında istikamet üzere çıkartmış ve ona rahmet etmiştir. Kendisiyle de ulvî ve süflî [âlemlerdeki] kapalı hususları açmıştır. Böylece benzerleri zâtıyla, benzer olmayanları da misliyle desteklemiştir.

وَالْقُرْآنِ الْحَكِيمِ (٢) إِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ (٣) عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (٤) تَنْزِيلَ الْعَزِيزِ
الرَّحِيمِ (٥) لِتُنْذِرَ قَوْمًا مَا أُنْذِرَ آبَاؤُهُمْ فَهُمْ غَافِلُونَ (٦) لَقَدْ حَقَّ الْقَوْلُ عَلَى أَكْثَرِهِمْ
فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ (٧) إِنَّا جَعَلْنَا فِي أَعْنَاقِهِمْ أَغْلَالًا فَهِيَ إِلَى الْأَذْقَانِ فَهُمْ مُقْمَحُونَ (٨)
وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ (٩) وَسَوَاءٌ
عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ (١٠)

2. Hikmet dolu Kur'ân'a andolsun. 3-4. Sen elbette dosdoğru bir yol üzere gönderilenlerdensin. 5. Kur'ân, mutlak güç sahibi, çok merhametli Allah tarafından indirilmiştir. 6. Onu, ataları uyarılmamış, bu yüzden de gaflet içinde olan bir kavmi uyarman için indirmiştir. 7. Andolsun, onların çoğu üzerine o söz hak olmuştur. Artık onlar iman etmezler. 8. Onların boyunlarına demir halkalar geçirdik, öyle halkalar ki ta çenelerine kadar dayanır. Bu nedenle kafaları yukarıya kalkık durumdadır. 9. Biz onların önlerine bir set, arkalarına da bir set çekip gözlerini perdeledik. Artık görmezler. 10. Onları uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir; inanmazlar.

Bu olanlar, onların "Bize nasihat etsen de etmesen de birdir." (Şu'arâ, 26/136) demelerindendir. Sanki Allah Teâlâ peygamberine onların hâlinin, içlerinden geçirdikleri şeylerden ibaret olduğunu anlatmış ve bildirmiştir.

إِنَّمَا تُنْذِرُ مَنِ اتَّبَعَ الذِّكْرَ وَخَشِيَ الرَّحْمَٰنَ بِالْغَيْبِ فَبَشِّرْهُ بِمَغْفِرَةٍ وَأَجْرٍ كَرِيمٍ (١١) إِنَّا
نَحْنُ نُحْيِي الْمَوْتَى وَنَكْتُبُ مَا قَدَّمُوا وَآثَارَهُمْ وَكُلَّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ فِي إِمَامٍ مُبِينٍ (١٢)

11. Sen ancak zikre uyanı ve görmediği hâlde Rahmân'dan korkan kimseyi uyarırsın. İşte onu bir bağışlanma ve güzel bir ecirle müjdele. 12.

Şüphesiz biz ölüleri mutlaka diriltiriz. Onların daha önce yaptıklarını ve bıraktıkları eserlerini yazarız. Biz her şeyi apaçık bir kitapta (imâm-ı mübîn) sayıp yazmışızdır."

"Her şey"in "sayıp yazdığımız" bir varlık *şey'iyyeti* vardır. Çünkü sayıp yazmak, ancak "apaçık bir kitapta" var olanda geçerlidir.

Birinci vecih

Allah Teâlâ'nın "sayıp yazdık" şeklindeki sözü, apaçık kitaba (imâm-ı mübîn) yalnızca sınırlı ilimlerin yerleştirildiğine delildir. Âyette geçen "imam-ı mübîn"den maksat hükmün iptalini de sabit kılınmasını da ihtiva eden Levh-i mahfûz'dur; zira her şey onun içerisindedir. Yazıcısı yüce kalem (*el-kalemu'l a'lâ*)'dir. Daha sonra ise ilâhî divandaki mertebelerine göre diğer yazıcılar gelir. Çünkü Levh-i mahfûz'da iptal mümkün değildir. Orada her durum sabittir ve o Hak Teâlâ'ya yükseltilir. Fakat diğer yazıcıların ellerinde olana gelince; -ki Hazreti Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, İsrâ hâdisesini anlatırken: "Sonra yine yükseltildim, öyle bir yere vardım ki, kalemlerin cızırtısını duyar oldum"[2] buyurmuştur- bunlarda Allah'ın hükmünü iptal ettiği şeyler de hükmünü sabit kıldığı şeyler de vardır. Bunlar, Allah katından gelen elçilerin Allah'ın dilediğinin hükmünü sabit bırakmak, dilediğinin hükmünü de iptal etmek üzere yazıcılara getirdikleri ölçüdedir. Sonra yazılanlar yüce deftere (*ed-defteru'l a'lâ*) intikal eder ve hiçbir harfi bırakılmaksızın, Levh-i mahfûz ile karşılaştırılır. İşte o vakit yazıcılar, Allah'ın şüphesiz her şeyi ilim bakımından kapsadığını öğrenirler.

İkinci vecih

"İmam-ı mübîn", içerisinde özellikle yükümlüler hakkında bilgiler yer alan bir kitaptır ve yükümlülük devam ettiği sürece orada yazma da devam eder. Allah'ın yükümlülere karşı delili bu kitap ile gerçekleşir. Allah'ın onları sorgulaması da bu kitap sayesinde olur; içerisinde takdir-i ilâhînin bulunduğu ümmü'l-kitab ile değil. Bu kitap, Hak Teâlâ'nın kendisiyle hükmettiği apaçık bir hakikattir. Allah Teâlâ, kitabında peygamberine rabbi için şöyle deme-

2. Buhârî, Salât 1.

sini emrettiğini bize bildirmektedir: "Hak ile hüküm ver." (Enbiyâ, 21/112) O bu kitabı, yani "sayım kitabı"nı (*kitabü'l-ihsâ*) kastetmektedir: "Küçük büyük her şey onda sayılmıştır" (Kehf, 18/49) ve "Küçük büyük her şey satır satır yazılmıştır." (Kamer, 54/53)

İşaret

Gerçekte "imâm-ı mübîn", her şeyin kendisine tâbi olduğu kimsedir. Bu durum herhangi bir varlık için, kendisinde furkânî lügat benzerliği sahih olmadığı sürece sahih olmaz. Benzerlik sahih olursa "imâm"ın varlığı da sahih olur. İmâmın varlığı sahih olunca da başkası hakkındaki imâmet bâtıl olur. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Onun benzeri hiçbir şey yoktur." (Şûrâ, 42/11) Rivayetler arasında şöyle bir rivayet de gelmiştir: "Allah, Âdemi kendi suretinde yarattı."[3] Allah Teâlâ şöyle de buyurmuştur: "Ben muhakkak yeryüzünde bir halife yaratacağım." (Bakara, 2/30) Zira en aşağısından en yukarısına âlem, insanda sayılıp yazılmıştır. Bu sebeple bazı kimseler insanı "imâm-ı mübîn" olarak isimlendirmişlerdir.

وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا أَصْحَابَ الْقَرْيَةِ إِذْ جَاءَهَا الْمُرْسَلُونَ (١٣) إِذْ أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ
فَكَذَّبُوهُمَا فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ فَقَالُوا إِنَّا إِلَيْكُمْ مُرْسَلُونَ (١٤) قَالُوا مَا أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا
وَمَا أَنْزَلَ الرَّحْمَنُ مِنْ شَيْءٍ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَكْذِبُونَ (١٥) قَالُوا رَبُّنَا يَعْلَمُ إِنَّا إِلَيْكُمْ
لَمُرْسَلُونَ (١٦) وَمَا عَلَيْنَا إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ (١٧) قَالُوا إِنَّا تَطَيَّرْنَا بِكُمْ لَئِنْ لَمْ تَنْتَهُوا
لَنَرْجُمَنَّكُمْ وَلَيَمَسَّنَّكُمْ مِنَّا عَذَابٌ أَلِيمٌ (١٨) قَالُوا طَائِرُكُمْ مَعَكُمْ أَئِنْ ذُكِّرْتُمْ بَلْ أَنْتُمْ
قَوْمٌ مُسْرِفُونَ (١٩)

13. Onlara, o memleket halkını örnek ver. Hani oraya elçiler gelmişti. 14. Hani biz onlara iki elçi göndermiştik de onları yalanlamışlardı. Biz de onlara üçüncü bir elçi ile destek vermiştik. Onlar: "Şüphesiz biz, size gönderilmiş elçileriz" dediler. 15. Onlar şöyle dediler: "Siz de ancak bizim gibi bir beşersiniz. Rahmân hiçbir şey indirmemiştir. Siz sadece yalan söylüyorsunuz." 16-17. Elçiler dediler ki: "Rabbimiz gerçekten size gönderilmiş elçiler olduğumuzu biliyor. Bize düşen, sadece apaçık bir tebliğdir." 18. Onlar da şöyle dediler: "Şüphesiz biz sizin yüzünüzden

3. Buhârî, İsti'zan 1; Müslim, Birr 115.

uğursuzluğa uğradık. Eğer vazgeçmezseniz, sizi mutlaka taşlarız ve bizim tarafımızdan size elem dolu bir azap dokunur." 19. Elçiler de: "Uğursuzluğunuz kendinizdendir: Size öğüt verildiği için mi? Hayır, siz aşırı giden bir kavimsiniz" dediler.

["Uğursuzluğunuz kendinizdendir" dediler]: *Tâir* (uğursuzluk) kelimesi, hisse demektir. Yani hayır ve şerdeki hisseniz, payınız kendinizdendir.

وَجَاءَ مِنْ أَقْصَى الْمَدِينَةِ رَجُلٌ يَسْعَى قَالَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُوا الْمُرْسَلِينَ (٢٠) اتَّبِعُوا مَنْ
لَا يَسْأَلُكُمْ أَجْرًا وَهُمْ مُهْتَدُونَ (٢١) وَمَا لِيَ لَا أَعْبُدُ الَّذِي فَطَرَنِي وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (٢٢)
أَأَتَّخِذُ مِنْ دُونِهِ آلِهَةً إِنْ يُرِدْنِ الرَّحْمَنُ بِضُرٍّ لَا تُغْنِ عَنِّي شَفَاعَتُهُمْ شَيْئًا وَلَا يُنْقِذُونِ
(٢٣) إِنِّي إِذًا لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ (٢٤) إِنِّي آمَنْتُ بِرَبِّكُمْ فَاسْمَعُونِ (٢٥) قِيلَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ
قَالَ يَا لَيْتَ قَوْمِي يَعْلَمُونَ (٢٦) بِمَا غَفَرَ لِي رَبِّي وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُكْرَمِينَ (٢٧) وَمَا أَنْزَلْنَا
عَلَى قَوْمِهِ مِنْ بَعْدِهِ مِنْ جُنْدٍ مِنَ السَّمَاءِ وَمَا كُنَّا مُنْزِلِينَ (٢٨) إِنْ كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً
وَاحِدَةً فَإِذَا هُمْ خَامِدُونَ (٢٩) يَا حَسْرَةً عَلَى الْعِبَادِ مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا كَانُوا بِهِ
يَسْتَهْزِئُونَ (٣٠) أَلَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ أَنَّهُمْ إِلَيْهِمْ لَا يَرْجِعُونَ (٣١) وَإِنْ
كُلٌّ لَمَّا جَمِيعٌ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ (٣٢) وَآيَةٌ لَهُمُ الْأَرْضُ الْمَيْتَةُ أَحْيَيْنَاهَا وَأَخْرَجْنَا مِنْهَا
حَبًّا فَمِنْهُ يَأْكُلُونَ (٣٣) وَجَعَلْنَا فِيهَا جَنَّاتٍ مِنْ نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ وَفَجَّرْنَا فِيهَا مِنَ الْعُيُونِ
(٣٤) لِيَأْكُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ وَمَا عَمِلَتْهُ أَيْدِيهِمْ أَفَلَا يَشْكُرُونَ (٣٥) سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ
كُلَّهَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ وَمِنْ أَنْفُسِهِمْ وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ (٣٦) وَآيَةٌ لَهُمُ اللَّيْلُ نَسْلَخُ مِنْهُ
النَّهَارَ فَإِذَا هُمْ مُظْلِمُونَ (٣٧)

20-21. Şehrin öbür ucundan bir adam koşarak geldi ve şöyle dedi: "Ey kavmim! Bu elçilere uyun. Sizden hiçbir ücret istemeyen kimselere uyun. Onlar hidayete erdirilmiş kimselerdir. 22. Hem ben, ne diye beni yaratana kulluk etmeyeyim. Oysa siz de yalnızca O'na döndürüleceksiniz. 23. O'nu bırakıp da başka ilâhlar mı edineyim? Eğer Rahmân bana bir zarar vermek isterse, onların şefaati bana hiçbir fayda sağlamaz ve beni kurtaramazlar. 24. O takdirde ben mutlaka açık bir sapıklık içinde olurum. 25. Şüphesiz ben, sizin rabbinize inandım. O hâlde gelin beni dinleyin." 26-27. Ona: "Cennete gir" denildi. O da: "Keşke kavmim, rabbimin beni bağışladığını ve beni ikram edilenlerden kıldığını bilseydi" dedi. 28-29. Kendisinden sonra kavmi üzerine gökten hiçbir ordu indirme-

dik. İndirecek de değildik. Sadece korkunç bir ses oldu. Bir anda sönüp gittiler. 30. Yazık o kullara! Kendilerine ne zaman bir peygamber gelse, onunla alay ederlerdi. 31-32. Kendilerinden önce nice nesilleri helâk ettiğimizi, onların artık kendilerine dönmeyeceklerini görmediler mi? Onların hepsi de mutlaka toplanıp huzurumuza çıkarılacaklardır. 33. Ölü toprak, onlar için bir delildir. Biz onu diriltir ve ondan taneler çıkarırız da onlardan yerler. 34-35. Biz meyvelerinden yesinler diye orada hurmalıklar, üzüm bağları var ettik ve içlerinde pınarlar fışkırttık. Bunları, onların elleri yapmış değildir. Hâlâ şükretmeyecekler mi? 36. Yerin bitirdiği şeylerden, insanların kendilerinden ve bilmedikleri şeylerden bütün çiftleri yaratanın şanı yücedir. 37. Gece de onlar için bir delildir. Gündüzü ondan çıkarırız. Bir de bakarsın karanlıklar içinde kalmışlardır.

İçerisinde ışığın artıp yayılmasından dolayı güneşin doğuşundan batışına kadarki havanın aydınlanma süresi, *nehâr* (gündüz) olarak isimlendirilmiştir. *Nehâr* kelimesi, dere yatağında akan suyun genişleyip yayıldığı yer olan *nehr* kelimesinden türemiştir. Güneşin batışından doğuşuna kadarki karanlık süre ise *leyl*dir (gece). *Yevm* (gün) ise gece ile gündüzün toplamıdır. Allah Teâlâ gecenin gündüzün annesi olduğunu, gündüzün ise geceden peyda olduğunu beyan etmiştir. Bebeğin anne karnından çıktığında ondan ayrılması ve yılanın derisinden sıyrılması da böyledir.

[Gece de onlar için bir delildir. Gündüzü ondan çıkarırız]: Burada Allah Teâlâ geceyi asıl kılmıştır. Gündüz ise gecenin içerisinde saklı iken, koyunu derisinden çekip çıkarmamız gibi sonradan ondan çekip çıkarılmıştır. O hâlde görünüş gecenindir, gündüz ise gecenin içerisinde gizlidir. Çekip çıkarmak da birbirine dolamak anlamında değildir. Çünkü kendisinden çekip çıkarıldığı için gündüz gecenin ardından gelir. Bu yüzden Araplar, esas aldıkları güneş sistemine göre gündüzü geceye önceleyen Acemlerin aksine zaman anlayışlarında, ittifak ve anlaşmalarında geceyi gündüze öncelerler.

[Bir de bakarsın karanlıklar içinde kalmışlardır]:

Vecih

"*İzâ*" harfi, şimdiki zamana ya da gelecek zamana delâlet eden bir harftir. Bu âyette karanlıkta olmakla nitelenen kimse de ancak gecenin varlığından hareketle böyle nitelenebilir. Zira gündüz, gecenin üzerinde bir örtü iken ondan çekip çıkarılmış, yani izale edilmiştir.

[Bir de bakarsın karanlıklar içinde kalmışlardır], yani karanlığın hüküm sürdüğü gece ortaya çıkar ve bir de bakarsın ki insanlar karanlıklar içinde kalmışlardır. Hak Teâlâ bu âyetle, ışığın, karanlığın içinde gizli olduğunu bildirmiştir. Öyleyse ışık olmasaydı karanlık da olmazdı. Allah Teâlâ "Işığı ondan çıkarırız" dememiştir. Çünkü ışık yok olmak suretiyle karanlıktan çıkarılsa karanlığın varlığı da ortadan kalkar. Işık, başka bir yere intikali hasebiyle çıkarılsa bile intikal ettiği yerde yine ona tâbi olur. Çünkü ışık, karanlığın zâtının aynıdır. Gündüz ise güneşin doğmasıyla ortaya çıkan bazı ışıklardan meydana gelir. Şayet karanlığın zâtî bir ışığı olmasaydı; ne gündüz için bir zarf oluşu ne de idrak edilişi söz konusu olurdu. Fakat o idrak edilmektedir. Bir "şey", kendisinde ışık olmadan görülemez (*idrâk*), ışıkla zâtından idrak edilir. Ve o, içinde bulunan ışıklar sayesinde gözlerin görmeye olan istidadının ve varlığının kendisidir. Görme genellikle göze has kılınmıştır. Bundan hareketle biliriz ki gece, ışığın gölgesidir. Gündüz ise geceden çekip çıkarıldığı için ışık olarak görünür. Böylece geceleyin gizli saklı olan şeyler gündüzün ışığıyla ortaya çıkar. Bu nedenle gündüz geceye benzemez, ışığa benzer. Şayet ışık, bütünüyle gölgeden çekip çıkarılsa şüphesiz gölge suretinde çıkar; gölge ise gölgesi olduğu şeyin suretinde çıkar. Kendisinden çekip çıkartılan gölgeden geri kalan ise kişi suretindedir. Bu sebeple gündüz, geceden çekip çıkarıldığı için ışık suretinde çıkar. Burada güneşin tasvir edilme işlemine dair bir uyarı söz konusudur.

وَالشَّمْسُ تَجْرِى لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا ذٰلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ (٣٨)

38. Güneş de kendisine ait yerleşik bir düzene göre akıp gider. Bu, çok güçlü ve her şeyi bilen Allah'ın takdiridir.

İbn Mes'ûd bu âyeti "Ve'ş-şemsü tecrî lâ müstekarra lehâ" (Güneş, kendine özgü istikrar mahalli olmaksızın akıp gider) şeklinde okumuştur. Bu, *taklib* hükmünden dolayı böyledir. Çünkü gece olsun gündüz olsun; bu ikisinin illeti olan güneşin, kendine özgü istikrar mahalli olmaksızın akıp gittiğini görürsün. Zira güneşi bilen olsun bilmeyen olsun kimsenin nezdinde onun kendine özgü istikrar mahalli yoktur. "Güneş gündüzü artırmak ya da kısaltmak üzere geri döndü." de denilmektedir, ki aslında böyle bir geri dönme söz konusu değildir. Aksine o yolu üzere ilerler. Nefsin safsatalarından biri de güneşin geri döndüğünü söylemektir. Hâlbuki güneş ne dönmüştür, ne alçalmıştır, ne de yükselmiştir. Çünkü o yörüngesinde yüzmekte, sabah akşam gidip gelmektedir. Güneşin sabah akşam gidip gelişi gözün kararıyla ve gökküre hakkında göze görüş şeylerle olur. İbn Mes'ûd haricindekiler bu âyeti "li-müste-

karrin-lehâ" şeklinde okumuştur. Çünkü güneşin yerleşik bir düzeni vardır ve nassa iman eden müminin gözü bunu görür. Bu haberlerin hepsi de sahihtir.

وَالْقَمَرَ قَدَّرْنَاهُ مَنَازِلَ حَتّٰى عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ (٣٩)

39. Ay için de menziller (evreler) belirledik; sonunda o, hurma salkımının yıllanmış sapı gibi olur.

Allah Teâlâ âyette [Ay için de] buyurmuş, onu "dolunay" veya "hilâl" olarak isimlendirmemiştir. Bu iki hâlde de onun bir menzilden, daha doğrusu iki menzilden başka menzili yoktur. Zaten "menziller" ifadesi de ancak ay için kullanıldığında doğru olur. Çünkü ayın "yaklaşma" ve "sarkma" dereceleri vardır ve o, ışıktaki artış ve eksilmeyi de kabul eder. Zira [Ay için menziller belirledik] âyetinde olduğu üzere ayın hâlleri, Hak Teâlâ'nın bizim için belirlediği, burçlar feleğindeki bölümlerin ölçüsüne göre değişir. Çünkü göz, Mükevkeb feleğinde belirlenen bu menzillerle onu ayırt edemez. Onun ismi Menziller feleğidir. Ve o, çok güçlü ve her şeyi bilen Allah'ın takdiridir.

Allah o menzilleri on iki burca taksim edilecek şekilde yirmi sekiz tane yapmıştır. Böylelikle her burcun iki menzili ve üçte bir menzili vardır. Ay da yedi gökte yer alan ve burçlar feleğini hızlı ve yavaş arasında bir hızla kateden yedi *Cevârî*'den biridir. Her birinin yıldızının günü, burçlar feleğini katetme süresi kadardır. En hızlı katedeni ay yıldızıdır. Çünkü onun bir günü, bu günlerin kendisiyle takdir edildiği büyük devrenin günlerinden yirmi sekiz gündür. Bunlar insanlar tarafından bilinen günlerdir. Bu yıldız günlerinden en kısa olanı ay günüdür ve o, insanların saydıklarından yirmi sekiz gün kadardır.

Menziller feleği hakkında bir bahis

Menziller feleği (yani Mükevkeb feleği), çöldeki bir halka gibi burçlarla dolu gökyüzü olan Atlas feleğinin ortasındadır. Bu felek cennetin toprağı, Atlas da göğüdür. Bu ikisi arasında da sonunu Allah'ın kendisine bildirdiği kimseden başkasının bilemeyeceği bir feza vardır. Allah Teâlâ bu feleğin dibinde yirmi sekiz menzil belirlemiştir. Bununla beraber hareket eden (seyyar) yıldızların katetmesinden dolayı bunları menziller denilen bu yıldızlara izafe etmiştir. Bunlar ile seyirlerinde menzil bulunmayan diğer yıldızlar arasında bir fark yoktur. Burçlar bahsinde de zikrettiğimiz üzere bunların inişlerinde ken-

dilerine özgü hükümler hakkında Allah Teâlâ şöyle buyurur: [Ay için menziller belirledik.] Bununla mükevkeb feleğinde belirlenen menzilleri kastetmektedir. Bunlar Şartîn'den Reşâ'ya kadar yıldızlar arasında yer alan bölge gibidir. Onlar bu cisimde takdir edilip, varsayıma dayalı olarak belirlenmişlerdir ve bu ölçülerin zâtları ancak bu yıldızların inişiyle bilinebilir. Ayrıca hareket eden yıldızlar kendilerine inmeden bunların menzil olduğu da bilinmez. Şayet bu menziller olmasaydı diğer yıldızlardan ancak şahıslarıyla ayrışırlardı. Menziller yıldızları; Sarfa gibi bir yıldızdan, zira gibi iki yıldızdan, Batîn ve Şartîn gibi üç yıldızdan, Cephe gibi dört yıldızdan, Avâli gibi beş yıldızdan, Dübüran gibi altı yıldızdan, Süreyya gibi yedi yıldızdan, Neâim gibi dokuz yıldızdan oluşur. Sekizin ise menziller yıldızlarında bir varlığı yoktur. Hareket eden yıldızların ne yerleşmesi ne de durağanlaşması söz konusudur. Çünkü bu yıldızlar sonsuza kadar hareket hâlindedir. "Menzil nedir?" tanımının aksine bu yıldızlar, bazen bizzat menzil yıldızlarına uğrar; bazen de onların altında ya da üzerinde bulunur. Böylece menzile mecazen menzil denilmiştir. Çünkü oraya yerleşenin istikrarı yoktur. Yüzerken o menzile varmadan önce olduğu gibi yüzmesine devam eder. Böylece gözün gördükleri isimlendirilende hesaba katılmıştır. O, hareketi göz ile ancak ayrıldıktan sonra idrak edilebilir. Bu ölçüden dolayı "menzil" diye isimlendirilir, çünkü o gözün payıdır ve göze baskın gelmiştir. Allah Teâlâ bu yıldızlardan her biri için Atlas feleğinde bir kısım belirlemiştir. Feleğin burçlarındaki hazinelerden elde etsinler ve burçların on iki meleğinin elleriyle tesir ilimlerinden her yıldızın hakikatinin verdiği şeyleri elde etsinler diye bunu böyle yapmıştır. Allah onları farklı tabiatlarda yaratmıştır. Onda ve diğer hareket eden yıldızlarda bulunan ışık, güneşin ışığındandır. Bu yıldızların yüzmesiyle felek içinde felekler, yani yollar meydana gelir. Allah bu feleğin ortasında şeffaf cisimler hâlinde tabaka tabaka yedi gök yaratmıştır. Her gökte de Cevârî denilen bir yıldız yaratmıştır. Onlardan birisi dünya semasında bulunan aydır. Allah her göğe emrini vahyetmiş ve bu Cevârî'nin yüzüşünü, göklerin rükünler âlemine sevkettiği emirlerin uygulanma vesilesi kılmıştır. Allah onları bu emirlerin uygulanması için hakkın emriyle tasarrufta bulunan nâibler kılmıştır. Onlar söz konusu emirleri tamamıyla bir sene içinde burçlardaki hazinelerden alırlar. Allah onlar için Mükevkeb feleğinde bulunan belirli menziller takdir etmiş, onlar için "bir araya gelmeler" ve "birbirinden ayrılmalar" yaratmıştır. Bütün bunlar çok güçlü ve her şeyi bilen Allah'ın takdiriyledir. Allah Teâlâ yedinci gök ile Mükevkeb felek arasında kürsüler var etmiştir. Bunların üzerinde insan ve cinlerin suretleri gibi suretler ve tertemiz meleklerin elleriyle yükseltilmiş örtüler vardır. Onların tek işi bu suretleri gözetlemektir ve örtüler onların ellerinde bulunur. Melek, bir suretin güzelliğini kaybedip çirkinleştiği-

ni gördüğünde bu suretle diğer suretler arasına perde çeker. Onlar ise başlarına geleni bilmezler. Melek de Allah'tan aldığı yetkiyle o sureti gözetlemeye devam eder. O suretin güzelleşip çirkinliğinden eser kalmadığını gördüğünde ise örtüyü kaldırır ve suret en güzel süsüyle ortaya çıkar. O suretlerin ve örtülerden sorumlu o melekî ruhların tesbih etmesi, "Güzeli ortaya çıkaran ve çirkini örtenin şanı yücedir!" şeklindedir. Allah Teâlâ her gökte, bulundukları yeri mamur eden ruhlar ve meleklerden oluşan bir âlem yaratmıştır. Meleklere gelecek olursak onlar, âlemin maslahatlarını yerine getiren elçilerdir. Bütün yıldızların hareketlerinden ve Atlas'ın hareketinden meydana gelen şeyler gerçekleşmedikçe bu elçilerin bunlar hakkında bilgisi olmaz. Meleklerden her birinin aşamayacağı belirli bir makamı vardır. Âlemin diğer kalanının uğraşı ise tesbih, namaz ve Allah Teâlâ'ya övgüdür. Bütün bunlar çok güçlü ve her şeyi bilen Allah'ın takdiridir.

لَا الشَّمْسُ يَنْبَغِى لَهَا أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَلَا الَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ وَكُلٌّ فِى فَلَكٍ يَسْبَحُونَ

(٤٠)

40. Ne güneşin aya yetişip çatması uygundur ne de gece gündüzü geçebilir. Her biri bir felekte yüzmektedir.

Felek ancak dairesel olur. Öyle ki her gökte bir felek vardır. Felek, bu göğün yıldızının yüzmesinin meydana getirdiği şeydir. Zira yıldızlar feleklerinde yüzerler. Her feleğin bir yıldızı vardır ve feleklerin sayısı yıldızların sayısı kadardır. Bu sebeple Allah Teâlâ [Her biri bir felekte yüzmektedir] buyurur. Yıldızların yüzmesi olmasaydı, feleklerin göklerdeki zâtları ortaya çıkmazdı. O hâlde göklerde onlar, yeryüzündeki yollar gibidir. Yolların yol oluşu üzerinde yürüyenle gerçekleşir. Çünkü onlar zâtları itibariyle yeryüzü, üzerinde yürünmesi itibariyle ise yoldur. Belirli bir felekte yüzmekte olan yıldızlar, sabitlerde mesafe kateder. Sabitler de yüzmekte olan yıldızlarla beraber kuşatıcı felekte mesafe kateder. Böylelikle bu durum, sabit yıldızların, Atlas burçları feleğinde mesafe katettiğine de delildir. Felek dairesel bir şeydir. Yıldızlara gelince onlar tek bir felekte mesafe katederler ve o felek de Burçlar feleğidir. Yıldızlardan her birinin içinde yüzdüğü ve kendine özgü olan bir feleği vardır. O feleğe başkası ortaklık edemez. Böylece, her varlığın kendine özgü bir yolu vardır ve ondan başkası ne ruh ne de tabiat itibariyle o yolda yürüyemez. Çünkü iki kişi hiçbir zaman bir mizaçta birleşemeyeceği gibi bir menzilde de birleşemez. Bütün yaratıklarda durum böyledir. Onları bir makam birleştirse bile başka bir makam ayırır.

İşaret

[Güneşin aya yetişip çatması uygun değildir]: Bu mertebe ve şerefin yüksekliğindendir. Çünkü güneş şehâdet âlemine, ay ise gayb âlemine işaret etmektedir. Zira ayın delili zâhir âlemden silinmişken güneşin delili açıktır. Bu, Allah'ın iç âlemlerinde verip kendilerinde icra ettiği delilleri (âyetleri) gizlemeleri için âriflere yönelik bir destektir.

وَآيَةٌ لَهُمْ أَنَّا حَمَلْنَا ذُرِّيَّتَهُمْ فِي الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ (٤١) وَخَلَقْنَا لَهُمْ مِنْ مِثْلِهِ مَا يَرْكَبُونَ
(٤٢) وَإِنْ نَشَأْ نُغْرِقْهُمْ فَلَا صَرِيخَ لَهُمْ وَلَا هُمْ يُنْقَذُونَ (٤٣) إِلَّا رَحْمَةً مِنَّا وَمَتَاعًا إِلَى
حِينٍ (٤٤) وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّقُوا مَا بَيْنَ أَيْدِيكُمْ وَمَا خَلْفَكُمْ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (٤٥) وَمَا
تَأْتِيهِمْ مِنْ آيَةٍ مِنْ آيَاتِ رَبِّهِمْ إِلَّا كَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ (٤٦) وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ أَنْفِقُوا مِمَّا
رَزَقَكُمُ اللَّهُ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنُطْعِمُ مَنْ لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ أَطْعَمَهُ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا
فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ (٤٧) وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (٤٨) مَا يَنْظُرُونَ إِلَّا
صَيْحَةً وَاحِدَةً تَأْخُذُهُمْ وَهُمْ يَخِصِّمُونَ (٤٩) فَلَا يَسْتَطِيعُونَ تَوْصِيَةً وَلَا إِلَى أَهْلِهِمْ
يَرْجِعُونَ (٥٠) وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَإِذَا هُمْ مِنَ الْأَجْدَاثِ إِلَى رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ (٥١)

41-42. Onların nesillerini yüklü gemide taşımamız ve binecekleri benzer araçlar yaratmamız da kendileri için açık bir kanıttır. 43. Dilesek onları batırırız, kimse de onların yardımına koşamaz ve artık kurtarılamazlar. 44. Ama tarafımızdan bir rahmet ve belli bir zamana kadar faydalanma fırsatı vermemiz başkadır. 45. Onlara "Önünüzdekinden ve ardınızdakinden sakının ki rahmet göresiniz" dendiğinde (aldırış etmezler). 46. Onlara rablerinin âyetlerinden bir âyet gelmeyedursun, illa ondan yüz çevirirler. 47. Onlara "Allah'ın size verdiği rızıktan başkaları için de harcayın." dendiğinde, inkârcılar müminlere derler ki: "Dilese Allah'ın doyuracağı kimseleri biz mi besleyeceğiz!" Doğrusu siz açık bir yanılgı içindesiniz. 48. Ve şöyle derler: "Şayet gerçekten doğru söylüyorsanız, bu tehdit hani ne zaman gerçekleşecek?" 49. Onlar, besbelli ki, birbirleriyle uğraşırken kendilerini ansızın yakalayacak korkunç bir sesi bekliyorlar! 50. İşte o anda onlar ne bir vasiyette bulunabilecekler ne de ailelerine dönebilecekler. 51. Sûra üflenmiştir. Artık onlar kabirlerinden kalkıp rablerine doğru koşmaktadırlar.

Bilmelisin ki Allah Teâlâ, sûru boynuz sureti üzere yaratmıştır. "Sûr" diye isimlendirilmesi ise aralarındaki yakınlık durumunda ya da herhangi bir sebep-

le ona ait olma durumunda, bir şeyin o şeyin ismiyle isimlendirilmesi kabilindendir. Zira ruh, hayat sebebi olduğu bedenden yüz çevirdiğinde berzahtan ibaret olan sûrdan bir surette tecelli eder. Bu kelime, *sâd* harfiyle *sûret* kelimesinin çoğuludur. Böylece o suret berzahta kendisiyle hayat bulur. Boynuz, ölümden sonra ve uykuda ruhların kendisine intikal ettiği berzah suretlerinin tamamının mahalli olduğu için *sûret*'in çoğulu olan *suver* ile isimlendirilmiştir. Onun şekli boynuz gibidir. Yukarısı geniş, aşağısı dardır. Âlemin şekli de böyledir. Arşın genişliği ile yeryüzünün darlığı kıyaslanabilir mi? Güçler, uyku ve ölüm anında ruh ile birlikte o berzah suretine göçer. Bu sebeple bütün güçlerle eşit idrak ederler. Peygamberlerin, ruhların bu berzah suretlerine göçtüklerini haber verdiğini görmeleri yahut işitmeleri gerekçesiyle tenasüh iddiasında olanlar buradan hareketle yanılmıştır. Hazreti Peygamber'in, müminin ruhu hakkında "O, yeşil bir kuştur"[4] buyurduğu gibi, ruhlar orada ahlâklarının suretinde bulunur. Bundan dolayı tenasüh ehli, o ahlâkı hayvanlarda görmüşler ve nebî, resûl ve âlimlerin sözlerinden ruhların dünya hayatındaki o hayvanlara göçtüğünü ve göçün kurtuluşa kadar devam ettiğini tahayyül etmişlerdir. Onlar mezheplerinin bilinen görüşlerini zikretmişler fakat bunları idrak etmede ve peygamberlerin sözlerini ve indirilmiş kitaplarda bu hususta geçen ifadeleri yorumlamada ise hata etmişlerdir. Bu hataları doğru bir sözü kötü yorumlamaları yüzündendir.

قَالُوا يَا وَيْلَنَا مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَرْقَدِنَا هَذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمَنُ وَصَدَقَ الْمُرْسَلُونَ (٥٢)

52. Derler ki: "Vay başımıza gelenlere! Bizi yattığımız yerden kim diriltip kaldırdı? Rahmân'ın vaad ettiği işte bu! Peygamberler gerçekten doğru söylemişler!"

Âyetteki "hâzâ" kelimesi; bir yönüyle sonrasındaki "mâ" ile, bir yönüyle de öncesindeki "merkadinâ" ile ilintilidir.

إِنْ كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً فَإِذَا هُمْ جَمِيعٌ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ (٥٣) فَالْيَوْمَ لَا تُظْلَمُ نَفْسٌ
شَيْئًا وَلَا تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (٥٤) إِنَّ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ الْيَوْمَ فِي شُغُلٍ فَاكِهُونَ (٥٥)
هُمْ وَأَزْوَاجُهُمْ فِي ظِلَالٍ عَلَى الْأَرَائِكِ مُتَّكِئُونَ (٥٦) لَهُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ وَلَهُمْ مَا يَدَّعُونَ (٥٧)

53. Olup biten yalnızca bir ses! Ama ardından onların tamamı, birden toplanmış olarak işte huzurumuzdalar. 54. Bugün hiç kimse en küçük bir

---

4. Aynı hadisin farklı tarikleri için bk. Nesâî, Cenâiz 117; İbn Mâce, Zühd 32; Muvattâ', Cenâiz, 49.

haksızlığa uğratılmaz. Sadece yapıp ettiklerinizin karşılığını görürsünüz. 55. O gün cennetlikler sefa sürmekle meşguldürler. 56. Kendileri ve eşleri gölgelik yerlerde, tahtlarına kurulacaklar. 57. Orada onlar için her türlü meyve vardır ve bütün istekleri yerine getirilir.

Şayet âhirette bedenler diriltilmeyecek olsaydı, âhirette zâhid ve âriflerin nefislerini, yitirme üzüntüsü kaplardı. Duyusal değil de sadece mânevî cennetlerle yetinilseydi büyük acı çekerlerdi. Hâlbuki Allah âhirette duyusal ve mânevî cennetler yaratmıştır. Duyusal cennette nefislerinin arzu ettiği şeyleri onlara mubah kılmış ve ihtiyaç üzüntüsünü onlardan kaldırmıştır. Böylelikle onların arzuları Hakk'ın iradesine benzer: Bir şeye taalluk ettiğinde murad edilen oluverir. Saadete erişenler, ne açlık elemini gidermek için yerler ne de susuzluk elemini gidermek için içerler. Burada kendilerini yükümlü tutması bakımından Allah ile ilgilendiklerinde onlar kendileri için belirlenen teraziyle iş görürler ve ölçüyü eksik tutmak yahut bozmaktan korkarlar. Allah Teâlâ, fizikî bedenlerine bir ödül olarak, onların âhirette duyusal cennetle ilgilenmelerini sağlar. Bu duyusal surette ârif olanlar ile ârif olmayanlar eşittir. Ârifler, ârif olmayanlardan fazla olarak mânevî cennetleri de elde ederler. Burada arzularla ilgilenmek, sıradan insanları ve sözde âlimleri dünya ve âhirette alıkoymuştur. Allah dostları ise bir taraftan Allah ile beraberlerken bir taraftan da nebatî ve hayvanî nefsleri itibariyle arzularla ilgilenme bakımından onlarla beraberlerdir. Açlık-susuzluk elemlerini ve acı hissi veren çeşitli elemleri gidermede güçlü etkisi ile beslenmeye olan ihtiyaç, kendilerini dünyada mânevî işlerle ilgilenmekten perdelemez. Aynı şekilde duyusal cennet nimetleri, âhirette âhiret hayatına yaraşır isimleriyle nitelenmede Allah'tan perdelenmez. Çünkü O'nun, bugün asla kimsenin bilemeyeceği isimleri vardır.

سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبٍّ رَحِيمٍ (٥٨) وَامْتَازُوا الْيَوْمَ أَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ (٥٩)

58. Engin merhamet sahibi Rab'den gelen şu söz olacak: "Selâm size!" 59. "Ve ey günahkârlar! Siz bugün şöyle ayrılın!"

Cehenneme bilhassa hak ederek girecek olanlar işte o günahkârlardır. Cin olsun insan olsun onlar bu cehennem yurdunun sakinleri olmayı hak ederler. Onlar cehenneme yerleşip oradan sonsuza dek çıkamayacak olanlardır. Bu nedenle kıyamet günü onlara [Ey günahkârlar! Siz bugün şöyle ayrılın!] denilir. Yani bu yurdun sakini olmayı hak edenler, âhiret yurduna kadar -ki orası cennettir- muvahhidler arasında daha önce ilâhî inayete mazhar olmuş kimselerin ve şefaatçilerin şefaatiyle cehennemden çıkan kimselerden ayrı-

lırlar. Günahkârların dışındakiler ise cehennem ateşine girseler bile şefaatçilerin şefaatiyle veya Allah'ın ihsanıyla oradan çıkarlar. Onlar asla hayırlı bir amel yapmamış olanlardır.

Bu günahkârlar, hepsi de cehennemde olup oradan çıkamayacak olan dört gruptur.

Bunlardan birincisi, kendisinin rab olduğunu iddia edip; Allah'ın rablığını inkâr eden Firavun vb. gibi Allah'a karşı büyüklenenlerdir. Nemrut ve diğerleri de böyledir.

İkinci grup, müşriklerdir. Onlar Allah ile birlikte başka ilâhları da kabul ederler.

Üçüncü grup Muattıla'dır. Onlar, ilâhı tamamıyla reddedenlerdir. Böylelikle onlar dünya için bir ilâhın varlığını kabul etmezler.

Dördüncü grup münafıklardır. Onlar üzerlerindeki baskının üstesinden gelmek için alenen Müslümanlık sergileyen, söz konusu gruplardan birisidir. Bu baskıdan dolayı canları, malları ve nesilleri hakkında endişe duyarlar. İçlerinden ise daha önce besledikleri inancı taşımaya devam ederler.

Cehennemden çıkamayacak olan, insan ve cinlerden oluşan cehennem ahalisi işte bu dört gruptur. Hazreti Âişe: "Ey Allah'ın resûlü! Aramızda sâlih olanlar var iken bizler helâk mı olacağız?" diye sorduğunda Allah resûlü: "Evet, Medine'de pislik (zina) artarsa helâk, sâlih olanı da sâlih olmayanı da kaplar. Kıyamet günü ise ayrışırlar"[5] buyurmuştur.

أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ أَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ (٦٠) وَأَنِ
اعْبُدُونِي هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ (٦١) وَلَقَدْ أَضَلَّ مِنْكُمْ جِبِلًّا كَثِيرًا أَفَلَمْ تَكُونُوا تَعْقِلُونَ
(٦٢) هَذِهِ جَهَنَّمُ الَّتِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ (٦٣) اصْلَوْهَا الْيَوْمَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ (٦٤) الْيَوْمَ
نَخْتِمُ عَلَى أَفْوَاهِهِمْ وَتُكَلِّمُنَا أَيْدِيهِمْ وَتَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (٦٥)

60-61. Ey Âdemoğulları! Size "Şeytana kulluk etmeyin, o sizin için apaçık bir düşmandır; bana kulluk edin, doğru yol budur" dememiş miydim? 62. Nitekim o şeytan sizden nicelerini saptırdı. Hiç aklınızı kullanmıyor muydunuz? 63. İşte size bildirilen cehennem bu! 64. İnkârcılıkta ısrar etmenize karşılık girin oraya. 65. O gün onların ağızlarını mühürleriz; yapmış olduklarını elleri bize anlatır, ayakları da tanıklık eder.

---

5. Buhâri, Enbiyâ, 7; Fiten, 28.

Her zaman ilim ve amel sahibi ol. Şeriatın seni yönlendirip davet ettiği ve senden yapmanı istediği şey de odur. Sen de kendi kurtuluşun için ve kendilerini şeriata uygun apaçık yolda yürüterek halkının kurtuluşu için çalış. Çünkü Allah Teâlâ kıyamet günü adalet ve güzel kişilik, karakter ve davranışlarında onları senin lehine şahit kılar. Şayet onları muhalif ve yasak yollara yönlendirirsen durum tersine döner ve Hak Teâlâ kötü karakter ve davranışlarında kıyamet günü onları senin aleyhine şahit kılar. Vücut organları, kıyamet günü lehine ya da aleyhine şahitlik edilecek kimse için güvenilir bir şahittir. Çünkü kendisinden meydana geldiği bedenin işlerini yönettiği sürece nefs-i nâtıkanın, vücut organlarını ancak Şârî' diliyle Allah'ın belirlediği yer ve hâllerde ona itaat için hareket ettirmesi bedenin hakkıdır. Bedenin nefs-i nâtıka üzerindeki bu hakkı, annelik hakkından kaynaklanır. Nefislerin bir kısmı iyi evlattır. O, anne-babanın sözünü dinler ve onlara itaat eder. Onun için Allah'ı razı etmek ebeveyni razı etmekten geçer. Nefislerin bir kısmı da âsi evlattır. O ne söz dinler ne de itaat eder. Beden nefse ancak iyilik yapmasını emreder. Bu sebeple kıyamet günü derileri ve bütün organları âsi evladın aleyhine şahitlik eder. Çünkü bu evlat onları zorlamış, arzu ve isteklerine göre yönlendirmiştir. Deri ve organlarının yaptığı şahitlikle kişinin kendisi hakkındaki şahitliği olmasaydı ne kitap ne de hüküm sabit olabilirdi. İtiraf eden kişi azaba uğratılmaz. Çünkü ilâhî lütuf bunu gerektirmez. Organlar vâli değil, yönetilen tebaadır. Onlar, [kendilerine kötülük aktaran nefsi ve şeytanı] sadece asıl vâliye (Allah'a) şikâyet edebilirler.

وَلَوْ نَشَاءُ لَطَمَسْنَا عَلَىٰ أَعْيُنِهِمْ فَاسْتَبَقُوا الصِّرَاطَ فَأَنَّىٰ يُبْصِرُونَ (٦٦) وَلَوْ نَشَاءُ
لَمَسَخْنَاهُمْ عَلَىٰ مَكَانَتِهِمْ فَمَا اسْتَطَاعُوا مُضِيًّا وَلَا يَرْجِعُونَ (٦٧) وَمَنْ نُعَمِّرْهُ نُنَكِّسْهُ
فِي الْخَلْقِ أَفَلَا يَعْقِلُونَ (٦٨) وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ وَقُرْآنٌ
مُبِينٌ (٦٩)

66. Dilesek (dünyada da) gözlerini büsbütün kör ederdik de yolu bulmak için koşuşurlardı; ama o takdirde nasıl görebilecekler ki? 67. Yine dilesek oldukları yerde onların mahiyetlerini değiştirirdik de (taş gibi) artık ne ileri gidebilirler ne de geri dönebilirlerdi. 68. Kime uzun ömür verirsek onu yaratılış çizgisinde tersine çeviririz. Hiç düşünmezler mi? 69. Biz ona şiir öğretmedik; zaten ona yaraşmazdı da. Ona vahyedilen, ancak bir zikir ve apaçık Kur'ân'dır.

[Biz ona şiir öğretmedik]: Çünkü peygamber, açıklayıcı ve tafsil edici olarak gönderildi. *Şi'r* kelimesi *şu'ûr*dan gelir. Zira şiirin mahalli tafsil etmek

değil, özetlemektir. Özetlemek de açıklamanın zıddıdır. Allah Teâlâ, Hazreti Peygamber'e şair demelerinden dolayı [Biz ona şiir öğretmedik] buyurmuştur. Çünkü şiir özetleme, remiz, kinaye ve tevriye yapma yeridir. Yani biz peygambere ne remz yoluyla ne de kinaye yoluyla öğretmedik. Biz belirli bir şeyi kastederken ona başka bir şeyle hitap etmediğimiz gibi ona hitabı da özetlemedik. Çünkü Allah Teâlâ onu yeterli açıklama ile göndermiştir. Şiir ise bu yapıda vaz edilmemiştir. İçerisinde açıklama bulunsa bile [Zaten ona şiir yaraşmazdı, o] yani peygamberle gönderdiğimiz şey [ancak bir zikirdir]. Çünkü peygamber o zikri Hak ile karşılıklı oturmaktan almıştır. Onu bize çekip, kendisinden uzaklaştırdığımızda ve katımızda bizimle hazır hâle getirdiğimizde onun gözü ve kulağı olduk. Sonra oluş ve cehalet karanlıklarında kendisiyle doğru yolu bulasınız diye onu size geri gönderdik. Böylece onun size hitap eden dili olduk. Sonra ona gördüklerini hatırlatan bir hatırlatıcı indirdik. O hâlde o Kur'ân, peygambere bir hatırlatmadır. "Kur'ân", katımızda tanığı "mübîn" (apaçık) olan şeylerin toplamıdır. Onda şiirde olduğu gibi ne remiz ne de kinaye vardır. Çünkü eriştiği en münezzeh ve en mukaddes yakınlıkta peygamberin bizzat görüp müşahede ettiği şeyin aslını bildiği için Kur'ân, toplamın kendi içerisinde tafsil edilmiştir. Hazreti Peygamber onu "şuur" ile almamıştır. Zira şuur, hissettiği hususta his sahibinin belirlemiş olduğu her şeydir. Çünkü şuur bir sezgidir ve gerçeğe mutabık olup bilgi hâline gelse bile basiretle söylenmiş değildir. Şuur ile bilgi arasındaki fark işte budur. Şuurun bilgideki payı, kapının ardında sonuç olarak bir şey bulunduğunu bilmek, ama kim olduğunu bilmemektir. Bilgi ise ancak kapının açılmasından sonra keşf yoluyla elde edilir. Bu keşfi, ilâhî cömertlik verip ortaya koyar ve açıklar.

لِيُنْذِرَ مَنْ كَانَ حَيًّا وَيَحِقَّ الْقَوْلُ عَلَى الْكَافِرِينَ (٧٠)

70. Diri olanları uyarsın ve inkârcılar hakkındaki o söz gerçekleşsin diye (gönderilmiştir).

Bu dünya hayatına dalanlar diriler değil, ölülerdir. Ne zaman diriltileceklerini de bilmezler. Müminler ise ebedî hayata hazırlanmış, hayat da onlara eşlik etmiştir. Sonra işin aslını astarını öğrenemeseler de hayatın adı onlardan çekildi. Bu nedenle şöyle yapacağız böyle yapacağız diye bir süre vaad ettiler. Allah Teâlâ da "Biz ona yakında büyük bir mükâfat vereceğiz." (Nisâ, 4/74) buyurdu. Hayatın kendilerine eşlik etmesiyle Hazreti Peygamber'den sallallahu aleyhi ve sellem sözler işitiyorlardı. Çünkü o, içerisinde ölümün olmadığı tamamıyla bir hayat oluvermişti. Allah'ın hikmeti yerli yerinde cere-

yan eder. Zira diri olanın sözünü yalnızca diri işitir. Bu sebeple Hazreti Peygamber'e sallallahu aleyhi ve sellem "Diri olanları uyarasın diye..." (Yâsîn, 36/70), "Şüphesiz sen *ölülere işittiremezsin."* (Neml, 27/80) ve "Sen kabirdekilere işittiremezsin!" (Fâtır, 35/22) buyrulmuştur. Çünkü Hazreti Peygamber Bedir'de müşriklerden ölenlere seslenmiş ve onlara sözünü dinlemelerini bildirmişti. Hâlbuki kendisine hayatın eşlik ettiği kimse diriden işitir, ölüye de işittirir. Çünkü o kimse, diri kısmıyla diriye uyar ve ondan yardım ister; ölü kısmıyla da ölüye uyar ve ona yardım eder.

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا خَلَقْنَا لَهُمْ مِمَّا عَمِلَتْ أَيْدِينَا أَنْعَامًا فَهُمْ لَهَا مَالِكُونَ (٧١)

71. Görmediler mi, ellerimizin yapıp ettiklerinden kendileri için nice hayvanlar yarattık da onlar, bu nimetlere sahiptir.

Allah Teâlâ, Âdem aleyhisselâmın iki elle yaratılma teşrifine şunu eklemiştir: [Görmediler mi?] Bunu hayvan olan insanlara, kâmil insanların kemalini bildirmek üzere yapmıştır. "Görmediler mi?" deki çoğul zamiri, hayvan olan insanlara döner.

[Onlar için yarattığımızı], yani onlar sebebiyle yarattığımızı [görmediler mi?] [Onlar için]'deki zamir, âlemde ilâhî hitapla hedeflenen insan-ı kâmillere döner. [Ellerimizin yapıp ettiklerinden] ifadesinde geçen eller, sebeplerden başka bir şey değildir. Çünkü bu izafet, şereflendirme izafetidir; daha doğrusu hakiki izafettir. "Komutan hırsıza vurdu." veya "Komutan hırsızın elini kesti." denilir. Ne var ki kesme işlemi bir görevlinin eliyle gerçekleşmişken, kesme emri komutandan gelmiş ve bu nedenle kesme fiili komutana nispet edilmiştir. Allah Teâlâ âyette yaratma işini ilâhî ellere izafe etmiş ve *eydînâ* kelimesine "-nâ" çoğul zamirini getirmekle bütün ilâhî isimleri kastetmiştir. Bu, yaratılışının Allah'ın iki eline izafe edilmesinde Âdem aleyhisselâmın kendisiyle şeref bulduğu teşrifin kemale ermesi içindir. [Nice hayvanlar] ise insanlara yönelik ihsanıdır.

[Onlar, bu nimetlere sahiptir]: Bu nimetlere Allah'ın sahip kılmasıyla sahip olurlar. Hayvan olan insan ise böyle değildir. Çünkü hayvan olan insan, Allah'ın nimet vermesinden gafil olarak kendisinde bulunan nimete bizzat kendisinin sahip olduğunu iddia eder. Hayvan olan insan, itaat gereğince yaratıklarda tasarrufta bulunurken, insan-ı kâmil ilâhî sahiplendirme gereğince onlarda tasarrufta bulunur. Öyleyse insan-ı kâmilin yaratıklardaki tasarrufu Allah'ın eliyle gerçekleşir. Zira âlemde yaratılmış her şeyin yaratılışı, ilâhî ele izafe edilmiştir. Allah Teâlâ, [Ellerimizin yapıp ettiklerinden] buyurur. Bura-

da "eller" ifadesi çoğul kullanılmıştır. Âlemde yaratıcı konumunda olan her el kuşkusuz onun elidir. O, sahip kılma ve tasarruf imkânı veren bir eldir.

وَذَلَّلْنَاهَا لَهُمْ فَمِنْهَا رَكُوبُهُمْ وَمِنْهَا يَأْكُلُونَ (٧٢) وَلَهُمْ فِيهَا مَنَافِعُ وَمَشَارِبُ أَفَلَا
يَشْكُرُونَ (٧٣)

72. Bunları kendilerine boyun eğdirdik ki bir kısmı binekleridir, bir kısmını da yerler. 73. Bunlarda kendileri için içecekler ve başkaca yararlar da vardır. Hâlâ şükretmeyecekler mi?

Bu âyette hayvan, iradenin hükmünün ortaya çıkması için boyunduruk altına alınmakla diğerlerinden ayrılır. Çünkü iradeye sahip olduğu için reddetmeye de istidadı vardır. Boyun eğdiren ismi kendisine yöneldiğinde onun hükmü, iradesi ve kudreti olmayanın hükmü altına girmektir. Çünkü bu iki nitelik, kendisinde bulunduğu kimseye izzet vermektedir. Zira hayvan, boyun eğdirme yoluyla insanın yükünü taşımaya, bineği olmaya ve maslahatına göre kullanılmaya elverişli hâle gelir. Bilmelisin ki: Allah tarafından insanın emir ve boyunduruğuna verilse de hayvanlar, maslahatına uygun işleri yerine getirmekle senin de onların emrine verildiğini unutmazlar. Yemleyip suvarmak, başta ters ve pislikleri olmak üzere hayvanların temizlenmesi gereken yerlerini temizlemek ve rahatsızlık veren soğuk ve sıcaktan korumak onların maslahatlarındandır. İşte bu ve benzeri örnekler Hak Teâlâ'nın seni onun emrine vermesinden ve nefsinde ona hacet bırakmasından ileri gelir. Zira emrine verilmesi senin hayvana üstün olmandan dolayı değildir. Çünkü Allah Teâlâ onu sana muhtaç etmez, daha çok seni ona muhtaç etmiş ve sende ona yönelik bir hacet bırakmıştır. Kaçma mekanizması olan bütün hayvanlar senden kaçar. Bu ancak sana muhtaç olmamalarından ve tabiatlarında onlar için zararlı olduğun bilgisi bulunmasından kaynaklanır. Sonra, senin onlardan bir şey istemen ve onlardan bir şey elde etmek için çaba sarfetmen, onlara muhtaç olduğuna delildir. Allah'a yemin olsun ki hayvanların kendisine muhtaç olmadığı bir kimse, kendince hayvanlardan daha üstün olduğunu nasıl düşünür? Allah'a yemin olsun ki, işleri ancak "zevk" yoluyla müşahede eden ve gören bilir. Allah resûlü sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "Eğer hayvanlar, ölüm hakkında sizin bildiğinizi bilselerdi, onlardan semiz bir et yiyemezdiniz."[6] Allah resûlünün, onların istidadının güzelliğine ve bizim istidadımızın kötülüğüne dair uyarısına da bakınız. Hatta ölüm hakkındaki fikriy-

6. İbn Kayyım el-Cevzî, *et-Tıbbu'n-Nebevî*, (Kahire: Dâru İbn Hazm, t.y.) I, 321.

le bu konumda yer alan kimsenin sonunda varacağı hâl, hayvanların istidadını elde etmek olacaktır. Bu kazanım, bu makama ulaşan kimseye yönelik bir övgü ve mertebesinin yükselmesi anlamına gelir. İnsan dışındaki hayvanlara nasıl hor bakılabilir ki? Allah'ın sana yönelik övgüsünden maksat da vasıflarında hayvanlara ortak olmandır.

وَاتَّخَذُوا مِن دُونِ اللَّهِ آلِهَةً لَّعَلَّهُمْ يُنصَرُونَ (٧٤) لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَهُمْ وَهُمْ لَهُمْ جُندٌ
مُّحْضَرُونَ (٧٥) فَلَا يَحْزُنكَ قَوْلُهُمْ إِنَّا نَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ (٧٦) أَوَلَمْ يَرَ الْإِنسَانُ
أَنَّا خَلَقْنَاهُ مِن نُّطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُّبِينٌ (٧٧)

74. Onlar yardım göreceklerini umarak Allah'tan başka tanrılar edinirler. 75. Hâlbuki o sözde tanrılar kendilerine yardım edemezler, aksine kendileri onların hizmetindeki askerlerdir. 76. Onların sözleri seni üzmesin. Biz onların gizlediklerini de açığa vurduklarını da elbette biliyoruz. 77. İnsan kendisini bir nutfeden yarattığımızı görmez mi? Oysa o, şimdi apaçık bir hasım olmuştur.

[Oysa o, şimdi apaçık bir hasım olmuştur], yani husumetini ayan beyan etmiştir. Bu insanın rablik iddiasından kaynaklanır. Hâlbuki Allah onu ancak bir kul olarak yaratmış, dolayısıyla sınırını aşamaz. Oysa insan, rabliği hakkında rabbine karşı çıkmıştır. Rabbine karşı çıkan tek yaratık da odur. Allah da onun husumetini "apaçık olma" özelliğiyle nitelemiştir. Çünkü rablik iddiası dışındaki herhangi bir konuda bir yaratıktan herhangi bir hasımlık meydana gelse yaratık bu iddiasında haklı olabilir. Haklı oluşu dinleyene ve hâkime gizli kalabilir, böylelikle haklı olan o mu yoksa hasmı mı bilemezler. İddiasında doğruyu mu söylemektedir yoksa değinilen hususların ihtimal dâhilinde olmasından dolayı yalan mı söylemektedir? Rablik hakkındaki iddiası ise başkadır. Çünkü insan bunu kendiliğinden bilir ve Allah'ın yaratıklarından kendisini her işiten kimse, iddia sahibi kişinin yalan söylediğini, onun da bir kul olduğunu ve Allah'ın da onu bu sebeple yarattığını bilir. Bu nedenle insan hakkında "apaçık bir hasım", yani hasımlığında haksızlığı açık olan kimse denilmiştir. Rabliği hususunda rabbine karşı çıkanın hâli nice olur?

Sonra, bu durumdaki bir insan keşke kendisi hakkında çaba sarfetseydi. Böylece rablikte herhangi bir payı olmadığını kendiliğinden bilirdi. Rablik iddiasında bulunan insan, daha sonra taş, bitki, hayvan, insan, cin, melek ya da yıldız gibi Allah'ın yaratıklarından herhangi birisinin rabliğini de kabul eder. Zira yaratıklardan kendisine tapılmamış hiçbir sınıf kalmamıştır. Bunlara tapan da "hayvan olan insan"dan başkası değildir. İnsanların en bedbah-

tı, âhiretini başkasının dünyasına karşılık satan ve âhiret namına hiçbir şey elde edemeden helâk olan kimsedir. Böyle kimse başkalarını bilmede insanların en cahili, kendini bilmede ise insanların en bilgilisi olmakla kendi aleyhine şahitlik eder. Çünkü o rablik iddiasında kendisi için bulunmamıştır. Rablik iddiasında kendisi için bulunan kimse şüphesiz kavmini hafife almıştır. Zira bütün yaratıklar Allah'a ibadet ederler. Fakat insanlardan bir kısmı bundan müstesnadır. Çünkü insan, hasımların en yamanıdır. Öyle ki o, haksızlığı çok açık olan bir konuda hasımlık yapmaktadır. Zulme konu olan da rablik (iddiasından) başkası değildir. Siz, hiç köleliğinden kurtulmadan ve efendiliği hakkında efendisiyle tartışmadan onunla hasımlaşan bir köle gördünüz mü?

وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِيَ خَلْقَهُ قَالَ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ (٧٨) قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي
أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ (٧٩) الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الشَّجَرِ الْأَخْضَرِ نَارًا
فَإِذَا أَنْتُمْ مِنْهُ تُوقِدُونَ (٨٠) أَوَلَيْسَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِقَادِرٍ عَلَى أَنْ يَخْلُقَ
مِثْلَهُمْ بَلَى وَهُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ (٨١) إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (٨٢)

78. Kendi yaratılışını unutup bize örnek getirmeye kalkışıyor ve "Şu çürümüş kemiklere kim can verecekmiş!" diyor. 79. De ki: "Onları ilk başta yaratmış olan diriltecek. O yaratmanın her türlüsünü bilir. 80. Yemyeşil ağaçtan sizin için ateş çıkaran O'dur; işte ondan yakıp durmaktasınız. 81. Gökleri ve yeri yaratan Allah onların benzerini yaratmaya kadir değil mi? Elbette öyledir. O eşsiz yaratıcıdır, her şeyi bilir. 82. Bir şey murad ettiğinde, O'nun emri "Ol!" demekten ibarettir; hemen oluverir."

[Onun emri] âyetinde emir iki tanedir: Bir vasıtayla gelen emir ve vasıtaların kaldırılmasıyla gelen emir. Allah'ın kendisine yönelik vasıtaları ortadan kaldırmayı emretmesine karşı kulun baş kaldırması düşünülemez. Çünkü o emir, "Ol!" şeklinde verilmiştir ve yalnızca "olmamışlık" ile nitelenene söylenebilir. "Olmamışlık" ile nitelenenin, emri kabul etmemesi düşünülemez. İlâhî emir vasıtayla geldiğinde ise artık "Ol!" emriyle gelmez. Çünkü "Ol!" emri, vasıtayla gelmeyen emr-i ademînin özelliklerindendir. Emir, fiili gösteren şeylerle gerçekleşir. Namazın kılınması ve zekâtın verilmesi kişiye emredilir ve ona "Namaz kıl, zekât ver." denilir. Böylelikle fiil kipinden emir ismi türetilmiştir. Dolayısıyla içlerinden dileyen, emre itaat eder, dileyen de emre karşı gelir. İnsan, içinde gerçekleşeni kendinden uzaklaştırmaya güç yetiremez. Çünkü "Ol!" emri, insanın nefsinde gerçekleşen şeylerle ilintilidir. Böylece kimde ve ne zaman gerçekleşirse gerçekleşsin hüküm meyda-

na gelir. Böylelikle kişi "Ol!" emrinin taalluk ettiği durumun hakikatine göre zorunlu olarak iman eder, zorunlu olarak namaz kılar ya da zorunlu olarak oruç tutar. Vasıtalı emir reddedilebilirken (vasıtasız gelen) ilâhî emir reddedilemez. Lâkin, muhatap emri yerine getireceği bir araç bulamayabilir, bu nedenle de âsiymiş gibi görünür. Hâlbuki o, aslında yalnızca âciz ve yoksundur. Zira meydana gelmesi emredilen şeyi meydana getirecek araç kendisinde mevcut değildir.

Böyle bir kimse, Hak Teâlâ'nın emirlerine uymada yani Hak Teâlâ'nın kendileri için yarattığı emirleri kabul etmede diğer yaratıklardan daha itaatkâr değildir. Fakat onlar bunun farkında değillerdir. Allah'ın itaat etmemizi gerekli kıldığı emirleri, peygamberlerin dilinde gelen emirler değil, ilâhî emirlerdir. Hâlbuki yaratıklardan emir veren kimse, emir verdiği hususta itaatkârdır. Çünkü o, emretmekle emrolunmasaydı emir vermezdi. Şayet emir verdiği kişi, o emri vermekle emrolunan kişinin emrini dinlerse ona itaat eder. Allah'ın emri vasıtalar olmaksızın geldiğinde ona karşı çıkılamaz.

İlâhî emir de ilâhî iradeye karşıt olmaz. Çünkü ilâhî irade, ilâhî emrin tanımına ve hakikatine dâhildir. Emir olmadığı hâlde emir kipini emir olarak isimlendirmeleriyle karışıklık ortaya çıkmıştır. Emir kipi şüphesiz murad edilmiştir. Fakat Hak Teâlâ'nın emirleri, peygamber olan tebliğcilerin dilinde geldiğinde onlar emir değil, emir kipleridir ve böyle emirlere isyan edilebilir. Çünkü emir veren bazen emredilen şeyin gerçekleşmesini istemediği hâlde o şeyi emredebilir. Oysa Allah'ın emrine karşı hiç kimse isyan etmemiştir.

[Bir şey murad ettiğinde, O'nun emri "Ol!" demekten ibarettir; hemen oluverir]: Mahiyetlerin (*a'yan*) yokluk hâllerinde "duyma" dışında hiçbir nispeti yoktur. Çünkü yokluk hâllerinde kendilerine var olma emri ulaştığında mahiyetlerin (*a'yan*), zâtları itibariyle ilâhî emri kabule istidadı vardır. Allah var olmalarını dilediğinde "Kün" demiş, onlar da oluvermiş ve mahiyetleri üzere ortaya çıkmışlardır. Böylelikle ilâhî kelâm, mahiyetlerin kendisine yaraşan sözle Allah Teâlâ'dan idrak ettiği ilk şeydi.

Asıl ise bir şeyin varlığı değil, mahiyetinin sabit olmasıdır. O şeyin bu vasıfla nitelenişi ve kendisine hitap edildiğinde bu vasfın, hitabı işitmeyi kabul edişi ezelden böyledir. Şu hâlde onun, varlık vasfını kabule istidadı vardır ve o kendisine ibadet edileni görmek için hızla koşar. Yokluk hâlinde mabudu kendisine "Ol!" dediğinde, o da oluverir. Böylelikle o, bir taraftan bizzat kendisi ortaya çıkmıştır, bir taraftan ise çıkmamıştır.

Hakk'ın sözünü duyma, oluş mertebelerin ilkidir ve bitiş de kendisiyle gerçekleşir. Oluşun varlığının başlangıcı, duyma ile gerçekleşmişken varlığı-

nın sona ermesi de duyma ile gerçekleşir. Nimet ehlinde nimet, azap ehlinde ise azap devam eder. O hâlde, yaratılmış her şeyin oluş ve başlangıcı ancak "Ol!" sözüyle meydana gelmiştir. Allah, "Ol!" sözünü ona duyurmuş, o da emre itaat etmiştir. Böylece, önceden yok iken harici varlığı ortaya çıkmıştır. Kendisine "Ol!" demesiyle oluveren kimsenin hâlini bilen Allah'ın şanı yücedir! O hâlde "mümkün"ün elde ettiği ilk şey, Hakk'ın sözünü duyma mertebesidir. Çünkü "Ol!" emri, Allah Teâlâ'nın "Bir şeyin olmasını istediğimiz zaman, ona sözümüz sadece "Ol!" dememizdir. Hemen oluverir. (Nahl, 16/40) âyetinde buyurduğu sözün niteliğidir. Yine duymaya taalluk eden de sözdür.

Allah Teâlâ, kâfirlerle ilgili işin bitirilmesi hakkında "Aşağılık içinde kalın orada, artık benimle konuşmayın" (Mü'minûn, 23/108) buyurarak kendilerine hitap etmiş, onlar da duymuşlardır. Cennetlikler hakkındaki işin bitirilmesinde ise kendileri için nimetlerin en büyüğü rü'yet ve tecellinin ardından Allah onlara "Sizin için geride bir şey kalmış mıdır?" buyurur. Onlar da şöyle cevap verir: "Rabbimiz! Bizim için geride ne kalabilir ki? Bizi cehennem ateşinden kurtardın, cennete soktun, bizi bu mülkün sahibi kıldın ve seninle aramızdaki perdeleri kaldırdın da böylece seni gördük. Geride kalan hangi nimet, elde ettiğimizden daha büyük olabilir ki?" Bunun üzerine Allah, "Sizden razı olmam ve size asla öfkelenmemem!" buyurur. Böylelikle Allah Teâlâ, rızasını ve rızasının devamını onlara bildirmiş, onlar da duymuşlardır. Doğrusu bu, buldukları en büyük nimettir. Böylece söz, başlangıçta olduğu gibi bitişte de duyma ile gerçekleşmiştir. Sonra, duyma daima başlangıçları ile nimet mertebelerinin bitişi arasında onlara eşlik eder. Hak Teâlâ'nın hitabında zikrettiklerini anlayabilecek bir kulağı olan kimseye ne mutlu!

فَسُبْحَانَ الَّذِي بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (٨٣)

83. Her şeyin hükümranlığı elinde olan Allah'ın şanı yücedir! Siz yalnızca ona döndürüleceksiniz.

SÂFFÂT SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

وَالصَّافَّاتِ صَفًّا (١)

1. Saf bağlayıp duranlara andolsun.

Allah Teâlâ, kendi katında saf tutan melekler üzerine yemin etmiş ve [Saf bağlayıp duranlara andolsun] buyurmuştur. Onlar dördüncü semayı mâmur eden meleklerdir. Ya da Allah'ın dairesel feleklere yerleştirdiği melek türleridir. Çünkü onlar zikir okuyup saf bağlayan meleklerdir. Onlar arasında ayakta duranlar ve oturanlar olduğu gibi secde ve rükû edenler de vardır. Nitekim Allah Teâlâ onlar hakkında haber vererek "Bizim her birimizin bilinen bir makamı vardır." (Sâffât, 37/164) buyurmuştur. İşte onlar gökleri mâmur eden meleklerdir.

فَالزَّاجِرَاتِ زَجْرًا (٢)

2. Haykırarak sevkedenlere andolsun.

[Haykırarak sevkedenler] kâinatın dört bir yanında görevlendirilen âmâde meleklerdendir. İşte onlar havayı mâmur kılan meleklerdir.

فَالتَّالِيَاتِ ذِكْرًا ﴿٣﴾

3. Zikri (Allah'ın kelâmını) okuyanlara andolsun.

Zikri okuyanlar birbirlerini takip ederler. Zira risâletin de bir kısmı diğer kısmını takip eder. Onlar sabitler feleğini mâmur eden meleklerdir. Onların hepsi, nebî meleklerdir. Allah'ın nitelediği şekilde ibadet ederler, zira sürekli makamlarında bulunurlar.

إِنَّ إِلَٰهَكُمْ لَوَاحِدٌ ﴿٤﴾ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَرَبُّ الْمَشَارِقِ ﴿٥﴾ إِنَّا زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِزِينَةٍ الْكَوَاكِبِ ﴿٦﴾

4. Sizin ilâhınız gerçekten bir tek ilâhtır. 5. O, göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin rabbidir. Doğuların da (batıların da) rabbidir. 6. Biz dünya semasını ziynetlerle, yıldızlarla donattık.

Sabit yıldızlar feleği, Atlas feleğinde mesafe kat eden en büyük felektir. Ancak yıldızlar "sabit" olarak isimlendirilmişlerdir. Çünkü ömürler kısa olduğundan, onun hareketlerini idrak edemezler. Oradaki her yıldız uzak felekten bir dereceyi yüz senede kat eder. Dolayısıyla uzak felek, her derecesi yüz sene olan üç yüz altmış derece kadardır. Gökler, Allah onları bitişikken yarıp da dairesel olduğunda, zâtı ve cismi bakımından, arkada duran için bir perde olamayacak kadar şeffaftı. Daha sonra biz sekizinci felekte yani sabit yıldızlar feleğinde bulunanları gözlerle idrak ettik. Hâlbuki oranın dünya semasında yer aldığı düşünülebilir, çünkü göz ancak orada bulunanları idrak edebilir. Bu durumda hitap, görme duyusunun verdiği imkâna göre vâki olur.

وَحِفْظًا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ مَارِدٍ ﴿٧﴾

7. Onu itaatten çıkan her şeytandan koruduk.

O, şeytanların en büyüğüdür.

لَا يَسَّمَّعُونَ إِلَى الْمَلَإِ الْأَعْلَىٰ وَيُقْذَفُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ ﴿٨﴾ دُحُورًا وَلَهُمْ عَذَابٌ وَاصِبٌ ﴿٩﴾

8-9. Onlar, ulvî topluluğu (ileri gelen melekler topluluğunu) dinleyemezler. Kovulmaları için her taraftan taşa tutulurlar. Onlar için sürekli bir azap da vardır.

Işıktan meydana gelen her varlık, ulvî topluluğu (*el-mele'ü'l-a'lâ*), doğadan meydana gelen her varlık ise süflî topluluğu (*el-mele'ü'l-esfel*) teşkil eder. Âlemin en kâmil varlığı ise bu iki niteliği kendinde birleştirendir. O da sahip olduğu yönleriyle ikisini ayrıştıran ya da birleştirici tarafıyla onları ulvî ve süflî olarak ayrıştıran Berzah'tır.

إِلَّا مَنْ خَطِفَ الْخَطْفَةَ فَأَتْبَعَهُ شِهَابٌ ثَاقِبٌ (١٠)

10. Ancak onlardan söz kapan olur. Onu da delip geçen bir alev izler.

[Onu da delip geçen bir alev izler], yani o, alevin izinden görebileceğin büyük bir ışık verir. Bu ışık onun izinde bir yol olarak kalır. *Şihâb*, kuyruklu yıldızdır, esîrden hızla yol almasıyla ortaya çıkar. Esîr yanan, fakat tutuşmayan havadır, yani havaya bitişiktir. Şayet esîr kuyruklu yıldızların hareket etme hızında havayla birleşirse, havanın bazı nemli parçalarına tutuşması bakımından ona etki eder. Böylelikle kuyruklu yıldızlar ortaya çıkarlar. Bu onların hızlı hareket etmesinden kaynaklanır, böylece [çıplak] gözle görülürler.

فَاسْتَفْتِهِمْ أَهُمْ أَشَدُّ خَلْقًا أَمْ مَنْ خَلَقْنَا إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِنْ طِينٍ لَازِبٍ (١١) بَلْ عَجِبْتَ
وَيَسْخَرُونَ (١٢) وَإِذَا ذُكِّرُوا لَا يَذْكُرُونَ (١٣) وَإِذَا رَأَوْا آيَةً يَسْتَسْخِرُونَ (١٤) وَقَالُوا إِنْ هَذَا
إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ (١٥) أَئِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا أَئِنَّا لَمَبْعُوثُونَ (١٦) أَوَآبَاؤُنَا الْأَوَّلُونَ
(١٧) قُلْ نَعَمْ وَأَنْتُمْ دَاخِرُونَ (١٨) فَإِنَّمَا هِيَ زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ فَإِذَا هُمْ يَنْظُرُونَ (١٩) وَقَالُوا يَا
وَيْلَنَا هَذَا يَوْمُ الدِّينِ (٢٠) هَذَا يَوْمُ الْفَصْلِ الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ (٢١) احْشُرُوا الَّذِينَ
ظَلَمُوا وَأَزْوَاجَهُمْ وَمَا كَانُوا يَعْبُدُونَ (٢٢) مِنْ دُونِ اللَّهِ فَاهْدُوهُمْ إِلَى صِرَاطِ الْجَحِيمِ
(٢٣) وَقِفُوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْئُولُونَ (٢٤) مَا لَكُمْ لَا تَنَاصَرُونَ (٢٥) بَلْ هُمُ الْيَوْمَ مُسْتَسْلِمُونَ
(٢٦) وَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ (٢٧) قَالُوا إِنَّكُمْ كُنْتُمْ تَأْتُونَنَا عَنِ الْيَمِينِ
(٢٨) قَالُوا بَلْ لَمْ تَكُونُوا مُؤْمِنِينَ (٢٩) وَمَا كَانَ لَنَا عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ بَلْ كُنْتُمْ قَوْمًا
طَاغِينَ (٣٠) فَحَقَّ عَلَيْنَا قَوْلُ رَبِّنَا إِنَّا لَذَائِقُونَ (٣١) فَأَغْوَيْنَاكُمْ إِنَّا كُنَّا غَاوِينَ (٣٢) فَإِنَّهُمْ
يَوْمَئِذٍ فِي الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ (٣٣) إِنَّا كَذَلِكَ نَفْعَلُ بِالْمُجْرِمِينَ (٣٤) إِنَّهُمْ كَانُوا إِذَا
قِيلَ لَهُمْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ يَسْتَكْبِرُونَ (٣٥)

11. (Ey Muhammed!) Şimdi sen onlara sor! Kendilerini yaratmak mı daha zor, yoksa yarattığımız diğer şeyleri yaratmak mı? Şüphesiz biz onla-

rı yapışkan bir çamurdan yarattık. 12. Hayır, sen (onların hâline) şaştın onlar ise alay ediyorlar. 13. Kendilerine öğüt verildiği zaman öğüt almıyorlar. 14. Bir mûcize gördükleri zaman onu alaya alıyorlar. 15. (Dediler ki:) "Bu bir büyüden başka bir şey değildir. 16. Gerçekten biz, ölüp bir toprak ve kemik yığını hâline geldikten sonra tekrar mı diriltileceğiz? 17. Önceden gelip geçmiş atalarımız da mı?" 18. De ki: "Evet, hem de siz aşağılanmış kimseler olarak (diriltileceksiniz)." 19. O ancak şiddetli bir sesten ibarettir. Bir de bakarsın ki onlar (diriltilmiş hazır) beklemektedirler. 20. Şöyle diyecekler: "Vay başımıza gelene! Bu beklenen ceza günüdür." 21. Onlara, "İşte bu, yalanlamakta olduğunuz hüküm ve ayırım günüdür" denilir. 22-24. Allah meleklere şöyle emreder: "Zulmedenleri, eşlerini ve Allah'ı bırakıp da tapmakta olduklarını toplayın, onları cehennemin yoluna koyun ve onları tutuklayın. Çünkü onlar sorguya çekileceklerdir." 25. Onlara, "Ne diye yardımlaşmıyorsunuz?" denir. 26. Hayır, onlar bugün teslim olmuş kimselerdir. 27. Birbirlerine yönelip sorarlar (çekişirler). 28. Şöyle derler: "Siz bize sağdan gelirdiniz. Bize haktan yana görünürdünüz." 29. Diğerleri de onlara şöyle derler: "Hayır, siz zaten mümin kimseler değildiniz. 30. Bizim, sizin üzerinizde hiçbir hâkimiyetimiz yoktu. Hatta siz azgın bir kavimdiniz. 31. Artık rabbimizin sözü (azap) bizim hakkımızda gerçekleşti. Biz onu mutlaka tadacağız. 32. Evet, biz sizi saptırdık. Çünkü biz de sapkın kimselerdik." 33. Artık onlar o gün azapta ortaktırlar 34. İşte biz suçlulara böyle yaparız. 35. Çünkü onlar, kendilerine, "Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur." denildiği zaman inanmayıp büyüklük taslıyorlardı.

Kur'ân'daki yirmi altıncı tevhîd

Bu Kur'ân'daki yirmi altıncı tevhîddir. O, şaşırma tevhîdidir. Bu tevhîd, hüviyetin değil, Allah'ın tevhîdidir. [Büyüklük taslıyorlardı] sözünden maksat, onlar hüviyeti büyük görüyorlar ve buna şaşırıyorlardı. Bu nedenle Hak Teâlâ "Tanrıları tek tanrıya mı indiriyor? Bu gerçekten şaşılacak bir şey!" (Sâd, 38/5) buyurmuştur. Yani "Bir olan hakikatte çokluk, gerçekten şaşılacak bir şey!" demektir. "Biz geçmiş atalarımızdan böyle bir şey duymadık." (Mü'minûn, 23/24) Onlar bu gerçeği ne inkâr etmişler ne de reddetmişlerdir. Aksine onu büyük görüp, büyüklük taslamışlardır. Eşyanın tek bir şey nasıl olabileceği hakkında şaşkınlık yaşamışlardır. Böyle bir şahsın böyle bir sözünü ise büyük görmüşlerdir. Öyle ki onun da onlardan birisi olduğunu, onların gördüğünden başka bir şey görmediğini bildikleri hâlde böyle davranmış-

lardır. Öyleyse onun iddia ettiği bu şeyin kaynağı neresidir? Mamafih duyu, ilâhî tahsisi bilmekten onları perdelemiştir.

وَيَقُولُونَ أَئِنَّا لَتَارِكُوا آلِهَتِنَا لِشَاعِرٍ مَجْنُونٍ (٣٦) بَلْ جَاءَ بِالْحَقِّ وَصَدَّقَ الْمُرْسَلِينَ (٣٧)
إِنَّكُمْ لَذَائِقُوا الْعَذَابِ الْأَلِيمِ (٣٨) وَمَا تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (٣٩) إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ
الْمُخْلَصِينَ (٤٠) أُولَٰئِكَ لَهُمْ رِزْقٌ مَعْلُومٌ (٤١) فَوَاكِهُ وَهُمْ مُكْرَمُونَ (٤٢) فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ
(٤٣) عَلَىٰ سُرُرٍ مُتَقَابِلِينَ (٤٤) يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِكَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ (٤٥) بَيْضَاءَ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ
(٤٦) لَا فِيهَا غَوْلٌ وَلَا هُمْ عَنْهَا يُنْزَفُونَ (٤٧) وَعِنْدَهُمْ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ عِينٌ (٤٨)

36. "Biz, deli bir şair için ilâhlarımızı mı terkedeceğiz?" diyorlardı. 37. Hayır, öyle değil. O, hakkı getirmiş, (önceki) peygamberleri de tasdik etmiştir. 38. Şüphesiz siz mutlaka elem dolu azabı tadacaksınız. 39. Siz ancak işlediklerinizin karşılığı ile cezalandırılırsınız. 40. Ancak Allah'ın hâlis kulları başka. 41-42. İşte onlar için belli bir rızık, meyveler vardır. Onlar ikram gören kimselerdir. 43. Onlar naîm cennetlerindedirler. 44. Koltuklar üzerinde karşılıklı olarak otururlar. 45-46. Onların etrafında cennet pınarından doldurulmuş, berrak ve içenlere lezzet veren kadehler dolaştırılır. 47. O baş döndürmez. Onlar, onu içmekle sarhoş da olmazlar. 48. Yanlarında bakışlarını yalnızca kendilerine çevirmiş iri gözlü eşler vardır.

[Bakışı kendisine çevirmek] (*kasru-tarf*) hayâ ile olur. Nitekim o eşler, bakışlarını çevirenlerdir. Zira onlar bakışlarında eşlerinden daha güzelini görmezler.

كَأَنَّهُنَّ بَيْضٌ مَكْنُونٌ (٤٩) فَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ (٥٠) قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ إِنِّي
كَانَ لِي قَرِينٌ (٥١) يَقُولُ أَئِنَّكَ لَمِنَ الْمُصَدِّقِينَ (٥٢) أَئِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا أَئِنَّا
لَمَدِينُونَ (٥٣) قَالَ هَلْ أَنْتُمْ مُطَّلِعُونَ (٥٤) فَاطَّلَعَ فَرَآهُ فِي سَوَاءِ الْجَحِيمِ (٥٥)

49. Sanki onlar (beyazlıklarıyla), saklanmış (gün yüzü görmemiş) yumurtalardır. 50. Derken birbirlerine yönelip sorarlar. 51. İçlerinden biri der ki: "Benim bir arkadaşım vardı. 52. 'Sen de tekrar dirilmeyi tasdik edenlerden misin?' derdi. 53. 'Gerçekten biz, ölüp bir toprak ve kemik yığını hâline geldikten sonra mı, biz mi hesaba çekileceğiz?" 54. (Konuşan o kimse yanındakilere) "Bakar mısınız, hâli ne oldu?" der. 55. Kendisi de bakar ve onu cehennemin ortasında görür.

Bu kıssa, Allah Teâlâ'nın Kehf sûresinde darb-ı mesel olarak zikrettiği iki adamın kıssasıdır. Bu kıssa, "Onlara, misal olarak şu iki adamı anlat" (Kehf, 18/32) âyetiyle başlayıp o iki adamın dünyadaki kıssalarını anlatan âyetlerin sonuna kadardır. Sâffât sûresindeki [İçlerinden biri der ki: "Benim bir arkadaşım vardı. 'Sen de tekrar dirilmeyi tasdik edenlerden misin?' derdi"] âyetinde ise onların âhiretteki konuşmalarını zikretmiştir. Allah Teâlâ bu âyette ve de konuşan kimsenin bakıp arkadaşını cehennemin ortasında gördüğünde "Allah'a andolsun, neredeyse beni de helâk edecektin." (sözünü içeren) âyetinde (Sâffât, 37/56) ayıplamayı da zikretmiştir. Nitekim o kimsenin sözü "Kıyametin kopacağını da sanmıyorum." (Kehf, 18/34) olmuştur.

Allah bizi de seni de muvaffak eylesin; bilmelisin ki cennetin dereceleri cehennemin derekeleri sayısıncadır. Dolayısıyla her bir derecenin mukabilinde cehennemden bir dereke bulunur. Bu da insanın emir ve nehiyden mahrum olmamasından kaynaklanır. Ya emre göre amel eder ya da amel etmez. Emre göre amel ettiğinde özellikle de bu amelden dolayı cennette muayyen bir derece elde eder. İnsan bu ameli terkettiğinde özel anlamda bu amele mahsus olan bu derecenin karşısında cehennemden bir dereke bulur. Şayet cennetteki o dereceden bir taş düşmüş olsa cehennemdeki bu derekenin emsal sınırına düşer. Nitekim amel etmekten düşüp de emredilenle amel etmediğinde ise insanın söz konusu ameli terketmesi, bizâtihi o derekeye düşmesi demektir.

[Kendisi de bakar ve onu cehennemin ortasında görür]: Bir şeye "bakmak" (*ittilâ*') yukarıdan aşağıya doğru gerçekleşir. Âyette geçen "ortası" (*sevâ'*) ise âdil denge sınırıdır. Öyleyse onu cennetteki derecesine denk olacak şekilde cehennemdeki bu derekede görmüştür. Şüphesiz bu şahsın söz konusu dereceyi elde ettiği ameli, dünyada onun arkadaşı olan başka bir şahıs terketmiştir.

قَالَ تَاللّٰهِ اِنْ كِدْتَ لَتُرْدِينِ (٥٦)

56. Ona şöyle der: "Allah'a andolsun, neredeyse beni de helâk edecektin."

Bu âyet ona dünyada söylediği "Kıyametin kopacağını da sanmıyorum" (Kehf, 18/34) sözüne karşılık bir ayıplamadır.

وَلَوْلَا نِعْمَةُ رَبّ۪ي لَكُنْتُ مِنَ الْمُحْضَر۪ينَ (٥٧)

57. "Rabbimin nimeti olmasaydı, mutlaka ben de cehenneme konulanlardan olmuştum."

Nasihat

Sadece, kendisiyle beraberken dininde artış olacağını düşündüğün kimseyle arkadaşlık et. Dinini eksik hâle getirirse şayet ondan aslandan kaçar gibi hatta daha güçlü bir şekilde kaç. Şüphesiz aslan senin dünyanı yıkarken, sana dereceler verir. Kötü arkadaş ise seni hem dünyadan hem de âhiretten engeller.

أَفَمَا نَحْنُ بِمَيِّتِينَ (٥٨) إِلَّا مَوْتَتَنَا الْأُولَى وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ (٥٩) إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْفَوْزُ
الْعَظِيمُ (٦٠)

58-59. "Nasıl, ilk ölümümüzden başka ölmeyecek miymişiz? Bize azap edilmeyecek miymiş?" 60. Şüphesiz bu (cennetteki nimetlere ulaşmak) büyük bir başarıdır.

Bilmelisin ki hiç kimse, insanı suç işlediği şeyler dışındaki bir şeyden dolayı cezalandırmaz. Nitekim insan, bizzat kendini cezalandıran kimsedir. Dolayısıyla ancak kendini kınayabilir. Böyle bir şeyden sakınan kimse, büyük bir başarı elde etmiştir.

لِمِثْلِ هَذَا فَلْيَعْمَلِ الْعَامِلُونَ (٦١)

61. Çalışanlar böylesi için çalışsınlar!

Amelin bize izafe edilmesi gerekir. Bu nedenle Allah Teâlâ amelleri bize izafe etmiştir. Bizim için yerlerini, mekânlarını, zamanlarını ve hâllerini bizim için belirlemiş ve onları bize vâcip, mendub ya da mubah olarak bize emretmiştir. Aynı şekilde Hak Teâlâ haram ve tenzihen [mekruh] olarak yerlerini, mekânlarını, zamanlarını ve hâllerini bizim için belirlediği belirli amellerden de bizi nehyetmiştir. Bunların tamamı için dünya ve âhirette haz veren ve elem veren durumlardan hesaplı ve hesapsız bir karşılık (ceza) belirlemiştir. Allah Teâlâ bizi yaratmış, bizde de haz veren karşılığı talep eden ve doğal olarak elem veren karşılıktan kaçınan bir haslet yaratmıştır.

أَذَلِكَ خَيْرٌ نُزُلًا أَمْ شَجَرَةُ الزَّقُّومِ (٦٢) إِنَّا جَعَلْنَاهَا فِتْنَةً لِلظَّالِمِينَ (٦٣) إِنَّهَا شَجَرَةٌ
تَخْرُجُ فِي أَصْلِ الْجَحِيمِ (٦٤)

62. Ziyafet olarak bu mu daha hayırlı, yoksa zakkum ağacı mı? 63. Şüphesiz biz onu zalimler için bir imtihan aracı kıldık. 64. O, cehennemin dibinde biten bir ağaçtır.

Allah Teâlâ'nın Kur'ân'da zikrettikleri ancak cennetin ürünleridir. Zira orayı muvafakat menzili kılmıştır. Ağacı ise cehennemde zikretmiş ve [O, cehennemin dibinde biten bir ağaçtır] buyurmuştur. Çünkü orası niza ve münakaşa yurdudur.

طَلْعُهَا كَأَنَّهُ رُءُوسُ الشَّيَاطِينِ (٦٥) فَإِنَّهُمْ لَآكِلُونَ مِنْهَا فَمَالِئُونَ مِنْهَا الْبُطُونَ (٦٦) ثُمَّ
إِنَّ لَهُمْ عَلَيْهَا لَشَوْبًا مِنْ حَمِيمٍ (٦٧)

65. Onun meyveleri sanki şeytanların kafalarıdır. 66. Cehennemlikler ondan yiyecekler ve onunla karınlarını dolduracaklardır. 67. Sonra onlar için bunun üstüne kaynar sudan karışık bir içecek vardır.

Cehennem ehli acıkır ve susar. Çünkü onlardan amaçlanan elem duymalarıdır. Zira onlar musibet yurdundadır; açlıktan yerler, susuzluktan içerler.

ثُمَّ إِنَّ مَرْجِعَهُمْ لَإِلَى الْجَحِيمِ (٦٨) إِنَّهُمْ أَلْفَوْا آبَاءَهُمْ ضَالِّينَ (٦٩) فَهُمْ عَلَىٰ آثَارِهِمْ
يُهْرَعُونَ (٧٠) وَلَقَدْ ضَلَّ قَبْلَهُمْ أَكْثَرُ الْأَوَّلِينَ (٧١) وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا فِيهِمْ مُنْذِرِينَ (٧٢)
فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنْذَرِينَ (٧٣) إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ (٧٤) وَلَقَدْ نَادَانَا
نُوحٌ فَلَنِعْمَ الْمُجِيبُونَ (٧٥) وَنَجَّيْنَاهُ وَأَهْلَهُ مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيمِ (٧٦) وَجَعَلْنَا ذُرِّيَّتَهُ
هُمُ الْبَاقِينَ (٧٧) وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ (٧٨) سَلَامٌ عَلَىٰ نُوحٍ فِي الْعَالَمِينَ (٧٩) إِنَّا
كَذَٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ (٨٠) إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ (٨١) ثُمَّ أَغْرَقْنَا الْآخَرِينَ (٨٢)
وَإِنَّ مِنْ شِيعَتِهِ لَإِبْرَاهِيمَ (٨٣) إِذْ جَاءَ رَبَّهُ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ (٨٤) إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَاذَا
تَعْبُدُونَ (٨٥) أَئِفْكًا آلِهَةً دُونَ اللَّهِ تُرِيدُونَ (٨٦) فَمَا ظَنُّكُمْ بِرَبِّ الْعَالَمِينَ (٨٧) فَنَظَرَ
نَظْرَةً فِي النُّجُومِ (٨٨) فَقَالَ إِنِّي سَقِيمٌ (٨٩)

68. Sonra onların dönüşleri mutlaka cehennemedir. 69. Çünkü onlar babalarını sapık kimseler olarak buldular. 70. Kendileri de onların izinden koşa koşa gitmektedirler. 71. Andolsun, onlardan önce, evvelkilerin çoğu da sapmıştı. 72. Andolsun, biz onlara da uyarıcılar göndermiştik. 73. Bak, uyarılanların sonu nasıl oldu! 74. Ancak Allah'ın ihlâslı kulları başka. 75. Andolsun, Nûh bize dua edip seslenmişti. Biz ne güzel cevap vereniz! 76. Onu ve ailesini o büyük sıkıntıdan kurtardık. 77. Onun neslini yeryüzünde kalanlar kıldık. 78. Sonradan gelenler arasında ona güzel bir ad bıraktık. 79. Âlemler içinde Nûh'a selâm olsun! 80. İşte biz iyilik

yapanları böyle mükâfatlandırırız. 81. Çünkü o, bizim mümin kullarımızdandı. 82. Sonra biz, diğerlerini suda boğduk. 83. Şüphesiz İbrâhîm de onun taraftarlarından idi. 84. Hani o, rabbine temiz bir kalple gelmişti 85. Hani babasına ve kavmine şöyle demişti: "Siz neye tapıyorsunuz? 86. Allah'ı bırakıp da birtakım uydurma ilâhlar mı istiyorsunuz? 87. O hâlde âlemlerin rabbi hakkında görüşünüz nedir?" 88-89. İbrâhîm yıldızlara baktı ve "Ben hastayım" dedi.

Burada *el-Hakîm* isminden kaynaklanan ulvî bir hikmete işaret söz konusudur.

فَتَوَلَّوْا عَنْهُ مُدْبِرِينَ (٩٠) فَرَاغَ إِلَىٰ آلِهَتِهِمْ فَقَالَ أَلَا تَأْكُلُونَ (٩١) مَا لَكُمْ لَا تَنْطِقُونَ (٩٢)
فَرَاغَ عَلَيْهِمْ ضَرْبًا بِالْيَمِينِ (٩٣) فَأَقْبَلُوا إِلَيْهِ يَزِفُّونَ (٩٤) قَالَ أَتَعْبُدُونَ مَا تَنْحِتُونَ (٩٥)

90. Bunun üzerine arkalarını dönüp ondan uzaklaştılar. 91. İbrâhîm onların putlarının tarafına gizlice gitti ve şöyle dedi: "Yemez misiniz? 92. Ne diye konuşmuyorsunuz?" 93. Derken üzerlerine yürüyüp onlara güçlü bir darbe indirdi. 94. Kavmi (telaş içinde) koşarak ona doğru geldi. 95. İbrâhîm şöyle dedi: "Yonttuğunuz putlara mı tapıyorsunuz?"

Bu âyette kınama vaki olmuştur. Onlar fiilleri yerine getiren olmadığını bildikleri kimseye taptıkları için bilgisizliklerinden dolayı cezalandırılmışlardır. Fakat fiilleri olan yaratılmışların kudreti, onlara tapanın kudretini aşmasa bile fiilin yaratılmışlara nispet edilmesinde bir işkâl ve karışıklık bulunur. O hâlde o kudret bütün fiillere sirayet etmekten uzaktır. Çünkü yaratılmış kudret, mahiyeti itibariyle cevher ve cisimlerden mekân tutanları yaratamaz. Dolayısıyla bunların mahiyetlerini yaratamayan kimseye tapınış olurlar. Bu nedenle Hak Teâlâ "O hâlde yaratanla yaratamayan bir olur mu? Siz düşünmez misiniz?" (Nahl, 16/17) buyurarak onları kınamış ve bu kadar bilgisiz olmalarından dolayı [Firavun vb. gibi] fiilleri olan yaratılmışlara tapanları cezalandırmıştır.

وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ (٩٦)

96. "Oysa Allah sizi de amel ettiğiniz şeyleri de yaratmıştır."

Hak Teâlâ âlemdeki sebeplerden ortaya çıkan her sureti, yaratılışta kendisine döndürür. Her amel eden hakkında [Oysa Allah sizi de amel ettiğiniz şeyleri de yaratmıştır] buyurmuştur. Zira o, seni de ameli sana nispet edilen

şeyleri de yaratandır. O hâlde sen amel edensin ve amel eden değilsin. Nitekim Hak Teâlâ "Attığında sen atmadın, Allah attı" (Enfâl, 8/17) buyurmuştur. Amel ise cisim olması bakımından insan cismine ait bir özellik değildir. Ancak ondaki amel onun güçlerine ait bir özelliktir. Nitekim Hak Teâlâ insandan ortaya çıkıp ona nispet edilen amelin Allah için bir "yaratılmış" olduğunu haber vermiştir. Dolayısıyla ameller bize nispet edilmekle beraber Allah için bir mahlûktur. Bununla birlikte O amelleri tüm yönleriyle kendisine nispet etmemiştir. Bu amel O'nun yaratışı ve icadı olmakla beraber söz konusu hüküm gereğince ameli bize nispet etmiştir. Bundan dolayı bilirsin ki şeriatın zâhiri, her şeyin Allah'a nispet edilmesi itibarıyla tevhîd hükmünün hakikati üzerinde bulunan bir örtüdür. O hâlde sen hakikatinin varlığı bakımından sorumlu, hitabın mahallisin. O hiçbir bir fiilinin bulunmaması bakımından seninle amel edendir. Çünkü hadesin, fiilin kendisinde bir etkisi yoktur, fakat O'nun fiilde bir hükmü bulunur. Hak Teâlâ sorumlu kıldığı hareket ya da durağanlıkları yalnızca hareketli ve durağan olanın varlığıyla bilir. Şüphesiz Hak Teâlâ hareket ve durağanlıktan münezzehtir ya da kendi kendine etki yapmanın bir yeri olur. [Amel ettiğiniz şeyleri] sözünde, bu ameller zamirle bize izafe ederken, "yarattı" fiili ile bu izafeti nefyetmiştir. Yani [amel ettiğiniz şeyleri yaratmıştır]. Zira amel etme sana, yaratma ise Allah'a aittir. Bu nedenle ameli onlara, onun yaratılışını ise Allah Teâlâ'ya nispet etmiştir. Çünkü kulların fiilleri kendilerinden zuhur etse bile Allah Teâlâ olmasaydı onlar adına asla hiçbir fiil meydana gelmezdi. Âyette geçen "yaratma" (*halk*) kelimesi bazen "yoktan yaratma" bazen de "takdir etme" anlamına gelir. Yine o bazen "fiil" anlamına gelir. Hak Teâlâ yalnızca bir emrin pek çok yönü bulunduğunu öğrenmen için sana izafe ettiği bir işin aynısını kendisine de izafe etmiştir. Dolayısıyla amel olması bakımından onu sana izafe eder ve ondan dolayı seni mükâfatlandırır. Yaratılmış olmak bakımından ise o Allah Teâlâ'ya aittir. Zira amel sana, yaratma Allah'a aittir. Yaratma ile amel arasında lafız ve mâna yönünden bir fark bulunur. Nitekim Allah fiili kula nispet ederken, insanlar fiili yaratılmış olana nispet etmişlerdir. Hak Teâlâ kulunu fiile yönlendirirse söz konusu fiil gerçekleşir. Bu durumda gerçekleşme (*sâra*) yönü fili kula ait kılarken, yönlendirme (*esâra*) yönü fiili Allah Teâlâ'ya ait kılmaktadır. Fiilin tercihen, kasıtlı ve tereddütsüz olarak yaratılmış kuldan ortaya çıkışı gözün müşahede ettiği bir hakikattir. Hak Teâlâ'nın söz konusu fiile yönlendirmesiyle yaratılmıştan ortaya çıkan fiil, kula nispetle fiili yapanın aletine benzer. Alet ise fiili tereddütsüz (mübaşereten) yapmak demektir. Fiil göz ve akıl bakımından aletten başkasına nispet edilir. Ceza ve sorumluluğun araçtan kaynaklanan tercihin varlığına ilişmesi bu ölçüdedir. Bu son derece kapalı ve ince bir meseledir. Zira ne akılda

fiili kuldan olumsuzlayacak bir delil vardır ne de bu hususta Şâri'den te'vile kapalı bir nass gelmiştir. Dolayısıyla yaratılmışlardan ortaya çıkan fiiller Allah tarafından takdir edilir. Söz konusu fiillere dair bütün sebeplerin varlığı da aslı itibariyle kuldan değil, Allah'tan kaynaklanır. Burada aslı itibariyle yaratılmışların bir etkisi yoktur. Yalnızca fiillerin ve de ism-i fâil ve ism-i mefûlün tezahür ettikleri yer olması bakımından bir etkisi bulunur. Nitekim tekbir ve tehlil getirenlerden kimse ehli olduğu işten başkasını yapmamıştır. Kul hakkın zuhurunun mahalli olması bakımından böyledir; O'nun nurunun ve kandilinin lambasıdır. Allah Teâlâ âyette "Allah'ın kelâmını işitip dinleyinceye kadar ona aman ver." (Tevbe, 9/6), kulunun diliyle ise "Allah kendisine hamdedeni işitti." buyurmuştur. Yine "Onun işittiği kulağı, gözü, eli, olurum."[1] buyurmuştur. Bu iktibas yeterlidir. Çünkü Hak Teâlâ onların hükümlerini de zikrederek "kendisiyle tuttuğu, kendisiyle yürüdüğü, kendisiyle konuştuğu, kendisiyle işittiği, kendisiyle gördüğü ve bildiği" demiştir. Bilinmektedir ki, Hak Teâlâ kendi kulağıyla ya da kendi zâtıyla işitir. Her hâlükârda Hak Teâlâ kendi hüviyetini kulunun kulağı, gözü, eli ve diğer organlarının aynısı kılmıştır. Melek bunu bilmekle beraber "Biz sana hamdederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz" (Bakara, 2/30) derken, cin "Ben ondan daha üstünüm." (Sâd, 38/76) demiştir. Peygamber ise şöyle demiştir: "Ben onlara, sadece bana emrettiğin şeyi söyledim." (Mâide, 5/117) İnsanlardan bir kısmı ise "Biz gerçekten gerisingeriye eski hâlimize mi döndürüleceğiz?" dediler. (Nâziât, 79/10) Gökler, yeryüzü ve dağlar, emaneti yüklenmek istemeyip ondan korktular ve "isteyerek geldik" (Fussilet, 41/11) dediler. Hüdhüd "Senin bilmediğin bir şey öğrendim." (Neml, 27/22) dedi. Karınca ise "Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin, Süleymân ve ordusu sizi ezmesinler" (Neml, 27/18) dedi. Allah Teâlâ ise "O gün dilleri, elleri ve ayakları yaptıklarına kendilerine aleyhinde tanıklık edecektir." (Nûr, 24/24) demiştir. Deriler ise "Bizi her şeyi konuşturan Allah konuşturdu." (Fussilet, 41/21) demiştir. Yine başka bir âyette "O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur." (İsrâ, 17/44) buyrulmuştur. Dolayısıyla Hak Teâlâ kendisine fiil izafe etmediği hiçbir yaratılmış bırakmamıştır. Âlimlerin Allah hakkındaki bilgisi "fiilin Allah'a ait olduğu, başkasına ait olmadığı" şeklinde olmakla beraber âlemde her ne var ise mutlaka kendisine yani nefsine fiil nispet edilmiştir. Allah Teâlâ "Oysa Allah sizi de amel ettiğiniz şeyleri de yaratmıştır." âyetinde de yaratıcısı ve var edeni olduğu ameli onlara izafe etmiştir. Bu meselede tevhîd ne keşif cihetinden ne de haber cihetinden asla soyutlanmaz. Zira emir Hakk ile halk arasında bir bağdır. Bunun aksini gösterecek bir akıl bu-

1. Buhârî, Rikak, 38.

lunmadığı gibi fiili tüm cihetlerden yalnızca iki cihetten birine soyutlayan, şeriatta ilâhî bir haber bulunmaz. [Bilgi kaynağı olarak] yalnızca keşif, şeriat ve akıl vardır. Bu üç kaynak hiçbir fiili asla [iki cihetten birine] soyutlamamıştır; ne dünyada ne de âhirette asla soyutlayacak değildir.

İşaret

İşaret ehli bu âyetteki "mâ" edatının olumsuzluk bildirdiğini söylemişlerdir. Kulları içinde ona itaati yaratması, Allah ve resûlüne itaat ettiklerinden dolayı onları övmesi Allah Sübhânehu ve Teâlâ'nın keremindendir. Bununla birlikte itaatten hiçbir şey onların elinde bulunmaz; ne var ki onlar itaatin mahallidir. Yine Allah'ın bu nitelik ve fiilleri kendilerinde yaratmak ve kendilerinden meydana getirmek suretiyle onları övmesi; sonra tüm bunları onlara izafe etmek suretiyle onları övmesi de O'nun keremindendir. Çünkü onlar şeriatta övülmüş sıfatların mahallidirler. İşte bu, âlemde hayretin sübûtuna dair varid olmuş en büyük âyettir. Meşrû görüşü destekleyip, nazarî aklın şeriatın delillerine muhalif düşüncelerine karşı, hükmü meşrû görüşe ait kılan kimse, kurtulmuş ve selâmete ermiş kimsedir. Bu desteğine takva ile ameli ekleyen kimseye Allah Teâlâ furkanı verir. O bunun vasıtasıyla din ve mezhep sahipleri (*ashâbu'n-nahl ve'l-milel*) ile aklî delillerin verilerinin arasını ayırır. Bu aklî deliller, savunucusuna göre şeriatın hükmünü ortadan kaldırır ve o kimse delilleri kendi aklının deliline dayandırarak te'vil eder. Bu nedenle o kimse te'vilinde isabet etse bile tehlikededir. O hâlde sana gereken takvanın getirdiği furkandır. Zira o müşahede, doğruluk ve keremden ortaya çıkar.

İşaret

[Allah sizi de amel ettiğiniz şeyleri de yaratmıştır]: O hâlde amel eden Allah Teâlâ'dır. Zira ârif kimse, kulun işlediği şeyi işleyenin Allah Teâlâ olduğuna yönelik rabbinden kesin bilgiye sahip olmasına rağmen çaba sarfeder. Çünkü bu çaba olmasa yükümlülük de olmazdı. O hâlde amelde kula ait bir nispetin bulunması kaçınılmazdır. Zira nispet, yaratılmışa yönelikken amel Hakk'a aittir. Amelin Hakk'a izafe edilmesi, kul bunun farkında olsun olmasın bir şereflendirmedir. Bilmelisin ki bütün ameller mutlak anlamda varlığa ait bir durumdur; varlığa ait bütün durumlar da mutlak anlamda Allah'ın var-

lığına ve tevhîdine delâlet eder. Bu durum, örfte ya da şeriatta ayıplanan ya da övülen bir durum olsa da aynıdır. Şeriatın hükmünü ortadan kaldırmaya etki eden tevhîdin durumu, bütün fiilleri tüm yönleriyle Allah'a nispet eden kimseye benzer. Nitekim böyle kimse kendisinde görülen itaat yahut itaatsizliği dikkate almaz. O hâlde söz konusu etkinin ortaya çıkması için böyle bir tevhîd anlayışından soyutlanmak gerekir. Çünkü o şüphesiz şeriata karşı gelmek ve Allah'ın hükmünü rafa kaldırmak anlamına gelir. Nitekim ameller, bize nispet edilmekle beraber Allah'ın yaratığıdır. Bununla birlikte tüm yönlerden ona nispet edilmemiştir. Allah Teâlâ fiillerin tamamını yaratmış, sonra "övülen" ve "yerilen" olarak taksim etmiştir. Seni ikame ettiği yere bak! Seni "yerilen" kısımda ikame ederse bilmelisin ki sen o vakit sevilmeyen kimsesin. O hâlde yerilen fiilleri ortadan kaldırarak, onlardan aklanarak ve tövbe ederek hatanı düzelt. Allah Teâlâ seni "övülen" kısımda ikame ederse bilmelisin ki o vakit sevilen kimsesin. Hakk'ın senden razı olmayacağı bir şeyi yaparsan ayıplanma ve ihmalkârlığı kendine döndür. Çünkü bu birliktelikte sorumlu olan sensin. Bilakis bu tevhîdin hakikatidir. Çünkü edebe uygun olmayan hiçbir tevhîd, tevhîd değildir. Ayıbı kendinden bilmezsen ve ne ayıplanmayı kendine döndürmez ne de bu fiilinden pişmanlık duymazsan tövben geçerli olmaz. Tövbe etmediğinde ise "sevilen" olamazsın ve bu hakikat ne dünyada ne de âhirette sana fayda getirmez.

İşaret

İnsan, insanlara ait olan şeyleri insanlara bıraktığında, onlar onu sever. Aynı şekilde sen Allah'a ait olan şeyleri Allah'a bıraktığında, onlara tamah etmediğinde, bütün fiillerinden hiçbirini kendine izafe etmediğinde hakikatte zâhid ve tevhîdde ise râşid olursun.

قَالُوا ابْنُوا لَهُ بُنْيَانًا فَأَلْقُوهُ فِى الْجَحِيمِ (٩٧) فَأَرَادُوا بِهِ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمُ الْأَسْفَلِينَ
(٩٨) وَقَالَ إِنِّى ذَاهِبٌ إِلَى رَبِّى سَيَهْدِينِ (٩٩) رَبِّ هَبْ لِى مِنَ الصَّالِحِينَ (١٠٠) فَبَشَّرْنَاهُ
بِغُلَامٍ حَلِيمٍ (١٠١) فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْىَ قَالَ يَا بُنَىَّ إِنِّى أَرَى فِى الْمَنَامِ أَنِّى أَذْبَحُكَ
فَانْظُرْ مَاذَا تَرَى قَالَ يَا أَبَتِ افْعَلْ مَا تُؤْمَرُ سَتَجِدُنِى إِنْ شَاءَ اللّٰهُ مِنَ الصَّابِرِينَ (١٠٢)

97. Kavmi, "Onun için bir bina yapın, (içinde ateş yakın) ve onu ateşe atın." dedi. 98. Böylece ona bir tuzak kurmak istediler. Biz de onları en alçak kimseler kıldık. 99. İbrâhîm şöyle dedi: "Ben rabbime gideceğim.

O bana yol gösterecektir. 100. Ey rabbim! Bana sâlihlerden olacak bir çocuk bağışla." 101. Biz de ona uysal bir oğul müjdeledik. 102. Çocuk kendisiyle birlikte koşup yürüyecek yaşa gelince İbrâhîm ona, "Yavrum, ben rüyamda seni boğazladığımı gördüm. Düşün bakalım, ne dersin?" dedi. O da "Babacığım, emrolunduğun şeyi yap. İnşallah beni sabredenlerden bulacaksın." dedi.

Bilmelisin ki, peygamberlerin rüyası bir vahiydir. Fakat peygamber olsun olmasın rüya sahibi kimse rüyasında gerçeği -bir düş olarak (*hulm*) değil de- olduğu hâl üzere gördüğünde bu bir düş değil, ancak bir keşiftir. Bu keşif uykuda da olsa, uyanıkken de olsa birdir. Aynı şekilde düş, uykuda gerçekleşebileceği gibi uyanıkken de gerçekleşebilir. Cebrâîl aleyhisselâmın, uyanıkken görüldüğü Dıhye'nin sureti buna misaldir. Zira o surete te'vil nüfuz ederken, naslara te'vil nüfuz edemez. Uykudaki düş, mânayı suretinden bozar. Çünkü düş onu duyulur değilken duyuya katmıştır. Aslını bilmeyen kimse onu görüp, gördüğü surete göre onun hakkında hüküm verir. Ârif kimse ise bu sureti gelip tezahür ettiği mânaya tâbir ederek onu aslına döndürür. Ayrıca düş, bilgiyi bozar ve örneğin onu süt suretinde ortaya çıkarır, hâlbuki süt değildir. Allah resûlü sallallahu aleyhi ve sellem ise rüyayı te'vil ederek onu aslında döndürmüştür, işte bu bilgidir. Böylelikle söz konusu sureti ondan soyutlamıştır. Aynı şekilde Hazreti İbrâhîm'in oğluna söylediği söz de böyledir. Nitekim o rüyasında oğlunu boğazladığını görmüş, bunun üzerine rüyasında gördüğü üzere zâhiri kabullenmişti. Hâlbuki rüyasında gördüğünün gerçekteki karşılığı yalnıza bir koçtu. O koç, oğlunun suretinde görünmüş büyük bir kurbandı. Nitekim Hazreti İbrâhîm rüyasında oğlunu boğazladığını görmüş, fakat koçu kurban etmişti. İşte bu, hakkında bilgisi bulunmadan Hazreti İbrâhîm'in, rüyasını te'vil etmesidir.

[Ben rüyamda seni boğazladığımı gördüm]: Rüya, hayal mertebesidir. Bu nedenle onu tâbir etmedi. Rüyada oğlunun suretinde görünen bir koçtu. Dolayısıyla Hazreti İbrâhîm rüyasında sadıktı. Çünkü gördükleri hususlarda ve dahi rüyanın kendisinde peygamberlere bilgi verilir, berzaha dair hitapta nas bulunduğundan te'vilden müstağnidirler. Bu nedenle Hazreti İbrâhîm bir te'vile ihtiyaç duymamıştır. Aksine [Ben rüyamda seni boğazladığımı gördüm] demiştir. Bu nedenle Allah Teâlâ bu sureti kastederek "Biz, büyük bir kurbanlık vererek onu (İsmail'i) kurtardık." (Sâffât, 37/107) buyurmuştur. Bu suret Hazreti İbrâhîm'in rüyasında gördüğü oğludur.

Hazreti İbrâhîm [Ey rabbim! Bana sâlihlerden olacak bir çocuk bağışla] duasına icabet edilip müjdelendiğinde, müjdelendiği hususta imtihan oldu.

Çünkü o, Allah Teâlâ'dan ondan başkası istememişti. Allah ise çok kıskançtır (*el-Ğayûr*). Mamafih onu oğlunu kurban etmekle imtihan etti. Bu, ona kendisiyle imtihan olmasından daha ağırdı. Bu, kendisinde kendisinden başka niza çıkaran bir şey bulunmamasından kaynaklanır. Onun başına gelecek en düşük bir düşünce onun cihadını azaltabilir. Oğlunu kurban etmekle imtihan oluşu ise böyle değildir. Çünkü onda niza çıkaran şeyler çoktur. Dolayısıyla cihadı daha güçlü olur. Hazreti İbrâhîm, rabbinden istediğini kurban etmekle imtihan olduğunda ve imtihan olma nispeti gerçekleşip de sanki o canlı da olsa onu kurban etmiş gibi hüküm gerçekleşmiş olunca bir talebi olmaksızın İshak aleyhisselâm ile müjdelendi. Böylelikle fidye ile bedel arasında her iki niteliği de kendinde topladı. Bununla beraber bedel olunan şey kalmaya devam etti. Böylece hem kazanılma (*kesb*) hem bahşedilme (*vehb*) niteliklerini şahsında toplamıştır. Zira kurban, talep yönünden kazanılmış bir şey iken, fidye yönünden bahşedilmiş bir şeydir. İshak aleyhisselâm ise bahşedilirken, fidyesi istenilmiş değildi. İsmail aleyhisselâm, ihsanda kazanılmak ve bahşedilmek özelliklerini şahsında toplayınca babası için kazanılmış ve bahşedilmiş oldu. İşte bu tam bir hakikat idi. Hazreti Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem bu nedenle onun sulbündendi. O nedenle bizim şeriatımızda bizi cehennemden kurtaracak kurbanlarımız bulunur.

فَلَمَّا أَسْلَمَا وَتَلَّهُ لِلْجَبِينِ (١٠٣)

103. Nihayet her ikisi de (Allah'ın emrine) boyun eğdi ve İbrâhîm onu (boğazlamak için) yüz üstü yere yatırdı.

İşaret

Hazreti İbrâhîm oğlunu yakınlaşma vesilesi (*kurban*) edindi. Böylelikle O'nun keremi bir hakikat ve kanıt olarak gerçeklemiş oldu. Nitekim o bununla tek ve mülkün sahibi olanı ağırlamak istedi. Bu, kalbinde konakladığında rabbine ikramda bulunması gerektiğinden kaynaklandı. Ona kendisinde başkası bizzat ikramda bulunamadı. Çünkü onun ikramda bulunma hususunda niza çıkaran nizacıları yoktu. Nefsi de o hususta nizacı olmadı. Çocuğa gelince annesi onun hakkında niza çıkarmıştı. Nefsi ise evlat sahibi olması yönüyle niza çıkarmıştı. Acele etmek şeytandandır, fakat beş şey hariç. Misafire yemeği sunmak bunlardan biridir. O nedenle İbrâhîm aleyhisselâm da hemen rabbine çocuğuyla ikramda bulunmaya yönelmiştir.

وَنَادَيْنَاهُ أَنْ يَا إِبْرَاهِيمُ (١٠٤) قَدْ صَدَّقْتَ الرُّؤْيَا إِنَّا كَذَٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ (١٠٥)

104. O vakit biz ona şöyle seslendik: "Ey İbrâhîm! 105. Gördüğün rüyanın hükmünü yerine getirdin. Şüphesiz biz iyilik yapanları böyle mükâfatlandırırız."

Hak Teâlâ "Rüyandaki kurbanın, çocuğun olduğunu tasdik ettin" buyurmadı. Çünkü bu durumda rüyayı yorumlamamış olurdu. Aksine İbrâhim, gördüğü rüyanın zâhirini uyguladı. Rüya ise yorumlanmayı gerekli kılar. Şayet rüyasında zâhiren gördüklerini tasdik etseydi, çocuğunu boğazlamış olurdu. Ancak o rüyasında gördüğü söz konusu şeyin bizâtihi çocuğu olduğu; bunun Allah katındaki karşılığının ise çocuğu suretindeki büyük kurbanlık olduğu noktasında rüyasını tasdik etmiştir

إِنَّ هَٰذَا لَهُوَ الْبَلَاءُ الْمُبِينُ (١٠٦)

106. Şüphesiz bu apaçık bir imtihandır.

Âyetteki "el-belâu'l-mübîn" ifadesi apaçık imtihan anlamındadır. "mübîn" ifadesi ise "açık" (*zâhir*) anlamındadır. İmtihandan maksat ise bilgideki imtihandır: Yani o, rüya konumunun gerektirdiği tâbirleri bilmekte midir, yoksa bilmemekte mi? Çünkü bilinir ki hayal konumu, tâbir edilmeyi gerekli kılar. Aksi takdirde konum, hakkını ifa etmiş ve de rüya hakkında doğru hükme varılmış olmaz. Dünyada her azap, bir imtihandır; çünkü orası imtihan yurdudur.

وَفَدَيْنَاهُ بِذِبْحٍ عَظِيمٍ (١٠٧)

107. Biz, (İbrâhîm'e) büyük bir kurbanlık vererek onu (İsmail'i) kurtardık.

Biz onu, yani Hazreti İbrâhîm'in rüyasında gördüğü oğlu olan söz konusu sureti, ölümün ipinden kurtardık demektir. Büyük kurbanlık ise koçtur. Rabbi büyük bir kurbanlık karşılığında onu (İsmail'i) kurtarmıştır. Nitekim büyük kurbanlık, Hazreti İbrâhîm farkında olmasa da rüyasının Allah katındaki tâbiridir. Hayal mertebesindeki surete özgü tecelli, başka bir ilme daha ihtiyaç duyar. Nitekim Hak Teâlâ koça mükerrem nebinin ruhunun değerini atfetmiş, onun derecesini artırmış ve onu nebi oğlu nebî, Hazreti İbrâhîm'in oğluna bedel kılmıştır. Binaenaleyh, bu itibarla hayvanlar arasında koyundan daha yüksek mertebede olanı yoktur. Zira onlar bu ümmetin kurbanlıklarıdır.

Bir peygamberin fidyesi, kurban için boğazlanacak bir koç.
Nerde koyun melemesi, insan onu sürerken
Yüce Allah onun derecesini artırdı, inayet ederek
Bize yahut ona, bilemedim hangi terazıden
Kuşkusuz semiz devenin değeri daha fazla
Oysa kurban için koçun boğazlanmasından daha aşağı
Nasıl olur da bizâtihi vekil olur, bir bilsem
Bir koçun bedeni, Rahmân'ın halifesine

وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِى الْاٰخِرِينَ (١٠٨) سَلَامٌ عَلٰٓى إِبْرَاهِيمَ (١٠٩) كَذٰلِكَ نَجْزِى الْمُحْسِنِينَ
(١١٠) إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ (١١١) وَبَشَّرْنَاهُ بِإِسْحَاقَ نَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ (١١٢)
وَبَارَكْنَا عَلَيْهِ وَعَلٰٓى إِسْحَاقَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِمَا مُحْسِنٌ وَظَالِمٌ لِنَفْسِهِ مُبِينٌ (١١٣) وَلَقَدْ مَنَنَّا
عَلٰى مُوسٰى وَهَارُونَ (١١٤) وَنَجَّيْنَاهُمَا وَقَوْمَهُمَا مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيمِ (١١٥) وَنَصَرْنَاهُمْ
فَكَانُوا هُمُ الْغَالِبِينَ (١١٦) وَاٰتَيْنَاهُمَا الْكِتَابَ الْمُسْتَبِينَ (١١٧) وَهَدَيْنَاهُمَا الصِّرَاطَ
الْمُسْتَقِيمَ (١١٨) وَتَرَكْنَا عَلَيْهِمَا فِى الْاٰخِرِينَ (١١٩) سَلَامٌ عَلٰى مُوسٰى وَهَارُونَ (١٢٠)
إِنَّا كَذٰلِكَ نَجْزِى الْمُحْسِنِينَ (١٢١) إِنَّهُمَا مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ (١٢٢) وَإِنَّ إِلْيَاسَ لَمِنَ
الْمُرْسَلِينَ (١٢٣) إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ أَلَا تَتَّقُونَ (١٢٤) أَتَدْعُونَ بَعْلًا وَتَذَرُونَ أَحْسَنَ الْخَالِقِينَ
(١٢٥) اللّٰهَ رَبَّكُمْ وَرَبَّ اٰبَائِكُمُ الْأَوَّلِينَ (١٢٦) فَكَذَّبُوهُ فَإِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ (١٢٧) إِلَّا عِبَادَ اللّٰهِ
الْمُخْلَصِينَ (١٢٨) وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِى الْاٰخِرِينَ (١٢٩) سَلَامٌ عَلٰٓى إِلْ يَاسِينَ (١٣٠) إِنَّا كَذٰلِكَ
نَجْزِى الْمُحْسِنِينَ (١٣١) إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ (١٣٢) وَإِنَّ لُوطًا لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ (١٣٣)
إِذْ نَجَّيْنَاهُ وَأَهْلَهُ أَجْمَعِينَ (١٣٤) إِلَّا عَجُوزًا فِى الْغَابِرِينَ (١٣٥) ثُمَّ دَمَّرْنَا الْاٰخَرِينَ (١٣٦)
وَإِنَّكُمْ لَتَمُرُّونَ عَلَيْهِمْ مُصْبِحِينَ (١٣٧) وَبِاللَّيْلِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ (١٣٨)

108. Sonradan gelenler arasında ona güzel bir ad bıraktık. 109. İbrâhîm'e selâm olsun. 110. İyilik yapanları işte böyle mükâfatlandırırız. 111. Çünkü o mümin kullarımızdandı. 112. Biz onu sâlihlerden bir peygamber olarak İshak ile de müjdeledik. 113. Onu da İshak'ı da uğurlu kıldık. Her ikisinin nesillerinden iyilik yapanlar da vardı, kendine apaçık zulmedenler de. 114. Andolsun, biz Mûsâ'ya ve Hârûn'a da lütufta bulunduk. 115. Onları ve kavimlerini o büyük sıkıntıdan kurtardık. 116. Onlara yardım ettik de onlar galip gelenler oldular. 117. Biz onlara (hükümlerimizi) açıklayan Kitâb'ı (Tevrat'ı) verdik. 118. Onları doğru yola ilettik. 119. Sonradan gelenler arasında onlara güzel birer ad bıraktık.

120. Mûsâ'ya ve Hârûn'a selâm olsun. 121. Şüphesiz biz iyilik yapanları böyle mükâfatlandırırız. 122. Çünkü onlar mümin kullarımızdan idiler. 123. Şüphesiz İlyâs da peygamberlerden idi. 124. Hani kavmine şöyle demişti: "Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız? 125-126. Yaratıcıların en güzelini, sizin ve geçmiş atalarınızın rabbi olan Allah'ı bırakarak Ba'l'e mi tapıyorsunuz?" 127. Onu yalanladılar. Bu sebeple onlar (cehenneme) götürüleceklerdir. 128. Ancak Allah'ın ihlâslı kulları başka. 129. Sonradan gelenler içerisinde ona güzel bir ad bıraktık. 130. İlyâs'a selâm olsun 131. Şüphesiz biz iyilik yapanları böyle mükâfatlandırırız 132. Çünkü o bizim mümin kullarımızdandı. 133. Şüphesiz Lût da peygamberlerdendi. 134-135. Hani biz onu ve geride kalanlar arasındaki yaşlı bir kadın (kâfir olan eşi) dışında bütün ailesini kurtarmıştık. 136. Sonra da diğerlerini yok ettik. 137-138. Şüphesiz sizler (yolculuklarınız sırasında) sabah akşam onların (harap olmuş) yurtlarına uğrayıp duruyorsunuz. Hâlâ akletmeyecek misiniz?

Yani akşam onlardan öğrendiklerinizi sabah da onlardan öğreniyorsunuz. Zira akşam ve sabah, ibret olma bakımından onlara birdir. İşte bu, [Hâlâ akletmeyecek misiniz] sözünün anlamıdır.

وَإِنَّ يُونُسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ (١٣٩) إِذْ أَبَقَ إِلَى الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ (١٤٠) فَسَاهَمَ فَكَانَ مِنَ
الْمُدْحَضِينَ (١٤١) فَالْتَقَمَهُ الْحُوتُ وَهُوَ مُلِيمٌ (١٤٢) فَلَوْلَا أَنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُسَبِّحِينَ (١٤٣)
لَلَبِثَ فِي بَطْنِهِ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ (١٤٤) فَنَبَذْنَاهُ بِالْعَرَاءِ وَهُوَ سَقِيمٌ (١٤٥)

139. Şüphesiz Yûnus da peygamberlerdendi. 140. Hani o kaçıp yüklü gemiye binmişti. 141. Gemidekilerle kura çekmiş ve kaybedenlerden olmuştu. 142. Böylece, Yûnus kendini kınayıp dururken balık onu yuttu. 143-144. Eğer o, Allah'ı tesbih edip yüceltenlerden olmasaydı, mutlaka insanların diriltileceği güne kadar balığın karnında kalırdı. 145. Derken biz onu hasta bir hâlde sahile attık.

Allah Teâlâ, Yûnus aleyhisselâmın duasına icabet etti ve böylece onu sıkıntısından yani balığın karnının ve denizin karanlıklarından kurtardı. Böylece balık onu karnından dışarı attı. Yûnus aleyhisselâm dışında Âdemoğullarından hiç kimse iki kez doğmadı. Nitekim o [balığın karnından] Allah Teâlâ'nın "O hasta bir hâldeydi" buyurduğu üzere tıpkı bir çocuk gibi zayıf olarak çıktı. Allah Teâlâ onu kabak türünden bir yaprakla sarmaladı. Zira onun yaprağı yumuşaktı ve üzerine sinek konmazdı. Bu nedenle Hak Teâlâ şöyle buyurdu:

وَأَنْبَتْنَا عَلَيْهِ شَجَرَةً مِنْ يَقْطِينٍ (١٤٦)

146. Üzerine kabak türünden geniş yapraklı bir ağaç bitirdik.

Kuşkusuz kabak yaprağı, yumuşaklık açısından pamuk gibidir. Diğer tüm ağaç yapraklarında ise durum farklıdır. Çünkü onlarda bir sertlik söz konusudur. Üzerine kabak türünden geniş yapraklı bir ağaç bitirmesi, Hak Teâlâ'nın bir lütfudur. Çünkü o filiz gibi çıkmıştı. Dolayısıyla üzerine sinek konacak olsa ona eziyet verirdi.

وَأَرْسَلْنَاهُ إِلَى مِئَةِ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ (١٤٧)

147. Biz onu yüz bin yahut daha fazla insana peygamber olarak gönderdik.

Âyette, şüphe (*şek*) ifade eden "ev" edatı getirilmiştir. Oysa bu Allah için muhaldir. Hak Teâlâ bize yumuşak davranmak üzere bu âyette cemali üzere nüzul edince kul için bir tür münasebet gerçekleşti. Şüphe ise bizden kaynaklanır. Şayet kul rabbinin niteliklerini kendisinde gören ve onu şüphe ile niteleyen cahil bir kimseyse kuşkusuz sapıtmış olur. Hak Teâlâ'nın "Her şeyi bir bir saymıştır (kaydetmiştir)." (Cin, 72/28) sözüne koşan muhakkik bir kimse ise bu âyetin sırrına vakıf olmuştur. O kimse, alışıldık beşerî görmeyle ortaya çıkan şüpheyi ekseriya Araplar arasındaki örfî hitaba dâhil eder. Bu durumda şüphe, yaratılana döner. O kimse bununla sayı saymayı ve de Yaradan'ını tenzih etmiş olduğu yönün başkasından kendisini tenzih etmeyi kastettiyse o ifadeyi sayı olarak değil çokluk olarak alsın. Bu çokluk, kesin bir sayıdan uzak olmasa da böyledir. Fakat Hak Teâlâ burada sayıyı belirlemeyi, bildirmeyi murad etmemiştir. Ancak iradesi, çokluğu bildirmeye ilişmiştir. İşte bu siga, onlara gönderilen peygamber ile aralarında alışılagelen bir kullanım olduğunda onlar bununla belirli bir sayıdan muttali olmayı kastetmezler.

فَآمَنُوا فَمَتَّعْنَاهُمْ إِلَى حِينٍ (١٤٨)

148. Nihayet onlar iman ettiler. Biz de onları bir süreye kadar geçindirdik.

[Nihayet onlar iman ettiler], yani Allah Teâlâ Yûnus aleyhisselâmı ümmetinden razı kıldı ve imanları onlara fayda getirdi. Bunu daha önce hiçbir ümmete yapmamıştı.

[Biz de onları bir süreye kadar geçindirdik]: Yûnus'un kavminin başına gelen belâ arttığında ve azabı gördüklerinde bir an onlara bir sene ya da da-

ha fazla geldiğinde Allah Teâlâ kendilerini içinde buldukları bu uzun sürenin karşılığında onları bir süreye kadar geçindirdiğini zikretmiştir. Onlar da dünya hayatının nimetleri içerisinde uzun süre kaldılar. Söz konusu belâ olmasaydı bu onlar için gerçekleşmeyecekti. Dikkat et, işleri ölçülü yapmak ne güzel. Denilir ki Allah'ın onlara verdiği geçindirme süresi kıyamete kadardır. En doğrusunu Allah bilir.

فَاسْتَفْتِهِمْ أَلِرَبِّكَ الْبَنَاتُ وَلَهُمُ الْبَنُونَ (١٤٩) أَمْ خَلَقْنَا الْمَلَائِكَةَ إِنَاثًا وَهُمْ شَاهِدُونَ (١٥٠)

149. Ey Muhammed! Onlara sor: Kız çocukları rabbinin de, erkek çocukları onların mı? 150. Yoksa biz melekleri dişi olarak yaratmışız da onlar şahit mi bulunuyorlarmış?

Allah Teâlâ [Yoksa biz melekleri dişi olarak yaratmışız da onlar şahit mi bulunuyorlarmış?] sözüyle müşriklerin meleklere dişilik nispet etmesini kabul etmemiştir.

أَلَا إِنَّهُمْ مِنْ إِفْكِهِمْ لَيَقُولُونَ (١٥١) وَلَدَ اللّٰهُ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ (١٥٢) أَصْطَفَى الْبَنَاتِ عَلَى
الْبَنِينَ (١٥٣)

151-152. İyi bilin ki onlar kendi uydurmaları olarak, "Allah çocuk sahibi oldu" diyorlar. Onlar elbette yalan söylüyorlar. 153. Yoksa Allah kızları erkeklere tercih mi etti?

Müşriklerden bu grup, hoşlanmadıkları şeyleri Allah Teâlâ'ya nispet ettiler ve "Melekler Allah'ın kızlarıdır." dediler. Böylelikle onlar Allah Teâlâ'nın kızları erkeklere tercih ettiğine hükmettiler. Fakat vardıkları hükme karşılık, O'nu inkâr eden hüküm onlara yöneldi. Bununla beraber kendileri bundan hoşlanmıyorlardı.

مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ (١٥٤) أَفَلَا تَذَكَّرُونَ (١٥٥) أَمْ لَكُمْ سُلْطَانٌ مُبِينٌ (١٥٦) فَأْتُوا
بِكِتَابِكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (١٥٧) وَجَعَلُوا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجِنَّةِ نَسَبًا وَلَقَدْ عَلِمَتِ الْجِنَّةُ
إِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ (١٥٨)

154. Neyiniz var? Nasıl hüküm veriyorsunuz! 155. Hiç düşünmüyor musunuz? 156. Yoksa sizin apaçık bir deliliniz mi var? 157. Eğer doğru söyleyen kimseler iseniz getirin (bu delili içeren) kitabınızı! 158. Allah ile

cinler arasında da nesep bağı kurdular. Oysa cinler de kendilerinin Allah'ın huzuruna getirileceklerini bilirler.

Burada cinlerden maksat meleklerdir. Kuşkusuz Allah Teâlâ nurdan ve ateşten olma ruhları yani melekleri ve cinleri yarattığında bir hususta onları ortak kılmıştır. Bu husus, insanların gözlerinden gizli olmalarıdır. Bununla birlikte onlar insanların bulunduğu yerlerde, meclislerinde onlarla beraber bulunurlar. Bu nedenle Allah Teâlâ ruhlardan bu iki zümreyi "cin" yani bize "gizli olanlar" olarak isimlendirmiştir. Dolayısıyla biz onları göremeyiz. Hak Teâlâ "Kuşkusuz melekler Allah'ın kızlarıdır." diyenler hakkında "Allah ile cinler arasında da nesep bağı kurdular." buyurmuştur. Âyette geçen "cinler" (*el-cinnetu*) insana sürekli eşlik eden meleklerdir. Onlar gece gündüz sırayla bizi gözetlerler, biz ise genellikle onları göremeyiz. Allah Teâla, bir iradesi olmaksızın insanlardan onları gören kimseler için gözden perdeyi kaldırmıştır. Allah gözün onları idrak etmesini murad eder, göz de hemen idrak ediverir. Bazen de Allah Teâlâ melek ve cinlere bizim için görünmelerini emreder, onlar da bizim için cisme bürünür. Böylelikle onları görebiliriz. Ya da Allah Teâlâ bizden örtüyü kaldırır da onlar çıplak gözle görürüz. Kuşkusuz onları surete bürünmüş cisimler olarak görebiliriz yoksa beşerî surette onları göremeyiz. Aksine kendi suretlerinde görürüz. [Oysa cinler de kendilerinin Allah'ın huzuruna getirileceklerini bilirler] âyetinde söz konusu "cinler", melekler ve şeytanlar olabilir. Çünkü melekler Allah'tan insana gönderilen ve ondan sorumlu kılınan elçilerdir. Onlar bizim fiillerimizi yazar ve kaydederler. Şeytanlar ise Allah'ın emriyle insana musallat olan varlıklardır. Zira onlar da Allah'tan bize gönderilen elçilerdir.

سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يَصِفُونَ (١٥٩) إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ (١٦٠) فَإِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ
(١٦١) مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ بِفَاتِنِينَ (١٦٢) إِلَّا مَنْ هُوَ صَالِ الْجَحِيمِ (١٦٣) وَمَا مِنَّا إِلَّا لَهُ مَقَامٌ
مَعْلُومٌ (١٦٤)

159. Allah onların nitelendirdiği şeylerden uzaktır, yücedir. 160. Ancak Allah'ın ihlâslı kulları bunlar gibi değildir. 161-163. (Ey müşrikler!) Ne siz ve ne de taptıklarınız cehenneme gireceklerden başkasını kandırıp Allah'ın yolundan saptırabilirsiniz. 164. (Melekler derler ki:) "Bizim her birimizin bilinen bir makamı vardır."

Meleklerden bir kısmı gece ve gündüz yükselen meleklerdir. Her sabah ve akşam Hak Teâlâ'dan bize, bizden Hak Teâlâ'ya yükselir ve bizim hakkı-

ımızda hayırlı sözden başkasını söylemezler. Bir kısmı da yeryüzündekiler için bağışlanma dileyen meleklerdir. Onlardan kendilerinde gayreti ilâhînin baskın gelmesinden dolayı müminlere istiğfar edenler vardır. Yeryüzündekiler için bağışlanma dileyen meleklere, merhametin baskın gelmesi de böyledir. Meleklerden şeriatları, bilgiyi, ilhamı ulaştırmakla görevli olanlar vardır. İlhamı ulaştırmakla görevli olan melekler, bilgileri kalplere ulaştırırlar. Meleklerden bir kısmı da Allah'ın rahimlerde yarattığını biçimlendirmede görevlidir. Yine ruhlara üflemekle, rızıklarla ve yağmurlarla görevlendirilen melekler vardır. Allah Teâlâ âlemde her neyi yaratmışsa o yaratma işini yerine getirmekle melekleri görevlendirmiştir. Aynı şekilde meleklerden bir kısmı da saf bağlayıp duran, haykırarak sevkeden, [zikri] okuyan, taksim eden, gönderilen, yayan, kâfirlerin ruhlarını şiddetle çekip çıkaran, müminlerin ruhlarını kolaylıkla alan, yarıştıkça yarışan, yüzüp yüzüp giden, öğüt bırakan ve işleri çekip çeviren meleklerdir. Bu meleklerin tamamı, on iki yönetici melek olan burç meleklerinin otoritesi altındadır. Nitekim onlar Allah Teâlâ'nın yaratmadaki emirlerini uygularlar. Hazreti Peygamberin yükselmesi de bu nevidendir. O Burak'ın aşamayacağı -ki aşmak onun gücü dâhilinde değildir- bir makama ulaştığında Refref, Hazreti Peygamber'e sarktı. Hazreti Peygamber de Burak'tan inip Refref'in üzerine bindi. Refref de onu yükseltti. Cebrâil aleyhisselâm ondan ayrıldığında arkadaşı ona bunun nedenini sorunca artık gücünün buna yetmeyeceğini belirterek [Bizim her birimizin bilinen bir makamı vardır] demiştir. Nitekim Allah Teâlâ'nın her sınıftan bazısını diğerine tercih etmesi de makamlara göre gerçekleşir. Zira melekler de duracakları, aşamayacakları sınırları olduğunu itiraf etmişlerdir. Onlardan her birinin rabbinden bir şeriat üzere olması ve özel bir ibadetle ibadet etmesi bundan kaynaklanır. Bu nedenle bilinir ki meleklerin aşamayacakları belli makamları olmakla birlikte onların amelle değil, bilgiyle yükselmeleri söz konusudur. Kuşkusuz Allah Teâlâ, Âdem aleyhisselâmın dilinde meleklere isimleri öğrettiğini, onlarda daha önce bulunmayan ilâhî ilimle onların bilgilerini artırdığını bize bildirmiştir.

İşaret

Bilmelisin ki melekler [Bizim her birimizin bilinen bir makamı vardır] demişlerdir. İnsanlar ve cinler (*sekaleyn*) dışında her varlık böyledir. İnsanlar ve cinler de aynı şekilde kendi makamlarında yaratılmış olsa da onların Allah'ın ilminde, kendilerinden gizlenmiş, tayin ve takdir edilen makamları vardır. İnsanlar ve cinlerden her şahıs söz konusu makamlara nefeslerinin

tükenmesiyle ulaşır. O hâlde son nefes, şahsın *bilinen makam*ıdır; orada ölecektir. Bu nedenle mânevî yolculuğa (*sülûk*) davet edilmişler; onlar da meşrû davete icabet etmekle yukarıya doğru, murad edileni yalnızca gerçekleştikten sonra öğrenebilecekleri iradî emre icabet etmekle de aşağıya doğru sülûk etmişlerdir. Dolayısıyla insanlar ve cinlerden her şahıs, mânevî yolculuğunda kendisi için yaratılan "bilinen makam"a varır. Onlardan bir kısmı bedbaht (*şakî*), bir kısmı da mutludur (*sa'îd*). İnsanlar ve cinler dışındaki melek, hayvan, bitki ve maden gibi her varlık, kendi makamında yaratılmıştır, dolayısıyla oradan ayrılamaz ve de oraya sülûk etmesi emredilemez. Çünkü zaten orada bulunur. Binaenaleyh o, Allah katında mutludur; ona ulaşacak bir bedbahtlık da bulunmaz. O hâlde insanlar ve cinler de Allah katında, meleklerin "Bizim her birimizin bilinen bir makamı vardır" sözü kapsamındadır. Âlemde hiçbir yaratılmışın, makamının bilgisine sahip olması ilâhî bir bildirim olmaksızın mümkün değildir. Yoksa söz konusu makamda bulunmakla onu bilemez. Kuşkusuz Allah dışında her şey, mümkün varlıktır. Mümkün varlığın âdeti de zâtı gereği belirli bir makamı kabul etmemesidir. Bu daha önce bilgisinde onun hakkındaki takdirine göre tercih edenden kaynaklanır. Bundan dolayı insanlar ve cinler hakkında "Makamlar kazanımlardır." denilir. O da şeriatta belirlenen hakları tam olarak yerine getirmek demektir. Nitekim kul, vakitleri Şâri'in yapmayı emrettiği; niteliklerini, zamanlarını, gerekli unsurlarını ve sıhhati için gerekli tamlık ve kemal şartlarını belirlediği muamelât, mücahedât ve riyâzâttan yükümlü olduklarıyla geçirdiğinde işte o zaman bir makam sahibi olur.

وَإِنَّا لَنَحْنُ الصَّافُّونَ (١٦٥) وَإِنَّا لَنَحْنُ الْمُسَبِّحُونَ (١٦٦)

165. "Şüphesiz biz (orada) saf duranlarız. 166. Şüphesiz biz (Allah'ı) tesbih edip yüceltenleriz."

Melekler makamlarını öğrendikten ve bildirdikten sonra kendilerine medhü senâ etmişlerdir.

وَإِنْ كَانُوا لَيَقُولُونَ (١٦٧) لَوْ أَنَّ عِنْدَنَا ذِكْرًا مِنَ الْأَوَّلِينَ (١٦٨) لَكُنَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ
(١٦٩) فَكَفَرُوا بِهِ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ (١٧٠) وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ (١٧١)

167-169. (Müşrikler) şunu da söylüyorlardı: "Eğer yanımızda öncekilere verilen kitaplardan bir kitap olsaydı, elbette biz ihlâslı kullar olurduk." 170. Fakat (kitap gelince) onu inkâr ettiler. Yakında (sonlarının ne ola-

cağını) bilecekler. 171. Andolsun, peygamber olarak gönderilen kullarımız hakkında şu sözümüz geçmişti:

Meşîet kendisinden önce geldiği şeyle, kendisinden önce gelen şeyi geçmiştir. İlahî meşîet, neyin oluşuna taalluk etse onun oluşması zorunludur. Zira sonuç, önceki bilginin (*sâbıka*) kendisidir. O ancak sonucu öncelemiş olmasından dolayı "sabıka" olarak isimlendirilmiştir.

إِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُورُونَ (١٧٢) وَإِنَّ جُنْدَنَا لَهُمُ الْغَالِبُونَ (١٧٣)

172. Onlara mutlaka yardım edilecektir. 173. Şüphesiz ordularımız galip geleceklerdir.

[Ordularımız galip geleceklerdir] ifadesi hükümranlığında niza çıkaranlara yöneliktir. Burada Hak Teâlâ kendi zâtından kinaye olarak zamirle orduyu kendisine izafe etmiş (*cünûdenâ*), hakkında nas bulunan belirli bir ilâhî ismi beyan etmemiştir. Onları "ordu" olarak isimlendirmekle yetinmiştir. Ordular ise yalnızca hükümdara ait olabilir. Nitekim Hak Teâlâ'ya söz konusu izafet onun *el-Melik* isminden kaynaklanır. Zira onlar *el-Melik*'in kullarıdır. O, onların silah sahibi olduklarını açıklamıştır. Çünkü silah, düşmanlara karşı galip gelmeyi sağlayacak ordu teçhizatlarındandır. Söz konusu orduların karşısında bulunan düşmanlar ise şeytanlar ve tamamı yasaklanmış arzu ve isteklerdir. Onların sultanı ise hevâdır. Söz konusu orduların silahı ise takva, murakabe, hayâ, haşyet, sabır ve muhtaçlıktır. Birlikler düşmanlarıyla karşı karşıya geldiğinde onlarla çarpışma ve onlara karşı koyma meydanı, bazı ordular hakkında ilim iken bazı ordular hakkında ise imandır. Ordudan üçüncü bir tabaka hakkında ise ilim ve iman beraberdir. Niza çıkaran düşmanın defedileceği araç ise nazarî yönüyle kati delildir. Bu âlimlere göre Allah'ın birlenmesiyle ya da iman ehlinde hârikulâde/olağanüstü bir olayın meydana gelmesiyle gerçekleşir. Söz konusu iman ehli kimseler kendilerinde bulacakları zorunlu bilgiye sahiptirler. Dolayısıyla onlar için hârikulâde olayların meydana gelmesi, âlem için söz konusu olan delillerin yerini alır. Böylelikle onlar delil sahibinin defetmesine benzer şekilde hârikulâde olaylarla Allah'ın düşmanlarını ve kendi düşmanlarını defeder. Kendisinde bulunan bir araçla düşmanı defetmeye gücü yeten her şahıs, Hak Teâlâ'nın galip ve muzaffer ordusundandır. İşte bu onların düşmanlara karşı üstün gelmelerini sağlayan ilâhî destektir.

Hak Teâlâ'nın [galip gelecekler] sözü, "mağlup olmayacaklar" anlamındadır. Şiddetli rüzgâr da fil ashabına gönderilen kuş da söz konusu ordular-

dandır. Aynı şekilde hiçbir orduda yaratılmışın bir tasarrufu bulunmaz. Hazreti Peygamber "Bana Sabâ rüzgârıyla yardım edildi."[2] ve "Bir aylık mesafeden korku salmak özelliğiyle bana yardım edildi."[3] demiştir. Ordular farklı farklıdır. Zira rüzgâr ordusu, kuş ordusu olmadığı gibi korku ve korkaklık gibi düşmanların nefislerinde meydana gelen mânalar ordusu da değildir. Her ordunun varış yeri, onun bir kaleyi kuşatmak, bir safa saldırmak, akın etmek ya da baskın yapmak üzere yöneldiği fiilidir. Her ordunun nefsü'l-emirde kendisini aşamayacağı bir özelliği bulunmaktadır. Nitekim Allah Teâlâ kuşlar hakkında "Onların üzerlerine [pişkin tuğladan yapılmış] taşlar atıyordu." (Fîl, 105/4), rüzgâr hakkında "Üzerine uğradığı hiçbir şeyi bırakmıyor, mutlaka onu kül ediyordu." (Zâriyât, 51/42), korku hakkında ise "Allah, onların yüreklerine korku düşürdü. Öyle ki, evlerini hem kendi elleriyle, (hem de müminlerin elleriyle) yıkıyorlardı" (Haşr, 59/2) buyurmuştur.

فَتَوَلَّ عَنْهُمْ حَتّٰى حِينٍ (١٧٤) وَاَبْصِرْهُمْ فَسَوْفَ يُبْصِرُونَ (١٧٥) اَفَبِعَذَابِنَا يَسْتَعْجِلُونَ
(١٧٦) فَاِذَا نَزَلَ بِسَاحَتِهِمْ فَسَٓاءَ صَبَاحُ الْمُنْذَرِينَ (١٧٧)

174. O hâlde bir süreye kadar onlardan yüz çevir. 175. Gözetle onları, yakında onlar da görecekler. 176. Yoksa onlar azabımızı acele mi istiyorlar? 177. Fakat azabımız onların yurtlarına indiğinde o uyarılmış olanların sabahı ne kötü olur!

Hazreti Peygamber aleyhisselâm gece ulaştığı bir şehre sabah oluncaya dek harp ilan etmezdi. Sabah olduğunda ezan sesi işitirse bundan kaçınır, aksi takdirde savaşırdı. Ezan sesini işitmediği zaman ise [Fakat azabımız onların yurtlarına indiğinde o uyarılmış olanların sabahı ne kötü olur!] âyetini okurdu. Zira şehir halkı bir sünneti terketmede görüş birliğine varsa onlarla savaşmak vâcip olur. Fakat bir kişi terkederse o öldürülmez.

وَتَوَلَّ عَنْهُمْ حَتّٰى حِينٍ (١٧٨) وَاَبْصِرْ فَسَوْفَ يُبْصِرُونَ (١٧٩) سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ
عَمَّا يَصِفُونَ (١٨٠)

178. Ey Muhammed! Bir süreye kadar onlardan yüz çevir. 179. (Bekle ve) gör. Onlar da yakında görecekler. 180. Senin rabbin; izzet sahibi olan Rab, onların nitelendirdiği şeylerden münezzehtir.

---

2. Buhârî, İstiskâ' 26; Bed'u'l-Halk 5; Enbiyâ 6; Meğâzi 29.
3. Buhârî, Salât, 56; Müslim, Mesâcid, 3.

Birinci vecih

Bu âyette hitap Allah'ın sıfatları hakkında düşünen herkes için Hazreti Peygamber'e yöneltilmiştir. Nitekim Hak Teâla ona [rabbin münezzehtir] (*sübhâne rabbike*) buyurur. Buradaki "kef" zamiri Hazreti Peygamber'e döner. Yani "Senin aracılığınla kendilerine gönderilen ve indirilen (âyetlerini) bildirmek üzere seni onlara gönderen rabbin münezzehtir." anlamına gelir.

[İzzet sahibidir]: İzzet, (onların nazarî düşünceleriyle yaptıkları nitelemelerin ve akıllarıyla verdikleri hükümlerin O'nun zâtı gereği) imkânsız olmasıdır. Tesbih, tenzih etmektir. Tenzih ise eş ve çocuk gibi nispet edilmelerden beri olmak demektir. Nitekim Hak Teâlâ, zâtının inkârcıların yaptıkları nitelemelere mahal olmasının imkânsız olduğunu zikretmiştir. Zira izzet, menetmektir. Hak Teâlâ kendisi için zâtını tenzih edendi, yoksa kulunun kendisini tenzih etmesiyle münezzeh olmuş değildir. Yaratılmışın Hak Teâlâ'yı tenzih etmesi ancak bir bilgidir yoksa amel değildir. Çünkü yaratılmışların ilâhlarına yönelik tenzihi bir amel olsaydı, münezzeh olan Allah Teâlâ bu amelin tesir ettiği bir mahal olurdu. Oysa Hak Teâlâ [Senin rabbin; izzet sahibi olan Rab, münezzehtir] buyurmuştur. Yani o, onların nazarî düşünceleriyle yaptıkları nitelemeleri ve akıllarıyla verdikleri hükümleri kendisi için kabul etmeyendir. Zira yaratılmış biri, Hak Teâlâ hakkında hüküm veremez. Çünkü akıl da aklın sahibi de yaratılmıştır. Hak Teâlâ ancak ilâhî bir vahiyle ya da Hak Teâlâ'dan tebliğ ettiği hususlarda doğruluğu ve masumluğu sabit olan bir peygamber göndermekle bize indirdikleriyle yahut bize keşif ve müşahede yoluyla bildirdikleriyle yine Hak Teâlâ'da bilinir. Dolayısıyla [onların nazarî düşünceleriyle yaptıkları nitelemeler ve akıllarıyla verdikleri hükümler], kendisini tenzih ederken, Hak Teâlâ'nın [onların nitelendirdiği şeyler] sözü kapsamına girmiştir. Onların nitelendirdiği şeylerden izzet sahibi olan Rabb'e sığınma ile Allah'ın şanına yaraşmayan eş, çocuk ve ortak gibi, ona izafe edilecek şeylerden sığınma kastedilir. Kullarının O'nu nitelediği şeyler ise nazarî düşünceyle elde ettikleri delillerinin verilerine göredir. Nitekim filozof, âlemdeki duyusal cüzlerin bilgisini Hak Teâlâ'dan olumsuzlar. Çünkü bu bilginin belirlenimle ortaya çıkması duyuya aittir. Allah ise duyulardan münezzehtir. Eş'arî kelâmcılar ise Hak Teâlâ'yı bir yaratılmışa benzemekten tenzih edip başka bir yaratılmışa benzetmeye yönelmiştir. Örneğin Hak Teâlâ'nın arşa istivâsı hakkında "O'nun kendisi cisim olmadığından dolayı istivâsının da cisimlerin istivâsı gibi olmasının muhal olduğunu" iddia etmiştir. Çünkü cisimde bir sınır, miktar söz konusudur; ayrıca miktarı da belirleyen tahsis edici gereklidir. Bu durumda da O'nun için muhtaç-

lık sabit olur. Bilakis O'nun istivâsı hükümdarın tahtına yerleşmesi gibidir. Eş'arîler, istivâ hakkındaki görüşlerini desteklemek üzere bu hususta şu şiirden delil getirmişlerdir:

Bişr Irak'a istivâ etti (hükümran oldu)
Kılıç kuşanmadan, kan dökülmeden

Böylelikle onlar Hak Teâlâ'nın arşa istivâsını Bişr'in Irak'a hükümran olmasına benzetmişlerdir. Bişr'in hükümranlığı ise yaratılmıştır. Böylelikle Hak Teâlâ'yı yaratılmışa benzetmişlerdir. Oysa kadim, yaratılmışa benzemez. Nitekim o tenzih için [onların nitelendirdiği şeylerden] buyurmuştur. Onlar bunu nazarî düşünceleri itibarıyla ve Allah bilgisinin bilgisizliğe dönüşmeyeceğine, ona kuşkunun uğramayacağına yönelik akıllarıyla vardıkları istidlallerle gerçekleştirir. Hâlbuki hiçbir aklî delil, kuşku ve şüphe içermekten âri değildir. Bu nedenle akıl sahipleri ihtilaf etmiştir. Zira muhalif kimselerden her birine göre onun muhalifinin delili kuşkuludur. Çünkü bir grubun delili diğerine aykırı gelir. Zira bir grubun delilleri bizâtihi başka bir grubun şüphelerini teşkil eder. O hâlde hak nerede? Güvenilirlik nerede? Düşüncedeki asıl bozukluk, yaratılmışları, onları yaratan Hak Teâlâ üzerinde hüküm verdiren yerde açığa çıkar. O hâlde Hak Teâlâ'yı niteleyen, ancak kendisini nitelemiştir. Yoksa kendisinden başkasını bilemez. Çünkü izzet sahibi olan rabbi hiçbir nitelik tayin edemez, hiçbir özellik sınırlayamaz. Özel bir isim O'nun hakikatini gösteremez. Hüküm bizim zikrettiğimiz gibi olmasaydı o, izzet sahibi rab olmazdı. Çünkü izzet sahibi (*el-Azîz*), kendisine nüfuz edilemeyendir. Bir nitelik, özellik, bilgi ya da mârifet yoluyla kendisine ulaşılabilen kimse, kendisine nüfuz edilemeyen değildir. Bu nedenle Hak Teâlâ [onların nitelendirdiği şeylerden] sözüyle umumi olarak ifade etmiştir. Zira olumsuzlamayı bilmek Allah Teâlâ'yı bilmek demektir. Allah'ın isimleri vardır, sıfatları değil. Çünkü o isimden değil, sıfattan münezzehtir. "Onun benzeri hiçbir şey yoktur" (Şûrâ, 42/11) âyetinde ve de İhlas sûresinde zikrettiği üzere Hak Teâlâ bilinemez. Genel anlamda buyurduğu tenzih anlamına gelen tesbihi ifade eden [izzet sahibi olan Rab, onların nitelendirdiği şeylerden münezzehtir] âyetine göre de böyledir. Biz şeriatta kendisini nitelediği şekliyle O'na ibadet etsek bile izzet, O'nun bilgisine ulaşılmamayı gerekli kılar. Bu durumda biz O'nu kendi yerinde kabul eder ve O'na yakınlaşmak maksadıyla bize emrettiği üzere onu söyleriz. Gerçeği ancak tenzih ve teşbihi kendinde toplayan kimse bilebilir. Böyle biri tenzihi akıl ve şeriat yönüyle kabul ederken, teşbihi akıl değil de yalnızca şeriat yönüyle kabul eder. Müşahede ise peygamberlerin Allah hakkında ümmetlerine getirdik-

lerine ihtiyaç duyar. "Artık dileyen iman etsin dileyen inkâr etsin." (Kehf, 18/29) Allah'ı niteleyen herkes, ancak özel bir nitelikle onu sınırlarken Allah Teâlâ, O'na ait olması yönüyle değil de O'na tahsis edilmesi yönüyle bu niteliği kendisinden tenzih eder. Çünkü toplamdan her bir şeyin tekliği değil, bizâtihi toplamın tekliği O'na aittir. Niteleyen ise ancak toplamdan her bir şeyin tekliğiyle onu niteler. İşte Hak Teâlâ'yı böyle tavsif eden kimse [Senin rabbin; izzet sahibi olan Rab, onların nitelendirdiği şeylerden münezzehtir] âyetinin muhatabıdır. Bu nedenle içerdiği bazı zararlardan dolayı âyetlerde sıfatlar hakkında bir bilgi verilmemiştir. Hak Teâlâ'yı "nitelendirilmiş" kılan kimseyi görmüyor musun? Nasıl da "Böyle nitelendirilmiş olmasaydı noksan kalırdı" diyor! Hâlbuki o kimse, zâtın kemali niteliğe bağlı kılındığında mutlak bir eksiklikle Hakk'ın aleyhinde hüküm vermiş olacağını bilmiyor! Kemali zâtından kaynaklanmayan kimse, kemal için delille O'nun sıfatlarına ihtiyaç duyar. Sıfatlar ise O'nun zâtı değildir. Kuşkusuz "Sıfat O'nun varlığıdır" diyen kimse cahildir. Bu nedenle Hak Teâlâ [Senin rabbin; izzet sahibi olan Rab, onların nitelendirdiği şeylerden münezzehtir] buyurmuştur. Nitekim Hak Teâlâ, âriflerin O'na dair bilinmesi talep edilen ve bilinmesi mümkün olmayan hususları öğrenmeleri böylelikle adabı öğrenip sınırlarını aşmamaları için âlemi bilgisizlik, âcizlik ve hayret makamında konumlandırmıştır. Meşhur bir hadis rivayetinde geçtiği üzere Yahudilerin "Hak Teâlâ'nın kıyamet günü yer tabakalarını bir parmağında, gökleri bir parmağında tuttuğunu" söylemelerine karşılık Hazreti Peygamberin "Allah'ı gereği gibi takdir edip tanımadılar." (En'âm, 6/91) âyetini okuması benzer bir durumdur. O hâlde aklıyla beraber hareket eden nazarî bilgi sahibi, deliliyle Hak Teâlâ hakkında hüküm veren kimsenin ulûhiyeti idrak etmesi ne uzaktır. Ulûhiyet varlıktan neredeydir? Yine yaratılmış, 'ayn mertebesinden nerededir. Benzeri bulunan, benzeri bulunmayanı nasıl idrak edebilir. Aklın benzeri bir akıl daha bulunurken Hak Teâlâ'nın benzeri bir Hak yoktur. İki ilâhî zâtın varlığı ise muhaldir. Hak Teâlâ, hiçbir şeye benzemez, hiçbir şeyle sınırlanmaz, hiçbir şey ona hüküm veremez. Fakat Hakk'a izafe edilebilecek şeyler mukayyed mümkünün O'na ihtiyacının gerektirdiği ölçüdedir. Akıl O'nu bilmez. O hâlde nasıl Hakk'ın âciz, fakir ve muhtaç olarak yarattığı bir şeyden istenilir? Allah Teâlâ yücelik ve büyüklük olarak idrak edenlerin idrakinden münezzehtir.

[Senin rabbin; izzet sahibi olan Rab, onların nitelendirdiği şeylerden münezzehtir]: "O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O işitendir, görendir." (Şûrâ, 42/11) O hâlde akıllar vasıtasıyla ulaşılması doğru olmayan hususlar talep edilmez.

İkinci vecih

Bilmelisin ki kulun hakikati, hakikati bakımından hiçbir şeye hak kazanamaz. Çünkü aslında o bir hak değildir. Hak, hak ettiğini elden edendir. Öyleyse âlemde bulunan ve kula ait bir hak olduğu zannedilen tüm isimler gerçekte Allah'a ait bir haktır. Zira kâinatta yer alan bütün isimleri hükmü açıktır: Bunları yalnızca Hak Teâla hak eder. Kul ise o isimlerle sadece ahlâklanır. Kendi hakikatinden başka kula ait bir şey bulunmaz. Bir şey hakkında "Kendi hakikatine (*'ayn*) hak kazanır; zira onun hakikati, hüviyetidir." denilemez. Çünkü burada bir hak da hak kazanma da bulunmaz. İsimlerden kulda ârız olan, ortaya çıkan her isim ancak dış görünüşler oldukları için hakikatlerde (*a'yân*) gerçekleşir. O hâlde her isim Hakk'ın hakikatlerdeki varlığı üzere ortaya çıkmıştır. Hakikatlerin aslı üzerinde hak kazanması ise asla söz konusu değildir. Öyleyse varlık Allah'ındır. Varlık hangi nitelikle nitelendirilirse nitelendirilsin o nitelikle isimlendirilen ancak Allah Teâlâ'dır. O her isimle isimlendirilen, her nitelikle nitelenen ve her özellikle betimlenendir. Bu nedenle Hak Teâlâ, [Senin rabbin; izzet sahibi olan Rab, onların nitelendirdiği şeylerden münezzehtir] buyurmuştur. Yani onların nitelendirdiği "bütün isimlerinde ortağı bulunmaktan" münezzehtir. Çünkü her şey, Allah'ın isimleridir; O'nun fiillerinin, sıfatlarının ve zâtının isimleridir. Varlıkta Allah'tan başkası bulunmaz. Hakikatler (*a'yân*), ortaya çıktıkları şeyin kendisinde yokturlar. Allah'a ait sıfatlar ise gerçektir. Biz Hakk'a nispetle onların anlamını bilmezken, bize nispet edildiğinde anlamını bilmemiz itibarıyla biliriz. Bârî Teâlâ, bize göre bilinmez bir yolla o sıfatlarla nitelendiğinden ötürü o sıfatları O'na nasıl nispet edeceğimizi de bilmeyiz. Bu bizâtihi bizim bilgisizliğimizden kaynaklanır. Bu durumda o isimler Hak Teâlâ için asıl iken bizim için geçicidir. Dolayısıyla ne Hak Teâlâ'nın isimlerinden ne de onlar içerisinde bizim zannettiğimiz isimlerden hiçbirini hak edemeyiz. İşte burası Allah'ın basiretini açtığı kimseler hariç hayret mahalli ve ayakların kaydığı yerdir. Âyette Hak Teâlâ'nın kendisini nitelediği, nazar ehline göre ise gerçekte yaratılmışların niteliği olan nitelikler de bulunur. Nazar ehli, acıkmak, susamak, hastalanmak, öfkelenmek, razı olmak, kızmak, şaşırmak, sevinmek, tebessüm etmekten ayak, el, göz, kol vb. özelliklere kadar söz konusu nitelikleri Allah hakkında mecazen kullanırlar. Söz konusu haberler peygamberlerin dilinde Allah Teâlâ'dan gelir. Bu hususta haberler Allah'a nispet edilen ve Sahîfe, Kur'ân, Furkan, Tevrat, İncil ve Zebur olarak ifade edilen kelâmda geçer. Muhakkik âlimlere göre gerçekte tüm bu nitelikler yaratılmışların değil Hakk'ın sıfatlarıdır. Yaratılmışlar ise Hakk'a ortak olarak bu niteliklerle nitelenmiştir. Aynı şekilde âlem, bütün güzel ilâhî isimlerle nitelenmiştir. Zira

bütün bunlar bir tahsis olmaksızın Hakk'ın isimleridir. İşte muhakkik âlimlerin bu husustaki görüşü budur. Kuşkusuz doğru bir görüştür; o nedenle biz bu hususta tevkif üzereyiz. Dolayısıyla biz sadece kendisini nitelediği özelliklerle Hakk'ı niteler ve sadece kendisine verdiği isimlerle O'nu isimlendiririz. O'nun için bir isim icat etmediğimiz gibi O'nun için ne bir hüküm ihdas eder ne de O'na bir sıfat tayin ederiz.

Üçüncü vecih

[Senin rabbin; izzet sahibi olan Rab, onların nitelendirdiği şeylerden münezzehtir] âyetindeki izzet, tenzihi ve teşbihi kabul etmeyen bir mertebedir. Dolayısıyla Hak, tenzih edenin zannettiği söz konusu tenzihin olumsuzlanmasıyla, sınırlanmaktan münezzeh olur. Çünkü tenzih O'nu sınırlar, O'na işarette bulunur ve O'nu kayıtlı kılar. Teşbihin olumsuzlanmasıyla da miktardan münezzeh olur.

Dördüncü vecih

Tesbih, tenzih etmek demektir, yoksa müspet bir durumu övmek değildir. Çünkü Hak Teâlâ yalnızca O'na ehil olan şeyle övülebilir. O'na ehil olan şeyde ise ortaklık bulunmaz. Hak Teâlâ yalnızca isimleriyle övülebilir. Hak Teâlâ'nın bizce bilinen hangi ismi varsa kul onunla ahlâklanabilir ve kendisine yaraştığı şekilde onunla nitelenebilir. Âlemde O'na ehil olan şeylerle övülmesi mümkün olmadığında ise her şeyden tesbih edilmeyi kendisine övgü kılar. Bu nedenle hamdi kendisine izafe ederek "[Her şey] O'nu hamd ile tesbih eder" (İsrâ 17/44) buyurmuştur. Yani her şey O'nu hak ettiği ve ehli olduğu övgüyle tesbih eder. Burada kastedilen tesbihten başkası değildir. Allah Teâlâ [Senin rabbin; izzet sahibi olan Rab, onların nitelendirdiği şeylerden münezzehtir] buyurur. İzzet, onların nitelendirdikleri şeylere karşı yalnızca kendisine ait olan bir tür övgüyle kendisine ulaşılmayı engellemek demektir. Her öven, niteleyendir. Dolayısıyla Allah Teâlâ âyette her durumda, her dış varlıktan münezzeh olduğunu (tesbih) zikretmiştir.

وَسَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ (١٨١)

181. Peygamberlere selâm olsun.

Onlar merhamet edilen sâlim kimselerdir. Peygamberler aleyhisselâm ancak nazarî delillerin imkânsız kıldığı ya da kabul ettiği bilgileri getirmişlerdir. Bu nedenle halkları, düşüncelerine göre, onları bazen tasdik etmiştir bazen de yalanlamıştır. Böylelikle nazar ehlinde hayret ortaya çıkmıştır. Onlar, Hak Teâlâ'nın peygamberlerinin diliyle söylediği sözleri kabul edip de peygamberlere boyun eğdiklerinde itaatleri onları kuşkusuz kendi yerlerine yerleştirir. Nitekim onlar peygamberlere dış varlıkları (*a'yân*) bakımından itaat etmemişlerdir. Çünkü peygamberler de onlar gibidir. Onlar ancak Hak Teâlâ'nın katından getiren ve Hak Teâlâ'nın kendi hakkında haber verdiği bilgileri ulaştırana itaat etmişlerdir. Hak Teâlâ, söz konusu haberi bu bilgiye ulaşanın te'vil etmesi için değil, kendisinin bilinmesi için vermiştir. Haber verdiği hususta Allah'ın muradı, yalnızca O'nun bildirmesiyle bilinebilir. Bu nedenle nazarî düşünce sahibi, haber/vahiy karşısında teslim konumunda durur. Bununla birlikte o, haberin/vahyin vaz edildiği hâl üzere yani peygamberin kendisiyle getirdiği söz konusu dilde anlar. Bu kaçınılmazdır; çünkü peygamber söz konusu dilde getirdiği vahyi, lafzın dilde vaz edildiği anlamın hakikati üzere olduğunu bilmemiz için getirmiştir. Fakat lafzın Allah'a nispeti bilinemez. O hâlde ıstılâhî kullanımdaki delilleri akletmekle beraber söz konusu nispeti O'na havale ederiz. Böylece peygamberlerin boyun eğdiği gibi biz de Hak Teâlâ'ya boyun eğeriz. Bu nedenle [Peygamberlere selâm olsun] buyurmuştur. Yani itaat onlara farzdır. Böylece (haberi te'vil etmek yerine anlamını Hak Teâlâ'ya havale ettiğimizde) biz de onlar gibi oluruz.

وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (١٨٢)

182. Hamd, âlemlerin rabbi olan Allah'a mahsustur.

[Hamd Allah'a aittir], yani övgünün neticeleri ona aittir. Çünkü peygamberler, getirdikleri her şeyle ancak Allah'ı övmeyi amaçlamışlardır. Nitekim Allah'ı övmenin neticeleri O'nun ve kullarının kendisini tenzih etmesiyle gerçekleşir. Kuşkusuz hamd, sonuçtur. Zira övgünün neticeleri Allah'a döner. İşin sonu ise âhirettir. Allah Teâlâ hak ettiği mukaddes vasıflarla rabliğinde sabit olması itibarıyla "âlemlerin rabbidir". O âlemin efendisi, terbiye edeni, besleyeni ve ıslah edenidir. O'ndan başka ilâh yoktur, O aziz ve hakimdir. Âyetlerin bağlamı göstermektedir ki Allah resûlü sallallahu aleyhi ve sellem Hayber'deki yardımı ve zaferi akabinde âlemlerin rabbi olan Allah hamdetmiştir. İşte bu nimetin hamdidir.

İşaret

[Hamd, âlemlerin rabbi olan Allah'a mahsustur] ifadesi, Fâtiha sûresinin başında, Yûnus sûresinin ortasında ve Saffat sûresinin sonunda gelmiştir. Böylelikle iki tarafı ve ortayı kapsamıştır.

SÂD SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

صٓ وَالْقُرْاٰنِ ذِى الذِّكْرِ (١)

1. Sâd. O şanlı, şerefli Kur'ân'a andolsun.

Hak Teâlâ *sâd* harfini zikrederek *cevâmiü'l-kelim* (az söz ile çok mâna ifade etme) makamına yemin etmektedir, zira Sâd, doğruluk (*sıdk*), koruma (*savn*) ve biçim (*suret*) kelimelerinin harflerinden biri olup şerefli, yüce bir harftir. Bu sûre peygamberlerin (Allah'ın selâmı onların üzerine olsun) niteliklerini, bütün âlemin gizli sırlarını, acaipliklerini ve âyetlerini konu edinir. Bu sûreden nasibi olan herkesi sûrede zikri geçen peygamberlerin bereketinden nasip hasıl eder. Sûredeki şiddet ise müminlere değil, düşman kâfirlere ilişir.

بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِى عِزَّةٍ وَشِقَاقٍ (٢) كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ فَنَادَوْا وَلَاتَ حِينَ
مَنَاصٍ (٣)

2. Fakat inkâr edenler bir büyüklenme ve ayrılık içindedirler. 3. Biz onlardan önce nice nesilleri helâk ettik. Onlar da feryat ettiler, ama artık kurtuluş zamanı değildi.

Çünkü nimet umumi, fayda hususidir. Burada feryat umumidir, ama kaçıp kurtulmak umumi değildir. Çünkü burada tövbe söz konusu olmamıştır.

وَعَجِبُوا أَنْ جَاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ وَقَالَ الْكَافِرُونَ هَذَا سَاحِرٌ كَذَّابٌ (٤)

4. Kâfirler, kendilerine içlerinden bir uyarıcının gelmesine şaştılar ve şöyle dediler: Bu, yalancı bir sihirbazdır.

İşaret: Hazreti Peygamber aleyhisselâmın hakkı ve Allah Teâlâ'nın ona yönelik minneti hakkında

Burada Hak Teâlâ sanki şöyle buyurmaktadır: Kulum, senin için perdeyi yırttım, sana hârikulâde olan işi gösterdim, nihayet gelip kavminin kapısına dayandın, onlar da [Bu yalancı bir sihirbazdır] dediler. Kulum, ben sana ahlâkın sırlarını verdim, seni yaratıcı ismimin anahtarına mâlik kıldım, ama kâfirler, "Bu ancak bir uydurmadır." dediler. Kulum, ben sana "Ol dedi ve oluverdi" (Bakara, 2/117) sözümdeki nûn harfinin sırrını verdim, ama kâfirler, "Bu bir mecnundur, sihirbazdır." dediler. Kulum, sen onlara kevserin sırlarını verdin, onlar "Bu nakledilegelen bir sihirdir" dediler. Kulum, ben sana kafiyelerin gemini verdim, mânaların bilgisini ve alâmetlerini gözünün önüne sundum, böylece sen nazım ve nesir yarışında en önde gelir oldun, ama onlar "Bu bir peygamber değil, aksine şair." dediler. Kulum, ben onlara apaçık nuru gösterdim, kendilerini yakînî ilme muttali kıldım, onlar ise "Bu ancak eskilerin masallarından ibarettir." dediler.

Bu işaretteki ifadelerin şerhine gelince: "Senin için perdeyi yırttım." ifadesi "Sana gaybın sırlarını müşahede ettirdim ve sen de eşyanın hususiyetlerinin hususi zamanlardan sağladığı şeyleri öğrendin." anlamına gelir. "Sana ahlâkın sırlarını verdim." ifadesi Hazreti Peygamber aleyhisselâma verilen *cevâmiü'l-kelim* özelliğidir. Zira Kur'ân onun mucizesidir. "Seni nûn'un sırrına mâlik kıldım." ifadesi Hazreti Peygamber aleyhisselâmda zuhur eden ve ancak Allah Teâlâ da bulunan iktidardır ki bu iktidar ölüleri diriltmek ve benzeri hususlarda söz konusudur. "Kevserin sırları" ile kastettiği şey hususi ilimdir. Nasıl ki kevserin suyu hususi ise ve ondan içen asla susamaz ise aynı şekilde bu ilim de böyledir, ondan bir yudum içen kanmaz. "Sana kafiyelerin gemini verdim, mânaların bilgisini ve alâmetlerini gözünün önüne sundum, böylece sen nazım ve nesir yarışında en önde gelir oldun." ifadesi ise lafızların muciz bir şekilde anlamlar ile mutabık, uyumlu olması ve karşı ko-

nulamaz mucizelikte olmasıdır. "Apaçık nur" ve "yakînî ilim" ifadeleri ile ise "Sana, senden önceki resûllere söylenenden başka bir şey söylenmiş değildir" âyetinin fehvası kastedilmektedir.

أَجَعَلَ الْآلِهَةَ إِلَٰهًا وَاحِدًا إِنَّ هَٰذَا لَشَيْءٌ عُجَابٌ (٥)

5. İlâhları bir tek ilâh mı yaptı? Gerçekten bu çok tuhaf bir şey!

"İlâhınız tek bir ilâhtır, O'ndan başka ilâh yoktur, O Rahmân'dır, Rahîm'dir." (Bakara, 2/163) âyetinde ifade edilen ulûhiyette tevhîd hususuna çağrıldıkları zaman müşrikler çok şaşırmışlar ve "İlâhları tek bir ilâh mı yaptı?" demişlerdir. Bu ifade Allah Teâlâ'nın müşriklerin dilinden bize naklettiği sözdür ki bu nakil doğrudan kelimesi kelimesine de olabilir, anlam olarak da olabilir. Müşrik Allah'tan başka bir ya da daha fazla varlığı ilâh edinen kimsedir. Bunun sebebi ise onların ibadet ettikleri varlıkları Allah'ın yanı sıra ilâh olarak düşünmeleri, onların herkes nezdinde azamet sahibi olduklarını düşünmeleridir. Nitekim onları bu ilâhları hakkında "Biz bunlara bizleri Allah'a yakınlaştırsınlar diye ibadet ediyoruz." (Zümer, 39/3) demişlerdir.

[Gerçekten bu çok tuhaf bir şey!]: İnsanlar bu ifadenin tıpkı öncesi gibi kâfirlerin sözü olduğunu düşünürler. Buna göre onlar tek bir ilâhın varlığına inanmaya davet edilmişler, oysa kendileri ilâhların çokluğuna inanmaktadırlar. Hâlbuki asıl tuhaf olan şeyin, çokça varlığı ilâh edinmek olduğunu bilmemektedirler. Aslında ilâhları teke indiren kimsenin yaptığı şey tuhaf değildir, aksine tuhaf olan, herhangi bir delil ve burhana dayanmaksızın çok sayıda varlığı ilâh kabul eden kimsenin yaptığıdır.

Ancak bize göre bu ifade kâfirlerin değil, Hakk'ın veya resûlün sözüdür. Bir önceki ifade ile yani [İlâhları bir tek ilâh mı yaptı?] ifadesi ile kâfirlerin sözü sona ermektedir. Burada şaşılacak olan şudur: İnsan daha aklı erer ermez, ilâhın bir kimsenin yapması ile ilâh olmayacağını anlar, zira ilâh özü itibariyle ilâhtır. İnsanlar onu ilâh etmezler. Bu nedenle "Elinizle yonttuklarınıza mı tapıyorsunuz!" (Sâffât, 37/95) ifadesi bir kınama anlamı içerir. Aklın zorunlu bilgisi gereği, ilâh etkilenmez. Oysa bunların ilâh dedikleri şey elle evrilip çevrilen, şekil verilen bir tahta ya da taştır ki insan onu alıp ilâh edinir, önünde zelil bir şekilde durur, sanki ona muhtaçmış gibi kendisine dua eder, ondan korkar ve ondan bir şeyler bekler. Böyle yapan kimse bir taraftan da akıl sahibi ise, yaptığı şey tuhaf olur. İşte buna şaşırılır. Bu da böylesine zaruri ve bedîhî olan bir şeyi bile insanların aklından gizleyip

örten kudretin kim olduğunu anlaşılması, bütün her şeyin Allah'ın elinde olduğu, hükmün ona ait olduğu, akılların kendi başlarına akıl edemedikleri, aksine yaratıcısının kendisine imkân verdiği ölçüde akıl edebileceği ve bu yüzden akılların derecelerinin farklılaştığı gibi hususların bilinmesi içindir. Nitekim kimi akıllar vardır ki kapalıdır, kimileri bir kılıf içinde mahpustur, kimilerinin aynası pusludur, kimilerinin parlaktır. Akıllar kendi başlarına aklediyor olsa idi o zaman bir toplum yaratıcının birliğini kabul ederken diğer bir toplum onu inkâr ediyor olmazdı. Zira her ikisinde de işin özü ve hakikati aynıdır. İşte bu nedenle bize göre [Gerçekten bu çok tuhaf bir şey!] ifadesi kâfirlerin sözü değil, aksine onların [İlâhları bir tek ilâh mı yaptı?] sözlerine karşılık Hak Teâlâ'nın ifadesidir. Yani onların bir tek ilâhı "ilâhlar" olarak ifade etmesi tuhaf olan şeydir. Zira bir şeyin "ilâh" olarak nitelenmesi hâlinde bu nitelik onun en hususi ve ayırt edici vasfı olur ve bu vasfı ile çokluk arzedemez. Nitekim onların "Biz bunlara ancak bizleri Allah'a yakınlaştırsınlar diye ibadet ediyoruz." şeklindeki sözleri de bu düşünceye delâlet eder. Zira onlar, söz konusu putları kendilerinin ilâh olarak koyup benimsediklerini bildikleri anlamına gelir. Bu nedenle "Elinizle yonttuklarınıza mı tapıyorsunuz!" ifadesi bir kınama anlamı içerir. İlâh yaratma ve öncesinde de sonrasında da emir sahibi olma sıfatlarına sahip olan varlıktır.

Bil ki Allah Teâlâ, "Allah" ismini başka bir varlığa isim olarak verilmekten muhafaza etmiş, ancak "ilâh" ismini muhafaza etmemiştir. Bundan dolayıdır ki âlemde ilâh ismi pek çok varlığa verilmiştir, oysa Allah ismi mâruftur, hakkında cahil kalınmaz. Putperestler bile bunu ikrar eder ve "Biz bunlara ancak bizleri Allah'a yakınlaştırsınlar diye ibadet ediyoruz." derler. Yani onlar "büyük ilâha" ya da "bunlardan büyük olana" gibi ifadeler kullanmaz, bunun yerine "Allah'a" derler. Bu nedenle Hazreti Peygamber aleyhisselâmın Kur'ân ve Sünnet'te onlara mutlak olarak ilâhın bir olduğuna dair ifadeleri getirmiş olmasını yadırgamış, bunu inkâr etmişlerdir. Yani onlar Allah'ı inkâr etmiş değillerdir. Zaten Allah'ı inkâr etmiş olsalardı müşrik olmazlardı. Onu inkâr edecek olsalardı, kime şirk koşmuş olacaklardı? Nitekim onlar "İlâhları Allah mı yaptı?" dememiş, [İlâhları tek bir ilâh mı yaptı?] demişlerdir. Zira müşrikler nezdinde de Allah, yapılmaz. Sâmirî'nin "İşte sizin de Mûsâ'nın da ilâhı budur." (Tâ Hâ, 20/88) derken kastettiği budur. Yani Sâmirî, "İşte Mûsâ'nın sizi kendisine çağırdığı Allah budur." dememiştir. Aynı şekilde Firavun da "Belki Mûsâ'nın ilâhına muttali olurum" demiş, "Belki Mûsâ'nın davet ettiği Allah'a muttali olurum." dememiştir. Yine Firavun, "Ben sizin için benden başka ilâh bilmiyorum." demiştir.

وَانْطَلَقَ الْمَلَأُ مِنْهُمْ أَنِ امْشُوا وَاصْبِرُوا عَلَى آلِهَتِكُمْ إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ يُرَادُ (٦) مَا سَمِعْنَا
بِهَذَا فِى الْمِلَّةِ الْآخِرَةِ إِنْ هَذَا إِلَّا اخْتِلَاقٌ (٧)

6. İçlerinden ileri gelenler, “Gidin, ilâhlarınıza tapmaya devam edin. İşte bu istenen şeydir. 7. Biz bunu son dinde duymadık. Bu ancak bir uydurmadır.”

İlâhî bildirim onlara kendi içlerinden birinin eliyle geldiği için böyle demişlerdir. Onlar ilâhî inayeti ve rabbânî ihtisası (seçimi) bilmemektedirler. Uydurma onların şaşırdıkları hususun kendisinde söz konusu değildir. Zira onlar bu işi tamamen imkânsız görüyor olsalardı şaşırmazlardı. Aksine onlar uydurma fiilini, bu ilâhî bildirimi getirene, yani Hazreti Peygamber aleyhisselâma nispet etmişlerdir. Ta ki mucizelerle onun gerçek peygamber olduğunu ve Allah tarafından gönderildiğini bilmek istemişlerdir. Yani onlar kendisine yakınlaşmak için putlara tapındıkları, putları kendisine yakınlaşma vesilesi olarak gördükleri “Allah”ın böyle bir elçi göndermiş olduğu iddiasını uydurma addetmişlerdir. Uydurma yalan demektir. Bu nedenle şöyle demişlerdir:

أَأُنْزِلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ مِنْ بَيْنِنَا بَلْ هُمْ فِى شَكٍّ مِنْ ذِكْرِى بَلْ لَمَّا يَذُوقُوا عَذَابِ (٨) أَمْ
عِنْدَهُمْ خَزَائِنُ رَحْمَةِ رَبِّكَ الْعَزِيزِ الْوَهَّابِ (٩)

8. “O zikir içimizden ona mı indirildi?” diyerek kalkıp gittiler. Hayır, onlar benim zikrimden şüphe içindedirler. Hayır, henüz azabımı tatmadılar. 9. Yoksa mutlak güç sahibi ve çok bağışlayan rabbinin rahmet hazineleri onların yanında mıdır?

el-Vehhâb (lütfeden, bağışlayan) ismi, tesirinin varlıklarda görülmesini ister, çünkü varlıklar muhtaçtırlar. Lütuf, lütfa mazhar olan üzerinde bir minnet sağlar. Her varlığa varlık vermekle ilâhî vehb/lütuf başlar. Vehbedip vermek Hak Teâlâ için zâtî bir özellik olduğundan dolayı, bu durum O’nun her şeyden müstağni oluşuna halel getirmez. Böylelikle o hem *el-Azîz* (mutlak güç sahibi) hem de *el-Vehhab*’dır. Onun müstağniliğinin herhangi bir sebeple illetli hâle gelmesi söz konusu değildir. Zira sebep sonucu gerektirir, onu ister; oysa vehb böyle değildir, o lütfa mazhar olana minnettir. *el-Vehhâb*, şükür ya da karşılık için değil, sırf nimet olsun diye verendir.

أَمْ لَهُمْ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا فَلْيَرْتَقُوا فِى الْأَسْبَابِ (١٠) جُنْدٌ مَا
هُنَالِكَ مَهْزُومٌ مِنَ الْأَحْزَابِ (١١) كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَعَادٌ وَفِرْعَوْنُ ذُو الْأَوْتَادِ (١٢)

وَثَمُودُ وَقَوْمُ لُوطٍ وَأَصْحَابُ الْأَيْكَةِ أُولَٰئِكَ الْأَحْزَابُ (١٣) إِنْ كُلٌّ إِلَّا كَذَّبَ الرُّسُلَ فَحَقَّ
عِقَابِ (١٤) وَمَا يَنْظُرُ هَٰؤُلَاءِ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً مَا لَهَا مِنْ فَوَاقٍ (١٥)

10. Yoksa göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin hükümranlığı onların mıdır? Öyle ise sebeplere yapışarak yükselsinler (bakalım!) 11. Onlar, çeşitli gruplardan oluşmuş ve şuracıkta bozguna uğrayacak derme çatma bir ordudur. 12-13. Onlardan önce de Nûh kavmi, Âd kavmi, kazıklar sahibi Firavun, Semûd kavmi, Lût kavmi ve Eyke halkı da peygamberleri yalanlamışlardı. İşte onlar da (böyle) gruplardı. 14. Her biri peygamberleri yalanladı da onları cezalandırmam hak oldu. 15. Bunlar da ancak asla geri kalmayacak korkunç bir ses bekliyorlar.

Burada "ses" ifadesini tekil olarak kullanmıştır.

وَقَالُوا رَبَّنَا عَجِّلْ لَنَا قِطَّنَا قَبْلَ يَوْمِ الْحِسَابِ (١٦)

16. Müşrikler şöyle dediler: "Ey rabbimiz! Hesap gününden önce payımızı hemen ver!"

[Ey rabbimiz! Hesap gününden önce payımızı hemen ver!]: Bu sözü alay maksadıyla söylemişlerdir.

اصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَاذْكُرْ عَبْدَنَا دَاوُودَ ذَا الْأَيْدِ إِنَّهُ أَوَّابٌ (١٧)

17. Onların söylediklerine karşı sabret. Güçlü kulumuz Dâvûd'u hatırla. O, Allah'a çok yönelen bir kimse idi.

Buradaki *ze'l-eyd* (el sahibi) ifadesi güçlü, kudretli anlamına gelir, yoksa bedenî "eller" anlamına gelmez. Bu, Hak Teâlâ'nın nimet kabilinden peygamberlere verdiği ve onları kendisi ile nitelediği kuvvettir.

إِنَّا سَخَّرْنَا الْجِبَالَ مَعَهُ يُسَبِّحْنَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِشْرَاقِ (١٨)

18. Kendisiyle birlikte sabah akşam tesbih etsinler diye biz, dağları Dâvûd'un emrine verdik.

Tesbih nafile namazdır. Nitekim safkan bir Arap olan Abdullah b. Ömer, seferde nafile namazı hakkında şöyle demiştir: "Eğer tesbih etseydim, tamamlardım." (Yani tesbih kelimesini nafile namaz anlamında kullanmıştır.) İşrak

günün başlangıcıdır. İşrak namazı dört rekât olup kuşluk namazından başkadır, zira kuşluk namazı işrak namazından sonra olup sekiz rekattır.

وَالطَّيْرَ مَحْشُورَةً كُلٌّ لَهُ أَوَّابٌ (١٩) وَشَدَدْنَا مُلْكَهُ وَآتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ وَفَصْلَ الْخِطَابِ (٢٠)

19. Ve toplanıp gelen kuşları. Onların her biri Allah'a yönelmişlerdi.
20. Biz Dâvûd'un mülkünü güçlendirdik, ona hikmet ve sözü tafsil etme yeteneği verdik.

Hikmet ameli (pratiğe dair) ve tafsilatlı ilimdir. Genelin bilgisi tafsilî bilgidir, çünkü tafsilî ilimden ayrışır. Öyle olmasaydı genelin detaylı olandan ayrışması söz konusu olmazdı. Geneli, genelleştirmeyi, tafsilatı ve tafsilatlandırmayı bilmek hikmettendir. Hikmet hükmeden ve kendisi ile hükmedilen ama kendisi üzerinde hükmedilmeyen bir sıfattır. Hikmet sahibi kimse hikmete sahip olan değil, hikmetin kendisine sahip olduğu ve ondan tasarruf ettiği kimsedir. Zira hikmete sahip/hâkim olan onda irade sahibi olur, hikmetin kendisine sahip olduğu kimse de ise tasarruf hikmete aittir. Bir sıfat bir varlıkta yerleşince zorunlu olarak onda hükmünü icra eder. Allah Teâlâ, Dâvûd aleyhisselâma hikmet vermekle ona minnet etmiş ve bunu [Biz ona hikmet verdik] şeklinde ifade etmiştir. Hikmet her hak sahibine hakkını vererek amel etmektir. İnsan bunu ancak her hak sahibinin hakkını bildiği zaman yapabilir. Bu da ancak Hakk'ın bunu kendisine bildirmesi ile mümkün olur. Bu nedenle Hak Teâlâ bunu kendisine izafe etmiş ve [Biz ona hikmet verdik] buyurmuştur. Bu Allah'ın bir lütfudur. Bunun yanı sıra Allah ona "sözü tafsil etmeyi" vermiştir ki bu da hikmettendir. İşin tamamı Allah'ın ilminde mufassal, tafsilatlıdır. Allah katında genel, mücmel yoktur. Genellik bizde, bizim hakkımızda söz konusudur, bizde ortaya çıkar. İlim olarak, tecrübe olarak ya da müşahede olarak genelliğin kendisinde tafsilatı keşfeden kimse, Allah'ın kendisine hikmeti ve sözü tafsil etmeyi verdiği kimsedir ki bunlar da resûller ve hususi olarak onlara varis olanlardan başkası değildir. Zira her yönden bir işi Allah'tan anlama nimetine mazhar olmuş kimse, kendisine hikmet ve sözün tafsili verilmiş kimsedir. Bu, sözden kastedilen şeylerin ve sözün anlamlarının tafsil edilmesidir. Sözün tafsili görüşlerde olur, otoritesi "Ben derim", "O der" gibi görüşlerin ifadesinde söz konusudur. Söz işitmeyi gerektirir, toplanmaya imkân verir. Hikmet ehli insan her hâl ve makam ile o hâl ve makama uygun bir şekilde icrada bulunur, çünkü o sözü tafsil etmenin mekânı olmuştur. Hikmet, sahibine, o mekândan ancak kendisinden sözün tafsilinin sadır olmasını sağlar ki o da yerine göre ve hususi dinleyicisine veciz söz kullanmak, yerine göre ve hususi dinleyicisine de uzun uzun anlatmaktır. En altta olanı gözetmek

en üstte olanı gözetmekten daha evladır ve hikmettendir. Zira sözden maksat, muhatabın anlamasını sağlamaktır. Konuşmacı sözünü üç kez tekrarladığı zaman anlaşılmasını ister. Örneğin Hazreti Peygamber aleyhisselâm Allah'tan tebliğ ettiği hususları anlatırken böyle yapar, en alt seviyede olan insanları gözetir, daha ilk söyleyişte anlayanları gözetmezdi. İlkinde anlayan kimse tekrarlarda ilkinde anladığından fazlasını anlar. Buna ona, sözün tekrarı sağlar. İlkinde anlamayan ise tekrarlarda, diğerinin ilkinde anladığını anlar. Mesela anlayışı kuvvetli, her hâlini murakabe eden bir âlim ezbere bildiği Kur'ân'ı sürekli tekrar tekrar okur ve her okuduğunda önceki okuyuşunda bulamadığı bir anlam bulur. Oysa okunan şey harfi harfine aynıdır, ne bir eksik vardır ne de fazla. Ama okuma yeri ve hâli değişmiştir. Dolayısıyla anlamında yeni olması icap eder. İlk okuyuşun zamanı ile ikinci okuyuşun zamanı aynı değildir. Hakikatte hikmet sahipleri ehlullahtır, Allah'ın resûlleri, nebîleri ve velîlerdir. Yoksa kendilerine hükemâ denilen felsefeciler değildir. Ancak yine de kendilerine hükemâ (felâsife) lakabı verilenler, diğerlerine nazaran ilme daha yakındırlar.

وَهَلْ أَتَاكَ نَبَأُ الْخَصْمِ إِذْ تَسَوَّرُوا الْمِحْرَابَ (٢١) إِذْ دَخَلُوا عَلَى دَاوُودَ فَفَزِعَ مِنْهُمْ قَالُوا
لَا تَخَفْ خَصْمَانِ بَغَى بَعْضُنَا عَلَى بَعْضٍ فَاحْكُمْ بَيْنَنَا بِالْحَقِّ وَلَا تُشْطِطْ وَاهْدِنَا
إِلَى سَوَاءِ الصِّرَاطِ (٢٢) إِنَّ هَذَا أَخِي لَهُ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ نَعْجَةً وَلِيَ نَعْجَةٌ وَاحِدَةٌ فَقَالَ
أَكْفِلْنِيهَا وَعَزَّنِي فِي الْخِطَابِ (٢٣) قَالَ لَقَدْ ظَلَمَكَ بِسُؤَالِ نَعْجَتِكَ إِلَى نِعَاجِهِ وَإِنَّ
كَثِيرًا مِنَ الْخُلَطَاءِ لَيَبْغِي بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
وَقَلِيلٌ مَا هُمْ وَظَنَّ دَاوُودُ أَنَّمَا فَتَنَّاهُ فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ وَخَرَّ رَاكِعًا وَأَنَابَ (٢٤)

21. Sana davacıların haberi geldi mi? Hani onlar duvarı aşarak mabede girmişlerdi. 22. Hani Dâvûd'un yanına girmişlerdi de Dâvûd onlardan korkmuştu. Onlar, "Korkma! Biz, iki davacı grubuz. Birimiz diğerine haksızlık etmiştir. Aramızda adaletle hükmet. Zulmetme ve bizi hak yola ilet." dediler. 23. İçlerinden biri şöyle dedi: "Bu benim kardeşimdir. Onun doksan dokuz koyunu var. Benim ise bir tek koyunum var. Böyle iken 'Onu da bana ver.' dedi ve tartışmada beni bastırdı." 24. Dâvûd dedi ki: "Andolsun senin koyununu kendi koyunlarına katmak istemek suretiyle sana zulmetmiştir. Esasen ortakların pek çoğu birbirine haksızlık eder. Ancak iman edip sâlih ameller işleyenler başka. Onlar da pek azdır." Dâvûd, bizim kendisini imtihan ettiğimizi zannetti (anladı). Derken rabbinden bağışlama diledi, eğilerek secdeye kapandı ve Allah'a yöneldi.

[Onlar da pek azdır]:

Birinci vecih

Burada "Onlar az değiller, çoklar" demek istemektedir. İman edip sâlih amel işleyenler az değildir. Bu da şu âyette ifade edilmiştir: "Görmez misin ki Allah'a gökte ve yerde olanlar, güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve çok sayıda insan secde eder."

İkinci vecih

Bir yoruma göre burada "ve kalîlun mâ hüm" ifadesindeki *mâ* harfi zâittir, anlam katkısı yoktur, bu durumda az olan Allah'a iman edenlerdi. Zira tevhîd ehli kimseler Allah'ı Allah ile birleyenlerdir. Allah'ı Allah ile değil de kendi nefisleri ile birleyenler ise tevhîd ehli olmayıp, Allah'ı tevhîd konusunda şirk koşanlardır. Hak Teâlâ "Onların çoğu şirk koşar olmadıkça Allah'a inanmaz" buyurmaktadır. İnsanlarda zannı var etmesi Allah'ın mahlûkatına olan rahmetindedir. Allah ancak kuldaki zannındadır, dolayısıyla Allah hakkında hayırlı zanda bulunulmalıdır. Zan olmasaydı hiçbir mahlûk asla Allah'a isyan etmezdi. Burada Hak Teâlâ [Dâvûd, bizim kendisini imtihan ettiğimizi zannetti] buyurmuştur ki buradaki zan, bildiğimiz zandır. İmtihan anlamındaki fitne kelimesi, Arap dilinde sınamak anlamına gelir. Araplar "Gümüşü ateşle sınadım" derken fitne ile aynı kökten *fetentü* fiilini kullanırlar. Fitne imtihana tâbi olmaktır ki imtihana tâbi olmak kulun Allah katındaki derecesini düşürmez, aksine Allah daima kullarından en üstün derecede olanları imtihana tâbi tutar. Hak Teâlâ Dâvûd aleyhisselâma "İnsanlar arasında hak ile hükmet ve hevâya uyma" diye emretmiştir.

[Derken rabbinden bağışlama diledi]: Dâvûd aleyhisselâm rabbinden bağışlanma istedi, yani kendisi ile kendisini saptıracak ve uygulamak üzere gönderildiği hükme etkide bulunacak olan hevâ arasında bir engel teşkil edecek bir perde koymasını istedi. Bu isteğini de tekidli bir şekilde yaptı. Zira buradaki (*isteğfera* fiilindeki) istif'âl kalıbı tekid anlamı katar. [Eğilerek secdeye kapandı] huşû içinde eğildi [ve Allah'a yöneldi] isteği konusunda kendi güç ve kuvvetine değil de Allah'a müracaat etti, O'na döndü. Hevâ kendisini düşürmeden önce yere eğilmesi kendi seçimi ile oldu, rükûu aslına dönüş idi, istiğfarında talep ettiği örtünün ta kendisi idi. Allah da onu korudu, ört-

tü. Dâvûd aleyhisselâm herhangi bir hatasından dolayı değil, rabbine yönelmek üzere eğilip rükû etmiştir.

فَغَفَرْنَا لَهُ ذَلِكَ وَإِنَّ لَهُ عِنْدَنَا لَزُلْفَى وَحُسْنَ مَآبٍ (٢٥)

25. Biz de bunu ona bağışladık. Şüphesiz katımızda onun için bir yakınlık ve dönüp geleceği güzel bir yer vardır.

[Biz de bunu ona bağışladık], bizden talep ettiğini ihtiyacını giderdik, onu ağyardan örttük, böylece kullarım arasında bizim adımıza hükmetme ve tasarrufta bulunma yetkisine, halifeliğe sahip olduğunu açıkça ifade etmemize rağmen değeri bilinmez oldu. [Şüphesiz katımızda onun için bir yakınlık ve dönüp geleceği güzel bir yer vardır] Bizde olana yakınlaşma vardır ki bundan varlığa, ağyara hiçbir şey dönmez. Güzel yer ise güzel sondur. Burada secde, azimet olan secdelerden (Kur'ân okuduğu zaman bu âyete gelindiğinde yapılması gereken) değildir. Dâvûd aleyhisselâm bu secdeyi hem tövbe secdesi hem şükür secdesi olarak yapmıştır ki başkası için bu (bu âyeti okuduğu zaman yapacağı secde) şükür secdesidir.

İşaret

Âdem aleyhisselâm kendisinde ilâhî isimlerin zuhur ettiği ilk kişiydi, böyle olduğu için bu durum onun evlatlarında artmaya, yükselmeye devam etmektedir, çünkü onun halifeliği, o dönemde insan türünün azlığından dolayı büsbütün yaygın bir halifelik değildi. Bu nedenle Nûh aleyhisselâm, resûllerin ilki idi. Nihayet risâlet Dâvûd aleyhisselâma kadar geldi. Bu itibarla Dâvûd aleyhisselâmın halifeliği Kur'ân'da açık nas olarak ifade edilmiştir. Kendisi ilâhî isimlerin darb-ı meseli olması kabilinden doksan dokuz hanımla evlenmiştir. Zât ismi ile zuhur etmek istediğinde ise kendisine yukarıda zikredilen mâlum misal verilmiştir.

يَا دَاوُودُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَى فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّ الَّذِينَ يَضِلُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ (٢٦)

26. Ey Dâvûd! Gerçekten biz seni yeryüzünde halife yaptık. İnsanlar arasında hak ile hüküm ver. Nefis arzusuna uyma, yoksa seni Allah'ın yo-

lundan saptırır. Allah'ın yolundan sapanlar için hesap gününü unutmaları sebebiyle şiddetli bir azap vardır.

[Ey Dâvûd! Gerçekten biz seni yeryüzünde halife yaptık]: Senden öncekilerin halifesi ya da bizim adımıza vekil olarak halife yaptık. Hak Teâlâ halifelik makamının kendisine verilmesi hususunu sadece iki peygamber hakkında, Âdem ve Dâvûd peygamberler hakkında açıkça ifade etmiştir. Âdem aleyhisselâm hakkında "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" buyurmuş, bununla Âdem ve evlatlarını kastetmiş, Dâvûd aleyhisselâm hakkında ise [Ey Dâvûd! Gerçekten biz seni yeryüzünde halife yaptık] buyurmuştur. Bunun sebebi de şudur: Hem Dâvûd aleyhisselâmın hem de Âdem aleyhisselâmın isimleri (Arapçada) harfler birbirine bitişmeksizin, ayrık olarak yazılır. Bu sebeple Allah Teâlâ bu iki peygamberin halifeliğini Kur'ân'da açıkça zikretmiştir. Ancak Âdem aleyhisselâmın isminde, öncesindeki ve sonrasındaki harf ile bitişme imkânı bulunan bir mîm harfi fazladır. Fakat Allah onun isminde bu harfi en sona koymuştur ki başka bir harf kendisine bitişmesin. Öncesinde de sonrasındaki harflerle birleşmeyen bir harf (*dâl*) koymuştur. Böylece Dâvûd aleyhisselâm Âdem aleyhisselâmdan isimler mertebesinin üçte ikisini (*elif* ve *dâl*) almıştır. Hazreti Muhammed aleyhisselâm da aynı şekilde ondan üçte iki almıştır ki bunlar da *mîm* ve *dâl* harfleridir.

Allah Teâlâ bu âyette Dâvûd aleyhisselâmı kendisi adına halife tayin etmek suretiyle onu şereflendirmiştir. Üstelik ona "Ey Dâvûd!" şeklinde muhatap formunda seslenme teşrifini de hilâfet tevdi etme teşrifi ile birleştirmiştir. Bu husus, yani hususen ismi ile seslenme ve muhatap formunda seslenme teşrifi Âdem aleyhisselâm için söz konusu olmamıştır. Bu da kendi ömründen Dâvûd aleyhisselâm verdiği altmış yılı yok sayan Âdem aleyhisselâmın ardından Dâvûd aleyhisselâmın kalbini mutmain kılmak, onarmak içindir. Buna rağmen Allah Teâlâ burada, adının zikredilmiş olmasından atasına (Âdem aleyhisselâma) karşı üstünlük hissi duyan Dâvûd'a edep öğretmek istemiştir. Şu var ki Âdem aleyhisselâm mertebesini bildiği için inkâr ettiği şeyi inkâr etmiştir, çünkü Allah Teâlâ onu ilâhî isimleri bilmenin mahalli yapmıştır.

Allah Teâlâ onun halifelikte adını zikretmekle kalbini onardığında, zikrettiğimiz üzere, insan tabiatında yerleşik nefsaniyet duygusuna kapılmasın diye şöyle buyurmuştur: [İnsanlar arasında hak ile hükmet], yani sana vahyettiğim, indirdiğim hak ile hükmet, Hakk'ın meşrû emrinin gereği ne ise ona göre hükmet. Bu onun Allah'ın emirlerine göre hareket etmesi, onun sözlerini yerine getirip başka bir şey yapmaması demektir.

[Hevâya uyma]: Hevâ şeriata muhalif olan şeydir. Hakk'ın hükmünün muhalifi olan nefislerin iradesidir. [Hevâya uyma] ifadesi "nefsinin hevâsına uymaması" anlamına da gelebilir. Yani "Aklına gelen her şey ile hüküm verme." Bir başka ihtimal ise, "İstişare ettiğin herkesin sana ilettiği ve sana vahyedilene muhalif olan her hevâya uyma." anlamına gelmesidir, çünkü Allah Teâlâ burada "hevâna uyma" dememiş, [hevâya uyma] demiştir, yani senden ona her bir hevâya uyma. Zira başkasının hevâsına uyması yasaklandığına göre, o hevâya uyduğu zaman sonuçta kendi hevâsına, arzusuna uymuş olacak, kendi nefsi ona bunu hoş göstermiş olacaktır. Bu nedenle burada hevâ ile başkasının hevâsının değil, kendi hevâsının kastedildiği anlaşılmış olur ki bu da Allah'ın emir ve yasaklarına muhalefet etmek anlamına gelir. Bu itibarla [hevâya uyma] ifadesi, "Kendi isteğine değil, benim isteğime uy, bu benim sana belirlediğim hükümdür" anlamındadır. Bu uyarı Dâvûd aleyhisselâmı, Allah'ın özel olarak adını zikretmesinden meydana gelen üstünlük duygusundan alıkoymuştu. Fakat Dâvûd [Hevâya uyma, çünkü seni Allah yolundan saptırır] denilen zamana ulaşmadan önce sevinmiş ve sevinçten nasibini almıştı. Burada Hak Teâlâ "Allah'tan ayırır.", [Allah yolundan ayırır] buyurmuştur ki bu da onun için belirlenen şeriattır. Böylece ona Allah yolunu gözetmesini emretmiştir. Bu senin saadet diyarın olan karar diyarı için belirlenmiş şeriattır. Dâvûd aleyhisselâm hitaben söylenen [Hevâya uyma, çünkü seni Allah yolundan saptırır] ifadesindeki Allah yolu, hususi olarak ona verilen şeriattır. Nitekim Hak Teâlâ "Sizden her biriniz için bir şeriat ve yol belirledik." (Mâide, 5/48) buyurmuştur. Hevâ seni şaşkınlığa düşürür, perişan eder, senin için belirlediğim ve üzerinde yürümeni istediğim yola kör kalmana sebep olur. Burada hevâ insanın istekleridir. Hak ona, istekleri şeriata aykırı olduğu zaman, onları terketmesini emretmiştir. Zira hevâ, kendisine tâbi olanı hilâfet derecesinden aşağıya düşürür. Asıl adam dediğin hakkı hak olarak gören ve ona tâbi olan, hevâya hükmedip onu bastırandır.

[Allah'ın yolundan sapanlar için], yani Allah'ın kitabında ve resûllerinin dilinde belirlediği şeriatından uzaklaşanlar için. Allah yolundan sapmak hevâya tâbi olmak demektir.

[Hesap gününü unutmaları sebebiyle şiddetli bir azap vardır]: Allah bilir, ancak bu hesap gününden maksat dünyadır, çünkü insanlar orada kendilerini hesaba çekmezler. Zira unutmak terketmek demektir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Hesaba çekilmeden önce kendinizi hesaba çekiniz"[1] buyurmuştur. Dünya günü aynı zamanda din/ceza günüdür, çünkü dünyada hadler, ce-

1. Tirmizî, Kıyamet, 25.

zalar uygulanır. Allah Teâlâ Dâvûd aleyhisselâma "Sen Allah yolundan saparsan sana şiddetli bir azap verir" dememiş, bu ifadeyi doğrudan muhatap formunda kullanmamış ve ikinci bir kez ona hitapta latif davranmıştır.

وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا بَاطِلًا ذَٰلِكَ ظَنُّ الَّذِينَ كَفَرُوا فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ
كَفَرُوا مِنَ النَّارِ (٢٧)

27. Biz göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık. Bu inkâr edenlerin zannıdır. Cehennem ateşinden dolayı vay inkâr edenlerin hâline!

[Yaratmadık], yani takdir etmedik. [Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri] Bunlar abes değildir, çünkü yaratıcı hikmet sahibidir. Onları takdir ettiğine göre, onlar abes ve bâtıl olamaz. Zira bunların yaratılışı, ancak Allah'ın kendilerine ilim verdiği kimselerin bileceği bir hikmete mebnidir. Nitekim Hak Teâlâ âyetin devamında şöyle buyurmuştur: [Bu inkâr edenlerin zannıdır. Cehennem ateşinden dolayı vay inkâr edenlerin hâline!]

أَمْ نَجْعَلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَالْمُفْسِدِينَ فِي الْأَرْضِ أَمْ نَجْعَلُ الْمُتَّقِينَ
كَالْفُجَّارِ (٢٨) كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ وَلِيَتَذَكَّرَ أُولُو الْأَلْبَابِ (٢٩)

28. Yoksa biz iman edip sâlih ameller işleyenleri, yeryüzünde fesat çıkaranlar gibi mi tutacağız? Yoksa Allah'a karşı gelmekten sakınanları yoldan çıkan arsızlar gibi mi tutacağız? 29. Bu Kur'ân, âyetlerini düşünsünler ve akıl sahipleri öğüt alsınlar diye sana indirdiğimiz mübarek bir kitaptır.

Allah Teâlâ indirilen Kur'ân hakkında, Allah'ın peygamberinin bu Kur'ân ile üç tür insana hitap ettiğini söyler. Buna göre bu Kur'ân bir grup insan için tebliğdir. Onlar Kur'ân'ın harflerini işitirler, onların Allah'tan geldiğine iman ederler, bundan ötesini bilmezler. İbrâhîm sûresinin 52. âyetinde bu husus ifade edilmiştir. Bir diğer grup Kur'ân'ı âyetlerini düşünmek, anlamları üzerinde tefekkür etmek üzere okurlar ve böylece bunu getirenin kendisinin ortaya koyamayacağını, aksine göndericisi olan Allah'ın sözü olduğunu anlarlar. Kur'ân üzerinde düşünüp tedebbür etmek onun Kur'ân ve Furkan oluşu itibariyle ikiye ayrılır. Kur'ân'ın yeri başkadır, Furkan'ın yeri başkadır. O hâlde sen her birinin yerine hakkını ver ki bu yerler de sana övgü ile dönsün. Bu yerler Allah katında âdil şahitlerdir. Ancak doğru şahitlik yaparlar. Üçüncü grup ise haklarında "Akıl sahipleri öğüt alsın." diye ifadesi kullanılan kimse-

lerdir. Akıl sahipleri bunu daha önceden biliyordur. Zira öğüt almak, hatırlamak ancak insanın daha önce bildiği ve unuttuğu şeyde söz konusu olur. Yani bu insanlar idrak edilemeyen kapalı delillerle değil, delâletin özü ile bakarlar, gaflet uykularından uyanırlar ve unuttukları şeyi akılları ile hatırlarlar. Bu durum sana gösterir ki bu kimseler daha önce kendilerinden ahit alındığında, sübût varlığı hâlinde iken ilim üzeredirler. İşte bu cins, işaret kabilinden "insanlar" olarak isimlendirilmiştir. *en-Nâs* (insanlar) kelimesi *nisyân* (unutma) kökünden ism-i fâil formunun başına *elif-lâm* (mârifelik/belirlilik) takısı getirilerek oluşturulmuş bir kelimedir. Zira insan, Hakk'ın kendisinin gözü, kulağı ve bütün uzuvları olduğunu unutmuştur. Hem de bütününün nur olduğu bir makamda bunu unutmuştur. Bu, Hazreti Peygamber aleyhisselâmın "Beni nur kıl" şeklinde niyazda bulunarak ulaşmayı talep ettiği makamdır. Zira Allah'ın isimlerinden biri *en-Nûr*'dur. Hatta O mutlak nurdur, zira hadis-i şerif'te "O nurdur, ben O'nu nasıl göreyim!" denilmiştir. Unutan kişi bu hâli hatırlamadığı ve bundan gaflette olduğu için Hak Teâlâ okunuşu ile ibadet edilen bu Kur'ân'da ona hatırlatıcı olarak hitap etmiştir ki "Akıl sahipleri onun âyetlerini tedebbür etsin ve hatırlasınlar.", unuttukları şeyi hatırlasınlar.

وَوَهَبْنَا لِدَاوُودَ سُلَيْمَانَ نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ (٣٠)

30. Dâvûd'a Süleymân'ı bağışladık. O ne güzel kuldu! Şüphesiz o, Allah'a çok yönelen bir kimse idi.

Süleymân Allah'ın Dâvûd aleyhisselâma hibesidir, lütfudur. Hibe, hibe edenin, herhangi bir şeyin karşılığı ya da hak edişi olarak değil, sırf nimet olsun diye verdiği şeydir. Bol nimettir, apaçık delildir, öldürücü darbedir.

إِذْ عُرِضَ عَلَيْهِ بِالْعَشِيِّ الصَّافِنَاتُ الْجِيَادُ (٣١) فَقَالَ إِنِّي أَحْبَبْتُ حُبَّ الْخَيْرِ عَنْ ذِكْرِ
رَبِّي حَتَّى تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ (٣٢) رُدُّوهَا عَلَيَّ فَطَفِقَ مَسْحًا بِالسُّوقِ وَالْأَعْنَاقِ (٣٣)

31. Hani ona akşamüstü bir ayağını tırnağı üstüne dikip üç ayağının üzerinde duran çalımlı ve soylu atlar sunulmuştu. 32-33. Süleymân, "Gerçekten ben malı, rabbimi anmamı sağladığından dolayı çok severim" dedi. Nihayet gözden kaybolup gittikleri zaman, "Onları bana geri getirin" dedi. (Atlar gelince de) bacaklarını ve boyunlarını okşamaya başladı.

Süleymân aleyhisselâm [Gerçekten ben malı, rabbimi anmamı sağladığından dolayı çok severim] der. Çünkü onu, yani malı hayır olarak isimlendirir.

Hayır ise Allah'a aittir. Hayrı sevmek ya doğrudan bizzat Allah'ı sevmektir ya da hayrın sevgi ile nitelenmesinden dolayı sevilmesidir. Hayrı ancak hayırlı olanlar sever. İşte Süleymân aleyhisselâm da böyleydi ve [Gerçekten ben malı, rabbimi anmamı sağladığından dolayı çok severim] dedi. Yani "Ben sevgimde, O'nun sevgisindeki hayır gibiyim" dedi. Bu nedenle çalımlı ve soylu atlar gözden kaybolduklarında onlara özlem duydu, çünkü bu lezzet verici özelliği gerektiren mahalli kaybetmiş idi. Zira onlar kendisi için bir tecelli mekânı idiler.

["Onları bana geri getirin." dedi. (Atlar gelince de) bacaklarını ve boyunlarını okşamaya başladı]: Rabbinin hayrına olan sevinci ve beğenisinden dolayı onların boyunlarını eliyle sıvazlamaya başladı.

Fütüvvet ehli dediğin, atların kendisine ulaştığını görünce
Onların boyunlarını ve bacaklarını sıvazlar
Sevgisinden böyle yapar, çünkü onlar kendisine delildir
Görmediğine delâlet etmek üzere gelmiş, yoksa ayırmaya değil
Nasıl onların kendisini (Hak'tan) ayırmaya geldiğini düşünür ki
Zira onlar yaratıcılarını Hak olarak tesbih ve tasdik ederler
Allah onları değerli kılmış ve yetkinleştirmiştir
Her türlü sâlih işe, hem de maşukun yetkinleştirmesiyle!

Burada gözden kaybolanın güneş olduğunu söyleyen müfessirlerin görüşlerine gelince: Burada güneşten de namazdan da hiç söz edilmemektedir. Âyetin siyakı onların söylediklerine hiçbir şekilde zâhirde delâlet etmemektedir.

وَلَقَدْ فَتَنَّا سُلَيْمَانَ وَأَلْقَيْنَا عَلَى كُرْسِيِّهِ جَسَدًا ثُمَّ أَنَابَ (٣٤)

34. Andolsun, biz Süleymân'ı imtihan ettik. Tahtının üstüne bir ceset bıraktık. Sonra o tövbe edip bize yöneldi.

Birinci vecih

Müfessirlerin burada [Andolsun, biz Süleymân'ı imtihan ettik] ifadesindeki fitne/imtihan kelimesini fitne olarak yorumlamaları doğru değildir, bu kelime imtihan anlamındadır, çünkü atlarla ilgilidir. Dolayısıyla Süleymân aleyhisselâm atları gördüğü zaman onları sırf kendileri için mi sevecek, yoksa Allah'ı hatırlattıkları için mi sevecek diye imtihan edilmiştir. O da onları Allah'ı hatırlattıkları için sevdiğini söylemiştir, yoksa güzelliklerinden ya da onlara olan ihtiyacından dolayı sevmemiştir. Bu atlar Hazreti Süleymân'ın Al-

lah'tan istediği ve kendisinden sonra kimsenin mâlik olamayacağı kadar büyük olmasını dilediği mülkün bir parçasıdır. Hak Teâlâ da onun isteğinin tamamına icabet etmiş, üzerinden zorluğu kaldırmış ve "İşte bu bizim sana ihsanımızdır." buyurmuştur.

İkinci vecih

[Andolsun, biz Süleymân'ı imtihan ettik. Tahtının üstüne bir ceset bıraktık]: İblis -Allah'ın lâneti onun üzerine olsun- Süleymân aleyhisselâmın hayalinde cin suretinde göründü, maksadı onu saptırmaktı, Süleymân aleyhisselâmın bundan haberi yoktu. Çünkü kendisinde ruhanî varlıkların zuhur ettiği fiziksel suretlere beden denilir. Sihirbaz cinler Süleymân aleyhisselâma sarı altından bir yer yapmış, onu inci, yakut ve cevher ile süslemişlerdi. Maksatları Süleymân aleyhisselâmı fitneye sevketmekti. Ancak onun bundan haberi yoktu. Bu konuda rabbi hakkında hüsnüzan besledi, bunun rabbinin ihsan ve lütuflarından biri olduğunu düşündü, şükür secdesine kapandı, Allah ile muamelesine daha fazla sabır ziyade etti. İşte âyette [Sonra o tövbe edip bize yöneldi] şeklinde ifade edilen husus budur. Allah Teâlâ da o yeri Süleymân aleyhisselâm için kendisinden nimetleneceği fiziksel bir cennet olarak bâki kıldı, şu dünya hayatında açıkça görüp keşfedeceği bir cennet eyledi, bir süre orayı ona tahsis etti. Böylece İblis'in eli boş kaldı, çünkü o bununla Süleymân aleyhisselâmı fitneye düşürmeyi murad etmişti.

Beden ve ceset arasındaki fark

Beden şu bildiğimiz latif, şeffaf ve yoğun uzuvlardan oluşan bünyedir. Görünen kısımları ve görünmeyen kısımları vardır. Ceset ise beden suretinde temsil edilen ve uyku hâlinde kendisinden ruhların zuhur ettiği şeydir. Uyuyan kimsenin rüyasında gördüğü bedene benzer suretler aslında beden değildir.

قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِى وَهَبْ لِى مُلْكًا لَا يَنْبَغِى لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِى إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ (٣٥)

35. Süleymân, "Ey rabbim! Beni bağışla. Bana, benden sonra kimseye lâyık olmayacak bir mülk bahşet! Şüphesiz sen çok bahşedicisin!" dedi.

[Lâyık olmayacak], yani dünyada insanlardan bazılarına bilkuvve olarak hasıl olsa bile, fiilen hiçbirine zuhur etmeyecek. Örneğin Hazreti Peygamber

aleyhisselâm kendisine musallat olan ifriti yakalayıp mescidin duvarlarından birine bağlamak ve insanlara teşhir etmek istemiş, ancak daha sonra kardeşi Süleymân aleyhisselâmın duasını hatırlamış ve bundan vazgeçmiştir. Biz bu kıssadan öğreniyoruz ki Hazreti Süleymân bununla o nimetin insanların gözüne görünür olmasını kastetmiştir. Yine kendisinden sonra kimseye nasip olmayacak mülkten maksadınsa, üzerinde tasarruf edilecek şekilde toplan mülk olması da mümkündür. Allah Teâlâ Süleymân aleyhisselâmın bu isteğine icabet buyurmuş ve Hazreti Muhammed aleyhisselâma, kardeşi Süleymân aleyhisselâmın duasını hatırlatmış, böylece onun aklından geçeni, yani ifriti mescit duvarına bağlamamasını sağlamıştır. Yine bu âyette öğreniyoruz ki ârif insanın mal ve dünya sevgisi onun Allah ve âhiret sevgisine halel getirmez. Çünkü o bunları ancak ilâhî hususlarla ilgili olarak sevmektedir. Örneğin Süleymân aleyhisselâm kendisini Allah'tan perdeleyecek ya da ondan uzaklaştıracak şeyler mi istemiştir? Asla, aksine bu Süleymânî bir kemal sıfatıdır.

[Şüphesiz sen çok bahşedicisin]: Bu isim bu isteğe/duaya ne kadar da uygundur.

İşaret

Senden başkasına nasip olmayacak mülke rağbet et, yani mülkünün senden başkasının olmamasını, mülkünün kulluğunun olmasını dile. Böylece sen mülkünün ta kendisi olursun.

Latife

Kulluk ile muttasıf olmanın lezzetini ancak rubûbiyet ile muttasıf olup da kulların kendisine muhtaçlığını tadan kimse bilir. Tıpkı Süleymân aleyhisselâm gibi. Nitekim o Allah'tan, kulların rızıklarını kendi elinde vermesini talep etmiş, bunun üzerine o anki bütün rızıklar onun huzurunda toplanmıştı. Derken denizden bir canlı çıktı ve yiyeceğini istedi. Süleymân aleyhisselâm ona, "İşte buradan günlük rızkın ne kadarsa al." dedi. Hayvan rızkın hepsini yiyip bitirdi, sonra da "Daha fazla ver, henüz rızkımın tamamını almadım, çünkü Allah bana her gün bunun on katı kadar verir, benden daha büyük ve daha çok alan başka hayvanlar da var" dedi, bunun üzerine Süleymân aleyhisselâm tövbe edip rabbine yöneldi ve kullarını rızıklarını verme işinin hiçbir kulun haddi olmadığını anladı. Başlangıçta hiç kimseye nasip olmayacak bir mülk istemişti, sonra bunu görünce bu isteğinden vazgeçti. Her yönden

hayvanlar gelip ondan rızıklarını istiyorlardı. İyice başı sıkışıp daralmıştı. Sonunda Allah duasını kabul edip kendisini bu vazifeden alınca bundan tarifi imkânsız bir lezzet duydu. Sonra Allah ona şu teklif diyarındaki nimetini tamamladı ve şöyle buyurdu:

فَسَخَّرْنَا لَهُ الرِّيحَ تَجْرِي بِأَمْرِهِ رُخَاءً حَيْثُ أَصَابَ (٣٦)

36. Biz de rüzgârı onun buyruğuna verdik. Rüzgâr, onun emriyle dilediği yere hafif hafif eserdi.

Allah rüzgârı emre âmâde kılmıştır. Böylece bize onun akıl sahibi olduğunu öğretmiştir. Hava hareket edip dalgalanmadıkça kendisine rüzgâr denmez. Hareketi şiddetlenirse sarsıntı, fırtına olur. Şiddetli değilse hafif ve tatlı bir esinti olur. Rüzgâr (*rîh*) ruh sahibidir, âlemdeki diğer bedenler gibi akıl sahibidir. Esmesi onun teşbihidir. Allah'ın hususi olarak Süleymân aleyhisselâm verdiği ve ondan başka kimseye nasip etmediği mülk ise rüzgârın onun emrinde olmasıdır. Zira Allah bizim hakkımızda da herhangi bir tahsisde bulunmaksızın "Gökte ve yerde olanların hepsini kendisinden bir lütuf olarak sizin emrinize verdi" buyurmuş, rüzgârın, yıldızların ve diğer şeylerin insanlara âmâde kılındığını ifade etmiştir. Ancak bunlar bizim emrimiz ile değil, Allah'ın emri ile hareket ederler. Oysa Süleymân aleyhisselâmda durum farklıdır, onun emri ile bunlar hareket ederler. O sadece emir lafzını telaffuz ettiği zaman bunlar harekete geçer.

وَالشَّيَاطِينَ كُلَّ بَنَّاءٍ وَغَوَّاصٍ (٣٧) وَآخَرِينَ مُقَرَّنِينَ فِي الْأَصْفَادِ (٣٨)

37-38. Bina ustası olan ve dalgıçlık yapan her bir şeytanı, bukağılara bağlı olarak diğerlerini de onun emrine verdik.

Sonra Allah Teâlâ Süleymân aleyhisselâma yönelik nimetini tamamlamak üzere şöyle buyurmuştur:

هَذَا عَطَاؤُنَا فَامْنُنْ أَوْ أَمْسِكْ بِغَيْرِ حِسَابٍ (٣٩)

39. "İşte bu bizim ihsanımızdır. Artık sen de (istediğine) hesapsızca ver yahut verme" dedik.

[İşte bu bizim ihsanımızdır]: Burada "sana" ya da "başkasına" ifadesi kullanılmamıştır. [Artık sen de (istediğine) hesapsızca ver yahut verme] böylece

el-Mâni' (meneden) ve *el-Mu'tî* (veren) isimleri ile tasarrufta bulunması konusunda herhangi bir kısıtlama koymamıştır. Bu mülk Süleymân aleyhisselâmı rabbinden perdelememiştir.

[Hesapsızca] ifadesi, bundaki tasarrufundan dolayı hesaba çekilmeyeceksin anlamına gelir. Allah'ın Süleymânî kulları vardır ki onlara "İşte bu bizim ihsanımızdır, artık siz de bundan hesapsızca verin ya da vermeyin" der. Bunların sayısı bu ümmet içinde yetmiş bindir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm sahih bir hadis-i şerifinde onların niteliklerini bildirmiştir. Ukkaşe'nin radiyallâhu anh onlardan olduğu nas ile sabittir.

وَإِنَّ لَهُ عِندَنَا لَزُلْفَىٰ وَحُسْنَ مَآبٍ (٤٠)

40. Şüphesiz katımızda onun için bir yakınlık ve dönüp geleceği güzel bir yer vardır.

[Şüphesiz katımızda onun için], yani âhirette [bir yakınlık ve dönüp geleceği güzel bir yer vardır] yani bu mülk onun âhiret mülkünden hiçbir şey eksiltmez, oysa başkaları için böyle olur. Yani dünyadaki nimetleri âhiretteki paylarından düşülür. Örneğin Allah Teâlâ bir topluluk hakkında "Nimet hakkınızı dünya hayatında alıp bitirdiniz, ondan faydalandınız." buyurur.

وَاذْكُرْ عَبْدَنَا أَيُّوبَ إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُ أَنِّي مَسَّنِيَ الشَّيْطَانُ بِنُصْبٍ وَعَذَابٍ (٤١) ارْكُضْ
بِرِجْلِكَ هَٰذَا مُغْتَسَلٌ بَارِدٌ وَشَرَابٌ (٤٢)

41. Kulumuz Eyyûb'u da an. Hani o, rabbine, "Şeytan bana bir yorgunluk ve azap dokundurdu" diye seslenmişti. 42. Biz de ona, "Ayağını yere vur! İşte yıkanacak ve içecek soğuk bir su" dedik.

[Ayağını yere vur! İşte yıkanacak ve içecek soğuk bir su]: Acının sıcaklığı artırınca Allah onu su ile serinletmiş, içecek olarak da çektiği sıkıntının yorgunluğunu ve şeytanın verdiği derin azabını dindirecek su bahşetmiştir. Ayağını yere vurmasını emretmiş, bu vuruşla yerden her canlıda sereyan eden hayat sırrı çıkmıştır. Nitekim her canlı su ile hayat bulmuştur, onunla iyileşir. Hak suyu ona rahmet kılmıştır. Nitekim şu âyette de bu husus ifade edilmiştir:

وَوَهَبْنَا لَهُ أَهْلَهُ وَمِثْلَهُم مَّعَهُمْ رَحْمَةً مِّنَّا وَذِكْرَىٰ لِأُولِي الْأَلْبَابِ (٤٣)

43. Biz ona tarafımızdan bir rahmet ve akıl sahiplerine bir öğüt olmak üzere ailesini ve onlarla birlikte bir o kadarını bahşettik.

Şikâyeti Allah'a arzetmek sabra ters değildir, Eyyûb aleyhisselâm sabretmekle ilâhî iktidara mukavemet etmiş de değildir. Böyle olduğu ve Allah Teâlâ Eyyûb aleyhisselâmın bu hâlini bildiği için ona ailesini ve bir o kadarını vermiştir. Sonra da bunu bize ve kendisine bir hatıra olsun diye nakletmiştir. Eyyûb aleyhisselâma olan şefkatini bize, ahde vefa gösterenler hakkında talim olsun diye anlatmış, böylece ahde vefa gösterenlerin ayrışmasını murad edip şöyle buyurmuştur:

وَخُذْ بِيَدِكَ ضِغْثًا فَاضْرِبْ بِهِ وَلَا تَحْنَثْ إِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِرًا نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ (٤٤)

44. Şöyle dedik: "Eline bir demet sap al ve onunla vur, yeminini bozma." Gerçekten biz Eyyûb'u sabreden bir kimse olarak bulduk. O ne güzel bir kuldu! O, Allah'a çok yönelen bir kimse idi.

[Eline bir demet sap al ve onunla vur, yeminini bozma] Dilini yemine alıştırma, bir demet sapı ile vurmak yolu ile de olsa yeminine sadık kal. Ümmet-i Muhammed için ise yemin hakkında kefâret meşrû kılınmış, yeminin cezası yerine kefâret ödemelerine izin verilmiştir. Kefâret ibadettir. [Gerçekten biz Eyyûb'u sabreden bir kimse olarak bulduk] Kulun başına belâ geldiği ve o da bu belâyı kaldırması için Allah'a dua ettiği zaman üzerinden sabır ismi kalkmaz. İşte Eyyûb aleyhisselâm bunun örneğidir. Nitekim o, "Bana zarar dokundu, sen merhametlilerin en merhametlisisin." diye dua etmiş, Allah Teâlâ da ona övgüde bulunarak [Gerçekten biz Eyyûb'u sabreden bir kimse olarak bulduk. O ne güzel bir kuldu! O, Allah'a çok yönelen bir kimse idi] buyurmuştur. Allah Teâlâ Eyyûb aleyhisselâmın kıssasını sana, ondan hidayet alman için anlatmıştır. İnsanlığın efendisi olan Hazreti Muhammed aleyhisselâma dahi "İşte bunlar Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir, sen de onların hidayetine uy." denildiğine göre, peygambere tâbi olan bizim gibi insanlar için durum nedir var sen düşün! İşte bu nedenle Hak seni bir musibetle imtihan ettiği zaman o musibeti başından kaldırması için O'na niyazda bulun, sabır göstererek mukavemet etme. Hakkın seni sabırlı olarak isimlendirmesi sadece senin başına gelen musibet konusunda Hak dışında herhangi bir kimseden talepte bulunmayışından dolayıdır. [O, Allah'a çok yönelen bir kimse idi] yani kendisini imtihan ettiğimiz hususta hep bize müracaat etti, bize döndü. Hak onu burada kulluk vasfı ile övmüştür. Bu da insanın hâlini Allah'a arzetmesinin sabra halel getirmediğine delâlet eder. Aksine kulluğun edeplerinden biri, başa gelen musibeti kaldırması için Allah'a dua etmektir. Yoksa başa gelen musibette dua etmekten uzak durarak nefsi tutmak sabır değildir. Asıl sabır, böylesi durumlarda Allah'tan başkasına iltica etmemek, başkasına dayanmamaktır.

İşaret

Allah'ın insanı sınadığı en büyük imtihan ona kendisini kendi suretinde yaratmış olduğunu bildirmesidir. Böylelikle Hak onu, acaba kulluğu ve imkânları içerisinde mi duracak, yoksa suretinin makamından dolayı yükselmek mi isteyecek diye sınamaktadır. Zira ondaki suret isimlerin hükmündendir, böylece o âlemde Hakk'ın kemal suretinde halifelik yaparak hüküm sürer. Yine bu imtihanı teyit eden hususlardan biri de Hazreti Peygamber aleyhisselâmın rabbinden naklettiği kudsî hadistir ki o hadiste Hak Teâlâ, kul Allah'a nafilelerle yakınlaştığı zaman Allah onu sever, sevdiği zaman da onun işiten kulağı, gören gözü olur denilmekte, ayrıca hadisin devamında el ve ayak gibi uzuvlar da zikredilmektedir. Kul kendisinin bu konumda olduğunu, Hak ile işitip Hak ile gördüğünü, Hak ile kavrayıp Hak ile yürüdüğünü, bütün bunları kendi nefsi ile değil de Hak ile yaptığını bildiği zaman imtihana tâbi olur. Hâlis kul bu ilâhî sıfat ile birlikte muhtaç bir şekilde salt kul olarak kalır. Onun Hakk'a dair müşahedesi bu makamda olur. Yani Hakk'ın kullarının tövbelerine sevinç indirmesi, evine ziyarete gelenleri sevindirmesi, nefsine hâkim olan genci sevmesi, kulunun açlığının yerine kendisini açlıkla nitelemesi, onun susuzluğu yerine kendisini susuzlukla, onun hastalığı yerine kendisini hastalıkla nitelemesi kulun müşahedesi olur. Ancak bütün bunlar müşahede edilirken kul yine de Hakk'ın rubûbiyetinin, kibriyasının ve ulûhiyetinin gereği olan şeyi bilir. Hakk'ın bu şekilde tenezzül buyurması O'nun en yüce ceberrutunda ya da en kadim ve münezzeh kibriyasında herhangi bir tesirde bulunmaz. Aynı şekilde Hak, kulu rabbe mahsus bir şeye vekil kıldığı zaman kul şöyle der: Hakk'ın beni üzerinde yarattığı suretin kemal sıfatlarından biri, benden imkân makamının hiçbir zaman uzak olmaması, kulluğun hiçbir zaman eksik olmaması, ihtiyaç ve fakirliğimin her daim mevcut olmasıdır. Nitekim Hak bizim sıfatımıza tenezzül buyururken nasıl kendi kibriyasından ve azametinden bir şey kaybetmiyorsa, biz de onun bu sıfatları ile bize tenezzül buyurmasından dolayı kulluğumuzdan çıkmayız. Kul işte bu sıfatın hakkını verirse Hak onunla birlikte olur. Onu "Ne güzel bir kul" diye över, zira bu ilâhî velâyet onu etkilememiş, kendisini fakr u zaruret hâlinden çıkarmamıştır. Kim yakınlaşma konusunda haddini aşarsa tam tersi istikamete diğer, yani Allah'tan uzaklaşır, onun gazabına mâruz kalır. O hâlde nefsine çok dikkat et, zira genişlikteki fitne ve imtihan, darlık ve zorluktaki fitne ve imtihandan daha çetindir. Eğer bir amaç sahibi isen (bir dileğin varsa) ve bir hastalık hissediyorsan, sana o acıyı verenden başkasına sakın müracaat etme, Eyyûb aleyhisselâmın yaptığı gibi yap. Bu, Allah Teâlâ'nın nebî ve resûllerine öğretmiş olduğu ilâhî edeptir. Çünkü onun sana bu acıyı vermesinin sebebi,

onu başından savması için kendisine iltica ve dua etmendir. Belâ ve imtihanı hissettiği hâlde ya da bir ihtiyacı, talebi olduğu hâlde bunu Allah'a arzedip niyazda bulunmayan kimse ilâhî kahra mukavemet etmiş olur. Allah'a karşı edebin bütünü, bu tür durumlarda O'ndan başkasına yönelmeyip O'na niyazda bulunmaktır. Bu durumda kulda "sabırlı" ismi bâki kalır. Nitekim Hak Teâlâ böyle yapan Eyyûb aleyhisselâm hakkında "Gerçekten biz onu sabırlı bulduk" buyurmuştur. Yani o zorluk ve darlık zamanlarında sebeplere dayanmamış, Allah'tan başka hiçbir şeye iltifat etmemiş, sadece bize dönmüştür. Zira insan zorluk zamanlarında sıkıntı hissettiğinde tabii olarak mizacı değişir. Bu durum nefsani acılarda farklıdır. Bazı kullar görünürde bir etkiye mâruz kalmadan bunu yaşar. Acı verici şeyler hissedildiği zaman tabii olarak harekete geçirir, ancak insanı meşgul eden başka bir şey varsa acının hareketi diner. Burada hissetme konusundaki sözlerimizin örneği Eyyûb ve Zinnûn (Yûnus) peygamberlerdir. (Allah'ın selâmı onların üzerine olsun.)

وَاذْكُرْ عِبَادَنَا إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ أُولِي الْأَيْدِي وَالْأَبْصَارِ (٤٥) إِنَّا أَخْلَصْنَاهُمْ
بِخَالِصَةٍ ذِكْرَى الدَّارِ (٤٦) وَإِنَّهُمْ عِنْدَنَا لَمِنَ الْمُصْطَفَيْنَ الْأَخْيَارِ (٤٧)

45. Güçlü ve basiretli kullarımız İbrâhîm'i, İshak'ı ve Ya'kûb'u da an. 46. Şüphesiz biz onları, âhiret yurdunu düşünme özelliği ile ihlâslı kimseler kıldık. 47. Şüphesiz onlar, bizim katımızda hayırlı, seçkin kimselerdendir.

Hakk'ın seçmesi ile mahlûkat arasında seçkin olanlar "hayırlılar"dır. Onlar Allah'ın kendilerini hayırla üstlendiği ve haklarında "Onlar için hayırlar vardır" buyurduğu kimselerdir ki buradaki "hayır" kelimesi ilave, ziyade anlamına gelir. Dolayısıyla hayırlı kullar, hemcinslerinde bulunmayan özelliklere sahip olan kimselerdir ki bu özellikler arasında ancak bu cinse mahsus ve başkasının sahip olmadığı yollardan Allah'ı bilmek de vardır. Sonra bu hayırlı olarak isimlendirilen kimselerden bazılarına ilimlerini açıkça ifade etme izni verilmiş, kimine ise verilmemiştir. İlimlerini açıkça ifade etme izni verilenler diğerlerinden daha üstündür, onlar bu isme asıl lâyık olanlardır. Çünkü *hayr* kelimesi fasih konuşma anlamına da gelir. Araplar falan kimsede cömertlik ve *hayr* vardır dedikleri zaman, onda cömertlik ve fesahat olduğunu söylemek isterler. Bu kimselere bildiklerini ifade etme izni verildiğinde, onları dinleyenler hidayete ulaşır, böylece onlardan hasıl olan fayda daha kâmil olur. Bu nedenle de onlar diğerlerine üstün olurlar. Bu yüzden bu sıfat peygamberlerin özellikleri arasında sayılır. Çünkü peygamberin konuşma ile

desteklenmiş olması icap eder ki kendilerine peygamber olarak gönderildiği kimselere risâletini açıkça beyan edebilsin. İşte onlar (peygamberler) bu fazilete sahip olan hayırlılardır.

وَاذْكُرْ إِسْمَاعِيلَ وَالْيَسَعَ وَذَا الْكِفْلِ وَكُلٌّ مِنَ الْأَخْيَارِ (٤٨) هَذَا ذِكْرٌ وَإِنَّ لِلْمُتَّقِينَ
لَحُسْنَ مَآبٍ (٤٩) جَنَّاتِ عَدْنٍ مُفَتَّحَةً لَهُمُ الْأَبْوَابُ (٥٠) مُتَّكِئِينَ فِيهَا يَدْعُونَ فِيهَا
بِفَاكِهَةٍ كَثِيرَةٍ وَشَرَابٍ (٥١) وَعِنْدَهُمْ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ أَتْرَابٌ (٥٢) هَذَا مَا تُوعَدُونَ لِيَوْمِ
الْحِسَابِ (٥٣) إِنَّ هَذَا لَرِزْقُنَا مَا لَهُ مِنْ نَفَادٍ (٥٤) هَذَا وَإِنَّ لِلطَّاغِينَ لَشَرَّ مَآبٍ (٥٥)
جَهَنَّمَ يَصْلَوْنَهَا فَبِئْسَ الْمِهَادُ (٥٦) هَذَا فَلْيَذُوقُوهُ حَمِيمٌ وَغَسَّاقٌ (٥٧) وَآخَرُ مِنْ شَكْلِهِ
أَزْوَاجٌ (٥٨) هَذَا فَوْجٌ مُقْتَحِمٌ مَعَكُمْ لَا مَرْحَبًا بِهِمْ إِنَّهُمْ صَالُو النَّارِ (٥٩) قَالُوا بَلْ أَنْتُمْ
لَا مَرْحَبًا بِكُمْ أَنْتُمْ قَدَّمْتُمُوهُ لَنَا فَبِئْسَ الْقَرَارُ (٦٠) قَالُوا رَبَّنَا مَنْ قَدَّمَ لَنَا هَذَا فَزِدْهُ
عَذَابًا ضِعْفًا فِي النَّارِ (٦١) وَقَالُوا مَا لَنَا لَا نَرَى رِجَالًا كُنَّا نَعُدُّهُمْ مِنَ الْأَشْرَارِ (٦٢)

48. İsmâîl, Elyesa ve Zülkifl'i de an. Onların her biri iyi kimselerdi. 49-50. Bu bir öğüttür. Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için elbette güzel bir dönüş yeri, kapıları kendilerine açılmış olarak Adn cennetleri vardır. 51. Onlar orada koltuklara yaslanmış olarak pek çok meyveler ve içecekler isterler. 52. Yanlarında gözlerini kendilerinden ayırmayan yaşıt eşler vardır. 53. İşte bunlar, hesap günü için size vaad edilenlerdir. 54. İşte bu bizim verdiğimiz rızıktır. Ona asla tükenme yoktur. 55-56. İşte böyle! Şüphesiz azgınlar için elbette kötü bir dönüş yeri, cehennem vardır. Onlar oraya girerler. Orası ne kötü bir yataktır! 57. İşte (azap), onu tatsınlar: Bir kaynar su ve bir irin. 58. O azaba benzer çeşit çeşit başka azaplar da vardır. 59. İşte sizinle beraber cehenneme tıkılacak bir grup. Onlara rahat ve huzur olmasın! Şüphesiz onlar cehenneme gireceklerdir. 60. O grup da "Hayır, size rahat ve huzur olmasın. Bu cehennemi bizim önümüze siz sürdünüz. Orası ne kötü durak yeridir!" der. 61. Şöyle derler: "Ey rabbimiz! Bunu bizim önümüze kim sürdüyse, cehennemde onun azabını bir kat daha artır." 62. Yine şöyle derler: "Dünyada kendilerini kötü saydığımız adamları acaba neden göremiyoruz?"

Cehennemlikler şerlilerden saydıkları kimseleri göremedikleri zaman böyle derler. Bunlar ümmet-i Muhammed içinden kimselerdir. Zira Hazreti Muhammed aleyhisselâm yeryüzünün doğusuna, batısına her tarafına gönderilmiştir. Ancak ümmet-i Muhammed cehennemde ebedî kalmaz. Hazreti Mu-

hammed aleyhisselâmın kendilerine peygamber olarak gönderildiği kimselerden tevhîd ehli olan hiç kimse ebedî olarak cehennemde kalmaz.

أَتَّخَذْنَاهُمْ سِخْرِيًّا أَمْ زَاغَتْ عَنْهُمُ الْأَبْصَارُ (٦٣) إِنَّ ذَٰلِكَ لَحَقٌّ تَخَاصُمُ أَهْلِ النَّارِ (٦٤)

63. Biz onları alaya mı almış olduk, yoksa (buradalar da) gözlerimizden mi kaçtılar? 64. Şüphesiz bu, cehennemliklerin birbirleriyle çekişmesi kesin bir gerçektir.

Allah onları çekişme, tartışma ile nitelemiştir. Nitekim "Öncekiler sonrakilere şöyle dedi", "Sonrakiler öncekilere şöyle dedi" gibi ifadelerle (A'râf sûresinde) onların bu tartışmaları nakledilmiştir. Bu tartışma onların bu hâlde çektikleri azabın ta kendisidir.

قُلْ إِنَّمَا أَنَا مُنْذِرٌ وَمَا مِنْ إِلَٰهٍ إِلَّا اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ (٦٥)

65. De ki: "Ben ancak bir uyarıcıyım. Her şey üzerinde mutlak otorite sahibi olan bir Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur"

[Bir olan Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur]: Ulûhiyetinde birdir.

[Her şey üzerinde mutlak otorite sahibi olan], ulûhiyeti konusunda onunla çekişen kulları üzerinde otorite sahibidir, fiillerinde onunla yarışanlar üzerinde otorite sahibidir. Cahillik edip onunla çekişen ve tövbe etmeyen kulları üzerinde Kahhâr'dır, otorite sahibidir.

رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا الْعَزِيزُ الْغَفَّارُ (٦٦) قُلْ هُوَ نَبَأٌ عَظِيمٌ (٦٧) أَنْتُمْ
عَنْهُ مُعْرِضُونَ (٦٨) مَا كَانَ لِيَ مِنْ عِلْمٍ بِالْمَلَإِ الْأَعْلَىٰ إِذْ يَخْتَصِمُونَ (٦٩)

66. O, göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin rabbidir. Mutlak güç sahibidir, çok bağışlayandır. 67. De ki: "Bu Kur'ân, büyük bir haberdir. 68. Siz ise ondan yüz çeviriyorsunuz." 69. Aralarında tartıştıkları sırada, yüce topluluğa (ileri gelen melekler topluluğuna) dair benim hiçbir bilgim yoktu.

Tabiattaki unsurlardan türeyenlerin üzerindeki varlıklarda da ihtilaf bulunuyor olsa da onlardaki ihtilaf daha azdır. Nitekim mele-i a'lâdaki melekler de gördüğün gibi ihtilaf etmişlerdir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm mele-i a'lâdaki meleklerin ihtilaf ettiklerini, Allah bu durumu kendisine bildir-

meden önce biliyor değildi. Bu nedenle Hak Teâlâ onun diliyle [Aralarında tartıştıkları sırada, yüce topluluğa (ileri gelen melekler topluluğuna) dair benim hiçbir bilgim yoktu] buyurmuştur. Hazreti Peygamber aleyhisselâm da, "Mele-i a'lâdakilerin tartışması kefâretler, cemaatle namaza giden ayakların intikali, abdestte uzuvların bol su ile yıkanması, mescitte namazların ardından oturup Allah'ı zikretmek gibi hususlarda idi."[2] buyurmuştur. Yani bu amellerin hangisinin daha faziletli olduğunu tartışıyorlardı. Daha faziletli olmanın anlamı ikidir. İlki bu amellerin hangisinin Allah'a daha sevimli olduğu, diğeri ise bu amellerden hangisini işleyenin cennetteki konumunun daha üstün olacağı mânasındadır. Burada meleklerin tartışması ilk anlamdadır. Yine iki köy arasında ölen bir kimse hakkında azap melekleri ile rahmet meleklerinin tartışması hakkında da hadisler mevcuttur. Bu tartışma kapsamında şu da zikredilir: Tevhîd melekleri –bunlar umumi rahmet olan vahdet kelimesinden başka bir şey görmeyen arş melekleridir- ile taksim melekleri -bunlar da sözün rahmet ve gazap olarak taksiminden başka bir şey müşahede etmeyen ve işi taksim etmekle görevli olan kürsî melekleridir- aynı mecliste bir araya geldikleri ve aralarında bir konuda görüşme gerçekleştiği zaman ihtilaf ederler. Çünkü görevleri birbirlerinin aksidir. Bu da mele-i a'lâda geçen tartışmalar kapsamındadır. Birinci sınıf melekler işin birleşmesini, diğerleri ise ayrılmasını savunurlar. Tartışmak meleklerin tâbi olduğu hükümlerdendir, çünkü onlar tabii hükümler altındadır. Eğer mele-i a'lâda tabii bir parça olmasaydı Hak onları tartışma niteliği ile nitelemezdi. Mele-i a'lâdaki bu melekler ancak zuhur ettikleri tabii mazhar hakkında ihtilaf ederler. Örneğin Cebrâîl aleyhisselâmın sahabeden Dıhye el-Kelbi suretinde zuhur etmesi böyledir. Yine onların maddi ve nurani suretlerde zuhur etmeleri de böyledir ki bu da şu duyuların idrak ettiği ışıklardır. Zira bunların duyuları ancak unsurî ve tabii maddelerde idrak edebilir. Fakat melekler bu suretler tecerrüt ettikleri zaman geride herhangi bir tartışma ve ihtilaf kalmaz. Zira artık terkip söz konusu değildir. Şimdi bu ihtilafın sebeplerini izah edelim:

Bu âyet meleklerin tıpkı insanlar gibi tabiat âleminden yaratıldıklarına, ancak daha latif varlıklar olduğuna delâlet eder. Nasıl ki cinler ateşin alevinden yaratılmış oldukları hâlde insanlardan daha latif iseler melekler de öyledir. Oysa cinlerin yaratıldığı ateş tabiat âlemindendir. İşte melekler de bu şekilde tabiat âleminden yaratılmışlardır. Onlar feleklerin ve göklerin ehlidir. Tartışırlar. Tartışmak tabiattandır, çünkü ihtilaf tabiat âleminin bir parçasıdır. Çekişme ve tartışma aynıdır ve ancak iki zıt arasında söz konusu olur. Me-

2. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 437.

leklerin yaratıldıkları nur da tabiatta mevcuttur, örneğin ehli oldukları gökler önceden duman idi. Gökler şeffaf cisimlerdi, zira oradaki sıcaklık ve kuruluk miktarı rutubet miktarından fazla idi. Allah her bir feleğin sakinlerini oranın tabiatından yarattı. Bu nedenle melekler tabiat âlemindendir, her ne kadar bedenler nurani olsa da bu nur tabiat nurundandır, tıpkı kandil nuru gibidir ve bu yüzden onlardaki bu tabiat hükmü kendisindeki karşıtlık ve tezat ile onlara tesir eder. İşte onlarda ihtilaf ve husumeti var eden tabiat budur. Onlar ihtilaf etmekle nitelendirilmişlerdir, çünkü ihtilaf ve husumet ancak zıt tabiatlı varlıklarda söz konusu olur. Zıt tabiatlardan mürekkep varlıklarda aslın hükmünün geçerli olacağı kesindir. Meleklerin kendisinden yaratıldığı nur, tabii nurdur, onda bir açıdan uyum, bir başka açıdan muhalefet bulunur. İşte mele-i a'lâdakilerin ihtilaf ettikleri konularda husumete düşmelerinin sebebi budur. Mele-i a'lâdakileri ihtilafa sevkeden şeylerden biri, kefâretlerde muhayyerlik meselesidir. Muhayyerlik şaşkınlıktır, çünkü en tercihe şayan ve kolay olanı gerektirir ki bu da ancak bir delil ile bilinebilir. Eğer Allah onlara bu amellerin hangisinin kendi katında daha üstün ve faziletli olduğunu bildirmiş olsaydı, o zaman onlar ihtilafa düşmezlerdi. Eğer onlar cennet derecelerinin bu amellerle irtibatlı olduğunu keşfetmiş olsalardı, en üstün dereceyi getiren amelin en faziletli amel olduğu hükmüne varırlardı. Ancak Allah bu bilgiyi onlardan gizledi, onlara gayb kıldı, dolayısıyla onlar bu konuda insanlar içindeki âlimler gibi idiler. Bir münazara meclisinde oturdukları ve bir mesele üzerine münazaraya başladıkları zaman, örneğin erkek âlimler tecrübe etmedikleri bir hayız meselesi hakkında münazara ettikleri zaman bu duruma düşerler. Ancak paydaş oldukları meselelerde durum böyle değildir. Bunu söylememizin sebebi şudur: Kefâretler, mükellefin ilâhî emir ve yasaklardan ihlâl ettiklerini telafi etmek içindir. Melekler ise Allah'ın kendilerine verdiği emir konusunda asla O'na isyan etmezler, bu hususu açıkça Kur'ân'da ifade edilmiştir. Kendilerine herhangi bir yasak getirildiğini de bilmiyoruz. Hiç isyan etmediklerine ve hep itaat üzere olduklarına göre kefâret konularında hiçbir tecrübeleri yok demektir, dolayısıyla onlar herhangi bir tecrübe sahibi olmadıkları ya da paydaş olmadıkları bir konuda tartışmaktadırlar. Diğer meseleler de bu örneğe benzerlik arzeder. Onlar tertemizdirler, dolayısıyla temizlenmezler, temizlenirken (abdest alırken) suyu bolca akıtmak gibi bir durumları söz konusu değildir. Namaz diye bir amelleri olmadığı için cemaate yetişmek maksadıyla aceleyle gitme konusunda da tecrübeleri yoktur. Eğer, "Onlar zikir meclislerine süratle giderler ve birbirlerine, 'Haydi, amacınıza ulaşmaya varın!' diye seslenirler." (Dolayısıyla böyle bir tecrübeleri mi vardır?) diye soracak olursan şöyle derim: Bil ki zikir namazın aynı değildir, oysa biz burada cemaat ile kılınan hususi bir amelden söz etmekteyiz.

Meleklerin bu ibadete Âdemoğlu gibi müdâhil olmaları söz konusu değildir. Onlar bizâtihi Âdemoğlu suretinde değildirler. Ancak onların şekline girebilirler. Cebrâîl aleyhisselâmın bizzat kendisi Hazreti Peygamber aleyhisselâma namazı öğretmiştir. Bu onun vakitleri ve keyfiyeti öğretmek üzere yaptığı bir fiildir. Namazın ardından zikir için mescitte beklemeye gelince, bu da aynı şekilde bu hususi namaz ibadetini kılan insanlara mahsus olup melekler için değildir. Yani kısaca onlar kendilerinin müdâhil olduğu herhangi bir konuda ihtilaf etmiş değillerdir. Bu yüzden biz buna örnek olarak erkek âlimlerin hayız meselesinde ihtilafa düşmelerini zikrettik. Bunun sebebi şudur: Melekler lemmeleri ile insanları sâlih amellere çağırır, teşvik ederler. Bu nedenle hangi amelin daha faziletli olduğu ve insanlara emretme konusunda öncelikli olacağı konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Hazreti Peygamber aleyhisselâmın hadisinde geçen keffarat kelimesi, kefâret kelimesinin mübalağa formunda çoğuludur. Bu da aynı amelin birden fazla biçiminin olduğunu ve kefâretlerin kul ile muhalefet arasında perde koymak olduğu anlamına gelir. Muhalefete konu olan amel emir ya da yasak olabilir, her hâlükârda bunlardan birini ihlâl etmek kefâret ile telafi edilir. Benzer şekilde tek bir şeyin birden fazla kefâret şekli de olabilir. Örneğin hac yapan kimse bir sıkıntısından dolayı başını tıraş edebilir yahut temettu haccı yapan, zıhar yapan ya da bir hususta yemin edip yemin ettiği şeyin aksine davranmanın daha hayırlı olduğunu sonradan gören kimse farklı farklı kefâretlere muhatap olur. Bunların her birinin birden fazla kefâret şekli vardır ve kişi bu kefâretlerin hangisini yaparsa geçerli olur. Bu durumda meleklerin tartışması bu kefâretlerin hangisinin daha hayırlı olduğu konusunda olabilir. Ya da kişi cezaya müstehak bir şey yapmadığı hâlde kefâret neden gerekli olur gibi mevzular onların tartışma konusu olabilir. Şaşkınlığa, iki şey arasında kararsızlığa düştüğün zaman, önce zikredilene bak ve ona göre amel et. Zira Hak onu daha önce zikretmiş olmakla âdeta seni ona yönlendirmekte, onu alınanı tembihlemektedir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm Veda Haccı'nda say yapmak istediği zaman "Muhakkak ki Safâ ve Merve Allah'ın şiarlarındandır" âyetini okumuş ve "Allah'ın başladığı ile başlıyorum" deyip saye Safâ'dan başlamıştır. İşte şaşkınlığı gidermek için sana tavsiye ettiğim şey tam da budur.

Bu âyetin zâhirinden anlaşıldığına göre meleklerin kendi yaratılışlarına uygun bir nazarî düşünceleri mevcuttur. Zira şeriat onların ihtilaf ettiklerini bildirdiğine göre biz buradan onların tabiat âleminden yaratılmış olduklarını ve tabiatın tıpkı dört unsurdan müteşekkil varlıklar üzerinde olduğu gibi onlar üzerinde de tesiri olduğunu öğreniriz. Eğer bunu unsurlara bağlamak istemiyorsan "isimlerin farklılığından" olduğunu da söyleyebilirsin ki bunun iması daha açık ve anlaşılır olur.

إِنْ يُوحَىٰ إِلَيَّ إِلَّا أَنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُبِينٌ (٧٠) إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ
طِينٍ (٧١)

70. Bana ancak, benim sadece bir uyarıcı olduğum vahyediliyor. 71. Hani, rabbin meleklere şöyle demişti: "Muhakkak ben çamurdan bir insan yaratacağım."

İnsana mübaşeret sahibi olduğu için beşer denilmiştir, çünkü Hak eliyle kendi celâline yaraşır bir şekilde onu yaratmış, mübaşeret buyurmuştur. Zira Allah onu mübaşeret ile yani aradaki vasıtaları kaldırarak doğrudan yaratmış ve İblis'e, "Kendi ellerimle yarattığıma secde etmekten seni alıkoyan nedir?" buyurmuştur. Hak bütün varlıkları mübaşeret ile yarattığı hâlde bu ismi hususi olarak sadece insana vermiştir, çünkü varlıklar içerisinde en kâmil yaratılmış olan varlık insandır. Varlıklar içerisindeki hiçbir tür bu kemale sahip değildir. İnsan ilâhî tezahürün en tam hâlidir, bu nedenle diğer a'yân değil, özellikle insan bu isme (beşer ismine) lâyık olmuştur. Bu hakikat Hazreti Âdem'in evlatlarına da sirayet etmiştir ki onlardan her biri aynı mübaşeret ile var olur. Hatta Îsâ aleyhisselâmın var edilişi esnasında da Rûhu'l-emîn Hazreti Meryem'e düzgün bir insan suretinde görünmüştür. Yani Allah onu kendisi ile Hazreti Meryem arasında, Hazreti Îsâ aleyhisselâmın yaratılışı konusunda bir vasıta kılmış ve "düzgün bir beşer" sözü ile mübaşerete vurgu yapmıştır.

فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ (٧٢)

72. Onu şekillendirip içine ruhumdan üflediğim zaman onun için saygı ile eğilin (secde edin).

Bil ki Allah Teâlâ insanı bu en kâmil makamda ikame edip ona en güzel müallim elbisesini giydirince yüce ruhanî varlıklar ona tâzim gözü ile baktılar. Bu, onun hayvanî terkibinin varlığından önce idi. Zira Hak Teâlâ onlara "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım." demişti. İnsanoğlu hâlâ ilâhî isimlerin ilmi sayesinde kelimesi yüce bir varlıktır, eşyanın tafsilatlarını bilmekle temayüz eder, ta ki etrafında felekler dönünceye, makamını melekler alıncaya, bu devir için varlıklar edilginleşinceye kadar. Nihayet cismani ve bedensel türeyenler, nicelik ve nitelik sahibi varlıklar, örneğin madenler, bitkiler, hayvanlar türemiştir. Bu esnada insanın henüz hariçte varlığı yoktur. Nihayet hususi devir gelinde ve yüce ilâhî makamdan bu korunmuş hüviyet kelimesinin var edilişine dair ilâhî kelime yönelince Hak Teâlâ -rivayette ifade edildiğine göre- yeryüzünün

bilinmeyen bir yerinden bir kabza almış, çamuru herhangi bir teşbih olmaksızın ve keyfiyeti bilinmeksizin kendi elleri ile yoğurmuştur ki bu esnada onlar (melekler ve diğer varlıklar) bunu bilmemektedirler. Sonra onu zıtlıkları aşacak şekilde düzgünce tesviye etmiş, bütün türeyenler içerisinde dikey hareket ile onu temyiz etmiş, onun bu bünyesine yatay ve dikey hareket ile tasarruf etme kuvveti vermiş, sonra ruhanî varlıklardaki ağız yapısı ile onu konuşturup hilâfetini ona tevdi etmiştir. Bütün bu süreçten sadece kendisini halife kılışını meleklere zikretmiştir. Âdem hakkındaki bilgiler meleklere zuhur edince tercihi kendi lehlerine yapmışlar, Âdem'den bu işe daha öncelikli olduklarını düşünmüşler, kendi düşüncelerini bu konudaki ilâhî ilme tercih etmişlerdir. Onları bu duruma getiren, Âdemoğlunun hatalarıdır. Bu da Âdem'in meleklerin efendisi olmasının sebebi olmuştur. Bu yüzden onlara Âdem'in efendiliğinin sübût bulması için, ona secde etmeleri emredilmiş ve Hak Teâlâ [Onu şekillendirip içine ruhumdan üflediğim zaman onun için saygı ile eğilin] buyurmuştur. Burada Hak onlara öğretmenlerine karşı emre itaat secdesi (insanları Kabe'ye secde etmeleri gibi) ya da teşrif secdesi yapmalarını emretmiştir. Yoksa bu ibadet secdesi değildir. Bu secde bir tür tevazu ve alçak gönüllülük ifadesi, Âdem'in önceliğinin, üstünlüğünün, şerefinin itirafı gibidir. Talebenin hocasına tevazuu gibidir. Bu da Allah'tan Âdem aleyhisselâma yönelik bir teşrif olup O'nun iradesinin sabit olduğuna dair kati delildir. Hak Teâlâ rahmetini kullarından dilediğine tahsis eder. Ona en nezih ruhu üflediği, ilâhî hâkim sırrı verdiği zaman melekler bu en yüce evin, en üstün ve şerefli mahallin kadrini anlamışlar ve Hak da onları talebeler olarak huzurunda dizmiş, emretmiş, onlar da secdeye kapanmışlardır.

فَسَجَدَ الْمَلٰٓئِكَةُ كُلُّهُمْ اَجْمَعُونَ (٧٣)

73. Derken bütün melekler topluca saygı ile eğildiler.

Tahkik

Bil ki iş Hak ve halktır, varlık ya ezelden ebede salt varlık ya ezelden ebede salt imkân ya da ezelden ebede salt yokluktur. Salt varlık yokluğu kabul etmez, ezelden ebede bu böyledir. Salt yokluk ezelden ebede asla varlığı kabul etmez. Salt imkân da ezelden ebede, bir sebebe bağlı olarak yokluğu ya da varlığı kabul edebilir. Salt varlık Allah'tır, başkası değildir, salt yokluk varlığı imkânsız olandır. Salt imkân ise bütün âlemdir. Bunun mertebesi salt varlık ile salt yokluk arasındadır. Yokluğa bakan yönüyle yokluğu kabul edebilir, varlığa bakan yönüyle varlığı kabul edebilir. Kendisine karanlık vardır ki bu tabi-

attır. Onda nur da vardır ki bu da o mümküne varlık veren Rahmânî nefestir. Âlem hem taşıyıcıdır hem de taşınandır. Taşıyıcı olan suret, cisim ve faildir, taşınan ise ruh, mâna ve edilgindir. Hissi, hayali ya da mânevî her bir suretin Hak tarafından düzenlenmişliği, tesviyesi söz konusudur. Bu da ona, makamına ve hâline uygun bir şekilde ve terkibin öncesinde olur, yani taşıdığı yükü yüklenmesinden önce olur. Rab onu dilediği gibi (sözüyle, eliyle, iki eliyle, elleriyle -bu dördünden başkası yoktur, zira varlık dört ayak üzeredir-) tesviye ettiği zaman bu durum onun terkibe hazır hâle gelmesi olur. Sonra Rahmân onu alır ve kendisini ona yöneltir, bu Hakk'ın ruhudur ki "Onu şekillendirip içine ruhumdan üflediğim zaman" âyetinde bu husus ifade edilmiştir. Suretlerin kabulü istidatlara göre değişir. Suret unsurî ise ve fitili bu nefes ile tutuşturulmuşsa ona bu tutuşma esnasında hayvan (canlı) denilir, eğer bu tutuşma zuhur etmez ama kendisinde bir hareket, unsurî hareket oluşursa ona bitki denilir. Eğer kendisinde ne tutuşma ne de hareket oluşmazsa o zaman ona maden ve cansız (donuk) denilir. Hak bize türeyen varlıklarda hayatın sebebinin ilâhî ruh üflemesi olduğunu öğretmiştir ki bu, Allah'ın kendisi ile imanı ihya ettiği nefestir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Rahmânın nefesi bana Yemen tarafından geliyor."[3] buyurmuştur ki bu Rahmâni nefes ile müminlerin kalplerinde iman ve şeri hükümler ihya olmuştur. Üflenen bu ruh yaratılmışlardaki ilâhî sırdır, kul ancak onunla görür, onunla işitir. Hakk'ın ondan başka bir şey ile idrak edilmesi söz konusu değildir, Hak başka bir şey ile idrak edilmekten münezzehtir. Bütün unsurlar bu ilâhî sırda birleşir, o hepsini ihtiva eder. Suret onunla ilâhî hamd teşbihi yapar, başka hiçbir şey hamdetmezken o rabbine hamdeder. Eğer suret bu sır olması itibariyle değil de sırf suret olarak Hamdetseydi ilâhî ihsan zuhur etmez, bu surete verilen nimet ortaya çıkmazdı. Oysa bütün varlıklara verilmiş ilâhî nimet sabittir. Dolayısıyla yaratılmış varlıktan sadır olan bütün övgü ve tâzimlerin bu ilâhî sırdan neşet ettiği anlaşılır. Her şeyde O'nun ruhundan bir parça vardır, ama O'nda hiçbir şeyden bir parça yoktur. Kendine hamdeden Hak'tır, kendini tesbih eden O'dur. Bu hamd ve tesbih esnasında iş bu suretin herhangi bir ilâhî hayrı söz konusu değildir, yaptığı şey kendi istihkakı, kendi fiili değil, ilâhî minnet ve ihsandır.

İşaret

Bedenlere üflenen ruhlar tertemiz, yüce bir asıldandır. Eğer ruhun üflendiği mahallin mizacı iyi ve temiz ise bu durum ruhu daha arındırır, eğer temiz

---

3. Benzer bir lafızla bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XVI, 576.

değilse ruhu kirletir, kendi mizacına uydurur. Allah'ın peygamberleri onun halifeleri olup insanların ruh mahalli olmak bakımından en temiz olanlarıdır. Onlar masumdurlar, temiz olanı iyice temiz kılarlar. Onlar dışındaki halifelerden ise kimi onlara bu bakımdan katılır, bunlar hâl, fiil ve söz itibariyle peygamberlerin varisleridir. Kimi bazı ihlâller yapan. Bunlar isyankâr kimselerdir. Kiminde ise ihlâller çoğalır, onlar da münafıklardır. Kimi (bu ilâhî ruhun temizliği ile) çekişir, savaşır ki bunlar da müşrikler ve kâfirlerdir. Allah da onlara resûller gönderir, onların nefislerinden kurtulmalarını sağlamak ister, nefislerinin kendilerinden çıkıp Allah'tan başka dayanak bulamadıkları zaman geldiğinde, onların mazeretleri kalmasın diye böyle yapar. Allah'ın resûl göndermesi, resûllerin nefs-i nâtıkaya mâlik kullar olmalarından dolayıdır. Onlar beden şehirlerini tedbir eden, uzuv reâyâlarını güzelce çekip çeviren hâkimlerdir. İşte Allah resûllerini bu nefs-i nâtıkalara gönderir. Onlar (nefs-i nâtıkalar) uzuvlarda itaat ve muhalefet türünden hüküm icra etme nüfuzuna sahiptir. Risâleti kabul edip gerçek resûle yönelebilecekleri gibi ona sırt da çevirebilirler. Bu ret, Allah'ın onlara verdiği muvaffakiyet ya da perişanlık istidadına göre olabilir. Nihayet Allah nefisleri bedenlere mâlik kılmış, onlara âlemde kimseye vermediğini vermiştir, yani onlara, reâyânın kendisine itaatini bahşetmiştir. Uzuvlar ve bedensel kuvvetler nefse hiçbir emir konusunda asla isyan etmezler. Diğer meliklerin reâyâları kendilerine bu kadar bağlı olmayabilir, kâh isyan kâh itaat edebilir ama nefsin reâyâsı olan beden ona mutlak surette itaatkârdır. Benzer şekilde bu meliklerden Allah'a, melikler melikine isyan eden olabileceği gibi itaat eden de olabilir. Resûller bilge insanlar olup reâyâ arasında değil, krallar arasında dolaşırlar (uzuvlara değil, nefslere hitap ederler.) Hak onları bu mülk makamına yerleştirdiği için buradan öğreniyoruz ki eğer arada bir münasebet olmasaydı, bu durum böyle olmazdı. Demek ki münasebet yaratılışın aslından mevcuttur ki bu da Hak Teâlâ'nın [Onu şekillendirip içine ruhumdan üflediğim zaman onun için saygı ile eğilin] ifadesinde vardır. Onu üstlenen, melik kılan, kendisi adına halife yapan O'dur. Resûller ancak onun velîlerine resûldür. İşte bu nefsi nâtıkanın Hakk'ın hitabına resûl vasıtası ile muhatap olan şey olduğuna dair bir işarettir. İlk insan sureti iki el ile ilâhî suret şeklinde yaratılan insan sureti olduğu için Rahmân ona nefesi ile teveccüh etmiş, kendi emrinden bir ruh ona üflemiştir. İşte bu ilk insan bu nefhayı taşımıştır ve Allah da ona ilk yaratılmış varlık olan ilk aklın taşımadığı ilâhî isimleri öğretmiştir. Böylece bu varlık Hakk'ın suretinde çıkmıştır. Nefesin hükmü onda son bulur, zira Hakk'ın suretinden daha kâmil olan yoktur. Bu nedenle Hak Teâlâ şöyle buyurur: [Onu şekillendirip içine ruhumdan üflediğim zaman onun için saygı ile eğilin. Derken bütün melekler topluca saygı ile eğildiler.]

إِلَّا إِبْلِيسَ اسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ (٧٤)

74. Ancak İblis eğilmedi. O büyüklük tasladı ve kâfirlerden oldu.

Allah Teâlâ İblis'i kâfir olarak isimlendirmiştir, çünkü o, Hakk'ın her bir insan için şeriat ile göndermiş olduğu saadet yolunu kullara örtüp gizlemektedir. Burada Hak Teâlâ İblis'in müşriklerden olduğunu söylememiştir, çünkü o âlemlerin rabbi olan Allah'tan korkmakta, O'nun tek, bir olduğunu bilmektedir. (Bu konuda Bakara sûresi 34. âyetin tefsirine bakınız.)

قَالَ يَا إِبْلِيسُ مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَيَّ أَسْتَكْبَرْتَ أَمْ كُنْتَ مِنَ الْعَالِينَ (٧٥)

75. Allah, "Ey İblis! Ellerimle yarattığıma saygı ile eğilmekten seni ne alıkoydu? Büyüklük mü tasladın, yoksa üstünlerden mi oldun?" dedi.

Allah Teâlâ Âdem aleyhisselâmı iki eliyle yaratmıştır ki biz hâl karinelerinden yola çıkarak bunun Âdem aleyhisselâma yönelik bir teşrif olduğunu anlayabiliyoruz. Zira İblis kendi yaratılışını örnek gösterip Âdem'den üstün olduğunu söyleyince Hak Teâlâ bu hususu ona cevaben zikretmiştir. Bu da bu yaratma biçiminin teşrif için olduğunu anlamamızı sağlar. Yani "İki elimle yarattığım varlığa secde etmekten seni alıkoyan nedir?" âyetinden anlıyoruz ki Hak Teâlâ'nın iki eli Âdem'in hamuruna ve tabiatına yönelip onu kendisine izafe etmesindeki asıl maksat onu başkaları arasından seçip tahsis etmek ve şereflendirmek, onun Allah katındaki yerinin bilinmesini sağlamaktır. Nitekim Allah ilk varlıktan son varlığa yani hayvana kadar herhangi bir varlığı yaratırken iki elini birden teveccüh buyurmamış, bunu sadece insan için yapmıştır. Diğer her şeyi ya ilâhî emirle ya tek elle yapmıştır. Nitekim "Bizim bir şeyi irade ettiğimizde ona sözümüz 'Ol!' demektir, o da hemen oluverir" buyurmuştur. Bu ilâhî emirle yaratmadır. Rivayette şöyle ifade edilmiştir: "Allah Teâlâ Adn cennetini eliyle yaratmıştır, Tevrat'ı eliyle yazmıştır, Tûbâ ağacını eliyle dikmiştir, Âdem'i yani insanı ise iki eliyle yaratmıştır."[4] Allah Âdem aleyhisselâmı iki eliyle yaratmış olduğu için, biz buradan O'nun Âdem aleyhisselâma kemal sıfatı vermiş olduğunu, onu kâmil bir şekilde ve kuşatıcı olarak yarattığını öğreniyoruz. Bu nedenle Âdem aleyhisselâm bütün ilâhî isimleri öğrenebilmiştir. Âyetlerde ve hadislerde ilâhî elin bir ya da iki ya da çok olarak zikredildiği sabittir, ancak iki el sadece Âdem aleyhisselâm hakkında

4. Benzer bir rivayet için bkz. Dârakutnî, *Kitâbu's-Sıfât*, (Medine: Mektebetü'd-dâr, 1402 h.), 26.

zikredilmiştir ki o da insan-ı kâmildir. Kuşkusuz ki iki -tesniye- tekil ile çoğul arasında berzahtır, hatta çoğulun başıdır. Tesniye bizâtihi her iki tarafın da mukabilidir, kemal derecesine sahiptir, çünkü tekil çoğula ancak onun sayesinde ulaşır, çoğul ise tekille ancak onun sayesinde buluşur. İnsan-ı kâmil ile suretin kemali zuhur eder. O Allah'tan başka her şey demek olan âlemin cisminin kalbidir. O Hak ile imar edilmiş Beyt-i Ma'mûr'dur, zira hiçbir şey Hakk'ı içine alamazken o alır. Burada iki el ifadesinin mecaza hamledilip kudret olarak anlaşılması caiz değildir, çünkü tekil ya da çoğul değil, tesniye kullanılmıştır. Kaldı ki tekil el ifadesinin nimet, çoğulun da kudret olarak anlaşılması da uygun değildir, çünkü bu bütün her şey için uygun düşer (yani her şey ilâhî kudret ve nimet ile yaratılmıştır) ve bu durumda Âdem aleyhisselâmın herhangi bir üstünlüğü söz konusu olmaz. Oysa "iki elimle" ifadesinin yukarıda zikrettiğimiz anlamın dışına hamledilmesi hâlinde bile, teşrif ifade etmesi gerekir. Zira Allah Teâlâ şu insani yaratılışı kâmil hâle getirmeyi murad ettiği zaman onun için iki elini birleştirmiş, ona âlemin bütün hakikatlerini vermiş, onda bütün isimler tecelli etmiştir. Böylece ilâhî suret ve kevnî suret onda birleşmiş, onu âlemin ruhu kılmış, âlemdeki bütün diğer türleri de bedenin uzuvları gibi bu tedbir edici ruhun uzuvları mesabesine koymuştur. Eğer bu insan âlemi terkedecek olsa âlem ölür ki bu tıpkı ruhun durumuna benzer, ruh da bedeni terkedecek olsa, beden ölür. Dünya diyarı âlem bedeninin uzuvlarıdır, insan ise onun ruhudur. İşte bu iki makama uygun olmasından dolayı halifelik makamına da uygun olmuştur, âlemin tedbir ve tafsil ona tevdi edilmiştir. İnsan kemal mertebesine ulaşamadığı zaman o bir hayvandır (salt bir canlıdır), dış görünüşü, zâhir sureti itibariyle insana benzer. Çünkü Allah bu türün ilk örneğini yani Âdem aleyhisselâmı kâmil olarak yaratmıştır.

[Büyüklük mü tasladın], nazarından kibirlendin mi? "Ben ondan daha hayırlıyım, onu topraktan, beni ise ateşten yarattın" diyerek kibre mi kapıldın? Burada Hak Teâlâ İblis'in kibirlendiğini bildirmiş ve ona, unsurî olarak senin gibi olana karşı [Büyüklük mü tasladın?] demiştir. [Yoksa üstünlerden mi oldun?] yani yoksa gerçekten ondan daha üstün bir unsura sahip olduğunu mu sandın? Oysa böyle değilsin. Burada üstün ifadesi ile yaratılış unsurî olmayan ve bu bakımdan üstün olan, Allah katında değerli olan varlığı kastetmiştir ki bu noktada İblis'in cehaleti ortaya çıkar. Ayrıca "üstünler" ifadesi ile ilâhî secde emrine muhatap olmayan Müheyyem Kerûbiyyûn melekleri de kastedilmiş olabilir. Bunlar melek değil, ruhturlar. Zira melekler bu ruhlar içinden elçi olanlardır ki Cebrâîl ve benzerleri böyledir. Zira melek kelimesinin kökü olan *elûke* kelimesi Arap dilinde risâlet anlamına gelir. İşte bu müheyyem ruhlar secde emrine muhatap olmamışlardır. Hak Teâlâ sadece me-

leklere hitap ettiğini ifade etmemiş ve [Yoksa üstünlerden mi oldun?] buyurmuştur. Bunlar ilâhî celâlde müheyyem ruhlardır. Bunlar hep Allah'ı zikirle meşgul oldukları için Allah'ın Âdem'i yarattığını dahi bilmezler. Sen de bunlardandın da secde emrine muhatap olmadın mı? Üstün olanlar emir gereği değil, zâtları itibariyle ibadet edenlerdir. Onlara secde emri verilmez, zira Allah onları tanıtacak bir şey bize zikretmemiştir. Bu üstünler arasında *Levh* ve *kalem* bulunur ki bunların Âdem aleyhisselâmın insan-ı kâmil olduğunu inkâr etmesi söz konusu değildir. Kalem onu yazmıştır, levh ise üzerine yazılmış olandır. Kalem onu yazdığı zaman onun mertebesini ve kendisinden sadır olacakları da yazmıştır. Levh de zevk ilmi ile kalemin kendisine yazdıklarını bilmiştir. Müheyyem ruhları ise Allah amâda yaratmış ve celâline tahsis etmiştir. Sonra mahlûkatı yaratmıştır, ancak bu müheyyem ruhlar Hakk'ın cemalinin celâli ile öylesine meşgul durumdadırlar ki O'ndan başka bir şey göremezler, Allah'ın herhangi bir varlık yarattığından dahi haberleri yoktur. Hak, mahlûkattan herhangi birinin onlar tarafından görülmesi hâlinden onları üstün tutmuş, yüceltmiştir. Onlar Hakk'ın yüceliğini de müşahede etmezler, zira kendi nefislerini müşahede etmeyen varlıklar Hakk'ın yüceliğini müşahede etmezler. Onlar kendi nefislerinde kaybolmuşlardır. Ulvî ruhların en üstünüdürler. Kendisine risâlet verilmeyen her ruh, melek değil salt ruhtur. Onlara ancak mecaz yoluyla melek denebilir. Dolayısıyla "üstün"ler isim itibariyle melek isminin kapsamına girmezler. Zira melek kelimesi özel olarak risâlet görevi taşıyanlar için kullanılan bir isimdir. Melâike kelimesi resûller anlamına gelir. Kelime, harflerinin yeri değiştirilerek türetilmiş olup aslı *me'leke* şeklindedir. *Elûke* kelimesi risâlet anlamına gelir. *Me'leke* kelimesi de böyledir. Herhangi bir cinse mahsus değildir. Bu nedenle Hak Teâlâ [Secde edin] buyurduğu zaman bu ilâhî emrin kapsamına İblis'de dâhil olmuştur. Zira o da risâletle vazifelendirilmişlerdendir. Allah ona secde etmesini emretmiş, ancak o kaçınmıştır. Risâlet cinleri, insanları, sefere ve berere melekleri ile ruhları kapsayan umumi bir cinstir. Her sınıftan risâlet ile vazifelendirilen olabilir. Dolayısıyla Hak Teâlâ'nın İblis'e "İki elimle yarattığıma secde etmekten seni alıkoyan nedir?" şeklindeki sözü Âdem aleyhisselâma yönelik teşrifi bildiren celâline yaraşır bir teşriftir. Zira buradaki "el" kelimesi kudret olarak anlaşılırsa o zaman Âdem aleyhisselâmın bir üstünlüğü yok demektir.[5] Bu nedenle "iki elimle" ifadesinin bu anlama uygun mâkul bir karşılığı olmalıdır. Dilde bir insan "filanca bu işi eliyle yaptı" denildiği zaman arada herhangi bir vasıta olmadan doğrudan yaptığı anlaşılır.

---

5. O zaman da âyetin siyakı gereği, bu ifadeden anlaşılan teşrif anlamı karşılıksız kalır. (ç.n.)

[Büyüklük mü tasladın, yoksa üstünlerden mi oldun?] Burada Hak Teâlâ kendisinin bildiği bir hususu soru şeklinde ifade etmiştir ki İblis'in vereceği cevap kendi aleyhine şahitlik olsun.

Mesele

Bu âyet Allah katında sebeplerin varlığının en kuvvetli delillerindendir, zira Allah Teâlâ toprağın çamurunu yoğurmaksızın, elleri ile ona yönelmeksizin, onu düzenleyip tesviye etmeksizin, ruh üflemesine hazır hâle getirmeksizin, sadece kendisine "Ol!" diyerek de onu yaratabilirdi. "Ol!" deseydi o hemen olurdu. Bununla beraber onun çamurunu elleriyle yoğurdu, onu tesviye edip düzgün hâle getirdi, sonra da ona ruhunu üfledi, ardından kendisine isimleri öğretti, yani her şeyi tertibine göre var etti. İblis ise şöyle dedi:

قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِى مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ (٧٦)

76. İblis, "Ben ondan daha hayırlıyım. Beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın" dedi.

Allah'ın emrine değil, Âdem aleyhisselâma karşı kibirlenmiştir. Aslında başlangıçta kendisini üstün görenlerden ya da üstün olanlardan değildir. Allah da onu bu sözünden dolayı mesul tuttu. Böylece o, Allah'ın secde emri ile kendisine vermiş olduğu nimete, yani onu bu hitaba dâhil ederek mele-i a'lâdan saymasına karşı nankörlük etti, nankör kâfirlerden oldu. Bu yüzden de Allah onu unsurî yaratılışın uğursuzluğundan dolayı mahrum etti. (Bu konuda A'râf sûresinin 11. âyetinin tefsirine bakınız.)

قَالَ فَاخْرُجْ مِنْهَا فَإِنَّكَ رَجِيمٌ (٧٧) وَإِنَّ عَلَيْكَ لَعْنَتِى إِلَى يَوْمِ الدِّينِ (٧٨) قَالَ رَبِّ فَأَنْظِرْنِى إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ (٧٩) قَالَ فَإِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ (٨٠) إِلَى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ (٨١) قَالَ فَبِعِزَّتِكَ لَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ (٨٢) إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ (٨٣)

77. Allah, şöyle dedi: Öyle ise çık oradan, çünkü sen kovuldun. 78. Şüphesiz benim lânetim hesap ve ceza gününe kadar senin üzerinedir. 79. İblis, "Ey rabbim! Öyle ise bana insanların diriltilecekleri güne kadar mühlet ver." dedi. 80-81. Allah, şöyle dedi: "Sen o bilinen vakte kadar mühlet verilenlerdensin." 82-83. İblis, "Senin şerefine andolsun ki, içlerinden ihlâslı kulların hariç, elbette onların hepsini azdıracağım." dedi.

Sanki İblis'e insanın yaratılışı itibariyle kendisine verilen her şeyi kabil olduğunu biliyordu, bu yüzden [Senin şerefine andolsun ki, elbette onların hepsini azdıracağım] dedi. O, her ne kadar seçim sahibi olsa da rabbine ettiği bu yeminini yerine getirme adına insanları saptırmaya artık mecburdur. Her ne kadar ezelde bedbaht olduğu yazılmış olsa da yine de efendisinin emrine bağlı kalma konusunda dayanacağı bir noktası vardır. Ancak "git", "saptır", "kendine çek", "onlara vaatte bulun" gibi ilâhî ifadelerden sonra artık hakkında azap kelimesi, hükmü sabit olmuştur.

[İçlerinden ihlâslı kulların hariç]: Burada Hak ihlaslı kullar ifadesi ile kendisi için seçtiklerini kastetmektedir. Onlar Allah'ın kendilerine ilka ettiği şey vasıtasıyla kendilerini seçkin kıldığı kimselerdir. Onlarda muhafaza ve korunmuşluk nuru bulunur. Bu nedenle Hak Teâlâ "Benim kullarım üzerinde senin bir otoriten yoktur." buyurmuştur, yani hiçbir bakımdan gücün ve kahrın yoktur demiştir. Çünkü Allah onların muhafazasını bizzat üstlenmiş, kendilerine takva bahşetmiştir. Onlar Allah'ı kendileri için bir takva kalkanı ve koruyucu edindikleri için artık hiçbir şeyin onlara sirayet edecek bir nokta bulması mümkün değildir. Zira Şeytan onlara herhangi bir cihetten sirayet etmeye ve onları dinden çıkarmaya yöneldiği zaman o cihette Allah'ın onu koruduğunu görür ve vesvese ile ona ulaşamaz. İblis bundan ümidini kesinde Hak onun isteğine icabet etmiştir. (Bu konuda İsrâ sûresi 63. âyetin tefsirine bakınız.) Yani onun Hak'tan isteğine icabet etmiş, onun cezasını ona tâbi olan insanların cezası ile birlikte zikretmiştir. Şeytan'ın cezası, yaratılmış olduğu ateşe döndürülmesidir, ona tâbi olanların da cezası budur. Bu itibarla Hak Teâlâ şöyle buyurur:

قَالَ فَالْحَقُّ وَالْحَقَّ أَقُولُ ﴿٨٤﴾ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكَ وَمِمَّنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٨٥﴾

84. Allah, şöyle dedi: İşte bu gerçektir. Ben de gerçeği söylüyorum:
85. Andolsun, cehennemi seninle ve onlardan sana uyanların hepsiyle dolduracağım.

İnsanın cezası İblis'in cezasına tağlib yoluyla hâkim kılınmıştır (yani İblis'in değil, insanın cezası zikredilmiş, ancak hepsi birlikte kastedilmiştir.) Zira Allah Teâlâ her ikisinin cezasını da cehennem kılmıştır ki orada İblis'in de azabı söz konusudur. Zira cehennem bütünüyle soğuktur, orada ateşe dair bir şey yoktur, orası kendisine tâbi olanlardan ziyade İblis'in azabıdır. Bunun sebebi ise İblis'in başkalarını bedbahtlığa düşürmek istemiş olmasıdır. Bu nedenle onların vebali de İblis'in boynundadır. Bu ifade Hak Teâlâ'nın bize yönelik, bir başkasının bedbahtlığına sebebiyet verecek hiçbir şeye girişmememiz

konusunda bir uyarısıdır. Cin şeytanların cehennemdeki azabı ateşten ziyade zemheri soğuğu iledir, bazen ateş azabı da olabilir. İnsanların azabı ise daha ziyade ateş iledir. Cehenneme cehennem isminin verilmesinin sebebi oranın görünüşünün çok kötü olmasıdır. *Ciham* kelimesi suyu akan bulut anlamına gelir. Yağmur Allah'ın rahmetidir. Allah yağmuru buluttan indirerek ondaki suyu yok ettiği zaman artık ona *ciham* denilir. Çünkü onda artık rahmet olan yağmur bulunmamaktadır. İşte aynı şekilde Allah cehennemden de rahmetini izale etmiştir, görünüşü çok kötüdür. Ayrıca derinliğinin çok uzak olmasından dolayı da ona bu isim verilmiştir. (Bu konuda işaret için Fâtır sûresinin 6. âyetinin tefsirine bakınız.)

قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ (٨٦) إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ
(٨٧) وَلَتَعْلَمُنَّ نَبَأَهُ بَعْدَ حِينٍ (٨٨)

86. De ki: Bundan dolayı sizden hiçbir ücret istemiyorum. Ben kendiliğinden yükümlülük altına girenlerden değilim. 87. Bu Kur'ân, âlemler için ancak bir öğüttür. 88. Onun haberlerinin doğruluğunu bir süre sonra mutlaka öğreneceksiniz.

ZÜMER SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللّٰهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ (١)

1. Bu kitap izzet ve hikmet sahibi Allah katından indirilmiştir.

Allah Teâlâ'ya nispet edilen her şey herhangi bir keyfiyet, teşbih ya da tasavvur düşünülmeksizin, O'nu celâline yaraşır bir şekilde, zâtının gereği gibi ve onla nispet edilmesi gerektiği şekilde nispet edilir. Zâtının gereklerinden biri de O'ndan başka ilâh olmamasıdır. [İzzet sahibi]dir, hiç kimse O'nun hakikatine erişemez, O'nun hakikatinin bilgisine ulaşamaz. [Hikmet sahibi] dir, kuluna kelimelerinde (kitabında) indirdiği hikmetin sahibidir ki bu hikmet ile ve murad ettiği bir hikmetten dolayı, sözünde uzağı yakın eylemiştir.

إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ فَاعْبُدِ اللّٰهَ مُخْلِصًا لَهُ الدِّينَ (٢)

2. Şüphesiz ki kitabı sana hak olarak indirdik. O hâlde sen de dini Allah'a has kılarak kulluk et.

[O hâlde sen de dini Allah'a has kılarak kulluk et], yani ibadetini/kulluğunu bütün illetlerden temizle ki Allah'a saf ve salt bir kul olarak kulluk ede-

sin, kulluğuna herhangi bir illet, maraz karşımasın. Zira tevhîd ehli muvahhid insan Allah'a iki yolla ibadet eder. Biri zât açısında, yani Allah Teâlâ'nın zâtı itibariyle ilâhlık vasfına sahip olmasından, diğeri ise ulûhiyet açısından kulluktur. Saadete erişen kimse işte bu iki ibadeti birleştiren, her ikisini de yerine getirendir. Çünkü kul harf ve mânadan oluşur, o hâlde harfe harf, mânaya mâna gerekir. Bu nedenle ulûhiyet sıfatlarından ari salt zâta ibadet etmekle yetinmeyiz. Yine ilâhlık da kendisine nispet edileceği zât olmaksızın tek başına kulluk edilmeye yetmez. Dolayısıyla ibadet ancak kulun hakikatinin gerektirdiği şekilde, yani bu ikisini birleştirmek suretiyle yapılır. Yoksa sadece Hakk'ın hakikatinin, yani birliğin gerektirdiği şekilde değil. Zira Hakk'ın birlik hakikati ne bir şeye taalluk eder ne de ona bir şey taalluk eder, o salt zâta aittir. O hâlde Hak seni çağırdığı zaman "*Lebbeyk* (buyur)" diyerek O'nun huzuruna koş, ama O'nun katındakilere rağbet ederek değil. Zira eğer sen Hakk'ı, katındaki nimetlerden dolayı seversen helâk olursun, sonunda sadece istediğine ulaşırsın. İsabet değil, hata etmiş olursun. Tamah seni Hak'tan çekip uzaklaştırmış olur. Oysa biliyorsun ki Allah muhakkak senin hakkını tastamam verecektir. Allah'tan başkasına kul olanlar aslında kendi hevâlarından başka bir şeye tapmamaktadır. Düşman (şeytan) onu hidayete erdiriyormuş gibi yoldan saptırmıştır. Eşya zaten senin için hazinelenmiştir, o hâlde sen emelini kısa tut, (tûl-i emelden, bitip tükenmek bilmez isteklerden vazgeç) ve amelini sadece Allah için yap, ona hâlis, ihlaslı kıl.

أَلَا لِلّٰهِ الدِّينُ الْخَالِصُ وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللّٰهِ
زُلْفَى إِنَّ اللّٰهَ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ فِي مَا هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ إِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ كَاذِبٌ كَفَّارٌ (٣)

3. Dikkat edin, hâlis din yalnız Allah'ındır. O'nu bırakıp kendilerine birtakım dostlar edinenler: "Onlara, bizi sadece Allah'a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz" derler. Doğrusu Allah, ayrılığa düştükleri şeylerde aralarında hüküm verecektir. Şüphesiz Allah, yalancı ve inkârcı kimseyi doğru yola iletmez.

[Dikkat edin, hâlis din yalnız Allah'ındır]:

Birinci vecih

Dikkat edin, bu Allah'ın sadece kendi zâtı için kıldığı bir ahittir ki bu ahit, kulun kendisine vefa göstermesini gerektirir. Kulun şeytandan çekip kurtardı-

ğı ya da kendisini kulluğa sevkeden korku, rağbet, cennet veya cehennem gibi şeylerden neşet eden kulluk değildir. Bu tür etkenler kulu Allah'ın ahdine vefa göstermeye sevkedebilir ve bu durumlarda kul ihlas sahiplerinden olabilir. Ve bu durumda din, hiçbir ortaklık içermeyen anlamında ihlaslı olabilir. Kul bu sayede şirkten uzaklaşmış olur. Oysa ihlaslı ahd Allah Teâlâ'nın Âdemoğullarının hepsinin zürriyetinin Hazreti Âdem'in sulbünden çıkarın onları kendilerine şahit tutarak almış olduğu misaktir. Oysa bütün Âdemoğulları fıtrat üzere doğarlar ki Hazreti Peygamber aleyhisselâm bunu "Her doğan çocuk fıtrat üzere doğar."[1] sözü ile ifade buyurmuştur. Bu, Hakk'a mahsus, hâlis misaktır, ki buna hiç kimse gasp yoluyla mâlik olamaz, bu yüzden hâlis olarak Allah'a aittir. Hatta nefsü'l-emirde, işin özünde ezelden beri bu ahd tertemizdir, hâlistir. Bir çocuk doğup da mükellef olma yaşına kadar muhafaza edilmiş bir şekilde yetişir ve bu ahdinden yukarıda saydığımız hususlarda herhangi bir şey eksiltmez ve ahdini aslında uygun olarak hâlis bir şekilde korursa işte o hâlis dindir. Ancak o arındırılmış değildir, zira zaten kendisine herhangi bir şaibe karışmış değildir. İşte o insan hâlis ahd sahibidir ve bedbaht olmaz. Hâlis ahd sahibi kimseler minberler üzerinde olacaklardır, onları büyük dehşet hüzne sürüklemeyecektir. O dehşette onlar ne kendileri ne de herhangi biri için hüzünlenmeyeceklerdir, çünkü onları dünyada bağlıları yoktur. Dünyada kendisine bağlıları olan kimse kendi nefsini emniyete alsa bile, geride bıraktıklarına, kendisine tâbi olanlara dair bir endişe hissedecektir, çünkü onların kendilerine emredilen şeyleri yapma konusunda kusur ya da aşırılık işleyip işlemediklerini bilemeyecektir. Dolayısıyla da büyük dehşet onu hüzne sokacaktır.

İkinci vecih

[Hâlis din], yani varlığın rubûbiyetinden arındırılmış, Allah'tan başkasını rab edinme illetinden temizlenmiş din. Bu da ancak arındırılmış kimselerin dini olur. Zira Allah onlara itina gösterip inayet buyurunca kendilerini sebepleri rab bellemekten arındırıp hâlis kılmış, onları hâlis kılınca da onlar ihlas sahibi kimseler olmuşlardır. Hâlis dine sevap ve ceza korkusu gibi şeyler yüzünden amel etmek türünden şaibeler karışmaz, aksine bu dinde sadece Allah'ın vâcip emirlerine bağlı kalmak, teşvik ettiklerine rağbet edip onları da yapmaktır.

---

1. Buhârî, Tefsîr, 2; Müslim, Kader, 22.

[O'nu bırakıp kendilerine birtakım dostlar edinenler: "Onlara, bizi sadece Allah'a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz." derler]: Bu kimseler Allah ile birlikte başka ilâh edinen kimselerdir.

Bil ki, Allah seni teyit etsin, Allah'a gayben ibadet etmek O'na şahit olarak ibadet etmenin aynıdır. Zira insan -ve de her ibadet eden kimse- mâbuduna ancak müşahede ile ibadet eder. Bu müşahedesi ya akılla ya gözle ya da basiretle olur. İbadet ehli insan basiret ile rabbini müşahede eder ve ona ibadet eder, aksi taktirde ibadeti geçerli olmaz. Dolayısıyla gaibe değil, müşahede ettiğine ibadet etmiş olur. Bu sebeple Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Sanki Allah'ı görüyormuş gibi ibadet et"[2] buyurmuştur. Hazreti Peygamber aleyhisselâm bu ifadesi ile insanın ibadette kendisini Allah'ın huzurunda hissetmesini, hayalinde onu görüyormuş gibi tasavvur etmesini emretmiştir. Allah insanın kendisini tenzih etmesini ya da onu tahayyül etmesini yasaklamış değildir, yasakladığı şey bu tahayyülün duyulur bir şey olmasıdır. Bu şirkten daha beter olur. Nitekim müşrik [Onlara, bizi sadece Allah'a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz] der. Yani müşrikler ortak koştukları varlıklara, onlar ne ise o oldukları için kulluk etmezler. Zira kulluk ebedîyen sadece Allah'a yapılır, başka bir varlığa yapılmaz. Bu yüzden müşrikler o varlıklara taptıkları için hesaba çekilmezler. Zira müşrik Allah'ı inkâr etmez. Aksine onu kabul eder, kendisini Allah'a yakınlaştırmaları için ortak edindiği varlıklar karşısında Allah'ın kibriya ve azametini itiraf eder. Eğer müşrik ulûhiyet ismini (niteliğini) o varlıklara atfetmemiş olsaydı onlara tapmazdı. Kaldı ki insanların gönülleri, aslen, yaratılmış varlığa kulluk etmekten kaçınır, hele de kendileri gibi varlıklara. Bu nedenle müşrikler o varlıklara ilâhî isim vermişlerdir ki Allah'tan başkasına, yaratılmış bir varlığa tapınmış olmasınlar. Dolayısıyla müşrik Allah'a şirk koşup ilâhlık ismini başka varlığa verirken aslında yüce ve aşkın olan Allah'ı tenzih etmeyi düşünmüştür. Ancak ilâhî ismi başka varlıklara vererek hadlerini aşmaları nedeniyle müşriklerin hesaba çekilmeleri icap eder. Üstelik onlara Allah'tan bu istikamette bir emir de verilmiş değildir. Zaten Allah'tan başka varlığa secde emri naslarda varit olsa da ibadet emrinin yer alması imkânsızdır. Allah, yarattığı varlıklara yaratılmış bir varlığa ibadet etmelerini emretmez. Ama bize, yaratılmış bir varlığa secde etmemizi emretmesi mümkündür. Allah'ın emri gereği yaratılmış bir varlığa secde eden kimse bu secdesinde ibadet kastı taşıyorsa ya da Allah'ın emri olmadan bunu yapıyorsa bedbaht olur. Ancak Allah'ın emri ile bir varlığa secde eden ve bundan ibadet maksadı taşımayan kimse

2. Buhârî, İman 1; Müslim, İman 1.

böyle yapmakla ilâhî emre itaat etmiş olur ve mesut kimseler zümresine girer. Zira müşrik her ne kadar kalbinde Allah'ın azametinin büyüklüğünü sadece Allah'a tahsis etse de onun hesaba çekilmesinin tek sebebi, bu yaptığı şeyi ilâhî bir emri olmadan yapması, muayyen birtakım varlıklara ilâhlık ismini vermesidir. Buradan öğrenilir ki umumi şirk ve umumi tatil (ilâhî sıfatların reddi) geçersizdir. Onlar insanların Allah'tan başka birtakım duyulur ya da vehmî varlıklara verdikleri isimlerden ibarettir ve bunu ilâhî emir olmaksızın yaptıkları için hesaba çekilirler. Bu ibadet edilen varlıklara/suretlere ilâhlık isminin nispet edilmesindeki sebep ise, misak esnasında Allah'ın onlara tecelli ederken ilâhî tezahürlerden biri ile tecelli etmiş olmasıdır. İşte bu husus insanları, Allah'a o suretlerde ibadet etme cüretine sevketmiştir. Ancak onlar yine de fıtratlarına bağlı kalışlarının kuvvetlerinden dolayı, suretlerde olana hakiki olarak ibadet etmemişler, aksine onların bir tür şefaatçi olarak Allah'a yakınlaştırıcı mertebede olduklarını tahayyül ettikleri için ibadet etmişlerdir. Buradan anlıyoruz ki âlem, daha adem/yokluk hâlinde iken bile, ezelden beri Hak Teâlâ için müşahede edilir durumda idi. Bu nedenle mümkün varlıklardan hiçbir biri, varlığa geldikten sonra O'nu inkâr etmiş değildir, ancak bütün âlem içerisinde sadece şu insan türünden bazıları, üzerlerindeki tabiat perdesi baskın olanları bazı varlıkları Allah'a ortak koşmuştur. Yoksa insan, aslî hâli icabı sadece müşahede ettiği rabbe itaat ve ibadet etmeye alışkındır. Bu mâbud onun için bir tür perde olmuştur, bu yüzden de müşahede ettiği ve gördüğü bazı varlıkları ilâh edinmiştir. Bunlar kâh gök âleminden yıldızlar kâh süflî âlemden unsurlar ya da onlara türeyen varlıklardır. İnsan bunlar alıştığı üzere ibadet edecek rabler edinir, nefsi onlarda sükûn bulur ve o ilâh edinilen varlığın Hakk'ı müşahede ettiğini, kendisini O'na yakınlaştıracağını vehmeder, böyle bir yanılgıya düşer. Bu yüzden de Allah'a kendisini yakınlaştırsın diye kendini o varlığa kul eder. Nitekim Allah onları bu durumunu bildirmiş ve onların [Onlara,] yani kulluk etmek üzere ilâh edindikleri varlıklara [bizi sadece Allah'a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz] dediklerini söylemiştir. Hak Teâlâ da onlara "O hâlde eğer doğru söylüyorsanız şahitlerinizi getirin." buyuracaktır. Zira onlar bu varlıkların, kendilerine ibadet edenlerin hak yol üzere olduklarına dair şahitlik edeceklerini iddia etmişlerdir. Her ne kadar müşrikler azamet ve kibriyayı Allah'a tahsis etmişler ve ilâh edindikleri varlıkları bir tür hizmetçi ve perde olarak görmüş olsalar da hâl karineleri onların kesinlikle hesaba çekilmelerine delâlet eder, zira onlar bu varlıkları kendi akılları ile hareket ederek ve herhangi bir ilâhî kanun olmaksızın ilâh edinmişler, Allah'ın varlıklara verdiği isim ve koyduğu kanunlarla kendilerinin verdiklerini birbirinden ayırt etmemişlerdir. Örneğin Allah kullarının Hacerü'l-Es-

ved'i öpmelerine, Kabe'yi kıble edinip önünde secde etmelerine vb. müsaade etmiş, bunu kural olarak koymuştur. Bu yüzden müşriklere şöyle denilir: Siz her ne kadar her tapındığınıza muhakkak ulûhiyet vasfı vererek tapınmış olsanız ve sadece ulûhiyete tapındığını hayal etmiş olsanız da durum sizin düşündüğünüz gibi değildir, çünkü sizler [Onlara bizi sadece Allah'a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz] diyerek kendi aleyhinize şahitlik etmiş, şirk koştuğunuz şeylerle birlikte büyük bir ilâhın da var olduğunu kabul etmiş durumdasınız. Bu ilâhlara olan hizmetinizin sizi Allah'a yakınlaştıracağı iddiası ise delilsizdir. Değil mi ki müşrikler kendilerini Allah'a yakınlaştırsın diye o varlıklara ibadet ettiklerini itiraf etmişlerdir, bu durumda artık bu sözü söyleyen müşrik, kendisine karşı itirazın kapısını da açmıştır. Bu yüzden kendisine şöyle denilir: Pekâlâ, şu taşın ya da başkasının, kendisini ibadet edilecek varlık saymanızı gerektirecek derecede Allah katında bir konumu olduğunu nereden öğrendiniz?

Bu konuda Yûnus sûresinin 18. âyetinin tefsirine de bakınız.

Tahkik

Allah sebepleri var etmiş ve Allah dışında kendilerine rab denilen varlıkların hükümlerini yok etmiştir. Müşrikler [Onlara bizi sadece Allah'a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz] derler, oysa eğer "Biz onları ilâh edinmiyoruz." deseydiler ve kulluğu sadece Allah için yapsaydılar, âlemde mevcut ilâhî sebepleri ilâh edinmekten kaçınmaları mümkün olurdu.

Bil ki Alla lafzı nekira (belirsiz) olmaz, buna karşılık ilâh lafzı olur, mesela "ilâhün" (herhangi bir ilâh) denilebilir. Bu nedenle nerede Allah ismini, nerede ilâh kelimesini kullanacağını bil, bunları birbirinden ayır. İlâh kelimesi nekira (belirsiz) olabildiği için âlemde ilâhlar çoktur, oysa Allah tektir, mâruftur, kendisi hakkında cahil kalınamaz. Başka ilâhlara tapanlar bile [Onlara bizi sadece Allah'a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz] sözleri ile bunu ikrar etmişlerdir. Onlar "Bizim ortak koştuklarımızdan daha büyük olan büyük ilâha yaklaştırsınlar diye." dememişler, "Allah'a" demişlerdir. Bu nedenle Hazreti Peygamber aleyhisselâmın Kur'ân'da ve Sünnet'te bize bildirdiği *Lâ ilâhe illellâh* ilkesini (yani ilâhlığın sadece Allah'a ait olduğu ilkesini) inkâr etmişlerdir. Ama Allah'ı inkâr etmemişlerdir. Zaten eğer Allah'ı inkâr etselerdi müşrik sayılmazlardır. Kaldı ki O'nu inkâr etmiş olsalar, varlığını inkâr ettiği bir şeye mi ortak koşacaklardı! Oysa onlar Allah'a değil, "ilâh"a ortak koşmuşlardır.

لَوْ أَرَادَ اللّٰهُ أَنْ يَتَّخِذَ وَلَدًا لَاصْطَفٰى مِمَّا يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ سُبْحَانَهُ هُوَ اللّٰهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ (٤)

4. Eğer Allah bir evlat edinmek isteseydi, elbette yarattıklarından dilediğini seçerdi. O yücedir. O, tek ve kahhâr olan Allah'tır.

[Eğer Allah bir evlat edinmek isteseydi, elbette yarattıklarından dilediğini seçerdi] Allah böyle buyurarak bu durumu mümkün kabilinden saymış, evlat edinmeyi mümkün kılmıştır. Seçmek kılmaktır. Kılınan şey(in kılınmış olması, onu) kılana denk olmayı olumsuzlar. Böylece Hak Teâlâ bu ifadeyi, delâlet konumuna (asıl delâlet etmek istediği hususa) dikkat çekmek için böyle kullanmıştır. Geriye seçilenin kim olduğu meselesi kalır. Kimi seçecektir? Bir eş mi? Örneğin "Eğer eğlence edinmek isteseydik," (yani evlat isteseydik) "onu kendi katımızdan edinirdik" buyurur. Evlat ise ancak eşte, anneden olur. Böylece buradaki seçme fiili, eş seçmek anlamına gelir. Ya da acaba buradaki "seçmek" ifadesi evlat edinmek anlamında mıdır? Tabii bu, evlat sahibi olmak anlamında değil, başkasının çocuğunu evlat edinmek anlamındadır. Burada Hak Teâlâ ilâhî iradenin evlat edinmeye taalluk etmesini olumsuzlamıştır. İrade ancak madum olana taalluk eder, zira "eğer" kelimesi yapmama anlamı verir, ancak şarta bağlı yapmamadır, bir şey olmadığı için diğerinin de olmaması anlamındadır. Eğer buradaki "eğer" (*lev*) harfinin peşinden "lâ" harfi gelseydi ("Eğer" yerine "olsaydı ya" ifadesi kullanılsaydı") o zaman söz konusu şeyin varlığı olumsuzlanmış olurdu. Oysa bu âyette ifade bu şekilde, ardında *lâ* harfi ile kullanılmamıştır, dolayısıyla burada Hak Teâlâ ilâhî iradenin evlat edinmeye taalluk etmesini olumsuzlamıştır. Zira "çocuk doğurmak" ifadesini kullanmamıştır. Kaldı ki başka bir âyette (İhlâs sûresinde) "doğurmamıştır" ifadesini açıkça kullanmıştır. Evlat edinilen çocuk insanın kendi evladı olmasa da edinilmiş olarak var olur, seçilerek evlat edinilir. Yine evlat edinilen kimseyi kişi kendi evladı yerine koyarak onu kendi konumuna yakınlaştırır. Hakikat (Hak Teâlâ'nın) evlat sahibi olmasını da evlat edinmesini de olumsuzlar. Çünkü nispet zâtla iliştirilemez. Allah'ın yarattığı bütün varlıklara yönelik ilâhî nispetleri tek bir nispettir, arada üstünlük söz konusu değildir. Çünkü üstünlük çokluğu gerektirir. Bu nedenle burada "eğer" (*lev*) kelimesini kullanmış, devamında "lâ" harfini kullanmamış, bu yüzden de bu ifade imtina anlamı vermiştir, yani cümleden; "böyle bir şey vuku bulmamıştır, bulmaz" anlamı çıkmaktadır. Çünkü ilâhî zâtın, kendisine lâyık olmayan bir şeyle nitelenmesi imkânsızdır. Bu nedenle Cin sûresinde, "Hakikat şu ki rabbimiz şânı çok yücedir" (Cin, 72/3) şeklinde Hak Teâlâ'yı böyle bir niteliğin kendisinde bulunmasından tenzih eden ifadenin hemen akabinde, "Ne bir eş

edinmiştir ne de evlat" ifadesi zikretmiştir. Hak Teâlâ böyle bir niteliğin kendisinde bulunmasından münezzehtir, yücedir, üstelik burada "rabbimiz" ifadesinde, rab kelimesi rab sahibi olanlara izafe edilmiş olduğu hâlde tenzih söz konusudur, herhangi bir izafet olmaksızın mutlak/yalın *er-Rab* ismi söz konusu olduğunda durum nedir, var düşün? Allah ismi söz konusu olduğunda ya da herhangi bir isim olmaksızın doğrudan zâtın kendisi söz konusu olduğunda durum ne olur? Bu sebeple âyette "eğer" ifadesi kullanılmış ve imkânsızlık ifade edilmiştir. Sonuçta hem evlat edinme hem de eş seçme seçenekleri olumsuzlanmış, imkânsız addedilmiştir. Bundan daha büyük tenzih olamaz.

Bu âyet Hak Teâlâ'nın kudretinin mutlak olduğuna ve eğer imkânsız bir şeyi var etmeyi dilese onu dahi var edebileceğini delâlet eder. Nitekim aklen kendi zâtı açısından muhal olan bir şeye değinmiş ve [Eğer Allah bir evlat edinmek isteseydi, elbette yarattıklarından dilediğini seçerdi.] demiş, bu hususu ilâhî meşîet açısından mümkün derecesine dâhil etmiştir. Oysa akıl bunun (Allah tarafından irade edilmesinin değil, fakat gerçekte vuku bulmasının) imkânsız olduğuna delâlet eder. Dolayısıyla bu âyetin başı akla eleştiridir, aklın delilinin geçerliliğine yönelik eleştiridir, ardından âyetin sonundaki [O yücedir], yani münezzehtir, [O, tek ve kahhâr olan Allah'tır] ifadesi ile bu eleştiri ile akılda açtığı yarayı tedavi/telafi etmiştir.

Birinci vecih

Burada ilk ihtimal, onun birliğinin bir ikincisi olması ihtimalidir.

İkinci vecih

Bazı kimseler Allah Teâlâ'nın özünde var olması imkânsız olan bir şeyi var etmeyi murad etmesi hâlinde onu var edeceğini savunmuşlardır. Bunlara göre Allah'ın o şeyi var etmemesinin sebebi, O'nun, var edilmesi imkânsız olan bir şeyi var etmeyi murad etmemiş olmasıdır. Bu kimseler şöyle derler: Hak Teâlâ imkânsıza imkânsızlığını, zorunluya zorunluluğunu, mümküne de imkânını verendir. Oysa bu sözü söyleyen kimse ne söylediğini bilmemektedir. Zira Hak Teâlâ'nın kendisi, varlığı zâtından dolayı zorunlu olan varlıktır. Onun söylediği söz tıpkı "Onu Arapça yapmak istedi, bu yüzden yabancı dilde yaptı." demek gibi bir sözdür. Zira bu sözün sahibi Hak Teâlâ'ya iktidarın nüfuzunu nispet etmek istiyor, ancak iktidarın (kudretin) taalluk edeceği şe-

yin ne olduğunu bilmiyor! Bu yüzden de onu, olmayacak şeye taalluk ettiriyor. Böylece de farkında olmadan Hakk'ı mümkünler kategorisine sokuyor.

Eğer, "Hak Teâlâ'nın burada [Eğer evlat edinmeyi dileseydi] diyerek iradesini imkânsız bir şey ile ilişkilendirmesi ne anlama gelmektedir, nasıl olur da ancak mümkün kategorisine taalluk eden iradenin kapsam alanına böyle bir şeyi dâhil eder? Bu tam da demin sözünü cehalet ve yanılgı olarak nitelediğimiz kimsenin düşüncesi değil midir?" diye soracak olursan şöyle deriz:

Bil ki bu, ilâhî lütfun nihai noktasıdır, çünkü Hak Teâlâ bu şekilde yargıda bulunacak böylesi cahil kimselerin var olacağını ezelde bilmektedir, böyle kimselerin aklının bu tür şeylere (Yani Allah'ın imkânsız bir şey yapabileceği şeklindeki düşüncelere) yatacağını bilmekte ve -ki bu cehaletin son noktasıdır- bu yüzden de iradesinin özü itibariyle imkânsız olan bir şeye taalluk etmeyeceğini haber vermektedir. Aklı kâmil olan kimse ise buradan ilâhî iradenin, taalluk etmesi söz konusu olmayan bir şeye taalluk etmeyeceği sonucunu çıkarır. Buna karşılık o zayıf akıllı kimse Hak Teâlâ'nın burada "eğer" demiş olmasa bunu yapacağı sonucunu çıkarır, bundan mutmain olur, kalbi burulmaz, zira tek istediği ilâhî iktidarın her şeye nüfuzudur ve dolayısıyla hayırlı bir netice istemektedir. Neticede aklı kâmil olan kimse bu noktada Allah'ın kendisine ne kadar büyük lütufta bulunduğunu bilmeli ve buna ilave olarak şükretmelidir. Zira Allah onun aklını şu eksik akıllınınki gibi yapmamıştır. Dolayısıyla o kendisinin Allah tarafından, diğerinin nâil olmadığı bir yetkinliğe nâil kılındığını bilmelidir. Bu nedenle bir grup âlim "Allah imkânsıza kudret yetirmez." demişlerdir. Ancak bu noktada denilmesi gereken, tıpkı bizzat Allah'ın söylediği gibi "Allah her şeye kadirdir." ifadesidir. Kudret taalluk edeceği mahalli gerektirir. Âlim ve akıl sahibi insan her nispetin neye taalluk edeceğini bilir ve onu ona nispet eder.

خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ يُكَوِّرُ اللَّيْلَ عَلَى النَّهَارِ وَيُكَوِّرُ النَّهَارَ عَلَى اللَّيْلِ
وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُسَمًّى أَلَا هُوَ الْعَزِيزُ الْغَفَّارُ (٥)

5. Allah, gökleri ve yeri hak ile yarattı. Geceyi gündüzün üzerine örtüyor, gündüzü de gecenin üzerine sarıyor. Güneşi ve ayı emri altına almıştır. Her biri belli bir süreye kadar akıp gider. Dikkat et! O, azîzdir ve çok bağışlayandır.

Gece ve gündüzün zamanları dairevi (döngüsel) oldukları için Hak Teâlâ [Geceyi gündüzün üzerine örtüyor, gündüzü de gecenin üzerine sarıyor] buyurmuştur. Burada kullanılan *yükevvirü* (dairevi şekilde üzerine sarmak) fii-

li sarığı başa sarma fiilinden gelir. Böylece gece ve gündüzden her biri, diğerinin ortaya çıkışı ile gizlenir. Bu şekilde üzerine örtme, ışıkların emre âmâde kılınması, kürelerin aşamalı şekilde hareket ettirilmesi, hâl ve aşamaların farklılaşması, kâh ayrışma kâh parçalanma şeklinde tahakkuk etmesi sayesinde olur ki bunun amacı da Hakk'ın en güzel şekilde yarattığı insanın var olmasıdır. Bu nedenle Hak Teâlâ şöyle buyurmuştur:

خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَأَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ الْأَنْعَامِ ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ
يَخْلُقُكُمْ فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ خَلْقًا مِنْ بَعْدِ خَلْقٍ فِي ظُلُمَاتٍ ثَلَاثٍ ذَلِكُمُ اللهُ رَبُّكُمْ لَهُ
الْمُلْكُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَأَنَّى تُصْرَفُونَ (٦)

6. Allah sizi bir tek nefisten yarattı, sonra ondan da eşini yarattı. Sizin için hayvanlardan sekiz eş meydana getirdi. Sizi de annelerinizin karınlarında üç katlı karanlık içinde çeşitli safhalardan geçirerek yaratıyor. İşte bu yaratıcı, rabbiniz Allah'tır. Mülk O'nundur. O'ndan başka tanrı yoktur. Öyleyken nasıl oluyor da çevriliyorsunuz?

[Sizi de annelerinizin karınlarında üç katlı karanlık içinde çeşitli safhalardan geçirerek yaratıyor]: Bu ana rahmindeki yaratılıştır. Üç karanlık şunlardır: Ana rahminin karanlığı, döl yatağının karanlığı, karın içinin karanlığı.

İşaret

İnsan doğduğu zaman karanlığı içinde kalır ve böylece zâhiri nur iken bâtını karanlık olur. İnsan içinin karanlığında her zaman bilgi kandiliyle yürüyebilir. Bu kandile sahip olmazsa, o karanlıklarda doğru yolu bulamaz.

Kur'ân'daki yirmi yedinci tevhîd

[İşte bu yaratıcı, rabbiniz Allah'tır. Mülk O'nundur. O'ndan başka tanrı yoktur. Öyleyken nasıl oluyor da çevriliyorsunuz?]: İşte bu, Kur'ân'daki yirmi yedinci tevhîddir, bu işaret tevhîdidir. Kâinatta kendisine işaret edilen bir tek O vardır.

[Öyleyken nasıl oluyor da çevriliyorsunuz?]: Çünkü işaret, ancak işaret edende meydana gelmiş yeni bir durumdan kaynaklanabilir. Bununla birlikte

o şey kendiliğinden meydana gelmemiş olabilir. Fakat yine de o kişinin nezdinde meydana gelmiş olduğunu bilir. Her kimin nezdinde bir durum meydana gelirse, onun nezdinde meydana gelişi esnasında o şeyin hâlini bilmemesi gerekir. Çünkü söz konusu şeyin gerçekleşmesiyle ve kendisine etki etmesiyle ilgilidir. Bu esnada o şeye işaret eder. Bu hâlde bir refiki vardır ki, iki durumda olabilir. Çünkü onun iki refakatçisi olabilir: selim akıl veya masum şeriat. Bundan başkası yoktur. Bu işarette ona [İşte bu yaratıcı, rabbiniz Allah'tır. Mülk O'nundur. O'ndan başka tanrı yoktur] diyen kimse, iki dosttan birisidir, ya selim akıldır ya da masum şeriat. Bu ikisinden başkası değildir. Bunlardan başkası ona bu iki dostun söylediğinin zıddını söylerler. Onlardan biri şöyle der: "İşte bu dehr ve onun tasarrufudur." Diğeri de şöyle der: "Bu tabiattır ve onun hükümleridir." Bir diğeri "Bu devrin hükmüdür." der. Herkes onu kendi görüşüne yönlendirir. Bu durumda bu iki dostun sözü ise [Öyleyken nasıl oluyor da çevriliyorsunuz] olur. Allah dilediğini saptırır ve dilediğini hidayet eder. Hidayet ettiğine Kur'ân vasıtasıyla hidayet eder.

إِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ عَنْكُمْ وَلَا يَرْضٰى لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ وَإِنْ تَشْكُرُوا يَرْضَهُ لَكُمْ وَلَا
تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰى ثُمَّ إِلٰى رَبِّكُمْ مَرْجِعُكُمْ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ إِنَّهُ عَلِيمٌ
بِذَاتِ الصُّدُورِ (٧)

7. Eğer inkâr ederseniz, şüphesiz Allah, size muhtaç değildir. Bununla beraber O, kullarının küfrüne razı olmaz. Eğer şükrederseniz sizin için buna razı olur. Hiçbir günahkâr diğerinin günahını çekmez. Nihayet hepinizin dönüp gidişi, rabbinizedir. Yaptıklarınızı O size haber verir. Çünkü O, kalplerde olan her şeyi hakkıyla bilendir.

[Bununla beraber O, kullarının küfrüne razı olmaz]: Zira ilim mâluma tâbidir. Rıza iradedir, bu yüzden de emir ve irade arasında çelişki olmaz. Tenakuz emir ile mâluma tâbi olan ilim arasında olur. Hak Teâlâ dilediğini yapandır ve o da mâlum olan neyse onu murad eder. Hüküm emrin değil, ilmindir. Bu itibarla [Bununla beraber O, kullarının küfrüne razı olmaz] sözü geçerlidir/sahihtir. Benzer şekilde ahlâkı bozuk kimselerin hiçbir ameline de rıza göstermez. İlâhî emirden bize sadece emir formu gelir, ki o da Allah'a davet edenin lafzında, bütün mahlûkat cümlesinden olup Allah'a davet edenin ağzında mevcuttur, mâlumdur ve murad edilmiştir. İş bu hususa dikkat et ve ibret al.

[Eğer şükrederseniz sizin için buna razı olur]: Aynı durum, bütün ahlâkî erdemler için geçerlidir, Allah hepsinden razı olur. O hâlde sen şeriatı takip et, adım adım izle ki kınamaya konu olan her niteliği bile ve onlardan kaçınasın.

وَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَا رَبَّهُ مُنِيبًا إِلَيْهِ ثُمَّ إِذَا خَوَّلَهُ نِعْمَةً مِنْهُ نَسِيَ مَا كَانَ يَدْعُو
إِلَيْهِ مِنْ قَبْلُ وَجَعَلَ لِلَّهِ أَنْدَادًا لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِهِ قُلْ تَمَتَّعْ بِكُفْرِكَ قَلِيلًا إِنَّكَ مِنْ
أَصْحَابِ النَّارِ (٨)

8. İnsanın başına bir sıkıntı gelince, rabbine yönelerek O'na yalvarır. Sonra Allah kendisinden ona bir nimet verince, önceden yalvarmış olduğunu unutur. Allah'ın yolundan saptırmak için O'na eşler koşar. De ki: Küfrünle biraz eğlenedur; çünkü sen, muhakkak cehennem ehlindensin!

İnsan bütün ömrü boyunca nimet ve bolluk içinde yaşayacak olsa, başına bir imtihan gelinceye kadar bunun değerini bilmez. Başına bir zarar geldi mi de içinde bulunduğu bolluk ve nimetlerin değerini anlar. İşte o zaman nimet verenin kadrini bilir.

أَمَّنْ هُوَ قَانِتٌ آنَاءَ اللَّيْلِ سَاجِدًا وَقَائِمًا يَحْذَرُ الْآخِرَةَ وَيَرْجُو رَحْمَةَ رَبِّهِ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي
الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ (٩)

9. Yoksa geceleyin secde ederek ve kıyamda durarak ibadet eden, âhiretten çekinen ve rabbinin rahmetini dileyen kimse midir? De ki: "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" Doğrusu ancak akıl sahipleri bunları hakkıyla düşünür.

Bil ki işin başı korkudur, ümit onu takip eder. Eğer ümit öne geçerse, korku elden kaçırılmış olur. Zira mazi geri döndürülemez. Bu nedenle öncelik korkunundur ve o da geride bırakılır, geçip gider. Onu kim geri çevirebilir ki? Yerindeki ümit, hâkimi tarafından menedilmiştir. Mümin insan, korkusu ve ümidi eşit olan, biri diğerine baskın çıkmayan kişidir. Çünkü mümin her şeyi kendi mahalline koyar. İnsanın ilk yaratılışı zayıftır, zayıflığından dolayı da nefsinde korku önceliklidir. Sonra bu zayıflığın ardından kuvvet kazanır, böylece kuvveti ile birlikte ümit gelir. Çünkü ilimlerde ve yorumlarda nazarı, düşüncesi kuvvetlenir, Hak Teâlâ'dan yana ümidi büyür. Ancak akıl sahibi insan ümidi, yerinden taşacak şekilde aşırıya vardırmaz. Akıl sahibi ve ârif insanda korkuyu işe koşmayı gerektiren bir durumda ümidin kuvveti akla gelecek olsa, o kimse ümidi tek başına hüküm verme makamından azleder, onun yanına korkuyu da ortak kılar. İşte mümin budur, o her daim böyle kalmaya devam eder, ta ki zâtı Allah dostu velîlerin, teşrî ve risâlet kapısının kapanmış olduğu ve sadece ilâhî ilimlere ve sırlara sahip olmada seçkin-

lik kapısının açık kaldığı şu Muhammedî zamanda nübüvvet mirasında ulaştıkları kemal derecesine ulaşana kadar bu böyle sürer. Bu kapıdan Allah ehli zâtlar girer. Bunlardan ilk girecek olanlar da zikir ehlidir. Allah cümlemizi dünya hayatında, son nefese dek korkusu ve ümidi eşit olan ve ihtisar anında ümidi korkusuna galip gelen kullarından eylesin.

[De ki: "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"]: Bu âyette "bilmeyenler" kelimesi ile kastedilen, "Karanlıklarda olup da oradan çıkamayan gibi" âyetindeki kimselerdir.

Bil ki Allah'ı bilmek kerametlerin en üstünüdür, çünkü onun yeri dünyadır ve istenen budur. Bu bilgi amele konu olmasa da kendisi ile menfaat hasıl olur. Âlimler telbisten (karışıklıktan, şüpheden, şeytanın iğvasından) emin olan kimselerdir. Çünkü ilim en üstün hediye, en muazzam kerамettir. Eğer sana ilim ile bir delil getirilirse, böyle bir durumda bu delil senin (gelen delili) itiraf etmeni, karşı koyamamanı sağlar, çünkü kendi konumunu, ilmin konumunu ve delilin durumunu bilirsin. Allah Teâlâ peygamberi Hazreti Muhammed aleyhisselâma ilim dışında hiçbir şeyden ziyade verilmesi konusunda dua etmesini emretmemiştir. Burada ilimle Allah'ı ve âhiret diyarını bilmeyi, dünyanın hak ettiği şeyi, ne için yaratılıp hangi amaçla ortaya konulduğunu bilmeyi kastediyorum, başka bir ilmi değil. İnsan bu ilmi bilince nerede olursa olsun, işi basiret üzere olur ve ne nefsi ne de hareketleri adına hiçbir şeyden gafil ve cahil kalmaz. İlim, ilâhî ve kuşatıcı bir sıfattır. Allah'ın lütfunun en hayırlısıdır ve saadettir. Allah Teâlâ bir kulun bedbahtlığını murad ederse ondan ilmi izale eder. Çünkü ilim insanın zâtî niteliği değil, sonradan kazanılmış niteliğidir. Sonradan kazanılmış olanın izalesi mümkündür. İşte böyle kimseden Allah ilim sıfatını izale edince, kendisine cehalet elbisesini giydirir. Zaten ilmin izale edilmesinin kendisi, doğrudan cehaleti ortaya çıkarır. Artık o kimsede, kendisinden ilmin izale edildiğini bilmek dışında hiçbir ilim kalmamış olur. Kaldı ki onu da Allah o kimsede bırakmamış olsaydı, o bilgiyi de bilmez, cahilliğin acısını çekmezdi. Zira cahil olduğunu bilmeyen cahil sevinçlidir, keyfi yerindedir. Zira neler kaçırdığını bilmez. Ama çok büyük şeyler kaçırmış olduğunu bilecek olsa hâline sevinmez, aksine çok üzülürdü. Bu yüzden de Allah tarafından kendisindeki ilim alınmış olan kimse, kaçırdığı şeyi biliyor olduğu için büyük üzüntü ve acı duyar. Bu nedenle Allah Teâlâ bilenlerle bilmeyenleri eşit tutmamıştır. Zira Allah Teâlâ her bir hükmü, ilgili konuda hüküm olarak verilsin diye bildirir, aksi olsaydı o hüküm abes olurdu. Allah Teâlâ kendisini ilim sıfatı ile nitelemek suretiyle, kullarına ilmin şerefini bildirmiştir. Kâmil şeref ilimle olur. Sıfatlar içerisinde kapsamı ilimden daha geniş olan yoktur. Çün-

kü ilim zorunluları da, mümkünleri de, imkânsızları da içerir. Oysa diğer sıfatlar böyle değildir.

Bil ki ilmin iki şerefi/üstünlüğü vardır: Biri zâtı açısında, diğeri de bilgiye konu olan mâlum açısından. Zâtı açısından üstünlüğü onun seni bir şeyin ne ise o olduğu hâline, yani hakikatine ulaştırması, sende mevcut olan ilim karşıtı hâli (ilgili konudaki cehaleti, şüpheyi, tereddüdü, gafleti vs.) izale etmesidir. Mâlumu açısından üstünlüğü ise, ilmin konusunun ona bu üstünlüğü sağlıyor olmasıdır. Nasıl ki mâlumatlardan (bilgiye konu olan şeylerden) bazıları diğerlerinden üstün ise aynı şekilde bazı ilimler de diğerlerinden üstündür. Dolayısıyla Allah Teâlâ'nın sıfatları ve fiilleri ile ilgili bilgiye sahip olan kimse ile "Zeyd evdedir", "Hâlid çarşıdadır" gibi konularda (günlük hayat ya da dilbilgisi ile ilgili) bilgilere sahip olan kimse arasında çok büyük fark vardır. Nasıl ki bu iki kimsenin sahip olduğu mâlumatlar arasında üstünlük açısından bir münasebet söz konusu değilse, bu iki ilim arasında da aynı durum söz konusudur. İşte ilme mâlumundan dolayı gelen üstünlük budur.

Sonra Allah Teâlâ kendisinde ilim sıfatı bulunan kimseyi övmüş, aziz kitabını kimi âyetlerinde kendisine atfettiği bu sıfatı kimi âyetlerde kullarına atfetmiştir. Nitekim "Allah, melekler ve ilim sahipleri, adaleti ayakta tutarak, Allah'tan başka ilâh olmadığına şahitlik ederler." âyeti buna örnektir. Bu âyette Hak Teâlâ hakiki tevhîd ehli muvahhidlerin âlimler olduğunu haber vermiştir ki tevhîd, varılabilecek en üstün makamdır, onun ötesinde artık teşbih ve tatilden gayrı makam yoktur (ki onlarda üstün değildir). Herhangi bir şekilde resmî olarak ya da hâl itibariyle tevhîd yolundan ayağı kayan kimse şirke düşer. Resmî olarak (ibadet açısından) tevhîd yolundan ayağı kayan kimse ebedî cehennemliktir, onu oradan ne şefaat kurtarabilir ne başka bir şey! Hâl itibariyle şirke düşen kimse ise gaflet sahibidir, zikir ve benzeri şeyler bu gafleti siler. Çünkü bu kişideki aslî tevhîd hâli hâlâ bâkidir ve ondan neşet eden hâl şirkini yok edip eksiği telafi etmesi ümit edilir ki bu da ancak Allah'ın lütuf ve inayeti ile olur. Nitekim Hak Teâlâ'nın Mûsâ aleyhisselâmın yol arkadaşı (Hızır) hakkında "Biz ona katımızdan ilim verdik" (Kehf, 18/65) buyurması bunun misalidir. Bu ilim ilham ilmidir. Âlim de ilham ve esrar sahibidir. Yine "Allah'tan ancak âlim kulları korkar" (Fâtır, 35/28) âyeti de böyledir. Zira âlim, korku (haşyet) sahibidir. Yine "Onu (bu âyetleri) ancak âlimler akleder." (Ankebût, 29/43) âyeti de böyledir. Zira âlim, Allah'ın âyetlerinin hüküm ve tafsilatlarını yine Allah'tan öğrenip anlayandır. Yine "İlimde derinleşenler" (Âl-i İmrân, 3/7) âyeti de böyledir. Zira âlim, köklü, sabit olandır ki şüpheler onu izale edemez, kuşkular onu sarsamaz, çünkü o müşahede ettiği hakikatleri ilim ile tahkik etmiştir. Yine "Onu İsrailoğullarının âlimleri-

nin biliyor olması onlar için bir âyet/delil değil midir?" âyeti de böyledir. Zira âlimler olacakları olmadan önce bilenler ve onlar meydana gelmeden önce haber verenlerdir. İlim öyle değerli bir sıfattır ki Allah Teâlâ, peygamberi Hazreti Muhammed aleyhisselâma, ilmini artırması için rabbine dua etmesini emretmiş ve "De ki: 'Rabbim, ilmimi artır.'" (Tâ Hâ, 20/114) buyurmuş, bunu başka hiçbir nitelik hakkında emretmemiştir.

İlim konusunda sözü bu kadar uzatmamızın sebebi, zamanımızda ilim makamı hakkında cahil olan sayısız kimselerin türemiş olmasıdır ki bu kimseler hevâlarının oyuncağı hâline gelmiş ve nihayet "İlim örtüdür" der olmuşlardır. Kaldı ki bu söylediklerine inanacak olsalar, söyledikleri doğrudur. Evet, eyvallah, ilim büyük bir perdedir, kalbi gaflet, cehalet gibi ilme zıt olan şeylerden örten bir perdedir ki bu ne kadar yüce bir sıfattır! Allah cümlemize ilimden bolca nasip müyesser eylesin. İnsan nasıl bu sıfata sahip olmakla sevinmez, nasıl onun uğrunda iki cihandan vazgeçmez! O ilim ki iki büyük şerefe sahiptir; bunlardan ilki Allah Teâlâ'nın kendi zâtını ilimle nitelemiş olması, ikincisi ise has kulları olan peygamberler ve melekleri bu sıfatla övmüş olmasıdır. Sonra Allah bize bunu bahşetmiş, bizleri peygamberlerinin varisleri kılmak suretiyle bu lütfunu daim kılmıştır. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Âlimler peygamberlerin varisleridir."[3] buyurmuştur.

Bil ki ilmin tanımı ve mutlak hakikati, bir şeyi ne ise o olarak bilmektir. Faydası, kendisi ile amel edilmesidir. Sana ebedî saadeti sağlayacak olan da odur. İlme muhalefet edilmez. Amel etmediği bir ilme sahip olduğunu iddia eden kimsenin bu iddiası eğer amele konu olan bir ilimle ilgili ise, o zaman o kişi iddiasında yalancıdır. İşaret ettiğimiz husus iyice anlaşıldıktan sonra dileyen dilediğini desin. İşret ettiğimiz hususa çelişik olan bütün deliller çürüktür, savunucularının Allah'a tövbe istiğfarda bulunmaları icap eder. Allah bağışlayıcı ve merhametlidir.

Bil ki ilim Allah'ın nurlarından bir nur olup onu kullarından dilediğinin kalbine atar. Hak Teâlâ şöyle buyurur: "Yoksa ölü olup da kendisini dirilttiğimiz ve insanlar içerisinde kendisi ile yürüyeceği bir nuru ona verdiğimiz kimse" (En'âm, 6/122) Buradaki "nur"dan maksat ilimdir, o da kulun nefsinde bulunan bir özelliktir ve bu özellik onu eşyanın hakikatine muttali kılar. Göz için güneş ışığı ne ise bu da basiret için odur, hatta ondan daha kâmil ve üstündür. İlimlerin türleri çoktur. Bunlar içerisinde nazar ilmi, haber (rivayet) ilmi, bitki bilim, hayvan bilim, gözetleme ilmi (rasat ilmi) gibi ilimler vardır.

---

3. Tirmizî, İlim 19. Benzer lafızlarla ve aynı isnadla bkz. Ebû Dâvûd, İlim, 1; İbn Mâce, Mukaddime 17.

Bu ve benzeri ilim türlerinden her birinin dayandığı üst ilkeler ve ayrıldığı alt kollar vardır. O hâlde biz kendi saadetimizle ilgili olan ve nefsimizin ihtiyaç duyduğu ilim hangisidir, ona bakalım ve onu alıp onunla meşgul olalım, zorunlu olarak ihtiyaç duymadıklarımızı bir kenara bırakalım ki vaktimiz zayi olmasın. Böylece vaktimiz Allah'ın izniyle bize kaldım. Bu ilim türlerinden ihtiyaç duyduklarımız iki bölümdür. Bir bölüm nazar türünün kapsamındadır ki o kelâm ilmidir. Diğer tür ise haber (rivayet) türünün kapsamında olan şeriat/fıkıh ilmidir. Saadeti elde etmek için kendilerine ihtiyaç duyduğumuz bu iki tür altına giren mâlumatlar sekizdir. Bunlar vâcip, mümkün, imkânsız, zât, sıfat, fiiller, saadet ilmi ve bedbahtlık ilmidir. Bu sekiz ilim, nefsini kurtarmak isteyen herkes için zorunludur. Saadet ilmi ile bedbahtlık ilmini öğrenmek diğer sekiz bilgiyi öğrenmeye bağlıdır. Bunların beşi hükümdür. Bunlar vâcip (farz), mahzurlu (yasak/haram), mendup, mekruh ve mubahtır. Bu hükümlerin asılları üçtür ki onları da bilmek gerekir. Bunlar kitap, mütevatir sünnet ve icmâdır. Bunları bilmek zorunludur. İnsanlar bu ilimlerin tahsisi söz konusu olduğunda iki mertebededir. Birinci mertebede âlimler, ikinci mertebede ise âlimleri taklit edenler yer alır. Talebe bunları öğrenip üzerlerinde sahih bir nazar sahibi olduğu zaman üzerine bazı vazife ve mükellefiyetler terettüp eder. Bu mükellefiyetler insanın sekiz uzvuna mahsustur: Göz, kulak, dil, el, karın, avret mahalli, ayak ve kalp. Bu sekiz uzvun mükellef oldukları hususları bilmek, kendisi ile amel edildiği zaman insanı saadete götüren ilimdir.

Saadetin aslı, emrettiği ve yasakladığı hususlarda Hakk'a muvafakat etmektir. Hakk'a muvafakat ise kulun kendi iç dünyasında ağyarı (başka şeyleri) nefyederek tevhîde muvafık olmasıdır. Böyle olduğu için, eğer sana muvafakat ve muvaffakiyet ihsan edilmiş ise, üzerine terettüp eden ilk vazife, biraz önce ifade ettiğimiz ilimleri öğrenmektir. Onları öğrendiğin zaman, o ilimlerle amel etmen icap eder. Her ne kadar ilim talebesi bizzat ilim öğrenirken bile bir amel işliyor olsa bile, öğrendiğin ilim yine de sana, şeriatın mükellef kıldığı başka bazı ameller işlemeni gerektirir. Nasıl ki ilim talebinin bizzat kendisi de ancak ilimle hasıl oluyorsa, bu mükellefiyetleri yerine getirmek de ancak ilimle hasıl olur. Bulunduğu konumda ihtiyaç duyduğu hükümlerle ilgili bilgiyi tahsil etmiş olan kimse, ihtiyacından fazla olan ilme göz dikmemelidir. Çünkü ihtiyaç fazlası ilimleri çoğaltıp durmak, daha mühim olan şeylere ayıracak vakti zayi etmek olur. Zira dinde fetva verme derecesine ulaşması gerekli olmayan kimse (çünkü memlekette kendisinden başka bu işi yapan kimseler var ise, onun bu konuma gelmesi bir mükellefiyet değildir) başkalarını ilgilendiren hükümler dâhil bütün dinî hükümleri öğrenmekle uğraşmamalıdır. Bu gerekli olmayan ilmi talep etmek sayılır. Dolayısıyla bu kişi,

o anda kendisine ihtiyaç duyduğu mükellefiyet ilimleri öğrenmelidir. Buluğ çağına eren ve aklı başında olan her mükellef Müslümanın öğrenmesi gereken ilim akaid ilmidir ki eğer talebenin fıtratı bu ilmin delilleri üzerinde nazar edip düşünmeyi başarmaya yatkın ise, o zaman bu ilmin apaçık delillerini de öğrenmelidir. Ancak fıtratı buna yatkın olmayan kimsenin, kendisine nazar kapısı açıldığı zaman, inkârcı mülhidler tarafından ortaya atılan birtakım şüphelere düşmesinden endişe edilir. İşte bu gibi kimseler akaid ilminde mukallit olup âlimlere teslim olmalıdır. Eğer bu ilimde yine de nazar etmeye, delilleri incelemeye hevesli olursa, o zaman şiddetli bir şekilde bundan sakındırılıp uzaklaştırılır. İlim ya da taklit yoluyla sahih bir itikada sahip olduğunda ise kendisine İslâm'ın kaideleri öğretilir. Bunları öğrendiği zaman artık ibadetlerin vakitlerini öğrenmesi gerekir. Örneğin namaz vakti girdiği zaman artık abdestin nasıl alınacağını ve namazda okuyacak kadar Kur'ân'ı bilmesi icap eder. Ardından namazın nasıl kılınacağını öğrenir. Bundan başka bilgiye ihtiyaç duymaz. Ramazan ayı geldiği zaman artık oruçla ilgili bilgileri öğrenmesi icap eder. Hacca gidecek olursa ona dair bilgileri öğrenmelidir. Eğer malı varsa ve üzerinden bir yıl geçmişse o zaman zekâta dair bilgileri bilmesi gerekir. Alışveriş/ticaret yapıyorsa o zaman bu konudaki hükümleri bilmelidir. İşte bu şekilde hükümlere ait bilgiler, onlara ihtiyacı olduğu zaman, kendisine gerekli olur. Eğer, "Tam mükellefiyet başladığı zaman (örneğin bir namazın vakti girdiği zaman) o konuya dair hükümleri öğrenmek için vakit yeterli olmaz." denilirse buna şöyle cevap veririz: Zaten biz de o vakit girinceye kadar hiç öğrenmesin demiyoruz, vaktinde öğrensin demekten kastımız, o ameli yapmaya yetecek kadar vakti varken öğrenmesidir. Yani bilgiyi öğrendiği zaman onu çok yakın bir sürece uygulayacak durumda olmalıdır. Böylece insan kendisini sürekli olarak kurtuluşu ve saadeti ile ilgili şeylere bağlamış, vaktini en öncelikli şeylerle imar etmiş olur. İşte bilgi ve mârifetleri bu şekilde öğrenmelidir. Kul, önünde gaflet hazinelerinin açılmasını ve onu mubah alanlarda tasarruf etmeye, sürekli mubah olan şeyleri yapmaya sarfetmesinden kaçınmalı, buna dikkat etmeli, zamanını zikir ve mendup kabilinden amellerle doldurmalıdır. Tabii, bunu yapması için önce farzları öğrenmeli onları derhâl yerine getirmeli, haramları öğrenmeli ve onlardan derhâl kaçınmalı, mendupları öğrenmeli ve onlara rağbet göstermeli, mekruhları öğrenmeli ve onlardan sakınıp dikkat etmeli, nihayet mubahları öğrenmeli ve gaflete düşmekten Allah'a sığınmalıdır. Hükümlerin asılları olan bütün bu niteliklerin (farz, vâcip, haram, mekruh, mendup, mubah vs) tahkiki fıkıh usulü ilmindedir. Kişi ayrıca bunlardan her birinin kapsamına nelerin girdiğini müşahhas olarak öğrenmelidir ki bu tür bilgilerin kaynağı, daha önce ifade edildiği üzere, Allah'ın kitabı, Hazreti Peygamber aleyhisselâmın sünneti

ve âlimlerin icmâsıdır. İşte bunu öğrendiysen ve bununla amel ediyorsan, o zaman sen Allah tarafından muvaffak kılınmış mesut kullardan olursun. Zira bilenlerle bilmeyenler bir olmaz.

[Doğrusu ancak akıl sahipleri bunları hakkıyla düşünür]: Bu ifade şu hususu bildirir: İnsanlar önce bilgi sahibi olurlar, sonra kimilerine unutkanlık gelir. Bunlardan bazılarında bu unutkanlık hâli devam eder ve Allah'ı unuturlar, Allah da onları unutur. Kimileri ise kendilerine hatırlatıldığı zaman hatırlarlar. İşte bunlar akıl sahipleridir. Buradaki "lüb" kelimesi akla gelen anlayış analmındadır ki Allah'tan gelen ve "lüb" sahibi olmayan aklın kendi tefekkürü ile kabul etmeyeceği şeyleri kabul etme özelliği de buna dâhildir. Kime bu anlayış ihsan edilmişse ona ilim rızkı ihsan edilmiş demektir. Ancak kendisine ilim rızkı verilen herkes, anlayış sahibi değildir.

قُلْ يَا عِبَادِ الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا رَبَّكُمْ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَأَرْضُ اللَّهِ
وَاسِعَةٌ إِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ (١٠)

10. De ki: Ey inanan kullarım! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Bu dünyada iyilik yapanlara iyilik vardır. Allah'ın arzı geniştir. Yalnız sabredenlere, mükâfatları hesapsız ödenecektir.

[Hesapsız]: Bu mükâfatın hesabı bizim nezdimizde muayyen ve bilinir değildir, ancak Allah katında mâlum ve kayıtlıdır. Bizde bilinen ve kayıtlı mükâfat ondan yedi yüz kata kadardır. Sabır bütün amelleri içine alan umumi bir kavramdır, çünkü sabır, insanın şeriatın emrettiği amelleri yapma konusunda nefsini tutması, kendisini sabırla bu amellere bağlı kılması demektir. Bu nedenle de onun mükâfatı miktar kapsamına girmez. Diğer ameller ise miktar kapsamına girer. Kul son nefesini verinceye kadar ne ölçüde ameller yaparsa, o kadar nefsini tutmuş, sabretmiş demektir ve nihayet kendisinde sabır özelliği ve "sabırlı" ismi tahakkuk eder, böylece mükâfatı da her ne kadar Allah katında mâlum olsa da kulun kendisi tarafından toplu bir şekilde bilinip hesaplanamayacak hâle gelir. Zira sabırlı kimseler nefislerini Allah'a itaat konusunda Allah ile tuttukları, nimet ve belâ zamanlarında her daim (vakitsiz bir şekilde/vakte bağlı olmaksızın, ne kadar süreceğine bakmaksızın) aynı kaldıkları için, Allah da onların buna karşılık mükâfatlarını vakitsiz kılmış ve [Yalnız sabredenlere, mükâfatları hesapsız ödenecektir] buyurmuş, onların mükâfatları için bir vakit tayin etmemiştir. Çünkü onlar sabırlı olurken belli bir vakit ile bu sabrı kayıt altına almamışlardır. Aksine sabırları sabrı gerektiren bütün vakitleri kuşatmıştır.

قُلْ إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ اللَّهَ مُخْلِصًا لَهُ الدِّينَ (١١) وَأُمِرْتُ لِأَنْ أَكُونَ أَوَّلَ الْمُسْلِمِينَ (١٢)
قُلْ إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ (١٣) قُلِ اللَّهَ أَعْبُدُ مُخْلِصًا لَهُ دِينِي (١٤)

11. De ki: "Bana, dini Allah'a hâlis kılarak O'na kulluk etmem emredildi. 12. Bana Müslümanların ilki olmam emredildi." 13. De ki: "Rabbime karşı gelirsem, doğrusu büyük günün azabından korkarım." 14. De ki: "Ben dinimde ihlâs ile ancak Allah'a ibadet ederim."

Bu, kulun (Hazreti Peygamber aleyhisselâmın) bu konumdaki kulluğudur.

فَاعْبُدُوا مَا شِئْتُمْ مِنْ دُونِهِ قُلْ إِنَّ الْخَاسِرِينَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَأَهْلِيهِمْ يَوْمَ
الْقِيَامَةِ أَلَا ذَلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ (١٥) لَهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ ظُلَلٌ مِنَ النَّارِ وَمِنْ تَحْتِهِمْ
ظُلَلٌ ذَلِكَ يُخَوِّفُ اللَّهُ بِهِ عِبَادَهُ يَا عِبَادِ فَاتَّقُونِ (١٦) وَالَّذِينَ اجْتَنَبُوا الطَّاغُوتَ أَنْ
يَعْبُدُوهَا وَأَنَابُوا إِلَى اللَّهِ لَهُمُ الْبُشْرَى فَبَشِّرْ عِبَادِ (١٧)

15. "Siz de O'ndan başka dilediğinize tapın!" De ki: "Gerçekten hüsrana uğrayanlar, kıyamet günü hem kendilerini hem de ailelerini ziyana sokanlardır. Bilesiniz ki, bu apaçık hüsrandır." 16. Onların üstlerinde ateşten tabakalar, altlarında da tabakalar var. İşte Allah kullarını bununla korkutuyor. Ey kullarım! Yalnızca benden korkun. 17. Tâğut'a kulluk etmekten kaçınıp Allah'a yönelenlere müjde vardır.

İnsan hayatta olduğu sürece, eğer kâfir ise iman etmesi umulur, mümin ise küfre düşmesinden korkulur. Çünkü eğer insan cennetle müjdelenen kimselerden değilse, dünya onun için asla mutmainlik, kesinlik diyarı değildir. Ama müjde ile birlikte korku kalkar, çünkü müjdeyi getiren haberci sadıktır. Fakat bu durumda bile yine de hayâ ve huşûun hükmü devam eder. Zaten müjde, verilen müjdenin belirtisinin insanın yüzünde ortaya çıkmasıdır.[4]

الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَاهُمُ اللَّهُ وَأُولَئِكَ هُمْ أُولُو
الْأَلْبَابِ (١٨)

18. Dinleyip de sözün en güzeline uyan kullarımı müjdele. İşte Allah'ın doğru yola ilettiği kimseler onlardır. Gerçek akıl sahipleri de onlardır.

---

4. *Büşrâ*/müjde kelimesi *beşere*/yüz kökünden gelir, bu yüzden aralarında böyle bir etimolojik irtibat vardır. (ç.n.)

[Dinleyip de sözün en güzeline uyan kullarımı müjdele]: Bu, bu tür bir dinlemeyi yapanlara yönelik Hak Teâlâ'nın müjdesidir, bu kimselerin hidayet ehli olduklarına, Allah'tan anlayıp akleden kimseler olduklarına dair bir müjdedir. Bu en büyük keramettir. Sözün güzel olanı vardır, bir de en güzel olanı vardır, [en güzeline uyan kullarımı] uymak, onun sözünde sana belirlediği şeye tâbi olmaktır. Yürü dediğinde yürümen, dur dediğinde durman, bak ve düşün dediğinde bakıp düşünmen, teslim ol dediğinde teslim olman, aklet dediğinde akletmen, iman et dediğine iman etmendir. Zira Zikr-i Hakîm (Hikmet sahibinin zikri) olan Kur'ân'daki ilâhî âyetler çeşit çeşittir. Kimileri dinleyen bir topluma, kimileri müminlere, kimileri bilenlere, kimileri takva sahiplerine, kimileri sakınma sahiplerine, kimileri akıl sahiplerine, kimileri basiret sahiplerine yönelik âyetlerdir. O hâlde Hak nasıl bunları tafsil ettiyse sen de öyle tafsil et ve zikredilen sınırı aşma, her bir âyeti yerli yerine koy, onun kime muhatap ettiğine iyice bak ve düşün, sen kendin ona muhatap ol, çünkü sen, zikredilenin toplamısın. Zira basiret, sakınma, lüb, akıl, fikir, ilim, iman, işitme ve kalb ile nitelenen sensin, o hâlde Hak Teâlâ'nın bir hususi âyette seni nitelediği o sıfatı nazarın ile izhar et, ortaya çıkar, böylelikle Kur'ân'ın kendisi için cem edildiği kimselerden, Allah'ın hidayet ettiği insanlardan olursun.

[İşte Allah'ın doğru yola ilettiği kimseler onlardır]: Yani kendilerine çirkin ile güzel ve güzel ile en güzel arasında ayrım yapabilme nimetini bahşetmek suretiyle onları muvaffak kılmış, *el-Vehhâb* (çokça lütfeden) ismi onlar için şahitlik etmiştir.

[Gerçek akıl sahipleri de onlardır]: Nurunun bekası için kendilerine sağladığı yardım ile onlar ilâhî muradı anlarlar. Buradaki *elbâb* kelimesi, kabuk ile korunan bir şeyin içindeki öz anlamına gelen *lüb* kelimesinden gelir ve *ulü'l-elbâb* (akıl sahipleri) ifadesi ile de işin özünü, onu korumak üzere çevrelemiş olan kabuğun içinden ayıklayıp çıkarabilen kimseler kastedilir. Zira göz sadece perdeyi, örtüyü görür, perdelenmiş olan ise akıl sahiplerine mahsustur. Onlar işlerin gizli sırlarını ve hakikatlerini dalıp çıkaranlar, hazinelerini keşfedenler, simgelerini ve gizemlerini çözenler, ibarelerin yetmediği yerlerdeki işaretlerin anlamlarını bilenlerdir. Sözün güzeli Hakk'a ve dosdoğru yola sevkeder, seni gizli mânalara vakıf kılar, onları sana açık eder. Sözün en güzelini bilen kimsenin işareti, bu sözün delâlet ettiği şeye tâbi olmak ve her şey misliyle karşılık vermektir. Nitekim iyiliğin karşılığı iyilikten başka nedir ki!

أَفَمَنْ حَقَّ عَلَيْهِ كَلِمَةُ الْعَذَابِ أَفَأَنْتَ تُنْقِذُ مَنْ فِى النَّارِ (١٩)

19. Hakkında azap hükmü gerçekleşmiş kimseyi ve ateşte olanı sen mi kurtaracaksın!

Burada kullanılan *hakka* (gerçekleşti) fiili vâcip olmuş, üzerine düşmüş anlamına gelir. Nitekim bir duvar yıkılıp düştüğü zaman *vecebe el-hâit* derler. [Hakkında azap hükmü gerçekleşmiş kimseyi], yani azaba uğrayacak olan kimsenin başına ilâhî azap düştüğü zaman. Bu kimse Allah'a ve resûlüne eziyet eden kimsedir.

[Ve ateşte olanı sen mi kurtaracaksın]: Hak bu ifade ile mükelleflerin en değerliği olan Hazreti Peygamber aleyhisselâma hitap etmektedir, zira Hak nezdinde söz, kanun değişmez, O'ndan sadece ezeldeki hüküm neyse o sadır olur. O'nun iradesi tektir. Çünkü burada sözü edilen kimse Müslüman olacak olsa, cehennem ehlinden olmaz.

لَكِنِ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ غُرَفٌ مِنْ فَوْقِهَا غُرَفٌ مَبْنِيَّةٌ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَعْدَ
اللَّهِ لَا يُخْلِفُ اللَّهُ الْمِيعَادَ (٢٠) أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَلَكَهُ يَنَابِيعَ فِى
الْأَرْضِ ثُمَّ يُخْرِجُ بِهِ زَرْعًا مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ ثُمَّ يَهِيجُ فَتَرَاهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَجْعَلُهُ حُطَامًا إِنَّ
فِى ذَلِكَ لَذِكْرَى لِأُولِى الْأَلْبَابِ (٢١)

20. Fakat rablerinden sakınanlara, üst üste yapılmış, altlarından ırmaklar akan köşkler vardır. Bu, Allah'ın verdiği sözdür. Allah, verdiği sözden caymaz. 21. Görmedin mi? Allah gökten bir su indirdi, onu yerdeki kaynaklara yerleştirdi, sonra onunla türlü türlü renklerde ekinler yetiştiriyor. Sonra onlar kurur da sapsarı olduklarını görürsün. Sonra da onu kuru bir kırıntı yapar. Şüphesiz bunlarda akıl sahipleri için bir öğüt vardır.

Bil ki su iki çeşittir. Biri latif ve son derece temiz, berrak bir şekilde damla damla akan sudur. Bu yağmur suyudur. Çünkü yoğun bulutlardan su hâline gelmiştir. Damlacıklar hâline gelmesi neticesinde buharlığı gitmiş, suya dönüşmüştür. Diğer su ise bu ölçüde latif olmayan nehir ve kaynak sularıdır. Bunlar kayalardan bulanık ve başka şeylerle karışık olarak çıkarlar ki bulanıklığı ve karışıklığı çıktığı ve aktığı bölgeye göre değişir. Aynı şekilde tatları da farklı farklı olur. Kimi tatlı ve kolay içimli, kimi tuzlu ve acıdır. Kimi acı ve serttir. Oysa yağmur suyu her zaman aynı hâldedir. Hep saf, akışkan, kolay içimlidir.

أَفَمَنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلَىٰ نُورٍ مِّن رَّبِّهِ فَوَيْلٌ لِّلْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُم مِّن ذِكْرِ
اللَّهِ أُولَٰئِكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ (٢٢)

22. Allah kimin göğsünü İslâm'a açmışsa o, rabbinden bir nûr üzerinde değil midir? Allah'ı anmak hususunda kalpleri katılaşmış olanlara yazıklar olsun! İşte bunlar apaçık bir sapıklık içindedirler.

Aslında bir nur olan iman, zâhirdeki sirayetinden (insanın davranışlarına yansımasından), onun (insanın) zâhirini yumuşatmasından ve onu boyun eğdirmesinden ve hükümlerinden dolayı "İslâm" (teslimiyet) olarak isimlendirilir. Hak Teâlâ [Allah kimin göğsünü İslâm'a açmışsa o, rabbinden bir nûr üzerinde değil midir?] buyurur. Göğüs gerçekte kendisinden hükümlerin çıktığı, izlerin taayyün ettiği yerdir. Nitekim kendisinden emir ve yasakların çıktığı (emretme ve yasaklama yetkisine sahip olan) insana *sadr* (baş, lider, ön) denilir. Yine kendisine sağ, sol, üst ve alt gibi cihetler tayin edilen noktaya da evin *sadrı* (önü, merkezi, cephesi) denilir. Aynı şekilde insanın bağrına da *sadır* denilir, çünkü onun da sağı ve solu oraya göre tayin edilir. Bu itibarla insanın hayvanî ruhu ile ilgili olan cevherine *sadır* (göğüs, gönül) denilmiştir, çünkü ilim, güzel ve mutedil ahlâk gibi ruhanî hükümlerin yanı sıra öfke, şehvet ve bunların galebe çalmasıyla ortaya çıkan kötü ahlâkî özellikler gibi bedenî hüküm ve sıfatlar hep buradan, sadırdan neşet eder. Bu sadır başlangıçta hayvanî ruh ile ve onun bütün hüküm ve sıfatları ile bitişik ve ayrışmaz hâlde iken şeytani hevânın hükümlerinin ve hayvanî tabiatın karanlığının tamamlanması ile ondan ayrılır, açılır ve çıkar. Hatta başlangıçta bu sadrın hükümleri örtülüdür, ruhun hükümleri ile karşılık ve onların hâkimiyeti altındadır. Ama bahsi geçen bu açılma ve ayrışma ile eserleri ortaya çıkar. Böylece nefs-i levvâme zuhur eder ya da ruh onun eserlerine galip gelir, böylece nefs-i mutmainne olur. Tabii bunun öncesinde hayvanî nefsin galebesi durumunda nefs, nefs-i emmâre (sürekli kötülüğü emreden nefis) hâlindedir. İşte bu bahsi geçen açılma ve ayrışma ile iman nurunun kendisine sirayet etmesine kabil hâle gelir. Böylece kendisinin bir yaratıcısı olduğunu, başlangıcının (ilkesinin) O'ndan geldiğini ve nihayetinin, dönüşünün yine O'na olacağını duyumsar ki bu duyumsama onu, bu yaratıcının emir ve yasaklarına boyun eğmeye götürür. Böylece dönüşe ehliyet kazanır. Derken nefis boyun eğer, zâhir ve bâtın itibariyle teslim olur ki bu kâh Hakka rağbetinden kâh Hak katındaki nimetlere rağbetinden yapar. "Göğsün açılması mânevîdir." şeklindeki ifademize Miraç hadisinde bir işaret söz konusudur. Nitekim orada Hazreti Peygamber aleyhisselâm Cebrâîl'in gelip göğsünü açtığını, yıkadığını, hik-

met ile dolu bir testi getirip onu göğsüne/sadrına boşalttığını ifade buyurur. İman ve hikmet duyu ile algılanamayan şeyler oldukları için onların mahalli, duyulurlar alanı değil, mânevî alandır. Bu hususun izahı, söylediğimiz gibidir. Nitekim günahın kaldırılması da bunu tekid eder, zira bu da şeytanın tesirlerinden olan sapmanın izinin silinmesi demektir. Göğsün açılması mevzusu İnşirâh sûresinde zikredilir.

[O, rabbinden bir nûr üzerinde değil midir?]: Nebî ve resûllerin şeriatını yol edinen ve onların karar kıldıkları sınırı aşmayan, Allah'tan korkup sakınan, Allah karşısında edebine riayet eden kimseler, rablerinden bir nur üzere olanlardır.

اللّٰهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِيَ تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ
ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَى ذِكْرِ اللّٰهِ ذَلِكَ هُدَى اللّٰهِ يَهْدِي بِهِ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُضْلِلِ
اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ (٢٣) أَفَمَنْ يَتَّقِي بِوَجْهِهِ سُوءَ الْعَذَابِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَقِيلَ لِلظَّالِمِينَ
ذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ (٢٤) كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَأَتَاهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا
يَشْعُرُونَ (٢٥) فَأَذَاقَهُمُ اللّٰهُ الْخِزْيَ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا
يَعْلَمُونَ (٢٦) وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِي هَذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ (٢٧)
قُرْآنًا عَرَبِيًّا غَيْرَ ذِي عِوَجٍ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ (٢٨)

23. Allah sözün en güzelini, birbiriyle uyumlu ve bıkılmadan tekrar tekrar okunan bir kitap olarak indirdi. Rablerinden korkanların, bu kitabın etkisinden tüyleri ürperir, derken hem bedenleri ve hem de gönülleri Allah'ın zikrine ısınıp yumuşar. İşte bu kitap, Allah'ın, dilediğini kendisiyle doğru yola ilettiği hidayet rehberidir. Allah kimi de saptırırsa artık ona yol gösteren olmaz. 24. Kıyamet gününde yüzünü azabın şiddetinden korumaya çalışan kimse (kendini ondan emin kılan gibi) midir? Zalimlere "Kazandığınızı tadın!" denilir. 25. Onlardan öncekiler (peygamberleri) yalanladılar da farkına varmadıkları bir yerden onlara azap çattı. 26. Bu suretle Allah, dünya hayatında onlara rezilliği tattırdı. Âhiret azabı daha büyüktür. Keşke bunu bilselerdi! 27. Andolsun ki biz, öğüt alsınlar diye, bu Kur'ân'da insanlara her türlü misali verdik. 28. Korunsunlar diye, pürüzsüz Arapça bir Kur'ân indirdik.

Allah Teâlâ bizim bu kitabımızı tertemiz kılıp tahriften muhafaza buyurduğu için, onu (hemzeli olarak) *Kur'ân* ismi ile isimlendirmiş; diğer kitaplarda ve suhuflarda dağınık olarak bulunanları bu kitapta toplu olarak bir araya

getirmiş ve ihtiyaç duyulan bütün ilim ve mârifetleri bunda toplamış olduğu için de onu (hemzesiz olarak) *Kurân* diye isimlendirmiştir. Yine onunla talep edilen hakkı beyan ettiğinden ve o kitabın nazmının ve belâgatinin güzelliğinden dolayı da (ki bu özellikleri ve tahriften korunmuş olması onu sair kitaplardan ayırt eder) onu *Arapça Kur'ân* olarak isimlendirmiştir.

ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا رَجُلًا فِيهِ شُرَكَاءُ مُتَشَاكِسُونَ وَرَجُلًا سَلَمًا لِرَجُلٍ هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًا
الْحَمْدُ لِلّٰهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (٢٩) إِنَّكَ مَيِّتٌ وَإِنَّهُمْ مَيِّتُونَ (٣٠)

29. Allah, çekişip duran birçok ortakların sahip olduğu bir adam ile yalnız bir kişiye bağlı olan bir adamı misal olarak verir. Bu ikisi eşit midir? Hamd Allah'a mahsustur. Fakat onların çoğu bilmezler. 30. Muhakkak sen de öleceksin, onlar da ölecekler.

Kendisinin öleceğini kesin olarak bilmesine rağmen -nitekim bu âyette Hak Teâlâ ona [Muhakkak sen de öleceksin, onlar da ölecekler] buyurmuştur-, Hazreti Peygamber aleyhisselâmın Hak Teâlâ karşısındaki edebine bakınız! Nasıl da cennetü'l-bakî mezarlığına gelip de kabirlerin başında durduğu zaman onlara selâm vermiş ve "Bizler de inşallah sizlere kavuşacağız." buyurmuş, "inşallah" diyerek böylesine kesin bir hususta bile istisna kaydı koymuş, Allah'ın dilemesi hâlinde bunun gerçekleşeceğini ifade etmiştir.[5] Hazreti Peygamber aleyhisselâm bunu, Hak Teâlâ'nın kendisine "Hiçbir şey hakkında sakın yarın şunu yapacağım deme! Ancak, Allah dilerse yapacağım de." (el-Kehf 18/23- 24) âyetindeki hitabından dolayı böyle yapmıştır. Ölüm (mevt), katilden daha üstündür, çünkü daha üstün olanın (Hazreti Peygamber aleyhisselâmın) sıfatıdır. Çünkü büyükler hârikulâde (mucize) işlerle temeyyüz etmezler, onlar bütün hâl ve zâhirlerinde umumi olarak insanlarla birliktedirler. Refîk-i A'lâ'nın sohbeti ise daha evladır, *er-Refîk* (Hak Teâlâ) kuluna herkesten daha şefkatli, herkesten daha iyi dosttur. Yolu beyan eden (Hazreti Peygamber aleyhisselâm) *er-Refîk*'i tercih etmiştir ki o, fazilete lâyıktır. Kendisine tercih hakkı sunulmuş, o da *er-Refîk*'i tercih etmiştir. Bizden ayrılmış, irtihal buyurmuş, kendisinden önce irtihal edenlere kavuşmak istemiştir. Böylece kendisinden sonra gelenler de ona kavuşacaklardır. Zira o herkesin muhakkak toplanacağını bilmektedir, bu yüzden de darlıktan çıkıp genişliğe varmak istemiştir.

---

5. "Ey müminler ve Müslümanlar diyarının ahalisi, sizlere selâm olsun. *İnşallah*, biz de sizlere katılacağız. Allah'tan bize ve size âf yet dilerim." Müslim, Cenâiz, 104; İbn Mâce, Cenâiz, 36.

Tahkik

Hazreti Peygamber aleyhisselâm “Âdem daha toprak ve su arasında iken ben nebî idim.”[6] buyurmuştur. Bu sözü ile kastettiği, Âdem henüz toprak ve su arasında iken onun kendi peygamberliğine dair ilmin hasıl olduğudur. Nitekim kendisi her hâlinde Allah’ı zikrederdi. Kendisi hakkında -ki kendisi mutlak olarak doğru sözlüdür- şöyle buyurmuştur: “Benim gözüm uyur, ancak kalbim uyumaz.”[7] Bu sözü ile o fiziksel olarak gözleri uyuduğu zaman dahi kalbinin uyumadığını bildirmiştir. Onun ölümü de böyledir, nasıl ki sadece fiziksel olarak uyuyordu ise, aynı şekilde ölümü de sadece fiziksel ölümdür. Zira Allah onun için “Sen öleceksin.” buyurmuştur. Kalbi nasıl uyumuyorsa, ölmemiştir de. Allah’ın kendisini yarattığı günden beri hayattadır. Hayatı ise kesintisiz bir şekilde yaratıcısını müşahede etmesidir. İşte bu, fiziksel olarak ölmüş olsa bile mânevî olarak asla ölümsüz olan bir hayattır.

ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عِنْدَ رَبِّكُمْ تَخْتَصِمُونَ (٣١) فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَبَ عَلَى اللّٰهِ وَكَذَّبَ
بِالصِّدْقِ إِذْ جَاءَهُ أَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِلْكَافِرِينَ (٣٢) وَالَّذِي جَاءَ بِالصِّدْقِ وَصَدَّقَ
بِهِ أُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ (٣٣)

31. Sonra şüphesiz, siz de kıyamet günü, rabbinizin huzurunda davalaşacaksınız. 32. Allah’a karşı yalan uyduran, kendisine gelen gerçeği yalan sayandan daha zalim kimdir? Kâfirlerin yeri cehennemde değil mi? 33. Doğruyu getiren ve onu tasdik eden var ya, işte sakınanlar onlardır.

Burada Hak Teâlâ Hazreti Peygamber aleyhisselâmı kastederek [Doğruyu getiren] ifadesini kullanmıştır. O ilk ve doğru sözlü olandır. Bir de [ve onu tasdik eden] buyurmuştur ki o da son ve tasdik edendir. Haber daima ve sadece ilkinden gelir, tasdik ise daima ve her zaman ikincisinden sadır olur. Doğruluk haberle ilgilidir ve mahalli doğru kimsedir. Delil sahiplerinin sıfatı değildir. Âyetler, deliller, mûcizeler vb. şeylere bakarak iman eden âlimlerin sıfatı da değildir. Bütün bunlar ilimdir, oysa sıdk kulun kalbinde zuhur eden bir nurdur ki o nur sayesinde kul, kendisine ulaşan haberi tasdik eder. Bu nur sayesinde o haberin doğruluğu o kişi tarafından anlaşılır. Bu durumda haberi veren rücû edince o da rücû eder. Delile bakarak tasdik etmek böyle değildir. Burada durum aksidir. Çünkü şeriat hükümleri neshe konu olabi-

6. Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ,* c. 2, s. 129.
7. Buhârî, Salâtü’t-Terâvîh 1.

len ilâhî haberlerdir. Tasdik hükme tâbidir, hükmü ortaya koyan onu olumladıkça tasdik devam eder. Ama hüküm sahibi hükmü kaldırınca tasdik kalkar. Haber veren her iki durumda da doğrudur. Bu nedenle âyetin devamında [işte sakınanlar onlardı] buyurmuştur. Yani bu hüküm ile bâki olan ve kurtuluşa erenler onlardır.

لَهُمْ مَا يَشَاءُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْ ذَلِكَ جَزَاءُ الْمُحْسِنِينَ (٣٤) لِيُكَفِّرَ اللَّهُ عَنْهُمْ أَسْوَأَ الَّذِى
عَمِلُوا وَيَجْزِيَهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ الَّذِى كَانُوا يَعْمَلُونَ (٣٥) أَلَيْسَ اللَّهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ
وَيُخَوِّفُونَكَ بِالَّذِينَ مِنْ دُونِهِ وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ (٣٦) وَمَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَمَا
لَهُ مِنْ مُضِلٍّ أَلَيْسَ اللَّهُ بِعَزِيزٍ ذِى انْتِقَامٍ (٣٧) وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ
وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ قُلْ أَفَرَأَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ أَرَادَنِىَ اللَّهُ بِضُرٍّ هَلْ هُنَّ
كَاشِفَاتُ ضُرِّهِ أَوْ أَرَادَنِى بِرَحْمَةٍ هَلْ هُنَّ مُمْسِكَاتُ رَحْمَتِهِ قُلْ حَسْبِىَ اللَّهُ عَلَيْهِ يَتَوَكَّلُ
الْمُتَوَكِّلُونَ (٣٨) قُلْ يَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَى مَكَانَتِكُمْ إِنِّى عَامِلٌ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ (٣٩) مَنْ
يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَيَحِلُّ عَلَيْهِ عَذَابٌ مُقِيمٌ (٤٠) إِنَّا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ لِلنَّاسِ
بِالْحَقِّ فَمَنِ اهْتَدَى فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ (٤١)
اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِى لَمْ تَمُتْ فِى مَنَامِهَا فَيُمْسِكُ الَّتِى قَضَى عَلَيْهَا
الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْأُخْرَى إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى إِنَّ فِى ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ (٤٢)

34. Onlar için rableri yanında diledikleri her şey vardır. İşte bu, iyilik edenlerin mükâfatıdır. 35. Böylece Allah, onların geçmişte yaptıkları en kötü hareketleri bile örtecek ve yaptıklarının en güzeline denk olarak mükâfatlarını verecektir. 36. Allah kuluna kâfi değil midir? Seni O'ndan başkalarıyla korkutuyorlar. Allah, kimi saptırırsa artık onun yolunu doğrultacak biri yoktur. 37. Allah kime de hidayet ederse, artık onu saptıracak yoktur. Allah, mutlak güç sahibi ve intikam alıcı değil midir? 38. Andolsun ki onlara: "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye sorsan, elbette "Allah" derler. De ki: "Öyleyse bana söyler misiniz? Allah bana bir zarar vermek isterse, Allah'ı bırakıp da taptıklarınız, O'nun verdiği zararı giderebilir mi? Yahut Allah, bana bir rahmet dilerse, onlar O'nun bu rahmetini önleyebilirler mi?" De ki: "Bana Allah yeter. Tevekkül edenler, ancak O'na güvenip dayanırlar." 39-40. "De ki: Ey kavmim! Elinizden geleni yapın; doğrusu ben de yapacağım! Kendisini rezil edecek azap kime gelecek, kime sürekli azap inecek, yakında bileceksiniz!" 41. Şüphesiz biz bu kitabı sana, insanlar için hak olarak indirdik. Artık kim doğru

yolu seçerse kendi lehinedir; kim de saparsa ancak kendi aleyhine sapmış olur. Sen onların üzerinde vekil değilsin. 42. Allah, ölenin ölüm zamanı gelince, ölmeyenin de uykusunda iken canlarını alır da ölümüne hükmettiği canı alır, ötekini muayyen bir vakte kadar bırakır. Şüphe yok ki, bunda iyi düşünecek bir kavim için ibretler vardır.

[Allah, ölenin ölüm zamanı gelince, ölmeyenin de uykusunda iken canlarını alır]: Bu, dünya diyarında Allah'ın kendisini öldürdüğü, yani kendisine son nefeste gelen keşfin geldiği kişidir. Zira vefat, ölümün gelmesinden ibarettir.

[Ölümüne hükmettiği canı alır, ötekini muayyen bir vakte kadar bırakır]: Uykuda iken kendisine ölüm hükmü verdiğinin canını Allah alır. Bu, insanın nâtık nefsidir. [Ötekini] bu da hayvanî nefistir [muayyen bir vakte kadar bırakır] bu vakit, ruhların kabzedildiği vakittir. [Şüphe yok ki, bunda iyi düşünecek bir kavim için ibretler vardır] düşünen insan yaratılmış bir kuvvet üzerinde düşünür, nazar eder ve bu durumda kâh isabet eder kâh yanılır. İsabet ettiğinde bile şüphe ihtimali söz konusudur. Bu durumdaki kimse gözün sınırında kalmaz, ama basirete de bihakkın ulaşabilmiş değildir.

أَمِ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ شُفَعَاءَ قُلْ أَوَلَوْ كَانُوا لَا يَمْلِكُونَ شَيْئًا وَلَا يَعْقِلُونَ (٤٣) قُلْ لِلَّهِ الشَّفَاعَةُ جَمِيعًا لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (٤٤) وَإِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَحْدَهُ اشْمَأَزَّتْ قُلُوبُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَإِذَا ذُكِرَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ إِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ (٤٥)

43. Yoksa onlar Allah'tan başkasını şefaatçiler mı edindiler? De ki: "Onlar hiçbir şeye güç yetiremezler ve akıl erdiremezlerse de mi?" 44. De ki: "Bütün şefaat Allah'ındır. Göklerin ve yerin hükümranlığı O'nundur. Sonra O'na döndürüleceksiniz." 45. Allah, tek olarak anıldığı zaman, âhirete inanmayanların içlerine sıkıntı basar. Ama Allah'tan başkası anıldığı zaman hemen yüzleri güler.

[Allah, tek olarak anıldığı zaman, âhirete inanmayanların içlerine sıkıntı basar]: Burada "Allah'a inanmayanların" dememiş, aksine "âhirete inanmayanların" demiştir, yani ulûhiyetteki nispetin sadece Allah'a atfedildiğini görünce acıdan içleri sıkılır. Nitekim "Ne yani, şimdi o ilâhları tek bir ilâh mı kıldı? Doğrusu bu çok şaşılacak bir şeydir" demiş olmaları onların tevhîd hakkındaki cahilliklerine delâlet eder.

[Ama Allah'tan başkası anıldığı zaman hemen yüzleri güler.]

Tahkik

Bu âyet Allah Teâlâ'nın kendisinden başka fail tanımayan ve sebeplere bağlı işlerde yaratılmış kudretin herhangi bir tesiri olmadığına inanan müminleri tercihini ifade eder. Zira müşrikler Allah'a ortak koştukları şeyleri âdeta onun vezirleri gibi telakki etmişler, o varlıkların varlıkta meydana gelen kimi fiillerde Allah'a yardımcı olduğunu düşünmüşlerdir. Bu sebeple Allah'ın birliği zikredildiği zaman bu zikreden kimsenin işin hakkını tastamam vermediğini düşünmüşler, bu da onların içlerinin sıkılmasına sebep olmuştur. Çünkü onlar fiillerdeki tevhîdi kabul etmemektedirler. Bu itibarla Hak Teâlâ da onları kınamıştır.

قُلِ اللَّهُمَّ فَاطِرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ عَالِمَ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ أَنْتَ تَحْكُمُ بَيْنَ عِبَادِكَ
فِي مَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ (٤٦) وَلَوْ أَنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا وَمِثْلَهُ مَعَهُ
لَافْتَدَوْا بِهِ مِنْ سُوءِ الْعَذَابِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَبَدَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ (٤٧)
وَبَدَا لَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا كَسَبُوا وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ (٤٨)

46. De ki: "Ey gökleri ve yeri yaratan, gizliyi de aşikârı da bilen Allah! Kullarının arasında, ayrılığa düştükleri şeyin hükmünü ancak sen vereceksin." 47. Eğer yerde ne varsa hepsi ve onunla birlikte bir misli daha o zulmedenlerin olsaydı, kıyamet gününde azabın fenalığından (kurtulmak için) elbette bunları fedâ ederlerdi. Hâlbuki onlar için, Allah tarafından, hiç hesaba katmadıkları şeyler ortaya çıkmıştır. 48. Onların kazandıkları kötülükler açığa çıkmış, alaya aldıkları şey, kendilerini sarmıştır.

Bu âyette geçen *bedâ* (açığa çıkma) fiili, zâhir olmayan bir şeyin zuhuru anlamına gelir. Hak Teâlâ [Allah tarafından, hiç hesaba katmadıkları şeyler ortaya çıkmıştır] buyurarak umumi ifade kullanmıştır. Yani iş her bir grup için, o grubun sandığından farklı olarak ortaya çıkmıştır. Fakat her bir grubun sandığının orada nasıl olumsuzlanmış olduğu, yani acziyet sebebiyle mi yoksa aksini öğrenmek suretiyle mi bu olumsuzlamanın gerçekleştiği hususuna âyette değinilmemiştir. Haddizâtında âhirette her iki durum da gerçekleşecektir. Nitekim hüviyet itibariyle kimi kullar Allah'ın şöyle şöyle olduğuna inanır, ancak perde kalkıp da kişinin inandığı suret göründüğü zaman (ki o haktır ve kişi de ona bu sebeple inanmıştır) düğüm çözülecek, inanç ortadan kalkacak ve yerini müşahede ile gelen bilgiye bırakacaktır. Gözün keskinleşmesinden sonra artık nazar illetli bir şekilde (eli boş olarak) geri dönmez. Diğer taraftan bu

perdenin kalkması esnasında bazı kullar için Hak, dünyada inandıkları suretten başka bir surette tecelli edecektir. Çünkü Hakk'ın tecellisi tekerrür etmez. Bu durumda bu kimseler hakkında [Allah tarafından, hiç hesaba katmadıkları şeyler ortaya çıkmıştır] ifadesi doğru olacaktır. Karşılık konusunda ise [Allah tarafından, hiç hesaba katmadıkları şeyler ortaya çıkmıştır] ifadesi hem bedbaht kimseler hem de mesut kimseler (hem cehennemlikler hem cennetlikler) için söz konusudur. Mesut kimseler için şöyle söz konusudur: Bir kimse ilâhî vaadin her hâlükârda geçerli olacağına inanır ve tövbe etmeden ölür de Allah da onu affederse, bu durumda hüküm ilâhî meşîete aittir. Bu kimseler hakkında ezelde mesut olma hükmü verildiği için kendileri affedilir. İşledikleri günahlardan muhakkak ceza göreceklerini sanarlarken, Allah'tan kendileri hakkında beklemedikleri bir şey, yani mağfiret sadır olur. Dolayısıyla bunlar Allah'tan, beklemedikleri, ummadıkları bir hayrı almış olurlar. Nitekim şeri deliller bize Allah Teâlâ'nın kullarına ihsan ile muamele edeceğini, onlara Hak hakkındaki zanlarına göre davranacağını bildirmektedir. Zira Hak, içerisinde hiçbir şer barındırmayan salt (mahza) hayırdır. Hayırda da ancak hayır ortaya çıkar. O hâlde sizler, işte bu özelliğe sahip olan rabbiniz hakkında hüsnüzanda bulununuz, bu bilginin mâlumu gereği ondan ümidinizi kesmeyiniz.

Günahkârlar ise Hak ile karşılaştıklarında ondan korkarlar, istemeye istemeye O'nun huzuruna çıkarlar, Allah da onlarla karşılaşmak istemez. Bu isteksizliğe rağmen, karşılığın verilmesi için (bu karşılık ne olursa olsun) bu karşılaşma gerçekleşmelidir. Zira onlar gaflet uykularından uyanıp da menzile vardıkları ve bineklerinden indikleri zaman, hedefledikleri şey isterler. Bu durumda onlara şöyle denilir: Daha ilk adımda ondan ayrıldınız ve sürekli uzaklaştınız. Onlar da şöyle derler: Keşke geri döndürülsek. Fakat buna imkân yoktur. Bu nedenle kendilerine meşrû kılınmış olan yol dışındaki yollarla ulaşmaya çalıştıkları rablerinden perdelenmekle nitelenirler.

فَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَانَا ثُمَّ إِذَا خَوَّلْنَاهُ نِعْمَةً مِنَّا قَالَ إِنَّمَا أُوتِيتُهُ عَلَى عِلْمٍ بَلْ
هِيَ فِتْنَةٌ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (٤٩) قَدْ قَالَهَا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَمَا أَغْنَى عَنْهُمْ مَا
كَانُوا يَكْسِبُونَ (٥٠) فَأَصَابَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا كَسَبُوا وَالَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْ هَؤُلَاءِ سَيُصِيبُهُمْ
سَيِّئَاتُ مَا كَسَبُوا وَمَا هُمْ بِمُعْجِزِينَ (٥١) أَوَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ
وَيَقْدِرُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (٥٢)

49. İnsana bir zarar dokunduğu zaman bize yalvarır. Sonra, kendisine tarafımızdan bir nimet verdiğimiz vakit, "Bu bana ancak bilgimden dolayı

verilmiştir" der. Hayır o, bir imtihandır, fakat çokları bilmezler. 50. Bunu onlardan öncekiler de söylemişti; ama kazandıkları şeyler onlara fayda vermedi. 51. Bunun için yaptıkları kötülüklerin vebali onları yakaladı. Bunlardan da zulmedenlerin işledikleri kötülükler, başlarına gelecektir. Bu hususta Allah'ı âciz bırakamazlar. 52. Bilmiyorlar mı ki Allah, rızkı dilediğine bol bol verir, dilediğinden de kısar. Şüphesiz bunda inanan bir kavim için ibretler vardır.

Rızkın bolca verilmesi hâle ve rızık verilene bağlı olarak farklılaşır. Dünya mahallinde ise eğer Allah kullarına rızkı genişçe verecek olsaydı onlar yeryüzünde azgınlık yaparlardı. Bu nedenle rızkı kendi dilediği bir ölçü ile indirir. Cennet ise haddi aşma ve azgınlık mahalli olmadığı için orada rızkı genişçe ve mutlak olarak verir.

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ (٥٣)

53. De ki: "Ey kendi nefisleri aleyhine haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin! Çünkü Allah bütün günahları bağışlar. Şüphesiz ki O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir."

Hazreti Peygamber aleyhisselâmın rabbinden rivayet ettiği bir kudsî hadiste şöyle denilir: "Ben kulumun benim hakkımdaki zannındayım. O hâlde kulum benim hakkımda hayırlı zanda bulunsun."[8] Şu hâlde sen Allah'ın affedici, bağışlayıcı ve mağfiret sahibi olduğunu bilerek onun hakkında hayırlı zanda bulun. Bu hayırlı zanna senin sevkeden ilâhî düsturun şu âyet-i kerime olsun: [De ki: Ey kendi nefisleri aleyhine haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin! Çünkü Allah bütün günahları bağışlar.] Çünkü bu âyet-i kerime ilâhî rahmetin umumiliğine ve işin en nihayetinde ona, yani rahmete kalacağına işarettir. Zira Hak Teâlâ bunu, kendilerine haksızlık eden kimseler hakkında söylemiş, bunlardan herhangi birini hususi olarak kastetmeyip umumi ifade kullanmış ve peygamberine [De ki: Ey kendi nefisleri aleyhine haddi aşan kullarım!] buyurmuştur. Bu kimselerin nefislerini yaratmayı kendisine izafe ettiği gibi, kul olmaları bakımından da onları "kullarım" diyerek kendisine izafe etmiştir. Dolayısıyla bunlar umumi kullardır. Çünkü bu kimseler nefisleri aleyhine haddi aşmalarına rağmen, hangi türden haddi aşma fiili işlemiş olurlarsa olsun-

8. Buhârî, Tevhîd 15; 35; Müslim, Zikr 2.

lar, Hak onları kendisine izafe etmiş, Allah'ın rahmetinden ümit kesmelerini onlara yasaklamıştır. İşte âyette zikredilen bu kullar Allah'a izafe edilerek zikredilmişlerdir. Allah'a izafe edilmek, kendi nefisleri aleyhine haddi aşanlar için bir teşriftir. Üstelik bu haddi aşmanın hangi tür olduğunu beyan ile tahsis etmemiş, ifadeyi mutlak kullanmış, dolayısıyla bütün haddi aşma çeşitlerini içeren umumi bir ifade zikretmiştir. Haddi aşmak (israf), ölçü ve sınırın dışına çıkmaktır. Bu kimseler kendileri aleyhine haddi aşmışlar, efendilerinin belirlediği sınırı geçmişlerdir. Bunlar neticede Allah'ın kulları olduğu için, eksiklik bildiren isimle nitelenmelerine rağmen, Allah yine de onları kendisine izafe etmiştir. Allah'a izafe edilmenin şerefi yeter de artar.

[Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin!]: Zira sizin ayağınızı kaydıran da Rahmân'ın parmağıdır. Çünkü kulun kalbi Rahmân'ın iki parmağı arasındadır, Rahmân onu dilediği gibi evirip çevirir. Nitekim Allah sizi rahmetinden dolayı yaratmıştır, bu nedenle O'na Rahmân ismi verilir. Bu isimle arşa istivâ buyurmuş, peygamberlerin en kâmil ve en değerli olanını âlemlere rahmet olmak üzere en umumi risâlet ile göndermiştir. Allah'ın rahmeti her şeyi kuşatır. Sizler de "şey"ler kapsamındasınız. Bu nedenle Allah senin ümit kesmeni yasaklamıştır. O seni bir şeyden yasakladığı zaman senin artık ondan uzak durman gerekir. Sonra böyle bir haber vermiştir ki O'nun haberi doğrudur ve haberinde nesih olmaz. Zira eğer haberde nesih olacak olsaydı o zaman haber yalan olurdu. Oysa Allah hakkında yalan tasavvur etmek imkân dışıdır. Bu itibarla Hak Teâlâ [Çünkü Allah bütün günahları bağışlar.] buyurmuştur. Burada Allah günahları mağfiret ile nitelemiştir ki mağfiret örtmek demektir. Yani burada Allah günahların büsbütün yok edileceğini değil, üzerlerinin örtüleceğini ifade etmiştir ki böylelikle (günahlar örtülü olarak dahi olsa mevcut oldukları için) Allah'ın kullarına karşı rahmeti iyice anlaşılır olur. Allah günahları, üzerlerine giydirdiği iyilik, ihsan elbisesi ile örter. Çünkü Allah Teâlâ, var ettiği şeyi yokluğa geri döndürmez, aksine onu daima var tutar. İlâhî kudret her daim faaldir. Bu nedenle o günahları ortadan kaldırmaz, aksine onları iyilikle değiştirir, günaha ihsan kisvesi giydirir. Ancak günah yine günahtır.

Bil ki günahlar *el-Âhir* isminin hükmündendir, çünkü bu (yani son), başa göre kuyruk mesabesindedir, ondan geride durur. Zira aslı itaattir, zira günahlar da kendilerine verilen "Ol!" emrine uymakla var olur. Dolayısıyla var olan her şey itaatkâr olarak var olur. Sonra bunun akabinde ona, adına günah denilen emre muhalefet ârız olur. Geride kalma hususunda da başın gerisine benzetilir. Arazın bekası yoktur. Her ne kadar var olduğu süre-

de hüküm sahibi olsa da varlığı ortadan kalkar. Bu da işin sonunun, önünde sonunda Allah'ın izni ile saadete varacağına delâlet eder.

Ayrıca günah anlamına gelen *zenb* kelimesinin kuyruk anlamına gelen *zeneb* kelimesi ile yakınlığından iki değerli sıfat ortaya çıkar. İnsan bunları bildiği zaman günahın Allah katındaki değerini de anlar. Zira hayvanın kuyruğu iki değerli özelliğe sahiptir. Birincisi onun hayvanın avret mahallini örtmesi, diğeri ise hayvanın kuyruğunu sallayarak sinekleri kovalamasıdır. Günah da böyledir; onda Allah'ın affı ve mağfireti bulunur. Böyle bir şey hissedilmez. Bu da günah sahibi olan kuldan hesap ve intikamın eziyetini kovar. Hesap ve intikam ise hayvana eziyet eden sinek makamındadır. Hak Teâlâ bir hadis-i kudsîde şöyle buyurur: "Eğer kullar günah işlemeselerdi Allah günah işleyecek bir kavim getirir ve günah işlediklerinde onları affederdi."[9] Bakınız, Allah burada "onları cezalandırırdı" buyurmamakta, mağfiretin hâkim ve baskın olduğunu, hüküm sahibi olduğunu ifade ederek "Allah bütün günahları bağışlar" buyurmaktadır. Nasıl ki öncesinde haddi aşmanın herhangi bir türünü özel olarak kastetmeyip umum ifade kullanmışsa burada da günahın herhangi bir türünü tahsis etmeyip umumi ifade kullanmıştır. Benzer şekilde âlemlere rahmet olarak gönderdiği Hazreti Muhammed aleyhisselâmın risâletini de hususi olarak herhangi bir âleme tahsis etmemiş, hepsine göndermiştir. Nasıl ki tövbe edip sâlih amel işleyen kimsenin mağfiret ve rahmete nâil olacağını ifade buyurmuşsa, aynı şekilde kendilerine karşı haddi aşan ve tövbe etmeyen kimselerin de mağfiret ve rahmete nâil olacağını buyurmuş ve onların ilâhî rahmetten ümit kesmelerini yasaklamıştır. Dikkat buyurunuz, burada Allah mağfiretin şartı olarak tövbe ya da sâlih ameli de zikretmemiş, "hepsini" ifadesi ile de sözünü tekid etmiştir. İster kul ümit kesmiş olsun ister kesmemiş olsun durum değişmez. Allah günahlardan affedilmedik olanı bırakmaz. Bu yüzden de azabı sonsuz olmaz. İşte bu onun rahmetinin, affının ve mağfiretinin umumiliğidir. Üstelik bu, neshe konu olmayan haberdir. Bu âyet ile "Allah kendisine şirk koşulmasını affetmez." âyetini birlikte düşündüğümüz zaman şu sonuç çıkar: Allah şirki dilediği gibi hesaba çeker, sonra Rahmân'ın parmağı nihai hüküm sahibi olur ve iş Rahmân'a döner. Şirkten başka günahların ise bir kısmını cezadan sonra affeder. Bunlar şefaat ile cehennemden çıkan büyük günah sahipleridir. Müşrik olmasalar da cehenneme girerler. Buna iman etmek vâciptir. Bazı günahkârlar ise herhangi bir cezaya mâruz kalmazlar, Allah onları daha başlangıçta affeder.

---

9. Efendimiz aleyhissalâtuvesselâmın dilinden benzer bir rivayet için bkz. Müslim, Tevbe, 9, 10, 11.

Yani her hâlükârda işin sonu rahmete varır. Eğer burada Hak Teâlâ Rahmân ismini kullansaydı, o zaman haddi aşanlara asla azap etmezdi. Ancak Rahmân yerine Allah ismini kullandığına göre, mağfiret cezadan önce de olabilir, sonra da olabilir. Bu nedenle âyetin sonun "O" zamirini kullanmıştır ki bu da Allah ismine işaret eder.

[Şüphesiz ki O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir]:

Birinci vecih

Allah'ın rahmeti gazabını geçmiş olduğu için böyledir. Bu yüzden haddi aşmanın herhangi bir türünü tahsis etmemiş, dünya ya da âhireti de zikretmemiştir. Bu nedenle nefsine karşı haddi aşanlara yönelik rahmet ve mağfiretin kapsayıcı olması icap eder. Bağışlayan, zâtından dolayı bağışlayıcı ve rahmetli olandır. Zira *el-Ğafûr* ve *er-Rahîm* isimlerinin başında umumilik bildiren *elif-lâm* takısı kullanılmıştır ki bu da her iki cihanda bunların geçerli olduğuna delâlet eder. Böylelikle Allah, ilâhî rahmetten ümit kesmeyi kendilerine yasakladığı bu kimseler yani kendilerine karşı haddi aşan kimseler için iki şerefi bir araya getirmiştir: İlki onları kendisine izafe etmesi, ikincisi ise herhangi bir vakit tayin etmeksizin, bütün günahları bağışlayacağını vaat etmesidir. Günah bazı kullar tarafından geçmişte işlenmiş, bazıları tarafından gelecekte işlenecek olabilir. Ancak bu hepsini kapsar. Kaldı ki bu, kul bir günahın günah olduğunu bilerek işlediği zaman söz konusudur. O hâlde insan günahın günah olduğunu bilmeden işlediği zaman, affa haydi haydi mazhardır. Müminler içerisinde ilâhî emirlere muhalefet edip günah işleyenler, rahmetin hükmünden dolayı bu cüreti gösterirler ki işte onlar Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyen kimselerdir.

İkinci vecih

[Şüphesiz ki O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir]: Âlemdeki bütün varlıklar kendi seçimlerinde mecburiyet altında oldukları için işin özünde onların özürleri makbuldür, bu nedenle Allah her şeyin sonunun ilâhî rahmete varmasını takdir etmiştir. Allah bağışlayıcıdır, kendisini hakkıyla bilmeyen kalplerin fiillerini örter. Rahmeti ile öyle yapar, çünkü O bağışlayıcılığında rahmet sahibidir. Söz konusu kulun mizacının bunu kabul etmediğini bilir.

Tahkik

Bu ve benzeri hususlar İblis'in Allah'ın rahmetine tamah etmesine sebep olmuştur. Eğer o da Allah'ın rahmetinden ümit kesmiş olsaydı o zaman isyanına isyan katmış olurdu. Her ne kadar cehennem onun diyarı olsa ve cehenneme sürüklediği kimselerin günahları ona da yazılsa bile, bu böyledir. Neticede yüklendiği yük belli bir süreye kadardır, oysa Allah'ın ihsanının sonu ve kesintisi yoktur. Zira Allah'ın ihsanı, uygun karşılığın çok ötesindedir. Allah'ın rahmeti herhangi bir mahal ve diyar ile tahsis edilemez, aksine her şeyi kuşatır. Dahası Allah Teâlâ kullarının sonunun rahmete varacağını bizzat ifade buyurmuştur. Üstelik cennet ve cehennem diyarlarını imar etmekle, her ikisinin de ebedî olarak içinden çıkmayacak halkı bulunacak olmakla beraber böyle buyurmuştur. Zira Allah'ın ihsanına engel yoktur. *el-Mâni'* (engelleyici) ismi ancak Zeyd'e gelen nimetin Amr'dan menedileceği ya da Amr'a gelen nimetin Zeyd'den menedileceği anlamını verir. *el-Mâni'* isminin hükmü budur, yoksa rahmeti bütünüyle menetmek değildir. İman, bu âyette ifade edilen bu hususa kati bir şekilde inanmayı gerektirir. Ancak bunun hükmü ancak günahkâr olan kendilerine karşı haddi aşmış kimselerde gözle görünür hâle gelir. Sanki Allah onlara şöyle demiştir: "İsyan edin ki mağfiretim hakkında söylediğim sözün doğruluğunu zevk ile bilin." Halife Me'mun (yaratılmış bir kul olduğu hâlde), "İnsanlar benim affetmeyi ne kadar sevdiğimi biliyor olsalardı suç işleyerek bana yakınlaşmaya çalışırlardı" demiş olduğuna göre, mutlak kerem sahibi olan Allah Teâlâ'nın affı ne kadar sevdiği hakkında düşüncen nedir? Kimi insanlar vardır ki Allah onları, tövbe olmaksızın affeder, kimileri de vardır ki onları ancak tövbeden sonra affeder. Sakın ola iddia sahibi olmayasın, zira nerede iddia varsa orada sınama vardır. Kim kendisini bir nitelikle nitelerse, onunla ilgili imtihana tâbi tutulur. O hâlde eğer ille de bir iddiada bulunacaksan, bu iddian hâl olsun, yine de başına gelecek sınamayı, imtihanı bekle. Dolayısıyla hiç iddiada bulunmaman senin için en evla olandır.

Günah sahiplerini bağışlama ile kuşattı
Cezalandırdıktan yahut umumi olarak baştan affettikten sonra
Ancak işi taksim etti ikiye
Cennetlerin ve cehennemin sakinleri arasında
Her iki sınıf da O'nun rahmetindedir
Bulundukları yerde ebedî kalıp daimî lezzet içindedir
Böylece herkes onun rahmetinde olur ki
O kendisinin Rahîm ve iyilik sahibi olduğunu buyurur.

وَأَنِيبُوا إِلَى رَبِّكُمْ وَأَسْلِمُوا لَهُ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ الْعَذَابُ ثُمَّ لَا تُنْصَرُونَ (٥٤)
وَاتَّبِعُوا أَحْسَنَ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ الْعَذَابُ بَغْتَةً وَأَنْتُمْ لَا
تَشْعُرُونَ (٥٥) أَنْ تَقُولَ نَفْسٌ يَا حَسْرَتَا عَلَى مَا فَرَّطْتُ فِي جَنْبِ اللَّهِ وَإِنْ كُنْتُ لَمِنَ
السَّاخِرِينَ (٥٦)

54. Size azap gelip çatmadan önce rabbinize dönün, O'na teslim olun, sonra size yardım edilmez. 55. Siz farkında olmadan, ansızın başınıza azap gelmezden önce, rabbinizden size indirilenin en güzeline tâbi olun. 56. Kişinin "Allah'a yakınlık konusunda kusurlu davrandığım için bana yazıklar olsun! Gerçekten ben alay edenlerdendim." (diyeceği günden sakının)!

Arapçada nefs kelimesi müennes (dişil) kullanıldığı gibi müzekker (eril) de kullanılır. Örneğin [Kişinin "Allah'a yakınlık konusunda kusurlu davrandığım için bana yazıklar olsun! Gerçekten ben alay edenlerdendim" (diyeceği günden sakının)!] âyetinde müennes kullanılmış, bunun cevabı olan [Hayır! Âyetlerim sana gelmişti de sen onları yalanlamış, büyüklük taslamış ve inkârcılardan olmuştun] ifadesinde müennes kullanılmıştır. Buradaki "câetke" (sana geldi) fiili (bir kıraate göre) "câetki" şeklinde müennes formda da okunur.

[Kişinin "Allah'a yakınlık konusunda kusurlu davrandığım için bana yazıklar olsun! Gerçekten ben alay edenlerdendim" (diyeceği günden sakının)!] kişi bu durumda resûle iman edip onun sünnetine tâbi olmakla neler kazanacağını, bunları yapmadığı için neler kaybettiğini anlar. Zira eğer kendisine Hakk'ın tecelli ettiği suret şeriat bulutunun karartısı ise, bunun başı Allah'ın kitabı, yanı Hazreti Peygamber aleyhisselâmın sünnetidir. Buna delâlet eden bir âyet de "Rabbinizden size indirilenin en güzeline tâbi olun" (Zümer, 39/55) âyetidir. Zira aynı sûrede Hak Teâlâ "Allah sözlerin en güzelini indirir" (Zümer, 39/23) buyurmaktadır. Böylece sözün en güzelinin Allah'ın kitabı ve Hazreti Peygamber aleyhisselâmın sünneti olduğunu öğretir. Zira Hazreti Peygamber aleyhisselâm da kendi canının isteğine göre konuşmaz, aksine onun konuşması kendisine iletilen vahiyden ibarettir. Bu nedenle işin başında Allah'ın kitabını ve peygamberin sünnetini takip etmeyi emretmiş, öncesinde azabın gelmesi konusunda uyarıda bulunmuş ve kişinin [Allah'a yakınlık konusunda kusurlu davrandığım için bana yazıklar olsun! Gerçekten ben alay edenlerdendim] diyeceğini ikaz etmiştir. Burada Allah'a yakınlık Haz-

reti Peygamber aleyhisselâmın sünnetidir. Yakınlık ikidir. Fiziksel yanyanalık ve mânevî yanyanalık. Ebu Abdullah et-Tirmizi Abdullah b. Selâm'dan, Allah Teâlâ'nın Hazreti Peygamber aleyhisselâmı arşta yanına oturttuğunu rivayet etmiştir. Bu ifade Allah Teâlâ'nın ona bir bulut kümesi şeklinde tecelli ettiği şeklinde anlaşılır. Bu bulut kümesi ilâhî âyetlerin nurlarıdır. Bu surette arşa tecelli eder. Hazreti Peygamber aleyhisselâm ise sünnetinin gölgesinde ümmetine tecelli eder. Allah'ın kitabı ile peygamberin sünneti asla ayrışmaz. Tıpkı *La ilâhe illellah* (Allah'tan başka ilâh yoktur) ile *Muhammedun Resûlüllah* (Muhammed Allah'ın resûlüdür) ifadelerinin ayrışamayacağı gibi. Bundan dolayı Hazreti Peygamber aleyhisselâmın arşta rabbi ile birlikte oturduğu haberi sahihtir.

أَوْ تَقُولَ لَوْ أَنَّ اللّٰهَ هَدَانِي لَكُنْتُ مِنَ الْمُتَّقِينَ (٥٧) أَوْ تَقُولَ حِينَ تَرَى الْعَذَابَ لَوْ أَنَّ لِي كَرَّةً فَأَكُونَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ (٥٨)

57-58. Veya "Allah bana hidayet verseydi, elbette sakınanlardan olurdum" diyeceği yahut azabı gördüğünde "Keşke benim için bir kez (dönmeye) imkân bulunsa da iyilerden olsam!" diyeceği günden sakının.

Onların bu sözüne karşılık Hak Teâlâ şöyle cevap verir:

بَلَى قَدْ جَاءَتْكَ آيَاتِي فَكَذَّبْتَ بِهَا وَاسْتَكْبَرْتَ وَكُنْتَ مِنَ الْكَافِرِينَ (٥٩) وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ تَرَى الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَى اللّٰهِ وُجُوهُهُمْ مُسْوَدَّةٌ أَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِلْمُتَكَبِّرِينَ (٦٠)

59. Hayır! Âyetlerim sana gelmişti de sen onları yalanlamış, büyüklük taslamış ve inkârcılardan olmuştun. 60. Kıyamet gününde Allah hakkında yalan söyleyenlerin yüzlerinin kapkara olduğunu görürsün. Kibirlenenlerin kalacağı yer cehennemde değil midir?

İşte kibirli kimselerin özelliği ve varacakları son budur. Allah Teâlâ bunu ruhlara deva olsun, ruhlar en yakın mizaçlarının doğrudan zuhuru olan bedenlerinin sınırında dursunlar, ilâhî nefhadan kendilerine gelen ilâhî kuvveti izhar etmesinler diye zikretmektedir. Zira eğer böyle yaparlarsa onlardan daha kibir sahibi kimse olmaz. Bu nedenle Allah burada kibirli kimselerin özelliklerini, sonlarını, yüzlerinin nasıl kararacağını anlatarak onların korkutmaktadır.

وَيُنَجِّي اللَّهُ الَّذِينَ اتَّقَوْا بِمَفَازَتِهِمْ لَا يَمَسُّهُمُ السُّوءُ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (٦١) اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ
شَيْءٍ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ (٦٢)

61. Allah, takva sahiplerini esenliğe kavuşturup kurtuluşa erdirir. Onlara hiçbir fenalık dokunmaz. Onlar mahzun da olmazlar. 62. Allah her şeyin yaratıcısıdır. O, her şeye vekildir.

Hak Teâlâ alet ile yarattığını ve aletsiz yarattığını beyan etmiştir. Yine "ol" emri ile yarattığını, eliyle, iki eliyle ya da elleri ile yarattıklarını da tek tek beyan etmiş, hepsini tafsilatıyla anlatmış, kimi yerde bildirmiş, takdir etmiş, var etmiş, tekil yahut çoğul ifade kullanmış, kâh "Ben" demiş, kâh "Biz" demiştir.

لَهُ مَقَالِيدُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ (٦٣)

63. Göklerin ve yerin anahtarları O'nundur. Allah'ın âyetlerini inkâr edenler var ya, işte onlar hüsrana uğrayanlardır.

Nikah kilittir. *İklît*, açılmanın kendisi ile gerçekleştiği anahtardır. Açılma olunca kerem hazinelerinde olanlar ortaya çıkar. Âlemin varlığı gece ve gündüze ait zamansal nikah ile olduğu için (geceyi gündüzün içine sokar), (gece gündüzü örtüp sarar) burada Hak Teâlâ [Göklerin ve yerin anahtarları O'nundur.] buyurmuştur. Nikahlayan göklerdir, yer ise nikahlanandır. Bu iki çiftten üstte olan erkekliğe sahiptir ki o da göktür. Altta olan da dişiliğe sahiptir, o da yerdir. Bunların nikahı kilitlenmedir. Bundan fail ruhlar, etki ve edilgenliğe kabil tabii bedenler zuhur eder. [Allah'ın âyetlerini inkâr edenler var ya, işte onlar hüsrana uğrayanlardır.]

قُلْ أَفَغَيْرَ اللَّهِ تَأْمُرُونِّي أَعْبُدُ أَيُّهَا الْجَاهِلُونَ (٦٤) وَلَقَدْ أُوحِيَ إِلَيْكَ وَإِلَى الَّذِينَ مِنْ
قَبْلِكَ لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَلَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ (٦٥)

64. De ki: "Ey cahiller! Bana Allah'tan başkasına kulluk etmemi mi emrediyorsunuz? 65. Şüphesiz sana da senden öncekilere de şöyle vahyolunmuştur ki: "Andolsun Allah'a ortak koşarsan, işlerin mutlaka boşa gider ve hüsranda kalanlardan olursun!"

[Andolsun Allah'a ortak koşarsan]: Allah Teâlâ Hazreti Peygamber aleyhisselâmın şirk koşmadığını, koşmayacağını bilir. Burada kastedilen, onun ümmetinden şirk koşanlar, bu nitelikte olanlardır. Muhatap Hazreti Peygamber

aleyhisselâm olsa bile, kastedilen onun ümmetidir. Bu tıpkı "Kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla" ifadesi gibidir. Zira Hazreti Peygamber aleyhisselâmın geçmiş ve gelecek günahlarının affedilmiş olduğu mâlumdur. Kaldı ki o, sonu hakkında rabbinden bir beyyine üzeredir. Biz burada hâl karinelerinden yola çıkarak ifadenin muhatabının Hazreti Peygamber aleyhisselâm olduğunu, fakat ümmetinin kastedildiğini anlamaktayız. Hazreti Peygamber aleyhisselâmdan önce de vahiy geliyordu ancak ondan sonra vahiy geleceğine dair bir ilâhî haber yoktur. Nitekim bu âyette de kendisinden sonra vahiy geleceği ifade edilmemiştir. Buradan zorunlu netice olarak çıkmasa da Hazreti Peygamber aleyhisselâmın vefatı ile vahyin yolu kesilmiştir.

[İşlerin mutlaka boşa gider]: Oruç, namaz gibi sair ibadetlerinin boşa gider, bunları sahih ve geçerli kılan iman şartı kalmadığı için, artık bu ameller meşrû olmaz.

بَلِ اللَّهَ فَاعْبُدْ وَكُنْ مِنَ الشَّاكِرِينَ (٦٦) وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ
يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَالسَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ (٦٧)

66. Hayır! Yalnız Allah'a kulluk et ve şükredenlerden ol. 67. Onlar Allah'ı hakkıyla tanıyıp bilemediler. Kıyamet günü bütün yeryüzü O'nun kabzasındadır. Gökler O'nun kudret eliyle dürülmüş olacaktır. O, müşriklerin ortak koşmalarından yüce ve münezzehtir.

[Onlar Allah'ı hakkıyla tanıyıp bilemediler]: Büyük ve önemli işlerin değeri bilinmez, onları bilip kendilerine ulaşmak çok zordur. Böyle olduğu için şeriatlar bunlara ulaşmanın yol ve yordamını öğretmek üzere iner, akıl sahipleri de bunları kabul eder. Yahudiler Hazreti Peygamber aleyhisselâmın bu âyeti okuyup Hak Teâlâ'nın kıyamet günü yeryüzünü bir parmağına, gökleri diğer parmağına koyacağını, bütün hepsini kabzasına alacağını söylediği zaman bunu tenkit etmişlerdir.

Bil ki her beden kendi ruhu için yerdir. Dolayısıyla sadece beden ve ruh vardır, ancak bedenler iki kısımdır. Biri unsurî, diğeri nuranî. Bunlar da aynı şekilde tabiidirler. Allah Teâlâ ruhların varlığını bedenlerin varlığına bağlamıştır. Bedenlerin bekası ruhların bekası iledir. Ruhlar bedenlere tâbidir, ama bedenler ruhlara tâbi değildir. Bedenlerin ölüm anı geldiğinde ruhlar kabzedilir, çünkü bedenler ruhların suretidir. Böylece Hak her şeyin ilâhî kabzada olduğunu ifade etmiştir ki bu da O'nun, "O her şeyi kuşatıcıdır" (Nisâ, 4/126) âyeti ile ifade edilen husustur. Seni kuşatan şey seni kabzasına almış demektir, çünkü kuşatılmışlık hâlinde çıkış yerin yoktur.

İlâhî kabza ve el

Aklın ve dil kullanımın, kelimelerin dildeki anlamlarını gereği, öncelikle ilâhî varlığın takdir edilememesini, tam olarak anlaşılamamasını gerektirir. Çünkü bu tür ifadelerin âyet ve hadislerde geçtiği yerlerde zayıf akıllara hemen teşbih ve tecsim fikirleri gelir. Derhâl Allah'ı cisimlere benzetirler. Ardından ancak âlimlerin akledip bileceği bu tenzihin ardından Hak Teâlâ [Kıyamet günü bütün yeryüzü O'nun kabzasındadır.] buyurur. Biz Arap dilinde bir kimsenin "Falanca benim kabzamdadır/avucumun içindedir" dediği zaman onun kendi hükmü altında olduğunu söylemek istediğini biliriz. Kişinin bu ifadeyi söylediği anda fiziksel olarak elinde hiçbir şey bulunmayabilir. Ancak bu ifade, sözünün ve hükmünün o kişi üzerinde geçerli olduğu, tıpkı elinin altında fiziksel olarak bulunan şeylere tasarrufta bulunabildiği gibi ona da tasarrufta bulunabileceği anlamına gelir. Bu itibarla "Malım kabzamdadır" deriz, yani mülkiyetim, tasarrufum altındadır, dilediğim zaman tasarruf ederim. Malımı benim adıma harcayan hizmetkârlarım, kölelerim olsa bile, onların harcamasını kendime atfedip benim kabzamda olduğunu söylerim. İmdi, Allah hakkında bir uzuv tasavvur etmek muhal olduğu için burada insan aklı kabzanın ruhuna, mânasına yönelir ki bu da kabzada bulunan şeye mâlik olmaktır. İşte bu şekilde bütün âlem Hakk'ın kabzasındadır. Yer de âhiret diyarında öyledir. Burada özellikle yer ve göğün zikredilmesi vurgudur. Nitekim hizmetçim kabzam altında olanlardan sadece biri olmasına rağmen "Hizmetçim kabzam/tasarrufum altındadır" diyebilirim. (Yani Allah'ın kabzasında olan sadece bu ikisi değildir.)

El ifadesi ise bize göre kuvvetli ve mutlak tasarruf mahallidir. Bu kelime Arapçada sağ el anlamına gelir. Sol el sağ el kadar kuvvetli olmaz, bu nedenle kuvvetten kinaye olarak yemin kelimesi kullanılır ve fiile yönelik tam, kâmil kudret anlamına gelir. Böylece Arapların zihnine onların bilip kullandıkları lafızlarla murad iletilmiş olur.

Şair şöyle der:

Ne zaman bir şeref sancağı yükselse
(Evsli) Arabe onu hemen sağ eli ile kavrar.

Aslında hususi olarak şeref sancağı diye bir şey yoktur ve onu el uzvu almaz. Sanki şair burada şöyle demektedir: Şerefin fiziksel bir sancağı olup da ortaya çıkacak olsa, onu kavrayacak el, Evsli Arabe'nin elinden başkası olmaz. Yani şeref sıfatı onunla kaimdir, onda kâmil olarak bulunur. İşte bu şekilde

Araplar öteden beri uzuv isimlerini uzuv olmayan şeyler için kullanırlar ki bu kullanımlarda, iki şey arasındaki anlam ortaklığı dikkate alınır.

وَنُفِخَ فِى الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِى السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِى الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللهُ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرَى فَإِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنْظُرُونَ (٦٨)

68. Sûr'a üflenince, Allah'ın diledikleri müstesna olmak üzere göklerde ve yerde ne varsa hepsi ölecektir. Sonra ona bir daha üflenince, bir de ne göresin, onlar ayağa kalkmış bakıyorlar!

Allah'ın kelâmı hafızalardan silinip bütün mushaflardan kazınıncaya kadar harfler ve sesler olarak okunmaya devam edecektir. Gün gelecek "Rahmân Kur'ân'ı öğretti, insanı yarattı, ona beyanı öğretti" (Rahmân, 55/4) âyetlerinin fehvasında Kur'ân'ın nüzulünü kabil ve onun mânalarını tercüme edecek kimse kalmayacak. İnsan bedeninin sureti hayvan bedeni gibi kaldığında ve kendisinden tecrit ile ilâhî suret çıktığında (ki bu, Hakk'ın kendisi hakkında, "Allah Âdem'i kendi suretinde yarattı"[10] buyurduğu insan-ı kâmil suretidir) sûra üflenir, gökte ve yerde olanların hepsi diriliş gününe kadar ölür. Diriliş günü zuhur günüdür ki onun bir zıddı yoktur. [Sûr'a üflenince, Allah'ın diledikleri müstesna olmak üzere göklerde ve yerde ne varsa hepsi ölecektir] âyetinde göklerde olanlar ifadesi ile kastedilenlerin melekler olması mümkün olduğu gibi ruhlar olması da mümkündür. Ölüm yerde ve gökte olanların başına gelir ki buna daha önce bedenlerini terketmiş olan ruhlar da dâhildir. İşitme sahibi bütün âlem ölür, [Ancak Allah'ın diledikleri müstesna] yarattıklarından ve bu ruhlardan Allah'ın diledikleri müstesna. Bu nedenle "Ve onun katında belirli bir ecel" âyetinde zikredilen belirli ecel ölüm anlamına gelmez, çünkü bundan bir grup istisna edilmiştir. Bunlar ya ölmezler ya da ölümü kabul etmeyecek bir hakikate sahiptirler. Bu durumda buradaki istisna münkatı istisna türündendir. Diğer ihtimal ise bunların ölümü kabul eden tabiatta olmaları, fakat sûra üflenmesini işitmemeleridir, bu nedenle sûr onlara ulaşmaz, onlar da ölmezler. Bu ihtimalde buradaki istisna muttasıl türden istisna sayılır. [Sonra ona bir daha üflenince,] üfleme iki kez zikredilmiştir, bunlardan biri diriliş üflemesi, diğeri de korku üflemesi olarak isimlendirilir. Böylelikle tüm canlılar kalkarlar ve korku ile rablerine yönelirler. Meleklerin âhireti yoktur, çünkü ölüp de dirilmezler, sadece bayılır ve ayılırlar.

[Bir de ne göresin, onlar ayağa kalkmış bakıyorlar!]:

---

10. Buhârî, İsti'zan 1; Müslim, Birr 115.

Sûr bahsi

Hazreti Peygamber aleyhisselâma sûrun ne olduğu sorulmuş, o da "İsrâfîl'in aldığı bir nurdan boynuzdur" buyurmuştur. Bu ifadede Hazreti Peygamber aleyhisselâm sûrun şeklinin boynuz gibi olduğunu söylemiş, onu genişlik ve darlıkla nitelemiştir. Çünkü üfleme borusunun (boynuzun) geniş ve dar tarafı vardır. Bundan maksat şunun bilinmesidir: Allah Teâlâ ruhları şu tabii ve unsurî bedenlerden alıp kabzettiği zaman onlara işte bu nurdan boynuzun toplamında bulunan bedensel suretler verir. İnsanın öldükten sonra berzahta idrak ettiği şeylerin hepsi işte bu boynuzdaki suretin gözü ile idrak ettikleridir. Bu hakiki bir idraktir. Oradaki suretlerden bazıları tasarruf edemezler, kayıt altındadırlar, kimileri de kayıt altında değildir. Örneğin bütün peygamberlerin ruhları ve şehitlerin ruhları böyledir. Kimileri ise bu dünyaya nazar ederler. Bazıları uykuda olan kimselere rüyada tecelli ederler. Bu kimselerin rüyaları daima doğru çıkar. Firavun'un kavmi de böyledir, onlar bu surette sabah akşam ateşe (cehenneme) arzedilirler, ancak oraya girmezler, çünkü bu boynuzda ve bu surette mahpus durumdadırlar. Kıyamet günü ise en şiddetli azaba girerler. Bu ölümlerinden itibaren mâruz kaldıkları muhayyel azap değil, fiziksel azaptır. Berzahtaki her bir insan kendi amellerinin rehinidir, kıyamet gününde o suretten bir başka yaratılışa diriltileceği güne kadar amellerinin suretinde mahpustur.

Diriliş bahsi

Bil ki Allah Teâlâ insani ruhu yarattığı zaman onu kendisine ait fiziksel, tabii bir sureti (bedeni) çekip çevirici, tedbir edici olarak yaratmıştır ki bu durum hem dünyada, hem berzah âleminde, hem de âhiret diyarında, kısacası her yerde geçerlidir. Bu ruhun ilk kuşandığı suret, Hak Teâlâ'nın kendisi üzerindeki rabliğini ikrar ettiği elest misakında almış olduğu surettir. Ardından o suretten şu dünyevî bedensel surete diriltilmiş, ana karnında bedeninin oluşumundan ölüm anına kadar bu surette mahpus kalmıştır. Öldüğü zaman ölüm anından hesaba çekilme anına kadar içinde kalacağı yeni ve başka bir surete diriltilir. Hesap vakti geldiği zaman adına ölüm denilen bu suretten de diriltilip çıkarılır ve başka bir surete girer, o surette hayat bulur. Bu surette Allah'ın dilediği kimseler dışında (nebîler yahut velîler dışında) insanların işitme ve görme duyuları alınır. Diğer varlıklar (canlılar) onun canlı olduğunu müşahede ederler. Hesaptan sonra bir başka surete diriltilir, berzaha döner ve orada kalır. Hatta bu suretin kendisi bizzat berzahtır. Diriliş gününde üf-

lenecek olan sura kadar böyle devam eder. Diriliş günü geldiğinde berzahtaki suretinden çıkarılır ve dünyada sahip olduğu surete geri döndürülür. Yani kıyamet günü diriltilen kimse hesaba çekildikten sonra cennete ya da cehenneme gireceği surete sokulur. Cehennemliklerin tamamı hesaba çekilir. Cennetlikler cennete girip oraya yerleşince ve orada rablerini görmeyi dileyince sadece rûyetullah için uygun olan bir surette hasredilirler. Allah'ı görüp geri döndükten sonra bu sefer sadece cennette kalmaya uygun bir surette tekrar hasredilirler. Her bir suret öncekini unutturur. İnsan cennete girip oradaki suretleri görünce hangisini diler ve beğenirse o surete girer. Böylece cennette daimî olarak bir suretten diğerine intikal edip durur ve bu durum sonsuza kadar böylece devam eder. Bu da insana ilâhî genişliğin ne kadar sonsuz olduğunu öğretmek içindir. Eğer bunu iyiden iyiye düşünür ve anlarsan, senin şu anda da bu durumda olduğunu kavrarsın. Zira sen her nefeste bir suretten bir diğerine geçmektesin. Fakat alışılmış görüntün bu durumun senden perdelenmesine neden olur. Her hâlinde bir değişim yaşadığını hissetsen bile bunun bir suretten diğerine intikal olduğunu bilmezsin.

Bil ki ruhların hayatları zâtîdir, asla ölmezler. Bedenlerin hayatları ise arazidir, ölüm ve yok oluş başlarına gelebilir. Bedenin ruhun hayatından dolayı görünür olan hayatı, yere vuran güneş ışığının ışığı gibidir. Güneşin kendisi ortadan kalkınca ışığı da gider ve yer karanlık kalır. Ruh da böyledir, bedenden ayrılıp geldiği rabbine, "âlimine" gittiği zaman ondan bedene yayılan hayat da kendisini takip eder. Böylece beden cansız bir varlık suretinde kalır. Bu durumda "Falanca öldü." derler. Oysa biz hakikati itibariyle "Falanca aslına döndü." deriz. Nitekim Hak Teâlâ "Sizi ondan yarattık, orada yeninden dirilteceğiz ve ikinci kez oradan çıkaracağız" (Tâ Hâ, 20/55) buyurur. Bu durum ruhun diriliş ve haşre kadar aslına dönmesine benzer. Ruhun aşk yoluyla beden üzerinde tecellisi olur, onun uzuvlarını münasip hâle getirir. Bedenin uzuvları latif hayata uyumlu olur. Beden tamama erip topraktan yaratılış tamamlanınca ruh ona İsrâfîl eşliğinde kuşatıcı surda tecelli eder, uzuvlarına hayat sirayet eder, işte o zaman ruh tıpkı ilkinde olduğu gibi düğün bir şahıs olarak kalkar. [Sonra ona bir daha üflenince, bir de ne göresin, onlar ayağa kalkmış bakıyorlar!]

وَأَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُورِ رَبِّهَا وَوُضِعَ الْكِتَابُ وَجِيءَ بِالنَّبِيِّينَ وَالشُّهَدَاءِ وَقُضِيَ بَيْنَهُمْ
بِالْحَقِّ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ (٦٩)

69. Yeryüzü, rabbinin nuru ile aydınlanır, kitap konulur, peygamberler ve şahitler getirilir ve aralarında hakkaniyetle hüküm verilir. Onlara asla zulmedilmez.

[Yeryüzü, rabbinin nuru ile aydınlanır]:

Birinci vecih

"Sizi ilk yarattığı şekilde yine O'na dönersiniz." (A'râf, 7/29) "De ki onu ilk kez yaratan yeniden diriltecektir." (Yâ Sîn, 36/79) Dirildiği zaman da ya bedbaht olacaktır ya da mesut.

İkinci vecih

[Yeryüzü, rabbinin nuru ile aydınlanır]:

Burada mahşer yeri kastedilir. Şöyle demektedir: Orada güneş yoktur, ışığın yokluğu karanlıktır. Ama görmek, dolayısıyla da ışık gereklidir. İşte o gün Allah Teâlâ hüküm vermek üzere gelir ve ancak *en-Nûr* ismi ile gelir. Böylece orası rabbinin nuru ile aydınlanır, her nefis bu nur sayesinde yapıp ettiğini bilip görür, çünkü önünde hazır bulur. Bu nur onları kendisine görünür kılar.

وَوُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ وَهُوَ أَعْلَمُ بِمَا يَفْعَلُونَ (٧٠) وَسِيقَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلَى جَهَنَّمَ زُمَرًا حَتَّى إِذَا جَاءُوهَا فُتِحَتْ أَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَتْلُونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِ رَبِّكُمْ وَيُنْذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا قَالُوا بَلَى وَلَكِنْ حَقَّتْ كَلِمَةُ الْعَذَابِ عَلَى الْكَافِرِينَ (٧١)

70. Herkes ne yaptıysa, karşılığı tastamam verilir. Allah, onların yaptıklarını en iyi bilendir. 71. O küfredenler, bölük hâlinde cehenneme sürülür. Nihayet oraya geldikleri zaman kapıları açılır, bekçileri onlara: Size, içinizden rabbinizin âyetlerini okuyan ve bugüne kavuşacağınızı ihtar eden peygamberler gelmedi mi? derler. "Evet geldi" derler ama, azap sözü kâfirlerin üzerine hak olmuştur.

[Kapıları açılır]: Cehennemim kapıları yedidir. Bunlar Cahîm kapısı, Sakar kapısı, Sa'îr kapısı, Hutame kapısı, Lezâ kapısı, Hâmiye kapısı, Hâviye kapısıdır. Bu kapıların her biri, ardındaki bölgenin içerdiği şeye göre isimlendirilmişlerdir. Oraya girenler de Allah'ın zikrettiği şekilde oraları nitelerler.

قِيلَ ادْخُلُوا أَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا فَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ (٧٢) وَسِيقَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ زُمَرًا حَتَّى إِذَا جَاءُوهَا وَفُتِحَتْ أَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ (٧٣)

72. Onlara: İçinde ebedî kalacağınız cehennemin kapılarından girin; kibirlenenlerin yeri ne kötü! denilir. 73. Rablerine karşı gelmekten sakınanlar ise bölük bölük cennete sevkedilir, oraya vardıklarında ve kapıları açıldığında bekçileri onlara "Selâm size! Tertemiz geldiniz. Artık ebedî kalmak üzere girin buraya" derler.

Dil

Cehennemlikler söz konusu olduğunda [kapılar açılır] denildi, cennetlikler söz konusu olduğunda ise [ve kapıları açıldığında] şeklinde atıf vâv'ı ile ifade edilir ki bu harf, zâhir surette söz konusu olan ortaklığı gözetir. Eğer bu vav harfi kullanılmamış olsaydı ayrım söz konusu olmaz ve o şeyin hakikati tek başına ifade edilmiş olmazdı.

وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي صَدَقَنَا وَعْدَهُ وَأَوْرَثَنَا الْأَرْضَ نَتَبَوَّأُ مِنَ الْجَنَّةِ حَيْثُ نَشَاءُ فَنِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ (٧٤)

74. Onlar "Bize verdiği sözde sadık olan ve bizi, dilediğimiz yerinde oturacağımız bu cennet yurduna vâris kılan Allah'a hamdolsun. İyi amelde bulunanların mükâfatı ne güzelmiş!" derler.

[Dilediğimiz yerinde oturacağımız bu cennet]: Onların götürülecekleri yere değil, kendi diledikleri yere. Zira cennette eşyaya yönelik ârızi ihtiyaç ortadan kalkar, insanda hususi olarak sadece Allah'a muhtaçlık hâli kalır. Dilediği yerde iskân eder, meyvelerinden dilediğinden yer, artık kısıtlama kalkmıştır. Bu, seksen ile yetmiş arasındaki amellerin cennetidir ve ne artar ne eksilir. Bunlar (hadis-i şerifte ifade edildiği üzere) imanın şubelerinin sayısına göredir. Bu nedenle âyetin sonunda [İyi amelde bulunanların mükâfatı ne güzelmiş] ifadesi yer alır. Yani bu nimetler her ameli işlemiş olana artık kısıtlı değildir. Zira insan dünyada iman amellerinden hangisini işlemişse, dilediği zaman onu işleyebilir, kendisine kısıtlanmaz ve cennette de bütün iman ameli şubelerinin toplamınca dilediği gibi yerleşir ki bunların sayısı da amel cennetlerinin sayısıdır.

وَتَرَى الْمَلَائِكَةَ حَافِّينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَقُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْحَقِّ
وَقِيلَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (٧٥)

75. Melekleri görürsün ki, rablerine hamd ile tesbih ederek arşın etrafını kuşatmışlardır. Artık aralarında adaletle hükmolunmuş ve "Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamdolsun" denilmiştir.

Birinci vecih

Arşın etrafını kuşatmış olan melekler sadece arşta zuhur eden 'amâda yüzerler. Bu melekleri Allah Teâlâ, üzerine istivâ etmiş bulunduğu arşın nurundan yaratmıştır. Zira bu melekler ona yönelir, ona dayanırlar, onun etrafında toplanır, tavaf ederler. Her nerede olurlarsa olsunlar, ona döner, ona işaret ederler. Kâinatta her ne zaman bir hadise meydana gelse ya da bir vakıa çıksa, istek sahiplerin ellerini ve yakarışlarını Hakk'ın arşın yönüne yükseltirler, hataların affını ve şifa dilerler. Çünkü kâinatın var edicisinin kendisine işaret edilebilecek bir yönü, yönelinecek bir yapısı, binası, bilinecek bir keyfiyeti yoktur. Eğer hizmetini yerine getirmek ve itaatlerini eda etmek için kendisine yönelecekleri arş ciheti olmasaydı onlar isteklerinde şaşkına dönüp hayrete düşerlerdi. Hak Teâlâ arşı salt kudretini izhar etmek için yaratmıştır, yoksa zâtına yer olsun diye değil. Varlıkları da onlara ihtiyaç duyduğu için değil, isim ve sıfatlarının izharı olarak var etmiştir.

İkinci vecih

Meleklerin kuşatmış olduğu bu arş, Rahmân'ın istivâ etmiş olduğu arş değildir, zira ikincisi *halâ*yı (boşluğu) imar eder. Meleklerin kuşatmış olduğu arş ise Hak Teâlâ'nın kıyamet günü hüküm vermek üzere kendisi ile geleceği arştır. Bu nedenle âyetin devamında ["Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamdolsun" denilmiştir] buyrulmaktadır. Yani hüküm verme işi bitince böyle denilir. Bu arş kıyamet günü sekiz melek tarafından taşınır ve mahşer meydanına getirilir. Arşın bu yere nispet edilmesi Hazreti Peygamber aleyhisselâmın hadisinde ifade edildiği üzere cennetin Hazreti Peygamber aleyhisselâmın önündeki duvara yansıtılması, ona nispet edilmesi gibidir ki bu nispette dar olan genişlemez, geniş olan daralmaz.

[Aralarında adaletle hükmolunmuş]: Bil ki hüküm rahmetindir. Kıyamet günü hükümde adaletin sağlanacağı gündür, rahmet ise o gün olup bitene şahitlik etmek üzere gelir. Nihayet adalet ile hüküm verme işi sona erince ve verilen hükmün ilgilere uygulanacağı süre bitince rahmet hükmü üstlenir ve sonsuza kadar elinde tutar ve denilir ki: [Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun.]

İşaret

Sadece *lâm* ile kaim olan ve onda hasıl olanın sınırında duran, onun haddine ve matlaına gelen, onun benzerini ve zıddını görmeyen, vaat ve tehdidine sahip olan, yakınlık ve uzaklığından emin olan, ardından kimsenin gelmeyeceğini bilen kimse "Bizlere olan vaadini sadık bir şekilde gerçekleştiren Allah'a hamd olsun" der.

Bu işaretin şerhi

[Sadece *lâm* ile kaim olan] ifadesi şunu kasteder: Lâm fena ifade eder, dolayısıyla da kaim olan o değil, Hak'tır, çünkü sen "Hamd Allah içindir" dersin ve kendini Allah'a hamdeden kimse konumuna koyar, O'nun hamdi ile kaim olduğunu düşünürsün. Ancak "Hamd Allah iledir" dersen "ile" kelimesini yardım anlamında kullanırsın. "İçindir" O'nun, "iledir" bizimdir. Bu nedenle "Âlimler ve ârifler benimledir" buyurmuştur.

[Ve onda hasıl olanın sınırında duran], yani Hakk'ın kendisine keşfeylediği mertebelerle nefsi kendisi için temeyyüz eden.

[Onun benzerini ve zıddını görmeyen], yani sürekli rabbi ile iştigal ettiği için veya da nefsini her daim rabbinin huzurunda tuttuğu için.

[Vaat ve tehdidine sahip olan], yani herhangi bir korku ya da istek/rağbet nedeniyle onu tercih etmemiş, onu sırf o olduğu için tercih etmiş, kendisine herhangi bir sıfat hükmetmemiş kimse. Bu kul sıfatın değil, zâtın kuludur.

[Yakınlık ve uzaklığından emin olan], yani yakınlık ve uzaklığa tesir eden isimlerin tesiri altında olmayan. Vaat ve tehdit de isimlerin tesirindendir.

[Ardından kimsenin gelmeyeceğini bilen], yani bu makamda sonradan daha kâmil birinin gelmeyeceğini. O makamdakiler ona eşlik etmek ve etmemekle birbirlerine üstün olurlar. İşte bu kimse "Bizlere olan vaadini sadık bir şekilde gerçekleştiren Allah'a hamd olsun" der.

ĞÂFİR SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir. 85 âyettir.

حم (١) تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللهِ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ (٢) غَافِرِ الذَّنْبِ وَقَابِلِ التَّوْبِ شَدِيدِ
الْعِقَابِ ذِى الطَّوْلِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ إِلَيْهِ الْمَصِيرُ (٣)

1. Hâ, Mîm. 2-3. Bu kitabın indirilmesi, mutlak güç sahibi, hakkıyla bilen, günahı bağışlayan, tövbeyi kabul eden, azabı şiddetli, lütuf sahibi Allah tarafındandır. O'ndan başka ilâh yoktur. Dönüş ancak O'nadır.

Hak Teâlâ'nın "günahı bağışlayan" olması, ona kolay olması nispetiyledir. "Tövbeyi kabul eden" olması ise karşı çıkmaktan vazgeçip ona dönen kimse için geçerlidir. O kimse, her gün bin kez de dönse tövbekârdır. Bu durum Hak Teâlâ'nın "Azabı ağır ve lütuf sahibi" olmasının, *şedîdü'l-'ikâb* isminde tecelli ettiği gibi *zi't-tavl* isminde de tecelli etmesinden dolayıdır. Bu isim *ğâfiru'z-zenb* (günahı bağışlayan) ve *kâbilu't-tevb* (tövbeyi kabul eden) vasıfları ile desteklenirken *şedîdü'l-'ikâb* ismine destekleyici bir ibare getirilmemiştir. Onun azap vermedeki şiddetinden dolayı ise cehennem ahalisinin peşi sıra varılacak güzel yer getirilmiştir.

Kur'ân'daki yirmi sekizinci tevhîd

[O'ndan başka ilâh yoktur. Dönüş ancak O'nadır] sözü, Kur'ân'daki yirmi sekizinci tevhîddir yani *sayrûret* tevhîdidir. Bu tevhîd hüviyet tevhîdindendir ve gerçekte iman makamıdır. Çünkü mümin, imanı hakkında korku ve ümidi eşit olan ve bu ikisinde ayakları denk olan kimsedir. Ona göre Allah'ın ihsanı adaletinde, adaleti ise ihsanında hüküm vermez.

İşaret

Hak Teâlâ'nın *şedîdü'l-'ikâb* ismine destekleyici bir ibare getirilmemiştir. Bu onun azap vermedeki güç iddiasından kaynaklanır. Böylece o, durumu iddia ettiği şeye havale etmiştir ki o ismin yardımcısı yoktur. Onun iddia etmediği şeyin ise yardımcısı vardır. Allah Teâlâ *'ikâb* (azap) kelimesinde *şedîd* (şiddetli) vasfını getirirken *tavl* (lütuf) kelimesinde böyle bir vasfı getirmemiştir. Bundan dolayı onu *ğâfiru'z-zenb* (günahı bağışlayan) ve *kâbilu't-tevb* (tövbeyi kabul eden) vasıflarıyla desteklemiştir. Böylece kullarından anlayış sahibi olanlara, şiddetli azaba karşı günahı bağışlayan ve tövbeyi kabul eden lütuf sahibinin yardımıyla iddiayı terketmenin gereğine işaret etmiştir. Çünkü o insana göre *şedîd* (şiddetli), kendisine karşı konulamayandır. Hâlbuki o, buna karşı koyabilen birisinin olduğunu bilse böyle bir iddiada bulunmaz. Bu yüzden Hak Teâlâ kullarını iddiayı terketmeye karşı uyarmış böylelikle onların işlerini kendisi üstlenmiş, bu sınırda durmaları ve kendisinin hak olduğunu bilmeleri için de bütün davranışlarında onları korumuştur.

مَا يُجَادِلُ فِى آيَاتِ اللّٰهِ إِلَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَا يَغْرُرْكَ تَقَلُّبُهُمْ فِى الْبِلَادِ (٤) كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ
قَوْمُ نُوحٍ وَالْأَحْزَابُ مِنْ بَعْدِهِمْ وَهَمَّتْ كُلُّ أُمَّةٍ بِرَسُولِهِمْ لِيَأْخُذُوهُ وَجَادَلُوا بِالْبَاطِلِ
لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ فَأَخَذْتُهُمْ فَكَيْفَ كَانَ عِقَابِ (٥) وَكَذٰلِكَ حَقَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ عَلَى
الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّهُمْ أَصْحَابُ النَّارِ (٦) الَّذِينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ وَمَنْ حَوْلَهُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ
رَبِّهِمْ وَيُؤْمِنُونَ بِهِ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا وَسِعْتَ كُلَّ شَىْءٍ رَحْمَةً وَعِلْمًا فَاغْفِرْ
لِلَّذِينَ تَابُوا وَاتَّبَعُوا سَبِيلَكَ وَقِهِمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ (٧)

4. Allah'ın âyetleri hakkında inkâr edenlerden başkası tartışmaya girişmez. Onların şehirlerde gezip dolaşmaları seni aldatmasın. 5. Onlardan önce Nûh'un kavmi ve onlardan sonra gelen topluluklar da yalanlamıştı.

Her ümmet kendi peygamberini yakalayıp cezalandırmaya azmetmişti. Hakkı yok etmek için bâtıl şeyler ileri sürerek tartışmışlardı. Bu yüzden onları kıskıvrak yakaladım. Benim cezalandırmam nasılmış, (gördüler)! 6. Böylece rabbinin, inkâr edenler hakkındaki, "Onlar cehennemliklerdir" sözü gerçekleşmiş oldu. 7. Arşı taşıyanlar ve onun çevresinde bulunanlar (melekler) rablerini hamdederek tesbih ederler, O'na inanırlar ve inananlar için (şöyle diyerek) bağışlanma dilerler: "Ey rabbimiz! Senin rahmetin ve ilmin her şeyi kuşatmıştır. O hâlde tövbe eden ve senin yoluna uyanları bağışla ve onları cehennem azabından koru."

[Arşı taşıyanlar ve onun çevresinde bulunanlar rablerini hamdederek tesbih ederler, O'na inanırlar ve inananlar için bağışlanma dilerler] âyetinde sözü edilenler, teshir meleklerinden (yani âmâde kılınan) meleklerdir. Allah Teâlâ başlangıçta ilâhî mertebeyi yeğleyip rablerini hamd ile tesbih etmelerinden, daha sonra da istiğfar etmelerinden dolayı onları övmüştür. Onlara yaraşan da Cenâb-ı Hakk'ın mertebesini öne almaktır. Böylelikle Allah Teâlâ, günah işleyip de ilâhî cezalandırma isimleri kendilerine yöneldiğinde, yine bu isimlerin karşılığında af, bağışlama ve affetme isimleri yöneldiğinde müminlere yardım etmeleri için onları âmâde kılmıştır. Böylece melekler -Allah Teâlâ'nın âyette bize bildirdiğine göre "O (Allah) size merhamet edendir; melekleri de." (Ahzâb, 33/43) Aynı şekilde Allah'ın belirlediği şeylerle sizin için bağışlanma dileyendir- tövbe etmeyen günahkâr müminin hakkında istiğfarda bulunarak [Ey rabbimiz! Senin rahmetin ve ilmin her şeyi kuşatmıştır] derler. Onları bu sözü Allah'ın ilmine teslim olmalarından ve Allah'a karşı edeplerinden kaynaklanmaktadır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın mertebesi, kendisinin tercih edilmesini gerektirir ve Allah'a karşı gelip onun emrini ve şanına yaraşan şeyleri yerine getirmeyene bedduayı gerektirir. Melekler Allah'a karşı edep sahibi varlıklardır. Bundan dolayı "Ey rabbimiz! Senin rahmetin ve ilmin her şeyi kuşatmıştır" demişlerdir, nitekim Cenâb-ı Hak da "Rahmetim her şeyi kuşatmıştır" (A'râf, 7/156) buyurmuştur. İşte bu günahkârlar da "her" lafzının umumîliğine dâhildir. Meleklerden bu sınıf, edep makamında durmuşlardır. Burada onlar ilâhî mertebeyi yaratılmışlara tercih ederek bu sözle onların aleyhinde hükümde bulunmuşlardır. Bundan dolayı onlar [Ey rabbimiz! Senin rahmetin ve ilmin her şeyi kuşatmıştır] âyetinde Allah Teâlâ'nın hakkında haber verdiği hususlarda takdim ve tehir yapmışlardır. Aynı şekilde "Onları kötülüklerden koru" (Ğâfir, 40/9) sözlerini de tehir etmişlerdir. Onların bu sözünde kötülük yapanlar için bağışlanma talebinin kokuları vardır. Çünkü Allah Teâlâ mağfireti her zaman günaha bağlamıştır. Melekler de rahmeti ilmin önüne almışlardır. Nitekim Allah Teâlâ bi-

linmeyi istemiş ve "Rahmetim her şeyi kuşatmıştır." buyurmuştur. Fakat meleklerin "ilmin de" sözleri, Allah Teâlâ'nın "O, her şeyi ilmiyle kuşattı" (Talak, 65/12) sözünden gelmektedir. Bu da Hak Teâlâ'nın bu konumda olduğuna dikkat çeken bir târizdir. Zira o da kendisinden böyle haber vermiştir. Meleklerin duasında "rahmet", kulların ihtiyaçlarının ve Allah'a karşı edebin bir gereği olarak "ilim"den önce zikredilmiştir. Allah Teâlâ ihsan verirken de rahmeti ilmin önüne geçirmiştir. Zira o kulu Hızır'ı zikrederken "Ona katımızdan bir rahmet vermiştik" (Kehf, 18/65) buyurmuştur. Melekler de rahmeti öncelemişler ve dualarında günahkârları zikretmekten imtina etmişlerdir. Kuşkusuz Allah rahmeti ve ilmiyle her şeyi kuşatarak "Ve rahmetim her şeyi kuşatmıştır" (A'râf, 7/156) buyurmuştur. Bu rahmânî ve ilâhî genişlikte, öfkenin zikri geçmemiştir. Öyleyse âlemin dönüp varacağı yerin onun rahmeti olması kaçınılmazdır. Çünkü âlemin Allah'a dönmesi zorunludur. Nitekim "Bütün işler ona döndürülür." (Hûd, 11/123) buyuran odur. Nihayet işler ona döndürüldüğünde onlar aynı zamanda en başa, başlangıca, başlatana dönmüş demektir. Başlangıç (*mebde'*), her şeyi kuşatan rahmettir. Başlatan (*mübdi'*) ise rahmeti ve ilmi her şeyi kuşatandır. O hâlde işler, rahmete dönüşü bilirler. Böylece Allah'ın yarattıklarına yönelik azabın ezelîliğinden emin olurlar. Allah'ın kuşatıcılığını bilenler O'nun rahmetinin kuşatıcılığını da bilir; dolayısıyla bu rahmeti sınırlama altına sokmaz ve herhangi bir varlığa kendisini tahsis etmez. Allah'ın rahmetinin sonu gibi, ilminin sonu da rahmeti kabul eden herkes için geçerlidir. Allah'ın dışındaki her şey hiç kuşkusuz o rahmeti kabul edicidir. Bir ihsan olan kuşatıcı ve genelleyici rahmet önce olmasaydı, Allah Teâlâ'nın âyette zikrettiği bu kuşatıcılıktan O'nun rahmetini olumsuzlayan hakkında azap ebediyen devam ederdi. Fakat rahmetin öne geçmesi, söz konusu inancına karşın rahmetini olumsuzlayan kimse için Hak Teâlâ'dan ummadığı bir rahmetin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Mamafih Hak Teâlâ onu bilgisizliği nedeniyle cezalandırmamıştır. Çünkü o kimse, anlayışında şüphe sahibi olduğu gibi basiret gözü körelmiş ve aklı cehalet bağına hapsolmuştur. Sonra melekler müminlerden tövbe eden kimseler için [Ey rabbimiz! Senin rahmetin ve ilmin her şeyi kuşatmıştır. O hâlde tövbe eden ve senin yoluna uyanları bağışla] diyerek dua etmişlerdir. Böylelikle söz konusu insanlar tövbe ederek ilâhî yakınlık makamında bulunmalarından ve de Allah'a dönmek için O'nun kapısını çalmalarından ötürü onları açıkça zikretmişlerdir. Melekler Hak Teâlâ'nın emir erleridir. Böylece tövbe ile nitelendiklerinden dolayı inananlar için O'ndan bağışlanma dilemişlerdir. Tövbe eden ve Allah'ın yoluna tâbi olanların bağışlanmaları için dualarını takdim etmişlerdir. Allah Teâlâ "İyilik edenlerin aleyhine bir yol (sorumluluk) yoktur." (Tevbe, 9/91) buyurur. Hangi iyilik, tövbe eden ve Allah'ın yoluna

tâbi olandan daha büyüktür. Öte yandan melekler cennet ile cehennem arasında orta bir menzil bulunduğunu bilirler. Burası araftır. Her kim bu menzilde olursa, ne cehennemde ne de cennettedir. Melekler söz konusu menzili bildiklerinden Allah'ın kullarına yönelik lütfu olarak dua ettiği zaman dua edenin duasına icabet ettiğini de bilir ve [Onları cehennem azabından koru] derler. Nitekim melekler ilim ve edep ehlidir. Kuşkusuz onlar Hak Teâlâ'nın kullarından talep ettiği ilâhî edebin aslını bilirler ve Hak Teâlâ'nın yaratıklarını yaratmadaki maksadına vâkıftırlar. Hak Teâlâ, yaratıklarını ancak kendisi için yaratmış ve her şeye yaratılışını o vermiştir. Yaratılışını verdiği şeyler ise ancak ona ait olması uygun düşen şeyler. Durum gerçekleştiği gibi olmasaydı ilâhî mertebeden hükümleri ortaya çıkmayan pek çok isim işlevsiz kalırdı. Allah resûlü sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurur: "Siz günah işlemeseydiniz, Allah Teâlâ günah işleyen başka bir kavim getirir; böylelikle onlar bağışlanma diler, Allah da onları bağışlardı."[1] Böylece Hazreti Peygamber âlemde gerçekleşen her işin ancak ilâhî bir ismin hükmünü ortaya çıkarmak için olduğuna dikkat çekmiştir. Sonra melekler şöyle demiştir:

رَبَّنَا وَأَدْخِلْهُمْ جَنَّاتِ عَدْنٍ الَّتِي وَعَدْتَهُمْ وَمَنْ صَلَحَ مِنْ آبَائِهِمْ وَأَزْوَاجِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ
إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (٨)

8. "Ey rabbimiz! Onları babalarından, eşlerinden ve soylarından iyi olanlarla beraber, kendilerine vaad ettiğin Adn cennetlerine koy. Şüphesiz sen izzet ve hikmet sahibisin."

[Ey rabbimiz! Onları kendilerine vaad ettiğin Adn cennetlerine koy] yani onları arafta bırakma.

[İyi olanlar] sözündeki *vâv* harfi, birliktelik (*me'a*) anlamındadır. Yani melekler, [Onların babalarından, eşlerinden ve soylarından iyi olanlarla beraber] derler.

Onlar Allah'a karşı edebin bir gereği olarak [Şüphesiz sen izzet ve hikmet sahibisin] demişlerdir; "Şüphesiz sen çokça bağışlayan ve merhamet edensin" dememişlerdir. Sonra melekler ademoğullarının kalpleriyle görevli ve ilham sahipleri olan meleklere yardım ederken sözlerine ilave yapmışlardır. Melekler, kulların kalplerine musallat olarak meleklerin Âdemoğullarının kalplerine bıraktığı ilhamlara itiraz eden ve o ilhamlara karşı ilham veren düşmanları olan şeytanlara beddua ederek onlara yardım ederler ve şöyle derler:

1. Müslim, Tevbe 9, 10, 11.

وَقِهِمُ السَّيِّـَٔاتِ وَمَن تَقِ السَّيِّـَٔاتِ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمْتَهُ وَذَٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (٩)

9. "Onları kötülüklerden koru. Sen o gün kimi kötülüklerden korursan, ona rahmet etmiş olursun. İşte bu büyük başarıdır."

Birinci vecih

[Onları kötülüklerden koru] ifadesi şeytanlara karşı meleklerin yardımıdır.

İkinci vecih

Bilmelisin ki bağışlanmanın iki derecesi vardır. Birinci derece günahkârların günahlarına karşılık cezalandırılmaktan perdelenmesidir. Diğer derece ise genel anlamda günah işlemekten perdelenmektir. Söz konusu bu perde, korunma (*'ismet*) perdesidir. Allah Teâlâ birinci perde hakkında [Onları cehennem azabından koru] buyurmuştur. Bağışlanmadaki diğer perde hakkında ise [Onları kötülüklerden koru] buyurmuştur, yani onları başlarına kötülüklerin gelmesinden koru anlamındadır. Kuşkusuz o kimse inayette yetkindir. Bağışlanmanın başka bir perdesi bulunmaz. Günahkâr ile azabı ayıran perde, cömertlik, af, bağışlama ve müsamaha perdesidir. Kul ile günahı ayıran perde ise ilâhî inayet, ihtisas ve korunma (*'ismet*) perdesidir. Bu durumu bir korku, umut ya da utanma duygusu gerektirir. Süheyb hakkında "Süheyb ne güzel bir kuldur. Allahtan korkmasa bile O'na isyan etmezdi"[2] denilmesi de benzer bir durumdur. Sonra melekler [O gün kimi kötülüklerden korursan] sözleriyle lütuf dilemişlerdir. [O gün]den maksat kıyamet günüdür. [Kimi kötülüklerden korursan] ise "masumları onlardan kötülüklerin meydana gelmesinden korursan" demektir. Yani onu koruduğun gün [ona rahmet etmiş olursun]. Âyette meleklerin [Senin rahmetin her şeyi kuşatmıştır] sözleri zikredilmiştir. Onların sözleri bu ikisinin ortasında gelmiştir. Sanki bu ilâhî mertebeyi tercih etmek anlamına gelmektedir. [İşte bu büyük başarıdır.]

---

2. "Irâkî ve daha başkaları bu hadis hakkında şöyle demişlerdir: 'Bunun aslı yoktur ve herhangi bir hadis kitabında bu lafızla gelen bir hadis bulunmamaktadır.'" (Suyûtî, *Tedrîbü'r-Râvî Hadis Usûlü*, II, 334, çev. M. Enes Topgül, Faik Akcaoğlu, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.)

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنَادَوْنَ لَمَقْتُ اللَّهِ أَكْبَرُ مِنْ مَقْتِكُمْ أَنْفُسَكُمْ إِذْ تُدْعَوْنَ إِلَى الْإِيمَانِ فَتَكْفُرُونَ (١٠) قَالُوا رَبَّنَا أَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَأَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ فَاعْتَرَفْنَا بِذُنُوبِنَا فَهَلْ إِلَى خُرُوجٍ مِنْ سَبِيلٍ (١١)

10. İnkâr edenler var ya, muhakkak onlara: "Allah'ın (size) gazabı, sizin kendinize olan gazabınızdan daha büyüktür. Çünkü siz imana çağırılırdınız da inkâr ederdiniz" diye seslenilir. 11. Onlar da şöyle derler: "Ey rabbimiz! Bizi iki defa öldürdün, iki defa da dirilttin. Günahlarımızı kabulleniyoruz. Şimdi (bu ateşten) bir çıkış yolu var mı?"

Şüphesiz Allah Teâlâ kendilerinden söz alınmasına karşılık kendi aleyhlerine yaptıkları şahitliği kıyamet günü kullarına hatırlatır. Onlar şöyle derler: [Ey rabbimiz! Bizi iki defa öldürdün, iki defa da dirilttin. Günahlarımızı kabulleniyoruz. Şimdi (bu ateşten) bir çıkış yolu var mı?] Yani ölümden sonra hayatı, hayattan sonra da ölümü iki kez kabul ettiğimiz gibi bunu defalarca kabul etmemiz imkânsız değildir. Dolayısıyla onlar nimet yurdunun (cennet) varisleri olacakları amelleri işlemek için Allah'tan kendilerini dünya hayatına döndürerek kendilerine ihsanda bulunmasını istemişlerdir. Bunu söylediklerinde azapları için belirlenen süre sona ermemişti. Allah Teâlâ onların cehennem ehli olacaklarını ve onun bilgisinde onların ateşten başka doldurabilecekleri bir yerin bulunmadığını takdir ettiğinde şöyle buyurmuştur: "Eğer (dünyaya) geri döndürülseler yine kendilerine yasak edilen şeylere döneceklerdir." (En'âm, 6/28) Binaenaleyh onlar karşı gelmelerinden dolayı hak ettikleri cehenneme gireceklerdir.

ذَلِكُمْ بِأَنَّهُ إِذَا دُعِيَ اللَّهُ وَحْدَهُ كَفَرْتُمْ وَإِنْ يُشْرَكْ بِهِ تُؤْمِنُوا فَالْحُكْمُ لِلَّهِ الْعَلِيِّ الْكَبِيرِ (١٢)

12. Bu, sizin tevhîd çerçevesinde Allah'a çağrıldığında inkâr etmeniz, O'na ortak koşulduğunda ise inanmanız sebebiyledir. Artık hüküm yüce ve büyük Allah'a aittir.

Yüce (*el-'Aliyy*) ve büyük (*el-Kebîr*) olan Hak Teâlâ celâl nitelikleriyle kullarına görünendir. Bununla amaçlanan, kulun onun tevfik ve zıddının mahalli olduğunu ayrıca emredilen ve yasaklanan durumlara karşı güç ve kuvvetin yalnızca Allah'a mahsus olduğunu bilmesidir. Öyleyse hüküm, yüce ve büyük Allah'a aittir.

Sebe sûresi 23. âyete müracaat etmelisin.

هُوَ الَّذِي يُرِيكُمْ آيَاتِهِ وَيُنَزِّلُ لَكُمْ مِنَ السَّمَاءِ رِزْقًا وَمَا يَتَذَكَّرُ إِلَّا مَنْ يُنِيبُ (١٣) فَادْعُوا
اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ (١٤) رَفِيعُ الدَّرَجَاتِ ذُو الْعَرْشِ يُلْقِي الرُّوحَ
مِنْ أَمْرِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ لِيُنْذِرَ يَوْمَ التَّلَاقِ (١٥)

13. O, size âyetlerini gösteren, sizin için gökten bir rızık indirendir. Ancak O'na yönelen, düşünüp ibret alır. 14. O hâlde, kâfirlerin hoşuna gitmese de siz dini Allah'a has kılarak O'na ibadet edin. 15. O, dereceleri hakkıyla yükseltendir, arşın sahibidir. Buluşma günü hakkında (insanları) uyarmak için, emrinden olan ruhu kullarından dilediğine kendi gönderir.

[O, dereceleri hakkıyla yükseltendir]: Yükseklik, Hak Teâlâ için onun zâtı gereği bir nitelik iken kul için geçici bir niteliktir. Hak Teâlâ kulları için ortaya çıktığı dereceler yaratmıştır. Kuşkusuz ilâhî isimlerden her ismin başkasına ait olmayan bir mertebesi vardır. Mertebelerin sonu gelmez. Onlar, içerisinde yüksek ve daha yükseğin bulunduğu derecelerdir. Yüksek olmayan hiçbir mertebe yoktur. Yükseklikte, üstünlük yarışı (*mufâdale*) söz konusudur. Hak Teâlâ'nın derecelerinin ise sonu yoktur. Çünkü tecelli, söz konusu derecelerdedir. Tecellinin ise sonu bulunmaz. Diğer yönden Hak Teâlâ'nın [O, dereceleri hakkıyla yükseltendir] buyruğu ancak onun yaratıklarına yöneliktir. Zira rütbe vasıtasıyla üst ve ast bilinir, Allah ile âlim ayırt edilir ve ilâhî isimlerin üzerinde bulunduğu, genel ve özel olarak taalluk eden hakikatler ortaya çıkar.

Birinci vecih

[O, arşın sahibidir]: Nebîlik bu menzilden belirlenir. Dereceleri hakkıyla yükselten ve arşın sahibi olan Hak Teâlâ, kulunu güzel ahlâk ve herkesin şükran duyduğu iyi amellerle o nebîlik makamına yerleştirir. Söz konusu iyi amelleri kalpler tanır, nefisler inkâr etmez, akıllar gösterir, gayelere uygun düşer, hastalıkları yok eder. Kul, dereceleri hakkıyla yükselten ve arşın sahibi olan Hak Teâlâ'dan bu mertebeye nâil olduğunda ve Hak Teâlâ bu mertebeye erişen kuluna, onu vekil ve halife yapma bakışıyla baktığında, emrinden olan ruhu kendisine inayet edilmiş bu halifenin kalbine ona haber vermek üzere gönderir. İşte bu, teşrîden kaynaklanan nebîliktir. Hak Teâlâ şöyle buyurur: [Buluşma günü hakkında (insanları) uyarmak için, emrinden olan ruhu kullarından dilediğine kendi gönderir.] Uyarmaya (*inzâr*) gelince o, daima teşrîden kaynaklanan nebîliğe bitişiktir.

İkinci vecih

[O, dereceleri hakkıyla yükseltendir, arşın sahibidir. Ruhu gönderir]: Cisimlerin dış varlıklarının (*a'yân*) ruhlarla hayat bulduğu gibi kalplerin de ilimle hayat bulmasından dolayı Hak Teâlâ âyette "ilm"i "rûh" olarak isimlendirmiştir. Melekler Allah kullarının kalplerine onu indirir, gönderir ve vahyeder. "Allah, melekleri emrinden olan ruh ile kullarından dilediğine indirir" (Nahl, 16/2) âyetinde buyrulan husus da böyledir. İşte bu, vasıtayla gerçekleşen ruhun/ilmin inişidir. Allah Teâlâ aynı şekilde kulları hakkında vasıtasız olarak da ruhu/ilmi gönderebilir. Onu göndermesi ve vahyetmesi, [Emrinden olan ruhu gönderir] ve "Biz emrimizden olan bir ruhu sana vahyettik" (Şûrâ, 42/52) âyetlerinde ifade edilir.

[Kullarından dilediğine] âyetinde ise nekira olan *men* sözcüğünü getirmiştir. Dolayısıyla Hak Teâlâ ile kullarından dilediği kimse arasındaki ruh, müjdelemek ve uyarmak içindir. Bu ruh, meleğin indirmesi ya da Allah'ın ilkası ve vahyi ile indiğinde kendisine indirilen kimse bununla hayat bulur. Böylelikle o kimse fikir ve tereddüt sahibi değil müşahede ve vecd sahibi olur. Yine o, sahibini kesinlik derecesinden nazarî düşünce düzeyine indirecek kuşku içerebilen bilgi sahibi de değildir. O hâlde seçilmiş kul ya yükselir ve görür ya da bulunduğu yerde kendisine ruh indirilir.

[Buluşma günü hakkında (insanları) uyarmak için] âyetinde ise şeriatta ya da hükümde bulunmayan bir hususu değil aksine "uyarma"yı getirmiştir. Nitekim velî; müjdeleyici ve uyarıcı olabilirken, şeriat getiren olamaz. Çünkü teşrî vasıtasıyla gelen, risâlet ve nübüvvet sona ermiştir. Dolayısıyla Hazreti Peygamber'den sonra ne resûl ne de nebî gelmeyecektir. Yani artık ne şeriat getiren bir kimse ne de yeni bir şeriat olmayacaktır.

Bilmelisin ki -yönetici değil- âmâde kılınmış nuranî ruhlar, Hak Teâlâ'nın o kul hakkındaki muradına göre emirleri, ilâhî durumları ve hayırlı işleri âriflerin kalplerine indirir. Böylelikle kendisine indirdikleriyle o kulu yükseltir ve uzak perdelerden en yakın perdeye yaklaştırır. Nihayet Hak Teâlâ vasıtaların ortadan kalkmasıyla onu dost edinir. Nitekim Hak Teâlâ bu âyette [O, emrinden olan ruhu kullarından dilediğine kendi gönderir] buyururken Nahl sûresinde "Allah, 'Benden başka ilâh yoktur. Öyle ise bana karşı gelmekten sakının.' diye (insanları) uyarmaları için emrinden olan ruh ile melekleri kullarından dilediğine indirir" buyurmuştur. Söz konusu bu âyette Hak Teâlâ "O'ndan başka" dememiştir. Dolayısıyla ruh, Allah katından kullarının kalbine ilham edilen; Allah'ın emri ise onu ilham edendir. Bu ruh ise "Benden başka ilâh yoktur. Öyle ise bana karşı gelmekten sakının." âyetinin suretidir. Zira

burada vasıtalar ortadan kalkmıştır. Çünkü indirilen vahiy bizzat ruhun kendisidir. İlham eden ise Allah Teâlâ'dır, başkası değildir. İşte bu ruh, meleğin kendisi değil, "me'leke"nin (risâlet) kendisidir. Bu ruhu melekler kendi cinslerinden olmadığı için tanımazlar. Çünkü o taşınmaz bir ruhtur ve nuranî değildir. Melek ise nur içinde bulunan bir ruhtur. Meleklere gelince onlar bazen "Onu senin kalbine Rûhu'l-emîn indirmiştir" (Şu'arâ 26/193-194) âyetinde belirtildiği üzere resûllerin hizmetine verilirler. Nitekim (âyette belirtilen söz konusu Rûhu'l-emîn) resûlün resûlüdür (yani elçinin elçisidir). Melekî ruhların kulların kalplerine inmesine gelince ise onlar ancak rab olan Allah'ın emriyle inerler. Bunun anlamı Allah'ın hitap mertebesinden onlara inmeyi emretmesi demek değildir. Oysa Allah, meleklerin kendisine indirdikleri kimsenin suretinde makamlarına yaraşmayan şeyleri onlara ilham eder. Böylelikle Allah Teâlâ'nın onlardan kendilerinde buldukları ve makamlarına münasip olmayan vahyi indirmelerini murad ettiğini ve de bu vahyin beşere özgü niteliklerden olduğunu bilirler. Ayrıca onlar suretler içerisinde kendisine vahiy indirilenin suretini de müşahede ederler. Söz konusu suretlerin melekler katındaki tesbihleri ise, sarkıtılıp kaldırılan örtülerden dolayı "Ey güzeli açığa çıkaran, çirkini örten!" şeklindedir. Böylelikle onlar söz konusu suretlerden onların yeryüzündeki sahibinin kim olduğunu anlarlar ve söz konusu sahibine inerek kendilerine ilham edileni ona ilham ederler. O hâlde ruhlar gaybın bilgilerini, kulların kalplerine indirir. Onları tanıyan, kendilerini edeple karşılar ve edeple onlardan [bilgileri] alır. Onları tanımayan ise gaybın bilgisini onun kimden olduğunu bilmeksizin alır. Kahinler, zecr yapanlar, havatır sahipleri ve ilham ehli de böyledir; kalplerinde söz konusu bilgiyi bulurlar, fakat onu kimin getirdiğini bilmezler. Allah dostları ise ruhların kalplerine inmesini müşahede ederler, fakat onu indiren meleği -kendisine indirilenin nebî ya da resûl olması istisna- göremezler. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "O, emrinden olan ruh ile melekleri kullarından dilediğine indirir." (Nahl, 16/2) Velîler, melekleri görür, fakat onları ilham ederken göremezler. Ya da ilhamı görür ve onun melekten olduğunu -onu görmeden- bilirler. O hâlde nebî ya da resûlden başkası "meleği" ve "ondan gelen ilhamı" görme özelliklerini şahsında toplayamaz. İşte bu yönüyle "nebî" yani indirilmiş şeriat sahibi peygamber, "velî"den farklılaşır ve ayrılır. Allah Teâlâ, meşrû hükümlerin indirilme kapısını kapatmıştır. Oysa söz konusu hükümlerin bilgisinin velî kullarının kalplerine indirilme kapısını kapatmamış ve o hükümlerin bilgisine yönelik ruhanî indirmeyi (*tenezzül*) onlar için bâki kılmıştır. Bununla onların tâbi oldukları resûl gibi o hükümlerin bilgisiyle Allah'a davet ederken basiret üzere olmaları amaçlanmıştır. Bu nedenle Hak Teâlâ "Ben ve bana uyanlar basiret üzere [yani bilerek] Allah'a çağırırız" (Yûsuf, 12/108) buyurmuştur.

İşte bu onlara göre en ufak bir töhmet barındırmayan bir bilgi edinme yoludur. İlhamın nasıl gerçekleşeceği ise zevke dayalıdır -ki o hâldir-. Dolayısıyla kendisine ilham verilenin kalbi, gelecek ilhamlara yatkın olması gerekir. Yatkın olmasa kabul gerçekleşmezdi. Yatkınlık (*istidâd*) ise kabulde değildir. O ancak ilâhî bir tahsistir. Hazreti Peygamber, Kur'ân'ı hıfzeden kimse hakkında "Nebîlik onun iki yanı arasına girmiştir" buyurmuştur. O kimse Kur'ân'ı "istizhar" edendir. O ruhun indirmesiyle kalbine inmenin zevkine sahiptir. Kur'ân'ın istizhar edilmesi de budur. Yani "onu ezberleyerek almak" demektir. İşte Allah'ın dilediği kullarında bu tenezzül, yani Kur'ân'ın velî kulların kalplerine inmesi devam eder; onlar tarafından hıfz edilmekle sona ermez. Fakat onlar inzâlin zevkine sahiptirler.

يَوْمَ هُمْ بَارِزُونَ لَا يَخْفَى عَلَى اللّٰهِ مِنْهُمْ شَيْءٌ لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ (١٦)

16. O gün onlar ortaya çıkarlar. Onların hiçbir şeyi Allah'a gizli kalmaz. Bugün mülk (hükümranlık) kimindir? Tek olan, her şeyi kudret ve hâkimiyeti altında tutan Allah'ındır.

Çünkü ilâhlık iddiasında bulunan hiçbir iddia sahibi bâki kalmamıştır. Kuşkusuz Hak Teâlâ, ilâhî mertebede yaratma iddiaları ortaya çıktığından bu dünyada onu görmeye bir yol bırakmamıştır. Hak Teâlâ'nın âhirette zuhur etmesiyle birlikte hiç kimse ilâhlık iddiasında bulunmaya cesaret edemez. Nitekim âhiret yurdunda cebir (zorunluluk) hükmü ortaya çıkar. Dolayısıyla asla orada itirazcı kimse kalmaz. Orada mülk, bir (*el-Vahid*) ve kahır sahibi (*el-Kahhâr*) olan Allah'a ait olur ve iddialar sahiplerinden kaybolur gider.

الْيَوْمَ تُجْزَى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ لَا ظُلْمَ الْيَوْمَ إِنَّ اللّٰهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ (١٧) وَأَنْذِرْهُمْ
يَوْمَ الْآزِفَةِ إِذِ الْقُلُوبُ لَدَى الْحَنَاجِرِ كَاظِمِينَ مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ حَمِيمٍ وَلَا شَفِيعٍ يُطَاعُ
(١٨) يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ وَمَا تُخْفِي الصُّدُورُ (١٩)

17. Bugün herkese kazandığının karşılığı verilir. Bugün asla zulüm yoktur. Şüphesiz Allah hesabı çabuk görendir. 18. Yaklaşmakta olan gün konusunda onları uyar. O gün yürekler gam ve tasa ile dolu, (sanki) gırtlaklara dayanmıştır. Zalimlerin ne sıcak bir dostu ne de sözü dinlenir bir şefaatçisi vardır. 19. Allah, gözlerin hain bakışını ve kalplerin gizlediğini bilir.

Yani Allah Teâlâ gözlerin hainliğini ve nasıl hain olduğunu bilir. O, "gözlerin işaret ve ima ettiklerini bilir." dememiştir. Zira işaret edilen, bunu bi-

lir. Bu bir övgü olmaz; fakat Allah'ın kendisine bunu bildirdiği kimseler hariç herkes onun hain olduğunu bilemez. Nitekim o iyilikte, övülmüş hainlik iken; kötülükte, yerilmiş hainliktir. O her iki durumda da hain olma niteliğini sürdürür. Gözlerin hain bakışı, kendisinden uzaklaşılamayan bir hâldir. Ondan uzaklaşabilmenin en ileri düzeyi, kötülükte kendisinden uzaklaşmaktır. İyilik hakkında ise bazen onu iyilikte, övülmüş bir yol edinmişlerdir. Büyük birisi, huzurunda bulunan kimse için emrinde bulunanlardan birine huzurdaki kimseye hibe etmek üzere mal ya da hediye getirmesini ima eder. Hakkında imada bulunulan kimse söz konusu hayrın farkına varmadığından bu göz ile ima olur, lafız ile açıklama olmaz. İşte bu "gözün hain bakışı" (*hâinetu'l-'ayn*) olarak isimlendirilmiştir. Çünkü nefiste bulunanları açığa çıkarmak gözün niteliği değil de sözün/konuşmanın niteliğidir. Nefiste bulunanları "işaret" yoluyla açığa çıkarmak gözün gücü dâhilinde olsa bile ona ait olan "bakmak"tır. Gözde konuşma niteliğinden bulunan şey ise gözde yer alan ve konuşma niteliğine ait bir emanettir. Göz herhangi bir hususta bu emanet hakkında "ima" ya da "işaret" ile tasarrufta bulunduğunda kuşkusuz, kendisine emanet edilen hususta "konuşma"ya hainlik etmiştir. Bu nedenle o "gözlerin hain bakışı" (*hâinetu'l-a'yun*) olarak isimlendirilmiş ve "hainlik" ile nitelenmiştir. Hainlik ise emanette tasarrufta bulunmak demektir. Zira emanet, sana ait bir mülk değildir ve sen onu sahibine ulaştırmakla yükümlüsün. Bir şahıs hakkında iyilik ya da kötülük yapmak gerekebilir. Gözün işaret ettiği kimse için bunu açığa çıkarmak onun gücü dâhilindedir. Bu durumda göz, bunun "konuşma"nın niteliği olduğunu bilir, fakat onu eyleme dönüştürmez ve söz konusu emaneti dile ulaştırır da dil onu söylerse (*nutk*), kuşkusuz bu göz emaneti sahibine ulaştırmış ve ona hainlik etmemiş olur. Mekke'nin fethi esnasında Hazreti Peygamber'in, öldürülmesini istediği adamlardan birisi onun önünde durup, ihtiyacını gördükten sonra da çekip gidince Hazreti Peygamber "Önümde durduğunda onu niçin öldürmediniz?" deyince sahabîler "Göz ucuyla bize ima etseydin ya" dediler. Bunun üzerine Hazreti Peygamber "Bir peygambere gözü hain bakışlı olmak yaraşmaz" demiştir.[3] Hain bakışlı olmak, iyilikte meydana gelmez. Hazreti Peygamber'den gelen bir iyilikte bile olsa durum aynıdır. Bunun nedeni nefsin ona alışık olmamasıdır. Zira nefis iyilikte ona eşlik ettiği için kötülükte de onu kullanabilir. Çünkü nefis, tabiatı gereği âdetin dışına çıkabilir. Bu durumu sana açıkladıktan sonra; artık gözlerin hain bakışından "kalbe gelen özel bir dikkat" ile yapabildiğin kadar sakın. Çünkü sen masum değilsin. "Kuşkusuz onun kâmil olduğuna şahitlik eden ve konuşmaktan menedilen kimse de yani Meryem de işaret

---

3. Nesâî, Tahrîmu'd-Dem 14.

etmiştir. O, Îsâ aleyhisselâma ona durumunu sormalarını işaret etmiştir." dersen, deriz ki: Meryem, kemali o esnada değil ondan sonra elde etmiştir. Dikkat etmiyor musun, Zekeriya aleyhisselâma "Alametin, işaretle anlaşma (remiz) dışında insanlarla üç gün boyunca konuşmamandır." (Meryem, 19/10) denilmiştir. Remiz, "işaret"le gerçekleşir. Zira işaret, talep edilen durumda daha belirgindir. Dahası işaret, konuşanın hâl karinesine ihtiyaç duyduğu yerlerde kendisine işaret edilenin ismini telaffuz etmekten daha etkili bir bildirimdir. Hatta Zeyd'in hazır bulunduğu bir ortamda bir şahıs diğerine "Zeyd'e şunu şunu söyle" dese işiten şahsın onu bundan başka bir Zeyd olarak anlaması ihtimal dâhilindedir. Oysa konuşan, yalnızca hazır bulunan Zeyd'i kastetmiştir. Fakat onun ismini telaffuz etmeyi bırakıp ona eli ya da gözüyle işarette bulunmuş olsa ve ona işaret ederek "Buna söyle" demiş olsa daha fasih ve müphemlik ve belirsizlikten daha uzak olurdu.

"Harf"e gelince o farklı durumlara yönelik olması muhtemel kapalı (mücmel) bir lafızdır.

وَاللّٰهُ يَقْضِي بِالْحَقِّ وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَقْضُونَ بِشَيْءٍ إِنَّ اللّٰهَ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ
(٢٠) أَوَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ كَانُوا مِنْ قَبْلِهِمْ كَانُوا
هُمْ أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَآثَارًا فِي الْأَرْضِ فَأَخَذَهُمُ اللّٰهُ بِذُنُوبِهِمْ وَمَا كَانَ لَهُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ وَاقٍ
(٢١) ذٰلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانَتْ تَأْتِيهِمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَكَفَرُوا فَأَخَذَهُمُ اللّٰهُ إِنَّهُ قَوِيٌّ شَدِيدُ
الْعِقَابِ (٢٢) وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسٰى بِآيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُبِينٍ (٢٣) إِلٰى فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَقَارُونَ
فَقَالُوا سَاحِرٌ كَذَّابٌ (٢٤) فَلَمَّا جَاءَهُمْ بِالْحَقِّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا اقْتُلُوا أَبْنَاءَ الَّذِينَ آمَنُوا
مَعَهُ وَاسْتَحْيُوا نِسَاءَهُمْ وَمَا كَيْدُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ (٢٥) وَقَالَ فِرْعَوْنُ ذَرُونِي أَقْتُلْ
مُوسٰى وَلْيَدْعُ رَبَّهُ إِنِّي أَخَافُ أَنْ يُبَدِّلَ دِينَكُمْ أَوْ أَنْ يُظْهِرَ فِي الْأَرْضِ الْفَسَادَ (٢٦) وَقَالَ
مُوسٰى إِنِّي عُذْتُ بِرَبِّي وَرَبِّكُمْ مِنْ كُلِّ مُتَكَبِّرٍ لَا يُؤْمِنُ بِيَوْمِ الْحِسَابِ (٢٧)

20. Allah hak ve adaletle hükmeder. Allah'tan başka taptıkları ise hiçbir hükümde bulunamazlar. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir. **21.** Onlar yeryüzünde dolaşıp, kendilerinden öncekilerin akıbetlerinin nasıl olduğuna bakmadılar mı? Onlar, kendilerinden daha güçlü ve yeryüzündeki eserleri daha üstündü. Böyle iken Allah, günahları sebebiyle onları yakaladı. Onları Allah'ın azabından koruyacak hiç kimse olmadı. **22.** Bunun sebebi şu idi: Peygamberleri onlara apaçık mûcizeler getiriyorlardı da onlar inkâr ediyorlardı. Bu yüzden Allah da onla-

rı yakalayıverdi. Şüphesiz O güçlüdür, cezası da çok şiddetlidir. 23-24. Andolsun ki biz Mûsâ'yı mûcizelerimizle ve apaçık bir delille Firavun'a, Hâmân'a ve Kârûn'a gönderdik. Onlar ise; "Bu çok yalancı bir sihirbazdır." dediler. 25. Mûsâ onlara tarafımızdan gerçeği getirince, "Onunla beraber iman edenlerin oğullarını öldürün, kadınlarını sağ bırakın" dediler. Fakat kâfirlerin tuzağı hep boşa çıkmıştır. 26. Firavun dedi ki: "Bırakın beni Mûsâ'yı öldüreyim. (Faydası olacaksa) Rabbini yardıma çağırsın! Çünkü ben onun, dininizi değiştireceğinden yahut yeryüzünde bozgunculuk çıkaracağından korkuyorum." 27. Mûsâ da, "Ben hesap gününe inanmayan her kibirliden, benim de rabbim, sizin de rabbiniz olan Allah'a sığınırım." dedi.

Benzerlerine karşı yalnızca onların benzerleri olduğunu bilmeyen kimse büyüklenir. Bir şey kendisine karşı nasıl büyüklenemez ise aynı şekilde benzerlerine karşı da büyüklenemez. Allah'ın yaratıklarına karşı büyüklenmeyen kimse, Allah Teâlâ'nın varlıkları kendisine bağlı yaratıklarına vermesi gibi onlara gereken haklarını vermiştir.

وَقَالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ إِيمَانَهُ أَتَقْتُلُونَ رَجُلًا أَنْ يَقُولَ رَبِّيَ اللَّهُ وَقَدْ جَاءَكُمْ
بِالْبَيِّنَاتِ مِنْ رَبِّكُمْ وَإِنْ يَكُ كَاذِبًا فَعَلَيْهِ كَذِبُهُ وَإِنْ يَكُ صَادِقًا يُصِبْكُمْ بَعْضُ الَّذِي
يَعِدُكُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ كَذَّابٌ (٢٨) يَا قَوْمِ لَكُمُ الْمُلْكُ الْيَوْمَ ظَاهِرِينَ
فِي الْأَرْضِ فَمَنْ يَنْصُرُنَا مِنْ بَأْسِ اللَّهِ إِنْ جَاءَنَا قَالَ فِرْعَوْنُ مَا أُرِيكُمْ إِلَّا مَا أَرَى وَمَا
أَهْدِيكُمْ إِلَّا سَبِيلَ الرَّشَادِ (٢٩) وَقَالَ الَّذِي آمَنَ يَا قَوْمِ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ مِثْلَ يَوْمِ
الْأَحْزَابِ (٣٠) مِثْلَ دَأْبِ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَالَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا
لِلْعِبَادِ (٣١) وَيَا قَوْمِ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ يَوْمَ التَّنَادِ (٣٢)

28. Firavun ailesinden, imanını gizlemekte olan mümin bir adam şöyle dedi: "Rabbim Allah'tır, dediği için bir adamı öldürecek misiniz? Hâlbuki o, size rabbinizden apaçık mûcizeler getirdi. Eğer yalancı ise, yalanı kendi aleyhinedir. Eğer doğru söylüyorsa, sizi tehdit ettiği şeylerin bir kısmı başınıza gelecektir. Şüphesiz Allah, aşırı giden, yalancılık eden kimseyi doğru yola eriştirmez. 29. Ey kavmim! Bugün yeryüzüne hâkim kimseler olarak iktidar ve saltanat sizindir. Ama başımıza geldiğinde bizi, Allah'ın azabından kim kurtarır?" Firavun, "Ben size ancak kendi görüşümü bildiriyorum ve sizi ancak doğru yola götürüyorum." dedi. 30-31. İman etmiş olan adam dedi ki: "Ey kavmim! Şüphesiz ben, Nûh

kavmi, Âd kavmi, Semûd kavmi ve onlardan sonra gelen toplulukların başına gelen olayların sizin de başınıza gelmesinden korkuyorum. Allah kullarına asla zulmetmek istemez. 32. Ey kavmim! Gerçekten sizin için, o bağrışıp çağrışma gününden korkuyorum."

İnsanlar o vakit cehennemden korkarak ve kıyamet günü gördükleri korkunun büyüklüğünden ürkerek kaçıştıklarında melekleri, sınırlarını aşmayan saflar hâlinde bulurlar. Böylelikle gerçek hükümdarın engelleyici melekleri onları mahşere yönlendirir. Peygamberleri "Geri dönün! Geri dönün!" diye onlara bağırırken onlar da birbirleriyle bağrışıp çağrışırlar. İşte o gün bağrışıp çağrışma (*tenâd*) günüdür.

يَوْمَ تُوَلُّونَ مُدْبِرِينَ مَا لَكُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ (٣٣)

33. Arkanıza dönüp kaçmaya çalışacağınız gün Allah'a karşı sizi koruyan bulunmaz. Allah kimi saptırırsa artık onu doğru yola iletecek de yoktur."

Yani ona sığınırsınız. Öyleyse kıyamet gününü, o gönün korkusunu ve insanların o günde karşılaşacağı şeyleri düşün.

وَلَقَدْ جَاءَكُمْ يُوسُفُ مِنْ قَبْلُ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا زِلْتُمْ فِي شَكٍّ مِمَّا جَاءَكُمْ بِهِ حَتَّى إِذَا
هَلَكَ قُلْتُمْ لَنْ يَبْعَثَ اللَّهُ مِنْ بَعْدِهِ رَسُولًا كَذَلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ مُرْتَابٌ (٣٤)
الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ أَتَاهُمْ كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ وَعِنْدَ الَّذِينَ آمَنُوا
كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى كُلِّ قَلْبِ مُتَكَبِّرٍ جَبَّارٍ (٣٥)

34. Andolsun, daha önce Yûsuf da size apaçık deliller getirmişti de onun size getirdikleri hakkında şüphe edip durmuştunuz. Daha sonra o ölünce de "Allah ondan sonra aslâ peygamber göndermez." demiştiniz. İşte Allah aşırı giden şüpheci kimseleri böyle saptırır. 35. Onlar kendilerine gelmiş hiçbir delil olmaksızın, Allah'ın âyetleri hakkında tartışan kimselerdir. Bu ise Allah katında ve iman edenler katında büyük öfke ve gazap gerektiren bir iştir. Allah, her kibirli zorbanın kalbini işte böyle mühürler.

[Allah, her kibirli zorbanın kalbini işte böyle mühürler]: Bu, Allah'ın gizli rahmetinden kaynaklanır. Şüphesiz Hak Teâlâ, kavminde kibir ve zorbalık niteliğiyle ortaya çıkan herkesin kalbini mühürlemiştir. Onların bu mührü, inayetin mühürlenmesi sebebiyle yapmıştır. Zira onlar bu mühürden dolayı kendi nefislerinde buldukları zorunlu bilgiyle zelil ve hakir olurlar. Bina-

enaleyh Allah'a karşı kibir, yaratılmışın kalbine asla sirayet edemez. Yaratılmıştan kibir özellikleri ortaya çıkar ise bu dış görünüştedir, iç görünüşte değildir. Allah Teâlâ, ilâha ait büyüklüğün (*kibriyâ*) oraya asla girememesi için her kibirli zorbanın kalbini mühürler. Çünkü bu nitelik yalnızca sınırlı olmayan kimsenin şanına yaraşır; o da Hak Teâlâ'dır. Dolayısıyla dış görünüşte olsa bile kalbe kibir ve zorbalık sirayet edemez. Zira insan, kalbinde, kendisiyle kibirlenip zorbalık yaptığı insanlar arasında aslı itibariyle bir farkın bulunmadığını bilir. Dolayısıyla kişinin dış görünüşünde olsa bile kalbine kibir giremez. Çünkü aslı itibariyle zillet, fakirlik ve muhtaçlık onun yaratılışında vardır; bunu kendinden inkâr edemez. Bu, ilâhî mührün söz konusu niteliklerin kalbe girmesini engelleyeceği anlamına gelmektedir. Kişide -ya düşünce ve tahayyülünde ya da nefsü'l-emirde- zâhiren kavmine karşı kibir ve zorbalık görünürken o, kalbinde böylesi kibir ve zorbalıktan korunmuştur. Çünkü o âcizliğini, zilletini ve tüm varlıklara muhtaçlığını bilir. Pire ısırığı ona elem verir, küçük-büyük hacetini gidermek için tuvalete gitmesi zorunludur ve açlık elemini gidermek için birkaç dilim ekmeğe muhtaçtır. Gece gündüz bu niteliğe sahip bir kimsenin kalbinde kibir ve zorbalık nasıl bulunabilir ki? İşte bu o kimsenin kalbindeki ilâhî mühürdür, dolayısıyla oraya öylesi hiçbir nitelik sirayet edemez. Kuşkusuz *el-Ğayûr* ismi, Hak Teâlâ'nın bir niteliği olarak onun rab olduğu gerçeğinin oraya girmesini engelleyerek her kalbi mühürlemiştir. O sebeple hiç kimse kalbinde onun rab ve ilâh olduğu gerçeğine ulaşamaz. Bilakis kendisinin fakir, muhtaç ve zelil birisi olduğunu kendisinden bilir. Bu özelliğin onun dış görünüşünde ortaya çıkması ise müsellemdir. Allah bu nitelikler için kişinin orada bu özelliklerle görüneceği fakat kınanmayacağı yerler belirlediği gibi kınanacağı yerler de belirlemiştir. Bir kudsî hadiste Hak Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Büyüklük (*kibriyâ*) ridamdır, yücelik (*azamet*) ise izarımdır. Kim bunlardan herhangi birisinde bana itiraz ederse ona azap ederim."[4] Büyüklük ve yücelik Allah Teâlâ'nın kendisinden başkasına ait olmaktan kıskandığı niteliklerdendir. Nitekim söz konusu nitelikleri kendisine tahsis etmiştir. Bu nedenle [Allah, her kibirli zorbanın kalbini mühürler] buyurmuştur. Bu mühür sayesinde yaratılmışlardan hiçbirinin kalbine Allah'a karşı kibir giremez. Yaratıklardan Firavun ve diğerleri gibi ilâhlık iddiası ortaya koyan, büyüklenen ve zorbalık yapan herkes tüm bunların kâinatın dış görüntüsü olduğunu öğrenmiştir. Kibir vasfı kendisinde açığa çıkan kimse, Allah'a karşı büyüklenme niteliğinin oraya girmesi engellenerek kalbi mühürlenen kimsedir. Kuşkusuz o kimse muhtaç ve yoksulluğunu, bu dünya hayatındaki canlı kaynağının yoksun olmadığı açlık, susukluk ve hastalık gibi

---

4. Müslim, Birr 136; Ebû Dâvûd, Libas 29.

elemlerle karşılaşacağını kendinden bilmektedir. Ayrıca bazı gayeleri elde etmenin imkânsızlığını da bundan dolayı acı çekeceğini de bilir. Dolayısıyla bu nitelikteki bir varlığın kendi nefsi için rabbine karşı kibirlenmesi muhaldir. İşte Allah'ın kibirli kimsenin kalbini mühürlemiş olduğu mührün anlamı budur. O kibirli kimseden sizi dilediği şeye zorlamakla "zorba" oluşu size âşikâr olur. O hâlde kendisiyle Allah arasındaki ilişkide Allah'ın yaratıklarından hiç kimse Allah'a karşı kibirlenemez. Bu, gerçekleşmesi muhal olan bir husustur. Zâhiri engelleme ne ölçüde gerçekleşmişse kuralı ihlâl edip, onu kendine izafe eden ve bu hususta Allah'a karşı yalan söyleyen kimse için de kınanma o ölçüde gerçekleşir. Dolayısıyla bir insanın kalbine Allah'a karşı kibir giremez; fakat Allah'ın yaratıklarına karşı kibir girebilir. Cehennemde ondan giderilecek husus budur; o zaman cennete girebilir. Çünkü kalbinde Allah'tan başkasına hardal tanesi kadar kibir bulunan kimse o kibir yok olup gidinceye kadar cennete giremez. Allah'a karşı kibir bulunması ise zaten muhaldir. Kuşkusuz Allah Teâlâ, kalpleri mühürlemiştir ve bazı şahıslardan ona karşı kibir sureti tezahür etse bile -ki onu Allah'a karşı değil de Allah tarafından gönderilen elçiler olan vasıtalar getirir- o tevazu sahibidir. Kuşkusuz Allah Teâlâ'ya karşı yaratılmıştan kibrin gelmesi imkânsızdır. Zira muhtaçlık, zâtî bir durumken insanın zâtı hakkında bilgisiz olması mümkün değildir.

İlim, elde edilen ve kesbedilenlerin en üstünüdür
Nefisleri süsleyen şeylerin ise en süslüsüdür

Rabbul âlemin ilim sayesinde mühürler
kulunun kalbini; dolayısıyla onu kibir tutmaz

[Allah, her kibirli zorbanın kalbini işte böyle mühürler]: Gerçekte büyük (*el-Mütekebbir*), azamet ve kudret sahibi (*el-Cebbâr*) olan Allah Teâlâ'dır. Kul, rubûbiyetin gerekli kıldığı azamet ve yücelik vasıflarından kendi hakikatiyle çelişen vasıflarla nitelendiğinde Allah'ın gazabına uğrar. Bu nedenle Hazreti Peygamber "Senden sana sığınırım."[5] buyurmuştur, yani kibirli ve zorba olmaktan. Nitekim o, kibirli olmak yerine Allah Teâlâ'nın büyüklüğüne sığınır.

Kuşkusuz Allah Teâlâ kibir girmesin diye
Mühürlemiştir kalpleri mührüyle

Kalbinde kibir nasıl bulunur âciz ve zelil kulun
Zira âcizlik ve muhtaçlık zâtındandır onun

---

5. Müslim, Salât, 222.

وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا هَامَانُ ابْنِ لِى صَرْحًا لَعَلِّى أَبْلُغُ الْأَسْبَابَ (٣٦) أَسْبَابَ السَّمَاوَاتِ فَأَطَّلِعَ
إِلَى إِلٰهِ مُوسَى وَإِنِّى لَأَظُنُّهُ كَاذِبًا وَكَذٰلِكَ زُيِّنَ لِفِرْعَوْنَ سُوٓءُ عَمَلِهِ وَصُدَّ عَنِ السَّبِيلِ
وَمَا كَيْدُ فِرْعَوْنَ إِلَّا فِى تَبَابٍ (٣٧)

36-37. Firavun dedi ki: "Ey Hâmân! Bana yüksek bir kule yap, belki yollara, göklerin yollarına erişirim de Mûsâ'nın ilâhını görürüm(!). Çünkü ben, onun yalancı olduğuna inanıyorum." Böylece Firavun'a yaptığı kötü iş süslü gösterildi ve doğru yoldan saptırıldı. Firavun'un tuzağı, tamamen sonuçsuz kaldı.

Allah Teâlâ Firavun'un söylediklerini bize anlam bakımından hikâye etmiştir. Şüphesiz Firavun söylediklerini Kıptî dilinde söylemiştir. Fakat onun söyledikleri Kıptî dilinden Arap diline tercüme edilmiştir. Anlam ise tektir.

وَقَالَ الَّذِى آمَنَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُونِ أَهْدِكُمْ سَبِيلَ الرَّشَادِ (٣٨)

38. O inanan kimse dedi ki: "Ey kavmim! Bana uyun ki, sizi doğru yola ileteyim."

Kuşkusuz o kimse, Allah'ın kendisine bahşettiği imanın nuruyla bakmıştır. Böylece Allah Teâlâ, onu gerçeklere şahit kılmıştır. Nitekim o gerçekler de söz konusu nur üzerinde bulunur. Allah Teâlâ o kimseye gerçeği açıp gerçeğe tâbi olmakla onu rızıklandırdığı gibi ona bâtılı açıp, bâtıldan uzak durmakla da onu rızıklandırmıştır.

يَا قَوْمِ إِنَّمَا هٰذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا مَتَاعٌ وَإِنَّ الْآخِرَةَ هِىَ دَارُ الْقَرَارِ (٣٩) مَنْ عَمِلَ سَيِّئَةً
فَلَا يُجْزَى إِلَّا مِثْلَهَا وَمَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولٰئِكَ يَدْخُلُونَ
الْجَنَّةَ يُرْزَقُونَ فِيهَا بِغَيْرِ حِسَابٍ (٤٠)

39. "Ey kavmim! Şüphesiz bu dünya hayatı ancak (geçici) bir yararlanmadır. Âhiret ise ebedî olarak kalınacak yerdir. 40. Kim bir kötülük yaparsa, ancak onun kadar ceza görür. Kadın veya erkek, kim, mümin olarak sâlih bir amel işlerse işte onlar cennete girecek ve orada hesapsız olarak rızıklandırılacaklardır."

Bilmelisin ki amelinin sureti, Hak Teâlâ'nın senin için belirlediği mükâfatın miktarıdır. Bu amel ister övülmüş ister kınanmış olsun eşittir. Nitekim Hak Teâlâ, karşılığını vermek üzere kınanmış ameli teraziye sokarsa, miktar bakı-

mından zerre kadar dahi ağırlık fazla gelmez. İşte onun karşılığını vermek üzere terazi kurulduğunda durum böyledir. Cehennemde uğradığı azap ise ameli kadarınca bir cezadır. Ne amelin ne de zamanın miktarında artma ya da eksilme olmaz. Yapılması yasaklanmış amellerdeki ısrarı ise yalnızca tövbe ortadan kaldırabilir. Şayet kişi o ısrar üzere ölürse onun için korkulur fakat kesin bir şey söylenmez. Hak Teâlâ sâlih amelin suretini teraziye soktuğunda ve onu cezasının suretiyle tarttığında cezanın sureti kat be kat ağır gelir; had ve miktarın dışına çıkar. Bu Allah'ın bir lütfu ve ihsanıdır. Nitekim âyette [Kim bir kötülük yaparsa, ancak onun kadar ceza görür], devamında ise [Kadın veya erkek, kim, mümin olarak sâlih bir amel işlerse işte onlar cennete girecek ve orada hesapsız olarak rızıklandırılacaklardır] buyrulmuştur. Başka bir âyette ise "Kim bir iyilik yaparsa, ona on katı vardır." (En'âm, 6/160) buyrulmuştur. Allah Teâlâ iyiliğe karşı kat kat vermenin ona göre durak yeri olacak herhangi bir miktar belirlememiştir. Aksine o kendisini genişlikle nitelemiş ve şöyle buyurmuştur: "Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohum gibidir. Allah, dilediğine kat kat verir. Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir." (Bakara, 2/261)

وَيَا قَوْمِ مَا لِي أَدْعُوكُمْ إِلَى النَّجَاةِ وَتَدْعُونَنِي إِلَى النَّارِ (٤١) تَدْعُونَنِي لِأَكْفُرَ بِاللَّهِ
وَأُشْرِكَ بِهِ مَا لَيْسَ لِي بِهِ عِلْمٌ وَأَنَا أَدْعُوكُمْ إِلَى الْعَزِيزِ الْغَفَّارِ (٤٢)

41. "Ey kavmim! Bu ne hâl? Ben sizi kurtuluşa çağırıyorum, siz ise beni ateşe çağırıyorsunuz. 42. Siz beni Allah'ı inkâr etmeye ve hakkında hiçbir bilgim olmayan şeyleri ona şirk koşmaya çağırıyorsunuz. Ben ise sizi mutlak güç sahibine, çok bağışlayana (Allah'a) çağırıyorum."

Kuşkusuz fikirleri onlara (yani akıl ve nazar ehlinden fikir sahiplerine) hakkı bâtıl göstermişti. Onlar da bunu gerçekleştirerek, hakikatten uzaklaşıp bâtıla tâbi olmuşlardı. Onların herkesin yaratılışında bâtıldan uzaklaşmak olduğuna dair bu hususta bilgileri yoktu. Zira Firavun hanedanından mümin kimse müşrikleri tevhîde çağırıyordu. Onları tevhîde davet edince onlar da kendi inançlarına davet ediyorlardı. Bunun üzere mümin kimse "Bu ne hâl? Ben sizi kurtuluşa çağırıyorum, siz ise beni ateşe çağırıyorsunuz. Siz beni Allah'ı inkâr etmeye ve hakkında hiçbir bilgim olmayan şeyleri ona ortak koşmaya çağırıyorsunuz. Ben ise sizi mutlak güç sahibine, çok bağışlayana (Allah'a) çağırıyorum" derdi. Allah resûlünün sallallahu aleyhi ve sellem müşrikleri tevhîde davet etmiş olduğu bu kıssa itibarıyla onlar, müşrik olmalarıyla birlikte bizâtihi söz konusu peygamberin kendilerini davet ettiği şeyi var kabul etmişlerdir. İşte bu, ortağın varlığını kabul etmeleri demektir. Nitekim

onlar "Biz onlara sadece, bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz" (Zümer, 39/3) demişlerdir. Böylelikle yüceliğin ve onların şirk koştuğu şeylerin sahibi olmadığı yüksek mertebenin Allah Teâlâ'ya ait olduğunu kabul etmişlerdir. Onlar peygamberin davet ettiği konu hakkında bilgili kimselerdi. Peygamber onları davet ettiğinde dilleri ve hâlleriyle davet etmiştir. Nitekim onlar peygamberin kendilerini davet ettiği hakikati kabul etmişler, fakat Hazreti Peygamber'in hakkında bilgisi olmadığı ve [hakkında hiçbir bilgim olmayan] buyurduğu "ortağı" da (o hakikate) ilave etmişlerdir.

لَا جَرَمَ أَنَّمَا تَدْعُونَنِي إِلَيْهِ لَيْسَ لَهُ دَعْوَةٌ فِي الدُّنْيَا وَلَا فِي الْآخِرَةِ وَأَنَّ مَرَدَّنَا إِلَى اللّٰهِ وَأَنَّ الْمُسْرِفِينَ هُمْ أَصْحَابُ النَّارِ (٤٣) فَسَتَذْكُرُونَ مَا أَقُولُ لَكُمْ وَأُفَوِّضُ أَمْرِي إِلَى اللّٰهِ إِنَّ اللّٰهَ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ (٤٤)

43. "Şüphe yok ki sizin beni tapmaya çağırdığınız şeyin ne dünya ne de âhiret konusunda hiçbir çağrısı yoktur. Kuşkusuz dönüşümüz Allah'adır. Şüphesiz, aşırı gidenler cehennemliklerin ta kendileridir. 44. Size söylediklerimi hatırlayacaksınız. Ben işimi Allah'a havale ediyorum. Şüphesiz Allah kullarını hakkıyla görendir."

Allah Teâlâ, peygamberine, davetini reddettiklerinde kavmine "Size söylediklerimi hatırlayacaksınız. Ben işimi Allah'a havale ediyorum" demesini emretmiştir. Âyette geçen *ufevvidu* (havale ediyorum) kelimesi, ("taştı" anlamına gelen] *fâda* kelimesinden türetilmiştir. Nitekim bir şey mahallin taşıyabileceği miktara ekleme yapmak suretiyle dolmadıkça taşmaz. Bu, mahallin yalnızca taşıma gücü bulunduğu kadarını -yani miktarı- taşımasından kaynaklanır. İşte o yaratılmışın taşıyabileceği kısımdır. Bundan artan/taşan kısmı -yani yaratılmışın taşıma gücü bulunmadığı kısmı- ise Allah Teâlâ taşır. Kuşkusuz her işte mutlaka yaratılmışın da Allah Teâlâ'nın da bir payı vardır. Allah'ın nasibine gelince onu "havale etmek" (*tefvîz*) ortaya çıkarır. Nitekim iş yaratılmışa bir defada ve bir kaynakta iner; böylelikle her yaratılmış, genişliği ölçüsünde onu kabul eder. Ona fazla gelen ve taşan kısımda ise yaratılmışlar iki kısma ayrılmıştır: Onlardan bir kısmı, taşan kısmı Allah Teâlâ'ya izafe eder ve [Ben işimi Allah'a havale ediyorum] der. Söz konusu işi kendisine nispet eder, çünkü iş kendisine geldiğinde onun fazla geleceğini zannetmemiş, onun tamamını kabul edebileceğini zannetmiştir. İş bizâtihi onun vüsati dâhilinde olmayınca da onu rabbine döndürmüştür. Onlardan bir kısmı ise bunun farkında olmaz ve elde edeceğini elde ettiği işten artanı (bu konuda) bilgisi olmaksızın Allah Teâlâ'ya döndürür. Hâlbuki her kısımda artan, Allah'a döndürülür. Fazlalık, bunun far-

kında olan kimse içindir. Zira o işini Allah'a havale eder böylelikle Allah katında bir tasarruf hakkına sahip olur. Onlardan bir kısmı da bunun farkında olmaz ve böylece o, ne Allah katında bir menzile sahip olur ne de ona yönelecek bir hak bulunur. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "De ki: 'Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?' Ancak akıl sahipleri öğüt alırlar." (Zümer, 39/9) Bilmelisin ki Allah'ın emrini kabul eden kul, onu ancak ilâhî özel bir isimle kabul eder ve bu isim kendi hakikatini aşamaz. İşte bu kul, emri/işi yalnızca Allah vasıtasıyla söz konusu isim yönünden kabul eder. Kul bu işi yüklenmekten âciz ya da yetersiz değildir. Kuşkusuz o her bir ilâhî ismin tesirinin belirdiği mahaldir. Nitekim taşma, kuldan değil; ilâhî isimden gerçekleşir.

[Ben işimi Allah'a havale ediyorum] sözüyle işini havale ettiğinde bizâtihi bir isim tayin etmez; ancak kuşatıcı isme (yani "Allah"a) havale eder. Böylece o kuşatıcı isimden başka bir yaratılmışta söz konusu işe uygun düşmekte olan ismi telakki eder. Âriflerin gayesi, tamamen varlıkta tezahür eden ve vuku bulan şeylerin ancak ilâhî hikmetin kabzasında bulunduğunu öğrenmektir. Böylelikle ârif kimseden öfke ve kızgınlık kaybolur, onun yerini her işte Allah'a teslim olma ve ona havale etme alır. Nitekim âyette de "Ben işimi Allah'a havale ediyorum. Şüphesiz Allah kullarını hakkıyla görendir." buyrulmuştur. İşte akleden kimse için Allah Teâlâ'dan gelen hikmetin gereği budur. Rabbinden başkasına dizginleri ele verme. Kuşkusuz -buyurduğu üzere- onun iki eli vardır. Aynı şekilde "zorunlu olarak" elinin senin perçeminde bulunduğunu da sana bildirmiştir. Öyleyse dizginleri kendi "iradenle" ona bırak ki onun iki elinde toplanan iradenin ve zorunluluğun meyvesini devşirebilesin. Dizginini senin eline bırakıp işini sana havale eden kimsenin -konuşmasa bile- en açık şekilde kendisini doğru hatta en doğru yola ulaştırmanı sana bildireceği açık ve nettir. Bu, nefislerin üzerinde yaratıldığı "zararları defetmek, menfaatleri ise celbetmek" özelliğinden kaynaklanır.

فَوَقٰيهُ اللّٰهُ سَيِّـَٔاتِ مَا مَكَرُوا وَحَاقَ بِاٰلِ فِرْعَوْنَ سُٓوءُ الْعَذَابِۚ ﴿٤٥﴾ اَلنَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا
غُدُوًّا وَعَشِيًّاۚ وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ اَدْخِلُٓوا اٰلَ فِرْعَوْنَ اَشَدَّ الْعَذَابِ ﴿٤٦﴾

45. Allah onu, onların hilelerinin kötülüklerinden korudu. Firavun ailesini, azabın en kötüsü kuşattı. 46. (Öyle bir) ateş ki, onlar sabah akşam ona sunulurlar. Kıyametin kopacağı günde de, "Firavun ailesini azabın en şiddetlisine sokun" denilecektir.

Bilmelisin ki, Allah Teâlâ ruhları unsurlardan oluşan söz konusu doğal cisimlerden aldığında, nurdan meydana gelen boynuz olan suretlerin toplamın-

da onlara bedensel suretler verir. Bu suretlerin içerisinde Firavun'un kavmi sabah akşam ateşe sunulurlar fakat oraya giremezler. Çünkü onlar bu boynuzda ve o suretlerde hapsedilmişlerdir. Kıyamet günü ise azabın en şiddetlisine girerler. Söz konusu azap, duyulur azaptır; yoksa ölümleri hâlinde sunum vasıtasıyla tahayyül edilen azap değildir. Berzahta ise sunum gerçekleşirken âhiret yurdunda giriş gerçekleşir. Nitekim Hak Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Kıyametin kopacağı günde de 'Firavun ailesini azabın en şiddetlisine sokun.'" Âyette Firavun'un seçkin adamları kastedilmiştir. Çünkü onlar İsrailoğulları'nın azabından sorumlu kimselerdir. Hak Teâlâ başka bir âyette "Hatırlayın ki, sizi, Firavun ailesinden kurtardık. Çünkü onlar size 'azabın en kötüsünü' reva görüyorlardı" (Bakara, 2/49) buyurmuştur. Bu âyette ise "kötü"nün mukabili olarak "azabın en şiddetlisi" buyurmuştur. Âyetteki "udhulû" ifadesinde *hâ* harfi kesralı olarak da (yani *udhulî* şeklinde de) okunmuştur. O hâlde Firavun ailesinin İsrailoğulları'na azabın en kötüsünü reva görerek dünyada onlara yaptıklarına benzer bir şekilde kıyamet günü de Firavun ailesini azabın en şiddetlisine bizzat kendileri sokmaları için İsrailoğulları'na böyle söylenir. Bir adamın ailesi ise onun yakınları, hizmetçileri, yardımcıları ve takipçileridir.

وَإِذْ يَتَحَاجُّونَ فِى النَّارِ فَيَقُولُ الضُّعَفَاءُ لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا فَهَلْ أَنْتُمْ
مُغْنُونَ عَنَّا نَصِيبًا مِنَ النَّارِ (٤٧) قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا كُلٌّ فِيهَا إِنَّ اللّٰهَ قَدْ حَكَمَ
بَيْنَ الْعِبَادِ (٤٨) وَقَالَ الَّذِينَ فِى النَّارِ لِخَزَنَةِ جَهَنَّمَ ادْعُوا رَبَّكُمْ يُخَفِّفْ عَنَّا يَوْمًا مِنَ
الْعَذَابِ (٤٩) قَالُوا أَوَلَمْ تَكُ تَأْتِيكُمْ رُسُلُكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا بَلَى قَالُوا فَادْعُوا وَمَا دُعَاءُ
الْكَافِرِينَ إِلَّا فِى ضَلَالٍ (٥٠) إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا وَالَّذِينَ آمَنُوا فِى الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ يَقُومُ
الْأَشْهَادُ (٥١) يَوْمَ لَا يَنْفَعُ الظَّالِمِينَ مَعْذِرَتُهُمْ وَلَهُمُ اللَّعْنَةُ وَلَهُمْ سُوءُ الدَّارِ (٥٢) وَلَقَدْ
آتَيْنَا مُوسَى الْهُدَى وَأَوْرَثْنَا بَنِى إِسْرَائِيلَ الْكِتَابَ (٥٣) هُدًى وَذِكْرَى لِأُولِى الْأَلْبَابِ
(٥٤) فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْكَارِ
(٥٥) إِنَّ الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِى آيَاتِ اللّٰهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ أَتَاهُمْ إِنْ فِى صُدُورِهِمْ إِلَّا كِبْرٌ مَا
هُمْ بِبَالِغِيهِ فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ (٥٦) لَخَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَكْبَرُ
مِنْ خَلْقِ النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ (٥٧)

47. Ateşin içinde birbirleriyle tartışırlarken, zayıf olanlar, büyüklük taslayanlara, "Biz size uymuş kimselerdik. Şimdi şu ateşin bir kısmını üzerimizden kaldırabilir misiniz?" derler. 48. Büyüklük taslayanlar ise şöyle

derler: "Biz hepimiz ateşin içindeyiz. Şüphesiz Allah kullar arasında (böyle) hüküm vermiştir." 49. Ateşte olanlar cehennem bekçilerine, "Rabbinize yalvarın da (hiç değilse) bir gün bizden azabı hafifletsin." derler. 50. (Cehennem bekçileri) derler ki: "Size peygamberleriniz açık mûcizeler getirmemiş miydi?" Onlar, "Evet, getirmişti." derler. (Bekçiler), "Öyleyse kendiniz yalvarın." derler. Şüphesiz kâfirlerin duası boşunadır. 51. Şüphesiz ki, peygamberlerimize ve iman edenlere dünya hayatında ve şahitlerin şahitlik edecekleri günde yardım ederiz. 52. O gün zalimlere, mazeretleri fayda vermez. Lânet de onlaradır, kötü yurt da onlaradır. 53-54. Andolsun, biz Mûsâ'ya hidayet verdik. İsrailoğulları'na da, akıl sahipleri için bir öğüt ve doğruluk rehberi olarak o kitabı (Tevrat'ı) miras bıraktık. 55. Ey Muhammed! Sabret. Allah'ın vaadi şüphesiz gerçektir. Günahının bağışlanmasını iste. Akşam sabah rabbini hamdederek tesbih et. 56. Allah'ın âyetleri hakkında, kendilerine gelmiş bir delilleri olmaksızın tartışanlar var ya, onların kalplerinde ancak bir büyüklük taslama vardır. Onlar, tasladıkları büyüklüğe asla ulaşmazlar. Sen Allah'a sığın. Şüphesiz O hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir. 57. Elbette göklerin ve yerin yaratılması, insanların yaratılmasından daha büyük bir şeydir. Fakat insanların çoğu bilmezler.

Birinci vecih

[Göklerin ve yerin yaratılması insanların yaratılmasından daha büyüktür], yani mâna olarak. Çünkü "daha büyük" ifadesi iki şeyin üstünlük bakımından karşılaştırılması için kullanılır. Bu da göklerin ve yerin şu insan bedeni ve nefs-i natıkanın varlığında asıl olduğu anlamına gelir. Zira gökler yukarıda olan, yer ise aşağıda olandır. İnsan bu ikisinden edilgen olarak var edilmiştir. İnsan ve büyük âlem, âlem olmakta ortaktır. Bu açıdan âlemin insan üzerinde bir derecesi yoktur. Ancak gök ve yerin insana üstünlük derecesinin olduğu nokta, insanın bu ikisinden edilgen olması ve onların arasında, onlardan yaratılmış olmasıdır. Edilgen olan fail olanın kuvvetinde değildir. İnsanlar feleklerin hareketlerinden etkilenirler, unsurların oluşumunu kabildirler. Dolayısıyla burada kastedilen mânadır, yoksa bunların cirmi değildir. Zira cirmin burada nazar-ı itibara alınır bir yönü yoktur. Mâna açısından yer ve göğün Hakk'a nispeti, insanın nispetinden daha büyüktür, çünkü insanda da gökten ve yerden bir parça vardır. O mâna ve suret olarak gökte ve yerdedir, onlar ise mâna olarak insanda vardır ama suret olarak yoktur. Mâna ve sureti kendisinde birleştiren, bunlardan sadece birine sahip olana göre

delâlet bakımından daha büyüktür. Bu nedenle Hak Teâlâ "Fakat insanların çoğu bilmezler" buyurmuştur. Yani tercih seneni olan etkenin varlığına delil ve alâmet olma noktasında ortaklı olmasına rağmen insanlar bunu bilmezler. Nitekim bazı insanların bunu biliyor olması buna delâlet eder. Zira insanın varlığının ulvî sebebi olan göklerin ve süflî sebebi olan yerin insandan değer olarak daha büyük olduğunu insanlar içerisinde çok az bir kısmı bilir. Çünkü bunların faillik nispetler, insanın ise edilgenlik nispeti vardır. Kaldı ki gökler ve yerin insandan cirm olarak daha büyük olduğunu bilmeyen yoktur. Dolayısıyla insanların çoğunun bilmediği husus olarak geriye sadece, tabii cismin edilgenliği kalmaktadır. Bu itibarla bu âyette Hak, konumu kastetmektedir. Çünkü cirm (fiziksel hacim) itibariyle bunların insandan daha büyük olduğunu herkes bilir. Göklerin ve yerin hareketinden türeyenler ve mürekkep varlıklar oluşur. İnsan da cirmi itibariyle türeyenlerdendir, çünkü gökler ve yer bir nevi onun ebeveyni gibidir. Unsurların tabiatları da bu kapsamdadır. Bu nedenle bunlar insanın yaratılışından büyüktür. Onların babalık dereceleri vardır, bu nedenle Allah onların değerini üstün tutmuştur. İnsan ise gök ve yer arasından inen emirdendir. Ancak bu, insan-ı kâmilin varlıklar içerisinde zuhur eden en kâmil varlık olduğu gerçeğine mani değildir, çünkü insan-ı kâmil hayvan (canlı) olan insan suretinde değil, Hak suretinde var edilmiştir. Suretin kemali vardır. Ama bu, onun Allah katında en faziletli olmasını zorunlu olarak sağlamaz. Bu sadece Allah'ın bileceği bir husustur. Zira yaratılmışlar yaratıcının ilminde ne olduğunu bilemezler, ancak yaratıcı onlara bildirirse bilirler. Ancak insanlar "insanların yaratılmasından daha büyüktür" ifadesini dikkatlice anlamazlar. Burada onların insan olmaları itibarından söz edilir, nitekim âyette göklerin ve yerin yaratılması Âdem'in ya da halifelerin yaratılmasından daha büyüktür denilmemektedir. Zaten böyle olsaydı insanlardan kimileri diğerlerine üstün olmazdı. Yine peygamberlerden de kimileri diğerlerine üstün olmazdı. Suret üstünlüğüne hiçbir üstünlük mukavemet edemez. İnsan küçük âlemdir, âlem ise büyük insandır. Onun özeti küçük insandır. Çünkü o, Allah'ın kendisine bütün büyük âlemin hakikatlerini tevdi ettiği bir varlıktır. Bu nedenle o âlem suretinde meydana çıkmıştır. Ama insanlardan çok azı bunu bilir.

İkinci vecih

Bu âyet, Allah'ın kendilerine yaratılış icabı verdiği bir özellikten dolayı cansız/donuk varlıkların insana olan üstünlüğüne delâlet eder. Pekâlâ sence bu üstünlük onlardaki büyüklük, cirm ve nicelik ile midir? Heyhat, yazık

ki hayır! Zira bu bütün insanlar tarafından mâlumdur. Aksine bunun sebebi insanda olmayan ama Allah'ın onlarda var ettiği bir özelliktir. Hak katındaki ilim her şeyi yerli yerine koyar. Bu özellikten dolayı gökler ve yer, kendilerine emanet teklif edildiği zaman onu üstlenmekten kaçınmışlardır. Bu itibarla göklerin ve yerin yaratılması, konum itibariyle insanınkinden daha büyüktür, çünkü onlar emanetin değerini, önemini insandan daha iyi bilmektedir. Yine onlar, emaneti üstlendiği için cehaletle nitelendirilen insan gibi cehaletle nitelendirilmemişlerdir. Bu itibarla onlara vücûb emri olarak gelmeleri emredildiğinde "İtaat ederek geldik" deyip gelmişlerdir, çünkü onlara bunu emreden Hak Teâlâ'nın, kendileri istemese de onları getirmeye kadir olduğunu bilmektedirler.

Latif bir işaret

İnsanın yaratılışı her ne kadar babası olan felek hareketinden ve anası olan kabil unsurlardan olsa da Hak tarafından onun ne anasında ne babasında bulunan bir başka özelliği daha vardır. Bu emir/özellik itibariyle Hak Teâlâ'nın celâlini kapsayabilmiştir. Zira eğer bu özellik ona babası olan gökten ya da anası olan yerden veya bu ikisinden gelmiş olsaydı o zaman hakkı kuşatma konusunda evlat olan insanın değil, ata olan göklerin ya da ana olan yerin daha öncelikli olması gerekirdi. İşte hakkın bu kuşatma özelliği ona göklerden ve yerden değil, Allah'ın kendisine verdiği başka bir şeyden gelir ki o da insanın Hakk'ın suretinde yaratılmış olmasıdır. Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Allah Âdem'i kendi suretinde yarattı"[6] buyurmuştur. Âlemdeki her şey bir diğerine ya üstündür ya da ondan aşağıdadır. Her varlığın üstünde olan da vardır altında olan da. Onlara bu üstünlüğü veren Hak Teâlâ, bunu Allah dışındaki bütün varlıkların muhtaçlık ve noksanlık özelliğini izhar etme hikmeti ile vermiştir. Bu nedenle insan işte bu hakkı kuşatma özelliği ile göklere ve yere üstün geldiği vakit hemen [Göklerin ve yerin yaratılışı insanın yaratılışından daha büyüktür] âyeti geliverir. Gökler ve yer insan üstün geldiği vakit ise hemen "Beni ne göklerim kuşattı ne yerim, sadece kulumun kalbi kuşattı"[7] hadis-i kudsîsi gelir ve her ikisinden de (yani hem insandan hem de gök ve yerden) bu övünme ve üstünlük özelliğini izale eder, böylece hepsi rablerine muhtaç olurlar, nefisleri ve üstünlükleri perdelenir.

---

6. Buhârî, İsti'zân 1; Müslim, Birr 115.
7. Aclunî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, 195.

وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَى وَالْبَصِيرُ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَلَا الْمُسِيءُ قَلِيلًا
مَا تَتَذَكَّرُونَ (٥٨)

58. Kör ile gören, îman edip sâlih ameller işleyenler ile kötülük yapan bir değildir. Siz pek az düşünüyorsunuz.

Kötülük işleyen kimse, yaptığı şey bir kötülüğün karşılığı da olsa, kötü bir fiili işleyendir, bu nedenle ona bu isim verilir. Kötülüğün cezası misli ile kötülüktür, ancak bu isim yaratılmışlara verilir, Hakk'a nispet edilmez. Bu, Hak Teâlâ'nın bizlere öğrettiği edeptir.

إِنَّ السَّاعَةَ لَآتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ (٥٩) وَقَالَ رَبُّكُمُ ادْعُونِي
أَسْتَجِبْ لَكُمْ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ (٦٠)

59. Kıyamet günü mutlaka gelecektir, bunda hiç şüphe yoktur. Fakat insanların çoğu buna inanmazlar. 60. Rabbiniz şöyle dedi: "Bana dua edin, duânıza cevap vereyim. Bana kulluk etmeyi kibirlerine yediremeyenler aşağılanmış bir hâlde cehenneme gireceklerdir."

Hak Teâlâ bu âyet ile bizlere kendisine dua etmemizi emretmekte ve [Rabbiniz buyurur ki: Bana dua edin] buyurmakta, ardından da [Size icabet edeyim] demektedir. Bil ki kul ancak Hak kendisini kendisine dua etmeye çağırdığı zaman, rabbine icabet etmiş olur. Bu nedenle Hak burada "O hâlde onlar bana icabet etsinler" buyurmaktadır. Benzer şekilde Hak Teâlâ'nın da şeriatında buyurduğu üzere kulun kendisine dua etmesini müteakiben ona icabet etmektedir. Nitekim şöyle buyurmuştur: [Rabbiniz buyurur ki: "Bana dua edin, ben de size icabet edeyim."] Bu ifadede Hak, aynı hususa kendisini ve kulu ortak etmiştir. Yani nasıl kul dua ettiği zaman Hak ona icabet ediyorsa kulun da Hakk'ın çağrısına, duasına icabet etmesi, O emir verdiği zaman emrine uyması gerekmektedir. Hakk'ın bizim dualarımıza icabeti, icabete lâyık gördüklerine yöneliktir, zira bizim maslahatımızı O bizden daha iyi bilir. Nitekim O, cahilin cehaletine bakmaz, ona cehaleti ile muamele etmez. Asıl olan şudur: İnsan dua eder, Hak da ona icabet buyurur. Eğer icabetin gecikmesi maslahat gereği ise o zaman Hak icabeti geciktirir. Bu noktada mümin, işin Hakk'a kalan kısmı ile ilgilenmez. Eğer maslahat icabetin süratli olmasını gerektiriyorsa icabet süratli olur. Eğer kulun duasında istediği şeyin birebir verilmesi maslahata uygun ise Hak onu verir, kâh derhâl verir kâh bir sü-

re sonra verir. Eğer maslahat kulun istediği şeyi birebir vermek değil, bir başka şey ise, o zaman Hak kula, maslahatına uygun olanı verir. Hak Teâlâ mümin kuluna, ancak onun için hayırlı olanı verir. O hâlde sakın ola sen bu işin Hakk'a kalan kısmı ile ilgilenip de cahillerden olmayasın.

Sonra Hak Teâlâ şöyle buyurmaktadır: [Bana dua etmekten/kulluktan kibirlenenler], yani burada ibadet kelimesi ile duanın bizzat kendisi kastedilmektedir. Nitekim dua ibadetin özüdür. Yani kim bana karşı zillet ve meskenet içinde olmayı kibrine yediremezse. Zira Hak duayı ibadet olarak isimlendirmiştir. İbadet zillet, boyun eğme ve meskenettir.

[Cehenneme gireceklerdir] ki o da Allah'tan uzaklaşma demektir, zira cehennem, dibi çok uzak olduğu için bu ismi almıştır.

[Zillet içerisinde]: Burada Hak bu kimselerin kulluktan, yani zilletten her hâlükârda çıkamayacaklarını, zilletin onların âdeta ayrışmaz vasfı olduğunu ifade buyurmuştur.

İşaret

"Kim nefsü'l-emirde olduğu üzere bana kul olmayı kabul etmez ise, tabiatına, yani cehenneme kul olacak, onun otoritesi altında zillete girecektir ki bu, nefsü'l-emrin de dışındadır. Böylece ilmi terketmiş, cehalet ile nitelenmiş olacaktır. Eğer bunu bilseydi bana kul olur ve benden başkasına dua etmezdi, tıpkı nefsü'l-emirde olduğu üzere, yani isteyerek yahu istemeyerek, bilerek yahut bilmeyerek benim kulum olduğu gerçeğine uygun bir şekilde bana kul olurdu. Bana kul olmayı nefsine ve kibrine ağır görmeyip kendi isteği ile bana dua ederek kulum olursa o zaman ben de ona tabiatta tasarruf bahşederim, o da böylece tabiatın efendisi, mâliki olur, orada tasarruf eder. Kim de bana duadan kibirlenir, rahatta iken ve dara düştüğünde darlığı kaldırmam için bana dua etmezse, o zaman sebepler onu kendine kul yapar ve o kimse cahillerden olur." Ancak kullar Allah'ın kendilerine emrettiği üzere ona dua ederlerse, o zaman da Allah onları izzetli insanlar olarak cennete sokmakla ödüllendirir.

Tahkik

Hak Teâlâ gayret sıfatına sahip olduğu ve sadece kendisine ait olan sıfatta kendisi ile çekişildiğini (kendisinden başkasına kulluk edildiğini, dua

edildiğini) gördüğü ve kendilerine bu sıfatların atfedildiği varlıkların felek, melek, maden, bitki, hayvan, yıldız gibi varlıkların bu konuda herhangi bir kasıt ve iradelerinin olmadığını gördüğü, bu varlıkların kıyamet günü kendilerine ilâhlık atfedenlerden teberri edeceklerini bildiği için, gayretullah icabı, bu varlıkların kullardan gördüğü tâzimin devamına hükmetmiş, böylece bu nispetin (bir varlığa uluhiyet nispet etmenin) otoritesinin ortada apaçık görünür olmasını murad etmiştir. Çünkü insanlar onlara onlar ağaç ya da taş olduğu değil, kendi iddialarında onları ilâh olarak gördükleri için kulluk etmişlerdir. Yani kendisine ibadet edilen her hâlükârda "ilâh"tır. Her kim bir mabut gördüyse (bir varlığın mabut olduğun düşündüyse), ancak O'nu görür. Bu nedenle kıyamet günü onlardan ancak mabutlarını çağırmalarını isteyecektir. Zira bu, kulların haklarının kendilerine verilmesidir. Bundan dolayı Allah onları bedbahtlıkla, cehennemle cezalandıracaktır, ancak bunu kulluklarından dolayı yapmayacaktır. Çünkü kulluk makbuldür. Bu nedenle işin sonu, onlar ebediyen cehennemde kalacak olmalarına rağmen, rahmete varacaktır. Onlar cehennemde kalıcıdır, çünkü oranın halkıdır. Ama biz nasıl bir zâta zât olduğu için değil, ilâh olduğu için kulluk ediyorsak, işte bu noktada onlar da bizimle ortaktır. Ancak biz ismi (ilâh ismini) doğru müsemmaya veririz, yani kendisinden başka ilâh olmayan Allah'a atfederiz. Bizler nispet edilmesi gerekeni nispet edilmesi gereken yere nispet ettiğimiz için Hak bizi âlimler ve mesut kimseler olarak isimlendirir, aksi durumda olan diğerlerini ise cahiller ve bedbahtlar olarak isimlendirir. Çünkü onlar ilâh ismini yanlış müsemmaya vermiş, hata etmişlerdir. Bu itibarla onlar ismin kullarıdır. Hak da onların varlıkların kendilerine değil, isme (dolayısıyla sadece Allah'a) kulluk etmiş olmalarından dolayı, maksatlarını esas alır ve işin sonunda onları da, kulların haklarını kendisinden aldıktan sonra rahmetine tevdi eder. Bu nedenle kulların haklarını (şirki/ilâh olmayan varlığa ilâh deme haksızlığını) affedilmeyen günahlardan kılmıştır.

İncelik

Hak Teâlâ mukayyetlikten azade ve mutlak olma makamına sahip olduğu için yer olur "Bana dua edin" der, yer olur kendisinin işi hükme bağladığını ve katında sözün değişmeyeceğini, ezelî ilimde olan neyse onu gerçekleşeceğini, tedbirin takdirden kurtarmayacağını ifade buyurur. Bu hususta güzel bir remiz içeren şu beyitler irat ettim:

Desem ki "Ya Allah!", der ki "Neden çağırıyorsun?"
Dua etmeyecek olsam der ki: "Dua etmez misin?"
Sağır olan lezzete ermiştir
İşitmesi olmayan rahatlık tahsisine mazhardır.

اللَّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ
وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ (٦١)

61. Allah, içinde rahat edesiniz diye geceyi ve (her şeyi) gösterici (aydınlık) olarak da gündüzü yaratandır. Şüphesiz Allah, insanlara karşı sonsuz iyilik sahibidir, fakat insanların çoğu şükretmezler.

Şükrün kendisi, nimetin ta kendisidir. Nimetler arasında ilâhî gazabın defi de vardır. Allah'ın nice nimetleri vardır ki çok açık, apaçık olmaları, nimet sahibine sürekli ve sıklıkla eşlik etmeleri onları gizler. İnsanlar daima bu nimetlerin içinde yaşarlar, ama onlardan yüz çeviriler, onları fark etmezler. [Fakat insanların çoğu bilmezler], hatta fark etmezler, hatta şükretmezler.

ذَٰلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ فَأَنَّىٰ تُؤْفَكُونَ (٦٢)

62. İşte her şeyin yaratıcısı olan rabbiniz Allah! Ondan başka hiçbir ilâh yoktur. Durum bu iken nasıl oluyor da (haktan) döndürülüyorsunuz?

Kur'ân'daki yirmi dokuzuncu tevhîd: Fazl-u ihsan tevhîdi

İşte bu Kur'ân'daki yirmi dokuzuncu tevhîd olup fazl-u ihsan tevhîdidir. Bu da hüviyet tevhîdindendir, çünkü "Şüphesiz Allah, insanlara karşı sonsuz iyilik (*fadl*) sahibidir" âyetinden sonra gelmektedir. Böylelikle bu tevhîd Allah'ın insanlara yönelik ihsanlarına karşılık bir şükür olmaktadır. Zira yaratılmışlar her nerede olurlarsa olsunlar, yaratıcı her daim onlarladır, onlardan hiç ayrılmaz. Zira yaratılmışlarını yegâne sahih ve kuşkusuz olan dayanakları, *el-Hâlik* (yaratan) ismidir, çünkü bu isim yani *el-Hâlik* ismi, gerektirdiği birçok mânayı çağrıştırır ve bu mânaların her birinin yaratıcıda değil, fakat yaratılmışlarda tesiri söz konusudur. *el-Hâlik* ismi bu mânalarının hususi olarak toplayıcısıdır ve tesirleri ondan değil, yaratılmışlar üzerindedir.

كَذَٰلِكَ يُؤْفَكُ الَّذِينَ كَانُوا بِآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ (٦٣) اللَّهُ الَّذِى جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ قَرَارًا
وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَصَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُوَرَكُمْ وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ ذَٰلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ فَتَبَارَكَ
اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ (٦٤) هُوَ الْحَيُّ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ فَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ الْحَمْدُ لِلَّهِ
رَبِّ الْعَالَمِينَ (٦٥)

63. Allah'ın âyetlerini inkâr etmekte olanlar, işte böyle döndürülürler. 64. Allah, yeryüzünü sizin için karar kılma yeri, göğü de binâ yapan; size şekil verip de şekillerinizi güzel kılan ve sizi temiz şeylerle rızıklandırandır. İşte rabbiniz Allah! Âlemlerin rabbi Allah ne yücedir! 65. O diridir. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O hâlde sadece Allah'a itaat ederek (samimi olarak) O'na ibadet edin. Hamd, âlemlerin rabbine mahsustur.

Kur'ân'daki otuzuncu tevhîd: Hayat tevhîdi

İşte bu Kur'ân'daki otuzuncu tevhîd olup hayat tevhîdidir. Bu herkesin tevhîdi olup saf hüviyet tevhîdidir. Hayat her tesbih eden varlık için şarttır. Âlemde Allah'ı hamdi ile tesbih etmeyen bir varlık yoktur. Dolayısıyla hayat tevhîdi her varlığın hayatıdır. Ehadiyyet ile senâda bulunmaktan daha kâmil bir senâ yoktur, çünkü bu övgüde ortaklığın olmayışı söz konusudur. Tevhîd övgülerin en faziletlisidir, o da *Lâ ilâhe illallah*'tır. Bu nedenle biz deriz ki: Bu hayat tevhîdi ve herkesin tevhîdidir, Allah'tan ve âlemden tevhîdin hâlis olmasıdır.

قُلْ إِنِّى نُهِيتُ أَنْ أَعْبُدَ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَمَّا جَاءَنِىَ الْبَيِّنَاتُ مِنْ رَبِّى وَأُمِرْتُ
أَنْ أُسْلِمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ (٦٦) هُوَ الَّذِى خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ
ثُمَّ يُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُوا أَشُدَّكُمْ ثُمَّ لِتَكُونُوا شُيُوخًا وَمِنْكُمْ مَنْ يُتَوَفَّى مِنْ قَبْلُ
وَلِتَبْلُغُوا أَجَلًا مُسَمًّى وَلَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ (٦٧)

66. De ki: "Rabbimden bana apaçık deliller gelince, Allah'ı bırakıp da taptıklarınıza tapmam bana yasaklandı ve bana âlemlerin rabbine teslim olmam emredildi." 67. O, sizi (önce) topraktan, sonra az bir sudan (meniden), sonra "alaka"dan yaratan, sonra sizi (ana rahminden) çocuk olarak çıkaran, sonra olgunluk çağına ulaşmanız, sonra da ihtiyarlamanız için sizi yaşatandır. İçinizden önceden ölenler de vardır. Allah bunları, belli bir zamana erişmeniz ve düşünüp akıl erdirmeniz için yapar.

Allah insanı yeryüzünün toprağından, yaratılmış en aşağı şeyden, daha altında bir şey bulunmayan en alt maddeden yaratmıştır. Hak Teâlâ bizleri kendisine kulluk etmemiz için yaratmayı murad ettiği zaman bize yolu yakınlaştırmış, bizi toprak içinde topraktan yaratmıştır. Bu, Allah'ın zelil kıldığı yerdir. Kulluk da zillettir. Dolayısıyla bizler aslımızı itibariyle zelil varlıklarız, nurdan ve nur olarak yaratılmış ve kulluk etmeleri emredilmiş varlıklara (meleklere) benzemeyiz. Ne var ki insanların yaratılışının üzerinden zaman geçmiş, onlar böylece kendilerini kulluğa çağıran asıllarından (topraktan yaratılmış oldukları gerçeğinden) uzaklaşmışlardır. Eğer Allah Teâlâ kulları başlangıçta sahip olmadıkları makamlarda yarattığına şahit kılmamış ve kullar kulluklarıile yükselmemiş olsalardı, kulluk vazifesini hakkı ile yerine getirmeye takat getiremezlerdi. Zira nur zillet değil, izzet sahibidir. Dolayısıyla bizleri kendisine kulluk için yarattığı vakit Hak Teâlâ'nın bize yolu yakınlaştırmak üzere bizleri topraktan, üzerinde kulluk etmemizi emrettiği, hilafet mahalli kıldığı ve mülkünün diyarı, isimlerinin hükümleri ile zâhirde O'na vekillik edenleri yeri olan yeryüzü toprağından yaratmış olması O'nun bize olan inayetindendir. Bizi ondan (yeryüzünden, yerin toprağından) yaratmış, canlı varlıklar olarak oraya yerleştirmiş, öldüğümüzde de oraya defnedilmemizi sağlamıştır. Âhiretteki dirilişte de bizi oradan çıkaracaktır. Böylece ister dünyada olalım ister âhirette, kulluğun hiçbir zaman bizden ayrılmayan aslî bir vasıf olarak bizde kalmasını sağlamıştır. Çünkü âhiret her ne kadar mükellefiyet diyarı olmasa da kulluk diyarıdır. (Orada da kulluk sıfatımız zâil olmayacaktır.)

هُوَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ فَإِذَا قَضَى أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (٦٨) أَلَمْ تَرَ إِلَى
الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ أَنَّى يُصْرَفُونَ (٦٩) الَّذِينَ كَذَّبُوا بِالْكِتَابِ وَبِمَا أَرْسَلْنَا
بِهِ رُسُلَنَا فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ (٧٠) إِذِ الْأَغْلَالُ فِي أَعْنَاقِهِمْ وَالسَّلَاسِلُ يُسْحَبُونَ (٧١) فِي
الْحَمِيمِ ثُمَّ فِي النَّارِ يُسْجَرُونَ (٧٢) ثُمَّ قِيلَ لَهُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ تُشْرِكُونَ (٧٣) مِنْ دُونِ
اللَّهِ قَالُوا ضَلُّوا عَنَّا بَلْ لَمْ نَكُنْ نَدْعُو مِنْ قَبْلُ شَيْئًا كَذَلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ الْكَافِرِينَ (٧٤)
ذَلِكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَفْرَحُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنْتُمْ تَمْرَحُونَ (٧٥) ادْخُلُوا
أَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا فَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ (٧٦) فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَإِمَّا
نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَإِلَيْنَا يُرْجَعُونَ (٧٧) وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا مِنْ
قَبْلِكَ مِنْهُمْ مَنْ قَصَصْنَا عَلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ لَمْ نَقْصُصْ عَلَيْكَ وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ أَنْ يَأْتِيَ
بِآيَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ فَإِذَا جَاءَ أَمْرُ اللَّهِ قُضِيَ بِالْحَقِّ وَخَسِرَ هُنَالِكَ الْمُبْطِلُونَ (٧٨) اللَّهُ

الَّذِى جَعَلَ لَكُمُ الْأَنْعَامَ لِتَرْكَبُوا مِنْهَا وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ (٧٩) وَلَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ وَلِتَبْلُغُوا
عَلَيْهَا حَاجَةً فِى صُدُورِكُمْ وَعَلَيْهَا وَعَلَى الْفُلْكِ تُحْمَلُونَ (٨٠) وَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ فَأَىَّ آيَاتِ
اللّٰهِ تُنْكِرُونَ (٨١) أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِى الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ
كَانُوا أَكْثَرَ مِنْهُمْ وَأَشَدَّ قُوَّةً وَآثَارًا فِى الْأَرْضِ فَمَا أَغْنَى عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (٨٢)
فَلَمَّا جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَرِحُوا بِمَا عِنْدَهُمْ مِنَ الْعِلْمِ وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ
يَسْتَهْزِؤُنَ (٨٣) فَلَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا قَالُوا آمَنَّا بِاللّٰهِ وَحْدَهُ وَكَفَرْنَا بِمَا كُنَّا بِهِ مُشْرِكِينَ (٨٤)
فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيمَانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا سُنَّتَ اللّٰهِ الَّتِى قَدْ خَلَتْ فِى عِبَادِهِ وَخَسِرَ
هُنَالِكَ الْكَافِرُونَ (٨٥)

68. O, yaşatan ve öldürendir. Bir şeye karar verdiğinde ona sadece "Ol!" der, o da oluverir. 69. Allah'ın âyetleri hakkında tartışanları görmedin mi? Nasıl da döndürülüyorlar? 70. Onlar, kitabı (Kur'ân'ı) ve elçilerimize gönderdiklerimizi yalanlayanlardır. Onlar bilecekler. 71-72. O zaman onlar, boyunlarında demir halkalar ve zincirler olduğu hâlde kaynar suda sürüklenecekler, sonra da ateşte yakılacaklardır. 73-74. Sonra onlara, "Allah'ı bırakıp da ortak koştuklarınız nerede?" denilir. Onlar da, "(Yüzüstü bırakıp) bizden uzaklaştılar. Hayır, demek ki, biz önceleri hiçbir şeye tapmıyormuşuz (taptıklarımız bir hiçmiş)" derler. İşte Allah inkârcıları böyle saptırır. 75. Bu, sizin yeryüzünde haksız yere şımarmanızdan ve böbürlenmenizden ötürüdür. 76. Onlara, "Ebedî kalmak üzere cehennem kapılarından girin. Büyüklük taslayanların yeri ne kötüdür!" (denir). 77. Sen sabret! Şüphesiz Allah'ın verdiği söz gerçektir. Onları tehdit ettiğimiz azabın bir kısmını sana göstersek de (ya da göstermeden önce) seni vefât ettirsek de, sonunda onlar bize döndürüleceklerdir. 78. Andolsun, senden önce de peygamberler gönderdik. Onlardan sana anlattıklarımız da var, anlatmadıklarımız da var. Hiçbir peygamber Allah'ın izni olmadan bir mûcize getiremez. Allah'ın emri gelince de hak yerine getirilir. İşte o zaman bunu bâtıl sayanlar hüsrana uğrarlar. 79. Allah, bir kısmına binesiniz, bir kısmını da yiyesiniz diye sizin için hayvanları yaratandır. 80. Onlarda sizin için daha birçok faydalar da vardır. Gönüllerinizdeki ihtiyaçlara kendileri üzerinden ulaşasınız diye onları yaratmıştır. Onlarla ve gemilerle taşınırsınız. 81. Allah size âyetlerini gösteriyor. Allah'ın hangi âyetlerini inkâr edersiniz? 82. Onlar yeryüzünde dolaşıp, kendilerinden önce gelenlerin akıbetlerinin nasıl olduğuna bakmadılar mı? Onlar kendilerinden daha çok, daha güçlü ve onların yeryüzünde-

ki eserleri daha üstündü. Fakat kazanmakta oldukları şeyler onlara bir fayda vermemişti. 83. Peygamberleri onlara apaçık deliller getirince, sahip oldukları bilgi ile şımardılar (ve onları alaya aldılar). Sonunda alaya almakta oldukları şey kendilerini sarıverdi. 84. Azabımızı gördükleri zaman, "Yalnız Allah'a inandık; O'na ortak koşmakta olduğumuz şeyleri inkâr ettik" dediler. 85. Fakat, azabımızı gördükleri zaman inanmaları, kendilerine fayda vermedi. Bu, Allah'ın kulları hakkında eskiden beri yürürlükte olan kanunudur. İşte orada inkârcılar hüsrana uğradılar.

İnsan fıtrat üzere doğar, bu (yani fıtrat) Rab Teâlâ'nın bizim rabbimiz ve bizlerin de onun kulu olduğumuza dair bilgidir. İnsan son nefesini verdiğinde kesinlikle gözündeki perde kalkar ve iman etmiş olmaksızın ölmez, iman etmiş olmaksızın hasredilmez. Dolayısıyla mükellef olan herkes mutlaka kesin bir ilim ve ayan beyan görme ile iman etmiş olarak ölür ki bu son nefeste Allah'a dair bilgi sahibi olma ve özellikle ona inanmanın içerisinde hiçbir şek ve şüphe yer almaz. Bu husus herkes için geçerlidir, ancak Hak Teâlâ [Onlar bizim azabımızı gördüklerinde artık imanları onlara fayda vermez] buyurmuş olduğu ve ölümden daha şiddetli bir azap olmadığı için geriye sadece ölüm anındaki bu imanın insana fayda verip vermeyeceği sorusu kalır. Zira bu kimseler sırf başlarına gelen bu azabın kalkması için iman etmişlerdir, ancak azap, yani ölüm başlarından kalkmış değildir, aksine Allah onları bu azap (ölüm) ile yakalamıştır. Sonrasındaki ceza ise sadece Allah'ın seçtiği kulların üzerinden kalkar. Ancak bu imanın onlara âhirette fayda edip etmeyeceğine dair bir husus âyette zikredilmiş değildir. Nitekim "Keşke o helâk edilen beldenin halkı iman edip de imanı kendisine yarar sağlasaydı. Ama Yûnus'un kavmi hariç" buyurmuştur. Nitekim Yûnus aleyhisselâmın kavmi azabı gördüklerinde "Onlar iman edince dünya hayatındaki zillet azabını üstlerinden kaldırmıştık." İşte [Onlar bizim azabımızı gördüklerinde artık imanları onlara fayda vermez] âyetinin mânası budur, yani âyet dünya hayatında azabın kalkması ile ilgilidir. Onlara Yûnus'un kavmine olduğu gibi bu iman dünya azabının kalkması konusunda fayda vermez. Fakat burada âhiretten söz edilmemektedir. İstisnaya (neden Yûnus kavminin istisna edildiği hususuna) gelince, insanların Allah üzerinde herhangi bir hükmü söz konusu değildir. (Allah dilediği gibi hüküm verir.) Bu imanın âhirette fayda vermesi hususunda ise söylenecek şudur: Allah dilediğini yapar. Bununla beraber Allah Teâlâ cezalarını kulları üzerinde dilediği gibi ve dilediği zaman uygular. Burada bizim delilimiz "İşte bu, Allah'ın kulları üzerinde öteden beri süregelen sünnetidir" (Fetih, 48/23) şeklindeki âyettir. Buna göre Allah'ın kelimesi tahakkuk böyle etmiş, kulları üzerindeki sünneti son nefesteki imanın iman sahibine o

anda fayda sağlamayacağı şeklinde cereyan etmiştir ki bunun tek istisnası Yûnus aleyhisselâmın kavmidir. Benzer şekilde hırsız da hâkimin huzuruna getirildiğine ettiği tövbe artık kendisine fayda vermez, elinin kesilmesi cezasından kurtulamaz. Zina eden kimse için de durum böyledir. Yine de biz biliyoruz ki bu kimse, Allah katında tövbesinin (dönüşünün, pişmanlığının) kabul edilmesi sayesinde bu tövbeye muvaffak kılınmıştır, ancak yine de bu tövbe onun üzerindeki cezanın (dünyevî cezanın) kaldırılmasına sebep olmaz. Aksine Hazreti Peygamber aleyhisselâm son anda tövbe eden bir zaninin recmedilmesini emir buyurmuştur. İşte azabı gördüğü zaman iman eden kâfirlerin durumu da böyledir. O iman onlardan dünya azabını kaldırmaz, ancak Allah onların imanlarını âhirette kabul eder ve onlar âhirette günahsız bir şekilde Hakk'ın huzuruna çıkarlar. Kaldı ki bu kimseler daha yaşayacak olsalar belki de günahlar işleyeceklerdir. Dolayısıyla azabı görünce Allah'a dönüp tövbe etmek dünyada azabın kalkmasına sebep olmasa da âhirette fayda sağlar. Yûnus aleyhisselâmın kavminin istisna edilmesinin sebebi, onların imanının dünya azabının kaldırılması konusunda da kendilerine fayda sağlamış olmasıdır. Bu sebeple [Onlar bizim azabımızı gördüklerinde artık imanları onlara fayda vermez] âyeti dünya azabı ile ilgilidir. Zira Hak Teâlâ "Belki dönerler (tövbe ederler) diye onları azapla imtihan ettik" buyurur. Dolayısıyla Hak Teâlâ'nın bu âyetteki ifadesi son derece açıktır, anlaşılırdır. Faydayı veren Allah'tır, onlara fayda verecek olan da Allah'tır. "İşte bu, Allah'ın kulları üzerinde öteden beri süregelen sünnetidir" ifadesi, azabı görünce gelen imanın sünnetin (alışılagelen cari hükmün) dışında olduğu anlamına gelir. Üstelik âyette âhiret azabının kalkmayacağına ya da imanın kabul edilmeyeceğine dair bir ifade bulunmamaktadır. Âyette olan sadece azabı gördüğünde iman eden kimsenin üzerinden dünyadaki azabın kalmayacağıdır ki bunun istisnası da Yûnus aleyhisselâmın kavmidir.

[İşte o noktada kâfirler hüsrana uğrarlar] böylece insanların her iki diyarda da bizim tarafımızdan bilinmeyen bir süre içerisinde bir nimetten diğerine, bir azaptan diğerine veya azaptan nimete intikal ettikleri sabit olur. Allah bu bilgiyi bize vermemiştir, ancak bizler "Süresi elli bin yıl olan bir gün" ifadesinin yola çıkarak bu sürenin cezanın uygulanma süresi olduğu sonucunu düşünebiliriz.

FUSSİLET SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir. 54 âyettir.

حم (١) تَنزِيلٌ مِنَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ (٢) كِتَابٌ فُصِّلَتْ آيَاتُهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ (٣)

1. Hâ Mîm. 2. Bir kitap ki, Rahmân ve Rahîm olan Allah'tan indirilmedir. 3. Bu, bilen bir toplum için Arapça bir Kur'ân olarak âyetleri genişçe tafsil edilmiş bir kitaptır.

Allah Teâlâ (Rahmân ve Rahîm isimlerinden) mürekkep edici rahmeti ile Kur'ân'ı kitaplarda değil, sadırlarda (göğüslerde, insanların hafızalarında) toplamış olduğu için -zira bu kitap göğüslerde Kur'ân'dır, dilde Kelâm'dır, mushaflarda Kitâb'dır- bu düzenleyici emirden tafsil edilmiş ismi (tafsil edilmiş kitap ismini) ona vermiştir. Zira bu isim rütbe olarak ondan (Kur'ân isminden) öncedir, bu nedenle onun (Kur'ân isminin) bilkuvve olarak tafsil hükmü varken "Mufassal" isminin bilfiil bu hükmü vardır. Nitekim Allah Teâlâ (Rahmân ve Rahîm isimlerinden) mürekkep rahmeti ile kitapları toplamış, her bir kitabı sûreler ve âyetler hâlinde indirmiştir. (Rahmân ve Rahîm isimlerinden) mürekkep rahmet, Rahmân ve Rahîm isimlerinden gelir. Zira Rahmân ismi rahmetin umumiliğine, Rahîm ismi ise hususi ve vâcip olanına işaret eder. Böylece Rahmet, biri umumi ve her bir şeyi kapsayan, diğeri de hu-

susi olup Allah'ın seçip kendisine tahsis ettiği nebîler, resûlleri ve velîleri içine alan, özel olarak onlara mahsus rahmeti olan iki rahmetten mürekkeptir. Ardından Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: [Bu, bilen bir toplum için Arapça bir Kur'ân olarak âyetleri genişçe tafsil edilmiş bir kitaptır] Burada Kur'ân'ın harfleri birbirleri ile ve mânaları ile bitişik olduğu (harflerin birbiri ile anlamlı bir şekilde birleşmesinden oluştuğu) için kendisine "kitap" ismi vermiştir ki kitap kelimesi *ketibetü'l-ceyş* (ordu birliği) kelimesinden gelir. Bu (Kur'ân), rahmet için açılmış bir kitaptır. Çünkü rahmetten indirilmiştir. Nitekim Hak Teâlâ [Bir kitap ki, Rahmân ve Rahîm olan Allah'tan indirilmedir] buyurmuş ve bununla ilgili olarak da "Hikmet sahibi ve her şeyden haberdar olan Allah tarafından âyetleri önce tahkim edilmiş, sonra tafsil edilmiş bir kitaptır" (Bakara, 2/269) buyurmuş, bu sûrede ise [Bu, bilen bir toplum için Arapça bir Kur'ân olarak âyetleri genişçe tafsil edilmiş bir kitaptır] buyurmuştur. Âyetlerin tahkim ve tafsil edilmesi, ancak Allah Teâlâ'nın kendisine hikmet ve sözü ayırma gücü verdiği kimseler tarafından bilinir. Hikmet sahibi Allah Teâlâ'nın inayet ehli kimselere vermiş olduğu hikmetin sureti, işlerin mertebelerinin ve mevcut ve mâlumların Hak'tan kendilerine ait olan istihkaklarının ilmidir. Bu, Allah Teâlâ'nın yarattığı her şeye yaratılışını ilâhî bir vergi olarak vermesidir ki bunun amacı, her bir varlığa hakkını bize verdiği ile kevnî bir vergi olarak vermesidir. Böylece bizler bilkuvve olarak, her bir mevcudun sınırları içinde neyi hak ettiğini biliriz, bundan sonra da onu tıpkı hikmet sahibi ve her şeyden haberdar olanın bana vermiş olduğu gibi, akıl sahiplerine bilfiil olarak âyetler hâlinde tafsil ederiz. Böylece işleri yerlerine oturtur, her birine hakkını verir, hiçbirinin mertebesini ihlâl etmeyiz. O hâlde âyetlerin bu şartla tafsil edici tarafından yerlerine konularak tafsil edilmesi – ki her tafsil edici hikmetli değildir- onun (tafsil edicinin) hikmet ve âyetlerin ihkamına dair bilgi ile donatıldığına delildir. Onun (tafsil edicinin) âyetlere ve ilâhî kitap olan mevcûdata (yani âleme, zira âlemin tamamı yayılmış sayfalarda satırlara yazılmış kitaptır, varlıktır) yönelik rahmeti, onun kitabı indiren Rahmân ve Rahîm'i bildiğine, ârif-i billah olduğuna delildir. İşin sonu, başının aynından başka değildir. Başı ise Rahmân ve Rahîm'dir. Buradan âlemin mertebelerinin varacağı sonun mutlak rahmet olduğu, yolda kendisini zorluklar ve meşakkatlerin yoracak olmasına rağmen sonunun bu olduğu bilinir. İnsanlardan kimileri, kendilerini vasıl olacakları menzil olan cennete dâhil edecek bir ilâhî rahmet ve rahata nâil olurlar ki bunlar cennet ehli kimselerdir. Kimileri de mizaçlarına göre yolun zorluklarına, çetinliklerine, meşakkatlerine mâruz kalmaya devam ederler, belki hastalanır, bir süre illetli (engelli, kusurlu) kalır, sonra bu hastalığından sağlığa intikal eder ve rahata kavuşurlar. Bunlar cehennem ehlidir. Bunlar cehennemden çıkıp da cennete girecek olan ve

kendilerine ateşin sadece hataları kadar temas edeceği ve bu esnada Allah tarafından bir tür ölüm ile öldürülecek olan kimseler değildir. Çünkü bu sonuncular için cehennem, içerisinde aileleri ile bir ömür geçirip orada kalacakları bir diyar değildir. Aksine bu kimseler için cehennem, yolcunun yolda, ailesinin de bulunduğu asıl menziline doğru giderken durup konakladığı bir durak gibidir. İşte hikmet ve tafsilin anlamı budur. Tafsili tam da icmalin kendisinde ilim olarak, ya da hak olarak keşfeden kimse, Allah'ın kendisine hikmeti ve sözü ayırmayı bahşettiği kimsedir ki onlar da sadece resûller ve onların varisleridir.

بَشِيرًا وَنَذِيرًا فَأَعْرَضَ أَكْثَرُهُمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ (٤) وَقَالُوا قُلُوبُنَا فِي أَكِنَّةٍ مِمَّا تَدْعُونَا
إِلَيْهِ وَفِي آذَانِنَا وَقْرٌ وَمِنْ بَيْنِنَا وَبَيْنِكَ حِجَابٌ فَاعْمَلْ إِنَّنَا عَامِلُونَ (٥)

4. Müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderilmiştir. Fakat onların çoğu yüz çevirmiştir. Artık onlar işitmezler. 5. Dediler ki: "Bizi çağırdığın şeye karşı kalplerimiz örtüler içerisindedir. Kulaklarımızda bir ağırlık, seninle bizim aramızda da bir perde vardır. O hâlde sen yap, şüphesiz biz de yapacağız."

Örtü/kılıf tabiatın evidir. Kalp annesi ile meşguldür, Allah'ın ruhu olan babasından haberi yoktur. Bu yüzden de örtü/kılıf karanlığı içinde kalır ki o, tabiatın perdesidir. Böylelikle o iki perde içindedir; biri örtü, diğeri karanlık. İşitir ama anlamaz. Nitekim Allah Teâlâ bunlar hakkında şöyle buyurmuştur: "İşitmedikleri hâlde işittik diyenler gibi olmayın." (Enfâl, 8/21) Yani anlamayanlar gibi olmayın. Burada da kâfirlerin [Bizi çağırdığın şeye karşı kalplerimiz örtüler içerisindedir] dediklerini nakletmektedir. Bu sözü söyleyenlerin kalpleri, özellikle resûlün onları çağırdığı şeye karşı örtülü idi, yoksa umumi bir örtü içinde değildir. Ancak onları kalpleri davet edildikleri şeyin dışında bir şeylerle ilgili idi, bu yüzden de çağrıldıkları şeye karşı kör kesildiler, ona dair hiçbir şey göremez oldular.

[Kulaklarımızda bir ağırlık]: Bu sözleri Hak Teâlâ'nın "Onlar sağırdırlar" (Bakara, 2/18) sözü ile uyumludur, bu nedenle onlar işitmezler. Burada kullanılan *vekr* kelimesi insanı âhiretten alıkoyan dünyevî sebeplerin ağırlığı anlamındadır.

[Seninle bizim aramızda da bir perde vardır]: Ağırlık eğer bir perde şeklinde ise o zaman o, kişinin kalbinin katılığının o kalpte kabule yer bırakmayacak kadar tesirli olmasıdır. Öyle ki bu durumda insan kendisini çağırana (yani Hazreti Peygamber aleyhisselâma) kulak vermeyi ya da söyledikle-

ri üzerinde düşünmeyi aklının ucundan bile geçirmez. Bu sözü müşriklerden bazıları Hazreti Peygamber aleyhisselâma hitaben söylemişlerdir ve perde ile kastettikleri örtüdür.

[O hâlde sen yap, şüphesiz biz de yapacağız]:

Birinci vecih

Yani sen bu örtüyü, perdeyi kaldırmaya çalış, biz de onu kaldırmaya çalışacağız. Tabii bu anlam, bu sözü, Hazreti Peygamber aleyhisselâmın doğru söyleme ihtimalini düşünen kimselerin söylemiş olması hâlinde mümkündür. Bu durumda onlar kalplerinin örtü içerisinde olduğunu kabul etmektedirler. Yani onlar bu sözü söylemeyen diğer müşrikler gibi Hazreti Peygamber aleyhisselâmın sözünü bile bile reddetmiş ya da inkâr etmiş değillerdir. Ancak bu durumda biz, bu sözü söylemiş olanların işin sonunda hangi konuma geldiklerini, ilerde ne yaptıklarını bilemiyoruz. Fakat kesin olarak biliyoruz ki Hazreti Resûl aleyhisselâm onların gözlerindeki perdeyi kaldırmaya çalışmıştır, bunda şüphe yoktur. Bu nedenle bir sonraki âyette [Allah'a ortak koşanların vay hâline!] buyrulmuş, "Vay sizin hâlinize!" denilmemiştir ki bu durum, hâl karinesi ile bu kimselerin söz konusu perdeleri kaldırmaya, kalplerini örtülerin dışına çıkarmaya çalıştıkları anlamına gelir. "Örtüler" kelimesinin âyette çoğul olarak kullanılmış olmasının sebebi, onların Hazreti Peygamber aleyhisselâmın kendilerine getirdiği şeyi kabul etme konusunda duraksamalarına sebep olan şeylerin çok olmasıdır. Nitekim kimileri haset örtüsü ile kaplı iken başkaları cehalet örtüsü ile, diğer bazıları daha önemli gördükleri şeylerle meşgul olma örtüsü ile kaplı idi ki bunların tamamı birer perdedir.

İkinci vecih

[Dediler ki: Bizi çağırdığın şeye karşı kalplerimiz örtüler içerisindedir], yani o bizdendir. [Kulaklarımızda bir ağırlık], yani o da bizdendir. [Seninle bizim aramızda da bir perde vardır], yani o da bizdendir.

[O hâlde sen yap, şüphesiz biz de yapacağız]: Buna mukabil Allah Teâlâ da [Onlar için büyük bir azap vardır] buyurmuştur ki bu, onların söyledikleri ve yapılmasını istedikleri iştir.

İşaret ve nasihat

Bil ki kalp parlak bir aynádır ve asla paslanmaz. Hazreti Peygamber aleyhisselâmın bir hadis-i şerifinde, "Muhakkak ki kalpler tıpkı demirin paslandığı gibi paslanır"[1] buyrulur ve aynı hadisin devamında bu pasın giderilmesinin yolunun Allah'ı zikretmek ve Kur'ân okumak olduğu ifade edilir, zira Kur'ân okumak da Allah'ı zikirdir, Kur'ân Zikr-i Hakîm'dir (Hikmet sahibi Allah'ın Zikr'idir). Bu hadis-i şerifte kastedilen paslanma, kalbin üzerine bir perdenin örtülmesi değil, kalbin Allah'ı bilmekten kişiyi alıkoyacak sebepler ilmi ile meşgul olmasıdır. Kalbin Allah'tan başkası ile meşgul olması onun yüzeyinde bir pas gibidir, çünkü Hakk'ın o kalbe tecelli etmesine engel olur. Zira ilâhî makam devamlı surette tecelli eder, onun bizden perdelenmesi tasavvur edilemez. İşte bu kalp başka şeyleri kabul ettiği için, ilâhî tecelliyi övgüye değer şer'î hitap tarafından kabul etmemiş, bu yüzden de bu kalbin ilâhî tecelli dışındaki şeyleri kabul ediyor olması Hazreti Peygamber aleyhisselâm tarafından "paslanmak", Kur'ân tarafından da örtülmek, kılıflanmak, körelmek gibi sıfatlarla ifade edilmiştir. Yoksa Hak sana ilmin kalpte olduğu bilgisini verir, ancak bu durumda kalp Allah'tan başkasının bilgisi ile doludur. Oysa Allah'ı bilen zâtlarda kalp Allah iledir. Demek ki kalpler yaratılışları itibariyle sap ve parlaktırlar ve ebediyen öyle kalırlar. Kendisinde yakut-i ahmer (kızıl yakut) olması itibariyle ilâhî makamın tecelli ettiği -ki bu zâtî tecellidir- kalp, kemal ve müşahede sahibi âlimin kalbidir ki bunun üzerinde daha üst bir tecelli söz konusu değildir. Bunun bir altında ise sıfatların tecellisi, onun altında da fiillerin tecellisi yer alır. Ancak bunlar da ilâhî makamdan tecellilerdir. Kalbinde ilâhî makamdan herhangi bir tecelli bulunmayan kimsenin kalbi Allah'tan gafil kalptir, O'na yakınlıktan kovulmuş kalptir. O hâlde ey dost, Allah seni muvaffak kılsın, iş bu anlattığımız üzere kalp üzerinde iyice düşün.

قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحَى إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَاسْتَقِيمُوا إِلَيْهِ وَاسْتَغْفِرُوهُ
وَوَيْلٌ لِلْمُشْرِكِينَ (٦) الَّذِينَ لَا يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ (٧)

6. De ki: "Ben de ancak sizin gibi bir insanım. Fakat bana ilâhınızın yalnızca bir tek ilâh olduğu vahyediliyor. Artık O'na yönelin ve O'ndan bağışlanma dileyin. Allah'a ortak koşanların vay hâline!" 7. Onlar zekâtı vermeyen kimselerdir. Onlar âhireti de inkâr ederler.

---

1. Ali el-Muttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, t.y.), I, 545.

Her ne kadar zekât, diğer bütün mükellefiyetler gibi kâfirlerin üzerine de vâcip olsa bile, kâfirden zekât almak câiz değildir. Zira kâfirde iman hasıl olmadıkça ondan, mükellef olduğu amellerin hiçbiri kabul edilmez. Eğer bu kâfir Ehl-i Kitap'tan ise, o zaman bize göre bu yargıda bir nebze ihtilaf ve tartışma vardır. Zira Ehl-i Kitap'tan olan kâfirlerden cizyenin alınıyor olması, onların üzerinde bulundukları dinin Şâri' tarafından bir nevi takriri, onayı sayılır. Buna göre onların inancı, kendileri için şeriattır, bu yüzden de onlara vâcip olan şey, kendi dinlerini ikame etmek, gereklerini yerine getirmektir. Eğer dinlerinde zekât verme ibadet var ise ve onlar zekâtlarını getirip verirlerse, bu zekât kabul edilip alınır. Buna karşılık müşrikten zekât talep etme hakkımız yoktur, fakat kendisi getirip verecek olursa, alırız. Yine de zimmiler zekât verdikleri zaman -her ne kadar şeriatın bütün farzları gibi bu da onların üzerine vâcip olsa da-, geçerlilik şartları yerine gelmemiş olduğu için, onların bu yaptıkları ibadet olarak kabul görmez. İbadetin geçerlilik şartı ise sadece zekâta ya da şeriatın bazı hükümlerine değil, şeriatın getirdiklerinin tamamına iman etmektir.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ (٨) قُلْ أَئِنَّكُمْ لَتَكْفُرُونَ بِالَّذِي
خَلَقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ وَتَجْعَلُونَ لَهُ أَنْدَادًا ذَلِكَ رَبُّ الْعَالَمِينَ (٩)

8. Şüphesiz iman edip sâlih ameller işleyenler için ise kesintisiz bir mükâfat vardır. 9. De ki: Siz mi yeri iki günde yaratanı inkâr ediyor ve O'na ortaklar koşuyorsunuz? O, âlemlerin rabbidir.

Fasıl: Yeryüzünün Yaratılışı

Toprak, dört unsur içerisinde (rükünler) içerisinde ilk yaratılandır. Ardından su, sonra hava, sonra da ateş gelir. Onun ardında da gökler gelir. Hak Teâlâ yeryüzü hakkında bize birtakım haberler vermektedir ki bu haberler yeryüzünün akıl sahibi olmasını gerektirmektedir. Örneğin onun konuştuğunu, geri durup kaçındığını, söz söylediğini ve kendisine söz söylendiğini ifade etmekte, onu itaat etmek ve en ihtiyatlı olan seçeneği tercih etmek gibi sıfatlarla nitelemektedir. Bunlar da onun bilgi ve akıl sahibi olduğuna delâlet eder. Yine Hak Teâlâ yeryüzünü madenlerin, bitkilerin, hayvanların ve insanların yaratılış mahalli kılmış, ona halifelik ve tedbirin makamı yapmıştır. Bu itibarla yeryüzü Hakk'ın nazar makamıdır. Bütün rükünleri (unsurları), felekleri ve mülkleri ona âmâde kılmış, onda her türlü güzel çift-

ten erkekli dişili varlıklar yaratmıştır. Bir tek ondan (yani topraktan) var ettiği varlığı kendi elleri ile yaratmakla müşerref kılmıştır. O (toprak) Âdem aleyhisselâmın tıynetidir (toprağı, çamurudur) ki Hak Teâlâ onu kendi elleri ile hamur olarak yoğurmuştur. Haddizatında bu ifadeden herhangi bir teşbih anlaşılmamalıdır, çünkü [âyette ifade edildiği üzere] "Hiçbir şey O'nun benzeri gibi değildir." (Şûrâ, 42/11) Yine Hak Teâlâ yeryüzünü kulluk makamında ikame etmiş ve "O Allah ki yeryüzünü boyun eğmiş kıldı" (Mülk, 67/15) buyurmuştur. Bu yeryüzünden menziller feleğinin derinliğine kadar nice doğup üreyen varlıklar zuhur etmiştir. Ancak bu rükün (toprak) hiçbir şeye dönüşmez, hiçbir şey de ona dönüşmez. Her ne kadar diğer unsurlar da bu özelliğe sahip olsalar da, bu özellik toprakta, diğer unsurlarda olduğundan çok daha açık bir hükme sahiptir. Zira toprak (yeryüzü) boyun eğmiştir, dönüşmeyi kabul etmez, bu yüzden orada unsurların hükümleri zuhur eder, ama onun hükmü diğer hiçbir şeyde zuhur etmez. Bütün faydaları kendi zâtından verir. Her hayrın mahallidir. Cisimlerin en aziz olanıdır. Hareketli varlıklar onun hareketi nedeniyle sıkıntıya düşmezler, çünkü o, mekânından ayrılmaz. Her unsur onda otoritesini izhar edip ortaya çıkarır. O sabit, öylece sapasağlam dikilmiş ve kabil surettir. Allah korkusu ile hareket ettiği zaman Allah'ın kendisi üzerinde direk vazifesi görmek üzere yerleştirdiği dağlar, onun sarsıntısını durdurmuştur. Bu direkler sayesinde Allah onu emniyet içine almış, böylece o, yakîn sahiplerinin sükûnuna sahip olarak sükûnete ermiştir. O, kendisinden çıktığımız, sonra kendisine döneceğimiz ve nihayet tekrar kendisinden çıkacağımız anadır. Ona teslim olunur, işler ona bırakılır. Mâna olarak o, unsurların en latif olanıdır. Yoğunluk, karanlık ve sertlik özelliklerini sadece Allah'ın kendisine tevdi etmiş olduğu hazineleri örtmek için kabul eder, çünkü Allah ona kıskançlık özelliği vermiştir. Çalışıp didinenler onda yollarını şaşırmış, yine de onu delememişler, uzunluk itibariyle dağlarına erişememişlerdir. Hak Teâlâ ona mukaddeslik sıfatı vermiş, onu en yüce hâllerde temizleyici (abdest/teyemmüm almak için kullanılır) kılmıştır. Bu, zorunluluk durumundadır. Böylece Hak Teâlâ onu, zorunluluk anında bulunan şey yerine koymuştur ki bunun benzeri, susamış kişinin serap görmesi ve gördüğü serabı su sanıp ona koşması, vardığında ise su namına bir şey bulamayıp orada, yani o zorunluluk anında (sığınılacak varlık olarak) sadece Allah'ı bulmasına benzer. Bu kimse Allah'ı ancak zorunluluk anında bulmuştur. İşte aynı şekilde yerin (teyemmümde) temizleyici olması da ancak su bulunamaması gibi zorunlu hâllerde olur. Bak, toprağın değeri ne kadar da yücedir! Sonra Allah Teâlâ onu dairenin (merkez) noktası konumuna yerleştirmiştir. Bu nedenle o, zâtı itibariyle, dairenin her yerinin tam karşısında bulunur. Dairedeki her noktadan ona bakıla-

bilir. Ondan başlayarak çizilecek her çizgi, dairenin çevresine eşit uzaklıkta olur. Çünkü o sadece suretine göre sonuç verir. Dairenin çevresinden çizilen bütün çizgiler ona yönelir. O ortadan kalksa daire yok olur. Ama daire ortadan kalksa onun yok olması gerekmez. Dünyada da âhirette de daimî ve kalıcı olan odur.

Bil ki yeryüzü önce -tıpkı gökyüzü gibi- tek bir cisim şeklinde birleşik, yapışık iken Allah Teâlâ onu bu hâle getirmiş, yapışıklığını açıp bitişikliğini çözmüş ve tıpkı gök yüzüne yaptığı gibi onu da yedi katman/tabaka hâline getirmiştir. Yerin bu katmanlarından her birine, gök feleklerinden birinin hareketinin ve gök yıldızlarının ışığının tesirinden etkilenme istidadı vermiştir. Buna göre ilk katmandaki yer tabakası -ki bu bizim üzerinde bulunduğumuz tabakadır- bize en uzak felekten etkilenir. Sonra sırasıyla devam eder ve nihayet yedinci yer tabakası dünya semasından etkilenir. Bu nedenle Hazreti Peygamber aleyhisselâm bir karış toprak gasp eden kimse hakkında "Allah onu yedi kat yer olarak onun boynuna dolar"[2] buyurmuştur, çünkü insan yerden bir toprağı gasp ettiği zaman, aşağıdaki en alt tabakaya kadar bütün tabakalarını gasp etmiş olur. Eğer yeryüzü, birbirinin üzerindeki tabakalardan/katmanlardan oluşuyor olmasaydı, o zaman bu hadiste ifade edilen husus akledilir olmazdı. Aynı durum kulun yer (toprak) üzerine secde etmesi hakkındaki "Allah onun secdesi ile yedi kat yeri temizler" hadis-i şerifi için de geçerlidir. Nitekim Hak Teâlâ yerin ve göklerin başlangıçta bitişik, yapışık olduklarını, yani her bir tabakanın diğeri ile bitişik olduğunu ifade etmiş, ardında da "biz onları ayırdık" buyurmuştur. Yani bu tabakaların her biri diğerinden ayrışıp belirginleşinceye kadar onların aralarını açmıştır. Benzer şekilde "Yedi kat göğü yarattı, yerden de o kadar yarattı" (Talak, 65/12) buyurmuştur ki bu âyette "yerden de o kadar yarattı" derken aynı sayıda tabaka yaratmış olduğunu kastettiği açıktır. Ardında da "Emir bunların arasından iner" (Talak, 65/12) buyurmuştur, yani göklerle yer arasından iner.

وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ مِنْ فَوْقِهَا وَبَارَكَ فِيهَا وَقَدَّرَ فِيهَا أَقْوَاتَهَا فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ سَوَاءً لِلسَّائِلِينَ (١٠)

10. O, dört gün içinde, yeryüzünde yükselen sabit dağlar yarattı, orada bolluk ve bereket meydana getirdi ve orada rızık arayanların ihtiyaçlarına uygun olarak rızıklarını takdir etti.

2. Müslim, Müsâkât, 141.

[Ve orada rızıklarını takdir etti]: Allah Teâlâ bu yeryüzünde, oranın rızıklarını takdir etmiş, bunları ölçülü kılmıştır. Dolayısıyla hiçbir canlı, kendisine takdir edilmiş olan rızkı tamamlamadan ölmez. Rızıkların takdir edilmesi iki türlü anlaşılabilir. İlkine göre bundan kasıt rızıkların miktarlarını takdiri, ikincisine göre ise vakitlerinin takdiridir. Buna göre Allah Teâlâ rızıkların vakitlerinin ve ölçülerinin takdirini vermiştir. Zira rızık, varlıktaki bekası ancak rızık ile kaim olan bütün varlıklara takdir edilmiştir. Bu rızıklardan biri de gökteki vahyin kendisidir. Yerdeki rızık gökteki emr gibidir. Yerde rızkın takdiri, gökteki vahiy gibidir ki bu onun aynıdır, ondan başka bir şey değildir. Allah Teâlâ her bir göğe emrini vahyetmiştir ki bu emri, her göğün rızkının takdiridir. Yerde de yerin rızkını takdir etmiştir. Yerdeki rızık, cisimlerin kendisi ile kaim olduğu şey, gökteki rızık ise ruhların kendisi ile kaim olduğu şeydir. Nitekim "Gökte rızkınız vardır" (Zâriyât, 51/22) âyeti bunu ifade eder. Bütün bunlar rızıktır ve amaç, yaratılmış her varlıkta muhtaçlığın oluşması, ihtiyaçsızlık (müstağnilik) sıfatının sadece Allah Teâlâ'ya mahsus kalmasıdır.

[Dört gün içinde], yani dört bin senede. Bu günlerden her biri Allah katında bin seneye tekabül eder. Allah Teâlâ yeryüzünü yaratıp orada rızıkları ilim ile takdir buyurmuştur, çünkü devamında "Sonra göğe yöneldi" buyurmuş, uzaklık ifade eden "sonra" kelimesini kullanmıştır. Buna göre gökler kendi gök cisimleri ile deveran edince yeryüzü kendisinde ve kendisinden çıkan maden, bitki ve hayvan ile ayrışmış, böylelikle bu durum feleklerin deveranı ile, takdirin ardından bir varlık verme olmuştur.

ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ ائْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَا أَتَيْنَا
طَائِعِينَ (١١)

11. Sonra duman hâlinde bulunan göğe yöneldi; ona ve yeryüzüne, "İsteyerek veya istemeyerek gelin" dedi. İkisi de: "İsteyerek geldik" dediler.

Bir önceki âyette geçen "yaratma" ifadesinin akabinde burada "sonra" ifadesi kullanılmıştır ki bu durum çoğunlukla ikincisinin ilkinden bir süre sonra gerçekleştiğini düşündürür. Yani önce yer yaratılmış, oradaki rızıklar takdir edilmiştir: İlâhî işler kabilinden dört gün, zâtında ve özündeki işler için iki gün, onların ortaya çıkması ve şahitliği için bir gün, bâtın ve gaip olması için ise bir gün geçmiş, iki gün de orada tevdi ettiği gaybi ve şehâdet âlemine dair rızıklar için geçmiş, sonrasında ise göklerin ayrıştırılmasına ve yaratılmasına yönelmek, kastetmek olan en mukaddes istivâ gerçekleşmiştir. Bu meyanda Hak Teâlâ [Sonra göğe yöneldi] buyurur. Buradaki istivâ kelimesi kasıt, yönelmek anlamındadır. Zira kastı iradedir ve o da kemal sıfatlarındandır.

[Duman hâlinde bulunan göğe], yani göğün aslı dumandır. Oysa bugün o vaktiyle duman olan şey, göklerdir. Bu tıpkı Allah Teâlâ'nın Âdem aleyhisselâmı topraktan yaratması ifadesi gibidir, burada da Âdem'in aslı topraktır demektir, oysa Âdem, yaratıldıktan sonra kan, damarlar, sinirler vb. şeylerdir.

[Ona ve yeryüzüne, "İsteyerek veya istemeyerek gelin." dedi.]

Birinci vecih

Gök ve yer, kendileri için belirlenen emre böyle dediler, yani "Sizden istenen, ortaya çıkaracağınız konusunda sizden emin olunan şeye çağrıldığınızda ona icabet edin." şeklindeki emre. Zira Allah Teâlâ kâinatta canlı ve nâtık (konuşabilen) olmayan herhangi bir varlık yaratmış değildir. Bitkiler, hayvanlar, cemâdat (hareketsiz varlıklar) hep buna dâhildir. Bunlardan ulvî âlemde olanlar da süflî âlemde olanlar da böyledir. Bunu doğrulayan şey, Hak Teâlâ'nın "O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur, ancak siz onların tesbihini anlamazsınız." şeklindeki âyetidir. Durum bu minval üzere olduğu için Hak Teâlâ'nın gök, yer, dağ, taş, ağaç ve diğer bütün varlıklara hitap etmesi, onlara vahyetmesi mümkündür, hatta vakidir, gerçekleşmiştir. Onları kendilerine verilen emre itaat etmekle, kendilerine arzedilen mükellefiyeti (emaneti) yüklenmekten kaçınmakla nitelemiştir. Her şey O'na secde eder, çünkü O her şeye tecelli eder. Her şeye, o şeye hitap edeceği şekilde vahyeder ve bu meyanda gök ve yere "İsteyerek veya istemeyerek gelin." buyurmuştur. "Onlar da isteyerek geldik" demişlerdir. Çünkü onlar kendi istekleri ile gelmeyecek olurlarsa zorla geleceklerini, tıpkı cehennem gibi kendilerinin de getirileceklerini biliyorlardı. Gök ve yer daima gelme hâlindedir, daima hareketlidir, ancak yerin hareketi bizim için gizlidir. Onun hareketi ortanın çevresindedir, çünkü küre şeklindedir. Gök de Allah'ın gel emrine itaat ederek gelmektedir. Hak Teâlâ yere emretmiş, o da kendi nefsini mamur gördüğünden ve her hâlükârda getirileceğini bildiğinden dolayı itaat eder hâlde gelmiştir. Nitekim Hak Teâlâ'nın "ya da istemeyerek" ifadesi ona bu anlamı vermiştir, kaldı ki bu ifade ile kendisine hitap edilen de "yer"dir.

İkinci vecih

[Ona ve yeryüzüne, "İsteyerek veya istemeyerek gelin" dedi], yani onlara, "Size vereceğim şeyi kabule hazır hâle gelin" dedi, onlar da "İtaatkâr hâl-

de geldik" dedikler, çünkü bu bir teklif ya da arz değil, emir idi, bu yüzden de onların isteyerek ya da istemeyerek (yani zorla, meşakkatle) bu emre itaat etmeleri gerekiyordu. Zira onlar Allah Teâlâ'nın kendilerine yükledikleri şeyin büyüklüğünü, azametini biliyorlardı, dolayısıyla itaat ederek geldiler. Onlar Hak Teâlâ'nın kendilerinde dilediği şeyi kabule hazır ve itaatkâr bir şekilde, korkmuş ve teslim olarak geldiklerinde Allah Teâlâ yeryüzünde rızkı takdir edip emaneti oraya verdi, her bir göğe de kendi emrini vahyedip bunu onun elinde, ehline eda edeceği bir emanet kıldı. Yer ve göğe bu emaneti, onların isteği doğrultusunda değil, zorla verdi.

Üçüncü vecih

Gök ve yere gelmeleri zorunluluk kabilinden emredilince -zira gelmeyecek olsalardı zorla getirileceklerdi- onlar "İsteyerek, itaat ederek geldik." dediler. Çünkü kendilerine bu emri veren Hak Teâlâ'nın onları zorla getirmeye de kadir olduğunu biliyorlardı, bu yüzden de dediler ki "İtaat ederek geldik." Neticede gelme fiili gerçekleşmiştir. Gönüllülük ise muhtemel bir konumdaydı ve gerçekleştiği taktirde onlar iddialarında sadık olacaklardı. Söyleyen Hak olduğuna göre, bu söz artık yalan değil, doğru olur. Ama eğer söz bir vasıta ile ulaşıyorsa, o zaman dediğimiz ihtimal söz konusu olur.

Dördüncü vecih

Bu âyet Allah Teâlâ'nın sekaleyn (insanlar ve cinler âlemi) dışındaki bütün varlıkları kahr ve ceberrut sıfatı ile yarattığına ve onlara bu sıfat ile hitap ettiğine delâlet eder. Zira "veya istemeyerek" ifadesi her nerede kullanılırsa kullanılsın, kahra delâlet eden bir kelimedir. Bu nedenle yer ve gök derhâl "İtaat ederek geldik" demişlerdir.

فَقَضَاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ فِى يَوْمَيْنِ وَأَوْحَى فِى كُلِّ سَمَاءٍ أَمْرَهَا وَزَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا
بِمَصَابِيحَ وَحِفْظًا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ (١٢)

12. Böylece onları, iki günde yedi gök olarak yarattı ve her göğe kendi işini bildirdi. En yakın göğü kandillerle süsledik ve onu koruduk. İşte bu, mutlak güç sahibi ve hakkıyla bilen Allah'ın takdiridir.

Onları yedi gök hâlinde iki gün içinde yaratınca her bir göğe emrini vahyetti. Zira Hak Teâlâ yer ve gök arasında bir mânevî kaynaşma ve yeryüzünde var etmek istediği maden, bitki ve hayvan gibi üreyen varlıklara yöneliş yaratmış, yeryüzünü âdeta bir eş, göğü ise bir koca gibi yaratmıştır. Nasıl erkek cinsel ilişkiyle kadına erlik suyunu ulaştırırsa, aynı şekilde gök de Allah'ın kendisine vahyettiği emrini yeryüzüne bildirir. Yeryüzü de bu aktarma esnasında, farklı türlere göre Hak Teâlâ'nın kendisinde sakladığı şeyleri ortaya çıkartır. Dolayısıyla Hak Teâlâ'nın [her göğe kendi işini bildirdi, vahyetti] ifadesindeki bildirme, emir, yerde, ona vahyettikleri ile indirdiği emirdir. Bu emir her bir gökten yere iner ki bu husus "O Allah ki yedi gök ve bir o kadar yer yaratmıştır, emir bunların arasından iner." âyetinde ifade edilmiştir. Böylelikle Allah Teâlâ her bir gökte, o göğün yerde gerçekleştireceği şeyi var etmiş, Allah'ın kendisine tevdi ettiği gök cismi hareketlerini, yakınlaşmalarını, düşüşlerini, yükselişlerini emretmiştir. İşte onların hareketleri ve üzerlerindeki feleklerin hareketleri ile türeyenler ortaya çıkmıştır. Böylece Allah feleklerdeki gök cisimlerinin hazinelerine, unsurlar âleminde ortaya çıkacak değişiklik ve dönüşümlerin ilmini tevdi etmiştir. Gök cisimleri Allah tarafından emre âmâde kılınmışlardır, O'nun âlemde var edeceği şeyler hakkında emin (güvenilir görevli) konumundadırlar. Bu husus "Yıldızlar da O'nun emri ile âmâdedir." (A'râf, 7/54) âyetinde ifade edilmiştir. Nasıl ki rüzgarları ve denizleri emre âmâde kılmış ise aynı şekilde gök cisimlerini de emre âmâde kılmıştır. Demek ki emir, bu gök cisimlerine ait hareketlerin neticesidir, zira Allah Teâlâ bunların feleklerde yüzmelerini boş yere yaratmış değildir, aksine Allah'ın hepsinin toplamına tevdi ettiği birtakım hususlar yüzünden yaratmıştır ki bunlar hem hepsinin toplamına hem onların hareketlerine, en uzak felekte takdir edilen burçlardaki konumlarına tevdi edilmiştir ki bu yüzüş esnasında yıldızların hareketleri kendilerine tevdi edilen emanetleri -ki onları unsur âlemi talep eder- sahiplerine ulaştırmayı hedefler.

Bize göre, felek insanın değişik yönlerde hareket etmesi gibi, hareketlidir. Çünkü o, akıllıdır, mükelleftir. Felek, göğünde bulunan ilâhî emri vermek için, iradeyle hareket eder ki bu ilâhî konusu emir, unsurlarda ve türeyenlerde birtakım şeyleri meydana getirir. Feleğin hareketi, unsurlara verdiği hareketlenmeden ve yıldızlarının ışınlarından başkasını bilmez. Bunu ise, Allah'ın kendilerine verdiği akıl, ruh ve bilgiyle bilirler. Söz konusu hareket maden, bitki, canlı, insan, cin veya amelden veya tesbih, zikir ve tilavet yapan nefesten yaratılmış melek gibi türeyenleri bireylerine tam olarak ne verdiklerini bilir. Bunun nedeni feleğin Allah'ın kendisine tevdi ettiği ve sadece kendisinin bildiği bilgileri ve bunun yanı sıra başkalarının bildiklerini de bi-

liyor olmasıdır. Zira her bir gök cismi felekteki derecesine göre, bütün gök cisimlerinin kendisi ile birlikte toplandıkları zaman o derecede sağlayacağı şeyden başka bir şey sağlar. İşte hepsinin toplanması ile sağlanan bu şey, her bir göğün tek başına sağladığından başkadır. Emir, onun âlemdeki eserlerinin neticesidir ki bu da bir sanatkarın elindeki bütün aletlerin bir ürün vermesi, fakat ortaya çıkan sanatın aletlere değil, sanatkara atfediliyor olması gibidir.

Bil ki misak alınmadan önce şu insani yaratılış unsurlarda dağınık hâlde idi. Onun bedeninin a'yânında söz konusu olacak ölümüne kadar geçireceği mertebeleri de göklere tevdi edilmiş emir çerçevesinde mâlum ve belirlenmiş idi. Onun dünyada dönüp dolaşıp gireceği hâllerden her biri o hâl içerisinde bir suret olarak felekte idi ve Allah Teâlâ meleklerin gözlerinin bunu görmesine mâni olmuştu. Bu bilgi Allah katında saklı, diğer varlıklar için gayb, Allah için belirli idi. Bu bilgi göklerde olmakla beraber gökler onu bilmezdi. Allah onun aynının varlığına bu feleklerin hareketlerine vermişti, işte bu onun emrindedi ve görevi bu sureti, vakti gelinceye kadar korumak, ardında da dünya hayatında bu felek suretinin mertebesi neyse onu herhangi bir kayıp olmaksızın ona vermekti. İşte bu izzet ve ilim sahibi olan Allah'ın takdiridir. Bu suretlerin hepsi dokuz felekte mevcuttur, ancak onların mevcudiyeti tek bir suretin şekilleri farklı çok sayıda aynadaki görüntüsü gibidir. Bu konumda kendi nefsini ve mertebesini müşahede etme lütfu kendisine bahşedilen kimse nefsine buna göre hükmeden. Bu noktada Hazreti Peygamber aleyhisselâm kendi sırasını müşahede etmiş ve "Âdem daha toprak ile su arasında iken arasında iken ben peygamber idim"[3] buyurmuştur. Yani bu hâldeki durumunu bilmiştir. Hak Teâlâ Allah resûlü aleyhisselâma, diğer hiçbir peygambere vermediğini vermiş, ona göklerin emrinin vahyedilmesini bildirmiştir.

Yedinci göğe mahsus emir kapsamında şu husus da yer alır: Kur'ân'ın bir kelimesi, hatta bir harfi bile değiştirilmemiştir (değiştirilmeyecektir.) Şeytan Kur'ân okuyanın okuyuşuna ondan olmayan bir şey katar ya da ondan bir şey eksiltirse, Allah onun kattığını siler. İşte bu bir korumadır. Bu korumadan dolayı Hazreti Peygamber aleyhisselâmın şeriatı diğer peygamberlerin şeriatları tarafından neshedilmemiş, aksine sabit ve mahfuz kalmış, mülahaza edilen her anca bâki kalmıştır. Bu nedenle her grup onu delil olarak kullanır.

Altıncı göğe mahsus emir kapsamında şu husus(lar) da yer alır: Öncekilerin ve sonrakilerin ilimleri hususi olarak Hazreti Muhammed aleyhisselâma verilmiştir. Yine hususi olarak ona muhabbet, rahmet ve şefkat verilmiştir ve o müminlere Rahîmdir. Herhangi bir zaman herhangi bir kimseye, ilâhî bir emir

---

3. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, 129.

söz konusu olmadıkça şiddet ve sertlik göstermemiştir. Ancak "Kâfirlere ve münafıklara karşı cihat et, onlara karşı sert ol" (Tevbe, 9/73) âyeti indiğinde onlara karşı sert olmuştur. Ona mahsus özelliklerden biri kendisine ganimetlerin helal kılınması, yerin (toprağın) onun için temiz ve temizleyici (üzerinde namaz kılınabilir ve kendisi ile abdest/teyemmüm alınabilir) kılınmasıdır.

Beşinci göğe mahsus emir kapsamında şu husus(lar) da yer alır: Kendisi ile gönderildiği kılıç ve halifelik. Yine meleklerin kendisi ile birlikte savaşa katılması da hususi olarak ona lütfedilmiştir. Zira bu göğün melekleri Bedir Savaşı'nda onunla birlikte savaşmışlardır. Yine bu gökten ona kendilerinde sadece misafirperverlik himmeti, misafir için develeri kesme ve kan akıtma olanlar gönderilmiştir. Bu yardım kapsamında düşmana korku salmakla zafer vardır ki bu da beşinci göktendir.

Dördüncü gökten emir olarak gelen vahiy kapsamında şu hususlar yer alır: Onun şeriatının diğer bütün şeriatları neshetmesi, dinin kendisinden önce gelen bütün peygamberlerin ve indirilen kitapların dinine üstün gelmesi. Bunun sonucunda artık Allah katında Hazreti Peygamber aleyhisselâm ile karar kılınan dinden başka hiçbir dinin hükmü kalmamıştır. Bu din onun onayı ile sübût bulmuştur. Bu onun şeriatı ve risâletinin umumiliğidir. Eğer diğerlerinden kalan bir hüküm varsa bile o da hususi olarak cizye ehli onlarla haricinde, artık Allah'ın hükmü değildir. Yine bu gökten gelen emirlerden biri, Hazreti Muhammed aleyhisselâmın tek başında (diğer peygamberlerin değil de hususi olarak onun) bütün insanlığa gönderilmiş olmasıdır. Böylece onun risâleti umumidir.

Hazreti Muhammed aleyhisselâm mahsus kılınan üçüncü gökten emir olarak gelen vahiy kapsamında şu hususlar yer alır: Peygamber içerisinde sadece Hazreti Muhammed aleyhisselâma kadınlar sevdirilmiştir. Her ne kadar Süleymân aleyhisselâm ve diğer bazıları gibi öbür peygamberlere de çokça kadın bahşedilmiş olsa da Hazreti Muhammed aleyhisselâm onları Allah'ın kendisine sevdirmiş olmasından dolayı severdi. Yine gökten gelen emirler kapsamında onun güzel kokuyu sevmesi, sünneti arasında bekarlığın değil evlenmenin yer alması da vardır. Yine evlenmenin üreme konusunda bir ilâhî sır olarak ibadet kılınması da bu kapsamdadır. Bu fazilete ilave olarak Hazreti Muhammed aleyhisselâma hibe nikahı da ilaveten verilmiştir.

İkinci gökten emir olarak gelen vahiyler kapsamında şu hususlar da yer alır: Kur'ân'ın i'câzı, yani mûcizeliği ve Hazreti Peygamber aleyhisselâma verilen *cevâmi'ü'l-kelim* (az sözle çok anlam ifade edebilme) özelliğidir. Bu özellik daha önce hiçbir peygambere verilmemiştir. Yine Allah Teâlâ'nın hususi olarak Hazreti Muhammed aleyhisselâma yerin hazinelerinin anahtarlarını bahşetmesi de bu göğün vahyi kapsamındadır.

Birinci gökten, yani hemen üzerimizde olan dünya semasından emir olarak gelen vahiyler kapsamında şu hususlar yer alır: Allah Teâlâ'nın onu hususi olarak kemal sureti vermiş olması, bununla şeriatları kemale erdirmesi ve son peygamber olmasıdır ki bu, ondan başka bir peygambere verilmemiştir.

İşte bu ve benzeri hususlarla Hazreti Muhammed aleyhisselâm bütün efendilikleri kapsayan bir üstünlüğe tek başına sahiptir, o en umumi ve kuşatıcı şerefe sahiptir. Böylece biz de doğumu ile ona her bir semadan vahiy olarak verilen hususlardan bazılarına dikkat çekmiş olduk:

Dikkat ediniz! [Anam] Babam feda olsun o hükümdar ve efendiye
Hem de daha Âdem su ve toprak arasında dururken
O, Ebtahi[4] Peygamber, Muhammed'dir
Onun yücelerde kadim ve yeni bir övgüsü vardır
Zamanın sonunda saadet zamanıyla gelmiştir
Onun her asırda durakları vardır
Zamanın kırılmasından dolayı geldi, çatlağını onarsın diye
Cümle diller ve ilimler ona senâ etti
Bir şey istedi mi, aksi gerçekleşmez
O işin oluşta engelleyicisi olmaz

Halîl İbrâhîm aleyhisselâmın iskân edildiği yedinci göğe emredilen vahiyler kapsamında umumi olarak şunlar vardır: Ölümün aynı, rahat madeni, sebatta hareketin sürati, ziynetin atılması.

Hak Teâlâ'nın Mûsâ aleyhisselâmın ruhaniyetini iskân ettiği altıncı göğe emredilen umumi emirler kapsamında şunlar yer alır: Âlimlerin kalplerinin ilimle hayat bulması, yumuşaklık ve şefkat ve bütün ahlâkî erdemler.

Hak Teâlâ'nın Hârûn aleyhisselâmın ruhaniyetini iskân ettiği beşinci göğe emredilen umumi emirler kapsamında şunlar yer alır: Kan akıtılması, hamiyetler (bağlılıklar) ki bu *el-Kahhâr* ilâhî isminin eserindendir, zira buna imdad olan (bunu besleyen, varlık sağlayan) o isimdir.

Hak Teâlâ'nın insanî ruhların kutbu olan İdrîs aleyhisselâmın ruhaniyetini iskân ettiği dördüncü göğe emredilen umumi emirler kapsamında şunlar yer alır: Âlemde ilâhî hükmün taksimi.

4. Hazreti Âdem'in indirildiği yer olan Bathâ mevkisi isminden türemiştir. Hazreti Peygamber aleyhisselâmın dedesi Abdülmuttalib'in lakabı *Ebu'l-Bahtâ*'dır, bu yüzden kendisine de Ebtahî denilmiştir. (ç.n.)

Hak Teâlâ'nın Yûsuf aleyhisselâmın ruhaniyetini iskân ettiği üçüncü göğe emredilen umumi emirler kapsamında şunlar yer alır: Unsurlar âleminde cisimlerin, ilimlerin ve ruhların suretlerinin izhar edilmesi.

Hak Teâlâ'nın Îsâ aleyhisselâmın ruhaniyetini iskân ettiği ikinci göğe emredilen umumi emirler kapsamında şunlar yer alır: Unsurlar âleminde zuhur eden bütün hissi/duyusal ve mânevî eserler ve bu kapsamda âriflerin kalplerinde hasıl olanlar.

Hak Teâlâ'nın Âdem aleyhisselâmın ruhaniyetini iskân ettiği birinci göğe emredilen umumi emirler kapsamında şunlar yer alır: Âlemde ikinci gün (pazartesi günü) ruh ve cisim olarak zuhur eden her şeyin hükmü onundur. Oluştaki eserin zuhurunun sürati, bu feleğin ve onun yıldızının hareketinin süratindendir. Bu nedenle insan, iç dünyasında hızlı değişimler geçirir, aklına ve gönlüne çokça düşünce (*havâtır*) gelir, her an içinde türlü türlü ve çokça dönüşümler olur. Zira Hak Teâlâ *şe'n* (ilâhî işler) günleri ile iki gün içinde yedi göğü düzenleyip yaratınca her bir göre işini, emrini vahyetmiş, onlara türeyerek çoğalan varlıkların terkip, tahkik, dönüşüm, değişim, bir hâlden diğerine farklı aşama devirlerde geçiş kabilinden ihtiyaç duyacakları bütün her şeyi tevdi buyurmuştur. Bütün bunlar göklere tevdi edilen ilâhî emirden, yüce ruhaniyetlerdendir. Böylelikle feleklerin hareketlendirilmesi söz konusu olmuş ve bu felek ve bu hareketteki duruma göre unsurlardaki oluşumun ortaya çıkması sağlanmıştır. Zira bütün gökler Allah tarafından, Allah'ın varlıklarda var ettiği cevherler, arazlar, küçük büyük şeyler, hâller ve intikaller dâhil her şeyle ilgili gayb kabilinden ilimlerin mahalli kılınmıştır. Her bir gökte, o göğün eminine tevdi edilmiş bir ilim bulunur. Allah Teâlâ bu emrin yere inişini onun feleklerinin hareketlerine ve sekizinci felek menzillerinde yıldızlarının iç içe geçişine tevdi etmiş, bu yedi göğün yıldızlarına toplanma, ayrışma, yükselme ve alçalma özellikleri vermiş, onların tesirlerini muhtelif kılmış, kimini diğerleri ile münasebet/uyum içerisinde, kimini de diğerleri ile zıtlık içerisinde yaratmıştır ki bu zıtlık onların düşman olmalarından değil, Allah'ın kendilerine asıl olarak verdiği hakikatlerden ötürüdür. Onlara bu şekilde hükmeden ve onları rablerine itaat edip O'nu tesbih etmekle iştigal ettirir. Onlar da Allah'ın kendilerine emrettiği şeye isyan etmezler. Örneğin cehennem meleği Mâlik'in yaratılışı hakkındaki rivayette onun hiç gülmediği, buna karşılık cennet meleği Rıdvan'ın sevinç ve ferahtan yaratıldığı ifade edilir. Haddizatında bu iki melekten her ikisi de Allah'ın sâlih ve itaatkâr kullarıdır, aralarında bir zıtlık ya da düşmanlık söz konusu değildir, ancak burada süflî âlemde tesirler işbu hakikatlerden neşet eder. Bizde kendi amaçlarımız hakimdir, bu yüzden aramızda karşılıklı haset ve düşmanlık vuku bulur. Bir-

birleri ile uyum içerisinde olanlar arasında bir karşılıklı uzaklaşma ve nefretin olmayışına gelince, bu, onlardan her birinin diğerinin zıddına değil, ondan farklı var edilmesidir. Nitekim zıtlar farklıdır, ama her farklı zıt değildir. Örneğin yedinci göğün vekili altıncı göğün vekiline zıddır, altıncı göğün vekili olan melek bir şey yapar, ancak yedinci göğün meleğinin hükmünün vakti geldiği zaman o, altıncı göğün vekili olan meleğin yaptığını bozar ki altıncı göğün vekili olan da vaktiyle beşinci göğün vekilinin yaptığına aynı şeyi yapmıştır. Fakat her bir melek bunu yaparken, kendince ifsat etmemekte (bozmamakta) aksine fiilinin ıslah olduğunu söylemektedir, zira bu konuda rabbinin emrine uymakta, kendisinin emin (güvenilir görevli) kılındığı işi yerine getirmektedir. İşte Allah Teâlâ'nın göklere vahyettiğini bildirdiği emir budur. Bu kader ile ünsiyet kurar ve bunun itikada halel getirmeyeceğini bilirsen ne ala! Yoksa Hak Teâlâ'nın "Yıldızlar O'nun emri ile âmâde kılınmıştır." şeklindeki sözünün ne anlamı vardır? Eğer yukarıda izah ettiğimiz şekilde değilse ey kardeşim, o zaman bunları ve benzerlerini ne ile âmâde kılmıştır? Allah âlemdeki bazı şeyleri diğer bazı şeyler ile âmâde kılıp onların vermemiş midir? Bu meyanda "Kiminizi kiminize üstün kıldık ki birbirinizi çalıştırasınız" buyurmuş, "Gökte ve yerde olanları sizin emrinize verdi." demiş, yerde olduğu gibi gökte de bizim emrimize âmâde kılınmış şeyler olduğunu ifade etmiştir. Bir Müslümanın, Allah'ın gökte hangi emirleri vahyettiğini ve gökler âlemini hangi konuda ve kime musahhar kıldığını bilmesi onun itikadına halel getirmez. Eğer böyle olsaydı bu durum bütün gökte ve bütün yerde söz konusu olurdu. Biz her zaman Allah'ın bizler için var ettiği sebeplere bağlanır, onları kullanır, onları bizim emrimize âmâde kılınmış şeyler olarak biliriz, yoksa onların fail olduklarını düşünmeyiz. Bundan Allah'a sığınırız. Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmam. Aksine şeriatın sahibi, fiillerin Allah'a değil, yıldızlara ait olduğuna ve Allah'ın fiilleri bu yıldızlarla yaptığına inanan kimseleri kâfir saymıştır ki bu düşünce işte küfrün ve şirkin ta kendisidir. Bunları emre âmâde varlıklar olarak gören ve Allah'ın onları hikmet ile icra ettiğini düşünen kimse ise kâfir değildir. Aksine Allah'ın bu varlıklara tevdi ettiği ve onlara vahyettiği işleri, orada tertip ettiği hikmetleri bilmeyen cahil kimse pek çok hayırdan ve çok büyük bir ilimden mahrum kalmış olur. Hak'tan sonra sapkınlıktan başka ne vardır ki!

Allah Teâlâ göklerin yapışıklığını, bitişikliğini açıp giderince onlar cisimleri ve zâtları itibariyle şeffaf oldular, hatta artlarındakini perdelemeyecek kadar şeffaf oldular. Bizler yıldızların kandilleri sayesinde, sekizinci felekte ne olduğunu bile gözlerimizle görürüz, dünya semasını ise haydi haydi görürüz. Allah şöyle der: "Biz dünya göğünü kandillerle süsledik." (Mülk, 67/5) Bir

şeyin süslenmiş olması demek ille de süsün onda olması demek değildir. Âyetin devamında "ve korumak üzere" ifadesi yer alır ki bu, esir küresinde meydana gelen taşlama hadisesidir, bunun sebebi ise kulak hırsızlığı yapan şeytanları yakmaktır. Allah Teâlâ bu taşlama işi için takipçi ateşler yaratmıştır ki bunlar kuyruklu yıldızlardır. Göz bakışıyla göğü delip geçer, dünya semasına kadar görür, ancak orada hiçbir bozukluk, aksaklık göremez. Sonuçta aradığı bozukluğu görememenin bitkinliği, eli boşluğu içinde geri döner.

Hak Teâlâ bu yedi gökten her birinde yüzen yıldızlar yaratmıştır. Bu da "Onların her biri bir felekte yüzer" (Enbiyâ, 21/33) âyetinde ifade edilmiştir. Felekler gökler tarafından değil, yıldızların hareketleri ile oluşur. Yedi göğün bu hareketleri, kandillerin sekizinci felekte olduğunu müşahede eder. Hak dünya göğünü süslemiştir, çünkü göz onu göremez, sadece ondakini görür. Böylece hitap bu görmenin sağladığı şey açısından gerçekleşmiş, âyette bu durum bu şekilde ifade edilmiş ve "Biz dünya göğünü kandillerle süsledik" (Mülk, 67/5) denilmiş, "Orada kandiller yarattık" denilmemiştir. Zira ziynetin (süsün) ille de süslenmiş olan şeyde olması şart değildir. Örneğin adamlar ve atlar sultanın süsleridir.

"İşte bu izzet ve ilim sahibi olanın takdiridir." (Yâ Sîn, 36/38) Gök ve yeri birleştirmek ve ayırmak şeklindeki takdiridir. Zira Allah Teâlâ felekleri yaratıp orayı meleklerle imar edince ve orada yüzen yedi yıldıza belirli bir süreye kadar içerisinde hareket edecekleri menziller tayin edince, zamanı da onların hareketi ve yüzmesi ile yaratmış, mekânlardan önce *mekâne*yi (konumu/mertebeyi) yaratmış, ondan yedi gökte ve yerdeki hususi mekanlara ince bağlar uzatmıştır. Sonra da mekânda bulunanları kendi mekanlarında mekânlarının sayısınca yaratmıştır. Sonra göklere tevdi ettiği işlerin yürümesini yüzen yıldızların yüzüşünde unsurlarda kılmış, onlar senenin tamamında burçlar hazinesinden aldıkları bu işlerin Hakk'ın emri ile yürütülmesinde görevli vekiller kılmıştır. Onlara mâlum menziller takdir etmiştir ki bunlar yıldızlı felektedir. Yine onlara birleşmeler ve ayrışmalarda takdir etmiştir. Bütün bunlar izzet ve ilim sahibi olan Allah'ın takdiridir.

İşaret

İnsanî bünye kemale erip düzgün bir şekilde yaratma gerçekleşince yüce nefha (üfleme) ile ilâhî teveccüh dördüncü feleğin hareketinden yedinci feleğin hareketine doğru olmuş ve bu adı verilen varlık -ki o düzgün yaratılışından dolayı insan olarak isimlendirilmiştir- başka bir varlığın kabil olma-

dığı ilâhî sırrı kabul etmiştir. Böylelikle onun için makamlara ulaşmak söz konusu olmuştur: Bunlar suret makamı ve hilâfet makamıdır. Beden toprağı (beden memleketi) kemale erip Hak orada rızkını takdir edince ve o beden yetişip büyüyen bir canlı (bitki, hayvan) olması itibariyle kendisine özgü kuvvetler (çekme kuvveti, hazmetme kuvveti, tutma kuvveti, savma kuvveti, büyüme kuvveti, beslenme kuvveti gibi kuvvetler) orada hasıl olunca ve yedi tabakası (derisi, eti, yağı, damarı, siniri, kası ve kemiği) birbirinden ayrılınca ona sirayet etmiş olan ilâhî sır tastamam olmuş, ardından bedenin ulvî âlemine ruh üflemesi gerçeklemiştir ki o, duman gibi yükselen bir buhardır. Onda yedi gök ayrışmıştır. Dünya göğü duyudur, onun yıldızlarla ve kandillerle süslenmesi gözlerdir. Bundan başka hayal göğü, fikir göğü, akıl göğü, zikir göğü, hafıza göğü, vehim göğü vardır. Bu göklerden her birine Allah emrini, işini vahyetmiştir ki bu da duyulara tevdi ettiği duyulurları algılama (burada bunun nasıllığı konusuna girmiyoruz, çünkü bu konuda ihtilaf vardır ve her ne kadar bu konuda ilim sahibi olsak da bizim ilmimiz âlemdeki ihtilafı ortadan kaldırmamaktadır), hayale tevdi ettiği imkânsızları tahayyül etme, akla tevdi ettiği mâkuller şeklinde her bir göğe kendi şeklinden şeylerdir. Her bir göğün ehli bunlardan yaratılmıştır, böylece onlar kendi mekanlarının mizacına sahiptir. Yine bu yedi göğün her birinde hareketli yıldızlara mukabil bir yüzen yıldız var etmiş, bunlara sıfatlar ismi verilmiştir. Bunlar hayat, işitme, görme, kudret, irade ve ilimdir. Her biri belirli bir süreye kadar hareket eder. Her bir kuvvet, ancak idrak etmek için yaratıldığı şeyi idrak edebilir. Örneğin göz sadece göz ile görülebilen duyulurları görebilir, onun dışındakilerde başarısız olup eli boş döner, içine nüfuz edebileceği bir delik, damla bulamaz. Akıl bütün bunları olumlar, insandaki bu felek hareketlerinin her birine şahitlik eder. İşte bu izzet ve ilim sahibi olan Allah'ın takdiridir.

فَإِنْ أَعْرَضُوا فَقُلْ أَنْذَرْتُكُمْ صَاعِقَةً مِثْلَ صَاعِقَةِ عَادٍ وَثَمُودَ (١٣)

13. Eğer yüz çevirirlerse, onlara de ki: "Ben sizi Âd ve Semûd kavimlerini çarpan yıldırım gibi bir yıldırıma karşı uyardım."

Cahiliye liderlerinden bir zorba (*cebbâr*) Hazreti Peygamber aleyhisselâmın yanına gelir ve ona "Ey Muhammed! Getirdiğin şeyi bana oku da dinleyeyim" der. Hazreti Peygamber aleyhisselâm ona Fussilet sûresini okur, nihayet [Eğer yüz çevirirlerse, onlara de ki: "Ben sizi Âd ve Semûd kavimlerini çarpan yıldırım gibi bir yıldırıma karşı uyardım"] âyetine gelince -ki bu Âd ve Semûd Arap kavimlerinden olup başlarına gelen olaylar Hicaz halkı

nezdinde mâlumdur, meşhurdur- bunları işiten adamın duyduklarının şiddetinden ötürü dizleri titrer, rengi sararır, beti benzi atar ve "Bu, *el-Cebbâr*'ın sözüdür" der.

إِذْ جَاءَتْهُمُ الرُّسُلُ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ قَالُوا لَوْ شَاءَ رَبُّنَا
لَأَنْزَلَ مَلَائِكَةً فَإِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ (١٤) فَأَمَّا عَادٌ فَاسْتَكْبَرُوا فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ
الْحَقِّ وَقَالُوا مَنْ أَشَدُّ مِنَّا قُوَّةً أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَهُمْ هُوَ أَشَدُّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَكَانُوا
بِآيَاتِنَا يَجْحَدُونَ (١٥) فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا فِي أَيَّامٍ نَحِسَاتٍ لِنُذِيقَهُمْ عَذَابَ
الْخِزْيِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَخْزَى وَهُمْ لَا يُنْصَرُونَ (١٦) وَأَمَّا ثَمُودُ
فَهَدَيْنَاهُمْ فَاسْتَحَبُّوا الْعَمَى عَلَى الْهُدَى فَأَخَذَتْهُمْ صَاعِقَةُ الْعَذَابِ الْهُونِ بِمَا كَانُوا
يَكْسِبُونَ (١٧)

14. Hani onlara peygamberler önlerinden ve arkalarından gelmiş "Allah'tan başkasına ibadet etmeyin" demişler, onlar da "Eğer rabbimiz dileseydi melekler indirirdi. Bu sebeple, biz sizinle gönderilenleri inkâr ediyoruz" demişlerdi. 15. Âd kavmi ise yeryüzünde haksız olarak büyüklük taslamış, "Bizden daha güçlü kim var?" demişlerdi. Onlar, kendilerini yaratan Allah'ın onlardan daha güçlü olduğunu görmediler mi? Onlar bizim âyetlerimizi inkâr ediyorlardı. 16. Biz de onlara dünya hayatında zillet azabını tattırmak için o mutsuz kara günlerde üzerlerine dondurucu bir rüzgâr gönderdik. Âhiret azâbı elbette daha rezil edicidir. Onlara yardım da edilmez. 17. Semûd kavmine gelince, biz onlara doğru yolu göstermiştik. Ama onlar körlüğü hidayete tercih etmişler ve yaptıklarına karşılık, alçaltıcı azap yıldırımı onları çarpmıştı.

Allah Teâlâ âlemde bir hidayet var ettiğinde onun körlüğe dönüşmesi söz konusu değildir. Zira O, kendisini hidayete ulaştırdığı kimselere yolu beyan etmiş, kendisine rabbinden hidayet ulaşmamış kimselerden başkasını da körlükle nitelememiştir. Bir insana hidayet anlatılıp "İşte hidayet budur." denilince o insan kendisine hidayetin ulaştığı kimselerden sayılmaz, böyle sayılması için ona hidayeti Allah'ın indirmesi ve onda bu bilginin oluşması lazımdır. Bu durumda o kimsede asla körlük oluşmaz. Körlüğü hidayete tercih edenler, kendi milletini taklit ederek bu duruma düşenlerden başkası değildir. Böyle kimselerin tabiatına körlük uyar, hidayet ise uymaz. Bu nedenle bunlar körlüğü tercih etmişlerdir.

وَنَجَّيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ (١٨) وَيَوْمَ يُحْشَرُ أَعْدَاءُ اللَّهِ إِلَى النَّارِ فَهُمْ يُوزَعُونَ (١٩)
حَتَّى إِذَا مَا جَاءُوهَا شَهِدَ عَلَيْهِمْ سَمْعُهُمْ وَأَبْصَارُهُمْ وَجُلُودُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (٢٠)

18. İnananları ve Allah'a karşı gelmekten sakınanları kurtardık. **19.** Allah'ın düşmanlarının, toplanıp yığın yığın cehenneme sevkedilecekleri günü hatırla! **20.** Nihayet cehenneme vardıklarında, kulakları, gözleri ve derileri yapmış oldukları işler hakkında, kendileri aleyhine şahitlik ederler.

[Gözleri ve derileri, yapmış oldukları işler hakkında, kendileri aleyhine şahitlik ederler]: Gözler ve kulaklar bâtınî yaratılıştandır. Deriler ise zâhir yaratılıştandır. Hakka muhalefete yönelen hiç kimse yoktur ki onun yaratılışındaki bu uzuvları (gözleri ve kulakları) kendisine şöyle der: "Yapma ey sahip, bizi senin helâkine sebep olmaya zorlama, bak Allah bizi şahitlik ettirirse senin aleyhine şahitlik ederiz. Biz senin reâyân sayılırız, ancak seninle hareket edebiliriz. Bizi senin aleyhine değil, lehine olacak işlerde hareket ettir. Uzuvlar şu bedeni çekip çevirmekle mükellef olan ve ilâhî hitaba muhatap olan nefs-i nâtıkanın aletleri gibidir ve sen bunlara adaletli davranmaktan sorumlusun. Şeriat sahibinin mükellef her uzuvla, yani göz, kulak, dil, el, karın, avret yeri, ayak ve kalp ile ilgili hitabını da biliyorsun."

وَقَالُوا لِجُلُودِهِمْ لِمَ شَهِدْتُمْ عَلَيْنَا قَالُوا أَنْطَقَنَا اللَّهُ الَّذِى أَنْطَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ خَلَقَكُمْ
أَوَّلَ مَرَّةٍ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (٢١)

21. Derilerine: "Niçin aleyhimize şahitlik ettiniz?" derler. Onlar da: "Her şeyi konuşturan Allah, bizi de konuşturdu. İlk defa sizi o yaratmıştır. Yine O'na döndürülüyorsunuz" derler.

[Derilerine derler]: Derileri kendi aleyhlerine şahitlik ettiği zaman onlara derler ki [Niçin aleyhimize şahitlik ettiniz?] Deriler de buna cevaben [Her şeyi konuşturan Allah, bizi de konuşturdu.] der ve umumi bir ifade kullanırlar. Çünkü âhiret diyarı hayat diyarıdır, orada her şey konuşur. Deriler; konuşmayı insanın hususi ve onu mahiyetini oluşturan aslî unsurlarından biri yapan, insan dışı varlıkları ise canlılık ve konuşmadan oluşan bu tanımın dışında bırakan Hak Teâlâ'dan bunu öğrenmişlerdir. Derilere bu ismin (*cülûd* isminin) verilmesinin sebebi, sahip oldukları dayanıklılıktır (*celâdet*). Onlar bu dayanıklılıklarından dolayı, zâtları itibariyle, yaralanma, darbe, yanma, sıcak ve soğuk gibi her türlü zorluğa katlanırlar. Derilerde duyumsama özel-

liği vardır. Onlar hayvanî nefsin bütün bu meşakkatlere katlanma konusunda kalkanı, içine gizlendiği kılıfıdır. İnsanın deriden daha dayanıklı bir uzvu yoktur. Bu nedenle Allah Teâlâ insanı deri ile kaplamıştır. Deriler âdil şahitler oldukları için sözleri Allah katında makbuldür. Çünkü onlar dünyada sahiplerinin, yani içerindeki nefs-i nâtıkanın kendilerine ve kulak, göz, dil, el, karın/mide, avret mahalli, ayak ve kalp gibi bütün uzuvlara sahip olduğu dönemde yapıp ettiklerine rıza göstermemişlerdir. Nitekim Allah Teâlâ, kendileri aleyhine derileri tarafından şahitlik edilen bazı kimselerin derilerine yönelip [Niçin aleyhimize şahitlik ettiniz?] diyeceklerini, onların ise [Her şeyi konuşturan Allah, bizi de konuşturdu.] şeklinde cevap vereceklerini bize haber vermektedir. Haddizatında a'yânda asıl olan sessizliktir, Allah dışındaki a'yânın *nutk* (konuşma) özellikleri yoktur. Dolayısıyla konuşan hiçbir şey yoktur ki onu Allah konuşturmuş olmasın. Ancak konuşulan şey farklılık arzeder. Kimi övgü içerir kimi yergi, kimi Allah'ın âleme yerleştirdiği düzene aykırı ya da oradaki hakikati mecaz yoluyla ifade eder türden olur kimi ona uygun ve hakikat haberi olur. Konuşma içerikleri bundan ibarettir. Övgü içerikli konuşma ilim sahiplerinin Allah'ın birliğine şahitliğidir, yergi içerikli konuşma ise (örneğin Yahudilerin) "Allah fakirdir." (Âl-i İmrân, 3/181) demeleri gibi ifadelerdir. Hakikat haberi olan konuşma örneği "Sizi de yaptıklarınızı da Allah yaratmıştır." (Sâffât, 37/96) âyeti, mecaz türünden olanı ise "yaptıklarını" ifadesidir. Allah'tan gayrı söyleyen yoktur, O'ndan gayrı konuşturan yoktur, dolayısıyla geriye sadece Allah'ın konuşturması için anlayışı açmak kalır ki bu şekilde kişi ancak doğru olanı konuşur. Âlemdeki her kelâm ya hikmet ya da sözü fasletme kabilindedir. Kelâmın tümü hata ve yanılgıdan masumdur, ancak yine de kelâmın birtakım yerleri, mahalleri ve meydanları vardır ki bunlardan bazıları kelâm için geniş alan olur. O hâlde ey dost, bir taraftan kendinin akıl ve basiret sahibi olduğunu iddia ederken dikkat et de sakın deriler işi senden daha biliyor olmasın! Nitekim o deriler her şeyin konuştuğunu, Allah'ın dilediği şeye dilediğini konuşturduğunu bilirler. Şahit olması itibariyle (şahit olduğu için) deri (sahibinin günahlarından dolayı) azap görmez, aksine nimetlere mazhar olur.

وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَتِرُونَ أَنْ يَشْهَدَ عَلَيْكُمْ سَمْعُكُمْ وَلَا أَبْصَارُكُمْ وَلَا جُلُودُكُمْ وَلٰكِنْ ظَنَنْتُمْ
أَنَّ اللّٰهَ لَا يَعْلَمُ كَثِيرًا مِمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٢٢﴾

22. Siz ne kulaklarınızın ne gözlerinizin ne de derilerinizin aleyhinize şahitlik etmesinden sakınıyordunuz. Yaptıklarınızdan çoğunu Allah'ın bilmeyeceğini sanıyordunuz.

Yani bundan gizlenmeniz mümkün değildir, çünkü sizler hangi kötülüğü işlerseniz işleyin, onu muhakkak uzuvlarınızla işlemektesiniz. Uzuvlar, Allah'a itaat ya da isyan yolunda kullandığınız aletlerin ta kendileridir. Dolayısıyla da kendileri olmadan hiçbir şey yapamayacağınız bu aletlerden herhangi bir şey gizlemeniz mümkün değildir. Bedenin tamamı, tabiatı gereği, Allah'a itaatkardır, O'ndan korkar. Bedendeki uzuvların hangisi olursa olsun, kul onu zorla ilâhî bir emre muhalif bir iş için harekete geçirdiği zaman muhakkak ona "Yapma, beni göndermen haram kılınmış olan işe gönderme, yoksa senin aleyhine şahitlik yaparım, sakın şehvetine uyma" diye seslenir ve o kötülüğü işlemekten Allah'a sığınır. Bütün kuvvet ve uzuvlar bu konumdadır. Onlar kendilerini çekip çeviren nefsin zorlaması altındadırlar, onun emrine âmâdedirler.

[Siz ne kulaklarınızın, ne gözlerinizin, ne de derilerinizin aleyhinize şahitlik etmesinden sakınıyordunuz.]: Her şeyin konuşkan ve rabbine nazar eder olduğunu bilen kimse, insanlar arasında iken olduğu gibi yalnız başına kaldığı zaman da kesinlikle utanma duygusuna sahip olur. Çünkü nerede olursa olsun, üzerini örten bir gök, altında bulunan bir yer vardır. Bu bilgiye sahip olan kimse herhangi bir mekânda olmasa bile kendi uzuvlarından, beden memleketinin reâyâsından utanır, çünkü her ne yapacaksa o uzuvlarla yapacaktır. Onlar onun aletleridir ve ister istemez onun fiillerine şahitlik etmek üzere çağrılacaklar ve kendilerinden istenen şahitliği yapacaklardır. Allah ancak adalet sahibi tanıkları şahitlik için çağırır.

[Yaptıklarınızdan çoğunu Allah'ın bilmeyeceğini sanıyordunuz.] Bu ifade özellikle Allah Teâlâ'nın cüz'iyyâtı (tikelleri) bilmediği kanaatinde olanlara hitaptır. Ardından Hak Teâlâ şöyle buyurur:

وَذَلِكُمْ ظَنُّكُمُ الَّذِى ظَنَنْتُمْ بِرَبِّكُمْ أَرْدَاكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ (٢٣)

23. Rabbiniz hakkında beslediğiniz zan var ya, işte sizi o mahvetti ve ziyana uğrayanlardan oldunuz.

[Rabbiniz hakkında beslediğiniz zan var ya]; yani bu kanaatiniz, bu kesin düşünceniz [işte sizi o mahvetti], yani helâk etti. Çünkü onlar Allah Teâlâ'nın, yaptıkları işlerin pek çoğunu bilmeyeceğini düşünmüşler, buna inanmışlardı. Dolayısıyla bunun vebali başlarına geldi, Allah kendilerini amelleri ile cezalandırdı. Düşünceleri onları mahvetti, zira onlar imkânsız olan bir şey düşündüler ki o da kulların bazı amellerinin Allah tarafından bilinmiyor olması idi.

[Ve ziyana uğrayanlardan oldunuz]: Buradaki ziyan/hüsran, kârın zıddıdır, o da kişinin ana malının, sermayesinin azalmasıdır. Burada iş bir ticaret oldu-

ğu için, kazanç ve ziyan sıfatları ile nitelendi. Hak Teâlâ şöyle buyurur: "Size sizi acı bir azaptan kurtaracak bir ticaret göstereyim mi?" Yine Hak Teâlâ (bir kudsî hadiste) şöyle buyurur: "Ben kulumun benimle ilgili zannındayım, o hâlde kulum benim hakkımda hüsn-ü zan beslesin."[5] Hüsn-ü zan kula hâkim olduğu zaman onu saadete götürür, buna karşılık Allah hakkında su-i zan insanı perişan eder. Kimin himmeti, günahları sadece rabbinin bağışlayacağı ve O'nun rahmetinin her şeyi kuşattığı noktasında birleşirse o kişi hiçbir şek ve şüpheye yer olmaksızın merhamete nâil olur.

فَإِنْ يَصْبِرُوا فَالنَّارُ مَثْوًى لَهُمْ وَإِنْ يَسْتَعْتِبُوا فَمَا هُمْ مِنَ الْمُعْتَبِينَ (٢٤) وَقَيَّضْنَا لَهُمْ
قُرَنَاءَ فَزَيَّنُوا لَهُمْ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ فِي أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ
قَبْلِهِمْ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ إِنَّهُمْ كَانُوا خَاسِرِينَ (٢٥) وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَسْمَعُوا لِهَذَا
الْقُرْآنِ وَالْغَوْا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَغْلِبُونَ (٢٦)

24. Şimdi eğer dayanabilirlerse, onların yeri ateştir. Ve eğer hoşnut etmek isterlerse, memnun edilecek değillerdir. 25. Biz onlara birtakım arkadaşlar musallat ettik de onlar önlerinde ve arkalarında ne varsa hepsini bunlara süslü gösterdiler. Kendilerinden önce gelip geçmiş olan cinler ve insanlar için verilen azap onlara da gerekli olmuştur. Kuşkusuz onlar hüsrana düşenlerdi. 26. İnkâr edenler: "Bu Kur'ân'ı dinlemeyin, okunurken gürültü yapın. Umulur ki bastırırsınız." dediler.

[Okunurken gürültü yapın] ki insanlar çağrıyı işitmesinler, ona dönmesin ve akletmesinler. Çünkü o (Kur'ân) onların dili ile indirilmişti. (İnkarcılar bu yüzden korkuyorlardı.)

فَلَنُذِيقَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا عَذَابًا شَدِيدًا وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَسْوَأَ الَّذِي كَانُوا يَعْمَلُونَ (٢٧) ذَلِكَ
جَزَاءُ أَعْدَاءِ اللَّهِ النَّارُ لَهُمْ فِيهَا دَارُ الْخُلْدِ جَزَاءً بِمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَجْحَدُونَ (٢٨) وَقَالَ
الَّذِينَ كَفَرُوا رَبَّنَا أَرِنَا اللَّذَيْنِ أَضَلَّانَا مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ نَجْعَلْهُمَا تَحْتَ أَقْدَامِنَا
لِيَكُونَا مِنَ الْأَسْفَلِينَ (٢٩) إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ
أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ (٣٠)

27. O inkâr edenlere şiddetli bir azabı tattıracağız ve onları yaptıklarının en kötüsüyle cezalandıracağız. 28. İşte bu, Allah düşmanlarının ce-

5. Buhârî, Tevhîd 15, 35; Müslim, Tevbe 1; Zikr 2.

zası, ateştir. Âyetlerimizi inkâr etmelerinden dolayı, orada onlara ceza olarak ebedî kalacakları yurt vardır. 29. Kâfirler cehennemde: "Rabbimiz! Cinlerden ve insanlardan bizi saptıranları bize göster de aşağılanmışlardan olsunlar diye onları ayaklarımızın altına alalım!" diyecekler. 30. Şüphesiz, "Rabbimiz Allah'tır" deyip, sonra dosdoğru yolda yürüyenlerin üzerine melekler iner. Onlara: "Korkmayın, üzülmeyin, size vaat edilen cennetle sevinin!" derler.

[Şüphesiz, rabbimiz Allah'tır deyip, sonra dosdoğru yolda yürüyenlerin üzerine melekler iner]; yani hangi şeriattan olurlarsa olsunlar, eğer o şeriatın hüküm zamanı ve vakti ise ve onlar Allah'ın kendilerine yürümelerini meşrû kıldığı o dosdoğru yolda yürürlerse [üzerine melekler iner]. İşte meleklerin bu inişi, şeriat getiren hususi nübüvvet değil, umumi nübüvvettir. Melekler onlara müjde indirir, [Onlara: "Korkmayın, üzülmeyin, size vaat edilen cennetle sevinin!" derler.] Onlara [Korkmayın, üzülmeyin] derler, çünkü sizler istikamet yolundasınız, bu yüzden korkmayın. ["Size vaat edilen cennetle sevinin!" derler.] Bu âyet evliyâullaha (Allah dostu velîlere) meleklerin indiğine ve meleklerin inmesinin sadece peygamberlere mahsus olmadığına dair açık bir nastır. Nitekim Allah Teâlâ, Allah'ın rab olduğunu söyleyip istikamet ehli olan kimselere meleklerin müjde indireceğini ve bu müjdenin onların saadet, kurtuluş ve emniyet sahibi olacaklarına dair olduğunu söylemektedir ki bütün bunlar dünya hayatında gerçekleşir. Demek ki melekler evliyânın kalbine inerler. Bu konuda benim şöyle bir şiirim vardır:

Ruhu'l-Emin kalbime ince
Bütün terkibim bozulup dağılır ve gayba özlem duyar
Derken bana O'ndan mukaddes ilimler tevdi eder
Sezgiden, tahminden, zandan ve şüpheden münezzeh ilimler
Gördüğünde insan iki türe ayrılır
Biri saf ve nezih diğeri karışık olmak üzere
Bir tür rızkı gaybın sahibinden bilir
Diğeri onu cebin sahibinden
Bu türdeki insan rabbinin sebeplerine kulluk ederken
İlk türdeki sebebi ve menetmeyi yaratana kulluk eder
İlki nitelikleri yüce bir akıl sahibi iken
İkincisi kusurlarla değersizleşmiş nefsin sahibidir.

Şimdi ey dost, belki de sen benim bu şiirdeki "Ruhu'l-Emin kalbime ince" mısramı okuyunca yadırgadın ve "Ne yani, Allah'ın resûlü aleyhisselâmdan sonra vahiy mi geldi?" dedin. Allah beni de seni de azgın şeytanın vesve-

sesinden korusun dostum. Yapma, böyle düşünme! Benim o sözüm halk arasında meleğin *lemme*si olarak bilinen, geçmişten günümüze bütün havas (seçkin) âlimler arasında ise Hazreti Peygamber aleyhisselâmın hadisindeki ifade ile bilinen husustur. İnsanların en hayırlısı aleyhisselâm şöyle buyurur: "Muhakkak ki benim ümmetimden kendileri ile konuşulanlar vardır ve Ömer kesinlikle onlardan biridir."[6] Yine aleyhisselâm efendimiz kulun kalbinin meleğin *lemme*si ile şeytanın *lemme*si arasında tasarruf hâlinde evrilip çevrildiğini ifade buyurmuş, ardından da kalbin bu evrilip çevrilmesini iki parmak kinayesi ile anlatmış, bu iki parmağı Rahmân'a izafe etmiştir. Velhasıl, melekler her daim kalplere gelir giderler, onlara gaybın sırlarını getiriler ki sana itaati, Ehl-i sünnet ve'l-cemaat yoluna bağlı kalmayı emreden de budur. Şeytan sana *lemme*si ile bir emir buyurduğu zaman eğer sen onu dinlemezsen bu sefer (taktik değiştirir) ve senin hayırlı bir işi ertelemeni ya da şeytana (günaha) rıza göstermeni ister. Gayptan inişler türlü türlüdür, kalplerin istidadına göre çeşitlenir. Ey dost, benim Ruhu'l-Emîn kelimesi ile Cebrâîl aleyhisselâmı kastettiğimi sanmayasın! Zira meleklerin hepsi Allah'ın kendilerine tevdi ettiği ve kâh icmalî olarak kâh tafsili olarak ulaştırmalarını istediği ilimleri ulaştırma konusunda kendilerine itimat edilen (Emîn) ruhlardır. Gaybî tenezzülat sahibi olan kimse bu tenezzülatı ve sınıflarını (havatır ve cinslerini) bilmeli, rayihalar ve onların nefesleri hakkında ilim sahibi olmalıdır. Sözünü ettiğimiz bu *lemme* mevzusu ve ilgili hadisten sonra artık bu hususun inkârı tasavvur edilemez. Bunu artık ancak pis inatçı inkâr eder. Allah cümlemizi zikirlerin neticeleri ile nimetlendirsin, bizleri yanlış fikirlerden muhafaza buyursun, kalplerimizi takva sahibi ebrâra zuhur eden gizli ilim ve sırları inkâr etme ve bu konuda taassup gösterme kirinden pâk eylesin.

Akabinde bu müjdeci melekler o müminlere şöyle der:

نَحْنُ أَوْلِيَاؤُكُمْ فِى الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِى الْآخِرَةِ وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَشْتَهِى أَنْفُسُكُمْ وَلَكُمْ
فِيهَا مَا تَدَّعُونَ (٣١)

31. Biz dünya hayatında da âhirette de sizin dostlarınızız. Orada sizin için canlarınızın çektiği her şey var ve istediğiniz her şey orada sizin için hazırdır.

[Biz dünya hayatında da âhirette de sizin dostlarınızız] Yani biz dünya hayatında sizlere yardım ettik. Şeytan, *lemme*si ile sizleri Allah'ın şeriat ola-

6. Buhârî, Ashâb 6; Müslim Fedâil 23.

rak kıldığı yoldan ayırmaya çalışırken size kendi *lemme*miz ile, "Yapayım mı yapmayayım mı?" şeklinde iki düşünce arasında tereddüt hâlinde kaldığınız anlarda içinizde bulduğunuz o *lemme* ile size destek verdik. İşte o düşmanın karşısında size o düşünceyi veren biz idik. Yine biz sizin âhirette de dostlarınızız, orada sizin bizim *lemme*mizi aldığınıza ve onunla düşmanı savdığınıza dair şahitlik edeceğiz. İşte meleklerin müminlere âhiretteki dostluğu bu şekildedir. Yine onların âhiretteki dostluğu, şeytanın *lemme*sinin galebe çaldığı ve kulun hata işlediği bazı hususlarda müminlere şefaat etmeleridir. Böyle durumlarda melek kula şefaatçi olur ki kul, şeytanın ameli ile hesaba çekilmesin. İşte [âhirette de sizin dostlarınızız] ifadesinin anlamı budur.

[Orada sizin için canlarınızın çektiği her şey var] Sizin lehinize şahitliğimiz ve bu makamda size şefaatimiz var. [Ve istediğiniz her şey orada sizin için hazırdır] Bu âyet âhiretteki yaşamın tıpkı dünyadaki gibi tabii olacağına delâlet eder, çünkü canın bir şey çekmesi ancak tabii nefislerde söz konusu olur. Hak Teâlâ âhirette saadet ehlinin nefislerinin bir şey isteyeceğini değil, canlarının bir şey çekeceğini ifade buyurmuştur ki canın bir şey çekmesi iradedir. Ancak her irade edilen şey canın çekmesi değildir, bu yüzden de her irade can çekmesi (şehvet) değildir. Zira irade lezzet veren şeye de yönelebilir vermeyen şeye de ancak şehvet (can çekmesi) ancak lezzet veren şeye yönelir. İşte bu kimseler amelleri irade ve kasıt ile yapar, sonuçlarını da canlarını çekmesi şeklinde alırlar, zira Allah Teâlâ onlara rabbânî sıfatın elbisesini giydirir, içlerinden her birine istediği bir şeye ol dediği zaman onun hemen olması imtiyazını verir. İşte bu, fakirlikte zenginliğin bulunmasının sırrıdır ki herkes bunu anlayamaz. Zira bu durumdaki kimse herhangi bir şeye ol demez ve o da olmaz ki onu canı çeksin. Bu itibarla Hak Teâlâ [Orada sizin için canlarınızın çektiği her şey var] buyurmuştur. Bu durumda o kul sadece kendisinde olmayanın yanında olmasını isteyecek ki bu da istediği şeye olan ihtiyacındandır. Zira onu o şeye muhtaç kılan şey canını çektiği şey değil, canın çekmesidir (şehvettir). Onda canının çektiği ve istediği şeyi var etme kuvvetini hasıl eden rabbânî sıfat bulunur ve istediği şey ilâhî sıfat ile "Ol!" der ki bunu ihtiyaçtan söyler, böylelikle o şey gözünün önünde olur, o da onu alır. Aynı durum Hak Teâlâ hakkında söz konusu değildir, çünkü Allah varlıkları, onlara muhtaç olduğu için var etmeyi istemez. Zira o varlıklar var iken de yok iken de (adem hâlinde iken de) Allah tarafından müşahede edilebilir durumdadır. Oysa kul böyle değildir, o istediği şeyi, o şey adem hâlinde iken duyusal olarak elde edememiş durumdadır, ondan mahrumdur.

نُزُلًا مِنْ غَفُورٍ رَحِيمٍ (٣٢)

32. Gafûr ve rahîm olan Allah'ın ikramı olarak.

[İkramı olarak] bizim şehâdetimiz ve kabul edilen şefaatimiz ile Allah sizi mesut eylemiştir. [Ğafûr olan Allah'ın] ki Ğafûr olarak sizi kendi rahmetiyle örtmüştür [ve Rahîm olan] ve sizi rahmetine dâhil etmiştir.

وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِمَّنْ دَعَا إِلَى اللّٰهِ وَعَمِلَ صَالِحًا وَقَالَ إِنَّنِي مِنَ الْمُسْلِمِينَ (٣٣)

33. Allah'a çağıran, iyi iş yapan ve "Ben Müslümanlardanım" diyenden kimin sözü daha güzeldir?

Allah'a ancak kendisinde çağrıldığı nitelik bulunmayan kimse çağrılır. Bu sıfattan en uzak olan varlıklar insan ve cin şeytanlarıdır. Allah'a dua ehli olup da Allah'a dua ile yakınlaşması, Allah'ın kapısından uzaklaşmış olan kimseleri Allah'a döndüren ve böylece onların ilâhî rahmete nâil olmasına vesile olan kimselerin yaptığından daha evla değildir. Nitekim resûller tevhid inancının elçisi olarak ancak müşrikleri davet etmek üzere gönderilmişlerdir ki müşrikler de mahlukat içerisinde Allah'a en uzak olanlardır. Maksat onları Allah'a döndürmek, kendilerini yakınlık mahalline ve rahmet makamına sevketmektir.

وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ اِدْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ
كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ (٣٤)

34. İyilikle kötülük bir olmaz. Sen (kötülüğü) en güzel bir şekilde önle. O zaman seninle arasında düşmanlık bulunan kimse, sanki candan bir dost olur.

Bu âyetin indiriliş sebebi olarak şöyle bir rivayet nakledilir:

Müşrik Arapların en fasih (dili en iyi kullanan) bedevilerinden biri Allah'ın Hazreti Peygamber aleyhisselâma bir Kur'ân indirdiğini ve Arapların en fasih olanlarının bile onun benzerini getirmekten âciz kaldığını duyar ve Hazreti Peygamber aleyhisselâmın yanına gelir, ona "Ey Allah'ın peygamberi! Rabbinin sana indirdikleri içerisinde benim sözlerim gibisi var mı?" diye sorar. Hazreti Peygamber aleyhisselâm, "Senin sözlerin nedir?" der, o da şu şiiri okur:

Kin sahiplerinin akıllarını alıverir
Senin yakınlara selâm vermene, bazen da verilecek ihsanlara engel olur
Olur da sözü açıktan söylerlerse sen kereminle onları bağışla
Gizliden kınarlarsa da umursama
Zira eğer onu dinlemek sana eziyet ediyorsa
Bil ki, ardından söylenmiş söz sanki hiç söylenmemiştir

Bunun üzerine Allah Teâlâ [İyilikle kötülük bir olmaz. Sen (kötülüğü) en güzel bir şekilde önle. O zaman seninle arasında düşmanlık bulunan kimse, sanki candan bir dost olur.] âyetini indirir. Bu âyeti dinleyen bedevi, "Vallahi bu helal olan sihirdir. Allah'a yemin olsun ki benim sözlerimden daha güzelinin, daha iyisinin söylenebileceğini hayal bile edemezdim, senin Allah'ın peygamberi olduğuna şahitlik ediyorum, Allah'a yemin olsun ki bu sözleri ancak vahiy alan biri söyleyebilir.

Allah Teâlâ [İyilikle kötülük bir olmaz] buyuruyor. İhsanın kapsamında "Kim affeder ve ıslah ederse/barış yolunu seçerse" âyetindeki "ıslah ederse" ifadesi kastedilir. [O zaman seninle arasında düşmanlık bulunan kimse, sanki candan bir dost olur.]

وَمَا يُلَقّٰيهَا إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَمَا يُلَقّٰيهَا إِلَّا ذُو حَظٍّ عَظِيمٍ (٣٥)

35. Buna ancak sabredenler kavuşturulur; buna ancak büyük nasibi olan kimse kavuşturulur.

[Ona kavuşamaz], yani bu niteliğe kavuşamaz; [ancak sabredenler] ve nefislerini kötülüğe kötülükle mukabele etmekten hapsedip tutanlar dışında. İnsanlar bu meselede dikkat çektiğimiz şeyin önemini anlamış olsalar hiç kimse kendisine kötülük eden birine kötülükle karşılık vermezdi ve dünyada sadece affedici ve ıslah edici insanları görürdün. Ancak insanların gözlerine inmiş olan perdeler çok yoğundur ki bunlar da insanların amaçları, içlerindeki öfkenin dinip kinin soğuması ve hesap sorma isteğidir. Hâlbuki kötülüğe uğrayan kimse, bizzat kendisinin Allah'ın kendini yükümlü kıldığı hususlara karşı çıkmakla O'na karşı nasıl bir suç işleyip nasıl bir tehlikeye düştüğünü düşünmelidir. Buna rağmen Hak Teâlâ ona dünya hayatında mühlet verir, dünya hayatında kendisi kendi nefsini keşfedip ortaya çıkarana, onun kadar günahını örtüp göz ardı eder. İnsan kendi günahını izhar edince de kendisine ilâhî cezalar uygulanır ve kendisini tehlikelere atmış olur. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm zina suçunu itiraf eden biri hakkında: "Eğer o kişi zina suçunu itiraf etmeseydi, Allah onun günahını örtecekti."

İşte yukarıda zikri geçen bedevi gibi kimseler Kur'ân'ın icazını (mucizeliğini) anlayan insanlardı. Söyle o hâlde dostum, sence bu bedevi eziyetlere tahammül etmek, günahlara karşı bağışlayıcı olmak, gücü yettiği hâlde kendisine karşı yapılan hataları affetmek, nefse ağır gelen işleri geçiştirebilmek, izhar edilince kendisini mahcup edebilecek bir işi gizlemeye çalışanı görmezden gelmek gibi kendi vasfı olarak zikrettiği hususlarda Allah'tan daha keremli olduğunu iddia mı etmiştir? Aksine Allah ondan daha cömert, daha bağışlayıcı, daha hilim sahibi ve daha doğru sözlüdür. Kaldı ki bedevinin bu sözü doğru olsa bile, bahsettiği türden bir fiil gerçekten işlendiğinde kendisinden neyin meydana geleceği, nasıl tepki vereceği bilinemez. Oysa aklın deliliyle de sabit olduğu üzere Allah Teâlâ doğru sözlüdür. Allah bir cömertliği ve keremi emrettiğinde, kendi sıfatı olarak onu kullarına emreder ve kullarına o sıfata göre davranır. Kınanmış ve değersiz bir sıfatı yasakladığında ise kendisi o nitelikten herkesten daha da uzak ve münezzehtir.

Zarar verme peşinde olan bir kötü görürsen
Onu idare ediver, sonra da yaptığını bilmemesini sağla
Eziyetini kendisine yönelttiğin iyilikle sav
Üstelik ona minnet duy, onun adına kötülük düşünme
Kesinlikle bu bir iksirdir, besini ise
Gözün ve bedenin ve suretlerin dönüşmesidir
Düşmanın dostun oluverir de güvenirsin artık ona
Korkmazsın artık vereceği ya da uğrayacağı zarardan
Tabii buna ancak sabırlı kimse erişir ve de
İyice dikkatli düşünüp de ilimden nasip almış olan kimse

وَإِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (٣٦) وَمِنْ آيَاتِهِ
اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ لَا تَسْجُدُوا لِلشَّمْسِ وَلَا لِلْقَمَرِ وَاسْجُدُوا لِلّٰهِ الَّذِي
خَلَقَهُنَّ إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ (٣٧)

36. Eğer şeytandan gelen kötü bir düşünce seni dürtecek olursa, hemen Allah'a sığın. Çünkü O, işiten, bilendir. 37. Gece ve gündüz, güneş ve ay O'nun âyetlerindendir. Eğer Allah'a ibadet etmek istiyorsanız, güneşe de aya da secde etmeyin. Onları yaratan Allah'a secde edin!

Dinlenmek ve gözlerle aralarına bir elbise gibi giyinmek için insanlar geceye muhtaç, rızıklarının sebeplerini aramak için de gündüze muhtaçtırlar. Yine insanlar güneşin doğmasıyla gündüzün, batmasıyla da gecenin başladı-

ğını görmüş ve gecenin ve gündüzün varlığını güneşe atfedip ona tapınmaya başlamışlardır. Bunlar güneşe tapanlardır. Hak Teâlâ [Gece ve gündüz, güneş ve ay O'nun âyetlerindendir] buyurmuştur. Buradaki "O'nun" zamiri Hak Teâlâ'ya işaret eder. Yani burada Hak Teâlâ "Her ne kadar gündüz ve gece güneş ile oluşuyor olsa da onun eseri ve âyeti değil, benim âyetimdir" demek istemektedir. Güneş ve ayı da buna dâhil etmiştir ki burada da "Eğer sizin güneşe ve aya ibadetiniz onlardan neşet eden sebeplerden kaynaklanıyorsa, bilin ki onları kendime delâlet etsinler diye yaratan benim" demek istemektedir.

[Güneşe de aya da secde etmeyin. Onları yaratan Allah'a secde edin]: Burada "onları" ifadesi ile güneş, ay, gece ve gündüzün tamamını kastetmiş, ancak "halakahunne" fiilinde bu zamiri müennes formdan kullanmıştır, çünkü güneş, ay, gece ve gündüz etkin değil, edilgindir, bu yüzden de onları gayr-ı akil varlıkların çoğul formu olan müennes formda ifade etmiştir. Böylelikle de onların erkekliğin sahip olduğu dereceden aşağıda olduklarına dikkat çekmiş, "halakahum" şeklinde müzekker zamiri kullanıp da onların derecesini tâzim etmemiştir. Zira Araplar sözlerinde tağlib kaidesini kullanır ve kastettikleri şeylerden biri dahi erkek ise, hepsini erkek sayıp kelimeyi müzekker/eril formda kullanırlar. Örneğin Zeyd ve Fâtımalar çıktı (*Zeydün ve'l-Fevâtımu harecû*) ifadesinde "çıktılar" fiili *harecû* şeklinde müzekker formda kullanır, *harecne* şeklindeki müennes formu kullanmazlar. Burada da denilmek istenen şudur: İşte bu güneş, ay, gece ve gündüzü yaratan Allah'a kulluk etmeniz daha evladır, çünkü failin mertebesi edilgenin mertebesinden üstündür. Dolayısıyla iki açıdan; hem kul hem müennes olması açısından eksik olan varlıklara kulluk etmektense Hakk'a kulluk etmek daha evla ve daha doğrudur.

فَإِنِ اسْتَكْبَرُوا فَالَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ يُسَبِّحُونَ لَهُ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَهُمْ لَا يَسْأَمُونَ (٣٨)

38. Eğer insanlar büyüklük taslarlarsa rabbinin katındakiler hiç usanmadan, gece gündüz O'nu tesbih ederler.

[Rabbinin katındakiler], yani Allah'ı bilen melekler [gece gündüz O'nu tesbih ederler] onlar Allah'ı sizden daha iyi bilirler. Eğer sizin ilâh edindiğiniz bu varlıklar gerçekten ilâh olsalardı o zaman sizden önce meleklerin onlara secde etmesi beklenirdi. Çünkü siz de biliyorsunuz ki o melekler sizden daha bilgilidirler. Oysa onlar Allah'a secde etmektedirler. [Hiç usanmadan] yani hiç bıkmadan, kesintiye uğratmadan. Zira onların yaratılışlarının hakikati bunu sağlar. Yaratılışlarının hakikati ise zâtî kulluktur ki bu, Allah dışındaki bütün varlıklara sirayet etmiş, hepsinde mevcut olan kulluktur. Allah

Teâlâ gök ve yer ehli olan melekleri kendisine kulluk etmeleri için yaratmıştır. Yerde ve gökte üzerinde meleğin olmadığı hiçbir yer yoktur. Hak Teâlâ âlemin nefeslerinden daimî surette melekler yaratır ve o melekler de gece ve gündüz, hiç bıkıp usanmadan Allah'ı tesbih ederler. O hâlde insanlık için eksiklik olarak bu durum yeter.

Bu secdenin yeri (bu âyet okunurken tam nerede secde yapılacağı) konusunda ihtilaf vardır. Bir görüşe göre bir önceki âyetin son ifadesi olan "İn küntüm iyyâhu ta'büdûn" (Eğer Allah'a ibadet etmek istiyorsanız) ifadesinde secde edilir, diğer bir görüşe göre "Lâ yes'emûn" (Hiç usanmadan) ifadesinde secde edilir. "İn küntüm iyyâhu ta'büdûn" (Eğer Allah'a ibadet etmek istiyorsanız) ifadesinde secde eden kimse bunu şart secdesi yapmış olur, "Lâ yes'emûn" (Hiç usanmadan) ifadesinde secde eden kimse ise bunu muhabbet secdesi yapmış olur. Bu Allah Teâlâ'yı tâzim etmek üzere ictihad yapma, çaba sarfetme, elinden geleni ortaya koyma ve bu çabadan lezzet alma secdesidir.

وَمِنْ آيَاتِهِ أَنَّكَ تَرَى الْأَرْضَ خَاشِعَةً فَإِذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ إِنَّ الَّذِى
أَحْيَاهَا لَمُحْيِي الْمَوْتَى إِنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (٣٩) إِنَّ الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِى آيَاتِنَا لَا
يَخْفَوْنَ عَلَيْنَا أَفَمَنْ يُلْقَى فِى النَّارِ خَيْرٌ أَمْ مَنْ يَأْتِى آمِنًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ
إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (٤٠)

39. Senin yeryüzünü kupkuru görmen de Allah'ın âyetlerindendir. Biz onun üzerine suyu indirdiğimiz zaman, harekete geçip kabarır. Ona can veren, elbette ölüleri de diriltir. O, her şeye kadirdir. 40. Âyetlerimiz hakkında doğruluktan ayrılıp eğriliğe sapanlar bize gizli kalmaz. O hâlde, ateşin içine atılan mı daha iyidir, yoksa kıyamet günü güvenle gelen mi? Dilediğinizi yapın! Kuşkusuz O, yaptıklarınızı görmektedir.

Bu bir tehdittir, yani [Dilediğinizi yapın!] ifadesi ile tehdit kastedilmektedir.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالذِّكْرِ لَمَّا جَاءَهُمْ وَإِنَّهُ لَكِتَابٌ عَزِيزٌ (٤١) لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ
يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ (٤٢)

41. Kendilerine kitap geldiğinde onu inkâr edenler. Hâlbuki o, eşsiz bir kitaptır. 42. Ona önünden de ardından da bâtıl gelemez. O, hikmet sahibi, çok övülen Allah'tan indirilmiştir.

[O, hikmet sahibi, çok övülen Allah'tan indirilmiştir]; kalbi olan, kulak veren ve şahitlik eden kimseye indirilmiştir. Kur'ân'ın ne kadar muhkem olduğuna, ondaki ilimlerin kendisine anlayış bahşedilmiş kimse için ne kadar sağlam olduğuna bir bak ve düşün! Nitekim bu Kur'ân doğruluğu kesin ve (her türlü müdahaleden) korunmuş vahiydir ki [Ona önünden de ardından da bâtıl gelemez] kendisinden önceki kitaplar onu tasdik ettiği gibi kendisinden sonra da onu yalanlayacak ya da geçersiz kılacak bir kitap gelmeyecektir. O sabit haktır. Ondan gayrı kâh bu ümmete kâh önceki ümmetlere indirilenlerin öncelerinden bâtılın gelmesi ve onları okuyan kimsenin bir âyet veya sahih bir haberin itimat ettiği bir başkasını geçersiz kılması mümkündür. Kur'ân dışında indirilmiş olanların ardından da bâtılın (geçersizliğin) gelmesi mümkündür, ancak onu okuyan kimse onun ilerde iptal edileceğini bilmez. Peygamberler Allah Teâlâ'nın kendilerine bildirmediği bir şeyi O'na isnat etmez, kendiliklerinden söz uydurmazlar, kendi görüşlerine göre amel etmezler, aksine o kitapları Allah'tan getirmişlerdir. Nitekim Hak Teâlâ [O, hikmet sahibi, çok övülen Allah'tan indirilmiştir] buyurmuştur ki "çok övülen" demek her övgü (hamd) sahibinin diliyle ve zâtıyla övülen, kendisini öven herkesin övgüsü ile övülen demektir. Çünkü bütün övgüler en nihayetinde O'na döner.

مَا يُقَالُ لَكَ إِلَّا مَا قَدْ قِيلَ لِلرُّسُلِ مِنْ قَبْلِكَ إِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ وَذُو عِقَابٍ أَلِيمٍ
(٤٣) وَلَوْ جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا أَعْجَمِيًّا لَقَالُوا لَوْلَا فُصِّلَتْ آيَاتُهُ ءَأَعْجَمِيٌّ وَعَرَبِيٌّ قُلْ هُوَ لِلَّذِينَ
آمَنُوا هُدًى وَشِفَاءٌ وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ فِي آذَانِهِمْ وَقْرٌ وَهُوَ عَلَيْهِمْ عَمًى أُولَٰئِكَ يُنَادَوْنَ
مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ (٤٤)

43. Sana söylenen, senden önceki peygamberlere söylenmiş olandan başka bir şey değildir. Elbette ki senin rabbin hem mağfiret sahibi hem de acı bir azap sahibidir. 44. Eğer biz onu, yabancı dilden bir Kur'ân kılsaydık, diyeceklerdi ki: "Âyetleri tafsilatlı şekilde açıklanmalı değil miydi? Arab'a yabancı dilden olur mu?" De ki: "O, inananlar için doğru yolu gösteren bir kılavuzdur ve şifadır. İnanmayanlara gelince, onların kulaklarında bir ağırlık vardır ve Kur'ân onlara kapalıdır." (Sanki) onlara uzak bir yerden bağırılıyor.

[Arab'a yabancı dilden olur mu?] Buradaki acemi (yabancı dil) Arapçadan daha eskidir, ancak kelâm her ikisini de toplar. Toplayıcı ibare önceliklidir. [De ki: O, inananlar için doğru yolu gösteren bir kılavuzdu] yani beyan-

dır [ve şifadır] şifa rahmettendir. Şifa makamı amaç sahiplerini amaçlarına ulaştırır. Kur'ân'ın şifa olması Fatiha sûresi ve bütün dua âyetleri itibariyledir.

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَاخْتُلِفَ فِيهِ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ
وَإِنَّهُمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ (٤٥) مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا وَمَا رَبُّكَ
بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ (٤٦)

45. Andolsun biz Mûsâ'ya kitabı verdik, onda da ayrılığa düşüldü. Eğer rabbinden bir söz geçmiş olmasaydı, aralarında derhâl hükmedilirdi. Onlar Kur'ân hakkında derin bir şüphe içindedirler. 46. Kim iyi bir iş yaparsa, bu kendi lehinedir. Kim de kötülük yaparsa kendi aleyhinedir. Rabbin kullara zulmedici değildir.

[Kim iyi bir iş yaparsa, bu kendi lehinedir]: Biz hakkı onun için değil, kendimiz için talep ederiz. Zira Allah Teâlâ âlemlerden müstağnidir, hiçbirine ihtiyacı yoktur. [Kim de kötülük yaparsa kendi aleyhinedir. Rabbin kullara zulmedici değildir.] En üstün ve açık hüccet/delil Allah'a aittir.

إِلَيْهِ يُرَدُّ عِلْمُ السَّاعَةِ وَمَا تَخْرُجُ مِنْ ثَمَرَاتٍ مِنْ أَكْمَامِهَا وَمَا تَحْمِلُ مِنْ أُنْثَى وَلَا تَضَعُ
إِلَّا بِعِلْمِهِ وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ أَيْنَ شُرَكَائِي قَالُوا آذَنَّاكَ مَا مِنَّا مِنْ شَهِيدٍ (٤٧) وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا
كَانُوا يَدْعُونَ مِنْ قَبْلُ وَظَنُّوا مَا لَهُمْ مِنْ مَحِيصٍ (٤٨) لَا يَسْأَمُ الْإِنْسَانُ مِنْ دُعَاءِ الْخَيْرِ
وَإِنْ مَسَّهُ الشَّرُّ فَيَئُوسٌ قَنُوطٌ (٤٩) وَلَئِنْ أَذَقْنَاهُ رَحْمَةً مِنَّا مِنْ بَعْدِ ضَرَّاءَ مَسَّتْهُ لَيَقُولَنَّ
هَذَا لِي وَمَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً وَلَئِنْ رُجِعْتُ إِلَى رَبِّي إِنَّ لِي عِنْدَهُ لَلْحُسْنَى فَلَنُنَبِّئَنَّ
الَّذِينَ كَفَرُوا بِمَا عَمِلُوا وَلَنُذِيقَنَّهُمْ مِنْ عَذَابٍ غَلِيظٍ (٥٠) وَإِذَا أَنْعَمْنَا عَلَى الْإِنْسَانِ
أَعْرَضَ وَنَأَى بِجَانِبِهِ وَإِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ فَذُو دُعَاءٍ عَرِيضٍ (٥١) قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كَانَ مِنْ عِنْدِ
اللَّهِ ثُمَّ كَفَرْتُمْ بِهِ مَنْ أَضَلُّ مِمَّنْ هُوَ فِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ (٥٢) سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَفِي
أَنْفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ أَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ (٥٣)

47. Kıyamet gününün bilgisi, O'na havale edilir. O'nun bilgisi dışında hiçbir meyve (çekirdeği) kabuğunu yarıp çıkamaz, hiçbir dişi gebe kalmaz ve doğurmaz. Allah onlara: "Ortaklarım nerede!" diye seslendiği gün: "Buna dair bizden hiçbir şahit olmadığını sana arzederiz" derler. 48. Böylece önceden yalvarıp durdukları onlardan uzaklaşmıştır. Kendilerinin kaçacak yerleri olmadığını anlamışlardır. 49. İnsan hayır istemek-

ten usanmaz. Fakat kendisine bir kötülük dokunursa hemen ümitsizliğe düşer, üzülür. 50. Andolsun ki, kendisine dokunan bir zarardan sonra biz ona bir rahmet tattırırsak: "Bu benim hakkımdır, kıyametin kopacağını sanmıyorum, rabbime döndürülmüş olsam bile muhakkak O'nun katında benim için daha güzel şeyler vardır" der. Biz, inkâr edenlere yaptıklarını mutlaka haber vereceğiz ve muhakkak onlara ağır azaptan tattıracağız. 51. İnsana bir nimet verdiğimiz zaman (bizden) yüz çevirir ve yan çizer. Fakat ona bir şer dokunduğu zaman da yalvarıp durur. 52. De ki: "Ne dersiniz, eğer o Allah tarafından ise siz de onu inkâr etmişseniz o zaman uzak bir ayrılığa düşenden daha sapık kim vardır?" 53. İnsanlara ufuklarda ve kendi nefislerinde âyetlerimizi göstereceğiz ki onun hak olduğu, onlara iyice belli olsun. Rabbinin her şeye şahit olması, yetmez mi?

Bu âyet Hak ve halkı birlikte zikreder, çünkü hakkı akleden hiçbir hakikat, onu halktan ayrı olarak akledemez, hakikat zâtı itibariyle hakkı akletmek için halka ihtiyaç duyar. Bu yüzden hak ve halkın (birlikte) akledilmesi icap eder. Zira bu ilâhî hakikatin Hakk'ın zâtında bir tesirinin söz konusu olması mümkün olmadığı gibi hükümsüz kalması da mümkün değildir. Zira onun hükmü zâtîdir, bu yüzden de halk ister varlıkla nitelenmiş olsun ister yoklukla (ademle), her hâlükârda mâkullüğü olmalıdır. Buna bağlı olarak bu âyetin birkaç vecihten yorumu söz konusudur.

Birinci vecih

Hak Teâlâ kendisini âfakta/ufuklarda yani bizim dışımızdaki dünyada ve enfüste yani kendi nefislerimizde bilmeyi bize havale etmiştir. Biz bu iki şeye de vâkıf olursak o zaman Hakk'ı biliriz, bize onun hak olduğu ayan beyan açık olur. Hak Teâlâ âyette önce ufukları zikretmiş ve böylece ufuklarda nefsindeki nazarının sana vermediği bir şeylerin kalmış olduğunu tahayyül etmenden seni sakındırmıştır. Nitekim ufuklarda Allah'a delâlet eden şeyi öğrendikten sonra nefsine dönüp ona nazar edersin ve orada da ufuklardaki nazarının sana verdiğin şeyin aynını bulursun. Nefsin üzerinde nazar etmek sana Allah'ı bilmeyi verir, böylelikle artık içine girecek herhangi bir şüphe kalmaz, çünkü varlık olarak sadece Allah, sen ve dış dünya vardır. Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Nefsini bilen rabbini bilir"[7] buyurmuştur. Zira Hazreti Peygamber aleyhisselâm nefsin bütün âlemin hakikatlerini kendi-

7. Aclunî, *Kşefü'l-Hafâ*, II, 262.

sinde topladığını bilmektedir. Bu yüzden de seni özellikle nefsine yöneltmek istemektedir ki delillere iyice yakınlaşasın ve bir an önce Allah'ı bilme ilmini elde ede, böylelikle de saadete kavuşasın. Zira insan başka bir şeyin dışına çıkabilecek olsa da kendisinin dışına çıkamaz. Kendisinin ve âlemin dışına çıkan kimse hakkın dışına çıkabilir. hakkın dışına çıkan kimse ise imkânın dışına çıkıp imkânsızlık alanına girmiş olur. Hakikati imkân olan varlık imkânsızlık alanına asla giremez. İşte bu Hak Teâlâ'nın [ki onun hak olduğu, onlara iyice belli olsun] ifadesinin anlamıdır.

İkinci vecih

Allah Teâlâ [İnsanlara ufuklarda ve kendi nefislerinde âyetlerimizi göstereceğiz] ifadesi ile iki yaratılışı zikretmiştir ki bunlardan ufuklar âlemin sureti, nefisler ise ruhudur. Böylelikle insanın âlemin veciz bir özeti olduğunu, âlemdeki âyetleri ihtiva ettiğini öğrenmelerini sağlamıştır. (Bu konuda Ra'd sûresi, üçüncü âyetin tefsirine bakınız.)

Hak Teâlâ âyette önce, tıpkı varlıkta olduğu gibi, âlemdeki âyetleri zikretmiştir, zira varlıkta da onlar insandan kadimdir. Allah'ın kendisine âyetleri gösterdiği kimse, kendi nefsindeki âyetlerden önce âlemdeki âyetleri görür, Allah ona önce onları gösterir, çünkü âlem insandan öncedir. Bundan sonra da âlemde gösterdiği âyetleri kendi nefsinde gösterir. Eğer önce insanın kendi nefsinde bu âyetler ona gösterilse, ardından âlemdeki âyetler gösterilseydi o zaman insan kendi nefsini âlemde gördüğünü hayal edebilir, bu zanna kapılabilirdi. Dolayısıyla Allah önce âlemdeki âyetleri göstermek suretiyle bu işkali/problemi ortadan kaldırdı [ki onun hak olduğu, onlara iyice belli olsun]. Bu şekilde hak insana ayan beyan olur. Âlem hakkın suretindedir, insan da hakkın suretindedir. İnsan küçük âlemdir, âlem ise büyük insandır. Âyetler onun âlemdeki a'yânın tezahürlerinde zuhur eden hak olduğuna işaret eden delâletlerdir. hakkın onlardaki zuhuru insana âyetlerle ayan beyan olur. Bu da insanın onları delil ve medlul şeklinde bulmasıdır. Bu nedenle Hak Teâlâ onlara "âyetlerini gösterdiğini" ifade buyurmuş, bunun bir tek âyet olduğunu söylememiş, çoğul kullanmıştır. İşte bu şeriatça emredilen nazar ve itibar (kıyas) ehlinin özelliğidir. Onlar bir delil üzerinde inceleme yapıp onun medlulünü anladıktan hemen sonra Allah kendilerine bir başka delil izhar eder ve bu sefer onunla meşgul olmaya başlarlar. Böylece delil olarak gördükleri şeyleri tüketene kadar bunu sürdürürler. O noktaya vardıklarında, yani medlul hasıl olduğunda Hak onlara diğer bir delil gösterir ve bu sürekli devam eder. Bu ne-

denle Hak Teâlâ âyetin devamında [Rabbinin her şeye şahit olması, yetmez mi?] buyurmuştur. Yani her ayana Allah tecelli ve zuhur eder, onu kendi nefsine delil olmasını sağlar. En açık delil, bir şeyin zuhur ederek kendi varlığına delil olmasıdır, bu nedenle Hak burada delilleri "görmek"ten söz etmiştir. Deliller tecellidir ve bu tecelilller onlara, O'nun hak olduğunu ayan beyan gösterir, yani alâmet olarak gördükleri şeyler aslında tecellidir, kendisine alâmettir. Böylece onlara, onun aradıkları hak olduğu ayan beyan anlaşılır.

Üçüncü vecih

Seni hakka götüren delilin nefsindir. Bu da Hak Teâlâ'nın [İnsanlara ufuklarda ve kendi nefislerinde âyetlerimizi göstereceğiz] âyetinde ifade edilmiştir. Burada "âyetlerimiz"den maksat "bize delâlet eden âyetler"dir. Ufuklardan maksat bizim dışımızda olan şeyler, nefislerden maksat ise insanların kendileridir. Allah Teâlâ bize âlemde ve kendimizde -ki kendimiz de âlemin bir parçasıyız- bulunan delilleri çoğaltmıştır ki bunun yegâne amacı nazarımızı kendisine çekmek, zikrimizi, fikrimizi, aklımızı, imanımızı, ilmimizi, kulağımızı, gözümüzü, gönlümüzü O'na yöneltmemizi sağlamaktır. O bizi sadece kendisine kulluk etmemiz ve O'nu bilmemiz için yaratmıştır, yaratılışımızın yegâne gayesi budur. Bu konuda da bizi sadece âleme ve kendi nefsimize nazar etmeye yönlendirmiştir. Eğer bu ikisine bakacak olursak O'na bakmış, onları işitecek olursak O'nu işitmiş, onları akledecek olursan O'nu akletmiş, onları düşünecek olursak O'nu düşünmüş, onları bilecek olursak O'nu bilmiş, onlara iman edecek olursak O'na iman etmiş oluruz zira her veçhede tecelli eden O'dur, her âyetten, her delilden talep edilen O'dur. Her göz ile görünen, her mabudda kendisine ibadet edilen, gaybta ve şehâdette kendisine yönelinen O'dur. Fıtrat ve cibiliyeti itibariyle, mahlukattan hiçbiri O'ndan mahrum değildir. Bütün âlem O'na salât eder, O'na secde eder, O'nun hamdi ile tesbih eder, dilleri O'nu söyler, kalpleri O'na âşıktır, tutkundur, gönüller O'na hayrandır, ârifler O'nu âlemden ayırmanın yolunu arar da bulamazlar, dönüp O'nu âlemin kendisi kılmanın yolunu arar da başaramazlar. Her hâlükârda âciz kalırlar. Anlayışları bitkin düşer, akılları şaşıp kalır, dilleri O'nu ifade etme konusunda çelişkiye düşer.

[Ki onun hak olduğu, onlara iyice belli olsun]: Bütün âlem Hakk'ın aynasıdır. Tahkik ehli kimseler muhabbetullaha nâil oldukları zaman âlemde sadece Hakk'ın suretini görürler. Görürler ki Hak orada isimleri, sıfatları ve fiilleri ile zuhur etmiştir. Burada âyetler, kendilerinin Hakk'ın tezahürleri oldu-

ğuna delâlet eden delillerdir. Hakk'ın mevcûdattaki sirayeti ne kadar da latifdir! Bütün her şey Hakk'ın tezahür makamı ve O'na tecelligâhtır.

Dördüncü vecih

[Onlara âyetlerimizi göstereceğiz] bunlar delâletlerdir ve insanın kendi üzerinde bulunduğu şeydir. [Ufuklarda] âlemdeki hiçbir şey bunun dışında değildir. Çünkü senin dışında âlemde ne varsa hepsi senin için ufuktur, çevrendir. [Ve kendi nefislerinde] Böylece Hak Teâlâ bizi bu iki şeye yönlendirerek kendisini bilmenin güzel yolunu göstermiş olmaktadır. Hazreti Peygamber aleyhisselâm da "Nefsini bilen rabbini bilir" buyurmuş, yine "Nefsini en iyi bileniniz rabbini en iyi bileninizdir" demiştir. Nefis sahili olmayan bir denizdir, dünyada da âhirette de nazar onu tüketemez. O en yakın delildir. İnsan ona daha fazla nazar ettikçe onunla ilgili bilgisi de artar, onunla ilgili bilgisi arttıkça da rabbine dair bilgisi artar.

[Ki onun hak olduğu, onlara iyice belli olsun]: Başkasının değil de O'nun hak olduğu belli olsun. Eğer nefsini bilecek olursan rabbini bilirsin. Nasıl ki rabbin sana ilim vermişse âleme de kendisi ile ilgili bilgi vermiştir. Sen onun (âlemin) suretisin, dolayısıyla da bu ilimde muhakkak âlemin paydaşı olmalı, onu bizzat kendi nefsine dair ilminle bilmelisin. Zira başlangıçta Hakk'ın âlemi bilmesi, O'nun zâtını (nefsini) bilmesi idi. Allah'ın insana olan rahmetindendir ki ona öncelikle kendi nefsini şahit tutmuştur. Böylece insan kendi nefsinde ancak ilâh olan bir varlığa ait olması gereken kuvvetler bulmuştur. Aklı ile nazarı iyice tahakkuk ettirince ve irade dışında ve kendi amaçlarına ters olarak kendisine ârız olan durumlara bakıp onlar üzerinde düşününce ve kendisinde muhtaçlık özelliğini bulunca kesin olarak bilir ki kendi varlığının aynı tam değildir ve sahip olduğu sıfatlar ancak bir ilâha ait olabilir. Böylelikle kendi nefsinden gelen bu uluhiyet niteliğini reddeder, kendisine atfetmez. Sonra iyice dikkatle nazar edince kendisinin başkası ile kaim olduğunu, varlığında bağımsız olmadığını anlar, olumsuzlamanın ardından kabule yönelik ve "Allah'tan başka ilâh yoktur" der. İşte Hazreti Peygamber aleyhisselâmın "Nefsini bilen rabbini bilir" şeklindeki sözünün anlamı budur. Bakınız, Hazreti Peygamber aleyhisselâm ümmetine karşı ne kadar da lütufkârdır! Onlara öğrettiği, kulaklarına çınlattığı husus ne kadar da güzeldir! O ne güzel öğretmen ve ne güzel çağrıştırıcıdır. Allah cümlemizi onun derece derece yücelen yolunda yürüyen ve nihayet onun derecesine ilhak olan kullarından eylesin. Âmîn, izzeti hürmetine rabbim dualarımızı kabul buyursun.

Beşinci vecih

Bil ki Allah Teâlâ âlemin cismini -ki bu küllî ve suret şeklindeki cisimdir- mâkul heba içerisinde yaratıp şekillendirince bu cisim öteden beri gayr-ı muayyen bir şekilde yayılmış hâlde bulunan ilâhî ruhun feyzini kabil oldu. İlahi ruh daha evvel gayr-i muayyen idi, çünkü onu muayyen edecek bir varlık yok idi. Âlemin cismi işte bu ruh ile hayat buldu, hayat sahibi oldu. Âlem büyük insandır, bu şekilde olmasının tek sebebi de insan-ı kâmil olan Hazreti Muhammed aleyhisselâmdır. Hazreti Muhammed aleyhisselâmın âleme göre mertebesi, nefs-i nâtıkanın insan-ı kâmildeki mertebesi gibidir ki o da ilâhî suretin beka sahibi olup suretlerde çeşitlenmesi ve âlemin kendisi ile beka bulması neticesinde tamamlanması sonucu kemal derecesine nâil olmuştur. Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Nefsini bilen rabbini bilir" buyurmuştur, zira başlangıçta Hak Teâlâ'nın âleme dair bilgisi, O'nun kendi zâtına (nefsine) dair bilgisi idi. Dolayısıyla Hazreti Peygamber aleyhisselâmın bu sözü [Onlara âyetlerimizi ufuklarda ve kendi nefislerinde göstereceğiz] âyetinde ifade edilen hususun aynını ifade eder. Bu âyette Hak Teâlâ iki yaratılıştan, iki neşetten söz etmektedir ki bunlardan biri "ufuklarda" kelimesi ile ifade edilen âlemin suretinin neşeti, diğeri ise "kendi nefislerinde" kelimesi ile ifade edilen âlemin ruhunun neşetidir. Bu, iki neşeti olan tek bir insandır.

[Ki onun hak olduğu, onlara], görenlere [iyice belli olsun], yani gördüğü şeyde ve görürken gören Hak'tır, Hak'tan gayrısı değildir.

Altıncı vecih

Hak Teâlâ kendisine delâlet eden delilleri ortaya koyduğu vakit onları ufuklarda hususi varlığı ile koymuştur. Eğer âlem bizâtihi (kendiliğinden) zuhur etseydi, ufuklar ona delâlet konusunda kendilerine tevdi edilen âyetlerle görev yapma vekaletini yerine getiremezlerdi. Hak insan-ı kâmili kendi suretinde yaratmış ve kendisini ufuklarda görmek şeklindeki fikri nazar ile değil de doğrudan müşahede yoluyla bilmek isteyenler için onu kendisine delil kılmıştır. Bu da [Onlara âyetlerimizi ufuklarda göstereceğiz] âyetinde ifade edilen husustur. Sonra kendisini tanıtmakla yetinmemiş, insan-ı kamile de yönlendirerek [ve kendi nefislerinde göstereceğiz] buyurmuştur. Burada da [ki onun hak olduğu, onlara iyice belli olsun] buyurmuştur, yani görünen hak olduğu anlaşılsın. Zira âyetler ona ve bize delildir. Aynı şekilde biz de bize ve ona deliliz. Delillerin en büyük ve sahih olanı bir şeyin kendine delâlet etme-

sidir. Allah söz konusu olduğunda tedebbür, bizden tefekkür sahiplerinin tefekkürünün aynıdır. Tedebbür ile âlem birbirinden ve âlemden ayrışır, tefekkür ile âlem bunu bilir. Üzerinde tefekkür ettiği delili de kendi nefsinde ve nefsi dışında müşahede ettiği şeyin ta kendisidir. Hakikatler inkişaf ettiğinde artık ne bir şüphe kalır ne kuşku. Artık iki gözü olan için sabah apaçık ortaya çıkar, bilgilenme gerçekleşir, tartışma son bulur, dinleme hasıl olur. Ancak seninle bu hâl arasında insanı helâk edecek devasa çöller, susuzluktan kavuracak mesafeler, izi silinip gitmiş yollar, kaybolmuş izler vardır ki burada en iyi iz sürücüler bile yollarını şaşırır. O yolu ancak hayat veren ve hayat alan kat eder, hayat bulan ve ölen değil. Bütün bu zorluklara katlanan, bu çetin yolu alanın hâli nicedir? Ancak meşakkatler ne kadar acı verirse, sonunda varılan nimetler de o kadar rahatlatıcı olur. Halkı bilen Hakk'ı bilir. Bu yaratılışın bir kısmı konusunda cahil olan hepsi konusunda cahildir, çünkü bir kısım dediğimiz bütündendir ve o cahilin anlayamayacağı şekilde bütünün tam kendisidir. Eğer bir kısmı bütün yönleri ile bilirse bütünü bilir. Zira onun "bir kısım" oluşu itibariyle kendisinde "bütünün bilgisi" de bulunur. Bu nedenle âyetler çoktur, deliller apaçıktır. Ancak gözler üzerlerindeki perdelerin hükmü altındadır. Kalpler kılıfları içindedir, akıllar hevâ ile muharebe etmekle meşguldür, bu yüzden de kendilerinden talep edilen nazar için vakit bulamazlar.

[Rabbinin her şeye şahit olması, yetmez mi?]: Bu ifade Hak Teâlâ'nın keşif ve müşahede yoluyla ilim elde etmenin en yakın yolu olarak var ettiği insan-ı kâmilin yaratılışına işarettir. Müşahede ehli "Bize yeter" der, Hakk'ı ise ancak insan-ı kâmil bilir; çünkü o, kendi nefsi ile O'nu bilir. Hayvan insan ise onu ufuklardan âyetler üzerinde fikri ile nazar ettikten sonra aklı ile bilir. Suretlerdeki benzerliğin verdiği teşbihi bırakıp sadece tenzihi müşahede ederek onu bilir. Nebîler ise (Allah'ın selâmı onların üzerine olsun) Hakk'ı müşahede ettikleri şekilde nitelemişlerdir. Hak onlara yaratılmışların sıfatlarını indirmiştir, çünkü onlarda Hakk'ın sahip olduğu kemal sıfatı vardır. Bu şekilde bir mârifatullaha ne bir melek ulaşabilmiştir ne de hayvan olan insanın aklı, çünkü Allah bütün herkesi kendisinden perdelemiştir. Sadece insan-ı kâmile zuhur eder ki o da Hakk'ın uzatılmış gölgesidir, belirlenmiş arşıdır, kendisine yönelinen evidir, kâmil varlık olmakla nitelenmiştir, ondan daha kâmili yoktur, çünkü Hak'tan daha kâmil olan yoktur. Dolayısıyla insan-ı kâmil onu aklı ve müşahedesi ile bilir, böylece göz ile edinilen keşif ilmini ve fikir ile edinilen aklî ilmi kendisinde toplar. Hakk'ın vekili olan insan-ı kâmili gören ya da bilen kişi Hakk'ın halife kıldığı varlığı görmüştür, çünkü Hak onun suretinde zuhur eder. Âhirette ya da inkârın vuku bulduğu herhangi bir yerde Hakk'ı inkâr eden kimselerin bu inkârlarının tek sebebi, onların daha

önce aklî nazarı öne almış olmalarıdır. Böyle olduğu için onlar Hakk'ı takyid edip sınırlamışlardır. Gördükleri zaman onu kendi kayıtladıkları sıfatlarla göremeyince inkâr emişlerdir. Nitekim daha sonra kendi kayıtladıkları şekliyle onlara görününce onlar derhâl onun rabliğini itiraf ederler. Eğer başlangıçta onlara bu kayıtlanmadan önce tecelli etmiş olsaydı, yaratılmışlardan hiçbiri O'nu inkâr etmezdi. Zira başlangıçtaki tecellisi ile kendisine delil olurdu. Bu nedenle biz insan-ı kâmilin ilâhî suretin talep ettiği şekilde kemal üzere Hakk'ı bilmek için insanlar arasında Hakk'ın vekili olarak zuhur ettiğini söyledik. Allah ise zâtı itibariyle âlemlerden müstağnidir.

Yedinci vecih

[Onlara âyetlerimizi göstereceğiz], yani indirilen âyetleri. [Ufuklardan ve kendi nefislerinde] indirilmiş olan her âyetin iki yönü vardır, biri nefsite görülür, diğeri ise nefsin dışında. Nefiste görünene mârifet ehli işaret derler, tefsir demezler. Aksine "işaret kabilinden tefsir" derler. Aslında bu o âyetin fayda verici anlamlarının hakikati ve tefsiri olsa da onlar buna tefsir demez, kendilerine saklarlar. Bununla beraber onlar umumi olarak yapılan tefsiri, yani ikinci vecihteki şeyi kabul ederler, kitabın kendi illeri ile indirildiği dil ehli âlimlerin bildiği hâliyle tefsiri reddetmezler. Böylece Hak Teâlâ mârifetullah sahiplerinde bu iki veçhi birleştirmiştir. Zira âlemler dörttür: En yüce âlem ki bu beka âlemidir, sonra dönüşümler âlemidir ki o da fenâ âlemidir, üçüncüsü imar âlemi ki o da beka ve fenâ âlemidir, dördüncüsü de nispetler âlemidir. Bu âlemler iki bölgededir. Biri en büyük âlem ki o insanın dışındaki âlemdir, diğeri de en küçük âlem, o da insandır. Yüce âlem Hakikat-i Muhammediye ve onun hayat feleğidir. İnsandaki benzeri latife ve kudsî ruhtur. Kuşatıcı arş da o âlemdekilerden biridir. Bunun insandaki benzeri cisim/bedendir. Kürsî de o âlemdekilerden biridir, insandaki benzeri nefistir. Beyt-i Ma'mûr da bu âlemdendir, insandaki benzeri kalptir. Melekler de o âlemdekilerden biridir, insandaki benzeri ise ruhlar ve kuvvetlerdir. Zühal ve feleği de o âlemdekilerden biridir, insandaki benzeri ise ilmi kuvvetler ve nefstir. Müşterî ve feleği de o âlemdekilerden biridir, insandaki benzerleri ise hatırlama gücü ve beynin arka kısmıdır. Kızıl (el-Ahmer/Merih) ve feleği de o âlemdekilerden biridir, insandaki benzerleri ise akletme kuvveti ve yâfûhtur (başın ön kısmı).

Güneş ve feleği de o âlemdekilerden biridir. İnsandaki benzeri ise tefekkür gücü ve dimağın ortasıdır. Sonra Zühre ve onun feleği gelir; insandaki

benzeri ise vehim gücü ve hayvanî ruhtur. Ardından Kâtib ve feleği gelir. İnsandaki benzeri ise hayal gücü ve dimağın önüdür. Sonra ay ve feleği gelir. İnsandaki benzeri ise duyu kuvveti ve kendileriyle duyumsadığımız organlardır. İşte bunlar, en yüce âlemin tabakaları ve insandaki benzerleridir.

Dönüşme âlemine gelince: Bu âlemde bulunanlardan biri esîr küresidir ve onun ruhu sıcaklık ve kuruluktur. Ki o ateş küresidir, insandaki benzeri safra, ruhu ise hazım gücüdür. Bu âlemde bulunanlardan biri de hava ve onun ruhu olan sıcaklık ve yaşlıktır. İnsandaki benzeri kan, ruhu ise çekme, cezbetme gücüdür. Bu âlemde bulunanlardan biri de sudur. Onun ruhu soğukluk ve yaşlıktır. İnsandaki benzeri balgam, ruhu ise itme gücüdür. Bu âlemde bulunanlardan biri de topraktır. Onun ruhu soğukluk ve kuruluktur. İnsandaki benzeri karaciğer, ruhu ise tutma gücüdür.

Yeryüzüne gelince, o yedi tabakadır: Kara toprak (siyah yeryüzü), tozlu toprak, kızıl toprak, sarı toprak, beyaz toprak, mavi toprak, yeşil toprak. Bu yedi tabakanın insandaki benzerleri ise bedenindeki deri, yağ, et, sinirler, damarlar, adale ve kemiklerdir.

İmar âlemine gelince, bu âlemde bulunanlardan biri ruhanî varlıklardır, bunların insandaki benzeri insandaki kuvvetlerdir. Bu âlemde bulunanlardan biri de hayvanlar/canlılar âlemidir. İnsandaki benzeri onun duyumsanan yönüdür. Bu âlemde bulunanlardan biri de bitkilerdir. İnsandaki benzeri onun gelişen, büyüyen yönüdür. Bu âlemde bulunanlardan biri de cansızlar âlemidir. İnsandaki benzeri, ondaki duyumsamayan kısımlarıdır.

Nispetler âlemine gelince, bu âlemden olanlardan biri arazdır. Benzeri siyah, beyaz gibi renklerdir. Nitelik de bu âlemdendir. Benzeri, hastalık ve sağlık gibi hâllerdir. Sonra nicelik de bu âlemdendir. İnsandaki benzeri, onun incik kemiğinin bir karıştan uzun olmasıdır. Yer/eyniyet de bu âlemdendir. İnsandaki benzeri, boynun başın mekânı olması veya topuğun baldır için mekân olmasıdır. Zaman da nispetler âleminden olup benzeri elimi hareket ettirdiğimde başımın da hareket etmesidir. Sonra izafet de bu âlemdendir ve benzeri, "Bu benim babam, ben de onun oğluyum" gibi ifadelerde ortaya çıkan göreliliktir. Sonra, konum o âlemdendir. Benzeri dilim ve hançeremdir. Sonra edilgenlik de bu âlemdendir ve benzeri, "doydum/doyuruldum" ifadesidir. Fil, eşek, aslan ve cırcır böceği gibi ana suretlerdeki farklılıklar da bu nispetler âlemindendir. Bunların benzeri de övülen ve kınanan mânevî suretleri kabul eden insanlık gücüdür. Örneğin "Falan kimse zekidir, sanki fil gibidir" denilir, yine "Filan ahmaktır, sanki merkeptir", "Falan cesurdur, aslan gibidir", "Filan korkaktır, sanki cırcır böceğidir" denilir.

[Rabbinin her şeye şahit olması, yetmez mi?]: Bu Allah'ın ihsanıdır, hareket ve tasarruflarında kullarını görmesidir. Dolayısıyla O'nun her şeye şahit olması ihsandır, çünkü şahitliği ile onları helâkten muhafaza eder.

Özet ve tahkik

Ârifler bu konuda hayrete düşmüş ve bir zaman "O" demişler, başka bir zaman "O değil" demişler, bir başka zaman da "O, O olmayandır" demişlerdir. Bu yüzden de ayakları bir türlü bir yerde karar kılmamış, O'na varan sağlıklı bir yol bulamamışlardır. Çünkü onlar O'nu âyetin kendisinde ve yolda müşahede etmişler, böylece bu müşahede onlarla yolun gayesi arasında engel olmuştur. Zira yola ancak gayesine doğru gider. Kastedilen ise onlarlardır, onlara yoldaştır. Dolayısıyla ne yolda giden vardır ne de yolda gidiş. (Ne sâlik vardır ne de sülük.) Böylece işaretler ortadan kalkar, zaten O'ndan başkası değillerdir ki. İbareler gider, zaten O'ndan gayrı değillerdir ki. O hâlde ârifin âlemdeki şaşkınlığı yadırganmaz, onun işaretler arasındaki vehme düşüşü yadırganmaz. Eğer bu durum dediğimiz gibi olmasaydı hiçbir nebî ya da resûl ne aile sahibi olmak isterdi ne de evlat. Ve ne de herhangi bir kimseyi diğerine tercih ederdi. Bu da âyetlerin birbirine olan üstünlüğündendir. Âlemin dönüşümü âyetlerin kendisidir, ondaki Hakk'ın işlerinden başkası değildir. Hak onların kimini diğerine üstün kılmıştır, çünkü onları O'nun isimlerinde bu suretlerle zuhur etmiştir. Böylece biz onlardan bazılarının umum ve husus konusunda diğer bazılarına üstün olduğunu biliriz. Âlemlerden müstağni olan O'dur, "İnsanları ve cinleri sadece bana kulluk etsinler diye yarattım." (Zâriyât, 51/56) buyuran O'dur. O hâlde yaratıcının müstağni oluşu nerede? Onun kabzedici ve menedici oluşu nerede? Onun ihatası içerisindeki âlemin *el-Kadir* ve *el-Kahir* karşısındaki durumu ne? Bütün bunlar âlemde vuku bulanın kendisi değil mi? O hâlde resûl ya da ârif ancak onda tasarruf edebilir, ancak insanların çoğu bilmezler. Zira insanlardan kiminin kulağında ağırlık, gözünde perde, kalbinde kılıf, fikrinde hayret, ilminde şüphe, kulağında sağırlık vardır. Allah'a yemin olsun ki bütün bunlar ârifte, aşırı yakınlıktan dolayı böyle olur. "Biz ona sizden daha yakınız, ancak siz göremezsiniz." (Vâkı'a, 56/85) Bu nedenle ârifler âlemde vehm içerisinde olur, muhakkikler ise O'nun muhabbetine nâil olur. Bu nedenle biz bir ifademizde "O Hakk'ın aynasıdır." demiştik. Ârifler onda ancak Hakk'ın suretini görürler. O güzeldir, güzellik zâtı itibariyle sevilir. Ona bakanların kalplerindeki heybet de zâtîdir. Dolayısıyla O'na nazar etmek heybet ve muhabbete sebep olur.

أَلَا إِنَّهُمْ فِي مِرْيَةٍ مِنْ لِقَاءِ رَبِّهِمْ أَلَا إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطٌ (٥٤)

54. Dikkat edin; onlar, rablerine kavuşma konusunda şüphe içindedirler. Bilesiniz ki O, her şeyi kuşatmıştır.

[Dikkat edin; onlar, rablerine kavuşma konusunda şüphe içindedirler]: Zira Hak Teâlâ bize bu havale işinde (bizi ufuklara ve kendi nefsimize yönlendirerek), kendisini bilme konusunda en güzel yolu beyan etmiştir ki bu şekilde onun hak olduğu ve her şey şahit olduğu bizim için ayan beyan hâle gelir. Bu nazardan yüz çeviren, bu hususlarda düşünmeyen kimse hakkında da [Dikkat edin; onlar, rablerine kavuşma konusunda şüphe içindedirler] buyurmuştur. Eğer bu kimseler Hak Teâlâ'nın kendilerini çağırdığı şekilde kendi nefisleri üzerinde düşünüp nazar etselerdi, o zaman rablerine kavuşma konusunda herhangi bir şüphe içinde olmazlardı. Nitekim hadis-i şerifte "Kim nefsini bilirse rabbini bilir." denilmektedir. Ardından Hak Teâlâ âyetin devamında [Bilesiniz ki O, her şeyi kuşatmıştır] buyurmuştur:

Birinci vecih

Hak Teâlâ burada sübût şeyliğini değil, varlık şeyliğini kastetmiştir. Zira burada emir ihata ile nitelenmez. Allah dışındaki şeylerden hiçbirinin Hakk'ın kabzasının dışında olması mümkün değildir, hepsini var eden Allah Teâlâ'dır. O hâlde O'ndan çıkanlara tekrar yönel ve nazar et, nitekim senin için O'ndan gayrı yer yoktur. Üzerinde iyice nazar et, sonuçta onun seni kuşatmış olduğunu, hem bu hâlde iken sana yönelmiş olduğunu bulacaksın. Zira o ıtlak ile takyidi (mutlaklık ile mukayyetliği) kendisinde birleştiriştir.

İkinci vecih

Hakk'ın âyetlerde ve nefislerde zuhuru insana âyetlerle, delillerle beyan eden bir husus olduğu için âyetin devamında [Bilesiniz ki O, her şeyi kuşatmıştır] buyurmuştur. Yani âlemdeki her şeyi kastetmiştir. Bir şeyi kuşatıp ihata etmek onu örtmektir. Bu durumda zuhur edip görünen, o şeyin kendisi değil, onu kuşatandır ve o şey (yani âlem) kendisini kuşatan şeyin içerisinde, tıpkı bedenin içerisindeki ruh gibi olur. Kuşatan ise ruhu çevreleyen beden gibi olur. Biri müşahede edilir, o görünen kuşatıcıdır, diğeri ise gayptır ki o da bu

ihata/kuşatma ile örtülmüş olan âlemdir. Zâhirde hüküm gayb ile nitelenene yani görünür olana ait olduğu ve âlemdeki şeyliklerin a'yânı kendi nefislerindeki istidatlara göre taksim edilmiş olduğu için, zâhir hakkında hakikatlerinin gereğince hükmetmiş, böylece onun suretleri kuşatıcıda zuhur etmiştir. Bu yüzden arş, kürsî, felekler, melekler, unsurlar, türeyenler ve arazi hâller denilmiştir ki bunlardan gayrı da Allah vardır.

Üçüncü vecih

[Bilesiniz ki O, her şeyi kuşatmıştır] yani buradaki *bi-külli* (her şeyi) ifadesindeki *bi* harfi *'alâ* (üzerine) anlamında yorumlanırsa o zaman anlam şöyle olur: O'nun her şeyde ihatası söz konusudur ve buna mâlum olanlar da dâhildir.

RAHMETÜN MİNE'R-RAHMÂN

KUR'ÂN-I KERİM TEFSİRİ

4

MUHYİDDİN
İBN ARABÎ

Yüce kitap Kur'ân-ı Kerîm'i tefsir eden, peygamber vârisi büyük âlimlerden biri de Şeyh-i Ekber Muhyiddin İbn Arabî hazretleridir. Çeşitli eserlerinde yaptığı atıflarla kendisine ait iki farklı tefsirin bulunduğunu kesin bir şekilde bilmekteyiz. Bunlardan biri olan *Îcâzu'l-beyân fi't-tercemeti 'ani'l-Kur'ân* isimli tefsirin Fâtiha sûresinin ve Bakara sûresinin başından bir bölümünün (1. cüzün) tefsirini ihtiva eden miktarı elimize ulaşmıştır. Daha büyük bir tefsir olan *el-Cem'u ve't-tafsîl fî ma'rifeti me'ânî't-tenzîl* isimli tefsirden ise elimize ulaşan hiçbir parça bulunmamaktadır.

"İbn Arabî Tefsiri" adı ile yayınlanmış ve günümüzde tedavülde olan iki ciltlik tefsir ise İbn Arabî'nin değil, Abdurrezzâk el-Kâşânî'nin (ö. 730/1330) tefsiridir. Nitekim o tefsirin yazma nüshasının sonunda bizzat Abdurrezzâk el-Kâşânî'nin mührü yer alır. Kaldı ki Şeyh-i Ekber'in *Îcâzu'l-beyân fi't-tercemeti 'ani'l-Kur'ân* isimli tefsirindeki üslubu ile Abdurrezzâk el-Kâşânî'nin bu tefsirdeki üslubu da oldukça farklıdır, okuyucu bunu fark edecektir.

Bu yüzden, özellikle Şeyh-i Ekber'in Kur'ân anlayışının daha iyi anlaşılmasını sağlamak için yirmi beş seneden daha uzun bir süre boyunca onun bütün eserlerini titizlikle tarayarak Kur'ân âyetlerinin tefsiri sadedinde değerlendirilebilecek bütün ifadelerini toplayıp âyetlere göre tasnif ettik. Bunların bir kısmı, diğer tefsirlerde olduğu gibi, Kur'ân ifadelerinin zâhir mânalarının ve ahkâmının izahı, diğer bir kısmı ise işârî tefsir olarak isimlendirilen tasavvufî tefsir şeklinde olup tevhid ve sülûk bahisleri hakkında idi. Nihayet bu derlemeyi Şeyh-i Ekber'in ilâhî rahmetin kapsayıcılığı ve azabın sonsuz olmadığı şeklindeki anlayışına uygun bir şekilde, *Rahmetün mine'r-Rahmân fî tefsîri ve işârâti'l-Kur'ân* olarak isimlendirdim.

Mahmûd el-Ğurâb

THG 074876 SSM

insan

RAHMETÜN MİNE'R-RAHMÂN
KUR'ÂN-I KERÎM TEFSİRİ
MUHYİDDİN İBN ARABÎ
HAZ: MAHMÛD EL-ĞURÂB

KİTAP NO	DİZİ ADI	DİZİ NO	BASKI
771	İBN ARABÎ KİTAPLIĞI	21	1

twitter.com/insanyayinlari
facebook.com/insanyayinlari
instagram.com/insanyayinlari
insanyayinlari.com.tr

ISBN 978-975-574-977-8
9 789755 749778

MUHYİDDİN
İBN ARABÎ

[redacted]

çevirenler: MU [redacted] yusuf memük

insan

insan

İNSAN YAYINLARI : 815
İBN ARABÎ KİTAPLIĞI : 23

© İNSAN YAYINLARI

BİRİNCİ BASKI, NİSAN 2023

YAYINCI SERTİFİKA NO: 45747
ISBN 978-625-8314-35-9

- RAHMETÜN MİNE'R-RAHMÂN - 5
- KUR'ÂN-I KERÎM TEFSİRİ -
MUHYİDDİN İBN ARABÎ

ORİJİNAL İSMİ
RAHMETÜN MİNE'R-RAHMÂN

EDİTÖR
TAYFUN DEMİR

HAZIRLAYAN
MAHMÛD EL-ĞURÂB

ÇEVİRENLER
MUHAMMED COŞKUN [42. ŞÛRÂ - 46. AHKÂF; 57. HADİD]
YUSUF MEMÜK [58. MÜCÂDELE – 84. İNŞİKÂK; 112. İHLÂS- 114. NÂS]
RABİA HACER BAHÇECİ [47. MUHAMMED – 56. VÂKIA; 85. BURÛC – 111. TEBBET]

İÇDÜZEN VE KAPAK TASARIMI
MÜCAHİT BOSTAN

BASKI-CİLT
ERKAM YAYIN VE SAN. TİC. A.Ş.
İKİTELLİ ORGANİZE SAN. BÖLG. MAH. ATATÜRK BULVARI
HASEYAD 1. KISIM NO: 60/3-C BAŞAKŞEHİR/İSTANBUL
MATBAA SERTİFİKA NO: 51796

İNSAN YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ NO: 96 BEYOĞLU/İSTANBUL
TEL: 0212-249 55 55 FAKS: 0212-249 55 56
www.insanyayinlari.com.tr
insan@insanyayinlari.com.tr

RAHMETÜN MİNE'R-RAHMÂN

– *Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri* –

5

MUHYİDDİN İBN ARABÎ

Hazırlayan
Mahmûd el-ĞURÂB

Çevirenler
Muhammed COŞKUN
Yusuf MEMÜK
Rabia Hacer BAHÇECİ

insan

MUHYİDDİN İBN ARABÎ (1165 - 1240)

Tam adı şöyledir: Muhyiddîn Ebû Abdullah Muhammed İbn Ali İbn Muhammed İbn Ahmed İbn Ali İbn Arabî el-Hâtimî et-Tâî el-Endülüsî. Muhyiddîn İbn Arabî, Şeyh-i Ekber, Sultânü'l-ârifîn, Hâtemü'l-evliyâ, Kutb-ü Hümâm, İbn Arabî diye de anılır.

560/1165'te Endülüs'te, Mürsiye'de dünyaya gelmiştir. Sekiz yaşında ilim tahsili için İşbiliye'ye gitmiştir. Burada İbn Beşküval ve ünlü hadis bilgini Ebû Muhammed gibi bilginlerden ilim tahsil etmiştir. Yirmi yaşında tasavvuf yoluna girmiştir. İbn Arabî'nin ilk hanımı Meryem adını taşımaktaydı.

İbn Arabî daha sonra doğuya seyahate çıkmıştır. Kuzey Afrika, Tunus ve Mısır'a uğrayarak Mekke'ye gitmiş, oradan Bağdat ve Musul'a uğramış, oradan da Anadolu'ya geçmiştir. Konya'ya yerleşmiş ve burada Sadreddîn Konevî'nin dul annesiyle evlenmiş, Sadreddîn Konevî'yi (ö: 672 hicrî) yetiştirmiştir. Sonra Malatya'ya uğramış, burada tekrar evlenmiştir. Daha sonra Şam'a gitmiş ve 638/1240'ta Şam'da vefat etmiştir. Şam'ın Salihiyye bölgesine, Kasyon Dağı eteğine defnedilmiştir.

En önemli eserleri *Füsûsu'l-Hikem* ve 37 ciltlik *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'dir. Sayıları beş yüze ulaşan eserlerinin birçoğu tasavvufa dairdir. Türkçe'ye çevrilen bazı eserleri: *Füsûsu'l-Hikem, el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye, Harflerin İlmi, İlâhî Aşk, Marifet ve Hikmet, Hakikat ve Tefekkür, Fenâ Risâlesi, Arzuların Tercümanı, Nurlar Risâlesi, Nurlar Hazinesi, Tedbirât-ı İlâhiye, Şeceretü'l-kevn, Endülüs Sûfîleri, Ehadiyet Risâlesi, Mevakiü'n-Nücûm, Vasiyetler.*

MAHMÛD el-ĞURÂB

1922'de Tanta'da doğdu. Hz. Hüseyin'in soyundan gelen bir aileye mensuptur. Babası Şeriat Mahkemesi Riyâseti de dâhil olmak üzere çeşitli yargı görevlerinde bulunmuş bir âlimdi. 1939 yılında askerî okuldan mezun olan Mahmûd el-Ğurâb 15 yıl süren askerî görevinden sonra ordudan ayrıldı. Suudi Arabistan'a, Beyrût'a ve Şam'a seyahatlerde bulundu. 1955'ten itibaren Şam'da yaşamaya başladı.

Tasavvuf yoluna Sîdî Derdîr Camii imamı Muhammed Sâdık el-Adevî'ye intisap ederek girdi. Sonra sırasıyla Muhammed el-Muhtâr b. Yûsuf eş-Şınkıtî ve Şam'ın meşhur şeyhlerinden Ahmed el-Hârûn el-Haccâr'dan ders aldı.

İbn Arabî'nin telifâtı üzerine yaptığı çalışmalarıyla tanınan el-Ğurâb'ın bazı eserleri şunlardır: *el-Fıkh inde'ş-Şeyhi'l-Ekber*, *el-İnsânu'l-Kâmil*, *el-Kelimâtu's-Sûfiyye*, *Şerhu Fusûsi'l-Hikem*, *Şerhu Risâleti Rûhi'l-Kuds*, *Rahmetun mine'r-Rahmân fî Tefsîri ve İşârâti'l-Kur'ân.*

İçindekiler

ŞÛRÂ SÛRESİ 9
ZUHRUF SÛRESİ 63
DUHÂN SÛRESİ 81
CÂSİYE SÛRESİ 93
AHKAF SÛRESİ 107
MUHAMMED SÛRESİ 117
FETİH SÛRESİ 139
HUCURÂT SÛRESİ 155
KÂF SÛRESİ 167
ZÂRİYÂT SÛRESİ 189
TÛR SÛRESİ 211
NECM SÛRESİ 221
KAMER SÛRESİ 247
RAHMÂN SÛRESİ 257
VÂKIA SÛRESİ 291
HADÎD SÛRESİ 307
MÜCADELE SÛRESİ 337

HAŞR SÛRESİ 351
MÜMTEHİNE SÛRESİ 377
SAFF SÛRESİ 383
CUM'A SÛRESİ 389
MÜNÂFİKÛN SÛRESİ 399
TEĞÂBUN SÛRESİ 405
TALÂK SÛRESİ 413
TAHRÎM SÛRESİ 425
MÜLK SÛRESİ 435
KALEM SÛRESİ 449
HÂKKA SÛRESİ 459
ME'ÂRİC SÛRESİ 473
NÛH SÛRESİ 485
CİN SÛRESİ 493
MÜZZEMMİL SÛRESİ 505
MÜDDESSİR SÛRESİ 521
KIYÂME SÛRESİ 531
İNSÂN SÛRESİ 549
MÜRSELÂT SÛRESİ 557
NEBE' SÛRESİ 561
NÂZİ'ÂT SÛRESİ 569
ABESE SÛRESİ 579
TEKVÎR SÛRESİ 589
İNFİTÂR SÛRESİ 597
MUTAFFİFÎN SÛRESİ 605
İNŞİKÂK SÛRESİ 613
BURÛC SÛRESİ 619
TÂRIK SÛRESİ 631
A'LÂ SÛRESİ 633
GÂŞİYE SÛRESİ 639

FECR SÛRESİ 643
BELED SÛRESİ 653
ŞEMS SÛRESİ 659
LEYL SÛRESİ 669
DUHÂ SÛRESİ 673
İNŞİRÂH SÛRESİ 681
TİN SÛRESİ 685
ALAK SÛRESİ 691
KADİR SÛRESİ 699
BEYYİNE SÛRESİ 705
ZİLZÂL SÛRESİ 711
ÂDİYÂT SÛRESİ 715
KÂRİA SÛRESİ 717
TEKÂSÜR SÛRESİ 721
ASR SÛRESİ 725
HÜMEZE SÛRESİ 731
FİL SÛRESİ 735
KUREYŞ SÛRESİ 737
MÂÛN SÛRESİ 739
KEVSER SÛRESİ 743
KÂFİRÛN SÛRESİ 745
NASR SÛRESİ 747
TEBBET SÛRESİ 749
İHLÂS SÛRESİ 751
FELAK SÛRESİ 761
NÂS SÛRESİ 763
DERLEYENİN NOTU 767

ŞÛRÂ SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

حم (١) عسق (٢) كَذَلِكَ يُوحِى إِلَيْكَ وَإِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ اللهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (٣)
لَهُ مَا فِى السَّمَاوَاتِ وَمَا فِى الْأَرْضِ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ (٤) تَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ
مِنْ فَوْقِهِنَّ وَالْمَلَائِكَةُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِى الْأَرْضِ أَلَا إِنَّ اللهَ
هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ (٥)

1-2. Hâ, Mîm, Ayn, Sîn, Kāf. 3. Azîz ve hakîm olan Allah, sana ve senden öncekilere işte böyle vahyeder. 4. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. O yücedir, uludur. 5. Neredeyse yukarılarından gökler çatlayacak! Melekler de rablerini hamd ile tesbih ediyorlar ve yerdekiler için mağfiret diliyorlar. İyi bilin ki Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir.

[Melekler de rablerini hamd ile tesbih ediyorlar]: Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle buyurmuştur: "Allah'a hamd ile -ya da Allah'ı zikir ile- başlamayan her bir iş kesiktir, sonuçsuzdur."[1], yani Allah'tan beridir, Allah'tan beri olunca da Allah artık onu dilerse kabul eder dilerse kabul etmez. Ancak

---

1. Ebû Dâvûd, Edeb 18. Ayrıca bk. İbni Mâce, Nikâh 19.

eğer kişi işine Allah'ı zikrederek başlarsa, o zaman o iş Allah ile irtibatlı, ona bağlı olur, yani sonuçsuz kalmaz. Nitekim Allah'ı zikretmek kabule şayandır, dolayısıyla da Allah'ın zikri ile başlayan iş ise, hiç kuşku yok ki kabule şayandır. Meleklerin işlerine başladıkları zaman, Allah'ın rızasını ve zâtını talep ve tercih ederek rablerinin ismini zikretmek suretiyle başlamaları onların ilimlerinden neşet etmektedir. *Rab* kelimesi (*er-Rab* ismi) ıslah edici anlamındadır ki ıslah ancak fesat söz konusu olduğu zaman olur. Meleklerin *er-Rab* ismi dışındaki isimlerle de tesbih ettiklerine dair ifade yoktur, çünkü melekler Allah Teâlâ'nın âleme yönelik isminin *er-Rab* ismi olduğunu bilirler. Zira yeryüzü âlemine hâkim olan baskın şey hevânın egemenliğidir ki fesada sebep olan da budur. (Bu nedenle Allah âleme *er-Rab*, yani ıslah edici ismi ile teveccüh buyurur.) Melekler rablerini hamd ile tesbih etmenin ardından [yerdekiler için mağfiret diliyorlar] ki bu ifade mümin-mümin olmayan ayrımı yapmaksızın yerdeki herkesi kapsayacak şekilde mutlak olarak kullanılmıştır. Nitekim âyette kullanılan "arz/yeryüzü" kelimesi kuşatıcıdır, bu yüzden de meleklerin bu mağfiret dilemelerinde geçen "arz/yeryüzü" kelimesinin kapsamına mümin olan da olmayan da girer. İşte bu sınıftaki melekler mağfireti/af dilemeyi tam da olması gereken yere koymuş olan meleklerdir. Zira Allah mağfireti sadece günah ile ilişkilendirmiştir. Dolayısıyla bu melekler Allah Teâlâ'nın "tövbekâr olan kullar için mağfiret dilediklerini" bize haber verdiği diğer bir grup melekten farklıdırlar. Böylelikle meleklerin meşrepleri farklılaşmaktadır. Nitekim bu meyanda melekler "Bizden her birinin mâlum bir makamı vardır." (Saffât, 37/164) demişlerdir. Buna göre Allah Teâlâ'nın kimi melekleri yeryüzündekiler için mağfiret diler, kimileri iman edenler için mağfiret diler.

Allah Teâlâ darda kalmayı, mecburiyeti kulları için var etmiştir, kullar kendilerini Allah'a yakınlaştıracak bir tövbe içinde olmadıkları zaman bile, ihtiyaçları söz konusu olduğunda Hakk'a müracaat ederler. Nitekim Hak Teâlâ "Sizler muhakkak döneceksiniz." (Duhân, 44/15) buyurmuştur ki bu, "yakınlaşacaksınız" anlamına gelir. Bu itibarla kullar da Allah'ın buyurduğu gibi O'na dönerler. Melekler de bu dönüşü suret olarak görürler ve yeryüzündekiler için dua ederler. Duaya icabet edilir. Eğer dönüş Allah'a yakınlaşma amacı taşıyan tövbe eşliğinde olursa, o zaman iman edenler için mağfiret dileyen melekler de onlara mağfiret diler. Bakınız! Dünyada ilâhî rahmet olabildiğince umumi, âhirette ise olabildiğince hususidir. Allah Teâlâ rahmetinin yüz parçasından sadece birini dünyaya yansıtmıştır ki o da dünyadaki canlı cansız tek tek bütün fertleri kapsayacak kadar geniştir. İnsanların birbirlerine olan rahmeti de bu rahmetin bir parçasıdır. Kıyamet günü geldiği zaman bu bir parça rahmeti Hak Teâlâ diğer doksan dokuz parçaya katacak bütün

o yüz parça rahmeti ile mahlûkata rahmet buyuracaktır. Şefaat işte bu rahmet ile vuku bulacaktır. Bu mânayı iyice düşününüz ve tahkik ediniz. Tasarrufun ilâhî rahmet ile gerçekleştiğini bilen kimseler hariç herkes bu hususta hayrete, şaşkınlığa düşer. Rahmetten başka her şey bizâtihi değil, yerine göre hüküm sahibi olur ki işte ilmin kendisi ile hâsıl olduğu sır tam da buradadır. Sonra Allah Teâlâ yeryüzü sakinlerini, meleklerin kendileri hakkındaki mağfiret dileklerini kabul etmekle müjdelemiş, meleklerim mağfiret dileyeceklerini ifade eden cümlenin devamında [Allah dilediğini yapar] buyurmak yerine [İyi bilin ki Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir] buyurmuştur. Bundan dolayı bizler Allah'ın kullarının, cehennem ehli olsalar bile önünde sonunda rahmete nâil olacaklarına dair umut içerisindeyiz. Onlara bile orada kendilerinden başka kimsenin bilemeyeceği bir ilâhî rahmet nasip olacaktır. Belki de bu rahmet onlara, tıpkı yüksek ateşi olan bazı hastaların gül ve esans kokularından rahatsız olması gibi, cennetin kokusunu alacak olsalar ondan rahatsız olmalarını sağlayacaktır.

وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ اللّٰهُ حَفِيظٌ عَلَيْهِمْ وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ (٦) وَكَذٰلِكَ
أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لِتُنْذِرَ أُمَّ الْقُرٰى وَمَنْ حَوْلَهَا وَتُنْذِرَ يَوْمَ الْجَمْعِ لَا رَيْبَ فِيهِ
فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ (٧)

6. Allah'tan başka dostlar edinenleri Allah daima gözetlemektedir. Sen onlara vekil değilsin. 7. Şehirlerin anası (olan Mekke'de) ve onun çevresinde bulunanları uyarman ve asla şüphe olmayan toplanma günüyle onları korkutman için, sana böyle Arapça bir Kur'ân vahyettik. (İnsanların) bir bölümü cennette, bir bölümü de çılgın alevli cehennemdedir.

[Ve asla şüphe olmayan toplanma günüyle onları korkutman için]: Toplanma üç yerde gerçekleşir. İlki misak alma yeri, ikincisi dünya ve âhiret arasındaki berzah, üçüncüsü ise ölümden sonraki diriliş günüdür. Bu üçünün dışında bütün herkesi toplayacak bir toplanma söz konusu değildir. Çünkü kıyametten sonra her yurt kendi sakinleri ile dolacak, insanlar âlemi ile cinler âlemi (yani bu iki âlemin mümin olanları ile kâfir olanları) bu son toplanmanın ardından bir daha asla bir araya gelmeyecektir. Hak Teâlâ kullarına zuhur edip onlar arasında bizâtihi kendi hükmünü verme işini gerçekleştirince -ki O izzet ve ilim sahibidir- ve hükmünü verip adalet ve fazilet ile her şeyi karara bağlayınca mahlûkatı iki gruba ayırır. Bir grup cennettedir, bunlar Allah'ın izzet ve ikram diyarında, sevap ve nimet diyarında mesut olan gruptur. Bu diyarın yöneticisi Rıdvân'dır, çünkü burası *rıdvân* (ilâhî rıza) diya-

rıdır. Bir diğer grup ise cehennemdedir ki orası Rahmân'ın hapishanesidir, azap ve intikam diyarıdır. Oranın yöneticisi de Mâlik'tir. Mâlik demek "şiddetli" demektir. Nitekim kişi hamuru şiddetli bir şekilde yoğurduğu zaman "*melektü'l-acîne*" derler.

وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَهُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَٰكِنْ يُدْخِلُ مَنْ يَشَاءُ فِي رَحْمَتِهِ وَالظَّالِمُونَ مَا لَهُمْ
مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ (٨) أَمِ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ فَاللَّهُ هُوَ الْوَلِيُّ وَهُوَ يُحْيِي الْمَوْتَىٰ وَهُوَ
عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (٩)

8. Allah dileseydi onları bir tek millet yapardı. Fakat O, dilediğini rahmetine kavuşturur; zalimlerin ise hiçbir dostu ve yardımcısı yoktur. 9 . Yoksa onlar Allah'tan başka dostlar mı edindiler? Halbuki dost yalnız Allah'tır. O ölüleri diriltir, her şeye kadirdir.

[Halbuki dost yalnız Allah'tır]: Dost/velî kelimesi "yardımcı" anlamına gelir.

Bil ki velâyet sıfatını Allah Teâlâ kendi zâtına ancak müminler söz konusu olduğunda, özellikle de salih kulları söz konusu olduğunda nispet eder. Sadece onların velîsi olduğunu ifade buyurur ki bu, yardım etme anlamındaki velâyettir. Ancak yardım etme anlamını aşan mutlak velâyet olarak Allah'ın velâyeti bütün mahlûkatı kapsar, zira bütün mahlûkat Allah'ın kuludur ve O'nun velâyeti altındadır. Nitekim bu velâyet iledir ki onların yaratılışını üstlenmiş (*tevellî*), yaratma konusunda onlara velâyet etmiştir. Bu anlamdaki velâyetin (yaratma velâyetinin) muhataplarına müşrikler bile dâhildir. Yine varlıkların dış dünyadaki varoluşlarını gerçekleştirmek, onların varlıklarını muhafaza etmek, amaçlarını tahakkuk ettirmek, maişetlerini sağlayacak rızıklarını ve maslahatlarını temin edecek şeyleri bahşetmek gibi hususlar da bu umumi velâyetin kapsamına girer. Ayrıca kullarından kimilerini herhangi bir vahiy yani şeriat indirme olmaksızın, insanlar arasında kurallar koyabilecek niteliklere muvaffak kılması (onlara liderlik, yöneticilik gibi üstünlükler nasip etmesi) bu velâyet kapsamındadır. Böylelikle kendi dönemlerinin bilge ve aklı başında insanları, âlimleri âlemin ıslahı için faydalı olacak kuralları, kanunları vaz ederler. Onların akıllarında (nefislerinde) neyin maslahatı temin edeceğine dair bilgi ve kanaati yerleştirmek suretiyle Allah onları velâyeti altında alır, böylelikle âlemin her bir cüz'î unsurunu gözetir. Nitekim âlemdeki her bir cüz'î unsur ister kâfir olsun ister olmasın, her hâlükârda Allah'ı tesbih eder. Örneğin bir kâfirin bedenindeki tüm uzuvlar Allah'ı tesbih eder. Bu yüzdendir ki o uzuvlar, yani kâfirin derisi, kulağı, gözü,

eli ve ayağı, kıyamet gününde Allah'ın huzurunda o kâfirin aleyhinde şahitlik edeceklerdir. Ne var ki âlem işbu teşbihi anlamaz, bu kulluğun bütün varlıklara sirayet etmiş olduğunu kavramaz. Bu durumun bizzat kendisi de Allah Teâlâ'nın velâyeti kapsamındadır.

Sonra Hak Teâlâ dünya ve âhiret maslahatlarını insanlara bildiren dosdoğru şeriatlar indirmek suretiyle de kullarına velâyet buyurur. Aralarında var ettiği ve insanların birbirlerine şefkat duymalarını sağlayan, ebeveynin evladını büyütüp yetiştirmesini, evlatların ebeveynlerine ihtiyarlık ve güçsüzlük durumlarında bakıp onları kollamalarını, mülk sahiplerinin hâkimiyetleri altındakileri gözetmelerini, insanların ellerinin altındaki hayvanlara bakıp onları korumalarını, hayvanlar arasında annelerin evlatlarına gerekli itina ve korumayı sağlamasını temin eden rahmet de bu ilâhî velâyet kapsamındadır. Yine insanların önlerine çıkan zorlukları kolaylaştıran bir unsur olarak onlara istekler, arzular vermiş olması da bir tür velâyettir. Bütün bunlar kainattaki her bir şeyin insanın emrine âmâde kılınması olarak isimlendirilir. Nitekim insan kendi iddiası ve zannınca kendi amacını gerçekleştirmek maksadıyla bir iş yapar, fakat yaptığı iş, ilâhî velâyet nedeniyle döner dolaşır bir başkasının hakkını temin eder. Oysa işi yapan kimse, yaptığı iş ile kendi hakkını temin ettiğini düşünür. Bütün bunların sebebi Hak Teâlâ'nın bütün varlığı Allah'ı tesbih eder hâlde yaratmış, hepsinin kendine özgü kulluğunu, ibadetini (*salât*) bilmesini sağlamış olmasıdır. Dolayısıyla Allah en nihayetinde sadece mümin olanın velîsidir.[2] Zaten müminden başka bir şey de gerçekte yoktur. Küfür, insanlara âhiret diyarını tanıtmak üzere gönderilen şeriatların indirilmesi neticesinde ârız olan gelip geçici bir durumdur.

Nasihat

Velî sadece Allah'tır, o hâlde sen sakın başkası ile meclisdaş olma, O'ndan başkası ile konuşma, zira O kullarını işitir. Sen diyeceğini Allah'a işittir, olur da başkalarına işittirirsen Allah'a karşı edepsizlik yapmış olursun. Bir düşünsene! İnsanın aynı mecliste birlikte oturduğu dostu kendisini dinliyor iken o tutup da sözünü bir başkasına yöneltecek olsa, dostunu rencide etmiş olmaz mı? Dostunu rencide edince de bunun bedelini ödemeyeceğinden emin olamaz. En alçaltıcı bedel ise tam da ona muhtaç olduğu yerde dostunun onunla irtibatı kesmesi olacaktır.

2. Bu anlamda bütün kâinat Allah'ı tesbih eder ve mümindir, Allah da müminin velîsidir. (çn)

وَمَا اخْتَلَفْتُمْ فِيهِ مِنْ شَيْءٍ فَحُكْمُهُ إِلَى اللَّهِ ذَلِكُمُ اللَّهُ رَبِّي عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ (١٠)

10. Ayrılığa düştüğünüz herhangi bir şeyde hüküm vermek, Allah'a mahsustur. İşte, bu Allah, benim rabbimdir. O'na dayandım ve O'na yönelirim.

Allah'ın kullarına yönelik rahmetinin bir tezahürü de, ihtilaf ettikleri konularda hükmü kendisine bırakmalarını istemesidir. Zira ilâhî isimler ihtilafın sebebidir, özellikle de karşıt anlama sahip olan isimler böyledir. Nitekim [İşte, bu Allah, benim rabbimdir] ifadesi bunu teyit eder, çünkü o isimlerinden başka bir şey değildir. Nitekim âyette "İster Allah diye dua edin ister Rahmân diye" (İsrâ, 17/110) buyurmuş, "İster Allah ismi ile ister Rahmân ismi ile" demek yerine doğrudan "İster Allah diye ister Rahmân diye" buyurmuş, böylelikle ismi müsemmanın aynı kılmıştır. Bir başka yerde ise isim ile müsemmayı ayırmıştır. Burada [İşte, bu Allah, benim rabbimdir] buyurmuştur ki burada "bu" zamiri, daha öncesinde geçen [Ayrılığa düştüğünüz herhangi bir şeyde hüküm vermek, Allah'a mahsustur] cümlesindeki "Allah" lafzına işaret eder. Eğer buradaki "Allah" kelimesinde isim müsemmanın aynı olmasaydı "rabbim" ifadesi anlamlı olmazdı. O hâlde ihtilaf ilâhî isimlerde ortaya çıkmaktadır, Allah'ın âlemdeki hükmü de bununla zuhur etmektedir. Böylelikle Allah Teâlâ âlemde vuku bulan ihtilaflar konusunda, bizzat bu ihtilafların Allah'ın hükmü olduğu ve muhalif şeyler suretinde zuhur ettiği şeklinde hüküm verir.

فَاطِرُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَمِنَ الْأَنْعَامِ أَزْوَاجًا يَذْرَؤُكُمْ
فِيهِ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ (١١)

11. O, gökleri ve yeri yoktan yaratandır. Size kendinizden eşler, hayvanlardan da (kendilerine) eşler yaratmıştır. Bu suretle çoğalmanızı sağlamıştır. O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O işitendir, görendir.

Bil ki mizaçlar farklılaşınca âlemde bilgi sahibi olan âlim kimse ile daha çok bilgi sahibi kimse, üstün ile daha üstün arasında ayrışma söz konusu olmuştur. Bunlardan kimi Allah'ı herhangi bir kayıt olmaksızın mutlak olarak bilir, kimi Allah'ı herhangi bir sonradan yaratılmışlık düşüncesi vehmettirmeyen ve nitelenenin mükemmelliğini gerektiren sıfatlar olmaksızın bilmeye güç yetiremez ve O'nu ancak bu sıfatlarla bilir, kimi Allah'ı ancak hudûs (yaratılmışlık, sonradan meydana gelmişlik) nitelikleri ile bilmeye güç yetire-

bilir ve bu kimse Allah'ı zaman, mekân, sınır, miktar gibi sınırlılıklar altında düşünür. Âlemde Allah'ı bilme konusu insanın yaratılıştan sahip olduğu asla ve bu tabii mizaca bağlı olduğu için Allah Teâlâ da şeriatlarını bu mertebelere uygun olarak indirmiştir ki bu şeriatlardaki ilâhî lütuf bütün mahlûkatı kapsasın. Bu meyanda [O'nun benzeri hiçbir şey yoktur] buyurmuştur. Bu, Allah'ı bilen ârif-billâh zâtlar için herhangi bir kayıt içermeyen mutlak bir ifadedir. Yine Allah Teâlâ âyetlerinde; "Her şeyi ilim bakımından kuşatmıştır." (Tâhâ, 20/98), "O her şeye kadirdir." (Hadîd, 57/2 vd.), "O dilediğini yapar." (Burûc, 85/16), [O işitendir, görendir], "Allah ki O'ndan başka ilâh yoktur, O diridir, kayyumdur." (Âl-i İmrân, 3/2) "Ona izin ver ki Allah'ın kelâmını dinlesin." (Tevbe, 9/6), "O her şeyi bilir." (Hadîd, 57/3) buyurmuştur. Bütün bu ifadeler Allah Teâlâ'yı kemal sıfatları ile kayıt altına alan kimselerle ilgilidir. Diğer taraftan Allah Teâlâ şeriatları indirmiş ve "Rahmân Arş'a istivâ etmiştir." (Tâhâ, 20/5 vd.), "Her nerede olursanız olun O sizinle beraberdir." (Hadîd, 57/4), "O yerde de gökte de Allah'tır." (En'âm, 6/3), "(Nûh'un gemisi) bizim gözümüzle/gözetimimizde seyrediyordu" (Kamer, 54/14), "Eğer eğlence edinmeyi dilemiş olsaydık onu kendi katımızdan edinirdik." (Enbiyâ, 21/17) gibi ifadeler kullanmıştır ki bu ifadeler O'nu yaratılmışların sahip olduğu sıfatlarla kayıt altına alarak düşünebilen kimseler hakkındadır. Böylelikle ilâhî şeriatlar âlemdeki mizaçların talep ettiği her şeyi kuşatır olmuştur ve bunun sonucunda artık inanan kimsenin bu kısımlardan birini almasından başka bir seçenek söz konusu değildir. Mizacı kâmil olan kimse ise bu itikatların hepsini kendisinde cem eder, hepsinin kaynağını, çıkış yerini bilir, bunlardan hiçbiri onun için bilinme değildir. Çünkü Hakk'ın zâtı ve *inniyyeti* varlık nezdinde meçhuldür, kaldı ki Hak Teâlâ kendisi hakkında Kitap ve Sünnet'te birbiri ile ters gibi görünen ifadeler kullanarak bildirimler yapmış, bir yerde teşbih yaparken diğer bir yerde tenzih yapmış, [Hiçbir şey O'nun benzeri değildir] diyerek tenzih yaparken [O işitendir, görendir] buyurarak teşbih yapmıştır. Böylelikle teşbih düşünceleri de tenzih düşünceleri de paramparça oluvermiştir. Zira gerçekte tenzih yapan kimse onu tenzih içerisinde kayıt altına almış, teşbihi ondan beri tutmuş olmakta, buna karşılık teşbih eden kimse de onu teşbih içerisinde kayıt altına alıp sınırlamış ve tenzihi ondan beri tutmuş olmaktadır. Oysa Hak, en nihayetinde iki grubun hükmünün de toplamıdır, O kendisini teşbihi dışarıda bırakacak şekilde tenzih etmez, tenzihi dışarıda bırakacak şekilde de teşbih yapmaz. Ne mutlak bırakır ne de kayıt altına alınmaktan kendini temyiz edecek şekilde mukayyet kılar. Eğer bu temyiz yapılsaydı O kendisini mutlaklığı içerisinde mukayyet kılardı. Diğer taraftan eğer mutlaklığı içerisinde kendisini mukayyet kılsay-

dı o zaman da O, O olmazdı. Dolayısıyla O, kendisini kayıtladığı celâl sıfatları ile mukayyettir, kendisini isimlendirdiği kemâl isimleri ile mutlaktır. O birdir, haktır, apaçıktır, gizlidir, O'ndan başka ilâh yoktur; O yücedir, azamet sahibidir. O'nun temeyyüz etmesi, zâtı bakımından yaratılmışların sıfatlarından münezzeh olmak şeklindedir ki O, bu sıfatlara mümkün ve sonradan yaratılmış varlıkların sahip olduğu gibi sahip olmaz, çünkü [hiçbir şey O'nun benzeri değildir]. Bu yüzden kul rabbini ancak olumsuzlamalar (selbî sıfatlar) yoluyla bilir. Zira Allah Teâlâ sayı ve sınır ile nitelenemez, bizim nezdimizde bu şekilde temyiz edilmez. Bu nedenle [Hiçbir şey O'nun benzeri değildir] ifadesi zâtı tenzih ederek O'na yapılan bir senâdır, övgüdür ki bu zâta ait bir kemaldir. Çünkü ilâhî zâtın âlemlerden istiğnası, mutlak olarak ihtiyaçsızlığı söz konusudur.

[O işitendir, görendir] ifadesi ise işitileni ve görüleni talep etmek maksadına râci bir ilâhî kelâm ile övgüdür. Çünkü fiilî olarak ilâhî kemal, Allah Teâlâ'nın kudretinin kudrete konu olan varlıklara nüfuzu, iradesinin iradeye konu olanlara nüfuzu ve ilâhî isimlerin hükümlerinin zuhurudur. Zâti kemal bütün bunlardan müstağnidir.

Tevhid konusunda yazan bazı âlimler şöyle der: "Hak bir açıdan münasebete imkân verirken bir diğer açıdan vermez." Aynı konuda başka bazı âlimler ise münasebeti bütünüyle reddederler. Bizim görüşümüz ise şöyledir: Biz Allah'ın bize kendisini nasıl ifade buyurduğuna bakarız. Eğer bize bir münasebet içerisinde hitap etmişse, bunun öyle olduğunu, bize bir münasebet ile hitap ettiğini kabul ederiz, bu noktayı aşmaz, sınırımızı burada tutarız. Eğer bize münasebeti kaldırarak hitap etmişse o noktada biz de münasebeti yok sayar ve bu sınırı aşmayız. Böylelikle hüküm bizim değil, O'nun olur. İşte bizim itimat ettiğimiz görüş budur. Bu açıdan [Hiçbir şey O'nun benzeri (gibi) değildir] âyeti kelimesindeki *kef* harfi (*gibi* edatı) O'nun şeylikle münasebetinin kaldırılmasıdır, çünkü kendisini herhangi bir eyniyetin (mekânın) sınırlamadığı ve bütün gözlerden gayb olan tek varlık Allah'tır. Âyetin devamı [O işitendir, görendir]şeklinde olup münasebetin isbatı/olumlanması şeklindedir. Âyet tek, fakat kelimeler çeşitlidir, biz de işbu kesin delilden sapmayız, çünkü bu en güçlü delildir. Hak Teâlâ [Hiçbir şey O'nun benzeri (gibi) değildir] buyurmuş ve nefyetmiş/olumsuzlamıştır, çünkü hakikatler teşbihe varır, zira cevher suretin kendisi değildir, oysa Hak hakkında teşbih hükmü söz konusu değildir. Ardından [O işitendir, bilendir] buyurmuş ve suretler için teşbihi olumlamıştır.

Bu âyet-i kerime, eğer içerisindeki *kef* harfi (*gibi* edatı) sıfat olarak değerlendirilecek olursa, olumsuzlamanın tam içerisinde ve sonrasında olumla-

manın isbatıdır. Nitekim rivayet de bu düşünceyi teyit eder. Bu rivayet Hazreti Peygamber aleyhisselâmın, "Allah Teâlâ Âdem'i kendi suretinde yarattı."[3] şeklindeki sözüdür. Hazreti Peygamber aleyhisselâm bu sözünde Allah Teâlâ'nın bu sıfatla nitelendiği zaman başka bir şey ile benzeştirilmesini olumsuzlar. Nitekim "bir" ve "çok" olan Allah Teâlâ'dır. Her iki hususu da ifade eden âyet tek bir âyet iken tenzih ve teşbih birbirinden ayrı olabilir mi? Bu Allah Teâlâ'nın kendi zâtı hakkında, kendi zâtını kendi zâtında olduğu hâliyle bize bildirmek üzere ifade buyurduğu kelâmıdır. Burada kendisini [değildir] diyerek ayrıştırmış, ama [O] diyerek de olumlamıştır. Neticede zâtında bir, fakat isim ve sıfatları çok olan O'dur. Nitekim Allah kendisini hayret etme, gülme, sevinme gibi yaratılmışlara ait sıfatlarla nitelemiş, fakat bunların yanı sıra kendisinin bunlardan hiçbirinin benzeri olmadığını ifade buyurmuştur. O hâlde edebe uygun olan, Allah'a sadece O'nun kendisine nispet ettiği şeyleri nispet etmek, aklî deliller bunu reddetse bile böyle yapmaktır. Çünkü aklî delil de bize varlıklardan kimilerinin O'nu, O'nun kendisini bildiği gibi bilemeyeceğini gösterir. Bu itibarla O bilinmeyen ve bilinendir, O'ndan başka ilâh yoktur. Aklî delillerin imkânsız gördüğü, fakat şeriatın naslarında kullanılan, Hazreti Peygamber aleyhisselâmdan gelen sahih haberlerde geçen sıfatlar söz konusu olduğunda, o sıfatların mümkün varlıkların sıfatları olmaları gerçeği Hakk'ın onlarla nitelenmesini geçersiz kılar, bu durumda geriye sadece bu sıfatların lafz-ı müşterek olarak kullanılmış oldukları seçeneği kalır. Zira Allah ile yaratılmışlar arasında tanım ve hakikat açısından ortaklık geçerli değildir, bu yüzden sadece lafızların, sıfatların lafzî hâllerinin ortaklığı söz konusudur. Yani Hakk'ın sıfatı ile mahlûkun sıfatı aynı hakikati, aynı haddi kendisinden barındırmaz. Bu itibarla (aklî delillere dayanarak bu sıfatları reddedenlerin) söyledikleri geçersiz olur. Çünkü biz "Allah âlimdir." derken onun herhangi bir mümkün varlığın âlim oluşu gibi âlim olduğunu, yani tanım ve hakikat itibariyle O'nun mümkün varlık gibi olduğunu söylemeyiz. Zira ilim sıfatının Allah'a nispet edilmesi ile mümkün yaratılmış varlığa nispet edilmesi birbirinden farklıdır. Eğer kadim/ezelî ilim ile yaratılmış ilim tanım ve hakikatte aynı olsaydı, ancak o durumda bu iki ilmin (Allah'ın ilmi ile yaratılmışların ilimlerinin) aynı olduğu söylenebilir ve biri için imkânsız kabul edilen şeyin diğer için de imkânsız kabul edilmesi söz konusu olurdu.

Ne var ki durumun bunun aksi istikamette olduğunu görmekteyiz. Bu nedenle biz bu âyetin, yani [Hiçbir şey O'nun benzeri değildir, O işitendir, görendir] ifadesinin teşbih ehli için teşbihe, tenzih ehli için de tenzihe asıl ol-

3. Buhârî, İsti'zân 1; Müslim, Birr 115.

duğunu söyleriz. Hak Teâlâ burada zâtını, yaratılmışlardan herhangi bir şeye benzemekten ya da teşbihten tenzih buyurmuş, Hak ve mahlûkatın aynı olamayacağını bildirmiştir. Diğer taraftan [O işitendir, görendir] ifadesi ile durumu müphem bırakmış, akılları ve anlayışları kavrama ve müphemlik arasında hayret hâli üzere bırakmıştır. Neticede bu âyette *kef* harfini (*gibi* edatını) ilave ederek teşbihi ya da benzerliğin varsayılmasını olumsuzlamıştır ki bu olumsuzlama olmasaydı farz-ı muhal imkânsız olmazdı.

Nitekim bazı âlimler eğer Allah için bir benzer varsayılacak olsa bile bunun O'nunla tam benzeşemeyeceğini söylemişlerdir. Dolayısıyla en doğrusu yine O'nu kendisi ile benzeştirmektir.

Aklın müstakil delil olarak şeriattan payı [Hiçbir şey O'nun benzeri (gibi) değildir] ifadesindeki "gibi" edatının ilavesidir. Kimilerine göre ise buradaki *kef* harfi "gibi" anlamında değil, sıfattır. Kimilerine göre ise bu edat, hiçbir şeyin Allah'ın benzeri gibi olamayacağını (yani Allah'ın bir misli olduğunu, fakat hiçbir şeyin "O'nun o misli" gibi olmayacağını) ifade eder ki bu da Hazreti Peygamber aleyhisselâmın "Allah Âdem'i kendi suretinde yarattı."[4] şeklindeki sözünün muhtemel mânalarından biridir. Burada Allah Teâlâ kendisi için bir "benzer" takdir etmiş, sonra da hiçbir şeyi bu benzer gibi olamayacağını ifade etmiş ve [Hiçbir şey O'nun benzeri gibi değildir] buyurmuştur. Yani anlam, "Hiçbir şey O'nun benzerinin benzeri/mislinin misli değildir." şeklindedir. Bu durumda buradaki *ke-mislihi* (misli gibi) ifadesindeki *kef* harfi iki ihtimale sahiptir: İlkine göre bu ziyadedir, yani anlam "Hiçbir şey O'nun benzeri değildir." şeklindedir. İkincisine göre ise buradaki *ke-mislihi* (misli gibi) ifadesindeki *kef* harfi bir benzer varsayımını ifade eder ki bizim görüşümüz de budur. Hamd Allah'adır.

Eğer burada *ke-mislihi* (misli gibi) ifadesindeki *kef* harfi zâid ise, o zaman bundan maksat, mertebenin benzerliğinin olumsuzlanmasıdır. Zira eğer onun bir benzeri olsaydı, o zaman onu olumsuzlamak geçerli olmazdı. Çünkü burada Allah Teâlâ'nın nefyettiği şey sadece mertebedir, yoksa zâtın benzerliği değildir. Benzerler arasında üstünlük ancak mertebelere göre olur. Eğer mertebeler ortadan kalkacak olursa, üstünlük söz konusu olmaz. Zâtı açısından suretleri kabul eder, mertebesi açısından ise benzeri kabul etmez.

Eğer burada *ke-mislihi* (misli gibi) ifadesindeki *kef* harfi sıfat ise o zaman anlam, "O'nun benzerinin benzeri hiçbir şey yoktur." şeklinde olur ve hem olumsuzlamış hem olumlamış olur ki bu da Hazreti Peygamber aleyhisselâ-

4. Buhârî, İsti'zân 1; Müslim, Birr 115.

mın "Allah Âdem'i kendi suretinde yarattı." şeklindeki sözünün anlamıdır. Böylelikle varlıkta birbirine benzer iki suret zuhur etmiş olur. Bu durum, aynaya bakan kişinin aynadaki suretine benzer, o suret kişinin kendisi olmadığı gibi ondan başkası da değildir. Fakat yansıyan cismin hakikati bakan kimsenin bakışı ile birleşince, aynada zuhur eden surete varlık verir. Bu nedenle aynadaki görüntü bakana göre değil, aynaya göre farklılaşır. Büyük surette hüküm tecelli edende değil, tecelli makamındadır. Aynı şekilde imkân makamında insan sureti için de aynı durum söz konusudur. Bu suret ilâhî sureti kabul ettiği vakit tecelli edenin hükmü bütün yönleri ile onda zuhur etmemiş, aksine bu surete tecelli makamının (ki burada tecelli makamı imkândır) hükmü geçerli olmuştur. Bu durum zâtî itibariyle vacibu'l-vucûd (varlığı zorunlu) olanın (Hak Teâlâ'nın) makamının hükmünün geçerli olması hâlinin aksidir. Dolayısıyla (insan suretinde tezahür eden bu suretin) miktarı ve ölçüsü Vacib Teâlâ tarafından kabil değildir, O bu aynaya bakandır, O bütün hakikatleri itibariyle ne ise O'dur, miktarı ve şekli itibariyle ne ise O'dur, aynada ise ancak imkân makamının etkisince zuhur eder ve böylece oradaki zuhurun şekilleri farklılaşır. Bu farklılık o suretin özünde olduğu gibi miktarının büyüklük ve küçüklüğünde de olur. Bu itibarla Hak Teâlâ insan-ı kâmil hakkında "Hiçbir şey onun benzeri gibi değildir." buyurmuştur. Yani "Hiçbir şey O'nun benzerinin benzeri değildir." demiştir ki bu da "varlığı ile suret olarak O'nun misli olan bir başka misli kabil değildir." ya da "ılâhî suretteki varlık benzeri kabil değildir." demektir. *ke-mislihi* (misli gibi) ifadesindeki *kef* harfinin zâid olması durumunda benzerliğin Hak'tan olumsuzlanması bütün cihetlerden söz konusu olur. Çünkü mevcut suret üzerinde tecelli mahallinin şekil, miktar gibi tecelli edenin kabil olmadığı türden tesirleri bulunur, oysa bu tesirler, Hak Teâlâ'nın zâtında, tecelli etmiş olsa bile, zâtı bakımından bulunmazlar. İşte bu, mümkün varlığın hükmüdür. Diğer taraftan *ke-mislihi* (misli gibi) ifadesindeki *kef* harfinin teşbih harfi olarak değerlendirilmesi durumunda, zuhur eden suretin benzerliği de olumsuzlanmış olur ve bu durumda âlemdeki hiçbir şey herhangi bir benzerlik cihetinden O'na benzememiş olur. Nitekim dilde birbirine benzediği ifade edilen iki şeyden her birinin niteliklerinin benzer şekilde diğerinde de olması zorunlu değildir. Zira benzerlik dilsel ve aklî olmak üzere iki türlüdür. Aklî benzerlikte benzeyen şeylerde nefs (zât) özellikleri bakımından ortaklık söz konusudur. Dilsel benzerlikte ise en ufak bir benzerlik noktası yeterli kabul edilir ve bir şey diğer şeye, benzerlik arzettiği en ufak nokta esas alınarak "benzer" kabul edilir. O hâlde insan-ı kâmil kul ile Hak arasında [Hiçbir şey O'nun benzeri gibi değildir] fehvasınca geriye kalan tek şey, insan-ı kâmil'in bütün ilâhî isim-

leri kabil olmasıdır ki bunun sayesinde onun halifeliği ve meleklere üstünlüğü gerçekleşir. Eğer halife, kendisi adına halife olduğu varlığın hükümlerini ve tasarruf suretini kendisinde zuhur ettirmiyorsa, o varlığın halifesi sayılmaz. Dolayısıyla Kur'ân'da sözü edilen benzerlik aklî değil, dilsel benzerliktir. Çünkü herhangi bir varlığın Allah ile aklî benzerlik arzetmesi zaten mümkün değildir, nitekim şeriatın delili [Hiçbir şeyin O'nun misli olmayacağını], hiçbir açıdan onun benzeri olmayacağını göstermiştir. Bu durumda senin tasavvur, temsil ya da tahayyül ettiğin her şey fânidir, buna karşılık Allah fâni değildir. İşte İslam ümmetinin üzerinde görüş birliği ettiği ve kıyamete kadar sürdüreceği inanç budur. Aklî delil de asla benzerliği onaylamaz. Allah Teâlâ [Hiçbir şey O'nun benzeri değildir] buyurmuş ve farazi bir benzeri bir reddederek burada *ke-mislihi* ifadesindeki *kef* harfini sıfat olarak kullanmıştır. Özel bir tahsisi edici durum söz konusu olmadıkça buradaki "Hiçbir şey" ifadesi umumi olarak her şeyi içine alır. Nitekim bu konuda akıl yürütmenin varacağı en nihai nokta duraksamak ve hâl karinelerinin neye işaret edeceğini beklemek olacaktır.

İşte aklî delil sahibinin elindeki araç budur. Ancak benzerliğin bu olumlanması ve olumsuzlanması Arap dili kurallarınca yapılmıştır. Arap dilince benzerlik, ehl-i nazarın (kelâmcı ve filozofların) terminolojisindeki benzerlik ile aynı değildir. Bu durumda akıl sahibi kimse (aklî delil peşinde koşan kimse) Allah Teâlâ'nın burada aklî benzerliği kastettiğini gösterecek bir delil peşinde koşmak, bu delili bulmak için uğraşmak zorundadır. Bu delili dilciden edinemez, çünkü Kur'ân Arap dili ile ve Arap dilinin terminolojisine göre inmiştir. Böyle bir şey kıyas ya da akıl yürütme ile de söylenemez, çünkü mütekellimin (Hak Teâlâ'nın) neyi kastettiği ile ilgilidir. Mütekellimin kastettiği şeyin ne olduğu ise bizzat kendisi niyetini açığa vurmadıkça bilinemez. Hak Teâlâ "Biz her bir peygamberi ancak kendi kavminin dili ile gönderdik." (İbrâhim, 14/4) buyurmuştur. Arap insanı aklî benzerliği bilmez, işittiği zaman da inkâr etmez. Allah'ı nitelemek üzere kullanılan her bir lafız benzerlik (*misl*) kelimesinden ve sıfat olan *kef* edatından ayrı bir şekilde kullanıldığı zaman teşbih edatlarından ayrışır ve müşterek lafızlar kategorisine girer.

Bil ki sıfat anlamında kullanılan *kef* harfi ile *misl* (benzer) kelimesi arasında bir fark yoktur. Her ne kadar bu *kef* harfinin *misl* kelimesinin kullanım yeri dâhil olmak üzere birtakım yerleri bulunsa da, onlar yine de aynıdır. Dilde bu harf sıfat olarak kullanıldığı zaman, örneğin "*Zeydun ke-Amr* (Zey Amr gibidir)" denildiği zaman Araplar bundan zâidlik[5] değil, doğrudan anla-

5. Salt nahiv/dilbilgisi açısından işlevi olup anlama katkı sağlamayan edat kullanımı. (çn)

ma katkı sağlayan bir kullanım kasteder. Şimdi bu durumda Arapların böyle bir ifadeyi kullanıp da Zeyd ile Amr'ın insanlıkta birbirlerine benzediklerini kastettiğini düşünmek mümkün değildir, aksine onun kastettiği, Zeyd'in örneğin cömertlik konusunda ya da cesarette, fesahatte, ilimde, güzellikte ya da buna benzer bir konuda Amr gibi olduğudur ki bunlardan hangisinin kastedildiğine dinleyicinin haberdar olduğu bir hâl karinesi delâlet eder. Böylelikle (hâl karinesini bildiği için) dinleyici nezdinde cümle bir anlam ifade eder. Şimdi bu durumda "Hiçbir şey O'nun benzeri değildir." denildiği zaman Arap insanının "Hangi konuda?" diye sorması icap eder ya da hangi konuda benzerliğin kastedildiğine delâlet eden bir hâl karinesinin bulunması gerekir. Hele de böyle bir ifadenin devamında [O işitendir, görendir] denilmişse, bu durum iyice böyle bir nitelik kazanır. Çünkü işitmek ve görmek sıfatları yaratılmış varlıklarda mevcut niteliklerdir, dolayısıyla bu niteliklerin Allah'a atfedilmesi, ilk cümlede olumsuzlanan şeyin olumlanmasını gerektirir. Ya da burada *ke-mislihi* ifadesindeki *kef* (gibi) harfinin sıfat mı yoksa dilde kullanımlarından bir başka anlam mı olduğunu bilmek gerekir. Eğer bu harf sıfat ise, o zaman âyette olumsuzlanan şey, benzerin diğer benzer ile tam benzeşmesidir ki bu durumda "O'nun benzeri" ifadesiyle (ki buradaki "O" zamiri Hak Teâlâ'ya işaret eder) bir benzerin varlığı olumlanmış olmaktadır. Benzerin benzediği şeyin kendisi olmadığı mâlumdur. Eğer onun aynı olsaydı zaten onlara aklen de şeriat açısından da "benzer" denilmezdi. Bu durumda benzerin bulunması, "öteki"nin bulunmasının kuşkusuz olumlanmasıdır. Eğer benzerlik umumi ise (her bakımdan benzerlik anlamına geliyorsa) o zaman bu aklî benzerlik olur ki dil bunu reddetmez. Fakat benzerlik hususi ise (belirli açılardan benzerlik kastediliyorsa) o zaman bunun hakiki kullanımı ve mecaz kullanımı söz konusudur. Örneğin ilimdeki derinliği ya da cömertliğinin genişliği düşünülerek "Zeyd derya gibidir." denilebilir.

Âlimlerden kimi bu âyetteki *ke-mislihi* ifadesindeki *kef* (gibi) harfinin zâid olduğu görüşündedir. Eğer bu harf bir anlam ifade ediyorsa o zaman zâid değil demektir. Çünkü bu durumda bu harfin ifade etmek üzere kullanıldığı söz konusu mâna, muhatabın zihninde ancak bu harf vasıtasıyla ortaya çıkacak, hâsıl olacaktır. Bu durumda da bu harfin zâid olduğunu söylemek geçersiz olur. Kaldı ki Allah Teâlâ hiçbir şeyi amaçsız, boş yere var etmez. Anlamsız ve zâid kelime/harf ise abestir, boş iştir. Arapların hiçbir anlam ifade etmeyen zâid bir harf kullanmaları da imkân dâhilinde değildir. Eğer Araplar bu harfi kullanıyorlarsa onun bir mânası var demektir ve hangi anlamda kullanılıyorsa o anlama hamledilmelidir. Çünkü mütekellim (kelâmın/sözün sahibi) nahivcinin/dilbilimcinin *zâid* dediği bir kelimeyi kullanırken onu sırf vur-

gu/tekit için kullanır. Zâid denen o kelime kullanılmamış olsa, o tekit de yapılmamış olur. Bu durumda demek ki o kelime/harf zâid değildir. Zira tekit edilmiş bir söz, tekit harfinden bağımsız ve müstakil olarak aynı tekitli anlamı kendi başına ifade edemez. Bu yüzden bu âyet-i kerimede Allah Teâlâ bu *kef* harfiyle olumsuzlamayı tekit etme amacını kastetmişse o zaman bu harf zâid değil demektir. Bu durumda Allah Teâlâ bu âyette "benzer"i olumsuzlamayı tekit ederek, bir tür farz-ı muhal olarak "benzer" varsayımı yapan kişiye reddiyede bulunmuş olmaktadır.

Ancak bu *kef* harfinin ne olduğu konusunda doğru olan görüş, bu harfin sıfat olduğu görüşüdür ki bu da hâl karineleriyle anlaşılır. Yani anlam, "Eğer Allah'ın bir benzeri varsayılacak olsa bile bu 'benzer' O'na benzemez, o hâlde en doğrusu hiçbir şeyi O'na benzetmemektir." şeklindedir. Bu, dildeki benzerlik anlamının olumsuzlanması açısından daha güçlü ve etkilidir. "Bu da hâl karineleriyle anlaşılır." şeklindeki ifademiz hakkında ise şu açıklamayı yapalım: Hak Teâlâ insan-ı kâmili tam da kendi zâtını nitelediği sıfatlarla nitelemiş ve âlemde herhangi bir şeyin insan-ı kâmille benzerlik arzetmesini olumsuzlamıştır. Hazreti Peygamber aleyhisselâmın "Allah Âdem'i kendi suretinde yarattı."[6] şeklindeki ifadesi bunu destekler. Bu hadis-i şerif nefse ünsiyet verir. Âlemde anlamsız ve zâid bir şey yoktur, çünkü âlemde batıl ve abes bir şey yoktur, aksine âlemdeki her şey belirli bir mâna kastedilerek var edilmiştir. Dolayısıyla buradaki *kef* harfi de -teşbihten kaçınmak isteyen fakat hakikatlerden haberi olmayan bazı kimselerin iddia ettikleri gibi zâtî bir harf değil- sıfat anlamındaki harftir. Bunun sonucunda âyet, benzer dışındakilerin benzerliğini olumsuzlamış olmaktadır ki benzere benzerliğin olumsuzlanması, benzeyene benzerliğin olumsuzlanması demektir.[7] Yani anlam, "Onun benzerinin benzeri hiçbir şey yoktur." şeklindedir. Âlemde O'nun benzeri ise sadece kendi suretinde yarattığı varlıktır.

Bil ki kulluk (ubudiyet) ile rablik (rububiyet) arasında hiçbir bakımdan ortak bir nokta yoktur ve bu ikisi, birbirine olabilecek en karşıt şeylerdir. Benzerler karşıt olsalar da nefs (zât) sıfatları açısından ortaktırlar. Âlemde birbirine zıt ya da birbirinden farklı olan her iki şey arasında muhakkak onları ortak kılan bir husus olmalıdır. Bunun tek istisnası kul-Rab karşıtlığıdır, çünkü bunlardan her biri karşıtıyla hiçbir konuda birleşmez. Buna göre kul, kendisinde rabliğin hiçbir şekilde bulunmadığı varlık iken Rab de kendisinde kul-

---

6. Buhârî, İsti'zân 1; Müslim, Birr 115.
7. Yani insan-ı kâmil Hakk'ın benzeridir, âlemde hiçbir şey insan-ı kâmil'in benzeri değildir, dolayısıyla hiçbir şey Hakk'ın benzeri değildir. (çn)

luğun hiçbir şekilde bulunmadığı varlıktır. Bu yüzden Rab ve kul asla birleşmez. Kul özü itibariyle kul olduğu için asla Rab olmaz ve aynı şekilde Rab de özü itibariyle Rab olduğu için kul olamaz, bu yüzden de kul Hakk'ın sahip olduğu sıfatların hiçbirine Hakk'ın sahip olduğu anlamda sahip olamaz. Aynı şekilde Hak da kulun sahip olduğu sıfatlardan hiçbirine kulun sahip olduğu mânada sahip olmaz. Bu noktada yanılgıya düşen kimsenin vardığı nihai nokta Rab ve kulu varlıkta bir tutmaktır ki bu ikisini birleştiren bir husus söz konusu değildir. Tabii, ben burada "birleştiren" derken bu kelimenin yalın/mutlak anlamını kastetmiyorum. Aksine bununla bir özelliğin iki karşıttan her birine tam da diğerine nispet edildiği şekliyle nispet edilmesini kastediyorum. İşte bu Rabb'e nispet edilen varlıkla kula nispet edilen varlık arasında söz konusu olmaz. Zira Rabb'in varlığı O'nun zâtıdır, kulun varlığı ise kendisiyle kul hakkında yargıda bulunmayı sağlayan bir yargıdan[8] ibarettir. Zâtı itibariyle ise kul var olabileceği gibi olmayabilir de. Yani onun varlığında olmak ve olmamak iki eşit ihtimaldir. O hâlde onun varlığı zâtının aynı değildir. Buna karşılık Rabb'in varlığı onun zâtıdır. Hak Teâlâ [Hiçbir şey O'nun benzeri değildir] buyurmuştur ki pek çok açıdan bu böyledir. Allah bu âyeti tevil eden herkesin yapacağı tevilin sonunun nereye varacağını bilmektedir. Bunların en üstünü de bu ifadenin "Varlıkta Allah'a benzer bir şey yoktur." şeklinde olduğunu ya da "Allah'ın misli olan varlık yoktur." şeklinde olduğunu söyleyen görüştür. Zira varlık Hakk'ın zâtından başka bir şey değildir. Varlıkta O'ndan gayrı bir şey yoktur ki o şey O'nun misli ya da aksi olsun. Böyle bir şey tasavvur edilemez. Çünkü Allah, varlığın kendisidir, mümkün varlıkların dış varlıkları ise onların ahvaline göredir, değişen sadece vasıflarıdır.

Eğer "Pekiyi, şu müşahede ettiğimiz çokluk nedir?" diye soracak olursan şöyle deriz: Bunlar Hakk'ın varlığının zâtındaki mümkün varlıkların istidat hükümlerinin nispetleridir. Nispetler a'yân ya da eşya (varlık ya da şey) değildir, aksine onlar nispetlerin hakikati açısından bakıldığında yokluktur, ademî şeylerdir. Varlıkta O'ndan başka bir şey olmadığına göre, O'nun misli de yoktur, çünkü zaten başka bir şey yoktur. Zira mümkün varlıkların a'yânı ancak varlık alırlar, varlık ise Hakk'ın zâtından başka bir şey değildir. Çünkü bunların Hak olmayıp zâid bir şey olmaları imkânsızdır ki apaçık delil bunu gösterir. Demek ki varlıkta varlık ile zuhur eden ancak Hak'tır, o da tektir, dolayısıyla O'na benzer olabilecek herhangi bir şey söz konusu değildir. Zira birbirinden farklı ya da birbirine benzer iki farklı varlığın olması söz konusu değildir. Hakk'ın varlık itibariyle mahlûkata her bakımdan; yani hem konum

8. "*vardır*" yükleminden... (çn)

hem mertebe bakımından önceliği vardır. O var iken mahlûkat yok idi, bu O'nun var olma bakımından önceliğidir. O takdir buyurur, hükmeder, hükmünü geçerli kılar ki hiçbir güç onun hükmünü geri çeviremez, işte bu da mertebe önceliğidir. Dolayısıyla her bakımdan Hakk'ın rütbesinden geride, aşağıda olmak mahlûkat için kaçınılmazdır. O hâlde Hak ve halk (yaratılmışlar) asla, hiçbir şekilde birleşemez. Kul özü itibariyle kuldur, Rab de özü itibariyle Rab'dir. Kulluk ancak onun ne olduğunu bilen tarafından yapılabilir. Nitekim kulluğun ne olduğunu bilen kimse onda rablik namına hiçbir şey bulunmadığını bilir. Rablik de ancak rabliğin ne olduğunu bilen varlık için geçerlidir ki Rab, rablikte kulluk namına hiçbir şeyin bulunmadığını bilir. İmdi, bir işten geri kalanın ondan kopup ayrık kalmış olduğunu bildiğimize göre, Rab ve kul ikilisinden her birinin mertebe olarak, hiç kuşku götürmeyecek şekilde diğerinden ayrı olduğunu biliriz. Biri için mutlak olarak kullanılan bir ifade[9] diğeri için de kullanılıyor olsa ve sanki arada bir müştereklik varmış izlenimi/vehmi oluşsa bile, bu böyledir. Zira hakikatte arada bir müştereklik söz konusu değildir, çünkü mertebeler birbirinden ayrışmıştır ve her biri bu mutlaklıktan kendi mertebesine uygun olanı alır. Dolayısıyla kesin bir şekilde biliriz ki elimizdeki ilâhî isimler hem Allah için hem de bizim için mutlak olarak (herhangi bir kayıt olmaksızın) kullanılır. Tam bu noktada kendi mertebemize ve Hakk'ın mertebesine dair bilgimizden dolayı kesin olarak biliriz ki zâhirde lafız itibariyle Allah'la bizim aramızda ortak kullanılan bu isimlerin Allah'a nispeti bize nispetinden farklıdır. O bizden rabliği ile ayrışır, biz de O'ndan kulluğumuzla ayrışırız. Bizden her kim mertebesine bağlı kalırsa kendisine haksızlık etmiş olmaz, aksine işin hakkını vermiş olur. Zira kulun rububiyet (rablik) rayihasını koklayacağı bir makama yeltenmesi ona yaraşmaz, zira böyle bir şey yalancılıktır, cehaletin ta kendisidir, böyle bir şey yapan kimsede aslında ubudet[10] makamı hâsıl olmamış demektir.

Mesele

Temel soru edatları, dörttür. Bunlardan *hel* (-mı/-mi), varlık hakkında soru edatı; *ma* (ne), mahiyet adı verilen hakikat hakkında soru edatı; *keyfe* (nasıl), hâl sorusu ve *lime* (niçin), illet/sebep sorusudur. İnsanlar, bu edatların hangisiyle Hakk'a dair soru sorulabileceği hususunda görüş ayrılığına düşmüş-

9. Örneğin görme niteliği. (çn)
10. Kulluğun farkına varıp onun hakkını verme. (çn)

tür. Bu bağlamda, *hel* (-mı/-mi) edatıyla böyle bir sorunun sorulabileceğinde görüş birliğine varılmıştır. Çünkü bu edatla Allah Teâlâ'ya dair soru sormak, tasavvur edilebilir bir şeydir. Diğer edatlarda ise görüş ayrılığına düşülmüştür. Bazı kimseler bunu (geriye kalan edatlarla soru sorulmasını mümkün/câiz görürken, bazı kimseler, diğer edatlarla Hak Teâlâ hakkında soru sorulamayacağını düşünmüştür. Bu edatlarla Allah hakkında soru sormayı kabul eden ve etmeyip şeriatın kullanımını esas alan herkese (karşıt grupların her ikisine birden) şöyle denilir: Hepiniz görüşünüzü söylediniz, ne var ki isabet edemediniz. Ret ve kabul ile ilgili söylediğiniz her şeyde aleyhinize söylenebilecek bir delil var. En doğrusu, duraksamak, hükmü askıya alıp ret veya kabul hükmü vermekten uzak durmaktır. Şeriatı esas alanlara karşı bunu söyleyebiliriz. Şeriatı benimsemeyen filozoflara gelince, onlarla bu konuda tartışmaya girmek doğru değildir. Ancak eğer şeriat böyle bir konuda onlarla tartışmaya girmeyi mubah veya zorunlu sayarsa, o zaman tartışılabilir. Onlarla bu konuda tartışmayla ilgili olarak Şari'in herhangi bir ifadesi yoksa, o zaman da fiilî olarak onlarla tartışmaya girmenin herhangi bir yolu yok demektir ve bu durumda da bu konuda hüküm verilmez, duraksanır. Demek ki bu meseleye dalan kimse hakkında "yaptığı şey doğrudur" ya da "yanlıştır" şeklinde bir hüküm verilemez. Aynı şey, söz konusu insanlarla tartışmayı terk eden kimse için de geçerlidir. Çünkü itaat/ilâhî emre bağlılık olup olmaması açısından bir şeyin söylenmesi veya söylenmemesi ile ilgili hükmü sadece şeriat verebilir. Bu konudaki faydalı olacak bilgi şöyle demektir: Allah Teâlâ hiçbir şeye benzemediği gibi şeyler de O'na benzemez. Akıl ve şeriat, teşbihin olamayacağı ve anlam yönünden tenzihin olumlanması gerektiği yönünde delili ortaya koymuştur. Şu hâlde geriye kalan tek seçenek, sadece Kur'ân'da veya Hazreti Peygamber aleyhisselâmın dilinde Allah Teâlâ hakkında kullanmamıza müsaade edilen bir lafzı Allah Teâlâ'ya vermek, o lafzı O'nun hakkında kullanmaktır. Bir lafzı mutlak olarak Allah Teâlâ hakkında kullanmak söz konusu olduğunda, bu durumda kul ya böyle bir emre muhataptır ki o zaman bu lafzı Allah Teâlâ hakkında kullanması zorunludur, kullanan kimse itaat etmiş olur ve ecrini alır. Diğer seçenek ise kulun böyle bir lafzı Allah Teâlâ hakkında kullanma konusunda serbest bırakılmış olmasıdır. Bu durumda lafız, söyleyenin kastına ve Allah Teâlâ'nın ondaki hükmüne göre değerlendirilir. Böyle bir lafzı mutlak olarak Allah Teâlâ hakkında kullandığımızda bu lafzı kullanırken o lafızdan dilde anlaşılan mânayı kasteder ya da insan o lafzın dilde vaz edilmiş olan anlamını düşünmeksizin/kastetmeksizin, Allah Teâlâ'nın o lafızdaki muradına göre şeriattaki bir ibadet olarak lafzı kullanmış olabilir. Örnek olarak, Arapçayı bilmeyen bir İranlının durumu düşüne-

lim. Bu kişi anlamını bilmeden Kur'ân'ı okuduğu zaman, okumanın sevabını alır. Benzer şekilde Kur'ân-ı Kerim ve Sünnet'te geçen benzer nitelikteki ifadeler söz konusu olduğunda Arap insanın (Arap dilini bilen ve anlayan kimsenin) durumu da böyledir.

Nitekim Arap bu gibi ayetleri veya hadisleri okur ve belirli ve sınırlı bir yöne sapmaksızın Allah Teâlâ'nın o lafızdaki muradına göre dinî bir ibadet olarak rabbini zikreder. Çünkü tenzih ve teşbihin reddi bunu gerektirir. Kul için en güvenli ve en doğru davranış, bu lafızları kendisi hakkında kullanma iradesi söz konusu olduğunda bu işin bilgisini Allah Teâlâ'ya havale etmektir. Örneğin Allah Teâlâ'nın varlığının zamansal önceliği, birlikteliği ve sonralığı açısından âlem ile sınırlı olmayışı bu kapsamdadır, çünkü Allah Teâlâ hakkında zamansal ve mekânsal öncelik, hakikatleri, bu sözleri sarf edenin karşısında yok eder, meğer ki kişi bunu vuslat (ibadet) maksadıyla ve sırf Allah Teâlâ'nın kitabında açıkça ifade ettiği ya da Hazreti Peygamber aleyhisselâmın söylediği gibi yapmış olmasın. Bütün bunlar açıklığa kavuştuğuna göre geriye şunu demek kalıyor:

Hak Teâlâ kendisi için kendi zâtı nedeniyle mevcuttur. Onun varlığı mutlaktır, başkasıyla sınırlanmaz, herhangi bir şeyin sonucu ya da nedeni değildir, Aksine Hak Teâlâ sebepleri ve sonuçları yaratan ezelî olan *el-Melikü'l-Kuddûs*'tur. Âlem ise kendisi sayesinde veya kendisi için değil, Allah sayesinde mevcuttur. Onun varlığı, Hak Teâlâ'nın zâtındaki varlığıyla mukayyettir, sınırlıdır. Dolayısıyla âlem ancak Hak Teâlâ'nın varlığı sayesinde var olabilir. Hak Teâlâ'nın ve âlemin ilkesinin varlığından zaman olumsuzlandığı zaman artık âlem zamansızlıkta vardır. Dolayısıyla işin gerçeği açısından "Allah Teâlâ âlemden öncedir." demek doğru değildir. Çünkü öncenin bir zaman ifadesi olduğu sabittir, oysa zaman var değildir. Benzer şekilde "Âlem Hak Teâlâ'nın varlığından sonra var olmuştur." da diyemeyiz, çünkü sonralık da yoktur. Benzer şekilde "Âlem Hak Teâlâ'nın varlığı ile birlikte var olmuştur." da diyemeyiz, çünkü âlemi yaratan Hak Teâlâ'dır. O, âlem henüz yok iken âlemin faili ve yaratıcısıdır. Ama dediğimiz gibi, Hak Teâlâ zâtı ile ve zâtı nedeniyle vardır, âlem ise (ancak) Hak ile vardır. Eğer vehim sahibi (yanılgı içerisinde olan) biri çıkar da "Hakk'ın varlığı karşısında âlem ne zaman var olmuştur?" diye soracak olursa şöyle cevap veririz: "Ne zaman" ifadesi bir zaman sorusudur. Zaman ise nispetler âlemindendir ve Allah Teâlâ tarafından yaratılmıştır. Çünkü nispetler âleminin yaratılışı, var etme yaratması (*icâd*) değil, belirleme (*takdîr*) yaratmasıdır. Dolayısıyla böyle bir soru geçersizdir. O hâlde nasıl soru sorduğuna dikkat et, üzerinde düşün! O hâlde geriye sadece yokluktan var olmuş olmayan, salt varlık ve varlığı mevcudun kendi yok-

luğundan olan varlık kalmaktadır. Yani Hakk'ın varlığı ve âlemin varlığı kalmaktadır. Bu iki varlık arasında bir şey yoktur, bilginin havale ettiği ve geride bir şey bırakmadığı farazi vehim dışında bir uzanım da yoktur, olan sadece mutlak ve mukayyet varlıktır. Failin ve edilgenin varlığıdır. Böylelikle bu âyet ile yani [Hiçbir şey O'nun benzeri değildir] âyeti ile şekiller ve benzerler ortadan kalkmış, ilâhın durumu kayıt ya da zapt altında alınmamış, iş bilinmez kalmış, bizim için bilinir/mâlum olduğuna inanıldığı an içre dahi mâlum olmadığı ayan beyan açığa çıkmış, O'nun hakkındaki bilgide herhangi bir olumlayıcı ifade hâsıl olmamış, aksine O'na dair bilgi sadece ayandaki varlıkların izlerinin bize verdiği mâkul nispetler ve tahkik edilmiş olumsuzlamalardan ibaret kalmıştır. Ne keyfiyet vardır ne yer ne zaman. Ne konum vardır ne izafet ne arazdır ne cevher. Miktar anlamında bir nicelik de yoktur. Kategorilerden geriye kalan sadece muhakkak bir edilgenlik ve muayyen bir faildir ya da meçhul bir failin zâhir/açıkça görünür fiilidir. Eseri görülür, ancak haberi bilinmez, zâtı bilinmez, ancak varlığı mâlumdur. Dolayısıyla Hak Teâlâ hiçbir şeye benzemez, çünkü [Hiçbir şey O'nun misli değildir] Teşbih sıfatları ise meşrû andırımlardır, oysa sen herhangi bir şeyi O'na benzetecek değilsin, nitekim akıl benzeşmeyi olumsuzlar. Şeriat ise kâh olumlar kâh olumsuzlar. Şeriatın getirdiğine iman etmek saadettir. Aklı başında olan kimse Allah Teâlâ'nın kendisi için şeriatta belirlemiş olduğu sınırı aşmaz. Akıl sahibi insan aklını bir kenara bırakıp mümin oluşundan dolayı sahip olduğu aklı ile şeriata uyan, ona tâbi olan kimsedir. Akılların en kâmil olanı, kendisini imana eşitleyendir ki o da az bulunur.

Tahkik

Bu ilâhî hakikatlerden biri de [Hiçbir şey O'nun benzeri değildir] âyetidir. Mevcut ayanlar arasında hiçbir şeyin benzer olmadığı, benzerliğin sadece mâkul ve mevhum (akıl ve vehimde bulunan) bir durum olduğu hakikati mahlûkata sirayet eder. Nitekim eğer benzerlik gerçek olsaydı herhangi bir şey, kendisine benzer olduğu söylenen diğer herhangi bir şeyden ayrıştırılamazdı. İşte bir şeyi diğer bir şeyden ayrıştıran husus, o şeyin tam da kendisidir, onun aynıdır. Demek ki geriye asla bir benzerlik kalmamaktadır. Benzerlerin reddine ancak sınırlar, hadler (tanımlar) ile erişilir, bu nedenle benzerliği dış dünyadaki somut varlıklarda değil, kapsayıcı mâkul hakikatlerde (tümellerde) kullanırız. Benzerler dışta değil, akılda vardır. Herhangi bir şeyi algılayan kimse -algıladığı şey ne olursa olsun- onu hiçbir şeyin kendisi-

ne benzer olmadığı hakikatinden hareketle idrak edip algılar. Çünkü bizim kendi varlığımızda kendisini rücu ettiğimiz asıl Allah Teâlâ'dır ve [Hiçbir şey O'nun benzeri değildir]. Ondan var olanlar da benzersizlik konusunda ancak O'nun hakikati üzere olurlar. Eğer benzerlikleri kabil olmak âlemde mevcut olsaydı, o zaman bu benzerlikler bu bakımdan varlıklarında ilâhî hakikat dışında bir şeye istinat ederlerdi, oysa ki Allah'tan başka varlık verici yoktur ve O'nun da benzeri yoktur. Dolayısıyla varlıkta benzeri olan bir şey yoktur. Aksine her bir varlık bir başkasından zâtı itibariyle sahip olduğu hakikat açısından ayrışır. Benzer kelimesi kullanıldığı zaman salt örf açısından kullanılır. İfade ettiğimiz üzere yaratılmış hiçbir varlık benzere sahip değilse, bu sıfata sahip olmaya Hak Teâlâ daha evladır.

Tenzih vecihlerinden biri de Hakk'ın müstağniliğinin O'nun zâtından kaynaklanması, mahlûkatın ise yine zâtı itibariyle mutlak olarak muhtaç olmasıdır. Böylelikle Hak ile halk ayrışır ve bu ayrıma sonsuza kadar ortadan kalkmaz. Çünkü hem Hak'ta hem de halkta özü itibariyle sıfatlarda bulunan asli bir ayrışmadır. O hâlde sadece iki şeylik vardır: Hakk'ın şeyliği ve halkın şeyliği. Muhtaçlığı itibariyle halkın şeyliğinin benzeri yoktur, çünkü halk dışında tek Hak vardır ki o da muhtaçlıkla nitelenemez, bu yüzden de O halkın benzeri değildir. Demek ki halkın benzeri olan hiçbir "şey" yoktur Buna mukabil, müstağniliğinde (hiçbir şeye muhtaç olmayışında) Hakk'ın benzeri yoktur, çünkü Hak dışında sadece halk vardır ki o da zâtı itibariyle müstağnilikle nitelenemez, bu yüzden de Hakk'ın benzeri değildir. Demek ki Hakk'ın da benzeri hiçbir "şey" yoktur. Çünkü daha önce dediğimiz gibi Hak ve halk dışında bir "şey" yoktur. [Hiçbir şey O'nun benzeri değildir] âyetini bizim burada açıkladığımız veçhesi ile bilmeyen kimse bu âyet hakkında bilgi sahibi değil demektir. Zira âyette önce *kef* harfi kullanılmış, yani Hak Teâlâ olumsuzlamayı nefyetmek üzere *kef* harfi ilave ederek kendisinden benzerliği olumsuzlamış, sonra da *kef* harfini sıfat yaparak aynı benzerliği âlemden de olumsuzlamıştır. Böylece olumsuzlama, benzerliğin olumsuzlanmasına taalluk eder, yani halktan da benzerlik olumsuzlanır, çünkü halk dışında onunla benzer olduğu düşünülebilecek tek varlık olarak Hak vardır ki O da halka benzer değildir. Bu nedenle bize göre Hak Teâlâ hakkında en büyük övgü [Hiçbir şey O'nun benzeri değildir] âyet-i kerimesidir ki buradaki *kef* harfi ister sıfat olarak düşünülsün ister zâid harf olarak, aynı övgü her hâlükârda bâkidir. Bu *kef* harfinin sıfat olarak düşünülmesi âleme övgü bakımından çok daha etkili bir mânaya yol açtığı ve Kur'ân'ın indirildiği Arap lisanında daha beliğ bir ifade olduğu için Hazreti Peygamber aleyhisselâm rabbine senâda bulunup dua ederken "Sana yönelik senâyı sayıp da bitiremem, Sen zâtına senâda bulunduğun

gibisin."[11] buyurmuş, bununla [Hiçbir şey O'nun benzeri değildir] âyet-i kerimesini kastetmiştir. Sıddîk-i Ekber olan Hazreti Ebû Bekr (radiyallâhu anh) şöyle demiştir: "İdrakten âciz olmayı idrak etmek idrakin ta kendisidir." Hak Teâlâ kendi zâtına, benzeri olumsuzlamaktan daha büyük bir övgü ile senâda bulunmuş değildir. O'nun benzeri yoktur, O yüceler yücesidir, bu nedenle nâtık olması itibariyle âlem hakkında "O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur." (İsrâ, 17/44) buyurmuştur ki tesbih tenzihtir.

[O işitendir, görendir] ifadesine gelince: İlâhın işiten ve gören olması tafsilî bir taalluktur, çünkü bunlar bilgiye ait iki hükümdür. Görülen ve işitilenden ibaret iki muteallakı açısından da iki kelime kullanılmıştır.

Bil ki dolunayın ışığı güneşten gizlilik gecesinde güneşe paralel olarak bakacak yönde bulunur. Görünüşte onda herhangi bir ışık yoktur. Dolunay gecesinde ise iş tam tersine döner. Böylece *ez-Zâhir* ismiyle zuhur gerçekleşir.

Hakk'ın kullarına karşı fiili de böyledir, O da tıpkı ayın gizlenmesi gibi, onlardan büsbütün gizlenmiştir ve bu nedenle insanlar kendisini algılayamaz. Nitekim [O'nun benzeri hiçbir şey yoktur] buyurmuştur ki aslında bu durum Allah Teâlâ'nın kullarına yönelik bir rahmetidir. Zira böylelikle insanlar zihinlerinde ve değişik hâllerinde akıllarını başlarından alacak bir durum ile karşı karşıya kalmamış olurlar. Yani Hak Teâlâ bu ayetin perdesinin içerdiği rahmette sır olarak gelir. Bu ise, Hakk'ın merhamet ettiği makamda kullarına tenezzül buyurmasının en ileri aşamasıdır. Sonra kullarınız peyderpey kendine doğru çeker. [O işiten ve görendir] buyurur, "De ki: Allah birdir, Allah *es-Samed*'dir." (İhlâs, 112/1-2) buyurur, "Yoksa o, Allah'ın gördüğünü bilmez mi?" (Alak, 96/14) buyurur ve nihayet insanların gözlerinin ışığı Allah Teâlâ'yı bilmenin (*mârifetullah*) yardımıyla güçlenir ve yavaş yavaş kendisini unuturlar. En sonunda Allah Teâlâ tenzih ilminde kendilerine tecelli buyurur. Eğer işin en başında kendilerine bu şekilde tecelli etmiş olsaydı onlar derhâl helâk olurlardı. Bu yüzden şöyle buyurur: "Her nerede olursanız olun, O sizinle beraberdir." (Hadîd, 57/4) Böylece onlar da Allah'ı kabul eder ve kendisinden kaçmayıp [O'nun benzeri hiçbir şey yoktur] fehvasında ifade buyrulan tenzih durumunu unuturlar. Bu makamda onları bâki kalmaları aralarındaki münasebetin her bakımdan ortadan kalkması konusundaki ümitsizliğin kesilmesi ile söz konusu olur.

Bil ki gerek aklen gerek dinen, övgülerin (*hamd*) en yücesi [O'nun benzeri hiçbir şey yoktur] âyet-i kerimesidir ki bu ifadenin ardından âyetin deva-

11. Müslim, Salât 42.

mında gelen ifade [O işitendir, görendir] şeklindedir ve amacı da bize maksadı öğretmek, ilk ifadeden neşet olabilecek yanlış anlamayı tashih etmektir. Eğer bu son ifade tamamlayıcı olarak gelmiş olmasaydı o zaman âyetin ilk ifadesi bizim kul olmadığımız, O'nun da bize ilâh olmadığı vehmine kapı aralayabilirdi. Zira kul ile Rab arasında bir rabıta gerekir ki o da bir iştirak noktasıdır, ancak O bu konuda aslı belirlemiştir (aslın bizzat kendisidir), biz ise O'nda, fer'in asla nispeti gibiyizdir. O'nun suretinde de olsak, O'nun aynı değiliz. O'na nispetimiz, varlığın O'na ait oluşu şeklindedir. Yaratılmış varlıkların varlığı kendisinden aldıkları varlık O'dur. Naslarda varid olan nispet kulun efendisine, yaratılanın yaratıcısına, kulun Rabb'ine, kudrete konu olanın kudret sahibine, üretilmiş olanın yaratıcıya nispetidir. İş bu âyet, içerisindeki *kef* harfi ile hem O'na hem bizedir, bu iştirak münasebete izin verir. Eğer bizimle O'nun arasında bu münasebet olmasaydı bizler var olamazdır, ilâhî isimlerle ahlâklanma imkânımız olmaz idi. İlâhî makamların en muazzamı, hiçbir şeyin O'na benzememesidir. Nasıl ki benzerlik O'ndan olumsuzlanmış ise aynı şekilde âlemden de olumsuzlanmıştır ki âlem Allah dışındaki her şeydir (masiva). Bir başka ilâh olmadıkça Allah'ın benzeri yoktur, Allah'tan başka ilâh da yoktur, dolayısıyla Allah'ın benzeri yoktur. Bir başka âlem olmadıkça âlemin benzeri yoktur, bu âlemden, yani mümkünler âleminden başka bir âlem yoktur, dolayısıyla âlemin de benzeri yoktur. İşte böylelikle münasebet geçerli olur.

Tahkikin hülasası

Hakk'ı ancak ilim bilir, benzer şekilde O'na ancak "hamd", hamdedebilir. Sen ise O'nu ilim aracılığıyla bilirsin. O senin perdendir. Sen ancak sende kaim olan, sende yerleşmiş olan ilmi müşahede edersin. Eğer bu ilim mâlum ile mutabık ise ne âlâ. İlmin sende kaimdir ve senin müşahede ettiğindir, mabudundur. O hâlde sakın olan hakikatlerin üslubunca konuşup da mâlumu bildiğini söyleme, zira senin bildiğin sadece ilimdir. İlim mâlumu bilendir. İlim ile mâlum arasında ise derinliği idrak edilemeyecek bir derya vardır. Aralarındaki hakikatlerin farklılığına rağmen bu ikisi arasındaki ilişkinin sırrı, geçilmesi zor bir denizdir, hatta onu ne ibareler ne de işaretler asla geçemez. Ancak ona çok sayıda titiz perdelerin ardından bir keşif ulaşabilir. İnceliğinden dolayı göz görüşü ile görülmez, idraki çok zordur. Perdelerin idraki böyleyken ardındakinin idraki çok daha zordur. O hâlde "Ben şu konuda şu şeyi öğrendim." diyen kimsenin konumu nedir, bir bak da düşün?! Bu kimse yara-

tılmış mıdır yoksa ezelî mi? Tabii ki yaratılmıştır. Ezelî olan ise uzak, çok daha uzaktır. Çünkü benzeri yoktur. O hâlde ilim ona nereden ulaşacak ki? Ya da nasıl onu tahsil edecek ki? Hakk'ı müşahededeki zevki ifade edecek bir ıstılah yoktur, çünkü o sırların zevkidir, hissî ve nazarî zevkin dışındadır. Zira şeyler -Allah Teâlâ dışında hangi şey olursa olsun- benzer sahibidirler, dolayısıyla onları anlamak için haklarında ıstılahlar oluşturmak mümkündür. Onları tadan her kişi nezdinde ayrı bir tatları olur ki bu tatma hangi tür bir idrak yoluyla olursa olsun fark etmez. Oysa Barî Teâlâ'nın benzeri yoktur, o yüzden de onu bir ıstılah ile zapteylemek mümkün değildir. O'na dair herhangi bir şahsın edindiği müşahede bir başkasının edindiği ile aynıdır, bütünüyle aynıdır, işte ârifler O'nu böyle bilir. Herhangi bir şeyi bilen bir ârif bir başka ârife, rabbinden edindiği müşahedeyi ulaştıramaz, çünkü âriflerden her biri benzersiz olanı müşahede etmiştir. Ulaştırma, irtibatlandırma ise ancak benzerler ile olur. Eğer bu müşahedeler bir surette ortak olsalardı o zaman o iki ârif diledikleri gibi anlaşabilir, bir ıstılah ortaya koyabilirlerdi. Bunu bir kimse kabul ettikten sonra artık bütün âlemin kabul etmesi mümkündür. Bu nedenle Hak iki ârife tek bir surette tecelli etmez. Arifler Allah Teâlâ'nın iki şahsa aynı surette ya da iki kez aynı surette tecelli etmediğini bildikleri için bunu zapt altına alamazlar, çünkü her bir şahsın kendine mahsus tecellisi vardır. İnsan bunu kendi nefsinde görür. Çünkü Hak ona bir surette tecelli edip daha sonra bir başka surette tecelli edince, bu ikinci tecelliden ilkinden öğrenemediği bir şey, Hakk'a dair yeni bir şey öğrenir. Sonra bir başka farklı tecelli olur ve onda da yeni bir şey öğrenir ve bu böylece her tecellide devam eder. Sonunda ârif işin özü itibariyle böyle olduğunu bilir, hem kendisi hem başkası için aynı şeyin geçerli olduğunu anlar ve bunu muhataplar arasında anlaşılabilecek bir ıstılaha dökmeye gücünün yetmeyeceğini idrak eder. Arifler bilirler, ancak bildikleri nakledilemez. Mümkünler içerisinde kendisinden daha üstün hiçbir makam bulunmayan bu yüce makamın sahipleri, bildiklerini adlandıracak, ifade edecek lafızlar bulamazlar, ancak Allah bir lafız ihsan buyurursa o başka. Allah'ın ihsan buyurduğu o lafız da [Hiçbir şey O'nun benzeri değildir] ifadesidir ve bu ifade benzerliği olumsuzlamaktadır. Dolayısıyla herhangi bir kimseye tecelli eden herhangi bir suret bir diğer surete benzer değildir.

İş akıl erdirilemeyecek ve anlatılamayacak kadar yücedir
Yücedir ki onu ihata edecek bir terim yoktur
Akıllar görünce bilmezler onu
Fasih diller ifade eder onu
Taklitçi kavimlerden anlayan akıllar için
Kendisi ile ıslahın bulunmasına imkân yok

Onlar bu konuda hemfikirdir
Bilgisizlikte yani; çünkü başarı ihanet etmiştir kendilerine
Arifler gördüklerini söyler de
Onu dile getirmek için bir ıstılah koyamazlar
Zira yoktur varlıkta O'nun bir benzeri
Bizde de O'ndan sadece genişlik mevcut.

لَهُ مَقَالِيدُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (١٢)

12. Göklerin ve yerin anahtarları O'nundur. Dilediğine rızkı bol verir, dilediğinden de kısar. O, her şeyi bilendir.

[Göklerin ve yerin anahtarları O'nundur] açılması onunladır [Dilediğine rızkı bol verir, dilediğinden de kısar] bu iş O'nun elindedir, O'nun elinde olan da O'nun elinden çıkmaz. Dolayısıyla veren de O'dur, alan da O'dur.

شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ
وَمُوسَى وَعِيسَى أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِكِينَ مَا تَدْعُوهُمْ
إِلَيْهِ اللَّهُ يَجْتَبِي إِلَيْهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ يُنِيبُ (١٣)

13. "Dini ayakta tutun ve onda ayrılığa düşmeyin." diye Nûh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrâhim'e, Mûsâ'ya ve Îsâ'ya tavsiye ettiğimizi Allah size de din kıldı. Fakat kendilerini çağırdığın bu (din), Allah'a ortak koşanlara ağır geldi. Allah dilediğini kendisine (peygamber) seçer ve kendisine yöneleni de doğru yola iletir.

Hak Teâlâ bu âyette dinin ikâme edilmesini emretmektedir ki din, her zaman ve toplumda o vaktin şeriatıdır. Yine burada din üzere birleşmesi, dinde ayrılığa düşmemeyi emrediyor. Bu, Müslümanlara görev/farziyet yükleyen bir emirdir, çünkü Allah'ın eli cemaatin üzerindedir. Kurt, sürüden ayrılanı, toplumdan kopup bireyselleşeni kapar. Dini ikame edenler dinin ikamesi üzerinde görüş birliği edip onda ayrılığa düşmeseler, düşmanları onlara galip gelemez. İnsan kendi nefsi içerisinde de böyledir, eğer nefsinde dini ikame ederse insan ve cin şeytanları verdikleri vesveselerle ona galip gelemezler. Zira bu durumda imanın yardımının yanı sıra meleğin lemmesi de onunla birlikte olur. Her nübüvvetten geriye kalan sürekli amel dinin ikamesi, onda birleşmek ve kelime-i tevhiddir ki bu da ["Dini ayakta tutun ve onda ayrılığa düş-

meyin." diye Nûh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrâhim'e, Mûsâ'ya ve Îsâ'ya tavsiye ettiğimizi Allah size de din kıldı] âyetinde ifade edilmiştir. Buhâri, *el-Câmiu's-sahîh*'inde bu konuya özel bir bab açmış ve başlığını da "Peygamberlerin dini birdir." şeklinde koymuştur.

Âyette *ed-dîn* kelimesi başında elif-lâm (belirlilik) takısı ile kullanılmıştır ki bundan maksat, dinin mârife (bilinen mâlum din) olduğunu ifade etmektir. Çünkü din tamamen Allah'tandır, bir peygamberden diğerine dinin bazı hükümleri değişse de durum aynıdır, çünkü bütün peygamberler dini ikame etmek ve onda birleşmekle memurdur. Bu yüzden peygamberlerin dini birdir, o da tevhid, dinin ikamesi ve kulluktan ibarettir. İşte peygamber (Allah'ın selamı onların üzerine olsun) bunda birleşmişlerdir. Bu nedenle peygamberlerin dini tektir, ilave bir husus söz konusu değildir.

[Dini ayakta tutun ve onda ayrılığa düşmeyin] yani onu ikame etme konusunda ayrılığa düşmeyin. Bu nitelik bütün şeriat sahiplerinde mevcut ve kapsayıcıdır, şeriatlar farklılaşsa bile bunda değişme yoktur.

[Fakat kendilerini çağırdığın bu (din), Allah'a ortak koşanlara ağır geldi] yani bu birlik, vahdet onlara ağır geldi. Bu din birdir, ancak ahkamı çoktur, çünkü tek olan Allah'ın pek çok güzel isimleri, Esmâ-i hüsnâ'sı vardır. Her bir isim diğerinden farklı bir mâkul hakikatin alâmetidir. Yokluktan varlığa çıkışında âlemin vecihleri (varlığa çıkış şekilleri) çoktur ki bunlar isimlerin, yani müsemmaların çokluğunu gerektirir. Ayn (varlık) tek olsa da durum budur. Bu tıpkı âlemim âlem olması itibariyle tek, fakat hükümleri ve şahısları (tikelleri) itibariyle çok olmasına benzer.

[Allah dilediğini kendisine (peygamber) seçer ve kendisine yöneleni de doğru yola iletir] Burada Allah Teâlâ bedbaht (cehennemlik) kimse için herhangi bir sıfat ya da hâl zikretmemiş, sadece seçme ve hidayet durumundan söz etmiştir. Hidayet ve seçmeyi bilen kimse peygamberlerin getirdiği şeyi de bilir ki bunların ikisi de Allah'a aittir. Allah her kimi seçerse onu kendisine getirir, kendi başına bırakmaz, kendi nefsine terk etmez. Allah kimse hidayet nasip ederse onu saadete ulaşması için takip etmesi gereken yola sevk eder, sonra da onu kendi re'yi/düşüncesi ile baş başa bırakır, bu noktadan sonra o kişi artık ister şükredici olur ister nankör olur.

Allah Teâlâ burada bedbahtlık için herhangi bir isim ya da varlık zikretmemiş, bunun yerine seçme ve hidayeti (ki hidayet beyandır) zikretmiş ve bu ikisinin kendisine ait olduğunu bildirmiş olduğu için, biz buradan nihai hükmün her şeyi kuşatan ilâhî rahmete ait olduğunu öğrenmekteyiz. Müşrikten ise sadece buradaki çağrının kendisine ağır geldiği söylenilerek söz etmiştir,

çünkü peygamber sadece bir açıdan davet etmiştir, oysa o, varlığında çokluğu müşahede eder. Bu yüzden de Allah'ın bu sözden neyi kastettiğini bizzat Allah'tan anlamaz. Zira Allah Teâlâ hem çoğul form kullanır hem tekil form ve kâh "ben" der kâh "biz" der. Bu yüzden durum müşriklere ağır/anlaşılmaz gelmiştir. Çünkü "biz"in mâkulü "ben"in mâkulünden farklıdır. Yine âyette "kendisine çağırdığın" ifadesinde "*ileyhi*" şeklinde tekil zamir kullanılmıştır, bu yüzden onlar (müşrikler) burada çoğul kullanımının veçhesini anlayamamışlar ve bu durum onlara zor/ağır gelmiştir. Hak Teâlâ bunun müşrik kimseye zor geleceğini bildiği için merhamet göstermiş ve işi kendisine mahsus kılıp seçme ve hidayet olarak tayin etmiştir. Yine burada "kendilerini çağırdığın bu (din)" ifadesinde "*ileyhi*" şeklinde tekil zamir kullanılmış olduğu gibi "kendisine seçer" ve "kendisine hidayet eder" ifadelerinde aynı zamiri tekil kullanmıştır. Bundan maksat şefkat göstermek ve ünsiyet sağlamaktır ki böylelikle o da Allah'ın, kendilerine karşı haksızlık eden kullara karşı mağfiret sahibi ve bağışlayıcı olduğunu öğrensin.

Bu âyetten öğrenmekteyiz ki bir imam/lider seçmek âlemin fıtratında mevcut olduğu gibi dinen de zorunludur. Nitekim Allah Teâlâ dinin ikamesini emretmiştir ki bunda kuşku yoktur. Dinin ikamesi ise ancak insanların kendi canlarından, mallarından, ailelerinden yana emniyette olmaları, bunlar konusunda birbirlerinin saldırılarından korunmuş olmaları ile mümkündür. Böyle bir şeyin sağlanması ise gazabından korkulan ve merhameti umulan, işlerin kendisinde toplandığı ve her konuda kendisine müracaat edilen bir önder olmadan mümkün değildir. İnsanlar canları, malları ve aileleri konusunda endişe duymayıp o konularda içleri rahata erdiği zaman bütün kalpleri ile, Allah'ın kendilerine ikamesini zorunlu kıldığı dini ikame etme işine yöneleceklerdir. Bu durumda bir vacibin yerine getirilmesi için zorunlu olan vesile konumundaki şey de vâcip olur. Dolayısıyla imam/lider seçmek vâciptir ve bu imamın üzerinde ihtilaf edilmeyen biri olması gerekir ki böylesi bir ihtilaf durumu maslahatın gerçekleşmesini imkânsız kılıp işi fesada sürükler.

وَمَا تَفَرَّقُوا إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ إِلَى
أَجَلٍ مُسَمًّى لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ وَإِنَّ الَّذِينَ أُورِثُوا الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِهِمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ
(١٤) فَلِذَلِكَ فَادْعُ وَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ وَقُلْ آمَنْتُ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنْ
كِتَابٍ وَأُمِرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمُ اللَّهُ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ لَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ لَا حُجَّةَ بَيْنَنَا
وَبَيْنَكُمُ اللَّهُ يَجْمَعُ بَيْنَنَا وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ (١٥)

14. Onlar kendilerine ilim geldikten sonra, sadece aralarındaki çekememezlik yüzünden ayrılığa düştüler. Eğer belli bir süreye kadar rabbinden bir (erteleme) sözü gelmiş olmasaydı, aralarında hemen hüküm verilirdi. Onlardan sonra Kitâb'a vâris kılınanlar da onun hakkında derin bir şüphe içindedirler. 15. İşte onun için sen (tevhide) davet et ve emrolunduğun gibi dosdoğru ol. Onların heveslerine uyma ve de ki: "Ben Allah'ın indirdiği kitaba inandım ve aranızda adaleti gerçekleştirmekle emrolundum. Allah bizim de rabbimiz, sizin de rabbinizdir. Bizim işlediklerimiz bize, sizin işledikleriniz de sizedir. Aramızda tartışılabilecek bir konu yoktur. Allah hepimizi bir araya toplar, dönüş de O'nadır. "

[Emrolunduğun gibi dosdoğru ol]: Hakikat açısından mükellef, efendisinin kapısında bir kenara atılıp bırakılmış durumda olduğu için kaderin tasarrufu onun üzerinde câridir. Yine Allah Teâlâ'nın bütün bu kürelere tevdi ettiği hareketler, gece ve gündüzün gelişi, dönemlerin ve ahvalin kâh isbat kâh mahv şeklinde değişimi ve böylece ardı ardına âyetlerin zuhur edişi onun üzerinde câridir. Allah Teâlâ mükellefi hayat ve hareket mahalli kılmış, ondan bu uykudan uyanıp kendisini mükellef kıldığı dini ikame etme işini icra etmesini istemiştir. Bu nedenle ârifler için en zor söz [emrolunduğun gibi dosdoğru ol] ifadesidir. Çünkü insanlar, kendilerinin ilâhî emre uyup yasaklardan kaçınma konusundaki iradelerinin ilâhî emre muvafık olup olmadıklarını bilemezler. İşte bu husus Hazreti Peygamber aleyhisselâmın "Hûd sûresi beni yaşlandırdı." şeklindeki sözünde ifade edilmiştir. Çünkü bu, içerisinde [emrolunduğun gibi dosdoğru ol] emrinin bulunduğu sözdür. Hadisin tamamı "Hûd sûresi ve kardeşleri beni yaşlandırdı." şeklindedir ki ondan maksat da bu ve benzeri mânadaki diğer âyetleri içeren sûrelerdir.

وَالَّذِينَ يُحَاجُّونَ فِى اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا اسْتُجِيبَ لَهُ حُجَّتُهُمْ دَاحِضَةٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَعَلَيْهِمْ
غَضَبٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ (١٦) اللَّهُ الَّذِى أَنْزَلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ وَالْمِيزَانَ وَمَا يُدْرِيكَ
لَعَلَّ السَّاعَةَ قَرِيبٌ (١٧) يَسْتَعْجِلُ بِهَا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِهَا وَالَّذِينَ آمَنُوا مُشْفِقُونَ
مِنْهَا وَيَعْلَمُونَ أَنَّهَا الْحَقُّ أَلَا إِنَّ الَّذِينَ يُمَارُونَ فِى السَّاعَةِ لَفِى ضَلَالٍ بَعِيدٍ (١٨) اللَّهُ
لَطِيفٌ بِعِبَادِهِ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ الْقَوِىُّ الْعَزِيزُ (١٩)

16. Daveti kabul edildikten sonra, Allah hakkında tartışmaya girenlerin delilleri, rableri katında boştur. Onlar için bir gazap, yine onlar için çetin bir azap vardır. 17. Kitâb'ı ve mizanı hak olarak indiren Allah'tır.

Ne biliyorsun, belki de kıyamet saati yakındır! 18. Ona inanmayanlar, onun çabuk kopmasını isterler. İnananlar ise ondan korkarlar ve onun gerçek olduğunu bilirler. İyi bilin ki, kıyamet günü hakkında tartışanlar derin bir sapıklık içindedirler. 19. Allah kullarına lütufkârdır, dilediğini rızıklandırır. O kuvvetlidir, güçlüdür.

İlâhî lütuf o lütfa mazhar olan kimseye, hiç bilmediği yerden rahat ve esenlik bahşeder. İlâhî lütuf kapsamında Allah'ın insanlara sahip oldukları her şeyi vermiş olması da vardır. Ne yazık ki kulların gözleri ancak müşahede edebildikleri sebepleri görür.

مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْآخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فِى حَرْثِهِ وَمَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا
وَمَا لَهُ فِى الْآخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ (٢٠)

20. Kim âhiret kazancını istiyorsa, onun kazancını arttırırız. Kim de dünya kârını istiyorsa ona da dünyadan bir şeyler veririz. Fakat onun âhirette bir nasibi olmaz.

[Kim âhiret kazancını istiyorsa], bu âhiret payı ve ecri demektir, [onun kazancını arttırırız], yani onu salih amele muvaffak kılarız. Böylece o da sürekli olarak bir hayırdan bir diğer hayra, bir güzellikten bir diğer güzelliğe intikal eder durur. Âhireti kazandığı zaman ise amelinin gereğine ulaşmış olacaktır. Üstelik ilave olarak hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir insan evladının aklına dahi gelemeyecek olan nimetlere erişecek, âhirette bütün amaçlarına nâil olacak, hatta ilaveten hayaline bile gelemeyen nimetlere nâil olacaktır. Burada âhiretten kasıt cennet ve oraya girenlerdir. İyilik dünyada âhiretin tarlası, ekinidir. Çünkü dünya öyle bir yerdir ki orada hiç kimsenin bütün amaçlarına ulaşması mümkün değildir. Aksine Allah bu dünyada insana, amaçladığı şeyler içerisinden kendi takdir buyurduklarını nasip eder. Âhiret yani cennet ise öyle bir yerdir ki orada mesut insanlar bütün amaçlarına, hatta fazlasına nâil olurlar, hem de hiçbir beklemeksizin, derhâl nâil olurlar.

[Kim de dünya kazancını istiyorsa] ki bu fânidir. Kim bu kazançla sevinir ve kendisine galip gelen gafletten dolayı dünya payını âhiret payına tercih ederse sadece ektiğini biçer, başka da bir şey elde edemez. Nitekim Hak Teâlâ [Ona da dünyadan bir şeyler veririz. Fakat onun âhirette bir nasibi olmaz] buyurur.

İbret ve vasiyet

Nefsini dünyadan ve onun pisliklerinden arındır ve onu sana ve elinin altındakilere, yani uzuvlarına ve kuvvetlerine hizmetkâr kıl. Allah Teâlâ'nın seni ehil kıldığı ve iki kâinatın taallukundan yüce olan konumunun yanında dünya dediğin nedir ki?! Kaldı ki bu dünya Allah'ın öfkesine müstahak olmuştur ve Allah Teâlâ onu yarattığında kendisine nazar dahi etmemiştir! Hem Hazreti Peygamber aleyhisselâm dünyayı bir leş ve çöplüğe benzetmiş, Allah katında bir sivrisinek kanadına bile denk olmayacağını, kendisinin ve (Allah'ın zikri haricinde) içindekilerin lânetlenmiş olduğunu haber vermiştir. Allah'ın zikri ki senin gibi bir varlığı güzelleştirir. Böyle bir varlığın bu tür bir çöplüğe ve leşe dönüp bakması, tamah etmesi, hele de leşe üşüşen köpekler gibi ona üşüşmesi yaraşır mı? Hak Teâlâ şöyle buyurmuştur: Ey dünya! Kim bana hizmet ediyorsa sen de ona hizmet et. Kendine hizmet edenlerden hizmet bekle!

O hâlde -Allah seni muvaffak kılsın- dünya senden seni bu dünyada halife kılanın senin için takdir ettiği şanı, rızkı ve reâyânın (uzuvlarının ve kuvvetlerinin) rızkını tüketene kadar ister durur, o hâlde sen isteğini güzelleştir, nefsini ve reâyânı seni hizmetine âmâde kılanın emirlerine, yasaklarına ve sınırlarına riayet ederek ihlaslı hâle getirmeye çalış. Sana düşen, sana kendisini boynu bükük bir hizmetkâr olarak sunan dünyadan yüz çevirmektir. Kaldı ki sen ona yöneldiğinde sana gelecek olan dünyalık nasip sen ondan yüz çevirsen bile yine sana gelecektir.

Ka'b el-Ahbâr anlatıyor:

"Allah Teâlâ Tevrat'ta şöyle buyurmuştur: 'Ey Âdemoğlu! Sana taksim/takdir ettiğime rıza gösterirsen kalbini ve bedenini rahata ulaştırırım, üstelik bu durumda övgüye layık olursun. Eğer sana taksim/takdir ettiğime rıza göstermez isen o zaman dünyayı sana musallat ederim de orada vahşi hayvanlar gibi tepişir, debelenir durursun. İzzetim ve celâlime yemin olsun ki, böyle bir durumda yine de orada sana takdir ettiğimden fazlasına ulaşamazsın, üstelik kınanmış olursun.'"

Görüleceği üzere burada Allah Teâlâ rahata ulaşmayı kalp ve beden ile ilişkilendirmiştir, çünkü irade olmaksızın herhangi bir şeyi talep etmek mümkün değildir. Zira herhangi bir şeyi araştıran kimseyi o araştırma ve teftişi faaliyetine sevk eden hareket ettirici iradedir. İrade senin umumun üzerinde tasarrufta bulunan havâssındandır, eğer içerik üzerinde küllî bir tasarrufta bulunursan o zaman umumun senin emirlerine hazır olmaz, bunu yapamadığı zaman ise reâyânın gözünde değerin düşer. Allah'tan kork ve işin zâ-

hirî bakımından sevdiğinin isteği olmaksızın herhangi bir iradenin sende ortaya çıkmamasına çalış, istenilenin ortaya çıkışından sonra da iradenin bâtının sana taalluk etmemesine gayret et. Ki bu durum şöyle bir bilgiye götürür: Eğer şimdi vuku bulan şey ezelî ilimde var olmasaydı ve irade ona taalluk etmemiş olsaydı, bu vasıflarla vuku bulmazdı. Başka şekilde, sıfatları değişerek vuku bulma ihtimali olsa da tam bu şekilde vuku bulmazdı. Zaten dünya da bundan başka ne için yaratılmıştır ki? Hak Teâlâ senin kendisi için yaratmış, diğer her şeyi de senin için yaratmıştır. Tevrat'ta şöyle buyurmuştur: Ey Âdemoğlu! Eşyayı senin için, seni ise kendim için yarattım, kendim için yarattığımı senin için yarattıklarıma heba etme!

Kur'ân-ı Azîm'de de Hak Teâlâ şöyle buyurur: "Ben insanları ve cinleri ancak bana kulluk etsinler diye yarattım. Ben onlardan bir rızık istemiyorum, beni doyurmalarını da istemiyorum." (Zâriyât, 51/56-57)

Yine şöyle buyurmuştur: "Onun rahmetinin eserlerinden biri de size içinizde sükûn bulup dinlenmeniz ve O'nun fazlından aramanız (rızkınızı aramanız) için gece ve gündüzü var etmesidir." (Kasas, 38/73)

Yine şöyle buyurmuştur: "Binek olarak kullanmanız ve kendilerinden yemeniz için size hayvanları var eden Allah'tır." (Ğāfir, 40/79)

Yine şöyle buyurmuştur: "Atları, katırları ve merkepleri binek olsun diye ve ziynet olarak yarattı." (Nahl, 16/8)

أَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ شَرَعُوا لَهُمْ مِنَ الدِّينِ مَا لَمْ يَأْذَنْ بِهِ اللّٰهُ وَلَوْلَا كَلِمَةُ الْفَصْلِ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ
وَإِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (٢١)

21. Yoksa onların, Allah'ın izin vermediği bir dini getiren ortakları mı var? Eğer erteleme sözü olmasaydı, derhâl aralarında hüküm verilirdi. Şüphesiz zalimlere can yakıcı bir azap vardır.

Allah'ın izni olmadıkça, yaratılmış herhangi bir varlığın şeriat/kanun/kural koyma hakkı yoktur. Yine yaratılmış herhangi bir varlığın, Allah'ın bir vahyi ve haberi olmaksızın, Allah'a yakınlaşmak (*kurbet*) niyetiyle, aksi de mümkün olan bir şeyi zorunlu kılması söz konusu değildir. Fıkıh âlimlerinden ictihad edenlerin nazarlarının gereği olan fetvalar ise Hazreti Peygamber aleyhisselâmın onayına mazhardır, dolayısıyla müctehidin hükmü Hazreti Peygamber aleyhisselâmın şeriatı kapsamındadır, çünkü müctehide delilini veren Hazreti Peygamber aleyhisselâmdır. Ona da bu izni Allah vermiştir. Bu yüzden müctehidin hükmü "Allah'ın izin vermediği din/şeriat" kapsamında de-

ğildir. Kaldı ki Allah'ın izin vermediği bir din ortaya koymak küfürdür, Allah'a iftira etmektir. İçtihat bir hüküm ihdas etmek değildir. Bu şekilde düşünmek hatadır. Aksine şeriatta meşrû kabul edilen ictihad Kitap, Sünnet ve icmâdan delil getirmek, ilgili meseledeki hükmün isbatı (ortaya konulması) sadedinde söz konusu bu delilleri Arap dili kurallarına uygun bir şekilde anlamaya ve oradan kendi zannınca bir hükme, bilgiye ulaşmaya çalışmaktır. İşte ictihad budur. Zira Allah ve peygamberi hakkında hüküm konulmamış, ihmal edilmiş bir mesele bırakmış değildir. Allah Teâlâ "Bugün size dininizi tamamladım." (Mâide, 5/3) buyurur. Tamamlanmanın (kemalin) ardından artık ilave olmaz. Çünkü dinde ilave onda eksiklik demektir ki işte tam da Allah Teâlâ'nın izin vermediği din/şeriat budur. O hâlde her müminin, Allah'ın dininde O'nun izin vermediği şeyler ihdas eden bidatçilerle oturup kalkmaktan kaçınması gerekir.

تَرَى الظَّالِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا كَسَبُوا وَهُوَ وَاقِعٌ بِهِمْ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
فِي رَوْضَاتِ الْجَنَّاتِ لَهُمْ مَا يَشَاءُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْ ذَلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ (٢٢) ذَلِكَ
الَّذِي يُبَشِّرُ اللَّهُ عِبَادَهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا
الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى وَمَنْ يَقْتَرِفْ حَسَنَةً نَزِدْ لَهُ فِيهَا حُسْنًا إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ شَكُورٌ (٢٣)

22. Yaptıkları şeyler başlarına gelirken zalimlerin, korkudan titrediklerini göreceksin. İman edip iyi işler yapanlar da cennet bahçelerindedirler. Rablerinin yanında onlara diledikleri her şey vardır. İşte büyük lütuf budur. 23. İşte Allah'ın, iman eden ve iyi işler yapan kullarına müjdelediği nimet budur. De ki: "Ben buna karşılık sizden akrabalık sevgisinden başka bir ücret istemiyorum." Kim bir iyilik işlerse onun sevabını fazlasıyla veririz. Şüphesiz Allah bağışlayan, şükrün karşılığını verendir.

Allah Teâlâ'nın [De ki: Ben sizden buna karşılık bir ücret istemiyorum, benim ücretim Ancak Allah'a aittir] âyeti gereği bütün peygamberlerin ücreti Allah'a ait olduğu için burada Allah Teâlâ Hazreti Muhammed aleyhisselâmı bir fazilet/üstünlük ile tahsis etmiş, ona başka peygamberlere vermediği bir şey vermiştir ki bu üstünlük O'nun ümmetine de râcidir. Ücretinin Allah'a ait olması meselesinde Hazreti Muhammed aleyhisselâmın hükmü kendisinden önceki peygamberle ilgili hükme tâbidir, bunu yanı sıra Hak Teâlâ ona, risâleti karşılığında ümmetinden ücret talep etmesini emretmiştir ki bu ücret de akrabalık sevgisidir. Bu meyanda Hak Teâlâ [De ki: Ben buna karşılık sizden akrabalık sevgisinden başka bir ücret istemiyorum] buyurmuştur, yani

size getirdiğim bu dini tebliğ etmeye karşılık sizden sadece bunu istiyorum. Böylelikle Hazreti Muhammed aleyhisselâmın ümmetine, Allah'ın kendilerine vâcip kıldığı risâlet tebliği ücretini tayin etmiş, bu çerçevede onlara Hazreti Peygamber aleyhisselâmın yakınlarını, Ehl-i Beyt'ini sevmeyi vâcip kılmıştır. Bunu âyette *meveddet* kelimesi ile ifade etmiştir ki bu, sevginin, muhabbetin sabit olması, kalıcılığı anlamına gelir. İmdi, Allah Teâlâ böyle yaptığı, yani Hazreti Peygamber aleyhisselâmın ücretinin Allah'a ait olmadığı şeklinde bir şey söylemediği ya da bundan sonra Allah'tan alacağı bir şeyin kaldığını da tasrih etmediği için -ki bunun sebebi ona, kendisini mesut edecek şeyleri bildirmek suretiyle nimetini yenilemektir- ona bunun akabinde şöyle demiştir: Ümmetine emir kabilinden şunu (yani her peygamberin kendi ümmetine söylediği şeyi) söyle: "Sizden istediğim ücret sizindir, benim ecrim ancak Allah'a aittir." Böylelikle ümmetin üzerindeki akrabaları sevme bedeli kalkmış değildir, ancak bu ifade ile, ücret onlar üzerinde taayyün edip belirlendikten sonra, bu ücreti kendilerine bırakmıştır. Böylelikle Hazreti Peygamber aleyhisselâmın hakkı olan ücret tekrar onlara dönmüş, yani Hazreti Peygamber aleyhisselâmın akrabalarını sevmenin sevabı/ecri yine ümmete dönmüştür. Dolayısıyla Hazreti Peygamber aleyhisselâmın akrabalarını sevmenin ücretinin ne kadar büyük olduğunu Allah'tan başka kimse bilemez. Ancak yakınlık sahipleri bilir. Bu nedenle burada "akrabalar" ifadesi yerine "yakınlık sahipleri" ifadesini kullanmıştır. Dolayısıyla bizler Hazreti Peygamber aleyhisselâmın akrabaları içerisinde "yakınlık sahibi" olanlar severiz ki onlar mümin olanlardır. Bu nedenle Hazreti Ömer (radiyallâhu anh) Hazreti Peygamber aleyhisselâmın akrabaları içerisinde ona en yakın olanlarla diğerleri arasında ayrım yapmıştır. Hazreti Ömer (radiyallâhu anh), Kur'ân'ın kendi lisanıyla indiği saf Arap'tır. Eğer Arap dilinde bu ifadenin sebep olduğu bir ayrım söz konusu olmasaydı Hazreti Ömer (radiyallâhu anh) "akrabalık" (karabet) ile "yakınlık sahibi" (*kurbâ*) arasında bu ayrımı yapmazdı. Allah Teâlâ şöyle buyurur: "Allah'a ve âhiret gününe inanan bir toplumun -babaları, oğulları, kardeşleri yahut akrabaları da olsa- Allah'a ve Resûlüne düşman olanlarla dostluk ettiğini göremezsin." (Mücâdele, 58/22) Eğer Hazreti Peygamber aleyhisselâmın bizden istemiş olduğu "yakınlara sevgi", onun bütün akrabalarına sevgi anlamında olsaydı o zaman Hak Teâlâ "Babaları, oğulları, kardeşleri yahut akrabaları da olsa- Allah'a ve resûlüne düşman olanlarla dostluk ettiğini göremezsin." ifadesinde bazı akrabaların Allah ve resûlüne düşman olduğu takdirde sevilmesini olumsuzlamazdı. Böylece öğrenmiş oluyoruz ki "yakınlara sevgi" ifadesi sadece mümin olan yakınlarla ilgilidir ki bunlar da Allah'a en yakın olanlardır. Böylelikle Hazreti Peygamber aleyhisselâm

Allah'ın ümmetine verdiği "yakınlara sevgi" ile diğer peygamberlerden ayrışmış, onun ümmeti de bu konuda Allah'ın kendilerine verdiği üstünlük sayesinde diğer ümmetlerden ayrışmıştır.

Allah Teâlâ meveddet kelimesini kullanmıştır ki bu, muhabbetin sübûtu anlamına gelir. Kimin bir şeye sevgisi, muhabbeti sabit olursa onunla her daim birlikte olur. Meveddet bir kimse ile sürekli birlikte olduğu zaman o kimse artık Ehl-i Beyt'in kendi hakkını istemesinin hesabını yapmaz, bu hakkı onlara sırf kendisi yerine onları tercih ederek bırakır. Bizim haklarımız açısından bir serbest durumdayız. İster hakkımızı alır ister terk ederiz, genel anlamda söylenecek olursa, terk etmek daha evladır. Bizim için böyle iken Ehl-i Beyt için nasıldır, var sen düşün? Haklarımızı talep etmekten feragat eder ve bu konuda onları affedersek, yani bizden aldıkları konusunda, bu konuda Allah katında büyük bir destek ve yakın bir konum sahibi oluruz. Zira Hazreti Peygamber aleyhisselâm bizden Allah'ın emrine karşılık sadece yakınlarını sevmeyi talep etmiş, başka da bir şey istememiştir. Bu, sıla-i rahimin sırrıdır. Peygamberinin isteğini kabul etmeyen -kabul etmeye gücü yettiği hâlde kabul etmeyen- kişi yarın hangi yüzle onun karşısına çıkacak? Hangi yüzle ondan şefaat talep edecek? Yakınlarını sevme konusunda peygamberin isteğine koşmamış olan bu kişi onun yakınlarına nasıl davranır var sen düşün? Ehl-i Beyt'i ki onun en yakınlarıdır. Allah'ın peygamberi bizlerden Allah'ın risâletini tebliğ etme karşılığında sadece yakınlarını sevmemizi talep etmiştir, bu da Ehl-i Beyt'i ve Hazreti Peygamber aleyhisselâmın yakınlarını sevmek, kim olurlarsa olsunlar onlara sırf Hazreti Peygamber aleyhisselâmın yakını oldukları için izzet-i ikramda bulunmaktır. Bu konuda Şiîler, özellikle de İmamiyye Şîa'sına mensup olanlar meseleyi yanlış anlamış ve yoldan çıkmışlardır. İçlerine öncelikle cin şeytanları girmiş ve bu şeytanlar onların sadece Ehl-i Beyt'i sevmelerini, onlardan başkalarını sevmemelerini öğütlemiştir. Onlar da bunu kendilerini Allah'a yakınlaştıracak en üstün şey olduğunu düşünmüşlerdir. Haddizatında onlar Ehl-i Beyt'i sevmekle iktifa edip buna başka ilaveler yapmasalardı[12] dedikleri doğru olurdu. Ne var ki onlar Ehl-i Beyt sevgisi konusunda iki farklı yola saparak sınırı aşmışlardır: Onlardan kimileri sahabeden bazı kimseler hakkında aşırıya gitmiş, onlara hakaret edip sövmüştür ki bunda gerekçeleri ise sahabenin Ehl-i Beyt'e (halife seçiminde) öncelik vermemiş olmasıdır. Onlardan kimileri ise sahabeye sövmekle de yetinmemiş, doğrudan Hazreti Peygamber aleyhisselâma ve Cebrâîl aleyhisselâma tan etmişler, Hatta Allah Teâlâ'yı eleştirmişlerdir, gerekçeleri ise Ehl-i Beyt'in halifelik konu-

12. Ehl-i Beyt'ten olmayan sahabeye buğz etmeselerdi. (çn)

sunda öncelikli olması konusunda açık bir nassın Allah ve peygamber tarafından ifade edilmiş olmamasıdır. Nitekim onlardan bir şair şöyle demiştir:

"Emîn'i gönderenin kendisi emîn değil ki!"

Bütün bunlar asında sahih bir ilkenin, yani Ehl-i Beyt sevgisi ilkesinin onların nazarında fasit sonuçlara götürülmesinden kaynaklanmaktadır ki onlar böyle yapmak suretiyle hem kendileri sapmış hem de başkalarını saptırmışlardır. O hâlde sen, dinde aşırılığın nerelere vardığına bak, iyice düşün! Gördüğün gibi dinde aşırılık onları hadsizliğe sevk etmiş, işleri tamamen ters yüz olmuştur.

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا فَإِنْ يَشَإِ اللَّهُ يَخْتِمْ عَلَى قَلْبِكَ وَيَمْحُ اللَّهُ الْبَاطِلَ وَيُحِقُّ
الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ (٢٤) وَهُوَ الَّذِى يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَعْفُو
عَنِ السَّيِّئَاتِ وَيَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ (٢٥)

24. Yoksa onlar, (senin için) Allah'a karşı yalan uydurdu mu derler? Allah dilerse senin kalbini de mühürler. Ve Allah bâtılı yok eder; sözleriyle hakkı ortaya koyar. Şüphesiz O, kalplerde olanları bilendir. 25 . O, kullarının tövbesini kabul eden, kötülükleri bağışlayan ve yaptıklarınızı bilendir.

Kul tövbe ederek Allah Teâlâ'ya döndüğü zaman Allah Teâlâ da ona kabul ile döner, çünkü Allah Teâlâ kullarının günahlarını değil, onların tövbe ve itaatlerini (ibadetlerini) kabul buyurur ki bu da O'nun kullarına yönelik rahmetindendir. Nitekim eğer Allah Teâlâ günahları kabul edecek olsaydı o zaman tıpkı ibadetler gibi günahlar da müşahede makamında onun huzurunda yer alırlardı, oysa Hak Teâlâ kullarından sadece kabul ettiklerini müşahede eder ve sadece itaatleri kabul eder. Kullarından sadece kendi katında sevilen ve güzel olanları görür, kötülüklerden ise yüz çevirir ve onları kabul etmez.

وَيَسْتَجِيبُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ وَالْكَافِرُونَ لَهُمْ عَذَابٌ
شَدِيدٌ (٢٦) وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِى الْأَرْضِ وَلَكِنْ يُنَزِّلُ بِقَدَرٍ مَا يَشَاءُ
إِنَّهُ بِعِبَادِهِ خَبِيرٌ بَصِيرٌ (٢٧)

26. Allah, iman edip iyi işler yapanların tövbesini kabul eder, lütfundan onlara, fazlasını verir. Kâfirlere gelince, onlara da çetin bir azap vardır. 27. Allah kullarına rızkı bol bol verseydi, yeryüzünde azarlardı. Fakat O, (rızkı) dilediği ölçüde indirir. Çünkü O, kullarının haberini alandır, onları görendir.

Bil ki cömertlik, veren kimsenin bir maslahat görerek, ihtiyaç nispetinde -fazla değil- vermesidir. Çünkü eğer fazla verecek olsa belki de verdiği o fazlalık, alan kimsenin helâkine sebep olacaktır. Bu nedenle Allah Teâlâ [Allah kullarına rızkı bol bol verseydi, yeryüzünde azarlardı] buyurmuştur ki bu sabittir, vâkidir. Buradaki "Eğer" (*lev*) ifadesinin, sanki böyle bir durum olmamış gibi bir anlamı yoktur. Zira "Eğer" edatı bir tohum gibi ekilse ondan hiçbir şey bitmez, hatta tohumun kendisi bile çürüyüp gider. Dolayısıyla sen ne zaman "eğer" (*lev*) edatını duysan, altındakinin ne olduğuna bakma, çünkü onun altında bir şey yoktur. Ondan da, onun anlamından da korkma, sen özellikle vuku bulana bak. Zira eğer rızkın genişçe verilmesinden azgınlık çıksaydı, bu durumda azgınlar aleyhine delil kaim olmazdır, ancak Allah Teâlâ [yeryüzünde azarlardı] buyurmuştur, çünkü onlar Allah'ın kendilerine rızkı genişçe vermesinin gerektirdiği şükür hakkını yerine getirme konusunda zafiyet göstermişlerdir. Bu durumda geniş rızkın şükrünü bihakkın eda etmek insanın kuvveti dairesinde değildir, insanın güç yetireceği şey sadece azgınlık, nankörlük ve şımarıklıktır.

[Fakat O, (rızkı) dilediği ölçüde indirir], yani belirli ölçüleri vardır rızkın. Zira [Allah kullarına rızkı bol bol verseydi, yeryüzünde azarlardı]. Bu yüzden de rızkı dilediği bir ölçü ile indirir, hak ve hikmet ile kimilerini rızıktan mahrum eder, yine hak ve hikmet ile kimilerine de verir. Vermek ve menetmek sıfatlarına sahip olan O'dur. O her şeyi bilendir. Belli bir ölçüsü olmayan hiçbir şey indirmemiş, kaderi (takdiri, ölçüsü) olmayan hiçbir şey yaratmamıştır. Kaderle (ölçü ile ve insanların kudreti ile) birlikte azgınlık mevcut ise o zaman azgınlık yapanlar aleyhine delil kaim olmuş demektir. Kader ise, sayesinde herhangi bir varlıktan başkasına ulaşan bir maslahatın meydana geldiği şeydir.

[Çünkü O, kullarının haberini alandır, onları görendir]: Bu yüzden de kime rızkı genişçe vereceğini ve kime başkasına verdiği bu ölçüyü kısıtlayacağını ve [eğer kısmayacak olsa] o kişinin de bununla azacağını bilir. Bu nedenle âyette sadece bütün kullara umumi olarak rızkın genişçe verildiğini ifade etmiş, azgınlığı herkese izafe etmiştir, çünkü bazı kimselere rızkı genişçe vermiş ve o kimselerde genişçe verdiği bu rızıkta azgınlık sadır olmuş olabilir. Zira bu rızık o kimseyi nefsinin zorunlu ihtiyaçları ile ilgilenmekten alıkoyup onun nefsi için zorunlu olmayan ihtiyaçların peşine düşmesine, sürekli onlarla ilgilenmesine sebep olmuş olabilir. Dünya belirli bir süreye kadar sürüp sonrada süresi biteceği ve oradaki her şey de belirli bir süreye kadar bâki olduğu için Hak Teâlâ [Fakat O, (rızkı) dilediği ölçüde indirir] buyurmuştur. İşte bunun için ecel/süre vardır. Rızkın belirli ölçüde sahibi olan kimse o süreye eşit bir şekilde ona sahip olur, oysa âhiret bunun tam tersidir, çünkü

onun süresi bitmez. Görmez misin Hak Teâlâ yeryüzünün ilk yaratılışını anlatırken "Ve orada oranın rızkını takdir etti (ölçüsü ile verdi)." (Fussilet, 41/10) buyurur, o rızkı ölçülü kıldığını ifade eder. Neticede rızık mâlum bir ölçü ile taksim edilip indirilmiştir, bu ölçü kulun istemesi ile artmaz, eksilmez. Fazlasını istemek her toplumda bir tür karakterdir, kaldı ki Hak Teâlâ'nın kendisi hakkında muhtaçlık, mecburluk hükmünü verdiği kişi (insan) nasıl muhtaçlığını ızhar edip ortaya koymasın ki? Ardından hüküm ölçünün, kaderindir, her bir şey Allah katında belli bir ölçü iledir. İşte bu âyet rızkın genişçe verilmesinin ancak yüce mertebe sahibi kimseler için söz konusu olduğuna delâlet eder. Bu mertebedeki kimseye bolca rızık verildiği zaman o kimse kendisinden daha aşağı derecede olanların hâline iner. Kulların kalplerinde bu rızık genişliği iyice yer tuttuğu zaman onlarda tesirini azgınlık şeklinde gösterir, böylece onlar konumlarının sınırını ihlal eder, taşkınlık yaparlar ve Allah Teâlâ'nın "Kim Allah'a güzelce bir borç verirse..." (Bakara, 2/245) şeklindeki âyeti ile kendilerine rızık genişliğini indirmesine karşılık olarak "Allah fakirdir, biz zenginiz." (Âl-i İmrân, 3/181) derler.

İşaret

Hak Teâlâ bu âyette kabz (kısma, sıkma) makamına işaret buyurmuştur, zira tevhidin (yani fiillerde tevhidin) ortaya konulması, izharı Allah'a aittir, ancak bu her gün ya da her durumda değil, belirli bir günde yahut belirli bir durumda söz konusu olur, çünkü bu tecellinin sürekli olarak devam etmesi hükümlerin ve dinlerin askıya alınmasına sebep olur. Bu durum er geç mülkün harabına sebep olacağı için, aman ha sen Allah'tan sakın ve de bir şimşek çakması süresince dahi olsa tevhidden sapma.

وَهُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ الْغَيْثَ مِنْ بَعْدِ مَا قَنَطُوا وَيَنْشُرُ رَحْمَتَهُ وَهُوَ الْوَلِيُّ الْحَمِيدُ (٢٨)

28. O, (insanlar) umutlarını kestikten sonra, yağmuru indiren, rahmetini her tarafa yayandır. O, hakiki dosttur, övülmeye layık olandır.

Bu kullara yönelik ilâhî bastın (rızkı geniş vermenin), O'nun bağışlamasının genişliğinin ve fazl u ihsanının umumiliğinin sonuçlarından biridir.

وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَثَّ فِيهِمَا مِنْ دَابَّةٍ وَهُوَ عَلَى جَمْعِهِمْ إِذَا
يَشَاءُ قَدِيرٌ (٢٩) وَمَا أَصَابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ وَيَعْفُو عَنْ كَثِيرٍ (٣٠)

29. Gökleri, yeri ve bunların içine yayıp ürettiği canlıları yaratması da O'nun delillerindendir. O dilediği zaman bunları bir araya toplamaya da kadirdir. 30. Başınıza gelen herhangi bir musibet, kendi ellerinizle işlediklerinizi yüzündendir. (Bununla beraber) Allah çoğunu affeder.

Musibetler her kimin başına gelirse, sırf o kimsenin kendi eli ile yapıp ettiklerinden dolayı gelir, bununla beraber Allah Teâlâ çoğunu affeder. Dolayısıyla burada Hak Teâlâ [Başınıza gelen herhangi bir musibet, kendi ellerinizle işledikleriniz yüzündendir. (Bununla beraber) Allah çoğunu affeder] buyurmuştur. İnsanlar arasında ortaya çıkan fitneler, tahribatlar, harpler, veba vb. hastalıklar, bütün bunların tamamı insanların kendi işledikleri amellerin sonucudur, bu yüzden insanlar kendi yaptıklarının neticesinde karada ve denizde fesat çıkmasını hak etmişlerdir.

[(Bununla beraber) Allah çoğunu affeder]: Karşılığında istese kullarını cezalandırabileceği şeylerin pek çoğunu affeder.

Bu konuda Mâide, 15. âyetin tefsirine de bakınız.

وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ (٣١) وَمِنْ آيَاتِهِ
الْجَوَارِ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ (٣٢)

31. Yeryüzünde (O'nu) âciz bırakamazsınız. Allah'tan başka bir dostunuz ve bir yardımcınız da yoktur.32 . Denizde dağlar gibi akıp gidenler (gemiler) de O'nun (varlığının) delillerindendir.

Ki bu gemileri rüzgâr seyrettirir.

إِنْ يَشَأْ يُسْكِنِ الرِّيحَ فَيَظْلَلْنَ رَوَاكِدَ عَلَى ظَهْرِهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ (٣٣)

33. Dilerse O, rüzgârı durdurur da onun (denizin) üstünde kalakalırlar. Elbette bunda çok sabreden, çok şükreden herkes için ibretler vardır.

Deniz yolculuğuna çıkıp da şiddetli bir fırtına ve soğuğa maruz kalan kimse hakkında Allah Teâlâ işte böyle buyuruyor. İnsana bu durumda verilen her bir nimet, karşılığında şükrü gerektirir, yaşanılan korku ve şiddet ise karşılığında sabrı gerektirir. İşte bu itibarla Hak Teâlâ [Elbette bunda ibretler vardır] buyuruyor ki bunlar insanın imtihana çekildiği rüzgârdır. O rüzgâr da gemilerin denizde seyretmesi içindir. [Çok sabreden herkes için] yani o dehşet verici ve korkutucu durum karşısında sabreden herkes için [ve çok şükre-

den herkes için] yani arzu edilen şeye süratle ulaşmaktan kaynaklanan sevinç ve nimete şükreden herkes için.

أَوْ يُوبِقْهُنَّ بِمَا كَسَبُوا وَيَعْفُ عَنْ كَثِيرٍ (٣٤) وَيَعْلَمَ الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِنَا مَا لَهُمْ
مِنْ مَحِيصٍ (٣٥) فَمَا أُوتِيتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَمَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ وَأَبْقَى
لِلَّذِينَ آمَنُوا وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ (٣٦)

34. Yahut yaptıkları yüzünden onları helâk eder. Birçoğunu da affeder (kurtarır).35 . Böylece âyetlerimiz üzerinde tartışanlar, kendilerine kaçacak bir yer olmadığını bilsinler. 36. Size verilen şey, yalnızca dünya hayatının geçimliğidir. Allah'ın yanında bulunanlar ise daha iyi ve daha süreklidir. Bu mükâfat iman edenler ve Rablerine dayanıp güvenenler içindir.

Dünya hayatının süsünden ve fitnesinden sakın, ona karşı dikkatli ol. Dünyadan elini eteğini çeken kimse Hak Teâlâ'nın [Allah'ın yanında bulunanlar ise daha iyi ve daha süreklidir] sözüne meyleder. Arif ise "Allah daha hayırlı ve daha bâkidir." sözüne meyleder.

وَالَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ وَإِذَا مَا غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ (٣٧) وَالَّذِينَ
اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ (٣٨)

37. Onlar, büyük günahlardan ve hayasızlıktan kaçınırlar; kızdıkları zaman da kusurları bağışlarlar. 38. Yine onlar, rablerinin davetine icabet ederler ve namazı kılarlar. Onların işleri, aralarında danışma iledir. Kendilerine verdiğimiz rızıktan da harcarlar.

Müşavere/danışma karşılıklı diyalogdur. Bu, her ne kadar insanın tek başına kaldığı zaman bakışının sağlam, iyi olmadığına delâlet etse de, müşaverenin bizzat kendisi bakışın/nazarın sağlamlığının bir parçasıdır. Bu her ne kadar insanın tek başına kaldığı zaman re'yinin (görüşünün) zayıf olduğuna delâlet etse de, müşaverenin bizzat kendisi re'yin sağlamlığının bir parçasıdır. İnsanın yapmak istediği bir işi başkalarının görüşlerine arzetmesi onun aklının tam olduğuna delâlet eder, çünkü bu durumda insan o konudaki görüş farklılıkları hakkında bilgi sahibi olur, kendisi görüşünde yalnız kalacak olsa bile, o görüşü kendisinden başkasının savunmadığını öğrenmiş olur, bunun yanı sıra pek çok başka görüşü de elde etmiş olur. Hakk'ın birliğine mahlûkatın müşaveresinden daha güçlü bir delil var mıdır? Akılların mertebelerini sa-

dece meşveret yapan kimseler bilir, özellikle de geceleyin meşveret yapanlar, çünkü gece vakti yapılan meşveret insanların daha iyi toplanmasına (zihinlerini konuya daha iyi yoğunlaştırmalarına) ve daha dikkatli konuşmaya sebep olur, düşünce dağınıklıklarına daha çok engel olur.

وَالَّذِينَ إِذَا أَصَابَهُمُ الْبَغْيُ هُمْ يَنْتَصِرُونَ (٣٩) وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا فَمَنْ عَفَا
وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللّٰهِ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ (٤٠)

39. Bir haksızlığa uğradıkları zaman, yardımlaşırlar. 40. Bir kötülüğün cezası, ona denk bir kötülüktür. Kim bağışlar ve ıslah sağlarsa, onun mükâfatı Allah'a aittir. Doğrusu O, zalimleri sevmez.

Kötülük iki çeşittir: Biri şer'î/dinî açıdan kötü olan şey, diğeri ise şeriat tarafından kınanmamış, hatta övülmüş olsa dahi seni üzen, sana kötü gelen şeydir. Bu ikincisindeki kötülük, hakkındaki ilâhî hükümden dolayı değil, onun seni üzmesinden, sana kötü gelmesinden dolayı böyle isimlendirmiştir. Bunun örneği [Bir kötülüğün cezası, ona denk bir kötülüktür] âyetinde ifade edilen husustur. Bu âyette geçen ilk "kötülük" kelimesi şer'î/dinî kötülük anlamındadır ve bu kötülüğü işleyen kimse Allah katında günahkârdır, çünkü haddini aşmıştır. Âyetteki ikinci "kötülük" kelimesi ise, kendisine karşılık olarak verilen kişiyi üzecek, ona kötü gelecek şey anlamındadır, yani bu şeriat/din tarafından kötü olarak görülen bir şey değildir, aksine kısas gibi, muhatap olan kimseye kötü gelecek olan şeydir. Allah Teâlâ burada, bu fiil bir kötülüğe karşılık olarak yapıldığı için, onu da karşılığı gibi "kötülük" şeklinde isimlendirmiştir. Yoksa burada verilen karşılık şeriat bakımından kötü değildir, çünkü Allah kötü olan şeyi meşrû kılmaz, şeriatında emretmez.

Allah Teâlâ [Bir kötülüğün cezası, ona denk bir kötülüktür] âyetinde kötülüğe verilen karşılığı "kötülük" olarak isimlendirmek suretiyle zühde ve dünyayı almamaya işaret buyurmuş, kötülük yapanı "kötülük" olarak değerlendirip öyle isimlendirmiş, "kötülük yapanın cezası" demeyip "kötülüğün cezası" demiştir. Zira cezalandırılan "kötülük" değil, "kötülüğü yapan kimse" yani "kötü"dür. Kötülüğün kendisi yapılıp gitmiş, bitmiştir, cezalandırılamaz, kendisine karşılık verilemez. Ceza/karşılık kötülüğe izafe edilmiştir, dolayısıyla kötülüğü yapan kimsenin hükmü "kötülük" hükmüdür. Bu yüzden de Hak Teâlâ [ona denk] ifadesinde[13] bu hususa dikkat çekmiş, verilen karşılı-

13. Zamiri müennes kullanarak, yani zamir ile kötü kimseye değil, ilk geçen kötülük kelimesine işaret ederek. (çn)

ğa "kötülük" ismini vermiştir. Bu kabil herhangi bir niteliğe sahip olan kimseye "kötü" denilir.

Allah Teâlâ kötülüğe misliyle karşılık vermektense affetmeye teşvik etmiş ki böyle yapan kimse kendisini kötülükten tenzih etmiş, kötülüğün mahalli olmaktan kendisini temizlemiş olacaktır. Bu meyanda bu cezayı vermeyen kimse hakkında [Kim bağışlar ve ıslah sağlarsa, onun mükâfatı Allah'a aittir. Doğrusu O, zalimleri sevmez] buyurmuştur. Böylece kötülüğe karşılık vermeyi terk etmenin ahlâkî erdemlerden biri olduğuna dikkat çekmiştir. Velîsi olduğu bir maktulün katili hakkında kısas talebinden bulunan ve kendisinden katili affetmesini talep eden Hazreti Peygamber aleyhisselâmın bu isteğini geri çeviren bir kimseye Hazreti Peygamber aleyhisselâm: "Tamam, onu alç" demiş, o da adamı alıp öldürmek üzere olduğunda Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle buyurmuştur "Doğrusu eğer onu öldürecek olursa o da onun gibi olur." Hazreti Peygamber aleyhisselâm bu sözü ile [Bir kötülüğün cezası, ona denk bir kötülüktür] âyetinde ifade edilen hususu kastetmiş, yani kısas olarak katili öldüreni "katil" olarak isimlendirmiştir. Bu söz o adamın kulağına gidince derhâl Hazreti Peygamber aleyhisselâmın huzuruna koşmuş ve katili öldürmekten vaz geçtiğini, onu affettiğini bildirmiştir.

[Kim affederse] ve kötülüğe kötülükle karşılık vermezse, yani mazlum kendisine zulmedeni affeder ve onun hak ettiği şekilde cezalandırılmasını terk ederse, bu yaptığı daha evladır. [Ve ıslah sağlarsa] yani kendisine kötülük edeni affeder ve sulh yoluna giderse, yani kendisine kötülük edene iyilikle, ihsanla karşılık verir, kötülük yapılması gereken yerde ıslah ile hareket ederse. Burada "ıslah" ile kastedilen şey bu anlamdan başkası değildir. Böyle bir şey bu makamda ancak yüce himmet sahibi insanlardan sadır olur. Zira Allah bu durumda olan kimseye, uğradığı kötülüğe aynı ölçüde karşılık vermesini mubah kılmış, ancak bu kimse kendi nefsinin Hak Teâlâ'nın "kötülük" olarak isimlendirdiği şeye mahal olmasından kaçınmış durumdadır. Bu türün Allah katında iki açıdan sevabı vardır. Bir sevap affetmesine karşılık, diğer sevap ise ıslah sağlamasına karşılıktır. Allah katında affetmenin sevabı çoktur. Islah sağlamak ihsan etmektir, kendisine kötülük yapan kimseye karşı kötülüğü ortadan kaldırmaktır. Allah da ihsan sahiplerini sever. Burada ıslah olarak isimlendirilen bu ihsanın tek karşılığı Allah'ın sevgisini kazanmak (ki buna denk hiçbir şey zaten olamaz) olsa idi bile, bu dahi tek başına muazzam bir ecir olurdu. Bu durumda bu kimsenin aldığı ecir, sevgilinin sevgisini kazanmak olurdu ki sevme makamının verdiği ecir olarak bu, kendi başına yeterlidir. Sevgilinin sevgisinin bahşedeceği şeyle başa çıkmaya hiç kimse güç yetiremez. Hak Teâlâ bu kimse için [Onun ecri Allah'a aittir] buyurmak-

tadır. Bu kimsenin ecri, cinayetine karşılık istemediği kimsenin ecri olmalıdır, işte Allah bu ecri üstlenmiş, böylece kötülük yapan kimsenin (kısas gereği öldürülmesindense) hayatta kalmasını sağlamış, ona rahmet etmiştir. Artık mazlumun onun üzerinde isteyecek bir hakkı kalmamıştır.

Hak Teâlâ bazı haklarda bize, o hakları almamızı meşrû kılmıştır, ancak terk etmemiz bizim için daha çok sevap kazandıracaktır ki Allah bunu ahlâkî erdemlerden saymış ve [Onun ecri Allah'a aittir] buyurmuştur. Yani, "Bu, affeden kimsedeki Hakk'ın sıfatıdır, başkasının hakkından ayrık olarak salt onun hakkıdır." demiştir. Zira hakkın ikamesi sadece başkasının hakkında olur. Allah Teâlâ ilâhî rızanın olmadığı bir şeyi ahlâkî erdemlerden sayacak değildir. Kulları O'nun hakkını ihlal ettikleri zaman O'da öyle yapar, affeder, bağışlar, ıslah eder ve neticede sonuç her iki cihanda da ilâhî rahmet olur, rahmet onları her nerede olurlarsa olsunlar ve hangi konumda olurlarsa olsunlar (eşit olmasalar da) kuşatıp kapsar. Sana karşı işlenmiş suçu bağışlamanı, salt senin O'na suizan besleyerek kendisine karşı işlediğin suçları bağışlaması için bir vesile olarak emretmiştir. İnsanlar bu meselede dikkat çektiğimiz şu hususların önemini bilseler, hiç kimse kendisine kötülük yapan kimseyi cezalandırmak istemezdi, hatta şu dünyada affedici ve ıslah edici kimselerden başkasını göremez olurdun. Çünkü bize karşı kötülük eden ve Allah'ın biri kendisine misliyle kötülük yapmakla affetmek arasında muhayyer bıraktığı kimse, aslında bize âhirette tam da ihtiyacımız olan şeyi vermiş olmaktadır, eğer Allah böyle bir meselede affedici olmamız hâlinde âhirette alacağımız ödülle aramızdaki perdeyi kaldıracak ve o ödülü ayan beyan görmemizi sağlayacak olsa, o zaman "şu bize kötülük ettiğini söylediğimiz kimse meğer bize ne kadar büyük bir iyilik yapmış" deriz. Bu durumda ona karşılık vermemek bizim için bir yoksunluk olmaz ve derhâl onu affederiz, cezalandırmayız. Hatta gönlümüzden geçtiği kadar ona iyilik eder, ihsanda bulunuruz. Çünkü bu bizim kudretimizin aşar. Zira hiçbir insan, kendisine kötülük yapanı affetmenin ve ona hayır ile muamele etmenin değerini taşıyamaz, bu iyiliği de kendisine dünyada iyilik etmiş kimselerden bile göremez. Meseleye bu gözle bakan kimse, kendisine kötülük yapanı, (cezalandırma konusunda muhayyer olduğu durumda) artık nasıl cezalandırabilir ki? Kaldı ki kötülüğü affedip iyilikle karşılık verenin karşılığının Allah katında olduğuna dair ilâhî haber bulunmasaydı bile, kötülüğü affetme konusunda örfte yerleşik bulunan anlayış bile affedici olmak, bağışlamak ve ıslah etmek için yeterli olurdu, çünkü bu bizâtihi ahlâkî erdemlerden biridir. Eğer bana kötülük edenin kötülüğü olmasaydı ben ahlâkî erdem sahibi olamazdım, bu sıfatla nitelenemezdim. Eğer onu misliyle cezalandıracak olursam bu özellik benden kaybolup gidecek ve övül-

mektense yerilmeye daha yakın olacağım. Örfteki durum budur, buna ilaveten bir de şeriat affedici olanın karşılığının Allah tarafından verileceğini söylediği hâlde, durum nedir, var sen düşün artık!

وَلَمَنِ انْتَصَرَ بَعْدَ ظُلْمِهِ فَأُولَئِكَ مَا عَلَيْهِمْ مِنْ سَبِيلٍ (٤١)

41. Kim zulme uğradıktan sonra hakkını alırsa, artık onlara yapılacak bir şey yoktur.

Hakkını talep eden ve hakkının peşine düşen kimse kınanmaz.

إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَظْلِمُونَ النَّاسَ وَيَبْغُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ أُولَئِكَ لَهُمْ
عَذَابٌ أَلِيمٌ (٤٢) وَلَمَنْ صَبَرَ وَغَفَرَ إِنَّ ذَلِكَ لَمِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ (٤٣) وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا
لَهُ مِنْ وَلِيٍّ مِنْ بَعْدِهِ وَتَرَى الظَّالِمِينَ لَمَّا رَأَوُا الْعَذَابَ يَقُولُونَ هَلْ إِلَى مَرَدٍّ مِنْ سَبِيلٍ
(٤٤) وَتَرَاهُمْ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا خَاشِعِينَ مِنَ الذُّلِّ يَنْظُرُونَ مِنْ طَرْفٍ خَفِيٍّ وَقَالَ الَّذِينَ
آمَنُوا إِنَّ الْخَاسِرِينَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَأَهْلِيهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَلَا إِنَّ الظَّالِمِينَ فِي
عَذَابٍ مُقِيمٍ (٤٥)

42. Ancak insanlara zulmedenlere ve yeryüzünde haksız yere taşkınlık edenlere ceza vardır. İşte acıklı azap bunlaradır. 43. Kim sabreder ve affederse şüphesiz bu hareketi, yapılmaya değer işlerdendir. 44 . Allah kimi saptırırsa, bundan sonra artık onun hiçbir dostu yoktur. Azabı gördüklerinde zalimlerin "Dönecek bir yol var mı?" dediklerini görürsün. 45. Ateşe arzolunurlarken onların, zilletten başlarını öne eğerek göz ucuyla gizli gizli baktıklarını göreceksin. İnananlar da "İşte asıl ziyana uğrayanlar, kıyamet günü kendilerini ve ailelerini ziyana sokanlardır." diyecekler. Kesinlikle biliniz ki, zalimler, sürekli bir azap içindedirler.

Huşû (başı öne eğmek) zillet ve küçülme makamıdır, dünyada övgüye layık insanlar söz konusu olduğunda bu özellik övgüye değer bir özelliktir, âhirette ise dinen kınanmaya layık kimseler söz konusu olduğunda aynı özellik övgüye layık özelliktir. Allah Teâlâ bunlar hakkında [zilletten başlarını öne eğerek] buyurmuştur ki başın öne eğilmesi (huşû) her nerede gerçekleşirse gerçekleşsin, tek sebebi kalplerdeki ilâhî tecellidir, müminde tâzim ve iclâl, kâfirde ise kahır, korku ve yaka paça ele geçirilme endişesi tecelli eder. Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Allah Teâlâ bir şeye tecel-

li buyurduğu zaman o şey Allah karşısında huşû hâline girer/O'na boyun eğer."[14] buyurmuştur.

[Göz ucuyla gizli gizli baktıklarını göreceksin]: Kâhir, yüce olan ilâha baktıklarını görürsün, işte bu bakış zillet içindeki kimsenin durumudur, kahır hâlinden ötürü başını kaldıramaz. Bu, kıyamet günü kâfirin içinde bulunduğu zillet ve boyun eğme hâlindeki kısık bakışıdır, bu hâlinden ötürü başını kaldırıp da bakamaz. Bunun sebebi Allah'tır, Allah korkusudur. Eğer bu kimseler dünyada iken Allah korkusunu gözetip murakabe etmiş olsalardı âhirette de O'nun korkusundan emin olurlardı. Dünyada ise bu, müminin hâlidir. Bu dünyada tevazu sahibi olmayan öte dünyada tevazu sahibi olacak, burada Hakk'a karşı boyun bükmeyen orada zillet içinde boynunu bükecektir. Zulüm suretinde boyun eğenler nur suretindeki sevinç müjdesi ile sevinsinler o hâlde!

Allah korkusu nedeni ile dünyada müminin hâli bu şekilde olduğu için Hak Teâlâ ayetin devamında şöyle buyurmuştur: [İnananlar da: İşte asıl ziyana uğrayanlar, kıyamet günü kendilerini ve ailelerini ziyana sokanlardır, diyecekler. Kesinlikle biliniz ki, zalimler, sürekli bir azap içindedirler.]

وَمَا كَانَ لَهُمْ مِنْ أَوْلِيَاءَ يَنْصُرُونَهُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ سَبِيلٍ (٤٦)
اِسْتَجِيبُوا لِرَبِّكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللّٰهِ مَا لَكُمْ مِنْ مَلْجَإٍ يَوْمَئِذٍ وَمَا لَكُمْ
مِنْ نَكِيرٍ (٤٧) فَإِنْ أَعْرَضُوا فَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا إِنْ عَلَيْكَ إِلَّا الْبَلَاغُ وَإِنَّا إِذَا أَذَقْنَا
الْإِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً فَرِحَ بِهَا وَإِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ فَإِنَّ الْإِنْسَانَ كَفُورٌ (٤٨)

46. Onların Allah'tan başka kendilerine yardım edecek hiçbir dostları yoktur. Allah kimi saptırırsa artık onun kurtuluşa çıkan bir yolu yoktur. 47. Allah'tan, geri çevrilmesi imkânsız bir gün gelmezden önce, rabbinize uyun. Çünkü o gün, hiçbiriniz sığınacak yer bulamazsınız, itiraz da edemezsiniz.48 . Eğer yüz çevirirlerse, bilesin ki biz seni onların üzerine bekçi göndermedik. Sana düşen sadece tebliğdir. Biz insana katımızdan bir rahmet tattırdığımız zaman ona sevinir. Ama elleriyle yaptıkları yüzünden başlarına bir kötülük gelirse, işte o zaman insan pek nankördür!

[Sana düşen sadece tebliğdir]: Hazreti Peygamber aleyhisselâm da böyle yapmış, tebliğ etmiştir, neticede Allah onun tebliğine dilediğine işittirmiş, dilediğini ise bu tebliğe karşı sağır kesmiştir.

---

14. Nesâî, Küsûf, 16; İbn Mâce, İkâmetü's-salât, 153.

لِلّٰهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ يَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ إِنَاثًا وَيَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ الذُّكُورَ (٤٩)

49. Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. Dilediğini yaratır; dilediğine kız çocukları, dilediğine de erkek çocukları bahşeder.

Bahşetmek (*vehb*) şükür ya da bedel talebi olmaksızın bir nimeti vermektir. Bu Allah Teâlâ'nın sıfatıdır, bahşederken onlardan karşılık, bedel istemez. [Dilediğine kız çocukları bahşeder] yaratılışın mahallini (doğumun gerçekleştiği yeri) gözetir. [Dilediğine de erkek çocukları bahşeder] Doğumun özünü rahme atanı gözeterek.

أَوْ يُزَوِّجُهُمْ ذُكْرَانًا وَإِنَاثًا وَيَجْعَلُ مَنْ يَشَاءُ عَقِيمًا إِنَّهُ عَلِيمٌ قَدِيرٌ (٥٠)

50. Yahut onları hem erkek hem de kız çocukları olmak üzere çift verir. Dilediğini de kısır kılar. O, her şeyi bilendir, her şeye gücü yetendir.

Birinci vecih

[Yahut onları hem erkek hem de kız çocukları olmak üzere çift verir]: İkisinin toplamını gözeterek böyle yapar, çünkü çift olarak her ikisi de kız ya da her ikisi de erkek ya da bir erkek ve bir kız vere ihtimalleri hep onların toplu varlıkları sebebiyledir.

[Dilediğini de kısır kılar]: Doğumu kabul etmeyen için böyle yapar.

İkinci vecih

[Yahut onları hem erkek hem de kız çocukları olmak üzere çift verir]: Burada "hem erkek hem kız" dediği hünsâ, yani çift cinsiyetli insandır. Tabiatçılar kadının sperminden herhangi bir şeyin oluşmadığını söylerler ki bu doğru değildir, çünkü insan evladı ana rahminde erkeğin spermi ile kadının sperminden oluşur. Kaldı ki Hazreti Îsâ aleyhisselâmın bedeni anasının rahminde sadece kadın sperminden oluşmuştur. Kendi hevâsından konuşmayan Hazreti Peygamber aleyhisselâmın şöyle buyurduğu sabittir: "Erkeğin spermi kadının-

kine baskın çıktığı zaman çocuk erkek olur, kadının spermi erkeğinkine baskın çıktığı zaman ise çocuk kız olur."[15] Bir başka rivayette "baskın çıkma" ifadesi yerine "öne geçme" ifadesi ve "çocuk erkek olur/çocuk kız olur." ifadeleri yerine "kadın erkek çocuk doğurur/kadın kız çocuk doğurur." ifadeleri kullanılmıştır. Kadın ve erkeğin spermlerinden herhangi bir diğerini geçmez ise ve birlikte rahme girer ve karışırlar, herhangi biri diğerine baskın çıkmaz ise, işte tam da bu durumda ve bu durum nedeniyle Allah Teâlâ rahimde hünsâ (çift cinsiyetli) çocuk yaratır, bu çocukta hem erkeklik hem dişilik olur, işte [Yahut onları hem erkek hem de kız çocukları olmak üzere çift verir] âyeti bunu ifade eder. Eğer iki sperm her bakımdan eşit iseler çocuk hünsâ olur, dişilik uzvundan hayız görür, erkeklik uzvundan sperm boşaltır, evleneceği kişiye hem çocuk verir hem ondan çocuk doğurur. Ancak spermlerden biri tam baskın çıkmayacak ölçüde de olsa hafif üstünlük sağlarsa, doğan çocuk o istikamette olur. Eğer hafifçe baskın olan kadının spermi ise, o zaman hünsâ olarak doğan çocuk hayız olur, ama meni boşaltamaz. Eğer hafifçe baskın olan erkeğin spermi ise, o zaman hünsâ olarak doğan çocuk meni boşaltır, ama hayız olmaz. Dilediğini yaratan, her şeyi bilen ve her şeye kâdir Allah yüceler yücesidir.

[O, her şeyi bilendir, her şeye gücü yetendir]: Bu ifade ile Allah Teâlâ kendisini bilgi sahibi ve kudretli olarak nitelemektedir ki bu, Allah'ın sıfatlarındandır.

وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ
بِإِذْنِهِ مَا يَشَاءُ إِنَّهُ عَلِيٌّ حَكِيمٌ (٥١)

51. Allah bir beşerle ancak vahiy yoluyla veya perde arkasından konuşur yahut bir elçi gönderip izniyle ona dilediğini vahyeder. O yücedir, hakîmdir.

Bil ki münacat ve müşahede bir arada bulunmaz, çünkü müşahede susturmak, kelâm ise anla(t)mak içindir. Konuşma/kelâm hâlinde kul konuşanla değil, konuşulanladır, konuşulan ne olursa olsun fark etmez.

Vahyin çeşitleri

Bil ki Allah'ın kullarından dilediğini birine uyku ve uyanıklık hâlinde hitap etmesi ya da kelâmı/konuşması üç şekilde olur. Birincisine vahiy, ikincisi-

15. Müslim, Hayız, 33, 34.

ne perde ardından konuşma, üçüncüsüne elçi aracılığıyla konuşma denilir ki bu durumda melek yahut insan cinsinden olan o elçi Allah'ın izni ile kendisine elçi olarak gönderildiği kimseye Allah'ın vahyini, yani Allah'ın kelâmını iletir. İlettiği Allah'ın kelâmıdır, çünkü o elçi Allah'ın tercümanı konumundadır. İnsan beşer olması hasebiyle Allah kelâmını ancak Hak Teâlâ'nın işte bu âyette zikrettiği bu üç türle ya da bu türlerden biri ile işitebilir. Ancak insan Allah Teâlâ'nın nazarında beşeriyetten sıyrılır ve ruhunun müşahedesini tahakkuk ettirirse o zaman Allah Teâlâ onunla tıpkı maddeden soyut olan mücerret ruhlarla konuştuğu şekilde konuşur. Çünkü beşer ruhun ruhaniyeti itibariyle sahip olduğu mertebeden kendisini alıkoyacak şeylerle mübaşeret içerisindedir. Eğer beşeriyet derecesinden yükselirse o zaman Allah Teâlâ onunla ruhlarla konuştuğu şekilde konuşur, zira ruhlar benzeşme konusunda daha güçlüdür. Çünkü onlar mekânda yer kaplamadıkları gibi bölünmezler ve iç ve dışları olmaksızın suretlerde tecelli ederler. Bu yüzden onların sadece zâtlarından kaynaklanan tek bir nispetleri olur ki o da zâtlarının kendisidir. Beşerin ise yaratılışı böyle değildir, nitekim onda mübaşereti, mekânda yer kaplamayı ve bölünmeyi gerektiren özellikler bulunduğu gibi bunları gerektirmeyen bir taraf, yani ona üflenmiş ruh da bulunur. Bu nedenle Hak Teâlâ [Allah bir beşerle] beşer olması itibariyle [ancak vahiy yoluyla konuşur] ki bu ilâhî hitaptır. Vahiy sürat demektir. Vahiy ilk anlaşılan ve ilk anlatmadır ki anlamanın kendisini, anlatmanın kendisinin ve anlaşılanın kendisinin ondan olmasından daha hızlı bir sürat olmaz. Eğer bu nükteyi anlamıyorsan demek ki vahiy sahibi değilsin. Vahiy, Hak Teâlâ'nın kelâmının işitenin nefsindeki tesirini hızlandıran, ona hızla ulaşmasını sağlayan şeydir. Vahiy emrî-ilâhî ruhun habere konu olan hususlara hızlıca inanmasını sağlaması olabilir. Fıtrî olan, insan gayretinin bulunmadığı her şeydir ve bu yönüyle fıtrî şeyler de vahiydir. Örnek olarak annesinin memesi ile karşılaşan bebeği verebiliriz. Bu da bebeğe dönük ilâhî vahyin etkisidir. Hak Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Rabbin bal arısına dağlardan ve ağaçlardan evler edin diye vahyetti." (Nahl, 16/68) Arı Allah'ın vahyini anlamamış olsaydı, ondan meydana gelen (bal) meydana gelmezdi. İşte bu nedenle kelâm vahiy olduğunda, ona karşı bir muhalefet düşünülemez, çünkü onun otoritesi karşı konulamayacak kadar güçlüdür. Hak Teâlâ şöyle buyurur: "Biz Mûsâ'nın annesine 'Onu emzir, korkuya kapıldığında ise sandala bırak.' diye vahyettik." (Kasas, 28/7) Bu vahyi alan Mûsâ aleyhisselâmın annesi de öyle yapmış ve bu emre karşı çıkmamıştır. Oysa içinde bulunduğu durumu, yani kendisine emredilen şey, oğlunu helâke götürebilecek şeydi (hatta zâhirde tam olarak öyleydi.) Fakat Mûsâ aleyhisselâmın annesi buna karşı çıkmadı, tereddüt etmedi, oğlunu bir sandal içinde nehre bırakmak gibi tehlikeli bir düşünceyi uygulama konu-

sunda beşeriyeti onun üzerinde hüküm sahibi olmadı, beşeriyetin etkisi altında kalmadı. Bu durum, vahyin vahyedilenin nefsinde onun kendi doğasından (ki onun doğası demek kendisi demektir) daha güçlü bir otoriteye sahip olduğunu gösterir. Eğer Allah'ın sana vahyettiğini sanıyorsan o zaman tereddüt ve muhalefet hâllerinde nefsine iyice bak, eğer nefsinde tereddütten kaynaklanan bir tedbir ya da başka bir şeyi tercih veya başak bir tefekkür bulursan, vahiy almış sayılmazsın. Çünkü vahiy sana hâkim olacak olsa seni kör, sağır eder ve seninle düşüncen arasına girer. Hükmünü sende uyguluyorsa işte o zaman o vahiydir ve işte o zaman sen de vahiy sahibisin. Vahiy iki türdür:

Birinci tür

Vahyin bir türü Hak Teâlânın kullarının kalbine herhangi bir vasıta olmaksızın ilkâ ettiği (attığı) şeydir ki bu şekilde onlara kalplerinde bir söz olarak onu işittirir. Bu işitmenin nasıllığı, keyfiyeti bilinmez, herhangi bir tanımı yapılamaz, hayal tarafından tasavvur edilemez. Bununla beraber bu vahyi alan kimse aldığı şeyin kendisine nasıl, nerden ve niçin geldiğini anlamadığı hâlde, aldığı şeyi akleder. İşte Hak Teâlâ'nın [ancak vahiy yoluyla] ifadesi bu hususi yolu ifade eder, yani Allah'ın vasıtasız olarak kalbe bir konuşma, söz şeklinde kelâmını atmasını ifade eder. Bundan o vahye muhatap olanın kalbinde ilgili konuda bir bilgi hâsıl olur. Bu bilgi işte o sözün ihtiva ettiği bilgidir. Eğer böyle değilse o zaman o vahiy de değildir hitap da değildir. Zira bazı kalplerde herhangi bir konuda insanların bildiği zorunlu bilgiler kabilinden bilgi oluşur, sahibi o konuda bilgi sahibi olduğunu anlar, ancak bu doğru bilgidir, fakat hitap değildir. Oysa bizim burada sözünü ettiğimiz şey vahiy olarak isimlendirilen ilâhî hitaptır. Allah Teâlâ bu tür hitabı kelâm olarak isimlendirmiştir. Bu kelâmdan, içerdiği bilgi edinilir ve var olduğu zaman (zorunlu bilgiden) bu şekilde ayrıştırılır. Bu insanlara *muhedesûn* (kendileri ile konuşulanlar) denilir ki sahih bir hadis-i şerifte Hazreti Ömer'in (radiyallâhu anh) onlardan biri olduğu ifade edilmiştir.[16]

İkinci tür

[Ancak vahiy yoluyla]: Bununla ilhamı kastetmiştir, o da kişinin, rabbinin kendisi ile konuştuğunu anlamasına sebep olacak bir alâmetin ona ilham

16. Buhârî, Fezâilü's-Sahâbe, 7, Ehâdîsü'l-Enbiyâ, 55; Müslim, Fezâilü's-Sahâbe, 23.

edilmesidir. Bu ilham sayesinde kişi, konuşanın rabbi olduğunu anlar ve durum onun için karışık olmaz.

[Yahut perde arkasından]: Bu kalbe değil, kulağa atılan (ilka edilen) ilâhî hitaptır. Kendisine ilka edilen kimse bunu idrak eder, kendisine bunu işittirenin ondan ne kastettiğini anlar. Bazen bu bir tecelli suretinde hâsıl olur ve bu tecelli ona, kendisi ile konuşacağı bir suret olarak konuşur, o ilâhî suret (ki hitabın kendisidir) onunla muhatap olur, o da bu hitaptan, delâlet ettiği şeyin ilmini alıp anlar, onun bir perde olduğunu, konuşanın o perdenin ardında olduğunu bilir. Sahih bir hadis-i şerifte Hakk'ın suretlerde tecelli ettiği ve onları dönüştürdüğü ifade edilmiştir. Bazen de bu bir perdenin ardından olabilir ve perde ardındaki ona kendisini kesik (kelime hâline gelmemiş) harf ve sesler perdesinden işittirmek isteyebilir. Bunun benzeri, Allah kelâmı olan okunan Kur'ân'ı bedevinin dinlemesi ya da dinleyicinin kulak perdesidir. Bu durumda perde, hitabın iki sureti arasında münasebeti sağlayan bir beşerî suret olur. Bazen de perde mutlak mânada beşerî olabilir ve ona eşyada konuşur, bunun örneği Allah Teâlâ'nın Mûsâ aleyhisselâma Tur'un sağ tarafında mübarek bölgede konuşması, ona "Ey Mûsâ! Ben, Ben Allah'ım." (Kasas, 28/30) demesidir. Burada konuşma yerinin dağın hangi yönünde olduğu ve bölge bildirilmiştir, perde ise kendisinde tecellinin vuku bulduğu ateş suretidir. [Ya da bir elçi gönderir] Senin cinsinden ya da senin cinsin dışından.

Birinci vecih insan cinsinden elçi ile vahiy

Senin cinsinden olması, beşer vasıtası ile konuşmasıdır ki bu, "Ve eğer müşriklerden biri senden aman dilerse, Allah'ın kelâmını işitip dinleyinceye kadar ona aman ver." (Tevbe, 9/6) âyetinde belirtilen husus gibidir. Burada kelâm[17] Allah'a izafe edilmiştir, oysa o bedevi ve sahabiler bu kelâmı (doğrudan Allah'tan değil) sadece ve sadece Hazreti Peygamber aleyhisselâmın dilinden dinlemişlerdir.

Bir diğer durum Allah'ın özel bir şekilde, aradaki vasıtaları kaldırarak herhangi bir beşere vahyini verip onu bize elçi olarak göndermesidir ki bu durumda o, adına elçi/resûl ya da nebî denen o suretin perdesinden bize ulaşan Hakk'ın kelâmıdır. Zira Hak Teâlâ kulları ile ancak perde ardından konuşur, onlara ancak bu şekilde hitap eder. Perdede tecelli buyurur. O suret bize per-

---

17. Herhangi biri ya da Hazreti Peygamber aleyhisselâm tarafından tilavet edilen Kur'ân'ı dinlemek, Allah kelâmını dinlemek olarak isimlendirilmiştir. (çn)

de, O'na da delil olur. Düşünsene, Allah Teâlâ'nın Mûsâ aleyhisselâm ile konuşmasında da durum böyledir, zira orada Hak ona ihtiyacı olan şey suretinde, yani ateş suretinde tecelli buyurmuştur.

İkinci vecih insan cinsinden olmayan elçi ile vahiy

İkinci türden yani senin cinsin dışında olması ise [Yahut bir elçi göndererek] diye ifade edilmiştir. Yani o beşere bir elçi gönderir, o da Hakk'ın, kulun kalbindeki tercümanıdır, bu tercüman ona melek cinsinden bir elçi aracılığı ile konuşur. Bunun örneği ise "Onu senin kalbine Rûhu'l-Emîn (Cebrâîl) indirmiştir." (Şuarâ, 26/193) âyetinde ifade edilmiştir. Bu âyetteki "onu" ifadesi ile Kur'ân, yani Allah kelâmı; "kalp" ile Hazreti Muhammed aleyhisselâmın kalbi kastedilmiştir. Böylelikle her iki vecihte de (yani hem insan cinsinden olan elçi ile hem insan cinsinden olmayan elçi ile gönderilen vahiy olarak değerlendirilmesi hâlinde) Allah'ın [Yahut bir elçi göndererek] sözü, "Kelâmı iletme konusunda O'na nâiblik eden, tercüman olan elçi göndererek." anlamına gelir. Bu, meleğin indirdiği ya da insan suretindeki elçinin getirdiği şeydir.

[İzniyle ona dilediğini vahyeder], yani Allah'ın emrettiği şeyi ona bildirir. [O yücedir] yani zikrettiği ve her birini yerli yerine koyduğu bu mertebelerin iktiza ettiği şeyleri bilir [hakîmdir] yerini, konumunu bildiği şeyi indirmeyi murad eder.

Tahkik: Beşeriyet asla ortadan kalkmayacak bir perdedir

Beşeriyetin üzerinde düşün, göreceksin ki o tam da ardından hakkın seninle konuştuğu perdendir. Hak seninle senden konuşur, yani sen kendi nefsinin kendinden perdeleyeni, kendinin kendinden örtenisin. Beşer olma hâlinden çıkman mümkün değildir, çünkü sen zâtın itibariyle, zâtın gereği beşersin, eğer sen senden gaip olur ya da başına gelen bir hâl nedeniyle fena bulursan, o durumda bile beşeriyetinin kendisi hâlâ mevcuttur, perde yine çekilidir. Bu nedenle "Kişi beşeriyeti içerisinde olduğu müddetçe onunla ilâhî kelâm ancak perde ardından olur, ancak beşeriyetinden çıktığında perde kalkar." diyen kimse hata etmiştir. Buradaki hata "perde kalkar" ifadesindedir, çünkü bu mutlak kullanılmış, hiçbir kayıt konulmamış bir ifadedir. Oysa denilmesi gereken "beşeriyet perdesi kalkar" şeklinde olmalıydı. Kuşku yok ki insanın beşeriyet perdesinin ardında daha başka perdeler de mevcuttur. Beşe-

riyet perdesi kalkabilir, ancak o durumda o zât için Allah'ın kelâmı o perdenin üzerinde bulunan ve Allah'a daha yakın, kula daha uzak başka bir perde ardından vâki olur. Kendisinde tecellinin vuku bulduğu ilâhî tezahürler meleğin bir adam şeklinde görülmesinde olduğu gibi görülmesi alışıldık ve sınırlı (belirli) ise bu durumda tecelli ona itidal üzere ve âdet olduğu konuşma biçimiyle konuşur. Bazen de ona ufku kaplayacak şekilde tecelli eder, bu durumda tecelliye mazhar olana bir baygınlık hâli gelir, çünkü bu her ne kadar sınırlı bir tecelli olsa da, alışıldık bir durum değildir. Bir de herhangi bir sınır görmeyen ve alışılmadık bir tecelliye mazhar olanı düşün?

Buradan anlıyoruz ki Allah Teâlâ hiçbir kimseye müşahede esnasında kelâmını iletmez, kelâm ile müşahedeyi hiç kimsede birleştirmez, çünkü tecellinin bir misal suretinde olması durumu dışında böyle bir şeyin olmasının yolu yoktur. Tecellinin misal suretinde olması hâlinde ise müşahede ve kelâm bir araya gelir, bu nedenle Hak Teâlâ [Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla veya perde arkasından konuşur yahut bir elçi gönderip izniyle ona dilediğini vahyeder] buyurmuştur. Mûsâ aleyhisselâmın Allah'tan (rü'yet) talebinde olduğu gibi beşer daima beşeriyet hâlindedir, bu hâlin hükmü altındadır, zira onun varlığının kendisi kendisinden zâil olmaz, sınır daima ona eşlik eder.

Söz ve kelâm arasındaki fark

Kelâm tesirlidir ve bölünmez, taksime konu olmaz. Taksime konu olduğu zaman ise "söz/kavl" olur, artık onda ilâhî minnet ve nimet bulunur. Kur'ân'ın tamamı Allah'ın sözüdür, onda tekellüm yoktur, her ne kadar onda kelâmdan söz edilse de bu, Mûsâ aleyhisselâmı teşrif içindir. Eğer Kur'ân salt kelâm olarak inseydi hiç kimse onu inkâr edemezdi, çünkü kelâm *kelm* (yaralamak) kökündedir, bu yüzden de inkâr edeni, hel bile bile inkâr edeni tesiri altına alırdı. Nitekim Allah "*Ve kellemellahu Mûsâ teklimen* (Ve Allah Mûsâ ile kelâm etti)"[18] âyetinde ne kadar yerli yerinde bir ifade kullanmıştır. Zira Allah'ın kelâmı Mûsâ aleyhisselâm üzerinde tesirini göstermiş, hükmünü ortaya çıkarmıştır. Söz tesir ettiğinde bunu kendiliğinden yapmaz, aksine bu ilâhî minnet ve nimettir. O hâlde sen söz ile kelâm arasında ayrım yap, bunların farkını gör ki celâl ve ikram ehlinden olasın, yine va-

---

18. Burada İbn Arabi *kelleme* fiilinin hem konuşmak hem de yaralamak, tesir etmek şeklindeki anlam seçeneklerine vurgu yapmaktadır. Bu yüzden ayetin doğrudan mealini vermiyorum. (çn)

hiy ve ilham arasını da ayır, bunların farkını gör, uykuda gelen ile uyanıklıkta geleni ayırt et.

Hak Teâlâ peygamberine beşeriyetin Hakk'ın kelâmından talep ettiği bütün mertebeleri bildirdikten sonra ona şöyle demektedir:

وَكَذٰلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِنْ أَمْرِنَا مَا كُنْتَ تَدْرِي مَا الْكِتَابُ وَلَا الْإِيمَانُ وَلٰكِنْ جَعَلْنَاهُ نُورًا نَهْدِي بِهِ مَنْ نَشَاءُ مِنْ عِبَادِنَا وَإِنَّكَ لَتَهْدِي إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (٥٢)

52. İşte böylece sana da emrimizden bir ruh vahyettik. Sen, kitap nedir, iman nedir bilmezdin. Fakat biz onu kullarımızdan dilediğimizi kendisiyle doğru yola eriştirdiğimiz bir nur kıldık. Şüphesiz ki sen doğru bir yolu göstermektesin.

[İşte böylece], yani buna benzer şekilde [sana da emrimizden bir ruh vahyettik].

Birinci vecih

Yani Kur'ân'ı senin kalbine indiren Rûhu'l-Emîn'i (Cebrâîl'i) gönderdik.

İkinci vecih

Yani bununla "O ruhu kendi emrinden gönderir/ilka eder." âyetini kastetmektedir.

[Sen, kitap nedir, iman nedir bilmezdin]: Bu, vahye mazhar olan mahallin, kendisine vahyedileni almaktan alıkoyacak her türlü şeyden âri olmasıdır. Bu yüzden o senin kesbin altında değildir, onu elde etmeyi aklından bile geçiremezdin, o rububiyet makamından bir nurdur, başka yerden değil. Onun aslı rabbimin emrinden olan ruhtur, yani herhangi bir mahlûkattan var edilmemiş olan ruhtur. Zira emir âlemi, kendisinden önce var olan bir sebepten var edilmemiş varlıklardır.

[Fakat biz onu kullarımızdan dilediğimizi kendisiyle doğru yola eriştirdiğimiz bir nur kıldık], yani bu indirilen şeyi nur kıldık ki o Allah Teâlâ'nın "Ölü iken kendisine hayat verdiğimiz ve ona kendisi ile insanlar içinde yürüyeceği bir nur bahşettiğimiz kimse gibi olur mu?" (En'âm, 6/122) âyetinde ve "Allah

kime nur bahşetmezse..." (Nûr, 24/40) âyetinde sözü edilen nurdur. Görüleceği üzere nur kişinin kendi kazancı değil, Allah'ın bahşetmesi ile elde edilmektedir. Bu nedenle Allah Teâlâ burada "biz kıldık" buyurmuştur, yani vahyi, ilmi [kullarımızdan dilediğimizi kendisiyle doğru yola eriştirdiğimiz bir nur kıldık]. Böylece ilim olan vahyi nura benzetmiştir ki ilim ile nur arasındaki benzerlik açıktır. Bundan maksat doğru yola hidayet etmektir. "Dilediğimiz kul" ifadesi nekira (belirsiz) olarak gelmiştir ki bu da nebî olsun velî olsun, Allah katında seçilmiş kimi kullara mahsusluk anlamı verir. Böylece [kullarımızdan dilediğimizi kendisiyle doğru yola eriştirdiğimiz] ifadesi imanın delil ile olmadığını, aksine Allah'ın dilediği kulun kalbine attığı bir nur olduğu anlamına gelir. Bu nur bir delili müteakiben kalbe atılabileceği gibi ortada herhangi bir delil yokken de atılabilir. Nitekim Allah [Fakat biz onu kullarımızdan dilediğimizi kendisiyle doğru yola eriştirdiğimiz bir nur kıldık] buyurmuştur.

[Şüphesiz ki sen doğru bir yolu göstermektesin], yani bizim sana hidayet ettiğimiz bu nur ile doğru yolu göstermektesin. Eğer bu kul nebî ise, şeriat sahibidir, velî ise peygamberin şeriatını destekleyip teyit edicidir, ancak o peygambere iman eden müminlerin bazıları nezdinde o velînin herhangi bir konudaki hükmü meçhuldür.

[Doğru bir yolu]: Peygamber söz konusu olduğunda bu saadet ve ilim yoludur, velî söz konusu olduğunda ise ilim yoludur, zira bu ilim şeriatın ihtiva ettiği hikmetleri bilmeyenleri aydınlatmak içindir.

صِرَاطِ اللّٰهِ الَّذِى لَهُ مَا فِى السَّمَاوَاتِ وَمَا فِى الْأَرْضِ أَلَا إِلَى اللّٰهِ تَصِيرُ الْأُمُورُ (٥٣)

53. (O yol) göklerin ve yerin sahibi olan Allah'ın yoludur. Dikkat edin, bütün işler sonunda Allah'a döner.

[(O yol) göklerin ve yerin sahibi olan Allah'ın yoludur]: Yolar izafe edildikleri şeye göre birbirlerinden ayrışırlar. Kimi Allah'ın yoludur, kimi Azîz'in yoludur, kimi Rabb'in yoludur, kimi Hazreti Muhammed aleyhisselâmın yoludur, kimi nimet yoludur ki bu, Allah'ın kendilerine nimet verdiği kimselerin yoludur.

"Allah'ın yolu", bütün işlerin üzerinde yürüdüğü ve hepsini Allah'a ulaştıran umumi yoldur. Bütün ilâhî şeriatlar ve aklen konulmuş, belirlenmiş şeyler hep buna dâhildir. Bu Allah'a ulaştırır, ama mesut kimseleri de ulaştırır, bedbahtları da ulaştırır. Allah doğru yol üzeredir. Burada yolun bizzat kendisi kastedilmez, aksine kastedilen onun amacı/vardığı yerdir. Şeriat [göklerin ve yerin sahibi olan Allah'ın yoludur.]

Ölçülerden biri, [Dikkat edin, bütün işler sonunda Allah'a döner] ifadesidir. Her şey Allah'a döner, çünkü O'nun yolundadır, O yolun gayesi, nihayetidir. Yola giren kimse muhakkak O'na ulaşacaktır. Böylece rahmet herkesi kuşatır. Zira ilâhî rahmet ilâhî gazabı geçmiştir. Hak Teâlâ gazap sıfatı ile nitelendiği sürece, cehennemin halkı olan cehennemlikler için acılar bâkidir, ama ilâhî gazap zeval bulup bütün ateşi doldurunca acılar kalkar, rahmet hükmeder. Bu âyette ifade edilen "yol", Ehlullah'ın şu sözlerle ifade ettikleri yoldur: Allah'a giden yollar mahlûkatın nefesleri sayışıncadır. Her nefes ancak kalpten, o kalbin Allah hakkındaki itikadına göre çıkar.

ZUHRUF SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

حم (١) وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ (٢) إِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ (٣)

1. Hâ, Mîm. 2, 3. Apaçık Kitâb'a andolsun ki biz, anlayıp düşünmeniz için onu Arapça bir Kur'ân kıldık.

Kur'ân kitaplardan biridir, ancak diğer kitapların aksine onun cem edici, kuşatıcı özelliği vardır ki bu, Hakk'ın sıfatıdır. O, indirilen bütün kitapların kendisinden çıktığı ve hakikatinin kabul edilmesi için farklı farklı lisanlara büründüğü "Kitabın anası"dır. Diller farklılaşınca ona indirildiği dile göre Arapça, İbranice, Süryanice denilir. İşte burada kullanılan "kılma" ifadesi bu anlamdadır, yine Kur'ân'a nispet edilen hudûs (yaratılmışlık) bundan ibarettir. Kılma ifadesi yaratma anlamına gelebileceği gibi başka anlama da gelebilir. Kur'ân'a izafe edilen muhdeslik onun "yaratma" (halk) anlamındaki "kılma" hükmü kapsamındadır. Hak Teâlâ [Rablerinden kendilerine muhdes/hâdis bir söz gelmesin ki...] buyurmuştur ki bu, Kur'ân'ın beyanının hâdis oluşu anlamındadır. Bu geliş inişin aynı olmadığı gibi kılınışın da aynı değildir.

وَإِنَّهُ فِى أُمِّ الْكِتَابِ لَدَيْنَا لَعَلِىٌّ حَكِيمٌ (٤)

4. O, katımızda bulunan Ümmü'l-Kitâb'ta (Levh-i Mahfûz'da) mevcut, yüce ve hikmetle dolu bir kitaptır.

Allah Teâlâ varlığı iki kitap kılmıştır, birini "Ana Kitâb" olarak isimlendirmiş ki onda varlığın var edilişinden öncesi ve sonrası vardır, onu *el-Mukīt* isminin hükmü ile yazmıştır. Bu mâlum ölçüsü olan bir kitaptır, içinde mümkün varlıkların ayanlarından bazıları ve onlardan oluşacak şeyler vardır. Bir diğer kitap ise sadece mükelleflerden sadır olacak fiilleri içeren kitaptır. Bu kitaba yazma işlemi, mükellefiyet (*teklîf*) devam ettikçe sürecektir ve Allah Teâlâ kıyamette kullarına karşı bu kitabı delil olarak gösterecek, Ana Kitâb ile değil, bu kitap ile onlardan hesap soracaktır. Bu, sayıp dökme kitabıdır, küçük büyük demeden her bir şeyi sayar döker. Her şey ondan satır satır yazılır. Bu kitap Ana Kitâb'ta ifade edilmiştir ki o da *Zübür*, yani yazmadır. Kitapların türleri çok olsa da hepsi bu iki kitaba râcidir. Bu ikinci kitaptan dolayı Hak Teâlâ *el-Habîr* olarak isimlendirilir, ilkinden dolayı ise *el-Alîm* olarak isimlendirilir. O ilkiyle *el-Alîm*, ikincisi ile *el-Habîr*'dir. Her iki kitap ta sınırlıdır, çünkü ikisi de var edilmişlerdendir. Allah'ın eşyaya dair ilmini yazılı hiçbir kitap, açılmış hiçbir sayfa, hiçbir korunmuş levha tamamen içeremez, hiçbir yüce kelâm yazamaz.

أَفَنَضْرِبُ عَنكُمُ الذِّكْرَ صَفْحًا أَن كُنتُمْ قَوْمًا مُّسْرِفِينَ (٥) وَكَمْ أَرْسَلْنَا مِن نَّبِيٍّ فِى
الْأَوَّلِينَ (٦) وَمَا يَأْتِيهِم مِّن نَّبِيٍّ إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِءُونَ (٧) فَأَهْلَكْنَا أَشَدَّ مِنْهُم بَطْشًا
وَمَضَىٰ مَثَلُ الْأَوَّلِينَ (٨) وَلَئِن سَأَلْتَهُم مَّنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ خَلَقَهُنَّ
الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ (٩) الَّذِى جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْدًا وَجَعَلَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلًا لَّعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ
(١٠) وَالَّذِى نَزَّلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ فَأَنشَرْنَا بِهِ بَلْدَةً مَّيْتًا كَذَٰلِكَ تُخْرَجُونَ (١١)
وَالَّذِى خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا وَجَعَلَ لَكُم مِّنَ الْفُلْكِ وَالْأَنْعَامِ مَا تَرْكَبُونَ (١٢)

5. Siz, haddi aşan kimseler oldunuz diye, sizi Kur'ân'la uyarmaktan vaz mı geçelim? 6. Daha önceki milletlere nice peygamberler göndermiştik. 7. Onlar, kendilerine gelen her peygamberi mutlaka alaya alırlardı. 8. Biz bunlardan daha zorba olanları da helâk ettik. Nitekim öncekilerde örneği geçmiştir. 9. Andolsun ki, onlara gökleri ve yeri kim yarattı? diye sorsan; "Onları şüphesiz güçlü olan, her şeyi bilen Allah yarattı." derler. 10. O, size yeri beşik kılmış ve doğru gidesiniz diye yeryüzünde

size yollar yaratmıştır.11 . Gökten bir ölçüye göre suyu indiren O'dur. Biz onunla (kupkuru), ölü memlekete hayat veririz. İşte siz de böylece (mezarlarınızdan) çıkarılacaksınız. 12. Bütün çiftleri O yaratmıştır. Ve size bineceğiniz gemiler ve hayvanlar var etmiştir ki,

İşaret

Bil ki istivâ Arş'ın sıfatı olduğu ve insan Allah Teâlâ'nın suretinde yaratıldığı için, nasıl ki "arş" bir felek ise insana da *fülk* (gemi) ismi verilen bir binek var edilmiştir. *Fülk* insan-ı kâmilin istivâ makamıdır. İnsan-ı kâmilin daha aşağı mertebesinde olanlara ise *fülk* dışında binek var edilmiştir ki bunlara hayvanlar, katırlar, atlar, merkepler dâhildir, insanın bunların sırtına binmesi için bunlar var edilmiştir. İnsan-ı kâmil olmayan *fülk*e kendisi olarak binemez, ancak insan-ı kâmile tâbi olarak binebilir.

لِتَسْتَوُوا عَلَى ظُهُورِهِ ثُمَّ تَذْكُرُوا نِعْمَةَ رَبِّكُمْ إِذَا اسْتَوَيْتُمْ عَلَيْهِ وَتَقُولُوا سُبْحَانَ الَّذِى
سَخَّرَ لَنَا هَذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ (١٣)

13. Ki, böylece onların sırtına binip üzerlerine yerleşince, rabbinizin nimetini anarak, "Bunu bizim hizmetimize vereni tesbih ve takdis ederiz, yoksa biz bunlara güç yetiremezdik." diyesiniz.

Bil ki hayvanlar her ne kadar Allah tarafından insana âmâde kılınmış, ona boyun eğdirilmiş olsalar da, senin de bu hayvanların bakımını yapmak ve maslahatlarını temin etmek, yemlerini ve sularını verip işlerini görmek, yerlerini temizlemek, onlar için pisliklerle, çöplerle uğraşmak, onları sıcaktan, soğuktan ve diğer eziyet verici şeylerden koruyup kollamak ve buna benzer hususlarda haklarını yerine getirmek suretiyle onların emrine âmâde kılınmış olduğunu bilmen, bundan gaflet içinde olmaman icap eder. Yine Allah seni onlara muhtaç kılmıştır, nitekim onlar senin onlar olmaksızın ancak çokça zorlanarak taşıyabileceğin yüklerini uzak beldelere taşırlar. Demek ki bu emre âmâde kılma işinde senin onlara bir üstünlüğün yoktur, zira Allah onları sana muhtaç ettiğinden daha çok seni onlara muhtaç etmiştir. Onları sana muhtaç kılmamış, seni onlara muhtaç kılmıştır. Kaçabilen bütün hayvanlar senden kaçar, bunun sebebi onların sana muhtaç olmamaları ve tabiatlarında senin onlara zarar verici olduğuna dair bilginin bulunuyor olmasıdır. Sonra senin onları istemen ve elde etmek için çalışıp çabalaman onlara muhtaç olduğunun delilidir. Şimdi söyle Allah için, hayvanların bile kendisinden daha müstağni

olduğu bir varlığın kendisini hayvanlardan daha üstün görmesi nasıl mümkün olabilir? İlk yahut ikinci nübüvvette herhangi bir hayvanın ya da hayvan dışında bir şeyin Allah'ın herhangi bir emrine isyan ettiğinin ya da Allah'ın vahyini kabul etmediğinin zikredildiğini hiç işittin mi?

وَإِنَّا إِلَى رَبِّنَا لَمُنْقَلِبُونَ (١٤) وَجَعَلُوا لَهُ مِنْ عِبَادِهِ جُزْءًا إِنَّ الْإِنْسَانَ لَكَفُورٌ مُبِينٌ (١٥)
أَمِ اتَّخَذَ مِمَّا يَخْلُقُ بَنَاتٍ وَأَصْفَاكُمْ بِالْبَنِينَ (١٦) وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِمَا ضَرَبَ لِلرَّحْمَنِ
مَثَلًا ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ (١٧)

14. Biz şüphesiz rabbimize döneceğiz (demelisiniz). 15. Ama onlar, kullarından bir kısmını, O'nun bir cüzü kıldılar. Gerçekten insan apaçık bir nankördür. 16. Yoksa Allah, yarattıklarından kızları kendisine aldı da oğulları size mi ayırdı? 17. Onlardan biri, Rahmân'a isnat ettiği kız çocuğuyla müjdelenince, hiddetlenerek yüzü simsiyah kesilir.

Onlar kızlardan hoşlanmazlardı, Allah ile kendileri aralarına melekleri aracı olarak koymuşlar ve "Melekler Allah'ın kızlarıdır." (Nahl, 16/57) demişlerdir. [Onlardan biri, Rahmân'a isnat ettiği kız çocuğuyla müjdelenince, hiddetlenerek yüzü simsiyah kesilir.]

أَوَمَنْ يُنَشَّأُ فِي الْحِلْيَةِ وَهُوَ فِي الْخِصَامِ غَيْرُ مُبِينٍ (١٨) وَجَعَلُوا الْمَلَائِكَةَ الَّذِينَ هُمْ
عِبَادُ الرَّحْمَنِ إِنَاثًا أَشَهِدُوا خَلْقَهُمْ سَتُكْتَبُ شَهَادَتُهُمْ وَيُسْأَلُونَ (١٩)

18. Süs içinde yetiştirilip savaş edemeyecek olanı mı istemiyorlar? 19. Onlar, Rahmân'ın kulları olan melekleri de dişi saydılar. Acaba meleklerin yaratılışlarını mı görmüşler? Onların bu şahitlikleri yazılacak ve sorguya çekileceklerdir.

Nuranî cisimler ve ruhlar için kullanılan lafız dişil/müennes olmayı gerektiren bir lafız, yani *melâike* (melekler) ve *cinne* (cinler) kelimesi olduğu için burada bahsi geçen kimseler bunların kızlar olduğunu düşünmüştür.

وَقَالُوا لَوْ شَاءَ الرَّحْمَنُ مَا عَبَدْنَاهُمْ مَا لَهُمْ بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ (٢٠) أَمْ
آتَيْنَاهُمْ كِتَابًا مِنْ قَبْلِهِ فَهُمْ بِهِ مُسْتَمْسِكُونَ (٢١) بَلْ قَالُوا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَى أُمَّةٍ
وَإِنَّا عَلَى آثَارِهِمْ مُهْتَدُونَ (٢٢) وَكَذَلِكَ مَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ فِي قَرْيَةٍ مِنْ نَذِيرٍ إِلَّا قَالَ
مُتْرَفُوهَا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَى أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَى آثَارِهِمْ مُقْتَدُونَ (٢٣)

20. Ve dediler ki: “Rahmân dileseydi biz onlara tapmazdık.” Onların bu hususta bir bilgileri yoktur. Onlar sadece yalan söylüyorlar. 21. Yoksa bundan önce onlara bir kitap verdik de ona mı tutunuyorlar? 22. Hayır! “Sadece, biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de onların izinde gidiyoruz” derler. 23. Senden önce de hangi memlekete uyarıcı göndermişsek mutlaka oranın varlıklıları, “Babalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de onların izlerine uyarız” derlerdi.

Bil ki nazarî, zaruri ya da keşfe ait bütün ilimlerin kendisine dayandığı asıl, taklittir. Kaçınılmaz olarak taklit hâkim olduğu ve ondan uzak kalmak mümkün olmadığı için, kendisine dair ilimde şeriat olarak belirledikleri hususunda Rabb’i taklit etmek en evla olandır. O hâlde sen sakın ondan yüz çevirme, çünkü o sana kendisi hakkındaki ilimle ilgili olarak bizzat kendisinden haber bildirmektedir. Dolayısıyla senin gibi bir yaratılmış olanı taklit etmektense Hakk’ı taklit etmek daha evladır. Nasıl ki varlığı Hak Teâlâ’dan aldı isen ilmi de O’ndan al, O kendisi hakkında neyi haber verdi ise onu al ve onunla yetin, onun sınırında dur. Haberlerde çelişki olup olmamasına aldırma, çünkü her bir haberin kendisine göre bir konumu, değerlendirileceği bir makamı vardır.

قَالَ أَوَلَوْ جِئْتُكُمْ بِأَهْدَى مِمَّا وَجَدْتُمْ عَلَيْهِ آبَاءَكُمْ قَالُوا إِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ (٢٤)
فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ (٢٥) وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ
إِنَّنِي بَرَاءٌ مِمَّا تَعْبُدُونَ (٢٦) إِلَّا الَّذِي فَطَرَنِي فَإِنَّهُ سَيَهْدِينِ (٢٧) وَجَعَلَهَا كَلِمَةً بَاقِيَةً
فِي عَقِبِهِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ (٢٨) بَلْ مَتَّعْتُ هَؤُلَاءِ وَآبَاءَهُمْ حَتَّى جَاءَهُمُ الْحَقُّ وَرَسُولٌ
مُبِينٌ (٢٩) وَلَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ قَالُوا هَذَا سِحْرٌ وَإِنَّا بِهِ كَافِرُونَ (٣٠) وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ هَذَا
الْقُرْآنُ عَلَى رَجُلٍ مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ (٣١)

24. ”Ben size, babalarınızı üzerinde bulduğunuz (din)den daha doğrusunu getirmişsem (yine mi bana uymazsınız)?” deyince, dediler ki: “Doğrusu biz sizinle gönderilen şeyi inkâr ediyoruz.”25 . Biz de onlardan intikam aldık. Bak, yalanlayanların sonu nasıl oldu?26 . Bir zaman İbrâhim, babasına ve kavmine demişti ki: “Ben sizin taptıklarınızdan uzağım. 27. Ben yalnız beni yaratana taparım. Çünkü O, beni doğru yola iletecektir.”28 . Bu sözü, ardından geleceklere devamlı kalacak bir miras olarak bıraktı ki, insanlar (onun dinine) dönsünler. 29. Doğrusu bunları da atalarını da kendilerine hak ve onu açıklayan bir peygamber gelinceye kadar geçindirdim.30 . Fakat kendilerine hak gelince, “Bu bir büyüdür,

biz onu tanımıyoruz" dediler.31 . Ve dediler ki: "Bu Kur'ân iki şehirden bir büyük adama indirilse olmaz mıydı?"

Bu onların cehaletlerinden kaynaklanmaktadır, çünkü onlar hakkı ancak insanlarla biliyorlardı. Akıl sahibi kimse ilim ve hikmeti nerede bulsa alan ve onu getiren yere bakmayandır. İşte o kimse insanları hak ile tanır. Akıl sahibi olmayan kimse ise hakkı insanlarla tanır.

أَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَرَفَعْنَا
بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سُخْرِيًّا وَرَحْمَتُ رَبِّكَ خَيْرٌ مِمَّا
يَجْمَعُونَ (٣٢)

32. Rabbinin rahmetini onlar mı paylaştırıyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için kimini ötekine derecelerle üstün kıldık. Rabbinin rahmeti onların biriktirdikleri şeylerden daha hayırlıdır.

[Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık]: Rızık taksim edilmiş, belirli bir ölçüye göre indirilmiştir ki bu ne artar ne de eksilir. Kulun istemesi, daha fazla rızık istemek her toplumda bir tür karakterdir, kaldı ki Hak Teâlâ'nın kendisi hakkında muhtaçlık, mecburluk hükmünü verdiği kişi (insan) nasıl muhtaçlığını ızhar edip ortaya koymasın ki? Ardından hüküm ölçünün, kaderindir, her bir şey Allah katında belli bir ölçü iledir.

[Birbirlerine iş gördürmeleri için kimini ötekine derecelerle üstün kıldık.]

Birinci vecih

Yani mahlûkatı böyle yaptık. Bu durumda Âdemoğulları hem dünyada hem âhirette bu kapsamdadır. Zira Allah Teâlâ âlemi üstün ve kendisine üstün olunanlar şeklinde yaratmıştır.

İkinci vecih

[Birbirlerine iş gördürmeleri için kimini ötekine derecelerle üstün kıldık]: Kimilerini kendisi üzere yarattığı ilâhî suretlere insanî kemal vererek üstün

kılmıştır. Böylece üstün kıldığı kimseler diğer insanlara ve hayvanlara iş gördürürler, onları kendi emirlerine âmâde kılarlar. Allah Teâlâ varlıklardan bazılarının diğerlerinin emrinde olmasının illeti olarak kimimizin diğerlerine derece bakımından üstün kılınmasını göstermiştir. Zira Allah âlemi mertebelere, derecelere göre, kimi diğerine muhtaç şekilde yaratmıştır.

Bil ki emre âmâde kılmak zelil etmek şeklinde olabileceği gibi, hâl ile âmâde kılınmış olanın ihtiyaç duyduğu şeyi yapmak şeklinde de olabilir. İki âmâdelik arasındaki bu ayrım âmâde kılınan (*me'mûr*) ile âmirin hakikatlerinden kaynaklanır. Kul, yani insan kendi atına ve hayvanına âmâdedir, onun memurudur; onun suyunu, yemini verir, bakımını yapar, hayvan da boyun eğmek ve onun yüklerini taşımak, işlerini görmek suretiyle insana âmâdedir. İnsan türü içerisinde de aynı şekilde derece üstünlükleri ile benzer durumlar söz konusudur. Derece farkı ile kimileri diğerlerine hizmet eder. Örneğin kralın derecesi, halkının kendi emrine âmâde olmasını, ona boyun eğmesini gerektirir, çünkü halkın buna ihtiyacı vardır. Halkın derecesi ise kralın kendilerini koruması, savunması, düşmanlarına karşı savaşması, aralarında çıkan anlaşmazlıklarda hakemlik yapması, hakları temin etmesi gibi hususlarda halkın hizmetinde olmasıdır. Kralın bu şekilde halkın emrinde olması boyun eğme şeklinde değil, onların işlerini görme şeklindedir. Böylelikle insanlar hem âmir hem memur konumundadırlar. Dereceleri yükseltmekle Allah Teâlâ bu *teshîr* (emre âmâde kılma) işini kulun ya da herhangi bir derecede bulunan varlığın derecesine uygun bir şekilde düzenlemiştir ki bu kul ya da varlığın kim olduğu fark etmez. Her bir derecedeki varlık başka bir derecedekinin emri altına gire, ama diğer bir derecedekilere de emreder. Bazı durumlarda emir altına girenin (iş görenin, hizmet edenin) derecesi kendisi için iş görülenin derecesinden daha yüksek olabilir. Ancak daha üstün olanın daha aşağıda olanın emrine âmâde kılınması durumunda onun bu şekilde emre âmâde kılınmış olması, iyilik edenin kötülük edene, kötülük edenin şefaat talebi üzerine şefaatçi olması gibidir. Gecenin kalan üçte birlik bölümünde Hak Teâlâ'nın nüzulünü ifade buyuran hadis-i şerifte, onu akledip iyice düşünen kimse için yeterli ve sadra şifa izah söz konusudur.

Derece hâkim olduğu için daha üstte olanın emre âmâde olması, iş görmesi gerekir ve daima onun derecesi, işini gördüğünün derecesinin altında olur. Hüküm hâllere göredir. Örneğin kralın yüksek derece sahibi olmasına rağmen halkını savunması, onlar için savaşması ve onların işlerini görmesi böyledir. Bunu derece gerektirir. Emre âmâdelik kişinin kendi derecesinden, işini gördüğü kimselerin derecesine inmesini gerektirir.

وَلَوْلَا أَنْ يَكُونَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً لَجَعَلْنَا لِمَنْ يَكْفُرُ بِالرَّحْمٰنِ لِبُيُوتِهِمْ سُقُفًا مِنْ فِضَّةٍ
وَمَعَارِجَ عَلَيْهَا يَظْهَرُونَ (٣٣) وَلِبُيُوتِهِمْ أَبْوَابًا وَسُرُرًا عَلَيْهَا يَتَّكِؤُنَ (٣٤) وَزُخْرُفًا وَإِنْ
كُلُّ ذٰلِكَ لَمَّا مَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةُ عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُتَّقِينَ (٣٥) وَمَنْ يَعْشُ عَنْ ذِكْرِ
الرَّحْمٰنِ نُقَيِّضْ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ (٣٦) وَإِنَّهُمْ لَيَصُدُّونَهُمْ عَنِ السَّبِيلِ وَيَحْسَبُونَ
أَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ (٣٧) حَتّٰى إِذَا جَاءَنَا قَالَ يَا لَيْتَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ بُعْدَ الْمَشْرِقَيْنِ فَبِئْسَ
الْقَرِينُ (٣٨) وَلَنْ يَنْفَعَكُمُ الْيَوْمَ إِذْ ظَلَمْتُمْ أَنَّكُمْ فِي الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ (٣٩) أَفَأَنْتَ
تُسْمِعُ الصُّمَّ أَوْ تَهْدِي الْعُمْيَ وَمَنْ كَانَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ (٤٠) فَإِمَّا نَذْهَبَنَّ بِكَ فَإِنَّا مِنْهُمْ
مُنْتَقِمُونَ (٤١) أَوْ نُرِيَنَّكَ الَّذِي وَعَدْنَاهُمْ فَإِنَّا عَلَيْهِمْ مُقْتَدِرُونَ (٤٢) فَاسْتَمْسِكْ بِالَّذِي
أُوحِيَ إِلَيْكَ إِنَّكَ عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (٤٣) وَإِنَّهُ لَذِكْرٌ لَكَ وَلِقَوْمِكَ وَسَوْفَ تُسْأَلُونَ
(٤٤) وَاسْأَلْ مَنْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رُسُلِنَا أَجَعَلْنَا مِنْ دُونِ الرَّحْمٰنِ آلِهَةً يُعْبَدُونَ
(٤٥) وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسٰى بِآيَاتِنَا إِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَائِهِ فَقَالَ إِنِّي رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِينَ (٤٦)
فَلَمَّا جَاءَهُمْ بِآيَاتِنَا إِذَا هُمْ مِنْهَا يَضْحَكُونَ (٤٧) وَمَا نُرِيهِمْ مِنْ آيَةٍ إِلَّا هِيَ أَكْبَرُ مِنْ
أُخْتِهَا وَأَخَذْنَاهُمْ بِالْعَذَابِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ (٤٨)

33. Şayet insanların küfürde birleşmiş bir tek ümmet olması (tehlikesi) bulunmasaydı, Rahmân'ı inkâr edenlerin evlerinin tavanlarını ve çıkacakları merdivenleri gümüşten yapardık.34 . Evlerinin kapılarını ve üzerine yaslanacakları koltukları da (hep gümüşten yapardık).35 . Ve onları ziynetlere boğardık. Bütün bunlar sadece dünya hayatının geçimliğidir. Âhiret ise, rabbinin katında, Allah'ın azabından sakınıp rahmetine sığınanlara mahsustur.36 . Kim Rahmân'ı zikretmekten gafil olursa, yanından ayrılmayan bir şeytanı ona musallat ederiz.37 . Şüphesiz bu şeytanlar onları doğru yoldan alıkoyarlar da onlar, kendilerinin doğru yolda olduklarını sanırlar.38 . O şeytan dostu kimse, en sonunda bize gelince arkadaşına "Keşke benimle senin aranda doğu ile batı arası kadar uzaklık olsaydı, ne kötü arkadaşmışsın!" der. 39. Zulmettiğiniz için bugün (pişmanlık) size hiçbir fayda vermeyecektir. Çünkü siz, azapta ortaksınız.40 . (Resûlüm!) Sağırlara sen mi işittireceksin yahut körleri ve apaçık sapıklıkta olanları doğru yola sen mi ileteceksin?41 . Biz seni onlardan alıp götürsek de yine onlardan intikam alırız. 42. Yahut onlara vaat ettiğimiz azabı, sana gösteririz. Çünkü bizim onlara gücümüz yeter. 43. Sen, sana vahyedilene sımsıkı sarıl. Şüphesiz sen, dosdoğru yoldasın.

44. Doğrusu Kur'ân, sana ve kavmine bir öğüttür. İleride ondan sorumlu tutulacaksınız.45 . Senden önce gönderdiğimiz elçilerimize (ümmetlerine) sor! Rahmân'dan başka tapılacak tanrılar (edinin diye) emretmiş miyiz? 46 . Andolsun biz Mûsâ'yı âyetlerimizle Firavun'a ve onun ileri gelen adamlarına göndermiştik de Mûsâ, "Ben âlemlerin rabbinin elçisiyim." demişti.47 . Onlara âyetlerimizi getirince, bunlara gülüvermişlerdi.48 . Onlara gösterdiğimiz her bir âyet (mucize) diğerinden daha büyüktü. Doğru yola dönsünler diye onları azaba uğrattık.

Azabın inmesi ile birlikte Allah'a dönem kimsenin dönüşü makbuldür, çünkü o [Doğru yola dönsünler diye onları azaba uğrattık] ifadesinde umulan şeyi yerine getirmiştir. Demek ki ümidin kalmadığı ve azabın geldiği anda Allah'a dönüş makbuldür. Bu dönüş her ne kadar dünyada onların başındaki azabı kaldırmasa da, âhirette kendilerine faydası olur. Yûnus kavminin diğerlerinden farklı ve hususi yönü sadece onların üzerindeki azabın dünya hayatında da kaldırılmış olmasıdır.

وَقَالُوا يَا أَيُّهَ السَّاحِرُ ادْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَ إِنَّنَا لَمُهْتَدُونَ (٤٩) فَلَمَّا كَشَفْنَا
عَنْهُمُ الْعَذَابَ إِذَا هُمْ يَنْكُثُونَ (٥٠) وَنَادَى فِرْعَوْنُ فِي قَوْمِهِ قَالَ يَا قَوْمِ أَلَيْسَ لِي مُلْكُ
مِصْرَ وَهَذِهِ الْأَنْهَارُ تَجْرِي مِنْ تَحْتِي أَفَلَا تُبْصِرُونَ (٥١) أَمْ أَنَا خَيْرٌ مِنْ هَذَا الَّذِي هُوَ
مَهِينٌ وَلَا يَكَادُ يُبِينُ (٥٢) فَلَوْلَا أُلْقِيَ عَلَيْهِ أَسْوِرَةٌ مِنْ ذَهَبٍ أَوْ جَاءَ مَعَهُ الْمَلَائِكَةُ
مُقْتَرِنِينَ (٥٣)

49. Bunun üzerine dediler ki: "Ey büyücü! Sana verdiği ahde göre bizim için rabbine dua et; çünkü biz artık doğru yola gireceğiz." 50 . Fakat biz onlardan azabı kaldırınca, sözlerinden dönüverdiler.51 . Firavun kavmine seslendi ve şöyle dedi: "Ey kavmim! Mısır mülkü ve altımdan akıp giden şu ırmaklar benim değil mi? Hâla görmüyor musunuz?52 . Yoksa ben, kendisi zayıf ve neredeyse söz anlatamayacak durumda bulunan şu adamdan daha hayırlı değil miyim? .53 Ona altın bilezikler verilmeli ya da yanında ona yardımcı melekler gelmeli değil miydi?"

Firavun şöyle diyor: [Ona altın bilezikler verilmeli veya yanında ona yardımcı melekler gelmeli değil miydi?] Buradaki *lev* (değil miydi, verilseydi ya) ifadesi tahsis harfidir. Yani Firavun şu diyor: "Mûsâ aleyhisselâmın bizim üzerimizde kendisine karşı çıkmayacağımız, sözünü dinleyip itaat edeceğimiz bir nüfuz ve iktidar verilmiş olsaydı ya!"

İki el kudretin mahallidir, bilezikler madenlerin en kâmili olan altından yapılmış yuvarlak halkalardır. İktidarın nüfuzu ise ilâhî ihtisastan gelir. Firavun kavmine şunu diyor: "Mûsâ'ya bunlar verilmedi."

Bu yorumumuza, yani Firavun'un bunu demek istediğine delâlet eden şey, devamında "ya da" (*ev*) ifadesini kullanmasıdır ki bu, münasıp bir atıf harfidir. Bu harfi kullanarak şunu diyor: [...ya da yanında ona yardımcı melekler gelmeli değil miydi?] Çünkü halkının şunu bildiğini biliyordu: Melekler gelecek olsalar isteyerek ya da istemeyerek Mûsâ'ya boyun eğeceklerdir. Firavun şunu diyor: "Mûsâ'nın benim üzerimde böyle bir iktidar nüfuzu yok ki ben kaçınılmaz bir zorunlulukla ona yöneleyim, itaat edeyim ve de siz de bana bakıp aynı şeyi yapasınız, ona boyun eğesiniz. Beraberinde onların iktidarını kesinleştirecek kimse de gelmiş değildir."

فَاسْتَخَفَّ قَوْمَهُ فَأَطَاعُوهُ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ (٥٤)

54. Firavun kavmini aldattı; onlar da kendisine boyun eğdiler. Onlar yoldan çıkmış bir kavimdir.

[Firavun kavmini aldattı], yani onlara söyledikleri üzerinde düşünme açısından kendilerine lütfetti, bu da onları Firavun'un sözleri üzerine dikkatle düşünmeye sevk etti. Oysa ondan önce böyle bir durumları yoktu.

[Onlar da kendisine boyun eğdiler]: Kendisi için rablik iddia eden kimse kavmini aldatıyordur. Çünkü yalancıdır ve kendi içinde yalan söylediğini biliyordur, ancak kavmini hafife alıyor ve aldatıyordur.

[Onlar da kendisine boyun eğdiler], oysa kendisi söylediklerinin aksini için için biliyordu. Karnı acıkan, hastalanan, tuvalet ihtiyacı olan ve buna benzer özelliklere sahip olan, fakat buna rağmen rablik iddia eden Firavun'dan başka birini bilmiyorum ki o da halkını aldatarak bunu yapmıştır. Bu nedenle "Sizin için benden başka ilâh bilmiyorum." (Kasas, 28/38) demiştir, yani "Sizin inancınızda böyle bir şey olduğunu bilmiyorum." demiştir. Onlar da görünüşte açık bir zorbalık nedeniyle ona boyun eğmişlerdir. Çünkü Firavun kendisinden korkulacak ve iyiliği umulacak bir makamda idi. Bâtında ise halkı Firavun'un söylediklerine bakıp üzerinde düşünerek ona itaat ettiler.

[Onlar yoldan çıkmış bir kavimdir], yani sahih aklın sağlayacağı şeyin (vereceği hükmün, kararın) dışına çıkmışlardır ki sahih aklın vereceği karar, aklın sahih dili ile Firavun'un iddiasını reddetmektir. Burada "onlar" zamirini kullanırken Allah Teâlâ Firavun'u toplumunun içine dâhil etmemiş, hususen toplumunu kastetmiştir.

فَلَمَّا آسَفُونَا انْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَأَغْرَقْنَاهُمْ أَجْمَعِينَ (٥٥)

55. Böylece bizi öfkelendirince onlardan intikam aldık, hepsini suda boğduk.

[Böylece bizi öfkelendirince], yani bizim gazabımıza maruz kalınca [onlardan intikam aldık]. Zira Allah Teâlâ iktidar nüfuzuna sahiptir. Sonrakilere ibret olsun diye onlardan intikam almıştır. Bunun sebebi de Firavun'un onların kalplerini tamamen ele geçirmiş, kendisine yöneltmiş olmasıdır, böylelikle onların kalplerinde kendilerini muhafaza edecek zerre kadar nasip kalmamıştır. Allah'ı gazaplandırmışlar, Allah da gazaplanmış ve onlardan intikam almıştır. Aynı zamanda onların hükmü Firavun'un kendisi hakkındaki hükümden farklıdır, çünkü Firavun aslında Mûsâ aleyhisselâmın doğru söylediğini biliyordu, Allah'ın zâhirdeki hükmünün kendisinden sadır olanlarla, bâtındaki hükmünün ise onun içinde sakladığı şeyle, yani Mûsâ aleyhisselâmın doğruluğunu kabul etmekle ilgili olduğunu biliyordu. Allah'ın intikamı [hepsini suda boğduk] ayetinde ifade edilmiştir ki Allah suda boğma cezasını eşit olarak hepsine, yani hem Firavuna hem de toplumuna uygulamıştır, ama bu ikisinin hükümleri farklıdır.

فَجَعَلْنَاهُمْ سَلَفًا وَمَثَلًا لِلْآخِرِينَ (٥٦)

56. Onları, sonradan gelenlerin geçmişi ve bir ibret örneği kıldık.

Yani onlardan sonra gelecek olan toplumlar için. Özellikle Firavun'un kurtuluşu, kurtuluşla Allah'a yönelen kimselere bir âyet, ibret olarak seçilmiştir.

وَلَمَّا ضُرِبَ ابْنُ مَرْيَمَ مَثَلًا إِذَا قَوْمُكَ مِنْهُ يَصِدُّونَ (٥٧) وَقَالُوا أَآلِهَتُنَا خَيْرٌ أَمْ هُوَ مَا
ضَرَبُوهُ لَكَ إِلَّا جَدَلًا بَلْ هُمْ قَوْمٌ خَصِمُونَ (٥٨) إِنْ هُوَ إِلَّا عَبْدٌ أَنْعَمْنَا عَلَيْهِ وَجَعَلْنَاهُ
مَثَلًا لِبَنِي إِسْرَائِيلَ (٥٩) وَلَوْ نَشَاءُ لَجَعَلْنَا مِنْكُمْ مَلَائِكَةً فِي الْأَرْضِ يَخْلُفُونَ (٦٠) وَإِنَّهُ
لَعِلْمٌ لِلسَّاعَةِ فَلَا تَمْتَرُنَّ بِهَا وَاتَّبِعُونِ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ (٦١) وَلَا يَصُدَّنَّكُمُ الشَّيْطَانُ
إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ (٦٢)

57. Meryem oğlu Îsâ, bir misal olarak anlatılınca senin kavmin hemen bağrışmaya başladılar. 58 . "Bizim tanrılarımız mı hayırlı, yoksa o mu?"

dediler. Bunu sana ancak tartışmak için söylediler. Doğrusu onlar kavgacı bir toplumdur.59 . O, sadece kendisine nimet verdiğimiz ve İsrailoğullarına örnek kıldığımız bir kuldur.60 . Eğer dileseydik, içinizden, yeryüzünde yerinize geçecek melekler yaratırdık.61 . Şüphesiz ki o (Îsâ), kıyametin (ne zaman kopacağının) bilgisidir. Ondan hiç şüphe etmeyin ve bana uyun; çünkü bu, dosdoğru yoldur.62 . Sakın şeytan sizi yoldan çevirmesin. Çünkü o, sizin için apaçık bir düşmandır.

Peygamberler Allah'tan haber verirken işin aslından başka bir şeyi bildirmezler, bu konuda masumdurlar, korunmuşlardır. Buna karşılık peygamberler dışında bilgi veren âlimler ya da başka insanlar masum değillerdir. Âlim delil olmayan bir şeyi yanılarak denil sanabilir, o delilin (delil olarak sandığı o şeyin) sağladığı bilgiyi insanlara anlatabilir, bu nedenle herhangi bir âlimin derecesi peygamberin ilim derecesinde konumlandırılamaz. Bazen âlim zât tam da doğru olan bir haber veriyor da olabilir. Ancak dediğimiz gibi, yanlış olma ihtimali söz konusu olduğu için, hakikati tam olarak belirleyemez. Alim olmayan avamdan insanların durumu da böyledir. Onlar da tesadüfen doğru bir bilgiye sahip olabilir, doğru bir haber verebilirler, ancak yine tesadüf bu bilgi ve haber yanlış da olabilir. Oysa peygamber böyle değildir. O Allah'tan bir haber verdiği zaman, o konu tam da onun bildirdiği gibidir, nasıl ki o haber hiç kuşkusuz "ilim" ise, o ilmi tahsil eden kimse de hiç kuşkusuz âlim olur.

وَلَمَّا جَاءَ عِيسَىٰ بِالْبَيِّنَاتِ قَالَ قَدْ جِئْتُكُم بِالْحِكْمَةِ وَلِأُبَيِّنَ لَكُم بَعْضَ الَّذِي تَخْتَلِفُونَ
فِيهِ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ (٦٣) إِنَّ اللَّهَ هُوَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هَٰذَا صِرَاطٌ مُّسْتَقِيمٌ (٦٤)
فَاخْتَلَفَ الْأَحْزَابُ مِن بَيْنِهِمْ فَوَيْلٌ لِّلَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْ عَذَابِ يَوْمٍ أَلِيمٍ (٦٥) هَلْ يَنظُرُونَ
إِلَّا السَّاعَةَ أَن تَأْتِيَهُم بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ (٦٦) الْأَخِلَّاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ
إِلَّا الْمُتَّقِينَ (٦٧)

63. Îsâ, açık delillerle geldiği zaman demişti ki: "Ben size hikmet getirdim ve ayrılığa düştüğünüz şeylerden bir kısmını size açıklamak için geldim. Öyleyse Allah'tan korkun ve bana itaat edin.64 . Çünkü Allah, benim de rabbim, sizin de rabbinizdir. O'na ibadet edin. İşte bu, doğru yoldur."65 . Ama aralarından çıkan guruplar, bir ihtilâfa düştüler. Acı bir günün azabı karşısında vay o zulmedenlerin hâline!66 . Onlar farkında değillerken kıyamet gününün kendilerine ansızın gelmesinden başka bir şey mi bekliyorlar?67 . O gün, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar dışında, dost olanlar (bile) birbirlerine düşman kesilirler.

Burada "dostluk" muaşeret anlamındadır. Yaratılmışlardan, yani müminlerden dostluk sâdır olmaz. Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle buyurmuştur: "Eğer bir dost edinecek olsaydım arkadaşınız Ebû Bekr'i dost edinirdim, ancak ben Allah'ın dostuyum." Demek ki dostluk (*hullet*) ancak Allah ile kul arasında olur. Allah Teâlâ "Allah İbrâhim'i dost/halîl edindi." buyurur. Ancak mümin olsun, kâfir olsun, insanlar arasındaki muaşeretlere de "dostluk" kelimesi kullanılır.

Bu konuda Nîsâ sûresinin 124. âyetinin tefsirine de bakınız.

يَا عِبَادِ لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ وَلَا أَنْتُمْ تَحْزَنُونَ (٦٨) الَّذِينَ آمَنُوا بِآيَاتِنَا وَكَانُوا مُسْلِمِينَ (٦٩) ادْخُلُوا الْجَنَّةَ أَنْتُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ تُحْبَرُونَ (٧٠) يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِصِحَافٍ مِنْ ذَهَبٍ وَأَكْوَابٍ وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ وَتَلَذُّ الْأَعْيُنُ وَأَنْتُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (٧١)

68, 69. Ey kullarım! Bugün size korku yoktur. Sizler üzülmeyeceksiniz de.70 . Siz ve eşleriniz, ağırlanmış olarak cennete giriniz!71 . Onlara altın tepsiler ve kadehler dolaştırılır. Orada canlarının istediği, gözlerinin hoşlandığı her şey vardır.

Cennetteki şehvet hem duyulur şeylerden lezzet alma hem de akledilir şeyleri sanki duyulur şeyler gibi algılayarak onlardan lezzet alma şeklindedir ki bu da şevhet sahibinin mâkul şehvet nesnesine eriştiği esnada oluşan berzah âlemine ait bir eserin varlığından gelir. Bu şehvet cennetteki herkeste olur. Dünyada ise sadece âriflerden bazılarında olur. Dünyadaki şehvet ise sadece duyulurlara yöneliktir. Âhiret diyarı sadece düşünme (*hatır*) ile âlemden âlemin oluşmasını gerektirir. Himmet, irade, temenni ve şehvet, bütün bunlar duyulur şeylerdir, o itibarla âhiret sürekli âlemden yaratılma hâlinde devam eder. Cennet ehli cennette bir şey istedikleri zaman ona "Ol" derler, o şey oluverir. Herhangi bir şeyi vehmettiklerinde ya da akıllarının ucundan geçirdiklerinde o şey derhâl ellerinin arasında, gözlerinin önünde oluverir. Âhirette bu herkes için söz konusudur ve amaçların elde edilmesinden başka bir şey değildir. Bu, herkes için, himmet ile fiilin gerçekleşmesi hadisesidir. Bu dünya da ise bu durum nadirdir, sıra dışıdır.

Eğer "Cennetteki cinsel ilişkiden ürün (çocuk) ortaya çıkar mı?" diye sorarsan şöyle deriz: Evet, çünkü çocuk doğumunda kemalin tam da kendisi vardır. O ilişkinin bir ürünü vardır ve bu kaçınılmazdır. Cennetteki çocuğun doğumu cinsel ilişkinin tamamlanmasının ardından kadından çıkan bir nefesten ibarettir ve çocuk doğar. Nitekim bu dünyada boşalma nasıl bir tür su ise orada da bir tür esintidir. Bu esinti cinsel ilişki tamamlanır tamamlanmaz

iki çiftin suretinde bir çocuk olarak ortaya çıkar. Cennet ehlinden bir kısmı bunu görürken bir kısmı görmez. Çünkü işin şehadet tarafı vardır, gayb tarafı vardır. Müşahede eden işin şehadet, etmeyip gaip olan için gayptır. Cennette hüküm şudur: Şehvetinin kendisinin ortaya çıkması, şehvet nesnesinin doğrudan ortaya çıkmasıdır. Bu o kadar ani ve hızlıdır ki, şevhetin hâsıl olması ile şehvet nesnesinin ortaya çıkışı arasında bir zaman birimi kadar dahi gecikme olsa, sanki arada bütün dünya müddeti geçmiş kadar acı ve elem verici olur. Oysa şehvet nesnesinin şehvetten sonra olması kaçınılmazdır, dolayısıyla da acı ve elem kaçınılmazdır. Şehvet nesnesi elde edildiği zaman ondan alınan en büyük lezzet işte bu elemin savılmasıdır.

Tahkik

Bu konuda Bakara sûresinin 29. âyetinin tefsirine bakınız.

وَتِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (٧٢)

72. Ve kendilerine: Siz, orada ebedî kalacaksınız, işte yaptıklarınıza karşılık size miras verilen cennet budur. Denilir.

Bu konuda A'râf sûresinin 43. âyetinin tefsirine bakınız.

لَكُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ كَثِيرَةٌ مِنْهَا تَأْكُلُونَ (٧٣) إِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِي عَذَابِ جَهَنَّمَ خَالِدُونَ (٧٤)

73. Orada sizin için bol bol meyveler vardır, onlardan yersiniz, denilir.
74. Şüphesiz suçlular cehennem azabında devamlı kalacaklardır.

Bazı yerlerde Hak Teâlâ azap kelimesini "elim" (acı verici) kelimesi ile nitelemeyip yalın kullanmış ve "cehennem azabı" demiştir ki cehennem azabının elemi, acısı geçtikten sonra bile o yine azap olarak isimlendirilir.

لَا يُفَتَّرُ عَنْهُمْ وَهُمْ فِيهِ مُبْلِسُونَ (٧٥)

75. Azapları hafifletilmeyecektir. Onlar azap içinde kurtuluştan ümit kesmişlerdir.

[Azapları hafifletilmeyecektir], azap olması itibariyle hafifletilmeyecektir. [Onlar azap içinde kurtuluştan ümit kesmişlerdir], yani bu yerdeki arazi

saadetten uzaktırlar, çünkü *iblâs* (ümit kesmek) uzaklıkları nedeniyle sadece cehennem halkına mahsustur, bu nedenle ehli bu terimin yerli yerinde kullanıldığını görsün ve anlasın diye özellikle *iblâs* ifadesini kullanılmıştır. Çünkü bu kelime dilsel olarak cennetlikler hakkında değil, cehennemlikler hakkında kullanılır. Bu da onların ilâhî gazabı geçecek olan ilâhî rahmetin kendilerini kuşatmasından önce, azap ve suçlarının cezasını çekme zamanlarıdır.

وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلَٰكِن كَانُوا هُمُ الظَّالِمِينَ (٧٦) وَنَادَوْا يَا مَالِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ قَالَ
إِنَّكُم مَّاكِثُونَ (٧٧)

76. Biz onlara zulmetmedik, fakat onlar kendileri zalim kimselerdir. 77. "Ey Mâlik! Rabbin bizim işimizi bitirsin!" diye seslenirler. Mâlik de "Siz böyle kalacaksınız!" der.

Mâlik aleyhisselâm hapis olan bedbahtlık diyarının yöneticisidir, kendisine *Mâlik* ismi verilmiştir, çünkü "mâlik" demek "şiddetli" demektir. Nitekim kişi hamuru şiddetli bir şekilde yoğurduğu zaman "*melektü'l-acîne*" derler. Bu nedenle cehennem yöneticisine Mâlik denilmiştir. O, işbu yerin bu isimle en üst yöneticisidir, hazînidir, bunun sebebi ise onun bedbahtlık âlemi üzerinde göstereceği kahrı, kuvveti ve şiddetidir, böylelikle oradakilerin azap ve sıkıntısı daha da artar.

لَقَدْ جِئْنَاكُم بِالْحَقِّ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَكُمْ لِلْحَقِّ كَارِهُونَ (٧٨) أَمْ أَبْرَمُوا أَمْرًا فَإِنَّا مُبْرِمُونَ (٧٩)
أَمْ يَحْسَبُونَ أَنَّا لَا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُم بَلَىٰ وَرُسُلُنَا لَدَيْهِمْ يَكْتُبُونَ (٨٠) قُلْ إِن كَانَ
لِلرَّحْمَٰنِ وَلَدٌ فَأَنَا أَوَّلُ الْعَابِدِينَ (٨١) سُبْحَانَ رَبِّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا
يَصِفُونَ (٨٢) فَذَرْهُمْ يَخُوضُوا وَيَلْعَبُوا حَتَّىٰ يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي يُوعَدُونَ (٨٣) وَهُوَ الَّذِي
فِي السَّمَاءِ إِلَٰهٌ وَفِي الْأَرْضِ إِلَٰهٌ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ (٨٤)

78. Andolsun biz size hakkı getirdik, fakat çoğunuz haktan hoşlanmıyorsunuz. 79. Yoksa bir işe kesin karar mı verdiler? Doğrusu biz de kararlıyız! 80. Yoksa onlar, bizim kendilerinin sırlarını ve gizli konuşmalarını işitmediğimizi mi sanıyorlar? Hayır, öyle değil; yanlarındaki elçilerimiz (hafaza melekleri de) yazmaktadırlar. 81. De ki: "Eğer Rahmân'ın bir çocuğu olsaydı, elbette ben ona kulluk edenlerin ilki olurdum!" 82. Göklerin ve yerin rabbi, Arş'ın da Rabbi olan Allah onların vasıflandırmalarından yücedir, münezzehtir. 83. Sen bırak onları, kendilerine söz ve-

rilen günlerine kavuşuncaya kadar bâtıla dalsınlar, oynaya dursunlar.
84. Gökteki ilâh da yerdeki ilâh da O'dur. O, hakîmdir, her şeyi bilendir.

Burada *hüviyyet*i ("O" ismini) kullanmış, göklerde oraya mahsus ulûhiyetin, yerlerde de oraya ait ilâhlığın zuhurunu ifade etmek için "O" ismini zikretmiştir. Âdem aleyhisselâm bu ismin naibi/vekilidir, bu isim onun (Âdem aleyhisselâmın) bâtınıdır. Halifeliğinin söz konusu olacağı yeryüzüne mahsus ilâhî isimlerin tesirlerinin ilmini Âdem aleyhisselâma öğreten bu isimdir. Nitekim kâinatta her bir ilâhî ismin kendisine mahsusu bir fiili bulunmaktadır.

[O, hakîmdir, her şeyi bilendir]: Hikmet tertip ilmini sağlayan ve her şeye hakkını veren, her şeyi yerli yerine koyan bir makamdır. Mümkünler âleminde tertip onların hikmet sahibinin hikmetinde sübûtu esnasında mevcuttur, çünkü mümküne izafe edilen hiçbir mümkün yoktur ki onun bir başka mümküne de izafe edilmesi mümkün olmasın. Ancak hikmet o şeyin zamanı, hâli ve sübûtu itibariyle (başka şeylere değil de tam o şeye) izafe edilmesini gerektirir. İşte sadece Hak Teâlâ'nın bildiği ve başka bir varlığın bilmediği hikmet ilmi budur. Mümkünlerin aynlarında onlar henüz daha var olmadan önce mevcut olan tertip işbu ilim ile zuhur etmiş, hikmet sahibi Allah Teâlâ'nın verdiği tertibe göre ilâhî isimler onlar üzerinde zuhur etmiştir. Hikmet mümkün varlığında, aksi durumda olmasının mümkün olmadığı tertibi ona verir. Tertip ise âlemde işlerin nasıllığını belirler. Âlemde şeyler hikmet sahibi Allah Teâlâ'nın hikmetinin tertibi olan sübût üzeredir. Hikmetin yapıp etme yönü vardır, ancak ilmin bu yönü yoktur. Çünkü ilim mâluma tâbidir. Hikmet bir konuda o şeyin şöyle ya da böyle olmasında dair hüküm vaz eder.

[O, hakîmdir, her şeyi bilendir], verme ve men etme konusunda hikmet sahibidir, her şeyi bilir. Nitekim Allah Teâlâ ancak bir hikmete göre men eder ve ancak bir hikmete göre verir, her şeyi ve tabiatıyla verilecek ya da men edilecek o şeyin konumunu da bilen O'dur.

وَتَبَارَكَ الَّذِى لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَعِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَإِلَيْهِ
تُرْجَعُونَ (٨٥) وَلَا يَمْلِكُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الشَّفَاعَةَ إِلَّا مَنْ شَهِدَ بِالْحَقِّ وَهُمْ
يَعْلَمُونَ (٨٦) وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَهُمْ لَيَقُولُنَّ اللّٰهُ فَأَنَّى يُؤْفَكُونَ (٨٧) وَقِيلِهِ يَا رَبِّ إِنَّ
هَؤُلَاءِ قَوْمٌ لَا يُؤْمِنُونَ (٨٨) فَاصْفَحْ عَنْهُمْ وَقُلْ سَلَامٌ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ (٨٩)

85. Göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan her şeyin mülkü kendisine ait olan Allah ne yücedir! Kıyamet saatini bilmek de O'na mahsustur.

Siz O'na döndürüleceksiniz.86 . Allah'ı bırakıp da taptıkları putlar, şefaat edemezler. Ancak bilerek hakka şahitlik edenler bunun dışındadır. 87. Andolsun onlara kendilerini kimin yarattığını sorsan elbette "Allah" derler. O hâlde nasıl çeviriliyorlar? 88-89. "Ey Rabbim! Bunlar, iman etmeyen bir kavimdir." demesine karşı Allah, "Şimdilik sen onlardan yüz çevir ve size selam olsun de. Yakında bilecekler!" buyurdu.

Bu, müşrikler hakkında Allah Teâlâ'nın şahitliğidir. Çok ilginç bir dikkat çekmedir. Onlar orada ulûhiyetten başka bir şey hatırlamazlar, şahısları tanımaz, hatırlamazlar, ancak Allah onlardan özür kabul etmez ve şöyle buyurur: [O hâlde nasıl çeviriliyorlar?]

DUHÂN SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

Bu sûreye bu ismin verilmesinin sebebi içerisinde "Göğün apaçık bir duman (*duhân*) ile geldiği günü gözetle" âyetinin yer almasıdır. Bu Hazreti Peygamber aleyhisselâm ile (Yahudi kâhini) İbn Sayyâd arasındaki hadiseye konu olan sûredir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm bu sûreyi (aklında tutarak ya da bir kâğıtta yazılı olarak) gizlemiş ve (geleceği bildiğini iddia eden) İbn Sayyâd'a bunun ne olduğunu sormuş, o da *ed-duh* demiştir. *ed-Duh* bir lehçede *duhân* ile aynı kelimedir. Böylece Hazreti Peygamber aleyhisselâmın gizlediği şeyi bilmiş, o da ona "Kes sesini, haddini aşamazsın!"[19] buyurmuştur. Yani "Bunu biliyor olman seni Allah'ın ehliyetli kıldığı şeyin dışına, ötesine çıkarmaz" demiştir. Bir başka rivayette "Haddini aşmadın."[20] ifadesi geçer, yani "Senin için gizlemiş olduğum şeyi idrak edip bilmiş olmakla haddini aşmadın." anlamına gelir. Zira Hazreti Peygamber aleyhisselâm bu şahsı Allah'ın vahyine dair (Allah'ın vahyinden hareketle) gizlediği bir şey hakkında sınamamıştı. Eğer bu vahiyle olsaydı, o zaman İbn Sayyâd onu bulamaz, bilemez-

---

19. Buhârî, Kader, 14.
20. Abdurrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, thk. Habîburrahmân el-A'zamî (Beyrut: el-Meclisü'l-İlmî, 1403/1983), XI, 389.

di. Çünkü Allah, emrettiği şeyin ardından onu teyit edicidir. Aksine Hazreti Peygamber aleyhisselâmın bu sözü tıpkı hurma ağaçlarının aşılanması konusundaki sözü gibidir (kendi tasarrufudur.) gizlediği şey İbn Sayyâd tarafından bilinince bu durum Allah tarafından ona bir tür edep öğretme fiili olmuştur ki bunun amacı da onun için murakabe makamını muhafaza etmektir. Böylelikle o, (bu murakabe makamından dolayı) sadece müşahede ile konuşur. Zira hâl karinesi ile bilinir ki Hazreti Peygamber aleyhisselâm bu zâttan bir şey gizleyip bilmesini isterken onu âciz bırakmak istemiş, ancak Allah bunun böyle olmasını istememiştir. Bu nedenle Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Muhakkak ki beni Allah edeplendirdi ve edebimi çok güzel hâle getirdi." buyurmuştur. Eğer Hazreti Peygamber aleyhisselâm orada hazır bulunanlara, İbn Sayyâd'a gizlediği bir şeyi sormaktaki amacını açıklamış olsaydı, orada bulunanlardan bir kısmı dinden dönerdi, ancak Allah onu böyle bir söz söylemekten muhafaza buyurdu ve İbn Sayyâd'ın bu gizli işi bilmesi onu kâhin olarak bilinmenin ötesine geçirmedi. Nitekim orada hazır bulunanlar kahinliğin ne olduğunu ve kahinlerin yaptıklarını bilen kimselerdi, hele de Arap yarımadası, Hicaz ve Yemen halkı bunları çok iyi bilirdi. Bu yüzden de İbn Sayyâd'ın bu bilgiyi bilmesi onu kâhin olarak sahip olduğu konumun ötesine taşımadı.

حمٓ (١) وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ (٢) إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِى لَيْلَةٍ مُبَارَكَةٍ إِنَّا كُنَّا مُنْذِرِينَ (٣)

1. Hâ, Mîm.2 . Apaçık olan Kitâb'a andolsun ki, 3. biz onu mübârek bir gecede indirdik. Şüphesiz biz insanları uyarmaktayız.

Önce çoğul ile, yani "her şey" ile başlamıştır. Bil ki Allah Teâlâ kitabı Kadir gecesi olan şâban ayının on beşinci gecesinde Furkan olarak, ramazan ayında ise Kur'ân olarak indirmiş, bu iki indirmede de onu dünya semasında inzal buyurmuş, ardından oradan yirmi üç senelik bir süre içerisinde ayetler ve sûreler olarak parçalar hâlinde indirmiştir. Bunun amacı menzillerin bilinmesi ve mertebelerin ayan beyan anlaşılmasıdır. Şâban ayınca yeryüzüne inişi itibariyle Furkan olarak okunur, ramazan ayında inişi itibariyle ise Kur'ân olarak okunur. Bu âyette ifade edilen "mübarek gece", şâban ayının ortasındaki geceye denk gelen Kadir gecesidir ki o gece ecellerin takdirine tahsis edilmiştir. Daha önce "Sana vahyedilmesi tamamlanmadan önce Kur'ân'ı okumakta acele etme" (Tâ Hâ, 20/114) âyetinin tefsirinde de açıklamış olduğumuz üzere vahiy iki türlüdür: İlki Kur'ân vahyi, ikincisi de Furkan vahyidir. İşte Allah Teâlâ burada [biz onu mübârek bir gecede indirdik] ifadesiyle buna işaret buyurmaktadır. Zira Kur'ân'ın "bir kısmını" dememiş, [dolayısıyla "hepsini" demiştir] ardından da şöyle buyurmuştur:

فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ (٤)

4. Her hikmetli işe o gecede tefrik edilir (hükme bağlanıp ayrıştırılır).

İşte bu Furkan (ayrıştırma) vahyidir, emir o gecede tek bir ayn olarak iner, sonra gerekli tafsilatlara göre ayrılır. Bu tıpkı sözün söz olması bakımından tek olduğunu, ama ardından konuşanın içinde bulunduğu durumlara göre konuşmacının onu haber, bilgi edinme, onay, tehdit, emir, yasak ve benzeri söz şekillerine ayrıştırdığını, ama sözün aslında bir olduğunu söylemen gibidir. Bu itibarla Hak Teâlâ'nın [Her hikmetli işe o gecede tefrik edilir (hükme bağlanıp ayrıştırılır)] ifadesinde "hikmetli" den maksat muhkem olan iştir. Böylece bir sonraki tevhidde, ilâhî elçilerin getirdiği ve ilâhî kitapların söylediği hikmetler zuhur eder ki bu hem hususi hem umumi olarak Allah'ın bütün kullarına rahmet içindir. Her bir varlık onu idrak eder. Ancak her varlık onun nereden sudur ettiğini bilemez. Dolayısıyla bunun hükmü herkes için geçerli, ama ilmi hususidir. Çünkü varlıkların istidat kabiliyetleri farklı farklıdır.

İşaret

[Biz onu mübârek bir gecede indirdik], [Her hikmetli işe o gecede tefrik edilir (hükme bağlanıp ayrıştırılır)]; varlıklılara, tahkik/hakikat ehline ve ibret alan kimselere dağıtılır. Zira bu kimseler nezdinde fethin (keşfin) büyüğü, kula Kur'ân nüshasının insan âleminde keşfedilmesidir. Bu itibarla Allah Teâlâ'nın "Biz onu kadir gecesinde indirdik." âyeti ile [Biz onu mübârek bir gecede indirdik] âyeti birlikte düşünülür, zâhirine göre tefsir edildiğinde "mübarek gece" ifadesinden kadir gecesinin kastedildiği anlaşılır. Ancak bu kimseler (yani varlıklılar, tahkik/hakikat ehli ve ibret alan kimseler) nezdinde bu gece, tezkiye ve tasfiye olmuş (arınıp saf hâle gelmiş) hâliyle müminin kalbidir. Bu nedenle Hak Teâlâ [Her hikmetli işe o gecede tefrik edilir (hükme bağlanıp ayrıştırılır)] buyurmaktadır. Bunun itibari olarak aksi hâli, Kur'ân'ın kendisine toplu olarak indirildiği dünya semasındadır, böylece o (ilâhî vahiy) muhatapların durumuna göre Furkan hâline gelir. Zira peygamberler ve onların mirasını sürdüren kimseler gibi insan-ı kâmil zât, hakikatte Kur'ân-ı Azîz'in ta kendisidir, kendi nefsinin makamından var edicisinin makamına nüzul eder ki işte bu mübarek gecedir. Bunun mübarek gece olmasının sebebi gayb olmasıdır. Dünya seması ise ona en yakın olan en kızıl izzet perdesidir. Sonra orada Furkan hâline getirilir ve ilâhî hakikatlere göre parça

parça indirilir. Zira ilâhî hakikatler farklı hükümler verir, bu nedenle farklılaşma olur. Dolayısıyla onun kalbine rabbinden parça parça inmeye devam eder ve nihayet orada hepsi inip toplanmış olur, böylece perdeyi ardında bırakır. Perdeyi ardında bırakınca *eyniyyet* (mekân) ve *kevn*den (oluştan) geçer, gaybtan gayb olur. İndirilen Kur'ân, tıpkı Allah'ın onu Hak olarak isimlendirdiği gibi, Hak'tır. Her bir Hakk'ın hakikati vardır. Kur'ân'ın hakikati insandır. Nitekim Hazreti Âişe'ye (radiyallâhu anhâ) Hazreti Peygamber aleyhisselâmın ahlâkı sorulduğunda "Onun ahlâkı Kur'ân idi." demiştir. Âlimler Hazreti Âişe'nin bu söz ile Hak Teâlâ'nın "Muhakkak ki sen muazzam bir ahlâk üzeresin." (Kalem, 68/4) âyetini kastettiğini söylerler.

أَمْرًا مِنْ عِنْدِنَا إِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ (٥) رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (٦) رَبِّ
السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا إِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ (٧) لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ رَبُّكُمْ
وَرَبُّ آبَائِكُمُ الْأَوَّلِينَ (٨)

5-6. Katımızdan bir emirle. Çünkü biz, rabbinin bir rahmeti olarak peygamberler göndermekteyiz. O işitendir, bilendir. 7. Eğer kesin olarak inanıyorsanız (bilin ki Allah), göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunanların rabbidir. 8. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Hayat verir, öldürür. O, sizin de rabbiniz, önceki atalarınızın da rabbidir.

Kur'ân'daki otuz birinci tevhid

Bu tevhid bereket tevhididir, çünkü Kur'ân-ı Kerîm'in mübarek bir gecede indirilmiş olduğunu beyan eden bir sûrede yer almaktadır. Her kim Allah Teâlâ'yı bereket tevhidi olan bu mübarek tevhid ile birlerse, Allah'ın nurunun *mişkât*e (kandil hücresine) benzetilmesinin sırrını ve bu benzetmedeki cam fanusun (*zücâce*) ne anlama geldiğini öğrenir. Bu tevhid ecellerle ilgili hususi ve mübarek bir geceden söz edilen bir sûrede yer alıyor olduğu için bu tevhidin sıfatı, O'nun hayat veren ve öldüren olduğudur.

بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ يَلْعَبُونَ (٩) فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ (١٠)
يَغْشَى النَّاسَ هَذَا عَذَابٌ أَلِيمٌ (١١) رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ
(١٢) أَنَّى لَهُمُ الذِّكْرَى وَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مُبِينٌ (١٣) ثُمَّ تَوَلَّوْا عَنْهُ وَقَالُوا
مُعَلَّمٌ مَجْنُونٌ (١٤) إِنَّا كَاشِفُو الْعَذَابِ قَلِيلًا إِنَّكُمْ عَائِدُونَ (١٥) يَوْمَ نَبْطِشُ

الْبَطْشَةَ الْكُبْرَى إِنَّا مُنْتَقِمُونَ (١٦) وَلَقَدْ فَتَنَّا قَبْلَهُمْ قَوْمَ فِرْعَوْنَ وَجَاءَهُمْ
رَسُولٌ كَرِيمٌ (١٧) أَنْ أَدُّوا إِلَيَّ عِبَادَ اللَّهِ إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ (١٨) وَأَنْ لَا
تَعْلُوا عَلَى اللَّهِ إِنِّي آتِيكُمْ بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ (١٩)

9. Fakat onlar, şüphe içinde eğlenip duruyorlar. 10. Göğün açık bir duman getireceği günü bekle. 11. (O duman) insanları bürür. Bu, elem dolu bir azaptır. 12. İnsanlar, "Rabbimiz! Bu azabı bizden kaldır, çünkü biz artık inanıyoruz" derler. 13. Nerede onlarda öğüt almak? Oysa kendilerine (gerçeği) açıklayan bir peygamber gelmişti. 14. Sonra ondan yüz çevirdiler ve "Bu bir öğretilmiş, bu bir deli!" dediler. 15. Biz bu azabı kısa bir süre kaldıracağız, siz de yine eski hâlinize döneceksiniz. 16. Onları o en şiddetli yakalayışla yakalayacağımız günü hatırla. Şüphesiz biz öcümüzü alırız. 17. Andolsun, onlardan önce Firavun kavmini sınamıştık. Onlara değerli bir peygamber (Mûsâ) gelmişti. 18. O, şöyle demişti: "Allah'ın kullarını (esaret altındaki İsrailoğullarını) bana teslim edin. Çünkü ben güvenilir bir peygamberim. 19. Allah'a karşı ululuk taslamayın. Çünkü ben size apaçık bir delil (mucize) getiriyorum."

Mucizeleri göstermek ve onlarla ilâhî emir konusunda inkârcılara karşı meydan okuma hususunda tahakküm ve tasarrufun kendisi resûllere aittir, çünkü onlar kendilerinin Allah'ın resûlleri olduğuna delâlet eden delillerle gönderilmişlerdir. Onlar belirli bir kasıtla değil, hâl ile, kendilerinin seçkin kılınmış hayırlı kimseler oldukları konusunda haberdar edilmişlerdir.

وَإِنِّي عُذْتُ بِرَبِّي وَرَبِّكُمْ أَنْ تَرْجُمُونِ (٢٠) وَإِنْ لَمْ تُؤْمِنُوا لِي فَاعْتَزِلُونِ (٢١) فَدَعَا رَبَّهُ
أَنَّ هَؤُلَاءِ قَوْمٌ مُجْرِمُونَ (٢٢) فَأَسْرِ بِعِبَادِي لَيْلًا إِنَّكُمْ مُتَّبَعُونَ (٢٣) وَاتْرُكِ الْبَحْرَ رَهْوًا
إِنَّهُمْ جُنْدٌ مُغْرَقُونَ (٢٤) كَمْ تَرَكُوا مِنْ جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ (٢٥) وَزُرُوعٍ وَمَقَامٍ كَرِيمٍ (٢٦) وَنَعْمَةٍ
كَانُوا فِيهَا فَاكِهِينَ (٢٧) كَذَلِكَ وَأَوْرَثْنَاهَا قَوْمًا آخَرِينَ (٢٨) فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ السَّمَاءُ
وَالْأَرْضُ وَمَا كَانُوا مُنْظَرِينَ (٢٩)

20. "Şüphesiz ki ben, beni taşlamanızdan, benim de rabbim, sizin de rabbiniz olan Allah'a sığındım. 21. Bana inanmadınızsa benden uzak durun." 22. Sonra Mûsâ, rabbine, "Bunlar günahkâr bir toplumdur." diye seslendi. 23. Allah da şöyle dedi: "O hâlde kullarımı geceleyin yola çıkar, çünkü takip edileceksiniz. 24. Denizi açık hâlde bırak. Çünkü onlar boğu-

lacak bir ordudur. 25. Onlar geride nice bahçeler, nice pınarlar bıraktılar. 26. Nice ekinler, nice güzel konaklar! 27. Zevk ve sefasını sürdükleri nice nimetler! 28. İşte böyle! Onları başka bir topluma miras bıraktık. 29. Gök ve yer onların ardından ağlamadı; onlara mühlet de verilmedi."

Hak Teâlâ Allah katında gazaba maruz kalmış bir hâlde ölen kimse hakkında [Gök ve yer onların ardından ağlamadı] buyuruyor ve böylece gök ve yeri ehlullahın (Allah ehli zâtların) ölümlerine ağlamakla nitelendiriyor.

وَلَقَدْ نَجَّيْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنَ الْعَذَابِ الْمُهِينِ (٣٠) مِنْ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ كَانَ عَالِيًا مِنَ
الْمُسْرِفِينَ (١٣) وَلَقَدِ اخْتَرْنَاهُمْ عَلَى عِلْمٍ عَلَى الْعَالَمِينَ (٣٢)

30-31. Andolsun, İsrailoğullarını o alçaltıcı azaptan; Firavun'dan kurtardık. Çünkü o, haddi aşanlardan bir zorba idi. 32. Andolsun, onları, bir bilgi üzerine (dönemlerinde) âlemlere üstün kıldık.

Herhangi bir konuda ezelî ilmin bulunuyor olması, ondan başkasının gerçekleşmesine mâni değildir. Bu, kapatılması gereken çok devasa bir kapıdır, çünkü ilimde iyice yer edinmiş olan ârif zâtlardan başkasını helâk edecek bir husustur. Zira bu husus kader ile ilgilidir.

وَآتَيْنَاهُمْ مِنَ الْآيَاتِ مَا فِيهِ بَلَاءٌ مُبِينٌ (٣٣) إِنَّ هَؤُلَاءِ لَيَقُولُونَ (٣٤) إِنْ هِيَ إِلَّا مَوْتَتُنَا
الْأُولَى وَمَا نَحْنُ بِمُنْشَرِينَ (٣٥) فَأْتُوا بِآبَائِنَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (٣٦) أَهُمْ خَيْرٌ أَمْ قَوْمُ
تُبَّعٍ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ أَهْلَكْنَاهُمْ إِنَّهُمْ كَانُوا مُجْرِمِينَ (٣٧) وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ
وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ (٣٨)

33. Onlara, içinde açık bir imtihan bulunan mûcizeler verdik. 34-35. Bunlar (müşrikler) diyorlar ki: "İlk ölümümüzden başka bir ölüm yoktur. Biz diriltilecek değiliz. 36. Eğer doğru söyleyenler iseniz atalarımızı getirin. 37. Bunlar mı daha hayırlı, yoksa Tübba' kavmi ile onlardan öncekiler mi? Onları helâk ettik. Çünkü onlar suçlu kimselerdi. 38. Biz, gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları, eğlenmek için yaratmadık.

Bu husus Hak Teâlâ'nın "Yoksa sizleri boş yere yaratmış olduğumuzu ve bize döndürülmeyeceğinizi mi sandınız?" (Mü'minûn, 23/115) âyetinde ifade ettiği husustur.

مَا خَلَقْنَاهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (٣٩)

39. Biz onları ancak hak ile yarattık. Ama onların çoğu bilmiyorlar.

Birinci vecih

Hak Teâlâ göklerin, yerin ve bu ikisinin arasındakilerin yaratılışı hakkında, bunları sadece hak ile yarattığını, yani bunların yaratılışının sadece kendi yüceler yücesi zâtına ait olduğunu söylemektedir. Zira bir başka âyetinde "O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur." (İsrâ, 17/44) Buyurur. Bu itibarla âlemin yaratılışı sadece O'na aittir. Yani âyette geçen "*bi'l-hakki*" (hak ile) ifadesindeki "*bi*" (ile) edatı aslında "*li*" (için) anlamına gelir. Dolayısıyla anlam, "Gökleri ve yeri ancak Hak için yarattık." şeklindedir.

Birinci vecih

[Biz onları ancak hak ile yarattık] kendisi ile yaratılışın gerçekleştirildiği "hak", Rahmân'ın nefesidir ki o da "amâ"dır. O ihtiva ettiği şeylerin varlığının kendisinden ardı ardına tabakalar ve aynlar hâlinde hikmete uygun bir tertip üzere çıktığı bir zarf gibidir.

إِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ مِيقَاتُهُمْ أَجْمَعِينَ (٤٠) يَوْمَ لَا يُغْنِي مَوْلًى عَنْ مَوْلًى شَيْئًا وَلَا هُمْ
يُنْصَرُونَ (٤١) إِلَّا مَنْ رَحِمَ اللَّهُ إِنَّهُ هُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ (٤٢) إِنَّ شَجَرَتَ الزَّقُّومِ (٤٣)
طَعَامُ الْأَثِيمِ (٤٤) كَالْمُهْلِ يَغْلِي فِي الْبُطُونِ (٤٥) كَغَلْيِ الْحَمِيمِ (٤٦) خُذُوهُ فَاعْتِلُوهُ
إِلَىٰ سَوَاءِ الْجَحِيمِ (٤٧) ثُمَّ صُبُّوا فَوْقَ رَأْسِهِ مِنْ عَذَابِ الْحَمِيمِ (٤٨) ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ
الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ (٤٩)

40. Şüphesiz, hüküm günü, hepsinin bir arada buluşacağı zamandır. 41. O gün dostun dosta hiçbir faydası olmaz. Kendilerine yardım da edilmez. 42. Yalnız, Allah'ın yardım ettiği kimseler bunların dışındadır. Şüphesiz O, mutlak güç sahibidir, çok merhamet edendir. 43-44. Şüphesiz, zakkum ağacı, günahkârların yemeğidir. 45-46. O, maden eriyiği gibidir. Kaynar suyun kaynaması gibi karınlarda kaynar. 47. (Allah, görevli meleklere şöyle der:) "Tutun onu, cehennemin ortasına sürükleyin.

48. Sonra başının üstüne kaynar su azabından dökün. 49. (Deyin ki:) Tat bakalım! Hani sen güçlüydün, şerefliydin?"

[Hani sen güçlüydün]: Burada kullanılan *azîz* kelimesi, "kendi döneminde korunaklı, kuvvetli idin" anlamına gelir.

[Şerefliydin], ailen ve kavmin arasında değerliydin, üstündün. Bu ifade onunla alay değildir, çünkü o gerçekten kavmi içinde bu isimlerle anılıyordu. Diğer taraftan bu ifade onunla alay mahiyetindedir, çünkü kendisi zillet içinde, hürmet ve saygınlığını yitirmiş bir hâlde iken bu ifade ona söylenmiştir. Hak Teâlâ onu böylesine zelil ve hakir iken, salt kınama üslubuyla bu şekilde nitelemiştir. Zira bu durumda o doğup büyüdüğü vatanından, kulluk vatanından ayrılıp garip düşmüştür. Vatanından ayrılıp garip düşen kimseye bu gurbet hâlinde iken ilâhî isimlerle nitelenmek yasaktır, bu durumdaki kişi bu isimlerle nitelenmekten mahrumdur. Bu itibarla Hak Teâlâ [Tat bakalım! Hani sen güçlüydün, şerefliydin?] buyurmuştur. Yani kendi iddiasında böyleydi, ancak vatanından ayrılıp garip düştü, bu yüzden de artık salt iddia, asılsız iddia sahibidir. Dünyada izzetin en üst mertebesine sahip olan kimsenin âhirette böylesi bir duruma düşmesi hâlinde ondan daha zelil kimse yoktur. Dünyadaki izzet ile kastım onun dünyada kral olması değil, kendisini izzet sahibi olarak görüyor olmasıdır. Zillet de böyledir. Zira Hak uğrunda dünyada zillet çeken kimseden daha aziz olanı yoktur âhirette. Yoksa işin dış görünüşünde ister kral olsun kişi ister başka bir şey, Hakk'ın kulunu zâhirde hangi makamda görevlendirmiş olduğunu hiçbir önemi yoktur. Asıl itibar edilecek olan, bu durumda kişinin kendi nefsindeki hâli, yani kendisini nasıl gördüğüdür. Nitekim bir kudsi hadiste Hak Teâlâ şöyle buyurur: "Kibriyâ benim ridamdır, azamet izarımdır. Bu ikisinden herhangi biri konusunda benimle çekişen (bana rakip/ortak olmaya kalkışan) kimseyi perişan ederim."[21] Eğer kullar içerisinde zorba (cebbâr), kibirli ve büyüklük taslayan kimselerin iddia ettikleri Kibriyâ, ceberrut, izzet ve azamet gerçekten onların kendi sıfatları olsaydı, o zaman Hak Teâlâ bu nedenle onları kınamaz ve de cezalandırmazdı.

إِنَّ هَذَا مَا كُنْتُمْ بِهِ تَمْتَرُونَ (٥٠) إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِى مَقَامٍ أَمِينٍ (٥١) فِى جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ
(٥٢) يَلْبَسُونَ مِنْ سُنْدُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ مُتَقَابِلِينَ (٥٣) كَذَلِكَ وَزَوَّجْنَاهُمْ بِحُورٍ عِينٍ (٥٤)

50. İşte bu, şüphelenip durduğunuz şeydir! 51. Allah'a karşı gelmekten sakınanlar ise güvenli bir yerdedirler. 52. Bahçelerde ve pınar başlarındadırlar. 53. İnce ipekten ve parlak atlastan elbiseler giyinerek karşılık-

21. Müslim, Birr 136; Ebû Dâvûd, Libâs 29.

lı otururlar. 54. İşte böylece onları iri siyah gözlü hurilerle evlendirmişizdir.

Nikahtan maksat lezzet olduğu ve cinsel ilişkide hâsıl olan lezzet ancak o yolla elde edilebilecek bir şey olduğu için Allah Teâlâ bizi cennette hurilerle evlendirir. Eğer, "Cennetteki evlilikte çocukların doğması söz konusu mudur, değil midir?" diye soracak olursan şöyle derim: Âhirette de insanların çocuk doğurmaları aynı şekilde devam eder. Orada insan evladı olan kadın ile insan evladı olan erkek arasındaki cinsel münasebetten evlatlar doğacağı gibi farklı iki cinsin birleşmesin, yani insanoğlu ile hurilerin birleşmesinde de evlatlar doğar. Bu huriler insan olmamakla beraber onları Allah Teâlâ cennette insan suretinde yaratmıştır. İşte onlarla insan arasındaki münasebetten çocuklar doğar. Onların evliliği ve cinsel münasebeti tek bir anda olur. Orada erkek, sahip olduğu bütün kadınlar ve hurilerle aynı anda, herhangi bir gecikme olmaksızın münasebet kurar ki bu durum oradaki cennet meyvelerinin sonsuz, kesintisiz, hemen ellerinin önünde, en güzel lezzette, tanımsız ve tarifsiz güzellikte olmasına benzer. Adam kadınlarına ya da hurilere yakınlaştığı zaman her seferinde ölçüsünü takdir edemeyeceği yeni bir şehvet ve lezzet bulur ki bunu dünyada bulacak olsun, lezzetin ve zevkin fazlalığından baygın düşer. Her defasında onun erkeklik uzvundan bir esinti eser ve kadının rahmi bu esintiyi alır, derhâl kadının rahminde çocuk tabii ve mücerret bir ruh olarak oluşur, iki cinsel ilişki arasındaki sürede çocuğun gelişimi tamamlanır. Kadından çıkan bir nefes ile suret almış çocuk olarak doğar. İşte farklı cinslerdeki ve aynı cinslerdeki varlıklar arasındaki münasebet neticesinde âhirette oluşacak ruhani doğum/çoğalma budur. Orada ebediyen iş bu minval üzere devam eder. Anne babalar orada bu ilişkiden sonra kendilerinden doğan evlatları görürler. Ancak o evlatların cennette duyusal nimetlerden nasibi olmadığı gibi manevi nimetlerin makamına da erişemezler. Onların nimeti berzah nimeti gibidir, rüya gören insanın rüyasında yaşadığı mutluluk gibidir. Bunun sebebi ise onların tabii yaratılışlarıdır. İnsan türü çoğalmaya devam eder, ancak bunun hükmü söylediğimiz gibidir. Ne var ki insanların ya da hurilerin nefes alışverişinden zuhur eden nefesler cinsel ilişkide çıkan nefes suretinde değildir, ondan sureti olmayan nefse benzemeyen şey çıkar ki keşif ehli bunu diğerinden ayırt eder. Bunu âhirette ancak, dünyada iken keşif ehli olan kimseler idrak edebilecektir. Cennette bu nikahtan üreyen bu yaratılışın (yaratılan çocuğun) sureti Allah'ı zikredenlerin nefeslerinin ya da meleklerin nefeslerinin suretidir yine bu suretler Allah Teâlâ'nın yarattığı amel suretleri gibidir ki bu hususlar Hazreti Peygamber aleyhisselâmdan gelen sahih haberlerle sabittir.

يَدْعُونَ فِيهَا بِكُلِّ فَاكِهَةٍ آمِنِينَ (٥٥) لَا يَذُوقُونَ فِيهَا الْمَوْتَ إِلَّا الْمَوْتَةَ الْأُولَى وَوَقَاهُمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ (٥٦)

55. Orada güven içinde her türlü meyveyi isterler. 56. Orada ilk ölümden başka bir ölüm tatmazlar. Allah, onları cehennem azabından korumuştur.

[Orada tatmazlar], yani cennette tatmazlar.

[İlk ölümden başka bir ölüm]: Burada ölüm kelimesi tekil kullanılmıştır. İlk ölüm ile kastedilen dünya hayatıdır, ancak Arapça ifadede başındaki harf-i cer hazfedilmiştir.

Bu âyet dünyada yaşayan her canlının ölümünden sonra ve diriliş gününe kadar geçen sürede hakiki ölümü olmadığına dair açık (başka bir yoruma kapalı) bir nas değildir. Ancak yine de bu âyet sayesinde, bu bölümün bir tür baygınlık gibi bir ölüm olduğu şeklindeki görüş kuvvet kazanır.

[Allah, onları cehennem azabından korumuştur]

İşaret

Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle buyurur: "Kim Allah ile mülaki olmayı (O'nunla karşılaşmayı) diler ve severse, Allah da onunla karşılaşmayı sever. Kim Allah ile mülaki olmaktan (O'nunla karşılaşmaktan) hoşnutluk duymazsa, Allah da onunla karşılaşmaktan hoşnutluk duymaz."[22]

Hazreti Peygamber aleyhisselâmın bu sözünden öğrenmekteyiz ki Allah ile karşılaşma ancak ölümle olur. Ölümün ne anlama geldiğini de biliyoruz, bu nedenle dünya hayatında onun bir an önce gelmesini istedik. Dolayısıyla hayatımız içerisinde her türlü tasarruf, hareket ve i919ademize son vererek bunlardan öldük (bunlar konusunda ölü gibi olduk.) Henüz sona ermemiş olan ve içinde bulunduğumuz, zâtlarımızın ve, uzuvlarımızın ve her bir parçamızın kendisi ile teşbihte bulunduğu şu hayatta ölüm bizde tezahür edince Allah ile karşılaşırız ve O'da bizimle mülaki olur. Bu durumda bizim, O'nunla mülaki olmayı sevenlerin hükmüne (zümresine) dâhil olmamız söz konusu olur. Avam tarafından ölüm olarak bilinen şey gelip de şu bedenin perdesi üzerimizden kalkınca, şu an içerisinde bulunduğumuz yakin hâlinde bir artış olmaz, du-

22. Müslim, Zikir 14-17.

rumumuz değişmez. Sadece ilk ölümü tadarız ki o da dünya hayatında zaten tatmış olduğumuzdur. Böylelikle rabbimiz bizi cehennem azabından korur.

فَضْلًا مِنْ رَبِّكَ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (٥٧)

57. Bunlar, rabbinden bir lütuf olarak verilmiştir. İşte bu büyük başarıdır.

Hazreti Ali (radiyallâhu anh) şöyle buyurmuştur: "Eğer aradan perde kalkacak olsaydı bile, yakînim (kesin imanım) şimdikinden daha da artmazdı."

İşte kim Allah'a bu şekilde rücu eder ve yaratılıştan gelen tabiatı ve imkânı icabı zorunlu olarak Allah'a rücu edişinin hissetmezse -çünkü bu dönüşü yaptığı zaman kendisini zaten hâlihazırda Allah'a dönmüş olarak bulacaktır- işte o kimse için ölüm sadece şu anlama gelecektir: Kişinin kendi nefsi Allah katında kendisi ile nefsin çekip çevirdiği bu bedenin tedbiri arasında bir perdedir, bu perde kalkınca kişi asli hâli üzere Allah ile kalır ve o beden aslına, yani ilk yaratıldığı esas olan toprağa rücu eder. Artık o sakini tarafından terk edilmiş bir evdir. Melek onu diriliş gününe kadar bir sadakat makamında yerleştirir, diriliş gününde de hâli hiç değişmemiş olur, zira artık o nefeslerin dünyasında değil, Hak ile birliktedir. Esas meskeni ve karargâhı olan cennette ve umumi mahşerde de durum budur.

فَإِنَّمَا يَسَّرْنَاهُ بِلِسَانِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ (٥٨) فَارْتَقِبْ إِنَّهُمْ مُرْتَقِبُونَ (٥٩)

58. (Ey Muhammed!) Biz Onu (Kur'ân'ı) senin dilinle kolaylaştırdık ki, düşünüp öğüt alsınlar. 59. Artık sen (onların başına gelecekleri) bekle; onlar da beklemektedirler.

CÂSİYE SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

حم (١) تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللّٰهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ (٢) إِنَّ فِى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ
لِلْمُؤْمِنِينَ (٣) وَفِى خَلْقِكُمْ وَمَا يَبُثُّ مِنْ دَابَّةٍ آيَاتٌ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ (٤) وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ
وَالنَّهَارِ وَمَا أَنْزَلَ اللّٰهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ رِزْقٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ
آيَاتٌ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ (٥)

1. Hâ, Mîm. 2. Kitâb'ın indirilişi, mutlak güç sahibi, hüküm ve hikmet sahibi Allah tarafındandır. 3. Şüphesiz, göklerde ve yerde, inananlar için nice deliller vardır. 4. Sizin yaratılışınızda ve Allah'ın (yeryüzüne) yaydığı her bir canlıda da kesin olarak inanan bir toplum için elbette nice deliller vardır. 5. Geceyle gündüzün birbiri ardınca gelişinde, Allah'ın gökten rızık indirip, onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltmesinde, rüzgârları evirip çevirmesinde aklını kullanan bir toplum için deliller vardır.

Harikuladelikler (alışılagelen işeyişin bozulması) umumdadır (avam içindir) oysa bu özelde alışılagelenin ta kendisidir, bu nedenle mucizeler avama dehşetli görünür, aklı başında insan ise alışılagelenin dışındakinden değil, alışılagelenden etkilenir. Bu nedenle Allah Teâlâ alışılagelen düzen ve işleyiş

hakkında [aklını kullanan bir toplum için deliller vardır] buyurur. Zira kâinatta olan her şeyde buna dair bir âyet, delil mevcuttur. Bunlar aklının kullanan bir toplum nezdinde, Allah Teâlâ'ya delâlet eden âyetlerin büyük çoğunluğunu teşkil eder. Akıllara "akıllar" isminin verilmesinin sebebi, onların tutup bağladığı kimselerin kusurlu olmasıdır. Zira akıl kelimesi "deve yuları" anlamına gelen *ikāl* kelimesinden türemiştir.[23] Dolayısıyla akıl, onu var edenin zinciridir. Şeriat ve keşif onun tarafından gönderilmiştir ki O Hak Teâlâ'dır. O hâlde mesut (cennetlik) kimse, kendisini şeriattan başka bir şeyin değil, şeriatın akledip zaptettiği kişidir. Avama bakarsanız, onlar için mucize alışılmışın dışında olandır, bu tür mucizeler avamı Allah'ı tâzim etmeye sevk eder. Seçkin (*havas*) kimseler nezdinde ise mucizeler hem alışılmış olan işleyiş, hem de alışılmışın dışındaki şeylerdir, âlemin bütünü onlar için apaçık âyetler, mucizelerdir.

تِلْكَ آيَاتُ اللّٰهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَ اللّٰهِ وَآيَاتِهِ يُؤْمِنُونَ (٦) وَيْلٌ لِكُلِّ
أَفَّاكٍ أَثِيمٍ (٧) يَسْمَعُ آيَاتِ اللّٰهِ تُتْلَى عَلَيْهِ ثُمَّ يُصِرُّ مُسْتَكْبِرًا كَأَنْ لَمْ يَسْمَعْهَا فَبَشِّرْهُ
بِعَذَابٍ أَلِيمٍ (٨) وَإِذَا عَلِمَ مِنْ آيَاتِنَا شَيْئًا اتَّخَذَهَا هُزُوًا أُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ (٩)
مِنْ وَرَائِهِمْ جَهَنَّمُ وَلَا يُغْنِي عَنْهُمْ مَا كَسَبُوا شَيْئًا وَلَا مَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ أَوْلِيَاءَ
وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ (١٠) هَذَا هُدًى وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ لَهُمْ عَذَابٌ مِنْ رِجْزٍ أَلِيمٌ
(١١) اللّٰهُ الَّذِي سَخَّرَ لَكُمُ الْبَحْرَ لِتَجْرِيَ الْفُلْكُ فِيهِ بِأَمْرِهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ
تَشْكُرُونَ (١٢) وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ
لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ (١٣)

6. İşte bunlar, Allah'ın âyetleridir. Onları sana gerçek olarak okuyoruz. Artık Allah'tan ve O'nun âyetlerinden sonra hangi söze inanacaklar? 7. Her günahkâr yalancının vay hâline! 8. Kendisine Allah'ın âyetlerinin okunduğunu işitir de, sonra büyüklük taslayarak sanki onları hiç duymamış gibi direnir. İşte onu elem dolu bir azap ile müjdele! 9. Âyetlerimizden bir şey öğrenince onu alaya alır. Onlar için alçaltıcı bir azap vardır! 10. Arkalarında da cehennem vardır. Dünyada kazandıkları ve Allah'tan başka edindikleri dostlar onlara hiçbir fayda vermez. Onlar için elbette büyük bir azap vardır. 11. İşte bu (Kur'ân) bir hidayettir. Rablerinin âyetlerini inkâr edenlere ise elem dolu çok kötü bir azap vardır.

---

23. Ve insanı tutan, alıkoyan, zapteden şey anlamına gelir. (çn)

12. Allah, içinde gemilerin, emriyle akıp gitmesi, O'nun lütfunu aramanız ve şükretmeniz için denizi sizin hizmetinize verendir. 13. Göklerdeki ve yerdeki her şeyi kendi katından sizin hizmetinize verendir. Elbette bunda düşünen bir toplum için deliller vardır.

[Göklerdeki ve yerdeki her şeyi kendi katından sizin hizmetinize verendir]: Yani melek, yıldız, bulut, yerdeki hayvan dâhil bütün mahlûkatın tamamını sizin için yaratmış, emrinize vermiştir.

Âlemden maksat insan-ı kâmil olduğu için, âleme tabii yaratılış itibariyle insan-ı kâmile benzeyen insan-ı hayvan da dâhildir. Bu itibarla Hak Teâlâ [Göklerdeki ve yerdeki her şeyi kendi katından sizin hizmetinize verendir] buyurmuştur. Yani yeryüzünde halife olan insan-ı kâmil için verendir. Yerde ve gökte bütün mele-i a'lâ onunla meşguldür. Allah Teâlâ yerde ve gökte bulunan bütün varlıklara, vekil halife olarak yaratılmış olan bu insan-ı kâmilin hak ettiği şey üzerinde nazar etmelerini emretmiş, göklerde ve yerde ne varsa hepsini onun emrine âmâde kılmış, hatta kâmilliği açısından olmasa da tamamlığı açısından kendisine "insan" denen diğer varlıkları da onun emrine vermiştir. İnsan-ı kâmil ile isimde ortak olan bu tür, kemale ermediği üzere, kâmil insanın emrine âmâde olan varlıklar kapsamındadır. O da insan-ı kâmil kadar âleme muhtaçtır, zira onun kendi emrine âmâde kılınmış olduğunu görür ve anlar ki eğer içinde bulunduğu ihtiyaç hâli, emrine verilmiş şeylere olan ihtiyacı olmasaydı o zaman o varlıklar kendi emrine verilmezdir. O zaman da âlemin kendisine olan ihtiyacından ziyade kendisinin âleme muhtaç olduğunu anlar. İşte buradan bilinir ki Allah Teâlâ mahlûkatı kendisi için değil, yine mahlûkat için yaratmıştır. Zira faydalar yaratılmış varlıklardan yine yaratılmış varlıklara döner. Allah ise faydaları yaratan, fayda verendir. Sadece bizi kendisi için yaratmıştır. Kendisi için yaratmıştır ki O'na kulluk edelim. Bu, "Onun kulu olduğumuzu bilelim." anlamına gelir. Zira bizler yok iken bunu bilemezdik, zira o durumda bunu bilecek olan varlıklar olarak var değildik.

[Elbette bunda düşünen bir toplum için deliller vardır]: Allah'ın bundan muradının ne olduğunu bilmelerini sağlayacak deliller vardır.

Bil ki vaz' ve terkip (var edip bir araya getirme) konusundaki bilgi tefekkürün payına düşmez, aksine bu bilgi var edicinin ve terkip edicinin (*fâil*) vereceği habere bağlıdır. Aklın bilgisinin tefekkür yoluyla ulaşabileceği şey bunun gerçekleşmesi değil, imkânıdır. Zira akıllar Allah Teâlâ'nın yaratmış olduğu âlemin cisimlerini, ruhlarını, yoğunluk ve letafetlerini anlamaktan âcizdir.

Nasihat

Ey dost, sakın Hak Teâlâ'nın [Göklerdeki ve yerdeki her şeyi kendi katından sizin hizmetinize verendir] âyetine bakıp da rehavete kapılmayasın, çünkü Hak Teâlâ bütün bunları sizi mesut ya da bedbaht kılmak için yarattığını söylememektedir, bu yüzden sen dikkatini elden bırakma, aldanma, uyanık ol. Dikkat et, bu âyet, kendisi ile Allah Teâlâ'nın dilediği kimseleri saptırıp dilediklerini hidayete erdirdiği imtihan âyetlerinden biridir. Senin üzerine yaratılmış olduğun hakikatler sana verilmiş ilâhî yücelikler değil, hakikatlerin verdiği yüceliklerdir ve onlar senin ateşten koruyamayacağı gibi cennete de sokamaz. Cennet ehli cennete onlar sayesinde girmiş değil, cehennem ehli de cehenneme onlarla girmiş değil! Dolayısıyla onların saadet ehline ne bir faydası var ne de onlar üzerinde bir otoritesi! Ancak şeriattan çıkan kimselerin ayakları onlarla kaymıştır [bunu unutmayasın!]

قُلْ لِلَّذِينَ آمَنُوا يَغْفِرُوا لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ أَيَّامَ اللَّهِ لِيَجْزِيَ قَوْمًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (١٤)
مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا ثُمَّ إِلَى رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ (١٥) وَلَقَدْ آتَيْنَا بَنِي
إِسْرَائِيلَ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ
(١٦) وَآتَيْنَاهُمْ بَيِّنَاتٍ مِنَ الْأَمْرِ فَمَا اخْتَلَفُوا إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ
إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ (١٧) ثُمَّ جَعَلْنَاكَ عَلَى
شَرِيعَةٍ مِنَ الْأَمْرِ فَاتَّبِعْهَا وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ (١٨)

14. İnananlara söyle, Allah'ın günlerinin geleceğini ummayanları bağışlasınlar ki Allah herhangi bir topluma kazandığının karşılığını versin. **15.** Kim salih bir amel işlerse, kendi lehine işlemiş olur. Kim de kötülük yaparsa, kendi aleyhine yapmış olur. Sonra rabbinize döndürüleceksiniz. **16.** Andolsun biz, İsrailoğullarına kitap, hükümranlık ve peygamberlik verdik. Onları güzel ve temiz yiyeceklerle rızıklandırdık ve onları âlemlere üstün kıldık. **17.** Onlara din işi konusunda açık deliller verdik. Ama onlar ancak kendilerine bilgi geldikten sonra, aralarındaki hasetten dolayı ayrılığa düştüler. Şüphesiz rabbin, hakkında ayrılığa düştükleri şeyler konusunda kıyamet günü, aralarında hüküm verecektir. **18.** Sonra da seni din işi konusunda açık bir yola koyduk. Sen ona uy, bilmeyenlerin hevâ ve heveslerine uyma.

Şeriat tasarruf ettiği zaman ona muvafakat edenlere ya da karşı çıkanlara göre hareket etmez, onlara bağlı değildir, çünkü şeriat ister üzücü hüküm

versin ister sevindirici ister fayda sağlayıcı hüküm versin ister zarar verici, her hâlükârda hüküm onundur. Her durumda onun konumu oluşta değil, ayanda hüküm şeklindedir.

Namaz beş vakittir, bunlardan kiminde kıraat sesli olur kiminde sessiz. İslam beş esas üzere bina edilmiştir, maksat karışıklığı izale etmektir. Tevhid imamdır, bu yüzden en baştadır, öncedir. Namaz nurdur, sabır ışıktır, sadaka burhandır; hac değerli ibadetlerin bildirilmesi, duyurulması, helal ve haramlara hürmettir. Şeriat gider ama tabiat kalır. Şeriatın yeri dünya diyarıdır, tabiatın yeri ise hem dünya hem âhirettir. Âhirette teklif kabilinden (kulları mükellef tutan) hüküm kalkar, ama tabiat kalkmaz. Şeriatın hüküm makamları vardır, tabiatın ise beka ve devamlılığı vardır. Şeriat kıyamette bedenlerin dirileceğini ifade etmiş, alışılagelenin delindiğini (harikuladenin/mucizenin gerçekleştiğini) ortaya koymuştur. Nerede bedenler var ise orada muhakkak oluş ve bozuluş vardır. Ama şeriat bunu getirmiş, nakil bunu bildirmiştir. Onun öncesinde tabiat böyle söyler. Her ikisi buna muvafık olur ve buna iman zorunludur, Allah'ın insanları yapışkan bir çamurdan yarattığına iman etmek zorunludur.

إِنَّهُمْ لَنْ يُغْنُوا عَنْكَ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَإِنَّ الظَّالِمِينَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَاللَّهُ وَلِيُّ
الْمُتَّقِينَ (١٩)

19. Çünkü onlar, Allah'a karşı sana asla bir fayda sağlayamazlar. Şüphesiz zalimler birbirinin dostlarıdır. Allah ise kendisine karşı gelmekten sakınanların dostudur.

[Çünkü onlar, Allah'a karşı sana asla bir fayda sağlayamazlar], aksine her nefis kendi yaptığından mesuldür, yaptığının rehinidir.

İşaret

Velâyet varlıkta sirayet edicidir, Allah, mümin olması hasebiyle, müminlerin velîsidir. Pekâlâ, Allah Teâlâ "takva" ismi ile isimlendirilmediği hâlde, nasıl oluyor da takva sahiplerinin velîsi oluyor? Ya da cinleri ve insanları, örfte ve şeriatta kınanan özelliklerin kendisine değil de onlara atfedilmesini sağlamak suretiyle kendisine kalkan (*vikāye*) edinmiş, böylelikle bu mezmum, kınanan özellikle Allah'a atfedilmek yerine cinler ve insanlara atfedilmiş olduğu için mi Allah'a takva sıfatı atfedilmektedir? Böylelikle Hak Teâlâ bu kına-

nacak sıfatlardan kendisini, o sıfatları cinlere ve insanlara vererek sakındığı için, takva sahibi olması açısından muttakilerin de velîsidir. Onların velîsi olduğuna göre -ki varlıkta takva sahibi olmayan, sakınmayan bir varlık yoktur- o zaman bu durum Allah'tan, rahmetinin umumiliği ve gazabına karşı muzaffer olduğu istikametinde bir müjdedir. Çünkü o velî (dost) ve nâsır (yardımcı)dır.

هَٰذَا بَصَائِرُ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ (٢٠) أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ
نَجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَوَاءً مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ (٢١)

20. Bu Kur'ân, insanlar için kalp gözleri (konumundaki bir nur), kesin olarak inanan bir toplum için de bir hidayet ve bir rahmettir. 21. Yoksa kötülük işleyenler, kendilerini, inanıp salih amel işleyenler gibi kılacağımızı; hayatlarının ve ölümlerinin bir olacağını mı sanıyorlar? Ne kötü hüküm veriyorlar!

[Yoksa kötülük işleyenler, kendilerini, inanıp salih amel işleyenler gibi kılacağımızı; hayatlarının ve ölümlerinin bir olacağını mı sanıyorlar?] Elbette ki onlar, her ne kadar ilâhî rahmet kendilerini umumi olarak kuşatmış olsa da, bu rahmetten nasip konusunda eşit değillerdir. [Ne kötü hüküm veriyorlar!] yani bu şekilde hüküm veren kimse ne kadar da kötü bir iş yapmaktadır.

وَخَلَقَ اللَّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ وَلِتُجْزَىٰ كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ
(٢٢) أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَٰهَهُ هَوَاهُ وَأَضَلَّهُ اللَّهُ عَلَىٰ عِلْمٍ وَخَتَمَ عَلَىٰ سَمْعِهِ وَقَلْبِهِ وَجَعَلَ
عَلَىٰ بَصَرِهِ غِشَاوَةً فَمَنْ يَهْدِيهِ مِنْ بَعْدِ اللَّهِ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ (٢٣)

22. Allah, gökleri ve yeri, hak ve hikmete uygun olarak, herkese kazandığının karşılığı verilsin diye yaratmıştır. Onlara zulmedilmez. 23. Nefsinin arzusunu (hevâsını) ilâh edinen, Allah'ın bir bilgi/ilim üzere kendisini saptırdığı ve kulağını ve kalbini mühürlediği, gözüne de perde çektiği kimseyi gördün mü? Şimdi onu Allah'tan başka kim doğru yola eriştirebilir? Hâlâ düşünüp ibret almayacak mısınız?

[Nefsinin arzusunu (hevâsını)ilâh edineni gördün mü?]: Hevâ kulun iradesinden başka bir şey değildir, ancak bu irade Allah Teâlâ'nın dünyada kul için belirlemiş olduğu meşrû (şeriattaki) ölçüye muhalif olduğu zaman ona hevâ ismi verilir. Hevâ olmasaydı başka varlıklarda Allah'a kulluk edilmezdi. Zira kendisine ibadet edilen en büyük ilâhtır.

(En çok ilâh edinilen şeydir), çünkü kendi nefsine hâkimdir, her türlü ibadeti koyandır. Eğer onun insan üzerindeki otorite gücü olmasaydı onun ilâh olmadığını bilen kimseler üzerinde böylesine tesirli olamazdı. İlâhın kendisini ilâh belleyenler üzerine kuvveti olduğu ve bu kişinin ilâhı da kendi hevâsı olduğu için o hevâ o kişiye hükmetmiş ve onu Allah yolundan saptırmıştır.

Bil ki Allah dışında ilâh edinilen şeyler iki gruptur. Bunlardan bir grubu kendi içlerinde aslında kendilerinin ilâh olmadıklarını bildikleri hâlde böyle bir iddiada bulunurlar. Bunlar aslında insanlara liderlik, önderlik etmek isterler, asıl sevdikleri şey budur, bu yüzden de insanların yollarını şaşırtmak, onları saptırmak isterler. Firavun ve benzerleri bu gruptandır. Tövbe etmedikleri müddetçe bu kimseler bedbahtlıktadırlar. (cehennemdedirler.) Diğer grup ise, kendileri ilâhlık iddiasında bulunmadıkları hâlde başkalarının onlara bu nitelikleri atfettiği varlıklardır. Örneğin taşlar, bitkiler, hayvanlar, bazı insanlar, melekler, yıldızlar, nurlar, cinler ve ilâhlık iddiasında olmadığı hâlde kendisine tapınılan bütün varlıklar bu kapsamdadır. Bunların tamamı mesutlar (cennetlik) arasındadır. Onları ilâh edinenler ise eğer bu inanç üzere ölürlerse bedbahtlıktadırlar. (cehennemdedirler.) Çünkü Allah'a şirk koşan o kimse hevâsını ilâh edindiği için hevâsı ona hâkim olmuş ve onu Allah yolundan saptırmıştır.

[Allah'ın bir bilgi/ilim üzere kendisini saptırdığı], ifadesine gelince, bunun tefsirinde üç vecih vardır:

Birinci vecih

Yani onu saptıran ilim üzeredir, yoksa sapan ilim üzere değildir. Zira sapan kimse şaşkındır, aradığı şeyin hangi yönde olduğunu bilemez. Dolayısıyla buradaki "ilim üzere" ifadesi "onu saptırdı" fiili ile ilgilidir, yani onu saptıran ilim üzere saptırmıştır ki bu fiil de Allah Teâlâ'nın fiilidir.

İkinci vecih

[Allah'ın bir bilgi/ilim üzere kendisini saptırdığı]: Bu kimse Allah'ın kendisine emrettiği şeyi kasıtlı olarak terk eden kimsedir. Mesela şöyle diyen kimse bu gruptadır: "Bütün hareket ve sükûnlar Allah'ın elindedir, O benim nefsimde bana emrettiği şeyi eda etme fiilini yaratmamıştır."

Böyle diyen kimse kendi bedbahtlığı hakkında bilgi üzeredir, kendisi ile saadeti arasında direr ve bu bilgi dünyada ona lezzet/huzur verse de âhirette zarar verir. Bu kimse kendisine hiçbir fayda sağlamayan bir gerçeği açıkça dile getirmektedir. Eğer bu ilim ona zevk yoluyla gelmiş olsaydı onu celâlin heybeti, makamın azameti ve hâlin otoritesi, Allah'ın hakkını uyanık bir şekilde terk etmekten men ederdi. (Bu ilim zevk ile gelmemiş olduğu için) böyle bir ilim insana fayda sağlamaz.

Üçüncü vecih

Bu âyet ilmin nurunun imanın nurundan farklı olduğuna delâlet etmektedir, çünkü [Allah'ın bir bilgi/ilim üzere kendisini saptırdığı] ifadesindeki "ilim" kelimesi ile kastedilen, imanın nuru değil, ilmin nurudur.

وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ وَمَا لَهُمْ بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ (٢٤)

24. Dediler ki: "Dünya hayatımızdan başka hayat yoktur. Ölürüz ve yaşarız. Bizi ancak dehr/zaman yok eder." Bu hususta onların bir bilgisi yoktur. Onlar sadece zanda bulunuyorlar.

[Dediler ki: "Dünya hayatımızdan başka hayat yoktur. Ölürüz ve yaşarız"], yani orada önce yaşarız, ardından ölürüz. Onlar bu sözü söylerken cahillik etmişlerdir. Ardından da [Bizi ancak dehr/zaman yok eder] demiş ve doğru söylemişlerdir. Çünkü *Dehr* Allah'tır. Ne var ki onlar bu inançlarında cahildirler, zira onlar *dehr* derken doğrudan zamanı kastetmişlerdir. Böylelikle *dehr* ismini mutlak olarak kullanmakla isabet etmişler, ancak kastettikleri anlamın konusunda hata etmişlerdir. Onların kastettikleri helâk edici olandır ki meşrû (şeriat sahibi tarafından verilen) isime muvafık olmuşlardır. Doğrudan "zaman" kelimesini kullanmamışlar, bunun yerine *dehr* kelimesini kullanmışlardır. Belki de onlar "zaman" kelimesini kullansalardı, Allah Teâlâ tıpkı kendisini *Dehr* olarak isimlendirdiği gibi o zaman da "zaman" olarak isimlendirecektir. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâmın "*Dehr*'e sövmeyiniz, çünkü *Dehr* Allah'tır."[24] buyurduğu sabittir, böylece Hazreti Peygamber aleyhisselâm *dehr*i Allah'ın zâtı olarak ifade buyurmuştur. Allah Teâlâ bu

24. Buhârî, Tefsîr, 45; Tevhid, 35.

bilgiyi peygamberine boşuna vermiş, peygamberi de bunu bize boşuna iletmiş değildir, aksine bunu kullarına rahmet olarak yapmıştır. Zira *dehr*, onu savunanlara göre duyulur bir şey değil, aksine vehimle idrak edilir bir şeydir ve âlemdeki sureti gece ve gündüzün güneşin ve feleklerin hareketinden dolayı varlığı şeklindedir. Bundan umumi bir şirk ya da umumi bir *ta'tîl* (ilâhî sıfatların reddi) çıkmaz, aksine bu, onların verdiği bir isimdir ki onlar bu isimleri Allah'ın emri olmaksızın, birtakım duyulur ve vehmedilir varlıklara vermişler, ilâhî ilim tarafından yapılan isimlendirmenin (*tevkīf*) dışına çıkmışlardır.

Dehr, bu isim nezdinde varlığı sonsuz olan şeyden ibarettir, onlar bunu birtakım şeylere isim olarak vermişlerdir. Oysa *dehr*, dehr içindeki her şeyin hakikatidir. Bu tıpkı "*lâ ef'alü hâzâ dehre'd-dâhirîn* (zaman içindekiler zamanda sürdükçe bunu yapmam)" şeklindeki sözlerindeki kullanıma benzer, zira burada "sonsuza kadar" anlamı kastedilmektedir. Dolayısıyla *dehr*in ezelîlik ve ebedîliği söz konusudur, yani onun bu iki hükmü vardır. Ancak çoğunluk nezdinde onun mâkullüğü ebedîlik konusundadır, zira insanlar bu kelimeyi ebedîlik anlamında kullanırlar. Nitekim *dehre'd-dâhirin* sözü *ebede'l-âbidin* (ebediyen, sonsuza kadar) anlamındadır. Dolayısıyla insanlar *dehr*i ezel tarafından değil, ebed tarafından tanımlamışlardır. O'nu Allah'ın ismi kılan kimse nezdinde ise bu kelimenin hem ezelî hem ebedî yönü vardır. Bundan geriye akılla ya da vehimle idrak edilen veya duyu organları ile algılanan her şey Hakk'ın varlığından ibarettir ki bizler de varlığımızda O'na istinat ederiz. Bu nispetten dolayı *dehr* bize isim olarak verilir, böylece hüküm sadece O'na ait olmuş olur, zamana vehmi olarak verilen hüküm de O'na ait olur. Zira Allah'tan başka hüküm sahibi yoktur. Buna tabiat ismi verilmez, zira tabiat kendisinden ayn olarak (dış dünyada) var olanlar açısından "başka" bir şey değildir, aksine o her tabii varlığın aynıdır. Böylelikle dehr'in hükmü tabiatın hükmünden farklılaşır. Zira *dehr* kainattaki varlıkların aynı değilken tabiat, tabii varlıkların ayn'ıdır. Bu sebeple Allah Teâlâ tenzih açısından *Dehr* diye isimlendirilir, ama tabiat diye isimlendirilmez. Hazreti Peygamber aleyhisselâm *dehr*e söven kimseyi işittiği zaman "*Dehr*'e sövmeyiniz, çünkü *Dehr* Allah'tır." buyurmuştur, çünkü o, varlığında sizin için bir amaç bulunan şeyin varlığını engeller, bu yüzden ona *el-Mâni'* ismi verilir. Dolayısıyla şeriatın (Hazreti Peygamber aleyhisselâmın) zikrettiği *Dehr*'in zaman olduğuna inanan kimse iman ve eman ehlinden değildir.

وَإِذَا تُتْلَى عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ مَا كَانَ حُجَّتَهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا ائْتُوا بِآبَائِنَا إِنْ كُنْتُمْ
صَادِقِينَ (٢٥) قُلِ اللَّهُ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يَجْمَعُكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ

وَلٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ (٢٦) وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ
يَوْمَئِذٍ يَخْسَرُ الْمُبْطِلُونَ (٢٧) وَتَرَى كُلَّ أُمَّةٍ جَاثِيَةً كُلُّ أُمَّةٍ تُدْعَى إِلَى كِتَابِهَا الْيَوْمَ
تُجْزَوْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (٢٨)

25. Onlara âyetlerimiz açıkça okunduğu zaman onların delilleri ancak, "Doğru söyleyenler iseniz babalarımızı getirin." demek oldu. 26. De ki: "Allah sizi yaşatıyor. Sonra sizi öldürecek, sonra da kendisinde şüphe olmayan kıyamet gününde sizi bir araya getirecek, ama insanların çoğu bilmezler." 27. Göklerin ve yerin hükümranlığı Allah'ındır. Kıyamet kopacağı gün, işte o gün batıla sapanlar hüsrana uğrayacaklardır. 28. O gün her ümmeti diz çökmüş görürsün. Her ümmet kendi kitabına çağrılır. Bugün yaptıklarınızın karşılığı verilecektir.

Her toplum/ümmet kendi kitabına çağrılı ki kitabında ne varsa onu olduğu hâliyle okusun. O hâlde sen kitabını en üstte, yücelerde kıl.

هَذَا كِتَابُنَا يَنْطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ إِنَّا كُنَّا نَسْتَنْسِخُ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (٢٩)

29. İşte kitabımız, size karşı gerçeği söylüyor. Çünkü biz yapmakta olduklarınızı kaydediyorduk.

Burada konuşmak, söylemek fiili kitaba nispet edilmiştir ki bu örfte kendisine konuşma nispet edilen bir şey değildir, ancak biz bunu kabul eder, buna iman ederiz.

فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُدْخِلُهُمْ رَبُّهُمْ فِي رَحْمَتِهِ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْمُبِينُ
(٣٠) وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا أَفَلَمْ تَكُنْ آيَاتِي تُتْلَى عَلَيْكُمْ فَاسْتَكْبَرْتُمْ وَكُنْتُمْ قَوْمًا مُجْرِمِينَ
(٣١) وَإِذَا قِيلَ إِنَّ وَعْدَ اللهِ حَقٌّ وَالسَّاعَةُ لَا رَيْبَ فِيهَا قُلْتُمْ مَا نَدْرِي مَا السَّاعَةُ إِنْ
نَظُنُّ إِلَّا ظَنًّا وَمَا نَحْنُ بِمُسْتَيْقِنِينَ (٣٢) وَبَدَا لَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا عَمِلُوا وَحَاقَ بِهِمْ مَا
كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ (٣٣) وَقِيلَ الْيَوْمَ نَنْسَاكُمْ كَمَا نَسِيتُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا وَمَأْوَاكُمُ
النَّارُ وَمَا لَكُمْ مِنْ نَاصِرِينَ (٣٤) ذَلِكُمْ بِأَنَّكُمُ اتَّخَذْتُمْ آيَاتِ اللهِ هُزُوًا وَغَرَّتْكُمُ الْحَيَاةُ
الدُّنْيَا فَالْيَوْمَ لَا يُخْرَجُونَ مِنْهَا وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ (٣٥) فَلِلّٰهِ الْحَمْدُ رَبِّ السَّمَاوَاتِ
وَرَبِّ الْأَرْضِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (٣٦)

30. İnanıp salih ameller işleyenlere gelince, rableri onları rahmetine sokacaktır. İşte bu apaçık başarıdır. 31. İnkâr edenlere gelince, onlara şöyle denir: "Âyetlerim size okunmuştu da sizler büyüklük taslamış ve günahkâr bir kavim olmuş değil miydiniz?" 32. "Şüphesiz, Allah'ın vaadi gerçektir, kıyamet hakkında hiçbir şüphe yoktur." dendiği zaman ise; "Kıyametin ne olduğunu bilmiyoruz, sadece zannediyoruz. Biz bu konuda kesin kanaat sahibi değiliz" demiştiniz. 33. Yaptıklarının kötülükleri karşılarına dikilmiş ve alay edip durdukları şey, kendilerini kuşatıvermiştir. 34. Onlara şöyle denir: "Bugüne kavuşacağınızı unuttuğunuz gibi, bugün biz de sizi unutuyoruz. Barınağınız ateştir. Yardımcılarınız da yoktur. 35. Bunun sebebi, Allah'ın âyetlerini alaya almanız ve dünya hayatının sizi aldatmasıdır." Artık bugün ateşten çıkarılmazlar ve Allah'ın rızasını kazandıracak amelleri işleme istekleri kabul edilmez. 36. Hamd, göklerin rabbi ve yerin Rabbi, âlemlerin rabbi olan Allah'a mahsustur.

Yani kendisinden ve kendisine ait olanlardan (nimetlerinden ve zâtından) dolayı tam övgü Allah'a aittir, O'ndan gayrı öven de yoktur övülen de. Âlemdeki bütün övenlerin ve övülenlerin sonu onadır. Hazreti Peygamber aleyhisselâmın namaz esnasında rükûdan kalktığı zaman şöyle dediği nakledilmiştir: Allah'ım, rabbimiz! Gökler, yer ve bu ikisi arasındakiler dolusunca ve ondan sonra dilediğin her şey dolusunca hamd sanadır.

[Göklerin ve yerin rabbi], yani ulvî âlemin, süflî âlemin ve bu ikisi arasındakilerin rabbidir.

[Âlemlerin Rabbi]: Allah Teâlâ dışındakilerin hepsinin rabbi. O âlemlerin rabbidir, bu da O'nun rububiyetinin sübûtundandır, zira rabliğin gerektirdiği mukaddes sıfatlara O sahiptir. O âlemin efendisidir, terbiye edicisidir, rızık sağlayıcısıdır ve maslahatlarını temin edicisidir. Hamd arttan gelen olduğu için, övgünün onu Allah'a döner.

وَلَهُ الْكِبْرِيَاءُ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (٣٧)

37. Göklerde ve yerde ululuk/kibriyâ O'na aittir. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.

Bil ki âlem, biri ulvî/yüce ve diğeri de süflî/aşağı olmak üzere iki kısımdan ibarettir. Yücelik ve süflîlik âleme ait görece, izafi durumlardır. Alemin yüce olan kısmı gök, aşağı olan kısmı yer olarak isimlendirilir ki âlemin bu iki göreli ayrıma sahip olmasını sağlayan şey, onların ortasında bir orta konumun bulunmasıdır. Böylece o ortadaki şey yönleri olan bir şey olur. Onu

yukarıdan gölgeleyip örten şeye gök, altında bulunan şeye de yer denilir. Bunu mele-i a'lâ (yüce topluluk) ve mele-i esfel (aşağı topluluk) olarak da isimlendirebilirsin, yani mele-i a'lânın nurdan meydana gelen şeyler, mele-i esfelin ise tabiattan meydana gelen şeyler olduğunu da söyleyebilirsin. Âlemin en mükemmel varlığı, kendisinde bu ikisini birlikte bulunduran kısmıdır ki o da yönleri ile bu ikisinden ayrışan veya ikisini birleştirmesi ile onları biri ulvî diğeri süflî olarak ayrıştıran berzahtır. Hak Teâlâ kendi zâtı açısından, âlemin varlığının nitelendiği sıfatlardan herhangi bir ile nitelenmez, zira Allah kibriyâ sıfatını zâtına nispet ettiğinde bunun mahallini yer ve gök kılmış ve [Göklerde ve yerde ululuk/kibriyâ O'na aittir] buyurmuştur, "O'ndadır" dememiş, "Göklerde ve yerde" demiştir. Dolayısıyla kibriyânın mahalli, onunla nitelenmiş olan Allah Teâlâ'dır. Zâtı açısından bakıldığında âlem küçüktür (onda herhangi bir yücelik, ululuk, kibriyâ bulunmamaktadır) ve var edicisinin kendisine (âleme) layık şeylerden münezzeh olduğunu görür, bu yüzden de rabbini büyüklük ve kibriyâ sahibi olarak niteler, çünkü rabbi, üzerindeki kahır ve tesiri ile onun nazarında büyüktür. Eğer Allah Teâlâ'nın âlem üzerindeki tesiri olmasaydı, âlemin küçük olduğu ve kendisinin büyük bir rabbi olduğu vb. diğer sıfatları bilinemezdi. Çünkü kul kendisinin başkasına muhtaç ve âciz olduğunu fark ettiği zaman, muhtaçken kendisine dayandığı varlığın zengin, müstağni olduğuna inanmaya, bunu bilmeye ihtiyaç duyar. İşte o, müstağni ve zâtında yüceler yücesi ve münezzeh olan Allah Teâlâ'dır. Zâtı açısından bakılıp âlem hiç göz önüne alınmadığı zaman O'nu müstağni diye nitelendirmek de olmaz (çünkü bir varlığın hiçbir şeye ihtiyaç duymadığını düşünmek için "hiçbir şey" denilebilecek şeylerin bulunması gerekir.) Çünkü âlem yoksa Allah'tan başkası da yoktur. Benzer şekilde kul kendi zilletine baktığı zaman kendi zâtı açısından zelil olmadığını, aksine başkasının gücü ve otoritesi var olduğu için kendisinin zelil olduğunu görür ve işte o güçlü olan "Azîz" olarak isimlendirir, çünkü bu durumda Hak o kulun gözünde/gönlünde Azîz olur. Bu durumda kul Allah Teâlâ'ya ait olan izzet, azamet, müstağnilik ve kibriyânın mahallidir. Kul rabbinin O'na ait niteliklere niteler, bundan da aksi sıfatların kendisine kalması icap eder. Hak Teâlâ kibriyânın mahalli olmaktan münezzehtir, aksine kibriyânın mahalli, varlık yeri gökler ve yerdir.

[O] yani Hakk'ın zâtı [Azîz'dir]. Gök ve yerin mahal olduğu bir şeye, yani kibriyâya mahal olmaktan münezzehtir. Dolayısıyla O'nun kibriyâsı âlemdedir. Kendisi dışında bir şeyin kendi zâtında yer etmesinden münezzehtir. Aksine o her bakımdan Bir'dir. [Hikmet sahibidir] mahlûkatta yaptığı tertip hikmetlidir. İlmi ve hikmeti ile yaptığı bu tertip çerçevesinde gökleri ve yeri kibriyâsının mahalli kılmıştır. Dolayısıyla bu âyette âdeta şöyle demekte-

dir: Göklerde ve yerde yaratmış olduğu ve onların ilâhlarını kendisi vasıtasıyla büyüklemelerini (büyüklüğünü dile getirmelerini) sağlayacak olan Kibriyâ O'na aittir.

Olan da budur, zira gökler ve yer kendi içlerinde Allah'ı büyüklerler ve [O celâl sahibidir] derler, yani O, kendi nefislerimizde kendisine karşı hissettiğimiz yüceliğin, Celâl'in sahibidir [ve ikram sahibidir] yani bize ikram edendir.

AHKAF SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

حم (١) تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ (٢) مَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا
بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَجَلٍ مُسَمًّى وَالَّذِينَ كَفَرُوا عَمَّا أُنْذِرُوا مُعْرِضُونَ (٣) قُلْ أَرَأَيْتُمْ مَا
تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللهِ أَرُونِى مَاذَا خَلَقُوا مِنَ الْأَرْضِ أَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِى السَّمَاوَاتِ ائْتُونِى
بِكِتَابٍ مِنْ قَبْلِ هَذَا أَوْ أَثَارَةٍ مِنْ عِلْمٍ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (٤)

1. Hâ, Mîm. 2. Kitâb'ın indirilişi, mutlak güç sahibi, hüküm ve hikmet sahibi Allah tarafındandır. 3. Biz, gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları hak ve hikmete uygun olarak ve belirli bir süre için yarattık. İnkâr edenler ise, uyarıldıkları şeylerden yüz çevirmektedirler. 4. De ki: "Allah'ı bırakıp da taptıklarınızı gördünüz mü? Bana gösterin, yeryüzünden neyi yaratmışlardır? Yoksa göklerin yaratılışında onların bir ortaklığı mı var? Eğer doğru söyleyenler iseniz bundan önceki bir kitap yahut bir bilgi kalıntısı olsun getirin bana!"

[De ki: Allah'ı bırakıp da taptıklarınızı gördünüz mü? Bana gösterin, yeryüzünden neyi yaratmışlardır?]: Burada *mâ* (taptığınız şeyler) ifadesi yalın/mutlak olarak kullanıldığı zaman akıl sahibi olan ve olmayan her varlığı içine

alır. Nahiv âlimi Sibeveyhi böyle demiştir ki dil konusunda kendisi, müracaat edilecek bir otoritedir. Ancak kendini bu ilme (dilbilime) mensup sayan bazı kimseler *mâ* kelimesinin sadece akıl sahibi olmayan varlıklar için, *men* kelimesinin ise sadece akıllı varlıklar için kullanılacağını söylerler. Ancak bu görüş titiz değildir. Nitekim bir Arap kelâmında akıl sahibi olan ile olmayanın birlikte değerlendirildiği ve *mâ* kelimesinin akıl sahibi olanlarla için de kullanıldığı örnekler görmekteyiz. Bu hususa değinmemizin sebebi *mâ* (taptığınız şeyler) ifadesi ile sadece akıl sahibi olmayan putların kastedildiği ve dolayısıyla buna Îsâ aleyhisselâm gibi putlaştırılmış insanların dâhil olmadığı şeklinde bir düşüncenin önüne geçmektir. Bu noktada Sibeveyh'in görüşü daha evladır.

[Bana gösterin, yeryüzünden neyi yaratmışlardır?]: Eğer buna cevap olarak "Îsâ aleyhisselâm topraktan bir kuş şekli yaratmıştır." diyecek olsalar, buna cevaben Hak Teâlâ daha önce Îsâ aleyhisselâmın o kuşu Allah'ın izni ile yarattığını bildirmiştir. Dolayısıyla Îsâ aleyhisselâmın onu var etmesi bir tür ibadettir, çünkü Allah tarafından kendisine izin verilmiştir. Nitekim âyette "Hani sen çamurdan bir kuş şekli yapıp ona benim iznim ile üflüyordun da o da benim iznim ile kuş oluyordu" (Mâide, 5/110) buyurmuştur. Yani yaratma fiilini ona, bu fiil Allah'ın izni ile gerçekleştiği için atfetmiştir. Emre âmâde olan kişi kuldur, kul ise ilâh olamaz.

وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّنْ يَدْعُو مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَنْ لَا يَسْتَجِيبُ لَهُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَهُمْ عَنْ دُعَائِهِمْ
غَافِلُونَ (٥) وَإِذَا حُشِرَ النَّاسُ كَانُوا لَهُمْ أَعْدَاءً وَكَانُوا بِعِبَادَتِهِمْ كَافِرِينَ (٦) وَإِذَا تُتْلَى
عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ هَذَا سِحْرٌ مُبِينٌ (٧) أَمْ يَقُولُونَ
افْتَرَاهُ قُلْ إِنِ افْتَرَيْتُهُ فَلَا تَمْلِكُونَ لِي مِنَ اللّٰهِ شَيْئًا هُوَ أَعْلَمُ بِمَا تُفِيضُونَ فِيهِ كَفَى بِهِ
شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَهُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ (٨) قُلْ مَا كُنْتُ بِدْعًا مِنَ الرُّسُلِ وَمَا أَدْرِى
مَا يُفْعَلُ بِي وَلَا بِكُمْ إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَى إِلَيَّ وَمَا أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ مُبِينٌ (٩)

5. Kim, Allah'ı bırakıp da, kıyamet gününe kadar kendisine cevap veremeyecek şeylere tapandan daha sapıktır? Oysa onlar, bunların tapınmalarından habersizdirler. 6. İnsanlar (kıyamet günü) toplandığında, o taptıkları kendilerine düşman oluverir, onların ibâdetlerini de inkâr ederler. 7. Âyetlerimiz onlara açıkça okunduğu zaman, o küfredenler kendilerine geldiğinde Hak (kitap Kur'ân) için, düşünmeden "Bu, apaçık bir büyüdür." dediler. 8. Yoksa, Onu uydurdu mu diyorlar? De ki: "Eğer ben onu uydurmuşsam, Allah'tan gelecek olana (cezaya) karşı siz benim için hiçbir şey yapamazsınız. O, sizin, hakkında (düşüncesizce) yaygara ko-

pardığınız şeyi daha iyi bilir. Benimle sizin aranızda şâhit olarak O yeter! O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir." 9. De ki: "Ben türedi bir peygamber değilim. Bana ve size ne yapılacağını da bilmem. Ben sadece bana vahyedilene uyarım. Ben sadece apaçık bir uyarıcıyım."

[De ki: "Ben türedi bir peygamber değilim. Bana ve size ne yapılacağını da bilmem"]: Burada fiilin bizim tarafımızdan yapılmasını olumsuzlamış, aksine her ne olacaksa bunun bize "yapılacağını", bizim o fiile mâruz kalacağımızı ifade etmiştir. Allah Teâlâ'nın ilminde bizim hakkımızda ne olduğuna dair bir bilgimiz olmadığı için de, herhangi bir şeye güven olmaz. Bu ne büyük musibettir!

[Ben sadece bana vahyedilene uyarım], yani bana vahyedilenden başka bir ilmim ya da düşüncem söz konusu değildir. Bu, Muhammedî saflığın, arılığın zirvesinde olan Hazreti Peygamber aleyhisselâma söylenmiştir. Vahiy makamından insana, ancak Allah Teâlâ'nın dilediği kadar nasip verilir. Allah'ı bilme açısından ise işte Hazreti Peygamber aleyhisselâmın sözü budur ki o insanların en hayırlısı, en akıllısı, en doğru fikir ve düşünce sahibidir. Pekiyi, Allah'ı bilme konusunda fikrin yeri nedir? (Ne gibi bir yeri olabilir!?) Heyhât, düşünce sahipleri ve nübüvvet ve velâyetin insan çabası ile elde edileceğini savunanlar helâk olmuştur. Nübüvvet ve velâyet aklın alanının ötesinde iki makam iken bu nasıl mümkün olabilir? Aklın bu ikisinde hiçbir müdahalesi, elde etme imkânı söz konusu değildir. Aksine bu ikisi Allah Teâlâ'nın dilediği kuluna tahsis ettiği şeylerdir.

[Ben sadece apaçık bir uyarıcıyım]: Bu ifadenin benzeri "Resûle düşen sadece tebliğ etmektir." âyetinde de vardır. Sakın olan hiç kimsenin Allah nezdindeki konumu hakkında bilmediğin bir yargıya varmayasın, ne o kimseyi aklayıp arındırasın ne de suçlayasın! Ancak Allah'tan gelen bir basiret ile bunu yapabiliyorsan o başka! Aksi takdirde Allah'a iftira etmiş olursun. Kaldı ki böyle bir yargıda bulunurken tesadüfen isabet etmiş olsan bile, bu yaptığın şey Allah'a karşı edepsizliktir, devası olmayan hastalıktır. Aksine sen rabbin hakkında hep hüsnü zan besle ve "zannımca şöyledir, böyledir" der. Kimseyi Allah nezdinde tezkiye etme. İşte bak, Allah'ın resûlü aleyhisselâm dahi kendisine ve bize ne yapılacağını bilmemekte, aksine sadece kendisine vahyedilene uymaktadır. O, kendisine öğretilmiş olan şeyleri bilmekte iken, öğretilmemiş olanları bilmemekte ve o konularda insanlardan herhangi biri gibi davranmaktadır. Nice insanlar vardır ki dünyada insanların gözünde büyüktürler, ancak kıyamet günü geldiğinde Hak Teâlâ nezdinde değerleri bir sinek kanadı kadar bile etmez.

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كَانَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَكَفَرْتُمْ بِهِ وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى مِثْلِهِ
فَآمَنَ وَاسْتَكْبَرْتُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ (١٠) وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا
لَوْ كَانَ خَيْرًا مَا سَبَقُونَا إِلَيْهِ وَإِذْ لَمْ يَهْتَدُوا بِهِ فَسَيَقُولُونَ هَذَا إِفْكٌ قَدِيمٌ (١١) وَمِنْ
قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَى إِمَامًا وَرَحْمَةً وَهَذَا كِتَابٌ مُصَدِّقٌ لِسَانًا عَرَبِيًّا لِيُنْذِرَ الَّذِينَ ظَلَمُوا
وَبُشْرَى لِلْمُحْسِنِينَ (١٢) إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا
هُمْ يَحْزَنُونَ (١٣) أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (١٤)
وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا حَمَلَتْهُ أُمُّهُ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ
ثَلَاثُونَ شَهْرًا حَتَّى إِذَا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَبَلَغَ أَرْبَعِينَ سَنَةً قَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ
الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَى وَالِدَيَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ وَأَصْلِحْ لِي فِي ذُرِّيَّتِي إِنِّي
تُبْتُ إِلَيْكَ وَإِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ (١٥)

10. De ki: "Ne dersiniz? Şayet bu, Allah katından ise ve siz onu inkâr etmişseniz, İsrailoğullarından bir şahit de bunun benzerini (Tevrat'ta görerek) şahitlik edip inandığı hâlde, siz yine de büyüklük taslamışsanız (haksızlık etmiş olmaz mısınız?)." Şüphesiz Allah, zâlimler topluluğunu doğru yola iletmez. 11. İnkâr edenler, inananlar için, "Eğer o Kur'ân iyi bir şey olsaydı, onlar onu kabulde, bizi geçemezlerdi." dediler. Onunla doğru yolu bulamadıkları için, "Bu eski bir uydurmadır." diyecekler. 12. Bundan önce bir rehber ve bir rahmet olarak Mûsâ'nın kitabı da vardı. Bu ise, onu doğrulayan ve zulmedenleri uyarmak, iyilik yapanlara müjde olmak üzere Arap diliyle indirilmiş bir kitaptır. 13. Şüphesiz rabbimiz Allah'tır deyip sonra da dosdoğru olanlara hiçbir korku yoktur, onlar üzülmeyecekler de. 14. Onlar cennetliklerdir. Yapmakta olduklarına karşılık, orada sürekli kalacaklardır. 15. Biz, insana anne babasına iyi davranmayı emrettik. Annesi onu ne zahmetle karnında taşıdı ve ne zahmetle doğurdu! Onun taşınması ve sütten kesilme süresi otuz aydır. Nihayet olgunluk çağına gelip, kırk yaşına varınca şöyle der: Bana ve anne babama verdiğin nimetlere şükretmemi, senin razı olacağın salih amel işlememi bana ilham et. Neslimi de salih kimseler yap. Şüphesiz ben sana döndüm. Muhakkak ki ben sana teslim olanlardanım.

[Onun taşınması ve sütten kesilme süresi otuz aydır]: Hak Teâlâ bir başka âyette "Sütten kesilmesi iki yıldır." (Lokmân, 31/14) buyurmuştur ki buna göre çocuğun ana karnında bulunma ve yaşama süresi en az altı aydır, tam

iki yıl da süt emzirme süresidir. Eğer çocuk ana karnında çoğunlukla kaldığı süre olan dokuz ay boyunca kalırsa o zaman süt emme süresi iki yıldan bir çeyrek yıl (üç ay) az bir süre olur ki bu da yirmi bir ay eder.

[Nihayet olgunluk çağına gelip, kırk yaşına varınca şöyle der: Bana ve anne babama verdiğin nimetlere şükretmemi, senin razı olacağın salih amel işlememi bana ilham et]: Kırk yaş, âlemin ilâhî işleri bilme konusunda en kâmil insanları olan resûllerin peygamber olarak gönderilme yaşıdır.

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ نَتَقَبَّلُ عَنْهُمْ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا وَنَتَجَاوَزُ عَنْ سَيِّئَاتِهِمْ فِي أَصْحَابِ الْجَنَّةِ
وَعْدَ الصِّدْقِ الَّذِي كَانُوا يُوعَدُونَ (١٦) وَالَّذِي قَالَ لِوَالِدَيْهِ أُفٍّ لَكُمَا أَتَعِدَانِنِي أَنْ أُخْرَجَ
وَقَدْ خَلَتِ الْقُرُونُ مِنْ قَبْلِي وَهُمَا يَسْتَغِيثَانِ اللَّهَ وَيْلَكَ آمِنْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَيَقُولُ مَا
هَٰذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ (١٧) أُولَٰئِكَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ فِي أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ
قَبْلِهِمْ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ إِنَّهُمْ كَانُوا خَاسِرِينَ (١٨) وَلِكُلٍّ دَرَجَاتٌ مِمَّا عَمِلُوا وَلِيُوَفِّيَهُمْ
أَعْمَالَهُمْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ (١٩) وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ أَذْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ
فِي حَيَاتِكُمُ الدُّنْيَا وَاسْتَمْتَعْتُمْ بِهَا فَالْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ
فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنْتُمْ تَفْسُقُونَ (٢٠) وَاذْكُرْ أَخَا عَادٍ إِذْ أَنْذَرَ قَوْمَهُ بِالْأَحْقَافِ
وَقَدْ خَلَتِ النُّذُرُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ
يَوْمٍ عَظِيمٍ (٢١) قَالُوا أَجِئْتَنَا لِتَأْفِكَنَا عَنْ آلِهَتِنَا فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ
(٢٢) قَالَ إِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللَّهِ وَأُبَلِّغُكُمْ مَا أُرْسِلْتُ بِهِ وَلَٰكِنِّي أَرَاكُمْ قَوْمًا تَجْهَلُونَ (٢٣)
فَلَمَّا رَأَوْهُ عَارِضًا مُسْتَقْبِلَ أَوْدِيَتِهِمْ قَالُوا هَٰذَا عَارِضٌ مُمْطِرُنَا بَلْ هُوَ مَا اسْتَعْجَلْتُمْ
بِهِ رِيحٌ فِيهَا عَذَابٌ أَلِيمٌ (٢٤)

16. İşte, yaptıklarının iyisini kabul edeceğimiz ve günahlarını bağışlayacağımız bu kimseler cennetlikler arasındadırlar. Bu, onlara öteden beri yapılagelen doğru bir vaattir. 17. Anne ve babasına, "Öf size! Benden önce nice nesiller gelip geçmiş iken, beni tekrar diriltilecek olmakla mı tehdit ediyorsunuz?" diyen kimseye, onlar Allah'a sığınarak, "Yazıklar olsun sana! İman et, Allah'ın vaadi gerçektir." diyorlar, o da "Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir." diyordu. 18. İşte onlar, kendilerinden önce cinlerden ve insanlardan gelip geçmiş topluluklar içinde, haklarında o sözün gerçekleştiği kimselerdir. Şüphesiz onlar ziyana uğrayanlardır. 19. Herkesin yaptıklarına göre dereceleri vardır. Bu da

Allah'ın onlara yaptıklarının karşılığını tastamam vermesi içindir. Asla kendilerine haksızlık yapılmaz. 20. İnkâr edenler ateşe sunuldukları gün onlara şöyle denir: "Dünyadaki hayatınızda güzelliklerinizi bitirdiniz, onların zevkini sürdünüz. Bugün ise yeryüzünde haksız yere büyüklük taslamanızdan ve yoldan çıkmanızdan dolayı, alçaltıcı bir azapla cezalandırılacaksınız." 21. Kendisinden önce ve sonra uyarıcıların gelip geçmiş olan Âd kavminin kardeşini (Hûd'u) hatırla. Hani Ahkaf'taki kavmini, Ancak Allah'a ibadet edin, çünkü ben sizin adınıza büyük bir günün azabından korkuyorum diye uyarmıştı. 22. Onlar ise, "Sen bizi ilâhlarımızdan alıkoymak için mi geldin? Doğru söyleyenlerden isen bizi tehdit ettiğin şeyi başımıza getir." dediler. 23. Hûd, "Bu konudaki bilgi ancak Allah katındadır. Ben size, benimle gönderileni tebliğ ediyorum. Fakat ben sizi cahillik eden bir kavim olarak görüyorum." dedi. 24. O azabı vadilerine doğru yayılan bir bulut olarak gördüklerinde, "Bu, bize yağmur getiren bir buluttur." dediler. Hûd, "Hayır, o sizin acele gelmesini istediğiniz şeydir. İçinde elem dolu azabın bulunduğu bir rüzgârdır." dedi.

Âd kavmi [Bu, bize yağmur getiren bir buluttur] demiştir. Onların bu konudaki delilleri, kara bulutların başlarına çöktüğünü her gördüklerin zaman üzerlerine yağmurun yağmış olması, âdetin hep bu şekilde cereyan etmiş olmasıdır. Bu nedenle bu bulutu görünce sevinmiş, bunu müjde olarak telakki etmişlerdir. Çünkü bulut daima yağmur taşır. Ancak onlara [Hayır, o sizin acele gelmesini istediğiniz şeydir. İçinde elem dolu azabın bulunduğu bir rüzgârdır] denilmiştir. Bu rüzgâr, onların hevâlarının ta kendisi idi. Hazreti Peygamber aleyhisselâm bulutu görünce yüzünün rengi değişir, hane-i saadetinin içine kâh girip kâh çıkartır. Yağmur yağdığı zaman ise bunun bir rahmet olduğunu anlar ve sakinleşirdi.

تُدَمِّرُ كُلَّ شَيْءٍ بِأَمْرِ رَبِّهَا فَأَصْبَحُوا لَا يُرَى إِلَّا مَسَاكِنُهُمْ كَذَلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ (٢٥)

25. O, rabbimin emriyle her şeyi yerle bir eder. Derken evlerinden başka hiçbir şeyleri görünmez hâle geldiler. İşte biz, suç işleyen toplumu böyle cezalandırırız.

Bütün "her şey" (*kül*) ifadeleri hasr (her şeyi içine alma anlamı) ifade etmez, çünkü bazen *kasr* (tahsis) anlamı da ifade edebilir. Nitekim umumi rüzgâr hakkında "Üzerinden geçtiği hiçbir şey yoktur ki onu kum gibi yapmasın." buyurmuştur. Oysa bu rüzgâr yeryüzünün üzerinden geçer, ama onu kum gi-

bi yapmaz. Hak Teâlâ onun yeryüzünde bu hükme sahip olmasını irade buyurmamış ve [Derken evlerinden başka hiçbir şeyleri görünmez hâle geldiler] buyurmuştur. Hak Teâlâ Hûd aleyhisselâmın kavmini helâk ettiği zaman onlara kara kuşlar (cesetlerini toplamak üzere akbabalar) göndermiş ve onları denize taşımış, [derken evlerinden başka hiçbir şeyleri görünmez hâle geldiler]. Onları evleri Ammân ve Hadramevt erasında Şahr denilen yerde idi.

[İşte biz, suç işleyen toplumu böyle cezalandırırız.]

وَلَقَدْ مَكَّنَّاهُمْ فِيمَا إِنْ مَكَّنَّاكُمْ فِيهِ وَجَعَلْنَا لَهُمْ سَمْعًا وَأَبْصَارًا وَأَفْئِدَةً فَمَا أَغْنَى عَنْهُمْ
سَمْعُهُمْ وَلَا أَبْصَارُهُمْ وَلَا أَفْئِدَتُهُمْ مِنْ شَيْءٍ إِذْ كَانُوا يَجْحَدُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَحَاقَ بِهِمْ
مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ (٢٦) وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا مَا حَوْلَكُمْ مِنَ الْقُرَى وَصَرَّفْنَا الْآيَاتِ لَعَلَّهُمْ
يَرْجِعُونَ (٢٧) فَلَوْلَا نَصَرَهُمُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ قُرْبَانًا آلِهَةً بَلْ ضَلُّوا عَنْهُمْ وَذَلِكَ
إِفْكُهُمْ وَمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ (٢٨) وَإِذْ صَرَفْنَا إِلَيْكَ نَفَرًا مِنَ الْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ فَلَمَّا
حَضَرُوهُ قَالُوا أَنْصِتُوا فَلَمَّا قُضِيَ وَلَّوْا إِلَى قَوْمِهِمْ مُنْذِرِينَ (٢٩)

26. Andolsun, size vermediğimiz imkân ve iktidarı onlara vermiştik. Kendilerine kulaklar, gözler ve kalpler vermiştik. Fakat kulakları, gözleri ve kalpleri kendilerine bir yarar sağlamadı. Çünkü Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlardı. Alaya aldıkları şey onları kuşattı. 27. Andolsun, biz çevrenizdeki memleketleri de yok ettik. Dönsünler diye âyetleri tekrar tekrar açıkladık. 28. Allah'ı bırakıp O'na yakınlık sağlamaları için edindikleri ilâhlar kendilerine yardım etseydi ya!? Aksine onları yüzüstü bırakarak uzaklaşıp kayboldular. Bu, onların yalanı ve uydurmakta oldukları şeydir. 29. Hani Kur'ân'ı dinlemek üzere cinlerden bir grubu sana yöneltmiştik. Onlar, onun huzuruna gelince birbirlerine, "Susun!" dediler. Kur'ân'ın okunması bitince de uyarıcı olarak kavimlerine döndüler.

İşte Hak Teâlâ cinlerin Kur'ân'ı bu şekilde dinlediklerini ve o esnada "Susun" dediklerini haber vermekte, insanlar hakkında ise "Kur'ân okuduğu zaman ona kulak verin ve susun." (A'râf, 7/204) emrini vermektedir. Zira *el-Latîf* ismi cinlere insanların gözünden gizlenip perdelenme imkânını vermiştir, bu nedenle insanların gözleri onları idrak edemez. Ancak onlar bedene bürünürlerse o zaman idrak edilebilirler. Yine Hak Teâlâ onlara Kur'ân okunduğu zaman onların onu dinlemelerini insanların dinlemelerinden daha güzel kılmıştır. (Onlara Kur'ân'ı daha güzel bir şekilde dinlemeyi nasip etmiştir.)

قَالُوا يَا قَوْمَنَا إِنَّا سَمِعْنَا كِتَابًا أُنْزِلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ وَإِلَى طَرِيقٍ مُسْتَقِيمٍ (٣٠)

30. Dediler ki: "Ey kavmimiz! Şüphesiz biz, Mûsâ'dan sonra indirilen, kendinden önceki kitapları doğrulayan, gerçeğe ve doğru yola ileten bir kitap dinledik."

Bil ki ruhlar ve cinlerin Allah kelâmını dinlemeleri insanların dinlemelerinden daha güvenilir, sağlam ve güzeldir, çünkü onlar bir hâlden diğerine geçme ve süratle tür değiştirme konusunda kelâm ile ortaktırlar. Bunlar kelâmın sıfatları olup cinler ve ruhlarda da bulunur. Bu sebeple onlar, bu sıfat ile Allah kelâmına bizden daha yakın bir münasebet sahibidirler. Hazreti Peygamber aleyhisselâm da ashabına Rahmân suresini okuduğu zaman böyle buyurmuştur. Nitekim görmez misin, cinler semadan taşlanıp kovuldukları ve işitmelerine engel olunduğu zaman "Bu iş yeni bir iştir, başka da bir şey değildir." demişlerdir. (Cinlerden bir ifrit olan) Zevba'a da arkadaşlarına ve diğer bazı kimselere yeryüzünün doğusunu ve batısını dolaşmalarını ve kendilerini semayı dinlemekten alıkoyan bu yeni çıkan şeyin ne olduğunu araştırmalarını emretmiş, nihayet Zevba'a'nın arkadaşları Tihâme bölgesine geldiklerinde bir hurma ağacının yanına varmışlar, orada Hazreti Peygamber aleyhisselâmın sabah namazı kıldığını ve namazda Kur'ân okuduğunu görmüşler, Kur'ân'ı duyunca ona kulak vermişler ve "İşte bizimle gökyüzünü işitme arasına engel olan şey budur." demişlerdir. Eğer onlar Kur'ân'ın mertebesini, değerinin yüceliğini biliyor olmasalardı bunu anlayamazlardı. Derken kavimlerine uyarıcı olarak dönmüş ve [Ey kavmimiz! Şüphesiz biz, Mûsâ'dan sonra indirilen, kendinden önceki kitapları doğrulayan, gerçeğe ve doğru yola ileten bir kitap dinledik] demişlerdir.

يَا قَوْمَنَا أَجِيبُوا دَاعِيَ اللَّهِ وَآمِنُوا بِهِ يَغْفِرْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُجِرْكُمْ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ (٣١)

31. "Ey kavmimiz! Allah'ın davetçisine uyun, ona iman edin ki, günahlarınızı bağışlasın ve sizi elem dolu bir azaptan kurtarsın."

[Ey kavmimiz! Allah'ın davetçisine uyun], onun sizi mükellef kıldığı fiile sizi mükellef kıldığı şekilde icabet edin, çünkü Hak Teâlâ insanları ve cinleri ancak kedisine ibadet/kulluk etsinler diye yaratmıştır.

وَمَنْ لَا يُجِبْ دَاعِيَ اللّٰهِ فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِي الْأَرْضِ وَلَيْسَ لَهُ مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءُ أُولٰئِكَ
فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ (٣٢)

32. Kim Allah'ın davetçisine uymazsa, yeryüzünde Allah'ı âciz bırakacak değildir. Kendisi için Allah'tan başka dostlar da bulunmaz. İşte onlar apaçık bir sapıklık içindedirler.

[Kim Allah'ın davetçisine uymazsa, yeryüzünde Allah'ı âciz bırakacak değildir]: Burada cinlerin sözü bitmektedir. Allah Teâlâ böyle bir söz söylememiş, insanlardan herhangi birinin böyle bir söz söylemiş olduğunu da nakletmemiştir. Ardından Allah Teâlâ şöyle buyurur: [Kendisi için Allah'tan başka dostlar da bulunmaz. İşte onlar apaçık bir sapıklık içindedirler] Böylelikle Hazreti Muhammed aleyhisselâmın şeriatı cinleri ve insanları içine alır olmuştur, cinler ve insanlar onun umumi şeriatına tabi olmuştur.

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللّٰهَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَمْ يَعْيَ بِخَلْقِهِنَّ بِقَادِرٍ عَلَى أَنْ يُحْيِيَ
الْمَوْتَى بَلَى إِنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (٣٣) وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ أَلَيْسَ
هٰذَا بِالْحَقِّ قَالُوا بَلَى وَرَبِّنَا قَالَ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ (٣٤) فَاصْبِرْ كَمَا
صَبَرَ أُولُو الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ وَلَا تَسْتَعْجِلْ لَهُمْ كَأَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَ مَا يُوعَدُونَ لَمْ يَلْبَثُوا
إِلَّا سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ بَلَاغٌ فَهَلْ يُهْلَكُ إِلَّا الْقَوْمُ الْفَاسِقُونَ (٣٥)

33. Gökleri ve yeri yaratan ve onları yaratmaktan yorulmayan Allah'ın, ölüleri diriltmeye gücünün yeteceğini görmediler mi? Evet şüphesiz O, her şeye hakkıyla gücü yetendir. 34. İnkâr edenlere ateşe sunuldukları gün, "Bu gerçek değil miymiş?" denir. Onlar, "Evet, Rabbimize andolsun ki gerçekmiş" derler. Allah, "Öyle ise inkâr etmekte olduğunuzdan dolayı azabı tadın!" der. 35. O hâlde, yüksek azim sahibi peygamberlerin sabretmesi gibi sabret. Onlar için acele etme. Onlar tehdit edildikleri azabı gördükleri gün, sanki dünyada gündüzün bir anından başka kalmadıklarını sanırlar. Bu bir duyurudur. Ancak yoldan çıkmış olan topluluk helâk edilir.

Yüksek azim sahibi (ulü'l-azm) peygamberler yolu açma uğrunda zorluklara göğüs geren, kemâl sahibi oldukları için kılıç ile gönderilen peygamberlerdir.

MUHAMMED SÛRESİ

Medine'de indirilmiştir.

الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ أَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ (١) وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
وَآمَنُوا بِمَا نُزِّلَ عَلَى مُحَمَّدٍ وَهُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ كَفَّرَ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَأَصْلَحَ بَالَهُمْ (٢)

1. İnkâr edenlerin ve Allah yolundan alıkoyanların işlerini Allah boşa çıkarmıştır. 2. İman edip yararlı işler yapanların, rableri tarafından hak olarak Muhammed'e indirilene inananların günahlarını Allah örtmüş ve hâllerini düzeltmiştir.

Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) nesebi: Muhammed b. Abdullah b. Abdülmuttalib b. Hâşim (Amr) b. Abdümenâf (Muğire) b. Kusay (Zeyd) b. Kilâb b. Mürre b. Kâ'b b. Lüey b. Gâlib b. Fihr b. Mâlik b. Nadr b. Kinâne b. Huzeyme b. Müdrike (Âmir) b. İlyâs b. Mudar b. Nizâr b. Mead b. Adnân. Hazreti Peygamber aleyhisselâmın annesi ise Amine b. Abdümenâf b. Zühre b. Kilâb'tır. Anne ve babasının soyu Kilâb b. Mürre'de birleşmektedir.

ذَلِكَ بِأَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا اتَّبَعُوا الْبَاطِلَ وَأَنَّ الَّذِينَ آمَنُوا اتَّبَعُوا الْحَقَّ مِنْ رَبِّهِمْ كَذَلِكَ
يَضْرِبُ اللَّهُ لِلنَّاسِ أَمْثَالَهُمْ (٣)

3. Bunun sebebi, inkâr edenlerin bâtıla uymaları, inananların da rablerinden gelen hakka uymuş olmalarıdır. İşte böylece Allah, insanlara kendilerinden misallerini anlatır.

[İşte böylece Allah, insanlara kendilerinden misallerini anlatır]: Bilgin kimse ömrünü, Allah'ın kendisine verdiği örnekleri düşünmekle geçirir. Kendisi, özellikle Allah için örnek çıkarmaya çalışmaz. Zira sanmıyorum ki, insan ömrü Allah'ın örnek verdiği şeylerin ilmini tahsile yetsin!

فَإِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ حَتّٰى إِذَا أَثْخَنْتُمُوهُمْ فَشُدُّوا الْوَثَاقَ فَإِمَّا مَنًّا
بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاءً حَتّٰى تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا ذٰلِكَ وَلَوْ يَشَاءُ اللّٰهُ لَانْتَصَرَ مِنْهُمْ وَلٰكِنْ
لِيَبْلُوَ بَعْضَكُمْ بِبَعْضٍ وَالَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ فَلَنْ يُضِلَّ أَعْمَالَهُمْ (٤) سَيَهْدِيهِمْ
وَيُصْلِحُ بَالَهُمْ (٥) وَيُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ عَرَّفَهَا لَهُمْ (٦)

4. (Savaşta) inkâr edenlerle karşılaştığınız zaman boyunlarını vurun. Nihayet onlara iyice vurup sindirince bağı sıkıca bağlayın (esir alın). Savaş sona erince de artık ya karşılıksız veya fidye karşılığı salıverin. Durum şu ki, Allah dileseydi, onlardan intikam alırdı. Fakat sizi birbirinizle denemek ister. 5. Allah yolunda öldürülenlere gelince, Allah onların yaptıklarını boşa çıkarmaz. 6. Allah onları muratlarına erdirecek, gönüllerini şâd edecek ve onları, kendilerine tanıttığı cennete sokacaktır.

[Kendilerine tanıttığı] ifadesindeki bu tanıtma ıtırdan bir nefes sayesinde gerçekleşmiştir ki o, güzel kokudur. Bu koku, müminler sayesinde güzel kokmaktadır. Müminler orada yalnızca güzel olan şeyleri koklar, yalnızca iyi olan şeyleri görürler.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تَنْصُرُوا اللّٰهَ يَنْصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ (٧)

7. Ey iman edenler! Eğer Allah'a (Allah'ın dinine) yardım ederseniz O da size yardım eder, ayaklarınızı kaydırmaz.

[Eğer Allah'a yardım ederseniz] ifadesi, bu yardımın gerçekleşmesini gerekli kılmaktadır. Kulun yapacağı yardımın sebebi zayıflık veya zillet değildir. Kul Allah'a yakınlaşmak ve kendini sevdirmek için yardımda bulunur. Bu sayede umulur ki Allah, kendisine yardım edeni seçer ve kendisine yaklaştırır. Allah bunu bize bildirmiş, yardım etmemiz ve ezayı ondan kaldırmamız için

ona eziyet edenin kim olduğunu ve eziyet etmenin ne olduğunu öğretmiştir. Allah'tan bir cefa kaldıran insandan daha yücesi yoktur.

Hem Allah Teâlâ hem biz "*Mümin*" ismine sahip olduğumuzdan Allah'a düşman olan, müminin de düşmanıdır. Bu sebeple [Ey iman edenler! Eğer Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder] buyrulmuştur. Kulun Rabb'e karşı, Rabb'in de kula karşı dostluğu [Eğer Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder] ifadesinde ortaya konulmuştur. Bu iki dostluk arasında ince bir fark bulunmaktadır. Allah Teâlâ kendi yardımını karşılık olarak vermiş, inşa mertebesini ise sana bırakmıştır. Bizler dünyada Allah'a yardım ederiz ki O da ukbada bize yardım etsin. Bununla birlikte o, sabırsızlığımız sebebiyle bize katından bir rahmet olmak üzere burada da yardım edebilir. Allah Teâlâ *es-Sabûr*'dur, *müddehiru'd-duhûr*'dur. O, acele etmediği gibi ihmal de etmez. Bununla birlikte bizden dünyada yardım istemiş ve bu konuda acele etmiştir. Bu da, karşılığa gösterdiği vefanın hikmetinden kaynaklanmaktadır.

İşaret

Bu âyet aynı zamanda (Allah'a) yardım etmediğinizde (O'nun) sizi yardımsız bırakacağına da işaret eder. "Eğer Allah size yardım etmezse bunun üzerine size kim yardım edebilir ki?" (Âl-i İmrân, 3/160) Onun yardımı size verdiği sözden kaynaklanır. Ey söz verenler! Yardım sözünüze vefa gösterin. Böyle yapmazsanız sizin için bu sözde bir ortaklık bulunur. "Bende güç, yani iktidar yoktur." diyen kimse, kendisine bildirilenleri reddetmiş, sözü bozanlardan olmuş ve Hakk'ın verdiği sorumluluğu abes saymıştır. Nitekim Allah yarattıklarından yardım istemiş, bu yardımı kendisi için gerekli kılmış ve düşmanları olduğu gibi velîleri ve dostları bulunduğunu ortaya koymuştur. Yardım eden, hem kuşatan hem de kuşatılmış olandır. Öyleyse sen, onun senden istediği yardımda onun yardımını iste. Kimse güç ve kuvvette tek olamaz. Öyleyse bir olan *el-Kahhâr*'ın tenezzülüne bak.

وَالَّذِينَ كَفَرُوا فَتَعْسًا لَهُمْ وَأَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ (٨) ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَرِهُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأَحْبَطَ
أَعْمَالَهُمْ (٩) أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ دَمَّرَ
اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَلِلْكَافِرِينَ أَمْثَالُهَا (١٠) ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَأَنَّ الْكَافِرِينَ لَا
مَوْلَى لَهُمْ (١١)

8. İnkâr edenlere gelince, onların hakkı yıkımdır. Allah onların yaptıklarını boşa çıkarmıştır. 9. Bunun sebebi, Allah'ın indirdiğini beğenmemeleridir. Allah da onların amellerini boşa çıkarmıştır. 10. Yeryüzünde dolaşıp kendilerinden öncekilerin sonlarının nasıl olduğunu görmezler mi? Allah onları yere batırmıştır. Kâfirlere de onların benzeri vardır. 11. Bu, Allah'ın, inananların mevlâsı olmasından dolayıdır. Kâfirlere gelince, onların mevlâsı yoktur.

Kâfir, mevlâsı olmayandır. Bu sebeple hasmı karşısında yenilir ve Allah yolundaki şehidin hayatından habersiz kalır. O, batıl olan ölüme inanır da gerçek olan hayatı inkâr eder. [Kâfirlerin mevlâsı yoktur] ifadesi "onlara yardım eden yoktur" anlamı taşımaktadır. Alan Allah'tır ve ona karşı koyacak kimse yoktur.

إِنَّ اللهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَالَّذِينَ
كَفَرُوا يَتَمَتَّعُونَ وَيَأْكُلُونَ كَمَا تَأْكُلُ الْأَنْعَامُ وَالنَّارُ مَثْوًى لَهُمْ (١٢) وَكَأَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ هِيَ
أَشَدُّ قُوَّةً مِنْ قَرْيَتِكَ الَّتِي أَخْرَجَتْكَ أَهْلَكْنَاهُمْ فَلَا نَاصِرَ لَهُمْ (١٣) أَفَمَنْ كَانَ عَلَى بَيِّنَةٍ
مِنْ رَبِّهِ كَمَنْ زُيِّنَ لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ وَاتَّبَعُوا أَهْوَاءَهُمْ (١٤)

12. Muhakkak ki Allah, inanıp iyi işler yapanları, altlarından ırmaklar akan cennetlere koyar; inkâr edenler ise (dünyadan) faydalanırlar, hayvanların yediği gibi yerler. Onların yeri ateştir. 13. Senin şehrinden -ki ora (halkı) seni çıkardı- daha kuvvetli nice şehirleri yok ettik; onlara bir yardım eden de çıkmadı. 14. Rabbinden apaçık bir delil üzerinde bulunan kimse, kötü işi kendisine güzel görünen ve heveslerine uyan kimse gibi olur mu?

[Rabbinden apaçık bir delil üzerinde] ifadesinde kastedilen hidayettir.

مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ فِيهَا أَنْهَارٌ مِنْ مَاءٍ غَيْرِ آسِنٍ وَأَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرْ
طَعْمُهُ وَأَنْهَارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ وَأَنْهَارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى وَلَهُمْ فِيهَا مِنْ كُلِّ
الثَّمَرَاتِ وَمَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ كَمَنْ هُوَ خَالِدٌ فِي النَّارِ وَسُقُوا مَاءً حَمِيمًا فَقَطَّعَ أَمْعَاءَهُمْ
(١٥)

15. Müttakîlere vaad olunan cennetin durumu şöyledir: İçinde bozulmayan sudan ırmaklar, tadı değişmeyen sütten ırmaklar, içenlere lezzet

veren şaraptan ırmaklar ve süzme baldan ırmaklar vardır. Orada meyvelerin her çeşidi onlarındır. Rablerinden de bağışlama vardır. Hiç bu, ateşte ebedî kalan ve bağırsaklarını parça parça edecek kaynar su içirilen kimselerin durumu gibi olur mu?

[İçinde bozulmayan sudan ırmaklar vardır]: Su değiştiği zaman "*esine'l-mâu ve ecine*" denilir. Bu, büyük kaplarda bulunan sudur. Kapalı duran her su, kapalı bulunduğu müddete göre, değişime uğrar. Bu, temizliğin bir niteliğidir.

[Tadı değişmeyen sütten ırmaklar], yoğun olmaları, sade olmaları veya kesilmeleri sebebiyle bu hâldedir.

[İçenlere lezzet veren şaraptan ırmaklar] da coşkunluk ve lezzet verir. Şarap, Hazreti Muhammed aleyhisselâmın getirdiği ve o hâl üzere vefat ettiği şeriatına göre dünya hayatında mübah değildir. İçki dünyaya değil cennete özgü kılınmış ve ona, içenlerin alacağı bir lezzet verilmiştir. Bir başka içecek için bu söylenmemiştir. Çünkü içeceklerden yalnızca şarap tam bir sürur, coşkunluk ve neşe verir. Onu içen lezzet bulur ve bu lezzet azalarında dolaşıp zâhirî ve bâtınî yetilerini etkisi altına alır. İçecekler arasında aklı tahakkümü altına alan ve diğerlerine hâkim olan tek içecek şaraptır. Şarap şanının yüksekliği ve güçlü hâkimiyeti sebebiyle dünyada haram kılınmıştır. Ancak o, nerede bulunursa bulunsun içenlere lezzet verir. Bu sebeple de (onun yasaklanması insanlara) kolay değil, güç gelmiştir. O, dünyada haram olsa da âhirette değerlidir. O, cennet ırmaklarının en lezzetlisidir, ihsan makamına sahiptir. Onun hediye edilmesi en cömert hediyedir.

[Süzme baldan ırmaklar]: İçilen şeyin değişmesiyle içmenin de farklılaştığını bilmelisin. İçecek tek bir çeşit olsa da onun içilmesi, içenlerin mizaçlarına göre farklılık gösterir. Bu mizaç onların istidatlarıdır. İnsanların bir kısmının içeceği, ilmin kendisinde tecelli ettiği surete göre, baldır. Bu sınıflar farklı ilimlerin suretleridir. Bu konudaki delilimiz, Hazreti Peygamber aleyhisselâmın rüyasındaki ilimlerdir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm, "Bana bir süt kasesi verildiği gösterildi. Ondan, parmaklarımdan dökülünceye kadar içtim. Kalanı da Ömer'e verdim." buyurunca dediler ki: "Bunu nasıl yorumladın Ey Allah'ın Resûlü?" O da "İlim" diyerek yanıtladı.[25] Bu, süt suretinde tecelli eden ilimdir. Bu şekilde ilimler, içecekler suretinde tecelli etmektedir.

Cennet, görme (*ru'yet*) ve tecelli yurdu olduğundan Allah orada dört ırmaktan söz etmiştir. Bunlar; bozulmayan sudan ırmaklar, tadı değişmeyen

---

25. Tirmizî, Menâkıb, 22.

sütten ırmaklar, içenlere lezzet veren şaraptan ırmaklar ve süzme baldan ırmaklardır. Böylece ilmî tecellinin yalnızca dört suretinin olacağını kesin bir şekilde öğrendik ki bunlar; su, süt, şarap ve baldır. Her tecelli için insanlara özgü bir grup ve bir şahsa özgü hâller vardır.

Bozulmayan, bir başka deyişle değişmeyen su ırmağı, hayat ilmidir. Nitekim Allah Teâlâ "Her canlı şeyi sudan yarattık." (Enbiyâ, 21/30) buyurmuştur. Bu suyun verdiği ilim bu şekilde kalpleri diriltmektedir. Şarap ırmağı, hâller ilmidir. Bu, akılların düşünmekten âciz kaldığı zevk veren ilâhî ilmin suretidir. Onu ancak iman kabul eder. Şarap ırmağı gamları giderir; sevinç, sürur ve mutluluk bilgisi verir. Kaçtan (*kem*), nasıldan (*keyf*) ve karanlık şekil ve suretlerden (*el-heyâkilü'z-zulmâniyye*), cismî ve cismanî oluşların mülahazasından uzaklaştırır. Bu, ilmin kemaliyle yaşanan sürurdur. Bal ırmağı da benzerlerini içine alacak şekilde vahiy ilmidir. Süt ırmağı ise riyazat, takva ve mücahedenin doğurduğu sır, fıtrat ve akıl (*lübb*) ilmidir. İnsana has olan cennetlerin her birinde insanlar için farklı ilimler ortaya çıkar. Miras (*irs*) ve amel bu cennetin hakikatine ve onların yaratılış kaynağına göre farklılık gösterir. Bunların kaynakları farklı farklıdır; böyle olduğundan ilimler, cennetler ve zevkler başka başkadır.

وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ حَتَّى إِذَا خَرَجُوا مِنْ عِنْدِكَ قَالُوا لِلَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ مَاذَا قَالَ
آنِفًا أُولَئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَاتَّبَعُوا أَهْوَاءَهُمْ (١٦)

16. Onların arasında, seni dinleyenler vardır. Fakat senin yanından çıkınca kendilerine bilgi verilmiş olanlara "Az önce ne demişti?" diye sorarlar. Bunlar, Allah'ın kalplerini damgaladığı (mühürlediği), hevâ ve heveslerine uyan kimselerdir.

Tab' (damga), mühürdeki nakıştır. Mühürlemek de kilitlemek anlamındadır.

وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى وَآتَاهُمْ تَقْوَاهُمْ (١٧)

17. Doğru yolu bulanlara gelince, Allah onların hidayetlerini arttırır ve sakınmalarını sağlar.

[Doğru yolu bulanlar], "kendileri için hidayeti bulanlar" anlamındadır. [Onların hidayetlerini arttırır] ifadesindeki hidayet, inanmayanların sattığı hidayettir. Nitekim Allah Teâlâ inanmayanlar hakkında "İşte onlar, hidayete kar-

şılık dalâleti satın alanlardır." (Bakara, 2/16) buyurmuştur. Bu, müminler için nur üstüne nur olurken, inanmayanlar için birbiri üzerine gelen karanlıktır.

فَهَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا السَّاعَةَ أَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً فَقَدْ جَاءَ أَشْرَاطُهَا فَأَنَّى لَهُمْ إِذَا جَاءَتْهُمْ ذِكْرَاهُمْ (١٨) فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مُتَقَلَّبَكُمْ وَمَثْوَاكُمْ (١٩)

18. Onlar, kıyamet gününün ansızın gelip çatmasını mı bekliyorlar? Şüphesiz onun alâmetleri belirmiştir. Kendilerine gelip çatınca ibret almaları neye yarar! **19.** Bil ki, Allah'tan başka ilâh yoktur. (Habibim!) Hem kendinin hem de mümin erkeklerin ve mümin kadınların günahlarının bağışlanmasını dile! Allah, gezip dolaştığınız yeri de duracağınız yeri de bilir.

Her bilgi seni müteallıkına ulaştırır. Âlimin iştiyakı da bilgiye değil onun müteallıkına (iliştiği şeye) yöneliktir. Bu sebeple ilâhî zât bilinemez. Çünkü ilâhî zâtın izzeti sebebiyle, bilgi seni ilâhî zâta ulaştıramaz. O'na ancak O'nun hakkındaki bilgin nispetince ulaşabilirsin. Allah'ın birlenmesi (*tevhîd*), her varlıktan beklenir. Şâri', Allah'ın zâtını düşünmeyi bize yasaklamıştır. Zira kendisine benzeyen bir şey bulunmayanın zâtının bilgisine nasıl ulaşılabilir? Fakat şâri', Allah'ın birliği hakkında konuşmayı yasaklamamış bilakis bunu emretmiştir. Bu sebeple tekliğinin bilinmesini emrederek: [Bil ki, Allah'tan başka ilâh yoktur] buyurmuştur. Bu, vâcip olan Allah'ın ilâhlıkta tek olduğu bilgisidir. Böylece biz söz konusu nefyin (olumsuzlamanın), kendisine ilâhlık nispet edilen, ilâhlıkla nitelenen ve kendilerine "ilâhlar" denilen mahlûkatın haricî varlıkları hakkında olduğunu biliriz. Bu sebeple müşrikler Resûlullah'ın Allah'ın birliğine yaptığı çağrıya şaşırmışlardır. Allah Teâlâ onların "İlâhları bir tek ilâh mı yaptı? Gerçekten bu çok tuhaf bir şey!" (Sâd, 38/5) dediklerini ve taptıkları şeyleri "ilâh" olarak isimlendirdiklerini bildirmiştir. Böylece yasaklanan şey, bu niteliğin kendisi değildir. Yasak, müşriklerin yaptığı nispete yöneliktir. Yoksa *nefsü'l-emre* (bu niteliğin kendinde varlığına) veya ilâhlığın olumsuzlanmasına yönelik değildir.

Allah Teâlâ müşrik kimseye sanki "Söylediğin bu söz doğru değil, iş senin zannettiğin gibi değil" demiştir. Bir ilâhın bulunması zorunlu olup ilâhlar konusundaki çokluk, *îcâb* (olumlama) harfi olan "*illâ*" ile kaldırılmıştır. Onlar bu nispeti, *îcâb* harfinden sonra zikredilen şey hakkında olumlamışlardır ki O, "Allah" diye isimlendirilendir. Bu sebeple "İlâh yoktur. Ancak Allah vardır (Allah'tan başka ilâh yoktur)." demişlerdir. İlâhlığın Allah'a nispe-

ti olumlayanın olumlaması sebebiyle gerçekleşmez. Çünkü Allah Teâlâ kendisi sebebiyle ilâhtır. Olumlayan kimse bunu, "*illallah*" sözüyle ilâhlık vasfının Allah'a özgü olduğuna inanmayan kimseye karşı olumlar.

Bir başka cihetten Allah Teâlâ [Bil ki, Allah'tan başka ilâh yoktur] sözüyle şöyle demiş olur: Akıl yürütmene uyan haber ile bilmelisin ki; bildirimden önce, iman olmaksızın bilgi geçerli olacağı gibi bilgi olarak iman da senin için geçerli olacaktır. Bu sebeple, bazılarının çıkarımına ve görüşüne göre, onun bilgisine nasıl ulaşabileceğimizi düşündük. İnsafla ve mümkün mertebe çalışma ve çabadan sonra kâmil akılla düşününce gördük ki, onun bilgisine ulaşamıyor, âciz kalıyoruz. Çünkü biz onun bilgisine, bilinen tüm şeylerin hakikatinin bilgisini talep ettiğimiz gibi ulaşmayı istiyoruz. Ancak benzeri olmayan bir varlık olduğunu, zihinde tasavvur edilemeyeceğini ve idrak edilemeyeceğini biliyoruz; öyleyse akıl onu nasıl kavrayabilir ki? Onun varlığının bilgisi sabit olmakla birlikte O'nu kavramak, câiz olmayan bir şeydir. Biz onun ulûhiyetinde tek mevcut olduğunu biliriz. Zâtının hakikatini O'nun bildiği gibi bilemesek de, bizden istenen bilgi budur. Bu bilgi, bizden istenen bilginin yokluğunu bilmektir. Allah Teâlâ, aklın nazarında mahlûkattan hiçbirine benzemediği gibi bizden bir şey de ona benzemez. Sıddîk bu konuda demiştir ki: "İdrakin âcizliğini bilmek idraktir."

Aklın kendi işleyişine göre çalışarak bilmesi bakımından Allah'ı bilmesinin ucu bucağı yoktur. Fakat onu tanımanın son noktası onun cömertliği, keremi ve ihsanı ile gerçekleşebilir. Delil bakımından ise kişi onu asla bilemez; ancak varlığının bilgisine ve başkalarının değil onun tek ibadet edilecek zât olduğu bilgisine ulaşabilir. Hak Teâlâ vücûd-i mutlak olmakla nitelenendir. Çünkü o, herhangi bir şeyle mâlul olmadığı gibi herhangi bir şeyin illeti de değildir. Bilakis o *mevcûdün bi'z-zât*tır (zâtı bakımından mevcuttur). Onu bilmek, onun varlığını (vücudunu) bilmekten ibarettir. Zâtı bilinebilir olmasa da vücudu zâtının dışında bir şey değildir. Ancak ona nispet edilecek sıfatlar bilinebilir. Bu sıfatlar kemal sıfatları olan meânî sıfatlarıdır.

Allah'ın zâtının hakikatini bilmek imkânsızdır. Onun zâtı herhangi bir delille veya aklî burhanla bilinemediği gibi tanım da kabul etmez. O, bir şeye benzetilemediği gibi herhangi bir şey de ona benzetilemez. Bu durumda şeylere benzeyen insan, hiçbir şeye benzemeyen ve benzetilemeyeni nasıl bilebilir? Senin onun hakkındaki bilgin (*ma'rifet*) ancak onun hiçbir denginin olmadığıdır. "Allah sizi kendisinden sakındırmıştır." (Âl-i İmrân, 3/10)

Şeriat Allah'ın zâtı hakkında düşünmeyi yasaklamıştır. Allah hakkında bilinecek tek şey var olduğudur. Onun fiilleri ve sıfatları da benzer örnekler

üzerinden bilinebilir. Bu sebeple kulun bilmesi ve söylemesi emredilen tevhid, Hakk'ın kendini birlediği tevhidin kendisi değildir. Emredilen tevhid bileşiktir. Bununla emrolunanlar yaratılanlardır ve yaratılanlardan ancak kendilerine uygun şeyler sâdır olabilir. O, yaratılan tarafından yaratılmıştır. Dolayısıyla o, yaratılma hususunda tevhidin bulunduğu Allah'a en uzak olandır. Öyleyse yaratılanlara izafe edilen bir şey yüce mertebeye nasıl yakışabilir?

Şeriata göre O'na kulluk etsek de, onun makamını onaylar ve ona yaklaşmak için bunu bize emredildiği gibi söyleriz. Hak, getirdiği âyetlerle bize bilinemiyor olduğumuzu göstermesine rağmen bunu yaparız. Bu duruma şu âyetler işaret etmektedir: "O'nun benzeri hiçbir şey yoktur." (Şûrâ, 42/11) , İhlâs sûresinde zikredilenler, tenzihe işaret eden tesbih hakkındaki "Senin izzet sahibi rabbin, onların isnat etmekte oldukları vasıflardan yücedir, münezzehtir." (Sâffât, 37/180) âyetinin umum anlamı. Son âyette zikredilen yücelik, onun bilgisine ulaşılamamasını gerektirir. Buradan aslında tevhid konusunda taklidin emredildiği anlaşılır. Çünkü emir, delilin bunu kendisine verdiği kimseyle ilgili değildir. Ancak istidlalde bulunma emrinin taalluk ettiği şey, tarif değil teslim yoluyla veya delâlet konumu üzere uyarma yoluyla yapılan istidlalle ilgilidir. Nitekim âyetlerde şöyle buyurulur: "Aksi takdirde her ilâh kendi yarattığını sevk ve idare ederdi." (Mü'minûn, 23/91) ve "Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı, yer ve gök, (bunların nizamı) kesinlikle bozulup gitmişti." (Enbiyâ, 21/22)

Bu sebeple deriz ki: Allah'ı bilmenin iki yolu vardır. Biri, şeriatın gelmesinden önce tek başına aklın düşünmesidir. Bu bilgi onun tek ilâh olduğunu, ortağı olmadığını ve varlığı zorunlu olan (*vâcibü'l-vücûd*) bir ilâhın gerekliliğini gösterir. Bu bilgi onun zâtına ulaşamaz. Allah'ın zâtının bilgisine aklıyla ulaşmaya koyulan kimse âciz olacağı bir işe girişmiş, edebi aşmış ve kendini büyük bir tehlikeye atmış olur. Bu yol Hazreti İbrâhîm'in kavmine "Size de, Allah'ı bırakıp tapmakta olduğunuz şeylere de yuh olsun! Siz akıllanmaz mısınız?" (Enbiyâ, 21/67) diyerek kullandığı yoldur. Hazreti İbrâhîm kavmini, Allah'ın tek ilâh olması bakımından bilinmesi hususunda uyarmıştır. Bu, akılların idrak edebileceği bir bilgidir. Hazreti İbrâhîm kavmini sadece üzerinde düşünülmesi câiz olan kısma yöneltmiştir. Nitekim onlar bu sayede işin aslının ne olduğunu düşünerek bilebilirler. İkinci yol ise, gelişinden sonra şeriat bilgisidir. Şeriat da aklın delil cihetinden getirdiği bilgiyi getirir. Bu bilgi, onun yaratıcılığında tek olması ve Allah için zorunlu olan niteliklerdir. Allah'ı bilmek için kullanılabilecek bir diğer yol, onun zâtı üzere bilinmesidir. Allah "Benzeri hiçbir şey olmayan" (Şûrâ, 42/11) ve örneği bulunmayan bir varlık olsa da, akıl kendi getirdiği delil ile, peygamberin rabbi hakkında aktardığı

haber konusunda günahsız olduğuna hükmettikten sonra, Allah'ı âyetlerde bildirilen vasıflarla niteler. Çünkü o bilir, biz ise bilmeyiz. Peygamber, Allah Teâlâ'ya aklın delil ile nispet edemeyeceği şeyler nispet eder. Günahsız olduğu aklî delille kanıtlanan kimsenin Allah Teâlâ hakkındaki bu nispetlerinin reddedilmesi mümkün değildir. Bu da ortaya "hayret"i çıkarır.

Akıl sahiplerinden kimisi tenzih ve teyid tevili ile tevilde bulunurlar. Bu tevil şu âyetlere dayanır: "O'nun benzeri hiçbir şey yoktur." (Şûrâ, 42/11) ve "Onlar Allah'ı hakkıyla tanıyıp bilemediler." (Zümer, 39/67) Akıl sahiplerinden kimisi O'nun bilgisini, onu getiren kimseye veya Allah'a bırakır. Akıl sahiplerinin bir kısmı ise dilcilerdir ki onlar, teşbihte bulunurlar. Allah her grubu mazeretli kılmış, kullarından hakkını istememiş; yalnızca kullarının kendisinin tek bir ilâh olduğunu, ilâhlıkta ortağı bulunmadığını ve dildeki anlamlarına göre en güzel isimlere (*el-esmâü'l-hüsnâ*) sahip olduğunu bilmelerini istemiştir. Kurtuluş ve mutluluk, Allah'ın kitaplarında veya peygamberlerinin dillerinde Allah katından bir şey geldiğinde duran kimseye aittir.

Şüphesiz, Allah için iman edip amel eden, her zaman Allah'a inanan kullar vardır. Allah onların basiret gözlerini açmış ve kalplerine (*sır*) tecelli etmiştir. Bu kimseler onu müşahede ederek bilirler. Onlar bu konudaki bilgilerinde, kendilerinden gelen bir şahit sebebiyle basiret ve delile sahiptirler. Öyleyse yapman gereken şey, şeriatın duyum (*sem'*) yoluyla getirdiği Allah'a kulluğu yerine getirmek ve aklî delilinin gerektirdiği şekilde O'nun tasdikine götüren şeyi inkâr etmemektir.

Tevhidin özünü bilmek isteyen, Allah'ın kendini birlediği yüce kitapta zikredilen tevhid hakkındaki âyetlere baksın. O'nu kendisinden daha iyi tanıyan yoktur. Öyleyse O'nun kendisini nasıl nitelediğine bakmalı ve Allah'ın bunu sana anlatmasını istemelisin. Bunun sonucunda aklın kesinlikle düşünerek kendisine ulaşamayacağı ilâhî bilgiye vâkıf olacaksın. Bilmelisin ki Allah'ın tevhidiyle kastedilen şey, onun tek ilâh olduğunu ve ondan başka ilâh olmadığını bilmektir.

Allah Teâlâ "Bil ki, O'nun zâtı parçalara ayrılmamıştır.", "O bileşik değildir.", "O hiçbir şeyden oluşmamıştır." veya "O, cisim değildir." dememiş; sıfatları hakkında "O'nun benzeri hiçbir şey yoktur." (Şûrâ, 42/11) buyurmuştur. Hak Teâlâ kullarının akıllarına uyan tarifleri bildirmeye çalışmamış ve kitabında onlara düşünce yoluyla çıkarımda bulunmalarını emretmemiştir. O düşünce yoluyla çıkarımda bulunmalarını, yalnızca bununla onun tek ilâh olduğuna delil getirmeleri için emretmiştir. Bir başka deyişle düşünce yoluyla çıkarım ancak onun mertebedeki vahdâniyetine işaret edebilir. Bu sebeple

"İki ilâh edinmeyin! O ancak bir ilâhtır." (Nahl, 16/51) buyurulmuştur. Ancak bir grup, düşüncede ileri giderek mükellef tutuldukları gayenin dışına çıkmışlardır. Böylece ona, kendisinin zikretmediği sıfatlar vermişlerdir. Bir başka grup da Allah'ın inkâr etmediği ancak kitabında da zikretmediği veya peygamberlerinin söylemediği bu sıfatları inkâr etmiştir. Sonra da ona isimler vermek konusunda ayrılığa düşmüşlerdir. Onlardan kimisi Allah'a, onun kendisine vermediği isimler vermiştir. Bu isimler tenzih ismi olsalar da, bu konuda konuşan ve bununla ilgilenen kişinin kendi fuzulî sözleridir. Sonra insanlar Allah'ın zâtı hakkında konuşmaya başlamışlardır. Hâlbuki şeriat, Allah Teala'nın zâtı hakkında düşünmeyi yasaklamıştır. Bu durumda yasaklanan kendi fuzulî düşüncelerine dalmalarına, şeriata isyan da eklenmiştir.

İnsanlardan kimi "O, cisimdir.", kimi "Cisim değildir.", kimi "Cevherdir.", kimi "Cevher değildir.", kimi "O bir cihettedir.", kimi "Bir cihette değildir." demiştir. Ancak Allah Teâlâ yarattığı kimseye, olumlayana da olumsuzlayana da bununla ilgilenmelerini emretmemiştir. Akıllı bir kimseye âlemdeki tek zâtın bilgisinin tahkiki sorulsa o, kendisine gerekli olan çıkarım ile meşgul olur ve bunu aşamaz. Nitekim süre ilerlemekte, nefesler azalmakta, giden nefes geri dönmemektedir.

Bilmelisin ki Allah tek ilâhtır, ondan başka ilâh yoktur. O, anlaşılan isimlerle isimlendirilendir. Bu isimlerin anlamlarının bazıları, yalnızca O'na ve bu mertebe kim için gerçekleşirse ona aittir. Ey velî! Mahiyet, nicelik ve nitelik konularına karışma. Bu seni, ilgilenmekle sorumlu olduğun alanın dışına çıkartır. Sen, Allah'ın sana farz kıldığı amel ve iman yoluna sarıl. Sabah akşam rabbini, emrettiği hamd, tesbih ve tehlîl ile zikret. Allah'a karşı takvalı ol. Hak kendi ilminden dilediği şeyi sana öğretmek isterse, sana verdiği ve bağışladığı ilmi kabul etmen için onu aklına ve zihnine (*lübb*) getirir. Fayda veren bilgi işte budur. Bu, kalbini diriltecek olan nurdur. Âlemde bununla yürür, şek ve şüphe karanlığından bununla emin olursun. Şek ve şüphe karanlığı, kelâmcıların ve bu konuya dalanların Allah'ın zâtı hakkında ortaya attıkları fikirlerin doğurduğu ilimlerden ortaya çıkar. Bu konuya dalanlar Eş'arîler ve Mu'tezile ile Allah ve inanılması gereken diğer şeyler hakkında görüş beyan eden felsefecilerdir. Bunlar bu konularda ihtilaf ettikleri gibi, icmâ ettikleri mezheplerin usullerinde bile ayrılığa düşerler. Oysa Hazreti Âdem'den Hazreti Peygamber aleyhisselâma kadar geçen hiçbir peygamberin ve resûlün ayrılığa düştüğünü görmeyiz. Onlar Allah Teâlâ'nın mertebesi hakkındaki inançlarının usullerinde ayrılığa düşmezler. Her biri diğerini tasdik eder. Onlardan herhangi birinin Allah bilgisi ve inancında şüphe duyduğunu ve bunun bir delille giderildiğini duymadık. Böyle bir durum olsa başkalarının zikrettikleri şeyler ak-

tarıldığı gibi bu da aktarılır, tedvin edilir ve kitaplarda zikredilirdi. Özellikle de peygamberler insanların nefislerine, mallarına ve ailelerine hâkim olmuşlar, onlara bazı şeyleri yasaklamış ve bazı şeyleri yapmalarına izin vermişlerdir. Onlar dışında böyle bir hâkimiyet gücüne sahip kimse yoktur. Böyle olsa Allah'ın mertebesi hakkında ihtilaf ettikleri iddiaları çoğalırdı. Çünkü peygamberler Allah'a dayanmış ve kendilerini Allah'ın gönderdiğini söylemişlerdir. Bu konuda da mucizelerden oluşan delillerle gelmişlerdir. Onların hiçbirinin Rabb'in hakkındaki bilgisinde şüphe içine düştüğü aktarılmamıştır. Bu konuda da hiçbiri bir diğeri ile ayrılık yaşamamıştır.

Allah inancı konusunda düşünen kimse düşüncesinde sürekli aynı hâlde bulunmaz. Aksine her dakika delil zannettiğinin kendisine sunduğu şeye göre değişim gösterir. Bir şeyden o şeyin çelişiği olan başka bir sonuca varabilir. Bu kişi kelâmcılar ve bu konuya dâhil olanlar değil fuzulî düşünceye sahip olanlar kapsamına girer. Böylece ihtilaf ortaya çıkar, düşünceler ve arzular insanlarla oynar.

Hak, peygamberin diliyle kendisine nispet edilip isimlendirilebileceği şeyleri bildirene dek insanlar dursa, felaha ererlerdi. Fakat insan aceleci bir tabiatta yaratılmış ve kendinde düşünce gücü olduğunu görmüştür. Bu gücü de gerektiği yerin dışında kullanmıştır. Allah hakkında, düşüncesinin gösterdiği şeye göre konuşmuştur. Oysa mizaçlar çeşitlidir ve düşünme yetisi mizaçtan doğmuştur. İnsanın düşüncesi de mizacının değişmesi ile farklılaşmıştır. Böylece idrak ettiği şey hakkındaki hükmü ve idraki de farklılaşmıştır. Allah, düşünmekle emredilmediğimiz konularda, bizimle düşüncemizin hâkimiyeti arasını ayırmıştır. Allah'ı haber yoluyla bilmek, düşünce yoluyla bilmekten daha yücedir. Allah'ı bilmek konusunda haber yolu, düşünenin bilgisinde onun ne olmadığını getirmiştir. Allah'ı aklî delillerle bilmek selbî iken, haber delilleri ile bilmek, hem sübûtî hem selbî bir bilgidir. Akıl Hakk'ı tenzih etmede şeriata ulaşamaz.

Allah [Bil ki, Allah'tan başka ilâh yoktur] ifadesi ile ondan başka ilâh olmadığını bilmemizi emretmiş ve yine onun ilâhlıkta tek olduğunu bilmemizi emretmiştir. Nitekim O, mertebede tektir. Genel olarak zâtı ile ilgili bilgi vermemiştir. Zâtın tek olması akılla bilinebilir. İlâh olduğundan O'nun bilgisi ve ilâh için gerekli olup ilâh ile ilâhı olduğu kimselerin arasını ayıran sıfatların bilgisi, şer'an emredilmiş bir bilgidir (*ma'rifet*).

Âyette yer alan [Günahlarının bağışlanmasını dile] ifadesindeki günah, Allah'ın tevhidi hakkında onun mahiyetine ve hakikatine ulaşmak isteyerek düşünen kimsenin aklına gelenlerdir. Çünkü bu, ancak kendisinin bildiği zât

bilgisidir. Bunu düşünmek, onun kıymetinin büyüklüğü ve zâtı ile buna delil olduğu vehmedilen şey arasındaki uyumsuzluk sebebiyle yasaklanmıştır. Vehim onu tasavvur edemez, akıl da onu kayıt altına alamaz. Celâl ve tâzim O'na aittir.

Bilmelisin ki, işte bu Kur'ân'daki otuz ikinci tevhiddir. Bu, öğüt tevhididir ki o, Allah'ın tevhididir. Allah insanı bir rahmet olarak gaflet üzere yaratmış; o da Allah'ın tevhidinden gafil olmuştur. Çünkü o, her an yaratmanın ortaya çıktığı sebepleri müşahedeyi mütalaa etmektedir. Onun yaratmanın ortaya çıktığı sebeplerde Allah'ın veçhini görebileceği bir göz idraki bulunmamaktadır. Bu, gafletin hâkimiyeti sebebiyledir. Bu örtü, yaratmanın sebeplerden kaynaklandığını düşündürür. Hangi şekilde olursa olsun kişi kendisine bir öğüt geldiğinde, sebeplerin Allah'tan başka ilâh olmadığına işaret ettiğini bilir. Bu sebeplerde ilâhî emrin vechi olmasa veya ilâhî emrin kendisi olmasa, onlardan herhangi bir şey oluşmazdı. Öğüdün kaldırdığı örtüden sonra bu tevhid, Allah'tan mümin erkekler ve mümin kadınlar için bir örtü istenmesi sonucunu doğurmuştur. Bu sebeple Allah Teâlâ âyette [Mümin erkeklerin ve mümin kadınların günahlarının bağışlanmasını dile!] buyurmuştur. Bu, Allah'ın kuluna lütuflarındandır.

Bilmelisin ki risâletin şehadetinin tevhidin şehadeti ile birlikte zikredilmesinde ilâhî bir sır bulunmaktadır. Bu sır, Şâri'in sıfatlarını ve niteliklerini bildirdiği tek ilâhın, aklın idrak ettiği ilâhî tevhid olmadığıdır. Şeriattan soyutlanan aklın birlemesinin kabul edemeyeceği sıfatlar vardır. Bu mâbud, peygamberin peygamberliğine şehadetin, onu gönderenin birliğine şehadete bitişmesini gerektirmiştir. Bu sebeple peygamberin şehadeti onun şehadetine eklenmiştir.

İşaret ve tahkik

Büyükler aklî düşüncenin verdiğinin dışında "Lâ ilâhe illallâh (Allah'tan başka ilâh yoktur)." zikrine sarılmışlardır. Yani varlık (*vücud*) Allah olup, yokluk da zât ve *ayn*'ın zâtî bir olumsuzlama sebebiyle olumsuz olmasıdır. Olumlu olan, zâtî bir olumlama sebebiyle zâtın ve *ayn*'ın olumlu olmasıdır. Olumsuzluk (*nefy*) "*ilâhe*" şeklinde nekira olarak gelmiştir. Olumlama ise "*Allah*" şeklinde mârife olarak gelmiştir. Olumsuzluğun "*ilâhe*" şeklinde nekira gelmesinin sebebi, onun altında her şeyin bulunmasıdır. Nitekim hiçbir şey yoktur ki ilâhlıkta iddia ettiği bir payı bulunmasın. Olumsuzlama bunun hakkında gelmiştir. Tüm paylar ona ait olduğu için ilâh, kendisi için bir pay belirlenemeyendir.

وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا لَوْلَا نُزِّلَتْ سُورَةٌ فَإِذَا أُنْزِلَتْ سُورَةٌ مُحْكَمَةٌ وَذُكِرَ فِيهَا الْقِتَالُ رَأَيْتَ
الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ نَظَرَ الْمَغْشِيِّ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ فَأَوْلَى لَهُمْ (٢٠)
طَاعَةٌ وَقَوْلٌ مَعْرُوفٌ فَإِذَا عَزَمَ الْأَمْرُ فَلَوْ صَدَقُوا اللَّهَ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ (٢١)

20. İman etmiş olanlar "Keşke cihad hakkında bir sûre indirilmiş olsaydı!" derler. Ama hükmü açık bir sûre indirilip de onda savaştan söz edilince, kalplerinde hastalık olanların, ölüm baygınlığı geçiren kimsenin bakışı gibi sana baktıklarını görürsün. Onlara yakışan da budur! 21. (Onların vazifesi) itaat ve güzel sözdür. İş ciddiye bindiği zaman Allah'a sadakat gösterselerdi, elbette kendileri için daha hayırlı olurdu.

Doğruluğun sözdeki hükmü buyken, tüm hâllerdeki hükmü nasıldır?

فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَتُقَطِّعُوا أَرْحَامَكُمْ (٢٢)

22. Geri dönerseniz, yeryüzünde bozgunculuk yapmaya ve akrabalık bağlarını kesmeye dönmüş olmaz mısınız?

Allah Teâlâ yakın akraba ile ilişkiyi sürdürmeyi yalnızca insanların mutlu olmaları için emretmiştir. "Selam vermekle bile olsa akrabalarınızla irtibat kurun." dendiği gibi herkesin selam vermekle de olsa yapabileceği bir sıla-i rahim vardır. Akrabalık bağlarının en faziletlisi, en yakınla kurulanıdır.

İşaret

Hadis-i şerifte "Akraba, Rahmân'dan bir daldır."[26] buyurulmuştur. Öyleyse akrabalar olduğumuz için Allah ile aramızda bir yakınlık gerçekleşmiştir. Akrabalık açısından Allah Teâlâ bizim için yakınların en yakını iken rütbe açısından onun kuluyuzdur. Çünkü ancak O'na bağlı, sadece O'na aitiz.

Allah Teâlâ akrabalık bağına sahip çıkmayı emretmiştir. Rahmân da bizim için bir nevi O'na döneceğimiz bir akrabadır. Onun emrine itaat eden kimse, akrabası ile bağına sahip çıkmalıdır. Bu kişinin bağı rabbinedir. Şüphesiz Allah, akraba (*rahîm*) olması bakımından bizimle irtibat kurmuştur. O, rızıkları çokça veren güç ve kuvvet sahibidir. Emrine itaat etmek veya kar-

---

26. Tirmizi, "Birr", 16, Ebu Dâvûd, "Edeb", 66.

şı çıkmak, muvafakat etmek veya muhalefet etmek gibi hangi hâlde olursak olalım nimet verendir. Biz cahilliğimizden koparmış olsak da O, bu akrabalık bağını kendi tarafından koparmaz. Akrabalık bağlarının en önemlisi, en yakın olanıdır. Allah Teâlâ kendi hakkında: "Biz ona şah damarından daha yakınız" (Kâf, 50/16) demiştir. Allah kuluna kulun kendisinden daha yakındır. Kul onunla bağ kurduğunda şüphesiz en yakınla bağ kurmuş olur. Nitekim yakınlarla bağ kurmanın daha faziletli olduğu zikredilmiştir. Nas da bu şekildedir.

Bir adam mecliste "Allah buyuruyor ki: İyiliğe en layık kimseler, yakınlardır." deyince, Şeyh Ebu'l-Abbas el-Ureybî buna anında "Allah'a (yakınlar)" şeklinde karşılık vermiştir. Gerçekten de böyledir. Allah'tan daha yakın kimse yoktur. O, tenzih uzaklığı hariç uzak olunamayan yakındır. Akrabalık ölümle kesilir ancak Hakk'a nispet edilen akrabalık kesilmez. Çünkü biz nerede olursak olalım O da bizimledir. Biz kendi aramızda bazen irtibatı sağlarken bazen ölümle, yolculukla veya kaybolma gibi sebeplerle irtibatımızı keseriz. Yine bunlar gibi soruya ihtiyaç duymayan nice hâller de olabilir. Kendini bilmeyen kimse diğer insanlar söz konusu olduğunda daha da bilgisizdir. Diğer insanları bilen ise kendini daha iyi bilendir.

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فَأَصَمَّهُمْ وَأَعْمَىٰ أَبْصَارَهُمْ (٢٣) أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَىٰ
قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا (٢٤)

23. İşte bunlar, Allah'ın kendilerini lânetlediği, sağır kıldığı ve gözlerini kör ettiği kimselerdir. 24. Onlar Kur'ân'ı tedebbür etmiyorlar mı? Yoksa kalpleri kilitli mi?

Düşüncenin günahsızlığı (*'ismet*) gerektirmeyen bir hâl olduğunu bilmelisin. Bu sebeple düşünce makamı tehlikelidir. Düşünen kimse, o şey doğruya da yanlışa da elverişli olduğundan düşünür. Düşüncesinin doğru mu yanlış mı olduğunu bilemez. Fikir sahibi kimse Allah'ı bilmek konusunda doğruya ulaşmak isterse, Kur'ân'da tefekkür ve itibarın zikredildiği âyetleri araştırır. Bu konuda mütevatir sünnet ve kitaptaki bilginin dışına çıkmaz.

Allah Kur'ân'da düşünmeyi emrederek zikretmiş ve sonrasında ibret alınmasını istemiş veya ibreti düşünce ile birlikte zikretmiştir. Şu var ki bununla doğru düşünme, korunma veya Allah'ın murad ettiği maksudun hâsıl olması birlikte bulunmaktadır. Böyle olması gerekir. Çünkü Hak Teâlâ, kulunun kastettiği şeyin bilgisine ulaşmasına imkân vermek üzere bunu ortaya koymuş ve düşünceyi başka bir yere değil bu makama özgü kılmıştır. Eğer tefekkür âyetlerinden akıl, duyma, bilme veya iman âyetlerine geçer de aynı dü-

şünce biçimini orada da kullanırsan hepsinde isabet etmemiş olursun. O hâlde Hakk'ın "tefekkür eden bir kavim için" ortaya koyduğu âyetlere bağlı kalmalı, işleri kendi mertebelerinden ayırmamalı ve âyetleri menzillerinin dışına almamalısın.

Allah hangi ismi zikrederse sen de zihnini zikrettiği isme yormalısın. Allah'ın kastettiği anlamı yakalamak istiyorsan düşünceni, âyette zikri geçen ismin ilerisine götürme. Örneğin [Onlar Kur'ân'ı tedebbür etmiyorlar mı?] âyetinde "Kur'ân" ismi zikredildiği için ona Allah'ın kelâmı olması, furkan olması, zikir olması bakımından değil Kur'ân olmaklığı bakımından yaklaşmalısın. Çünkü her ismin bir hükmü vardır. Hak bu ismi, kullarına anlatmak ve şeylerin menzillerine nasıl yerleştiklerini öğretmek için belirlemiştir.

إِنَّ الَّذِينَ ارْتَدُّوا عَلَىٰ أَدْبَارِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدَى الشَّيْطَانُ سَوَّلَ لَهُمْ وَأَمْلَىٰ
لَهُمْ (٢٥) ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لِلَّذِينَ كَرِهُوا مَا نَزَّلَ اللَّهُ سَنُطِيعُكُمْ فِي بَعْضِ الْأَمْرِ وَاللَّهُ
يَعْلَمُ إِسْرَارَهُمْ (٢٦) فَكَيْفَ إِذَا تَوَفَّتْهُمُ الْمَلَائِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَأَدْبَارَهُمْ (٢٧) ذَٰلِكَ
بِأَنَّهُمُ اتَّبَعُوا مَا أَسْخَطَ اللَّهَ وَكَرِهُوا رِضْوَانَهُ فَأَحْبَطَ أَعْمَالَهُمْ (٢٨)

25. Şüphesiz ki kendilerine doğru yol belli olduktan sonra, arkalarına dönenleri, şeytan sürüklemiş ve kendilerine ümit vermiştir. 26. Bunun sebebi onların, Allah'ın indirdiğinden hoşlanmayanlara "Bazı hususlarda size itaat edeceğiz" demeleridir. Oysa Allah, onların gizlediklerini biliyor. 27. Ya melekler onların yüzlerine ve sırtlarına vurarak canlarını alırken durumları nasıl olacak! 28. Bunun sebebi, onların Allah'ı gazaplandıran şeylerin ardınca gitmeleri ve O'nu razı edecek şeylerden hoşlanmamalarıdır. Bu yüzden Allah onların işlerini boşa çıkarmıştır.

Bu, halkın Hak'taki etkisidir. *Emr* (iş), Hakk'ın halktaki etkisi ile halkın Hak'taki etkisi arasında dönmektedir. Onlar Allah'ı öfkelendirmiş, gazabını celbetmişlerdir. Böylece yaptıklarının vebali, O'nu öfkelendiren kimselere dönmüştür. Allah bunları görmüyor olsa öfkelenmez ve gazap etmezdi.

أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ أَنْ لَنْ يُخْرِجَ اللَّهُ أَضْغَانَهُمْ (٢٩) وَلَوْ نَشَاءُ لَأَرَيْنَاكَهُمْ
فَلَعَرَفْتَهُمْ بِسِيمَاهُمْ وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ فِي لَحْنِ الْقَوْلِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ أَعْمَالَكُمْ (٣٠)

29. Kalplerinde hastalık olanlar, yoksa Allah'ın, kinlerini ortaya çıkarmayacağını mı sandılar? 30. Biz dileseydik onları sana gösterirdik de sen

onları yüzlerinden tanırdın. And olsun ki sen onları konuşma tarzlarından tanırsın. Allah işlediklerinizi bilir.

Daha sonra Hak, olmuş ve olacak her şeyi bilen olduğunu tanıtmak ve öğretmek için bu âyeti indirmiş ve şöyle demiştir:

وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ وَالصَّابِرِينَ وَنَبْلُوَ أَخْبَارَكُمْ (٣١)

31. And olsun ki içinizden cihad edenlerle sabredenleri belirleyinceye/bilinceye ve haberlerinizi açıklayıncaya kadar sizi imtihan edeceğiz.

Allah *Alîm* olduğundan onların ne yapacaklarını bilse de [And olsun ki belirleyinceye/bilinceye kadar imtihan edeceğiz] buyurmaktadır. O, [And olsun ki belirleyinceye/bilinceye kadar imtihan edeceğiz] ifadesi ile kullarına ünsiyet etmiştir. Bu âyette Allah'ı bilmeyen kimselerden "Allah cüz'î-leri (tikelleri) bilmez" sözünü duyanların kendilerine delil getirecekleri bir iman hükmü bulunabilir. Onlar bu sözleriyle tenzihi amaçlamışlardır. İlâhî ilmin mâlumata nasıl iliştiği, Hak için geçmiş ve gelecek olmadığı, yok olmadığı ve yok olmayacağı keşfolunana dek bu meselenin akılla tahakkuku mümkün değildir. O'nun anı, sonradan olmakla veya sonradan yok olmakla nitelenemez.

Böylece Allah'ın cüz'îleri sahih bir ilimle bildiği anlaşılmaktadır. Bu durum, cüz'îleri bilmeyi Hakk'ın mertebesinden olumsuzlayarak Hakk'ı tenzih etmeyi amaçlayan kimseye gizli kalmıştır. Bununla birlikte Allah gerçekleşen her şeyi bilendir. Ancak hâl, O'nun her şeyi bildiği konusunda bize bir delil ortaya konmasına engel olur. Allah Teâlâ bize, işin nasıl olduğunu ve hâllerin hükümlerinin bulunduğunu öğreterek reddedilemeyecek hakikati bildirmiştir. Artık imtihan edilen kimsenin Allah'a karşı bir delili kalmaz. O, bu imtihanı gerçekleştirerek, ilmi ile hükmettiğinde onların "İmtihan etseydin bizi senin sınırlarında durmuş hâlde bulurdun." deme ihtimallerini ortadan kaldırmıştır. Bu *ilm-i hibra* (tecrübe bilgisi) olarak isimlendirilir. Bu, Allah Teâlâ'nın "Şüphesiz Allah her şeyi bilen, her şeyden haberdar olandır." (Nisâ, 4/35) kavlinde geçen *Habîr* (her şeyden haberdar olan) ismidir.

Allah Teâlâ'nın [belirleyinceye/bilinceye kadar sizi imtihan edeceğiz] sözü "Teklif ile imtihan sırasında, sizden muhalefet ve itaat fiilleri ortaya çıktığında benim ilmim ona taalluk eder." anlamı taşır. İlmin hakikatte, değiştirme hükmü yoktur. Değiştirme, fiili yapan kişiye aittir. İlim de bu değiştirmeye veya değiştirilene taalluk etmektedir.

Hazreti Peygamber aleyhisselâmın "Allah Âdem'i kendi suretinde yaratmıştır."[27] hadisinde belirtildiği üzere Allah ile insan arasında surette ortaklık olmasaydı, kendisi hakkında, yarattıkları hakkındaki ilmin taallukunun sonradanlığına hüküm vermezdi. Bu, hükümdeki lütfun ve ilâhî tenezzülün son noktasıdır. Allah Teâlâ, kazanılan (*müstefâd*) ilimde kullarına tenezzül etmiştir. Nitekim kulların ilmi sonradan kazanılan bir ilimdir. Bu, Allah Teâlâ'nın kendini beş hükümde kulları ile ortak tutmasına benzer. Allah Teâlâ, kullarının yapacaklarını bilmesine rağmen [belirleyinceye/bilinceye kadar] buyurmuştur. Allah'tan daha iyi bilecek kimse olmasa da bu haberle o nefsini, bunu ilimle elde eden konumuna yerleştirmiştir. Hâlbuki o, kullarının yapacaklarını onlar bunu yapmadan önce bilendir.

Kendince Allah'ı tenzih eden bazı kimseler, Allah'ın ilim elde etmeyeceğini söylerler. Buna göre Allah, bir şeyin belirli bir şekilde belli bir kişiden vâki olacağını bilemez. Böyle düşünen kişi, kendisine zarar verilmesinden korkarak Allah'ın kelâmından uzaklaşmış ve onu tevil etmiştir. Zâhiriye'den bazıları âyetteki lafza dayanarak, Allah'ın imtihan vasıtasıyla bileceğini söylemişlerdir. İnsanlardan bazıları da bu lafız sebebiyle ilmin, vukuu esnasında taalluk ettiğini düşünürler. Buna göre ilim kadim iken taalluk hâdistir. Müminlerden bazıları da, bu ilmi belirli bir tevile gitmeksizin Allah'a bırakmış ve ona iman etmişlerdir. İşte bu en selim olan inançtır. Allah böylece dilleri ile inandıklarını iddia eden kullarını sınamaktadır.

[İçinizden cihad edenlerle sabredenleri belirleyinceye ve haberlerinizi açıklayıncaya kadar] kısmına gelince; mücahede temelde meşakkat ve yorgunluktur. Bu sebeple savaş, *cihâd* olarak isimlendirilmiştir. Mücahede, nefse bedenî meşakkatlerin yüklenmesi ve mizacın bundan zayıflık ve bitkinlikle etkilenmesidir. Meşakkatin en büyüğü Allah yolunda can vermektir. Allah onları önce sorumlu tutuldukları şeyle imtihan etmiş, imtihanlarını kullarından mücahitlerin ve sabırlı kimselerin bilinmesi için kullanmış ve haberlerini [haberlerinizi açıklarız] sözüyle açıklamıştır. Kullar bir amelde bulunduklarında onların bu amelleri Hakk'ın hitabı için mi yoksa başkası için mi yaptıkları sınanmaktadır. Hak, imtihanı, bu ilmin ortaya çıkmasının sebebi kılmıştır. Gerçekte ise imtihan, ilmin ortaya çıkmasının sebebi değil, yalnızca delil ortaya konmasının sebebidir. Böylece imtihan, delil getirilen kimseye karşı inkâr edilemeyecek bir delil olur.

Bilmelisin ki, kulun dünyada belâlarla karşılaşması, Allah'ın mümin kullarına dünyadayken verdiği bir nimettir. Nitekim belâlar kişinin Allah katın-

---

27. Buhârî, İsti'zan 1; Müslim, Birr 115.

daki mertebeleri değerince verilir. Bunun eseri Hazreti Peygamber aleyhisselâmın "Allah hiçbir peygamberini beni imtihan ettiği gibi imtihan etmemiştir."[28] sözünde de görülür.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَشَاقُّوا الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدَىٰ
لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ شَيْئًا وَسَيُحْبِطُ أَعْمَالَهُمْ (٣٢) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا
الرَّسُولَ وَلَا تُبْطِلُوا أَعْمَالَكُمْ (٣٣)

32. İnkâr edenler, Allah yolundan alıkoyanlar ve kendilerine doğru yol belli olduktan sonra Peygamber'e karşı gelenler, Allah'a hiçbir zarar veremezler. Allah onların yaptıklarını boşa çıkaracaktır. 33. Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Peygamber'e itaat edin. İşlerinizi boşa çıkarmayın.

Bu âyet ibadetlerde şeriatın gerekli olduğunu ifade etmektedir. Şüphesiz ibadet, kulun Allah'a verdiği sözdür. Bu ibadetler önce tercihe dayalı iken başlandıktan sonra zorunlu hâle gelir. Sözüne vefa gösteren kimseye Allah da vefa gösterir.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ مَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ (٣٤) فَلَا
تَهِنُوا وَتَدْعُوا إِلَى السَّلْمِ وَأَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ وَاللَّهُ مَعَكُمْ وَلَنْ يَتِرَكُمْ أَعْمَالَكُمْ (٣٥)

34. İnkâr edip Allah yolundan alıkoyanları ve sonra da kâfir olarak ölenleri Allah asla bağışlamaz. 35. Üstün durumda iken gevşeyip barışa çağırmayın. Allah sizinle beraberdir. O amellerinizi asla eksiltmeyecektir.

[Üstün durumda iken] ifadesi, Allah'ın sözünü onun düşmanlarının sözünün üzerine çıkarmanız ile üstün durumda olduğunuz hâlde anlamına gelmektedir. Üstünlük iki şeye nispet edilebilir. Biri mekân, diğeri de mevki üstünlüğüdür. Allah mevki yüceliği hakkında [Allah sizinle beraberdir] buyurmuştur. O, mevkiden değil mekândan münezzehtir. Bizden nefis taşıyan kimseler korktuğunda Allah Teâlâ kulu ile birlikteliğini [O amellerinizi asla eksiltmeyecektir] ifadesiyle sürdürmüştür. İlim mevkiyi, amel de mekânı gerektirir. Allah Teâlâ bu nas ile bizi iki yükseklikte toplamıştır: Amelle mekân yüceliği, ilimle de mevki yüceliği. Sonra da birliktelikteki ortaklığı, mânevî ortaklıktan tenzih ederek "Yüce Rabbinin adını tesbih et." (A'lâ, 87/1) buyurmuştur.

28. Hadisin kaynağı bulunamamıştır.

إِنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَإِنْ تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا يُؤْتِكُمْ أُجُورَكُمْ وَلَا يَسْأَلْكُمْ أَمْوَالَكُمْ
(٣٦) إِنْ يَسْأَلْكُمُوهَا فَيُحْفِكُمْ تَبْخَلُوا وَيُخْرِجْ أَضْغَانَكُمْ (٣٧) هَا أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تُدْعَوْنَ
لِتُنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَمِنْكُمْ مَنْ يَبْخَلُ وَمَنْ يَبْخَلْ فَإِنَّمَا يَبْخَلُ عَنْ نَفْسِهِ وَاللَّهُ الْغَنِيُّ
وَأَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ وَإِنْ تَتَوَلَّوْا يَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُونُوا أَمْثَالَكُمْ (٣٨)

36. Doğrusu dünya hayatı ancak bir oyun ve eğlencedir. Eğer iman eder ve sakınırsanız Allah size mükâfatınızı verir. Ve sizden mallarınızı (tamamen sarf etmenizi) istemez. 37. Eğer onları (tamamını) isteseydi ve sizi zorlasaydı, cimrilik ederdiniz ve bu da sizin kinlerinizi ortaya çıkarırdı. 38. İşte sizler, Allah yolunda harcamaya çağırılıyorsunuz. İçinizden kiminiz cimrilik ediyor. Ama kim cimrilik ederse, ancak kendisine cimrilik etmiş olur. Allah zengindir, siz ise fakirsiniz. Eğer O'ndan yüz çevirirseniz, yerinize sizden başka bir toplum getirir, artık onlar sizin gibi de olmazlar.

[Allah zengindir], çünkü o varlıkları yaratmayı, onlara ihtiyaç duyduğu için istememiş; şeyler mümkün olan yoklukları hâlinde varlık kazanmayı istemiştir. Şeyler, zâtları itibariyle Allah'a muhtaçtır. Allah da zâtı itibariyle ihtiyaç sahibi olan şeylerin yaratıcısıdır. Şeyler, Allah'tan var olmayı isteyince Hak onların bu isteklerini kabul etmiş ve onlara herhangi bir ihtiyacından dolayı değil, şeylerin bu istekleri sebebiyle varlık vermiştir. Çünkü Allah şeylerin varlık ve yokluk hâllerine şahittir. Kul ise böyle değildir. Kul, bilgi bakımından onu kaybetmiş olmasa da; yokluk hâlinde muhtaç olduğu şeyi kaybedendir. Nitekim insan bilgisi olmasa, meydana getirerek bir şeyi başka bir şeyden ayırt edemezdi. Şu var ki kul, iki zâttan mürekkeptir. Bu iki zât, mâna ve duyudur. Bu kulun kemalidir.

Mâlum olan bir şey, duyular için de var olmadığı sürece insanın o şeyi idraki, zâtının kemaliyle tamamlanmış olmaz. İlmen idrak ettiği şeyi, varlığından sonra bir de duyu ile idrak ederse insanın o şeye karşı idraki zâtı itibariyle tam olur. İnsanın var olmasını istediği şeye muhtaç olmasının sebebi, mâna ve duyudan mürekkep olmasıdır. Kendisini tercih edene ihtiyaç duymasının sebebi de onun mümkün bir varlık olmasıdır. Hak Teâlâ ise mürekkep değil tektir. Onun şeyleri idraki, varlık ve yokluk hâllerinde hakikatleri ne ise o üzere, tek bir idraktir. Bu sebeple kullarda olduğu gibi şeyleri ihtiyaç dolayısıyla yaratmamıştır. Bu sebeple Fâtır sûresi 15. âyette "siz ise fakirsiniz" buyurulmuştur. [Yerinize sizden başka bir toplum getirir, artık onlar sizin gibi de olmazlar] âyetinde Allah onların yerine başka bir toplum getirmesinin

sebebini de açıklamıştır. Söz konusu değişimin sebebi, yüz çevirmektir. Allah Teâlâ daha sonra [Eğer O'ndan yüz çevirirseniz], sizden istenen harcama konusunda yüz çevirir de cimrilik ederseniz, [yerinize sizden başka bir toplum getirir, artık onlar sizin gibi de olmazlar] demiştir. Yani onlar sizin sıfatlarınızı taşımaz, kendilerinden isteneni verirler. Hiçbiri Allah'ın emrine karşı gelmez, Allah'a itaatte güçlü ve tam kimseler olurlar.

İşaret

[Yerinize sizden başka bir toplum getirir, artık onlar sizin gibi de olmazlar]: Tecelli yakınken sana ne oluyor da yüz çeviriyorsun? Sana tâbi olana önderlik etmiyorsun. Çünkü o sana tâbi olmuyor; yalnızca Allah'ın sana verdiği Hak sırrına tâbi oluyor. Allah Hak sırrını aynı şekilde tâbi olana da vermiştir. Ancak şu var ki sen o sırrı Hakk'ın sana bildirmesiyle kendinden bilirken tâbi olan kimse kendinde ne olduğunu bilmez. İkiniz arasında topladığı bu münasebetle ona önderlik eder de onu küçük görürsen Hak seni onun yerine, onu da senin yerine koyup yerlerinizi değiştirir.

FETİH SÛRESİ

Medine'de indirilmiştir.

إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا (١)

1. Şüphesiz biz sana apaçık bir fetih verdik.

Allah Teâlâ Peygamber'i Muhammed'e (sallallahu aleyhi ve sellem) [Şüphesiz biz sana apaçık bir fetih verdik] demiştir. Burada söz konusu edilen mükâşefenin, bâtında halâvetin, ibârenin fethidir. Allah Teâlâ fethin üç türü için de [Şüphesiz biz sana verdik] demiş, âyetteki "*feth*" kelimesini "*mübîn*" mastarı ile tekit etmiştir. Bu da onun, bakan herkesin, tecelli edeni ve içeriğini bileceği kadar açık olduğu anlamına gelmektedir. Mükâşefenin fethi onu yürüttüğü İsrâ gecesi âyetlerini göstermesi ile, halâvetin fethi ona *zevk* hâlini vermesi ile, ibârenin fethi ise Arapları muârazadan âciz bırakması ile gerçekleşmiştir. Dolayısıyla ibârenin fethi Kur'ân'ın mucizeliğidir. İbârenin fethinin kimseye Hazreti Peygamber aleyhisselâma verildiği gibi verilmemesi onun kemâli sebebiyledir. Nitekim âyette "İnsanlar ve cinler bu Kur'ân'ın bir benzerini meydana getirmek için bir araya gelseler ve bu konuda birbirlerine yardımcı olsalar yine de bir benzerini meydana getiremezler." (İsrâ, 17/88) buyurulmuştur.

لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَيَهْدِيَكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا (٢)

2. Böylece Allah, senin geçmiş ve gelecek günahını bağışlar. Sana olan nimetini tamamlar ve seni doğru yola iletir.

[Allah senin geçmiş günahını bağışlar] ifadesi "Günahkâr kişinin hak ettiği karşılığı ve azarlanmayı azaltır." demektir. [Gelecek günahını] ifadesi ise "Aynı günah seni bulup da onu yapmayasın diye onu senden uzaklaştırır." anlamı taşır. Bu, bağışlanmaya değil aksine günahın veya cezanın azaltılmasına taalluk eder. Dolayısıyla geçmişteki günahı cezalandırılmayacak, gelecekteki bir günah da ona isabet etmeyecektir. Bu şekilde Allah, Hazreti Peygamber aleyhisselâmın ismetini haber vermektedir. Gelecek günahın bağışlanması ile bize onun kesinlikle masum olduğunu bildirmiş ve onu kendisine uyulması gereken bir örnek olarak göstererek masumiyetini teyit etmiştir.

Hazreti Peygamber aleyhisselâm genel bir bağışlanma ile müjdelendiğinde ona izafe edilecek bir günah da kalmamıştır. Nitekim masumluğu sabit olduğundan onun bağışlanacak günahı da yoktur. Böylece âyette "Kızım sana söylüyorum gelinim sen anla" sözünde olduğu gibi, muhatap Hazreti Peygamber aleyhisselâm olsa da kastedilen onun ümmetidir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm günah işlemekten masumdur, bağışlanmaya muhatap olandır. [Geçmiş günahlar] ifadesi ile, Hazreti Âdem zamanından Hazreti Peygamber aleyhisselâmın yaşadığı zamana kadar yaşamış kimselerin günahları, "gelecek" ifadesi ile de Hazreti Peygamber aleyhisselâm döneminden kıyamet gününe kadar gelecek olan ümmetin günahları kastedilmektedir. Nitekim herkes onun ümmetidir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm da "Âdem su ve çamur arasında iken ben nebî idim."[29] buyurmuştur. O, nebîlerin ve resûllerin efendisidir. Çünkü o, insanların efendisidir, nebî ve resûller de insandır. Böylece Allah Teâlâ Hazreti Muhammed'i [Allah, senin geçmiş ve gelecek günahını bağışlar] buyruğunda risâlet görevinin tüm insanlığı kapsaması ile müjdelemiştir.

Allah, peygamberini geçmişte yaşamış ve gelecekte yaşayacak tüm insanların işledikleri veya işleyecekleri günahlarını bağışlamakla müjdelemiştir. Muhatap peygamber olsa da kastedilen insanlardır. Allah herkesi bağışlamış ve memnun etmiştir. Bu bağışlama, onun her şeyi kapsayan rahmetinin kuşatıcılığına ve insanların tamamına gönderdiği Muhammed'in (sallallahu aleyhi

29. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, (Kahire: Mektebetü'l-kudsî, 1351), II, 129.

ve sellem) mertebesinin kuşatıcılığına yaraşır olandır. Nitekim "Seni özellikle bu ümmete gönderdik." veya "Özellikle bu zamanda yaşayanlar ve kıyamete kadar gelecek olanlara gönderdik." denilmemiştir. Dünyada, kabirde, haşirde, çıkışı bulunan veya bulunmayan ateşte bir bağışlanma bulunmaktadır. Allah Teâlâ cehennemde olana ulaşacak azabı, tat alacağı bir nimet yaratarak örter. Bu, acı vermeyen bir azaptır. Allah Teâlâ bu bağışı yaratılanlara ihsan ederek [sana olan nimetini tamamlar]. Allah Teâlâ söz konusu âyetle Hazreti Peygamber aleyhisselâma verdiği ve tüm yaratıklara ulaşan nimetini haber vermektedir.

[Seni doğru yola iletir]: Bu yol, onun hâlihazırda üzerinde olduğu rabbinin yoludur. Şeriatların hepsi nurdur. Muhammed'in (sallallahu aleyhi ve sellem) şeriatı ise bu nurlar arasında diğer gezegenlerin ışığına kıyasla güneşin ışığı gibidir. Güneş ortaya çıktığında diğer gezegenlerin ışıkları sönmekte ve güneşin ışığı yanında ışıkları azalmaktadır. Gezegenlerin ışıklarının güneşin ışığının yanında kaybolması, Hazreti Peygamber aleyhisselâmın şeriatının gelmesiyle diğer şeriatların hükmünün *nesh* edilmesine (kaldırılmasına) benzer. Güneş ışığının yanında ışıkları azalsa da gezegenlerin de bir ışığı vardır. Bunun gibi bu şeriatların da hakikatlerinin varlıkları bulunmaktadır. Bu sebeple şeriatımıza göre tüm peygamberlere ve onların getirdiği şeriatların hak olduğuna iman etmemiz gerekir. Yoksa bilgisizlerin zannettiği gibi eski şeriatlar, hükümleri kalktığı için batıla dönmemişlerdir. Yalnızca tüm yollar, Nebî'nin (aleyhisselâm) yoluna dönmüştür. Peygamberler, Hazreti Peygamber aleyhisselâmın yaşadığı dönemde yaşasalardı, şeriatları Hazreti Peygamber aleyhisselâmın şeriatına tâbi olduğu gibi onlar da Hazreti Peygamber aleyhisselâma tâbi olurlardı. Nitekim o, *cevâmi'ü'l-kelim* (kelimeleri bir araya toplayan) olarak gönderilmiştir.

Allah'ın Hazreti Peygamber aleyhisselâma olan nimetlerini bilen bir kişinin, bu bilgi karşısında şükretmesi ve Resûlullah'ın bu âyet indiği zaman yaptığı gibi nefsini Allah'a şükür ile meşgul etmesi gerekir. Bu haberle Resûlullah hak ile müjdelenmiş ve bu nimeti üzerine Allah'a şükür için durmadan, dinlenmeden, ayakları şişinceye kadar namaz kılmıştır. Ona bu konu hakkında bir şey söylendiğinde ve sorulduğunda "Şükreden bir kul olmayayım mı?"[30] demiş; Allah Teâlâ buna karşılık "Şüphesiz Allah şükredenleri sever." buyurmuştur. "Şükreden bir kul olmayayım mı?" ifadesindeki *şekûr* kelimesi "*fe'ûl*" vezninde gelmiştir ki bu, mübalağa kalıbıdır. Nimetler arttıkça o da şükretmeyi artırmış, her nimet kendisi için Allah'a şükredilmesini talep etmiştir.

---

30. Buhari, Teheccüd, 6; Müslim, Kitabu Sıfâti'l-Müsâfirîn ve Kasrihim, 18.

Arefe günü orucu hakkında Resûlullah'tan geldiği sabit olan bir hadiste "Allah'ın bu orucu geçmiş ve gelecek senenin günahlarına kefaret kılacağını sanıyorum."[31] denilmiştir. Arefe günü oruç tutan kişi, Allah'ın nebîsine [Allah senin geçmiş ve gelecek günahını bağışlar] sözüyle verdiği nimetten payını alır. Resûlullah'ın ömrünün tamamı arefe günü oruç tutan kişinin hükmü gibidir.

وَيَنْصُرَكَ اللَّهُ نَصْرًا عَزِيزًا (٣)

3. Ve sana aziz bir zaferle yardım eder.

[Aziz], dilenen fakat ulaşmaya güç yetirilemeyendir. O'na ulaşmak peygamberlerin istediği bir şey olsa da bu istenen şeye erişmeleri zordur. Zira Hazreti Peygamber aleyhisselâmın peygamberliği genel olup Allah kendisine *cevâmi'u'l-kelimi* vermiş ve onu âhirette Makam-ı Mahmûd ile üstün tutmuştur. Allah her ümmeti peygamberinin makamının değeri ile değerlendirmiş, onun ümmetini de insanlar arasındaki en hayırlı ümmet kılmıştır.

Nübüvvetin kazanımla gerçekleştiğini söyleyenlere, ona ulaşmak zor gelir. Çünkü çalışarak kazanılabilecek olan şey, kapıya ulaşmak ve sülûkun kendisidir. Kapının açılması sayesinde ona ulaşan kimseler, kapının ardı hakkında tam bir bilgi sahibi değildir. İnsanlardan bazılarına kapı, Hazreti Ebû Bekr'e açıldığı gibi hakikatin mütalaası olan genel bir iman ile açılır. Zira o, bir şeye baktığında yalnız Allah'ı görürdü. İnsanlardan bazılarına kapı, şeriatı bulunmayan genel bir nebîlik ile açılır. Bu iki fetih, bu ümmet için kıyamete kadar bâkidir. Yine ona ulaşanlardan bazılarına kapı, kendileri ile sınırlı olan şeriat nübüvveti ile, bazılarına da şeriat ile açılır. Bu ikisi, Allah'ın gerçekleşmesini ve açılmasını engellediği fetih ve kapılardır. Ancak müctehidler bunun dışındadır. Nitekim Allah, şeriatın takririnin bazısını onlara bırakmıştır. Artık onların hükmü kendi hükümleri değil Şâri'in hükmüdür. Açıldığında kapının ardından çıkan diğer şeyler de, nübüvvet gibi, kazanıma bağlı değildir. Bu sebeple Allah ona aziz bir zaferle yardım etmiştir. Nübüvvet kazanımla elde edilebilir diyenler de ona ulaşamaz. Çünkü izzetle nitelenen şey, kendi kendine var olmayıp kendisiyle ortaya çıkacağı bir talibin varlığına ihtiyaç duyar. Allah ise makamını ve yüceliğini her isteyenin ulaşmasından korumuştur.

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَزْدَادُوا إِيمَانًا مَعَ إِيمَانِهِمْ وَلِلَّهِ جُنُودُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا (٤)

31. Müslim, Sıyâm, 196.

4. İmanlarını bir kat daha arttırsınlar diye müminlerin kalplerine sekînet (huzur) indiren O'dur. Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır. Allah bilendir, her şeyi hikmetle yapandır.

[*Sekînet*], istenen şey gerçekleştiği veya gerçekleşmesi vaad edildiği için nefsi rahatlatan şeydir. Bu durum "sekînet" diye isimlendirilmiştir. Çünkü sekînet gerçekleştiğinde, nefsin rahata erdiği şeyin dışındakilere karşı isteği kesilir. Bıçak da sahibi kesilmesi mümkün olan şeyi onunla kestiği için, bu kökten gelen *sikkîn* kelimesi ile isimlendirilmiştir. Bu kelime, *sübût* anlamına gelen *sükûn*dan türetilmiştir. Sübût, hareketin zıddıdır. Hareket ise taşınmadır (*nakl*). Sekînet harekete yol açsa da nefsin huzur bulduğu şey üzerinde sabitlik sağlamaktadır.

İtmi'nân (güven), Kur'ân'ın müminlerin kalplerine indirdiği bir huzurdur. İsrailoğullarının alâmetleri görünür iken bizim alâmetlerimiz kalplerimizdedir. Nitekim Allah Teâlâ, Talût âyetinde İsrailoğulları hakkında şöyle buyurmuştur: "Peygamberleri onlara "O'nun hükümdarlığının alâmeti, içinde rabbinizden bir sekînet bulunan *tâbût*un (sandığın) size gelmesidir." dedi." (Bakara, 2/248) Sekînet ve benzerleri, bu ümmet dışındaki ümmetlere gösterilmiştir. Muhammed ümmeti ise insanlar arasından çıkan en hayırlı ümmettir. Bu ümmetin alâmeti kalplerindedir. Allah, Muhammed ümmeti için kazanmaları gereken haricî bir alâmet yaratmamıştır. Onların, huzurun kalplerinde gerçekleşmesi dışında bir alâmetleri yoktur. Bu, İsrailoğullarında olduğu gibi haricî bir delile ihtiyaç duymayan, kendinde bir delildir.

Sekînet, mümin oldukları hâl üzere müminlerin üzerine iner ve inişiyle onları bulundukları müminlik makamından *muâyenet* (gözlem) makamına taşır. Bu, görerek kat kat artması için imanlarının katlanmasıdır. Sükûn, şeylerde ortaya çıkmaz ancak hibe ve tâzim ile elde edilir. Allah Teâlâ Muhammed'in (sallallahu aleyhi ve sellem) ashabından birine sekîneti Kur'ân tilaveti sırasında göstermiştir. O, atı tekmeleyince başını kaldırmış ve içinde ışıklar bulunan bir bulut görmüştü. Bu bulut, o her Kur'ân okuduğunda daha aşağı inmiş, durduğunda ise yükselmişti. Bu durumu Resûlullah'a bildirdiğinde, Resûlullah "Bu, sekînettir. Kur'ân için indi." demiştir. Böylece söz konusu sahabe, içinde bulunduğu hâlin haricî temsilini görmüştür. Bu şekilde Kur'ân tilavetinde bulunup huzur bulan bir kişi görünür bir suretle, içsel bir hikmetle ve doğrulukla Kur'ân tilavet ederse, sekînet sahibi olur. Eğer o, Kur'ân tilavetinde bulunur, görünüşte sükûna erer de içinde sükûn bulmazsa -ki içsel sükûn, okuduğunun mânasını anlamak ve özellikle zâhirde işaret ettiğini eksik bırakmadan uygulamaktır- bu kişi Muhammed ümmetinden olsa da sekî-

net sahibi sayılmaz. Kur'ân tilavetinde bulunup da içsel bir sükûnete erdiği hâlde görünüşte sükûnete ermeyen ve emredilene karşı gelen ise mümin değildir. Bu kimse insanlar arasında Allah'a en uzak olan kişidir. Zâhirî sükûna ermemesi sebebiyle şakî (cehennemlik) olmuş ve imanı kaybetmiştir.

[İmanlarını bir kat daha arttırsınlar diye] ifadesinde hidayet ile sapkınlığı satın alan, hidayete karşılık körlüğü tercih eden ve müminlerden imanları karşılığında küfrü satın alanlara işaret edilmiştir. Çünkü böylece müminlerin imanları artacak ve zarara uğramayacak ticareti (*ticâreten len tebûra*) dileyeceklerdir.

[Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır]: Mülk Allah'ın olduğunda, sahibi olduğu ordular da O'na ait olur. Allah Teâlâ kendini "melik" olarak isimlendirdiğinden yarattıklarını da "ordu" olarak isimlendirmiştir. Kevnî sebeplere bağlı olan her şey, Allah'ın ordularından bir ordudur ki "Allah bilendir, her şeyi hikmetle yapandır."

لِيُدْخِلَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَيُكَفِّرَ
عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَكَانَ ذَٰلِكَ عِنْدَ اللَّهِ فَوْزًا عَظِيمًا (٥) وَيُعَذِّبَ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ
وَالْمُشْرِكِينَ وَالْمُشْرِكَاتِ الظَّانِّينَ بِاللَّهِ ظَنَّ السَّوْءِ عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ وَغَضِبَ اللَّهُ
عَلَيْهِمْ وَلَعَنَهُمْ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا (٦) وَلِلَّهِ جُنُودُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ
وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا (٧)

5. Bütün bunlar mümin erkeklerle mümin kadınları, içinde ebedî kalacakları, zemininden ırmaklar akan cennetlere koyması, onların günahlarını örtmesi içindir. İşte bu, Allah katında büyük bir kurtuluştur. 6. (Bir de bunlar) Allah hakkında kötü zanda bulunan münafık erkeklere ve münafık kadınlara, Allah'a ortak koşan erkeklere ve ortak koşan kadınlara azap etmesi içindir. Müslümanlar için bekledikleri kötülük çemberi başlarına gelsin! Allah onlara gazap etmiş, lânetlemiş ve cehennemi kendilerine hazırlamıştır. Orası ne kötü bir yerdir! 7. Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır. Allah azîzdir, hakîmdir.

İşaret

İnsan mülkün Allah'a ait olduğunu bildiğinde, O'nun bu mülkü düzenleyen ve ayrıştıran sahibi olduğunu da bilir. Bu sebeple Allah Teâlâ kendini

göklerin ve yerin ordularına sahip olmakla nitelemiş ve şöyle demiştir: "Rabbinin ordularını yalnız kendisi bilir." (Müddessir, 74/31) Allah Teâlâ, bu insani memleketi koruyandır. Çünkü bu memleket, onu içeren bir mertebededir (*hazret*). Bu mertebe onun memleketidir. O kendisini ordulara sahip olmakla ve kuvvetle nitelemiştir. Çünkü Allah Teâlâ, yarattıkları arasında ona yücelik mertebesinde karşı çıkacak birini yaratmayı dilediğini (*meşîet*) bilmektedir. O, meşîetinin etkisi, değişmeyen kelimesi ve gerçekleşen ilmi ile mülkünde kendini göstermiştir.

إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا (٨) لِتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُعَزِّرُوهُ وَتُوَقِّرُوهُ
وَتُسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا (٩)

8. Şüphesiz biz seni, şahit, müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. 9. Ta ki (ey müminler!) Allah'a ve resûlüne iman edesiniz, resûlüne yardım edesiniz, O'na saygı gösteresiniz ve sabah akşam Allah'ı tesbih edesiniz.

Mutlak olarak kullanıldığında resûller ve nebîlere özel olan isimleri kullanmamanın *verâ*dan (korku ve edepten) olduğu bilmelisin. Nebî veya resûl olmayan kimseler için, nebî ve resûllere özel olan lafızların kullanılmasından kaçınılmalıdır. "Tercüman" ve "vâris" lafızları, Allah'ın elçisi (resûlü) olmayan elçiler için kullanılır. Örneğin "Filan sultandan filan sultana şöyle şöyle diyen bir tercüman ulaştı." denilir. Allah'a karşı edebin ve korkunun getirisi olarak elçi gönderene veya gönderilene "melik" değil "sultan" denilir. Çünkü "Melik" Allah'ın isimlerindendir. Bu sebeple edep, saygı ve korku gereği bu lafzın kullanımından kaçınılmalıdır. "Sultan" lafzı Allah'ın isimleri arasında zikredilmez. Sultanın gönderdiği elçilere de "resûl" değil "tercüman" denilir. Çünkü bu lafız Allah Resûlü'ne (sallallahu aleyhi ve sellem) verilmiştir. Bu isim, Allah'ın peygamberlerine karşı gösterilen edebin gereği olarak nübüvvet ve ilâhî risâletin özelliklerindendir. Bu lafzın kullanımı yasaklanmış olmayıp mübah olsa da bu, onu kullanmamız gerektiği anlamına gelmez. Edep gereği doğru olan budur ve Allah'ın bize öğrettiği gibi onun mertebesi bizden üstündür. Bunu ancak edepli *verâ* sahipleri bilebilir.

إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَى
نَفْسِهِ وَمَنْ أَوْفَى بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهُ اللَّهَ فَسَيُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا (١٠)

10. Muhakkak ki sana biat edenler ancak Allah'a biat etmektedirler. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. Kim ahdini bozarsa, ancak kendi

aleyhine bozmuş olur. Kim de Allah ile olan ahdine vefa gösterirse Allah ona büyük bir mükâfat verecektir.

[Muhakkak ki sana biat edenler ancak Allah'a biat etmektedirler]: Allah Teâlâ, (Enfâl sûresinde) atmanın ve atmamanın eşit olduğunu ifade ederken yaptığı gibi bu sözü önce olumlamış daha sonra suret bakımından olumsuzlamıştır. Ardından biat esnasında kendi elinin biat edenlerin elinin üzerinde olduğunu ifade ederek şöyle buyurmuştur: [Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir] Hak, biat esnasında peygamberinin elini, kendi eli menzilinde saymıştır. Allah'ın eli, onu desteklemesi ve kuvveti anlamına gelmektedir. Bu durumu kendilerine peygamber gönderilen yaratılanlardan ancak peygamber görebilir. Çünkü onun zâhiri halk, bâtını Hak'tır. Hak Teâlâ en yüce imam, ilk tâbi olunandır. Hakiki anlamda imamet Allah Teâlâ'ya aittir. İmamlar ancak onun vekilleri ve halifeleridir. Bu durumda imam olan, onun vekilleri değil Allah Teâlâ'nın kendisidir.

[Kim ahdini bozarsa ancak kendi aleyhine bozmuş olur. Kim de Allah ile olan ahdine vefa gösterirse] ifadesinde kulun tenzihi, Hakk'ın tenzihinin benzeridir. Kim Allah'ın aklen ve şer'an kendisinden aldığı söz ile üzerine vâcip kıldığı ibadetlerin edası sırasında onu tenzih ederse, Allah'a verdiği söze vefa göstermiş olur. Allah kendisine rahmeti ve ahde vefayı gerekli kılmış, kulu ile birlikte kendisini de bu hükme uymak konusunda ortak tutmuştur. Kişi bir şeyi gözetlediğinde "*evfâ 'ale'ş-şey*'" denilir.

Allah'ın sözünü tutması için sözüne vefa göstermekten sakın! Sen ahdine vefa göster ve işleri dilediği gibi yapana bırak. Çünkü Hakk'ın sözünü tutması için sözüne vefa gösteren kişinin mizanında artış olmaz. "Ahdimi yerine getirin ki ben de yerine getireyim." (Bakara, 2/40) O'nun sözüdür. Bununla kastedilen cennete sokmaktan başkası değildir. Nitekim hadiste "Allah'ın verdiği söz, cennete sokmasıdır."[32] denilmiş, bunun dışında başka bir sözden bahsedilmemiştir. Âyetteki [Kim de Allah ile olan ahdine vefa gösterirse] ifadesinde kul ile Allah arasında ahde vefa konusunda eşitlik talep edilmemiş ve Allah Teâlâ bu âyette ahdini yerine getireceğini söylemeyip yalnızca [Allah ona büyük bir mükâfat verecektir] buyurmuştur. Hak ne büyüktür, ondan daha yücesi yoktur. O hâlde daha fazlasını yapmadan kendi sözüne vefa göstermeye çalışmalısın.

Hazreti Peygamber aleyhisselâm kendi hakkında "Kul için ailesinden, malından ve tüm insanlardan daha sevimli olmadığım sürece onun imanı tamam-

32. Ebû Dâvûd, Tefrî'i Ebvâbi'l-Vitr, 2.

lanmış olmaz"[33] demiştir. Böylece biatte severek çalışmayı ve mecburiyeti şart koşmuştur. Çünkü insan, nefsinin isteği Allah'ın emrine uyduğunda severek çalışır. Allah'ın emri nefsinin isteğine ters düştüğünde ise sözünü yerine getirmeye mecbur olur. Bu sebeple biati sebebiyle vefa gösterir ve istemese de o işi yapar. O Allah ile anlaşmıştır. Allah'ın eli onların elinin üzerinde olsa da gözleri ile gördükleri yalnızca biat ettikleri kişinin elidir.

Nefis daima mizacının hükmü altındadır. İnsanların çok azının nefsi, tabiatı ve mizacına hâkimdir. Kamil kullar, üzerlerinde Allah'a ait hak bırakmayan ve kendilerinde vefa göstermedikleri başkasına ait bir hak bulunmayan kimselerdir. Bu sebeple şeriatımızda nâfileler gereklidir. Kullar, bu fiilleri yapıp yapmamakta serbest olsa da, başladıktan sonra tamamlamaya mecburdurlar. Şeriat, şüphesiz kulun Allah ile yaptığı bir sözleşmedir.

سَيَقُولُ لَكَ الْمُخَلَّفُونَ مِنَ الْأَعْرَابِ شَغَلَتْنَا أَمْوَالُنَا وَأَهْلُونَا فَاسْتَغْفِرْ لَنَا يَقُولُونَ
بِأَلْسِنَتِهِمْ مَا لَيْسَ فِى قُلُوبِهِمْ قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ لَكُمْ مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا إِنْ أَرَادَ بِكُمْ ضَرًّا أَوْ
أَرَادَ بِكُمْ نَفْعًا بَلْ كَانَ اللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا (١١) بَلْ ظَنَنْتُمْ أَنْ لَنْ يَنْقَلِبَ الرَّسُولُ
وَالْمُؤْمِنُونَ إِلَى أَهْلِيهِمْ أَبَدًا وَزُيِّنَ ذَلِكَ فِى قُلُوبِكُمْ وَظَنَنْتُمْ ظَنَّ السَّوْءِ وَكُنْتُمْ قَوْمًا
بُورًا (١٢) وَمَنْ لَمْ يُؤْمِنْ بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ فَإِنَّا أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَعِيرًا (١٣) وَلِلّٰهِ مُلْكُ
السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا (١٤)
سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ إِذَا انْطَلَقْتُمْ إِلَى مَغَانِمَ لِتَأْخُذُوهَا ذَرُونَا نَتَّبِعْكُمْ يُرِيدُونَ أَنْ يُبَدِّلُوا
كَلَامَ اللّٰهِ قُلْ لَنْ تَتَّبِعُونَا كَذَلِكُمْ قَالَ اللّٰهُ مِنْ قَبْلُ فَسَيَقُولُونَ بَلْ تَحْسُدُونَنَا بَلْ كَانُوا
لَا يَفْقَهُونَ إِلَّا قَلِيلًا (١٥)

11. Bedevîlerden geri kalmış olanlar, sana diyecekler ki: "Mallarımız ve ailelerimiz bizi alıkoydu. Allah'tan bizim bağışlanmamızı dile." Onlar kalplerinde olmayanı dilleriyle söylerler. De ki: "Allah size bir zarar gelmesini dilerse veya bir fayda elde etmenizi isterse O'na karşı kimin bir şeye gücü yetebilir? Kaldı ki, Allah yaptıklarınızdan haberdardır. 12. Aslında siz peygamberin ve müminlerin ailelerine bir daha dönmeyeceklerini sanmıştınız. Bu sizin gönüllerinize güzel göründü de kötü zanda bulundunuz ve helâki hak etmiş bir topluluk oldunuz." 13. Kim Allah'a ve resûlüne iman etmezse bilsin ki biz, kâfirler için çılgın bir ateş hazır-

33. Benzer bir rivayet için bk. Buhârî, İman, 8.

lamışızdır. 14. Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. O, dilediğini bağışlar, dilediğine ceza verir. Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir. 15. Siz ganimetleri almak için gittiğinizde seferden geri kalanlar "Bırakın, biz de arkanıza düşelim." diyeceklerdir. Onlar, Allah'ın sözünü değiştirmek isterler. De ki: "Siz asla bizim peşimize düşmeyeceksiniz! Allah daha önce sizin için böyle buyurmuştur." Onlar size "Hayır, bizi kıskanıyorsunuz" diyeceklerdir. Bilâkis onlar, pek az anlayan kimselerdir.

[Onlar, Allah'ın sözünü değiştirmek isterler]: Mütercimin dilindeki tercümeye söz denilip bu söz, kendisinden tercüme yapılan kişiye nispet edilebilir. Bu söz bilgidir. Tahrif ve değişimle nitelenen de bu bilgidir. Yani tercüme değişime açıktır. Anlamlar ise söze bağlıdır. Asıldan anlaşılan şey, sözün tahrif edilen ve değiştirilen hâlinden anlaşılamaz. Bu şekilde tahrif ve değişime açık olmasa da değişim ve tahrif asıl söze dâhil edilmiştir. Çünkü o, zâtî bir sıfatla nitelenemeyen ve taklit edilemeyen ilâhî sözdür. Ellerimizle yazabiliyor olsak da Kur'ân, Allah'ın sözüdür.

قُلْ لِلْمُخَلَّفِينَ مِنَ الْأَعْرَابِ سَتُدْعَوْنَ إِلَى قَوْمٍ أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ تُقَاتِلُونَهُمْ أَوْ يُسْلِمُونَ
فَإِنْ تُطِيعُوا يُؤْتِكُمُ اللَّهُ أَجْرًا حَسَنًا وَإِنْ تَتَوَلَّوْا كَمَا تَوَلَّيْتُمْ مِنْ قَبْلُ يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا
(١٦) لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرَجٌ وَمَنْ يُطِعِ
اللَّهَ وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَمَنْ يَتَوَلَّ يُعَذِّبْهُ عَذَابًا أَلِيمًا (١٧)
لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنْزَلَ
السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَأَثَابَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا (١٨) وَمَغَانِمَ كَثِيرَةً يَأْخُذُونَهَا وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا
حَكِيمًا (١٩) وَعَدَكُمُ اللَّهُ مَغَانِمَ كَثِيرَةً تَأْخُذُونَهَا فَعَجَّلَ لَكُمْ هَذِهِ وَكَفَّ أَيْدِيَ النَّاسِ
عَنْكُمْ وَلِتَكُونَ آيَةً لِلْمُؤْمِنِينَ وَيَهْدِيَكُمْ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا (٢٠) وَأُخْرَى لَمْ تَقْدِرُوا عَلَيْهَا
قَدْ أَحَاطَ اللَّهُ بِهَا وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرًا (٢١) وَلَوْ قَاتَلَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوَلَّوُا
الْأَدْبَارَ ثُمَّ لَا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا (٢٢) سُنَّةَ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلُ وَلَنْ تَجِدَ
لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا (٢٣) وَهُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ بِبَطْنِ مَكَّةَ مِنْ بَعْدِ
أَنْ أَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا (٢٤) هُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوكُمْ عَنِ
الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَالْهَدْيَ مَعْكُوفًا أَنْ يَبْلُغَ مَحِلَّهُ وَلَوْلَا رِجَالٌ مُؤْمِنُونَ وَنِسَاءٌ مُؤْمِنَاتٌ
لَمْ تَعْلَمُوهُمْ أَنْ تَطَئُوهُمْ فَتُصِيبَكُمْ مِنْهُمْ مَعَرَّةٌ بِغَيْرِ عِلْمٍ لِيُدْخِلَ اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ مَنْ

يَشَاءُ لَوْ تَزَيَّلُوا لَعَذَّبْنَا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا (٢٥) إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي
قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ حَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ
وَأَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَى وَكَانُوا أَحَقَّ بِهَا وَأَهْلَهَا وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا (٢٦) لَقَدْ
صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ مُحَلِّقِينَ
رُءُوسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ لَا تَخَافُونَ فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا فَجَعَلَ مِنْ دُونِ ذَلِكَ فَتْحًا قَرِيبًا (٢٧)

16. Bedevîlerden (seferden) geri kalmış olanlara de ki: "Siz yakında çok kuvvetli bir kavme karşı savaşmaya çağırılacaksınız. Onlarla, teslim oluncaya kadar savaşacaksınız. Eğer emre itaat ederseniz, Allah size güzel bir mükâfat verir. Ama önceden döndüğünüz gibi yine dönecek olursanız sizi acıklı bir azaba uğratır." 17. Köre vebal yoktur, topala da vebal yoktur, hastaya da vebal yoktur. (Bunlar savaşa katılmak zorunda değildirler.) Kim Allah'a ve peygamberine itaat ederse, Allah onu altından ırmaklar akan cennetlere sokar. Kim de geri kalırsa, onu acı bir azaba uğratır. 18. And olsun ki o ağacın altında sana biat ederlerken Allah, o müminlerden razı olmuştur. Kalplerinde olanı bilmiş, onlara güven duygusu vermiş ve onları pek yakın bir fetihle ödüllendirmiştir. 19. Yine onları elde edecekleri birçok ganimetlerle de mükâfalandırdı. Allah üstündür, hikmet sahibidir. 20. Allah size, elde edeceğiniz birçok ganimet vaad etmiştir. (Bu ganimetlerden) işte şunları hemen vermiş ve insanların ellerini sizden çekmiştir ki bu, müminlere bir işaret olsun ve sizi dosdoğru yola iletsin. 21. Henüz elde edemediğiniz başka ganimetler de vardır ki, onlar Allah'ın bilgi ve kudreti dâhilindedir. Allah, her şeye kadirdir. 22. Eğer kâfirler sizinle savaşsalardı, arkalarına dönüp kaçarlardı. Sonra bir dost ve yardımcı da bulamazlardı. 23. Allah'ın, öteden beri süregelen kanunu budur. Allah'ın kanununda asla bir değişiklik bulamazsın. 24. O sizi onlara karşı muzaffer kıldıktan sonra, Mekke'nin içinde onların ellerini sizden, sizin ellerinizi de onlardan çekendir. Allah, yaptıklarınızı görendir. 25. Onlar, inkâr eden ve sizin Mescid-i Haram'ı ziyaretinizi ve bekletilen kurbanların yerlerine ulaşmasını menedenlerdir. Eğer (Mekke'de) kendilerini henüz tanımadığınız mümin erkeklerle mümin kadınları bilmeyerek çiğnemeniz sebebiyle üzüntüye kapılmanız ihtimali olmasaydı (Allah savaşı önlemezdi). Dilediklerine rahmet etmek için Allah böyle yapmıştır. Eğer onlar birbirinden ayrılmış olsalardı elbette onlardan inkâr edenleri elemli bir azaba çarptırırdık. 26. O zaman inkâr edenler, kalplerine taassubu, cahiliye taassubunu yerleştirmişlerdi. Allah da elçisine ve müminlere sükûnet ve güvenini indirdi, onların takvâ sö-

zünü tutmalarını sağladı. Zaten onlar buna layık ve ehil kimselerdi. Allah her şeyi bilendir. 27. And olsun ki Allah, elçisinin rüyasını doğru çıkardı. Allah dilerse siz güven içinde başlarınızı tıraş etmiş ve kısaltmış olarak, korkmadan Mescid-i Haram'a gireceksiniz. Allah sizin bilmediğinizi bilir. İşte bundan önce size yakın bir fetih verdi.

Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) "Allah'ım! Başlarını tıraş edenleri bağışla." deyince "Ey Allah'ın Resûlü, duana saçlarını kısaltanları da ekle" dediler. O tekrar "Allah'ım! Başlarını tıraş edenleri bağışla." dedi, onlar da "Ey Allah'ın Resûlü, duana saçlarını kısaltanları da ekle." dediler. O da bunun üzerine "Saçlarını kısaltanları da bağışla" dedi.[34] Sahabe başlarını tıraş edenleri örten bağışlama talebindeki Şâri'in kastını anlamamıştır. Onlar saçları tamamen kesilmiş, başları ortaya çıkmış kimselerdir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm da başlarını açmalarına karşı sevap olarak Allah'tan onların başlarını örtmesini istemiştir. Saçını kısaltan ise böyle değildir. Başı tıraş etmek, saçı (*şa'r*) kısaltmaktan evladır. Çünkü bir şeyi hissetmek (saç ile aynı kökten gelen *şu'ûr*), ayrıntıdan bütüne kadar o şeyin bilgisinin elde edilmesinin kendisi değildir. Kul bir şeyin olduğunu ancak hisseder. Onu elde ettiğinde ise hissi kaybolur ve hissettiği şeyin ayrıntısıyla tam bir bilgisi ortaya çıkar. Hissin aktarılması, bu bilginin varlığı ile hissi ortadan kaldırmaktır. Çünkü saç (his), baş (akıl) üzerindeki örtüdür.

هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا
(٢٨) مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا
سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ ذَلِكَ
مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَاةِ وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ فَآزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَى
عَلَى سُوقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا (٢٩)

28. Bütün dinlerden üstün kılmak üzere, peygamberini hidayet ve hak din ile gönderen O'dur. Şahit olarak Allah yeter. 29. Muhammed Allah'ın elçisidir. Beraberinde bulunanlar da kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler. Onları rükûya varırken, secde ederken görürsün. Allah'tan lütuf ve rıza isterler. Onların nişanları yüzlerindeki sec-

34. Müslim, Hac, 238.

de izidir. Bu, onların Tevrat'taki vasıflarıdır. İncil'deki vasıfları da şöyledir: Onlar filizini yarıp çıkarmış, gittikçe onu kuvvetlendirerek kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş bir ekine benzerler ki bu, ekicilerin de hoşuna gider. Allah böylece onları çoğaltıp kuvvetlendirmekle kâfirleri öfkelendirir. Allah onlardan inanıp iyi işler yapanlara mağfiret ve büyük mükâfat vaad etmiştir.

Hazreti Peygamber aleyhisselâm hayat feleğinden zâhir olan rahmet feleğinin *mişkâtı* (kandili) ve Kitâb'ın özü olan kelime olup onun peygamberliği peygamberliğin son mührüdür -ki peygamberlik (nübüvvet), sırları haber vermek ve nurlara vâris olmaktır- O, bu sebeple tüm yurtlarda (mertebelerde) bulunan, tüm haberlerde bahsedilen, bağışlayıcı *livâü'l-hamd* sancağını taşıyan ve karar yurdunda ilk şefaatçi kimse olduğunu bilmiştir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm, hamdi tekrar ettiğinden "Muhammed", *livâü'l-hamd* sancağını taşıdığından "Ahmed" ismiyle isimlendirilmiştir. Bu sebeple Allah Teâlâ âyette [Muhammed] buyurmuş; övgüler onda toplandığından da [Allah'ın elçisi] demiştir. Meşrû hak (*hakîkat*), Hazreti Peygamber aleyhisselâmın hayatında onun suretinde zuhur etmiştir. Bu nedenle onu tanıtmak için sadece "Muhammed" değil "Allah'ın elçisi (*resûlullah*)" denilir.

Âyetteki [beraberinde bulunanlar] ifadesi ile kastedilen Hazreti Peygamber aleyhisselâmın ashabıdır. Onlar bu dünyada da öbür dünyada da (*dârü's-selâm*) yüce bir makamı, yakınlık derecelerinin en üstününü ve onunla birliktelikleri sayesinde imanda tahakkuku elde etmişlerdir. Bizim aramızdan hiç kimse onların yarısına bile erişemez ve onların vasfıyla nitelenemez. Biz Hazreti Peygamber aleyhisselâmın kardeşleriyiz. Bizim için "*emân*" vardır. Onlar ise ashabıdır. Dolayısıyla onlar Hazreti Peygamber aleyhisselâmın dostlarıdır. Hakikat ehli içerisinden Hazreti Peygamber aleyhisselâm ile sohbeti, Hazreti Peygamber aleyhisselâma tâbi olmanın kendisi olarak görenler; sonrakini öncekine dâhil ederler. Önce gelmekle kasıt, (iman) amacının gerçekleşmesi için bu dünyada Hazreti Peygamber aleyhisselâmı görmektir. Ancak saadet için yalnızca onu görmek yeterli değildir. Delil bu dediğimizi gösterir ve vaka da bunu doğrular. Nitekim onu gördüğü hâlde cehennemlik (şakî) olan nice insan vardır. Hazreti Peygamber aleyhisselâma tâbi olmaksızın onunla görüşen kişiyi onu görmek saadete götürmez ve bu onu (saadet) amacına ulaştırmaz. Bunun için ona tâbi olmak gerekir. Seni saadete götürecek olan şey yalnızca hidayettir. Sahabe bu dünyada yakınların yakını olmakla nimetlenmiştir.

Allah Teâlâ peygamberini kul, resûl ve nebî olarak isimlendirerek onu nimetlendirmiştir. Bu isimler en kâmil kulluk ile insan arasındaki irtibattır. Kul,

kulluğundan çıktığı oranda efendisinin yakınlığından uzaklaşır. Çünkü kul, Allah'ın isimlerinde onunla yarışmaktadır; ki bu çekişmenin en azı isimler üzerinedir. Allah Teâlâ bize kendi isimlerinden "velî" ismini bırakmıştır. O, bu ismi resûlünden almış ve onu "resûl" olarak isimlendirmiştir. Çünkü bu isim, Rab için uygun olmayan kulluk özelliklerindendir. "Resûl" isminin verilmesinin sebebi, risâletin varlığıdır. Risâlet ise kesilmiştir. Bu sebeple "resûl" isminin hükmü, Allah'a nispeti bakımından ortadan kalkmıştır.

Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) "Risâlet ve nübüvvet bitmiştir. Benden sonra resûl veya nebî gelmeyecektir."[35] demiştir. Bu hadis, evliyayı üzüntüsü ile saran en şiddetli şeylerden biridir. Çünkü bu durumda, insan ile ubûdiyyet arasındaki irtibat kopmuştur. Hazreti Peygamber aleyhisselâm ümmetinden bu gibi üzüntüler yaşayanlar olduğunu ve ümmetinin kalbine gelecek elemi bildiğinden onlara merhamet etmiş ve onlar için de bir pay bırakmıştır. O, ashabına "Burada bulunanlar bulunmayanlara tebliğ etsin."[36] demiştir. Kullara özel olan peygamber isimlerinin, onlarda da ortaya çıkması için Allah'ın peygamberine tebliği emretmesi gibi, Peygamberimiz de ashabına kendilerinden sonrakilere tebliğde bulunmalarını emretmiştir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Allah, sözümü duyup onu benden duyduğu gibi anlayan ve yerine getiren (tebliğ eden) kimseye rahmet etsin."[37] demiştir. Duyduğu gibi ifadesi ile harf harf iletmek kastedilmiştir. Bu dua, sadece Kur'ân'dan veya sünnetten ona gelen vahyi lafzı ile ileten kişi için gerçekleşir. Yani bu dua, yalnızca vahyi aktaran muhaddisler ve kârîler içindir; fakihler ile hadisleri mânaen nakleden kimseler için değildir. Bu kimselerin bu duadan bir payı veya nasibi yoktur. Çünkü hadisleri mânaen aktaran kişi, hadisten ancak kendi anladığını aktarmış olur. Bu kişi kıyamet günü, vahyi duyan ve risâleti eda ederek tebliğde bulunanlarla diriltilmez. Kârîler ve Hazreti Peygamber aleyhisselâmın sözünü aynıyla aktaran muhaddisler gibi peygamberlerin safında da diriltilmez.

Sahabe, vahyi Hazreti Peygamber aleyhisselâmın kullandığı lafızlarla aktardığında, Allah Resûlünün elçileri (resûlleri) olurlar. Tâbiûn da sahabenin elçileridir (resûlleridir). Bu iş, kıyamete kadar nesilden nesile bu şekilde sürecektir. Bu, Allah'ın onlara ihsan ettiği büyük bir hayırdır. Hadisleri munkatı olmayan muttasıl bir senetle nakletmeyen kimseye bu makam verilmez. Buradan kulluk makamı ile rivayetle vahyi aktaran muhaddislerin şerefi anlaşılmaktadır.

---

35. Tirmizî, Rüyâ, 2.
36. Buhârî, Hac, 132, Megâzî, 78; Müslim, Hac, 147.
37. Benzer bir rivayet için bkz. Tirmizi, İlm,7; İbn Mace, Mukaddime, 18.

İşaret

Muâz ve diğer sahabeler Resûlullah'ın gönderdiği elçilerdir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm vahyi Cebrâîl (aleyhisselâm) aracılığı ile aldığı hâlde ona Allah'a nispetle "Resûlullah" denilmiştir. Hâlbuki Muâz gibi sahabelere "Resûlullah" denilmemiş, bunun yerine "Resûlullah'ın resûlü (elçisi)" denilmiştir. Peki Hazreti Peygamber aleyhisselâma [Muhammed, Allah'ın resûlüdür] denilip vasıta olan Cebrâîl'in (aleyhisselâm) isminin terk edilmesinin nedeni nedir? Melek ve peygamberin indirilen teklifteki ortaklıkları nedeniyle resûl, onu gönderene nispet edilmiş, Hazreti Peygamber aleyhisselâma, Cebrâîl'e nispetle "Cebrâîl'in resûlü (elçisi)" denilmemiştir. Çünkü Cebrâîl'in (aleyhisselâm) Rahmân'ın kendisine bıraktığı bilgiden başka risâleti yoktur. Böylece Resûl (aleyhisselâm), arada bir bağ olmaksızın vasıtasız biçimde Allah'a nispet edilmiştir.

HUCURÂT SÛRESİ

Medine'de indirilmiştir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (١)
يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ
بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَنْ تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ (٢)

1. Ey iman edenler! Allah'ın ve resûlünün önüne geçmeyin. Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah işitendir, bilendir. **2.** Ey iman edenler! Seslerinizi peygamberin sesinin üstüne yükseltmeyin. Birbirinize bağırdığınız gibi, peygambere yüksek sesle bağırmayın; yoksa siz farkına varmadan amelleriniz boşa gidiverir.

Seslerimizi Allah'ın mübelliği olan peygamberin sesinden yüksek tutmamız yasaklandığına ve bunu yaptığımız taktirde amellerimiz boşa gittiğine göre Kur'ân okunduğunu duyduğumuzda da sesimizi kısmamız gerekir. Nitekim Allah Teâlâ "Kur'ân okunduğu zaman onu dinleyin ve sessiz durun ki rahmete nâil olasınız" (A'râf, 7/204) buyurmuştur.

Verâ ehli dinî bir münazara için bir araya geldiğinde, hasımlardan biri bir hadis zikrederse karşı taraf sesini alçaltır. Allah'a karşı huzur ehli olduklarından ve bilgiyi Allah için talep ettiklerinden dolayı, onların edebi işte budur. Zamanımızdaki âlimlerde ise ne Allah'a ne de Resûlullah'a karşı haya veya hayır bulunmaktadır. Bugün âlimler hasımlarından bir âyet veya hadis işittiklerinde susmaz, dinlemez, onun Kur'ân veya hadis okumasına müdahale ederler. Bu onların cahilliğinden ve Allah korkularının az olmasından kaynaklanır. Allah bizi onların bu yaptıklarından korusun. Çünkü rahmetin tamamı teslim olmak, nübüvvetten bilgi telakki etmek ile Kitap ve sünnet karşısında yerini bilmekte gizlidir. İnsanlar Hazreti Peygamber aleyhisselâmın "Peygamber yanında tartışmamak gerekir."[38] sözüne karşı kördürler. Hâlbuki onun hadisinin huzurunda bulunmak, onun huzurunda bulunmakla aynı şeydir. Hadis okunduğunda tartışılmaması ve dinleyenin sesini yükseltmemesi gerekir. Bu sebeple Allah Teâlâ [Seslerinizi Peygamber'in sesinin üstüne yükseltmeyin] buyurmuştur. Peygamberin sesi ile onun sözünün aktarılması arasında fark yoktur. Bize düşen, okunan hadis ister bir soruya cevap olsun ister sözün başlangıcında söylenmiş olsun, tartışmaya girmeden muhaddisin peygamberden aktardığını kabul etmeye hazırlanmaktır. Bir meselede veya konuda Peygamberin sözü karşısında durmak vâciptir. Ne zaman "Allah veya Resûlullah dedi ki." denilse, dinleyenin bu sözü kabul etmesi, saygı göstermesi ve sesini muhaddisin sesinin üzerine çıkarmaması gerekir.

Allah sesini yükselten kimseyi, insanların hissetmeyeceği bir şekilde amellerinin boşa gitmesi ile tehdit etmiştir. Sesini yükselten kimse düşmanına karşı Allah'ın dinini savunduğunu zanneder. Hâlbuki bu, Allah'ın "Onları hiç bilmedikleri yerden adım adım yıkıma götürürüz" (A'raf, 7/182) âyetinde belirttiği tuzaklarındandır. Kendine karşı samimi olan akıllı mümin "Allah Teâlâ veya Resûllullah dedi ki" şeklinde bir ifade duyduğunda susar, dinler, saygı gösterir ve Allah'ın veya Resûlü'nün ne demek istediğini anlamaya çalışır. Allah Teâlâ "Kur'ân okunduğu zaman onu dinleyin ve sessiz durun ki rahmete nâil olasınız" (A'râf, 7/204) buyurmuştur. Böylece dinleme ve sessiz durma niteliği ile birlikte ümit ortaya konmuş, rahmet kesinleşmemiştir. Bu durumda düşmanlık eden, sesini yükselten, okunan hadise veya âyete müdahale eden kimsenin hâli nice olur? Âlimlerin düşündüğü gibi ben de bu ilâhî ümidin (gerçekleşmesinin) vâcip olmasını dilerim.

38. Müslim, Vasiyet, 20.

إِنَّ الَّذِينَ يَغُضُّونَ أَصْوَاتَهُمْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ امْتَحَنَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوَىٰ
لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ عَظِيمٌ (٣) إِنَّ الَّذِينَ يُنَادُونَكَ مِنْ وَرَاءِ الْحُجُرَاتِ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ
(٤) وَلَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُوا حَتَّىٰ تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (٥)

3. Allah'ın elçisinin huzurunda seslerini kısanlar, şüphesiz Allah'ın kalplerini takva ile imtihan ettiği kimselerdir. Onlara mağfiret ve büyük bir mükafat vardır. 4. (Resûlüm!) Sana odaların arka tarafından bağıranların çoğu aklı ermez kimselerdir. 5. Eğer onlar, sen yanlarına çıkıncaya kadar sabretselerdi, elbette kendileri için daha iyi olurdu. Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir.

Resûlullah her anında Allah'ı andığı için daima Hak ile birlikteydi. Nitekim Allah, onu zikredenle birliktedir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm bir kimsenin yanına rabbinin katından ya müjdelemek ya da tavsiye ve nasihatte bulunmak üzere gelir. Bu sebeple "elbette kendileri için daha iyi olurdu" buyurulmuştur. Peygamber onların yanına âhiretleri hakkında kötü bir haber vermek için gelmiş olsaydı bu onlar için iyi olmazdı. Allah onların iyiliğine hükmetmiş ve bu sebeple iyilik gerekli olmuştur. Bu iyilik, zikrettiğimiz gibi iyilikle müjdeleme, tavsiye, nasihat, onları mutluluğa yaklaştıracak bir işi açıklama olup bunun dışında bir şey değildir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَإٍ فَتَبَيَّنُوا أَنْ تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْبِحُوا
عَلَىٰ مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ (٦) وَاعْلَمُوا أَنَّ فِيكُمْ رَسُولَ اللَّهِ لَوْ يُطِيعُكُمْ فِي كَثِيرٍ مِنَ الْأَمْرِ
لَعَنِتُّمْ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ وَزَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ إِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ
وَالْعِصْيَانَ أُولَٰئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ (٧)

6. Ey iman edenler! Eğer bir fasık size bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın. Yoksa bilmeden bir topluluğa kötülük edersiniz de sonra yaptığınıza pişman olursunuz. 7. Hem bilin ki, içinizde Allah'ın elçisi vardır. Şayet o, birçok işlerde size uysaydı, sıkıntıya düşerdiniz. Fakat Allah size imanı sevdirmiş ve onu gönüllerinize sindirmiştir. Küfrü, fıskı ve isyanı size çirkin göstermiştir. İşte doğru yolda olanlar bunlardır.

Allah Teâlâ müminlerin kalpleri ile ilgilenmese, böylece kalplerine imanı süsleyip sevdirmese ve küfrü kötü göstermese alışkanlık ortaya çıkacağı ve sebepler görüleceği için onlar karanlıklarda kaybolur, helâk denizlerinde bo-

ğulurlardı. Fakat Allah bundan korumuş, gönüllere imanı sevdirerek süslemiş; küfrü, fıskı ve isyanı da çirkin göstermiştir. Bu sebeple Allah örtülü olan gayb ile müminleri övmüştür.

فَضْلًا مِنَ اللّٰهِ وَنِعْمَةً وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (٨) وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا
بَيْنَهُمَا فَإِنْ بَغَتْ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَى فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ اللّٰهِ
فَإِنْ فَاءَتْ فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَأَقْسِطُوا إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ (٩)

8. Bu, Allah'tan bir lütuf ve nimettir. Allah alîmdir, hakîmdir. 9. Eğer müminlerden iki gurup birbirleriyle vuruşurlarsa aralarını düzeltin. Şayet biri ötekine saldırırsa, Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla savaşın. Eğer dönerse artık aralarını adaletle düzeltin ve (her işte) adaletli davranın. Şüphesiz ki Allah, âdil olanları (muksit) sever.

Muksit (âdil olan), adaletli olan hükümdür.

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (١٠)

10. Müminler ancak kardeştirler. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin ve Allah'tan korkun ki esirgenesiniz.

Gerçek nesep *tîn*e (çamura) değil dine bağlıdır. [Müminler ancak kardeştirler] ifadesiyle kastedilen sıfatta kardeşliktir. Bu türden bir kardeşlik, kardeşlik mertebelerinin en hakikisidir. Miras bu kardeşlikle gerçekleşir. İman kardeşliği sayesinde miras verebilirsin. Bu yüzden nesep kardeşliğine önem vermeyin ve onun için üzülmeyin. Mümin müminin kardeşidir; onu bırakmaz ve onu teslim aldığından onu terk etmez.

Allah'ın insan vücudundaki organları birbirine bağladığı gibi müminleri de birbirlerine kardeşlik bağı ile bağladığını bilmelisin. Bu sebeple Hazreti Peygamber aleyhisselâmdan gelen hadiste şu örnek verilmiştir: "Müminler birbirlerini sevmekte, birbirlerine acımakta ve birbirlerini korumakta bir vücuda benzerler. Vücuttaki bir organ rahatsız olduğu zaman, diğer organlar da uykusuzluğa ve ateşli hastalığa tutulurlar."[39] Aynı şekilde mümin de mümin kardeşinin başına bir musibet geldiği zaman, o musibet kendisine gelmiş gibi hisseder, onun derdiyle dertlenir. Müminler arasında bu gerçekleşmez-

39. Buhârî, Edeb 27; Müslim, Birr 66.

se aralarında iman kardeşliği oluşmamış demektir. Mümin müminin kardeşi olduğu için kardeşini atmaz, yüz üstü bırakmaz, ona karşı nefret beslemez ve imanından ötürü onu öldürmez.

Allah Teâlâ [Müminler ancak kardeştirler] buyurarak imanı müminlerin babası kılmıştır. Müminler artık bir babadan kardeşlerdir. Bu âyet ile, bizimle Hazreti Peygamber aleyhisselâm arasında da iman kardeşliği oluşmuştur. Hazreti Peygamber aleyhisselâm kendisiyle rekabet edilemeyecek ve kendisine karşı çıkılamayacak efendi olsa da [Müminler ancak kardeştirler] âyeti ile aramızda iman bağı oluşmuştur. Birbirleri ile anlaşamadıklarında [Kardeşlerinizin arasını düzeltin. Allah'tan korkun ki esirgenesiniz.]

Allah yolunda kardeşlik hakkında bir bahis:

Mürit, nefsinin afetlerini görebilmesi için kardeşlere ihtiyaç duyar. Böylece şeyh onu yaraladıktan sonra yani kınayıp azarlayarak yaraladıktan sonra tedavi eder. Yaralananın nefsi, hocasından değil de kardeşlerinden incinirse bunda bir sorun yoktur. Eğer bu bir zaaf ise nihayetinde Allah'ın izniyle keşf ve deva olarak geri dönecektir. Kardeşlik akdi konusunda her kardeşin lisan-ı hâli (şunu söyler): Her birimiz kendi ayıplarına karşı âmâ olduğu ve üzerimizde bir perde olduğu için kardeşimizin ayıbını görürüz. Bu kuralı gündeme almalı ve bundan uzak kalmamalısın ki Allah seni yardımıyla desteklesin ve her birimizin ayıbını kendine göstersin. Zira gerçek kardeşin seni tasdik eden değil sana doğruyu söyleyendir; seni öven değil seni yaralayandır. Hazreti Peygamber aleyhisselâmın şu hadisi de buna işaret etmektedir: "Kim Allah'ı kızdırmak pahasına insanları razı ederse o, insanlar arasında övülse de gerçekte yerilmiştir. Kim de insanları kızdırmak pahasına Allah'ı razı ederse, Allah insanları ondan razı eder ve ona doğru bakan bir göz ihsan eder."

Talip, genel örf gereği karşısındakini dost olduğu hâlde düşmanı olarak, zarar vereni de iyilik yapan biri olarak görebilir. O, idrak edemediği için dostunu düşman olarak görüp karşı çıkar. Şairin şu sözü de buna işaret eder:

Yaptıkları taklit edilen adamlar gitmiştir
Münker olan her ameli tenkit edenler de...
Öyle birilerine kaldım ki; birbirlerini
Kabahatlerini örtmek için övüp dururlar.

Seni öven senin düşmanındır. Ondan sakınmalı ve ona itimat etmemelisin. Böyle olursa her zaman ona yönelirsin. Dostlara karşı durum böyle ise babaya karşı nasıl olmalıdır? Yani en samimi en özel dost olan şeyhe, öz kardeşe, şefkatli arkadaşa ve dosta karşı... Bu sebeple "Seni günahsız görenle dostluk etme" denir. Çünkü bu kişi senden zannı değerince faydalanır. Sen de onun tuzağı ve güveniyle kendinle Allah arasında kalırsın.

Sevgi şeyhe değil talibe bağlıdır. Birçok kişi bu konuda yanılmış ve kendilerine İbrâhîm b. Edhem'in arkadaşına söylediği sözü delil getirmişlerdir: "Sana karşı duyduğum Allah için sevgi, beni senin sevgini görmekten alıkoydu." Bu hâl, seni kendi için sevenin hâlidir. Şeyh ise seni senin için sever. Bu sebeple de hastalığı senden uzaklaştırmak ve eğrini doğruya çevirmek için senin farkında olmadığın ayıplarına muttali olur.

Sen, ey kardeşim! Kendi nefsiyle meşgul olup nefsinden gaflette olan kardeşinin kötü olan hâlini yüzüne karşı övüp durma. Böyle yaparsan onun ölü etini yemiş olursun. İşte bütün aleyhte olanları hezimete uğratan, bütün sebepleri ve nesepleri kesip bir sebebe ve nesebe bağlayan Muhammedî nesepte ve Ahmedî sebepte gizlenen kardeşlik ve babalık budur. Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Benim nesebim ve sebebim dışındaki her nesep ve her sebep kopmuştur."[40] buyurur. Hazreti Âdem topraktan yaratılanların atası olan Âdem olduğu gibi, Hazreti Peygamber aleyhisselâm da din ve nübüvvetin atası olan Âdem'dir.

Mümin zevk ile ilim hâline ulaştığında ve Hak onu yükselttiğinde, o şeyhi için, şeyhi de onun için Hak olur. O artık arkadaşlık, kardeşlik ve *müşâveret* (istişare) mertebesine ermiştir. Bu kişinin söz konusu kardeşliğe ermek için taliplerin yükümlü oldukları şeyleri sürdürmesi gerekmese de edeben şeyhine bağlı kalmayı sürdürmesi gerekir. Allah Teâlâ [Müminler ancak kardeştirler] buyurmuş, Hazreti Peygamber aleyhisselâm da "Ben Allah'tanım, müminler de bendendir."[41] buyurmuştur.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسَى أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَلَا نِسَاءٌ مِنْ
نِسَاءٍ عَسَى أَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِالْأَلْقَابِ بِئْسَ
الِاسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيمَانِ وَمَنْ لَمْ يَتُبْ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ (١١) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ

40. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, thk. Hamdi b. Abdülhamîd es-Selefî (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1410/1994), XI/43; San'ânî, *Musannef*, VI, 63.
41. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I, 233.

آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبْ بَعْضُكُمْ
بَعْضًا أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ
رَحِيمٌ (١٢)

11. Ey müminler! Bir topluluk diğer bir topluluğu alaya almasın. Belki de onlar, kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da kadınları alaya almasınlar. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kendi kendinizi ayıplamayın, birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fasıklık ne kötü bir isimdir! Kim de tevbe etmezse işte onlar zalimlerdir. **12.** Ey iman edenler! Zannın çoğundan kaçının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizin kusurunu araştırmayın. Biriniz diğerinizi arkasından çekiştirmesin. Biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz. O hâlde Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah, tevbeyi çok kabul edendir, çok esirgeyicidir.

"Ey iman edenler! Zannın çoğundan kaçının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır." Allah Teâlâ ancak kulun zannı üzeredir. Bu sebeple onunla ilgili hayır düşünün. Zan, vehmin ortaya çıkardığı bir şeydir. O, azabı da nimeti de hızlı verendir. Hayır düşünen hayır elde eder. Zannın bir kısmı da günahtır. Vallahi, zan olmasa hiçbir mahlûk isyan edemezdi. Ancak isyan gereklidir. Bu fiili yapmak veya yapmamak Allah'ın hükmüdür. Zan da gereklidir. Kullarda zannı yaratması ve onun bir kısmını vehimden alması Allah'ın kullarına yönelik rahmetinden kaynaklanmaktadır.

Bilmelisin ki, sadece içinde ihtimal bulunmayan bir durum için kötülüğün yadırganması mümkündür. Ashab-ı din hariç müminlerin çoğu bu konuda yanılmaktadır. Sağlam din ashabı ise kötülüğü yadsıma konusunda her şeyden önce kendilerine dikkat ederler. Nitekim şartları değiştiren şeyler vardır. Allah Teâlâ bize insanlara karşı sû-i zannı değil hüsnü zannı tavsiye etmiştir. Din ashabı, zannın bir kısmının günah olduğunu bilir ve insanları zanna dayanarak yadırgamaz. Zira yadırgadığı bu şeyin söz konusu yasak kısma dâhil olması mümkündür. Bu konudaki bilgi *nefsü'l-emr*'e uygun olsa da kişi bunu konuşarak günaha girmiş olur. Allah zan olması sebebiyle onu cezalandırır. Nitekim bu kimse bilmediği ve ona kalmadığı hâlde muhtemel bir konuda konuşmuştur.

İnsanın kendisine karşı suizannı, başkasına karşı duyduğu su-i zandan iyidir. Çünkü kişi kendisini çok iyi tanısa da (basiret üzere olsa da) diğerlerini o kadar iyi bilemez. Bu sebeple kişinin kendisi hakkında kötü zan sahibi olduğu

söylenemez. Çünkü o kendini bilir. Ancak başkaları hakkındaki zannını kötülüğüne bağlayarak kendisi hakkında kötü zan sahibi olduğunu söyleyebiliriz. Bu, sözün uyumlu olmasından kaynaklanır. Gerçek âlim, hem kendi hem başkaları söz konusu olduğunda dinini temize çıkartan kimsedir.

Fâide

Bu fayda, mahallini kötülükten temizler. Bu şekilde insanlara karşı hüsn-ü zanna çağırdığı hâlde insanlar bunu ihmal etmişlerdir. Bu sebeple sen, sana göre iyi biri olduğu hâlde kötü kimselerle arkadaşlık eden birini gördüğünde, onun kötülerle arkadaşlık etmesi hakkında su-i zanda bulunmamalısın. Bilakis bu iyi kimseyle arkadaşlık ettikleri için kötü kimselere karşı zannını güzelleştirmelisin. Aralarındaki ilişkiyi, şerre değil hayra yormalısın. Zira Allah kıyamet günü insanları yaratılanlar hakkındaki hüsn-ü zanları dolayısıyla değil su-i zanları dolayısıyla hesaba çekecektir.

[Birbirinizin kusurunu araştırmayın]: *Câsûs*, örfî ıstılahta şer için kullanılmaktadır.

[Biriniz diğerinizi arkasından çekiştirmesin] kısmında gıybet bize izafe edilmiş ve [Biriniz diğerinizi arkasından çekiştirmesin] buyurulmuştur. Böylece bizi parçalardan oluşan tek bir kaynak kılmıştır. Parça ve ayrım bütüne dönmektedir. O hâlde biz bizden çıkmaz, ancak kendimizde kalırız. Bu konuda iş bize bağlanmıştır.

Gıybet, duyduğunda hoşuna gitmeyecek şekilde orada bulunmayan kişiden söz etmektir. Gıybet, kendi aralarında mükellef müminler için haramdır. Ancak belli yerlerde bu haramlık kalkar. Bu yerler gıybetin gerekli olduğu ve Allah'a yakınlık ifade ettiği yerlerdir. Müminlerden verâ ehli kimseler ona yönelir ve onu açıklamazlar. Gıybetin haram olmadığı yerlerden biri muhaddislerin şer'î hükümlerin rivayetinde kullandıkları cerh yoludur. Gıybetin haram olmadığı bir başka yer, evlilik için yapılan istişaredir. Çünkü istişare edilen bu kişi güven duyulan bir kimsedir ve burada samimi olmak gerekir. Bir diğeri, herhangi bir şahıs belirtmeden o zamanda yaşayan insanların gıybetini yapma anlamında genel gıybettir. Bir diğeri, eğer müride ulaştığında ona hayrı dokunacaksa şeyhlerin müritleri hakkında onları terbiye etmek için gıybet etmesidir. Sayılan bu yerlerde gıybet etmek övülen bir fiil olsa da kişi tayininde bulunmamak bulunmaktan daha hayırlıdır.

Hazreti Peygamber aleyhisselâm nefiy değil nehiy anlamı kastederek "Fasığın gıybeti olmaz"[42] demiştir. Verâ ehli bu rivayeti bu şekilde anlamıştır. Bu sözü sakındırma anlamında almak, en güzelidir.

Gıybetin câiz olduğunun sayıldığı bu yerlerin dışında gıybet kaçınılması gereken yerilmiş bir fiildir. Hakkında şahitlik edilen kişi, şahitlerin yalancı şahitlik yaptıklarını biliyorsa, şahitlerin cerh edilmesi de gıybetin câiz olduğu yerlere dâhildir. Böyle bir durumda kişiye hak ile hak ehline yardım etmek ve batıl ile batıl ehlini boşa çıkarmak zorunlu hâle gelir.

[Biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı?]: Oruçlu bir şey yemese de gıybetle orucunu bozmuş olur.[43]

[İşte bundan tiksindiniz] genel bir hitaptır.

[O hâlde Allah'tan korkun]: İşte bu devanın kendisidir. Bunun anlamı şudur: O'nu, kendiniz ve aralarında gıybetin de bulunduğu yerilen fiiller arasında kalkan edinin. [Şüphesiz Allah, tevbeyi çok kabul edendir, çok esirgeyicidir.]

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ
أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ (١٣)

13. Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi kavimler ve kabileler kıldık. Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O'ndan en çok korkanınızdır. Şüphesiz Allah bilendir, her şeyden haberdardır.

İnsaniyet cisimleri dört çeşittir. Bunlar Âdem'in cismi, Havvâ'nın cismi, Îsâ'nın cismi ve Âdemoğullarının cismidir. Cismanî ve ruhanî suretleri aynı olmasına rağmen bu dört çeşit cisimden her biri sebep bakımından diğerinin yaratılışından farklıdır. Zayıf bir akıl sahibinin ilâhî kudret veya hakikatlerin insani yaratılışın zâtı gereği tek bir sebebe bağlı olduğunu gösterdiğini sanmaması için bu ayrıma dikkat çektik. Allah Teâlâ, insani yaratılışın Âdem'in cisminde Havvâ'nın cisminde görülmeyen bir şekilde, Havvâ'nın cisminde Âdemoğlunun cisminde görülmeyen bir şekilde ve Âdemoğlunun cisminde Îsâ'nın cisminde görülmeyen bir şekilde gerçekleştiğini ortaya çıkararak söz konusu şüpheyi gidermiştir. Bu cisimlerin hepsine tanım ve hakikat bakımından "insan" ismi verilmektedir. Bunun sebebi Allah'ın her şeyi bilen ve her şeye ka-

---

42. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, 451.
43. Burada kastedilen orucun faziletinin ortadan kalkmasıdır. (yhn)

dir olduğunun bilinmesidir. Allah Teâlâ yaratılışları farklı olan bu dört çeşidi söz konusu âyette toplamıştır.

[Ey insanlar! Doğrusu biz sizi yarattık] ifadesiyle Âdem, [erkekten] ifadesiyle Âdem'den yaratıldığı için Havvâ, Havvâ'nın Âdem'den çıkarılmasına mukabil Meryem'den dünyaya geldiği için "dişiden" ifadesiyle Îsâ ve "erkek ve dişiden" ifadesinin bütünü ile nikah ve doğum yoluyla zürriyeti devam eden Âdemoğulları kastedilmiştir.

Bu âyet, *cevâmi'ü'l-kelim* (az sözle çok şey ifade etme) ve fasl-ı hitap (iki sözün birinden diğerine geçiş yapma) ile insanların yaratılışının toplamını ifade etmektedir. İnsani cisimler hakikat, tanım, hissî ve mânevî suret bakımından aynı olsalar da insani cisimleri bildirmedeki amaç söz konusu cisimlerin yaratılış (*te'lîf*) sebeplerinin farklılığıdır. Bunun Allah'ın zâtının bir gereği olduğunun tahayyül edilmemesi gerekir. Zira bu durum, dilediğini dilediği gibi yapan fail-i muhtara râcidir. O, zorlama veya eksiklikten uzak, kendinden başka ilâh bulunmayan *Azîz* ve *Hakîm*'dir.

[Ve birbirinizle tanışmanız için sizi şubeler (*şu'ûb*) ve kabileler kıldık], âyetinde zikredilen "şubeler", Arap toplumundaki kabilelerin Arap olmayan toplumlardaki karşılığıdır. Bu ifade "sizi şubelere ayırdı ve kabileleri birbirinden ayrıştırdı" anlamı taşımaktadır. Ölüm de, ölen kimse ile ailesinin arasını ayırdığı için *şu'ûb* diye isimlendirilmiştir.

[Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O'ndan en çok korkanınızdır]: Bu ifade iki şekilde anlaşılabilir. Birincisi "sizin en şiddetli biçimde korunanınız" şeklindedir. Çünkü *ekrame* kelimesi *ef'ale* kalıbındadır. Allah Teâlâ kendisiyle yarattıklarının arasında bir nesep bağı kurmuştur. Bu bağ yalnızca *vikâye* (koruma) kökünden gelen takva ile gerçekleşir. Allah Teâlâ'nın kıyamet günü şöyle buyuracağı bildirilmektedir: "Bugün neseplerinizi kaldıracak nesebimi yükselteceğim; takva sahipleri nerede?" Bu kimseler nefislerini kalkan yaparak hüküm ve yaratılış bakımından Allah'tan meydana gelenler karşısında Allah'ın mertebesini koruyanlardır. "Şer sana ulaşamaz" Çünkü onlar, kendilerini Allah için koruma kılmışlardır. Âyetteki bu ifade ikinci olarak "Onlar Allah'ı koruma edinmişlerdir." şeklinde de anlaşılabilir. Her iki makamda da birtakım kimseler bulunmaktadır.

[Şüphesiz Allah bilendir, her şeyden haberdardır]: O, açıklanandan haberdar olup gizleneni bilendir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Rabbiniz bir, babanız bir. Arap'ın Acem'e, Acem'in Arap'a üstünlüğü ancak takva iledir."[44] demiştir. Burada baba ile kastedilen Hazreti Âdem'dir.

44. Buhârî, Hac, 132, Megâzî, 78; Müslim, Hac, 147.

قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ
وَإِنْ تُطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَا يَلِتْكُمْ مِنْ أَعْمَالِكُمْ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (١٤)

14. Bedevîler "İnandık." dediler. De ki: "Siz iman etmediniz, ama 'Boyun eğdik' deyin. Henüz iman kalplerinize yerleşmedi. Eğer Allah'a ve elçisine itaat ederseniz, Allah işlerinizden hiçbir şeyi eksiltmez. Çünkü Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir."

[Bedevîler "İnandık." dediler. De ki: "Siz iman etmediniz."]: Çünkü iman, bâtın temizliğidir.

["Ama 'Boyun eğdik' deyin."]: İslâm ise boyun eğmektir. İnsan zâhiren itaat ederse görünüş bakımından Müslüman olur.

[Henüz iman kalplerinize yerleşmedi] ifadesiyle kastedilen, bâtın temizliğidir. Görünüş açısından Müslüman olan insan, içi de Müslüman oluncaya değin içine boyun eğmeyi öğretmelidir. Bâtın temizliği, yararlı ve ebediyen ateşte bulunmaktan kurtaran şeydir.

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ
فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ (١٥) قُلْ أَتُعَلِّمُونَ اللَّهَ بِدِينِكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا فِي
السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (١٦) يَمُنُّونَ عَلَيْكَ أَنْ أَسْلَمُوا قُلْ لَا
تَمُنُّوا عَلَيَّ إِسْلَامَكُمْ بَلِ اللَّهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ أَنْ هَدَاكُمْ لِلْإِيمَانِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (١٧)

15. Müminler ancak Allah'a ve resûlüne iman eden, ondan sonra asla şüpheye düşmeyen, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla savaşanlardır. İşte doğrular ancak onlardır. 16. De ki: "Siz dininizi Allah'a mı öğretiyorsunuz? Oysa Allah göklerde olanları da bilir, yerde olanları da. Allah her şeyi hakkıyla bilendir." 17. Onlar İslâm'a girdikleri için seni minnet altına sokuyorlar. De ki: "Müslümanlığınızı benim başıma kakmayın. Bilakis imana erdirdiği için Allah sizi minnet altında bırakır. Eğer doğrulardan iseniz (Allah'a minnettar olmanız gerekir.)"

Müslüman olmalarını Resûlullah'ın başına kaktıklarında Allah Teâlâ peygamberini yatıştırarak [Onlar İslâm'a girdikleri için seni minnet altına sokuyorlar] buyurmuş; daha sonra da Hazreti Peygamber aleyhisselâma şöyle söylemesini emretmiştir: Ey Muhammed! [De ki: "Müslümanlığınızı benim başıma kakmayın."] Allah Teâlâ peygamberini kendi nefsinden üstün tutmuş, onu

kınanan bir sıfatla nitelememiştir. Ona şöyle demiştir: [Onlara de ki: "Bilakis imana erdirdiği için Allah sizi minnet altında bırakır."] Bu ifade de şu anlama gelir: Bu eğer lütufsa, bu lütuf "sizi imana erdirdiği için" Allah'a aittir. Dileseydi Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle diyebilirdi: "Bilakis ben size lütfettim de Allah sizi benim sayemde tevhidiyle rızıklandırdığı ve sevindirdiği imana erdirdi." Ancak Allah Teâlâ onların Müslüman olmalarını başa kakmaları gibi başa kakma niteliğini Peygamberine vermemiş, onları [Bilakis imana erdirdiği için Allah sizi minnet altında bırakır] âyetiyle azarlayıp uyarmıştır. Burada *menn* (minnet altına sokma) onlarına lafzına karşılık kullanılmıştır (*tetâbuk*). Yoksa bu ifadeden kastedilen "başa" kakma değildir. Çünkü onlar Müslüman olmalarını Hazreti Peygamber aleyhisselâmın başına kaktıklarında Allah Teâlâ peygamberine şöyle buyurmuştur: Ey Muhammed! [De ki: "Bilakis imana erdirdiği için Allah sizi minnet altında bırakır."], yani eğer lütuf makamına girerseniz, bu size değil yalnızca Allah'a ait olabilir. Zira Allah başa kakma hakkında bunları söyleyip sonra aynı fiili kendisi yapacak değildir. Allah bize yüce ahlâkî fiillerden affetmeyi ve bağışlamayı gösterip de kendisi bunun aksini yapmaz. Nimet olan minnet ve minnet vermek anlamına gelen ihsanda bulunmak Allah'a aittir. Yoksa o, başa kakmaktan münezzeh ve yücedir. Söz konusu edilen kimselerin başa kakması, peygambere değil Allah'a karşı yapılmış bir fiildir. Çünkü peygamber onları kendine değil Allah'a çağırmış, onlar da Allah'a itaat etmişlerdir. Bu sebeple âyette, mümin olduğunuz iddiasında [doğru iseniz] denilmiştir. Bu da "Size getirdiğime imanınızda samimiyseniz, getirdiğim şeylerden biri de hidayetin Allah'ın elinde olmasıdır." demektir. Zira hidayet, mahlûkatın elinde olan bir şey değildir. Allah kullarından dilediğine doğru yolu gösterir.

Allah onları, bu sıfatı (hidayeti) çalışarak kazanmalarından uzak kılmıştır. Allah kullarına lütufta bulunarak onlara büyük nimetler ihsan etmiştir. Zâhir ve bâtın nimetlerinin tamamı, onun lütfu olduğu için "lütuf" diye isimlendirilmiştir. Kullar lütufta bulunamaz, çünkü nimetler ancak onları yaratana aittir. Bu sebeple lütufta bulunma/karşı tarafı minnet altına sokma Allah için övülmüştür. Çünkü o kullarının kendine dönmesi için onlara nimet vererek uyarıda bulunmuştur. Ancak bu fiil kullar için kınanmıştır; çünkü o yalandan ibarettir.

إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ (١٨)

18. Allah göklerin ve yerin gizlisini bilir. Allah bütün yaptıklarınızı görmektedir.

KÂF SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

قٓ وَالْقُرْاٰنِ الْمَجٖيدِ (١)

1. Kāf. Kur'ân-ı Mecîd'e (şerefli Kur'ân'a) and olsun.

Bu âyette Kur'ân *mecîd* (şeref) sıfatı ile anılmıştır. Kur'ân okuyan kişide de bu sıfat ortaya çıkar. Böylece insan Allah'ın suretinde yaratılan nefsinin şerefini ve Allah'ın kendisini bununla üstün kıldığını anlar. Nitekim Allah insanı zâtı bakımından amaçlanan kılmıştır. Bu kişinin kalbi, kendisine tecelli edeni bilecek kadar geniştir. Allah nezdindeki makamı ve Allah hakkında sürekli olarak bilgisinin artabileceği kendisine âşikârdır. Bu kişi bu konuda dünya-âhiret nihayetsiz şekilde yükselmeye ehliyetlidir. Göklerde ve yerde bulunan her şey onun hizmetine verilmiştir. Âlemdeki her parça ona tâzim ve saygıyla bakmakta, o da âlemin tamamını kendi hizmetinde bulmaktadır.

بَلْ عَجِبُوا اَنْ جَاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ فَقَالَ الْكَافِرُونَ هٰذَا شَيْءٌ عَجٖيبٌ (٢) اَئِذَا مِتْنَا وَكُنَّا
تُرَابًا ذٰلِكَ رَجْعٌ بَعٖيدٌ (٣) قَدْ عَلِمْنَا مَا تَنْقُصُ الْاَرْضُ مِنْهُمْ وَعِنْدَنَا كِتَابٌ حَفٖيظٌ (٤)

بَلْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ فَهُمْ فِي أَمْرٍ مَرِيجٍ (٥) أَفَلَمْ يَنْظُرُوا إِلَى السَّمَاءِ فَوْقَهُمْ
كَيْفَ بَنَيْنَاهَا وَزَيَّنَّاهَا وَمَا لَهَا مِنْ فُرُوجٍ (٦)

2. Aralarından bir uyarıcının gelmesine şaştılar da, kâfirler şöyle dediler: "Bu şaşılacak bir şeydir. 3. Biz öldüğümüz ve toprak olduğumuz zaman mı (dirileceğiz)? Bu, akla uzak bir dönüştür." 4. Biz, toprağın onlardan neleri eksilttiğini kesinlikle bilmekteyiz. Yanımızda o bilgileri koruyan bir kitap vardır. 5. Bilakis onlar, hak kendilerine gelince yalanladılar. Şimdi onlar şaşırmış bir hâldedirler. 6. Üstlerindeki göğe bakmazlar mı ki, onu nasıl bina etmiş ve nasıl donatmışız! Onda hiçbir çatlak da yok.

İnsan, kullanması için kendisine düşünce gücü verilen bir canlıdır. Basireti açık olan kimse, her nefeste bu düşünce gücünden faydalanan kimsedir. Kim bu hâle sahip değilse o, insaniyette olgunlaşmış bir insan değil demektir.

وَالْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ (٧) تَبْصِرَةً
وَذِكْرَى لِكُلِّ عَبْدٍ مُنِيبٍ (٨) وَنَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً مُبَارَكًا فَأَنْبَتْنَا بِهِ جَنَّاتٍ وَحَبَّ
الْحَصِيدِ (٩) وَالنَّخْلَ بَاسِقَاتٍ لَهَا طَلْعٌ نَضِيدٌ (١٠)

7. Yeryüzünü de döşedik ve ona sabit dağlar koyduk. Orada gönül açan her türden (bitkiler) yetiştirdik. 8. Allah'a yönelen her kula gönül gözünü açmak ve ibret vermek için (bütün bunları yaptık). 9. Gökten bereketli bir su indirdik, onunla bahçeler ve biçilecek daneler bitirdik. 10. Tomurcukları birbiri üzerine dizilmiş uzun boylu hurma ağaçları yetiştirdik.

[Uzun boylu hurma ağaçları] ile yukarı doğru gerçekleşen hareket kastedilmiştir.

رِزْقًا لِلْعِبَادِ وَأَحْيَيْنَا بِهِ بَلْدَةً مَيْتًا كَذَلِكَ الْخُرُوجُ (١١) كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَأَصْحَابُ
الرَّسِّ وَثَمُودُ (١٢) وَعَادٌ وَفِرْعَوْنُ وَإِخْوَانُ لُوطٍ (١٣) وَأَصْحَابُ الْأَيْكَةِ وَقَوْمُ تُبَّعٍ كُلٌّ كَذَّبَ
الرُّسُلَ فَحَقَّ وَعِيدِ (١٤) أَفَعَيِينَا بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ (١٥)

11. Bunları kullara rızık olması için (yetiştirmekteyiz). O su ile ölü bir toprağa can verdik, işte hayata çıkış da böyledir. 12. Onlardan önce Nûh kavmi, Res halkı ve Semûd da yalanlamıştı. 13. Âd ve Firavun ile Lût'un kardeşleri de (yalanladılar). 14. Eyke halkı ve Tübba' kavmi de. Bütün

bunlar peygamberleri yalanladılar da tehdidim gerçekleşti! 15. İlk yaratmada âcizlik mi gösterdik? Hayır, onlar yeni bir yaratma hususunda şüphe içindedirler.

[Hayır, onlar yeni bir yaratma hususunda şüphe içindedirler]: Bu şüphe, âhiretteki yaratılışın genel mefhumunda gerçekleşir. Bazen bu yaratılış, insanda olduğu gibi özel bir türde son bulabilir. İnsan türündeki şahıslar, âlemdeki şahıslar gibi olmayıp sonludurlar. Ancak insan türündeki şahısların yaratılışı bir başka açıdan sonlu da değildir. Şahıslar her nefeste aynıyla yenilenirler ve bunun gerçekleşmesi kaçınılmazdır.

Âyetteki özel anlam ise, dünyada da âhirette de her an yaratmanın yenilenmesidir. Bunun en basiti, hâllerin her an değişmesidir. Hak, daima mümkün varlıkların failidir. Yaratılanlar her an değişiyor olmasa hakikatlerde usanç meydan gelirdi. Âhirette olsun dünyada olsun her yaratma, yeni bir yaratmadır. Yaratılışın devamlılığı Allah'a aittir. İlâhî rahmet ve âlemin daima Allah'a muhtaç olması sebebiyle bir hâlin iki nefeste veya iki zamanda bâki kalması mümkün değildir. Bu sebeple her nefeste değişim zorunludur. Allah Teâlâ âlemi her nefeste yeniden yaratandır. Cevherler (*a'yân*) üzerindeki hâller her nefeste yenilenirler. Biz de varlık ve yokluk arasında daima yeni bir yaratılış içindeyizdir. Hâller, cevherler üzerinde çoğalarak değil bitmeyen hükümlerle aynıyla yenilenirler. İnsanların çoğunun şüphe ettiği bu yenilenen yaratılış, hâl değişiminden (*istihâle*) başka bir şey değildir.

Âlemin tamamı üç sır ile sınırlandırılabilir. Bunlar cevher, suretler ve hâl değişimidir (*istihâle*). Bunların yanında dördüncü bir sır daha yoktur. Âlem sürekli olarak dünyadan âhirete doğru değişim gösterirken, âhiretin de bir kısmı bir kısmına dönüşür. Nitekim âhiretteki şeyler dünyadakilere dönüşmektedir. Bir hadiste Nil, Fırat, Seyhan ve Ceyhan ırmaklarının cennet ırmakları oldukları belirtilmiştir. Zira bu ırmaklar, âhiretteki suretlerinden başka bir şekilde, değişime uğrayarak dünyada da ortaya çıkmışlardır. Dünyadaki dönüşüm sürekli ve ebedîdir. Sonra berzah âlemine geçeriz. Berzahtan kendisinde diriliş ve neşir bulunan suretlere dönüştüğümüzde bu yer "âhiret" diye isimlendirilir. Âhirette cennet ehli cennette, cehennem ehli ise cehennemde sonu gelmeyecek şekilde yeniden yaratılır. Âhirette tek bir cevherde ('*ayn*) yeni bir yaratılış görürüz. Dolayısıyla âlem "sınırı olmayan sınırlı"dır (*mütenâhin lâ mütenâhin*). Bundan dolayı âlemin her an değişimden uzak kalmadığını bilirsin.

Değişime açık olan cevherin kendisinde değişmeyen bir hakikat olmasa, onun değişimden önceki hâli bilinmezdi. Bu dönüşümler gizli ve küçük olabildiği gibi, nefsin algılayacağı şekilde görünür de olabilir. Allah Teâlâ Peygam-

berine "Rabbim, ilmimi artır." (Tâhâ, 20/114) demesini emretmiştir. Bunun duanın anlamı şöyledir: "Yenilenen yaratılış sebebiyle benimle âlem arasına giren karışıklığı kaldır, çünkü ben varlıkta gerçekleşen ve bilmediğim pek çok hayrı kaçırıyorum." Örtü, benzetme ve misaldir. Böyle olmasa âlemde her an her nefeste Allah'ın yeniden yaratması karıştırılmazdı.

Allah Teâlâ demiştir ki [Hayır, onlar yeni bir yaratma hususunda şüphe içindedirler], yani onlar her an yeni bir yaratılış içinde olduklarını bilmiyorlar. Hâlbuki ilk anda gördükleri şey, ikinci anda gördüklerinin aynısı değildir. Onlar ise bundan şüphe ediyorlar. Böylece yaratılanların yaratıcıya duydukları ihtiyaç daimî ve ebedî olurken, Hak varlığı daima yaratan ve koruyandır. Yaratılanların varlığı, kalıcı olabilmeleri için yeniden yaratma ile sağlanmaktadır.

Fidyene bak ki o, getirdiğin şeydedir.
Bilgi, gözün idrak edemediği şeyleri idrak etmektedir.

İlim adamları ibrete,
Göz adamları bakmaya yatkındır.
Akılla nitelenen kimse,
Onu gözden çıkaran bir kuvvet;
Keşifle nitelenen kimse,
Tüm suretlerin üzerine çıkan bir surettir.
Sen onu görürsün ki, sürekli
Başka bir şeyden başka bir şeye zâhir hâldedir.

Kendisinden yaratılmış oldukları şeyden dolayı yaratılanlara *halk* ismi verilmiştir. halk yenidir ve yaratmanın hakikati onda ortaya çıkmıştır. Ona bir açıdan *hak* denilebilirken başka bir açıdan *halk* denilebilir. Hâlbuki o, kendinde ne *hak*tır ne de *hakk*ın dışında bir şeydir. Yaratılanlara *hak* ve *halk* isimlerinin verilmesi bir yakıştırmadır. Yaratılanlarda bu hüküm galebe çaldığı için *halk* diye isimlendirilmişlerdir. Hak ise *el-Hak* isminde tektir. Nitekim o, varlığı kendisi sebebiyle zorunlu olandır (*vâcibü'l-vücûd*). Halkın varlığı ise ancak onunla gerekli olabilir. Hak, sırf *vücûd*dur. Halk ise imkândan ibarettir. Âlemde yok olan ve suretinden çıkan şey yokluğu takip eder; âlemde kalan ve yokluğu mümkün olmayan ise varlığı takip eder. Her ikisi de âlemde sürekli hâkimdir.

Yaratılış (*halk*), dünyada ve âhirette her nefeste gerçekleşir. Rahmân'ın nefesi ona gelmeye devam eder. İlâhî emrin atıl kalmaması için tabiat, bu nefesle suretler şeklinde oluşmaya devam eder. Öte yandan onun âtıl olması mümkün değildir. Bazı suretler oluşurken bazıları Rahmânî nefesi kabul etme ko-

nusundaki istidatlarına göre sonsuza kadar ortaya çıkarlar. Birincisi suret olsa da yaratılmıştır. İkincisi ise yoktan yaratılmış olmayıp benzerlerinden ortaya çıkmıştır. Ancak neticede o da yaratılmıştır.

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ (١٦)

16. And olsun, insanı biz yarattık, nefsinin kendisine fısıldadıklarını biliriz ve biz ona şah damarından daha yakınız.

Hak bu âyette nefsi insana yabancı kılmıştır. Hazreti Peygamber aleyhisselâm da mükellef insan için "Nefsinin senin üzerine hakkı vardır."[45] diyerek nefsi kişiye izafe etmiştir. Hâlbuki bir şey zâtına izafe edilemez. Ancak bu hadiste nefis, insanın dışında bir şey olarak görülmüş ve nefsin insandan istediği bir haktan söz edilmiştir.

Allah Teâlâ, fazla yakınlığın yakınlığa büyük bir örtü olduğunu bildiğinden, şah damarını da görmediğimiz hâlde yakınlığını bildiğimiz için kendisini bize "şah damarımızdan daha yakın" olarak zikretmiştir. Hakk'ın bize yakınlığı bu şekildedir. Gözlerimiz bunu idrak edemese de ona iman ederiz.

Âyette [biz] denmiştir. Nitekim Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de kinayeli isimler kullanmaktadır. Bunlardan biri çoğul, diğeri tekil isimlerdir. Çoğul *innâ* (muhakkak ki biz) ve *nahnü* (biz), tekil ise *ene* (ben) ve *hüve* (o) şeklinde gelir. Kelimeler ve lafızlar âleminde ilâhî isimler için "biz" ve "muhakkak ki biz" ifadelerinde olduğu gibi çoğul lafızlar kullanılabilir. Çünkü bu çokluğa değil, Allah'ın isimlerine işaret etmektedir. Allah Teâlâ, tekliğine rağmen, isimlerinin farklı hakikatlerle ona işaret etmesi sebebiyle, kendisi hakkında çoğul zamiri kullanılandır. İsimlerin medlûlü yalnızca O'dur. İsimlerin medlûlleri ve isimleri O'nun aynıdır. Kendi için tekil zamiri kullandığında ise, ilâhî isimlerini değil hüviyetini kastetmektedir. "Biz" kullanımını açıklamak için, "çoğul zamiri azamet ifade eder" demenin bir anlamı yoktur. Çünkü O, çokluğun kendisidir. Bu sebeple âyette [Biz ona şah damarından daha yakınız] buyurulmuştur. Yani O, isimleri ile bize bizden daha yakındır.

Hak kendini kullarına yakınlıkla nitelemiş, bu konuda insanları birbirinden ayrı tutmamıştır. Kula yönelik ilâhî yakınlık, "Nerede olsanız, O sizinle beraberdir." (Hadîd, 57/4) âyetinde olduğu gibi gayet açıktır. Allah Teâlâ bize bizden daha yakındır. Çünkü şah damarı bizdendir. Şah damarı (*hablü'l-verîd*) terkibindeki *habl*, ulaşma demektir. O, ulaştırandır. Çünkü ulaşma yalnızca

45. Buhârî, Savm, 51.

O'nunla gerçekleşir. O'nunla duyar, O'nunla görür, O'nunla oturur, O'nunla kalkar, O'nunla ister ve O'nunla hüküm veririz. Bu hükümler, şah damarına ait hükümler değildir. Allah ise, bize şah damarından da yakındır. Damarlara ait hükmün verildiği şah damarının amacı, hayatın ve kanın dolaşımının aktığı yer olmasıdır. Böylece Hak kuluna, kulun kendinden yakın olmuş olur. Böylece yakın ve daha yakın olmakla nitelenir. Allah Teâlâ, Hazreti Peygamber aleyhisselâmın haber verdiği gibi arştan dünya semasına tenezzülüyle yakındır.

Allah Teâlâ en yakındır. Nerede olursak olalım bizimledir. Böylece O, günahkâr kimselere de, cennetlik kimselere de şah damarından daha yakındır. Bu âyette, ancak âriflerin değerini takdir edebileceği şekilde Allah'ın yarattıklarına karşı rahmeti ortaya çıkmıştır. Yine bu âyette bizim için bir komşuluk söz konusudur. Nitekim komşunun komşusu üzerinde meşrû bir hakkı vardır. İnsanın bu ilâhî komşuluğu ölüm anında gündeme getirmesi gerekir. Ta ki o, komşunun komşudan hakkını istemesi gibi Allah'tan hakkını isteyebilsin. Allah peygamberine "Rabbim! Hak ile hüküm ver." (Enbiyâ, 21/112) demesini emretmiştir. Bu duada yer alan "hak", "bize şeriat kıldığın şey" anlamına gelmektedir. Bize şeriat kıldığın bu şeyle hüküm ver ki biz de keremin gerektirdiği şeyleri inkâr etmeyelim.

إِذْ يَتَلَقَّى الْمُتَلَقِّيَانِ عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ قَعِيدٌ (١٧) مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ
رَقِيبٌ عَتِيدٌ (١٨)

17. İki melek (insanın) sağında ve solunda oturarak yaptıklarını yazmaktadırlar. 18. İnsan hiçbir söz (*lafz*) söylemez ki, yanında bir gözetleyen bulunmasın.

Allah Teâlâ melekleri, kullarının söyledikleri her kelimeyi yazan vekiller kılmıştır. Şahısların nefislerindeki küfrü-imanı, doğruyu-yalanı dile getirmesiyle âlemde küfür ve iman ortaya çıkar. Çünkü kulların içlerindekini dile getirmeleri Allah'ın kullarına karşı açık bir delilidir. İnsanların nefesleri sayılı, yaptıkları bellidir.

Allah Teâlâ [hiçbir söz (*lafz*) söylemez ki] (*mâ yelfezu min kavlin*) ifadesinde "sözü", *lafz* diye isimlendirmiştir. Çünkü *lafz*, atmak demektir. Nefis de ibarelerle kendinde gizli olanı dinleyenlere atmaktadır. Yazıcı melekler, kulun ancak dile getirdikleri günahları yazar. Bu Allah'ın [İnsan hiçbir söz (*lafz*) söylemez ki, yanında bir gözetleyen bulunmasın] sözünden anlaşılmaktadır. Âyetteki "gözetleyici", yazıcı meleklerdir. Melekler insan

için bir koruyucu ve yazıcıdırlar. Onlar insanların her söylediğini yazsalar da günahlarını kişi dile getirinceye kadar yazmazlar. Çünkü insan günahını dile getirdiğinde onu dışarı atmış olur. Söz içten dışarı atıldıktan sonra da melek onu alır ve yazar. Melek kulun hareketini gözler, dilin hareketini ise yazar. O, insanın konuştuğu her lafzı sayar, sayılmadık bir söz bırakmaz ve Allah meleği tüm sözlere vâkıf kılar. Bu, -kul inayet ehlinden ise- dünyada olabildiği gibi gerçekleşmesi kaçınılmaz ve herkesi kapsayan bekleyiş yeri âhirette de olabilir.

Allah her konuşandan duyulan şeyi kayıt altına alır. Allah kendisine mühlet verdiği için konuşan kişi, O'nun kendisini ihmal ettiğini düşünmemelidir. Melekler kişinin ne yaptığını bilmekte, sözleri ise toplamaktadır. Nitekim Allah Teâlâ "Şunu iyi bilin ki üzerinizde bekçiler, değerli yazıcılar vardır; onlar, yapmakta olduklarınızı bilir." (İnfitâr, 82/10-12) âyetinde "Melekler yapmakta olduklarınızı bilir." buyurduğu hâlde "yazarlar" dememiştir. Öyleyse davranışlarına dikkat ettiğin gibi konuştuklarına da dikkat etmelisin. Konuştukların da amellerine dâhildir. Meleklerin, kul yaptığı şey hakkında konuşuncaya kadar bu şeyi yazmadığını aktardık. Öyleyse sözlerini Allah'ın sana emrettiği konuşma mizanına göre sarf etmelisin.

Hazreti Peygamber aleyhisselâm şaka yaptığında dahi doğru söylerdi. Senin de yalnızca Allah'ın razı olacağı doğru şeyler söylemen gerekir. Ancak söylenen her doğru Allah'ı razı etmez. Zira söz taşıma ve gıybet doğru olsa da bunlar, Allah'ın razı olmadığı şeylerdir. Allah'ın kitabında yasakladığı şeyi korumalı ve dile getirmemelisin. O hâlde sen de Allah'ın yasakladığı şeyi dile getirme! Allah bazı şeyleri yapmayı yasakladığı gibi doğru olsa da bazı konuşmaları yasaklamıştır. Sahih bir hadiste Hazreti Peygamber aleyhisselâm: "Bir adam nereye varacağını bilmeden Allah'ı kızdıracak bir söz söyler. Bu sözüyle cehennemde yetmiş çukura düşer. Bir adam da nereye varacağını bilmeden Allah'ı razı edecek bir söz söyler ve *illiyyîn*e yükselir."[46] demiştir. Öyleyse ancak Allah'ın razı olduğu şeyi konuşmalı, Allah'ın sana gazap edeceği şeyi konuşmamalısın. Bu, yalnızca konuşmada Allah'ın senin için belirlediği sınırı bilirsen gerçekleşir. Bu konu, insanların gafil oldukları bir konudur.

Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) demiştir ki: "İnsanları çeneleri üzere cehenneme düşüren şey, dillerinin ekinleridir."[47] Hakîm de: "Dil ka-

---

46. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, I, 367.
47. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût, âdil Mürşid vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1431/2001), XXXVI, 383.

dar hapsedilmeyi hak eden bir şey yoktur." der. Allah dili, iki kapının arkasına koymuştur. Bu kapılar dudaklar ve dişlerdir. Buna rağmen lüzumsuz şeyler çoğalır ve kapılar açılır. Allah'ın kereminden -ki bu bir haberde de zikredilmiştir- meleğin şöyle dediği nakledilmiştir: "Kul kötü bir amel işlediğinde melek, ona kötülüğü yazma konusunda doğruyu emreden arkadaşına 'Yazayım mı?' diye sorar. Arkadaşı da şöyle cevap verir: 'Yazma! Bu kötü amelden sonra altı saat bekle. Eğer tevbe eder veya bağışlanma dilerse onu yazmazsın. Altı saat geçer de bağışlanma dilemezse o zaman bir günah olarak yazarsın. Ancak 'şöyle şöyle yaptım' diye günahından bahsederse veya bu günahı diliyle işlerse o hâlde bu zaman geçtikten sonra günahı yaz." Hangi mümin altı saat geçer de Allah'tan bağışlanma dilemez ki?

وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ ذَٰلِكَ مَا كُنْتَ مِنْهُ تَحِيدُ (١٩) وَنُفِخَ فِي الصُّورِ ذَٰلِكَ يَوْمُ
الْوَعِيدِ (٢٠) وَجَاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَهَا سَائِقٌ وَشَهِيدٌ (٢١)

19. Ölüm sarhoşluğu gerçekten gelir de "İşte (ey insan) bu, senin öteden beri kaçtığın şeydir." denir. 20. Sûr'a üfürülür; işte bu, geleceği vaad edilen gündür. 21. Herkes, yanında bir sürücü ve bir de şahitle beraber gelir.

İnsan Allah'ın kazası ve kaderi arasında bulunur. İnsanın kaza ve kaderi aşmaya gücü yetmez. Çünkü bunlar sert, yol gösterici, sürücü ve şahittir; ön ve arkadadır. İnsanlar bugün bu ikisinin şahitliğinde körlük içindedirler. Âhirette ise görürler. Sürücü ifadesinde bir azarlama, tehdit ve korku bulunmaktadır.

لَقَدْ كُنْتَ فِي غَفْلَةٍ مِنْ هَٰذَا فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ (٢٢)

22. And olsun sen bundan gaflette idin; derhâl biz senin perdeni kaldırdık. Bugün artık gözün keskindir (denir).

Perdenin kalkması ile zarar ortadan kalkar ve gözler keskinleşir. Perde kalktığında ve ihsan verildiğinde duyular açılır, karmaşıklık ortadan kalkar, nas açığa çıkar, araştırma ve inceleme son bulur. Bunun sonucunda sorumluluk toplanır ve oluşu içine alır. "Bu taştır, bu ağaçtır; beni ilgilendirmez" dememelisin. Zira gözün gayesi sana taş, ağaç ve canlıyı öğretmektir. Onların ne olduğunu ancak perde kalktıktan sonra, mazeretler kabul edilmediğinde öğrenirsin.

Birinci vecih

Eğer bu âyet ölü hakkındaysa âyetin anlamı "Nefis ölüm gelince daha önce idrak etmediği şeyleri idrak eder." şeklindedir. Ölüm dünya hayatında bulunduğun hâle nispetle bir uyanıklık hâlidir. Ölüm gelince perdeler kalkar ve gerçek herkese âşikâr olur. Fakat bu keşif hâli, ölüm anında gerçekleşirse mutluluk vermez. Bu hâl, zaten tevhidi bilen kişiye mutluluk verir. Bu kişi, perdeler kalktığında daha önceden bildiğini gözüyle görür ve mutlu olur. Bu dünyada Allah'ın tecellilerini gören *şühûd* ehline gelince, onlar için zaten bir tür görme (*ayn*) vardır. Perdeler açıldığında bu görme onlar için gerçek olur. Keşf ehli gözden gerçeğe geçerken, âlim âlemden göze geçer. Bu iki şahıs dışındakiler ancak körlükten görmeye geçerler. Onlar bu gerçeğe, daha önce bildikleri şeylerden perdenin kalkması suretiyle değil körlük perdesinin açılmasıyla şahit olurlar.

Ölüm anında perdenin kalkması ile her grup için bir artış yaşanır. Bu sebeple sahabe arasında "Perdeler kalksa da yakînim artmaz" diyen olmuştur. Bu sözden hem perdenin var olduğu, hem de bildiğini gördüğünde yakînî bilgisinde bir artış olmayacağı anlaşılmaktadır. Fakat perdenin açılması bu kişiye kendinde bulunmayan bir şey katar. Söz konusu sahabenin "yakînim artmaz" sözü; ilim sahibi ise "ilmimde bir artış olmazdı", göz (*'ayn*) sahibi ise "hakkı görmemde bir artış olmazdı" anlamlarını doğrular. Bu kişinin yakînî bilgisi, onda olmayan bir şey perdenin açılmasıyla artamayacağı için artmaz. Aksi düşünüldüğünde perdenin açılması, bu sıfata sahip bir insan için fayda vermeyen gereksiz bir şey olurdu. Perde, onun arkasında bulunan vücudî bir şeydir, ademî değildir.

İkinci vecih

Perde, kişi dünyadan ayrılmadan önce kalkar. Bu perde müşrik veya mümin için ölüm anında açılır. Onlar da bu şekilde Hakk'a yönelirler. Hak olan şey, tevhid ve imandır. Can çekişme anından önce bu yakîni elde etmiş olan kişinin saadeti ve saadetle irtibatı kesindir. Can çekişme, yaratılanların intikal edilecekleri yeri görmelerinden sonra gerçekleşir. Bunu görmeyen kimseye ölüm gelmemiştir ve bu bir can çekişme hâli değildir. Bu andan önce tek bir nefeste bile olsa inanan veya tevbe eden kişiye imanı ve tevbesi, Allah katında, âhiret yurdunda fayda verir. Öyle ki ruhu kabzedileceği zamanki hâli, hiç günahı olmayan kimsenin hâli gibi olur. Kişinin dünya hayatından ümit

kestiren bir hastalığa yakalanması, acı çekmesi veya başka bir sebeple Hakk'a dönmesi de aynı şekildedir. Bu kişi, her hâlükarda tevbesi fayda veren, tövbekâr bir mümindir. Bu kişi can çekişen biri sayılmaz. Kendisi fark etmese de, bu kişi, kalbinde ve içinde var olan mayası nedeniyle tevbe etmiş ve imana gelmiştir. O, yöneldiği şeye ancak nefsinde bulunan ancak görünürde hükmü ortaya çıkmamış olan bir şey sebebiyle yönelmiştir. Yalnızca nefsindeki bu şey can çekişmeyi takip eden zamanda gelmiş olur. Can çekişme anında bu yakîn ve imanı ortaya çıkaran kişinin sonu Allah'ın dilemesine (*meşîet*) kalmıştır. Bu kişi, günahları için hak ettiğini aldıktan sonra da saadete dönebilir.

Üçüncü vecih

Perdenin kalkması ile kastedilen ölümdür. Yani bu kişi durumunun ne olduğunu görür. Hazreti Peygamber aleyhisselâm buyurmuştur ki "Kişi yaşadığı hâl üzere ölür ve öldüğü hâl üzere diriltilir."[48] Bu kişi, gözle görerek bilir. Mânalar vücuda geldiğinde, şekiller ve ölçüler ortaya çıktığında, can çekişen kişi, dirilerin görmediklerini görür. Allah'ın ailesine ve kendisine ecelleri gelinceye kadar görmelerini gizlediği şeyleri görür. Can çekişen kimse birlikte oturduğu kimselerin görmediklerini görerek onlara, görüp idrak ettiklerini doğru bir şekilde anlatır. Orada hazır olanlar ise aynı mecliste onlarla birlikte olan ruhanîleri ve melekleri göremedikleri gibi bunu da göremezler. Böylece can çekişene telkin getirmeye başlarlar. Çünkü bu hâlde korku büyük, makam heybetlidir. Bu makam, Hazreti Peygamber aleyhisselâmın Allah'a sığındığı ve Allah'a sığınılmasını emrettiği hayat fitnesinin vaktidir. Önceden bildiği şeyler can çekişen kimseye, tanıdığı kimselerin suretlerinde gözükür. Bunlar şeytanlardır. Şeytanlar bu kimseye en güzel kıyafetlerle ve en güzel suretlerde, tanıdıklarının suretinde görünürler. Kendilerini Allah'a şirk koşarak ölmeleriyle bu güzelliğe erişmiş kimseler olarak tanıtırlar. Bu sebeple o anda hazır bulunan müminler, kelime-i tevhid telkin etmeli ve vefat edecek kişinin dikkat etmesi için ona bu suretlerin fitne olduğunu bildirmelidir. Böylece bu kişi muvahhid mümin bir Müslüman olarak ölür. Bu kişi kelime-i tevhidi telaffuz ettiğinde, dilini bunu söylemek için oynattığında veya onun söylenmesi ile kalbinde kelime-i tevhid nuru ortaya çıktığında, rahmet melekleri ona yardım eder ve kendisine gelen bu şeytanî suretleri kovarlar. Allah bu makamda bizleri, Allah'a karşı kötü olanları değil Allah'ı memnun edenleri görenlerden kılsın.

---

48. Hadis rivayeti olarak kaynağı tespit edilememiştir.

Tahkik

Perde kalktığında ve göz keskinleştiğinde, sana verdiği şeyin yalnızca senin elinde olduğunu bilirsin. O, ayrıca bir şey eklememiş, suretlerin değişmesi dışında katından bir şey vermemiştir. Yükümlü kılınan kimseler, özellikle Allah'ı bilmek ve ona iman etmek noktasında şek ve şüphe taşımadan bilgi ve kesin bir görme ile mümin olarak can verirler. Genel olan işte budur. Geriye bu imanın kişiye fayda verip vermeyeceğinden başka bir konu kalmamıştır. Cezanın kaldırılması, Hazreti Yûnus'un kavmi gibi bazı istisnalar dışında mümkün değildir. Son anda imanın fayda vermesine gelince, rabbin ne dilerse onu yapandır.

Göz keskinleştiği, perdeler kalktığı ve ihsan geldiğinde hevâ sahibi kimse aklını çağırır ve nakli bırakır. Aziz olana yemin olsun, bu ona fayda vermez, o ektiğini biçerek onu yere çalınana bırakır. Bilmelisin ki, Allah devamlı olarak tecelli edendir. Onun tecellisi vakitlerle sınırlı değildir. Sadece gözlerimizden örtü kalkar. Bu sebeple Allah Teâlâ [Biz senin perdeni kaldırdık] buyurmuştur. Böylece onun tecellisi daim ve *tedellî*si (yakınlığı) lazımdır. Şunun ve şunun arasında olan ise, senin bugün uyur olduğundur. Hazreti Peygamber aleyhisselâm "İnsanlar uykudadır, ölünce uyanırlar."[49] buyurmuştur. Ölüm Allah'a kavuşmaktır. Allah'ın can çekişen hakkındaki şu sözünü görmüyor musun? [Biz senin perdeni kaldırdık. Bugün artık gözün keskindir (denir)] Âyette "gözün" demiş, "aklın" dememiştir. Dünyada içinde bulunduğun her şey rüyadan ibarettir.

وَقَالَ قَرِينُهُ هَذَا مَا لَدَيَّ عَتِيدٌ (٢٣)

23. Beraberindeki (melek) şöyle der: "İşte bu yanımdaki hazır."

Bilmelisin ki, Allah bir insanı peygamber göndermediği bir ümmet içinde yaratırsa o kişiye melek veya şeytan eşlik etmez. Bu kişi tabiatına göre tasarrufta bulunur. Onun perçemi sadece rabbinin elindedir. Ancak bir kişiye peygamber gönderilir veya bu kişi peygamberi olan bir ümmet içinde var edilirse doğumundan itibaren kendisine bir melek ve bir şeytan eşlik eder. Bu ikisi şeriatın varlığı sebebiyle doğumundan itibaren kendisine eşlik ederler. Kişiye eşlik eden bu arkadaşlardan her biri, onu mahmuzla dürtecek veya durduracak bir ilham verir. "Yeni doğan bebek mükellef değilken niçin ona iki arka-

49. Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, II, 312.

daş eşlik etsin." deme. Bilmelisin ki, Allah bu iki arkadaşı yeni doğan bebek için var etmemiştir. Bu arkadaşlar, onun anne babasının veya bebeğin beraberindeki kimsenin mertebesi sebebiyle verilmiştir. Beraberindeki şeytan onu dürttüğünde bebek ağlar veya eliyle oynar da bebek babasının veya diğerlerinin bozmasını istemediği bir şeyi bozar. Yükümlü olmayan bebeğin bu hareketi, diğer insanlarda Allah'ın fiiline kızgınlık veya bıkkınlık ortaya çıkmasına sebep olur. Böylece günah ortaya çıkar. Bu sebeple şeytan da melek de bebeğe kendisinden dolayı eşlik etmez. Bebekten sâdır olan her hareket diğerlerinde şerri veya hayrı gerektirecek bir eylem ortaya çıkarır. Bu eylem şer ise şeytandan, hayır ise melekten kaynaklanır.

أَلْقِيَا فِى جَهَنَّمَ كُلَّ كَفَّارٍ عَنِيدٍ (٢٤) مَنَّاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ مُرِيبٍ (٢٥) الَّذِى جَعَلَ مَعَ
اللّٰهِ إِلٰهًا آخَرَ فَأَلْقِيَاهُ فِى الْعَذَابِ الشَّدِيدِ (٢٦) قَالَ قَرِينُهُ رَبَّنَا مَا أَطْغَيْتُهُ وَلٰكِنْ كَانَ
فِى ضَلَالٍ بَعِيدٍ (٢٧) قَالَ لَا تَخْتَصِمُوا لَدَىَّ وَقَدْ قَدَّمْتُ إِلَيْكُمْ بِالْوَعِيدِ (٢٨) مَا يُبَدَّلُ
الْقَوْلُ لَدَىَّ وَمَا أَنَا بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ (٢٩)

24. (İki meleğe şu emir verilir:) Haydi ikiniz her inatçı kâfiri, 25. hayra bütün gücüyle engel olanı, azgın şüpheciyi cehenneme atın! 26. Allah ile beraber başka ilâh edineni, şiddetli azaba birlikte atın! 27. Müşrikin arkadaşı (şeytan) der ki: "Rabbimiz! Ben onu azdırmadım. Fakat kendisi derin bir sapıklık içindeydi." 27. O esnada (Allah) buyurur: "Huzurumda çekişmeyin! Ben size daha önce uyarı göndermiştim! 28. Benim huzurumda söz değiştirilmez ve ben kullara asla zulmedici değilim."

Birinci vecih

[Benim huzurumda söz değiştirilmez]: Değişim ancak biliş değişime tekaddüm ederse gerçekleşir. Bu, Allah'tan gelen bir bilgilendirmedir. Âlemde imkânın yok olması ile seçim de son bulur. Allah'a nispetle imkân yoktur. Sadece olan veya olmayan vardır. Oluşta ancak tek bir emir bulunmaktadır. Onu da bilen bilir, bilmeyen bilmez. Allah katında aslen tek bir emir bulunmaktadır. Bu şekilde Allah'ın şeyler hakkındaki bilgisi, sonradan ortaya çıkmış bir bilgi değildir.

Mülkümdeki tasarruflarımda [kullara asla zulmedici değilim]. Allah Teâlâ, başkasına ait olan bir şey üzerinde tasarrufta bulunmamıştır ki kendisine adaletsizlik ve haksızlık nispet edilebilsin.

İkinci vecih

[Benim huzurumda söz değiştirilmez]: Çünkü değişen durum, (Allah indinde) mâlumun aksi olur ki, bunun gerçekleşmesi imkânsızdır. Böylece hükmedilen şey, "kitap"ta geçen (yazılı olan) bilgidir. Kitabın hükmü de herkes için geçerlidir. Bunun hakkında Hazreti Peygamber aleyhisselâm buyurmuştur ki: "Bir adam insanların göreceği şekilde cennet ehlinin bir amelini işler. Öyle ki bu kişi ile cennet arasında bir karış bile kalmaz. Ancak daha sonra kitabın hükmü vâki olur ve cehennem ehlinin amellerinden birini yaparak cehenneme gider."[50] Aynı şekilde cennet ehli için de böyle söylemiş, sonra da: "Ameller sonuçlara göredir." buyurmuştur. Sonuçlar, başlangıçtaki hükme uygun şekilde, Allah'ın verdiği hüküm de kitabın hükmüne uygun şekilde gerçekleşir. Allah'ın şeyler hakkındaki hükmü, yaratmasındaki sözün kendisidir. O'nun katında söz değişmez. Verilen hüküm ve onun öncesindeki bilgi şer'an da aklen de değişmez. Bu sebeple Allah Teâlâ [Benim huzurumda söz değiştirilmez] buyurmuştur. Allah Teâlâ bunun ardından kişinin buna mecbur olduğunu vehmetmemesi için de, ceza vereceği zaman ortaya çıkan cebr çağrışımı hakkında [Ben kullara asla zulmedici değilim] demiştir. -Nitekim verilen hüküm onun bilgisine bağlıdır.- Âyetteki bu ifade şu anlama gelmektedir: Kullar hakkında ancak haklarındaki bilgiyi gerçekleştirir ve onlar hakkında ancak bu ilme göre hüküm veririm.

Allah Teâlâ bildiğini yazmıştır. Bildiği de mâlumatın bulundukları suretlerinden gördüğü şeydir. Bu suretlerden bazısı değişirken bazısı değişmez. Allah Teâlâ, henüz yokluk hâlindelerken hepsinin sonsuza kadar değişimlerindeki çeşitliliğe şahit olmuştur. O, bilinen şeyleri ancak bulundukları hâl üzere yaratmıştır. Allah Teâlâ ancak mâlumatın verdiği şeyleri bilir. Zira ilim mâluma tâbidir. Şeyler mâlum olduğu üzere varlığa gelirler. Kesin delil Allah'a aittir. Bu sebeple [Ben kullara asla zulmedici değilim] buyurmuştur. Bu, şu anlama gelir: "Onları bedbaht eden küfrü ben takdir etmedim, yanlarında getirdikleri, (kendilerine) genişlik vermeyen şeyi onlar için ben istemedim. Onlara onlar hakkındaki bilgimize göre muamele ettik. Biz ancak onların kendileri hakkında verdikleri bilgileri bilmişizdir. Bu zulümse, zalim onlardır."

İşin bu şekilde olduğunu bilmeyenin bu iş hakkında bir bilgisi yoktur. İşin bu şekilde işlediğini bilmeyen, kendisi üzerinde nasıl işlediğini de bilmez. İnsan, var olmadan önce olacakları bilemez. İnsan, olacakları yaşadığında Allah'ın bildiği şeyi yaşamış olur ve mâlum olanı bilir. Bunu Allah Teâlâ'nın şu sözü doğrulamaktadır: "O, kullarının küfrüne razı olmaz." (Zümer, 39/7) Rı-

50. Buhârî, İcâre, 4; Müslim, Kader, 12.

za iradedir. Emir ve irade arasında bir çelişki yoktur. Çelişki sadece emir ve mâluma tâbi olan ilmin getirdiği şey arasında gerçekleşebilir. Allah dilediğini yapandır. O, ilmin gerçekleşeceği şeyi irade eder. Bu, anlayan için kaderin sırrıdır. İmanı zayıf olanların başına gelecekler sebebiyle, nice insan kader sırrının keşfinden engellenmiştir. Âleme gizli olan kader sırrı, ilmin mâluma tâbi olmasından ibarettir. Bundan daha açık bir şey yoktur. Uzaklığına rağmen, daha yakın bir şey de yoktur. Yazgının önce olması, yazgının bir şeyin varlığa geldiği duruma izafetidir. Bu durum da, Hakk'ın söz konusu şey daha yokluk hâlindeyken gördüğü şey üzere gerçekleşir. Dolayısıyla yazgı, bu şeyin varlığından öncedir. Hüküm söze aittir. Söz de yalnızca Allah'a aittir.

Buradan *nesh*in (hükmün kaldırılmasının) ne olduğunu da bilirsin. Nesihten bahsedenlere göre neshin anlamı, şeriat hükümlerinden bir hükmün başka bir hükümle ortadan kaldırılmasıdır. Şâri'in bir şey hakkında sükut etmesi de susulan şey hakkında bir hüküm sayılır. Her durumda bir hüküm vardır ki o, değiştirmektir. Allah Teâlâ [Benim katımda söz değişmez] buyurmuştur. Bu söze göre, nesih yoktur. Nesih olsaydı da hikmetten kaynaklanırdı. Zaman farklılaştıkça şüphesiz hüküm de farklılaşır. Farklılaşma daima vâki olduğu için nesih de varlığını daima korumaktadır. Öyleyse hikmet neshi hem var etmekte hem de kaldırmaktadır. Hikmet ve ilim arasındaki fark, hikmetin oluşturulabilmesine karşı ilmin böyle olmamasıdır. Çünkü ilim mâluma tâbidir. Ancak hikmet bir işin şu veya bu şekilde olmasına hükmeder. Hâkim'in hikmeti ile, mümkünlerin hakikatlerinde tertip gerçekleşir. Çünkü bir mümküne izafe edilen şeyin başka bir mümküne izafe edilmesi imkân dâhilindedir. Fakat hikmet, hükmüyle o şeyin zamanı, hâli ve sübûtu ile nasılsa öyle düzenlenmesini gerektirir. İşte bu, Hakk'a özel olan ilimdir. Yaratılanlar onu bilemezler. Hüküm, varlıklarından önce sübût hâllerinde mümkünlerin hakikatlerinin düzenlenmesinde ortaya çıkmıştır. İlm-i ilâhî bu mümkünlere Hâkim'in düzenlemesine göre taalluk eder. Hikmet mümküne, bulunduğu düzeni vermiştir ki, bu düzenin aksi de câizdir. Düzen, âlime işin ne şekilde olduğunun bilgisini verir. Bu, ancak şeyin sübût hâline göre gerçekleşir. Bu da, hikmetin hükmünden meydana gelen Hâkim'in düzenidir. Onun huzurunda söz değişmez. O, hikmetin düzenlediği şeyi bildiği gibi, sözü de hikmetin düzenine göre söylemiştir.

Üçüncü vecih

Kavl-i ilâhîde değişime açık olan ve değişime açık olmayan sözler bulunur. Değişime açık olmayan söz, söz gerçekleştiğinde ortaya çıkar. Zorunlu

söz değişmez ancak geçici (*ma'rûz*) söz değişime açıktır. Bu âyet, Hazreti Peygamber aleyhisselâmın yaşadığı, namazın çoğaltılması ve azaltılıp hafifletilmesi meselesinde geçmiştir. Allah Teâlâ peygamberinin son dönüşünde [Benim huzurumda söz değiştirilmez] demiştir.

Dördüncü vecih

[Benim huzurumda söz değiştirilmez]: Bu, yaratılanların karşı gelemedikleri bir emirdir. Bu emir, Allah'ın şu sözünde şöyle ifade edilir: "Biz, bir şeyin olmasını istediğimiz zaman, ona (söyleyecek) sözümüz sadece "Ol" dememizdir. Hemen oluverir." (Nahl, 16/40) Bu emir, mümkün varlığın memur olduğu şeye muhalefet etmesinin imkân dâhilinde olmadığı bir şeydir.

يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأْتِ وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ ﴿٣٠﴾

30. O gün cehenneme "Doldun mu?" deriz. O da "Daha var mı?" der.

Allah Teâlâ cehenneme "Doldun mu?" der. O da "Daha var mı?" diye karşılık verir. *el-Cebbâr* oraya ayağını koyduğunda cehennem şöyle der: "Yeter yeter." Bir başka rivayete göre de "Tamam tamam" yani "doldum" der. Allah Teâlâ cehennemi ilminden dilediğine göre ayağı ile doldurmuş ve orayı mamur edecek kimseler yaratmıştır. Sahih bir hadiste şöyle buyurulur: "Allah cenneti ve cehennemi yarattığında onların her ikisine şöyle der: Sizin doldurulmanız bana aittir.", yani "cehennemi orada yaşayacaklarla dolduracağım" anlamındadır. Nitekim bir yurdun mamur olması, orada yaşayanlarla gerçekleşir. Cehennem azametten, cennet ise keremden meydana gelmiştir. Allah Teâlâ bu sebeple, cehennemi doldurmak için *el-Cebbâr* ismini ayaklara tahsis etmiş ve kendine izafe etmiştir. Çünkü bu isim azamet ifade etmektedir. *el-Cebbâr*'ın ayağı, Allah'ın gazabı demektir. Ayağını (gazabını) cehenneme koyduğunda cehennem dolar. Hakikatinde fânilik bulunan mahlûk, bir mahlûku dolduramaz. Nitekim ayağı, cehennemden hâsıl olan her şeyi yok eder. Bu sebeple cehennem yaratılanlarla değil, ancak Hak ile dolabilir. Allah'ın gazabı haktır. O, ayağını cehenneme koymuş ve cehennemi gazabıyla nimetlendirmiştir. Bu şekilde cehennem Hak ile dolmuştur.

وَأُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ غَيْرَ بَعِيدٍ ﴿٣١﴾ هَذَا مَا تُوعَدُونَ لِكُلِّ أَوَّابٍ حَفِيظٍ ﴿٣٢﴾ مَنْ
خَشِيَ الرَّحْمَنَ بِالْغَيْبِ وَجَاءَ بِقَلْبٍ مُنِيبٍ ﴿٣٣﴾ ادْخُلُوهَا بِسَلَامٍ ذَلِكَ يَوْمُ الْخُلُودِ ﴿٣٤﴾
لَهُمْ مَا يَشَاءُونَ فِيهَا وَلَدَيْنَا مَزِيدٌ ﴿٣٥﴾

31. Cennet de takvâ sahiplerine yaklaştırılır; (onlardan) uzakta olmayacaktır. 32. İşte size vaad edilen cennet! 33. Ki o, Allah'a yönelen, emirlerine riayet eden, görmediği hâlde Rahmân'dan korkan ve Allah'a yönelmiş bir kalp ile gelen kimselere mahsustur. 34. Oraya selâmetle girin. İşte bu, ebedî yaşamanın başladığı gündür. 35. Orada kendileri için diledikleri her şey vardır. Katımızda dahası da vardır.

Hakk'ın vefası, hak etme ve gereklilik vefasıdır. Onun artırması kul artırdığı için değildir. Bu artış Kur'ân'da sözü geçen artıştır.

وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هُمْ أَشَدُّ مِنْهُمْ بَطْشًا فَنَقَّبُوا فِى الْبِلَادِ هَلْ مِنْ مَحِيصٍ
(٣٦) إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَذِكْرَىٰ لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ (٣٧)

36. Biz, onlardan önce kendilerinden daha güçlü olan, diyar diyar dolaşan nice nesilleri helâk etmişizdir. Kurtuluş var mı! 37. Şüphesiz ki bunda kalbi olan ve hazır bulunup kulak veren kimse için bir öğüt vardır.

[Şüphesiz ki bunda] ifadesi, müşâhede yoluyla Allah'ı bilmeye işaret etmektedir.

[Kalbi olan kimse için bir öğüt vardır]: Kalp değişir, böylece Allah'ın sözünü anlar ve Allah hakkında bilgi sahibi olur. Allah Teâlâ bunun dışında bir şey zikretmemiştir. Kalp, daima hâlden hâle girmesi ile bilinir. O, tek bir hâlde sabit durmaz. İlâhî tecelliler de böyledir. Tecellileri kalbi ile görmeyen kimse, onları inkâr eder. Akıl ve diğer kuvveler kişiyi kısıtlar. Ancak kalp böyle değildir; o kişiyi sınırlandırmaz. O, hızlıca değişim gösterir. Bu sebeple Şâri', "Kalp Rahmân'ın iki parmağı arasındadır. Onu nasıl isterse öyle değiştirir."[51] demiştir. Bu şekilde kalp, tecellilerin değişmesi ile değişir. Akıl ise böyle değildir. Akıl, "*i'kāl*" (bağ) kelimesinden türemiş olup aslen sınırlamak demektir. Kalp, akıl limitinin arkasındaki kuvvedir. Hak eğer bu âyette kalp ile aklı kastetmiş olsaydı "kalbi olana" ifadesini kullanmazdı. Nitekim her insan akıl sahibidir. Ancak her insana bu âyette kalp diye isimlendirilen ve aklın ötesinde bulunan güç verilmemiştir. Duyuların orada bir anlamı yoktur.

Nurun basiret gözünden kalp sahasına taşması, ışığın gözden görülenlere yansımasına benzer. Böylece bu kişi, melekûtun acayipliğini görür. Nur-

51. Tirmizî, Kader, 7.

lar birleşir ve bu sırada kalpte ikinci bir göz açılır. Bu, yakîn gözüdür. Kalpte bulunan iki göz de Allah'a aittir. Bunlardan biri basiret gözüdür ki bu, yakîn bilgisidir. Diğeri de yakîn gözüdür. Basiret gözü kendisine yol gösteren nur ile bakarken, yakîn gözü yol gösterdiği nur ile bakar. "Allah dilediği kimseyi nûruna eriştirir." (Nûr, 24/35) âyetinde zikredilen yakîn nurudur. Bir başka âyette nur hakkında "Size ışığında yürüyeceğiniz bir nûr lütfetsin." (Hadîd, 57/28) buyurulmaktadır. Hidayet edilen nur ile hidayet eden (yol gösteren ile gösterilen) nur birleşirse insan göklerin ve yerin melekûtunu görür.

Hak'tan gelen hak bilgi akılla değil yalnızca kalp ile elde edilebilir. Akıl onu kalpten sonra kabul eder. Kalp hâlden hâle geçtiği için "*kalp*" diye isimlendirilmiştir. Kalbi akıl ile açıklayan kişi hakikatin bilgisine sahip değil demektir. Hak Teâlâ kendini kayıtladığı celâl sıfatları ile kayıtlı; kendini isimlendirdiği kemal isimleri ile de mutlaktır. O tektir, haktır, açıktır, gizlidir, ondan başka ilâh yoktur, o yüce ve büyüktür. Âyetteki [ve kulak veren kimse için bir öğüt vardır] ifadesi hakkında birkaç izah yapılabilir:

Birinci vecih

Hak Teâlâ'nın hitabı söylendiğinde veya öğretildiğinde buna [kulak veren] kimse kastedilmiştir.

İkinci vecih

[Kulak veren] kimseler taklidî imana sahip kimselerdir. Onlar, Hakk'ın haberleri konusunda peygamberleri ve resûlleri taklit eder; gelen haberleri aklî delillerle başka mânalara hamleden tevil ve düşünce ehlini taklit etmezler. Binaenaleyh [kulak verenler] sözü ile kastedilen kimseler, resûlleri taklit eden kimselerdir.

Kulun Hakk'ı dinlemesi ve kulağını onun kelâmı için temizlemesi gerekir. Ta ki Hak bu kulu için okuyan, duyuran, kelâmını açıklayan ve kelâmının anlamını anlatan olsun. Bu kişi artık ilmini kendi varsayımından veya fikrinden değil kelâmın kendisinden alır. Böylece Hakk'ın ona söylediğine kulak vermiş olur. Hak da ona "Ey kulum, bu âyetle şunu, diğer âyetle de şunu murad ettim." der.

Üçüncü vecih

[Kulak veren] kimse, Allah vasıtasıyla dinlemiştir.

Âyetteki [hazır bulunur] ifadesi hakkında da birden fazla izah yapılabilir.

Birinci vecih

[Hazır bulunur]: Böylece Allah ona kendini göstermiştir.

İkinci vecih

[Hazır bulunur] ifadesi ile kişinin haber veren kimsenin kendisine vereceği habere hazır olduğu ifade edilmiştir. Haber verileni, sanki görüyor gibi gözünde canlandırır. Bu haber, güvenilir ve sadık birinin getirdiği doğru haberdir. Bu, *hayâl* mertebesi ve onun kullanılması hakkında bir uyarıdır. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm "ihsan" hakkında "O'nu görüyor gibi Allah'a kulluk etmendir."[52] demiş ve "Allah namaz kılanın kıblesindedir."[53] buyurmuştur. Kişi bu şekilde hazır bulunmuş olur.

Üçüncü vecih

[Hazır bulunur] ifadesinde keşif ve müşahede üzere ilâhî hitabın mertebelerine hazır olan kimse kastedilmektedir.

Dördüncü vecih

[Hazır bulunur] ifadesi ile kişinin kendiliğinden hâlden hâle girmesine şahit olması ve böylece işin nasıl olduğunu bilmesi kastedilmektedir.

52. Buhârî, Tefsir, 2.
53. Benzer bir rivayet için bk. Buhârî, Salât, 33; Müslim, Mesâcid, 50.

Beşinci vecih

[Hazır bulunur]: Allah âlemdeki işi meydana getirirken, o [hazır bulunur], şahit olur. [Şüphesiz bunda] ifadesinde "O her gün bir iştedir (*şe'n*)" (Rahmân, 55/29) âyetine işaret vardır:

Bunda, [kalbi olan kimse için] bir [öğüt] yani ibret vardır. Bu ifade "hâllerdeki değişimi anlayan veya hâllerin kendisi üzerindeki değişimini anlayan kişi" anlamı taşır. Böylece Hakk'ın işleri ve Hakk'ın her bir işte bulunduğu günlerin hakikatleri bilinir. İş (*şe'n*), tek bir şey iken kabiliyetler çok ve farklıdır. Bu iş, kabiliyetlerin farklılaşması ve çeşitlenmesi ile çeşitlenir. İşin Allah'tan gelişi tek, âlemdeki suretleri çoktur. [Kulak veren] kimseye, "O her gün bir iştedir." (Rahmân, 55/29) âyeti ve ona benzer âyetler okunduğunda o, hâllerinin değişmesine şahit olur. Böylece bu kişi Allah'tan gelen bir basiret üzere olur.

İster müşahede ister haber ile ilgili olsun âyetler, işitme ve görmeyle sınırlıdır. Teklifin tamamının amacı kalbin selametidir. Kalb-i selime sahip olmayan kişi işitileni anlamak veya anlatmak için hiçbir şekilde hazır bulunamaz. İşitmekten kasıt, Allah hakkındaki kavrayıştır. Allah Teâlâ "Allah onlarda bir hayır görseydi elbette onlara işittirirdi." (Enfâl, 8/23) buyurmuştur. Ancak hazır bulunup şahitlik ederek kulak veren kimse, âriftir. Bu kimsenin indirilen âyetleri dinlerken payına düşen, azizlik ve gözyaşıdır. Allah Teâlâ şu âyetle bunu murad etmiştir: "Resûle indirileni duydukları zaman, tanış çıktıkları gerçekten dolayı gözlerinden yaşlar boşandığını görürsün." (Mâide, 5/83) Onu bu şekilde dinleyenin duyduğu ile amel etmesi, zâhirinde ve bâtınında bulunan tüm âzalarda ve kabiliyetlerde ilâhî teklife itaate yönelmesi, mendup olan amellerden yapabildiğini yapması, yasaklanan haramlardan kaçınması, mekruhlardan korunması ve mübah olan fiillerin fuzulî olanlarını terk etmesi gerekir. Böyle olduğunda tüm ayrıntısı ile ona bu şekilde hitap edilir.

[Kalbi olan] kimseye gelince o mahza el, mahza ayak, mahza cinsel organ ve mahza kalp olduğu gibi mahza işitmektir. Ancak duyduğunun hakikat olduğu konusunda emin olup ondan başkasına ihtimal vermeyen kimse şahit olabilir. Duyduğu şeyin dışında bir hakikat bulunduğuna ihtimal veren kimse, duyduğu şeye gecikmeden itaat ederek iman etmeyi öğrenmelidir. Zira talebinde samimi olduğu hâlde şüphe içinde amel eden kimseye yakîn verilir. Nitekim Alah Teâlâ, "Ancak (samimiyetle) dinleyenler daveti kabul eder." (En'âm, 6/36) buyurmuştur. Öyleyse dinleselerdi icabet ederlerdi. Ey sâlik! Bâtınlarına vâkıf olamasan da duyduğundan anladığınla amel etmeye çalış. Sana düşen, anladığın kadardır. Bildikleri ile amel eden kimseye Allah bilme-

diklerini öğretir. "Doğru yolu bulanlara gelince, Allah onların hidayetlerini arttırır." (Muhammed, 47/17) Emredenin muradına uygun şekilde zâhire ilave bir anlam idrak edersen bu, Allah'ın senin aklın üzerindeki fazlıyladır. Özellikle de gördükten sonra aklının duyduğunun üzerinde bir hükmü yoktur. Öyleyse onun zâhirinden anladığına yönelerek aklına güvenme. Kalbi olmayan ve işitmek için hazır bulunmayan kimse öğüt ehlinden değildir.

وَلَقَدْ خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ (٣٨)

38. And olsun biz, gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları altı günde yarattık. Bize hiçbir yorgunluk çökmedi.

[And olsun biz, gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları altı günde yarattık] ifadesinde Hak işi kendisine izafe etmiştir. (Başka âyetlerde) yaratmanın "iki eliyle", "elleriyle", "eliyle" ve "sözüyle" gerçekleştiğini de zikretmiştir. Allah Teâlâ tedricen değil tek seferde yaratma kudretine sahip olduğu hâlde gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları [altı günde] yarattığını söylemiştir. Çünkü kudret kadere değil kaderin şahitliğinde makdûra tesir etmektedir. Eğer kader, tesir edeceği noktasında kudrete şahit olursa kudret tesir eder. Böyle olmazsa kudret kendinin değil kaderin iznine bağlı olarak tesir etmez. Kainatın altı günde yaratılması da kaderin hükmünden kaynaklanır. Kudretin kaderin hükmettiği şeyin aksine dönmesi mümkün değildir. "Benim huzurumda söz değiştirilmez" (Kaf, 50/29) âyeti de buna işaret etmektedir.

Allah Teâlâ bir iş yapmakla nitelense de kendisinde yorgunluk etki etmediğini bize bildirerek [yaratma esnasında bize hiçbir yorgunluk çökmedi] buyurmuştur. Bu durum "Bunları yaratmakla yorulmayan." (Ahkaf, 46/33) âyetinde de ifade edilmektedir. Zira Kaf sûresinde zikredilen yorgunluk (*lüğûb*), Ahkaf sûresinde geçen bitkinlik (*i'yâ'*) ile aynı şeydir.

Allah Teâlâ'nın cumartesi (*yevmü's-sebt*) günü yarattıklarına baktığı, uzandığı ve bir bacağını diğerinin üzerine atarak "Mülkün zuhurundan ötürü ben melikim." dediği varid olmuştur. Bu sebeple bugün "*sebt*" yani rahatlık günü olarak isimlendirilmiştir. Bunun üzerine Allah Teâlâ yaratırken kendisine herhangi bir yorgunluk dokunmadığını haber vermiştir. Bu durum bizde olduğu gibi yorgunluktan değil rahatlıktan kaynaklanmaktadır.

فَاصْبِرْ عَلَى مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ الْغُرُوبِ (٣٩) وَمِنَ
اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَأَدْبَارَ السُّجُودِ (٤٠) وَاسْتَمِعْ يَوْمَ يُنَادِ الْمُنَادِ مِنْ مَكَانٍ قَرِيبٍ (٤١)

39. (Resûlüm!) Onların dediklerine sabret. Güneşin doğuşundan önce de, batışından önce de rabbini hamd ile tesbih et. 40. Gecenin bir bölümünde ve secdelerin ardından da O'nu tesbih et. 41. Seslenenin yakın bir yerden sesleneceği güne kulak ver.

Yaratılanların diriltilmesinin ve haşredilmesinin mukaddes topraklarda olacağı bilinmektedir. Allah'ın [Seslenenin yakın bir yerden sesleneceği güne kulak ver] sözü bunu açıklamaktadır. Bu, Beyt-i Makdis'teki kayadan seslenileceği anlamına gelir.

يَوْمَ يَسْمَعُونَ الصَّيْحَةَ بِالْحَقِّ ذَٰلِكَ يَوْمُ الْخُرُوجِ (٤٢) إِنَّا نَحْنُ نُحْيِي وَنُمِيتُ وَإِلَيْنَا
الْمَصِيرُ (٤٣) يَوْمَ تَشَقَّقُ الْأَرْضُ عَنْهُمْ سِرَاعًا ذَٰلِكَ حَشْرٌ عَلَيْنَا يَسِيرٌ (٤٤) نَحْنُ أَعْلَمُ
بِمَا يَقُولُونَ وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِجَبَّارٍ فَذَكِّرْ بِالْقُرْآنِ مَنْ يَخَافُ وَعِيدِ (٤٥)

42. O gün insanlar bu sesi gerçekten işiteceklerdir. İşte bu, çıkış günüdür. 43. Şüphesiz biz diriltir ve öldürürüz. Dönüş de ancak bizedir. 44. O gün yer yarılır, onların üzerinden süratle yarılıp açılır. Bu, bize göre kolay olan bir haşirdir. 45. Biz onların dediklerini çok iyi biliriz. Sen onların üzerinde bir zorlayıcı değilsin. Tehdidimden korkanlara Kur'ân'la öğüt ver.

[Biz onların dediklerini çok iyi biliriz. Sen onların üzerinde bir zorlayıcı değilsin] ifadesi şu anlama gelmektedir: Biz seni onları imana zorlaman için göndermedik, senin vazifen yalnızca bizim onlara indirdiklerimizi tebliğ etmen ve bunu emretmendir. Bu sebeple [tehdidimden korkanlara Kur'ân'la öğüt ver].

ZÂRİYÂT SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

Allah Teâlâ emre âmâde kıldığı ve yaratmış olduğu şeylerle görevlendirdiği meleklerin farklı türleri üzerine yemin etmiştir.

وَالذَّارِيَاتِ ذَرْوًا (١)

1. O tozdurup savuranlara and olsun.

"Savuranlar" (*zâriyât*), havada görevli bir melek türüdür. Onlar, rüzgarlarla ilgilenen (*'âsifât*) ve yönlendirenlerdir. Bu meleklerin su küresinin sakinleri (*ammâr*) oldukları söylenmiştir.

فَالْحَامِلَاتِ وِقْرًا (٢)

2. Yük taşıyanlara (and olsun).

"Taşıyanlar" (*hâmilât*), yoğunlaşanlar (*mu'sirât*); "yük" (*vikr*) de ağırlık demektir. Âlemde herhangi bir şey taşıyan herkes *hâmilât* kapsamına dâhildir. Örneğin yer, bulutlar, kadınlar, tüm dişiler ve kitapların harflerinde taşıdıkları anlamlar *hâmilât* kapsamındadır.

فَالْجَارِيَاتِ يُسْرًا (٣) فَالْمُقَسِّمَاتِ أَمْرًا (٤)

3. Kolayca süzülenlere 4. ve işi ayıranlara (and olsun).

Âyette tertip, tasvir ve tafsil ile ayıranlardan söz edilmektedir. Bahsi geçen melekler, Kürsî melekleridir. Zira arşta tek olarak bulunan kelime daha sonra ayrılmıştır. Bu kelime her şeyin kendisine döndüğü tek bir rahmettir. O, Kürsî'de, rahmet ve rahmetle karışık bir gazap şeklinde ikiye ayrılmıştır. İşleri ayırmakla görevli bu melek grubu, kendilerinde bulunsa bile tekliğin ne olduğunu bilmezler. Çünkü Allah Teâlâ onları her nefeste ayırmakla görevlendirmiştir. Bu sebeple bu meleklerin tekliği görmeleri engellenmiştir. Artık onlar kendilerine hangi birlik tecelli etse, hükümle onu ayırırlar. Çünkü bu melekler her şeyi ayrılacak bir bölüm olarak görürler. Onlar için dalgınlık veya bildiklerinde bir unutma hâli de söz konusu değildir. Onların burçlara sahip gök sakinleri (*ammâr*) oldukları söylenmiştir ki o burç Atlas'tır.

إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَصَادِقٌ (٥) وَإِنَّ الدِّينَ لَوَاقِعٌ (٦) وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْحُبُكِ (٧)

5. Size vaad edilen, kesinlikle doğrudur 6. ve ceza mutlaka vuku bulacaktır. 7. İçinde yörüngeleri olan göğe and olsun.

Allah Teâlâ yıldızları semalarda yüzer şekilde yaratmış, onların bu seyirleri sebebiyle de yollar oluşmuştur. Bu şekilde her gezegenin bir yolu vardır. Bu yollar [İçinde yörüngeleri olan göğe and olsun] şeklinde ifade edilmiştir. Bu yollar, felekler olarak isimlendirilmiştir. Felekler, gezegenlerin seyri ile oluşmaktadır. Bu gezegenler, göğün cisminde yani yüzeyinde hızla seyretmektedir.

إِنَّكُمْ لَفِي قَوْلٍ مُخْتَلِفٍ (٨) يُؤْفَكُ عَنْهُ مَنْ أُفِكَ (٩) قُتِلَ الْخَرَّاصُونَ (١٠)

8. Siz çelişkili sözler söylüyorsunuz. 9. Ondan (Kur'ân'dan veya imandan) dönen döndürülür (engellenmez). 10. Kahrolsun (fikir adına) kendi tahminlerini ileri sürenlere!

Bilmelisin ki şeriat açısından Allah'ı bilmek Hakk'ın kullarına kendini bildirmesidir. Nitekim o, kendisini kullarından daha iyi bilir. O'nun hakkında O'ndan alınan bilgi, onun tenzih ve teşbihi kendinde toplamasından ibarettir. Bu ise nazarî delil açısından geçerli değildir. Demek istediğim, "hakkında hüküm verilen tek bir şeyde iki zıddın birleşmesinin geçersiz olduğu"-

dur. Bu durum özel olarak sadece burada gerçekleşebilir. Çünkü yarattıklarının aklı, çıkarımı ve düşüncesi O'nun hakkında hüküm veremez. Yaratılanların kendilerini yaratan hakkındaki "O, şöyle değil böyledir." şeklindeki sözleri şüphesiz tahminden ibarettir. Tahminde bulunan kişi, doğruyu bulabileceği gibi hata da yapabilir. Allah'ı kat'î olarak bilmek, tahminde bulunarak bilmekten iyidir. Zira Allah hakkında yapılacak tahminler, yerilen tahmin kapsamına girer.

الَّذِينَ هُمْ فِي غَمْرَةٍ سَاهُونَ (١١) يَسْأَلُونَ أَيَّانَ يَوْمُ الدِّينِ (١٢) يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ
(١٣) ذُوقُوا فِتْنَتَكُمْ هَذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ (١٤) إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ
(١٥) آخِذِينَ مَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ إِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذَلِكَ مُحْسِنِينَ (١٦) كَانُوا قَلِيلًا مِنَ اللَّيْلِ
مَا يَهْجَعُونَ (١٧) وَبِالْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ (١٨) وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ
(١٩)

11. Onlar koyu bir cehalet içerisinde kalmış gafillerdir. 12. Ceza gününün ne zaman olduğunu sorarlar. 13. O gün onlar ateşe sokulacaklardır. 14. Azabınızı tadın! Acele gelmesini beklediğiniz şey budur işte (denir.) 15. Şüphesiz ki Allah'a isyandan sakınanlar, rablerinin kendilerine verdiğini alarak cennetlerde ve pınar başlarında bulunacaklar. 16. Kuşkusuz onlar, bundan önce dünyada güzel davrananlardı. 17. Geceleri pek az uyurlardı. 18. Seher vakitlerinde de istiğfar ederlerdi. 19. Mallarında, muhtaç ve yoksullar için bir hak vardı.

Meâric sûresi, 24. âyetin tefsirine bakınız.

Bilmelisin ki zekât bir vecibedir. Zekât, bununla sorumlu olan kimse üzerine (yerine getirmesi gereken bir sorumluluk) değildir, malda bulunan bir haktır. Ârif bir kimse, elindeki mala vekil olduğunu bilir. Bu sebeple de zekâtı, kısıtlı kimsenin malı üzerinde velî (vasî) kılınmış gibi verir. Sıradan biri bunun farkında değildir. O yüzden mal ona izafe edilerek [sizin mallarınız] denilir. Bu kimse zekâtı, mülkü hükmüyle verir.

وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَ (٢٠) وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ (٢١)

20. Kesin olarak inananlar için yeryüzünde âyetler vardır. 21. Kendi nefislerinizde de öyle. Görmüyor musunuz?

Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Nefsini bilen rabbini bilir."[54] buyurmuştur. İnsanın ruhunun nasıl olup da, süslü beden şehrine yönelmiş ve ona girmiş olduğunu düşünmesi gerekir? Bunun nedeni Hakk'ın içine koyduğu hükmü ve en güzel düzeni görmesidir. Çünkü o, *ahsen-i takvîm* (en güzel biçim) üzere yaratılmıştır. Bu akıl yürütme ile düşünmeye başladığında onun üzerinde derinleşir, insanın (bilinmedik) bir köşesini bırakmazsın. Böylece ona girmiş ve gizlediğin hazineyi bilmiş olursun. Zira o, Hakk'ın hazineleridir. Böyle yaparsan büyük bir bilgiye vâkıf olursun. Allah Teâlâ "İnsanlara ufuklarda ve kendi nefislerinde âyetlerimizi göstereceğiz ki onun gerçek olduğu, onlara iyice belli olsun." (Fussilet, 41/53) buyurmuştur. Hazreti Peygamber aleyhisselâm da "Sizin kendini en iyi bileniniz, rabbini en iyi bileninizdir." demiştir.

İnsan, tafsili açısından, insanlar ve cinler dışındaki diğer mahlûkat gibi Allah'ı bilmek üzere yaratılmıştır. İnsanda bulunan saç, deri, et, sinir, kan, ruh, nefis, tırnak ve diş gibi şeylerin hepsi fıtrat ve kendilerinde tecelli eden vahiy sayesinde Allah'ı bilir. Ancak insan, toplamı (*mecmu'iyyet*) açısından Allah'ı bilemez. Nitekim onun toplamının bir hükmü yoktur. Nitekim onun hükümdeki toplayıcılığı Allah'ı bilemez. Ancak görür, düşünür ve kendisine dönerse kendisini yaratan bir yaratıcı ve kendisini meydana getiren bir Sâni'i olduğunu bilir. Dolayısıyla insan tafsili açısından Allah'ı bilebilirken; tafsilinde olanları bilip öğrenene kadar bütünü açısından Allah'ı bilmek konusunda cahildir.

Kapının açılmasından sonra ilâhî cömertliğin verdiği, ortaya çıkardığı ve açıkladığı, keşf yoluyla elde edilmeyen bilgiler, bilgi değil histir. Çünkü bu tür bir bilgi, kapalı bir kapının arkasından elde edilmiştir. Senden başka kapı yoktur. Kendi mânanın ve *mağna*nın[55] hükmündesin, ki hüküm kapının sana kapalı olmasıdır. Bu zâhirî suretin ve bedenin arkasında hissetsen de bilemediğin bir mâna olduğunu sezersin. Zâhirî suret kapının bir kanadı, nefis de diğer kanadıdır. Kapıyı açtığında kapının kanatları birbirinden ayrılır ve kapının arkasında olanlar sana görünür. İşte bu bilgidir. Sen bu bilgiyi ayrıntısıyla gördün. Çünkü sen, sende aralarının ayrılması için bulunan iki kanadın arasını ayırdın. Eğer kapı halk ve Hak'tan ibaret olsa, o da sen ve rabbin olsanız, iş senin için karmaşıklaşır. Gözün rabbinden ayrılmaz. Bu durum Hazreti Peygamber aleyhisselâmın "Nefsini bilen Rabbini bilir." sözünde açıklanan şeydir. Kapının kapalı olmasıyla his, kapının açılması ile bilgi ortaya çıkar. Bilen bir kişinin bildiğinden şüphe ettiğini görürsen, anla ki bu kişi onu biliyor değildir. Bu olsa olsa hissetmektir. Bildiği konusunda töhmet ortadan

---

54. Aclunî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, 262.
55. مَغْنىً: Görkemli ve şatafatlı mesken anlamına gelmektedir. (yhn)

kalkarsa bu, o takdirde bilgi olur. Artık bu kimse, kapının kendisine açıldığını ve kapının arkasındaki cömertliğin kendisine âşikâr olduğunu bilir. İnsanların çoğu hissin bilgi olduğunu sanır. Oysa durum böyle değildir. Hissetmenin bilgiden payı, ne olduğunu bilmeden genel itibariyle kapının arkasında bir şey olduğunu bilmektir.

وَفِى السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ (٢٢)

22. Semada da rızkınız ve size vaad edilen başka şeyler vardır.

Rızık manevî ve hissî olabilir. Yeryüzündeki rızık bedenleri ayakta tutan şey iken, gökyüzündeki rızık ruhları ayakta tutan şeydir. Mahlûkatın hepsi ihtiyaç duyduğu için bunların tamamı rızık kapsamındadır. Hak ise herhangi bir şeye ihtiyaç duymaması ile bunun dışındadır.

فَوَرَبِّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقٌّ مِثْلَ مَا أَنَّكُمْ تَنْطِقُونَ (٢٣)

23. Göğün ve yerin rabbine and olsun ki bu (vaat), sizin konuşmanız gibi kesin ve gerçektir.

Allah Teâlâ rubûbiyeti ile rızkı temin edeceğine yemin etmiştir. Cümledeki zamir, zikredilen şeye (rızık vaadine) dönmektedir. Allah Teâlâ *er-Rab* ismini yer ve gök ile bir tamlama içinde kullanarak kendisine yemin etmiştir. Rızık, Hakk'ın gökteki velîlerine kendisiyle vaatte bulunduğu hükümdür. Âyette rızkı kimsenin şüphe duymadığı konuşma eylemiyle örneklendirmiştir. Bunun nedeni kâmil müminin diğerlerinden ayrılmasıdır. Bu sebeple bir önceki âyette "Semada da rızkınız ve size vaad edilen başka şeyler vardır." denilmiştir.

[Göğün ve yerin rabbine and olsun ki bu vaat, sizin konuşmanız gibi kesin ve gerçektir]: *er-Rab*; efendi, sahip, terbiye edici, düzenleyici ve sabit olan demektir. Hak, *er-Rab* ismiyle yemin ederek âlemin kendisine olan muhtaçlığını göstermiştir. Her şey onun bir fiili, yaratığı ve sanatıdır.

Gökler ve yer, ulvî ve süflî âleme işaret etmektedir. Allah bu şekilde yemin ettiğinde melekler gökyüzünde gürültü koparmışlardı. Çünkü Allah bu kimseler için kendisine yemin etmiştir. Bunun nedeni söz konusu kimselerin yemin olmadan bu teminata güvenmiyor olmalarıdır. Fakat Allah Teâlâ bizi bildiği için yemin etmiştir. Zira bu bizim yaratılışımızda vardır. Bu yemin de bu sebeple gerekli olmuştur. Bizim mertebemiz yaratılışımızın en alçak sıfatları olan töhmet ve güvensizlik ile, bunun zıddı olan en yüce sıfatları gerektirdi-

ği için bizi bilen, bizden kime karşı yemin edileceğini de bilir. Yemin sayesinde bu kimseler rahata erer ve inkâr etmezler. Çünkü o, hakikatinden çıkmamıştır. Allah Teâlâ, alçaklık ve karanlık hâli üstün gelen kimse için yemin etmiştir. Bu dediğimizin delili, bu yemine rağmen huzurun bulunmaması, hatta aksine yemin sayesinde hâl sahibinin değil, inanç sahibinin kalmasıdır. (İman eden kimsenin) hâli bununla onu müşahede eder. Bu nedenle sebepler ortadan kalktığında sıkıntıya düşeriz. Böylece onun hakikati bu hâl ile döner ve yemin onun hâline etki etmez. Onun rızık konusundaki sıkıntısı mutlak olarak töhmetle kendini izler. Bu sebeple yemin vâki olmuştur. Ona bağlılığı ile oluşan âlemin varlığını oluşturan yer ve gök ile yemin edilmiştir. Bu da onun hâli veya bir vasfı ile değil zâtı yoluyla gerçekleştirilmiştir. "Doğuların ve batıların rabbine yemin ederim." (Meâric, 70/40) âyetinde niteliğine ve hâline de yemin edilmiştir. Böylece genel olarak ona (*er-Rab* ismine) muzaf olmakla (tamlama içerisinde yer almakla) âlemin tamamının şerefi tamamlanmaktadır. Özel olarak da "Rabbine yemin olsun." (Nisâ, 4/65) âyetinde olduğu üzere Hazreti Peygamber aleyhisselâmın şerefi tamamlanmaktadır. Onun cinsindekilerin aksine genellik ve özellik onun için bir arada zikredilmiştir.

Allah Teâlâ rızık ile ister mutlak olsun ister şartlarla mukayyet olsun vaad edilen hayır üzerine yemin ederek kesin olarak inananlar dışındaki müminleri rahatlatmıştır. Bu durum kimin için gerçekleşirse o kişi, [Sizin konuşmanız gibi kesin ve gerçektir] sözünü bulur. Allah onları bu vaad ve yeminle rahatlatmış, böylece onlar için yakîn hâsıl olmuştur. Bundan sonra onlar için geriye yalnızca tabii bir sıkıntı kalır. Nitekim hissedilen tabii acılar ortaya çıktığında insanın onları kaldırmaya gücü yetmez. Nefsî acılar ise bunun aksine, ortadan kalkması insanın elinde olan acılardır. Âyetteki yeminle birlikte müminlerde, rızkın Allah'tan olduğuna ve onun bunu gerçekleştireceğine dair bir rahatlama hâli belirir. Ancak kesin olarak inanan bazı insanların kalbinde bu vaadin vaktinin belirlenmesi sıkıntısı kalır. Onun tarifi yapılmamıştır, fakat yapılmış olsa bile bu durum insandaki tabii sıkıntıyı ortadan kaldırmazdı. Hak, vakitleri belirtmenin insanı rahata erdirmeyeceğini bildiği için onu bildirmemiştir. Onların bazısı, Allah'ın vaadi doğru olmasına ve buna yemin edilmesine rağmen rızık konusunda imanında dalgalanma olan kimseyi kınamak için şöyle demiştir:

"Müşrik ve borçlu olsa da sarrafa güvenir, seni garanti eden rabbine güvenmezsin."

Allah Teâlâ sanki bize şöyle demiştir: Rızık için toplanıp onunla meşgul olsanız da ben takdir etmediğim sürece ona kavuşamazsınız. Size vereceğim rızkı elde etmek için uğraşsanız da, yüz çevirseniz de durum aynıdır. Onu si-

ze ben ulaştıracağım. Ecellerinizi istediğim gibi sizin için bunu da istiyorum. Bunu sizin bana iyiliğinizden veya kötülüğünüzden dolayı yapmıyorum. Ben iyiye de kötüye de, mükellefe de mükellef olmayana da rızkını verir, iyiyi, kötüyü, mükellefi ve mükellef olmayanın canını alırım. Nefis, eceli gelinceye kadar ölmediği gibi rızkı tamamlanıncaya kadar da ölmez. Rızkı az olsa da çok olsa da durum aynıdır. Rızık yaratılışını sağlayan, gücünü ve hayatını sürdüren şeydir. Toplayıp biriktirdiğin şey değildir. Kendin veya başkaları için toplamış olabilirsin fakat onu sen toplayıp kazandığın için hesabını verecek olan sensin. Bu yüzden ancak kendi geçimini ve Allah'ın seni çalışmakla görevlendirdiği kimselerin geçimini sağlayacağın şeyi kazanmalısın.

هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ ضَيْفِ إِبْرَاهِيمَ الْمُكْرَمِينَ (٢٤) إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ
قَوْمٌ مُنْكَرُونَ (٢٥) فَرَاغَ إِلَى أَهْلِهِ فَجَاءَ بِعِجْلٍ سَمِينٍ (٢٦) فَقَرَّبَهُ إِلَيْهِمْ قَالَ أَلَا تَأْكُلُونَ
(٢٧) فَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً قَالُوا لَا تَخَفْ وَبَشَّرُوهُ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ (٢٨) فَأَقْبَلَتِ امْرَأَتُهُ فِي
صَرَّةٍ فَصَكَّتْ وَجْهَهَا وَقَالَتْ عَجُوزٌ عَقِيمٌ (٢٩) قَالُوا كَذَلِكَ قَالَ رَبُّكِ إِنَّهُ هُوَ الْحَكِيمُ
الْعَلِيمُ (٣٠) قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ أَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ (٣١) قَالُوا إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَى قَوْمٍ مُجْرِمِينَ
(٣٢) لِنُرْسِلَ عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِنْ طِينٍ (٣٣) مُسَوَّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُسْرِفِينَ (٣٤) فَأَخْرَجْنَا
مَنْ كَانَ فِيهَا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ (٣٥) فَمَا وَجَدْنَا فِيهَا غَيْرَ بَيْتٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ (٣٦) وَتَرَكْنَا
فِيهَا آيَةً لِلَّذِينَ يَخَافُونَ الْعَذَابَ الْأَلِيمَ (٣٧) وَفِي مُوسَى إِذْ أَرْسَلْنَاهُ إِلَى فِرْعَوْنَ بِسُلْطَانٍ
مُبِينٍ (٣٨) فَتَوَلَّى بِرُكْنِهِ وَقَالَ سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ (٣٩) فَأَخَذْنَاهُ وَجُنُودَهُ فَنَبَذْنَاهُمْ فِي
الْيَمِّ وَهُوَ مُلِيمٌ (٤٠) وَفِي عَادٍ إِذْ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الرِّيحَ الْعَقِيمَ (٤١) مَا تَذَرُ مِنْ شَيْءٍ
أَتَتْ عَلَيْهِ إِلَّا جَعَلَتْهُ كَالرَّمِيمِ (٤٢)

24. İbrâhîm'in ağırlanan misafirlerinin haberi sana geldi mi? (Bunlar meleklerdi.) 25. Onlar İbrâhîm'in yanına girmişler, selam vermişlerdi. İbrâhîm de selamı almış, içinden, 26. "Bunlar, yabancılar" demişti. 27. Onların önüne koyup "Yemez misiniz?" demişti. 28. Derken onlardan korkmaya başladı. "Korkma" dediler ve ona bilgin bir oğlan çocuğu müjdelediler. 29. Karısı çığlık atarak geldi. Elini yüzüne çarparak: "Ben kısır bir kocakarıyım!" dedi. 30. Onlar: "Bu böyledir. Rabbin söylemiştir. O, hikmet sahibidir, bilendir." dediler. 31. (İbrâhîm:) "O hâlde işiniz nedir, ey elçiler?" dedi. 32. "Biz" dediler, "suçlu bir kavme gönderildik." 33. Üzerlerine çamurdan taş yağdırmaya (geldik). 34. (Bu taşlar,) aşırı

gidenler için rabbinin katında işaretlenmiş (taşlardır)." 35. Bunun üzerine orada bulunan müminleri çıkardık. 36. Zaten orada müslümanlardan, bir ev halkından başka kimse bulmadık. 37. Acı azaptan korkanlar için orada bir işaret bıraktık. 38. Mûsâ'da da (ibretler vardır). Onu apaçık bir delil ile Firavun'a göndermiştik. 39. Firavun ordusuyla birlikte yüz çevirmiş, "O, bir büyücüdür veya bir delidir." demişti. 40. Nihayet onu da ordularını da yakalayıp denize attık, bu sırada kendini kınayıp duruyordu. 41. Âd kavminde de (ibretler vardır). Onlara kasıp kavuran rüzgârı göndermiştik. 42. Üzerinden geçtiği herhangi bir şeyi canlı bırakmıyor, onu kül edip savuruyordu.

"Herhangi bir şey" (*min şey'*) kelimesi kullanıldığı her yerde genellik bildirmeyip burada olduğu üzere hasr ifade edebilir. Bir lafız bazen genel zikredilip ondan kasır anlamı kastedilebilir. Örneğin kasıp kavuran rüzgardan bahseden bu âyette [Üzerinden geçtiği herhangi bir şeyi canlı bırakmıyor, onu kül edip savuruyordu] denilmiştir. Oysa bu rüzgar, yerin üzerinden geçmesine rağmen onu kül hâline getirmemiştir. Hak yer üzerinde ona böyle bir hüküm vermemiştir. Fakat bu rüzgar hakkında "Her şeyi (*külle şey'*) yıkar." (Ahkaf, 46/25) denilmiştir.

İşaret

Kasıp kavuran şiddetli rüzgar, mâsivanın kalpten çıkarılması ve ağyarın giderilmesi için ilham edilen şeydir. Gayret (ilâhî kıskançlık) Hakk'ın onu diğerleri arasından seçtiği mahalde bulunur. Çünkü o kıskançlık rüzgarıdır ve sahibiyle onun dışındakileri bir arada bırakmaz.

وَفِي ثَمُودَ إِذْ قِيلَ لَهُمْ تَمَتَّعُوا حَتَّىٰ حِينٍ (٤٣) فَعَتَوْا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ
وَهُمْ يَنْظُرُونَ (٤٤) فَمَا اسْتَطَاعُوا مِنْ قِيَامٍ وَمَا كَانُوا مُنْتَصِرِينَ (٤٥) وَقَوْمَ نُوحٍ مِنْ قَبْلُ
إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ (٤٦) وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ (٤٧)

43. Semûd kavminde de (ibretler vardır). Onlara "Bir süreye kadar faydalanın.", denmişti. 44. Rablerinin emrine karşı geldiler. Bu yüzden, bakıp dururlarken onları yıldırım çarpıverdi. 45. Ayağa kalkacak güçleri kalmamış, yardım edenleri de olmamıştı. 46. Bunlardan önce de Nûh kavmini helâk etmiştik. Çünkü onlar yoldan çıkmış bir toplum idiler. 47. Göğü kendi ellerimizle biz kurduk ve biz (onu) elbette genişleticiyiz.

[Eller], güç anlamında kullanılmıştır. Nitekim Allah Teâlâ Hazreti Davud için "güçlü" anlamında "el"in çoğulunu kullanarak "eller sahibi" demiştir.

وَالْأَرْضَ فَرَشْنَاهَا فَنِعْمَ الْمَاهِدُونَ (٤٨) وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ (٤٩)

48. Yeri de döşedik. (Bak) ne güzel döşeyiciyiz! 49. Her şeyden de iki çift yarattık ki, düşünüp öğüt alasınız.

Çiftin biri yüce biri düşük olur. Yüce olan erkek, düşük olan dişidir. Çünkü erkek ve dişi birleştiğinde türün hakikatinin devamı sağlanır. Bizim varlığımızın da bu şekilde devam ettiğinin bilinmesi için her türün devamı bu şekilde sağlanmıştır. Bu sebeple [Umulur ki düşünüp öğüt alasınız] denilmiştir.

Allah her şeyi bir erkek bir dişi olmak üzere çift olarak yaratmış, bunu da [iki çift] şeklinde isimlendirmiştir. Çünkü çiftin biri diğerine katılmadan çift oluşmaz. Ancak biri diğerine katıldığında her ikisi de çift hâlini alır. Bu sebeple onlar hakkında [iki çift] denilmiştir.

Mahlûkat hakkında teklik (*vitriyye*) muhâldir. Allah Teâlâ teklik kendisine mahsus olduğundan [Her şeyden iki çift yarattık] demiştir. Nitekim o, çift olmaklığı kabul etmeyen teklik hakikatiyle başka şeylerden ayrılmıştır. Allah Teâlâ -ki o başka bir şey değil Rahmân'dır- arşı kelimenin birliğinin (*ehadiyyet*) mahalli kılmış ve kürsîyi yaratmış, kelime de orada ikiye ayrılmıştır. Bunun nedeni her şeyin çiftler hâlinde yaratılması ve bu çiftlerden birinin yücelik, diğerinin düşüklükle ve birinin etkenlik (*fi'l*) diğerinin edilgenlik ile (*infi'âl*) nitelenmesidir. Bu şekilde tek kelimede bulunan çift olmaklık bilfiil, kürsîden ortaya çıkmıştır. Bunun nedeni, zâtı bakımından tek olsa da ilk varlığın, kendisinden ortaya çıkan âleme karşı bir nispetinin bulunduğunun bilinmesidir. O, (ilk varlık) vücudî bir zât ve nispetten, yani zât ve isimlerden oluşur. İşte âlemin çift olmasının esası budur.

فَفِرُّوا إِلَى اللَّهِ إِنِّي لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ مُبِينٌ (٥٠)

50. "O hâlde Allah'a koşun. Çünkü ben, size O'nun katından (gelmiş) açık bir uyarıcıyım."

[Allah'a koşun] âyeti, Allah'a yolculuk konusunda emir ifade etmektedir. Bu yolculuktan geri kalanlar da "De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım akrabanız, kazandığınız mallar, kesada uğramasın-

dan korktuğunuz ticaret, hoşlandığınız meskenler size Allah'tan, resûlünden ve Allah yolunda cihad etmekten daha sevgili ise, artık Allah emrini getirinceye kadar bekleyin. Allah fasıklar topluluğunu hidayete erdirmez" (Tevbe, 9/24) âyeti ile kınanmaktadır. Ondan ve ona karşı yapılan hareket, bereket kılınmıştır. Bilmelisin ki, kaçışı gerektiren şey kendisinden kaçılan değil kendisine kaçılan şeydir. Çünkü eğer kaçan kişi neye kaçacağını bilmeseydi durur ve kaçamazdı.

Musevî ve Muhammedî firar arasındaki farkı bilmek istersen gayenin başlangıcı (*ibtidâü'l-ğâye*) ile sonuna (*intihâü'l-ğâye*) bakmalısın. Bir gayenin başlangıcını ifade eden harf "-den" (*min*), sonunu ifade eden harf ise "-e,-a" (*ilâ*)'dır. Hazreti Peygamber aleyhisselâm [Allah'a koşun. Çünkü ben, size O'nun katından (gelmiş) açık bir uyarıcıyım] demiş, sığınacağı zaman da "Senden sana sığınırım."[56] demiştir. Bu, onun duası ve yaptığı şeydir. Kur'ân'da Hazreti Mûsâ hakkında "Sizden korkunca aranızdan kaçtım." (Şuarâ, 26/21) denilirken, Muhammedî firar için "Onlardan korkmayın, benden korkun." (Âl-i İmrân, 3/175) denilmiştir. Dolayısıyla Muhammedî firarın hükmü gayenin sonu iken, Musevî firarın hükmü gayenin başlangıcıdır.

Hazreti Mûsâ'nın Firavun'dan kaçmasının sonucuna bakın. Bu kaçışın sonunda Allah ona peygamberlik vermiş ve onu Firavun'un musallat olmasından korkanlara peygamber kılmıştır. Kendisi için korkar hâlde mahlûkattan kaçışın sonucu bu olduğuna göre sen Allah'a kaçmanın emredildiği bir Muhammedî olarak neredesin? O seni ilk anlamıyla netice (*gaye*) ifade eden bir harf olan "-e,-a" ile kayıtlamıştır: Böylece hüküm vasıtasız şekilde kendisine kaçtığın Allah'a dönmektedir. O'na kaçmanın neticesinin değeri takdir edilemez. Bu kişi hâlinde, davranışlarında ve sözlerinde korunmuş ve rabbinden apaçık bir delil üzere olmuştur. Kişi Allah'a kaçtığında ve kendisine kaçtığı şeyi belirleyip kendisinden kaçtığı şeyi belirsiz kıldığında onun kazandığı şeyin ne olduğunu düşünürsünüz? Hazreti Mûsâ'nın kazancı kesiktir. Çünkü hilafet ve peygamberlik, ölümle ve âhiret yurduna dönülmekle sona ererler. Bu, Hazreti Mûsâ'nın kendisinden kaçtığı hükmün kesik olmasının sonucudur. Çünkü kaçma sebebi, Firavun'un ölmesi ve boğulması ile sona ermiştir. Böylece ölümle sona erdiği için kaçmasının sonucu ve ona bağışlanan şey, buna uygun gelmiştir. Çünkü imamet ve peygamberlik ölümle sona ermektedir. Allah'a kaçmak ise, Allah'ın bekası sebebiyle kalıcı bir sonuca götürür. Onu belirleyemem. Çünkü bu konudaki belirleme Allah'a aittir. Peygamberlere karşı bu ümmetin hükmü ve konumu bu olduğunda, onların üm-

56. Müslim, Salât, 222.

metlerinin bizim yanımızdaki konumunun ne olduğunu düşünüyorsun? Vallahi, bu ümmetin Allah'a kaçarken hangi yolu izleyeceğini bilemezler. Çünkü Allah'ın nerede olduğu (*eyniyyet*) bilinemez. Kaçış O'nadır. Allah kendisine kaçan kimseyi karşılayıp elini tuttuğunda, kişi de nereye gittiğini bilmez. Allah'ın kendisine kaçanı karşılaması, kişinin kaçışından daha hızlı gerçekleşir. Nitekim doğruyu söyleyen Allah der ki: "Bana yürüyerek gelene ben koşarım."[57] Allah kendini kuluna ondan daha hızlı bir şekilde gelmekle nitelemiştir. Ona kaçan kimsenin gelişi, koşmaktan daha büyüktür. Ancak Hakk'ın ona gelmesi de bundan daha büyüktür. Allah bunu Hazreti Peygamber aleyhisselâmın inayeti ile bu ümmete bahşetmiştir.

Âyette yer alan [Ben size O'nun katından (gelmiş) açık bir uyarıcıyım] ifadesindeki [O] zamiri Allah'ın ismine döner. Uyarıcıdan gelen apaçık uyarının hangi isim sayesinde gerçekleştiğini ve Allah isminin -ki o câmi' bir isimdir- kendisine kaçmayı emretmesi için uyarıcıyı yönlendiren olduğunu öğrenmelisin. Tabiî âdet (örf) ise çokluğa dayanır. İlâhî isimlerin bilgisi tahakkuk ettiğinde, Allah isminde azap isimlerinin az, rahmet isimlerinin çok olduğunu görürsün. Çokluğa dayanan nefiste emânın hâsıl olması için Allah'a kaçmak emredilmiştir. Allah'a kaçış emredildikten sonra da Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

وَلَا تَجْعَلُوا مَعَ اللّٰهِ إِلٰهًا آخَرَ إِنِّى لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ مُبِينٌ (٥١)

51. Allah ile beraber başka bir tanrı edinmeyin. Zira ben size O'nun tarafından (gelmiş) açık bir uyarıcıyım.

[Allah ile beraber] kendisine ihtiyaç duyacağınız [başka bir tanrı edinmeyin]. Bilakis o (sahte ilahı, ilah edinmenize sebep olan) ihtiyaçlarınızı karşılamak konusunda da O'na kaçın.

Bu âyetteki tamamlayıcı özelliği anlayan, "Allah'a kaçın" âyetini de anlamış olur. Buna göre âyetteki kaçış cehaletten bilgiyedir. *Emir* tektir (*vâhidun ehadiyyun*), kişinin ilâhlık nispet ederek var olduğunu zannettiği ve bu sebeple ilâh edindiği şey ise ne mümkün ne vâcip olup, var olmayan (*ademî*) bir imkânsızdır. Âyette emredilen kaçmanın anlamı budur. Kaçış, ilâhlığı ona nispet etmek bakımından O'na gitmekle gerçekleşir.

İnsanın ve âlemin fıtratındaki bilgi, Allah'ın varlığını ve sonradan yaratılmışların O'na duydukları ihtiyacı (*fakr*) bilmektir. Öyleyse bu sıfata sahip olan her şeyin, Allah'a karşı fakrını ve bu fakrın nefse verdiği şeyi görebil-

---

57. Buhârî, Tevhîd, 49; Müslim, Zikir, 20.

mesi için O'na kaçması gerekmektedir. Böylece Allah, kendisini veren kimseyi müstağni kılar. Belirli bir fakrı giderip lezzet vererek fakr acısını ondan silebilir. Ancak mümkünlerden ayrılmayacak olan küllî fakrın acısı silinmez. Çünkü fakr mümkün varlıklardan yokluk hâlinde de varlık hâlinde de gitmeyen zâtî bir sıfattır. Bu hâle bürünen kimsenin onu meşgul eden şeylerden kaçması ve uzaklaşması gerekir.

كَذَٰلِكَ مَا أَتَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا قَالُوا سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ (٥٢) أَتَوَاصَوْا
بِهِ بَلْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ (٥٣) فَتَوَلَّ عَنْهُمْ فَمَا أَنْتَ بِمَلُومٍ (٥٤) وَذَكِّرْ فَإِنَّ الذِّكْرَىٰ تَنْفَعُ
الْمُؤْمِنِينَ (٥٥)

52. İşte böylece, onlardan öncekilere herhangi bir peygamber geldiğinde hemen: O, bir büyücüdür veya delidir, dediler. 53. Bunu (nesilden nesile) birbirlerine vasiyet mi ettiler? Doğrusu onlar azgın bir topluluktur. 54. Artık onlara aldırma. (Davete uymamalarından dolayı) sen kınanacak değilsin. 55. Sen öğüt verip hatırlat. Çünkü, hatırlatmak müminlere fayda verir.

Allah'a verdiği söz sırasında onun rab olduğunu ikrar ettiğini unutan kimseye [hatırlat]. Bunu duyan bazı kimseler "Sen öğüt versen de, vermesen de bizce birdir." (Şuarâ, 26/136) deyince, Allah Teâlâ [Sen öğüt verip hatırlat] buyurmuştur. Yani ondan gafil olana ve unutana bunu bildir.

[Sen öğüt verip hatırlat. Çünkü hatırlatmak müminlere fayda verir]: Onlar iman nuruyla baktıkları için bilmiş, sonra da bundan gafil kalmışlardır. Böylece bildikleri şey ile araları ayrılmıştır. Kendilerine hatırlatıldığında hatırlarlar. Böylece önceden biliyor oldukları şey onlar için ortaya çıkmış, onlar da bunu hatırlamış, öğüt almış ve bildikleri ile amel etmiş olurlar.

Hak, yüz çevirene değil hitabı kabul edene yönelir. Bu sebeple varlık ancak mümine ilişir. Allah bize tabiatımızın kedisinden uzaklaştığı garazların (amaçlanan şeylerin) aksine vâki olan hadiselerle nasihatte bulunmuştur. Allah bizi tamamından değil ama bir kısmından koruduğu taktirde, (bu garazların) bize hululünden yüz çevirdiğimizi hatırlatmıştır. Belâların bitiş noktası ve en büyüğü ölümdür. O, bir şekilde gerçekleşir. Ölümle kastım, sadece bu yurttan gitmektir. Allah Teâlâ, hâl öğüdü ile nasihatte bulunarak bu belâların bizden önce başka kimselerin de başına geldiğini zikretmiştir. Allah bize gelecekte, âhiret yurduna intikal edildiğinde gerçekleşecek haberleri de hatırlatmıştır. Bunların gerçekleşmesi kulları mutlu veya mutsuz edebilir. Yine

bunlar garaza uygun veya aykırı, tabiata uyumlu veya uyumsuz, kemale veya eksikliğe işaret edici olabilir. O bunları, hem rağbet hem rahbet edilmesi (sakındırılması) için zikretmiştir.

Allah öğüdün müminlere fayda verdiğine şahitlik etmiştir. Öğüdün sana fayda vermesi senin imanına işarettir. Öğüt sana fayda vermiyorsa imanını sorgulamalısın. Mümin olduğunu söyleyip kendisine yapılan öğüdün fayda vermediği birini görürsen bu kişinin gerçekte neye iman ettiğini bilmediğini anlarsın. Bu kişi aslen mümin değildir. Allah'ın şehadeti gerçektir ve o doğru söyleyendir. Allah bize müminin öğütten fayda göreceğini bildirmiştir. Biz de öğüdün bu kişiye fayda vermediğini gördük. Dolayısıyla Allah'ı tasdik ederek imanı bu kişiden kaldırmamız gerekir. Faydanın anlamı, bilinen şeyin amelde kendini göstermesidir. Bildiğini sandığı bir konuda amel etmeyen bir kimsenin içinde farklı ihtimaller (kuşku) bulunuyordur. Bir konuya ihtimalli yaklaşan kimse o şeyi biliyor sayılmaz. Bu kimse, kendisine haber getiren kimseye ilmi gerektirecek bir iman ile inanmamış demektir.

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ (٥٦)

56. Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.

Mümkünün doğası, varlığı kabul etmiştir. Böylece yokluğundan sonra hakikati ortaya çıkabilmiştir. Hak mümküne, "*halîka*" (yaratılış) kökünden gelen "*halk*" (yaratılmış) adını vermiştir. Nitekim yaratılış (*halîka*), bir şeyin doğası ve hakikati demektir. Bu da surete tâbi olarak gerçekleşir ki onun yaratılışı bu şekildedir. Allah insanı kendi sureti üzere ve kendisine ibadet etmesi için yaratınca; insanın üzerine yaratıldığı şey (ilâhî suret), kendisi için yaratıldığı şeyin (kulluk) aksi olmuştur.

Allah Teâlâ [Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım] buyurmuştur. Cinler, kendisi için var oldukları şey (kulluk) konusunda insanlarla ortaktırlar; ancak insanların kendisi üzerine var oldukları şeyde (ilâhî suret) ortak değillerdir. Çünkü ilâhî suret üzere var olmak insana özgüdür. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Allah Âdem'i kendi suretinde yarattı."[58] demiştir. Yaratılış kulluk için Hakk'ın vermiş olduğu bir bağıştır. Bu, bedeli bulunan bir bağıştır ve onda bir talep bulunmaktır. Bu sebeple Allah Teâlâ [bana kulluk etsinler diye] buyurmuş, onları kendileri için değil kendisi için yarattığını ifade etmiştir. Bu âyete göre bizi kendisi için, bir

58. Buhârî, İsti'zan 1; Müslim, Birr 115.

başka deyişle kendisine kulluk etmemiz için yaratmıştır. Bunun anlamı, onun kulları olduğumuzu bilmemizdir. Yokluk hâlinde bunu bilmiyorduk. Çünkü bu durumda onu bilecek bir varlık ortada yoktu.

Allah Teâlâ bu âyette sebep bildiren "*lâm*" harfi ile bir sebep göstermiştir. Çünkü onlar, Allah'a bilgi ve varlık mertebesinin kemali için zikri geçen cinsleri var ederek kendilerine nimette bulunduğu için kullukta bulunmaktadırlar. Allah, onları bu kayıtlama olmaksızın mârifet ve varlık mertebesinin kemali için var etmemiştir. Bu, bir yaratılmışın yaratılması ile oluşa ve Allah'a ilişkin sonradan oluşan bilginin var edilmesi için yeterlidir. Fakat cinsler Allah nezdinde sınırlıdır. Hak diğerlerini yaratıp bu iki cins kaldığında; o ikisi hakkında zikredilen haber gerçekleşmiştir.

Âyete sebep bildiren "*lâm*" harfi ile başlanmış, izafet bildiren "*yâ*" harfi ile son verilmiştir. Allah Teâlâ Hazreti Mûsâ'ya ilham ettiğinde şöyle buyurmuştur: "Ey Âdemoğlu şeyleri senin için, seni de kendim için yarattım."[59] Ancak sebebin hükmünün tüm mâlullerde görülmesi gerekmez. Nitekim Hakk'ın kullarından olan insanlar ve cinlerden bir kısmı O'na ortak koşmaktadır.

[Cinleri yarattım] ifadesinde geçen *cin*, gizlenen demektir ve o(nun ne olduğu) sadece Allah'tan öğrenilir. [İnsanları yarattım] ifadesinde geçen *insan* ise görünen demektir ve o, ortaya çıktığında kendiliğinden bilinir.

[Kulluk etsinler diye] sözü, yaratılışı gerektiren sebebi ispat etmektedir. [Kulluk etsinler diye] ifadesindeki *lâm* harfi, şer'an hikmet ve sebep bildirir. Çünkü o *el-Hakîm*'dir. Bu nedenle her şeyde görünen bir hikmeti bulunur. Tekliflerdeki bu hikmetler ancak şeriat yoluyla bilinebilir. Ancak Hak cihetinden gelen tekliflerdeki sebepler tam olarak bilinemez. Bunu ancak Allah ve onun bildirdikleri bilebilir. [Kulluk etsinler diye] ifadesindeki *lâm* harfi, aklen de sebep bildirir. Allah Teâlâ bizi ve aynı şekilde tüm âlemi yaratmasının sebebini açıklamıştır.

Cin melek veya onun gibi gizli olan her şeydir. Bizler ve cinler özel olarak zikredilmişizdir. Allah âlemi kendisi için yani kendisine kulluk etmesi için yarattığında, yaratılışlarına izzet vereni bilen insanlar ve cinlerden bahsetmiştir. Allah, onlara kendisi için de ondan başkaları için de çalışmalarını mümkün kılacak yetiyi verdiğinde onları yalnızca kendine kulluk etmeleri için yarattığına dikkat çekmiştir. Böylece insanlar ve ateşten yaratılan cinler bu âyette özellikle zikredilmiştir. Çünkü o ikisi diğer yaratılanlar gibi günahsız ve ibadete zorunlu değillerdir.

59. Muhammed Abdürraûf el-Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr* (Mısır: Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, 1356 h.), V, 366.

Allah Teâlâ âlemi isimlerinin egemenliğinin ortaya çıkması için yaratmıştır. Güç yetirilen olmadan kudret, bağışlanan kimse olmadan cömertlik, rızıklanan olmadan rızık verici olmak, yardım edilen olmadan yardım eden olmak, merhamet edilen olmadan merhamet edici olmak bir etkisi bulunmayan atıl hakikatlerdir. Hak bu izafeti âleme değil yalnızca bu iki türe yapmıştır. O *ez-Zâhir* ismi ile zuhuru insana, *el-Bâtın* ismiyle bâtıniyeti cinlere vermiştir. Bu ikisi dışındakiler de onların emrine verilmiştir.

[Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım] ifadesinin zâhiren ve bâtınen anlamına gelmesi mümkündür. Allah Teâlâ bu iki cinse rububiyyete ayak bastırmamış, onlar dışındakiler için ise böyle bir şey söylememiştir. Çünkü yalnızca bu iki cins yani insanlar ve cinler ilâhlık iddia etmiş, Allah dışında bir ilâha inanmış ve diğer mahlûkata karşı büyüklenmiştir. Bu sebeple diğer mahlûkat değil bu iki cins zikredilmiştir.

[Kulluk etmeleri için] yani insanlar ve cinlerde izzet, ilâhlık iddiası ve kendini beğenme ortaya çıktığında benim karşımda zelil olmaları için yarattım. Allah'ın onları yaratarak kendilerinden istediği şey konusunda uyarıda bulunması onun lütfundandır. Bunu anlayan kimse Allah'a secde eden çoğunluktan olurken, anlamayan kimse üzerine azap hak olan çoğunluktan olur. Şirk -ki o en büyük zulümdür- varlıkta ortaya çıkmaz, ancak insani türde ortaya çıkar. Cinler, kulluk için yaratılma konusunda insanlarla birlikte zikredilmemiş, ancak insanları şirkle yoldan çıkarma ve şirk koşmama konusunda zikredilmişlerdir. İnsan ise ortak koşandır.

Bilmelisin ki, diğer mevcûdatın aksine insanların ve cinlerin büyüklenmesine sebep olan şey, Hakk'ın diğer mevcûdatı ilâhî isimlerden *ceberût*, *kibriyâ*, *azamet* ve *kahr* isimleri ile yaratmaya yönelmesidir. Bu şekilde onlar ilâhî kahır altında zelil olmuşlardır. Onlar yaratılırken Hakk'ı bu isimleri ile tanımışlardır. Bu mesabede yaratılanlar için ne başını kaldırmak ne de Allah'ın yarattıklarından herhangi birine karşı büyüklenmek mümkün değildir. Durum böyleyken böyle bir varlık kendisini yaratana karşı nasıl büyüklenebilir? Allah onlara kahrının altında bulunduklarını ve onları kabzettiğini göstermiştir. Onlar da kendi perçemlerinin ve her yaratılmışın perçeminin Allah'ın elinde bulunduğunu görmüşlerdir. Perçeminden tutmak Araplara göre, küçük düşürmek (zelil kılmak) demektir. Örfümüzde bu şekildedir. Allah'ın perçemleri elinde tuttuğunu, kendi perçeminin de diğer perçemler gibi O'nun elinde olduğunu müşahede eden bir kimsenin bu keşiften sonra kendisini yaratana karşı büyüklenmesi nasıl tasavvur edilebilir?

Hak insanları ve cinleri ise lütuf, sevgi, yumuşaklık, rahmet ve ilâhî tenezzül isimleri ile yaratmıştır. Onlar varlığa çıktıklarında azamet, kibriyâ veya izzet görmezler. Kendilerine baktıklarında varlıklarının rahmete, merhamete ve tenezzüle dayandığını görürler. Allah onlara ne celâlinden ne azametinden ne de kibriyâsından nefislerini meşgul edecek bir şey göstermiştir. Onların varlığa çıkışlarında kendilerine sunulan sözü görmüyor musun ki Allah onlara "Dedi ki: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da), Evet (buna) şâhit olduk, dediler." (A'râf, 7/172) Böylece Allah'ın rab olduğunu ikrar ettiler. Çünkü onlar sınırlanmış bir hâlde Allah'ın kontrolündeydiler. Gözleriyle görerek veya gözle görüyor gibi inanarak -ki bu da söz alındığını görmeye benzer- perçemlerinin Allah'ın elinde olduğunu görseler bir göz açıp kapama miktarı bile Allah'a karşı gelmez ve mahlûkatın geri kalanı gibi Allah'a ortak koşmadan gece gündüz Allah'ı tesbih ederlerdi.

İnsanlar ve cinler bu Rahmânî isimlerden zuhur ettiklerinde "Ey Rabbimiz! Bizi niçin yarattın?" demiş; O da [kulluk etmeniz için] yani karşımda zelil olmanız için demiştir. Onlar kendilerini zelil kılacak yücelik veya kahır sıfatlarını görmemişlerdir. Allah onlara "karşımda zelil olmanız için" demiş, sonra da zelil olma eylemini onlara izafe etmiştir. Bununla da kibirleri artmıştır. Onlara "Sizi ancak zelil kılmak için yarattım." deseydi ayrılır ve korkarlardı. Çünkü bu bir kahır sözüdür. Onlar bu sözden korkarak kendileri zillet hâline bürürlerdi. Bu tıpkı Allah'ın göklere ve yere "İsteyerek veya istemeyerek, gelin!" (Fussilet, 41/11) demesi gibidir. "İstemeyerek" demese de -ki bu bir kahır sözüdür- nerede olurlarsa olsunlar gelirlerdi. Bu sebeple Allah'ın insanlar ve cinler dışında yarattığı şeyleri kahır ve ceberut sıfatı ile yarattığını ve o şekilde hitap ettiğini söyledik.

Melekler ve âlemde yaratılan diğer şeylerin Hakk'ın hamdini tesbih etmek üzere yaratıldıklarına şüphe etmiyoruz. Bu sıfatlar -yani ibadet sıfatı; ki o zillettir- insanlar ve cinler dışındaki varlıklara verilmemiştir. Hak insanları zelil olmaları için yaratmış ancak diğerlerini zaten zelil oldukları bir hâlde yaratmıştır. Bir başka deyişle onların dışındakileri, yaratılışlarının aslında zeliller olarak yaratmıştır. Bize yaptığı gibi zilleti diğer varlıkların yaratılışı için bir sebep kılmamıştır.

Allah insanları ve cinleri kendisi için meydana getirdiği ve onları yaratmasının sebebini söylediğinde, onlar, kendilerinden yaratıldıkları isimlere bakmışlardır. Onları kulluk etmeleri için yarattığından *el-Müzill* ismi onlara yönelmiş olsa da, emre veya nehye karşı geldiklerinde veya emre karşı büyüklendiklerinde, itaat etmeyip âsi olduklarında cezalandırılmalarını ve alıkonulmalarını gerektirecek ilâhî bir isim görmemişlerdir. İnsanlar ve cinler dışında

yaratılan hiçbir şey Allah'ın emrine karşı büyüklenmemiştir. Ancak insanların ilki olan Âdem de, İblis de rabbine karşı gelmiştir. Muhalefet, bu iki asıldan sonra insanların ve cinlerin tamamında gizli hâldedir.

Hak, kulluğu onların eline vermiş ve bunu onların yaratılış sebebi kılmıştır. Onlardan yaratılış kastını gerçekleştiren kimseler vardır. Bu kimseler gerekli olan kulluk ve amellerle Allah'ın emrine boyun eğip itaat ederler. Allah Teâlâ bu kimselere "Bana kulluk edin." (Enbiyâ, 21/92) demiştir. Yine bir başka âyette geçtiği üzere "Muhakkak ki ben, yalnızca ben Allah'ım. Benden başka ilâh yoktur. Bana kulluk et." (Tâ Hâ, 20/14) demiştir. Bu kulluk emri, âyetin devamında yer alan "Beni anmak için namaz kıl" ifadesi ise amel emridir. Amel, kulluk değildir. Amel suret, kulluk ise onun ruhudur. Kulluk amelle birlikte olsa da olmasa da her hâlde Allah katında makbuldür. Kulluk kastıyla yapılmayan amel ise mükellef bir nefsin varlığını kastetmediği için hiçbir şekilde makbul değildir.

Allah insanları ve cinleri yaratılışlarının sebebini oluşturan bu makamda yaratarak onları bu sebebe hasretmiştir. Bu makam, yalnızca Hak için yaratılmaktır. Ta ki onlar yerine getirmeleri gereken şeyle meşgul olmalarına karşı getirebilecek bir delil bulamasınlar. Allah onların yerine getirmekle görevli oldukları eşyayı onlar için yaratmıştır ki onlar yaratılma sebeplerine hasredilsinler. Böylece yaratılma sebeplerini yerine getirmezlerse, Allah'ın onlara karşı bir delili bulunmuş olur. Bazılarının kendileri için yaratıldıkları şeyi yapmaması, onların yaratılma sebeplerinin yapmakta oldukları şey olmasını gerektirmez. Bu sebeple onlar sorgulanır ve hesaba çekilirler.

İkinci vecih

Allah bizi amellerin sevabının ve fazlının bize dönmesi için, kulluk edelim diye yaratmıştır. Bu sebeple söz konusu hitabı yalnızca insanlara ve cinlere yapmıştır. Bu vecihten söz konusu âyet Allah'ın bizi kendisi için değil sadece bizim için yarattığına işaret etmektedir. Çünkü o âlemlerden müstağnidir. Bu yorum cinler eğer insanın bâtınından ibaretse geçerlidir.

Üçüncü vecih

[İnsanları ve cinleri yarattım] âyetinde Allah Teâlâ insan diye isimlendirilen görüneni ve cin diye isimlendirilen gizleneni zikretmiş, seni senin için

değil kendi için var ettiğini bildirmiştir. Sen, kendinde maksud olunan değilsin. O sanki şöyle demiştir: Zâhiren ve bâtınen [kulluk etmeleri için, cinleri] ki o insana gizli olan ve ondan saklanan şeydir; [ve insanları yarattım] ki o, zuhur etmesi için ondan görülen şeydir. Dolayısıyla Hak bu âyet ile zâhire ve bâtına sahip olması sebebiyle sadece insanı kastetmiş olabilir. Nitekim insanın zâhiri bulunur ve buna *ins* denilir. Bir şey gösterildiğinde de "*ânestü eş-şey'e*" (bir şey gördüm) denilir. Cin ise insanın bâtınıdır. Çünkü o insana örtülüdür.

Sanki Allah şöyle demiştir: "İnsanın zâhirini de bâtınını da zâhiren ve bâtınen bana kulluk etmesi için yarattım." Nitekim münafık Allah'a zâhiren kulluk ederken bâtınen etmez. Mümin hem zâhiren hem bâtınen kullukta bulunur. Kâfir ise ne zâhirde ne de bâtında kulluk eder. Bazı âsilere gelince onlar da bâtınen kulluk etseler de zâhiren etmezler. Burada beşinci bir kısım daha yoktur. Bu âyetten ateşte yaratılan cinleri çıkarmayıp, âyetin zâhire ve görünmeyen bir yöne sahip olan insan hakkında olduğunu kabul ettik. Nitekim Allah, secdeyi zikrederken kendisine secde eden tüm varlıkları "göklerde ve yerde bulunanlar" kapsamına alırken; insanı genele dâhil etmeyip "insanların çoğu" demiştir. Şeytanlar ise "yerde bulunanlar" kısmına dâhildir. Şeytan -ki o rahmetten uzak demektir- insana küfrü emredip insan inkâr edince: "Ben senden uzağım, çünkü ben âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım." (Haşr, 59/16) der. Allah bize şeytanın rabbini bildiğini ve ondan korktuğunu belirtmiştir. Bu sebeple âyetteki "cin" kelimesinin insanda gizli olan yöne yorulması, âyetin cinlere işaret ettiğinin söylenmesinden evladır. En iyisini Allah bilir.

[Bana kulluk etsinler diye] ifadesi bana karşı zelil olsunlar diye anlamı taşır. Allah Teâlâ insanları ve cinleri birbirlerine alışsınlar, âşık olsunlar, birbirlerinin sırlarını bilsinler diye yarattım, dememiştir. Mükellef kimse ancak O'nun için yaratılmıştır. Bu sebeple O'nun dışındakilere bakmamalıdır. [Bana kulluk etsinler diye] ifadesi, bana karşı zelil olsunlar diye, anlamı taşımaktadır. Eşyada beni bilinceye kadar bana karşı zelil olamazlar. Böylece kendilerinde ortaya çıkan şey karşısında değil, benim karşımda zelil olurlar. Nitekim Allah Teâlâ "Ey insanlar! Allah'a muhtaç olan sizsiniz" (Fâtır, 35/15) demiştir. Onlar izzetimi ve makamımı bilinceye kadar karşımda zelil olamazlar. Bu şekilde izzetim karşısında zelil olur ve kendi makamlarına bakıp benim yüceliğimi bilirler. Bu sebeple "kulluk etsinler diye" buyurulmuştur. O'nu bilene kadar kulluk edin. O'nu bildiklerinde de kulluk etmiş olurlar.

İbn Abbas [kulluk etmeleri için] ifadesinin anlamının "bilmeleri için" olduğunu söyleyerek âyeti lafzın delâlet ettiği hakikate göre tefsir etmemiştir. Nitekim onun tefsiri "zelil olmaları için" şeklindedir. Çünkü kulluğun anlamı zelil olmaktır. Bu da zelil olan yer anlamında kullanılan "*arzun muabbe-*

detün" ifadesinden gelmektedir. Onu bilmeyen kimse ona karşı zelil olamaz. Dolayısıyla önce onun, karşısında izzetli kimselerin zelil olduğu izzet sahibi olarak tanınması gerekir. Bu sebeple İbn Abbas ibadetin tefsirini mârifetle yapmıştır. Bu onun hakkındaki bir zandır.

Allah yaratılmışlar arasından insanları ve cinleri kendisine muhabbet duymaları için yaratmıştır. Kişi ancak ona muhabbet beslediği için karşısında zelil olur ve kulluk eder. İnsan dışındaki varlıklar onun hamdini tesbih ederler. Çünkü o Hakk'ı görmemiştir ki sevsin. Onun *Cemîl* ismi yaratılanlar arasında sadece insan için tecelli etmiştir. Bildiğim kadarıyla onun bu ismi insanda tecelli etmiştir. Bu sebeple insan ancak rabbine veya rabbinin tecelli ettiği kimseye olan sevgisinde bütünüyle kendisinden geçip fâni olabilir.

مَا أُرِيدُ مِنْهُمْ مِنْ رِزْقٍ وَمَا أُرِيدُ أَنْ يُطْعِمُونِ (٥٧)

57. Ben onlardan rızık istemiyorum. Beni doyurmalarını da istemiyorum.

Hak, yemekten ve beslenmekten münezzehtir. Nitekim O doyurandır. Allah bazılarının başkaları için çalışırken, uğruna yaratıldıkları şey hususunda şüphe içinde olduklarını bilmektedir. Çünkü kişiye şu haber ulaşmıştır: "Allah Teâlâ 'Açtım fakat beni doyurmadın' deyince, kul 'Ey Rabbim, sen âlemlerin Rabbisin, nasıl yersin?' şeklinde karşılık vermiş, bunun üzerine de Allah Teâlâ 'Filanca senden yiyecek istemişti de sen ona yardımcı olmamıştın. Eğer doyurmuş olsaydın onu benim katımda bulurdun' demiştir."[60] Böylece Hak kendini aç kimsenin konumuna yerleştirmiştir. Söz konusu şüphe bu şekilde ortaya çıkınca kul şöyle demiştir: "Başkalarının işini görür ve dolaylı olarak yaptığımızla faydalanırız." Allah Teâlâ da ona: [Beni anlamadın, Ben onlardan rızık istemiyorum. Beni doyurmalarını da istemiyorum] diye karşılık vermiştir.

Rızık mânevî ve hissi olmak üzere ikiye ayrılır. Bir başka deyişle rızık duyulur ve aklî olarak ikiye ayrılır. Rızıklananın kendisiyle varlığını sürdürdüğü her şey rızıktır. Rızık kişilerin beslendiği şeydir. Rızıklananların bir kısmı aklî (*ma'kûl*) iken, bir kısmı duyulur (*mahsûs*) kimselerdir. Rızıklanan kimse nimetlenen veya canlı olmakla nitelenen bir şey ise her rızıklananın rızkı, onun varlığını sürdürdüğü şeydir. Rızıklar onu toplayana değil, onunla beslenene aittir.

إِنَّ اللّٰهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ (٥٨)

60. Müslim, Birr 43.

58. Şüphesiz rızık veren (*er-Rezzâk*), metanet ve kuvvet sahibi olan ancak Allah'tır.

[Şüphesiz rızık veren (*er-Rezzâk*), metanet ve kuvvet sahibi olan ancak Allah'tır], siz değilsiniz. Âyetin tamamlanmasıyla, şüphe duyan kimsenin artık bir delili kalmaz. Onların bu habere dayanması Allah katında bir delil oluşturmaz. Allah, var olabilmen için sayesinde ayakta durduğun şeyleri yaratıp sana vermiş ve sana ulaştırmıştır. Ancak O, bu şeyleri bazı kimselere, başkalarına vermeleri ve onların da varlıklarını bu şekilde sürdürmeleri için fazla vermiştir. Allah'ın kendisine verdiğini başkalarına ulaştıran kişi bunu yapmakla Allah'ın kendisine verdiği emaneti eda etmenin ecrini de kazanır. İşte bu, yanında varlığını sürdüreceğinden fazlası olduğu hâlde biri kendisini doyurmasını istediğinde ona istediğini vermeyen kimseye bir uyarıdır. Bu haber sebebiyle başkaları için çalışmak gerekli görülemez. Bir önceki âyetin tamamlanmasındaki kasıt budur.

Rızık verenlerin farklılığı sebebiyle bu âyette Hak, mübalağa sigası kullanılarak *er-Rezzâk* ismi ile anılmaktadır. Çokluklarına ve farklılıklarına rağmen rızıklar başkasından değil Hak'tan gelmektedir. Rızıklananlar rızkı kabul yönünden farklı farklıdır. Bir canlının beslendiği şey bir başka canlı için geçerli olmayabilir. Çünkü rızık ile kasıt, rızıklananın varlığını sürdürmesidir. Bir canlı ölümüne sebep olacak bir şey yediğinde -başka canlılar hayatiyetlerini onunla sürdürüyor olsa bile- beslenmiş olmaz ve bu onun rızkı sayılmaz. Bu sebeple Hak, mübalağa sigası ile *er-Rezzâk* olarak isimlendirilmiştir. Hak, âlemin tamamı rızıkla kuşatılıncaya kadar kulun hayatını ve bekasını sağlayan şeyi talep eder ve bir hakikatten bir hakikate yerleşir. Bu şekilde *er-Rezzâk* olur. Âyette daha sonra *er-Rezzâk*, metanet ve kuvvet sahibi olmakla nitelenmiş ve "metanet ve kuvvet sahibi" denilmiştir.

Birinci vecih

Âyette Allah ismi sıfat almış olsa âyet "*zü'l-kuvvet*" değil "*ze'l-kuvvet*" şeklinde mansûb[61] olarak gelirdi. Ancak delâleti bakımından Allah ismi sıfat almaz. Çünkü o, çelişikleri kendinde toplayandır. Dolayısıyla sıfat-mevsuf ilişkisi lafız açısından ortaya çıksa da kastolunan sadece ona özel bir isimdir. Bu ilâhî ismi, kendisinden sonra gelen ve kendisi için zikredildiği haki-

61. Kelimenin sonunun "e" sesiyle okunmasını gerektiren irab vechi. (yhn)

kate göre, hâl karinesi gerektirmektedir. Rızka muhtaç olan bir kimse "Ey Allah'ım beni rızıklandır." dediğinde hâl diliyle *er-Rezzâk* isminden istemiş olur. Nitekim Allah aynı zamanda *el-Mâni'*dir (engelleyen). Bu sebeple, bu şekilde dua eden kişi mâna itibariyle "Ey Rezzak! Beni rızıklandır." demiştir. Hak kendini kuvvet sahibi (*zü'l-kuvvet*) olmakla nitelemiştir. Bu, genel ve kapalı bir ifadedir ve aynı zamanda Himyerî lehçesine ait bir isimdir. Bir başka deyişle, "kuvvetin sahibi" demektir. Yani o, bizde yer eden ve zayıflığı bulduğumuz gibi nefislerimizde bulduğumuz kuvvetin kuvvetidir.

Rızıklananlar arasında nimet veren zâta karşı nankörlük edenler bulunduğu için Rezzâk, kuvvetli olmakla nitelenmiştir. Nitekim o, nankörlüklerine rağmen onları rızıklandırmaktadır. Nimete karşı nankörlük nimetin uzaklaştırılma sebebi olsa da O, nankörlükleri sebebiyle ihsanı, nimetleri veya rızkı onlardan almaz. Kuvvet sahibi kimse, verdiği rızka karşı nankör olmasına rağmen nankörü de rızıklandırır. Bu sebeple metanet ve kuvvet sahibi olmak onun sıfatı olarak zikredilmiştir. Kuvvette bulunan metanet, kuvveti artırır. Bu sebeple Allah Teâlâ kuvvetle yetinmemiş ve kendini aynı zamanda "metanet" sahibi olmakla da (*el-Metîn*) nitelemiştir. Nitekim güçlü kimsede bulunan gücün tabakaları vardır. O da kendini metanetle nitelendirmiştir.

Metîn, ağırlığı ve sabitliğin gerekli olduğu konulardaki temekkünü sebebiyle sarsılmayan kimsedir. Mânalardaki metanet, bedenlerdeki yoğunluğa benzer. Bu sebeple âyette rızka uyumlu olan isim zikredilmiştir. Çünkü bedenler duyuya hitap eden hissî rızıkla beslenmektedir. Beden onunla beslendiğinde onun parçaları çoğalır, yoğunlaşır ve kalınlaşır. Zayıflık yanında, besili olmak neredediri? Allah'ın akledenler için öğretimi, eğitimi ve açıklaması ne güzeldir.

Suretlerin tecelli sebebiyle değişmesi, farklılaşması ve ilâhî isimlerin çoğalıp çeşitlenmesi metanettendir. Her bir isim diğerlerinde bulunmayan bir anlama sahiptir. Her suret başka bir suretin vermediğini vermektedir. Hak kendisinin metanete sahip olduğunu bildirmiştir. Nitekim *emr* karar kıldığı, değişim ve dönüşümü görüldüğü üzere iken hakikat (*'ayn*) değişimi kabul etmeyen mekânında sabittir. Metanet, güçlü ve onu talep eden kişinin ne olduğunu kavrayamasa da kendisini ona dayanır hâlde bulduğu Hak olan ilâha aittir. Karşı taraf, metaneti sebebiyle onu inanç mahalline taşımaya güç yetirememektedir. Hakk'ın metaneti, O'nun perdesi olduğu için bilinememektedir.

İkinci vecih

Bizim gücümüz beslenme ile oluşur. Biz Allah'ın yemek yemediğini ve kullarından bir rızık talebinde bulunmadığını biliriz. Bilakis O, rezzâktır, metanet ve kuvvet sahibidir. Allah Teâlâ bunu gözeterek sanki şöyle demiştir: "Onlardan bir rızık istemiyor ve yemek sayesinde kuvvetli olmam için beni doyurmalarını beklemiyorum. Zira benim kuvvetim yemek veya beslenme sayesinde değildir."

فَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذَنُوبًا مِثْلَ ذَنُوبِ أَصْحَابِهِمْ فَلَا يَسْتَعْجِلُونِ (٥٩) فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا
مِنْ يَوْمِهِمُ الَّذِي يُوعَدُونَ (٦٠)

59. Muhakkak ki bu zulmedenlerin de, geçmişlerinin payı gibi (azaptan) bir payları vardır! O hâlde acele etmesinler! 60. Başlarına gelecek (acı) günlerinden dolayı vay o kâfirlerin hâline!

Her durumda Allah'a kulluktan uzaklaşmayan kimse, muhalif de olsa itaatkâr da olsa gayesini eda etmiş ve boyun eğmiştir. Zira kaçmış olmak köleliği sona erdirmez. Kölenin kaçması, onu ancak emirlerine ve kurallarına uyacağı efendisinin önünde durmak şeklindeki köleliğin gereklerinden uzaklaştırmış olur. Görmez misin ki, bu kişi ister itaat etsin ister muhalefet etsin kölelik ismi onda kalıcı olarak bulunmaktadır.

TÛR SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

وَالطُّورِ (١)

1. Tûr'a yemin olsun.

[Tûr], eğri ve düz olmayan dağdır.

وَكِتَابٍ مَسْطُورٍ (٢)

2. Satır satır yazılmış Kitâb'a yemin olsun.

İşaret

Kitap işaret yoluyla âlem demektir. Satır satır yazılmış denilmesinin sebebi âlemin düzenli bir şekilde dizilmesidir. Âlemin bir kısmı bir kısmına eklenmiştir. Bu bağ ile var olması işaret yoluyla onun satır satır yazılmış bir kitap olduğunu göstermektedir.

فِى رَقٍّ مَنْشُورٍ (٣)

3. Yayılmış ince deri üzerine.

"Allah" isminden meydana gelmiş âlem-i ecrâmda [yayılmış] varlığın [ince deri]si üzerine... Âlem kitap gibidir. Allah'ın yarattığı şeylerde bir düzen bulunur. Eğer biliyorsan, Allah bu düzeni düşünebilmen için sana okur. O zâhiren yayılmıştır. Çünkü o, dürülmemiş ve açılmıştır. Âlemin "bast"ı (açılması) ile onun rahmet sebebiyle yaratılmış olduğu bilinmekte, zuhuru ile de içindekiler ve işaret etikleri şeyler bilinmekte ve düşünülmektedir. Satır satır yazılmış bir kitap olmakla tarif edilen büyük âlem, *Furkan* ismiyle de ifade edilmektedir. Bu durumda satır satır yazılan bu kitabın özü, Kur'ân diye ifade edilir. Bir başka açıdan da senin dışındaki büyük kitap Kur'ân ile ifade edilmektedir. Bu durumda onun özeti *Furkan* şeklinde ifade edilen nefsindir. Zira insan büyük âlemi ayırt ettiği için toplanma mahallidir. Âlemin açılmasının rahmet sebebiyle gerçekleştiğini söylemiştik. Çünkü âlem rahmetten meydana gelmiş ve "Rahmân ve Rahîm'den indirilmiştir." (Fussilet, 41/2) İşin sonu öne geçenlerin hakikatlerinin dışında bir şey değildir. O'nun önüne geçen de *er-Rahmân* ve *er-Rahîm* isimleridir.

وَالْبَيْتِ الْمَعْمُورِ (٤)

4. Beyt-i Ma'mûr'a yemin olsun.

[Beyt-i Ma'mûr], yıldızlı feleği takip eden birinci semada "*dirah*" diye isimlendirilmiştir ve bildirildiğine göre Kâbe yönünde bulunmaktadır. Öyle ki oradan bir taş düşse Kâbe'ye isabet ederdi. Bu beytin iki kapısı bulunmaktadır. Her gün yetmiş bin melek bir kapıdan girip karşısındaki kapıdan çıkar ve bir daha geri de dönmezler. Melekler, nurların ortaya çıkış kapısı olduğu için doğudaki kapısından girmekte, giden nurları gizleyen kapı olduğu için de batı kapısından çıkmaktadır. Böylece onlar gaybta bulunur ve kimse yerleştikleri yeri bilemez. Bu beyt, özel olarak yaratılan meleklerin imar etmesi ile özel kılınmıştır. Bu melekler, her gün bir kez hayat nehrine dalan Rûhu'l-Emîn Cibrîl'den dökülen su damlalarından yaratılmaktadır. Cebrâîl nehirden çıkar ve kuşların kanatlarından döküldüğü gibi damlalar ondan dökülür. Bu silkinme esnasında ondan yetmiş bin damla dökülür. Allah Teâlâ rahimdeki sudan insanı yarattığı gibi her damladan bir melek yaratır. Sonuçta da yetmiş bin damladan yetmiş bin melek meydana gelir. Onlar da Beyt-i

Ma'mûr'a girerler. Bu meleklerin sayısı her gün Âdemoğlullarının aklına gelen *havâtır* (düşünceler) kadardır. Mümin olsun olmasın her gün aklına yetmiş bin *havâtır* gelmeyen insan yoktur. Bu *havâtır*ları ancak Allah ehli bilebilir. Beyt-i mamura giren melekler oradan çıkarken Allah'ın kalplerin *havâtı-rı*ndan yarattığı meleklerle bir araya gelirler. Onlarla bir araya geldiklerinde de zikrettikleri şey kıyamete kadar istiğfar olur. Kalbi Allah'ın zikriyle mamur olan kimse aydınlanmıştır. Bu kimsenin *havâtırı*ndan yaratılan melekler, bu makamda olmayan bir kalbin *havâtırrı*ndan yaratılan meleklerden ayrışmaktadır. Bu *havâtır*ın gerekli veya gereksiz olması bir şey değiştirmez. Kalplerin hepsi bu beytten yaratılmıştır. Bu sebeple o daima mamurdur. *Hâtır*dan meydana gelen her melek bu *hâtır*ın sureti üzeredir. Öyleyse kalbini her an Hakk'ın huzurunda olmakla Beyt-i Ma'mûr kıl. Bilmelisin ki, Allah müminin kalbi hariç hiçbir şeye sığmamıştır.

وَالسَّقْفِ الْمَرْفُوعِ (٥)

5. Yükseltilmiş tavana yemin olsun.

Gökyüzü, evin tavanı gibi olduğundan Hak onu [yükseltilmiş tavan] olmakla isimlendirmiştir.

İşaret

İnsana bir bilgi ve kendinden ilâhî bir tarif geldiğinde mânevî ve duyusal kuvveler ona katılırlar. [Tûr'a yemin olsun] ifadesindeki [Tûr], varlığı kendinde müstakil olmaması sebebiyle kendisinde doğal bir yönelim bulunan cisimdir.

[Satır satır yazılmış Kitâb], ilâhî imlâ ve iktidar kalemi vasıtasıyla yazan katibin sağ eli ile yazılmıştır.

[İnce deri üzerine] ile kastedilen senin hakikatindir. [Yayılmış], dürülmemiş zâhirdir; bu sebeple gizli değildir.

[Beyt-i Ma'mûr], Hakk'ın sığdığı kalptir. Bu kalbi dolduran Hak'tır.

[Yükseltilmiş tavan], başta bulunan mânevî ve duyusal kuvvelerdir.

[Dolu deniz], hareketi gerektiren bir ateşle tutuşan tabiattır.

[Rabbinin azabı], yani hayvanî nefsin, emir âleminden olan ruhun ve ulvî aklın tat alacağı şey kendisini terbiye eden, işlerini ıslah eden efendisinden

meydana gelir. [Vuku bulacaktır], gerçekleşecektir. [Ona engel olacak hiçbir şey yoktur.]

İşaret ve itibar

Tûr cisim itibarında olup ruh, onu düzenlemek için kendisine hâkimdir.

[Satır satır yazılmış Kitâb], satır satır yazılmakla isimlendirilmiştir; yani onunla amel etmeniz için size hâkim olmuştur. Çünkü o, onunla amel edilmesi için gelmiştir. Ona her ne zaman âsi olunursa âsi olandan intikam alınır.

[İnce deri] âlemin harflerinin yazıldığı "varlık"tır. [Yayılmış], ondan sana zâhir olan ve ondan sana gizlenip dürülen şeydir.

[Beyt-i Ma'mûr], dimağ denen insandaki kuvvelerin yeridir. Çünkü mânevî ve duyusal kuvvelerin hepsi dimağda bulunur.

[Dolu deniz] hayat denizidir. Çünkü bu deniz olmasa bir şey düşünülemez ve ondan bilgi veya başka bir şey ortaya çıkmazdı. Nitekim bilginin şartı hayattır. Dolu denizin anlamı, itibaren, ateş olarak bize dönen şeydir. Bu, dolu olmakla sıfatlanan sarsılma (*istılâm*) hâlindeki nefis hakkındadır. Sarsılma ateşi, ortadan kaldırması sâlike zor gelen her şeye yardım eder. Böylece onu yakar ve ondan kurtarır.

وَالْبَحْرِ الْمَسْجُورِ (٦) إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌ (٧) مَا لَهُ مِنْ دَافِعٍ (٨) يَوْمَ تَمُورُ السَّمَاءُ مَوْرًا (٩) وَتَسِيرُ الْجِبَالُ سَيْرًا (١٠) فَوَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ (١١)

6. Dolu denize and olsun ki 7. rabbinin azabı mutlaka vuku bulacaktır. 8. Ona engel olacak hiçbir şey yoktur. 9. O gün gök sallanıp çalkalanır. 10. Dağlar yürüdükçe yürür. 11. Yalanlayanların vay hâline o gün!

Hak, kuluna şöyle demiştir: Hakkımda gerçek olanı bildir. Ben doğru söylerim. İzzetim, celâlim ve ilmimin yüceliğinden gizlediğime yemin olsun ki şu kimselere âlemlerdeki kimsenin azap etmediği bir tarzda azap edeceğim: Peygamberlerimi ve diğer kullarımdan özel kıldıklarımı yalanlayanlara, sıfatlarımı yalanlayıp hiçbir sıfatım olmadığını iddia edenlere; bana bazı şeyleri zorunlu görüp, beni sınırlara hapsedenlere; hiçbir bilgisi olmadığı hâlde sözümü yalanlayıp onu tevil edenlere; onu benim yaratmadığımı ve onu ilk kez olduğu gibi tekrar diriltmeye güç yetiremeyeceğimi söyleyip, bana kavuşmayı inkâr edenlere; haşrimi, neşrimi, peygamberimin havzını, mizanımı, sıratımı,

rü'yetimi, cennetimi ve cehennemimi yalanlayanlara ve bunların birer örnek ve zâhirinin üzerinde şeylerin kastedildiği ibareler olduğunu sananlara... İzzet ve celâlime yemin olsun, hidayet sahipleri ile doğru yolda olanlardan öğreneceksiniz ki kitaplarımda haber verdiğim üzere azap ve utanma yurdunda onlardan kesinlikle intikam alacağım. Onlar beni yalanlayıp arzularını, batılı güzel gösteren nefislerini ve onlarla oynayan şeytanlarını doğruladılar. "Siz ve Allah'ın dışında taptığınız şeyler cehennem yakıtısınız. Siz oraya gireceksiniz." (Enbiyâ, 21/98) Cehennemim üzerinde uzanan sıratıma gireceksiniz. Beni yalanlayan kimselere yazıklar olsun, [Yalanlayanların vay hâline o gün!]

الَّذِينَ هُمْ فِي خَوْضٍ يَلْعَبُونَ (١٢) يَوْمَ يُدَعُّونَ إِلَىٰ نَارِ جَهَنَّمَ دَعًّا (١٣) هَٰذِهِ النَّارُ الَّتِي
كُنْتُمْ بِهَا تُكَذِّبُونَ (١٤) أَفَسِحْرٌ هَٰذَا أَمْ أَنْتُمْ لَا تُبْصِرُونَ (١٥) اصْلَوْهَا فَاصْبِرُوا أَوْ لَا
تَصْبِرُوا سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ إِنَّمَا تُجْزَوْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (١٦)

12. Ki onlar daldıkları bâtıl içinde oyalanıp duranlardır. 13. O gün cehennem ateşine itilip atılırlar da 14. "İşte yalanlayıp durduğunuz ateş budur!" denilir. 15. Peki bu bir sihir mi? Yoksa görmüyor musunuz? 16. Girin oraya, sabretseniz de sabretmeseniz de artık sizin için birdir. Siz ancak yaptıklarınızın karşılığına çarptırılacaksınız.

Dünyadayken uyarılsalar da uyarılmasalar da onlar için bir fark olmadığı ve iman etmedikleri gibi âhiretteki durumlarına sabretmeleri veya sabretmemeleri arasında bir fark yoktur; ister sabretsinler ister sabretmesinler bu, kendilerine gelecek olan azabı etkilemeyecektir.

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَنَعِيمٍ (١٧) فَاكِهِينَ بِمَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ وَوَقَاهُمْ رَبُّهُمْ عَذَابَ
الْجَحِيمِ (١٨) كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (١٩) مُتَّكِئِينَ عَلَىٰ سُرُرٍ مَصْفُوفَةٍ
وَزَوَّجْنَاهُمْ بِحُورٍ عِينٍ (٢٠) وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ
وَمَا أَلَتْنَاهُمْ مِنْ عَمَلِهِمْ مِنْ شَيْءٍ كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَهِينٌ (٢١)

17-18. Şüphesiz (kötülüklerden) korunanlar rablerinin kendilerine verdikleriyle sevinerek cennetlerde ve nimet içindedirler. (Zira) rableri onları, cehennem azabından korumuştur. 19-20. Onlara "Yaptıklarınıza karşılık sıra sıra dizilmiş koltuklara yaslanarak âfiyetle yiyin, için" (denilir). Ayrıca biz onları, ceylan gözlü hûrilerle evlendirmişizdir. 21. İman eden ve soylarından gelenlerde, imanda kendilerine tâbi olanlar (var ya)! İş-

te biz, onların nesillerini de kendilerine kattık. Onların amellerinden de bir şey eksiltmedik. Herkes kazandıklarına karşı bir rehindir.

[İman eden ve soylarından gelenlerde, imanda kendilerine tâbi olanlar] ifadesinde kastedilen fıtrat imanıdır.

[İşte biz, onların nesillerini de kendilerine kattık] Böylece (yeni doğanlar) ailelerine vâris olmuşlardır. Öldüklerinde de bir cümle bilemeyecek hâlde olsalar da namazları kılınır ve onlar için tüm İslâmî hükümler uygulanır.

[Onların amellerinden de bir şey eksiltmedik] Yani onlar küçüktür, (bu sebeple) onların amellerini azaltmadık. Âyette küçüklere izafe edilen amel, zürriyetin şahitlik ederken söylediği "Evet" kelimesidir. Bu söz, onlar için tam bir şekilde kalmıştır. Hiçbir şey onlardan eksiltilmemiştir. Çünkü onları ilk ikrarlarından döndürecek bir eylemde bulunmamışlardır. Evlatlar (zürriyet), imanda atalarına bağlıdır. Ancak eğer ataları kâfir ise küfürde onlara tâbi değillerdir.

وَأَمْدَدْنَاهُم بِفَاكِهَةٍ وَلَحْمٍ مِّمَّا يَشْتَهُونَ (٢٢) يَتَنَازَعُونَ فِيهَا كَأْسًا لَّا لَغْوٌ فِيهَا وَلَا تَأْثِيمٌ
(٢٣) وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ غِلْمَانٌ لَّهُمْ كَأَنَّهُمْ لُؤْلُؤٌ مَّكْنُونٌ (٢٤) وَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ
يَتَسَاءَلُونَ (٢٥) قَالُوا إِنَّا كُنَّا قَبْلُ فِي أَهْلِنَا مُشْفِقِينَ (٢٦) فَمَنَّ اللَّهُ عَلَيْنَا وَوَقَانَا عَذَابَ
السَّمُومِ (٢٧) إِنَّا كُنَّا مِن قَبْلُ نَدْعُوهُ إِنَّهُ هُوَ الْبَرُّ الرَّحِيمُ (٢٨)

22. Onlara canlarının istediği meyve ve etten bol bol verdik. 23. Orada karşılıklı kadeh tokuştururlar, ama burada (içki yüzünden) ne saçmalama vardır ne de günaha girme. 24. Hizmetlerine verilmiş, (kabuğunda) saklı inci gibi gençler etraflarında dönüp dolaşırlar. 25. Cennettekiler birbirlerine dönüp sorarlar. 26. Derler ki: "Daha önce biz, aile çevremiz içinde bile (ilâhî azaptan) korkardık. 27. Allah bize lütfetti de bizi vücudun içine işleyen azaptan korudu. 28. Gerçekten biz bundan önce O'na yalvarıyorduk. Çünkü ihsanı bol olan (*berr*), esirgeyen ancak O'dur.

[*el-Berr*], ihsan eden ve ihsanı bol olan demektir. Hak Teâlâ kullarına her yönden ihsan gözüyle bakmaktadır. Bu sebeple o, [ihsanı bol olan, esirgeyen] olarak isimlendirilmiştir. Allah, yakınları (*iyâl*) olmaları bakımından yarattıklarını rızıklandırmıştır. Aralarında ehlinin bulunması bakımından onlarla ilgilenmiş ve şefkatli davranmıştır. Kullarının kemal veçhi üzere kendi suretinde yaratılmış olmaları bakımından onlara vekalet vermiştir. Bu kulların birbirlerinin suretinde olmaları bakımından onlara yumuşak davranmıştır. Akrabanın Rahmân'dan bir dal olmasında zikredilen nesep bakımından ise Rahmân

ismi onlara kuşatıcılık ve bağ ile bakmıştır. Bu şekilde Hak kullarına her yönden ihsanla bakmaktadır.

Sınır olmasaydı ne nimet,
Ne cennet, ne de cehennem var olur.
İki yurtta da rahmet nimeti,
Bu iki yurdun ehlinde var olur.
Allah'ın sözü her sözden daha doğru olup,
Bilinen: O'nun iyilik eden esirgeyici olduğudur.

Âlem, ihsanı bol esirgeyiciden zuhur ettiği için orada ihsan ve rahmet dışında bir şey bilinmemektedir.

فَذَكِّرْ فَمَا أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِكَاهِنٍ وَلَا مَجْنُونٍ (٢٩) أَمْ يَقُولُونَ شَاعِرٌ نَتَرَبَّصُ بِهِ رَيْبَ
الْمَنُونِ (٣٠) قُلْ تَرَبَّصُوا فَإِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُتَرَبِّصِينَ (٣١) أَمْ تَأْمُرُهُمْ أَحْلَامُهُمْ بِهَذَا
أَمْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ (٣٢) أَمْ يَقُولُونَ تَقَوَّلَهُ بَلْ لَا يُؤْمِنُونَ (٣٣) فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِثْلِهِ إِنْ
كَانُوا صَادِقِينَ (٣٤) أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ (٣٥) أَمْ خَلَقُوا السَّمَاوَاتِ
وَالْأَرْضَ بَلْ لَا يُوقِنُونَ (٣٦) أَمْ عِنْدَهُمْ خَزَائِنُ رَبِّكَ أَمْ هُمُ الْمُسَيْطِرُونَ (٣٧) أَمْ لَهُمْ
سُلَّمٌ يَسْتَمِعُونَ فِيهِ فَلْيَأْتِ مُسْتَمِعُهُمْ بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ (٣٨) أَمْ لَهُ الْبَنَاتُ وَلَكُمُ الْبَنُونَ
(٣٩) أَمْ تَسْأَلُهُمْ أَجْرًا فَهُمْ مِنْ مَغْرَمٍ مُثْقَلُونَ (٤٠) أَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُبُونَ (٤١)
أَمْ يُرِيدُونَ كَيْدًا فَالَّذِينَ كَفَرُوا هُمُ الْمَكِيدُونَ (٤٢) أَمْ لَهُمْ إِلَٰهٌ غَيْرُ اللَّهِ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا
يُشْرِكُونَ (٤٣) وَإِنْ يَرَوْا كِسْفًا مِنَ السَّمَاءِ سَاقِطًا يَقُولُوا سَحَابٌ مَرْكُومٌ (٤٤) فَذَرْهُمْ
حَتَّىٰ يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي فِيهِ يُصْعَقُونَ (٤٥) يَوْمَ لَا يُغْنِي عَنْهُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئًا وَلَا هُمْ
يُنْصَرُونَ (٤٦) وَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا عَذَابًا دُونَ ذَٰلِكَ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (٤٧) وَاصْبِرْ
لِحُكْمِ رَبِّكَ فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ حِينَ تَقُومُ (٤٨)

29. (Resûlüm!) Sen öğüt ver. Rabbinin lütfuyla sen ne bir kâhinsin, ne de bir deli. 30. Yoksa onlar, "(O,) bir şairdir; onun, zamanın felâketlerine uğramasını bekliyoruz" mu diyorlar? 31. De ki: "Bekleyin. Ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim." 32. Onlara akılları mı bunu emreder, yoksa onlar, azgın bir topluluk mudur? 33. Yahut "Onu kendisi uydurdu!" mu diyorlar? Hayır, onlar iman etmezler. 34. Eğer doğru iseler onun benzeri bir söz getirsinler. 35. Acaba onlar herhangi bir yaratıcı ol-

madan mı yaratıldılar? Yoksa kendileri mi yaratıcıdırlar? 36. Yoksa gökleri ve yeri onlar mı yarattılar? Hayır! Onlar bir türlü anlayıp inanmazlar. 37. Yahut rabbinin hazineleri onların yanında mıdır? Ya da her şeye hâkim olan kendileri midir? 38. Yoksa onların, üzerine çıkıp gizli sırları dinledikleri bir merdivenleri mi var? Öyleyse dinleyenleri, açık bir delil getirsinler. 39. Yoksa kızlar O'nun, oğullar da sizin mi? 40. Yoksa sen kendilerinden bir ücret istiyorsun da, bu yüzden onlar ağır bir borç altında eziliyorlar mı? 41. Yoksa gayba ait bilgiler kendi yanlarında da, onlar mı yazıyorlar? 42. Yahut bir tuzak mı kurmak istiyorlar? Asıl tuzağa düşecek olanlar, inkâr edenlerdir. 43. Veya onların Allah'tan başka bir tanrısı mı var? Allah, onların ortak koştukları şeylerden uzaktır. 44. Gökten düşen bir kütle görseler "Üst üste yığılmış bulutlardır." derler. 45. Artık çarpılacakları günlerine kavuşuncaya kadar onları kendi hâllerine bırak. 46. O gün planları kendilerine hiçbir fayda vermez ve yardım da görmezler. 47. Şüphesiz zulmedenlere, ondan başka da azap vardır. Fakat çokları bilmezler. 48. Rabbinin hükmüne sabret. Çünkü sen gözlerimizin önündesin. Kalktığın zaman da rabbini hamd ile tesbih et.

Allah Teâlâ Hazreti Peygamber aleyhisselâmın sözünü bizim için Allah'ın hükmü kıldığı gibi işaret ve letaif yoluyla kâfirlerin sözlerini de peygamberi için kendi hükmü kılmıştır. Bu âyette bize yönelik bir rahatlatma ve müjde bulunmaktadır. Allah bu âyette rabbanî bir hükümle peygamberine sabırlı olmasını emretmiş, darlık ve zorluğun bu hüküm sebebiyle gerçekleştiğini bildirmiştir. Aynı şekilde bize de ondan, nefsin amacına uymayan bir hüküm geldiğinde mümin onu çalışma, çabalama ve zorluktan alır. O, iman mertebesinden inmez. Sanki bu âyet Nisa sûresinde bulunan şu âyetteki şiddeti dağıtmaktadır: "Hayır, Rabbine and olsun ki aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılmadıkça iman etmiş olmazlar." (Nisâ, 3/65)

Hak bu âyette, çokluğa işaret etmesi için kendine çoğul lafzıyla gözler nispet etmiştir. Her göz, hangi şekilde olursa olsun kendisinde koruma ve idrak bulunan Hakk'ın gözüdür. Bu sebeple Allah Teâlâ'ya nispet edilen gözler için çoğul lafız kullanılmıştır. Allah'ın gözü, şüphesiz O'nun koruyuculuğudur. Allah hak sahiplerini belirlemiş ve Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle demiştir: "Rabbinin senin üzerinde bir hakkı vardır. Nefsinin senin üzerinde bir hakkı vardır. Ailenin de üzerinde bir hakkı vardır. Her hak sahibine hakkını vermelisin."[62] Yine Hazreti Peygamber aleyhisselâm demiştir ki: "Öyle bir vaktim var ki, ona rabbimden başkası sığmaz."[63] Bu makamda va-

62. Buhârî, Edeb 86, Savm 51, Teheccüd 15; Tirmizî, Zühd 64.
63. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, 173.

kit, onun kendisine veya yaratılanlardan herhangi birisine değil Allah'a aittir. Hak onun bu makamdan ailesinin yanına dönmesine müsamaha göstermiştir. Çünkü onu döndüren şey yalnızca Allah'ın ona farz kıldığı hakkıdır. Bu makam bu özel müşahede bakımından Allah'a karşı sabrı gerektirmektedir. Allah Teâlâ bunun için Hazreti Peygamber aleyhisselâma, bu hakları yerine getirmen için geri dönerek [Rabbinin hükmüne sabret] buyurmuştur.

[Çünkü sen gözlerimizin önündesin] Allah, kişinin kendisini sevdiğini bilmektedir. Seven kişi, sevdiğinden başkalarını görmesi ve ondan ayrılması sebebiyle acı duyar.

Kula hükmü gerektiren şeye değil hükme rıza göstermek emredilmiştir. Bu sebeple Allah Teâlâ onu buna memur kılarak [Rabbinin hükmüne sabret] buyurmuştur. Bu, belâ veya afiyet içeren ilâhî bir hüküm nüfuz ettiğinde Allah'a karşı sebat etmektir. İnsan doğası gereği darlıktan rahatlığa, genişliğe ve güneşin doğuşuna çıkmak ister. Doğanın karanlığını gördüğünde ve bu onu sıktığında sabırlı davranamaz. Bu sebeple ona şöyle denilir: Rabbinin hükmüne karşı sabit ol. İster üzsün ister sevindirsin onun sendeki hükmünün nüfuzundan uzak değilsin. Bu hüküm seni üzerse, bunu kaldırması için bize gelirsin. Bu hüküm seni sevindirirse de onun kalıcı olması için ve şükretmek için bize gelirsin. Sen bunları fazlalaştırdıkça biz de senin sevincini artırırız. Sevincin azalmaz ve sen her hâlde karlı çıkarsın. Biz sana sabrı ancak zorunlu bir ibadet olarak emrediyoruz. Sen de böylece vâcip olanı yerine getiren kimsenin karşılığını alırsın.

[Çünkü sen gözlerimizin önündesin]: Biz sana sadece senin için katımızda en iyi olan şey neyse onunla hükmettik. Bunun seni üzmesi veya sevindirmesi birdir. Yani sen unuttuğumuz veya hâlini bilmediğimiz biri değilsin. Bu âyeti gerçekleştiren kimseye rabbanî hüküm karşısında sebat verilir. Bu hükümde onun için bir maslahat bulunmaktadır. Kul onun farkında olmasa veya bilmese bile hüküm ne olursa olsun bu, nefsü'l-emirde bir maslahattır. İşte bu, imanın üstünde duran birinci ihsan makamıdır. Bu makamda hükümlerin değişmesi sürekli müşahede edilir. Hükümlerin değişmesi gerekir. Çünkü Allah Teâlâ her gün bir iştedir. [Kalktığın zaman Rabbini hamd ile tesbih et.]

وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَإِدْبَارَ النُّجُومِ (٤٩)

49. Gecenin bir kısmında ve yıldızların batışından sonra da O'nu tesbih et.

NECM SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَى (١)

1. Batmakta olan yıldıza and olsun ki

Kayan yıldıza and olsun, demektir. Bu bir yemin olup âyette yıldızı kaydırana yemin edilmektedir. Hak, şeyler kastettiği ilâhî isimlere işaret ettiği için, ilâhî isimleri gizleyerek şeyleri zikretmiştir. Açıklama için Şems sûresine bakınız.

İtibar

Bu âyet deliller üzerinde düşünmeye işaret etmektedir. Nitekim Hazreti İbrâhîm yıldızın batmasını onun ilâh olamayacağına delil kılmış, bu şekilde nazarî burhanı tamamlamıştır.

مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَى (٢)

2. Arkadaşınız (Muhammed) sapmamış ve azmamıştır.

Sapmak karşısındaki korku hakkında Allah Teâlâ [Arkadaşınız (Muhammed) sapmamış ve azmamıştır] buyurmuştur. Yani o hayret içindeyken korkmamıştır. Çünkü o, gerçeğin son noktasının hayret olduğunu bilmektedir. Böylece o hidayete erdirilmiştir. O, hayretin ispatında beyan ve hidayet sahibidir.

وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوٰى (٣)

3. O, kendiliğinden konuşmamaktadır.

O, istivânın esrarı ile [kendiliğinden konuşmamaktadır], zira (o istivâ) çok güçlüdür. Kur'ân'ın nüzulü yalnızca itidalde kendisine uygun olanı kabul etmektedir. Bu da kişinin hevâsına uymaktan uzak olmasıdır. Bu sebeple Hazreti Peygamber aleyhisselâm hakkında [O, kendiliğinden konuşmamaktadır] buyurulmuştur. Ondan önce gelen, onun dışındaki peygamberler hakkında da "Hevâ ve hevese uyma" (Sâd, 38/26) denilmiştir. Bu sebeple onlar kendiliğinden konuşmayacağı bildirilen kimsenin mertebesine yerleşemezler. Hazreti Peygamber aleyhisselâm, Hakk'ın halk suretinde ortaya çıkan lisanıdır.

اِنْ هُوَ اِلَّا وَحْيٌ يُوحٰى (٤)

4. Onun konuşması ancak, bildirilen bir vahiy iledir.

Bu âyet, Hazreti Peygamber aleyhisselâmın söylediklerinin Kur'ân gibi nas olduğuna işaret etmektedir. Çünkü Hazreti Peygamber aleyhisselâm kendiliğinden değil, Allah'ın bildirmesiyle konuşmaktadır. Allah'ın sözü olduğunu bildiğimiz hâlde her ilâhî sözü Kur'ân olarak isimlendirmeyiz. Nitekim Kur'ân Allah'ın sözüdür ancak Allah'ın her sözü Kur'ân değildir. Bunların tamamı O'nun sözüdür. Bu sebeple "sünnet" diye isimlendirdiğimiz Allah resûlünün hükmü, aslen Allah'ın hükmüdür. Hazreti Peygamber aleyhisselâm Allah'tan aktarır ve Allah'ın ona gösterdiği ile tebliğde bulunur. Kendiliğinden konuşmayan kimseye, söylediği hesaba çekilerek veya kendisiyle tartışmaya girilerek soru sorulamaz. Fakat ona, dinleyenlerin istifade edeceği bir bilginin ortaya çıkması için soru sorulabilir.

عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوٰى (٥) ذُو مِرَّةٍ فَاسْتَوٰى (٦) وَهُوَ بِالْاُفُقِ الْاَعْلٰى (٧)

5-7. Çünkü onu güçlü kuvvetli ve üstün yaradılışlı biri öğretti. Sonra en yüksek ufukta iken asıl şekliyle doğruldu.

Bilmelisin ki, peygamberler, yüzlerinin karşısında bulunan her şeyin kendilerine bir ufuk olduğunu bildikleri için sırtüstü uyumayı tercih etmişlerdir. Nitekim yüzün karşısında bulunan şey yalnızca ufuktur. Yakın bir ufuk bulunmaktadır. Yani bu ufuk yere yakındır. Bir de yüksek bir ufuk vardır. Bu ufuk da sırtüstü uzandığında yüzünün karşısında bulunan ufuktur.

ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّى (٨)

8. Sonra yaklaşmış ve inmiştir.

Birinci vecih

Allah Resûlü yaklaşmış, Hak Teâlâ ise inmiştir. Çünkü *tedellî* (iniş) ancak yukarıdan aşağıya gerçekleşir.

İkinci vecih

Hak, peygamberine âyetlerini göstermek için gece yürüyüşü (*isrâ*) sırasında göklere yaklaşmış, böylece *tedellî* etmiştir (inmiştir). Bu durum Hak Teâlâ'ya inmenin ve çıkmanın nispet edilmesinin eşit olduğunu göstermektedir. Bu sebeple balık sahibi (Hazreti Yûnus) ile İsrâ sahibi (Hazreti Muhammed) iki peygamberin arası birleşmiştir. O ikisinden biri Hakk'a diğerinden daha yakın değildir. Bu, mekânsızlığa (*ademü't-tehayyüz*) ve zâtın belirli bir kayıtla kayıtlanmaksızın meçhul olduğuna işaret etmektedir. Yükselme hâlindeyken *tedellî* etmesi (inmesi) Hakk'ın İsrâ gecesi Hazreti Peygamber aleyhisselâma gösterdiği âyetlerdendir.

فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى (٩)

9. Araları iki yay aralığı kadar veya daha da yakın oldu.

İki yay aralığı, dairenin iki çapının birleşmesi veya dairenin iki çapını bölen bir çizgi takdir edilmesidir. Bu çizgi daireyi iki kısma ayırmıştır ki bu, yakınlığın son noktasıdır. En yakın şey (yakınlığın en yakını), iki yayın ortaya çıkması için daireyi iki parçaya bölen çizgidir.

[Araları iki yay aralığı kadar yakın oldu] âyeti, sûrî yakınlığa işaret etmektedir. Dairenin iki yayını yalnızca vehmedilen bir çizgi ortaya çıkarır. Yaylardan

daha yakın olan bir yakınlık yoktur. Ancak şah damarından daha yakın olan bunun dışındadır. Bu genel bir yakınlıktır. Bu yakınlığı bilen kimse mukarreblerden olur ve tenzih üzere Hakk'ın mevcûdatındaki ve varlığındaki sırrını bilir.

[Veya daha da yakın oldu] ifadesinde kastedilen kulun temenni ettiği veya edeceği yakınlıktır. Bu ifadede mâna bakımından mübalağa bulunmaktadır. Bu, miktar değil değer bakımından bir yakınlıktır.

Bilmelisin ki, Hak sadece yükselme ve inme münazelesinde görülebilir. Bunun dışında görülmesi mümkün değildir. Yükseliş bizden, iniş O'ndandır. Yaklaşmak bize, inmek O'na aittir. Zira iniş ancak yüksekten gerçekleşir. İlerlemek bize, kendine gelenleri karşılamak O'na aittir. Bunların hepsi onun kullarına tecelli ettiği bir suretin bulunduğunu ve bu suretin bir sınır ve miktara sahip olduğunu bildirmektedir.

Her suret diğerine iki yay aralığı kadar yaklaşmıştır. İki suretten her birinin eğrilmeyi ortaya çıkaran bir yayı bulunmaktadır. İki sureti ayırt eden şey (*furkan*), daireyi iki parçaya bölen çizgidir. Böylece hakikatte tek iken daha sonra suret bakımından iki şey ortaya çıkmıştır. Hüküm iki şey hâline geldiğinde iki şeyden biri *tedellî* etmiştir (inmiştir). Çünkü yücelik O'na aittir. Bu inişin hakikatinde birinin daha düşük olması yatmaktadır. Diğer şey de kendisine inene yakınlaşmıştır. Bu durumda onun aşağı inmesi bir yükseliş olmuştur. Birinin diğerine inmiş olması bize aşağıda olanın diğerini böldüğünü öğretmiştir. Her birinin diğerine yaklaşması, daha önce iki çapı arasında ayrım olmayan tek bir daire oldukları hâle dönmek içindir.

Dairenin kısımlarının arasını ayıran bu çizgi, kulun O'ndan ayrışmasının hakikatidir. Hakk'ın ilâh, kulun kul olması bakımından Hak kuldan ayrışmıştır. Ayrışma gerçekleştiğinde, yaratma ile ayrım vâki olduğunda ve çizginin hükmü ortaya çıktığında iş teke dönmüştür. Hak kendisini kulunun duyması, görmesi ve diğer tüm kuvveleri ile nitelemiştir. Hakk'ın yanında âlem mevcut olmayıp vehmedilen bir varlığa sahiptir. Var olan da (*mevcûd*) varlık da (*vücûd*) Hakk'ın kendisidir. [Veya daha da yakın] âyetinde ifade edilen şey budur. Daha yakın olması bu vehmi ortadan kaldırmaktadır. Bu vehim kalktığında da ortada daireden başka bir şey kalmamakta, böylece iki yay da taayyün etmemektedir. Rabbi ile daireyi bölen çizgi mesabesinde bir yakınlığı bulunan kimse kendinden bunu kaldırmıştır. Allah'ı bilmekten hâsıl olan şeyi kimse bilemez.

Kur'ân Arapların diliyle inmiştir. Dolayısıyla Arapçada görülen özellikler Kur'ân'da da bulunmaktadır. Araplar vahyi, düşünebildikleri şekilde indirilene kadar anlayamazlar. Bu sebeple hadislerde ve Kur'ân'da geçen ifadelerde, aklın fikrî nazar bakımından Allah'a yakıştırmadığı tecsim, teşbih ve ben-

zeri şeyler vehmedilecek lafızlar yer almaktadır. Araplarda melikler kendilerine yakın olan ve ikramda bulundukları kölelerini bu mesafede oturturlardı. Onlar melik ile köle arasındaki ilişkiyi bu şekilde düşündüklerinden [Araları iki yay aralığı kadar veya daha da yakın oldu] ifadesi ile Hazreti Peygamber aleyhisselâmın rabbine yakınlaştığını anlamışlardır. Dolayısıyla bu ifadeden yakınlıktan başka bir şey anlaşılamaz.

İşaret

Kâbe kavseyn indiğinde bu taayyünden sonra bir etki istememelisin. *Kâbe kavseyn* makamı, *muâyenet* makamıdır. *Muâsyenet* makamı ile dünyada ve âhirette onun hikmeti anlaşılır. Bu durum Hazreti Peygamber aleyhisselâm tarafından şu şekilde ifade edilmiştir: "Allah neye tecelli ederse ondan gizlenir." Bu durum şiirde şöyle ifade edilmiştir:

Ey gece herkes uykuya daldığında bana samimi olanım
Ve onların arasında gündüz bana konuşanım!

فَأَوْحَىٰ إِلَىٰ عَبْدِهِ مَا أَوْحَىٰ (١٠)

10. Allah o anda kuluna vahyedeceğini etti.

Vasıtasız şekilde vahyetmiştir. Vasıtalı vahiy ise şöyle ifade edilmiştir: "(Resûlüm!) Onu Rûhu'l-emîn (Cebrâîl) senin kalbine indirmiştir." (Şuarâ, 26/193-194) Zikr-i hakîm'de vahyetikleri bizim için açık değildir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm bu yakınlık hâlinde vahyedilenleri zikretmemiştir. Çünkü bu makamdaki telakki zâtîdir; onu, tadandan başkası bilemez. "De ki: Rabbim ilmimi artır." (Tâ Hâ, 20/114)

İşaret

(Şeyh'in (kaddesallahu sırrahu) [Allah o anda kuluna vahyedeceğini etti] makamındaki sülukunda münacattan tattığını açıklaması Allah'ın nimetlerini anlatmak kabilindendir. O şöyle diyordu)[64]:

64. Parantez içindeki ifade muhakkik Mahmûd el-Ğurâb'a ait olmalıdır. (yhn)

Bana dedi ki: "Seni her makamdan kurtardım. Sana orada tek bir bakışla baktım. Bu bakış onun parlaklığı ve zayıflığı arasında bir bakıştı. Sen tüm bunlarla ne doydun ne de yetindin. Şöyle söyleyerek onları kuşattın ve topladın: 'Bu denizlerden bir damla, çoktan gelen bir azdır.'"

Bunun üzerinde dedim ki: "'Allah'ın kelimeleri tükenmez' (Lokmân, 31/27) demeseydin kullar rablerini nereden bilebilirdi ki? Kul, kendisiyle müşahedeye dönmek isteyeceği bir iradeye sahip değildir. Bu ancak bir fayda ve ziyadedir. Benden değil senden vâki olursa benden değil senden bahsetmiş olursun. Bu benim için bir delil olur ve delilin yöntemleri benim için açıklanmış olur. Eğer beni sonsuza kadar bırakırsan yine bunu artırmanı isterim. Zira ben sonun imkânsız olduğunu biliyorum. Öyleyse bu hâlden nasıl geri dönebilirim? Benden mülke geri dönmemi istiyorsan bir şartım olacak. Bu gerçekleşirse gözüm aydınlanır ve çok sevinirim."

Dedi ki: "Şartın nedir?"

Dedim ki: "Ben sarık körüğünün (*kûri'l-imme*) dışında olduğum hâlde nurumun onlara yayılmasını ve himmetle onları yüceltmesini istiyorum. Yani onlara açıklayayım fakat onları sınırlamayayım. Gaybındaki hazinelerde gizli olduğum hâlde kalbini onların içlerine açayım. ("Senin kalbini onlara açayım." sözü sana bağlı olan kalbimi onlara açayım, anlamı taşımaktadır. Bu, mülkün ve şerefin izafe edilmesidir. Onu onlara sen gönderdin. Ben de hevâma değil senin idarene uydum.) Onlar etkileri bulur da bunları gözleri ile göremezler. Nerede olduğunu bilmek ister fakat bulamazlar. -Yani ben eserlerin kendilerine ulaştığı ve onun Allah katından olduğunu, benim etkisi olmayan bir kul olduğumu öğrettiği kimselerden beriyim. Onlar Hakk'ın eserlerini zâtlarında müşahede ediyorlar. Fakat müessirin kendisini görmüyorlar.- Böylece onların çabaları artmış, yakınlıkları güçlenmiştir. Ta ki bu irşad ve hidayette, başlangıç ve bitişin sahibi ben oldum. Ben aştım ve ben aşılan oldum. Talep ediyor fakat yetişemiyoruz. Bu şart benim için mümkün olursa ve bu irtibat güçlenirse döşeği yayarım, *kabz* ve *bast* arasında yürürüm."

Dedi ki: "*Evhâ* makamına yüksel. Ta ki bir şey için *kün feyekun* deyinceye (ol deyip oluverinceye) kadar sana orada olanları açar, *nûn* ve *kalem*in sırrını bahşederim."

Kendimden kaçırıldım ve kendimden *fenâ* buldum. Üzerleri inkâr ve ikrar ile örtülmüş, ibarelerden çıkmış ve işaretlerden incelmiş bazı işlere ve sırlara rastladım. Bunlar vasıflanamaz, nitelenemez; sınırlandırılamaz, sıfatlandırılamaz. Bunlar hakkındaki ibarenin son noktası şöyle denilmesidir: "Dedi ve dedim.". Artık makam ve hâl yok olmuş; benzer veya zıt, başlangıç ve-

ya sınır kalmamıştır. Cennet ve cehennem gitmiş, karanlık ve nurlar yok olmuş, her yakınlık (yay) ve yükseliş fenâ bulmuş, yücelik ve şeref kalmamıştır. Soru ve cevap birleşmiş, yazı da yazılan da zâil olmuştur. Cevap veren cevap verilen olmuştur. Denizler ve taşları, bahçeler ve çiçekleri geçmiştir. Gökler geçmiş, nurları yok olmuştur. Hakikatin (*'ayn*) ve hak edenin gitmesinden sonra ben de Hak ile bekâya geri dönmedim. Ta ki ruhun sırlarının sırrının özünün gayblarında, nefsin kalbinin anlamını buldum. Dün bunları ummazdım. Sonra beni parıltılı bir taç ile ve kadınların taktığı çiçekten kolye (*iklîl*) ile taçlandırdı. Benden kibriyâ giysisini çıkardı ve aynı şekilde duyurmam için izin verdi. İşte bu, rüzgarlar makamında koştuğum şarta ve çan ve kanat makamında verdiğim söz üzeredir. Bugün ben nida eder, nida edilirim; hediye verir, hediye alırım; gece yürütür, gece yürünürüm; tevekkül eder, tevekkül edilirim. O, bilgim altındaki her makamı bana bağışlamıştır. İsmimle bana gelen sâlikler bu makamları delerler. Onlara idrak ettirdiğimin dışında beni idrak edemezler. Hiçbiri verdiğimden başka varlığımda bir şeye sahip değildir. Onların katımda bir inayetleri söz konusuysa ve onlar için ilmimde hidayet geçmişse bu böyledir. Aksi hâlde bilgi denizinde yüzer, letaifin derinliklerinde kuşatılırlar. Allah onlar için yolu kolaylaştırmış ve onlara tenzilin sırlarını öğretmiştir.

مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى (١١)

11. Gördüğünü gönlü yalanlamadı.

Gözünün [gördüğünü gönlü yalanlamadı]. Bu ifade Allah ona kendini öğretme suretinde tecelli etti, demektir. Böylece o, bildiği kimseyi görmeye alışmış ve bu makamda alışma (*te'nîs*) müşahedesi gerçekleşmiştir.

أَفَتُمَارُونَهُ عَلَى مَا يَرَى (١٢)

12. Onun gördükleri hakkında şimdi kendisi ile tartışacak mısınız?

İşaret

Hazreti Peygamber aleyhisselâm tevazunun tadına İsrâ gecesinin sabahında varmıştır. Çünkü o iki yay arasından daha yakın bir mertebeden kendini yalanlayanların yanına inmiş, buna tahammül etmiş ve onları affetmiştir. Sa-

dece direnç sahibi (*sâhibu men'a*) yükselişten sonra tevazu gösterebilir/düşebilir. Dolayısıyla tevazu sahibi olan kimse ancak mümindir. Mümin, imanı vesilesiyle ilâhî üstünlüğe sahip olmuştur.

وَلَقَدْ رَاٰهُ نَزْلَةً اُخْرٰى (١٣) عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهٰى (١٤)

13-14. And olsun onu, Sidretü'l-Müntehâ'nın yanında önceden bir defa daha görmüştü.

Burası *müntehâ* (biten) diye isimlendirilmiştir. Çünkü iniş orada sona ermektedir. O daha sonra göklerin hükmünün gerektirdiği surete bürünmüştür. Yerden çıkan şey de orada sona ulaşır ve durur. *Sidre* ise Âdemoğullarının amellerinin kendisinde sona erdiği cennetteki bir ağaçtır. Bu sebeple *Sidretü'l-Müntehâ* (son noktada bulunan Sidre) şeklinde isimlendirilmiştir. Burası ayrışma mekânıdır. Amellerin suretleri onun gölgesinde gölgelenmektedir. Sidre'nin kökleri göğün aşağısında, aslı gökte, dalları ise *illiyyîn*dedir. Kulların iyi ve kötü amelleri orada sona ermektedir. İnsan ölüp ruhu kabzolunduğunda, amelin Sidre'de son bulduğu yerde, ruh ameline ulaşır. Gök kapılarının kendisine açılmadığı kişinin ameli Sidre'nin köklerinde, açıldığı kişinin ameli ise Sidre'nin meyvelerinin yerindedir. Bu sebeple saîdler dallarda bulunan yapraklar ve meyveler sebebiyle ne acıkır ne de çıplak kalırlar. Bedbaht kimseler ise köklerde yaprak ve meyve bulunmadığı için acıkır ve çıplak kalırlar. Hakk'ın orada özel, büyük, bakanları sınırlayan ve düşünenleri şaşırtan bir tecellisi bulunur. Yine orada hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir beşerin kalbine gelmeyen âyetler bulunur. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle demiştir: "Allah'ın nuru onu bir kaplamayla kaplamıştır ki kimse onu niteleyemez." Gözler bu nur örtüsüne nüfuz edemediği gibi onu idrak da edemezler. O, nur ağacıdır. Onun üzerinde bir nur ve parlaklık vardır. İnsan her âlemden onu vasfetmekten âcizdir.

Cennette Sidre'nin dallarından bir dalın kendisine girmediği hiçbir ark veya kasır yoktur. Bu dalda, dalın sureti olan amelde bulunan hareket kadar meyve vardır. Daldaki her yaprakta kulun Allah'a karşı huzuru kadrince bir güzellik bulunur. Onun dalındaki yapraklar, bu ameldeki nefesler kadardır. Saadet ehli bu ağaçtan yediğinde kötülük kalplerinden silinir gider. Bu ağacın yapraklarında "*Subbûhun kuddûsün Rabb'ül-melâiketi ve'r-ruh*" (O münezzehtir, mukaddestir ve melekler ile Rûh'un rabbidir.) yazılıdır.

عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَأْوٰى (١٥)

15. Cennetü'l-Me'vâ da onun yanındadır.

Saidlerin nefisleri [onun yanındadır]. Burası Âdem'in indirildiği cennettir. O gün, Rûhu'l-Emîn Cibrîl'in makamıdır. O gün, Âdem soyu için berzahtır ve Cebrâîl o gün, Âdem'in inişi ile Sidre'den onlara iner. Bu cennet, zâtında sonsuzluğu gerektirmez. Bu sebeple Âdem'in oradan çıkması mümkün olmuştur. Âdem, İblis'in kandırması ve sonsuzluğu vaad etmesi sebebiyle meleklerin secdesinden sonra melek olmayı iştiyakla istemiştir. Bunu sonsuzluğu ve Cebrâîl ile birlikte olmayı istediğinden yapmıştır. Göklerin ve yerin genişliğinde olan cennet ise zâtı itibariyle sonsuzluğu gerektirmektedir. O, çıkması mümkün olmayacak şekilde cennete yerleşecek kimseleri bilmektedir. Çünkü fesada yol yoktur. Allah Teâlâ ona olan bağışını vasfederken "Bitmez, tükenmez bir lütuftur." (Hûd, 11/108) yani kesintisizdir, buyurmuştur.

إِذْ يَغْشَى السِّدْرَةَ مَا يَغْشٰى (١٦)

16. Sidre'yi kaplayan kaplamıştı.

Allah onu nitelememiştir. Hikmetlerin ve fesahatin madeni olup Cevâmiu'l-kelim olarak gönderilen Hazreti Peygamber aleyhisselâm da onun için şöyle demiştir: "Allah'ın nurundan onu kaplayan kaplamıştır ki kimse onu niteleyemez." Durum böyle ise onun hakikatini kim tarif edebilir ki? Öyleyse konu ona geldiğinde durulması gerekir. Allah onu nurlardan bir kaplamayla kaplamıştır. Dikkat edin ki bu nurlar amellerin nurlarıdır. Bu sebeple kimse onu tarif edemez, ancak ona bakıp hayrete düşebilir. Hiçbir göz onu görmeye erişmez ki onu sınırlayıp tarif edebilsin. Onu örten nur, kulların amellerinin nurudur. Bu nur amellerin suretlerinden meydana gelmiş ve onu örtmüştür. Bu sebeple onu kimse tarif edemez. Çünkü bir şeyi tarif etmek (tavsif etmek), onun kayıtlanması ve ayırt edilmesi demektir.

Ameller farklı farklıdır ve dereceleri vardır. Amellerin nurları onların dereceleri kadardır. Böylece onlar yüce ve en yüce, aydınlık ve en aydınlıktır. Yücelik sıfatı en yüce olmanın zıddıdır. Aydınlık sıfatı ise, en aydınlık olması bakımından en aydınlık sıfatının mukabilidir. Bu sebeple amellerin nurları bir sıfatla kayıtlanamaz. Çünkü onu bir sıfatla kayıtladığında onun zıddı bunu ortadan kaldırır. Böylece sıfat bakımından onun hakkını veremezsin. Zira amellerin nurları tek bir derece değildir. Bu nurlar onu kapla-

mış ve örtmüştür. Hiç kimse ona bir sıfat getirmeye güç yetiremez. İyi kimseler onunla gölgelenseler de ağaçların hepsine fazla olan nurdan giysiler giyerler. Sidre bir yiyecek ve yıkayandır. Onun meyvesi (hünnap) az gibidir ve şehitlerin ruhları onunla rızıklanır. Bu, kendisinde Hakk'ın rızasının bulunduğu temiz ağaçtır. Bu sebeple Allah'a kavuşma için ölünün yıkanmasında sedir ağacının kullanılması emredilmiştir. Su ve sedir, bu Sidre'nin temizliğinin onu elde etmesi içindir. Sidre'nin yanında Cebrâîl'in oturma yeri olan bir minber vardır.

مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغٰى (١٧)

17. Gözü kaymadı ve sınırı aşmadı.

Tahkik ve sûrenin başından el-fettâh'ın ilâhî tilavete izin verdiği yere kadar bir açıklama

Kur'ân Allah'ın kelâmı olduğu için bu tilavet keyfiyet ve mahiyetçe sorgulanamaz.

Hevâdan (batmaktan) ârî olan kalpte [batmakta olan yıldıza and olsun. Arkadaşınız sapmamış ve azmamıştır]: O içmiş ve susuzluğunu gidermiştir.

[O, kendiliğinden konuşmamaktadır]: Çünkü o hava küresinden çıkmıştır.

[Onun konuşması ancak, bildirilen bir vahiy iledir]: Vahyi ona telvih ve keşif yoluyla vasıtasız biçimde indirdik. Böylece o lafızlar âleminde, vasıtanın inmesi sırasında aceleci oldu.

[Çünkü onu] istivâ mertebesinde [güçlü kuvvetli ve üstün yaradılışlı biri öğretti]. [Sonra] onu güçle desteklemesi ile [asıl şekliyle doğruldu].

[En yüksek ufukta iken]: Nitekim onun üzerinde yüce ruhanî mertebeler vardır. [Sonra] en parlak makama [yaklaşmış ve inmiştir].

[Araları iki yay aralığı kadar veya daha da yakın oldu]: İzzet perdesinin arkasındaki esmâ makamından daha yakın oldu.

[Allah o anda kuluna vahyedeceğini etti]: Onun üzerine ne bir gece ne de bir gündüz oldu.

[Gördüğünü gönlü yalanlamadı]: Bu, gördüğünün güzelliğindendi.

[Onun gördükleri hakkında şimdi kendisi ile tartışacak mısınız?]: Çünkü o görülemez.

[And olsun onu, önceden bir defa daha görmüştü]: Bu görüşü büyük sayha olduğunda gerçekleşmişti.

[Sidretü'l-Müntehâ'nın yanında], güzellik ve parlaklık orada yerleşiktir.

[Cennetü'l-Me'vâ da onun yanında]; o, necvâ için ortaya çıkan şikayetin yükselme makamında belvâ ile çevrilidir.

[Sidre'yi kaplayan kaplamıştı]: Artık görme duyusu yok olmuş ve bulanıklık ortaya çıkmıştı.

[Gözü kaymadı ve sınırı aşmadı]: Sınırı aşsa alçalır, gözü kaysa yükselemezdi.

Cismanî ve ruhanî tilavetle

Rabbanî mevkideki insani sır ile [batmakta olan yıldıza and olsun]. Bunun nedeni onun bilgisini elde etmek ve mertebesini kemale erdirmektir.

[Arkadaşınız sapmamış ve azmamıştır] Talep edilen gerçekleşti ve sevilen kazanıldı, diyerek [kendiliğinden konuşmamaktadır]. Çünkü o, telif, bileşiklik, düzen ve tertipten uzak olan yücedir. Gayb görüldüğünde "sırdan kalbe" dediğin gibi Allah'tan rabbe, [Onun konuşması ancak, bildirilen bir vahiy iledir. Onu, güçlü kuvvetli biri öğretti] O'na istivâ etmesinin (doğrulmasının) tercümanı, onun kendisine doğrulan olmasıdır ki O, cebbârdır, kahhardır, muktedirdir, en güçlüdür, [üstün yaratılışlıdır ve asıl şekliyle doğrulmuştur].

[En yüksek ufukta], yani yüce işaretlerin feleğinin üstünde iken [yaklaşmış]; temenni makamından [yaklaşmış ve inmiştir]. Tecelli ettiği zaman, [araları iki yay aralığı kadar veya daha da yakın] veya şah damarından daha yakın olmuştur.

Oturuyor hâlde onun faydaları ile meşgul olarak, uzandığı hâlde onun sebeplerini gerçekleştirerek [Allah o anda kuluna vahyedeceğini etti]. İnsanî hakikatlerden, [gözünün gördüğü] toplayıcı olan ilâhî nükteyi [gönlü yalanlamadı. And olsun onu, önceden bir defa daha görmüştü]. Orada görülebilecek hiçbir oluş yoktu. Bitiş makamı olan [Sidretü'l-Müntehâ'nın yanında], ki sivâ makamındaki [Cennetü'l-Me'vâ da onun yanındadır]. Öğle ve akşam namazında [Sidre'yi kaplayan kaplamıştı]. O istivâ çizgisinde olduğu için [gözü kaymadı ve sınırı aşmadı].

İşaret ve itibar

Hazreti Muhammed Allah'ın elçisidir. Refîk-i a'lâdan indiğinde artık O'nun vârisidir. Böylece o, en parlak makamdan tedellî etmiştir.

[Araları iki yay aralığı kadar veya daha da yakın oldu]: Makam-ı Mahmûd, Muhammediyyü'l-Müctebâ'ya aittir.

[Allah o anda kuluna vahyedeceğini etti]: O da bununla açık bir mânayı anlamıştır.

[Gözünün gördüğünü gönlü yalanlamadı]: O, İsrâ sırasındaki yakınlık hakikatlerinden hiçbirini yalanlamamıştır.

[And olsun onu, önceden bir defa daha görmüştü]: O sırada Âdem balçık ve su arasında idi.

[Sidretü'l-Müntehâ'nın yanında]: Orada başlangıç ve bitiş toplanmış; ezel, vakit ve ebed eşitlenmiştir.

[Cennetü'l-Me'vâ da onun yanındadır]: Burası oraya ulaşan dirilerin yerleştikleri yerdir. Zâtı müşahede ettiklerinde sıfat cenneti onları mahlûkattan korumuştur. Yani onları sıfatlarla örtmüştür.

İsrâ ve yücelikteki tenzih cihetinden [Sidre'yi kaplayan kaplamıştı].

[Gözü kaymadı]: Görülmeyen yokluğa nasıl kaysın? Yani başkalarına meyletmedi. Diğerlerine karşı büyüklüğünden meyli terk etmedi. Onun ile başkaları arasındaki hâl onu rabbi ile meşgul etmiştir. Bu sebeple de [sınırı aşmadı] buyurulmuştur: Yani kaymanın (*zeyğ*) sınırını aşmamıştır. Nitekim burada "kayma", rabbi ile meşgul olmasıdır. Kaymak bir tekebbür değildir.

لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى (١٨) أَفَرَأَيْتُمُ اللَّاتَ وَالْعُزَّى (١٩)

18. And olsun o, rabbinin en büyük âyetlerinden bir kısmını gördü. 19. Gördünüz mü o Lât ve Uzzâ'yı?

İbn Abbas'tan şöyle nakledilmiştir: "Eskilerden bir adam Sakîf'e ait bir taş üzerinde oturup hacılardan yağ satın alıyor ve onların buğdaylarını eziyordu. Bu kişi kazanç sahibi bir kimseydi. Bu sebeple de bu taş Lât'ın taşı olarak isimlendirilmişti. İnsanlar onu kaybettiklerinde Amr (b. Rebîa) insanlara: 'Rabbiniz Lât, taşın boşluğuna girdi' demişti.

Uzzâ Nahle'deki üç ağaç idi. İnsanları ona tapınmaya çağıran ilk kimseler Amr b. Rebîa ile Hâris b. Ka'b'tır. Amr insanlara: 'Rabbiniz, Tâif soğuk olduğu için yazı Lât'ta, Tihâme'nin sıcaklığından dolayı kışı da Uzzâ'da geçi-

riyor' demiştir. Bu ağaçlardan her birinde kulluk edinilen bir şeytan bulunmaktaydı. Allah Teâlâ Hazreti Muhammed'i gönderince o, Mekke'nin fethinden sonra Hâlid b. Velid'i yıkması için Uzzâ'ya göndermişti. Yıkımı bitene dek ashab arasından otuz atlı Uzzâ'ya gitti. Hâlid Hazreti Peygamber aleyhisselâma döndüğünde Hazreti Peygamber aleyhisselâm 'Onu yıktın mı?' diye sordu; Hâlid de 'Evet, yıktım ey Allah'ın resûlü' diye karşılık verdi. Hazreti Peygamber aleyhisselâm bu esnada herhangi bir şey görüp görmediğini sorunca, görmediğini söyledi. Bunun üzerine Hazreti Peygamber aleyhisselâm 'Öyleyse sen onu yıkmamışsın. Geri dön ve onu yık' buyurunca Hâlid kızgın bir şekilde yola çıktı. Oraya varıp kılıcını kınından çıkardığında karşısında saçları dağınık, çıplak ve siyah bir kadın buldu. Bu sırada (Uzzâ'nın başında nöbet bekleyen) bekçi, kadına bağırarak sesleniyordu. -Hâlid (bu esnada) kendisini arkadan bir titreme aldığını söylemiştir.- Bekçi bağırarak şöyle diyordu:

'Ey Uzzâ'm şiddetle saldır da beni yalancı çıkarma
Ey Uzzâ'm maskeni tut ve üzerine yürü
Ey Uzzâ'm eğer Hâlid'i öldürmezsen
Çabuk bir suça çarptırılacaksın, gör.'

Hâlid b. Velid şöyle söyleyerek kılıcını doğrulttu:

"Bugün senin inkâr edilme günündür, yüceltilme günün değil
Görüyorum ki Seni Allah alçaltmış.'"

İbn Abbas dedi ki: "Hâlid kılıcını kadına indirdi. Sonra Hazreti Peygamber aleyhisselâma dönüp olanları anlattı. O da 'Evet o Uzzâ'ydı. O artık beldenizde kendisine tapılacağına dair ümidini kesti' dedi. Hazreti Hâlid, 'Bizi seninle şereflendiren Allah'a hamd olsun, Ey Allah'ın Resûlü. Allah bizi senin sayende helâk olmaktan kurtardı' dedi. 'Ben babamı yanında develerinden ve koyunlarından malıyla Uzzâ'nın yanına giderken görüyordum. Onları Uzzâ için kesiyor, üç gün onun yanında kalıyor ve bize mutlu bir şekilde dönüyordu. Babamın uğruna öldüğü ve fazlıyla yaşadığı fikri gördüm. Nasıl yas tutuyordu ki bir faydası veya zararı dokunmayan, görmeyen ve duymayan bir şey için kurban kesiyordu?' Bunun üzerine Allah Resûlü, 'Bu iş Allah'a aittir. Kimini hidayetle sevindirir ve ona hidayeti kolaylaştırır. Kimini de dalaletle sevindirir.' Onun yıkımı hicrî sekizinci sene ramazanın beşinci gecesine tekabül eder. Uzzâ'nın bekçisi Benî Süleym'den Eflah b. en-Nadr es-Sülemî'dir."[65]

---

65. Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, thk. Rüşdî es-Sâlih Mülehhis (Beyrut: Dârü'l-Endülüs li'n-Neşr, ty.), I, 127.

Saîd b. Amr el-Hüzelî'nin anlattığına göre, Uzzâ'nın bekçisi Eflah ölüm döşeğindeyken Ebû Leheb yanına gelmişti. O ise üzgün bir hâlde idi. Ebû Leheb ona "Ben seni niçin üzgün görüyorum?" deyince o, "Benden sonra Uzzâ'nın kaybolmasından korkuyorum." demişti. Ebû Leheb de "Üzülme, senden sonra ona ben bakacağım." demişti. Ebû Leheb karşılaştığı herkese şöyle diyordu: "Uzzâ üstün çıkarsa ben elimi onun üzerinde bulunduruyorum. Eğer Muhammed Uzzâ'ya üstün gelirse -ki onun üstün çıkmasını istemiyordu- o benim kardeşimin oğludur." Bunun üzerine "Kurusun Ebû Leheb'in elleri" (Tebbet, 111/1) âyeti inmiştir.

Hassan b. Sabit el-Ensârî Allah Resûlü'nün yanına, mescide gelmiş ve şöyle demişti: "Ey Allah'ın Resûlü konuşmama izin ver. Yalnızca hakkı söyleyeceğim." Hazreti Peygamber aleyhisselâm izin verince şöyle bir şiir okudu:

"Allah'ın izniyle şahitlik ettim ki: Muhammed,
Yüce semaların da üstündeki yükseklikte bulunan bir elçi..."

Hazreti Peygamber aleyhisselâm, "Ben de şahitlik ediyorum." dedi. Hassan b. Sabit devam etti:

"Hem yaşayanların babası hem yaşayan,
Dininde kabul olunmuş ameli bulunan..."

Hazreti Peygamber aleyhisselâm yine "Ben de şahitlik ediyorum." dedi. O devam etti:

"Yahudilerin düşmanlık ettiği Meryem'in oğlu da,
Arşın sahibinin katından gelerek gönderilmiş bir elçi..."

Resûlüllah tekrar "Ben de şahitlik ediyorum." buyurdu. Hassan b. Sabit devam etti:

"Ahkaf'ın kardeşi yalnız bırakıldığı zaman
İlâha dönen ve O'nun için savaşan..."

Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Ben de şahitlik ediyorum." buyurdu. Hassan b. Sabit şöyle terennüm etti:

"Kederle Batn-ı Nahle'den[66] ve
Onun yakınından çıkan şey ise, Hak tarafından yenilen ve tek bırakılan..."[67]

Uzzâ'nın bekçisi Şeybân b. Süleym Oğulları, Hâşimoğulları'nın halifeleriydiler. Kureyş ve Benî Kinâne ve Huzâa' ve Mudarr'ın tamamı ona tâzim ederdi. Haccetmeleri ve Kâbe'yi tavaf etmeleri bittiğinde Uzzâ'ya gitmeden ihramdan çıkmazlardı. Onu tavaf eder, onun yanında ihramdan çıkar ve bir gün itikafa girerlerdi.

وَمَنَاةَ الثَّالِثَةَ الْأُخْرَى (٢٠)

20. Ve üçüncüleri olan ötekini, Menât'ı.

Muhammed b. İshak anlatmaktadır: "Amr b. Luhay\ Kudeyd'i izleyen deniz kenarına Menât'ı dikmiştir. Menât'ı Ezved ve Gassân kabileleri haccediyor ve ona tâzimde bulunuyordu. Onlar Kâbe'yi tavaf ediyor, Arafat'a gidip Mina'dan döndükten sonra da Menât'ın yanında ihramdan çıkıyorlardı. Bu kabileler onun için telbiye getirirlerdi. Ona telbiye getiren kimse, üzerindeki Mücâvidü'r-Rîh (rüzgâr ihsan eden) Nehîk/Nüheyk ile Mut'imu't-Tayr (kuşları doyuran) isimli iki putun mekânı olması sebebiyle Safa ve Merve arasını tavaf etmezdi. Ensar önceleri Menât'a telbiye getiriyordu. Hacca veya umreye başladıklarında, bitinceye kadar evlerin çatısı altında gölgelenmiyorlardı. İhrama giren kişi artık evine girmiyor, bir ihtiyacı olursa evin arkasından dolaşıyordu. Kapının başındaki büyük kısımdan geçmiyordu. Allah Teâlâ İslâm dinini göndermiş, cahiliye âdetlerini yıkmış ve şu âyeti indirmiştir: "İyi davranış, asla evlere arkalarından gelip girmeniz değildir. Lâkin iyi davranış, korunan (ve ölçülü giden) kimsenin davranışıdır. Evlere kapılarından girin, Allah'tan korkun, umulur ki kurtuluşa erersiniz." (Bakara, 2/189)

أَلَكُمُ الذَّكَرُ وَلَهُ الْأُنْثَى (٢١) تِلْكَ إِذًا قِسْمَةٌ ضِيزَى (٢٢) إِنْ هِيَ إِلَّا أَسْمَاءٌ سَمَّيْتُمُوهَا
أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَمَا تَهْوَى الْأَنْفُسُ وَلَقَدْ
جَاءَهُمْ مِنْ رَبِّهِمُ الْهُدَى (٢٣)

21. Demek erkek size, dişi O'na öyle mi? 22. O zaman bu, insafsızca bir taksim! 23. Bunlar (putlar), sizin ve atalarınızın taktığı isimlerden baş-

66. Süfyan bunun Uzzâ olduğunu söylemiştir. (çn)
67. Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 127-129.

ka bir şey değildir. Allah onlar hakkında hiçbir delil indirmemiştir. Onlar ancak zanna ve nefislerinin arzusuna uyuyorlar. Hâlbuki kendilerine rableri tarafından yol gösterici gelmiştir.

[Bunlar (putlar), sizin ve atalarınızın taktığı isimlerden başka bir şey değildir. Allah onlar hakkında hiçbir delil indirmemiştir]: Siz onların isimlerini biliyorsunuz. Babalarınızın onları ilâh edindiğini de biliyorsunuz. Allah Teâlâ putlara ibadet edilmesi hakkında şöyle buyurmuştur: [Onlar ancak zanna ve nefislerinin arzusuna uyuyorlar] Böylece onların bilgiye değil zanlarına uyarak Allah'tan başkasına ibadet ettiklerini ifade etmiştir. Bu *nefsü'l-emir*de, gerçekte böyledir; bu bir bilgi değildir. Müşrik bir kimse Hakk'a yakışan celâl sıfatlarını bilseydi onun şirk koşulmayı hak etmediğini bilirdi. Müşrik eğer Allah'a ortak koştuğu şeyin Allah'a ilâhlıkta ortaklıkla nitelenmeyi hak etmediğini bilseydi şirk koşmazdı. Bunu ancak iki yönden bilgisizliği sebebiyle yapmıştır.

[Hâlbuki kendilerine rableri tarafından yol gösterici gelmiştir]: Sizi kendisine inanmaya davet ettiğim ilâhı biliyorsunuz, isminin Allah olduğuna da yabancı değilsiniz. Nitekim sizler "Bizi sadece Allah'a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz." (Zümer, 39/3) diyor, bu şekilde onu isimlendiriyordunuz. İşte Hazreti Peygamber aleyhisselâmın Allah katından getirdiği şey, onların kendilerini yüce ve büyük Allah'a yakınlaştırması için ilâh olarak bu müsemmalara ibadet etmeleridir.

أَمْ لِلْإِنْسَانِ مَا تَمَنَّى (٢٤) فَلِلَّهِ الْآخِرَةُ وَالْأُولَى (٢٥) وَكَمْ مِنْ مَلَكٍ فِي السَّمَاوَاتِ لَا
تُغْنِي شَفَاعَتُهُمْ شَيْئًا إِلَّا مِنْ بَعْدِ أَنْ يَأْذَنَ اللَّهُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَرْضَى (٢٦)

24. Yoksa insan, her arzu ettiği şeye sahip mi olacaktır? 25. Âhiret de dünya da Allah'ındır. 26. Göklerde nice melek var ki onların şefaatleri, dilediği ve hoşnut olduğu kimse için Allah'ın izin vermesi dışında, bir işe yaramaz.

Melekler, mümin olmasa da dünyada güzel bir ahlâka (*mekârim-i ahlâk*) sahip olan kimselere şefaat edecektir.

إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ لَيُسَمُّونَ الْمَلَائِكَةَ تَسْمِيَةَ الْأُنْثَى (٢٧) وَمَا لَهُمْ بِهِ مِنْ
عِلْمٍ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا (٢٨)

27. Âhirete inanmayanlar, meleklere dişilerin adlarını takıyorlar. 28. Hâlbuki onların bu hususta hiç bilgileri yoktur. Sadece zanna uyuyorlar. Zan ise hiç şüphesiz hakikat bakımından bir şey ifade etmez.

Bilmelisin ki kim kendinden bir mâbud uydurursa ona katiyet değil zan üzere kulluk eder. Bu zannı da onu yanıltır ve Allah hakkında hiçbir şey ifade etmez.

فَأَعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلّٰى عَنْ ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ اِلَّا الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا ﴿٢٩﴾

29. Onun için sen bizi anmaktan yüz çeviren ve dünya hayatından başka bir şey istemeyen kimselere aldırma.

Allah Teâlâ bir de "Cahillere aldırma" (A'râf, 7/199) buyurmuştur. Çünkü Allah'ı anmaktan yüz çeviren, aldırmayan kimsedir. Hazreti Peygamber aleyhisselâma (kime aldırış etmeyeceğine dair) bir alâmet verilmiştir. Bu alâmet, Allah'tan değil O'nu anmaktan yüz çevirmektir. Zira Allah'tan yüz çevirmek mümkün değildir. Bu sebeple Hak Teâlâ, resûlüne "Sen bizi anmaktan yüz çevirene aldırma" buyurmuştur. Allah onu gözlediği, her şey Allah'ın kudretinde ve gözünün önünde olduğu hâlde kişi nasıl O'ndan yüz çevirebilir?

Allah peygamberine sanki şöyle demiştir: "Sen de aldırış etmeyerek onun sıfatını ona göster, böylece belki farkına varır. Bu kimse nefsinde bulunan izzet sebebiyle senin aldırış etmemene karşı gelir. Çünkü ona aldırış etmemen onun adına bir küçük düşürme ve kayıtsızlık hâlidir. Yüz çevirerek aldırış etmeyen kimsenin peşinden gidersen bu davranışın onun daha da uzaklaşmasına ve sana önem vermemesine sebep olur. Ancak tıpkı onun sana sırtını döndüğü gibi sen de ona sırtını dönerek yüz çevirirsen, o ardındaki adımları hissetmez, kendi başına kalır ve yüz çevirdiği şey hakkında kendi kendine düşünür. Arkasına yönelir ve bu defa seni ardında göremez. Böylelikle senin hakkında düşünmeye başlar. Sen bir nur sahibisin. Emrettiğin ve getirdiğin şeyde sebat edebilmesini sağlamaya davet için nurundan bir parçanın onu aydınlatması gerekir ki o hidayete erişenlerden olsun. Bu şekilde ondan yüz çevirme Allah'a davette bir yöntemdir."

ذٰلِكَ مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِه۪ وَهُوَ اَعْلَمُ بِمَنِ اهْتَدٰى ﴿٣٠﴾

30. İşte onların erişebilecekleri bilgi budur. Şüphesiz ki senin rabbin, evet O, yolundan sapanı daha iyi bilir; O, hidayette olanı da çok iyi bilir.

Allah Teâlâ cahil kimse hakkında [İşte onların erişebilecekleri bilgi budur] buyurmuştur. Böylece cahilliği bir bilgi olarak isimlendirmiştir. Bu yüzden diyoruz ki o, ilmin hakikatinde bir cahilliktir. Cahil kimse bilgisiz olduğu konuda bilgiyle nitelenebilir. Bilgi ismi, bilgiye ve bilgi olmayan şeye verilebilir. Hak bu âyette bize onların dünya hayatındaki bilgileriyle ile amel ettiklerini ancak âhiret hakkındaki bilgiden yüz çevirerek onunla amel etmediklerini öğretmiştir.

İlim, alâmetin kendisinden başka bir şey değildir. Bu sebeple "ilim" olarak isimlendirilmiştir. Diğer bilinenlerin bir ilimle bilinmesi gibi, ilim de bir ilimle bilinmektedir.[68] Böylece onların hepsi birer alâmettir. Bu sebeple kimi zaman zan da şer'î açıdan ilim olarak isimlendirilmiştir. Çünkü bu durumda ilim, hüküm verip zanda bulunan kimsenin nefsinde zannın elde edildiği alâmetten ibarettir. Böylece onun bu alâmetler ile bilinmesi de ilim sayılır. Allah Teâlâ bu sebeple bu bir ilim olmadığı hâlde, [İşte onların erişebilecekleri bilgi budur] buyurmuştur. Sanki O bununla şöyle demiştir: "Bu, alâmetlerin onlara verdiği bir şeydir."

[Şüphesiz ki senin rabbin, evet O, yolundan sapanı daha iyi bilir; O, hidayette olanı da çok iyi bilir]: Bu âyetle O, iki sınıfı da en iyi bilen olduğunu zikretmiştir. Bilmelisin ki "anmaktan yüz çevirmek" ifadesi Allah'a izafe edilmiştir. Allah yüz çevirmeyi tek başına zikretmemiş, bilakis onu kendine katmış ve sadece dünya hayatında geçtiğini söylemiştir. Neticede Hak Teâlâ peygamberine bu vâki olduğunda onlara aldırış etmemesini emretmiştir. Böylece [İşte onların erişebilecekleri bilgi budur] buyruğu yergi ifade etmektedir.

Tefsir değil, işaret

Allah Teâlâ "Biz ona şah damarından daha yakınız" (Kaf, 50/16) buyurduğu üzere kuluna aşırı yakındır. Dünya hayatı, kulun, celâline yaraşır biçimde yakınlığın son noktası üzere olduğu rabbi ile nimetlenmesidir. Zikri hatırlatanın kastı, gafil kimseyi Allah'a çağırmaktır. Zikreden kimse gelip zikirle (gafili) davet ettiğinde, davet edilen kimse onu duyar ve o ilgilenilen biri olur. Böylece o zikir esnasında dünya hayatında zikredileni müşahede eder.

Allah, zikri hatırlatan kimseye dünya hayatında söylenenlerden yüz çevirmesini emreder. Bu onun, zikirle, zikrettiği şeyi müşahede etmekten ve onun-

68. Cümlenin alternatif bir çevirisi şöyledir: Diğer bilinenlerin bir alemle bilinmesi gibi, ilim de bir alemle bilinmektedir. (yhn)

la nimetlenmekten alıkonmaması içindir. Böylece Hak ona şöyle hitap eder: "Sen bizi anmaktan yüz çeviren kimselere aldırma." Çünkü zikir ancak zikredilenin yokluğuyla (*ğayb*) mümkündür. "Ve dünya hayatından başka bir şey istemeyen kimselere aldırma" ki dünya hayatı, yakınlık nimetidir. Bu açıklama bu makamda olan kimse için tefsir değil işaret babındadır.

Hak Teâlâ daha sonra sözü tamamlayarak [İşte onların erişebilecekleri bilgi budur] buyurur. Bu ifade, kişinin Allah'ı bilmek konusundaki mertebesi üzerine bir tembih ifade ettiği gibi işaret babından söz konusu şahıs için bir övgü de içerir. Âyette bulunan övgü, kişinin yakınlık makamında Hakk'ı müşahede etmesi hâlinedir. Kişi *fenâ* hâline erişmesi nedeniyle zikir ile kendisinden talep edilen sorumluluğu yerine getirmeye güç yetiremez. Sanki ona zikri hatırlatan kimse ateşi tutuşturulmayan oduna üflemiş gibi olur. Çünkü bu kimseyi o sırada buna güç yetirir hâlde bulamaz. Bu sebeple Allah Teâlâ bu zikir hâlinde, zikre karşı zâhirde sû-i edep doğacağından dolayı yüz çevirmeyi emretmiştir. Duyan kimse her şeyde Hakk'ı müşahede etmeye güç bulabilseydi onu zikirde de müşahede edebilirdi. Bu durumda Hak zikri hatırlatan kimseye ondan yüz çevirmesini emretmez, onu duyan kimse de zikirden yüz çevirmiş olmazdı. İşte onun erişebildiği bilgi budur.

وَلِلَّهِ مَا فِى السَّمَاوَاتِ وَمَا فِى الْأَرْضِ لِيَجْزِىَ الَّذِينَ أَسَاءُوا بِمَا عَمِلُوا وَيَجْزِىَ الَّذِينَ
أَحْسَنُوا بِالْحُسْنَى (٣١) الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ إِلَّا اللَّمَمَ إِنَّ رَبَّكَ
وَاسِعُ الْمَغْفِرَةِ هُوَ أَعْلَمُ بِكُمْ إِذْ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَإِذْ أَنْتُمْ أَجِنَّةٌ فِى بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ
فَلَا تُزَكُّوا أَنْفُسَكُمْ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنِ اتَّقَى (٣٢)

31-32. Göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır. Sonunda O, kötülük yapanlara işlediklerinin cezasını verecek; iyilik yapanları, ufak tefek kusurlar hariç, büyük günahlardan ve çirkin işlerden kaçınanları ise daha güzeliyle ödüllendirecektir. Şüphesiz rabbinin bağışlaması çok geniştir. Sizi topraktan yarattığı zamanki hâlinizi de, annelerinizin karınlarında cenin olarak bulunuşunuzu da en iyi bilen O'dur. Şu hâlde kendinizi temize çıkarmayın! Kimin günahtan sakındığını en iyi bilen O'dur.

[Şüphesiz Rabbinin bağışlaması çok geniştir], yani O, günahları çokça örter. Bu Rabbanî genişliğin herhangi bir şeyden dolayı daraldığını gördün mü? Aramızda üzerine zorunluluk hazinelerinin rahmetinin taştığı kimseler de, ihsan hazinelerinin rahmetinin taştığı kimseler de vardır. Herkes O'nu çokça arzular ve arzulanan şey (rahmet) de oldukça boldur. O, her gece bize ya-

kın olan dünya semasına inerek şöyle der: "İstiğfar eden yok mu, onu affedeyim?"[69] Vaktinin büyük bir kısmında ilâh saydığı şeyden af dilemeyen kimse yoktur. Allah Teâlâ, kendileri için indiği kullarına azap etmek üzere indiğini söylememiştir.

[Sizi topraktan yarattığı zamanki hâlinizi], babanız Âdem'i yarattığındaki hâlinizi [ve annelerinizin karınlarında cenin olarak bulunuşunuzu], evlatlarınızı [en iyi bilen O'dur. Şu hâlde kendinizi temize çıkarmayın]; yani benzerlerinizi temize çıkarmayın. Allah'a karşı kimseyi temize çıkarmayın. Allah bu âyetle bizi bundan nehyetmiştir. Fakat, "Şöyle olduğunu sanıyorum." veya "Böyle olduğunu zannediyorum." diyebilirsin. Âyette emredildiği gibi Hazreti Peygamber aleyhisselâm da şöyle demiştir: "Allah'a karşı kimseyi temize çıkarmıyorum." Bu ilmin üstünlüğü nedeniyledir. Şeriat hükmünde temize çıkarma zan ağırlıklı olarak yer almaktadır. Bu sebeple, "Şöyle olduğunu sanıyorum." veya "Böyle olduğunu zannediyorum.", denilebilir. Çünkü kimse temize çıkarılan kişinin Allah katındaki yerini bilemez. Bu, Allah'a karşı edebin gereğidir ve bunun nedeni Allah üzerine bir şeyin kesinleştirilememesidir. Nitekim [Kimin günahtan sakındığını en iyi bilen O'dur]. Allah şu âyette de kendisine zorunlu kıldığı sıfatları sebebiyle, zorunlu olan rahmeti, sakınan kimselere tahsis etmiştir: "Rahmetimi bana karşı gelmekten sakınanlara yazacağım." (A'râf, 7/156) O'na karşı gelmekten sakınmayanlar ise mutlak bir rahmetle özel kılınmışlardır. Bu ihsan rahmeti olup hasr ile sınırlandırılamaz.

İşaret

[Şüphesiz Rabbinin bağışlaması çok geniştir], yani o çokça örtendir. Her şey kendi varlığı ile örtülüdür. Bu, genel bir örtüdür. Şeylerin hepsi birbirine örtüdür. En yüce örtü ise *ez-Zâhir* ismidir. Bu isim ilâhî *el-Bâtın* ismini örtmektedir. Allah dışında hedeflenen hiçbir şey yoktur. Bu örtü O'nu örtmektedir. Bir mâna ifade etmek üzere gelen her harf, o mânayı örtmektedir. Kalp inanılan şeylerin deliller ve düşünme ile meydana getirdiği ilâhî suretlerin mahallidir. Bu suretler de onları örtmektedir. Bu sebeple bir kişiyi görebilirsin fakat onun inandığı şeyi, örtü senin için başka bir örtü ile kalkana değin göremezsin. Bu örtü, kişinin rabbi hakkındaki inancını anlatan ibaredir. İbare sana onu gösteriyor olsa da bu örtü, işaret ettiği zâtı düşünmeye örtüdür. Nitekim ona işaret eden şey senin gözüne âşikâr değildir. Bu neden-

69. İbn Mâce, İkame 191.

le ilâhî isimler müsemmalarının zâtına işaret ediyor olsa da bu isimler onun için birer örtüdürler.

Konuşanların dillerinde bulunan lafzî isimler de katiplerin kalemlerindeki yazılı isimler de ilâhî isimler için birer örtüdür. Zira o, isimleri ile li-nefsihî (kendi için) mütekellimdir. Böylece bizim nezdimizde yazılan ve lafzen söylenen isimler, bu isimlerin isimleri olup aslında onları örtmektedir. Bizler bu isimlerin keyfiyetini kavrayamayız. Onların keyfiyetlerini müşahede ederek kavramış olsaydık örtüler kalkardı. Ancak onlar yerinde durmaktadır. Dolayısıyla örtüler delil olsalar da icmâlî olarak delil olabilirler. Âlem, hatta varlığın tamamı hem örtü hem örtülen hem de örtendir. Bizler onun gaybında örtülü olanlarız. Varlık da bizim üzerimize bir örtüdür. Varlık genel bir örtüdür. O, bağışı (örtüsü) geniş olandır. Bu örtülerin çekilmesi mertebesidir.

Allah Teâlâ bu âyeti [Kimin günahtan sakındığını en iyi bilen O'dur] kavli ile tamamlamaktadır. Örtü bir korumadır. Mağfiret örtü, kul ise örtü (mağfiret dileme) ile sakınan kimsedir.

أَفَرَأَيْتَ الَّذِى تَوَلَّى (٣٣) وَأَعْطَى قَلِيلاً وَأَكْدَى (٣٤) أَعِنْدَهُ عِلْمُ الْغَيْبِ فَهُوَ يَرَى (٣٥)
أَمْ لَمْ يُنَبَّأْ بِمَا فِى صُحُفِ مُوسَى (٣٦) وَإِبْرَاهِيمَ الَّذِى وَفَّى (٣٧)

33. Gördün mü arkasını döneni? 34. Azıcık verip sonra vermemekte direneni? 35. Acaba gaybın bilgisi kendi yanındadır da o görüyor mu? 36-37. Yoksa, Mûsâ'nın ve ahdine vefa gösteren İbrâhîm'in sahifelerinde yazılı olanlar kendisine haber verilmedi mi?

Hazreti İbrâhîm oğlunu kurban ederek ahdine vefa göstermiştir.

أَلاَّ تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى (٣٨)

38. Gerçekten hiçbir günahkâr, başkasının günah yükünü yüklenemez.

Âhiret, ayrışma yurdudur. Orada ceza sadece onu hak edene verilir.

وَأَنْ لَيْسَ لِلإِنْسَانِ إِلاَّ مَا سَعَى (٣٩)

39. Bilsin ki insan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur.

Allah insanı sadece kendisi için çalışır kılmıştır. Bu sebeple en alt ve en üst âlemlerde kendisi için bir ecir bulunmayanların aksine insanın ecri (ücre-

ti), kendisine çalıştığından dolayı çabasına bağlanmıştır. Peygamberlerden ve onların Allah'ı bilme mertebelerinden sonra bir mertebe daha bulunmamaktadır. Onlar ikaz edenlerdir, uyarıcılardır. Bununla birlikte peygamberler arasında "Ücretim yalnız Allah'a aittir." (Sebe', 34/47) demeyen kimse yoktur. İnsanın çalışması, Allah'ın kendine gerekli kıldığı ilâhî icap yoluyla Allah katındadır. Ölünün izin vermediği, vasiyet etmediği ve kendisi yapmadığı hâlde vekillik hükmü ile başkalarının onun adına yaptığı amele gelince, başkaları ona bu ameli bağışlarsa, Allah ona bu makamı verir. Ölü de bu makamı elde etmiş olur. O bu makamı ilâhî zorunluluk yoluyla almaz ancak onu alması zorunludur ve alması gerekir. Çünkü bu bağış ona başkasından, kendisi istemeden gelmiştir.

وَأَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرَى (٤٠) ثُمَّ يُجْزَاهُ الْجَزَاءَ الْأَوْفَى (٤١) وَأَنَّ إِلَى رَبِّكَ الْمُنْتَهَى (٤٢)

40. Ve çalışması da ileride görülecektir. 41. Sonra ona karşılığı tastamam verilecektir. 42. Ve şüphesiz en son varış rabbinedir.

[En son varış] ile bizim ortaya çıkışımız kastedilmiştir. Yani âlemin veçhi sürekli kendisini yaratan *el-Evvel* ismine nâzırdır; âlemin zahrı ise sürekli olarak, arkası ile ona vardığı kuşatıcı *el-Âhir* ismine nâzırdır. Allah mahza vücuddur. O hem bizi kuşatan zâttır hem de varacağımız zâttır. Onun varlığı ve bizi ihata etmesi, bizimle yokluk arasında bir engel oluşturmaktadır. Dönüş genel rahmetedir.

İşaret

[Şüphesiz en son varış rabbinedir] ifadesi seni perdelemesin. Sen, "O, başlangıçta benimle değildi." dersin. Hâlbuki başlangıçta da, yolculuk esnasında da, bitişte de O seninle birliktedir. Fakat O'nun senin üzerindeki fiilleri farklı farklıdır. Bu senin hâllerinin farklılığıdır. O, başlangıçta sana şekil vermiş, yolculuk esnasında doğru yolu göstermiş, son noktada da seni mülküne almış ve senden hilafet giysisini çıkarmıştır. İstenen varış, bitişte ismi izhar etmek olmuştur. Bu nedenle [Şüphesiz en son varış rabbinedir] buyurulmuştur.

وَأَنَّهُ هُوَ أَضْحَكَ وَأَبْكَى (٤٣)

43. Doğrusu güldüren de ağlatan da O'dur.

Allah'ın kendileri vesilesiyle diğer kulları sevindirmeye muvaffak kıldığı kimseler vardır. Bunun ilk derecesi, insanları Allah'ın razı olduğu şeylerle veya ne rızasının ne de gazabının bulunduğu yani mübahlarla insanları güldürmektir. Bu farkında olunmasa bile ilâhî bir sıfattır. Hatta cahil kimse, insanları güldüren kimse ile alay eder, ona göre örfen "maskara" diye isimlendirilen böyle birinin insanları güldürmesinin bir değeri yoktur. Peki, bu cahil için [Doğrusu güldüren de ağlatan da O'dur] âyetinde zikredilen kimsenin değeri nedir ki? Tabii, güldürmeyi ve ağlatmayı özellikle Allah'ın razı olduğu ve ne rızasının ne de gazabının bulunduğu mübahlarla sınırladık.

Kendi hâlini ve Allah'ın varlıktaki eserlerini murakabe eden Allah'ın kulu, maskara olarak isimlendiren kimseye tâzim eder. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâmın de Nuaym isminde bir sahabesi vardı. O, bu ilâhî vasfı maddede müşahede etmek için ona gülerdi. O, gördüğünü en iyi bilendir. Allah Resûlü onunla alay eden veya kendisinde alaycılık olduğuna inanılan biri değildi. O, bunlardan uzaktır. Bilakis o, bununla ilâhî tecellileri müşahede edendir. Allah'ı bilen kullar bunu bilirler. Hazreti Peygamber aleyhisselâmın büyüklerle ve küçüklerle şakalaşması, onlara espri yapması ve sevindirmesi bu mertebeden kaynaklanmaktadır.

وَأَنَّهُ هُوَ أَمَاتَ وَأَحْيَا (٤٤)

44. Öldüren de dirilten de O'dur.

İşaret

Yerin buharı kendine döner. Şevk içerisinde çözülür ve yere iner. Yağmur; âşıkların, ayrılık acısından duydukları şevkin şiddetiyle döktükleri gözyaşlarıdır. Onlar buluştuklarında sürekli olarak ağlamalarına karşılık çiçeklerini güldürürler. Böylece o güldüren ve ağlatan; öldüren ve diriltendir.

وَأَنَّهُ خَلَقَ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْأُنْثَى (٤٥) مِنْ نُطْفَةٍ إِذَا تُمْنَى (٤٦) وَأَنَّ عَلَيْهِ النَّشْأَةَ
الْأُخْرَى (٤٧) وَأَنَّهُ هُوَ أَغْنَى وَأَقْنَى (٤٨)

45-46. Şurası muhakkak ki (rahime) atıldığında nutfeden, erkek ve dişiden ibaret olan iki çifti O yarattı. 47. Şüphesiz tekrar diriltmek de O'na aittir. 48. Zengin eden de yoksul kılan da O'dur.

Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Zenginlik malın çok olması değil gönlün (nefsin) zengin olmasıdır."[70] buyurmuştur. Dünya son buluncaya kadar yaşayacak olsa bile tüm ömrüne ve baktığı insanların ömürlerine yetecek kadar mal sahibi olan taciri görürsün. Bu kimsenin gönlü zengin değil, hatta son derece fakirdir. Zira bu kimse, gönlündeki boşluğu kapatmak istediği için malını kendini helâke götürmeye verir. Zengin olmayı umar fakat olamaz. Hatta farkında olmasa da o, gönül zenginliği olan zenginliği aramaya devam eder. Bilmelisin ki, zenginliğin ilk derecesi kanaat ve var olanla yetinmektir. Zenginlik yalnızca gönül zenginliğidir. Allah'ın gönül zenginliği verdiği kimseden başka zengin yoktur. Zenginlik düşündüğün gibi mal çokluğu değildir. Malın rabbinden, malın artmasının istense de insana hâkim olan şey fakirliktir.

وَأَنَّهُ هُوَ رَبُّ الشِّعْرَى (٤٩)

49. Doğrusu Şi'râ yıldızının rabbi de O'dur.

Araplar gökte bulunan ve *Şi'râ* diye isimlendirilen bir yıldıza tapıyorlardı. Bu yolu onlara Ebû Kebşe açmıştır. Onlar Şi'râ'nın rablerin rabbi olduğuna inanıyorlardı. Bu sebeple Allah Teâlâ [Doğrusu Şi'râ yıldızının rabbi de O'dur] buyurmuştur. Ebû Kebşe, Şi'râ'ya tapınma âdetini ortaya çıkaran kişi olup anne tarafından Hazreti Peygamber aleyhisselâmın soyundandı. Bu sebeple inanmayanlar, ceddi nasıl Şi'râ'ya tapınmayı ortaya çıkarmışsa o da tek bir ilâha tapınmayı ortaya çıkardığı deyip Hazreti Peygamber aleyhisselâmdan bahsederken ona nispetle "Ebû Kebşe'nin oğlu ne yaptı?" diyorlardı.

وَأَنَّهُ أَهْلَكَ عَادًا الْأُولَى (٥٠)

50. Ve şüphesiz ki önceki Âd kavmini O helâk etti.

Önceki Âd kavmi, Hazreti Hûd'un kavmidir. Semûd ise Hazreti Sâlih'in kavmidir. Bir rivayete göre de onlar Hazreti İdris'in kavmidir. Onlardan yalnızca "Allah'tan başka ilâh yoktur." demeleri istenmiştir.

وَثَمُودَ فَمَا أَبْقَى (٥١) وَقَوْمَ نُوحٍ مِنْ قَبْلُ إِنَّهُمْ كَانُوا هُمْ أَظْلَمَ وَأَطْغَى (٥٢) وَالْمُؤْتَفِكَةَ أَهْوَى (٥٣)

70. Buhârî, Rikâk, 15; Müslim, Zekât, 120.

51. Semûd'u da (O helâk etti) ve geriye hiçbir şey bırakmadı. 52. Daha önce de çok zalim ve pek azgın olan Nûh kavmini (helâk etmişti). 53. Altüst olan şehirleri de o böyle yaptı.

Bu Hazreti Cibrîl'dir ki o, Lût kavmini yedi kat yerden sökmüştür. Onları dünya semasına ulaşıncaya kadar taşımıştır. Öyle ki sema ehli onların köpeklerinin havlamasını ve horozlarının ötmesini duyuyordu. Sonra onları ters çevirmiş ve aralarındaki şerir kimselerin üzerine pişmiş ateşten taşlar atmıştır.

فَغَشَّاهَا مَا غَشَّى (٥٤) فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكَ تَتَمَارَى (٥٥) هَذَا نَذِيرٌ مِنَ النُّذُرِ الْأُولَى (٥٦)
أَزِفَتِ الْآزِفَةُ (٥٧) لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللَّهِ كَاشِفَةٌ (٥٨) أَفَمِنْ هَذَا الْحَدِيثِ تَعْجَبُونَ (٥٩)

54. Onların başına getireceğini getirdi! 55. Şimdi rabbinin nimetlerinin hangisinde şüpheye düşersin. 56. İşte bu ilk uyarıcılardan bir uyarıcıdır. 57. Yaklaşan yaklaştı. 58. Onu (vaktini) Allah'tan başka açığa çıkaracak yoktur. 59. Şimdi siz bu söze mi şaşıyorsunuz?

[Şimdi siz bu söze] yani size öğüt verdiği, tehdit ettiği ve vaatte bulunduğu Kur'ân'a mı [şaşıyor], şaşkınlığınızı artırıyorsunuz? O, böyle bir şeyi nasıl getirdi? "Bu Kur'ân iki şehirden bir büyük adama indirilse olmaz mıydı?" (Zuhruf, 43/31) dedikleri gibi, bu kitap sizin yüce gördüklerinize inmedi.

وَتَضْحَكُونَ وَلَا تَبْكُونَ (٦٠)

60. Gülüyorsunuz da ağlamıyorsunuz!

[Gülüyorsunuz] yani vahyi getirdiğinde onunla alay ediyorsunuz. Çünkü onlar gerçeği ancak insanlar vesilesiyle bilirler.

[Ağlamıyorsunuz], hâlbuki Kur'ân'da tehditten dolayı ağlanacak âyetler, Allah'ın kullarına rahmetinin genişliği ve lütfu sebebiyle sevindirmesinden dolayı şaşırtacak ve güldürecek âyetler vardır. Yine Kur'ân'da öyle tehditler ve korkutucu şeyler vardır ki onlar âyetleri düşünen kimseler için gözden yaş değil kan getirecek türdendir.

وَأَنْتُمْ سَامِدُونَ (٦١)

61. Ve siz gaflet içinde oyalanmaktasınız!

Önemsiz görme diye bir şey yoktur, Kur'ân'da tüm bunlar bulunmaktadır. Âyette geçen "*sâmid*" (gaflet) kelimesi Himyerî lehçesine ait bir kelimedir. Nitekim onlar, hasat vakti işte hareketlenmek için bize teganni yap anlamında "*ismid lenâ*" derlerdi. Araplar Kur'ân'ı duyduklarında onun duyulmaması için nağmeli sözler söylerlerdi. Allah'ın onlar hakkında bildirdiği üzere onlar, "Bu Kur'ân'ı dinlemeyin, okunurken gürültü yapın. Umulur ki bastırırsınız" (Fussilet, 41/26) diyorlardı. Size ne oluyor ki uyarı yeri olan dünya hayatında ondan yüz çeviriyorsunuz? Hem de ölüm nefeslerinizde dolanıyorken... Nerede olduğunuzu, nereye gittiğinizi ve nerede konakladığınızı düşünmüyor musunuz? Eğer zengin kimselerseniz Kur'ân'la zengin olunuz. Bu sizin için daha iyidir. Zira bir haberde şöyle geçmektedir: "Allah hiçbir peygambere ona Kur'ân'ı teganni etmesine izin verdiği gibi izin vermemiştir."[71] Böylece demiştir ki, onun dinlemesi gibi dinlememiştir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm da "Kur'ân'ı teganni ile okumayan bizden değildir."[72] demiştir. Böylece onu teganni ile okumayı sünnet hâline getirmiştir.

فَاسْجُدُوا لِلّٰهِ وَاعْبُدُوا (٦٢)

62. Haydi Allah'a secde edip O'na kulluk edin!

Allah bu âyette secde etmeyi, zilleti ve hakirliği emretmiştir. Burada secde etmek konusunda ihtilaf vardır. Bu secde, eğlence ve oyuna karşı bir secde ve Allah'tan gafiller için bir tembihtir.

---

71. Buhârî, Fezâilü'l-Kur'ân, 19; Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 796.
72. İbn Mâce, İkame: 176.

KAMER SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ (١)

1. Kıyamet yaklaştı ve ay yarıldı.

Sahabeden gelen rivayete göre ay, Araplardan bir grubun Hazreti Peygamber aleyhisselâmdan doğruluğunu kanıtlayacak bir mucize göstermesini istedikleri sırada yarılmıştır. Ay yarıldığında da Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Şahit olun" demiş, Allah Teâlâ da [Kıyamet yaklaştı ve ay yarıldı] buyurmuştur. Burada istedikleri yarılma mı gerçekleşti, bilinmez. Ancak âyetin zâhirinden bu anlaşılmaktadır. Nitekim yarılmadan bahsedildikten sonra da şöyle buyurulmuştur:

وَإِنْ يَرَوْا آيَةً يُعْرِضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُسْتَمِرٌّ (٢)

2. Onlar bir mucize görürlerse hemen yüz çevirirler ve: "Eskiden beri devam edegelen bir büyüdür." derler.

Bu mucizeyi gördüklerinde de ağızlarından bu sözler çıkmıştır. Bu sebeple Allah Resûlü orada bulunanlara, istedikleri şeyin gerçekleştiğine "Şahit olun"

demiştir. Onlar ancak görünene şahitlik etmişlerdir. Peki bu olay dış dünyada mı (*nefsü'l-emir*) gerçekleşmiştir yoksa bakanların gözlerinde mi? Bu sorunun net bir cevabı yoktur. Çünkü bu ihtimali yalnızca görmede olduğu gibi, vakanın gerçekte de var olduğunu haber veren birinin sözü ortadan kaldırabilir. Ancak haber verenin sözü tartışmalıdır. Onlar istekleri gerçekleştiğinde yüz çevirmeyeceklerini şart koşmamışlardı. Hazreti Peygamber aleyhisselâm da onların istedikleri şeyden fazlasını yapmak zorunda değildi. Daha sonra uzaklardan gelen bir grup o gece ayın yarıldığını haber vermişlerdir. Bu sebeple Allah Teâlâ onların "Eskiden beri devam edegelen bir büyüdür." dediklerini zikretmiş daha sonra da şöyle buyurmuştur:

وَكَذَّبُوا وَاتَّبَعُوا أَهْوَاءَهُمْ وَكُلُّ أَمْرٍ مُسْتَقِرٌّ (٣)

3. Yalanladılar ve kendi heveslerine uydular. Hâlbuki her işin ulaşacağı yeri vardır.

Yani iş, gerçekleşeceği gibi gerçekleşmiştir.

وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مِنَ الْأَنْبَاءِ مَا فِيهِ مُزْدَجَرٌ (٤) حِكْمَةٌ بَالِغَةٌ فَمَا تُغْنِ النُّذُرُ (٥) فَتَوَلَّ عَنْهُمْ
يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِ إِلَى شَيْءٍ نُكُرٍ (٦) خُشَّعًا أَبْصَارُهُمْ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ كَأَنَّهُمْ جَرَادٌ
مُنْتَشِرٌ (٧) مُهْطِعِينَ إِلَى الدَّاعِ يَقُولُ الْكَافِرُونَ هَذَا يَوْمٌ عَسِرٌ (٨)

4. And olsun onlara, kötülükten önleyecek nice önemli haberler gelmiştir. 5. Bu büyük bir hikmettir. Fakat (yüz çevirene) uyarılar ne fayda verir! 6. Çağıranın görülmemiş bir şeye çağırdığı gün, sen de onlardan yüz çevir. 7-8. Sanki etrafa yayılmış çekirge sürüsü gibi bakışları perişan (utançtan yere bakar) bir hâlde ve davetçiye koşarak kabirlerden çıkarlar. O esnada kâfirler "Bu, çok çetin bir gündür!" derler.

[Davetçiye koşarak] ki o, Allah'tır, [kâfirler "Bu, çok çetin bir gündür!" derler].

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ فَكَذَّبُوا عَبْدَنَا وَقَالُوا مَجْنُونٌ وَازْدُجِرَ (٩) فَدَعَا رَبَّهُ أَنِّي مَغْلُوبٌ
فَانْتَصِرْ (١٠) فَفَتَحْنَا أَبْوَابَ السَّمَاءِ بِمَاءٍ مُنْهَمِرٍ (١١) وَفَجَّرْنَا الْأَرْضَ عُيُونًا فَالْتَقَى
الْمَاءُ عَلَى أَمْرٍ قَدْ قُدِرَ (١٢) وَحَمَلْنَاهُ عَلَى ذَاتِ أَلْوَاحٍ وَدُسُرٍ (١٣) تَجْرِي بِأَعْيُنِنَا جَزَاءً
لِمَنْ كَانَ كُفِرَ (١٤)

9. Onlardan önce Nûh'un kavmi de yalanladı, hem de kulumuzun yalancı olduğunda ısrar ederek, "O, delirdi." dediler. Ve (Nûh, davetten vazgeçmeye) zorlandı. 10. Bunun üzerine rabbine, "Ben yenik düştüm, bana yardım et!" diyerek yalvardı. 11. Biz de derhâl nehir gibi devamlı akan bir su ile göğün kapılarını açtık. 12. Yeryüzünde kaynaklar fışkırttık. (Her iki) su, takdir edilmiş bir işin olması için birleşmişti. 13. Nûh'u da tahtalardan yapılmış, çivilerle çakılmış gemiye bindirdik. 14. İnkâr edilmiş olana (Nûh'a) bir mükâfat olmak üzere gemi, gözlerimizin önünde akıp gidiyordu.

[Gözlerimizin önünde akıp gidiyordu] ifadesi "onu görüyorduk" anlamı taşır. Hak bu ifade ile gemiyi koruduğuna işaret etmektedir. Çünkü korunan ona gizli değildir. [Gözlerimizin önünde] ifadesi ile onun Allah'ın korumasında bir korumadan başka bir korumaya akıp gittiğine işaret artmıştır. Hak kendisini gözlerle nitelemiştir. Çünkü gemiyi düzenleyen, ön taraftaki ve arkadaki (ayak sahibi) gemiyi korur. Gemide emeği geçen herkes, kendisine düşen vazifeyi yaparak onu korur. Allah Teâlâ, geminin Hakk'ın gözü önünde aktığını söylemiştir. Ancak onlardan başkası yoktur. Onlar, Allah'ın gemiyi korumakla görevlendirdiği kimselerdir. Âlemde bir şeyi koruyan herkes Hakk'ın gözü sayılır. Çünkü koruma ancak korunan şeye hâkim olan ve korumasına karşı gelinemeyenin işidir.

Hak Teâlâ kullarından bazısıyla velâyet, inâyet, kelâet ve riâyet ile birliktedir. Böylece O'nun her yerde gözü vardır. Allah Teâlâ bu sebeple âyette göz kelimesini çoğul kullanarak [Gözlerimizin önünde akıp gidiyordu] buyurmuştur. Doğru söz geldiğinde bütün gerçekliği ile çarpar ki, her yönetici O'nun gözü, her âmil O'nun eli ve varlığıdır.

وَلَقَدْ تَرَكْنَاهَا آيَةً فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ (١٥) فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذُرِ (١٦) وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ
لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ (١٧) كَذَّبَتْ عَادٌ فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذُرِ (١٨) إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ
رِيحًا صَرْصَرًا فِي يَوْمِ نَحْسٍ مُسْتَمِرٍّ (١٩) تَنْزِعُ النَّاسَ كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ مُنْقَعِرٍ (٢٠)
فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذُرِ (٢١) وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ (٢٢) كَذَّبَتْ
ثَمُودُ بِالنُّذُرِ (٢٣) فَقَالُوا أَبَشَرًا مِنَّا وَاحِدًا نَتَّبِعُهُ إِنَّا إِذًا لَفِي ضَلَالٍ وَسُعُرٍ (٢٤) أَؤُلْقِيَ
الذِّكْرُ عَلَيْهِ مِنْ بَيْنِنَا بَلْ هُوَ كَذَّابٌ أَشِرٌ (٢٥) سَيَعْلَمُونَ غَدًا مَنِ الْكَذَّابُ الْأَشِرُ (٢٦)
إِنَّا مُرْسِلُو النَّاقَةِ فِتْنَةً لَهُمْ فَارْتَقِبْهُمْ وَاصْطَبِرْ (٢٧) وَنَبِّئْهُمْ أَنَّ الْمَاءَ قِسْمَةٌ بَيْنَهُمْ كُلُّ
شِرْبٍ مُحْتَضَرٌ (٢٨) فَنَادَوْا صَاحِبَهُمْ فَتَعَاطَى فَعَقَرَ (٢٩) فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذُرِ (٣٠)

إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ صَيْحَةً وَاحِدَةً فَكَانُوا كَهَشِيمِ الْمُحْتَظِرِ (٣١) وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ
لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ (٣٢) كَذَّبَتْ قَوْمُ لُوطٍ بِالنُّذُرِ (٣٣) إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ حَاصِبًا إِلَّا آلَ
لُوطٍ نَجَّيْنَاهُمْ بِسَحَرٍ (٣٤) نِعْمَةً مِنْ عِنْدِنَا كَذَلِكَ نَجْزِي مَنْ شَكَرَ (٣٥) وَلَقَدْ أَنْذَرَهُمْ
بَطْشَتَنَا فَتَمَارَوْا بِالنُّذُرِ (٣٦) وَلَقَدْ رَاوَدُوهُ عَنْ ضَيْفِهِ فَطَمَسْنَا أَعْيُنَهُمْ فَذُوقُوا عَذَابِي
وَنُذُرِ (٣٧) وَلَقَدْ صَبَّحَهُمْ بُكْرَةً عَذَابٌ مُسْتَقِرٌّ (٣٨) فَذُوقُوا عَذَابِي وَنُذُرِ (٣٩) وَلَقَدْ يَسَّرْنَا
الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ (٤٠) وَلَقَدْ جَاءَ آلَ فِرْعَوْنَ النُّذُرُ (٤١) كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا كُلِّهَا
فَأَخَذْنَاهُمْ أَخْذَ عَزِيزٍ مُقْتَدِرٍ (٤٢) أَكُفَّارُكُمْ خَيْرٌ مِنْ أُولَئِكُمْ أَمْ لَكُمْ بَرَاءَةٌ فِي الزُّبُرِ
(٤٣) أَمْ يَقُولُونَ نَحْنُ جَمِيعٌ مُنْتَصِرٌ (٤٤) سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ (٤٥) بَلِ السَّاعَةُ
مَوْعِدُهُمْ وَالسَّاعَةُ أَدْهَى وَأَمَرُّ (٤٦) إِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِي ضَلَالٍ وَسُعُرٍ (٤٧) يَوْمَ يُسْحَبُونَ
فِي النَّارِ عَلَى وُجُوهِهِمْ ذُوقُوا مَسَّ سَقَرَ (٤٨) إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ (٤٩)

15. And olsun ki onu bir ibret olarak bıraktık, ibret alan yok mudur? 16. Benim azabım ve uyarılarım nasılmış! 17. And olsun biz Kur'ân'ı öğüt alınsın diye kolaylaştırdık. (Ondan) öğüt alan yok mu? 18. Âd kavmi (Peygamberleri Hûd'u) yalanladı da azabım ve tehdidim nasılmış (gördüler). 19. Biz onların üstüne, uğursuzluğu devamlı bir günde dondurucu bir rüzgâr gönderdik. 20. O rüzgâr, insanları, sökülmüş hurma kütükleri gibi yere seriyordu. 21. Nasılmış benim azabım ve uyarılarım! 22. And olsun biz Kur'ân'ı düşünüp öğüt alınsın diye kolaylaştırdık. Öğüt alan yok mu? 23. Semûd kavmi de uyarıcıları yalanladı. "Aramızdan bir beşere mi uyacağız? O takdirde biz apaçık bir sapıklık ve çılgınlık etmiş oluruz" dediler. 24. "Vahiy, aramızda ona mı verildi? Hayır o, yalancı ve şımarığın biridir." (dediler.) 26. Yarın onlar, yalancı ve şımarığın kim olduğunu bileceklerdir. 27. Gerçekten onları imtihan etmek için dişi deveyi gönderen biziz. Sen onları gözetle ve sabret. 28. Onlara, suyun aralarında paylaştırıldığını haber ver. Her biri kendi içme sırasında gelsin. 29. Arkadaşlarını çağırdılar, o da (bundan cür'et alarak) kılıcını kaptı ve deveyi kesti. 30. (Bu azgınlara) azabım ve uyarılarım nasıl oldu! 31. Biz onların üzerlerine korkunç bir ses gönderdik. Hemen hayvan ağılına konan kuru ot gibi oluverdiler. 32. And olsun biz Kur'ân'ı, anlaşılıp öğüt alınması için kolaylaştırdık. O hâlde düşünüp öğüt alan yok mu? 33. Lût'un kavmi de uyarıcı peygamberleri yalanladı. 34-35. Biz de üstlerine taş (yağdıran bir fırtına) gönderdik. Ancak Lût ailesi müstesna, katımızdan bir nimet olarak onları seher vaktinde kurtardık. Biz şükredeni

işte böyle mükâfatlandırırız. 36. And olsun ki, Lût onları bizim şiddetli azabımızla uyardı. Fakat onlar bu tehditleri kuşkuyla karşıladılar. 37. Onlar Lût'un misafirlerine karşı kötülük yapmayı planlamışlardı. Hemen biz onların gözlerini silme kör ettik. "Haydi azabımı ve uyarılarımı tadın!" (dedik). 38. Bir sabah kendilerine, yakalarını bir daha bırakmayacak olan bir azap gelip çattı. 39. "İşte azabımı ve uyarılarımı tadın!" (denildi). 40. And olsun biz Kur'ân'ı, öğüt almak için kolaylaştırdık. O hâlde düşünüp ibret alan yok mu? 41. Şüphesiz Firavun'un kavmine de uyarıcılar gelmişti. 42. Lâkin onlar bütün âyetlerimizi yalanladılar. Biz de onları güç ve kudretimize layık bir şekilde yakaladık. 43. Şimdi sizin kâfirleriniz, onlardan daha mı iyidirler? Yoksa kitaplarda sizin için bir berât mı var? 44. Yoksa "Biz, intikam almaya gücü yeten bir topluluğuz" mu diyorlar? 45. O topluluk yakında bozulacak ve onlar arkalarını dönüp kaçacaklardır. 46. Bilakis kıyamet onlara vaad edilen asıl saattir ve o saat daha belâlı ve daha acıdır. 47. Şüphesiz suçlular sapıklık ve çılgınlık içindedirler. 48. O gün yüzüstü ateşe sürüklendiklerinde "Cehennemin elemini tadın!" denir. 49. Biz, her şeyi bir ölçüye göre yarattık.

Her şey bir kaza ve kadere bağlıdır, hatta zekilik ve acziyet bile. Her şey O'nun kazasına yani hükmüne ve kaderine yani ölçüsüne bağlıdır. Her şeyin bir ölçüye göre olması o şeyin vaktinin belirlenmesidir. Bu belirleme hâl, zaman, sıfat veya herhangi bir şey olabilir.

İşlere hükmeden kaza, şeyler üzerindeki ilâhî hükümdür. Bu mücmel olup, kendisiyle hükmedilen ise tafsildir. Buradaki mücmel kısım kaderdir. Çünkü kader hükmün vaktinin belirlenmesidir. Kader, kendisiyle belirli bir mevcuttan bu mevcudun dışındaki şeylere geçen maslahatı gerçekleştiren şeydir.

Kaza *Ümmü'l-Kitab*'ta kayıtlıdır. İçerisinde özel olarak mükelleflerde meydana gelen şeylerin bulunduğu *el-İmâmü'l-Mübin*'in hükmü onu gerektirmektedir ki bu, kaderdir. Mevcut olduğu için her iki kitap da sınırlıdır. Allah ise şeyleri, yazılı bir kitabın (*kitabün merkûm*) kuşatamayacağı şekilde bilmektedir.

Kaza kadere hükmeder ancak kader kazaya hükmedemez. Hatta kaderin mukadderdeki hükmü kazanın hükmüne bağlıdır. Kazada bulunan (*kâdî*) hâkim, mukadder ise vakti belirlenmiş olandır. Çünkü kader şeylerin vakitlerinin belirlenmesidir. Allah her şeyi belirli bir kaderle (ölçüye göre) indirmiş, her şeyi bir kaderle (ölçüye göre) yaratmıştır. Kader, Allah'ın kullarına karşı delilidir.

Her şeyin bir kaza ve kadere göre olması, her şeyin vakti belirlenmiş bir hükme bağlı olması anlamına gelmektedir. Mutlak vakit belirlemesi bakımın-

dan kaderin hayrına, şerrine, acısına ve tatlısına inanmak zorunludur. Kadere belirli olması bakımından iman etmek zorunlu olsa da bir kısmına rıza göstermek zorunlu değildir. Allah Teâlâ, kazanın gerçekleşmesinden önce mutlak olarak rıza göstermemizi emretmiştir. Böylece onun mücmeli (genel olanı) kastettiğini anlarız. Hakkında hüküm verilenin hâlini hüküm verilenle ayırdığında kaza, rıza gösterilmesi câiz olan ve olmayan olmak üzere iki kısma bölünmüştür.

Allah, her şeyin kaderini ayrıntılı biçimde bilmektedir. Kader özel, bilinmeyen bir nispettir. Kader, zuhuru bakımından hak ile zât arasında bulunup bilinmeyen bir mertebedir. O, bilinmekten ve tasavvur edilmekten üstün, elde edilemeyendir. Hazreti Üzeyr Allah'ın peygamberi olduğunda kader hakkında çok soru sormuş, Hak da ona: "Ey Üzeyr kader hakkında soru sorarsan kesinlikle ismini nübüvvet divanından silerim." demiştir.

Allah'ı bilen kaderi bilir. Allah'ı bilmeyen kaderi bilmez. Allah Teâlâ bilinemediğine göre kader de bilinemez. Kader bilgisinin saklanmasının sebebi zâtîdir. Ta ki eşyanın hakikatlerinin ihata yoluyla bilinmesi konusunda Hakk'a ortak koşulmasın. Nitekim insan da, Hakk'ın bildiği gibi bir mâlumun her veçhini ihata yoluyla bilseydi, kulun o şeyi üzerindeki bilgisi ile Hakk'ın bilgisi ayrışamazdı. Kul, mutlak olarak ilmin mâlumuna nasıl iliştiğini bilmez. Bu sebeple kulun mâlumu bilmek konusunda Hak ile ortak olması mümkün değildir. Bilgiyi bilmek de mâlumattandır. Bilinenlerin her yönünde ancak Allah'ın bilebileceği bir kader hükmü bulunmaktadır.

Kader bilinirse hükümleri de bilinir. Hükümleri bilinirse kul herhangi bir şeyi bilmek konusunda bağımsız olur ve herhangi bir konuda Hakk'a ihtiyaç duymayıp ihtiyaçtan uzak kalırdı. Bu sebeple Allah kaderi kulundan gizlemiştir. Kaderin insandan gizlenmesinin sebeplerinden biri de insanın zâtının sırrının ortaya çıkarmayı gerektiriyor olmasıdır. Çünkü kaderi bilmek, insanın özellikle de peygamberlerin övünerek kendini üstün görebileceği bir şeydir. Peygamberlerin bu bilgiye diğer insanlardan daha fazla ihtiyaç duyarlar. Zira risâlet makamı bunu gerektirir. Onların doğruluğuna delâlet edecek bu bilgiden daha yakın bir işaret veya bilgi yoktur.

Risâlet tüm yaratılanların hidayetini istemeyi gerektirir. Bundan başka (kader bilgisinden başka) hidayete götüren daha açık bir yol yoktur. Peygamberlerin bu bilgiyi gizlemekle duydukları acı ve azap bilinemez. Çünkü gayret-i ilâhî bu bilginin, kendisinde zuhur edeceği kimselerden gizlenmesini gerektirmiştir. Allah peygamberlerinden bu tür bir acıyı hafifleterek bu bilgiyi onlardan gizlemiştir. Çünkü unsurî yaratılış, kendisiyle övüleceği konudaki bilginin gizlenmemesini gerektirmektedir.

وَمَا أَمْرُنَا إِلَّا وَاحِدَةٌ كَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ (٥٠)

50. Bizim buyruğumuz, bir anlık bakış gibi, bir tek sözden başka bir şey değildir.

İlâhî buyruk, bir anlık bakışa benzeyen tek bir sözdür. Duyusal teşbihler arasında bu durumu ifade etmeye bir anlık bakıştan daha layık ve daha üstün bir benzetme daha yoktur. Çünkü görmekten daha hızlı gerçekleşen bir şey yoktur. Bakışın zamanı, yani onun fark etme zamanı ile görülen şeye ilişmesi aynı anda gerçekleşmektedir. Kişi en uzak şeye baksa bile bu durum değişmez. Onun iltihak zamanı, taallukun onda bitmesinin mümkün olduğu gayeye bağlıdır. Duyusal olarak en uzak şey, menziller feleğinde bulunan sabit gezegenlerdir. Göz bu gezegenlere baktığında bakış süratle ona ilişir. Burada durum buysa sınırlılıktan soyutlanmış olan mânaların etkilerinin hızı hakkındaki düşüncen nedir? Eşyada hıza ait, hız dışındakilerin sahip olmadıkları bir hüküm bulunur. Buradan Hakk'ın şeylere söylediği "*kün feyekûn*" sözü (ol demesiyle şeylerin oluşa gelmesinin anlamı) anlaşılmaktadır. İlâhî "Ol" (*kün*) sözünün vakti, mahlûkun oluşma vaktidir. Öyleyse âyette zikredilen "bizim buyruğumuz" ifadesinden anlaşılan şey "Ol" (*kün*) sözüdür. "Bir anlık bakış gibi, bir tek sözden başka bir şey değildir."

Âlemin yaratılışının suretini, zuhurunu, ilâhî buyruğun nüfuz hızını, gözlerin ve basiretlerin âlemde idrak ettiği şeyleri bilmek isteyen kimse, ateşi elinde oynatarak havada hareket ettiren kimsenin hızlı hareketi sebebiyle yapabildiklerine bir baksın. Bu kişi hareketi uzatır veya istediği başka bir şekilde yaparsa ateşi çevirdiğinde ona bakan kimsenin gözünde daire veya uzun bir çizgi oluşur. Artık sen hem bir ateş dairesi gördüğünden hem de orada bir daire bulunmadığından şüphe duymazsın. Senin bu şekilde görmene sebep olan şey, hareketin hızıdır. Daire, gözün idrak edebilmesi için Allah'ın "Ol" (*kün*) sözü ile ortaya çıkan mahlûkların suretleri gibidir. Sen bakışına, basiretin ve düşüncenle şekillenen görüşüne göre onun yaratılmış olduğuna hükmedersin. İlmin ve keşfinle ise onun kendisiyle yaratıldığı Hak olduğuna hükmedersin.

Bilmelisin ki, nitelikler aktarılamaz. Fakat teşbihle ifade edilebilir. O'nun buyruğu tektir. Yani onun tek bir buyruğu, bir anlık bakış gibi, tek bir sözdür. Bir anlık bakış, görülen tüm hükümleri kapsamaktadır. Bu, atlas feleğini görmeye kadar bakışın kapsadığı tüm renkler ve oluşlardan müteşekkil arazlar ve zâtlar ile kaim şeyleri kapsamaktadır. Bu uygulama, bir anlık bakışa benzetilmiştir. Bunun sebebi, bu buyruğun kendisinden çıktığı zâtın kayıtlanamaz oluşudur. O emrettiği yerde her emrolunandadır. Bu emir, hükmüyle tek bir defada nüfuz eder.

وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا أَشْيَاعَكُمْ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ (٥١) وَكُلُّ شَيْءٍ فَعَلُوهُ فِي الزُّبُرِ (٥٢) وَكُلُّ صَغِيرٍ
وَكَبِيرٍ مُسْتَطَرٌ (٥٣)

51. And olsun biz, sizin benzerlerinizi hep helâk ettik. Düşünüp ibret alan yok mu? 52. Yaptıkları her şey kitaplarda (amel defterlerinde) mevcuttur. 53. Küçük büyük her şey satır satır yazılmıştır.

[Küçük büyük her şey satır satır], Levh-i Mahfûz'da yazılıdır. Bu da kaza ve kaderdir. Onda gerçekleşmeyecek hiçbir şey yoktur. Vâli olan melekler âlemde ancak Levh-i Mahfûz'da bulunanları uygularlar. Allah, âlemde yarattığı her şeyin yerine getirilmesi için bir melek görevlendirmiştir.

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَنَهَرٍ (٥٤)

54. Şüphesiz Allah'a karşı gelmekten sakınanlar cennetlerde, ırmak başlarındadırlar.

Yani onlar, gizlilik ve genişlik içinde bulunanlardır.

İşaret

Onlar, geniş ve akan ilimlerin gizliliği (örtüleri) içerisinde bulunanlardır. Nehir misallerle sürekli aktığı için sen her "İşte bu!" dediğinde başkası gelir.

فِي مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِيكٍ مُقْتَدِرٍ (٥٥)

55. Muktedir bir hükümdarın katında, doğruluk meclisindedirler.

Ulaşılamaz bir mertebede [doğruluk meclisindedirler]. Allah onları yalnızca doğrulukları sebebiyle bu mecliste oturtmuştur.

[Muktedir bir hükümdarın katında] ifadesindeki "iktidar" kelimesi doğruluğa uygun olarak gelmiştir. Çünkü doğruluk (*sıdk*) kelimesinin bir anlamı da sağlam/güçlü olan demektir. Nitekim mızrağın güçlü bir demir olduğunu ifade etmek için "*ramhun sidkun*" (doğru/sağlam mızrak) denilmektedir. Güç, sadık kimsenin sıfatı hâline gelmiştir. Çünkü bu kimse nefsine karşı güçlü olup kendine ait olmayan bir şeyle süslenmediği için sözlerinde, hâllerinde, fiillerinde

Hakk'a bağlı kalmış ve bu konularda doğru söylemiştir. Hak da bu kimseyi muktedir bir hükümdarın katında oturtmuştur. Yani onu, bu doğruluğundaki gücü veren ilâhî güce muttali kılmıştır. "Melik" aynı zamanda güçlü (*şedîd*) demektir. Bu açıdan "muktedir" kelimesine uygun olarak gelmiştir. Nitekim hamur yoğurulduğunda "hamuru sağlam oldu (*meleket el-acînu*)" denilmektedir. Müttakiler (Allah'a karşı gelmekten sakınanlar), doğruluk meclisini ancak hak sahibi olmaları sebebiyle kazanmışlardır. Çünkü bu kişiler takvalarında doğru sözlüdürler.

[Muktedir bir hükümdarın katında], "hükmü mülkünde geçen melik katında" demektir. Çünkü onların yöneldikleri her şey onlardan etkilenmektedir. Öyleyse iktidar sahibinin hükmü, kadirin hükmü değildir. İktidar, kadirin şeylerin sebepler eliyle ortaya çıkışındaki hükmüdür. Sebepler de kudretin kazanılmasıyla nitelenenlerdir. Allah Teâlâ bir sebeple veya bir sebep nezdinde -nasıl istersen öyle söyle- yarattığı her şeye muktedirdir. Onun sebepler eliyle yarattığı şeyler "Bizzat ellerimizin yaptıkları..." (Yâsîn, 36/71) âyetinde ifade edilmiştir. Burada kastedilen sebeplerden başkası değildir.

İtibar

Başıma bir zorluk geldi,
Yolculuğun ortasında.
İmtihan sona erdi,
Aşırıya giden ve inkâr eden kimsede.

En aşağısı cehennem
Taşkın ve homurtulu
Öfkesinden atar yüzlerine
Mücrimlerin kötülükleri.
Denizleri kaynatılmış,
Tavanı yarılmış,
Güneşi katlanıp dürülmüş,
Yıldızları kararıp dökülmüş.
Size geldim ki, haber vereyi
Haberin anlamını kavrama -nız için.

Şunlar gibi demeyin:
"Uyarılar ne fayda verir?"
Onların sonu şöyle:
"Duyup öğüt almadılar."
Dediler ki: "Sizi çağırıyor
Bir davetçi, görülmemiş bir şeye".

Bakışları perişan çıkarlar,
Yayılmış çekirge sürüsü gibi,
Saçı başı karışık yalın ayak hüsran içinde,
Uğursuzluğu devamlı bir günde,
Azaba ve helâke,
Ateşte sonsuza kadar.

Peygamberlerini görsen,
Peygamber onu gönderene yalvardı:
Dedi ki: "Ey kaynak! Dökül.
Ta ki her iki su birleşsin
Onun dalgaları oynadı,
Hüküm, ayırıcı bir hükümdür
O'nun buyruğu tektir,
Bir gemi ki,
Koruma gözü önünde akıp gidiyor,

Ruhlar onu yönlendiriyor,
Gemiyi cömertlik indirdi

Hak seslendi onlara: "Çıkın oradan,
İnip dediler ki: "Ey Rabbimiz!
Ey gök! Suyunu tut.

Ve sen ey yer! Suyunu yut.
İş görüldü.
Bir öğüt olarak bırakıldı size,
Olan ve olacak olan her şey
Oluşta yapılan tüm şeylerin,
Vakti belirlenmiş, takdir edilmiş
Ölüm susuzluğu kesen bir zehir,
Gemileriniz bedenlerinizdir,
Sizler ise onun yolcularısınız,
Sahiliniz yoktur,
Allah'a niyaz edin ve çabalayın
İşte budur müşahede ettiğim,
Zorlayıp ibret alın

Vallahi herkes,

Onları çağırdığında. Çok zorlandı.
"Ben zayıfım, bana yardım et."
Sen de ey yer! Fışkır.
Takdir edilmiş bir işin olması için."
Size doğru kabaran bir deniz oldu.
İş, yerini bulacaktır
bir anlık bakış gibi.
Tahtalardan yapılmış, çivilerle çakılmış,
İnkâr edilmiş olana bir vaad olmak
üzere
Muktedir bir hükümdarın emrine.
Cudi'ye. Dediler ki: "(Kaçıp) sığına
-cak yer yoktur!"
Ben sığınağın kendisiyim."
Asil nimetler senindir."
Nehir gibi devamlı akan bir sudan
sonra
Sakla ve bitir.
Düşmanlık edenin yüzünü toz bürüdü.
İbret alan yok mudur?
Satır satır yazılmıştır
İyi veya kötü,
Ve keza kitaplarda bize gelmiştir.
Haşir ise daha belâlı ve daha acıdır.
Kabaran dünya denizinde.
Bir tehlike içinde.
Kaza ve kaderden başka.
Zira Allah'tan başka kaçacak yer yok.
Seher vaktine kadar geceleyin.
Ve öğüdünü dinleyin yüzünü toz bü
-rüyen kişinin.
Şüphe yok ki, bu yolculuk üzeredir.

RAHMÂN SÛRESİ

Medine'de indirilmiştir.

الرَّحْمَنُ (١)

1. Rahmân

Bu isim tüm oluşu kapsayan genel rahmet açısından bir mübalağa ifade etmektedir.

عَلَّمَ الْقُرْآنَ (٢)

2. Kur'ân'ı/Kur'ân'a öğretti.

Âyetteki Kur'ân kelimesi mansûbtur[73]. Yani Allah Kur'ân'a insanın içine mi yoksa nefsine mi ineceğini, hangi kalpte bulunup yerleşeceğini, hangi kalbe ineceğini öğretmiştir. Allah Kur'ân'a, kendisini içine alan mümin kullarının kalplerine inmesini öğretmiştir. Bu da ondan ona bir iniştir.

73. Cümlede nesne konumundadır ve dolayısıyla sonu "e" sesiyle okunmuştur. (çn)

خَلَقَ الْإِنْسَانَ (٣)

3. İnsanı yarattı.

Ona üzerine ineceği bir sınıf belirlemiştir. Bilmelisin ki, Allah vardı, fakat O'nunla birlikte hiçbir şey yoktu. Âlemin yaratılmasından sonra O'nda bulunmayan herhangi bir sıfat O'na eklenmemiştir. Aksine O, kendisi nedeniyle bu sıfatlarla muttasıf olup yaratılanlardan önce de, yaratılanların kendisine seslendikleri isimler ile isimlendirilmiştir. O âlemin var olmasını murad ettiğinde ve kendisine dair bilgisi ile bir şekilde onu öğretmeye başladığında, bu mukaddes iradeden, hakikat-i külliyeye yönelik tenzih tecellilerinden bir tecellinin örneği ortaya çıkmıştır. Yani bu mukaddes iradeden *hebâ* olarak isimlendirilen hakikat ortaya çıkmıştır. Hebâ, istenilen şekil ve suretlerin oluşması için binadaki alçıya benzer. İşte bu âlemdeki ilk mevcuttur. Sonra Allah Teâlâ nuruyla bu hebâya tecelli etmiştir. Âlemin tamamı onda bi'l-kuvve ve salahiyet (uygunluk) olarak bulunmaktadır. Her şey, Allah Teâlâ'dan bu hebâdaki şeylerden gücü ve istidadına göre bir şeyler almıştır. Bu tıpkı ev duvarlarının lambanın ışığını almasına benzer ki, duvarların ışık alması ve aydınlanması, onların bu ışığa olan yakınlıklarına göre artar.

Akıl olarak isimlendirilen Hazreti Muhammed'den (sallallahu aleyhi ve sellem) daha fazla hebâyı kabule kabil bir şey yoktur. Hazreti Peygamber aleyhisselâm âlemin efendisi ve varlıkta ilk ortaya çıkan şeydir. Çünkü onun varlığı bu ilâhî nurdan, hebâdan ve küllî hakikatten meydana gelmiştir. Onun hakikati hebâda bulunmaktadır. Âlemin hakikati de onun tecellisinden meydana gelmiştir. Sonra da âlemin sıralanma düzeni ve insana yönelik yaratılış sona ermiştir. O, doğanların sonuncusudur. O, ilk aklın benzeri olup ona bağlanmıştır. Çünkü varlık bir dairedir. Dairenin başlangıcı, Allah'ın yarattığı ilk şeyin akıl olduğuna dair gelen bir haberde[74] geçtiği üzere, ilk akıldır. İlk akıl, cinslerin ilkidir. Yaratılanlar, insan cinsinde sona ermiş ve daire tamamlanmıştır. Dairenin sonu başına bağlı olduğu gibi insan da, akıl ile birleşmiş, daire oluşmuştur. Dairenin iki ucu arasında Allah'ın âlemde yarattığı diğer cinsler yer almaktadır. Bu iki uç taraf, zamanda kalem olan ilk akıl ile son mevcut olan insandır. Dairenin ortasında bulunan noktadan, kendisini oluşturdukları çevreye giden çizgiler, çevrenin her parçasına eşit olarak dağılmaktadır. Hak Teâlâ'nın mevcûdata yönelik nispeti de bu şekilde tek bir nispetten oluşmaktadır. Burada herhangi bir değişim bulunmaz. Şeylerin hepsi

74. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I, 300.

O'na bakar hâlde olup O'nun bahşettiği şeyi kabul ederler. Çevrenin parçaları da aynı şekilde noktaya bakar.

Bilmelisin ki, Allah insanın dışındaki âlemi, insanın, âlemde ortaya çıkan her şeyin kendinde de bulunduğunu bilmesi için örnek verme amacıyla yaratmıştır. Son doğan varlık olan insana gelene kadar her doğan, üstündekinin hakikatlerini kendisinde toplar. Âlemdeki tüm güçler ve ilâhî isimler kemaliyle insanda toplanmıştır. Tüm hakikatlerin ona hasredilmesi ve yaratılışının genelliği sebebiyle insan, "insan" ismini almıştır. İnsan mertebesinde bakışın kendisiyle gerçekleştiği gözden bir göz Hakk'a aittir. Bu, "görmek" diye ifade edilmiş, bu sebeple insan, "insan" olarak isimlendirilmiştir. Hak Teâlâ yarattıklarına onunla bakar ve onlara rahmet eder. İnsan-ı kamilden daha kamil bir varlık yoktur. Dünyada kemal bulmayan insan ancak bu suretin parçası olan hayvan-ı nâtık olabilir. Bu kimse insan derecesine eremez. Onun insan olmakla ilişkisi, ölü cesedinin insanla ilişkisi gibidir. Bu kişi hakikati itibariyle değil şekilsel olarak insandır. İnsan, varlıktaki maksattır. O, hikmetlerin toplamıdır. Cennet, cehennem, dünya, âhiret, tüm hâller ve nitelikler onun için yaratılmıştır. İlâhî isimlerin toplamı ve eserleri onun üzerinde zuhur etmiştir. O, nimetlendirilen, azap edilen, rahmet edilen ve cezalandırılandır. Azap, nimet, rahmet ve ceza onun içindir. O, seçim yapan sorumlu kişidir. O, seçmeye mecburdur. Hak hükümler, kaza ve ayırma yoluyla onda tecelli etmiştir. Tüm âlem onun etrafında dönmektedir. Kıyamet de onun içindir. Cinler de onunla hesaba çekileceklerdir. Göklerdeki ve yerdeki her şey onun emrine âmâdedir. Ulvî ve süflî tüm âlem dünyada ve âhirette o ihtiyaç duyduğu için hareket etmektedir. Allah insan türünü farklı derecelerde yaratmış, bir kısmını diğerinin emrine vermiş, bazısını faydasının kendisine dönmesi için âlemin bir kısmının emrine vermiştir. Onu ancak kendi hizmetine almıştır. Bundan diğerleri de dolaylı olarak faydalanmaktadır. İnsan türü dışında Allah'ın yarattıklarından hiçbirisi hilafetle özel kılınmamıştır. İnsan ise verme ve engelleme gücüne sahip kılınmıştır. *Saîd* (iyi, mutlu) kimseler halife ve vekildirler. Saîdlerin dışındaki kimseler ise halife değil yalnızca vekildirler. Allah'ın isimlerinin hükmünün etkileri âlemde, onların ellerinde ortaya çıktığından onlar, Allah'ın isimlerine vekalet ederler.

Allah bu sûrede insanı cinlerden önce zikretmiştir: [İnsanı yarattı] Cinler insandan önce varlık kazanmış olsa da takdir ve zikredilen mertebe sebebiyle insanın cinlerin karşısındaki önemi ifade edilmek üzere âyete insanla başlanmıştır. Böylece insanlar cinlerden sonra yaratılmış olsalar da insanın rabbinin gaybında önemli bir yere sahip olduğu bildirilmiştir. Allah'ın yarattıkları içinde, suretinin kemali sebebiyle iki el ile yaratılmakla özel kılındığından âlemle kastolunan insandır.

İşaret ve itibar

Bilmelisin ki dört âlem vardır. İlki en yüce âlem, bekâ âlemidir. Sonra istihâle (değişim) âlemi olan, fenâ (yok olma) âlemidir. Daha sonra tâmir (imar etme) âlemi gelir ki o, hem bekâ hem fenâ âlemidir. Sonra da nispetler âlemi gelir. Bu âlemler şu iki yurtta da bulunurlar: İnsanın dışındaki büyük âlemde ve küçük âlem olan insanda.

En yüce âlem hakikat-i Muhammediyye olup, feleği hayattır. Onun insandaki karşılığı latife ve kudsî ruhtur. Arş-ı muhît bu âlemdendir. Onun insandaki karşılığı bedendir. Kürsî de bu âlemdekilerden biridir. Onun insandaki benzeri ise nefistir. Bu âlemdekilerden bir diğeri beyt-i mâmurdur ki onun insandaki karşılığı kalptir. Melekler bu âlemde bulunmaktadır. Onların insandaki karşılığı ise insanda bulunan ruh ve güçlerdir. Zuhal (Satürn) ve feleği de bu âlemdendir. Zuhal ve feleğinin insandaki karşılığı ilmî güç ve nefstir. Müşterî (Jüpiter) ve feleği de bu âlemdendir. Onun insandaki karşılığı hatırlama gücü ve dimağın sonudur. Ahmar (Mars) ve feleği de bu âlemdendir. Bu ikisinin insandaki karşılığı akletme gücü ve kafatasının üst kısmıdır. Güneş ve feleği de bunlardan biri olup onun insandaki karşılığı düşünce gücü ve dimağın ortasıdır. Sonra Zühre (Venüs) ve feleği vardır ki onların insandaki karşılığı vehim gücü ve hayvanî ruhtur. Daha sonra da Kâtib (Merkür) ve feleği yer alır ki onun insandaki karşılığı hayal gücü ve dimağın başıdır. Sonra ay ve feleği bulunur. Onun insandaki benzeri de duyu gücü ve duyuyu sağlayan organlardır. Tüm bu sayılanlar en yüce âlemin tabakaları ve onun insandaki karşılıklarıdır.

İstihâle (değişim) âlemine gelince, o, esîr küresi ve onun sıcaklık ile kuruluktan ibaret olan ruhudur. O, ateş küresidir. Bu kürenin insandaki karşılığı safra, ruhunun karşılığı ise hazım gücüdür. Bu âlemde bulunan bir diğer şey hava ve onun sıcaklık ve rutubetten ibaret olan ruhudur. Havanın insandaki karşılığı kan, havanın ruhunun karşılığı ise cezbetme gücüdür. Bu âlemde bulunan bir başka şey, su ile soğukluk ve rutubetten ibaret olan ruhudur. Suyun insandaki karşılığı balgam iken ruhunun karşılığı engelleme gücüdür. Toprak ile onun soğukluk ve kuruluktan ibaret olan ruhu da bu âlemde yer alanlardan biridir. Toprağın insandaki karşılığı kara olan (karaciğer), ruhunun karşılığı ise tutma gücüdür.

Yer ise yedi tabakadan oluşur. Bunlar: siyah yer, tozla kaplı yer, kızıl yer, sarı yer, beyaz yer, mavi yer ve yeşil yerdir. Bu yedi tabakanın insan bedenindeki karşılıkları ise deri, yağ, et, sinir, damar, adale ve kemiktir.

Tâmir (imar etme) âlemine gelince ruhanîler bu âlemde bulunan şeylerdendir. Onların insandaki karşılıkları insanda bulunan güçlerdir. Canlılar âlemi de bu âlemde yer almaktadır. Onun insandaki karşılığı insanın duyuya konu olan tarafıdır. Bitkiler âlemi de bu âlemde yer almaktadır. Onun insandaki karşılığı insandan yetişen şeylerdir. Bu âlemdeki şeylerden bir diğeri de cansızlar âlemidir. Onun insandaki karşılığı insandan hissedilmeyen şeylerdir.

Nispetler âlemine gelince araz, nitelik, nicelik, mekân, zaman, ilişkisellik, konum, etkenlik ve edilgenlik bu âlemdendir. Bunların hepsi insana nispet edilirler. Fil, eşek, aslan ve böcek gibi ana suretlerin farklılaşması da bu âlemdendir. Bunun insandaki karşılığı, övülen veya yerilen mânevî suretleri kabul eden insani güçtür. Örneğin "Bu, akıllı yani fildir."; "Bu, ahmak yani eşektir."; "Bu, cesur yani aslandır."; "Bu, korkak yani böcektir." denir. Rahmân insana isimleri ve şu sözüyle bildirdiği açıklamayı (*beyân*) öğretmiştir:

عَلَّمَهُ الْبَيَانَ (٤)

4. Ona açıklamayı (*beyân*) öğretti.

Birinci vecih

"Kur'ân'ı öğretti.", demektir. Bu, hidayetin hakikatidir. Allah Teâlâ bunun için "Bu (Kur'ân), bütün insanlığa bir açıklamadır (*beyân*)" (Âl-i İmrân, 3/138) buyurmuştur ki burada kastedilen Kur'ân'dır. Daha sonra da, "Takvâ sahipleri için bir hidayet ve bir öğüttür." (Âl-i İmrân, 3/138) buyurmuştur.

Kur'ân'a öğretilmesi, insandan öncedir. Kur'ân'a öğretilen şey, insan yaratıldığı zaman ona ineceğidir. Kur'ân insana, Hakk'ın insana öğrettiği beyan ile açıklanmak üzere inmiştir. Bu beyana insandan başkası kabil değildir. Kur'ân'a ayırt etme bilgisi verilmiştir. Böylece o, âlemde ineceği kimsenin yerini bilmektedir. Bu şekilde de olmuştur. Kur'ân, *Rûhu'l-Emîn* vasıtasıyla, insanlara inen şeyi açıklaması için Hazreti Muhammed'in (sallallahu aleyhi ve sellem) kalbine inmiştir. Kıyamete kadar gelecek olan tüm Muhammed ümmetinin kalplerine inmeye de devam etmektedir. Kur'ân, okunması sırasında her okuyanın kalbine inmektedir. O asla yok olmayarak, kalplere yeniden iner.

İkinci vecih

[Ona açıklamayı (*beyân*) öğretti], yani ona öğrettiği beyanı sayesinde insan da başkalarına nasıl açıklayacağını öğrenmiştir. Böylece gaybta bulunan muradını açıklamıştır. Ona beyanı öğretmiştir ki beyan, dilden çıkan, insanın konuştuğu şeydir. Ona yurtları ve orada nasıl şeyler olduğunu bildirmiştir.

Üçüncü vecih

[Ona açıklamayı (*beyân*) öğretti]: Beyan ile kastedilen şey, Furkan'dır.

Dördüncü vecih

[Ona açıklamayı (*beyân*) öğretti]: Kur'ân'ı öğret ki, Rahmân'ın vekili olasın. Nitekim Rahmân Kur'ân'ı öğretmiş, insanı yaratmış ve ona beyanı öğretmiştir. Bu konuda Allah Teâlâ "Bu, bütün insanlığa bir açıklamadır (*beyân*)" (Âl-i İmrân, 3/138) buyurmuştur ki açıklanan bu şey, Kur'ân'dır. Allah insana Kur'ân'ı öğrettiği gibi, Kur'ân'a da insanı öğretmiştir. Sizin en hayırlınız Kur'ân'ı öğrenen ve öğretendir.

İşaret

Bu dört âyetle Allah'ın sebeplerin hükmünü ortadan kaldırdığına işaret edilmektedir. Böylece her şey Allah Teâlâ'ya izafe edilmektedir.

الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ (٥)

5. Güneş ve ay bir hesaba göre (hareket etmekte)dir.

Bu, hem bir hâlde sabit olan (güneş) hem de eksilme ve artmaya kâbil olanın (ay) insan için bir araya getirilmesi nedeniyledir. Bu, feleklerin hareket ölçüsüdür.

وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ (٦)

6. Otlar (bitkiler) ve ağaçlar secde ederler.

Bitki ve ağaçların secde etmesinin sebebi mizandır. Yani onlar bu mizan sayesinde secde ederler. Bitki ve ağaç, ortaya çıkan ve fiilen kökü bulunan

(ayağı üzerinde duran) şeylerdir. İki ayak (kudret) bu şekilde hükmetmiştir. Kökü olan (ayak sahibi) ağaç, kökü olmayan (ayağı olmayan) ise ottur. Bu ikisinin secdesi birbirinden farklıdır. Ağaç kökü olan, ot ise kökü olmayan bir bitkidir. Ot, ağacın aksine doğar ve özel olarak yerden biter.

وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ (٧)

7. Göğü Allah yükseltti ve mîzanı (dengeyi) O koydu.

[Gök], mizanın kubbesidir.

[Yükseltti]: Allah varlıklar açısından hüküm ve velâyet sahibi olduğundan onun yapısını yükseltmiştir. Bu durumda gök, rükunlar üzerinde yükseltilmiş bir tavandır.

[Mizanı (dengeyi) o koydu] ifadesi farklı şekillerde açıklanabilir:

Birinci vecih

Allah, gezegenlerin, göklerin yolları olan feleklerindeki seyrine bir mizan koymuştur. Bu, onların âlemdeki ölçüye göre, aşamayacakları belirli bir kader üzerine akmaları içindir. Onlar Hakk'ın kendileri için koyduğu mizana göre alır verirler. Çünkü gezegenler indiğinde veya çıktığında, Hakk'ın eliyle koyduğu mizanı müşahede ederler. Hakk'ın mizanına göre yükselttiği kimseye baktıklarında ona hak ettiği yücelik makamını verirler. Hakk'ın mizanına göre dilediğini alçalttığını gördüklerinde de, ona hak ettiği zelillik makamını verirler. İşte Kur'ân'da geçen hizmetine verilmek budur. Onlar, Hakk'ın emrine âmâdedirler. Şehadet sahibi kimse şöyle söyler: "Bize, Allah'ın fazlı ve rahmetiyle, O'nun bir gezegenin seyrine koyduğu ölçü ve bu gezegenin Allah'ın takdir ettiği menzillerde bulunması sebebiyle yağmur yağar." Bu makam kendisine gizli olan kimse ise şöyle der: "Bize şöyle şöyle yağmur yağar." Bu kimse bunu yapmaya mecbur olan gezegenin ismini zikretmiş ve fiillerini yaratmayı kendisine izafe ettiği gibi, ona uygun olarak ortaya çıkan yağmuru da gezegene izafe etmiştir. Bu kimse Allah'a karşı kâfir, fiilin sâdır olduğunu gördüğü şeye karşı mümin olarak isimlendirilmiştir. İlk zikredilen kimse ise Allah'a karşı mümin, mahal olması bakımından söz konusu fiilin sâdır olduğunu gördüğü şeye karşı kâfir olarak isimlendirilmiştir.

Mükelleflerden bazıları bu müşahedeye sahip değildir. İman bu kimseleri terk etmeyip gözlerinin üzerindeki örtü ile birlikte durur. Şehadete sahip olan

kimsenin dediği gibi o da şöyle söyler: Bize Allah'ın fazlı ve rahmetiyle yağmur yağar. Bu kimse bunu bildiği için değil, mümin ile âlimin arası ayrılıncaya dek takliden söyler. Bu konudaki sadık haberde geçtiği üzere mümin bu şekilde söylerken fikir sahibi kimse bunu, aklının ona sunduğu delil ile söyler. Ancak müminin derecesi ondan daha yüksektir. Bu iki grup, şehadet sahibi kimsenin derecesine ulaşamaz. Çünkü o, bu ikisine ek olarak gözüyle de görmektedir.

İkinci vecih

Yeryüzünde [mizanı o koymuştur], yani bizim için yeryüzünde bir mizan belirlemiştir. Bu, Hakk'ın koyduğu mizana göre hareket etmemiz için konulan şeriat mizanıdır. Kul, Hakk'ın kendisinden istediği mizanı aşmaz. Bu Allah'ın koyduğu ilâhî mizandır. Bunu bilip kavrayan ve Allah'ın peygamberlerini terbiye ettiği şekilde edep içinde bulunan kimse kazanmış ve Allah'ı bilme derecesini elde etmiştir.

Bu kimse Allah'ın mizanı, âlemde duyulur bir şekilde adaleti sağlamak ve tartışan kimseler arasındaki tartışmanın son bulması için koyduğunu bilir. Bu, iki düşmana benzeyen terazinin iki kefesi sayesindedir. Terazinin dili, hüküm verendir. Terazi hangi yöne meylederse Hak buna hükmeder. Eğer terazi iki kefeden birine doğru meyletmeksizin ortada kalırsa, tartışan kimselerin her birinin ihtilafa konu olan şeyde haklı olduğu bilinir. Bu durumda mizanın dili olan hüküm vericinin şahitliğinden dolayı tarafsızlık vâki olur. Böylece tartışma ve düşmanlık biter. Eğer Allah Teâlâ gerçeği görmeleri için hasımların basiret gözlerini açsa ve onlar bir gözetleyici ve hüküm verici olduğunu, mizanın onun elinde olduğunu ve yükseltip alçaltanın o olduğunu bilseler, âlemde tartışma yaşanmazdı. Tartışmanın varlığı, herkesin mizan ve ölçü sahibi hüküm vericiden habersiz (perdeli) olduğuna işaret eder. Âlemde tartışma içinde olan birini görürsen bil ki o, Allah'a karşı perdelenmiştir, O'nun farkında değildir. Allah Teâlâ teraziyi, noksanlık ve fazlalık için koymuş, bunu da insanları ve cinleri ölçmek için yapmıştır.

أَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ (٨)

8. Sakın dengeyi bozmayın.

Lehinize fazla, aleyhinize eksik ölçerek [dengeyi bozmayın]. Bu, ölçüyü bozmakla yapılan ifrat ve tefrittir.

وَأَقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ وَلَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ (٩)

9. Ölçüyü adaletle tutun ve eksik tartmayın.

[Ölçüyü adaletle tutun]: Allah ölçüyü adaletle sağlamamız için bu dünyada şer'î teraziler belirlemiştir. Bu da itidaldir. Terazinin dili ve kefesinin dengeli olması ile insanın dengede olması buna örnek verilebilir. Nitekim insan terazinin dilidir. Bunun için Hakk'a çağıran tarafa meyletmesi gerekir. Ölçüyü adaletle tutmak vâciptir. Hüküm esnasında ölçüyü tercih etmişsen en iyisini yapmışsındır. Bu durumda Allah'ın emrine uymuş olursun. Terazi, vâcibin sınırı olan *ikâme* (ölçüyü tam tutmak) ile vasıflanmadığı sürece ağır basmaz. Ancak bundan sonra ağır basar. Teraziyi eksik tartan kimse ise tartısı ağır basan, ölçüyü tercih eden gibi vâcibi yerine getirmediği sürece ölçüyü ikâme etme sınırına ulaştırmış olmaz. Adaleti tercih edip terazisi ağır basan kimseye, bu tercihinden ötürü değil ölçüyü ikâme etmesi (tam tutması) sebebiyle hamdederiz. Sonra da onu tercihinden dolayı tekrar överiz. Bu durumda tercihte bulunup terazisi ağır basan iki yönden övülür. Bu kimsenin (tercihinden dolayı değil) ölçüyü tam tutmasından dolayı övülmesi daha yücedir. Çünkü bu durumda vâcip olan övülmüş olur.

[Ölçüyü eksik tartmayın]: Kastedilen şeyler dış dünyada ölçülen şeylerdir. Bunlar konusunda, lütuf hariç olmak üzere, iki kefeden birini ağır bastırmak suretiyle aşırıya kaçmayın. Âlemde ancak ilâhî şer'î teraziler tam tutulduğu zaman adalet uygulanabilir.

Bilmelisin ki, ölçünün bilgi ve amel bakımından hüküm verici olmadığı bir sanat, mertebe, hâl veya makam yoktur. Aklın elinde bulunan ve mantık diye isimlendirilen bir mâna terazisi vardır. Mantık, önerme (*kazıyye*) diye isimlendirilen iki kefe içerir. Sözün de nahiv denen bir terazisi vardır. Nahiv ile lafızlar, kullanıldıkları dildeki lafızların işaret ettikleri mânaların tahakkuk edebilmesi için ölçülürler. Her dilin bir terazisi vardır. İşler, bilgi ve amelle sınırlıdır. Ameller, duyusal ve kalbî; bilgi de aklî ve şer'î olmak üzere iki kısımdır. Her kısmın Allah katında belli bir ölçüsü vardır. Allah kulunu mükellef tuttuğunda, ondan, ölçüyü adaletle tutmasını, dengeyi bozmamasını ve eksik tartmamasını ister.

Amel terazisi, hissî ve kalbîdir. Her terazi o şeyin kendi cinsindendir. Amel terazisi şeriatla ve eylemlerin gayelerinin nasıl en güzel şekilde yerine getirilebileceği ile ilgilidir. Bu eylem ister kalbî ister hissî olsun, isterse de kalp ve duyudan bileşik olsun durum değişmez. Örneğin niyet ve duyusal

hareketlerden meydana gelen namaz böyledir. Şeriat namaz için, onu, akla bağlayacak ruhanî bir suret ortaya koyar. Amele başladığında gözün Şâri'den alınan örnekteki gibi olmalı ve bunu yerine getirirken yapmanı emrettiği şeyi yapmalısın. Bunu bitirdiğin zaman ona, Şâri'den öğrenerek kazandığın ve örnek olarak ifade edilen bu ruhanî suretle karşılıkta bulunmalısın. Organa organ, ekleme eklem ile zâhiren ve bâtınen karşılıkta bulunmalısın. Bu suret, ziyade ve noksansız biçimde mutabakat hükmüyle gerçekleşirse, ölçüyü adaletle yerine getirmiş, dengeyi bozup haddi aşmamış ve eksiklik, hile yapmamışsındır. Tanıma yapılan fazlalık, tanımlanana karşı yapılmış bir eksikliktir.

Allah Teâlâ "Dininizde aşırı gitmeyin." (Nisâ, 4/171) buyurmuştur. Bu ifade [dengeyi bozmayın] ve yukarıdaki âyetin devamında yer alan "Allah hakkında doğru olandan başkasını söylemeyin." anlamına gelmektedir. Bunun için, [ölçüyü adaletle tutun] buyurmuştur. Allah kullarından kendisine karşı ve kendileri ve başkaları gibi Allah'ın dışında kalan her şeye karşı yaptıkları konusunda adaletli davranmalarını istemiştir. Allah kulunu ölçüyü tam tutmaya muvaffak kılarsa ona verecek başka bir hayır bırakmamış, en büyük hayrı vermiş olur. Terazinin yerine göre ağır basması, onun doğru bir şekilde yerine getirilmesi kapsamında olduğu gibi terazinin yerine göre hafifliği de onun doğru bir şekilde yerine getirilmesidir. Bu durum içinde bulunulan makamlara göre değişiklik göstermektedir. Muhakkik, durumun gereklerine uygun biçimde ölçülen şeyin hafiflik veya ağırlığına göre lütfu ve hakkıyla, bilgide de amelde de, teraziyi doğru tutan kimsedir.

Hazreti Peygamber aleyhisselâm borcun eda edilmesi ve ağırlığına göre fiyat verilmesini tavsiye etmiş ve şöyle demiştir: "Ölçtüğün zaman, onun lehine tercihte bulun." Çünkü ona terazinin gözüyle hak ettiğinin dışında verdiğin şey teraziye dâhil olmayıp bir fazldır. Nitekim ölçü aslen ağır tutulması için değil adalet için belirlenmiştir. Her ağırlık buna dâhildir. Yani o fazl kapsamındadır. Allah genel olarak asla kötülüğe karşı ağırlığı emretmemiştir. O ancak "Yaralar da kısasa tâbidir." (Mâide, 5/45) ve "Bir kötülüğün cezası, ona denk bir kötülüktür." (Şûrâ, 42/40) buyurmuş; kötülüğün karşılığı daha fazlası ile verilir, dememiştir. Yine "Kim size saldırırsa siz de ona misilleme olacak kadar saldırın." (Bakara, 2/194) buyurmuş, daha fazlası ile saldırın dememiştir. Ancak Şûrâ sûresi 40. âyetin devamında "Kim bağışlar ve barışı sağlarsa, onun mükâfatı Allah'a aittir." buyurarak nimetlendirme hususunda fazlasından söz etmiştir.

Tembih ve işaret

Allah Teâlâ bu sûrede [insanı yarattı] ve [mizan (terazi) koydu] ifadelerini bir arada zikretmiştir. Nitekim O, insanı terazi suretinde yaratmıştır. Sağını ve solunu iki kefe, dilini de zâtına payanda kılmıştır. O, hangi yöne meylederse (meylettiği taraftaki şeye) ulaşır. Allah sağa mutluluğu, sola da bedbahtlığı bitiştirmiştir. [Mizanı koydu] âyetiyle onu hile ve aşırılık olmaksızın yerine getirmemizi emretmiştir. "Allah Âdem'i kendi suretinde yarattı."[75] kavlini anlamak da onun yerine getirilmesidir. İnsanın sureti, zât, sıfat ve fiil açısından kendisini yaratanın makamına göre ölçülmektedir. Ölçü için ölçülenler arasında bir ortaklık aranmaz. Nitekim zât, sıfat ve sayı açısından benzer olmasalar da sikkeli altın, demir maden ile ölçülmektedir. Böylece O'nun suretinin insan sureti ile ölçülmediği, ancak insandan istenen suretle ölçüldüğü anlaşılmaktadır. İnsanın var olması için yönelen ilâhî isimler ve suretin ihtiva ettiği her şey ile, eserlerini orada ortaya çıkarmıştır. Altın madeni tanım, hakikat ve suret bakımından altına eşit olmadığı gibi kul da Allah'a eşit değildir. Allah insanı kendi suretinde yaratmış olsa da, o ikisi ne hakikat ne de tanımda birleşirler. Nitekim Allah'ın zâtı tanımlanamaz, sınırlandırılamaz. İnsan ise resmî veya lafzî değil zâtî tanımla sınırlıdır. Her yaratılan bu şekilde tanımlıdır. İnsan mertebe ve yaratılışında diğer yaratılanların en kâmili ve en kapsamlısıdır. Bu terazinin hakikatini kavradığın zaman, suret hakkındaki "Sen zâtsın o da bir zât; sen dirilik, âlimlik ve diğer sıfatlarla nitelenensin o da öyle" şeklindeki vehimlerin ortadan kalkar. Bu terazi sayesinde suret ile kastedilen şeyin bu olmadığı anlaşılır. Bu sebeple aynı sûre içinde [insanı yarattı] ve [mizanı koydu] ifadeleri bir arada zikredilmiş ve dengesizlik ve hile olmaksızın teraziyi yerine getirmen emredilmiştir. Terazinin tam bir şekilde yerine getirilmesi ancak bu tanımla gerçekleşir. Nitekim Allah yaratan sen ise yaratılan kulsun. Sanat sanatkârını nasıl bilebilir? Sanat kendisini meydana getirenden ancak bilgisinin suretini isteyebilir. Zâtının suretini isteyemez. Sen de yaratıcının sanatı olduğuna göre senin suretin, onun seni bilmesinin suretine uygun şekildedir. Bilmelisin ki, sen, benzeri bulunmayan bir yakutla ölçülen demir madenisin. Demir madeni, miktar açısından demirle eşit olsa da kıymet, zât ve özellik açısından asla bir olamaz. Allah bundan yücedir. Öyleyse sen kulluğuna ve kıymetine sarıl!

وَالْأَرْضَ وَضَعَهَا لِلْأَنَامِ (١٠)

10. Allah, yeri canlılar için yaratmıştır.

---

75. Buhârî, İsti'zân 1; Müslim, Birr 115.

Üzerinde yürümeleri ve uyumaları için yaratmıştır.

فِيهَا فَاكِهَةٌ وَالنَّخْلُ ذَاتُ الْأَكْمَامِ (١١)

11. Orada meyveler ve salkımlı hurma ağaçları vardır.

Menfaatlerin elde edilmesi ve acıların engellenmesi için orada meyveler ve salkımlı ağaçlar bulunmaktadır.

وَالْحَبُّ ذُو الْعَصْفِ وَالرَّيْحَانُ (١٢)

12. Yapraklı daneler ve hoş kokulu bitkiler vardır.

Bunlar, insanların ve canlıların geçimini sağlayacağı, onların yaşamasını sağlayan şeylerdir.

فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (١٣)

13. O hâlde rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz?

Ey insanlar ve cinler! Nimet ve ihsanla kuşatıldığınız hâlde [rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz?]

Hazreti Peygamber aleyhisselâm cinlere, Allah'ın dünya ve âhiret için ulvî ve süflî olarak yarattığı her şeyi şamil olan Rahmân sûresini okurken, [O hâlde rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz?] âyetine geldiğinde, cinler, "Rabbimiz, senin nimetlerinden hiçbirini yalanlamayız" demişti. Hazreti Peygamber aleyhisselâm da cinlerin bu güzel dinleyişini ashabına övmüştür. Nitekim aynı âyeti ashabına okuduğunda ashabı bu cevabı vermemiş, böyle bir söz söylememişti. Hazreti Peygamber aleyhisselâm bunun üzerine ashabına "Bunu kardeşleriniz cinlere okudum. Onlar sizden daha güzel dinlediler." demiş ve cinlerin söyledikleri sözü zikretmiştir. Yine Hazreti Peygamber aleyhisselâm, "Ben 'O hâlde rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz?' der demez onlar, 'Rabbimiz, senin nimetlerinden hiçbirini yalanlamayız' dediler."[76] buyurmuştur. Bu övgü cinlerin bizden şerefli olmaları hakkındadır. Ashabın sessizliği nimetlerin Allah'tan geldiğini bilmemelerinden kaynaklanmaz.

76. Hâkim, *el-Müstedrek*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990), II, 515.

Cinler nimetlerin Allah'a ait olduğunu ashabtan daha iyi biliyor da değildiler. Fakat cinler "Rabbimiz, senin nimetlerinden hiçbirini yalanlamayız" diyerek zâhir makamın kemalini yerine getirmişlerdir. Çünkü makam böyle söylemeyi gerektirmektedir. İnsanlardan olan ashab, kendilerinde bulunmayıp Hazreti Peygamber aleyhisselâmdan gelecek olan bilgiyi elde etmeye odaklandıkları için, sûre kendilerine okunduğunda böyle cevap vermemişlerdir. Ashabın bilgi edinme konusundaki bu azmi, cinlerin söylediği bu şeyi söyleme vaktinin Hazreti Peygamber aleyhisselâm tarafından bildirilmesiyle ondan istifade etmeyi bekledikleri için kendilerine engel olmuştur. Nitekim ashab bilgi edinme konusunda cinlerden daha azimliydi. Cinler ise bu makamın gerektirdiği cevapta edebe riayet konusunda insanlardan daha isabetli davranmışlardır. Resûlullah da cinlerin insanlara karşı bu faziletini övmüş, ancak insanların sûrenin tilaveti esnasında sessiz kalarak bilgilerini artırmak konusundaki azimlerini cinlere karşı övmemiştir. Ayrıca Hak şöyle buyurmuştur: "Kur'ân okunduğu zaman onu dinleyin ve susun ki size merhamet edilsin." (A'râf, 4/204) Sûre, bir söz gibi kendinde bir bütündür. Bu sebeple onlar sûre tamamlanana dek susmuşlardır. Böylece insanlardan oluşan sahabeler iki fazileti bir araya getirmiştir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm bu iki fazileti zikretmemiş ancak cinlerin konuşarak yerine getirdikleri faziletten söz etmiştir.

Cinlerin söyledikleri şey, kulluklarını zâhir bir dille açık etmektir. Aynı şekilde onlar, bâtın diliyle de kuldurlar. Böylece cinler bu söz ve cevapları ile, zâhir ve bâtın dilini bir araya getirmişlerdir. Sahabelerden oluşan insanlar ise, âyetin tilaveti sırasında böyle davranmamıştır. Dolayısıyla bu dilden eksik kalmışlardır. Hazreti Peygamber aleyhisselâm sahabeyi, makamın gereğini öğretmek üzere kınamıştır. Bu makamla kastım, konuşan dillerin makamıdır. Ashab da uyarıldıkları için amelî hayrı kaçırmamışlardır. Onlar o anda ilmî bir hayır içindeydiler. İlim, makamında kullanılan amelin hükmüne karşı mukavemet edemez. Çünkü hüküm makama bağlıdır. Amel de, aynı şekilde makamında kullanılan ilmin hükmüne mukavemet edemez. Resûlüllah (sallallahu aleyhi ve sellem), ashabının dikkatini, makamında yerine getirilenin daha iyisine çekmiştir. O bir öğretmen ve ne güzel bir terbiyecidir!

Cinlerin, kendilerine hitap edilen sözlerin hakikatlerini nasıl bildiklerine bir bak! Kendilerine hitap edilen sözün aynıyla nasıl da karşılık verdiler. Hatta "er-Rabb" ismini kullanmış, "Ey ilâhımız" gibi başka bir isim tercih etmemişlerdir. Ayrıca "Herhangi bir şeyi" dememiş, kendilerine okunan âyete uygun şekilde yalnızca "senin nimetlerinden" demişlerdir. Böyle dedikleri taktirde zamir, âyetteki özel nimete dönebileceği için, onlar, tasdikin genel olması amacıyla tüm nimetleri kastederek bu cümleyi kurmuşlardır.

خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ (١٤) وَخَلَقَ الْجَانَّ مِنْ مَارِجٍ مِنْ نَارٍ (١٥)

14. Allah insanı, pişmiş çamura benzeyen bir balçıktan yarattı. 15. Bir mâric ateşten de o cinleri (*cân*) yarattı.

İnsanlar, görünmeyen taraflarıyla (*cân*) övülmektedirler. İnsanların içlerindeki sapkınlık sebebiyle balçık (*salsâl*) oluşmuştur. Bu yönüyle yapılacak bir övgü, en güzel surette yaratılan insan için yerilen bir övgüdür. İnsan, saygınlık üzere kalmış, balçığını İblis almıştır. Böylece aslı kendisine geri dönmekte, vebali kendine olmaktadır. İyilik onların damarlarında akmakta, yıldızları feleklerinde tesbihte bulunarak hareket etmektedir.

Cinlerin yaratılması hakkında bir bahis

Merc, karışım demektir. (Âyette zikredilen) *mâric* ise karışan şeydir. Kendisine bitkiler karıştığı için çayıra *merc* denilmiştir. Nitekim çayırlar, bitki ve çiçek karışımları içermektedir.

Allah feleğin altında dört rüknü yaratmış, onları feleğe göre döndürmüş ve hepsi küllî cisimlerdeki farklı şekiller olmuştur. Etkisi, kendisini takip eden rükünlerde görülen ilk felekî hareket, ateştir. Ateşte, havadaki nemlilik ile yanma etkisi oluşmuştur. Böylece ateş ve havadan tutuşma ve alevlenme meydana gelir ki buna *mâric* denilmektedir.

Hava ateşle karıştığında tutuşur, alev alır, bir kandil gibi yanar ve kıvılcım ile alev ortaya çıkar. Allah cinleri bu alevden yaratmıştır (açmıştır). Âdem su ve toprak şeklinde iki unsurdan oluştuğu gibi, cinler de aslen iki unsurdan oluşmuşlardır. Bu iki unsur, hava ve ateştir. Hava ve ateşin birleşmesi sebebiyle *mâric* isminin oluşması gibi, su ile toprağın yoğrulmasıyla da çamur ismi ortaya çıkmıştır. Allah bu *mâric* (karışan şey) ile cinlerin suretini meydana getirmiştir (açmıştır).

Cinler kendilerindeki hava maddesi sebebiyle istedikleri herhangi bir surete bürünebilirler. Ateş maddesi sebebiyle de incelmiş ve latiflikleri artmıştır. Cinlerin bu özellikleri kahır, büyüklenme ve izzeti beraberinde getirmiştir. Çünkü ateş, mertebe bakımından rükunların en yücesidir. O, doğanın gerektirdiği eşyayı değiştirme hâkimiyetine sahiptir. Şeytanın Âdem'e secde konusunda kibirli davranmasını gerektiren sebep budur. Allah Teâlâ ona secde etmesini emredince o bir tevil ile "Ben ondan daha iyiyim." demiştir. Yani

cinlerde bulunan şeyin diğer rükünlerden üstün olması gibi bir yorumla, asıl (yaratılıştaki) hükümle bu sonuca varmıştır. Bu sebeple onun yaratıldığı şeye, *mâric* ismi verilmiştir. Fakat onun yaratılışında böyle bir hâkimiyet bulunmamaktadır. Cinlerdeki kibir hâli, onların ateşten yaratılan doğalarından kaynaklanmaktadır. Tevazu gösterirlerse bu ârızî olup, bunu, Âdem'in topraktan yaratılan doğası gereği tevazu sahibi olması gibi, kendisinde bulunan toprak rüknü sayesinde gerçekleştirebilirler.

Allah bizi cinleri görmekten alıkoyduğu için bizler onları göremeyiz. Ancak Allah, dilediği taktirde bazı kullarına onları gösterebilir. Onlar *sehâfet* (incelik) ve latiflik âleminden oldukları için duyusal suretlerden istedikleri şekle bürünebilirler. Ruhanîliğin nispet edildiği aslî suretleri, Allah'ın onları yarattığında kabul ettiği ilk suretlerinden ibarettir. Daha sonra bürünmek istedikleri hâle göre suretleri farklılaşmaktadır.

Aleve ruh üflediğinde, bu üfleme, *sehâfet*inden dolayı karışık olan ateşi, daha da karışık hâle getirmiş, hava ona baskın gelmiş ve tek bir hâl üzere kalma kararı ortadan kalkmıştır. İşte cinler âlemi bu surette ortaya çıkmıştır. Beşer neslinin, suyun rahme taşınması ile üremesi sebebiyle Âdemî beşerî sınıfın zürriyeti ve doğumu gerçekleşmektedir. Aynı şekilde havanın dişi cinlerin rahmine taşınması ile de cin sınıfının zürriyeti ve doğumu gerçekleşmektedir.

Allah cinleri de insanları da iyi (*saîd*) ve kötü (*şakî*) olabilecekleri bir biçimde yaratmıştır. Ancak melekleri kötülükten bir payları olmayacak şekilde pür iyi olacak biçimde yaratmıştır. Kötü insanlar ve kötü cinler "kâfir" diye isimlendirilirken, iyi insanlar ile iyi cinler "mümin" diye isimlendirilirler. Aynı şekilde bu iki grup şeytanlıkta da ortaktırlar. Bunun için Allah Teâlâ, "insan ve cin şeytanları" (En'âm, 6/112) buyurmuştur. Yoldan çıkan cinler şeytan olurlar. Ancak ibadet üzere bulunan cinler şeytan olmaz. Cinlerdeki bu iki hâl üzere bulunma imkânı, toprak kaynaklı yapılarından kaynaklanmaktadır. Kendilerinde bulunan su yapısı nedeniyle ateşin yakıcılığı gitmektedir. Cinlerin de bizim gibi, bir kısmı itaatkâr iken, bir kısmı Allah'a karşı isyan içindedir. Cinler de insanlar da kıyamete kadar türemeye devam edeceklerdir.

Meleklerin cisimlerinin kaynağı nur, cinlerinki *mâric* (karışık) bir ateş, insanlarınki ise bize söylenen gibidir. Fakat insanın kendisinden yaratıldığı şeyin aslından değişmesi gibi, melekler ve cinler de yaratıldıkları asıldan üzerinde bulundukları surete dönüşmüşlerdir. Melekler nur, cinler rüzgar, insanlar ise ceset (*eşbâh*) üflenmiş ruhlardır. Cinler letafetle nitelenmiş olmalarına rağmen içerisinde nemli maddeler barındıran bileşik bir ateşten oluşmuşlardır.

Şeytanlar, cinlerin özel olarak Allah'ın rahmetinden uzaklaşmış kötüleri olup geri kalan iyileri "cin" ismini almıştır. Cinler beşer ile melekler arasında bir mevkide yaratılmışlardır. Cinler unsurî oldukları için kibirlenirler. Cinler eğer unsurun hükmüne girmeyip halis bir doğaya sahip olarak kalsalardı kibirlenmez ve melekler gibi olurlardı. Onlar, yaratılış bakımından berzahtadırlar. Yapısındaki ateşin letafeti sebebiyle cinlerde nurdan yaratılmış olan ruhlara ait bir yön bulunmaktadır. Bu sebeple cinler gizli (perdeli) olup şekil değiştirmeye elverişli bir yapıdadırlar. Cinlerin aynı zamanda bize benzeyen bir yönleri de bulunmaktadır. Bu sebeple onlar, *unsurî* ve *mâric*tirler (ateş ve havanın karışımıdır).

Cinlerde hava ve ateş unsuru ağır bastığı için onların beslendiği şey, havanın taşıdığı kemiklerde bulunan yağdır. Allah bunları cinler için bir rızık kılmıştır. Biz kemiğin cevherini ve onun taşıdığı etin azalmadığını görürüz. Allah'ın bunlarda cinler için bir rızık kıldığını biliriz. Bu sebeple Hazreti Peygamber aleyhisselâm kemikler için "Bunlar cin kardeşlerinizin yiyeceğidir."[77] demiştir. Yine bir hadiste "Allah kemikleri cinler için rızık kılmıştır."[78] buyurulmaktadır.

Cinlerin nikah esnasında bir araya gelmeleri bir kıvrımlı bir harekettir (*iltivâ*). Bu, ocağın veya çömlek fırınından çıkan dumanın birbirine girmesine benzer. İki cin de bu girişiklilikten lezzet duyar. Birleştirdikleri bu şey, hurmanın sadece koku ile aşılanması gibi beslenmeleri ile aynı şeydir. Cinlerin kabile ve aşiretleri vardır. Bunlar arasında büyük savaşlar yaşanır. Bazı kasırgalar onların bu savaşları sebebiyle olur. Ancak her kasırga onların savaşı sebebiyle oluşmaz.

Bu ruhanî âlem, şekil değiştirerek duyusal bir surette ortaya çıktığında göz onu görebilir. Göz -insanın gözü- onun özelliklerini görmeye devam ettiği sürece o, bu suretin dışına çıkamaz. İnsan gözü onu görüp, ona bakmayı sürdürdüğünde ve ruhanî olan nesne gizlenebileceği bir yer bulamadığında, insana örtü gibi içine girdiği sureti gösterir. Sonra ona bu suretin belli bir yöne doğru yürüdüğünü hayal ettirir. İnsanın gözü de onu takip eder. İnsanın gözü bu ruhanîyi takip ettiğinde, ruhanî onun boyunduruğundan çıkar ve ondan gizlenir. Onun gizlenmesiyle bu suret onu izleyen kimsenin bakışında kaybolur. Kandille birlikte ışığın duvarları aydınlatması gibi bu suret ruhanîye aittir. Nasıl ki kandil gizlendiğinde ışık da kayboluyorsa bu suret de öyle kaybolur. Bunu bilip ruhanîyi sınırlamak isteyen kimse gözüyle bu sureti izlemez. Nitekim suret, ister bin yerde ister her yerde ve farklı suretlerde gö-

77. Tirmizî, Tahâret, 14.
78. Bu mânada bir rivayet için bk. Müslim, Salât, 105.

rünsün, gayr-ı ruhanî bir şey olmayıp ruhanî olanın kendisidir. Bu suretlerden biri öldürülür ve zâhirde ölürse bu ruhanî, bizim ölümle berzah âlemine geçmemiz gibi dünya hayatından berzah hayatına geçiş yapar. Artık bizim gibi onun da dünya âleminde bir sözü kalmaz. Ruhanîlerin görünür oldukları bu duyulur suretler cesetler diye isimlendirilmektedir. Nitekim Allah Teâlâ âyette şöyle buyurmuştur: "Biz onları (peygamberleri), yemek yemez birer (cansız) ceset olarak yaratmadık." (Enbiyâ, 21/8)

Ruhanîlikte birleşseler de cinler ile melekler arasındaki fark, cinlerin besinlerinin doğal cisimlerin taşıdıkları yemekler olmasına karşılık meleklerin böyle beslenmemesidir. *el-Latîf* ismi, cinlere insanlar hissetmediği hâlde onların damarlarındaki kan yerinde dolaşma yetisi vermiştir. Latiflikleri sebebiyle onlar insanların gözlerinden gizlenmişlerdir. Bu sebeple insanların gözleri bir cesede bürününceye kadar onları idrak edememektedir. Allah Teâlâ "O ve yandaşları, sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler." (A'râf, 7/27) buyurmuştur.

Cinlerden ilk var olanın yaratılışı tamamlandığında ve yapısı tam olduğunda ruh, emir âleminden ona yönelmiş ve bu surete ruh üflemiştir. Onun varlığı ile bu suret hayat bulmuş, o da hilkatine göre kendisini yaratana karşı hamd ve senâ ederek kalkmıştır. Onda sebebini ve kime karşı gururlandığını bilmediği bir azamet ve izzet bulunmaktadır. Çünkü o sırada tabiatta ondan başka varlık yoktur. O da izzetinden emin bir şekilde rabbine kulluk etmiştir. Âdem yaratılıncaya kadar, o, yaratılışında bulunan şeyi kendisine verip onu yaratana karşı tevazu içinde olmuştur.

Cinler Âdem'in suretini gördüklerinde içlerinden ismi Hâris olan biri, bu yaratılışa kin duymuş, Âdemî sureti gördüğü için yüzü kızarmıştır. Kendi cinsleri Hâris'ten sâdır olan bu durumu görmüşlerdir. Onlar Hâris'i gam ve hüzün içinde gördüklerinde bundan dolayı onu kınamışlardır. Âdem'in işi tamamlandığında da Hâris içinde Âdem'e karşı bulunan hissi âşikâr etmiştir. Yaratıcısının Âdem'e secde emrine uymaya baş kaldırmış ve yaratılışını öne sürerek Âdem'e karşı kibirlenmiş ve aslıyla övünmüştür. Hâris, Allah'ın her şeyi kendisiyle canlı kıldığı, hatta onlar farkında olmasalar bile cinlerin hayatının da kendisine bağlı olduğu suyun gücünün sırrını görmemiştir. Böylece o "şeytan" diye isimlendirilen ilk kişi olmuştur. Şeytan, Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılan anlamına gelmektedir. Hâris cinlerdendir. Allah onu İblis kılmış, yani rahmetinden kovmuştur. Şeytanların hepsi ondan doğmuştur. Allah, Kur'ân okunduğu zaman cinlerin dinlemesini, insanların dinleyişinden daha iyi bulmuştur. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm Rahmân sûresini okuduğunda insanlar cinlerin dediklerini dememişlerdir.

فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (١٦)

16. O hâlde, rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz?

Cinler, "Rabbimiz, senin nimetlerinden hiçbirini yalanlamayız" ve "Senin nimetlerinden nasıl döndürülürüz?" demişlerdi. Daha sonra Hazreti Peygamber aleyhisselâm bu âyeti insanlardan oluşan ashabına okumuş, ancak âyeti tilaveti esnasında onlar cinlerinki gibi bir söz söylememişlerdi. Hazreti Peygamber aleyhisselâm da ashabına, "Bunu kardeşleriniz cinlere okudum. Onlar sizden daha güzel dinlediler." demiş ve cinlerin söyledikleri sözü zikretmiştir. Allah Teâlâ Kur'ân'ı dinlerken susmak gerektiğini söylemiştir. Nitekim Allah Teâlâ "Kur'ân okunduğu zaman onu dinleyin ve susun ki size merhamet edilsin." (A'râf, 7/204) buyurmuştur. Cinler hakkında ise "Hani cinlerden bir grubu, Kur'ân'ı dinlemeleri için sana yöneltmiştik. Kur'ân'ı dinlemeye hazır olunca (birbirlerine) "Susun" demişler, Kur'ân'ın okunması bitince uyarıcılar olarak kavimlerine dönmüşlerdi."[79] buyurmuştur. İnsanlardan hiçbirinin böyle bir söz söylediği nakledilmemiştir.

رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ وَرَبُّ الْمَغْرِبَيْنِ (١٧)

17. (O,) iki doğunun ve iki batının rabbidir.

Birinci vecih

Yazın ve kışın güneşin doğuşunun ve batışının rabbidir.

İkinci vecih

O'nun "İki doğunun rabbi" olması, insanların ve cinlerin yaratılışının zâhirinde *er-Rab* oluşu, "İki batının rabbi" olması ise iki suretin bâtınında *er-Rab* olması anlamına gelmektedir.

فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (١٨)

18. Öyleyse rabbinizin hangi nimetlerini yalanlayabilirsiniz?

---

79. Ahkaf, 46/29.

Ey insanlar ve cinler! [Öyleyse rabbinizin hangi nimetlerini yalanlayabilirsiniz?]

مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ (١٩) بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِ (٢٠)

19. İki denizi birbirine kavuşmak üzere salıvermiştir. 20. Aralarında bir engel vardır, birbirine geçip karışmazlar.

Yani ikisi de birbirine karışmaz. Duyu iki denizi ayırmakta güçlük çekse de akıl o ikisinin arasını ayıran bir engel olduğuna hükmeder. Bu sebeple söz konusu engel akledilir bir şeydir. O, berzahtır. Bu berzah olmasaydı ikisi birbirinden ayırt edilemez ve işler karışırdı. Bu, karışıklığı önlemek için iki çelişik arasında bulunan vehmî bir çizgidir.

فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (٢١) يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ (٢٢)

21. O hâlde rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz? 22. İkisinden de inci ve mercan çıkar.

İnci büyük cevher, mercan ise küçük cevherdir.

فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (٢٣) وَلَهُ الْجَوَارِ الْمُنْشَآتُ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ (٢٤) فَبِأَيِّ
آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (٢٥) كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ (٢٦)

23. Şimdi rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz? 24. Denizde yüce dağlar gibi yükselen gemiler de O'nundur. 25. Öyleyken rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz? 26. Yeryüzü üzerinde bulunan her canlı yok olacak.

Yeryüzünde bulunan her canlı şekli ve suretinin ortadan kalkması ve ruhunun berzaha gitmesi ile yok olacaktır. Allah Teâlâ varlığa duyusal bir suret verdiğinde ona emrinden bir ruh üflemiştir. Bu şeklî suret, ruhu ile yok oluncaya değin onu tesbih eder. Ardından ruhu berzaha geçer.

Allah Teâlâ "yeryüzünün içinde bulunan" dememiş bunun yerine [yeryüzü üzerinde bulunan] demiştir. Bunun nedeni, insanın içinde olduğunda onun koruyacak olması; üzerinde olduğunda ise ondan soyutlanmasıdır.

وَيَبْقَى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ (٢٧)

27. Ancak celâl ve ikram sahibi rabbinin zâtı bâki kalacak.

Celâl, zât (*vecih*) sıfatlarından biri olup sürekli olarak kalıcıdır. Celâl, dünyada bulunan her şeyin şüphesiz âhirette de bulunacağının en kuvvetli delilidir. Allah Teâlâ [Rabbinin zâtı bâki kalacak] buyurmuştur. Biri, "Bu kalıcılık hangi nispetle gerçekleşir?" derse; der ki: "Celâl ve ikram sahibi nispeti ile." Böylece bu isimler zâtın sıfatı olarak merfû[80] kılınmıştır. Eğer mecrûr[81] olsaydı "rabb"in sıfatı olurlardı. Böylece O, celâl sahibi olmak ve iki zıdda sahip olmakla sıfatlanmıştır. Öyleyse iki zıdda sahip olan ve asla yok olmayacak olan zât kalıcıdır.

Yeryüzü üzerinde bulunan her şey, cevherdeki intikalin son bulması ve suretin yokluğunun son bulması ile yok olacaktır. Böylece kalıcı cevherde suretin kendisi değil benzeri ortaya çıkar. Bu kalıcı cevher, âhiretteki yaratılışın gerçekleşeceği *acbü'z-zeneb*'tir.

Nasihat

Bilmelisin ki, insanın iki yüzü vardır. Biri kendi zâtına, diğeri rabbine dönüktür. Hangi zâta yönelsen diğerinden uzaklaşmış olursun. Burada seni uyaracağım bir sır var: Sen kendi zâtını görmeye yöneldiğinde celâl ve ikram sahibi rabbinin zâtından uzaklaşırsın. Ancak senin zâtın yok olacaktır. Öyleyse eğer zâtına dönersen zâtın senden ayrılacaktır. Bu durumda sen de içinde yabancılaştığın bir mertebede tek (garip) kalırsın. Sana tanıdık gelen zâtını ister de bulamazsın. Ancak kendi zâtını bırakır, rabbinin zâtına yönelirsen O da sana yönelir. Bu durumda ondan daha aşina olduğun bir zât kalmaz. Müşahede edilen şey yalnızca O olur. Dolayısıyla her insan için gerekli olan özel bir dönüşle ona döndüğünde, karşında bu dönüşten önce sana tanıdık olan, seninle oturan ve sana eşlik eden zâtı bulur, O'nunla buluşmaktan mutlu olursun. Ünsiyet sana daha büyük şekilde döner. O'nunla olan önceki ünsiyetini hatırlarsın ve ünsiyetin daha da katlanır. O'nun katında kendi zâtının yüzünü görürsün ve onu kaybetmezsin. Bu şekilde tek bir surette iki zât birleşmiş olur. İki zât birleştiği için ünsiyet de tek olur, neşe ve sevinç büyür. Kamil bir mümin bulunduğu her hâlde, bâtınında Allah ile birlikte olur.

فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (٢٨) يَسْأَلُهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ (٢٩)

28. Öyleyken rabbinizin hangi nimetlerini yalanlayabilirsiniz? 29. Göklerde ve yerde bulunan herkes, O'ndan ister. O, her gün yeni bir iştedir.

---

80. Cümlede konumu dolayısıyla sonu "u" sesiyle okunmuştur.
81. Cümledeki konumu dolayısıyla kelimenin sonunun "i" (vd.) seslerle okunması.

[Göklerde ve yerde bulunan herkes] hâl diliyle veya sözleriyle [O'ndan ister]. Melik de bu şekilde mülkünde bulunanların her durumunu, her gün gözetmelidir. Tek uğraşı bu olmalıdır. Allah Teâlâ [O, her gün yeni bir iştedir] buyurur. Gün, burada, tek bir anda (fert zamanda) nefes alanların nefes miktarıdır. Nitekim günler pek çoktur, kimi küçük kimi büyüktür. Günlerin en küçüğü bölünmeyi kabul etmeyen tek bir andır (fert zamandır). Bu, Allah Teâlâ'nın [O, her gün yeni bir iştedir] kavlinden anlaşılmaktadır. Âyette tek bir an (fert zaman), gün diye isimlendirilmiştir. Çünkü iş, tek bir anda meydana gelmektedir. O da zamanların en küçüğü ve en detayıdır. Günlerin en büyüğünün ise durulabilecek bir sınırı, tanımı yoktur. Büyük günler ile küçük günler arasında orta günler bulunmaktadır. Orta günlerin ilki, örfte bilinen ve saatlere ayrılan gündür. Bu âyette zikredilen gün ise, her şeyde bulunan bölünemeyen andır (fert zamandır).

Allah Teâlâ'nın isimlerinden biri de *ed-Dehr*'dir. Çünkü dönüşüm *dehr*in (zamanın) sıfatlarından biridir. Allah *dehr*in kendisidir. O'nun suretlere dönüştüğü ve her gün bir işte olduğu bilinmektedir. İş, Allah'ın var olanlarda meydana getirdiği değişikliklerdir. O, bizim içinde olduğumuz ve Allah'ın yarattığı şeydir. İş ancak bir fiil ve Allah'ın günlerin en küçüğünde meydana getirdiği şeydir. Hak Teâlâ kendini her gün bir işte olmakla nitelemiştir. Bunun anlamı onun işlerde bulunmasıdır. Yönetim (*tasrîf*), dönüşüm ve âlem, Hakk'ın kendisinde bulunduğu bu işlerin dışında şeyler değildir. Bu, sahih hadiste geçen ve suretlerde gerçekleşen ilâhî dönüşümdür. Buradan var olanların nihayetsiz biçimde değişeceği anlaşılmaktadır ki bunun nedeni, aslın değişmesidir.

Âlemde değişim (*istihâle*) hükmünün ortaya çıkması bu hakikatten kaynaklanmaktadır. Bu hüküm, farklı işlerdir. Çünkü ancak Allah, O'nun teveccühü ve mümkün varlıkların Allah'ın irade ettiği bu teveccühü (yönelişi) kabulünden söz edilebilir. Hak, bu şarta göre hiçbir parçası bölünmeyen âlemin parçalarının sayısı kadar çok işte bulunmaktadır. O, onları kalıcı kılan şeyi yaratarak âlemin her parçası ile birlikte bir iştedir. Her bir anda, kendisiyle kaim olandan meydana getirdikleri bunun dışındadır. Bu işler, yaratılanların hâlleridir. Bu hâller, kendilerinde bulunduğu için yaratılanlar onların yapısıdır. Allah bu işleri onlarda sürekli olarak yaratmaktadır. Bu işler hâllerdir. Hâller, var olanlara ilişen arazlardır. Allah hâlleri var olanlarda yaratmıştır. Hâller, dünyada ve âhirette Allah'ın kendilerinde bulunduğu işler olarak ifade edilmektedir. Âlem, Allah'ın onu yaratmasından itibaren âhirete kadar varlığını sürdürecektir. Varlık ise hâllerinde onu izlemektedir. Allah hâlleri iradî tevcihler ile sürekli olarak yaratmaktadır. Hakk'ın işleri, ancak mümkün varlıkların kendilerinde ortaya çıkar. Hakk'ın işleri senin istidadının hakika-

tidir. Sende yalnızca istidadının talep ettiği Hakk'ın işleri ortaya çıkar. Mümkünün gücünün hükmü, imkân dâhilinde olup bu güç, Hakk'ın ondaki işinin gerçekleşmesine yol açar. Zira muhâlin onu kabul etmediğini görmez misin?

Hakk'ın işleri, yarattıklarının hâlleridir. Allah yarattığı şeyler için hâlleri, her gün yani her an (fert zaman) yeniler. Âlem tek bir hâl ve tek bir işte istikrar bulmaz. Çünkü bunlar arazdırlar. Arazlar da mutlak olarak iki zamanda bâki olmazlar. Arazların yalnızca özel olarak var olduklarında bir varlıkları bulunur. Arazların var olduğu zamanı izleyen zamanda, bu arazları, benzerleri ve zıtları takip etmektedir.

Cevherlerin hakikatleri de aynı şekilde hâllerden uzak olamazlar. Onların yaratıcısı ancak Allah'tır. Hak sürekli olarak işlerde bulunmaktadır. Zira her hakikatin bir hâli vardır. Bu durumda sonsuza kadar hüküm veren işler Hakk'a ait olup bu işlerde bir son nokta yoktur. Hâller ise bize aittir. Zira âlemde sükûn diye bir şey yoktur. Âlem dünyada da âhirette de, zâhiren ve bâtınen sürekli olarak sonsuza kadar hâlden hâle dönüşmektedir. Ancak gizli ve görünür hareketler vardır. Hâller gidip gelir ve kendilerini kabul eden hakikatlere giderler. Hareketler âlemde farklı etkiler gösterirler. Hareket olmasa zamanlar bitmez, sayıların bir anlamı kalmaz, şeyler belli bir vakte kadar seyretmez ve bir yurttan diğerine geçiş gerçekleşmezdi.

Âlemin iki zamanda tek bir hâlde kalması imkânsızdır. Aksine onda hâller ve arazlar her an değişmektedir. Bu arazlar, kendilerinde Hakk'ın bulunduğu işlerdir. Bunun hâkimiyeti insanın ancak bâtınında ortaya çıkmaktadır. İnsan, her nefeste *havâtır* adı verilen suretlerde dönüşmeye devam etmektedir. Bunlar göze görünecek olsalar garip görünürlerdi.

İnsan kalbini murakabe edebilse onun tek bir hâlde kalmadığını görürdü. Asıl bu mesabede olmasa, dönüşümün bir dayanağı olmazdı. Kalp, onu yaratan Rahmân'ın parmaklarından iki parmak arasındadır. Allah her gün bir işte olduğundan bu kalbin sureti olan âlem her nefeste bir hâlden diğer bir hâle dönüşmektedir. Âlem bir an için bile aynı hâlde kalmaz. Çünkü Allah devamlı olarak yaratandır. Âlem, iki zamanda bir hâlde kalmış olsa Allah'tan müstağni olmakla nitelenirdi. Fakat insanlar yeni bir yaratılış konusunda şüphe içindedirler. Yeniden yaratılma dünyada da, âhirette de, berzahta da gerçekleşir. Âlemin Allah'a olan ihtiyacının bâki kalması ve ilâhî genişlik nedeniyle hâlin bir hakikatte iki nefes veya iki zaman bâki kalması imkânsızdır. Onun her nefeste değişmesi zorunludur. Allah her nefeste onu yaratandır. Hâller de nefeslerle birlikte yenilenirler. Bu sebeple Rahmân sûresinde Allah Teâlâ'nın her gün bir işte olduğu belirtilmiştir.

İşler sınırlanamaz. Günün miktarı bir nefestir. "Nefeslendiği zaman sabahın nefeslenmesini" murakabe etmelisin. "Karardığında geceden" sakınmalısın. Nitekim karıştıran bu zamanda karıştırmaktadır. Hak Teâlâ yarattıklarında her nefeste bir iştedir. Bu iş onun, var olan her hakikatte özel bir şekilde bulunan etkisidir. Dünyada ve âhirette nefeslerine dikkat etmeyi ihmal eden kimse pek çok hayrı kaçırmış olur.

Hak nefeslerin her gününde bir işte, O'nu vekil bıraktığın iştedir. Nitekim O, senin için tasarrufta bulunur, seni halife kıldığı şeyi sana bırakır. Sen de bu şekilde vekilinin emriyle tasarrufta bulunursun. Öyleyse sen halifenin halifesisin.

Bilmelisin ki, Hak kullarında ilâhî isimleri ile zuhur eder. Kul da hâllerinde bu ilâhî isimler ile renk değiştirir (*televvün*). Bunlar Hakk'ın isimleri iken bizde *telvinât* olarak bulunurlar. Bunlar, Hakk'ın içinde bulunduğu işlerin kendileridir. Âlemdeki her hâl ilâhî işin kendisidir. Âlemin tamamı bir suret üzere bulunmaktadır. Kendisiyle ortaya çıktığı işler bunun dışında değildir. Hâllerdeki bu geçişler, O'nun her gün bir işte bulunmasının etkisinden kaynaklanmaktadır.

İlâhî işler dünyadaki ve âhiretteki hâl değişimleridir (*istihâle*). Hak daima bir sureti çıkartır, varlık ve yokluğu bu surete bitiştirir. Böylece bu dolulukta yokluktan bir suret meydana getirir. Bu şekilde yaratma ve değişim süreklidir. Hak hâllerdeki dönüşümü ile yarattıklarından ayrışmaktadır. Hâller onun üzerinde dönüşmezler. Çünkü hâllerin Hak üzerinde bir hükümde bulunması imkânsızdır. Aksine Allah Teâlâ onlara hükmetmektedir. Bu sebeple Allah, hâllerde değişir de hâller onun üzerinde değişmez. Hâller onun üzerinde dönüşecek olsa, onun için hükümde bulunmaları gerekirdi. Âlemin hakikati (*'ayn*) ise böyle değildir. Hâller âlemde dönüşür ve hükümlerini ortaya çıkarırlar. Hâllerin âlemdeki dönüşümleri Allah'ın kudreti dâhilinde gerçekleşmektedir.

Hâller olmasa hakikatler ayırt edilemezdi. Sadece tek bir hakikat bulunmaktadır. Bu hakikat (*'ayn*), sübûtun gerekliliğinde ona ortaklık etse de zâtı ile *vâcibü'l-vücûd*'dan ayrışmıştır. Sübût ve vücud Allah'a ait olup, sübûtun gerekliliği bu hakikate (*'ayn*) aittir. Bu hakikatin (*'ayn*) hâlleri de ilâhî isimler gibi Hakk'a aittir. Bu bir hakikate ait isimler müsemmayı artırmaz. Artırmadığı gibi bu hakikate ait hâller de artmayı veya çoğalmayı gerektirmez. Bununla birlikte hâllerde ve isimlerde sayı ve çokluk düşünülebilmektedir. Bu hakikat, kendisinde dönüşen hâllerden biri olan varlık ile kemal bulmuştur. Onun kemal açısından eksikliği ancak onunla Allah'ın ayrışmasını sağlayan *vâcibü'l-vücûd* hükmünün nefyedilmesidir. Zira bu ayrışma ortadan kalkmaz ve onun kıdemi mümkün değildir.

Allah Teâlâ hikmetli düzenin gerektirdiği biçimde âlemin işlerinde bulunmaktadır. Onun yarın olan işi ancak yarın, bugünün işi ancak bugün, dünün işi de ancak dün gerçekleşir. Allah Teâlâ açısından tüm işler bu şekildedir. Ancak işler açısından, eğer Hak isterse bir işin vakti dışında gerçekleşmesi mümkündür. Onun *meşîet*inde (dilemesinde) mecburiyet veya tereddüt yoktur. Allah bundan yücedir. Onun dilemesi başkasına değil ancak tek şeye bağlıdır.

O her gün bir iştedir. O, âlemdeki en küçük günde ilâhî etkileri ve etkilenmeleri meydana getirendir. Bu etkilenmeler terkipten, çözümlemeden, tırmanmadan, inmeden, yaratmadan ve şehadettendir. Allah Teâlâ, genel olarak bilinen günü, bu küçük günden kinaye etmiştir. Muhatapların anlayabilmesi için ibarede bir genişlik bulunmakta (mecaz) ve Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: [Göklerde ve yerde bulunan herkes, O'ndan ister. O, her gün yeni bir iştedir] İş, isteyenlerin istedikleri şeydir. Allah'tan istekte bulunmayan hiçbir varlık yoktur. Ancak onlar istek konusunda farklı mertebededirler.

Allah'ın bir sebepten meydana getirmediği kimseler ondan perdesiz biçimde istekte bulunurlar. Çünkü onlar ilmen ve gayben ancak O'nu bilirler. Allah bazılarını öncelerinde bulunan bir sebeple yaratmıştır. Âlemin çoğu böyledir. Bunların istekleri iki çeşittir: Onlardan kimi sebebini kavrayamasa da onun üzerine çıkmaz ve sebebinden yola çıkarak onun kendi nefsine değil rabbine işaret ettiğini anlar. Bu grubun isteği de ilk gruptakilerin istekleri gibi perdesiz biçimdedir. Onların kimi sebebini kavrar. Onlar da iki kısımdır: Bir kısmı bu sebebin Allah'ın ona nasip ettiği şey olduğunu ve onun arkasında üstünde bulunan başka bir amaç olduğunu, onun da müsebbib olduğunu bilir. Fakat bunun, sebebi var edenin bilgisinin içinde yer alması mümkün değildir. Bu sebeple söz konusu kimse ancak bir sebeple istekte bulunur. Çünkü bu, nefis için daha kuvvetlidir. Onlardan kimi de sebebin arkasında başka bir talep veya bir sebep bulunduğunu bilmez. Onun nezdinde sebep, müsebbibin kendisidir. Bu kimse bilgisizdir. O, mecbur olduğu şeyleri sebepten ister. Çünkü o, kendi kendisinin rabbi olduğunu düşünür. Ancak aslında Allah'tan ister. Çünkü eğer onun istediği şey konusunda gücü olduğuna inanmasa, ona kulluk etmezdi. Bu güce sahip ancak Allah'tır. Bu şekilde kişi Allah'tan başkasından istememiş olur. Bu makamda Hak onun isteğine icabet eder çünkü o istekte bulunulandır. Fakat bu mesabede kalmıştır. Buna göre, her dil ve her vecih ile istekte bulunulan kimse O'dur. Her hâlde, her şeyde geçerli mutlak kudreti görülmektedir. Âlemde hiçbir cevher-i ferd yoktur ki onun istekte bulunduğu her an ve ondan daha az bir zamanda Allah'tan istekte bulunmasın. Bunun sebebi âlemin her sırda ve incelikte O'na muhtaç olması ve O'na ihtiyaç duymasıdır. İhtiyaç duyduğu şeylerin başında onun ha-

kikatinin bekası için korunması gelir. Hak onun varlığının bekasını sağlayacak şeyleri yaratarak varlığını tutmuştur.

Burada istek için sadece sesli şekilde olması şartı bulunmamaktadır. Her âlemin isteği ona yakışana, ufkuna, hareketine, feleğine ve mertebesine göre değişmektedir. Allah Teâlâ Hazreti Süleyman'ı kuşların dilini öğretmekle şerefli kılması hakkında böyle söylemiştir: Allah ona kuşların dilini öğretmiş, Hazreti Süleyman da karıncanın diğer karıncalara söylediği karşısında gülerek tebessüm etmiştir. Bu gibi şeyler sahih haberlerde ve Kur'ân'da çoktur. Her cinsin sözü kendisine, yani yaratılışına uyana göredir. Allah her mevcuda sirayet eden ilâhî ruhanîyeti kabul istidadı vermiştir. "Herkes, kendi mizaç ve meşrebine göre iş yapar." (İsrâ, 17/84) Bundan sonra hiçbir varlık yoktur ki ondan bir istek sâdır olmamış olsun.

Hakk'ın işi, her dakikada istekte bulunanların istek ve ihtiyacını gidererek icabet yaratmaktır. İcabet, istekte bulunanların üzerine, icabetlerin yaratıldığı feleğin dönüşüne göre iner. Eğer felek uzaktaysa yani kendisiyle ashabına indiği taktir hareketi uzaksa ve takdir icabetin şu şu hareketten sonra ineceği ise, icabet ertelenir. Hatta icabet, feleğin hareketine göre âhiret yurduna da ertelenebilir. Eğer feleği yakınsa yani yaratılan icabetin taktir hareketi yakınsa, o şey vaktinde veya yakın bir zamanda ortaya çıkar. Bu sebeple Hazreti Peygamber aleyhisselâm her çağrıya icabet edileceğini haber vermiştir. Fakat hemen gerçekleşmesi onun şartından değildir. Takdir hareketine göre o, erken veya geç olabilir.

Yaratan hep bir iştedir. Bu günler ebediyen süreklidir. Etki, fiil, infial dünyada ve âhirette bulunur. Hak Teâlâ bu günleri devamlı kılarak şöyle buyurmaktadır: "Gökler ve yer durdukça, orada temelli kalacaklardır." (Hûd, 11/107) Onların kalıcılığı son bulmaz; bir kısmı cennette, bir kısmı cehennemdedir. Gökler ve yer devamlı kalacaktır. Günler de devamlı bir yaratılışla daimîdir. Akıllı bir kimse için çeşitlenme ve değişme inkâr edilemez bir gerçektir. Âlemdeki her mevcut hakkında işler Allah'a aittir. Şu ilâhî genişliğin ne kadar yüce olduğuna bir bak! Günlerin ebediyyen son bulmayacağı ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla işler de ebediyyen son bulmaz. Akıl da ebediyyen son bulmaz. Böylece etkilenmenin de son bulmaması gerekmektedir.

فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (٣٠) سَنَفْرُغُ لَكُمْ أَيُّهَا الثَّقَلَانِ (٣١)

30. O hâlde rabbinizin hangi nimetlerini yalanlayabilirsiniz? 31. Ey *sekaleyn* (insanlar ve cinler)! Yakında hesâbınızı görmek üzere sizin için de boş vaktimiz olacak!

Bu âyette fiilin tertibi vardır. Allah Teâlâ korkutma ve vaîd yoluyla özellikle *sekaleyn*den, insanlar ve cinlerden söz etmiştir. Bunun sebebi perçemlerini Allah'ın eline (kudretine) vermemeleri ve emredildikleri veya nehyedildikleri konularda iradelerini onun iradesine bırakmamalarıdır.

Allah insanları ve cinleri, her nerede bulunurlarsa, kendileri dışındakilerden ayrışabilmeleri için ağırlık anlamına gelen bu isimle isimlendirmiştir. Onların ruhları dünyada, berzahta ve âhirette, doğal cisimleri ve cesetleri yönetmektedir. Onların kendi doğalarına benzemeyen nimetleri yoktur. Hak bizleri *sekaleyn* diye isimlendirmiştir. Çünkü bizim varlığımızın ağırlığı vardır. Bu hakikat bizim varlığa gelmemizi sonraya bırakmıştır. Bu sebeple bizi geciktirmiştir. Nasıl ki hızlandırmak hafif şeyin âdetlerinden biri ise, geciktirmek de ağır olan şeyin âdetlerindendir. Bizler ve cinler ağır olanlardanız. Biz, varlığımızda baskın rükun olan toprak sayesinde cinlerden daha ağırız. İnsan âlemdeki varlıkların sonuncusudur. Bu şekilde insanlar ve cinler, yaratılışlarındaki tabiat hükmü nedeniyle *sekaleyn* olarak isimlendirilmiştir. Ağırlığı veren şey bu tabiattır.

Âyetteki [Yakında hesâbınızı görmek üzere sizin için de boş vaktimiz olacak!] ifadesi hakkında birçok vecih bulunmaktadır.

Birinci vecih

Bu, canlı olan insanlar ve cinler için bir tehdit ifadesidir. Hak, o ikisinin kendisi için yaratıldığı bir terazi koyarak onların hesabını görecektir. Buna göre insan-ı kamil bu hitabın muhatabı değildir.

İkinci vecih

Hak bu âyette kendisini bir işi bitirmeden diğer işe geçmemekle nitelemiştir. Bununla birlikte bir işle uğraşmak Allah Teâlâ'yı başka bir işle ilgilenmekten mahrum etmez. Fakat âlemdeki sınıfların yaratılması için belli zamanlar ve mekânlar vardır. Hak bu zamanları ve mekânları aşmaz. Bu durum onun ilmine ve iradesine mâlum olduğu için Hak, [Yakında hesâbınızı görmek üzere sizin için de boş vaktimiz olacak!] buyurmuştur. Yani Hak, bu dünyada [O, her gün bir iştedir] ifadesinde bahsettiği işlerden boş kalacaktır. O, bizim hesabımız için bizim işlerimizi görmekten boş kalacaktır. O ancak bizimle meşgul olur. Böylece Hak bizim için bizden boş kalır ve işler berzah âlemi-

ne ve âhiret yurduna geçer. İş, bir boş kalmadan diğer boş kalmaya geçmeye ve her şeyi kuşatan genel rahmetin vaktine ulaşmaya devam eder. Bundan sonra onu herhangi bir hâlin sınırlamayacağı ve herhangi bir hâlin onu ayrıştırmayacağı bir boş kalma gerçekleşmez. Bilakis iki yurtta da, nihayetsiz biçimde yerleşecek, gizli bir varlık ile sabit bir varlık bulunur. Bu iki yurt cennet ve cehennem yurdudur. Bu iş gerçekte işte böyledir. İlâhî boşluk, cinslerin altı günde yaratılmasıdır. Türlerin şahısları ise böyle değildir. Boşluk şahıslar hakkında değil zamanlarla gerçekleşir. Bu [Sizin için de boş vaktimiz olacak!] ayetinden anlaşılmaktadır. Bu âyette Allah'a bir zaman nispeti bulunmaktadır. Bu, miktarı Allah'ın ilminde bulunan sürenin bitmesidir. Bu da her şahıs için dünya hayatının zamanıdır.

İşaret

[Ey *sekaleyn* (insanlar ve cinler)! Yakında hesâbınızı görmek üzere sizin için de boş vaktimiz olacak!] âyetinde insanlar ve cinlere ilişen rahmete bir işaret vardır. Bu rahmet, *leküm* (sizin için) şeklindeki muhatap zamirine dâhil olan açılış "*lâm*"ında gizlidir. Feth-i ilâhî sevindiren bir şeyle gerçekleşebileceği gibi üzecek bir şeyle de gerçekleşebilir. Fakat onun rahmeti gazabını geçmiştir.

Âyette gelecek zaman eki olan "*sîn*" harfi gelmiştir. Geleceğin son derecesi, âlemin, kendisinden sonra gazabın olmayacağı rahmette dönüşüdür. Bu, mükellefiyetin kaldırılması ve ilâhî emirlerin tamamlanması ile gerçekleşir. Âyette *leküm* (sizin için) şeklinde muhatap zamiri geldiğinde ilâhî keremin daima zıtlarına karşı iyilerin ve rahmetin tarafını tercih ettiğini biliriz. "*Lâm*" harfi açılış için ve söz konusu kimselerin belli bir kavim olduklarının bilinmesi için hitap harfi ile birlikte gelmiştir. Çünkü gaib zamiri âlemde kaybolmaz. Bu zamir için bir grup gerekir. İyiler hakkındaki şu âyet bunun gibidir: "Onlar için akan cennetler vardır." Bu âyette muhataplar orada olmadığı için gaip zamiri getirilmiştir. "*Lâm*" ile başlanması, hâl karinesinin gerektirdiği rahmetin açılmasını ifade etmektedir.

Tahkik

Miraç sırasında Hazreti Peygamber aleyhisselâm yaklaşmak istediğinde ona şöyle nida edilmesi de bu hakikaten kaynaklanmaktadır: "Ey Muham-

med! Dur, Rabbin salât ediyor." Yani o, iki işi bir araya getirmez. Hak bununla Hazreti Peygamber aleyhisselâma olan inayetini murad etmiştir. *Teferruğ* (yönelme) makamını onun için kurduğundan bu, O'nun peygamberine olan inayeti üzerine bir tembihtir.

فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (٣٢) يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ إِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ تَنْفُذُوا مِنْ
أَقْطَارِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ فَانْفُذُوا لَا تَنْفُذُونَ إِلَّا بِسُلْطَانٍ (٣٣) فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا
تُكَذِّبَانِ (٣٤) يُرْسَلُ عَلَيْكُمَا شُوَاظٌ مِنْ نَارٍ وَنُحَاسٌ فَلَا تَنْتَصِرَانِ (٣٥) فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا
تُكَذِّبَانِ (٣٦) فَإِذَا انْشَقَّتِ السَّمَاءُ فَكَانَتْ وَرْدَةً كَالدِّهَانِ (٣٧)

32. Hâl bu iken rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz? 33. Ey cin ve insan toplulukları! Göklerin ve yerin çerçevesinden çıkıp gitmeye gücünüz yetiyorsa geçin. Ancak büyük bir güçle çıkıp gidebilirsiniz. 34. Öyleyse rabbinizin hangi nimetlerini yalanlayabilirsiniz? 35. Üzerinize ateşten alev ve duman gönderilir de birbirinizi kurtaramaz ve yardımlaşamazsınız. 36. Öyleyken rabbinizin hangi nimetlerini yalanlayabilirsiniz? 37. Gök yarılıp da kızarmış yağ renginde gül gibi olduğu zaman.

Yani rengi ve akışkanlığı kızıl yağ gibidir. Bu, hakikatin değil suretin gidişidir. Böylece o, ateşin şulesine benzer şekilde akan yağ gibi kızıl bir duman olarak geri döner. Nitekim o, ilk defada da bu şekildeydi.

فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (٣٨) فَيَوْمَئِذٍ لَا يُسْأَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَلَا جَانٌّ (٣٩) فَبِأَيِّ
آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (٤٠) يُعْرَفُ الْمُجْرِمُونَ بِسِيمَاهُمْ فَيُؤْخَذُ بِالنَّوَاصِي وَالْأَقْدَامِ (٤١)
فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (٤٢) هَٰذِهِ جَهَنَّمُ الَّتِي يُكَذِّبُ بِهَا الْمُجْرِمُونَ (٤٣) يَطُوفُونَ
بَيْنَهَا وَبَيْنَ حَمِيمٍ آنٍ (٤٤) فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (٤٥) وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّتَانِ
(٤٦) فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (٤٧) ذَوَاتَا أَفْنَانٍ (٤٨) فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (٤٩)
فِيهِمَا عَيْنَانِ تَجْرِيَانِ (٥٠) فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (٥١) فِيهِمَا مِنْ كُلِّ فَاكِهَةٍ زَوْجَانِ
(٥٢) فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (٥٣) مُتَّكِئِينَ عَلَىٰ فُرُشٍ بَطَائِنُهَا مِنْ إِسْتَبْرَقٍ وَجَنَى
الْجَنَّتَيْنِ دَانٍ (٥٤)

38. Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlayabilirsiniz? 39. İşte o gün insana da cine de günahı sorulmaz. 39. O hâlde rabbinizin nimetlerinden

hangisini yalanlayabilirsiniz? 40-41. Suçlular, simalarından tanınır, perçemlerinden ve ayaklarından yakalanırlar. 42. Öyleyken rabbinizin hangi nimetlerini yalanlayabilirsiniz? 43. İşte bu, suçluların yalanladıkları cehennemdir. 44. Onlar, cehennemle kaynar su arasında dolaşır dururlar. 45. Şimdi rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz? 46. Rabbinin huzurunda durmaktan korkan kimselere iki cennet vardır. 47. Öyleyken rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz? 48. İki cennet de çeşit çeşit ağaçlarla doludur. 49. Öyleyse rabbinizin hangi nimetlerini yalanlayabilirsiniz? 50. İkisinde de akıp giden iki kaynak vardır. 51. Öyleyken rabbinizin hangi nimetlerini yalanlayabilirsiniz? 52. İkisinde de her türlü meyveden çift çift vardır. 53. Öyleyken rabbinizin hangi nimetlerini yalanlayabilirsiniz? 54. Hepsi de örtüleri atlastan minderlere yaslanırlar. İki cennetin de meyvesinin devşirilmesi yakındır.

Ârifler için [iki cennetin de meyvesinin devşirilmesi] hissî ve mânevî olarak [yakındır].

فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (٥٥)

55. Öyleyken rabinizin hangi nimetlerini yalanlayabilirsiniz?

“Rabbimiz, senin nimetlerinden hiçbirini yalanlamayız.”

فِيهِنَّ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ لَمْ يَطْمِثْهُنَّ إِنْسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا جَانٌّ (٥٦)

56. Oralarda gözlerini yalnız eşlerine çevirmiş güzeller var ki, bunlardan önce onlara ne insan ne de cin dokunmuştur.

[Oralarda gözlerini yalnız eşlerine çevirmiş güzeller var] ki, onlar bu kimseden daha güzelini görmedikleri gibi bu kimse de bu eşlerden daha güzelini görmemiştir. Bu eşler onun için süslenmiş, o da eşleri için süslenmiştir. Yine bu eşler onun için temizlenmiş, o da eşler için temizlenmiştir.

[Bunlardan önce onlara ne insan ne de cin dokunmuştur], yani bekaretleri bozulmamıştır.

فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (٥٧) كَأَنَّهُنَّ الْيَاقُوتُ وَالْمَرْجَانُ (٥٨) فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ
(٥٩) هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ (٦٠)

57. Öyleyken rabbinizin hangi nimetlerini yalanlayabilirsiniz? 58. Sanki onlar yakut ve mercandırlar. 59. Öyleyken rabbinizin hangi nimetlerini yalanlayabilirsiniz? 59. İyiliğin karşılığı iyilikten başka bir şey midir?

İhsan, görmek veya görmeye yakın bir şeydir. Hak'tan gelen ihsan görmek iken kuldan gelen ihsan onun gibi bir şeydir. Hazreti Cibrîl Resûlullah'a "İhsan nedir?" diye sormuş, Resûlullah da "İhsan, görüyormuşsun gibi Allah'a kulluk etmendir. Sen O'nu görmesen de O seni görür." diyerek cevaplamış veya bir başka rivayette "Sen onu görüyor olmasan da O seni görür."[82] demiştir. Böylece ilmince hayal etmesini ve O'nu hayalinde canlandırmasını emretmiştir. Bu durumda Allah, kişi için sınırlanmış olur.

Allah Teâlâ [İyiliğin karşılığı iyilikten başka bir şey midir?] buyurmaktadır. Yani onu görüyormuşsun gibi kulluk etmen anlamına gelen ihsanın karşılığı, gerçekten onu görüyor olman anlamına gelen ihsandan başka bir şey midir?

İbadetteki birinci ilâhî suret kul tarafından oluşturulmuştur. O, Allah'a kullukta bulunulan bir yaratılış kurandır. Bu inşayı da Allah'ın kendisine emretmesi sebebiyle yapmaktadır. Bunun karşılığı, bu müşahede mertebesinin gerektirdiği surete uygun olarak, kişinin onu hakikaten görmesidir. Mükellefiyet ve ibadet mertebesinde kul tarafından yapılan ilâhî suretlerdeki tecelli de bunu gerektirmektedir. Suretler itikatların, hâllerin ve mertebelerin çeşitliliğine bağlı olarak çeşitlenmektedir. Her kulun bir hâli vardır. Her hâlin de bir mertebesi vardır. Kişi bu hâle göre rabbi hakkında inancında bulduğu şeyi söyler. Bu hâlin mertebesine göre inancının suretinde Hak ona tecelli eder. Hak bunların hepsidir. Ancak yine Hak bunların ötesindedir. O böylece inkâr edilir, bilinir, tenzih edilir ve nitelenir. Ona nispet edilen her şeyde tevakkuf edilir.

فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (٦١) وَمِن دُونِهِمَا جَنَّتَانِ (٦٢) فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (٦٣)
مُدْهَامَّتَانِ (٦٤) فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (٦٥) فِيهِمَا عَيْنَانِ نَضَّاخَتَانِ (٦٦) فَبِأَيِّ آلَاءِ
رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (٦٧) فِيهِمَا فَاكِهَةٌ وَنَخْلٌ وَرُمَّانٌ (٦٨) فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (٦٩)
فِيهِنَّ خَيْرَاتٌ حِسَانٌ (٧٠)

61. Öyleyken rabbinizin hangi nimetlerini yalanlayabilirsiniz? 62. Bu ikisinden başka iki cennet daha vardır. 63. Öyleyken rabbinizin hangi ni-

82. Buhârî, Tefsîr, 2.

metlerini yalanlayabilirsiniz? 64. Bu cennetler koyu yeşildirler. 65. Öyleyken rabbinizin hangi nimetlerini yalanlayabilirsiniz? 66. İkisinde de durmadan fışkıran iki kaynak vardır. 67. Öyleyken rabbinizin hangi nimetlerini yalanlayabilirsiniz? 68. İkisinde de her türlü meyveler, hurma ve nar vardır. 69. Öyleyken rabbinizin hangi nimetlerini yalanlayabilirsiniz? 70. İçlerinde huyu güzel yüzü güzeller vardır.

[Güzeller] (*hayrât*), "güzel" kelimesinin çoğuludur. Güzel, her konuda üstün (faziletli) demektir. Üstünlük (*fazl*), kendisinde ortaklık bulunan şey üzerinde bir fazlalık bulunmasını gerektirmektedir. Bu cinsten olmayan kimsenin ortaklıkta bulunmadığı şey de bu kabildendir.

فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (٧١) حُورٌ مَقْصُورَاتٌ فِي الْخِيَامِ (٧٢)

71. Öyleyken rabbinizin hangi nimetlerini yalanlayabilirsiniz? 72. Otağlar içinde sahiplerine tahsis edilmiş hûriler vardır.

[Tahsis edilmiş] (*mukassirât*), korunmuş (*ma'sûnât*) anlamına gelmektedir. Nitekim onlar örtü içindedirler. Sahibine tahsis edilmek hâli bir hapis değil korumadır. İnsanların onları görmemesi için sahiplerine tahsis edilmiş hûrileri çadırlara kapatan şey hayâdır. Bu, haremde bulunup kıskanılan kimse üzerine çekilen kıskançlık (*gayret*) perdesidir. Onlar gözlerden uzak tutulmuşlardır.

Tefsir değil işârî yorum

Onlar âlemde bilinmeyen âriflerdir. Onlardan ne bir şey ortaya çıkar ne de üzerlerinde bilinmelerine vesile olacak bir şey gözükür. Onlar varlıkta Allah'tan başkasını görmez, âlem nedir bilmezler. Çünkü onlar âlemi âlem olarak bilmezler. Onlar velâyette yakınlık makamının ehli olan *melâmiler* tabakasıdır. Onlar üzerinde yalnızca nübüvvet derecesi bulunmaktadır. Allah Teâlâ cennet ehli kadınlarının ve hûrilerinin sıfatlarından bahsederek *ricâlullâha* (Allah'ın adamlarına) dikkat çekmektedir. Bu adamlar, Allah'ın korumasına aldığı ve kendilerine bakıp meşgul olacak gözlerin varlığından ilâhî gayret (kıskançlık) korumasındaki çadırlarda tutulan kimselerdir.

فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (٧٣) لَمْ يَطْمِثْهُنَّ إِنْسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا جَانٌّ (٧٤) فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا
تُكَذِّبَانِ (٧٥) مُتَّكِئِينَ عَلَى رَفْرَفٍ خُضْرٍ وَعَبْقَرِيٍّ حِسَانٍ (٧٦)

73. Öyleyken rabbinizin hangi nimetlerini yalanlayabilirsiniz? 74. Bunlara onlardan önce ne bir insan ne bir cin dokunmuştur. 75. Öyleyken rabbinizin hangi nimetlerini yalanlayabilirsiniz? 76. Yeşil yastıklara ve hârikulâde güzel döşemelere dayanırlar.

Dayanma (*ittikâ'*), yaslanma anlamına gelmektedir.

فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (٧٧)

77. Öyleyken rabbinizin hangi nimetlerini yalanlayabilirsiniz?

Allah'ın bağışladığı her şey bir nimettir. Ancak umum nazarında nimet amaca uygun olan şeydir. Ârif nazarında Hakk'ın bağışı, Allah'a ait bilgilerdir. Bu bilgileri âriften başkaları bilmemekte, ancak ârifler bilmektedir. Hakk'ın bilgileri, onun kullarına birer lütfu ve nimetidir. Hak seni bu bilgilere sadece kendinden ona dönmen için muttali kılar. Bu da O'nun bilgileri konusunda Hakk'ın sana olan çağrısıdır. Hak senin kendisinden gaflette olduğunu görünce sana nimetlerini sevdirmiştir.

تَبَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ ذِي الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ (٧٨)

78. Celâl ve ikram sahibi rabbinin adı yücelerden yücedir.

Celâl, kalplere korku ve tâzim veren ilâhî bir sıfattır. *el-Celîl* ism-i şerifi bu sıfatla ortaya çıkmıştır. Bu isim iki zıdda işaret etmekte, onun hükmü tenzih ve teşbih sıfatlarını vermektedir. Celâl mertebesinin zâtî (vechî) bir yakıcılığı vardır. Bu sebeple o, kullarına ebedî olarak celâlinde tecelli etmeyip cemalinin celâliyle tecelli etmektedir. O, "celâl sahibidir" demek, nefislerimizde bulduğumuz celâlin sahibi demektir.

[İkram sahibi] ise bize ikram eden demektir.

Kerem daima celâlin sağladığı şey bakımından celâle tâbidir. Dinleyen kimse celâli azamet olarak anlarsa ümitsizliğe kapılır. Bu ümitsizliğin nedeni azamet sahibine ulaşamayacak olmaktır. Kişi kendinde küçümsenme ve azamet makamının ona verdiği iltifattan uzaklık gördüğünde Allah [ikram sahibi] ifadesi ile onun bu vehmini ortadan kaldırır. Yani o azamet sahibi olsa da, bu azametinden inerek yarattıklarına ikramda bulunur ve onlara cömertliği ve keremi ile nazar eder. Ümidini yitirmiş kimse bunu duyduğunda Hakk'ın azameti onun için öncesine nazaran daha büyük bir hâl almış olur. Çünkü

kulun Hakk'ı yüceltiği ilk azamet, kuldaki kırılma ve zilletten kaynaklanan Hakk'ın kendisine karşı bir azamet idi.

Hak kendisini kullarına nüzul ederek ikram etmekle nitelemiş, böylece yaratılanlarda Allah'ın kendilerine bu inayetle ilgi göstermiş olduğu ve celâl sahibi *el-Azîm*'in nefsinde bir yücelikleri bulunduğu ortaya çıkmıştır. Böylece kul kendinin yüceltilmiş olduğunu anlar. Bu sebeple de Hak azameti üzerine kula itina gösterdiği için büyüklüğü ortaya çıkarak kulun nefsinde Hakk'a karşı yücelik duygusu artar. Hak bu kulun nefsinde yücelik ve kerem bakımından ilk azametinden daha yüce olur. Onun bize karşı keremi, bize varlık vermesidir. Allah Teâlâ lütufta bulunması, vermesi, cömertlik etmesi ve çokça bağışla nimet vermesi ile Kerîm'dir. Celâl ve ikram arasındaki lüzum, elif ve lam arasındaki lüzum ilişkisine benzemektedir. Celâl teşbihten tenzih için gelmiştir. İkram ise, benzeyene benzetilmesinin nefyedilmesinden onu yüceltmek içindir.

VÂKIA SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

إِذَا وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ (١) لَيْسَ لِوَقْعَتِهَا كَاذِبَةٌ (٢) خَافِضَةٌ رَافِعَةٌ (٣) إِذَا رُجَّتِ الْأَرْضُ
رَجًّا (٤) وَبُسَّتِ الْجِبَالُ بَسًّا (٥)

1. Kıyamet koptuğu zaman, 2. ki onun oluşunu yalanlayacak hiçbir kimse yoktur. 3. O, alçaltıcı, yükselticidir. 4. Yer şiddetle sarsıldığı, 5. Dağlar parçalandığı zaman.

Yerin şiddetle sarsılması ve dağların parçalanması gibi fiillerin edilgen çatı ile gelmesi (*mâ lem yusem fâiluhu*) ricâl ilimlerinin acayipliklerindendir. Bu iki fiil, oluşu yalanlanamayacak kıyametin kopmasına (vakıanın gerçekleşmesine) bir delildir.

فَكَانَتْ هَبَاءً مُنْبَثًّا (٦)

6. Dağılıp toz duman hâline geldiği zaman.

Dağların parçalanmış ipler ve toz duman hâline gelmesi gerekir. Böylece düzleşerek yere katılırlar.

وَكُنْتُمْ أَزْوَاجًا ثَلَاثَةً (٧) فَأَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ مَا أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ (٨)

7. Ve sizler de üç sınıf olduğunuz zaman. 8. Sağdakiler, ne mutlu o sağdakilere!

Hak elini açtığında Hazreti Âdem kendini onun iki eli arasında görmüştür. Yine o kendini ve evlatlarını, Hakk'ın sağını seçtiğinde Hakk'ın iki eli arasında görmüştür. Hakk'ın sağı mutluluğu gerektirir. Hak yalnızca Âdem'e nispetle sağdakilerin ve soldakilerin arasını ayırmıştır. Onlar Âdem'in sağındakiler ve solundakilerdir. Onun sağındaki evlatları mutlu, solundaki evlatları ise bedbahttır. Hakk'ın iki eli de mübarek sağ eldir. Âdem ve evlatları Hakk'ın sağ elinde oldukları hâlde Âdemoğulları Âdem'in sağında ve solundadırlar. Bu sebeple insanlar zorluk çekmezler. Nitekim gazap sürekli olsaydı zorluk da sürekli olurdu. Mutluluk ise yeri değişse de süreklidir. Allah her yurtta o yurdun sakinlerine nimet olacak bir şeyler var etmiştir. Zira iki yurdun da imar edilmesi gereklidir.

Büyük arz günü gazap bitmiştir. Hadlerin yerine getirilmesi emredilmiş, hadler de yerine getirilmiştir. Hadler yerine getirildiğinde gazap bitecektir. Nitekim peygamber gönderilmesi azabı sona erdirmektedir. Bu, gazap edilen kimseler üzerinde uygulanan hadlerin kendisidir. Hadler uygulanınca artık rızadan başka bir şey kalmamıştır. Bu, her şeyi kuşatan rahmettir. Hadler uygulanıp bittiğinde hüküm herkesi kapsayan genel bir rahmet olur.

وَأَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ مَا أَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ (٩) وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ (١٠) أُولَئِكَ الْمُقَرَّبُونَ (١١)

9. Soldakiler, ne bahtsızdırlar onlar! 10. (Hayırda) önde olanlar, (ecirde de) öndedirler. 11. İşte onlar (Allah'a) en çok yaklaştırılmış olanlardır.

Yakınlık sahipleri mutlu kimseler arasındaki özel kimselerdir. İktisat yoluyla yani her hak sahibine hakkını vererek hayırlara koşmaları onların bu makamı kazanmalarına sebep olmuştur. Bu, onların Allah katındaki bilgileri sebebiyledir. Makamları velâyette yakınlık makamı olarak isimlendirilmektedir. Onlar velâyetin en yüksek mertebesi ile tezyin edilmiş adamlardır. Bu öyle bir makamdır ki onun üzerinde nübüvvetten başka bir mertebe kalmamıştır. Allah onları kendisine ayırmış, onları, herhangi bir gözün kendilerine ulaşıp meşgul olmaması için, âlemin köşelerinde ilâhî gayret (kıskançlık)

korumasındaki çadırlara kapatmıştır. Vallahi onlar yaratılanların kendilerine bakan gözleri ile ilgilenmezler. Fakat Hakk'ın bu grubun mertebesinin yüceliği sayesinde yaratılanlara verdiklerinin hakkını yerine getirmeleri yaratılanların gayretlerini aşar. Bu sebeple kullar, dayanamayacakları bir iş karşısında dururlar. Onların zâhirleri âdet ve ibadet çadırlarına kapatılmıştır. Bu ibadetler, zâhirî ameller ve farz ve nâfile ibadetlere karşı gösterilen sabırdır. Onlar olağanüstülükle tanınmaz, yüceltilmez, kendilerinden bir kötülük görülmediği hâlde toplumun iyi olarak bildiği şeyle de gösterilmezler. Onlar âlemde gizli, iyi ve emin kimselerdir. İnsanlar arasında gizlenenlerdir.

Hazreti Peygamber aleyhisselâm rabbinden rivayetle şöyle demiştir: "Katımda imrenilen velîm mahmuzu hafif, namazda pay sahibi, rabbine en güzel ibadeti yapan, O'na gizlide de açıkta da itaat eden ve insanlar arasında gizlenen mümindir."[83] Hazreti Peygamber aleyhisselâm onların insanlar arasında çokça ibadet etmeleri ile tanınmadıklarını, alenen veya gizlice haramları ihlal etmediklerini anlatmak istemiştir. Hak onları, farzları cemaatle eda etmek ve her beldede insanların arasına o beldenin kıyafetiyle katılmaktan mescitleri mekân edinmemeleri ile korumuştur. (O velî kul) insanların çokluğu arasında kaybolsun diye, cuma namazının kılındığı mescitteki yeri değişir. İnsanlar kendisiyle konuştuğunda bu kimse, Hakk'ın konuştuğu şeyi gözetleyici olduğunu bilerek konuşur. İnsanların sözlerini de aynı şekilde duyar. Farkına varmamaları için yakın çevresindekiler hariç insanlarla oturup kalkmayı asgariye indirir. Küçüklerin ve dul kimselerin ihtiyaçlarını giderir. Evlatları ve ailesi ile Allah'ın razı olacağı şekilde oynar. Şakalaşsa da sadece doğru söyler. Bir yerde tanınırsa oradan başka bir yere gider. Eğer gidemiyorsa bu kez kendisinden yüz çevirmeleri için insanların ihtiyaçları konusunda onlara rahat vermez, onu tanıyan kimseden uzaklaşır. Bunların hepsi, farkında olmasa da, Hak onu izhar etmeyi ve meşhur kılmayı murad etmediği sürece meydana gelir.

Bu grup (*es-sâbikûn*) Allah katında bu mertebeye erişmiştir. Çünkü onlar, kalplerini Allah'ın gayrısının girmesinden veya varlığa ilişkin Allah'ın dışında bir şey ilişmesinden korumuşlardır. Onlar Allah'tan başkasıyla oturmaz, Allah'tan başkasıyla konuşmazlar. Onlar Allah ile kaimdirler. Yalnız Allah'ı düşünür, yalnız Allah'a gider ve O'na dönerler. Sadece Allah hakkında kelâm eder, alacaklarını Allah'tan alır, tevekküllerini Allah'a ederler. Allah katında otururlar. Onlar nezdinde Allah dışında bilinecek bir şey yoktur. Müşahede edilecek de O'ndan başkası değildir. Onlar nefislerini nefislerinden korumuşlardır. Böylece nefisleri de onları tanımaz. Onlar gaybın derinliklerinde gizle-

83. Tirmizî, Zühd, 32.

nenlerdir. Onlar Hakk'ın kendine ayırdığı kimselerdir. Gizlilik içinde yemek yiyip, çarşıda gizlilik içinde dolaşırlar. Onlar basiret üzere peygamberleri takip edenlerdir. Tâbi oldukları kimse ile tâbi oldukları şeyi yaparlar. Onlar peygamberlerin menzillerini, Allah'ın yollarının yöntemlerini ve Allah katındaki değerlerini bilirler. Onlar O'nun isimleri olup peygamberleri arasında *mukarreb*lerdir. Onlar iki el ile nitelenen zâtın mukabilinde Allah'ın iki eli arasındadırlar. Bunun sebebi onların her yurtta yaratıklar içinde ilâhî emirlerin uygulayıcısı olmalarıdır. Sağdakiler için bu tür tasarruflar söz konusu değildir. Onlar selamet ve beraat ehlidirler. Onların üzerinde oldukları bu selamet ve beraat, nefisleri üzerindeki hükümlerinin gücü ve Hakk'a uyarak hevâlarını kontrol altına almalarından kaynaklanmaktadır. Diğer elde bulunanlar da soldakilerdir. Mukarrebler ise sonraki âyetlerde belirtilenlerdir:

فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ (١٢) ثُلَّةٌ مِنَ الْأَوَّلِينَ (١٣) وَقَلِيلٌ مِنَ الْآخِرِينَ (١٤) عَلَى سُرُرٍ مَوْضُونَةٍ
(١٥) مُتَّكِئِينَ عَلَيْهَا مُتَقَابِلِينَ (١٦) يَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُخَلَّدُونَ (١٧) بِأَكْوَابٍ وَأَبَارِيقَ
وَكَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ (١٨) لَا يُصَدَّعُونَ عَنْهَا وَلَا يُنْزِفُونَ (١٩) وَفَاكِهَةٍ مِمَّا يَتَخَيَّرُونَ (٢٠)
وَلَحْمِ طَيْرٍ مِمَّا يَشْتَهُونَ (٢١) وَحُورٌ عِينٌ (٢٢)

12. Nimet cennetlerindedirler. 13. (Onların) çoğu önceki ümmetlerden, 14. birazı da sonrakilerdendir. 15. Cevherlerle işlenmiş tahtlar üzerindedir, 16. karşılıklı olarak oturup yaslanırlar. 17. Çevrelerinde, (hizmet için) ölümsüz gençler dolaşır; 18. Maîn çeşmesinden doldurulmuş testiler, ibrikler ve kadehlerle. 19. Bu şaraptan ne başları ağrıtılır, ne de akılları giderilir. 20. (Onlara) beğendikleri meyveler, 21. Canlarının çektiği kuş etleri, 22. İri gözlü hûriler.

Hurinin gözünün beyazı bembeyaz, siyahı simsiyahtır.

كَأَمْثَالِ اللُّؤْلُؤِ الْمَكْنُونِ (٢٣) جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (٢٤) لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا
تَأْثِيمًا (٢٥) إِلَّا قِيلًا سَلَامًا سَلَامًا (٢٦) وَأَصْحَابُ الْيَمِينِ مَا أَصْحَابُ الْيَمِينِ (٢٧) فِي
سِدْرٍ مَخْضُودٍ (٢٨) وَطَلْحٍ مَنْضُودٍ (٢٩) وَظِلٍّ مَمْدُودٍ (٣٠) وَمَاءٍ مَسْكُوبٍ (٣١) وَفَاكِهَةٍ
كَثِيرَةٍ (٣٢) لَا مَقْطُوعَةٍ وَلَا مَمْنُوعَةٍ (٣٣)

23. Saklı inciler gibi. 24. Yaptıklarına karşılık olarak (verilir). 25. Orada boş bir söz ve günaha sokan bir laf işitmezler. 26. Söylenen, yalnızca

"Selâm, selâm"dır. 27. Sağdakiler, ne mutlu o sağdakilere! 28. Düzgün kiraz ağacı, 29. meyveleri salkım salkım dizili muz ağaçları, 30. uzamış gölgeler, 31. çağlayarak akan sular, 32. tükenmeyen ve yasaklanmayan, 33. sayısız meyveler içindedirler.

[Tükenmeyen ve yasaklanmayan] ifadesinin senenin mevsimlerine hamledildiğini bilmeyen kimse bu âyeti şöyle tevil eder: Zamanı geçtiğinde meyveler de geçer. Bir sonraki sene tekrar döner.

Cennet meyveleri kesintiye uğramaksızın sürekli olarak yaratılırlar. Bu, bize göre Allah'ın [tükenmeyen ve yasaklanmayan] dediği durumdur. Yani Allah bizim için cennette *kataf* ve *tenâvül* diye isimlendirilen rızıklar yaratmıştır. Bu tıpkı bir şey eksildiğini görmediğimiz hâlde Allah'ın kemiği cinler âlemine rızık kılmasına benzemektedir. Bizler de şüphesiz cennet meyvesi olan sarkmış meyveyi yeriz fakat ağacın meyvesi yerinde sabit kalır ve yok olmaz. Çünkü cennet, orada oluşan şeyler için beka yurdudur. Orası yok oluş değil varlığa geliş yeridir.

Tüketimine bir engel bulunmamasına ve yeniliyor olmasına rağmen meyvelerin tükenmemesi ve yasaklanmaması cennet idraklerindendir. Kişi onu tüketmeden sadece kopararak ve kendisine yaklaştırarak çekinmeksizin yer. Ancak yiyecek ağacın dalında kalmayı sürdürür. Dolayısıyla sen elinde koparılmış olarak onu yediğini fakat onun bitmediğini görürsün. Şunu bilir ve şüphe duymazsın ki, yediğin şey aslında ağacın dalında tükenmemiş, durur vaziyette gördüğün şeyin kendisidir. Cennet meyveleri işte bu şekilde [tükenmeyen ve yasaklanmayan] meyvelerdir. Onlar yenmelerine ve tatlarının güzelliğine rağmen kaybolmadan dallardan sarkan koparılmış meyvelerdir.

وَفُرُشٍ مَرْفُوعَةٍ (٣٤) إِنَّا أَنْشَأْنَاهُنَّ إِنْشَاءً (٣٥) فَجَعَلْنَاهُنَّ أَبْكَارًا (٣٦) عُرُبًا أَتْرَابًا (٣٧)
لِأَصْحَابِ الْيَمِينِ (٣٨) ثُلَّةٌ مِنَ الْأَوَّلِينَ (٣٩) وَثُلَّةٌ مِنَ الْآخِرِينَ (٤٠)

34. Ve kabartılmış döşekler üstündedirler. 35. Gerçekten biz hûrileri apayrı biçimde yeni yarattık. 36-37. Onları, eşlerine düşkün ve yaşıt bâkireler kıldık. 38. Bütün bunlar sağdakiler içindir. 39. Bunların birçoğu önceki ümmetlerdendir. 40. Birçoğu da sonrakilerdendir.

Bundan sonra Allah Teâlâ cehennemde kendisine âsi olanlara ve şirk koşanlara hazırladığı şeyleri haber vermiştir:

وَأَصْحَابُ الشِّمَالِ مَا أَصْحَابُ الشِّمَالِ (٤١) فِي سَمُومٍ وَحَمِيمٍ (٤٢) وَظِلٍّ مِنْ يَحْمُومٍ (٤٣)

41. Soldakiler; ne yazık o soldakilere! 42. İçlerine işleyen bir ateş ve kaynar su içinde, 43. Kapkara dumandan bir gölge altındadırlar.

Kapkara duman, karanlık bir havadır.

لَا بَارِدٍ وَلَا كَرِيمٍ (٤٤) إِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذَٰلِكَ مُتْرَفِينَ (٤٥) وَكَانُوا يُصِرُّونَ عَلَى الْحِنْثِ الْعَظِيمِ (٤٦)

44. Ki ne serindir, ne de faydalı. 45. Çünkü onlar bundan önce varlık içinde sefahete dalmışlardı. 46. Büyük günahı işlemekte ısrar ediyorlardı.

Israr etmek, o şeyi yapmaktır.

وَكَانُوا يَقُولُونَ أَئِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا أَئِنَّا لَمَبْعُوثُونَ (٤٧) أَوَآبَاؤُنَا الْأَوَّلُونَ (٤٨) قُلْ إِنَّ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ (٤٩) لَمَجْمُوعُونَ إِلَىٰ مِيقَاتِ يَوْمٍ مَعْلُومٍ (٥٠) ثُمَّ إِنَّكُمْ أَيُّهَا الضَّالُّونَ الْمُكَذِّبُونَ (٥١) لَآكِلُونَ مِنْ شَجَرٍ مِنْ زَقُّومٍ (٥٢) فَمَالِئُونَ مِنْهَا الْبُطُونَ (٥٣) فَشَارِبُونَ عَلَيْهِ مِنَ الْحَمِيمِ (٥٤) فَشَارِبُونَ شُرْبَ الْهِيمِ (٥٥) هَٰذَا نُزُلُهُمْ يَوْمَ الدِّينِ (٥٦) نَحْنُ خَلَقْنَاكُمْ فَلَوْلَا تُصَدِّقُونَ (٥٧) أَفَرَأَيْتُمْ مَا تُمْنُونَ (٥٨) أَأَنْتُمْ تَخْلُقُونَهُ أَمْ نَحْنُ الْخَالِقُونَ (٥٩)

47. Ve diyorlardı ki: "Biz öldükten, toprak ve kemik yığını hâline geldikten sonra, biz mi bir daha diriltileceğiz?" 48. Önceki atalarımız da mı? 49. De ki: "Hem öncekiler hem de sonrakiler, Belli bir günün belli vaktinde mutlaka toplanacaklardır! 50. Belli bir günün belli vaktinde mutlaka toplanacaklardır! 51. Sonra siz ey sapıklar, yalancılar! 52. Elbette bir ağaçtan, zakkum ağacından yiyeceksiniz. 53. Karınlarınızı ondan dolduracaksınız. 54. Üstüne de kaynar sudan içeceksiniz. 55. Susamış develerin suya saldırışı gibi içeceksiniz." 56. İşte ceza gününde onlara sunulacak ziyafet budur! 57. Sizi biz yarattık. Tasdik etmeniz gerekmez mi? 58. Söyleyin öyleyse, (rahimlere) döktüğünüz meni nedir? 59. Onu siz mi yaratıyorsunuz yoksa yaratan biz miyiz?

Allah Teâlâ "Ondan siz mi yaratıyorsunuz (*e entüm tahlukûne minhu*)" veya "Onda siz mi yaratıyorsunuz (*e entüm tahlûkûne fîhi*)" dememiş [Onu siz mi yaratıyorsunuz] buyurmuştur. Böylece o, özel olarak bir meni meyda-

na getirmeyi murad etmiştir. *el-Musavvir* ismi, menide suret oluşturmayı üstlenen anlamına gelmektedir.

نَحْنُ قَدَّرْنَا بَيْنَكُمُ الْمَوْتَ وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ (٦٠) عَلَى أَنْ نُبَدِّلَ أَمْثَالَكُمْ وَنُنْشِئَكُمْ
فِي مَا لَا تَعْلَمُونَ (٦١)

60. Aranızda ölümü takdir eden biziz. Ve biz, önüne geçilebileceklerden değiliz. 61. Böylece sizin yerinize benzerlerinizi getirelim ve sizi bilmediğiniz bir şekilde tekrar var edelim diye (ölümü takdir ettik).

Birinci vecih

Allah insan farkında olmasa da onun yaratılışını her nefeste meydana getirmiştir. O her nefesimizde yeni bir yaratılışla yeni bir inşa meydana getirmektedir. Bu bilgiye sahip olmayan kimse yeni bir yaratılıştan şüphe duyar. Çünkü her nefes değişmeye kabil olan hakikat sabit olsa da, duyu, değişimin duyumsandığı suretle perdelenir.

İkinci vecih

Bundan dolayı Allah'ın her yaratılanı, yaratılanın bilmediği bir şekilde var ettiğini biliriz. Yani bu kimse onun bir örneği olduğunu Allah ona bildirinceye kadar bilmez.

Üçüncü vecih

Ruhlarımız, dünyadaki yaratılışta verilen özel mizaçlarımızı taşıyan bedenlerimize dönecek olsa [Sizi bilmediğiniz bir şekilde tekrar var edelim] âyeti doğru olmazdı. Ancak Allah Teâlâ "And olsun, ilk yaratılışı bildiniz. Düşünüp ibret almanız gerekmez mi?" (Vâkıa, 56/62) ve "İlkin sizi yarattığı gibi (yine O'na) döneceksiniz" (Âl-i İmran, 3/29) buyurmuştur. Yani âhiretteki yaratılış örneksiz bir şekilde gerçekleşmesi açısından dünyadaki yaratılışa benzer. Böylece diğer yaratılış da yeni bir yaratılıştır. Onu ne ilk akıl ne de Levh-i Mahfûz bilebilir.

Bilmelisin ki, nâtık ruhların oturduğu iki yurt vardır. Bu, Allah'ın iki eliyle yarattığı ve iki sıfatı ile kendisine yöneldiği ölçülü ve düzenli doğal bedendir. Allah bedeni yaratınca onu "yurdun yurdu" olan başka bir yurtta oturtmuştur. Allah Teâlâ yurdun yurdunu iki kısma ayırmış, bir kısmını dünya, bir kısmını da âhiret diye isimlendirmiştir. Ardından her yurdun sakinine maslahatını öğretmiştir. O sakinler, nâtık nefislerin yurdu olan sakinlerdir. Allah dünya yurdunun yok olması, hakikatinin gitmesi, sureti, konumu, şeklinin değişmesi ve hayatının gizliliği sebebiyle onda bir sakin yaratmıştır. Burası, nâtık nefsin oturtulduğu yurttur. Onun yaratılışı, içinde yaşanılan yurdun yaratılışı gibidir. Yani bu yaratılış da hayatı gizli, zâtı fâni ve gidici, sureti, konumu ve şekli değişecek bir yaratılıştır. Bu yurdun sakini olan nâtık nefis bilgisizlik, örtü, şüphe, zan, küfür ve iman ile nitelenmiştir. Bunun nedeni, bedenî yaratılışa sahip olan bu yurdun kesâfetidir.

Allah, onunla Allah'ın müşahedesi arasında bir engel koymuş, onu annesi kendisini emzirir ve onunla kaim olur vaziyette bir hücrede kılmıştır. Bu yaratılışa yerleştirildiğinde o, annesinin zâtından başkasını görmemiştir. Allah kendilerini uyku ile nimetlendirmese ve uykuda hayal olarak isimlendirilen kuvvede, rüya denilen bir şey vermese bazı sakinler babalarını hiç bilmezler. O uyuduğunda âdeta bu yaratılıştan sıyrılır ve babasını ona bakar hâlde bularak sevinir. Bu uyku hâlinde ona ruh verilir, buna alıştırılır ve ruhlar ona gelir. Hak da ona tenzihinden görünür. Bu kimse tüm bunları, uykuyla ayrıldığı yaratılışının yurdundaki cinsinden meydana gelen ve görmeye alışık olduğu bedeninde görür. O, rüyada bildiği ve alışık olduğu yaratılış yurdunda olduğunu ve gördüğü her maddenin her zaman gördüğü şekilde olduğunu sanır. Bu onun, dünya yaratılışındaki babası ve kardeşleri olan ruhlara ve rabbine ünsiyet etme müddetidir. Bazı kimseler bunları yakaza hâlinde de görmeye güç yetirebilirler. Allah bu kimselere "tâbir ilmi" adı verilen bir ilim vermiştir. Bu kimseler, bu suretleri görmenin anlamını açıklayabilirler. Allah dünya yurdunu, nâtık nefislerin yurdu olan bu yaratılıştan çıkarmayı murad ettiği zaman bu yaratılıştan ona hâkim olan ruhu ayırır ve o ruhu uyku hâlinde giyindiği suretlerden berzahî bir surete yerleştirir. Kıyamet günü geldiği ve Allah onu canlılar yurdu olan diğer yurda geçirmeyi murad ettiği zaman -ki o, hayatın gerçek, zâtların yok olmayıp sabit oldukları nâtık bir yurttur- bu nefs-i nâtıka için diğer yurdun cinsinden, sıfat konusunda nefs-i nâtıkaya mütecanis bir yurt yaratır. Çünkü burası, kendisine uygun olmayan bir sakin kabul etmez.

Allah iyi kimselere doğal bedenî bir yaratılış verirken kötülere unsurî bir yaratılış verir. Onları düzenler ve ölçülü kılar. Sonra bu nefs-i nâtıkayı oraya yerleştirir. Bu nefs-i nâtıkadan körlük, bilgisizlik, şüphe ve zan örtüsünü kal-

dırır. Onu sürekli bir nimet ve bilgi sahibi kılar. Ona babasını gösterip bununla sevindirir. Ona yaratıcısını ve rızık vereni gösterir. Nefs-i nâtıka ile kardeşlerini öğretir ve onu sevdikleri arasına dâhil eder. Allah onu ilk yurtta gizli olan her şeye şahit kılar. Bu yaratılışı cennet denilen diğer yurda yerleştirir. Çünkü o âhiret yurdunu iki menzile bölmüştür. İşte bu bir yurttur.

Diğer menzil ise cehennem diye isimlendirilmiştir. Allah oradaki nâtık nefislerin bedenini, değişimi kabul eden unsurlardan meydana getirmiştir. Bu kimselere bilgisizliği verir ve onlardan bilgiyi çeker alır. Bu kimselere taklit ehli olan müminlerin bilgisizliğinden verir. Söz konusu bedbahtlık yurdunun ehli, işlerin inceliklerini bilir ve bu bilgisizlikle cehenneme girer. Bu yurt âlim kimseyi içine almaz. Dünyada işlerin inceliğini bilen fakat cennet ehli olmayan bir âlim oraya girdiğinde ona, mukallit müminin bilgisizliği verilir. Zira cennet cehalet yurdu değildir. Böylece akılsız mukallit mümin, bu âlemde içinde bulunduğu cehaleti görerek orada bu sıfattan Allah'a sığınır. Bu sıfatın çirkinliğinin farkına varır. Cehennem ehli olan âlime ait olan bilgiyle şimdi kendisini nimetlendirdiği için Allah'a şükreder. Cehennemdeki bu âlim ona bakar ve hasreti kat be kat artar. Bilir ki bu yurt bu hakikatleri ona, kendisi sebebiyle vermiştir. Bunun üzerine şöyle der: "Ah, keşke dünyaya geri gönderilsek de bir daha Rabbimizin âyetlerini yalanlamasak ve inananlardan olsak!" (Enbiyâ, 6/27) Bu hayıflanmalarının nedeni, bilgisiz olsalar da mümin oldukları zaman, saadet yurduna gittiklerinde kendilerinden cehalet giysisinin çıkartılıp ilim giysinin giydirileceğini bilmeleridir. O an içinde bulundukları hâl sebebiyle, iyi bir sona kavuşacaklarını bildikleri için dünya hayatındaki bilgisizlikle ilgilenmezler. Ancak onlar, önceki yaratılışları ile tekrar dünyaya gönderilseler yine aynı hükme döneceklerini bilmezler.

Bilmelisin ki bilgi mutluluktur ve Allah bir kulunun bedbaht olmasını murad ettiği zaman ondan bilgiyi kaldırmaktadır. Zira bu bilgi onun için zâtî değil, çalışarak elde edilmiş bir bilgidir. Elde edilmiş olan bilginin zevali ve kişinin cehalet hâli ile çevrilmesi mümkündür. Bilginin çekilip alınması cehalettir. Böyle bir kimse artık, bilginin kendisinden alınması dışında bir şey bilmez. Allah bu kimsede kendisinden bilginin alındığına dair bir bilgi bırakmış olmasaydı bu kişi azap çekmezdi. Cahil olduğunu bilmeyen cahil kimse, kaçırdığı şeyi idrak edemediği için mutlu olabilir. Hâlbuki kaçırdığı hayırları bilse hâline sevinemez ve geçirdiği vakte üzülürdü. Bir kimse sadece kaçırdığı şeyi bilirse veya daha önce içinde bulunduğu şey ondan çekilip alınırsa acı duyabilir.

Âhirette insanın yaratılışı aksine çevrilmiştir. İnsanın bâtını orada, bu dünyadaki zâhiri gibi tek bir suret üzere sabit iken, zâhiri bu dünyadaki bâtını gibi suret bakımından hızla değişmektedir. Hüküm bu şekilde olunca, âhiret yara-

tılışının zâhirinin tasarrufu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla kişi tek bir nefeste mülkündekilerin tamamıyla nimetlenebilir. Mülkündeki eşleri veya bunun gibi mülkünden herhangi bir şey kaybolmaz ve onları kaybetmez. Bu kimse canı istediğinde onları elinde tuttuğu gibi onlar da canları istedikleri zaman ona gelebilirler. İşte burası, eylemin hızlıca gerçekleştiği yurttur. Burada bir gecikme yaşanmaz. Bu durum, içinde *havâtırın* bulunduğu dünya yaratılışının bâtınında da söz konusudur.

وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ النَّشْأَةَ الْأُولَى فَلَوْلَا تَذَكَّرُونَ (٦٢)

62. And olsun, ilk yaratılışı bildiniz. Düşünüp ibret almanız gerekmez mi?

Yaratılanların yaratılışı ve hâlleri ile kıyamette ve iki yurtta onlardan meydana gelen şeyler suret bakımından benzese de dünyadaki yaratılıştan başka bir şekilde gerçekleşir. Bu sebeple [And olsun, ilk yaratılışı bildiniz. Düşünüp ibret almanız gerekmez mi?] buyurulur. Düşünüp ibret alınması gereken şey, dünyadaki yaratılışın önceki bir örneği olmaksızın gerçekleşmesidir. Aynı şekilde, kıyamet günü sizi bilmediğiniz bir âlemde tekrar var edecektir.

أَفَرَأَيْتُم مَّا تَحْرُثُونَ (٦٣) أَأَنتُمْ تَزْرَعُونَهُ أَمْ نَحْنُ الزَّارِعُونَ (٦٤) لَوْ نَشَاءُ لَجَعَلْنَاهُ حُطَامًا
فَظَلْتُمْ تَفَكَّهُونَ (٦٥) إِنَّا لَمُغْرَمُونَ (٦٦) بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ (٦٧) أَفَرَأَيْتُمُ الْمَاءَ الَّذِي
تَشْرَبُونَ (٦٨) أَأَنتُمْ أَنزَلْتُمُوهُ مِنَ الْمُزْنِ أَمْ نَحْنُ الْمُنزِلُونَ (٦٩) لَوْ نَشَاءُ جَعَلْنَاهُ أُجَاجًا
فَلَوْلَا تَشْكُرُونَ (٧٠) أَفَرَأَيْتُمُ النَّارَ الَّتِي تُورُونَ (٧١) أَأَنتُمْ أَنشَأْتُمْ شَجَرَتَهَا أَمْ نَحْنُ
الْمُنشِئُونَ (٧٢) نَحْنُ جَعَلْنَاهَا تَذْكِرَةً وَمَتَاعًا لِّلْمُقْوِينَ (٧٣)

63. Şimdi bana, ektiğinizi haber verin. 64. Onu siz mi bitiriyorsunuz, yoksa bitiren biz miyiz? 65. Dileseydik onu kuru bir çöp yapardık da şaşar kalırdınız. 66. "Doğrusu borç altına girdik. 67. Daha doğrusu, biz yoksul kaldık." (derdiniz). 68. Ya içtiğiniz suya ne dersiniz? 69. Buluttan onu siz mi indirdiniz, yoksa indiren biz miyiz? 70. Dileseydik onu tuzlu yapardık. Şükretmeniz gerekmez mi? 71. Söyleyin şimdi bana, tutuşturmakta olduğunuz ateşi, 72. Onun ağacını siz mi yarattınız, yoksa yaratan biz miyiz? 73. Biz onu bir ibret ve çölden gelip geçenlerin istifade etmesi için yarattık.

[Biz onu bir ibret] yani âlimlere "bir ibret olması" ve [çölden gelip geçenlerin istifade etmesi için yarattık].

فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ (٧٤)

74. Öyleyse azim (yüce) olan rabbinin adını tesbih et.

Bilmelisin ki azamet, yüceltilen kimsenin değil yücelten kimsenin hâlidir. Fakat bir şey kendi zâtını da yüceltebilir. Bu durumda azamet, yüceltilen kimsenin hâli olur. Çünkü yüceltilen kimse, kendi zâtını yüceltmiştir. Dolayısıyla kendisini yücelttiğinden, bu hâl onun sıfatı olabilir. Bu kimse kendisinden başkasını yüceltmemiştir. Bu şekilde azamet onun kendi hâli olur. Bu hâle sahip olan kimsedeki heybet iclâl ve korkuyu beraberinde getirir. Hakk'ın azameti kalplerdedir. O'nun azameti müminlerin kalplerinde bir mârifet meydana getirmektedir. Bu bilgi, ilâhî isimlerin etkileridir. Bir şey yüceltilen zâta nispet edilen şeyin kadrince yüceltilir. Gücünün nüfuzu, dilediğini yapabilmesi, hükmünü reddedecek kimse olmaması ve onun emri karşısında hiçbir şeyin duramaması bundandır. Dolayısıyla ilâhî zât, bu şeyler sebebiyle ârifin kalbinde mecburi olarak yüceltilir. Bu, kendisine imanın nasip olduğu kimse için ortaya çıkan azamettir. Azametin ikinci mertebesi ise müşahede ve vecd (*vücûd*) ehlinin kalplerindeki tecellinin gereği olarak ortaya çıkan azamettir. Azamet onu müşahede eden kimsenin nefsinde sadece tecelli ile ortaya çıkar, akıllarına ilâhî isimlerin etkilerinden veya ilâhî hükümlerden bir şey gelmesi ile ortaya çıkmaz. Sözü edilen azamet zâtîdir.

[Öyleyse azim (yüce) olan rabbinin adını tesbih et] ifadesi O'nu varlıklara ait bir şeyle değil yalnızca isimleri ile tenzih et, anlamına gelmektedir. Onun isimleri ancak O'ndan öğrenilir, O'nun tenzihi ancak O'nunla yapılır. Kul, Hakk'ı akıl yürüterek kendi söylediği bir şeyle değil O'nun kendisini övdüğü gibi överek âdeta Hakk'ın vekilliğini yapar.

[Öyleyse azim (yüce) olan rabbinin adını tesbih et] âyeti indiğinde Hazreti Peygamber aleyhisselâm bizlere "Rükûlarınızda bunu söyleyin."[84] demiştir. Hazreti Peygamber aleyhisselâmın namazdaki bu emri, Allah'ın "tesbih et" sözü ile ilgilidir. O, "Rabbinizin azametini zelillikten (*hudu'*) tenzih edin." demiştir. Zelillik Allah'a ait olsa da Allah ile ilgili bir sıfat değildir. Zelillik sıfatının O'nda bulunması imkânsızdır.

Hak tesbihi, *er-Rabb* ismine izafe etmiştir. Çünkü *er-Rabb* ismi terbiye edilen kimselerin (*merbûb*) varlığını çağrıştırmaktadır. Ancak *er-Rabb* isminin tesbihe taalluku, Hakk'ın bu isme li-nefsihî sahip olması bakımından

84. Ebû Dâvûd, Salât, 149; İbn Mâce, İkâmetü's-Salât, 20.

mutlak olarak gerçekleşen bir taalluk değildir. Bu isim tesbihe, tesbih edilenin nefsine muzaf kılınarak taalluk etmiştir. Böylece *Sübhâne rabbiye'l-azîm* (Azîm olan rabbimi tesbih ederim) der. Bu durumda *er-Rabb* ismi tesbihe, her tesbih eden hakkında muzaf kılınarak taalluk eder. Çünkü her bilenin O'nun hakkındaki bilgisi birbirinden üstündür. Âlim insan Allah'ı, her tesbih edenin diliyle tesbih eder, Allah'ın azametini ve O'nun zelillikten uzak olduğunu görür.

Namaz esnasında, rükûda dua etmek câizdir. Zira namazın anlamı zaten duadır. Böylece duanın namazın bir parçası olması ve bütünün, bir parçasının ismini alması mümkündür. Rükûda dua etmek sünnette yer almaktadır. Bu Buharî'nin görüşüdür. Doğru edeb, Allah'ın Kur'ân'da duaları vaz' ettiğini düşünmektir. Bu durumda kişinin söz konusu dualardan insanların sözlerine dönmesi, nefsin yaratılışında bulunan ve Rabbine uymamasını isteyen muhalefetten kaynaklanır. Namazda yalnızca onun kelâmını söylediğimiz gibi, O'na yalnızca Kur'ân veya sünnette bize şeriat kılıp bildirdiği şeylerle dua ederiz. Namazda şöyle denileceğini bildirmesi de bu kapsamdadır: "Allahım, senin için rükûda bulundum, yalnız sana iman ettim, sana teslim oldum, kulağım, gözüm, kemiklerim ve sinirlerim yalnız sana boyun eğer."[85]

فَلَا أُقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ (٧٥) وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ لَوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ (٧٦) إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ (٧٧)

75. Hayır! Yıldızların yerlerine yemin ederim ki, 76. bilirseniz, gerçekten bu, büyük bir yemindir. 77. O, elbette kerîm (şerefli) bir Kur'ân'dır.

Kur'ân bu âyette kerem sıfatı ile nitelenmiş ve bu sıfatla kayıtlanmıştır. Çünkü kerem Kur'ân'ı bu isimle anarak okuyan kimseye tesir eder. O, ihtiyacı olduğu hâlde Hakk'ı kendisine yeğler. Bu kişi, mümin olan olmayan tüm insanların ihtiyaçlarını görmeye çalışır, tüm âleme rahmet gözüyle bakar, onlara rahmet eder ve rahmetini bir şahsa veya âleme özgü kılmaz. Hatta rahmeti onlara ulaştırabilmek için gayret sarf eder. Tüm özürleri kabul eder; kabalıklara, bilgisizliklere ve ezalara tahammül eder; kötülüklere ihsan ile, günahlara af ile, hatalara da bağışlama ile karşılık verir. Kendisi için gayret sarf ettiği kişinin rahat edeceği her konuda çalışır.

İnsanın ahlâkı ile herkesi kuşatıcı olması ve onunla tüm âlemi razı etmesi imkânsızdır. Âlemin kendinde bir muhalefet ve düşmanlık bulunur. Zeyd razı edildiğinde onun düşmanı olan Amr kızdırılmış olur. Dolayısıyla kişi ah-

85. Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 201.

lâkı ile tüm âlemi kuşatamaz, tüm âlemi razı etmenin mümkün olmadığını gördüğünde de ahlâkını Allah'a yönlendirir. Bu nedenle Allah'ı razı edecek şeylere bakıp onları yapar, onu kızdıracak şeylere bakıp onlardan çekinir. Bu fiillerin âleme uyup uymaması ile ilgilenmez. Kur'ân'ı bu gözle okuyan kimse âleme, Hakk'ın rahmeti ile muamele ettiği gibi muamele eder. Nasıl ki Hak rızkını dosta, düşmana, nefret edilene veya sevilene veriyorsa o da bu şekilde davranır. Hak tevfik söz konusu olduğunda rızıkta olduğu gibi kuşatıcı olmamış kimi kullarını tevfiki ile özel kılmıştır. Bu kimse de (buna benzer şekilde) düşmanlar kızacak olsa da itaatini Cenab-ı Hakk'a mahsus kılar. Kur'ân'ı tilavet ederken bu sıfata sahip olan kimse korunmuş (*meknûn*) kitapta bulunan Kur'ân'ı Kerîm'i okumuş olur. Bu Allah'ın şu kavlinde ifade edilmiştir:

فِى كِتَابٍ مَكْنُونٍ (٧٨)

78. Korunmuş bir kitaptadır.

Yani onu "Değerli ve güvenilir kâtiplerin elleriyle (yazılıp) tertemiz kılınmış, yüce makamlara kaldırılmış mukaddes sahifelerde (yazılı)" (Abese, 80/11-16) olan bir kitap olmakla korumuştur.

لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ (٧٩) تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ (٨٠)

79. Ona ancak temizlenenler dokunabilir. 80. O, âlemlerin rabbinden indirilmiştir.

Âyette "müminlerin rabbi" denilmemiştir. Bunun nedeni keremin dünya hayatı ve rızık konusunda genel olmasıdır.

أَفَبِهٰذَا الْحَدِيثِ أَنْتُمْ مُدْهِنُونَ (٨١) وَتَجْعَلُونَ رِزْقَكُمْ أَنَّكُمْ تُكَذِّبُونَ (٨٢) فَلَوْلَا إِذَا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَ (٨٣)

81. Şimdi siz, bu sözü mü küçümsüyorsunuz? 82. Allah'ın verdiği rızka karşı şükrü, onu yalanlamakla mı yerine getiriyorsunuz? 83. Hele can boğaza dayandığı zaman.

"Can boğaza dayandığı zaman", ölümle birlikte nefis çıkarken anlamına gelmektedir.

وَأَنْتُمْ حِينَئِذٍ تَنْظُرُونَ (٨٤) وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْكُمْ وَلَكِنْ لَا تُبْصِرُونَ (٨٥)

84. O vakit siz bakar durursunuz. 85. (O anda) biz ona sizden daha yakınız, ama göremezsiniz.

Bu, ölen veya ölmek üzere can çekişen kimse hakkındadır. Yani Allah'a yakınlık konusunda kötü kimseler iyi kimselerden farklı değildir. Çünkü Allah Teâlâ [biz ona] yani can çekişen kimseye [sizden daha yakınız] buyurmuştur. Bu kimse dünyadan ayrılmak üzere yolculuk hazırlığı yapan kimsedir ki onun ayağı üzengisindedir. Burada söz konusu kimse için hakiki bir müşahede olarak "Nerede olsanız, O sizinle beraberdir." (Hadîd, 57/4) âyetinin anlamı açığa çıkar. Bir grup hakkında da "(O gün) onlar için, Allah tarafından, hiç hesaba katmadıkları şeyler ortaya çıkmıştır." (Zümer, 39/47) buyurulmuştur. Ancak yaşamaya devam edecek olan hâzirûn, can çekişen kulun Hak ile birlikteliğini göremez. Çünkü onlar, bunu görmek konusunda perdeli vaziyettedirler. Allah Teâlâ'nın [ama göremezsiniz] sözü bu anlama gelir. Ancak can çekişen kimse bu hâli görür. Çünkü o, örtüleri kalkmış bir kimse olup artık bunu net bir biçimde görmektedir.

Bir başka açıdan [Biz ona sizden daha yakınız] âyetinde Allah'ın şart veya illiyet yoluyla bağladığı veya dayandırdığı sebeplerden bahsedilmektedir. [Ama göremezsiniz], yani bunu ayırt edemezsiniz. [Göremezsiniz] ifadesi ile siz onun sebebini değil bize olan nispetini göremezsiniz, denilmiştir. Yani ne görebileceğinizi bilmiyorsunuz. Bu yüzden sanki görmüyor gibisiniz.

[Ama göremezsiniz], ifadesi ile Hakk'ın eşyaya olan yakınlığı belirtilmiş, bu yakınlığın keyfiyetinin bilinmesi olumsuzlanmıştır. Buradaki ifade hem kalp gözünü (*basîret*) hem de gözü (*basar*) kapsamaktadır. Nitekim gözün bâtını idrak etmesi *basîret* diye isimlendirilirken duyulur şeyleri idrak etmesi *basar* diye isimlendirilmiştir. Mânaların idrak edilmesinde de basiret söz konusudur. Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle demiştir: "Allah'ın nur ve zulmetten yetmiş örtüsü vardır. Eğer örtüleri açsa veçhinin heybeti, yaratılanların gözlerinin idrak ettiği her şeyi yakardı."[86] Bu örtünün inceliğine ve gizliliğine bir bakın. Bu örtü, O'nu yüce bir yakınlıkta görmemizi engeller. Bizler gözlerimizle bu örtüyü göremeyiz. Bu örtü bize gizlidir. Evet, ey rabbimiz! Biz ne seni, ne de örtüyü görebiliriz. Biz gizliliğin perdesinin arkasındayız. Sen ise bize şah damarımızdan daha yakın veya bize bizden daha yakınsın. Uzaklı-

86. Irâkî, *Tahrîcu Ehâdîsi'l-İhyâ* (Beyrut: Dâru İbn Hazım, 2005), 119.

ğın son noktası örtü olduğu gibi yakınlığın son noktası da örtüdür. Beller bükülmüş, akıllar hayrete düşmüştür. O, ne duyu ne de akıl ile idrak edilemez.

Bilmelisin ki Şâri' bize ölüm esnasında can çekişen kimseye telkinde bulunmamızı emretmiştir. Çünkü bu esnada korku büyük, makam heybetlidir. O an, can çekişen kimsenin gözünden perdenin kalkması ile açılan hayat fitnesinin vaktidir. Bu kimse artık orada hazır bulunan kimselerin göremediklerini görür. Önceden bildiği şeyler can çekişen kimseye, tanıdığı kimselerin suretlerinde görünür. Bunlar şeytanlardır. Şeytanlar bu kimseye en güzel kıyafetlerle ve en güzel suretlerde, tanıdıklarının suretinde görünürler. Kendilerini Allah'a şirk koşarak ölmeleriyle bu güzelliğe erişmiş kimseler olarak tanıtırlar. Bu sebeple o anda hazır bulunan müminler, kelime-i tevhid telkin etmeli ve vefat edecek kişinin dikkat etmesi için ona bu suretlerin fitne olduğunu bildirmelidir. Böylece bu kişi muvahhid mümin bir Müslüman olarak ölür. Bu kişi kelime-i tevhidi telaffuz ettiğinde, dilini bunu söylemek için oynattığında veya onun söylenmesi ile kalbinde kelime-i tevhid nuru ortaya çıktığında, rahmet melekleri ona yardım eder ve kendisine gelen bu şeytanî suretleri kovarlar.

فَلَوْلَا إِنْ كُنْتُمْ غَيْرَ مَدِينِينَ (٨٦) تَرْجِعُونَهَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (٨٧) فَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ
الْمُقَرَّبِينَ (٨٨) فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّةُ نَعِيمٍ (٨٩).

86. Mademki ceza görmeyecekmişsiniz, 87. Onu (canı) geri çevirsenize, şayet iddianızda doğru iseniz! 88. Fakat (ölen kişi Allah'a) yakın olanlardan ise, 89. ona rahatlık, reyhan (güzel rızık) ve naîm cenneti vardır.

Rahatlık (*ravh*) onları rahatlatan şey; *reyhan* ise rızıktır. Kendileriyle beslendikleri tecelliler ve ilâhî bilgiler de bundandır. Hakk'a yakın olan kimse (*mukarreb*), selamet ve kazanç sahibidir.

İşaret

Allah'a yakın olan kimseye, her şeyin aslını görüp rahatlık üzere olduğunda "rahatlık", yediğinde hayatta kalmasını sağlayan rızkın hakikatini gördüğünde ise "*reyhan*" verilir. Yine ona "Naîm cenneti vardır." yani Allah sadece onu nimetleriyle örtmüştür. Bu kimse, Allah'ın bu görülen şeyi (müşahedeyi) herkese vermediğini bilir.

وَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ (٩٠)

90. Eğer o sağdakilerden ise

Sağ ifadesi ile bir organ olarak sağ el değil, biatleşmedeki sağ el kastedilmiştir.

فَسَلَامٌ لَكَ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ (٩١)

91. "Ey sağdaki! Sana selam olsun!"

Hak Teâlâ onlardan emin (selamette) olduğu için (selam olsun). Çünkü ona ait hiçbir şey için iddiada bulunmadılar/bir şey isnad etmediler. Âlem de onlardan zarar görmedi (selamette oldu). Zira onlar insanların sahip oldukları şeylere rekabet göstermediler. Onlar var olduğu müddette nefislerine karşı Hak ile birlikte olup bundan vaz geçmediler. Bu sebeple her varlık onlardan emin olmuştur. Böylece onlar selâmet ehlidirler.

وَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُكَذِّبِينَ الضَّالِّينَ (٩٢) فَنُزُلٌ مِنْ حَمِيمٍ (٩٣) وَتَصْلِيَةُ جَحِيمٍ (٩٤)
إِنَّ هَذَا لَهُوَ حَقُّ الْيَقِينِ (٩٥)

92. Ama yalanlayıcı sapıklardan ise, 93. işte ona da kaynar sudan bir ziyafet vardır! 94. Ve (onun sonu) cehenneme atılmaktır. 95. Şüphesiz ki bu, *hakka'l-yakîn*dir (kesin gerçektir).

Hakka'l-yakîn (kesin gerçek) bir bilgi, töhmetin ilişmediği bilgidir. *Hakka'l-yakîn*, bilginin kalpte istikrar bulmasının kesinliğidir. Yani hiçbir şey onu yerinden kıpırdatamaz. Onun kalpte istikrar bulmasının kesinliği ise, bilmek ve görmek için gereken hikmetleridir. Bu durumda bilgi yalnızca tasarrufta bulunması gereken şeylerde tasarrufta bulunur, göz de yalnızca bakması ve düşünmesi gereken şeye bakar. İşte *hakka'l-yakîn* (kesin gerçek) budur.

فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ (٩٦)

96. Öyleyse ulu rabbinin adını tenzih ile an.

HADÎD SÛRESİ

Medîne'de indirilmiştir.

سَبَّحَ لِلّٰهِ مَا فِى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (١)

1. Göklerdeki ve yerdeki her şey Allah'ı tesbih etmektedir. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.

[Allah'ı tesbih etmektedir]: Allah tesbih edilendir. [Göklerdeki ve yerdeki her şey], aynları itibariyle tesbih etmektedir.

Bil ki göklerde bir ayak basacak kadar dahi yer yoktur ki orası Allah'ı tesbih eden ve Allah'ın kendisine belirlemiş olduğu zikir ile O'nu zikreden bir melek ile mamur olmasın. Allah'ın yeryüzünde de bunun misli melekleri vardır ki onlar asla göğe yükselmezler. Gök melekleri de asla yere inmezler. Her biri kendi namazını ve tesbihini bilir.

[O, mutlak güç sahibidir], hüviyetini muhafaza edendir, [hüküm ve hikmet sahibidir], kimin kendisini tesbih etmesi ve kime tesbih edilmesi gerektiği konusunda en hikmetli hükmü O verir.

لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يُحْيِى وَيُمِيتُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ (٢)

2. Göklerin ve yerin hükümranlığı yalnızca O'nundur. Diriltir, öldürür. O, her şeye hakkıyla gücü yetendir.

[O'nundur]: Bu zamir Allah Teâlâ'ya işaret eder ki Allah lafzı bir önceki âyette geçmişti.

[Göklerin ve yerin hükümranlığı]: Bu nedenle gök ve yer ehli O'nu tesbih eder, çünkü onlar ilâhî kahr altındadırlar, gökleri ve yerleri tutan ilâhî kabzadadırlar.

[Diriltir], aynlara hayat verir; [öldürür], vasıfları yok eder. Aynlar hayat itibariyle devamlılık sahibidirler. Sıfatlar onların üzerine gelir. Sıfatlar o ayndan zâil olunca ölürler, ardından başka sıfatlar gelir. [O] bu zamir de yine Allah Teâlâ'ya işaret eder [her şeye hakkıyla gücü yetendir] yani a'yân-ı sâbitenin şeyliği itibariyle her şeye gücü yetendir. Yani Hak burada, "Bunlar ilâhî kudret altındadır." demek istemiştir.

هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (٣)

3. O, Evvel'dir ve Âhir'dir. Zâhir'dir ve Bâtın'dır. O, her şeyi hakkıyla bilendir.

Birinci vecih

Bu dört nispet, Hakk'ın kendisine nispeti itibariyle zuhur eder. Sonra gelendeki ilâhî emir öncekinden daha tam ve kâmil olduğu için Bâtın ismi, bu ilâhî sıfatların en sonuncusu olarak zikredilmiştir. Nitekim Âhir, Evvel'de olanı içerir, Zâhir bu ikisinde, yani Ahir ve Evvel'de olanı içerir, *el-Bâtın* ise hepsinde olanı içerir. Eğer *el-Bâtın*'dan sonra bir sıfat daha gelseydi o da *el-Bâtın*'ı ve ondan öncekileri içerirdi. Ancak buradaki sınırlama sadece bu dördünü zikretmekle yetinmiştir. Bunların bir beşincisi yoktur, sadece Hak Teâlâ'nın zâtı vardır. Dolayısıyla âlemde sadece bu dördünün hükmü vardır. Bu dördünün sureti üzere ruhlar ve cisimler âlemi zuhur etmiştir. Böylelikle Hak Teâlâ varlığı dörtlü bir nizama göre ikame etmiş, bunları kendisi için tıpkı dört sütuna dayalı bir ev gibi kılmıştır.

Bil ki ezelî zât öncelikle, *el-Evvel* olmak ile nitelenmez, bununla nitelenen Allah Teâlâ'dır. Dolayısıyla [O Evvel'dir] ifadesindeki O zamiri, Allah ismine işaret eder. O zamiri mübteda, *el-Evvel* ifadesi haberdir ve Allah'ın sıfatı konumundadır. Allah isminin müsemması ancak mertebe itibariyledir. [O

Evvel'dir], onun ilâhî evvellik mertebesi vardır. Bu evvellikten varlığın ilk var edilişi sudur etmiş, diğer hepsi ondan türemiştir. Hepsinde hâkim olan odur. Hükmü câri olan odur. O sebepsizdir. Hakk'ın evvelliği kulun evvelliğine imdad olur. Zira varlıkların ilk yaratılışlarının kendi içlerinde, bunların başlangıçta var olmayıp sonradan var edildiklerine dair şahitlerini barındırırlar. Mutlak Zorunlu (*el-vâcibu'l-mutlak*) için ilk olmanın anlamı, vaz edilmiş bir nispettir. Onun hakkında akıl, mümkünün kendisine dayanmasından başka bir şey bilemez. Mutlak Zorunlu bu anlamda ilktir. Mümkünün ne bilkuvve ne bilfiil varlığının olmadığı takdir edilmiş olsaydı, Mutlak Zorunlu'dan ilk olma özelliği nefyedilirdi. Çünkü bu durumda, ilk olmanın ilişeceği bir şey bulunmazdı.

Akıl ya da ilâhî kalem Allah'ın yarattığı ilk zuhur eden şey olduğu için Hak, bu mazhar yönünden ilktir, çünkü o, kendisinden var olan ilk şeydir. Öyleyse *el-Evvel* Allah'tır. (İlk) Akıl ise, O'nun üzerinde perde ve niteliklerin art arda gelişini gizler. Mazhar olmaları yönünden bütün a'yân-ı sâbitenin ulûhiyete nispetleri bir olduğu için Allah *el-Âhir* diye isimlendirildi. Hak, bu şahısların sonluğu değil, cinslerin sonluğu anlamında *el-Âhir*'dir. Zira Hak Teâlâ "Bütün işler O'na döner." (Hûd, 11/123) buyurur. Yine "Sizler O'na döneceksiniz" (Yâ Sîn, 36/83), "Dikkat ediniz, bütün işler Allah' döner." (Şûrâ, 42/53) buyurur. O ilk olduğu gibi sondur, *el-Evvel* olduğu gibi *el-Âhir*'dir. *el-Evvel* ve *el-Âhir* arasında bütün ilâhî isimlerin mertebeleri zuhur eder. *el-Âhir*'in hükmü sadece her şeyin kendisine dönmesidir. Kevni bir makamın sonrasında gelen her bir ilâhî makam, *el-Âhir* isminin hükmündendir. Örneğin "Siz beni zikredin, ben de sizi zikredeyim." (Bakara, 2/152) âyetinde ve "Kim beni kendi başına zikrederse ben de onu kendi nefsimde zikrederim, kim beni bir topluluk içerisinde zikrederse ben de onu ondan daha hayırlı bir topluluk içinde zikrederim."[87] şeklindeki hadis-i kudsîde ve "Kim bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir kulaç yaklaşırım."[88] şeklindeki kudsi hadiste ve "Siz bana tâbi olun ki Allah da sizi sevsin." (Âl-i İmrân, 3/31) şeklinde âyette bu husus söz konusudur. Burada iş *el-Evvel* ve *el-Âhir* isimleri arasında gidip gelir. Kulun aynı bu iki ismin mazharıdır.

Ezel hakkında

Bil ki ezel, kendisiyle nitelenen kimseden "ilk olma" özelliğini" nefyetmek demektir. O, ilâh olması itibariyle Allah'ın niteliğidir. İlâh olması

87. Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* XIV, 291.
88. Buhârî, Tevhîd, 49; Müslim, Tevbe, 1.

yönünden ilk oluş kendisinden nefyedildiğinde, kendisini adlandırdığı bütün isimler ile ezelî olarak isimlendirilmiştir. Allah bilen, diri, irade eden, güç yetiren, duyan, gören, konuşan, yaratan, meydana getiren, suret veren ve sahip olandır. Allah daima bu isimler ile isimlendirilmiştir ve sınırlamanın (*takyîd*) ilkliği kendisinden nefyedilmiştir. Allah duyulanı duyar, görüleni görür vb... Duyulan mümkün şeylerin ya da görülen şeylerin hakikatleri var değil, yok iken de onları duyar ve görür. Allah onları ezelî olarak bildiği gibi ezelî olarak da görür. Aynı zamanda, ezelî olarak ayırt eder ve ayrıştırır. Söz konusu şeylerin ne zihinde ne dışta varlıkları vardır, bilakis onlar, imkân mertebesinde sabit hakikatlerdir. Onlar için imkân, kendileri bakımından ezelî olduğu gibi bu özellik onlar için şimdi ve sonsuza kadar böyle sürer. Onlar, hiçbir zaman kendileri nedeniyle zorunlu olup da sonra mümküne dönüşmemişlerdir. Ya da imkânsız iken sonra mümküne dönüşmüş değillerdir. Bilakis onlar, özü gereği varlığın zorunluluğu ezelde Allah'a ait olduğu gibi âlemin mümkün oluşunun zorunluluğu da ezelîdir. Öyleyse Allah, kendi mertebesinde en güzel isimleriyle isimlenmiş ve onlarla nitelenmiştir. *el-Evvel*'in Hakk'a nispeti, *el-Âhir*, *ez-Zâhir* ve *el-Bâtın*'ın nispet edilmesi gibidir. Dolayısıyla "Allah şu nispete göre *el-Evvel* iken aynı nispete göre *el-Âhir* değildir." denilemez, çünkü mümkünün varlığı, varlığında ve yokluğunda zorunluyla irtibatlıdır.

Söz konusu irtibat, var oluşunda O'na muhtaçlık irtibatıdır. Allah kendisini var etse bile mümkün, sürekli imkân hâlindedir. Yok olsa bile, imkân hâlinden ayrılmaz. Yokluktan sonraki dış varlığında onu imkân hâlinden uzaklaştıracak bir özellik mümküne izafe edilemediği gibi "varlığı zorunlu olan"a (*vâcibu'l-vucûd*) âlemi yaratışında da özü gereği sahip olduğu varlığının zorunluluğundan kendisini çıkaracak bir nitelik izafe edilemez. Hak ancak böyle düşünülebildiği gibi mümkün de ancak böyle düşünülebilir. Âlemin ilkliği ve sonluğu (ilk ve son olması) göreli bir durumdur. Âlemde ilk olan, kendisinden sonra yaratılmış olana göre (ona nispetle) ilktir, âlemde son olan ise kendisinden önce yaratılmış olana göre (ona nispetle) sondur. Oysa Allah'ın *el-Evvel*, *el-Âhir*, *ez-Zâhir* ve *el-Bâtın* isimlerinin akledilirleri böyle değildir. Zira âlem çokluk iken Hak çokluk içermez, tektir. Allah'ın bizim için ilk olması da söz konusu değildir.[89] Ama bize O'nun ilkliği karşısında ikinci ismi verilir. Ne var ki biz, Allah karşısında ikinci değiliz. Allah böyle bir şeyden münezzehtir. Dolayısıyla Allah bizden dolayı ilk değildir. Bu nedenle O'nun ilk oluşu, son oluşunun aynıdır. O, kendisinden önce bir ev-

---

89. Yani bizim öncemiz, bizim ilk'imiz, bize göre ilk olması söz konusu değildir. (çn)

vellik olmayan *el-Evvel*'dir. Onunla ya da onun birlikteliği ile kaim olan bir evvellik de yoktur. O tektir, *el-Evvel* oluşunda münezzehtir, zâtı dolayısıyla varlığı zorunlu olan tek varlık O'dur.

Mesele: (İllet-mâlul ilişkisi)

Mertebe itibariyle hiç kuşku yok ki illet mâlulden önce gelir. İster ezelî ilim ister Hakk'ın zâtı söz konusu olsun, bu böyledir. Varlığı zâtı gereği zorunlu olan ile mümkün varlık arasında bir zaman aralığı ya da zaman takdiri akledilemez. Hak ile mahlûkat arasında bir zaman aralığı akledilemediğine göre, geriye sadece mertebe farkı kalır. Bu yüzden de asla mahlûkatın yaratıcı mertebesinde olması mümkün değildir. Aynı şekilde mâlulün illet mertebesinde olması (onun sonucu olması açısından) mümkün değildir. Âlem ister mevcut hâlde olsun ister madum hâlde, her durumda imkân mertebesindedir. Hak Teâlâ ise, âlem ister var olsun ister olmasın her hâlükârda zâtı itibariyle zorunlu olan varlıktır. Eğer âlem kendi zâtı itibariyle zorunlu olma alanına girseydi, o zaman âlemin ezelîliği söz konusu olur ve bu itibarla âlemin varlığı zâtından dolayı sorunlu olan Hak Teâlâ ile eşit olması söz konusu olurdu. Oysa âlem böyle bir alan, yani varlığının kendisinden dolayı zorunlu olması alanına girmez, aksine daima imkân hâlinde kalır, kendisini var edici olan Hak Teâlâ'ya muhtaç durumda kalır. Dolayısıyla Hak ile mahlûkat arasındaki farklılığın akledilişi sadece zâti sıfatlar açısından olur. Bu yolla biz Hak ile mahlûkatı ayırt ederiz. Allah Teâlâ'nın âlemin varlığının illeti olması ise, Allah'ın birliğinin en kuvvetli delilidir, ancak bu kelimenin, yani "illet" kelimesinin Hakk'a izafe edilmesi naslarda geçmez, bu nedenle biz de bu kelimeyi O'nun hakkında kullanmaz, bunun yerine O'nun varlık itibariyle *el-Evvel* olduğunu, müşahede itibariyle de *el-Âhir* olduğunu söyleriz.

el-Evvel olan Hak'tır varlık itibariyle
el-Âhir olan Hak'tır müşahede itibariyle
Varlığa dair işler O'na döner
Zira Rab, ancak kulları ile Rab olur.
İçinde bulunduğun her şey Hak'tır
Ve dahi ezelden beri dahası da vardır.

Velhâsıl O *ez-Zâhir* ve *el-Bâtın* olan ilâhtır. Nitekim âlemde zâhir ve bâtın olduğuna göre Hak Teâlâ âlemin zâhirine nispetle *ez-Zâhir*, bâtınına nispetle *el-Bâtın*'dır. O mahlûkatından dolayı değil, kendisi açısından *ez-Zâhir*'dir,

O'nu kendisinden gayrısı asla idrak edemez. Zuhur eden ise sadece O'nun esmâ-i hüsnâsının hükümleri ve bizim a'yânımızın hükümlerinin Hakk'ın varlığında zuhurudur. O ise zuhur edenin ötesindedir. Bizim a'yânımız görmekle idrak edilemez, Hakk'ın aynı da görmekle idrak edilemez. Ayrıca Hakk'ın isimlerinin a'yânı da görmekle idrak edilemez. Biz herhangi bir şeyi görerek idrak ettiğimizde gözümüzün gördüğünden kuşku duymayız. Oysa bu, Hakk'ın varlığında bize zuhur eden a'yânımızın hükümlerinden başka bir şey değildir. Hakk'ın varlığı bizim a'yânımıza tezahür yeri olmuş, böylece a'yânımız suretlerin aynada tezahür etmesi gibi onda tezahür etmiştir. Ancak o ne görenin kendisidir ne de tecelligâhın kendisi. Bâtın bize mahsustur, zuhur ona mahsus olduğu gibi bâtın da bize mahsustur. Onun da bâtını olmakla beraber O kendisi açısından ya da kendisinden bâtın değildir, tıpkı bize zâhir olmadığı gibi. Kendisini nitelediği bâtınlık ancak bizim hakkımızdadır, dolayısıyla his ve mâna olarak daima bizden bâtındır. Zira hiçbir şey O'nu misli gibi değildir. Ancak misaller idrak edilebilir. Hak perdeleri ile zuhur eder, dolayısıyla O, perdeli olarak zuhur edendir, sana değil, perdelere bâtındır. Hem sana hem perdelere zâhirdir. Zuhurunda perdelenen, perdelenmesinde zuhur eden, kendisinden başka bir gözün kendisini göremediği, perdelerin kendisinden kalkmadığı, ezelden beri Rab olan Hak Teâlâ yüceler yücesidir, münezzehtir. Bizler ise varlığımızda da yokluğumuzda da daima kuluz.

İkinci vecih

Bil ki Hak Teâlâ kendi zâtına nispet ettiği suretler açısından *ez-Zâhir* ve *el-Bâtın* isimleri ile isimlendirilir. *ez-Zâhir*, onda dönüşen suretler açısından, *el-Bâtın* ise suretlerdeki bu zuhur ve dönüşümü kabul eden mâna açısındandır. O, *el-Bâtın* olması itibariyle gaybın âlimidir, *ez-Zâhir* olması itibariyle de şehadetin (görünenin) âlimidir. Hak her kime tecelli etti ise -gayb ve şehadet âleminden hangi âleme tecelli etti ise- ona bu tecellisi *ez-Zâhir* ismindendir. *el-Bâtın* ismine gelince, bu nispetin hakikatinde, asla tecelli etmemek vardır ki bu sebeple ne dünyada ne âhirette *el-Bâtın* isminden tecelli olmaz. Çünkü tecelli, Hakk'ın tecelli ettiği varlıkta zuhuru demektir ki bu da zâten *ez-Zâhir* ismidir. Dolayısıyla *ez-Zâhir* suretler için, *el-Bâtın* ise ayn/zât içindir. Zât ebediyen gaybtır, suretler ise ebediyen şehadettir/görünür âlemdedir. Hangi ilim olursa olsun, ilimde her artış ancak ilâhî tecelliden kaynaklanabilir. Suretteki tecelli nefesin zâhir olmasından dolayı, temessül berzahındaki his âleminde idrak edilir. *ez-Zâhir* ismi ile *el-Bâtın*'ın nefesinin tecellisi vâki olun-

ca, maddeden soyut mâna ve hakikatler âleminde basiret ile idrak gerçekleşir. (Böyle bir tecelli ancak basiret ile idrak edilebilir.) Ki naslarda bu husus ifade edilmiştir. Hak, gözlerin müşahede ettiği *ez-Zâhir*'dir, akılların müşahede ettiği *el-Bâtın*'dır. Dolayısıyla O hem gözler hem basiretler tarafından müşahede edilir, ancak bu müşahededen, müşahede edilen şeyin tam da talep edilen olduğuna dair bir bilgi zorunlu olarak çıkmaz, bu tür bir şey ancak Allah tarafından bilinirse bilinebilir. Âlemdeki bütün dönüşümler, Hak ve mahlûkata dair bütün suret değişimleri ve tasarrufların hepsi *ez-Zâhir* isminin hükmündendir. Âlimin, Allah'ı bilen zâtların bilgisinin nihai noktası odur. *el-Bâtın* ismi ise O'na değil, bizedir. (Yani O kendisine değil, bize *el-Bâtın*'dır.) Bu itibarla elimizde sadece "Hiçbir şey O'nun misli gibi değildir." âyet-i kerimesinin bazı muhtemel tevillerine göre ifade ettiği fehvası kalır. Ancak tenzih sıfatları her ne kadar sınırlama içeriyor olsalar da, bunların *el-Bâtın* ismi ile ilişiği vardır. Fakat bundan fazlası da imkân dâhilinde değildir. Çünkü bizim istidadımız dâhilindeki anlayışın son noktası budur.

Bil ki âlemin Allah ile olan irtibatındaki ahvali üç mertebe üzeredir: Birinci mertebede Hak Teâlâ *ez-Zâhir* ismi ile zuhur eder, böylelikle ilâhî emre dair hiçbir şey âlemde bâtın kalmaz. Ancak bu, hususi bir yerde olur, kıyamette ise umumi olarak gerçekleşir. İkinci mertebede Hak âlemde, bâtında zuhur eder, bu durumda onu gözler değil, kalpler müşahede eder. Bu nedenle işler O'na döner, her varlık kendi fıtratında, henüz hiçbir bilgiye sahip olmadan, herhangi bir nazarî delil üzerinde düşünmeden O'na istinat etme, O'nu kabul ve itiraf etme duygusunu, özelliğini bulur. İşte bu, O'nun bâtında tecelli etmesinin hükmündendir. Üçüncü mertebede ise Hak zâhirde ve bâtında tecelli eder, bu durumda zâhirde tecelli ettiği ölçüde idrak edilir, bâtında da yine tecelli ettiği ölçüde idrak edilir. Hak Teâlâ'nın âlemde devamlı surette söz konusu olan bir daimî tecellisi vardır, ancak âlemin bu tecellideki mertebeleri farklılık arzeder, bunun sebebi ise, bizzat âlemi kendisi içinde mertebe farklılıklarının bulunmasıdır. Bundan dolayı Hak, âlemdeki varlıklara, onların istidatlarına göre tecelli buyurur. Bugün dünyada ârif kullar nezdinde O, kıyametteki tecellisinde olduğu gibi tecelli hâlindedir, böylelikle ârifler onu mümkün ve sonradan yaratılmış varlıklar suretinde müşahede ederler. Ancak şekilci âlimlerin perdelenmiş olanları bunu yadırgar, inkâr ederler. Bu nedenle bu ârifler nezdinde Hak *ez-Zâhir* olarak isimlendirilirken o şekilci ve perdelenmiş âlimler nezdinde *el-Bâtın* olarak isimlendirilir. Oysa ismin müsemması her iki durumda da Hak Teâlâ'dır. Allah'ın ehli olan Ehlullah ezelden ebede kadar, dünyada ve âhirette daima ayni bir müşahede içerisindedirler. Suretlerin değişmesi onların müşahedesine halel getirmez. Allah Teâlâ ken-

di zâtını *ez-Zâhir* ve *el-Bâtın* olarak isimlendirdiği için bu durum varlığa dair ilâhî emrin bizim açımızdan gizli ve açık olmak üzere iki kısım olmasını gerektirmiştir. Buna göre Hakk'ın bize açık ettiği şeyler açık, gizden örtüp perdelediği şeyler gizlidir. Ancak bunların her ikisi de Hak Teâlâ açısından açıktır. Dünyada olsun âhirette olsun âlemdeki hiçbir şey bu iki kısmın dışında değildir. Hak Teâlâ taliplerin açık taleplerini *ez-Zâhir* ismi ile duyarken gizli taleplerini *el-Bâtın* ismi ile duyar. Talibe istediği verdiği zaman ise *el-Bâtın* ismi *ez-Zâhir*'e verir, *ez-Zâhir* ismi de talibe verir.

Üçüncü vecih

Bil ki Hak Teâlâ *el-Bâtın*'dır, hiçbir şeye zuhur etmez, eğer bir şeye zuhur edecek olsa idi ilâhî münezzehlik onu yakar kavururdu ve böylece yine gözler O'nu idrak edemezdi. O şeyleri muhafaza edendir, bu yüzden onlara zuhur etmez. Eğer sana "Bilinmeyen *ez-Zâhir* ve hakkında cahil kalınamayan *el-Bâtın* kimdir." diye sorulacak olursa şöyle de: "O Hak'tır."

İşaret

Allah Teâlâ kendisini bildirmedikçe, zuhuru ile kendisini tanıtmadıkça hiç kimsenin Allah'ı bilmesi mümkün değildir. Allah bir kimseye kendisini bildirip tanıttığı zaman o kimse kalbi ile onu ayne'l-yakîn mertebesinde yakîn nuru ile görür. Hazreti Peygamber aleyhisselâm Allah'tan haber naklederek şöyle buyurur: "Beni yaratmış olduğun yer ve gök kuşatamadı da mümin kulumun kalbi kuşattı."[90]

Dördüncü vecih

ez-Zâhir ismi Allah'a dair delilin temin ettiği bilgidir, *el-Bâtın* ismi ise ise Allah'a dair şeriatın temin ettiği bilgidir. İlki varlıkla, ikincisi ilimledir.

[O her şeyi bilendir] Buradaki "O" zamiri, [O Evvel'dir] ifadesindeki "O" zamirine işarettir, dolayısıyla gaib zamirden gaib zamire işaret söz konusudur. [O Evvel'dir] ifadesindeki "O" zamiri ise [O her şeye kadirdir] ifadesinde-

90. Aclunî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, 195.

ki "O" zamirine işaret eder. Bu sonuncu "O" zamiri de Hak Teâlâ'nın Allah ism-i celîline işaret eder. İsim müsemmayı gerektirir. O hâlde [Allah] *el-Evvel*'dir, [O her şeyi bilendir] *el-Âhir*'dir, [O Evvel'dir] *ez-Zâhir*'dir, [O her şeye kadirdir] *el-Bâtın*'dır.

[O her şeyi bilendir], aynların ve varlığın şeyliğini bilir, yani onları cinsleri, türleri ve fertleri itibariyle bilir.

Aynları izhar eden zuhur etseydi
Zuhur eden emre bir hüküm ilave olmazdı
O tasarrufunda açık olandır, kapalı olandır
Ki zuhur edenden gayrı O'ndan bir şey zuhur etmez
Zuhurun idrakinden münezzehtir zâtı
Ancak o ruhları ve suretleri bahşeder
Her ruh sureti, onun suretinin aynıdır
Felekleri ve beşeri tayin eden O'dur
Âdem'in çamurunu elleriyle yoğurmuştur
Bu nedenle rivayete göre Âdem beşer diye isimlendirilmiştir.
Perdenin ardından geldiğinde benimle konuştu
Ne onu ayn olarak gördüm ne de haber olarak
Bildim ki benim perdem başkası değil benden
Bu yüzden artık ne gönlümü yorar oldum ne fikrimi
Hakk'ın varlığını kimde gördüysem
Onun varlığında Hakk'ın eserini gördüm.

Tahkik

Aklî nazar bize şunu gösterir ki; Hak bir mertebede öne geçer ve *el-Evvel* ismi onun olur, bir başka mertebede geri karlı ve *el-Âhir* ismi onun olur. *ez-Zâhir* ismi asla sahipken *el-Bâtın* ismi fer'e sahiptir, bu yüzden asıl olarak hususi bir nispetten, fer olarak ise bir başka hususi nispetten hüküm sahibi olur.

Zevk bilgisinin gösterdiği ise şudur: Hak, *el-Bâtın* olması itibariyle *ez-Zâhir*, *ez-Zâhir* olmasının aynı itibariyle *el-Bâtın*'dır, *el-Âhir* olmasının aynı itibariyle de *el-Evvel*'dir. Aynı şey *el-Âhir* için de söylenir. O asla aklın fikir sahibi olması itibariyle kabul ettiği gibi iki farklı nispet ile nitelenmez, zira eğer evvelliğin, âhirliğin, zâhirliğin ve bâtınlığın Hakk'a nispetindeki mâkullükleri bunların mahlûkata nispetindeki mâkullük gibi olsaydı o zaman bu, Cenâb-ı Hak açısından bir övgü olmaz, isimlerin hakikatlerini bilen ârifler bu nispet-

lerin şeriat naslarında geçmesini muazzam bir şey olarak telakki etmezlerdi. Aksine kul Hak ile tahakkuk ettiği zaman kendisine zıtların ve başka şeylerin aynı ve farklılaşmamış tek bir ayndan nispet edilmesi mertebesine ulaşır. Kul için böyle bir şey tasavvur edilebiliyorsa, Hak Teâlâ buna daha evladır, zira O'nun zâtı meçhuldür. Bu itibarla Hak Teâlâ zıtların aynıdır, zira O'na zâid bir ayn yoktur. *ez-Zâhir*, *el-Bâtın*'ın, *el-Evvel*'in ve *el-Âhir*'in aynıdır.

[O her şeyi bilendir]: Hak Teâlâ kendisi hakkındaki bu ifadeyi, zâtını medh sadedinde zikretmiştir. Zira ilim ulûhiyetin kemalindendir, hatta ulûhiyette ancak ilimle, yani O'nun her şeyi bilen olması ile olur. Bu âyet keşif ehli sûfilere bir işarettir, O'nun varlığın tümü olduğuna dair bir tembihtir. Zira işte burada zikredilen (evvel, âhir, zâhir, bâtın) varlığın taksimidir ki bu da O'ndan gayrısı değildir. Eğer nefisler zuhur edene vâkıf olsaydı, işi olduğu gibi bilirlerdi, ancak nefisler kendileri için gayb olanı bilmek istemişlerdir ki bu ilmi talep edenin bizzat kendisi bu ilmin önündeki perdedir. Böyle olduğu için de nefisler, zuhur edeni de hakkıyla takdir edememiştir. Çünkü onlar kendisine bâtın olduğunu sandıkları şeyle meşgul olmuşlardır. Oysa bâtın olan bir şey yoktur, aksine ilmin yokluğu Hakk'ı bâtın eder. Hak nazarında ve Hak için herhangi bir şey bâtın değildir. Hak Teâlâ [O Zâhir'dir, Bâtın'dır] buyurur ki bundan kastı şudur: Senin bâtında aradığın şey zâhirdir, boşuna kendini yorma! Mârifetullah rayihasından bir kez koklayan kişi "Allah neden şunu şöyle yaptı da bunu yapmadı?" demez. Allah'ı bilen kul, "Allah neden şunu şöyle yaptı?" demez, çünkü bilir ki bütün zuhur edenin ve etmekte olanın, önde olanın ve arkada kalanın gerektirdiği her şeyin sebebi odur. Zâtı için tertip ettiği ise sebebin kendisidir. O, kendisinden başka bir illetle var ya da yok olmaz. O, zalimlerin söylediklerinden, yakıştırdıklarından münezzehtir, büyüktür, yüceler yücesidir. O'nun meşîeti zâtının arşıdır. Mümkünlerin a'yânındaki ilâhî mazharlarda tezahür eden ve türlere, cinslere, fertlere ayrılan ilâhî isimlerin nispetlerini bilen kimse, her bir hükmün zuhurunun tam da kendisinin, aynında bir ilâhî isim olduğunu, ilâhî isimleri ise zâta ait nispetlerden başka bir şey olmadığını bilir.

Münacat

İlâhî! Seni nasıl birleyeyim ki, zira birlik aynında benim varlığım yok? Tevhid kulluğun sırrı iken seni nasıl birlemeyeyim ki? Sen yüceler yücesi, münezzeh olansın, senden gayrı ilâh yoktur. Kimse seni birleyemez, çünkü sen ezelde ve ebedde ne ise O'sun. Tahkik icabında, seni senden gayrısı birleye-

mez. İcmalî olarak seni senden başkası bilemez. *el-Bâtın* olur, *ez-Zâhir* olursun, ancak zâtından bâtın olmazsın, zâtından başkasına da zâhir olmazsın.

هُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ يَعْلَمُ مَا يَلِجُ
فِي الْأَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ وَمَا يَعْرُجُ فِيهَا وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا
كُنْتُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (٤)

4. O, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra arşa istivâ buyurandır. Yere gireni, ondan çıkanı, gökten ineni, oraya yükseleni bilir. Nerede olsanız, O sizinle beraberdir. Allah, bütün yaptıklarınızı hakkıyla görendir.

[O sizinle beraberdir]: Hüviyeti ve isimleri ile, celâline yaraşır bir şekilde, herhangi bir keyfiyet, tasavvur ya da teşbih olmaksızın, aksine zâtının gerektirdiği ve kendisine nispet edilmeye yaraşır şekilde O sizinle beraberdir. Çünkü her şeyde kaim olan O'dur, her şey O'nunla kaimdir. O her şeyle, her şey şey olması itibariyle, birliktedir ki böylelikle o şeyin varlığını muhafaza eder.

[Nerede olsanız], hangi hâlde olsanız demektir. Hiçbir varlık hâlden hâlî değildir, hatta mevcut ya da mâdum hiçbir ayn, varlık ya da yokluk hâllerinden birindedir, bu hâllerden asla hâlî değildir. Varlığında da böyledir, yokluğunda da. Hak Teâlâ mahlûkata mahlûkat olmaları itibariyle yaratılışlarını verirken O'nlarla birliktedir, zâtlarının hangi hâl üzere olurlarsa olsunlar icap ettirdikleri her durumda onlarladır.

[Nerede olsanız O sizinle beraberdir], yani hangi hâl üzere olursanız olun, ister var olun ister yok olun, her hâlükârda O sizinledir, hususen bizde tesir sahibi olan, bizi muhafaza eden, bizi görüp gözeten isimleri ile bizimledir. Sekaleyn dışındaki âlemlere mahsus isimler ise başka isimlerdir, onlar nerede olursak olalım bizimle olan isimler değildir. Hak, senin kabulüne göre sen hangi hâl üzere isen, o hâlde seninledir, ancak sen O'nunla değilsin. Herhangi bir kimsenin Hak ile beraber olması söz konusu değildir, ancak Hak herkes ile o kimse hangi hâl üzere ise ona göre beraberdir. Nasıl ki arşa istivâ etmiş olmak Hakk'ı dünya semasına nüzul buyurmaktan alıkoymuyor, kayıtlamıyorsa, dünya semasına nüzul buyurmak da arşa istivâdan alıkoymaz, kayıtlamaz. Aynı şekilde Hakk'ın arşa istivâ etmesi ve dünya semasına nüzul buyurması da O'nun her nerede olursak olalım bizimle birlikte olmasına, şanına yaraşacak ve kendisinin uygun göreceği şekilde birlikte olmasına mâni olmaz, Hakk'ı kayıtlamaz. Hak ile birlikte olan hüküm sahibidir, onda hususi bir zamanın hükmü yoktur.

[Nerede olsanız O sizinle beraberdir]: O, kendisini çevreleyenlerle birlikte arştadır. Bu hâlde iken O, nüzul ve yükselme ruhları ile birlikte nüzuldedir. Bu hâlde iken O semada olup gece ehline hitap eder. Bu hâlde iken O yerdedir. Allah'tan başka hangi varlık bu sıfatlarla nitelenebilir? "İşte Allah budur, O'ndan başka ilâh yoktur. Nasıl da (haktan) çevriliyorsunuz?" (Mü'min, 40/62) Her nerede olursak olalım, Hak bizimle beraberdir, varlık olarak bizimledir, münezzehtir, kendi şanına yaraşır şekilde bizimledir. İşte [Nerede olsanız O sizinle beraberdir] âyet-i kerimesi bunu ifade eder ki bu da Hazreti Peygamber aleyhisselâmın duasındaki "Allah'ım! Seferde yoldaş sensin."[91] şeklindeki ifadesini tasdiktir. Hazreti Peygamber aleyhisselâm bu sözünde Hak Teâlâ'yı "yoldaş" (sâhib/arkadaş) olarak isimlendirmiştir ki kul her nerede, hangi mekânda olursa olsun Hak Teâlâ O'nun sahibidir, O mükellef kulları ile birliktedir, onların nefeslerini kendi belirlediği hudutlar içerisinde muhafaza eder, kayıt altına alır. Mükellef olmayanlarla da birliktedir, mükelleflerin onlarla birlikte neler yaptıklarına bakar, onlarla ilgili fiillerinde belirlediği hadleri aşıp aşmadıklarını gözetler. O, dünyada her şeyle bu mesabede beraberdir. Âhirette ise sadece kulların nefeslerini muhafaza etmek ve onlarda var ettiklerini muhafaza etmek için onlarla birliktedir.

Hak Teâlâ bu âyette "Siz O'nunla birliktesiniz" dememiştir, çünkü Hak ile birliktelik meçhuldür (kimse O'nunla nasıl birlikte olacağını bilemez), ancak O biz hangi hâlde isek o hâl üzere bizimle nasıl birlikte olacağını bilir. Biz ise ancak O'nun belirlediği hudutlara riayet ederek (şeriatına, dinine birebir uyarak) O'nunla birlikte oluruz ki bu durumda da hakikatte O'nunla değil, O'nun hükümleri ile birlikte olmuş oluruz. Dolayısıyla O bizimledir, ancak biz O'nunla değilizdir. Çünkü O bizi bilir, ancak biz O'nu bilmeyiz. Allah mahlûkat iledir, ancak mahlûkat Allah ile değildir. Çünkü mahlûkat zaman, mekân ve hâl bakımından her nerede olursa olsun, Allah onları bilir. Oysa onlar Allah ile birlikte değillerdir, çünkü O'nu bilemezler. Hak ile âlem arasında akledilebilir bir aralık, mesafe yoktur, ancak hakikatlerdeki farklılık, temyiz söz konusudur. Allah vardır ve O'nunla birlikte hiçbir şey yoktur, O yücedir, münezzehtir. Ezelde de böyleydi, ebediyen de böyle olacaktır. O'nun bizimle birlikteliği celâline yaraşır, celâlinin gerektirdiği gibidir. Eğer O kendisinin bizimle birlikte olduğunu ifade buyurmamış olsaydı, bizim aklımız O'na böyle bir şey nispet edemezdi ki akl-ı selim böyle bir şeyi kavramaz, anlamaz. Çünkü "Hiçbir şey O'nun misli gibi değildir." (Şûrâ, 42/11) Bu yüzden bir şöyle deriz: Hak, kendisinin buyurduğu şekilde ve murad ettiği mânada bizimle birliktedir. An-

91. Müslim, Hac, 420.

cak "Biz Hak ile birlikteyiz" demeyiz, çünkü böyle bir ifade naslarda geçmediği gibi akıl da bize böyle bir şey söyleme yetkisi vermez. Dolayısıyla Hak ile birlikte olduğumuzu söylemek için elimizde ne şeriattan bir ruhsat vardır ne de akıldan. Ehl-i İslâm'dan olup da Allah'a mekân atfetmeyi tümüyle reddeden kimseler imanı eksik kimselerdir. Zira akıl Allah'a mekân atfetmeyi kabul etmez, ama Kur'ân'da olmasa da sabit Sünnet'te Allah'a mekân atfedilmiştir. O hâlde şeriatın belirlediği sınır aşılmaz, bu konuda kıyas yapılmaz. Şeriat naslar nerede Allah'a neyi atfetmişse onu atfeder, nerede atfetmemişse orada dururuz. Nitekim Hazreti Peygamber aleyhisselâm, efendisi tarafından darp edilen Sevdâ isimli hanıma "Allah nerede?" diye sormuş, o da başı ile gökyüzünü işaret etmiş, Hazreti Peygamber de bu işareti kabul etmiş ve efendisine, "Onu azat et, çünkü Müslümandır."[92] buyurmuştur. Zira Allah Teâlâ kendisinin semada olduğunu bildirmiştir, bu yüzden de o kadın böyle yaparak Allah'ın verdiği haberi tasdik etmiş, böylelikle de mümin olmuştur. Ancak Hazreti Peygamber aleyhisselâm bu noktada o kadının âlim olduğunu söylememiş, sadece azat edilmesini emretmiştir. Azat edilmek kölelikten azledilmek, kurtulmaktır ki bu da Hazreti Peygamber aleyhisselâm tarafından, kölelikten, başkasının mülkü olmaktan azledilme ifadesini kullanarak yapılmış bir tembih olup "Hiçbir şey O'nun benzeri değildir." ifadesinin mekân kaydından azl anlamına geldiğine işaret eder. O kadına Allah'ın nerde olduğunu soran kişi (Hazreti Peygamber aleyhisselâm) insanlar içerisinde Allah'ı en iyi bilendir.

Bu âyette Allah'ın cüz'îleri bilmeyeceğini iddia edenlerin görüşlerine yönelik bir reddiye de vardır. Zira [Her nerede olursanız olun O sizinle beraberdir] âyeti tıpkı "Gizlice konuşan üç kişilik bir topluluk yoktur ki Allah onların dördüncüsü olmasın." (Mücâdile, 58/7) âyetinin ifade ettiğine benzer anlam ifade eder. O iki kişinin üçüncüsü, üç kişinin dördüncüsü, dört kişinin beşincisidir. Sayı kaç olursa olsun o her zaman yarattıkları ile birliktedir, onlar nerede olurlarsa olsunlar, O onlarla birliktedir. Biz hangi cihette olursak olalım O bizim refikimizdir, ne var ki bizler perdeliyiz. Dolayısıyla bizim bu fiziksel hayattan ölüm ile ayrılışımız "Allah'a kavuşmak, Allah ile buluşma" olarak isimlendirilir. Aslına ölüm bir buluşma değil, her daim yanı başımızda olan ve o ana kadar gözlerimiz perdeli olduğu için göremediğimiz refikimizi görme anıdır. Hazreti Peygamber aleyhisselâm "Kim Allah ile buluşmayı isterse Allah da onunla buluşmayı ister."[93] buyurmuştur. Perdeli olan kimse O'nun kendisine refik olduğunu bilmez, ancak karşılaştığı zaman bunu anlar, öğrenir.

---

92. Müslim, Mesâcid 33.
93. Müslim, Zikir, 17.

[Her nerede olursanız olun O sizinle beraberdir] âyetinin tevhide delâleti

Bil ki varlığa icmalî ve tafsilî olarak her ne zaman baksan ve üzerinde düşünecek olsan, daima tevhidin ona eşlik ettiğini, bir an olsun ondan ayrı kalmadığını, "Bir" sayısının diğer sayılara eşlik ettiği gibi daima onunla olduğunu görürsün. Nitekim Bir Bir'e eklenmeden asla İki sayısı var olamaz. İki sayısına Bir eklenmeden asla Üç olamaz ve bu sonsuza dek böylece sürüp gider. Dolayısıyla "Bir" aslında bir sayı değil, sayının ta kendisi, aynıdır, yani sayı onunla zuhur eder. Sayının bütünü Bir'dir. Nitekim "Bin" sayısından "Bir" çıkarılacak olsa, ortada "Bin" namına bir şey kalmaz, "Bin"in hakikati kalmaz, başka bir hakikat çıkar, yani dokuz yüz doksan dokuz sayısının hakikati çıkar. Ondan da "Bir" çıkacak olsa, onunda hakikati değişir. Böylelikle ne zaman bir sayıdan "Bir" çıkacak olsa, o sayı yok olur, ne zaman "Bir" var ise o sayı mevcut olur. İşte, eğer tahkik edip kavradıysan tevhid de böyledir.

[Her nerede olursanız olun O sizinle birliktedir.]

İşaret

Bütün âlem, bir anlamı olan bir harftir, anlamı da Allah'tır. Böylece âlemde Allah'ın hükümleri zuhur eder. Zira âlem özü itibariyle ilâhî hükümlerin zuhur mahalli değildir, bu nedenle mâna daima harf ile irtibatlıdır, Allah da daima âlem ile irtibat hâlindedir. Bu da Hak Teâlâ'nın [Her nerede olursanız olun O sizinle beraberdir] âyetinde ifade edilen husustur.

Fâide

Avam mümin ise, yapabileceği en nihai şey, Allah'ın kendisi ile birlikte olduğunu bilmektir. Ancak buradaki fâide Allah'ın seninle olması değil, senin O'nunla olmandır ki işin aslında O seninledir. Her kim Hak ile olursa muhakkak Hakk'ı müşahede eder. O'nu müşahede edende ise ilmin varlığından başka bir şey kalmaz, çünkü sen her nerede olursan ol, O seninledir. Senin aynın ancak O'nda vâki olur, ama geriye senin O'nu bilmen kalır. Eğer O'nu bilirsen talep etmezsin, çünkü kaybedilen şey talep edilir. Bu durumda O'nu talep edeni gördüğün zaman bil ki o kişi aslında Hak yolunda kendi saadetini talep ediyordur. Kişinin saadeti ise acıları kendisinden savmasıdır, nerede

olursa olsun saadeti budur, başkaca bir şey değildir. Zaten elinde olan bir şeyi talep eden kimse büsbütün cahildir. Dolayısıyla Allah'ı talep edenden daha cahil kimse yoktur. Eğer [Her nerede olursanız olun O sizinle beraberdir] âyetine ve "Her nereye yönelirseniz yönelin Allah'ın veçhi/zâtı oradadır." (Bakara, 2/115) âyetine iman edersen hiç kimsenin Allah'ı talep etmeyeceğini, ancak kötü olandan kurtulmak için saadetini talep edeceğini de bilirsin.

[Allah yaptıklarınızı görmektedir.]

لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ (٥) يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ
النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَهُوَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ (٦) آمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَأَنْفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ
مُسْتَخْلَفِينَ فِيهِ فَالَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَأَنْفَقُوا لَهُمْ أَجْرٌ كَبِيرٌ (٧)

5. Göklerin ve yerin hükümranlığı O'nundur. Bütün işler ancak O'na döndürülür. 6. Geceyi gündüze sokar, gündüzü de geceye sokar. O, göğüslerin özünü (kalplerde olanı) hakkıyla bilendir. 7. Allah'a ve resûlüne iman edin ve sizi üzerinde tasarrufa yetkili kıldığı maldan, (Allah yolunda) harcayın. İçinizden iman edip de (Allah yolunda) harcayanlar var ya; onlar için büyük bir mükâfat vardır.

Allah Teâlâ insanı [Allah'a ve resûlüne iman edin ve sizi üzerinde tasarrufa yetkili kıldığı maldan, (Allah yolunda) harcayın] âyeti ile halife, yani işinin vekili kılmıştır. Zira mal Allah'ındır, onda tasarruf hakkı ise senindir, ancak bu hak, seni o mal üzerinde halife kılanın belirlediği sınırlara göredir. Halifelik kulun Allah'a vekaletidir. Zira Allah Teâlâ şeyleri -ki mallarda şeyler kapsamındadır- sadece kendisini tesbih etmeleri için yaratmıştır. Bizim için faydaları ise tebeiyyet yoluyla vâkidir. (Allah'a tâbi ve onun vekili olmamız hasebiyledir.) Çünkü vekil olan, müvekkilinin malında tasarruf yetkisine sahip olur, ancak o mala mâlik olmaz. Ancak Allah Teâlâ bize bu vekalet konusunda, aşmamamız gereken birtakım sınırlar, kurallar belirlemiştir. Yani bizim sahip olduğumuz vekalet, bizim O'nu kendimize vekil edinmemizde olduğu gibi mutlak bir vekalet değildir. Zira o bize hadler, sınırlar belirlemiştir ki eğer bu sınırları ihlal edecek olursak Allah'ın hududunu ihlal etmiş oluruz. Allah'ın hududunu ihlal eden kimse ise kendi nefsine zulmetmiş, kendisine yazık etmiş olur. Eğer Allah'ın bizler için belirlemiş olduğu şeye ilave yapar ya da ondan bir şey eksiltirsek, o zaman O bizi cezalandırır. Eğer bu mallar bizim mülkümüz olsaydı o zaman onlar üzerindeki tasarrufumuz mutlak/kayıtsız olurdu, ancak durum böyle değildir. Aksine Allah bizim o mallar üzerindeki tasarru-

fumuz belirli kayıtlarla sınırlamıştır. Dolayısıyla bu vekalet, bir işi başkasına havale/tefviz etme şeklinde bir vekalet değil, gerçek müvekkil olan mal sahibi tarafından hususi birtakım şekillerle belirlenmiş kayıtları olan bir vekalettir. Örneğin Allah Teâlâ bize, belirlediği ölçüde infak etmemizi emretmiştir ki bu şekilde malımızdan infak etmemiz hem ilâhî buyruğa uymak hem de O'nun emanetini dilediği kullarına teslim etmek anlamına gelir. Bu durumda bizler mal üzerinde tasarruf yetkisi bulunan halifeler olarak, o maldan infak etme yetkisine sahibiz. Bu durumda infak bizim sahip olduğumuz, mülkiyetimiz altında olan bir husustur. Ancak infak, (mülkiyet değil, aksine) tasarruftur. Hak Teâlâ'nın "O'nu vekil edin."(Müzzemmil, 73/9), yani "halife edin" sözünden dolayı bizler de Hakk'ı kendi işlerimizde vekil ediniriz, çünkü biliriz ki malın nerelere harcanacağı, tasarruf mevzileri konusunda Allah Teâlâ bizim bilmediklerimizi bilir. O hem mâlik olandır hem halife olandır. Maslahatı, infakın nerelere yapılması gerektiğini en iyi O bilir. Onun tasarrufunda ve infakında ne bir israf bulunur ne de bir kesinti ve kısma. Böylelikle Allah Teâlâ bizlere malı nereye ve ne zaman infak edeceğimizi bildirmek suretiyle, infak vazifesini bizim adımıza üstlenmiştir. Çünkü infak eylemi bizim elimizle zuhur edip gerçekleşir. Bu durumda bizim elimiz, infak eyleminde vekilin elidir. Nitekim Allah Teâlâ bazı insanların (müminlerin) haklarında diğer bazı insanların (fakirlerin, isteyenlerin) hakları olduğunu haber vermiş ve bu kimselerin söz konusu hakları eda ettiklerini ifade buyurmuştur. Ancak bu hakkında (fakirlerin müminlerin malları üzerindeki haklarının) insan nefsinin/aklının ikna olacağı şekilde borç yahut alışveriş türünden bir görünür sebebi yoktur. Tek sebebi Allah Teâlâ'nın zikrettiği üzere, bu hakkı eda etme karşılığında âhirette alınacak olan sevaptır. Bu hak, insan nefsine ağır gelir, çünkü kişinin kendi malına başkasını ortak etmesi anlamına gelir. Allah Teâlâ insanların yaratılış itibariyle nefislerine bu hususun ağır geleceğini bildiği için bu miktar malı onların ellerinden çıkarmış, hatta "Allah'ın sizi üzerinde halife kıldığı mallardan infak ediniz" buyurarak bütün malı müminin elinden çıkarmıştır. Yani bu mal aslında sizin değildir, esasen sizin olan sadece infak ettiğiniz, yani tasarrufta bulunduğunuz kadardır ki bu tasarruf vekiller olarak sizin hakkınızdır, malın mülkiyeti ise Allah'a aittir. Cimrilik ettiğiniz mala gelince, biliniz ki bu durumda sizler mülkünüz olmayan bir mal üzerinde cimrilik etmektesiniz. Zira sizler sadece o malın halifesi durumundasınız. Elinizdekiler size emanet edilmiştir. Bu ifadelerle Hak Teâlâ müminler, bu mallar üzerinde sadece halife oldukları konusunda uyarmakta, onların dikkatini bu hususa çekmekte, böylece de sadaka vermenin (zekâtı eda etmenin) onlar için daha kolay hâle gelmesini murad etmektedir. Bu da O'nun müminlere olan rahmetindendir.

وَمَا لَكُمْ لَا تُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ لِتُؤْمِنُوا بِرَبِّكُمْ وَقَدْ أَخَذَ مِيثَاقَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ
مُؤْمِنِينَ (٨) هُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ عَلَى عَبْدِهِ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ
وَإِنَّ اللّٰهَ بِكُمْ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ (٩) وَمَا لَكُمْ أَلَّا تُنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَلِلّٰهِ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ
وَالْأَرْضِ لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ أُولَئِكَ أَعْظَمُ دَرَجَةً مِنَ الَّذِينَ
أَنْفَقُوا مِنْ بَعْدُ وَقَاتَلُوا وَكُلًّا وَعَدَ اللّٰهُ الْحُسْنَى وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ (١٠)

8. Peygamber, sizi, rabbinize iman etmeniz için davet edip dururken size ne oluyor da Allah'a iman etmiyorsunuz? Hâlbuki sizden sağlam bir söz de almıştı. Eğer inanacak kimselerseniz bu çağrıya uyun. 9. O, sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için kulu Muhammed'e apaçık âyetler indirendir. Şüphesiz Allah, size karşı çok esirgeyici, çok merhametlidir. 10. Size ne oluyor da, Allah yolunda harcama yapmıyorsunuz? Hâlbuki göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. İçinizden, fetihten önce harcayanlar ve savaşanlar bir değildir. Onların derecesi, sonradan harcayan ve savaşanlardan daha yüksektir. Bununla beraber Allah, hepsine de en güzel olanı vaat etmiştir. Allah, bütün yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.

[Hâlbuki göklerin ve yerin mirası Allah'ındır]: Hak ile aramızda bir nispet ve din bulunduğu için, Allah Teâlâ yeryüzüne, ancak insan-ı kâmil'in ölümünün arından vâris olur ki böylelikle miras tam da müstahak olana gitsin. Benzer şekilde semaya da, oranın meleklerin mahalli olmasından değil, peygamberlerin -Allah'ı selamı onların üzerine olsun- ruhlarının hükmünün orada bulunmasından dolayı vâris olur. Sûra üflenip de peygamberlerin ruhları baygın düşünce Allah semaya vâris olur, semadan melekelerin üzerine *el-Vâris* ismi nüzul eder, yeryüzünü başka bir yeryüzü ile ve gökleri başkasıyla değiştirir.

[İçinizden, fetihten önce harcayanlar ve savaşanlar bir değildir. Onların derecesi, sonradan harcayan ve savaşanlardan daha yüksektir]: Hicretten sonra infak etmenin sevabı hicretten önce infak etmenin sevabına ulaşamaz. Bu hem Mekke ehli için hem de kulun bir başka yere hicret ile memur olduğu her beldenin halkı için böyledir. Tabii, eğer bu halk o diyarda, yani vatanında iken hayırlı ameller işler ve ardından hicreti müteakiben de hayırlı amellere devam ederse böyle olur. Bu hayrın fazileti, uğrunda katlanılan meşakkate göre derece derecedir.

[Bununla beraber Allah, hepsine de en güzel olanı vaat etmiştir. Allah, bütün yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.]

مَنْ ذَا الَّذِى يُقْرِضُ اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ وَلَهُ أَجْرٌ كَرِيمٌ (١١)

11. Kim Allah'a güzel bir borç verecek ki, Allah da onu kendisine kat kat ödesin. Ona çok değerli bir mükâfat da vardır.

Mükafatlar dört türlüdür. Birincisi herhangi bir kaydı olmayan mutlak mükafattır. İkincisi *azîm* (çok muazzam) olarak nitelenen mükafat, üçüncüsü *kerîm* (çok değerli) olarak nitelenen mükafat, dördüncüsü ise *kebîr* (çok büyük) olarak nitelenen mükâfattır. Demek ki mükafatların mertebeleri vardır ve her bir mertebenin kendine mahsus, özeli niteliklere sahip mükafatı vardır. Böylelikle her bir mükafat kendi mertebesine münasiptir.

يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ يَسْعَى نُورُهُمْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ بُشْرَاكُمُ الْيَوْمَ جَنَّاتٌ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (١٢) يَوْمَ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ لِلَّذِينَ آمَنُوا انْظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ قِيلَ ارْجِعُوا وَرَاءَكُمْ فَالْتَمِسُوا نُورًا فَضُرِبَ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ لَهُ بَابٌ بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَظَاهِرُهُ مِنْ قِبَلِهِ الْعَذَابُ (١٣)

12. Mümin erkeklerle mümin kadınların nurlarının, önlerinde ve sağlarında koştuğunu göreceğin gün kendilerine şöyle denir: "Bugün size müjdelenen şey içlerinden ırmaklar akan, ebedî olarak kalacağınız cennetlerdir." İşte bu büyük başarıdır. 13. Münafık erkeklerle münafık kadınların, iman edenlere, "Bize bakın ki sizin ışığınızdan biz de aydınlanalım." diyecekleri gün kendilerine, "Arkanıza dönün de bir ışık arayın." denilecektir. Derken aralarına kapısı olan bir sur çekilir. Bunun iç tarafında rahmet, onlar tarafındaki dış cihetinde ise azap vardır.

[Münafık erkeklerle münafık kadınların, iman edenlere], yani müminlere, ["Bize bakın ki sizin ışığınızdan biz de aydınlanalım." diyecekleri gün kendilerine], Hak Teâlâ tarafından ["Arkanıza dönün"] nasıl ki dünyada hidayet nurunu, ışığını gördüğünüz zaman arkanıza dönmüş idiyseniz -ki onlar o zaman varlığın karanlığı içindeydiler- şimdi de arkanıza dönün ["de bir ışık arayın denilecektir"] ki orada o ışığı asla bulamayacaksınız. İşte o zaman var edicinize döneceksiniz. O'nu da asla bulamayacaksınız.

[Derken aralarına kapısı olan bir sur çekilir.]

Birinci vecih

İşte bu gruba böyle denilecektir ki bu hak olan sözdür. Çünkü Allah onları arkalarından kuşatmıştır. O nurdur. Eğer O'nunla kendileri aralarına bir sur konulmamış olsaydı o zaman kendilerine [Arkanıza dönün de bir ışık arayın] denildiği zaman o ışığı bulurlardı.

[Bir ışık arayın], yani hiç kimsenin o gün orada, dünya hayatından getirmediği bir ışığı olmayacaktır. Çünkü dünya hayatı mükellefiyetlerle (mükellefiyetlere uymak suretiyle) nurları kazanma mahallidir. Meşrû ameller işleme diyarıdır. Yükselme ve kazanç sağlama diyarıdır. Âhirete geldiklerinde ise artık dünya arkalarında kalmıştır. Bu nedenle onlara [arkanıza dönün de bir ışık arayın] denilir, ancak kendileri ile dünya hayatı arasına bir engel duvarı konulur. Bu mânada Hak Teâlâ [Derken aralarına kapısı olan bir sur çekilir] buyurmuştur.

İkinci vecih

Bu sur, cennet ve cehennem arasındaki araf olarak bilinir. Allah Teâlâ onu günah ve sevapları mizanda eşit gelen, terazinin hiçbir kefesi diğerine ağır basmayan kimseler için yaratmış ve hakkında [O'nun iki kapısı vardır: Bunun iç tarafında rahmet, onlar tarafındaki dış cihetinde ise azap vardır] buyurmuştur. Bu âyet-i kerime ile Allah Teâlâ'nın rahmetinin en nihayetinde her şeyi umumi olarak kuşatacağına delil getirilir. Çünkü cennet ve cehennem arasındaki surun iç tarafına Allah Teâlâ rahmetini gizlemiş, azabını ise dış tarafında, zâhir olarak göstermiştir, çünkü o mekânın, zamanın ve hâlin durumu bunu gerektirir. Bu sur cennet ve cehennem diyarları arasında bir engel olup rahmet ve azap sıfatları arasında engel değildir, zira surun kendisi rahmettir. Bu iki diyarı birbirinden ayıran şeydir. Çünkü azap onda değil, iç tarafındadır, rahmet ise içindedir. Eğer azap içinde olsaydı o zaman nasıl ki rahmet cennet ehli için ebedî oluyorsa aynı şekilde azap da cehennem ehli için ebedî olurdu. Bu sur ortadan kalkmaz, yani rahmet oluşu hiçbir zaman zâil olmaz. İçte olanın (yani rahmetin) zâhire çıkması, açık olması zorunludur. Dolayısıyla da rahmetin surun zâhir tarafında olanı da önünde sonunda kuşatıp kapsaması kaçınılmazdır. Cennet ehli zaten ilâhî rahmete gark olmuşlardır. Cennetlikler cehennemlikleri görme nimetine nâil olmak istedikleri zaman bu sura tırmanırlar ve rahmete gark olurlar, cehennemliklerden haberdar olurlar, böylece cennete bulunmaktan alamadıkları lezzeti cehennemden kurtulmuş olmaktan alırlar. Çünkü korku içindeki bir insanın bu korkudan kurtulmakla kavuştuğu emniyet, zaten hâlihazırda emniyet içinde olan bir insanın hissettiği emniyetten çok daha büyüktür. Ce-

hennemlikler de ilâhî rahmetin kapsayıcılığının (kendilerini kuşatmasının) ardından onlara bakarlar ve ateşin içinde olmaktan lezzet alırlar, cennette olmadıkları hâlde, kendilerini cennete sokmadığı için Allah'a hamdederler. Çünkü o hâlde sahip oldukları mizaçları bunu (cennette olmamayı) gerektirmektedir. Zira eğer bu mizaç ile cennete girmiş olsalardı oradan acı çekerler, zarar görürlerdi. Neticede surun içi saf rahmettir, zâhiri ise azap yönündedir. Burada âyette "acılar" ifadesi değil, "azap" ifadesi kullanılmıştır. Oysa bu ikisi eş anlamlı kullanılır. Çünkü Hak Teâlâ işin en sonunda nereye varacağını bilmektedir. Böylelikle Allah Teâlâ şunu beyan etmiş olmaktadır ki bu varlığın içi/bâtını rahmettir, zâhir olan tarafı ise ancak bâtının hükmü ile tasarrufta bulunur. Dolayısıyla zâhirde acı verici bir hadise ancak bâtındaki rahmetten neşet ettiğinde varlık bulur. Çünkü zâhirdeki hüküm de bâtına aittir. Surun zâhirindeki azap sırf surun bâtınındaki rahmetin kastındandır. Kaldı ki bir şeyden elem duymak demek lezzet almamak ve amaca ulaşamamak demektir. Allah katında rahmet kapısından başka kapı açılmaz, ancak kimi rahmetler vardır ki zâhirinde elem yoktur, kimi rahmetler de varır ki bâtınında kâh elem olur kâh rahmet, ama en sonunda her ikisinin de hükmü zuhur eder. Elemler ârızi, lezzetler sabittir. Âlem zâtı itibariyle Allah'ın rahmetine nâil olup kendisine ârız olan kimi geçici durumlar nedeniyle elem görür ki bu geçici durumların da ortadan kalkması ve surun içindeki rahmetin zâhir olması kaçınılmazdır. İşte o zaman mesut olmayan bedbaht, lezzete kavuşmayan acı içindeki kimse kalmaz. İnsanlardan kimilerinin aldığı lezzet, eleminin son bulmasından ibaret olur. Bunlar en bedbaht kimselerdir. Ancak bu kimseler de kendi içlerinde, nimet içre olduklarını hissederler, hatta kimsenin kendilerinden daha fazla nimet içinde olmadığını düşünürler. Tıpkı vaktiyle azap içinde iken kimsenin kendilerinden daha şiddetli azap görmediğini düşündükleri gibi, kurtuldukları zaman da kimsenin kendilerinden daha mesut olmadıklarını düşünürler. Bunun sebebi herkesin ve dahi her şeyin kendi nefsi ile meşgul olmasıdır. İnsan evladını terbiye etmek için döver, suçunu cezalandırmak için bu şekilde ona acı verir, ama içten içe ona rahmet de duyar, içinde rahmet vardır. İşin hakkını verdikten sonra içinde ve kalbinde bulunan rahmetini ızhar eder, baba olarak evladına duyduğu şefkatini gösterir. Allah cümlemizi hiçbir elem görmemiş hâlis rahmet ehli olan ve ilâhî hitaba kulak veren kullardan eylesin.

İşaret

Arafın sırrı sensin ki o arafın surlarının içi rahmettir. Bu sende olan nefsine yönelik rahmettir ki bu rahmetle sen kendini saadet yollarına sevk eder-

sin. Bu surun zâhir/dış tarafında ise azap vardır, bununla da nefse en ağır azap gibi gelen cihatları, mücahedeleri yaparsın.

يُنَادُونَهُمْ أَلَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ قَالُوا بَلَىٰ وَلَٰكِنَّكُمْ فَتَنْتُمْ أَنْفُسَكُمْ وَتَرَبَّصْتُمْ وَارْتَبْتُمْ وَغَرَّتْكُمُ
الْأَمَانِيُّ حَتَّىٰ جَاءَ أَمْرُ اللَّهِ وَغَرَّكُمْ بِاللَّهِ الْغَرُورُ (١٤)

14. Münafıklar müminlere şöyle seslenirler: "Biz de sizinle beraber değil miydik?" Müminler de derler ki: "Evet, fakat siz kendinizi yaktınız. Başımıza musibetler gelmesini gözlediniz, şüphe ettiniz. Allah'ın emri gelinceye kadar kuruntular sizi aldattı. O çok aldatıcı şeytan Allah hakkında da sizi aldattı."

[Kuruntular sizi aldattı]: Bunlar kınanmış, kötü kuruntulardır ki bu kuruntuların bir meyvesi yoktur, ancak bunlara sahip olan kimse o hâlde iken bunları bir nimet zanneder. Ne var ki işin sonunda bu durum o kimse için bir hüsran olur. Çaba sarf etmeden, elinden geleni yapmadan, maksadını sahih kılmadan sırf temennide bulunan, kuruntu besleyen kimseleri Allah Teâlâ kınamış, amel edenler hakkında ise "Amel edenlerin ecri ne güzeldir." demiştir. O hâlde saadeti tahsil etme yolunun dışında bir yola koyulup da sakın Allah'tan hayır temenni etmeyesin, zira Allah Teâlâ "Eğer siz sakınıp takva sahibi olursanız Allah size bir Furkan nasip eder." buyurmakta, elçisine âlemler için bir uyarıcı olması için indirdiği bu Furkan'a ulaşma yolu olarak takvayı göstermiştir. O hâlde herhangi bir şeyi murad eden kimse o şeyin elde edileceği yola girmelidir, çünkü yol bir şeyin asli özelliğidir ve her şey ancak yol ile tahsil edilir. Ancak insanların çoğu bunu fark etmezler.

فَالْيَوْمَ لَا يُؤْخَذُ مِنْكُمْ فِدْيَةٌ وَلَا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مَأْوَاكُمُ النَّارُ هِيَ مَوْلَاكُمْ وَبِئْسَ
الْمَصِيرُ (١٥)

15. Bugün artık ne sizden ne de inkâr edenlerden bir fidye alınır. Barınağınız ateştir. Size yaraşan odur. Orası gidilecek ne kötü yerdir!

[Bugün artık ne sizden ne de inkâr edenlerden bir fidye alınır]: Bu ifade "Ondan bir karşılık da alınmaz" anlamındaki diğer âyetlerle aynı hususu ifade eder. Zira o âyette de adl/karşılık kelimesi ile fidye anlamı kastedilmiştir.

أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ وَلَا يَكُونُوا كَالَّذِينَ
أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلُ فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ (١٦)

16. İman edenlerin Allah'ı zikretmekten ve inen haktan dolayı kalplerinin saygı ile ürpermesinin zamanı gelmedi mi? Daha önce kendilerine kitap verilip de üzerinden uzun zaman geçen, böylece kalpleri katılaşanlar gibi olmasınlar. Onlardan birçoğu fasık kimselerdir.

Eşyada tesiri olan ancak onunla kaim olandır ki o da ilimdir. Örneğin iki kişinin Kur'ân okuduğunu düşünelim. Bunlardan biri huşu içinde okur ve gözyaşı döker, diğeri ise bunlardan habersizdir ve etkilenmez. Şimdi bu ilk kişinin durumu kendisinde kaim olan ilimden kaynaklamıyor değil de nedir? Zira o âyetlerin delâletini ve şehadetini anlar ki bu da onun gözünden yaşların dökülmesine, içini huşu duygusunun kaplamasına neden olur. Diğer kişi ise bütün bu anlamlardan kördür, bu yüzden de okuduğu Kur'ân hançeresinden aşağı geçmez, tilavetin ona bir tesiri olmaz. Aslında tesir lafzın suretinde değil, onu bilen ve inişi sebebini müşahede eden âlimlere etki eden mânadadır. Bu itibarla Hak Teâlâ [İman edenlerin Allah'ı zikretmekten ve inen haktan dolayı kalplerinin saygı ile ürpermesinin zamanı gelmedi mi?] buyurmuştur, tûl-i emelin insanın hâklini değiştiren bir hükmü olduğu için de şöyle buyurmuştur: [Daha önce kendilerine kitap verilip de üzerinden uzun zaman geçen, böylece kalpleri katılaşanlar gibi olmasınlar. Onlardan birçoğu fasık kimselerdir.]

اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ (١٧) إِنَّ
الْمُصَّدِّقِينَ وَالْمُصَّدِّقَاتِ وَأَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا يُضَاعَفُ لَهُمْ وَلَهُمْ أَجْرٌ كَرِيمٌ (١٨)
وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ أُولَئِكَ هُمُ الصِّدِّيقُونَ وَالشُّهَدَاءُ عِنْدَ رَبِّهِمْ لَهُمْ أَجْرُهُمْ
وَنُورُهُمْ وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ (١٩)

17. Bilin ki Allah, yeryüzünü ölümünden sonra diriltmektedir. Düşünesiniz diye gerçekten, size âyetleri açıkladık. 18. Şüphesiz ki sadaka veren erkeklerle sadaka veren kadınlar ve Allah'a güzel bir borç verenler var ya, verdikleri onlara kat kat ödenir. Ayrıca onlara çok değerli bir mükâfat da vardır. 19. Allah'a ve Peygamberlerine iman edenler var ya, işte onlar sıddîklar ve Allah katında şahitlerdir. Onların mükâfatları ve nurları vardır. İnkâr edip âyetlerimizi yalanlayanlara gelince; işte onlar cehennemliklerdir.

Sıddîkler resûllerin tâbileridir, onların sözlerine tâbi olup onları tasdik edenlerdir. Sıddîk, doğru sözlü resûlden gelen hiçbir haberi asla yalanlama-

yan kimsedir. Bu konuda "Onlar Rableri katında şahittirler." ifadesinin izah edildiği Nisâ sûresinin 69. âyetinin tefsirine bakınız.

[Onların mükâfatları ve nurları vardır.]

Birinci vecih

[Onların mükafatları vardır], yani kazandıkları şeyler, ameller kendilerine mükafat olarak döner.

[Ve nurları vardır], yani Hak Teâlâ'nın bu hususta onlara bahşettiği şey de kendilerine verilir ki aldıkları mükafat hiçbir lütuf içermeyen salt karşılıktan ibaret olmasın. Böylelikle bu lütuf kulun aldığı mükafatı sırf kendi amelinin karşılığı olarak görmesine mâni olur. Bu itibarla içine burada tefsir ettiğimiz anlamda nurun karışmadığı bir mükafat olmaz.

İkinci vecih

[Onların mükafatları vardır]: Şahit olmaları itibariyle mükafatları vardır

[Ve nurları vardır]: Sıddîk olmaları itibariyle de nurları vardır. Böylece Hak Teâlâ nuru sıddîklik, mükafatı ise şahitlik için tahsis etmiştir, zira sıddîkler, sadakatlerinden dolayı nur sahibidirler. Çünkü eğer nur olmasaydı onları kendilerine verilen haberin doğru, habercinin sadık olduğunu bilemezlerdi.

Üçüncü vecih

Bil ki insanlardan bazıları köledir, bazıları da ücret karşılığı çalışırlar. Ücret karşılığı çalışmanın varlığı nedeniyledir ki ilâhî kitaplar ücretli işçi çalıştıran ile işçi arasındaki hususları konu edinmiştir. Eğer bunlar köle olsalardı Hak Teâlâ bunlar hakkında kitabı (onların azat olması hakkında mükatebeyi) kendi zâtı için yazmazdı, çünkü köle efendisine vakit tayin edemez, aksine o sadece efendisinin mülkünde çalışır, oradan ihtiyaçlarını giderir. Dolayısıyla ücret karşılığı çalışanlar ücretlerine, yani mükafatlarına, köleler/kullar ise nurlarına yani efendilerine nâil olacaklardır. Zira O, göklerin ve yerin nurudur. Bu itibarla [Onların mükafatları vardır] ifadesinde ücret mukabili amel

edenler kastedilmiştir ki bunlar Hak Teâlâ'nın (cennet karşılığında) canlarını ve mallarını satın aldığı kimselerdir.

[Ve nurları vardır]: Bunlar ise köle ve câriyelerdir.

Dördüncü vecih

Allah Teâlâ sıddîk mertebesinde olanları sevap ve bedel talep etmekten uzaklaştırmış, onların nefislerine bunu koymamıştır. Zira onlar fiillerinin kendilerine ait olmadığını bilir, bu yüzden de bu fiillerine bir karşılık talep etmezler. Aksine onlar gerçekte kul/köledirler, mecazi olarak ise kendilerine ücret/mükafat karşılığı amel eden kimseler denilir. Bu nedenle Hak Teâlâ [Allah'a ve Peygamberlerine iman edenler var ya, işte onlar sıddîklar] buyurmuş, fakat bunların alacakları bir karşılıktan söz etmemiştir, çünkü böyle bir karşılık onların akıllarına katiyen gelmiş değildir. Zira onlar (fiillerinin kendilerine ait olduğu şeklindeki) bir iddiadan uzaktırlar. Sonra şöyle buyurmuştur: [Ve Allah katında şahitlerdir. Onların mükâfatları ve nurları vardır] İşte o kimseler ücret karşılığı çalışanlardır. Allah cümlemizi onların en üst makamında olanlarından, onlara en sevimli gelen kullardan eylesin. Velî ve ihsan sahibi O'dur.

Mesele

Ücret ile çalışan kimsenin kendisi bu ücrete talip olmadıkça üzerine bir yükümlülük yüklenemez, kölenin ise efendisine itaat etmek gibi bir yükümlülüğü bulunur. O hâlde kul hangi nispetten dolayı ecri hak eder?

Bil ki burada insan Hak ile iki hâl üzeredir: Biri kulluk hâli, diğeri ücret/mükafat karşılığı amel etme hâli. İnsan kul olması itibariyle farzlar ile mükelleftir. Örneğin beş vakit namaz, farz olan zekât ve diğer bütün farzlar bu kapsamdadır. Bu farzları eda etme karşılığında umumi olarak bir ecir söz konusu değildir. Hatta efendisinin kendisine ihsan ettiği onca nimet karşılığında minnet hakkı vardır, bu yüzden kul bunları şükür kabilinden yapar, yoksa mükafat bekleyerek değil. Buna ilaveten Hak Teâlâ insanı farz olmayan bazı konularda da kendisine ibadet etmeye teşvik eder. İşte bu mendup (teşvik edilen) ameller yapıldığı zaman, karşılığında mükafat hak olur. Eğer kul efendisine yakınlaşırsa efendisine ona bunun karşılığını verir. Yok eğer kul efendisine bu nâfile ibadetlerle yakınlaşmazsa, ille de yakınlaşması talep edilmez ve bunu yapmadığı için kınanmaz. Bundan dolayı kulun hükmü, ücretle çalışan yabancı kim-

senin hükmü gibi olur. Farz olanın kendisine mukabil karşılığı olur ki o da Allah ile kul arasındaki ahittir. Nâfilelerin ise mükafatı, ücreti olur. Bunun nedeni şudur: Nâfile ibadet yapan kimse ücretle çalışan kişi gibi gönüllü işçilik yapmış olur, isteyerek kulluk yapar. İnsan kendi hevâsının değil de Allah'ın kulu olmayı seçip tercih ederse, hevâsına karşılık Allah'ı tercih etmiş olur. Buna karşılık kul farz ibadetleri yerine getirirken tercihine dayalı kulluk değil, zorunlu kulluk yapmış olur. Bu, efendisinin kendisine zorla dayattığı bir kulluktur. Âhiret diyarına gelindiğinde ise orada isteğe bağlı kulluk ortadan kalkar.

اعْلَمُوا أَنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَزِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ
كَمَثَلِ غَيْثٍ أَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ ثُمَّ يَهِيجُ فَتَرَاهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَكُونُ حُطَامًا وَفِي الْآخِرَةِ
عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٌ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ (٢٠) سَابِقُوا
إِلَى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أُعِدَّتْ لِلَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ
وَرُسُلِهِ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ (٢١)

20. Bilin ki, dünya hayatı ancak bir oyun, bir eğlence, bir süs, aranızda karşılıklı bir övünme, çok mal ve evlat sahibi olma yarışından ibarettir. Tıpkı şöyle: Bir yağmur ki, bitirdiği bitki çiftçilerin hoşuna gider. Sonra kurumaya yüz tutar da sen onu sararmış olarak görürsün. Sonra da çer çöp olur. Âhirette ise çetin bir azap ve Allah'ın mağfiret ve rızası vardır. Dünya hayatı, aldanış metaından başka bir şey değildir. 21. Rabbinizden bir bağışlanmaya ve eni, gökle yerin genişliği kadar olan, Allah'a ve resûlüne inananlar için hazırlanan cennete yarışırcasına koşun. İşte bu, Allah'ın lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah, büyük lütuf sahibidir.

[Rabbinizden bir bağışlanmaya ve eni, gökle yerin genişliği kadar olan, Allah'a ve Resûlüne inananlar için hazırlanan cennete yarışırcasına koşun]: En önde olmak kul için en faziletli olandır. İbadetleri vakitleri girer girmez yapmaya çalışmak en ihtiyatlı olandır ve teklif hâlinde kullardan istenen budur. Allah Teâlâ bu hâl üzere olanları övmüş ve "İşte onlar hayırlarda yarışanlar ve onda önde gidenlerdir." (Mü'minûn, 23/61) buyurmuştur.

مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي أَنْفُسِكُمْ إِلَّا فِي كِتَابٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَبْرَأَهَا إِنَّ
ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ (٢٢) لِكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَى مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ وَاللَّهُ لَا
يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ (٢٣) الَّذِينَ يَبْخَلُونَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ وَمَنْ يَتَوَلَّ فَإِنَّ اللَّهَ

هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ (٢٤) لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ
لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ
يَنْصُرُهُ وَرُسُلَهُ بِالْغَيْبِ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ (٢٥)

22. Yeryüzünde ve kendi nefislerinizde uğradığınız hiçbir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce, bir kitapta yazılmış olmasın. Şüphesiz bu, Allah'a göre kolaydır. 23. Elinizden çıkana üzülmeyesiniz ve Allah'ın size verdiği nimetlerle şımarmayasınız diye. Çünkü Allah, kendini beğenip övünen hiçbir kimseyi sevmez. 24. Onlar cimrilik edip insanlara da cimriliği emreden kimselerdir. Kim yüz çevirirse bilsin ki şüphesiz Allah ganîdir, zengindir, övülmeye layıktır. 25. Andolsun, biz elçilerimizi açık mucizelerle gönderdik ve beraberlerinde kitabı ve mizanı indirdik ki, insanlar adaleti yerine getirsinler. Kendisinde müthiş bir güç ve insanlar için birçok faydalar bulunan demiri indirdik. Allah da kendisine ve resûllerine gayba inanarak yardım edecekleri bilsin. Şüphesiz Allah kuvvetlidir, mutlak güç (izzet) sahibidir.

[Demiri indirdik]: Burada onu madenlerin kemal mertebesinden -ki bu mertebe altına aittir- aşağıya indirdiğini kastetmektedir, çünkü demirde insanlar için faydalar vardır. Bu sebeple Hak demirin altına ait olan madeni kemal mertebesine ulaşmasına mâni olmuş ve bunu şu insan türünün maslahatları için yapmıştır. Çünkü O, insanın kaçınılmaz olarak birtakım alet ve edevata ihtiyaç duyacağını bilir. Eğer demir altın mertebesine yükselmiş olsaydı o zaman ondan bu faydalar temin edilemez ve asıl maksat olan insan türü demir ile ilgili olan ve ancak ondan temin edilebilen faydalardan uzak kalırdı. Nitekim Allah Teâlâ demirde müthiş bir güç ve insanlar için faydalar bulunduğunu bildirmiş ve [Allah da kendisine ve resûllerine gayba inanarak yardım edecekleri bilsin. Şüphesiz Allah kuvvetlidir, mutlak güç (izzet) sahibidir] buyurmuştur. Nitekim madenlerin ve değerli taşların var edilmesi *el-Azîz* isminin teveccühündendir. Bu ismin tesirlerinden biri, bu varlıklarda bir izzet ve güç var etmesidir. Bu nedenle türeyen varlıklarda ve ana unsurlarda (toprak, hava, su ve ateşte) tesir eden değişimlerin gücü bu varlıklarda aynı şekilde ve aynı kolaylıkta işlemez. Nitekim diğer varlıklar çabuk değişime uğrarlar, onlarda artma, eksilme, şekilde değiştirme daha kolay ve çabuk olur, oysa madenlerde bu daha yavaş olur. Taşar zamanın geçmesiyle değişir, ancak bu çok yavaş olur. Aradan muazzam zamanın geçmesi gerekir. Bunun sebebi ise onların *el-Azîz* isminden, yani ilâhî makamdan kendilerinin yaratılmasına teveccüh buyuran isimden aldıkları izzettir.

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا وَإِبْرَاهِيمَ وَجَعَلْنَا فِي ذُرِّيَّتِهِمَا النُّبُوَّةَ وَالْكِتَابَ فَمِنْهُمْ مُهْتَدٍ وَكَثِيرٌ
مِنْهُمْ فَاسِقُونَ (٢٦) ثُمَّ قَفَّيْنَا عَلَى آثَارِهِمْ بِرُسُلِنَا وَقَفَّيْنَا بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَآتَيْنَاهُ
الْإِنْجِيلَ وَجَعَلْنَا فِي قُلُوبِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ رَأْفَةً وَرَحْمَةً وَرَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا مَا كَتَبْنَاهَا
عَلَيْهِمْ إِلَّا ابْتِغَاءَ رِضْوَانِ اللَّهِ فَمَا رَعَوْهَا حَقَّ رِعَايَتِهَا فَآتَيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا مِنْهُمْ أَجْرَهُمْ
وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ (٢٧)

26. Andolsun, biz Nûh'u ve İbrâhim'i peygamber olarak gönderdik. Peygamberliği ve kitabı onların soylarına da verdik. Onlardan kimi doğru yola ermiştir, ama içlerinden birçoğu da fasık kimselerdir. 27. Sonra bunların peşinden art arda peygamberlerimizi gönderdik. Onların arkasından da Meryem oğlu Îsâ'yı gönderdik, ona İncil'i verdik ve kendisine uyanların kalplerine şefkat ve merhamet duygusu koyduk. Kendiliklerinden icat ettikleri ruhbanlığa gelince; biz onu onlara farz kılmamıştık. Allah'ın rızasını kazanmak için onu kendileri icat etmişlerdi. Fakat ona da gereği gibi uymadılar. Biz de içlerinden iman edenlere mükâfatlarını verdik. Fakat onlardan birçoğu da fasık kimselerdir.

Herhangi bir şey ile sınırlandırılmamış mutlak ruhbanlık (rehbet, korku), kendisine emredilen herhangi bir şeye riayet edememekten dolayı kulun içine düşen her türlü korkudur ki bu ister şeriat tarafından emredilen bir husus olsun ister hikmetli bir hüküm olsun fark etmez. Bu itibarla Hak Teâlâ [Kendiliklerinden icat ettikleri ruhbanlığa gelince] buyurmuştur ki bu, bilinen peygamberlerin insanlara örfte bilinen hususi yollarla Allah katından getirmiş olmadıkları hikmet kaideleridir. Onların kendiliklerinden icat ettikleri ibadetlerin hiçbirini Allah onlara meşrû kılmış değildi. Yaratılmış varlıklar içerisinde icat çıkarak (bidat yapan) sadece tahayyül gücü olanlardır. İcat yapan kimsenin ille de benzersiz bir şey yapmış olması gerekmez, icat olması için şart olan husus, onu yapan kimsenin önünde aynı şeyin bir benzerinin olmamasıdır. İsterse ondan önce pek çok kişi aynı şeyi yapmış olsun, eğer o kimse bunları bilmiyorsa, kendi yaptığı şey kendisi açısından icattır. O konudaki hikmet ve maslahat ile ilâhî hüküm uyuşunca Allah Teâlâ onu kendi şeriatı gibi nazarı itibara almış, ancak bunu onların üzerine farz kılmamış, bu meyanda [biz onu onlara farz kılmamıştık] buyurmuştur. Yani başlangıçta biz onlara böyle bir mükellefiyet yüklememiştik. Ancak bu ifade ile Hak onlara itibar etmiş ve bu husus bir ilâhî şeriat olmuştur. Bundan dolayı da ona riayet etmedikleri için onları hesaba çekmiştir.

[Allah'ın rızasını kazanmak için onu kendileri icat etmişlerdi]: Allah Teâlâ onların kalpleri ile arasındaki inayet ve rahmet kapılarını onları da fark etmedikleri bir şekilde açtığı için onların kaplerinde, kendilerinden icat ettikleri bu şeyi tâzim etme duygusunu yerleştirmiş, onlar da bununla Allah rızasını talep etmişlerdir. Fakat bu, mâlum nebevi yolun dışında olmuştur. Bu nedenle Allah bu yola hakkıyla riayet edenleri iyi niyet ve maksatlarından dolayı övmüştür.

[Fakat ona da gereği gibi uymadılar], yani onu meşrû kılanlar kendiliklerinden icat ettikleri bu ruhbanlığa hakkıyla riayet de etmediler. İşte bu noktada Allah onları, ruhbanlığa gereği gibi riayet etmedikleri için kınamaktadır. Bu ifadede bir takdim-tehir üslubunun kullanılmış olması da mümkündür ki bu durumda anla, "Allah rızasını kazanmak için ona hakkıyla riayet etmediler." şeklinde olur.

[Biz de içlerinden iman edenlere mükâfatlarını verdik. Fakat onlardan birçoğu da], yani bu ruhbanlığı kendiliklerinden icat edenlerden birçoğu [fasık kimselerdir]; yani buna boyun eğmek ve hakkını vermekten uzak, bu sınırın dışında olan kimselerdir.

Bu âyet içtihadın bizden önceki ümmetlerde de mevcut ve meşrû olduğuna delâlet eder. Çünkü onlar ruhbanlığı içtihat ederek ve umumi yahut hususi bir maslahatı talep ederek icat etmişlerdir ki Hak Teâlâ da bu icada hakkıyla riayet edenleri övmüş, İsrailoğulları sadedinde bu övgüsünü ifade buyurmuştur. Bizim şeriatımızda bunun benzeri "Kim güzel bir sünnet ihdas ederse..." şeklindeki hadis-i şerifte ifade edilmiştir. Bu icat çıkarmanın ta kendisidir. Dolayısıyla bu, bizim ümmetimizde Allah'a yakınlaşmak maksadıyla icat edilen şeyler olup Hazreti Peygamber aleyhisselâmın şu sözünde ifade edilmiştir: "Kim güzel bir sünnet ihdas ederse ona hem onun ecri hem de o sünnet ile kıyamete dek amel edenlerin ecri verilir ve o amel edenlerin ecirlerinden hiçbir şey eksiltilmez."[94] Böylelikle Hazreti Peygamber aleyhisselâm bize güzel olan şeyleri ihdas etmeyi câiz kılmış, hatta bunun ecrinin kıyamete dek ihdas eden kimseye gideceğini müjdelemiştir. Hayrın sevabı talep edilir, şeriat ise bu sevabın vaktini tayin eder. Hazreti Ömer (radiyallâhu anh) insanları ramazan ayında Übeyy b. Ka'b'ın ardından teravih kılmak üzere topladığı zaman "Bu ne güzel bir bidattir."[95] buyurmuş, bunu bir bidat olarak isimlendirmiştir. Ondan sonra da sünnet bu şekilde günümüze kadar devam etmiştir. Şeriat ve teşvik edilen ibadetlerin nesh edilmeyenleri kıyamet gününe kadar

94. Müslim, İlim, 15.
95. Muvatta', Salât fî Ramazân, 3.

sürecektir. Ancak bu hüküm ümmet-i Muhammed'e mahsustur, yani bu ibadetleri sünnet olarak isimlendirme hükmü bize mahsustur ki bu da Allah'ın bu ümmete verdiği bir şereftir. Diğer ümmetler için ise bu tür şeyler "kendiliklerinden icat ettikleri ruhbanlık" olarak isimlendirilmiştir. Dolayısıyla bu ümmetin ihdas ettiği sünnetlere bidat diyen kimse sünnet konusunda isabet etmemiş olur. Meğer ki bu hususu bilmiyor ola. Haddizatında tâbi olmak ihdas etmekten daha evladır. Tâbi olmakla ihdas etmek arasındaki fark aklen kavranabilir. Bu nedenle Şâri' (Hazreti Peygamber aleyhisselâm) bunu "sünnet" olarak isimlendirmiş, bidat olarak isimlendirmemiştir. Çünkü ihdas etmek, daha önce örneği olmayan bir şey çıkarmak demektir. Eğer bugün bir insan şeriatta aslı olmayan bir şey ortaya koysa bu bidat olur ve bizim onu almamız câiz olmaz. Şâri' (Hazreti Peygamber aleyhisselâm) hususen "sünnet" lafzını kullanmıştır ki sünnet meşrû olan şey demektir. Nitekim Hazreti Muhammed aleyhisselâma da kendisinden önceki peygamberlerin -Allah'ın selamı hepsinin üzerine olsun- hidayetine uyması emredilmiştir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَآمِنُوا بِرَسُولِهِ يُؤْتِكُمْ كِفْلَيْنِ مِنْ رَحْمَتِهِ وَيَجْعَلْ لَكُمْ
نُورًا تَمْشُونَ بِهِ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (٢٨)

28. Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve peygamberine iman edin ki, size rahmetinden iki kat pay versin, size kendisiyle yürüyeceğiniz bir nur versin ve sizi bağışlasın. Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.

[Size kendisiyle yürüyeceğiniz bir nur versin]: Bu, basiret gözünün kendisi ile baktığı nurdur, bu ilme'l-yakîndir. Zira kalpte Allah'ın iki nuru bulunur: Biri kendisi ile hidayet ettiği nur, diğeri ise kendisine hidayet ettiği nurdur. Benzer şekilde O'nun kalpte iki gözü vardır: Bizi basiret gözü ki bu ilme'l-yakîndir, diğer göz ise ayne'l-yakîndir.

لِئَلَّا يَعْلَمَ أَهْلُ الْكِتَابِ أَلَّا يَقْدِرُونَ عَلَى شَيْءٍ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَأَنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ
مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ (٢٩)

29. Bunları açıkladık ki, kitap ehli, Allah'ın lütfundan hiçbir şeyi kendilerine has kılmaya güçlerinin yetmeyeceğini ve lütfun, Allah'ın elinde olduğunu, onu dilediği kimseye vereceğini bilsinler. Allah, büyük lütuf sahibidir.

İlâhî ihsan ancak günahkarlara ve israf ehline büyük gelir. İhsan sahiplerine gelince, onların aleyhine bir yol yoktur, çünkü onlara ilâhî ihsan daha en başında gelmiş, onlar da bu sayede ihsan sahibi olmuşlardır. Böylelikle ilâhî ihsan sadece ihsan sahibi olmayanlara yönelik olarak kalır.

MÜCADELE SÛRESİ

Medîne'de indirilmiştir.

قَدْ سَمِعَ اللّٰهُ قَوْلَ الَّتِى تُجَادِلُكَ فِى زَوْجِهَا وَتَشْتَكِى إِلَى اللّٰهِ وَاللّٰهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَا
إِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ (١)

1. Allah, kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikâyette bulunan kadının sözünü işitmiştir. Allah, sizin sürdürdüğünüz konuşmayı (zaten) işitmekteydi. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.

[Allah işitmiştir]: Hak Teâlâ "İşittim" demek yerine böyle buyurmaktadır, çünkü âyet Rûhu'l-Emîn olan Cebrâîl aleyhisselâm tarafından Allah'ın kulu Hazreti Muhammed aleyhisselâma iletilen ve onun böyle söylemesini emreden bir bildirim de olabilir, bu durumda anlam, "De ki Ey Cebrâîl, Allah işitmiştir." şeklinde olur. Bunun benzeri, Hazreti Peygamber aleyhisselâma hitaben, "De ki, Ben sadece bir beşerim." âyetinde mevcuttur. Ayrıca âyetin hususi bir mertebeden hitap olması da mümkündür ki bu durumda Hak Teâlâ doğrudan kendisi mütekellim olarak "Ey Muhammed, Allah işitmiştir." buyurmuş olur. Bu ihtimal söz konusu olduğunda burada Allah Teâlâ'nın *es-Semî'* (işiten) ve *el-Alîm* (bilen) isimleri kastedilmiş olur.

الَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْكُمْ مِنْ نِسَائِهِمْ مَا هُنَّ أُمَّهَاتِهِمْ إِنْ أُمَّهَاتُهُمْ إِلَّا اللَّائِي وَلَدْنَهُمْ وَإِنَّهُمْ لَيَقُولُونَ مُنْكَرًا مِنَ الْقَوْلِ وَزُورًا وَإِنَّ اللَّهَ لَعَفُوٌّ غَفُورٌ (٢)

2. İçinizden kadınlarına zıhar yapanlar bilsinler ki, o kadınlar onların anaları değildir. Onların anaları ancak, kendilerini doğuran kadınlardır. Şüphesiz onlar (zıhar yaparlarken) hoş karşılanmayan ve yalan bir söz söylüyorlar. Şüphesiz Allah çok affedicidir, çok bağışlayıcıdır.

İşaret

[Şüphesiz onlar (zıhar yaparlarken) hoş karşılanmayan (*münker*) ve yalan (*vezûr*) bir söz söylüyorlar]: *Münker*, müşriklerin Allah'a ortak koştukları şeydir ki onlar ilâhî tevhidi kabul etmedikleri için bunu yaparlar, tevhidi inkâr ettikleri için de sözleri münker ve yalan olur. Çünkü aslında Allah'ın ortağı yoktur. Dolayısıyla onların sözleri salt bir inkâr ve yalandan başka bir şey değildir. Aksine "ortak" kelimesi, altında salt yokluktan başka bir şey barındırmayan bir lafızdır. Bu yüzden ortağın dışta bir sübûtu, varlığı bulunmamaktadır. Her ne kadar söz ve lafız olarak mevcut olsa da, onun âlemde bir varlığı yoktur.

وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَّا ذَلِكُمْ تُوعَظُونَ بِهِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ (٣)

3. Kadınlarından zıhar yaparak ayrılıp sonra da söylediklerinden dönecek olanlar, eşleriyle birbirlerine dokunmadan önce, bir köle azat etmelidirler. İşte bu hüküm ile size öğüt veriliyor. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.

Zıhar yapan kimse, zıhar yaptığı eşi ile cinsel münasebet kurmadan önce kefaret ödemelidir.

فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَّا فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَإِطْعَامُ سِتِّينَ مِسْكِينًا ذَلِكَ لِتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ (٤)

4. Kim (köle azat etme imkânı) bulamazsa, eşine dokunmadan önce ardarda iki ay oruç tutmalıdır. Kimin de buna gücü yetmezse altmış fakiri

doyurmalıdır. Bunlar, Allah'a ve resûlüne hakkıyla iman edesiniz, diyedir. İşte bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kâfirler için elem dolu bir azap vardır.

İşaret ve ibret

Köle azat etmek biri mutlak, diğeri mukayyet olmak üzere iki türlüdür. Mutlak azat etmek kişinin kendisini öyle bir konuma yerleştirmesidir ki o konumda Hak artık onun gözü, kuvveti ve kendisini diğer türlerden suret ve tanım olarak ayırt eden uzuvları olur. Kişi bu hâle konumlandığı zaman ve nitelikleri böyle olduğu zaman artık efendi olur, kendisinden kulluk/kölelik hâli mutlak olarak zâil olur. Çünkü artık kulluk/kölelik gitmiştir, zira bir şey kendisinin kulu/kölesi olmaz. Ancak kul mukayyed olduğu zaman, yani kendisini varlığın boyunduruğundan azat ettiği zaman başkalarından hür hâle gelir, Allah'a kul olur. Zira bizim kulluğumuz, ortadan kaldırılması ve azat edilmesi mümkün olmayan bir özelliktir, zira bizim zâtımıza ait bir niteliktir. Bu kulluktan ne ilk hâlde ne de bu ikinci hâlde azat olmamız mümkün değildir.

Kefaret olarak yedirmenin muteber kabul edilmesine gelince; yedirmek yiyen kişinin hayatının muhafazasının sebebidir. Bu nedenle yediren kimse, *el-Muhyî* (hayat veren) isminin ahlâkı ile ahlâklanmış olur, kendi fiili ile öldürdüğü şeyi bu şekilde ihya eder. İki ay orucun kefaret olarak muteber sayılmasının sebebi ise şudur: Ümmet-i Muhammed'e göre ay, Ay'ın belirlenmiş evrelerindeki seyrinin, hareketinin tamamlanması ile ortaya çıkar. Bu da nefsin ilâhî menzillerdeki seyridir. Buna göre bir ayda insan nefsi ile seyreder ve böylece yaratıcısının kendisi üzerindeki rabliğini kabul ve itiraf etmiş olur. Bir diğer ayda ise rabbi ile seyreder, o ayda ise Hak onun kuvvetleri ve uzuvları olur. Zira artık onun kuvvetlerinde bütün bu evreleri kat eden Hak'tır.

إِنَّ الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ كُبِتُوا كَمَا كُبِتَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَقَدْ أَنْزَلْنَا آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ
وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ (٥) يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا أَحْصَاهُ اللَّهُ
وَنَسُوهُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ (٦) أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي
الْأَرْضِ مَا يَكُونُ مِنْ نَجْوَى ثَلَاثَةٍ إِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ وَلَا خَمْسَةٍ إِلَّا هُوَ سَادِسُهُمْ وَلَا أَدْنَى
مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْثَرَ إِلَّا هُوَ مَعَهُمْ أَيْنَ مَا كَانُوا ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّ اللَّهَ
بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (٧)

5. Allah'a ve resûlüne düşmanlık edenler, kendilerinden öncekilerin alçaltıldığı gibi alçaltılacaklardır. Oysa biz apaçık âyetler indirdik. Kâfirler için alçaltıcı bir azap vardır. 6. Allah'ın onları hep birden diriltip, yaptıklarını kendilerine haber vereceği günü hatırla. Allah onları sayıp zaptetmiş, onlarsa bunları unutmuşlardır. Allah, her şeye şahittir. 7. Göklerdeki ve yerdeki her şeyi Allah'ın bildiğini görmüyor musun? Üç kişi gizlice konuşmaz ki dördüncüleri O olmasın. Beş kişi gizlice konuşmaz ki altıncıları O olmasın. Bundan daha az, yahut daha çok da olsalar, nerede olurlarsa olsunlar, O mutlaka onlarla beraberdir. Sonra onlara yaptıklarını Kıyamet günü haber verecektir. Allah, her şeyi hakkıyla bilir.

[Üç kişi gizlice konuşmaz ki dördüncüleri O olmasın. Beş kişi gizlice konuşmaz ki altıncıları O olmasın]: Onların gizlice fısıldaşarak konuştukları şeyi işitir. Bu nedenle onlara "Günah ve düşmanlık hakkında fısıldaşmayın, iyilik ve takva hakkında fısıldaşın ve Allah'tan korkup sakının." (Mücâdele, 58/9) buyurmuştur, çünkü sizler fısıldaşırken nerede olursanız olur Allah sizinle beraberdir. Sizler diriltilip O'na sevk edileceksiniz.

[Bundan daha az]: Bu üçten az olan sayı için kullanılır, yani bir yahut iki kişi demektir.

[Yahut daha çok da olsalar]: Bu da üçten sonsuza kadar sayıları ihtiva eder. Yedi ve onun üzerindeki tek sayılar da kastedilmiş olabilir.

Sayının icap ettiği mertebelerden hangisinde [olurlarsa olsunlar, O mutlaka onlarla beraberdir]. Eğer bir kişi ise Hak onun ikincisidir, çünkü onunla birliktedir. Sonra birin üzerine sayı ilave edildikçe daima Hak o sayı ile birliktedir. İster varlık olarak ister farazi olarak kaç olurlarsa olsun, ne konumda bulunurlarsa bulunsunlar Hak Teâlâ daima onlarladır. O birin ikincisidir. Çünkü birlikte olmak tek kişi için düşünülemez, zira birliktelik birden fazla varlığın bir aradalığını gerektirir ki bunun asgari sınırı da ikidir. O ikinin üçüncüsü, üçün dördüncüsü, dördün beşincisidir. Sayı kaça ulaşırsa ulaşsın, o hep bir fazlasıdır. Hak dışında bir varlığa birliktelik atfedilince onun için "ikinin ikincisi", "üçün üçüncüsü", "dördün dördüncüsü", vs. denilir. Çünkü yaratılmış varlık, birlikte olduğu diğer varlıklarla aynıdır, oysa Hak öyle değildir, hiçbir şey Hakk'ın benzeri gibi değildir. Zira O, herhangi bir şekilde kendilerine izafe edildiği varlıkların cinsinden değildir. Eğer Hak üçün üçüncüsü ya da dördün dördüncüsü olsaydı, yani dilcilerin kullandığı şekilde bu ifadeler Hak için de kullanılabilir olsaydı, o zaman Hakk'ın da mümkün varlıklar cinsinden olduğunu düşünmek icap ederdi ki Allah Teâlâ mümkün varlıklar cinsinden olmaktan münezzehtir, bu nedenle O'nun mümkün varlık-

lardan biri olduğu söylenemez. Zira O daima "Bir"dir (*vâhid*), ne kadar çokluğa, topluluğa atfedilirse edilsin, onlardan biri değildir, onlarla aynı cinse girmez. Bu yüzden O üçün dördüncüsüdür ve Bir'dir, dördün beşincisidir ve Bir'dir. Sayı kaça kadar çıkarılırsa çıkarılsın bu hep böyledir. Bu yüzden Hak Teâlâ, "Allah üçün üçüncüsüdür diyenler kâfir olmuştur." (Mâide, 5/73) buyurmuş, ama O'nun üçün dördüncüsü olduğunu söyleyeni tekfir etmemiştir. Burada Hak Teâlâ'nın onlarla birlikteliği onların fısıldaşarak konuşmaları ve O'nun her şeyi işitiyor olmasıdır.

Allah seni muvaffak kılsın, bil ki varlığı ancak ve ancak kendisini diğer varlıklardan temyiz eden Bir'lik (*ehadiyyet*) makamından yaratmıştır. Varlıklarda bulunan çiftlikten ise ortaklık, müştereklik meydana gelir. Her bir şeyin tekliği ile de o şeyin diğerlerinden ayrımı, temyizi gerçekleşir. Her şeyde nazar-ı itibara alınacak olan husus, o şeyi diğerlerinden ayırt eden mümeyyiz vasıftır. Böyle bir vasıf var ise ona bir "şey" denir. Eğer o şey çift olmayı dilemişse o zaman o "bir şey" olmaz, aksine "iki şey" olur. Hak Teâlâ "Biz bir şeye (*li şey'in*) ol dediğimizde" (Nahl, 16/40) Buyurmuş, "iki şeye" (*li şey'eyn*) ifadesini kullanmamıştır. Durum böyle olduğuna ve Hak her bir şey ile birliktelik içinde olduğuna göre, demek ki her bir şeyin tekliği, ferdiyeti çiftlenmiş olmaktadır. Bu itibarla Hak kendisini dördüncü ve altıncı gibi sıfatlarla niteler. Bundan daha altı, ikinci olması, daha üstü ise altının üzerindeki çiftleyen sayılardır. Bununla Hakk'ın muradı, âlemin kendi suretinde olduğunu yahut kendisinin âlem suretinde olduğunu bildirmektir. Nitekim üç sayısı sonsuza kadar olan tek sayıların ilkidir. Üç sayısının içinde bulunan çiftlik ise çift sayıların sonsuza kadar giden dizgesinin ilkidir. Her çift sayı, kendisine bir tek sayı eklenince tek olur, her tek sayı da kendisine bir tek sayı eklenince çift olur. Böylece tek sayı çiftin çiftliğini alan, teke de teklik veren sayıdır. Teki çift, çifti de tek eden şey, hüküm sahibi olup mahkûm olmayan, ihtiyaçsız olup kendisine ihtiyaç duyulan *el-Ganî*'dir. Her ne zaman bir sayı aklından geçirecek olsan, o sayının ardından gelenin tek olan Hak olduğunu bil. Çünkü Bir onda muhtevidir. Dördün beşi olan dördü ihtiva eder, ama dört beşi ihtiva etmez. Bir sayısı dördü beş eder, ama dört sayısı biri beş etmez, çünkü dört, kendinde dörttür. Aynı durum bütün sayılarda söz konusudur. Bunun sebebi de, sayıların sayılanlar açısından muhafazasıdır. Muhafaza ise sadece Allah'a, yani Bir'e aittir. Dolayısıyla Bir'in daima diğer çift ve tekleri muhafaza edici olması kaçınılmazdır. O çifti tek, teki çift eder. Bizim nezdimizde teklik/ferdiyet ancak teki çiftleyen ve çifti tekleyen Bir'e aittir. Eğer durum böyle olmasaydı Hakk'ın birliğinin dördün beşincisi, beşin altıncısı olduğunu söylemen mümkün olmazdı. Yani O, her nispette Bir'dir, kâh tek olur,

kâh çift olur, kâh teki çift yapar kâh çifti tek yapar, ama hep Bir'dir. İşte Hak Teâlâ'nın [Üç kişi gizlice konuşmaz ki, dördüncüleri O olmasın. Beş kişi gizlice konuşmaz ki altıncıları O olmasın] âyetinin anlamı budur. Hak Teâlâ kendi ferdiyetinden bahisle ancak özel olarak -Hikmet ehlinin (filozoflar) tekliğin/ferdiyetin tanımı hakkında görüş bildirmediği- teki çiftleyen ferdiyetten söz etmiştir. Daha sonra da genel olarak [Bundan daha az, yahut daha çok da olsalar, O mutlaka onlarla beraberdir] buyurmuştur. Onların sayısı tek ya da çift olsa da durum değişmez. Zira Allah Teâlâ ne onların çiftlerinden ne de teklerinden birisi değildir; aksine onları gözetleyen *er-Rakîb* ve onları arkalarından kuşatan *el-Hafîz*'dir. Ne zaman yaratılmışlar Hakk'a ait olan bir mertebeye yönelseler, Hak da o mertebeyi takip eden (başka bir) mertebeye yönelir. Yaratılmışlar Cenâb-ı Hakk'ın bulunduğu söz konusu mertebeye yöneldiğinde Cenâb-ı Hakk'ın orada durması mümkün değildir. Bu sır hakkında düşün! Tenzih hususunda ne karar ince, ne kadar yüce... Nitekim tenzih, yaratılmışların Cenâb-ı Hak'la ortaklığının geçerli olmadığı bir niteliktir. Dolayısıyla yaratılmışlar sonsuza değin Cenâb-ı Hakk'a ilişmek isteseler de buna güç yetiremezler. Nitekim yaratılmışlar, "özü gereği yaratılmışlar'" iken Hak Teâlâ da "özü gereği Hak"tır. Cenâb-ı Hak bu âyette "Dört kişi (gizli konuşmaz ki) beşincileri o olmasın." buyurmadığından anlarız ki [bundan daha az, yahut daha çok da olsalar] sözüyle kendilerinden olmayan şeylerle çiftlediği fertleri kastetmektedir. Böylece "gayret"in burada "hikmet" anlamına geldiğini kesin olarak biliriz. Hak Teâlâ'nın hüviyetinin çiftlemesi dışında kimseye herhangi bir ferdiyet sabit olmamıştır. Zira teklik (*ehadiyyet*) yalnızca O'na aittir. Binaenaleyh hiçbir yaratılmış onun ferdiyetini çiftleyemezken O, yaratılmışların ferdiyetini çiftleyebilir. Cenâb-ı Hak "Dört kişi (gizli konuşmaz ki) beşincileri o olmasın." buyurmadığı gibi "İki kişi (gizli konuşmaz ki) üçüncüsü o olmasın." da buyurmamıştır. Çünkü "gayret", varlıklardaki çift olmayla ilgili değildir. Zira çift olma onlar adına hakikat ifade eder. Gayretin, var olanlara nispet edildiğinde ancak teklikle ilgisi bulunur.

[Allah, her şeyi hakkıyla bilir]:

Birinci vecih

Allah Teâlâ, âyette belirtildiği üzere kullarından bazılarının kendi bilgilerine göre konuşacaklarını bildiğinden [her şeyi hakkıyla bildiğini] söylemiştir.

[Nerede olurlarsa olsunlar, O mutlaka onlarla beraberdir], yani Allah bilgisiyle onlarla beraberdir. O, bu âyette dinleyicinin zannına galip gelmek üze-

re her şeyi hakkıyla bildiğini, kendisinin onların düşündüğü gibi olmadığını bildirmiştir. Biz nerede olursak olalım Cenâb-ı Hakk'ın bizi ilmen kuşatacağından şüphe duymayız. Bizi ve içinde bulunduğumuz mekânı yarattığı hâlde bizi nasıl bilemez? Âyetin devamında ([Allah, her şeyi hakkıyla bilir] demek yerine) "Allah, her şeyi hakkıyla görendir." (*innallâhe 'alâ külli şey'in şehîd*) deseydi de anlam aynı olurdu. Dolayısıyla Allah Teâlâ'nın ilmi, uçsuz bucaksız her şeyi kuşatır.

İkinci vecih

[Allah, her şeyi hakkıyla bilir]: Binaenaleyh meydana geleceğini bildiği şeyleri yaratırken (*tekvîn*) meydana gelmeyeceğini bildiği şeyleri ise yaratmaz.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نُهُوا عَنِ النَّجْوَى ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَيَتَنَاجَوْنَ بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَةِ الرَّسُولِ وَإِذَا جَاءُوكَ حَيَّوْكَ بِمَا لَمْ يُحَيِّكَ بِهِ اللَّهُ وَيَقُولُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ لَوْلَا يُعَذِّبُنَا اللَّهُ بِمَا نَقُولُ حَسْبُهُمْ جَهَنَّمُ يَصْلَوْنَهَا فَبِئْسَ الْمَصِيرُ (٨) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَنَاجَيْتُمْ فَلَا تَتَنَاجَوْا بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَةِ الرَّسُولِ وَتَنَاجَوْا بِالْبِرِّ وَالتَّقْوَى وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ (٩)

8. Gizlice konuşmaktan menedilip de, menedildikleri şeyi işleyen ve günah, düşmanlık ve peygambere isyanı konuşanları görmedin mi? Sana geldiklerinde Allah'ın seni selâmlamadığı selâmla selâmlıyorlar. İçlerinden de, "Söylediklerimizden dolayı Allah bize azap etse ya!" diyorlar. Cehennem onlara yeter! Oraya girecekler. Ne kötü varış yeridir orası!" 9. Ey iman edenler! Siz baş başa gizlice konuştuğunuz zaman, günah, düşmanlık ve peygambere isyanı konuşmayın. İyilik ve takvayı konuşun ve huzurunda toplanacağınız Allah'a karşı gelmekten sakının

[Ey iman edenler! Siz baş başa gizlice konuştuğunuz zaman, günah, düşmanlık ve peygambere isyanı konuşmayın. İyilik ve takvayı konuşun ve huzuruna toplanacağınız Allah'a karşı gelmekten sakının]: Kuşkusuz Allah Teâlâ bütün bunları işitir. Çünkü "Üç kişi gizlice konuşmaz ki, dördüncüleri O olmasın. Beş kişi gizlice konuşmaz ki altıncıları O olmasın. Bundan daha az, yahut daha çok da olsalar, nerede olurlarsa olsunlar, O mutlaka onlarla beraberdir."; onların baş başa gizlice konuştuklarını işitir. Bu nedenle Cenâb-ı

Hak onlara: [Günah, düşmanlık ve peygambere isyanı konuşmayın. İyilik ve takvayı konuşun. Allah'tan sakının] buyurmuştur. Zira O, baş başa gizlice konuştuğunuz yer neresi olursa olsun sizinle beraberdir. Kuşkusuz siz onun huzurunda toplanacaksınız. Bu nedenle -her ne kadar Cenâb-ı Hak onlarla beraber olsa da- "Huzurunda toplanacağınız Allah'a karşı gelmekten sakının." buyurmuştur. Böylelikle söz konusu buluşma "*haşr*" olarak isimlendirilmiştir. Cenâb-ı Hak, gözlerindeki perdeyi kaldırmak suretiyle onları fetihle rızıklandırdığında kendi aralarında gizlice fısıldaşırken beraberlerinde kimin olduğunu görürler. İçinde bulundukları durum sual edileceğinden "*haşr*" olarak ifade edilmiştir. Öyleyse (*'abdu's-semî'* olan) kul, kendisini işitenin kim olduğunu bildiği için konuşmasında ihtiyatlı davranmalıdır. Çünkü o, konuştuklarından sorumludur. Kul işin sonunda konuştuklarına tâbi olur ve bulunduğu yerde kitabı kendisine okunur.

إِنَّمَا النَّجْوَى مِنَ الشَّيْطَانِ لِيَحْزُنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَلَيْسَ بِضَارِّهِمْ شَيْئًا إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَعَلَى
اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ (١٠) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قِيلَ لَكُمْ تَفَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ
فَافْسَحُوا يَفْسَحِ اللَّهُ لَكُمْ وَإِذَا قِيلَ انْشُزُوا فَانْشُزُوا يَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ
أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ (١١)

10. O kötü fısıltılar iman edenleri üzmek için ancak şeytandan kaynaklanmaktadır. Oysa şeytan, Allah'ın izni olmadıkça, mü'minlere hiçbir zarar verebilecek değildir. Öyle ise mü'minler ancak Allah'a tevekkül etsinler. 11. Ey iman edenler! Size, "Meclislerde yer açın." denildiği zaman açın ki, Allah da size genişlik versin. Size, "Kalkın", denildiği zaman da kalkın ki, Allah içinizden inananların ve kendilerine ilim verilenlerin derecelerini yükseltsin. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.

Bilmelisin ki, yükseklik (*rif'at*) Allah'a zât itibariyle aitken kula araz olarak aittir. Kuşkusuz aslı itibariyle kula ait nitelik alçaklık (*hafd*) iken, Cenâb-ı Hakk'a ait nitelik yüksekliktir; zira O, dereceleri yükseltendir. Nitekim âyette [Allah içinizden inananların ve kendilerine ilim verilenlerin derecelerini yükseltsin] buyurulur. Beşerin ise bilinen makamları vardır. Bir kısmında onlar adına fazlalık gerçekleşse de onlar bu mertebeleri aşamazlar. Bilgileri artsa bile bu makamdan bilgi edinirler. Nitekim Allah Teâlâ her sınıfı birbirinden makamlar sayesinde üstün kılmıştır. Bu makam, verilecek son nefesinde ve ruh "ölü" denilen bedeninden ayrılırken insanın bulunacağı makamdır. İşte insan adına fazlalık bu makamdan gerçekleşir ve âhiret yurdunda insanlar

arasındaki üstünlük bu nedenle meydana gelir. Allah Teâlâ, kendilerine ilim verilenlerin -ki onlar müminlerdir- derecelerini, kendilerine ilim verilmeyen müminlerin derecelerinden daha yüksek kılar. Kuşkusuz ilim, yaratılmış olan hakkındadır. İlim, mertebesi bilinen mutlak şeref sahibi olsa da iman olmaksızın ilâhî yakınlaşmada mutluluk veremez. Zira yaratılmıştaki iman nuru, beraberinde iman bulunmayan ilmin nurundan daha şereflidir. Şayet ilim, imanın kendisinden hâsıl olmuşsa ilmin nuru imanın nurundan daha yücedir. Onun sayesinde ilim sahibi olmayan mümine üstünlük elde edilir. Bu itibarla Allah Teâlâ, kendilerine ilim verilenlerin derecelerini, kendilerine ilim verilmeyenlerin derecelerinden daha yüksek kılar. Orada müminler kendilerini görsünler diye Allah hakkında bilgi sahibi olanlar ortaya çıkar. aklî deliller bakımından "ilim" ile "Allah'tan başka ilâh yoktur (*lâ ilâhe illallâh*)" şeklinde ifade edilen Allah'ın bir ve tekliğinin (*tevhîd*) bilgisine sahip olanların kastedilmesi muhtemeldir. Allah hakkındaki bilgiye bir üçüncüsü olmayan iki yol ulaştırır. Bu ikisi dışında muvahhid kimse, tevhidinde mukalliddir. Birinci yol keşif yoludur. O, keşif anında hâsıl olan zorunlu bir bilgidir. İnsan bu bilgiyi kendinde bulur. İnsan bu bilginin beraberinde herhangi bir şüpheyi kabul etmediği gibi bilgiyi kendinden savmaya da muktedir değildir. Bunun için kendinde buldukları dışında dayanacak bir delil de bilmez. Bazen delil (keşif esnasında) ârifin kendisine gösterilir. Ya da bu bilgi insanın kendisinde hâsıl olan -ki onlar resûller, nebîler ve birtakım velîlerdir- ilâhî bir tecelliden kaynaklanır. İkinci yol ise akla uygun delil (*el-burhânu'l-aklî*) ile fikir ve istidlal yoludur. Bu yol, ilk yolun aşağısındadır. Delil hakkında teorik düşünce sahibi, delili geçersiz kılacak şüphelere maruz kalabilir. Bu durumda insan kendisini şüpheleri açığa çıkarmaya ve öğrenilmek istenen husustaki doğruluk yönünü araştırmaya zorlar. Üçüncü bir yol ise yoktur. İşte onlar, Hakk'ın birliğine tanıklık eden ilim sahipleridir. Hakk'ın birliği iman ile idrak edildiği gibi teorik düşünme (*nazar*) ile de idrak edilebilir. Nitekim taklitçi kimse müminken yaratıcının varlığını ve birliğini aklî delillerle istidlal eden ve teorik düşünce sahibi kimse ise bilgi sahibidir.

Bir vecih

Fiillerin nispeti hakkındaki mesele gerçekte -kullar bu gerçekten haberdar olsunlar ya da olmasınlar- Hak Teâlâ'nın fiilleri yaratılmışların eliyle gerçekleştirmesi ve onları kendilerinde yaratması olunca âlim kimse bilgi sahibi olmakla bilgisiz kimseye karşı şeref ve üstünlük elde eder. Nitekim Cenâb-ı

Hak şöyle buyurmuştur: [Allah içinizden inananların ve kendilerine ilim verilenlerin derecelerini yükseltir. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.]

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَاجَيْتُمُ الرَّسُولَ فَقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَىْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَةً ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ وَأَطْهَرُ فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (١٢)

12. Ey iman edenler! Peygamber ile konuşacağınız zaman, konuşmanızdan önce bir sadaka verin. Bu, sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Şâyet (sadaka verecek bir şey) bulamazsanız, bilin ki Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.

Allah resûlü sallallâhu aleyhi ve sellem ile konuştuğun zaman -ki bu O'ndan rivayet edilen hadisleri okuduğun zamandır- konuşmandan önce herhangi bir sadaka vermen gerekir. Kuşkusuz bu senin için daha hayırlı ve temiz bir iştir. Sana böyle emredildi. Şâri' Teâlâ'nın tayin ettiği sadakalar çoktur. Bu nedenle (rivayetlerde) güneşin doğduğu her günde her bir uzvumuza bir sadaka gerektiği zikredilmiştir. Sonra Hazreti Peygamber şöyle buyurmuştur: "Her tehlîl (*lâ ilâhe illallah*), her tekbir (*Allahu ekber*), her tesbih (*sübhânallâh*), her tahmîd (*elhamdülillâh*), iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma birer sadakadır."[96] O hâlde Hazreti Peygamber'in hadislerini okumayı dilediğinde kendi hâline bir bak, düşün! Nitekim o hadisler, resûl ile konuşmaktan insanlara kalan kısımdır. Durumunun sana gerektirdiği şey, hadisi okumazdan evvel sadaka vermendir. Zira Allah Teâlâ sadaka hususunda sana genişlik sunmuştur. Binaenaleyh Allah Teâlâ sadaka türlerini sana bildirdikten sonra artık geride bir mazeretin kalmamıştır. Öyleyse Allah resûlü sallallâhu aleyhi ve sellem ile konuşmandan önce hâlin elverdiği ölçüde o sadakalardan ver. O vakit Hazreti Peygamberin hadisini okumaya başlamış sayılırsın.

Fâide

Bilmelisin ki, namaz kılan kimse rabbine münâcât eder, onunla konuşur. Hak Teâlâ, Allah resûlüyle konuşmadan önce sadaka vermeni emrettiyse, Hak Teâlâ ile konuşmak için (ne emretti) ne zannediyorsun? Zira o daha sabit, daha gereklidir. Sadaka verme, farzdan önce kılınan nâfile gibidir. Kuşkusuz o, kulun nefsine karşı verdiği bir sadakadır. O nefis terbiyesi yapmak gibidir. Ya

96. Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 84.

da kendisine kulluk edilen efendinin şanına yaraşan saygı gösterme, yüceltme ve tenzih etme gibi vasıflarla kulun kendisini tam olarak Allah'ın huzurunda hissedebilmesi için halvetten önce uzlet yaşamak böyledir. Kulun nâfileden farza geçmesi, mübah bir fiilden geçmesi gibi olmaz. Çünkü farza geçen kimse hatrında farza geçmeden öncesine ait bir etkinin kalması kaçınılmazdır.

Makamlar sahibine yönelik bir işaret

Sadakaların en faziletlisi, insanın kendi nefsine verdiğidir. Sadaka verenlerin en faziletlisi ise kendi nefsine veren kimsedir. O hâlde kul, rabbiyle konuşmayı dilediğinde önce kendi nefsine sadaka versin. Kuşkusuz "konuşma" (*necvâ*), işiten ve konuşandan meydana gelir. Hak Teâlâ kendisine kulak vermediğinde kul Allah kelâmını anlamaya güç yetiremez. Bu konuşma esnasında Hak Teâlâ kulunun dili değil ise, bunun doğru bir konuşma olması mümkün değildir. Binaenaleyh Hak Teâlâ kendi kendine konuştuğunda kul istifade mahalli oluverir.

أَأَشْفَقْتُمْ أَنْ تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَاتٍ فَإِذْ لَمْ تَفْعَلُوا وَتَابَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَأَقِيمُوا
الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ (١٣) أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ
تَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مَا هُمْ مِنْكُمْ وَلَا مِنْهُمْ وَيَحْلِفُونَ عَلَى الْكَذِبِ وَهُمْ يَعْلَمُونَ
(١٤) أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا إِنَّهُمْ سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (١٥) اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً
فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ فَلَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ (١٦) لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ
اللَّهِ شَيْئًا أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (١٧) يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ جَمِيعًا فَيَحْلِفُونَ
لَهُ كَمَا يَحْلِفُونَ لَكُمْ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ عَلَى شَيْءٍ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْكَاذِبُونَ (١٨) اسْتَحْوَذَ
عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ فَأَنْسَاهُمْ ذِكْرَ اللَّهِ أُولَئِكَ حِزْبُ الشَّيْطَانِ أَلَا إِنَّ حِزْبَ الشَّيْطَانِ هُمُ
الْخَاسِرُونَ (١٩) إِنَّ الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ فِي الْأَذَلِّينَ (٢٠) كَتَبَ اللَّهُ لَأَغْلِبَنَّ
أَنَا وَرُسُلِي إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ (٢١) لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ يُوَادُّونَ مَنْ
حَادَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَوْ كَانُوا آبَاءَهُمْ أَوْ أَبْنَاءَهُمْ أَوْ إِخْوَانَهُمْ أَوْ عَشِيرَتَهُمْ أُولَئِكَ كَتَبَ فِي
قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ وَأَيَّدَهُمْ بِرُوحٍ مِنْهُ وَيُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ
فِيهَا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ أُولَئِكَ حِزْبُ اللَّهِ أَلَا إِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (٢٢)

13. Baş başa konuşmanızdan önce sadakalar vermekten çekindiniz mi? Bunu yapmadığınıza ve Allah da sizi affettiğine göre artık namazı kılın, zekâtı verin, Allah'a ve resûlüne itaat edin. Allah, bütün yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır. 14. Allah'ın kendilerine gazap ettiği bir topluluğu dost edinenleri görmez misin? Onlar ne sizdendirler, ne de onlardan. Onlar bile bile yalan yere yemin ederler. 15. Allah, onlara çetin bir azap hazırlamıştır. Gerçekten onların yaptıkları şey ne kötüdür! 16. Onlar yeminlerini kalkan yapıp (insanları) Allah'ın dininden alıkoydular. Bunun için onlara alçaltıcı bir azap vardır. 17. Onların malları da, evlatları da Allah'a karşı kendilerine bir yarar sağlamayacaktır. Onlar, cehennemliklerdir. Onlar orada ebedî kalacaklardır. 18. Allah'ın onları hep birden dirilteceği, onların da (kendilerini kurtaracak) bir iş üzerinde olduklarını sanarak size yemin ettikleri gibi Allah'a da yemin edecekleri günü düşün! İyi bilin ki, onlar yalancıların ta kendileridir. 19. Şeytan onları hâkimiyeti altına alıp kendilerine Allah'ı anmayı unutturmuştur. İşte onlar şeytanın tarafında olanlardır. İyi bilin ki, şeytanın tarafında olanlar ziyana uğrayanların ta kendileridir. 20. Allah'a ve peygamberine düşman olanlar var ya, işte onlar en aşağı kimselerin arasındadırlar. 21. Allah, "Şüphesiz ben ve peygamberlerim galip geleceğiz" diye yazmıştır. Şüphe yok ki, Allah çok kuvvetlidir, mutlak güç sahibidir. 22. Allah'a ve âhiret gününe iman eden hiçbir topluluğun, babaları, oğulları, kardeşleri yahut kendi soy-sopları olsalar bile, Allah'a ve peygamberine karşı gelen kimselere sevgi beslediğini göremezsin. İşte Allah onların kalplerine imanı yazmış ve onları kendi katından bir ruh ile desteklemiştir. Onları, içlerinden ırmaklar akan ve içlerinde ebedî kalacakları cennetlere sokacaktır. Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. İşte onlar, Allah'ın tarafında olanlardır. İyi bilin ki, Allah'ın tarafında olanlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.

[Allah'a ve âhiret gününe iman eden hiçbir topluluğun Allah'a ve peygamberine karşı gelen kimselere sevgi beslediğini göremezsin]: Akrabaları olsalar bile durum böyledir. Bu nedenle Allah Teâlâ [babaları, oğulları, kardeşleri yahut kendi soy-sopları olsalar bile] buyurmuştur. Onların Allah'a ve peygamberine karşı gelmiş olmaları, kendilerine geri dönmüş ve neticede kendilerini günaha sürüklemişlerdir. Allah'ın kendisine düşman olduğunu sana bildirmediği kimseyi sakın düşman edinme! Bunu bilmediğinde, bürüneceğin en basit hâl onun emrini ihmal etmendir. Bir kimsenin Allah'a düşmanlığını bilmediğinde bir olasılığa ya da dilde ortaya çıkan birtakım sözlere dayanarak ona düşmanlık etme! Sana gereken, onun zâtını değil, fiilini kerih görmendir. Allah'ın düşmanının ise ancak zâtını kerih görürsün. Öyleyse zâtını kerih

göreceğin kimse -ki o Allah'ın düşmanıdır- ile fiilini kerih göreceğin kimseyi -ki o mümindir- ya da bir zamanlar Müslüman olmayan kimselerden (şimdi) akıbetini bilmediğin kimseyi birbirinden ayır!

[İşte Allah onların kalplerine imanı yazmıştır]: Allah tarafından kulun kalbinde meydana gelen yazma, vasıtasız olarak gerçekleşir. Allah Teâlâ kendisi sayesinde mümin olarak isimlendirildiği bir hüküm olarak bunu kuluna gerekli kılmıştır. Kalplerde yazılı iman, kulların herhangi bir şekilde Allah'ın yasaklarını çiğneyerek kendilerinden bir isyanın meydana gelmesini engeller. Bir isyan vâki olsa bile bu, Allah'ın yasaklarını çiğneme maksadıyla değil, yürürlükteki kader gereğidir. Ya da kendi gafletlerinden kaynaklanır.

[Allah onları kendi katından bir ruh ile desteklemiştir]: Onların desteklenmeleri, kalplerine iman nurunun sunulmasından sonradır. Onların desteklenmeleri ancak ruhun temiz olma, âdil olma, zaaf ve sapkınlık hükümlerinden münezzeh olma gibi ruhanî niteliklerle takviye edilmesiyle gerçekleşir. Kalp ve etkileri, nefsin ve etkilerinin saltanatı altında gizlenmiş, perdelenmiş ve ezilmiş bir hâlde bulunduktan sonra ruha ait bu eşsiz, ılımlı niteliklerle ortaya çıkar ve temâyüz eder. Hak Teâlâ bir şeye tecelli edip de sonrasında kendisinden perdelenmiş değildir. Aynı şekilde Allah Teâlâ'nın, kalbine imanı yazdığı kimse bunu asla silemez. Cenâb-ı Hakk'ın nâibleri (şeyhler, ârifler vb.) bu kimselerdendir. Onlar kainatta varlığı bulunan şeylerden hiçbirini yalanlamamışlar; her birine kullanım yeri bulmuşlardır. Bu nedenle Cenâb-ı Hak, [Allah onları kendi katından bir ruh ile desteklemiştir] buyurmuştur. Dolayısıyla kendisiyle desteklenen söz konusu ruh, mâdum şeye yöneldiğinde onu var ederken; şekillendirilip ölçülü kılınan[97] şeye yöneldiğinde ona ruh olarak üflenir.

[Onları, içlerinden ırmaklar akan ve içlerinde ebedî kalacakları cennetlere sokacaktır. Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır]: Allah Teâlâ'nın kendisine hizmet etmeleri için ayırıp seçtiği, kendilerinden razı olduğu buna mukabil onların da Allah Teâlâ'dan razı olduğu kullardan olmayı diliyorsan buyruklarını kabul ederek ona karşı gelmekten temizlen! Söz, fiil ve hâllerinde O'nu razı edecek amellerde bulun!.

[İşte onlar, Allah'ın tarafında olanlardır. İyi bilin ki, Allah'ın tarafında olanlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir]: Kimse onların Allah katında hangi menzilde bulunduğunu bilemez. Çünkü onlar kendi nefisleri için değil ancak Allah hakkı için hareket edip dururlar. Bunu yaparken tabiatlarının gerektirdiği hâllere karşı Allah'ın mertebesini üstün tutarlar.

97. Bk. İnfitar 82/7

HAŞR SÛRESİ

Medîne'de indirilmiştir.

سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِى السَّمَاوَاتِ وَمَا فِى الْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (١)

1. Göklerdeki ve yerdeki her şey Allah'ı tespih etmektedir. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.

Allah sana anlayış versin; bilmelisin ki, O'nun dışındaki her şey, yaratıcısını ve var edenini tenzih eden tertemiz ruhlardır. Söz konusu ruhlar, "mekân" ve "mekâna yerleşen" olmak üzere ikiye ayrılır. Mekân da ikiye ayrılır: "Gök" olarak isimlendirilen mekân ve "yer" olarak isimlendirilen mekân. Bu ikisine yerleşenler de ikiye ayrılır: Mekânın içine yerleşen ve mekânın üzerine yerleşen. Mekânın içine yerleşen, mekânın bulunduğu yerdeyken mekânın üzerine yerleşen ise mekânın bulunduğu yerde değildir. Allah dışındaki her şeyin sınıflanması böyledir. Bütün bunlar gerçekte, sayesinde yaratıldıkları Hakk'a ait cisimler ve cevherlerden ibarettir. Bu ruhlar tenzih hususunda "mekânet" olarak isimlendirilen mertebeler üzeredir. Allah Teâlâ'yı tenzih eden her kimsenin tenzihi bulunduğu mertebeye göredir. Çünkü o -yalnızca kendisini bileceğinden- yaratıcısını ancak kendisi olmak bakımından (*min haysu huve huve*) tenzih edebilir. Bu tenzih onu Allah katında kendisiyle diğer bütün varlık-

lardan ayrışacağı bir mertebeye (*mekânet*) eriştirir. Sonra söz konusu tenzihin tecelligâhı olması hasebiyle Allah Teâlâ, tenzih sahibini o mertebeye ulaştırarak kendisini ve rütbesini görmesini sağlamış; böylelikle o, görebildiği ölçüde tesbih etmiştir. Öyleyse o, başkası değil kendisidir! Bunun nedeni Hak Teâlâ'nın kendisiyle kulları arasına izzet perdesini çekmesidir. Tenzih ise bu perdenin ardında kalmıştır. Böylece yaratılmışları tenzihin Hakk'ın şanına yaraşmayacağı, izzet perdesinin daha korunaklı olduğu ve izzetin üstünlüğünün daha baskın olduğu anlaşılır. Sonra kendisi dışında, Allah'ı selbî sıfatlarla tenzih eden âriflerin mertebe mertebe olduğunu görür. Onların tamamı, tenzih mahallinde yanıldıklarını ve tenzihlerinin kendilerinin dışına çıkmadığını kabul etmiştir. Bu Cenâb-ı Hakk'ın yaratıklarının içine işleyen hikmeti sebebiyledir. Bu tenzih, hikmetten kaynaklanan tenzihtir; başka bir şey değil. Şayet izzet perdesinin örtmesi olmasaydı bunu bilemezlerdi. Bu perde sebebiyle dünyada inkâr ortaya çıkmıştır. Mârifet, perdenin ardındakinden haber verme hâlini almış; böylelikle de dünyada iman ortaya çıkmıştır.

هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ دِيَارِهِمْ لِأَوَّلِ الْحَشْرِ مَا ظَنَنْتُمْ
أَنْ يَخْرُجُوا وَظَنُّوا أَنَّهُمْ مَانِعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ مِنَ اللَّهِ فَأَتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا
وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِأَيْدِيهِمْ وَأَيْدِي الْمُؤْمِنِينَ فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِي
الْأَبْصَارِ (٢)

2. O, kitap ehlinden inkâr edenleri ilk toplu sürgünde yurtlarından çıkarandır. Siz onların çıkacaklarını sanmamıştınız. Onlar da kalelerinin, kendilerini Allah'tan koruyacağını sanmışlardı. Ama Allah'ın emri onlara ummadıkları yerden geldi. O, yüreklerine korku düşürdü. Öyle ki, evlerini hem kendi elleriyle, hem de mü'minlerin elleriyle yıkıyorlardı. Ey basiret sahipleri, ibret alın!

Haşir sayesinde izdiham gerçekleşirken kaynaşma da onun aracılığıyla meydana gelir. Haşir olmasaydı nefisler bedenleriyle eşleştirilmez ve sofralar meydanlara yerleştirilmezdi. [Ey basiret sahipleri, ibret alın!] Duyular olmasaydı kıyas sabit olmazdı. Göz olmasaydı ibret alanın ibreti geçerli olmazdı. İbret alma (*i'tibâr*), bir yerden başka bir yere, bir özden başka bir öze, bir varlıktan başka bir varlık ve yokluğa -bir yokluktan bir varlığa değil- intikal etmek demektir. Nitekim "i'tibar", ilâhî güç karşısında hayrete düşme hâlidir. Şer'î anlamda ise i'tibâr, duyuda hükmü ortaya çıkan suretten kendi zâtın hakkında yahut Hakk'ın mertebesi hakkında gerçeğe işaret eden uygun mâ-

naya geçmek demektir. İşte i'tibârın anlamı budur. Kuşkusuz Allah Teâlâ her duyusal surete mânevî bir ruh iliştirmiştir. Bu nedenle Şâri'in bâtındaki hitabı adım adım zâhirdeki hükmüne göre itibar olunur. Zira zâhir anlam onun duyusal sureti iken bu suretteki ilâhî-mânevî ruh "bâtındaki i'tibâr/yorum" olarak isimlendirdiğimiz şeydir. Nitekim "i'tibâr", vadiyi kat edip aşmak anlamında söylenilen "'abertü'l-vâdiye (vadiyi geçtim)" sözünden gelmektedir.

[Ey basiret sahipleri, ibret alın!], yani şaşakalın ve bu tarifle kastetmiş olduğum gözlerinizle gördüğünüz suretlerden söz konusu suretlerin bâtınlarınıza verdiği mâna ve ruhlara geçip gidin; böylece kendi basiretlerinizle onları idrak edersiniz. Binaenaleyh Cenâb-ı Hak, "i'tibâr"ı (yani zâhir anlamdan bâtın anlama geçmeyi) teşvik etmiş, onu emretmiştir. Bu, bilginlerin özellikle de zâhir anlamda donup kalanların ihmal ettiği bir husustur. Onlar nezdinde "i'tibâr" ancak şaşakalmaktan ibarettir. Onların akıllarıyla küçük sabîlerin akılları arasında bir fark yoktur. Zira onlar Allah'ın kendilerine emrettiği gibi hiçbir şekilde bu zâhirdeki sureti aşmamışlardır. İnsan mârifet derecelerinde yükseldiğinde, bilinen yakaza hâlinde uyuduğunu; içinde bulunduğu durumun ise rüyadan ibaret olduğunu anlar. O bunu "iman" ve "keşif" yoluyla öğrenir. Bu nedenle Allah Teâlâ duyuda gerçekleşen bazı durumları zikrederek "ibret alın!" buyurmuştur. "Şüphesiz bunda bir ibret bulunur." (Nâzi'ât, 79/26) yani bu hususta size tezahür eden mânayı aşarak onu getiren ve onda bâtın olan mânanın bilgisine geçin! Hazreti Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "İnsanlar uykudadırlar. Ölünce uyanırlar."[98] Fakat insanlar bunun farkına varmazlar. Bu sebeple biz (insanın rüyayı öğrenme biçimi olarak) "iman yoluyla (öğrenir)" deriz. Zira insan dünyadayken bir rüya içerisindedir ve bu nedenle "ibret alma" (*i'tibâr*) emredilmiştir. Kuşkusuz rüya bazen uykuda tâbir edilir. Hazreti Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) diliyle duyu hayal; duyulur olan ise tahayyül edilen olarak ifade edilmiştir. Nitekim (nebevî haber) uyanık-yakaza hâlinde olduğunu zannettiğin durumda seni uykuda kılmıştır. Dolayısıyla dünyada yakaza hâlindeyken de bir rüyada isen içerisinde bulunduğun her durum, başkası adına talep edilen, tahayyül edilen bir durumdur ve haddizatında gördüğün gibi değildir. Yakaza hâli ve içerisinde herhangi bir hayal unsuru barındırmayan sahih duyu, sonraki yaratılışta (yani âhiret hayatında) söz konusudur. Bu nedenle Hak Teâlâ "Ey basiret sahipleri, ibret alın!" buyurmuştur. Yani gözün nuru sayesinde algılayabildiği verilerden, basiret gözüyle müşahede ederek algılayabildiğiniz şeylere geçin! O daha eksiksiz ve daha güçlüdür. Ya da -yüce mertebeden daha

98. Aclunî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, 312.

aşağıdaki bir müşahededen ibaret olan- düşünceden/fikirden ona geçin. Onların her ikisi de zâhir olandan gizli ve bâtın olana geçer. Nitekim onlar yaratılmışlara ibret nazarıyla bakan basiret sahipleridir. Bilmelisin ki, i'tibâr ehli arasında zevk sahibi olanlar vardır. Onlar fikirden hareketle değil zevkten hareketle ibret alırlar. İ'tibâr bazen de fikirden kaynaklanabilir. Bu durum, yabancı kimseye suret bakımından karışık gelir. Nitekim o her birisi hakkında onun i'tibâr sahibi ve i'tibâr ehlinden olduğunu iddia eder. İ'tibâr'ın fikirden ve zevkten kaynaklanabileceğini bilmez. Oysa i'tibâr, zevk sahiplerinde asıl iken fikir sahiplerinde fer'dir. Fikir sahibi, irade ehlinden değildir; O, ancak hakkında düşünmesinin mümkün olduğu konuda irade sahibi olabilir. Hakkında düşünülen meselenin yalnızca fikir gücüyle gerçekleşebileceği durumda onu fikir aracılığıyla elde eder. Buna karşın keşif ve vecd yoluyla elde edilemeyecek bir husus var mıdır, yok mudur? Biz "yoktur" deriz. Ve şöyle deriz: "Keşif, kesin bilgiye ulaştırmada daha yetkindir." Zira keşif, senin için hususi olarak illeti belirlerken fikre dayalı i'tibâr bir belirleme olmaksızın illeti genel olarak ele alır ya da muhtemel illetleri ortaya çıkarır.

وَلَوْلَا أَنْ كَتَبَ اللّٰهُ عَلَيْهِمُ الْجَلَاءَ لَعَذَّبَهُمْ فِى الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِى الْاٰخِرَةِ عَذَابُ النَّارِ (٣)
ذٰلِكَ بِأَنَّهُمْ شَاقُّوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَمَنْ يُشَاقِّ اللّٰهَ فَإِنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ (٤) مَا قَطَعْتُمْ مِنْ
لِينَةٍ أَوْ تَرَكْتُمُوهَا قَائِمَةً عَلٰى أُصُولِهَا فَبِإِذْنِ اللّٰهِ وَلِيُخْزِىَ الْفَاسِقِينَ (٥)

3. Eğer Allah, onlar hakkında sürülmeye hükmetmemiş olsaydı, muhakkak kendilerine dünyada azap edecekti. Âhirette ise, onlar için cehennem azabı vardır 4. Bu, onların Allah'a ve resûlüne karşı gelmeleri sebebiyledir. Kim Allah'a karşı gelirse bilsin ki, Allah'ın azabı şiddetlidir. 5. (Savaş gereği,) hurma ağaçlarından her neyi kestiniz, yahut (kesmeyip) kökleri üzerinde dikili bıraktınızsa hep Allah'ın izniyledir. Bu da fasıkları rezil etmesi içindir.

[(Savaş gereği) hurma ağaçlarından her neyi kestiniz, yahut (kesmeyip) kökleri üzerinde dikili bıraktınızsa hep Allah'ın izniyledir]: "(İlâhî) izin", ilâhî emirdir. Cenâb-ı hak kimi ağaçların dikili bırakılmasını emretmiş onlar dikili kalmışlar; kimi ağaçların da kesilmesini emretmiş onlar da kesilmişlerdir. Bu insanların kesmesiyle değil, Allah'ın izniyle gerçekleşmiştir. Kimi ağaçların dikili bırakılması da insanların dikili bırakmasıyla değil, Allah'ın emriyle gerçekleşmiştir. Bununla beraber insanlar ağaçları kesmek yahut dikili bırakmakla nitelenmişlerdir. Kuşkusuz bu niteleme Allah'ın izniyle çelişmez. Zira Allah Teâlâ'nın ağaca yönelik izni bir şeydeki yatkınlığa benzer. Nitekim ağaç

kesilmeye yatkındır. Böylelikle ağaç, söz konusu kesme eylemini "Allah'ın izniyle" yani Allah'ın kendisine dönük izniyle, kesenden kabul eder. Bu nedenle şöyle buyurulmuştur: [Bu da fâsıkları rezil etmesi içindir], yani bu ağacı kesip diğerini dikili bırakan söz konusu ilâhî iznin öğrenilmesine karşı çıkan fâsıkları rezil etmesi içindir.

وَمَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْهُمْ فَمَا أَوْجَفْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ وَلَا رِكَابٍ وَلَكِنَّ اللَّهَ يُسَلِّطُ
رُسُلَهُ عَلَى مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (٦) مَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ
الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ
دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ
إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ (٧)

6. Onların mallarından Allah'ın, savaşılmaksızın peygamberine kazandırdığı mallar için siz, at ya da deve koşturmuş değilsiniz. Fakat Allah, peygamberlerini, dilediği kimselerin üzerine salıp onlara üstün kılar. Allah'ın her şeye hakkıyla gücü yeter 7. Allah'ın, (fethedilen) memleketlerin ahalisinden savaşılmaksızın peygamberine kazandırdığı mallar; Allah'a, peygambere, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. O mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir servet (ve güç) hâline gelmesin diye (Allah böyle hükmetmiştir). Peygamber size ne verdiyse onu alın, neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz, Allah'ın azabı çetindir.

[Peygamber size ne verdiyse onu alın, neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin]: Kuşkusuz Allah Teâlâ, resûlünü (sallallahu aleyhi ve sellem) bizlere -yani ümmetine- tuzak kurması için göndermiş değildir. Ancak kendilerine indirilen âyetleri onlara açıklaması için onu göndermiştir. Bu nedenle Cenâb-ı Hak, herhangi bir sınırlama yapmadan resûlden [ne geldiyse] almayı ve onun sözünün yanında durmayı bize mutlak olarak emretmiştir. Çünkü bizler onun yanında Allah'ın tuzağından emniyetteyizdir. Zira Allah'ın, kulları içinde onlara sezdirmediği bir tuzağı vardır. Allah Teâlâ muhtelif âyetlerde şöyle buyurur: "Onlar bir tuzak kurdular. Farkında değillerken Allah da bir tuzak kurdu" (Neml, 27/50); "Biz onları bilemeyecekleri biçimde adım adım helâka yaklaştıracağız" (Kalem, 68/44); "Şüphesiz benim tuzağım sağlamdır."(Kalem, 68/45); "Allah, tuzak kuranların en hayırlısıdır." (Âl-i İmrân, 3/54). Cenâb-ı Hak, peygamberlerine bu nitelikte bir pay vermemiştir. Çünkü onlar açıklayıcı, müjdeleyici ve uyarıcılar olarak gönderilmişlerdir. Hazre-

ti Peygamber'e (sallallahu aleyhi ve sellem) ise (kendisi tarafından) tayin ve tespit edilmiş bir terazi vermiştir. Böylece Allah'ın tuzağından güvende olmayı dileyen kimse, şeriat tarafından belirlenen teraziyi elinden düşürmemelidir. Söz konusu terazi, peygamberden alınıp tevarüs edilmiştir. Dolayısıyla insana Allah katından gelen her türlü bilgi bu teraziye konulmuştur. Şayet insan onu kabul ederse o terazidekine malik olur. Kabul etmezse onu Allah'a havale eder ve bırakır. Peygamberden alman senin için daha yararlı ve seni mutlu kılmada daha etkilidir. O hâlde peygamber eliyle sana ne geldiyse onu mizana vurmadan almalısın! Sana Allah eliyle geleni ise mizana vurarak almalısın! Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) sözünü alıp kabul etmek, bizzat Allah'ın emrettiği bir husustur. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) fiilleri(ni yapmak) ise farz değildir. Zira bu durumda bir hayli güçlük vardır. Kendisiyle kulluğumuzu yerine getirdiğimiz bir gerçeği açıklarken ki fiil ve davranışları ise bunun dışındadır ve farzdır. O hâlde peygamberin fiillerine ancak emredildiği durumunda tâbi olmamız zorunludur. Tâbi olmanın anlamı ise bize dediklerini yerine getirmemizden ibarettir. Hazreti Peygamber "Fiillerimde (de) bana tâbi olun!" deseydi biz de tâbi olurduk. Fakat böyle demediyse bize düşen ancak söylediklerinde ona tâbi olmaktır.

لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ
وَرِضْوَانًا وَيَنْصُرُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ (٨) وَالَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ
مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ
عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (٩)

8. Bu mallar özellikle, Allah'tan bir lütuf ve hoşnutluk ararken ve Allah'ın dinine ve peygamberine yardım ederken yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılan fakir muhacirlerindir. İşte onlar doğru kimselerin ta kendileridir. 9. Onlardan (muhacirlerden) önce o yurda (Medine'ye) yerleşmiş ve imanı da gönüllerine yerleştirmiş olanlar, hicret edenleri severler. Onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar. Kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden, hırsından korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.

"Îsâr", bir zaman diliminde (hâlde yahut gelecekte) muhtaç olduğun ya da kendisine ihtiyaç duyacağını vehmettiğin şeyi vermen demektir. Bilmelisin ki Allah Teâlâ, insanı cimrilik niteliği üzere yaratmıştır. Nitekim onun fıt-

ratına, fayda vermek değil, (etrafından) fayda devşirmek yerleştirilmiştir. Binaenaleyh insanın hakikati, sadaka vermesini temin etmez. Sadaka verdiğinde ise onun sadakası -Allah'ın fıtratına yerleştirdiği- nefsin cimriliği hasletinden korunduğuna yönelik bir kesin kanıt (burhan) oluverir. Bu nedenle sahih hadis rivayetleri arasında Allah resûlünün (sallallahu aleyhi ve sellem) "Sadaka burhandır"[99] dediği zikredilmiştir. Böyle denilmesinin sebebi, fakirlik ve muhtaçlığın bizim özümüze ilişkin nitelikler olması ve doğadan meydana gelen şeylerin özü gereği cimri geçici olarak ise cömert olmasıdır. Nefsin cimriliğinin bir türü de ihtiyaç vaktine kadar biriktirmek ve şüphe duymaktır. İhtiyaç sahibi taayyün edince sadaka kendisine verilir. İşte sâlih kimselerden bir kısmı çoğunlukla böyle davranır.

[Kim nefsinin cimriliğinden, hırsından korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir]: "*Müflihûn*" kelimesi kurtulaşa erenler demektir. Hazreti Peygamber sadaka vermenin fazileti ve ne zaman verileceği hakkında şöyle buyurur: "Sadakanın en faziletlisi, fakirlikten korkan, yaşamayı ve zenginliği uman cimri bir kimse olduğun hâlde verdiğin sadakadır."[100]

Bir işaret

Keremin *îsâr* karşısındaki yeri nedir? Kerem, efendilik (*siyâdet*) iken îsâr kulluk (*ibâdet*) demektir. Kerem, liderlik (*riyâset*) niteliğiyle beraberken îsâr yoksulluk (*hasâset*) niteliğiyle beraberdir. Kerem olmasaydı hüküm belirmezdi. Îsar olmasaydı ise sırlar ortaya çıkmazdı.

وَالَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ
وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَءُوفٌ رَحِيمٌ (١٠) أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ
نَافَقُوا يَقُولُونَ لِإِخْوَانِهِمُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَئِنْ أُخْرِجْتُمْ لَنَخْرُجَنَّ مَعَكُمْ
وَلَا نُطِيعُ فِيكُمْ أَحَدًا أَبَدًا وَإِنْ قُوتِلْتُمْ لَنَنْصُرَنَّكُمْ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ (١١) لَئِنْ
أُخْرِجُوا لَا يَخْرُجُونَ مَعَهُمْ وَلَئِنْ قُوتِلُوا لَا يَنْصُرُونَهُمْ وَلَئِنْ نَصَرُوهُمْ لَيُوَلُّنَّ الْأَدْبَارَ
ثُمَّ لَا يُنْصَرُونَ (١٢) لَأَنْتُمْ أَشَدُّ رَهْبَةً فِي صُدُورِهِمْ مِنَ اللَّهِ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ
(١٣) لَا يُقَاتِلُونَكُمْ جَمِيعًا إِلَّا فِي قُرًى مُحَصَّنَةٍ أَوْ مِنْ وَرَاءِ جُدُرٍ بَأْسُهُمْ بَيْنَهُمْ شَدِيدٌ

99. Müslim, Tahâret, 1.
100. Müslim, Zekât, 93.

تَحْسَبُهُمْ جَمِيعًا وَقُلُوبُهُمْ شَتَّىٰ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ (١٤) كَمَثَلِ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ
قَرِيبًا ذَاقُوا وَبَالَ أَمْرِهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (١٥) كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ إِذْ قَالَ لِلْإِنْسَانِ اكْفُرْ
فَلَمَّا كَفَرَ قَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ (١٦)

10. Onlardan sonra gelenler ise şöyle derler: "Ey rabbimiz! Bizi ve bizden önce iman etmiş olan kardeşlerimizi bağışla. Kalplerimizde, iman edenlere karşı hiçbir kin tutturma! Ey rabbimiz! Şüphesiz sen çok esirgeyicisin, çok merhametlisin." 11. Kitap ehlinden o inkâr eden kardeşlerine, "Yemin ederiz ki, siz (Medine'den) çıkarılırsanız, muhakkak biz de sizinle beraber çıkarız. Sizin hakkınızda asla kimseye boyun eğmeyiz. Eğer size karşı savaşılırsa, size mutlaka yardım ederiz" diyerek münafıklık yapanlara bakmaz mısın? Hâlbuki Allah onların kesinlikle yalancı olduklarına şahitlik eder. 12. Andolsun, eğer (kardeşleri Medine'den) çıkarılırsa, onlarla beraber çıkmazlar. Kendilerine karşı savaşılırsa, onlara yardım etmezler. Yardım edecek olsalar bile andolsun mutlaka arkalarını dönüp kaçarlar, sonra kendilerine de yardım edilmez. 13. Onların kalplerinde size karşı duydukları korku, Allah'a karşı duydukları korkudan daha baskındır. Bu, onların anlamaz bir toplum olmaları sebebiyledir. 14. Onlar müstahkem kaleler içinde veya duvarlar arkasında olmadan sizinle toplu hâlde savaşmazlar. Kendi aralarındaki çekişmeleri şiddetlidir. Sen onları toplu sanırsın. Hâlbuki kalpleri darmadağınıktır. Bu, onların akılları ermez bir topluluk olmalarındandır. 15. Onların durumu, kendilerinden az öncekilerin (Mekkeli müşriklerin) durumu gibidir. Onlar (Bedir'de) yaptıklarının cezasını tatmışlardır. Onlara (âhirette de) elem dolu bir azap vardır. 16. (Onların durumu ise) tıpkı şeytanın durumu gibidir. Çünkü şeytan insana, "İnkâr et!" der; insan inkâr edince de, "Şüphesiz ben senden uzağım. Çünkü ben âlemlerin rabbi olan Allah'tan korkarım." der."

Allah Teâlâ bu âyette bizlere şeytanın rabbini bildiğini ve ondan korktuğunu beyan etmiştir. Fakat -şeytan olanları olsun şeytan olmayanları olsuncinlerin baştan çıkarma özelliği bulunduğundan şeytan insana, "İnkâr et!" demiştir. Allah Teâlâ âyette [(Onların durumu ise) tıpkı şeytanın durumu gibidir. Çünkü şeytan insana, "İnkâr et!" der] buyurmuştur. Yani şeytan insana güzel göstererek ["İnkâr et!" der]. İnsan inkâr edince ise şeytan [Şüphesiz ben senden uzağım. Çünkü ben âlemlerin rabbi olan Allah'tan korkarım] der. Böylelikle Hak Teâlâ, yükümlülük yurdunda şeytanın âlemlerin rabbi olan Allah'tan korktuğuna ve ona inandığına tanıklık eder. Bu tanıklık Allah'ın ondan ha-

ber vermesiyle gerçekleşir. Kuşkusuz inananı olsun inkâr edeni olsun cinler arasında Hak Teâlâ'yı bilmeyen yahut ona şirk koşan kimse bulunmaz. Bu sebeple inkâr edenler zümresine dâhil edilmişlerdir. Allah Teâlâ onları -her ne kadar insanları şirk koşmaya sevk eden; şirk koştuklarında ise -âyette buyrulduğu gibi- şirk koşandan uzaklaşan kimseler olsalar da- şirk koşanlar zümresine dâhil etmemiştir. (Şeytan'ın insana "İnkâr et!" demesi), hak ehline karşı bâtılla mücadele etmek üzere şeytanın dostuna fısıldamasından ibarettir. İnsan inkâr edince ise şeytan şöyle der: [Ben âlemlerin rabbi olan Allah'tan korkarım] Böylece şeytan "Allah'tan korkma" özelliğiyle nitelenmiştir. Fakat onun bu korkusu kendi nefsine değil, (inkâr ettirdiği) söz konusu insana yöneliktir. Dolayısıyla şeytanın korkusu, baştan çıkarmasını kabul eden kimseye dairdir; yoksa kendi nefsine değil. Nefsine dair korkunun Şeytan'dan uzaklaşma sebebi, kendisinin tevhid ehlinden olduğunu bilmesidir. Zira o Allah'ın bir olduğunu bilmektedir. Ayrıca muvahhidlerin dönüş yerinin neresi olacağını da bilir. Dolayısıyla İblis kendi nefsi hakkında bu gerçeğe yaslanmış ve her şeyi kuşatan rahmet-i ilâhîyi arzulamıştır. Şeytanın rahmet arzusu, mutlak olarak ifade edilen ihsandan kaynaklanır. Çünkü İblis bir muvahhid olduğunu kendiliğinden bilmektedir. Bu nedenle şöyle demiştir: "*Senin şerefine andolsun ki,* içlerinden ihlâslı kulların hariç, elbette onların hepsini azdıracağım." (Sâd, 38/82). Böylece Hak Teâlâ'yı bildiğinden onun adına yemin etmiştir. Yaratılmışlardan hiç kimse insanın Allah'ın varlığı hususunda haddi aşarak taşkınlık yapması ve rablik iddiasında bulunması gibi haddi aşmamıştır. Kuşkusuz günahkarların en büyüğü olan İblis inkâr etmesi için insanın gönlüne vesvese verip de insan inkâr edince [Ben âlemlerin rabbi olan Allah'tan korkarım] demiş ve asla rablik iddiasında bulunmamıştır. O Allah'a karşı değil ancak Âdem aleyhisselama karşı kibirlenmişti. İnsanda ise kâmil suret bulunmasaydı rablik iddia etmezdi. O hâlde yüksek mevki gerektiren bir surette bulunup da kendisine söz konusu menzilin tesir etmediği ve onu kulluktan çıkarmadığı kimseye ne mutlu! İşte ismet (yani Allah'ın koruması) budur. Şeytan kâfir olmasının yanında işleri daha iyi kavrayan ve Allah'tan senden daha çok korkan olmasın! Onun inkâr edenden uzaklaşmasına ibret nazarıyla bakmalısın! Şeytan hiçbir zaman bilgisi sebebiyle cezalandırılmamıştır. Çünkü bilgisi değerlidir. O ancak Cenâb-ı Hakk'ın şeriatta beyan edilen gerçeği tasdik etmesi sebebiyle cezalandırılır. Bu gerçek şudur: "Her kim kötü bir çığır açarsa bunun ve bununla amel edenlerin günahı kendisine verilir."[101] Nitekim şeytan kıyamet günü diğer kimselerin ağırlıklarını/günahlarını taşıyacak-

101.Müslim, İlim, 15.

tır. Kuşkusuz şeytan her baştan çıkarma akabinde tövbe eder; sonra yeniden bir baştan çıkarmaya girişir. Böylece şeytan başkasının ameli sebebiyle cezalandırılır. Çünkü o kimseye vesvese veren kendisidir. Tövbe etmeyen insan kötü bir çığır açtığında [kıyamet günü] bunun ve bununla amel eden kimsenin ağırlıklarını/günahlarını yüklenir. Bu durumda şeytan insandan çok daha mutlu bir hâlde bulunur.

فَكَانَ عَاقِبَتَهُمَا أَنَّهُمَا فِي النَّارِ خَالِدَيْنِ فِيهَا وَذَلِكَ جَزَاءُ الظَّالِمِينَ (١٧)

17. Nihayet ikisinin de (azdıranın da azanın da) akıbeti, ebediyen ateşte kalmaları olmuştur. İşte zalimlerin cezası budur.

Taklitçi, tâbi olduğu kişi yürüdüğünde yürür durduğunda durur. Kurtulurken de telef olurken de tâbi olduğu kişi neredeyse onunla beraberdir.

[Onların durumu tıpkı şeytanın durumu gibidir. Çünkü şeytan insana, "İnkâr et!" der; insan inkâr edince de, "Şüphesiz ben senden uzağım. Çünkü ben âlemlerin rabbi olan Allah'tan korkarım." der.]

[Nihayet ikisinin de (azdıranın da azanın da) akıbeti, ebediyen ateşte kalmaları olmuştur], yani kişinin taklidi, kendisini cehenneme yerleştirmiştir. [Nihayet ikisinin de akıbeti (..) olmuştur], yani bu olay akabinde "ateşte olacakları" neticesi kendilerine ulaşmıştır. Şeytanın akıbeti aslına dönmek şeklinde gerçekleşmiştir. Zira o ateşten yaratılmıştır; böylelikle kendi vatanına dönmüştür. İnkârından dolayı insana da bir ceza vardır. Nitekim insan, şeytanın getirdiklerini kabul ederek, peygamberin getirdiklerini ise kabul etmeyerek zulmetmiştir.

Sonra Cenâb-ı Hak âyette [orada (yani ateşte) ebediyen kalırlar] buyurur. Çünkü ikisinin de vatanı orasıdır. Şeytan ateşten yaratılmışken diğeri (yani insan) ateş için yaratılmıştır. Bununla birlikte insanda da ateşten bir parça bulunur. Böylece o ikisi ehli olmaları dolayısıyla cehenneme yerleşir ve orada günahları sebebiyle Allah'ın dilediği kadar azap görürler. Neticede şeytan kendi evinde ve yurdunda ebediyen kalırken insan inkâr etmesinin karşılığı olarak orada ebediyen kalır. Bu sebeple şeytan, akıbetleri hususunda aralarında bulunan farklılık sebebiyle insandan uzaklaşır.

[İşte zalimlerin cezası budur]: "*Zâlike*" ifadesinde tekil işaret zamiri kullanılmış, cezaya ikil işaret zamiriyle işaret edilmemiştir. Çünkü ikisi cezada ortak değildir. İşlediği günah akabinde insanın başına gelen durum "azap görme" iken söz ve fiilinin akabinde şeytanın (başına gelen bu azaptaki) hissesi, kendisinden yaratıldığı asla (yani ateşe) dönmektir. Binaenaleyh akıllı kimse, (şeytana) aldanmamalıdır.

[Zalimlerin cezası] denilmiştir. Çünkü küfür burada -büyük bir zulüm olan- şirk anlamındadır. Dolayısıyla [İşte zalimlerin cezası budur] ifadesiyle müşrikler kastedilmektedir. Şüphesiz onlar imanlarına zulüm karıştıran kimselerdir.

"İblis inkâr etmediği hâlde cehennemde nasıl ebediyen kalır?" şeklindeki muhtemel soruya şöyle cevap verilmiştir: İblis'in müşrikten ve şirkten uzaklaşması ona fayda vermez. Çünkü o insana "inkâr et!" diyen kimsedir. O nedenle muvahhid de olsa dünyadaki her müşrikin günahı ona döndürülür. Kuşkusuz her kim kötü bir çığır açarsa bunun günahı ve bununla amel eden kimsenin günahı kendisine verilir.

İblis kendi nefsinde şirki müşriğin nefesinde hâsıl olan surette tasavvur edip de tevhidin sureti kendinden uzaklaşmadıkça şirkte çığır açmış ve onunla vesvese vermiş değildir. Ne var ki İblis hiçbir kuşku ve şüpheye mahal olmaksızın kendi içinde müşriktir. Onun içerisinde şirk koşulan şeyin suretini bulundurması kaçınılmazdır. Böylece bu suret sayesinde müşriklere nefeslerle yardım eder. O müşriklerden şirk koşma niteliği gider de Allah'ı birleyerek (âhirette) mutlu olurlar diye onlardan korkar. Dolayısıyla İblis, şirkin suretini nefesinde muhafaza etmeyi sürdürür. İblis bu suret vasıtasıyla doğu, batı, kuzey ve güneyde bulunan müşriklerin kalplerini gözetler ve gelecekte -müşrik olmayıp- Allah'ı birleyecek kimseleri, şirke döndürür. Dolayısıyla İblis, daima şirk niteliğinde kalmaya devam eder ve bundan ötürü Allah Teâlâ onu bedbaht kılmıştır. Çünkü bu şirk niteliğinden ayrılmadığı ve onun müşrikin nefesinde de kalmasını arzuladığı için tevhidi tek bir nefes süresinde bile tasavvur etmeye güç yetiremez. Kuşkusuz bu nitelik nefesinden yok olup gitse müşrik, nefesinde şirk ihdas edecek kimseyi bulamaz böylece şirk kendisinden yok olup gider. Bu gerçek, şirk koşulanın daima İblis'e eşlik ettiğini gösterir. Nitekim İblis, Allah'a ilk şirk koşan ve şirkte ilk çığır açan kimsedir. O, âlemlerdeki en bedbaht kimsedir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ لِغَدٍ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا
تَعْمَلُونَ (١٨) وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ أُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ (١٩)

18. Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve herkes, yarın için önceden ne göndermiş olduğuna baksın. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır. 19. Allah'ı unutan kimseler gibi olmayın! Onlar böyle davrandıkları için Allah da onlara kendilerini unutturmuştur. İşte onlar fâsık kimselerin ta kendileridir.

[Allah'ı unutan kimseler gibi olmayın]: Şüphesiz Allah'ın yerine getirilmesini emrettiği hakkı unutan kimse, doğrusu Allah'ı unutmuş demektir. Çünkü kendisine buyuran Allah'tan başkası değildir. O böyle yaparak Allah'ın hakkını terk etmiş [Allah da onlara kendilerini unutturmuştur]. Bunun sureti Allah resûlünün (sallallahu aleyhi ve sellem) "Nefsini bilen rabbini bilir."[102] sözünde ifade edilir. Öyleyse Allah'ı unutan kimse zorunlu olarak kendini unutmuştur. Ayrıca Allah'ın nefsi üzerindeki haklarını ve nefsinin haklarını da unutmuştur. Bizim Allah'ı unutmamızın altında Allah'ın bize kendi nefsimizi unutturduğu gerçeği yatar. Oysa bu bize yasaklanmıştır. Âyetteki söz konusu emir (yani "Allah'ı unutan kimseler gibi olmayın." emri), Cenâb-ı Hakk'ın sağlam bir tavsiyesidir. Kuşkusuz Allah Teâlâ, Allah'ı unutup Allah'ın da kendilerini unuttuğu kimseler gibi olmamızı yasaklamıştır. Böylelikle Allah onların unuttukları gibi kendisini unutmamızı yasaklamıştır. Buradaki maksat Allah'ın hakkını yerine getirmemizi ve sâlih niyet ve Allah ile beraber olma hâli üzere Allah'ın hakkını eşyada hâkim kılmamızı sağlamaktır. Böylece Allah Teâlâ, bizi kendisinde muvaffak kıldığı amellerimiz sayesinde hak ettiğimiz karşılıkla bizi mükafatlandırır. Allah'ı unutanlar ise Allah'ın hakkını terk etmişlerdir.

[İşte onlar fâsık kimselerin ta kendileridir]: Cenâb-ı Hak âyette zamiri onlara, yani meşrû yoldan çıkanlara döndürmüştür.

لَا يَسْتَوِي أَصْحَابُ النَّارِ وَأَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمُ الْفَائِزُونَ (٢٠) لَوْ أَنْزَلْنَا
هَذَا الْقُرْآنَ عَلَى جَبَلٍ لَرَأَيْتَهُ خَاشِعًا مُتَصَدِّعًا مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا
لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ (٢١)

20. Cehennemliklerle cennetlikler bir olmaz. Cennetlikler kurtuluşa erenlerin ta kendileridir. 21. Eğer biz, bu Kur'ân'ı bir dağa indirseydik, elbette sen onu huşû içinde ve Allah korkusundan parça parça olmuş hâlde görürdün. İşte misaller! Biz onları insanlara düşünsünler diye veriyoruz.

Dağın bu huşûsu ve Allah korkusundan parça parça olma hâli, acaba Allah'ın dağa indirdiği vahyin değerinin bilinmemesinden mi kaynaklanmıştır?! Cenâb-ı Hak, yüksek dağların lavlarını eriten korkutmalarla neye hitap etmişti? Nitekim Cenâb-ı Hak dağı korkma (haşyet) vasfıyla nitelemiştir. Dağın korkmakla nitelenmesi ile kendisine indirileni bilmekle nitelenmesi aynı-

102. Aclunî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, 262.

dır. Nitekim Hak Teâlâ "Allah'tan ancak; kulları içinden âlim olanlar korkar." (Fâtır, 35/28) buyurmuştur. Bu âyet cansız varlığın insandan üstün olduğuna işaret eder. Dağın huşûsunun ve parça parça olmasının kendisine indirileni bilmemesinden kaynaklandığını mı düşünüyorsun? Hayır, Allah'a yemin olsun ki öyle değildir! Aksine kendisine indirileni ve onun değerini bilmesinin kuvvetinden kaynaklanır. Bakınız Allah Teâlâ bu âyette bize ne buyuruyor? [İşte misaller! Biz onları insanlara düşünsünler diye veriyoruz]: Kuşkusuz onlar bu hususta düşündüklerinde başkalarının kendilerinden üstün olduğunu öğrenirler. Allah'ın tâzim ederek lehine şahitlik ettiği şeyin (kıymetinin) ölçüsü, onda vaki olan (kıymet) kadardır. Çünkü o hak sözdür. Onlar düşündüklerinde Kur'ân'ın değerine dair bilgisizliklerini de öğrenirler. Nitekim Allah'ın dağ adına kendisine tanıklık ettiği bu nitelik onlarda tezahür etmemiştir. Şayet insan Kur'ân'ın ve Kur'ân'ın taşıdıklarının değerini bilseydi onun hâli böyle olmazdı. Ayrıca bu âyet, Allah'ın kendisine vahiy indirdiği kimseye verdiği ilâhî güce delâlet eder. Çünkü onlar vahyi indirenin değerini bilirler. Nitekim Allah Teâlâ bu celâli taşımalarını sağlayacak güçle onları rızıklandırmıştır. Zira bilgiden daha güçlü bir şey yoktur. Şayet bu Kur'ân, bu güce sahip olmayan kimseye indirilmiş olsaydı, kendisine inen vahyin azameti sebebiyle o kimse erir giderdi. Allah Teâlâ böyle kimseyi bu gücü taşıma noktasında zayıf olmakla nitelemiştir. Hazreti Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in öğrenmek üzere Kur'ân'ı alırken/hıfz ederken içinde katlandığı sıkıntılara bakınız! Allah Teâlâ onun bedenini ve dış görünüşünü -Kur'ân kendisine indirilmesi durumunda dağın başına gelecek- parça parça olmaktan korumuş, muhafaza etmiştir. Ne var ki Allah Teâlâ vahyini resûlünün diliyle bize ulaştırmayı takdir etmiştir. Durum böyle olunca kendisinden vahyi alabilelim diye resûlün görünen suretini olduğu gibi bırakması kaçınılmazdır. Vahyi indiren Cebrâîl'in suretinin aynı hâl üzere kalması da böyledir.

Diğer bir vecih

Kur'ân kuşatıcı olduğu için kevnî ve ilâhî hakikatleri eşit biçimde kendine çekmiştir. Onda ne bir eğrilik ne de bir tahrif söz konusudur. Onun menzili itidaldir. İtidal, mevcuda dönük varlığın bekasını koruma menzilidir. Böylelikle Kur'ân, süreklilik ve beka özelliklerine sahiptir. Nitekim tekvinin bekası ve kevnin bekası ona aittir. Kur'ân şayet kendi menzilinden inmiş olsaydı, itidal menzilinden sapma menziline inmiş olurdu. Bu durum [Eğer biz, bu Kur'ân'ı indirseydik] yani kendi menzilinden bir dağa indirseydik [elbette sen

onu huşû içinde ve parça parça olmuş hâlde görürdün]. Zira o kendi menzilinden aşağı inmiş olacağından sureti korunmazdı. Kur'ân'ın menzili böyle olup da hakikatler kendisini eşit biçimde çekince Cenâb-ı Hakk'ın vahyini kendisi vasıtasıyla indirdiği kimse, âlemlere rahmet olmuştur. Zira rahmet her şeyi kuşatmıştır. Kur'ân kendi menzilinden indirildiğinde -ki o Allah kelâmıdır ve onun kelâmı bölünmeye kabil olduğundan tek bir nispet üzeredir- kuşkusuz nispetlerdeki itidal gerçeği kendisinde bulunur. Bu, Kur'ân'ı okuyan herkeste sürekli tekrarlanır. Dolayısıyla Kur'ân'ın inişi ancak itidal bakımından kendisine uygun geleni kabul eder. Nitekim itidal hâli, arzu hâlinden soyutlanmıştır. Kur'ân okuyan herkes, ruhunun kendi doğasıyla meşgul olmasından ötürü onu inişini hissediyor değildir. Dolayısıyla Kur'ân ona doğa perdesinin ardında iner ve ona haz verecek biçimde tesir etmez. Bu durumda o kalplere değil dillere indirilmiş bir Kur'ân'dır! Ancak Kur'ân'ın kendi kalbine indiği kimse, kuşkusuz Kur'ân'ın bu inişinden her hazzın üzerinde paha biçilmez bir tat alır. İşte bu tadı alan kimse yeni Kur'ân'ın -ki o eskimez- kendisine indiği kimsedir. İki iniş arasındaki farka gelince; Kur'ân'ın kalbine indiği kimseye Kur'ân anlayış getirir; böylece -başka dilde olsa bile- o ne okuduğunu ve okuduklarının anlamlarını bilir. Bununla birlikte Kur'ân dışında, lafızların anlamlarını bilmeyebilir. Zira onlar kendi dilinde değildir. Okuyuşu esnasında Kur'ân'ın kalbine indiği kimselerden ise okuyuşundaki lafızların anlamlarını bilir.

هُوَ اللّٰهُ الَّذِى لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ هُوَ الرَّحْمٰنُ الرَّحِيمُ (٢٢)

22. O, kendisinden başka hiçbir ilâh olmayan Allah'tır. Gayb ve şehadet âlemini bilendir. O, Rahmân'dır, Rahîm'dir

[O, kendisinden başka hiçbir ilâh olmayan Allah'tır]: Cenâb-ı Hak âyete "o" (*hüve*) zamiriyle başlamış ve -ayrıntılı biçimde gelen- bütün isimlerini kuşatan ismi getirmiştir. Sonra olumsuzluk edatı getirerek, bu mertebenin kendisinden başkasına ait olmasını olumsuzlamış, daha sonra da bu mertebeyi [kendisinden başka (*illâ hüve*)] sözüyle kendisi adına olumlamıştır. Böylece Cenâb-ı Hak bu bölüme "o" zamiriyle başlamış ve onu yine "o" zamiriyle tamamlamıştır. İlâhî isimler arasından ayrıntılı biçimde zikredilen her isim, "o" sözünden sonra gelen "Allah" adının kapsamına girmektedir. Kuşkusuz "o" ifadesi, "Allah" kelimesinden daha geneldir. Zira o, Allah'a delâlet ettiği gibi, hâzır bulunmayan (*gâib*) ve bir hüviyete sahip her şeye delâlet eder. Dolayısıyla "*hüve/hû*", ilâhî isimlerin sonuncusu olduğu gibi başlangıcının da özüdür (*'ayn*). Şüphesiz "Allah" ismi, mertebeye delâlet ederken "hüviyet",

öze delâlet eder; zâttan başka bir duruma delâlet etmez. Dolayısıyla hüviyet, kendisini herhangi bir yaratılmışın bilgisinin sınırlamasından uzak (gâib) bir öze delâlet eder. Dolayısıyla kendisini bildiğini iddia eden herkes nezdinde o, gayb olmaya devam eder. Bu nedenle bir gruba göre "*hüve/hû*", zikirlerin en kâmili, [rütbece] en yükseği ve en büyüğüdür. Bu seçkin velîlerin (*havâs-sü'l-havâs*) zikridir ve bunun ötesinde daha kâmil bir zikir yoktur. Binaenaleyh "*Hüve/hû*" zıkrinin sunduğu hâl, "Allah" ismi de dâhil ilâhî isimlerinden herhangi birinin sunduğu hâlden daha büyüktür.

[O, (..) Allah'tır (*hüvallâh*)]: Hak Teâlâ, "Allah" ismini tercih etmiş ve kelimeler içinde onu kendi makamına yerleştirmiştir. O, nitelenen fakat başkasıyla nitelendirilmeyen isimdir. Binaenaleyh bütün isimler Cenâb-ı Hakk'ın niteliği iken o bir nitelik değildir. Bu nedenle [Allah isminin] kökenini araştırmak külfetli bir iştir. Çünkü o, özel ve türememiş bir isimdir; kelimeler ve harfler âlemine zât-ı ilâhî sebebiyle konulmuştur. Hak Teâlâ'dan başkası onunla isimlendirilmemiştir. Böylelikle bu durum onu isim ortaklığından korumuştur. Ayrıca bu ifade, "kendisinden başka hiçbir ilâh olmayan" sözüyle birlikte onun kendisinden başka hiçbir bir ilâh olmadığına da delâlet eder.

Bilmelisin ki, îcâd, vücûd ve mevcûddaki birlik (*vahdet*), yalnızca "O'ndan başka ilâh yoktur." sözünde akledilebilir. İşte bu, mertebenin birliği, ki o da çokluğun birliği (*ehadiyyetü'l-kesret*) demektir. Birlik (*ehadiyyet*), aklen ve naklen ancak toplamın birliği karşısında mutlak olarak ifade edilebilir. Toplamın birliğiyle kastedilen nispetlerin toplamının yahut sıfatların toplamının veyahut delilinin sana sağladığı verilerden dilediğinin toplamının birliğidir. Nefsü'l-emirde her nispet ya da sıfatın, kendisiyle diğerlerinden ayrışacağı bir tekliği vardır. İşiten ya da öğrenende tekliği ayırt etmek isteyen kimse buna ancak -her bir hakikatin işiten tarafından bilindiği- hakikatlerin toplamı sayesinde güç yetirebilir. Bu nedenle Hak Teâlâ, bizden iman hususunda ancak özel olarak ilâhı birlememizi talep etmiştir. Bu ise tek bir ilâhın olduğunu ve ondan başka bir ilâh olmadığını bilmemiz demektir.

[O, Rahmân'dır, Rahîm'dir]: Dolayısıyla bu hükmü yani -söz konusu güzel isimlerle isimlendirilenden başka- ilâh olmayı gerektiren bir toplam yoktur. Nitekim ehl-i hak, ilâhlığın me'lûh ve mümkün varlığın var edicisine nispet edileceğini ve ilâhlığın akla uygunluğunun zâtın akla uygunluğu anlamına gelmeyeceğini savunur. Mutlak birlik (*ehadiyyet*), akla uygundur ve -akıl onu akıl etse bile- ancak toplam olarak ifade edilebilir. O ise toplamın birliği ve birleri demektir. İlâhî tecelli, aslında mutlak birlik hususunda geçersizdir. Mutlak birlikten başka bir şey yoktur ve -birliktelikten değil de- yalnızca birden kaynaklanan etki akledilir değildir. Allah'ı Allah'tan daha iyi bilen kim-

se yoktur. Nitekim O, birliği değil ancak toplamın birliğini -ki o da kendisine yönelik ilâhlığın birliğidir- farz kılmıştır. Böylece Cenâb-ı Hak, [O, kendisinden başka hiçbir ilâh olmayan Allah'tır. Gayb ve şehâdet âlemini de bilendir. O, Rahmân'dır, Rahîm'dir] buyurmuştur.

Bütün ile isimlendirilen tek bir şey olsa bile her ismin medlulü, diğerinin medlulünden farklıdır. Allah Teâlâ kendisinden başkasını tarif etmiş değildir. Bizim Allah'ı aklî ve şer'î delillerle tanımamız, -her ne kadar hakikatini bilemesek de- zâtın varlığını ispat etmek anlamına gelir. Dolayısıyla onun hakikatini bilmeye ulaşamayız; ulaşmak da mümkün değildir. Kendisine nispet ettiğimiz hükümlerin nispetini bilmememize rağmen zâtı itibariyle ilâhlığın ispatı da böyledir. Dolayısıyla -her ne kadar nispet olması bakımından nispeti bilsek de- nispet edilen hakkında bilgisizliğimize özgü nispeti bilemeyiz. İşte bu Kur'ân'daki otuz üçüncü tevhiddir. Bu tevhid, ilim tevhididir ve hüviyet tevhidinden teşekkül eder. Bu tevhid, ayrıştırma yönünden bir tevhiddir. Çünkü Cenâb-ı Hak, gayb ile şehadet âlemini ayrıştırmış, ilim ile rahmeti birleştirmiştir. Nitekim o şöyle buyurmuştur: [Gayb ve şehâdet âlemini bilendir. O, Rahmân'dır, Rahîm'dir.]

[Gaybı ve şehadeti bilendir] sözüne gelince; bilmelisin ki, Allah Teâlâ, âlemi yarattığında onun için bir zâhir bir de bâtın yapmıştır. Yine âlemin kendisi için bir gayb bir de şehadet yapmıştır. Âlemden olup âleme görünmeyen şey "gayb"tır. Âlemin âlemden müşahede ettiği ise "şehadet"tir. Bunların tamamı açık bir şehadet olarak Allah'a aittir. Binaenaleyh [Gaybı ve şehadet âlemini bilendir] sözü bize görünmeyeni ve bizim gördüğümüzü bilendir anlamındadır. Allah hakkında herhangi bir gayb tasavvur edilemez. Nitekim gayb, bize görünmeyen şey adına izafî bir durumdur. Dolayısıyla âlem bir üçüncüsü olmayan iki âlemden ibarettir: Biri duyunun kavradığı âlemdir. Bu âlem şehadet olarak tabir edilir. Diğeri ise duyunun kavrayamadığı âlemdir. Bu âlem ise gayb âlemi olarak tabir edilir. Bir zaman duyuya görünen bir zaman da görünmeyen şey "gayb" diye isimlendirilmez. Gayb, ancak duyunun idrak edemeyeceği şeydir. Fakat o ya kesin delil ya da doğru haber vasıtasıyla akılla bilinebilir. Bu da imanın idrak edilmesi anlamına gelir. Şehadet, duyu tarafından idrak edilir. Bu ise bilgiye götüren yoldur ve Allah dışında duyu idrakine sahip herkese özgüdür. Gayb ise bilginin kendisi tarafından idrak edilir. Bu ayette zikredilen gayb ise şehadetin mukabili olan şeydir. Dolayısıyla Allah Teâlâ kendini iki karşıt şeyi bilmekle nitelendirmiştir. Bu gayb, "O, gaybı bilendir. Hiç kimseye gaybını bildirmez"[103] ayetinde zikredilen Hak Teâlâ'nın

103. Cin 72/26.

eşsiz kaldığı gaybı olmadığı gibi ayette gaybı şehadete de eklememiştir. Kuşkusuz bu gayb isim yönünden ortak olsa da bir fark vardır. O da şehadetin mukabili olan bu gaybın bir zaman "şehadet" ile nitelenen gayb olmasıdır; yoksa bir yönüyle şehadet olması imkansız olan "gayb" ile nitelen gayb olması değil. Dolayısıyla o, eşyanın kendisinden şehadet âlemine çıktığı imkâna dayalı gaybtır. Bu da ya şehadet âleminde kalması ya da arazlar olarak kalması şeklinde gerçekleşir. Böyle kalmadığında ise şehadet âleminden ayrılması kaçınılmazdır. Şehadet âleminden ayrıldığında ise o, "şehadet" olarak idrak edilmesi hiçbir zaman mümkün olmayan gaybın kapsamına girer; böylece tezahür etmesinden sonra kendisinden çıktığı gayba geri dönmesi söz konusu olmaz. Aksine o, imkansızlığa dayalı gayba intikal eder. Bu gaybden ise "şehadet" ile nitelendirilebilecek herhangi bir şey asla tezahür etmez. Binaenaleyh bunlar iki gaybtan meydana gelir: Biri varlıkların kendisinden yaratıldığı gayb, diğeri ise bazı varlıkların şehadet ile nitelendikten sonra kendisine intikal ettikleri gaybtır. Bu ikisi duyuyla idrak edilmeyen ve Hak Teâlâ'nın kendisini bilme hususunda eşsiz kaldığı ve [Gaybı bilendir] ayetinde belirtilen gaybtan farklıdır. Nitekim bu ayetteki gayb, şehadet âleminin zarfıdır. Şehadet âlemi burada yaratılan ve yaratılmayan yahut yaratılıp sonra gayb âlemine döndürülen Allah dışındaki bütün varlıklardır. Yaratılıp sonra gayb âlemine döndürülen varlıklar tıpkı suretler ve arazlar gibidir ve Allah Teâlâ tarafından müşahede edilir. Bu nedenle biz onun şehadet âlemini bildiğini söyledik. Hak Teâlâ âlemi peyderpey gaybtan sonsuz sayıdaki cins ve nevlerden meydana gelen tek tek varlıklara (şahıslar) çıkarmaya devam eder. Bu varlıklardan kimini gaybına döndürürken kimini de hiçbir zaman döndürmez. Hiçbir zaman gaybına döndürmediği şey, kendi başına kaim olan her bir zâttır. Bunlar, özellikle cevherlerdir. Cevherler dışındaki cisim ve -oluş ve renge ilişkin (*kevnî* ve *levnî*)- arazlardan her biri gayba döndürülür ve benzerleri ortaya çıkar. Onları gaybtan bizzat şehadet âlemine çıkartan Allah Teâlâ'dır. Zira O, gaybı ve şehadet âlemini bilendir. Gaybta bulunan eşyanın bir niceliği söz konusu değildir. Çünkü nicelik, sınırlamayı (*hasr*) gerektirir. Nitekim "bu ne kadardır" vs denilir. Böyle bir niceleme, gayb hakkında ileri sürülemez. Çünkü gayb, sınırsızdır. Binaenaleyh nicelik, keyfiyet, yer, zaman, konum, izafet, araz, etken ve edilgenlik gibi nitelendirmelerin tamamı dışta varlıkları olmayan nispetlerdir. Dolayısıyla bunların hükümleri -Hakk'ın, gaybından çıkardığı vakit-cevherin kendi başına zuhur etmesiyle ortaya çıkar. Böylece cevherlerin dış varlıkları tezahür edince bu nispetler onlara tabi olur. Nitekim gayb, içerdikleriyle birlikte kendisini bilene uygun bir suret içerir gibidir. Çünkü onun kendisine bilmesi âlemi bilmesi demektir. Âlem iki âlemden; mertebe de iki

mertebeden oluşur. Mertebelerin arasında ikisinin toplamından meydana gelen üçüncü bir mertebe olsa da durum böyledir. Birinci mertebe, gayb mertebesidir ve gayb âlemi ona aittir. İkinci mertebe, duyu ve şehadet mertebesidir. Bu mertebeyi bilene "şehadeti bilen (*âlimü'ş-şehâde*)" denir. Bu şehadet âleminin idraki göz (basar) ile, gayb âleminin idraki ise basiret iledir. Bu iki âlemin birleşiminden ortaya çıkan ise bir mertebe ve bir âlemdir. Mertebe hayal mertebesi; âlem ise hayal âlemidir. O, manaların duyulur kalıplarda açığa çıkmasından ibarettir. Bilginin süt suretinde gözükmesi, dinde sebatın kayıt suretinde gözükmesi, İslam'ın direk suretinde gözükmesi, imanın kulp/tutamak suretinde gözükmesi, Cebrâil'in Dihye el-Kelbî ve bedevî suretlerinde; Hz. Meryem'e ise tam bir insan[104] suretinde gözükmesi böyledir. Bu nedenle hayal mertebesi, mertebelerin en genişidir; çünkü gayb ve şehadet âlemi olmak üzere iki âlemi birleştirir. Kuşkusuz gayb mertebesi, şehadet âlemini içine almaz. Çünkü içerisinde bir boşluk kalmamıştır. Şehadet mertebesi de böyledir. Sıradan insanlar hayal mertebesini bilmezler; ancak uyuduklarında ve duyusal güçler o mertebeye döndüğünde oraya girebilirler. Seçkinler ise bu mertebeye erişmenin verdiği güç sebebiyle uyanıkken de bu mertebeyi görebilirler. Bu hayal mertebesinde yersen doyarsın; altın olsun, elbise olsun herhangi bir şeyi tutarsan bulunduğu hal üzere seninle kalır, değişmez. Bu makamdan olacak ki Allah resulü sallallahu aleyhi ve sellem visal orucunu yasakladığını buyurmuştur. Ona "Sen visal orucu tutuyorsun ama!" denildiğinde "Ben sizin gibi değilim. Beni rabbim doyurur ve içirir."[105] buyurmuştur. Allah resulünün hitap ettiği bu topluluk içerisinde bu makama sahip kimse yoktu; bu nedenle "Ben insanlar gibi değilim." dememiştir. Bu itibarla Allah resulü, yediğinde doymuş ve alışıldık bir güce sahip olarak visal orucunu tutmuştur. Söz konusu yeme, duyu mertebesinde değil de hayal mertebesinde gerçekleştiğinden Hz. Peygamber'in visal orucu tutması geçerli olmuştur. Hz. Peygamber'in sallallahu aleyhi ve sellem üzümden bir salkım koparmak üzere öne doğru çıkması ve namazdayken kendisine duvarın ortasında görünen ateşten geri durması böyledir. Bu makam ancak mutlak hâlis kula aittir. "O, Rahmân'dır, Rahîm'dir." yani kuşatıcı rahmetiyle Rahmân'dır; [müminlere] özel rahmetiyle ise Rahîm'dir.

هُوَ اللّٰهُ الَّذ۪ي لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ اَلْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ الْعَز۪يزُ الْجَبَّارُ
الْمُتَكَبِّرُۜ سُبْحَانَ اللّٰهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ (٢٣)

104. Bk. Meryem, 19/17.
105. Buhârî, İ'tisâm, 5; Müslim, Sıyâm, 58.

23. O, kendisinden başka hiçbir ilâh bulunmayan Allah'tır. O, *el-Melik*, *el-Kuddûs*, *es-Selâm*, *el-Mü'min*, *el-Müheymin*, *el-Azîz*, *el-Cebbâr*, *el-Mütekebbir*'dir. Allah, onların ortak koştuklarından uzaktır.

Âlemin varlığı fiilen ve uygunluk bakımından Hakk'ın varlığına bağlıdır. Bu nedenle "*el-Melik*" ismi -her ne kadar âlemin varlığı dışta yok/madum olsa da- Allah Teala için ezelidir. Fakat onun akliliği "*el-Mâlik*" ismiyle mevcuttur. Nitekim "*el-Mâlik*" ismi, varlık bakımından ve güç ve fiil olarak takdir edilmesi bakımından Allah Teâlâ'nın mülküdür. Allah Teâlâ şöyle buyurur: [O, kendisinden başka hiçbir ilâh bulunmayan Allah'tır. O, *el-Melik*'tir] Göklerin ve yerin kendisine nispetiyle Cenâb-ı Hak, her şeyin rabbi ve melîkidir. *el-Melik* ismi, isimlere ilişkin orduları gözetleyen demektir. Zira Allah Teâlâ'nın isimleri onun askerleridir ve onları dilediğine musallat eder, dilediğine de onlar vasıtasıyla merhamet eder.

el-Kuddûs'ün anlamı ise "Onlar Allah'ı gereği gibi takdir edip tanımadılar."[106] ayetinde belirtilir. O, Cenâb-ı Hakk'ın nitelendirildiği her şeyden münezzeh olduğunu ifade eder. Böylece ilâhlık, mukaddestir; yani idrak edilmekten ve kendi menzilinde ortak koşulmaktan münezzehtir. *el-Kuddûs* kelimesi, zâta ilişkin temizlik anlamına gelen "*kuds*" kökünden türemiştir. *el-Kuddûs* isminin verdiği ilâhî mertebenin takdis edilmesi böyledir. Zira o, bütün temizlere temizliğin kendisinden sirayet ettiği ilâhî bir isimdir. O, nakıs isimlerden pak ve arınmış demektir. Nakıs isimler, ancak bir birleştirme (*sıla*) ve geriye dönen cümlelerle tamam olur. Kuşkusuz Hak Teâlâ'nın isimlerinden biri de "ellezî" ve "mâ" ismi mevsulleridir. Binaenaleyh O, *el-Kuddûs*'tur yani nakıs isimlerin kendisine nispet edilmesinden pâklanmıştır. Dolayısıyla O, hükümlerin değişmesiyle kendisinde değişimin meydana gelmesinden arınandır.

İşaret

Bilmelisin ki, "*el-Kuddûs*" ismi, varlıklara eşlik eder ve Cenâb-ı Hakk'ın "Her iş O'na döndürülür."[107] sözü bu isim sayesinde sabit olur. O halde kul ile efendisi arasına girmek uygun değildir. Kul ile efendisi arasına ancak bir iyilik sokulabilir. Necâsetin şer'i hükmün tayin ettiği geçici bir durum olduğunda şüphe yoktur. Taharet ise zâtî bir durumdur. Dolayısıyla necasetin dış-

106. Zümer 39/67.
107. Hud 11/123.

ta bir varlığı yoktur. Çünkü varlıklar (*a'yân*) aslen temizdir. O halde varlıkta ne varsa hakikati gereği temizdir.

"*es-Selâm*", Cenâb-ı Hakk'ın, kullarının kendisine nispet etmelerini kerih gördüğü her türlü nitelikten selametini ifade eder. "*el-Mü'min*" ise burada iki anlama gelir. Birincisi, "tasdik eden" anlamındadır. İkincisi ise -Cenâb-ı Hak, ahdine vefa gösterdiklerinde kendilerine eman verdiğinden- "eman veren" anlamındadır. Zira o kullarının tasdik etmesine karşılık eman verendir. Bir rivayette şöyle zikredilir: Kul bir halinde "Allah en büyüktür." der. Bunun üzerine Allah Teâlâ "Ben en büyüğüm." diye karşılık verir. Kul "Senden başka ilâh yoktur." der; Allah da "Benden başka ilâh yoktur." diye karşılık verir. Kul, "Allah'tan başka ilâh yoktur. Mülk de hamd de ona aittir." der; Allah da "Benden başka ilâh yoktur. Mülk de hamd de bana aittir." diye karşılık vererek kulunu tasdik eder.[108] Buradan hareketle onun ismi "*el-Mü'min*" olmuştur. Zira O, -kendisinde doğru oldukları sabit olmayan kimse nezdinde- kullarından doğru olanları tasdik edendir. Mümin, bütün söz, fiil ve hallerinde doğru olur ve korkan herkese kendisi yönünden eman verir. Tüm bunlarda doğru olduğunda Allah Teâlâ da kendisini tasdik eder. Çünkü Allah Teâlâ ancak doğru sözlüyü tasdik eder. Ve Allah onu ancak *el-Mü'min* isminden hareketle -başka bir isim değil- tasdik eder.

Başka bir vecih

İmanın yarısı sabır yarısı da şükürdür. Allah Teâlâ ise *es-Sabûr* ve *eş-Şekûr*'dur. O, ilâhî isimlerin eserlerini kabul ederek kendilerine verilen nimetlere karşılık kullarına el-Mü'min ismi yönünden teşekkür eder. Ayrıca kullarından kendisini bilmeyenin eziyetine sabreder. Nitekim o kimse, -Cenâb-ı Hakk'ın bize bildirdiği üzere- Cenâb-ı Hakk'ın şanına yaraşmayacak nitelikleri -bilgisizce ve düşmanlık olsun diye- ona nispet eder. Cenâb-ı Hak ise bu duruma karşı sabreder. Bir eziyet karşısında Allah'tan daha sabırlı bir kimse yoktur. Zira o cezalandırmaya muktedirdir. Demek oluyor ki O, sabrının ve şükrünün kemali dolayısıyla imanı hususunda kamil olan [gerçek] *el-Mü'min*'dir. Haya imandan kaynaklandığından O, kıyamet günü yaşlılığı karşısında kulunu yalanlamaktan haya eder. Böylece O, yaşlı kulunu yalancılık vasfıyla beraber tasdik eder ve Cennete götürülmesini emreder. .

---

108. Tirmizî, Tahâret, 19.

"*el-Müheymin*", lehine ve aleyhine olmak üzere bir şeyi gören demektir. Zira Cenâb-ı Hak, içerisinde bulundukları -leh ve aleyhlerindeki- bütün halleriyle kullarını görür.

"*el-Azîz*", kendisine galib gelmek isteyene karşı galip gelen demektir. Zira Cenâb-ı Hak mağlup olmayandır. Yüce kutsiyeti içerisinde ona karşı konulması imkansızdır.

"*el-Cebbâr*" dilde "yüce melik" anlamına gelir. Zira Cenâb-ı Hak, iradelerinde ve zorunluluklarında kullarını mecbur kılması hasebiyle *el-Cebbâr*'dır. Nitekim insanlar onun avucundadır. Hak Teâlâ zâtının âlemde ilâhî isimlerle icbar etmesiyle *el-Cebbâr*'dır. O'nun zâhirde ve bâtında ihsanda bulunarak icbar etme özelliği olduğu gibi zâhirde kahretme ve mağlup etme yoluyla icbar etme özelliği vardır. O'nun her nefse hakim olan ve böylelikle zâtlarını ve izzetlerini unutturan azamet niteliğinde tecelli ederek kendi zâtına mahsus icbar etme özelliği de vardır. Dolayısıyla Allah Teâlâ'nın âlemde gizli bir kahrı vardır, onun farkına varılmaz. Söz konusu gizli kahır, Allah'ın insanları seçimlerinde kendisine icbar ettiği şeydir. Allah Teâlâ'nın bir de açık kahrı söz konusudur ki, o, insanların üzerinde hüküm sahibi olunabilecek bir seçimin/iradenin bulunmadığı şeydir. Yükseklik (*rif'at*) aslı itibariyle Allah'a aittir ve bu durum [O, *el-Azîz*'dir, *el-Cebbâr*'dır] ayetinde ifade edilir. Fakat "*el-Mütekebbir*", Cenâb-ı Hakk'ın kullarına tenezzül ettikten sonraki yüksekliğidir. O, sınır ve miktar gözeterek kendisine yaklaşan kimselere gizli lütuflar içerisinde tenezzül etmesiyle zayıf nefislerde meydana gelen düşüncelere karşı *el-Mütekebbir*'dir. Büyüklenmek vasfı (*tekebbür*), Cenâb-ı Hakk'ın niteliklerindendir. Bu durum nazar ehlinin ve insanların ekseriyetinin bu niteliğin yaratılmışa ait bir nitelik olduğunu düşündüğü özelliklere tenezzül etmesinden kaynaklanır. Onların bu durumu bilindiğinden Hak Teâlâ kendisini onlara bu niteliklerle nitelendirmiş onlar da bunlara arzu duymuşlardır. Bir grup bu nitelikler hususunda hayrete düşerek doğru yolu bulduğu gibi bir grup da bu nitelikler hususunda doğru yoldan sapmıştır. Hak Teâlâ ise bu tenezzülden kaynaklı olarak onlara tekebbür niteliğinde zuhur etmiştir. Böyle olmasındaki maksat -isim bakımından kendileriyle ortak olsa bile- bu niteliğin kendisine nispetinin, yaratılmışa nispeti gibi olmadığını onlara öğretmektir. Dolayısıyla onun tekebbür niteliği böyledir. Kuşkusuz tekebbürün nispeti hayret vericidir. Nitekim onun Hakk'a nispetinde tereddüte düşülmüştür. Bu nispetin tahkiki şöyledir: Hak Teâlâ'nın kullarına tenezzül ettiği bilinirse -ki Hakk'ın âlemden müstağni olmasını gerektiren hususları elde etmek mümkünün gücü dahilinde değildir. Oysa âlemden üstünlük ve keremi babından müstağni olmakla birlikte kullarına tenezzül etmesi Hak Teâlâ'nın gücü dahilindedir- biz de bu nispeti biliriz. Kullardan biri, bu ilâhî tenezzülün

ölçüsünden haberdar olmaması, Hakk'ın kendisine tenezzül etmesi sebebiyle kendi kendine kibirlenmesi ve Hakk'ın kullarına tenezzülünün kulların kendileri için olmadığını bilmemesi durumu, ancak O'nun güzel isimlerinin hükümlerinin mümkünlerin varlığında tezahür etmesinden kaynaklanır. Binaenaleyh onun -kulları için değil de- kendisi için tenezzül ettiği bilinmez. Nitekim ayette şöyle buyrulur: "Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım."[109] Dolayısıyla Cenâb-ı Hak onları ancak kendisi için yaratmıştır. Yaratılmışlara gelince âlemlerden müstağni olmayı gerektirecek makamdan tenezzül etme söz konusudur. Nitekim kullarından tahayyül sahibi kimse bunun dışındadır. Nitekim Hak Teâlâ ancak menzili ve ölçüsü yüksek olarak yaratılan şeye tenezzül eder. O halde bu [tehayyül sahibi] kimse, cahillerin en cahilidir. Zira söz konusu tenezzül Hak Teâlâ'yı netice vermektedir ya da cahil kimsenin vehmettiği şey, Hak Teâlâ'nın bu tenezzülden kaynaklı olarak "*el-Mütekebbir*" diye isimlendirilmesidir. Fakat, var olma ve takdir edilme bakımından söz konusu tenezzülden -önce değil- sonra bu sonuç kaçınılmazdır.

Bilmelisin ki, 'tekebbür'ü, büyük olan değil; ancak rütbece daha aşağıda olan kesb edip kazanabilir. Böylece kul, Hakk'ın niteliği olması itibarıyla kibriyâ'yı kazanabilir. Zira kibriyâ, kula ait değil Allah'a ait bir niteliktir. Nitekim Hak Teâlâ, kibriyâ ve tekebbür niteliklerinde övülen ve şükredilendir. Hak Teâlâ bu ismi kazanır; zira O, kendisinden "*el-Mütekebbir*" diye söz etmiştir. Bu ise iki eliyle Adem'i (a.s) yaratırken, tuba ağacını eliyle dikerken, kullarına tenezzül etmesinden ileri gelir. Ayrıca sağ elinin Hacerülesved olması, "Sana bîat edenler ancak Allah'a bîat etmiş olurlar."[110] ayetinde belirtildiği üzere peygamberlerin imametinde yeminleşmenin onun eliyle gerçekleşmesi ve "Ey kulum! Senden yemek istedim bana yemek vermedin, senden su istedim bana su vermedin."[111] sözünde zikredildiği üzere tenezzül etmesi de böyledir. Dolayısıyla Hak Teâlâ'nın kendisini nitelendirdiği özellikler, bize göre yaratılmışların niteliklerinden ileri gelir. Cenâb-ı Hak, bize bu tenezzülü gerçekleştirdiğinde müminlerin çoğu bu durumun onun hak ediş niteliği olduğunu zannederken müminlerden bir kısmı ise bu niteliği tevil etmiştir. Hak Teâlâ'nın bu özellikle nitelendirilmesinden anlaşılanın, yaratılmışların bu özellikle nitelendirilmesinden anlaşılan şey olduğuna inan kimseye gelince Hak Teâlâ özellikle bu gruba bunun -yani dar görüşlülerin özelliğin Hakk'a nispetinden yaratılmışlara nispetini anlaması karşısında- tekebbür niteliğine

---

109. Zâriyât 51/56.
110. Fetih 48/10
111. Müslim, Birr, 43.

büründüğünü bildirmiştir. Zâhir ehli -ki tutucudur- arasından her hak sahibinin hakkını hak etmesi hususunda kıt görüşlü olanlar vardır.

Cenâb-ı Hak, kendisinden söz ederek [O, *el-Cebbâr*'dır, *el-Mütekebbir*'dir] buyurur. Yani bu anlayış karşısında el-Mütekebbirdir. Hak Teâlâ, zâtı yönünden Kibriyâ niteliğine sahiptir. Nitelenmek dolayısıyla değil, bu anlayış dolayısıyla tekebbür niteliğine sahiptir. Çünkü O, bizim de zikrettiğimiz gibi kendisini nitelendirdiği özellik karşısında tekebbür niteliğine bürünse, yalancı olurdu. Onun verdiği haberin yalan içermesi ise imkansızdır. Kendisini nitelendirdiği özelliklerle nitelenmesini akıl sahipleri bilmektedir. Hak Teâlâ'nın *el-Mütekebbir* olmasının bir yönü de kulun kalbinde Hakk'ın kibriyâ niteliğini bulup ona karşı gelmemesidir. Kulları arasından Allah'a karşı gelmeye cüret eden kimseler karşısında Hak Teâlâ kendini af ve mağfiret ile nitelendirmiş ve onlara Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyi yasaklamıştır. Bu kimseler nezdinde ilâhî tekebbür niteliğinden bir koku bulunmaz. Bu nitelik sayesinde Allah kullarının kalplerinde *el-Mütekebbir*'dir. Zira -kalplerinde değil de- onların nezdinde böyle olsaydı ne bu tür bir günaha cesaret edebilir ne de kendilerini tamahkar kılan bu isimler üzerlerinde hüküm sahibi olabilirdi. Kuşkusuz Hak Teâlâ'nın kibriyâ niteliği kulun kalbine yerleştiğinde -ki o tekebbür demektir- ondan herhangi bir yönden Hakk'ın emrine karşı gelmesi imkansızdır. Binaenaleyh el-Mütekebbir olan Hak Teâlâ, gerçekte onun emirlerini kabul eden itaatkar kulunun nefsinde bulur.

Bu ayetteki tevhid, Kur'an'daki otuz dördüncü tevhiddir. Bu tevhid, niteliklerin tevhididir ve kuşatıcı hüviyet tevhidindendir. Nitekim bütün nitelikler ve celâl nitelikleri ona aittir. Tenzih sıfatları ise sübut anlamını netice vermez. Emir ise var oluşla ilgilidir ve sabittir. Bu nedenle O, olumsuzlama nitelikleri gelene kadar önce hüviyeti, sonra da nitelikleri zikretmiştir. Böylelikle işitenin kalbinde hayret duygusu meydana gelmiştir. Hüviyet kuşatıcılığıyla işitenin yokluğa çıkıp da "Var oluşa ilişkin hiçbir şey gerçekleşmemiştir." demesini engellemiştir. Çünkü o, akıl ve duyunun varlığını aşarak yokluğa katılmış; böylece hüviyet yokluğa engel olmuştur. Çünkü zamirin yerleşik bir duruma dönmesi zorunludur.

هُوَ اللّٰهُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنٰى يُسَبِّحُ لَهُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ
وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (٢٤)

24. O, yaratan (*el-Hâlik*), yoktan var eden (*el-Bâri'*), şekil veren (*el-Musavvir*) Allah'tır. Güzel isimler O'nundur. Göklerde bulunanlar ve yer-

yüzü, O'nu tesbih eder. O, mutlak güç sahibidir (*el-Azîz*), hüküm ve hikmet sahibidir (*el-Hakîm*).

O, takdir etmek ve yaratmak suretiyle yaratan Allah'tır. "Yaratan" (el-hâlik) burada 'Allah'ın sıfatı/niteleyeni iken 'yoktan var eden'in (el-Bâri') mevsufu/nitelenenidir. İki ilâhî isim arasında kaldıklarında ilâhî isimler bu minval üzere ele alınır. Nitekim "yaratan" (el-hâlik) 'Allah'ı nitelerken, 'yoktan var eden' (el-Bâri') tarafından nitelenir. O, rükünlerden meydana gelenleri yoktan var etmesi itibariyle "el-Bâri'" ve Hebâ'da açtığı suretler itibariyle "el-Musavvir"dir. Tecelligâhın gözünde kendisine nispet edilen tecelli suretlerinden ise bir kısmı bilinen, bir kısmı bilinmeyen, bir kısmı ihata edilen, bir kısmı da ihata edilmeyendir.

[Güzel isimler O'nundur]: Onlar doksan dokuz isimden oluşur. Diğer deyişle yüzden bir eksiktir. Her ismin medlûlü diğer ismin medlûlünden farklıdır. Hepsiyle isimlendilen tek bir kimse olsa da durum değişmez. İşte bunlar toplamın birliği ve birleridir (*âhâd*). Dolayısıyla bu hükmü yani -mânaları farklı bu güzel isimlerle isimlendirilenden başka- ilâh olmasını gerektiren bir toplam yoktur. Mümkün varlık, kendi varlığı hususunda söz konusu güzel isimlere ihtiyaç duyar.

Cenâb-ı Hak, [Göklerde bulunanlar ve yeryüzü, O'nu tesbih eder] buyururken "ve yeryüzünde bulunanlar" dememiştir. Çünkü yeryüzündeki insanların çoğu Allah'ı tesbih etmez. Onlardan Allah'ı tesbih edenlerden bir kısmı da onu her hâlde tesbih etmez. Yeryüzü ise onu her hâlde tesbih eder. Gökler ve orada bulunan melekler ve ayrık ruhlar ise âyette "Hiç ara vermeksizin gece gündüz tespih ederler." (Enbiyâ, 21/20) buyrulduğu üzere Allah'ı tesbih ederler. Burada tesbihi daim olan yeryüzü dikkate alınmıştır. Kur'ân'ın başka bir yerinde ise yeryüzünde bulunanların tesbihi dikkate alınmıştır. Bununla birlikte onlar, âlemin bir kısmını oluşturur.

"Yedi gök, yer ve bunlarda bulunanlar Allah'ı tespih ederler." (İsrâ, 17/44) âyetinde ise akıllı varlık için kullanılan çoğul ek getirilmiş, sonra bu "Her şey O'nu hamd ile tespih eder." sözüyle tekid edilmiş ve tekide "Ancak, siz onların tespihlerini anlamazsınız" sözü ilave edilmiştir. Dolayısıyla âyette "*men*" edatı getirilmiş, "*mâ*" edatı getirilmemiştir. Yukarıdaki âyette ise "*mâ*" getirilmiş "*men*" getirilmemiştir". Sibeveyhi şöyle der: "'*Mâ*' ismi her şey için kullanılırken (bütün) varlıkları kapsamaz."

Bilmelisin ki, tasvîr (yani şekil verme) mertebesi, yaratma mertebesinin sonuncusudur ve onun ötesinde bütünüyle yaratmaya dönük bir mertebe yoktur. Nitekim o, yaratmanın vardığı son noktadır. Başlangıcı ilim/bilgi niteli-

ği iken hüviyet bunların tümüyle nitelenen demektir. Cenâb-ı Hak âyete hüviyetin varlığı zorunlu olduğunda "O" (*hüve*) sözüyle başlamış sonra da âyeti olumsuzlama ve olumlama (yani lâ ... illâ..) kalıbında "O" (*hüve*) sözüyle bitirmiştir: "O, kendisinden başka hiçbir ilâh bulunmayan Allah'tır." (hüvallâhüllezî lâ ilâhe illâ hû)

Allah Teâlâ âyete gayb ve şehadet âlemini bilmesine ilişkin sıfatlarla başlamış ve *el-Musavvir* ismiyle bitirmiştir. Bu isimden sonra başka bir isim tayin etmemiş; aksine [güzel isimler ona aittir] buyurmuştur. Sonra da göklerde bulunanların ve yerin kendisini tesbih ettiğini zikretmiştir. Kuşkusuz suretleri inşa etmenin dünyada da âhirette de sonu yoktur. Nitekim inşâ, -dünya sona erse bile- aralıksız devam eder. O hâlde hem bilinmeyip hakkında cahil kalınanı hem de bilgisiz kalınmayıp bilineni tesbih ederim!

"O'ndan başka ilâh yoktur. O, izzet sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir." (Âl-i İmrân 3/18).

Söz konusu Haşr sûresinin birtakım özelliklerinden:

Rahmân fitnelerden korunak kıldı
Haşr'ın sonunu bize
Ve daima korudu
Gizliden ve açıktan okuyanı

Bilmelisin ki, Allah Teâlâ insanları ve cinleri ancak lütuf, şefkat, rahmet, merhamet ve tenezzül-ü ilâhî isimleriyle yaratmıştır. Nitekim onları *er-Rahmân* ismiyle yaratmıştır. Onlar kendilerinden meydana geldikleri isimlere baktıklarında ise onlar aralarında -rablerinin emrine ve yasaklarına karşı geldiklerinde, emri karşısında büyüklük tasladıklarında hâsılı kendisine itaat etmeyip, isyan ettiklerinde- azarlanıp, cezalandırılmalarını gerektiren ilâhî bir isim görmezler. Çünkü Allah Teâlâ bizleri rahmet niteliğiyle yaratmıştır; kahır niteliğiyle yaratmamıştır. Benzer biçimde itaatsizlik sonra gelmiştir. Dolayısıyla insanlar ve cinler hakkında öfke niteliği rahmet niteliğinden sonra gelir. Zira Allah -benzer biçimde- insanların ve cinlerin hükmünü -bir müddet sonrası olsa bile- âhirete bırakır. Görmüyor musun, Allah Teâlâ bize dönük isimleri zikredildiğinde rahmet isimleriyle başlar ve kibriyâ isimlerini tehir eder. Zira biz onları tanımayız. Oysa bizim için rahmet isimlerine öncelik verdiğinde biz onu tanır ve özlemini çekeriz. Bu sırada kibriyâ isimleri rahmet isimlerini takip eder. Bunun sebebi rahmet isimlerine tâbi olması dolayısıyla büyüklük (*kibriyâ*) isimlerini de alabilmemizdir. Hak Teâlâ şöyle buyurur: [O, kendisinden başka hiçbir ilâh olmayan Allah'tır. Gayb ve şehadet

âlemini bilendir] Bu herkesi yani bütün yaratılmışları kapsayan bir nitelemedir. Yaratılmışlardan bir diğerinden evlâ değildir. Sonra âyetin devamına [O, *er-Rahmândır*] diyerek başlar. Böylece onun "Rahmân ve Rahîm" olduğunu öğreniriz. Zira biz ondan yaratıldık. Bu ifadeden sonra [O, kendisinden başka hiçbir ilâh bulunmayan Allah'tır] buyurur. O, [*er-Rahmân*'dır, *er-Rahîm*'dir] ile [*el-Azîz*, *el-Cebbâr*, *el-Mütekebbir*'dir] arasında bir fasıla kılarak söze başlamış ve [*el-Melik*, *el-Kuddûs*, *es-Selâm*, *el-Mü'min*'dir] buyurmuştur. Bu niteliklerin tamamı *er-Rahmân*'ın nitelikleridir. Sonra ise [*el-Azîz*, *el-Cebbâr*, *el-Mütekebbir*'dir] buyurmuştur. Böylece lütuf ve şefkat isimleriyle ve bir yönü rahmete bir yönü de büyüklüğe dönük müşterek isimlerle -ki onlar "Allah" ve "*el-Melik*"tir- bize üns tuttuktan sonra bu nitelikleri sonra kabul ettik. Cenâb-ı Hak, azamet isimlerini zikrettiğinde ve mevzu, rahmeti gerektiren çokça ismin peş peşe gelişine yakınlık duyunca azamet isimlerini kabul ettik. Bunun sebebi rahmet isimlerinin, -azamet isimlerinin rahmet isimlerinin nitelikleri olduğu yerde- azamet isimlerini kabul ettiği görmemizdir. Dolayısıyla biz, azamet isimlerini kendi isimlerimize tâbi olmak suretiyle zımnen kabul ettik. Azamet isimlerini işittiği vakit, Allah'ı ve hitabının bağlamını bilen kimseye bir korku ve kasılma (*kabz*) hâlinin tesir etmesi kaçınılmazdır. *el-Hâlık* olan Cenâb-ı Hak bu gerçeği bildiğinden, bu isimlerin peşi sıra mutlak anlamda rahmetle ilgili olmayan ve azametten soyutlanmayan isimler getirmiş ve şöyle buyurmuştur:

[O, yaratan (*el-Hâlık*), yoktan var eden (*el-Bâri'*), şekil veren (*el-Musavvir*) Allah'tır. Güzel isimler O'nundur.]

Bunların tamamı Allah'ın kullarına yönelik öğretimi ve kendilerine hitap (tenezzül) etmesidir. Bu nedenle Allah Teâlâ kitabında "Bismillâhirrahmânirrahîm" sözünü her sûrede öne almıştır. Çünkü her sûre, azamet ve kudret isimlerini talep eyleyen korkutucu emirler içerir. Binaenaleyh Allah Teâlâ, ünsiyet kazandırmak ve müjdelemek üzere rahmet isimlerini öne almıştır. Kendisi hakkında O, kullarından, ancak ilâhlığı hususunda -başka bir şey değil-, bir ortağı bulunmayan tek bir ilâh olduğunu ve dilde geldikleri anlamlara uygun olarak güzel isimlerin O'na ait olduğunu bilmelerini istemiştir. O, kurtuluş ve mutluluğu, kendi katından gelen ve kitaplarında ve peygamberlerinin dilinde zikredilen vahyini hakkıyla bilmeye bağlamıştır.

MÜMTEHİNE SÛRESİ

Medine'de indirilmiştir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ تُلْقُونَ إِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ وَقَدْ كَفَرُوا
بِمَا جَاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّ يُخْرِجُونَ الرَّسُولَ وَإِيَّاكُمْ أَنْ تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ رَبِّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ خَرَجْتُمْ
جِهَادًا فِي سَبِيلِي وَابْتِغَاءَ مَرْضَاتِي تُسِرُّونَ إِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ وَأَنَا أَعْلَمُ بِمَا أَخْفَيْتُمْ وَمَا
أَعْلَنْتُمْ وَمَنْ يَفْعَلْهُ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ (١)

1. Ey iman edenler! Düşmanımı dost edinmeyin. Sizin düşmanınızı da dost edinmeyin. Siz onlara sevgi gösteriyorsunuz. Hâlbuki onlar size gelen hakkı inkâr ettiler. Rabbiniz olan Allah'a iman ettiniz diye Resûl'ü ve sizi (yurdunuzdan) çıkarıyorlar. Eğer rızamı kazanmak üzere benim yolumda cihad etmek için çıktıysanız (böyle yapmayın). Onlara gizlice sevgi besliyorsunuz. Oysa ben sizin gizlediğinizi de açığa vurduğunuzu da bilirim. Sizden kim bunu yaparsa, mutlaka doğru yoldan sapmıştır.

Hak Teâlâ müminlere hitap ederek [Ey İman edenler! Düşmanımı dost edinmeyin] buyurmuştur. Böylelikle onları kendine düşman kılmıştır. Aynı şekilde onları cezalandırması hakkında da "Bu Allah'ın düşmanlarının cezasıdır." (Fussilet, 41/28) buyurmuştur. Şayet Allah'ın düşmanları varsa âlem-

deki cinslerin durumu nedir? Zira onlar da Allah'ın kulları ama aynı zamanda düşmanlarıdır. O hâlde Allah'ın kullarının çekişmelerini ve hasetlenmelerini de içeren birbirlerine karşı hâlleri nicedir?

[Sizin düşmanınızı da dost edinmeyin]: Sizin benzeriniz olduklarını zannederek [Siz onlara sevgi gösteriyorsunuz!]. İki benzer (*misl*) arasında zıtlık bulunduğundan Hak Teâlâ mümine şöyle buyurur: Düşmana benzer ölçüde bir zıtlıkla muamele edin, benzer ölçüde bir sevgisiyle değil. Kuşkusuz düşman seni varlıktan çıkarmayı murad eder. Hak Teâlâ bu âyette şöyle buyurur: [Hâlbuki onlar size gelen hakkı inkâr ettiler. Rabbiniz olan Allah'a inandınız diye Resûl'ü ve sizi yurdunuzdan çıkarıyorlar] O hâlde düşman size -benzeriniz olsa bile- benzere duyulan sevgiyle değil, yalnızca benzer ölçüde zıtlıkla davranmıştır. Dolayısıyla Hak Teâlâ, bize bunu yapmak istediklerinde onlarla savaşmamızı emretmiştir. Böylelikle biz de bulundukları yerden onların varlıklarını gideririz. Bu zıtlık, mislin zâtına sirayet etmeseydi o kimse mümin olmayacağı gibi Allah katında da bir yeri olmazdı. Şüphesiz Allah Teâlâ, insanın yaratılışında kendisine ihsanda bulunduğu için muhsine olan sevgisini ve dostluklarını kazanmakla benzerlerinden sevgi elde etme isteğini bildiğinden onlara [düşmanımı (dost) edinmeyin] buyurduğunda onların -daha önce zikrettiğimiz gibi- bu yasakta Hak Teâlâ'nın yanında, onun gerektirdiği makamda durmayacaklarını da bilir. Bu nedenle Allah Teâlâ konuşmasına ilavede bulunmuş [sizin düşmanınızı da] buyurmuştur. Bunun sebebi, nefislerimizi sevdiğimizi ve arzularımızı ona tercih ettiğimizi de bildiğinden Allah düşmanlarını bize sevimsiz kılmaktır. Kur'ân'da hakkımızda bundan daha büyük bir kınama tarzı bulunmaz. Çünkü Cenâb-ı Hak onu arzularımıza tercih edeceğimizi bilse [düşmanımı] demekle yetinirdi. Sonra aynı şekilde sözünü tamamlamış ve yurdundan çıkarıldığını kastederek [Resûl'ü (yurdundan) çıkarıyorlar] buyurmuştur. Kuşkusuz yurdundan ayrı kalmak insanın başına gelecek en ağır işlerdendir. Allah Teâlâ -sizler yurtlarınızda aynı yerde kalırken- peygamberin yurdundan çıkarılmasının sizde hakkı olan tepkiyi oluşturmayacağını bildiğinden [ve sizi (de yurdunuzdan çıkarıyorlar)] buyurmuştur. Böylelikle onlara sevgi göstermeme ve onları düşman kabul etmede daha istekli davranmanız için sizi kendisine karşı düşmanlıkta Allah'a ortak kıldığı gibi yurttan çıkarılmada da sizi peygambere ortak kılmıştır. Burada müminler, peygamber dışındaki herkestir. Zira peygamber, bir şahsın Allah düşmanı olduğu kendisine ayan olduğunda hemen ondan uzaklaşır. Nitekim Hazreti İbrâhim aleyhisselâm de babasından hemen uzaklaşmıştır. Allah'ın kendisine düşman olduğunu sana bildirmediği kimseyi ise asla düşman kabul etme! Bilmediğinde takınacağın tavırların en basiti onun emrini ihmal etmendir. İmkândan hare-

ketle Allah'ın kullarına düşmanlık besleme. Sana gereken o kimsenin fiilini kerih görmendir, zâtını değil. Allah'a düşman kimsenin ise ancak zâtını kerih görmendir. Bundan dolayı zâtını kerih göreceğin kimse -ki o Allah'ın düşmanıdır- ile fiilini kerih göreceğin kimseyi -ki o da mümin kimse ya da vaktizamanında Müslüman olmayıp son nefeste ne olacağını bilmediğin kimsedir- birbirinden ayır. Allah'a düşmanlığı ortaya çıkıp da bu durumdan emin olduğunda Allah'ın emrinden dolayı artık onları düşman kabul etmen gerekir. Nitekim Allah Teâlâ, düşmanını kendisine sevgi duyacağın bir dost edinmeyi sana yasaklamıştır. Yakîndeki zaafiyet seni onlarla iyi geçinmeye mecbur bırakırsa onlara sevgi beslemeden; fakat kötülükleri kendinden uzaklaştırmak için de barış hâlinde onlarla iyi geçin. Allah Teâlâ bizi Hakk'ı arzusuna tercih edenlerden ve bunu gayesi kılanlardan eylesin. Bana göre Allah katında bu makamda olmayıp yalnızca onların Allah'a düşmanlıklarını ve peygamberi yurdundan çıkarmalarını zikretmekle yetinmemiz ne büyük üzüntü kaynağıdır. İşte burada gözyaşları dökmek gerekir. Mutlu kimseye gelince o bunu kendi nefsinden bulup bu hitabın kapsamına girmeyen ve Allah düşmanını ne seven ne de sevilen olarak kabul etmeyendir.

[Rabbiniz olan Allah'a iman ettiniz] âyetinde "en (أن)" harfi ve ardından gelen fiil, mastar olarak tevil edilir. Cenâb-ı Hak âdeta şöyle buyurur: "Rabbiniz olan Allah'a iman ettiğiniz için resûlü ve sizi [yurdunuzdan] çıkarıyorlar.". "Eğer rızamı kazanmak üzere benim yolumda cihad etmek için çıktıysanız (böyle yapmayın). Onlara gizlice sevgi besliyorsunuz. Oysa ben sizin gizlediğinizi de açığa vurduğunuzu da bilirim. Sizden kim bunu yaparsa, mutlaka doğru yoldan sapmıştır."

إِنْ يَثْقَفُوكُمْ يَكُونُوا لَكُمْ أَعْدَاءً وَيَبْسُطُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ وَأَلْسِنَتَهُمْ بِالسُّوءِ وَوَدُّوا لَوْ
تَكْفُرُونَ (٢) لَنْ تَنْفَعَكُمْ أَرْحَامُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَفْصِلُ بَيْنَكُمْ وَاللَّهُ بِمَا
تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (٣) قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرَاهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُ إِذْ قَالُوا لِقَوْمِهِمْ
إِنَّا بُرَآءُ مِنْكُمْ وَمِمَّا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ كَفَرْنَا بِكُمْ وَبَدَا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةُ
وَالْبَغْضَاءُ أَبَدًا حَتَّى تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَحْدَهُ إِلَّا قَوْلَ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ لَأَسْتَغْفِرَنَّ لَكَ وَمَا
أَمْلِكُ لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ رَبَّنَا عَلَيْكَ تَوَكَّلْنَا وَإِلَيْكَ أَنَبْنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ (٤) رَبَّنَا
لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا وَاغْفِرْ لَنَا رَبَّنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (٥) لَقَدْ كَانَ
لَكُمْ فِيهِمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَمَنْ يَتَوَلَّ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ
الْحَمِيدُ (٦)

2. Şâyet onlar sizi ele geçirirlerse, size düşman olurlar, size ellerini ve dillerini kötülükle uzatırlar ve inkâr etmenizi arzu ederler. 3. Yakınlarınız ve çocuklarınız size asla fayda vermeyecektir. Kıyamet günü Allah aranızı ayıracaktır. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir. 4. İbrâhim'de ve onunla birlikte bulunanlarda sizin için güzel bir örnek vardır. Hani onlar kavimlerine, "Biz sizden ve Allah'ı bırakıp taptıklarınızdan uzağız. Sizi tanımıyoruz. Siz bir tek Allah'a inanıncaya kadar, sizinle bizim aramızda sürekli bir düşmanlık ve nefret belirmiştir." demişlerdi. Yalnız İbrâhim'in, babasına, "Senin için mutlaka bağışlama dileyeceğim. Fakat Allah'tan sana gelecek herhangi bir şeyi önlemeye gücüm yetmez" sözü başka. Onlar şöyle dediler: "Ey rabbimiz! Ancak sana dayandık, içtenlikle yalnız sana yöneldik. Dönüş de ancak sanadır." 5. "Ey rabbimiz! Bizi, inkâr edenlerin zulmüne uğratma. Bizi bağışla. Ey rabbimiz! Şüphesiz sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin." 6. Andolsun, onlarda (İbrâhim ve beraberindekilerde) sizin için, Allah'ı ve âhiret gününü arzu edenler için güzel bir örnek vardır. Kim yüz çevirirse bilsin ki, Allah her bakımdan sınırsız zengindir (*el-Ğanî*), övülmeye layıktır (*el-Hamîd*).

Cenâb-ı Hak bize adabı öğretmek için âyette "yüz çevireni" kınamamıştır. Bilakis, insanları davet ettiği şeylerden müstağni olduğunu/onlara muhtaç olmadığını (*el-Ğanî*) belirterek kendini tenzih etmiştir. Bu davete icabet ettiklerinde ise onda bulunan hayrın bizzat insanların kendilerine döneceğini ve Allah Teâlâ'nın bundan müstağni olduğunu (*el-Ğanî*) belirtmiştir. Cenâb-ı Hak, âyette *el-Ğanî* isminin peşi sıra *el-Hamîd* ismini zikretmiştir. Yani o, dünya ve âhirette bütün övgü ve senâları hak edendir. Hamd ise her durumda ona mahsustur.

عَسَى اللهُ أَنْ يَجْعَلَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ الَّذِينَ عَادَيْتُمْ مِنْهُمْ مَوَدَّةً وَاللهُ قَدِيرٌ وَاللهُ غَفُورٌ
رَحِيمٌ (٧) لَا يَنْهَاكُمُ اللهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ
أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ (٨) إِنَّمَا يَنْهَاكُمُ اللهُ عَنِ الَّذِينَ
قَاتَلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَأَخْرَجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ وَظَاهَرُوا عَلَى إِخْرَاجِكُمْ أَنْ تَوَلَّوْهُمْ وَمَنْ
يَتَوَلَّهُمْ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ (٩) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا جَاءَكُمُ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ
فَامْتَحِنُوهُنَّ اللهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِهِنَّ فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ
لَا هُنَّ حِلٌّ لَهُمْ وَلَا هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَّ وَآتُوهُمْ مَا أَنْفَقُوا وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ
إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ وَلَا تُمْسِكُوا بِعِصَمِ الْكَوَافِرِ وَاسْأَلُوا مَا أَنْفَقْتُمْ وَلْيَسْأَلُوا مَا
أَنْفَقُوا ذَلِكُمْ حُكْمُ اللهِ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ وَاللهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (١٠)

7. Ola ki Allah sizinle, içlerinden düşman olduğunuz kimseler arasına bir sevgi (ve yakınlık) koyar. Allah, hakkıyla gücü yetendir. Allah çok bağışlayandır, çok merhametlidir. 8. Allah, sizi, din konusunda sizinle savaşmamış, sizi yurtlarınızdan da çıkarmamış kimselere iyilik etmekten, onlara âdil davranmaktan menetmez. Şüphesiz Allah, âdil davrananları sever. 9. Allah, sizi ancak, sizinle din konusunda savaşan, sizi yurtlarınızdan çıkaran ve çıkarılmanız için destek verenleri dost edinmekten men eder. Kim onları dost edinirse, işte onlar zalimlerin ta kendileridir. 10. Ey iman edenler! Mümin kadınlar muhacir olarak size geldiklerinde, onları imtihan edin. Allah, onların imanlarını daha iyi bilir. Eğer siz onların inanmış kadınlar olduklarını anlarsanız, onları kâfirlere geri göndermeyin. Çünkü müslüman hanımlar kâfirlere helâl değillerdir. Kâfirler de müslüman hanımlara helâl olmazlar. Mehir olarak harcadıklarını onlara (kocalarına geri) verin. Mehirlerini verdiğiniz takdirde, bu kadınlarla evlenmenizde size bir günah yoktur. Kâfir kadınları nikâhınızda tutmayın. (Zira bu nikâhlar ortadan kalkmıştır.) Onlara harcadığınız mehri, (evlendikleri kâfir kocalarından) isteyin. Kâfirler de (İslâm'ı kabul eden ve sizinle evlenen eski hanımlarına) harcamış oldukları mehri (sizden) istesinler. Bu, Allah'ın hükmüdür. O, aranızda hüküm veriyor. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.

İlâhî bir emir olmadıkça bir müminin bir mümini sınaması câiz değildir. Zira sınamak Allah'a mahsustur; ondan gelir, müminlerden değil. [Onları imtihan edin] âyeti de hakeza böyledir. Nitekim bunu emreden Allah'tır. Kul da efendisinin emrine itaat etmiştir. Dolayısıyla sınamak ancak Allah'a özgü olabilir. Kuşkusuz Allah Teâlâ, ilâhî bir emir olmaksızın müminlerden birini sınayan herkesi bu davranışından ötürü cezalandırır. [Kâfir kadınları nikâhınızda tutmayın] âyeti ise müşrik kadınları nikâhlamanın haram olduğunu vurgular.

وَإِنْ فَاتَكُمْ شَيْءٌ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ إِلَى الْكُفَّارِ فَعَاقَبْتُمْ فَآتُوا الَّذِينَ ذَهَبَتْ أَزْوَاجُهُمْ مِثْلَ
مَا أَنْفَقُوا وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذِى أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ (١١) يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ
يُبَايِعْنَكَ عَلَى أَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللّٰهِ شَيْئًا وَلَا يَسْرِقْنَ وَلَا يَزْنِينَ وَلَا يَقْتُلْنَ أَوْلَادَهُنَّ
وَلَا يَأْتِينَ بِبُهْتَانٍ يَفْتَرِينَهُ بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَأَرْجُلِهِنَّ وَلَا يَعْصِينَكَ فِى مَعْرُوفٍ فَبَايِعْهُنَّ
وَاسْتَغْفِرْ لَهُنَّ اللّٰهَ إِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (١٢)

11. Eğer eşlerinizden biri kâfirlere kaçar ve siz de onlarla çarpışıp ganimet alırsanız, eşleri gidenlere sarf ettikleri (mehir) kadarını verin ve

inandığınız Allah'a karşı gelmekten sakının. 12. Ey Peygamber! Mümin kadınlar, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, elleriyle ayakları arasında bir iftira (*bühtân*) uydurup getirmemek, hiçbir iyi işte sana karşı gelmemek konusunda sana biat etmek üzere geldikleri zaman, biatlarını kabul et ve onlar için Allah'tan bağışlama dile. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.

[Bühtan], bir kimseye paydaşı olmadığı şeyi nispet etmek demektir. Kuşkusuz Allah resûlü sallallahu aleyhi ve sellem de vefat etmiştir, ama dokunması helal olmayan bir kadın eline eli değmemiştir. İşte Allah resûlü böyle bir kimsedir. Onun kadınlarla biatleşmesi ise ancak sözle gerçekleşmiştir. Onun birisine söylediği sözü herkese söylenmiş sözü gibidir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ قَدْ يَئِسُوا مِنَ الْآخِرَةِ كَمَا يَئِسَ
الْكُفَّارُ مِنْ أَصْحَابِ الْقُبُورِ (١٣)

13. Ey iman edenler! Kendilerine Allah'ın gazap ettiği, kabirlerdeki kâfirlerin ümit kestikleri gibi tamamen âhiretten ümitlerini kesmiş bir toplumu dost edinmeyin.

SAFF SÛRESİ

Medine'de indirilmiştir.

سَبَّحَ لِلّٰهِ مَا فِى السَّمَاوَاتِ وَمَا فِى الْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (١)

1. Göklerdeki ve yerdeki her şey Allah'ı tesbih eder. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.

Bilmelisin ki izzet makamı, her şeye hükümrandır. Bu hükümranlık Allah Teâlâ'nın zorunlu kılmasıyla (*kahr*) ve Allah Teâlâ'yı övmede maksatları olan nihaî noktaya ulaşmaktan âciz kalmakla gerçekleşir. Allah resûlü sallallahu aleyhi ve sellemin bir hadisinde "Sana övgüyü saymakla bitiremem."[112] demesi de buna benzer. Allah resûlü bu sözü nefsinde arzuladığı (övgünün) nihaî derecesine ulaşmaktan âciz kaldığında söylemiştir. Dahası ne (bedendeki) organlar ne de bizdeki mevcut ilâhî isimler buna kâfi gelmiştir. Şüphesiz Allah azze ve celle ancak güzel isimleriyle (*el-esmâü'l-hüsnâ*) övülebilir. Onlardan Allah'ın izhar ettiğinden başkası da bilinemez. Allah Teâlâ ancak bu isimlerin söylenmesiyle -ki bu zikirdir- övülebilir. Güzel isimler ise yalnızca ondan sâdır olur, bizim tarafımızdan belirlenemez.

---

112. Müslim, Salât, 42.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ (٢)

2. Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz?

[Ey iman edenler]: Ey nidası iki çeşittir. "Ey iman edenler!" ve "Ey kendilerine kitap verilenler!" âyetlerindeki gibi "sıfata yapılan nida" ve "Ey insanlar" âyetindeki gibi "zâta yönelik" nidadır. Cenâb-ı Hak ey nidasıyla bazen emrederken bazen de nehyeder. Bu âyetteki ey nidası ise inkârdan kaynaklanan bir nidadır.

Birinci vecih

[Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz] sözünün hem emre bakan bir yönü hem de nehye bakan bir yönü vardır. Sanki Allah Teâlâ âyette "Söylediğiniz şeyleri yapın." anlamında emrederek ve "Allah'a karşı yapmadığınız şeyleri söylemeyin." anlamında da nehyederek buyurmuştur.

[Allah'a karşı yapmadığınız şeyleri söylemeyin]: Şüphesiz siz böyle yapmakla Allah katında en büyük gazabı kendinize gösterirsiniz.

İkinci vecih

Cenâb-ı Hak, [Ey iman edenler] demiştir, "Ey akıl sahipleri" ya da "Ey ilim sahipleri" dememiştir. Çünkü akıllı kimselerin dereceleri farklılık gösterir.

[Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz]: Kuşkusuz akıllı ve bilgin kimse yapmayacağı şeyleri söylemez. İstisnalar hariçtir, çünkü öyle kimse fiilin kendisine değil Allah'a ait olduğunu bilir. Sanki Cenâb-ı Hak fiili kendine izafe etme inancında olan Mu'tezilî kimseye buyurmaktadır: [Ey iman edenler niçin söylüyorsunuz], yani öyle olmadığı hâlde fiilin size ait olduğunu niçin söylüyorsunuz. Siz [yapmadığınız şeyleri] kendinize izafe ettiniz. Yapmadığınız şeyleri söylemeniz Allah katında büyük gazap gerektiren bir iştir.

كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللّٰهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ (٣)

3. Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz, Allah katında büyük gazap gerektiren bir iştir.

Bu, başkasına iyiliği emrederken kendisini unutan kimsenin tavrıdır. Nitekim insanlar bu âyeti asıl anlamından farklı olarak alır ve derler ki: "Allah onlara gazap etmiştir." Hâlbuki onlar "[Allah katında] sözünün esasına vâkıf değildirler. Yani o söz "Cenâb-ı Hakk'a döndüğünüzde onun katında en büyük gazabı kendinize gösterirsiniz" demektir. O hâlde âyetteki "gazap etme" (*makt*), iyiyi söyleyip onu yapması mümkünken yapmayan kimseye taalluk eder. Özellikle Allah'ın kullarından amel sahibi herhangi bir kimseye bir amel yapmayı gerektirdiğinde söz konusu iyi sözün meyvesini onu söyleyeninin devşirmesi gerekir. Ne var ki o kimse bundan mahrumdur. Bu edimin Allah katında büyük günahlardan olması ancak o sözü söyleyenin o sözü söyleyip, onu yapmamasından kaynaklanır. O kimse (kıyamet günü) yapmamakla mahrum kaldığı iyilikleri öğrendiğinde, özellikle de yapıp ettiklerinin karşılığında söz konusu iyiliklerden faydalanan başka birisini gördüğünde en büyük gazabı kendisine gösterir. İşte bu, âhiret günü huzur-i ilâhîde kişinin kendisine göstereceği Allah katındaki en büyük gazaptır. Söz konusu gazap Allah katında diğer gazaplardan daha büyüktür. Bu durum Allah'ın o kimseye gazap etmesinden dolayı değildir. Bilakis kişi Allah'a döndüğünde onun katında kendisine gazap gösterir. Gazabın dereceleri vardır ve bazısı bazısından büyüktür. Söz konusu edim ise Cenâb-ı Hakk'ın katındaki en büyük gazaplardandır. Kişi doğru olduğuna inandığı şeyleri aslında onlara inanmadan söylerse böyle kimse münafıktır. Doğru olduğuna inandığı şeyleri onlara inanarak söyler de onları yapmaz ise bu sefer ifrata düşen kimse olur. İşte bu kimse Allah katında büyük gazap gerektiren bir işi yapan kimsedir. Çünkü o şeye olan inancı onu yapmayı gerektirirken onu yapmamıştır.

إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا كَأَنَّهُمْ بُنْيَانٌ مَرْصُوصٌ (٤)

4. Hiç şüphe yok ki Allah, kendi yolunda, duvarları birbirine kenetlenmiş bir bina gibi saf tutarak çarpışanları sever.

Cenâb-ı Hak âyette saflarda gediğin açılmamasını kastetmektedir. Hiç kuşkusuz saflarda oluşabilecek gedikler Şeytan'ın yollarıdır. Allah yolunda saf tutmak ise çokluğu gerektirir. Böylelikle düşmanın girebileceği bir gediği kalmaz.

وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ لِمَ تُؤْذُونَنِي وَقَدْ تَعْلَمُونَ أَنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ فَلَمَّا زَاغُوا
أَزَاغَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ (٥) وَإِذْ قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ يَا بَنِي

إِسْرَائِيلَ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرَاةِ وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي
مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ فَلَمَّا جَاءَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا هَذَا سِحْرٌ مُبِينٌ (٦)

5. Hani Mûsâ kavmine, "Ey kavmim! Allah'ın size gönderdiği peygamberi olduğumu bilip durduğunuz hâlde, niçin bana eziyet ediyorsunuz?" demişti. Onlar yoldan sapınca, Allah da kalplerini saptırdı. Allah, fasıklar topluluğunu hidayete erdirmez. 6. Hani, Meryem oğlu Îsâ, "Ey İsrailoğulları! Şüphesiz ben, Allah'ın size, benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek, Ahmed adında bir peygamberi müjdeleyici (olarak gönderdiği) peygamberiyim." demişti. Fakat (Îsâ) onlara apaçık mucizeleri getirince, "Bu, apaçık bir sihirdir." dediler.

[Ey İsrailoğulları! Şüphesiz ben, Allah'ın size, (..) benden sonra gelecek, Ahmed adında bir peygamberi müjdeleyici (olarak gönderdiği) peygamberiyim]: İşte o kimse, hamd sancağının taşıyıcısı olması bakımından "Ahmed", Allah'a tekrar tekrar hamdetmesi bakımdan "Muhammed" olan Hazreti Paygamber sallallahu aleyhi ve sellemdir.

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُوَ يُدْعَى إِلَى الْإِسْلَامِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ
الظَّالِمِينَ (٧) يُرِيدُونَ لِيُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَاللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ (٨)
هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ
(٩) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى تِجَارَةٍ تُنْجِيكُمْ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ (١٠)

7. Kim, İslâm'a davet olunduğu hâlde, Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalimdir? Allah, zalimler topluluğunu hidayete erdirmez. 8. Onlar ağızlarıyla Allah'ın nurunu söndürmek istiyorlar. Hâlbuki kâfirler istemeseler de Allah nurunu tamamlayacaktır. 9. O, kendisine ortak koşanlar hoşlanmasa da, dinini bütün dinlere üstün kılmak için peygamberini hidayet ve hak din ile gönderendir. 10. Ey iman edenler! Sizi elem dolu bir azaptan kurtaracak bir ticaret göstereyim mi size?

Âyette kazanma ve kaybetme niteliği taşıyan bir ticaret mevzubahis olunca Cenâb-ı Hak müminleri ticaretleri hususunda övmüştür. Söz konusu ticaret Allah Teâlâ'nın ticaret yapılmasını emrettiği şeyler arasından herhangi bir şeyin alım ve satımıdır. Cenâb-ı Hak [Ey iman edenler! (..) bir ticaret göstereyim mi size] buyurmuş ve söz konusu alışverişi ticaret olarak isimlen-

dirmiştir. Çünkü ticaretle uğraşan kimse insanlara ihtiyaç duydukları şeyleri götürürler. Peygamberler de -onlara selam olsun- Allah'ın kullarına onları saadete ulaştıracak şeyleri Allah katından getirmişlerdir. Bunun karşılığında da tam mükafat almışlardır. İman eden kimsenin ise bizzat imanında ticaret vardır. İşte o, elem dolu bir azaptan kurtaracak olan ticarettir. Cenâb-ı Hak [Sizi elem dolu bir azaptan kurtaracak bir ticaret] buyurunca "O ticaret nedir?" diye soruldu. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak o ticaretin neler olduğu zikretti ve şöyle buyurdu:

تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ
إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (١١)

11. O, Allah'a ve peygamberine inanmanız, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihat etmenizdir. Eğer bilirseniz, bu sizin için çok hayırlıdır.

Söz konusu ticarette, kendilerini aşarak imana girdikleri için aileden ayrılmak ve İslâm yurduna hicret etmek suretiyle vatanından ayrı kalmak gibi kimi zorluklar bulunmaktadır. Bununla birlikte âyette bu hususlarda ticarete dönülmüştür, başka bir şeye değil. Nitekim Kur'ân-ı Kerim, Hicaz'da Kureyş kabilesinin lehçesiyle bir Kureyşli'ye inmiştir. Kureyş kabilesi bedevilerden farklı olarak ticaretle uğraşan kimselerdi. Baskın özellikleri ticaret olunca Allah Teâlâ kavrama düzeylerine daha yakın ve içinde bulundukları koşullara daha uygun olması için şeriat ve imana bizzat ticaret lafzını giydirmiştir. Dolayısıyla mümin, ticaret yapma ve satım hakkına sahip olduğu şeyi satma (bey') özelliğiyle Kur'ân'da övülmüştür. Ancak Cenâb-ı Hak Kur'ân'da onun özellikle bir şey satın aldığını (şirâ') bildirmemiştir. Zira ticaret, karşılıklı alışveriş yapmak (muâvaza) ve satış bedelini (semen) almak anlamına gelirken, 'Bey'' satım hakkına sahip olduğun şeyi satmak, 'Şirâ'' ise elinde bulunmayan şeyi satın almak demektir. O hâlde ancak fayda ve kazancının bulunacağı bir yol seyret! Hiç kuşkusuz o yol ticarettir. Cenâb-ı Hak o yolu böyle isimlendirmiştir.

يَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَيُدْخِلْكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتِ
عَدْنٍ ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (١٢) وَأُخْرَى تُحِبُّونَهَا نَصْرٌ مِنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ
(١٣) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا أَنْصَارَ اللَّهِ كَمَا قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ لِلْحَوَارِيِّينَ مَنْ

أَنْصَارِي إِلَى اللّٰهِ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ أَنْصَارُ اللّٰهِ فَآمَنَتْ طَائِفَةٌ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ
وَكَفَرَتْ طَائِفَةٌ فَأَيَّدْنَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَى عَدُوِّهِمْ فَأَصْبَحُوا ظَاهِرِينَ (١٤)

12. (Bunu yapınız ki) Allah, günahlarınızı bağışlasın, sizi içinden ırmaklar akan cennetlere ve Adn cennetlerindeki güzel meskenlere koysun. İşte bu büyük başarıdır. **13.** Seveceğiniz başka bir kazanç daha var: Allah'tan bir yardım ve yakın bir fetih (Mekke'nin fethi). (Ey Muhammed!) Müminleri müjdele! **14.** Ey iman edenler! Allah'ın yardımcıları olun. Nasıl ki Meryem oğlu Îsâ da havarilere, "Allah'a giden yolda benim yardımcılarım kimdir?" demişti. Havariler de, "Biz Allah'ın yardımcılarıyız" demişlerdi. Bunun üzerine İsrailoğullarından bir kesim inanmış, bir kesim de inkâr etmişti. Nihayet biz inananları, düşmanlarına karşı destekledik. Böylece üstün geldiler.

Bilmelisin ki Allah'ın dinine yardım eden kimse hiç şüphesiz Allah'a yardım etmiştir ve ona yardım etme farziyetini yerine getirmiştir. O kimseye bir ecir yardım etmesinden dolayı, bir ecir de kendisinde taayyün eden bu husustaki Allah'ın emrine uyma niyetiyle farzı eda etmesinden dolayı vardır. Yardım etme hususunda başka bir şey yeterli olsaydı bile Allah'ın emrinden geri kalmazdı. Allah'a yardım etmek bazen, hakikati ortaya çıkaran bâtılı ortadan kaldıran ilimle gerçekleşir. İşte bu, maddî mânevî bir cihattır. Mânevî olması bâtının onu karşılamasından kaynaklanır. Nitekim ilim nefis ile bağlantılıdır. Maddî olması ise dil ya da yazı aracılığıyla ibareye taalluk etmesinden dolayıdır. Bu durumda o, konuşandan işitme yoluyla veya yazıya bakma yoluyla işitende ya da bakanda ortaya çıkar. Düşmanla savaşmak maddî bir yardım demektir. O hâlde mânevî yardım nedir? Kuşkusuz o, düşmanın kendisiyle savaşan (âlim) kimseden bâtında onu inancından döndürecek bir şey elde etmesidir. Âlim kimse kendisine ilim öğretip o da âlime kulak verdiğinde ve Allah Teâlâ (tevbesini) kabul etmede o kişiyi muvaffak kılıp âlimin öğrettikleri hususunda onun idrak gözünü açtığında birtakım bilgiler elde etmesi de böyledir. İşte o en büyük yardımdır. O yardımı yapan da Allah'ın en büyük yardımcısıdır. Hazreti Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurur: "Bir kişinin hidayetine vesile olman senin için üzerine güneşin doğduğu her şeyden daha hayırlıdır." Cenâb-ı Hak ise şöyle buyurur: [Nihayet biz inananları destekledik], yani galibiyet ve zaferle destekledik. Söz konusu destek, inananların düşmanlara karşı üstünlüğünü kendisiyle sağladığı ilâhî destektir. Nihayet Cenâb-ı Hak [düşmanlarına karşı] onları desteklemiştir; böylelikle onlar hasımlarına karşı [üstün geldiler].

CUM'A SÛRESİ

Medine'de indirilmiştir.

يُسَبِّحُ لِلَّهِ مَا فِى السَّمَاوَاتِ وَمَا فِى الْأَرْضِ الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ (١)

1. Göklerdeki ve yerdeki her şey, mülkün sahibi (*el-Melik*), mukaddes (*el-Kuddûs*), mutlak güç sahibi (*el-Azîz*), hüküm ve hikmet sahibi (*el-Hakîm*) olan Allah'ı tesbih eder.

"*el-Melik*" ismi, isimlere sahip orduları idare eden (*müheymin*) demektir. Kuşkusuz Cenâb-ı Hakk'ın isimleri onun askerleridir. Dilediğine onları musallat eder, dilediğine de onlar aracığıyla merhamet eder. Öyleyse Allah Teâlâ göklerin ve yerin mülkünün kendisine nispet edilmesiyle *el-Melik*'tir. Nitekim o her şeyin rabbi ve melîkidir. O, "*el-Kuddüs*" yani tertemiz ve pâktır. Zâttan kaynaklanan mukaddeslik, tenzih edenlerin tenzihinden beri olmayı gerektirir. Çünkü onlar hayal ve vehme kapılmadan tenzih etmezler. Oysa Cenâb-ı Hakk'a taalluk eden yahut taalluk etmesi mümkün olan ne bir hayal unsuru ne de bir vehim unsuru vardır -ki Cenâb-ı Hakk'ı ondan tenzih edebilsinler. Bilakis o, zâtı gereği "*el-Kuddüs*"tür. Bu nedenle Cenâb-ı Hak, âyette [mutlak güç sahibi, hüküm ve hikmet sahibi] buyurmuştur.

Mukaddesliğin işari yorumu

Sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "Kulum! Ben, bir ve tek olanım (*el-Vâhid*); düşünceler beni kuşatamaz, sırlar bana vasıl olamaz, basiretler yahut gözler beni idrak edemez. Ve ben lütuf sahibi (*el-Latîf*), her şeyden haberdar (*el-Habîr*), hüküm ve hikmet sahibi (*el-Hakîm*) ve her şeye gücü yetenim (*el-Kadîr*). Kaybettiğinde ya da bulduğunda senin gibiyim: Ne yoksun kaldığın bir hâl gerçekleşir ne de bir şeyi kaybedip de sonra onu bulursun. Benim ilmim senin sıradan davranışlarını da kuşatır. Kudretimse senin planlarında açığa çıkar. Münezzeh olmaktan da münezzehim. O hâlde teşbih nasıl söz konusu olabilir? Âcizlikte bilgim kemal üzeredir. İşte bu Celâl mertebesidir. Benim, aklın kabul edeceği yahut delâlet edebileceği bir misl ü menendim yoktur. Akıllar, azametim karşısında şaşkındır. Sırlar ise ridâmın gölgesini sarmıştır. Sen ve ben, bir harf ve mâna gibiyiz. Bilakis iki [ayrı] mâna gibiyiz. Sen gizli misilsin, lügatçe nakledilensin. Ben ise apaçık birim (el-Vâhid). Sen de birsin ben de birim. Bir, birde birle bulunur. Teki tekle çarpınca ise rab bâki kalır (*bekâ*), kul yok olur (*fenâ*)". -Şûrâ sûresi 11. âyette Cenâb-ı Hakkın "Onun benzeri hiçbir şey yoktur." sözünün tefsirine müracaat ediniz.-

Üstü kapalı olarak aktarılan ve vehim hissi uyandıran unsurlardan bir kısmının açıklaması şöyledir. "Sen ve ben, bir harf ve mâna gibiyiz." Yani harf mânayı kuşatır; sen ise rabbini kuşatmazsın. Bu nedenle Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Bilakis iki [ayrı] mâna gibiyiz", yani o daha açıktır. Harf olman yönüyle ona delil getirirsen ancak "senin yegâne var edenin" olması yönüyle ona delil getirebilirsin. Hâlbuki kendinden başkasına delil getiremezsin. "Sen gizli misilsin" sözüne gelince bu senin onun sureti üzere bulunmandan dolayıdır. "Lügatçe" sözü ise lafzın yalın hâlinde kendisinde teşbih bulunması en düşük şekilde demektir. "Âlem ve âlem"[113] sözün böyledir. "Ben apaçık birim" sözü ise teşbih kabul etmeyen demektir.

هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ
وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ (٢)

2. O, ümmîlere, içlerinden, kendilerine âyetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara kitabı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderendir. Hâlbuki onlar, bundan önce apaçık bir sapıklık içinde idiler.

---

113. Ya da "Âlem ve âlim".

Ümmîlik hakkında bir inceleme

Ümmîlik Kur'ân'ı hıfzetmekle ya da nebevî haberleri hıfzetmekle çelişmez. Fakat bize göre ümmî, içerdiği mâna ve sırların bilgilerini, ilâhiyatı bilme hususunda aklî delillerin verilerini ve şer'î hükümler içinde fıkhî deliller, kıyaslar ve ta'lillerden müçtehitlere yönelik verileri ortaya çıkarmada nazarî düşünme yönüyle ve akla dayanan hükümle tasarrufta bulunmayan kimsedir. Kalp, şeriat ve akılla ilgili nazarî düşünce bilgisinden kurtulduğunda ümmî olur ve gecikme olmaksızın süratle ilâhî fethe uygun hâle gelir. Böyle bir kalp, her şeyde ledünnî ilimle rızıklandırılır. Onun değerini yalnızca bir peygamber ya da Allah'ın velî kullarından o ilmi tadan biri bilebilir. İmanın derecesi ve kaynağı ledünnî ilimle kemale erer. Düşüncelerin doğruluk ve yanlışlıkları bu ilimle öğrenilir. Yine düşüncelere hangi nispetle sağlık ve hastalık izafe edileceği söz konusu bu ilimle öğrenilir. Bunların tamamı Allah Teâlâ'dandır. Nitekim aklî ölçüler ve fakihlerde bulunan içtihâdî ölçülerin zâhirî dayanakları pek çok hususu reddeder. Çünkü onun büyük bölüm ve çoğunluğu akıl tavrının üzerindedir. Zira aklî ölçü orada işe yaramaz. Ayrıca müctehid fakihlerin kullandığı ölçünün de üzerindedir, fıkhın üzerinde değil. Kuşkusuz bu sahih fıkhın ve sarih bilginin kendisidir.

Mûsâ-Hızır kıssasında da zikrettiğimiz hususa yönelik güçlü bir delil vardır. O hâlde fakihin durumu nasıldır? Şâri'in ilâha nispet ettiği mekân (*eyniyyet*) ve benzeri niteliklerin, aklın iddiası ve müçtehidin hükmünde açığa çıkan nazarî ölçüler ve aklî delillerdeki konumu nedir? Allah'ın kuluna verdiği rahmet, kendi cihetinden kulu ile nazarî bilgi ve ictihâdî hüküm arasına girmesidir. Böylelikle Allah Teâlâ ilâhî fetihte ve kendi katından vermiş olduğu ilimde kuluna himmet eder. Nitekim (Hızır), hükmünde göze hakkını verdiği gibi ve sair duyulara da hakkını verir. Diğer mânevî güçlere olduğu gibi akla da hükmünü verir. Ayrıca ilâhî nispetlere ve ilâhî fethe de hükümlerini verir. Bu sayede kendisine ilâhî ilimden bahşedilen, başkasını aşar. Bu aşkınlık, Kur'ân'da "Ben ve bana tâbi olanlar basiret üzere Allah'a davet ederiz" (Yûsuf, 12/108) âyetinde de ifade edilen "*basîret*"tir. Bu âyet [O, ümmîlere, içlerinden [..] bir peygamber gönderendir] âyetinin tamamlayıcısıdır. Âyette sözü edilen peygamber, ümmî olmasıyla beraber basiret üzere Allah'a çağıran ümmî peygamberdir. Ümmîler ise kendisiyle beraber basiret üzere Allah'a çağıran kimselerdir. O hâlde bu kimseler hükümde peygambere tâbi olanlardır. Çünkü peygamber topluluğun başıdır. Müctehid ve fikir sahibi kimse hüküm verecekleri konuda hiçbir zaman basiret üzere olmazlar. Müctehide gelince o bugün şer'î bir hadise hakkında bir hüküm verir. Yarın olunca dün vermiş ol-

duğu hükümdeki hatasını açığa çıkaran başka bir delil ona görünür. Bundan dolayı önceki verdiği hükümden vazgeçer ve bugün ona görünen yeni delille hüküm verir. (Şâri' ise) önceki verdiği hükmü de sonraki verdiği hükmü de geçerli sayar ve bu sefer içtihadındaki delilin verilerine karşı çıkmayı kendine yasaklar. Nitekim basiret üzere olsaydı ilk incelemede yanlış hüküm vermezdi. Peygamberin hükmü ise bundan farklıdır. Zira doğru olan bu ilk hükümdür. Sonra Allah Teâlâ bu hükmü zıddıyla yürürlükten kaldırır. Bu "nesih" olarak isimlendirilmiştir. Nesih nerede, hata nerede? Zira nesih basiret ile meydana gelirken hata basiret ile meydana gelmez. Akıl sahibi de böyledir; o akıl sahipleri topluluğunda bulunur. Çünkü inceleyip, incelemelerinde delili tam bir şekilde ele aldıklarında ve delil olma yönünü araştırıp bulduklarında bu delil ispatlanan sonucun (*medlûl*) bilgisini kendilerine verir. Sonra başka bir zaman onları görürsün ki Mu'tezilî, Eş'arî, Brahman ya da Filozof gibi başka bir gruptan bir hasım, başka bir hükümle karşılarına çıkıverir. Söz konusu hüküm onun kesin olarak ifade ettiği bu deliliyle çelişir ve onu zedeler. Bu defa yeni durumu inceler ve ilk hükmün yanlış olduğunu, delilin ögelerini taşımadığını ayrıca farkına varmadan bu hususta ölçüyü ihlâl ettiğini görür. Bu nerede, basiret nerede?

وَآخَرِينَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوا بِهِمْ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (٣) ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ
وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ (٤) مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرَاةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ
يَحْمِلُ أَسْفَارًا بِئْسَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ
(٥) قُلْ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ هَادُوا إِنْ زَعَمْتُمْ أَنَّكُمْ أَوْلِيَاءُ لِلَّهِ مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ
إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (٦) وَلَا يَتَمَنَّوْنَهُ أَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ (٧)
قُلْ إِنَّ الْمَوْتَ الَّذِي تَفِرُّونَ مِنْهُ فَإِنَّهُ مُلَاقِيكُمْ ثُمَّ تُرَدُّونَ إِلَى عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ
فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (٨) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ
فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (٩)

3. (Allah, o peygamberi) onlardan henüz kendilerine katılmayan başkalarına da göndermiştir. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir. 4. İşte bu, Allah'ın lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah, büyük lütuf sahibidir. 5. Tevrat'la yükümlü tutulup da onunla amel etmeyenlerin durumu, ciltlerle kitap taşıyan eşeğin durumu gibidir. Allah'ın âyetlerini inkâr eden topluluğun hâli ne kötüdür! Allah, zalimler topluluğunu hidayete erdirmez. 6. De ki: "Ey Yahudi akidesini benimseyenler! Bütün

insanlar değil de, yalnız kendinizin Allah'ın dostları olduğunu iddia ediyorsanız, (bunda da) samimi iseniz haydi ölümü isteyin!" 7. Ama onlar, daha evvel yaptıklarından dolayı asla ölümü istemezler. Allah, zalimleri hakkıyla bilir. 8. De ki: "Sizin kendisinden kaçıp durduğunuz ölüm var ya, o mutlaka size ulaşacaktır. Sonra gaybı da, görünen âlemi de bilen Allah'a döndürüleceksiniz de, O size yapmakta olduklarınızı haber verecektir." 9. Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah'ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilirseniz bu, sizin için daha hayırlıdır.

Bilmelisin ki cuma günü yaratma günlerinin sonuncusudur. Allah'ın kendi sureti üzere yaratmış olduğu kimse -ki o Âdem aleyhisselâmdır- bu gün yaratılmıştır. Yaratılışın kemal ve gayesi bu gün açığa çıktığı gibi yaratılmışların en kâmili olan insan da bu gün ortaya çıkmıştır. Allah Teâlâ iki sureti -Hakk'ın ve Âlemin sureti- birden içeren yapısıyla insanın yaratılışını bu günde derleyip bir araya getirdiğinden (*cem'*) şeriatın diliyle bu günü cuma günü olarak isimlendirmiştir. Allah Teâlâ insanı ilâhî isimlerle süsleyip donattığında ve bunların inayetiyle onu yeryüzüne halife olarak yerleştirdiğinde o, kemaldeki en güzel ilâhî ziynetle tezahür etmiştir. Hakk'ın kemalinin tecelligâhı olan kimse için Allah'ın ziynetinden daha üstün bir ziynet de yoktur. Allah Teâlâ bu günü Cahiliye dönemi Araplarının diline göre bir isimle isimlendirmiştir: "urûbe", yani güzellik ve ziynet günü demektir.

Hak Teâlâ yaratılmışların en kâmili olan Âdem'de zuhur etmiştir. Günler içinde cuma gününden de daha kâmili yoktur. Kuşkusuz insanın bu günde yaratılmasıyla Cenâb-ı hakkın kudretinin hikmeti de bu günde açığa çıkmıştır. Nitekim Allah Teâlâ insanı kendi suretinde yaratmıştır. O hâlde cuma günü, üzerine güneşin doğduğu en hayırlı gündür. Allah Teâlâ bunu kâmil olma münasebetiyle yalnızca Hazreti Muhammed sallallahu aleyhi ve selleme bildirmiştir. Çünkü o peygamberlerin en kâmilidir. Biz ise ümmetlerin en kâmiliyiz. Diğer ümmetler ve onların peygamberlerine ise Hak Teâlâ bu günü açıklamamıştır. Çünkü onlar kemal derecesinde altta bulunmalarından dolayı bu bilgiyi duymaya hazır değillerdi. Zira kemal noktasında onların peygamberleri Hazreti Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin altında bulunduğu gibi ümmetleri de bizim altımızda bulunur. Cuma günü günlerin en kâmili olup varlıkların en kâmili bu günde yaratılınca Allah Teâlâ diğer günlerde bulunmayan bir ânı cuma gününe tahsis etmiştir. Zamanın tamamı bu günlerden hariç değildir. Bu an, cuma günü dışında hiçbir zaman için gerçekleşmemiştir. İnsanın yaratılışı da cuma gününe tahsis edilen söz konusu bu anda vuku bulmuştur. Çünkü bu an, cuma gününün en şerefli anıdır. Hamd, bi-

zi seçerek bize cuma gününü gösteren ve bu anı bize tahsis eden Allah'a aittir. Çünkü söz konusu an, Allah Teâlâ'nın özellikle bu ümmet için göstermiş olduğu en büyük hidayet yollarındandır. Bununla birlikte bu gün, hakkında görüş ayrılığı bulunan bir gündür. Nitekim cuma günü, haftanın günlerinin en şereflisidir ve bu şerefi bizzat kendinden kaynaklanır. O nedenle cuma gününün Arefe günü ya da diğer günlerle üstünlük kıyaslaması yapılamaz. Çünkü Arefe ve Aşure günlerinin üstünlüğü ârızî hâllerden kaynaklanır. Bu üstünlük haftanın hangi gününde bulunsa söz konusu geçici durumlardan dolayı bu güne ait olur. Bu nedenle gusletmek -ki bize göre farzdır-, namazın kendisinden dolayı değil, cuma gününden dolayı gerekli kılınmıştır. Şayet bu günde gusül almanın cuma namazından dolayı olduğunda ittifak edilmiş olsa bu günün kuşkusuz en faziletli gün olduğunda ihtilaf kalmazdı. Cuma namazı, kendisine farz namazların vâcip olduğu kimseye vâciptir. Bilginler şu hususta ittifak hâlindedir: Erkek olmak ve sağlık, cumanın şartlarından iken Kadın ve hastaya cuma namazı farz değildir. Bize göre cuma namazı yolcu ve köleye de farzdır. O hâlde köle namaza hazırlanmalıdır. Efendisi onu engeller ise efendisi Allah yolundan alıkoyan kimselerden olur. Kendisine cuma namazının farz olmadığını zikrettiğimiz zikredeceğimiz herkes cuma namazında hazır bulunduğu vakit cuma namazını kılar. Cumanın şartları, farz namazın şartlarıyla aynıdır. Vakti ise tercihe (*muhayyer*) bırakılmıştır: Ya zeval vaktinden önce ya da zeval vaktinde yani öğlen namazı vaktinde kılınır. Tek kılınması câiz değildir. Zira, cumanın şartlarından biri de cemaatle kılmaktır. Cemaat, imamla birlikte yolcu veya yerleşik olarak en az bir kişidir. Benim benimsediğim görüşe göre, cuma namazını zeval vaktinden önce kılmak evladır. Çünkü zeval, kendisinde hiçbir farzın belirlenmediği bir vakittir. Nitekim farz kılınan vakitlerin tamamında Hak Teâlâ'ya yönelmek gerekir. Bu nedenle Cuma namazını zeval vaktinden önce kılmak daha yerindedir. Çağrı yapıldığı andan itibaren cuma namazına koşmanın sevabı, deve kurban etmiş olmaktan yumurta infak etmiş olmaya kadar değişir. (Yumurta infak etmiş olmak kadarki sevabın vakti) hatibin hutbesine başladığı vakittir. Güneşin doğuş anından namaz için çağrı anına kadar namaza gelen kimse, erken geldiği ana göre mükafatlandırılır. Deve kurban etmiş olmak kadarki sevabın vakti ise koşma için belirlenen vakitten itibarendir. Ezanın vakti ise imamın minbere oturduğu vakittir. Söz konusu bu cuma ezanı, bütün farz namazların ezanı gibidir. Müezzinlerin sayısında bir belirleme yoktur. İki ya da daha fazla kişinin aynı anda ezan okuması ise câiz değildir. Aksine birer birer okumaları gerekir. Çünkü böyle bir davranış sünnete aykırıdır. Ezan vaktinden itibaren de alışveriş haram olur.

Ezan, Allah'ı zikretmeye gelinmesini ve koşulmasını bildirmek ve ilan etmek demektir. Tek bir şehirde iki cumanın kılınması câizdir. Ne var ki bu durumda gönül huzur bulmaz. O nedenle evla olan kılınmamasıdır. (Cuma için) şehir de mescit de şart koşulamaz. Çünkü bu durumların tamamı hakkında ne kitaptan ne de sünnetten bir nas vardır. Öyleyse cemaat şartı gerçekleştiğinde cuma farz olur, başka bir şey değil.

Hutbe, farz değildir. Kuşkusuz Allah resûlü sallallahu aleyhi ve sellem hutbenin farz olduğunu belirtmediği gibi aksini de belirtmemiştir. Aksine onun devamlı hutbe okuduğu tevatüren nakledilmiştir. Onu farz kabul etmek bir hüküm olduğu gibi terk etmek de bir hükümdür. Dolayısıyla onun ne farz olduğunu ne de farz olmadığını tayin etmemiz gerekmez. Kuşkusuz bu, Allah'ın izin vermediği bir kanunudur. O nedenle hutbe okunması hususunda bizim görüşümüz, hakkında hüküm verirken yorum yapmamaktır (*tevakkuf*). Bununla birlikte kaçınılmaz surette onunla amel etmektir. Çünkü Allah resûlü sallallahu aleyhi ve sellem cuma namazını devamlı hutbeyle kılmıştır. Aynı şekilde bayram namazlarını da devamlı hutbeyle kılmıştır. Bayram namazlarının da hutbelerinin de farz olmadığı hususunda görüş birliği içerisindeyiz. Bununla beraber Allah resûlünün namaz kılıp, hutbe okumadığı hiçbir bayram olmamıştır. Bu nedenle [Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah'ın zikrine koşun] âyeti, Cenâb-ı Hakk'ın âyette geçen "zikir" ile "hutbe"yi kastettiği anlamını da taşır. Nitekim hutbe öğüt vermek için konulmuştur. Kul ise hutbe okunurken vaiz ve hatibin söylediklerine kulak vermekle emrolunmuştur. Elbette biz deriz ki Allah Teâlâ "Allah'ın zikrine koşmak" ile hutbeyi kastetmektedir. Çünkü namazın bizâtihi kendisi, hayasızlığı ve kötülüğü yasaklar. Şari'den hutbenin okunmuş olmasından başka ne hutbenin farz kılınmasına dair ne de hutbede söyleneceklere dair bir nas gelmediğinden bizim şeriata göre ya da bir dil bakımından "hutbe okunur" dememiz doğru değildir. Ne var ki biz Hazreti Peygamber'in yaptığına bakar onun yaptığı gibi yaparız. Bunu da farz olması dolayısıyla değil, Hazreti Peygamber'i örnek alma yoluyla yaparız. Allah Teâlâ ise bu husustaki bilgisine göre yaptıklarımızı kabul buyurur. Cuma günü imam hutbe okurken camiye gelen kimsenin oturmadan önce iki rekat tahiyyetü'l-mescid namazı kılması gerekir. Kuşkusuz Allah resûlü sallallahu aleyhi ve sellem böyle emretmiştir; bu emrin kaldırıldığına dair de bir nehiy zikredilmemiştir. Ancak o kimse rükû yaptığında tekbiri açıktan getirmediği gibi kıraati de açıktan yapmaz; aksine mümkün olduğu kadar bunları gizlice söyler. Ayrıca selamlama rükûsuna (*tahiyye*) -özellikle imamı işitiyorsa- bir şey ilave etmez. İmam hutbe okurken camiye giren kimsenin selam vermesi mübah görülmüştür. Hiç

kimse bu hususta onu yanlış bulmaz. İmamın cuma namazında ne okuyacağı konusunda ise bir belirleme söz konusu değildir. İmama tâbi olmak evladır. Nitekim Allah resûlü sallallahu aleyhi ve sellemin ilk rekatta Cuma sûresini, ikinci rekatta Münâfikûn sûresini, bazen de Münâfikûn sûresi yerine Gâşiye sûresini okuduğu; yine ilk rekatta A'lâ sûresini, ikinci rekatta Gâşiye sûresini okuduğu rivayetle sabittir. Bize göre cuma günü gusletmek, buluğ çağına ermiş herkese farzdır. Söz konusu gusül "o gün için"dir. "Namaz için" gusül alınır ise bu daha üstündür. Yani "namaz için" namazdan önce gusül alındığında bu daha üstündür. Aksi takdirde namazdan sonra da olsa o gün için gusül alınması gerekir. [Şehir dışında bulunan] bir insan, ezanı duyabileceği ölçüde bir uzaklıktaysa ezanı duyduğunda temizlik için harekete geçer, temizlenir. Sonra mescide yönelir, sekînet ve vakar ile yürür. Mescide varıp, namaza yetiştiğinde artık o kimseye cuma farz olur. Şayet namaza yetişemeyeceğini bilirse bu sefer ona farz olmaz. Çünkü yalnızca namaz için çağrı yapıldıktan sonrası için Allah'ın zikrine koşmakla emrolunmuştur, yoksa çağrı yapılmadan öncesi için değil. Cuma namazına gitmenin en faziletli vakti, ilk çağrı anından imamın hutbe okumaya başlayacağı zamana kadarki süredir. Daha erken giden kimse ise erken gittiği ana göre deve kurban etmiş olmaktan daha fazlası ile mükafatlandırılır. Şâri', söz konusu fazlalığı ise belirlememiştir.

Günün başlangıcından çağrı anına kadarki koşma, mendup bir koşma iken çağrı anından imama ikinci rekatta rükû ederken yetişmeye kadarki koşma farz olan bir koşmadır. Koşan için belirli mükafat hutbenin başına kadardır. Bundan sonrası ise belirlenmemiş bir mükafattır. Çünkü şeriatta bu hususa dair herhangi bir ifade gelmemiştir. Belirli mükafat, deve kurban etmiş olmaktan yumurta infak etmiş olmaya kadar değişir. Bu ikisi arasında inek bulunur. İnek, deveden sonra gelirken koç deveyi, tavuk da koçu takip eder. Son olarak tavuktan sonra yumurta gelir. Yumurtadan sonra artık belirlenmiş bir mükafat yoktur. Örnek getirilikten hayvanlardan yenilmesinde görüş ayrılığı bulunmayan, çoğunlukla eti yenilen ve beslenen kimsede hayat gücünü artıran hayvanlar kastedilmiştir. Sanki onu kurban eden kimse, kendi hayatını kurban etmiş gibidir. Allah Teâlâ "Şüphesiz Allah, müminlerden nefislerini [..] satın almıştır." (Tevbe, 9/111) buyururken, Hazreti Peygamber de cihat hakkında "Nefisle cihat etmek, en büyük cihattır."[114] buyurmuştur. Allah'a nefsi satmanın en uygun zamanı cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zamandır. O hâlde kul tüm gaye ve arzularını bırakır ve böyle bir çarşıya ge-

114. Beyhakî, *Kitâbü'z-Zühd*, thk. Âmir Ahmed Haydar (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye), I, 165.

lerek nefsini Allah Teâlâ'ya satar. Bu nedenle Allah Teâlâ, içerisinde sizin için gayeler barındıran [alışverişi bırakın. Eğer bilirseniz bu, sizin için daha hayırlıdır] buyurur. Cuma namazının adabı ise şu üç şeydir: Güzel koku, misvak ve ziynet. Ziynet, güzel elbise giymek demektir. Bu hususta bilginler arasında bir görüş ayrılığı bulunmaz.

فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِى الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا
لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (١٠) وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انْفَضُّوا إِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَائِمًا قُلْ مَا عِنْدَ
اللَّهِ خَيْرٌ مِنَ اللَّهْوِ وَمِنَ التِّجَارَةِ وَاللَّهُ خَيْرُ الرَّازِقِينَ (١١)

10. Namaz kılınınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan nasibinizi arayın. Allah'ı çok zikredin ki kurtuluşa eresiniz. 11. (Durum böyle iken) onlar bir ticaret veya bir oyun eğlence gördükleri zaman hemen dağılıp ona koştular ve seni ayakta bıraktılar. De ki: "Allah'ın yanında bulunan, eğlence ve ticaretten daha hayırlıdır. Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır."

MÜNÂFİKÛN SÛRESİ

Medine'de indirilmiştir.

إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللّٰهِ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللّٰهُ يَشْهَدُ
إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ (١)

1. [Ey Muhammed!] Münafıklar sana geldiklerinde, "Senin, elbette Allah'ın peygamberi olduğuna şahitlik ederiz" derler. Allah senin, elbette kendisinin peygamberi olduğunu biliyor. [Fakat] Allah, o münafıkların hiç şüphesiz yalancılar olduklarına elbette şahitlik eder.

[(Ey Muhammed!) Münafıklar sana geldiklerinde, "Senin, elbette Allah'ın peygamberi olduğuna şahitlik ederiz" derler]: Münafıkların böyle söylemesi şeytanın kendilerine böyle anlatmasından dolayıdır. Allah Teâlâ şöyle buyurur: [Allah senin, elbette kendisinin peygamberi olduğunu biliyor. [Fakat] Allah, o münafıkların hiç şüphesiz yalancılar olduklarına elbette şahitlik eder] Böylelikle Allah Teâlâ [sen Allah'ın peygamberisin] sözünü kendi sözlerinden dolayı değil, senin sözünden dolayı söyledikleri hususunda onları yalanlamıştır. Nitekim onlar yalancıdırlar. Ancak söylemiş oldukları bu sözlerinde yalancı değillerdir; çünkü hiç kuşkusuz onlar gerçeği söylemişlerdir. Yine kendi içlerinde de yalancı değillerdir; çünkü onun Allah resûlü olduğunu kendi kitap-

larından bilmektedirler. Böylelikle bu sözü öyle olmadığı hâlde Allah resûlünün sözünden dolayı söylediklerini izhar etmeleri dışında Allah Teâlâ'nın onları yalanladığı bir husus kalmamıştır.

اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّهُمْ سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (٢) ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ
آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا فَطُبِعَ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ (٣) وَإِذَا رَأَيْتَهُمْ تُعْجِبُكَ أَجْسَامُهُمْ
وَإِنْ يَقُولُوا تَسْمَعْ لِقَوْلِهِمْ كَأَنَّهُمْ خُشُبٌ مُسَنَّدَةٌ يَحْسَبُونَ كُلَّ صَيْحَةٍ عَلَيْهِمْ هُمُ الْعَدُوُّ
فَاحْذَرْهُمْ قَاتَلَهُمُ اللَّهُ أَنَّىٰ يُؤْفَكُونَ (٤) وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا يَسْتَغْفِرْ لَكُمْ رَسُولُ اللَّهِ
لَوَّوْا رُءُوسَهُمْ وَرَأَيْتَهُمْ يَصُدُّونَ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ (٥) سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ أَمْ لَمْ
تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ لَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ (٦)

2. Yeminlerini kalkan yaptılar da insanları Allah'ın yolundan çevirdiler. Gerçekten onların yaptıkları şey ne kötüdür! 3. Bu, onların önce iman edip sonra inkâr etmeleri, bu yüzden de kalplerine mühür vurulması sebebiyledir. Artık onlar anlamazlar. 4. Onları gördüğün zaman kalıpları hoşuna gider. Konuşurlarsa sözlerine kulak verirsin. Onlar sanki elbise giydirilmiş kereste gibidirler. Her kuvvetli sesi kendi aleyhlerine sanırlar. Onlar düşmandır, onlardan sakın! Allah onları kahretsin! Nasıl da (haktan) çevriliyorlar! 5. O münafıklara, "Gelin, Allah'ın resûlü sizin için bağışlama dilesin." denildiği zaman başlarını çevirirler ve sen onların büyüklük taslayarak uzaklaştıklarını görürsün. 6. Onlara bağışlama dilesen de, dilemesen de onlar için birdir. Allah, onları asla bağışlamayacaktır. Çünkü Allah, fâsıklar topluluğunu doğru yola iletmez.

Ya inat ve nankörlükleri ya da cahillikleri sebebiyle inanmayan kimseler, Allah Teâlâ'nın cezalarını 'bağışlanmama' olarak verdiği kimselerdir.

هُمُ الَّذِينَ يَقُولُونَ لَا تُنْفِقُوا عَلَىٰ مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ حَتَّىٰ يَنْفَضُّوا وَلِلَّهِ خَزَائِنُ السَّمَاوَاتِ
وَالْأَرْضِ وَلَٰكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَفْقَهُونَ (٧) يَقُولُونَ لَئِنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ
الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَلَٰكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ (٨)

7. Onlar, "Allah resûlünün yanında bulunanlara (muhacirlere) bir şey vermeyin ki dağılıp gitsinler." diyenlerdir. Hâlbuki göklerin ve yerin hazineleri Allah'ındır. Fakat münafıklar (bunu) anlamazlar. 8. Onlar, "Andolsun, eğer Medine'ye dönersek, üstün (aziz) olan, zayıf olanı oradan

mutlaka çıkaracaktır." diyorlardı. Hâlbuki asıl üstünlük (*izzet*), ancak Allah'ın, Peygamberinin ve müminlerindir. Fakat münafıklar bilmezler.

Bilmelisin ki, insanların makamı zillet ve yoksulluktur. Bu husus âyette şöyle ifade edilir: "Ey insanlar! Siz Allah'a muhtaçsınız." (Fâtır, 35/15) Kuşkusuz insanın gerçekte kendisine ait olmayan bir özellikle nitelenmesine dair Kur'ân'da geçen her ifade, ehli olmayan kimsenin sahiplik iddiasında bulunduğu bir duruma karşılık olarak zikredilmiştir. Böylece o kimsenin hakkından gelmek için ona kendi cinsiyle karşılık verilmiştir. Abdullah b. Übey b. Selül bu hususta "Eğer Medine'ye dönersek, üstün (*azîz*) olan zayıf olanı oradan mutlaka çıkaracaktır." demiştir. Bu "biz Muhammed'i ve arkadaşlarını oradan çıkaracağız" anlamına gelir. Sonra oğlu Allah resûlü sallallahu aleyhi ve selleme gelip, bu durumu haber vermiş, "Allah'a ve âhiret gününe iman eden hiçbir topluluğun, babaları, oğulları, kardeşleri yahut kendi soy-sopları olsalar bile, Allah'a ve peygamberine düşman olan kimselere sevgi beslediğini göremezsin." (Mâide, 58/22) âyetini işittiğinde de babasını öldürmek için ondan izin istemiştir. Zira babası münafıklardandı. Bunun üzerine Allah resûlü sallallahu aleyhi ve sellem "Muhammed arkadaşlarını öldür(t)üyor şeklinde konuşulmasını istemem." buyurmuştur. Allah Teâlâ ise münafıkların üstünlük iddialarına karşılık olarak üstünlüğü resûlüne ve müminlere bahşetmiş ve şöyle buyurmuştur: [Hâlbuki asıl üstünlük (*izzet*), ancak Allah'ın, Peygamberinin ve müminlerindir] Nitekim üstünlük, Allah'a doğrudan aitken Allah resûlü ve müminlere doğrudan değil, ilâhî bir elbise olarak aittir. O nedenle üstünlükte ortaklık gerçekleşmiştir. Cenâb-ı Hak âyette "insanlara aittir" buyurmamıştır; aksine üstünlüğü risâlet ve iman ile nitelenen söz konusu kimselere (peygamber ve müminlere) ait olarak zikretmiştir. Mamafih izzet-i ilâhî, âyette zikredilen bu kimselere aittir. O hâlde Allah'ın sana giydirdiği elbiseyi asla çıkarma! Duanda ise Allah'ın kullarından ne sahip oldukları dünyalıklara ne de içinde bulundukları makam ve mevkilere tamah etme!. Sonra Allah Teâlâ [Fakat münafıklar bilmezler] buyurur. Yani izzet, peygamberin ve müminlerin olduğu hâlde izzeti kime nispet edeceklerini bilmezler. İzzet sahibinden sahibine farklılık gösterir. Nitekim izzet, kendisinden başka ilâh olmadığı için zâtı gereği Allah'a ait iken Allah resûlünün izzeti Allah'a; müminlerin izzeti ise Allah'a ve resûlüne bağlıdır. Akıl sahipleri bu hitabı işittiklerinde müminlerin zikredilmesine dikkat kesilmişlerdir. Nitekim müminlerdeki izzet de Allah'a aittir. Çünkü o müminler içinde *el-Mü'min* olandır. Kuşkusuz Hak Teâlâ mümin kulun işitme ve görme gücü olduğunda izzet yine Allah'a ait olur. Çünkü kul, izzet sahibi olarak bu makamda bu sayede bulunur. Düşünmez misin ki, bu makamda her şeyi görüp işitmek yahut güçlerinden bir gücün gerekli kıldığı herhangi bir şe-

yi idrak etmek kula zor değildir. Çünkü onun güçleri, izzetin sahibi olan Hak Teâlâ'nın hüviyetidir. Yaratılmışlardan bu güce sahip bulunmayanların onu idrak etmesi imkânsızdır. Bu nedenle Allah Teâlâ izzeti yalnızca müminlere ait olarak zikretmiştir. Diğer taraftan peygamberin izzeti kuşkusuz müminlere bağlıdır. Çünkü müminler, peygamberin mülkünü savunan kimselerdir. Öyleyse izzet, yalnızca müminin izzetidir. Zira izzetle galip gelinir, izzetle erişilmez olunur. İşte o izzet, aşılmaz bir kaledir. O, Allah'ın korusu ve haremidir. Allah'ın korusunu yalnızca mümin bilir, ona hürmet eder. Mümin, iman etmekte olduğu şeyi inkâr etmeye çağıran hasmının kendisine tesir etmesinden izzetle korunur. Bilmelisin ki, Allah'ın kulunu izzet sahibi (*azîz*) kılması demek, aslında insanların genelinde Hakk'ın niteliklerinden birisi olarak bilinen herhangi bir niteliğin kulda bulunmadığı anlamına gelir. O hâlde kul, rabbinin sıfatları sayesinde korusu korunaklı olandır. Kuşkusuz izzet sahibi olmanın en yücesi, rabbanî bir niteliği kendinde bulunduruyor olmaktan nefsi korumaktır. Böyle bir kimse, hâlis kuldan başkası değildir. Şayet böyle bir nitelik Allah'ın emriyle ortaya çıkarsa onu ortaya çıkaran (kulun kendisi değil) Allah'ın emridir. Bilmelisin ki, kul izzeti Allah'ın emriyle aldığında yaratılmışlar arasında yer alıp göründüğünden hemcinslerine karşı kendini izzet sahibi olarak bulur. Böylece amelleri bakımından en çok ziyana uğrayanlara katılır. Onlar Müslüman hükümdarlar, sultanlar ve komutanlardır. Onlar bilgisizlikleri yüzünden emri altındakilere karşı liderlikle övünürler. Bu nedenle söz konusu mevkilerinden azledildiklerinde kendi içlerinde ve insanlar nezdinde onlardan daha zelil kimse olmaz. Yöneticiliğinde insanlarla ilişkisi böyle olmayıp sonrasında görevinden azledilen kimse ise ilgisi olmadığı bir durumla karşılaşmaz. Üstelik hem Allah katında hem kendi nefsinde hem de yönetimi altında bulunan insanlar nezdinde teşekkürle karşılanan birisi olarak kalır. İşte bu, Allah ile izzet bulan kimsedir; daha doğrusu -Allah Teâlâ'nın mâlik kılması hariç- sahibi olmadığı bir şeyle nitelenmekten korusunu koruyan aziz kimsedir. Hak ile izzet bulanın akıbeti mutlu (*saîd*) iken ondan başkası ile izzet bulanın akıbeti– bir zaman kazanmış olsa bile- bedbahttır (*şakî*). Zira izzet Allah'a, peygamberine ve müminlere aittir. Mamafih müminden başkası tevazu göstermez. Kuşkusuz o, imanına karşılık ilâhî saygınlığa sahiptir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُلْهِكُمْ أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ
فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ (٩) وَأَنْفِقُوا مِنْ مَا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ
فَيَقُولَ رَبِّ لَوْلَا أَخَّرْتَنِي إِلَى أَجَلٍ قَرِيبٍ فَأَصَّدَّقَ وَأَكُنْ مِنَ الصَّالِحِينَ (١٠) وَلَنْ يُؤَخِّرَ
اللَّهُ نَفْسًا إِذَا جَاءَ أَجَلُهَا وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ (١١)

9. Ey iman edenler! Mallarınız ve evlatlarınız sizi, Allah'ı zikretmekten alıkoymasın. Her kim bunu yaparsa, işte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir. 10. Herhangi birinize ölüm gelip de, "Ey rabbim! Beni yakın bir zamana kadar geciktirsen de sadaka verip iyilerden olsam!" demeden önce, size rızık olarak verdiğimiz şeylerden Allah yolunda harcayın. 11. Allah, eceli geldiğinde hiçbir kimseyi asla ertelemez. Allah, bütün yaptıklarınızdan haberdardır.

Şüphesiz hayat, sayılı nefeslerden, sınırlı ve belirli sürelerden ibarettir. Orada yazgı, belirlenen süreye ulaşır ve her emel sahibi emelini görür.

TEĞÂBUN SÛRESİ

Medine'de indirilmiştir.

يُسَبِّحُ لِلّٰهِ مَا فِى السَّمَاوَاتِ وَمَا فِى الْأَرْضِ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَىْءٍ
قَدِيرٌ (١) هُوَ الَّذِى خَلَقَكُمْ فَمِنْكُمْ كَافِرٌ وَمِنْكُمْ مُؤْمِنٌ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (٢) خَلَقَ
السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ وَصَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُوَرَكُمْ وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ (٣) يَعْلَمُ مَا فِى
السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَيَعْلَمُ مَا تُسِرُّونَ وَمَا تُعْلِنُونَ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ (٤) أَلَمْ
يَأْتِكُمْ نَبَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ فَذَاقُوا وَبَالَ أَمْرِهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (٥) ذٰلِكَ بِأَنَّهُ
كَانَتْ تَأْتِيهِمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَقَالُوا أَبَشَرٌ يَهْدُونَنَا فَكَفَرُوا وَتَوَلَّوْا وَاسْتَغْنَى اللّٰهُ وَاللّٰهُ
غَنِيٌّ حَمِيدٌ (٦) زَعَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ لَنْ يُبْعَثُوا قُلْ بَلَى وَرَبِّى لَتُبْعَثُنَّ ثُمَّ لَتُنَبَّؤُنَّ بِمَا
عَمِلْتُمْ وَذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيرٌ (٧)

1. Göklerdeki ve yerdeki her şey Allah'ı tesbih eder. Mülk yalnızca O'nundur, hamd de O'na mahsustur. O, her şeye hakkıyla gücü yetendir. 2. O, sizi yaratandır. Böyle iken kiminiz kâfir, kiminiz mümindir. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir. 3. Gökleri ve yeri hak ve hikmete uygun olarak yarattı. Sizi şekillendirdi ve şekillerinizi de güzel yaptı. Dönüş yalnız

O'nadır. 4. Göklerdeki ve yerdeki her şeyi bilir. Gizlediklerinizi de açığa vurduklarınızı da bilir. Allah, göğüslerin özünü (kalplerde olanı) hakkıyla bilendir. 5. Daha önce inkâr edip de inkârlarının cezasını tadanların haberi size gelmedi mi? Onlar için elem dolu bir azap da vardır. 6. Bu, peygamberlerinin, onlara apaçık mucizeler getirmeleri ve onların da, "(Bizim gibi) insanlar mı bizi doğru yola iletecekmiş?" deyip de inkâr etmeleri ve yüz çevirmeleri sebebiyledir. Allah da hiçbir şeye muhtaç olmadığını göstermiştir. Allah, her bakımdan sınırsız zengindir, övgüye layıktır. 7. İnkâr edenler, kesinlikle, öldükten sonra diriltilmeyeceklerini iddia ettiler. De ki: "Hiç de öyle değil, rabbime and olsun, mutlaka diriltileceksiniz, sonra da yaptıklarınız size elbette haber verilecektir. Bu, Allah'a kolaydır."

Fâide

Bir şey hakkında görüş belirtmen gerekiyorsa
Bilerek konuş, zan ile konuşma!
Kuşkusuz zan ile konuşan hatalıdır
Kur'ân'da da böyle geçer, anlayış sahibi isen
Fikir sahibi olma!, talepkâr isen
Hakikati görmeye ve sakın vehimden
Ve her durumda Allah'ın hükmüyle beraber ol
Çünkü ol hükümle kaim olan hakikati kavramıştır.

فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالنُّورِ الَّذِي أَنْزَلْنَا وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ (٨) يَوْمَ يَجْمَعُكُمْ لِيَوْمِ
الْجَمْعِ ذَلِكَ يَوْمُ التَّغَابُنِ وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ وَيَعْمَلْ صَالِحًا يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّئَاتِهِ وَيُدْخِلْهُ
جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (٩)

8. Artık siz Allah'a, peygamberine ve indirdiğimiz nûra (Kur'ân'a) iman edin. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır. 9. Toplanma vakti için Allah'ın sizi toplayacağı günü düşünün. O gün aldanışın (*teğâbun*) ortaya çıkacağı gündür. Kim Allah'a inanır ve sâlih amel işlerse, Allah onun kötülüklerini örter ve onu içinden ırmaklar akan, ebedî kalacakları cennetlere sokar. İşte bu büyük başarıdır.

[O gün aldanışın ortaya çıkacağı gündür]: Kuşkusuz o gün tamamen hüsrandan ibarettir. Bu nedenle nefislerin azaba uğratılması kastedilerek "aldanış

(*teğâbun*) günü" denilmiştir. O gün nefis "yaptıklarımda haddi aştığım için bana yazıklar olsun." (Zümer, 39/56) der. Çünkü kul, (yapması buyurulan) şeyleri yapabilecekken yapmamıştır. O gün aynı zamanda örtünün kaldırılacağı ve dünyada gerçekleşen durumların akıbetinin ortaya çıkacağı gündür. O zaman câhil-kâfir, yapabilecekken yapmadığını bildiğinden "keşke bu hayatım için önceden bir şey yapsaydım." (Fecr, 89/24) der. Onun cezası ise bu pişmanlığıdır. Nefsinin kendisini aldatması, onun haricinde gelebilecek azaba uğrama gerekçelerinden daha çetindir. İşte en büyük azap bu pişmanlıktır. Aldanış o günde itaat eden -isyan eden- herkese ulaşır. İtaat eden "keşke daha fazla gayret gösterseydim" derken isyan eden "keşke rabbime karşı gelmeseydim" der. Mamafih kıyamet günü herkes için bir aldanış günüdür. Nitekim mutlu kimse (*saîd*) hayırlı işler yaptığı hâlde "Vay başıma gelenler! Keşke hayırlı işlerimi artırsaydım." der. Bedbaht kimse (*şakî*) ise kötü işler yaptığı hâlde "Taşkınlık yaptığım için bana yazıklar olsun! Keşke hayırlı işler yapsaydım." der. Söz konusu gün, veren kimse için de (vermeyip) engel olan kimse için de aldanış günüdür. Zira veren kimse, ameli kabul edildiği hâlde sahibi olduğu şeylerin tamamını vermiş olmayı isterken engel olan kimse engel olduğu şeyleri vermiş olmayı ister. Hakk'ın rızasını gözetmeksizin veren ise ona yaraşan ve kabul buyurulan şekliyle vermiş olmayı ister. Bu günde bulunan aldanışlardan biri de saadet ehli ile şakavet ehli arasındaki intikaldir. Mümin bu dünyada ibadet içindedir. İbadet ona tevazu ve itaat sunar. Kâfir ise izzet ve mutluluk içindedir. Kıyamet günü olunca kâfirin izzet, sevinç ve mutluluğu mümine bahşedilir. Müminin itaati ve bu dünyadaki ibadetinde elbisesi olan tevazuu ise kıyamet günü kâfire verilir. İşte bu gün, orada insanın başkasına karşı kendi izzet, sevinç ve mutluluğunu gördüğü, kendisine karşı ise başkasının zillet, üzüntü ve kederini gördüğü aldanış günüdür.

وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ خَالِدِينَ فِيهَا وَبِئْسَ الْمَصِيرُ (١٠)
مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ يَهْدِ قَلْبَهُ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ
(١١) وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَإِنَّمَا عَلَىٰ رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ (١٢)
اللَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ (١٣)

10. İnkâr eden ve âyetlerimizî yalanlayanlara gelince, işte onlar, içinde ebedî kalmak üzere cehennemliklerdir. Ne kötü varılacak yerdir orası! 11. Allah'ın izni olmaksızın hiçbir musibet başa gelmez. Kim Allah'a inanırsa, Allah onun kalbini doğruya iletir. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir. 12. Allah'a itaat edin, peygambere de itaat edin. Eğer yüz çevirirse-

niz, bilin ki elçimize düşen sadece apaçık bir tebliğdir. 13. Allah, kendisinden başka hiçbir ilâh bulunmayandır. Müminler yalnız Allah'a tevekkül etsinler.

İşte bu, Kur'ân'da geçen otuz beşinci tevhiddir. O, "musibetler" ve bunlardan kaynaklanan elemin kendisinden uzaklaşması için "Allah'a dönüş" tevhididir. Çünkü kul, başına gelen şeyin onun varlığını koruyanın eliyle gerçekleştiğini görür. Bu nedenle Allah Teâlâ, başına bir musibet geldiğinde "Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah'a aidiz ve şüphesiz O'na döneceğiz" diyen kulunu övmüştür. Nitekim onlar, içinde bulundukları durumda Allah'a aitlerken o durumdan ayrılırken de Allah'a dönerler. O hâlde Allah kulunun varlığını koruduğu gibi ondan yok olup gideni de korur. Kulun nezdinde bulunan ise, vakti gelinceye kadar bir emanettir. Öyleyse ne bir musibet ne de bir felaket söz konusudur. Binaenaleyh; "musibetler" tevhidi, kullanılabilecek en faydalı ilaçtır. Bu nedenle Allah Teâlâ bu hususta onların sahip olacakları nitelikleri bildirerek şöyle buyurmuştur: "İşte Rableri katından rahmet ve merhamet onlaradır. Doğru yola ulaştırılmış olanlar da işte bunlardır." (Bakara, 2/157)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ وَإِنْ تَعْفُوا
وَتَصْفَحُوا وَتَغْفِرُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (١٤)

14. Ey iman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olabilecekler vardır. Onlardan sakının. Ama affeder, hoş görüp vazgeçer ve bağışlarsanız şüphe yok ki Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.

[Ey iman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olabilecekler vardır. Onlardan sakının]: Onlardan biri de ebeveyne karşı gelen çocuktur. O sürekli babasını kovar ve gece gündüz avazı çıktığı kadar ona bağırır çağırır.

إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَاللَّهُ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ (١٥)

15. Mallarınız ve çocuklarınız ancak birer fitnedir; Allah katında ise büyük bir mükâfat vardır.

İmtihan ve musibetlerin en çetini, fitnelerin ortaya çıkmasıdır. İnsanlar nezdinde hangi fitne, çocuk ve mal fitnesinden daha büyük olabilir ki? Çocuk, insanı cahil, korkak ve cimri yapan bir fitneyken mal, insanı bir şeye mâ-

lik kılan bir fitnedir. Malın sahibi her türlü fitne içerisindedir: malı kazansa hâsıl olur, elinde tutsa mal sahibini hâsıl eder, cömertçe bağış yapsa mal sahibini terk eder. -Enfâl Sûresi 28. âyete müracaat ediniz-

فَاتَّقُوا اللّٰهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ وَاسْمَعُوا وَأَطِيعُوا وَأَنْفِقُوا خَيْرًا لِأَنْفُسِكُمْ وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ
فَأُولٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٦﴾

16. O hâlde, gücünüz yettiği kadar Allah'a karşı gelmekten sakının. Dinleyin, itaat edin, kendi iyiliğiniz için harcayın. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.

[O hâlde, gücünüz yettiği kadar Allah'a karşı gelmekten sakının]: Müminler daha önce zikredildiklerinden zamir onlara dönmüştür. Fakat böyle bir ifade, açıklayıcı olarak ya da belirleyici olarak isimlendirilemez. Dolayısıyla o, müminler olmamız hasebiyle "Allah'tan sakınılması gerektiği gibi sakının." (Âl-i İmrân, 3/105) buyrulması örneğinde olduğu gibi belirlenim derecesinden aşağıda kalır. O nedenle başka bir hüküm ortaya çıkar. Nitekim Allah Teâlâ [O hâlde, gücünüz yettiği kadar Allah'a karşı gelmekten sakının] buyurmuştur. Âyet, -fe (ف) atıf harfi ve -yakın ya da uzak zikredilenlere dönen- çoğul zamiri ile başlamıştır. Zamirle zikredilen (*mudmar*), belirli her şeye uygundur. Birinin tahsis edilip diğerinin edilmemesi mümkün değildir. Dolayısıyla zamirle zikredilen mutlaktır/sınırlandırılmamıştır. Belirli olan ise mukayyeddir/sınırlandırılmıştır. Hitabet vasfını taşıyan zamir, mümin olan-olmayan, insan olan-olmayan kısacası kim olursa olsun her muhatabı kapsar. Bilmelisin ki, insan güç yetirmeye çalışırsa sıkıntıya düşer. Çünkü meşakkat ve zorlukla tüm gayretini gösterir. Allah Teâlâ ise dininde kullarından söz konusu sıkıntıyı kaldırmıştır. Öyleyse [gücünüz yettiği kadar Allah'a karşı gelmekten sakının], "Allah, bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar." (Bakara, 2/286), "Allah, bir kimseyi ancak kendine verdiği ile yükümlü kılar." (Talâk, 65/7) gibi âyetlerde "gücü yetmek" ile kastedilen ölçünün sıkıntıya düşme derecelerinin ilki olduğunu anladık. Şeriatta emredilen güç yetirmenin sınırı, kulun sıkıntıyı hissettiğinde ya da hissetmeden önce onun farkına vardığındaki işte bu andır. Zira Allah Teâlâ [Gücünüz yettiği kadar Allah'a karşı gelmekten sakının] âyeti ile "O, din hususunda üzerinize hiçbir zorluk yüklemedi." (Hacc, 22/78), "Allah size kolaylık diler." (Bakara, 2/185) âyetlerini ve "Allah'ın dini kolaylıktır." (Buhari, İman, 29) hadisini "gücünüz yettiği kadar" sözünde bir araya getirmiştir. Sahabe "güç yetirme" ile zikrettiklerimizi anladığında o söz "sakınılması gerektiği gibi" (Âl-i İmrân, 3/105) sözün-

deki azimet karşısında bir ruhsat oluvermiştir. Sahabe de Allah Teâlâ'nın "Allah'tan sakınılması gerektiği gibi sakının." (Âl-i İmrân, 3/105) âyetinde kullarının yükünü [Gücünüz yettiği kadar Allah'a karşı gelmekten sakının] âyetiyle hafiflettiğini zannetmişlerdir; hâlbuki daha güç olana döndürüldüklerini anlamamışlardır. Nitekim Allah'tan "gücü yettiği kadar" sakınmak, yükümlülük bakımından daha çetindir. Çünkü insanın işinde tüm gücünü sarf etmesi zordur ve onu devamlı kılacak bir fazlalık gerekir. Biliriz ki Allah Teâlâ kulunu "güç yetirme"de sabit kılmıştır. O hâlde Hakk'ın sabit kıldığı yerden bizim onu olumsuzlamamız uygun değildir. Kul bir iddiayla kendini göstermeseydi; ona "iki zayıflık arasında sizde yaratılan güç ile [gücünüz yettiği kadar Allah'a karşı gelmekten sakının]" denilmezdi. Öyleyse gücünün yaratılmış olduğunun ve onu kimin yarattığının farkına varan kimse gücü hakkında iddiada bulunmaz. Bilakis güç, insanda sahibi olamayacağı bir emanet olarak bulunur. İnsan ise ancak sahip olduğu şeylerle zengin olabilir. Emanet sahip olunmayan bir ödünçtür. Zira yanında emanet bulunduranın emaneti ehline teslim etmesi emredilmiştir. Bu gerçek "Allah'tan başka güç ve kuvvet sahibi yoktur."[115] sözünde açığa çıkar. Yani "güç bizim ile değil, Allah ile kâimdir" demektir. Güç iddiasında bulunanlar [gücünüz yettiği kadar (mâ isteta'tum)] âyetindeki -mâ (ما) harfine masdar anlamı verirken, iddiadan uzak teberrî ehli ise ona olumsuzluk anlamı vermiştir. Dolayısıyla teberrî ehline göre Allah'a kaşı gelmekten sakınmada güç yetirebilme vasfı olumsuzlanmıştır.

İşaret

Allah Teâlâ iki rahmet kapısını açıp da iki göz sahibine sabah göründüğünde Hak Teâlâ kullarından dilediğini huzurunda durdurur. Leh ve aleyhine olan hususları bildirerek ona hitaben şöyle buyurur: "Şayet Allah'a karşı gelmekten sakınmaz isen, onu bilmemiş olursun. Allah'a karşı gelmekten sakınır isen onu daha da bilmemiş olursun. Bu iki hasletten biri senin için kaçınılmazdır. O nedenle iki zıddın hükmünden soyutlanabilesin diye senin için 'gaflet' ve 'unutma' nitelikleri yaratıldı. Çünkü gaflet olmadan iki zıddan birinin hükmü açığa çıkar. O hâlde gaflet ve unutma niteliklerine sahip olduğun için Allah'a şükretmelisin!"

"Dinleyin, itaat edin, kendi iyiliğiniz için harcayın. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.". Canlılarda-

---

115. Buharî, Ezan 7; Müslim, Salât 12.

ki cimrilik, tabiatlarının bir neticesidir. En fazla da insanda bulunur. Çünkü Allah Teâlâ insanı akıl bolluğu içeren ve yerleşik rûhânî ve hissî güçleri olan bir yapıda terkip etmiştir. Kuşkusuz Allah Teâlâ, her şeyin kendisine ait olma ve kendi hükmü altında bulunma hırsı ve tamâhkarlığını da insanın fıtratına yerleştirmiştir. Öyleyse âcizlik ve cimrilik, insanın fıtratında vardır. Allah Teâlâ şöyle buyurur: "Ona bir hayır dokunduğunda da eli sıkıdır (cimrilik eder)." (Meâric, 70/21) Bu gerçeği dikkate alan kimse, nefsini temize çıkarır ve iddiada bulunmaktan arınır. "İşte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.

Tahkik

Yaratışmış olan zayıftır. Maslahatlar olmasaydı yükümlülük geçerli olmazdı. Öyleyse onlardan güç yetirebildiğin kadarını al! Bir araya getirdiklerinin tamamıyla amel etmen gerekmez. Kuşkusuz Allah Teâlâ, bir kimseyi ancak kendine verdiği ile yükümlü kılmış ve üstlendiği sorumluluk nedeniyle ona her zorluktan sonra bir kolaylık yaratmıştır. Hükümleri arasına "mübah"ı da yerleştirmiş; onu nefislerin özgürlüğüne ve feraha ermesine bir sebep kılmıştır. Allah Teâlâ'nın dinde güçlüğü kaldırma buyruğu aslında topal insana olan merhametinden kaynaklanır. Allah resûlünün usulünde ise Allah'ın dini 'kolaylık' olarak derecelendirilmiş ve oraya "zorluk" karışmamıştır. Mamafih Hazreti Peygamber, hoşgörülü Hanîf dini ve zarif sünnet ile gönderilmiştir. O hâlde bu ümmete dini dar eden, kıyamet günü karanlık ehliyle birlikte haşredilir.

إِنْ تُقْرِضُوا اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا يُضَاعِفْهُ لَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللّٰهُ شَكُورٌ حَلِيمٌ (١٧) عَالِمُ
الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (١٨)

17. Eğer siz Allah'a güzel bir borç verirseniz, Allah onu size, kat kat öder ve sizi bağışlar. Allah, şükrün karşılığını verendir, halîmdir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir). 18. O, gaybı da görünen âlemi de bilendir, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.

TALÂK SÛRESİ

Medine'de indirilmiştir.

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ وَأَحْصُوا الْعِدَّةَ وَاتَّقُوا اللَّهَ رَبَّكُمْ لَا
تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَلَا يَخْرُجْنَ إِلَّا أَنْ يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ وَمَنْ
يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ لَا تَدْرِي لَعَلَّ اللَّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْرًا (١)

1. Ey peygamber! Kadınları boşamak istediğinizde, onları iddetlerini dikkate alarak (temizlik hâlinde) boşayın. İddeti sayın ve rabbiniz olan Allah'a karşı gelmekten sakının. Apaçık bir hayâsızlık yapmaları dışında onları (bekleme süresince) evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmasınlar. Bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa, şüphesiz nefsine zulmetmiş olur. Bilemezsin, umulur ki Allah, sonra yeni bir durum ortaya çıkarır.

[Ey peygamber! Kadınları boşamak istediğinizde, onları iddetlerini dikkate alarak (temizlik hâlinde) boşayın], yani iddetlerini bekleyerek boşayın. Meşrû talak, ancak cinsel temasın meydana gelmediği bir temizlik döneminde gerçekleşir. (Cinsel temasın meydana geldiği bir temizlik döneminde) boşama gerçekleştiğinde ise temizlik süreleri tamamlanmış olmaz. O nedenle üç kur/temizlik süresinin de tamamlanması gerekir.

[İddeti sayın ve Rabbiniz olan Allah'a karşı gelmekten sakının. Apaçık bir hayâsızlık yapmaları dışında onları (bekleme süresince) evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmasınlar. Bunlar Allah'ın sınırlarıdır]: "Allah'ın sınırları", dinen yükümlü sayılan insanların davranışları ile ilgili hükümleridir. Sınırları anlamına gelen Allah'ın hükümleri, vâcip, haram, mekruh, mendub ve mübahtır. Öyleyse bir edimi harekete geçirmek (*hareket*) ve geçirmemek (*sükûn*) ile tasarrufta bulunan herkesin tasarrufunun vâcip, haram, mendub, mekruh ya da mübahtan birinde bulunması kaçınılmazdır, ondan soyutlanamaz. Yerine getirilmesi gereken vâcipteki tasarrufu onu terk etmek olursa, yapılması gerekeni terk etmekle aslında Allah'ın sınırlarını aşmış demektir. Onu kendisine vâcip olmadığı gerekçesiyle terk ederse bu sefer inkârdan kaynaklan bir biçimde haddi aşmış olur. Dolayısıyla bu hususta Allah'ın hükmünden başkası ile hüküm vermesi ve Allah'ın hükmünden başka bir hükme intikal etmesi kaçınılmazdır. Ne var ki intikal edilen o hüküm, bu esasın dışındadır. Zira söz konusu kimse, Allah Teâlâ'nın yerine getirilmesini vâcip kıldığı fiili de terk edilmesini haram kıldığı fiili de terk etmeyi mübah saymıştır. Böyle bir kimse şeriatın vâcip olduğunu belirttiği fiiller hususunda onları terk etmenin vâcip olduğunu iddia ederse bu, "büyük ve çirkin bir haddi aşma" ve "Allah yolundan saptıranın hevâsına tâbi olma" anlamına gelir. O hâlde bir edimi yerine getirerek veya terk ederek haddi aşma, günah iken; inanarak haddi aşma, küfürdür. Allah'ın hükümlerini değiştiren kimse ise kuşkusuz kâfir olmuş ve hüsrana uğramıştır. Allah'ın sınırlarını aşmanın başka bir çeşidi daha vardır. O da hakikatleri değiştirmektir. Burada haddi aşan "cahil" olarak isimlendirilirken haddi aşması ise "cahillik" olarak isimlendirilir. Söz konusu hakikatler eşyanın zâtına ait sınırlardır. Bu sınırları aşan kimse, "cahillik" olarak isimlendirilen bir zulümle nefsine zulmetmiş demektir: [Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa, şüphesiz nefsine zulmetmiş olur] Çünkü insanın nefsinin de duracağı bir sınırı vardır ve bu bizzat insanın sorumluluğundadır. Ayrıca bu sınır onun kulluğunun özüdür. Zira nefsine zulmeden kimse, başkasına daha da zulmeder

[Bilemezsin, umulur ki Allah, sonra yeni bir durum ortaya çıkarır] sözüne gelince bu bizim insanda bulunabilecek güçlerden yalnızca onda yarattığı kadarını bilmemizden kaynaklanır. Belki de Allah'ın bugün bizde yaratmadığı güçler Allah'ın ilmine göre vardır ya da imkân dâhilindedir. O güçlerden biri de akıl tavrının üzerinde bulunan güçlerdir. Onlar Allah'ın resûl, nebî ve velî gibi kimi kullarında yarattığı bir güçtür. Bu güç, akıl gücünün sunduğu veriden farklı bir veri sunar. Âyette "umulur ki" (*le'alle*) kelimesi geçmektedir. Bu kelime, ümit bildiren (*teraccî*) bir kelimedir ve Hakk'a nispet edilen her ümit ifadesi mutlaka gerçekleşir. Bu gücü Allah Teâlâ bu dünyanın ya-

radılışında var etmiştir. Hükümlere gelince, Allah resûlü sallallahu aleyhi ve sellemin ictihad edenin/müctehidin hükmünü onayladığı bilinmektedir. Dolayısıyla şeriatın hükmü, dünyanın ömrü tamamlanana (kıyamete) dek Allah Teâlâ'dan müçtehitlerin kalplerine nazil olmaya devam eder. Bazen bir müçtehid, daha önce bahsi geçmeyen bir meselede hükmünü verebilir. Müctehidin Kitap, Sünnet, icmâ ya da celî kıyastan teşekkül eden delili, ona söz konusu hükmü vermeyi gerektirebilir. İşte hükümde ortaya çıkan durum budur. Müctehid ya da onun taklitçisi, hükümde sınırı aştığında nefsine zulmetmiş olur.

فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَأَشْهِدُوا ذَوَىْ عَدْلٍ مِنْكُمْ وَأَقِيمُوا الشَّهَادَةَ لِلَّهِ ذَلِكُمْ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا (٢)

2. Boşanan kadınlar iddetlerinin sonuna varınca, onları güzelce tutun, yahut onlardan güzelce ayrılın. İçinizden iki âdil kimseyi şahit tutun. Şahitliği Allah için dosdoğru yapın. İşte bununla Allah'a ve âhiret gününe inanan kimselere öğüt verilmektedir. Kim Allah'a karşı gelmekten sakınırsa, Allah ona bir çıkış yolu açar.

[İçinizden iki âdil kimseyi şahit tutun]: İçinizden yani kendilerinden hakkı gözetme yönlerini zedeleyecek davranışlar görmediğiniz müminlerden iki âdil kimseyi şahit tutun. Onları araştırmanız gerekmez; çünkü âyette buna yönelik bir ifade geçmemiştir.

[Kim Allah'a karşı gelmekten sakınırsa, Allah ona bir çıkış yolu açar]: Bu âyet, "Eğer Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız; O, size iyiyi kötüden ayırt edecek bir anlayış (furkân) verir." (Enfâl, 8/29) âyetiyle aynı anlamı ifade eder. Yani Allah'a karşı gelmekten sakınan kimse (*muttakî*), içinde bulunduğu durumdan ayrılıp başka bir duruma geçer; darlıktan ferahlığa çıkar; hâlinden razı olunmayan konumdan hâlinden razı olunan konuma çıkar. O hâlde Allah'ın himayesini kabul edeni Allah Teâlâ darlıktan çıkartır; yani ondan darlığı kaldırır. Nitekim -bir isim belirlenmeksizin- "Allah" isminin anlamında genişlik bulur. Bu nedenle Allah Teâlâ, kulunu beklemediği yerden rızıklandırır. Çünkü o, (verdiği rızkı) sınırlamadığı gibi kendisi de sınırlı değildir. Hak Teâlâ'nın kulunda yerleştirdiği her şey yine kendisine aittir; o nedenle (kıyamet günü) Allah'ın verdiklerini kuşatır biçimde (sahibine) geri döner ve genişlik, ebediyen ona ait olmaya devam eder. Kuşkusuz başka bir duruma intikal hâli, herkesi kapsarken; razı olunma veya darlığı gerektiren razı olunmama,

yaratılmışların birbirinden üstünlük gösterdikleri bir durumdur. Allah'a karşı gelmekten sakınan kimse, bu ismin genişliğine yönelir ve bu ismin genişliği sayesinde genişler. Söz konusu genişliğin ardında da hiçbir darlık bulunmaz. Allah'a karşı gelmekten sakınmayan kimse ise darlıktan darlığa çıkar. (Takvası hususunda) kendini sınayıp işin aslına varmak isteyen ise rızkının ne olduğuna dair bilgisine bakmalıdır. Şayet rızkını bilmez ise söz konusu darlıktan genişliğe çıkan kimse işte bu kimsedir. Bu husus âyette şöyle ifade edilir:

وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ فَهُوَ حَسْبُهُ إِنَّ اللّٰهَ بَالِغُ أَمْرِهِ قَدْ
جَعَلَ اللّٰهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا (٣)

3. Onu beklemediği yerden rızıklandırır. Kim Allah'a tevekkül ederse, O kendisine yeter. Şüphesiz Allah, emrini yerine getirendir. Allah, her şeye bir ölçü koymuştur.

"*el-Latîf*" ilâhî isminin hükümlerinden biri de kulların sebeplere bağlanmış olan maddî ve mânevî rızıklarını, -kendisine rızık verilen onu idrak etmeden- ulaştırmaktır. Bu gerçek [Onu beklemediği yerden rızıklandırır] âyetinde ifade edilir. Allah Teâlâ insanı yalnızca ona kulluk etsin diye yaratmıştır. Çünkü o kulunu dilediği yerden rızıklandırır. O hâlde insan rızkı hususunda kendisini meşgul etmemelidir. Aynı şekilde eceliyle ilgili olarak da kendisini meşgul etmemelidir. Çünkü ikisinin de hükmü birdir. Bu iki hususta bir canlı başka bir canlıdan ayırt edilmez. Öyleyse rızkı beklemediği yerden gelen söz konusu muttaki kimse, umut ve emel zenginliğinde hoşnutluk içerisinde yaşar. Muttakinin rızkının onun beklemediği yerden gelmesi, takvanın gerçekleşme alâmetidir. Rızkı beklediği yerden geldiğinde ise takva gerçekleşmiş olmayacağı gibi Allah'a dayanılmış da olmaz. Kuşkusuz bir vecîhe göre "takva"nın anlamı, "sebeplerin -kendisine dayanmak suretiyle- kalbine tesir etmesinden Allah'ın himayesine girmek" demektir. İnsan kendisini en iyi bilendir. O kimin daha güvenilir olduğunu, ne de huzur bulduğunu kendinden bilir ve "Şüphesiz Allah bana ailem için çalışmayı emretti. Onların nafakasını sağlamayı ise bana farz kıldı. Öyleyse Allah'ın genellikle kendisiyle rızık verdiği sebeplere yönelmeliyim." demez. Böyle bir tutum bizim söylediklerimizle çelişmez. Biz ancak kalbinle sebeplere dayanıp onlarda huzur aramaktan men ederiz; yoksa sana "sebeplere göre iş tutma" demeyiz. (Bir önceki âyette geçen) "Allah ona bir çıkış yolu açar." sözünün bir anlamı da şudur: Allah Teâlâ, haznende bulunan, hükmün ve tasarrufun altındaki mutad sebepler vasıtasıyla seni rızıklandırsa da sen beklemediği yerden rızıklandırı-

lan muttaki olabilirsin. Çünkü Allah'ın seni rızıklandırmasını beklemiyordun. Rızkının ancak senin elinde ortaya çıkması ve gözetiminde meydana gelmesi gerekiyordu. Ne var ki kendi elinde bulunandan yiyip rızıklansan da bu rızkın yalnızca beklemediğin yerden gelmiştir. İşte bu âyet Allah Teâlâ'nın kuluna tavsiyesi ve içinde bulunulan durumu kuluna haber vermesidir .

[Kim Allah'a tevekkül ederse, O kendisine yeter], yani Allah'ın kuluna kâfi gelmesi kulun tevekkülü iledir. Nitekim kul Allah'tan başka kimseye muhtaç değildir. Allah resûlü sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "Allah'tan başka dua edilecek bir makam yoktur."[116]. Bu nedenle o sana yeter. Çünkü o kendisine varacağın sondur. Ebû Saîd el-Hudrî hakkında şöyle rivayet edilir: O bir gün uyandığında yiyecek yemeği kalmamış; bu nedenle açlıktan karnına taş bağlamıştı. Eşi kendisine "Allah resûlüne git. Falan falan yanına geldi de onlara verdi." deyince şöyle dedi: "Bir şeyler talep etmek üzere Allah resûlünün yanına gidip huzuruna vardığımda hutbe okuyor ve şöyle buyuruyordu: 'Ey iman edenler. Kim bağışlanmak ister Allah onu bağışlar. Kim de zenginlik ister Allah ona zenginlik verir. Bizden bir şey isteyene istediğini veririz. Bağışlanma ve zenginlik isteyen bize bizden dilenenden daha sevimlidir.'" Ebû Saîd şöyle devam etti: "Bunun üzerine Allah resûlünden bir şey istemeden geri döndüm. Allah Teâlâ da beni öyle rızıklandırdı ki Ensar arasında ehl-i beytte bizden daha varlıklısını bilmiyorum." [Şüphesiz Allah, emrini yerine getirendir. Allah, her şeye bir ölçü koymuştur.]

وَاللَّائِي يَئِسْنَ مِنَ الْمَحِيضِ مِنْ نِسَائِكُمْ إِنِ ارْتَبْتُمْ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلَاثَةُ أَشْهُرٍ وَاللَّائِي لَمْ يَحِضْنَ
وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مِنْ أَمْرِهِ يُسْرًا (٤)

4. Kadınlarınızdan âdetten kesilmiş olanlarla, henüz âdet görmeyenler hususunda tereddüt ederseniz, onların bekleme süresi üç aydır. Hamile olanların bekleme süresi ise, doğum yapmalarıyla sona erer. Kim Allah'a karşı gelmekten sakınırsa, Allah ona işinde bir kolaylık verir.

Allah Teâlâ âyette, âdet durumunun yerine (bekleme süresi olarak) ayları yerleştirmiştir.

ذَلِكَ أَمْرُ اللَّهِ أَنْزَلَهُ إِلَيْكُمْ وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّئَاتِهِ وَيُعْظِمْ لَهُ أَجْرًا (٥) أَسْكِنُوهُنَّ
مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وُجْدِكُمْ وَلَا تُضَارُّوهُنَّ لِتُضَيِّقُوا عَلَيْهِنَّ وَإِنْ كُنَّ أُولَاتِ حَمْلٍ

116. Muvatta', Kader, 3346.

فَأَنْفِقُوا عَلَيْهِنَّ حَتّٰى يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ وَأْتَمِرُوا بَيْنَكُمْ
بِمَعْرُوفٍ وَإِنْ تَعَاسَرْتُمْ فَسَتُرْضِعُ لَهُ أُخْرٰى (٦)

5. İşte bu, Allah'ın size indirdiği emridir. Kim Allah'a karşı gelmekten sakınırsa, Allah onun kötülüklerini örter ve onun mükâfatını büyütür. 6. Onları (iddetleri süresince) gücünüz nispetinde, oturduğunuz yerin bir bölümünde oturtun. Onları sıkıntıya sokmak için kendilerine zarar vermeye kalkışmayın. Eğer hamile iseler, doğum yapıncaya kadar nafakalarını verin. Sizin için (çocuğu) emzirirlerse (emzirme) ücretlerini de verin ve aranızda uygun bir şekilde anlaşın. Eğer anlaşamazsanız, çocuğu baba hesabına başka bir kadın emzirecektir.

[Eğer anlaşamazsanız, çocuğu baba hesabına başka bir kadın emzirecektir]: Bu âyet, çocuğunu emzirmenin anneye farz olmadığını savunan kimsenin delilidir.

لِيُنْفِقْ ذُو سَعَةٍ مِنْ سَعَتِهِ وَمَنْ قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُنْفِقْ مِمَّا آتَاهُ اللّٰهُ لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا
إِلَّا مَا آتَاهَا سَيَجْعَلُ اللّٰهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا (٧)

7. Eli geniş olan, elinin genişliğine göre nafaka versin. Rızkı dar olan da, Allah'ın ona verdiğinden (o ölçüde) harcasın. Allah, bir kimseyi ancak kendine verdiği ile yükümlü kılar. Allah, bir güçlükten sonra bir kolaylık yaratacaktır.

[Allah, bir kimseyi ancak kendine verdiği ile yükümlü kılar], yani bir kimseye dininin gereklerini yerine getirebilme gücü verdiği ölçüde yükümlü kılar. Nitekim Allah Teâlâ, kuluna varoluşsal bir hususiyet vermiştir. O da insanın kendinde bulacağı "kabiliyet"tir. Onun bu ölçüye göre yükümlü kılınması uygun olur. Çünkü Şâri' Teâlâ, kulunu ancak güç yetirebileceği hâllerde yükümlü kılar. "Allah, bir güçlükten sonra bir kolaylık yaratacaktır." sözü "Allah, bir kimseyi ancak kendine verdiği ile yükümlü kılar." sözüne iliştirilerek güçlüğün daha fazlası kuldan hafifletilmiştir. "Allah, bir kimseyi ancak kendine verdiği ile yükümlü kılar." çünkü Allah, kuluna (yükümlülük) verir de kulu onu güçlükle yerine getirirse bu, yükümlü kılınan kul hakkında bir zorluk anlamına gelir. O hâlde "O, din hususunda üzerinize hiçbir zorluk yüklemedi." (Hac, 22/78) âyetinde de belirtildiği üzere onun buyruğu kolaylıktır. O kullarına karşı ne merhametlidir! Bir insan ictihad edip ictihadın-

da hata etse bunda bir sakınca yoktur ve o kimse bundan dolayı cezalandırılmaz. Çünkü Allah, bir kimseyi kendine verdiğinden başkası ile yükümlü kılmaz. Nitekim o kimse de Allah'ın kendisine verdiği kısım ile söz konusu yükümlülüğü yerine getirmiştir.

وَكَأَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ عَتَتْ عَنْ أَمْرِ رَبِّهَا وَرُسُلِهِ فَحَاسَبْنَاهَا حِسَابًا شَدِيدًا وَعَذَّبْنَاهَا عَذَابًا
نُكْرًا (٨) فَذَاقَتْ وَبَالَ أَمْرِهَا وَكَانَ عَاقِبَةُ أَمْرِهَا خُسْرًا (٩) أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا
فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ الَّذِينَ آمَنُوا قَدْ أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَيْكُمْ ذِكْرًا (١٠) رَسُولًا يَتْلُو
عَلَيْكُمْ آيَاتِ اللَّهِ مُبَيِّنَاتٍ لِيُخْرِجَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى
النُّورِ وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ وَيَعْمَلْ صَالِحًا يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ
فِيهَا أَبَدًا قَدْ أَحْسَنَ اللَّهُ لَهُ رِزْقًا (١١) اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ
يَتَنَزَّلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ وَأَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ
عِلْمًا (١٢)

8. Nice kentlerin halkı rablerinin ve O'nun elçilerinin emrin den uzaklaşıp azdılar. Bu yüzden kendilerini çetin bir hesaba çektik ve görülmedik bir azaba çarptırdık. 9. Böylece yaptıklarının cezasını tattılar ve işlerinin sonu tam bir hüsran oldu. 10. Allah, âhirette onlara şiddetli bir azap hazırlamıştır. O hâlde, ey iman etmiş olan akıl sahipleri, Allah'a karşı gelmekten sakının! Allah, size bir zikir (Kur'ân) indirdi. 11. İman edip sâlih amel işleyenleri, karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için size Allah'ın apaçık âyetlerini okuyan bir peygamber gönderdi. Kim Allah'a inanır ve sâlih bir amel işlerse, Allah onu, içinden ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetlere sokar. Allah, gerçekten ona güzel bir rızık vermiştir. 12. Allah, yedi göğü ve yerden bir o kadarını yaratandır. Allah'ın emri bunlar arasından inip durmaktadır ki, Allah'ın her şeye kadir olduğunu ve Allah'ın her şeyi ilmiyle kuşattığını bilesiniz.

Allah Teâlâ yeryüzünü yarmış ve onu -göklerde yaptığı gibi- yedi yer (*arz*) hâlinde yaratmıştır. Her bir yer için de duyarlılık kabiliyeti yaratmıştır. Söz konusu duyarlılık, göklerin feleklerinde herhangi bir feleğin hareketinin ve yıldızın ışınının etkisine yöneliktir. Çünkü bizim de üzerinde bulunduğumuz ilk yer, oradaki ilk feleğe aittir. Sonra yedinci yer ve dünya semasına varıncaya dek böyle devam eder. [Ve yerden bir o kadarını] sözünden zâhirde yerin de tabakalar hâlinde yaratıldığı kastedilmektedir.

[Allah'ın emri bunlar arasından inip durmaktadır], yani gökler ve yerler arasında inip durmaktadır. Şayet tek bir "yer" olsaydı Cenâb-ı Hak âyette (*beynehünne* (بَيْنَهُنَّ) değil) *beynehümâ* (بَيْنَهُمَا) buyururdu. Zâhirden anlaşılan işte budur. Bunlar arasından inip duran Allah'ın emri, her gökte vahyettiği şeydir. Dünya seması ile üzerinde bulunduğumuz yerküre arasında bulunan bu ilâhî emir, gökten iner; sonra da "yer"ine ulaşmak ister. "Ve her göğe emrini vahyetti." (Fussilet, 41/54) âyetinin anlamı budur. İşte bu emir Allah'ın suret ve ruhlar ile yeryüzünü imar edene vahyetmesiyle yeryüzüne inen ilâhî emirdir. Yeryüzü, yedi tabaka olsa bile duyusal olarak onların arasını ayırmak zordur. Bununla birlikte cevherin başka bir cevherin bulunduğu yerde bulunmaması gibi yer tabakalarından hiçbirinin bir diğerinin bulunduğu yerde bulunmayacağını biliriz. [Gökler ile yerler arasındaki] bu inişte büyük sırlar vardır. İbn Abbâs'ın bu âyet hakkında şöyle söylediği rivayet edilmiştir: "Bu âyeti tefsir edecek olsaydım kuşkusuz benim kâfir olduğumu iddia ederdiniz." Başka bir rivayete göre ise "Beni taşlayarak öldürürdünüz" demiştir. Kuşkusuz bu hususlar Kur'ân âyetlerinin sırlarındandır. Bilmelisin ki Allah Teâlâ'nın emrine âmâde olan meleklerden oluşan ruhları vardır. Allah Teâlâ onları görevlendirmiş ve unsurlar âleminde uygulamayı dilediği emirlerden göklerde vahyettiklerini onlar aracılığıyla var etmiştir. Yine bilmelisin ki, Allah yaratılmışların sayısınca gökyüzünden yeryüzüne uzanan merdivenler (miraçlar) yaratmıştır. Ayrıca o, melekler için kürsüden göklere varan miraçlar/merdivenler yaratmıştır. Onlar göklerde bulunanlara özel ilâhî emirlerle -ki onlar furkânî emirlerdir- inerler. Allah Teâlâ arştan kürsüye de melekler için miraçlar yaratmıştır. Melekler -kürsüye ayrılmış olmayan- tek kelimeyle kürsüye inerler. Özü tek olan kelime, kürsüye ulaştığında gruplara ayrılır. Söz konusu gruplar Rahmân'ın yaratılış ve emir âleminde uygulanmasını murad ettiği kadardır. Nefisten de arşa uzanan ince bağlar vardır. Bunlar nefsin üzerinde bulunduğu iki güçten dolayı iki gruba ayrılır. İşte o nefis, Levh-i Mahfûz'dur ve onun iki yönü vardır. Levh ile arş arasındaki bu ince bağlar, meleklerin miraçları mesabesindedir. Bu bağlarda yerleşik olan mânalar ise meleklere benzer. İlâhî emir, gökler âlemine yönelik bir kasıt olursa Cenâb-ı Hakk'ın miracı üzerindeki kürsüden Sidre'ye iner. Cennetler âlemine yönelik kasıt olursa bu mertebeden inmez. Oraya (huriler, ağaçlar, vildanlar vs.) yerleştirmesi hasebiyle onun cennetlerdeki otoritesi gerçekleşir. Sonra ilâhî emir şüphesiz, ağacın dallarının dallanıp budaklanması gibi Sidre'den dallanıp budaklanır. Orada meyvelerin suretleri ilâhî emrin yardımı hasebiyle yerleştikleri âlemden zuhur eder. Kuşkusuz ilâhî emir Sidre'nin suretiyle boyanmıştır. Böylelikle miraç üzerinde ilk göğe iner ve oranın sakinleri kendisini

selamlama, hüsnükabul ve neşe ile karşılar. Ruhları ölümle kabzolunan ve ikametgahları artık orada bulunan peygamberlerin ve yaratılmışların ruhlarıyla karşılaşır. Orada hayat nehrinin cennete doğru aktığını görür. İlâhî emrin yanında bir emanet bulunduğunda Sidre'ye sunmasına benzer bir şekilde onu bu nehre atar. -Mamafih her ilâhî emirde emanetin bulunması kaçınılmazdır. Zira ilâhî emir kuşkusuz bütün varlıkları kapsar.- Böylelikle nehir onu cennetlere götürür. Orada rastladığı ve cennetlere doğru akan her nehirde bu gerçekleşir. Orada Nil ve Fırat nehirleriyle karşılaşır ve Allah Teâlâ'nın kendisine verdiği emaneti, sahipleri olan o iki nehre atar. Böylelikle iki nehirdeki söz konusu bereket yeryüzüne iner. Çünkü bu iki nehir yeryüzü nehirlerindendir. Peygamberlerin ruhları ve ilk göğü imar edenler ilâhî emrin kendilerine indirdiklerini alırlar . İlâhî emir Beyt-i Ma'mûr'a girer ve bu duruma sevinir. Her tarafında ışıklar parıldar ve -her gün oraya gelip sonsuza değin oradan ayrılmayan- yetmiş bin melek gelir. Sonra ilk gökten ikinci göğe merdiveni (*mi'râc*) kurar. Böylece ilâhî emir ilk göğün suretinde oraya yerleşir. Oraya yerleştiği merdivenin (*mi'râc*) suretiyle boyanır. Yanında ilk gökten kendisiyle görevli melekler bulunur. Yine burçların ve sabit yıldızların ruhlarının tamamı yanındadır. Beraberinde Keyvan feleğinin gücünden bir melek de oraya yerleşir ve bu kaçınılmazdır. İkinci göğe vardığında ise oranın melekleri ve orada bulunan yaratılmışların ruhları ve ikinci gökteki Behram feleğinin gücü onu karşılar. Böylece ilâhî emir, elinde bulunan emanetleri onlara verir. İlâhî emir ikinci göğün suretinde üçüncü göğe iner ve nihayet indiği merdivenin suretiyle boyanır. Zikrettiğimiz hâl üzere yedinci gök olan Dünya semasına varıncaya dek aynı durum devam eder. Yanında her gök sahibinin gücü bulunan ilâhî emir, elinde bulundurduğu emanetleri bu gökte bulunanlara ulaştırdığında oraya inişi hasebiyle göğün kapıları açılır. Beraberinde bütün sabit ve hareket hâlindeki (*seyyâr*) yıldızların güçleri ve feleklerin ve felekî hareketlerin güçlerinin tamamı iner. (Göklerden) intikal eden her suret onda (yani ilâhî emirde) gizlenmiştir. Öyleyse inen her ilâhî emir, ilâh, akıl, nefs, arş ve kürsüye ait bir isimdir. Zira o, (iniş) yolunda kendisine uğradığı her şeyin suretlerinin toplamıdır. Böylece küreleri yarar ve yeryüzüne ulaşıncaya dek doğasının kâbiliyetine göre her küreye etki eder. En sonunda yaratılmışların kalplerine tecelli eder. Kalpler de kapasitesine göre onu kabul eder. Kalplerin kabulü çeşit çeşittir. İşte bu, insanların kalplerinde bulacakları duygu ve düşüncelerdir (*havâtır*). İnsanlar bunlarla çalışır, bunlarla arzular ve bunlarla hareket ederler. Bu hareket ister itaat, ister isyan, ister mübah olsun durum böyledir. O hâlde maden, bitki, hayvan, insan, yeryüzü veya gökyüzü meleğinin kısaca âlemin hareketlerin tamamı, yeryüzüne inen bu

ilâhî emirden oluşan söz konusu tecelliden meydana gelir. İnsanların kalplerinde buldukları ve aslını bilmedikleri duygu ve düşüncelerin (*havâtır*) aslı işte budur. İndiği âlemde bulunanların tamamına yönelik elçileri, feleklerin hareketlerinin ve yıldızların güçlerinden kendisiyle yani ilâhî emirle beraber inenlerdir. İşte bunlar, âlemde bulunanların hakikatlerine yönelik söz konusu ilâhî emrin elçileridir. Bu nedenle gelişen durumlar onunla gelişir; işler onunla hayat bulur ve onunla geçerliğini yitirir. Bu ilâhî emrin âleme göndermiş olduğu söz konusu elçiler vasıtasıyla her âlemde ulvî ve süflî etkiler açığa çıkar. Kuşkusuz ilâhî emir, onların içinde melik gibidir. *el-Azîz* ve *el-Alîm* olan Allah'ın takdiriyle her nefste bir emri başka bir emir, onu da bir başka emir takip eder. İlâhî emir, emrini onlarda uygulayıp sonra emrinden vazgeçmek istediğinde tüm varlıklardan elçileri, kendisine gönderilenlerin hepsinden kaim suretler olarak zuhur eden şeyleri ona getirir. Böylelikle bu ilâhî emir, güzel ya da çirkin olan söz konusu suretleri giyer ve her surette zuhur eden ilâhî bir isim olarak rabbinin huzurunda durmak üzere geldiği yerden miracı üzerinde geri döner. Mamafih Hak Teâlâ, o suretlerden dilediğini kabul eder, uygun suretler arasından dilediğini de sahibine geri çevirir. Böylece o suretlerin merkezini kendi ilminden dilediği yerde konumlandırır. Belirttiğimiz gibi elçilerin bu miraçlar/merdivenler üzerinde yeryüzüne peş peşe inişleri devam eder. İlâhî emir dünya semasından yeryüzüne üç sene zarfında iner. O nedenle yeryüzünde her şeyde zuhur eden her bir olay, tek tek bütün zaman diliminde ilâhî emrin gökten inişinden üç senenin tamamlanmasıyla gerçekleşir. O hâlde yeryüzündeki neticeler, gök ile yer arasında inip duran ilâhî emirden ibarettir. İlâhî emir, ikisi arasında yani -kendisinden indirilen- gök ile -tekvin için bu inişi üstlenen- yer arasında meydana gelen her durumda bulunur. [Allah'ın her şeye kadir olduğunu bilesiniz (diye)] sözü buna delâlet eder. Burada o ikisindeki amelî vasfa işaret vardır. Çünkü "yaratma" (*îcâd*) dışında kadir olmanın bir taalluku yoktur. Öyleyse biz biliriz ki; âyetteki "inme (*tenezzül*)" ile kastedilen ancak "yaratma"dır (*tekvîn*). Sonra Cenâb-ı Hak [Allah'ın her şeyi ilmiyle kuşattığını bilesiniz (diye)] buyurarak haber vermeyi tamamlamıştır. Burada ise o ikisindeki yani amelî ve ilmî iki güçteki ilmî vasfa işaret vardır. Çünkü "kadir olma", "yaratma"ya (îcâd) yöneliktir, ki bu ameldir. Allah Teâlâ, yarattıklarını en iyi bilen ve yaratmayı dilediği şeyi yaratmaya kadir olandır. Bununla birlikte o, anne-baba arasında kendini gösteren çocuk gibi emrini yer ile gök arasında inip duran kılmıştır. Allah Teâlâ anlayışla rızıklandırdığı kimse nezdinde her şeyi ilmiyle kuşatmıştır. Bu nedenle her şeyi kuşatıcılık ancak bir mâna bulunduğunda umumiyet ifade eder. Bir şeyi tüm vecihleriyle Allah azze ve celle'den başkası bilemez.

Nitekim o, her şeyi ilmiyle kuşatandır. O şey sabit olsun, mevcut olsun, sonlu olsun ya da sonsuz olsun aynıdır. Öyleyse bilinen şey, ilim dâhilinde kuşatılmış olarak kalır. Bu nedenle bilinen şey, ilimle çevrelenmiş demektir. Allah Teâlâ âyette zorunlu, mümkün ve imkânsız şeylerden [her şeyi ilmiyle kuşattığını] buyurur. Bazı bilginler "şey"i "mevcut" olarak isimlendirmese de -ki biz bunu dikkate almayız- bu âyetin taalluku, "Her şeyi bir bir saymıştır." (Cin, 72/28) âyetindeki taalluktan daha genel bir taalluktur. Çünkü Allah Teâlâ kuşkusuz her şeyi ilmiyle kuşattığı gibi gerçekleşmesi olanaksız şeyi de bilir. Söz konusu ıstılahın sahibi bu âyetteki "kuşatıcı ilim" ifadesini mevcudata tahsis etse de durum böyledir. Nitekim onun bu hususta bir ıstılâhî kullanım olarak "şey'" yalnızca "mevcut" olarak isimlendirmesi dışında bir delili bulunmaz. Çünkü burada "kuşatmak demek, genellik ifade etmesi babındandır. Yani "kuşatmak" demek ilmin burada sonu olmayan bilgilere taalluk etmesinden ibarettir. Binaenaleyh ilim; yani mâna, gerçekleşmesi olanaksız şeyi de kuşatır. Çünkü onu tüm vecihleriyle bilmektedir.

TAHRÎM SÛRESİ

Medine'de indirilmiştir.

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ تَبْتَغِي مَرْضَاةَ أَزْوَاجِكَ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (١)
قَدْ فَرَضَ اللَّهُ لَكُمْ تَحِلَّةَ أَيْمَانِكُمْ وَاللَّهُ مَوْلَاكُمْ وَهُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ (٢) وَإِذْ أَسَرَّ النَّبِيُّ
إِلَى بَعْضِ أَزْوَاجِهِ حَدِيثًا فَلَمَّا نَبَّأَتْ بِهِ وَأَظْهَرَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ عَرَّفَ بَعْضَهُ وَأَعْرَضَ عَنْ
بَعْضٍ فَلَمَّا نَبَّأَهَا بِهِ قَالَتْ مَنْ أَنْبَأَكَ هَذَا قَالَ نَبَّأَنِيَ الْعَلِيمُ الْخَبِيرُ (٣)

1. Ey peygamber! Eşlerinin rızasını arayarak, Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi niçin sen kendine haram ediyorsun? Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir. 2. Allah (gerektiğinde) yeminlerinizi bozmayı (ve kefaret ödemeyi) size meşrû kılmıştır. Allah, sizin yardımcınızdır. O, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir. 3. Hani peygamber eşlerinden birine, gizli bir söz söylemişti. Fakat eşi o sözü (başkasına) haber verip Allah da bunu peygambere bildirince, peygamber bunun bir kısmını bildirmiş, bir kısmından da vazgeçmişti. Peygamber, bunu ona (sırrı açıklayan eşine) haber verince o, "Bunu sana kim bildirdi?" dedi. Peygamber, "Bunu bana, hakkıyla bilen ve hakkıyla haberdar olan Allah haber verdi." dedi.

Allah Teâlâ her şeyden iki çift yarattığında iki de kitap yaratmıştır. Birincisi "ana" olarak isimlendirdiği kitaptır. Bu kitapta yaratmadan önce olanların ve olacakların bilgisi bulunur. Allah Teâlâ onu *el-Mukît* isminin hükmüyle yazmıştır. Binaenaleyh o bilinen bir yazgıya sahip bir kitaptır. Orada mümkün varlıkların bir takım hakikatleri ve bunlardan meydana gelen hususlar bulunur. İkincisi ise özel olarak içerisinde yalnızca yükümlülerden meydana gelen hususların bulunduğu başka bir kitaptır. Dolayısıyla yükümlülük devam ettiği müddetçe orada yazım da devam eder. Allah'ın yükümlülere karşı delili de bu kitapla gerçekleşir. Ayrıca Allah Teâlâ onları bu kitap vasıtasıyla sorgular, "ana" kitap vasıtasıyla değil. Hak Teâlâ ikinci kitapla ilgili olarak "*el-Habîr* (hakkıyla haberdar olan)" olarak isimlendirilirken "ana" kitapla ilgili olarak "el-Alîm (hakkıyla bilen)" olarak isimlendirilir. Zira o, birincisiyle "el-Alîm (hakkıyla bilen)" iken ikincisiyle "el-Habîr (hakkıyla haberdar olan)"dir.

إِنْ تَتُوبَا إِلَى اللّٰهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا وَإِنْ تَظَاهَرَا عَلَيْهِ فَإِنَّ اللّٰهَ هُوَ مَوْلَاهُ وَجِبْرِيلُ
وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمَلَائِكَةُ بَعْدَ ذٰلِكَ ظَهِيرٌ (٤)

4. (Ey peygamber'in eşleri!) Eğer siz ikiniz Allah'a tövbe ederseniz, ne iyi. Çünkü kalpleriniz kaydı. Eğer Peygamber'e karşı birbirinize arka çıkarsanız bilin ki Allah onun dostudur, Cebrâîl de, sâlih müminler de. Bunlardan sonra melekler de ona arka çıkarlar.

Bilmelisin ki, yaratılmış âlemde kadından daha güçlüsü yoktur. Bu, âlemin neden yaratıldığını, Hak Teâlâ'nın onu hangi hareketle var ettiğini ve onun iki öncülden meydana geldiğini bilen kimse dışında kimsenin bilemeyeceği bir sırra dayanır. Çünkü o bir neticedir. Nikahlayan talep edendir; talep eden muhtaç olandır. Nikahlanan ise talep edilendir; talep edilen de kendisine muhtaç olunma izzetine sahiptir. Şehvet ise baskındır. Böylelikle kadının varlıklar arasındaki yeri sana ayan olmuştur. Kuşkusuz Allah Teâlâ, Hazreti Âişe ve Hazreti Hafsa hakkındaki sözünde kadına tahsis ettiği güce dikkat çekmiştir. [Eğer Peygamber'e karşı birbirinize arka çıkarsanız], yani ona karşı birbirinizle yardımlaşırsanız [bilin ki Allah onun dostudur], yani yardımcısıdır. [Cebrâîl de, sâlih müminler de (onun dostudur). Bunlardan sonra melekler de ona arka çıkarlar] Bunların tamamı iki kadına mukavemet göstermek içindir. Zira Cenâb-ı Hak âyette yalnızca güç ve kuvvet sahibi kudretli varlıkları zikretmiştir. İnsan Allah Teâlâ'nın karşısında bizzat kendini, Cebrâîl'i, sâlih müminleri ve melekleri konumlandırdığı büyüklüğe -ki bu Allah resûlünün sallallahu aleyhi ve sellem eşlerinden iki kadın hakkındadır- bakıp dik-

katlice düşünürse onların kime dayandığını ve onları kimin güçlendirdiğini öğrenir. Allah'ın yarattıklarından kimsenin -Hazreti Aile ve Hafsa olduğunu öğrendiğin- bu iki kadının dayandığı şeye dayanacağını sanmıyorum. İnsanlar o ikisinin içinde bulundukları durumu bilirlerse âyetin anlamını da öğrenmiş olurlar. Allah, yardımcı olarak kendini zikretmeseydi melekler ve müminler o ikisine karşı duramazlardı. Kuşkusuz kadınların kudretini, peygambere karşı yardımlaşıp ona karşı çıkan peygamber eşleri hakkında Allah Teâlâ'nın ne buyurduğunu bilip anlayan kimse bilebilir. Allah Teâlâ bu iki kadının resûlüne karşı yardımlaşmaları karşısında resûlünü destekleyici ve ona yardım edici kimseler olarak kendisini, Cebrâil'i ve sâlih müminleri zikretmiş, sonra da melekleri ilave etmiştir. Buradaki ayrım ancak kendisinden ötürü gerçekleşen yardımlaşmanın sebebindeki farklılıktan kaynaklanır. Binaenaleyh orada Allah Teâlâ'dan başka, hiçbir yaratılmış tarafından ortadan kaldırılamayacak bir durum söz konusudur. Bu nedenle Allah Teâlâ bize kimi hususlarda doğrudan Allah'tan yardım istememizi, kimi hususlarda da sabrederek veya namazla yardım istememizi emretmiştir. Allah'ın eliyle gerçekleşmiş olsa da orada bir durum daha vardır. Nitekim Allah Teâlâ Cebrâil'e bu durumu defetme kudreti vermiş, o da eşlerinin kendisine karşı yardımlaşmaları durumunda Hazreti Muhammed'e (sallallahu aleyhi ve sellem) bu durumu defetmede yardım etmiştir. Eşlerinin (sözlerinden) dönüp de nefislerinin hakkını verdiklerinde ise Allah resûlü bu iki eşi hakkında sükut etmiştir. Sâlih müminler de böyledir. Hazreti Peygamber'in iki eşi nezdinde öyle bir durum söz konusuydu ki ortadan kaldırılmasında sâlih müminlere nispet edilmesi başka kimselere nispet edilmesinden daha yakındı. Böylelikle sâlih müminler de Hazreti Muhammed'in (sallallahu aleyhi ve sellem) yardımcısı konumunda olurlar. Sâlih müminler en güçlü fiil olan himmetle iş yaparlar. Allah Teâlâ sâlih müminlerden sonra da melekleri zikretmiştir. Çünkü geriye, emrine âmâde olarak yaratılan meleklerin geneline uygun düşen bir durum kalmıştır. Melekler ilâhî tertipte ancak kendileri vasıtasıyla defedilebilecek durumları defederler. Bununla birlikte Hak Teâlâ işin tamamını tek başına yapabilecek kudrettedir. Fakat aklî cevaz bakımından gerçekleştiğinde nasıl gerçekleşeceğine dair vakıadan haber vermiştir. Zira vakıa ancak onun buyurduğu gibi gerçekleşir. Onun buyurduğu, ancak bu surette gerçekleşeceği bilinendir. O nedenle Hak Teâlâ, kendisini, Cebrâil'i ve sâlih müminleri zikrettikten sonra melekleri de yardım ediciler mertebesine yerleştirmiştir. Çünkü arka çıkan (*ez-Zahîr*) yardım edici (*el-Mu'în*) anlamına gelir. Hâlbuki güç ancak Allah'ın yardımıyla olur (*lâ kuvvete illâ billâh*). Bu husus *el-Kavî* isminin meleklere bakışının kendilerinde güç bulunması bakımından diğerlerinden daha güçlü olduğunu

gösterir. Nitekim Allah Teâlâ onları bu isimden yaratmıştır. Kendisinden yardım istenilen, yardım istenen konuda yardım isteyenden daha güçlüdür. Zira Allah'ın kadınların nefeslerinden yarattığı her melek, meleklerin en güçlüsüdür. Çünkü o en güçlü nefesten meydana gelmiştir. Nitekim *el-Kavî* ilâhî ismi, kadınların nefeslerini yaratmaya yönelik güç gibi melekleri yaratmaya yönelir ve söz konusu meleklere bütün meleklerin gücünden güç verilir. Nurlardan meydana geldikleri için meleklere güç tahsis edilmiştir ve nurdan daha güçlüsü ise yoktur.

Hilesine mukavemet edilen kadına hayret ettim
Allah'ın kullarından en hayırlısına yönelmişti; en yüce yardımcısıydı Allah.
Cebrâîl de yardımcısıdır, sonra..
Melekler de yardım ederler peş peşe
Koşarlar yardıma sâlih müminler de
Kur'ân'da böyle okunduğunu işittik kulaklarımızla
Bu ancak bir varlıktan kaynaklanır ve gerçekleştirir
Dünyada kadın ve yüce bir mertebe
İnsanlar arasında kadının yaratıldığı sabittir
-Kur'ân'a göre- nefsten ve eğri kaburga kemiğinden
Doğrultmaya çalışırsan onu, kırarsın
Kırılması ise talâk ile olur; ve bir imtihandır
Kendi hâlinde kalmasını istersen şayet
Eğri hâlde kalır; ama yok olur rahatınız
Öyleyse (müminlerin) annesinin yaptığı sadece tabiatına uygun olandı
Onun durumu ölüleri diriltti ğinde Îsâ'nın durumuna benzedi
Nitekim Rahmân Rûh ile onun ruhunu destekledi
Neye işaret ettiğimi idrak ettiysen eğer; size onu ve onun gizli sırrını açıkladım

Tahkik

Âdem aleyhisselâm, teklikten (*ferdâniyye*); Havvâ aleyhisselâm ise birlikten (*vahdâniyye*) yaratılmıştır. Zira Âdem aleyhisselâm ferttir; Havvâ aleyhisselâm ise birdir. Bir, ferdin içindedir; ona bürünmüştür. Nitekim kadının vahdaniyetten kaynaklanan gücü ferdaniyet gücünden daha fazladır. O hâlde fert ancak ikisinin de bulunmasından sonra söz konusudur; dolayısıyla da vahdaniyyetin izzetinden noksandır. -Nisâ Sûresi 1. âyete müracaat et.-

عَسَىٰ رَبُّهُ إِن طَلَّقَكُنَّ أَن يُبْدِلَهُ أَزْوَاجًا خَيْرًا مِّنكُنَّ مُسْلِمَاتٍ مُّؤْمِنَاتٍ قَانِتَاتٍ تَائِبَاتٍ
عَابِدَاتٍ سَائِحَاتٍ ثَيِّبَاتٍ وَأَبْكَارًا (٥)

5. Eğer o sizi boşarsa, rabbi ona, sizden daha hayırlı, müslüman, inanan, sebatla itaat eden, tövbe eden, ibadet eden oruç tutan, dul ve bakire eşler verebilir.

Hazreti Peygamber aleyhisselâm şöyle buyurmuştur:

"Muhakkak ki kadın eğri bir kaburga kemiğinden yaratılmıştır. Kaburga kemiğini doğrultmak istersen onu kırarsın. Onun kırılması ise onu boşamaktır. Ondan faydalanırsan eğri kaldığı hâlde faydalanırsın."[117]

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ
غِلَاظٌ شِدَادٌ لَّا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ (٦)

6. Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. O ateşin başında gayet katı, çetin, Allah'ın kendilerine verdiği emirlere karşı gelmeyen ve kendilerine emredilen şeyi yapan melekler vardır.

Melekler bir nur olduğundan bütün cihetleri kuşatmıştır. Nitekim nurda havadan bir eser yoktur. Güneşte, lambada ve aydınlanan her cisimdeki nuru görmez misin. Onun yüksekliğe ve taraflara nispeti bir nispettir. Melekler de nurdan yaratılmışlardır. O nedenle onlarda havadan bir eser bulunmaz. Binaenaleyh Allah'ın kendilerine verdiği emirlere karşı gelmezler ve kendilerine emredilen şeyi yaparlar. Zira gayb âlemi yasaksız bir emirdir. Bu nedenle "emir âlemi" olarak isimlendirilmişlerdir. Bu durum gayb âleminin mücerret bir akıl olmasından kaynaklanır. Orada meleklere ait bir şehvet bulunmaz. O hâlde yükümlülük makamında onlara yönelik bir yasak söz konusu değildir. Kuşkusuz Allah Teâlâ meleklerin fıtratına şehveti değil mârifet ve iradeyi yerleştirmiştir. Onlara emrederek -kendileri için yarattığı irade sebebiyle- kendisine isyan etmeyeceklerini haber vermiştir. İrade olmasaydı şayet Hak Teâlâ onları isyan etmediklerinden dolayı övmezdi. Kuşkusuz meleklere secde etmeleri emredilince boyun eğip hemen secdeye yönelmişlerdir. Bunun üzeri-

117. Bu rivayet kaynaklarda farklı şekillerde yer almaktadır. Benzer bir kullanımı için bk. Buhârî, Nikâh, 67.

ne Allah Teâlâ onları [Allah'ın kendilerine verdiği emirlere karşı gelmezler ve kendilerine emredilen şeyi yaparlar] sözüyle onları övmüştür. Onlar ise Allah'ın aziz kitabında kendilerini övdüğü gibidir. Şüphesiz melekî ruhlar nezdinde nehiyden söz edilemez. Bu nedenle onların herhangi bir şeyden nehyedildiği zikredilmemiştir; çünkü onların hakikatleri nehyi zorunlu kılmamaktadır. Şayet Allah'ın emrini reddetmeyi yahut kabul etmeyi gerektiren özellikler meleklerin fıtratında ve gücü dâhilinde bulunmamış olsaydı Allah'ın onlardan isyanı olumsuzlaması ve kendilerine verdiği emirleri yerine getirmeleri hasebiyle övdüğü şekilde onları övmezdi. Çünkü bir şeyi cebren yapana övgü ile mukabelede bulunulmaz. Nitekim meleğin muhalefet etmesi de düşünülemez. Allah Teâlâ böylece beşeriyet elbisesinden soyut olması hasebiyle meleğe tanıklık etmiştir. Nitekim o Allah'ın emrettiklerine karşı gelmez; çünkü o, -unsura ilişkin yaratılışta bulunduğu gibi- zaman zaman kendisini cezbedecek, gafil bırakacak ve çağrıldığı şeyleri ona unutturacak karşıt gerçeklikler üzere bulunmaz. İnsan, bilfiil birbirlerini cezbeden hakikatlerin gerekli kıldığı unsurî yapıdadır ve gaflet ve unutma özelliklerine sahiptir. Ona emir de yasak da yöneltilir. Dolayısıyla ondan muhalefet de muvafakat da beklenir. Meleğe gelince o kendisinin yaratılışının ve insanın yaratılışının sunduğu hususiyetler nedeniyle Allah'ın (yöneltti̇ği emirler hususunda) insandan daha fazla muvafakat eder. Dolayısıyla melek Allah'ın emrine uyma konusunda daha üstündür. Halife insanın ise ilâhî isimlere yönelik bilgisi daha fazladır. Nitekim halife, bütünde daha tam ve üstündür. Melek ise özel bir ya da iki yönden daha üstündür. Fakat onun bütünde üstünlüğünden söz edilemez. Mamafih suret, ancak toplama bağlı olarak meydana gelir.

Tahkik

Allah Teâlâ [Allah'ın kendilerine verdiği emirlere karşı gelmeyen] sözüyle melekleri övmüştür. Hakikatte ise bu övgünün ardından şöyle seslenir: "Allah onlardan murad ettiği hususlarda karşı gelmezler.". Sonra âyetteki "emir" kelimesini iradesine bağlayarak [Kendilerine emredilen şeyi yaparlar] buyurmuştur. Melekler Allah'ın emrine karşı gelmeyince Allah istedikleri her hususta onlara icabet etmiştir. Hatta kulun namazda "âmin" demesi meleklerin "âmin" demesine tevafuk ettiğinde o kul bağışlanır. Benzer bir durum da Allah Teâlâ'nın kuluna emretmesi buna karşılık kulunun ona isyan etmesidir. Aynı şekilde kulu Allah Teâlâ'ya dua eder ve nasıl kul onun emrine itaat etmediyse bu sefer de Allah Teâlâ kulunun isteklerini karşılıksız bırakır. O hâl-

de kul bir hususta Hak Teâlâ'ya dua edip de duasına icabet edilmediğinde ancak kendi nefsini kınayabilir!.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَعْتَذِرُوا الْيَوْمَ إِنَّمَا تُجْزَوْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (٧) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ
آمَنُوا تُوبُوا إِلَى اللّٰهِ تَوْبَةً نَصُوحًا عَسَى رَبُّكُمْ أَنْ يُكَفِّرَ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَيُدْخِلَكُمْ جَنَّاتٍ
تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ يَوْمَ لَا يُخْزِي اللّٰهُ النَّبِيَّ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ نُورُهُمْ يَسْعَى بَيْنَ
أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَتْمِمْ لَنَا نُورَنَا وَاغْفِرْ لَنَا إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (٨)

7. Ey inkâr edenler! Bu gün özür dilemeyin! Siz ancak yapmakta olduklarınızın karşılığını görüyorsunuz. 8. Ey iman edenler! Allah'a içtenlikle tövbe edin. Umulur ki rabbiniz sizin kötülüklerinizi örter, peygamberi ve onunla birlikte iman edenleri utandırmayacağı günde Allah sizi, içlerinden ırmaklar akan cennetlere sokar. Onların nurları önlerinden ve sağlarından aydınlatır, gider. "Ey rabbimiz! Nurumuzu bizim için tamamla, bizi bağışla; çünkü senin her şeye hakkıyla gücün yeter." derler.

Bilmelisin ki kıyamet gününün genel, tek bir ışığı bulunmaz. İnsanlar orada ancak kendi nurları içinde giderler; kimse bir başkasının nuru içinde yürüyemez. Öyleyse her yaratılmışın kaderine göre kapasitesine uygun bir nuru bulunur. İşte o, kıyamet günü insanların içinde yürüyecekleri nurdur. Allah Teâlâ müminler hakkında [Onların nurları önlerinden ve sağlarından aydınlatır, gider] buyurur. Bununla onların Allah katına sâlih amel olarak getirdikleri kastedilir. Zira mümin kimse, sözü ve fiili, söz konusu fiildeki itikadına mutabık olan kimsedir. Rivayet edildiğine göre *Sırat* kıyamet günü üzerinde yürüyenlerin nuru ölçüsünce gözlere görünecektir. O nedenle köprü bir grup hakkında ince iken başka bir grup hakkında ise geniştir. Bu rivayeti Cenâb-ı Hakk'ın [Onların nurları önlerinden ve sağlarından aydınlatır, gider] şeklindeki sözü tasdik eder. Âyetteki "*sa'y*" kelimesi yürümek (*meşy*) anlamına gelir. Orada Sırat köprüsünden başka bir yol bulunmaz. Allah Teâlâ yalnızca "ve sağlarından (*ve bi eymânihim*) buyurmuştur. Çünkü âhirette nasıl cehennem ehlinin sağı yoksa müminin de solu yoktur.

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ (٩)

9. Ey Peygamber! Kâfirlere ve münafıklara karşı cihad et, onlara karşı sert davran. Onların varacağı yer cehennemdir. Ne kötü varılacak yerdir orası!

İsyan edip büyüklük taslayanlara karşı acımasız ol ve Hakk'ın elbisesini giyin. [Onlara karşı sert davran] sözünün anlamı budur.

ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ كَفَرُوا امْرَأَةَ نُوحٍ وَامْرَأَةَ لُوطٍ كَانَتَا تَحْتَ عَبْدَيْنِ مِنْ عِبَادِنَا
صَالِحَيْنِ فَخَانَتَاهُمَا فَلَمْ يُغْنِيَا عَنْهُمَا مِنَ اللّٰهِ شَيْئًا وَقِيلَ ادْخُلَا النَّارَ مَعَ الدَّاخِلِينَ
(١٠) وَضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ آمَنُوا امْرَأَةَ فِرْعَوْنَ إِذْ قَالَتْ رَبِّ ابْنِ لِي عِنْدَكَ بَيْتًا فِي
الْجَنَّةِ وَنَجِّنِي مِنْ فِرْعَوْنَ وَعَمَلِهِ وَنَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ (١١)

10. Allah, inkâr edenlere, Nûh'un karısı ile Lût'un karısını örnek gösterdi. Bu ikisi, kullarımızdan iki sâlih kişinin nikâhları altında bulunuyorlardı. Derken onlara hainlik ettiler de kocaları, Allah'ın azabından hiçbir şeyi onlardan savamadı. Onlara, "Haydi, ateşe girenlerle beraber siz de girin!" denildi. 11. Allah, iman edenlere ise, Firavun'un karısını örnek gösterdi. Hani o, "Rabbim! Bana katında, cennette bir ev yap. Beni Firavun'dan ve onun yaptığı işlerden koru ve beni zalimler topluluğundan kurtar!" demişti.

Allah resûlü sallallahu aleyhi ve sellem de Firavun'un karısı Âsiye'nin kemal sahibi olduğuna şahitlik etmiştir. Nitekim kemal sahibi olmakla şehadette bulunulan ârife kadın [Rabbim! Bana katında, cennette bir ev yap] demişti. Nitekim orası dönüş yurdudur. Bununla birlikte o Hak Teâlâ'yı eve öncelediği gibi komşuyu da eve öncelemiştir. Bu komşuluğun ev ile gerçekleştiğini bilmesinden kaynaklanır. İşte bu gerçek Arapların sözlerinde "Komşu evden önce gelir." şeklinde mesel olmuştur. Âsiye, ne Mûsâ'ya ne de yaratılmışlardan herhangi bir kimseye komşuluk talep etmemiştir. Bilakis o Hakk'ı öncelemiş; onunla komşu olmayı ve onun düşmanlarının elinden kurtulmayı talep etmiştir. Bu itibarla o, kutsala saygıda kusur edilmemesi için [Beni Firavun'dan ve onun yaptığı işlerden koru ve beni zalimler topluluğundan kurtar] demiştir.

وَمَرْيَمَ ابْنَتَ عِمْرَانَ الَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهِ مِنْ رُوحِنَا وَصَدَّقَتْ بِكَلِمَاتِ
رَبِّهَا وَكُتُبِهِ وَكَانَتْ مِنَ الْقَانِتِينَ (١٢)

12. Allah, bir de iffetini sapasağlam koruyan ve bizim de kendisine ruhumuzdan üflediğimiz, rabbinin kelimelerini ve kitaplarını doğrulayan İmrân kızı Meryem'i de (inananlara) örnek gösterdi. O itaat edenlerdendi.

Âyette Hazreti Îsâ'nın ruhuna cem' ve çokluk bildiren zamirle üflendiği belirtilir. Nitekim onda bütün isim ve ruhların güçleri bulunmaktadır. Çünkü Hak Teâlâ çoğul -nûn harfiyle- [Kendisine (ruhumuzdan) üfledik] buyurmuştur. Kuşkusuz Cebrâîl aleyhisselâm(ın ruhu) ona tam bir insan olarak vermiştir. Böylelikle o insan-ı kâmil suretinde tecelli etmiş sonra da ruh üflemiştir. Bu üfleme Hakk'ın üflemesidir. Aynı şekilde Cenâb-ı Hakk'ın kulunun diliyle "Allah kendisine hamdedeni işitti (*semi'allahu li-men hamideh*)" demesi böyledir. [Rabbinin kelimelerini doğruladı] ifadesindeki "kelime"den maksat Îsâ aleyhisselâmdan başkası değildir. Allah Teâlâ onun hakkında "Meryem oğlu Îsâ Mesih, ancak (..) Meryem'e ulaştırdığı kelimesidir." (Nisâ, 4/171) buyurmuş böylece onu kendisine "kelimeler" kılmıştır. Zira o, zâhirî ve bâtınî yapısı yönüyle "çok"tur. Mamafih onun her bir cüzü, -zâhirde olsun bâtında olsun- ancak bir kelimedir. Bu nedenle Cenâb-ı Hak onunla ilgili olarak [Rabbinin kelimelerini doğruladı] buyurmuştur. Çünkü Îsâ aleyhisselâm bütünü yönüyle Allah'ın ruhu iken çokluğunun birliği yönünden ise "Meryem'e ulaştırdığı kelimesidir.". Bu nedenle Meryem'in şeref ve -Allah resûlünün sallallahu aleyhi ve sellem kendisine şahitlik ettiği- kemal sahibi olma vasfı, Îsâ aleyhisselâm'ın ona nispet edilmesiyle gerçekleşir. Nitekim ona "Meryem oğlu Îsâ" denilmiştir.

MÜLK SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

Bu sûrenin onu okuyanı kabir azabından koruyacağı rivayet edilmiştir[118]

Hükümranlık sahibi [Allah] yücedir
Fikir ve zikirle idrak edilmez
Benzerliklerden münezzehtir, makamı âlidir
Yücedir hatta kalbin onu bağrına basmasından
Bilemedim bu nedir ve bize âşikâr olmaz
Onun sözü; çifte ve teke and olsun
Kitabını okuduğumuzda tanıdık onu
Zira bu tek (vitr) alenilik içindir, çift ise gizlilik için.

تَبَارَكَ الَّذِى بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ (١)

1. Mülk (hükümranlık) elinde olan Allah, yücedir. O, her şeye hakkıyla gücü yetendir.

---

118. Rivayet için bk. Tirmizî, Fezâilü'l-Kur'ân, 9.

[*Tebâreke*] lafzı, Allah için bereket ve ziyade anlamına gelir. [Mülk (hükümranlık) elinde olan Allah, (yücedir). O, her şeye hakkıyla gücü yetendir]. Mülk ve melekût, ez-Zâhir ve el-Bâtın ismine sahiptirler. O (mülk açısından) gayb âlemi (melekût açısından) şehadet âlemi; (mülk açısından) halk' âlemi ve (melekût açısından) emir âlemidir. O *el-Kahhâr*'a boyun eğen mülktür. O, *el-Melik*'in otoritesi altında ezilmiş olmasaydı "mülk" olmazdı. Kendi iradesiyle değil de mülkünün iradesiyle tasarrufta bulunan kimse, bu hususta ne o bir meliktir ne de (söz konusu) o şey bir mülktür. Zira mülk, *el-Melik*'in otoritesi altında ezilir. *el-Melik*'in emri, mülkün zâhirine nüfuz ettiğinde gerçekleşir. Mülkün bâtınına nüfuz ettiğinde ise bu *melekût*tur. Bâtına nüfuz etmeyip zâhire nüfuz etmekle yetindiğinde ise bu mülktür. Bu iki vasıf mümin ve münafığın peygamberlere (aleyhimüsselâm) itaatte bulunmasına bağlı olarak ortaya çıkar. Nitekim onlardan kimi zâhirde ve bâtında peygambere tâbi olur ki o kimse müslüman ve mümindir. Kimi de zâhirde tâbi olurken bâtında tâbi olmaz. Bu kimse münafıktır. Onlardan kimi de bâtında tâbi olurken zâhirde olmaz. İşte bu kimse ise günahkâr mümindir. Allah Teâlâ her şeye hakkıyla gücü yetendir.

الَّذِى خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلاً وَهُوَ الْعَزِيزُ الْغَفُورُ (٢)

2. O, hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır. O, Azîzdir, Ğafûrdur.

[Ölümü ve hayatı yaratandır]. Hayat, cevherin kendisinden kaynaklanır. Ölüm ise suretlerin değişmesinden kaynaklanır. Bunların tamamı [sizi sınamak için] yani "sizi imtihan etmek için"dir. Âyette [sizi sınamak için] ibaresi [hayat] kelimesinin yanında zikredilmiştir. Zira ölü kimse, imtihana tâbi tutulmaz. [Hanginizin daha güzel amel yapacağını (..)] ifadesinin anlamı iki vecihtir.

Birinci vecih

"Sizi yükümlülükle imtihan etmek için" demektir. Söz konusu imtihan, insanın sahip olduğu iddiadan ötürüdür. Fitnelerin ve sınanmaların en büyüğü ise kadın, mal, çocuk ve makama dairdir. [Hanginizin daha güzel amel yapacağını (..)] [ifadesinin zikredilmesi], kesin delil getirmek içindir. Şüphesiz o, olacak şeyi olmadan evvel bilir. Zira Allah Teâlâ onu ezelden kesinlik (*sübût*) içerisinde bilir. Ayrıca kâinatta bir şey ancak hakikatinde sabit olduğu biçimde gerçekleşir.

İkinci vecih

Sevenin sevgilisiyle buluşma isteği olduğundan (böyle denilmiştir). Bu buluşma Hak Teâlâ'nın belirlediği özel bir buluşmadır. Zira her durumda müşahede edilen O'dur.

Lakin Cenâb-ı Hak, makamlardan dilediğini belirleyip orayı özel buluşma mahalli kıldığında biz oraya rağbet ederiz. Biz o makama ancak bu buluşmayla çelişen dünya yurdundan çıkarak erişebiliriz. Hazreti Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem dünyada kalmakla âhirete intikal etmek arasında serbest bırakılınca "O yüce dost (*er-refîku'l-a'lâ*)"[119] demişti. Bir rivayette şöyle zikredilir: "Her kim Allah'a kavuşmayı -yani ölümü- arzularsa Allah da ona kavuşmayı arzular. Her kim de Allah'a kavuşmaktan hoşlanmazsa Allah da ona kavuşmaktan hoşlanmaz."[120] Böylece (Allah'a kavuşmayı istemeyen kimsenin) öldüğünde Allah'la karşılaşması, hoşnut olunmadığı biçimde gerçekleşir. Bu ise Hak Teâlâ'nın kendisinden perdelenmesi demektir. Hak Teâlâ kullarından kendisine kavuşmayı arzulayan kimselere tecelli eder. Hak Teâlâ'ya ölümle kavuşmanın bir lezzeti vardır. Bu lezzet hâl ile dünya hayatında ona kavuşmada gerçekleşmez. Zira oradaki ölüm ruhlarımızın bedenlerinin idaresini tamamlaması anlamına gelir. Söz konusu zevk, ancak dünya yurdundan -hâl ile değil- ölümle çıkıldığında gerçekleşir. Ölüm ise ruhun, doğduğu büyüdüğü andan beri bu ülfetin kendisiyle gerçekleştiği bedeni terk etmesi demektir. Hatta ruh bedenin ortaya çıkmasının sebebidir. Binaenaleyh Hak Teâlâ, aralarındaki ilişki sabit olduğundan ruh ile söz konusu bedeni birbirinden ayırmıştır. Bu ise Cenâb-ı Hakk'ın kullarına olan sevgisi sebebiyle kullarına yönelik ilâhî kıskançlık durumundan kaynaklanır. Nitekim Cenâb-ı Hak, onlarla başkası arasında bir ilişkinin bulunmasını istemez. O nedenle ölümü yaratmış ve kendisine olan sevgideki iddialarını sınamak için onları imtihan etmiştir.

Üçüncü vecih

Bilmelisin ki ateş, toprak ve nurdan meydana gelen bütün cisimleri idare eden ruhlar için hayat, tıpkı güneş için ışık gibidir. Nitekim ruhlar için hayat, nefse ait bir niteliktir. O nedenle bir şey üzerinde belirdiklerinde söz konusu şey mutlaka canlanır. Güneş ışığının hava cismi, yer yüzeyi, ve güneşin

---

119. Buhârî, Meğâzî, 83.
120. Buhârî, Rikâk, 40.

belirdiği her yere sirayet etmesine benzer biçimde kendisinde beliren ruhun hayatı o şeye sirayet eder. Allah dışındaki her şey canlıdır ve her şey rabbini hamd ile tesbih eder. Tesbih ise ancak bir canlıdan sâdır olabilir. Her yaş, kuru, cansız ve bitkinin, yer ve göğün canlı olduğunu bildiren rivayetler vardır. O hâlde hayat cevherlere aitken ölüm nispetlere aittir. Zira ruhun cisimde belirmesi, söz konusu cismin hayatı anlamına gelir. Kendisine görünen cisimlerin aydınlanması için güneşin belirmesi durumu da böyledir. Ruhun cisimden ayrılması ise hayatın söz konusu cisimde yok olması anlamına gelir ki bu ölümdür. Öyleyse bir araya gelme "hayat", ayrılma ise "ölüm" demektir. Bir araya gelme ve ayrılma akla uygun nispetlerdir. Bunların a'yânı mâdum olsa bile görünen bir hükme sahiptir. Nitekim ruh ve cismin bir araya getirilmesinden, cisimleri idare eden nefs-i nâtıka ortaya çıkar. Bu tür terkip, ölümle nitelenen terkiptir. Ruh cismi terk ettiğinde terkip dağılır ve ruh Berzah âlemindeki başka bir bedeni idare edici kılınır. Beden ise toprağa katılır. Sonra Cenâb-ı Hak âhirette terkip edeceği başka bir yaratılışla onu inşa eder. Nitekim o şöyle buyurmuştur: [O, sizi sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır]. Yani o, ikisine dalmak ve onları düşünmek (nazar) suretiyle [hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için] sizin ölüm ve hayat ile akıllarınızı imtihan eder. Böylece o, aranızdan kimin doğruyu bulacağını kimin hata edeceğini görür.

Bilmelisin ki -duyu gücü, hayal gücü, bellek gücü, tasvir gücü ve ulvî-süflî bütün cisimlere nispet edilen güçlerin tamamı gibi- insanda ve bütün canlılarda bulunan bütün güçler ancak ruha aittir. Bu güçler, ruhun varlığı ve söz konusu cisme hayat vermesi ile meydana gelir. Bu özel gücün kendisinden kaynaklanması yönüyle ruhun söz konusu cisimden uzaklaşmasıyla birlikte artık orada yok olacak olan şeyler yok olur. Nitekim ruh cisimden tamamen yüz çevirince bütün güçler ve hayat, cismin yok olmasıyla son bulur. Ölüm diye tâbir edilen şey budur. Güneşin batmasının "gece" olarak ifade edilmesi de böyledir. Fakat uykuda tam bir uzaklaşma söz konusu değildir. O ancak güçler ile duyusal olarak idrak edilebilen şeyler arasına giren buhar perdesidir. Bununla birlikte uyuyanda hayat bulunmaya devam eder. Kendisi ile yeryüzündeki özel bir yer arasına bulut girdiğinde güneşin durumu da böyledir. Demek oluyor ki kendisiyle arasına yığın bulutların girdiği bu yerden ötürü güneş idrak edilmese bile ışık da tıpkı hayat gibi bulunmaya devam eder. Benzer şekilde güneş yeryüzündeki bu yeri terk ettiğinde ve onun yerine gece geldiğinde güneş, ışığıyla başka bir yerde ortaya çıkar ve ışığıyla bu yeri aydınlatır. Burada gündüz meydana geldiği gibi orada da gündüz meydana gelir. Aynı şekilde ruh, hayat sebebi olduğu bedenden uzaklaştığında berzahtan

ibaret olan Sûr'dan bir surette tecelli eder. ("Sûr/suver" kelimesi), sad harfiyle "sûret" kelimesinin çoğuludur. Böylece o suret berzahta kendisiyle hayat bulur. İkinci gün güneşin üzerimize doğup ışığıyla varlıkları aydınlatması da benzer bir durumdur. Aynı şekilde âhiret günü ruhun bu ölü bedenler üzerine doğması ve bedenlerin onunla hayat bulması da böyledir. Nitekim bu da yeniden dirilişin (*ba's* ve *neşr*) kendisidir.

Bilmelisin ki eşyanın tamamında hayat iki türlüdür. İlki sebepten meydana gelen hayattır ki o zikrettiğimiz ve ruhlara nispet ettiğimiz hayattır. Diğeri ise bütün cisimlere yönelik zâtî diğer bir hayattır. Ruhlar için ruhların hayatı böyledir. Ne var ki ruhların hayatının etkisi, ışığının kendilerinde yayılması ve zikrettiğimiz güçlerinin ortaya çıkmasıyla idare edilen cisimlerde açığa çıkar. Cisimlerin zâtî hayatı ise böyle değildir. Zira cisimler yönetici olarak yaratılmamıştır. Nitekim onlar -kendilerine ait nefsî bir nitelik olduğu için onlardan uzaklaşması mümkün olmayan- zâtî hayatı ile sürekli rablerini tesbih ederler. Ruhlarının bulunup bulunmaması arasında fark yoktur. Ruhları onlara ancak özel olarak bulunmaları itibarıyla tesbih anında arazî başka bir şekil sunar. Ruh bedenden ayrıldığı vakit -tesbih olsun olmasın aramızda bilinen ve hissedilebilen söz anlamına gelen- bu özel zikir de oradan ayrılır. Âlemde her suretin yönetici bir ruhu ve zâtî bir hayatı vardır. Ruh bu suretin yokluğuyla yok olurken suret de o ruhun yokluğuyla yok olur. Orada her cevhere ait zâtî hayat ise yok olucu değildir. -Allah Teâlâ'nın kimi yaratılmışların gözlerini aldığı zamanda bu zâtî hayat ile deriler kıyamet günü insanlara, dillere, ellere ve ayaklara karşı şahitlik edecektir. Âhir zamanda insanın baldırı konuşacak ve sahibine yaptıklarını haber verecektir. Yine âhir zamanda öldürmek üzere Müslümanlar Yahudileri ararken arkasına Yahudiler gizlendiğinde ağaç konuşacaktır. Nitekim o, Yahudi'yi ararken gördüğünde Müslümana "Ey Müslüman, işte arkamdaki Yahudi'dir; onu öldür." diyecektir. Eşyadaki bu hayat zâtîdir. Çünkü o bütün varlıklara yönelik ilâhî bir tecelliden kaynaklanır. Zira Allah Teâlâ kendisini tanısınlar ve ona ibadet etsinler diye onları yaratmıştır. Allah Teâlâ kendisine tecelli edip de kendisini tanıtmadan yarattıklarından hiçbiri onu tanıyamaz. Çünkü yaratıcısını bilmek yaratılmışın gücü dâhilinde değildir. Tecelli ebediyen devam eder ve zâhirde melekler, insan ve cin dışındaki varlıkların tamamına görünür. Kuşkusuz onlar için devamlı tecelli, ancak diğer donuk varlıklar ve bitkiler gibi zâhirde bir konuşması bulunmayan şeylerde geçerlidir. Konuşma (*nutk*) ve içindekini ifade etme (*ta'bir*) gücü verilenlere -ki onlar melekler, insanlar ve cinlerdir- yönelik tecelli ise kendilerini yöneten ruhları ve kendi güçleri sebebiyledir. Nitekim onlara yönelik tecelli, gayb perdesinin ardından zuhur

eder. O hâlde meleklerin (Cenâb-ı Hakk'ı) tanıması, tecelli ile değil, Hakk'ın kendini tanıtmasıyla gerçekleşir. İnsanların ve cinlerin (Cenâb-ı Hakk'ı) tanıması ise nazar ve istidlal yoluyla gerçekleşir. Onların cisimlerinin ve diğer başka yaratılmışların tanıması ise ilâhî tecelli vasıtasıyla gerçekleşir. Bu bütün yaratılmışların tabiatında "gizleme" (*kitmân*) özelliği bulunması ve onlara ifade etme aracı verilmemesinden kaynaklanır. Hak Teâlâ, yükümlülere merhamet ederek bu makamı gizlemeyi murad etmiştir. Çünkü yükümlü kılınacakları ve Hak Teâlâ'nın onlara günah takdir ettiği onun ezeli ilminde bulunmaktaydı. Bu nedenle (hakikat) onlardan gizlenmiştir. Çünkü (melekler), kaza ve kaderin gereği olarak tecelli ve müşahede hâlinde olmalarına rağmen Cenâb-ı Hakk'a karşı gelselerdi kuşkusuz bu büyük bir saygısızlık ve hayasızlık olur, bunun karşılığında cezalandırılmaları da büyük olurdu. Dahası rahmet sonsuza değin onlara ulaşmazdı. Bu nedenle gaflet ve unutma hâli, Allah Teâlâ'nın kulları için yarattığı rahmete karşılık meydana gelmiştir. Allah Teâlâ yarattıkları arasında sadece melekleri, insanları ve cinleri yükümlü tutmuştur. Bunların dışındakiler için tecellinin sürekliliği, onlara devamlı zâtî hayatı vermiştir. Onların tesbih etmedeki durumu bizim nefes alıp vermedeki durumumuz gibidir.

[O, hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için]: O hâlde müminler daha güzel amel ettikleri için mutlu olmuştur; kâfirler ise güzel amelde bulunmadığı için hüsrana uğramıştır.

[O, azîzdir], yani yarattıkları tarafından idrak edilmesi ve -kendi dilemesi hariç- ilminden bir şeyin ihata edilmesi mümkün değildir. O [ğafûrdur], yani künhünü yahut celâlinin künhünü idrak etmekten akılları perdeleyendir. Âlemin bir kısmı için açığa çıkardığını herkese açığa çıkarsaydı ne o "ğafûr" olurdu ne de bir kimsenin başka bir kimseye üstünlüğü kalırdı. Çünkü üstünlük ancak ilmin çokluğuyla gerçekleşir.

الَّذِى خَلَقَ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ طِبَاقًا مَا تَرٰى فِى خَلْقِ الرَّحْمٰنِ مِنْ تَفَاوُتٍ فَارْجِعِ الْبَصَرَ
هَلْ تَرٰى مِنْ فُطُورٍ (٣)

3. O, yedi göğü tabaka tabaka yaratandır. Rahmân'ın yaratışında hiçbir düzensizlik göremezsin. Bir kere daha bak! Hiçbir çatlak görüyor musun?

Bu âyet nefsü'l-emirde Allah Teâlâ'nın yarattıkları hususunda hiçbir düzensizlik (*tefâvüt*) ortaya koymadığına delâlet eder. Nitekim [Rahmân'ın yaratışında hiçbir düzensizlik göremezsin] buyurmuş ve orada herhangi bir dü-

zensizliğin bulunmasını menetmiştir. Aksine durumları ilâhî hikmet doğrultusunda göstermiştir. Hak Teâlâ iki öncül üzerinde düşünmeye dikkat çekerek [Bir kere daha bak!] buyurmuştur. [Hiçbir çatlak görüyor musun?], yani Allah'ın delil getirdiği hususta dahli olabilecek hiçbir bozukluk [görüyor musun] demektir. Nitekim göz havayı yarıp dünya semasına ulaşır da yine de nüfuz edebileceği bir çatlak göremez. Bununla birlikte varlıkta herkesin gayesine uygun gelecek bir durumun bulunması da imkânsızdır. Kuşkusuz Allah Teâlâ onların bakışını farklı farklı yaratmıştır.

ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ يَنْقَلِبْ إِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئًا وَهُوَ حَسِيرٌ (٤)

4. Sonra tekrar tekrar bak; bakışların (aradığı çatlak ve düzensizliği bulamayıp) âciz ve bitkin hâlde sana dönecektir.

Birinci vecih

[Bakışların sana dönecektir]: Âyetteki "*basar*" kelimesi "nazar (aklî düşünme)" anlamına gelir.

[Âciz], yani şüphe ya da kuşkuya bağlı olarak delile nüfuz etmekten uzak bir şekilde demektir.

[Bitkin hâlde], yani "âciz kaldı" anlamına gelir. Diğer bir deyişle "âcizliğe düçar oldu" demektir.

İkinci vecih

[Bakışların âciz ve bitkin hâlde sana dönecektir], yani yorgun düşecektir. Şüphesiz göz duyusal şeyleri göremez, bitkin düşer ve âciz bir şekilde geri döner. Çünkü o nüfuz edeceği bir çatlak bulamaz.

وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ وَجَعَلْنَاهَا رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ وَأَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابَ السَّعِيرِ (٥)

5. Andolsun biz, en yakın göğü kandillerle donattık. Onları şeytanlara atılan taşlar yaptık ve (âhirette de) onlara alevli ateş azabını hazırladık.

Bize göre bütün yıldızlar aydınlıktır. Bazı kimselerin düşündüğü gibi (ışığını) güneşten sağlamazlar. Ay ise aslı itibariyle ışığa sahip değildir. Allah onun ışığını hükümsüz kılmıştır. Kendisine nispet edilen söz konusu ışık ise ayın aynasında güneşten göze gelen ölçüdedir. Nitekim ay güneşin tecelligahıdır. Dolayısıyla az ya da çok orada güneş ışığından bir şey bulunmaz. Yıldızlar ellerinde bulunan anahtarlardan ötürü kandiller kılınmıştır. Işıklar ise karanlıkların örttüğü şeyleri gözler önüne serer. [Onları (..) yaptık] ifadesindeki "onları", "yıldızları" demektir. Nitekim Allah Teâlâ kuyruklu yıldızları Hazreti Peygamber'in gönderilişinden itibaren ateş parçaları eşliğinde [şeytanlara atılan taşlar] yapmıştır. Zira şeytanlar -ki onlar cinlerin kâfir olanlarıdır- gizlice dinlemek üzere yakın göğe yükselebilirler. Ateş parçaları gediğin üzerine oturur ve şeytanları önden ve yandan taşlar.

[(Âhirette de) onlara alevli ateş azabını hazırladık]: "*Saîr*", cehennemin yedi kapısından biridir. Hak Teâlâ aziz kitabında ve sünnette oraya girecek olanların ve aynı şekilde diğer yedi kapıdan girecek olanların niteliklerini anlatmıştır. Kuşkusuz kapılar, ardında bulunanların kendileri için hazırladıkları şeylerin özellikleriyle isimlendirildi. Oraya girenler ise Allah'ın zikretmiş olduğu özelliklerle nitelendi.

وَلِلَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ (٦) إِذَا أُلْقُوا فِيهَا سَمِعُوا لَهَا شَهِيقًا
وَهِيَ تَفُورُ (٧)

6. Rablerini inkâr edenler için cehennem azabı vardır. Ne kötü varılacak yerdir orası! 7. Oraya atıldıklarında, onun kaynarken çıkardığı korkunç uğultuyu işitirler.

Kuşkusuz cehennemin iki nefesi vardır. Şiddetli zemheri soğukları onun bir nefesinden, şiddetli sıcak ve hararetler ise onun diğer bir nefesinden meydana gelir. Cehennem kıyamet günü bu nefesiyle gelerek kaynaya kaynaya insanların toplanma mahalline yönelir.

تَكَادُ تَمَيَّزُ مِنَ الْغَيْظِ كُلَّمَا أُلْقِيَ فِيهَا فَوْجٌ سَأَلَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَذِيرٌ (٨)

8. Cehennem neredeyse öfkeden çatlayacaktır! Oraya her bir topluluk atıldıkça oranın bekçileri onlara, "Size bir uyarıcı gelmemiş miydi?" diye sorarlar.

Allah'ın düşmanlarına karşı [cehennem neredeyse öfkeden çatlayacaktır!] [Oraya her bir topluluk atıldıkça oranın bekçileri onlara, "Size bir uyarıcı gelmemiş miydi?" diye sorarlar] İman ehlinden olanları ise Allah Teâlâ cehennemin şerrinden ve tesirinden korur.

قَالُوا بَلَى قَدْ جَاءَنَا نَذِيرٌ فَكَذَّبْنَا وَقُلْنَا مَا نَزَّلَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا فِي ضَلَالٍ كَبِيرٍ
(٩) وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ (١٠) فَاعْتَرَفُوا بِذَنْبِهِمْ
فَسُحْقًا لِأَصْحَابِ السَّعِيرِ (١١) إِنَّ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ
(١٢) وَأَسِرُّوا قَوْلَكُمْ أَوِ اجْهَرُوا بِهِ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ (١٣) أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَهُوَ
اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ (١٤)

9. Onlar da şöyle derler: "Evet, bize bir uyarıcı gelmişti. Fakat biz onu yalanlamış ve 'Allah hiçbir şey indirmemiştir. Siz ancak büyük bir sapıklık içindesiniz' demiştik." 10. Yine şöyle derler: "Eğer kulak vermiş veya aklımızı kullanmış olsaydık, şu alevli ateştekilerden olmazdık." 11. İşte böylece günahlarını itiraf ederler. Artık alevli ateştekiler Allah'ın rahmetinden uzak olsun! 12. Görmedikleri hâlde rablerinden korkanlar için bir bağışlanma ve büyük bir mükâfat vardır. 13. Sözünüzü gizleyin, yahut onu açığa vurun; (fark etmez). Şüphesiz Allah, sinelerin özünü (kalplerde olanı) hakkıyla bilir. 14. Yaratan bilmez mi? O, lütufkârdır, hakkıyla haberdardır.

Bilmelisin ki, Allah Teâlâ yaratılmışları yarattığında onlara sınırlarını aşamayacakları menziller takdir etmiştir. Böylece Allah onları yarattığında melekleri melekler, resûlleri resûller, nebîleri nebîler, velîleri velîler, müminleri müminler, münafıkları münafıklar ve kâfirleri kâfirler olarak yaratmıştır. Bunların tamamı onun nezdinde ayrışık, belirli ve bilinen mertebelerdir. Onlarda bir ziyade ve noksanlık olmadığı gibi birisi diğeriyle de değiştirilmez. O hâlde herhangi bir yaratılmışın, uğrunda yaratılmadığı bir makama erişmesi adına ne bir kazanımı (*kesb*) vardır ne de bir çabası (*amel*) geçerlidir. Aksine bu, tamamlanıp bitirilmiş bir durumdur. "Bu izzet sahibi ve hakkıyla bilen Allah'ın takdiridir." (Yâsîn, 36/38) O hâlde hiçbir varlık ve hiçbir sınıf kendi menzilini aşamaz ve kimse kendi mecrasının dışında hareket edemez. Yine her varlığın kendine özgü bir yolu vardır; başka hiç kimse ruh ve tabiat itibarıyla o yolda gidemez. Nitekim ilâhî isimler feleğinin genişliğinden dolayı iki kişi tek bir mizaçta asla birleşmeyeceği gibi tek bir menzilde de asla birleşmez. Nitekim orada bulunanların tamamını Hak Teâlâ yaratmıştır ve o bilmeyeceği bir şeyi yaratacak değildir.

[O, lütufkârdır, hakkıyla haberdardır]:

Birinci vecih

O kendisinden istenilmesine karşı lütufkar (*el-Latîf*) iken kendisinden istenilenlerden de haberdardır (*el-Habîr*). Çünkü o gerçeklemiştir. Nitekim o (bir isteğin) gerçekleştiğine dair her türlü bilgiden "haberdar" iken gerçekleşmesinden önce de "hakkıyla bilen"dir (*el-Alîm*). Âyetteki ("Yaratan bilmez mi?" şeklindeki soru) onun neleri bildiğini yönelik bir istifhamdır. Hak Teâlâ'nın meleklere -Hak Teâlâ'nın kullarını onlardan daha iyi bildiğini bildikleri hâlde- "Kullarımı nasıl terk ettiniz."[121] demesi de böyledir.

İkinci vecih

Yaratmaya (*îcâd*) ilişkin sırrı bildiği için "latîf", en gizli şeyleri de bildiği için "habîr"dir

هُوَ الَّذِى جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ ذَلُولًا فَامْشُوا فِى مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِنْ رِزْقِهِ وَإِلَيْهِ النُّشُورُ (١٥)

15. O, yeryüzünü sizin ayaklarınızın altına serendir. Haydi onun üzerinde yürüyün ve Allah'ın rızkından yiyin. Dönüş ancak O'nadır.

Allah Teâlâ yeryüzünü ayaklarınızın altına sermiş ve zillette mübalağa yaparak onu mübalağa sigasıyla "*zelûl*" şeklinde nitelemiştir. Çünkü zelil varlıklar onun üzerine basarlar. Kuşkusuz zelillerin en zelili, üzerine zelilin bastığı yerdir. Kullar ise zelillerdir. Zelillerin bastığı yerden daha zelili yoktur. Bütün yaratılmışlar ile birlikte biz zelil kullarız, onun tepelerinde yani üzerinde yürümek suretiyle üzerine basarız. Yeryüzü ise ayaklarımız altındadır. Bu nedenle Cenâb-ı Hak onu mübalağa sigasıyla isimlendirmiştir. Binaenaleyh o zillet bakımından diğerlerinden daha zelildir. O bu mertebede olunca Cenâb-ı Hak zâhirde bize ait en değerli organı -ki o yüzdür- onun üzerine koymamızı ve toprağa sürmemizi emretmiştir. O, zelil varlığın -ki o kuldur- üzerine basması ile yeryüzünün kırıklığını iyileştirme maksadıyla böyle yapmıştır. En sonunda secde sayesinde kulun yüzü ve yerin yüzü bir araya gelmiş ve yerin kırıklığı iyileşmiştir. Kuşkusuz Allah, kalpleri kırılanların yanındadır. Öyleyse bu makamda söz konusu secde hâlindeki kul, Allah Teâlâ'ya namazın diğer hâllerinden daha yakındır. Çünkü o nefsi uğruna değil başkası uğ-

121. Buhârı, Mevâkît, 9/16

runa çaba göstermiştir. Secde, zilletinden dolayı yerin kırıklığının -zelil varlığın teması altında- iyileşmesi demektir. Sana işaret ettiğim konuya dikkat et! Çünkü şeriat, ima ile bile olsa işarette bulunmadığı hiçbir şey bırakmamıştır. Bunu bilen bilir, bilmeyen bilmez.

İtibar

O (yeryüzü) anadır ve onu yaratıkları için zilleti çok (*zelûl*) olarak isimlendirdi
Yüz çevirdi benden günah sahibinin yüz çevirmesi gibi, utanarak
Ve bize tanzim ettiği tepeler verdi
Yaratıcı olan Rabb'in emriyle, üzerinde yürümemiz için
Ananın durumu böyle ise; ben
Ölmeye daha layığım
Hak Teâlâ'dan temenni ettim, onun durumunda olmayı
Sakin bir yaşayış içerisinde, Allah'la beraber, kedersiz
Ve varlığım davalara gelir bir suretle
Benden inişi Rabb'in menzili gibidir.
Heyhât! Hak nerede yaratıkların hâli nerede.
Bu yüzden geldi elçiler kitaplarla

أَأَمِنتُم مَّن فِي السَّمَاءِ أَن يَخْسِفَ بِكُمُ الْأَرْضَ فَإِذَا هِيَ تَمُورُ (١٦)

16. Göktekinin sizi yere geçirivermeyeceğinden emin mi oldunuz? (O zaman) bir de bakarsınız yeryüzü şiddetle çalkalanıyor.

Hak Teâlâ "gökteki" buyurmuştur; yoksa Hazreti Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem nasıl "nerede" diye sorabilirdi, mekân zarfı olan *fî* harfi ile verdiği cevabını kabul edebilirdi ve sonra saf iman ile ona şahitlik edebilirdi. Onun şahitliği mecaz değil, hakikat; izin değil, emirdir. Onun peygamber aleyhisselâma dair bilgisi hakiki bir bilgi olmasaydı, ondan "gökte" cevabı kabul edilmezdi. Bununla birlikte o dilsizdi.

أَمْ أَمِنتُم مَّن فِي السَّمَاءِ أَن يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا فَسَتَعْلَمُونَ كَيْفَ نَذِيرِ (١٧) وَلَقَدْ
كَذَّبَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ (١٨) أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَافَّاتٍ
وَيَقْبِضْنَ مَا يُمْسِكُهُنَّ إِلَّا الرَّحْمَٰنُ إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ بَصِيرٌ (١٩)

17. Yahut göktekinin, üzerinize taş yağdıran rüzgâr göndermeyeceğinden mi emin oldunuz? O zaman, uyarım nasılmış bileceksiniz! 18. Andolsun, onlardan öncekiler de yalanlamıştı. Beni inkâr etmenin sonucu nasıl oldu!? 19. Üstlerinde kanat çırparak uçan kuşlara bakmazlar mı? Onları (havada) ancak Rahmân tutuyor. Şüphesiz O, her şeyi hakkıyla görendir.

Bir sebeple olsa bile kuşun uçuşu açıktır. Kuşkusuz onu tutan Allah'tan başkası değildir. Yani, onu havada tutan sebepleri ortaya koyan Allah'tır.

أَمَّنْ هَذَا الَّذِى هُوَ جُنْدٌ لَكُمْ يَنْصُرُكُمْ مِنْ دُونِ الرَّحْمَنِ إِنِ الْكَافِرُونَ إِلَّا فِى غُرُورٍ (٢٠)
أَمَّنْ هَذَا الَّذِى يَرْزُقُكُمْ إِنْ أَمْسَكَ رِزْقَهُ بَلْ لَجُّوا فِى عُتُوٍّ وَنُفُورٍ (٢١) أَفَمَنْ يَمْشِى مُكِبًّا
عَلَى وَجْهِهِ أَهْدَى أَمَّنْ يَمْشِى سَوِيًّا عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (٢٢)

20. Yahut Rahmân'dan başka size yardım edecek şu ordunuz (taraftarlarınız) kimlerdir? İnkârcılar ancak bir aldanış içindedirler. 21. Peki, Allah rızkını keserse, kimdir size rızık verecek olan? Hayır, onlar azgınlık ve nefretle direnip durdular. 22. Yüzüstü kapanarak düşe kalka yürüyen mi daha doğru gider, yoksa dosdoğru bir yolda dimdik yürüyen mi?

[Yüzüstü kapanarak düşe kalka yürüyen]den maksat sırattan yüzü üzere ateşe düşen ve muvahhitlerden olan kimsedir. (Bu kimse mi daha doğru gider) [yoksa dosdoğru bir yolda dimdik yürüyen mi?]

قُلْ هُوَ الَّذِى أَنْشَأَكُمْ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ (٢٣)
قُلْ هُوَ الَّذِى ذَرَأَكُمْ فِى الْأَرْضِ وَإِلَيْهِ تُحْشَرُونَ (٢٤) وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ
صَادِقِينَ (٢٥) قُلْ إِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللَّهِ وَإِنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُبِينٌ (٢٦) فَلَمَّا رَأَوْهُ زُلْفَةً سِيئَتْ
وُجُوهُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَقِيلَ هَذَا الَّذِى كُنْتُمْ بِهِ تَدَّعُونَ (٢٧) قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَهْلَكَنِىَ اللَّهُ
وَمَنْ مَعِىَ أَوْ رَحِمَنَا فَمَنْ يُجِيرُ الْكَافِرِينَ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ (٢٨) قُلْ هُوَ الرَّحْمَنُ آمَنَّا
بِهِ وَعَلَيْهِ تَوَكَّلْنَا فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ فِى ضَلَالٍ مُبِينٍ (٢٩) قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَصْبَحَ مَاؤُكُمْ
غَوْرًا فَمَنْ يَأْتِيكُمْ بِمَاءٍ مَعِينٍ (٣٠)

23. De ki: "O, sizi yaratan ve size kulaklar, gözler ve kalpler verendir. Ne kadar da az şükrediyorsunuz!" 24. De ki: "O, sizi yeryüzünde yaratıp çoğaltandır. Ancak O'nun huzurunda toplanacaksınız." 25. "Eğer doğru söyleyenler iseniz, bu tehdit ne zaman gerçekleşecek?" diyorlar. 26. De

ki: "O bilgi, ancak Allah katındadır. Ben ise sadece apaçık bir uyarıcıyım." 27. Onu (azabı) yakından gördükleri zaman inkâr edenlerin yüzleri kötüleşir ve onlara, "İşte bu, (alaylı bir biçimde) isteyip durduğunuz şeydir." denir. 28. De ki: "Söyleyin bakalım: Diyelim ki Allah beni ve beraberimdekileri helâk etti, yahut bize acıdı. Peki, ya inkârcıları elem dolu bir azaptan kim koruyacak?" 29. De ki: "O, Rahmân'dır. O'na iman ettik, yalnızca O'na tevekkül ettik. Siz, kimin apaçık bir sapıklık içinde olduğunu yakında öğreneceksiniz!" 30. De ki: "Söyleyin bakalım: Suyunuz çekiliverse, size kim temiz bir akar su getirir?"

Hayretim yağmur yüklü suya değildir; ancak
kayanın kuru yerinden akan suya hayret ettim
Mûsâ'nın asa ile taşa vurması gibi
O taş ki insanların içinde arasından su fışkırdı

KALEM SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

Bu sûreden Allah Resûlü sallallahu aleyhi ve sellem öncekilerin ve sonrakilerin ilmini öğrenmiştir. Ona güzel yapıda, eksikliklerden münezzeh ve mukaddes bir kitap indirilmiştir. Cenâb-ı Hak "Nûn" sûresinde şöyle buyurdu:

ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ (١)

1. Nûn. (Ey Muhammed!) Andolsun kaleme ve satır satır yazdıklarına.

Bilmelisin ki Allah Teâlâ "*el-Melik*" olarak isimlendirildiğinde memleketi tertib eder gibi âlemi tertib etmiştir. Böylelikle âlemde kulları arasından seçkin olanları (*havâs*) belirlemiştir. Onlar sürekli zikir yaparak Hak Teâlâ'nın dostları olan meleklerdir. Sonra Hak Teâlâ küre şeklinde bir engel edinmiş ve bunun bilgisini yaratılmışlara vermiştir. Bu icmâl içinde mufassal bir bilgidir. Cenâb-ı Hakk'ın bilgisi burada ona tecelli etti ve o bu meleği "Nûn" olarak isimlendirdi. O devamlı Hakk'ın ilmi mertebesinde kalır ve o ilâhî divanın başındadır. Hak Teâlâ, "bilen" olduğundan bu bilgi ondan perdelenmez. Sonra melekler içinden daha aşağı mertebedeki başka bir meleği tayin etmiş ve onu "Kalem" olarak isimlendirmiştir. "Kalem"in mertebesini "Nûn"un al-

tında kılarak onu katip edinmiştir. Böylelikle yaratılmışlar hakkındaki bilgisinden dilediği kadarını "Nûn" vasıtasıyla ona öğretmiştir. Fakat bu öğreti icmâlî bilgiden ve İcmâlî bilginin ihtiva ettiği tafsil ilminden kaynaklanır. Tafsil ilmi, icmâlî ilimlerin bir kısmını ifade eder. Çünkü ilimlerin mertebeleri bulunmaktadır. Tafsil ilmi de bu cümledendir. İlâhî kalemde ise mücmel bilgi mertebelerinden mutlak anlamda yalnızca tafsilin bilgisi ve bazı mufassal bilgiler bulunur; başkası değil. Cenâb-ı Hak bu meleği divanının katibi edinmiş ve "*el-Kâdir*" ismi yönünden ona tecelli etmiştir. Bu ilâhî tecelli sayesinde onu desteklemiş ve bakışını tedvin ve yazı (*tastîr*) âlemi yönüne çevirmiştir. Böylelikle onun için bir levha yaratmıştır. Hak Teâlâ'nın yaratılmışlar arasında kıyamet gününe kadar gerçekleştirmeyi dilediği her şeyi oraya yazmasını ona emretmiş ve onu öğretmen karşısındaki öğrencinin konumuna yerleştirmiştir. Binaenaleyh burada ilâhî irade ona yönelerek mufassal bilgilerden bu kadarını ona tahsis etmiştir. Allah Teâlâ "Nûn"a, icmâlî ilimlerden bir kısmıyla "Kalem"i desteklemesini emretmiştir. Her ilmin altında kimi ayrıntılar mevcuttur. Fakat (ona verilen) bu ilimler belirli ve sınırlı olup bunlardan başkası ona verilmemiştir.

Diğer bir vecih

Kuşkusuz Allah Teâlâ melekleri yarattığında -ki onlar yaratılmış akıllardır ve "Kalem" onlardan ilk yaratılandır- "Kalem"i seçmiş, öncelemiş, bütün âlemin yaratılış divanında onu görevlendirmiş ve âlemin maslahatlarını gözetmede onu yetkili kılmıştır. Bunu ise onu Allah'a yakınlaştıracak olan yükümlülükten kaynaklanan ibadeti yapmıştır. O hâlde onun salahiyeti yalnızca bu husustadır. Allah Teâlâ onu gaflete düşmesin, uyumasın ve unutmasın diye basit olarak yarattı. Nitekim o yaratılmış varlıkların en hafızalısı ve Allah'ın çeşitli ilimlerden kendisine öğrettiklerini en iyi kavrayanıdır. O bu ilimlerin tamamını tebdil ve tağyire uğramaksızın Levh-i Mahfuz'a satır satır yazmıştır. Levh-i Mahfuz'a yazdıklarından bir kısmını tebdil ilmi, -yani değişim ve dönüşüm âleminde tebdil ve tahrife uğrayacakların bilgisi- ortaya koymuştur. Öyleyse bu levha, Allah'ın ilminin suretine göredir ve değişimi kabul etmez. Bu nedenle Hak Teâlâ Kalem'e [Kıyamet gününe kadar yarattıklarıma dair bilgimi yaz] buyurmuştur. Bunun nedeni, emriyle aklî sureti yani ilk aklın suretini ya da Kalem'i -nasıl dilersen öyle isimlendir- eşitleyince oraya emrinden bir ruh üflemesidir. Böylelikle kalemin sureti bu üflemeyle kâinatın bütün ilimlerini Kıyamet gününe kadar taşır. Hak Teâlâ bu-

nu (kalemin suretini) âlemin varlığı için bir asıl kılmış ve imkânî varlıkta ona öncelik vermiştir. Kendisine ilim verilen Kalem'in öğretmene karşı edebin gereği olarak Hak Teâlâ'ya "Neyi yazayım? Bana öğrettiklerini mi yoksa bana yazdıracaklarını mı?" demesi onun bilgisinin gereğidir. İşte bu, öğretmeni kendisine mücmel bir söz söyleyip tafsil talep ettiğinde öğrencinin edebinden kaynaklanır. Nitekim öğretmeni ona "Olanı, bildiğini ve olacak olanlardan sana yazdıracaklarımı yaz! İşte bu kıyamet gününe kadar yarattıklarım hakkındaki benim bilgimdir; başkasının değil" demiş öğrenci de olanlardan bildikleri yazdı. Sonra da yarattıklarını yaratmadan önce Hak Teâlâ'nın içinde bulunduğu amâyı ve bu amânın içerdiği hakikatleri yazdı. Sonra müheyyem ruhların varlığını ve onların arzularını, hâllerini ve sahip olduğu özellikleri yazdı. Bütün bunlar, onun öğrenmesi içindi. Cenâb-ı Hakk'ın isimlerinin onlardaki tesirini yazdı. Onun kendisini, varlığını, varlığının suretini ve içerdiği ilimleri yazdı. Sonra Levh'i yazdı. Bütün bunları tamamlayınca Hak Teâlâ ona kıyamet gününe kadar olacak olan şeyleri yazdırdı. Çünkü sonsuz şeylerin varlığın kapsamına girmesi imkânsızdır; dolayısıyla yazılamaz. Nitekim yazmak, varlığı ilgilendiren bir durumdur; o nedenle sonlu olması gerekir. Kalem, öğretmene olan edebin bir gereği olarak başı öne eğik bir biçimde bunları yazmıştır. Çünkü yazdırmanın gözle bir alakası bulunmaz; aksine göze ilişen, katibin yazdığı şeydir. Kalem'in kulağı ise Hak Teâlâ'nın yazdırdıklarına taalluk eder. Âlemdeki ilk öğretmen, ilk akıldır. İlk öğrenci ise yaratılmış bir öğretmen olan Levh-i Mahfuz'dan ders almıştır. Gerçekte ise öğretmen Allah Teâlâ'dır. Bütün âlem ondan öğrenir ve ihtiyaç sahibi fakir bir talebedir. Bu onun kemâlidir.

Bilmelisin ki *nûn* (ن) harfinde -ki o feleğin yarısıdır- öyle ilginç özellikler bulunur ki bunları işitmeye üzerine teslim önlüğü bağlanan ve ölüm ruhuyla bunu gerçekleştiren kimseden başkası güç yetiremez. Böyle kimseden ne bir itiraz ne de bir rağbet düşünülebilir. Benzer şekilde aynı *nûn*un noktasında, akla uygun rûhânî *nûn*un süflî *nûn*un şekli üzerindeki -ki bu dairenin yarısı demektir- ilk delâleti bulunur. Vaz' edilen rakamsal *nûn*a bitişen nokta ise dairenin çapının kendisiyle ayırt edildiği akledilir *elif*in (*el-elifü'l-ma'kûle*) merkezi olan ilk şekildir. *Nûn*un şeklinin kendisiyle kesintiye uğrayıp sona erdiği son nokta ise bu hayalî *elif-i ma'kûle*nin başıdır. Onun varlığını uzanışından takdir edersin. Nitekim *elif* (ا), *nûn*a (ن) dayanır ve bundan *lâm* (ل) harfi zuhur eder. *Nûn*un yarısı -mezkur *elif*in varlığıyla beraber- *ze* (ز) harfidir. Bu itibarla *nûn* harfi sana, insana ilişkin ezeli verir. Aynı şekilde *elif* (ا), *ze* (ز), *lâm* (ل) harfleri de Hak Teâlâ hakkında (ezelin bilgisini) verir. Ne var ki o (ezelîlik), Hak Teâlâ'da açıktır. Çünkü o, bizâtihi ezelîdir. Kuşkusuz on-

dan evvelî olmadığı gibi onun zâtındaki varlığının da bir başlangıcı yoktur. İnsan ise gizli ezelîdir. Onda ezelin bilgisi bulunur fakat bilinmez. Zira ezel onun zâtında açık değildir. İnsana dair ezelîlik, onun varlığının pek çok yönünden herhangi birisi sebebiyle gerçek olur. Bu yönlerden biri de -sabit olması durumunda kendisine taalluk eden- kadim-ezelî ilimdeki kendi özünde bulunan sureti üzere var olmasıdır. Zira o ezelî olarak mevcuttur. Aynı şekilde onun belirli suretten soyut, akledilir ve ezelî hakikatleri kadimliği (*kıdem*) ve hâdisliği (*hüdûs*) kabul eder.

Nûn mücmel bir hâlde geldiğinde
el-Allâm tafsil eder onu yüce kalem ile
Levh-i Mahfûz'a atar onu, mufassal hâlde
Harfler ve şekiller olarak; ve âyetleri okunur
O, icmâlen geleni ilmiyle tafsil etmedi
O ancak yazardı, kendisine okunduğunda
İçine satırlar hâlinde attığı şeyi
Böylelikle varlıklarının sınanmasıdır maksat; O ise sınanmaz
O gerçekte akıldır; zâtını idrak ettiği vakit
En net müşahadeyle keşif ve tahkike sahip olur

O hâlde Kalem ve Levh, tedvin ve yazı âleminin başlangıcıdır. Bunların hakikati ulvî, süflî, mâna ve his olarak varlıkların tamamına sirayet etmiştir. Allah Teâlâ âlimdeki ilmi bu ikisiyle muhafaza etmiştir. Bu nedenle Hazreti Peygamber'in "İlmi yazıyla kayıt altına alın." buyurduğu rivayet edilmiştir. Yine bundan dolayı Allah Teâlâ Tevrât'ı eliyle yazmıştır. Bu mertebeden hareketle Allah resûlü de vahiy kâtipleri edinmiştir.

مَا أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ (٢) وَإِنَّ لَكَ لَأَجْرًا غَيْرَ مَمْنُونٍ (٣)

2. Sen rabbinin nimeti sayesinde, bir deli değilsin. 3. Şüphesiz sana tükenmez bir mükâfat vardır.

Kuşkusuz o, insan-ı kâmildir. O, harfi harfine hatta ziyadesiyle âlemden bir nüsha olduğu için bizâtihi âlemin toplamından daha yetkindir. Nitekim insan-ı kâmil "Allah" dediğinde Allah dışındaki her şeyden müteşekkil âlemin tamamı onun "Allah" demesiyle "Allah" der. Yine Allah'ın bütün isimleri de onun "Allah" demesiyle "Allah" der. Bu isimler Allah'ın gayb âlemine yönelik bilgisinde saklıdır. Allah Teâlâ bunların bilgisini bazı kullarına ayırırken bu isimler kullarının tamamı tarafından hakikatleri itibariyle bilinir. Böyle-

likle onun (insan-ı kâmilin) tesbihi, zikrettiklerimin tesbihi yerine geçmiştir. Onun mükâfâtı ise bitmez tükenmezdir.

وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ (٤)

4. Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin.

Allah Teâlâ nebîsi sallallahu aleyhi ve sellemi övmüş ve [Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin] demiştir. Müminlerin annesi Hazreti Âişe'ye (radiyallâhu anhâ) Allah resûlünün ahlâkı sorulduğunda bu âyeti kastederek "Onun ahlâkı Kur'ân'dı."[122] demiştir. O Hakk'ın lisanıyla Allah'ın övdüğü şeyleri över, Allah'ın yerdiği şeyleri ise yererdi. Hazreti Âişe böyle söyledi çünkü onun ahlâkı eşsizdi. Bu eşsiz ahlâkın bütün güzel ahlâkı kapsaması gerekirdi. Allah Teâlâ Kur'ân'ı "Yüce Kur'ân" (Hicr, 15/87) şeklinde "yücelik" vasfı ile nitelediği gibi bu ahlâkı da "yücelik" vasfı ile nitelemiştir. Nitekim Kur'ân onun ahlâkıydı. Ümmetinden kendisine yetişmemiş olanlardan Allah resûlü sallallahu aleyhi ve sellemi görmeyi murad eden kimse Kur'ân'a bakmalıdır. Çünkü ona bakıp düşündüğünde ona bakmakla Allah resûlü sallallahu aleyhi ve selleme bakmak arasında bir fark yoktur. Sanki Kur'ân kendisine Muhammed b. Abdullah b. Abdülmuttalib denilen hissî bir surette ortaya çıkmıştır. Kur'ân Allah'ın kelâmıdır. Kelâm ise onun sıfatıdır. O hâlde Hazreti Muhammed bütünüyle Hak Teâlâ'nın sıfatıdır. Nitekim "Kim peygambere itaat ederse, Allah'a itaat etmiş olur." (Nisâ, 4/80) Çünkü o, nefis arzusu (*hevâ*) ile konuşmaz. O, Hakk'ın lisanıdır. Bu itibarla Hazreti Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem, dünya yurdunu terk etmemiştir. Çünkü O Kur'ân-ı Azîm'in suretidir.

Bilmelisin ki ahlâk üç çeşittir: Geçişli (*müteaddî*) ahlâk, geçişsiz (*gayru müteaddî*) ahlâk ve müşterek ahlâk. Geçişli ahlâk iki kısımdan oluşur. Birincisi, cömertlik ve civanmertlik gibi bir menfaate bağlı geçişli iken ikincisi cezalandırmaya gücü ve imkânı olmakla beraber zarar görme ihtimaline rağmen affetmek, bağışlamak gibi zararlı bir şeyi savmaya bağlı geçişlidir. Geçişsiz ahlâk ise takva (*verâ'*), zühd ve tevekkül gibidir. Müşterek ahlâka gelince o yaratılmışlardan gelen ezaya sabretmek ve güler yüzlü olmaktır.

Hazreti Peygamber şöyle buyurdu: "Allah'ın üç yüz altmış ahlâkı vardır. Tevhidle birlikte bunlardan biriyle ahlâklanan Cennet'e girer." Bunun üzerine Hazreti Ebû Bekir: "Ey Allah'ın resûlü! Bende bu ahlâklardan herhangi biri var mıdır?" deyince Allah resûlü sallallahu aleyhi ve sellem "Ey Ebû Bekir!

---

122. Müslim, Müsâfirîn, 139.

Onların tamamı sende bulunur. Bu ahlâklardan Allah'a en sevimli geleni cömertliktir."[123] demiştir. Allah'ın yücelttiği her şeyi yüceltmek her mümine gereklidir. Allah Teâlâ resûlünü sallallahu aleyhi ve sellem [Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin] sözüyle nitelemiştir. Böylece mümin kimse Kur'ân'ı inceler, orada Allah Teâlâ'nın ve kullarından bir grubun onu övdüğü her niteliği, hakkın övdüğü bir nitelik olarak bilir ve bu niteliklerle nitelenmek için çabalar. Allah Teâlâ Kur'ân'da kullarından bir grubun yerdiği bir özelliği zikrettiğinde ise bunlardan uzak durması gerekir. O böylelikle Kur'ân'ı kendisine inmiş gibi kabul eder. Sanki Hak Teâlâ ondan başkasına hitap etmemiş gibi düşünür. İşte böyle yaptığında onun ahlâkı Kur'ân olur. Hak Teâlâ onu yüceltir. Böylelikle yücelmenin fayda verdiği yerde yücelir. Güzel ahlâk akıl, şeriat ve örf bakımından bilinir. Güzel ahlâka uygun hareket etmek ise şeriatta bilinir. Meşrû bir zeminde güzel ahlâkla nitelenip, güzel ahlâkı tamamlamak üzere ona ilavede bulunduğunda -ki bu kötü ahlâkı güzel ahlâka katmak demektir- bunların tamamı meşrû ve makul bir tasarrufla güzel ahlâk oluverir. İki topluluğun arasını düzeltmek için ya da dine bağlılıktan hareketle yalan söylemek ve savaşta hile yapmak böyledir. (Meşrû bir zeminde güzel ahlâkla nitelenip, güzel ahlâkı tamamlamak üzere ona ilavede bulunan böyle bir kimse) bütün ilâhî övgülerle nitelenmiştir. Binaenaleyh Allah Teâlâ, resûlünü sallallahu aleyhi ve sellem [Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin] sözüyle övmüştür. Sonra Allah Teâlâ yaratıkları arasından Hazreti Peygamber'i sallallahu aleyhi ve sellem bize niteleyerek şöyle buyurmuştur: "Müminlere karşı çok şefkatli ve merhametlidir." (Tevbe, 9/128) O hâlde kulun ilâhî isimlerle ahlâklanmaları gerekir. Bunun maksadı çağrılıp nispet edildikleri hakikatlerin bu isimlerden râci olmasıdır. Bu hakikatlerin ise zât mertebesi, sıfatlar mertebesi ya da fiiller mertebesinde bulunmaları eşittir.

فَسَتُبْصِرُ وَيُبْصِرُونَ (٥) بِأَييِّكُمُ الْمَفْتُونُ (٦) إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ
أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ (٧) فَلَا تُطِعِ الْمُكَذِّبِينَ (٨) وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ (٩)

5-6. Hanginizin deli olduğunu yakında sen de göreceksin, onlar da görecekler. 7. Şüphesiz senin rabbin, kendi yolundan sapan kişiyi daha iyi bilir. O, hidayete erenleri de daha iyi bilir. 8. O hâlde yalanlayanlara boyun eğme. 9. İstediler ki, yumuşak davranasın, böylece onlar da yumuşak davransınlar.

---

123. Benzer rivayetler Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-Evsat*'ında ve Bezzâr'ın *Kitabü'l-İmân*'ında yer almakta ancak hiç birinde Hazreti Ebûbekir'in sorusu bulunmamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Irâkî, Tahrîcu Ehâdîsi'l-İhyâ, (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1462/2005), 727.

Allah'ın hakkını gözetmek, yaratılmışların hakkını gözetmekten daha uygundur. Çünkü yaratılmışların hakkını gözetmek, Hakk'ın emrini gözetmekten neşet etmediğinde bu ancak yağcılık (*müdâhene*) anlamına gelir ki yağcılık yerilen bir özelliktir.

وَلَا تُطِعْ كُلَّ حَلَّافٍ مَهِينٍ (١٠) هَمَّازٍ مَشَّاءٍ بِنَمِيمٍ (١١)

10-11. Yemin edip duran, aşağılık, daima kusur arayıp kınayan, durmadan söz taşıyan kimseye sakın boyun eğme!

Hazreti Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "Laf taşıyan Cennete giremez[124]. Hadis'te geçen "*fettât*" kelimesi "laf taşıyan (*nemmâm*)" anlamına gelir. Meclislerin emanete bağlı olduğu sabittir. O nedenle güç sahibine kötü bir sözü anlatma! Çünkü bu "laf taşımak"tır. Öyleyse hiçbir meclise söz taşıma!

مَنَّاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ أَثِيمٍ (١٢) عُتُلٍّ بَعْدَ ذَلِكَ زَنِيمٍ (١٣) أَنْ كَانَ ذَا مَالٍ وَبَنِينَ (١٤)

12-14. İyiliği hep engelleyen, saldırgan, günaha dadanmış, kaba saba; bütün bunların ötesinde bir de soysuz olan kimseye mal ve oğulları vardır diye sakın boyun eğme!

O, ilâh olmadığı hâlde bu suretiyle ilâhlığa soyunmuştur. Neticede o soysuzdur (*zenîm*). Mal ise müstağni olmayı zorunlu kılar. Öyleyse o, üzerinde bulunduğu surete göre müstağnilik özelliğine sahiptir.

إِذَا تُتْلَى عَلَيْهِ آيَاتُنَا قَالَ أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ (١٥) سَنَسِمُهُ عَلَى الْخُرْطُومِ (١٦) إِنَّا بَلَوْنَاهُمْ
كَمَا بَلَوْنَا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ إِذْ أَقْسَمُوا لَيَصْرِمُنَّهَا مُصْبِحِينَ (١٧) وَلَا يَسْتَثْنُونَ (١٨)
فَطَافَ عَلَيْهَا طَائِفٌ مِنْ رَبِّكَ وَهُمْ نَائِمُونَ (١٩) فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ (٢٠) فَتَنَادَوْا
مُصْبِحِينَ (٢١) أَنِ اغْدُوا عَلَى حَرْثِكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَارِمِينَ (٢٢) فَانْطَلَقُوا وَهُمْ يَتَخَافَتُونَ
(٢٣) أَنْ لَا يَدْخُلَنَّهَا الْيَوْمَ عَلَيْكُمْ مِسْكِينٌ (٢٤) وَغَدَوْا عَلَى حَرْدٍ قَادِرِينَ (٢٥) فَلَمَّا رَأَوْهَا
قَالُوا إِنَّا لَضَالُّونَ (٢٦) بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ (٢٧) قَالَ أَوْسَطُهُمْ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ لَوْلَا تُسَبِّحُونَ
(٢٨) قَالُوا سُبْحَانَ رَبِّنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ (٢٩) فَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتَلَاوَمُونَ (٣٠)

124. Buharî, Edeb, 50; Müslim, İman, 169-170.

قَالُوا يَا وَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا طَاغِينَ (٣١) عَسَى رَبُّنَا أَنْ يُبْدِلَنَا خَيْرًا مِنْهَا إِنَّا إِلَى رَبِّنَا رَاغِبُونَ
(٣٢) كَذَلِكَ الْعَذَابُ وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ (٣٣) إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ عِنْدَ رَبِّهِمْ
جَنَّاتِ النَّعِيمِ (٣٤) أَفَنَجْعَلُ الْمُسْلِمِينَ كَالْمُجْرِمِينَ (٣٥)

15. Âyetlerimiz kendisine okunduğu zaman, "Öncekilerin masalları!" der. 16. Yakında biz onun burnunu damgalayacağız. 17. Şüphesiz biz, vaktiyle "bahçe sahipleri"ne belâ verdiğimiz gibi, onlara (Mekkeli inkârcılara) da belâ verdik. Hani o bahçe sahipleri, sabah erkenden (fakirler gelmeden) bahçenin ürünlerini devşirmeye yemin etmişlerdi. 18. (Bunu tasarlarken) istisna da yapmıyorlardı. ("İnşaallah" demiyorlardı.) 19. Nihayet onlar uykuda iken rabbinden bir afet (ateş) bahçeyi sardı. 20. Böylece bahçe, (anızı) yakılmış toprağa döndü. 21-22. Derken, sabahleyin birbirlerine, "Haydi, eğer ürününüzü devşirecekseniz erkenden gidin." diye seslendiler. 23-24. Bunun üzerine, "Sakın, bugün orada hiçbir yoksul yanınıza sokulmasın." diye fısıldaşarak yola koyuldular. 25. (Yoksullara yardım etmeğe) güçleri yettiği hâlde (böyle söyleyerek) erkenden yola çıktılar. 26. Fakat bahçeyi o hâlde gördüklerinde, "Biz mutlaka yolumuzu şaşırmış olmalıyız!" dediler. 27. (Gerçeği anlayınca da), "Hayır, meğer biz mahrum bırakılmışız!" dediler. 28. Onların en akl-ı selim sahibi olanı, "Ben size 'Rabbinizi tesbih etseydiniz ya! dememiş miydim?" dedi. 29. Onlar, "Rabbimizi tesbih ederiz (yüceltiriz). Şüphesiz biz zalim kimseler imişiz" dediler. 30. Bunun üzerine birbirlerini kınamaya başladılar. 31. Şöyle dediler: "Yazıklar olsun bize! Gerçekten biz azgın kişiler mişiz!" 32. "Umulur ki, Rabbimiz bize bunun yerine daha iyisini verir. Çünkü biz artık Rabbimizi arzulayanlarız." 33. İşte böyledir azap! Âhiret azabı ise elbette daha büyüktür; ah bir bilselerdi! 34. Şüphesiz Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için rableri katında Naîm cennetleri vardır. 35. Biz müslümanları suçlular gibi kılar mıyız?

[Müslüman], kendisinden istenilen şeye boyun eğen kimsedir.

مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ (٣٦) أَمْ لَكُمْ كِتَابٌ فِيهِ تَدْرُسُونَ (٣٧) إِنَّ لَكُمْ فِيهِ لَمَا تَخَيَّرُونَ
(٣٨) أَمْ لَكُمْ أَيْمَانٌ عَلَيْنَا بَالِغَةٌ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ إِنَّ لَكُمْ لَمَا تَحْكُمُونَ (٣٩) سَلْهُمْ أَيُّهُمْ
بِذَلِكَ زَعِيمٌ (٤٠) أَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ فَلْيَأْتُوا بِشُرَكَائِهِمْ إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ (٤١) يَوْمَ يُكْشَفُ
عَنْ سَاقٍ وَيُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ (٤٢)

36. Size ne oluyor, nasıl hüküm veriyorsunuz? 37. Yoksa size ait bir kitabınız var da (bu bâtıl hükümleri) ondan mı okuyorsunuz? 38. Onda, "Seçip beğendiğiniz her şey mutlaka sizindir." (diye mi yazılı?) 39. Yahut bizden, her ne hükmederseniz mutlaka öyle olacağına dair Kıyamete kadar sürecek kesin sözler mi aldınız? 40. Sor onlara: "Onların hangisi bu (iddianın doğruluğu)na kefildir?" 41. Yoksa onların ortakları mı var? Doğru söyleyenler iseler, haydi getirsinler ortaklarını! 42. Baldırların açılacağı (işlerin zorlaşacağı) ve kâfirlerin secdeye çağırılıp buna güç yetiremeyecekleri günü (Kıyamet gününü) düşün!

[Baldırların açılacağı gün], yani dehşet verici hâlin ortaya çıkacağı gün demektir. Bu, âhiretteki durumun açıklanmasının kendisine dayandığı hâldir. Araplar savaş kızışıp, şiddetlendiğinde ve hadiseler büyüdüğünde "savaş baldırını gösterdi" (*keşefeti'l-harbu an sâkihâ*) derler. "Baldırın açılması", şiddeti ifade ettiği gibi benzer şekilde sürenin süratle geçivermesini de ifade eder. Her sıkıntıyla beraber bir ferahlık varken sıkıntıların sona ermesiyle ferahlık ortaya çıkar. Dolayısıyla baldırın açılması, "savaş baldırını gösterdi" sözünden gelir. Savaş şiddetlendiğinden buluttan gölgeler içerisinde rabbin ve melekler ayırmak, hüküm vermek, hükmü iptal ya da tasdik etmek için gelir. İşler büyüyüp, sıkıntılar artar ve insanlar toplanır. Toplanma yerinde Allah ile insanlar arasındaki örtüler kaldırılır. İşte bu "baldırların açılması" demektir. Hakk'ın davetçisi Allah'ın emriyle onlara secde etmelerini emreder. Böylelikle hangi dinde olursa olsun Allah'a içtenlikle secde etmeyen kimse kalmaz. Kim korkarak ve gösteriş yaparak secde ederse Allah Teâlâ onun sırtını sıkıntılı bir tabakaya çevirir. Her secde etmek istediğinde ensesi üzere yere kapanır. [Buna güç yetiremeyecekleri] sözünün anlamı budur. [Secdeye çağırılırlar] sözündeki "çağrı" ise yükümlülükten kaynaklanan çağrı değil, müminlerle kâfirleri ayırma çağrısıdır. Nitekim âhiret, yükümlü kılma yeri değildir. Ancak kıyamet gününde secdeye çağrıldıkları vakit ayırma yeri vardır. Hamîdî'nin *Kitabu'l-müvâzene*'de naklettiği sahih olmayan hadis bundan müstesnadır. Mesele bu hadisle bağlantılı olunca yükümlülüğü andırmış ve yükümlülere ceza olarak secde etmelerini câiz görmüşlerdir. Teşrî'ye gelince o âhirette yalnızca secdeye çağrı yapıldığı vakit bir yerde geçerlidir. Bu secdeyle Araf ehlinin terazisi ağır gelir. Yükümlülük secdesi olduğundan dolayı kıyamet günü Araf ehlinin terazisinin bu secdeyle ağır geldiği söylenir. Böylelikle Araf ehli mutluluğa erişerek Cennet'e yönelir. Daha önce ise onların menzili Araf'ın surundaydı ve onları ne Cehenneme ne de Cennete sokacak bir amelleri bulunmuyordu. Dilersen söyle diyebilirsin: Araf ehlinin secdesi imtihan secdesi değil ayrılma secdesidir. Âhiretin secdeye çağrısında Allah için

secde eden ile korkarak ve gösteriş yaparak secde eden ayrışır. Dünyada ise suretlerin karışması sebebiyle ayrışmazlar.

خَاشِعَةً أَبْصَارُهُمْ تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ وَقَدْ كَانُوا يُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ وَهُمْ سَالِمُونَ (٤٣) فَذَرْنِي
وَمَنْ يُكَذِّبُ بِهَذَا الْحَدِيثِ سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ (٤٤) وَأُمْلِي لَهُمْ إِنَّ
كَيْدِي مَتِينٌ (٤٥)

43. O gün onların gözleri düşmüş ve kendilerini zillet kaplamış bir hâldedir. Hâlbuki onlar sağlıklarında secde etmeye çağrılıyorlar (ve buna yanaşmıyorlar)dı. 44. (Ey Muhammed!) Bu sözü (Kur'ân'ı) yalanlayanlarla beni baş başa bırak. Biz onları bilemeyecekleri biçimde adım adım helâka yaklaştıracağız. 45. Onlara mühlet veriyorum. Şüphesiz benim tuzağım sağlamdır.

Bilmelisin ki Allah Teâlâ, ilâhî tuzağı kendisine tuzak kurulmayandan değil; özellikle kendisine tuzak kurulan kimseden gizlemiştir. Bu nedenle "bilemeyecekleri biçimde" buyurmuştur. Buradaki zamiri (*vâv*) ise "onları adım adım helâka yaklaştıracağız" ibaresindeki zamirli ifadeye döndürmüştür.

أَمْ تَسْأَلُهُمْ أَجْرًا فَهُمْ مِنْ مَغْرَمٍ مُثْقَلُونَ (٤٦) أَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُبُونَ (٤٧) فَاصْبِرْ
لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِ إِذْ نَادَى وَهُوَ مَكْظُومٌ (٤٨) لَوْلَا أَنْ تَدَارَكَهُ نِعْمَةٌ
مِنْ رَبِّهِ لَنُبِذَ بِالْعَرَاءِ وَهُوَ مَذْمُومٌ (٤٩) فَاجْتَبَاهُ رَبُّهُ فَجَعَلَهُ مِنَ الصَّالِحِينَ (٥٠) وَإِنْ
يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَيُزْلِقُونَكَ بِأَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَيَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ (٥١)
وَمَا هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ (٥٢)

46. Yoksa sen onlardan bir ücret istiyorsun da onlar bu yüzden ağır bir borç yükü altına mı girmişlerdir 47. Yahut gayb (Levh-i Mahfûz) kendi yanlarında da onlar mı (bundan aktarıp) yazıyorlar 48. Sen, rabbinin hükmüne sabret. Balık sahibi (Yûnus) gibi olma. Hani o, (balığın karnında) kederli bir hâlde rabbine yakarmıştı. 49. Şayet rabbinden ona bir nimet yetişmemiş olsaydı, o mutlaka kınanmış bir hâlde ıssız bir yere atılacaktı. 50. (Fakat böyle olmadı.) Rabbi onu (peygamber olarak) seçti ve sâlih kimselerden kıldı. 51. Şüphesiz inkâr edenler Zikr'i (Kur'ân'ı) duydukları zaman neredeyse seni gözleriyle devirecekler. (Senin için,) "Hiç şüphe yok o bir delidir." diyorlar. 52. Hâlbuki o (Kur'ân), âlemler için ancak bir öğüttür.

HÂKKA SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

الْحَاقَّةُ (١) مَا الْحَاقَّةُ (٢) وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْحَاقَّةُ (٣) كَذَّبَتْ ثَمُودُ وَعَادٌ بِالْقَارِعَةِ (٤) فَأَمَّا
ثَمُودُ فَأُهْلِكُوا بِالطَّاغِيَةِ (٥) وَأَمَّا عَادٌ فَأُهْلِكُوا بِرِيحٍ صَرْصَرٍ عَاتِيَةٍ (٦) سَخَّرَهَا عَلَيْهِمْ
سَبْعَ لَيَالٍ وَثَمَانِيَةَ أَيَّامٍ حُسُومًا فَتَرَى الْقَوْمَ فِيهَا صَرْعَى كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ خَاوِيَةٍ (٧)
فَهَلْ تَرَى لَهُمْ مِنْ بَاقِيَةٍ (٨) وَجَاءَ فِرْعَوْنُ وَمَنْ قَبْلَهُ وَالْمُؤْتَفِكَاتُ بِالْخَاطِئَةِ (٩) فَعَصَوْا
رَسُولَ رَبِّهِمْ فَأَخَذَهُمْ أَخْذَةً رَابِيَةً (١٠)

1. Gerçekleşecek olan kıyamet! 2. Nedir o gerçekleşecek olan kıyamet?
3. Bilir misin gelecek olan kıyamet nedir? 4. Semûd ve Âd kavimleri,
yüreklerini hoplatacak olan büyük felaketi (kıyameti) yalanladılar. 5.
Semûd kavmi korkunç bir sarsıntı ile helâk edildi. 6. Âd kavmine gelin-
ce, onlar da uğultulu ve dondurucu şiddetli bir rüzgârla helâk edildi. 7.
Allah, onu kesintisiz olarak yedi gece, sekiz gün onların üzerine musal-
lat etti. Öyle ki (eğer orada olsaydın), o kavmi, içi boş hurma kütükle-
ri gibi oracıkta yere serilmiş hâlde görürdün. 8. Şimdi onlardan geri ka-
lan bir şey görüyor musun? 9. Firavun, ondan öncekiler ve yerle bir olan
şehirler (halkı olan Lût kavmi) hep o suçu işlediler. 10. Öyle ki rableri-

nin elçilerine karşı geldiler. Bunun üzerine Allah da onları gittikçe artan bir azap ile yakaladı.

Çünkü onlar sıfatları hususunda Hak Teâlâ'ya karşı çıkmışlardır. Allah Teâlâ kendi sıfatıyla ortaya çıkanı ise cezalandırmamıştır. Oysa kendileri için hak olmayan bir özellikle zuhur ederek isyan ettiklerinde ise onları hâsıl etmiştir. Bilmelisin ki Allah Teâlâ geçmiş toplumların haberlerini, ancak kendilerinden dolayı onları sıkıca tutup yakaladığı ve gittikçe artan bir azapla onları cezalandırdığı sebeplere karşı dikkatli olmamız için zikretmiştir.

إِنَّا لَمَّا طَغَى الْمَاءُ حَمَلْنَاكُمْ فِي الْجَارِيَةِ (١١)

11. Şüphesiz, su taştığı vakit, sizi gemide biz taşıdık.

Su yükseldiğinde "*tağa'l-mâu*" denilir. Hak Teâlâ [Şüphesiz, su taştığı vakit] buyurur. Yani "su yükselip kabardığı vakit" demektir. O âyette yüksekliği suya nispet ve izafe etmiş, kendisine izafe etmemiştir. Hak Teâlâ yüksekliği burada suya izafe edip su da yükseldiğinde, suyun yüksekliğinden kaynaklanan tesirden kurtulmasını murad ettiği kimseyi birbirine eklemlenerek gemi hâlini alan ahşap içinde taşır. Böylelikle Allah Teâlâ'nın müminlerden kurtulmasını murad ettiği herkes bu geminin içinde olur. Allah Teâlâ Nûh aleyhisselâm ve ona tâbi olanları su üzerindeki gemide taşımak suretiyle suyun bu yüksekliğini hükümsüz kılmıştır. Nitekim gemi ve Nûh aleyhisselâm sudan daha yüksekte bulunur. Gemi içindekilerle birlikte suyun yüksekliğini aşmış ve su geminin altında kalmıştır. Dolayısıyla gemi için suyun taşkınlığı geçerliğini yitirmiş böylece su kendi içinde kırılmıştır. Bunun sebebi -Allah katından ve Allah'ın emriyle olmasına rağmen- yüksekliğin suya izafe edilmesidir. Fakat Allah Teâlâ yüksekliği sudan başkasına izafe etmemiştir. Şayet Allah Teâlâ suyun yüksekliğini kendisine izafe etseydi suyu yükselmekten korur böylece onun üzerinde ne bir gemi yükselebilirdi ne de yüzeyinde sonsuza değin herhangi bir şey yüzebilirdi. İşte bu iddiadan kaynaklanan uğursuzluktur.

لِنَجْعَلَهَا لَكُمْ تَذْكِرَةً وَتَعِيَهَا أُذُنٌ وَاعِيَةٌ (١٢)

12. Böylece bu olayı sizin için bir uyarı yapalım ve belleyecek kulaklar da onu bellesin.

Ey kulak sahibi kuşkusuz kulak sana seslenir
Rahmân seni kurtardığında hitap yükselmiştir
Şayet sana vereceği hükmü kavrarsan
Sırlar senin için felekler oluverir
Sağır kesilirsen sende serpiştirileni idrakten
Varlıklar senin için ortaklar oluverir

İşitmenin hakikati, sana okunanlar arasında Allah Teâlâ'nın ne söylediğini kavramaktır. O hâlde -hangi makamda olursan ol- Mevlânın sana olan hitabına kulak ver ve ona hazır ol. Sağır kesilmek ve kulak tıkamaktan ise ırak ol. Zira kulak tıkamak sana okunan şeyi idrak etmekten seni alıkoyan bir afettir. Hak Teâlâ'nın hitabında zikrettiklerini belleyecek kulağa sahip olan kimseye ne mutlu! Nitekim o kimse Hak Teâlâ'nın kendisine hitap ettiği hususları kabul etmek için hazırlanır. Şeriatta da belirlenmiş olan Allah katındaki hükmün ne olduğu üzerine düşünür ve onu bu belirlenime (*had*) göre kabul eder. Belleyecek bir kulağı olmayan kimse ise davetçiyi işitse bile [gerçekte] işitmiş olmaz. Davetçiye icabet eden kimseye gelince belleyecek kulak sahibi işte odur.

فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ نَفْخَةٌ وَاحِدَةٌ (١٣)

13. Sûr'a bir defa üfürülünce

"Sûr", nurdan bir boynuz demektir.

وَحُمِلَتِ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ فَدُكَّتَا دَكَّةً وَاحِدَةً (١٤)

14. Yeryüzü ve dağlar kaldırılıp birbirine bir çarptırılınca

Bu, kıyamette gerçekleşir. Hak Teâlâ'nın tecellisinden dolayı Mûsâ'nın dağının (*cebelü Mûsâ*) paramparça olması gibi Hak Teâlâ'nın tecellisinden dolayı dağlar parça parça olup dağılır. Böylece dağlar atılmış renkli yünler gibi olur. Bu sarsıntı ile dağlar yere dönüşür. Yeryüzünün uzatılması demek ancak dağların uzayıp yere/toprağa dönüşmesinden kaynaklanan fazlalıktır. Başka bir deyişle dağın havada yüksekte kalan bölümü yayıldığında yeryüzünün genişliğini artırır. Bu nedenle bir rivayette "Allah Teâlâ yeryüzünü deriyi uzatır gibi uzatacaktır."[125] denilmiş ve yeryüzünün uzatılmasını derinin uzatılmasına benzetmiştir. İnsan deriyi çekip uzattığında deri kendisine özünde bulunma-

125.İbn Mâce, Sünnet, 4.

yan herhangi bir şey ilave edilmeden uzar. Nitekim derinin büzülme ve esneme özelliği vardır. Uzatıldığında ise büzülmeden kurtularak genişler ve kendisinde bulunan esneme özelliğiyle yayılır. Böylelikle yeryüzünün genişliğini artırır ve alçakta bulunan kısımlar yeryüzünü genişletene değin yükselir. Binaenaleyh yerin yüzeyinden dibine kadar olan uzunluğu- tıpkı deride olduğu gibi- onun genişliğini artırır.

فَيَوْمَئِذٍ وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ (١٥) وَانْشَقَّتِ السَّمَاءُ فَهِيَ يَوْمَئِذٍ وَاهِيَةٌ (١٦)

15. İşte o gün olacak olmuş (kıyamet kopmuş)tur. 16. Gök de yarılmış ve artık o gün o da çökmeye yüz tutmuştur.

Allah Teâlâ'nın kendisine sebep göğün yeryüzünün üzerine düşmesine mani olduğu direk olan insanı kâmil, ömrünü tamamlayıp da berzah âlemine intikal edince gök [yukarıdan aşağı] düşer. Bu gerçek "İşte o gün olacak olmuş (kıyamet kopmuş)tur. Gök de yarılmış ve artık o gün o da çökmeye yüz tutmuştur." âyetinde ifade edilir. Yani "gök yeryüzüne düşecek" anlamına gelir. Gök, katı-şeffaf bir cisimdir. Dolayısıyla o düştüğünde cisminin yerini ateşin sıcaklığı alır ve tıpkı bir ateş şulesi gibi akıcı bir dumana benzer kırmızı bir dumana dönüşür.

وَالْمَلَكُ عَلَىٰ أَرْجَائِهَا وَيَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةٌ (١٧)

17. Melekler onun kıyılarındadır. O gün rabbinin arşını, bunların da üstünde sekiz taşıyıcı taşır.

Allah Resûlü sallallahu aleyhi ve sellem bu âyeti okumuş; sonra "Onlar bugün dörttür."[126] demiştir. Âyette geçen "O gün" lafzı ise -rivayette de zikredildiği üzere- "âhiret günü" demektir. (Onlar bugün dörttür) yarın ise sekiz olurlar. Kuşkusuz dünyanın ve âhiretin hükmü âhirette bulunur. Bu nedenle yarın sekiz olurlar böylece âhirette âhir sultan olan Allah Teâlâ'nın hükmü ortaya çıkar. Bilmelisin ki Arapların dilinde "arş" denilerek "mülk" kastedilir. Hükümdarlığına zayıflık sirayet ettiğinde "Hükümdarın arşı (saltanatı) yerle bir oldu" denilir. Bazen de "arş" denilerek "taht" anlamı kastedilir. "Arş", "mülk"ten (hükümdarlık, yönetim) ibaret olduğunda "arşı taşıyanlar" arşla kaim olanlar anlamına gelirken "Arş" "taht"tan ibaret olduğunda "arşı

---

126. İbn Râhûye, *Müsned*, thk. Abdülgafûr b. Abdülhak el-Belûşî (Medine: Mektebetü'l-Îmân, 1416/1991), I, 84.

taşıyanlar", arşı ayakta tutan sütunlar ya da arşı omuzlarında taşıyanlar anlamına gelir. Âyette belirtilen sayı, arşı taşıyanlara dâhildir.

Allah'a yemin olsun ki arş, Rahmân ile taşınmıştır.
Onu taşıyanlar vardır; ki bu söz akledilirdir
Yaratılmışın gücü, kudreti hani?
Şayet o olmasaydı onu akıl ve tenzil getirirdi
Cisim, ruh, gıdalar ve mertebe
Ayrıntısını tertip ettiğin dışında orada başka bir şey yok
İşte bu Arş'tır; sureti tahkik edilirse
Onun er-Rahmân ismiyle istivâ eden ise beklenendir
Onlar sekizdir ve Allah onları bilir.
Bugün ise dörttür ve bunun gerekçesi yoktur
Muhammed, sonra Rıdvân ve onların mâliki
Âdem ve Halîl sonra da Cebrâîl
İsrâfil ve Mîkâil'i de ekle; yoktur burada
Sekizden başka.. seçkin Behlüller[127]!

Arş, "mülk" anlamındadır. Orayı idare eden taşıyıcılar, unsurdan oluşan bir suretten ya da nurani bir suretten, unsurdan oluşan sureti idare eden bir ruhtan ve nurani suretin emrine âmâde yönetici bir ruhtan ibarettir. Aynı şekilde unsurî surete ait gıda ve ruhların ilim ve bilgilerinden meydana gelen gıda da bulunur. Yine Cennet'e girmekle oluşacak saadetin hissî mertebesi ya da Cehennem'e girmekle oluşacak bedbahtlığın (*şakâvet*) hissî mertebesi de vardır. Böylelikle taşıyıcılar sekiz oluverir. Onlar *el-Melik*'in arşının taşıyıcılarıdır. Yani "sekiz", tezahür ettiğinde mülk var olup ortaya çıkar ve mülk sahibi arşa istivâ eder. Mamafih mülk sekizle sınırlanmıştır. Dünyada onlardan zuhur eden, dört suret, gıda ve iki mertebedir. Kıyamet günü ise sekiz tümüyle gözlere görülecektir. Nitekim âhirette imtiyaz ve ihlas vardır. [O gün rabbinin arşını, bunların da üstünde sekiz taşıyıcı taşır] âyetinin anlamı budur. "Taht" anlamındaki arşa gelince Allah Teâlâ'nın onu omuzlarında taşıyan melekleri vardır. Onlar bugün dörttür. Yarın -kıyamet gününde- ise onu mahşer yerine taşımak için sekiz olacaklardır. Zira arş taşınandır ve söz konusu bu taşıma taşıyanları onurlandıran bir taşımadır. Allah'tan başkasında güç ve kuvvet yoktur ki bu taşıma taşıyanlara tahsis edilmiştir. Arşın sütunları ise donuk su üzerindedir. Hak Teâlâ'ya ait bu taşıyıcılar, onun tâzim ve hürmet ehli hizmetkârlarıdır.

---

127. Allah aşkından deli divane olan mecnunlar (çn).

يَوْمَئِذٍ تُعْرَضُونَ لَا تَخْفَى مِنْكُمْ خَافِيَةٌ (١٨) فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَيَقُولُ هَاؤُمُ اقْرَءُوا كِتَابِيَهْ (١٩)

18. O gün (hesap için Allah'a) arz olunursunuz. Hiçbir sırrınız gizli kalmaz. 19. İşte o vakit, kitabı kendisine sağından verilen kimse der ki: "Gelin, kitabımı okuyun!"

"İşte o vakit, kitabı kendisine sağından verilen kimse", bütün gücünü sarf etmese bile mutlu (*saîd*) mümindir. Fakat o cemaatle birlikte [Gelin, kitabımı okuyun] der.

إِنِّي ظَنَنْتُ أَنِّي مُلَاقٍ حِسَابِيَهْ (٢٠)

20. "Çünkü ben, hesabımla karşılaşacağımı zaten biliyordum."

Gözeten böyle der. Bu ilginç bir sözdür.

فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ (٢١) فِي جَنَّةٍ عَالِيَةٍ (٢٢) قُطُوفُهَا دَانِيَةٌ (٢٣) كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا أَسْلَفْتُمْ فِي الْأَيَّامِ الْخَالِيَةِ (٢٤)

21. Artık o, hoşnut bir hayat içindedir. 22. Yüksek bir cennettedir. 23. Onun meyveleri sarkar (kolaylıkla devşirilebilir). 24. (Onlara şöyle denir:) "Geçmiş günlerde yaptıklarınıza karşılık, afiyetle yiyin, için."

Yani geçmişte -bir diğer deyişle- yükümlülük zamanı olarak dünyadaki oruç günlerinde (yaptıklarınıza karşılık, afiyetle yiyin, için) demektir.

وَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِشِمَالِهِ فَيَقُولُ يَا لَيْتَنِي لَمْ أُوتَ كِتَابِيَهْ (٢٥)

25. Kitabı kendisine sol tarafından verilen ise şöyle der: "Keşke kitabım bana verilmeseydi."

Bunlar münafıktır. Çünkü kâfirin kitabı yoktur.

Diğer bir vecîhe göre ise o, kâfirdir. Münafığın kitabı ise arka tarafından verilir.

وَلَمْ أَدْرِ مَا حِسَابِيَهْ (٢٦) يَا لَيْتَهَا كَانَتِ الْقَاضِيَةَ (٢٧) مَا أَغْنَى عَنِّي مَالِيَهْ (٢٨) هَلَكَ
عَنِّي سُلْطَانِيَهْ (٢٩) خُذُوهُ فَغُلُّوهُ (٣٠) ثُمَّ الْجَحِيمَ صَلُّوهُ (٣١) ثُمَّ فِي سِلْسِلَةٍ ذَرْعُهَا
سَبْعُونَ ذِرَاعًا فَاسْلُكُوهُ (٣٢) إِنَّهُ كَانَ لَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ الْعَظِيمِ (٣٣)

26. "Hesabımın ne olduğunu da bilmeseydim. 27. Keşke ölüm her şeyi bitirseydi. 28. Malım bana hiçbir yarar sağlamadı. 29. Saltanatım da yok olup gitti." 30. (Allah, şöyle der:) "Onu yakalayıp bağlayın. 31. Sonra onu cehenneme atın. 32. Sonra uzunluğu yetmiş arşın olan zincire vurun onu. 33. Çünkü o, azamet sahibi Allah'a iman etmiyordu."

Bunun anlamı "O Allah'ı tasdik etmiyordu" demektir. Allah'ı tasdik etmeyenler iki gruptan oluşur: Biri Allah'ın varlığını tasdik etmeyen gruptur ki onlar muattıladır. Diğeri ise Allah'ın birliğini tasdik etmeyen gruptur. Onlar da müşriklerdir. Bu âyetteki [azamet sahibi] sözü Allah'a karşı büyüklenen kimseyi de âyete dâhil eder. Çünkü o kimse, Allah diye isimlendirilen zâtın hakkı olan azametine inanırsa ona karşı büyüklenmez. Münafık kimse ise malını, ailesini ve kanını korumak için zâhirde itaat edip boyun eğer. Onun içinde ise bu üç gruptan biri bulunur. Muattıla, müşrik, Allah'a karşı büyüklenen ve münafıktan oluşan bu dört grup, cehennem ehlindendir. Onlar ateşin ehlidir.

وَلَا يَحُضُّ عَلَى طَعَامِ الْمِسْكِينِ (٣٤) فَلَيْسَ لَهُ الْيَوْمَ هَاهُنَا حَمِيمٌ (٣٥) وَلَا طَعَامٌ إِلَّا
مِنْ غِسْلِينٍ (٣٦) لَا يَأْكُلُهُ إِلَّا الْخَاطِئُونَ (٣٧)

34. "Yoksulu doyurmağa teşvik etmiyordu. 35. Bu sebeple, bugün burada onun samimi bir dostu yoktur. 36. Kanlı irinden başka bir yiyeceği de yoktur. 37. Onu günahkârlardan başkası yemez."

Bilmelisin ki Allah Teâlâ sûra üfürdüğünde, kabirlerde bulunanları diriltiğinde, insanları ve vahşileri topladığında (*haşr*) ve yeryüzü ağırlıklarını dışarı çıkardığında artık orada kendisinden başka hiçbir şey kalmaz. (Yeryüzünün ağırlıklarını dışarı çıkarması) yerin bitirmesinden farklıdır. Dünyanın zâhirdeki yaratılışıyla âhiretin zâhirdeki yaratılışı arasındaki fark budur. Yeryüzü ağırlıklarını dışarı çıkardığında ve içinde sakladığı hiçbir şeyin kalmadığını haber verdiğinde âlem, köprünün altındaki karanlığa getirilir ve onlar oraya atılırlar. Böylelikle onlar birbirlerini göremedikleri gibi -değişim olup bitene dek- yerdeki ve gökteki değişimin nasıl gerçekleştiğini de göremezler. Yeryüzü ilkin derinin uzatılması gibi uzatılır ve genişletilir. Orada ne bir eğrilik ne de

bir kavis göremezsin. Orası insanın korkudan uykusunun kaçtığı yerdir (*sâhire*) zira orada uyku yoktur. Çünkü dünyadan sonra kimse için herhangi bir uyku söz konusu değildir. Mükevkeb feleğinin tabanının aşağısında bulunanlar cehenneme râcidir. Bu nedenle cehennem onun dibine olan uzaklığından ötürü bu isimle isimlendirilmiştir. Dip nerede, yeryüzü nerededir? Yeryüzünden yüksekte, Mükevkeb feleğinin yüzeyi istikametinde Sırat yerleştirilir. Sırat'ın sona erdiği yer, cennet surunun dışındaki Merc'tir. İnsanlarının gireceği ilk cennet, Naîm cennetidir. Bu Merc'te bir sofra bulunur. Sofrada beyaz ve hâlis un vardır. Sofradakiler ondan yerler. Haşr yerine teraziler konulur. Her yükümlünün kendisine has bir terazisi bulunur. Cennet ile cehennem arasında Araf denilen bir sur yerleştirilir. Cenâb-ı Hak orayı terazisinin kefeleri dengeli olup bir kefesi diğerine ağır basmayan kimseye ait bir yer kılmıştır. Koruyucu melekler (*hafaza*) ise ellerinde yükümlülerin dünya yurdundaki amelleri ve sözlerinden yazdıkları kitaplar bulunur hâlde dururlar. Söz konusu kitaplarda yükümlülerin kalplerindeki inançlara ilişkin herhangi bir şey yer almaz. Ancak yükümlülerin bunlardan bir kısmını telaffuz etmek suretiyle kendi nefislerine karşı tanıklık etmeleri bundan istisnadır. Melekler yazdıkları bu kitapları elleriyle yükümlülerin boyunlarına asarlar. Kimi kitabını sağ tarafından alırken kimi ise sol tarafından alır. Kimi de arka tarafından alır ki onlar dünya hayatında kitabı arkalarına atan ve onu az bir bedel karşılığında satan kimselerdir. Bu kimseler, kendileri sapıtan başkalarını da saptıran sapkın önderlerden başkası değildir. Sonra içinden su fışkırır hâlde havuz getirilir. Üzerinde -çok ya da az değil- içenlerin sayısınca kaplar bulunur. Oraya biri altın diğeri gümüş iki kanal atılır. Söz konusu havuz sura bitişiktir ve bu iki kanal o surdan çıkar, yayılır. Böylece müminler ondan içerler. Aydınlatması ve rengi farklı nurdan minberler getirilir ve o yere yerleştirilir. Bir kavim getirilir de kendilerini nurlar kaplamış bir hâlde söz konusu minberlerin üzerine otururlar. Kimse onları tanıyamaz. Onlar ebedî rahmet içindedirler. Üzerlerinde gözlerini aydın kılacak ilâhî elbiseler vardır. Her insanla beraber şeytanlardan ve meleklerden olan dostu gelir. Mutlu ve bedbaht kimselerin bu gününde sancaklar, onları hak ya da bâtıl yola davet eden önderlerinin ellerinde çekilir. Kendisine iman ve inkâr edeniyle her ümmet, resûlünün yanında toplanır. Fertler ve nebîler, resûllerin aksine insanlardan uzakta toplanırlar. Çünkü onlar birliklere (*asâkir*) sahiptir; dolayısıyla da onların kendilerine özgü bir makamı vardır. Allah Teâlâ bu yerde ayırıcı (*fasl*) ve hüküm verici (*kazâ*) arşının huzurunda büyük bir mertebe belirlemiştir. Bu mertebe cennetteki Vesile'den -ki bu Makâm-ı Mahmûd diye isimlendirilir ve özel olarak Hazreti Muhammed'e sallallahu aleyhi ve sellem aittir- uzanır gelir. Melek-

ler yani göklerin melekleri de gelir. Her göğün melekleri diğerlerinden ayrı olarak tek başınadır. Böylece onlar her gök ehli bir saf olacak şekilde yedi saf olurlar. Ruh, cemaatin önünde ayaktadır. O şeriatları resûllere indiren melektir. Sonra indirilmiş kitaplar ve sahîfeler getirilir. Kendileri sebebiyle indiği her bir topluluk, bu kitap ve sahifelerin ardındadır. Böylece onlar fetret ehlinden ve kendisi için indirilmemiş bir kitaba göre kulluk eden kimseden ayrışırlar. Söz konusu kimse ancak Allah katından geldiği için bu dini benimsemiş ve kendi kanununu (*nâmûs*) terk etmiştir. Sanki onun kanunu doğru yola ulaşmış akıllı bir kimsenin akla dayalı düşüncesinden ileri gelmektedir. Sonra Allah Teâlâ arşının üzerinde gelir. Sekiz melek bu arşı taşıyarak onu bu yere koyarlar. Cennet, arşın sağ tarafında cehennem ise arşın sol tarafındadır. İlâhî heybet yükselmiş ve mahşer yerinin sakinleri olan insan, melek, cin ve vahşi varlıkların kalplerine baskın gelmiştir. Bu nedenle onlar ancak fısıltı ve göz işaretiyle sessiz bir biçimde konuşurlar. Allah ile kulları arasındaki örtüler kaldırılır. İşte bu "baldırların açılması" demektir. Hakk'ın davetçisi Allah'ın emriyle onlara secde etmelerini emreder. Hangi dinden olursa olsun ihlasla Allah'a secde eden kim varsa bilinen secdeyle secde eder. Korku ve riya sebebiyle secde eden ise ensesi üzerine kapaklanır. Bu secdeyle Araf ehlinin terazisi ağır gelir -çünkü bu yükümlülük secdesidir- ve onlar mutlu olarak cennete girerler. Hak Teâlâ, kendi aralarındaki haklara ilişkin kullarını ayırmaya ve hüküm vermeye başlar. Hak Teâlâ'nın kullarıyla kendi arasındaki haklara gelince kerem-i ilâhî muhakkak surette onları silmiştir. Binaenaleyh Allah Teâlâ, başkasının hakkına girmedikleri sürece kullarından kimseyi cezalandırmaz. Peygamberlerin kıssalarında resûllerin ağzından bu gün hakkında rivayetler zikredilmiştir. Sonra her şefaatçinin şefaat edebilmesi için ilk şefaat Hazreti Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemden sadır olur. Bu sayede şefaat edenler şefaat ederler. Allah Teâlâ onların şefaatinden dilediğini kabul eder dilediğini de reddeder. Çünkü Allah Teâlâ rahmeti bugünde şefaatçilerin kalplerine sermiştir. Allah Teâlâ şefaatçilerden kimin şefaatini reddederse onu şefaatçiyi ayıplamak için ya da şefaat edilene merhameti olmadığı için reddetmez; ancak bununla bazı kullarında ilâhî minnet duygusunu açığa çıkarmayı murad eder. Böylelikle Allah Teâlâ, onların mutluluğunu üstlenir ve onlardan bedbahtlığı kaldırır. Söz konusu bedbahtlık kimi kullarından "cehennemden çıkartılarak cennetlere sokulmaları" suretiyle kaldırılır. Onun şefaati, *el-Müntakim* ve *el-Cebbâr* nezdinde merhamet edenlerin en merhametlisinin (*Erhamu'r-râhimîn*) şefaatiyle gelmiştir. Söz konusu isimler, hakiki anlamda bir şefaat değil, ilâhî isimlerdir. Kuşkusuz Allah Teâlâ bu gün hakkında "Melekler, nebîler ve müminler şefaat eder, geride merhamet edenlerin en

merhametlisi kalır." buyurur. Anlaşılır biçimde bu söz onun şefaat etmediğine delâlet eder. Böylelikle o dilediğini cehennemden çıkarıp cennete sokmayı ve cehennem ehlinden olan kimsenin hâlini elem dolu bedbahtlıktan elemlerin kaldırılma mutluluğuna çevirmeyi üstlenir. İşte bu Cenâb-ı Hakk'ın nimetlerinin ölçüsüdür. Allah Teâlâ meşietine bağlı olarak cehennemi kazası ve muhtemel gazabıyla doldururken cenneti rızasıyla doldurur. Böylelikle rahmet her tarafı kaplar ve nimet yayılır.

Bütün varlıkların Allah katında bir ölçüsü ve payı vardır. Bu nedenle şereflerine işarette bulunmak için her şeyle yemin edilmiştir. Onların Hak Teâlâ katındaki paylarını bu cihetten değerlendir ve cansız varlık (*cemâd*), bitki ve hayvan gibi senin cinsinden olmayan hakkında "Bu benim cinsimden değildir." deme! Bilakis -şayet itaat ediyor isen- Allah'a itaat eden her şey, senin cinsindendir!. Allah Teâlâ şöyle buyurur:

فَلَا أُقْسِمُ بِمَا تُبْصِرُونَ (٣٨) وَمَا لَا تُبْصِرُونَ (٣٩)

38-39. Görebildiklerinize ve göremediklerinize yemin ederim.

[Görebildikleriniz], bize âşikâr olan şeyler demektir. [Göremedikleriniz] ise bizden gizlenen şeyler demektir. Âşikâr olan, duyunun idrak ettiği şeylerdir. Gizli kalan ise duyunun mânalardan idrak edemediği ve melek, cin gibi gözlerden gizlenen şeylerdir. Hak Teâlâ burada varlık ve yokluğa yemin etmiştir. Çünkü şeref, kendisine yemin edilenin yüceliğini açığa çıkarmak üzere her şeyi kapsamıştır. Fakat onlar hissetmezler. Âlimlere göre yemin, kendisi adına yemin edilenin yüceltilmesi anlamına gelir. Zira yemin ancak yücelikte bir mertebesi bulunan kimse adına yapılır. Allah Teâlâ âyetteki yemin ile mevcut ve madumuyla bütün âlemi yüceltmiştir. Zira âlemin fertleri sınırsızdır. Kuşkusuz Allah Teâlâ [Görebildiklerinize ve göremediklerinize yemin ederim] sözünde onların tamamına yemin etmiştir. [Göremedikleriniz], göze görünmeyen var (*mevcûd*) ve yok (*ma'dûm*) olandır. Yaratılmış (*muhdes*) ve ezelî olan (*kadîm*) da bu kısma dâhildir. Kendisine yemin edilen yaratılmışları yüceltilmesini "Her kim de Allah'ın nişanelerini (kurbanlıklarını) yüceltirse, (şüphesiz ki bu kalplerin takvasındandır)" (Hac, 22/32) âyeti de destekler. Âyette belirtilen "nişaneler" (*şe'âir*), yaratılmışlardır. Ne var ki Allah Teâlâ -muvahhidi, müşriki, mümini ve kâfiriyle- kullarının kalplerindeki kendi saygınlığını bildiğinden onlara yaratılmışlar ve kendisinden başka şeylerle yemin etmiştir. O, kulları nezdinde yeminin ancak yüce bir şeye yapılabileceği bilgisinin sabit olduğunu da bilir. Nitekim âlim kimse zorunlu olarak

yaratılmışların saygınlığına inanır. Hak Teâlâ'nın niteliklerinden biri de "kıskançlık"tır. O aşırı kıskanç olması sebebiyle başkası adına yemin etmemizi bize yasaklamıştır. Bununla birlikte biz -Allah'ın yüceltmesiyle- başka şeylerin saygınlığına da inanırız. Hiçbir yaratılmışın bir yaratılmış adına yemin etme hakkı yoktur. Şayet bir yaratılmış adına yemin ederse o âsidir. Yeminini bozduğunda kefaret ödemez. İçine düştüğü bu hatadan onun tövbe etmesi gerekir, bir başkasının değil!

Şayet "Allah Teâlâ mevcud ve madum olarak her bilinene yemin etmiştir. Kendi adına ve tüm bilinenler adına yemin etmiştir. O hâlde bizim de Allah Teâlâ'nın kendisi adına yemin ettiklerine yemin etmemiz câiz midir? Yoksa böyle bir yemin bize yasaklanmış mıdır?" dersen şöyle deriz: "Tamlama hâlinde ya da tekil olarak bir şeye yemin edilebilir. Tekil olarak "Allah'a yemin olsun ki şunu yapacağım." demek, tamlama hâlinde ise Hazreti Âişe'nin (radiyallâhu anhâ) yeminindeki "Muhammed'in rabbine yemin olsun" sözü böyledir. Kasemin zikrinde tamlanan, tamlayana dâhildir. İşte bu tanıma göre insan-ı kâmil, -ismini zikretse de zikretmese de- her bilinene yemin eder. Bu Allah'ın eşya adına ettiği yeminlerin tevillerinden biridir. Örneğin "Güneşe yemin olsun", "Kuşluk vaktine yemin olsun", "İncire ve zeytine yemin olsun" sözleriyle "Güneşin rabbine yemin olsun", "Kuşluk vaktinin rabbine yemin olsun", "İncirin rabbine yemin olsun" anlamlarını kasteder. Dolayısıyla Cenâb-ı hak, kendisinden başkasına yemin etmemiştir. Zira yemin ancak Allah adına yapılır. Bunun dışındaki yeminler ise sâkıt olmuştur ve yemin edilen şeyde o yemin geçerlilik kazanmaz. Hazreti Peygamber sallallahu aleyhi ve sellemden rivayet edilen sahih bir rivayette Allah'tan başkasına yemin etmek yasaklanmıştır. "Allah niçin yemin etmiştir?" dersen şöyle deriz: "Eşyaya yapılan yeminin sebebi, Hakk'a delâlet eden şeylerden herhangi birini ihmal etmemeleri için yaratılmışlardan eşyaya saygınlığı talep etmektir. Bu delil yokluk (*adem*) olsun varlık (*vücûd*) olsun eşittir." Yine deriz ki: "Yemin töhmetin neticesidir. Hak Teâlâ yaratılmışlara -kendi durumuna göre değil- onların sahip oldukları duruma göre muamele eder. Bu nedenle Hak Teâlâ, töhmet âleminden olmadıklarından dolayı meleklere yemin etmemiştir. Hak Teâlâ, yaratılmışları zikretmek suretiyle yemin ettiğinde kendi adına yemin etmiş olur. İsmin hazfedilmesi aziz kitapta kimi yerlerde ismin izhar edildiğini göstermektedir. "Göğün ve yerin rabbine andolsun" (Zâriyât, 51/23) âyeti buna örnektir. Nitekim bu gerçek, açıkça zikredilmediği yerlerde ismin Hak Teâlâ'nın dilediği bir husus nedeniyle gizlendiğini haber verir. Zira yemin, yemin edilen şeyin saygınlığına bir kanıttır. Hak Teâlâ yeminde görülen ve görülmeyeni zikrettiğinde şüphe yoktur. Öyleyse var olan olma-

yan buna dâhildir. Bu genel bir yemindir. O nedenle bu yemine tüm varlıklar dâhildir. Yokluk ve yoklar da dâhildir. [Göremediklerinize] sözünün anlamı budur. [Görebildikleriniz] şimdiki zaman ve gelecek zamanda söz konusudur. Gelecek zaman ise yoktur . Eşyanın şeref ve saygınlığa nispeti bulunduğu gibi aynı şekilde mutlak yokluğun da mutlak varlığa delalet eden bir şerefi ve saygınlığı bulunur. Böylece mutlak yokluk delâlet bakımından yücelir. Sınırlı yokluğun şerefine gelince ise o kuşkusuz varlığı kabul eden bir niteliğe delâlet eder. Varlık ise kendiliğinden şereflidir. Bu nedenle o, Hak Teâlâ'nın niteliklerinden biridir. Kuşkusuz, varlığı kabul etmesi yönüyle o mutlak yokluktan daha şereflidir. Böylelikle yokluğu yönüyle delâlet ve varlığı yönüyle delâlet olmak üzere onun Hakk'a yönelik iki delâleti vardır. Mutlak yokluğun sınırlı yokluktan daha şerefli olması ise bir yöndendir. O da Allah'ı tâzim etmesi ve varlığı kabul etmediğine dair güçlü delâletinden kaynaklanır. Böylece mutlak yokluk, ilâhî mertebedeki varlık niteliğinde kendisine ortak olunmasından duyulan kıskançlık sebebiyle aslı üzere kalır.

إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ (٤٠)

40. O (Kur'ân), hiç şüphesiz çok şerefli bir elçinin (Allah'tan alıp tebliğ ettiği) sözüdür.

Hak Teâlâ [O] yani Allah kelâmı olan Kur'ân'ın [hiç şüphesiz çok şerefli bir elçinin sözü] olduğuna yemin etmiştir. Böylelikle Hak Teâlâ, kelâmı vasıtaya ve mütercime izafe etmiştir.

وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَاعِرٍ قَلِيلًا مَا تُؤْمِنُونَ (٤١) وَلَا بِقَوْلِ كَاهِنٍ قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ (٤٢) تَنْزِيلٌ
مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ (٤٣) وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ الْأَقَاوِيلِ (٤٤) لَأَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ (٤٥)

41. O, bir şairin sözü değildir. Ne de az inanıyorsunuz! 42. Bir kâhinin sözü de değildir. Ne de az düşünüyorsunuz! 43. O, âlemlerin Rabbi tarafından indirilmedir. 44-45. Eğer (Peygamber) bize isnat ederek bazı sözler uydurmuş olsaydı, mutlaka onu sağımızla (sağ elimizle) yakalardık.

Kuşkusuz sağ taraf (*yemîn*), iktidar ve güç mahallidir.

ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ (٤٦)

46. Sonra da onun şah damarını mutlaka keserdik.

Allah Teâlâ kendisine karşı yalan uydurduklarında kullarını en şiddetli biçimde tehdit eder. Bu hüküm Allah'a karşı yalan uyduran herkes hakkında geçerlidir. Allah resûlü sallallahu aleyhi ve selleme "Mümin zina yapar mı?" diye sorulduğunda "Evet." demiş "Mümin içki içer mi?" diye sorulduğunda "Evet." demiş, "Mümin hırsızlık yapar mı?" diye sorulduğunda "Evet." demiş, "Mümin yalan söyler mi?" denildiğinde ise "Hayır." demiştir.[128] Bir rivayette rüyası hakkında yalan uyduran kimsenin (kıyamet günü) ateşten iki arpa tanesini birbirine bağlamakla yükümlü kılınacağı ama onun buna güç yetiremeyeceği zikredilmiştir.

فَمَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ (٤٧) وَإِنَّهُ لَتَذْكِرَةٌ لِلْمُتَّقِينَ (٤٨) وَإِنَّا لَنَعْلَمُ أَنَّ مِنْكُمْ
مُكَذِّبِينَ (٤٩) وَإِنَّهُ لَحَسْرَةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ (٥٠) وَإِنَّهُ لَحَقُّ الْيَقِينِ (٥١)

47. Hiçbiriniz de bu cezayı engelleyip ondan savamazdı. 48. Şüphesiz Kur'ân, Allah'a karşı gelmekten sakınanlara bir öğüttür. 49. Şüphesiz biz, içinizden yalanlayanların olduğunu elbette biliyoruz. 50. Şüphesiz Kur'ân, kâfirler için mutlaka bir pişmanlık sebebidir. 51. Şüphesiz Kur'ân, gerçek kesin bilgidir (*hakka'l-yakîn*).

[*Hakka'l-yakîn*] anlamına gelen bilgi, kendisine herhangi bir töhmetin nüfuz edemeyeceği bir bilgidir. Zira hakka'l-yakîn, kalbe yerleşmesi kesin olan hakikattir. Yani onu hiçbir şey yerinden sarsamaz. Onun yerleşmesindeki gerçeklik, bilgiye ve göze zorunlu kıldığı hükmüdür. Nitekim bilgi ancak hakkında tasarrufta bulunması zorunlu olan hususlarda tasarruf edebilir. Göz de ancak bakması ve hakkında inceleme yapması zorunlu olan şeylere bakabilir. İşte hakka'l-yakîn budur.

فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ (٥٢)

52. O hâlde sen, yüce rabbinin adıyla tesbih et.

---

128. Ali el-Müttekî, *Kenzü'l-Ummâl*, III, 875.

ME'ÂRİC SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍ (١) لِلْكَافِرِينَ لَيْسَ لَهُ دَافِعٌ (٢) مِنَ اللّٰهِ ذِى الْمَعَارِجِ (٣) تَعْرُجُ
الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ إِلَيْهِ فِى يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ (٤)

1-3. Soran birisi, yükselme yollarının sahibi Allah tarafından kâfirlere kesinlikle inecek olan ve hiç kimsenin uzaklaştıramayacağı azabı sordu. 4. Melekler ve Rûh (Cebrâîl) ona süresi elli bin yıl olan bir günde yükselir.

Kıyamet günü hakkında -yaratılmışların karşılaşacakları güçlük ve kıyametin başlamasından kaynaklanan korku sebebiyle- onun elli bin yıl süreceği rivayet edilmiştir. Bu süre daha büyük korkuların bile kendilerini üzmeyeceği inananlarda ise sabah namazının iki rekatı gibi geçecektir. İki rekâtlık sabah namazı nerde elli bin yıl nerde. Bilmelisin ki meleklerin üzerinde yükseldikleri menzilleri ve miraçları vardır. Meleklerden ancak inenler yükselebilirler ve onların bu yükselişi -Allah'ın dilemesi müstesna. Çünkü bu engellenemezgeri dönüştür. Meleklerin bize inmesi de "*urûc*" yani "yükselme" diye isimlendirilmiştir. *Urûc* ancak yükseği talep eden için söz konusudur. Çünkü Allah Teâlâ'nın her varlıkta bir tecellisi ve onu koruyan kendisine özgü bir yüzü vardır. Nitekim bir rivayette Hak Teâlâ'yı ancak mümin kulunun kalbinin

kuşatacağı zikredilmiştir. Hak Teâlâ'nın mutlak anlamda yücelik niteliği olduğundan ister aşağıda ister yüksekte tecelli etmiş olsun yücelik ona aittir. Allah Teâlâ meleklere celâl mertebesi hakkında bilgi vermiştir. Onlar makamlarından yöneldiklerinde -başkası- için değil- yalnızca Allah için yönelirler. Nitekim kendilerine indikleri her şeyde bakışlarını Hak Teâlâ'ya çevirirler. Kendilerine indikleri şeye nazarla da "melekler iner" (Kadir, 97/3) denilir. Onlar bu durum anında bakışlarını Hak Teâlâ'ya – ki o yükseklik mertebesinin sahibidir- çevirdiklerinden "melekler yükselir" denilir. Zira onlar inişlerinde de çıkış ehlidir. Demek oluyor ki meleklerin yaratılmışlara inmesi, Hak Teâlâ'ya yükselmesidir. Bizden ayrılarak kendi makamlarına döndüklerinde ise onların bize nispetle ve konakladıkları yaratılmışlara dair ellerinde bulunan verileri sunmak üzere Hak Teâlâ'ya dönmelerine nispetle yükseldikleri söylenir. O hâlde kâinata yönelik her nazar, iniş (*nüzûl*) demek iken Hak Teâlâ'ya yönelik her nazar yükseliş (*urûc*) demektir.

Melek yükseldiğinde bizâtihi yükselir. Çünkü bu onun aslına dönmesi demektir. Resûl yükseldiğinde Burak'a binmiş ve Burak onu bizâtihi yükseltmiştir. Resûl, tâbi olma hükmü gereği ve zorunlu bir hareketle, Burak'ın yükselmesi neticesinde yükselmiştir. Nitekim o, Burak'ın yükselişinde taşınmıştır ve onun yükselişinde taşınması zâtî bir husustur. Dolayısıyla Resûl'ün yükselişi meleğin yükselişinden ayrışır.

فَاصْبِرْ صَبْرًا جَمِيلًا (٥) إِنَّهُمْ يَرَوْنَهُ بَعِيدًا (٦) وَنَرَاهُ قَرِيبًا (٧) يَوْمَ تَكُونُ السَّمَاءُ كَالْمُهْلِ
(٨) وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ (٩) وَلَا يَسْأَلُ حَمِيمٌ حَمِيمًا (١٠) يُبَصَّرُونَهُمْ يَوَدُّ الْمُجْرِمُ لَوْ
يَفْتَدِي مِنْ عَذَابِ يَوْمِئِذٍ بِبَنِيهِ (١١) وَصَاحِبَتِهِ وَأَخِيهِ (١٢) وَفَصِيلَتِهِ الَّتِي تُؤْوِيهِ (١٣)
وَمَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ يُنْجِيهِ (١٤) كَلَّا إِنَّهَا لَظَىٰ (١٥)

5. (Ey Muhammed!) Sen güzel bir şekilde sabret. 6. Şüphesiz onlar o azabı uzak görüyorlar. 7. Biz ise onu yakın görüyoruz. 8-9. Göğün, erimiş maden gibi ve dağların atılmış renkli yün gibi olacağı günü hatırla. 10. (O gün) hiçbir samimi dost, dostunu sormaz. 11-14. Birbirlerine gösterilirler. Günahkâr kimse ister ki, o günün azabından kurtulmak için oğullarını, karısını, kardeşini, kendisini koruyup barındıran tüm ailesini ve yeryüzünde bulunanların hepsini fidye olarak versin de, kendisini kurtarsın. 15. Hayır (ne mümkün)! Şüphesiz cehennem, alevlenen bir ateştir (lezâ).

Cehennemin "*Lezâ*" diye isimlendirilen bir kapısı vardır. Kuşkusuz cehennemin yedi kapısı, (o kapıların) ardında bulunan ve orası kendileri için

hazırlanmış olanların nitelikleriyle isimlendirilmiştir. Oraya girenler Allah Teâlâ'nın burada zikredip buyurduğu özelliklerle nitelenmiştir.

نَزَّاعَةً لِلشَّوَى (١٦) تَدْعُوا مَنْ أَدْبَرَ وَتَوَلَّى (١٧) وَجَمَعَ فَأَوْعَى (١٨) إِنَّ الْإِنْسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا (١٩)

16. Derileri kavurup soyar. 17-18. O, (Hakk'a) arka döneni ve (imandan) yüz çevireni; servet toplayıp yığanı kendine çağırır. 19. Şüphesiz insan çok hırslı ve sabırsız olarak yaratılmıştır.

İnsan olma yönüyle ve yaratılıştaki kökeni itibariyle [çok hırslı ve sabırsız olarak' yaratılmıştır]. Nitekim Allah Teâlâ yaratılışları itibariyle insânî nefislere sabırsızlık özelliğini yerleştirmiştir. Dolayısıyla insanın yaratılışı, korkaklığı zorunlu kılar. Cesaret ve atılganlık ise insanın yaratılışı için arazî bir durumdur ve sabırsızlık insanda -hamamböceği hariç- hayvandakilerden daha güçlüdür. Araplar "Hamamböceğinden daha korkak" derler. Korkaklık hissinin insanda daha güçlü bulunmasının sebebi, Allah Teâlâ'nın kendisini diğer canlılardan ayrıştırdığı akıl ve düşünce yetisidir. İnsana cesaret veren şey yalnızca vehme dayalı güçtür. Benzer şekilde o, bu güçle belirli yerlerde korku ve sabırsızlığını artırır. Zira vehim, güçlü bir otoritedir. Bunun sebebi ise insanın hakikatinin -Rahmâni nefes olan- ilâhî ruh ile -doğrultulup düzeltilmiş- cisim arasında doğmuş olmasıdır. Sonra kuşkusuz hayvânî cisim, zayıflık sebebiyle hezimete uğrar. Allah Teâlâ şöyle buyurur: "Allah sizi zayıflıktan yarattı." (Rûm, 30/54). Dolayısıyla zayıflık insanın aslında vardır. O hâlde onun büyük sıkıntılara karşı koyması, kendisinden değil ancak başkasının sayesinde gerçekleşir. İşte bu cesaret, Allah'ın bu hususta kendisine verdiği destektir. Nitekim Cenâb-ı Hak "Onu destekledik." (Bakara, 2/87) buyurur. İnsan, yaratılış kökeni itibariyle [çok hırslı ve sabırsız olarak] yaratılmıştır. O, hakikatinin kendisine vermiş olduğu fakirlikten korkar. Hayvan yeteri kadar bir şeye ulaştığında yenisine istek duymaz. İnsan ise böyle değildir. Şimdi ve gelecekte yeni şeye olan arzu ve hevesini sürdürür. Dolayısıyla o üst üste kor ama [çok hırslı ve sabırsız olarak] yaratıldığı için doymak bilmez.

إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا (٢٠)

20. Kendisine kötülük dokunduğu zaman sızlanır.

Buradan hareketle biliriz ki âcizlik, korkaklık ve cimrilik yaratılıştan gelen zâtî özelliklerdir. Bunlar insanın yaratılışında ve aslında zorunlu olarak

bulunur. İnsan bu durumlardan kaçınıp cömert ve cesur olduğunda ise bu, bulunduğu mertebenin ona yardımı, kazanımları (*iktisâb*) ve Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanmasından kaynaklanır. Nitekim insanın zâtında Allah'tan bir ruh bulunur.

وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا (٢١)

21. Ona bir hayır dokunduğunda da eli sıkıdır.

Cenâb-ı Hak nefiste bulunan bütün rezilliği bu âyetlerde bir araya getirmiştir. O, bu âyetlerde erdemli davranışların kazanıldığını (*kesb*), bunların insanın yaratılışında bulunmadığını ve (rezilliklerden) sakınmanın ise gerekli olduğunu beyan etmiştir.

إِلَّا الْمُصَلِّينَ (٢٢)

22. Ancak, namaz kılanlar başka.

[Namaz kılanlar], üzerinde yaratılmış oldukları bu nitelikten geri kalan kimselerdir. Nitekim "namaz kılan" (*musallî*), yarışı önde tamamlayandan sonra gelen kimse demektir. "Ancak, namaz kılanlar başka" âyetinin itibari anlamı işte budur. Bu yorum âyetin tefsiri de olabilir, zira câiz bir yorumdur. Fakat bunu tasavvufî yoruma (*işâret*) hamletmek daha güvenlidir. Bilmelisin ki, gerçekte iyilik ve kötülük denilen şey, ya şeriatların sözcülerinin getirdiği ilâhî kanuna ya da mizacın uyum durumuna döner ki mizaca uygun düştüğünde söz konusu kimsenin hakkında iyilik olurken mizaca zıt düştüğünde o kimsenin hakkında kötülük oluverir. Ya da delilin gerektirdiği yerleşik bir kemale döner ki kemal derecesinde iyilik olurken, kemal derecesinden noksan olduğunda ise kötülük oluverir. Ya da bir maksadın gerçekleşme durumuna döner ki maksadın gerçekleşme durumunda o kimsenin nazarında iyilik olurken gerçekleşmeme durumunda ise o kimsenin nazarında kötülük oluverir. Ne var ki Allah Teâlâ yalnızca kemal, noksanlık, yatkınlık ve zıtlık; iyilik (*hüsn*) ve kötülük (*kubh*) olarak belirlenen kanunlar ve nefislerde bulunan -kimi zaman ulaşılan kimi zaman da ulaşılmayan- maksatlar gibi varlıkta meydana gelen hususları yapmıştır.

الَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ دَائِمُونَ (٢٣)

23. Onlar, namazlarına devam eden kimselerdir.

Burada kastedilen -iki namaz arasında başka işleri olsa bile- namaz vakti her geldiğinde onu eda etmeleridir. İşte bu nedenle belirli vakitlere bağlanmış özel bir fiilde devamlılık gerçekleşir.

İşaret babından bir tefsir

Namazın ruhunu -ki o daima Allah'la birlikte bulunmak (*huzûr*) ve ona yakarmak (*münâcât*) demektir- gören kimsenin bütün edimleri namaz olur. Zira namazın ruhu sürekli devam eder. Onlar devamlı Allah'la birlikte bulunan huzur ehlidir. Bu âyetle onlara işaret edilir. Binaenaleyh kul bütün edimlerinde namazda kabul edildiğinde o hiç şüphesiz "namazlarına devam eden kimselerden" biri oluverir. Onlar bütün anlarında Allah'ı zikreden kimselerdir. Böylelikle onlar bütün durumlarda Hak Teâlâ'ya yakarırlar. Nitekim namaz kılan kimse (*musallî*), rabbine yakarır. Yakarış da bir zikirdir. Allah Teâlâ kendisini zikreden kimsenin dostudur (*celîs*). Kulun yakarışlarına devam etmesi, -namazda olduğu gibi- bütün hâl ve tasarruflarında Allah ile beraber olması demektir. Her nefeste ona yakarır. Bunun nedeni kulun hâllerden birinde bulunmasının ve bu hâlde Şârî'e ait -ki o Allah'tır- bir hükmün -yani mevcut bir hükmün- bulunmasının zorunlu olmasıdır. Cenâb-ı Hak, -nerede olursa olsun- hükümleriyle beraber bulunur. Binaenaleyh mertebeler yasaklanan ve yasaklanmayan her hâlde ona yakarır. Çünkü fiiller ve terkler -ki onlar kendisine Hakk'ın hükümlerinin taalluk ettiği kula ait hâllerdir- takdir olunur. Dolayısıyla onların gerçekleşmesi zorunludur. Bu hâllerin yaratıcısı Cenâb-ı Haktır. O nedenle Cenâb-ı Hakk'ın orada bulunması kaçınılmazdır. Mamafih, Hak Teâlâ'nın o hâlde kendisiyle beraber bulunduğunu bilen bu kul rabbine münacat eder. "Namaza devam etmek" işte budur. Hazreti Âişe'nin (radiyallâhu anhâ) Allah resûlü sallallahu aleyhi ve sellemin durumundan haber vererek "Şüphesiz o bütün vakitlerinde Allah'ı zikrederdi."[129] demesi bizim söylediğimize işaret eder. Hazreti Peygamber helaya çıktığında o hâlde diliyle rabbini zikretmesi yasaklanmıştı. Bazı vakitlerinde o yaşlı ve küçüklerle şakalaşır, bedevilerle konuşurdu. O bütün bu hâllerde zikrederdi. İşte "kalbin zikri" denilen şey budur. O, lafız ve hayali zikrin dışındadır. Allah resûlü sallallahu aleyhi ve sellemin "Allah'a onu görüyormuşçasına ibadet et."[130] sözünün anlamı budur. Bu zikirle Allah'ı zikreden kimse, Allah'ın daima dostu olarak

---

129. Buhari, Eza, 10; Müslim, Hayz, 30.
130. Buhari, İman, 50.

kalır. O kimseyi, rabbi övmüş ve [namazlarına devam edenler] zümresine dâhil etmiştir. Allah Teâlâ namazı tefsir ettiğinde onu ancak "zikir" olarak tefsir etmiştir. Zikir de tilavet demektir. Ârif, namazlarına devam eden ve hareket ve durağanlıklarında rabbinin huzurunda yakarışlarıyla kıyam eden kimsedir. Dolayısıyla onun belirli ya da belirsiz bir vakti bulunmaz.

Başka bir vecih

Allah Teâlâ ne yüce kitabında ne de nebîsinin dilindeki hadisinde -söz konusu övgü amellerinden birine dair olmadıkça- kullarından kimseyi övmemiştir. Kullarını ancak amellerine bağlı olarak övmüştür. İşte kerem ve cömertliğin zirvesi budur. Sana verip bahşetmesi sonra da sana ait olmayan şeylerle seni övmesi böyledir. Kuşkusuz Hak Teâlâ senin perçeminden tutan ve sende ve senin elinle meydana getirmeyi murad ettiği her fiile seni yöneltendir. Sen ise gaflet içerisindesindir, hissetmezsin. Her kim fiillerinde Hak Teâlâ'nın velâyetini hissederse işte o, Allah Teâlâ'nın haklarında [Onlar, namazlarına devam eden kimselerdir] dediği kimselerdendir. Çünkü onlar, fâili müşahede ve ona münacat içerisindedirler. Bu şuura sahip olmayan kimse ise Allah Teâlâ'nın haklarında "Onlar namazlarını ciddiye almazlar." (Mâ'ûn, 107/5) dediği kimselerdendir. Allah Teâlâ fiillerini üstlendiğini ve perçeminden tutarak seni ameline götürdüğünü müşahedeye açılan bir kapı açsa , o makam senin gözlerini kamaştırır, dilin tutulur. Hâlin ise, ne "namaz kıldım", "oruç tuttum" demeni ne de bu fiillerden herhangi birisiyle kendini ima etmeni gerektirmez. Namazların vaz' edilme sırrını bilen kimse, çeşitli tasarruflara ilişkin hâllerin tamamında o sırrı kullanmaya devam eder. Binaenaleyh o kimse namazına devam eder ve namazın sırrıyla hüküm verir. Vakitlere riayet etmekle yetinmez. Zira bu gaflet ve meşgale ehline aittir. Âriflerin ise ne rablerinden başka bir meşguliyeti vardır ne de kalpleri haricinde herhangi bir şeyde murakabeleri söz konusudur. Kuşkusuz kalbi kuşatan O'dur. Kalbe seslenir o da işitir. Kalp bütün anlarda Hak Teâlâ'yı müşâhade eder. Onun sırrı nefeslerle birlikte Hakk'a kulluk eder. Sürekliliğe süreklilikle mukabelede bulunur. Gecelerin ve günlerin sahiplerinde, erdemli yakîne ilavede bulunur. Himmetinin cömertliği, *deymûmet* (süreklilik) meydanında dolaşır. Sırrının *nûn*u, çırpıntılı denizinde yüzer. Namaz genel mertebe ve özel mertebe olmak üzere iki kesin mertebe olsa da, namazın sırları rablerinden kesin bir delil üzere bulunan muhakkikler (şeriat ile aklı bir araya getiren kimseler) nezdinde belirlidir. Devamlılık ise ancak genel mertebede -ki o münâcâttır- gerçekleşir.

Özel mertebede ise makamların farklılığı sebebiyle devamlılık mümkün değildir. Tenezzüllerin çeşitliliği ise hâllerin çeşitliliğinden kaynaklanır. Huzur sırrına vâkıf olan kimse, böylelikle kendini bazı gerçeklerle sınırlamaz. İlhamın bilgisine sahip kimseler nezdinde ise devamlılık mümkündür. Böylece rütbeler ortaya çıkmış, nispetler öğrenilmiştir. Allah bizi de sizi de -iki hükme göre- namazına devam eden ve -iki bilgiyi de- kazanan kimselerden eylesin.

وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَعْلُومٌ (٢٤) لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ (٢٥)

24-25. Onlar, mallarında; isteyenler ve (isteyemeyip) mahrum kalanlar için belli bir hak bulunan kimselerdir.

'Belirli bir hak'tan maksat, zekâttır. Kuşkusuz zekât bilgisiz gafillere ağır gelmiştir. Çünkü onlar tayin olunan miktarın kendilerine ait bir mülkiyet olduğunu ve bunun kendi malları kapsamında olduğuna inanmışlar; ama söz konusu belirli miktarın kendilerine ait olmadığını ve bunun "onların mallarından" değil "onların mallarında" olduğunu anlamamışlardır. O hâlde onlara gereken yalnızca bu miktarı ellerinden çıkarmaktır. Onu ayırdıkları vakit onun aslında kendi mallarından olmadığını, ancak kendi mallarına eklenmiş bir pay olduğunu idrak ederler. Daha önce ise ellerinde ne varsa hepsinin kendi mal ve mülkiyeti olduğunu zannediyorlardı. Allah Teâlâ, onların mallarında -bir topluluğa ait- eda etmeleri gereken bir hak bulunduğunu bildirdiğinde bu, mallara ortaklık anlamı taşıdığı için nefislere ağır gelmiştir. Zira ortada borç ya da alışveriş gibi nefsin itimat edeceği açık bir sebep yoktu. Ne var ki Allah Teâlâ verecekleri malın bir sevap olarak âhirete saklanmasını bildirdi. Allah Teâlâ nefislerinin yaratılışındaki bu özelliği bildiğinden sahip oldukları mallardan bu kadarını hatta tamamını ellerinden çıkarmış ve şöyle buyurmuştur: "Allah Teâlâ'nın sizi üzerinde tasarrufa yetkili kıldığı maldan infak edin." (Hadîd, 57/7). Yani bu maldan size ait olan yalnızca kendisinden infak ettiğiniz kısımdır. İnfak ise -vekillerin tavrına benzer biçimde- söz konusu malda tasarrufta bulunmak demektir. Hâlbuki mal da kendisiyle cimrilik yaptıklarınız da Allah'a aittir. Kuşkusuz siz üzerinde tasarrufa yetkili (*halîfe*) kılınmanız nedeniyle ve elinizdekilerin emîni olmanıza dayanarak mâliki olmadığınız şeylerle cimrilik yapıyorsunuz. Binaenaleyh Allah Teala onlara malları üzerinde tasarrufa "yetkili" olduklarını hatırlatmıştır. Bunun nedeni ise kendilerine bir merhamet olarak sadakaları onlara kolaylaştırmaktır. Allah Teâlâ âdeta şöyle demektedir: "Size üzerinde tasarrufa yetkili olduğunuz mallardan infakta bulunmayı emrettiğimiz gibi aranızdaki elçi ve vekillerimize de elinizde bulunan bize ait bu mallardan –"Zekât" diye isimlendirdiğimiz

ve hayrı size dönecek olan-belirli bir miktarı almalarını emrettik'. Vekillerimiz sizin mâlik olduğunuz mallar hususunda tasarrufta bulunmamıştır. Onlar ancak sizin üzerinde tasarrufa "yetkili" olduğunuz mallar hususunda tasarrufta bulunmuşlardır. Aynı şekilde bu mallar hususunda tasarrufta bulunmayı size de mübah kıldık. O hâlde [zekât vermek] size neden zor gelir? Binaenaleyh mümin herhangi bir malı olmayandır. Ama er ya da geç bütün mal onun olacaktır. Allah Teâlâ mallarımızda zekât ya da sadaka vermeyi bizlere farz kılmıştır. (O, âyeti kerimede) malları sadakanın zarfı kılmıştır. Zarf ise mazrufun kendisi değildir. Öyleyse sadaka malı, sana ait şeyin kendisi değildir. Bilakis sana ait şey, onun zarfıdır. Dolayısıyla Hak Teâlâ, senden sana ait olan bir şeyi talep etmemiştir. Nitekim o şöyle buyurmuştur: [Onlar, mallarında; belli bir hak bulunan kimselerdir.]

وَالَّذِينَ يُصَدِّقُونَ بِيَوْمِ الدِّينِ (٢٦) وَالَّذِينَ هُمْ مِنْ عَذَابِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ (٢٧)

26. Onlar hesap, din [yani mükâfat ve ceza] gününü tasdik eden kimselerdir. 27. Onlar, rablerinin azabından korkan kimselerdir.

Yani rablerinin azabından sakınırlar. Dildeki kullanımda "Ondan korktum (*eşfaktu minhu*)" denilir. Zira ondan sakındığımda ben korkmuşum demektir. Onlar rablerinin azabından emin olmadıkları hâlde yani başlarına azabın gelmesinden emin olmadıkları hâlde sakınırlar. "Ondan yalnızca sakınma hâlinde korktum (*eşfaktu minhu illâ fi'l-hazer*)" ise denilmez. Ama "şefkatten kaynaklanan bir endişeyle onun için endişelendim (*eşfaktu aleyhi işfâkan mine'ş-şefka*)" denilir. (Her iki kullanımdaki) kök birdir. Yani "Ondan sakındım/ona titredim." demektir. Bu nedenle Hak Teâlâ şöyle buyurur:

إِنَّ عَذَابَ رَبِّهِمْ غَيْرُ مَأْمُونٍ (٢٨)

28. Çünkü, rablerinin azabından emin olunamaz.

Allah'ın velî kullarından müşfik olanlar, değişim (*tahvîl*) ve dönüşüm (*tebdîl*) noktasında kendi nefsinden endişelenen kimselerdir. Şayet Allah Teâlâ onu müjdeyle emin kılarsa endişesi Allah'ın yaratıklarına karşı söz konusu olur. Peygamberlerin ümmetlerine ve müminlerden müjdelenenlere yönelik endişesi de böyledir. Onlar yaş ciğer sahibi (yani hayatta olan), şefkat ve merhamet sahibi bir topluluktur. Bir kimseden ilâhî emre aykırılık gördüklerinde başına gökten bir belâ iner korkusuyla tir tir titrerler. Bu durumdaki kimseye egemen olan hâl, onun fiillerinde korunmuş olmasıdır. Dolayısıyla ken-

disiyle "korkma" (*işfâk*) özelliği gerçekleştiğinden ondan herhangi bir aykırılık beklenilmez. Bu nedenle Allah Teâlâ müşfik olmalarıyla onları övmüştür. Böyle olmalarının nedeni ise gerektiren sebebi gördüklerinde nefislerinde kâim olan değişimdir.

وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ (٢٩) إِلَّا عَلَى أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ
مَلُومِينَ (٣٠) فَمَنِ ابْتَغَى وَرَاءَ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْعَادُونَ (٣١) وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ
وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ (٣٢) وَالَّذِينَ هُمْ بِشَهَادَاتِهِمْ قَائِمُونَ (٣٣) وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ
يُحَافِظُونَ (٣٤) أُولَئِكَ فِي جَنَّاتٍ مُكْرَمُونَ (٣٥) فَمَالِ الَّذِينَ كَفَرُوا قِبَلَكَ مُهْطِعِينَ (٣٦)
عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ عِزِينَ (٣٧) أَيَطْمَعُ كُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ أَنْ يُدْخَلَ جَنَّةَ نَعِيمٍ (٣٨)
كَلَّا إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِمَّا يَعْلَمُونَ (٣٩) فَلَا أُقْسِمُ بِرَبِّ الْمَشَارِقِ وَالْمَغَارِبِ إِنَّا لَقَادِرُونَ
(٤٠) عَلَى أَنْ نُبَدِّلَ خَيْرًا مِنْهُمْ وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ (٤١)

29. Onlar, mahrem yerlerini koruyan kimselerdir. 30. Ancak eşleri, yahut sahip oldukları câriyeleri başka. Çünkü onlar (eşleri ve câriyeleri ile olan ilişkileri konusunda) kınanmazlar. 31. Kim bunun ötesini isterse, işte onlar sınırı aşan kimselerdir. 32. Onlar, emanetlerini ve verdikleri sözü gözeten kimselerdir. 33. Onlar, şahitliklerini dosdoğru yapan kimselerdir. 34. Onlar, namazlarını titizlikle koruyan kimselerdir. 35. İşte onlar cennetlerde ikram göreceklerdir. 36-37. Şimdi, inkâr edenlere ne oluyor ki, boyunlarını uzatarak (alay etmek için) sağdan soldan gruplar hâlinde sana doğru koşuyorlar? 38. Onlardan her biri Naîm cennetine sokulacağını mı umuyor? 39. Hayır (ne mümkün)! Şüphesiz biz onları kendilerinin de bildikleri şeyden (meniden) yarattık. 40-41. Doğuların ve batıların rabbine yemin ederim ki, şüphesiz onların yerine daha iyilerini getirmeye bizim gücümüz yeter. Bizim önümüze geçilemez.

Güneşin gökteki derece ve menzillerdeki yolculuğunu bilen âlimlere göre doğmak, batmanın; batmak da tepe noktasına yükselmenin (*istivâ*) kendisidir. Binaenaleyh akıl ve anlayış erbabına göre güneşin her hareketi mevzubahis bu üç hükmü içerir.

Âyette zikredilen kasem Allah Teâlâ'nın rububiyeti adına kendi kudretine ve yaratılmışın yerine kendisinden daha hayırlı başka bir yaratılmış getirme (*tebdîl*) gücüne yönelik kasemidir. Allah Teâlâ doğular (*meşârık*) ve batılar (*meğârib*) sözcüklerine izafe edilen "*er-Rab*" ismiyle kendi nefsine yemin

etmiştir. Kuşkusuz O, "Göğün ve yerin rabbine andolsun ki" (Zâriyât, 51/23) âyetinde mevcudatın zâtına yemin ettiği zaman da aynı şekilde onların hâline -ki bu doğmak (*şurûk*) ve batmaktır (*ğurûb*)- yemin etmiş olmaktadır. Bu hâller ancak yıldız, gök ve yerin varlığıyla bilinen hâllerdir. Nitekim Cenâb-ı Hak "doğma" ve "batma" değil; "doğu" (*meşrık*) ve "batı" (*mağrib*) adına yemin etmiştir. Çünkü kasemin, geçici olana değil sabit olana ilişkin olması gerekir. Nitekim "doğu" sabitken "doğma" geçicidir. Binaenaleyh O, "doğu" ve "batı" olması yönüyle zât adına yemin etmiştir. Böylelikle sıfatı mevsufuyla birleştirmiştir ve çoğul adına yemin etmiştir. Çünkü doğular ve batılar çoktur. Bunlar onun şehadet ve gaybı, zâhir ve bâtınıdır. Cisimler âlemi ve ruhlar âleminde, dünya ve âhirette, cennet ve cehennemde ve mutlak olarak varlığın hâllerinden her birinde bulunurlar. Cenâb-ı Hak mutlak olarak varlığın zâtları adına yemin ettiği gibi mutlak olarak hâlleri bakımından da onlar adına yemin etmiş ve bundan sonra adına yemin edilebilecek herhangi bir şey bırakmamıştır. Sonra bilmelisin ki mümkün varlığı var etmek, İlâhî kudrete kesinlikle zor değildir. Fakat ilâhî kudret, mümkün varlıklardan bir mümkünü yaratmadığında bu, kudrete değil iradeye döner. Sonra yine bilmelisin ki, mevcudatın cinsleri ve rükünleri kâmil olmuştur. Zuhur eden her şey söz konusu iradeden kaynaklanır, onda mündemiçtir. Yalnızca dönüşüm kalmaya devam eder. Suretlerde ve şekillerde olması birdir. Zira o, ârızî bir dönüşümdür. Yerin ve göğün dönüşmesi, "nutfe"nin "alaka"ya "alaka"nın ise "mudğa"ya dönüşmesi ve lokmanın bizim için kana ve posaya dönüşmesi böyledir. Dönüşüm, işte böyle kalmaya devam eder. Şayet dönüşüm, suyun havaya dönüşmesi gibi bir "oluş"tan (*kevn*) diğer bir "oluş"a dönüşme şeklinde gerçekleşirse bu a'yândan kaynaklanan dönüşümdür. Dönüşüm beyazın kırmızı, kırmızının yeşil, soğuğun sıcak olması gibi bir nitelikten başka bir niteliğe yönelik olduğunda ise bu nitelenenlerin niteliklerle değişimi (*tağyîr*) demektir. Çünkü suyun havaya dönüştüğü gibi kırmızı da yeşile dönmüştür. İşte değişim budur. Bize göre su olma, hava olma, ateş olma ve yer olma, cevherdeki suretler olsa bile hava, su ve diğerleri onlarla isimlendirilebilir. Allah Teâlâ'nın vatanı imar ederken yaratılmışların yerine daha iyilerini getirmek suretiyle kendini nitelediği bu haberin, zikrettiğimiz iki durumda gerçekleşmesi muhtemeldir. Çünkü cevherlikteki müşterek zâtlar birbirlerine benzerdir. Farklılıkları ise suretlere ve şekillerle bağlantılıdır. Onun zâtî sınırları, ancak suretler ve şekil sebebiyle zâtîdir; yoksa şekle bürünen ve surete bürünen sebebiyle değildir. Fakat bu şekil ancak "ayn"da yapılır, şekle bürünende değil. Zan sahibi, şekle büründeni bulacağını zanneder. Gerçekte ise ancak şekli bulur. Fakat o, söz konusu şekli şekle bürünen dışında tasavvur edemez. O hâl-

de yaratılmışlar hakkındaki dönüşme ve kudretin bundan âciz olmadığı sana âşikâr olmuştur. Nitekim kudret onu yapmazsa iade de ona taalluk etmez. Varlığın dönüştüğüne dair bilgi daha önce geçmemiştir. Hitap, mümkün varlığın hakikatini gerektirir biçimde vuku bulmuştur.

فَذَرْهُمْ يَخُوضُوا وَيَلْعَبُوا حَتَّى يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِى يُوعَدُونَ (٤٢) يَوْمَ يَخْرُجُونَ مِنَ
الْأَجْدَاثِ سِرَاعًا كَأَنَّهُمْ إِلَى نُصُبٍ يُوفِضُونَ (٤٣) خَاشِعَةً أَبْصَارُهُمْ تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ ذَلِكَ
الْيَوْمُ الَّذِى كَانُوا يُوعَدُونَ (٤٤)

42. Sen onları bırak, uyarıldıkları günlerine kavuşuncaya kadar bâtıl inançlarına dalsınlar ve oynasınlar. 43-44. Dikili putlara akın akın gidercesine, gözleri inmiş, kendilerini zillet kaplamış bir hâlde mezarlarından süratle çıkacakları o günü hatırla! İşte o, uyarıldıkları gündür.

NÛH SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir

إِنَّا أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَى قَوْمِهِ أَنْ أَنْذِرْ قَوْمَكَ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (١)

1. Şüphesiz biz Nûh'u, kavmine, "Kendilerine elem dolu bir azap gelmeden önce kavmini uyar." diye peygamber olarak gönderdik.

Nûh aleyhisselâm, resûllerden ilkidir. Hak Teâlâ [Şüphesiz biz Nûh'u kavmine peygamber olarak gönderdik] buyurur. Nitekim Nûh, gönderilen ilk resûldür. Ondan öncekiler ise ancak nebîlerdir. Her biri rabbinden bir şeriat üzeredir. Dileyen onunla beraber şeriatına dâhil olur; dilemeyen de dâhil olmaz. Şeriatına dâhil olup sonra dönen ise kâfir olur. Şeriatına dâhil olmayan ise kâfir değildir. Kendini faydasız işlere sokarak peygamberleri yalanlayan ise kâfir olur. Böyle yapmayıp, bunlardan masumluk üzere kalan kimse ise kâfir olmaz. Dolayısıyla kendisiyle risâlet açıldığı ilk şahıs, Nûh aleyhisselâmdır.

قَالَ يَا قَوْمِ إِنِّي لَكُمْ نَذِيرٌ مُبِينٌ (٢) أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاتَّقُوهُ وَأَطِيعُونِ (٣) يَغْفِرْ لَكُمْ مِنْ
ذُنُوبِكُمْ وَيُؤَخِّرْكُمْ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى إِنَّ أَجَلَ اللَّهِ إِذَا جَاءَ لَا يُؤَخَّرُ لَوْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (٤)
قَالَ رَبِّ إِنِّي دَعَوْتُ قَوْمِي لَيْلًا وَنَهَارًا (٥) فَلَمْ يَزِدْهُمْ دُعَائِي إِلَّا فِرَارًا (٦)

2. Nûh, şöyle dedi: "Ey kavmim! Şüphesiz, ben sizin için apaçık bir uyarıcıyım. 3-4. Allah'a ibadet edin. O'na karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin ki sizin günahlarınızı bağışlasın ve sizi belli bir vakte kadar ertelesin. Şüphesiz, Allah'ın belirlediği vakit gelince ertelenmez. Keşke bilseydiniz." 5. Nûh, şöyle dedi: "Ey rabbim! Gerçekten ben kavmimi gece gündüz (imana) davet ettim. 6. Fakat benim davetim ancak onların kaçışını artırdı."

Yani Nûh aleyhisselâm'ın Allah'ı tevhid etmeye yönelik onlara yaptığı davetlerden (söz konusu daveti onların ancak kaçışını artırdı). Bu âyet "Söz kalpten çıktığında yine kalbe düşer; dilden çıktığında ise kulakları geçmez" diyenin hatasını ortaya çıkarır. Zira bu yanılgının son derecesidir. Kuşkusuz bütün resûller, doğru bir dil, masum bir kalp, korunmuş bir lisan ile kavimlerine davette bulunmuşlardır. Onların halkına karşı şefkati boldur. Onlara yaptıkları davetlerine icabet etmelerini isterler. Allah Teâlâ nebîsi Muhammed sallallahu aleyhi ve selleme "Şüphesiz sen sevdiğin kimseyi doğru yola iletemezsin." (Kasas, 28/56) buyurmuştur. Şayet bir kimsenin sözü başka birinin sözüne tesir etmiş olsa idi kuşkusuz Hazreti Peygamber sallallahu aleyhi ve sellemin kendisiyle sözlü olarak konuştuğu her muhatabı İslâm'a girerdi. Bilakis Hazreti Peygamber yalanlanmış, yüzüne karşı sözü reddedilmiş ve kendisiyle savaşılmıştır. Allah Teâlâ -kulunun kalbinde "kabul etme" özelliği yaratarak nübüvvet kandilinden ilâhî nurun onunla bir araya gelmesi suretiyle- işiten kula inayet etmeden ne kalp aydınlanır ne de o kul iman eder.

وَإِنِّي كُلَّمَا دَعَوْتُهُمْ لِتَغْفِرَ لَهُمْ جَعَلُوا أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ وَاسْتَغْشَوْا ثِيَابَهُمْ وَأَصَرُّوا
وَاسْتَكْبَرُوا اسْتِكْبَارًا (٧) ثُمَّ إِنِّي دَعَوْتُهُمْ جِهَارًا (٨) ثُمَّ إِنِّي أَعْلَنْتُ لَهُمْ وَأَسْرَرْتُ لَهُمْ
إِسْرَارًا (٩) فَقُلْتُ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا (١٠) يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا
(١١) وَيُمْدِدْكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ وَيَجْعَلْ لَكُمْ جَنَّاتٍ وَيَجْعَلْ لَكُمْ أَنْهَارًا (١٢) مَا لَكُمْ لَا
تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقَارًا (١٣) وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَارًا (١٤)

7. "Kuşkusuz sen onları bağışlayasın diye kendilerini her davet edişimde parmaklarını kulaklarına tıkadılar, elbiselerine büründüler, inanmamakta direndiler ve büyük bir kibir gösterdiler. 8. Sonra ben onları açık açık davet ettim. 9. Sonra, onlarla hem açıktan açığa, hem de gizli gizli konuştum. 10. Dedim ki: 'Rabbinizden bağışlama dileyin; çünkü O, çok bağışlayıcıdır.' 11. (Bağışlama dileyin ki,) üzerinize gökten bol bol yağmur indirsin. 12. Sizi mallarla, oğullarla desteklesin ve sizin için bah-

çeler var etsin, sizin için ırmaklar var etsin. 13. Size ne oluyor da Allah için bir vakar (saygınlık, büyüklük) ummuyorsunuz? 14. Hâlbuki, O, sizi evrelerden geçirerek yaratmıştır.'"

[*Etvâr* (evreler)] kelimesi "*tavr*"ın çoğuludur. "*Tavr*" ise kâinatın dönmesinden dolayı eğilen her şeye denir. Aynı kökten "*tûr*" kelimesi de eğriliği sebebiyle "*tûr*" (dağ) olarak isimlendirilmiştir. Yaratılmışların fıtratına hareket etme özelliği yerleştirilmiştir. Böylelikle yaratılmışlar evreler içerisinde intikal ederler. Evrelerin geçmesiyle asırlar yaratılmışlar üzerinde hüküm verir. Kuşkusuz Allah Teâlâ'nın yaratıkları hakkında sırları vardır. Allah Teâlâ yaratılmışları yarattığı vakit, insanı evreler (tavırlar) hâlinde yaratmıştır. Dolayısıyla âlim de cahil de, insaflı da inatçı da, ezen de ezilen de, hükmeden de hükmedilen de, zorba da mazlum da, yönetici de yönetilen de, emir de memur da, kral da ayak takımı da, hasetçi de haset edilen de bizdendir. Bütün bunlar kaderin tasarruflarından ve Allah Teâlâ'nın kürelerin hareketlerine bıraktığı özellikten kaynaklanır. Bu da âyetlerin peş peşe ortaya çıkması için gece ve gündüzün -silme ve ispat arasındaki- tavır çeşitliliği getirmesiyle gerçekleşir. Bizleri evreler hâlinde yaratan; bizler için geceyi ve gündüzü gayb ve şehadet bilgisine delil kılan rab ne yücedir! Kuşkusuz O, gayb âlemine delâletinden ötürü gecenin alâmetini silmiş, şehadet âlemine delâletinden ötürü de gündüzün alâmetini aydınlık kılmıştır. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

أَلَمْ تَرَوْا كَيْفَ خَلَقَ اللّٰهُ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ طِبَاقًا (١٥) وَجَعَلَ الْقَمَرَ فِيهِنَّ نُورًا وَجَعَلَ
الشَّمْسَ سِرَاجًا (١٦)

15. Görmediniz mi, Allah yedi göğü tabaka tabaka nasıl yaratmıştır? 16. Onların içinde ayı, bir ışık, güneşi de bir kandil yapmıştır?

Cenâb-ı Hak, [Onların içinde ayı bir ışık yapmıştır] buyurmuştur. Zira ay, güneş ışığının tecelli ettiği yerdir. [Güneşi de bir kandil yapmıştır]. "*Sirâc*" (kandil) ise kendisinde aydınlığın sürekliliğini sağlayan yağ ile süresi uzatılmış bir ışıktır. Bu nedenle Allah Teâlâ güneşi kendisiyle âlemi aydınlatan kılmıştır. Karanlığın örttüğü şeyler onunla görülür. Binaenaleyh, güneş ve yer yıldızlarının ortaya çıkmasıyla gece ve gündüz meydana gelir. Nitekim gece, güneş ışığının yayılmasını perdeleyen yeryüzünün karanlığıdır. Bize göre yıldızların tamamı aydınlıktır ve ışığını güneşten elde etmezler. Ay ise aslı üzere kesinkes bir ışığa sahip değildir. Allah Teâlâ onun ışığını söndürmüştür. Aya nispet edilen söz konusu ışık, gözlerle karşı karşıya olması hasebiyle ayın ay-

nasındaki güneşten göze ilişen kısımdır. O hâlde ay güneşin tecelligâhıdır ve az ya da çok orada güneş ışığından bir şey bulunmaz.

وَاللّٰهُ أَنْبَتَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ نَبَاتًا (١٧)

17. Allah, sizi yerden bitki bitirir gibi bitirdi.

Yeryüzünde ancak maden ve bitki hazineleri vardır; başka bir şey değil. Kuşkusuz -gelişmesi yönüyle- hayvan da bir bitkidir. Hak Teâlâ "Allah, sizi yerden bitki bitirir gibi bitirdi." buyurarak bitirmeyi kendisine ve yeryüzüne nispet etmiştir. Siz de "bitkinin bitmesi gibi" bitmişsinizdir. Âyette "*nebete*" fiilinin mastarı olan "*nebât*" zikredilmiştir; "*inbât*" denilmemiştir. Hak Teâlâ insanî cisimler hakkında da böyle buyurmuştur. Binaenaleyh hep birlikte bizim yeryüzünün bitkisi olduğumuzu bildirmiştir. İnsanî cisimler zikredilirken de Cenâb-ı Hakk'ın -"inbât" lafzıyla- onları bitirdiği zikredilmiş ama mastarla tekid edilmemiştir. Kuşkusuz "enbete" fiilinin mastarı ancak "inbât"tır. Onları bitirdiğinde onların bittiğinin öğrenilmesi için başka bir mastarı getirmiştir. Böylelikle "bitmeyi" (*nebât*) gelişen şeye izafe etmiştir. Çünkü besin, bitkinin varlık sebebidir ve bitki onun sayesinde gelişim gösterir. Bu nedenle Cenâb-ı Hak bitkideki gelişimi ve ondaki artışı "*nebât*" sözüyle tâbir etmiştir. Yani sizin beslenmenizi yerden yani yerin bitirdiklerinden sağlamıştır. Bu sayede siz de bitki gibi bitersiniz. Yani cisimleriniz gelişir ve büyür.

Başka bir açıdan ise Hak Teâlâ yaratılış bakımından onunla diğerleri arasında ortaklık meydana getirmiştir. Mamafih, bitmeye kapasiteleri (*isti'dât*) olmasaydı bitmezlerdi. Çünkü "bitmek", *enbete* fiilinin değil; *nebete* fiilinin mastarıdır. Kuşkusuz *enbete* fiilinin mastarı *inbât*tır. O hâlde bakınız Kur'ân'ın akışı (*siyâk*) ve hakikatleri ortaya çıkarışı ne güzeldir.. İlâhî iktidar ancak nüfuz edilmeye istidadı olan kimseye nüfuz eder. Söz konusu istidad ise ancak mümkün varlıklarda geçerlidir. Zira ilâhî iktidar, ne varlığı zorunlu olana ne de imkânsız olana nüfuz edemez. Burada Hak Teâlâ bitkinin ortaya çıkışını bitkinin kendisine nispet etmiştir. Bitkide başkasında bulunmayan berzaha ilişkin bir sır vardır. Kuşkusuz bitkiler, maden ile hayvan arasındaki orta âlemdir ve berzah hükmüne sahiptir. Çünkü berzah sana onun zâtının ve başka şeylerin bilgisini verirken, berzah dışındakiler sana yalnızca onun zâtının bilgisini verir, başka şeylerin değil. Çünkü berzah, iki taraf için bir aynadır. Onu göre kimse kaçınılmaz olarak ondaki iki tarafı görür.

Fâide

Zamanların doğal cisimler üzerindeki etkisi hakkında bilginlerden biri şöyle der:

İlkbahar havasına rağbet gösterin! Çünkü ilkbahar havası ağaçlarınızda gösterdiği etkiyi bedenlerinizde de gösterir. Sonbahar havasından ise sakının. Çünkü sonbahar havası da ağaçlarınızda gösterdiği etkiyi bedenlerinizde gösterir. Allah Teâlâ hep birlikte bizim yeryüzünün bitkisi olduğumuzu belirtmiş ve [Allah, sizi yerden bitki bitirir gibi bitirdi] buyurmuştur. O bununla sizin bir bitki gibi bittiğinizi kastetmiştir.

ثُمَّ يُعِيدُكُمْ فِيهَا وَيُخْرِجُكُمْ إِخْرَاجًا (١٨)

18. Sonra sizi yine oraya döndürecek ve sizi (yeniden) çıkaracaktır.

[Sonra sizi yine oraya döndürecek] yani öldürmek suretiyle döndürecek demektir. [Sizi çıkaracaktır] ise sizi yeniden diriltmek suretiyle oradan çıkaracaktır anlamına gelir. Dünyanın zâhirdeki yaratılışı ile âhiretin zâhirdeki yaratılışı arasındaki fark şudur: Birincisinde Allah Teâlâ bizi yeryüzünden bitirmiştir. Dolayısıyla bitkilerin -uzunluk ve genişlik bakımından- hacimdeki artışı kabul etmesiyle birlikte aşama aşama bitmesine benzer şekilde biz de bir bitki gibi biteriz. Âhiretin yaratılışı ise -Hak Teâlâ'nın bizi çıkarmayı dilediği bir surette- yerden "çıkarması" demektir. Bu nedenle meşieti -bitici olarak nitelenen- yeryüzünde yeniden kendisine döndüreceği suretin diriltilmesine (*neşr*) bağlamıştır. Böylece suret, herhangi bir misali olmaksızın biter. Çünkü suretlerde ona benzeyen bir suret bulunmamaktadır. Âhiretin yaratılışı da böyledir. Allah Teâlâ, benzerlikte kendisini önceleyen herhangi bir misali bulunmayan bir surette onu yaratır.

وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ بِسَاطًا (١٩) لِتَسْلُكُوا مِنْهَا سُبُلًا فِجَاجًا (٢٠)

19-20. Allah, yeryüzünü sizin için bir sergi yapmıştır ki, oradaki geniş yollarda yürüyesiniz.

Allah Teâlâ yeri de, uğruna yaratıldığı kimse kendisini yurt edinerek oraya yerleşsin diye yaymıştır.

قَالَ نُوحٌ رَبِّ إِنَّهُمْ عَصَوْنِي وَاتَّبَعُوا مَنْ لَمْ يَزِدْهُ مَالُهُ وَوَلَدُهُ إِلَّا خَسَارًا (٢١) وَمَكَرُوا مَكْرًا كُبَّارًا (٢٢)

21. Nûh, dedi ki: "Rabbim! Gerçekten onlar bana karşı geldiler, malı ve çocuğu ancak kendi hüsranını artıran kimselere uydular. 22. Bunlar da, çok büyük (*kübbâr*) bir tuzak kurdular."

Bize şöyle bir rivayet ulaşmıştır: "Allah Teâlâ, nebîsi Muhammed sallallahu aleyhi ve selleme bu âyeti indirdiğinde orada bulunanlar ne âyetteki söz konusu lehçe farklılığını (*lahn*) anladılar ne de onun anlamını bilebildiler. Onların durumu böyleyken tanıdık olmayan bir bedevi çıkageldi. Sonra Allah resûlü sallallahu aleyhi ve sellemin huzuruna gelerek -*kef* harfini dammeli, *be* harfini ise şeddeli formda söyleyerek- şöyle dedi: 'Ey Muhammed! Ben kavmimin büyüklerinden (*kübbâr*) bir adamım.' Bunun üzerine orada bulunanlar bu sözün, o bedevi ve kavminin lehçesiyle nazil olduğunu anladılar ve böylece sözün anlamını öğrendiler."

وَقَالُوا لَا تَذَرُنَّ آلِهَتَكُمْ وَلَا تَذَرُنَّ وَدًّا وَلَا سُوَاعًا وَلَا يَغُوثَ وَيَعُوقَ وَنَسْرًا (٢٣) وَقَدْ أَضَلُّوا
كَثِيرًا وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا ضَلَالًا (٢٤) مِمَّا خَطِيئَاتِهِمْ أُغْرِقُوا فَأُدْخِلُوا نَارًا فَلَمْ يَجِدُوا
لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْصَارًا (٢٥) وَقَالَ نُوحٌ رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا (٢٦)

23. "Şöyle dediler: 'Sakın ilâhlarınızı bırakmayın. Hele hele Vedd'i, Süvâ'ı, Yeğûs'u, Ye'ûk'u ve Nesr'i hiç bırakmayın. 24. Onlar gerçekten birçoklarını saptırdılar.' (Rabbim!) Sen de bu zalimlerin sadece sapıklıklarını artır." 25. Hataları (küfür ve isyanları) yüzünden suda boğuldular ve cehenneme sokuldular da kendileri için Allah'tan başka yardımcılar bulamadılar. 26. Nûh, şöyle dedi: "Ey Rabbim! Kâfirlerden hiç kimseyi yeryüzünde bırakma!"

Bu, kıskançlığın Nûh aleyhisselâm'da baskın gelmesinden ve onun -insanın çok aceleci yaratılmış olmasından kaynaklanan- aceleciliğinden kaynaklanır.

إِنَّكَ إِنْ تَذَرْهُمْ يُضِلُّوا عِبَادَكَ وَلَا يَلِدُوا إِلَّا فَاجِرًا كَفَّارًا (٢٧) رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ
وَلِمَنْ دَخَلَ بَيْتِيَ مُؤْمِنًا وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا تَبَارًا (٢٨)

27. "Çünkü sen onları bırakırsan, kullarını saptırırlar; sadece ahlâksız ve kâfir kimseler yetiştirirler. 28. Rabbim! Beni, ana babamı, iman etmiş olarak evime girenleri, iman eden erkekleri ve iman eden kadınları bağışla. Zalimlerin de ancak helâkini arttır."

Mümin üzerinde- peygamberlerden sonra- ana babadan daha büyük, daha çok hakkı olan kimse yoktur. Bununla birlikte dua edenin duada ana babasından önce kendisini zikretmesi emredilmiştir. Bu öncelikle -kendisine en yakın komşu olan- nefsinin hakkını gözetmeyi ifade eder. Diğer sır ise başkasına dua eden kimsenin nefsinde, başkasının kendisine muhtaç olduğu düşüncesinin hâsıl olması ve kendi muhtaçlığını unutmasındadır. Nitekim böyle bir durumda, nefis büyüklenme ve kendini beğenme duygusu içine girebilir; bu da büyük bir hastalıktır. Bu nedenle Allah Resûlü sallallahu aleyhi ve sellem, duada insanın kendisiyle başlamasını emretmiştir. Böylelikle muhtaçlık niteliği insanın kendi nefsi hakkında da gerçekleşir ve bu durumda muhtaçlık niteliği insandan kendini beğenme ve başkası üzerinde minnet sahibi olma niteliklerini kaldırır. Bunun akabinde de insan muhtaç ve pirüpak bir hâlde başkası için dua eder. Bu nedenle kulun duada önce kendisiyle başlaması, sonra başkasına dua etmesi gerekir. Kuşkusuz duanın böylesi kabul edilmeye daha yakındır. Zira böyle bir dua zorunluluk ve kulluğu göstermede daha içtendir. Halîl (İbrâhim) aleyhisselâm duasında "Beni ve oğullarımı (putlara tapmaktan) uzak tut." (İbrâhim, 14/35) diyerek kendini önce zikretmiştir. Yine bir başka âyette "Rabbim! Beni namaza devam eden bir kimse eyle. Soyumdan da böyle kimseler yarat." (İbrâhim, 14/40) demiştir. Nûh aleyhisselâm ise -ki o Allah ehlinin kâmillerindendir- "Rabbim! Beni, ana babamı ana babamı, iman etmiş olarak evime girenleri, iman eden erkekleri ve iman eden kadınları bağışla" diyerek duasında kendiyle başlamıştır; meleklerin "[tövbe eden ve] senin yoluna uyanları bağışla" (Mü'min, 40/7) dediği gibi dua etmemiştir. Sanki Nûh aleyhisselâm geride söylemedik bir şey bırakmış gibidir. Çünkü o ancak mümin kimse için mağfiret talep etmiştir; Allah yoluna uyulmasını ise zikretmemiştir. Çünkü mümin, bazen Allah'ın emir ve yasağına karşı gelebilir. Allah Teâlâ ise nefisleri aleyhine haddi aşanlara şöyle buyurur: "Şüphesiz Allah, bütün günahları bağışlar." (Zümer 39/53) ve "[Rabbim!] zalimlerin de ancak helâkini arttır." (Neml 71/28)

Rableri onları bağışlasın diye Nûh kavmini davet etti
Nûh davet edince onları; davete icabet ettiler!
Türlü hâllerle icabet ettiler, elbiselerine büründüler
Örtüdeki bir sırdan dolayı ve şuur sahibi olan *es-Semî'*
Şayet körlük örtülerinin kaldırılması için seslenselerdi
Ne bir kişi gerisin geri dönerdi ne de çabalardı
İşte bu sözler Ahmed'in ümmeti için bir takım işaretlerdir
Sadece Nûh'un kendi ümmeti için değildir; zira ikisi beraberdir
Allah gözetmiştir daima heybet sahibi kimseyi,

Kerem sahibi ve önderi; gözetmiştir hakka hürmet gereği
Yaratılmışların ilâhı indirirse şayet vahyini
Sarsılmaz bir dağ başına, parçalanırdı muhakkak
Onunla kişinin kalbini sağlamlaştırır ki
Vahyi ona geldiği vakit sarsılmasın!
Gece bastırdığında bir topluluğun
Ona secde ve rükû ettiğini görürsün
Yakarışları esnasında onları özlem hâlinde görürsün
Ve şaşkın, sarhoş, itaatkâr ve huşu hâlinde hâl

CİN SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِنَ الْجِنِّ فَقَالُوا إِنَّا سَمِعْنَا قُرْآنًا عَجَبًا (١) يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ
فَآمَنَّا بِهِ وَلَنْ نُشْرِكَ بِرَبِّنَا أَحَدًا (٢) وَأَنَّهُ تَعَالَى جَدُّ رَبِّنَا مَا اتَّخَذَ صَاحِبَةً وَلَا وَلَدًا (٣)

1-2. (Ey Muhammed!) De ki: "Bana cinlerden bir topluluğun (Kur'ân'ı) dinleyip şöyle dedikleri vahyedildi: 'Şüphesiz biz doğruya ileten hayranlık verici bir Kur'ân dinledik de ona inandık. Artık, rabbimize hiç kimseyi asla ortak koşmayacağız. 3. Doğrusu rabbimizin şanı çok yücedir; ne bir eş edinmiştir, ne de bir çocuk.'

[Doğrusu rabbimizin şanı çok yücedir]: Hak Teâlâ, -terbiye edilen varlığa (*merbûb*) izafe edilen Rabb'in büyüklüğü nedeniyle- âyette zikredilen (eş ve çocuk edinme) niteliğini bulundurmaktan münezzeh olmakla nitelenmiştir. O, dengi bulunmadığı için [ne bir eş edinmiştir, ne de bir çocuk]. Çünkü "Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir." (İhlâs, 112/4). Hakikat ise doğum ve evlat edinmeyi hükümsüz kılar. Zira zâttan nispet kalkmıştır. Allah Teâlâ'dan bütün yaratılmışlara yönelik ilâhî nispet, tek bir nispettir ve orada bir üstünlük söz konusu değildir. -İhlas Sûresi'ne müracaat ediniz-

وَأَنَّهُ كَانَ يَقُولُ سَفِيهُنَا عَلَى اللّٰهِ شَطَطًا (٤) وَأَنَّا ظَنَنَّا أَنْ لَنْ تَقُولَ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَى
اللّٰهِ كَذِبًا (٥) وَأَنَّهُ كَانَ رِجَالٌ مِنَ الْإِنْسِ يَعُوذُونَ بِرِجَالٍ مِنَ الْجِنِّ فَزَادُوهُمْ رَهَقًا (٦)

4. 'Demek bizim beyinsiz olanımız, Allah hakkında doğruluktan uzak sözler söylüyormuş. 5. Şüphesiz biz, insanların ve cinlerin Allah hakkında asla yalan söylemeyeceklerini sanıyorduk. 6. Doğrusu insanlardan bazı kimseler, cinlerden bazılarına sığınırlardı da, cinler onların taşkınlıklarını artırırlardı.'

İnsanlardan zeki olan, cinlerle oturup kalkmaktan kaçınan kimsedir. Zira onlarla oturup kalkmak oldukça değersiz bir iştir ve bunun hayır getirdiği ender görülür. Çünkü onların aslı ateştir. Ateş ise çok hareketlidir. Her işin lüzumsuzu, hareketi fazla olan kimseye daha hızlı ulaşır. Nitekim cinler insanlardan kendileriyle oturup kalkanlara karşı daha yaman bir fitnedir. Çünkü onlar insanların ayıp ve kusurlarını -ki akıl sahibi kimsenin bunları öğrenmemesi gerekir- ortaya çıkarmak üzere insanlarla bir araya gelirler. Ne var ki insanlarla oturup kalkmak insanlarda büyüklenme etkisi bırakmaz. Cinlerle oturup kalmak ise böyle değildir. Çünkü onlar doğaları gereği oturup kalktıkları insanlarda insanlara ve Allah'ın bütün kullarına karşı büyüklenme etkisi bırakırlar. Allah Teâlâ başkasına karşı kendinde büyüklenme duygusu bulan her kulundan kendiliğinden buğuz eder. Kul ise bunun farkına varmaz. Bilmelisin ki, cinler Allah'ı bilme noktasında doğal âlemin en cahilleridir. Kendileriyle oturup kalkan, cinlerin yüksek mertebeli topluluktan (*el-meleü'l-a'lâ*) yaptıkları kulak hırsızlıklarıyla âlemde cereyan edecek hadise ve olaylara ilişkin haber vereceklerini zanneder. Yine bunun Allah'ın cinlere yönelik bir kerameti olduğunu da zanneder. Ne uzak bir zan! Bu nedenle cinlerle oturup kalkıp onlardan Allah'a ilişkin tek bir cümle dahi öğrenmiş kimseyi göremezsin. Nitekim Allah'ın erleri (*ricâlullah*), cinlerle sohbet etmekten -insanlarla sohbet etmekten kaçtıklarından- daha hızlı kaçarlar. Çünkü cinlerle sohbet etmenin onlarla sohbet eden kimsede, doğal olarak başkasına karşı büyüklenme ve kendileriyle sohbet geçmişi bulunmayanı küçümseme duyguları meydana getirmesi kaçınılmazdır. Hazreti Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem peygamber olarak gönderilmeden önce cinlerin yüksek mertebeli melekler topluluğunun konuşmalarını gizlice dinlemek maksadıyla seyre çıktıkları göğe doğru uzanan geçitleri vardı. Bu nedenle onlar -Cenâb-ı Hakk'ın kendilerini "Gerçekten onlar da, sizin sandığınız gibi, Allah'ın hiç kimseyi öldükten sonra tekrar diriltmeyeceğini sanmışlardı." (Cin, 72/7) sözüyle nitelemesinden sonra- "Kuşkusuz biz göğe ulaşmak istedik, fakat onu çetin bekçilerle ve yakıcı ışıklarla dolu bulduk." (Cin, 72/8) demişlerdir.

وَأَنَّهُمْ ظَنُّوا كَمَا ظَنَنْتُمْ أَنْ لَنْ يَبْعَثَ اللّٰهُ أَحَدًا (٧) وَأَنَّا لَمَسْنَا السَّمَاءَ فَوَجَدْنَاهَا مُلِئَتْ
حَرَسًا شَدِيدًا وَشُهُبًا (٨)

7. 'Gerçekten onlar da, sizin sandığınız gibi, Allah'ın hiç kimseyi öldükten sonra tekrar diriltmeyeceğini sanmışlardı. 8. Kuşkusuz biz göğe ulaşmak istedik, fakat onu çetin bekçilerle ve yakıcı ışıklarla dolu bulduk.'

Allah resûlü sallallahu aleyhi ve sellem gönderildiği zaman Esîr feleği çok büyük bir ışık yaymış ve Esîr'deki kuyruklu yıldızlar alevler eşliğinde çoğalmıştır. Hak Teâlâ kuyruklu yıldızları şeytanlara atılacak taşlar yapmıştır. Onlar Esîr'deki her geçidi imar etmiş ve bu nedenle geçitler kulak hırsızlığı yapan cinlere dar gelmiştir. Cinler ise bunun illetini bilememişlerdir. Bunun üzerine [Kuşkusuz biz göğe ulaşmak istedik, fakat onu çetin bekçilerle ve yakıcı ışıklarla dolu bulduk] demişlerdir. Âyette [bekçiler (*hares*)] ile kastedilen "gözlemci melekler."dir. Bu husus "Fakat O, resûlün önünde ve arkasında gözetleyiciler yürütür." (Cin, 72/27) âyetinde de belirtilir. [Yakıcı ışıklar (*şühüb*)] ise "kuyruklu yıldızlar" demektir.

وَأَنَّا كُنَّا نَقْعُدُ مِنْهَا مَقَاعِدَ لِلسَّمْعِ فَمَنْ يَسْتَمِعِ الْاٰنَ يَجِدْ لَهُ شِهَابًا رَصَدًا (٩)

9. 'Hâlbuki biz, (daha önce) göğün bazı yerlerinde gayb haberlerini dinlemek için otururduk. Fakat şimdi her kim dinlemeye kalkacak olursa, kendini gözetleyen yakıcı bir ışık (*şihâb*) bulur.'

Şeytanlar -ki onlar cinlerin kâfirleridir- kulak hırsızlığı yapmak üzere -yani semada meleklerin söylediklerini ve orada Allah Teâlâ'nın onlara bildirdiklerinden (*vahy*) konuştuklarını işitmek üzere- dünya semasına yükselebilirler. Şeytan yola koyulduğunda Allah Teâlâ onun üzerine [kendisini] gözeten delici ve yakıcı bir ışık gönderir. Binaenaleyh bu durum insanların görebileceği büyük bir ışığa neden olur ve bu ışık onun izinde kalmaya devam eder. Allah Teâlâ, kuyruklu yıldızlardan kaynaklanan ögeleri kötüleri taşlamak üzere ateş unsuru içerisinde kılmıştır. Onlar, insanlar ve cinler olmak üzere bütün yaratılmışlara gönderilen Hazreti Peygamber gelene kadar ise yıldızlar olarak kalmayı sürdürdüler ve o zamana değin taş değillerdi. Bu nedenle Cenâb-ı Hak âyette "Yakında sizi de hesaba çekeceğiz, ey cinler ve insanlar!" (Rahmân, 55/31) buyurmuştur. Şayet doğruluğu elde etmek üzere kazancı arzulasaydı onu gözetleyen yakıcı bir ışık da bulunmazdı. Dolayısıyla fayda vermeyecek niyetlerinden ötürü kendisiyle kulağı arasına perde çekilmiş; böyle-

ce daha evvel bilgili kimselerken artık cahil kimseler oluvermişlerdir. Cin ve şeytanların başlarına gelen en büyük belâlardan biri de onların gayb bilgisinden men edilmeleridir. Fakat bununla birlikte onların tamamı araştırma bahanesiyle yola düzülürler. Hâlbuki yakıcı bir ışık (*şihâb*) onlara rastlasa onları yakıp yok eder. [Fakat şimdi her kim dinlemeye kalkacak olursa, kendini gözetleyen yakıcı bir ışık (şihâb) bulur] âyetinde zikredilen [gözetleyen yakıcı bir ışık]tan maksat kuyruklu yıldızlardır. Söz konusu yıldızlar, -gözle göründüğü gibi- çabucak dönüşen tutuşmalar ve oluşmalardan ibarettir. Nitekim onlar oluşup yok olması hızlı yıldızlardır.

وَأَنَّا لَا نَدْرِي أَشَرٌّ أُرِيدَ بِمَنْ فِي الْأَرْضِ أَمْ أَرَادَ بِهِمْ رَبُّهُمْ رَشَدًا (١٠) وَأَنَّا مِنَّا الصَّالِحُونَ
وَمِنَّا دُونَ ذَٰلِكَ كُنَّا طَرَائِقَ قِدَدًا (١١) وَأَنَّا ظَنَنَّا أَنْ لَنْ نُعْجِزَ اللَّهَ فِي الْأَرْضِ وَلَنْ نُعْجِزَهُ
هَرَبًا (١٢) وَأَنَّا لَمَّا سَمِعْنَا الْهُدَىٰ آمَنَّا بِهِ فَمَنْ يُؤْمِنْ بِرَبِّهِ فَلَا يَخَافُ بَخْسًا وَلَا رَهَقًا
(١٣) وَأَنَّا مِنَّا الْمُسْلِمُونَ وَمِنَّا الْقَاسِطُونَ فَمَنْ أَسْلَمَ فَأُولَٰئِكَ تَحَرَّوْا رَشَدًا (١٤)

10. 'Hakikaten biz bilmiyoruz, yeryüzündekilere kötülük mü istendi, yoksa Rableri onlara bir hayır mı diledi? 11. Doğrusu içimizde sâlih olanlar da var, olmayanlar da. Ayrı ayrı yollar tutmuşuz. 12. Muhakkak ki biz Allah'ı yeryüzünde âciz bırakamayacağımızı, kaçarak da onu âciz bırakamayacağımızı anladık. 13. Gerçekten biz hidayet rehberini (Kur'ân'ı) işitince ona inandık. Kim rabbine inanırsa, artık ne hakkının eksik verilmesinden, ne de haksızlığa uğramaktan korkar. 14. Kuşkusuz içimizde müslüman olanlar da var, hak yoldan sapanlar da var. Kim müslüman olursa, işte onlar doğruyu arayıp bulmuşlardır.'

Hâkim, meselelerin ihtiva ettiği gerçekliğe aykırı biçimde hüküm verdiğinde verdiği hüküm adaletsiz bir hüküm, kendisi de hak yoldan sapan biri oluverir. Bu nedenle Hak Teâlâ şöyle buyurmuştur:

وَأَمَّا الْقَاسِطُونَ فَكَانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَبًا (١٥) وَأَنْ لَوِ اسْتَقَامُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ لَأَسْقَيْنَاهُمْ
مَاءً غَدَقًا (١٦) لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ وَمَنْ يُعْرِضْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِ يَسْلُكْهُ عَذَابًا صَعَدًا (١٧)

15. 'Hak yoldan sapanlara gelince, onlar cehenneme odun olmuşlardır.'" 16-17. Yine de ki: "Bana şöyle de vahyedildi: 'Eğer yolda dosdoğru olurlarsa, mutlaka onlara bol yağmur yağdırırız ki böylece onları imtihan edelim. Kim rabbinin zikrinden yüz çevirirse, Rabbi onu gittikçe yükselen bir azaba sokar.'

[Eğer yolda dosdoğru olurlarsa], yani meşrû [yolda] hareket ve durağanlıklarında [dosdoğru olurlarsa] demektir. Dosdoğru yol, ilâhî şeriatın kendisidir. Allah'a iman bu yolun başıdır. İmanın şubeleri ise -başı ile sonu arasında bulunan- bu yolun menzilleridir. İki menzil arasında bulunanlar ise onun hâlleri ve hükümleridir.

[Mutlaka onlara bol yağmur yağdırırız]: Su -hayatı geçici- her canlıda asli bir unsur olduğu için Allah Teâlâ istikamet sahibi kimseye "hayat suyu" içirir. Hak Teâlâ'nın bu içirmesi nebîler ve resûllerdeki gibi inayet göstermekten kaynaklanan bir içirmeyse onun dilediği kimse hayat bulur. İçerdiği iddia nedeniyle imtihan etmekten kaynaklanan içirmeyse, içirmekle amaçlanan kasta bağlı kalınır. Yükümlüden dosdoğru olmasının (istikamet) istenilmesi, Allah'ın ona farz kıldığı emirleri yerine getirmesi demektir. Bu nedenle Hak Teâlâ [böylece onları imtihan edelim. Kim rabbinin zikrinden yüz çevirirse, rabbi onu gittikçe yükselen bir azaba sokar] buyurur. Âyette [böylece onları imtihan edelim] denilir. İşte imtihan etmekten kaynaklanan içirme budur.

وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا (١٨)

18. 'Mescitler Allah'a mahsustur. O hâlde [oralarda] Allah'la beraber kimseye dua etmeyin!'

Kuşkusuz Allah yaratılmışlarla beraber iken yaratılmışlar Allah'la beraber değildir. Çünkü Allah Teâlâ onları bilir. Nitekim hangi mekân, hangi zaman ve hangi durumda olurlarsa olsunlar Allah onlarla birliktedir. Yaratılmışlar ise Hak Teâlâ (celle celâlüh) ile beraber değillerdir. Çünkü yaratılmışlar onunla beraber olana kadar onu bilmezler. O nedenle yaratılmışlarla beraber Allah'a dua eden kimse, Allah'la beraber yaratılmışlara dua eden kimse gibi değildir. O hâlde Allah'la beraber kimseye dua etmeyin! Allah'tan başkasına secde etmek ise doğru değildir. Zira secde, gerçekte Allah'a mahsustur. Öyleyse Allah'a yakınlaşma ve itaat etme maksadıyla -Allah'ın emri sonucu- Allah'tan başkasına secde eden kimsenin akıbeti mutludur ve o kurtulmuştur. Allah'a yakınlaşma maksadıyla -Allah'ın emri olmaksızın- Allah'tan başkasına secde eden kimsenin akıbeti ise bedbahttır.

وَأَنَّهُ لَمَّا قَامَ عَبْدُ اللَّهِ يَدْعُوهُ كَادُوا يَكُونُونَ عَلَيْهِ لِبَدًا (١٩)

19. Allah'ın kulu (Muhammed), O'na ibadet etmek için kalktığında cinler nerede ise onun etrafında birbirlerine geçiyorlardı.

Âyetteki [Allah'ın kulu] sözünden maksat Hazreti Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir. Cenâb-ı Hak ona bir nitelik -yani kulluk niteliğini- izafe etmiştir. Böylelikle Allah Teâlâ resûlünün kulluğu bütün bir kul olduğuna şahitlik eder. Allah resûlünde olduğu gibi kimsede -bu mertebedeki gibi- yetkin bir kulluk gerçekleşmemiştir. O nedenle Allah resûlü sallallahu aleyhi ve sellem, kendisini kulluk mertebesinin dışında tutacak her durumdan yüz çeviren (*zâhid*) hâlis bir kul idi. Binaenaleyh Allah Teâlâ -hüviyeti ve *el-Câmi'* ismi yönünden- kendisine izafe edilen bir kul (*abdullah*) olmasıyla ona tanıklık etmiş ve (*el-Câmi'*) ismi hakkında [Allah'ın kulu, O'na ibadet etmek için kalktığında] buyurmuştur. Hüviyeti hakkında ise "Kulunu bir gece Mescid-i Haram'dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa'ya götüren Allah'ın şanı yücedir." (İsrâ, 17/1) buyurmuştur. Nitekim ona "bir kul olarak" gece yolculuğu yaptırmıştır. Binaenaleyh kendine özgü kullukla onu zikretmiştir. Bunun nedeni ise Allah dışındaki her şeyden hür olduğunu; Allah'a kulluğunun ise hâlis olduğunu bildirmektir. Varlıklardan hiçbirinin orada bir tesiri yoktur. Allah resûlü sallallahu aleyhi ve sellem "Kul, kulu olmayan kimsedir."[131] buyurur. Perdeli kimse buradan kulu olmayan kimsenin kendi işlerini yerine getireceğini anlar. Bu durumda o, nefsinin kulu olur. Hak Teâlâ'nın bu ifadedeki kastı ise asıl itibariyle kulun, rablik ve efendiliğe dönük bir yönünün bulunmayışıdır. Nitekim kul bir şeye mâlik olsa mâlik olduğu şey üzerinde bir efendiliği olur. Hâlbuki kul gerçekte sahip olmayandır. Zira köle, sahibinin tasarrufu altında ezilir ve bu tasarrufu kendinden savmaya gücü yetmez. Kölelik ise boyuna sahip olmaksızın gerçekleşmez. Çünkü boyun olmadan tasarrufa sahip olmakla boyuna sahip olunmaz; ancak tasarrufa sahip olunur. Böyle bir kimsenin durumu, yapacağı işe karşılık bir ücretliyi kiralayan kimsenin durumuna benzer. Dolayısıyla onun kölesi, -ücretli diye isimlendirilen -tasarruf sahibi değil; tasarrufun kendisidir. Zira ücretli, ücretinin hizmetkârıdır. Bir diğer deyişle kendi nefsinin hizmetkârıdır. Böyle bir kulun, kulu yoktur. Nitekim başkası üzerinde bir efendiliğe sahip değildir. Ârif ise "Allah'ın kulu"dur. Tasarruf onu mâlik kılsa da bu kaçınılmazdır. Öyleyse onun bir efendiliği söz konusu değildir. Kuşkusuz *rukbâ* Allah'a, *umrâ* ise kula aittir.

قُلْ إِنَّمَا أَدْعُو رَبِّي وَلَا أُشْرِكُ بِهِ أَحَدًا (٢٠) قُلْ إِنِّي لَا أَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا رَشَدًا (٢١)
قُلْ إِنِّي لَنْ يُجِيرَنِي مِنَ اللّٰهِ أَحَدٌ وَلَنْ أَجِدَ مِنْ دُونِهِ مُلْتَحَدًا (٢٢) إِلَّا بَلَاغًا مِنَ اللّٰهِ

---

131. Hadis olarak değil, meşhur bir atasözü olarak rivayeti için bk. Ahmed b. Muhammed el-Meydânî, *Mecma'ü'l-Emsâl*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd (Beyrut, Dârü'l-Mârife, ty.), II, 31.

وَرِسَالَاتِهِ وَمَنْ يَعْصِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَإِنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا (٢٣) حَتّٰى إِذَا
رَأَوْا مَا يُوعَدُونَ فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ أَضْعَفُ نَاصِرًا وَأَقَلُّ عَدَدًا (٢٤) قُلْ إِنْ أَدْرِى أَقَرِيبٌ مَا
يُوعَدُونَ أَمْ يَجْعَلُ لَهُ رَبِّى أَمَدًا (٢٥) عَالِمُ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلٰى غَيْبِهِ أَحَدًا (٢٦) إِلَّا
مَنِ ارْتَضٰى مِنْ رَسُولٍ فَإِنَّهُ يَسْلُكُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ رَصَدًا (٢٧)

20. De ki: "Şüphesiz ben ancak rabbime ibadet ederim ve O'na hiç kimseyi ortak koşmam." 21. De ki: "Şüphesiz ben, size ne zarar verebilir ne de fayda sağlayabilirim." 22. De ki: "Gerçekten beni Allah'a karşı hiç kimse asla koruyamaz ve yine asla O'ndan başka sığınacak kimse de bulamam. 23. Ancak Allah'tan gelenleri tebliğ edebilirim ve O'nun vahiylerini açıklayabilirim. Kim Allah'a ve resûlüne karşı gelirse, şüphesiz onlar için, içinde ebedî kalacakları cehennem ateşi vardır." 24. Nihayet uyarıldıkları şeyi gördüklerinde kimin yardımcısı daha zayıf, kimin sayısı daha azmış, bilecekler. 25. De ki: "Sizin uyarıldığınız şey yakın mıdır, yoksa rabbim ona uzun bir süre mi koyacaktır, bilemem." 26. O, gaybı bilendir. Hiç kimseye gaybını bildirmez. 27. Ancak seçtiği resûller başka. (Onlara bildirir.) Fakat O, resûlün önünde ve arkasında gözetleyici (melek)ler yürütür.

Hak Teâlâ'nın [O, gaybı bilendir] âyetinde zikrettiği ve "şehâdet" lafzına bitiştirmediği "gayb", Hak Teâlâ'ya özgü olan gaybtır. Zira onun görülmesi mümkün bir zâtı (*ayn*) yoktur. Bu nedenle Allah Teâlâ [Hiç kimseye gaybını bildirmez] buyurmuştur. Böylece insanların gözlerinin üzerine sır perdeleri çekilmiştir. Bunlar Allah Teâlâ'nın insanlardan gizlediği gayplardır. Şayet "[Ancak seçtiği resûller başka] âyetindeki istisnanın faydası nedir?" dersen şöyle deriz: Resûllerin öğrendikleri gaybın mahiyetini ve neyle irtibatlı olduğunu düşün! Böylelikle **onun** kullardan gizlenen yükümlülük bilgisi olduğunu ve işte bu nedenle meleklerin resûlü gözetleyici kılındığını öğrenirsin. Nitekim bu sayede resûl, yaratılmışlara aktaracağı bilgilere ve -yükümlülük gereği- bizzat kendisinin yerine getireceği amellere şeytanların vesvese vermesinden sakınır. Allah Teâlâ emir ve yasaklar aracılığıyla söz konusu yükümlülüğü mutluluğa ulaştıran bir yol kılmıştır. Şeytanın vesvesesi resûlün aklını karıştırmasın diye [Resûlün önünde ve arkasında gözetleyici (melek)ler yürütür]. "Gözetleyiciler" ise meleklerden bekçi olanlardır. Allah Teâlâ gerçekleri kendisinden tebliğ etmeleri için insanlar arasından resûller seçmiştir. Kuşkusuz O, insanları ancak kendisini bilsinler diye varlık sahnesine çıkarmıştır. Zira onlarca bilinmeyi sevmiştir. Resûller de Hak Teâlâ'nın kendilerine gön-

derdiği kitaplar ve sahifelerle onu insanlara tanıtmıştır. Böylece insanlar zâtî bir bilgiyle onu tanırlar. Aynı şekilde insanlar Allah Teâlâ'nın onlar için yarattığı ve kendilerine nazarî düşünme gücü verdiği akıllarla da onu tanırlar. Dolayısıyla Allah Teâlâ'yı deliller ve kanıtlar vasıtasıyla selbî vücûd niteliğinin (yokluğunun düşünülemeyeceği, zihin dışında ise bir gerçekliğinin bulunduğu) bilgisiyle bilirler. Kendi başına bu bilgiden daha fazlasına erişmek aklın gücü dâhilinde değildir. Bundan sonra ise zâtî bir bilgiyle resûller gelir. Böylelikle yaratılmışlar şeriatı aracılığıyla kendilerine tanıtılan ilâha kulluk ederler. Zira akıl herhangi bir ameli, [Hakk'a dönük] herhangi bir yakınlaşmayı ya da Hakk'a ait herhangi bir sübûtî (olumlu) niteliği sonuç vermez. -Delilinin tek başına idrak edebileceği ölçüde- aklın şeriattaki payı "O'nun benzeri hiçbir şey yoktur (*leyse ke-mislihi şey'*)" (Şûrâ, 42/11) sözünden ibarettir. Âyetteki "*ke*" harfi zâid bir harf olarak zikredilmiştir; bir niteliği ispât etmek üzere zikredilmemiştir. Binaenaleyh Hak Teâlâ, aklın tek başına idrak edemeyeceği zât-ı ilâhîye ve Hakk'a yakınlaştıracak amel, terk ve nispetlere ilişkin bilgileri tebliğ etmesi için resûlleri seçmiştir. Bu nedenle O, şöyle buyurur:

لِيَعْلَمَ أَنْ قَدْ أَبْلَغُوا رِسَالَاتِ رَبِّهِمْ وَأَحَاطَ بِمَا لَدَيْهِمْ وَأَحْصَى كُلَّ شَيْءٍ عَدَدًا (٢٨)

28. Böylece peygamberlerin, rablerinin risâletlerini tebliğ ettiklerini bilsin. Allah, onların her hâlini kuşatmış ve her şeyi sayıca saymıştır.

[Böylece peygamberlerin, rablerinin risâletlerini tebliğ ettiklerini bilsin]: Buradaki istisna munkatı istisna gibidir. Yani bu gayb diğer gaybdan –"gayb" lafzında gerçekleşen ortaklık sebebiyle parçanın bütünden kopması gibi bir kopmayla değil de- hakiki bir kopmayla ayrılmıştır. Bu nedenle "istisnadır" deriz. Gerçekte ona muhalefet ettiği için de "munkatıdır" deriz. Fakat zât olarak değil hâl olarak "munkatı"dır. "Muttasıl (istisna)"da ise şöyle denilir: "Evde Zeyd'ten başka insan yok (*Mâ fi'd-dâri insânun illâ Zeyden*)". İşte buradaki istisna muttasıl bir istisnadır. Çünkü Zeyd hakikati itibariyle değil, evde bulunma hâliyle diğer insanlardan ayrılan bir kimsedir. Zira evde ondan başka kimse yoktur. Dolayısıyla inkıtâ, hâldedir; başka bir şeyde değil. Fakat "Evde insan yok sadece insan var." dersen işte buradaki istisna hakikat ve hâl olarak "munkatı"dır. Resûllerin -kendilerini şeytanlardan korumak üzere- meleklerin gözetiminde öğrendikleri gayb bilgisi, Allah Teâlâ'dan tebliğ edecekleri "risâlet"tir. Kuşkusuz o, Allah'ın gayba ilişkin bilgisinden ancak Allah'ın dilediği kadarını ihata edebilir. Bu nedenle Cenâb-ı Hak "Böylece peygamberlerin, rablerinin risâletlerini tebliğ ettiklerini bilsin." buyurarak risâleti "rableri" sözüne izafe etmiştir. Çünkü şeytanların onlara -yani resûllere-

herhangi bir vesvese veremediğini öğrenmişlerdir. Böylece söz konusu risâletin -başkasından değil- Allah Teâlâ'dan geldiğinden emin olmuşlardır. Bu muayyen sûrede [Ancak seçtiği resûller başka] sözüyle Cenâb-ı Hakk'ın ifade ettiği ölçü bu mudur ve söz konusu resûle ilişkin bu bildirim melek vasıtasıyla mı gerçekleşmiştir? Yoksa bu özel vahiyde meleğe yer yok mudur? İkinci ihtimal daha açık, daha isabetli ve daha uygundur. Meleklerin nurları tıpkı ayın etrafındaki hâle gibi Allah resûlü sallallahu aleyhi ve sellemin etrafını sararlar. Şeytanlar ise nurların ardından kendilerini Allah resûlüne ulaştıracak herhangi bir yol bulamazlar. Ta ki Hak Teâlâ resûlüne vahiyden dilediği kadarını bildirerek onu destekler. O, bilgisi resûlün kendisinden ve kullardan gizlenen yükümlülük bilgisinden dilediğini bildirir. Nitekim "Kul Allah'a yakınlaştıran fiillerin -tamamını olmasa da- bir kısmını aklıyla bilebilir." demek doğru değildir. Çünkü kula ebedî mutluluğu verecek olan Allah'a yakınlığı ancak Hakk'ın nefsinde bulunanı bilen kimse bilebilir. Oysa böyle bir bilgiyi Allah'ın bildirmesi olmaksızın Allah'ın yaratıklarından kimse bilemez. Çünkü gayb iki kısımdır: Birincisi hiçbir zaman bilinmeyen gaybtır. O, Hakk'ın hüviyeti ve onun bize nispet edilmesinden başka bir şey değildir. Bizim ona nispetimiz ise bunun dışındadır. İşte bu hiçbir zaman olanaklı olmayacak ve bilinmeyecek bir gaybtır. Diğer kısım gayb ise izâfî gaybtır. Nitekim biri tarafından müşahede edilirken başkasına gayb olabilir. Aslında kimsenin müşahede edemeyeceği bir gaybın varlığı söz konusu değildir. Bu gaybın en ileri derecesi ise, mevcudun -kendi dışında- herkesten gizlenen nefsini müşahede etmesidir. O hâlde gayb, kendisini müşahede edemeyen birinden gizlenmesi hâlinde yine bir başkası tarafından mutlaka müşahede edilir. Allah Teâlâ seçeceği kimseyi seçtiğinde ona -zan yahut tahmin içermeyen- bir bilgiyle gaybı öğretir. Seçilmiş kimse Allah'ın bildirmesi olmadan ya da -bu hususta kendisine Allah'ın bildirdiğine inanan kimselere göre- Allah'ın kendisine bildirdiği kimsenin bildirmesi olmadan bunu bilemez. Bunun dışında onun gayba ilişkin bir bilgisi asla bulunmaz. Allah Teâlâ'nın söz konusu bildirisi "resûl" denilen kimseye mahsustur. Çünkü O, bu gaybı onunla yetinsin diye değil başkasına öğretsin diye ona bildirmiştir. Bu itibarla kendisine öğrettiği kimseden bir derece üstünlüğe sahip olur. Bu, rabbi katındaki yerini bilsin diyedir. İşte bu nedenle Cenâb-ı Hak onu "resûl" olarak isimlendirmiştir. Gaybın bu türü, ancak özel yönden bilinebilir. Onu melek yahut diğerleri bilemez. Özel olarak onu ancak resûl bilebilir. Resûlün melek ya da başka bir tür olması da birdir. Zira Allah Teâlâ gaybını kimseye bildirmediğini haber vermiş ve bunun için seçtiği kimsenin (resûlün) önünde ve arkasında -ona zarar verecek kuşkulardan onu korumak üzere- gözetleyiciler yürüteceğini haber vermiş-

tir. O nedenle gayb bilgisi, sahibinde şüphelerin kendisine nüfuz edemeyeceği bir bilgidir. Söz konusu kimse, bilgisinde rabbi katından açık bir delile dayanan basiret sahibidir. O kendisini başkalarından ayrıştıran ve bu hususta başkasının ona ortak olamayacağı özel bir zevke sahiptir. Zira başkası ortak olabilseydi ona özel olmazdı. Resûl, gaybî haberi öğreteceği kimseye onu getirdiğinde öğrenen kimsedeki bu bilgi artık gayb bilgisi değildir. Çünkü resûle o bilgiyi Allah Teâlâ bildirmiştir. Dolayısıyla bu bilgi, Allah'ın kimseye bildirmeyeceği gayb bilgisi kapsamında değildir. Bu ancak herhangi bir bilende özel yönden hâsıl olan bir bilgidir. Fakat hâlihazırda dünyada böyle bir bilgi gerçekleşmiş değildir; ancak âhirette gerçekleşecektir. Bunun sebebi, -özellikle Allah'a ilişkin bilgi bağlamında- dünyada insan adına elde edilebilecek her türlü bilgiyi Hazreti Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin biliyor olmasıdır. Çünkü O, öncekilerin ve sonrakilerin bilgisinden haberdardır. Kuşkusuz sen de sonrakilerden birisin. Allah'a ilişkin olmayan bilgide ise bilgi bazen insana özel yönden verilir; dolayısıyla da bu bilgi ancak ondan öğrenilebilir. O söz konusu bilgiyi öğrenen kimseye öğretirken resûl gibidir.. Hazreti Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin makamı bunu sonuç verir. Bu konudaki yegâne fayda Allah Teâlâ'yı bilme hakkındadır. Zira bu bilgi, bilenin suretini kendiliğinden güzelleştiren bilgidir. Nitekim Allah hakkındaki bilginin resûlden öğrenilmesi, bilginin sana özel yönden hâsıl olmasından daha faydalı ve önemlidir. Öğrenilen bilgi Allah hakkında değil de yaratılmışlardan biri hakkında olduğunda durum böyledir. İnsan için şeref ancak Allah hakkındaki bilgisinde ortaya çıkar. Allah Teâlâ dışındakilere ilişkin bilgi ise perdeli insanın avunacağı bir bilgidir. Zira insaf sahibi kimsenin himmeti ancak Hak Teâlâ hakkındaki bilgiye yöneliktir. Allah hakkındaki bilgiyi onun resûlü sallallahu aleyhi ve sellemden öğrenenlerden olmak için gayret göster ki müşaheden Muhammedî olsun. Öyleyse kesin bir dille deriz ki bugün Allah hakkında onun yaratıklarından kimseye mahsus bir bilgi yoktur.

[Allah, onların her hâlini kuşatmış ve her şeyi sayıca saymıştır]: "*İhâta*" (kuşatmak) ile "*ihsâ*" (saymak) arasındaki fark şudur: İhâta, mevcud, mâdum ve bilinen her şeyin genelinde hüküm sahibi olmak iken ihsâ yalnızca mevdutta geçerlidir. "Allah her şeyi ilmiyle kuşatmıştır." (Talak, 65/12) âyetindeki "şey"in şeyliği ile [Her şeyi sayıca saymıştır] âyetindeki şeyin şeyliği aynı değildir. Sayıma konu olan şeylik, kuşatılmaya konu olan şeyliğin kapsamına dâhildir. Öyleyse her mevcut sayılandır ve her sayılan kuşatılmıştır. Her kuşatılan ise sayılmış değildir. Ecelin içinde olacağı her şey sayıma dâhildir. Cenâb-ı Hakk'ın [Her şeyi sayıca saymıştır] sözüyle mevcut her şeyin sayımı kastedilmektedir. Nitekim O, harfler ve vucudî hakikatlerden her şeyi sayıca

saymıştır. Zira sonluluk, ancak mevcutlarda söz konusu olur ve böylece sayım onu kabul eder. İşte bu varlığın şeyliğidir. Burada geçmişte, şuanda ve gelecekte var olan bütün isimlerle ilâhî kuşatıcılığa bir işaret vardır. Zira söz konusu ilâhî kuşatıcılık, hâlihazırda var olan; ayrıca geçmişte var olan ve gelecekte var olacak olan varlığa mahsustur. İşte buradaki taalluk, -her ne kadar bazı âlimler "şey"i ancak "mevcut" olarak isimlendirse de- Allah Teâlâ'nın [zorunlular, mümkünler ve imkânsızlardan] "her şeyi ilmiyle kuşatmıştır" (Talâk, 65/12) âyetinin taallukundan daha hususidir. Şüphesiz Allah Teâlâ her şeyi ilmiyle kuşattığı gibi "muhal"i de bilmektedir. Istılahın sahibi bu âyetteki "kuşatıcı bilgiyi" mevcutlara tahsis etmiş olsa buna yönelik -"şey"i ancak "mevcut" olarak isimlendirmesine dayanarak bu ıstılahı kullanmasından başka- bir delili bulunmazdı. Nitekim "kuşatma", burada umum ifade eder. "Sayma" ise sayılan şeyde sonluluk gerektirir. "Kuşatma" burada "bilme" eyleminin sonlu olmayan bilgilere taalluk etmesinden ibarettir. "Sayma" burada "kuşatma" anlamında umum da ifade edebilir. Fakat geçmişte var olanlar -ki onların sonu yoktur- hakkında dediğimiz gibi Allah'ın takdir ettiklerinin de sonu yoktur. Aynı şekilde onun bilgileri takdirlerinden vs. daha çoktur. Sayıyla sayma kendisine ise taalluk etmez. Çünkü bu onun hakkında câiz değildir ki kendisini saysın. Muhal de sayıyla nitelenmez ki sayım ona taalluk etsin. Fakat bütün yönlerden bildiği için bilgi yani mâna onu kuşatır.

MÜZZEMMİL SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

يَا أَيُّهَا الْمُزَّمِّلُ (١)

1. Ey örtünüp bürünen (Peygamber)!

Allah resûlü sallallahu aleyhi ve selleme ilk vahiy geldiğinde korku içerisinde eve dönmüş ve Hatîce'nin yanına gelerek "Beni örtün! Beni örtün!" demiştir.[132] Bu korku meleğin tecellisinden kaynaklanmaktaydı. Peki ya *el-Melik* tecelli etseydi, hâli nice olurdu? Rabbinin kalbinde ettiği tecellilerin Hazreti Peygamber'de ortaya çıkardığı duygular (*vecd*), rabbinden başkasına mümkün olmayacak bir vakitte meleğin ve vâridatın inmesinden daha güçlüydü.

قُمِ اللَّيْلَ إِلَّا قَلِيلًا (٢) نِصْفَهُ أَوِ انْقُصْ مِنْهُ قَلِيلًا (٣)

2-3. Kalk, birazı hariç olmak üzere geceyi; yarısını ibadetle geçir. Yahut bundan biraz eksilt.

---

132. Buhârî, Bed'ü'l-Vahy, 1.

Gece, zamana müteallik ilâhî tecellinin mahallidir. Cenâb-ı Hak geceleyin kuluna seslenmek, onunla konuşmak ve ihtiyaçlarını gidermek için dünya semasına iner. Şöyle bir rivayet zikredilmiştir: "Beni sevdiğini iddia edip gece olduğunda beni unutup uyuyan kimse yalan söylemiştir. Her seven, sevdiğiyle yalnız kalmak istemez mi? İşte ben kullarıma tecelli ettim. Yok mu bana dua eden, duasına icabet edeyim. Yok mu tövbe eden, tövbesini kabul edeyim. Yok mu bağışlanma dileyen, onu bağışlayayım. Fecir doğana kadar bu böyle devam eder." [133] "Huzurumda kıyam et ve benden iste ki sana istediğini vereyim." "Geceleyin kalkmak (kıyâmu'l-leyl)" geceleyin namaz kılmaktan ibarettir.

أَوْ زِدْ عَلَيْهِ وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا (٤) إِنَّا سَنُلْقِي عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيلًا (٥)

4. Yahut buna biraz ekle. Kur'ân'ı ağır ağır, tane tane oku. 5. Şüphesiz biz sana ağır bir söz vahyedeceğiz.

[Ağır bir söz vahyedeceğiz], yani senden başkasına ağır gelen ama sana kolaylaştıracağımız bir söz vahyedeceğiz.

إِنَّ نَاشِئَةَ اللَّيْلِ هِيَ أَشَدُّ وَطْئًا وَأَقْوَمُ قِيلًا (٦)

6. Şüphesiz gece ibadetinin etkisi daha fazla ve (bu ibadetteki sözler) söz bakımından daha doğrudur.

Allah resûlü sallallahu aleyhi ve sellem geceleyin Hak Teâlâ'nın kendisi için belirleyip onu muvaffak kıldığı sâlih ameller eşliğinde geceye ait amelî suretler inşa ederdi. Bu suretler -diğer amellerden ziyade- geceleyin namaz kılmaktan ve orada Kur'ân da okunmasından ibaretti. Bu nedenle "etkisi daha fazladır" yani daha hazırlayıcıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak bir âyette "Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık." (En'âm, 6/38) buyurmuştur. Kitaptan maksat ancak kendinde toplayan ve sebat bakımından daha güçlü olan Kur'ân'dır. Çünkü o önceki kitapların kendisiyle neshedildiği gibi neshedilemez. Daha önceki kitaplardan bir hüküm sabit oluyorsa bu Kur'ân'da geçtiği içindir. Bu nedenle Cenâb-ı Hak âyette sabit olmayı karşılaştırma kipiyle (ism-i tafdil) zikretmiştir. Nitekim o, kıyamet vaktiyle kesiştiği için diğer kitaplardan sebat bakımından daha güçlüdür. Diğer kitaplarda bulunan da bulunmayan da onda bulunur. Sonra Cenâb-ı Hak bu inşa edilen amel hakkında [Söz bakımından daha doğrudur] buyurur; yoksa "Söz bakımından Kur'ân'dan daha doğrudur." bu-

133. İbn Mâce, İkâmet, 191.

yurmaz. İlâhî sözlerin tamamı doğru olsa da durum böyledir. Çünkü doğruluk cevherde, arazlarda ve hâllerde geçerli olduğu gibi sözlerde de geçerlidir. Fakat bunlarda doğrusu ve -bize nispetle- daha doğrusu söz konusudur. "O hâlde kim size saldırırsa, size saldırdığı gibi siz de ona saldırın." (Bakara, 2/194) âyeti buna misaldir. Bu söz bakımından daha doğrudur. Örneği çok olan herhangi bir şeyde karşılaştırma yapılması kaçınılmazdır. O hâlde Kur'ân söz bakımından daha doğrudur. O bize verilen her şeyi ihtiva eder ve en doğru yoldur:

Geceleyin yapılan ibadetler bütün hayırları içerir.
Keremiyle Rahmân'dan nüzul o zaman gerçekleşir
Bize yardım etmek üzere bizimle bize yaklaşır
Hükmün bilinmeyenlerinden haber verir
Herkes ona ibadet eder herkes ona şükreder
Gazaba ve zevale uğrayanlar hariç
Velîyi gaflet anında görürsün ki
Karanlıkta zulümden ağlar, dua eder
Rabbim rabbim ona büyük bedeller ödetme
Kalem'de de böyle geldi zira.

Bu amelî suretlerin inşasında Allah resûlü sallallahu aleyhi ve sellem ve -kendisinden sonraki- vârisleri bunların kendisiyle faydanın gerçekleşeceği bir hayatla yaşatılması ve müşahede üzere inşa edilebilmesi için Allah'tan yardım dilerdi. Bu "Çünkü fecirde okumak (sabah namazı) şahitlidir." (İsrâ, 17/78) âyetinde ifade edilir.

İnce bir anlam

Hazreti Peygamber'in vârisleri arasından kimin ahlâkı Kur'ân olur da tabiatının gecesinde amellerin suretini inşa ederse Muhammed aleyhisselâmı kabrinden diriltmiş olur. Allah resûlünün ölümünden sonra yeniden hayat bulması ise onun sünnetinin hayat bulması ile gerçekleşir. Onu ihya eden sanki bütün insanları ihya etmiş gibidir.

إِنَّ لَكَ فِي النَّهَارِ سَبْحًا طَوِيلًا (٧)

7. Çünkü gündüzün senin için uzun bir meşguliyet vardır.

Âyette zikredilen "*sebhan*" ifadesi maişetin için bir boşluk demektir. Cenâb-ı Hak, gece vakitlerinde ve gündüzün uçlarında onu tesbih etmeyi

emretti. Bu hükümde gündüzün zikri geçmemiştir. Nitekim gündüz senin, gece ise onundur. Geceleyin ve gündüzün uçlarında Allah için harekete geçersen o da gündüz vaktinde senin için harekete geçer.

وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا (٨)

8. Rabbinin adını an ve bütün benliğinle O'na yönel.

"*Tebettül*" Allah Teâlâ dışındaki her şeyden yüz çevirip ona yönelme hâlidir. Fâtıma Betül ismi de bu kelimeden türer.

Ey yakarışım kendisine olan Allah'ım
Masivandan geri durmamı ne kadar da istedin
Ben ise nice arzuladım size vuslati
Tam bir yöneliş (*tebettül*) ve huşu ile

رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَاتَّخِذْهُ وَكِيلًا (٩)

9. O, doğunun ve batının rabbidir. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Öyleyse O'nu vekil edin.

[O, doğunun ve batının rabbidir] âyeti yönlerdeki tasarrufa bir işarettir. Cenâb-ı Hak âyette, yönlerden ancak doğuyu -ki o zâhirdir- ve batıyı -ki o bâtındır- zikretmiştir. Güneşten ibaret olan bir hakikat (*ayn*) güneş doğduğunda doğu (*meşrik*) adını, battığında ise batı (*mağrib*) adını ihdas eder. İnsan ise hem zâhir hem de bâtındır.

[O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Öyleyse (zâhirinde ve bâtınında) O'nu vekil edin]: Çünkü o [Doğunun ve batının rabbidir].

Hak Teâlâ'nın "*vekîlen*" sözündeki bu isim sayesinde yaratılmışlar adına sahiplik (*milk*) ve hâkimiyet (*mülk*) sabit olur. Kuşkusuz biz hakkımızdaki bilgisinin kâmil olduğunu bildiğimizden onu -yalnızca- bize ait hususlarda tasarrufta bulunmaya vekil yaptık. Nitekim kendi hakkımızda bilmediğimiz şeyleri o bilmektedir. "*Vekîl*" hiç şüphesiz kendisini vekil kıldığı hususta müvekkilin halifesidir. Dolayısıyla onun ilâh olması aynı zamanda onun vekil olması anlamına gelir. Bu gerçekten hareketle Allah resûlü sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "Ey Allah'ım! Yolculukta yardımcımız, geride bıraktığımız ailemizin koruyup gözeteni (halife) sensin."[134]

---

134. Müslim, Hac, 420.

Allah Teâlâ, kendisi için yarattığı bütün faydalara kulunu mâlik kıldıktan sonra kuluna kendisini vekil edinmesini emretmiştir. Bunun nedeni insanın kendini -kendisi için yaratıldığı- rabbine kulluk etmeye vermesini sağlamaktır. Bu söz ile Hak Teâlâ'nın "Sizi üzerinde tasarrufa yetkili (halife) kıldığı maldan infak edin." (Hadîd, 57/7) sözü arasında bir çelişki yoktur. Dolayısıyla infak, kul tarafından gerçekleştirilirken mülkiyet Allah'a aittir. Bu takdirde Allah Teâlâ kullarına infak etmeyi ettiği gibi onlara kendisini vekil edinmelerini de emretmiştir. Dolayısıyla iki makam arasında herhangi bir zıtlık söz konusu değildir. Zira mülkiyet Allah'a aitken -emir yönünden- infak kula aittir. Fakat O, kulunu bu hususta serbest bırakmamıştır. İnfak hususunda Allah Teâlâ kendisini vekil kılmasını emretmiştir. Çünkü O, infak edilecek yerleri ve infakta mal sahibini razı edecek harcama yerlerini bilmektedir. Bu nedenle şeriatlar nazil olunca insanlara malı harcama yerlerini açıklamıştır. Böylelikle insan, vekili nazarı dikkate alarak basiret üzere infakta bulunur. Dolayısıyla vekilin infakı emretmediği bir hususta ve kendisine ait olmadığı hâlde infak eden kimsenin, kendisini tasarrufa yetkili kılanın malından zayi olan miktarı tazmin etmesi gerekir. Zira o kimse aslı itibariyle müflistir ve artık bir hükmü kalmamıştır. İşte bu, bize ulaşan Kur'ân'da geçen son tehlîldir ve otuz altı makamdan oluşur. Söz konusu otuz altıncı tevhid, hüviyet tevhidinden olan vekâlet tevhididir. Bu tevhidde Allah Teâlâ insan âlemini kendisi için yarattığı bütün faydalara mâlik kılmıştır ve insan âlemine bu hususta Allah'ı vekil kılmasını emretmiştir. Böylelikle bu tevhid, kendisini tasarrufa yetkili kılanın malından telef ettiği kısım hakkında insana kendisinden hükmün kaldırılması imkânı verir.

Tahkik

Vekillik, vekil yaptığı hususta müvekkilin nâibi olarak onun yerine geçmektir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak senin bir şeye sahip olduğunu teyit etmiş ve vekillik yoluyla senden onu nâib yapmanı istemiştir. Nitekim nâiblik bütün yönüyle meşrûdur. Acaba hakikat yönünden de geçerli midir? Yoksa geçersiz midir?

İçimizden bazı kimseler, hakikat yönünden vekilliğin geçerli olduğunu iddia eder. Zira mallar yalnızca bizim için yaratılmıştır ve Allah'ın onlara bir ihtiyacı yoktur. Dolayısıyla onlar gerçekte bize aittir. Sonra biz, maslahatımızı bizden daha iyi bildiğini bildiğimizden söz konusu mallarda kendi adımıza tasarrufta bulunması için Hak Teâlâ'yı vekil yaptık. Böylelikle Hak Teâlâ ken-

disini vekil edinene yarar sağlayacak hikmetine uygun olarak tasarrufta bulunur. Söz gelimi insanın malını batırmak, yakmak, yerin dibine geçirmek suretiyle veya bir ticaret vasıtası olarak dilediği biçimde *el-Vekîl* olan Hak Teâlâ telef eder. Bu itibarla insan âhiret yurdunda söylenilenden daha fazlasını kazanır. Zâhirde bunun bir itlaf olduğu söylenir ki gerçekte bir itlaf değildir. Aksine bir ticarettir, vadeli bir alışveriştir. Böylesi bir ticarete "zayi ticaret" denilse de onun kazancı büyüktür. Bu ise vekil edinenin değil, ancak vekilin bilebileceği bir durumdur. Vekil, bu husustaki bilgisinin gerektirdiği başka bir maslahat sebebiyle müvekkilin malını muhafaza eder. İçimizden bazı kimseler de Allah'ı vekil kılar. Böylece vekil maslahatı bildiği için -kendisinin belirleyeceği hadde uygun olarak tasarrufta bulunmak üzere- müvekkili tasarrufa yetkili kılar. Dolayısıyla müvekkil vekilinin vekili hâline gelir. O tasarrufunda meşrû sınırı aşmayan kimsedir. Dolayısıyla mal kendisine ait olsa bile mal hakkındaki tasarrufu vekilinin hükmü uyarınca gerçekleşir. Bu da alışılmadık bir bakıştır.

İçimizden bazı kimseler ise "hakikat yönünden vekillik geçersizdir" der. Çünkü Allah Teâlâ eşyayı -ki mallar da eşyadandır- ancak kendisi adına diğer bir deyişle kendisini tesbih etsinler diye yaratmış ve bundan dolayı bizim adımıza da fayda gerçekleşmiştir. Hak Teâlâ eşyayı -bizim için değil- kendisi için yarattığında onu vekil yapabileceğimiz bize ait herhangi bir şey bulunmaz. Fakat biz eşyada onun vekilleriyizdir. Nitekim O, bizim için kendisine uygun tasarrufta bulunacağımız sınırlar belirlemiştir. Belirlenen ölçüyü aşmamız ya da onu eksiltmemiz durumunda cezalandırılırız. Şayet mallar bize ait olsaydı onlar hakkındaki tasarrufumuz mutlak olurdu. Oysa durum böyle gerçekleşmemiştir. Bilakis mallardaki tasarrufumuz kısıtlanmıştır. O bize bırakılmış bir vekillik değil aksine mal sahibi tarafından belirli açılarla sınırlandırılmış bir vekilliktir. Mal sahibi (*rabbü'l-mal*) ise gerçek müvekkil olan Hak Teâlâ'dır. Her bakımdan nâiblik ya Hak tarafından ya da bizim tarafımızdan gerçekleştirilmiş ve hangi tarafta olursa olsun nâiblik sabit olmuştur. Allah Teâlâ bu âyette kuluna gece gündüz kendisine tayin ettiği kaza ve kaderin akışı altında sükûn bulmasını emretmiştir. Böylelikle kulunun işinde tasarrufta bulunan Hak Teâlâ olur. Zira o kulun karşılaşabileceği her türlü durumdan onun için takdir buyurduklarını tam olarak yerine getirir. Kulun karşılaşacağı durum yolculuk ve taşınma ise Hak Teâlâ, onu, üzerinde bulunduğu sükûn niteliğiyle ilâhî inayet oturağında taşır. Kul ise gölgelenir ve hizmet edilir biçimde istirahat ederken yorucu hareket nedir bilmez.

Tevekkül, kalbin Allah Teâlâ'ya dayanması demektir. Bununla birlikte kalp âlemde konulmuş sebeplerden -ki nefislerin şanında kendilerine dayanmak yatar- yoksunluk anında sıkıntı/ızdırap duymaz. Izdırap duyduğu takdir-

de ise tevekkül sahibi değildir. Tevekkül müminlerin vasıflarındandır. Dolayısıyla ilim sahibi mümin, Allah'ı vekil edinerek işlerini ona havale eder, işlerin kontrolünü ona bırakır. Çünkü O, kulun yararına olacak şeyleri daha iyi bilendir. Hak Teâlâ, âyetteki söz konusu emirle vekilliğin yalnızca ilâh olana ait olduğuna dikkat çekmiştir. Çünkü yaratıcısı olduğu için maslahatları bilmektedir. Kulun Hak Teâlâ'yı vekil edinmesi ise eşyanın zâtında değil bize yönelik maslahatta kendini gösterir. Nitekim kul kendisini mâlik kıldığı hususta Allah'ı vekil ve nâib edinir. Bu onun verdiklerine karşılık şükrün bir ifadesidir. Hak Teâlâ'yı vekil edinenler onun huzurunda ölüler hâline gelmişler ve böylece ölü yıkayıcısının önündeki ölü gibi olmuşlardır. Bu nedenle Hak Teâlâ onlara takdis niteliği vermiştir ki bu nitelik temizlik anlamına gelir.

Bir işaret

Kendini tasarrufa yetkili kılanı vekil edinene şaşılır. Rabbânî emir olmasaydı, varlığın özündeki edep bunu reddederdi. Çünkü efendisini vekil tayin etmek kulun cesaret edebileceği bir şey değildir. Bu itibarla Allah Teâlâ kullarına ihsanda bulunup, gizli lütfu gereği ihtişamından onlara tenezzül edince kulları da onu vekil edinmişler ve Hak Teâlâ bir övgü vesilesi olarak bu tenezzülü kullarına miras bırakmıştır. Benzer şekilde Hak Teâlâ kuluna tek başına halifeliği vermeseydi kuluna kendisinden bahisle [Onu vekil edinin] demezdi. Yine Hazreti Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de Allah'a hitaben "Ey Allah'ım! Yolculukta yardımcımız, geride bıraktığımız ailemizin koruyup gözeteni (halife) sensin" demezdi. Hazreti Peygamber "Allah bana edebi öğretti. Edebimi de güzel kıldı."[135] buyurandır.

Ben mülk sahibiyim derim şöyle
"En doğru sözle nâibim mülkte"
Olmasaydı mülküm, göremezdim onda vekil kılanı
Hak onda vekilimdir benim.
İşimiz ne olursa olsun vekaletimiz onadır
Davamın burhanıdır, delilimin kendi
Kitabı haktır ve içinde bulunur itirafı
Dediklerimi itiraf eder. Zira yol benim yolumdur
İşlerin zıtlarıyla varlığını söyler
Afalladım bu duruma; o ise en hayırlı celâl sahibidir.

---

135. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I, 80.

Onu göremesem de O, iki şeyi yapmak suretiyle yanımda hâzırdır:
Haberleri uygulamak ve peygamber göndermekle
Kime? Kuşkusuz gerçek varlık (*ayn*) onun varlığıdır.
Kimden? Afalladık kaldık. Öyleyse nasıldır vuslatım menzile
Orada ne alışılmadık bir varlık (*ayn*) vardır
Ne de bir hayret. Ancak derdin dermanı vardır.

Şeyh-i Ekber [İbnü'l-Arabî] radiyallahu anh şöyle der: "Hak Teâlâ bana gizliden şöyle hitap etti: Kim beni vekil edinirse beni velî edinmiştir (işlerinde beni sorumlu kılmıştır). Kim de beni velî edinirse beni sorgulayabilir. Benimse velî edindiğim hususta hesap vermem gerekir."

Yine Şeyh şöyle der: "Durum tersine dönmüş ve mertebeler değişmiştir. Allah'ın seçip razı olduğu kullarına karşı yaptığı muamele budur. Bu ihsanın üzerinde ise himmetin hakkı talep etmeye ulaştıracağı bir ihsan yoktur."

وَاصْبِرْ عَلَى مَا يَقُولُونَ وَاهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا (١٠) وَذَرْنِي وَالْمُكَذِّبِينَ أُولِي النَّعْمَةِ
وَمَهِّلْهُمْ قَلِيلًا (١١)

10. Onların söylediklerine sabret ve onlardan güzellikle ayrıl. 11. Nimet içinde yüzen o yalanlayıcıları bana bırak ve onlara biraz mühlet ver.

Allah Teâlâ merhametini gazap ve intikamında gizlemiştir. Hastalıktan çeken hastaya onun günahlarını silmek suretiyle merhamet etmesi buna örnektir. Had uygulayarak kendisinden intikam aldığı kimsenin durumu da böyledir. Âhiret yurdunda o kimseden mesuliyet kaldırılır. Benzer şekilde Allah Teâlâ intikamını nimetinde gizlemiştir. Bu durumdaki kimse -azaba uğrama âhiret yurdunda saklı olduğundan- şuan azap göreceği şeylerle nimetlenmektedir. Rahmetini azabında, azabını ise rahmetinde gizleyen, yine nimetini intikamında, intikamını ise nimetinde gizleyen Allah her türlü noksanlıktan münezzehtir.

إِنَّ لَدَيْنَا أَنْكَالًا وَجَحِيمًا (١٢) وَطَعَامًا ذَا غُصَّةٍ وَعَذَابًا أَلِيمًا (١٣) يَوْمَ تَرْجُفُ الْأَرْضُ
وَالْجِبَالُ وَكَانَتِ الْجِبَالُ كَثِيبًا مَهِيلًا (١٤) إِنَّا أَرْسَلْنَا إِلَيْكُمْ رَسُولًا شَاهِدًا عَلَيْكُمْ
كَمَا أَرْسَلْنَا إِلَى فِرْعَوْنَ رَسُولًا (١٥) فَعَصَى فِرْعَوْنُ الرَّسُولَ فَأَخَذْنَاهُ أَخْذًا وَبِيلًا (١٦)
فَكَيْفَ تَتَّقُونَ إِنْ كَفَرْتُمْ يَوْمًا يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيبًا (١٧) السَّمَاءُ مُنْفَطِرٌ بِهِ كَانَ وَعْدُهُ
مَفْعُولًا (١٨) إِنَّ هَذِهِ تَذْكِرَةٌ فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذَ إِلَى رَبِّهِ سَبِيلًا (١٩) إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ

أَدْنَى مِنْ ثُلُثَيِ اللَّيْلِ وَنِصْفَهُ وَثُلُثَهُ وَطَائِفَةٌ مِنَ الَّذِينَ مَعَكَ وَاللَّهُ يُقَدِّرُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ
عَلِمَ أَنْ لَنْ تُحْصُوهُ فَتَابَ عَلَيْكُمْ فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ عَلِمَ أَنْ سَيَكُونُ مِنْكُمْ
مَرْضَى وَآخَرُونَ يَضْرِبُونَ فِي الْأَرْضِ يَبْتَغُونَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَآخَرُونَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ
اللَّهِ فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَأَقْرِضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا وَمَا
تُقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرًا وَأَعْظَمَ أَجْرًا وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ
اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (٢٠)

12-13. Çünkü bizim yanımızda (kâfirler için) bukağılar vardır, cehennem vardır, boğazdan zor geçen yiyecekler vardır ve elem dolu bir azap vardır. 14. Yerin ve dağların sarsılacağı ve dağların akıp giden kum yığını olacağı günü (kıyameti) hatırla. 15. (Ey Mekkeliler!) Şüphesiz biz size üzerinize şahitlik edecek bir peygamber gönderdik. Nitekim, Firavun'a da bir peygamber göndermiştik. 16. Ama Firavun o peygambere isyan etti, biz de onu ağır ve çetin bir şekilde yakalayıverdik. 17. Hâl böyle iken inkâr ederseniz, çocukları ak saçlı ihtiyarlara çevirecek olan bir günden (kıyametten) nasıl korunursunuz? 18. O günle gök (bile) yarılır, Allah'ın vaadi gerçekleşir. 19. Şüphesiz bunlar bir öğüttür. Kim dilerse rabbine ulaştıran bir yol tutar. 20. (Ey Muhammed!) Şüphesiz rabbin, senin, gecenin üçte ikisine yakın kısmını, yarısını ve üçte birini ibadetle geçirdiğini biliyor. Beraberinde bulunanlardan bir topluluk da böyle yapıyor. Allah, gece ve gündüzü düzenleyip takdir eder. Sizin buna (gecenin tümünde yahut çoğunda ibadete) gücünüzün yetmeyeceğini bildi de sizi bağışladı (yükünüzü hafifletti.) Artık, Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun. Allah, içinizde hastaların bulunacağını, bir kısmınızın Allah'ın lütfundan rızık aramak üzere yeryüzünde dolaşacağını, diğer bir kısmınızın ise Allah yolunda çarpışacağını bilmektedir. O hâlde, Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun. Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin, Allah'a güzel bir borç verin. Kendiniz için her ne hayır işlemiş olursanız, Allah katında onu daha üstün bir hayır ve daha büyük mükâfat olarak bulursunuz. Allah'tan bağışlama dileyin. Şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.

Allah Teâlâ, birbirine sokma (*îlâc*) (Lokmân, 31/29), birbirine katma (ğaşeyân) (A'raf, 7/6) ve birbirinin üzerini örtme (tekvîr) (Zümer, 39/5) suretiyle gece ve gündüzü takdir eder. Böyle olmasının nedeni orada izhar etmek üzere -Cenâb-ı Hakk'ın ezeli bilgisi dâhilinde olan- unsurlar âleminde-

ki hüküm ve hakikatleri (*a'yÂn*) yaratmaktır. [O hâlde, Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun] sözüne gelince bilmelisin ki namazda ya da namaz dışında Kur'ân okumaya başlarken kovulmuş şeytandan Allah'a sığınmak farzdır. Bunun nedeni "Kur'ân okuduğun zaman, kovulmuş şeytandan Allah'a sığın." (Nahl, 16/98) âyetinde geçen ilâhî emirdir. Farz olsun nâfile olsun namazlarda Fâtiha'yı ve diğer sûreleri okurken besmele çekmek, besmele çekmemekten yeğdir. Çünkü namaz kılana farz olan şey, Kur'ân'dan kolayına geleni okumasıdır. Binaenaleyh Allah Teâlâ namazda Kur'ân'dan okunmasını murad ettiği miktarı belirlemiştir ve o okuyana kolay gelen miktardır. Cenâb-ı Hak âyette belirsizi (*nekira*) zikrettikten sonra belirliyi (*ma'rife*) zikretmiştir ki bu belirli Fâtiha'dır. Besmele çekmek namaz kılana kolay gelirse besmeleyi çeker. Fâtiha ve diğer sûrelerde besmele çekmek kolayına gelmezse de bir günah söz konusu değildir. Ne var ki Fâtiha'yı namazda okumak gereklidir. Fâtiha okunmadığında ise bu Hak Teâlâ'nın kuluyla kendisi arasında böldüğü namaz olmaz. Bize göre Besmele, Kur'ân'da her nerede geçtiyse Kur'ân'dan bir âyettir. Yalnızca Neml sûresindeki Süleyman aleyhisselâm'ın mektubunda müstakil bir âyet değildir. Zira orada âyetten bir cüzdür; bütün bir âyet değildir. Namazda Kitab'ı açan sûre (*Fâtihatü'l-kitab*) olan Fâtiha'yı okumak vâciptir. Fâtiha'nın terk edilmesi durumunda namaz câiz olmaz. Fâtiha dışındaki sûrelerde ise bir belirlenim yoktur. Namazın tamamında kıraat etmek ise müstehab'tır. Allah'a karşı edep sahibi olan akıllı kimse, namaza başladığında ancak Kur'ân'ın anası (Ümmü'l-Kur'ân) kabul edilen Fâtiha'yı okumak suretiyle ona münacatta bulunur. Çünkü Fâtiha, Hakk'ın [bütün] kelâmını bir araya getiren bir sûredir. Allah resûlü sallallahu aleyhi ve sellemin rabbinden naklettiği sahih hadis, [Kur'ân'dan kolay gelen] ifadesini tefsir eden bir hadistir. Önce Şâri'den mücmel bir emir gelip, sonra da bu mücmel emri tefsir sadedince onun özel bir yönü Şâri' tarafından zikredilince edebî zevk sahibi bilginlere göre insanların bu mücmel ifadenin tefsirinde söyleyeninin -ki O Allah Teâlâ'dır- tefsirini aşmamaları ve orada durmaları (*tevakkuf*) gerekir. Cenâb-ı Hak namazda özellikle kıyam hâlinde ilâhî kelâmla münacatta bulunmayı emretmiştir. Allah resûlü sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurur: "Allah Teâlâ buyurdu ki: 'Ben namazı kendimle kulum arasında ikiye böldüm. Yarısı benim, diğer yarısı da kulumundur. Kulumun dilediği onundur'. Kul 'Elhamdulillahi rabbi'l-âlemîn (Hamd âlemlerin rabbi olan Allah'a mahsustur)' deyince Allah 'Kulum bana hamdetti' der."[136]

136. Müslim, Salât, 38; Muvatta, Salât, 39.

[Ondan kolayınıza geleni okuyun]: Dolayısıyla Fâtiha sûresi, kul ve rabbin namazda bir araya gelmesi yönüyle *kur'ân*dır (toplayan). Ayrıca bu sûre namazda kula mahsus okuyuşla kulu rabden ayırt etmesi yönüyle *furkân*dır (ayıran). Kulun Fâtiha sûresindeki payesine gelince; Hak Teâlâ kulun Fâtiha'daki yerini açıklamış ve kulun Fâtiha'sız bir namazı olmayacağını bildirmiştir. Kuşkusuz Fâtiha Sûresi kula rabbi karşısındaki yerini öğretir. Ayrıca bu sûre -rivayette sabit olduğu üzere- kul ile rab arasında taksim edilen bir yerdir.

[Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin]: Zekât, Kitap, Sünnet ve icmâ ile farz bir ibadettir ve bu hususta bir ihtilaf yoktur. Zekât, hür, âkıl bâliğ ve nisap miktarı bir mala tam mâlik her Müslümana farzdır. Zekât yükümlü üzerinde değil, malda farz olan bir ibadettir. Zekât verecek kimse, zekâtı malından çıkarmakla yükümlüdür. Malını kontrol eden herkesin zekâtı maldan çıkarmakla muhatap olması daha uygundur. Tasarrufları kısıtlı olanın yetkili koruyucusu (*vasî*) onun malından -kendisine ait herhangi bir şey bulunmadığı hâlde- zekâtı çıkarıp öder. Bu nedenle "Zekât malda [gerçekleşen] bir haktır." deriz. Yaşça küçük olana -zekât namına- herhangi bir şey gerekmez. Nebî aleyhisselâm yetim malının ticaret yoluyla artırılmasını emretmiştir, ta ki zekât onu yiyip tüketmesin. Bu nedenle sadaka yani zekât, yetim malında farzdır. Yetimin velîsini onu malından çıkarır. Ayrıca deli ve malında tasarruf yetkisi kısıtlanmış olanın malında da farzdır; velîsi zekâtı malından çıkarır. Zekât kölenin malında da farzdır; köle kendisi onu malından çıkarır. Zimmet ehline gelince -benim görüşüme göre- kâfirden zekât alınması câiz değildir. Şeriatın bütün farzlarıyla birlikte zekât ona da farz olsa bile durum böyledir. Çünkü yükümlü kılındığı şeylerden hiçbiri -kendisinde iman hâsıl olmadıktan sonra- ondan kabul edilmez. Ehl-i kitap'tan olması durumunda ise bu mesele bize göre tartışmalıdır. Çünkü kendilerinden cizye alınması Şâri' tarafından onların mensubu bulundukları din üzere olduğunun onaylanması anlamına gelebilir. Bu ise onlar için meşrûdur. Bu durumda dinlerinin gereklerini yerine getirmeleri gerekir. Dinlerinde zekâtın eda edilmesi emrediliyor ve onlar da zekâtı getirmiş iseler getirdikleri bu zekât onlardan kabul edilir. Bizimse bir müşrikten zekât talep etmek gibi bir hakkımız yoktur. Ama zekâtı getirirse kabul ederiz. Burada kâfir, Allah'a şirk koşandır (*müşrik*); yoksa Allah'ı birleyen değil (*muvahhid*). Dolayısıyla zimmet ehline zekât düşmez. Bu, zekât miktarını mallarından çıkarıp verdiklerinde bu durum kendilerinden sorumluluğu düşürmez anlamındadır. Bununla birlikte şeriatın diğer bütün farzları gibi zekât da onlara farzdır. Zekât vermelerinin kendilerinden sorumluluğu düşürmeme nedeni, zekâtın sıhhat şartının bulunmamasıdır. Bu şart yalnızca zekâta ve şeriatın getirdiği şeylerin bir kısmına değil şeriatın getirdiği şeylerin tamamına iman etmektir. Zimmet ehli sa-

dece zekâtın ya da farzlardan herhangi birisinin farz olduğuna ya da nâfilelerden herhangi birisinin nâfile olduğuna iman etseydi; hatta imanı yalnızca farz ya da nâfile bir emir sebebiyle terk etseydi, -tamamına iman etmedikçe- imanı kabul olmazdı. Bununla birlikte herhangi bir zimmîden zekât isteyemeyiz. Kendiliğinden zekâtını getirirse bu sefer de onu reddedemeyiz. Çünkü zekâtını biz istemeden bize getirmiştir. Dolayısıyla hükümdar bu getirilen malı Müslümanların hazinesi (*beytü'l-mâl*) için kabul eder. Yoksa onu ne zekât olarak kabul eder ne de geri çevirir. Hükümdar, getirilen malı geri çevirse hiç kuşkusuz Allah resûlü sallallahu aleyhi ve sellemin emrine karşı gelmiş olur.

Zekâtın farz kılınmasındaki hikmet

Eşyanın kendisinden tezahür ettiği asıl, Allah Teâlâ'nın isimleri arasından *el-Kuddûs* ismidir. *el-Kuddûs*, yaratılmışların kirinden zâtı gereği temiz olan demektir. Eşya varlıkta (*a'yân*) tezahür edip de insanların kendisinde mülkiyet iddiaları belirince; mülkiyeti yaratıcısından başkasına nispet edilmekle aslî temizliği kendisinden kaldıran bir pisliğe maruz kalmıştır. Başkasının sahipliğinden kaynaklanan bu geçici pislik kendisine yapışmazdan evvel söz konusu bu asli temizlik, yaratıcısına izafe edilmesiyle elde edilmişti. Nitekim yaratılmış olmak kir olarak yeterlidir.

Cenâb-ı Hak zekâtı mallar için bir temizlenme vesilesi kılmıştır. Bilginler zekâtın sekiz şeyde farz olduğu hususunda ittifak hâlindedir. Bunlar maden, bitki ve hayvanlar olmak üzere türeyenlerle sınırlı sekiz şeydir. Madenler, altın ve gümüş; bitkiler, buğday arpa ve hurma; hayvanlar ise deve, inek ve koyundur. İtibar cihetinden insanda da durum böyledir. Allah Teâlâ insanda zekâtı onun sekiz duyu organının zekâtı kılmıştır. Bunlar kulak, göz, dil, el, ayak, karın, cinsel organ (*ferc*) ve kalptir. Allah Teâlâ asıl sahibine nispet edilmek üzere bu organlarda kendi emriyle kendisine dönecek bir pay belirlemiştir. Böylelikle her organda temizlik iktisap edilir. Nitekim gözün zekâtı, Allah Teâlâ'nın farz kıldığı haklardandır. Örneğin haramdan yüz çevirmek ve Allah'a yaklaştıracak şeylere bakmak böyledir. Mushafa bakmak, âlimin yüzüne bakmak, bakışınla kendisini mutlu edeceğin aile, çocuk ve benzerlerinin yüzüne bakmak, Kâbe'ye bakmak vd., ona yaklaştıracak şeylere örnektir. Gerektiği yerde serbest bırakmak gerektiği yerde ise sakınmak suretiyle insanın bütün yükümlü organlarına bu minval üzere bakabilirsin.

[Allah'a güzel bir borç verin]: Hak Teâlâ âyette ciddiyet sahiplerine hitap etmiştir. Allah kullarını mal ile sınamıştır. Sonra da o maldan istemek suretiy-

le onları sınamıştır. Hak Teâlâ kullarından servet sahibi olanlara karşı kendini ihtiyaç sahibi dilenciler seviyesine indirmiştir. Kudsî bir hadisteki "Ey kulum! Senden yemek istedim bana yemek vermedin, senden su istedim bana su vermedin."[137] sözü de bu istikamettedir. Âlimler ise nerede bulunurlarsa bulunsunlar bu hitabı işitmekten zevk almışlardır. Nitekim Allah'a borç verdiklerinde sadakanın (*zekât*) Rahmân'ın eline düştüğünü görmüşlerdir. Borcun "güzel" niteliği ile sınırlandırılmasıyla biliriz ki, Hak Teâlâ nimetin kendisinden olduğunu ve bunların onun nimeti olduğunu görmemizi istiyor. Nitekim ameldeki güzellik (yani amelin güzel olması demek), orada Allah'ı müşahede etmek demektir. Kuşkusuz bu Allah'ın ihsanından ileri gelir. Zira ihsan, Allah'a onu görüyormuşçasına ibadet etmendir. Bu, malın Allah'ın malı olduğunu, sahip olduklarının ise ancak Allah'ın sahip kılması ile olduğunu bilmen anlamına gelir. Seni mal sahibi kıldıktan sonra lutufkârâne bir hâlde borçlanma kapısına yönelerek sana tenezzül eder ve şöyle der: "Bu mal konusundaki senden borç talebim hatırından çıkmasın. Zira bilirsin ki bu mal aslında senin değil, benim malımdır. Kendi malında dilediği gibi tasarrufta bulunan birini gördüğünde bu durum sana nasıl ağır ve zor gelmiyorsa, aynı şekilde seni kendisinde tasarrufa yetkili kıldığım maldan istemem de sana ağır ve zor gelmesin. Çünkü biliyorsun ki, senden ancak -kullarımdan dilediğime vermek üzere- sana emanet verdiğim malı talep ediyorum. Belirli miktardaki zekâtı kesinlikle sana vermedim; bilakis seni ona emanetçi kıldım. Emanetçiye ise emaneti sahibine vermek zor gelmez. O hâlde emanet sahibinin elçisi ve vekili olan sadaka memuru sana geldiğinde gönül rahatlığı ile emaneti ona ulaştır. Çünkü ihsan Allah'a onu görüyormuş gibi ibadet etmen demektir. Kuşkusuz sen Allah'ı gördüğün vakit malın onun malı, kulun da onun kulu olduğunu, tasarrufun ona ait olduğunu ve bu hususta onu zorlayacak kimsenin olmadığını öğrenirsin. Bu şeylerle amel etmen durumunda onlardan hâsıl olacak hiçbir faydanın Allah'a dönmeyeceğini; amel etmediğinde ise Allah'ın bundan zarar görmeyeceğini ve haddizatında her şeyin sana döneceğini de öğrenirsin. Öyleyse kendi hakkında en güzel olana sarıl ki kendine karşı ihsan sahibi olasın. İhsan sahibi olduğunda ise nefsinin cimrilik kusurundan sakınmış olursun. Dolayısıyla böyle bir davranış senin adına ihsan ve takvayı bir araya getirir. Menfaat sağlayan her borç faiz (*ribâ'*) iken Allah Teâlâ bizden borç alırken faizi yasaklamamıştır. Bu nedenle borç veren kul, malını artırma amacıyla değil bilakis emir sebebiyle borç verir. Borcu verirken aklına menfaat gelmez. Borç alan kimsenin ise borcunu öderken ihsanda bulun-

---

137. Müslim, Birr, 43.

ması ve bunun ötesinde -borcun bir şartı olmaksızın- dilediği kadar iyiliği eklemesi gerekir. Zira Allah Teâlâ borç hususunda kat kat mükafat vadetmiştir. Kıyamet günü mükafatında ihsanda bulunmak ise Allah'a kalmıştır. Borç nitelenirken "güzel" denilmesinin anlamı budur. Kuşkusuz Allah Teâlâ şeriatta bize emrettikleriyle bize muamelede bulunur; yoksa başka bir şeyle değil. Allah Teâlâ bu âyette kullarına şu üç şeyi emretmiştir: Namaz, zekât ve güzel borç. Borç (*karz*) burada gönüllü olarak verilen sadaka anlamındadır. Dolayısıyla borç verme emri, zekât verme emrinin gelmesine benzer biçimde gelmiştir. Aralarındaki fark, zekât zamanla, nisapla ve kendilerine ödeme yapılacak sınıflarla sınırlı iken borç böyle değildir. Zekât burada borcun kapsamına girebilir. Bu durumda Cenâb-ı Hak sanki "Allah'a bir borç olarak 'zekât verin' ki Allah da size kat kat fazlasını versin." buyurur. Zekâta dâhil olmayan borç ise ne kendi içinde ne zaman bakımından ne de herhangi bir sınıfla sınırlı değildir. Şeriatte emredilen zekât ile sadaka, bir anlama gelen iki lafızdır. Allah Teâlâ "Onların mallarından, onları kendisiyle arındıracağın ve temizleyeceğin bir sadaka (zekât) al" (Tevbe, 9/103) ve "Sadakalar (zekâtlar), Allah'tan bir farz olarak ancak fakirler, düşkünler, içindir." (Tevbe, 9/60) buyurmuş ve zekâtı "sadaka" olarak isimlendirmiştir. O hâlde verilmesi farz olan, zekât ve sadaka olarak isimlendirilirken verilmesi farz olmayan "gönüllü sadaka" olarak isimlendirilmiş, lakin şeriatta "zekât" olarak isimlendirilmemiştir. Yani şeriat, onu mutlak anlamda bu lafızla isimlendirmemiştir. Bununla birlikte söz konusu zekât lafzı artma, bereket ve arındırma gibi anlamlar içerir. Kuşkusuz farz Allah Teâlâ'nın sınıflarını belirlediği ve onu belirli bir nisap ve zamana göre tertip ettiği bir şey iken gönüllülük bunların hiçbirine vabeste değildir. Çünkü gönüllülük rububiyetin bir ihsanı olduğu için sınırlandırılamaz. Farz ise ubudiyetin bir ihsanıdır. O nedenle farz, efendinin kuluna belirlediği ölçüye göredir. Ubudiyetin ihsanı daha üstündür. Zira farz nâfileden daha üstündür. Zorunlu kulluk nerede, tercihe dayalı kulluk nerede... Allah Teâlâ, zekâtı nefse ağır bir yükümlülük anlamında "sadaka" olarak isimlendirmiştir. Bunun sebebi zekât verilirken nefsin doğasından uzaklaşmasıdır. Çünkü nefsin fıtratına mal sevgisi ve mal biriktirme özelliği yerleştirilmiştir. Bu nedenle Hak Teâlâ nebîsi Muhammed aleyhisselâm'ın şu sözüyle zekâtı nefislere sevdirmiştir: "Sadaka Rahmânın eline düşmektedir. Sizden birinizin at yavrusunu veya deve yavrusunu büyütüp artırdığı gibi Allah da sadakayı büyütüp artırır. "[138] Bu iki husustan kaynaklanır: Birinci husus ihtiyaç sahibinin, sadakayı sadaka verenin elinden değil, Rahmân'ın elinden almasını sağlamaktır.

138.Benzer bir rivayet için bk. Buhârî, Zekât, 7; Müslim, Zekât, 63.

Nitekim Peygamber aleyhisselâm "Sadaka ihtiyaç sahibinin eline düşmeden önce Rahmân'ın eline düşer." buyurur. O hâlde ihtiyaç sahibinin minneti sadakayı verene değil Allah'adır. Çünkü Allah sadaka verenden borç istemiştir. İhtiyaç sahibi ise bu borcun istenilmesinde Hak Teâlâ'nın tercümanıdır. Öyleyse ihtiyaç sahibi mümin ise sadaka verenden çekinmesin ve sadaka verenin kendisine bir lütufta bulunduğunu düşünmesin! Çünkü sadaka veren, ancak Allah'ın kendisinden -onun lehine artırmak üzere- istediği borcu vermiştir. Bu Allah'ın kıskançlığı (*gayret*) ve lütfundan (*fazl*) kaynaklanır. Diğer husus ise sadaka veren kişinin, sadakasının lehine artıp çoğalacağı bir yere emanet olarak bırakıldığını öğrenmesini sağlamaktır. Bütün bunlar sadaka veren kimsenin sadaka verirken cömert davranması ve nefsinin cimriliğinden sakınması içindir.

İnsanın yaratılışında ticarette kazançlar elde etme ve malını artırma isteği bulunur. Bu nedenle rivayette Allah'ın sadakaları artıracağı zikredilmiştir. Buradaki maksat kulun bedel, artış ve bereket gibi doğasından kaynaklanan bir hırsla malı zekât olarak elinden çıkarmasını sağlamaktır. Nitekim kulun mal biriktirme ve cimrilik özelliğinde olması onun doğasında bulunan hırstan kaynaklanır. Allah Teâlâ kulunun fıtratına yerleştirdiği özellikten kendisini ayırmayarak ona merhamet eder. Bu ilâhî öğretiden sonra artık cimrilik yapana gelince; nefislerin yaratılışının verdiği malı kat kat artırma isteğine rağmen sadaka verirken cimrilik yapmak, söz konusu cimri kimsedeki imanın eksikliğini gösterir. Çünkü rabbinden gelen kesin bir bilgiye dayanarak iman etmiş olsaydı ve kulundan borç istemesi ve onun ticareti hakkında Hak Teâlâ'nın kendisinden haber verdiği hakikatleri tasdik etmiş olsaydı; -er ya da geç dünyadaki benzeri durumlarda emri yerine getirmeye koştuğu gibi- tabii olarak sadaka vermeye koşardı. Bu nedenle Allah onu "sadaka" olarak isimlendirmiştir. Yani nefse güç gelen bir iş demektir. Araplar "güçlü, sert mızrak" anlamında "*rumhun sadkun*" derler. Dolayısıyla Sa'lebe b. Hâtib'in de dediği gibi bu malı Allah için elinden çıkarırken nefsi güç ve zor durumda bulursun.

Borç ihtiyacı giderdiğinden Yahudiler "Allah fakir olduğu için bizden borç istedi." anlamında "Şüphesiz, Allah fakirdir, biz zenginiz." (Âl-i İmrân, 3/181) demişlerdir. Oysa ki Hak Teâlâ'nın -yaratıklarına kavuşmasının nihaî derecesi olarak- borç istemedeki muradından uzak kalmışlardır. Sahih bir hadiste Cenâb-ı Hakk'ın "Ben acıktım. Sen bana yemek vermedin."[139] buyurduğu zikredilmiştir.. Sonra Cenâb-ı Hak âyette "Kendiniz için her ne hayır işlemiş olursanız, Allah katında onu bulursunuz" (Bakara, 2/110) buyurmuştur.

---

139. Müslim, Birr, 43.

Sadaka verme ve benzeri Allah'a yakınlaştıran her türlü davranış hayır olduğunda da durum böyledir. Fakat gene de mala özellikle "hayır" ismi verilmiştir. Nitekim Hak Teâlâ "Ona bir hayır dokunduğunda da eli sıkıdır." (Me'âric, 70/21) buyurmuştur. Yine bir başka âyette şöyle buyurur: "Hiç şüphesiz o, hayır (mal) sevgisi sebebiyle çok katıdır." (Âdiyat 100/8). "Hayır", "mal" demektir. (Kendiniz için her ne hayır işlemiş olursanız, Allah katında onu) daha üstün bir hayır ve daha büyük mükâfat olarak bulursunuz. Allah'tan bağışlama dileyin. Şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.

MÜDDESSİR SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

يَاأَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ (١) قُمْ فَأَنْذِرْ (٢) وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ (٣)

1. Ey örtünüp bürünen (Peygamber!) 2. Kalk da uyar. 3. Rabbini yücelt.

"Allahu Ekber" sözünün işari yorumu
Hakk'ı yüceltirim her fiilde
İsimlerden "tecelli" etmiştir gönlüme
Şüphesiz O'dur bana görünen
Ve onu bu fiille görürüm, rabbim ve âmirim olarak

Bilmelisin ki herkesin iki mertebesi vardır. Zira varlığın tamamı, iki şeye, nitekim Allah'a dayanır -ki bununla bütün güzel isimleri kapsayıcı bir mertebe olarak ismi kastediyorum- . İlâhlık özelliğine sahip zât, zâta ilişkin bütün kutsi nitelikleri ve yakın-uzak ve yüksek-alçak âlemdeki yapıcı nitelikleri kapsayıcı bir mertebedir. Yeryüzünün ya da göğün hâllerinden bir hâlde bulunduğunda senin isimlerden bir isim altında bulunduğunda şüphe yoktur. Bu ismi bilsen de bilmesen de veya müşahedesine vâkıf olsan da olmasan da değişmez. Kuş-

kusuz seni hareketlendiren, durağanlaştıran, olduran ya da sana imkân bahşeden bu isim, sana "Ben ilâhınım." der ve Hakk'ın sözünü tasdik eder. Sana düşen ise "Allahu ekber! Fiilin sebebinin ismi sensin." demektir. Bu sebebe bağlı yüceliktir. İlâhî yücelik ise Allah'a mahsustur. Bunu söylemek mukayese kipi (*ismu't-tafdil*) vasıtasıyla geçerlidir. Çünkü o benzerlik mertebesinde bulunur.

Allah Teâlâ şöyle buyurur: "De ki: '(Rabbinizi) ister Allah diye çağırın, ister Rahmân diye çağırın. Hangisiyle çağırırsanız çağırın, nihayet en güzel isimler O'nundur.'" (İsrâ, 17/110) Böylece yüce sıfatlar ona aittir. Kuşkusuz Allah *er-Rahmân, er-Rahîm, el-Melik, el-Kuddûs, es-Selâm, el-Mü'min, el-Müheymin, el-Azîz, el-Cebbâr, el-Mütekebbir, el-Hâlik, el-Bâri', el-Musavvir, el-Evvel el-Âhir, ez-Zâhir el-Bâtın, eş-Şâkir el-'Alîm, el-Kâdir, er-Raûf, er-Rahîm, er-Rezzâk* olandır. Onun isimleri bilinenler, bilinmeyenler, anlaşılanlar ve anlaşılmayanlar şeklinde uzayıp gider. Bu takdirde Allahu Ekber sözü geçerlidir ve ilâhî mârifetler bu sözle sabit olur, kararlaştırılır. Bu mücmel bir durumdur ve onu senin amellerin detaylandırır. Müphem bir sır senin hâllerini açıklar. Bilmelisin ki, zât sana asla kendisi olmak bakımından tecelli etmez. O ancak sana yüce olma niteliği bakımından tecelli eder. "Allah" adı da böyledir; mânası asla bilinmez, verilen mânalar da bir vakit olsun yerli yerine oturmaz. Bu sırla birlikte kendisine ibadet edilen, ibadet edenden ve kullarını terbiye eden, terbiye edilen'den ayrışır. Böyle bir ayrışma olmasaydı hâsıl eden ile hâsıl olana katılırdı. Oysa rütbeler ortaya çıkmış, nispetler öğrenilmiş, sebebin hakikati sabit olmuştur. Allah bizi de sizi de kendisini harekete geçireni görüp, onu ululayan böylece "en büyük" olanın kendisine tecelli ettiği kimselerden eylesin. -Ankebut sûresi 45. Âyete müracaat et!-

وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ (٤)

4. Elbiseni (kalbini) temizle.

Bu âyetin tefsirinden söz edilirken Hazreti Peygamber'in elbisesini kısaltmakla emrolunduğu zikredilir. Ali b. Ebî Tâlib (r.a) bu mânada şöyle der:

Gerçekte elbiseyi kısaltman
Daha temiz, daha dayanıklı ve daha takvalıdır

Tefsir değil işaret

Elbisenin bâtınî (*i'tibârî*) anlamı kalptir. O da kulun kalbini temizlemesi demektir. Temizlik ise nefsinden kurtulması ve bütün işleri Allah'a dayandır-

ması anlamına gelir. Çünkü Allah Teâlâ "Bütün işler O'na döndürülür. Öyle ise O'na kulluk et ve O'na tevekkül et." (Hûd, 11/123) buyurmaktadır. Öyleyse ey akıl, rabbinin tecelli edebilmesi için sırrının elbisesini ve kalbinin lekesini temizle. Çünkü temizlik fiili nakledildiği gibi, temizliğin sırrı da akledilir. Ve ey duyu, kısaltmak suretiyle elbiseni temizle! Çünkü kazananlar, *teşmîr*[140] ehlidir. Nefsinde bulunan lekeni bulanıklık (*tahlît*) âleminden temizle. Çünkü sen ölçü (*tahtît*) âlemindensin. Umulur ki yeryüzü âleminden bir şey üzerine akıp taşar. Oradan bir şey üzerine aktığında o bir nur ise sen gölgesi; bir yineleme ise sen başlangıcı; bir tezahür ise sen gizisindir. Senin tezahürün olmasaydı üzerine boşanırcasına nuru sana sirayet etmezdi. Senin ona ihtiyacın güçlüdür. Öyleyse senin ölçünü ve onun ölçüsünü tanı! Güneşini ve ayını öğren! "Yeryüzü, rabbinin nuruyla aydınlanır." (Zümer, 39/69). İşte bu nur, toprağı temiz olandır.

وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ (٥) وَلَا تَمْنُنْ تَسْتَكْثِرُ (٦)

5. Şirkten uzak dur. 6. İyiliği, daha fazlasını umarak yapma.

Kuşkusuz Allah Teâlâ kullarına büyük nimetler ihsan ederek (karşılıksız vererek) onlara karşı iyilikte bulunur. Bu nedenle 'karşılıksız nimet' (مِنَن) denilmiştir. Kulların ise karşılıksız veremezler. Çünkü nimetler ancak kendilerini yaratana aittir. İşte bu nedenle Allah'tan gelen karşılıksız nimet övülmüştür. Zira O, kendisine dönecekleri için kendilerine verdiği nimetler hususunda kullarını uyarmaktadır. Kullar tarafından sergilenecek böyle bir davranış ise yerilmiştir. Çünkü apaçık bir yalandır.

وَلِرَبِّكَ فَاصْبِرْ (٧) فَإِذَا نُقِرَ فِى النَّاقُورِ (٨) فَذَلِكَ يَوْمَئِذٍ يَوْمٌ عَسِيرٌ (٩)

7. Rabbinin rızasına ermek için sabret. 8-9. Boruya (*nakûr*) üfürüldüğü zaman var ya; işte o gün çetin bir gündür.

Âyette geçen "*nâkûr*" kelimesi "sûr" anlamına gelir. "Sûr" öldükten sonra kendisine intikal edeceğimiz ve orada nefislerimize tanıklık edeceğimiz berzaha ilişkin mertebedir. Orada boru (nâkûr) çalınır, Sûr'a üfürülür. Sûr, dış varlığı (*ayn*) itibariyle *nâkûr*un aynısıdır. Ama hâller ve sıfatların farklılığı sebebiyle isimler de farklılaşmıştır.

---

140. Kolları ve paçaları sıvamak anlamına gelen bu mastar, temizliğe hazırlanmaktan kinayedir. (yhn)

عَلَى الْكَافِرِينَ غَيْرُ يَسِيرٍ (١٠) ذَرْنِي وَمَنْ خَلَقْتُ وَحِيدًا (١١) وَجَعَلْتُ لَهُ مَالًا مَمْدُودًا
(١٢) وَبَنِينَ شُهُودًا (١٣) وَمَهَّدْتُ لَهُ تَمْهِيدًا (١٤) ثُمَّ يَطْمَعُ أَنْ أَزِيدَ (١٥) كَلَّا إِنَّهُ كَانَ
لِآيَاتِنَا عَنِيدًا (١٦) سَأُرْهِقُهُ صَعُودًا (١٧) إِنَّهُ فَكَّرَ وَقَدَّرَ (١٨)

10. Kâfirler için hiç kolay değildir. 11. Beni, yarattığım kişiyle baş başa bırak. 12-13. Ona bol mal ve gözü önünde duran oğullar verdim. 14. Kendisine alabildiğine imkânlar sağladım. 15. Sonra da o hırsla daha da artırmamı umar. 16. Hayır, umduğu gibi olmayacak. Çünkü o, bizim âyetlerimize karşı inatçıdır. 17. Ben onu dimdik bir yokuşa sardıracağım. 18. Çünkü o, düşündü taşındı, ölçtü biçti.

Bilmelisin ki, duyuların tamamı asla yanılır değildir. Çünkü duyuların eşyayı idrak etmesi, zâtî bir idrakten kaynaklanır. Zâhirdeki geçici illetler ise zâtî varlıklara tesir edemez. Aklın idraki iki kısımdır. Birincisi zâtî idraktir ki orada duyular gibi yanılmaz. Diğeri ise zâtî olmayan idraktir. Burada akıl, düşünce ve duyudan ibaret mekânizmalar vasıtasıyla idrak eder. Nitekim hayal, sağladığı veriler ışığında duyuyu taklit eder. Fikir ise hayal hakkında düşünür ve meseleleri maddeler olarak bulur. Binaenaleyh onlardan aklın muhafaza edeceği bir suret inşa etmek ister ve maddelerin bir kısmını diğer kısmına nispet eder. Bazen meseleleri olduğu gibi nispet etmede yanılırken bazen de isabet eder. Öyleyse bu tanıma göre aklın hüküm vermesi hatalı ve isabetli olabilir. Nitekim akıl sahibi, fikrin kendisiyle isabet edebileceği gibi yanılabilir de. Fakat yanılması isabet etmesinden daha çok gerçekleşir. Çünkü fikrin duracağı bir sınırı vardır. Ne zaman o sınırda dursa zorunlu olarak isabet eder. Ne zaman da o sınırı aşarak başka bir gücün hükmüne ait alana varsa bu durumda bazen isabet eder bazen yanılır.

فَقُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ (١٩) ثُمَّ قُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ (٢٠) ثُمَّ نَظَرَ (٢١) ثُمَّ عَبَسَ وَبَسَرَ (٢٢) ثُمَّ أَدْبَرَ
وَاسْتَكْبَرَ (٢٣)

19. Kahrolası nasıl da ölçtü biçti! 20. Yine kahrolası, nasıl ölçtü biçti! 21. Sonra (Kur'ân hakkında) derin derin düşündü. 22. Sonra yüzünü ekşitti, kaşlarını çattı. 23. Sonra arkasını döndü ve büyüklük tasladı.

Bu âyet Kur'ân'a muaraza etmek isteyenin âcizliğini bildirir ve meselenin büyük olduğunu tasdik eder. Çünkü fikrî nazar, sahih ve fâsid şeklinde ikiye ayrılır. Dolayısıyla fikir vasıtasıyla onun mahalli aşılamaz.

فَقَالَ إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ يُؤْثَرُ (٢٤)

24. Ve şöyle dedi: "Bu, ancak nakledilegelen bir sihirdir."

Sihir, nefsülemirde hakikat olmadığı hâlde kendisinde hakikate dönük bir yönün ortaya çıktığı şeydir. Sihir kelimesi, zamanla ilgisi bulunan "seher" kelimesinden türemiştir. Seher ise ışık ve karanlığın karışımı anlamına gelir. Dolayısıyla seher, ne kendisine sabah ışığı karıştığı için bir gece; ne de güneş gözlere görünür olmadığı için bir gündüzdür. Sihir olarak isimlendirilen şey de böyledir: Ne yok sayılacak kadar muhakkak bâtıl bir şeydir. Çünkü göz, hakkında şüphe duymayacağı bir şeyi algılamıştır. Ne de dışta bir varlığı söz konusu olacak kadar sırf gerçeklikten ibarettir. Çünkü gözün gördüğü ve görenin zannettiği gibi sihrin kendi içinde bir varlığı yoktur.

إِنْ هَذَا إِلَّا قَوْلُ الْبَشَرِ (٢٥) سَأُصْلِيهِ سَقَرَ (٢٦) وَمَا أَدْرَاكَ مَا سَقَرُ (٢٧) لَا تُبْقِي وَلَا تَذَرُ
(٢٨) لَوَّاحَةٌ لِلْبَشَرِ (٢٩) عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ (٣٠)

25. "Bu, ancak insan sözüdür." 26. Ben onu "*sekar*"a (cehenneme) sokacağım. 27. Bilir misin nedir *sekar*? 28. Geride bir şey koymaz, bırakmaz. 29. Derileri kavurur. 30. Üzerinde on dokuz vardır.

Âyette zikredilen "on dokuz"dan maksat "azap melekleri"dir. Cehennemde sadece oranın sakinleri olan -ve oradan çıkamayacak olan- cehennem ehli kalıp da on dokuz azap meleği cehennem ehline azap etmeyi dilediğinde on dokuz melekten mürekkep rahmet bedenlenerek azap melekleri ile cehennem ehlinin arasına girerek onların önünde dikilir. Böylece her şeyi kuşatan rahmet onları destekler. Sonra azap meleklerini kendiliğinden cehennem ehline merhamet ederken bulursun. Böylece azap melekleri Allah katında onlara şefaat eder. Cehennem ehlinin aleyhinde bir davranış içerisindeyken lehinde bir davranış içerisinde olurlar. On dokuz melek cehennem ehli hakkında -daha önce zikredilen rahmet sebebiyle- şefaatte bulununca Allah Teâlâ da onların şefaatini kabul eder, elemlerini ortadan kaldırır. Böylece onları -nimetlerin bulunması değil- elemlerin kaldırılması rahatlatır. İşte cehennem ehlinin nimetleri bu kadardır.

وَمَا جَعَلْنَا أَصْحَابَ النَّارِ إِلَّا مَلَائِكَةً وَمَا جَعَلْنَا عِدَّتَهُمْ إِلَّا فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا
لِيَسْتَيْقِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَيَزْدَادَ الَّذِينَ آمَنُوا إِيمَانًا وَلَا يَرْتَابَ الَّذِينَ أُوتُوا

الْكِتَابَ وَالْمُؤْمِنُونَ وَلِيَقُولَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْكَافِرُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا
مَثَلًا كَذَلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ وَمَا هِيَ
إِلَّا ذِكْرَى لِلْبَشَرِ (٣١)

31. Biz, cehennemin görevlilerini ancak meleklerden kıldık. Onların sayısını, inkâr edenler için bir imtihan vesilesi yaptık ki kendilerine kitap verilenler kesin olarak bilsinler, iman edenlerin imanı artsın, kendilerine kitap verilenler ve müminler şüpheye düşmesin, kalplerinde bir hastalık bulunanlar ile kâfirler, "Allah, örnek olarak bununla neyi anlatmak istedi." desinler. İşte böyle. Allah, dilediğini saptırır, dilediğini doğru yola iletir. Rabbinin ordularını ancak kendisi bilir. Bu, insanlar için ancak bir uyarıdır.

[Rabbinin ordularını ancak kendisi bilir] yani onları sayıca ancak kendisi sayabilir. Orduları yalnızca Cenâb-ı Hakk'ın kendisi bilir. Durum böyle olunca onun bu orduların kendisine karşılık vermeye ihtiyaç duyacakları bir düşmanları yoktur. Şaşırtıcı! Bu nedenle Cenâb-ı Hak [Bu, insanlar için ancak bir uyarıdır] buyurmuştur. Çünkü insan âlemi Allah Teâlâ'ya ait bir mülk olduğundan Hak Teâlâ, yönetmek (*tedbîr*) ve ayırmak (*tafsîl*) suretiyle bu mülkün sahibi olmuştur. Bu nedenle Hak Teâlâ "Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır." (Fetih, 48/7) ve [Rabbinin ordularını ancak kendisi bilir] buyurmak suretiyle kendini nitelemiştir. Nitekim Allah Teâlâ -kendisini kuşatan mertebe olduğundan- bu insanlık şehrinin koruyucusudur. Zira orası onun memleketinin dıştaki varlığıdır. Cenâb-ı Hak kendisini "ordular" ve "güç" ile nitelemiştir. Bunun nedeni ancak Cenâb-ı Hakk'ın ezeli ilminde meşîetin, yaratıklardan onun mertebesi hakkında ona karşı gelen bir nizacı yaratmaya yöneldiğinin bilinmesidir. Nizacı meşîeti, ezeli ilmi ve değişmeyen kelimesinin nüfuzuyla Cenâb-ı Hakk'ın mülkünde ona isyan eder. Hak Teâlâ onu "Hâris" diye isimlendirmiş, ona at ve adam vererek bu insana musallat etmiştir. Böylelikle bu düşmanı, atı ve adamıyla birlikte insana ait bu mülke çekmiştir ve onu kendisiyle insan arasında gelip giden havatırından ibaret elçiler aracılıyla aldatmayı vadeder. Allah Teâlâ düşman ordularının karşısına meleklerinden oluşan orduları çıkarmıştır. İki grup birbirini görünce -ki O, bu durumda ordunun kalbindedir- ordusuna sağ, sol, ön ve arka taraflardan düşmanı kuşattırır.Hak Teâlâ bu yönlerden ona karşı tedbirimizi almamız için bunu bize bunu bildirmiştir. Nitekim Allah Teâlâ, bu düşmanın (Şeytan) şöyle dediğini bize anlatır: "Sonra onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından ve sollarından

dan sokulacağım." (A'râf, 7/17) Şeytan ordunun kalbinde, insanın içindedir. Allah Teâlâ ise şeytanın ordusunun karşısında bulunan bu ordunun ve bu insanî birliklerin kalbinde bulunmak suretiyle insana ait bu mülkü korumuştur.

Savaş özellikle mümin insan uğruna sürmeye devam eder. Nitekim Allah Teâlâ imanını korumak üzere mümin kulunu müdafaa ederken İblis -ona duyduğu hasetle- onu kendisine döndürmek, imanını elinden almak ve mutluluk yolundan saptırmak üzere ona karşı savaşır. İblis, mümin insanı mutluluk yolundan saptırınca ondan uzaklaşır ve rabbinin huzurunda diz çöker. Allah Teâlâ şeytanın tuzaklarını öğrenelim diye bütün bunları bize bildirmiştir. Nitekim Şeytan, kendisine süslü gösterdiği şeylerle birlikte insana "inkâr et" der. İnsan inkâr ettiğinde ise "Şüphesiz ben senden uzağım. Çünkü ben âlemlerin rabbi olan Allah'tan korkarım." (Haşr, 59/17) der. "Nihayet ikisinin de akıbeti, ebediyen ateşte kalmaları olmuştur. İşte zalimlerin cezası budur." (Haşr, 59/17)

كَلَّا وَالْقَمَرِ (٣٢) وَاللَّيْلِ إِذْ أَدْبَرَ (٣٣) وَالصُّبْحِ إِذَا أَسْفَرَ (٣٤)

32-34. Hayır, (öğüt almazlar.) Aya, çekilip gittiğinde geceye, aydınlandığında sabaha andolsun.

Âyette geçen "*esfera*" kelimesinin anlamı, "gören gözlere âşikâr oldu" demektir. (Arap dilinde) bir kadın yüzünü örten baş örtüsünü üzerinden kaldırdığında "kadın yüzünü açtı (*seferati'l-mer'etü 'an vechihâ*)" denilir. Bu durumda kadının sahip olduğu güzellik ve çirkinlikten ibaret suretleri gözle görülür. Yolculuğa da insanların ahlâki durumlarını ortaya çıkardığı için "*sefer*" denilmiştir. Bu, her insanın övülen ve yerilen davranışlardan kendisinde bulundurduklarını ortaya koyar anlamındadır.

إِنَّهَا لَإِحْدَى الْكُبَرِ (٣٥) نَذِيرًا لِلْبَشَرِ (٣٦) لِمَنْ شَاءَ مِنْكُمْ أَنْ يَتَقَدَّمَ أَوْ يَتَأَخَّرَ (٣٧) كُلُّ
نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ (٣٨)

35-37. Kuşkusuz o (cehennem) insan için; içinizden ileri geçmek yahut geri kalmak isteyenler için uyarıcı olarak elbette en büyük bir şeydir. 38. Her nefs kazandığına karşılık bir rehindir.

Yani kazanma (*kesb*) niteliği nefsin kendisini sınırlamıştır. Kuşkusuz Allah Teâlâ, bir kimseyi ancak durumunun ve gücünün yettiği şeyle yükümlü kılmıştır. Kimseyi başkasının duruma göre yükümlü kılmamıştır. Nitekim Allah resû-

lü sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurur: "Bunlar ancak sizin amellerinizdir ve size döndürülürler."[141] İyilikse iyilik olarak, kötülükse kötülük olarak.

إِلَّا أَصْحَابَ الْيَمِينِ ﴿٣٩﴾

39. Ancak yemin sahipleri başka

Âyette "sağ" (*yemîn*) kelimesi ile organ olan sağ el değil, sayesinde anlaşmanın gerçekleşeceği bîat yemini kastedilmektedir.

فِي جَنَّاتٍ يَتَسَاءَلُونَ ﴿٤٠﴾ عَنِ الْمُجْرِمِينَ ﴿٤١﴾ مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرَ ﴿٤٢﴾

40-42. Onlar cennetlerdedirler. Birbirlerine suçlular hakkında sorular sorarlar.

Hak Teâlâ burada kendilerine denildiğinde vakit Sekar (cehennem) ehlini nitelemiştir:

قَالُوا لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ ﴿٤٣﴾ وَلَمْ نَكُ نُطْعِمُ الْمِسْكِينَ ﴿٤٤﴾ وَكُنَّا نَخُوضُ مَعَ الْخَائِضِينَ ﴿٤٥﴾ وَكُنَّا نُكَذِّبُ بِيَوْمِ الدِّينِ ﴿٤٦﴾

42. Onlara dönüp şöyle derler: "Sizi Sekar'a ne soktu?" 43. Onlar şöyle derler: "Biz namaz kılanlardan değildik. 44. Yoksula yedirmezdik. 45. Bâtıla dalanlarla birlikte biz de dalardık. 46. Hesap, mükâfat ve ceza gününü de yalanlıyorduk."

Böylece onlar bu niteliklerden ötürü cehennemin yedi kapısından biri olan Sekar kapısından içeri girerler.

حَتَّىٰ أَتَانَا الْيَقِينُ ﴿٤٧﴾ فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ ﴿٤٨﴾

47. "Nihayet ölüm bize gelip çattı." 48. Artık şefaatçilerin şefaati onlara fayda vermez.

Hak Teâlâ şöyle buyurur: "O gün hiç kimse bir başkası adına bir şey ödeyemez" (Bakara, 2/48). Çünkü onlar artık bu gün [gerçeği] öğrenirler. Bilakis öldükleri zaman, sözü kabul edilenlerden olmadıklarını anlarlar.

141. Benzer bir rivayet için bk. Müslim, Birr, 55.

فَمَا لَهُمْ عَنِ التَّذْكِرَةِ مُعْرِضِينَ (٤٩) كَأَنَّهُمْ حُمُرٌ مُسْتَنْفِرَةٌ (٥٠) فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ (٥١)

49. Böyle iken onlara ne oluyor da, öğütten yüz çeviriyorlar? 50-51. Onlar sanki arslandan (*kasvera*) kaçan yaban eşekleridirler.

Âyette zikredilen "*kasvera*"dan maksat arslandır.

بَلْ يُرِيدُ كُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ أَنْ يُؤْتَى صُحُفًا مُنَشَّرَةً (٥٢) كَلَّا بَلْ لَا يَخَافُونَ الْآخِرَةَ (٥٣)
كَلَّا إِنَّهُ تَذْكِرَةٌ (٥٤) فَمَنْ شَاءَ ذَكَرَهُ (٥٥) وَمَا يَذْكُرُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ هُوَ أَهْلُ التَّقْوَى
وَأَهْلُ الْمَغْفِرَةِ (٥٦)

52. Hatta onlardan her bir kişi, kendisine açılmış sahifeler verilmesini istiyor. 53. Hayır, hayır! Onlar âhiretten korkmuyorlar. 54. Hayır, düşündükleri gibi değil! Şüphesiz bu (Kur'ân) bir uyarıdır. 55. Artık kim dilerse ondan öğüt alır. 56. Bununla beraber, Allah dilemedikçe öğüt alamazlar. O takvaya (kendisine karşı gelmekten sakınılmaya) ehil olandır, bağışlamaya ehil olandır.

KIYÂME SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

لَا أُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ (١)

1. Kıyamet gününe yemin ederim.

Kıyamet günü, İlâhî takdirin gerçekleşeceği zamanki (kazâ) adalet günü demektir. Adalet günü ise takdiri ilâhîye uygun hüküm verilmesi için insanların kabirlerinden kalkarak âlemlerin rabbinin huzurunda durdukları gündür.

وَلَا أُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ (٢)

2. (Kusurlarından dolayı kendini) kınayan nefse de yemin ederim (ki diriltilip hesaba çekileceksiniz).

Şeytan'ın kendisine yöneltttiği emirleri kabul ettiğinde kendini kınayan nefse yemin ederim demektir.

أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَلَّنْ نَجْمَعَ عِظَامَهُ (٣) بَلَى قَادِرِينَ عَلَى أَنْ نُسَوِّيَ بَنَانَهُ (٤) بَلْ يُرِيدُ
الْإِنْسَانُ لِيَفْجُرَ أَمَامَهُ (٥) يَسْأَلُ أَيَّانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ (٦) فَإِذَا بَرِقَ الْبَصَرُ (٧) وَخَسَفَ الْقَمَرُ (٨)

3. İnsan, kendisinin kemiklerini bir araya getiremeyeceğimizi mi sanır? 4. Evet bizim, onun parmak uçlarını bile düzenlemeye gücümüz yeter. 5. Fakat insan önünü (geleceğini, kıyameti) yalanlamak ister. 6. "O kıyamet günü ne zaman?" diye sorar. 7-8. Gözler kamaştığı, ay karanlığa gömüldüğü zaman.

Kuşkusuz nefisler ancak olağanüstü âyetlerden ötürü dirilir ve coşar. İlâhî âyetlerden bir kısmı alışılmış iken bir kısmı da alışılmış değildir. Kur'ân ise kuşkusuz alışılmış âyetler içerisinde gelmiştir. Nitekim "Onun âyetlerinden biri de" şeklinde çok âyet vardır ve alışılmış durumları zikrederler. Sonra Cenâb-ı Hak: "Kuşkusuz bunda âyetler vardır." buyurur; fakat alışkanlık durumuna getirmeleri, kendilerini gaflet ele geçirmesi ve zinde olmamaları sebebiyle avam bu âyetlere dikkat kesilmez. Tutulma (*küsûf*), Allah'ın kendisiyle kullarını korkuttuğu âyetlerinden bir âyettir. Güneş ve ay tutulmalarının sebebi bilinmektedir. Kuşkusuz Cenâb-ı Hak, güneş tutulmasını unsur âleminde, tutulmanın meydana geleceği âlemde ve zamanda meydana getirmeyi dilediği hadiseler için bir âyet kılmıştır. Zira bazen güneş geceleyin tutulur ve tutulmanın gerçekleştiği burca göre hadise meydana gelir. Bu kesin bir bilgidir. Yani güneş tutulmasına dair bilgi kesin bir bilgidir. Yoksa Allah'ın bu hadisede ya da bu hadise anında ihdas ettikleri hakkındaki bilgiyi kastetmiyorum. Güneş tutulması bir yerde diğer başka bir yerden daha sık gerçekleşebilir, bir yerde gerçekleşip diğer yerde gerçekleşmeyebilir ve bir yerde başladığında diğer yerde başlamamış olabilir aksine bulunduğu hâl üzere kalabilir. Bu konunun bilginleri bütün bu durumları bilmektedir. Çünkü tutulma, bu konunun ehlince bilinen sayılı hareketlere dayanır. Güneş tutulması, güneşin karşısında bulunduğunda aydan kaynaklanır. Böylece güneş onun karşısında bulunduğu ölçüde, gözlerimizden kaybolur. Güneşte gördüğümüz gölge ise ayın cisminden dolayıdır. Bazen ay güneşin tamamını perdeler. Sonunda hava kararır ve ayın cismi görülür. Bu durumda avam, görünen şeyin güneşin kendisi olduğunu zihninde canlandırır. Oysa güneş zâtı gereği aydınlıktır ve Allah Teâlâ kendisini dürünceye dek âdeti üzere devam eder. Bu nedenle âriflere göre güneşin tutulma zamanı ve miktarı yıldızların hareketleri vasıtasıyla öğrenilir. Güneş tutulması ancak kamerî ayların sonunda meydana gelir. Kuşkusuz ay bu zaman diliminde güneş tarafından kuşatılır ve güneş ışınları altında sıcağa maruz kalır. Hesap ilmi, güneş ile ayın karşı karşıya olmasını netice verdiğinde bize göre hiç şüphesiz güneş tutulması gerçekleşir. Ay tutulması da böyledir: O, yeryüzünün gölgesinin ay ile güneş arasına girmesinden ibarettir. Güneş ile ayın arasına girdiği ölçüye göre tutulma o yerde meydana gelir ve bu ölçüden dolayı bi-

linir. Bunu hesaplamadaki hata payı gerçekten azdır. Durum bu hesaba uygun gerçekleşmeseydi tutulma bilinemezdi. Çünkü geçici durumlar, ancak Allah'ın -kullarından dilediği kimse vasıtasıyla- bildirmesi sayesinde bilinir. Kalıcı durumlar ise, asılları üzere sabittir ve düzensizliğe maruz kalmazlar. Ancak bu asılları bilenler onu bilebilir. Nitekim bu durumlar Allah tarafından yerleştirilmiş olan alışılmış şeylerdir. Bu durumlar aklî olmadığı gibi, konulma sebebi de doğal değildir. Bu nedenle orada âdetin aşılması mümkündür. Allah Teâlâ bu aslın düzenini bozuncaya dek her yerleştirilen şey böyledir. Bu hususta meşîet Allah'ındır.

Binaenaleyh tutulma ancak iki ışık kaynağının yetkinlikleri anında gerçekleşir. Örneğin ayın yetkinlik anı dolunay gecesidir. Güneş tutulması ise ayın felek menzillerinin tamamına uğramasının yirmi sekizinci gününde meydana gelir. Tutulmaların yeryüzünde ancak tutulmanın gerçekleştiği yerlerde bir geçerliliği vardır; tutulmanın gerçekleşmediği yerlerde ise ne bir geçerliliği ne de bir etkisi vardır. Yani Allah Teâlâ bu esnada âlemde, tutulmanın gerçekleştiği esnada etki ettiği hadiselerden hiçbirine etki etmez. Hesap ilmi, güneşin geceleyin tutulacağını bildirse dahi bu tutulmanın görülmediği yeryüzünde bu durumun bir geçerliliği yoktur. Ayın tutulması da geçerlilik bakımından böyledir. Allah resûlü sallallahu aleyhi ve sellem kendisine tutulma (*küsûf*) hakkında soru sorulunca şöyle buyurmuştur: "Allah hangi şeye tecelli ederse o şey ona boyun eğer."[142]. Küsuf, özünde değişime uğramasalar da güneş ya da ayda tezahür eden değişimin bakanların gözüne belirmesidir. Böylece Hak Teâlâ, bu esnada güneş ve ayın özünde bulunan, ışığın kaybolması suretinde Allah'a boyun eğmeyi (*huşû*) bakanların gözüne gösterir. Dolunaydan özü değil ancak ışığı hâsıl olur. Zâtı ve oluşu (*kevn*) ise bâki kalır. Nitekim ay ışık sahibiyken karanlığa maruz kalmış ve gece ilerleyince eşya perdelenmiştir. Allah Teâlâ, haberi bilmekle birlikte 'ayın karanlığa gömüldüğünü' bildirmiştir. İki tutulmada da tezahür eden ve iki varlıkta tecelli eden ise ayın özüdür. Bu durum, felek bilginleri tarafından bilinen tutulmaya götüren sebeplere engel teşkil etmez. Zira sebeplerin ardında Allah vardır. Tutulmanın vakti belirli olmadığı gibi küsûf namazının da vakti belirli değildir. Çünkü namaz, emri sabit olsa da hâllere tâbidir. Küsûf namazı için herhangi bir vakit tahsis edilmemiştir. O, nâfileden farklı olarak emredilmiş bir namazdır. Namazı dua anlamına hamlettiğimizde ise namaz kılınmanın yasaklandığı bir vakitte dua ederiz ve vakitlerinin dışında namaz kılarız. Nitekim küsûf namazı sünnettir. İhtilaf ise o namazın niteliğindedir. Bu

142. Nesâî, Küsûf, 16; İbn Mâce, İkâmetü's-salât, 153.

konuda Allah resûlü sallallâhu aleyhi ve sellemden güvenilir olan ya da olmayan çeşitli rivayetler gelmiştir. Her rivayeti savunan kimseler vardır. Kim hangi rivayete göre küsûf namazını kılsa bu ona câizdir. Çünkü o bu hususta muhayyerdir. Bana en sevimli gelen rivayet ise güneş ortaya çıkana dek huşu ve yakarış içerisinde Allah Teâlâ'ya dua edilmesine dair rivayettir. Böylece güneş belirdiğinde insan Allah Teâlâ'ya şükretmek için iki rekat namaz kılar ve ayrılır. Bu rivayet, içerisinde ilâhî mertebeye hürmet ve namaz kılan ümmete rahmet bulundurması sebebiyle bana daha sevimli gelir. Çünkü onlar gaflet ve tembelliklerinin kendilerini ele geçirmesi sebebiyle namazın gerekli kıldığı Hak ile beraber bulunma (*huzûr*) ve ona saygı gösterme (*âdâb*) gibi şartları yerine getirmezler. Belki de (namaz), farkında olmadan namaz kılana itici gelir. Ya da bu ibadet ona ağır gelip de dırdırlanabilir. Bu nedenle namazdan farklı olarak dua edilmesine dair rivayeti daha yerinde bulduk. Güç yetiriliyorsa namazı cemaatle kılmak daha yerindedir. Benim görüşüme göre, insanlara öğüt vermek ve onları uyarmak üzere imamın hutbe îrad etmesi güzel bir davranıştır. Çünkü tutulma, Allah'ın kendisiyle kullarını korkuttuğu âyetlerden biridir. (Tutulmanın gerçekleştiği gün) namazın eda edilmesinin akabinde Hazreti Peygamber'in sallallahu aleyhi ve sellem insanlara öğüt verdiği rivayeten sabittir.

وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ (٩) يَقُولُ الْإِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ أَيْنَ الْمَفَرُّ (١٠) كَلَّا لَا وَزَرَ (١١)

9-11. Güneş ve ay bir araya getirildiği zaman, o gün insan "Kaçış nereye?" diyecektir. Hayır, sığınacak hiçbir yer yoktur.

"*Lâ vezera*" ifadesi "sığınacak hiçbir yer yoktur" anlamına gelir. Nefis bu korkutucu hâlde geldiğinden emin olursa -vakti gelince- güç durumlara katlanması kolaylaşır. O hâlde ey kardeşim! Vakitleri gözetle, vakti kaçırmaktan kork ve vakitler hususunda sakın! Sevdiğin şeyleri önüne koy. Allah'a güven ve ona itimat et. Akıl sahibi kimsenin dönüşün mutlak kendisine olduğu kimse (Allah) nezdinde bir el edinmesi gerekir.

إِلَىٰ رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمُسْتَقَرُّ (١٢)

12. O gün [kaçış] varıp durulacak yer (müstekar) olan rabbinedir.

Böylelikle yerleşme yeri sabit olmuş ve kaçış Hakk'a doğru kılınmıştır.

İşaret

"Kaçış yeri yok!" diyen kimsenin [Hayır, sığınacak hiçbir yer yoktur. O gün (kaçış) varıp durulacak yer olan rabbinedir] âyetindeki "varıp durulacak yer"den (*müstekar*) maksat kalbinin varıp duracağı ve cevherinin yerleşeceği yerdir.

يُنَبَّأُ الْإِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ بِمَا قَدَّمَ وَأَخَّرَ (١٣) بَلِ الْإِنْسَانُ عَلَى نَفْسِهِ بَصِيرَةٌ (١٤) وَلَوْ أَلْقَى مَعَاذِيرَهُ (١٥)

13. O gün insana, yapıp önden gönderdiği ve yapmayıp geri bıraktığı şeyler haber verilir. **14-15.** Hatta, mazeretlerini ortaya koysa da, o gün insan kendi nefsinde basirete sahiptir.

Ey yakın dost! Bakışlarını gönlüne yerleşen bilgilere çevir, gelip geçici şeylere bakma! Kuşkusuz (gönlüne) yerleşecek bilgilere göre hesaba çekilirsin. İman gönlüne yerleşirse artık sen müminsindir. Gönlüne imanın gereklerinden uzaklaşarak hükmün zâhirinin gerektirmediği şeylere yönelmek yerleştiyse buna göre hesaba çekilir ve hakkındaki nihaî karar buna göre verilir. İnsanlardaki görüntüne bakma ve gönlüne yerleşen bilgilerden başkasına itimat etme. Çünkü hakkında verilecek nihaî hükme dair kitapta zikredilenlerden başkası gönlüne yerleşmez. Ne var ki insanlar dikkatlerini çektiğim hususta gaflete düşerler. Allah'ın emrini geri çevirecek kimse olmadığı gibi hükmü üzerine hüküm verecek kimse de yoktur. Senin gönlünde yer edecek şey işte budur. O, sana yönelik emrin tecelli ettiği öz ve Hak'tan ibaret olan varlıktan sana düşen paydır.

لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ (١٦)

16. (Ey Muhammed!) Onu (vahyi) çarçabuk almak için dilini kımıldatma.

Hazreti Peygamber'in üstadı olan Cebrâîl aleyhisselâma saygının bir gereği olarak böyle buyurulmuştur. Zira Hazreti Peygamber Kur'ân'ı okurken acele etmekteydi. Bu durumda Cenâb-ı Hak ilâhî öğreti işini -meleğin farkına varmayacağı özel yönden- kendisinin üstlendiğini bildirmeyi murad etmiştir. Bu nedenle Allah Teâlâ destekleyici mahiyette şöyle buyurmuştur:

إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ (١٧) فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ (١٨) ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ (١٩)

17. Şüphesiz onu toplamak ve okumak bize aittir. 18. O hâlde, biz onu okuduğumuz zaman, onun okunuşuna uy. 19. Sonra onu açıklamak da bize aittir.

Allah Teâlâ fai olarak kendisinden başkasını zikretmediği gibi her fiili de yalnızca kendisine izafe etmiştir. Dolayısıyla bu haberde Allah'tan başkasının zikri geçmemiştir. Hazreti Peygamber'in sallallahu aleyhi ve sellem "Allah bana edebi öğretti. Edebimi de güzel kıldı."[143] sözündeki ifadesi de bu doğrultuda gelmiştir. O, da yalnızca Allah'ı zikretmiş, ne bir aracıyı ne de bir meleği karıştırmamıştır. Bu âyet Kur'ân'ın hususi lafızlarla Hazreti Peygamber'e indirildiğini destekler. Hak Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Eğer kulumuza (Muhammed'e) indirdiğimiz (Kur'ân) hakkında şüphede iseniz [haydi onun benzeri bir sûre getirin]" (Bakara, 2/23).

كَلَّا بَلْ تُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ (٢٠) وَتَذَرُونَ الْآخِرَةَ (٢١) وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ (٢٢) إِلَى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ (٢٣)

20-21. Hayır! Siz dünyayı seviyorsunuz ve âhireti bırakıyorsunuz. 22. O gün birtakım yüzler aydındır. 23. Rablerine bakarlar.

Hak Teâlâ bu sözlerle saadet ehlinin durumunu nitelemiştir. [Rablerine bakarlar] sözünün zâhiri, Cenâb-ı Hakk'ın âhiret yurdunda görüleceğini ispat eder. *-İlâ* edatının, gaye bildiren edat harfi olması takdirinde durum böyledir. Çünkü görme (*ru'yet*), gözün gayesidir. Gözün aldığı lezzet başka hiçbir lezzete benzemez. Zira kendisine ibadet edilen hakkındaki görme, ayne'l-yakindir. Öyleyse biz şanına yaraşır biçimde rabbimizi çıplak gözlerle göreceğimizden şüphe duymayız. O bize görünür; yoksa duyu sınırlılık ve kısıtlılık gibi hususiyetler gerektirdiğinden "O, duyumsanır." demeyiz. Nitekim söz konusu görme, niteliği bulunmayan bir görmedir. Biz Hak Teâlâ'yı münezzeh olarak bildiğimiz gibi onu münezzeh olarak görürüz. Yoksa biz onun nitelik, sınırlılık ve kısıtlılık içinde görüleceğini savunmuyoruz. Diğer bir yönden de [Rablerine bakarlar] sözü hazfedilmiş bir takdirle [Rablerinin *nimetlerine* bakarlar] anlamına gelir. Bu durumda , *ilâ* harfi, nimetin çoğul ismi olmaktadır. Çünkü lafızda nimetin çoğul ismi olması ihtimal dâhilindedir. Bu nedenle bu âyet kıyamet günü Allah'ın görülmesine dair kesin bir delil.

---

143. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I, 80.

Bilmelisin ki Hak Teâlâ gözlerimizle onu idrak edene kadar bizimle sohbette bulunmak üzere cemal niteliğinde nüzul eder. Allah resûlü sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "Siz dolunay gecesi ayı gördüğünüz gibi, yine öğle vakti [gökte] herhangi bir bulut olmaksızın güneşi gördüğünüz gibi kıyamet günü rabbinizi göreceksiniz. Onun görülmesi hakkında ihtilafa düşmezsiniz"[144] Allah Teâlâ da cehennemlikler (*ashâb-ı cahîm*) hakkında şöyle buyurmuştur: "Hayır, şüphesiz onlar, kıyamet günü rablerini görmekten perdeleneceklerdir." (Mutaffifîn, 15). Arapların dilinde "*nazara*" fiili "*ilâ*" harfi cerriyle kullanıldığında ancak gözle gerçekleşen bir fiilken, *fî* harf-i cerriyle kullanıldığında akıl ve fikirle gerçekleşir. "*Lâm*" harf-i cerriyle kullanıldığında rahmetten kaynaklanır. "*Nazara*" fiili edatsız kullanıldığında ise "karşı karşıya gelmek", "mücadele etmek" ve "ertelemek" anlamlarına gelir. Gözler, yüzlerin özelliklerinden biriyken akıl böyle değildir. Öyleyse onun görülmesi kaçınılmazdır. Cenâb-ı Hakk'ın Mûsâ aleyhisselâm'a yönelik "Sen beni göremezsin." (A'râf, 7/143) sözü ise Mûsâ aleyhisselâmın isteğine karşılık Allah Teâlâ'nın ona bildirdiği hâle dönen bir hükümdür ve hakkında konuşmak vüs'atimiz dâhilinde değildir. Nitekim Cenâb-ı Hak onun nazarını dağa çevirmiş, dağ un ufak olmuş ve Mûsâ baygın düşmüştür. İdrâk ise baygın düşürmez. İdrak için belirli ya da herhangi bir bünyenin bulunması şart değildir. Ancak kendisiyle kaim olacağı bir varlık şarttır. Çünkü idrak bir mânadır. Bayılıp düşme, kesif bünyeyle kaim olmuştur. Zira ayılıp kendine geldiğinde Cenâb-ı Hakk'ı tesbih etmiştir. Bu yerde kaim olduğu sırada tesbih etmenin müşahede etmiş olmak dışında bir faydası yoktur. Sonra mârifet, ona bünye şartı koşmaktan tövbe etmeyi sağlamıştır Sonra bu korku anındaki gördükleriyle kendisinin inananların ilki olduğunu ikrar etmiştir.

Sonra bu korku anındaki gördükleriyle kendisinin inananların ilki olduğunu ikrar etti. Çünkü iman, hangi bilgi sahibinde olursa olsun ancak görme (*rü'yet*) vasıtasıyla tasavvur edilir. Bu nedenle Hazreti Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, Hâris'e "Senin imanının hakikati nedir?" diye sormuş Hâris de "Sanki açık açık rabbimin arşına bakıyorum." demiştir.[145] Böylelikle Allah resûlü bilgi sahibi herhangi bir kimsede rü'yeti ispat etmiştir. O kimse için imanın hakikati bu rü'yetle geçerlik kazanır. Hazreti Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem rüyet hakkında söz konusu sahabiye mârifet yoluyla ikrarda bulunmuştur. Bunun dışındaki iman ise mecâzî imandır. Gizliden edi-

---

144. Buhârî, Tevhîd, 24; Müslim, Mesâcid, 211.
145. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, Hamdî b. Abdülhamîd es-Selefî (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1994), III, 266.

len imanın bir yararı yoktur. Müşahedeye ulaşarak edilen iman ise ististinadır. Bu sebeple müşahede edilerek yapılan imana şüphe karışmaz.

Nitekim Mûsâ aleyhisselâm bir bakıma gözle idrak eden ilk kimsedir.

Bilmelisin ki "*kesîb*", Adn cennetindeki beyaz bir misktir. Bu *kesîb*te minberler, divanlar, kürsüler ve mertebeler yaratılmıştır. Zira *kesîb* ehli dört gruptan oluşur: Müminler, velîler, nebîler ve resûller. Zikrettiklerimiz arasından her sınıfın fertleri birbirlerinden üstündür. Bu itibarla insanlar cennetteki yerlerini aldıklarında Hak Teâlâ onları kendisini görmeye davet eder. Böylece insanlar rablerine itaat etmek üzere burada binekleri ve yürüyüşleri ölçüsünde acele ederler. Onlardan kimi yavaşken kimi hızlı kimi de normal hızdadır. Onlar *kesîb*te bir araya gelir. Her şahıs zorunlu bir bilgiyle kendi mertebesini bilir, oraya yönelir ve ancak oraya yerleşir. Çocuğun memeye ve demirin mıknatısa yönelmesi böyledir. Bir kimse kendi mertebesinden başkasına yerleşmeyi dileseydi buna gücü yetmezdi. Yine kendi menzilinden başkasına kenetlenmeyi dileseydi bununla baş edemezdi. Aksine o kendi menzilinde, emel ve gayesinin son sınırına ulaştığını görür. Böylelikle o, özünden gelen tabii bir kenetlenmeyle içinde bulunduğu nimetlere kenetlenir. İçinde bulunduğu durumdan daha iyisine yeltenmez. Nitekim böyle olsaydı orası elem ve sıkıntı yurdu olurdu, cennet veya nimet yurdu olmazdı. Ne var ki daha üst mertebede bulunan, menzilinde sahip olduğu nimetten başka aşağı mertebedekinin nimetine de sahiptir. İnsanların en aşağı mertebede olanı -ki bu durumda kendisinden aşağıda kimse bulunmaz- özel menzilindekinden başka bir nimete sahip olmayan kimsedir. İnsanların en üst mertebede olanı ise tüm menzillerin nimetine sahip olmada kendinden üstte kimsenin bulunmadığı kimsedir. Öyleyse her şahsın sahip olduğu nimet kendisine özgüdür. Bu hüküm ne kadar da tuhaftır! İnsanlar Hak Teâlâ'yı görmek için *kesîb*e iner ve Hak Teâlâ inançların suretleri üzerine kuşatıcı bir tecelliyle tek tecellide tecelli eder. Nitekim bu tecelli, tecelli olmak bakımından "tek", suretlerin farklılığı bakımından "çok"tur. İnsanlar Hakk'ı gördüğünde bu tecellinin nuruyla boyanarak diğer kimselerden ayrılırlar. Onlardan her biri gördüğü suretin nuruyla zuhur eder. O hâlde bütün inançlarda onu tanıyan bütün inançların nuruna sahipken özel muayyen bir inançta onu tanıyan bu muayyen inancın nurundan başka bir nura sahip değildir. Ona sırf bir varlık olarak inanan kimse ise bu hususta ona tenzih ya da teşbih gibi bir hüküm icra etmez. Aksine onun inancı -tenzih ve teşbih yapmadan- onu bulunduğu hâl üzere kabul etmekten ibarettir. Allah Teâlâ'nın katından gelenlere ise -onun hakkındaki bilgisine göre- iman eder. İşte bu kimse -ancak bu vakitte bilinen- ihtisas nurunun sahibidir. Kuşkusuz o Allah'ın ilminde saklıdır; dolayısıyla onun, bilgisi bütün inanç-

ları kuşatan kimseden daha üst mertebede ya da ona denk olup olmadığı bilinmez. Daha aşağıda bulunanlar ise ona denk değildir. Allah Teâlâ, cennette kendisini görmek şeklindeki nimetlerini müşahede etmeye dönmelerini dilediğinde Kesîb'in denetçileri olan meleklerine şöyle der: "Onları köşklerine götürün." Böylece melekler gördükleri suretlerle geri döner ve onların menzillerini ve ailelerini bu suret ile boyanmış ve bu suretin hazzını alır bir hâlde bulurlar. Çünkü onlar müşahede vaktinde fenâ hâlindeydiler ve O'nu görmeleri esnasında kendileri için herhangi bir haz gerçekleşmemişti. Bilakis tecellinin başındaki haz, onlara egemen olmuş ve onları fena hâlinde kılmıştır. Zira onlar tecellinin güçlü etkisinden dolayı fena hâlinde, haz içinde bulunurlar. Bu sureti kendi menzillerinde ve ailelerinde gördüklerinde ise haz almaya devam ederler ve bu müşahedeyle nimetlenirler. Onlar *kesîb*te kendilerini fenâ hâlinde kılan şeyin aynısıyla burada nimetlenirler ve söz konusu tecelli ve görmeye Allah'a ilişkin -daha önce sahip olmadıkları- bilgiyi -ki bunu onlara müşahede vermiştir- eklerler. Çünkü bilinen müşahede edilince müşahede kişiye müşahedesiz elde edilemeyecek bir hâli netice verir.

Allah Teâlâ, genel ziyarette kullarına tecelli etmeyi dilediğinde Hakk'ın davetçisi bütün Cennetlere şöyle seslenir: "Ey Cennet halkı! Hadi en büyük ihsana, en yakın makama ve en yüce manzaraya buyrun! Adn cennetinde Rabbinizi ziyarete koşun!" Böylece cennettekiler hemen Adn cennetine yönelir ve oraya girerler. Her grup kendi mertebesini menzilini bilir ve yerine oturur. Sonra sofraların kurulması emredilir ve konukların önüne sofralar serilir. Bu sorfalar onların daha önce benzerini görmedikleri kendilerine has sofralardır. Onu ne hayatlarında ne de –amellerin karşılığı olan- cennette tahayyül etmişlerdir. Aynı durum benzerini kendi evlerinde tatmadıkları yemek ve içmedikleri içecek için de geçerlidir. Bu faslı tamamladıklarında onlara daha önce hiç giymedikleri elbiseler giydirilir. Bu söylenilenlerin doğruluğunun delili Allah resûlü sallallahu aleyhi ve sellemin Cennet hakkındaki "Orada ne gözün gördüğü kulağın işittiği şeyler ne de hiçbir beşerin kalbine düşen duygu ve düşünceler (*hâtır*) vardır."[146] sözüdür. Onlar bu faslı da tamamladıklarında beyaz miskten oluşan *kesîb*e yol alırlar. Böylelikle -amelleri ölçüsünce değil- Allah hakkındaki bilgileri ölçüsünce orada menzillerini alırlar. Çünkü amel -Rahmân'ı müşahede etmeye değil- cennet nimetlerine özgüdür. Onlar bu hâldeyken bir nur gözlerini alır da hepsi secdeye kapanırlar. Bu nur zâhirde onların gözlerine, bâtında basiretlerine ve bedenlerinin bütün kısımlarına sirayet eder. Bu nur işte böyle bir netice verir. Dolayısıyla müşahede ve gör-

146. Buhari, Bed'ü'l-Halk, 59.

meye (*rü'yet*) -ki görme müşahededen daha yetkindir- bu nur sayesinde güç yetirirler. Nitekim kendilerine Allah'tan bir elçi gelip onlara şöyle der: "Rabbinizi (celle celâlüh) görmek için hazırlanın! O size tecelli edecek." Böylece onlar hazırlanırlar ve Hak Teâlâ tecelli eder. Onunla yaratıkları arasında üç perde vardır: İzzet perdesi, kibriyâ perdesi ve azamet perdesi. Yaratıkların bu perdelere bakmaya gücü yetmez. Bu nedenle Allah Teâlâ katındaki en kudretli teşrifatçıya "Kullarımla benim aramdaki perdeleri kaldırın! Ta ki beni görebilsinler." der. Binaenaleyh perdeler kaldırılır da Hak Teâlâ tek bir perdenin ardından kullarına tecelli eder. Hak Teâlâ onların gözlerine *el-Cemîl* ve *el-Latîf* isimlerinde görünür ve o anda bütün gözler tek bir göz olmuştur. Böylece özlerine sirayet eden bir nur üzerlerine taşar da bu sayede hep birlikte tek bir kulak hâlini alırlar. Hiç kuşkusuz Rabb'in güzelliği onları kendine hayran bırakmıştır. Özleri ise bu en mukaddes güzelliğin nuruyla aydınlanmıştır.

(Ebû Bekir en-Nakkâş'tan rivayet edilen hadise göre) Allah Teâlâ şöyle der: "Selam üzerinize olsun, kullarım! Merhaba! Allah uzun ömürler versin! *er-Rahmân, er-Rahîm, el-Hayy ve el-Kayyûm* olan Allah'ın selamı üzerinize olsun. 'Tertemiz oldunuz. Haydi ebedî kalmak üzere buraya girin.' (Zümer, 39/73) Cennet sizin hoşunuza gitti. O hâlde kalıcı nimet, değerli mükafat, sürekli orada kalarak nefislerinizi hoş tutun. Sizler güven içerisindeki inananlarsınız. Ben ise *el-Mü'min* ve *el-Müheymin* olan Allah'ım. İsimlerim arasından bir ismi size ayırdım. Size ne bir korku ne de bir üzüntü vardır. Sizler benim dostlarım, komşularım, seçtiklerim, seçkinlerim ve muhabbet ehlimsiniz. Sizler benim hanemdesiniz. Ey benim müslüman kullarım! Size selam olsun! Sizler Müslümanlarsınız; ben ise esenliğim (*selâm*). Hanem ise esenlik yurdudur. Sözümü işittiğinizi gibi size yüzümü de göstereceğim. Size tecelli edip yüzümden perdeleri kaldırdığım vakit bana hamdediniz ve benden perdelenmeksizin güven ve esenlik içerisinde haneme giriniz! Bana bakmak ve beni yakından görmek için bana doğru gelin ve etrafımda oturun. Böylece size hediyemi vereyim, ödüllerimle sizi mükafatlandırayım, size nurumu tahsis edeyim, güzelliğimle sizi çepeçevre sarayım, mülkümden size bahşedeyim, gülüşümle sizi şenlendireyim, sizi elimle besleyeyim ve size ruhumu koklatayım. Kendisini görmeden ona kulluk ettiğiniz, kendisini sevdiğiniz ve kendisinden korktuğunuz rabbiniz benim. İzzetim, celâlim, yüceliğim, büyüklüğüm, güzelliğim ve haşmetime yemin olsun ki ben sizden razıyım, sizi sevdiğim gibi sevdiklerinizi de seviyorum. Nezdimde sizler için nefislerinizin arzu edeceği ve gözlerinizin haz duyacağı şeyler vardır. Yine dileyip arzuladığınız ve arzulamadığınız her şey nezdimde bulunur. Öyleyse hicap duymadan, utanmadan, çekinmeden benden dileyiniz. Kuşkusuz ben cömert, zen-

gin, vefâ sahibi, sadık olan Allah'ım. İşte sizi yerleştirdiğim hanem, size mübah kıldığım cennetim ve size gösterdiğim nefsim. İşte çiy ve ıslak olan elim açıktır ve size uzatılmıştır. Onu sizden geri çekmem. Ben de size bakıyor ve gözümü sizden ayırmıyorum. O hâlde dileyip arzuladığınız şeyleri benden isteyin. Kuşkusuz ben kendiliğimden size yakınlık duydum. Zira ben sizin için samimi bir dost ve yakın bir arkadaşım. Öyleyse bundan böyle ne bir ihtiyaç ve fakirlik vardır. Ne de ebediyen bir ümitsizlik, yoksulluk, düşkünlük, yaşlılık, öfke, sıkıntıya düşme ya da hedeften sapma söz konusudur. Nimetiniz sonsuza değin sürecek bir nimettir. Siz ise güven içerisinde bulunan, kalıcı olarak ikamet eden, ikram gören ve kendisine nimet verilenlersiniz. Sizler bana itaat edip haram kıldığım şeylerden uzak duran seyyid ve şerîflersiniz. Bundan böyle ihtiyaçlarınızı bana havale ediniz ki bir ikram ve nimet vesilesi olarak sizin için onları gidereyim."

Onlar ise şöyle derler: "Rabbimiz ümit ve arzumuz bu değildi. Fakat sana olan hacetimiz sonsuza değin senin ulu çehrene bakmak ve nefsini bizden razı etmektir.

Yüceler yücesi, mülkün sahibi, cömertlik ve kerem sahibi Hak Tebâreke ve Teâlâ ise onlara şöyle der: "İşte yüzüm! sonsuza değin size görünecektir. O hâlde ona bakın ve bahtiyar olun! Hiç kuşkusuz nefsim sizden razıdır. Öyleyse bunun hazzına varın, eşlerinize yönelin, birbirinize sarılın ve evlenin! Çocuklarınızla şen olun! Odalarınıza girin, bahçelerinizde gezinin, hayvanlarınıza binin, döşeklerinize uzanın, cennetlerdeki câriye ve odalıklarınızla yakınlaşın! Rabbinizden bağışlanan hediyelerinizi kabul edin. Elbiselerinizi giyin! Meclislerinize varın sohbet edin! Sonra gölge sahibinin gölgesinde, bağışlayıcının emniyetinde ve Celâl sahibinin (*el-Celîl*) komşuluğunda -ne bir uyku ne de bir gaileye yer olan- [gerçek] bir kaylûle yapın! Sonra Kevser nehrine, *kâfûr*[147], temiz su, *tesnîm*[148], *selsebîl*[149] ve *zencefil*e[150] gidin! Böylece orada yıkanın ve nimetlenin! Ne mutlu size! Dönüş yeriniz ne güzel! Sonra gidin "Yeşil yastıklara ve güzel yaygılara yaslanın."[151], "çağlayan bir su başında, tükenmeyen ve yasaklanmayan çok çeşitli meyveler içinde yayılmış gölgedeki yükseltilmiş döşeklere kurulun."[152]

147. Bk. İnsan 76/5.
148. Bk. Mutaffifin 83/27.
149. Bk. İnsan 76/18.
150. Bk. İnsan 76/17.
151. Bk. Rahmân 55/76.
152. Bk. Vâkı'a 56/30-34.

Sonra Allah resûlü sallallahu aleyhi ve sellem şu âyeti okumuştur: "Şüphesiz cennetlikler o gün nimetlerle meşguldürler, zevk sürerler. Onlar ve eşleri gölgelerde koltuklara yaslanmaktadırlar. Onlar için orada meyveler vardır. Onlar için diledikleri her şey vardır. Çok merhametli olan Rab'den bir söz olarak kendilerine "Selâm" vardır." (Yâsîn, 36/55-58). Sonra da şu âyeti okumuştur: "O gün cennetliklerin kalacakları yer daha hayırlı, dinlenecekleri yer daha güzeldir." (Furkan, 25/24) -Ebû Bekir en-Nakkâş'ın naklettiği hadis burada bitmiştir.-

Sonra Cenâb-ı Hak bu hitabın akabinde perdeyi kaldırır ve kullarına tecelli eder. Bunun üzerine kulları ona secdeye kapanırlar. Cenâb-ı Hak ise onlara "Başınızı kaldırın! Burası secde etme yeri değildir! Ey kullarım, sizi ancak beni müşahede etmekle nimetlenesiniz diye davet ettim." Allah Teâlâ dilediği kadar onları bu hâlde tutar ve onlara şöyle der: "Başka bir arzunuz kaldı mı?" Onlar ise "Rabbimiz! Bizi cehennemden kurtarıp, bizi hoşnutluk yurduna soktun, yakınına yerleştirdin! Bize cömertliğinin eseri olan elbiseler giydirdin, yüzünü gösterdin! Hak Teâlâ "(Başka bir arzunuz) kalmıştır." buyurur. Onlar "Rabbimiz! Geriye kalan arzumuz nedir ki?" deyince Cenâb-ı Hak onlara "Sizden sürekli razı olmamdır. Böylece size asla öfkelenmeyeceğim." şeklinde karşılık verir. Ne hoş bir kelime, ne güzel bir müjde. İnsanlar Hak Teâlâ'yı görmede birbirlerinden üstündür ve bilgilerine göre büyük farklılık gösterirler. Sonra Hak Teâlâ meleklerine şöyle der: "Onları köşklerine götürün! Zira onlar iki sebeple doğru yolu bulamazlar: Birincisi, başlarına gelen görmekten kaynaklanan sarhoşluk iken; ikincisi yolda bilmedikleri daha nice güzellikle karşılaşmalarıdır." Şayet melekler onlara kılavuzluk yapmasaydı onlar menzillerini bilemezlerdi. Menzillerine vardıklarında ise onları huriler ve genç uşaklardan oluşan aileleri karşılar. Sahip oldukları bütün şeylerin sevinç, güzellik ve nur ile kaplandığını görürler. Bu özellikleri kendi yüzlerinden sahip oldukları şeylere boca etmişlerdir. Onlara şöyle derler: "Sizin nurunuz, sevinciniz ve güzelliğiniz artmış. Sizi bu hâlde bırakmamıştık." Aileleri şöyle cevap verir: "Siz de öyle! Sizin de sevinciniz, güzelliğiniz artmış. Bizden ayrılırken böyle değildiniz. Bu itibarla onlar birbirlerinden nimetlenirler. Cenâb-ı Hak [O gün birtakım yüzler aydındır. Rablerine bakarlar] buyurur. Şayet Hak Teâlâ "Gözler onu idrâk edemez" (En'âm, 6/103) buyurmuştur. Hadiste ise "(Onun hicâbı ancak nurdur. Eğer onu açıverseydi vechinin sübühatı basarının ihata ettiği bütün mahlûkatı yakardı."[153] denişmiştir. Yaratıklar ile onun nuru arasına perde çekilmesi onlara rahmetin ve yok olmalarına ilişkin endişenin neticesidir. Kuşkusuz Hak Teâlâ âhiret yurdunda gö-

153. Müslim, İman, 79.

rülmeyi (*rü'yet*) vaad etmiştir. Öyleyse orada devamlı kalma nasıl söz konusu olabiliyor? "Yaratılmış ve mümkün olmaları bakımından dünya ve âhiret yurdu arasında bir fark yoktur." dersen şöyle deriz: "*Sübühât*ın onun vechine izafe edilmesinin anlamını kavradığında, bu söz ile 'Rabbinizi göreceksiniz' ve [O gün birtakım yüzler aydındır. Rablerine bakarlar] sözlerini birbirinden ayırdığında ve görmeyi (*rü'yet*) rab ile yakmayı yüz ile ilişkilendirdiğinde işte o vakit iki haber arasındaki farkı öğrenmiş olursun. Cenâb-ı Hak [Rablerine bakarlar] sözüne atıf yaparak bedbaht kimseler hakkında şöyle buyurmuştur:

وَوُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ بَاسِرَةٌ (٢٤)

24. O gün birtakım yüzler de asıktır.

"Yüz" burada sözü edilen şeyin hakikati, özü ve zâtıdır. Çünkü insanın önünde bulunan yüzler zanlardan hareketle nitelenemez. Zan, ancak insanın hakikatine aittir. Kuşkusuz Hak Teâlâ şöyle buyurmuştur:

تَظُنُّ أَنْ يُفْعَلَ بِهَا فَاقِرَةٌ (٢٥)

25. Bel kemiklerini kıran bir felakete uğratılacaklarını anlarlar.

Bu âyetlerdeki yüzler, insanî nefislerden ibarettir. Çünkü şeyin yüzü, onun hakikati, zâtı ve özüdür. Yüzler gözlerle sınırlandırılmış değildir. Çünkü o zanlar ile nitelenemez. Âyetin siyak ve sibakı buradaki yüzlerden maksadın zikredilenlerin zâtları olduğunu netice verir.

كَلَّا إِذَا بَلَغَتِ التَّرَاقِيَ (٢٦) وَقِيلَ مَنْ رَاقٍ (٢٧) وَظَنَّ أَنَّهُ الْفِرَاقُ (٢٨) وَالْتَفَّتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ (٢٩)

26-29. Hayır, can boğaza dayanır, "Kimdir (bunu) iyi edecek?" denilir, (ölmek üzere olan da) bunun ayrılış olduğunu anlar. Bacaklar birbirine dolanır.

Birinci vecih

Bacakların birbirine dolanmasıyla kastedilen dünyanın ve âhiret'in işlerinin bir araya gelmesidir. Yani kıyamet günü korkular ve güç işler birbirine karışır. Bu dünyanın işleri âhiretin işlerine dolanır.

İkinci vecih

Bütün yaratılmışlar -var olsun yok olsun, mutlu olsun bedbaht olsun tıpkı mümkünün vâcibe bağlanması gibi- Allah'a bağlanmıştır. Hak Teâlâ da isimleri yönünden yaratılmışlara bağlanmıştır. Çünkü ilâhî isimler zâtî bir taleple âlemi talep eder. Bacaklar birbirine dolanır. Yani bizim işimiz onun işine dolanır ve düğümlenir. Bu dolanmadır ve biz ebediyen bu düğümden ayrılamayız. Mâna onun tamamlandığını açıklıyor. Hak Teâlâ doğru sözlü olandır.

إِلَى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمَسَاقُ (٣٠)

30. İşte o gün varış, rabbinedir.

Birinci vecih

[Rabbinedir] sözüyle kendi mertebesinin sana bağlı olduğunu ortaya koymuştur. [İşte o gün], yani baldırların açılacağı gün demektir. Âyette "*er-Rab*" ismini getirmiştir. Mânası ise sabit, ıslah eden, terbiye eden, efendi ve mülk sahibidir. Bunlardan her biri bu âyette bir anlama gelmektedir. "Varış", mutlu bedbaht ya da yorgun dingin herkesin ona dönmesi demektir. O sabit olduğu yönden sebat verir. İş işe dolanır ve varış rabbe olur. Âhiret yurdundaki bu dolanmanın sebatı zorunludur. Dünya işinin özü âhiret işinin özüdür. Ne var ki, âhiret dünyaya benzemez. Çünkü âhirette her iki yurdun varlığıyla kaim olan arınma vardır. Yurtla ayrışma gerçekleşir. Her şey âhirettir. İnsanlar nasıl ki dünyada hâllere göre intikal ediyorlarsa âhirette da hâllere göre intikal etmeyi sürdürürler. Â'yân, sabittir. Çünkü rab onu muhafaza eder.

İkinci vecih

[O gün varış rabbinedir] ve rab ıslah edendir. Kuşkusuz Allah Teâlâ kıyamet günü kulların arasını ıslah eder. Nebevî haberde de bu şekilde zikredilmiştir. Çünkü -haberde zikredilen ıslaha etme gibi- mazlumun hakkından vazgeçmesi ve kardeşini bağışlaması suretiyle kullarının arasını düzeltmek Cenâb-ı Hakk'ın şanındandır. Nitekim Allah Teâlâ kullarına karşı haklarını bırakma hususunda bu niteliğe kulundan daha layıktır. Bu nedenle Al-

lah Teâlâ -kendine yönelik hakkı sebebiyle değil- başkasına zulmetmesi sebebiyle dilediği kimseyi cezalandırır.

Üçüncü vecih

Rab, aynı şekilde "besleyen" ve "terbiye eden"dir. Nitekim o kullarını terbiye eder. Terbiye ettiklerinin durumunu düzeltmek mürebbînin şanındandır. Terbiyenin bir türü de kendisi aracılığıyla elemin meydana geldiği terbiyedir. Edep öğretmek için çocuğunu döven kimse böyledir. Bu terbiye kabilinden olup, yeri gelince kendisine fayda vermesi için onun hakkında maslahatı talep etmek etmektir. Kullarına bir terbiye vesilesi olarak Allah'ın kendileri için ikame ettiği hadler de böyledir. Allah Teâlâ -küçük çocuğun kendisini terbiye edenin dövmesinin farkında olmaması gibi- farkında olmadıkları yerden kendileri için gerçekleşecek mutluluğa karşılık bu hadler vasıtasıyla onları terbiye eder.

Dördüncü vecih

Rab, aynı şekilde "efendi" demektir. Efendi ise kölesine kölenin kendisine olan şefkatinden daha şefkatlidir. Çünkü efendi kölenin maslahatlarını daha iyi bilmektedir. Efendi kölesini heder etmeye çalışmayacaktır. Çünkü köle olmadan efendilik onun adına gerçekleşmeyecektir. O nedenle muzâftan zâil olduğu kadar muzâfun ileyhin hükmünden de zâil olur.

Beşinci vecih

"Mâlik" anlamına gelen "Rab" kelimesine gelince bu isim şiddetli biçimde mertebenin hak ettiği durumlara bakmayı böylece onun hakkını vermeyi gerektirir. Bu itibarla bu "varış"ta -varışın kendisine olduğu- Rab isminin özgül anlamı sana âşikâr olmuştur. Bu varış esnasında bacaklar birbirine dolanır ve Rab'bin yardımıyla iki iş düzenlenip, iki intikal sabit olur.

فَلَا صَدَّقَ وَلَا صَلَّى (٣١)

31. O, (Peygamberi) doğrulamamış, namaz da kılmamıştı.

Bu rabbini zikreden kimsenin zıddı bir durumdur. Nitekim o kimse kendisine rabbinin zikri -ki o Kur'ân'dır- ulaştığında onu rabbiyle birlikte zikreder. "O, doğrulamamıştı." yani rabinin katından kendisine gönderileni doğrulamamıştı. "Namaz da kılmamıştı." yani -Allah hak sözünü işitmesine rağmen-iddiasından ve kibrinden geri durmamıştı. Hakk'ı reddeden kimse ise bu sözü tasdik etmez. Bu nedenle Allah Teâlâ o kimseyi yermiş ve şöyle buyurmuştur:

وَلَٰكِنْ كَذَّبَ وَتَوَلَّىٰ ﴿٣٢﴾

32. Lakin yalanlamış ve yüz çevirmişti.

"Lakin" kıssanın tamamına yönelik bir düzeltme anlamına gelir. "yalanlamış" yani kendisine gönderileni -ki o Resûl aleyhisselâmdır- yalanlamıştır. Hakk'ı ya onun hak olduğunu bilmeksizin cehaleti sebebiyle yalanlamıştır. Ya da nefsü'l-emirde onun hak olduğunu bilmekle beraber inadı sebebiyle yalanlamış ve kendini kandırmıştır. [Yüz çevirmişti] yani hakkı ve kendisine hakkı ulaştıranı yalanladıktan sonra Hak'tan yüz çevirdi.

ثُمَّ ذَهَبَ إِلَىٰ أَهْلِهِ يَتَمَطَّىٰ ﴿٣٣﴾

33. Sonra da kasıla kasıla ailesine gitmişti.

Bu kibirli, meşgul, tehlikeli, işittikleri kendisini tembelleştiren ve şaşkın bir düşünceye sahip birinin davranışıdır. Nitekim o zâhirde onun hak olduğunu bilmektedir. Çünkü Allah mucizeyi -insanda meydana getirdiği özellik sayesinde- onu kabul etme gücüne sahip kimseye getirir.

أَوْلَىٰ لَكَ فَأَوْلَىٰ ﴿٣٤﴾ ثُمَّ أَوْلَىٰ لَكَ فَأَوْلَىٰ ﴿٣٥﴾ أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى ﴿٣٦﴾

34-35. "Bu azap sana layıktır, layık! Evet, layıktır sana, layık!" denecektir. 36. İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı zanneder.

O hâlde insan baksın, düşünsün ve -süre uzasa bile- Allah'ın kendisini boşuna yaratmadığı noktasında ibret alsın. Kim düşünür, doğru yolu bulur ve hidayete karşılık dalaleti satarsa düşmanlarının tahakkümünden kurtulur. Kim de dalalet ve hidayeti bilirse süresi uzamaz ve Allah'ın yaratıklarını -mutluların menziline yerleştirmese bile kendilerini başlangıçta terk etmediği gibi başıboş da bırakmayacağını öğrenir. Kuşkusuz Allah Teâlâ her şeyi kuşattığı rahmeti sebebiyle onu yok etmez. Nitekim o feda makamındadır ve sonsuza değin rahmet sahibidir.

أَلَمْ يَكُ نُطْفَةً مِنْ مَنِيٍّ يُمْنَى (٣٧) ثُمَّ كَانَ عَلَقَةً فَخَلَقَ فَسَوَّى (٣٨) فَجَعَلَ مِنْهُ الزَّوْجَيْنِ
الذَّكَرَ وَالأُنْثَى (٣٩) أَلَيْسَ ذَلِكَ بِقَادِرٍ عَلَى أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتَى (٤٠)

37. O dökülen meniden ibaret az bir su değil miydi? 38. Sonra bu, bir "alaka" oldu. Derken Allah onu yaratıp güzelce şekillendirdi. 39. Nihayet ondan da erkek ve dişi iki eş var etti. 40. Şimdi, bunları yapan Allah'ın ölüleri diriltmeye gücü yetmez mi?

İNSÂN SÛRESİ

Medine'de indirilmiştir.

هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُن شَيْئًا مَّذْكُورًا (١)

1. İnsan özü itibariyle (henüz) yaratılmış bir şey değilken üzerinden uzunca bir zaman geçti.

Âyette zikredilen "*hel etâ*" ifadesi "mutlaka geçti" (*kad etâ*) anlamındadır. Yani insanın başından uzunca bir zaman (*dehr*) geçmiştir. "Dehr" burada zaman anlamına gelir. "*Hîn*" ise zamanın bir kısmıdır. [İnsan (henüz) yaratılmış bir şey değilken] ifadesindeki "*mezkûran*" kelimesi burada "*mevcûden*" anlamındadır. Yani özünde insanın henüz yaratılmadığı kastedilmektedir. Zira o Allah için zikredilmekteydi. Bu durumda âyetin anlamı şöyledir: "İnsan özü itibariyle yaratılmış bir şey değilken üzerinden uzunca bir süre geçti.". Çünkü Âdem aleyhisselâmın suretinde tezahür etmeden önce insanın üzerinden çokça zaman ve devir geçmiştir. O her makam ve mertebede kendisine özgü surette bulunmuştur. Bunlar üzerinden zaman ve devirlerin geçtiği felek, gök ve diğer varlıklardır. İnsan bu suretlerden herhangi birinde unsurlardan oluşan Âdem suretiyle zikredilmiş değildir. Bu âyet insanın eksikliği hakkında nazil olan Kur'ân'daki en zor âyetlerden biridir. Âyetin bağlamı in-

sanın üzerinde kararlaştırılan nimetleri bildiriyor. Cenâb-ı Hakk'ın "yaratılmış (*mezkûran*)" ifadesiyle ilgili olarak söz konusu zikirdeki güçlük onun nekira olmasında gerçekleşmiştir. Nekira ise olumsuzluk bağlamında kapsayıcıdır. Zira kelimeyi nekira ile ifade etmek, her zikredenden zikretme eylemini genel bir ifadeyle olumsuzlama anlamını haber verir. Bu ise Allah'ın -her ne kadar insan onun kendi nefsinde zikredilmiş olsa da- insandan önce yarattığı varlıklara insanı zikretmediğini gösterir. Bu ise insanın o zaman özü itibariyle var olduğu anlamına gelir. Fakat Cenâb-ı Hak zikredene kadar diğer varlıklar onu bilmediği gibi onu zihninde takdir edip toplayacak sonra da onu hatırlayacak kadar fikir sahibi de değildir. Kuşkusuz fikir insana özgü güçlerden biri olup, insandan başkasında bulunmaz. Sonra Allah Teâlâ insanı -kendilerini yarattığı mertebelere göre- meleklerine zikretmiştir. Fakat bu, Âdem'den ibaret olan özel ismi zikretme şeklinde bir zikretme değildir. Allah Teâlâ'nın insan hakkında [yaratılmış bir şey değilken] sözüne gelince; zikir Allah'a aittir. O hâlde insanın zikri meydana geldiğinde insan da meydana gelmiştir.

Bir işaret

Bizler yoklukta sabit olsaydık kerem hazinelerinin bizi kapsaması geçersiz olurdu. O nedenle biz yoklukta görülmeyen bir şeyliğe sahibiz. "Yaratılmış bir şey değildi." çünkü böyle olması emredilmiş değildi. Muhkem zikir içerisinde onu zikirle sınırlandırdı.

إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا (٢) إِنَّا هَدَيْنَاهُ
السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا (٣)

2. Şüphesiz biz insanı, karışım hâlindeki az bir sudan (meniden) yarattık ve onu imtihan edeceğiz. Bu sebeple onu işitir ve görür kıldık. 3. Şüphesiz biz ona doğru yolu gösterdik. O bu yolu ya şükrederek ya da nankörlük ederek kat eder.

Birinci vecih

[Şüphesiz biz ona doğru yolu gösterdik] yani ilâhî bir lütuf olarak nimetleri gösterdik. O bu yolu [ya şükrederek] kat eder böylece biz ona olan ni-

metlerimizi artırırız, [ya da nankörlük ederek] yani kendisine bahşedilen nimetlere nankörlük ederek kat eder. Bu durumda bu nimetler ondan geri alınır ve nankörlüğünden dolayı cezalandırılır.

İkinci vecih

Mutluluğun yolları resûller aracılığıyla açıklanınca Hak Teâlâ şöyle buyurmuştur: [Şüphesiz biz ona doğru yolu gösterdik], yani biz mutluluğun ve bedbahtlığın yollarını ona açıkladık demektir. Bulunduğu yerde onun adına irade yarattık. İrade zorlama olmaksızın seçim sonucu gerçekleştiğinde ki ikrah sahih bir nispetle kendisinden meydana gelene nispet edilir. Taalluk ise varlıkla nitelenmeyen dolayısıyla da herhangi bir kimse adına yaratılmış olmayan bir nispettir. Ya da insanın "şükreden" ya da "nankör" olarak isimlendirileceği bir işe taalluk eder. Nitekim Cenâb-ı Hak [ya şükrederek] buyurur. Bu durumda insan doğru yolda o yolun gereğince amel eder. Yasak ise uzak durur; emir ise yerine getirir. [Ya da nankörlük ederek], yani kendini perdeler. Böylece birbirlerini kandırırlar. Kuşkusuz herkes bir bilgiye sahip olduğu hâlde sapmıştır. Hakk'ın beyanının ardında bir beyan yoktur. Bilgi hâsıl olmadıkça beyanın da bir faydası yoktur. Sonra beyan hakkında bilgi sahibi olan kimse kendisi için gerçekleşecek bir gayeden ötürü onu kendinden gizler. Böylece Allah'ın kesin delili (*hüccet*) kendi aleyhinde ortaya çıkar.

Cenâb-ı Hakk'ın [Ya şükrederek ya da nankörlük ederek], sözü sorumlu muhataba dönmektedir. Çünkü iyiliğe niyet etmek iyiliği sonuç verdiği gibi kötülüğe niyet de kötülüğü sonuç verir. Kuşkusuz Allah Teâlâ kendisini mutluluğa ulaştıracak yollar arasında kulunu fiillerinde seçim sahibi kılmıştır. Bu nedenle kuldan kabul etme-reddetme tercihleri geçerlidir. Kul bu seçimine göre cezalandırılır ya da mükafatlandırılır. Buna bağlı olarak Allah Teâlâ'dan kullarına yönelik asıl cezalandırma gerçekleşir. Bilmelisin ki, Allah Teâlâ yarattığı herkesi zillet ve yoksunluk makamında ve kendisine özgü makamda yaratmıştır. İnsanlar ve cinler (*sekaleyn*) dışında Allah'ın yarattığı kimsenin içinde yaratıldığı makamdan yükselmesi söz konusu olmamıştır. Kuşkusuz Allah onları izzet makamında yaratmıştır. Bu dünya hayatında sahip oldukları nefeslerinin kesileceği esnada varacakları makamlarının dışındadır. Nitekim [Hakk'a] tanıklığın kendilerinde miras bırakacağı makamlarına yükselmeleri ve perdenin ardında durmanın kendilerinde miras bırakacağı makamlarına inmeleri söz konusudur. Zira onlar Necdeyn berzahında [ya şükrederek] bulunurlar. Bu durumda yükselir ve sürur ko-

nağına sahip olurlar; [ya da nankörlük ederek] bulunurlar. Bu durumda ise alçalır ve kötü bir son ve yok oluşa sahip olurlar. "Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım." (Zâriyât, 51/56) Bilgi ve mutluluk yolunu arzulayan kimse şeriat terazisini bir nefes bile elinden düşürmesin. Çünkü terazi Allah'ın elindedir ve onu elinden bırakmaz. Benzer şekilde yükümlünün daha doğrusu insanın da yükümlü olduğu sürece şeriatçe belirlenen teraziyi elinden düşürmemesi gerekir. Yükümlüde bulunan ve ondan meydana gelen her hareket ve durağanlık hakkında şeriat terazisinin bir hükmü vardır. Binaenaleyh şeriat bâki kaldığı sürece terazinin elden bırakılması sahih değildir.

إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَلَاسِلَ وَأَغْلَالًا وَسَعِيرًا (٤) إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا (٥)

4. Şüphesiz biz, kâfirler için zincirler, demir halkalar ve alevli bir ateş hazırladık. 5. İyiler ise, katkısı kâfur olan içecekler dolu bir kadehten içerler.

Cennet ehli orada susamayacaktır. Onlar cennette susadıkları için yahu acılarını dindirmek için değil bilakis haz ve zevk sebebiyle içerler.

عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللَّهِ يُفَجِّرُونَهَا تَفْجِيرًا (٦)

6. Bir pınar ki Allah'ın kulları ondan içer, onu (istedikleri şekilde) fışkırtıp akıtırlar.

Onların fışkırttıkları (*tefcîruhum*) mizaç pınarıdır. Pınar -Cenâb-ı Hakk'ın her şeye kadir olması sebebiyle- fışkırtma olmaksızın aksaydı bu durumda Allah'a yakın kulların (*mukarrabîn*) şarabı olurdu. O ^, Tesnim'den gelir ve kendisine nimet bahşedilen iyilik sahibine sunulur. Allah'a yakın kul (*mukarrab*) ile iyilik sahibi (*bâr*) arasındaki fark gözlerle eserler arasındaki fark gibidir.

يُوفُونَ بِالنَّذْرِ وَيَخَافُونَ يَوْمًا كَانَ شَرُّهُ مُسْتَطِيرًا (٧)

7. O kullar adaklarını yerine getirirler. Kötülüğü her yanı kuşatmış bir günden korkarlar.

Bir nasihat

Sözleşmelerini artırma! Mecbur kılındığın ahitler sana yeter! Bu nedenle Allah resûlü sallallahu aleyhi ve sellem adak adamayı hoş bulmamış; adanan adağın ise yerine getirilmesini vâcip kılmıştır. Çünkü adak adamak insanın lüzumsuz işlerindendir. Bütün mezheplerde vâciptir. Allah Teâlâ kulun kendisine zorunlu kıldığı kimi şeyleri onaylayıp kulu için zorunlu kılmamıştır. Adak adamak da böyledir. Ne var ki kul böylece onun suretinde yaratıldığından kesin emin olur. Kul adağı kendisine zorunlu kılmış, Allah ise kendisine adak vermeyi zorunlu kılanın onu yerine getireceğini bildirmiştir. O hâlde sen kendine zorunlu kıldığın işleri yerine getirmeyi de kendine zorunlu kıl!

وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلَى حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا (٨) إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ لَا
نُرِيدُ مِنكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكُورًا (٩) إِنَّا نَخَافُ مِن رَّبِّنَا يَوْمًا عَبُوسًا قَمْطَرِيرًا (١٠) فَوَقَاهُمُ
اللَّهُ شَرَّ ذَٰلِكَ الْيَوْمِ وَلَقَّاهُمْ نَضْرَةً وَسُرُورًا (١١) وَجَزَاهُم بِمَا صَبَرُوا جَنَّةً وَحَرِيرًا (١٢)
مُّتَّكِئِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ لَا يَرَوْنَ فِيهَا شَمْسًا وَلَا زَمْهَرِيرًا (١٣) وَدَانِيَةً عَلَيْهِمْ ظِلَالُهَا
وَذُلِّلَتْ قُطُوفُهَا تَذْلِيلًا (١٤) وَيُطَافُ عَلَيْهِم بِآنِيَةٍ مِّن فِضَّةٍ وَأَكْوَابٍ كَانَتْ قَوَارِيرَا (١٥)
قَوَارِيرَ مِن فِضَّةٍ قَدَّرُوهَا تَقْدِيرًا (١٦) وَيُسْقَوْنَ فِيهَا كَأْسًا كَانَ مِزَاجُهَا زَنجَبِيلًا (١٧)

8. Onlar, seve seve yiyeceği yoksula, yetime ve esire yedirirler. 9. (Yedirdikleri kimselere şöyle derler:) "Biz size sırf Allah rızası için yediriyoruz. Sizden bir karşılık ve bir teşekkür beklemiyoruz." 10. Çünkü biz, asık suratlı, çetin bir günden (o günün azabından dolayı) rabbimizden korkarız." 11. Allah da onları o günün kötülüğünden korur ve yüzlerine bir aydınlık ve içlerine bir sevinç verir. 12. Sabretmelerine karşılık da onları cennet ve ipek(ten giysiler) ile mükâfatlandırır. 13. Orada koltuklar üzerine kurulmuş olarak bulunurlar. Orada ne güneş görürler, ne de dondurucu soğuk. 14. Üzerlerine cennetin gölgeleri sarkmış, cennetin meyveleri (kolayca alınacak şekilde) yakınlaştırılarak hazırlanmıştır. 15. Etraflarında gümüş kaplar, şeffaf kadehler dolaştırılır. 16. Gümüşten billur kaplar ki, onları (ihtiyaca göre) ölçüp düzenlemişlerdir. 17. Orada kendilerine, katkısı zencefil olan içecekle dolu bir kâseden içirilir.

Bilmelisin ki Cennet ehli susamalarını gidermek maksadıyla havuzdan içtikten sonra artık bir daha susamaz. Çünkü Cennet ehli cennette su içme ihtiyacı duymaz.

عَيْنًا فِيهَا تُسَمَّى سَلْسَبِيلًا (١٨) وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُخَلَّدُونَ إِذَا رَأَيْتَهُمْ حَسِبْتَهُمْ
لُؤْلُؤًا مَنْثُورًا (١٩) وَإِذَا رَأَيْتَ ثَمَّ رَأَيْتَ نَعِيمًا وَمُلْكًا كَبِيرًا (٢٠) عَالِيَهُمْ ثِيَابُ سُنْدُسٍ
خُضْرٌ وَإِسْتَبْرَقٌ وَحُلُّوا أَسَاوِرَ مِنْ فِضَّةٍ وَسَقَاهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا (٢١) إِنَّ هٰذَا كَانَ
لَكُمْ جَزَاءً وَكَانَ سَعْيُكُمْ مَشْكُورًا (٢٢) إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ تَنْزِيلًا (٢٣) فَاصْبِرْ
لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تُطِعْ مِنْهُمْ آثِمًا أَوْ كَفُورًا (٢٤)

18. Orada bir pınar ki ona "selsebil" adı verilir. 19. Çevrelerinde, gördüğünde saçılmış inciler sanacağın, hep aynı gençlik ve güzellikte kalacak hizmetçiler dolaşır. 20. Orada, görünce (sonsuz) nimetler ve büyük bir mülk (hükümranlık) görürsün. 21. Üstlerinde ince ve kalın ipekten yeşil elbiseler vardır. Gümüş bileziklerle süsleneceklerdir. Rableri onlara tertemiz bir içecek içirecektir. 22. Onlara şöyle denecektir: "Şüphesiz bu sizin için bir mükâfattır. Çalışma ve çabanız makbul görülmüştür." 23. Şüphe yok ki, Kur'ân'ı sana elbette biz indirdik biz. 24. O hâlde, rabbinin hükmüne sabret. Onlardan hiçbir günahkâra ve hiçbir nanköre itaat etme.

Şeriat, yaratılmışın hükmü değil, yaratıkları hakkında Allah'ın hükmüdür. Öyleyse şeriat aklın hükmü değil, Allah'ın hükmüdür.

وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ بُكْرَةً وَأَصِيلًا (٢٥) وَمِنَ اللَّيْلِ فَاسْجُدْ لَهُ وَسَبِّحْهُ لَيْلًا طَوِيلًا (٢٦) إِنَّ
هٰؤُلَاءِ يُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ وَيَذَرُونَ وَرَاءَهُمْ يَوْمًا ثَقِيلًا (٢٧)

25. Sabah akşam rabbinin adını an. 26. Gecenin bir kısmında O'na secde et; geceleyin de O'nu uzun uzadıya tesbih et. 27. Şunlar (inanmayanlar) dünyayı tercih ediyorlar ve çetin bir günü arkalarına atıyorlar.

Şeriatın insana getirdiği buyruklar arasından insanın yükümlülüğünde bulunanlar sorgulandığı için "çetin" (*sakîl*) denilmiştir.

نَحْنُ خَلَقْنَاهُمْ وَشَدَدْنَا أَسْرَهُمْ وَإِذَا شِئْنَا بَدَّلْنَا أَمْثَالَهُمْ تَبْدِيلًا (٢٨) إِنَّ هٰذِهِ تَذْكِرَةٌ
فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذَ إِلَىٰ رَبِّهِ سَبِيلًا (٢٩) وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا
حَكِيمًا (٣٠)

28. Onları biz yarattık ve eklemlerini (birbirine) biz bağladık. Dilediğimizde (onları yok eder) yerlerine benzerlerini getiririz. 29. İşte bu bir

öğüttür. Dileyen, rabbine ulaştıran bir yol tutar. 30. Allah [dilemenizi] dilemeseydi siz dileyemezdiniz. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.

[Allah dilemeseydi siz dileyemezdiniz], yani Allah dilemenizi dilemeseydi siz dileyemezdiniz. Bu gerçekte senin meşîetin değil Allah'ın meşîetidir. Sen onun meşîetine bağlı olarak dilersin. Biz ihtiyarî nispet hakkında şöyle deriz: Allah Teâlâ kul için kendisine bağlı olarak dileyeceği bir meşîet yaratmıştır. Bu durumda kul bu nispetin hükmünü ve Allah'ın meşîetinden kaynaklanan bu meşîeti diler. Böylece Hak Teâlâ kendisi ve bizim adımına meşîeti ispat etmiş ve bizim meşîetimizi onun meşîetine bağlı kılmıştır. Seçime dayalı harekette-ki durum böyledir. Zorunlu harekete gelince o, titreyen kimsenin hareketine benzer. Durum bize göre tektir. Nitekim ilk sebep Hak Teâlâ'nın meşîeti iken ikinci sebep Hak Teâlâ'nın meşîetinden meydana gelen meşîettir. Zira dileyen gerçekte Allah'tır. Kul buna yönelik kendinde bir irade bulsa Hak onun iradesinin aynısıdır. Öyleyse kulun kendi nefsinde bulacağı meşîetin hükmü Haktan başka bir şey değildir. Nitekim O dilediğinde dilediği şey gerçekleşir. Zira O, her dileyenin meşîetinin ta kendisidir. Kuşkusuz kulun meşîeti söz konusu olup da meşîet dilenen şeye taalluk ettiğinde dilenen şey meydana gelebilir de gelmeyebilir de. Bu nedenle Allah Teâlâ bize bir şey yapacağımız zaman "İnşallah" dememizi emretmiştir. Böylece Allah'ın dilemesine bağladığımız bu fiil gerçekleştiğinde aslın hükmü gereği Allah'ın meşîetinden meydana gelmiş olur; yoksa bu fiilin meydana gelmesinde bizim meşîetimizin bir etkisi yoktur. Fakat meşîetimizin orada bir hükmü söz konusudur: O da Hak Teâlâ'nın bu şeyi yaratmayı ancak bizim meşîetimizin varlığına bağlı olarak dilemesidir. Zira meşîetimizin varlığı, Allah'ın meşîetinden kaynaklanmaktadır. Öyleyse bizzat meşîetimizin varlığı ve bu fiile ilişmesi gerekir. Gerçekleri böyle bilen kimse, Allah'ın ilâhî meşîete bağlamadan yapmayacağı işleri söyleyen kimseden hoşlanmadığını da bilir. İnsan iş yapma sözünü ilâhî meşîete bağladığında ise bu Allah'ın hoşlanmadığı bir iş olmaz. Çünkü Hak Teâlâ tekvin sıfatına bağlı olarak yaratılmışların elinde ortaya çıkan fiillerin tamamında tek başına bulunmaktan gizlenmiştir. Fiillerde yaratma (*tekvîn*) yönünden yaratılmışa ait hiçbir etki söz konusu değildir. Bununla birlikte fiillerde yaratılmışa ait bir etki bulunmasa da bir hüküm vardır. Nitekim insanlar etki ile hüküm arasındaki farkı ayırt edemezler. Allah Teâlâ, varlığı ancak maddede geçerli olan -zira onun kendi başına bir varlığı yoktur -işler arasından bir hareketi ya da mânayı yaratmayı dilediğinde kendi başına var olamayan şeyin yaratılışının tezahür edeceği bir mahallin bulunması zorunludur. Nitekim mahallin bu mümkün şeyin yaratılışında -bir etkisi bulunmasa da- bir hükmü

vardır. İşte etki ile hüküm arasındaki fark budur. Bu nedenle Hak Teâlâ ilâhî ceza kendilerinden kaldırılsın diye ilâhî istisnayı (yani "inşallah" demelerini) emretmiştir. Binaenaleyh gelecekteki bir davranışı yapma yemin ettiğinde istisna yapan kimse yeminini bozmuş sayılmaz. Çünkü o bu davranışını kendisine değil Allah'a izafe etmiştir. Bu durum fiillerin yaratılmışlara izafe edilmesi durumuyla çelişmez. Hiç kuşkusuz yaratılmışlar, ilâhî fiillerin ortaya çıktığı mahaldir. "Allah [dilemenizi] dilemeseydi siz dileyemezdiniz" sözü bir hüküm olarak kıyamette kul kendisiyle sebat bulsun diye bilgi ifade eden bir tesellidir. Dolayısıyla o, bir hüccetin telkini ve Allah'tan gelen bir rahmet ve lütuftur. Bu şu anlama gelir: Kul seçiminde zorunludur.

يُدْخِلُ مَنْ يَشَاءُ فِي رَحْمَتِهِ وَالظَّالِمِينَ أَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿٣١﴾

31. O, dilediği kimseyi rahmetine sokar. Zalimlere ise elem dolu bir azap hazırlamıştır.

Durum Hak Teâlâ'nın bedbahtlara önem vermemesi şeklindeki hiçbir bilgiye sahip olmayan kimsenin vehmettiği gibi olsaydı ne günahlar sebebiyle cezalandırma gerçekleşirdi ne Allah Teâlâ kendisini gazap etme niteliğiyle nitelendirirdi ne de [âyette belirtilen] "şiddetli yakalama" (Burûc, 85/12) gerçekleşirdi. Oysa bütün bunlar cezalandırmaya yönelik önem vermekten ve ihtimam göstermekten kaynaklanır. Çünkü bunun bir değeri bulunmasaydı ne cezalandırılırdı ne de cezalandırılmaya istidadı olurdu. Bedbaht kimse hakkında [O, zalimlere elem dolu bir azap hazırlamıştır] buyrulmuştur. Şayet önem verme durumu olmasa bu hüküm ortaya çıkmazdı.

MÜRSELÂT SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

وَالْمُرْسَلَاتِ عُرْفًا (١)

1. Ard arda gönderilenlere and olsun.

Bunlar hizmete âmâde kılınmış melekler ve -Allah'ın yarattığı varlıklara yönelik- vekillerden meydana gelen sınıflardır. [Gönderilenlere and olsun], yani "haberlerle gönderilenlere yemin olsun" demektir. [Ard arda (*urfen*)]" ifadesi ise fiilin peş peşe ve çokça gerçekleştiğine dikkat çeker.

فَالْعَاصِفَاتِ عَصْفًا (٢) وَالنَّاشِرَاتِ نَشْرًا (٣)

2-3. Kasırga gibi esenlere, hakkıyla yayanlara and olsun.

[Hakkıyla yayanlara and olsun], yani hayra yönlendirerek (*terğîb*) ve kötülükten sakındırarak (*terhîb*) hakkıyla yayanlara and olsun demektir. Onlar ise yeryüzünün imar edicileri olan meleklerdir. Şâri' Teâlâ meleklerin kanatlarını ilim talibine yaydığına/açtığına dikkat çeker. İşte onlar meleklerdir. Yeryüzüne gelince orası ancak Allah'ın sâlih kullarına aittir. Onlar Allah hakkında bilgisi olan kimselerdir.

فَالْفَارِقَاتِ فَرْقًا (٤)

4. Hakkıyla ayıranlara and olsun.

Onlar beşinci göğü imar edici meleklerdir.

فَالْمُلْقِيَاتِ ذِكْرًا (٥)

5. Öğüt bırakanlara andolsun

Yani ilham ve esinle öğüt bırakanlara and olsun. Onlar altıncı göğü imar edici meleklerdir. Bütün bunlar nebî-meleklerdir. Allah'ın kendilerine nitelediği şekilde ona kulluk ederler ve -tebliğ edeceği bir iş kendisine emredilen hariç- makamlarında bulunmaya devam ederler.

عُذْرًا أَوْ نُذْرًا (٦) إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَوَاقِعٌ (٧) فَإِذَا النُّجُومُ طُمِسَتْ (٨)

6-7. Özür ya da uyarı olmak üzere öğüt bırakanlara andolsun ki, uyarıldığınız (Kıyamet) mutlaka gerçekleşecektir. 8. Yıldızların ışığı söndürüldüğü zaman.

Birinci vecih

Gök yarılıp düştüğünde yıldızlar söner. Böylece yıldızların bir ışığı kalmaz. Ne var ki yıldızlar cehennemde yüzmeye devam eder. Değişiklik zâtlarda değil, suretlerde meydana gelmiştir. Bu itibarla cehenneme ehil kimseler olan cehennemliklerde onun izleri kalmaya devam eder. Söz konusu değişim Allah'ın feleklere ve yıldızların hareketlerine yerleştirdiği ilâhî emir vasıtasıyla gerçekleşir. Burada [yıldızlar (*nücûm*)] ile kastedilen ışıkları sönmüş yedi küredir. Yani ışık saçıcı olmayan yıldızlardır.

İkinci vecih

[Yıldızların ışığı söndürüldüğü zaman], Allah gözleri önünde ışığını çekip aldığında demektir. Söz konusu ışık cehennemlikler üzerine doğar ve batar. Güneş tutulduğunda dünyalıklar üzerine doğması buna benzer. Nitekim in-

sanların gözlerinde onun ışıkları sönmüş hâldedir. Gerçekte ise onlar Allah'ın gözlerini söndürdüğü kimselerdir. O vakit onlar aydınlık cisimlerdeki ışıkları idrak etmek istemişlerdi. Binaenaleyh perde onların gözlerindedir. Bu itibarla cehennem ehli hareket hâlindeki (*seyyâr*) yıldızların cisimlerinin üzerlerine doğup battıklarına şahit olurken onların ışığına şahit olmazlar. Çünkü duman ışığı tam geçirmez. Onlar dünyada iken şeriatların Hak Teâlâ'dan getirdiği ışıkları idrakten âmâ oldukları gibi cehennemde de bu hareket hâlindeki yıldızın ve diğer yıldızların ışıklarını idrakten âmâdırlar. Yıldızların ışıkları söndürüldüğü zaman ise insanların kaçırdığı bilgiler öğrenilir.

وَإِذَا السَّمَاءُ فُرِجَتْ (٩) وَإِذَا الْجِبَالُ نُسِفَتْ (١٠) وَإِذَا الرُّسُلُ أُقِّتَتْ (١١) لِأَيِّ يَوْمٍ أُجِّلَتْ
(١٢) لِيَوْمِ الْفَصْلِ (١٣) وَمَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمُ الْفَصْلِ (١٤) وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ (١٥) أَلَمْ
نُهْلِكِ الْأَوَّلِينَ (١٦) ثُمَّ نُتْبِعُهُمُ الْآخِرِينَ (١٧) كَذَلِكَ نَفْعَلُ بِالْمُجْرِمِينَ (١٨) وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ
لِلْمُكَذِّبِينَ (١٩) أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ (٢٠)

9. Gök yarıldığı zaman. 10. Dağlar ufalanıp savrulduğu zaman. 11. Peygamberler için (ümmetlerine şahitlik etmek üzere) vakit belirlendiği zaman (kıyamet gerçekleşir). 12. (Bu) hangi güne ertelenmiştir? 13. Hüküm ve ayırım gününe. 14. Bilir misin nedir hesap ve ayırım günü? 15. O gün vay yalanlayanların hâline! 16. Biz öncekileri helâk etmedik mi? 17. Sonra arkadan gelenleri de onların peşine takacağız. 18. Biz suçlulara işte böyle yaparız. 19. O gün vay yalanlayanların hâline! 20. Biz sizi bayağı bir sudan (meniden) yaratmadık mı?

Suyun "bayağı" olması onun "zelîl" olması demektir.

فَجَعَلْنَاهُ فِي قَرَارٍ مَكِينٍ (٢١) إِلَى قَدَرٍ مَعْلُومٍ (٢٢) فَقَدَرْنَا فَنِعْمَ الْقَادِرُونَ (٢٣) وَيْلٌ
يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ (٢٤) أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ كِفَاتًا (٢٥) أَحْيَاءً وَأَمْوَاتًا (٢٦)

21-22. Sonra onu belli bir süreye kadar sağlam bir yerde (ana rahminde) tuttuk. 23. Sonra da ona ölçülü bir biçim verdik. Biz ne güzel biçim verenleriz! 24. O gün vay yalanlayanların hâline! 25-26. Biz yeryüzünü dirileri de ölüleri de toplayan (bir yurt) yapmadık mı?

"Toplamak" (*keft*) demek "eklemek/bir araya getirmek" demektir. Yani "Biz yeryüzünü dirileri sırtında ölüleri karnında bir araya getiren (bir yurt) yapmadık mı?" demektir.

وَجَعَلْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ شَامِخَاتٍ وَأَسْقَيْنَاكُمْ مَاءً فُرَاتًا (٢٧) وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ (٢٨)
انْطَلِقُوا إِلَى مَا كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ (٢٩) انْطَلِقُوا إِلَى ظِلٍّ ذِي ثَلَاثِ شُعَبٍ (٣٠) لَا ظَلِيلٍ
وَلَا يُغْنِي مِنَ اللَّهَبِ (٣١) إِنَّهَا تَرْمِي بِشَرَرٍ كَالْقَصْرِ (٣٢) كَأَنَّهُ جِمَالَتٌ صُفْرٌ (٣٣) وَيْلٌ
يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ (٣٤) هَذَا يَوْمُ لَا يَنْطِقُونَ (٣٥) وَلَا يُؤْذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُونَ (٣٦) وَيْلٌ
يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ (٣٧) هَذَا يَوْمُ الْفَصْلِ جَمَعْنَاكُمْ وَالْأَوَّلِينَ (٣٨) فَإِنْ كَانَ لَكُمْ كَيْدٌ
فَكِيدُونِ (٣٩) وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ (٤٠) إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي ظِلَالٍ وَعُيُونٍ (٤١) وَفَوَاكِهَ مِمَّا
يَشْتَهُونَ (٤٢) كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (٤٣) إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ
(٤٤) وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ (٤٥) كُلُوا وَتَمَتَّعُوا قَلِيلًا إِنَّكُمْ مُجْرِمُونَ (٤٦) وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ
لِلْمُكَذِّبِينَ (٤٧) وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ ارْكَعُوا لَا يَرْكَعُونَ (٤٨) وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ (٤٩) فَبِأَيِّ
حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ (٥٠)

27. Orada sabit yüce dağlar yaratmadık mı, size tatlı bir su içirmedik mi? 28. O gün vay yalanlayanların hâline! 29. Onlara şöyle denecek: "Yalanlamakta olduğunuz şeye (cehennem azabına) gidin. 30-31. Üç kola ayrılmış gölgeye gidin ki, o ne gölgelendirir ne de alevden korur." 32. Şüphesiz cehennem, her biri saray büyüklüğünde kıvılcımlar saçar. 33. Bunlar sanki birer kızıl devedir. 34. O gün vay yalanlayanların hâline! 35. Bu, konuşamayacakları gündür. 36. Onlara izin de verilmez ki, özür dilesinler. 37. O gün vay yalanlayanların hâline! 38. Bu, hüküm ve ayırma günüdür. Sizi ve öncekileri bir araya toplamışızdır. 39. Eğer bir tuzağınız varsa, haydi bana tuzak kurun! 40. O gün vay yalanlayanların hâline! 41. Allah'a karşı gelmekten sakınanlar, gölgeler içinde ve pınar başlarındadırlar. 42. Canlarının çektiği meyveler içerisindedirler. 43. "Yapmakta olduğunuz şeylere karşılık afiyetle yiyin için." 44. Şüphesiz biz iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlar işte böyle mükâfatlandırırız. 45. O gün vay yalanlayanların hâline! 46. Ey inkâr edenler! (Dünyada) yiyin ve birazcık yararlanın! Şüphesiz sizler suçlularsınız. 47. O gün vay yalanlayanların hâline! 48. Onlara, "Rükû edin (namaz kılın)" dendiği zaman rükû etmezler. 49. O gün vay yalanlayanların hâline! 50. Onlar artık ondan (Kur'ân'dan) sonra hangi söze inanacaklar?

NEBE' SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ (١) عَنِ النَّبَإِ الْعَظِيمِ (٢) الَّذِى هُمْ فِيهِ مُخْتَلِفُونَ (٣) كَلَّا سَيَعْلَمُونَ (٤)
ثُمَّ كَلَّا سَيَعْلَمُونَ (٥) أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهَادًا (٦) وَالْجِبَالَ أَوْتَادًا (٧)

1. Birbirlerine neyi soruyorlar? 2-3. Üzerinde anlaşmazlığa düştükleri büyük haberi (mi)? 4. Hayır, ileride bilecekler. 5. Yine hayır; ileride bilecekler. 6-7. Biz, yeryüzünü bir döşek, dağları da birer kazık yapmadık mı?

Nitekim yeryüzü yerleştirilmiş döşek iken gökyüzü yükseltilmiş tavandır. Hiç şüphesiz Hak Teâlâ dağlar vasıtasıyla yeryüzünün sallanmasını sakinleştirmiştir. Zira yeryüzü Allah korkusundan hareket hâlindedir. Allah Teâlâ kazıklar hâline getirdiği dağlar aracılığıyla yeryüzünü güvende kılmıştır. [Kazıklar (*evtâd*)] sağlam oldukları için teskin edicidir. Bu nedenle dağlar derinlik ve yükseklik sahibidir. Bu güçle birlikte menetme, savma ve defetme gücüne de sahiptir. Binaenaleyh dağların "atılmış renkli yüne"[154] ve "dağılmış toz duman hâline geldiği"[155] dönüşmesi ve böylelikle yeryüzü parça parça olup dağıldığı zaman yeryüzüne katılması kaçınılmazdır.

154.Bk. Kâri'a 101/5.
155.Bk. Vâkı'a 56/6.

İşaret babından tefsir

Velîm ve yakın dostum -el-Asâd olarak bilinen- Ebû Abdullah Muhammed el-Hayyât ve kardeşi Ebu'l-Abbas Ahmed el-Harîrî'nin evinde şeyhim Ebû Ca'fer Ahmed el-Arabî ile beraber namaz kıldım. İmam [Birbirlerine neyi soruyorlar?] ile başlayan Amme cüzünü okudu. [Biz, yeryüzünü bir döşek yapmadık mı] âyetine vardığında imamın kıraati inkıtâa uğradı, sonra da bir şey işitmedim. Şeyhimiz Ebû Ca'fer'i şöyle derken gördüm: "*Mihâd*" âlem ise "*evtâd*" müminlerdir. "*Mihâd*" müminler ise "*evtâd*" âriflerdir. "*Mihâd*" ârifler ise "evtâd" nebîlerdir. "Mihâd" nebîler ise "*evtâd*" resûllerdir. Şeyh, Allah'ın zikretmesini dilediği kadar hakikatlerden zikretti ve bu ses bana yankılandı. İmam ise "Sadece Rahmân'ın izin vereceği ve doğru söyleyecek olan kimseler konuşabilecektir. İşte bu, hak olan gündür "[156] âyetini okuyordu. Namazı bitirdiğimizde imama durum hakkında sordum ve benim gördüğüm şeyin bu âyetle ilgili olarak onun da aklına geldiğini gördüm

وَخَلَقْنَاكُمْ أَزْوَاجًا (٨) وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًا (٩)

8. Sizleri (erkekli-dişili) eşler hâlinde yarattık. 9. Uykunuzu bir dinlenme (sebebi) kıldık.

[Uyku (*nevm*)], bir berzahtır. Berzahlar rahatlama yeridir. Bu nedenle Allah Teâlâ uykuyu dinlenme sebebi yani rahatlama vesilesi kılmıştır. Zira uyku ölüm ve hayat olmak üzere iki zıt arasındadır. Nitekim uyuyan kimse ne diridir ne ölüdür. Bu nedenle Hak Teâlâ [Uykunuzu bir dinlenme (sebebi) kıldık] buyurmuştur. Yani uykuyu sizin için -yorgunluk sebebiyle nefislerin kendisi vasıtasıyla istirahat edeceği- bir rahatlık kılmıştır. Nefsinin hevâsı peşinde hareket etse bile söz konusu varlık, uyanıkken hareketlerinden ötürü yorulur. Uyku iki kısımdan oluşur: Birincisi intikalden ibarettir. İkincisinde ise biraz rahatlama, maksada ulaşma ya da artan yorgunluk söz konusudur. Diğer kısım ise bilhassa rahatlama içeren kısımdır. O ise uyanıklık esnasında bedenin uzuv ve organları yorulduğundan Allah'ın rahatlık vesilesi kıldığını zikrettiği doğru ve saf uykudur. Allah Teâlâ geçim zamanını -her ne kadar gece de gerçekleşebilir olsa da- gündüz yaptığı gibi söz konusu uykunun zamanını da -her ne kadar gündüz de gerçekleşebilir olsa da- gece yapmıştır. Fakat hüküm baskın duruma göre verilir. Nitekim uyku hiç şüphesiz bir rahatlıktır ve

156. Nebe' 78/38-39.

bu durum geceleyin daha güçlüdür. Kuşkusuz bu uykuda gündüz uykusundan daha iyi uykuya dalınır. İntikal kısmına gelince o, kendisiyle birlikte rüyanın bulunduğu uykudur. Böylece bu araçlar hayal deposunda yerleşik hayalleri görmek üzere duyuların zâhirinden duyuların bâtınına intikal ederler. Duyular duyulur nesnelerden elde ettikleri verileri ve musavvire gücünün tasvir ettiği şeyleri hayal deposuna yükseltir. Rahatlık kısmı ise kendisinde rüyanın bulunmadığı uykudur. O bedene ilişkin saf bir rahatlıktır, başka bir şey değil.

Bir işaret

[Uykunuzu bir dinlenme (sebebi) kıldık] yani uyku insanlar için doğal bir rahatlık olduğu gibi biz onu gece ehli için ilâhî bir rahatlık kıldık demektir. Nitekim insanlar uyduğunda bu kimseler rableriyle rahatlık bulurlar ve duyu-mâna âleminde onunla yalnız kalırlar. Zira o uykuyu denetçilerin gözlerinde kılmıştır. Böylelikle onlar rablerinden tövbeleri kabul etmesini, dualarına icabet etmesini ve günahlarını bağışlamasını isterler. Binaenaleyh insanların uykusu onlar için bir rahatlıktır. Çünkü Allah Teâlâ geceleyin dünya semasına onların yanına iner. Böylece onlarla kendisi arasında feleğe ilişkin bir perde kalmaz. Cenâb-ı Hakk'ın onlara inişi onlara rahmeti demektir. Bu nedenle Hak Teâlâ şöyle buyurmuştur:

وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ لِبَاسًا (١٠)

10. Geceyi (sizi örten) bir elbise yaptık.

Gece örtünün mahallidir. Bu nedenle Cenâb-ı Hak onu elbise kılmıştır. Gündüz ise ortaya çıkmanın ve hareket etmenin mahallidir. Bu nedenle Cenâb-ı Hak onu geçimi sağlama zamanı kılmıştır. Nitekim o şöyle buyurmuştur:

وَجَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَاشًا (١١)

11. Gündüzü de geçimi temin zamanı kıldık.

İhsanını arzulamak için yani bu zaman diliminde bir yönüyle rızkını aramak için [gündüzü de geçimi temin zamanı kıldık]. Nitekim gündüz arzulanan ihsanda bir ziyade ve üstünlük bulunur ,ki bu daha çok erdem demektir. Çünkü insan (gündüz) rızkı olmayan şeyleri de toplar. Öyleyse bu şey fazla-

lıktır. Çünkü insan onu vârisi veya başka kimseler için toplar. Oysa ki insanın rızkı topladığı şeyler değil; ancak kendisiyle beslendiği şeylerdir. Cenâb-ı Hak gündüzü geçimi temin zamanı kıldığı gibi amelleri de kaftan kılmıştır. O hâlde sana gereken amellerin en güzeliyle meşgul olmak, süslenmektir. Dünyanın süsünden ve şeytandan sakın! Sana gereken Kur'ân'da belirtilen Allah'ın süsüyle süslenmektir. Hâsıl olmadığın bir hayatı ve sahibi olduğun bir yurdu ganimet bilmelisin. Orada terazin yerleştirilmiş, sözün işitilmiş, kulağın idrak edici, öğütlerin davet edici, nefeslerin bâki, hayır amellerin koruyucudur. O hâlde evinin sütunları dipsiz çukura (*hâviye*) düşüp devrilmediği sürece karanlık evini aydınlat ve müphem sırrını vuzuha kavuştur.

وَبَنَيْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعًا شِدَادًا (١٢) وَجَعَلْنَا سِرَاجًا وَهَّاجًا (١٣) وَأَنْزَلْنَا مِنَ الْمُعْصِرَاتِ
مَاءً ثَجَّاجًا (١٤) لِنُخْرِجَ بِهِ حَبًّا وَنَبَاتًا (١٥) وَجَنَّاتٍ أَلْفَافًا (١٦)

12. Üstünüze yedi sağlam gök bina ettik. 13. Alev alev yanan aydınlatıcı ve ısıtıcı bir kandil yarattık. 14-16. Taneler, bitkiler, sarmaş dolaş bahçeler çıkaralım diye yağmur yüklü yoğun bulutlardan şarıl şarıl yağmur yağdırdık.

Yeryüzü için yağmur yerin buharından başka bir şey değildir. Nitekim yeryüzünden buhar olarak yükselir; sonra ise su olarak tekrar yeryüzüne iner. Böylece yer değişiminden ötürü yağmurun sureti değişir.

إِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ كَانَ مِيقَاتًا (١٧) يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَتَأْتُونَ أَفْوَاجًا (١٨)

17. Şüphesiz hüküm ve ayırma günü belirlenmiş bir vakittir. 18. Bu, sûra üfürüleceği gün gerçekleşir ve siz bölük bölük gelirsiniz.

Sûr nurdan meydana gelen bir boynuzdur. Onun genişliği *İlliyyîn* mertebesindedir. Allah'ın sağ sahiplerine (*ashâbu'l-yemîn*) sağladığı dereceler burada bulunur. Onun darlığı ise en aşağılık mertebedeki (*esfelu sâfilîn*) *Siccîn* mertebesindedir. Allah'ın perdelilere verdiği derekeler ise burada bulunur.

وَفُتِحَتِ السَّمَاءُ فَكَانَتْ أَبْوَابًا (١٩) وَسُيِّرَتِ الْجِبَالُ فَكَانَتْ سَرَابًا (٢٠) إِنَّ جَهَنَّمَ كَانَتْ
مِرْصَادًا (٢١) لِلطَّاغِينَ مَآبًا (٢٢)

19. Gök açılır ve kapı kapı olur. 20. Dağlar yürütülür, serap hâline gelir. 21-22. Şüphesiz cehennem, bir gözetleme yeridir; taşkınlık yapanlar için bir dönüş yeridir.

[Taşkınlık yapan (*tâğî*)] kelimesi "yükselen" anlamındadır. Her kim yücelik ve ululuk iddia ederse Allah onu iddiasının karşıtı bir durumda kılar ve onu cehennemin bir ücrasındaki asıl yerine geri döndürür. Nitekim "cehennem" kelimesi, cehennâm/cihinnâm kökünden türer. Dibi derin olduğunda kuyuya "derin kuyu" anlamında "bi'ru cihinnâm" denilir. Binaenaleyh taşkınlık yapanların varış yeri Cehennemdir. Bu suretle onlar cehennemin dibini boylarlar.

لَابِثِينَ فِيهَا أَحْقَابًا (٢٣)

23. Taşkınlık yapanlar içinde çağlar boyu kalırlar.

Âyette [çağlar boyu (*ahkâb*)]" kelimesi ef'âl vezninde zikredilmiştir. Bu vezin, azlık bildiren çoğul (*cem'u'l-kılle*) vezinlerinden biridir. "el-Hıkbe", sene demektir. On, "*ahkâb*"ın bitişinin sonudur. Umarım insanların diledikleri yurtta varacakları yer Allah'ın rahmeti olur. Zira amaç rahmetin herkesi nerede olsalar kuşatıcı olmasıdır:

Cehennemin mertebeleri ayrışır amellerle
Bulunmaz mertebelerde bir tahsis, muamele
Ef'âl vezniyle gelir azabı kendisine; ve verir müjde
Elde ettiklerine karşılık orada azap görseler de

لَا يَذُوقُونَ فِيهَا بَرْدًا وَلَا شَرَابًا (٢٤) إِلَّا حَمِيمًا وَغَسَّاقًا (٢٥) جَزَاءً وِفَاقًا (٢٦) إِنَّهُمْ كَانُوا
لَا يَرْجُونَ حِسَابًا (٢٧) وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا كِذَّابًا (٢٨) وَكُلَّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ كِتَابًا (٢٩) فَذُوقُوا
فَلَنْ نَزِيدَكُمْ إِلَّا عَذَابًا (٣٠) إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ مَفَازًا (٣١) حَدَائِقَ وَأَعْنَابًا (٣٢) وَكَوَاعِبَ أَتْرَابًا
(٣٣) وَكَأْسًا دِهَاقًا (٣٤)

24. Orada ne bir serinlik ve ne de içecek bir şey tadacaklar! 25-26. Ancak, uygun bir ceza olarak kaynar su ve irin içecekler. 27. Çünkü onlar hesaba çekilmeyi ummuyorlardı. 28. Âyetlerimizi de alabildiğine yalanlamışlardı. 29. Biz ise, her şeyi bir kitapta (Levh-i Mahfuz'da) tamamiyle sayıp tespit ettik. 30. Kâfirlere şöyle denilir: "Şimdi tadın. Artık bundan sonra yalnızca azabınızı artıracağız." 31-34. Şüphesiz Allah'a karşı gelmekten sakınanlara bir kurtuluş, bahçeler, üzümler, kendileriyle bir yaşta, göğüsleri çıkmış genç kızlar ve dolu dolu kadehler vardır.

"*el-Kâ'ib*" göğüsleri tomurcuklanmış kız demektir. Bu durum câriyenin gençliğinin başında olur.

لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا كِذَّابًا (٣٥) جَزَاءً مِنْ رَبِّكَ عَطَاءً حِسَابًا (٣٦)

35. Orada ne bir boş söz işitirler, ne de bir yalan. 36. Bunlar rabbinin yeterli bir bağışı, mükâfatıdır.

Orada Allah Teâlâ'dan kula yönelik ancak bir mükafat vardır. Başlangıç ise kula aittir. Zira nefis kendi kazancından yediğinde şımarırken uğradığı ihsan karşısında kırılır ve gücenir. Bu nedenle mükafat geneli kapsamıştır. Çünkü insan suret üzerinde (yani Hakk'ın sureti üzere) bulunur. Kırılıp gücenme ise nefse yaraşmaz.

رَبِّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا الرَّحْمَٰنِ لَا يَمْلِكُونَ مِنْهُ خِطَابًا (٣٧) يَوْمَ يَقُومُ
الرُّوحُ وَالْمَلَائِكَةُ صَفًّا لَا يَتَكَلَّمُونَ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَٰنُ وَقَالَ صَوَابًا (٣٨)

37-38. Rabbin göklerin ve yerin ve ikisi arasındakilerin rabbidir. Onlar, Rûh'un (Cebrâîl'in) ve meleklerin saf duracakları gün Allah'a hitap edemeyeceklerdir. Sadece Rahmân'ın izin vereceği ve doğru söyleyecek olan kimseler konuşabilecektir.

Ayrıştırma (*fasl*) ve hüküm verme (*kazâ*) günü melekler ayrıştırma ve hüküm verme arşının önünde gelirler. Göklerdeki melekler yani her göğün melekleri birbirlerinden ayrışık ve tek tek gelerek yedi saf oluştururlar. Her göğün ehli bir saftır. Rûh (yani Cebrâîl) ise topluluğun önünde ayaktadır. O, resûllere şeriatları indiren melektir. Nitekim ruhun -ki o imamdır- ve meleklerin saf duracakları gün imam tek başına bir saftır.

Melek ile ruh arasındaki fark

Söz (kelime) sahibi ilk aklın altında bulunan her ruh melektir. İlk aklın üstüne bulunanlar ise melek değil ruhtur. Meleklere gelince onlar "emre âmâde olan" (*müsahhar*) ve "idare eden" (*müdebbir*) olmak üzere değişkenlik gösterir. Onların tamamı Allah'ın emriyle hareket eden Allah'ın koruyucu elçileridir. Onlar farklı mertebelerde bulunurlar. Onların dünya ve âhirette merdivenleri, iniş ve yükselişleri söz konusudur. Meleklerden kimi müminler için

dua ve istiğfar etme ile görevlendirilmişken kimi de yeryüzünde bulunanlara istiğfar etmekle görevlendirilmiştir. Yine onlardan kimi âlemin -dünyaya ilişkin- yararı için görevlendirilirken kimi de âlemin -âhirete ilişkin- yararı için görevlendirilmiştir. Onların yaptığı ameller onların ibadet ve namazıdır. Tesbihlerine gelince o söz konusu namazlarda Allah'ı zikretmektir. Bizim namazlarımızdaki kıraat ve zikrimize benzer. Allah Teâlâ'nın her şeyi kuşatan rahmetinin bütün yaratıklarını kapsamasını dileyeceği vakte kadar durum böyle devam eder. Rahmet yaratıkların tamamını kapsadığında -bağışlanma dilemeleri ibadeti sayılan- meleklerden bir kısmı bilhassa tesbih ile meşgul olur. Cennetlerde ve iki yurttan herhangi birinde bizim durumumuzla ilgilenen melekler kalır. Onların bu davranışı kesilmeksizin devam eder. Diğerlerinden ise "melekler" ismi kaldırılır ve "ruhlar" olarak kalırlar. Onların -diğer müheyyem ruhlar gibi- Allah Teâlâ'yı tesbih etmek ve ona hamdetmek dışında bir uğraşısı yoktur. Nitekim [Sadece Rahmân'ın izin vereceği ve doğru söyleyecek olan kimseler konuşabilecektir]. Bilmelisin ki şefaatin ve konuşmanın en hayırlısı Rahmân'ın kendisine izin verdiği kimsenin şefaati ve konuşmasıdır.

ذَٰلِكَ الْيَوْمُ الْحَقُّ فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذَ إِلَىٰ رَبِّهِ مَآبًا (٣٩) إِنَّا أَنْذَرْنَاكُمْ عَذَابًا قَرِيبًا يَوْمَ يَنْظُرُ
الْمَرْءُ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ وَيَقُولُ الْكَافِرُ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا (٤٠)

39. İşte bu, hak olan gündür. Artık dileyen kimse rabbine ulaştıran bir yol tutar. 40. Şüphesiz biz sizi, kişinin önceden elleriyle yaptıklarına bakacağı ve inkârcının, "Keşke toprak olaydım!" diyeceği günde gerçekleşecek olan yakın bir azaba karşı uyardık.

NÂZİ'ÂT SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir

وَالنَّازِعَاتِ غَرْقًا (١)

1. Andolsun şiddetle çekip çıkaranlara.

Onlar dağıtma/parçalama görevine âmâde meleklerdir. Onlar yedinci göğün imar edicileridir.

وَالنَّاشِطَاتِ نَشْطًا (٢)

2. Andolsun usulca çekip çıkaranlara.

Yani ürküterek çekip çıkaranlara demektir. Onlar ikinci göğün imar edicileri olan meleklerdir.

وَالسَّابِحَاتِ سَبْحًا (٣)

3. Andolsun yüzüp yüzüp gidenlere.

Yani sevk edilmek suretiyle yüzüp yüzüp gidenlere demektir. Onlar en yakın göğün (dünya semasının) imar edicileri olan meleklerdir.

فَالسَّابِقَاتِ سَبْقًا (٤)

4. Andolsun öne geçenlere.

Yani itinayla öne geçenlere demektir. Onlar Esîr küresinin imar edicileri olan meleklerdir.

فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْرًا (٥)

5. Andolsun işi çekip çevirenlere.

Yani hükümler vasıtasıyla işi çekip çevirenlere/yönetenlere demektir. Onlar kürsünün imar edicisi olan meleklerdir.

يَوْمَ تَرْجُفُ الرَّاجِفَةُ (٦) تَتْبَعُهَا الرَّادِفَةُ (٧) قُلُوبٌ يَوْمَئِذٍ وَاجِفَةٌ (٨) أَبْصَارُهَا خَاشِعَةٌ
(٩) يَقُولُونَ أَئِنَّا لَمَرْدُودُونَ فِى الْحَافِرَةِ (١٠) أَئِذَا كُنَّا عِظَامًا نَخِرَةً (١١) قَالُوا تِلْكَ إِذًا
كَرَّةٌ خَاسِرَةٌ (١٢)

6-7. Büyük bir sarsıntının olacağı o günde o sarsıntıyı, peşinden gelen başka bir sarsıntı izleyecektir. 8. O gün birtakım kalpler (tedirginlik içinde) şiddetle çarpacaktır. 9. Onların gözleri (korku ile) inecektir. 10. Şöyle derler: "Biz gerçekten gerisingeriye eski hâlimize mi döndürüleceğiz?" 11. "Bizler çürümüş kemiklere döndükten sonra mı?" 12. "Öyle ise bu hüsran dolu bir dönüştür." dediler.

Bunlar burada, berzahta ve âhirette tezahür edecek suretlerden başkası değildir. Ticareti fayda vermeyen kimse eski hâline döndürüldüğü vakit bu dönüşü hüsran dolu olur.

فَإِنَّمَا هِىَ زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ (١٣) فَإِذَا هُمْ بِالسَّاهِرَةِ (١٤)

13. Hâlbuki o, bir haykırıştan ibarettir. 14. Birdenbire kendilerini mahşer yerinde buluverirler.

"*Sâhire*", mahşer yeri demektir. Kuşkusuz dünyadan sonra kimseye bir uyku yoktur. Orası bizim üzerinde bulunduğumuz yerin aynısıdır. Ne var ki va-

sıfları değişiklik gösterir. Dolayısıyla mahşer yeri olan söz konusu Sâhire'nin bir özelliği vardır. Yani bu özellik sebebiyle orada hiç kimse uyuyamaz. Nitekim *sâhire*, -Allah Teâlâ'nın kendisini dilediği biçimde değiştirmesinden sonra- bizim üzerinde bulunduğumuz bu yeryüzünden ibarettir. Değişim ya suret olarak ya da -üzerinde uykunun olmadığı ve *sâhire* diye isimlendirilen- başka bir yer olarak gerçekleşir.

هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ مُوسَى (١٥) إِذْ نَادَاهُ رَبُّهُ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى (١٦) اذْهَبْ إِلَى فِرْعَوْنَ
إِنَّهُ طَغَى (١٧) فَقُلْ هَلْ لَكَ إِلَى أَنْ تَزَكَّى (١٨) وَأَهْدِيَكَ إِلَى رَبِّكَ فَتَخْشَى (١٩) فَأَرَاهُ
الْآيَةَ الْكُبْرَى (٢٠) فَكَذَّبَ وَعَصَى (٢١) ثُمَّ أَدْبَرَ يَسْعَى (٢٢) فَحَشَرَ فَنَادَى (٢٣) فَقَالَ
أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى (٢٤)

15. (Ey Muhammed!) Mûsâ'nın haberi sana geldi mi? 16. Hani, rabbi ona mukaddes Tuvâ vadisinde şöyle seslenmişti: 17. "Haydi Firavun'a git! Çünkü o azmıştır. 18. Ona de ki: 'İster misin (küfür ve isyanından) temizlenesin? 19. Seni rabbine ileteyim de O'na karşı derinden saygı duyup korkasın!'" 20. Derken Mûsâ ona en büyük mucizeyi gösterdi. 21. Fakat o, Mûsâ'yı yalanladı ve ona karşı koydu. 22. Sonra (yeryüzünde fesat peşinde) koşmak üzere (imana) sırt çevirdi. 23. Hemen (adamlarını) topladı ve onlara seslendi: 24. "Ben, sizin en yüce rabbinizim!" dedi.

Cenâb-ı Hak burada "gökte benden başka ilâh yoktur." anlamını murad etmektedir. O hâlde Allah'ın kendisini yüzüstü bıraktığı bir kimseye bakın! Bu sözle kendi benzerlerine karşı nasıl da böbürlendi! Onu bu duruma sevkeden neydi: Mertebesini bilmek mi kendini bilmemek mi? Nitekim insan hakikati (*ayn*) ve mertebesi bakımından kul iken aynı şekilde -mertebesi değil- yalnızca hakikati bakımından efendidir. Bu sebeple insan mertebe iddiasında bulunduğunda mahrum ve hâsıl olur. Hakikat iddiasında bulunduğunda ise korunur ve merhamete nâil olur.

فَأَخَذَهُ اللَّهُ نَكَالَ الْآخِرَةِ وَالْأُولَى (٢٥)

25. Allah onu, son (âhiret) ve ilk (son) azaba uğrattı.

"*Nekâl*" (azap) dilde "sınırlılık" anlamına gelir.

Birinci vecih

[İlk (*ûlâ*)], "Sizin benden başka bir ilâhınız olduğunu bilmiyorum." (Kasas, 28/38) sözü iken [son (*âhira*)] [Ben, sizin en yüce rabbinizim!] ifadesidir. (Bu durumda âyetin anlamı "Allah onu, ilkinde ve sonuncuda söylediklerine karşılık azaba uğrattı." olmaktadır).

İkinci vecih

Bu vecih Allah'ın bilgisi dâhilinde Firavun'un imanının sahih olmasına bağlıdır. [Allah onu, dünya ve âhiret azabına uğrattı]. "*Nekâl*" sınırlılık demektir. Firavun, Mûsâ aleyhisselâm ve Hârûn aleyhisselâmın konuşmalarındaki yumuşaklığı görünce onlara nazik davranmış ve rabbânî inayet sayesinde ilâhî rahmet onun içine işlemiştir. Böylece onların bildirdikleri şeyin hakikat olduğunu anlamıştır. Bu itibarla Allah Teâlâ "ilk"te (*ûlâ*) rabbi karşısındaki kulluğuyla onu sınırlandırmıştır. Zira onun kulu olduğunu bilmektedir. "Son"da (*âhira*) ise bilgi ve söz olarak Allah'a iman etmiş bir hâlde ölmüşçesine Allah onu diriltir. Allah'ın şahitliğinin ötesinde ise bir şahitlik bulunmaz. Nitekim Cenâb-ı Hak, dünya ve âhirette onu sınırlandırdığına yönelik onun adına şahitlik eder.

إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَعِبْرَةً لِّمَن يَخْشَىٰٓ (٢٦)

26. Şüphesiz bunda sakınıp korkan kimseler için bir ibret vardır.

Birinci vecih

[Şüphesiz bunda vardır], yani bu cezalandırmada vardır. [Bir ibret], yani şaşılacak bir durum ve Allah'ın kulları arasından seçkin kulların -ki onlar âlimlerdir- anlayış seviyesinden genelin anlayış seviyesine bir geçiş vardır. Bu nedenle Cenâb-ı Hak [Sakınıp korkan kimseler için] buyurmuştur. Kuşkusuz O, bize Allah'tan ancak âlim kullarının korkacağını bildirmiştir. Başka bir âyette ise şöyle buyurmuştur: "Belki öğüt alır, yahut korkar." (Tâhâ, 20/44) İnsan Allah hakkında unuttuğu bilgileri hatırlamadıkça korkmaz. Hak Teâlâ bir kimseyi sınırladı mı artık onun bu sınırdan kurtulması mümkün değildir.

İkinci vecih

[Şüphesiz bunda sakınıp korkan kimseler için bir ibret vardır]: Bundaki ibret âlim kimse içindir. Nitekim âlim kimse, Allah'ın Firavun'u nereden cezalandırdığını haber vermesine benzer şekilde ibret alır. Kuşkusuz Allah Teâlâ gerçekte en yüce olandır. Nitekim o bizim yüce rabbimizdir. Firavun bu niteliği iddia etse de kendinde bu niteliğe asla bürünmemiştir. [Bunda] sözünde kıssanın daha önce zikredilen kısmına ve Firavun'un [Ben, sizin en yüce rabbinizim] sözüne işaret vardır. Böylece Allah onu ilkinde ve sonuncuda dediklerine karşılık cezalandırmıştır. Yani bu iddialar bu cezalandırmayı gerektirmiştir. Çünkü nitelik (yücelik) sahibini -ki o Allah'tır- arar. Firavun ise bu nitelikten arınmış bir hâlde kalmıştır. Dolayısıyla onu cezalandırılmaktan koruyacak kimsesi olmamıştır. Nitelik sahibini ister. Niteliği de ancak nitelik sahibi kabul eder. Söz ancak kula yaraşır bir nitelik içerdiğinde -Hak Teâlâ kendisini o nitelikle nitelendirse dahi- o niteliğin sahibi kuldur. Söz ancak Allah'a yaraşır bir nitelik içerdiğinde ise -kul kendisini o nitelikle nitelendirse dahi- o niteliğin sahibi Allah'tır.

Üçüncü vecih

Allah'ın rahmeti, güç durumda kalanın imanını kabul edecek kadar geniştir. Yani hangi güç durum boğulma sırasındaki Firavun'un güç durumundan daha çetin olabilir? Allah Teâlâ âyette şöyle buyurur: "Yoksa kendisine dua ettiği zaman zorda kalmışa cevap veren ve başa gelen kötülüğü kaldıran mı daha hayırlı?" (Neml, 27/62) Allah Teâlâ dua ettiği vakit güç durumdaki kimseye icabet etmeyi ve kötülüğü ondan kaldırmayı birleştirmiştir. Böyle kimse Allah'a içtenlikle iman eder ve -beklenmedik durumlardan korkarak yahut bu hâlde kendisine gelen ihlas ile kendisi arasına girecek biçimde- dünya hayatında kalmak adına Allah'a dua etmez. Binaenaleyh o, imanı telaffuz ederek Allah'a kavuşmayı kalmaya tercih eder. Allah Teâlâ bu boğulmayı "son ve ilk azabı" kılmıştır. Nitekim onun azabı tuzlu sudan çekeceği tasadan daha çok değildi. Canının alınması ise en güzel nitelikte iken gerçekleşmiştir. Lafzın zâhirinin verdiği mâna budur. Bu [Şüphesiz bunda sakınıp korkan kimseler için bir ibret vardır] âyetinin anlamıdır. Yani onun dünya ve âhiret azabına uğratılmasında sakınıp korkan kimseler için bir ibret vardır. Âyette âhiret önce dünya ise sonra zikredilmiştir. Bunun nedeni azabın yani boğulma cezasının, âhiret cezası olduğunun bilinmesidir. Bu sebeple Cenâb-ı Hak âhireti dünyadan önce zikretmiştir. İşte bu büyük bir lütuftur.

أَأَنْتُمْ أَشَدُّ خَلْقًا أَمِ السَّمَاءُ بَنَاهَا (٢٧)

27. (Ey inkârcılar!) Sizi yaratmak mı daha zor, yoksa göğü yaratmak mı? Onu Allah kurmuştur.

Cenâb-ı Hak göğü ilgilendiren hususları zikrederek şöyle buyurmuştur:

رَفَعَ سَمْكَهَا فَسَوَّاهَا (٢٨) وَأَغْطَشَ لَيْلَهَا وَأَخْرَجَ ضُحَاهَا (٢٩)

28. Onu yükseltmiş ve ona düzen ve âhenk vermiştir. 29. O göğün gecesini karanlık yaptı, ışığını da (ortaya) çıkardı.

Daha sonra ise yeryüzünü, orayı düzenleyip döşediğini ve orayı ilgilendiren hususları zikrederek şöyle buyurmuştur:

وَالْأَرْضَ بَعْدَ ذَلِكَ دَحَاهَا (٣٠)

30. Ardından yeri düzenleyip döşedi.

Bu bilgiler oranın insana tercih edildiğini ifade etmek üzere zikredilmiştir.

أَخْرَجَ مِنْهَا مَاءَهَا وَمَرْعَاهَا (٣١) وَالْجِبَالَ أَرْسَاهَا (٣٢) مَتَاعًا لَكُمْ وَلِأَنْعَامِكُمْ (٣٣)
فَإِذَا جَاءَتِ الطَّامَّةُ الْكُبْرَى (٣٤) يَوْمَ يَتَذَكَّرُ الْإِنْسَانُ مَا سَعَى (٣٥) وَبُرِّزَتِ الْجَحِيمُ
لِمَنْ يَرَى (٣٦) فَأَمَّا مَنْ طَغَى (٣٧) وَآثَرَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا (٣٨) فَإِنَّ الْجَحِيمَ هِيَ الْمَأْوَى
(٣٩) وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَى (٤٠)

31. Ondan suyunu ve merasını çıkardı. 32. Dağları sağlam bir şekilde yerleştirdi. 33. Bunları sizin için ve hayvanlarınız için bir yarar kaynağı yaptı. 34-35. En büyük felaket (kıyamet) geldiği zaman, o gün insan yaptıklarını hatırlar. 36. Cehennem, görenler için apaçık bir şekilde gösterilir. 37-39. Kim azgınlık eder ve dünya hayatını tercih ederse, şüphesiz, cehennem onun sığınağıdır. 40-41. Kim de, rabbinin makamından korkar ve nefsini hevâdan alıkoyarsa, (şüphesiz, cennet onun sığınağıdır).

Bilmelisin ki her inanç sahibi kul nezdindeki her efendi makam, ancak kişinin kendi inancında inşa ettiği tasavvura göre anlam kazanır. Bu nedenle Allah Teâlâ [rabbinin makamı] demiş, makamı mutlak olarak zikretmeye-

rek ona isim izafe etmiştir. Oysa bu "*er-Rab*" ismini Allah'ın kitabında yalnızca kayıtlı bir tamlanan (muzâf) olarak bulursun, yalın olarak bulamazsın. "*er-Rab*" ismi vaz' edildiği anlam çerçevesinde kendisine inanılan her inancı içerecek ve inanç sahibinde o inancın suretinde tezahür edecek bir isimdir. Bu nedenle o, kıyamet günü onların inançlarının suretlerinde tecelli edecektir. Bu âyetle Cenâb-ı Hakk'ın kendisine -inançların suretlerinde tecelliyi kabul eden *er-Rab* ismiyle- hitap ettiği kimselerden biri de yüce makam sahipleridir. Bu makamın sahibi gerçeğin âyette [nefsini hevâdan alıkoyarsa] buyrulduğu gibi olduğuna yönelik dünya hayatında kendisine müjde ulaşana dek korkmaya devam eder.

Birinci vecih

Hevâ, rabbi kendi içinde belirli bir suretle sınırlandırmak ve inançların suretlerinde hâlden hâle girmekle mutlak olarak nitelendirilmemesi demektir.

İkinci vecih

Bilmelisin ki hevâ, iradenin kendisinden başkası değildir. Her irade edilen şey d), kendisini irade eden kimse adına gerçekleştiğinde o nefis için haz duyulan bir şey hâline gelir. Nitekim her irade hevâ demektir. Çünkü hevâdan nefisler zevk alır. Nefislerin kendisinden haz duymadığı bir şey nefisler için hevâ değildir. O ancak nefse düşmesi sebebiyle "hevâ" ismini almıştır. Allah her nefsin kontrolünü sahibinin eline vermiş, ona emretmiş ve nefsi -kendisinden ibaret olmasına rağmen- yabancı mertebesine yerleştirmiştir. [Nefsi alıkoyarsa] yani "nefsini alıkoyarsa" anlamındadır.

[Hevâ] ise "irade edilen şey" demektir. Nitekim hevâ, nefsin kendisiyle amel etmek ya da amel etmemek şeklinde şeriatta belirlenmiş olmayan şeyleri irade etmesidir. Böylelikle hevâ Allah'ın yapmasını emrettiği yahut yasakladığı buyruklara karşı gelmeyi ona emreder. Hevâ nefsin hevâsı olmak bakımından ona gelmez. Aksine hevâ Hakk'ın iradesi olmak bakımından nefse gelebilir. Bu âyet beşerî nitelikleri kırmak suretiyle gerçekleştirilen mücahede hakkında kesin bir delildir. Bu durum ancak- alışıldık her sıradan durumdan seni çıkaran ve âlemlerin rabbinden başka her üstattan seni ayıran- kâmil bir şeyhin yetiştirmesiyle tamamen kolay hâle gelir. Ayrıntıda ise meseleyi bu duruma hasretmek mümkün değildir. Kendisine sözün fayda vermediği kimseye yığın yı-

ğın servet de fayda vermez. Çünkü yaratılmışların nitelikleri esatirle sınırlı değildir. O hâlde bu hususta çalışmak, nefse ait her türlü hevâya karşı gerçekleşir. Âdetin dışına çıkma ise farzların dışındadır. Yasaklar ise böyle değildir. Arzu edilen, şehvet duyulan ve ülfet duyulan şeylerin artmasıyla hevânın da artması bakımından şöyle denilmiştir: Allah Teâlâ'ya ulaştıran yollar yaratılmışların nefesleri sayışıncadır. Yolun birleşmesi bakımından yol tektir denilmiştir. Nefes de tektir, kabullere göre çoğalır. O hâlde insan aleyhinde dünyanın ve şeytanın hüccet teşkil etmesinden sakınsın. Zira o ikisinin insan üzerinde bir otoritesi yoktur. Öyleyse "Dünya benim için süslendi. Şeytan beni davet etti. Bu nedenle ikisi beni hüsrana uğrattı." demeyesin. Onlara icabet eden ve onların peşinden giden sensin! Onlara -onlar yönünden değil senin yönünden- lânet etmek demek onlardan uzaklaşarak kendini onlardan savmaktan ibarettir. Zira bu lisân-ı hâl ile onlara lânet etmek anlamına gelir. Hâl dili, söz dilinden daha doğrudur. Bu hususa dünyaya lânet okumaktan nehyetmek suretiyle dikkat çekilmiştir. Çünkü senin bunu yapmaya dair kesin bir delilin yoktur. Şeytan'a lânet okunması ise ilk anlamdadır. Nitekim bu mânayla Şeytan'a muhalefet edersin. Nitekim nasta onun isyankâr vasfı bildirilmiştir. Seni hevâya karşı gelmeye, İslâm'ı ise tatbik etmeye ulaştıracak yol ancak evvela zâhirde kötülüğün ilintili olduğu şeyleri terk etmek ve istikametten yana olmakla söz konusu olur. Özellikle konuşmak, insanların ezasından eza duymak, yemek ve uyku -diğer bir deyişle susmak, inzivaya çekilmek, acıkmak ve geceyi uykusuz geçirmek- şeklindeki dört şey başta olmak üzere seni alıkoyan şeylerin tamamından uzlete çekilmek suretiyle kâmil bir şeyhin huzurundan ayrı bulunsan da senin için durum kontrol altına alınır. Hazreti Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem "Susan kurtulur."[157] buyurur. Nitekim susmak, uzletin eserlerindendir. Bir başka hadiste ise "Şeytan Âdemoğlunun damarlarında kanla dolaşır. Açlık ve susuzlukla yolunu daraltın."[158] buyurmuştur. Hazreti Âişe'ye (r.a) ise "Cennetin kapısını çalmaya devam et." diye buyurunca Hazreti Âişe "Ey Allah'ın resûlü neyle (çalayım)?" diye karşılık vermiş, bunu üzerine Allah resûlü "Açlık ve susuzlukla (yani oruçla)" demiştir. Lisanın susması, az konuşmak, itaat ve bütün arzulardan kesilmek onun sayesinde gerçekleşir. Uzletle birlikte vesveseler yok olur böylece insan onun zararlarından kurtulur. Açlıkla birlikte göz geceyi uykusuz geçirir. Nefse muhalefet etmek kırmızı ölüm anlamına gelir. Bu nefse ağır gelen bir hâldir. Nefse ancak şu üç yerde yani mübah, mekruh ve yasak şeyde muhalefet et, başka yerde değil. Burada özellikle şeriat tarafına itibar edilir.

---

157. Tirmizî, Sıfâtü'l-Kıyâme, 14.
158. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I, 221.

Çünkü erdemli sebebleri belirleyen odur. Yapmakla emrolunduğun şeyleri yapmak ve yapmaktan nehyedildiğin şeyleri yapmamakla mutluluk vâcip olur ve ilâhî muhabbet gerçekleşir. Amelin şeriatta belirlenen ilâhî bir etkiden kaynaklandığında -nefsin hevâna rastlasa bile- nefsinin hevâsının dışındasın demektir. Böylece "nefsini hevâdan alıkoyan" kimselerden olursun. Burada ince bir detay söz konusudur. Nitekim Hak Teâlâ şöyle buyurmuştur:

فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَى (٤١)

41. Şüphesiz, cennet onun sığınağıdır.

Cennet, örtü anlamına gelirken *îvâ* örtmek demektir. Nefsini hevâdan alıkoymayı ancak edeb sahibi kimse ya da eşya hususunda Hakk'ın kendisinden perdelendiği kimse yerine getirebilir. Söz konusu kimse keşif sahibi olsaydı hevâsı Allah'ın rıza göstereceği ve gerçekleşmesini murad edeceği bir iş olurdu. Hak Teâlâ inançların suretlerinde Hakk'ın tecelli etmesi hakkında mutlak makam sahibine şöyle der: "Onun makamı Allah hakkında kendisinde hâsıl olan bu bilgiyi ta ki sınırlı inanç sahibi kendisinden dolayı inkâr edemesin, cahillikle suçlayamasın yahut tekfir edemesin diye kendisinden perdelemiştir."

İtibari yorum

Nefs, hevâsı eşliğinde yolculuk yaptığında hevâsı onu doğruluk, kurtuluş ve mutluluğunu içeren yolundan saptırır. Hak Teâlâ şöyle buyurur: "Kim de, Rabbinin makamından korkar ve nefsini hevâdan alıkoyarsa..."

[Nefsini hevâdan alıkoyarsa], yani nefsinin hevâsıyla beraber hareket etmekten alıkoyarsa demektir. Hevâ gerçekte nefsin kölesidir. Çünkü o nefsin nitelikleri cümlesindendir. Hevâ ancak nefsin varlığı sayesinde bir hakikate sahiptir. Zira nefis hevânın mâlikidir. Nefis hevâsına tâbi olduğunda ise bu sefer hevâ nefse mâlik oluverir. Hevânın ne aklı ne de imanı vardır. Bundan dolayı nefsi tehlikeli durumlara sokarak yok eder. Hiç kuşkusuz Şâri' Teâlâ kadının kölesiyle birlikte gerçekleştireceği maddî yolculuğunda bu hususu dikkate alarak onu zikrettiğimiz hususa karşı bir uyarı kılmıştır. Nitekim Hazreti Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de şöyle buyurmuştur: "Kadının kölesiyle birlikte yolculuk yapması ziyandır."[159]

159.Ali el-Müttekî, *Kenzü'l-Ummâl*, VI, 724.

يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَاهَا (٤٢) فِيمَ أَنْتَ مِنْ ذِكْرَاهَا (٤٣) إِلَى رَبِّكَ مُنْتَهَاهَا (٤٤)
إِنَّمَا أَنْتَ مُنْذِرُ مَنْ يَخْشَاهَا (٤٥) كَأَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَهَا لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا عَشِيَّةً أَوْ ضُحَاهَا (٤٦)

42. Sana, kıyametin ne zaman kopacağını soruyorlar. 43. Onu bilip söylemek nerede, sen nerede? 44. Onun nihaî bilgisi yalnız rabbine âittir. 45. Sen, ancak ondan korkanları uyarıcısın. 46. Kıyameti gördükleri gün onlar, sanki dünyada ancak bir akşam, yahut bir kuşluk vakti kadar kalmış gibidirler.

ABESE SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

Nebîler Allah Teâlâ'dan murad ettikleri yüzü müşahede ederken Allah'ın velî kullarını görseler dahi kulların maslahatları için gönderilmiş olmaları bakımından mutlak olarak onlarla sınırlanmazlar. Onlar ancak kendisi sebebiyle gönderildikleri maslahatlarla sınırlanırlar. Bu nedenle kimi zaman onların maslahatları için gönderilmelerine rağmen bu âyette olduğu gibi -yani âmâ hakkında nazil olan bu âmâ âyetinde olduğu gibi- ayıplanırlar.

عَبَسَ وَتَوَلَّى (١) أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَى (٢)

1-2. Kendisine o âmâ geldi diye Peygamber yüzünü ekşitti ve öteye döndü.

Kureyş kabilesinin ve cahiliye toplumunun ileri gelenleri, Habbâb b. Eret, Bilâl, İbn Ümmü Mektûm ve diğer köle ve yoksulların Allah resûlünün sallallahu aleyhi ve sellem yanında tek bir mecliste bulunmalarından rahatsızlık duyunca Allah resûlü bu yöndeki talebe icabet etmiştir. Bu itibarla zâhirî dil, Nebî aleyhisselâmın onları İslâma ısındırmak için böyle yaptığını savunur. Çünkü onlardan biri Müslüman olduğunda -kavminde kendisine itaat edildiğin-

den- onun İslâm'a girmesi sebebiyle daha pek çok insan Müslüman olacaktı. Allah resûlü sallallahu aleyhi ve sellem Hak Teâlâ'nın hakkında kendisini kınadığı âmâ kimseden ancak İslâm'a girmesiyle daha pek çok insanın İslâma gireceği ve Allah'ın kendisi aracılığıyla dinini destekleyeceği kimsenin müslüman olmasına yönelik hırsı ve arzusu sebebiyle yüz çevirmiştir. Güzel ahlâkın bir çeşidi de yoksullarla ilgilenmek ve -makam ya da mal gibi geçici şeylerle- zengin olanlardan yüz çevirmektir. Allah Teâlâ nebîsi Muhammed aleyhisselâmı ilkinde onların nefsinde kaim olan büyüklük sebebiyle kınamıştır. Akra' b. Hâbis ve diğerleri böyledir. Onlar şöyle demişlerdi: "Muhammed bize bir meclis tahsis ederse onunla oturur konuşuruz. Yoksa biz bu kölelerle birlikte oturup kalkmaktan hoşlanmayız." Söz konusu kölelerle Bilâl, Habbâb ve diğerlerini kastediyorlardı. Hazreti Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem onların iman etmelerini çok istediğinden ve onların dönmeleri sebebiyle daha pek çok kişinin Allah'a döneceğini bildiğinden kendilerine rağbet göstermiştir. Bu itibarla sorularına cevap vermiş ve geldiklerinde kendilerine alaka göstermiştir. Yoksullardan ise yüz çevirmiş, bu sebeple da onların kalpleri kırılmıştır. Bunun üzerine Allah Teâlâ yoksulların kalplerini kazanmak için bu âyetleri indirmiştir. Bu defa da söz konusu soylular ve zenginler nefislerine yediremediler. Âyette Hazreti Peygamber'e "Sana ancak [Allah'ın emirlerini] tebliğ etmek düşer. Hesap yalnız bize aittir." (Ra'd, 13/40) ve "Onları hidayete erdirmek sana ait değildir. Fakat Allah, dilediğini hidayete erdirir." (Bakara, 2/272) denilmiştir. Yine başka bir âyette [Yüzünü ekşitti ve öteye döndü] buyrularak ve bu âyetle birlikte -bu hakikat cihetinden değil de başka bir hakikat cihetinden- Peygamber aleyhisselâm'a yönelik kınama gerçekleşmiştir. Allah Teâlâ kulunun kendisine her hususta aynı davranmasını murad etmemiştir. Aksine hamdi gerektiren yerlerde kendisine hamdetmesini, kendisine yönelmesini ve yüz çevrilmesi gereken yerlerde o şeyden yüz çevirmesini murad etmiştir. Böylece kul kendisinden talep edilen ölçüyü aşmaz. Bu nedenle Hak Teâlâ bir ölçü olmaksızın Allah'ın niteliğin yücelten kimseye ilim ve edep öğretmek üzere şöyle buyurmuştur:

وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهُ يَزَّكّٰى (٣)

3. (Ey Muhammed!) Ne bilirsin, belki de o arınacak.

Burada zorba insan kastedilmektedir. Allah Teâlâ kalpleri kırılan kimseler nezdinde -ki onlar özür sahipleridir- gizli bir hâlde bulunurken kibir sahibi zorbalarda açık bir hâlde zuhur eder. Zuhur etmenin daha güçlü bir hükmü vardır. Allah resûlü sallallahu aleyhi ve sellem insanların Allah'ın vahdâ-

niyetine inanmalarını, içinde bulundukları körlüğe son vermeyi ve hakikat dilinin kendisinden kaynaklanan bu yüz çevirmeye tercüman olmasını çok istiyordu. Hiç şüphesiz Allah resûlü sallallahu aleyhi ve sellem iyiye yormayı severdi. Onun hakka davet etmek ve âyetleri ortaya koymak üzere gönderilmesi ancak görme niteliğine sahip kimsede açığa çıkabilirdi. Âmâ kimse Allah resûlüne gelince kendilerine -ki onlar göz sahipleridir- gönderilenin (yani resûlün) hakikati onun adına belirmiş ve Allah resûlü ondan yüz çevirip uzaklaşmıştır. Çünkü o böyle bir kimse için gönderilmemişti. Allah resûlünün bakışı böyleydi. Allah Teâlâ durumu bildiğinden dolayı onu kınamamıştır. O ancak İbn Ümmü Mektûm ve benzerlerinin kalbini kazanmak için onu kınamıştır. Çünkü onlar Allah resûlünün şahit olduğundan bihaberlerdi. Nitekim o ancak Hak'tan başkasını müşahede etmedi. Hazreti Peygamber yalnızca Allah'a yaraşan bir nitelik gördüğünde onu yüceltmiştir. O nitelikle beraber başkasını müşahede etmez, onun için kalkar ve onun hakkını tam olarak yerine getirir. Yücelik (*izzet*), büyüklük (*kibriyâ*) ve zenginlik (*istiğnâ*) nitelikleri böyledir. Nebî aleyhisselâm varlıklarda tezahür eden Hakk'ın niteliğinden başka bir niteliği müşahede ediyor değildi. Nitekim o niteliği gördüğünde onu ölçüsüzce alan ve yersizce kendisiyle tezahür eden oluştan onu nefyedecek bir plan uygulamıştır. Nitekim Hazreti Peygamber aşırı kıskançtı. Âlemin zenginliği içerisinde hakkın bir niteliği olan zenginliğini müşahede eden kimsenin yalnızca Hakk'ı müşahede etmesi ve bu sırada kabul ve yönelmenin sadece Hakk'ın niteliğine yönelik olması ilginçtir. Bu mesabedeki bir kimse bundan ötürü nasıl kınanabilir? İşin zâhirinde ise kendisine âmâ geldiğinde peygamberine edebi öğretmek için -ki kendini müstağni hisseden kim bilelim diye o edeple bize edebi öğreten odur- böyle buyrulmuştur.

[Müstağnî olana gelince] âyetinde Cenâb-ı Hak *istif'âl* vezniyle ona dikkat çekmiştir. Hak Teâlâ burada niteliği zikretmiş fakat kişiyi zikretmemiştir. Müstağnîlik ilâhî bir niteliktir. Binaenaleyh işin aslını bildiği için Allah resûlü sallallahu aleyhi ve sellemin gözü ilâhî bir niteliğe meyletmiştir. Hak Teâlâ ise ilâhî kuşatıcılığa karşı onun dikkatini çekmek ve bir niteliğin onu başka bir nitelikten sınırlamamasını murad etmiştir. Hazreti Peygamber'in "Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım." (Zâriyât, 51/56) âyetindeki Hakk'ın talebini müşahede etmesinden "Şüphesiz Allah bütün âlemlerden müstağnidir." (Âl-i İmrân, 3/97) âyetindeki Hakk'ın müstağnîliğini müşahede etmesi yeğ değildir. Müstağnîlik makamı nerede bu talep neredededir? Hak Teâlâ onu başka bir nitelikle sınırlanmaktan kıskanmıştır. Nitekim Hazreti Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem onlara -kendilerine yaraştıkları ölçüde- güler yüzlü, âmâya ise -söz konusu zorbaların hakkında bir faydanın

gerçekleşeceği ölçüde- sevinçli görünüyordu. Kuşkusuz tevazu ve güzel yüzlülük, bizâtihi herkes tarafından sevilen davranışlardır. Zira onlar güzel ahlâkın bir çeşitidir. Allah Teâlâ kendisi ilâhî edebi gerçekleştirinceye kadar peygamberi sallallahu aleyhi ve selleme edebi öğretmeye devam eder. Nitekim Hazreti Peygamber "Allah bana edebi öğretti. Edebimi de güzel kıldı."[160] buyurur. Hiç kuşkusuz Allah'ın nasıl ki yoksullara yönelik bir nispeti varsa zenginlere yönelik de nispeti vardır. Hak Teâlâ şöyle buyurur:

أَوْ يَذَّكَّرُ فَتَنفَعَهُ الذِّكْرَى (٤) أَمَّا مَنِ اسْتَغْنَى (٥) فَأَنتَ لَهُ تَصَدَّى (٦)

4. Yahut öğüt alacak da bu öğüt kendisine fayda verecek. 5-6. Kendini müstağni hissedene gelince; sen ona yöneliyorsun!

Çünkü zenginliğin beraberinde böbürlenme ve -yardımını talep edenlerden gördükleri sebebiyle- iftihar ve insanların kendisinin sahip olduklarının aynısını elde etmeye çalışması söz konusudur. Dolayısıyla Hazreti Peygamber ilâhî niteliği -ki o müstağnîliktir- müşahede etmekteydi ve ilâhî niteliğin hakikatinin kendisine verdiği şereften ötürü o niteliğe yönelmişti. Bu esnada Hazreti Peygamber Allah'a davet etme ve davetini genele yayma hususunda yoksulluk durumu içerisindeydi. O biliyordu ki, insanların başkan ve zenginlere tâbi olması bu niteliğe sahip olmayan kimselere tâbi olmasından daha çoktu. Nitekim bu nitelikte birinin İslâm'a girmesiyle daha pek çok insan İslâm'a girerdi. Hazreti Peygamber'in böyle bir kimsenin Müslüman olmasına yönelik büyük bir arzusu vardı. Bu itibarla Allah Teâlâ bizim nezdimizde onun adına şahitlik ederek şöyle buyurur: "(Andolsun, size kendi içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki) sizin sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir." (Tevbe, 9/128) yani apaçık gerçek karşısındaki inadınız ona çok ağır gelir demektir. "O, size karşı çok arzuludur." (Tevbe, 9/128) yani Müslüman olmanız ve mutluluğunuzu içinde bulunduran şeye -ki o Allah'a ve Allah katından gelenlere iman etmektir- boyun eğmeniz hususunda çok arzuludur. Bu nebevi katılıma rağmen -bize öğretmek, onu ise uyarmak üzere- onunla ilgili kınama gerçekleşmiştir. Hiç şüphesiz insan gafletlerin mahallidir. O zâtı gereği yoksundur. Makam ve mal, bulundukları kimsenin bu iki hususta kendini müstağni hissetmesini sağlar. Bu nedenle Hak Teâlâ [Kendini müstağni hissedene gelince] demiştir. "Müstağni olana gelince" dememiştir. Çünkü o kimse gerçekte müstağni değildir. Bilakis kendini müstağni hissettiği şeye muh-

160. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I, 80.

taçtır. Nitekim Hak Teâlâ Hazreti Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin kime alâka gösterdiğini bilir ve ona şöyle der: "Beni müşahede etmenin baskın gelmesinden ötürü gördüğün yerde benim niteliğimi yüceltiyorsan, sana yaratılmışlar içerisinde onu sınırlı olarak müşahede etmemeni emrettim." İşte bu Allah resûlü sallallahu aleyhi ve selleme yönelik ilâhî tedipten kaynaklanır. Bu itibarla Allah resûlü Allah'ın kullarından herhangi biri Allah'ın izzet niteliğiyle nitelendiği vakit o niteliği yüceltmeyi bıraktı. Bilmelisin ki, -Allah sayesinde meydana gelseler dahi- zenginlik ve izzet, kulun Allah Teâlâ'nın huzuruna kendileriyle giremeyeceği iki niteliktir. Kul bu iki nitelikte Allah'a bağlı olsa bile durum böyledir. Öyleyse kul bu iki niteliği terk etmeli ve Hakk'ın huzuruna yoksul ve zelil bir hâlde girmelidir. Hakk'ın huzuruna girmenin anlamı, Allah'a yönelmek demektir. O hâlde kul, ne zenginlik ne de izzet niteliğiyle Allah'a yönelemez; ancak zillet ve yoksulluk niteliğiyle Allah'a yönelebilir. Kuşkusuz Hak mertebesi zâta ilişkin kıskançlığa sahiptir; dolayısıyla ne izzet sahibini ne de zengini kabul eder. Bu kimsenin kendiliğinden inkâr edemeyeceği bir zevktir. Nitekim umum nezdinde zenginlik ortaya çıktığı yerde ve kimsede yüceltilir. Seçkinler ise ancak yoksulluk hakkında düşünüler; zira bu onların şerefidir. Bu itibarla onlar Allah karşısında sürekli bir müşahede hâlindedirler. Hak Teâlâ Allah resûlü sallallahu aleyhi ve sellemin kınanması hususunda ancak orada bulunan bilgisizlerin ya da -Allah resûlünün kendisine yöneldiği kimse hakkında- insanlar arasından kendisine bu bilginin ulaştığı kimselerin bilgisizliğini dikkate almıştır. Onlar Allah resûlü sallallahu aleyhi ve sellemin kendisine yöneldiği durumu bilselerdi ne Allah, resûlünü kınardı ne de resûlün kölelerle oturması nedeniyle onlardan gurur ve kibir sadır olurdu. Bu gurur ve kibrin, onların ilâh edindikleri kimseye karşı kulluklarını ihmal etmekten başka bir sebebi yoktu? Arapların anlayışına göre âyet bir kınama olarak gelmiştir. Allah resûlü sallallahu aleyhi ve sellemin mertebesini, zevkini ve müşahedesini bilen kimse ise [Sen, ona yöneliyorsun (*fe-ente lehû tesaddâ*)"] âyetindeki "ona (*lehû*)" zamirini Allah'a döndürür. Allah resûlü sallallahu aleyhi ve sellemin müşahedesi Hakk'ın zenginliğinden başkası değildi. Hak Teâlâ'nın izzeti her izzet sahibinde tezahür eder. Binaenaleyh o haddi aşmadı. Hakk'ını niteliğine şahit olduğunda ise (kendini müstağni hissedene) yönelmiştir. Fakat Allah Teâlâ bağlama ve Hazreti Peygamber'in davet yükümlülüğüne uygun olacak bir şekilde ona şöyle hitap etmiştir: "O, Hakk'ın niteliğini -ki o âlemden müstağni olmasıdır- müşahede edince yanında bu nitelikle zuhur edeni arındırmaya yönelik kendisinden kaynaklanan bir hırsla ona yöneldi." Bu nedenle Hazreti Peygamber'e şöyle denilmiştir:

وَمَا عَلَيْكَ أَلَّا يَزَّكَّى (٧)

7. (İstemiyorsa) onun arınmamasından sana ne!

Yani nefsini arındırmış olsa da bir şey kaybetmezsin, niyetinin karşılığını kazanırsın. Nefsini arındırsa da arındırmasa da [senin için] durum aynıdır.

وَأَمَّا مَنْ جَاءَكَ يَسْعَى (٨) وَهُوَ يَخْشَى (٩) فَأَنْتَ عَنْهُ تَلَهَّى (١٠)

8-10. Allah'a karşı derin bir saygıyla korku içinde koşarak sana geleni ise bırakıp, ona aldırmıyorsun.

Yani âmâ olduğu için ona aldırmıyorsun. Bu, "uğursuz sayma!" anlamına gelir. Böylece Hak Teâlâ Hazreti Peygamber'i uğursuzluktan menetmiştir. Bundan dolayı Hazreti Peygamber güzele yormayı sever, uğursuz saymaktan ise hoşlanmazdı. Uğursuzluk, mekruhtan bir pay iken güzele yormak iyilikten bir pay ve hissedir. Bu nedenle Allah resûlü sallallahu aleyhi ve sellemin âmâya aldırmayışı ancak iyiye yorma sevgisinden kaynaklanıyordu. Allah Teâlâ ancak söz konusu önderlerin körlüğünü resûlüne beyan edip bildirmek için âmâyı oraya getirmişti. Bu sayede Allah resûlü sallallahu aleyhi ve sellem durumu öğrenmişti. Fakat yine de onların iman etmelerini çok istiyor ve Allah'ın kendisine emrettiği tebliğ vazifesini ifa ediyordu. Çünkü yoksulluk niteliği, yaratılmışın nefsine ait bir niteliktir. Hazreti Peygamber bunun delil olduğunu biliyordu. Nitekim delil, medlûl ile bir araya gelmez. O, Hak Teâlâ'nın zenginliğine yönelik bir kanıttır ve söz konusu önderlerin niteliği suretinde tecelli etmiştir. Öyleyse âmâdan yüz çevirip bu "zengin"lere yönelme durumunun gerçeklemesi gerekirdi. Bütün bunlara rağmen yine de âmânın gönlünü almak ve söz konusu "zengin"lerin bilgisizliğini bildirmek maksadıyla kınama gerçekleşmiştir. Böylece Allah âmânın kalbini onarmış ve "zengin"leri nefislerinde taşıdıkları yücelme arzularından indirmiştir. Onlar ise bu duruma kırılmış ve bu ilâhî kınamadan nefislerinde hâsıl olan ölçüde büyüklük iddialarından tenezzül etmişlerdir. Bilmelisin ki, kavmi arasında izzet sahibi bir hükümdar ancak kudretini ardında bıraktığında ya da senin kudretin onun kudretinden daha çok olduğunda sana gelir ve konuk olur. Konuğun olduğu her durumda onu kendisiyle mutlu olacağı mertebesine yerleştir ki hikmete göre davranmış olasın. Allah Teâlâ âmâ ve köleler hususunda nebîsini ancak iki grubun huzurunda kınamıştır. Nitekim kınama toplu olarak gerçekleşmiştir; yoksa ayrı olarak gerçekleşmemiştir. Ben bu görüşteyim. Ni-

tekim hükümdarlar ve önderleri yüceltmek rabbini yüceltmekten kaynaklanır. Yoksulları yüceltmek ise yoksullukları hususunda kırılan kalplerini onarmaktan ibarettir; başka bir şey değil.

كَلَّا إِنَّهَا تَذْكِرَةٌ (١١) فَمَنْ شَاءَ ذَكَرَهُ (١٢) فِي صُحُفٍ مُكَرَّمَةٍ (١٣)

11. Hayır, böyle yapma! Çünkü bu (Kur'ân) bir öğüttür. 12. Dileyen ondan öğüt alır. 13. O çok değerli sahifelerdedir.

Levh-i mahfûzda kıyamet gününe kadar dünyada gerçekleşecek tasarruflar bulunur. Orası hareket-durağanlık, bir araya gelme-ayrılma, rızık, ecel ve amel türü âlemde ne varsa kapsar. Sonra Hak Teâlâ bütün bunları gizli bir kitap içerisinde en yakın göğe (dünya semasına) indirir. [O çok değerli sahifelerdedir] âyetinde bu durum ifade edilir.

مَرْفُوعَةٍ مُطَهَّرَةٍ (١٤) بِأَيْدِي سَفَرَةٍ (١٥)

14-15. O sahifeler yüksekte ve tertemizdir, meleklerin elindedir.

Yani meleklerin indirdiği "*risâlet*" anlamına gelen "öğüt (*tezkira*)" demektir. Orada Allah'ın müminlere vadettiği şekliyle ilâhî taahhütler bulunur. Onlar Allah'a, meleklerine, kitaplarına, resûllerine ve resûllerinin haber verdiği âhiret günü, diriliş ve bu günde yaratıkları hususundaki Allah'ın hükmüne inanırlar.

كِرَامٍ بَرَرَةٍ (١٦)

16. Kerem ve iyilik sahibi (meleklerin).

[*Sefera*], meleklerden oluşan elçilerdir. Onlar tertemiz mukaddes ruhlardır. Elçi olarak gönderildikleri kimselere karşı cömert davranmalarına bağlı olarak [kerem sahibi] denilmiştir. Onlar elçiliklerinde [iyilik sahibi] yani ihsan sahibidirler. Onlar Hakk'ın -haklarında rükünler âleminin hükmünün uygulamayı murad ettiği- yaratılmışlara yönelik elçileridir. Allah yaratıkları hususunda bir emri yerine getirmeyi murad ettiğinde yürütme (*tenfîz*) makamına en yakın meleğe vahyeder ve emir bir melekten diğer meleğe, bir gökten diğer göğe -ta ki en yakın göğe (dünya semasına)- nüzul eder. Emir en yakın göğe inince su meleği çağrılır ve bu risâleti emanet alır. Sonra esin melekleri -ki onlar kalplerin melekleridir- çağrılır ve bu risâlet kendilerine telkin edilir.

Böylece onlar söz konusu risâleti kulların kalplerinde "hâl esintileri"ne dönüştürür. Su meleğine gelince o kendisine vahyedilen emri suya bırakır. Böylece insanlar ve cinlerin dışındaki herhangi bir canlı ancak bu sırrı bilerek sudan içer. Fakat o bu sırrın nereden geldiğini ve nasıl oluştuğunu bilemez. İnsanın görünürde bilinir bir sebebi olmadan birini sevmesi ya da ondan nefret etmesi de bu baptandır. Söz konusu sır işitme ve görmeye bağlı olarak gerçekleşir. Buna dair rivayet nakledilmiştir. Benzer biçimde yedi gök ile Mükevkeb feleği arasında -üzerinde insanlar ve cinlerden yükümlülerin suretlerine benzer suretlerin yer aldığı- kürsüler ve tertemiz meleklerin ellerinde yükseltilmiş perdeler vardır. Tertemiz melekler ellerinde bu perdeler olduğu hâlde bu suretleri gözetlerler. Melek çirkinleşen ve sahip olduğu güzelliği değişime uğrayan suretlere baktığında onlarla diğer suretler arasına perde çeker. Dolayısıyla onlar neler olduğunu bilmezler. Allah nezdinden gelen melek ise bu sureti gözetlemeye devam eder. Bu sureti söz konusu çirkinliğin kendisinden uzaklaşıp güzelleştiği bir hâlde görünce ise perdeyi kaldırır. Böylece suret en güzel süs içinde tezahür eder. Bu suretlerin ve perdelemekle görevli melekî ruhların tesbihi, "Güzeli ortaya çıkaran, çirkini ise örten Allah'ın şanı yücedir." şeklindedir.

قُتِلَ الْإِنْسَانُ مَا أَكْفَرَهُ (١٧)

17. Kahrolası (inkârcı) insan! Ne nankördür o!

Kâinatta bulunan her şey insanın emrine âmâdedir. Bununla birlikte insan nankördür. Varlığından ibret almaktan yüz çeviren ve onu küçümseyenlerin vay hâline! Gerçekte küçüklük ona aittir. Ne zelil ve küçüktür o! Keşke nankörlük ettiği gibi şükretseydi de. Bu nedenle onlar sâlih amele diğer kötü amelleri karıştıran kimselerden oluverdiler. Neticede onlar ebedî âhiret yurduna bırakılan umuda katıldılar.

مِنْ أَيِّ شَيْءٍ خَلَقَهُ (١٨) مِنْ نُطْفَةٍ خَلَقَهُ فَقَدَّرَهُ (١٩) ثُمَّ السَّبِيلَ يَسَّرَهُ (٢٠) ثُمَّ أَمَاتَهُ فَأَقْبَرَهُ (٢١) ثُمَّ إِذَا شَاءَ أَنْشَرَهُ (٢٢)

18. Allah, onu hangi şeyden yarattı? 19. Az bir sudan (meniden). Onu yarattı ve ona ölçülü bir şekil verdi. 20. Sonra ona yolu kolaylaştırdı. 21. Sonra onu öldürdü ve kabre koydu. 22. Sonra, dilediği vakit onu diriltir.

Birinci vecih

Burada insanın dünyada üzerinde bulunduğu mizaç kastedilmektedir. Yani Hak Teâlâ bu mizâcı -dilerse- yeniden yaratmaya muktedirdir. Fakat o bunu dilememiştir. Bu nedenle meşîeti kendisiyle ilintileyerek şöyle buyurmuştur: [Sonra, dilediği vakit onu diriltir (*enşerahu*)] Şayet o aynısı olsaydı "sonra diriltir (*sümme yünşiruhu*)" derdi. Hiç kimse Hak Teâlâ'nın meşîetinde yer alan hususları bilemez. Hak Teâlâ'nın bunu bilmesi ise müstesnadır.

İkinci vecih

Son yaratılış (*en-neş'etü'l-âhire*) ilk yaratılıştan (*en-neş'etü'd-dünyâ*) benzersiz olduğu için Hak Teâlâ bizi bir bitki gibi çıkarmayacaktır. Nitekim o bizi yerden Hakk'ın bizi üzerinde çıkarmayı dilediği surette çıkaracaktır. Bu nedenle o, meşîeti –"bitmek"le nitelenen yeryüzünde yine kendisine döndüreceği- sureti diriltmeye iliştirmiştir. Bu itibarla yeryüzü benzersiz bir biçimde bitecektir; çünkü suretlerde ona benzeyen bir suret bulunmamaktadır.

كَلَّا لَمَّا يَقْضِ مَا أَمَرَهُ (٢٣) فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ إِلَىٰ طَعَامِهِ (٢٤) أَنَّا صَبَبْنَا الْمَاءَ صَبًّا (٢٥)
ثُمَّ شَقَقْنَا الْأَرْضَ شَقًّا (٢٦) فَأَنْبَتْنَا فِيهَا حَبًّا (٢٧) وَعِنَبًا وَقَضْبًا (٢٨) وَزَيْتُونًا وَنَخْلًا (٢٩)
وَحَدَائِقَ غُلْبًا (٣٠) وَفَاكِهَةً وَأَبًّا (٣١) مَتَاعًا لَكُمْ وَلِأَنْعَامِكُمْ (٣٢) فَإِذَا جَاءَتِ الصَّاخَّةُ
(٣٣) يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ (٣٤) وَأُمِّهِ وَأَبِيهِ (٣٥) وَصَاحِبَتِهِ وَبَنِيهِ (٣٦) لِكُلِّ امْرِئٍ
مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ (٣٧) وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ مُسْفِرَةٌ (٣٨) ضَاحِكَةٌ مُسْتَبْشِرَةٌ (٣٩) وَوُجُوهٌ
يَوْمَئِذٍ عَلَيْهَا غَبَرَةٌ (٤٠) تَرْهَقُهَا قَتَرَةٌ (٤١) أُولَٰئِكَ هُمُ الْكَفَرَةُ الْفَجَرَةُ (٤٢)

23. Hayır, hayır o, Allah'ın kendisine emrettiğini yerine getirmedi. (İman etmedi.) 24. Her şeyden önce insan, yediği yemeğine bir baksın! 25. Gerçekten biz, yağmuru bol bol yağdırdık. 26. Sonra toprağı, iyiden iyiye yardık! 27-32. Böylece sizin ve hayvanlarınızın yararlanması için orada taneler, üzümler, yoncalar, zeytinler, hurmâliklar, sık ağaçlı bahçeler, meyveler ve otlaklar ortaya çıkardık. 33-37. Kişinin kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçacağı gün kulakları sağır edercesine şiddetli ses geldiği vakit, işte o gün onlardan herkesin kendini meşgul edecek bir işi vardır. 38. O gün birtakım yüzler vardır ki pırıl pırıl parlarlar. 39. Gülerler, sevinirler. 40. O gün nice yüzler de vardır ki, toz toprak içindedirler. 41. Onları bir siyahlık bürür. 42. İşte onlar, kâfirlerdir, günaha dalanlardır.

TEKVÎR SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ (١)

1. Güneş, dürüldüğü zaman.

Bilmelisin ki güneş, ay ve diğer gezegenler (*dirârî*) kıyamet günü cehennemde olacaktır. Güneş dürülecek ve Allah Teâlâ -güneşle gözleri arasındaki perde sayesinde- cehennem ehlinin gözlerinden güneşin ışığını yoksun kılacaktır. Böylece güneş -tıpkı tutulma (*küsûf*) esnasında dünyalıkların üzerine doğması gibi- cehennemliklerin üzerine ufukta görünmeksizin doğar. Benzer şekilde ay ve diğer bütün gezegenler (*dirârî*), feleklerinde yüzme sureti üzere bulunurlar. Fakat gözlerinin üzerinde bulunan perde sebebiyle cehennemliklerin gözünde onların ışığı sönmüştür. Hak Teâlâ şöyle buyurur:

وَإِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ (٢)

2. Yıldızlar, bulanıp söndüğü zaman.

Birinci vecih

Cehennemlikler hareket hâlindeki (*seyyâr*) yıldızların cisimlerinin üzerlerine doğup battığına şahit olurken onların ışığına şahit olmazlar. Çünkü duman ışığı tam geçirmez. Onlar dünyada şeriatların Hak Teâlâ'dan getirdiği ışıkları idrakten âmâ oldukları gibi cehennemde de bu hareket hâlindeki yıldızın ve diğer yıldızların ışıklarını idrakten âmâdırlar. Binâenaleyh cehennem ehli ebediyen sürecek olan bir karanlıktadır. Çünkü onların gecelerinin sabahı yoktur.

İkinci vecih

[Yıldızlar, bulanıp söndüğü zaman], yani yıldızların cehennemliklere attığı kıvılcımlarla bulanıp söndüğü zaman demektir.

وَإِذَا الْجِبَالُ سُيِّرَتْ (٣) وَإِذَا الْعِشَارُ عُطِّلَتْ (٤) وَإِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ (٥)

3. Dağlar, yürütüldüğü zaman. 4. Gebe develer salıverildiği zaman. 5. Vahşî canlılar toplandığı zaman.

Ayrıştırma (*fasl*) ve hüküm verme (*kazâ*) günü vahşi canlılar şahitlik etmek için toplanır. Böylece Allah aramızı ayrıştırdığı gibi onların arasını da ayrıştırır. Nitekim rivayette de zikredildiği gibi o gün boynuzsuz koyun boynuzlu koyundan hakkını alır.[161] Bu onların Allah nezdinde yükümlü muhataplar olduğuna bir delildir. Kuşkusuz onlar bizim gibi topluluklardan oluşur. Vahşî canlıların tamamı -Allah'ın cehenneme yönelik bir ihsanı olarak- cehennemde haşredilir. Ceylan ve Allah yolunda kullanılan canlılar ise bunun dışındadır. Çünkü onlar cennetlerde bu yerin ve -cennet ehlinin özellikle dünyada kendisiyle beslendiği- bütün canlıların gerektirdiği suretler üzerinde bulunurlar.

وَإِذَا الْبِحَارُ سُجِّرَتْ (٦)

6. Denizler kaynatıldığı zaman.

Yani denizler alev aldığı zaman demektir. [*el-Bihâru süccirat*] ifadesi, ocak alev aldığında ifade edilen "ocak tutuştu" (*süccirati'-t-tennûr*) kullanımından

161. Müslim, Birr, 60.

türemiştir. Bu nedenle İbn Ömer denizi gördüğü zaman şöyle dermiş: "Ey deniz ne zaman ateşe döneceksin?" O, deniz suyuyla abdest almaktan hoşlanmaz ve şöyle dermiş: 'Teyemmüm yapmak bana deniz suyuyla abdest almaktan daha hoş geliyor."

وَإِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْ (٧)

7. Nefisler eşleştirildiği zaman.

Yani "nefisler bedenlerle eşleştirildiği zaman" demektir. Çünkü nefis kıyamet günü ilminin suretinde haşredilirken cisim amelinin suretinde haşredilir.

وَإِذَا الْمَوْءُودَةُ سُئِلَتْ (٨) بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ (٩) وَإِذَا الصُّحُفُ نُشِرَتْ (١٠)

8-9. Diri diri gömülen kız çocuğunun, hangi günahtan ötürü öldürüldüğü sorulduğu zaman. 10. Amel defterleri açıldığı zaman.

"Açmak (*neşr*)", "dürmenin (*tayy*)" zıddıdır. Doğruluğun sapıklıktan iyice ayrılması amel defterlerinin açılmasıyla gerçekleşir.

وَإِذَا السَّمَاءُ كُشِطَتْ (١١) وَإِذَا الْجَحِيمُ سُعِّرَتْ (١٢) وَإِذَا الْجَنَّةُ أُزْلِفَتْ (١٣) عَلِمَتْ
نَفْسٌ مَا أَحْضَرَتْ (١٤) فَلَا أُقْسِمُ بِالْخُنَّسِ (١٥) الْجَوَارِ الْكُنَّسِ (١٦)

11. Gökyüzü (yerinden) sıyrılıp koparıldığı zaman. 12. Cehennem alevlendirildiği zaman. 13. Cennet yaklaştırıldığı zaman. 14. Herkes önceden hazırlayıp getirdiği şeyleri bilecektir. 15-16. Andolsun, bir görünüp bir sinenlere, akıp gidip kaybolanlara.

"*Hunnes*", yönelme ve yüz çevirme niteliğine sahip olan akıp giden beş yıldızdır. Allah Teâlâ bu bölümde onlarla beraber güneş ve ayı anmamıştır. Nitekim güneş ve ay, akıp giden yıldızlardan olsa da Hunnes'e dâhil değildir.

"*el-Cevâri'l-künnes*", *hunnes* ve *künnes*ten olan akıcı yıldızlardır ve Allah'ın aya takdir ettiği ve varlıkları yaratmak için kendisine yerleştirdiği menzillerde ilerlerler. Böylece ilim ve izzet sahibi olan Cenâb-ı Hakk'ın takdiriyle bu seyir esnasında unsur âleminde bulunan bazı fiiller meydana gelir. Akıcı yıldızın ne menzillere yerleşmesi ne de orada durağanlaşması söz konusudur. Aksine o, sonsuza değin mesafe kat eder. Atlas feleğinde takdir

edilen burçların varlığının, bilinir bir alâmeti yoktur. Menziller onun adına söz konusu ölçülere bir alâmet kılınmıştır. *Hunnes* ve *künnes*ten olan akıcı yıldızlar (*el-cevâri'l-hunnesi'l-künnes*), bu Atlas feleğinde mesafe kat eder. Bu felekten ne kadarlık bir mesafe kat ettikleri menziller vasıtasıyla öğrenilir. Aynı şekilde bu menzillerin ve Mükevkeb felekteki her yıldızın Atlas feleğinde mesafe kat etmesi söz konusudur. Ama bir şahsın ömrü onu kavramaya yetmez. Yıldızların akıp gidişini izleyenler, bu sabit yıldızların her altmış senede felekten bir derece mesafe kat ettiğini söyler. Bazılarından ise bu sürenin yüz senede bir olduğu nakledilmiştir. Duyu yıldızın intikalini ne zaman idrak ederse *hunnes* ve *künnes*ten olan akıcı yıldızların intikalini de o zaman idrak eder. O bazen "menzil" yıldızlarının kendisine uğrarken bazen yıldızların üzerinde ve altında bulunurlar. Bu durum menzilin mahiyetini ifade eden tanımda söylenilenden farklıdır. Nitekim o burada mecazen "menzil" diye isimlendirilmiştir. Zira oraya yerleşenin istikrarı yoktur ve oraya ulaşmadan önce yüzme hâlinde olduğu gibi yüzmeye devam eder. Böylece isimlendiren gözün bu hususta gördüklerini dikkate almıştır. Çünkü o, hareketi gözüyle ancak ayrılmadan sonra idrak edebilir. İşte bu ölçüye binaen onu menzil olarak isimlendirir. Çünkü bu ölçü, gözün hissesidir ve göze baskın gelmiştir.

-Yasin Sûresi 39. âyete müracat ediniz-

وَاللَّيْلِ إِذَا عَسْعَسَ (١٧)

17. Andolsun, yöneldiği zaman geceye.

Böylece onun yıldızları tezahür eder.

وَالصُّبْحِ إِذَا تَنَفَّسَ (١٨)

18. Andolsun, aydınlandığı zaman sabaha ki.

Bize göre en doğru görüş, âyette kastedilen mânanın kesilmesi sebebiyle uzayan fecir olmasıdır. Benzer şekilde nefes alanın nefesinin kesilmesi, sonra da nefeslerinin birleşmesi böyledir.

إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ (١٩)

19. Şüphesiz O (Kur'ân), değerli bir elçinin (Cebrâîl'in) getirdiği sözdür.

Hak Teâlâ yemin ederek "'Şüphesiz o' yani 'Şüphesiz Kur'ân' değerli bir elçinin getirdiği sözdür." buyurmuştur. O böylelikle kelâmı vasıtaya ve mütercime izafe etmiştir.

ذِي قُوَّةٍ عِنْدَ ذِي الْعَرْشِ مَكِينٍ (٢٠) مُطَاعٍ ثَمَّ أَمِينٍ (٢١)

20-21. O, güçlü ve arşının sahibi katında itibarlı, orada (meleklerce) itaat edilen, güvenilir bir elçidir.

Allah sana güç versin, bilmelisin ki: "Melekler" diye tâbir olunan ulvî-semâvî ruhların iki mukaddemi vardır. Kendilerine yüce topluluktan (*mele'ü a'lâ*) gelen -ki onlar nehiy sahipleri değil emir sahipleridir- nezdinde onların itaat edilen bir emirleri vardır. Onlar Allah'ın kendilerine emrettiği hususlarda ona karşı gelmezler, kendilerine emredilen şeyleri yaparlar. Allah Teâlâ "itaat edilen (*mutâ'*)" sözüyle Cebrâil aleyhisselâm'ın da onlardan biri olduğuna dikkat çekmiştir. Ancak kendisine itaat edecek kimse nezdinde bir emre sahip kimse [itaat edilen] olabilir. [Güvenilir]: O şöyle buyurmuştur: Onunla (yani Cebrâîl ile) Allah arasında bilinmeyen ve dünyada açığa çıkarılmayan sırlar vardır.

وَمَا صَاحِبُكُمْ بِمَجْنُونٍ (٢٢)

22. (Ey Kureyşliler!) Sizin arkadaşınız (Muhammed) bir deli değildir.

Yani ondan herhangi bir şey perdelenmemiştir.

وَلَقَدْ رَآهُ بِالْأُفُقِ الْمُبِينِ (٢٣)

23. Andolsun o, Cebrâil'i apaçık ufukta gördü.

Kuşkusuz orası Allah'a yakın kulların (*mukarrabîn*) keşif mahallidir. Cenâb-ı Hak "apaçık ufuk" ile açıklık, beyan ve -hiçbir şek ve şüphenin karışmayacağı- nass-ı celîyi kastetmiştir. Söz konusu nass-ı celî mukkarabînin nasibidir. Ufukta tecelli etmek, yaratmanın yüceliğine dönük yani insanı saptırmadan itidal hâlinde bırakan her duruma yönelik bir uyarıdır. Zira ufuk senin itidale bakışını karşılayan şeydir.

وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِينٍ (٢٤)

24. O, gayb hakkında cimri değildir.

Yani sizin adınıza hiçbir şeyde cimrilik yapmadı demektir. O vahyi okuma hususunda zan altında olan biri de değildir. Yani sizin adınıza Allah'tan gelecek herhangi bir şeyde cimrilik yapmakla itham edilmemiştir.

وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ (٢٥) فَأَيْنَ تَذْهَبُونَ (٢٦)

25. Kur'ân, kovulmuş şeytanın sözü değildir. 26. (Hâl böyle iken Kur'ân'dan yüz çevirip) nereye gidiyorsunuz?

Tefsir değil bir işaret

Kuşkusuz her nerede olursanız ben sizinleyim.

إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ (٢٧)

27. O, âlemler için ancak bir öğüttür.

Yani gerçeği kapsadığı şekliyle âlemler için bir öğüttür. Nitekim bütün âlem Hakk'ı tanıyan kimseye Hakk'ın tecelli etmesinden ibarettir.

لِمَنْ شَاءَ مِنْكُمْ أَنْ يَسْتَقِيمَ (٢٨) وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ (٢٩)

28. O içinizden dürüst olmak isteyenler için de bir öğüttür. 29. Âlemlerin rabbi olan Allah [dilemenizi] dilemeseydi siz dileyemezdiniz.

[Allah dilemeseydi siz dileyemezdiniz], yani Allah dilemenizi dilemeseydi siz dileyemezdiniz. Ne var ki hayal mertebesinde -Hakk'ın işin uygulanmasını dilemesine benzer şekilde- kulun dilemesi söz konusudur. Dünyadaki duyuda kulun dilediği şeylerden bir kısmı gerçekleşirken âhirette dilediği her şeye karşılık Hak Teâlâ kuluyla beraberdir. Nitekim Hak Teâlâ, hayal mertebesinde, -özellikle- dünyada ve -genellikle cennette olmak üzere- âhirette kulun iradesini (*meşîet*) yaratma hâlindedir.

Tahkik

Bilmelisin ki, mümkün için imkân, tercih edenden (*müreccih*) kaynaklanan seçim gücünü (*ihtiyar*) açığa vuran hükümdür. Tercih eden nezdinde tek

bir durum söz konusudur. O da ("varlık" ve "yokluk" şeklindeki) iki durumdan biridir; başka bir şey değil. Hakk'a nazaran onun yalnızca -kendisine seçim gücünün karışmadığı- saf ve hâlis teklik niteliği (*ehadiyyet*) vardır. Hak Teâlâ'nın ne buyurduğunu görmez misin: "O böyle olmasını dileseydi böyle olurdu. Ne var ki o bunu dilemedi. Bu nedenle bu şey gerçekleşmedi." Hak Teâlâ bu meşîetin taalluk etmesinden kendini olumsuzladığı gibi yine söz konusu bu şeyden oluşu da olumsuzlamıştır. Ne var ki âlemde imtinâ ya da vukû ile gerçekleşen hükümde Allah Teâlâ'nın iki nispeti vardır. İlk nispet, kendi meşîetleriyle -yani âlemin Allah'ın âlemde yaratmış olduğu- meşîetiyle vâki ve mümtenî olan hükümler arasından âlemde âlemden tezahür eden nispettir. Diğer nispet ise özel yönden Allah Teâlâ'ya ait bir meşîet olarak -âlemden değil- âlem içre bulunan hükümlerde tezahür eden nispettir. Sonra âlemin meşîeti sanatkarın aleti gibidir; taalluku ortada hükmü ise olumsuzdur. Dolayısıyla Allah hakkında bilgi sahibi olanlar, aletle gerçekleşeni Allah'a nispet ederken bilgisi olmayanlar onu alete nispet ederler. Ortadaki bir grup ise -bu konudaki bilgilerine nispetle- Hakk'ın alete nispet ettiği şeyleri alete nispet ederler. Onlar her şeyi ise Allah'a karşı edebin ve hakikatin gereği olarak Allah'a nispet ederler. İşte onlar Allah'a karşı edep sahibi ve muhakkik kimselerdir. Nitekim muhakkik kimseler şeriat ile aklı bir araya getiren kimselerdir. İlm-i ilâhî hakkındaki doğru görüşe göre onun ne nazarî düşünce yönünden ne müşahede edilme yönünden ne de tecelli etme yönünden aklın ilm-i ilâhîye ulaşması mümkün değildir. O ancak Hak Teâlâ'nın bildirmesiyle bilinebilir. Çünkü nazarî düşünce ve müşahede yönlerinden Allah'ın bilmek eşittir. Ne nazarî düşünce sahibi ne de müşahede sahibi sırf hayretten başka bir şey kaydetmez. İlâhî bildirim -dünya ve âhiretten- bir yerde bir kimse adına gerçekleştiğinde ise maksat hâsıl olmuş demektir.

İNFİTÂR SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

إِذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ (١)

1. Gök yarıldığı zaman.

Göğün yarılması kaçınılmazdır.

وَإِذَا الْكَوَاكِبُ انْتَثَرَتْ (٢)

2. Yıldızlar saçıldığı zaman.

Yıldızlar söndürüldüğü zaman onlara ait bir ışık kalmaz. Ancak cehennemde yüzüşleri devam eder. Aksine yıldızlar saçılmıştır. Nitekim dünyada hareket ettiği düzenin dışında seyrederler. [Yıldızlar saçıldığı zaman] âyetinin anlamının "yıldızların ışıkları saçıldı" olması ihtimal dâhilindedir. Nitekim (saçıldığı vakit yıldızlar) karanlıkta kalmaktadır ve ona yerleştirilen fiil bâkidir. Böylece yıldızlar Allah Teâlâ'nın kendilerine vahyettiği ölçüde cehennem ehli hakkında bir takım hükümler verir. Cehennemlikler hakkında onların hükmü eksik ve fazla olarak çeşitlilik göstermiştir. Çünkü değişim zâtlarda değil, su-

retlerde gerçekleşmiştir. Yıldızlara gelince onların tamamı olarak cehennemdedir. Onlar cisimleri karanlık bir hâlde büyük yaratıklar olarak bulunurlar. Güneş ve ay da böyledir; cehennemde sürekli doğup batarlar. Ancak cehennemin güneşi doğar fakat aydınlatmaz. Güneşin hareketinden meydana gelen oluşlar, bu [cehennem] yurduna uygun varlıklardan ibarettir. Cehennemdeki yıldızların zâtlarının sureti, bizdeki tutulmanın (*küsûf*) suretine benzer.

وَإِذَا الْبِحَارُ فُجِّرَتْ (٣) وَإِذَا الْقُبُورُ بُعْثِرَتْ (٤) عَلِمَتْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ وَأَخَّرَتْ (٥)

3. Denizler kaynayıp fışkırtıldığı zaman. 4. Kabirlerin içindekiler dışarı çıkarıldığı zaman. 5. Nefis önceden yaptıklarını ve yapmayıp ertelediklerini bilecektir.

Çünkü nefis onu önünde hazır bulur. "Yeryüzü, Rabbinin nuruyla aydınlanır." (Zümer, 39/69) âyetinde ifade edilen mahşer yerinin kendisiyle aydınlandığı nur, nefis için onu âşikâr eder.

يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ (٦)

6. Ey insan! Seni kerem sahibi rabbine karşı ne aldattı?

Varlığın, tahkik edici bir işin tedbirinden kaynaklanır,
Ve âyetlerin tafsilinden kaynaklanır; keşke akıl etsen.
Ey insan zâtınızı ne aldattı,
Yükselen ve alçalan şeyleri gören rabbe karşı?
Akıl, kavrayış ve fetanet sahibi olursan,
Dün bilmediğini [bugün] öğrenirsin.
Bu bilmen içindir kâbil olduğunu,
Yakınlık ve uzaklığa, amel ettiğin şeyle ,
İdare eden ve mücmeli tafsil eden rabden kork.
İşte bu kul adına daha evla ve daha güzel olandır.
Bugün dünyada hâlin böyle olursa,
Belki saadetinle müjdeler hâsıl olur.
Hakk'ın celâl mertebesi onun kadrini tâzim eder,
Yaratılmışlarda ise dilediği hüküm verir, ayrıştırır.

Kerem sahibi rab yaratmış, şekli belirlemiş ve bütündeki parçaları ayrıştırmıştır. Bu nedenle Hak Teâlâ [Ey insan!] diye buyurmuştur. Nefs ve cismin bir araya gelmesiyle "insan" ismi ortaya çıkmış, yükümlülük taalluk et-

miş, itaat etmeler-karşı gelmeler zuhur etmiştir. Nitekim akıl baliğ insan, yükümlüdür; başka bir şey değil. Bu türden şartların kendisinden ortadan kalktığı kimse ise ne mükelleftir ne de (emredilmiş) bir fiili ya da yasaklanmış bir fiili terk etmesi sebebiyle kınanır. İnsan yetkinlik rütbesine alışıp da gördükleri sayesinde bir aşinalık meydana gelince Hak Teâlâ onu "insân" olarak isimlendirmiştir. Arap diline göre "insân (إنسان)" kelimesindeki *-elif* (ا) ve *-nûn* (ن) harfleri zâid iki harftir. İnsan, ilâhî surette yaratıldığı için çekimlenebilir (*munsarıf*) bir isimle isimlendirilmiştir. Bunun nedeni ilâhî suretinde bulunurken onun ezilmiş, mahrum, zelil ve yoksul bir kul olduğunu bildirmektir. Çünkü ilâhî suret kendisine bütün mertebelerde tasarruf etme hakkı verir. Bu nedenle ona "insan" denilerek merfû, mansûb ve mecrûr olmuştur. Hâlbuki o, suret yönünden insandır ve bütün mertebelerde bu yönden tasarruf eder. Yaratıcısının avucunda (*kabza*) bulunması bakımından ise tasarrufu men edilmiştir. Nitekim yaratıcısı dilediğini bâki kılar dilediğini ise yok eder. Hilafet, tasarruf ve insanlık adı ise ancak suret vasıtasıyla kazanılır. Onun ünsiyet edilen bir varlık olduğu, insan olma vasfından hareketle sabit olmuştur. Muhtaç bir kul olduğu ise halifelik niteliği yönünden sabit olmuştur. Nitekim o kimse kendisini halife tayin edenin gücüne sahip değildir. Bilakis hilafet elbisesi kendisine giydirilir. Hak Teâlâ dilediği zaman bu elbiseyi ondan çıkarır ve başkasına giydirir. Hak Teâlâ insana bildirmek ve onu uyarmak üzere [Ey insan] der. Burada "insan" ile ancak büyük günah sahibi günahkâr kastedilir. Böylece Allah günah sahibinin -kendisi hakkında kerem ile hüküm verdiği için- "Hakk'ın keremi sayesinde!" demesini tembih etmiştir. Allah Teâlâ bu âyetle onun "Senin keremindir!" demesine işaret etmiştir. Zira onun kereminin büyüklüğüne ancak en büyük günahla karşılık verilebilir. İlâhî keremin genelliği orada tezahür eder. Nitekim kerem sahibini, ancak günah sahibi tanır. Allah'tan daha kerem sahibi kimse yoktur. Hak Teâlâ bu insana şöyle der: [Seni kerem sahibi rabbine karşı ne aldattı?] Dolayısıyla bu âyet hasmın -şayet sevilen birisi ise kendisiyle tartışması için- kendi hasmına delil öğretmesi kabilindendir. Bunun nedeni insanın "Senin keremindir" demesini sağlamaktır. Ayrıca bu âyet Allah'tan kuluna yönelik bir uyarıdır. Bu durum, ilim sahibi mümin bir hâkimin, hırsız ve zâniye şöyle demesine benzer: "'Zina yapmadım' de!", "'Hırsızlık yapmadım' de!" ya da "(Bu suçu işledin mi, sorusuna cevaben) 'Hayır' de!" Çünkü hâkim suçunu itiraf ettiğinde suçluya had cezası uygulayacağını bilir. Belki zânî hâkimin huzurunda hayrete düşer. Nitekim hâkim kendisini uyarıp suçunu inkâr etmesini söyler ve bu sayede kendisinden had cezasını uzaklaştırır.

الَّذِى خَلَقَكَ فَسَوّٰيكَ فَعَدَلَكَ (٧)

7. Seni yaratan (rabbin), seni ölçülü kıldı ve hazır hâle getirdi.

[Seni yaratan], Cenâb-ı Hakk'ın evreler hâlindeki değişimi ayrıntılı bir şekilde açıklarken zikrettiği bir ifadedir.

[Seni şekillendirip ölçülü yaptı]: Bu zâhirdeki yaratılıştır. "*Tesviye*", bir şeyde ölçülü olmak demektir. Nitekim Hak Teâlâ [Seni şekillendirip ölçülü yaptı] buyurmuş, bu sayede insana metanet aşılamıştır. Böylece Hak Teâlâ kendi elleriyle insanın yaratılışını ölçülü kılmış ve hazır hâle getirmiştir. Âyette zikredilen "*adele*" fiili, insanın hazırlanması ve bir araya getirilip (*terkîb*) emaneti taşımaya yatkın olması demektir. Allah Teâlâ insanın yaratılışı dışında tesviye yahut itidalden söz etmemiştir. Her ne kadar "O, yaratıp ölçülü kılandır." (A'lâ, 87/2) buyrulsa da durum böyledir. Nitekim burada da insanın yaratılışı kastediliyor. Çünkü tesviye ve itidal ifadeleri ancak insan sebebiyle bir arada bulunabilir. Bu durum unsurlardan meydana gelen diğer yaratıklar sebebiyle gerçekleşmez. Sonra Hak Teâlâ bu ifadelerden sonra insana şöyle der:

فِى أَىِّ صُورَةٍ مَا شَاءَ رَكَّبَكَ (٨)

8. Dilediği herhangi bir surette seni bir araya getirdi.

Burada muhtemelen "Nihayet onu bambaşka bir yaratık olarak inşa ettik." (Mü'minûn, 23/14) âyetinin anlamı kastedilir. Ya da şu anlam kastedilir: Hak Teâlâ onu ölçülü kılmış, -dilediğinde her sureti kabul edecek bir mizaca- hazır hâle getirmiş ve bir araya getirmeyi (*terkîb*) insana değil Allah'a ait kılmıştır. İşte bu, bütün suretleri kabul edici, ölçülü kılınan ve hazır hâle getirilen yaratılıştır. Bu durumda âyet "(Rabbin) varlıklara ait suretler arasından dilediği biçimde seni bir araya getirdi." anlamına gelir.

İşaret

Rabbin tecellinin suretleri arasından dilediği herhangi bir surette seni bir araya getirmiştir. Böylelikle Hak Teâlâ bu yaratılışın hangi suret olursa olsun ona kabul verdiğini bize bildirmiştir. Allah'ın kulları arasından kendisini özel kıldığı kimse gayb, şehadet ve hayal mertebesinde teşekkül etmek suretiyle söz konusu kabulü bir zevk olarak tanır. Kul için orada bir suret açıldığında

şehadet âleminde şehadet âleminin suretlerinden herhangi bir surette tezahür eder. Yine gayb ve melekût âleminde de o âlemin suretlerinden dilediği herhangi bir surette tezahür eder. Ölçülü kılınman ve hazır hâle getirilmen sırasında her bir sureti kabul edebilme özelliğin olmasaydı Cenâb-ı Hakk'ın [Dilediği herhangi bir surette seni bir araya getirdi] sözü sabit olmazdı.

Diğer bir vecih

[Dilediği herhangi bir surette seni bir araya getirdi], yani Allah cisimlere ait suretleri ölçülü kıldığı vakit. Dilerse seni kemal suretinde bir araya getirir; böylece seni âlemde halifesi kılar. Ya da hayvan suretinde bir araya getirir de -varlığının özünü oluşturan (*mukavvim*) ayırıcı niteliğinle (*fasl*)- hayvanlar cümlesinden olursun. Bu durum ancak kendisine "insan" isminin verilebileceği kimsede söz konusudur. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın ruhani suretlerden dilediği bir surette cisme ait sureti bir araya getirir. Dilerse onu -izzet ve ilim sahibi olan Hak Teâlâ'nın takdirine göre- domuz, köpek, insan ya da at suretinde bir araya getirir. Kendisinde ahmaklık ve hayvanlık niteliklerinin baskın olduğu bazı insanlar vardır. Onların ruhu, eşeğin ruhu gibidir. Bu ruhun hükmü ortaya çıktığında o kişi onunla çağrılır ve denilir ki: "Falan eşektir." Sahibine göre çağrılan her nitelik böyledir. Denilir ki: "Falan köpektir", "falan aslandır" ve "falan insandır" denilir -ki bu sıfatların en yetkini, ruhların en kâmilidir. Nitekim Cenâb-ı Hak "Seni yaratan, seni ölçülü kıldı ve hazır hâle getirdi." buyurmuştur. Göze görünen yaratılış tamamlanmıştır.

[Dilediği herhangi bir surette seni bir araya getirdi], yani ruhların suretlerinden dilediği biçimde seni bir araya getirdi. Böylece zikrettiğimiz gibi onlara nispet edilirsin. Hak Teâlâ bir araya getirmeyi (*terkîb*) dilemeye (*meşîet*) bağlamıştır. Görünen o ki mizaç, belirli ve özel bir ruhu gerekli kılsaydı Hak Teâlâ [Dilediği herhangi bir surette] buyurmazdı. -*Ey* (أيّ) harfi tıpkı -*mâ* (ما) harfi gibi nekiradır. Kuşkusuz nekira bir harf her şeyde vuku bulabilecek bir harftir. Artık mizacın özüne uygun tek bir sureti gerektirmediği sana âşikâr olmuştur. Fakat meydana geldikten sonra söz konusu suret bu mizaca ihtiyaç duyar ve ona geri getirir. Çünkü o içerdiği güçlerle birlikte mizaçtır ve ancak onlar vasıtasıyla yönetebilir. O, güçleriyle birlikte mizaç suret için yapıldığında marangozun ya da -örneğin- bina ustasının aletleri gibidir. Aletler tasarlanıp ve ustaca yapılıp tamamlandığında özü ve hâli gereği -varlık sebebine uygun olarak- kendisiyle iş yapacak bir zanaatkarı gerektirir. Fakat aletler özü gereği Zeyd, Amr, Hâlid gibi birini zanaatkar olarak tayin edemez. Za-

naat ehlinden biri geldiğinde ise –zâttan kaynaklanan bir imkânla- alet, kendiliğinden ona yapma imkânı sunar. Yoksa alet bu imkânı sunmada tercihte bulunma özelliği taşımaz. Mâmâfih zanaatçı her aleti tasarlanma sebebine uygun bir işe yönelterek söz konusu aletle zanaatını yapmaya koyulur. Aletlerin bir kısmı mükemmeldir. Bunlar tam olarak yaratılmıştır; yani yaratılışı tam olan şeylerdir. Aletlerin bir kısmı ise mükemmel değildir. Bunlar da tam olarak yaratılmamıştır. Demek oluyor ki, aletle iş tutan kimse aletin kalitesinin eksikliği ölçüsünce daha az iş yapar. Bunun nedeni zâttan kaynaklanan kemalin Allah'a ait olduğunu bildirmektir. Allah Teâlâ bu âyette insanı insan yapan nefs-i nâtıkanın yaratılışını özetlemiştir. Hak Teâlâ bakıp tefekkür edesin ve böylece -süre uzasa da- Allah'ın seni boşuna yaratmadığını göz önüne alasın diye bedeninin mertebesi [Seni yaratan, seni ölçülü kıldı ve hazır hâle getirdi] âyetiyle, ruhunun mertebesini ise [Dilediği herhangi bir surette seni bir araya getirdi] âyetiyle sana açıklamıştır.

كَلَّا بَلْ تُكَذِّبُونَ بِالدِّينِ (٩) وَإِنَّ عَلَيْكُمْ لَحَافِظِينَ (١٠) كِرَامًا كَاتِبِينَ (١١)

9. Hayır, hayır! Siz dini (yani hesap, mükâfat ve cezayı) yalanlıyorsunuz. 10-11. Hâlbuki üzerinizde muhakkak koruyucular, değerli yazıcılar vardır.

Âyette ifade edilen "koruyucular", varlığın koruyucularından değildir. Onlar ancak kulların fiillerini gözetleyen kimselerdir.

[Üzerinizde değerli yazıcılar vardır]: Hadis kaynaklarında nakledildiğine göre melekler -ki onlar bu âyette zikredilmişlerdir- Hak Teâlâ'ya şöyle derler: "Senin şu falanca kulun kötülük yapmak istiyor. Oysa Allah, kulunu en iyi görendir." Bunun üzerine Hak Teâlâ onlara "Onu gözetleyin! Kötülük yaparsa onun adına bunu misliyle yazın. Kötülüğü terk ederse onun adına bir iyilik yazın. Onu terk etmesi benim içindir yani benden dolayıdır."[162] Bulundukları mertebe ve üstlendikleri görev meleklerin böyle konuşmasını netice vermiştir. Nitekim onlar Allah'ın öğretimi olmadan -Allah'ın daha önce bu konuda kendilerine ilettikleri şekliyle- güzellikleri yazma özelliğine sahiptirler. Onlar Allah'ın lütfu ve bağışlama özelliğini bildiklerinden kötülük hakkında konuşmuşlardır. Bu hususta konuşmuş olmasalardı Allah nezdinde kötülüğün hakikatini öğrenemezdik. Zâhirde kısa anlayış sahiplerine yönelik gibi görünse de onların konuşmaları, bir öğreti ve rahmet anlamına gelir. O hâlde senden

162. Müslim, İman, 205.

sorumlu dost melek ile hemdem ol, ona kulak ver, ikinci türlü dosttan ise -ki o Şeytan'dır- sakın! Meleğe karşı şeytana -sana emrettiği şeyleri kabul etmek suretiyle- destek olma! Onu yardımsız bırak! Melekten aktarılanları kabule sığın. Kerem sahibi, yazıcı ve -üzerinde bulunan- koruyucu meleklerden oluşan dostlarına ikramda bulun. Onlara iyilikten başka bir şey yazdırma. Çünkü onlara ne yazdırdıysan onu okuyacaksın. Bu kaçınılmazdır. Üzerinde yaptığı fiillerini yazan bir koruyucu bulunduğunu öğrenen kimse, onun yazdıklarını [aklında] muhafaza eder. Hak Teâlâ şöyle buyurur:

يَعْلَمُونَ مَا تَفْعَلُونَ (١٢)

12. Onlar yapmakta olduklarınızı bilirler.

Koruyucu melekler kulun yaptığı fiilleri bilir. Fakat kul onu telaffuz etmedikçe onun adına bir amel yazmazlar. Telaffuz ettiğinde ise yazarlar. Nitekim onlar ikrar şahitleridir. Bunun sebebi kulun söz konusu fiildeki niyetinden haberdar olmamalarıdır. Bu nedenle amellere bağlı olarak yükselen melekler, yine kulun ameline bağlı olarak inerler. Onlar bunu az bulurlar. Böylece amel onlardan kabul edilerek, İlliyyîn'e yazılır ve -çok buldukları- amele bağlı olarak yükselirler. Bu nedenle onlara şöyle denilir: 'Bu ameli sahibinin yüze çarpınız! Çünkü o benim rızamı arzulamadı. "Hâlbuki onlara, ancak dini Allah'a has kılarak, hakka yönelen kimseler olarak O'na kulluk etmeleri emredilmişti."' (Beyyine, 98/5) Koruyucu melekler ameli esnasında kulun niyetini bilselerdi böyle bir rivayet gelmezdi. Dolayısıyla amellerde niyet kulda ancak özel yönden (vech-i hâs) meydana gelir. Bu nedenle amel sahibinden kaynaklanan bu özel yönü Allah Teâlâ ve niyet eden amel sahibinden başkası bilemez.

إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ (١٣)

13. Şüphesiz, iyiler Naîm cennetindedirler.

Yani iyiler kendilerini rablerinin ihsanı kaplamış bir hâlde Naîm cennetinde bulunurlar.

وَإِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ (١٤) يَصْلَوْنَهَا يَوْمَ الدِّينِ (١٥) وَمَا هُمْ عَنْهَا بِغَائِبِينَ (١٦) وَمَا
أَدْرَاكَ مَا يَوْمُ الدِّينِ (١٧) ثُمَّ مَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمُ الدِّينِ (١٨) يَوْمَ لَا تَمْلِكُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ
شَيْئًا وَالْأَمْرُ يَوْمَئِذٍ لِلَّهِ (١٩)

14. Şüphesiz, günahkârlar da cehennemdedirler. 15. Hesap, mükâfat ve ceza günü oraya gireceklerdir. 16. Onlar oradan kaybolup kurtulacak da değillerdir. 17. Bilir misin nedir hesap, mükâfat ve ceza günü? 18. Evet, bilir misin nedir hesap, mükâfat ve ceza günü? 19. O gün kimse kimseye hiçbir fayda sağlayamayacaktır. O gün buyruk, yalnız Allah'ındır.

MUTAFFİFÎN SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

Buna benzer sûrelerde kârilerin [kendilerince] güzel bulunan bir yöntemi/mezhebi vardır. Nitekim kimi besmeleyi kıraatin bir parçası olarak kabul ederken, kimi -Hamza kıraatinde olduğu gibi- besmeleyi terk eder kimi de -Verş kıraatinde olduğu gibi- besmele hususunda tercihte bulunur. Verş'e göre besmelenin Kur'ân'dan sayılması (*isbât*) tercihe şayandır. Biz de Hamza'nın harfiyle kıraat ederken kıraat esnasında vasl-ı kabîh içermesi nedeniyle besmeleyi okuduk. Buradaki vasl-ı kabîh "ve'l-emrü yevmeizin li'l-lâh"[163] dedikten sonra "veylün"[164] denilmesidir. Bu nedenle burada besmeleyi okumuşlardır. Bizim bu konudaki görüşümüze gelince, sûrenin sonunda durmak (*vakf*), besmelenin sonunda durmak ve sûreye vasıl yapmaksızın başlamaktır.

وَيْلٌ لِلْمُطَفِّفِينَ (١) الَّذِينَ إِذَا اكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ (٢) وَإِذَا كَالُوهُمْ أَوْ وَزَنُوهُمْ
يُخْسِرُونَ (٣) أَلَا يَظُنُّ أُولَٰئِكَ أَنَّهُمْ مَبْعُوثُونَ (٤) لِيَوْمٍ عَظِيمٍ (٥) يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ
الْعَالَمِينَ (٦)

---

163. Bk. İnfitâr 82/19.
164. Bk. Mutaffifîn 83/1.

1. Ölçüde ve tartıda hile yapanların vay hâline! 2. Onlar insanlardan (bir şey) ölçüp aldıkları zaman, tam ölçerler. 3. Fakat kendileri onlara bir şey ölçüp, yahut tartıp verdikleri zaman eksik ölçüp tartarlar. 4-6. Onlar, büyük bir gün; insanların, âlemlerin rabbi için kalkacakları gün diriltileceklerini sanmıyorlar mı?

Kıyamet günü, son yaratılışta insanların âlemlerin rabbinin huzurunda durmak üzere kabirlerinden kalkıp ayakta durmaları sebebiyle, yine aynı şekilde Hak Teâlâ'nın ayrıştırmak (*fasl*) ve hüküm vermek (*kazâ*) üzere gelip meleklerin saf saf dizildiği zaman ayakta durmaları sebebiyle "kıyamet" olarak isimlendirilmiştir.

[İnsanların kalkacakları gün], yani "insanların kabirlerinden kalkacakları gün" demektir.

[Âlemlerin rabbi için], yani "âlemlerin rabbi sebebiyle" demektir.

Allah Teâlâ âyette "*er-Rab*" ismini zikretmiştir. *er-Rab* ise "sahip" demektir. Dolayısıyla kahır niteliği kendisine ait olduğu gibi rahmet niteliği de kendisine aittir. Âyette "*er-Rahmân*" ismi zikredilmemiştir. Çünkü onun bu günde gazap etmesi kaçınılmazdır. Ne var ki Hak Teâlâ kendisinde rahmetin kendisinde en baskın olduğu ilâhî bir isim zikretmiştir ki bu *er-Rab* ismidir. Nitekim *er-Rab*, "ıslah etmek ve terbiye etmek"ten gelir. Binaenaleyh sahip ve efendide bulunan rahmet ve kerem, yine kendisinde bulunan kahır niteliğinden daha güçlüdür. Böylece onun rahmeti gazabını geçer ve insanların çoğunluğunun günahlarının bağışlanması çoğalır.

Bir işaret

Arefe günü insanların ayakta durmaları (*vakfe*) onlara kıyamet günü Âlemlerin rabbi için kalkışlarını hatırlatır.

كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْفُجَّارِ لَفِي سِجِّينٍ (٧)

7. Hayır, günahkârların kitabı, muhakkak "Siccîn"dedir.

Günahkârların amellerinin bulunduğu kitap sebebiyle göğün kapıları açılmaz. Söz konusu amellerin ulaşacağı yer Esîr feleğidir. Bu nedenle kitap *Siccîn*'e bırakılır. Siccîn'de ise zakkum ağacı olan *Sidre*'nin kökleri bulunur.

وَمَا أَدْرَاكَ مَا سِجِّينٌ (٨)

8. Bilir misin nedir Siccîn?

Siccîn, ("hapsetmek/alıkoymak" anlamındaki) *s-c-n* kökünden türemiştir. Nitekim orada en aşağılık mertebede günahkârların amelleri sona erer.

كِتَابٌ مَرْقُومٌ (٩)

9. O, yazılmış bir kitaptır.

[O gün] gözler ancak kitabının yerine bakar. Kitabı *İlliyyîn*'de bulunan onu *İlliyyîn*'de arar. Kitabı *Siccîn*'de bulunanın ise gözü *Siccîn*'e çevrilmiştir. Böylece kitap, onu hususiyetine göre sınırlar.

وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ (١٠)

10. O gün yalanlayanların vay hâline!

Cenâb-ı Hak böyle buyurduktan sonra cehennem (*cahîm*) ehlini niteleyerek şöyle buyurmuştur:

الَّذِينَ يُكَذِّبُونَ بِيَوْمِ الدِّينِ (١١) وَمَا يُكَذِّبُ بِهِ إِلَّا كُلُّ مُعْتَدٍ أَثِيمٍ (١٢)

11. Din gününü (yani hesap, mükâfat ve ceza gününü) yalanlayanların vay hâline! 12. Onu, ancak her azgın, günahkâr kimse inkâr eder.

Böylelikle Cenâb-ı Hak onu günahkârlık ve azgınlıkla nitelemiştir.

إِذَا تُتْلَى عَلَيْهِ آيَاتُنَا قَالَ أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ (١٣) كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (١٤)

13. Ona âyetlerimiz okununca, "Eskilerin masalları" der. 14. Hayır, hayır! Doğrusu onların kazanmakta oldukları kalplerini paslandırmıştır.

"*Rân*", kir ve pas demektir. Bunlar Allah'ın görülmesini istemediği şeylerin suretlerinden kalp aynasında tecelli eden suretlerdir. Kalplerin bu durumdan kurtularak cilâlanması ise zikir ve tilavet ile gerçekleşir. Kalbinde pas

bulunan kimseye gelince; Allah Teâlâ onun, vahyini kavramasına mâni olur. Her ne kadar onu tevil etse de durum değişmez. Bu nedenle o kimse Allah'ın kendisiyle kullarına hitap ettiği gerçeği idrak edemediği için Allah'ın âyetlerini alaya alır ve Allah'ın dinini eğlence ve oyun edinir.

كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ (١٥)

15. Hayır, şüphesiz onlar, o gün (kıyamet günü) rablerinden perdeleneceklerdir.

Hak Teâlâ bu sözü onları kınarken söylemiştir. Nitekim cehennemlikler rablerinden perdeleneceklerdir. *er-Rab* ise terbiye ve ıslah eden demektir. Öyleyse Hak Teâlâ kendilerine izafe edilen *er-Rab* isminde bedbaht kimselere tecelli etmez. Yoksa O, mutlak anlamdaki *er-Rab* isminde tecelli eder. Bu nedenle bedbaht kimseler, kendilerine izafe edilen özel isimle ilgili bir zamanda örtü içindedirler. Yoksa O'nun söz konusu zaman dışında onlara özgü bu isimde, mutlak *er-Rab* isminde ya da diğer isimlerde tecelli etmesi engellenemez. Nitekim Hak Teâlâ [rablerinden] buyurmuş ve *er-Rab* ismini onlara izafe etmiştir. Bu onların Hak Teâlâ'dan ümit edip de bulamadıkları bir nispettir. Çünkü onlar nispetin kendisinde bulunduğu yönden farklı bir yönden bu nispeti talep etmişlerdir. Bu yüzden onlar niyetiyle doğuyu kastedip de bedeniyle batıya doğru yürüyen ve hareketinin kastettiği yöne doğru olduğu zannedilen kimse gibiydiler. Bu gerçek "Artık, hiç hesap etmedikleri şeyler Allah tarafından karşılarına çıkmıştır." (Zümer, 39/47) âyetinde ifade edilir. Allah Teâlâ [o gün (*yevme izin*)] buyurarak (perdelenme durumunu) belirli bir zamanda kılmıştır.

[Perdeleneceklerdir]:

Birinci vecih

Bunun nedeni perdelenme cezasını tadarak öğrenmelerini sağlamaktır. Böylelikle onların cezası artırılır. Çünkü onlar gaflet uykularından uyanarak bir menzile varıp konakladıklarında maksatları olan şeyi isterler. Onlara "Onu ilk adımda terk ettiniz ve ondan daha da uzaklaştınız" denilir. Bunun üzerine onlar "Keşke geri döndürülsek." derler. Hâlbuki geriye dönmenin bir yolu yoktur. Bu nedenle onlar kendileri için belirlenen yolun dışında -kendisine yönelmeyi amaçladıkları-rablerinden perdelenmekle nitelendiler.

Bu, azap süresinin tamamlanmasından ve kapsayıcı rahmetin kuşatıcılığından öncedir. Rahmetin kuşatıcılığından sonra ise dünyada nitelendikleri güzel ahlâk ölçüsünce hakkı görürler.

İkinci vecih

Hak Teâlâ'yı görme, cennetliklere ait bir özelliktir. Buna mukabil cehennemliklere perdelenme özelliği tahsis edilmiştir. -Hakk'ı görmek onların azabını artırmasın diye- onların perdelenmeleri, azap süreleri kadardır. Süre sona erdiğinde ise -nimetlensinler diye- örtüleri aşağı sarkıtılmış bir hâlde kalır. Zira Hak Teâlâ -daha önce işledikleri kötülüklere ve cezalandırılmayı gerektiren durumlarına rağmen- onlara daha orada tecelli etseydi; ihsandan kaynaklanan bu tecelli, yaşananlar sebebiyle onlarda Allah'a karşı bir utanç duymalarına sebep olurdu. Azap süresi bitmişken utanç duymak da bir azaptır. Onlar müşahede edip görmenin hazzını bilmezler. Nitekim onlar perdeyle nimetlenirler. Maksat nimetse o gerçekleşmiştir! Fakat kiminle? Allah'ı görmeyle nimetlenmek nerede, perdelenmeyle nimetlenmek nerededir? Neticede 'onlar, o gün (kıyamet günü) Rablerinden perdeleneceklerdir.'

Üçüncü vecih

[Perdeleneceklerdir], yani gördükleri şeyi bilmekten perdeleneceklerdir. Nitekim Allah resûlü sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurur: "Ölmedikçe, hiçbiriniz rabbinizi göremezsiniz."[165] Onlar öldüklerinde Hakk'ı görürler; ne var ki gördüklerinin Hak olduğunu bilmekten perdelenirler.

Örneğin bizzât tanımadığın bir kişiyle karşılaştığını düşün. Kendisinden ismini talep ediyorsun. Ona ihtiyacın var. Onunla karşılaştığında her karşılaştığın insanda olduğu gibi kendisine selam verirsin. Fakat sana tanıdık gelmez. Zira onu görmüş olabileceğin gibi görmemiş de olabilirsin.

Bu nedenle onu aramaya devam edersin. Oysa o kendisini gördüğün yerdedir. Sen ise ancak bilgiye güvenirsin. Fakat o perdeli değildir. Herkese görünür fakat bilinmez. Bu durumda cennetlikler ne zaman dileseler görme hakkına sahipken cehennemlikler özel zamanlarda görme hak-

165. Buhârî, Enbiyâ, 77; Müslim, Fiten, 100.

kına sahiptir. Çünkü Allah üzerlerine perde mutlak anlamda çekmemiştir. Nitekim O, [Hayır, şüphesiz onlar, o gün rablerinden perdeleneceklerdir] âyetinde ancak "o gün" demiştir. Yani Hak Teâlâ kendilerine dönüp de gazap ve öfkesinin arttığı vakit ablerinden perdelenirler. Rablik niteliğinin şefkat etme özelliği vardır. Terbiye edilen ise zayıftır, lütfa gereksinim duyar. Bu nedenle o, gazap hâlinde rabbinden perdelenir. Böylelikle söz konusu perde onun cehenneme atılmasına sebep olur. Çünkü Hak Teâlâ [perdeleneceklerdir] dedikten sonra [Sonra onlar muhakkak cehenneme gireceklerdir] buyurur.

Tahkik

[Hayır, şüphesiz onlar, o gün rablerinden perdeleneceklerdir] âyeti "Allah'a döndürüleceğiniz günden sakınınız"[166] âyetiyle birlikte düşünülmelidir. Nitekim kâfir ve mümin herkes Allah'a döndürülür. Ne var ki kendisine döndürülenlerin tümü onunla karşılaşmaz. Bu nedenle Hak Teâlâ "Hayır, şüphesiz onlar, o gün Rablerinden perdeleneceklerdir." buyurmuştur.

ثُمَّ إِنَّهُمْ لَصَالُو الْجَحِيمِ (١٦)

16. Sonra onlar muhakkak cehenneme gireceklerdir.

Cenâb-ı Hak "sonra" (*sümme*) edatını getirmiştir. Bu durumda onlar cehenneme ancak perdelenmenin gerçekleşmesi akabinde girerler. Bu nedenle Cenâb-ı Hak onu "o gün" (*yevme izin*) sözüyle kayıtlamıştır. Onlar cehenneme cehennemin yedi kapısından biri olan Cahîm kapısından girerler.

ثُمَّ يُقَالُ هَذَا الَّذِى كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ (١٧) كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْأَبْرَارِ لَفِى عِلِّيِّينَ (١٨)

17. Sonra da onlara, "Yalanlamakta olduğunuz işte budur." denecektir.
18. Hayır (sandıkları gibi değil!) iyilerin kitabı "İlliyyûn"dadır.

[İyilerin kitabı *İlliyyûn*'da] yani iyilerin amellerinin yükseltileceği yer olan Sidretü'l-münteha'dadır. Büyük ve küçük günah sahibi asiler de iyilere (*ebrâr*) dâhildir.

166. Bakara 2/281.

وَمَا أَدْرَاكَ مَا عِلِّيُّونَ (١٩) كِتَابٌ مَرْقُومٌ (٢٠) يَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَ (٢١)

19. Bilir misin nedir İlliyyûn? 20. O, yazılmış bir kitaptır. 21. Ona, Allah'a yakın olanlar şâhit olur.

Allah'a yakın olanın ahlâkı kuşkusuz benzer
İyiliği çok olana (*el-Berr*), bilmez onu iyiler (*ebrâr*)

إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِى نَعِيمٍ (٢٢)

22. Şüphesiz iyiler, *Naîm* cennetindedirler.

Yani iyiler kendilerini rablerinin ihsanı kaplamış bir hâlde *Naîm* cennetinde bulunurlar.

عَلَى الْأَرَائِكِ يَنْظُرُونَ (٢٣) تَعْرِفُ فِى وُجُوهِهِمْ نَضْرَةَ النَّعِيمِ (٢٤)

23. Koltuklar üzerinde, (etrafı) seyrederler. 24. Onların yüzlerinde, nimetlerin sevincini görürsün.

Yani Allah onları bu nitelik üzere yaratmıştır. Böylece onları nimete mazhar olmuş bir yaratışla inşa etmiştir.

يُسْقَوْنَ مِنْ رَحِيقٍ مَخْتُومٍ (٢٥) خِتَامُهُ مِسْكٌ وَفِى ذَلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ (٢٦)

25. Onlara, mühürlü (el değmemiş) saf bir içecekten içirilir. 26. Onun (içiminin) sonu bir misktir (ağızda misk gibi koku bırakır). İşte yarışanlar, bunun için yarışsınlar.

Himmet sahipleri, -kendilerine yerleşmek böylece kendileri aracılığıyla dua etmek maksadıyla- ilâhî cömertlik ve kerem bildiren isimlere daha önce ulaşmak üzere birbirleriyle yarışırlar. Yarışma (*tenâfüs*) ancak nefis şeylerde (*nefâis*) olur. Nefis şeyler ise nefslerden ibarettir. Nefslerden daha enfesi ise ancak nefeslerdir. Yarışması gerektiği hususta yarışmaktan geri kalan kimse, himmeti bulunmayan hor ve hakir bir tembeldir.

وَمِزَاجُهُ مِنْ تَسْنِيمٍ (٢٧)

27. O içeceğin katkısı/mizacı tesnimdendir.

"*Tesnim*", bir haz ve nimet konağıdır. Orada katkısı *tesnim*den gelen bir pınardan içirilir. Nitekim Tesnim, yükseklerden en aşağıdaki pınara kadar inen yüce bir nehirdir. Binaenaleyh o yüce bir mertebeye sahiptir.

عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا الْمُقَرَّبُونَ (٢٨)

28. Bir pınar ki, Allah'a yakın olanlar ondan içerler.

Onlar (*mukarrebûn*), kendi zamanlarında nübüvvet zamanındaki nebîlerin konumunda bulunan Allah'ın kullarından ileri gelen kimselerdir. Bu genel nebîliktir ve Allah katında beşerin elde edebileceği bir makamdır. Ancak bu, beşerin ileri gelenlerine özgü bir makamdır. Nebîye kanun koyma yetkisi verildiği gibi bu nebînin takipçisine de -nebînin sünnetine uygun- kanun koyma yetkisi verilir.

إِنَّ الَّذِينَ أَجْرَمُوا كَانُوا مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا يَضْحَكُونَ (٢٩) وَإِذَا مَرُّوا بِهِمْ يَتَغَامَزُونَ (٣٠)
وَإِذَا انْقَلَبُوا إِلَى أَهْلِهِمُ انْقَلَبُوا فَكِهِينَ (٣١) وَإِذَا رَأَوْهُمْ قَالُوا إِنَّ هَؤُلَاءِ لَضَالُّونَ (٣٢)
وَمَا أُرْسِلُوا عَلَيْهِمْ حَافِظِينَ (٣٣) فَالْيَوْمَ الَّذِينَ آمَنُوا مِنَ الْكُفَّارِ يَضْحَكُونَ (٣٤)

29. Şüphesiz günahkârlar, (dünyada) iman edenlere gülüyorlardı. 30. Müminler yanlarından geçtiğinde, birbirlerine kaş göz ederek onlarla alay ediyorlardı. 31. Ailelerine dönerken zevk ve neşe içinde gülüşe gülüşe dönüyorlardı. 32. Müminleri gördükleri vakit, "Hiç şüphe yok, şunlar sapık kimselerdir." diyorlardı. 33. Hâlbuki onlar, müminlerin başına bekçi olarak gönderilmemişlerdi. 34. İşte bugün de müminler kâfirlere gülerler.

Yani surete suretle gülerler

عَلَى الْأَرَائِكِ يَنْظُرُونَ (٣٥) هَلْ ثُوِّبَ الْكُفَّارُ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ (٣٦)

35. Koltuklar üzerinde (etrafı) seyrederler. 36. Nasıl, kâfirler yapmakta olduklarının karşılığını buldular mı?

[Kâfirler] ifadesi, *elif-lâm* ile umumi anlamda zikredilmiş ve fiil kendilerine döndürülmüştür. Bu durum [Şüphesiz günahkârlar, (dünyada) iman edenlere gülüyorlardı] âyetinde ifade edilmiştir. Böylece, kâfirlerin nitelikleri müminlere, müminlerin nitelikleri ise kâfirlere intikal eder. Velîlerin dünyada rablerine itaat etme uğruna katlandıkları zorluk, sıkıntı, yorgunluk ve bitkinlikleri, cehennemde bedbaht zorbalara intikal eder. Zorbaların dünyadaki mutluluğu ve zenginlerin dünyadaki rahatı ise âhirette cennet ehli olan mutlulara intikal eder.

İNŞİKÂK SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

إِذَا السَّمَاءُ انْشَقَّتْ (١) وَأَذِنَتْ لِرَبِّهَا وَحُقَّتْ (٢) وَإِذَا الْأَرْضُ مُدَّتْ (٣)

1-2. Gök yarıldığı ve rabbine boyun eğdiği zaman -ki ona yaraşan budur-, 3. Yer uzatılıp dümdüz edildiği zaman.

Yani yeryüzünün genişliği dilediği kadar artırıldığında demektir. Kuşkusuz dağlar yeryüzü değildi. Sonradan yeryüzü hâlini aldı. Kıyamet gününde ise dağlar Hakk'ın tecellisinden dolayı un ufrâ olur. Bu itibarla dağların havada yüksekte kalan bölümü yayıldığında yeryüzünün genişliğini artırır. Bu nedenle bir rivayette "Allah Teâlâ [kıyamet günü] yeryüzünü deriyi uzatır gibi uzatacaktır."[167] denilmiş ve yeryüzünün uzatılmasını derinin uzatılmasına benzetmiştir. İnsan deriyi çekip uzattığında deri kendisine özünde bulunmayan herhangi bir şey ilave edilmeden uzar. Nitekim derinin büzülme ve esneme özelliği vardır. Uzatıldığında ise büzülmeden kurtularak genişler ve kendisinde bulunan esneme özelliğiyle yayılır. Böylelikle yeryüzünün genişliğini artırır ve alçakta bulunan kısımlar yeryüzünü genişletene değin yükselir. Bi-

167. İbn Mâce, Sünnet, 4.

naenaleyh yerin yüzeyinden dibine kadar olan uzunluğu- tıpkı deride olduğu gibi- onun genişliğini artırır. Bu nedenle yeryüzünde ne bir eğrilik ne de bir kavis görürsün. Dolayısıyla göz, yükselme ve alçalma sebebiyle perdelenmeksizin oradaki alabildiğine herkesi kapsar. Bu sayede yaratılmışlar birbirini görürler ve kulları hakkında Allah'ın -onları ayırıp yargılamak suretiyle gerçekleşen- hükmünü müşahede ederler.

وَأَلْقَتْ مَا فِيهَا وَتَخَلَّتْ (٤) وَأَذِنَتْ لِرَبِّهَا وَحُقَّتْ (٥) يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَى
رَبِّكَ كَدْحًا فَمُلَاقِيهِ (٦) فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ (٧)

4. Ve içindekileri atıp boşaldığı zaman, 5. Rabbini dinlediği zaman -ki ona yaraşan da budur (insan yaptıklarını karşısında bulur!) 6. Ey insan! Şüphesiz, sen rabbine (kavuşuncaya kadar) didinip duracak ve sonunda didinmenin karşılığına kavuşacaksın. 7. Kime kitabı sağından verilirse.

Kitabı sağından verilenlerden maksat, mutlulardır.

فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا (٨)

8. Kolay bir hesapla hesaba çekilecek.

Büyük kıyamet, dirilişin ve -insanları orada toplayan- en büyük toplanmanın (*haşr*) gerçekleştiği kıyamettir. İnsan, büyük kıyamette sorgu ve hesaba çekilen, hesabı hakkında tartışılan ya da hesabı hakkında tartışılmayan kimseler arasında bir durumdadır. Hesabı hakkında tartışılmayın kimsenin durumu kolay bir hesaba çekilmedir. Bu, amellerin kula -tartışılmaksızın- arzedilmesinden ibarettir. Tartışma (*münâkaşa*) ise amellere sevk eden illetler hakkında sorguya çekmek demektir. Dolayısıyla sorgu -peygamberler de dâhil- herkese geneldir. Müminlerin annesi Hazreti Âişe [Kolay bir hesapla hesaba çekilecek] âyeti hakkında soru sorunca Allah resûlü sallallahu aleyhi ve sellem "Bu ancak bir arzdır Ey Âişe!. Kimin hesabı tartışılırsa azaba uğrar." buyurmuştur.[168]

وَيَنْقَلِبُ إِلَى أَهْلِهِ مَسْرُورًا (٩) وَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ وَرَاءَ ظَهْرِهِ (١٠)

9. Sevinçli olarak ailesine dönecektir. 10. Fakat kime kitabı arkasından verilirse.

168. Buhârî, Rikâk, 49.

Kıyamet günü kitaplar havada uçuşur, mertebeler ayrışır. İnsanlardan kimi, yakîn gücüyle kitabını sağından alırken kimi yakîni ihmal etmesi sebebiyle solundan alır. Kimi de kendi durumu hakkındaki bilgisizliğinden ötürü kitabı arkasından alır. Çünkü onlar peygamber kendilerine Kitâb'ı getirdiğinde onu arkalarına attılar ve onu dünyada az bir bedel karşılığında değiştiler. Yaptıkları bu alışveriş ne kadar kötüdür!

[Fakat kime kitabı arkasından verilirse]:

Birinci vecih

Kitabı arkasından verilenler, kendileri sapıtan başkalarını da saptıran sapkın önderlerden başkası değildir. Değersiz bir şeye karşılık değerli şeyi satmışlar; büyük bir şey karşılığında önemsiz bir şeyi satın almışlardır. İşte onlar aldanmışlardır. Kıyamet günü gelince onlara 'Kitabını arka tarafından al!' denir. Yani dünya hayatında onu attığın yerden al denir. Nitekim o amellerin bulunduğu kitap değil, kendilerine indirilen kitaplarıdır. O kitabı arkasına attığında onun geri dönmeyeceğini zannetti; yani buna kesin olarak inandı.

İkinci vecih

Bu kimseler, münafıklardır. Nitekim münafığın kitabı -arka tarafından önüne doğru-solundan verilir. Sonra da arkasına atılır.

فَسَوْفَ يَدْعُو ثُبُورًا (١١) وَيَصْلَىٰ سَعِيرًا (١٢) إِنَّهُ كَانَ فِي أَهْلِهِ مَسْرُورًا (١٣) إِنَّهُ ظَنَّ أَنْ لَنْ يَحُورَ (١٤)

11-12. "Helâk!" diye bağıracak ve alevli ateşe girecektir. **13.** Çünkü o, (dünyada iken) ailesi içinde sevinçli idi. **14.** Çünkü o hiçbir zaman rabbine dönmeyeceğini zannetti.

[Zannetti] yani "kesin olarak inandı" demektir. Şair der ki: "Onlara iki bin silahlı olduğunu 'zannedin' [yani kesin olarak inanın] dedim." Sahih bir kaynakta zikredilen bir rivayete göre Allah Teâlâ kıyamet günü o kimseye şöyle der: "Bana kavuşmayacağını mı zannettin?" Âyette zikredilen "*yehûra*" kelimesi, "dönmek" anlamına gelen "*hâre-yehûrû*" fiilidir

بَلَى إِنَّ رَبَّهُ كَانَ بِهِ بَصِيرًا (١٥) فَلَا أُقْسِمُ بِالشَّفَقِ (١٦) وَاللَّيْلِ وَمَا وَسَقَ (١٧) وَالْقَمَرِ
إِذَا اتَّسَقَ (١٨) لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَنْ طَبَقٍ (١٩)

15. Hayır! Sandığı gibi değil! Şüphesiz rabbi onu görüyordu. 16. Yemin ederim şafağa, 17. Geceye ve içinde topladıklarına. 18. Dolunay hâlindeki aya ki. 19. Şüphesiz siz hâlden hâle geçeceksiniz.

Orada ancak -fiiller ve sözlere dair- hâllerin değişimi söz konusudur.

فَمَا لَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ (٢٠) وَإِذَا قُرِئَ عَلَيْهِمُ الْقُرْآنُ لَا يَسْجُدُونَ (٢١)

20. Böyleyken onlara ne oluyor da iman etmiyorlar? 21. Onlara Kur'ân okunduğu zaman secde etmiyorlar.

Yani Allah'ın tenzih ve takdis gibi sıfatlarını bir araya getiren "Kur'ân, onlara okunduğu zaman secde etmiyorlar." İşte bu secde, *cem'* secdesidir. Çünkü o, "*kur'ân*" (okuma) esnasında secde etmek demektir. Binaenaleyh tenzih sıfatlarının tamamına sahip kimseye secde edilir. Buradaki secde hakkında ihtilaf söz konusudur. Ebû Hureyre Allah resûlü sallallahu aleyhi ve sellemin arkasında bu secdeyle secde etmiştir.

بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا يُكَذِّبُونَ (٢٢) وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُوعُونَ (٢٣) فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ (٢٤)

22. Daha doğrusu, inkâr edenler yalanlıyorlar. 23. Hâlbuki Allah, içlerinde ne sakladıklarını çok iyi bilir. 24. Öyle ise sen onlara elem dolu bir azabı müjdele!

Gelişiyle insanın görünür derisine tesir eden her haber, bir müjde haberidir. Nitekim müjde -her ne kadar iyiye özgü olsa da- zâhirde mutlulara özgü değildir. Bu müjde hakkında konuşmak dil ve örf bakımından olmak üzere iki türlüdür.

Örf bakımından "müjde"den anlaşılan şey ise kaçınılmaz olarak "iyilik"-tir. Bedbaht kimse hakikat üzere olduğunu düşündüğünden -iddiasına göre- müjde bekler. Müjde beklemesinden dolayı [Onu müjdele!] denilmiştir. Fakat onun adına müjde, elem dolu bir azap olmuştur

Dil bakımından "müjde" ise derisine tesir edecek bir haberin kendisine söylenmesidir. Bu itibarla insana iyi bir haber söylenildiğinde sevinç, mutlu-

luk, tebessüm, neşe ve coşku hâlleri derisine tesir eder. İnsana kötü bir haber söylenildiğinde ise kasılma, ağlama, hüzünlenme, alınma, bozarma ve surat asma hâlleri derisine tesir eder. Bu nedenle "müjde", dil bakımından iyilik ve kötülüğün ikisine birden yorulabilirken örf bakımından ikisine birden yorulamaz. Peygamberlerin, bedbaht olduğunu müjdelediği kimse ise bedbahtlık özelliğiyle diğerlerinden ayrışmıştır.

إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ (٢٥)

25. Ancak iman edip de sâlih ameller işleyenler başka. Onlar için, bitmez tükenmez bir mükâfat vardır.

BURÛC SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْبُرُوجِ (١)

1. And olsun burçlarla dolu göğe

Allah kürsî boşluğunda daire biçiminde şeffaf bir cisim yaratmış ve onu on iki bölüme ayırmıştır. Bu bölümler "*burûc* (burçlar)" şeklinde isimlendirilmiştir. Allah'ın bizim için Kur'ân'da kendilerine yemin ettiği burçlar bunlardır. Allah bize göre yüksekte olduğu için "gök" buyurmuştur. Yoksa gök en alttaki felektir.

Allah göğü yaratmış, onu on iki kısma ayırmış ve bu bölümleri "*burûc*" şeklinde isimlendirmiştir. Böylece her bölümü bir "burç" kılmış, [burçlarla dolu] buyurmuştur. Bu gök, Atlas feleği olarak adlandırılmaktadır. Hak onu on ikiye bölmüştür. Bu felek söz konusu kısımları içine almaktadır. Atlas feleğinde on iki mekân olduğu var sayılmaktadır. Zira sayı isimleri on ikide nihayete ermektedir. Bu sayı birden ona, ondan yüze -ki o on birdir- ve yüzden bine -ki o on ikidir- kadar ulaşmaktadır. Bunlardan başka bir makam yoktur. Bu konudaki terkip, bu özel isimlerle sonsuza kadar katlanmaktadır.

Allah Teâlâ burçları on iki meleğin yerleşim yeri kılmış, melekleri bu burçlara yerleştirmiştir. Bu burçlar farklı tabiatlara sahip meleklerin ruhlarına ait burçlardır. Allah her burcu, söz konusu kısmı kendisine yerleşim yeri kıldığı meleğin ismiyle anmaktadır. Bu, şehrin surlarında bulunan daire şeklindeki burçlara ve mülkteki velâyet mertebelerine benzemektedir. Bunlar talim ehlince bilinen burçlardır. Allah bu burçlarda yerleşik bulunan her vali için özel devrelerden bilinen hükümler vermiştir. Burçların kendilerinin isimlerini aldıkları melekler terazi, akrep, yay, oğlak, kova, balık, koç, boğa, ikizler, yengeç, aslan ve başaktır. Allah bu meleklere kuşatıcı felekte bazı mertebeler vermiştir. Ortaya çıkmasını dilediği hikmeti bu meleklerin eliyle meydana getirmiştir. Bu melekler yeryüzüne doğru kendilerinden aşağıda bulunan varlıklarda Allah'ın ortaya çıkmasını dilediği hikmeti gerçekleştirmektedirler. Allah bu melekler ile Levh-i Mahfûz arasındaki perdeleri kaldırmıştır. Onlar isimlerini, mertebelerini ve Hakk'ın yaratılan âlemde gerçekleşmesini dileyip onların elleriyle kıyamete değin var ettiği şeylerin yazılı olduğunu görmektedirler.

Allah bu meleklerden her biri için onların emirlerini yerine getiren *hâcib*ler var etmiştir. Bu *hâcib*ler toplam yirmi dört melektir. Allah *hâcib*lerin arasına, birinin haberini diğerine iletecek elçiler koymuş, valileri için *hâcib* kıldığı bu kimselere ikinci felekte içinde yerleşecekleri makamlar belirlemiş ve onları buralara yerleştirmiştir. Bunlar Allah'ın Kur'ân'da zikrettiği ve "menziller" olarak isimlendirdiği yirmi sekiz menzildir. Allah "Ay için de menziller belirledik." (Yâsîn, 36/39) yani seyrinde menziller belirledik, buyurmuştur.

Allah burçların göğüne emirlerini vahyetmiştir. Her burçta, kendisini diğer burçlardan ayıran bir emri bulunmaktadır. Allah bu sema dışında her burç için, vahyettiği emrinden bir eser var etmiştir. İnsan cismi ve doğası açısından terkip âlemindendir. Böylece Allah burçları doğada dörde indirmiş ve her birini üç yerde tekrar etmiştir. Bu kısımları yolcuların konakladıkları, turistlerin gezdikleri menziller ve konaklama yerleri gibi kılmıştır. Zira gezegenler seyir ve gezintileri sırasında Allah'ın feleğin boşluğunda yarattığı burçlarda konaklamaktadır. Allah Teâlâ da unsurî ve tabiî âlemde yaratmayı dilediği şeyleri gezegenlerin yol kat etmeleri ve seyirleri esasında yaratmaktadır. Allah unsurî ve tabiî âlemden yaratmayı dilediği şeyleri, burçlar feleğinin hareketinin eseri kılmıştır. Bu dört kısımdan ilkinin tabiatı sıcaklık ve kuruluk, ikincinin soğukluk ve kuruluk, üçüncünün sıcaklık ve nem, dördüncünün ise soğukluk ve nemdir. Beşinci ve dokuzuncu birinci gibi, altıncı ve onuncu ikinci gibi, yedinci ve on birinci üçüncü gibi, sekizinci ve on ikinci dördüncü gibidir. Yani tabiatları onlar gibidir.

Allah ilk feleği yarattığında bu felek, bitişini ancak Allah Teâlâ'nın bildiği bir tur dönmüştür. Bu felek şeffaf cisimlerin ilki olduğu için onun üstünde, kat edeceği belli bir cisim yoktur ki hareketler çoğalsın ve ayrışsın. Allah onun boşluğunda bir şey yaratmamıştır. Bu sebeple hareketler ayrışmaz ve onun boşluğunda bulunan bir yerde son bulmazlar. Bununla birlikte Allah onun boşluğunda bir şey yaratmış olsaydı da hareketler ayrışmazdı. Çünkü o Atlas'tır. İçinde parçaları birbirine benzeyen gezegenler yoktur. Ondaki bir hareketin miktarı bilinemez ve belirlenemez. Onda diğer parçalara aykırı bir parça olsa, şüphesiz hareketleri sayılabilirdi. Fakat Allah onun ölçüsünü, bitişini ve tekrarını bilmektedir. Bu hareketten "bugün" doğmuştur. Bu günde ne gündüz ne gece vardır. Bu feleğin hareketleri bu şekilde devam etmektedir.

Allah dilediği mülkleri, felekleri, dünya ve âhiret yurdunu, ateşten meydana gelen cinleri, kuşları, karada ve denizde yaşayan canlıları ve haşereleri yaratmıştır. Memleket yerleşip hazırlandığında, bu yaratılanlardan hiçbiri Allah'ın bu memleketi kendisi için hazırladığı halifenin hangi cinsten olacağını bilememiştir.

Bilmelisin ki, unsurlar dünya ehli olduğu gibi bu on iki melek de ehl-i cennettir. Allah her burçta bulunan on iki melekten müteşekkil vekillerine mülkünden otuz hazine vermiştir. Her hazine çeşitli ilimleri içermektedir. Onlar kendilerine yerleşenlere, yerleşenin rütbesine göre bu ilimlerden bağışta bulunmaktadır. Bu hazineler talim ehlince "feleğin dereceleri" olarak isimlendirilirler. Onlara yerleşenler akıp giden gezegenler (*cevârî*), menziller ve onları takip eden sabitlerdir. Bu ilâhî hazinelerden meydana gelen ilimler, rükünler âleminde ortaya çıkan hatta sabit yıldızların feleğinin içinden yeryüzünde ortaya çıkan tesirlerdir. Bunlar yedi gezegenden daha yavaş oldukları için "sabit" olarak isimlendirilmişlerdir. Allah bu on iki burç için cennetlerde ve cennet ehlinde perdesiz şekilde muhlis bir nazar kılmıştır. Cennetlerde ortaya çıkan her hüküm, bu on iki burcun yönetimi ile meydana gelmektedir. Bu, cennet ehlini şereflendirmek içindir. Dünya ve cehennem ehli ise, kendilerinde hükümlerinin bulunduğu şeyi vekiller aracılığıyla elde etmektedirler. Onlar, kendilerine yerleşilenlerdir.

Cennetlerde ortaya çıkan her yaratma, yeme, içme, nikah, hareket, sükûn, ilimler, değişim, yenilen şey ve şehvet bu on iki vekilin eliyle onları halife kılan Allah Teâlâ'nın hazinelerinden meydana gelmektedir. Bu sebeple onların aracılığı olan ve onların müdahalesi olmayan şeyler arasında, devasa bir boşluk ve büyük bir ayrım (*furkân*) vardır. Hatta kendilerine yerleştikleri vasıtasıyla olanlar, vekiller ve *hâcib*ler gibi dünyada ve cehennemde kendileri için bulunanlardır. Söz konusu on iki vekil, Adn cenneti hariç cennetlerin kurul-

masını üstlenirler. Adn cennetini ise Allah kendi eliyle yaratmıştır. Allah Tûbâ ağacı hariç cennetlerdeki ağaçları da onların eliyle var etmiştir. Hak Teâlâ Tûbâ ağacını ise Adn cennetine kendi eliyle dikmiştir.

Burçlar, on iki ay olarak farz edilen vakitlerdir. Güneşin bu vakitleri dolaşması ile aylar, farz edilen bu ayların kat edilmesi ile de güneş yılı oluşur.

وَالْيَوْمِ الْمَوْعُودِ (٢) وَشَاهِدٍ وَمَشْهُودٍ (٣)

2-3. Vaad edilmiş güne, tanıklık edene ve edilene (and olsun)

Hak Teâlâ kendisi dışında bir şeye yemin edilmesini doğru bulmaz. Nitekim kendisine yemin edilen şey azamet sahibi olmalıdır. Bu sebeple O'nun dışında bir şeye yemin edilemez. Tüm oluşa tanıklık eden ve her gözde tanıklık edilen O'dur. O, tanıklık eden ve edilendir. Çünkü O, varlığın kendidir. "O'nun zâtından başka her şey yok olacaktır." (Kasas 28/88) Allah'tan başka her şey batıl değil midir?

قُتِلَ أَصْحَابُ الْأُخْدُودِ (٤)

4. Ashab-ı uhdud (Ateş çukurlarını hazırlayanlar) mahvolmuşlardır!

Ateş çukurları hazırlayan Ashab-ı Uhdûd'a, ism-i a'zamın anlamı değilse de lafzı verilmiştir. Onlar bunu bir rahipten öğrenmişlerdir. İbn İshak'ın hadisindeki bir rivayete göre; Necran halkı şirk içindelerdi ve putlara tapıyorlardı. Bu halk, Necran'a yakın bir yerde toplanan bir şehir halkıydı. Necran ise büyük bir şehirdi. Bir sihirbaz bu belde halkından bir gruba geldi ve Necran halkının gençlerine sihir öğretti. Meymûn orada konakladığında dediler ki: "O, Necran ve o sihirbazın bulunduğu şehrin meliki arasında çadır kuran bir adamdır." Samîr, oğlu Abdullah b. Samîr'i Necran halkının gençleriyle birlikte sihirbaza gönderdi. Abdullah b. Samîr çadırda kalan bu kişiyle karşılaştığında onun ibadeti ve duası karşısında hayrete düştü. Onun yanında kaldı ve onun sözünü dinledi. Böylece Allah'ın bir olduğuna inandı ve Allah'a ibadet etti. Abdullah bu rahibe İslâm'ın şeriatı hakkında soru soruyordu. Derin düşünmeye başladığında ism-i a'zamı da sormaya başladı. Rahip ism-i a'zamı biliyor ancak ondan gizliyordu. Ona deki ki: "Ey kardeşimin oğlu! Onu öğrenirsen zaafa uğramandan korkarım." Abdullah'ın babası Samîr, onun gençlerle birlikte sihirbaza gittiğini sanıyordu. Abdullah'ın

arkadaşı onun zaafa düşmesinden korktuğu için ism-i a'zamı ondan esirgedi. O da ateş çıkaran taşlar toplamaya başladı. Bildiği tüm isimleri bu taşlara yazdı. Her bir taşta bir isim vardı. Taşları toplayıp saydı ve ateş yaktı. Taşları tek tek ateşe atmaya başladı. Ta ki sıra ism-i a'zamın yazılı olduğu taşa geldi. Bu taş, zarar görmeden ateşten çıkınca Abdullah bu ismin ism-i a'zam olduğundan emin oldu. Bu taşı aldı ve arkadaşına getirdi. Ona gizlediği ismi bildiğini söyledi. Arkadaşı "Neymiş?" deyince "Şudur." dedi. Arkadaşı "Bunu nasıl öğrendin?" deyince o da yaptığı şeyi anlattı. Bunun üzerine arkadaşı "Doğru bildin. Onu kendine sakla ancak bunu yapabileceğini sanmıyorum." dedi. Böylece Abdullah b. Samîr Necran'a geldiğinde zarara uğrayan herkes ona gelmeye başladı. Abdullah bu kimselere "Eğer Allah'ın bir olduğuna inanır ve dinime girersen Allah'ın seni bu belâdan kurtarması için dua ederim." diye teklifte bulunuyor, bu kimseler de "Tamam" diyerek Allah'ı birliyor ve Müslüman oluyorlardı. Bu şekilde Abdullah dua ediyor, onlar şifa buluyordu. Ta ki Necran'da zarara uğrayıp ona gitmeyen kimse kalmadı. O işine devam etti ve dua ettiği herkes iyileşti. Bu durum Necran hükümdarı onun şanını duyana kadar devam etti. Hükümdar onu çağırdı ve dedi ki: "Halkımla aramı bozdun. Benim ve atalarımın dinine karşı geldin. Seni öldüreceğim." Abdullah hükümdara "Buna güç yetiremezsin." deyince hükümdar "Onu yüksek bir dağa götürün ve başını uçurun." dedi. Fakat o yere düşüyor ve zarar görmüyordu. Hükümdar onu Necran denizine gönderdi. Bu deniz öyle bir denizdi ki, ona atılıp helâk olmayan yoktu. O, denize atıldı ancak yine zarar görmeden çıktı. Yine galip olduğunda Abdullah b. Samîr hükümdara dedi ki: "Vallahi Allah'ı birleyene ve iman ettiğime iman edene kadar beni öldürmeye gücün yetmeyecek. Eğer bunu yaparsan, bana etki edebilir ve beni öldürebilirsin."

İbn İshak dedi ki: "Böylece hükümdar Allah'ı birledi ve Abdullah b. Samîr'in şehadetiyle şehadet getirdi. Sonra onun eline bir kırbaçla vurdu. Büyük olmayan bir yarayla onu öldürdü. Böylece o öldü, melik de makamında helâk oldu. Necranlılar Abdullah b. Samîr'in dininde toplandı. O, Îsâ b. Meryem'in getirdiği İncil ve İncil'in hükmü üzereydi. Zû Nüvâs askerleriyle birlikte bu halka gitti. Onları Yahudi olmaya davet etti. Onları bununla ölüm arasında bıraktı. Onlar ise ölmeyi tercih ettiler. Bunun üzerine Zû Nüvâs onları tuttu, ateşte yaktı ve kılıçtan geçirdi. 20 bin civarında kişiyi öldürdü. Allah bunu örnek göstererek "Ashab-ı Uhdûd (Ateş çukurlarını hazırlayanlar) mahvolmuşlardır!" âyetini indirmiştir.

[*Uhdud*] hendek gibi yerde açılan derin çukurdur. Çoğulu "*ehâdîd*"dir.

النَّارِ ذَاتِ الْوَقُودِ (٥) إِذْ هُمْ عَلَيْهَا قُعُودٌ (٦) وَهُمْ عَلَى مَا يَفْعَلُونَ بِالْمُؤْمِنِينَ شُهُودٌ
(٧) وَمَا نَقَمُوا مِنْهُمْ إِلَّا أَنْ يُؤْمِنُوا بِاللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ (٨) الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ
وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ (٩) إِنَّ الَّذِينَ فَتَنُوا الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ لَمْ
يَتُوبُوا فَلَهُمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ وَلَهُمْ عَذَابُ الْحَرِيقِ (١٠)

5-10. O çukurları, alev alev yanan bir ateştir. Hani o sırada ateşin başında oturmuşlar, inananlara yaptıklarını seyrediyorlardı. Aziz, övgüye layık, göklerin ve yerin mâliki olan Allah'a inandıkları için, sırf bu sebeple onlara ağır işkence uyguladılar. Ama Allah her şeye şahittir. Mümin erkeklere ve mümin kadınlara işkence edip de sonra tövbe etmeyenler var ya, işte onları cehennem azabı, yakıcı azap beklemektedir.

Azap, ruhani nefislerin azabı ve cismanî duyulur azaptır. Bu azap zâhirde ve bâtında doğru yoldan sapan kimseler içindir. İstikamet üzere olup inayet sahibi olan kimse bu azaptan korunmuş ve müşahede cenneti için mücahede ateşiyle nimetlendirilmiştir.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ذَلِكَ الْفَوْزُ
الْكَبِيرُ (١١)

11. İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara gelince onlar için altından ırmaklar akan cennetler vardır. İşte büyük kurtuluş budur.

Görmekle değil gelen habere inanmakla iman edilmiş olunur. Mümin gayba iman edendir. Gayb, Rabbinin katından gelen haberdir. O doğrulanabilir ve yanlışlanabilir bir haberdir.

إِنَّ بَطْشَ رَبِّكَ لَشَدِيدٌ (١٢)

12. Şüphesiz rabbinin yakalaması pek müthiştir.

Bu Allah için bir ceza vaadi (*vaîd*) değildir. Mutlak yakalama şiddetlidir. Onda bir rahmet ve lütuf bulunmaz. Allah Teâlâ'nın yakalaması ise, şiddetli olsa da içinde, yakalanan kimse için ilâhî bir genişlik ve rahmet barındırır. Çünkü Allah, yarattığını yakalar. Nerede olursa olsun Allah'ın yakalamasında rahmet saklıdır. O'nun yakalaması ilmin takdirinden ileri gelir. O, yakala-

nan kimseyi başka bir sebeple değil cezayı gerektiren bir sebeple cezalandırır. Başkası için intikam alan, kendisi için intikam alana benzemez!

إِنَّهُ هُوَ يُبْدِئُ وَيُعِيدُ (١٣)

13. Kuşku yok ki başta yaratan da sonra tekrar yaratacak olan da O'dur.

Çünkü O, *el-Mübdi'*dir (baştan yaratan). Baştan yaratma hükmü mümkün varlıklarda an be an devam etmektedir. Böylece o daima *el-Mübdi'*dir (baştan yaratandır). Allah varlığımızı devamlı kılmak için bizde yarattıkları ile varlığımızı korumaktadır. Dolayısıyla O, yarattıkları için sürekli olarak *el-Mübdi'*dir.

Baştan yaratma da tekrar yaratma da Allah Teâlâ'ya ait iki hükümdür. Allah, bir şeyin ortadan kalkmasından sonra o şeyin benzerini tekrar yaratarak onu yeniden meydana getirmektedir. O, bu şekilde tekrar yaratandır (*el-Mu'îd*). Ancak O, ortadan kalkanın aynısını yaratmaz. Böyle değildir. Çünkü o bundan daha geniştir. Allah kendisiyle nitelendiği hâli tekrar yaratan *el-Mu'îd*'dir. Hakk'ın yaratması dışında kalan hiçbir mevcud yoktur. Sonra mevcudlar, Allah Teâlâ'nın başka bir zâtın yaratılmasına döndüğünü görürler. Bu daima bu şekilde devam eder.

O, hem baştan yaratan *el-Mübdi'* hem de tekrar yaratan *el-Mu'îd*'dir. O, her şey için *el-Mübdi'*, bunların işleri için de *el-Mu'îd*'dir. O, her şeyi baştan yaratır. Sonra tekrar eder. Yani yaratmış olması itibariyle hüküm O'na döner.

وَهُوَ الْغَفُورُ الْوَدُودُ (١٤)

14. *el-Gafûr* (çok bağışlayan) ve *el-Vedûd* (sevgisi geniş) yalnız O'dur.

el-Vedûd, muhabbeti sabit olan demektir. O bizi devamlı olarak sevmektedir. Böylece o, daima *el-Vedûd*'dur. Zaten sanatkar sanatını nasıl sevmesin? Şüphesiz biz O'nun sanatıyız. O da bizim yaratıcımızdır. Allah rızıklarımızın ve maslahatımızın yaratıcısıdır. O bizim için daima var edendir. O her gün bir iştedir. *el-Vedûd*'ın anlamı ancak budur. O, gayb mertebesinde muhabbeti sabit olandır. Allah (azze ve celle) bizi görür. Bizi görünce sevdiklerini görmüş olacağından bu onun için büyük bir sevinçtir. Âlemin tamamı bir insandır ki o, sevilendir. Âlemdeki şahıslar bu insanın azalarını oluştururlar. Sevilen, sevenin muhabbet duymasıyla nitelenmemiş, yalnızca sevilen kılınmıştır.

Âyette gizlilik dolayısıyla *el-Vedûd* ismiyle birlikte *el-Gafûr* ismi zikredilmiştir. Zira Hak ve halk arasındaki iş, halk ve Hak ile örtülüdür. Puta ta-

pan bir kimse, taptığı şeyde bir yönden ilâhlık olmadığına inansaydı, ona tapmazdı. Ne var ki [*el-Gafûr* (çok bağışlayan) ve *el-Vedûd* (sevgisi geniş) yalnız O'dur] âyetinde olduğu üzere Allah, gizlenmiş olduğu için bilinememiştir. Onun ancak isimleri vardır. Yaratılanlar başka şeylere değil ancak Allah'a ibadet etmektedirler.

ذُو الْعَرْشِ الْمَجِيدُ (١٥)

15. Şanı yüce arşın sahibi (yalnız O'dur.)

Kisâî ve Hamza kıraatinde âyetteki "*mecîd*" (şanı yüce) kelimesindeki "*dâl*" harfi esre ile okunmuştur. (Bu durumda *mecîd* ismi arşın sıfatı olmaktadır.) Arş şanı yüce olmakla nitelenmiştir. Çünkü arş, diğer cisimlerin kendisini kuşatmasından münezzehtir. Bu nedenle o şeref sahibidir. O, er-Rahmân ismiyle kendisine istivâ edilen arştır. Çünkü O, ancak sevenin aşkıyla merhamet etmiştir ki o, sevilene duyulan özlemdir. O'na ancak bu sıfatıyla kavuşulur. O'nun sıfatı varlıktır (*vücûd*). O, sevene varlık vermektedir. Hakk'ın nezdinde varlıktan daha kâmil bir şey olsaydı, o bu konuda cimrilik etmezdi. Böyle olsa ve onu vermeyip biriktirseydi, cömertliğinin aksine cimrilik ve kudretiyle çelişen âcizlik ortaya çıkardı.

فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ (١٦)

16. Dilediğini yapan yalnız O'dur.

O seven *el-Vedûd*'dur, dilediğini yapandır. Dolayısıyla O, sevilendir. Çünkü sevilen, sevene dilediğini yapabilir. Seven ise sevdiğinin dilediği her şeyi dinler, itaat eder, onun emrine âmâde olur. Allah hem sevendir hem *el-Vedûd*'dur. Bir başka deyişle O, muhabbetin lazımları ve şartları üzere sabittir. Zira âyette *el-Vedûd*, dilediğini yapan olarak anılmaktadır. Bunun sebebi onun hem seven hem de sevilen olmasıdır.

Tahkik

Hakk'ın muradının neye taalluk ettiği bilinmediği için, onun muradı ancak ilâhî bir târifle bilinebilir. Onu yemin ve and ile tekit ettiği zaman, kendisi için yemin edilen kişinin içindeki sıkıntı ortadan kaldırılır. Allah böylece

kendisi için yemin edilen kişiyi rahatlatır. Mevcudatın verdiği sıkıntı ve darlık bu kişiye değmez. [Dilediğini yapan yalnız O'dur] âyeti, Kur'ân ve Sünnet'te geçen ilâhî yeminlere bağlıdır. Allah Teâlâ tüm âleme rahmet etse bu gerçekleşirdi. Tüm âleme azap etse bu da gerçekleşirdi. Bir kısmına rahmet edip bir kısmına azap etse veya âleme sonsuza kadar azap etse bunlar da olurdu. Dolayısıyla kendinde mümkün olan şeyler Vâcibu'l-Vücûd için imkânsız değildir. Onun yarattıklarına uyguladığı şeyler onun için zorunlu değildir. Bilakis O, dilediğini yapandır. O, fiillerinde mutlak olandır. Sen ise mukayyedsin. Allah Teâlâ dilediğini yapandır. O ilminin takdir ettiği şeyleri ister. İlim ise mâluma tabidir. Varlıkta ancak mâlumolan şeyler açığa çıkar. Güçlü delil Allah'a aittir. Olan ancak Allah'ın ilmiyle olur. Allah da ancak mâlum olanı bilir. İşte anlayan bir kimse için kaderin sırrı budur. İmanı zayıf nefislerin başlarına gelecekler sebebiyle, kader sırrını keşfetmekten men edilen birçok insan vardır. Âleme gizli olan kader sırrı, ilmin mâluma tabi olmasıdır. Bundan daha açık ve ondan daha yakın bir şey yoktur.

هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْجُنُودِ (١٧) فِرْعَوْنَ وَثَمُودَ (١٨) بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي تَكْذِيبٍ (١٩) وَاللَّهُ
مِنْ وَرَائِهِمْ مُحِيطٌ (٢٠)

17-20. Orduların, Firavun ve Semûd'un haberi sana ulaştı mı? Doğrusu inkârcılar bir yalanlama içindedirler. Oysa Allah onları arkalarından kuşatmıştır.

Allah Teâlâ bu âyette kuşatmayı, ilâhî koruma için arkadan olmakla nitelemiştir. O, insan için iki göz var etmiş ve onları önünde bulunan yüzünün yanlarına yerleştirmiştir. Allah insanın önden ve yandan korunması için iki göz yaratmıştır. İnsanın arkasında ise, korunabileceği bir sebep bulunmamaktadır. Allah insanın ardını zâtıyla korur. Kendisi dışında onu koruyacak bir sebep oluşturmaz. İnsan önünden kendisiyle, arkasından rabbiyle korunur. Hak onun arkasından kuşatmış olmasa insan arkasından yakalanırdı. İnsan bu sayede gelecek tehlikelerden emin olur. İnsan önünde gördükleri ile Allah'ın korumasına dayanmaktadır. Böylece onun emniyeti önünden gayb ve şehadet ile, arkasından ise imanla sağlanmaktadır.

Allah bizi arkalarımızdan kuşatmaktadır. Çünkü O, varlıktır (*vücûd*). Arkamızda olmasaydı yokluğa sürüklenirdik. Yokluğa düşsek varlığımız (*ayn*) ortaya çıkmazdı. Öyleyse yok olmamız muhaldir. Çünkü saf varlık olan Allah bizi arkamızdan kuşatmaktadır. Biz de O'nda son buluruz. O'nun varlığı ve kuşatması bizimle yokluk arasında bir engeldir. Yokluk, varlık feleğinde

sonsuza kadar sürekli olarak yüzer. Nitekim orada nihayet diye bir şey yoktur. Allah'ın arkasında ulaşılacak bir amaç yoktur. Âlemin arkasında ise Allah vardır. O, son nokta olup O'nun için bir son yoktur. O'ndan başka ilâh yoktur. O Azîz ve Hakîm'dir.

بَلْ هُوَ قُرْاٰنٌ مَجِيدٌ (٢١)

21. Bilakis o (asılsız saydıkları kitap) şanı yüce bir Kur'ân'dır;

Âyette "bilakis" (*bel*) lafzı ile öncesinde zikredilen durumun aslında tam tersi (*idrab*) olduğu ifade edilmiştir.

[Şanı yüce bir Kur'ân'dır], yani o, şerefi kendinde toplayandır. Kur'ân hürmet görmeye sultanlardan daha çok layıktır. Zira önünden ve arkasından kendisine batıl erişmeyen, şanı yüce olan bu kelâm *el-Hakîm* ve *el-Hamîd* olan Allah katından indirilmiştir.

فِي لَوْحٍ مَحْفُوظٍ (٢٢)

22. Levh-i Mahfûz'dadır.

Değişim ve başkalaşımdan korunmaktadır (*mahfûz*). Bu tevhide, tevhidin sıfatına, fiilin sıfatına, ortaklık veren şeye, teşbihe, hükme, kıssalara, müjdeleme ile öğüt vermeye, korkutmaya veya medlûl üzerine yapılan delâlete işaret etmektedir. O muhkem ve müteşabih ile sınırlıdır.

Allah yazılı olanı *Levh*'te muhafaza ettiği için *Levh*, "*mahfûz* (korunmuş)" olarak isimlendirilmiştir. Bundan sonra onun silinmesi veya değişmesi söz konusu değildir. Her şey onda kayıtlıdır. O, yani *Levh-i Mahfûz* Kur'ân'da ilâhî bir isimlendirmeyle "her şey" şeklinde isimlendirilmiştir. Allah'ın kitapları, nebî ve resûllerine indirdiği sahifeleri *Levh-i Mahfûz*'dandır. Örneğin "Levhalarda Mûsâ için her konuya dair öğüdü ve her şey hakkında gerekli açıklamaları yazdık." (A'râf, 7/145) âyeti *levh-i mahfûz*'dan yazdık anlamındadır.

Levh-i Mahfûz, kitapların indirildiği yerdir. O, oluşun yazıldığı ilk kitaptır. Allah Teâlâ kaleme bu *Levh* üzerinde kaza ve kadere bağlı olarak gezmesini emretmiştir. Kalem, Allah'ın *Levh* üzerindeki yaratmasından, ilk mevcuda ve Allah Teâlâ'nın cemali ve celâlinde bulunan *müheyyem* ruhların yaratmasına kadar her şeyi yazar. "Bir grup cennette, bir grup ise cehennemdedir." (Şûrâ, 42/7) denilince ve ölüm kurban edilince, doğru olan Hakk'ın davetçisi kalkar ve şöyle der: "Ey cennet ehli! Sonsuzsunuz. Sürekli yenilenen

nimetlerden çıkmayacaksınız. Ey cehennem ehli! Siz de sonsuzsunuz. Sürekli bulunan azaptan çıkmayacaksınız" der. Buraya kadar ikisinin arasında bir sınır vardır. Bundan sonra ise başka bir hüküm vardır. *Levh*, aklî ilkanın yeridir. O, Hazreti Âdem ile Hazreti Havvâ'nın makamına bağlı akla aittir. Kalemin ötesinde muhdes bir varlık yoktur. Divit olarak anılan şey ondan alınır. Divit *nûn*dur. Divit anlamına gelen *nûn*, onun ayrıntılı değil özet bir şekilde ilimleri kendinde taşımasıdır. Ayrıntı onda değil *Levh-i Mahfûz*'da ortaya çıkar. Böylece kalem özet, *Levh* ise açıklama yeridir. *Levh-i Mahfûz* olan kerim melek aynı zamanda kendisi dışındakiler için bir kalemdir. Bu şekilde her etken ve edilgen şey, *Levh* ve kalemdir. Allah terkip emrini, cisimler âlemini ve tüm yapılanları bu kerim meleğin eliyle var etmiştir. *Kalem-i A'lâ* ruhlara ilham eden olmuştur. İşaret ehline göre, *Levh-i Mahfûz* sabit küllî nâtık nefis olarak isimlendirilmiştir. Çünkü nâtık nefis, Rahmân'ın nefesinden var edilmiştir. Allah ona akıl üflemiştir. Allah nefsi kendisine ilka edileni kabul yeri ve üzerine yazı yazılan *Levh* kılmıştır. Ki bu *Levh* yok olmaktan, tahrif edilmekten ve değişimden korunmaktadır. Çünkü ona yazılanlar silinmeyecek bir şekilde yazılmıştır. Allah değişim bilgisini sabit kılmıştır. Yani değişim ve başkalaşım âleminde tahrif ve değişim bilgisini sabit kılmıştır. Yoksa en yüce kalemin yazdığı şey değişmez. Bu *Levh*'e yazılan şey silinmez. *Kalem-i A'lâ isbât* ve *mahv* (yazılma ve silinme) türünden her şeyi *Levh-i Mahfûz*'a kaydetmiştir. *Levh-i Mahfûz*'da, hükmün meydana gelmesi ve başka bir hükmün kurulması esnasında silinmenin gerçekleşeceği, gerçekleşenin gerçekleşeceği ve gerçekleşenin silineceği kayıtlıdır. *Levh-i Mahfûz* silinmekten münezzehtir. O, *Kalem-i A'la*'nın hükümlerin değişmesi ve bu hükümlerin sonuçlarının Azîz ve Alîm olan Allah'ın takdiri ile ayrıntılı şekilde yazdığı şeydir.

TÂRIK SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir. 17 âyettir.

وَالسَّمَاءِ وَالطَّارِقِ (١) وَمَا أَدْرَاكَ مَا الطَّارِقُ (٢) النَّجْمُ الثَّاقِبُ (٣) إِنْ كُلُّ نَفْسٍ لَمَّا
عَلَيْهَا حَافِظٌ (٤) فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَ (٥)

1-5. Andolsun gökyüzüne ve gece çakıp görünene! O, gece çakıp görünen nedir bilir misin? Karanlığı delen yıldızdır. Hiç kimse yoktur ki, başında bir gözetleyeni bulunmasın. İnsan neden yaratıldığına bir baksın.

Burada muhatap, birinin çocuğu olmak bakımından herkestir.

خُلِقَ مِنْ مَاءٍ دَافِقٍ (٦)

6. O, atılan bir sudan yaratıldı.

O değersiz bir sudur. Öyleyse insan ne diye gururlanır, kendini üstün görür ve kibirlenir ki? Neyden yaratıldığına bir baksın! İnsan bu aslına bakarsa nefsi temizlenir ve iddiasından arınır.

يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ (٧) إِنَّهُ عَلَى رَجْعِهِ لَقَادِرٌ (٨) يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ (٩)

7-9. O su, bel ve göğüs kafesi arasından çıkar. Şüphesiz Allah onu (öldükten sonra) tekrar yaratmaya elbette kâdirdir. O gün bütün sırlar ortaya dökülecek.

Şeriat, sorumluluk diyarı olan dünyada insanın bâtınından ziyade zâhirine bakar ve onu gözetir. Âhirette ise bunun aksi olur. Orada tüm sırlar ortaya dökülür; Hakk'ın hitabı için mi amel ettiler yoksa başka bir şey için mi, anlaşılır.

فَمَا لَهُ مِنْ قُوَّةٍ وَلَا نَاصِرٍ (١٠)

10. Artık insanın ne bir gücü vardır ne de yardımcısı.

Sonra Allah Teâlâ hepsiyle birlikte yemin etmiş ve buyurmuştur ki:

وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الرَّجْعِ (١١) وَالْأَرْضِ ذَاتِ الصَّدْعِ (١٢) إِنَّهُ لَقَوْلٌ فَصْلٌ (١٣) وَمَا هُوَ بِالْهَزْلِ (١٤)

11-14. Andolsun içindekilerin gidip geldiği semaya ve (tohumun filizlenmesiyle) yarılan yere ki Kur'ân (hak ile bâtılı) ayıran bir sözdür. O asla bir şaka değildir.

İşleri bilmeyen kimse ile anlayan kimse bir değildir. Kulak ver ve tüm varlığınla hazır ol! Umulur ki tahsil ehlinden olup felâha erersin.

إِنَّهُمْ يَكِيدُونَ كَيْدًا (١٥)

15. Onlar neredeyse bir tuzak kuruyorlardı;

"*Keyd*" (tuzak) kelimesi "*kâde-yekîdu*" kökünden türemiştir. Gerçeğe neredeyse yaklaştı, anlamına gelmektedir. Bunun için Allah Teâlâ [Onlar neredeyse bir tuzak kuruyorlardı] buyurmuştur. Yani size açık olan şeyde gerçeğe yaklaşıyorlar. "*Kâde*" fiili yaklaşma fiillerindendir (*ef'âlü mukârebe*). Araplar "emir olmaya yaklaştı" anlamında "damat neredeyse emir oldu." (*kâde el-arûsu yekûnu emîran*) derler. Hak sıfatıyla ortaya çıktığı için neredeyse gerçek olacaktı. Bu nedenle Allah Teâlâ âyetin devamında şöyle buyurmuştur:

وَأَكِيدُ كَيْدًا (١٦) فَمَهِّلِ الْكَافِرِينَ أَمْهِلْهُمْ رُوَيْدًا (١٧)

16-17. Ben de bir karşı plan hazırlıyorum. Sen o inkârcılara süre ver, onlara biraz zaman tanı.

Mekke'de indirilmiştir.

سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى (١)

1. Yüce rabbinin adını takdis ve tenzih ederek an.

Çünkü yücelik (*uluv*) sıfatı Allah Teâlâ'ya aittir. O, zâtı itibariyle en yüksek derecededir. O, "Siz üstün durumda (*entüm el-a‘levne*) iken (gevşeklik gösterip barış çağrısı yapmayın!) Allah sizinledir." (Muhammed 47/35) buyurmaktadır. Allah Teâlâ birliktelik (*maiyyet*) ortaklığını tenzih ederek, [Yüce rabbinin adını] manevi ortaklıktan [takdis ve tenzih ederek an] buyurmuştur.

Birinci vecih

[Yüce rabbinin adını takdis ve tenzih ederek an] âyeti indiğinde Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellem "Bunu secdelerinizde okuyun."[169] buyurdu.

169. Ebû Dâvûd, Salât, 149; İbn Mâce, İkâmetü's-Salât, 20.

Rasûlullah Allah'ın [takdis ve tenzih ederek an] emrine eş zamanlı olarak onu yerinde kullanmamızı emretti ve "Secde ederken yüceliği konusunda Allah'ı tenzih edin." buyurdu. Bu şekilde Kur'ân namazdaki kıyam, rükû ve secde hâllerimizi içermiştir. Sonuç olarak namazda Allah'ın kelâmından başka bir sözle Allah'ı anmamız doğru değildir. Aynı şekilde namazda beşer sözü kullanılmasının doğru olmadığı, namazın tesbih olduğu da nakledilmiştir. Secde eden tesbihinden sonra "Allah'ım sana secde ettim, sana inandım ve sana teslim oldum. Yüzüm onu yaratana, kulaklarını ve gözünü açana secde etti. Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şanı ne yücedir. Allah'ım kalbimizi nur kıl; kulağımızda nur, gözümüzde nur, sağımızda nur, solumuzda nur, önümüzde nur, arkamızda nur, üstümüzde nur, altımızda nur var et. Allah'ım bizim için nurlar yarat ve bizi nur kıl."

İkinci vecih

[Yüce rabbinin adını takdis ve tenzih ederek an (*sebbih*)] *Tesbih* (takdis ve tenzih ederek anma), onu herhangi bir kayıtlamadan üstün tutmaktır. Mutlaklık Allah Teâlâ'ya aittir. Hiçbir sıfat O'nu kayıtlayamaz.

İsimlerin tamamınadır senâ,
Onlardan başkasını bilemezler asla.
Doğru değil mi bu; sana getirdiği,
Zikr-i muhkemde Kur'ân olarak okuduğu,
Zürriyetleri çıkardığı ve sonra Hakk'ın bize şahitlik ettirdiği:
'Rabbiniz değil miyim?' Cevabı evetti.
Bu hüküm mahsus değildi ne bir kadına,
Ne de bir erkeğe, şahitlik anında.

الَّذِى خَلَقَ فَسَوَّى (٢)

2. Yaratıp uygun şekil veren;

Birinci vecih

Hak tarafından kendisine, makamına ve hâline yakışan uygun bir şekil verilmemiş duyulur, hayalî, manevi hiçbir suret yoktur. Şekil, terkipten önce

verilir. Terkip ile insanın kendisine yüklenmiş olanla birleşmesini kastediyorum. İnsana yüklenen şey, ona üflenen ruhtur. Rab ona söz, bir el, iki el veya eller vesilesiyle istediği gibi şekil verdiğinde -ki söz konusu dördün dışında başka bir şey yoktur- ve terkip için istidat hazırladığında Rahmân'ın nefesi insana yönelmiş ve ona ruhundan üflemiştir.

İkinci vecih

[Yaratıp uygun şekil veren] ile kastedilen insanın yaratılması ve ona şekil verilmesidir. Çünkü şekilli ve dengeli olma yalnızca insanda bir arada bulunmaktadır. Allah insanı âlemin suretine göre şekillendirmiş ve ona dengeli bir şekil vermiştir. Bu durum diğer unsurlardan oluşan mahlûkat için söz konusu değildir.

وَالَّذِى قَدَّرَ فَهَدَى (٣) وَالَّذِى أَخْرَجَ الْمَرْعَى (٤) فَجَعَلَهُ غُثَاءً أَحْوَى (٥) سَنُقْرِئُكَ فَلَا
تَنْسَى (٦) إِلَّا مَا شَاءَ اللّٰهُ إِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ وَمَا يَخْفَى (٧) وَنُيَسِّرُكَ لِلْيُسْرَى (٨) فَذَكِّرْ
إِنْ نَفَعَتِ الذِّكْرَى (٩) سَيَذَّكَّرُ مَنْ يَخْشَى (١٠) وَيَتَجَنَّبُهَا الْأَشْقَى (١١)

3-11. Ölçülü ve amaçlı yapan, yol gösteren; Yeşil bitkileri çıkartan, sonra onları kapkara bitki kalıntısı hâline getiren (rabbinin adını). Sana okutacağız ve Allah öyle dilemedikçe unutmayacaksın. O, açık olanı da bilir, gizli olanı da. Sana kolaylık ve huzurun yollarını açacağız. O hâlde öğüt ver; öğüt mutlaka fayda sağlar. Allah'tan korkan öğüt alacaktır; bedbaht olan da ondan uzak durur.

Bedbaht kimse (*el-eşkâ*), en büyük ateşe girdiği sürece bedbahttır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

الَّذِى يَصْلَى النَّارَ الْكُبْرَى (١٢) ثُمَّ لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَا (١٣)

12-13. İşte en büyük ateşe girecek olan odur. Sonra orada ne ölür ne de yaşar.

Bu kişinin ateşe girmesi hükmünden sonra "sonra" kelimesi gelmiştir. Kişinin bu ateşe girmesi ile "ölmemesi ve yaşamaması" arasında ancak hakikatin vereceği bir ölçü vardır. "Sonra" lafzı dilde atıf için kullanılır. Dolayısıy-

la hüküm ölümün kurban edilmesinden sonra bu kişiye intikal eder. Bunun sonucunda cehennem ehli azap süresi geçince orada ne ölür ne de yaşarlar. Bu, uyuyan kimseye "ölü de değildir hayatta da değildir" denmesine benzer. Ölümün kurban edilmesi ile cehennem ehline gelen rahatlık, uyuyan kimsenin rahatlığına benzer. Bu durumda o ne ölür ne de yaşar. Bir başka deyişle bu rahatlık ona eşlik etmeye devam eder. Onların nimeti, ateşte uyuyanın nimetidir. Bu durumda o uykusundan ebeden uyanmaz. Allah'ın cehennem ehli ve benzerlerine olan bu rahmeti, yanmış birinin şiddetli bir soğuk (*zemherî*) ile rahata ermesine veya soğukta kalmış birinin ateşe atılmasına benzer. Onlar sürekli ve müebbeden cehennemin nimetleri içindedirler. Bu, kişinin sıkıntı ve fakirlik içinde hasta yatağında uyuyor olsa da kendisini rüyasında iyi görmesi nimetine benzer. Böyle bir kimse rüyasında kendisini güç, mülk ve nimet sahibi olarak görebilir. Rüyasında bunu gören ve keyif duyarak uyuyan birini gördüğünde "o ferahlık içindedir" desen bu doğru olur. Bu kişiyi görünüşü itibariyle sert yatağında, hasta, sıkıntılı ve fakir olarak görüp de "O azap içindedir." de diyebilirsin. Bunların hepsi "Azapları hafifletilmeyecek ve (kurtuluştan) ümit kesip susacaklar!" (Zuhruf, 43/75) âyetinden sonradır. Bu, rahmetin onlara ulaşmasından önce, günahlarının karşılığını gördükleri ve azaba uğradıkları zamandır.

قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى (١٤) وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى (١٥)

14-15. Doğrusu arınan ve rabbinin adını anarak zikredip namaz kılan kurtuluşa ermiştir.

Allah Teâlâ kendisini anarak zikreden kimseyi övmüştür. Bir şeyi anan, daha önce bilgisi dâhilinde olan bir şeyi unutmuş kişidir. Zira insan nisyanla yoğurulmuştur. Bazı insanlar Allah'ın kendilerine izafe ettiği mal, mülk ve işler sebebiyle rablikten (*rubûbiyet*) bir payları olduğunu, rab olmanın kendilerinin sıfatlarından olduğunu ve onda bir payları olduğunu sanmışlardır. Allah kendisine önem verene önem verir. Nitekim "Rabbinin adını anarak zikredip namaz kılan kurtuluşa ermiştir." buyurmuştur. Yani, O'na kulluk (*ubûdiyet*) makamında geri duran ve rab olmayı Allah Teâlâ'ya özgü kılan tüm yönlerden kurtuluşa ermiştir. Zikreden kişi hariç kimse bu sıfatı müşahede edemez. Zikreden, Allah'a karşı muhlis bir kuldur. Kul ile müşahedesinin arası, Allah'ın onda var ettiği unutma, yanlışlık yapma ve gaflet ile engellendiği için insan kendinde bir güç olduğunu sanmaktadır. Allah'ın bu hâlin zıddı ile nitelenen kimse hakkında ne buyurduğunu görmüyor musun? Ona rabbinin zikri gelir -ki o Kur'ân'dır-, ona kendini ve rabbini hatırlatır. Ancak o, rabbinin katın-

dan gelene "inanmaz" (Kıyâme, 75/31) Allah'ın hak olan sözünü duyduğu hâlde kendi iddiası ve kibrinde sabit kalır da "namaz kılmaz." (Kıyâme, 75/31)

Nasihat

Kul kendini bir yönden veya her yönden rab ve seyyid olmaktan tenzih ederek aziz olur. İnsan unutur, hataya ve gaflete düşer, "ben" der. Kendini gaflet anında diğer kullara karşı yöneticilik (*siyâde*) mertebesinde görür. Bundan dolayı diğer yaratılanlara karşı yöneticilik taslamadan, yalnızca bir kul olarak ölmek için çalışmak gerek. Böyle bir kişi kendini, isim perdesinin arkasında Hakk'ın aynısı olduklarından dolayı âlemdeki her şeye karşı fakir olarak görür.

بَلْ تُؤْثِرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا (١٦) وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ وَأَبْقَى (١٧)

16-17. Fakat siz dünya hayatını tercih ediyorsunuz. Oysa âhiret daha hayırlı ve süreklidir.

Böylece himmet âhirete bağlanır. Nitekim geçmiş ve şimdi meydana gelmiştir. Gelecek ise gelecektir. Bu nedenle himmetin âhirete bağlanması daha iyidir. Gelecek kendisine bağlanan himmetten gelirse, kişinin gelecek konusundaki hüsnü zannından dolayı başına gelen şey onun aleyhine değil lehine olur. Bu bilgi bunu koruyan kimseye her nimeti kazandırabilecek bir faydadır.

إِنَّ هَذَا لَفِى الصُّحُفِ الْأُولَى (١٨) صُحُفِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى (١٩)

18-19. Bunlar önceki kitaplarda, İbrâhim ve Mûsâ'nın kitaplarında da vardır.

GÂŞİYE SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْغَاشِيَةِ (١) وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ خَاشِعَةٌ (٢) عَامِلَةٌ نَاصِبَةٌ (٣) تَصْلَى نَارًا
حَامِيَةً (٤) تُسْقَى مِنْ عَيْنٍ آنِيَةٍ (٥) لَيْسَ لَهُمْ طَعَامٌ إِلَّا مِنْ ضَرِيعٍ (٦) لَا يُسْمِنُ وَلَا
يُغْنِي مِنْ جُوعٍ (٧) وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاعِمَةٌ (٨) لِسَعْيِهَا رَاضِيَةٌ (٩) فِي جَنَّةٍ عَالِيَةٍ (١٠)
لَا تَسْمَعُ فِيهَا لَاغِيَةً (١١) فِيهَا عَيْنٌ جَارِيَةٌ (١٢) فِيهَا سُرُرٌ مَرْفُوعَةٌ (١٣) وَأَكْوَابٌ
مَوْضُوعَةٌ (١٤) وَنَمَارِقُ مَصْفُوفَةٌ (١٥) وَزَرَابِيُّ مَبْثُوثَةٌ (١٦) أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ
كَيْفَ خُلِقَتْ (١٧)

1-17. O kıyametin haberi sana geldi mi? O gün kimi yüzleri zillet kaplamıştır. Bitkin ve yorgun. Kızgın bir ateşe girerler. Kendilerine kaynar su pınarından içirilir. Onlar için kuru, dikenli bir bitkiden başka yiyecek yoktur. O da ne besler ne de açlığı giderir. O gün kimi yüzler de mutludur. Yaptıklarından dolayı memnundurlar. Yüksek bir bahçededirler. Orada boş söz işitmezler. Orada akan bir pınar vardır. Orada yüksek tahtlar, önlerine konmuş kadehler, sıra sıra dizilmiş yastıklar, serilmiş değerli halılar vardır. Peki onlar devenin nasıl yaratıldığına bakmazlar mı?

Bilmelisin ki, Allah'a karşı hürmet zâtîdir. Dolayısıyla tâzim, büyük sebeplerin aksine O'nun zâtı itibariyle gereklidir. Delile bakan kimse, delilin zâtı itibariyle talep edilen şey olmadığını görür. Böylece delilden medlûle geçer ve delille medlûlü arasındaki ayrımı fark eder. İşte âlem bu şekilde Allah'ın varlığına bir delildir. Zira biz âlemden Allah Teâlâ'ya varırız. Allah Teâlâ bu sebeple [... bakmazlar mı?] buyurmuştur. Keza delilde takılı kalmamız için değil, O'na karşı bir delil edinmemize yarayacak birçok mahlûk vardır.

Nasıl olduğuna bakmakla kastedilen, zaruri olarak nitelik verilenlere bakılmasıdır, onlara nitelik verilmesine bakılması değildir. Zira nitelik verilmesi akledilir bir hâldir ve bu akledilir hâl, nitelik verene yani Allah Teâlâ'ya nispet edilir. Yaratılış esnasında ilâhî kudretin şeylere nasıl taalluk ettiğine kimse şahit olmamıştır. Kendilerine değil gösterdikleri şeye bakmakla emrolunduğumuz nitelikler, ders çıkarmamız ve onlara bu niteliği kimin verdiğini yani kimin onları nitelik sahibi kıldığını görmemiz içindir. Bunlar kendilerine belli nitelikler verilen mahlûkatın üzerinde bulundukları yapılardır (*hey'et*). [Peki onlar deveye bakmazlar mı?] buyurulmuştur. Yani sıcaktan yükselen buhardan oluşan bulutların [nasıl yaratılmış olduğuna (bakmazlar mı?)]

وَإِلَى السَّمَاءِ كَيْفَ رُفِعَتْ (١٨) وَإِلَى الْجِبَالِ كَيْفَ نُصِبَتْ (١٩) وَإِلَى الْأَرْضِ كَيْفَ
سُطِحَتْ (٢٠)

18-20. Göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl dikildiğine, yeryüzünün nasıl yayıldığına bakmazlar mı?

Bu şeyler var olana kadar onlara bakmak mümkün değildir. Bu sebeple biz onlara ve yapılarının nasıl farklılaştığına bakabiliriz. [Nasıl (yaratıldıklarına)] ifadesi ile meydana gelme hâlleri kastedilmiş olsaydı "Onlara bak" denilmezdi. Zira onlar o sırada henüz mevcut değildi. Biliriz ki şeylere bakarken bizden beklenen nitelik, bu konuda bilgisi olmayan kimsenin zannettiği şey değildir. Görmüyor musun ki Allah Teâlâ düşünme anlamında bakmayı kastettiğinde onu "*keyf*" (nasıl) lafzıyla değil "*fî*" (bu konuda) harfi ile kullanmıştır.

فَذَكِّرْ إِنَّمَا أَنْتَ مُذَكِّرٌ (٢١)

21. Artık sen öğüt ver, çünkü sen ancak bir hatırlatıcısın.

Yani sen yalnızca Allah'tan haber getirirsin. Nitekim Allah Teâlâ peygamberine "Ey peygamber! rabbinden sana indirileni tebliğ et!" (Maide, 5/67),

"Peygamberin görevi, tebliğ etmekten ibarettir." (Maide, 5/99) ve "Sen ancak bir hatırlatıcısın." (Gâşiye, 88/21) buyurmuştur.

Hatırlatan, unutan kimseye hatırlatabilir. Zira aksi hâlde o hatırlatan değil öğreten olurdu. Bu, peygamberin insanlara ilk misakta Âdem'in zahrından zürriyeti alınırken Allah'ın rab olduğunu kabul ettiklerini hatırlattığına işaret etmektedir.

لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُسَيْطِرٍ (٢٢)

22. Onların üstünde egemen bir zorba değilsin.

Ey hatırlatıcı! Bilgin dâhilinde olan şeyi tebliğ etmen gerekir. Onları hidayete erdirmen gerekmez. Öyleyse söylediğin dinleyenler tarafından kabul görmediğinde niçin kendini yıpratıyorsun? Senin için Rasûlullah'ta bir örnek vardır. "Onları doğru yola iletmek senin üzerine borç değildir." (Bakara, 2/272), "Sen ancak bir hatırlatıcısın. Onların üstünde egemen bir zorba değilsin." (Gâşiye, 88/21-22), "İman etmiyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin!" (Şuarâ, 26/3).

إِلَّا مَنْ تَوَلَّى وَكَفَرَ (٢٣) فَيُعَذِّبُهُ اللّٰهُ الْعَذَابَ الْأَكْبَرَ (٢٤) إِنَّ إِلَيْنَا إِيَابَهُمْ (٢٥) ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا حِسَابَهُمْ (٢٦)

23-26. Ancak kim yüz çevirir ve inkâr ederse, Allah onu en büyük azapla cezalandırır. Kuşkusuz onların dönüşü ancak bizedir. Daha sonra onları sorgulamak da ancak bize aittir.

FECR SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

وَالْفَجْرِ (١)

1. Yemin olsun şafak vaktine.

Şafak vaktinin girişi ile Hak, indiği dünya semasından arşa geri döner.

İşaret

Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ölüm anında muhayyer bırakıldığında onun yalnızca "*er-refîku'l-a'lâ*" dediği duyulmuştur. Zira Allah Teâlâ dünyada onun refiki idi. Buradan, onun doğal yaratılış gecesinde indiği dünya semasından şafak vaktinin girmesiyle arşına dönmeyi kastettiği anlaşılmaktadır. Hazreti Peygamber de böylece refikinden ayrılmak istememiş, o intikal ettiği için intikal etmiş, o gittiği için gitmiştir. Bu nedenle "*refîk*" demiştir.

وَلَيَالٍ عَشْرٍ (٢)

2. On geceye (yemin olsun).

Haccın on günü süsü terk etme günleridir. Bu sebeple ihrama giren zineti terk eder ve süslenmez. Kurban kesmek isteyen kişi de zilhicce ayının hilali girdikten sonra tırnaklarını kesmez ve saçını kısaltmaz.

وَالشَّفْعِ وَالْوَتْرِ ﴿٣﴾

3. Çift olana ve tek olana (yemin olsun).

Rab ve kul bulunmalıdır. Böylece çokluk meydana gelir ve ikilik taayyün eder. Kulun hakikati çift olmaklıktır. Zira kulluk (*ibadet*) tevhid ile çelişir. Kulluğun meydana gelebilmesi için bir kul ve bir kul olunan mâbud bulunmalıdır. Kul, hiçbir zaman mâbud olamaz. Zira şey, kendisine boyun eğemez. Teklik zâtı bakımından yalnız Allah'a mahsustur. Tevhid O'nun mertebesidir. Yani, ilâhlık mertebesi başka bir ortağı olmaksızın yalnız Allah'a aittir. Allah Subhânehû teklik mertebesinde tek fert olmak için âlemi çift yaratmıştır. Böylece bir ismi için ferd denilmesi mümkün olmuş ve kul efendiden ayrışmıştır. İki çeşit kulluk vardır: Bunlar, farzların yerine getirilmesindeki zorunlu kulluk ve nâfilelerde bulunan ihtiyarî kulluktur.

Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurmuştur ki: "Allah tektir, teki sever."[170] Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellem işlerini bir, üç, beş, yedi, dokuz ve on bir adedince tek sayılara göre yapmıştır. Ulaştığı son noktaya kadar her ferd tektir. Teki çift kılan "bir"dir. Çifti tek kılan ise "bir", "tek" (*vitr*) ve "fert"tir. Bu, "tek" (*vitr*) olarak isimlendirilmiştir. Çünkü o, ferdiyetini çift yapan birden intikam almak istemektedir. Zira ferdin çift olmasındaki hüküm bire aittir, ferdiyete veya tekliğe ait değildir. Bir, birlik hükmünde tek olduğunda; fert teklik (*vitr*) ile ondan intikam almak ister. Arap dilinde teklik (*vitr*) kelimesi intikam anlamına gelir. Bu, öç almak istemektir. Hazreti Peygamber'in ikindi namazı cemaatini kaçıran kimse için dediği "O sanki ailesini ve malını yitirmiştir (*vütira*)"[171] ifadesinde "*vitr*" kelimesi bu anlamıyla kullanılmıştır. Sanki ikindi namazını cemaatle kılmak, cemaate gidebilecek olduğu hâlde gitmeyen kimseden öç almak istemektedir. Birinden intikam aldığında kişiye "*betira*" denilmektedir. Çünkü asıl hükmü üzere, tekliğin özelliği çiftin onun önünde olmasıdır. Birle birlikte tek olduğunda ise çift onun önünde değildir. Bu sebeple o ism-i tasgir olarak *büteyr* olur. *Ebter* ardı olmayan kimsedir. *Büteyr* ise ardı olmadığı için değil, netice ve sonuç ver-

---

170. Buhârî, Da'avât, 69; Müslim, Zikir, 5-6.
171. Buhârî, Mevâkît, 13; Müslim, Mesâcid, 200.

memesi nedeniyle böyle isimlendirilmiştir. Çift tekin önünde olduğunda o, *büteyr* olmaz. Çünkü o çiftten meydana gelmiştir. Bu sebeple Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellem çifti değil bu çiftin tekini kabul ederdi. Böylece onun ondan olduğunun bilinmesi için onu ikiye ulaştırmıştır. Tüm bunlar çiftin birden ayrışması içindir. Bire ortaklık dâhil olamaz ve o aslen bir çiftin neticesi değildir. O çiftten meydana gelmiş olsa, bir değildir. O üç, beş veya bunların üstündeki bir sayıdır. Allah altının altıncısı olmadığı ve bir olduğu için, O'nun beşin altıncısı olduğunu söylersin. O, ayrışık olması ile çiftten ayrışmaktadır. O, fert ve tekin aksine ancak birdir. Üç, sonsuza kadar sayılan fertlerin ilki, ikilikle ifade edilen çift ise sonsuza kadar sayılan eşlerin ilkidir. Bir'in kendisini tek kılmadığı ve bununla söz konusu çiftin ferdiyetini meydana getirmeyen hiçbir çift yoktur. Bir'in kendisini çift kılmadığı ve bununla söz konusu ferdin çift olmadığı hiçbir fert yoktur. Ferdi çift, çifti fert kılan şey, hüküm altında olmayıp hükme sahip olan, kendi ihtiyaç duymayıp kendisine ihtiyaç duyulan müstağniliktir.

Hakk'ın birliği, birlikten intikam almak istediği için teklikle (*vitr*) nitelenmiştir. Birlik, varlığıyla ikiyi ve sonu olmayan sayıları meydana getiren bire aittir. Bu meydana gelme ile birlik hükmünü izale ettiğinde, Hakk'ın birliği ortadan kalkan birliğin intikamını istemiştir. Varlığı ile çokluğu meydana getiren ve birliği isteyen, birliği kaldırmıştır. Birlik, birliği talep etmiş ve bu talebinden dolayı teklikle (*vitr*) isimlendirilmiştir. Fakat birlik yok olmamıştır. Bilakis o, hakikatinin gerektirmediğini vermez. Bu, ikinin birliği, üçün birliği ve dört olup sayılar sonsuza kadar gitmektedir. Bu birlikleriyle sayıların varlığı, Hakk'ın birliğine istidlalde bulunmak içindir. Ancak birlik, birlik hakkında ve onun sayesinde çalışır. Sayılar ancak ilâhî isimlerin hükmüyle var olurlar. İsimler çoktur. Çokluklarına rağmen, birlik bu isimler için tahakkuk etmiştir. Cenab-ı Allah hakkında çokluk vehmedilmemesi için bir olan, sayıların isimlerin birliğini bilmesini istemiştir. Bir ve birliğin kendisi için yitip giden çokluğun varlığına kıskançlık duyarak her sayıya o sayının birliğini vermiştir. Teklik ismi, bir olma isminin özrünü kabul etmiştir. Birçok ismin birliğinin kurulmasında Hakk'ın birliğinin ahlâkıyla yaratıldığını bilmiştir. Teklik ismi kıskançlık nedeniyle bunun üzerine gitmektedir. Allah teki sevmektedir.

Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellem "Allah'ın doksan dokuz ismi vardır. Bu isimler, yüzden bir eksiktir (*mieten illâ vahiden*). Onları sayan cennete girer. Allah tektir, teki sever." buyurmuştur. Hazreti Peygamber bu ifadesinde doksan dokuz demiş, yüzden biri (*vahid*) istisna etmiş fakat yüzden tek (*vitr*) eksik veya yüzden fert eksik dememiştir. Çünkü ferdiyet ve teklikte (*vird*) ortaklık bulunurken, bir'likte (*ehadiyet*) ortaklık bulunmamaktadır. *el-Ehad*'ın

(bir olanın) gücü, diğerlerinde yoktur. Çokluğun (*kesret*) birliği ebeden fert ve tektir, ancak bir (*vahid*) olması mümkün değildir. Çokluğun tek veya çift olması eşittir. Allah teki (*vitr*) sever. Çünkü *vitr*'in (kelime anlamı) intikam almayı istemektir.

Hak Subhânehû'nun birliği içindeki ilâhlığı tartışma konusu olmuştur. İlâhlığında tartışma çıktığı zaman, teklik, yani intikam getirilmiştir. Bu, tartışma çıkaranın yok edilmesi ve Hakk'ın birliği ile tek kalması içindir. Bu, isimlerin birliği anlamına gelen çokluğun birliği değil, zâtın birliğidir. İsimlerin birliği biri çift yapar. Çünkü Allah zâtı bakımından vardı, O'nunla birlikte herhangi bir şey yoktu. O'nun birliği ancak yaratılanların birliği ile çift olmuş ve böylece ikilik ortaya çıkmıştır.

Latife

Birlik, akşam namazı ile ibadette tek sayının devreye girdiğini duyunca bunu kıskanmıştır. Gündüz namazının tekliğinin çifte dönüşmesi için, geceleyin vitr namazı emredilmiştir. Böylece O, gece kılınan vitr namazı ile, gündüz namazının tekliğinden intikam almıştır.

وَاللَّيْلِ إِذَا يَسْرِ (٤)

4. Geçip gitmekte olan geceye (yemin olsun).

İşaret

Tekliğin kaynak açısından çok sayıda payı olsa da tek, bir (*vâhid*) gibi değildir. Çünkü bir, tekin aslıdır. Bu sebeple Allah Teâlâ tek ile birlikte bir başkasını değil çifti zikretmiştir. Allah Teâlâ "Çifte ve teke" diyerek bunlarla yemin etmiştir. Tekte, bir dolaşım (*sereyân*) bulunmaz. Bu sebeple aynısı değil gayb olması açısından birliğin anlamı zikredilmiştir. Böylece teklik sayesinde çift var olur ve birlik, dolaşım ile çelişir. Tek için ise böyle bir durum yoktur. Bu sebeple Allah Teâlâ [Geçip gitmekte olan geceye (yemin olsun)] buyurmuştur. Burada sayıların ortaya çıkması için birin makamlardaki seyrine dikkat çekilmektedir. "Gece" ile bu kinaye edilmiştir. Bunun nedeni, zâhirde birliğin sayılar arasında ortadan kalkmasıdır. Yalnızca başlangıçlarda birlik zâtı itibariyle ortaya çıkar. Dolayısıyla birden sonra bir demezsin; iki, üç,

dört, beş gibi ona kadar sayarsın. On iki âdet olan basit sayılar bu şekilde, bir lafzı da mertebelerde ortaya çıktığından, bir lafzına benzetilmiştir. Bu basit sayılar, anlam açısından değilse de isim açısından birin vekilleridir. Bu sayılar bir, iki, üç, dört, beş, altı, yedi, sekiz, dokuz, on, yüz ve bin olup bundan daha fazlası yoktur. Hüküm ancak Allah'ın varlık ile bağlantısını kurduğu on iki sayı içindir. Bir, zikrettiğimiz üzere tüm şeylerde dolaşımdadır. Dolayısıyla sayılarda yalnızca bu on iki sayı görünür. Zira biz yirmi bir, otuz iki, kırk üç, dört bin, on beş bin ve yüz bin deriz.

هَلْ فِى ذَٰلِكَ قَسَمٌ لِّذِى حِجْرٍ (٥) أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِعَادٍ (٦) إِرَمَ ذَاتِ الْعِمَادِ (٧)
الَّتِى لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُهَا فِى الْبِلَادِ (٨) وَثَمُودَ الَّذِينَ جَابُوا الصَّخْرَ بِالْوَادِ (٩) وَفِرْعَوْنَ ذِى
الْأَوْتَادِ (١٠) الَّذِينَ طَغَوْا فِى الْبِلَادِ (١١) فَأَكْثَرُوا فِيهَا الْفَسَادَ (١٢) فَصَبَّ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ
سَوْطَ عَذَابٍ (١٣) إِنَّ رَبَّكَ لَبِالْمِرْصَادِ (١٤)

5-14. Aklı olan kimse için bunlar yemine konu olacak kadar önemli değil midir? örmedin mi, rabbin ne yaptı Âd kavmine; Ülkeler içinde benzeri yaratılmamış olan, sütunlarla dolu İrem'e; Vadide kayaları oyarak şehir yapan Semûd'a; Kazıklı Firavun'a? İşte bunların hepsi ülkelerinde azgınlık etmişlerdi. Oralarda durmadan fesat çıkardılar. Bu yüzden rabbin onların üzerine kırbaç gibi ceza yağdırdı. Çünkü rabbin her şeyi yakından izlemektedir.

Yani cehennem üzerindeki sıratta kurulan köprülerdedir. Bu köprüler kıldan ince, kılıçtan keskindir. Hak kulları sorgulayacağı için orada yaratılanları izleyen melekler vardır.

Bakara sûresi, 210. âyete bakınız.

فَأَمَّا الْإِنسَانُ إِذَا مَا ابْتَلَاهُ رَبُّهُ فَأَكْرَمَهُ وَنَعَّمَهُ فَيَقُولُ رَبِّى أَكْرَمَنِ (١٥)

15. İnsan var ya, rabbi ona imtihan için ikramda bulunduğunda ve onu nimetlere boğduğunda, "Rabbim bana ikram etti." der (mutlu olur).

O, insan suretindeki canlıdır. Allah Teâlâ bunun devamında şöyle buyurmuştur:

وَأَمَّا إِذَا مَا ابْتَلَاهُ فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ فَيَقُولُ رَبِّى أَهَانَنِ (١٦) كَلَّا بَل لَّا تُكْرِمُونَ الْيَتِيمَ (١٧)

16-17. Onu imtihan edip rızkını daralttığında ise "Rabbim beni önemsemedi" der (mutsuz olur). Hayır hayır! Doğrusu siz yetime ikram etmiyorsunuz.

Başını sıvazlayana, saçının her teli kadar sevap vardır. Yetim olmayanlar için böyle bir sevap yoktur. Zira yetimin desteği veya arka çıkanı yoktur.

وَلَا تَحَاضُّونَ عَلَى طَعَامِ الْمِسْكِينِ (١٨)

18. Birbirinizi yoksulu yedirmeye teşvik etmiyorsunuz.

Allah yoksulun zayıflığını artırmıştır. Zira bu kişinin iki zayıflığı vardır. Biri aslından, diğeri fakirliğindendir. O, kaderin cereyanı altında gece gündüz Allah'ın hükmünün geleceği şeylere bakan, Allah'ın kendisi ile ve kendisine vereceği şeylerle huzur bulandır. O, bir tek Allah'a sığınılacağını ve Allah'ın dilediğini yapan olduğunu bilir. O, Allah'tan gelen taksimin, içinde bulunduğu hâl olduğunu bilir. Allah onun yarasını "Ben kalbi kırık olanlarla birlikteyim." sözüyle sarmıştır.

وَتَأْكُلُونَ التُّرَاثَ أَكْلًا لَمًّا (١٩) وَتُحِبُّونَ الْمَالَ حُبًّا جَمًّا (٢٠)

19-20. Mirası hak hukuk demeden yiyorsunuz. Malı aşırı derecede seviyorsunuz.

Malın "mal" olarak isimlendirilmesinin sebebi, nefsin ona "meyl"etmesidir. Nefis, Allah mal ile ihtiyaçları giderdiği için mala meyleder. İnsan zâtı itibariyle fakir olduğundan ihtiyaçlar ile var olur. Aşamadığı tabiatı gereği mala meyleder.

كَلَّا إِذَا دُكَّتِ الْأَرْضُ دَكًّا دَكًّا (٢١)

21. Hayır, bu böyle olmamalı! Yer dağılıp parça parça olduğunda;

Hakk'ın tecellisinden ötürü dağlar atılmış renkli yüne döndüğünde (yer dağılıp parça parça olur). Tevazu nedir bilmeyen dağlar başlangıçta kahır suretinde ortaya çıkmıştır. Zira dağ, yeryüzü sayesinde yerinde durur. Kıyamet günü Hak tecelli eder ve dağlar dağılıp parça parça olur. Böylece yeryüzü dağların uzunluğunca yayılır ve dağlar yere dönüşür. Dağların yukarıda ve havada kalan yeri yayılırsa, yerin uzunluğu da artar.

وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا (٢٢)

22. Rabbin (emri) gelip melekler de saf saf dizildiğinde;

Bu, Rab ismine ait ayrım (*fasl*) ve hüküm (*kaza*) için genel bir geliştir. Çünkü O'nun ayrıca itina gösterdiği kullarına karşı rahmete özgü bir gelişi de vardır. Hazreti Peygamber'in "Rabbimin nefesi bana Yemen tarafından geliyor."[172] sözü buna benzer. Bu geliş kıyamet gününde insanların arasında ayrım ve hüküm verilmesi için gerçekleşecektir. O gün insanların bir kısmına saadet, bir kısmına bedbahtlık hükmü verilecektir.

وَجِيءَ يَوْمَئِذٍ بِجَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ يَتَذَكَّرُ الْإِنْسَانُ وَأَنَّى لَهُ الذِّكْرَى (٢٣)

23. O gün cehennem de getirildiğinde, insan işte o gün yaptıklarını birer birer hatırlayacaktır. Fakat bu hatırlamanın ona ne faydası var!

[O gün cehennem getirildiğinde] ifadesinde Hak cehennemi, kendi kendine gelmekle nitelememiş, "cehennem getirildiğinde" buyurmuştur. Bu [cehennem, kıyamet günü getirildiğinde] demektir. Cehennem kendi gelmekten çekinmiş, bu nedenle getirilmiştir. Çünkü o başına gelecekleri ve içindeki isyankar müminlere karşı intikam sebeplerini bilmektedir. Cehennem ancak Allah'ı hamd ile tesbih etmektedir. Cehennemde, şeylere yerleşen Allah'ın rahmeti de vardır. Zira Allah Teâlâ "rahmetim her şeyi kuşatmıştır" (A'râf, 7/156) buyurmuştur. Rahmet, cehennemi gelmekten alıkoymuş, onu yaratılanların tesbihine ve Allah'a itaatlerine şahit tutmuştur. O, Allah'ın cehennemden koruyarak nimetlendirdiği cehenneme girmeyecek kimseler ile oraya hak ederek giren kimseleri görmesi için getirilmiştir. O, içindeki özellik nedeniyle mıknatısın demiri çektiği gibi (cehennemlikleri) çeker. Nitekim Peygamberimiz sallallahu aleyhi ve sellem kendisinin "insanlardan bir kısmını kuşaklarından tuttuğunu, onların ise kendilerini pervanenin (ateşe) atıldığı gibi (cehenneme) attıklarını" söylemiştir.

يَقُولُ يَا لَيْتَنِي قَدَّمْتُ لِحَيَاتِي (٢٤)

24. İnsan, "Keşke (âhiret) hayatım için daha önce bir şeyler yapmış olsaydım!" der.

---

172. Taberânî, *Müsnedü'ş-Şâmiyyîn*, thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1984), II, 149.

O gün cahil kâfire örtü açılır, dünyada yaptığı işlerin meyveleri açıklanır. O da, dünyada yapabileceği hâlde bir şey yapmadığını bildiği için ["Keşke (âhiret) hayatım için daha önce bir şeyler yapmış olsaydım!" der]. Onun azabı pişmanlığı olacaktır. Orada kendine yaptığı zulüm, dışarıdan gelen azaptan daha ağır olacaktır. İşte bu pişmanlık en büyük azaptır.

فَيَوْمَئِذٍ لَا يُعَذِّبُ عَذَابَهُ أَحَدٌ (٢٥) وَلَا يُوثِقُ وَثَاقَهُ أَحَدٌ (٢٦) يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ (٢٧) ارْجِعِي إِلَى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً (٢٨)

25-28. Artık o gün Allah'ın vereceği cezayı kimse veremez. O'nun bağladığı gibi kimse bağlayamaz. Ey nefs-i mutmainne (imanın huzuruna kavuşmuş insan)! Sen O'ndan razı, O da senden razı olarak Rabbine dön.

Nefs-i mutmainne, razı olarak dönerse o artık bilen nefistir. Çünkü kendisi Rabbine hoşnut olarak dönmezse, dönmeye zorunlu bırakılır ve istemese de O'na döndürülür.

Bilmelisin ki, rıza ve teslimiyet yalnızca ehlullahın hissettiği gizli bir çekişmedir. Rızanın taalluk ettiği şey, hüküm verilen şey ise şer'î mizana ihtiyaç duyulur. Rızanın taalluk ettiği şey hükmün kendisi ise, kahrı gerektirir. Razı olan kişi, kendinde bunu buluyorsa, gizli bir çekişme içinde olduğunu bilir ve onu ortadan kaldırıncaya kadar araştırır. Bu hükmün kahrı gerektirdiğini görmezse, onun, doğasından gelen hâlis bir rıza olduğunu bilir. Çünkü rıza "*râza-yerûzu*" (uysallaştırma, ehlileştirme) kökünden türemiştir. "*Riyâzet*" de bu köktendir. "Hayvanı ehlileştirdi" (*razat ed-dâbbetü*) ifadesinde de bu kelime, boğun eğdirme anlamına gelmektedir. Bu kelime ile nitelenenler, yalnızca dizgini olmayan başına buyruklardır. Zira başına buyrukluk bir çekişmedir. Küçük tay, ne için yaratıldığını bilmediği ve dizginlenemediği için ehlileştirilmektedir (*riyâzet*). O çalıştırılmak, binilmek ve üzerine konanı taşımak için yaratılmıştır. Tay bunu bilmediği için baş kaldırır. Böylece o, ilâhî hükmün dizginiyle yönetilinceye değin ehlileştirilir. Nefislerin ehlileştirilmesi de (*riyâzet*) böyledir. Nefislerde donukluk olmasa sahipleri onları ehlileştirmezdi. Nefisler asaleten ehlileştirilmiş olarak yaratıldıkları için "*râziye*" (ehlileşmiş, razı olmuş) değil "*marziyye*" (ehlileştirilmiş, razı olunmuş) denilmesi gerekir.

Allah insanî nefisleri ilâhî bir surette yarattığı için insan, bu hakikate sahip olmayan tüm âlemden üstündür. Tek tek tüm âlemdeki hakikatlerin kendisine dayandığı ilâhî hakikatler insana gizlenmiştir. İnsan yüceliği sayesinde riyazeti elde etmiştir. O, bunun hükümranlığı altında ezilmiş ve bununla övülmüştür. Teslimiyet de aynı şekilde ancak dizgin altında bulunmakla ger-

çekleşir. *Nefs-i raziye*, Allah katında razı olunan ve bilen bir nefistir. Bu şekilde O'nun has kulları arasına girer ve onun için böyle denilir.

فَادْخُلِى فِى عِبَادِى (٢٩)

29. Böylece has kullarımın arasına sen de katıl.

Böylece bu kimse, hevâsını ilâh edinen kimselerden olarak başkası ile ilişkilendirilmemiş ve başkasına nispet edilmemiştir.

وَادْخُلِى جَنَّتِى (٣٠)

30. Cennetime gir!

Allah'ın cennetine girmek onun örtüsü ve koruması altına girmek demektir.

Tefsir değil işaret ve itibar

[Rabbine dön]: Allah Subhânehû ruhu beden memleketinde kemali üzere halife olarak var etmiş, bununla birlikte ona güç ve kuvveti ancak efendisi Rab Teâlâ sayesinde elde eden bir fakir olduğunu göstermeyi murad etmiştir. Bu sebeple taklit ettiği şeyde kendisiyle çekişecek bir kavgacı var etmiştir. Ruh kendisinin seslenmesine rağmen, nefsin ona cevap vermediğini görmüştür. Ancak ruha öncesinde "Bu senin mülkündür." denilmiştir. Ruh bunun üzerine vezirine "Onun bana cevap vermesine engel olan şey nedir?" deyince akıl ona şöyle cevap vermiştir: "Ey kerim Seyyid! Senin mukabele ettiğin kişi emir, güçlü, kendisine itaat edilen ve erişilmesi güç biridir. Ona 'hevâ' denilir. Ona öncelikli, görülen şeyler, birçok adam, câriye ve çokluğun gücü verildi. Ona ismi şehvet olan bir vezir gönderildi. O da ona makamını yaydı, isteğini en yakın ve kısa zamana aldı. Böylece (nefis de) onun çağrısına uydu, onun yönetimi ve kahrı altına girdi. Senin askerlerin ve yönetimindeki badiyeler de bu şehvete uydu." Bunun üzerine ruh, Kadim Subhânehû'ya şikayet ederek dönmüştür. Onun kulluğu fakirlik, âcizlik ve zilletle sabit olmuştur. Böylece temeyyüz gerçekleşmiş ve kıymetini bilmiştir. Ruh şikayet ederek Rabbine dönünce Allah Subhânehû onlar arasında aracılığı üstlenmiş ve nefse [Ey nefs-i mutmainne rabbine dön!] buyurmuştur. Yani [sen ondan hoşnut, o

senden hoşnut olarak] seyyidine dön, ki o ruhtur. Bu nida aracıların kalkmasıyla ona ulaşınca nefis merhamete gelmiş, inlemiş ve özlem duymuştır. Böylece nefis bu davete icabet ederek ilâhî inayete dönmüştür.

[Has kullarım arasına sen de katıl] ifadesi, ehl-i hazret olan özel kullarım arasına gir anlamına gelir. [Cennetime gir] ifadesiyle de halifeye verilen nimetlerden biri olan zorluklar kastedilmektedir.

BELED SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

لَا أُقْسِمُ بِهَذَا الْبَلَدِ (١) وَأَنْتَ حِلٌّ بِهَذَا الْبَلَدِ (٢) وَوَالِدٍ وَمَا وَلَدَ (٣)

1-3. Yemin ederim şu beldeye; Senin de içinde oturmakta olduğun o kente; ana babaya ve bunlardan meydana gelen çocuklara!

Çocuk babasına nispet edilir. Zira doğum baba açısından çocuğun rahme düşmesiyle başlar. Çocuk babadan sonra anneye nispet edilir. Çünkü anne açısından doğum, çocuğun karnından çıkması ile gerçekleşir.

لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي كَبَدٍ (٤)

4. Hiç kuşkusuz biz insanı zahmetli bir hayat için yarattık.

İşaret

Allah insanlara merhametinden dolayı onları zahmetli bir hayat içinde yaratmıştır.

أَيَحْسَبُ أَنْ لَنْ يَقْدِرَ عَلَيْهِ أَحَدٌ (٥) يَقُولُ أَهْلَكْتُ مَالًا لُبَدًا (٦) أَيَحْسَبُ أَنْ لَمْ يَرَهُ أَحَدٌ
(٧) أَلَمْ نَجْعَلْ لَهُ عَيْنَيْنِ (٨)

5-8. O, hiçbir kimsenin kendisine güç yetiremeyeceğini mi sanıyor? "Pek çok mal harcadım." diyor. Onu kimsenin görmediğini mi sanıyor? Ona iki göz vermedik mi?

İnsanın bir gözü (*basar*), bir de kalp gözü (*basîret*) olması bu âyetin açıklamalarından biridir. Allah iki sıfatı idrak edebilmesi için insanda iki göz yaratmıştır. Bu iki göz duyu ve akıl gözü, baş gözü ve kalp gözüdür (*basîret*). Her gözün ayrı bir idrak yöntemi vardır. "Attığında sen atmadın ancak Allah attı." (Enfal, 8/17) âyetinde atışın Allah'a ait olduğunu idrak eden göz, atışın Hazreti Peygamber'e ait olduğunu idrak eden gözden başka bir gözdür. Nitekim Allah her şeyi çift yaratmış, bu çiftlerin idraki için de iki göz var etmiştir. İnsan bir gözüyle yaratıcısı Vâcibu'l-Vücûd'a şahit olurken, diğer gözüyle kendi imkân hâline şahit olmaktadır. Öyleyse Hakk'a, seni imkân hâlinden alıkoyacak şekilde bakma. Böyle olursa cehalete düşer ve Hak olduğunu iddia edersin. Kendi imkân hâline de seni Hak'tan alıkoyacak şekilde bakma. Bu seni sağır bırakır, sen de niçin yaratıldığını bilemezsin. Öyleyse bazen bir bakışla, bazen diğer bakışla bak.

İnsan-ı kâmilde iki göz yaratılmıştır. İnsan-ı kâmil bir gözüyle Hak Teâlâ'ya O'nun âlemlerden müstağni olması açısından bakar. Böylece kendi nefsinde veya başka bir şeyde O'nu görmez. Diğer gözüyle de Allah'ın âlemi, âlemin Allah'ı istemesi ile Rahmân ismi açısından bakar. Böylece varlığın her şeyde dolaştığını görür. İnsan-ı kâmil bu bakışla baktığında, -şeylerin hakikatlerinin, kendileri olması açısından değil, Hakk'ın isimleri olması açısından- her şeye ihtiyaç duyar. Böylece insan-ı kâmilden daha fazla âleme muhtaç olan kimse yoktur. Çünkü insan-ı kâmil, âlemi emrine âmâde bir hâlde müşahede eder. O emrine âmâde olan şeylere muhtaç olmasaydı, onlar kendi emrinde olmazdı. Böylece insan-ı kâmil kendisinin âleme olan ihtiyacının, âlemin kendisine olan ihtiyacından daha fazla olduğunu bilir.

وَلِسَانًا وَشَفَتَيْنِ (٩)

9. Bir dil, iki dudak vermedik mi?

Bilmelisin ki dil, insanın sahip olduğu hızlı hareket eden bir şeydir. Onun hareketi insanı kurtuluştan helâke yaklaştırır. Dil çokça sürçer, hata eder. Ni-

tekim Peygamber Efendimiz sallallahu aleyhi ve sellem "İnsanları yüzüstü cehenneme sürükleyen şey ancak dillerinin ürettikleridir!"[173] buyurmuştur. Dil Hakk'ın iradesinin tercümanıdır. O, Hakk'ın şehadet âleminde gerçekleşmesini irade ettiği şeyleri açıklar. İster doğru ister yanlış olsun dil bir şeyi ancak muvafakatla açıklar. Dil kalbin kalemidir. Kudret eli onunla iradenin söylediği bilgileri, oluşun zâhirindeki kağıtlara yazar. Kaynağı açısından söz bir ameldir. Melekler bu ameli yazarlar. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "O hiçbir söz söylemez ki yanında çok dikkatli bir gözetleyici olmasın!" (Kaf, 50/18) Melekler amelleri sabah akşam bir olan Allah Teâlâ'ya çıkarırlar. Allah Teâlâ'ya has kılınan ameller kişiyi *illiyyîn*e taşırken, O'nun için yapılmayan ameller bir tür kederdir. O'nun için yapılmayan ameller çok konuşmak, yalan, riya, tartışma, batılın kazanması için edilen kavga gibi amellerdir. Bunlar kişiyi *siccîn*e sokar. Dil eğer Şari'den gelen yönlendirmeye uygun söz söyler ve kendisine çizilen sınırlara riayet ederse kendisine gerekli olan şeylerle meşgul olur. Kişiye gerekli olan şeyler şehadet getirmek, bazı zamanlarda Kur'ân okumak, iyiliği emretmek, kötülükten sakındırmak, düşmanlığı gidermek, doğru şahitlik yapmak, âlemi açıklamak, sapkınları doğru yola iletmek, selâma karşılık vermek ve benzeri fiillerdir. Bunların hepsi dilin dönmesi için teşvik edilen şeylerdir. Kur'ân tilavetinde bulunmak, tesbihe, hamde, tüm zikirlere ve öğütlere devam etmek bunun örneklerindendir. Nitekim insanın el çekmesi gereken şeyler de vardır. İnsanlar arasında laf taşımaktan, iftira atmaktan, cahilce söz söylemekten, koğuculuk yapmaktan, gıybet etmekten ve dinen kınanan tüm sözlerden kaçınmak gerekir. Kul kendisine çizilen bu niteliklerle hakikati anladığında diline sahip olur ve şeytanı uzaklaştıran yıldızlar olur.

İnsan için dil, kalbin elçisidir.
Rahmân ona inciler yerleştirir.
Doğru söz bazen sakınmayı örten bir giysi giyerken,
Yalan da tehlikeyi örten bir şey giyer.
İkisi de başında alev olan bir işarettir,
Kabul etmeyen bunlardaki hikmeti görememiştir.
Güzel yere varan doğru sözlüye bir bak,
Bir de yola çıkıp rağbet gören yalancıya...
İkisi bir olsa da nitelikleri bambaşka,
Hakk'ın beşerde nasıl hüküm verdiğini arayana...

173. Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 447.

وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ (١٠)

10. Ve ona iki yolu göstermedik mi?

Yani ona bu ikisini açıkladık. Bu iki yolu ona açıkladık. Böylece iki gözü olana sabah oldu. Allah mükelleflere iki yolu gösterip, mükellef bu ikisi arasında kaldığında insanlardan kimi zalim kimi âdil olmuştur. Âdil olan (*muksit*) sağ tarafı tutmuş ve *illiyyîne* (iyilerin kitabının bulunduğu yere) yükselmişken, zalim olan (*kâsit*) solu seçmiş ve *siccîne* (kötülerin amel defterlerinin bulunduğu yere) inmiştir. Artık herkesin kendi yoluna göre bir adaleti vardır. Bu yol, kişinin tahkik hükmünden çıkmıştır. Böylece yol onu saadete veya bedbahtlığa doğru yöneltmiş ve ona önderlik etmiştir. Öyleyse yolunu tanı, yol arkadaşını seç ve yakıcı azaptan kurtul! İki cihanda saadette olsa da, kişinin, iki gözü de açık değilse açıkladığımız şeyin kadrini bilemez. İki yolun ortasında durup yolların sonunu gören kimse, bedbahtlığın önüne geçmediği saadet yolunu tutar. Bu yol kolay ve seçilmiş beyaz bir yoldur. Orada ne karışıklık, ne eğrilik, ne de çukur bulunmaktadır. Diğer yol ise, sonu saadet olsa bile yolda çukurlar, tehlikeler, saldırgan canavarlar ve zararlı yılanlar bulunmaktadır. Herhangi bir mahlûk, bu korkuların üstesinden gelerek onun sonuna ulaşamaz. Bu iki yol birbirine komşudur. Tek bir asıldan çıkar ve tek bir asılda biterler. İki asıl olan başlangıç ve bitiş arasında ayrılırlar.

Beyaz yolda yürüyen kişi, arkadaşının yolunda neler olduğunu görür. Çünkü o görürken, arkadaşı kördür. Kör, gören kimsenin yolunu bilemez. Körün yolundaki afetleri gören kimse korkuya kapılır. Çünkü o bu korkunç şeyleri görür ve kendisi o yolda olsa nelerin üstesinden gelmesi gerekeceğini düşünür. Bu kimse körün başına geleceklerden habersiz olduğunu da görür. Kör kimse başına gelecekleri görmediği için gidişatından lezzet alarak ilerler. Ta ki bir çukura düşer veya yılanlardan biri onu ısırır. Bu durumda o acıyla arkadaşından yardım ister. Arkadaşlarından bir kısmı ona yardım ederken bir kısmı onu geçmiştir. Bu nedenle onu duyamazlar. O da orada Allah'ın dilediği kadar mahrum olarak kalır. Sonra Allah ona rahmet eder ve saadete erdirir.

Bir başka vecih

Bilmelisin ki, tecelli sürekli ve perdesizdir. Fakat onun o olduğu bilinmemektedir. Allah âlemi yarattığında, yokluk hâlinde kelâmını âleme duyurmuş-

tur. Bu kelâmı onun "*kün*" (ol) emridir. O Allah Subhânehû için şahit olunan iken Hak onun için şahit olunan değildir. Mümkünlerin kendilerinde başka bir şey değil yokluk perdesi vardır. Bu sebeple mümkünler, yokluk hâlinde mevcudu idrak edemezler. Bu, karanlıktan kaçan ışığa benzer. Nitekim ışık varsa karanlıkta kalınmaz. Varlık ve yokluk da böyledir. Mümkünler, varlığı kabule olan istidatları ve imkânları sebebiyle yaratılmakla emrolundukları zaman, orada olanı görmeye koştular. Çünkü görme kuvvesi var olma bakımından değilse de sübût bakımından duyma kuvvesine benzemektedir. Bu şekilde mümkün var olduğunda ışıkla boyanmıştır. Gözlerini açtığında varlığı sırf iyilik olarak görmüştür. Ancak onun ne olduğunu bilememiştir. Yaratılmakla emrolunduğunu da bilememiştir. Tecelli, gördüğü şey hakkında ona bilgi vermiştir. Ancak ona varlık verenin o olduğunu bildirmemiştir. Var olan ışıkla boyandığında, sağa dönmüş ve yokluğu görmüştür. Var olan yokluğu, ışıkla karşılaşan kişiden gölgenin çıkması gibi, kendisinden çıkarken tahkik etmiş ve "Bu nedir?" diye sormuştur. Sağ yanından ışık kendisine şöyle demiştir: "Bu sensin. Eğer ışık sen olsaydın gölgen olmazdı. Işık benim. Onu gideren benim. Üzerindeki ışık, benimle karşılaşman açısından senin zâtındır. Böylece bil ki, sen ben değilsin. Ben gölgesiz ışığım. Sen ise imkânından dolayı karma ışıksın. Bana nispet edilirsen seni kabul ederim. Yokluğa nispet edilirsen o da seni kabul eder. Böylece sen varlık ile yokluk arasında, hayır ve şer arasındasın. Eğer gölgenden yüz çevirirsen imkânından yüz çevirmiş olursun. Bu senin gölgene şahitlik etmendir. Eğer imkânından yüz çevirirsen beni tanımaz ve bilmezsin. Senin ilâhın ve rabbin olduğuma dair delilin varlığının imkânıdır. Bu senin gölgene şahitlik etmendir. Eğer küllî olarak ışığından yüz çevirir gölgeni izlemeye devam edersen onun senin imkânının gölgesi olduğunu bilemezsin ve onu imkânsızın gölgesi sanırsın. İmkansız ve vâcip her açıdan zıttır. Dolayısıyla seni çağırırsam beni duymaz ve icabet etmezsin. Çünkü bu müşaheden seni çağrıma karşı sağır eder. Öyleyse bana seni gölgenden alıkoyacak bir bakışla bakma. Böyle olduğunda ben olduğunu iddia edersin ve bilgisizliğe düşersin. Gölgene de seni benden alıkoyacak şekilde bakma. Bu seni sağır bırakır, sen de niçin yaratıldığını bilemezsin. Bazen ona bazen bana bak." Allah biriyle beni diğeriyle gölgeni görmen için sende iki göz var etmiştir. Sana nimet olarak dedim ki: [Ona iki göz, bir dil, iki dudak vermedik mi? Ve ona iki yolu göstermedik mi?] Yani, ona iki yolu açıkladık. Bu iki yol ışık ve gölge yoludur. "İsterse şükreden olur, isterse nankör." (İnsân, 76/3) İmkansız olan yokluk, karanlıktır. Mümkünün yokluğu ise karanlık değil gölgedir. Bu nedenle varlık gölgede rahat bulur.

فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ (١١) وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْعَقَبَةُ (١٢) فَكُّ رَقَبَةٍ (١٣) أَوْ إِطْعَامٌ فِى يَوْمٍ ذِى
مَسْغَبَةٍ (١٤) يَتِيمًا ذَا مَقْرَبَةٍ (١٥) أَوْ مِسْكِينًا ذَا مَتْرَبَةٍ (١٦) ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا
وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ وَتَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ (١٧) أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ (١٨) وَالَّذِينَ كَفَرُوا
بِآيَاتِنَا هُمْ أَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ (١٩) عَلَيْهِمْ نَارٌ مُؤْصَدَةٌ (٢٠)

11-20. Fakat o, sarp yolu göze alamadı. O sarp yol nedir, bilir misin? Köle âzat etmektir. Veya bir kıtlık gününde yakını olan bir yetimi yahut aç açık bir yoksulu doyurmaktır. Sonra iman edip birbirlerine sabrı tavsiye edenlerden ve acımayı öğütleyenlerden olmaktır. İşte bunlar hakkın ve erdemin yanında olanlardır. Âyetlerimizi inkâr edenler ise bâtılın ve erdemsizliğin yanında olanlardır. Onların hakkı, üzerlerine kapatılmış bir ateştir.

ŞEMS SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

İlâhî yemin hakkındaki görüşler: Allah kendisine mi yemin etmiştir, yarattıklarına mı, bazen kendine bazen yarattığı şeylere mi? Mahlûkatına yemin etmişse kendi ismini gizlemiş midir, gizlememiş midir? Her hâlükarda üzerlerine yemin edilen mahlûkatın Allah'a izafe edilmesi, onlar için büyük bir şereftir. İsmi açıklansa da gizlense de birdir.

Allah Teâlâ üzerlerine yemin ettiği mahlûkata tâzimde bulunulmasını istediği için bu varlıklara yemin etmiştir. Ta ki insan Allah'a işaret eden hiçbir delili ihmal etmesin. Bu delil mutlu da olsa bedbaht da olsa, var da olsa yok da olsa aynıdır. Allah Teâlâ bu yeminler ile mahlûkata değil, kendisine yemin etmeyi de kastetmiş olabilir. Şeyler kastedilen ilâhî isimlere delâlet ettikleri için Allah ilâhî isimleri gizlemiştir. Bu durumda ilâhî isimler delâletten ve delâletin şerefinden dışarı çıkmamıştır. Gizlenen şeylerde anlamca, isim olanlarda lafzen Allah'a verilmesi gereken isimler bilinmiştir. Allah, gizlenen şeylerin isim olarak kendine verilmesini isteseydi onları açıkça zikrederdi. Nitekim "Göğün ve yerin Rabbine andolsun ki." (Zariyat 51/23) âyetinde ismini açıkça zikretmiştir. Allah Teâlâ anlam bakımından gizli isimleri ile yemin etmiştir.

وَالشَّمْسِ وَضُحَاهَا (١)

1. Yemin olsun, güneşe ve kuşluğuna.

Onu kaldırmayıp aydınlattığı zamana yemin olsun.

وَالْقَمَرِ إِذَا تَلَاهَا (٢)

2. Işığı onun ardından geldiğinde aya (yemin olsun).

Güneşin ayı imtihan etmesiyle gelen aya yemin olsun. Nass ile sabit olduğu üzere ayın sureti, eksiklik ve fazlalık miktarı vardır.

وَالنَّهَارِ إِذَا جَلَّاهَا (٣)

3. Onu (dünyayı) aydınlattığında gündüze (yemin olsun).

Aydınlanma mahallinde gündüze yemin edilmiştir.

وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَاهَا (٤)

4. Onu karanlıkla örttüğünde geceye (yemin olsun).

Gece onu gizlemiş ve ifşa etmemiştir.

وَالسَّمَاءِ وَمَا بَنَاهَا (٥)

5. Göğe ve onu kuran kudrete (yemin olsun).

Kastedilen anlama göre "*ellezî*" ve "*mâ*" nâkıs isimlerdendir. Allah Teâlâ'nın isimleri olabilirler. Mastar olabilirler. Bu konumda "*mâ*" bazı vecihlerde "*ellezî*" anlamında da olabilir. Böylece o, Allah Teâlâ'ya isim olur. Bu durumda [Göğe ve onu kuran kudrete] ifadesinin anlamı "Göğü kurana (Allah'a) yemin olsun." şeklindedir.

وَالْأَرْضِ وَمَا طَحَاهَا (٦)

6. Yere ve onu yayıp döşeyene (yemin olsun).

Bu, onu değirmen gibi döndürdüğünde veya yeri yaydığında, demektir.

وَنَفْسٍ وَمَا سَوّٰيهَا (٧)

7. Nefse ve ona düzen verene (yemin olsun).

Ona fücur ve takva yeteneklerini ilham etmekle düzen verene yemin olsun. Bu, mükelleflerin nefsidir, mükellef olmayanın değildir. Bir başka vecihten [Nefse ve ona düzen verene] ifadesindeki düzen, şekil vermedir (*tesviye*). *Tesviye* bir şeyin itidalli olmasıdır. Bu, mübahın nefis için zâtî bir özellik kılınmasıdır. Nefsin ilhama ihtiyacı yoktur. Zira bu nefsin özelliklerinden biridir. Bu nedenle Allah nefsi *mülheme* (ilham edilmiş) olmakla nitelememiştir.

Nefis iyiyle kötüyü ayırmanın, değişimin ve temizlenmenin mahalli; emir ve nehyin yerleştiği yerdir. Dolayısıyla nefis kendilerine itaat olunan iki kuvvenin arasında bulunmaktadır. Bu iki kuvve akıl ve hevâdır. İkisi de nefsi kendilerine çağırırlar. Aslen ikisi de Allah Teâlâ'nın izniyle vardır. Allah Teâlâ [Ona düzen verene (yemin olsun)] âyetinden sonra şöyle buyurmuştur:

فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوٰيهَا (٨)

8. Ona fücur ve takvayı ilham edene (yemin olsun) ki.

Bu sebeple nefsi değişim ve temizlenme mahalli kıldık. Nefis hevânın çağrısına icabet ederse değişir ve kötülüğü emreden (*nefs-i emmare*) ismini alır. Nefis akla icabet ederse temizlenir ve dinen tatmin olmuş (*mutmain*) ismini alması mümkün hâle gelir. Bunun meydana gelmesi, latif bir hikmet ve farklı bir sır içindir. Bu hikmet ve sır şudur: Allah Subhânehû ruhu kemali üzere halife olarak var etmiş, bununla birlikte ona güç ve kuvveti ancak efendisi Rab Teâlâ sayesinde elde eden bir fakir olsa da ona bunu göstermeyi murad etmiştir. Böylece Allah taklit ettiği şeyde kendisiyle çekişecek bir kavgacı var etmiştir. Bunun üzerine ruh, Kadim Subhânehû'ya şikayet ederek dönmüştür. Onun kulluğu fakirlik, âcizlik ve zilletle sabit olmuştur. Böylece temeyyüz gerçekleşmiş ve kıymetini bilmiştir. Zira murad bu idi. İnsan ömrü boyunca nimetler ve hayır içinde yaşasaydı bir belâya uğrayana kadar kendinde bulunan şeyin kıymetini fark edemezdi. İnsana ne zaman bir zarar dokunursa, o zaman nimet verenin kıymetini anlar.

İlham, varlıkların kendisinden boş kalmadığı vahiy yollarından biridir. İlham, Allah'ın görünmeyen bir melek eliyle kuluna verdiği haberdir. İlham

özel bir yolla da gerçekleşebilir. Peygamberler ve nebîler meleğe şahit olur ve vahiy esnasında onu görürler. Peygamberlerin dışındaki kimseler ise onun etkisini hisseder ancak onu baş gözüyle göremezler. Allah ilham etmeyi dilediği şeyleri bu şekilde ilham etmektedir. Ayrıca Allah ilhamı vasıtaları kaldırarak özel bir yoldan da verebilir. Bu en yüce ve şerefli ilhamdır. İlham ilâhî bir haberdir. Kelâmın, işaretin veya ibarenin vahyedilmesi gibi değildir. İlham bir *hâtır*dır (düşüncedir). Dolayısıyla ilk hâtıra bakılır. İlk hâtır, yalansız doğru söyleyen ve apaçık gerçek olandır. Bu nedenle o kişi hata yapmadan isabet eder, dediği şey gecikmeden gerçekleşir.

Melekler takva bakımından bu âyet kapsamına dâhil olur. Nitekim melekler kötülük işlemezler. İnsan ve cin dışındaki diğer nefisler de melekler gibi değerlendirilirler. İnsanlara ve cinlere ise hem takva hem de fücur ilham edilmiştir. Allah Subhânehû fücur ve takvayı kimin ilham ettiğini zikretmemiş, faili gizlemiştir. Gizli zamirin (önceki âyette yer alan) "Ona düzen veren" ifadesinde gizli olan faile döndüğü açıktır, ki o Allah Teâlâ'dır.

Vahiy, Allah resûlünün vefatıyla kesilmiştir. Vahiy ondan önce vardı. Ancak bunun söylenmesine gerek olmasa da, ondan sonra vahyin var olacağına dair ilâhî bir haber gelmemiştir. Rasûlullah'tan önce vahiy alan Hazreti Îsâ hakkındaki sahih nebevî haberde, onun bizim sünnetimize göre bize imamlık yapacağı zikredilmiştir. Dolayısıyla Hazreti Îsâ yeryüzüne indiğinde, bu ümmet gibi keşif ve ilham alacaktır. İlâhî ilhamın çoğunda vasıta bulunmaz. Onu bilen kişi, onu nasıl aldığını bilmiş olur. İlhamın yeri nefistir.

Allah Teâlâ "Ona ilham ettik." buyurmuştur. Fail onun o olmasıdır (*hüviyeti*). Dolayısıyla ilham veren başkası değil O'dur. Allah "fücuru" (kötülüğü), yapması değil tanıması için; "takvayı" (iyiliği) ise tanıyıp yapması için ilham etmiştir. Bu bir haber ve ilhamdır. Bilgisi olmayan kişinin zannettiği gibi bir şey değildir. Dolayısıyla Allah'tan gelen bir ilhamla nefse takva ve fücur ayırt edilmiştir. Bunun nedeni nefsin fücurdan sakınması ve takva ile amel etmesidir. Allah bunu ona ilham etmiştir ki, o fücurun fücur olduğunu bilip bundan sakınsın. Takvanın da takva olduğunu bilip takvaya sarılsın. Böylece takva yolunu tutsun, fücur yolundan sakınsın. Bu durumda nefis takva ile fücuru ayırt eder. Nitekim nefis, içinde takva ve fücurun ortaya çıkabileceği bir yerdir. Bazen nefis bunları birbirine karıştırabilir ve hepsinin takva olduğunu zannedebilir. Allah bu nedenle ona ilham ederek fücuru takvadan nasıl ayıracağını öğretmiştir. Âyette emir zikredilmemiş, [ilham etmek]ten söz edilmiştir. Çünkü Allah kötülüğü emretmez. Fücur da kötülüktür. Bizdeki ilham ona aittir. İlham edilenle amel etmek ise bize kalmıştır. Bu şekilde Allah Teâlâ "Onu kötülüklere boğan ziyan etmiştir." (Şems, 91/10) buyurmuştur.

Âyette zikredilen "*dess*" kelimesi, sıkışıklık nedeniyle gizli bir şekilde katmak demektir. Allah fücur amelini, takva ameline katmıştır. Ayrım yerinde aralarında bir fark yoktur. Amel ve ilim bakımından ikisi bir aradadır. Ancak gerçekte böyle değildir. Kişi şeriat terazisini elinden attığı için bunu bilmez. O teraziyi elinden bırakmasaydı, takvanın emredildiğini fücurun ise yasaklandığını, ikisinin de kendisine açıklandığını görürdü.

Allah nefse fücuru ve takvayı izafe edince, ikisinin de ilham edilen nefiste meydana geleceğini anladık. Allah Subhânehû kötülüğü emretmediği gibi, bazılarının zannettiği gibi kula kötülük yapmayı ilham etmemiştir. Zira kötülük yapmayı ilham etmiş olsaydı Allah'ın kuluna karşı bir delili olmazdı. Bu âyet "Ve ona iki yolu göstermedik mi?" (Beled 90/10) âyetine benzemektedir.

Bulduğun ilhamla hüküm verme,
Bu, ilhamı bahşedeni razı etmez.
Sen örnek yolunu tashih et,
Bu yol çalışanın topladığı meyvedir.
Onda kötülük ve güzellik birliktedir.
Nadirâtını verdiği gibi, yollarını yok etmektedir.
Ondan sakın! Her grupta onun için,
Bir hüküm vardır. Kazançları bizden gizlendiğinde,
İlhamla onu öğrenmeyi isteme.
Zira İblisin vesveseleri ona eşlik eder,
Şeklinde ve düzeninde.
Anlam ona benzer, temeyyüz etse de.

Allah nefsi fücur ve takva ilhamını almaya kabiliyetli bir yer olarak yaratmıştır. Böylece nefis fücuru ayırt ederek ondan sakınır, takvayı ayırt ederek onun yolunu tutar. Bir görüşe göre Allah Resûlü'nün sallallahu aleyhi ve sellem "Melek de şeytan da insana yaklaşır (*lemmeten*)"[174] hadisi şöyle bir anlam taşır: Melek insana itaat konusunda yaklaşır ki o takvadır. Şeytan da günah ile yaklaşır ki o fücurdur. Bu durumda âyetteki "ilham etti" fiilindeki gizli özne takva söz konusu olduğunda melek, fücur söz konusu olduğunda şeytandır. Böylece [Ona fücuru ilham etmiştir] âyetindeki fücur şeytandan gelen bir ilham olduğundan bu, bir şeyi yaparak veya yapmayı terk ederek işlenen bir fücur olabilir. [Takvayı ilham etmiştir] ifadesindeki takva ilhamı da meleğin eliyle gerçekleştiği için bir şeyi yapmak veya terk etmekle yapılan bir takva olabilir. Allah melek ve şeytanı tek bir gizli zamirde bir araya getirmemiş-

174. Tirmizî, Tefsîr, 3.

tir. Bunun nedeni ikisi arasındaki ilişkinin uzaklığıdır. Her şey Allah'ın kaza ve kaderine bağlıdır. Böyle bir konumda Allah'ın takvayı, şeytanın fücuru ilham ettiğini söylemek doğru değildir. Bu bir cahillik ve edepsizlik olur. Yine burada akla gelen iki düşünceden biri diğerine üstün gelir. Zira fücur takvadan baskındır. Böyle olsa Allah ile şeytana tek bir gizli zamirle işaret edilmiş olunur, ki bu Allah'a karşı son derece saygısız bir davranıştır. Âyette [ve takvayı] denilerek atıf *vâv*'ı getirilmesi ne büyük bir güzelliktir. Zira böyle bir ihtimal olsa bile, *el-Melikü'l-Kuddûs* olan Allah, Allah'ın rahmetinden kovulmuş olanla birlikte tek bir zamirde anılmaktan münezzehtir.

[İlham etti] fiilindeki fail gizlidir. Böylece Allah Teâlâ fücurun ilham edilmesini kendisine nispet etmemizi istememiştir. Dolayısıyla bu incelemeden sonra elimizde kalan tek seçenek, [fücuru ilham etti] ifadesindeki gizli failin şeytan olduğudur. Atıf *vâv*'ı ile gelen, takvayı ilham eden fail ise melektir. Zira bir mahlûkun karşısında bir mahlûkun zikredilmesi, mahlûkun karşısına yaratıcının konulmasından daha uygundur.

Bir başka açıdan, âyet şu anlamı taşımaktadır: Nefse fücur ve takvanın ilham edilmesi ile nefis bu fiilleri kazanmaktan ve yapmaktan soyutlanmıştır. Nefis dinen takva veya fücur olan fiilin ortaya çıkması için yalnızca bir mahaldir.

İlham ve ledünnî ilim arasındaki fark

İtaat konusundaki bilgi ilham edilmiştir. İtaatin sonuçları hakkındaki bilgi ise ledünnîdir. İlham geçici ve ârızîdir. Gelir ve gider. Ledünnî ilim ise bir yere gitmez, sabittir. İlham kulun önceden bilmediği şeylerin ilham edilmesidir. Ledünnî ilim ise yaratılış aslından değildir. O, amellerin sonucunda oluşan bilgidir. Allah bazı kullarının sâlih amel işlemeye muvaffak olması konusunda merhamet eder. Kul bu ameli işleyince, Allah kendi katından kulun daha önce bilmediği bir bilgiyi ona miras bırakır. Ledünnî ilmin maddede olması gerekmez. İlham ise sadece maddelerde bulunabilir. İlim mutlaka isabet eder. İlham ise bazen doğru bazen yanlış olabilir. Doğru olana ilham bilgisi denirken, hatalı olana ilham bilgisi değil yalnızca ilham denir. Yani hatalı olan, ilham bilgisi değildir.

Hazreti Peygamber "Müminin kalbi Allah'ın iki parmağı arasındadır."[175] buyurmuştur. İlham burada çevirme fiilidir. Parmaklar hızı ifade etmektedir. Zikredilen iki parmak, güzel ve çirkin düşüncedir (*hâtır*).

---

175. Tirmizî, Kader, 7.

Müjde

Allah Teâlâ bu âyette "Ona fücur (kötü) ve takvayı (iyi olma) ilham edene yemin olsun" buyurmuş, son nefes ve hayır amacına ulaşmamız için bize karşı inayeti sebebiyle fücuru takvadan önce zikretmiştir. Fücur takvadan sonra zikredilmiş olsaydı, o duyduğumuz en zor şeylerden biri olurdu. Zira fücur imtihan için ârız olurken, takva rahmeti celbeder. Böylece takva sonra zikredilerek ancak hayır olduğu ifade edilmiştir.

قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا (٩)

9. Nefsini tezkiye eden (arındıran) elbette kurtuluşa ermiştir.

Yani düzen verdiği nefis (kurtuluşa ermiştir.) Allah'ın emirlerine uymakla nefsini temizleyenin kurtuluşa erdiği kastedilmiştir. Allah Teâlâ nefislerimizi, mallarımızla aynı konuma indirmiştir. Dolayısıyla Allah, mallarda bir zekât payı ayırdığı gibi canlarımızdan da zekât vermemizi istemiştir. Zira o, nefisleri alım satımda mallarla birlikte zikretmiştir. Nefsin zekâtı (*tezkiye*si), nefsin kötü ahlâktan arındırılıp temizlenmesi ve güzel ahlâkın getirilmesidir. Nefsini takva ile tezkiye eden kimse kaçınması gereken fücurdan kaçınmış ve alınması gereken ilhamı alarak kurtuluşa ermiştir. Kendisine "girme" denilen yerde nefsini kötülüklere boğan ziyan etmiştir. Bu sebeple Allah Teâlâ şöyle buyurur:

وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا (١٠)

10. Onu kötülüklere boğan da ziyan etmiştir.

Zekâtın anlamı temizlemektir. Sadaka olarak verilen mal, zekâta muhatap olan kimsenin malı değildir. Bu mal, kişinin elinde sahibine verilmeyi bekleyen bir mal olup sahibinden başkası bunu hak etmemektedir. Bu mal bir başkasının elinde olsa da, onda emaneten ehline verilmek üzere bulunmaktadır. Nefislerin zekâtı (tezkiyesi) de buna benzer.

Nefsin bazı sıfatları vardır. Bu sıfatlar, mümküne verilebilecek sıfatlardır. İnsan mümkün olsa da mümkünün hakkı olmayan sıfatlarla nitelenebilir. Hak Subhânehû kullarına bir rahmet olarak ve tenezzül ederek kendini mümkün varlıkların sıfatlarıyla nitelediği gibi, nefisler de aslında layık olmadıkları sıfatlarla nitelenebilirler. Ancak yine de bu sıfatlara layık olan Allah'tır. Bu şekilde nefsin zekâtı, Allah'ın ondaki hakkını çıkarmaktır. Layık

olmadığı sıfatları çıkarmak suretiyle nefsi temizlemektir. Bu durumda O'nda bulunan sana ait sıfatları alır, sende olup O'na ait olan sıfatları O'na verirsin. Böylece onu temizleyen kurtuluşa ermiş, böylece sınırını geçmemiş ve kulluğuna tutunmuştur. Onu rububiyet sıfatlarına boğan ise ziyan etmiştir. Mümkün varlıklar için imkân, kendinde vâciptir. Bu hakikat onun aynı olduğu için hiçbir zaman ondan ayrılmaz. Allah Teâlâ'nın mümkün olmakta bir payı yoktur. Allah büyük ve yüce olduğundan imkân hâlinden münezzehtir. Allah Teâlâ zâtı itibariyle Vâcibu'l-Vücûd'dur. Herhangi bir vecihle mümkün değildir. Nefsi, varlık ile (*vücûd*) nitelenmiş gördük ve "Nefsi niteleyen varlık sıfatı nefse zâtı itibariyle mi verilmiştir yoksa başka bir şey itibariyle mi verilmiştir?" dedik. Gördük ki nefsin zâtı onun kendisi değildir ve nefis zâtından dolayı varlık ile nitelenmiş değildir. Bunun üzerine varlığın kime ait olduğuna baktık ve onun Allah'a ait olduğunu gördük. Zeyd'in malında bulunup zekât olarak isimlendirilen şeyin, Zeyd'in kendi malı değil onun yanında emaneten bulunan belli bir miktar olduğunu gördüğümüz gibi nefsin kendisiyle nitelendiği varlık sıfatının Allah'ın yaratması itibariyle var olduğunu gördük. Dolayısıyla varlık nefse değil Allah'a aittir. O, nefsin varlığı değil Allah'ın varlığıdır. Nefse dedik ki: "Nitelendiğin varlık, Allah'ın sana giydirdiği bir şeydir. Onu Allah için çıkarıp sahibine vermelisin. Sen imkân hâlinle kal ve ondan ayrılma. Bu durumda sana ait olan hiçbir şey eksilmez. Eğer böyle yaparsan Allah katında bulunup Allah'ı bilenlerin sevabını alırsın. Değerini yalnız Allah'ın belirleyeceği bir konuma erersin. Bu konum, 'beka' anlamına gelen kurtuluştur. Böylece Allah bu varlığı sana bırakır ve onu senden kimse alamaz." İşte [Nefsini tezkiye eden kurtuluşa ermiştir] âyetinin anlamı budur. Yani Allah, şerri kazanmaktan nefsini tezkiye edeni mevcut olarak bâki kılmıştır. Bunun anlamı şudur: Allah, varlığının Allah'a ait olduğunu bilen kimseye giydirdiği varlık elbisesini bâki kılar. Bu kimse de daima nimetlenerek bu elbise ile süslenir. Bu, Allah'ın bâkiliğine bağlı özel bir beka hâlidir. Nefsini gömerek ziyan eden kimse de bâkidir. Fakat o, Allah'ın bekasına değil, Allah'ın bâki bırakmasına bağlıdır. Cehennemlik olan müşrik, Allah'a ortak koştuğu için varlığının kurtuluşunun Allah Teâlâ'ya ait olduğunu göremez. Allah'ın zâtını sıfatlarından tecrit eden kimse de (*muattıla*) böyle yapar. Bunu sadece bilgisiz biri, Allah'ın müşrik ve muattıla olan kimseyi varlıkla bâki kılacağını zannetmesin diye söyledik. Böylece kurtuluşa eren kimseler ile cehennem ehlinin varlıklarının bâki kılınmasının farklı şeyler olduğunu açıklamış olduk. Bu nedenle Allah cehennemlikleri orada "Ne ölür ne yaşar hâlde" olmakla nitelemiştir. Saadet ehli ise bunun aksine sürekli bir hayat içinde olurlar. Allah'ın bekasına bağlı ola-

rak bâki olan ve Allah'ın varlığı ile var olan kimse ile Allah'ın bâki bırakmasına bağlı olarak bâki olan ve Allah'ın varlığı ile değil var etmesiyle var olan kimse arasında büyük bir mesafe vardır. Buna erenler âriflerdir. Çünkü ârifler kimin varlık sıfatına layık olduğunu bilirler. Varlık onların Hak'tan elde ettikleri şeydir. İşte bu "Nefsini tezkiye den kurtuluşa ermiştir." âyetinin anlamıdır. Zekât mallarda vâcip olduğu gibi nefislerde de vâciptir. Mallarda olduğu gibi nefislerde de alım satım bulunur. Nefsin zekâtı, malın zekâtından daha tekitlidir. Bu nedenle Allah satın almada nefsi öncelemiş ve "Allah müminlerin nefislerini ve mallarını satın almıştır." (Tevbe, 9/111) buyurmuştur.

Bilmelisin ki, nefis ancak rabbi ile tezkiye olunur. Ancak onunla şereflenir ve nefsin zâtındaki yücelik O'na bağlıdır. Çünkü zekât, artmak demektir. Hak kimin duyması, görmesi ve diğer bütün kuvveleri olursa, görünürdeki suret halkın sureti olsa da, nefis bu sıfattan temizlenmiştir. Bu nedenle [kurtuluşa ermiştir] buyurulmuş ve onun için beka farz olmuştur. Beka yalnızca Allah'a aittir. [Nefsini kötülüklere boğan ziyan etmiştir] Çünkü o nefsü'l-emir'de böyle olduğu konusunda cahildir. Yaratılanların hepsi nefsü'l-emirde bu sıfata bağlıdır. Böyle olmasa yaratılanların suretinin ortaya çıkması veya var olması mümkün olmazdı. Kişi bunu bilmediği için âyette ziyan etmekle nitelenmiştir. Bu kimse, bu ilme bağlı olarak amacına ulaşmaktan mahrumdur. Âhirette iki yurt vardır. Biri cennettir ve onun bir ehli vardır. Onlar her yönden Allah'ı birleyen muvahhidler ve nefislerini tezkiye edenlerdir. İkinci yurt cehennemdir. Onun da bir ehli vardır. Onlar ise Allah'ın bir olduğuna inanmayan ve nefislerini kötülüklere gömerek ziyan edenlerdir.

Bir başka yönden âyet şöyle anlaşılabilir: [Nefsini] sâlih amellerle [tezkiye eden kurtuluşa ermiştir. Onu kötülüklere boğan da ziyan etmiştir] Bu kişi sâlihlerden olmadığı hâlde, kendini onlardan saymıştır. Kişinin insanlar arasında sâlihlerden biri olduğu yaygınlaşacak şekilde, sâlihlerle birlikte olması hâl hastalıklarından biridir. Çünkü bu kimse aslen sâlihlerle değil şehvetiyle birliktedir. İnsanlar onu dinleyerek huzuruna gelseler de, o, bir câriyeye veya oğlana âşık olmuştur. Cemaat ise bunu bilmez. Onun sevdiği kişiye olan bağlılığı baskın çıkar ve o vecd hâline geçer. Hareketlenir, çığlık atar ve hızlıca nefes alır. Ehlullahın işaretlerini kullanarak "Allah Allah" veya "Hû Hû" der. Cemaat onun doğru bir vecd ve hâl sahibi olması sebebiyle bu hâlin ilâhî olduğunu zanneder. Fakat kimde böyledir? Onun ilacı [Nefsini kötülüklere boğan ziyan etmiştir] ve benzeri âyetlerdir.

İlim ve saadet yolunda olmak isteyen, mükellef olduğu sürece şeriat terazisini elinden bir an dahi bırakmaz. Çünkü o şeriat terazisini elinden bir an olsun bıraksa şeriat yok olur. Mükellefte ve mükelleften meydana gelen her

hareket ve hareketsizlik durumu hakkında şeriat terazisinde bir hüküm bulunmaktadır. Bu nedenle şeriat bâki olduğu hâlde onu bırakmak doğru değildir.

كَذَّبَتْ ثَمُودُ بِطَغْوَاهَا (١١) إِذِ انْبَعَثَ أَشْقَاهَا (١٢) فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللّٰهِ نَاقَةَ اللّٰهِ وَسُقْيَاهَا
(١٣) فَكَذَّبُوهُ فَعَقَرُوهَا فَدَمْدَمَ عَلَيْهِمْ رَبُّهُمْ بِذَنْبِهِمْ فَسَوّٰيهَا (١٤) وَلَا يَخَافُ عُقْبَاهَا (١٥)

11-15. Semûd kavmi, hak tanımazlığı yüzünden (peygamberini) yalanladı. En azılısı cüretle ileri atıldığında; Allah'ın elçisi onlara, "Allah'ın (mûcize olarak) verdiği deveye ve onun su hakkına dokunmayın." demişti. Fakat onlar ona inanmayıp deveyi kestiler. Bunun üzerine rableri, günahları sebebiyle onlara ardı arkası kesilmez felâketler göndererek hepsini helâk etti. O, yaptığının sonucundan korkacak değildir.

Nefse hevâyı yasaklarsan,
Girer Me'va cennetlerine.

Allah bununla onu korursa,
Varır cennet-i Firdevs'e.

Dönen güneşe yemin edildi,
Ve ardından gelen aya,

Onu örttüğünde geceye,
Aydınlattığında gündüze.

Allah'ın gizlediği bir hikmeti var,
Gözlere açtığında kendisini.

Yemin etti göklere ve onu kurana,
Yere ve onu yayana.

Mutlaka ulaşırsın o son güne,
Ta ki nefsin niyetine erecek.

Elleriyle hazırladığını görmesi için,
Her hayrı oraya getirilecek.

Ona yiyecek lutfen ulaştığında,
Çok tatlı ve leziz olduklarını görecek.

LEYL SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى (١) وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّى (٢) وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنْثَى (٣)

1-3. Yemin olsun, bürüyüp örttüğünde geceye; aydınlandığında gündüze; erkeği ve dişiyi yaratan ilâhî kudrete.

Bilmelisin ki, erkeklik ve dişilik insan türüne özgü bir özellik değildir. Hünsâlar da bu hitaba dâhildir. Onlar, erkeklik ve dişiliğin kendilerine nispet edildiği varlıklardır.

إِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتَّى (٤) فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى (٥) وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى (٦)

4-6. Çabalarınız elbette farklı farklıdır. Artık kim cömert davranır, günah işlemekten sakınırsa; Bunların güzel karşılığına da inanırsa;

Bu ancak nimet için yaratılanların duyması ve akletmesinden sonra gerçekleşir. Bunun üzerine Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَى (٧)

7. Biz ona iyilik yollarını kolaylaştırırız.

Peygamber Efendimiz sallallahu aleyhi ve sellem buyurmuştur ki: "Kim nimet için yaratılmışsa ona iyilik yolları kolaylaşır." Cehennem için yaratılanlara ise zorluklar kolaylaşır. Onlar hakkında şöyle denilmiştir:

وَأَمَّا مَنْ بَخِلَ وَاسْتَغْنَى (٨)

8. Ama kim cimrilik eder, kendini müstağni görürse;

[Cimrilik eden] nefsi konusunda rabbine karşı cimrilik etmiştir. Zira Allah bu kişinin kalbini, tevhid ve iman konusunda ev kılmak üzere istemiştir. O da [kendini müstağni görmüş], kendince Rabbinden müstağni olduğunu sanmıştır.

وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَى (٩)

9. En güzeli yalan sayarsa;

[En güzel] ile kastedilen şey, esma-i hüsna'nın hükümleridir.

فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرَى (١٠)

10. Biz onu zora sokarız.

Bu, zorluğun kolaylaşmasıdır.

İşaret

Varlığı olduğu gibi bırak. Kolaylaştırılan her şey elde edilebilir. Senin dışında bir şey olduğunda, onu Allah'ın kullarında cereyan eden hikmetine bırak ve kendi nefsinle ilgilen. Eğer senin nefsinde olmuşsa o zaman putları paramparça et.

وَمَا يُغْنِي عَنْهُ مَالُهُ إِذَا تَرَدَّى (١١) إِنَّ عَلَيْنَا لَلْهُدَى (١٢) وَإِنَّ لَنَا لَلْآخِرَةَ وَالْأُولَى (١٣)
فَأَنْذَرْتُكُمْ نَارًا تَلَظَّى (١٤) لَا يَصْلَاهَا إِلَّا الْأَشْقَى (١٥)

11-15. Kabir çukuruna düştüğü zaman da malı kendisine hiç fayda vermez. Doğru yolu göstermek bize aittir. Şüphesiz âhiret de dünya da bi-

zimdir. Böylece alev alev yanan bir ateşe karşı sizi uyarmış bulunuyorum. O ateşe ancak en bedbaht kişi girer.

O, büyük ateşe girdiği sürece en bedbaht kişidir. Bkz. A'lâ sûresi, 11. âyet.

الَّذِى كَذَّبَ وَتَوَلَّى (١٦) وَسَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى (١٧) الَّذِى يُؤْتِى مَالَهُ يَتَزَكَّى (١٨) وَمَا لِأَحَدٍ
عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَةٍ تُجْزَى (١٩) إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِ الْأَعْلَى (٢٠) وَلَسَوْفَ يَرْضَى (٢١)

16-21. (O ateşe ancak) gerçeği yalan sayıp sırt çeviren (isyankâr kişi girer.) Malını Allah yolunda verip arınan takvâ ehli ise ondan (ateşten) uzak tutulur. O öyle biridir ki, hiç kimsenin kendisi üzerinde karşılığını ödeyeceği bir hakkı olmadığı hâlde sırf yüce rabbinin rızâsını kazanmak için yardım eder. Ve sonunda hoşnut da olacaktır.

DUHÂ SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

وَالضُّحَى (١) وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَى (٢)

1-2. Yemin olsun, kuşluk vaktine; kararıp sakinleştiğinde geceye.

[Sakinleştiğinde], karardığında anlamına gelmektedir. Gece olsa da karanlık olmayabilir. Karanlık, gecenin varlık şartı değildir. Onun varlık şartı, doğuncaya kadar güneşin batmış olmasıdır. Söz konusu mahalli güneşten sonra başka bir ışığın aydınlatması veya aydınlatmayıp karanlık kalması arasında bir fark yoktur. Zira gece, karanlığın kendisi olsaydı karanlık olmakla nitelenmezdi.

مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَى (٣) وَلَلْآخِرَةُ خَيْرٌ لَكَ مِنَ الْأُولَى (٤)

3-4. Rabbin seni bırakmadı ve sana darılmadı. Elbette işin sonu senin için öncesinden daha hayırlı olacaktır.

İşin öncesinden kasıt dünya, sonrasından kasıt ise âhirettir. Dünya ile âhiretin yaratılışı arasında, saydığınız dokuz bin sene bulunmakta; âhiret dünya-

dan sonra yaratıldığı için "son" (*âhiret*) olarak isimlendirilmektedir. Dünya da önce yaratıldığı için âyette "önce" diye isimlendirilmektedir.

Allah dünya hayatının son bulacağı belli bir vakit tayin etmiştir. Onun sureti yok olacak ve bize yurt olması imkânsız hâle gelecektir. Ancak Allah âhiretin bekasının sona ereceği bir vakit belirlememiştir. Âhiret daima kalıcıdır. Allah Teâlâ Hazreti Peygamber'e (aleyhisselâm) [Elbette işin sonu senin için öncesinden daha hayırlı olacaktır] buyurmuştur. Çünkü sonun ardında amaçlanan başka bir şey yoktur. Amaç bizzat odur. O dereceye erişen artık başka bir yere gitmez. Böylece âhiret sabit, kalıcı ve devamlıdır. Önce olan ise böyle değildir. Önce olan, amaçlanan sona ulaşana dek farklı mertebeleri dolanır ve sona gelince durur. Bundan dolayı Allah Teâlâ peygamberine [Elbette işin sonu senin için öncesinden daha hayırlı olacaktır] buyurmuştur. Âhirette insanlara yasaklar kalkar.

Bir başka açıdan geçmiş ve şimdi bitmiştir. Gelecek ise şüphesiz gelmektedir. Bu sebeple himmetin ona bağlanması daha iyidir. Gelecek kendisine bağlı olan himmetten gelirse, kişinin aleyhine değil lehine olur. Bunun nedeni himmet edenin geleceğe dair hüsn-ü zannıdır. Himmetler tesirlidir. Bu sebeple gelecek onun aleyhine olsa da, sonunda lehine döner. Bu öyle bir faydadır ki, bunu muhafaza eden tüm nimetleri kazanır.

وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضٰى (٥)

5. Rabbin sana mutlaka lütuflarda bulunacak, sen de memnun olacaksın.

[Rabbin sana mutlaka lütuflarda bulunacak] işte orada [sen de memnun olacaksın]. Bu Allah'ın bâtında olduğu gibi zâhirde de "*kün*" (ol) emri vermesidir. Çünkü insanın bâtınında "*kün*" (ol) emrinin gücü bulunmaktadır. Zâhirinde ise ancak edilgenlik (*infi'âl*) söz konusudur. "*Kün*" (ol) hükmü âhiret günü onun zâhirinde de ortaya çıkacaktır. Böylece ona devamlı, bâki ve yok olup gitmeyen sürekli bir nimet verilmiştir. Rasûlullah bu makamı ile "Rabbim razı olman için hızla sana geldim." diyenden ayrışmıştır. Allah Teâlâ'nın [Rabbin sana mutlaka lütuflarda bulunacak, sen de memnun olacaksın] âyetinde acele etmemesi için, gelecekte kurtulacağını haber vermesi yüce peygamberine bir inayetidir. O günün geleceğini bilen kimse kavmine karşı aceleci olmaz. Kâbe'nin kıble olması, Hakk'ın Hazreti Peygamber'e dünyadayken memnun olması için verdiği nimetlerden biridir. Allah Teâlâ "İşte şimdi kesin olarak seni memnun olacağın kıbleye döndürüyoruz." (Bakara 2/144) buyurmuştur.

أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَى (٦)

6. O seni yetim bulup barındırmadı mı?

Yetim ve kırgın olduğun için seni zelil etmedi veya seni kahırla kovmadı.

وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَى (٧)

7. Seni yol bilmez hâlde bulup hidayet yolunu göstermedi mi?

Allah Teâlâ kuluna lütuf olarak şöyle buyurmuştur: [Seni yol bilmez hâlde], sen ne kitap ne iman bilmezken şaşırmış hâlde buldu.

[Yol göstermedi mi?], yani sana işi açık etti ve senin için hidayet yolunu dalalet yolundan ayırdı. "Hidayet yolu" Allah'ın seni ne için yarattığını bilmendir. Zira (seni ne için yarattığını bildiğinde) Rabbinden gelen apaçık bir delil üzere olursun.

وَوَجَدَكَ عَائِلًا فَأَغْنَى (٨)

8. Ve seni yoksul bulup zengin etmedi mi?

Zenginliğin ilk derecesi kanaat etmek ve var olanla yetinmektir. Esas zenginlik gönül zenginliğidir. Zengin, Allah'ın gönül zenginliği verdiği kimsedir. Dolayısıyla gördüğün mal çokluğu bir zenginlik değildir. Fazla malı olsa da insana fakirlik hâkimdir. Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurmuştur ki: "Zenginlik mal (*araz*) çokluğu değildir. Asıl zenginlik gönül zenginliğidir."[176]

فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ (٩)

9. O hâlde sakın yetimi ezme!

Bu insan hakkındadır. Allah Teâlâ Hazreti Peygamber'e sallallahu aleyhi ve sellem [O seni yetim bulup barındırmadı mı?] buyurmuş, bu nedenle ona [O hâlde sakın yetimi ezme!] demiştir. Bir yetim gördüğünde onu ezme, yumuşak davran, onu koru ve iyilik yap. Ezen kimsenin kalbinde kahır, rahmet ve muhabbet ile bir arada bulunmaz.

---

176. Buhârî, Rikâk, 15; Müslim, Zekât, 120.

وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ (١٠)

10. İsteyeni de sakın boş çevirme!

Bu isteğin manevi veya duyulur güçlerde olması mümkündür. Öyleyse ilim ve ifade de bu kapsamdadır. Yol bilmeyen doğru yola iletilmek, aç kimse yemek yemek isterken çıplak olan kendini sıcak ve soğuktan koruyacak ve avretini örtecek bir giysi ister. Senin kendisini cezalandırmaya güç yetireceğini bilen bir cani, onu öldürmemen için senden af ister. Sen de şaşkına yol göster, açı doyur, susuz kimseye su ver, çıplağı giydir. Çünkü âyetin sebeb-i nüzulü göz önüne alındığında kastedilen bilgi isteyen kimse olsa da [İsteyeni sakın boş çevirme!] âyeti tüm bunları kapsar. Nitekim bu, Allah resûlüne ait bir hâlin öğretilmesidir. Şöyle ki, âyette önce [Seni yol bilmez hâlde bulup hidayet yolunu göstermedi mi?] buyurulmuş daha sonra Hazreti Peygamber'e "isteyen" denilmiştir. Senden bir şey istemeye gelen kişi, senin yol bilmez hâlde olduğun zamanki makamındadır. Öyleyse onu [Sakın boş çevirme!], yani seni boş çevirmediğim gibi sen de onu eli boş gönderme, sana açıkladığım gibi sen de ona açıkla.

Allah resûlü bize bu çerçevede sahabesini nasıl terbiye ettiğini öğretmiştir. Rasûlullah ashabının arasında iken yanına bir adam gelmiş ve "Ey Allah'ın Resûlü, cennet ehlinin kıyafetini soracağım. O dokunmuş bir kıyafet midir yoksa yaratılmış bir kıyafet midir?" demişti. Oradakiler adamın bu sorusuna güldüler. Rasûlullah buna kızarak buyurdu ki: "Cahil kimsenin bilene sormasına mı gülüyorsunuz? Ey adam, cennet ehlinin giysileri cennet meyvelerinden çıkar."[177] Allah resûlü bu cevabıyla soru soran kişiyi memnun etmiş ve ashabına soru karşısında gösterilmesi gereken edebi öğretmiştir. Bunu yaparak soru soran kişinin utancını gidermiştir. Adam da mutlu ve cevabını almış şekilde geri dönmüştür.

Zikrettiğimiz şeyi anlayamayan âlimlerin âdeti şöyledir: Bir kişi bilmediği bir konuyu öğrenmek üzere soru sormak için bir âlimin yanına geldiğinde, bu husus eğer soru soran kişiye ağır gelecekse âlim bu kişiye "Seni ilgilendirmeyen şeyi sorma. Bu senin seviyene uygun değil. Bu sorunun cevabını anlayamazsın." der. Hâlbuki iş sandıkları gibi değildir. Nefsü'l-emir'de de böyle değildir. Eksiklik kendisine soru sorulan kişidedir. Çünkü o, soru soran kişiye göre meselenin muhtemel olduğu açıklamanın ne olduğunu bilememiş,

177. Nesâî, İlim, 21.

bu konuda ona fayda sağlayacak bir şey öğretememiş ve soru soran kişinin aklı alamayacağından ve anlayışı ona erişemeyeceğinden söz konusu meseleyi ondan gizlemiştir. Böyle yapmasa soruyu soran kimse âlimin cevabı ile sevinir ve bu sahih açıklama üzerinden meseleyi öğrenirdi. Böylece soru soran kimse cevabı anlamaya ehil olmadığı bir meselede kesinlikle soru soramamıştır. Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurmuştur ki: "Beni Allah terbiye etti ve terbiyemi güzel kıldı."[178] Bizim de Allah'ın nebîlerine öğrettiği ilâhî edeplere tabi olmamız gerekir.

Hayrete düşen kimse hâliyle veya kavliyle soru sorabilir. Soru soranın hayret ettiği şeyi bilen kimse ona bunu açıklamalıdır. Sorulan şey hayreti hakikatinde barındırıyorsa, bilen kimse bunu bilmenin kişiyi hayrete düşürdüğünü açıklar. Böylece hayrete düşmenin hayretini giderir. Ancak soru, açıklandığında hayreti giderecek ve gözleri olana sabahı edecek bir bilgi ise bu konu ona açıklanır. O da meseleyi öğrenir ve hayreti giderilir. Geri çevrilmez veya "Bu senin seviyende bir bilgi değil ki kavrayasın." ve "Makamının izin vermediği sorular sorma." gibi şeyler denilmez. İnsan herhangi bir bilgi hakkında soru soran kişiye böyle şeyler derse, o kişi bilgili değil demektir. Bu kişi meseleyi ve soru sorana nasıl mukabelede bulunulması gerektiğini bilmeyen biridir. Bilgi ve kötü ahlâk başarıda bir araya gelmez. Öyleyse her âlimin geniş bir bağışlama duygusu ve merhameti olmalıdır. Kötü ahlâk darlıktan ve zorluktan kaynaklanır.

Hatalı soruya gelince ona cevap verilmesi gerekmez. Vehim içinde soru soran biri "Âlemin varlığı Hakk'ın varlığından ne zaman çıktı?" dese, ona "Ne zaman kalıbı zaman sorusudur. Zaman ise nispetler âlemindendir. Zaman Allah Teâlâ'nın yarattıklarından biridir. Çünkü nispetler âlemi var etme değil takdir etme yaratılışına sahiptir. Dolayısıyla böyle bir soru sorulamaz. Nasıl sorduğuna bir bak!" deriz. Allah peygamberine bilgi isteyen kimseyi azarlamamasını öğretmiş ve ona azarı yasaklamış, "İsteyeni sakın boş çevirme" buyurmuştur. Çünkü "Seni yol bilmez hâlde" yani hayret içerisinde "Bulup hidayet yolunu göstermedi mi?" ve "Sen kitap nedir, iman nedir bilmiyordun." (Şurâ, 42/52) demiştir. Hadiste şöyle geçer: "İlim talep edene iyi davranmanızı tavsiye ederim. Kim, kendisine sorulan bir bilgiyi gizlerse Allah ona ateşten bir gem vuracaktır."[179]

Bir kişinin hükümdardan bir şey istemesinin, hükümdar olmayan birinden istemesinden daha hayırlı olması bu âyetin kapsamına girer. Çünkü Hakk'ın

---

178. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I, 80.
179. İlk cümle olmaksızın bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XIII, 417.

hükümdardaki varlığı, halktaki varlığından daha açıktır. Bu nedenle hükümdardan isteyenden sorumluluk kalkar. Hükümdarlar Allah'ın, kulların ihtiyaçlarını gideren vekilleridir. Onlara isteyeni kovmamaları emredilmiştir. Allah en büyük vekili olan peygamberine [İsteyeni sakın boş çevirme] buyurmuştur. Bu nedenle Allah kıyamet günü bir nevi çobanlar olan vekillerini gözetmekle yükümlü oldukları kimseler hakkında sorguya çekecektir. Halka da bu vekillerin nasıl davrandıklarını soracaktır. Rasûlullah buyurmuştur ki: "İstekler kişinin yüzüne vurulan kırbaca benzer. Artık dileyen onu yüzünde bırakır, dileyen çeker. Ancak kişi zorunlu şeyleri saltanat sahibinden istemelidir."[180]

وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ (١١)

11. Rabbinin nimetini şükranla an.

Uzaktaki ve yakındaki herkes duyana kadar (rabbinin nimetini şükranla an). Nimet zâtı itibariyle sevilir. Nimet vereni sevmek doğal bir davranıştır. Hatta bazıları, nimet verene şükretmenin aklen vâcip olduğunu söylemiştir. Allah nimeti anmayı şükür saymıştır. Çünkü muhtaç olan, nimet verenin zikrini duyunca doğası gereği ona meyleder ve onu sever. Bu nedenle Allah peygamberine Allah'ın kendisine verdiği nimetleri anmasını emretmiştir. Zira Allah'ın nimetlerini saymak lafzî bir şükürdür. Şükür içerisinde Allah'a karşı övgüyü barındırmaktadır ve Allah örfte nimet oldukları bilinen mal ve bilgiyi ihsan etmiştir.

Nimetlerin izhar edilmesi şükrün kendisi ve gereğidir. Nimet nankörlük edildiğinde yok olduğu gibi, izhar edilip şükredildiğinde artar. Nankörlük nimeti gizlemek demektir. Nitekim "*küfr*" (nankörlük) kelimesinin asıl anlamı örtmektir. Kul Allah'ın kendisine verdiği, örfte nimet oldukları bilinen mal ve bilgi nimetlerini zikrettiğinde, buna yöneldiği için kendisini sunmuş olur. Böylece buna yönelen kimsenin nimetleri bollaşır. Bu amelî şükre dâhil olur. Çünkü bazı nimetler gizlidir. Kişinin ona sahip olduğundan haberi bile olmaz. Bu nedenle ona yönelmez. Kişi Allah'ın kendisine verdiği ve kendisini nimetlendirdiği şeyleri anlattığında ona yönelmiş olur. İşte nimetleri anmak bu sebeple emredilmiştir.

Nimetleri anlatmak şükürdür. Kendinde bulunan nimetleri dağıtmak da şükürdür. Anlatmak ve dağıtmak suretiyle söz ve eylemin arası birleştirilmiş olur. Bundan dolayı Allah'ın, nimetlerini örten kullarını sevmediğini biliriz.

180. Ebû Dâvûd, Zekât, 26.

Anlatılan şey gizlenmez. Denmiştir ki: "Nimetleri anmak şükürdür." Allah kuluna bir nimet ihsan ettiğinde, onun görülmesini ister. Allah'ın kullarına bolca lütfettiği nimetler, zâhir veya bâtın nimetler olabilir. Nimeti örten kişi nankörlük etmiştir. Allah nimetleri örttüğü, onları inkâr ettiği ve kibirlenip küstahça davrandığı için nankörlük edene açlık ve korku elbisesini tattırır.

Bu âyette ismet sıfatı hakkında delil getirilen kişiye yönelik bir nas bulunmaktadır. Bu kişi Allah'ın kendisine öğrettiği övülmüş sıfatları ile kendini övmelidir. Bu sıfatlar, kulun üzerindeki en büyük ilâhî nimetlerdir. Nitekim Hazreti Yûsuf "Beni ülkenin hazinelerine tayin et! Çünkü ben çok iyi korurum ve bu işi bilirim." (Yûsuf, 12/55) demiştir.

Nasihat

Mutlaka bir şeyler anlatırsın, sen sadece rabbinin nimetlerini anlat. En büyük nimetler nebî ve resûllere verilenlerdir. Öyleyse onların nimetlerinden bahset.

İNŞİRÂH SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

Peygamberimiz sallallahu aleyhi ve sellem dünyada ve âhirette en yakın makamı elde etmiştir. Yüce olan "Razı olman için hızla sana geldim Rabbim!" derken, en yüce olana "Rabbin sana verecek sen de razı olacaksın." (Duhâ, 93/5) denilir. Yüce olan "Rabbim! Gönlüme ferahlık ver. İşimi bana kolaylaştır." derken, en yüce olanın nimetleri sabitlenir.

أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ (١) وَوَضَعْنَا عَنْكَ وِزْرَكَ (٢) الَّذِى أَنْقَضَ ظَهْرَكَ (٣)

1-3. Senin kalbini açıp genişletmedik mi? Belini büken yükünü üzerinden kaldırmadık mı?

Yüce olan "Arkadan gelecekler içinde iyilikle anılmayı bana nasip eyle!" (Şuarâ, 26/84) diyerek dua ederken, daha yüce olana şöyle denilir:

وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ (٤)

4. Senin şanını yüceltmedik mi?

Yani senin şanını Allah'a yakın kılınanlar (*mukarrebler*) arasında yücelttik.

Nasihat

Sırta ağır gelen yalnızca günah yüküdür. Öyleyse yüküne ağırlık ekleme. Senin için murad edilen ağırlıklara karşı bir değirmen ol. Burada ağırlık, fiil ve söz ağırlıklarını içermektedir.

فَاِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًاۙ (٥) اِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًاۜ (٦)

5-6. Demek ki zorlukla beraber bir kolaylık vardır. Evet, doğrusu her güçlüğün yanında bir kolaylık var.

Birinci vecih

Beraberlik (*maiyyet*) burada, birbirini izleme veya karşılaştırma anlamında değil; birbirine karışma anlamındadır. Bu nedenle tekrar edilmiştir. Zorlukla beraber kolaylık olmasaydı zorluk diye bir şey olmaz, herkes helâk olurdu. Kolaylığın içinde zorluk olmasaydı, kolaylık diye bir şey olmazdı. Zira eşya zıddı ile kaimdir. Ayrıca zorluğun tamamı kolaylığa dönmektedir. Çünkü Allah'ın rahmeti gazabını geçmiştir. Bu Allah'tan gelen bir inayettir.

İkinci vecih

Allah Teâlâ'nın "Allah sizin için kolaylık istiyor, güçlük çekmenizi istemiyor." (Bakara, 2/185) âyetinde zikrettiği kolaylık (*el-yusr*), bu sûrede nekira bırakılan kolaylığa işaret edilmek üzere elif-lâm ile mârife kılınmıştır. Yani sizin için murad edilen bu kolaylık [Demek ki zorlukla beraber bir kolaylık vardır] âyetindeki kolaylıktır. Hastalığın zorluğunda yeme kolaylığı vardır.

[Zorlukla beraber], yani yolculuk zorluğu ile beraber yeme [kolaylığı vardır] O hâlde hastalık veya yolculuk [işini bitirince], kendini oruç ibadetine vermeye [koyul]. Yardım istemede [yalnız rabbine yönel] Bir zorluk iki kolaylığın arasında gelir. Hak Teâlâ dinde kolaylığın verilmesini ve zorluğun kaldırılmasını ister. Fetva veren ise bunun aksine fetva verir. Bazı kimseler iki kolaylık arasında bir zorluk olduğunu şöyle dile getirmiştir:

Başına gelenler içini daralttığında
"*E lem neşrah*"ı düşün.

Zorluk dediğin iki kolaylık arasında,
Ferahlar gönlün bunu hatırlayınca.

Çünkü Allah Subhânehû kolaylık kelimesini nekira bırakmış, zorluğu ise *ahd* ifade etmek üzere mârife olarak zikretmiştir. Bu, ikinci kez zikredilen zorluğun ilk zorluğun aynısı olduğu anlamına gelir. Ancak aynı şey kolaylık için söz konusu değildir.

Bu dünyada zorluk yolunu tutan kişiye, âhiretteki zorluklar kolaylaşır. Dünyadaki her bir zorlukla beraber orada bir kolaylık vardır. Müşahede (*muayene*) ettiği anlamları idrak eden kimse için dünyadaki her zorlukla beraber âhirette kolaylık bulunmaktadır.

فَإِذَا فَرَغْتَ فَانْصَبْ (٧)

7. O hâlde bir işi bitirince hemen diğerine koyul.

Kuldan çalışma ve gayret istenir. Zira bu dünya rahatlık yurdu değildir. İçinde bulunduğun [Bir işi bitirince], her an sana gelen diğer işe [koyul]. O hâlde boşluk nerede? Sorumluluk yurdunda rahat nerede?

وَإِلَى رَبِّكَ فَارْغَبْ (٨)

8. Ve yalnız rabbine yönel.

Cehalet ve kötü ahlâka razı olan, bir şey talep etmekten elini ayağını çeksin. Bu nedenle Hak kesin şekilde şöyle demesini emretmiştir: "Rabbim! İlmimi artır." (Tâhâ, 20/114) Allah senden yalnızca ihtiyaç ve zorunluluk hâlinin sürekli olmasını ister. Öyleyse davranışını bozma. Ulaşmak istediğin şey için vasıtaları kullan. Bu vuslat daima aranır, bu arayışın bitecek bir sonu da yoktur.

İşaret

Şeyhimiz Ebû Medyen (rahmetullâhi aleyh) bu âyet hakkında derdi ki: Varlıkları [Geride bıraktığında] kalbinle Rahmân'ı müşahede etmeye [koyul]. Sürekli olarak [rabbine yönel]. İbadete başladığında kendi kendine "Keşke onu bitirsem." deme. "Keşke ibadetimi tam anlamıyla yapmış olsam." de.

İşaret

Ey namaz kılan, sözünün kabul edilmesini ve selâmının güzellikle karşılanmasını istiyorsan işlerini yöneteni, hükümdarını, desteklerini, dükkanını ve aileni geride bırakana değin namaza başlama. Varlıktan soyutlandığında kendini Rahmân'ın müşahedesine bırak. Selâmın lezzetini elde etmek istiyorsan sürekli [rabbine yönel].

TİN SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

وَالتِّينِ وَالزَّيْتُونِ (١) وَطُورِ سِينِينَ (٢) وَهَذَا الْبَلَدِ الْأَمِينِ (٣)

1-3. Yemin olsun incire ve zeytine; Sînâ dağına; Ve şu emin beldeye!

Hak beldeyi "emanet" ile nitelemiş ve onu "emin" olarak isimlendirmiştir. Belde duvarları, surları, toprağı, buğdayı ve sütü olan yerdir. Allah Teâlâ diğer mahlûkatına yemin ettiği gibi beldeye de yemin etmiştir. Bu yeminin sebebi sözü edilen varlıklara yemin etmek değil; Allah'ın mahlûkatını yüceltmek, bize mahlûkatın yaratıcısını nasıl yücelteceğimizi ve Allah'ı tâzim etmekle onları nasıl yücelteceğimizi öğretmektir. Dolayısıyla Allah'ın dışındaki bu varlıklara yemin etmemiz câiz değildir. Allah'tan başka bir şeye yemin eden onun emrine karşı gelmiş olur.

لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ (٤)

4. Şüphesiz biz insanı en güzel biçimde (ahsen-i takvim) yaratmışızdır.

Yani insanın yaratılış biçimi (*takvîm*), biçimlerin en güzelidir. "Her şeye hilkatini (yaratılış özelliklerini) verendir." (Tâhâ 20/50) buyruğu üzere her

varlık, yaratılışının gerektirdiği biçimdedir. İnsanın başka varlıklara karşı üstün kılındığı bu sıfat ancak Allah'ın insanı kendi sureti üzere yaratmasına ve bu makamın ona verdiği şeye bağlı olarak doğrudur. İnsan başka bir şeyden daha iyi olduğu için karşılaştırma suretiyle değil kendisine kıyasla en güzel biçimdedir. Benzer şekilde "Allah en büyüktür." (*Allahu Ekber*) ifadesinde de (en büyük denilmesine rağmen) bir karşılaştırma söz konusu değildir. Büyüklük mutlak olarak Hakk'a ait olduğu gibi, güzellik de mutlak olarak kâmil kula aittir. Hakk'ın bir başkasından daha büyük olmaması gibi insan da, en güzel yaratılış biçimine sahiptir. Fakat başka bir şeyden daha güzel bir yaratışa sahip değildir. İnsan varlığı bakımından mükelleflerin en kâmili, yaratılış bakımından en tam, en geniş ve en iyi biçime sahip olanıdır.

el-Kadîm en güzel biçimde yaratılanlara ihsanda bulunmuştur. O *el-Âlim*, hatta *el-Allâm*'dır (her şeyi bilendir). Karanlığın kandili, günleri belirleyen, imam ve imam evladı, cevâmiu'l-kelîm, tüm isimler ve söz ile gelendir. Allah ona beyanı öğrettiğinde onun ne olduğunu açıklamış ve onu aydınlatmıştır. Ölçü onun için konulmuş, o ölçülere dâhil edilmiştir. O ölçmüş, kötülük yapmamıştır. İnsan, sureti ile yücelip üstün olmuşken, âdil olmayıp zulmettiğinde aşağı inerek aşağılık olmuştur.

Aşağıların aşağısı tâbirindeki aşağılık, atılmış su ve çamurdan kaynaklanır. İnsanlar sağlam bir yerdeki unsurî yaratılışları, tavırlarının değişimi, surların arkasına çekilmeleri, bütün ve parça olmaları, tam ve eksik olmaları, yıkmaları ve yapmaları, övgüyle söz edilmeleri açısından eşittirler. Bununla birlikte onlar övülmüş ve yerilmiş, öne geçmiş ve geri kalmışlardır. Öyleyse kul kulluğunda basittir. Kul bu rabbanî vasıfla söz konusu makamdan saparsa, Rahmânî sıfatlar gibi övülmüş olsa da, kendisi için yaratıldığı bu makamdan uzak kalır. Muttasıf olduğu Hakk'ın sıfatları kadrince Allah'ı bilmekten ve kemalden men olunur. O azalır veya artar.

Bilmelisin ki, insanın iki hâli vardır. Biri maddeden soyutlanmış nefsî aklî hâl, diğeri maddeyi yöneten aklî hâldir. Kendisinden soyutlanma hâlinde olduğunda, duyusal olarak ona karışmış olsa da, o en güzel biçimdeki hâlindedir. "Allah" dediğinde Allah dışındaki âlemin tamamı onun konuşmasıyla konuşur. Onun tesbih etmesi, zikrettiklerinin tesbihi konumundadır. Onun ecri sonsuzdur. Allah Teâlâ bu konuda [Şüphesiz biz insanı en güzel biçimde (ahsen-i takvim) yaratmışızdır] buyurmuştur.

Allah insanı kadim isimleri ve hadis hakikatlerin suretlerini kendinde toplayan kâmil bir nüsha olarak ortaya çıkarmıştır. Allah Subhânehû onu, iki hakikati birbirine bağlayan bir bağlantı noktası kılmış ve onu iki tarafı birleş-

tiren bir berzah olarak yaratmıştır. Allah sanatını insanın eliyle sağlamlaştırmış, inayetiyle onun boyasını güzelleştirmiştir. Böylece insanın ilâhî isimlere benzerliği yaratılışından ileri gelmektedir. Ulvî ve süflî varlıklara benzerliği de onun yaratılışındandır. Bu şekilde insan, düzgün yaratılışı itibariyle diğer mahlûkattan ayrışmıştır. Allah Subhânehû onun sırrını sırlar makamında örnek olarak ortaya koymuş, onun nurunu diğer nurlardan ayırmıştır. Onun için iki makam arasına inayet kürsîsi kurmuştur. Velâyet ve vekillik nazarını onda ve ona çevirmiştir. İnsanın "en güzel biçimde olduğu" doğru olmasaydı ve o *el-Kadîm*'in suretinde yaratılmasaydı yaratılanların varlığı onun için geçerli olmazdı. *Mele'ü a'lâ* (seçkin melekler) onun huzurunda eğilmez, en parlak konumda görünmez, meleklerin yüzleri ona dönmez ve felekler onunla dönmezdi. Ey insan! Cömert Rahmân'ın şu hazzın kemaliyle seni özel kılması ve bu nispetin hakikatlerine seni vâkıf kılması sebebiyle Allah'a şükret.

İnsanın iki kâmil nisbesi vardır. Biri ile ilâhî makama, diğeri ile varlık (*kiyânî*) makamına dâhil olur. Âlemin aksine insanın mükellef olması açısından kul olduğu söylenir. Halife olması, en güzel biçimde yaratılmış olması ve sureti açısından da rab olduğu söylenir. İnsan için hudûs ve kıdemde mutlak kemal söz konusudur. Kıdemdeki mutlak kemal Hak olmasıdır. Hadislikte onu bu kemalden yüce tutacak bir payı yoktur. Hudûstaki kemal âleme aittir. Âlemin kıdemden bir payı yoktur. Böylece insan câmi (kendinde toplayan) olmuştur. -Bu konuda hamd Allah'a mahsustur.- İnsan hakikati açısından en şerefli ve mevcudun en zâhiridir. Varlığı açısından en adi ve en bayağıdır. Hazreti Muhammed aleyhisselâm da, Ebû Cehil de, Hazreti Mûsâ da, Firavun da ondandır. Öyleyse en güzel biçimde yaratılmayı anlamalı, onu Allah'a yakın kılınan *mukarreb*lerin ve itaat eden kulların merkezi kılmalısın. Aşağıların aşağısını da anlamalı ve onu inatçı kâfirlerin merkezi kılmalısın. Bu sebeple Allah Teâlâ [en güzel biçimde] buyurmuştur. Bundan sonra ondan daha güzeli yoktur.

İşaret

[En güzel biçimde] âyeti ile halife olan insan-ı kâmile işaret edilmektedir. Allah Teâlâ bunu şeref ve tenzih, târif ve tenbih makamında söylemiştir. Bu en güzel ve en kâmil biçim, en tam ve güzel yaratılış, [Yemin olsun incire ve zeytine] ve "Elif-lâm-mîm. Bu kitabın indirilişi." (Secde, 32/1-2) âyetinde korunmuş olanla ilgilidir. Sanki Hak şöyle demiştir: Kulum sen benim hamdimsin. Emanetimi ve sözümü taşıyansın. Genişliğim ve boyum, yeryüzündeki halifemsin. Hakkımın ölçüsünü tutan, tüm mahlûkatıma gönderilensin. Senin en aşağı

âlemin, en yakın ve en yukarı vadidedir. Sen benim aynam, sıfatlarımın tecelligahısın. İsimlerimi açıklayan, göklerimi yaratansın. Sen mahlûkatım arasında nazar ettiğimsin. Ayrılığımı ve birleşimimi kendinde toplayansın. Sen benim ridamsın. Yerim ve göğüm sensin. Arşım ve kibriyamsın. Sensin beyaz inci ve yeşil yakut. Seninle örtünürüm, sana istivâ ederim, sana gelirim. Yarattıklarıma seninle tecelli ederim. Senin şanının yüceliğini tesbih ederim. Hükümranlığın hükümranlığımdır. Öyleyse nasıl büyük olmasın? Elin elimdir. Öyleyse bağışın nasıl çok olmasın? Seninle ölçülebilecek bir şey, sana eş olacak bir benzerin yoktur. Suyun sırrı sensin. Göklerdeki yıldızların sırrı sen. Hayat ruhunun hayatı, ölüleri diriltensin. Âriflerin cenneti sensin. Sâliklerin gayesi, mukarreblerin reyhanısın. Ashab-ı yeminin selâmı, taliplerin muradı, ayrılarak yalnız kalanların sevdiği, müştak olanların sevinci, korkanların emin olduğu, âlemlerin haşyet duyduğusun. Vârislerin mirası, sevenlerin göz aydınlığı, vasıl olanların armağanı, sığınanların güvencesi, bakanların seyirgahı, soluyanların susuzluğunu gideren, hamdedenlerin hamdisin. Sedeflerin incisi, nitelikler denizi, vasıflar sahibi sensin. İnsafın yeri, niteleyenlerin makamı, şereflilerin şeref duyduğu sensin. Sensin En'âm ve A'râf'ın sırrı. Sana ulaşan ve önünde secdeye kapanan sırra ne mutlu! Onun için sınırımın ötesinde gizlediğim bir şey vardır. En yüksek yerden yükseldiğinde başlangıç yerinde sana münacaatta bulundum. Kulum dedim, benim sırrım sensin. Emrimin mekânı sensin. Bu senin, teşrif ve tüm mevcudata karşı yüceliğinle târif edilme mekânındır. Çiçek bahçesi sensin. Bahçelerdeki çiçeklersin. Sırların batışı, batışın sırrısın. Nurların doğuşu, doğuşun nurusun. Sen olmasaydın makamlar ve yerler olmazdı. Sen olmasan ne şahit olan ne şahit olunan bulunur, ne hamdedilen ne alâmetler kalırdı. Mülk ve melekut ayırt edilemezdi. İlâh insanlıkla kaplanmazdı. Mevcudat seninle zuhur ederek düzenlendi. Yeri seninle süslendi ve güzelleşti. Kulum! Sen olmasaydın süluk veya sefer olmazdı. Ayn veya eser, vuslat veya dönüş, keşif veya himaye, mekân veya sabitlik, hâl veya renk değişimi olmazdı. Tat veya içecek, kabuk veya öz, kul veya rab, gidiş veya nefis, heybet veya sevgi, nefes veya ateş, at veya çan, yön veya uçuş, rüzgar veya durak, miraç veya güçlük, donanma veya tecelli, vecd veya vücud, hamd veya hamdedilen, alçalmak veya yükselmek, eğilmek veya mülaki olmak, kolaylık veya yumuşaklık, güzel veya hâkimlik, nasıl veya nerede olmazdı. Sökük veya yama, son veya sona erdirme, vahiy veya kelâm, parıltı veya yıldırım, çokluk veya fark, duymak veya dinlemek, lezzet veya tat almak, ayrılmak veya çıkmak, doğruluk veya kesinlik, gizli veya açık, kandil veya ışık, giriş veya çıkış olmazdı. Sıfatlarım için ayn ortaya çıkmazdı. Ayrılık veya açıklık gerçekleşmezdi. Arş olmazdı. Döşek hazırlanmaz, bulutlar yükseltilmez, ateş yanmazdı. Fena veya beka, alma veya verme gibi sırlar olmazdı. Nurlar sırları aydınlatmazdı. Mahlûkatın denizleri bir yerlere akmazdı. Sen olma-

saydın bana ibadet edilmezdi. Ne birlenirdim ne bilinirdim. Ne çağırırdım ne cevap verebilirdim. Ne dua edilen olurdum ne icabet edebilirdim. Ne şükredilen olurdum ne nankörlük edilen. Ne zâhir olurdum ne bâtın. Ne ileri giderdim ne geri. Ne emrederdim ne yasaklardım. Ne açıklayabilirdim ne gizleyebilirdim. Ne haber verebilirdim ne izah edebilir ne de işaret edebilirdim. Feleğin kutbu sensin. Meleklerin hocası, hapisteki rehin, en kutsal makamın sahibisin. Sen kimyam, sen simyamsın. Sensin kalplerin iksiri, gayb bahçesinin kutsal mekânı. A'yan seninle dönüşür. Ey insan! İstediğin sensin, inandığın sen. Rabbin senden sanadır. Mâbudun gözlerinin önündedir. Bildiklerin sana döner. Senin dışında bir şey bilmedim ve ancak sana münacaat ettim. Bunların tamamı insan-ı kâmilin şerefi hakkındadır. Nakledilen "Âdem oğlu! Eşyayı senin için, seni ise kendim için yarattım." ifadesi buna işaret etmektedir.

ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ (٥)

5. Sonra onu aşağıların aşağısına indirdik.

Birinci vecih

Ondan daha aşağısı yoktur.

İkinci vecih

[Sonra onu aşağıların aşağısına indirdik] âyeti şu anlama gelir: En güzel biçimde bulunan amel bineği eğer ameli fasit ise onu aşağı düşürür.

Üçüncü vecih

Allah Teâlâ önceki âyette insanın kâmil bir surette yaratıldığını zikretmiştir. Onun nitelikleriyle de kâmil bir sureti kendinde toplaması için [Onu aşağıların aşağısına indirdik] buyurmuştur. Allah Teâlâ'nın kendisinin bir benzeri olmasını nefyetmesi nerede, hepsi mahlûkatın sıfatları olan ölçü ve sınır, istivâ, nuzûl, merhamet, hitapta lütuf, gazab ve rıza nerede? Biz de O'nun ile tabiî cisimlerin kendisinden neşet ettiği ve ona yönelme nispetinden yönetici ruhların neşet ettiği tabiatın akledilirliği arasındayız.

Allah kitabında insanı her zikrettiğinde kendisi için yaratıldığı şeyin aksine işaret eden noksanlık sıfatını da zikretmiştir. Nitekim Allah insanı en güzel biçimde yaratmıştır. Bu biçim, insanın yaratılış gayesidir. Sonra Allah insanın bu

yaratılış gayesine yükselebilmesi ve meydana gelen bu yükselme sayesinde övülmesi için onu aşağıların aşağısına indirmiştir. İnsanların bir kısmı indirildikleri aşağıların aşağısında kalırlar. İnsan buradan yaratıldığı için buraya indirilmektedir. Böyle olmasaydı oraya indirilmesi doğru olmazdı. Aşağıların aşağısı tâbiri ile Allah'ın insanın beden suretini ve onu yöneten ruhunu yarattığı sırada kendisinden neşet ettiği tabiat hükmü kastedilmiştir. Sonra Allah onu kendisinden yaratıldığı aslına döndürmüştür. Böylece başlangıçta ancak onun tabiatına ve onun için sahih olan şeye nazar edilmiştir. Öyleyse nasıl sahih bir bilgi hakkında 'evet' diyebilir? İnsan mevcudatı birleştiren, benzerliklerin mahalli, zât ve sıfatta müminin aynası olması bakımından en şerefli varlıktır. İnsanı aşağıların aşağısına indiren şey, kendinde bulunan göz aydınlığını müşahede (*muâyene*) etmeye karşı kör olmasıdır. Allah'ın dışında bir şeyden lezzet alan en bedbahta yazıklar olsun.

إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ (٦)

6. Ancak iman edip yararlı işler yapanlar başka; onlar için kesintisiz bir ecir vardır.

[Ancak iman edip sâlih amel işleyenler başka], ameli onu illiyyîn'e yükseltir. "O'na ancak güzel sözler yükselir (ulaşır). Onları da Allah'a amel-i sâlih ulaştırır." (Fâtır, 35/10) Böylece onun için kesintisiz bir ecir vardır. Bu, kazanılan ecirdir. Ecir, yalnızca kazanılana denir. Kazanım dışında verilen şeyler ecir olarak isimlendirilmezler. Onlar nur ve hibelerdir. Eğer bunu anladıysan insanın varlığın sırrı, ruhu ve anlamı olduğunu da bilmiş olursun. O başlangıç ve bitiştir. Görülmeyen amaç ve en yüksek maksattır. Gökler onun sayesinde yerin üzerinde tutulur. O, dünyanın koruyucu mührüdür. İnsan dünyadan çıkarılınca, âhirete mühür olur. Onun sureti, sayılamayacak kadar çok olan âlemleri ve incelenemeyecek kadar çok olan hakikatleri, incelikleri ve rikkatleri bir araya getirmiştir. Felekler onunla dönmüş, melekler ona secde etmiştir. Eğer nefsini ve *el-Gafûr* olan rabbini bilirse ondan daha şereflisi yoktur. Bu durumda o, en güzel biçime ve kesintisiz ecre sahip olur. Ancak nefsini bilmezse ondan daha zayıfı yoktur. O ağyarın dilinde kâfir ve zalim olarak anılır. Aşağıların aşağısına indirilir. Vallahi anlayışı kusurlu olup yapması gerekeni yapmayan gayret gösterip çalışanı asla geçemez.

فَمَا يُكَذِّبُكَ بَعْدُ بِالدِّينِ (٧) أَلَيْسَ اللّٰهُ بِأَحْكَمِ الْحَاكِمِينَ (٨)

7-8. Artık bu kanıtlardan sonra (ey insan!) sana dini inkâr ettiren şey nedir? Allah hüküm verenlerin en âdili değil midir?

ALAK SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِى خَلَقَ (١) خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ (٢) اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ (٣)

1-3. Yaratan rabbinin adıyla oku! O, insanı alaktan (asılıp tutunan zigottan) yaratmıştır. Oku! Rabbin sonsuz kerem sahibidir.

Bilmelisin ki Rahmân insanı yaratmış, ona beyanı öğretmiştir. Beyan, dile getirilen şeydir. Sonsuz kerem sahibi Rab O'dur.

الَّذِى عَلَّمَ بِالْقَلَمِ (٤)

4. O, kalemle (yazmayı) öğretendir.

Bu, parmaklarla yazılan şeydir. İnsan *er-Rahmân*, *el-Kerîm* ve *el-Ekrem* olan rabbin sanatıdır.

عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ (٥) كَلَّا إِنَّ الْإِنْسَانَ لَيَطْغَى (٦)

5-6. O insana bilmediğini bildirendir. Hayır! Doğrusu (kâfir) insan azgınlık eder.

Allah hidayet yolunun en yücesini açıklamış, kötü yolu engellemiş, seni korumak için seni alıkoyup engelleyerek [Hayır! Doğrusu (kâfir) insan azgınlık eder] buyurmuştur. Dolayısıyla imanın izzeti en yüce, fakirliğin izzeti en iyi şeydir. Bunun üzerine Allah şöyle buyurmuştur:

أَنْ رَآهُ اسْتَغْنَى (٧)

7. Kendisinin muhtaç olmadığını zannettiği için (azgınlık eder).

Kalbinde fakirlik korkusu olduğu için, Allah bu kimseye "bir şey verme" kapısını kapatmıştır. Bu kişi bir şey verdiğinde aynı fakirlik içinde bu kez kendini zengin görerek azgınlık eder. Kendisiyle müstağni olduğunu sandığı malı verirse muhtaç kalıp küçümsenir. Bu sebeple zengin sürekli korku, fakir ise talep hâlindedir. Fakir zengin olmayı umduğu için daima ümit eder. Zengin ise fakirlikten çekindiği için korku içindedir.

إِنَّ إِلَى رَبِّكَ الرُّجْعَى (٨)

8. Oysa (kuldaki) her şey yalnız Rabbine aittir (O'na dönecektir).

İşaret

Mahlûkatla birlikteyken insanın huzuru olmaz. Öyleyse Hakk'a dön. Bu senin için daha hayırlıdır. Şayet mahlûkatın içinde bulundukları durumda onlarla samimi olursan Hak'tan uzaklaşırsın. Zira onlar Allah'ın razı olmadığı şeyin peşindedirler. Eğer onlarla samimi olmazsan bu kez onlar senin peşine düşerler. Yine huzur bulamazsın.

أَرَأَيْتَ الَّذِى يَنْهَى (٩) عَبْدًا إِذَا صَلَّى (١٠) أَرَأَيْتَ إِنْ كَانَ عَلَى الْهُدَى (١١) أَوْ أَمَرَ
بِالتَّقْوَى (١٢) أَرَأَيْتَ إِنْ كَذَّبَ وَتَوَلَّى (١٣) أَلَمْ يَعْلَمْ بِأَنَّ اللّٰهَ يَرَى (١٤)

9-14. Gördün mü, bir kulu namaz kılarken engelleyen o adamı? Peki, düşündün mü (ey inkârcı), ya o kul doğru yolda ise? Yahut günahtan sakınmaya çağırıyorsa! Düşündün mü (ey resulüm), ya o adam hakkı inkâr ediyor, sırt çeviriyorsa! Allah'ın her şeyi gördüğünü bilmiyor mu o?

Allah Teâlâ bunu dikkatleri çekmek ve uyarıda bulunmak üzere zikretmiş ve kullarına öğretmiştir. Bunun nedeni ehl-i nazarın şu konudaki ihtilafıdır:

Ehl-i nazarın bir kısmı Hakk'ın bizi gördüğünü, bir kısmı ise bizim O'nu gördüğümüzü söyler. Bu târif ile mümin her durumda Allah'ın kendisini gördüğünü bilir. Allah bunu onlara yalnızca sınırlarını aşmak konusunda haya etmeleri gerektiği için öğretmiştir. Nitekim Rasûlullah da sallallahu aleyhi ve sellem "Allah'tan hakkıyla haya edin."[181] buyurmuştur.

Bu âyetten mümkünlerin sonsuz olsalar da sınırlı olduklarını öğreniriz. Mümkünler bizim için, Hak Azze ve Celle'nin görüyor olması ile, müşahede edilirler. Bize göre görme fiilinin sebebi var olanlar değil, onların görülmeye elverişli olmalarıdır. Bu şeyler var olabildiği gibi yok da olabilirler. Her mümkün görülmeye elverişlidir. Mümkünler sonsuz olsalar da, Allah Azze ve Celle tarafından görülürler. Bu görme, ilim nispetinden dolayı değil; olduğu hâliyle görme (*ru'yet*) ismi verilen başka bir nispetten kaynaklanır. Bu sebeple âyette Allah Teâlâ, "Allah'ın her şeyi bildiğini bilmiyor mu" değil [Allah'ın her şeyi gördüğünü bilmiyor mu] buyurmuştur. Bu âyet sebebiyle akıllar şaşkına dönmüş, meselenin ağırlığından beller bükülmüştür. Allah resûlü demiştir ki: "Allah'ın nur ve zulmetten yetmiş perdesi vardır. O şayet bu perdeleri açsa, yüzünün heybeti onu gören mahlûkatın gözlerini yakardı."[182]

كَلَّا لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ لَنَسْفَعًا بِالنَّاصِيَةِ (١٥) نَاصِيَةٍ كَاذِبَةٍ خَاطِئَةٍ (١٦) فَلْيَدْعُ نَادِيَهُ (١٧)
سَنَدْعُ الزَّبَانِيَةَ (١٨) كَلَّا لَا تُطِعْهُ وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ (١٩)

15-19. Hayır hayır! Eğer vazgeçmezse mutlaka onu perçeminden yakalayıp sürükleriz! O yalancı, günahkâr perçeminden! O hemen kurultayını çağırsın. Biz de zebânileri çağıracağız! Sakın onun isteğine uyma! Secdeye kapan ve Allah'a yakınlaş.

Âyette [sakın (*kellâ*)] ve [onun isteğine uyma] şeklindeki engelleme ve alıkoyma ifadelerinden sonra secde emri zikredilmiştir. Allah'a ve âhiret gününe inanmayan kimse için bu ifadeler zikredildikten sonra rabbi ona der ki: [Secde et ve yaklaş!] Böyle yaparsan seni çağırdığı (azaptan) O'na sığınır ve bunun şerrine karşı güvende olursun. Allah namazdaki secde hâlini yakınlık vesilesi kılmıştır. İnsan namazda, secde hariç, şeytanın vesvesesinden masum değildir. Kişi secdeye vardığında şeytan orayı terk eder, kendi kendine ağlamaya başlar ve "Âdemoğluna secde etmesi emredildi ve cenneti kazandı. Ben ise secde etmekle emrolunduğum hâlde yüz çevirdiğim için ateşe girdim." der.

---

181. Tirmizî, Kıyâmet, 14.
182. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, VI, 278.

Meleklere ve tüm yaratılanlara secde etmeleri emredilmiştir. Bu secde onlar için yakınlık vesilesi kılınmıştır. Allah resûlü buyurdular ki: "Kulun Allah'a en yakın olduğu an secde anıdır."[183] Bunun sebebi "O, kullarının üstünde mutlak hâkimiyet sahibidir." (En'âm, 6/61) ve "Üzerlerinde hâkim ve üstün olan rablerinden korkarlar." (Nahl, 16/50) âyetlerinden anlaşıldığı üzere Hakk'ın "üstte olma" nispetine sahip olduğu gibi "altta olma" nispetine de sahip olduğunu öğrenmeleridir. İnsanın dua etmek için başını ve ellerini kaldırdığında ayakta kıyam etmesi onun yukarıda olmasını gerektirdiği gibi, secdeye varması da başını eğmesi ile onun aşağıda olmasını gerektirir. Allah secdeyi kendisine karşı bir yakınlık hâli kılmıştır. Üst alttan veya alt üstten Allah Subhânehû'yu kayıtlayamaz. Üstü de altı da yaratan O'dur. Allah kuluna secde etmesini emretmiş, secdeyi onun için bir yakınlık vesilesi kılmıştır. Kul belki de Hakk'ın tenzihini, altta olma nispetinden tenzih olarak düşünür. Yüz, Rabbini görebilmek için secde etmek ister. Zira yüz gözün; göz de görmenin mekânıdır. Kul secde ettiğinde hakikati itibariyle O'nu görebilmek için secde etmek ister. Altta olmak kula ait bir hâldir. Çünkü kul aşağı indirilmiştir. Düşme hadisi ile buna dikkat çekilmiştir. Zira Rasûlullah'ın sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurduğunu rivayet ettik: "Şayet bir ip sarkıtacak olsanız, Allah'ın üstüne düşerdi."[184] Dolayısıyla Allah Subhânehû'ya altta veya üstte olmanın nispet edilmesi arasında bir fark yoktur. Cihetler onu sınırlayamaz veya içeremez. Her şey kendi hakikatine göre kendi olmaklığı bakımından Rabbini talep eder. Allah'tan gelen altta veya yüce olma nispetleri arasında fark yoktur.

Yücelik hem bilgi bakımından hem örfen Allah'a aittir. Beraberlik (*maiyyet*) ise örfen değilse de bilgi ve din bakımından O'na aittir. Secde örfe göre Allah için gerekli olan yücelikten uzaklaşmadır. Allah hükmünü son noktada görmek istemiştir. Bu da ancak secde hâlinde gerçekleşir. Secde eden zorunlu olarak Allah'a yakınlaşır. Secde eden yüceldiğinde O'nu müşahede eder. Bu nedenle kula secde anında "*Subhâne Rabbiye'l-a'lâ*" (Yüce rabbimi tenzih ederim) demesi emredilmiştir. Böylece o, Allah'ı bu sıfattan tenzih etmiş olur.

Secde bir yakınlık hâli ve Allah'a yakın kılınan mukarreblerin sıfatı olduğu için Allah Teâlâ [Secde et ve yaklaş] demiştir. Yani bir ikram, iyilik ve armağan olarak yaklaş, denilmektedir. Bu tıpkı hükümdarın, huzuruna giren kişiyle arasındaki ilişkiye benzer. Bir kişi hükümdarın önünde secde ederek

183. Müslim, Salât, 215.
184. Tirmizî, Tefsîr, 57.

selâm getirir. Hükümdar da kişi istediği kadar yakınlaşana dek "Yaklaş, yaklaş" der. Secde hâlinde "yaklaş" denilmesinin anlamı işte budur. Hak yakınlığın artması için, kuluna kime secde ettiğini ve kimin huzurunda olduğunu bildirmek üzere "Yaklaş" der. Nitekim O "kim bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir arşın yaklaşırım." buyurmuştur. Kulun yakınlığı ilâhî emre karşı ise, bu onun iyiliği ve ikramı için en iyisi ve en yücesidir. Çünkü bu kul, keşif ve müşahede konusunda efendisinin emrine bağlıdır.

Bu âyet secdenin sana verdiği ilk ihsanın yakınlık olduğuna işaret etmektedir. Secde eden kişiye, nebîler ve meleklerin içlerinde bulunduğu Allah'a yakın kılınan *mukarreb*lerin yakınlık makamı verilmiştir. Namaz dışında hiçbir ibadet kulu *mukarreb*lerin makamına ulaştıramaz, ki bu makam melek, peygamber, nebî, velî ve müminlerden oluşan evliyaullahın en üstün makamıdır. Allah bununla *mukarreb* meleklerine karşı şöyle diyerek övünür: 'Ey meleklerim ben sizi başlangıçtan itibaren kendime yakın tuttum ve sizi meleklerimin seçkinleri kıldım. Bu kulum ile yakınlık makamı arasına ise birçok perde, nefsin istekleri, duyusal şehvetler, aile geçindirmek, mal, çocuklar, hizmetçiler, arkadaşlar gibi büyük engeller ve büyük manevi sıkıntılar koydum. O bunların hepsini aştı, secde edip yaklaşıncaya kadar mücadele etti. Böylece *mukarreb*lerden oldu. Ey meleklerim! Size özel kıldığım makamın şerefine bakın. Zira sizi bu engeller ile imtihan etmedim, onların meşakkatiyle sizi sorumlu tutmadım. Bu kulun kıymetini iyi bilin. Benim için katlandığı şeylerin hakkı için onu gözetin.' Melekler de şöyle karşılık verir: "Ey rabbimiz! Cennetler ile nimetlenmiş olsak orada bizim de ikamet etmemiz için bir yer olsa, bize orada amellerimizin gereği olarak menziller tayin etmez miydin? Rabbimiz! Senden bu menzilleri bu kula vermeni istiyoruz." Allah da meleklerin istediği şeyi ona verir. Öyleyse namazın ne kadar şerefli olduğuna bakın.

Namazdaki en faziletli söz Allah'ı zikir, en faziletli fiil secdedir. Kişi secde ettiğinde şeytandan korunur. Çünkü şeytan namazın diğer fiillerinde değil sadece secde hâlinde namaz kılanı terk eder. Zira şeytanın hatası secde etmemektir. İnsan secde ettiğinde şeytan üzülür ve ağlar, secdeden kalkarken yoldan çıkarmaya devam eder.

Bir başka açıdan insan ilâhî isimlere mazhar olduğunda (bu isimler üzerinde zâhir olduğunda) ve yaratılış suretine uygun davrandığında Allah ona bu yüceliği ihsan eder. Allah insanın bu yücelikle nitelenebilmesi için ona yakınlığı ihsan ettiği secde etmesini emretmiştir. Bu secde Allah'a yaklaştıran bir secdedir.

İşaret

Bilmelisin ki, Allah Teâlâ âlemi yarattığında âlem için bir zâhir bir de bâtın takdir etmiştir. Onun da bir kısmını gayb, bir kısmını şehadet kılmıştır. Bunların tamamı Allah için zâhirdir ve görülmektedir (şehadettir). Allah insanın kalbini gayb, yüzünü şehadet âleminden var etmiştir. Allah yüzün Allah'ın evi ve kıblesine secde edeceği bir yön tayin etmiştir. Bir diğer ifadeyle Allah insana namaz kılarken yüzünü döneceği bir yön belirlemiş ve ona yönelmeyi ibadet saymıştır. Secdeyi namazdaki en faziletli fiil, Kur'ân ile Allah'ı zikretmeyi namazdaki en faziletli söz kılmıştır. Allah kalp için ise bizzat kendini belirlemiştir. Böylece kalp O'nun dışında bir şeye yönelmez. Allah kalbe kendisine secde etmesini emretmiştir. Kalp eğer keşfen secde ederse, başı dünya âhiret asla secdeden kalkmaz. Keşif olmaksızın secde ederse başını kaldırabilir. Onun başını kaldırmasının sebebi Allah'ı unutması ve Allah'tan gafil olmasıdır. Kalp secdesinde başını kaldırmayan kişi, her şeyde sürekli olarak Hakk'ı müşahede eden kişidir. Bu kimse bir şeyi görmeden önce ancak Allah'ı görür. Bu Ebû Bekir es-Sıddîk'in hâlidir.

İşaret

İki secde de şahittir. Sen hakkın ve hakikatin açısından bütün, bu ikisinden biri açısından ise parçasın. İki hakikatin olduğu için iki kez secde etmen gerekir. Öyleyse bütünlüğün açısından tüm âlemin secdesi olarak O'na secde et. Bu secdende tüm âlemin secdesinin hakikatini almış olduğunu görürsün. Eğer bunu göremiyorsan secde etmemişsin demektir. Genel olmayan ikinci secdeyi de aynı şekilde yap. Bu özel bir secdedir. Kimsenin sana ortak olmadığı niteliğin buna özgüdür. Bu özel secde yalnızca namazda kabul edilir. Bu kalbin secdesidir. Her kalp kendi bilgisi kadar secde eder. Kalbin bilgisi, ona yapılan tecelliye bağlıdır. Bu iki secde giysiyi çıkarma, sebepleri terk etme, nefsi kurban etme ve varlığı atmadır. Böyle değilse çokluğun varlığı ile birlikte özel bir secde nasıl mümkün olabilirdi?

İşaret

el-Karîb ismi seni yakınlığa davet etmiştir. Sen sevensin, sevilen değil. Bu yüzden Allah Teâlâ sana "yaklaş (*ikterib*)" demiştir. Eğer sevilen olsaydın "yaklaşırsın (*takteribu*)" derdi.

Secdede kulluğun sana zâhir olduğunda, mâbuduna yaklaştığında, onun büyüklüğünü anladığında ve "Onu yerine getiriyoruz" dediğinde; hem hata etmiş hem doğru söylemiş, hem ihata etmiş hem kaybetmiş olursun. O hâlde O'nun yüceliğine, isimlerindeki nezahetine bak, yasa kıldığı ve emrettiği gibi; zâhir olduğu kadarıyla O'nu tesbih et. Rükuda görünmeyen şey sana bu teslimiyette görünür. Bu, tenzihin sana iade edilmesinden ve sana dönmesinden kaynaklanır.[185] Onun kıblesi gökte, senin kıblen alçalma ve baş eğme mahalli olan yer yüzündeki secden olsa da namazın için çabala. Ey secde eden, sabırsızlık edip hüzne kapılma! Sen müşahede edilen dairenin merkezindeki uyluksun. O hakiki gaybtır, yaratıcı ilâhtır. Öyleyse avuçlarını toprağa sağlam koy. Çünkü sen yakınlık mahallindesin. İşaret ettiğimiz şeyi anla. Üstü kapalı konuştuğumuz muammayı çöz. Secde ettiğinde şeytanın şerrinden korunduğunu bil. O senin üzerinde söz sahibi değildir. O senin secde ettiğini gördüğünde kendisiyle meşgul olur, kendi felaket burcunda yanar. Senin Rabbinin huzurunda itaat ettiğine şahit olur. Kıyamet günü kendisine dönecek hüsrana şahit olunur. Secden hakkında sana bu kadarı yeterli. Bu var olduğun sürece senin perdendir. Allah keremi ve lütfuyla bizi de sizi de secde edip var olanlardan, gece ibadet edip övülenlerden kılsın.

---

185. Efendimiz'in rivayet ettiği şu hadis-i kudsîye bakınız: "Ey kullarım! İşte sizin amelleriniz. Onları sizin için kaydeder, sonra onları size döndürürüm." (Müslim, Birr, 55). *Şerhu Kelimâti's-Sûfiyye* kitabımızdaki Ebû Yezid el-Bistamî'nin "Subhânî" sözüne bakınız.

KADİR SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

إِنَّا أَنزَلْنَاهُ فِى لَيْلَةِ الْقَدْرِ (١)

1. Biz onu (Kur'ân'ı) Kadir gecesinde indirdik.

[Biz onu indirdik] âyeti çoğulluk ve azamet ifade eden "biz" lafzıyla (*nûn* harfi ile) gelmiştir. Böylece Allah [kadir gecesinde] gerçekleşen indirilişte ilâhî isimlerin tamamını bir araya getirmiştir.

Bilmelisin ki, Allah Kur'ân'ı parça parça şaban ayının on beşinci gecesi olan Kadir gecesinde, toplu olaraksa ramazan ayında indirmiştir. İkisi de dünya semasına indirilmiştir. Buradan yirmi üç senede parça parça, âyet ve sureler şeklinde inmiştir. O, menzillerin bilinmesi ve mertebelerin ortaya çıkması için tedricen indirilmiştir. Allah'ın kitabı yeryüzüne şaban ayında indirilmesi sebebiyle parça parça, ramazan ayında indirilmesi nedeniyle de toplu şekilde okunmaktadır.

İnsanlar kadir gecesinin hangi gece olduğu konusunda anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Bize göre kadir gecesi tüm seneyi dolaşır. Allah her ay ve günün ondan payını alabilmesi için, bu geceyi ayları ve haftanın günlerini dolaşacak bir biçimde var etmiştir. Bu durum, güneş takvimindeki her ayın Ramazan

ayının faziletinden yararlanabilmesi için ramazanın, güneş takvimine göre dizilen ayları dolaşmasına benzer. Böylece ramazanın fazileti tüm seneyi kuşatmış olur. Bu gecenin alâmeti, bu gecenin nuru sebebiyle diğer ışıkların sönmesidir. Çünkü Kadir gecesinin nuru güneşin ışınlarını söndürür. Ta ki güneş bir mızrak boyu veya ondan daha az yükselir ve bu durumda onun nuru yine ona döner. Böylece Kadir gecesi sabahındaki aydınlık sebebiyle güneşin, şuası olmayan bir tas gibi doğduğunu görürsün. O gün güneş, şuası olmayan ayın doğumuna benzer şekilde doğar.

وَمَا أَدْرَاكَ مَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ (٢)

2. Bilir misin nedir Kadir gecesi?

O kadir gecesi ki, onu indirenin ve kendisinin kıymeti sebebiyle hakir bir şekilde onu aramamız emredilmiştir. İnsan, kıymeti kendinden menkul bu büyük hayra talip olduğu hâlde, kendisinin ona karşılık veremeyecek kadar fakir olduğunun farkındadır. Çünkü kul, kulluğunu her yerine getirmek istediğinde kendini yokluğa sürükleyerek değerini düşürür. Dolayısıyla Kadir gecesi huzur ehlinin kendi kıymetlerini öğrendikleri, bir başka deyişle kıymetlerinin ne kadar düşük olduğunu öğrendikleri gece olduğu için bu ismi almıştır.

لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ (٣)

3. Kadir gecesi bin aydan hayırlıdır.

Birinci vecih

İnsan Kadir gecesine rastlarsa bu onun için, Allah'ın kendisine bin ay nimet vermesinden daha hayırlıdır. Kadir gecesi yalnız bin ayda bir kez olsa, nasıl olurdu? Ki o, her yıl on iki ayda da bulunmaktadır.

İkinci vecih

Allah Teâlâ [bin ay] ifadesi ile belli bir vakti kastetmemiştir. O, kadir gecesinin mutlak olarak hangi varlıkta olursa olsun tüm gecelerden hayırlı olduğunu kastetmiştir. Bu zamanların içinde ramazan ayı, cuma günü, aşure günü,

arefe günü ve kadir gecesi de vardır. Sanki Allah Teâlâ şöyle demiştir: Onun hayrı seksen üç kat ve üçte biri kadar arttı. Zira o seksen üç yıl dört aydır. Söz konusu dört ay, içerisinde Kadir gecesinin bulunduğu aylar olabilir. Bu durumda hayır her Kadir gecesinde seksen dört kat artmış olur. Bu vakitlerdeki hayra bir bakın! Bu gece bin aydan daha hayırlıdır. Ancak bir sınırlama getirilmemiş, bin aydan fazlası belirlenmemiştir. Bu sebeple onun hayrının nerede biteceği bilinmez. Allah Kadir gecesinin hayrını sadece bin ayı karşılayacak şekilde belirlememiş, onu yalnızca bin aydan daha hayırlı kılmıştır. Yani, bu geceyi vakit belirtmeksizin bundan daha hayırlı saymıştır. Öyleyse kul bu geceye nâil olursa, bir sınır getirilmeksizin bin yıldan fazla Rabbine karşı ihlasla ibadet ederek yaşayan kimse gibi olur. Yine bu kimse doğal ömrünü aşıp, uzunluğu meçhul bir ömür yaşayan kimseye benzer. Bu kişi de mutlaka ölecektir ancak ne zaman olacağı bilinmez. Onun doğal ömrü bir nefesle mi yoksa binlerce seneyle mi aşacağı bilinemez. Arzettiğimiz üzere, Kadir gecesi de sınırlı olmadığı için bu şekildedir.

Allah Subhânehû "Kadir gecesi" buyurmuş, "Kadir günü" dememiştir. Çünkü gece gayba benzemektedir. Takdir de ancak gizli olur. Kadir gecesi eşyanın kıymetinin belirlendiği takdir gecesidir. Bu takdir bizden başkasına gerekmez. Bu sebeple bizler Kadir gecesini aramakla emrolunduk. Hazreti Peygamber'in karşılamak üzere "Onu arayın."[186] ifadesi bu anlama gelmektedir.

Kur'ân bin aydan daha hayırlı olan Kadir gecesinde indirilmiştir. Burada kendisinden sonra başka bir basit sayı kalmayan, artık bileşiklere geçilen tüm sayı isimleri getirilmiştir. Bu tıpkı Kur'ân'ın Allah'ın indirdiği son kitap olması ve kitabın kendisine indirildiği peygamberin peygamberlerin sonuncusu olmasına benzemektedir. Daha sonra [bin] kelimesi nekira hâlde bulunan [ay]a izafe edilmiştir. Böylece ona mevsimler dâhil olmuştur. Arap ayları, ayları ortaya çıkaran ayın hareketine bağlı olarak; ayın felek derecelerinin menzillerini kat etmesine göre belirlenmiştir.

Âyette "bundan daha fazladır" denilmiş olsaydı tekrara düşülmüş olurdu. Ancak varlıkta tekrar yoktur. Bilakis o daima yeni bir yaratmadır. Günlerin sayısı veya toplamı eksik bırakılsaydı, feleğin derecelerinin kat edilmesi mümkün olmazdı. Bu durumda Peygamberimizin peygamberliği genel olmaz, Kur'ân kendisinden önceki tüm kitapları içeriyor olmazdı. Çünkü en kısa devirde, feleğin tüm derecelerini kat edebilecek seyre sahip tek yıldız Arap aylarının belirlendiği ay'dır (*kamer*). Bu sebeple Kur'ân bin aydan daha hayırlı yani daha faziletli bir gecede indirilmiştir. Daha faziletli olmak bir ziyadedir.

---

186. Buhârî, Fazlu Leyleti'l-Kadr, 2-3; Müslim, Sıyâm, 205-220.

Ziyade ise belirlenen şeydir. Allah Teâlâ Kadir gecesine faziletli olmayı takdir etmiştir. Bu fazilet, zikredilen gecenin Allah katında bulunan menzilidir. Kur'ân'ın indirildiği bu Kadir gecesi Şaban ayının yarısına denk gelir. O, tüm seneyi dolaşan Kadir gecesidir. Kadir gecesine adı verilen "kadir" Allah'ın dilediği herhangi bir gecede, bir diğer ifadeyle Allah senenin hangi gününü Kadir gecesi için mahal kılmış olursa o gecede var edilir. Senenin bir gecesinde bulunan Kadir gecesi, senenin diğer gecelerinden yani cuma gecesi, arefe gecesi, şaban ayının on beşinci gecesi ve bilinen diğer geceler gibi gecelerden daha özel bir fazilete sahiptir. Kadir gecesi bu faziletli gecelere denk geldiğinde söz konusu gecenin fazileti, Kadir gecesinin faziletine eklenir. Böylece bu Kadir gecesi, kendisine başka bir fazilet katılmayan diğer bir senedeki Kadir gecesinden daha faziletli olur.

تَنَزَّلُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِمْ مِنْ كُلِّ أَمْرٍ (٤)

4. O gece melekler ve ruh, rablerinin izniyle her bir iş için iner dururlar.

[Melekler iner dururlar] ifadesi ile yalnız bir meleğin inmediği anlaşılmaktadır. "Ruh" bu melekler arasında, cemaatin imamı konumundadır. [O gece her bir iş için] ve Hakk'ın yarattıklarında gerçekleştirmeyi dilediği her işin gerektirdiği şeyler için inip dururlar.

سَلَامٌ هِيَ حَتَّى مَطْلَعِ الْفَجْرِ (٥)

5. O gece tan yeri ağarıncaya kadar esenlik doludur.

"*Hattâ* (...caya kadar)", gayenin bitimini ifade eder. "*Hattâ*" harfi, "gaye" için kullanılan "*ilâ*" (-e,-a) harfini tazammun eder. Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurmuştur ki: "Kadir gecesini iman ederek ve karşılığını âhirette bekleyerek ihya eden kişinin geçmiş ve gelecek tüm günahları bağışlanır."[187] Dolayısıyla bu geceyi ihya eden kimse mağfirette Allah resûlüne sallallahu aleyhi ve sellem katılır. Nitekim Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurmuştur ki: "Kadir gecesinin hayrından mahrum olan kişi, her şeyden mahrum kalmıştır."[188]

---

187. Buhârî, Îmân 25, 27, 28, 35, Savm 6, Terâvih 1, Leyletü'l-kadr 1; Müslim, Müsâfirîn 173-176.
188. İbn Mace, Sıyâm, 2.

İşaret

Bu geceyi Kadir gecesi sebebiyle ihya eden kişi, kendisi için ihya etmiştir. Allah onu aramayı teşvik ettiği için (*terğîb*) ihya etmişse yine kendisi için ihya etmiş olur. Bu geceyi ramazan veya bir başka isim için ihya eden ise, kendisi için değil Allah için ihya etmiştir. Bu daha kâmildir. Ancak diğer ikisi de dine dâhildir. İnsanların bir kısmı köle (kul), bir kısmı ise ücretle çalışan kimselerdir. İlâhî kitaplar, iş veren ile işçi arasındaki ücret nedeniyle indirilmiştir. Bu kişiler köle (kul) olsalardı, Hak kendisine kitap göndermeyi farz kılmazdı. Zira köle, efendisi için belli bir süre çalışmaz. Köle, efendisinin mülkünde çalışan kimse olup muhtaç olduğu şeyi elde eder. Ücretli çalışanlar için bunun bir ücreti, köleler için ise nuru vardır. Bu nur onların efendisidir.

Peygamber Efendimiz sallallahu aleyhi ve sellem yolculuktan dönen kimseyi karşılar gibi Kadir gecesini karşılamak için "Onu arayın."[189] buyurmuştur. Yolcu yolculuktan dönünce, eğer varsa, kendisini karşılayan ailesine hediye vermelidir. Yolcu kendisini karşıladıkları ve onun için toplandıklarında bu kişiler için hazırladığı hediyeleri verir. Bu hediyeler, onlar için takdir edilenlerdir. Onlar da bununla sevinirler. Bazılarının hediyesi Rablerine kavuşmak iken, bazılarının hediyesi ilâhî yardım ve himayedir. Bu hediyelerin tamamı, onlara bir şey vermeyi veya hibe etmeyi takdir edenin dileğine göre belirlenir. O bu konuda engellenemez.

Tirmizî hadisinde Ebû Zer'den şöyle nakledilmiştir: "'(Rasûlullah) Bize namaz kıldırdı. Ta ki biz felâhı kaçırmaktan korktuk.' 'Felâh nedir?' diye sorulunca 'Sahurdur' cevabını verdi."[190] Bununla insanın arazî olarak (geçici olarak) oruç tuttuğuna dikkat çekilmiştir. Onun bekası yoktur. Zira oruç Allah için tutulur. İnsan varlığını sürdürmek için (bekası için) oruçlu olan değil yemek yiyendir. İnsan zâtı itibariyle beslenen, arazî olarak ise oruç tutandır. Felâh, beka demektir. Bu sebeple sahabe geceyi kıyamla geçirmeyi nitelerken "felâhı kaçırmaktan korktuk" demiştir. Bu, gece vaktinin geçmesi ve nefsimizi bilmemizdir. Nitekim nefsimizi bilirsek rabbimizi biliriz. Fakat onlar Allah'a hamd olsun, felâhı kaçırmadılar. Hatta Allah, *kayyumiyet*in (daimî olarak bâki olmanın) Allah için zâtî olduğuna şahitlik etmeleri için onları besleyerek nefislerini gösterdi. Zira kul ancak beslenerek varlığını bâki kılar. Kadir gecesini aramamamız, kendisiyle bâki olacağımız nefsimizin hazzından bizi müstağni bırakmaz. Kendisiyle bâki olacağımız nefsimizin hazzı,

---

189. Buhârî, Fazlu Leyleti'l-Kadr, 2-3; Müslim, Sıyâm, 205-220.
190. Tirmizî, Savm, 81.

beslenmedir. Zira onu, beka yurdunda hayrına nâil kılınmak için ararız. Onu ibadet ederek aramamız, bizi âhirette bâki kılacak nefsî bir haz sebebiyledir. Onu cemaatle aramamız ise insanın birleştirici olması sebebiyledir. İnsanın birleştirici olması, aklı ve kendini bilmesi sebebiyle Allah'ı insandan daha iyi bilen bir varlık yoktur.

BEYYİNE SÛRESİ

Medine'de indirilmiştir.

لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ مُنْفَكِّينَ حَتَّى تَأْتِيَهُمُ الْبَيِّنَةُ
(١) رَسُولٌ مِنَ اللَّهِ يَتْلُو صُحُفًا مُطَهَّرَةً (٢) فِيهَا كُتُبٌ قَيِّمَةٌ (٣) وَمَا تَفَرَّقَ الَّذِينَ أُوتُوا
الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَةُ (٤) وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ
الدِّينَ حُنَفَاءَ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ وَذَلِكَ دِينُ الْقَيِّمَةِ (٥)

1-5. Ehl-i kitap'tan ve müşriklerden hakkı inkâr edenler, kendilerine açık kanıt ve Allah tarafından gönderilen, tertemiz sayfaları okuyan bir elçi gelinceye kadar (hakkı inkârcılıktan) ayrılacak değillerdir. O sayfalarda dosdoğru hükümler yer almaktadır. Ehl-i kitap ancak kendilerine o açık kanıt geldikten sonra ayrılığa düştüler. Hâlbuki onlara, ancak dini Allah için hâlis kılarak hakka yönelen kimseler olarak O'na kulluk etmeleri, namazı kılmaları ve zekâtı vermeleri emredilmişti. İşte bu dosdoğru dindir.

[Onlara emredilmişti] ifadesindeki kimseler, dini hâlis kılmak için mücadele eden ve bunda ısrar eden kimselerdir. Allah bu kimselere dinlerini şeytandan, korku veren şeylerden, arzulardan, cennetten veya cehennemden arındırarak Allah'a has kılmalarını emretmiştir. Onlar hakikat üzere değildirler,

ancak nefislerinin hevâsına uymuşlardır. "Dini Allah için hâlis kılarak O'na kulluk etmeleri (emredilmişti)" âyetinde zikredilen *ihlas* (hâlis kılmak) yalnızca niyet demektir. Âyette bu nedenle kelime "O'na" hâlis kılmakla kayıtlanmış, bir başkasına veya ortaklık hükmüne bağlanmamıştır. Bu niyet hakkında şöyle deriz:

Bedenler ruh, ameller niyetle
Canlanır yeryüzünün yağmurla canlandığı gibi.
Açılmış görürsün ağaçları, çiçekleri,
Ve ağaçların meyvelerini.
Amellerimizin suretleri de böyledir.
Onların rayihaları çürük veya güzeldir.
Din olmasa misk onların kokusundan çekinir.
İşte benim düşüncem:
Tekvinin dayandığı benim topladığım ise,
Fayda veya zarar birbirine eştir.
Dinine bağlan! Onunla huzura erersin.
Mutlulukla çiçek açan suretler onu süsler:
Benzer tahtlarında gördüğün meliklere,
Veya gözlerin âşık olduğu gelinlere.

Allah resûlünün sallallahu aleyhi ve sellem bir hadiste şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ameller niyetlere göredir. Herkese niyetinin karşılığı verilir. Kimin hicreti Allah ve Resûlüne ise, onun hicreti Allah ve Resûlünedir. Kimin hicreti de elde edeceği bir şeye ve bir kadına ise onun hicreti de bu hicret ettiği şeyedir."[191] Niyet zâtı bakımından aynı, taalluk ettiği yani niyet edilen şey bakımından farklıdır. Dolayısıyla onun sonucu niyete değil taalluk ettiği şeye bağlıdır. Niyet bir eyleme yönelmek veya bir eylemi terk etmektir. Bu eylemin güzel, çirkin, iyi veya kötü olması niyetin sonucu değildir. Bu nitelikler Şari'nin ayrıştırıp mükellefler için belirlediği ârızî şeylerdir. Bu açıdan özel olarak niyetin bir sonucu değildirler. Niyet iyi olan veya olmayan amellerin ortaya çıkma sebebidir. Onun sonucu yalnızca yardımdır. Niyetin hakikati, niyet edilen şeye taalluk etmesidir. Niyet edilen şeyin çirkin veya güzel olması niyetle ilgili değil, ona güzellik ve çirkinlik hükmünü veren kimseye aittir. Şayet mükellef olan muhatap, hayra niyet ederse hayır elde eder. Şerre niyet ederse şerrin karşılığını görür. Onun ötesindeki şey ancak mahallin iyisi veya kötüsüdür. Eğer niyetini kaybedersen hayrın tamamını kaybetmiş

191. Buhârî, Bedü'l-Vahy, 1; Müslim, İmâre, 155.

olursun. Dolayısıyla bir şeyi Allah'a yakınlaşma niyeti ile yapan ile bu niyet dışında bir şey için yapan arasında büyük bir fark vardır. İbadet, bir şeyi yapmak veya yapmamaktır. Dinen sorumlu olduğu [dini] hâlis kılmak, [Hakk'a yönelen kimseler olarak] ibadet etmektir.

[Namazı kılmaları emredilmişti]: Kölenin efendisinin mertebesinden geri durması ve kulluğunu bir başkasına değil Allah'a hâlis kılması gerekir. Bu tıpkı kişinin zürriyetin kabzedilmesi esnasında ikrar ettiği gibi olmalıdır. Hak örtü ve perde mekânı olan dünya hayatında kişiye ikrarın eşlik etmesini ister. Hak birçok açıdan varlıkla, mekânla ve mertebeyle mahlûkatından önce gelir. Zira O vardı ancak mahlûkat yoktu. Bu, varlığın önceliğidir. Allah takdir etmiş, kaza etmiş, hükmetmiş ve bunu hakkında hüküm verilemeyecek ve karşılık verilemeyecek şekilde yerine getirmiştir. Bu mertebenin önceliğidir. Dolayısıyla Hak ve halk hiçbir açıdan bir araya gelemez. Kul kendisi sebebiyle kul, rab ise kendisi sebebiyle rabdir. Allah, kullarının rububiyetinden geri durmalarını gerekli görmüştür. Kula namazı farz kılmış, onu "namaz kılan" olarak isimlendirmiştir. Namaz kılan rabbinin mertebesinden geri duran kişidir. Allah Teâlâ âyette işaret kabilinden "namaz kılarlar" demiştir. Mertebesinin gereğini yerine getiren kendine zulmetmemiş, işin hakkını vermiş olur. [Ve zekâtı vermeleri emredilmişti. İşte bu dosdoğru dindir.]

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ فِي نَارِ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا أُولَئِكَ هُمْ شَرُّ الْبَرِيَّةِ (٦)

6. Ehl-i kitap'tan ve müşriklerden hakkı inkâr edenler, içinde ebedî olarak kalacakları cehennem ateşindedirler. İşte halkın en kötüleri onlardır.

Bilmelisin ki, her müşrik kâfirdir. Müşrik, şirk koşarak hevâsını ilâh edinip ona tabi olmakla ve ilâhın bir olduğunu reddetmekle müşrik olur. Bu kişi ilâhın birliğine götüren âyetleri ve delilleri gizler. O bu zâhirî ve bâtınî gizleme sebebiyle "kâfir" (gizleyen); ilâhlığı Allah'tan başka bir varlığa nispet etmesi sebebiyle "müşrik" olarak isimlendirilir. Böylece o iki nispete sahip olmuş ve şirk koşmuştur. İşte müşrik ve kâfir arasındaki fark budur.

Müşrik olmayan kâfire gelince o, Allah'ın birliğini kabul etse de (*muvahhid*) peygamberi ve getirdiği kitabın bir kısmını inkâr etmektedir. Onun küfrü iki türlüdür. İlkin müşrik Allah'ın birliğini inkâr ettiği gibi, kâfir de Allah katından gelen şeyleri inkâr etmektedir. İkinci olarak, kâfir Allah resûlünü ve onun getirdiklerinin Allah'tan geldiğini kabul ettiği hâlde sırf baş olma

sevdasından dolayı bunu kendini takip edenlerden ve insanlardan gizlemektedir. Hazreti Peygamber'in Kayser'e yazdığı "Eğer yüz çevirirsen başkanlığını ettiğin kimselerin" yani sana uyanların "günahı senin boynunadır"[192] ifadesiyle muradı budur.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَئِكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ (٧) جَزَاؤُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ
جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ
ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُ (٨)

7-8. İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara gelince, halkın en hayırlısı da onlardır. Onların rableri katındaki ödülleri, altından ırmaklar akan, içinde devamlı kalacakları adn cennetleridir. Allah onlardan râzı olmuş, onlar da Allah'tan râzı olmuşlardır. İşte bu, rabbinden korkan kimselere mahsustur.

Rıza az şeye taalluk eder. Nimet verme ise açık burhan ve delil ile sonsuzdur. Rıza göstermek gereklidir. Delilin hükmü de buna uygun gelmiştir. Bu anlama göre Allah Subhânehû'nun senden razı olması, O'na kendinden verdiğin şeye bağlıdır.

[Allah onlardan râzı olmuştur]: Allah'ın lütuflarının sonu yoktur. Zira ona döndüğünde sona erecek bir sınırı yoktur. Kul istidadı ölçüsünde Allah'ın kendisini mükellef tuttuğu şey konusundaki gayretini ortaya koyduğunda bu onun için sabit ve doğru olmuştur. Getirdikleri ameller konusunda [Allah onlardan razı olmuştur].

[Onlar da Allah'tan razı olmuşlardır]: Onlar kendilerine Allah katında sonu gelmeyecek şeyler lütfedildiğinde bunlardan razı olmuşlardır. Rıza Hakk'ın sıfatlarından biridir. Ancak rıza aynı zamanda mahlûkatın da bir sıfatıdır. Bu sıfat mahlûkatın onu hak etmesi ve Hakk'a ihtiyaç duymasına bağlıdır.

Bazı hadis rivayetlerinde, insanlar cennetteki yerlerini aldıklarında Allah Teâlâ'nın şöyle sesleneceği belirtilmektedir ki bu söz, teşbih veya bir keyfiyet atfetmeksizin ona nispet edilmesi gereken bir sözdür: "Ey kullarım! Size gerekli olan başka bir şey kaldı mı?" Onlar da şöyle derler: "Ey rabbimiz! Bize başka bir şey gerekmez. Bizi cehennemden kurtarıp cennete koydun. Bizi giydirdin, yedirdin, içirdin, yaptın ve yarattın." Allah (c.c.) "Size gerekli olan başka bir şey daha kaldı." deyince kullar "Ne kaldı Ya rabbi?" diye so-

192.Buhârî, Bed'ü'l-Vahy, 6; Müslim, Cihâd, 24.

rarlar. Allah Teâlâ "Sizden razı olduğumu ve size asla gazap etmeyeceğimi bildirdim. Razı oldunuz mu?" der. Bunun üzerine kullar "Senden razı olduk" derler. Cennet ehlinin bu hitap karşısında duydukları sevinç onların en büyük sevinçleridir. Bu hitaba mazhar olanlar cennet ehli olan cennetliklerdir. Cennet için çalışan, ona âşık kimselerdir. Onlar Hak'tan başkasını talep etmezler. Ârifler ise Allah ehli ve onun özel kullarıdır. Onlara böyle hitap edilmez. Nitekim onlar buna dünyadayken de âhirette de nâil olmuşlardır. Ârifler cennette zât değil, araz hükmüyle bulunurlar. Onlar bizzat Allah ile birliktedirler. Bu sebeple onlar için, Ehlullah ve onun özel kulları denilir. Onlar cennete nispet edilmez, cennet onlara nispet edilir. Cennet ehli denilen ehl-i cennet ise zâtları ile cennette olup onların Allah ile birlikte olmaları arazîdir. Onlar Allah Teâlâ'yı belli bir vakitte görürler. Onlar cennetlerde huriler ve gılmanlarla birliktedirler.

[İşte bu, rabbinden korkan kimselere mahsustur]: Onlar, bununla muttasıf olmak için farz olan hakkı talep ederek ve Allah'ı razı etmek için amelde bulunarak rabbinden korkan kimselerdir. Bu kişiler hâllerinde, fiillerinde ve sözlerinde Allah'ın razı olduğu kimselerdir. Dolayısıyla onlar kendilerine emredilen şeyi yapmaktadırlar.

Rakik

Yüreğin korkusu amel azığının az, kıyametin korkutucu olmasındandır. Hatta bu korku vuslat isteğine rağmen kötü davranıştan ve takvayı aşmaya rağmen iddia sahibi olmaktan kaynaklanmaktadır.

ZİLZÂL SÛRESİ

Medine'de indirilmiştir.

Zilzâl sûresi bir makam tutan veya iki kısma ayrıldığında Kur'ân'ın yarısına denk gelen bir suredir.

إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا (١) وَأَخْرَجَتِ الْأَرْضُ أَثْقَالَهَا (٢) وَقَالَ الْإِنْسَانُ مَا لَهَا (٣) يَوْمَئِذٍ
تُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا (٤) بِأَنَّ رَبَّكَ أَوْحَى لَهَا (٥) يَوْمَئِذٍ يَصْدُرُ النَّاسُ أَشْتَاتًا لِيُرَوْا أَعْمَالَهُمْ (٦)

1-6. Yer o dehşetli sarsıntısıyla sarsıldığında; Ve yer ağırlıklarını dışarı attığında; Ve insan, "Ne oluyor buna!" dediğinde; O gün yer, bütün haberlerini Rabbinin ona vahyettiği şekilde anlatır. İşte o gün insanlar yaptıkları kendilerine gösterilsin diye (bulundukları yerden) farklı gruplar hâlinde çıkarlar.

Bâki olmayan bu yurt seni kandırmasın.
Ey ayık kimse! Bu yurda temkinli şekilde ait olmalısın.
Eğer sarsıntı olursa bu bileşim hareketlenip ayrılır.
Biri ebediyete, diğeri cehenneme yol alır.
Bu dünyayı bırak, hiçbir şeyi seni aldatmasın.
Yalnızca bir yolculuk için dünyadasın.

O, size dönecek amellerinizdir. Yalnızca ellerinizle işlediğiniz ameller karşınıza çıkacaktır. Nefisler dünyadayken hayır veya şer ne ektiyse, onun mahsulünü alacaktır. Buğday eken kendisine huzur veren buğdayı biçer. Ne ekersen onu biçersin. Bu yüzden Allah Teâlâ şöyle buyurur:

فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ (٧)

7. Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu (karşılığını) görür.

Ameller onu işleyenlere ârız olan arazî anlamlardır. Allah onları ölçüye koyup [Kim zerre miktarı yapmışsa] buyurmuştur. Allah amelleri teraziye koymuştur. Ameller, anlamların ancak duyusal suretlerde kavrandığı misal mertebesinde ölçülmektedir. Hak Teâlâ lehinde ve aleyhinde olan tüm amelleri kaydeder. Allah kendi başına var olamayan arazlar olan amelleri kendileriyle kaim olan suretlerle örter. Bunu onlara giysi kılar. İşte bu sebeple amellerin ölçüldüğü zikredilmiş ve onlar zerre miktarına benzetmiştir. Her ne şekilde olursa olsun kim iyi bir şey yaparsa, onu görür ve karşılığını alır. Kim de kötü bir şey yaparsa, onu mutlaka görür. Ancak karşılığını ya alır ya da dünyada tevbe ettiyse Allah onu affeder ve hayra dönüştürür. Tevbe etmeden ölürse, diriltilecekleri gün pişman olduğu şeyin karşılığı görülür. Peygamberimiz sallallahu aleyhi ve sellem buyurmuştur ki: "Bunlar ancak size dönen amellerinizdir. Hayırsa hayır, şerse şerdir."

وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ (٨)

8. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu (karşılığını) görür.

Onun en azı, ilâhî uyarı ve sorgu esnasındaki takrirdir. Kişi ne yaptığına mutlaka vâkıf olur. Mümin kötü amellerini göreceği için bu kınamadan korkar. Hak bu âyette cezaya değinmez. Ancak ameller mutlaka görülecektir. Bağışlanmış olsa bile kişi işlediği amelin büyüklüğünü ve Allah'ın kendisini bağışlayarak verdiği nimetin büyüklüğünü görecektir. Kendisine yalan bulaşmayan doğru ilâhî haberin verdiği bilgi budur. Nitekim Cenab-ı ilâhî'nin yalan söylemesi imkânsızdır. Âlim bir kimse Hakk'ın kullarına olan hitabına bakarsa, bu hitabın onların üzerinde anlaştıkları şeye göre geldiğini görür. Bu hitap, Arapların uzlaşıya vardıkları dil ile Araplara yapılan Arapça bir hitaptır. Onların uzlaşıya vardıkları şey, örflerine göre övdükleri veya yerdikleri şeylerdir. Araplara göre kerim bir kimsenin vaatte bulunup sözünde durması ve ceza vaadinde bulunup affederek bağışlaması güzel ahlâktandır. Bu

fiil onların güzel ahlâk olarak gördükleri ve kerimi övdükleri bir fiildir. Ceza vaadi de onların örfüne uygun şekilde inmiştir. Bu konu ile aklî delillerin verdiği bilgiler karşıt değildir. Aklî deliller bazı haberlerde neshin olmadığını ve yalanın imkânsız olduğunu gösterir. Amaç güzel ahlâkı getirmektir. Onların bir şairi demiştir ki:

İyilik veya kötülük vaadinde bulunursam;
Kötülük vaadime aykırı davranır, iyilik sözümü tutarım.

Allah kendisine karşı suç işleyeni bağışlayıp affetmesi, ceza vaadinde bulunup onu affetmesi ve mazur görmesi konusunda kendisini övmüştür. Allah Teâlâ kendisini, vadettiği iyiliği yerine getirmesi sebebiyle de övmüştür. Dilde "Ona hayır ve şer konusunda vaatte bulundum." (*ve'adtühû*) denilebilir. Hemze ile "*ev'adtühû*" (ona şer vaadinde bulundum) şeklindeki fiil ise yalnızca şerre özgü kullanılır.

Allah "Her peygamberi kendi kavminin diliyle gönderdik." (İbrâhim, 14/4) yani her peygamberi kavmin üzerinde uzlaşıya vardığı şey ile gönderdik, buyurmuştur. Araplar, affeden ve bağışlayan kimseyi övmek konusunda uzlaşıya varmışlardır. Allah ise bu sıfatta daha öndedir. Allah bize, dilediği kimseye ceza vaadini uygulayacağını, dilediği kimseyi de affedeceğini öğretmiştir.

İşaret

Nefis ayrılık vaktine vardığında ona "Çare bulan yok mudur? denir." (Kıyâme, 75/27), "Bacaklar birbirine dolaşır." (Kıyame 75/29) Beden yeri o dehşetli sarsıntısıyla sarsılır. Nefis için lehine ve aleyhine olan şeyler görünür olur. Ayaklar kayar. O vakit pişman olur ancak pişmanlık fayda vermez.

ÂDİYÂT SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًا (١) فَالْمُورِيَاتِ قَدْحًا (٢) فَالْمُغِيرَاتِ صُبْحًا (٣) فَأَثَرْنَ بِهِ نَقْعًا (٤)
فَوَسَطْنَ بِهِ جَمْعًا (٥) إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ (٦) وَإِنَّهُ عَلَى ذَلِكَ لَشَهِيدٌ (٧) وَإِنَّهُ لِحُبِّ
الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ (٨)

1-8. Yemin olsun nefes nefese koşanlara; Sonra çakarak kıvılcım saçanlara; Sabahleyin ansızın baskın yapanlara; Derken o sırada tozu dumana katanlara; Peşinden orada bir topluluğun ta ortasına dalanlara ki! İnsan, Rabbine karşı pek nankördür. Şüphesiz buna kendisi de şahittir; O, aşırı derecede hayır (mal) sevgisine kapılmıştır.

Hayır, mal demektir. Nefisler mal ve mal biriktirme sevgisi ile yaratılmıştır. İnsandaki cömertlik, yaratılıştan gelen bir şey değil ahlâken kazanılan bir şeydir. Bu sebeple zekât sadaka diye isimlendirilmiştir. Yani o, yaratılışına aykırı olduğu için kişiye büyük bir külfettir.

أَفَلَا يَعْلَمُ إِذَا بُعْثِرَ مَا فِي الْقُبُورِ (٩) وَحُصِّلَ مَا فِي الصُّدُورِ (١٠)

9-10. O bilmez mi ki kabirlerde bulunanlar diriltilip dışarı atıldığı zaman; Ve kalplerde gizlenenler ortaya konduğu zaman.

Bedenler kabirlerinden çıktıkları ve kalplerde bulunan ve onlara ârız olan şeyler ortaya konduğu zaman naklin verdiği bilgi doğrulanacak ve bu konuda şüpheden eser kalmayacaktır.

إِنَّ رَبَّهُمْ بِهِمْ يَوْمَئِذٍ لَخَبِيرٌ (١١)

11. İşte o gün (anlayacaklar ki), rableri onlardan tam mânasıyla haberdardır!

Allah Teâlâ bu âyette bilgiyi değil haberdar olmayı zikretmekle yetinmiştir. Zira haberdar olunan her şey bir bilgidir.

KÂRİA SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

الْقَارِعَةُ (١) مَا الْقَارِعَةُ (٢) وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْقَارِعَةُ (٣) يَوْمَ يَكُونُ النَّاسُ كَالْفَرَاشِ
الْمَبْثُوثِ (٤)

1-4. O dehşetli ses! O ne dehşetli ses! Nedir o dehşetli ses, bilir misin? O gün insanlar sağa sola dağılmış kelebekler gibi olur.

Allah'ın rahmeti geniş, nimetleri çok ve kapsayıcıdır. Âlem kıyamet günü sağa sola dağılmış kelebekler gibi toplanacaktır. Zira rahmet her yere yayılmıştır. Âlem farklı hâllerde bulunduğu ve çeşitli suretlerde olduğu için rahmeti istemek için dağılacaktır. Âlem bu şekilde kendisini bedbahtlığa götüren sureti ortadan kaldıran Allah'ın rahmetinin yayılmasını ister. Onların kıyamet günü dağılmalarının sebebi budur.

وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ (٥)

5. Dağlar da atılmış renkli yüne dönüşür.

Dayanıklı dağların sertliği, kullara karşı rahmet olan yumuşaklığa dönüştüğü için dağlar o gün atılmış renkli yüne dönüşür.

فَأَمَّا مَن ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ (٦) فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَّاضِيَةٍ (٧)

6-7. Kimin tartılan amelleri ağır gelirse, İşte o mutlu bir hayat içinde olur.

Ayrışma kubbesi altında adalet terazisi yükseldiğinde, fazilet sahiplerinin terazisi ağır basar.

وَأَمَّا مَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ (٨) فَأُمُّهُ هَاوِيَةٌ (٩) وَمَا أَدْرَاكَ مَا هِيَهْ (١٠) نَارٌ حَامِيَةٌ (١١)

8-11. Amelleri hafif olana gelince, Onu kucaklayacak olan hâviyedir. O nedir, bilir misin? Yakıp kavuran bir ateş!

Birinci vecih

Bilmelisin ki, amellerin ölçüldüğü terazi kantar şeklindedir. Amellerin ölçüldüğü terazi, "Bir hesaba bağlı" (*bi husbân*) (Rahmân, 55/5) âyetindeki sayısal teraziyi ve ağırlık birimi (*rıtl*) ölçülen teraziyi kapsaması için ağırlık ve hafiflikle nitelenmiştir. Bu ancak kantarda mümkündür. Âyette iki kefeden söz edilmemiş, saidler hakkında [Kimin tartılan amelleri ağır gelirse], bedbahtlar hakkında da [Amelleri hafif olana gelince] buyurulmuştur. Terazinin iki kefesi olsa şöyle denirdi: "İyilik kefesi ağır gelenler şöyle, kötülük kefesi ağır gelenler ise şöyledir." Ancak burada kantarda olduğu gibi ağırlık ölçümü hafiflik ölçümünün aynısı sayılmıştır. Onun iki kefesi olsaydı kötülük kefesi de aynı şekilde ağır olmakla nitelenirdi. İyilik hafif olmakla nitelenmediğinden terazinin kantar şeklinde olduğunu biliriz. A'raf sûresi, 9. âyete bakınız.

İkinci vecih

Ağırlık ve tartı nedir? Ameller birbirleri ile ölçülür ve iyilik kefesi baz alınır. Ameller bu ameli işleyen kimselere göre ölçüldüğünde ise amel kefesi baz alınır. Kıyamet günü haşir ve doğal bedenlerdeki dirilme meydana geldiğinde terazi, onların ağırlıktan meydana gelen yaratılış suretlerine göre kurulur. Tartıları ağır gelip Allah'ın sevindirdiği kimseler, iyilik dilemiş ve zâhirî bedenleriyle iyilik yapmış kimselerdir. Onların tartıları bu şekilde ağır gelmiştir. Zira iyiliğin karşılığı on mislinden yedi yüz misline, hatta daha az veya fazlası

kadardır. Çirkin ve kötü olan şeyin karşılığı ise bire birdir. Onun tartısı hafif olur, yani bedbaht kimsenin terazisi said kimsenin ağırlığına nispetle hafiftir.

Bilmelisin ki, Hak Teâlâ ölçümde kötülük değil, iyilik kefesine itibar etmiştir. Bu terazi saidler için ağır, bedbaht kimseler için hafiftir. Bedbaht kimsenin hayır kefesi kötülüğün karşılığı iyilikte olduğu gibi kat kat verilmemesine rağmen hafif gelmiştir. Onun şu bedbahtlığına bir bak! Saidler için ağır gelen kefe, kendisi itibariyle bedbaht kimse için hafiftir. Bunun nedeni Allah Subhânehû'nun ateşten çıkardığı ve kesinlikle iyilik yapmayan kimse örneğinde olduğu üzere az iyiliği olması veya hiç iyiliği olmamasıdır. Bu gibi bir terazinin sağ kefesinde aslen hiçbir şey yoktur. Bu kişinin kalbinde yalnızca Allah'ın birliğine dair zaruri bir bilgi vardır. Diğer zaruri bilgiler gibi bunu kazanmak için bir şey yapmış değildir. Hak Teâlâ hem hayır hem şer kefesinin ağırlık ve hafifliğine itibar etseydi daha fazla açıklama yapardı. İki kefenin biri hayır veya şerde ağır gelirse diğeri şüphesiz hafif gelirdi.

İki kefeden birinde kişinin kendi ağırlığı, diğerinde ameli bulunursa bu başka bir terazi çeşidi olur. Kimin terazisi ağır gelirse ameli aşağı iner. Zira amel dünyada nefsin zahmet çektiği bir şeydir. Zahmetli şeylerin yeri ise cehennemdir. Amel kefesi cehennemi isteyerek inerken, kişinin içinde bulunduğu kefe hafif geldiği için yükselirse bu kişi cennete girer. Çünkü cennet yukarıdadır. Bedbaht kimsenin içinde bulunduğu mizanın kefesi ağır gelirken amellerinin bulunduğu kefe hafif gelir ve bu kimse cehenneme sürüklenir. [Onu kucaklayacak olan hâviyedir] âyetinin anlamı budur. Bu tür bir ölçümde amel terazisinin kefesine itibar edilir. Saîdler için sahibinin yüksekte olması sebebiyle ağır olarak nitelenen şey, bedbaht kimseler için sahibinin ağır olması sebebiyle ağır olarak nitelenmiştir. “Onlar yüklerini (günahlarını) sırtlarına yüklenmiş bir hâldedirler.” (En‘âm, 6/31) âyeti bu anlama gelir. Âyette bahsi geçen yük, kendilerini cehennem ateşine düşürecek ağırlığın yüküdür.

TEKÂSÜR SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

أَلْهَاكُمُ التَّكَاثُرُ (١)

1. Çoklukla övünme yarışı sizi oyaladı.

İşaret kabilinden tefsir

İhtiyaç duyduğu hükümleri öğrenen kimse, ihtiyacı olmayan daha fazla bilgiyi istemez. Zira fazladan bilgi edinmek, daha önemli olan şeyler için vakit kaybedilmesine sebebiyet verir. İnsana düşen nefsini, mutluluğunu ve kurtuluşunu sağlayacak şeye bağlanmaktır. Böylece bu kimse Allah Teâlâ'nın [Çoklukla övünme yarışı sizi oyaladı] dediği kimselerden olmaz. Çünkü denilir ki, kul ömrünü kendisi için daha iyi olan bir şeyle geçirmesi gerektiği için Allah ilmin çoğunu da azını da kınamıştır.

حَتَّى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ (٢) كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ (٣) ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ (٤) كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ
عِلْمَ الْيَقِينِ (٥) لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ (٦) ثُمَّ لَتَرَوُنَّهَا عَيْنَ الْيَقِينِ (٧)

2-7. (Çoklukla övünme yarışı) sizi kabirlere varıncaya kadar oyaladı. Hayır! Yakında anlayacaksınız! Hayır hayır! Elbette yakında anlayacaksınız. Hayır! Keşke ilme'l-yakîn (kesin bir bilgiyle) bilmiş olsaydınız! Yemin olsun, cehennemi mutlaka göreceksiniz! Sonra kuşkusuz onu ayne'l-yakîn (gözünüzle ayan beyan) göreceksiniz.

Yakîn sabit olup yerleşen ve asla sarsılmayan her şeydir. Yakîn için ilim, ayn ve hak hükümleri gereklidir. Nitekim yakîne sadece onun kabul edeceği bir şey izafe edilebilir. Eğer bu şey, bir alâmetin işaret ettiği şey ise yakîn'e "ilim" izafe edilir. Böyle bir alâmet yoksa ilim yakîne izafe edilemez. Eğer görülen bir şeyse ona "ayn" izafe edilir. Görülen bir şey değilse ayn yakîne izafe edilmez. Eğer onun nefsü'l-emr'de, mahlûkattan herhangi birine karşı vâcip bir hükmü varsa "hak" izafe edilir ve gerekliliğinden (*vücub*) dolayı hakka'l-yakîn denilir.

Şayet ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîn yakînin kendisi olsaydı bunlar geçerli izafetler olmazlardı. Zira bir şey kendisine izafe edilemez. İzafet sadece muzaf ve muzafun ileyh arasında gerçekleşebilir. İzafetin geçerli olması için birden fazla şey bulunmalıdır. Şeylerin ayne'l-yakîn olarak öğrenilmesi sebebiyle, o ilme'l-yakîn olarak nitelenmiştir. Cahil biri, bilgisi olmayan bir konuda ilimle nitelenebilirken, yakînle nitelenemez. Böylece ilmin yakîne izafe edilmesi câiz olmuştur. Bu, bir şeyin lafız veya mâna açısından kendisine izafe edilmesi sayılmaz. Lafza gelince kastedilen yakîn lafzıdır. Yakîn lafzı, ilim lafzının aynısı değildir. Bu sebeple izafet mümkündür. Mâna açısından ise yakîn, bilginin nefiste yerleşmesidir. Yerleşme, yerleşenin kendisi değildir. Bilakis yerleşme yerleşenin vasfıdır. Bu vasıf, nefsî değil manevi hakikattir. Öyleyse bu vasıf, ilmin kendisi değildir. Böylece izafet mâna açısından da mümkündür.

Biz deriz ki: Cahil bir kimse bilmediği bir konuda bilmekle nitelenebilir. Nitekim şu âyetlerde bu şekilde kullanılmıştır: "O hâlde bizi anmaktan yüz çeviren ve dünya hayatından başka arzusu olmayan kişilerden sen de yüz çevir. İşte bildikleri bu kadar. Şüphesiz kendi yolundan sapanı en iyi bilen Rabbindir, doğru yolu bulanı da en iyi bilen O'dur." (Necm, 53/29-30) Burada Allah iki grup için de "en iyi bilen" olduğunu zikretmiştir.

Allah'ın kitabında yakîn ile ilim birbirine muzaf kılındığı hâlde, bu ikisi arasında bir fark gözetmeyip "İlim, yakîndir" diyen kimse, Allah katından gelene inandığı için bu izafeti geçerli kılacak bir açıklama aramalıdır. Bu kimse şöyle der: "Birbirinden farklı iki lafız aynı anlama işaret ediyorsa, lafızlardan biri diğerine izafe edilebilir. Bu iki kelimenin anlamları aynı olsa da, şüphe-

siz suretleri farklıdır. Dilciler de böyle demiştir. Doğru olan görüş budur. Zira burada izafet surettedir. Suret de iki tanedir. İki farklı lafız kullanıldığında hakka'l-yakîn, ilme'l-yakîn ve ayne'l-yakîn için izafet geçerli olur." Bu hileye başvuran kişi, lafızların işaret ettikleri anlamların vaz'ını anlayamadığı için aldatmaya başvurmaktadır. Bunu bilse, ilim lafzının medlûlünün yakîn lafzının medlûlünden farklı olduğunu da bilirdi. Öyleyse yakînî olarak bildik ki, âlemde Mekke şeklinde isimlendirilen bir beldede, Kâbe diye isimlendirilen bir ev vardır. Bunu bilmeyen kimse yoktur ve bu konuda kimsenin şüphesi yoktur. Bu konudaki delili geçersiz kılacak herhangi bir veri de yoktur. Bilgi bu şekilde yerleşmiştir. Böyle bir durumda ilim, yakîne izafe edilebilir. Burada yakîn, Mekke adı verilen bir şehirde Allah'ın Kâbe ismi verilen bir eve sahip olmasının kesinleşmesidir. İnsanlar her sene hacca Kâbe'ye gider ve onu tavaf ederler. Bu eve ulaşıldığında da o bizzat gözle müşahede edilir. Böylece onun niteliği, yapısı ve hâli göz ile görülerek nefse yerleşir, kesinleşir. Bu ayne'l-yakîn olur. Ayne'l-yakîn, müşahede gerçekleşmeden önce ilme'l-yakîn olan şeydir. Kâbe'nin görülmesi ile nefsin daha önce görmediği bir şey nefiste tecrübeyle (*zevk*) hâsıl olmuştur. Daha sonra Allah, bu evin kendisine izafe edilerek Beytullah (Allah'ın evi) olarak anılması, tavaf edilmesi, Allah'a izafe edilen diğer evlerin aksine kendisine yönelinmesi konusunda onun basiret gözünü açmıştır. Bu kimse de kendi düşüncesi ve ictihadıyla değil Allah'ın bildirmesi ile bunun illetini ve sebebini öğrenmiştir. Böylece onun bilgisi gerçek, yakîn, sarsılmayacak şekilde kesinleşmiştir. Ancak her ilimde, görmede ve hakikatte yerleşme suretiyle kesinleşme meydana gelmez. Özel bir alâmet ile kesinleşen her şey, ona ait bir alâmet var ise ilme'l-yakîn olur. Bu alâmetin görülmesi, göze ilişmesi ve ona tahsis edilmesi gerekir. Bu, ayne'l-yakîn olur. Bu ilimde veya görülende bir hükmün olması gerekir. Bilgi ancak tasarruf etmesi gereken şeyde tasarruf edebilir. Göz de ancak görmesi gereken şeyi görebilir. İşte bu da hakka'l-yakîn'dir. Hakka'l-yakîn bilgi ve görme üzerine gerekli kılınan şeydir.

ثُمَّ لَتُسْـَٔلُنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ (٨)

8. Nihayet o gün nimetlerden elbette sorguya çekileceksiniz.

Büyük kıyamet günü diriliş ve büyük bir toplanma (*haşr*) günüdür. O gün insanlar orada bir araya toplanırlar. Sorgulanan, hesaba çekilen, hesabı konusunda tartışan ve tartışmayan insanlar vardır. Bu kolay bir hesaptır. Bu, tartışma olmaksızın amellerin kullara arzedilmesidir. Tartışma, amellerin sebeplerinin sorgulanması konusunda gerçekleşir. Sorgu peygamberler dâhil herkesi

kapsar. Sorgu iki şekilde olur. İlki, Hakk'ın sorgulanan kimseye yakın bir şekilde candan davranarak nimetleri takrir etmesidir. Bu kimse sorgudan lezzet duyar. İkincisi, Hakk'ın kınayarak nimetleri takrir etmek üzere sorguya çekmesidir, ki bu kimse sorguda zorluk çeker.

Hazreti Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ashabı açlıklarını gidermek üzere su ve hurma yedikleri sırada [O gün mutlaka nimetlerden sorguya çekileceksiniz] buyurmuştur. Bu sorgu, o mecliste bulunan belli kişiler açısından müjde ve uyarı niteliği taşırken, diğer tüm insanlar açısından başlarına gelecek şeye karşı helallerin azaltılması için bir tembihtir. Helallerin ibadetlerde dinç olmak veya hesabın hafifletilmesi sebebiyle azaltılması arasında bir fark yoktur.

ASR SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

وَالْعَصْرِ (١) إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِى خُسْرٍ (٢) إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا
بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ (٣)

1-3. Asra yemin ederim ki, İnsan gerçekten ziyandadır. Ancak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler başkadır.

Mümin, kardeşinin nasihat ve tavsiyelerini kabul etmelidir. Çünkü müminler insaflı, amaçları aynı ve [birbirlerine hakkı tavsiye edenler] âyetinde belirtildiği üzere bununla sorumlu kimselerdir. Bize iyilik ve takva konusunda yardımlaşmamız emredilmiş, [sabrı tavsiye edenler] âyetinde belirtildiği üzere günah ve düşmanlık konusunda yardımlaşmamız yasaklanmıştır. Bu sebeple mutlak olarak nasihat etmen gerekir. Zira din nasihattir. Müslim, *Sahîh*'inde Allah resûlünün sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurduğunu nakleder: "Din nasihattir" Bunun üzerine orada bulunanlar "Kimin için ya Rasûlallah?" diye sormuş; o da "Allah, Resûlü, müminlerin önderleri ve müminlerin hepsi için" buyurmuştur.[193]

---

193. Müslim, İman, 95.

Bilmelisin ki ipe *nussâh (nasihat eden)*, iğneye *munseha* (nasihat edilen şey), terziye de *nâsih* (nasihat veren) denilir. Terzi gömlek veya başka bir şey oluncaya dek kıyafetin parçalarını birleştiren kişidir. Onun kıyafeti birleştirmesinden fayda hâsıl olur. O kıyafeti ancak nasihatle (samimiyetle) birleştirir. Allah'ın dini konusunda nasihat veren (*nâsih*) ise Allah'ın kulları ile onların Allah katında mutlu olmalarını sağlayan şeyin arasını yapar. O, Allah ile mahlûkatını birleştirir. Hadiste zikredilen Allah için nasihatin anlamı budur. Burada Allah katındaki şefaate dikkat çekilmektedir. Nasihat eden kul Allah'ın, bir kulun suçunu cezalandıracağını gördüğünde Allah'a şöyle der: "Ey rabbim! Sen kullarına affetmeyi tavsiye ettin ve onu güzel ahlâktan saydın. Affetmek, kişiyi kötülüğünden dolayı cezalandırmaktan daha evladır. Kullarına, kendi haklarına yönelik kötülükleri affedenlerin ecrinin Allah'a ait olduğunu söyledin. Sen bu sıfata daha layıksın. Zira senin cömertliğin, keremin ve nimetlerin bunun üzerindedir. Seni zorlayan da olamaz. Dolayısıyla sen affedici, keremli ve çizdiğin sınırı işlediği kötülükle aşan hatalı kulunu bağışlayansın."

(Hadiste zikredilen) Allah resûlü için nasihate gelince, bu onun yaşadığı zamanda meydana gelir. Sahabe, Allah resûlünün aksini takrir ettiği bir fiili kendisinin yaptığını görürse onu uyarırdı. Nitekim insan gaflete düşebilir. Örneğin Hazreti Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem namazda yanılmıştır (*sehv*). Bu nedenle Allah Azze ve Celle peygamberine, kendisine vahiy gelmediği konularda ashabıyla istişarede bulunmasını emretmiştir. Dolayısıyla Hazreti Peygamber onlarla istişare ettiğinde onların da bilgileri ölçüsünde maslahat olduğunu düşündükleri şeyi söyleyerek tavsiyede bulunmaları gerekmiştir. Örneğin Bedir savaşında Hazreti Peygamber su olmayan bir yerde konaklamış, ashabı ona su bulunan bir yerde konaklamayı tavsiye edip bunu istemiştir. Hazreti Peygamber de bu tavsiyeyi yerine getirmiştir. Yine Ömer b. Hattab (radiyallâhu anh) Bedir savaşında esir düşenlerin öldürülmesi konusunda tavsiyede bulunmuştur. Hurmaların aşılanması olayı da bu şekilde yaşanmıştır. Fakat Hazreti Peygamberin yaşadığı dönemden sonra artık ona nasihat edilemez. Bununla birlikte hadiste zikredilen (*li-rasûlillâh* ifadesindeki) "*lâm*", şayet *lâmü'l-ecliye* (sebep bildiren lâm) ise (peygamber için başkalarına) nasihat edilebilir.

İşlerimizin yöneticileri olan Müslümanların önderleri, Allah'ın kullarının dinî maslahatlarını yerine getirenlerdir. Hâkimler ve dinî konularda fetva veren âlimler de aynı şekilde Müslümanların önderleri kapsamına girerler. Hâkim eğer âlim ise bu kapsamdadır. Hâkim eğer bir meselenin hükmünü bilmiyorsa bu konudaki hükmü bilenlere sorar. Fetva veren kimse de bu durumda ona, doğru gördüğü şeyle fetva vermeli, tavsiyede bulunmalı ve ken-

disiyle fetva verdiği delili zikretmelidir. Bu onu Allah katında hâlis kılar. İşte bu Müslümanların önderlerine yapılan nasihattir. Müslüman önderlerin günahsız olmadıkları, hata yapabilecekleri ve hevâlarına uyabilecekleri bilindiğinde din âlimlerinin onlara nasihatte bulunmaları ve onları insanların içinde hevâlarına tabi olmaktan döndürmeleri gerekir. Böylece onlar bu kimseler ile onlara din kılınan şeyin arasını yapmış olurlar. Bu da insanlara fayda olarak geri döner.

Halka nasihat edilmesi ise mâlumdur. Halka nasihat etmek, onların din ve dünyalarına zarar vermeyecek maslahatı göstermektir. Eğer bir zarara uğrayacak olurlarsa, ki bu zarar din veya dünya işlerinde olacaktır, nasihat edenler onların dünyalarına gelecek zararı dinlerine gelebilecek zarara tercih etmeli ve onlara dinlerini kurtaracak şeyi işaret etmeliler. İnsanlar bazen belli bir yönden hem din hem de dünyada başlarına gelecek zararı engellemeye güç yetirebilir. Nasihatçiler dinî olarak onlara tavsiyede bulunmaları ve bunu onlara açıklamaları gerektiğini bilirler. Fetva isteyen, bu konuda, Allah'ın kendisini muvaffak ettiği ölçüde muhayyerdir. Dolayısıyla nasihat geneldir. Zira o, dinin kendisidir. Yine nasihat vermek, nasihat verenin bir vasfıdır. Nasihatin faydası, yüce işlerin peşine düşen ve dinini arındırmak isteyen nasihatçiden tüm âleme yayılmaktadır. Dolayısıyla nasihat eden bir kişi suyun yerini kaybetmiş, susuzluktan mahvolmuş bir hayvan görürse onu suyun olduğu yere döndürmeli ve mümkünse ona su vermelidir. Aynı şekilde nasihat eden biri, Müslüman olmayan birinin ahlâka mugayir bir harekette bulunduğunu görürse onu bundan vaz geçirmeli ve mümkün olduğunca güzel ahlâka yönlendirmelidir. Eğer buna gücü yetmezse ona yaptığı hatayı açıklamalıdır. Böylece belki bu kişi güzel övgü ile bu nasihatten faydalanabilir. Bu nasihat sayesinde, Müslüman olmasa bile zarar vermeyi istediği kişi bu zararı savurmuş olabilir.

Nasihat veren kişi şeriat ilmini çok iyi bilmelidir. Zira şeriat ilmi, insanların tüm hâllerini içeren genel bir ilimdir. Nasihat veren kişi, kendi zaman ve mekânının ilimlerini de yani hâl, zaman ve mekânı iyi bilmelidir. Nasihatçi işler birbirine karşıt olduğunda nasıl bir tercihte bulunulacağını bilmelidir. Çünkü zaman için doğru olan şey, hâl veya mekânı ifsat edebilir. Hâl, zaman ve mekânın her biri için aynı şey geçerlidir. Bu kimse imanının el verdiği ölçüde, tercih edeceği şeye göre bir tercihte bulunur ve bunu yerine getirir. Allah'ın dini konusunda nasihat veren kişi birçok ilme, akla, doğru düşünceye, iyi fikir yürütmeye, itidalli bir mizaca ve yumuşaklığa sahip olmalıdır. Bu hasletler onda bulunmazsa hatası, doğrusundan daha fazla olur. Güzel ahlâk içerisinde nasihatten daha büyük, daha gizli ve dakik bir şey yoktur.

İnsan nasihati kendinden değil, başkalarından alır. Mümin, kardeşinin aynasıdır. Çünkü nefis kendi ayıbına kör kesilirken başkasının ayıbını çok iyi görür. Bu sebeple mümin, nefsinin afetlerinin açığa çıkması için kardeşlere ihtiyaç duyar. Kardeşlik akdi konusunda her kardeşin lisan-ı hâli şunu söyler: Her birimiz kendi ayıplarına karşı âmâ olduğu ve üzerinde bir perde olduğu için kardeşimizin ayıbını görürüz. Gerçek kardeşin seni tasdik eden değil doğruyu söyleyendir; seni öven değil yaralayandır. Hazreti Peygamber'in şu hadisi de buna işaret etmektedir: "Kim Allah'ı kızdırmak pahasına insanları razı ederse o, insanlar arasında övülse de gerçekte yerilmiştir. Kim de insanları kızdırmak pahasına Allah'ı razı ederse, Allah insanları ondan razı eder ve ona doğru bakan bir göz ihsan eder."

Talip, genel örf sebebiyle karşısındakini dost olduğu hâlde düşman, zarar vereni de iyilik yapan biri olarak görebilir. O, idrak edemediği için dostunu düşman olarak görüp karşı çıkar. Şairin şu sözü de buna işaret etmektedir:

Yaptıkları taklit edilen adamlar gitti
Münker olan her ameli tenkit edenler de.
Öyle birilerine kaldım ki; birbirlerini
Kabahatlerini kapatmak için övüp dururlar.

Seni öven senin düşmanındır. Ondan sakınmalı ve ona itimat etmemelisin. Böyle olursa her zaman ona yönelirsin. Bilmelisin ki, nasihat eden kişinin dostu az olur. Çünkü insanlarda yaygın olan şey hevâya tabi olmaktır. Bu nedenle Allah resûlü sallallahu aleyhi ve sellem "Hak (söz), Ömer'de dost bırakmadı." buyurmuştur. Aynı şekilde Veysel Karanî de şöyle demiştir: "Ölüm ve onun hatırlatılması insanda mutluluk bırakmadı. Mümin Allah'ın haklarını bildiği için bir altın veya gümüş malı kalmadı. Allah için hakkı söylemek de, insanda dost bırakmadı." Biz bu konuda şöyle dedik:

Sarıldığım nasihat ve tahkik,
Bende ne dost bıraktı ne de varlık.

Şu sözle istişhadda bulunana gelince:
Rıza gözü tüm ayıplara kör iken,
Öfke gözü tüm ayıpları ortaya döker.

Bu, seni kendisi için sevenin makamıdır. Seni senin için sevene gelince onun yolu bu değildir. Allah'ın bize olan sevgisi de kendisi için değil bizim içindir. O, bizim kusurumuza dikkat çekmiş, noksanlığımızı açık etmiş ve bi-

ze güzel ahlâkı ve övgüye layık fiilleri göstermiştir. Bize bunun yolunu açıklamış, onun merdivenlerini bizim için yükseltmiştir. O'na olan sevgimiz hakikatte O'nun için olmadı, O'nu kendimiz için sevdik. Amaçlarımıza uymayıp O'ndan sadır olan, nefislerimize hoş, tabiatımıza kerih gelen şeylere rıza gösterdik. Said kimse, Allah Teâlâ'dan gelen bu şeylere razı olandır. Onun dışındaki kişiler ise sinirlenir ve kızarlar. Allah Teâlâ'dan bu konuda bize ve tüm müminlere af ve afiyet vermesini dileriz.

Yemin olsun, sûre-i Asr'a,
İnsan mutlaka hüsranda.
Nefsine tavsiye veren hariç,
Hak'ta ve sabırda.
İnsanlar kimin kurtulduğunu anladı
Kabirlerinde, Allah'ın azabından;
Ve yevm-i nüşûr'daki
Haşir'de, arzetmek için toplandıkları zaman.

HÜMEZE SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

وَيْلٌ لِكُلِّ هُمَزَةٍ لُمَزَةٍ (١) الَّذِى جَمَعَ مَالاً وَعَدَّدَهُ (٢)

1-2. Arkadan çekiştiren, ayıp kusur arayan, servet toplayan ve onu sayıp duran herkesin vay hâline!

Mal saymak, müzmin bir hastalıktır.

يَحْسَبُ أَنَّ مَالَهُ أَخْلَدَهُ (٣)

3. O, malının kendisini sonsuza kadar yaşatacağını zanneder.

Hak ehl-i Hutame'yi oraya girmekle nitelemiştir.

كَلَّا لَيُنْبَذَنَّ فِى الْحُطَمَةِ (٤)

4. Hayır! Andolsun ki o, Hutameye atılacaktır.

Cehenneme *hutame* kapısından girecektir. Hutame kapısı, cehennemin yedi kapısından biridir.

وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْحُطَمَةُ (٥)

5. Nedir o hutame bilir misin?

Hak Teâlâ onlar için hazırlananı şöyle nitelemiştir:

نَارُ اللّٰهِ الْمُوقَدَةُ (٦)

6. Allah'ın tutuşturulmuş ateşi!

İki ateş var. Bir ateşin alevdir tamamı,
Diğeri ruhları saran bir anlam.
Öyle bir ateş ki ne alevi var ne dumanı,
O yalnız kalplere kazınan bir sancı.

الَّتِى تَطَّلِعُ عَلَى الْأَفْئِدَةِ (٧)

7. Yükselip yürekleri saran ateş!

İki türlü ateş vardır: Birinin hükmü insanın zâhirinde ortaya çıkar. "İçinde ebedî kalacakları cehennem ateşi onları beklemektedir." (Cin, 72/23) âyetindeki ateş bu ateştir. Bir diğer ateşin hükmü ise bâtında ortaya çıkar. "Allah'ın tutuşturulmuş ateşi! Yükselip yürekleri saran ateş!" (Hümeze, 104/6-7) âyetlerindeki ateş bu bâtın ateşidir. Yürek insanın bâtınıdır. Bu ateş insanın yüreğinde yanar. İki ateşte de ateşi meydana getiren kulun kendisidir. Mükellef kimse bu ateşleri zâhir ve bâtın amelleri ile meydana getirmese, ateş ona acı vermezdi:

Ateş sendendir. Onu amelinle tutuşturur;
Yaptığın iyiliklerle söndürürsün.
Doğan gereği sonsuza kadar ondan kaçan,
Ve her hâlde onu içinde meydana getirensin.

Cehennem ateşinde buzlar erir, cisimler yanarken; Allah'ın ateşi, temsilî ve somut bir ateştir. Çünkü Allah'ın ateşi, bâtın amellerin sonucudur. Cehennem ateşi ise zâhir ve duyusal amellerin sonucudur. Bu sıfatlara sahip olan iki azabı da tadar. Cehennemin kapıları zâhirî sorumluluk âzaları gibi yedi tanedir. Zira kişi Allah'ın rab ve kendisinin kul olduğunu kabul ettiğinde Al-

lah kalbin kapısını mühürler ve Allah mühürledikten sonra kalp bir daha açılmaz. Böylece ateş yürekleri sarar ancak kapısı kapalı olduğundan mühürlenen kalbin içine giremez.

Münafık yürekleri saran ateşle azap görür. Nitekim o dünyada şehadet getirmekte, peygamberleri tasdik etmekte, zâhirî amelleri yapmakta ve verilen hükmü zâhiren yerine getirmektedir. Münafıkların bâtınlarında toz kadar iman yoktur. Onlar bununla kâfirlerden ayrışmaktadır. Müminin imanının olduğu yerde elbette ateş yoktur. Müminin yürekleri saran ateşten bir payı yoktur.

إِنَّهَا عَلَيْهِمْ مُؤْصَدَةٌ (٨)

8. İçine hapsedildikleri (bir ateştir).

Mu'sade, kendilerine musallat olan demektir. Bu ateş sadece akıl sahiplerine musallat olur. Ateş, doğası itibariyle yakar. Zira o, doğası itibariyle yakıyor olmasa kâfirlere gönderilmeyi kabul etmezdi. Kendilerine hitap edilen her canlının, cansızın ve bitkinin canlı, akıllı ve kendilerine hitap edilen şeyi kabul edici olması gerekir. Yap denileni anlamaları, kabul etmeleri ve aynıyla tabi olmaları gerekir.

فِي عَمَدٍ مُمَدَّدَةٍ (٩)

9. Uzatılmış direklere bağlı olarak (içine hapsedildikleri bir ateştir).

FİL SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ (١) أَلَمْ يَجْعَلْ كَيْدَهُمْ فِى تَضْلِيلٍ (٢) وَأَرْسَلَ
عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَابِيلَ (٣) تَرْمِيهِمْ بِحِجَارَةٍ مِنْ سِجِّيلٍ (٤) فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَأْكُولٍ (٥)

1-5. Rabbin fil ordusuna ne yaptı, görmedin mi? Onların planlarını boşa çıkarmadı mı? Onların üzerine pişkin tuğladan yapılmış taşlar yağdıran sürü sürü kuşlar salmadı mı? Sonuçta Allah onları yenilip ezilmiş ekine çevirdi.

Ey akıl sahibi! File, onun alıkonulmasına ve onun Beytullah'ı yıkmaya gitmekten geri durmasına bir bak! Kuşların fil ashabına ne yaptığına ve başka taşları değil öldürme özelliği olan taşları nasıl attıklarına bir bak! Bu ilâhî bir vahiy olmaksızın gerçekleşebilir miydi? Âlemde nice filler ve onların yaşadıkları şeyi yaşayan nice savaşçılar var. Fakat bu olay başkalarının başına geldi mi? Allah kendilerinde akıl bulunmayan varlıklara vahyeder mi? Böylece Allah'ın emrine âsi gelen veya Allah'ın vahyini kabul etmeyen hiçbir canlı veya başka bir varlığın olmadığını anlarsın.

KUREYŞ SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

لِإِيلَافِ قُرَيْشٍ (١)

1. Kureyş'in güvenliğini sağlamak için (Allah lütuflarda bulundu).

"Kureyş" kelimesi bir araya gelme, büzülme ve toplanma anlamına gelmektedir. Bu kabile diğer kabileleri bir araya getirdiği için "Kureyş" ismini almıştır. Bir diğer ifadeyle "Kureyş", kabilelerin toplamı anlamına gelmektedir. Ticaret Kureyş arasında yaygın hâle gelmiş, Kureyşliler diğer Araplardan farklı olarak tüccar olmuşlardır. Allah Teâlâ da [Kureyş'in güvenliğini sağlamak için] diyerek onlara seslenmiştir.

إِيلَافِهِمْ رِحْلَةَ الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ (٢) فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هَذَا الْبَيْتِ (٣) الَّذِي أَطْعَمَهُمْ مِنْ
جُوعٍ وَآمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ (٤)

2-4. Onların kış ve yaz yolculuklarında güvenliğini sağlamak için (Allah lütuflarda bulundu). Onlar da kendilerini besleyip açlıklarını gideren ve her çeşit korkudan emin kılan şu evin Rabbine kulluk etsinler.

Bilmelisin ki, insan doyana kadar yemek yediğinde bu bir beslenme veya hakiki anlamı ile yemek yeme değildir. Mideyi doldurmak, hazinelerine mal yığan tahsildarın (*câbî*) mal yığması gibi bir şeydir. Mide yemek yiyen kimsenin yiyecekleri ve içecekleri topladığı hazinedir. Orada, yani mide hazinesinde toplanacakları topladığı ve elini yemekten kaldırdığı anda tabiat insanın yönetimini eline alır. Bu yemek artık hâlden hâle girer. Kişi sürekli olarak aldığı nefeste onunla beslenir. İnsan sürekli bir beslenme hâlindedir. Sürekli beslenme hâlinde olmasa, beslenenlerin yaratılış tertibindeki hikmet batıl olurdu. Allah *el-Hakîm*'dir. Hazine boşaldığı zaman tahsildar olan tabiat, bu hazineyi doldurmak için harekete geçer. Bu iş ebede kadar böyle sürüp gider. Allah resûlü sallallahu aleyhi ve sellem açlıktan Allah'a sığınmış ve "Açlık ne kötü döşektir."[194] buyurmuştur. Kastettiği açlık aklı bozma etkisi taşıyan bir açlıktır.

---

194. Ebû Dâvûd, Salât, 365.

MÂÛN SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir. 7 âyettir.

أَرَأَيْتَ الَّذِى يُكَذِّبُ بِالدِّينِ (١) فَذَلِكَ الَّذِى يَدُعُّ الْيَتِيمَ (٢) وَلَا يَحُضُّ عَلَى طَعَامِ
الْمِسْكِينِ (٣) فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ (٤) الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ (٥)

1-5. Gördün mü dini yalan sayanı? İşte odur yetimi itip kakan; Ve yoksula yedirmeyi özendirmeyen! Vay hâline o namaz kılanların ki, Onlar namazlarının özünden uzaktırlar.

Allah'ın ceza vaadinin (*vaîd*) namazın içinde gafil olana değil, namazdan gafil olana ilişmesi namazın şerefindendir. Nitekim namaz kılan kimse tilavet esnasında tedebbür etmeyi ihmal etmiş olabilir. Bu ona namazında bir şüphe etkisi verir. O da namazının nasıl geçtiğini bilemez. Böyle bir durumda Allah eksiği tamamlayan ve şeytanın burnunu sürten sehiv secdesi yapmayı emretmiştir. Kişi onunla üstünlük kazanır. Çünkü kişinin namazı uzadığında ecri de artar. Nâfilelerde de farzlarda da aynısı geçerlidir. Allah namazda gaflete düşen kişiye hoşa gitmeyen şeylerle ceza vaadinde bulunmaz (*vaîd*).

Allah'ın kulun namazını sadece bilinçli olarak kıldığında kabul ettiği; böylece namazın onda birini, dokuzda birini, sekizde birini, yedide birini, altıda

birini, beşte birini, dörtte birini, üçte birini ve yarısını kabul ettiğinin bildirildiği hadiste namazın en fazla yarım, en az onda biri sayılmıştır. Yarım yalnızca Fâtiha'da zikredilmiş, Allah Teâlâ'nın hakkının eda edilmesi murad edilmiştir. Nitekim Fâtiha sûresi dokuz kısımdır. İlk kısmı "Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla", ikincisi "Hamd, âlemlerin rabbi olan Allah'a mahsustur.", üçüncüsü "O, Rahmân ve Rahîm'dir.", dördüncüsü "Ödül ve ceza gününün tek hâkimidir.", beşincisi "(Rabbimiz!) Ancak sana kulluk ederiz", altıncısı "Yalnız senden yardım dileriz.", yedincisi "Bizi dosdoğru yola ilet.", sekizincisi "Nimetine erdirdiklerinin yoluna", dokuzuncusu "Gazaba uğramışların yoluna ve dalâlete sapmışların yoluna değil!" âyetlerdir. Zarara uğrayan ve namazından gafil olan kimse, Fâtiha sûresinde zikrettiğimiz bu kısımlardan herhangi birinde Allah'ın huzurunda hazır bulunmayan kimsedir. Bu kısımlar Allah'ın ondan yarıma kadar kabul ettiğini zikrettiği kısımlardır. Dokuza eklenen onuncu kısım, tilavet esnasında kişinin kelimenin harflerini düşünmesidir. Namaz kılan kimse okuduğu harflerden birini düşünüp diğerlerinden gafil olabilir. Bu, Allah resûlünün "sadece bilinçle kıldığı kısmı kabul edilir" sözünün genel anlamıdır. Aklı olan, Allah'ın namazını tam olarak kabul etmesi için onu tam olarak yerine getirir. Namazlarında bir şeyleri eksik yapan ve nâfile namazlarında Fâtiha sûresini bu şekilde okuyamayan kimse, daha fazla nâfile kılsın. Fâtiha sûresinin nâfile namazlardaki kıraati, farz namazlardakini telafi etmezse namaz dışında huşu ile okuduğu Fâtiha sûreleri onu tamamlar.

Seçkin kimseler açısından kul namazında müşahede veya münacaat hâlinde olur. Kişi müşahedeye daldığı için münacaattan, münacaata daldığı için de müşahededen gafil olabilir. Allah Subhânehû'nun kelâmı, Allah için vâcip olan tenzih ve senâ sıfatlarını içerdiği gibi vaad, vaîd, hikayeler, kıssalar ve hükümler gibi varlıklarla ilgili konulardan da bahseder. Kelâm onlara delâlet ettiği için hatra varlık gelir. İnsan tilavet esnasında ince düşünmekle (*tedebbür*) emrolunmuştur. İnsan bu varlıkları düşünürken müşahede ettiği varlığa kayabilir. O, Allah'ın haber verdiği şekilde değil, Kur'ân'da zikrediliyor oluşundan yola çıkarak bu varlıkların özel varlığına (*ayn*) gider. Bunun gibi bir etki kişinin namazı için şüphe oluşturur, o da şeytanın burnunu sürtecek sehiv secdesi yapar.

الَّذِينَ هُمْ يُرَاۤءُونَ (٦)

6. Onlar halka gösteriş yaparlar.

Onlar bâtınlarında insanlara gösterdiklerinin aksini yaşarlar. Allah da bunu bilir. Bir işi insanlar için yapmamak fiilî hastalıklardan biridir. Bu, insan-

lara göre gösteriştir (riya). Bir şeyi insanlar için yapmak ise ehlullahın büyüklerine göre gösteriş değil, şirktir. Bu hastalığın ilacı "Sizi de yaptıklarınızı da Allah yarattı." (Saffât, 37/96) benzeri âyetlerdir.

وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ (٧)

7. Hayra da engel olurlar.

KEVSER SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir. Medine döneminde indiği de rivayet edilmiştir.

إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ (١) فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ (٢) إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ (٣)

1-3. Şüphesiz biz sana bitip tükenmez nimetler verdik. Şimdi sen rabbin için namaz kıl ve kurban kes! Asıl soyu devam etmeyecek olan, sana karşı nefret duyandır.

Allah Teâlâ Hazreti Muhammed'e (sallallahu aleyhi ve sellem) demiştir ki: Sana nefret besleyen kesinlikle soyu devam etmeyecek olandır. Dolayısıyla onun takipçileri, yani zürriyeti olmayacaktır. Bunun anlamı, ölümünden sonra geriye kendisine fayda verecek nesiller bırakmayacaktır, şeklindedir. Nitekim Hazreti Peygamber "'Sadaka-i câriye' geride kendisine dua edecek bir sâlih evlat bırakmaktır." buyurmuştur.[195]

---

195. Müslim, Vasiyet, 14.

KÂFİRÛN SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

Bu sûre bir makam tutar veya dörde bölündüğünde Kur'ân'ın dörtte birine denk gelir.

قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ (١) لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ (٢) وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ (٣) وَلَا أَنَا
عَابِدٌ مَا عَبَدْتُمْ (٤) وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ (٥) لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ (٦)

1-6. De ki: "Ey inkârcılar! Ben sizin tapmakta olduğunuz şeylere tapmam. Siz de benim taptığıma tapıyor değilsiniz. Ben sizin taptıklarınıza tapacak değilim. Siz de benim taptığıma tapıyor değilsiniz. Sizin dininiz size, benim dinim banadır."

Bilmelisin ki, her müşrik kâfirdir. Çünkü müşrik, şirk koştuğu ve ilâh edindiği şey hakkında hevâsına tabi olur. Allah'ın birliğini kabul etmez ve bakışını tevhide götüren âyet ve delillerden esirger. Böylece zâhiren ve bâtınen doğruyu kendine gizlediği için "kâfir"; ilâhlığı Allah'tan başkasına nispet ettiği için de "müşrik" diye isimlendirilir. Onun kâfir ve müşrik şeklinde iki nispeti vardır. Çünkü o şirk koşmuştur. Şirk koşmayan kâfir ise, Allah'ın birliğini kabul etse de (*muvahhid*) Allah'ın gönderdiği bazı kitapları ve pey-

gamberleri inkâr etmektedir. Onun küfrü yani gizlemesi iki şekilde cereyan eder. Öncelikle müşrik Allah'ın birliğini inkâr ettiği gibi, kâfir de Allah katından gelen şeyleri inkâr eder. İkinci olarak, Allah resûlünü ve onun getirdiklerinin Allah'tan geldiğini kabul ettiği hâlde kâfir sırf baş olma sevdasından dolayı bunu kendini takip edenlerden ve insanlardan gizler. İşte müşrik ve kâfir arasındaki fark budur.

NASR SÛRESİ

Medine'de indirilmiştir.

Bu sûre bir makam tutar veya Kur'ân'ın üçte birine denktir. Allah Teâlâ risâlet süresi dolduğunda ve ona verilen şeriat tamamlandığında, Hazreti Peygamber aleyhisselâma kendisine senâ etmesini emretmiştir. Allah Subhânehû dini tamamladığında, ona indirdiği bu âyette kendisini şöyle nitelemesini emretmiştir:

إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ (١) وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِى دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا (٢) فَسَبِّحْ
بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا (٣)

1-3. Allah'ın yardımı gelip fetih gerçekleştiğinde; ve insanların akın akın Allah'ın dinine girdiğini gördüğünde; rabbini hamd ile tesbih et ve O'ndan af dile; şüphesiz O, tevbeleri çok kabul edendir.

Bu bir emirdir. Yani, kendini ancak rabbinin layık olduğu övgü ve tenzih ile meşgul et. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz "Ben seni hakkıyla senâ edemem, sen kendini senâ ettiğin gibisin."[196] demiştir. İşte hamd ile tesbih

196. Müslim, Salât, 222.

budur. İnsan lüzumsuz yere meraklanıp ilâhî hitapta yer almayan bir lafızla Allah'ı övdüğünde O'nu hamd ile tesbih etmiş olmaz. Bilakis o, kendince çıkardığı şeyle övgüde bulunmuş olur. Bu ise gerekli dereceden eksik olur. Öyleyse O'nun kendisi hakkında söylediğini söyle ve iyi gözükse de isimlerinin sayısını artırma. Eğer bununla amel edersen, Hak ehlinden olursun.

Allah Teâlâ peygamberine demiştir ki [Rabbini hamd ile tesbih et]. Allah, Peygamberin tebliği ile murad edilen şey tamamlandığında, peygamberini âlemden bu emirle almıştır. Diğer kulların aksine istiğfar ederek daima kendisi ile yalnız kalması için, onu bir perdeyle mahlûkata karşı gizleyen istiğfarı talep etmiştir. Nitekim o, irşad ve tebliğ döneminde peygamberliğini eda etmekle meşguldü. Onun ancak Rabbinin girdiği bir vakti bulunurdu. Diğer vakitlerini, kendisine emredildiği üzere mahlûkatın işlerine bakmaya ayırmıştı. Bunu Hakk'ın emri sebebiyle yapsa da, Hak onu yaratılanların işleri ile meşgul olmadığı tek vakit olan bu vakte döndürmüştür.

[Şüphesiz O, tevbeleri çok kabul edendir]: Hak sana tebliğ zamanından daha fazla, özel bir şekilde döner. Bu, vasıtaların kalkması ile gerçekleşen karşılıklı bir konuşmadır (*muhadese*). Bu dönüş mahlûkatın herhangi bir şekilde müdâhil olamadığı, Allah'ın eşlik ettiği bir dönüştür. Allah resûlü bu sûreyi okuduğunda, mecliste bulunanlardan yalnızca Ebû Bekir Sıddık (r.a.) ağlamış ve Allah Teâlâ'nın peygamberine vefatını haber verdiğini anlamıştır. Orada bulunanlar onun ağlamasına şaşırmış ve sebebini anlayamamıştır:

Allah'ın elçilerinin ulaştıklarını gördüğünde,
Akın akın Hak olan ilâhın dinine,
Allah'a istiğfar et, kerem olarak affını iste.
Rahmân'a muhtaç bir fakirliğe bürün.
Ey insanlar! Allah sizi bitirdi,
Yeryüzünden evvela karışık nutfe hâlinde.
Sonra sizi var etti öldürmek için,
Orada, Hakk'ın vâki olmasını dilediği bir iş için.
Bilirsin, Allah sizi kesinkes çıkaracak,
Öldükten sonra kabirlerinizden.
Var olmanız için suyu indirdikten sonra,
İnsanın menisi gibi şiddetle akar hâlde.
Bölündü insanlar çeşitli kısımlara,
Bunlar üç çifttir Allah'ın kitabında.
Sanatkarımıza dair bilgimiz eğer,
Çarşının gürültüsünde olsa, rağbet görmezdi.

TEBBET SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

Allah resûlü yakın akrabalarını uyarmak üzere Safâ tepesine çıktığında Ebû Leheb de oradaydı. Eline üfleyerek dedi ki: "Dediği şeylerden elimize bir şey geçmedi." Ebû Leheb doğru söyledi. Allah onun bedbaht olmasını dilediği için bu uyarı ona fayda sağlamamış ve kalbine sirayet etmemiştir. Bunun üzerine Allah onun hakkında bu sûreyi indirmiştir.

تَبَّتْ يَدَا أَبِى لَهَبٍ وَتَبَّ (١) مَا أَغْنَى عَنْهُ مَالُهُ وَمَا كَسَبَ (٢)

1-2. Ebû Leheb'in elleri kurusun! Kurudu zaten. Ona ne malı fayda verdi ne de kazandığı başka şeyler.

Nitekim o malına güveniyordu. Allah'tan başkasına güvenenin işleri hüsrandır.

Kurumak ellerin vasfıdır.
Çünkü bu vasıf kâfirlere cömert davranır.
Helâk ellerin bizzat kendisidir.
Zira helâk mallarda ve dostlarda gerçekleşir.

سَيَصْلَى نَارًا ذَاتَ لَهَبٍ (٣) وَامْرَأَتُهُ حَمَّالَةَ الْحَطَبِ (٤) فِي جِيدِهَا حَبْلٌ مِنْ مَسَدٍ (٥)

3-5. O, alev alev yanan ateşe atılacak! Dedikodu yapıp söz taşıyan karısı da. Boynunda da ipten bükülmüş bir halat bulunacak.

[Boynunda], yani gerdanında [ipten bükülmüş bir halat bulunacak].

İHLÂS SÛRESİ

Mekke'de indirilmiştir.

Kur'ân üç kısma ayrıldığında bu sûre Kur'ân'ın üçte birinin yerine geçer ya da ona denk gelir. *el-Hasîb*, güzide soy ve şerefli nesep sahibi demektir. Şeref bakımından hiçbir nesep, bizâtihi bir şeyin zâtından kaynaklanan şereften daha yetkin ve kâmil değildir. Bu nedenle Yahudiler Hazreti Muhammed'e (sallallahu aleyhi ve sellem) "Bize rabbini tanıt."[197] dediklerinde Hak Teâlâ ona vahyettikleri arasında kendi zâtını ancak kendi zâtından dolayı nitelemiştir. Hazreti Peygamber de zâtından başka bir şeyle nitelenmesinden Hak Teâlâ'yı tenzih etmiştir. Binaenaleyh ona Hak Teâlâ'yı nitelemek üzere İhlâs sûresi indirilmiştir. Hak Teâlâ sûrede [farklı farlı nitelikleri] saymış ve yüceltmiş; böylelikle övgünün neticelerine kendisi sahip olmuştur. Yahudiler için ise nazarî delillerden bir delil getirmemiştir.

قُلْ هُوَ اللّٰهُ أَحَدٌ (١)

1. De ki: "O, Allah'tır, bir tektir."

---

197. Tirmizî, Tefsîr, 93.

Hak Teâlâ, İhlâs sûresinin başında nebîsine (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurur: [De ki "O, Allah'tır."] Böylelikle O, sûreye zamirle başlamıştır. Daha öncesinde ise zamirin Kur'ân'da kendisine döneceği bir bahis geçmemiştir. Çünkü mutlak gaybı hak eden başka, zikredilmeden kendisine zamirle işaret edilebilecek hiçbir varlık yoktur. Söz konusu mutlak gayb hiçbir hâl ile müşahede edilemez. Bu itibarla ona yönelik üçüncü şahıs zamiri (*huve*), müsemmaya yönelik başka bir kelimeden türememiş (*câmid*), özel (a*lem*) isim gibidir. Gayb zamiri, bu zamirin kendisine döneceği, işitende yerleşik önceki bir zikre ihtiyaç duymadan ilk anda ona (Cenâb-ı Hakk'a) delâlet eder. Binaenaleyh "O" (*huve*) zamiri, yalnızca Allah Teâlâ hakkında geçerlidir. Allah'tan başkasına hamledildiğinde ise ancak herhangi bir yönüyle bilinen önceki bir zikirden sonra hamledilebilir. Şiirde zorunluluktan dolayı daha önce zikredilmeyen bir şeye zamirle işarette bulunmak geçerlidir. Örneğin şairin "Onun rabbi benden, Adî b. Hâtim'den razı olsun." demesi böyledir. Her ne kadar Yahudiler Allah resûlüne (sallallahu aleyhi ve sellem) "Bize rabbini tanıt." demiş olsalar da muhtemelen lisan sahibi, bu zamirin Yahudilerin zikretmiş olduğu "rab"be döndüğü zannına kapılır. Bu zamirle Yahudilerin zikretmiş olduğun rabbin kastedilmediğini bilmelisin! Çünkü Allah Teâlâ, zâtı bilinmek suretiyle yaratıklarının onu idrak etmesinden münezzehtir. Bu nedenle Cenâb-ı Hak, "De ki: O, Allah'tır." buyurmuştur. Böylelikle Hak Teâlâ kendisi için "Allah" ismini seçmiş ve kelimelerde onu kendi makamına yerleştirmiştir. Bu isim nitelenen fakat kendisiyle niteleme yapılmayan bir isimdir. Bütün isimler onun sıfatı iken o bir sıfat değildir. Bu nedenle onun kökenini araştırmak zorlama olur. Zira o türetilmemiş (*câmid*), özel (*alem*) ve kelimeler ve harfler âleminde ilâhî zât için belirlenmiş (*mevzû'*) bir isimdir. Allah Teâlâ'dan başkası onunla isimlendirilmemiştir. Hak Teâlâ kendisinden başka ilâhın olmadığını ispatladığı gibi o ismi de ortaklıktan korumuştur. Sûrenin tamamında yaratılmışlara delâlet eden herhangi bir şeyi zikretmemiştir. Aksine bu sûreye yaratılmışlardan münezzehliği yerleştirmiştir. Kendisini bilmeyi ise yaratmanın bir neticesi kılmamıştır. Bu nedenle [O, doğmamıştır (kimsenin çocuğu değildir)] buyurmuş ve -bazı kimselerin iddiada bulunduğu gibi- herhangi bir nispetle kendi varlığını yaratmadan kaynaklanan bir netice kılmamıştır. Bu nedenle Hak Teâlâ [O, doğurmamıştır (kimsenin babası değildir)] buyurmuştur.

[Hiçbir şey O'na denk değildir] sözüyle de her şeyin birliğine benzemeyi olumsuzlamıştır. Başkasına ait olamayacak olan birliği (*ehadiyyet*) ise kendisi için belirlemiştir. Yine Samedânîlik niteliğini -ki bu tenzih ve beraat niteliğidir- kendisi için belirlemiştir. Böylelikle zamirin Yahudilerin Hazreti Peygam-

ber'e (sallallahu aleyhi ve sellem) yönelik sözünde zikredilen ve yaratılmışlara izafe edilen rabbe dönme olasılığı kalmamıştır. Onlar Hazreti Peygamber'e "Bize rabbini tanıt." demişler, böylece "rab"bi kendilerine değil ona izafe etmişlerdi. Hazreti Peygamber ise kendisine indirilen âyetle Cenâb-ı Hakk'ı ne kendisine ne de onlara izafe etmişti. Aksine Hak Teâlâ'nın celâl mertebesi neyi gerektiriyorsa onu zikretmişti. O hâlde [O Allah'tır] sözündeki zamir zikredilene dönmez. Bahsettiklerimizi öğrendiğinde zikredilmeden önce kendisine zamirle işaret edilmenin ancak Allah Teâlâ hakkında geçerli olabileceğini de öğrenmiş olursun. Zikredildikten sonra ise ortaklık meydana gelir. Hak Teâlâ "Allah, kendisinden başka hiçbir ilâh olmayandır." (Bakara, 2/255) buyurmuş ve zamiri âyetin başında zikredilen Allah lafzına döndürmüştür. Burada ise [De ki: "O, Allah'tır."] buyurmuş ve varlığı isbât etmiştir. [Bir tektir (*ehad*)] sözüyle ise onu sayıdan nefyetmiş ve birliği Allah Teâlâ'ya sabit kılmıştır. Yani bu birlik niteliğinde ortaklık kabul edilmez. Nitekim birlik mutlak anlamda yalnızca Allah Teâlâ için sabittir. Allah Teâlâ dışındakiler için ise mutlak birlikten söz edilemez. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Rabbine ibadette kimseyi ortak koşmasın!" (Kehf, 18/110)

el-Vâhid ismine gelince Hak Teâlâ tekliği (*ehadiyyet*) mutlak olarak kullandığı gibi başka bir niteliği de kullandı mı diye Kur'ân'ı inceledik ve ben böyle bir kullanım görmedim. Yine de bundan kesin emin değilim. Şayet kullanmadıysa o, teklikten (*ehadiyyet*) daha özeldir. Bu itibarla o, ehadiyet gibi bir nitelik değil zâtın özel ismi olur. Kuşkusuz nitelik, ortaklık mahallidir. Bu nedenle Kur'ân'da Allah dışındaki her şeye de "ehadiyet" ismi verilmiştir. İnsanların kelâm ve kabullerine ise itibar edilmez. Ancak Allah kelâmı olan Kur'ân'da geçenler nazar-ı itibara alınır. Allah kelâmında *el-Vâhid* lafzı bulunursa onun hükmü, lafzî ortaklık sebebiyle ehadiyetin hükmü gibi olur. Allah kelâmında Allah'tan başkasına verilebilecek *el-Vâhid* lafzı bulunmadığında ise [ilâhî] zâtın hak ettiği nitelikler arasına katılır. Bu durumda o, kendisinden başka kimsenin isimlendirilmediği "Allah" ismi gibi olur.

Bilmelisin ki , Allah'ın meşîeti, iradesi, ilmi ve kudreti onun zâtıdır. Allah, zâtında çokluk bulunmasından münezzehtir. Aksine o mutlak birlik sahibidir. O birdir, tektir. Çünkü özü birdir, birleşik değil. Kulda ise öz bir değil birleşiktir. Nitekim birlik (*ehadiyyet*) Allah'a aitken kula ait olan, birlik (*ehadiyyet*) değil birleşikliktir (*ittihâd*). Zira kul kendi başına değil ancak başkasının yardımıyla akledebilir. Öyleyse onun birlikte (*ehadiyyet*) bir kokusu bulunmaz. Hak Teâlâ için ise birlik (*ehadiyyet*) akledilebilir. Bazen izafetle de akledilebilir. Çünkü her şey ona aittir. Bilakis o her şeyin özüdür (*ayn*). Bu bütünlük, çokluktan kaynaklanan bir bütünlük değildir. Aksine o kendisinden

çokluğun meydana geldiği "bir"e ait hakikattir. Bu ancak Cenâb-ı Hak hakkında geçerlidir. Öyleyse akledilme meselesinde birden ancak bir sadır olur. Ne var ki Hakk'ın mutlak birliği (*ehadiyyet*) bundan istisnadır. Nitekim ondan çokluk sadır olur. Çünkü onun mutlak birliği (*ehadiyyet*) aklın hükmünün ve tavrının dışındadır. Aklın hükmünün birliği, kendisinden ancak bir sadır olandır. Hakk'ın mutlak birliği ise hüküm altına girmez. Zira hükmü ve hüküm vereni yaratan nasıl hüküm altına girer? "O'ndan başka ilâh yoktur. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir." (Âl-i İmrân, 3/18) Hak Teâlâ'nın -mutlak birliğinden kaynaklanan- "Bir" (*el-Vâhid*) dışında nefsi niteliği yoktur. "Bir" niteliği onun zâtının özüdür. Zira Hak Teâlâ'nın onu başkasıyla ortaklığı gerçekleştiği şeylerden ayıran temel bir faslı yoktur. Bilakis O, illeti bulunmayan ve illet olmayan [mutlak] zâtî birliğe sahiptir. İşte bu, varlıktır (*vücûd*). Nitekim Hak Teâlâ, zâtı yönünden "Bir'in birliği" (*ehadiyyetü'l-ehad*); isimleri yönünden ise "çokluğun birliği" (*ehadiyyetü'l-kesra*) niteliğine sahiptir.

اَللّٰهُ الصَّمَدُ (٢)

2. "Allah Samed'dir. (Her şey O'na muhtaçtır; O, hiçbir şeye muhtaç değildir.)"

Birinci vecih

Allah Teâlâ âyette cismi olumsuzlamıştır. Oruç, Samedânîlik niteliği iken -ki Samedânîlik niteliği beslenmekten münezzehtir- yaratılmışın hakikatinde ise beslenmek vardır. Allah Teâlâ kudsî bir hadiste şöyle buyurur: "Âdemoğlunun her ameli kendisine aittir. Oruç ise böyle değildir. Kuşkusuz o bana aittir ve onun mükafatını ben vereceğim."[198]

İkinci vecih

Zorunluluk seni Allah'a döndürür. Bu nedenle Allah Teâlâ bizim için "Samed" ismiyle isimlenmiştir. Çünkü kainat, bütün durumlarda ona yönelmektedir. Bunlar sınırlı samediyettir ve kerem niteliğinden gelir.

198. Buhârî, Savm, 2.

Üçüncü vecih

Sınırlamadan uzak samediyet, tenzih niteliği olmayı hak eden samediyettir. Çünkü onun kainatla bir bağı yoktur. Tevekkül edenler, tevekkül hâlinde bu samediyete bağlanırlar. Hak Teâlâ ise kendisine tevekkül edip işini ona havale edeni yüzüstü bırakmaz. Nitekim sebepler, kendilerine itimat eden ve zaman zaman kendilerine yönelen kimseye ihanet edebilir. Gelgelelim câhil kimse ise, doğrudan sebeplere yönelir. Namaz esnasında kıbleye yöneldiğinde sütre edindiğin şey hakkında resûlünün diliyle sana biraz sağa ya da sola meyletmen ve ona doğrudan yönelmemene dair söyledikleri ilâhî kıskançlıktan kaynaklanır. İşte bu doğrudan Haktan başkasına yönelme durumu, ilâhî kıskançlık sebebiyledir. Burada samediyetin bir yönüyle kainatta ispatı söz konusudur. İşte Şarii'nin kendisine işaret ettiği bu ölçü, müminin samediyetten payı olur. Binaenaleyh bu pay sen olmadan ortaya çıkmaz. O hâlde ancak senin vasıtanla ortaya çıkacağı hususta Samed sensindir. Cahil kimse doğrudan sebeplere yönelir ve Hak Teâlâ'nın samediyeti nedeniyle sağa ve sola meyletmenin hükmünü tam tersi yapar. Hazreti Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) sütreyle ilgili olarak sağa ya da sola meyletmeyi emreder. Bunu yaparken sağ ile güçlü sebebe, sol ile ise zayıf sebebe dikkat çeker. Bütünüyle Allah'tan uzaklaşan kimse ise sağın sahibidir (*sâhibü'l-yemîn*). Hak Teâlâ'dan kendisine bir ışığın parıldadığı kimsenin ise sebebe itimadı zayıflar ve itimadını daha zayıf taraftan kılar. Çünkü sebebin ispatı zorunludur ve Allah'tan başkasına doğrudan yönelinmez.

لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ (٣)

3. O, doğurmamış (kimsenin babası değildir) ve doğmamıştır (kimsenin çocuğu değildir).

Birinci vecih

Allah Teâlâ âyette babayı ve çocuğu (kendisinden) olumsuzlamıştır.

İkinci vecih

[O, doğurmamıştır (kimsenin babası değildir)] sözünde zâtın tenzihi vardır. Bu nedenle onun bir neticenin illeti, şart koşulmuşun şartı, gerçekleşmişin

hakikati ya da ispatlanması amaçlanan sonucun (medlûl) delili olması geçerli değildir. Özellikle Cenâb-ı Hak, mutlak olarak ve bir sınırlama yapmaksızın [O, doğurmamıştır (kimsenin babası değildir)] buyurmuştur. Bir hakikat olsaydı hakikatin sonucunu doğururdu. Bir delil olsaydı ispatlanması amaçlanan sonucu (*medlûl*) doğururdu. Bir illet olsaydı illetin sonucunu (*ma'lûl*) doğururdu. Bir şart olsaydı şartın sonucunu doğururdu.

[Ve doğmamıştır (kimsenin çocuğu değildir)]: Hak Teâlâ, varlığı rütbece kendisinin önüne geçecek bir illetin neticesi (*ma'lûl*) olmaktan, kendisini önceleyen bir şartın sonucu olmaktan, hüküm sahibi bir hakikatin neticesi olmaktan, ya da -delil yönünün onu kendisine bağladığı- bir delilin medlûlü olmaktan münezzehtir. Zira Hak Teâlâ, münasebetten münezzehtir. Nitekim yaratılmışlar ve Hak Teâlâ arasındaki münasebet, akla uygun olmadığı gibi mevcut da değildir. Binaenaleyh zâtı yönünden ondan bir şey meydana gelmeyeceği gibi zâtı yönünden o da bir şeyden meydana gelmez. Şeriatın kendisine işaret ettiği ya da aklın delil olarak kabul ettiği her şey, ancak ulûhiyetle bağlantılıdır; zât ile değil. İlâh olması yönüyle Allah Teâlâ, mümkünün imkânından dolayı kendisine dayandığı kimsedir. Dolayısıyla Hak Teâlâ, akılların kendisini idrak edemeyeceği, fasılların icmâlini tafsil edemeyeceği meçhul mercidir. Müminlerden akıllı kimse, Allah Teâlâ'nın kitabındaki [O doğmamıştır] sözünün anlamını kavrayıp, -Allah Teâlâ'nın "doğmayı" kesin bir biçimde nefyettiği hâlde- "Aklın vardığı söz konusu neticeye göre doğum gerekir." ve "Doğum O'ndan kaynaklanır." şeklindeki öncüllerin bir araya getirilmesiyle aklın vardığı düşünceyi bildiğinde, iman nerededir? Zira doğan, onun zâtından başkası değildir. Aklın Hak Teâlâ'ya yönelik mutlak birlik (*ehadiyyet*) nispetine ulaşması ise farklıdır. Mutlak birliğin (ehadiyyet) akla uygunluğu, "Bir" ile kendisine mutlak birliğin (ehadiyyet) nispet edildiği kimsede aynı değildir. Akla göre mutlak birlikten (ehadiyyet) doğum gerektiği gibi "Bir"e dayanmaktan da doğum gerekir. Her hâlükârda onun özünde ona ait bir babalık söz konusu değildir. Onun hüviyeti ve hakikatine gelince aklın bu hususta babalık hakkı/durumu yoktur. Allah Teâlâ [O doğmamıştır] sözüyle bunu nefyetmiştir. Buradan hareketle bilirsin ki akıl sahibi herkesin Allah'ın zâtı hakkında bir sözü vardır ve herkes aklının doğurduğuna ibadet eder. Böyle bir kimse mümin olsa imanını zedelerdi; mümin olmasaydı şayet -özellikle Hazreti Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) peygamber olarak gönderildikten ve onun tebliğinin tüm cihana ulaşmasından sonra- iman sahibi olmaması ona yeterdi!.

Kuşkusuz Allah, tek ilâh
Delilimse 'Kul Hüvallahu Ahad',
isimlerinde kaybolduğunda onun
sayıdan kaynaklanır kaybolma, bil.
Ona döner her şey, nasıl ki
Her okuduğunda kâri 'Allahu's-Samed'i
Gerçekte doğmadı ve doğurmadı
Ve O değildi hiçbir ilâha denk
Değil mi ki Akıl hayrete düşer hakkında
Yardımla galip geldiğinde vehim akla
Sonra Ezel gelir, onu niteleyerek
Ve takip eder Ebed, şeriatta gelen Ezeli
Bizimleyken de ol hükmün sahibi O
Biz olunca zâil, o kalır münferit

Öyleyse Hak Teâlâ mutlak birlik sahibidir. O birdir, tektir. Allah'tır, Samed'dir. O doğurmamıştır; böylelikle mukaddem olmamıştır. Doğmamıştır; böylelikle de netice olmamıştır. Şayet akıl, kendi kuram (*nazar*) ve deliliyle Hak Teâlâ'yı -gerçekte- idrak edip zâtını bilebilseydi bu onun kendi kuramsal aklından doğmuş olurdu. Fakat o, nasıl varlık içinde doğmadıysa akıllar sebebiyle de doğmamıştır. Aynı şekilde yaratılmışları yaratmak suretiyle doğurmamıştır. Çünkü yaratılmışların varlığı ile Hak Teâlâ'nın varlığı arasında bir münasebet yoktur. Oysa baba ile oğul arasındaki bağ akledilirdir. Çünkü hiçbir öncül kendisiyle bağı bulunan şeyden başkasını netice vermez. Allah ile yaratılmışları arasında ise yaratılmışların varlık sahnesine çıkmalarında ona muhtaç olmaları dışında bir bağ bulunmaz. O, âlemlerden müstağnidir.

Bu nedenle menetti Rahmân vahyinde
Kendi zâtı hakkında nazarı, resûlünün diliyle
Ve buyurdu: "Bilmediğin şeyin ardına düşme"
Nazarî düşünenler ise olacaktır tehlikede
İlmen doğmadı Rahmân ve doğurmadı varlıkça
Sana kim yasakladı, kim emretti tahkik et öyleyse

Allah Teâlâ'nın [O, doğurmamış ve doğmamıştır] sözü zâtın tenzih edilmesi demektir. O hâlde doğma ve doğurma hâllerinin onunla herhangi bir bağı yoktur. Bu nedenle Hak Teâlâ şöyle buyurur:

وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ (٤)

4. “Hiçbir şey O’na denk değildir.”

[Hak Teâlâ mutlak birlik sahibidir. O birdir, tektir. Allah’tır, Samed’dir. O doğurmamıştır; böylelikle mukaddem olmamıştır. Doğmamıştır; böylelikle de netice olmamıştır]. Aksi takdirde âlemin varlığı -Hak ve onun dengi şeklinde- iki mukaddemden oluşan bir netice olurdu ki Hak Teâlâ bundan münezzehtir. Hazreti Peygamber’e (sallallahu aleyhi ve sellem) rabbinin niteliği sorulduğunda Allah Teâlâ kitabında kendisini böyle nitelemiştir. Bunun üzerine -onu başkasıyla ortaklıktan tenzih eden- İhlâs sûresi nazil olmuştur. Allah Teâlâ [sözü edilen] bu mukaddes özellik ve sıfatlarla [her türlü noksanlıktan] münezzehtir.

Birinci vecih

[Hiçbir şey O’na denk değildir] sözüyle denginin bulunmasını nefyetmiştir. Benzer şekilde “Eğer yerde ve gökte Allah’tan başka ilâhlar olsaydı, kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu” (Enbiyâ, 21/22) sözüyle de ortağının bulunmasını nefyetmiştir. Böylelikle sabit olduğunda âlemin ikisi arasında olabilecek benzeri olumsuzlamıştır. O bizim için bir baba, biz de onun için çocuklar değiliz. Bilakis o rab; biz ise kullarız. Bu nedenle o bizi kullar olarak talep ederken, biz onu efendi olarak talep ederiz. Hakikatlere dair bilgisi bulunmayan kimse şöyle zannedebilir: Denklik bulunsaydı -denk olan- eşin varlığıyla çocuğun meydana gelmesi mümkündür. Oysa denklik, aklın belirlediği bir şey (*ma‘kûl*) değil şeriatın belirlediği bir şeydir (*meşrû‘*). Şeriat ise onu iki tarafa değil, bir tarafa zorunlu kılmıştır. Bu itibarla şeriat kadına kendisine denk olmayan bir erkekle evlenmesini yasaklarken erkeğe kendisine denk olmayan bir kadınla evlenmesini yasaklamamıştır. Bu nedenle erkek, -câriyenin mülkiyetini elinde tutmak (*milkü’l-yemîn*) suretiyle- câriyesiyle evlenebilirken kadın kölesiyle evlenemez. Hak Teâlâ ise yaratılmış değildir. Şayet bir çocuğu olsaydı baba olurdu. Eş cihetinden denklik ise zorunlu değildir. Böylece denklik olmadığı için çocuğun bulunmasındaki engel ortadan kalkar. Bilakis zât, nispet ve neseplerin ortadan kalkmasını ve yine ulûhiyetin birliğini gerektirir. Çünkü çocuk babasına benzer. Böylelikle “Doğrusu rabbimizin şanı çok yücedir; ne bir eş edinmiştir, ne de bir çocuk” (Cin, 72/3) âyetinin Cenâb-ı Hakk’ın (-faraza- eş ya da çocuk edinmiş olması durumunda) bunun

imkânına hamledilmesi anlamı geçersiz olur. Bu durumda onun anlamı, -zikrettiğimiz gibi- denk ve benzerden nefyedilmesi demektir.

Hak Teâlâ bu sûreyi seçmiştir; çünkü bu sûre ona mahsustur. Orada herhangi bir varlık zikredilmemiştir. Yalnızca herkesin birliğinin Hak Teâlâ'nın birliğine benzemediği zikredilmiştir. Bu nedenle Hak Teâlâ kendisinin birliğiyle sûreye başlamış ve yaratılmışların birliğiyle sûreyi sona erdirmiştir. Bilmelisin ki varlıklar, İlkin (*el-Evvel*) son (*el-Âhir*) ile irtibatı gibi değil, sonun ilk ile irtibatı gibi ona bağlıdır. Zira son ilki talep ederken ilk sonu talep etmez. Nitekim O zâtı gereği âlemlerden müstağnidir ve Allah'ın ehadiyetle nitelenen müsemmasından Âhir'i talep eder. Bu ise sûrenin sonunda zikredilen ve el-Evvel ile irtibatı bulunmakla birlikte kendisine benzemeyen ehadiyettir. Ehadiyet Allah'ı talep ederken Allah onları talep etmez. "Siz Allah'a muhtaçsınız. Allah ise her bakımdan sınırsız zengin olandır, övülmeye hakkıyla layık olandır." (Fâtır, 35/15) Bu nedenle bu sûre, İhlâs sûresi olarak isimlendirilmiştir. Nitekim onun tamamı, Allah'ın nesep ve niteliğinden ibarettir. Yine bu sûre, âlemin toplamının kendisidir. Kuşkusuz âlem, -bir cüzü yönüyle değil, toplamı yönüyle- apaçık gerçek olmakla beraber Allah'a dair nesep onun zâtı yönünden hâlis olmuştur. İşte bu toplam, Hak Teâlâ'da tek bir hakikattir. O ise âlemde apaçık gerçeğin özüdür. İşte bu sûre, Hak Teâlâ'yı tenzihten arındırdığı gibi teşbihten de arındırır. Nitekim İhlâsın sırrı, Allah Teâlâ'nın ilmini âlemden -bilakis âlemin çoğundan- gizlediği kader sırrıdır. Böylece Allah Teâlâ eşyayı sınırlarına göre ayrıştırır. Kader sırrının mânası işte budur. Nitekim o hakikatini belirlemek demektir ve eşya onunla ayırdedilir. Yaratan yaratılandan onunla ayırdedilir. Yine muhdes kadimden onunla ayırdedilir. Nitekim muhdes, bilinen ve şahit olunan sabit bir nitelikle ayırdedilir. Kadim ise bilinen sübûtî bir nitelikle muhdesden ayrılmaz. Aksine muhdesin kendisinden ayrıldığı nitelikleri -başkasını değil- olumsuzlayarak (*selb*) ayırdedilir. Binaenaleyh Hak Teâlâ bilinen ve bilinmeyendir. Bilinen de yalnızca O'dur; bilinmeyen de yalnızca O'dur. Bilinmesi bilinmemesiyle aynı olan; yine bilinmemesi de bilinmesiyle aynı olan Hak Teâlâ eksikliklerden münezzehtir. Akıl ve basiret sahibi kimse için bu ayrımdan daha yücesi olmadığı gibi daha açığı da yoktur. Bu nedenle Yahudi ümmetinden bir grup Allah resûlüne (sallallahu aleyhi ve sellem) "Bize rabbini tanıt." dediklerinde Allah resûlü, bu hususta Allah Teâlâ'dan kendisine nazil olan vahye dayanarak onu âlemin tamamına nispet etmiştir. Ona şöyle denilmiştir: [De ki: "O, Allah'tır, bir tektir] Böylelikle o, Hak Teâlâ'yı mutlak birlikle (ehadiyet) nitelemiştir. Âlemdeki her bir cüzün, ortaklık kabul etmeyen ve kendisine özgü olan bir birliği vardır. Kendisine ait ortaklık nitelikleri bulunmakla birlikte kendisi dışın-

daki her şeyden bununla ayrışır ve belirginleşir. Sonra ona şöyle denilmiştir: [Allah Samed'dir (Her şey O'na muhtaçtır; O, hiçbir şeye muhtaç değildir).]

İşlerde kendisine yönelinen yani sığınılan kimse O'dur. Nitekim âlemde vaz' edilen bütün sebeplere sığınılır. Bu nedenle neticelerini -sebeplerin kendisine sığındığı- ilk Samed'e ulaştırdığından onlara "sebepler" denilmiştir.

[O, doğurmamıştır], çünkü o çocuğu olmayacak kısırdır (*akîm*). Cenâb-ı Hak rüzgara da "akîm" diyerek onu bu nitelikle nitelemiştir. Çünkü rüzgarlardan bir kısmı aşılayıcı[199] iken bir kısmı da kısırdır.[200]

[O doğmadı] yani Âdem aleyhisselâm doğmadı. Çünkü doğum, soranlar nezdinde bilinmektedir. Dolayısıyla kendilerince bilinen bir şeyle onlara hitap edilmiştir.

[Hiçbir şey O'na denk değildir]: Cenâb-ı Hak, burada "denk" (*küfüv*) kelimesiyle "eş" (*sâhibe*) anlamını kastetmiştir. Çünkü "Mesih Allah'ın oğludur.", "Üzeyir Allah'ın oğludur." demişlerdir. Denklik (*kifâet*) ise benzerlik (*misl*) anlamına gelir. Zira kadın hiçbir zaman erkeğe benzemez. Nitekim Allah Teâlâ "Erkeklerin kadınlar üzerinde bir derece farkı vardır." (Bakara, 2/228) buyurur. O nedenle kadın erkeğe denk değildir. Zira edilgen, failine denk değildir. Âlem, Allah Teâlâ'nın edilgendir dolayısıyla Allah'a denk değildir. Havvâ da Âdem'in edilgenidir. Dolayısıyla Âdem'in Havvâ'nın üzerinde fail olmaktan kaynaklı bir derece farkı vardır. Binaenaleyh Havvâ bu yönden Âdem'e denk değildir. İşbu nedenle bu sûre İhlâs sûresi olarak isimlendirilmiştir. Yani Hak Teâlâ âlem için aklın kanıt getireceği tenzihten âlemi arındırmıştır. Yine âlemi bu niteliklerin toplamıyla bir hakikatte arındırmıştır. Onunla âlemde ayrı ayrı bulunan söz konusu nitelikleri kastediyorum. Onları tek bir hakikat bir araya getiremez. Kuşkusuz Âdem (aleyhisselâm), âlemde zuhur eden en kâmil surettir. Bununla birlikte o noksandır.

[O, doğurmamıştır]: Kuşkusuz o, bir tektir, Samed'dir, doğmamıştır ve Havvâ ona denk değildir. Böylelikle bu sûre, Hak Teâlâ'yı tenzihten arındırdığı gibi teşbihten de arındırmıştır.

---

199. Bk. Hicr 15/22.
200. Bk. Zâriyât 51/41.

FELAK SÛRESİ

قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ (١) مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ (٢) وَمِنْ شَرِّ غَاسِقٍ إِذَا وَقَبَ (٣) وَمِنْ شَرِّ
النَّفَّاثَاتِ فِى الْعُقَدِ (٤)

1. De ki: Sabah aydınlığının rabbine sığınırım. 2. Yarattığı şeylerin şerrinden. 3. Karanlığı çöktüğü zaman gecenin şerrinden. 4. Düğümlere üfleyenlerin şerrinden.

[Düğümlere üfleyenlerin şerrinden] maksat sihirdir. Sihir bir yönüyle Hakk'a dönüktür zira hakikate benzer. Bir yönüyle de Hakk'ın dışında bir şeye dönüktür zira batıla benzer. Sihir kelimesi, "seher" kelimesinden türemiştir. Seher, ışık ve karanlığın karışımı demektir. Dolayısıyla iki taraftan birine tam mânasıyla yönelmez. Seher lafzı, akciğer için de kullanılır. Nitekim akciğer, sıcak havayı dışarıya soğuk havayı ise içeriye veren organdır. sıcak ve soğuk nefesi kabul etmesi sebebiyle "seher" olarak isimlendirilmiştir. Sihirbaz düğüme onun aracılığıyla üfler. Üfleme ancak tükürüklü bir rüzgar olabilir. Üfürüğün her tarafa yayılması için bu gereklidir. Akciğerde bulunan nem, sıcak nefesin kabul edilmesiyle yanıp yok olmaz. Bu nedenle nefes ıslaklık içerir bir biçimde dışarı çıkar. Sihirbazın düğüme üflediği üfürükte bulunan tükürük de böyledir. Sihri hükümsüz kılmak isteyen kimse o va-

kit sihirbazın düğüm attığı şeye bakar; böylece her düğüme -her ne olursa olsun- onu çözecek bir kelime verir. Kelimeler düğüm için yetersiz kaldığında sihir olduğu hâl üzere kalır. Çünkü sihir ancak bütün düğümlerin çözülmesiyle ortadan kalkar.

وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ (٥)

5. Ve haset ettiği zaman hasetçinin şerrinden.

Hasetçi, kendisi adına gerçekleşecek bir durumun sahibinden yok olmasını ister ve talebinde söz konusu şeyin tek defada elde edilmesine karışmaz. Kötülük, benzeri bir kazancı talep etmekte değil; ancak o kazanca sahip kimseden kazancın yok olmasını talep etmektedir. Haset, insan ve cinlerin doğasında olan bir özelliktir, dolayısıyla mücahede ve riyâza ile ortadan kalkmaz. Öyleyse Allah resûlünün (sallallahu aleyhi ve sellem) "Ancak şu iki kişiye haset edilir."[201] buyurduğu gibi onu hayır işlerinde sarf et. "Hasetten sakının çünkü ateşin odunu yiyip bitirdiği gibi haset de iyilikleri yer bitirir."[202] Zira vebali sahibine dönecek ilk şey hasettir.

201. Buhârî, İlim, 15, Zekât, 5.
202. Ebû Dâvûd, Edeb, 44; İbn Mâce, Zühd, 22.

NÂS SÛRESİ

قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ (١) مَلِكِ النَّاسِ (٢)

1. De ki: İnsanların rabbine sığınırım. 2. İnsanların melikine

Tahkik babından

Cenâb-ı Hak onları insan olarak isimlendirip, Hak olmalarını gerektirecek bir isimle onları isimlendirmemesini tahkik babından Cenâb-ı Hak kendisini onlara el-melik ismiyle izafe etmiştir. Çünkü kulluklarının ortadan kaldırılması ve azat edilmesi imkânsızdır. Nitekim o zâtî bir niteliktir.

إِلَٰهِ النَّاسِ (٣) مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ (٤)

3. İnsanların ilâhına 4. Sinsi vesvesecinin şerrinden

Bir işaret: Kılıçların çekildiği esnada korkan kimsenin namazı

Savaşta kılıçların çekilmesi durumu, kulun, vesveselerine karşı şeytanın ve -yine kendisine vesvese verdiği vakit- nefsinin karşısındaki durumudur. Bu

durumda Allah Teâlâ kuluna şah damarından daha yakındır. Ne var ki kul ona yakın olmasına rağmen büyük bir savaştadır. Bu durumda kul kendisine yönelik söz konusu ilâhî yakınlığa baktığında namaz kılar. Her ne kadar savaş sırasında bütün namaz kesintiye uğrasa da bu duruma sahip kimse için bu zorunludur. Çünkü o Allah sayesinde düşmanıyla (yani şeytan ve nefsi ile) savaşmaktadır. Dolayısıyla o namazında bâtınen Allah ile beraber bulunduğu ölçüye uygun olarak meşrû rükünleri şeriatta belirtildiği gibi eda eder. Mücahit de zâhirde düşmanıyla savaşırken diliyle tekbir alabildiği, gözleriyle ima edebileceği ölçüye uygun olarak kılıçların çekildiği bir esnada namazını -şeriatta belirtildiği gibi- bâtınen eda eder. Şeytanın bu esnadaki vesvesesi, kulu Allah'ın yükümlü kıldığı farzları eda etmekten alıkoymaz. Şeytan kulun Allah uğrunda cihad ederken ki azmini gördüğünde desinler diye savaşmayı onun hatırına getirir. Bununla şeytan bu kulun amelinin boşa gitmesini ister ve arzular. Oysa kul, Allah'ın dinini korumaya, böylelikle Allah'ın sözünü yüceltme, inkâr edenlerin sözünü ise alçaltmaya samimi olarak niyet etmişti. Dolayısıyla o bu düşünceyi (hâtır) dikkate almaz. Nitekim kulun dayandığı asıl doğrudur, temel güçlüdür ki bu da en başta yapılan niyettir. Şeytanın kula -usulüne uygun başladığı- bu amelini terk etmeyi teklif edince ve kulun hâtırına getirdiği riya düşüncesiyle amelinin geçersiz olduğuna yönelik ona vesvese verince kul ona Hak Teâlâ'nın "Amellerinizi boşa çıkarmayın."[203] sözüyle karşılık verir. Böylece şeytanın ameli terk etmeye yönelik sana yerleştirdiği şüpheyi bu âyetle defedersin.

الَّذِى يُوَسْوِسُ فِى صُدُورِ النَّاسِ (٥)

5. O, insanların kalplerine vesvese verendir.

Bilmelisin ki nefis -sınırlanmış olsa da- özü gereği sınırlanmayı arzulamaz. Serbest olmayı ve aklına gelecek duygu ve düşüncelerle -kısıtlanmaksızın- tasarrufta bulunmayı ister. Nefse kısıtlanmanın kendisine sevdirildiğini ve bunu memnuniyetle yerine getirdiğini yine herhangi bir kısıtlamanın kendisine çirkin gösterildiğini ve onun bunu -memnuniyetsiz ve gönülsüz bir şekilde olsa da- yerine getirdiğini gördüğünde kesin olarak bilirsin ki, bu sınırlılık -her ne konuda olursa olsun- nefse öz dışı bir yerden ilka edilen bir özelliktir. Sıradan insanların nefislerine özel bir kısıtlılığı yerine getirmek sevdirildiğinde ise kesin olarak bilirsin ki, bu kısıtlama geçersizdir. Bu kısıtlılık ken-

203. Muhammed 47/33.

disiyle amel edeni ve onun sınırında duranı bedbahtlığa ulaştıran bir kısıtlamadır. Çünkü insanın kalbine vesvese veren şeytan, ona sürekli vesvese verir ve kendisini ona sevdirir. Zira şeytanın maksadı insanı bedbaht etmektir. İnsanın bu kısıtlılıktan hoşlanmadığını ve amelin terki için geçerli bir neden (te'vîl) talep ettiğini gördüğünde ise bilmelisin ki, bu kendisiyle amel edenin saadete ulaşacağı Hakk'ın kısıtlamasıdır. Bu nedenle -Yahudi ve Hıristiyanların büyük çoğunluğu gibi- sürekli diniyle ve dinin gerekleriyle meşgul olan fakat Müslüman olmayan bir kimsenin dinin cüz'î konularını yerine getirmede Müslümandan daha gayretli olduğunu görürsün. Onun bu husustaki gayreti, davranışları sebebiyle bedbaht olacağı bir yol üzerinde bulunduğuna delildir.

مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ (٦)

6. Cinlerden ve insanlardan.

"*el-Cinne*" kelimesiyle burada şeytanlar kastedilmektedir. şeytanın insanların kalplerine ilham ve vesvese verdiğine yönelik Şâri Teâlâ'nın uyarısı olmasaydı keşif ehlinden başkası bir şeytanın var olduğunu bilemezdi. "insanlar"dan (*ve'n-nâs*) maksat ise insan şeytanlardır. Hak Teâlâ "insan ve cin şeytanları"[204] buyurarak şeytanlık bakımından insanlar ile cinleri ortak yapmıştır. Çünkü insan şeytanlar insanın zâhirine ve bâtınına nüfuz edebilirken cin şeytanlar, insanların bâtını (gizli yönleri) hakkında insan şeytanların yardımcılarıdır. Yine cin şeytanlar, insan şeytanlara görüşler sunarlar ve onların makamını (*devlet*) yönetirler. Böylece orada ortaya koydukları hükümleri onlar için açıklarlar:

Her durumda Rahmân'a sığınırsan
Felak sûresinde geçtiği gibi sığın
ve söz konusu Nas sûresindeki gibi
O, Felak'ın yanında okunur, zikredildiği gibi
Sığınacaksan rabbe sığın, mümin isen
Kuranda geçene, düşün ve hakka sığın
Sığınma ancak rabbimizedir diye zikredildi
Öyleyse doğru söyleyenden başkasına olma tabi

204. En'âm 6/112.

DERLEYENİN NOTU

İlk nüsha 1967 yılı Haziran ayının on sekizine denk gelen 1387 yılı Rebîulevvel ayının on biri Pazar günü Dımeşk'te tamamlandı. Gözden geçirilmiş ikinci nüshanın tashihi ise 1976 yılı Mayıs ayının onuna denk gelen 1396 yılı Rebîulevvel ayının on dokuzu Cumartesi günü Dımeşk'te tamamlandı. Üçüncü ve son kontrol ise 1989 yılı Mayıs ayının on yedisine denk gelen [hicri] 1409 yılı Şaban ayının onu Cuma günü Dımeşk'te tamamlandı.

Dualarımızın sonu "Hamd âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur." sözüdür.

Mahmud Mahmud el-Ğurab

Yüce kitap Kur'ân-ı Kerîm'i tefsir eden, peygamber vârisi büyük âlimlerden biri de Şeyh-i Ekber Muhyiddin İbn Arabî hazretleridir. Çeşitli eserlerinde yaptığı atıflarla kendisine ait iki farklı tefsirin bulunduğunu kesin bir şekilde bilmekteyiz. Bunlardan biri olan *Îcâzu'l-beyân fi't-tercemeti 'ani'l-Kur'ân* isimli tefsirin Fâtiha sûresinin ve Bakara sûresinin başından bir bölümünün (1. cüzün) tefsirini ihtiva eden miktarı elimize ulaşmıştır. Daha büyük bir tefsir olan *el-Cem'u ve't-tafsîl fî ma'rifeti me'ânî't-tenzîl* isimli tefsirden ise elimize ulaşan hiçbir parça bulunmamaktadır.

"İbn Arabî Tefsiri" adı ile yayınlanmış ve günümüzde tedavülde olan iki ciltlik tefsir ise İbn Arabî'nin değil, Abdurrezzâk el-Kâşânî'nin (ö. 730/1330) tefsiridir. Nitekim o tefsirin yazma nüshasının sonunda bizzat Abdurrezzâk el-Kâşânî'nin mührü yer alır. Kaldı ki Şeyh-i Ekber'in *Îcâzu'l-beyân fi't-tercemeti 'ani'l- Kur'ân* isimli tefsirindeki üslubu ile Abdurrezzâk el-Kâşânî'nin bu tefsirdeki üslubu da oldukça farklıdır, okuyucu bunu fark edecektir.

Bu yüzden, özellikle Şeyh-i Ekber'in Kur'ân anlayışının daha iyi anlaşılmasını sağlamak için yirmi beş seneden daha uzun bir süre boyunca onun bütün eserlerini titizlikle tarayarak Kur'ân âyetlerinin tefsiri sadedinde değerlendirilebilecek bütün ifadelerini toplayıp âyetlere göre tasnif ettik. Bunların bir kısmı, diğer tefsirlerde olduğu gibi, Kur'ân ifadelerinin zâhir mânalarının ve ahkâmının izahı, diğer bir kısmı ise işârî tefsir olarak isimlendirilen tasavvufi tefsir şeklinde olup tevhid ve sülûk bahisleri hakkında idi. Nihayet bu derlemeyi Şeyh-i Ekber'in ilâhî rahmetin kapsayıcılığı ve azabın sonsuz olmadığı şeklindeki anlayışına uygun bir şekilde, *Rahmetün mine'r-Rahmân fî tefsîri ve işârâti'l-Kur'ân* olarak isimlendirdim.

Mahmûd el-Ğurâb

THG
878446
UOY

insan

RAHMETÜN MİNE'R-RAHMÂN

KUR'ÂN-I KERÎM TEFSİRİ

MUHYİDDİN İBN ARABÎ

HAZ: MAHMÛD EL-ĞURÂB

KİTAP NO	DİZİ ADI	DİZİ NO	BASKI
815	İBN ARABÎ KİTAPLIĞI	23	1

twitter.com/insanyayinlari
facebook.com/insanyayinlari
instagram.com/insanyayinlari
insanyayinlari.com.tr

ISBN 978-625-8314-35-9

9 786258 314359